

SŁOWNIK GEOGRAFICZNY.

SŁOWNIK GEOGRAFICZNY KRÓLESTWA POLSKIEGO

I INNYCH KRAJÓW SŁOWIAŃSKICH.

WYDANY POD REDAKCYĄ

Bronisława Chlebowskiego,

Magistra nauk filologiczno-historycznych b. Szkoły Głównej Warszawskiej,

WEDŁUG PLANU

Filipa Sulimierskiego.

NAKŁADEM

Władysława Walewskiego

do końca tomu X.

Od tomu XI, z zasiłku Kasy pomocy dla osób pracujących na polu
naukowym imienia D-ra Mianowskiego.

TOM XIII.

WARSZAWA.

Druk „WIEKU“ Nowy-Świat Nr. 61.

—
1893

Дозволено Цензурою.
Варшава, 6 Іюля 1893 г.

W.

(Dokończenie).

Warmbrun al. *Warmbad*, dawna nazwa os. Gruenthal, w pow. lignickim, pod miastem Lignią.

Warmbrunn, w dok. r. 1281 *Calidus fons*, 1375 *Warmenborn*, 1492 *Balneum naturale*, zakład zdrojowo-kapielowy i osada (targowisko) i dobra *śród gór Olbrzymich*, nad pot. Giersdorfer al. Heidewasser i rzką Zocken, wzn. 1110 st. n.p.m., w malowniczym położeniu, pow. jeleniogórski (Hirschberg). Posiada kościół par. katol., kościół par. ewang., urząd stanu cywil., urząd pocz. i tel., st. dr. żel. w Hirschbergu (odl. 1 mile), zamek dziedziców dóbr (hr. Schaffgotsch), z piękną biblioteką (przeszło 50000 tom.) i zbiorami dzieł sztuki, zbrojownię. Z zakładów fabrycznych są tu szlifiernia szkła i kamieni, fabryka soków owocowych. Gmina wiejska ma 346 dm. i 925 gospodarstw, 3406 mk. (1519 męż., 1887 kob.), co do wyznania 2460 ew., 918 kat., 28 żyd. Do gminy należy 372 ha (251 roli, 75 łąk). Obszar dóbr ma 15 dm., 26 gospod., 154 mk. (82 ew., 72 kat.) i 686 ha (280 roli, 149 łąk i 128 lasu). Cesarz Karol IV nadał swemu miecznikowi, burgrafowi na Komnitz, nazwiskiem Gotsche Schof, Kynast i Greifenstein. Posiadał on jeszcze część dóbr Schmieberg, do których należał i W. Część tej posiadłości nadał on cystersom w Gruszowie r. 1403. Część tę dopiero po sekularyzacji dóbr klasztornych dokupił r. 1812 hr. Leopold Schoffgotsch. Kościół par. katol., istniejący tu już w XIII w., został po spaleniu w r. 1711 na nowo z kamienia wybudowany. Mieści on grobowce Schoffgotschów. Kościół ew., wzniesiony pierwotnie r. 1742 z drzewa, następnie r. 1777 z kamienia, ma piękną wieżę. Pałac dziedziców po pożarze w latach 1777—89 na nowo odbudowany. Zakład kapielowy powstał przy znanych zdawna źródłach siarczanych ciepłych. Odkryto je podobno w r. 1175, za księcia Bolesława IV. Głośne były już w r. 1403. Budynki kapielowe wzniesiono w XVII w., pierwszy drewniany w r. 1627 na gruncie królewskim, drugi na gruncie ko-

ścielnym w r. 1692 wzniosł opat Bernard. W początkach obecnego stulecia zakłady kapielowe zostały rozwinięte i uporządkowane staraniem dr. Magalla z Wrocławia. W r. 1820 hr. Schoffgotsch zbudował szpital na 20 chorzych. Dwa główne źródła, odległe od siebie 88 stóp, tryskają w głębokości 20 stóp od poziomu, z rozpadlin pokładu gruboziarnistego granitu. Są one alkaliczno-słone, z temperaturą 27 do 29°R. Skuteczne w cierpieniach artrytycznych, reumatyzmach, chorobach skóry. Kapiele urządzone są we wspólnych basenach i oddzielnych łazienkach. Bywa tu rocznie około 3000 gości kapielowych; prócz tego przybywa mnóstwo turystów dla odbywania wycieczek po górach Olbrzymich. W. par. kat., dek. jeleniogórskiego, miała 1869 r. 839 kat., 2075 ewang., 64 izr.

Warmedyten (w dok.), ob. *Orneta*.

Warmenthal (niem.), pow. kozielski, ob. *Cieplydół*.

Warmhof (niem.), ob. *Cieple*. Wś ma 716 ha (476 roli orn., 13 łąk, 5 lasu); 1885 r. 21 dm., 39 dym., 180 mk., 157 kat., 23 ewang.; szkoła ewang. W 1789 r. 18 dym. *Ks. Fr.*

Warmia, niem. *Ermland*, dokum. *Warmia*, *Wermentlant*, *Ermin*, *Erminlant*, *Ermelandia*, nazwa obszaru dawnych Prus, stanowiącego pierwotnie jedno z terytoriów, a następnie jedną z dyecezyi pruskich. I. *Ziemia warmińska*, „*terra Warmiensis*“, jedno ze starych terytoriów pruskich, graniczyła na wschód z ziemią barcką i Natangią, na póln.-zachód z zatoką Świeżą, a na pld.-zach. z Pogezanią. Kraina ta miała kształt nieregularnego czworoboku, którego najbardziej wysunięte punkty były: na zach. starożytna osada „Warmia“ (dziś Frombork), na póln. nieistniejąca już os. Lenzenburg, niedaleko ujścia Pregla, na wschód Liebark (niem. Heilsberg) nad Łyną, a na pld. Głotowo (ob. Toeppen: „Hist. compar. Geogr.“, str. 16—18). Krzyżacy wkroczyli do Warmii r. 1239, zdobyli najpród pod wodzą mistrza ziemskiego Hermana Balke gród pruski, później przez Krzyża-

ków Bałgą zwany, nad zatoką Świeżą. W grodzie tym zaraz się usadowili. Gdy ich tu Warmiacy oblegali, przyszedł Krzyżakom w pomoc książę brunświeki Otto, zwany Dzieckiem. Warmiacy zaczepieni z dwóch stron, ponieśli klęskę. Już około r. 1241 zmusili ich rycerze do poddania się i przyjęcia wiary chrześcijańskiej (ob. Dusburg w Script. rer. pr., I, str. 61—65). Lecz Warmiacy jeszcze kilkakrotnie za podniętą Świętopętką, ks. pomorskiego, brali się do oręża. Wreszcie 1249 r. stanęła za pośrednictwem legata papieskiego Jakuba Pantaleona (późniejszego papieża Urbana IV), ugoda między zakonem a Warmiakami, Pomezzańczykami i Natangianami. Akt tej ugody mieści wiele szczegółów o tych plemionach. Zakon przyrzeka im zupełną wolność osobistą („omnimodam libertatem personalem“), dalej prawo nabywania i sprzedaży majątku nieruchomego i ruchomego, z tem zastrzeżeniem, iż jeśliby zapisali dobra nieruchome jakiemu kościołowi lub osobie duchownej, ten, kto je otrzymał, winien był sprzedać je naturalnym sukcesorom niebpszczyka w ciągu roku; w przeciwnym razie dobra przechodziły na własność zakonu, bo, jak utrzymywali Krzyżacy, sami będąc zgromadzeniem duchownym, nie mieli prawa odstępować na rzecz innych duchownych dóbr nieruchomości, których własność przyznał im kościół. Oprócz tego nadaje im zakon prawo spadkowe i do krewnych rozciągające się, podczas gdy za pogaństwa dzieci tylko brały sukcesję po ojcu. Wolno im zawierać małżeństwa, występować samodzielnie w sądach, robić testamenty, zostawać księżmi lub zakonnikami, a szlachcie dać się pasować na rycerzy („qui sunt vel erant ex nobili prosapia pro creati, accingi possunt cingulo militari“). Jako prawo świeckie obrali sobie po naradzie prawo Polaków, swych sąsiadów („elegerunt legem mundanam et secularia iudicia Polonorum, vicinorum suorum), lecz prosili o to, aby próba gorącego żelaza była zniesioną. Ze swej strony przyrzekają, iż nie będą palili swych umarłych wraz z ludźmi żywymi, końmi i ich kosztownościami, lecz że ich będą chowali na cmentarzach wedle zwyczaju chrześcijańskiego. Przyrzekli także nie czynić więcej ofiar bałwanowi Curche po skończonem żniwie, ani innym bożyszczom; nie mieć żon więcej jak jednę, nie sprzedawać córek wydając je zamąż i nie kupować żon dla synów, nie zabijać więcej, ani też kazać zabijać swoje dzieci. Ktoby się w przeciagu miesiąca nie dał ochrzcić, miał być wygnany z kraju. Zobowiązali się dalej wybudować pewną liczbę kościołów w miejscach wskazanych, mianowicie 13 w Pomezanii, 6 w Warmii i 3 w Natangii i to w przeciagu trzech

lat. Krzyżacy przyrzekli mianować do tych kościołów proboszczów, przeznaczając dla każdego na utrzymanie po 4 włóki roli i 4 lasu, dziesięciny od 20 radeł („decimam viginti unchorum“), dwa woły, konia i krowę. Nowonawróceni zaś przyrzekają nieograniczoną służbę wojskowa, przyznają zakonowi prawo odziedziczenia majątku w braku prawnych spadkobierców i zwozić dziesięciny do śpi-chrzwów zakonu w ziarnie i przystają na to, że powyższe prawa tracą wraz z niewierności i odstępstwa (ob. Cod. Dipl. Warm., I, Nr. 19, str. 28—41 i Dzieje Krzyżaków przez Rogalskiego, I, 300—302). W samej rzecey stracili Warmiacy potem te prawa przez krwawe powstania. II. *Diecezja warmińska*. Roku 1243 dnia 4 lipca podzielił legat papieski Wilhelm z Modeny, mocą dekretu w Anagni wystawionego, ziemię pruską i chełmińską na 4 diecezje: sambijską, warmińską, pomezzańską i chełmińską. Podział ten potwierdził papież Innocenty IV tegoż roku d. 8 paźdz. Diecezja warmińska obejmowała pierwotnie Pogezanie, Warmię, Natangię i dalej na wschód do niej przytykające ziemie. Jako granice diecezji zaznaczył legat: na zach. zatokę Świeżą, na półn. rz. Pregolę, na płd. jez. Drużno i wpadającą do niego strugę Wysokę, wzdłuż której granica ciągnęła się dalej ku wschodowi aż do ziemi Litwinów: „Tertiam quoque (sc. diocesim) limitavimus sicut claudit recens mare ab occidente et flumen quod dicitur Pregora, ab aquilone et stagnum praedictum Drusniae, a meridie ascendendo per praedictum Passalucense flumen, contra orientem usque ad terminos Letuinorum (ob. Cod. Dipl. Warm., I, Nr. 5, str. 7). Ponieważ granica wschodnia była tylko ogólnie oznaczona a kraje tu położone dopiero później zostały podbite, dla tego stanęła r. 1340 między bisk. warmińskim a sambiskim ugoda, mocą której granica iść miała od Pregolę wzdłuż rz. Węgorapi aż do jez. Swokisken, które się dziś zowie Mamry, ztąd zaś wprost na wschód aż do granicy litewskiej (ob. Cod. Dipl. Warm., I, Nr. 311, str. 500 i rozprawę „Die Grenzen des ermland. Bisthumssprengels seit d. XIII Jahrh.“, w „Zeitsch. f. d. Gesch. Ermlands“). Takimi były granice diecezji aż do reformacji. Po apostazji bisk. sambijskiego Jerzego Polenz przeszła jurysdykcya nad tą zwiniętą diecezją na biskupów warmińskich. Lecz ponieważ tu po wprowadzeniu reformacji nie było prawie wcale katolików, dla tego opieką nad rozproszonymi tu i owdzie wiernymi, głównie nad granicą diecezji, zajmowali się duchowni z klasztorów w Myszyńcu i Kretyndze. Średnią częścią zawiadywali księża z Sw. Lipki i z Drangowskiego pod Tybią. Biskup Jan Wydźga zaczął się też r. 1660

mianować bisk. sambijskim, ale rząd pruski protestował przeciwko temu i gdy Warmia przyszła pod berło pruskie został ów tytuł całkiem zniesiony. Sambijska diecezja obejmowała wchodnią część Świeżej mierzei, ciągnęła się potem przez mierzeję Kurońską, wzdłuż granicy żmujdzkiej i litewskiej, aż do granicy oznaczonej r. 1340 między biskupstwem warmińskim i sambijskim. R. 1821 została diec. warmińska znów znacznie powiększona. Mocą bulli „De saluto animarum“ przyłączono do niej jeszcze 5 dekanatów dawniejszej diec. pomezjańskiej: kiszporski, malborski, nytyski, sztumski i Fuerstenwerder, tak że teraz Wisła i Stara Wisła stanowią tam granicę. Obszaru obejmuje dzisiejsza diecezja około 733 mil kwadr. Obszar ten należy do 4 obwodów regencyjnych, mianowicie: gdańskiego, gabińskiego, królewieckiego i kwidzińskiego. Na obszarze tym liczone w 1880 r. 2340331 dusz, między niemi 410216 katol. Liczba zaś polskich katolików wynosi według jednych około 75000, według drugich do 100000. Graniczące diecezje są: żmujdzka, angustowska, płocka i chełmińska. Parafii liczyła diecezja warm. (1880 r.) 136, kapelanii 9, filii 19, księży 280, dekanatów wreszcie 16, mianowicie: olsztyński, brunsberski, elbląski, dobromiejski, lidzbarski, litewski, który r. 1885 połączony został z dek. sambijskim, malborski, mazowiecki, melzacki, nytyski, reszelski, sambijski, zyborski, sztumski, wartemborski, ornecki. Zakonów męzkich nie ma w diecezji. Dawniej byli reformaci w Kiszporcu (do r. 1832) i w Kadynach (do r. 1826); bernardyni w Wartemborku (do r. 1832) i w Springborn pod Lidzbarkiem; wreszcie jezuiti w Brunsberdze i Reszlu; także w dawniejszej diec. sambijskiej było kilka klasztorów męzkich (ob. *Sambia*). Klasztorów żeńskich jest kilka, mianowicie katarzynki w Brunsberdze z 52 siostrami, w Fromborku (3), w Dobremmieście (3), w Lidzbarku (29), w Reszlu (32), w Ornecku (34); siostry miłosierdzia św. Wincetego a Paulo są w Olsztynie (5), w Malborku (4); boromeuszki w Brunsberdze (5); wreszcie szarytki w Królewcu (10). Siedziba biskupa i kapituły, składającej się teraz z 2 prałatów, 8 kanoników gremialnych i 4 honorowych, znajduje się w Fromborku. Dawniej rezydowała tu tylko kapituła, biskupi zaś w Lidzbarku (Heilsberg). Seminarjum diecezjalne i liceum hozyańskie są w Brunsberdze. Z kasy rządowej pobiera stolica biskupia 18505 tal., mianowicie biskup 9000, sufragan 800 tal., generalny wikary 800, zakład emerytów 1370, zakład demerytów 1465 tal.; kapituła dostaje 12075 tal., mianowicie proboszcz tumski i dziekan po 1200

tal., dwóch kanoników po 1000 tal., 3 po 900, trzech po 800, czterech kanoników honorowych po 100 tal., 7 wikarych po 250 tal., fabryka kościelna 2027, seminarjum z sekularyzowanych dóbr kolegiaty w Dobrem Mieście 2471 tal. Liceum Hozyusza pobiera, głównie z zabranych dóbr, 37730 marek. III. *Biskupstwo warmińskie czyli właściwa Warmia*. Według aktu erekcyjnego z r. 1243 miał zakon w czterech ustanowionych wówczas diecezjach posiadać $\frac{2}{3}$ ziemi, biskupi zaś $\frac{1}{3}$, z prawem zwierzchnictwa świeckiego („cum omni jurisdictione et jure“). Nadto mieli biskupi prawo sprawowania wszelkich funkcji biskupich także w dwóch drugich działach diecezji. W diecezji warmińskiej dokonano podziału tylko w części podbitej, która na płn.-wschód graniczyła z zatoką Świeżą i Pregołą aż do Wystrucia; na pld.-zach. zaś szła granica od Świeżej zatoki pod Elblągiem aż do pola „Kurchsadel“, które przypomina dzisiejsza wś Kurki; wreszcie na pld. ciągnęła się granica ztąd w prostej linii aż do Wystrucia (ob. Zeitsch. f. d. Gesch. Ermlands, I, 51). Pierwszy biskup warmiński Anzelm obrał swoją dzielnicę w środku diecezji, dla bezpieczeństwa od napadów pogan. Granice tej części, zwanej później wyłączenie „biskupstwem warmińskim“, są według aktu Anzelma z 1254 r. (potwierzonego przez Aleksandra IV r. 1255) następujące: Na płn.-wschodzie: od ujścia rzeczki Runy, wpadającej do zatoki Świeżej, wzdłuż Runy aż do boru sosnowego, należącego jeszcze do biskupstwa. Dalej stanowił granicę bór, dzielący Natangią od ziemi Pluth, ku granicom ziemi Wore na płn.-zach. od Melzaku, tego boru połowa należała do biskupa, a potem pewne miejsce nad rz. Łyną, od którego bród nazwiskiem Kath (dziś wś Katzen) był o pół mili oddalony. Dalszemi granicami były: bór Lakmedie (dziś Lindenmedie) pomiędzy Wielką i Małą Bartyą, rzeczka „Schotiche“, dziś „Altes Zainfliess“ zwana, płynęła w pobliżu, a nakoniec bór „Kracotin“, gdzie dziś wieś tegoż nazwiska. Na wschód stanowiła granicę linia przecinająca bor „Kracotin“ w ten sposób, iż granica biskupstwa ku Polsce przechodziła o milę od zamku reszelskiego, aż do pola Kurchsadel, które przypomina dzisiejsza wś Kurki, w zach. części pow. olsztyńskiego. Na zachód ciągnęła się granica od pola Kurchsadel na milę aż do źródła rz. Pasaryi, która odtąd stanowi granicę aż do punktu nad nią położonego, o pół mili od brodu „Chucnn-brasch“ (nieco na płn. od rzeczki Waszkoniki, dopł. Pasaryi). Od tego miejsca wprost do punktu, gdzie rzeczka Bauda przepływa o 2 mile od zatoki Świeżej, ztąd wprost do rzeczki Narusy (Narzer Beck pod Fromborkiem),

która odtąd w oddaleniu 1½ mili aż do zatoki Świeżej stanowi dalszą granicę (ob. Cod. dipl. Warm., I, Nr 31). Powyżej wytknięte granice zachowały się prawie nienaruszone aż do r. 1772, a właściwie do dziś dnia, gdyż rząd pruski dzieląc Warmią na 4 powiaty: brunsherski, lidzbarski, olsztyński i reszelski, całości jej nie naruszył. Cały ten obszar obejmuje blisko 80 mil kwadr. i przedstawia pas ziemi, ciągnący się od zatoki Świeżej najprzód wązko, a potem nagle rozszerzający się w Prusy wschodnie, dawniej książeńce. Biskupstwo warmińskie otoczone od zachodu i wschodu ziemiami pruskimi, a od pld. puszcą bezludną, wskazane było z góry na kolonizacyą niemiecką, zarówno dla tego, iż od strony morza Niemcy mieli łatwy przystęp, jak i dla tego, że biskupi byli Niemcami. Rugując powoli Prusaków, zakładali stopniowo miasta i wsi niemieckie. Polska kolonizacya rozpocząć się mogła dopiero wtedy, gdy ludność polska rozsiedlająca się w puszczy, dotarła w zbitej masie do granic biskupich. Nastąpiło to dopiero w początku panowania polskiego nad Warmią w XV w., gdy biskupi Polacy lub Polakom przychylni, zmuszeni byli oprzeć się na żywiole polskim. Gdy zaś Polacy dotarli do granic warmińskich, prowincya ta była już dobrze zaludnioną, zajęli więc przeważnie wioski przez wojny spustoszone i rozszerzyli się asymilizując resztki Prusaków tam mieszkających. Było w Warmii dość Polaków już w XIII w. (ob. O ludn. pol., str. 546); ale były to jednostki osobnione, ginące wśród obcego, niemieckiego i pruskiego żywiołu. Kolonizacya niemiecka, posuwająca się z północy na południe, przedstawia trzy okresy. Pierwszy obejmuje rządy bisk. Henryka I. Flemminga z Lubeki (1264—1300), który zaludnił północną część biskupstwa przybyzszami z dolnych Niemiec, z kąd sam pochodził. Dla tego lud jeszcze dziś mówi tu narzeczem dolno-niemieckim (plattdeutsch), zwanem narzeczem kozłowskiem (Kaeslauer-Dialekt). Dla tego też z 12 miast warmińskich tylko dwa wówczas założone: Frombork i Brunsberga uzyskały prawo lubeckie. Biskup Eberhard z Nisy szląskiej (1300—1326), z którym się rozpoczyna drugi okres kolonizacyi, sprowadził osadników z okolic górno-niemieckich a prawdopodobnie w większej części z Szląska i zaludnił nimi głównie średnią część biskupstwa, między Walszą i Drwęcą, prawami dopływami Pasargi, a Łyną. W tym czasie otrzymały przywileje, prócz Melzaku, Orneta nad Drwęcą, Dobre Miasto i Lidzbark nad Łyną. Ci osadnicy zachowali też wiernie swoje odrębne obyczaje i narzeczce, zwane „wrocławskiem“. Tylko w Melzaku, gdzie się po części osiedlili dolno-

niemieccy osadnicy, używają też tego dialektu. Następni biskupi (w XIII i XIV w.), pochodzący przeważnie z Warmii, obsadzili południową część biskupstwa ludnością warmińską. Ona to przeważnie zaludniła miasta w tym okresie założone, jak Olsztyn, Jeziorany al. Zybork, Reszel, Wartembork, Biskupice i Bisztynek; nie wykluczono od kolonizacyi starej pruskiej ludności. Ztąd poszło, że trzy z tych sześciu miast i to właśnie najbardziej ku ziemi chełmińskiej wysunięte, mianowicie Olsztyn, Wartembork i Biskupice, później łatwo się spolszczyły. Wszystkie te miasta, z wyjątkiem dwu wyżej wymienionych, miały prawo chełmińskie: „inter jura municipalia, mōwi przywilej melzacki z r. 1312, jus culmense in Prussia praecipuum reputetur, eo quod sub regimine juris illius civitates in populo et honore divitiis multiplex recipiunt incrementum“ (ob. Cod. dipl. Warm., I, str. 284). Dla tego też i posiadłości ziemskie zwykle wydawano na prawie chełmińskim, tylko wyjątkowo nadano włościom w obwodzie Fromborka i Brunsberka leżącym, prawo lubeckie, na którym te dwa miasta były osadzone. Posiadłości te dzielią się na dobra rycerskie i wsi włościńskie. Pierwsze płaciły podatek od liczby pługów i radeł w majątku używanych, drugie od ilości włók. Dobra ryc. były bez wyjątku zobowiązane do tak zwanej rekognicyi, t. j. do oddania rocznie 2 funtów wosku i 1 fen. kolońskiego lub 5—6 chełmińskich. Czasem ta danina jest podwójna. Służba wojskowa, pomaganie w budowlach, rozbierania warowni i inne obowiązki były postanowione wedle głównego przywileju chełmińskiego. Tym, co takie dobra otrzymali, udzielano zwykle sądownictwo większe i mniejsze. Z sądownictwa zaś płynęły znaczne dochody, które już to po części, już to całkiem lennikom odstępywano. Często otrzymywał lennik tej klasy, gdy kościół w jego dobrach był fundowany, prawo patronatu. Tak samo było mu wolno zakładać młyny i karczmy, jako też wsi włościńskie. Pszczoły leśne, polowanie większe i mniejsze, z wyjątkiem bobrów, należało się lennikowi na jego gruncie, a zwykle też uzyskał wolne rybołówstwo w pobliskich wodach, lecz tylko na własny stół i z mniejszemi narzędziami. Z tych to lenników powstała nowa szlachta warmińska, która tu jednak nigdy nie wzięła przewagi nad mniejszymi właścicielami z tej przyczyny, że siedziała pod rządem kościelnym, dbającym więcej o pokój, niż o zasługi i odznaczenie się w sztuce wojennej. Daleko ważniejsi są w dziejach kolonizacyi biskupstwa warmińskiego założyciele wsi włościńskich, które, również jak dobra ryc., na prawo chełm. dawano. Założenie wsi tych u-

skutecznie się w ten sposób, iż pewien obszar ziemi dawano osobie dającej rękojmię, z obowiązkiem podatkowania od ilości odebranych włók według prawa chełm. Dziesiąta włoka była jako posiadłość sołtysa wolną od czynszu i pańszczyzny, rzadko od dawania zboża, które się w miejsce dziesięcin odstawiało. Wosku i pieniędzy nie wymagano. Od włók pozostałych płaciło się czynsz roczny, zazwyczaj pół grzywny, a często też 2 kury, a plebanowi mesznego od włoki 1 korzec pszenicy i 1 owsa. Również wymagano od włók tychże pańszczyzny (*servitia rusticalia*), a tylko sam sołtys był wolny, lecz za to w wyprawach służył konno w lekkiej zbroi, od czego gospodarze wolni byli, dopomagając zato przy budowlach itd. Sołtys dzierżył nad osadą sądownictwo w sprawach mniejszych, w sprawach większych, przez wójta rozstrzyganych, brał trzecią część dochodów. Zresztą był sołtys obowiązany ściągać od gospodarzy czynsz i składać takowy do kas rządowych, gdyż on sam za całą sumę był odpowiedzialnym. Sołtysi zadawali sobie zwykle włokami wolnemi, resztę oddawali innym osadnikom, którzy jednakowoż nie posiadali działów swych z osobna, lecz wspólnie, o tyle, że rozdzieliwszy cały obszar na pastwiska, ziemię orną, lasy, łąki itd., corocznie wydzielali losem dział dla każdego. Prawo polowania i rybołówstwa miał sołtys sam. Także zagłowne czyli kara za zabicie sołtysa była wyższa. Celem ściągania podatków i łatwiejszego zarządu było biskupstwo warmińskie podzielone na komory (*Kammeraemter*), w których zamieszkiwali burgrabiowie czyli kapitanowie. Komory te były: Brunsberg, Orneta, Dobrze Miasto, Lidzbark, Jeziorany, Reszel, Wartembork. Stanowiły one własność biskupa; do kapituły zaś, która według przywileju bisk. Anzelma posiadała trzecią część biskupstwa, należały: Melzak, Olsztyn i Frombork. Dochody całego biskupstwa, tak z części biskupiej jako i kapitulnej i kolegiaty w Dobrem Mieście, wynosiły 1656 r. blisko pół miliona marek dzisiejszej wartości (ob. *Zeitsch. f. d. Gesch. Ermlands*, 1880, str. 184 i 295). *Biskupi warmińscy* obejmowali władzę w następującej kolei: Anzelm (1250—1264?); Henryk I Flemming (1264?—1300); Eberhard de Nysa (1300—1326); Jordan (1326—28); Henryk de Wogepnap (1329—1334); Hermann de Praga (1338—1349); Jan I de Meissen, t. j. z Myśni (1350—1355); Jan II Streifrock (1355—1373); Henryk III Sauerbaum (1373—1401); Henryk IV Heilsberg v. Vogelsang (1401—1415); Jan III Abezier (1415—1424); Franciszek Kuhschmalz (1424—1457); Aeneas Silvius Piccolomini (1457—1458); Paweł Stange v. Legendorf (1458—1467); Mikołaj v. Tuengen

(1467—1489); Łukasz Watzelrode (1489—1512), wuj Kopernika, którego r. 1497 powołał na kanonika; Fabian Tetinger v. Lossainen (1512—1523); Maurycy Ferber (1523—1537); Jan v. Hoefen Dantiscus (1537—1548), poeta łaciński; Tidemann Giese (1549—1550); Stanisław Hozyusz (1551—1579), pierwszy Polak, legat papieżki na soborze trydenckim, założyciel Liceum Hosianum w Brunsbergu i kardynał; Marcin Kromer (1579—1589), historyk; Andrzej Batory (1589—1599), bratanek króla Stefana; Piotr Tylicki (1600—1604); Szymon Rudnicki (1604—1621); Jan Albert (1621—1633), z królewskiej rodziny jagiellońskiej; Mikołaj Szyszkowski (1633—1643); Jan Karol Konopacki (1644); Wacław Leszczyński (1644—1659); Jan Stefan Wydźga (1659—1679); Michał Stefan Radziejowski (1679—1688); Jan Stanisław Zbąski (1688—1697); Andrzej Chryzostom Załuski (1698—1711), którego *Epistolae historico-familiares* są głównym źródłem dla hist. pol. od r. 1667—1710; Teodor Andrzej Potocki (1711—1723); Krzysztof Andrzej Jan Szembek (1724—1740); Adam Stanisław Grabowski (1741—1766); Ignacy Krasicki (1767—1795), ostatni z bisk. polskich; Karol hr. v. Hohenzollern (1795—1803); książę Józef v. Hohenzollern (1808—1836); Stanisław v. Hatzen (1836—1841); Józef Ambroży Geritz (1841—1867); Filip Kremenz (1867—1885), obecnie kardynał i arcybiskup koloński; Andrzej Thiel (od r. 1885). R. 1357 uzyskał biskup Jan II Steifrock od Karola IV osobną bułą złotą tytuł księcia rzeszy niem., nadto prawo mianowania szlachty i bicia monety; z tego ostatniego jednak biskupi, wskutek ugody z zakonem zawartej, nie korzystali. Tytułu książęcego użył najprzód biskup Leszczyński, podpisując się „*princeps sacri Romani imperii*“. Oprócz tego przysługiwały biskupom następujące prawa: 1) Nadawania posiadłości ziemskich osadnikom. 2) Najwyższe sądownictwo i prawodawstwo. 3) Mianowania urzędników państwowych. 4) Potwierdzenia urzędników miejskich, tudzież wilkierzów miast i korporacji. 5) Patronat nad kościołami w dzielnicy biskupiej. Dla ustanowienia nowych praw i podatków nadszyczących odbywały się zwykle w Lidzbarku (rezydencji biskupiej) sejmiki, na których przysięgał biskup wspólnie z delegatami kapituły. W sejmikach tych brali udział posłowie z grona szlachty, wolnych właścicieli i miast, z każdego stanu po dwóch z każdego kameratu. Kiedy Warmia dostała się (r. 1466) pod panowanie Polski, składali biskupi i kapituła, jako i ich lennicy i poddani, królowi przysięgę wierności. Hufce posiłkowe warmińskie zostawały pod dowództwem wojew. malbor-

skiego. Biskup zaś przydywał na sejmie generalnym pruskim i był tam reprezentantem ziemi warmińskiej, z której posłów na sejm pruski nie wyprawiano. W senacie polskim zajmował biskup warmiński miejsce po biskupie plockim na przemiany z biskupem łuckim. Musiał być urodzonym w Prusach albo uzyskać indygenat pruski, a ponieważ kapituła obierała kandydata z swego grona, dla tego ubiegający się o tę godność, jeżeli nie był kanonikiem, musiał wprzód postarać się o tę godność, jeżeli nie było wakansu to uprosić jednego z kanoników o ustąpienie mu miejsca. Spór dotyczący sposobu obierania biskupów, toczący się między kapitułą a koroną polską, został załatwiony przez traktat w Piotrkowie 1512 r. zawarty, a przez papieża r. 1513 potwierdzony. Na mocy tego traktatu mianował król polski z grona kapituły, w przeciągu 8 dni po odebraniu wiadomości o osieroceniu katedry, 4 kandydatów, z których kapituła jednego obierała, prosząc króla o polecenie go celem potwierdzenia apostolskiego. Później jednak królowie niemal całkiem o władzę obierania biskupów. Kapituła warmińska składała się pierwotnie z 16 kanoników, na których czele stało 4 prałatów: prepozyt, dziekan, kantor i scholastyk. Ważniejsze sprawy rozstrzygał biskup tylko za jej radą. Już pierwszy bisk. Anzelm dał kapitule prawo uzupełniania siebie samej drogą wolnego wyboru i obierania biskupa z grona swojego. Kanoników zaś miała wybierać kapituła w porozumieniu z biskupem. Na tych zasadach opierała się pomyślność katedry warmińskiej i ztąd też pochodzi, że Krzyżacy nie zdołali zagarnąć biskupstwa warmińskiego pod władzę swoją, podczas kiedy trzema pozostałymi wnet zawładnęli, obsadzając je biskupami z pośród księży swego zakonu. Bisk. Anzelm wyposażył kapitułę bardzo hojnie, odstąpiwszy jej trzecią część swej diecezji, czyli dzisiejszy dekanat melzacki i olsztyński, z wszystkimi prawami zwierzchnictwa. To też dziś jeszcze kapitule przysługuje prawo prezentacji na 30 parafii, biskupowi na 70 (około), rządowi tylko na 33, a osobom prywatnym na 6. Mocą traktatu toruńskiego z r. 1466 stali się biskupi, ze sprzymierzeńców Krzyżaków, lennikami korony polskiej. Traktat labiawski z r. 1656 oddał Warmię w ręce elektora brandenburskiego, ale już r. 1657 podpisał Brandenburczyk we Welawie traktat wieczysty z Wacławem Leszczyńskim, biskupem warmińskim, później prymasem, w którym elektor, wyswobodzony z lennictwa polskiego, za Warmię dostał Bytowo i Lębork w lennictwo. Wreszcie r. 1772 zostało biskupstwo warmińskie wcielone do królestwa pruskiego. Dochody biskupie i ka-

pitulne wziął rząd w administracyą, zobowiązując się płacić połowę czystego dochodu, które według notyfikacyi z r. 1773 dla biskupa wynosiły 24045 tal. 12 sbr. 7 fen., a dla kapituły 14094 tal. 29 sbr. 2 fen. W sprawach duchownych oddał Innocenty III r. 1211 okolice tutejsze prowizorycznie pod metropolią gnieźnieńską, zaś r. 1255 przyłączył Innocenty IV biskupstwo warmińskie do metropolii rygskiej. Lecz stosunek ten zawsze był bardzo luźny, a za czasów bisk. Łukasza Watzelrode prawie już całkiem ustał. Wreszcie Juliusz II uwolnił r. 1512 biskupów warm. z pod władzy arcybiskupiej, tak, że dziś samej stolicy apostolskiej podlegają. Późniejsze zabiegi arcybiskupów gnieźn. co do przywrócenia dawnego stosunku sparaliżowali biskupi: „Hozyusz (1554, 1556), Kromer (1577), Rudnicki (1613) i Szyszkowski (1634). Bandera biskupstwa warmińskiego przedstawiała Baranka wielkanocnego; Długosz tak ją opisuje: „Item decimum banderium episcopi et episcopatus Varmiensis, quod in campo pro medietate rubeo Agni Dei albam imaginem, vexillum parvulum pede uno supra se porrigentem et ex cuius gutture sanguis in calicem antepositum defluebat, item alteram medietatem campi albam tantummodo habet pro insigni“. Hufiec, który biskup jako sprzymierzeniec Krzyżaków wysłał pod Tannenberga, liczył przeszło 100 zbrojnych (ob. Długosza Bandera Prutenorum, Script. rer. pruss., IV, 29).

Warmia polska. Biskupstwo warmińskie leżało prawie wśród Prus książęcych i tylko w północnym rogu od strony zach. dotykało wojew. małborskiego. Tem się też tłumaczy, dla czego Warmia, mająca w znacznej części ludność polską i należącą od r. 1466 do Polski, rządzona od r. 1551 do 1795 przez 17 biskupów Polaków, przy pomocy duchowieństwa polskiego, mało się z Polską komunikowała i mało była znana w ziemiach polskich. Uważała się zresztą Warmia za przedstawicielkę odrębności Prus królewskich w stosunku do Polski, książę biskup warmiński był z urzędu marszałkiem na gienrale (wspólnym sejmie) ziem pruskich, a otrzymawszy od Karola IV, cesarza, tytuł księcia rzeszy niem., czuł się pokrzywdzonym w Rzeczypospolitej, która tytułów, a zwłaszcza zagranicznych, nie uznawała. Ztąd też to pochodziło, że Warmia tak troskliwie przestrzegała warunku indygenatu pruskiego dla biskupów. Rodziny szlacheckie polskie nie osiadały w Warmii na czas dłuższy; trzymały się zwykle dworu biskupiego i kapituły oraz dóbr kościelnych i klasztornych. Dziś napotyka się tu i owdzie w zniemieczonych rodzinach szlacheckich polskie nazwiska; o innych wiadomo, że mieszka-

ły przed niedawnym jeszcze czasem. W różnych czasach w Warmii spotykamy następnie rodziny polskie: Badyńscy, Bogdańscy, Bronscy, Burchartowie, Bruscy, Bystramowie, Cichowscy, Chwosowie, Czajkowscy, Czarlińscy v. Schedel, Dąbrowscy, Drygalscy, Filipowscy, Gąsiorowscy-Helden, Gierczyńscy, Gnatowscy, Grekowiczowie, Grzymałowie, Hatyńscy, Hozyuszowie, Jagodyńscy, Janoszykowscy, Kalnasowie, Kamińscy, Kobierzycy, Kurowscy, Łąccy, Łączyńscy, Matowie, Miecznikowscy, Mielicze, Milewscy, Moczy, Murzynowscy, Nyczowie, Openkowscy, Płachecy, Pakoszowie, Płoccy, Prawicze, Prusowie, Przeworscy, Przysiorowscy, Reszkowscy, Robakowscy, Rogalowie, Rostkowie, Rożyńscy, Rusiecy, Sasowie, Sikorscy, Ślescy, Soczyńscy, Sokołowscy, Stanisławscy, Strachowscy, Świdlicy, Szajkowscy, Szymonowscy, Trzciny, Wątkowscy, Weissowie h. Poraj, Wierzbowscy, Wilamowscy, Wilkańcowie, Worańscy, Wostrowscy, Wolscy, Wypoczyńscy, Zaworscy, Żórawscy, Żuchowscy (ob. Kętrzyński, O ludn. pol., str. 564—566). Inaczej miała się rzecz z ludnością wiejską i niektórych miast, na pld. ku granicy polskiej położonych. Pomimo zabiegów niemieczych krzyżackich ludność polska, uczepiwszy się biskupiego płaszcza, zdołała swą narodowość utrzymać aż do połączenia się z Polską. W ostatnich czasach, kiedy rząd pruski zaczął dalej prowadzić dzieło Krzyżaków, ludność ta posiadała już dosyć wyrobionej świadomości narodowej, aby zachować swą mowę, pomimo braku wyższej inteligencji, której grono jest zbyt szczupłe. Szło wprawdzie z pośród ludu nie mało młodzieży do szkół wyższych, ale takich, co zdobywszy stanowisko w świecie uczonym, pozostali mimo to Polakami, jest mało. Na wzmiankę zasługują Samuel Maciejowski, prof. Pietraszewski, tłumacz Zendawesty, zmarły przed kilkunastu laty w Berlinie, dr. Sieniawski, autor „Biskupstwa warmińskiego“, wreszcie kś. dr. Schreiber, założyciel Tow. czeladzi w Olsztynie, które za jego staraniem posiada dom własny dla posiedzeń. Dzisiejszą ludność polską w Warmii składa sam lud roboczy, rolniczy wiejski i rzemieślniczy po miasteczkach. Kierownikami jego są włościanie, t. zw. gburzy. Granice kawałka Warmii zajętego przez polską przeważnie ludność, schodzą się dość ściśle z granicami pow. olsztyńskiego i reszelskiego, którego pfn. część przecież jest więcej niemiecką. Naturalne zaś granice tej polskiej Warmii są od zachodu rzeka Pasarga (po sargi czyli moczary i szarugi mazurskie sięgająca), wraz z jez. Płużańskim, od pld.-wschodu jez. Pasymskie i Sirwińskie, od wschodu zaś rozlewiska jezior z sobą połą-

czonych rzeczkami, jak Dadalskiego i Łowtrowskiego, od pfn. zaś prosta linia od jez. Błonkowskiego do Morańskiego. Powiat olsztyński obejmuje 23·86 mil kw., reszelski zaś 14·84, razem 38·70. Biorąc z pow. reszelskiego tylko połowę południową, dziś jeszcze gęsto przez ludność polską nasiałą, będzie to obszar 30·28 mil kw. Pow. olsztyński i reszelski obejmują 4 dekanaty biskupstwa warmińskiego: olsztyński, wartemborski, jeziorański i reszelski. W dek. olsztyńskim jest 13 parafii: Olsztyn, Brunswałd, Gietrzwałd, Gryźliny, Jonkowo, Olsztynek na Mazurach, Bartąg al. Bertąg, Dywity, Gutkowo al. Jetkowo, Nowy Kokendorf, Szembruk, Szembark i Wutryny. W Olsztynie kazania bywają na przemiany po polsku i po niemiecku. W N. Kokendorfie i w Jonkowie jest już nie mało Niemców. Pozostałe parafie są prawie zupełnie polskie. Mieszkające tu i owdzie rodziny niemieckie po jakimś czasie spolszczają się zwykle. Kazania niemieckie bywają tu tylko 4 razy do roku, w drugie święto Boż. Narodz., Wielkiejnocy, Zielonych Świątek i w uroczystość głównego patrona kościoła, zarazem po polsku i niemiecku. Do dekanatu wartemborskiego należą w Warmii: miasto Wartembork, Stary Wartembork, Sętal, Klewki, W. Klebark, Purda, Bartoły, Ramzy, Lamkowo, Lesiny. Stary Wartembork, Sętal i Lamkowo posiadają już znaczną część Niemców. W St. Wartemborku kazania niemieckie bywają podobno co czwartą niedzielę. W Sętału jest więcej Niemców niż Polaków, ale kazania są jeszcze po większej części po polsku. W Lamkowie jest połowa Niemców a przynajmniej takich co po niemiecku umieją i kazania są tam zapewne naprzemiany po polsku i po niemiecku. Inne parafie są zupełnie polskie. W Klebarku było przed kilku laty na 1600 komunikantów tylko 25 nieumiejących po polsku, a 130, którzy i kazania w obu językach zrozumieć mogli. Są to po większej części spolszczeni Niemcy. Kazania niemieckie w tych parafiach bywają 4 razy do roku jak w dek. olsztyńskim. Tylko w Wartemborku bywają co trzecią niedzielę. Dekanat jeziorański ma 7 parafii, z których tylko dwie: Biskupiec i Biesowo mają kazania polskie. W Biskupcu, obok Olsztyna i Wartemborka trzeciem mieście polskim na Warmii, są podobno trzy kazania polskie a czwarte niemieckie. W Biesowie, gdzie już przeważają Niemcy, i kazania niemieckie muszą być częstsze. Dekanat reszelski, złożony z 10 parafii, ma już tylko dwie, w których bywają kazania polskie: Żądbork, miasto leżące już na Mazurach, i Świętolipkę w pow. rastemborskim, sławną jak Gietrzwałd odpustami. Zupełniejszy obraz pow. olsztyńskiego pod względem

narodowości daje statystyka urzędowa, opracowana z polecenia regencyi przez dr. Grunenberg, w r. 1864 drukiem ogłoszona. Według niego wynosiła ludność pow. olsztyńskiego 47901 dusz: między niemi 35529 Pol. i 12372 Niem. Rodzin było w pow. w ogóle 9888, między niemi 7592 polskich, 2296 zaś niemieckich. Osad liczył pow. 230, mianowicie 2 miasta: Olsztyn i Wartembork i 228 wsi. W Wartemborku było 3143 mk. i to 1946 Pol. i 1197 Niem.; w Olsztynie liczono 4271 mk., 1841 Pol. i 2430 Niem. Pomiędzy 228 os. wiejskimi było 59 czysto polskich, 35 zaś czysto niemieckich, 131 osad miało ludność mieszaną, lecz w 13 tylko przeważali Niemcy. Według Sembrzyckiego liczy pow. olsztyński obecnie 62331 mk., między nimi 36500 Polaków. Pow. reszelski liczył 1886 r. 50143 mk., między nimi według Schlotta („Uebersicht des Reg. Koenigsberg“) ludność polska stanowiła 1861 r. szóstą część, co czyni przeszło 8000. Lecz cyfra ta jest za mała. Polak, umiejący po niemiecku, podawany bywa często za Niemca. Wynika ztąd, że w samem biskupstwie warmińskiem żyje około 50000 Polaków. Ludność ta zapomniana i odcięta od reszty narodu, stykała się tylko z sąsiednimi Mazurami pruskimi, luteranami. Przez długie lata lud tutejszy czytywał tylko polskie książki do nabożeństwa, drukowane w okolicznych miastach Olsztynie, Mora-gu, Sztumie i Kwidzynie, pełne błędów językowych i drukarskich. Kalendarzy nie było wcale. Dopiero chełmińskie kalendarze tu się przedarły a za niemi inne. Dziś istnieją już biblioteki ludowe i towarzystwa włościańskie (w Gietrzwałdzie i Butry-nach). W Olsztynie wychodzi na życzenie włościan warmińskich już od 8 lat dwa razy w tydzień „Gazeta olsztyńska“. Przechowały się w ustach ludu dawne pieśni religijne, jak: „Kto się w opiekę“ i „Przez Twoje święte Zmartwychwstanie“, lecz melodya ich uległa zupełnej zmianie. Z zabytków przeszłości przechował się w Wartemborku pomnik fundatora kaplicy przy tamecznym kościele, kardynała Andrzeja Batorego. Jestto monument marmurowy, 25 stóp 8 cali wysoki. W pamięci ludu utrzymują się liczne podania do miejsc historycznych się odnoszące, jak np. o trzech krzyżach pod Olsztynem, gdzie Jagiełło pobił Krzyżaków. Po wsiach wznoszą się wysokie krzyże z wizerunkiem Zbawiciela i piękne kapliczki na cześć N. M. Panny lub świętych. Strój ludowy już prawie wszędzie ustąpił miejsca miejskiemu. W niektórych okolicach zachowały się tylko jeszcze t. z. twarde mycki, to jest czapeczki na głowy dla niewiast zamężnych. Jest to czółko aksamitne na sztywnej tekstu-

rze, gładkie na czole, zmarszczone i zszyte w tyle głowy, mające wierzch aksamitny albo też biały czepcowy. Czółko wyszywane złotogłowiem, wkoło korona biała przy twarzy. Dziewczęta zaś używają miękkich mycek, to jest czapeczek czyli czepeczków z białego muślinu lub tiulu, a na tym przewiązują głowę t. z. kitajką, to jest jedwabną chusteczką koloru czerwonego lub niebieskiego. Lud uprawia wiele lnu, który się doskonale udaje i dotąd jeszcze prace około niego wykonywa gromadnie. Do rwania lnu przybývają sąsiedzi i sąsiadki z pomocą, tak samo i do tarcia lnu, a wtedy ucztą w domu przy pracy, poczęstne, na które każda gospodyni się sadzi. W wieczory zimowe przedą często jeszcze przy świetle łuczywa. Na takich wieczorkach brzmią śpiewy pobożne, ale odzywają się i świeckie. W każdej chacie stoją tu krosna, a Warmianka umie się z niemi dobrze obchodzić. Wyrabiają zaś nie tylko płótno z oprzędzonego lnu, ale też i tkaniny bawełniane, na które zakupują po miastach białą i farbowaną przędzę, a raczej nici kręcone bawełniane, z których robią pasiate, kropkowane tkaniny na okrycie siebie, męża i dzieci. Kolory bywają w tych tkaninach czerwone, żółte, niebieskie i brunatne, nie jaskrawe i dosyć gustownie dobrane. Lud ten nie zna gwiazdki i wieczery na wilię. Podarki dzieciom daje „Pan Bóg“ w pierwsze święto Bożego Narodz. Nie roznoszą tu opłatków, a na wielkanoc ksiądz nie święci, święcone tu bowiem nieznanne. W domu zmarłego wstrzymują się od wszelkiej roboty, dopóki ciało nie zostanie pochowanym. Skoro trumnę umieszczono już na wozie, kierujący pogrzebem uderza pięścią po trzykroć w trumnę, wołając: „Siadaj duszo z nami!“, ażeby dusza, nieodstępująca jeszcze ciała, nie musiała pieszo iść obok wozu. Wkrótce po zaręczynach narzeczeni obierają sobie družbów, placmistrzami zwanych, zwykle kogo z krewnych. Družbowie ci mają obowiązek zaproszenia gości na gody, tudzież obsługiwania ich podczas uczyty. Ślub bierze się zwykle we wtorek. W czwartek tedy przed ślubem przybywa družba panny młodej, sam i koń jego przystrojony w wstążeczki, do domu rodziców panny i nie zsiadając z konia wjeżdża do izby i w swej przemowie zapytuje: „Czyli z konika zsiadać czyli na nim ma napowrót wracać“. Oni tedy proszą aby zsiadł z konia, częstują i powiadają mu, gdzie i do kogo majechać i na wesele prosić. Wtedy objeżdża družba domy wskazane. W poniedziałek przed ślubem wieńce wiją. Na to dawniej družba musiał zapraszać dziewczęta i chłopców, ale tylko w tej wiosce, w której młoda panna mieszkała. We wtorek rano družba objeżdża

jeszcze raz domy, spraszając gości aby towarzyszyli młodej parze do kościoła. Po oracyi drużby jadą wszyscy do kościoła, a po ślubie udają się najprzód do oberży, albo też, jeżeli ślub się odbywa w tej samej wiosce, wprost do domu weselnego. Wieczorem zaczyna się uczta godowa. Stoły pownosić i potrawy na nich ustawić jest obowiązkiem družbów. Późno w noc dopiero goście się rozchodzą. Zamiejscowych biorą gospodarze wioski na noc. U nich zostają zwykle na obiedzie drugiego dnia. Po obiedzie wyjeżdża družba znowu spraszając gości do domu weselnego, w którym się bawią zwykle jeszcze do czwartku lub piątku. Narzecze warmińskie jeszcze dotąd naukowo nie jest zbadane. Obok licznych odrębności zachowało ono wiele form starożytnych. Ludność tutejsza wymawia *w* przed *i* jak *z*, tak np. *zilk* zamiast *wilk*, *izyica* za *izywica*, *zianek* za *wianek*, wtrąca też *z* za *mazurska s*, mówiąc *psiuwo* zamiast *piwo*. Używają tu form *noja* za *nam*, *woja* za *wam*. Przytaczamy na próbę wyjątek z opisu kiermaszów na polskiej Warmii: „Też to dzisiaj i ludu było na tym odpuszcie, bodajemci tu jeszcze nigdy tyle nie zidział (widział), choć mi już łosmy (ósmy) dziesiątek na kark włoży. Ale też buło i na co przyjąć, co to za śliczne nabożeństwo, przytem ładne pozietrze, że aż pachnie, a i ten tryumf (muzyka) mi jeszcze w łuszach brzmi. Kubalu, co to za jedni teraz muzykują na chórze? To wejcie dziadku wszystko są gospodarskie syny, którzy się kościelnej muzyki wyuczyli i nigdzie na weselach grywać nie wychodzą; Mataniów Fracek grywa na tubzie, Zieczorków Józef na trompecie, Zientaków Jochim na waltorni, Barzińskiego Kuba na tynorze, Duliuszów Matys na bekornecie, Zielizęskiego Jendrys na pykolu a stary Łolander na bębuże“. To wejta zuchy, aż ci mi się chce ich pochwalić. Ale jeszcze zięcej chwały zasłużyli te nieboraki księża, jak ci się pocili, co ci mieli za pracę; ale też i nie dziw, na tyle narodu czterech księży; przy tem trzy kazania, suma, procesya, tyle ludzi do słuchania i do komunikowania, wszyscy czterej jeszcze łostali w słuchanicach i do nieszporu ledwo skończą“. Majątek przechodzi z ojca na syna. Gdzie się jaki Niemiec ożeni, wnet nauczy się trochę po polsku, a dzieci już zupełnie polskie. Gospodarze posiadają zwykle po 2 włóki chełmińskie dosyć dobrej roli. Oprócz nich są jeszcze t. z. ogrodniczy, posiadający własną chałupę i parę morgów roli; trudnią się wszyscy rolnictwem. Zakładów fabrycznych jest bardzo mało. Kolej toruńsko-wystrucka przerzyna na 12 milowej przestrzeni sam środek polskiej Warmii, łącząc zarazem jej trzy miasta: Olsztyn, Wartembork i Biskupiec. Ludność

protestancka osiadła na Warmii dopiero po okupacyi pruskiej. Hozyusz bowiem, wróciwszy z soboru Trydenckiego, rozporządził, aby żaden protestant w granicy biskupstwa nie mieszkał, ani żadnych dóbr nie posiadał. Rząd pruski zniósł ten zakaz, a potem umieszczać zaczął po miastach załogi luterskie i urzędników, nadto ułatwiał rodzinom ewangelików robooczych osiedlanie się na Warmii. Załogi otrzymały naturalnie swoich predykantów, a gminy luterskie swoich katechetów, którzy nie tylko uczyli w szkole ale i spełniali funkcyje kościelne. Już r. 1817 było na Warmii 1364 rodzin protestanckich, liczących blisko 6000 dusz. R. 1836 zaś 10 miast warmińskich miało swoich predykantów i nauczycieli. W 1880 r. było już 22000 prot., t. j. dziesiąta część ludności (ob. „Westfaelisches Volksblatt“, 1886, Nr 316). *Źródła*: Dr. Sieniawski „Biskupstwo warmińskie“, Poznań, 1878; Freiburger Kirchenlexikon v. Wetzel u. Welte, mieszczący obszerny artykuł o Warmii pióra obecnego biskupa dr. Andrzeja Thiel; Zeitschrift f. Gesch. u. Alterth. Ermlands; Cod. dipl. Warmiensis.

Ks. Romuald Frydrychowicz.

Warmiak al. *Wermiak*, wś, pow. kolneński, gm. Łyse, par. Myszyniec. W 1827 r. było 22 dm., 142 mk.

Warmiaki, wś nad rzeką Naborówką, pow. radzyński, gm. i par. Jadów, ma 58 mk., 197 mr. W 1827 r. 17 dm., 116 mk.

Warmie, strumień, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Wenty.

Warmie, pow. szawelski, ob. *Gierdziały*.

Warmiki, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, o 56 w. od Szawel.

Warminie, wś, pow. rossieński, gm. Stulgie.

Warmuntów, 1306 *Warmunthowicz*, 1516 *Warmoltowicze*, wś, pow. kozielski, par. katol. Rzeczyca, ew. Gnadenfeld. Wś miała 258 ha, 70 dm., 431 mk. (68 ew.).

Warmuntowice, niem. *Warmuntowitz*, dobra i wś, pow. wielkostrzelecki, par. katol. Centawa, ew. Wielkie Strzelce. W r. 1885 dobra miały 493 ha, 8 dm., 93 mk. (5 ew.); wś 240 ha, 32 dm., 267 mk. (6 ew.).

Warna, ob. *Wrona*.

Warna, zaśc. nad potokiem t. nazwy, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 15 w.), okr. wiejski i dobra (w 1865 r.) Fryczyńskich Zameczek, o 6¹/₂ w. od Wilna, ma 3 dm., 2 mk. prawosł., 31 katol., 4 żydów (podług spisu z 1865 r. 3 dusze rewiz.).

Warna, wś, należała do dóbr zadnieprskich ze Skwiry Połowców Rożynowskich (ob. t. X, 744).

Warnadzoł, ob. *Warnauly*.

Warnagiry, w spisie z r. 1827 *Wornogiry*, wś, pow. kalwaryjski, gm. Balkuny, par. Krakopol, odl. od Kalwaryi 39 w., ma 51 dm., 375 mk. W 1827 r. było 36 dm., 252 mk.

Warnajcie 1.) wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Botoki, o 47 w. od Rossień. 2.) **W.**, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 18 w. od Telsz.

Warnakallen, wś, pow. piłkałowski, st. p. Schillehnen.

Warnakiele al. *Warnokiele*, wś, pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Płutyszki, odl. od Maryampola 26 w., ma 10 dm., 88 mk. W 1827 r. było 2 dm., 21 mk., par. Preny.

Warnaliszki al. *Karcieliszki*, wś, pow. kalwaryjski, gm. Janów, par. Ludwinów, odl. od Kalwaryi 70 w., ma 8 dm., 36 mk., 162 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Ludwinów. W 1827 r. 2 dm., 21 mk.

Warnaliszki, folw., pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Androniszki, o 65 w. od Wiłkomierza. Juchniewiczowie mają tu 26 dzies. (3 $\frac{1}{2}$ lasu, 2 nieuż.).

Warnarejzys, zaśc., pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszy, o 40 w. od Wiłkomierza.

Warnascheln, wś, pow. darkiejmski, st. p. Trempen.

Warnau. Tak od r. 1887 zowią urzędowo wś Kościeleczy, w pow. malborskim. *Ks. Fr.*

Warnauły al. *Warnadzoł*, folw., pow. miński, w 3 okr. pol. Kojdanów (o 27 w.), gm. Zasule, o 66 w. od Mińska, ma 32 włók. Własność dawniej Świętorzeckich, od 1876 r. Spiridonowa. *A. Jel.*

Warnawin, mto powiat. gub. kostromskiej, na prawym wyniosłym brzegu Wetługi, pod 57°15' pń. szer. a 63° wsch. dług., odl. o 385 w. od Kostromy, ma 184 dm. (1 murów.), 1215 mk., 3 cerkwie, 2 domy gościnne z 35 sklepami, szkołę miejską, st. poczt., przystań handlową. Do miasta należy 2644 dzies.; dochody w 1860 r. wynosiły około 600 rs. W t. r. było w mieście 112 rzemieślników. Przemysł fabryczny nie istnieje, handel nieznaczny, pomimo 4 jarmarków dorocznych. Pierwszym osadnikiem miejscowości był błog. Warnawa (Barnaba), który przebywając tu 28 lat jako pustelnik, zmarł w 1492 r. Uczniowie jego wzniesli pustelnię i 3 cerkwie. W 1764 r. zniesiono monaster, około którego powstała sloboda, zamieniona w 1778 r. na mto powiat. namiestnictwa kostromskiego.

Warnawiński powiat leży w pld.-wsch. części gubernii i zajmuje 185 mil al. 8947 w. kw. Powierzchnia równa, gleba przeważnie piaszczysta, w części pld. ilasta. Z rzek najważniejsza Wetługa, przeryniająca powiat z pń.

na pld., spławna i przybierająca od lew. brz. Łapszenę i Kudromę, od pr. Ustę, Czarną i in. Jezior wiele; powstały one przeważnie ze starego koryta rz. Wetługi i w ogóle są nieznaczne. Również wiele bagnisk śródleśnych, zwłaszcza na lewym brz. Wetługi. Lasy (do 800000 dzies.) pokrywają prawie całą powierzchnię powiatu. W drzewostanie przeważa sosna, jodła, osina, lipa, brzoza, dąb, niekiedy klon, wiąz i in. W 1860 r. było w powiecie (bez mta) 78279 mk. (6915 rozkolników i 1700 jednowierców), zamieszkujących w 604 miejscowościach, mających 11341 dm. W powiecie jest 29 cerkwi i 57 kaplic prawosł., 1 cerkiew jednowierców i 6 domów modlitwy rozkolników. Rolnictwo mało rozwinięte. Pod rolą znajduje się do 84000 dzies., pod łąkami do 18000 dzies. W 1860 r. było w powiecie: 22900 sztuk koni, 26180 bydła rogatego, 44650 owiec i 6100 trzody chlewnej. Główne zajęcie mieszkańców stanowi przemysł leśny, na którym opiera się również i przemysł fabryczny (60 smolarni i 30 dziegciarni). Nadto w 1860 r. było w powiecie: 2 olejarnie, 4 cegielnie, 1 gorzelnia, 1 garbarnia i 6 niewielkich fabryk wyrobów bawełnianych. *J. Krz.*

Warnawino, wś, pow. mściłowski, gm. Bochota, ma 14 dm., 54 mk. Folw., dziedzictwo Wyskowskich, 115 dzies. (56 roli, 14 łąk, 34 lasu).

Warna Woda (dok.), miejscowość pod Lupowem, w pow. słupeckim, wymieniona w przywileju margr. Waldemara z r. 1310 (ob. Perlbach: P. U. B., str. 603), jako odgraniczająca ziemię słupecką od krzyżackiego Pomorza.

Warnehlen, wś, pow. gabiński, st. pocz. Gumbinnen.

Warneinen, wś i dobra, ob. *Worniny*.

Warnele 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 62 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 93 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **W.**, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 38 w. od Telsz.

Warneliszki, zaśc. szl. nad jez. Wiszinta, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 51 w. od Święcian, 1 dm., 8 mk. katol.

Warnen 1.) wś, pow. ragnecki, st. poczt. Kraupischken. 2.) **W.**, wś, pow. gołdapski, st. pocz. Tollmingkehmen.

Warnia, rzka, pow. borysowski, ob. *Pijany Las* (t. VIII, 123).

Warniańce, w spisie z r. 1827 *Worniańce*, wś, pow. sejneński, gm. i par. Lejpuny, odl. 34 w. od Sejn, ma 20 dm., 159 mk., 13 osad, 737 mr. Wchodziła w skład dóbr Lejpuny. W r. 1827 wś prywatna, miała 13 dm., 94 mk. Zapewne w pobliżu tej wsi znajdują się jeziora: Warninajtys i Warnianis.

Warnianis i *Warninajtyś*, jeziora, w pow. sejneńskim, w pobliżu wsi Warniańce, w dobrach Lejpuny, zapewne w zlewku rzeki Se-rejki.

Warnicka, przystań na Dniestrze, pod Benderami (o 3 w.).

Warnickam 1.) dobra ryc., pow. święto-siekierski, st. p. Ludwigsort. 2.) **W.**, folw., pow. prusko-holądzki, st. p. Schlobitten.

Warnicken, nadleśnictwo, pow. fyszhu-zki, st. p. Lorenz. Rozległe lasy liściaste, rozłożone nad morzem, w najpiękniejszej części brzegów Samlandyi. W lecie zwiedzane przez gości kąpielowych. J. B.

Warnien Gross i *Klein*, wś i folw., i *Warnienhof*, posiadłość, pow. welawski, st. p. Taplacken.

Warnigkeim, folw., pow. frydlądzki, st. p. Domnau.

Warnikeim, posiadłość, pow. rastembor-ski, st. p. Korschen.

Warningken Klein i *Gross*, dwie wsi, pow. pilkałowski, st. p. Pilkallen (dla W. Klein) i Sodargen (dla W. Gross.)

Warnin, dobra ryc. w Pomeranii, pow. białogrodzki, st. p. i kol. Gr. Tychow; 3289 ha (1147 roli orn., 128 łąk, 1804 lasu). Cały ten klucz, obejmujący 9 miejscowości, miał 1885 r. 44 dm., 104 dym., 677 mk. ew. R. 1892 zakupili te dobra kupcy Arndt i Erdt z Koszalina celem rozparcelowania. Ks. Fr.

Warnis, jezioro, w pow. święciańskim, w dobrach Przyjaźń.

Warniszki, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, odl. od Władysławowa 2 w., ma 4 dm., 57 mk.

Warniszki, jezioro, w pow. wileńskim, pod zaśc. Podjeziorce.

Warniszki 1.) zaśc. nad rzeką Konciarzyn, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Świę-ciany, okr. wiejski i dobra skarbowe Symoni-szki, o 5 w. od gminy a 11 w. od Święcian, ma 1 dm., 13 mk. starow. (w 1865 r. 2 dusze re-wiz.). 2.) **W.**, zaśc. nad jez. Ejsiaty, pow. świę-ciański, w 2 okr. pol., gm. Łabonary (o 8 w.), okr. wiejski i dobra Jałowickich Syłguciszki, o 39 w. od Święcian, ma 1 dm., 10 mk. kat. (w 1865 r. 2 dusze rewiz.). 3.) **W.**, wś włośc. nad jez. Pokałas, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Łyng-miany (o 4 w.), o 31 w. od Święcian, 11 dusz rewiz. W spisie z 1866 r. wykazana ja-ko zaśc., mający 1 dm., 10 mk. katol. 4.) **W.**, zaśc. szlach. nad jez. Poworninka, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 68 w. od Świę-cian, 2 dm., 17 mk. katol. 5.) **W.**, wś włośc. nad jez. t. nazw., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 30 w. od Wilna, 6 dm., 39 mk. (1 prawosł., 38 katol.). 6.) **W.**, wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 8 1/2

w.), okr. wiejski Kazimierzowo, o 75 w. od Wilna, 3 dm., 29 mk. katol. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Bia-łodwór. 7.) **W.**, wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 85 w. od Kowna. 8.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 55 w. od Nowoaleksandrowska. 9.) **W.**, wś, pow. rossieński, gm. Szweksznie, o 114 w. od Ros-sień. 10.) **W.**, wś, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Kupiszki, o 80 w. od Wiłko-mierza. 11.) **W.**, wś, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Wizuny, o 60 w. od Wiłko-mierza. J. Krz.

Warniszki, niem. *Warnischky*, osada, w okr. zelburskim, pow. ilukszteński, par. dy-neburska (Kurlandya).

Warno al. *Warny*, wś, pow. nowoaleksan-drowski, w 1 okr. pol., gm. Dukszty, o 30 w. od Nowoaleksandrowska, ma 3 dm. Należy do dworu Kuźmierki, dawniej Salmonowiczów, dziś Mińskiego.

Warnobuda, wś i os., pow. maryampol-ski, gm. Jaworowo, par. Iglówka, odl. od Maryampola 14 w.; wś ma 3 dm., 17 mk.; os. 1 dm., 17 mk. W 1827 r. 1 dm., 18 mk.

Warnokiele, ob. *Warnakiele*.

Warnold, os. ryb. i leśnictwo, pow. żądz-borski, st. p. Rudozanny.

Warnoławki 1.) wś, pow. rossieński, par. Poszyle. 2.) **W.**, okolica szlach., pow. ros-sieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Botoki, o 30 w. od Rossień. Posiada kościół filialny, p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesiony w drugiej połowie zeszłego wieku, a odnowiony w 1860 r. przez mieszkańców. Mają tu: Bejnarowiczowie 84 dzies. (18 lasu, 3 nieuż.), Gied-gowdowie w dwóch działach 160 dzies. (34 lasu, 6 nieuż.), Juskiewiczowie 38 dzies. (7 lasu), Kumpikiewiczowie 60 dzies. (7 lasu, 6 nieuż.), Wasilewscy 50 dzies. (3 lasu, 5 nieuż.), Wojtkiewiczowie 40 dzies. (9 lasu, 8 1/2 nieuż.).

Warnoławkiele 1.) okolica, pow. rossień-ski, w 3 okr. pol., gm. i par. Botoki. Miniato-wie mają 60 dzies. (8 lasu, 20 nieuż.). 2.) **W.**, folw., pow. telszewski, w 1 okr. pol., gm. Gadonów, własność Budryków, ma 45 dzies. (3 lasu, 17 nieuż.).

Warnościca, rzeka na Łużycach, prawy dopływ Czornicy.

Warnościcy (łuż.), wś i st. dr. żel., niem. *Arnsdorf*. (ob.),

Warnoszyle, os., pow. władysławowski, gm. Zypke, par. Łuksze, odl. od Władysławo-wa 34 w., ma 1 dm., 27 mk.

Warnow al. *Warnawa*, rzeka, dopływ mo-rza Bałtyckiego, między Elbą a Odrą; przy-biera z prawej strony rz. Nebel.

Warnow, *Warnold* (?), jedna z odnog je-ziora Śniardwy, na Mazurach pruskich.

Warnow, pierwotna nazwa wsi Kościelicki, w pow. malborskim.

Warnowica, rzeczka, dopływ Dźwiny w Kurlandyi, uchodzi w par. ueberlantzkiej. Jest to odpływ jez. Warnowickiego.

Warnowicze, *Warnowice*, niem. *Warnowitz*, mko i dobra prywat., w okr. zelburskim, pow. iłukszteński, par. ueberlautzka, na wschodniej końcu gub. kurlandzkiej. Posiada kościół katol., p. w. N. M. P., wzniesiony w 1823 r. przez obywatela Łapkowskiego, filialny par. Elerna. Do dóbr należy folw. Zarosle (niem. Sarosla). Dobra należały dawniej do Platerów. Dzieje dóbr i kościoła skreślił kś. Józef Jałowiecki, proboszcz krasławski, w „Przeglądzie katol. (Nr 26 z r. 1887).

Warnowickie, jezioro, w pow. zelburskim (w Kurlandyi), 3 w. długie, $\frac{1}{4}$ w. szerokie, odpływa do Dźwiny za pośrednictwem rzki Warnowicy.

Warnówka, wś, pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 33 w. od Kowna.

Warnupiany, w spisie z r. 1827 *Warnupiany*, wś, pow. kalwaryjski, gm. Podawinie, par. Dauksze, odl. od Kalwaryi 23 w., w pobliżu bagna Pale, ma 68 dm., 448 mk., 1396 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Ludwinów. W r. 1827 wś rząd., ma 40 dm., 318 mk.

Warnupis, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 45 w. od Nowoaleksandrowska.

Warnupka, zaśc., pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 46 w. od Kowna.

Warny, ob. *Warno*.

Warny, wś, pow. niziny, st. p. Heinrichswalde.

Waroniczy, wś, pow. dryssiński, par. Rosica.

Warony, wś, pow. dryssiński, par. Rosica.

Warow, *Warowo*, *Warowny*, młyn, w pow. chodzieskim, ob. *Karczewnik* (Warow, nie Helmsgruen), *Wierzbnik* (Helmsgruen) i *Wierzbnio*, jezioro (Warower See).

Warów, folw. do Oleśnicy, pow. chodzieski.

Warowce, wś nad Smotryczem, pow. proskurowski, okr. pol. i par. kat. Fulsztyn, gm. Kuźmin, sąd w Proskurowie, o 22 w. od Jarmoliniec, ma 205 osad, 1570 mk. (70 jednodworców), 1182 dzies. ziemi włośc., 1126 dworskiej, 34 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Anny, wzniesioną w 1790 r., z 1167 parafianami. Należała do Mniszców, Grabianków, obecnie Martyny z Grabianków Zaleskiej.

Dr. M.

Worowiszki, wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Łyngmiany (o 5 w.), 12 dusz rewiz.

Warowen, pow. chodzieski, ob. *Karczewnik*.

Warowicka Buda, wś nad rzką Olszaną, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. Martynowicze, par. praw. Warowicze (o 10 w.), o 135 w. od Radomyśla, ma 161 mk. Podług Pochilewicza jest tu 225 mk.; włościanie, w liczbie 37 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 573 dzies., ze spłatą po 141 rs. 98 kop. rocznie.

Warowicze, wś i kolonia, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. Martynowicze (o 4 w.), o 135 w. od Radomyśla. Położone w nizinie, otoczonej lasami, przy bezim. ruczaju, uchodzącym o $1\frac{1}{2}$ w. poniżej wsi do Uszy od lew. brzegu, w pobliżu rozległego błota, zwanego Kazimierowskie. Wś na 641 mk., kolonia zaś 99 mk. żydów. Podług Pochilewicza we wsi jest 731 mk. prawosł., 144 katol. (w całej parafii) i 85 żydów; w kolonii zaś 29 dusz męż. żydów. Włościanie, w liczbie 180 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 2867 dzies., ze spłatą po 960 rs. 53 kop. rocznie. We wsi cerkiew par., p. w. św. Parascewii, z drzewa wzniesiona w pierwszej połowie zeszłego wieku a odnowiona w 1858 r., uposażona jest 75 dzies. ziemi (40 dzies. lasu). Do par. praw. należą wsi: Warowicka Buda, Kowszyłówka Mała i Wielka, Pawłowicze, Barany, Rudnia Stara i Klewin. Wś W. istniała już w 1543 r. jak widać z nadania Zygmunta Starożytnego monasterowi Michajłowskiemu w Kijowie dwóch służb w tym siole. W końcu XVII w. należała do Karola na Łohojsku Tyszkiewicza i była na mocy prawa zastawnego w posiadaniu Krynickiego. Obecnie wraz z Martynowiczami należy do Steckich. *J. Krz.*

Warowsk (mylnie *Waworsk*, ob. *Rozważów*), wś nad rzką Ośnicą, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. i par. Rozważów (o 12 w.), o 70 w. od Radomyśla, ma 462 mk. Podług Pochilewicza jest tu 500 mk. prawosł., 30 katol. i 30 rozkoleńców (w chutorze Rafałówka). Włościanie, w liczbie 132 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 466 dzies., ze spłatą po 186 rs. 73 kop. rocznie. Dawniej istniała tu warzelnia saletry. W. wraz z Olizarówką, Krapiwą, Warchalewem i Ośnicą nabyty został w 1824 r. od Narcyza Olizara przez Alojzego Żmijewskiego, dziś jego syna Rafała i dzieci drugiego syna Ludwika, posiadających wspólnie 400 dzies. ziemi użytkowej, 416 lasów i 600 nieuz. *J. Krz.*

Warp, jezioro, ob. *Neuwarp*.

Warpalice al. *Warpolice*, wś i folw., pow. rypiński, gm. Wapielski, par. Radziki (dawniejsze spisy podają Strzygi), odl. 6 w. od Rypina, ma 15 dm., 216 mk., młyn wodny, Bucha zwany. W r. 1827 było 10 dm., 83 mk., par. Skrwilno. Na obszarze wsi jezioro bez nazwiska, mające obszar 15 mr. Dobra

W. składały się r. 1873 z folw. W., rozl. mr. 682. Wś W. os. 25, mr. 128; wś Tomaszewo os. 12, mr. 662. Według reg. pob. pow. rypińskiego z r. 1564 siedziało tu 2 poddanych kaszt. łączycykiego na całym łanie i stał młyn. Płacono 1 fl. 15 gr. i 1 sold. (Pawiński, Wielkp., I, 298). R. 1789 własność Cissowskich, 25 kor. żyta wysiewu, 434 złp. czynszu.

Warpechy al. *Werpechy Nowe i Stare*, dwie wsi, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Rajsk, o 13 i 15 w. od Bielska.

Warpensy, wś i folw., pow. grójecki, gm. i par. Jasieniec, odl. 6 w. od Grójca. W 1827 r. było 3 dm., 39 mk. Dobra W. składały się w r. 1876 z fol.: W., Polichno i Wierzchowiny, rozl. mr. 1334: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 375, łąk mr. 167, nieuź. mr. 23; bud. mur. 5, drewn. 21; płodozm. 7-pol.; fol. Polichno gr. or. i ogr. mr. 176, łąk mr. 18, nieuź. mr. 7; bud. dREW. 12; płodozm. 7-pol.; folw. Wierzchowiny gr. or. i ogr. mr. 439, łąk mr. 7, lasu mr. 113, nieuź. mr. 9; bud. dREW. 12; las nieurzadzony, wiatrak. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś W. os. 8, mr. 4; wś Gniejewice os. 30, mr. 556; wś Wierzchowiny os. 13, mr. 43. Według reg. pob. z r. 1540 w par. Jasieniec (pow. warecki) bracia Varpesowie (Jakub Varpes i Piotr Varpes) placili ze wsi: „Polikno-Varpasz“ od pół ćwierci łąnu, ze wsi „Gniejwywijeze“ (dziś Gniejewice) od 3 łąn. i ćwierci i ze wsi „Jassijona-Varpasz“ od 1½ łąnu i ćwierci (Księgi sądowe ziemi czerskiej, Lubomirskiego, XIV).

Warpie, wś, pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 23 w. od Kowna.

Warpiszki 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Tauroginie, o 54 w. od Nowoaleksandrowska. Stefanowicz i Żylenas mają tu 64 dzies. (2 lasu, 4 nieuź.). 2.) W., folw., pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Łukniki, o 44 w. od Szawel.

Warpuciany 1.) folw., pow. kowieński, w okr. pol., gm. Ejragoła, o 88 w. od Kowna, własność Dąbrowskich, ma 200 dzies. (43 lasu). 2.) W., dobra, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 50 w. od Kowna. 3.) W., żmujdz. *Warputienaj*, folw. i dobra, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. i par. Szawkiany, o 35 w. od Szawel a 18 w. od Kurszan. Kośc. katol. filialny, p. w. św. Antoniego, z drzewa wzniesiony w 1792 r. przez Macieja Jeleńskiego. Własność dawniej Jeleńskich, dziś drogą wiana Burbów, mają 961 dzies. (178 lasu, 72½ nieużytków). Do dóbr należą folw. Wizderki i Łopkajcie, oraz wsi: Kapielle (8 dm.), Skajzgiry (7 dm.), Śmieltynie (9 dm.) i Żygajcie (5 dm.).

Warpuny, niem. *Warpuhnen*, wś, pow. żądzoborski, st. p. Sorkquitten. R. 1373 Winryk v. Kniprode nadaje Samglobowi i jego

synom: Warpunowi, Medytowi, Glabunowi i Permojowi 120 włók w Weisteinen (Wejstzuty?), nad jez. t. n., na prawie chełm., z obowiązkami 4 służb zbrojnych i przy 16 latach wolności. Na tym obszarze powstały wsi: Warpuny i Zyndaki (Sonntagsfeld). Znalaziono tu cmentarzysko pogańskie.

Warrasch, pow. czarnkowski (Wieleń), ob. *Waraz*.

Warrengen, fol., pow. wyszuzki, st. p. Powayen.

Warriben-Alt, dobra przyw., z folw. W. Neu i Garrosen, w okr. i pow. tukumskim, par. zabelnska (Kurlandya).

Warrischken, posiadłość nad rzeką Rusą, przy ujściu Jogi, pow. tyłzycki, st. p. Plaschken.

Warruss al. *Warrusz*, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Russ.

Warsau (niem.) ob. *Warzewo*.

Warschallen, zapewne *Warszaly*, wś, pow. niborski, st. p. Jedwabno.

Warschau, pow. szamotulski, ob. *Warszawa*.

Warschienen al. *Warszienen*, wś, pow. nizinny, st. p. Neukirch.

Warschkau, ob. *Warzkowo*.

Warschkauer Muehle (niem.), ob. *Warszkowski Młyn*.

Warschkeiten, wś i leśn., pow. iławkowski, st. p. Pr. Eylau.

Warschlegen, wś, pow. gąbiński, st. p. Walterkohmen.

Warschnau (niem.), ob. *Warzno*.

Warschow (niem.), dok. *Varsecowe*, wś w Pomeranii, pow. sławiński, niedaleko Sławna. R. 1301 potwierdza Sambor, ks. Rugii, burgrabi Mateuszowi wszystkie jego posiadła, między niemi i „villam Warschow“ (ob. Perlbach: P. U. B., str. 527). *Ks. Fr.*

Warsin al. *Warszyn*, niem. *Warszin* i *Warszyn*, kol., pow. chojnicki, st. p. Brusy, obwód domin. Kaszuba, par. kat. Lešno; 1401-79 magd. mr.; 1885 r. 4 dm., 29 mk. Wymieniona w wizycie Rybińskiego z r. 1780 (str. 80) jako attyn. Kaszuby, a w topogr. Goldbecka z r. 1789 jako król. pustkowie o 2 dymach (str. 248). Lustracya sstwa tucholskiego z r. 1664 opiewa: Warszyn Pustkowie; Pan Szymon Laskowski trzyma włókę 1 plus minus; prawo na to pokazał Królowej Jej. (ob. Odpisy w Pelplinie). *Ks. Fr.*

Warschowitz, ob. *Warzowice*.

Warsen-See, jezioro, ob. *Warzno*.

Warsew (niem.), ob. *Warzewo*.

Warsiady, w spisie urzęd. *Worsiady*, wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Kołtyniany, o 54 w. od Rossień, posiada kościół

filialny, p. w. św. Rocha, z drzewa wzniesiony w 1570 r.

Warsin, ob. *Warzyn*.

Warsine, kol., w gm. Kniegnitz.

Warskillen, dwie wsi, pow. niziny, st. p. Kaukehmen i Lappinen.

Warsna (dok. z r. 1283) jezioro, pod Tuchomiem, pow. bytowski, należało do klasztoru w Oliwie (ob. Perlbach: P. U. B., str. 320).

Warsow (dok.), miejscowość pod Pelplinem, zachodzi w dok. Mestwina z r. 1284 (ob. Perlbach: P. U. B., str. 347). Dziś nieznana.

Warsownica (w dok. z r. 1466), nazwa rzeczki na obszarze Obroszyna, w pow. gródeckim.

Warstaciszki, os., pow. sejneński, gm. i par. Mirosław, odl. od Sejn 45 w., ma 1 dm., 20 mk.

Varsune (w dok.), jezioro, należące do Kiszewy; ob. *Kiszewa Stara*.

Warszawa, pierwotnie *Warszowa*, niekiedy *Warszewa*, łaciń. *Varsovia* i *Varschovia*, główne miasto w dorzeczu Wisły, leży na lewym brzegu tej rzeki, która pod Warszawą oddaloną jest o 592 w. od źródeł a 407 w. od swego ujścia do Bałtyku. Miasto leży pod 52°13'1" szer. geogr. a 38°41'8" długo. od F. Obserwatorium astronomiczne na pld: krańcu miasta pod 52°13'5" szer. i 38°41'25"5" długo. od F. Wzniesienie sięga 110 mt. (średnio) npm. a około 33 mt. n. p. Wisły (wzn. 76-99 mt.). Podług ostatnich obliczeń, za podstawę których przyjęto kościół ewang. augustyński, szer. krzyża na tym kościele wynosi 52°14'23-1", długość 38°40'43-6" od F. (al. 18°40'43-6" od połud. paryskiego); wzniesienie npm. cokołu (wierzchni koniec fundamentu) 371-3 st., wzniesienie zaś nad zero Wisły (najniższy poziom wody w 1840 r.) 118-7 st. Obszar zajmowany przez Warszawę przedstawia nieregularną figurę, ciągnącą się wzdłuż lewego brzegu Wisły. Rogatki marymonckie, położone na półn. krańcu obszaru, są odległe o 7½ wiorst (około 8 klm.) od rogatki czerniakowskich, leżących na pld.-wschod. krańcu, odległość zaś punktów krańcowych w stronie zachodniej od brzegów Wisły (od rogatki wolskich do początku mostu na Wiśle, od rogatki jerozolimskich do lew. brzegu Wisły przy Solcu) wynosi średnio do 3 wiorst. W części południowej odległość granicy zachodniej miasta od Wisły wynosi około 1½ w. (rogatki mokotowskie). Obwód Warszawy (bez linii brzegu Wisły) wynosi 16 w. Pragi zaś z nowo włączonymi przedmieściami (także bez linii Wisły) 12½ wiorst. Całkowity obwód więc wynosi przeszło 28 wiorst. Długość Wisły śród miasta wynosi 7½ w., przestrzeń jej w granicach miasta

578200 saż. al. 2632082 mt. kw. Podług wyliczeń dopełnionych przez inżyniera miasta Mościckiego, Warszawa zajmuje 4980000 saż. al. 22669956 mt. kw., Praga (Stara) 1039000 saż. al. 4729736 mt. kw., nowo przyłączone dzielnice 700000 saż. al. 3186540 mt. kw., razem 6719000 saż. al. 30586232 mt. kw. Warszawa zatem razem z Pragą zajmuje przeszło 30½ klm. kw. przestrzeni. Z powyższej przestrzeni wypada w Warszawie i Pradze (Starej): na ulice i place publiczne 699519 saż. al. 3184350 mt. kw., na ogrody i skwery 186042-5 saż. al. 846903 mt. kw., na domy i posesye 5133438-5 saż. al. 23368439 mt. kw. W Warszawie znajduje się 254 ulic, na Pradze razem z nowo przyłączonymi przedmieściami 71, czyli razem 325 ulic.

Granice miasta stanowią: od wschodu koryto Wisły, oddzielające W. od przedmieścia Pragi, włączonej pod względem administracyjno-policyjnym w obręb Warszawy; od pld. wsi: Sielce i Mokotów, które w części wcielone są do miasta; od zachodu: Rakowiec, Czyste, Wola i Powązki; od północy: Powązki i Marymont. Części Woli i Powązek, choć położone za rogatkami i wałem miejskim, są włączone do miasta, podobnie jak i przedmieścia otaczające Pragę (Nowa Praga, Szmulowizna, Targówek).

A. Stosunki fizyczne.

a) *Układ powierzchni*. Warszawa leży na obszarze niziny ciągnącej się w kierunku od wschodu ku zachodowi i zamkniętej od północy wyżyną pojezierza a od południa wyżyną lubelską i małopolską. Nizina ta bardzo długo, stosunkowo do przyległych wyżyn, stawała pod wodą, stanowiąc dno wielkiego jeziora czy też morza śródlądowego, które powoli przez opadanie poziomu wód i osadzanie się materiałów nanoszonych przez wody spływające z sąsiednich wyżyn, wynurzało ze swego łona wyspy i stopniowo rozdzieliło się na łańcuch oddzielnych jezior, łączących się z sobą kanałami, z których powstanie z czasem Wisła. Jeszcze obecnie można na obszarze lew. brzegu Wisły, w pow. gostyńskim i włocławskim obserwować, ostatnie pozostałości takiego zespolenia się sieci jezior i osuszonych już wielkich kotlin pojeziernych (jedna z nich ma do 30 w. długości, przy 6 w. szerok.; ob. *Gostynin*, t. II, 750). Obszar zajęty przez W. wynurzył się z łona wód wcześniej niewątpliwie niż pobliskie obszary pow. sochaczewskiego i błońskiego. Podczas gdy najbliższe okolice W. i pow. grójecki są wzniesione średnio od 350 do 400 st. npm., to dawna puszcza kampinoska (pow. sochaczewski) i okolice Błonia mają od 250 do 300 st. Ztąd też droga lądowa dla dążących na obszary praw. brzegu Wisły, już w czasach przed-

historycznych skierowaną była zapewne, na ten punkt wybrzeża Wisły, na którym powstanie Warszawa. Dzisiejszy obszar miasta przedstawia równinę lekko pofałdowaną i pochylającą się w stronę Wisły, ku której wreszcie spada stromym dość zboczem. Podczas gdy wzniesienie płaskowzgórza dosięga 372 st. przy kościele ewang. i o kilka stóp więcej na ulicy Białej i Smoczej, gdy w alei Ujazdowskiej (Rozdroże) mamy 364, na Krakowskim-Przedmieściu (wprost Uniwersytetu) 360, na placu Zamkowym 344 a na Rynku Starożytnym 337, to poziom Wisły (zero wodowskazu) wznies. $252\frac{1}{2}$ stóp a dolna część miasta zapewne nie więcej nad 270 do 280 st. Zgodnie z prawem asymetrii zboczy brzeg prawy Wisły na Pradze wznosi się bardzo nieznacznie. W odległości około 3 w. (w linii powietrznej) od praw. brzegu Wisły spotykamy w Grochowie wzn. 317 st. n.p.m.

Geologiczny układ obszaru, na którym stoi W., jest dotąd bardzo niedokładnie znany. Wielka grubość warstw najświeższych i dyluwialnych utrudnia dostanie się do głęboko schowanych starszych formacji. Dotychczasowe wiercenia, sięgające niekiedy do 500 stóp, nie zdołały przebić warstw napływowych. Na lewym brzegu Wisły od Góry Kalwarii do Bielania (pod Warszawą) występują siwe i pstre gliny plastyczne, należące do utworów oligocenicznych, powstałych pod działaniem wód słodkich owego wielkiego jeziora, wypełniającego środkowe niziny. O stosunku warstw nowszych formacji na terytorium W. mogą dać pojęcie rezultaty świdrowania przy poszukiwaniu wody dla studni miejskiej na ulicy Chłodnej, a więc w zach., wyżej położonej części miasta, wzn. od 360 do 370 st. n.p.m. a 108 do 118 nad poziom Wisły. Pod czterostopowym nasypem napotkano pięciostopowy pokład mułku białego, dalej aż do 48 st. gruby pokład piasków, przecięty trzema warstwami margłów i jedną cienką warstwą iłu. Następnie na trzech stopach piasek żwirowaty a pod nim mułek twardy (Sandlette), zwany zwykle martwicą i występujący w niżej położonych częściach miasta tuż pod powierzchnią. Pod martwicą znowu piasek żwirowaty (Kiessand), dalej glina żółta, il niebieskawaty, margiel, piasek, ponowna warstwa (10-stopowa) mułku (do 87 st.), dalej naprzemiany warstwy piasku i łu szarego (Thonlette), dalej piasek drobny, piasek gruby ze żwirem (do 130 st.), glina, wreszcie szlam (do 137 st.) ze skamieniałościami (kawałki drzewa, muszle). Dalej napotkano gruby pokład żwiru (do 149 st.), pod nim warstwa gliny z piaskiem (do 160 st.), mułek i glina naprzemiany, od 173 st. gliny kolorowe w cienkich przeważnie warstwach,

przeplatane pokładami mułku, kamienia wapiennego (na 191 st.), rudy żelaznej (na 227 st.). Na stopie 253 spotkano znów 9 stopową warstwę piasku żółtego, pod nim il, mułek, il z lignitem, dalej gliny czarne, ciemne, kolorowe. Wiercenie doprowadzono do 360 stóp. (Dane powyższe podane według graficznego oznaczenia następstwa i grubości warstw, dokonanego przez inżyn. Stanisłowskiego, który zebrał próbki pokładów, przechowywane w Magistracie warszawskim). Wykopy przy prowadzeniu robót kanalizacyjnych wykazały, obok znacznych zbiorowisk wód zaskórnych, nie mających odpływu a gromadzących się na pokładach iłów nieprzepuszczalnych, także ciągłe przerywanie się wierzchnich pokładów. Pozwala to przypuszczać, iż płaskowzgórze warszawskie przedstawiało, podobnie jak dziś to widzimy na wyżynie pojezierza, powierzchnią pokrytą przez liczne większe i mniejsze zagłębienia wypełnione wodą i dopiero powoli zasypywane nanoszonemi przez wody i wiatry materyałami. W okolicy Warszawy znaleziono w ostatnich czasach szczątki zwierząt zaginionych, właściwych epoce dyluwialnej. We wsi Szczęśliwice, o 4 w. na pld. od miasta, przy dobywaniu gliny do cegielni niejednokrotnie znajdowano liczne szczątki zwierzęce, których część pewną, ocaloną od zagłady, zbadał i opisał prof. Słóarski (Pamiętnik fizyogr., t. III, str. 531 i nast.). Były to szczątki żubra kopalnego, jelenia kopalnego, słonia (*elephas antiquus*), starszego jeszcze od mamuta, nosorożca. Przy ujściu Pilicy do Wisły pod Mniszewem znaleziono kość ramieniową lewą mamuta, wielkich rozmiarów.

Stosunki hydrograficzne. Las pierwotny, pokrywający ten obszar, ułatwiający przechowywanie w zbiornikach opadów atmosferycznych, opóźniał proces osuszenia. Jeszcze w czasach historycznych płaskowzgórze warszawskie pokryte jest dość licznymi zbiornikami wodnymi i przerznięte kilkoma strumieniami. Od strony zach.-płn. okrążała obszar dzisiejszej Warszawy rzeczka Drna, uchodząca do Wisły na obszarze Polkowa (dziś zajęty przez cytadelę). Uprawdzała ona wody całego szeregu sadzawek i jezior, szczątek rozległego jeziora jakie istniało w okolicy dzisiejszych rogatek powązkowskich, leżących dziś o 24 st. niżej poziomu pobliskich rogatek wolskich. Na obszarze między ulicą Gęsią, Dziką i Podokopową, noszącym dawniej ogólną nazwę Stawki (dziś ulica), dotąd jeszcze można obserwować szczątki dawnych zbiorników i mokradli. Rzeczka ta obracała cały szereg młynów. Płaskowzgórze obszaru Woli i przyległej pld.-zach. części Warszawy gromadziło wody, zasilające źródła i zbior-

niki istniejące w miejscu dzisiejszych Nalewek. Woda tych zbiorników, rozprowadzona rurami, zasilała następnie studnie Zamku i Rynku Starego miasta. Obszar na którym mieszczą się najpiękniejsze części nowej Warszawy, okolice alei Jerozolimskiej, dworca wiedeńskiego i placu Wareckiego, stanowiły bagniska, których wody zasilały strumień, podążający w kierunku ulicy Żurawiej (Żurawinowej) i Książęcej ku Wiśle. Na rogu Nowego Świata i placu Trzech Krzyży stał jeszcze na początku obecnego stulecia most na murowanych filarach. Na ulicy Wareckiej był także dawniej most, niewiadomo tylko czy na bagnie, czy na strumieniu. Okolice ulicy Chmielnej były mokrem pastwiskiem, zwanem Chmielnik. Przy ulicy Długiej mieściły się sadzawki i wielka kałuża bagnista. Obfite źródła wytryskiwały i dotąd po części tryskają ze zboczy nadwiślańskich. Dziś spotykamy je w Łazienkach (pod Ogrodem botanicznym), na Oboźnej (przy gmachu Uniwersytetu), pod Cytadela. Dawniej jeszcze tryskały w pobliżu zamku, stąd ulica Zródlowa.

b) *Klimat*. Główną cechą klimatu W. jest jego zmienność, wynikająca z położenia miasta wśród wielkiej równiny, rozciągającej się od Atlantyku do Wołgi, w pasie stanowiącym granicę między klimatem lądowym, cechującym obszar wschodniej Europy, a klimatem morskim, właściwym zachodniej. Współczesne oddziaływanie i kolejna przewaga czynników wytwarzających te dwa klimaty wywołuje tę charakterystyczną niestalość klimatu warszawskiego, występującą najjaszkrawiej w zimie i podczas wiosny, w zmianach ciśnienia, kierunku wiatru, wilgotności, ilości opadów i ciepłoty atmosfery. Dopiero przy końcu lata i w pierwszej połowie jesieni zmienność ta dochodzi do swego minimum. Ztąd najpiękniejszą porą w roku bywa zwykle umiarkowanie ciepła, pogodna, wolna od burz jesień. Zmienność klimatu i niestalość jego stanów uwytadnia się naprzód w zmienności ciśnienia atmosferycznego, występującej najsilniej w miesiącach zimowych. Barometr wtedy opada do 720 a niekiedy i 718 milim. lub wznosi się do 777. W miesiącach letnich zaś spada 732 a wznosi się do 763. Średnia roczna wysokość (od 1826 do 1880 r.) jest 749·97. Średnie miesięczne wahają się w zimie od 742 do 750, w lecie od 745 do 753. Średnie ciśnienie powietrza zmniejsza się od 9 stycz. do 3 kwietnia o 3·16 milim., następnie do 4 czerw. nieco się podnosi (0·77), poczem z kolei cokolwiek się zmniejsza do 20 lipca (0·49), znowu się podnosi do 30 września (2·37), opada do 16 listop. (0·94) i podnosi się

do 9 stycz. o 1·40 milim. Zmienność w kierunku i natężeniu ruchów powietrza (wiatrów) łączy się ściśle ze zmianami w ciśnieniu i w ciepocie. Najczęstsze są wiatry zachodnie, przeważające na wiosnę i w jesieni i sprządzające odwilże w zimie. Północno-wschodnie i wschodnie towarzyszą silnym mrozom i zamieciom śnieżnym. Północno-zachodnie sprządzają w lecie kilkodzińowe słyoty (tak zw. trzydniówki). Od maja do końca sierpnia przeważają wiatry w kierunku od póln. do zach., od września do maja przeważa kierunek od póln. do zach. pod wpływem cyklonu islandzkiego. Przewaga kierunku zachodniego i największa siła wiatru przy tym kierunku zależy do pochodzenia cyklonów, posuwających się od Atlantyku ku wschodowi. Średnia szybkość jest największą przy wietrze zachodnim (4·9 m. na sekundę), najmniejszą przy póln.-wschod. (3·7). Jaskrawszą jeszcze bo dotkliwiej odczuwaną, jest zmienność temperatury, naturalnie najsilniejsza w miesiącach zimowych. W grudniu, styczniu i lutym termometr się podnosi niekiedy do +14·4 Cels. lub spada do —33, w marcu bywają ciepła dochodzące 20 C. i mrozy sięgające 27·5. Jedynie w czerwcu, lipcu i sierpniu termometr nie opada do zera. W maju i wrześniu trafiają się mrozy sięgające do —5. Między temperaturą dnia i nocy zachodzą, przy niebie pogodnym zwłaszcza, różnice bardzo wielkie. Noce ciepłe w miesiącach letnich są dość rzadkie i to zwykle przy zachmurzonym niebie. W zimie różnice są mniejsze a przy pochmurnym niebie bardzo nieznaczne. Średnia temperatura roczna (z lat 1826—1880) wynosi +7·39. Średnie dzienne zaczynają podnosić się po nad zero od 7 marca, by 10 znów spaść niżej zera. Dopiero od 17 marca znowu średnia wznosi się po nad 0, by dosięgnąć w końcu miesiąca +4·25. W ciągu kwietnia wzrasta do 9·87 w dniu 21 (epoka rozbudzenia się roślinności drzewnej) i obniża się w końcu do 9·27. Najszybszy przyrost ciepła przedstawia maj (od 9·43 do 16). Czerwiec, lipiec i sierpień cechuje powolny przyrost ciepłoty od 15·67 do 19·31 i stopniowe obniżanie w drugiej połowie sierpnia do 16·40. Obniżanie to wzmagają się we wrześniu z 15·98 do 11·64 a w październiku przedstawia gwałtowny spadek z 11·43 do 4·51. Niżej zera ciepłota średnia opada dopiero 20 listopada, by po małych wahanach się w kierunku ku górze, rozpocząć między 13 a 20 grudnia porę zimową, ze średnią —3, która dosięgnie —5·69 w dniu 3 stycznia. Peryod ostrzejszego zimna trwa do 15 lutego. Podczas gdy średnia tego dnia wynosi —4·15, to 16-go mamy 2·41 a 17-go —1·96, wreszcie 27-go tylko —0·35. Tempe-

ratury średnie miesięczne są:

	normalna	najwyższa	najniższa
styczeń . . .	— 4·52	+ 1·33	— 13·48
luty	— 3·00	+ 3·62	— 11·41
marzec . . .	+ 0·68	+ 7·82	— 6·84
kwiecień . .	+ 7·29	+ 11·25	+ 3·38
maj	+ 13·16	+ 17·98	+ 8·06
czerwiec . .	+ 17·70	+ 20·79	+ 13·72
lipiec	+ 18·83	+ 22·64	+ 14·93
sierpień . .	+ 17·98	+ 21·64	+ 14·22
wrzesień . .	+ 13·59	+ 16·61	+ 10·29
październik	+ 8·07	+ 11·40	+ 3·95
listopad . .	+ 1·43	+ 6·10	— 2·66
grudzień . .	— 2·57	+ 2·61	— 12·19

Najwyższa i najniższa ciepłota prawie jednakowo oddalają się od zera, a mianowicie ciepło dochodziło wyjątkowo 36 Cel., średnio zaś 32 Cel. a zimno największe 33 C., średnio zaś 30 C. Właściwie są tylko dwie wybitne pory roku: ciepła od maja do końca września i zimna od listopada do końca marca, zaś miesiące: kwiecień i październik są przejściami od jednej do drugiej pory. Średnia pora zamarzania Wisły przypada na 28 grudnia a puszczania lodów 5 marca. Najdłużej lód trwał przez 125 dni w zimie z 1829 na 1830 r. Średni peryod wynosi 68 dni. Niekiedy Wisła zamarza po dwa i trzy razy a niekiedy całą zimę jest wolną od lodu.

Średnia ilość opadu wynosi 571 milim., minimum (1862 r.) 368·2, maximum (1883 r.) 1051 mm. W rozkładzie na pory roku najwięcej opadu przypada na lato (222·3), najmniej na zimę (93·9). Średnie miesięczne są: grudzień 36·8; styczeń 29·3; luty 27·8; marzec 34·5; kwiecień 35·2; maj 53·7; czerwiec 67·3; lipiec 77·2; sierpień 77·7; wrzesień 49·0; październik 43·7; listopad 38·8. Minimum lipcowe wynosiło (r. 1874) 5·9 mm., maximum (1844) 228·9 mm.; listopadowe minimum (r. 1814), max. 178·5 (1850 r.). Największa dostrzeżona ilość opadu w ciągu 24 godzin wynosiła 87 mm. (w lipcu), średnie maximum 22 mm. Średnia ilość dni deszczu bywa 137·3 (maximum 193); śniegu 40·8 dni w ciągu 8 miesięcy (od paźdz. do końca maja). Średnia wilgotność atmosfery wynosi 81 stopni (na 100 przy nasyceniu zupełnem parą wodną). Dni pogodnych zupełnie bywa w ciągu roku, średnio, 60, na pół pogodnych 121, pochmurnych 184. W ciągu miesięcy zimowych chmury zwykle pokrywają widnokrąg; dni pogodne zupełnie są bardzo rzadkimi, najczęściej trafiają się przy silnych mrozach i wietrze wschodnim. Mgły silne są dość rzadkiem zjawiskiem. Burze letnie występują w ogóle dość rzadko, w czasie od połowy maja do połowy września. Najsilniejsze i najczęstsze przypadają w epoce najwyższego natężenia ciepłoty, w drugiej połowie lipca i pierwszych

dniach sierpnia. Streszczając w kilku słowach podane powyżej właściwości można określić klimat Warszawy jako zmienny (umiarkowanie w lecie, dość silnie w zimie i na wiosnę), wilgotny, łagodny pod względem ciepłoty, niestały pod względem ciśnienia barometrycznego i kierunku wiatru, średnio pogodny co do stanu nieba, obfity w opady. Silne mrozy i upały występują rzadko i trwają zwykle krótko. Gwałtowne burze (co do siły wiatru) należą także do rzadkich zjawisk.

B. Część statystyczna.

I. Władze i instytucje kościelne mające siedzibę w W. są następujące: a) *prawosławne*: arcybiskup chełmsko-warszawski i konsystorz prawosławny. Bractwo św. Trójcy, szkoła duchowna, Sobór św. Trójcy przy ulicy Długiej i cerkwie: Wniebowzięcia N. M. Panny (ul. Miodowa), św. Trójcy (Podwale), Maryi Magdaleny na Pradze, św. Aleksandra Newskiego przy pałacu w Łazienkach, M. B. Włodzimierskiej na Woli, św. Aleksandra w Cytadeli, św. Konstantego w Zamku, Opieki N. P. Maryi na Smolnej. b) *rzymsko-katolickie*: arcybiskup warszawski, konsystorz generalny archidiecezji warszawskiej, seminarjum duchowne. Miasto dzieli się (z Pragą) na 12 parafii: św. Jana (przy katedrze), P. Maryi (Nowe Miasto), Przemienienia Pańskiego (po kapucyński, Miodowa), Narodzenia N. P. M. (po karmelicki, Leszno), św. Karola Boromeusza (Chłodna), W. W. Świętych (Plac Gzybowski), św. Antoniego (po reformacki, Senatorska), św. Krzyża (po misyonarski, Krakowskie-Przedmieście), św. Barbary z kościołem pod w. św. Piotra i Pawła (Nowogrodzka), św. Trójcy (po trynitarSKI, Solec), M. B. Loretańskiej (Praga, obecnie wznosi się nowy kościół pod w. św. Floryana). Nowa parafia ma być utworzoną przy wznoszącym się obecnie kościele św. Augustyna przy ul. Dzielnej. Przedmieścia Warszawy mają kościoły parafialne: w Czerniakowie, Mokotowie, Woli, Powązkach. Prócz parafialnych znajdują się jeszcze kościoły: św. Marcina (po augustyański, Piwna), N. M. P. Łaskawej (po piarski, a poprzednio jezuicki, Ś-to Jańska), św. Anny (po bernardyński, Krakow.-Przedmieście), św. Franciszka (po franciszkański, Zakroczymska), św. Jacka (po dominikański, Freta), św. Jana Bożego (po bonifratrach, Bonifratrska), św. Kazimierza (przy klasztorze Sakramentek, Nowe Miasto), św. Andrzeja (przy zgromadzeniu Kanoniczek, Plac Teatralny), św. Kazimierza (przy klasztorze Sióst Miłosierdzia, Tamka), św. Józefa Oblubieńca (po karmelicki, Krakow.-Przedmieście), Opieki św. Józefa (przy klasztorze Wizytek, Krakow.-Przedmieście). Kaplice znajdują się przy szpitalach: Dzieciątka Jezus, św. Ducha, św. Rocha, św. Łazarza,

Szpitalu dla dzieci, w Zakładzie paralityków, szpitalu Ujazdowskim, w gmachu Tow. Dobroczynności, Instytutu głuchoniemych, Przytuliska (Wilcza), w Instytucie muzycznym, w Zakładzie Maryi Magdaleny (Żytunia), Instytucie Aleksandryjsko-Maryjskim dla panien (Wiejska), Przytułku dla starców (Przyrynek), w zakładzie pod w. „Rodzina Maryi“ (Żelazna). c) *ewangelicko-reformowane*: konsystorz, superintendent kościołów w Królestwie Polskiem, kolegium zboru ewang.-reform. w Warszawie, kościół ewang.-reform. (Leszno). d) *ewangelicko-augsburskie*: konsystorz, superintendent generalny kościołów ewang. w Królestwie Polskiem, kolegium kościelne, kościół ewang.-augsb. (Krolewska). e) *wyznania mojżeszowego*: Zarząd gminy izraelskiej warszawskiej, komitet synagogi, synagoga (Tomackie). Procz tego dla żydów chassydów, istnieje znaczna liczba domów modlitwy i kilkaset szkół wyznaniowych (chederów). Inne wyznania nie mają swych instytucyj. Istnieją tylko domy modlitwy: anglikański (Smolna 25) i mahometański (Nowolipie 33). *Cmentarze*: prawosławny na Woli, katolicki na Powązkach i drugi na obszarze wsi Brudno za Pragę, ewangelicko-augsb. i ewang.-reform. za rogatką Wolską, żydowski za rogatką Wolską i mahometański.

II. *Władze rządowe* a) wojskowe: zarząd okręgu wojennego warszawsk., sztab okręgu wojennego, zarząd okręgu artyleryjskiego, zarząd okręgu inżynierskiego, zarząd wojenno-lekarski, sąd wojenny okręgowy, zarząd fortecy warszawskiej, zarząd komendantury warszawskiej, zarząd okręgu żandarmskiego (na całe Królestwo), zarząd biura topografów. Wojska stale stojące w Warszawie składa: dywizya gwardyi, złożona z czterech pułków (litewski, austriacki, pruski, wołyński), dwa pułki jazdy gwardyi (ułański i huzarów), brygada artyleryi gwardyi (6 bateryi) i baterya konnej artyleryi. Obok tego znajdują się w W. sztaby: 5, 6 i 15 korpusu armii, sztab 10-ej dywizyi piechoty, 90-ty pułk piechoty (koływański), trzy baterye 6-ej brygady artyleryi, sztab 6-ej dywizyi jazdy, 8 dywizyi piechoty, 30-ty pułk piechoty (połtawski), sztab 13-ej dywizyi jazdy, pułk kozaków (orenburgski), sztab 9-ej dywizyi saperów, 9-ty batalion saperów, trzy parki wojenno-telegraficzne. Wojska forteczne składa: 7 batalionów artyleryi i 4 bataliony piechoty fortecznej i jeden batalion rezerwy. Przebywa także w mieście oddział kozaków kubańskich. Pod zarządem wojskowym zostaje też ochrona Mikołajewska dla dzieci żołnierskich. b) *Cywilne*: Generał-gubernator warszawski, kancelarya generał-gubernatora, archiwum akt dawniejszych, zarząd pałaców cesarskich, rząd

gubernialny, zarząd dla spraw włściańskich gubernii, rada gubernialna zakładów dobroczynnych, więzienie karne, więzienie śledcze, komitet cenzury, zarząd powiatu warszawskiego, redakcyja „Dziennika warszawskiego“. Magistrat warszawski składa się z wydziałów: administracyjnego, budowlanego, kasowego, kanalizacyi i wodociągów, wojskowego, ubezpieczeń, służby gospodarczej (komisarze kasy), lombardu, deputacyi handlowej. Zarząd ruskiego towarzystwa Czerwonego Krzyża. Komitet towarzystwa Czerw. Krzyża dla opieki nad byłymi żołnierzami i ich rodzinami. Zgromadzenie sióstr św. Elżbiety. Warszawska rada miejska dobroczynności publicznej. Pod jej zarządem zostają następujące instytucyje: *Szpitaly*: Dzieciątka Jezus z domem dla podrzutków, św. Ducha, św. Rocha, św. Łazarza (dla chorób skórnych i syfilitycznych), św. Jana Bożego (dla obłąkanych), szpital pragski, ewangelicki, wolski, zapasowy, żydowski, Instytut oftalmiczny (z funduszu ks. Lubomirskich); *Domy przytułku i ochrony*: Instytut św. Kazimierza (przy klasztorze sióstr Miłosierdzia), Instytut dla moralnie zaniedbanych chłopców (w Mokotowie), Dom przytułku dla starców p. w. św. Ducha i P. Maryi, Żydowski dom przytułku dla starców i sierot, sześć przytułków dla położnic. Pod dozorem Rady miejskiej zostają: Szpital dla dzieci, Żydowski szpital dla dzieci, Przytułek dla nieuleczalnych, Schronienie św. Władysława (dla paralityków), Towarzystwo opieki nad biednymi matkami (z zakładem dla położnic), Towarzystwo pomocy dla wstydzących się zebrać, Dom dla sierot po robotnikach, Przytułek Rodziny Maryi, Towarzystwo pań miłosiernych św. Wincentego a Paulo, Zakład św. Marty (szwalnia), Przytulisko, Schronienie dla nauczycielek, Towarzystwo dobroczynności (pod którego zarządem zostają: zakład dla starców i dom sierot, 28 ochron, 19 czytelni bezpłatnych, 14 kas oszczędności groszowych, 4 kasy pożyczkowe dla rzemieślników, trzy tanie kuchnie), Przytułek dla starców i sierot gminy ewang.-augsb., Przytułki dwa dla wychodzących ze szpitali (chrześcijański i żydowski), Ochrona dla dzieci ewang. reform. wyznania, Dom pracy i przytułku, Sale zarobkowe (z zapisu Staszycy), Towarzystwo osad rolnych i przytułków rzemieślniczych. Ruskie Towarzystwo dobroczynności w królestwie polskiem a pod jego zarządem ochrona Maryjska, Towarzystwo opieki nad zwierzętami. Zarząd warszawskiego oberpolicmajstra (kancelarya, biuro adresowe, urząd lekarski, stacya higieniczna, czasowy komitet lekarski, wydział śledczy, areszt policyjny, redakcyja Gazety policyjnej, 12 cyrkulów policyjnych, na jakie rozdzielono

nem jest miasto, straż ogniowa, składająca się z pięciu komend). Warszawski okrąg pocztowo-telegraficzny, główny zarząd pocztowy i 9 filii pocztowych miejskich, centralny zarząd telegrafu, stacya telegrafu indo-europejskiego. Warszawski okrąg naukowy, dyrekcya naukowa, uniwersytet cesarski, przy nim biblioteka, obserwatorium astronomiczne i ogród botaniczny. Instytut weterynaryi, Szkoła felczerów, Klasa rysunkowa, Instytut głuchoniemych i ociemniałych, Inspekcya szkół miejskich i prywatnych w Warszawie, siedm gimnazyów męzkich, szkoła realna (dwa oddziały), dwa progimnazya, seminaryum nauczycielskie, cztery gimnazya żeńskie, progimnazyum żeńskie, szkoła miejska 3-klas., szkoła rzemieśl. 3-klas., szkoła handlowa niedzielna. Prócz tego kilkanaście szkół miejskich jedno i dwuklasowych. Z zakładów prywatnych naukowych ważniejsze są męzkie: Szkoła handlowa z 4 letnim kursem (utrzymywana z zasiłku Kronenbergów), dwie szkoły realne 6-klasowe, szkoła rzemieśl. 3-klas., dwie szkoły klasyczne 4-klas. Żeńskie: jedenaście pensyi 6-klasowych z pensyonatami, jedna 5-klas., siedm 4-klasowych. Zakład hr. Plater (zajęć praktycznych), połączony ze szkołą 2-klas. Dość znaczna liczba szkół 2-klas. i 1-klas. tudzież zakładów freblowskich dla początkowego kształcenia. Prócz tego liczne zakłady 1-klas. prywatne. Zakładami naukowymi wyłączonemi z pod zarządu minister. oświaty są: Instytut aleksandryjsko-maryjski dla panien i Instytut muzyczny. Pod zarządem ministerium finansów zostają następujące władze: Komisya emerytalna, Kantor warszawski Banku państwa (w miejsce dawnego Banku polskiego), z kasą oszczędności i jej 4 oddziałami w mieście, tudzież z zarządem loteryi klasycznej, Izba skarbowa warszawska, przy niej siedmiu inspektorów podatkowych dla miasta, Kasa gubernialna, Zarząd akcyzy, Zarząd okręgu celnego kaliskiego, Główna komora celna warszawska, Izba probiercza, Inspekcya fabryczna, Komitet przemysłowy, Zarząd dóbr państwa dla gubernii warszawskiej, piotrkowskiej, kaliskiej i płockiej. Z władz sądowych znajdują się: Izba sądowa (dla całego królestwa), sąd okręgowy, sąd handlowy, zjazd sędziów pokoju miasta Warszawy, 24 okręgów sądów pokoju, zjazd sędziów pokoju I okręgu gub. warszawskiej. Prokuratorya w królestwie polkiem. Pod zarządem ministerstwa komunikacyi zostają: Zarząd komunikacyi okręgu warszawskiego, Zarząd drogi żelaznej warszawsko-wiedeńskiej, Zarząd drogi żel. fabryczno-łódzkiej, Zarząd drogi żel. terespolskiej, Zarząd drogi żel. nadwiślańskiej,

Rady zarządzające wymienionych dróg, Rada zarządzająca drogi i wangrodzko-dąbrowskiej, Warszawska izba obrachunkowa (kontrolująca), Kontrola rządowa dróg żelaznych: warszawsko-wiedeńskiej, warsz.-terespolskiej i nadwiślańskiej, Towarzystwo kredytowe ziemskie (Komitet Towarzystwa, Główna dyrekcya na całe królestwo i Dyrekcya szczegółowa dla gubernii warszawskiej), Oddział warszawski Banku ziemskiego włościańskiego, Zarząd Teatrów warszawskich. Ze stowarzyszeń i instytucyi prywatnych, pod kontrolą rządu zostających a poprzednio nie wymienionych, ważniejsze są: Kasa pomocy naukowej imienia dr. Mianowskiego, Towarzystwo lekarskie, oddział Towarzystwa popierania ruskiego handlu i przemysłu i Muzeum przemysłowe, Towarzystwo ogrodnicze, Towarzystwo farmaceutyczne, Towarzystwo zachęty sztuk pięknych (ze stałą wystawą obrazów), Towarzystwo muzyczne, oddział Towarzystwa wyścigów konnych, oddział Towarzystwa ochrony zwierzyny i racjonalnego polowania, Towarzystwo śpiewacze „Lutnia“, Towarzystwo wioślarskie, Towarzystwo cyklistów, Klub ruski, Klub strzelecki, Resursa kupiecka, Resursa obywatelska, Towarzystwo subjektów handlowych.

C.) Statystyka miasta.

a) *Zaludnienie.* W. w ciągu wieku bieżącego ulegało rozmaitym zmianom liczebnym, okresy powiększania ludności poprzedzały okresy jej zmniejszania i na odwrót. Kiedy w 1816 r. W. liczyła tylko 81,220 osób, ludność lat następnych się zwiększała, doszła do 100,338 w 1820 r. i do 139,654 w 1829 r. Następnie widzimy okres zmniejszonej ludności miasta tak, że zaledwie w 1840 r. liczyła W. prawie tyle co w 1829 r., mianowicie 139,591 osób. Od 1840 r. następuje okres zwiększającej się ludności do 1847 r., w którym roku liczyła W. 166,997 osób. Od tego roku zmniejsza się ludność W. i wynosiła najmniej w 1856 r. 156,072 osoby. Odtąd następuje okres zwiększania ludności, która wynosiła w 1858 r. 158,817 i w 1864 r. 222,906 osób. W ciągu ostatnich 25 lat ludność miasta wzrastała z niezwykłą szybkością, do czego przyczynił się znaczny napływ nietylko ludności wiejskiej z bliższych gubernii, szukającej tu służby lub zarobku w fabrykach, lecz także zamniejszej ludności z klasy ziemian, urzędniczej, handlowej (żydów), z bliższych i dalszych gubernii cesarstwa. Rozwój przemysłu sam przez się niewiele wpłynął na to zjawisko, za to ważniejszym był wpływ dróg żelaznych, ułatwiających komunikacyę z dalekimi stronami. W ciągu okresu od 1868 do 1893 r. ludność miasta prawie się podwoiła, wynosiła bowiem

na początku 1868 r. . . . 251,584 osób.
 " 1893 r. . . . 500,931 "
 powiększenie zatem wynosi . 249,347 "
 czyli 99·11%.

Skład ludności pod względem wyznaniowym bardzo mało się odmienił. W załączonej tabeli podajemy podział ludności W. podług wyznań w 1864, 1882 i w 1892 r.

Rok	Prawosław- nego	Rzymsko- katolick.	Ewang.- augsbursk.	Ewang.- reformow.	Mojżesz- owego	Innych wy- znań	Razem
1864	3,026 1·36	131,808 59·13	13,479 6·05	1,530 0·69	72,776 32·65	287 0·13	222,906 100
1882	13,640 3·56	223,127 58·26	16,362 4·27	1,281 0·33	127,917 33·40	637 0·17	382,964 100
1892	16,898 3·45	293,372 59·82	16,461 3·36		163,232 33·28	454 0·09	490,417 100

Najwięcej zwiększyła się liczba prawosławnych, z 3000 w 1864 r. do 17000 w 1892 r., wynosząc na początku okresu 1½%, sumy ogólnej, na końcu 3½%. Zmniejszyła się przeciwnie stosunkowo liczba protestantów, zarówno wyznania augsburskiego jak i reformowanego (kalwinów). Było ich w 1864 r. 15,000 (7%), w 1892 r. trochę więcej, bo 16,500, ale za to tylko 3½% sumy ogólnej; katolicy stanowili 59% ludności ogólnej w 1864 r. i 60% w 1892 r., żydzi zaś 33% w 1864 i 33% w 1892 r.

Charakterystyka ludności podług spisu jednolitego 1882 roku. Najdokładniejszego materiału dla charakterystyki ludności W. dają rezultaty spisu jednolitego ludności, dokonanego na początku 1882 r. Podług tego spisu urodzonych w samej W. było pomiędzy ludnością trochę więcej niż połowa (52%). Z powodu wzrostu ludności, spowodowanego przeważnie ludnością napływową, najwięcej osób było w wieku od 15 do 20 lat (125 na 1000 ludności), od 8 do 15 (119·4‰) i w wieku od 20 do 25 lat (111·8‰). Jest to młodzież szukająca zajęcia albo nauki.

Jeżeli jako *wiek produkcyjny* uważać będziemy od 15 do 60 lat, to znajdziemy na 1000 ludności osób tego wieku 644·2
 dzieci do 5 lat wieku 302·4
 osób w wieku wyżej 60 lat 49·4
 osób wieku nieoznaczonego 4·0
 1000

Zatem prawie ⅔ ludności miasta stanowią osoby w wieku wytwórczym i pracy.

Pomiędzy ludnością W. przeważają licznie kobiety nad mężczyznami. Spis jedno-

dniowy znalazł 20,240 więcej kobiet niż mężczyzn.

Podług *stanu cywilnego* było w 1882 r. w W.
 wolnych 224,572 58·64%
 w małżeństwie 130,527 34·08%
 owdowiałych 26,149 6·83%
 rozwiedzionych 1,320 0·34%
 stanu niewiadomego . . . 396 0·10%
 Razem 382,964 100%

Wolnych i pozostających w związkach małżeńskich było więcej mężczyzn niż kobiet, za to wdów było 5½ razy więcej niż wdowców i kobiet rozwiedzionych 2½, razy więcej niż rozwiedzionych mężczyzn. Ożenionych mężczyzn było najwięcej w wieku od 30 do 35 lat, zamężnych kobiet w wieku od 25 do 30 lat, ponieważ kobiety wcześniej niż mężczyźni zawierają związki małżeńskie.

Podług *narodowości* liczono w 1882 r.
 Rosyjan 15,515 4·05%
 Polaków 347,211 90·66%
 Niemców 7,700 2·01%
 Narodowości żydowskiej 10,031 2·62%
 Innych narodowości . . . 2,507 0·65%
 382,964 100

Z 127,917 osób wyznania mojżeszowego tylko 10031 osoba podała narodowość żydowską, pozostałe przyznały się do narodowości ruskiej lub polskiej, stosownie do miejsca urodzenia.

Protestantów było 17643, z których do narodowości niemieckiej zaliczyło się 7,700 osób.

Z pomiędzy pozostałych narodowości naliczono Francuzów 501
 Słowian różnych szczepów 418

Litwinów i Żmujdzinów	351
Szwajcarów	230
Węgrów	194
Anglików	180
Włochów	136

i t. p. razem 2,507 osób.

Pod względem *wykształcenia* było nieumiejęcych ani czytać ani pisać w W. w 1882 r. mężczyzn . 77,649 42·81%
kobiet . 111,590 55·38%

Razem 189,239

Umiejących tylko czytać było mężczyzn 1·48% sumy ogólnej, kobiet 3·17%.

Umiejących tylko po hebrajsku było 3·4% liczby ogólnej mężczyzn i 1·47% liczby kobiet.

Nakoniec osób, które otrzymały przynajmniej elementarne wykształcenie było

mężczyzn . 52·31% sumy ogólnej,
kobiet . 40·01%

Z młodzieży w wieku od 5 do 20 lat *nieuczęszczało do żadnych zakładów naukowych*, tak publicznych jak i prywatnych: płci męskiej 45,054 czyli 79¹/₂% sumy ogólnej; młodzieży płci żeńskiej 55,563 czyli 90¹/₂%. Na jedną osobę uczęszczającą do szkół było nieuczęszczających płci męskiej 4, płci żeńskiej 9¹/₂ osób.

Mieszkańców W. dzielią pod względem policyjnym na mieszkańców *stałych* i na *niestałych*, mieszkających za paszportami. Ci ostatni stanowią prawie połowę ludności zamieszkałej w mieście; w 1882 r. było ich 40·03% ludności ogólnej.

Poddanych obcych państw było w 1882 roku: mężczyzn 8,984
kobiet 8,199

Razem . 17,183

W tej liczbie było najwięcej poddanych niemieckich 9818 osób (57% sumy ogólnej), dalej poddanych: austriackich 6129, francuskich 418, szwajcarskich 273, angielskich 176 i t. d.

Pod względem zajmowania *osobnego lokalu* było osób w tem położeniu w 1882 r.:

mężczyzn 60,776
kobiet 10,807

Razem . 71,583

Sublokatorów liczone 48,845 osób. W ogóle na 100 głównych lokatorów było mężczyzn 85 i kobiet 15.

Na jednego głównego lokatora bez różnicy płci przypadało 4 (4·35) członków rodzin razem ze służbą. Służby wypadało na 100 głównych lokatorów, bez różnicy płci, 49 osób, t. j. zaledwie na dwa gospodarstwa przypadała jedna sługa.

Podział ludności podług zajęć. Dzielać ludność podług zajęć znajdujemy 69, które liczy-

ły więcej niż po 1,000 osób w 1882 roku, są one następujące:

Usługa osobista	50,209	13·11%
Wyrobniicy	35,064	9·16%
Szewcy	19,284	5·04%
Handlujący przedmiotami nie wymienionemi szczegółowo	15,308	4·—%
Oficyaliści prywatni	11,458	2·99%
Stolarze	11,093	2·90%
Handlujący produktami spożywczemi	9,865	2·58%
Krawcy	9,614	2·51%
Pracujący przy drogach żelazn.	7,954	2·08%
Urzednicy państwowi	7,802	2·04%
Kapitałiści	7,793	2·03%
Właściciele domów	7,264	1·90%
Ślusarze	7,164	1·87%
Faktorzy	7,112	1·86%
Zajęcia pedagogiczne	6,915	1·82%
Emeryci	6,713	1·75%
Osoby zajęć nieoznaczonych	6,872	1·74%
Furmani i dorożkarze	6,518	1·70%
Szwaczki	4,778	1·25%
Utrzymujący szynki i tam usługujący	4,150	1·08%
Zajmujący się handlem ulicznym	4,145	1·08%
Żołnierze i podoficerowie nie mieszkający w koszarach	3,479	0·91%
Kowale	3,470	0·91%
Właściciele dóbr ziemskich	3,439	0·90%
Piekarze	3,389	0·86%
Utrzymujący restauracye i kuchnie i tam usługujący	3,282	0·86%
Ucząca się młodzież nie mieszkająca przy rodzicach	3,151	0·82%
Wozni i niżsi oficyaliści	3,072	0·80%
Blacharze	3,034	0·79%
Rzeźnicy	3,014	0·79%
Niższe organa policyi	2,945	0·77%
Mularze	2,874	0·75%
Wyższe stopnie wojskowe	2,852	0·74%
Utrzymujące magazyny mód i tam pracujące	2,218	0·58%
Utrzymujące pralnie i cerownie i tam pracujące	2,215	0·58%
Handlujący drzewem, węglami, naftą i t. p.	2,153	0·56%
Garbarze	2,148	0·56%
Introligatorzy	2,027	0·53%
Handlujący towarami łokciow.	2,018	0·53%
Tokarze	1,988	0·52%
Zyjący z dobroczynności publicznej	1,905	0·50%
Handlujący towarami kolonialnemi	1,892	0·49%
Kuśnierze i czapnicy	1,890	0·49%
Modniarki	1,820	0·48%
Cieśle	1,796	0·47%
Malarze pokojowi i znaków	1,792	0·47%
Drukarze	1,773	0·46%
Sz muklerze	1,714	0·45%
Felezerzy	1,637	0·43%
Służba kościelna	1,605	0·42%
Kamasznicy	1,509	0·39%
Utrzymujący dystrybucye	1,487	0·39%
Rymarze i siodlarze	1,468	0·38%
Jubilerzy	1,428	0·37%
Pracujący w fabrykach tytoniu	1,387	0·36%
Cukiernicy	1,372	0·36%
Więźniowie	1,371	0·36%
Zajmujący się muzyką	1,362	0·36%
Handlujący towarami galanter.	1,361	0·36%
Zduny	1,360	0·36%
Rękawicznicy	1,300	0·34%

Tapicerzy	1,262	0.33%
Pracujący w fabr. machin	1,249	0.33%
Lekarze	1,243	0.32%
Posłańcy publiczni	1,200	0.31%
Pracujący na poczcie, w telegra- fie i przy telefonach	1,178	0.31%
Pracujący w fabrykach wyro- bów metalowych	1,165	0.30%
Handlujący drobnymi towarami	1,062	0.28%
Bronzownicy	1,010	0.26%
Wszystkie pozostałe zajęcia	40,743	10.64%
Razem	382,964	100

Najliczniej reprezentowanymi pomiędzy ludnością miejską były zajęcia następujące: usługi osobiste (13⁰/₁₀₀ sumy ogólnej mieszkańców), wyrobniczy (9⁰/₁₀₀) i szewcy (5⁰/₁₀₀).

Mężczyzn pracujących produkcyjnie liczono w 1882 r. 117,739. Najwięcej było wyrobniczków (8¹/₂⁰/₁₀₀ sumy ogólnej), szwalców (8⁰/₁₀₀), usługi osobistej (7¹/₂⁰/₁₀₀) i stolarzy (4⁰/₁₀₀).

Kobiet pracujących niezależnie naliczono w W. w 1882 r. 61,593. Najwięcej było ich w zajęciach następujących: usługi osobiste (48¹/₂⁰/₁₀₀ sumy ogólnej), wyrobnicze (9⁰/₁₀₀), szwaczki (6⁰/₁₀₀), kapalistki (4¹/₄⁰/₁₀₀) i emerytki (3⁰/₁₀₀).

W zajęciach przemysłowych pracowało produkcyjnie kobiet, jako: właścicielki fabryk i zakładów przemysłowych 4,076
oficyalistki prywatne, zajęte w zakładach 865
i nakoniec robotnice 8,634

Razem . 13 575

a ponieważ mężczyzn tych kategorii liczono 68,245
przeżo wypada na jedną kobietę niezależną mężczyzn 5.03

Na sumę ogólną 179,332, osoby niezależne wypadają *członków rodziny* 203,632, czyli w ogóle na sto osób niezależnych obojga płci przypada 114 członków zależnych rodziny, żyjących z pracy poprzednich. Najwięcej stosunkowo członków zależnych rodziny było u *faktorów*, mianowicie na 100 osób niezależnych 334 członków rodziny, następnie u *właścicieli domów* (308) i u *utrzymujących szynki* i tam usługujących (283). Najmniej stosunkowo u zajętych usługą osobistą (30), u szwaczek (32), u niższych organów policyi (79), u ślusarzy (100) i u szwalców (100).

b) *Zabudowania i mieszkania*. Przechodząc do statystyki zabudowań znaleziono w 1882 r. domów frontowych 4,599
oficy 7,516
budowli nieprzeznaczonych do mieszkania 7,004
budek i lepianek 61

Razem 19,180

Z tej liczby było zabudowań *drewnianych* 9,212, t. j. 48,03⁰/₁₀₀ sumy ogólnej.

Podług ilości *pięter* było zabudowań

parterowych	55%
jedno piętrowych	19 "
dwu "	15 "
trzy "	10 "
cztero "	1 "
pięć i więcej piętrowych	0.08

Razem 100

Zabudowań zatem *parterowych* jest więcej niż połowa ilości ogólnej zabudowań.

Okolo 45⁰/₁₀₀ wszystkich nieruchomości posiadają *lokale na poddaszu*.

Ogrodów w mieście było w 1882 r. 1385. Liczba ich jednak co rok się zmniejsza wskutek wznoszenia nowych domów.

Na 100 nieruchomości 90 posiada *dziedziniec*, do których wjechać i z których wyjechać można.

Więcej niż ¹/₃ część wszystkich dziedzińców nie jest brukowana. Na jedną nieruchomość przypada przeciętnie 19 mieszkań i 93 mieszkańców (*w Petersburgu* 16—17 mieszkań i 106—107 mieszkańców). Najwięcej nieruchomości posiadało od 21 do 30 *mieszkań* (19⁰/₁₀₀ sumy ogólnej) i od 51 do 100 *mieszkań* (31⁰/₁₀₀ sumy ogólnej). Tylko dwie nieruchomości miały więcej niż po 1,000 *mieszkań*.

W 1868 r. było mieszkań 43,763,
w 1882 r. " " " " 79,477,
prawie dwa razy więcej. Mniej niż połowa wszystkich lokali znajduje się na parterze (42.10⁰/₁₀₀ sumy ogólnej), więcej niż ¹/₅ (21.21⁰/₁₀₀), na 1-em piętrze, 12.85⁰/₁₀₀ na 2-em piętrze, 11.14⁰/₁₀₀ na poddaszu, 5.86⁰/₁₀₀ na 3-em piętrze, i nakoniec 5.57⁰/₁₀₀ w suterenach.

Do *mieszkań nienormalnych* zaliczają zwykle znajdujące się w suterenach, na 4-em i wyższych piętrach i na poddaszu. Takich mieszkań było w W. 17.1²/₂⁰/₁₀₀ sumy ogólnej w 1882 r.; w 1868 r. było takich lokali 24.11⁰/₁₀₀ sumy ogólnej.

Najwięcej mieszkań było z 4 mieszkańcami (13.19⁰/₁₀₀ sumy ogólnej) i z 3 mieszkańcami (12.48⁰/₁₀₀). Prawie połowa mieszkań (46⁰/₁₀₀) składa się z jednego pokoju.

W 1868 r. liczono *izb* 104,982, w 1882 r. było ich w mieście 207,120, t. j. prawie dwa razy więcej. Na jedno mieszkanie przypadają średnio 3 izby.

Mieszkańców na jedną izbę wypadają średnio: w 1868 r. 2.39
w 1882 r. 1.88

Najwięcej osób na jedną izbę wypada w suterenach (3¹/₂ osoby) i na poddaszu (3¹/₄); najmniej w antresolach (1 osoba na jedną izbę) i na drugim piętrze (1¹/₂ osoby).

Okien w mieszkaniach naliczono 262,005, z których 33¹/₂⁰/₁₀₀ wychodzi na ulicę i 66¹/₂⁰/₁₀₀ na dziedziniec. Na jedno mieszkanie przypada 3 okna.

Ognisk, licząc na równi piece i kuchnie, naliczono 148,506. Na sto mieszkań przypada 187 ognisk, czyli prawie dwa ogniska na każde mieszkanie.

Mieszkań z *kuchniami* było 37,693, t. j. na 100 mieszkań $47\frac{1}{2}$ miały kuchnię, czyli prawie połowa wszystkich mieszkań.

Mieszkań *bez ognisk*, t. j. bez pieców i kuchni, było 2,985, czyli prawie 4 na 100 mieszkań. Na 100 mieszkań 19 miały przedpokoję.

Charakterystyka mieszkań podług opisu sanitarnego. Ankieta mieszkaniowa, odbyta w marcu 1891 r. z inicjatywy oberpoliemajstra miasta w celu zbadania stanu sanitarnego mieszkań w mieście, wyświetliła strony ujemne lokali warszawskich, mianowicie mieszkań stróżów i mieszkań w suterrenach. Ankieta powyższa nie objęła około 5,000 mieszkań znajdujących się w domach rządowych, w instytucjach filantropijnych, szpitalach, koszarach, więzieniach i t. p.

Obejrzano jednak 87,583 lokale, z których 22,480 (25%) okazały się wilgotnymi i 2,807 zupełnie nie możliwymi do zamieszkania.

Stronami ujemnymi stanu sanitarnego W. jest najprzód zła woda studzienna, z małemi wyjątkami prawie zawsze nie kwalifikująca się do użytku wewnętrznego, i powtórnie złe urządzenie *wychodków* i wywozu nieczystości. Ponieważ woda studzienna warszawska prawie jest nie możliwą do użycia, przeto powstała konieczność *wodociągów z wodą filtrowaną* i ta woda została przeprowadzoną do 68% wszystkich posesyi i w 57% z nich przeprowadzono rury do pojedynczych mieszkań. W 580 domach nie znaleziono *osobnych wychodków* i wszelkie nieczystości usuwane bywają środkami najbardziej pierwotnymi.

Znaczna bardzo część ludności W. mieszka bardzo skupiona, zajmuje zwykle jedną izbę i nie korzysta z żadnego komfortu lub z najmniejszych dogodności w swych mieszkaniach.

Z liczby ogólnej mieszkań, 40% mają tylko jedną izbę i $21\frac{4}{10}\%$ jedną izbę z kuchnią lub przedpokojem.

Lokali niewynajętych znaleziono w 1891 r. $2\frac{3}{10}\%$ sumy ogólnej, kiedy w 1882 r. liczono ich $9\frac{06}{10}\%$.

Przyczyny wilgotności mieszkań warszawskich szukać należy w zbyt wczesnem zajmowaniu lokali zaraz po wybudowaniu, przed ostatecznem wykończeniem i wyschnięciem.

Mieszkań z *jawnymi oznakami wilgoci* było najwięcej na ulicach leżących na granicach miasta i zamieszkałych przez wyrobników, drobnych handlarzy i żydów.

Ulicami najlepszymi pod względem sanitarnym i z najmniejszą śmiertelnością od chorób zakaźnych, są położone w środku miasta,

przeciwnie zaś ulice znajdujące się w złych warunkach higienicznych leżą na granicach miasta.

Najgorszymi są *lokale stróżów warszawskich*. Prawie połowa tych mieszkań na parterze ($49\frac{8}{10}\%$) i $\frac{3}{4}$ mieszkań w suterrenach ($68\frac{7}{10}\%$) są wilgotne; 140 tych mieszkań nie ma zupełnie okien i w 28 człowiek wzrostu średniego nie może stać wyprostowany. Obliczono, że w tych mieszkaniach przypada na osobę tak dorosłą jak i dziecko $2\frac{8}{10}$ metra kw., czyli mniej niż się przeznaczają na cmentarzu na jedno ciało zmarłe (4 metry kw.). W 2,000 lokalach mieszczą się stróże ciśnień niż nieboszczycy w mogiłach. W 2,603 lokalach wypada na osobę mniej niż 10 metr. kub. powietrza i tylko w 206 więcej niż 20 metr. kub. na osobę. Tymczasem przyjmują jako minimum przestrzeni na jedną osobę 5 metr. kw. przestrzeni i 20 metrów sześć. powietrza. Na każde urządzenie do spania przypada więcej niż 2 osoby. I w takich lokalach, ułatwiających prócz tego na wszelki możliwy sposób wypadki zagorzenia i przeziębienia, mieszka 14,239 osób razem z dziećmi.

Drugą kategorię niehigienicznych mieszkań stanowią *lokale w suterrenach*. Takich lokali było w 1891 r. 5623 z 6993 izbami. Od 1882 r. przybyło ich 1,201, czyli 27% . W 1882 r. mieszkało w suterrenach 21,664 osób
w 1891. 28,175 "

Na jedną izbę w suterrenach wypada mieszkańców $4\frac{36}{10}$ osób, a przestrzeni na jedną osobę $4\frac{1}{2}$ metr. kw. Na 20,822 mieszkańców suterren było 10,275 łóżek, tak, że na 100 osob wypada $49\frac{3}{10}$ łóżka. W 1625 lokalach ($28\frac{8}{10}\%$ sumy ogólnej) okna zwrócone są na północ i nie otrzymują nigdy światła słonecznego. Jedna trzecia część mieszkań w suterrenach bywa corocznie zalewana wodą wiślaną. Niepodobna jednak zamknąć dla mieszkania lokale w suterrenach, albowiem jako następstwo byłoby wypędzenie 30,000 ludności na ulicę i pozbawienie jej dachu.

c) *Ruch ludności m. Warszawy.* Powiększenie ludności W. nie następuje wskutek przewyżki wypadków urodzeń nad zejściami ale w przeważnej części wskutek wpływu zewnętrznego. W. do ostatnich czasów słynęła ze swych niehigienicznych stosunków i z wysokiego stosunku śmiertelności. Od czasu jednak dostarczania mieszkańcom dobrze przefiltrowanej wody wiślanej i rozpoczęcia kanalizacji stosunki zdrowotne znacznie się polepszyły i zmniejszyła się śmiertelność.

1) *Urodzenia.* Co do liczby urodzeń było przeciętnie z okresu 6-letniego od r. 1864 do 1869 noworodków żywych $45\frac{23}{10}$ na 1,000 lu-

dnosci, było następnie średnio z okresu 10-letniego 1877 do 1886 r. 37·77; za ostatnie 6 lat (1887—1892 r.) 42·87. Liczba stosunkowa noworodków trochę się zmniejszyła. Podług wyznań wypadło na 1·000 ludności noworodków żywych

	w 1892 r.	średnio w okresie 10 letnim 1882—1891 r.
u prawosławnych	33·44	37·88,
u katolików	40·93	41·05,
u protestantów	42·95	46·84,
u żydów	51·33	33·88,
bez różnicy wyznań 45·02		39·85.

W roku ostatnim najwięcej noworodków było u żydów, najmniej u prawosławnych.

Pomiędzy noworodkami żywymi zajmują noworodki nieślubne liczbę dość znaczną. Liczono ich na 1,000 ludności w 1892 r.

	w 1892 r.	średnio w okresie 10 letnim 1882—1891 r.
u prawosławnych	5·44,	
u katolików	6·34,	
u protestantów	3·40,	
u żydów	1·98,	
bez różnicy wyznań	5·56.	

Noworodki martwe nie zaliczają się ani do liczby noworodków żywych ani do liczby zejść. Podług wyznań i na tysiąc ludności było noworodków martwych ślubnych i nie ślubnych:

	w 1892 r.	średnio z okresu 10 letniego 1882—1891 r.
u prawosławnych	0·06	0·01,
u katolików	1·95	2·07,
u protestantów	1·46	1·84,
u żydów	1·92	1·54,
bez różnicy wyznań	1·85	1·82.

2) Śluby. Ilość stosunkowa zawieranych związków małżeńskich w W. trochę się zwiększyła. Kiedy bowiem na tysiąc ludności było średnio z okresu 6-letniego 1864 do 1869 r. 9·11, średnio z okresu 10 letniego 1877 do 1886 r. było 9·16, i średnio z okresu 6 letniego od 1887 r. do 1892 r. 9·35.

Podług wyznań było ślubów na 1,000 ludności:

	w 1892 r.	średnio z okresu 10 letniego 1882—1891 r.
u prawosławnych	11·72	10·98,
u katolików	9·32	10·21,
u protestantów	11·30	13·41,
u żydów	11·54	6·59,
bez różnicy wyznań 10·20		9·14.

Najwięcej ślubów bywa zawieranych pomiędzy osobami wolnymi obu płci. I tak w 1892 r. było między zawierającymi związki małżeńskie:

	mężczyzn	kobiet
wolnych	86·13%	92·82%
owdowiałych	13·17 "	6·64 "
rozwódzonych	0·70 "	0·54 "
Razem	100.	100.

Wypada zatem, że więcej panien wychodzi za mąż niż żeni się kawalerów, za to dwa razy więcej wdowców zawiera powtórne związki niż wdów i to samo odnosi się do rozwiedzionych.

Najwięcej kobiet wstępuje w związki małżeńskie w wieku od 21 do 25 lat (36% sumy ogólnej dla 1892 r.), najwięcej mężczyzn w wieku od 26 do 30 lat (35%). Mężczyźni zatem o pięć lat średnio później zawierają związki małżeńskie niż kobiety.

Ważny wpływ na następstwa fizyologiczne i społeczne związków małżeńskich wywiera różnica wieku pomiędzy małżonkami. Różnica ta wieku przedstawia się jak następuje:

	w 1892 r.	średnio w okresie 10 letnim 1882—1891 r.
a) było związków w których oboje małżonkowie byli równego wieku, lub różnica nie przenosiła 5 lat	31·08 ⁰ / ₀	30·55%
b) związków w których mąż był starszy od żony o więcej niż 5 lat.	53·33 "	55·75 "
c) i nakoniec związków w których mąż był młodszyszy od żony o więcej niż 5 lat.	15·59 "	13·70 "
Razem	100	100

3) Zejścia. Liczba zejść w W. bardzo znacznie się zmniejszyła, kiedy bowiem wypadło zmarłych na 1,000 ludności średnio w okresie 6-letnim 1864—1869 44·49, było ich średnio w okresie 10-letnim od 1873 do 1882 r. 37·56, i średnio w okresie 10-letnim od 1883 do 1892 r. 26·83.

Podług pojedynczych wyznań wypadło zejść na 1,000 ludności:

	w 1892 r.	średnio z okresu 10 lat 1882—1891 r.
u prawosławnych	16·85,	24·89,
u katolików	30·33,	29·20,
u protestantów	30·44,	30·39,
u żydów	26·72,	22·66,
bez różnicy wyznań 28·65,		27·20.

Bardzo znaczną jest śmiertelność dzieci do 5 lat wieku. Dzieci stanowią więcej niż połowę wszystkich osób zmarłych. I tak stanowiły:

	w 1892 r.	średnio z okresu 10 lat 1882—1891 r.
dzieci do 5 lat wieku 55·89%		54·71 ⁰ / ₀ ,
z tej liczby ślubnych 50·55 "		47 — "
" " nieślubnych 5·34 "		7·71 — "

Ponieważ od dnia 1 lipca 1881 roku dla każdej zmarłej osoby wymagane jest świadectwo lekarskie, oznaczające przyczynę śmierci, przeto od tego czasu statystyka śmiertelności nabrała większej dokładności. Zwrócono szczególną uwagę na choroby pomorkowe, zakaźne i epidemiczne. I tak w 1892 r. osób zmar-

łych z chorób pomorkowych było 18·74% sumy ogólnej zmarłych. Od czasu zaprowadzenia kanalizacji śpławnej zmniejszyła się szczególnie liczba zmarłych od *tyfusu* (duru). Z chorób w ogólności najbardziej panującymi są zapalenie płuc (15·16% sumy ogólnej zmarłych w 1892 r.), niezbyt kiszek (13·52%) i suchoty płuc (9·97%).

Wypadków *nagłej śmierci* było w 1882 r. 160, średnio zaś za okresu 10-letniego od 1882 do 1891 r. 150. Z tej liczby było *samobójstw* w 1892 r. 57, średnio z okresu 10-letniego 1882 — 1891 r. 49.

d) *Kanalizacja i wodociągi*. Wpływ przeważny na stosunki zdrowotne miasta mają kanalizacja i wodociągi.

W 1850 r. przystąpiono do budowy pierwszej kategorii wodociągów. Według projektu budowniczego Henryka Markoni zbudowano zakład wodociągowy przy ul. Dobrej, który ukończono w 1853 r. Zakład ten od 1855 r. zaczął zaopatrywać miasto regularnie wodą, wiślaną, filtrowaną przez piasek w zbiornikach odkrytych. Dostarczał on do 400,000 stóp sześciennych wody dziennie. Ponieważ te ilości były niewystarczające i woda była czerpaną z Wisły w środku miasta i była niedostatecznie filtrowana, postanowiono przeto zbudować nowy wodociąg, jednocześnie z zaprowadzeniem kanalizacji miasta. Zakład zatem pierwotny został zamknięty z końcem 1888 r.

Nowy projekt budowy wodociągów i kanalizacji sporządzony przez inżyniera angielskiego Wiliama Lindley w 1876 r., został zatwierdzony w 1882 r. i przystąpiono niezwłocznie do jego urzeczywistnienia.

Wodociąg został zaprojektowany dla ludności półmilionowej po 8 stóp sześć. na mieszkańca, i z końcem 1893 r. będzie ukończoną kompletna sieć rur w mieście. Kanalizacja rozpoczęto od budowy trzech kolektorów i jednego ogólnego Bielańskiego. System kanalizacji jest śpławny. Idzie wszystko do kanałów, t. j. wody domowe, odchody i wody deszczów zwyczajnych, odprowadza kolektor na Bielany do Wisły, w odległości 5 wiorst od granicy miasta, na północ od niego. W przyszłości będą urządzone pola irygacyjne w okolicy Łomianek. Wody z ulew odprowadzają się wprost do Wisły w środku miasta.

Dotąd (1893 r.) zbudowano 50 wiorst kanałów i ułożono 130 wiorst rur wodociągowych, które dostarczają miastu dziennie 800,000 stóp sześć. wody, czerpanej po za miastem w górze rzeki, należycie filtrowanej w 12 filtrach piaskowych, pokrytych sklepieniami, z których każdy ma 25000 stóp kwadr. powierzchni.

Z końcem IV seryi robót kanalizacyjnych

będzie ustawionych na stacyi pomp 3 maszyny parowe, każda o sile 110 koni, na stacyi filtrów także 3 maszyny, każda po 110 koni.

Stacya pomp, zbudowana przy ulicy Czerniakowskiej, podaje wodę stacyi filtrów na Koszykach, odległej o 3½ wiorst. Stacya filtrów podaje wodę miastu na wysokości 64½ metrów, licząc od zera przy moście Aleksandrowskim i na 100 stóp wyżej nad poziom stacyi filtrów.

Serya IV robót kanalizacyjnych będzie ukończoną w 1895 r.

Na roboty czterech seryi zaciągnęło miasto pożyczkę w wysokości 10,580,000 rubli.

Spłata procentów i amortyzacja wymaga ją rocznie 635,000 rub. Utrzymanie wodociągów i służby kosztuje rocznie 178,000 rub. Dochód za wodę pobiera się wedle specjalnej taryfy i stanowi rocznie 600,000 rub.

Dochód za łączenie się z kanałami, wynoszący 40% podatku od wody, obliczony na 65,000 rub.

Domów zaopatrzonych w wodę jest dotąd 2,800.

Domów skanalizowanych 600.

e) *Właściciele nieruchomości*. Jeżeli zwrócimy się do *działalności wytwórczej* (produkcyjnej) mieszkańców W. to mamy najprzód *właścicieli nieruchomości*. Stan ich bardzo się polepszył od 1866 r. I tak ilość domów wynosiła w 1866 r. 3,111, w 1891 r. 4,806, przyjmując ilości 1866 r. za 100 otrzymamy dla 1891 r. 154·48. Ilość domów zatem więcej niż półtora raza się zwiększyła.

Dochód ogólny z domów podług obliczeń Magistratu wynosił w 1866 r. . 5,529,771 rub.

w 1891 r. . 19,473,713 „

przyjmując ilości 1866 r. za 100, otrzymamy dla 1891 r. 352·16, powiększenie wynosi zatem 3½ razy.

Oplaty skarbowe i miejskie z nieruchomości wynosiły w 1866 r. . . 1,180,193 rub.

w 1891 r. . . 2,583,570 „

powiększenie wynosi . . 218·91 „

czyli więcej niż dwa razy.

Było *ubezpieczonych domów* w 1866 r. 3,419, w 1891 r. 5,000, przyjmując dla 1866 r. liczbę 100, mamy dla 1891 r. 146·24.

Wartość ubezpieczenia wynosiła

w 1866 r. . 45,616,190 rub.

w 1891 r. . 115,050,860 „

przyjmuje liczby 1866 r. jako 100, otrzymamy dla 1891 r. 252·22; powiększenie wynosi 2½ razy.

Pewne dane dostarcza nam jeszcze *Towarzystwo Kredytowe m. Warszawy*, które pod koniec 1892 r. oceniło technicznie 2,734 domy na sumę 127,591,299 rub., których wartość przedażna miała wynosić 133,284,800 rub.;

domy te były ubezpieczone: murowane na 78,964,117 rub., drewniane na 260,891 rub.

f) *Przemysł fabryczny i rzemieślniczy.* Warszawa, obok Łodzi i Sosnowic, stanowi trzecie ognisko przemysłowe królestwa. Produkcya fabryczna tego miasta w ciągu okresu 27-letniego powiększyła się więcej niż dwa i pół razy (o 271 $\frac{1}{2}$ %), wynosiła bowiem w 1866 r. 10,060,884 rub., w 1892 r. 27,314,931 rub. Jeszcze znacznie zwiększyła się produkcya rzemiosł, z 5,849,581 rub. w 1866 r. wzrosła do 46,395,400 rub. w 1892 r., czyli o 793%.

Wytwórczość fabryczna W. doznała znaczne zmniejszenia w 1869 i 1870 r., kiedy ten przemysł musiał szukać nowych dróg zbytu. Następuje potem okres powiększonej działalności aż do 1883 r. Rok ten jest punktem kulminacyjnym. Po nim, wskutek przesilenia przemysłowego, zmniejsza się działalność fabryczna miasta i obecnie znajdujemy się jeszcze w okresie przesilenia.

I tak było:

	Zakładów fabrycznych	Robo- tników	Wartość produkcji w 1000 rubli.
w 1869 r.	324	5,627	9,763
w 1883 r.	317	16,348	31,634
w 1892 r.	374	17,253	27,315

Pod względem wysokości produkcji *pierwsze miejsce* zajmują *fabryki wyrobów metalowych*, do których zaliczono: odlewnie i walcownie żelaza, fabryki machin, drutu i tkanin metalowych, fabr. instrumentów stalowych i chirurgicznych, wyrobów ślusarskich, wyrobów z blachy, miedzi i brązu, fabr. robót kanalizacyjnych i wodociągowych i fabr. wyrobów ze złota, srebra i nowego srebra. Pierwsze miejsce wywalczyły te fabryki już zaledwie w 1866 r., do tego bowiem roku pierwsze miejsce zajmowały fabryki wyrobów do pokarmu służących. Fabryki wyrobów metalowych przedstawiały najmniejszą wytwórczość w 1867 r., bo tylko 1,737 tysięcy rubli. Następnie wytwórczość ich wzrastała i dosięgła 11,577 tys. rub. w 1890 r. Rok 1892 przedstawia małe zmniejszenie, wytwórczość w tym roku wynosiła 9,794 tys. rub.

Drugie miejsce pod względem wysokości produkcji przynależą *fabrykom wyrobów służących za pokarm.* Należą do tej kategorii: dystylarnie, browary, fabryki tytoniu, młyny parowe, fabr. krochmalu, czekolady, makaronów i musztardy, octu i wód mineralnych sztucznych. Minimum ich wytwórczości przypada w 1869 r. 4,581 tys. rub. Następnie produkcya coraz wzrastała i doszła w 1882 r. do 11,709 tys. rub. W 1892 r. wynosi ona zaledwie 7,639 tys. rubli.

Trzecie miejsce zajmują *fabryki przerabiające płody zwierzęce*, do których zaliczono: fabr.

świec i mydła, garbarnie, białoskórnie, fabr. wyrobów ze skóry, kleju i wyrobów z włosia, rogu i piór. Najmniejszą była ich produkcya w 1868 r., tylko 1,841 tys., i najwyższą w 1885 r., 6,138 tys. rub. W 1892 r. wyprodukowały one za 4,261 tys. rub.

Przemysł tkacki razem z *fabrykami przerabiającymi materiały włókniste* nie może się rozwinąć w Warszawie, pomimo kilkakrotnych prób w kierunku utrwalenia jego w naszym mieście. Do tej kategorii należą: fabryki tkackie, dywanów, trykotów, wstążek i taśmy gumowej, ceraty, kapeluszy, obić papierowych, papieru kolorowego i wyrobów z papieru i farbiarnie. Wytwórczość ich wynosiła już 1,827 tys. rubli w 1883 r., by w następnym zaraz roku spaść do 608 tys. rub. W ostatnich latach znowu widoczne są próby podniesienia tej gałęzi przemysłu i jej wytwórczość w 1892 r. dosięgła 1,966 tys. rub.

Do kategorii *fabryk wyrobów chemicznych* zaliczono: fabryki właściwych wyrobów chemicznych, farb, lakierów, atramentu, laku, szuwaksu, perfum i mydła toaletowego. Produkcya ich wynosiła 274 tys. rub. w 1871 r. i doszła do 1,075 tys. w 1889 r. W ostatnich latach produkcya trochę się zmniejszyła i wynosiła 945 tys. rub. w 1892 r.

Kategoria *fabryk przerabiających drzewo* obejmuje fabryki mebli i wyrobów stolarskich, bilardów i mebli giętych. Wyprodukowały one tylko za 27 tys. rub. w 1867 r. Następnie, przy zwiększeniu produkcji, doszły do 1132 tys. rub. w 1889 r. Jednak nie utrzymały się na tej wysokości i w 1892 r. wytworzyły tylko za 826 tys. rubli.

Różne zakłady fabryczne, obejmujące zakłady, których niemożna było zaliczyć do siedmiu kategorii specjalnych, są następujące: fabr. sztucznych kwiatów i krawatów, asfaltu i tektury smołcowej, instrumentów muzycznych (fortepianów, organów, instrumentów dętych), powozów, gazu oświetlającego, ołówków, parasoli i wachlarzy. Wyprodukowały one najwięcej w 1884 r. bo 1,635 tys. rub. Wytwórczość ich w 1892 r. wynosiła 1,613 tys. rubli.

Nakoniec *fabryki przerabiające płody kruszczone ziemi* nie doszły nigdy do wielkiego znaczenia w Warszawie. Do nich należą: fabryki wyrobów betonowych, gipsu i wyrobów gipsowych, kafli, luster i kamieni młyńskich. Wyprodukowały one najwięcej w 1880 r. za 523 tys. rub. Wytwórczość ich w 1892 r. wynosiła prawie połowę wyżej podanej sumy, bo tylko 270 tys. rubli.

W rozwoju *przemysłu rzemieślniczego* znajdujemy objawy trochę odmiennie od znalezionych przy przy przemyśle fabrycznym. Po małym zmniejszeniu wytwórczości rzemieśl-

niezej około 1870 r., następuje okres stałego wzrostu, który nie doznał przerwy aż do ostatniego roku. Przyczyną tego wzrostu było po części powstanie nowych zgromadzeń cechowych (kucharzy i cukierników) i zaliczenie do rzemiosł zajęć dawniej pomijanych, jakimi są produkcja wędliniarzy, ramiarzy, pozłotników, utrzymujących szwalnie i apteki.

Kiedy w 1870 r. liczone w W. razem rzemieślników 5735, z produkcją ogólną 3,338 tys. rub., mamy dla 1892 r.

majstrów	9,221
czeladników	21,922
uczniów	19,185

razem 50,328

z produkcją 46,395 tys. rubli.

Najważniejsze zajęcia rzemieślników były następujące:

	Ilość rzemieślników	Produkcja w 1000 rubli
Rzeźnicy	1,645	6,925
Piekarze	1,038	6,650
Szewcy	6,460	4,700
Mularze	1,568	2,750
Wędliniarze	1,476	2,600
Trzewikarze	4,366	2,515
Krawcy	2,856	2,450
Kucharze	820	1,700
Cukiernicy	545	1,670
Szwaczki utrzymujący szwalnie	6,774	1,355
Cieśle	430	1,180
Aptekarze i tam pracujący	274	1,011
Stolarze	1,455	945
Kamieniarze	270	820
Modniarki	6,420	730
i t. d.		

Na jednego rzemieślnika wypadło najmniej produkcji w 1871 r., bo tylko 440 rub., liczyte co rok wzrastały i dosięgły maximum w 1879 r. 1,119 rub. Od tego roku wartość produkcji przypadająca średnio na jednego rzemieślnika trochę się zmniejszyła.

Wartość produktów fabrycznych przypadająca na jednego robotnika wynosiła najwięcej, bo więcej niż 2000 rub., w 1882 i 1884 r.

Na jednego mieszkańca Warszawy wypadło wytworów fabrycznych najmniej w 1869 r., bo za 38 rub., największą była ilość dla 1880 r. 86 rub., która następnie obniżyła się do 58 rub. w 1891 r.

Porównyując ludność ogólną Warszawy z ludnością pracującą w zakładach fabrycznych i w rzemiosłach znajdujemy, że liczba ostatnich nie jest bardzo znaczną i wynosiła zaledwie 4 1/2% sumy ogólnej w 1870 r. Nie należy jednak zapominać, że do tej ludności pracującej nie zostali zaliczeni robotnicy przy drogach żelaznych i cała ludność żydowska,

produkująca wyroby rzemieślnicze. Liczba pracujących w fabrykach i rzemiosłach ciągle wzrastała i dosięgła 14 1/2% ludności ogólnej miasta w 1889 r., z których 4% przypadają na robotników fabrycznych i 10 1/2% na rzemieślników. W latach następnych stosunek ten trochę się zmniejszył i wynosił dla 1892 r. 14% ludności ogólnej, z których 3 1/2% stanowili robotnicy fabryczni i 10 1/4% rzemieślnicy.

g) *Finanse m. Warszawy.* Dochody i wydatki miejskie z okresu 1883 do 1893 r. dają bardzo dokładny obraz gospodarki finansowej W.

Dochód ogólnej kasy miejskiej m. Warszawy, po odciążeniu wpływów zwrotnych, pobieranych przez zarząd miejski w celu ich zwrócenia stronom lub władzom interesowanym, lecz włączając dochody nadzwyczajne, był następujący:

w 1883 r. 2,541,423 rub.

w 1891 r. 3,868,548 "

i wedle projektu do budżetu ma wynosić w 1893 r. 4,746,808 rubli. Kiedy ludność W., w ciągu tego okresu powiększyła się o 25%, dochody miasta w 1891 r. powiększyły się o 52% w stosunku do dochodów 1883 r. i to powiększenie będzie wynosiło dla 1893 r. 87%.

Na jednego mieszkańca W. wypadło dochodu kasy miejskiej

w 1883 r. 6.49 rub.

w 1891 r. 8.31 "

podług projektu budżetu 1893 r. 9.68 "

Dochód zatem powiększył się o półtora raza w stosunku do jednego mieszkańca.

Dochody nadzwyczajne, ponieważ zawierają wpływy osiągnięte z pożyczek, wpływają bardzo na wysokość dochodów ogólnych miasta.

Najmniejsze dochody nadzwyczajne były w 1887 r. 176,308 rub., największe są oczekiwane w 1893 r. 1,402,670 rub.

Wydatki ogólne miejskie, wyłączając zwrotne, a zaliczając nadzwyczajne, wynosiły:

w 1883 r. 2,394,844 rub.,

w 1891 r. 4,092,247 "

według projektu budżetu 1893 r. 4,839,653 "

Mają zatem wynieść w 1893 r. o 102% więcej niż na początku okresu, t. j. mają się więcej niż podwoić.

Wydatki nadzwyczajne, spowodowane po części robotami kanalizacyjnymi i wodociagowymi, zmieniają się bardzo w swej wysokości z jednego roku na drugi. Wynosiły one najmniej w 1884 (86,330 rub.) i w 1883 r. (95,746); najwięcej w 1888 r. (1,554,276) i przewidziane dla 1893 r. (1,402,670 r.).

Budżety m. Warszawy zaczynają przedsta-

wiać, podobnie jak wielu innych miast, *deficyty*, t. j. przewyżki wydatków nad dochodami. Te deficyty dotąd nie są bardzo znaczne i były najwyższe w 1891 r. 223,699 r. W budżecie 1893 r. przewidziany jest deficyt 92,845 rub.

Na pokrycie deficytów budżetowych posiada kasa miejska *pozostałości kasowe*, które przy zamknięciu rachunków w 1892 r. wynosiły 497.979 rub.

Cechą wielkich miast są, prócz deficytów budżetowych, znaczne *dlugi*. W 1883 r. dług m. Warszawy wynosił 556,346 rub., o bok kapitału umieszczonego w Banku państwa 941,788 rub. i wierzytelności hipotecznych 65.583 rub. Przy układaniu budżetu 1893 r. długi miasta wynosiły 10,230,729 rub. a kapitały i wierzytelności tylko 413,322 rub. Długi te powstały wskutek uskutecznienia czterech seryj robót kanalizacyjnych i wodociągowych. Wszystkie dawniejsze długi miejskie zostały spłacone. Tak 1,200,000 rub., zaciągniętych w b. Banku Polskim w 1844 r. dla urządzenia zjazdu do Wisły, zostały spłacone w 1893 r. Zapłacono również zarządowi górniczemu za dostarczony bruk żelazny i zarządowi wojskowemu 326,000 rub. za plac po byłych koszarach mirowskich.

h) *Dochody miejskie*. Przechodząc do szczegółowego rozbioru dochodów W. można je połączyć do 10 kategorii.

Są one następujące:

	1883 r.	1891 r.	1893 r.	%
	tysiący rubli			
1. Podatki bezpośrednie . . .	1,085	1,567	1,553	32.72
2. „ „ pośrednie . . .	568	594	654	13.79
3. Dochody z nieruchomości . .	65	89	86	1.80
4. „ „ z kapitałów . . .	22	110	94	1.97
5. „ „ ze sprzedaży nieruchomości . . .	1	1	1	0.02
6. „ „ z dzierżawy placów publicznych . . .	38	13	12	0.25
7. „ „ z przedsiębiorstw specjalnych . . .	189	611	804	16.94
8. „ „ z pożyczek . . .	—	585	1,057	22.26
9. Zasiłki i pomocy . . .	89	117	117	2.47
10. Inne dochody . . .	485	182	260	7.78
Razem	2,541	3,869	4,747	100
	100	152.23	186.78	

Widzimy z powyższego, że znaczenie stosunkowe różnych rodzajów dochodu zacieśniają pożyczki, których nie było zupełnie w 1883 r., a w 1893 r. mają osiągnąć 22% dochodu ogólnego.

Podatki bezpośrednie i pośrednie stanowiły w 1883 r. 65% dochodu ogólnego, w 1891 r. 56% i w 1893 r. mają wynosić 47%.

Podatków bezpośrednich liczy W. osiem rodzajów, a mianowicie:

	1883	1891	1893	Powiększ. od 1883 r.
	tysiący rubli			
1. Podatek szacunkowy	638	996	977	42.03
2. 33 jedna trzecia procent do podymnego	163	238	242	48.60
3. Opłata dodatkowa do patentów i świadectw handlowych	81	123	123	52.00
4. 50 procent do opłaty akcyzy od trunków	125	136	135	87.7

5. Opłata towarz. tramwajowego . . .	16	34	33	107.72
6. Podatek od przemysłu przewozowego	10	38	39	281.52
7. Pod. od patentów adwokackich . . .	2	3	3	60.67.
8. Pod. od przewozu przez Wisłę . . .	—	—	2	—
Razem	1,085	1,567	1,553	43.19

W ciągu okresu 10-letniego podatki bezpośrednie powiększyły się o 43%. Największego powiększenia doznały *opłaty od przemysłu przewozowego*; wynosi to powiększenie 281 1/2%, czyli dochód się potroił, wskutek zmiany sposobu pobierania opłaty. Od 1889 r. podatek ten wynosi po 10 rub. od konia w dorożce lub omnibusie i po 5 rub. od konia przy wozie zwyczajnym.

Następnie podniosła się *opłata towarzystwa belgijskiego tramwajów miejskich* (o 108%), które do 1884 r. opłacało 3% od dochodu ogólnego, a od tegoż czasu 5%. Opłata od świadectw, wydawanych przez zjazd sędziów pokoju obrońcom sądowym, powiększyła się o 61%. O półtora raza (52%) zwiększyła się wysokość dodatku miejskiego do patentów i świadectw handlowych i przemysłowych, i prawie tyle (49%) opłata 33 1/3% do podymnego skarbowego.

Podatek szacunkowy zwiększył się o 42%. Podatek ten wynosi 2% od dochodu ogólnego z nieruchomości nie przenoszającego 500 rub., 3% od dochodu 500—1000 rub., 4% od 1000—2000 i na koniec 5% od dochodu przenoszającego 2000 rubli. Od placów pustych, nie przynoszących dochodu, opłaca się 1/4% od wartości obliczonej. Dochód ogólny z domów w ciągu okresu 25-ciu lat prawie w czwórnasób się powiększył.

Najmniej zwiększył się dochód z dodatku 50% do opłaty patentowej od wyrobu i sprzedaży trunków, powiększenie wynosi tylko 8%.

Od 1892 r. właściciele statków parowych opłacają po 50 kop. od każdego miejsca pasażerskiego na statku, przewidywany dochód w 1893 r. ma wynosić 1,500 rub. i 39 rub. ma wpłynąć od łódek przewozowych na Wisłę.

Podatków pośrednich liczy W. 17 kategorii, są one następujące:

	1883	1891	1893	Powiększ. od 1883 r.
	tysiący rubli			
1. Rogatkowe od koni i bydła . . .	175	181	199	13.83
2. „ „ od kolei	123	124	124	0.99
3. Od aktów notar. i protestu weksli . . .	101	51	51	49.56
4. Od kart pobytu	55	39	91	66.21
5. Od kart meldunkowych	—	32	23	—
6. Od paszportów	40	51	48	18.58
7. Od spraw cyw. w sądach pokoju . . .	45	65	85	43.66
8. Od marek 10 kop. od psów policyi . . .	—	17	16	—
9. Po 3 kop. od 1000 stóp gazu dostarczanego osobom prywatnym . . .	9	11	11	22.01
10. Od przedstawień i widowisk	4	4	3	34.57
11. Od psów	7	7	9	37.99
12. Od koni osób prywatnych	—	3	8	—
13. Po 5 kop. od paszportu	0.5	0.8	0.7	47.37
14. Z biura adresowego	3	4	4	6.70
15. Od sprawdzania gazometrów	—	0.5	0.5	—
16. Od sprawdzania miar i wag	4.3	2	2	53.57
17. Od biletów na letnie mieszkania . . .	0.05	0.08	0.02	60.00
Razem	563	594	654	15.30

Suma ogólna podatków pośrednich powiększyła się w ciągu okresu 10-letniego tylko

Za prawo łowienia ryb, brania piasku i lodu i urządzania kąpeli letnich	779
Czynsz emfiteutyeczny od b. domów miejskich	550
Laudemium z gruntów miejskich	350
Kanon od jatek mięsnych	347
Razem	85,581

Dochód z dzierżawy miejsc na rynkach dla sprzedaży produktów spożywczych ma wynosić w 1893 r. tylko 12.001 rub., kiedy pod tą rubryką zapisano w 1883 r. 57,889 rub.

Wydatki miejskie.

Wydatki kasy miejskiej warszawskiej dadzą się spowadzić do 18 pozycji które wynosiły w tysiącach rubli

	1883	1891	1893	Powiększ. od 1883 r. %
	tysięcy rubli			
1. Utrzymanie środków komunikacyjnych	121	105	165	36.10
2. Nowe środki komunikacyjne	259	44	167	-35.74
3. Koszta rozszerzenia ulic	36	9	17	-52.97
4. Ogrody, aleje i skwery	26	32	53	107.16
5. Utrzymanie budowli, pomników i studni	8	13	40	388.48
6. Oczyszczanie ulic	46	69	76	66.71
7. Oświetlanie miasta	50	154	168	237.75
8. Kanalizacja	481	503	712	47.98
9. Przedsiębiorstwa specjalne	128	763	698	443.77
10. Utrzymanie policji miasta	417	678	732	75.77
11. „ straży ogniowej	156	179	193	23.36
12. Zakłady naukowe	71	132	143	100.62
13. Szpitale i instytucje filantropijne	75	146	155	107.26
14. Procent i amortyzacja długów	107	751	737	587.94
15. Zarząd miejski	145	207	228	52.03
16. Sądy pokoju	66	105	105	39.62
17. Żandarmerja i wydatki wojsk.	84	89	90	6.06
18. Inne wydatki	119	111	362	204.91
Suma	2,395	4,092	4,840	102,08

Wydatki miejskie w ciągu 10 lat podwoiły się, najwięcej wzrosła spłata długów, t. j. opłata odsetków i amortyzacja; ich powiększenie wynosi 588%, czyli jest prawie sześciokrotne. Inne powiększenia wynoszą:

Dla przedsiębiorstw specjalnych	444%
Utrzymanie budowli, pomników i studni miejskich	388 „
Koszta oświetlania miasta	238 „
Zasiłki szpitalom i instytucjom filantropijnym	107 „
Utrzymanie ogrodów, alei i skwerów	107 „
Zasiłki zakładom naukowym	101 „
Utrzymanie policji	76 „
Oczyszczanie miasta	67 „
Utrzymanie sądów pokoju	60 „
„ zarządu miejskiego	57 „
Kanalizacja	48 „
Utrzymanie bruków, trotoarów, mostów, mostków i baryer	36 „
Utrzymanie straży ogniowej	23 „
Wydatki na żandarmerję i wojskowe	6 „

*Przeciwnie zmniejszyły się wydatki na rozszerzenie ulic o 53%
i na nowe środki komunikacyjne 36 „*

Środki komunikacyjne, do których należą: bruki, trotoary, drogi szosowe, mosty, mostki i baryery, wały miejskie i brzegi Wisły, przyczynią w 1893 r. kasie miejskiej prawie 7% sumy ogólnej wydatków. Nowe roboty

będą wynosiły 3 1/2%, kiedy w 1883 r. wynosiły 11% sumy ogólnej.

Na nowe roboty w 1893 r. przeznaczono:

na bruki drewniane	26,860 rub.
„ z sześcianów granitow.	59,730 „
„ z kamieni zwyczajn.	37,540 „
na trotoary betonowe	33,940 „
„ asfaltowe	2,050 „
„ z kamieni	2,800 „
na nowe schody i baryery	3,700 „

Razem 166,620 rub.

Utrzymanie środków komunikacyjnych będzie kosztowało w 1893 r.:

bruków żelaznych	6,000 rub.
„ asfaltowych	3,600 „
„ z sześcianów kamien.	37,500 „
„ z kamieni sztucznych	300 „
„ „ zwyczajnych	46,800 „
Utrzymanie dróg szosowych	20,230 „
„ trotoarów beton.	3,000 „
„ „ asfalt.	15,679 „
„ mostów, mostków i baryer	8,850 „
„ wałów miejskich	530 „
Wzmocnienie brzegów Wisły	9,500 „
różne wydatki inż. miejskiej	12,806 „

Razem 164,795 rub.

Ogrody, aleje i skwery spowodują następujące wydatki w 1893 r.

Ogród Saski	23,502 rub.
„ Krasieńskich	6,845 „
Szkółka drzew na Koszykach	5,467 „
Skwery i aleje	12,700 „
Plantacje na Pradze	4,712 „

Razem 53,226 „

Budowle miejskie, pomniki i studnie obciążą kasę miejską następującymi wydatkami w 1893 r.

Reparacja budynków miejskich	32,933 rub.
Odnowienie pomnika Kopernika	5,600 „
Inne pomniki	1,050 „
Reparacja studni miejskich	580 „

Razem 40,163 rub.

Oczyszczanie ulic zwiększyło wydatki kasy miejskiej z 45,827 rub. w 1883 r. do 76,398 w 1893 r.

Z sumy wyznaczonej na 1893 r. wypada:

na wywóz śmieci i błota	53,712 rub.
„ śniegu i lodu	7,656 „
na opłatę 77 stróżów dla oczyszczania placów i ulic	14,503 „
na wynagrodzenie stróżów na placu po b. koszarach Mirowskich	377 „
na narzędzia do oczyszczania	150 „

Razem 76,398 rub.

Oświetlanie miasta Warszawy przyczynia kasie miejskiej wydatku na 168,099 rub. czyli 3 1/2% sumy ogólnej. Gazu dostarcza miastu

Towarzystwo niemieckie z Dessau. Od osób prywatnych bierze towarzystwo za 1000 stóp ang. sześć. gazu 2 rub. 10 kop., z których 3 kop. płaci towarzystwo miastu.

W projekcie budżetu 1893 r. przeznaczono na kanalizację 711,680 rub., czyli 15% sumy ogólnej wydatków. Są to przeważnie nowe roboty kanalizacyjne.

Z przedsięwzięciom specjalnych największe wydatki pociągają za sobą wodociągi. Są one obliczone na 1893 r. w wysokości następującej:

Utrzymanie starej sieci wodociągowej	16,051 rub.
Utrzymanie nowej sieci	194,221 „
Rozszerzenie sieci wodociągów	401,023 „

Razem 611,295 rub.

Na pokrycie tych wydatków spodziewa się kasa miejska następujących wpływów w 1893 r.:

Z 2,650 domów, mających zaprowadzone wodociągi, licząc średnio po 150 rub. z każdego	397,500 rub.
Za wodę dostarczaną, podług wodomiarów, do fabryk, zakładów rządowych i t. p.	118,000 „
Za wodomiarów średnio po 9 rub. rocznie	23,850 „
Za sprawdzanie wodomiarów i ich reparacyę	120 „

Razem 539,470 rub.

W Warszawie wypada średnio opłaty za 1 metr sześć. wody 8 kop., w Berlinie 20 fen. czyli 10 kop.

Targi na wełnę i chmiel pokrywają swoje wydatki, ale nie dają przewyżki.

Koszta utrzymania policji w Warszawie obliczone są dla 1893 r. na 732,098 rub., czyli 15% sumy ogólnej wydatków. Obejmują one, prócz wydatków zarządu oberpolicmajstra i policji miejskiej, wydatki na policję rzeczniczą i lekarską, na telegraf, areszt policyjny i na lokale dla cyrkulów policyjnych.

Koszta straży ogniowej obliczone są dla 1893 r. na 192,542 rub., czyli 4% wydatków ogólnych.

Zakłady naukowe nie znajdują się pod zarządem miasta, które tylko daje fundusze na ich utrzymanie. W 1893 r. będą te wydatki wynosiły 3% sumy ogólnej. Składają się z pozycyi następujących:

na szkoły elementarne chrześcijańskie	68,695
„ rzemieślniczo-niedzielne	21,280
„ żydowskie	17,355
zasiłek instytutowi głuchoniemych i ociemniałych	6,400
zasiłek gimnazjum praskiemu	17,430
„ „ realnemu	10,000
„ progimnazjum żeńskiemu	900

zakładowi p. Plater-Zyberg	500
Razem	142,560

Zasiłki szpitalom i instytucjom filantropijnym wynoszą 3% sumy ogólnej. Z tego przypadać będzie w 1893 r.

na radę miejską dobroczynności publicznej	rubli 25,850
(w 1883 r. 16,815 rub.)	
zasiłek szpitalom warszawskim	47,832
„ na szpital dla chorób zakaźnych	16,000
„ szpitalowi wolskiemu	170
„ „ Dzieciątka Jezus	1,064
„ „ Oftalmicznemu	270
„ „ Dziecięcemu	2,000
„ warsz. Tow. dobroczynności	3,400
„ osadom w Studzieńcu i Puszczy	7,000
„ zakładowi poprawczemu w Mokotowie	2,000
utrzymanie 6 przytułków położnic. Dr. Bujwidowi dla zakładu leczenia wścieklicznych	12,840
utrzymanie 150 kalek i chorych w Górze Kalwaryi i 30 kobiet w przytułku warszawskim	2,010
utrzymanie 150 kalek i chorych w Górze Kalwaryi i 30 kobiet w przytułku warszawskim	19,530
wynagrodzenie szpitali innych miejscowości za leczenie mieszkańców warszawskich	5,400
utrzymanie ambulatorium i wydawanie darmo lekarstw	5,000
koszt utrzymania 20 kobiet obłąkanych przy szpitalu Dziec. Jezus	4,400

Razem 154,766

Opłata odsetków i amortyzacya długów miejskich zwiększyła się bardzo znacznie w latach ostatnich, spowodowana pożyczkami, zaciągniętymi na dokonanie czterech seryi robót kanalizacyjnych i wodociagowych. W 1893 r. przewidziany jest wydatek z tego tytułu 736,522 rub., czyli 15% sumy ogólnej; w 1883 r. pożyczka ta budżetowa wymagała 107,062 rub.

Koszta zarządu m. Warszawy mają wynosić w 1893 r. 228,402 rub., czyli prawie 5% wydatków ogólnych. Do tej kategorii zaliczono:

opłatę składu osobistego magistratu	154,270 rub.
pensye emerytalne	11,820 „
wsparcia jednorazowe	900 „
wydatki gospodarcze	36,697 „
utrzymanie gmachu Ratusza	16,185 „
wydatki urzędu miar i wag	950 „
podatki i ciężary	3,080 „
ogłoszenia w gazetach o licyt.	4,500 „

Razem 228,402 rub.

Pomiędzy innymi wydatkami m. Warszawy znajdujemy opłatę wydatków poprzednich okresów budżetowych, które wynosiły w 1883

r. 46,385 rub., w 1893 r. mają dojsię 248,022 rubli.

Mamy dalej wydatki na uregulowanie brzegów Wisły, na które w 1889 r. przeznaczono 388,950 rub.; opracowanie planu m. Warszawy, na które w 1887 r. przeznaczono 290,000 r. i w 1892 r. dodatkowo 60,000 rub.; wystawę higieniczną w Warszawie w 1887 r. z wydatkiem 4,936 rub.; opis sanitarny Warszawy, na który przeznaczono 9,800 rubli.

Nakoniec na koszt udziału w wystawie higienicznej w Petersburgu przeznaczono w budżecie 1893 r. 8,000 rub. i na koszt walki z cholera 50,000 rub.

D. Budowle, pomniki, mosty, cmentarze, ogrody.

Zamek królewski. Początkowe dzieje zamku warszawskiego są równie ciemne, jak samego miasta. Wiemy, że Ziemowit I mieszkał jeszcze w Jazdowie i tam poległ 1262 r. W pół wieku potem, r. 1313, po zejściu Bolesława I, ziemię sochaczewską z Warszawą otrzymał Trojden, zapewne więc przy niej dworzec posiadał. Nie był jednak widocznie obszernym, skoro sprawa krzyżaków 1339 r. toczy się w kościele św. Jana. Dopiero pod d. 14 czerwca 1350 r. mamy pewną wiadomość o zamku, jako zdawna istniejącym. Kazimierz ks. mazowiecki, pan warszawski, potwierdzając swobody dla wsi archidyaconatu warszawskiego, wkłada na nie obowiązek dopomagania ku odbudowie zamku warszawskiego. Od r. 1377 jest Warszawa stolicą książąt, a przeto i siedzibę książęcą posiada, jakoż dokument z r. 1379 mówi o dwu wieżach zamkowych i bramie miejskiej. W r. 1432 ks. Bolesław nadaje grunta „W pobliżu bramy miejskiej i podle dworu naszego“. Ze śladów starych murów okazuje się, że dwór książąt mazowieckich ciągnął się od Kanonii ku Krakowskiemu-Przedmieściu, miał bramę od strony Wisły i dziedziniec dziś zwany kuchennym. Kształt budowy stosował się do ówczesnego biegu rzeki i murów miejskich, które ciągnęły się linią łamaną i miały basztę czyli strzelnicę od strony Krakowskiego Przedmieścia, lecz znacznie bliżej zamku aniżeli późniejsza brama Krakowska, zbudowana na fosie po za murami. Pomiedzy dworem a murem miejskim leżały grunta, które częściowo książęta rozdawali, i w ten sposób się zabudowały, co spowodowało później wykupywanie gruntów i burzenie zacieśnionych uliczek. Okrom tego dworu posiadali książęta mazowieccy wielką kamienicę (dziś róg rynku Starego Miasta i Dunaju, Nr 31); odnowiła ją ostatnia księżna mazowiecka Anna w r. 1535, na krótko przed oddaniem ręki Stanisławowi Odrowążowi ze Sprowy, co ją ostatecznie z

ojcowizny wyzuło. Na lat dziesięć przedtem, kiedy Zygmunt I, po zgonie ks. Janusza, przyjechał do Warszawy d. 25 sierpnia 1526 r., określał wzajemne stosunki, pomiędzy innymi dozwolił ks. Annie „wolnego używania domu czyli zamku książęcego mniejszego, w którym obecnie przebywa, w mieście naszym w Warszawie, aby tam do woli mieszkać i jego używać mogła“. Ów mniejszy zamek warszawski „Ogródkiem“ zwano, ale czy to była kamienica na rogu Dunaju, czy też inna budowla bliżej Wisły, powiedzieć nie umiemy.

Następną wzmiankę o zamku znajdujemy dopiero w dok. z 19 stycz. 1570 r. którym Zygmunt August kazał wypłacić kanonikowi Kasprowi Sedlasce flor. 400 na budowanie mostu i dworu warszawskiego; taką samą prawie kwotę wypłacano co tydzień aż do wyjazdu Zygmunta do Knyszyna d. 19 czerwca 1572 r. Była to budowa rzetelna, skoro Stefan Batory d. 12 grudnia 1579 r. wynagradza nadaniami gruntowemi masztalera „dawnego króla“, Wawrzyńca Grzymałę, oraz Matysa Waszikię cieśle, który „około budowania zamku i mostu warszawskiego, także też naszego Jazdowskiego, prawie wszyciek swój wiek zdał“. Zygmunt III, zjechał do Warszawy d. 18 marca 1596 r., po pożarze zamku krakowskiego w roku poprzednim, zastał już rezydencję gotową, którą dopiero w kilka lat później na nowo budować począł. Rękopis biblioteki Akademii Umiejętności tak o tem pisze: „Fare warszawską św. Jana Chrzciciela ozdobił ołtarzem wielkim, ołtarzem marmurowym, tabernaculum i kratą przejrzystą, gipsowem sklepieniem wewnątrz, obrazami świętymi, organem, posadzką, chodnikiem do pałacu i krużgankiem z zamku wiodącym. Trzy boki tego zamku, pozostałe szczątki dawnego drewnianego, z gruntu zbudował. Bok od strony Wisły, poprzednio z grubsza wzniesiony, przebudował, dodał trzecie piętro z wieżą, odpowiednie na mieszkanie i na odbywanie narad, wewnątrz i zewnątrz uczynił je okazałem, wieżę zaś ozdobił godłem“. Jerzy Braun zaś (1593—1613) mówi: „Zamek niegdys z drzewa przez ks. mazowieckich od strony północnej miasta wystawiony, potem od Zygmunta Augusta z kamienia i cegły w dobrym guście pobudowany; nakoniec Zygmunt III ostatecznie budynki drewniane, które jeszcze w tym zamku zostały, rozrzucił, a natomiast wystawił z kamienia wielce chwalebne i dla całości ozdobne“. Zamek nowy ciągnął się od starego ku Krakowskiemu-Przedmieściu, jakby skrzydło murów miejskich, w kształcie pentagonu, na podobieństwo zamku Drothingham na wyspie Lafon w Szwecyi. Otaczał zamek mur podwójny i fossa. Ze skrzydła od Krakowskiego Przedmie-

ścia wiodły dwie bramy: jedna poprzez zabudowania na dawnych placach książęcych, a podówczas jurydyki PP. Bernardynek, druga ku Wiśle, w tyle klasztoru tychże Bernardynek. Później, w r. 1643, Władysław IV skupił i zburzył przedzamkowe budowle, otwierając wolny dostęp do zamku od bramy krakowskiej i miejsce na pomnik swojego ojca. Rachunki budowania zamku warszawskiego, złożone przez ks. Andrzeja Barskiego, kustosa warszaw. i sekretarza król. zaczynają się d. 16 marca 1603 r., a kończą się 17 kwietnia 1604 r. Summę wydatków obliczono na 9,339 florenów 29 groszy 16 szelągów. Oprócz wapna kupnego sprowadzano pozostałe z Jazdowa, cegły użyto 372,000 sztuk, pomagając sobie dostarczaną z Kozienic i z cegielni od Św. Trójcy na ul. Długiej, gdzie wyrabiano dachówki; drzewo szło z Krakowa i Kozienic; kraty żelazne i posadzki kamienne z Gdańska; były też posadzki dębowe i glińiane. Kierował budową architekt Andrzej Hegner Abrahamowicz, który w r. 1623 już nie żył, bo d. 10 marca t. r. ustanowiono opiekę nad pozostałą wdową i dziećmi. Murarzem był magister Jakób, który brał tygodniowo 5 fl. 15 gr., kamiennikiem Paweł de Corte (razem wziął 102 fl. 10 gr.), zdunem do pieców kafłowych Jan Jaktorowski z Łowicza, cieślą Hanusz (po 3 fl. 18 gr. tygodniowo). Robotnicy brali po 4 gr. na dzień; liczba robotników dochodziła 99. Fundamenta wszystkich trzech nowych części: ku Bernardynom, ku Wiśle i ku kościołowi Św. Jana, założył murarz Jakób w jednym dniu 23 marca 1603 r. Wieża nowa zegarowa nad bramą zamkową była ukończona d. 4 lutego 1619 r. Jarzemski 1643 r. tak opisuje świeżo wybudowany zamek: „W dole piwnice, na dole sklepy; dwa rzędy pokoiów wkoło, w rogach dwie wieżyczki, trzecia w środku zegarowa z kamienia, wysoka na staję, z gałką złotą, sale marmurem wykładane, zdobne malowidłami; dziedziniec zamkowy w kształcie czworoboku, wybrukowany; z boku jego kuchnia; od strony Wisły mury jak forteca, przez Zygmunta wymurowane, tamujące impet rzeki (która tuż pod niemi płynęła); na tym murze (w północno-wschodnim rogu czworobocznej fortyfikacji, jakby baszta nad Wisłą) ks. Karol Ferdynand (biskup wrocławski) wystawił zamek z piękną salą; w bok od niego (ku ul. Jezuickiej) stary zamek z gankiem do kościoła św. Jana; umieszczono w nim po odnowieniu kuchnię, łaźnię z cynową cysterną, do której woda płynie rurami; po za bramą zamkową, mającą ganek drewniany, znajduje się niewielki ogród owocowy i kwiatny, a tuż przy wieży krynica, z której woda bieży do zamku“. Klęski spadły na

Warszawę w drugiej połowie XVII w. zmieniły postać rzeczy; runął pałac Karola Ferdynanda; zamek obrócony na lazaret, zniszczał, opustoszał i prawie przez lat sto pozostawał w zaniedbaniu. Erndtel (1725—1730) mówi o trzech częściach zamku, każda z osobnym dziedzicem i bramą; w jednej, zwanej Grodem, sprawował sądy starosta warszawski (rozebrana w r. 1818), w drugiej toczyły się obrady i przechowywano archiwum, w trzeciej mieścili się dworzanie z kuchnią. Odnową zajął się dopiero August III; wystawił korpus z frontem i facyatą od Wisły, drugą stroną zwrócony ku dziedzicowi dawnego zamku, oraz mury sklepione od Wisły pod górą zamkową. Kierował budową i odnową Antoni Solari; roboty malarskie i dwa obrazy wykonali Bolc, Kucki i Kamer, za co wzięli 4,542 tynfów; ozdoby rzeźbione i sztukaterye dał Jan Grzegorz Plersch (389 tynfów), roboty kamieniarskie Stiellot, snycerskie Sedlinger, obrazy pode drzwi Hoese. Rachunki z robotnikami zaczynają się d. 1-go lutego 1741 r.; w r. 1742 kosztą uczyniły 111,854 zł. 8 gr.; w r. 1746 umieszczono tablicę pamiątkową od strony tarasu, wszelako fabryka zamku szła jeszcze w r. 1748. W r. 1763 Jan Plersch zobowiązuje się namalować sufity w izbie obrad, stylem jonickim, z herbami, za 5,600 tynfów. Konfederacja generalna, na konwokacji warszawskiej d. 7 maja 1764 r. złożona, pomyślała też o zamku warszawskim, uchwalając: „aby rozpoczęta fabryka tegoż zamku kontynuowana i podług podanych a-brysów do należytej doskonałości przywiezioną była; także pokoje, które już dotąd są dokończone, obiciami i innymi rekwizytami przyozdobione były. Co wszystko sumptem skarbu ma nastąpić... A że dla rozprzestrzenienia tegoż zamku, place Rowenowski i Rafałowiczowski cum superficibus, nazwane, stykające się z murami zamkowemi, podług uznania architektów są potrzebne, więc praevia taxatione architekta, takowe place podskarbi legitimis onych że haeredibus zapłaci et ad circumferentiam zamku przyłączy“. W grudniu tegoż roku owe place i domy były już skupione i zniesione, lecz postanowiono znowu: „dla dostateczniejszego rozprzestrzenienia tegoż zamku i dziedzicna na wygodę publiczną jeszcze jeden dom Rafałowiczowski, do Krakowskiej bramy rozciągający się, i drugi dom sławetnych Zambergierów, w samej bramie Krakowskiej sytuowany, tudzież z drugiej strony domy i place cztery, idąc od bramy zamkowej Grodzkiej nazwanej, do kościoła św. Jana po prawej ręce, do urodzonego Płochockiego i innych należące, aż do rogu kanału, t. j. do kamienicy ks. Masyonarzów warszawskich, rozciągające się...

za słuszną i sprawiedliwą takse onych nabyć i w okrag zamkowy indilate wpuścić". W październiku 1766 powiedziano, że po części zadość się stało doprowadzeniu do należytej doskonałości i przyozdobieniu zamku, „że jednak do zupełnego udoskonalenia znaczne ekspensa są jeszcze potrzebne“, postanowiono na „dokończenie doskonałe fabryki“ wypłacać co rok 400,000 zł. W r. 1767 pożar zniszczył część zamku, którego odnową zajął się wnet architekt Dominik Merlini. W r. 1770—1772, kosztem 123,921 zł., uformowano przejazd z górnego tarasu do Wisły, wzmocniono górę skarpami, tamami zaś brzeg obwarowano. W d. 8 maja 1777 r., w dzień św. Stanisława, po obiedzie na 50 osób, pierwszy raz otwały się pokoje zamkowe, przerabianie jednak i ozdabianie trwało do r. 1786. Powstała wtedy sala balowa z kolumnadą marmurową o złożonych bronzach, sale: marmurowa i rycerska. Na ozdobienie ich wysilili się: Canaletti, Bacciarelli, Pilmonti, Bellotti, Plersch, Monaldi, Le Brun, Rhigi, Smuglewicz, Boucher, Vien i inni. Na stropie sali balowej Bacciarelli wymalował al fresco plafon „Rozbudzenie życia świata“. Stanęły rzędem 22 popiersia z marmuru czarnego, zawieszono 10 portretów w owalach, 8 w izbie przed salą marmurową i t. d. Na początku bieżącego stulecia przystąpiono znowu do przebudowy zamku. W r. 1818 zburzono bramę krakowską. Na wiosnę 1819 r., podług planu Jakóba Kubickiego, urządzono ogród przed zamkiem i na tarasie zamkowym, długim na 200 sążni, opartym na muryowanych arkadach. W r. 1821, podług planów Andrzeja Gołońskiego i Kubickiego, rozpoczęto nowe przeróbki, które skończyły się na rozebraniu budowli sąsiednich, dzięki czemu wytworzył się plac Zamkowy. W r. 1854 zewnętrzna postać zamku ujednostajnił pułkownik inżynierji Ludwik Kori. W r. 1893 odnowiono niektóre sale.—Przytyka do zamku *pałac pod Blachą*: W d. 21 maja 1650 r. były tam puste grunta, które otrzymał w darze Wawrzyniec Reffus i wznosił tam kamienicę „przy murze zamku od schodów do Wisły ciągnącego się z jednej strony, a ogrodu zamkowego z drugiej“. Kazimierz Reffus odźwierny z małżonką Maryanną z Zaleskich sprzedali ową kamienicę kanonikowi Krysztofowi Montwidowi Białozorowi, ten zaś Sebastyanowi Dembowskiemu sekretarzowi, od niego zaś nabył tę posesyę d. 14 grudnia 1720 r. Jerzy Dominik Lubomirski i Magdalena z Czekarzewie Tarłówna małżonkowie. D. 16 listopada 1776 r. Jerzy Marcin Lubomirski sprzedaje „swój pałac pod blachą“ Henrykowi Colignonowi ze wszystkimi budowlami, meblami, za 27,000 dukatów. Dnia

20 sierpnia 1776 r. za tę samą kwotę odkupuje ten pałac od Colignona koniuszy i plenipotent Jan Kicki na rzecz Stanisława Augusta. Przyłączony do zamku, służył następnie za mieszkanie Mniszcha, a potem Józefa ks. Poniatowskiego.

Ratusz. Na samym środku rynku Starego Miasta, oznaczony numerem porządkowym 34, stał ratusz miasta Starej Warszawy. Kiedy był zbudowany niewiadomo. Pierwszą o nim wzmiankę znajdujemy w dok. z r. 1479, z którego widać, że pod ratuszem były piwnice do sprzedaży piwa. Następnie pod r. 1580 zapisano umowę rajców warszawskich z murarzem Włochem Antonim del Ralia o wymurowanie wieży ratuszowej z więzieniem podziemnem. Nadwreżony starością ratusz przebudował gruntownie i odnowił w r. 1642 burmistrz Mikołaj Giss, jak świadczył napis na tablicy marmurowej, nad wejściem do skarbcza. Nad bramą dwaj aniołowie trzymali podówczas herby; w izbie sądowej, na piętrze, stał posąg Sprawiedliwości, na ścianach wisiały wizerunki książąt mazowieckich; do skarbcza, z posadzką marmurową, gdzie chowano klejnoty i przywileje, wiodły drzwi żelazne. Wieża z gankiem miała u szczytu gałkę złotą i Syrenę. W r. 1672 uchwalono podatek na wieżę ratusza. Aliści w r. 1686 był znowu zniszczony i wieża groziła zawaleniem; w około niego stały drewniane budy, w których Szkoci i inni kupczyli. Więc w r. 1700 postanowiono wznieść sklepy murowane podług planu architekta Tylmana Gamerena. Jakoż na sesji 23 lipca 1701 r. zawiadomiono o ukończeniu wszystkich sklepów w liczbie 36. W r. 1706 August II przeniósł na ratusz sądy wójtowskie, tam się już odbywały radzieckie. W izbie sądowej zasiadał tedy burmistrz (nobilis et spectabilis proconsul), wójt (nobilis et spectabilis advocatus), 6 rajców dawnych (consules antiqui) i 6 nowych (consules novi), 12 ławników (honorati domini scabini) z seniorem i 20 gmińnych, wybieranych z pośród rzemieślników. W r. 1751 i ratusz i wieża spłonęły, tak dalece, że dzwony się stopiły i przyszło je przelewać. Przerabiano też ratusz za Stanisława Augusta 1781 r. i po uszkodzeniu od pioruna 1782 r. Był to naonczas gmach prostokątny o dwóch piętrach, z piwnicami, z głównem wejściem od lewej strony Rynku, z galerją wzdłuż i wieżą drewnianą, na której szczycie powiewała chorągiewka z herbem. Na wieży przebywał trębacz, by oznajmiać wydarzony ogień i otrąbywać godziny na zegarze. Schody od głównego wejścia wiodły do dwu sal radzieckich dość obszernych, na drugim zaś piętrze mieściło się archiwum miejskie. Na ścianie, między pierwszym a

drugim piętrem, pod gankiem, była Syrena herbowna. W r. 1817, rząd, uznając ratusz za szczupły i za zacieśniający placyk, wystawił go na sprzedaż, a kiedy ta w dwóch terminach spelzła, d. 3 maja t. r. ogłosił licytację na rozebranie budynku. Podjął się tej czynności majster mularski Michał Różycki i rozpoczął burzenie staromiejskiego ratusza w d. 27 czerwca 1817 r. Takie były losy ratusza Starej Warszawy, ostatnimi laty wspólnego już dla całego miasta. Poprzednio każda jurydyka posiadała osobny magistrat, a więc i ratusz. W r. 1785 ratusze jurydyk znajdowały się pod następującymi numerami hipotecznymi: Dziekanka N. 380, Nowoświecka N. 1255, Leszno N. 722, Solec N. 2977, Bożydar (i Kałęczyn) N. 1284, Grzybów N. 1017c, Aleksandrya N. 2775, Wielopole N. 1011, Ordynacka Zamoyskich N. 1305, Bieliny N. 1414, Maryensztad i Stanisławowska N. 2629. W r. 1817 magistrat nabył pod budowę nowego ratusza posesję wprost Marywillu i przyległe od ul. Daniłowiczowskiej. W XVII w. były tam domy i ogród włoski Daniłowicza; w r. 1655 zniszczyli je Szwedzi, tak, że do r. 1692 plac stał pustką. Zabudował go na początku XVIII w. Hieronim Petrykowski; od jego spadkobierców 1722 r. nabyła tę posesję Marya Ludwika z Morsztynów Bielińska i postawiła pałac, który po jej śmierci kupił 1733 r. Stanisław Jabłonowski. Syn jego Antoni, rozebrawszy stary, postawił nowy pałac 1785 r., podług planu Dominika Merlini'ego. Ten właśnie pałac, przerobiony przez Fryderyka Lesła, stał się nowym ratuszem. Pożar 18 października 1863 zniszczył trzy piętra frontowe i piętro oficyny, magistrat przeto umieścił się tymczasowo w b. pałacu Namiestnikowskim na Krakowskim Przedmieściu, zarząd zaś oberpolicmajstra w b. pałacu Prymasowskim przy ul. Senatorskiej. Przykupiwszy gruntu, w r. 1864 rozpoczęto na zgłiszczach budowę ratusza, która trwała do 1869 r. Kierował robotami naczelnik okręgu komunikacji Ernest Szuberski ze współudziałem prezydenta miasta Kaliksta Witkowskiego, jako prezesa komitetu budowlanego. Plany sporządzał głównie Józef Orłowski; konstrukcjami żelaznymi zarządzał Tadeusz Chrzanowski. Na inaugurację nowego gmachu wydano w nim bal d. 8 stycznia 1870 r. Obszar przez ratusz zajmowany wynosi 154,500 stop kw. Zewnętrzny kształt pozostał dawny z przydaniem balkonów po skrzydłach i dachu w stylu francuskim z facyatkami. Część nową, mieszczącą biura oberpolicmajstra, zbudowano w stylu XVIII w. Pomiedzy jedną a drugą częścią wznosi się wieża 190 stop wysoka, z potrójnym zegarem i czatownią stra-

ży ogniowej. Gmach ma sześć dziedzińców; główne zabudowane w kwadrat dwupiętrowymi pawilonami. Sala główna, Aleksandrowska, zajmuje środek gmachu, na wysokość dwóch pięter; posiada 36 okien i przeszło 5,000 stop kw. przestrzeni. Ma dwie galerie, oraz dwa chóry, oparte na żelaznych, bronzowanych filarach. Ozdobiona malowidłami, rzeźbami i świecznikami, posiada na ścianie głównej wizerunek Cesarza Aleksandra II pensla Bethmann'a; po bokach cztery posągi z gipsu mozaikowego: Ceres, Westalka, oraz cesarzowe rzymskie Faustyna i Kryspina. Sala hr. Berga posiada na suficie trzy freski Bacciarellego, przeniesione przez dekoratora Karola Martini'ego z b. pałacu Prymasowskiego: „Tryumf Prawdy“ i „Dzieci igrające“; w sali tej przechowują się chorągwie cechów warszawskich. W sali przyjęć wiszą na ścianach 23 portrety; tam również znajduje się marmurowe popiersie Mikołaja Kopernika dłuta Kryńskiego i w gipsowej wypukłorzeźbie plan Warszawy, sporządzony przez biuro pomiarów zarządu kanalizacji.

Posiadało też swój ratusz Nowe Miasto, na rynku Nowej Warszawy Nr. 342. Najdawniejszą wiadomość o nim mamy pod r. 1600, aczkolwiek przechowywano w nim erekcyę wójtostwa przez ks. Janusza z r. 1414. Ratusz stał tuż prawie przy rogu rynku i ul. Freta, gdzie dziś skwer, zwrócony bokiem do kościoła PP. Sakramentek. Składał się z trzech piwnic sklepionych, 4 sklepów na dole, dolnego i górnego piętra; na dachu wznosiła się wieża z dzwonem i wieżyczki przy wystawie. Tam się odbywały sądy radzieckie, wójtowskie zaś w kamienicy miejskiej Nr 340. Po zniesieniu osobnych ratuszów w r. 1796, lokale ratusza nowomiejskiego były wydzierżawiane. Od r. 1815 zasiadał w nim sąd pokoju i sporny wydziału I. W r. 1818 rozkazano ratusz zburzyć, do czego też przystąpiono w d. 23 lipca. W r. 1830 zawaliło się sklepienie dawnych piwnic, więc dół zasypano gruzem.

Świątynie.

Cerkiew Wniebowzięcia N. M. Panny przy ul. Miodowej. Ks. Bazylianie, sprowadzeni z Supraśla do Warszawy przez metropolitę kijowskiego Leona Kiszkę w r. 1740, odprawiali nabożeństwo w kaplicy domowej przy ul. Podwał. Dopiero metropolita Jazon Smogorzewski własnym kosztem postawił świątynię grecko-katolickiego obrządku przy ul. Miodowej, używszy po temu części pałacu własnego. Kamień węgielny położono 12 maja 1781 r., poświęcenia dopełniono 25 sierpnia 1784 r. Zbudowana podług planów budowniczego Dominika Merlini'ego. Obecnie jest to cerkiew prawosławna z dobudowaniem

ozdobnie wejściem w stylu bizantyńskim. W trzech ołtarzach znajdują się obrazy F. Smuglewicza: „Zaśnięcie N. M. Panny“, „Cudowne prerażenie cesarza Walensa na widok Bazylego W.“, oraz „św. Onufry“.

Cerkiew św. Trójcy przy ul. Podwale. Prawosławni mieszkańcy Warszawy posiadali kaplicę z razu przy poselstwach, następnie w wynajmowanych ze składek lokalach. Skoro ilość składek urosła, a kupiec Stefan Dobrycz pomnożył je ofiarą, nabyto w r. 1817 posesję przy ul. Podwale Nr. 497 i w podwórzu jej, podług planu Kubickiego, wzniesiono cerkiew czworokątną, sklepioną. Ołtarz z ikonostasem zdobiał cztery rzędy starożytnych malowideł, przed nim zaś wznoszą się na złożonych drzewcach sztandary z blachy złożonej. Do r. 1825 parafia grecka św. Trójcy była zależna od arcybiskupów Bukowiny, Węgier i Grecyi, następnie przeszła pod zwierzchnictwo synodu petersburskiego, pod bezpośrednim zarządem arcybiskupstwa prawosławnego, utworzonego w Warszawie ukazem Cesarskim z r. 1840.

Cerkiew św. Aleksandra Newskiego w cytadeli Aleksandrowskiej, w formie krzyża, w stylu Odrodzenia, stanęła w r. 1835, podług planu architekta Gołońskiego. Pod tem samym wezwaniem w r. 1846 wzniesiono cerkiew w Łazienkach, posiadającą obraz „Chrystus w ogrójcu“ penzla K. Brulowa.

Cerkiew katedralna św. Trójcy przy ul. Długiej. Świątynię zbudowaną w stylu Odrodzenia gruntownie przerobili i do stylu bizantyńskiego zastosowali w r. 1837 architekci Corazzi i Gołoński. Nade drzwiami wielkimi, do których się zdąża po stopniach, mieści się malowany na tle złotem obraz św. Trójcy, po obu zaś stronach godła arcykapłańskie Starego i Nowego Testamentu. Na dachu jedna kopuła wielka i cztery małe, pokryte blachą w ogniu złożoną. Ikonostas trzypiętrowy, rzeźbiony z drzewa złożonego podług rysunku budowniczego Ruska; w nim ośm obrazów głównych i 12 po obu stronach wrot Carskich, malowanych przez akademików petersburskich. Przy obu drzwiach ikonostasu obrazy św. Michała Archanioła i św. Konstantego. Za ołtarzem „św. Trójca“, malowidło Aleksandra Kokulara.

Cerkiew Matki Boskiej Włodzimierskiej na Woli, przebudowana w r. 1841, odznacza się wspaniałym urządzeniem wewnętrznym i licznymi malowidłami prof. Kokulara. Na sześciu tablicach miedzianych, wmurowanych w ściany, wypukłemi głoskami są opisane działania wojenne 1830—1831 r., a zwłaszcza zdobycie Warszawy przez feldmarszałka Pa-skiewicza.

Cerkiew Przemienienia Pańskiego wzniesiona po 1864 r. na przedmieściu Praga.

Kościół archikatedralny św. Jana przy ul. św. Jańskiej przeszłością swoją sięga początków Warszawy. Jest domniemanie, że pierwotnie z drzewa wzniesiony, zgorzał w r. 1261, poczem Ziemowit I książę mazowiecki odbudował go z kamienia. Kościołem parafialnym został w r. 1313, na co również dowodów niema. Pierwsze świadectwo historyczne o kościele parafialnym św. Jana znajdujemy pod r. 1339, kiedy wybrano go na miejsce rokowań legatów papieżkich i delegatów Kazimierza W. w sprawie z Krzyżakami. W r. 1390 książę Janusz kościół rozszerzył; w r. 1406 podniesiono go do znaczenia kolegiaty i utworzono kapitułę; Anna ks. mazowiecka około 1450 r. pobudowała wieżę i ułożyła posadzkę marmurową. W r. 1598 nawiedził kościół pożar, w którym spłonął akt erekcyjny. W r. 1602 huragan obalił wieżę i część sklepienia, poczem Zygmunt III świętynie gruntownie odnowił i połączył z zamkiem. Za Michała Korybuta porównano ją z katedrami. W r. 1792 wyłączono archidyakoniat warszawski z dyecezyi poznańskiej i utworzono biskupstwo warszawskie, którego potwierdzenie przyszło dopiero w r. 1797. W r. 1817 Pius VII Papież uczynił kościół św. Jana archikatedralnym i metropolitalnym. Ostatnimi czasy odnawiano ten przybytek Pański w r. 1816 zewnątrz, w r. 1822 wewnątrz, wreszcie nadano mu kształty dzisiejsze w r. 1836—1840, podług planów Adama Idzkowskiego. Fasadę w stylu gotycko-angielskim zdobi posąg Chrystusa na wieżycze środkowej, N. M. P. Niepokalanej i św. Maryi Magdaleny na bocznych, dłuta Jana Hagena. Przez wejście z napisem *Sit nomen Domini benedictum* wchodzi się do przedsionka z dwiema płaskorzeźbami Konstantego Hagena: „Józef w Egipcie“ i „Znalezienie pucharu w worku Beniamina“. Dwie nawy boczne przedziela od głównej sześć filarów gotyckich, ozdobionych posągami roboty Ludwika Kaufmanna. Ołtarz wielki, w r. 1610 przez Zygmunta III fundowany, z drzewa misternie rzeźbiony, obejmuje dwa posągi: Jezusa Chrystusa i Jana Chrzciciela, oraz malowidło Jana Palmy młodszego, Wenecyanina, z r. 1618, wystawiające N. M. Pannę ze św. Dzieciątkiem, św. Jana, tudzież św. Stanisława z Piotrowinem. Stalle są sprawione przez Jana III. Zakrystyę, przebudowaną podług planu Jakóba Fontanny, ozdobił freskami Łukasz Smuglewicz. Kazalnicy gotycką, z ciosu wykutą i na żelaznych filarach opartą, przykrywa nadglównik, rzeźbiony z drzewa przez Konstantego Hagena, przyozdobiony figurą Religii i 12 apostołów. Chrzcielnicę wykął z marmuru czarnego i

przykrył wiekiem z miedzi Piotr Noir Francuz r. 1631. Z kaplic najodborniejsze są: Niepokalanego Poczęcia, należąca do Arcybactwa Literackiego (czyli listu N. M. Panny), w stylu Odrodzenia, oraz Najświętszego Sakramentu, ze staro-niemieckiej roboty figurą drewnianą Zbawiciela ukrzyżowanego, umieszczoną w marmurowym ołtarzu, a sprowadzoną przez burmistrza Warszawy Jerzego Baryczkę w r. 1539. Nadto w r. 1891 podług planu Konstantego Wojciechowskiego urządzono z lewej strony kruchty kaplicę przedpogrzebową w stylu gotyckim. Z nagrobków i pomników wymieniać trzeba: ostatnich książąt mazowieckich Stanisława († 1524 r.) i Jana († 1526 r.), z marmuru czerwonego i czarnego; pierwszego metropolity warszawskiego, ks. Stanisława Choromańskiego († 1838 r.), z marmuru białego, dłuta L. Kaufmanna; arcybiskupa warszawskiego, Jana Pawła Woronicza († 1827), z ciosu kowany przez Wł. Oleszczyńskiego, z portretem przez K. Kaniewskiego; braci Wolskich: biskupa kujawskiego Mikołaja († 1550) i kasztelana sandomierskiego Stanisława († 1566); Stanisława Małachowskiego († 1809 r.) z marmuru karraryjskiego dłuta F. M. Labourea; muzyka Asprilla Pacellego († 1623 r.); arcybiskupa Ignacego Raczyńskiego, z wizerunkiem na miedzi przez Fuhrmana malowanym; prymasa Michała Poniatowskiego, z mozaiki, przez Rafałego; Zygmunta Kazanowskiego († 1634 r.), z marmuru kolorowego; prezydenta Jana Dekerta († 1790) i syna jego biskupa Jana Dekerta († 1861), wystawione 1863 r. z malowidłami K. Kaniewskiego; malarza Marcellego Bacciarellego († 1818), Franciszka i Kazimierza Bielińskich, prezydenta Jakóba Działyoty, Wojciecha Baryczki, Jana Szembeka i w. in. Nadto w grobach archikatedry spoczywają pomiędzy innymi arcybiskupi: Hołowczy i Skarszewski, biskupi augustowscy Czyżewski i Manugiewicz, oraz bibliograf Jan Daniel Janocki. Archiwum kościoła posiada dokumenta od r. 1402, akta sądu dziekanów od r. 1449 i akta kapituły od r. 1517.

Kościół św. Marcina przy ulicy Piwnej. Innocenty VI Papież bullą z 5 lipca 1356 r. pozwolił OO. Augustyanom założyć klasztor w Warszawie. Jakoż Ziemowit książę rawski z żoną wymurowali dla nich klasztor i kościół pod wezw. św. Marcina, z kaplicami św. Ducha i św. Doroty. Pożar 1478 r. zniszczył świątynię, którą na mocy bulli z 1494 r. odbudowano. Odnawiano ją i rozszerzano następnie w latach 1552, 1601, 1672, 1705, 1816 i wreszcie po pożarze 1886 r. Kościół ten, w stylu Odrodzenia zbudowany, ma fascyatę dwupiętrową z pół wystającymi kolu-

mnami po obu stronach okrągłego zagłębienia, w którym znajduje się wejście; w czterech niszach pomiędzy kolumnami posągi trzech biskupów z zakonu augustyańskiego, oraz św. Stanisław. Po nad drzwiami godło zgromadzenia i N. M. Panna Bolesna w płaskorzeźbie. Trzy nawy sklepienie z pilastrami w stylu doryckim. W ołtarzu wielkim obraz Matki Boskiej Pocieszenia, dar Ziemowita rawskiego; w innych ołtarzach św. Jan Nepomucen, Onufry i Dawid, pensla Kazimierza Wojniakowskiego, św. Agnieszka pensla F. Smuglewicza. W kaplicy N. M. Panny cztery starożytne posągi świętych z drzewa; w kaplicy Zbawiciela statua ukrzyżowanego Chrystusa, dar Ambrożego Czempiańskiego († 1768 r.), który też posiada w tym kościele nagrobek.

Kościół św. Ducha przy ul. Freta, kiedy powstał, niewiadomo. W r. 1388 stał już tutaj szpital dla ubogich i kościół drewniany św. Ducha, nadany miastu przez ks. Janusza; odtąd też miał własnego proboszcza. Po szturmie Szwedów 1655 roku pozostały z niego ruiny. Wdzięczny ks. Kordeckiemu Jan Kazimierz wyjednał u magistratu oddanie kościoła Paulinom częstochowskim. Przybyli oni w niedzielę czwartą, po Trzech Królach 1662 r., dopiero jednak w październiku 1707 r., podług planów Józefa Pioli, Włocha, z ofiary Jakóba Rybińskiego i innych, rozpoczęto budowę nowego kościoła. Pod okiem architekta Józefa Belloti'ego skończono budowę w r. 1717. W r. 1819 przeniesiono kks. Paulinów z powrotem na Jasną Górę, kościół zaś oddano bractwu niemieckiemu. W gmachu klasztornym od r. 1825 do 1835 mieściło się seminarium główne. W r. 1845 świątynię gruntownie odnowiono. Ma ona fascyatę dwupiętrową w stylu Odrodzenia, z wieżami trzypiętrowymi po obu stronach. Do kościoła prowadzą z dwu stron schody z ganikiem, na którym wznosi się posąg N. M. Panny, dłuta T. Czajkowskiego, postawiony w r. 1863. W niszach, po bokach drzwi, posągi św. Pawła i Romualda, powyżej św. Zygmunta i Heleny, wszystkie cztery dłuta B. Bernatowicza († 1730 r.). Nawa główna w stylu korynckim, dwie boczne w doryckim. W ołtarzu wielkim „Zesłanie Ducha św.“ pensla Michała Świerkiewicza († 1709 r.); w jednym z ołtarzy bocznych „św. Tobiasz“ pensla F. Smuglewicza. Nagrobki nie sięgają po za wiek XVIII.

Kościół N. Maryi Panny na Nowem Miście — zbudowała Anna, córka Kiejstuta, małżonka ks. Janusza starszego mazowieckiego, za przywilejem męża z r. 1409. Poświęcenia dopełnił biskup poznański Wojciech Jastrzębiec i dokumentem z r. 1411 utworzył tam parafię dla

Nowego Miasta. Bolesław IV ks. warszawski i zakroczymski kościół rozszerzył. W r. 1562 przyłączono parafię N. M. Panny do kolegiaty św. Jana, lecz w r. 1608 biskup Jędrzej Opaliński przywrócił osobną parafię. Wojna szwedzka 1655—1656 uczyniła ruinę z tej świątyni, którą dopiero za Jana III odbudowano z pozostawieniem starożytnych murów. Odnawiano ją następnie w latach 1829, 1836, 1840, 1841 i ostatnio 1883 r. pod kierunkiem Feliksa Zygałewicza. Zewnętrzne mury kościoła, a zwłaszcza pięciopiętrowa dzwonnica z zegarem noszą ślady stylu romańskiego; nawa środkowa ma sklepienie gotyckie żebrowane krzyżowo, dwie nawy boczne — sklepienia okrągłe. Jeden z dawnych ołtarzy jest całkowicie z drzewa rzeźbiony, z Męką Pańską. Z nagrobków wymieniamy: ks. Mateusza Jagodowicza, protonotaryusza apostolskiego, kanonika katedry plockiej, zm. 1666 r.; Stanisława Woytowicza, burmistrza miasta Nowej Warszawy (proconsul), zm. 1663 r. (za presbiterium, po stronie lewej ołtarza wielkiego); Mikołaja Mateusza Zachniewicza, kanonika warszawskiego, zm. 1735 r.; Katalończyka Bonawentury de Galves, lekarza, zm. 1774 r. (za kościołem, wprost mensy ołtarza wielkiego); Antoniego Kotowskiego, biskupa nominata, suffragana łowickiego, zm. 1845. Bez nagrobków spoczywają tutaj: biskup janopolitański Karski, suffragan gnieźnieński, zm. 1784 r.; ks. Antoni Portaulpi, nauczyciel Stanisława Augusta, zm. 1791 r.; Bartłomiej Józef Wessel, kasztelan warszawski, kawaler maltański, zm. 1781 r. Dwa posągi św. Piotra i Pawła, przy kaplicy św. Barbary, pochodzą z nieistniejącego kościoła św. Benona.

Kościół św. Anny na Krakowskim Przedmieściu. Anna ks. mazowiecka, wdowa po ks. Władysławie, założyła w r. 1454 kościół mурowany i klasztor drewniany dla OO. Bernardynów, sprowadzonych przez ks. Jana Kapistrana. W r. 1507 kościół i klasztor spłonął. Mieszczanin warszawski Baltazar odbudował go, lecz po dwóch latach świątynia znowu padła ofiarą pożogi. Dopiero w r. 1533, dzięki ofiarności Anny, wdowy po Konradzie II mazowieckim, i biskupa poznańskiego Jana Lubrańskiego, stanął nowy przybytek Pański. W r. 1657 zniszczono go tak dalece, że po odnowie 1749 r. ze starych murów pozostała jeno zakrystya. Nareszcie w r. 1788, za staraniem Stanisława Potockiego, a w części kosztem mieszczanina Józefa Kwiecińskiego, odnowiono gruntownie kościół pod kierunkiem budowniczego Piotra Aignera. On również w r. 1818 wznosił szereg arkad przy kościele. Facyata na wzór św. Jerzego w Wenecyi, składa się z łuku środkowego, otoczonego

przez cztery kolumny i dwa pilastry korynckie; w niszach posągi ewangelistów dłuta Jakóba Monaldi'ego, dar Stanisława Augusta. Nad wielkimi drzwiami, zamiast herbu, umieszczono teraz św. Annę, malowaną przez Antoniego Murzynowskiego. Wnętrze kościoła posiada malowidła ściennie Bernardyna Walentego Żebrawskiego (1749 r.), wyobrażające żywot św. Anny, tudzież piękne dzieła snycerskie (konfesyonały, ławki, odrzwia i t. d.) braciszka Paschalisa Scholtza (r. 1722—33). Przy kościele dwie kaplice: św. Ładysława z Gielniowa, prowincyała niegdyś OO. Bernardynów, zmarłego w Warszawie 1505 r., patrona Warszawy, którego zwłoki w kaplicy spoczywają, tudzież N. M. Panny Loretańskiej, zbudowana 1837 r., z obrazem N. M. P., przeniesionym z kościoła na Pradze. Przed tą kaplicą wznosi się współcześnie postawiony posąg N. M. P., dłuta Czajkowskiego. Pierwsza fundatorka kościoła, ks. Anna Władysławowa mazowiecka, posiada grobowiec na lewo od wielkiego ołtarza, przy stalach. Liczne nagrobki z których kilka wymienia Paprocki niszczały w XVII w.

Kościół Św. Krzyża, przy ulicy Krakowskiej Przedmieście. Na granicy gruntów Starej Warszawy, pod koniec XV w., stanęła kaplica drewniana, w miejsce której z zapisu Marty, wdowy po rajcy Mollerze, zbudowano 1526 r. kościółek drewniany. Rajca Paweł Zembrzowski 1615 r. odnowił go, przydał dwie kapliczki i wystarał się o utworzenie parafii 1626 r. Za sprawą Maryi Ludwiki oddano ów kościółek 1653 r. ks. Misyonarzom z Francyi przybyłym i rozebrano go. D. 1 kwietnia 1682 r. biskup Stefan Wierzbowski położył kamień węgielny pod budowę mурowanej świątyni. Poświęcił ją tegoż dnia 1696 r. ks. Michał Bartłomiej Tarło proboszcz, późniejszy biskup poznański. Ostateczne wykończenie nastąpiło dopiero 1757 r. Plany dał i budowę kierował Włoch Józef Belloti; wieże, wysokie na 91 łokci wystawił pomiędzy 1726 a 1754 r. Antoni Fontanna. Fasada ma dwa piętra: dolne w stylu toskańskim, górne w korynckim; nad portykiem posągi wyobrażające Wiarę i Nadzieję; we wnękach posągi św. Piotra i Pawła, dłuta Jana Jerzego Plerscha (1756). Na środku ganku, prowadzącego do kościoła, odłana z cementu figura Chrystusa Pana, dzieło Andrzeja Pruszyńskiego (1858 r.). Kościół górny ma nawę główną i dwie boczne z kaplicami. Wielki ołtarz roboty snycerskiej Matysa Hankisa z Elbląga (1700 r.) mieści obraz Jerzego Eleuthera „Zbawiciel na krzyżu;“ w ołtarzu św. Wincentego wizerunek patrona przez Szymona Czechowicza, w ołtarzu św. Karola Boromeusza obraz Antoniego Albertandego, w ołtarzu kaplicy N. M. Panny

malowidła Jana Ścisły. Ambona, na wzór paryskiej, wykuta misternie z żelaza 1698 r. przez braciśka Mikołaja Tetra. W presbiterium stalle dębowe w stylu Odrodzenia i malowidła owalne Alfreda Schouppégo. Nagrobki i pomniki: Piotra Desnoyers († 1693 r.), ks. M. B. Tarły († 1715), kardynała Michała Radziejewskiego († 1705), biskupa Kazimierza Szczuki († 1694), Adama ks. Czartoryskiego, w kaplicy N. M. P. († 1823), Fryderyka Chopina, dłuta Leonarda Marconiego, proboszcza Adama Jakubowskiego, dłuta B. Syrewicza, i dra Polikarpa Girsztowta, roboty Kazimierza Ostrowskiego. Kościół dolny służy za kaplicę przedpogrzebową. W katakumbach spoczywają: Michał Jerzy Czartoryski († 1692 r.), Marya d'Arquien Wielopolska († 1735), August Aleksander Czartoryski († 1782), dr. Jan Czempiński († 1786), Stanisław Małachowski († 1809), Gabryel Piotr Baudouin († 1768), Jerzy Flemming († 1771), Walenty Sobolewski, Tadeusz Dembowski i inni. Do r. 1864 kościół należał do zgromadzenia Misyjonarzy, obecnie parafialny.

Kościół św. Jacka przy ul. Freta. Kapituła poznańska OO. Dominikanów postanowiła w r. 1603 ufundować klasztor w Warszawie i poruciła tę sprawę ks. Abrahamowi Bzowskiemu. Otrzymałszy pozwolenie biskupie d. 14 sierpnia t. r., nabyto za 2,000 zł. posesję przy ul. Zatylniej, łączącej ul. Freta z Rybakami, od braci ks. Wincentego i Szymona Oczków. Na tych gruntach ks. Bzowski postawił tymczasowo kaplicę drewnianą, w której pierwsze nabożeństwo publiczne odprawiono d. 8 listopada 1603 r. Przykupiwszy gruntu, zaczęto budowę kościoła muranego w r. 1612, ukończono zaś ją w r. 1638, podług planu Jana Włocha. Klasztor wzniesiono 1646 r. Powietrze morowe, tudzież zajęcie kościoła na koszary przez Szwedów 1655 r. wyludniły klasztor i doprowadziły świątynię do ruiny, tak, iż przyszło z gruntu ją odnawiać i na nowo poświęcać, czego dopełnił biskup poznański Wojciech Tolibowski r. 1661. Podczas zarazy 1677—1679 r. ks. Dominikanie przenieśli się do Młęcina. W r. 1750 pożar zniszczył wieżę z dzwonnica. Kłęką atoli towarzyszyła zawsze hojna ofiarność. Za Ks. Warszawskiego zabrano gmachy dominikańskie na szpital i magazyny wojskowe. Odnowiony w r. 1815 kościół, w r. 1823 podległ nowej zmianie. Hilary Szpilewski przybudował szereg arkad gotyckich, które do połowy zastąpiły facyatę w stylu Odrodzenia; nadto w arkadach tych umieszczono sklepy. Ostatnia odnowa dokonana r. 1887. Sam kościół ma kształt taki, jaki posiadał niegdyś kościół św. Jana; facyatę dwu-

piętrową wieńczy posąg N. M. Panny z Dzieciątkiem Jezus; po bokach dwaj święci zakonnicy. Nawa główna i dwie boczne. W wielkim ołtarzu obraz Chrystusa na krzyżu, przeniesiony z b. kościoła kks. Bernardynów na Pradze; w innym św. Kryspin i Kryspinian, patronowie szewców; w jednym z ołtarzy, zamiast obrazu, 232 cząstki relikwii świętych. W kaplicy Ciemnej cztery freski na sklepieniu penszla Wojciecha Gersona. Kazałnica, dzieło snycerskie, wykonana 1746 r. Cztery kaplice: św. Dominika cała z porfiru i marmuru, wystawiona w stylu Odrodzenia 1690 r. przez Adama Kotowskiego; N. M. P. Śnieżnej, wybudowana przez Radziejewskich, gdzie też spoczywają zwłoki kardynała Michała, Hieronima i t. d.; kaplica Skonania Pana Jezusa (Ciemna) stanowi najstarszą część kościoła; wreszcie kaplica górna zakładu sierot Towarzystwa Dobroczyńności im. Stanisława Jachowicza. W tymże kościele posiadają nagrobki lub pomniki: Katarzyna Osolińska († 1607), Aleksander Polanowski († 1687), Stanisław Baryczka, ostatni z rodu († 1682) i in. W posadzce, pomiędzy 2-ma 3-m filarem kościoła, znajdują się brązowe tablice nagrobkowe kupieckiej rodziny ormiańskiej Menianów. We drzwiach głównych zachowały się otwory, przez które podczas zarazy 1677 r. ks. Dominikanie słuchali spowiedzi i udzielali komunii.

Kościół św. Antoniego przy ulicy Senatorskiej ufundował w wykonaniu ślubu Zygmunt III. Na posesyi zwanej „obozem“ lub „na piaskach“ położono kamień węgielny 4 października 1623 r., wobec nuncjusza Lancellotti'ego i audytora Jana d'Altieri (później Papieża Klemensa X). Poświęcił ów kościół drewniany, suffragan wrocławski ks. Liesch 13 maja 1635 r. Rakoczy 1655 r. zrabował do szczytu świątynię. Rozebrawszy kościół drewniany, rozpoczął budowę muranego Stanisław Leszczyce Skarszewski w d. 15 maja 1671 r. Konsekwował ks. Stefan Wierzbowski 12 sierpnia 1679 r. Facyata kwadratowa z płaskosłupami ma okno z szyb kolorowych na chór, nad oknem Bogarodzica na tle złotem penszla R. Hadziewicza (1850 r.). We wnętrzu, oprócz nieznanego autora obrazów „Zdjęcie z krzyża“ i „św. Piotr z Alkantary“ wisi we framudze odnowiony przez F. Smuglewicza obraz, wystawiający nadanie przywileju OO. Reformatom przez Zygmunta III. Od ulicy wiodą do kościoła dwie galerie murywane z tablicami nagrobkowymi. Przed kościołem za kratą, statua N. M. Panny, wyćciosana przez Antoniego Messinga (1851 r.). W zakrystyi przechowują srebrną puszkę do komunikantów roboty Zygmunta III.

Kościół N. M. Panny Łaskawej przy ulicy św.

Janskiej. Za pośrednictwem ks. Piotra Skar-gi ks. Jezuici kupili 1597 r. kamienicę przy omentarzu kolegiaty św. Jana i tam osiedli. W r. 1609 Zygmunt III darował im plac miejski obok kolegiaty i położył kamień węgielny pod budowę kościoła, który otwarto 1626 r. Po kassacie zakonu Jezuitów, od r. 1773 do 1781 zarządzali kościołem księża świeccy, a następnie bractwo św. Benona. W r. 1815 oddano świątynię OO. Paulinom; kiedy atoli po trzech latach zwinięto ich klasztor, kościół N. M. P. Łaskawej stał się składem ruchomości sąsiedniej kolegiaty. W r. 1828 obrócono go na skład wełny b. Banku Polskiego. Dopiero w r. 1834 osadzono tutaj ks. Pijarów, przeniesionych z kolegium Konarskiego przy ul. Długiej. Ponowne poświęcenie kościoła, odnowionego przez architekta Alfonsa Kropiwnickiego, nastąpiło 19 marca 1836 r. Od r. 1866 jest to kościół świecki. Facyata kościoła jest zakończona piramidami, uwieńczonymi znakiem krzyża; kwadratowy portyk zasłania pilastry korynckie. Nawa główna i jedna boczna, pierwsza w korynckim, druga w doryckim stylu; sklepienie krzyżowe. Wielki ołtarz, 1836 r. postawiony pod rotundą w formie elipsy, mieści obraz Zbawiciela pensla Czechowicza; w innych ołtarzach „Józef Oblubieniec“ Czechowicza, „św. Jan Nepomucen“ i „Zesłanie Ducha św.“ Jana Plerscha, tudzież „N. M. P. Łaskawa“ pensla włoskiego; przy tym ołtarzu istniało bractwo, którego członkowie nosili nazwę *Sodalitas Marianus*. Nagrobki i pomniki: Jana Tarły († 1750), odnowiony 1865 r. przez Cenglera, Macieja Sarbiewskiego, dłuta J. Kryńskiego, oraz ks. Pijarów: Stanisława Konarskiego, Onufrego Kopczyńskiego, Kajetana Kamińskiego i Edmunda Andraszka.

Kościół św. Józefa Oblubieńca przy ul. Krakowskie Przedmieście. Sprowadzeni przez Władysława IV ks. Karmelici Bosi, otrzymawszy w ofierze posesyę Krasieńskich na Krakowskim-Przedmieściu, d. 13 kwietnia 1643 r. położyli kamień węgielny pod budowę kościoła, któremu dali nazwę Wniebowzięcia N. M. Panny i św. Józefa Oblubieńca. Najazd Szwedów 1655 r. zniszczył świątynię, którą w r. 1672 zaczęto na nowo murować. Poświęcenia dopełnił Mikołaj Świącicki, biskup poznański, 28 października 1701 r. Teraźniejszą facyatę, podług planu Efraima Schrögera, kosztem Karola ks. Radziwiłła „Panie kochanku“, wzniesiono 1782 r. Zbudowana z piaskowca, o jednym piętrze, posiada kolumny i płaskosłupy w stylu tokańskim, oraz dwie dzwonnice; w przyczółku nawy środkowej okno, kolumny korynckie, dwa posągi św. Karmelitów i dwa medaliony świętych; powyżej grupa wyobrażająca Nadzieję i Mi-

łość, na szczycie zaś krąg ziemski, opasany przez węża z jabłkiem w paszczy; na globie kielich z hostyą. Nade drzwiami wielkimi herb Radziwiłłów. Ołtarz wielki zbudował Tylman (1701 r.). Obrazy: św. Anna z N. M. P. pensla K. Wojniakowskiego, Jan od krzyża Fr. Smuglewicza, św. Szymon, Zwiastowanie i Niepokalane Poczęcie S. Czechowicza, N. M. P. Szkaplerzna R. Hadziewicza i t. d. W kaplicy, w r. 1862 przez H. Marconiego wzniesionej, Chrystus w grobie i Anioł zmartwychwstania, dzieła rzeźbiarskie Oskara Sosnowskiego, z marmuru *carrara* wykute. Malarz Rafał Hadziewicz ma tutaj nagrobek z popiersiem dłuta B. Syrewicza. W gmachu poklasztornym mieściła się od r. 1866 Akademia duchowna rzymsko-katolicka, obecnie zaś seminaryum archidiecezyi warszawskiej.

Kościół św. Franciszka Serafickiego przy ul. Zakroczymskiej. Ks. Franciszkanie posiadali od r. 1646 na Nowem Mieście kościół i klasztor drewniany. Kiedy ten uległ zniszczeniu w r. 1655, zaczęli w r. 1679 murować nowy, na teraźniejszym miejscu, podług planów Jana Coroni'ego, uzupełnianych przez Antoniego Solari'ego, oraz Józefa i Jakóba Fontanne, a wreszcie przez Józefa Boretti'ego. Ostatecznie ukończono kościół dopiero w r. 1737. Zbudowany w kształcie krzyża, w stylu jońskim, z dwiema wieżami, ma trzy nawy o sklepieniu krzyżowym. W ołtarzu wielkim obraz św. Franciszka, w presbiteryum kopia Przemienienia Pańskiego Rafaela, malowana przez Józefa Oleszkiewicza. W nawie bocznej św. Józef pensla Czechowicza. W kaplicy N. M. Panny Pocieszenia, po za ołtarzem głównym, w trumnie szklanej na ołtarzu marmurowym spoczywają zwłoki św. Witalisa męczennika, przysłane przez Papieża Benedykta XIV w r. 1754. Od r. 1837 do 1866 w gmachu poklasztornym mieściła się Akademia duchowna rzymsko-katolicka.

Kościół Opieki św. Józefa przy ul. Krakowskie Przedmieście. Sprowadziwszy z Francyi PP. Wizytki, Marya Ludwika zbudowała dla nich kościół i klasztor drewniany 1654 r. na gruntach pałacu Kazimierowskiego. Kiedy padły one ofiarą pożaru 1666 i 1695 r., Elżbieta z Lubomirskich Sieniawska powierzyła budowę nowej świątyni murowanej Józefowi Belloti'emu, który rozpoczął pracę 1728 r. Z braku funduszy po zgonie Sieniawskiej zaniesiano budowę, którą wznowiono dopiero za staraniem przełożonej zakonu Franciszki Mazini 1755 r., przy pomocy ofiary z Sieniawskich Czartoryskiej. Dnia 20 września 1761 biskup Józef Andrzej Załuski poświęcił nowy kościół, wzniesiony w stylu rococo francuskiego, z kolumnami jońskimi i korynckimi.

Wnętrze o trzech nawach posiada w ołtarzu wielkim obraz Tadeusza Konicza „Nawiedzenie N. M. Panny“, dar biskupa Załuskiego; na ołtarzu cyboryum z hebanu, rzeźbione we Francji, dar królowej fundatorki. W innych ołtarzach „Tajemnice Serca Jezusa“ i „św. Józef“ S. Czechowicza, tudzież malowidła szkoły włoskiej. W nawie bocznej posagi Tadeusza Czackiego, dłuta O. Sosnowskiego (1861 r.) i Kazimierza Brodzińskiego, dłuta Wł. Oleszczyńskiego (1863 r.). Na filarach tablice pamiątkowe: Juliana Bartoszewicza, roboty A. Pruszyńskiego, oraz Bolesława Podczaszyńskiego, dłuta B. Syrewicza. Ambona z drzewa wyobraża łódź z rozpiętym żaglem. W ścianie obok ołtarza wielkiego, od strony chóru zakonnego, znajduje się oprawne w srebro, za szkłem umieszczone serce Maryi Ludwiki. W kurytarzu i sali zgromadzeń wiele portretów historycznych.

Kościół św. Kazimierza przy ul. Tamka. Marya Ludwika 1651 r. sprowadziła z Paryża Siostry Miłosierdzia i na folwarku Kałęczyn, obok Solca, na placu zwanym Glinki, zbudowała dla nich drewniany kościół i klasztor 1659 r. Przy pomocy kardynała Radziejewskiego, biskupa poznańskiego Święcickiego i ks. Missyonarza Bartłomieja Tarły wymurowały Szarytki terazniejszy kościółek, przy którym mają swój instytut. W wielkim ołtarzu obraz św. Kazimierza, przy ambonie wizerunek pierwotnej fundatorki.

Kaplica św. Teresy na Krakowskim Przedmieściu. Lubomirscy, nabywszy pałac Kazanowski w r. 1661, we dwa lata później ofiarowali go Karmelitkom Bosym, przerobiszły na klasztor i wymurowały kościółek św. Teresy. W r. 1818, po wyjeździe panien zakonnych, cała posesya dostała się Towarzystwu Dobroczynności, które w r. 1839 powierzyło Antoniemu Corazzi'emu odnowę kaplicy. W ołtarzu wielkim św. Wincenty a Paulo pensła R. Hadziewicza; pod ołtarzem zamurowana trumienka ze zwłokami Maryi Teresy, córki Jana Kazimierza, zmarłej 1651 roku.

Kościół Narodzenia N. Maryi Panny przy ul. Leszno. Karmelici trzewickowi w r. 1677 kupili kamienicę w owoczesnem m. Lesznie i urządzili z niej kaplicę. Przykupiwszy gruntów, założyli kamień węgielny pod budowę kościoła i klasztoru w r. 1683. Poświęcenie kościoła przez nuncjusza Paulucci'ego nastąpiło dopiero 22 kwietnia r. 1732. Fasada jego, w stylu barocco, składa się z czterech części, ozdobionych płaskorzeźbami. Ołtarz wielki, wystawiony przez Józefa Potockiego, z herbem „Pilawa“, posiada obraz N. M. Panny w srebrnej sukience, z licznymi wotami. Cztery ołtarze mają malowidła S. Czechowicza: św.:

Maryja Magdalena, Wojciech karmelita, Józef i Eliasz. W drzwiczkach cyboryum wielkiego ołtarza malowany na miedzi Chrystus Łaskawy, zdaniem Kokulara, oryginał Corregia. Z nagrobków wyróżniają się: Antoniego Kosowskiego († 1771 r.), Kajetana Sierakowskiego († 1841), Aleksandra Preyssa († 1887). Przed kościołem posag N. M. Panny dłuta Tadeusza Czajkowskiego († 1867 r.).

Kościół św. Kazimierza na rynku Nowego Miasta. Wywiązując się ze ślubu, uczynionego przed wyprawą wiedeńską, Maryja Kazimiera Sobieska, na gruntach kupionych od rajcy Kacpra Waltera, rozpoczęła w r. 1683 budowę kościoła, który, w pięć lat później ukończywszy, oddała sprowadzonym z Francji PP. Benedyktynkom (Sakramentkom). Sprowadziły się one do kościoła i klasztoru w d. 27 czerwca 1688 r. Świątynia jest zbudowana w kształcie krzyża równoramiennego, w stylu Odrodzenia z pilastrami porządku tokańskiego; całość wieńczy kopuła ośmioboczna, zakończona latarnią, na której wznosi się krzyż. We frontonie, nad oknem, herby „Janina“ Sobieskich i „Trzy kozy“ Kazimierzy d'Arquien. Wnętrze ozdobione w porządku korynckim; kopuła ma wewnątrz malowaną *al fresco* apoteozę chwały Najwyższego. W ołtarzu wielkim zdobne srebrem tabernaculum marmurowe ze czterema cherubunami, na tle malowidła ściennego, wyobrażającego adorację Najśw. Sakramentu. W drugim ołtarzu św. Kazimierz, w trzecim św. Benedykt, również *al fresco*. Z nagrobków wyróżniają się: Józefy z Wessłów Konstantowej Sobieskiej († 1761 r.), sarkofag marmurowy z medalionem, i Maryi Karoliny ks. de Turenne Bouillon, córki Jakóba Sobieskiego († 1740 r.), z marmuru, z płaczącą niewiastą na trumnie. W kapitularku wizerunki Jana III i Maryi Kazimierzy, oraz inne pamiątki po nich.

Kościół Przemienienia Pańskiego przy ul. Miódowej. Na gruntach, które w r. 1661 Wojciech Baryczka, dziedzic Oltarzowa, sprzedał Andrzejowi Staniewiczowi, wójtowi Starej Warszawy, Jan III d. 23 lipca 1683 położył kamień węgielny pod budowę kościoła dla ks. Kapucynów. Wzniesli go w stylu tokańskim architekci Affati, Locci i Ceroni. Poświęcenie nastąpiło w r. 1692. Fasadę wieńczy krzyż, pod którym „Janina“ Sobieskich. Przed fasadą posagi św. Franciszka, Antoniego i Feliksa (późniejszy). Ma nawę główną i dwie boczne. W ołtarzu wielkim „Przemienienie Pańskie“ Szymona Czechowicza, który w tym kościele spoczywa i ma nagrobek. Znajduje się też tutaj obraz N. M. Panny, koronowany w r. 1739 przez nuncjusza Paulucci'ego. Są dwie kaplice. Królewska, odnowiona kosztem Cesarza Mikołaja I przez Henryka Marconiego,

mieści sarkofag z sercem Jana III; marmurowe popiersie jego wykonał L. Kaufmann. Z innych pomników wymieniamy: Maryi Bruhlowej († 1762) w kaplicy św. Kajetana; Konstantego Przeddzieckiego z płaskorzeźbą O. Sosnowskiego; Antoniego Wyczzechowskiego, biskupa Adama Prażmowskiego, Wojciecha Szejkwowskiego, Józefa Paszkowskiego, Ludwika Dmuszewskiego i in. Kurytarz przy kościele zbudował w r. 1891 architekt Dziekoński.

Kościół Św. Trójcy na Solcu rozpoczęto budować d. 4 sierpnia 1693 r. dla sprowadzonych z Hiszpanii OO. Trynitarzy, na gruncie kupionym od Matezyńskiego przez Ottona Fryderyka Felkerzamba, którego ojciec Jan z ewangelickiej na katolicką przeszedł wiarę. Poświęcenia kamienia węgielnego dopełnił biskup Witwicki. Zgon fundatora (1705 r.), zaraza morowa (1708) i wylew Wisły (1713) przerywały budowę, tak, że dopiero w r. 1726 poświęcił nową świątynię biskup Samuel Oźga. Odnowiono go w r. 1871. Skromnej struktury kościół obecnie parafialny, posiada w wielkim ołtarzu rzeźbioną z drzewa statwę Zbawiciela naturalnej wielkości. Budowle klasztorne przeszły na własność fabryki wyrobów chemicznych.

Kościół św. Andrzeja na placu Teatralnym. Arcybiskup gnieźnieński Tomasz Potocki wystawił tu 1722 r. kaplicę dla ks. Jezuitów pod wezwaniem św. Krzyża. Po kassacie zakonu utworzono przy tym kościółku parafię św. Andrzeja, którą w r. 1817 przeniesiono do kościoła św. Antoniego; gmach zaś i sąsiednie budowle oddano stowarzyszeniu religijnemu PP. Kanoniczek, które dotychczas tam przebywają, w zamian za gmachy na Marywillu. Podług planu Piotra Aignera odnowiono gruntownie świątynię 1819 r. Facyata składa się z frontonu, czterech kolumn jońskich i muru nad frontonem, na którym wznosi się krzyż. W ołtarzu wielkim posąg N. M. Panny, pochodzący z b. kaplicy Kanoniczek w Marywillu.

Kościół św. Jana Bożego przy ul. Bonifraterskiej. Bracia Miłosierdzia (Bonifratelli), sprowadzeni 1650 r. przez Bogusława Leszczyńskiego, posiadali z razą kościół i klasztor w owoczesnym miasteczku Lesznie, od roku zaś 1673, z fundacji Tobiasza i Jana Morsztynów na Krakowskim Przedmieściu. August II, zakupiwszy grunta pod pałac saski, kościół ich zburzył. Bonifratrowie zbudowali wtedy skromną świątynię na teraźniejszym miejscu, podług planu Włochów J. Fontanny i A. Solari'ego. Skończono budowę 15 czerwca 1726 r. Od r. 1867 kościół i szpital obłąkanych, których braciszkanie dozorowali, przeszedł pod zarządek świecki.

Kościół św. Karola na Powązkach. Kamień węgielny położył Stanisław August przy poświęceniu ementarza 20 maja 1792, otwarcie zaś nastąpiło 6 listopada 1793. W ołtarzu wielkim „św. Karol Boromeusz“ pensla ucznia Bacciarellego, Jana Wahla, poniżej zaś odmalowane przez niego porwanie króla 1771 r. Kościół ten był gruntownie odnowiony i poświęcony 22 września 1850 r. W r. 1891 rozpoczęto przebudowę pod kierunkiem Józefa Dziekońskiego z zachowaniem kształtów w stylu Odrodzenia; dobudowano mianowicie ramiona krzyża, zakrystyę i presbiterium, dwie wieże i kopułę nad przecięciem nawy głównej z poprzeczną.

Kościół św. Aleksandra, na placu tejże nazwy, stanął w miejsce łuku tryumfalnego na pamiątkę pierwszego wjazdu Cesarza i króla Aleksandra I przez rogatki mokotowskie do Warszawy d. 12 listopada 1815 r. Kamień węgielny położono 15 czerwca 1818 r., poświęcono kościół 18 czerwca 1826 r. Wybudował go Piotr Aigner na kształt kościoła św. Karola w Medyolanie. Przeniesiono tu parafię z Ujazdowa i proboszczem mianowano ks. Jakóba Falkowskiego d. 28 paźdz. 1826 r. Zapis Grodzickiej i ofiary pobożnych umożliwiły rozszerzenie kościoła (1890—93) wedle planu J. Dziekońskiego. Podwyższono rotundę, dobudowano dwie wieże i rozszerzono świątynię. Ściany zewnętrzne zdobią: płaskorzeźba: „Chrystus błogosławiący“ dłuta Jana Kryńskiego (od strony alei Ujazdowskiej), posągi: św. Wojciecha, Aleksandra i Stanisława dłuta Teofila Godeckiego (nad frontonem); Chrystus w ogróju płaskorzeźba dłuta Wojtasiewicza (od strony Nowego Świata); na szczytce zaś N. M. P. Łaskawa dłuta A. Pruszyńskiego, posągi oboczne św. Joachima i Józefa dłuta T. Godeckiego; adoracyę imienia Jezus i Marya, dwie grupy od Nowego Świata, wykonał Jan Woydyga. W wielkim ołtarzu Zbawiciel ukrzyżowany, pod mensą zaś, za szkłem, marmurowa statua Chrystusa zdjętego z krzyża, sprowadzona z Rzymu; w innych ołtarzach „Wskrzeszenie Łazarza“ Dietricha i „Męczennictwo św. Piotra“ J. F. Romanello. Ambona ze złoconego brązu roboty Norblina. W oknach nawy przedniej witraże wykonane w warszawskim zakładzie św. Łukasza. Ma tutaj pomnik ścienny, marmurowy, założyciel instytutu głuchoniemych, ks. J. Falkowski. Kościół dolny służy za kaplicę przedpogrzebową.

Kościół św. Karola Boromeusza przy ul. Chłodnej. Kamień węgielny pod jego budowę położono na placu pod Lwem d. 18 sierpnia 1841 r., poświęcił zaś biskup rodopolitański, sufragan kaliski, ks. Tadeusz Łubieński d. 4 listopada 1849 r. Zbudowano go kosztem 85,754

ra., na które się złożyła ofiara 30,000 rs. Klementyny z ks. Lubartowiczów Sanguszków hr. Małachowskiej, składki pobożnych i zasiłek skarbu. Plany sporządził Henryk Marconi podług kościoła Sta Maria Maggiore w Rzymie, wzniesionego przez Bramante'go. Kościół ma formę krzyża, przedsionek z kolumnami i dwie wieże kwadratowe. U wejścia posągi św. Hieronima, Ambrożego, Grzegorza i Augustyna dłuta Pawła Malińskiego, oraz św. Piotra i Pawła dłuta L. Kaufmanna. Na frontonie płaskorzeźby tychże artystów, tudzież K. Hegla. W 20-tu niszach około świątyni posągi świętych dłuta rzeźbiarzy naszych. Sklepienie wspiera się na 26 kolumnach żelaznych. Trzy nawy. Wielki ołtarz z marmuru białego roboty Kaufmanna ma szkołę włoskiej wizerunek św. Karola. Inne malowidła są dziełem Chiarini'ego, Rubia, Józefa Buchbindra, Rafała Hadziewicza, Jana Strzałeckiego i in. Ambona, w kształcie kieliicha, odlana w Chlewiskach z żelaza.

Kościół św. Stanisława i Wawrzyńca na przedmieściu Wala stanął kosztem rządu na gruntach ofiarowanych przez Biernackiego, podług planu Józefa Orłowskiego, w 1860 r. Zbudowany w stylu romańskim, z cegły nietynkowanej, ma wieżę na froncie, obok której posągi św. Stanisława i Jana Nepomucena, dłuta Cenglera, który również wykonał płaskorzeźbę nade drzwiami. W ołtarzu wielkim „św. Stanisław“, w bocznych „św. Wawrzyniec“ i „Niepokalane Poczęcie“, wszystkie pensla Aleksandra Kamińskiego; św. Kazimierza zaś i św. Elżbietę malował na blasze Gierdziejewski. Przed kościołem posąg N. M. Panny.

Kościół Wszystkich Świętych na placu Grzybowskim. Gabryella z hr. Gutakowskich Zabiełłowa († 1859 r.) ofiarowała w r. 1856 posesję swoją o obszarze 25,000 łokci kw., oraz 20,000 rs. na budowę kościoła. Na konkursie dwukrotnie ogłaszanym utrzymał się plan Henryka Marconiego, który wziął sobie za wzór kościół św. Justyny w Padwie, wzniesiony w stylu odrodzenia weneckiego XVI w. Budowa nowej świątyni, rozpoczęta d. 15 marca r. 1861, trwa z przerwami podziśdzień. Składa się z dwu części, górnej i dolnej, zbudowanych w kształcie krzyża. Długość kościoła górnego wynosi 138 łokci, szerokość wewnętrzna w nawach 51 łokci, w ramionach krzyża 70 łokci, wysokość wież budowanych obecnie 96 łokci. Największy rozmiarami ze świątyni warszawskich, może pomieścić w kościele górnym 5,000, w dolnym 3,000 pobożnych. Do kościoła prowadzą szerokie schody; front posiada portyk główny i dwa boczne. Wnętrze, oprócz prezbiterium, ma trzy nawy i nawę poprzeczną; sklepienie płaskie.

Wszystkie ołtarze są stiukowe, mensy zaś z marmuru lub kamienia. W wielkim ołtarzu wizerunek Zbawiciela na Krzyżu pensla Włocha Franciszka Trevisani'ego; po nad nim Chrystus zmartwychwstały Henryka Siemiradzkiego i obraz Wszystkich Świętych Wojciecha Gersona. W tymże ołtarzu posągi dłuta Andrzeja Pruszyńskiego: św. Piotr, Paweł, Mojżesz i Eliasz. W ścianach prezbiterium św. Kazimierz dłuta Bolesława Syrewicza, oraz św. Jacek i Jan z Kęt dłuta Ludwika Pyrowicza. W innych ołtarzach, wykonanych podług projektu Zygmunta Kisłańskiego, są malowidła Józefa Buchbindra, Ignacego Jasińskiego, Leona Biedrońskiego, Franciszka Tegazza, Ludwika Kurelli, Bolesława Łaszczyńskiego i in.; rzeźby Leona Molatyńskiego, Hipolita Marczewskiego i t. d. Ambonę wykuł z żelaza Gostyński podług rysunku Józefa Dziekońskiego i Apoloniusza Nieniewskiego. Z pomników wyróżnia się wzniesiony dla Stanisława Moniuszki, dłuta Cypryana Godebskiego, i dla biskupa Hollaka, dzieło Z. Kisłańskiego i J. Buchbindra. Koszta budowy wyniosły dotąd przeszło pół miliona rubli. Od r. 1866 jest to kościół parafialny.

Kościół św. Piotra i Pawła przy ul. Nowogrodzkiej. Na cmentarzu parafii św. Krzyża założono w r. 1781, a poświęcono w r. 1783 kościółek ceglany, który od r. 1865 stał się parafialnym pod wezwaniem św. Barbary. Tekla Rapacka, z uwagi na jego szczupłość, uczyniła ofiarę na budowę nowego kościoła w temże miejscu, poczem napłynęły dalsze dobroczynne zapisy, umożliwiające wzniesienie świątyni. Jakoż 28 czerwca 1883 r. położono kamień węgielny pod budowę kościoła św. Piotra i Pawła, który konsekrowano 29 czerwca 1886 r. Zbudowano go podług planów Edwarda Cichockiego i Józefa Dziekońskiego, w stylu romańskim, z cegły nietynkowanej, w kształcie krzyża. Po nad drzwiami głównymi wyobrażono w rzeźbie fundatorkę, trzymającą w dłoni kościółek. Trzy nawy, prezbiterium i nawa poprzeczna; w nawach bocznych kapliczki. Sklepienie i filary żebrowane. Ołtarz wielki obejmuje obrazy mozaikowe weneckie św. Piotra, Pawła i Leona. Inne ołtarze, wykonane podług planów J. Dziekońskiego i Wł. Hirszla, mają malowidła Mireckiego, J. Jasińskiego, J. Buchbindra i in. Znajdują się tu pomniki biskupa Adama Naruszewicza dłuta O. Sosnowskiego, Pauliny Krakowowej dłuta A. Pruszyńskiego, Izabelli Małachowskiej, Michała Sokolnickiego, biskupa G. Wodzyńskiego i in. Przed kościołem figura Chrystusa błogosławiającego, dzieło Faustyna Cenglera. Po lewej stronie kościoła wznosi się zbudowane w stylu ro-

mańsko-gotyckim mauzoleum hr. Przedziękich, zbudowane przez Wenera z Wiednia, zawierające Anioła zmartwychwstania, wykutego z marmuru. Dawny kościółek św. Barbary, pospolu z nową kaplicą, służy za dom przedpogrzebowy. Na cmentarzu umieszczono 14 stacyi Męki Pańskiej z płaskorzeźbami polichromicznymi z Namouru. Mur dawnego cmentarza mieści wiele tablic pamiątkowych.

Kościół św. Augustyna przy ul. Dzielnej. Na gruncie ofiarowanym przez Józefa Mikuckiego, z zapisu Augustowej hr. Potockiej, rozpoczęto w r. 1891 budowę tej świątyni; kamień węgielny położył arcybiskup warszawski ks. Popiel 20 października 1892. Nowy a wielki kościół, wznoszony podług planów Józefa Hussa, uzupełnionych przez Edwarda Cichockiego, będzie w stylu romańskim, z cegły bez tynku, o jednej wieży.

Kościół N. M. P. Loretańskiej na Pradze, ob. Praga. — Obecnie na Pradze, podług planu Józefa Dziekońskiego, wznoszą ze składek *kościół św. Floryana i Michała*. Będzie to obszerna świątynia w stylu ostrołukowym, o trzech nawach, z dwiema wieżami.

Kościół ewangelicko-augsburski przy ul. Królewskiej. W posesyi poselstwa duńskiego, w r. 1767 urządzili ewangelicy augsburcy drewniany dom modlitwy, a zagrzewani przez kaznodzieję Scheidenmantel'a, nabyli całą posesyę, aby świątynię wymurować. Bankier Tepper wyjednał pozwolenie Stanisława Augusta d. 15 stycznia 1777 r.; plany sporządził Szymon Bogumił Zug. Rozpoczęto budowę 24 kwietnia 1777, kamień węgielny położono 4 maja 1778, wreszcie uwieńczono szczyt krzyżem 2 lipca 1779 r. Kościół ma kształt rotundy o czterech przystawach, ze czterema kolumnami doryckimi u wejścia, z wielką kopułą, na której wznosi się okrażona galerijką latarnia. Wewnątrz dwa piętra z galeriami o kolumnach jońskich i toskańskich. W ołtarzu wielkim obraz Bogumiła Schiffnera „Chrystus w ogrójcu“.

Kościół ewangelicko-reformowany przy ul. Leszno rozpoczęto budować w r. 1864, na gruntach niegdyś Działyńskich, kupionych w r. 1777, gdzie też mieściła się kaplica kalwińska. Uroczystość otwarcia i poświęcenia odbyła się d. 24 października 1880 r. Ukończono budowę w r. 1882, podług planów Adolfa Löwe'go. Jest to świątynia w stylu ściśle gotyckim, ze wspaniałą wieżą, śpiczastą na froncie, z ostrołukowymi sklepieniami i oknami. Skromny wewnątrz, posiada ambonę dębową, podług rysunku K. Wojciechowskiego.

Synagoga na Tłomackiem stanęła na gruntach, kupionych ze składek w r. 1872. Zbudowano ją w r. 1877 podług planu Leandra

Marconi'ego, w stylu Odrodzenia niemieckiego, z kopułą w kształcie korony. W artystycznie urządzonej wnętrze, w arce za zasłoną przechowywane są starożytny rodłały.

Kościół nieistniejące.

Sw. Jerzego przy ul. Św. Jerskiej. Aleksander biskup płocki, w połowie XII w. miał sprowadzić do Czerwińska zakonników św. Augustyna, zwanych Kanonikami Regularnymi laterańskimi; to pewne, że w r. 1155 mieli już tam klasztor i włości, bo z tej daty jest nadanie papieża Adryana. Nadania ich opactwa potwierdził Konrad mazowiecki 1222 r. Kiedy byli sprowadzeni do Warszawy, nie wiemy; w wizytach, przez opatów odbywanych, miały być wzmianki że kaplica istniała już w r. 1133. Z dokumentów wiemy że w r. 1326 mieli już tu swój klasztor „extra muros“, a w r. 1336 i kościół. W r. 1450 nadano mu ogrody za „miastem na Koziej ulicy“, oraz wsie: Młotkowo i Borzęcin wraz z kościołem parafialnym. Z potwierdzenia tego nadania w r. 1454 widać, że kościół św. Jerzego był na nowo zbudowany i erylowany. Do 1579 r. istniała przy kościele szkoła parafialna. Na sejmie 1768 r. podano probostwo św. Jurskie kollacyi i patronatowi królewskiemu. W r. 1783 kazał tam wymowny kanonik de Fiaselli. Za Ks. Warszawskiego w klasztorze obozowali Francuzi. W r. 1818 arcybiskup Malczewski skasował kościół i klasztor, a w r. 1819 wyniesiono z niego sprzęty. Pozostałe mury kościelne w r. 1823 nabyli Evansowie i w r. 1824 umieścili tam fabrykę machin która po dziś dzień istnieje. Z ocalałych resztek świątyni widać, że styl romański kojarzył się w niej z ostrołukiem, że była nietynkowana i posiadała wieżę przy presbiterium.

Kościół Ujazdowski wznosił się pierwotnie na Solcu, parafia uposażoną była dziesięcinami z Czerniakowa, Jazdowa i Solca; z utworzeniem kolegiaty św. Jana, został do niej przyłączony. Zrujnowany przez powódź 1493 r., w r. 1594 został przeniesiony do Ujazdowa, pamiątką zaś pierwotnej świątyni jest statua św. Barbary na Solcu. Przeniesiony kościół, z drzewa zbudowany, stał przy końcu alei, (potem Nr 1719), tuż przy późniejszym Belwederze. Arcybiskup Malczewski w r. 1818 skasował parafię Ujazdowską, przenosząc nabożeństwo do ks. Trynitarzy na Solec. Rząd kupił kościół, oraz probostwo (Nr 1716, 1717 i 1718) i ze względu na starość drewnianej budowy, oddał ją na rozebranie w d. 14 lipca 1818 r.

Kościół św. Trójcy stał przy ul. Długiej, wprost Bielańskiej, bokiem do Nalewek. W r. 1464 wznosiła się już tam kaplica drewniana, ufundowana przez złotni-

ka Jana Karnofa, rajce] warszawskiego. W r. 1541 Stanisław Boniecki, officyał warszawski, ustanowił przy kaplicy kapelana. R. 1564 nastąpiła erekcyja kościoła i ustanowienie probostwa. W r. 1628 oddano kościół św. Trójcy pp. Brygidkom, sprowadzonym z Lublina. Zygmunt III kupił dla nich kamienicę Jeleniewskich, rajca Jan Figura ofiarował grunta, i na nich zakonnice tuż przy kościele postawiły klasztor. Aprobacya przeniesienia przez Papieża Bonifacego IX przysłała w r. 1662. Andrzej Leszczyński, zostawszy arcybiskupem gnieźnieńskim, w r. 1652, po rozebraniu drewnianego kościoła, rozpoczął murować nowy z cegły, lecz wojny szwedzkie przerwały pracę, którą ukończył dopiero Stanisław Leszczyński na początku XVIII w. W r. 1780 była to świątynia cała sklepiona, opasana murem, posiadała siedm ołtarzy; w wielkim ołtarzu był wizerunek św. Trójcy. W r. 1807 klasztor zajęło wojsko, a następnie wysłużeni żołnierze i wdowy po poległych. W r. 1808 zakonnice powróciły, lecz w lipcu 1813 przeniesiono je do pp. Wizytek, kościół zaś i klasztor oddano na warsztaty wojskowe. Do nich sprowadzono pierwszą w Warszawie maszynę parową. r. 1892 warsztaty artylleryjskie przeniesiono na Nową Pragę, mury zaś kościelne i klasztorne w roku następnym zburzono, oddając place na sprzedaż.

Kościół św. Benona przy ul. Pieszaj Nr 1877. Zbudowali go z drzewa zamieszkali w Warszawie cudzoziemcy, tuż przy klasztorze pp. Sakramentek na Nowem Mieście; kiedy, dokładnie niewiadomo. Pożar go strawił, więc dworzanie i oficerowie cudzoziemscy wymurowali go i r. 1623 oddali bractwu św. Benona, założonemu przez ks. Jerzego Lejera, z obowiązkiem utrzymywania szpitala i szkoły niemieckiej. Tegoż roku otrzymawszy upoważnienie od nuncjusza papieskiego, mieszczanin warszawski Jan Jaski rodem z Gdańska i ks. Giorgon, w roku następnym zakupili dom pobliski i obrócili na szpital. Biskup poznański Maciej Lubieński potwierdził statuta bractwa 1 marca 1629 r. W r. 1634 była już przy kościele kaplica Niepokalanego Poczęcia N. M. Panny. W r. 1652 bractwo założyło dom dla sierot przy kościele. Zrujnowane przez procesa z magistratem i kompanią manufaktur, w r. 1772 bractwo zaniedbało swoich instytucyj, i kościół stał opuszczony do r. 1786, w którym objęli go sprowadzeni z Rzymu ks. Redemptoryści z Janem Klemensem Maryą Hoffbaurem i Tadeuszem Hueblem na czele. Redemptoryści odnowili gruntownie kościół, figurę św. Benona w ołtarzu wielkim zastąpili obrazem N. M. Panny, przybudowali kaplicę i w ołtarzu jej ustawili statuu

Chrystusa. Ułożywszy się z bractwem, wskrzesili i rozwinęli przytułek sierot, szkołkę elementarną dla chłopców przychodnich i szkołkę dla ubogich dziewcząt. W Wielką Sobotę 16 kwietnia 1808 r. wynikło w kościele św. Benona gorszące zajście z powodu uderzenia oficera francuskiego przez kogoś z tłumu; żołnierze wpadli wnet do kościoła i rozpędzili pobożnych. Po przeprowadzeniu śledztwa, pod zarzutem agitacyi politycznej, Fryderyk August d. 9 czerwca 1808 r. rozkazał ks. Benonitom kraj opuścić, jakoż wywieziono ich d. 20 czerwca do granicy pruskiej. Bractwo utrzymywało swoje zakłady jeszcze w r. 1816. W r. 1818 rząd oddał gmachy po-benońskie na fabrykę dla Evansów, a kiedy ta przeniosła się do b. kościoła św. Jerzego, w dawnym kościele św. Benona założył fabrykę nożowniczą Gerlach, a później Bienkowski.

Kościół św. Klary. Na rogu ul. Maryensztad (Nr 2660), dotykając ul. Grodzkiej (Nr 365) istniał kościół św. Klary z klasztorem pp. Bernardynek reguły św. Franciszka. Prawdopodobnie już w w. XV był tam kościół drewniany; wymurował go zaś starosta warszawski, Stanisław Warszycki, za Zygmunta III. Budowę świątyni rozpoczęto w 1609 r., ukończono 1617 r. Był to niewielki kościółek z wysmukłą wieżą; fundator miał w nim grobowiec. W r. 1818 klasztor skasowano, umieszczając w jego gmachu konserwatorium muzyczne pod rektoratem Józefa Elsnera; od r. 1830 były tam koszary; w r. 1843 zburzono kościół i klasztor dla utworzenia zjazdu do Wisły. — Poniżej, przy ogrodach zamkowych, na gruntach, należących później do pałacu pod Blachą, znajdował się klasztor panieni wdów Dewotek reguły św. Franciszka, zwanych także Bernardynkami. Sprowadził je z Rawy kanonik kolegiaty warszawskiej, Dawid Zaremba i w d. 1 lutego 1563 r. wprowadził w posiadanie gruntów na przedmieściu, Wale i ul. Przedmiejskiej. Anna Jagielonka i Zygmunt III pomnożyli pierwotne nadanie. Klasztor Dewotek istniał jeszcze w r. 1655, lecz później ślad jego ginie; burza szwedzka zmiotła go ze szczytem.

Kościół N. M. Panny od Zwycięstwa. Dla zmarłych w Gostyninie Cara Bazylego Szujskiego i brata jego Dymitra, Zygmunt III wystawił kaplicę zwaną Capella Moschovitica, gdzie też pogrzebano ich w r. 1620, jak o tem świadczył napis łaciński na pomniku. Za panowania Cara Aleksego Michałowicza z włości braci Szujskich przewieziono do Moskwy, kaplicę zaś aktem donacyjnym z d. 3 lipca 1668 r. Jan Kazimierz oddał Dominikanom Obserwantom czyli kongregacyi św. Ludwika Bertranda. Intromisya nastąpiła d. 8 tegoż mie-

siąca i roku. Nadanie kaplicy potwierdzili: Michał Korybut 14 września 1669 r., Jan III 1696 r., August II 28 czerwca 1698. Tegoż roku, d. 2 czerwca, Jan i Cecylia Wołczyńscy, ofiarowali 230 łokci wzdłuż a 40 wszerz gruntu obok Muranowa, nad rzeczką Drną, czyli Drzasną, na wybudowanie kościoła i klasztoru. Skończyło się atoli na wymurowaniu i to niespełna, kaplicy. Dominikanie Obserwanci pozostali przeto na Krakowskim Przedmieściu, przy rozszerzonej 1763 r. kaplicy. W r. 1808 ucierpiała ona wiele od wilgoci; w r. 1813 było przy niej tylko dwóch zakonników. Ostatecznie zamknięto ją w maju r. 1816 po zastrzeleniu się w kaplicy administratora jej, ks. Józefa Dankowskiego. Z pozostałych murów Stanisław Staszic wybudował 1820 r. podług planów Antoniego Corazziego gmach dla Towarzystwa Przyjaciół Nauk, zawianego r. 1800, zwiniętego w r. 1833. Obecnie mieści się tam I gimnazjum męskie. Gmach wskutek dokonywanej przebudowy (r. 1893) zmienił swą postać dotychczasową.

Kościół Zdjęcia z Krzyża przy ul. Gwardyi Nr 1975. Świątynia założona około 1625 r., za Nową Warszawą, przy ementarzu zmarłych na zarazę morową, dzięki zapisom Stefana Winklera (1675), nieznanego z nazwiska mieszczanina (1682) i Tomasza Jelmińskiego (1700 r.), z ubogiej kaplicy przekształciła się w kościół. W r. 1714 była już murowana, „dosyć ozdobna“, z podwojami dębowymi, chórem do muzyki z małą pozytywą, z 28 obrazami, 12 ławkami, amboną drewnianą ozdobioną malowidłami czterech ewangelistów, z czterema ołtarzami. Ołtarz wielki, kratą dębową oddzielony, miał obraz „Zdjęcia z krzyża Syna Bożego“; drugi ołtarz był św. Michała, trzeci N. M. Panny, czwarty z rzeźbionym Chrystusem na krzyżu. W r. 1735, z początkowania generała gwardyi Augusta ks. Czartoryskiego, przystąpiono do gruntownej odnowy świątyni. Była to naówczas filia parafii N. M. Panny, ustanowiona dla potrzeb duchowych w sąsiedztwie lokowanego wojska. W r. 1814 kościół gwardyacki oddano ks. Pijarom, posiadającym konwikt na pobliskim Żoliborzu. W r. 1816 zarząd kościoła przeszedł w ręce kapelana wojskowego.

Kościół N. M. P. Łaskawej przy ul. Długiej. Władysław IV, we wrześniu 1642 r. sprowadził ks. Pijarów do Warszawy, nabył dla nich ogród przy ul. Długiej czyli Szerokiej od Stanisława Zarzyńskiego i hojnie uposażył. Na tem miejscu stanął kościół drewniany pod wezwaniem św. męczenników Pryma i Felicyana. Szwedzi 1656 r. spalili kościół i klasztor. W r. 1660 Jan Kazimierz

rozpoczął budowę kościoła murowanego, którego ściany, dzięki ofierze Małgorzaty Kottowskiej i gorliwości samychże Pijarów, stanęły w r. 1681. Z zewnątrz wykończono kościół dzięki ks. Arnolfowi Żeglickiemu w r. 1762, wewnątrz zaś dopiero w r. 1772. Nad głównym wejściem wznosił się nad dwu kolumnach oparty; pilastry korynckie z piaskowca; na facyacie posąg patronki Warszawy, N. M. P. Łaskawej, po bokach Jej, posągi św. Pryma i Felicyana, pod nią zaś godło zgromadzenia. Dach kryty dachówką z dwiema wieżami po bokach. Nawa główna i dwie boczne z kolumnami w stylu doryckim. Ołtarzy siedm, oprócz kaplicy; w wielkim Chrystus ukrzyżowany, w bocznych malowidła Czechowicza, Pierscha i in. Chór, rozszerzony w r. 1826, wspierał się na 6 kolumnach. Przy tej świątyni, Stanisław Hieronim Konarski, zostawszy prowincyałem w r. 1741, tegoż roku założył konwikt młodzieży szlacheckiej (Collegium Nobilium Scholarum Piarum vel Conarscianum). Osobny gmach dla tej szkoły wystawiono 1754 r. od strony ul. Miodowej. W r. 1807 konwikt zajęto na szpital wojskowy, a następnie na szkołę aplikacyjną wojskową. Collegium przeniosło się tedy w r. 1813 do trzech gmachów przy ul. Gwardyjskiej nad Wisłą, które otrzymały nazwę Żoliborza (Jolibord). W r. 1819 dodano gmach czwarty, w r. 1829 piąty. W końcu 1831 r. przeniesiono konwikt na ul. Zakroczymską a w roku następnym ostatecznie zamknięto. Przy kolegium na Żoliborzu istniała kaplica o trzech ołtarzach z malowidłami szkoły włoskiej, odnowionymi przez prof. Kokulara.

Kościół św. Stanisława. O dwie wiorsty od rogatki wolskiej, przy szosie do Kalisza, stała niewiadomo kiedy wzniesiona kaplica drewniana. Kościół założono w r. 1695, atoli dopiero w r. 1755 wymurowała go z cegły Bruehlowa, małżonka ministra Augusta III, za probostwa Jana Wędrychowskiego. Kościół ten mocno ucierpiał w r. 1794 i był zamknięty do r. 1808, poczem ostatecznie go zamknięto w r. 1831.

Kaplica domu Poprawy przy ul. Pokornej Nr 2219. Jan i Cecylia Wołczyńscy 2 czerwca 1698 r. podarowali Dominikanom Obserwantom półwłóczek gruntu, „na którym nasza cegielnia za pana Belotego Muranem (dziś Muranów) leży“, aby tam wzniesli kaplicę i klasztor. Dominikanie rozpoczęli budowę kościoła, ale go nawet pod dach nie wyprowadzili; mury te z gruntem odkupił przeto od nich biskup poznański Krzysztof Antoni Szembek w r. 1717 i urządził w nim dom sierot opuszczonych i szpital dla pielgrzymów. Obok domu wystawił kaplicę, i akt erekcyjny wydał d. 3 kwietnia 1720 r. Obsługiwali ją ks.

Franciszkanie; wiodło do niej czworo drzwi, z których główne były dębowe podwójne; posadzka ceglana, sufit z gipsu, ołtarz jeden, obrazów wielkich cztery, małych siedm i krucyfiks. W r. 1730 ze składek wzniesiono na kaplicy wielki krzyż żelazny. W pobliżu tego kościółka biskup sufragan łucki Adam Rostkowski wybudował 1736 r. dom poprawy (cuchthaus) i pospołu z domem sierot, uposażywszy w fundusze, oddał pod zarząd bractwa św. Benona, co sejm potwierdził 25 czerwca t. r. W r. 1768 zakłady bractwa za dekretem sądu asesorskiego przeszły we władanie kompanii, która założyła tam fabrykę wełnianą i kartonową, utrzymując charakter instytucji wychowawczo-poprawczej. W r. 1770 kompania się rozwiązała, i magistrat Starej Warszawy, wynagrodziwszy ją za nowo wzniesione budowle, objął zarząd fundacyj Szembeka i Rostkowskiego i mianował Jana Łaniewskiego dyrektorem cuchtauzu i dozorcą nad sierotami w szpitalu przy cuchtauzie. W r. 1780 magistrat wydzierżawił część gmachu kompanii tabaczej, a inną część obrócił na magazyn żydowski. W r. 1795, po zaprowadzeniu praw pruskich, dom poprawy zwinęto, i wszystkie gmachy pospołu z kaplicą oddano na koszary dla wojska. W r. 1830, po przerozieniu, nazwano je koszarami Mikołajewskimi i umieszczono w nich saperów. Wreszcie w r. 1855 zburzono je zupełnie dla rozszerzenia placu Broni.

Kościół św. Kajetana. Przy ul. Długiej Nr. 543 a i b, gdzie stał później pałac Chreptowicza, przybyli z Włoch ks. Teatyni 1755 r. wystawili kościółek św. Kajetana i gmach kolegium, gdzie umieścili konwikt szlachecki. W pałacu ich mieściła się nadto nuncjatura papieżka. W r. 1783 ks. Teatyni gmachy sprzedali i do Włoch powrócili.

Dawne cmentarze. Aż po koniec XVIII wieku grzebano zmarłych w podziemiach kościelnych lub na cmentarzach przy kościołach i szpitalach. W r. 1780 biskup Antoni Okęcki zakazał chowania nieboszczyków po kościołach, w skutek czego w roku następnym założono cmentarz Świętokrzyski, poświęcony w r. 1788. W obrębie tego dawnego cmentarza, który zamknięto w r. 1831, wznosi się dziś kościół św. Piotra i Pawła z kaplicą św. Barbary. W katakumbach i murach, które się dotąd przechowały, znajdują się tablice pamiątkowe, pomiędzy innymi ks. Franciszka Jezierskiego. — Przy szpitalu Dzieciątka Jezus, w ogrodzie od ul. Marszałkowskiej, na miejscu dawnego cmentarza, znajduje się pomnik z napisem: „Boże, bądź miłościw zmarłym w szpitalu od 1757 r., tu do 30,000 pogrzebionym aż do 1797 r.“. Naprzeciw szpitala Ujazdowskiego, na gruntach

w części pod ogród Botaniczny zajętych, znajdował się cmentarz Jazdowski, na którym grzebano zmarłych od r. 1797 do 1806. Następnie, w r. 1830, przeniesiono ten cmentarz na Koszyki, gdzie trwał do r. 1840. Przy szpitalu gminy ewangelickiej, przy ul. Karmelickiej znajdował się również cmentarz, po którym pozostało kilka pomników, a między nimi Jerzego Henryka Butzowa, zabitego podczas porwania króla 1771 roku.

Cmentarz katolicki na Powązkach. Melchior Korwin Szymanowski w r. 1790 ofiarował miastu 6,902 sążni kw. gruntu na cmentarz. Stanisław August, biskup Okęcki, prymas Poniatowski, ks. Łuski i Wyrwicz, tudzież wielu innych złożyło sute dary w gotowiznie. Założono cmentarz 4 listopada 1790 r., poświęcono 20 maja 1792 r., inauguracja nastąpiła 6 listopada 1793 r.; dopełnił jej biskup Albertrandi. Początkowo przeznaczony dla parafij św. Jana, N. M. Panny i św. Andrzeja, z biegiem czasu rozszerzony i od r. 1834 oddany pod zarząd magistratowi, cmentarz Powązkowski stał się ogólnym cmentarzem miejskim. Od ul. Powązkowskiej, przez całą długość cmentarza ciągnie się mur z cegły. W r. 1836 podzielono cmentarz na kwatery. Od r. 1790 do 1889 pochowano na nim około 375,000 zmarłych. Gęsto zadrzewiony, z mурowanymi katakumbami, cmentarz Powązkowski kryje szczątki wielu znakomitych i sławnych mężów i posiada liczne pomniki dłuta uzdolnionych rzeźbiarzy.

Cmentarz katolicki Brudzieński, skutkiem spełnienia cmentarza na Powązkach, założono w r. 1878, na polach wsi Brudno za Pragą. Pochowano na nim już około 40,000 zmarłych. Przy cmentarzu wznosi się kościółek drewniany. Od czasu urzędzenia tego cmentarza przestano grzebać zmarłych na cmentarzu praskim na Kamionku, założonym w r. 1635 przy kościele skaryszewskim.

Cmentarz prawosławny na Woli założono w r. 1841 w obrębie fortyfikacyj pozostałych z r. 1831. Urządzony nakształt ogrodu, przeciętego szerokimi alejami, dzieli się na cztery kwatery, stosownie do stanowiska i pochodzenia grzebanych tam nieboszczyków.

Cmentarz starowierców z nagrobkami świeżej daty, znajduje się przy szosie brzeskiej, zwanej teraz ulicą Grochowską.

Cmentarz ewangelicko-augsburski z kaplicą grobową rodziny Halpertów, służącą za kaplicę cmentarną, założono w r. 1792. Spoczywają tu pomiędzy innymi zwłoki Samuela Bogumiła Lindego, pastora Leopolda Ottona, dra Malcza, Stefana Dobrycza, Wilhelma Kolberga, Jerzego i Jana Bandtków i t. d.

Cmentarz ewangelicko-reformowany, założony

w r. 1792, posiada pomniki prezydenta Woydy, bankiera Teppera i innych.

Cmentarz starozakonnych z domem przedpozbrowym, założony w r. 1799, graniczy z ul. Okopową i Młynarską; posiada liczne różnego kształtu nagrobki.

Cmentarz mahomistański, założony w r. 1838, otwarty 1840 r., leży przy ul. Młynarskiej pomiędzy cmentarzami ewangelików i starozakonnych. Ma obszar 3,000 łokci kw. Spoczywają tu pomiędzy innymi zwłoki Aleksandra Buczackiego, tłumacza „Koranu“ na język polski.

Szpital:

Dzieciątka Jezus na placu Wareckim. Ks. Piotr Gabryel Baudouin (ur. 5 kwietnia 1689 r. we Flandryi) przybywszy do Warszawy i ujrzawszy wielką liczbę sierot opuszczonych, z ubieranych składek w r. 1732 kupił kamienicę na Krakowskim Przedmieściu, na gruntach dawnej wsi Kałęczyna, gdzie później stanął pałac Karasia, i urządził w niej dom wychowania podrzutek. Przyjmowanie dzieci do tego domu, nazwanego szpitalem, zaczęło się 24 sierpnia 1736 r. Biskup poznański Stanisław Hozysz listem pasterskim z 9 września 1736 r. upoważnił „Siostry miłosierdzia, tego szpitala opiekunki, przyjmować jałmużny i ofiary, zebrane zaś dochody obracać na swoje i dziecięce utrzymanie, dzieci na ulicach porzucone zbierać i po znacznych, niewiastach na mamki umieszczać, a na domu w którym mieszkają, wieżyczkę z dzwonnica wynieść“. Dzięki gorliwości ks. Baudouina, mnożyły się zapisy i ofiary, tak, że 24 czerwca 1754 r. mógł położony kamień węgielny pod budowę dzisiejszego, ogólnego już gmachu szpitalnego, na gruntach wydzierżawionych od kościoła św. Krzyża. August III d. 22 maja 1758 nadał przywilej erekcyi „generalnego szpitala warszawskiego tak na chorych jako i ubogich ludzi różnej kondycyi“. Temu głównemu szpitalowi oddano zarazem w zarząd wszystkie inne szpitale warszawskie z całym ich mieniem. D. 12 września 1762 r. nastąpiło poświęcenie kościołka szpitalnego pod wezwaniem Dzieciątka Jezus. Urzędując szpitalnej swój zamiar, ks. Baudouin umarł w tymże szpitalu d. 10 lutego 1768 r. Gmach przez niego wzniesiony, łączący po dziś dzień dwie instytucye: szpital i dom podrzutek, był gruntownie przebudowany w r. 1826 przez Aleksandra Groffego, wreszcie urządzone go na nowo w r. 1838. W ołtarzu kaplicy szpitalnej mieści się „Dzieciątka Jezus“ pensja Bernarda Belloti'ego, zwanego Canalettem. — *Św. Łazarza* przy ul. Książęcej, założony przez ks. Piotra Skargę w r. 1595, mieścił się pierwotnie przy ul. Mostowej, w posesyi zwanej dotąd „Łazarskie“. Teraźniejszy

gmach, wzniesiony w r. 1841 przez H. Marconi'ego, stoi na miejscu rozległej posiadłości Stanisława ks. Poniatowskiego; znajdowały się tam budowle rozmaitych stylów, kościółek, sadzawka, teatr i t. d. Śladem tej rezydencyi jest budynek z wieżyczką, naśladującą minaret turecki. — *Szpital Ujazdowski* stoi podobno na miejscu zamku książąt mazowieckich, w którym 1262 r. Mendog i Swarnon zamordowali Ziemowita I i uwieźlili jego syna Konrada. Od XVI w. zamek książęcy służył bądź za mieszkanie dla panujących, bądź też za mennicę; tam Tytus Liwiusz Boratini wybijał osławione grosze i szelągi. Wreszcie Jan Kazimierz podarował ów zamek 1668 r. Teodorowi Denhoffowi, od niego zaś przeszedł wkrótce w ręce Stanisława Lubomirskiego, za którego zamek stał się ozdobnym pałacem. Od Lubomirskich odkupił pałac Stanisław August 1764 r., lecz zaniechawszy przebudowy, oddał 1784 r. magistratowi na koszary. Kwaterowało tam wojsko do r. 1809, poczem gmach obrócono na szpital wojskowy. Po przebudowaniu w r. 1852, tylko od strony ul. Wiejskiej i Czerniakowskiej pozostały ślady starych murów. *Św. Ducha* przy ul. Elektoralnej, założony przez Annę ks. mazowiecką w r. 1442, mieścił się przy ul. Piwnej, pod opieką pp. Marcinkanek. Przeniesiony w r. 1825 do posesyi niegdyś Potockich, a podówczas Carpentierów przy ul. Przyrynek, pozostawał tam do r. 1852, poczem mieścił się w koszarach Sierakowskich, przy ul. Konwiktorskiej, dopóki nowy gmach szpitalny nie stanął przy ul. Elektoralnej. Przeznaczono na ten cel posesyę, zajmowaną w r. 1779 przez fabrykę powozów T. Dangla, od r. 1816 należąca do rządu i obróconą na komorę składową. Budowę rozpoczęto w r. 1856 podług planów Józefa Orłowskiego, otwarto zaś nowy szpital w październiku 1861 r. — *Św. Rocha* na Krakowskim Przedmieściu powstał w r. 1712 ze składek zebranych przez bractwo św. Rocha przy kościele św. Krzyża. — *Św. Jana Bożego* przy ul. Bonifraterskiej, przeznaczony dla obłąkanych, zbudowano przy kościele Braci Miłosierdzia w 1726 roku. — Inne szpitale powstały w nowszych czasach.

Instytut oftalmiczny przy ul. Smolnej. Edward ks. Lubomirski d. 24 stycznia 1823 r. przeznaczył 60,000 rub. i pałac w Radzyminie na zakład dobroczynny; wykonawca ostatniej jego woli, Edward hr. Raczyński z zapisu tego utworzył instytut dla chorych na oczy. Instytut mieścił się od r. 1827 do 1835 przy szpitalu Dzieciątka Jezus, od ul. Św. Krzyżkiej; od r. 1836 do połowy 1864 przy ul. Marszałkowskiej; w r. 1861 nabyto plac przy ul. Smolnej i podług planów Henryka Marco-

niego i dra Wiktora Szokalskiego wzniesiono gmach obszerny, wykończony przez Adolfa Wolińskiego. Otwarcie nastąpiło d. 11 października 1870 r. Przy instytucie znajduje się kaplica z zakrystią. — *Institut głuchoniemych i ociemniałych* przy ul. Wiejskiej zawdzięcza swój byt gorliwym zabiegom ks. Jakóba Falkowskiego, który w r. 1816 założył był szkółkę dla głuchoniemych w Szczuczynie. Dzięki staraniom założyciela i poparciu osób dobroczynnych d. 23 października r. 1817 otworzono instytut w jednym ze skrzydeł pałacu Kazimierowskiego. W r. 1825 rozpoczął ks. Falkowski zbierać składki na budowę osobnego gmachu i w roku następnym przeniósł instytut na ul. Wiejską. W r. 1842 ks. Józefat Szczygielski ziścił całkowicie zamiary ks. Falkowskiego, otwierając oddział ociemniałych. W ogrodzie instytutu znajdują się pomniki dwóch jego rektorów: Falkowskiego i Jana Papłońskiego,

Mosty. Pierwszy stały most na Wiśle pod Warszawą, na palach, kosztem Zygmunta Augusta, rozpoczął d. 25 czerwca 1568 r. budować Erazm z Zakrocymia, ówczesny dzierżawca dochodu przewozu i cła przez rzekę. Dokończyła budowy siostra Zygmunta Augusta, Anna; otwarcie pierwszego mostu wprost teraźniejszej ul. Mostowej nastąpiło d. 5 kwietnia 1573 r. Nadto dla ochrony mostu ks. Anna wzniosła r. 1582 wieżę czworokątną z łukiem sklepionym, służącą za bramę mostową. W r. 1603 zaniedbanie i powódź most zniszczyły. Zygmunt III w temże miejscu urządził most nowy, który również długo nie trwał, albowiem kra zdrugotała pale. W miarę tedy potrzeby, na czas zjazdów do Warszawy, wystawiano mosty w różnych miejscach; w r. 1656 Kazimierz Sapieha zbudował go z Solca na Kępę, tegoż roku Jan Kazimierz z ul. Spadek za zdrojami (dziś esplanada cytadeli) na Pragę; żaden z nich jednak długo nie trwał, tak samo, jak dwa mosty z r. 1707. W r. 1775 Adam ks. Poniński wystawił most na statkach; w r. 1808 marszałek francuski Davoust most na palach; otwarty jednak d. 31 grudnia, d. 7 lutego roku następnego już był przez lody zerwany. Od tego czasu budowano mosty, rozbierane na czas zamarzania Wisły. W r. 1829 były dwa: z ul. Bednarskiej i z ul. Spadek. Pierwszy z nich, łyżwowy, długi na 258 sążni, wprost ul. Bednarskiej, przetrwał aż do ukończenia mostu żelaznego. Budowę tego ostatniego poprzedziło urządzenie zjazdu do Wisły, długiego 380 sążni, opartego na siedmiu arkadach murowanych. Plany zjazdu sporządził inspektor komunikacji Feliks Panzer i on też kierował robotami, które zaczęły się na wiosnę 1844 r. Otwarcie zjazdu na-

stąpiło d. 24 października 1846 r. Przyszła wtedy kolej na most stały. Podług planu i pod kierunkiem Stanisława Kierbedzia budowano go od lipca 1859 r. i otwarto w d. 22 listopada 1864. Składa się on z 6 żelaznych przęseł, mających długości 1,560 stop, opartych na 2 przyczółkach i 5 filarach w rzece. Jako ślad dawnego mostu pozostał dom N. 2564 przy ul. Rybaki; jest to przyczółek mostowy ks. Anny, w r. 1764 przerobiony na prochownię, od r. 1769 obrócony na więzienie, dziś kamienica mieszkalna. Drugi żelazny most stały na Wiśle wybudowano pod cytadellą w r. 1873—1875 podług planu i pod kierunkiem Tadeusza Chrzanowskiego; most ten służy dla dr. żel. Obwodowej.

Pomniki.

Kolumna Zygmunta III na placu Zamkowym jest najstarszym pomnikiem w Warszawie. Zygmunt III zamierzał wystawić pomnik dla uwiecznienia porażki Zebrzydowskiego i w tym celu rozkazał w pierwszych latach XVII w. wykuć monolit z marmuru żyłkowego w Chęcinach. Kolumna pękła na dwoje, więc projektu zaniechał; syn jego atoli, sprowadzwszy jedną połowę kolumny do Warszawy, postawił z niej pomnik dla ojca w r. 1644. Składa się on z piedestału z czterema tablicami (trzy z nich opiewają czyny Zygmunta III, czwarta mieści jego herby), podstawy, kolumny z kapitelem korynckim, gżemsu i odlanej z brązu statuy Zygmunta. Model statuy sporządził Klemens Molus z Bononii, odlał ją w Warszawie Daniel Tym. Wysokość całego pomnika wynosi 19 metrów 702 milimetry. Odnawiano ten pomnik kilkakrotnie; w r. 1854 urządzono przy nim wodotrysk podług planu H. Marconiego z czterema trytonami, które odlał z cynku Karol Minter wedle rysunku rzeźbiarza Kissa. Wreszcie w r. 1885, nadwątloną kolumnę marmurową zastąpiono kolumną z granitu szląskiego i cały pomnik gruntownie odświeżono. Stało się to za staraniem Ludwika hr. Krasińskiego, Ludwika Górskiego i Jana Zawiszy.—Drugim pod względem dawności pomnikiem jest *figura N. P. M. Passawskiej* przed skwerem na Krakowskim-Przedmieściu. Na gruncie, przez magistrat ustąpionym, postawił ją z kamienia ciosowego budowniczy włoski, Józef Belloti, wdzięczny za zachowanie przy życiu podczas zarazy morowej, tudzież na upamiętnienie zwycięstwa pod Wiedniem. Uchwala magistratu nosi datę 9, pomnik 12 sierpnia 1683 roku. Statua, o której mowa, do r. 1866 stała przed Towarzystwem Dobroczynności. Kiedy jednak (od r. 1863 do 1865) rozebrano domy, stojące w poprzek Krakowskiego-Przedmieścia (od N. 372 do 385 włącznie) i na miejscu ich skwer urządzono, natenczas przenie-

siono i figurę N. Panny. — *Krzyże* na Placu Św. Aleksandra są szczątkiem drogi Krzyżowej czyli Kalwaryi, istniejącej od r. 1730 do 1791. Zaczynały ją trzy krzyże złote, poczem stało w pewnych odstępach 28 kapliczek po prawej stronie Alei Ujazdowskiej aż do Belwederu; główna kaplica marmurowa znajdowała się w teraźniejszym ogrodzie Botanicznym. Obecnie pozostały jeszcze dwa krzyże brązowe pozłacane na słupach kamiennych, pośrodku zaś nich ustawiono przeniesioną z pobliza figurę św. Jana Nepomucena, wzniesioną przez Franciszka Bielińskiego i Jerzego Mniszcha w r. 1752 na pamiątkę wybrukowania i uregulowania ulic w Warszawie. — Przy ul. Senatorskiej, przed pałacem hr. Przeździeckich, wznosi się również posąg św. Jana Nepomucena, wyrzeźbiony z ciosu przez Jana Civerotiego w r. 1731 i postawiony kosztem Józefa Wandalina Mniszcha. — Na uczcie z okazji ukończenia druku „Słownika“ Lindego, d. 5 marca 1815 r., Stanisław Staszic podał myśl wystawienia w Warszawie pomnika *Mikołajowi Kopernikowi*. Pierwotnie zamierzono go wnieść przed pałacem Kazimierowskim, następnie jednak obrano teraźniejsze miejsce. Koszta budowy pokryła hojna ofiara Staszica i składki. Plan ogólny pomnika podał Idźkowski; figurę astronoma modelował w Rzymie Wojciech Thorwaldsen, odlał z brązu Jan Grégoires i syn w Warszawie. Kamień węgielny położono d. 3 listopada 1828 r.; uroczyste odsłonięcie nastąpiło w d. 11 maja 1830 r. Odnawianie był w r. 1834 i 1873; w r. 1894 marmurowe jego części, przez czas zwątlone, będą zastąpione granitem. — *Obelisk* na placu Saskim wystawiono w r. 1841 podług planu Antoniego Corazzi'ego na uczczenie pamięci „Polaków poległych w r. 1830 za wierność swemu Monarsze“. Odlany z żelaza, składa się z podstawy marmurowej i piedestału kwadratowego żelaznego; piedestał jest podparty ośmiu skarpami, przy których spoczywa na wzniesieniu ośm lwów spiżowych. W czterech rogach podstawy cztery wielkie orły dwugłowe gwardyjskie. Na czterech bokach znajdują się napisy w języku ruskim i polskim. — *Pomnik feldmarszałka Paszkiewicza* na Krakowskim Przedmieściu wystawiono w r. 1870 podług projektu prof. Pimenowa, wykonanego przez prof. von Bocka. Odlano go z brązu w fabryce Nikolsa i Plinkego w Petersburgu. Składa się z piedestału granitowego i brązowego i z posągu brązowego w postawie stojącej. Na piedestale znajdują się cztery płaskorzeźby, wyobrażające zdobycie Erywanii, szturm Woli, herb feldmarszałka, oraz wjazd Cesarzowej Maryi Aleksandrówny z Następcą Tronu do Warszawy w r. 1840.

Pałace i gmachy.

Pałac w Łazienkach. Dawny zwierzyniec i Łazienki książąt mazowieckich Stanisław August obrócił na park i w r. 1767 poruczył Dominikowi Merlini'ego, Antoniemu Fontannie i Janowi Kamsetzerowi zbudowanie pałacu, który też ukończono w r. 1788. Od spadkobierców króla nabył tę rezydencję Cesarz Aleksander I w r. 1817 za 1,080,000 zł. Pałac w stylu Odrodzenia włoskiego posiada jedno piętro z dachem płaskim; piętro i dach otacza balustrada z czterema posagami u narożników: na piętrze cztery pory roku, na dachu cztery części świata. W przedsiönku, w niszach, wznoszą się z marmuru białego wyciosane posągi Kazimierza W., Zygmunta I, Stefana Batorego i Jana III, dłuta Jakóba Monaldi'ego; na sklepieniu „Sprawiedliwość“, „Litość“, „Mądrość“ i „Siła“ pensla Bacciarellego. Sale pałacu, wspaniale przyozdobione i umeblowane artystycznymi przedmiotami, zawierają galerię obrazów pensla pierwszorzędnych mistrzów, tudzież liczne rzeźby. Przed pałacem rozpóciiera się otoczony z trzech stron stawem taras, na którym wznoszą się dwie grupy kamienne: „Merkury wyrwijający się z objęć Salmacydy“ i „Satyr obejmujący bachantkę“, tudzież dwie figury symboliczne: „Wisła“ i „Bug“; przed pałacem zaś posągi: Bachantka z amorkiem i Faun z willi Borghesych (kopie Le Bruna), oraz dwa wazony z herbem Warszawy. Po drugiej stronie pałacu posągi gladiatorów. Na wysepce, sztucznie na stawie urządzonej, ruiny naśladowujące Palmirę, służące za scenę podczas lata; amfiteatr na 1,500 osób leży po przeciwległej stronie stawu, ozdobiony 16 posagami znakomitych tragików dłuta Rhiği'ego. Naprzeciw pałacu, od półnoey, po za stawem, stoi na moście kamiennym posąg konny Jana Sobieskiego, wzniesiony przez Stanisława Augusta r. 1788. Od strony ogrodu botanicznego wznosi się Pomarańczarnia z teatrem wystawionym 1786 r., zdobnym malowidłami Pierscha i Antoniego Smuglewicza. W poblizu jej, na wzgórzu prof. Jastrzębowski w r. 1828 wyrył na bryle granitu polonego zegar słoneczny. Studnia w parku ma kształt grobowca Cecylii Metelli. W jednej z alei mieści się Biały domek, pełen pamiątek i dzieł sztuki, a pomiędzy nimi Wenus w kąpieli, starożytna rzeźba z marmuru. Domek Myślewice zawiera galerię obrazów. W r. 1870, bliżej ogrodu Belwederskiego, urządzone nową oranżeryę z rzadkimi okazami roślinami.

Belweder, sąsiadujący z Łazienkami, posiada pałacyk w stylu Odrodzenia, wzniesiony pierwotnie przez Krzysztofa Paca w r. 1659, w r. 1764 kupiony przez Stanisława Augusta

na fabrykę fajansu, w r. 1818 nabyty przez rząd i w r. 1822, po rozebraniu starych murów, nanowo odbudowany przez architekta Jakóba Kubickiego. Ogród Belwederski jest urządzony na stokach płaskowzgórza warszawskiego; po środku sadzawki wysepka z pomnikiem z marmuru białego.

Obserwatorium astronomiczne mieści się w gmachu wystawionym w r. 1823 przez budowniczego Piotra Aignera, w ogrodzie Botanicznym. Urządzeniem jego zajmował się pierwszy dyrektor, prof. Franciszek Armiński. Posiada dwie wieże do postrzeżeń. W r. 1872 gmach ten przebudowano stosownie do potrzeb nowoczesnych.

Teatr Wielki. Jakkolwiek we dworze ujazdowskim, 12 stycznia 1578 r. odegrano „Odprawę posłów greckich“ Kochanowskiego nie można ztąd wnosić o istnieniu specjalnej sali dla widowisk. Dopiero po ostatecznym zbudowaniu zamku warszawskiego, urządził dworski teatr Władysław IV; opis sali teatralnej z 1643 r. mówi o scenie z kolumnami, ganku dla orkiestry, łóżach dwuosobowych, oraz o sztucznej machinerii i dekoracjach. Grywali tam, przeważnie Włosi, opery, balety i komedye pasterskie. August II przy pałacu Saskim, od strony ul. Królewskiej, zbudował Opernhaus, w którym sprowadzeni z Drezna aktorowie dawali opery i komedye. W d. 19 listopada 1765 r., za dyrekcji Thomatisa, pierwszy raz wystąpili tam artyści polscy w komedyi Bielawskiego „Natreści“. Było to zarazem pierwsze widowisko płatne, gdy poprzednio teatr służył wyłącznie ku zabawie zaproszonych. W r. 1772 gmach Saski, starością zwątlony, rozebrano. W roku następnym dawano operę i balet w pałacu Karola ks. Radziwiłła (Namiestnikowskim) na Krakowskim Przedmieściu, a w r. 1775 August Sułkowski otworzył teatr na Nowym Świecie N. 1315. Po nim rządy widowisk objął Franciszek Ryx. Ów Ryx pospołu z małżonką swoją Ludwiką z Melrińskich d. 1 czerwca 1779 r. wziął w dzierżawę wieczystą grunta od Felicjanny z Dziarkowskich wdowy po Piotrze de Latour, posiadającej pałacyk murowany i dwa dworki na ul. Długiej, naprzeciw kościoła kks. Pijarów, wychodzące też na ul. Tylną, Św. Jerską i przytykające do gruntu b. pałacu Krasieńskich. Czynnosc roczny wynosił 100 zł. Na gruntach owych dworków, podług planu Bonawentury Solari'ego, Ryx wybudował tegoż roku gmach teatru, oznaczony Nr. 547 *b i c*, oraz kamienice od ul. Św. Jerskiej Nr. 1790 *a i b*. Otwarto nowy teatr d. 25 listopada 1779 r. operą „Bednarz“ i komedją „Amant, autor i sługa“, odegraną przez trupę Wojciecha Bogusławskiego. W r. 1795 teatr uległ mocnym uszkodzeniom i

był użyty na magazyn zbożowy. Przywrócony następnie do właściwego przeznaczenia, służył sztuce do d. 21 lutego 1833 r., w którym wystawiono operę Rossini'ego „Hrabia Ory“. We trzy dni później wznowiono widowisko w nowym gmachu na Marywilu; ze starego teatru, po wytknięciu ulicy wprost Nowiniarskiej, pozostała tylko część murów. — Na teraźniejszym placu Teatralnym, jeszcze za książąt mazowieckich mieściły się składy soli, które uległy zniszczeniu w r. 1655. Na tej pustce Marya Kazimiera wystawiła w r. 1695 gmach okazały dla kupców zagranicznych i nazwała go Marieville. Mieściły się tam 54 sklepy. Wprost bramy frontowej stała kaplica nakształt rotundy. Po sprzedaży tego gmachu przez Sobieskich, nabyły go w r. 1724 PP. Kanoniczki, od nich zaś odkupił tę posesję magistrat w r. 1819 i zburzywszy rudere, oddał plac pod budowę Teatru. Plany jego wykonał Antoni Corazzi, budowy dokończył Ludwik Kozubowski. Kamień węgielny położył d. 19 listopada 1825 r. Józef ks. Zajączek. Otwarcie Teatru nazwanego Wielkim nastąpiło d. 24 lutego 1833 r., wystawieniem „Cyrulika Sewilskiego“ Rossini'ego. W r. 1841 dołączono do Teatru budynki komory konsumpcyjno-składowej przy ul. Trebackiej. Przebudowywano go w r. 1844 i 1870, pod kierunkiem Władysława Rittendorfa w r. 1883; wreszcie, pod kierunkiem Żochowskiego, dokonano gruntownej odbudowy, która trwała od 26 maja 1890 r. do otwarcia na nowo teatru w d. 11 wrześ. 1891 r. Jest to gmach w stylu klasycznym, z trzema kondygnacjami kolumn ciosowych na froncie, z kolumnadami przy 2-eh skrzydłach bocznych. Front zdobią płasko-rzeźby: „Powrót Edypa z igrzysk olimpijskich“ dzieło Pawła Malińskiego i „Anakreon“ dłuta Acciardi'ego. W foyer stoją posągi znakomitych aktorów. Teatr Wielki (opera i dramat) może pomieścić przeszło 1,100 widzów. W pawilonie przytykającym do ul. Wierzbowej mieści się Teatr Rozmaitości (komedya), otwarty d. 13 września 1833 r. Po zniszczeniu przez pożar w r. 1833 odbudowany na nowo. — Teatr Letni w ogrodzie Saskim stanął w r. 1871 podług planu A. Zabierzowskiego.

Pałac zwany Prymasowskim przy ul. Senatorskiej rozpoczął budować w r. 1593 biskup płocki Wojciech Baranowski, następnie prymas; w r. 1613 podarował go kapitule gnieźnieńskiej na mieszkanie prymasów. Zniszczony przez Szwedów pałac odnowił 1690 r. kardynał Michał Radziejowski; w r. 1784 przebudował go prymas Ostrowski podług planu Schroegera. Po śmierci ostatniego prymasa Michała Poniatowskiego w r. 1794 pa-

łać obrócono na inny użytek. Do r. 1864 podwórze pałacu było oddzielone od ulicy kratą żelazną. — *Pałac zwany Paca* przy ul. Miodowej wystawił pierwotkowo Jan ks. Radziwiłł 1673 r. Od potomków jego kupił pałac Ludwik Pac 1823 r. i przebudował podług planów H. Marconi'ego. Nad bramą w półkole zagłębioną znajduje się płaskorzeźba L. Kaufmanna, wyobrażająca Tytusa Quinta Flaminiusza, ogłaszającego w Koryncie swobodę miast greckich. Od r. 1835 pałac ten należy do skarbu i mieści instytucje sądowe. — *Pałac zwany Brühlowskim* przy rogu ul. Wierzbowej i placu Saskiego był pierwotnie dworem Zebrzydowskich. W r. 1641 nowy nabywca tej posiadłości, Jerzy Ossoliński wystawił pałac, który należał później do Lubomirskich i Sanguszków. Od tych ostatnich 1750 r. kupił go Henryk Bruehl i przebudował; z rąk Bruehlów wyszedł w r. 1775; w r. 1787 kupił go rząd na pomieszkowanie ambasadora ruskiego. Od r. 1815 do 1830 mieszkał w tym pałacu Wielki Książę Cesarzewicz Konstanty Pawłowicz. Pałac ten zdobią posągi dłuta Józefa Deibla. Obecnie mieści się w nim zarząd telegrafu. — *Pałac zwany Namiestnikowskim* na Krakowskim Przedmieściu postawił w r. 1645 Stanisław Koniecpolski podług planu Konstantego Tomallego. Następnie należał do Lubomirskich i Radziwiłłów. W r. 1818 nabył go rząd i przebudował podług planu Piotra Aignera. Po pożarze 1852 odbudował go Alfons Kropiwnicki. Zdobią ten pałac kolumnady korynckie i doryckie, ballustrady, oraz posągi kamienne z dawnej bramy miejskiej Krakowskiej wprost Zamku. — *Pałac zwany Kazimierowski* na Krakowskim Przedmieściu wznosi się na miejscu zwierzynca książąt mazowieckich. Następnie był tam ogród i oboźnia królewska, czyli stajnie i psiarnie. Dopiero Władysław IV wymurował tam pałac. Pałac ten a głównie jego ogrody bogate w osobliwości opisuje szczegółowo Jarzemski i wspomina Morsztyn w „Psyche”. Po spaleniu w r. 1656, odbudował go Jan Kazimierz 1660 r. Od wierzycieli Jana Kazimierza kupił tę posesję Jan III, a syn jego Konstanty podarował 1724 r. Augustowi II. Część jej zajęły wojsk saskie, część zaś otrzymał w darze 1735 r. Józef hr. Sułkowski i odnowił pałac 1740 r. Od niego zaś odkupił Stanisław August w r. 1764 i w odnowionym gmachu umieścił korpus kadetów, który pozostawał tam do r. 1795. Od r. 1804 pałac Kazimierowski stał się własnością komisji edukacyjnej; w r. 1815 umieszczono w nim bibliotekę publiczną czyli główną, oraz we dwa lata później liceum. W r. 1824 Henryk Szpilowski nadał pałacowi kształt teraz

niejszy. Od r. 1817 do 1830 mieścił się w nim, tudzież w gmachach sąsiednich lub dobudowanych, uniwersytet Aleksandryjski, potem gimnazya, i Szkoła sztuk pięknych tudzież gabinety: zoologiczny, gipsów i inne, od r. 1862 do 1869 Szkoła Główna, obecnie zaś uniwersytet Cesarski. W r. 1893 według planu Szyllera i Jabłońskiego zbudowano na miejscu skweru przed pałacem nowy gmach biblioteczny, w głównym zaś gmachu po bibliotece będą umieszczone aule i pracownie uniwersytetu. — *Pałac Krasieński* na Krakowskim Przedmieściu wystawił Jan Ansgary Czapski 1740 r.; później posiadali go Małachowscy, od r. 1809 ordynaci Krasieńscy. Znajduje się w nim zbrojownia, w pawilonie zaś dobudowanym od ul. hr. Berga, biblioteka połączona ze zbiorami Konstantego Swiżińskiego. — *Pałac Potockich* na Krakowskim Przedmieściu wystawił Ludwik Tyszkiewicz 1792 r. podług planu Jana Kamsetzera. — *Pałac instytutu muzycznego* przy ul. Ordynackiej rozpoczął budować w kształcie obronnego zamku ordynat Janusz Ostrogski 1597 r. Następni właściciele przerobili go na pałac, w którym od r. 1859 mieści się instytut. — *Pałac b. komisji skarbu* przy ul. Rymarskiej był własnością Leszczyńskich; w r. 1824 przebudował go Antoni Corazzi w stylu klasycyzm. — *Pałac ordynatów Zamojskich* przy ul. Senatorskiej stanął w r. 1815 na miejscu pałacu Błękitnego, wzniesionego przez Augusta II dla córki króla, Orzelskiej. Znajduje się w nim biblioteka i zbrojownia. — *Pałac b. Mennicy* przy ul. Bielańskiej należał do Potockich; kupiłszy go w r. 1765, Stanisław August obrócił na mennicę. Rozebrany w r. 1817, stanął znowu podług planu P. Aignera. Mieści obecnie warsztaty wojskowe. — *Pałac Załuskich* przy ul. Daniłowiczowskiej, zbudowany 1621 r. przez Mikołaja Daniłowicza, zniszczony w 1655 r., po przerobieniu w 1741 r. użyty na umieszczenie biblioteki publicznej braci Załuskich. Otwarta dnia 3-go sierpnia 1746 r., pozostawała tam do r. 1795. W niszach od strony dziedzińca znajdujesię 37 popiersi Królów z kamienia. — *Pałac zwany Mniszchowski* przy ul. Senatorskiej, stoi na miejscu domów Ossolińskich, a następnie Kazanowskich, Radziejowskich i Rejów. W r. 1730 wystawił tam pałac Józef Wandalin Mniszech; później była to własność Potockich, od roku zaś 1829, po przebudowaniu, mieści Resursę Kupiecką. — *Pałac Resursy Obywatelskiej* na Krakowskim Przedmieściu stanął w r. 1861 podług planu Leona Karasowskiego na gruncie pałacu Kazanowskich, następnie Zamojskich i Mniszchów. — *Pałac Uruśkich* na Krakowskim Przedmieściu wznosił budowniczy A. Gołowski 1844 r. na miejscu

pałacu Poniatowskich. — *Gmach kantoru Banku Państwa* przy ul. Rymarskiej zbudował w r. 1828—1830 Antoni Corazzi na miejscu pałacu Michała Ogińskiego, na pomieszczenie biur b. Banku Polskiego. Tenże budowniczy wznosił sąsiadujący z nim pałac b. ministrów skarbu, na miejscu pałacu Leszczyńskich. — *Gmach Towarzystwa Dobroczyńności*. Zawiązane w r. 1814, kiedy nędzę Warszawy zwiększył wielki pożar, Towarzystwo Dobroczyńności mieściło się z razu przy ul. Miodowej Nr 487, następnie w klasztorze ks. Franciszkanów przy ul. Zakroczymskiej. W r. 1818 otrzymało posesję na Krakowskim-Przedmieściu, w której dotychczas pozostaje. Jest to dawny pałac Kazanowskich, od r. 1661 Lubomirskich, a następnie pp. Karmelitek bosych (ob. *kościół*). Po oddaniu tych gmachów Towarzystwu, przebudował je A. Corazzi. Towarzystwo rządzi się ustawą z 13 czerwca 1825, zmienioną w r. 1891. — *Gmach Towarzystwa Kredytowego Ziemińskiego* przy ul. Mazowieckiej, z dolnym piętrem na wzór Prokuratury w Wenecyi, postawili Henryk Marconi i Józef Górecki w r. 1856. Wznosił się tam poprzednio pałac Czerwony biskupa poznańskiego Michała Bartłomieja Tarły, zbudowany 1661 r., w którym mieszkało później poselstwo tureckie. Sala zebrań Towarzystwa jest ozdobiona malowidłami ściennymi Karola Marconi'ego. — *Pałac Kronenbergów* przy ul. Mazowieckiej wystawiono w r. 1869 podług planu Hitziga na miejscu dworu Radziwiłłów, Małachowskich i t. d. — *Pałac Saski* ob. *Ogród Saski*. — *Pałac Krasieńskich* ob. *Ogród Krasieńskich*. — *Dworzec* dr. żel. warszawsko-wiedeńskiej wybudował H. Marconi 1844 r.; dr. ż. warszawsko-petersburskiej wybudowano w r. 1862; dr. ż. warszawsko-terespolskiej w r. 1866, podług planu Adolfa Kropiwnickiego. — *Gmach hotelu Europejskiego* zbudował H. Marconi 1859 r. w stylu Odrodzenia; na parterze znajduje się plafon Józefa Simlera. — *Pałac arcybiskupi* przy ul. Miodowej. Na miejscu dworców, w połowie XVIII w. Piotr de Rioncour postawił pałac przy ul. Miodowej z mурowaną oranżeryą, która ciągnęła się ku cekhauzowi przy ul. Długiej. Przy działach spadkowych w r. 1768 syn jego Andrzej, poseł saski, sprzedał całą posesję Janowi Borchowi; od r. 1793 do 1795 prawem zastawu posiadał ten pałac Szczepan Zambrzycki; w r. 1800 od Borchów kupił go Ludwik Nesti, restaurator i cukiernik; w r. 1810 przeszedł na własność Karola Kerna; od Józefy Kernowej d. 27 lipca 1838 rząd nabył pałac na rzecz arcybiskupów warszawskich. — *Gmach Towarzystwa Kredytowego m. Warszawy*, założonego w r. 1870, mieści się przy ul.

Włodzimierskiej; zbudował go w stylu Odrodzenia J. Ankiewicz, ozdobili posągami alegorycznymi T. Rygier, A. Pruszyński, L. Kucharzewski i K. Ostrowski. Na stropie sali zebrań ogólnych malowidło W. Gersona wyobraża Warszawę, udzielającą gościnności Religii, Nauce, Prawu, Sztuce, Rzemiosłu i biorącą w opiekę ubogich i sieroty. — *Gmach więzienia karnego* przy ul. Długiej (od rogu ul. Nalewek do ul. Przejazd). Na tem miejscu, w r. 1582, Stefan Batory wystawił szpital dla chorych i niedołężnych żołnierzy. Władysław IV w r. 1638 przerobił szpital na szbrojownię czyli cekhauz. Ten gmach okazały stanowił jedną z osobliwości miasta. Po zrabowaniu przez Szwedów Jan III odnowił arsenał. Dnia 10 lipca 1702 r. piorun uderzył weń, zapalił prochy, i wtedy część gmachu od strony Nalewek z dachem i murem naroznym runęła. Odbudował go za Augusta II generał artylerji Bruehl i bliżej ul. Przejazd wznosił pałac, w którym rezydowali generałowie artylerji. W r. 1794 przy cekhauzie mieściła się rada wojenna. Prussacy zajęli go na swoją artylerję. Za Ks. Warszawskiego była tu szkoła artylerji i inżynierji; po r. 1815 gmach ten wewnątrz i zewnątrz odnowiono; w sali środkowej znajdowały się starożytne broje. W r. 1833 dano inne temu gmachowi przeznaczenie, umieszczając w nim dom kary i poprawy.

Ogrody.

Ogród Botaniczny. Jeszcze za książąt mazowieckich, kiedy rezydowali w Jazdowie, były tu podobno ogrody, które pospołu z dziedzictwem książęcym stały się własnością panujących. Następnie Jan Kazimierz nadał owe zabudowania i ogrody ujazdowskie Teodorowi Denhoffowi w r. 1668; ten zaś ustąpił je po sześciu latach Stanisławowi Lubomirskiemu, od Lubomirskich zaś kupił je Stanisław August w r. 1764. Wtedy to uporządkowano i ozdobiono ogród; teraźniejsze jednak swoje przeznaczenie otrzymał dopiero w r. 1817, kiedy Cesarz Aleksander I, nabywszy Łazienki i posesye sąsiednie, część ogrodów podarował zwierzchności naukowej. Profesor botaniki w uniwersytecie warszawskim, Michał Schubert i starszy ogrodnik Guenther przenieśli tam ogród Botaniczny, który poprzednio mieścił się po za pałacem Kazimierowskim, czyli uniwersytetem. Nastąpiło to w r. 1819. Rośliny są zasadzone podług systemu Adryana Jussieu'go; wielką obfitością wyróżniają się zbiory palmowatych, obrazkowatych i storczykowatych. W ogrodzie tym przechowały się ślady stacyj Męki Pańskiej (Kalwaryi ujazdowskiej) oraz fundamentów świątyni pod wezwaniem Opatrzności, położonych w r. 1792.

Ogród Saski. Na gruntach folwarku starostwa Warszawskiego Tobiasz Morsztyn wystawił pałac z ogrodem 1675 r. Od Morsztynów kupił tę posesję i sąsiednie August II r. 1713 i wybudował pałac 1724 r., ogród zaś, po francuzku urządony, otworzył d. 27 maja 1727 r. dla publiczności, która wchodziła z placu targowego, przez bramę Żelazną, przy zbiegu ul. Żabiej i Granicznej. Obok muru, okalającego pałac, stał podówczas gmach teatralny, Opernhaus. Od Sasów nabył pałac i ogród rząd pruski 1797 r., poczem przeszły na własność rządu. W r. 1816 urządzili ogród na wzór angielski Sauvage i Strobel. W r. 1849 ogród przeszedł pod zarząd magistratu. Położony w samym środku miasta ma 7 bram. Wprost głównego wejścia od Saskiego placu, przez kolumnadę, w r. 1842 przez Idźkowskiego wzniesiona, znajduje się wodotrysk w kształcie wazonu, o średnicy 40 stop, po za nim zaś kompas marmurowy, postawiony z zapisu meteorologa Antoniego Magiera. Na wzgórzu od strony ulicy Niecałej wznosi się budowla służąca za zbiornik wody, zbudowana 1854 r. przez Henryka Marconi'ego, podług wzoru świątyni w Tivoli. Około 30 figur symbolicznych kamiennych, pochodzących przeważnie z czasów saskich, przyozdabia cienne aleje. Jest też sztuczna sadzawka, służąca zimną za ślizgawkę. Śród ogrodu znajduje się budynek Teatru letniego. Przy ogrodzie mieści się zakład wód mineralnych. w gmachu 1847 r. wystawionym przez H. Marconi'ego na wzór łaźni Dyoklecyana. Gmach ten zdobią posągi symboliczne dłuta L. Kaufmanna, oraz popiersia znakomitych lekarzy: Augusta Wolffa, Franciszka Brandta, Józefa Czekińskiego i Józefa Celińskiego.

Ogród Krasieńskich. Jan Dobrogost Krasieński, na gruntach kupionych od Gizów, Działotich i innych zamożnych mieszczan, wybudował w stylu włoskim okazały pałac, z jednej strony z rozległym podwórzem (dziś plac), otoczonym wysokim murem, z drugiej zaś z ogrodem w formie czworokąta. W r. 1765 cała ta posesya przeszła na własność rządu, ogród zaś, uporządkowany przez Knalkfusa, otwarto dla publiczności 1 kwietnia 1768 r. Front pałacu, zajmowanego dziś przez izbę sądową, od strony placu zdobi płaskorzeźba „Pojedynek trybuna Marka Waleryusza z Gallen“, od strony ogrodu „Wjazd tryumfalny Juliusza Cezara do Rzymu“, obiedwie dłuta Antoniego Bianchi'ego. Pałac ten jest jedną z najpiękniejszych budowli miasta. Ogród przez długi czas służył za miejsce uroczystości i zabaw publicznych. W sąsiednim ogródku Dueckerta mieści się najstarszy instytut wód mineralnych, założony 1824 roku.

Ogród Frascati, urządony w r. 1772—1784 przez Kazimierza ks. Poniatowskiego, rozciągał się na przestrzeni od teraźniejszego Instytutu Głuchoniemych i od Nowego Światu w dół, gdzie dziś ul. Książęca, podówczas nieistniejąca. Był to wspaniały ogród z osobliwymi ozdobami architektonicznymi. Przecięty ul. Książęca, w małej części pozostał przy szpitalu św. Łazarza, w większej zaś, starannie urządzonej, zatrzymał dawną nazwę i należy do hr. Branickich, jako park przy ul. Wiejskiej.

Ogród Foksal. Na tem miejscu w XVII w. posiadali pałac i ogród Czapscy; od nich w r. 1746 przeszedł na własność Maryi i Anny z Kolowrathów Bruehlowej i następnie często zmieniał właścicieli; jednym z nich był Ignacy Krasiecki; od niego w r. 1768 odkupił tę posesję Franciszek Potocki. Następny posiadacz, Fryderyk Kabryt, bankier, urządził miejsce zabaw nazwane Foksałem. Otwarcie nastąpiło 15 maja 1776 roku. Z tego ogrodu wznosił się balonem sławny Jan Piotr Blanchard dnia 10 maja 1789 i spadł w lesie białoleckim; była to jego druga podróż napowietrzna w Warszawie; pierwszą pospół z Janem Potockim uskutečnił w r. 1788 z ogrodu pałacu Mniszchów. Następnie urządzano tam różne widowiska; obecnie posesya zwana Foksałem składa się z kilku pałaców wzniesionych na miejscu uszczuplonego ogrodu. W jednym z nich znajduje się biblioteka Przewdzieckich.

Dolina Szwajcarska. Ogród i posesya tej nazwy leżały przy gościńcu wiodącym ku zamkowi jazdowskiemu; w r. 1768 rząd подарował te grunta ks. Bazylianom pod budowę konwiktów dla młodzieży; skończyło się atoli na założeniu fundamentów, gdyż w r. ks. Bazylianie zrzekli się za wynagrodzeniem, przywileju. Rząd wydzierżawił grunt wieczyście w r. 1825 Stanisławowi Sleszyńskiemu, który wznosił kamienicę N. 13 i założył ogród owocowy. W r. 1852 nabyli całą posiadłość St. Dziechciński i A. Winnicki i wybudowali gmach frontowy z salą koncertową, przebudowany w r. 1867. Od jego wzniesienia Dolina Szwajcarska stała się miejscem koncertów letnich różnych orkiestr niemieckich i miejscowych. Wzniesiono tu także letni cyrk drewniany. W r. 1893 obszar ogrodu znacznie uszczuplono, oddając go pod budowę domów.

Ogród Pomologiczny, założony w r. 1865 w Marymoncie, od r. 1870 przeniesiony na folwark należący niegdyś do kościoła św. Krzyża, pomiędzy ul. Nowogrodzką i Koszyki, stanowi filię ogrodu Botanicznego i służy do hodowli drzew i krzewów owocowych.

E. *Historia miasta.*

I. *Początki Warszawy.* Zbieg naturalnych dróg lądowych idących grzbietami wododziałów i przecinających Wisłę w punkcie, leżącym pomiędzy ujściami jej najważniejszych dopływów w średnim biegu (Pilicy, Bugu z Narwią i Bzurą), musiał już w odległej przeszłości ściągnąć przedsiębiorczych osadników, którzy pozajmowali dogodniejsze miejsca na wybrzeżach rzeki i ważniejsze stacje przy drożynach wijących się przez rozległe, błotniste puszcze, pokrywające obszar między Bugiem, Pilicą i Bzurą. Wykopalisko monet rzymskich (cesarza Adryana) w Izdebnie (pow. błoński, około 4 mil od Warszawy), rzymski pieniądz znaleziony w warstwie gliny (w głębokości 3 mt.) przy prowadzeniu robót kanalizacyjnych w alei Ujazdowskiej (w Warszawie), monety angielskie z XI w. znalezione pod Kaskami (w pobliżu Izdebnia), świadczą o ruchu handlowym, choć niezbyt ożywionym zapewne, na drogach wiodących na późniejszą Warszawę, ku Bałtykowi i pń.-wschodnim obszarom.

Omentarzyska przedhistoryczne, rozkopane w Raszynie (1852 r.), Książenicach (1856), Izdebnie, Skierniewicach (1860 r.), urny znalezione przy budowie pałacu belwederskiego (r. 1823) i tarasu zamkowego w Warszawie, omentarzyska okolicie Pragi (Brudno, Tarchomin, Targówek, Grochów) zbadane w ciągu ostatnich lat dwudziestu, stwierdzają dawność osad ciągnących się po obu brzegach Wisły i wzdłuż traktów lądowych.

Ludność tych osad przedstawiała zapewne mieszaninę plemion, rozsiadłych nad brzegami rzek uchodzących do Wisły w pobliżu Warszawy. W mieszaninie tej górowali przybysze od wybrzeży Bałtyku i okolic dolnego biegu Wisły—Pomorzanie, przedstawiciele wyższej kultury. Ruch kolonizacyjny w kierunku ku wschodowi istniał już niewątpliwie w epoce przedhistorycznej. Emigracja ta, pozabawiając zachodnią słowiańszczyznę zdolniejszych i dzielniejszych jednostek, ułatwiała podbój niemiecki i wynarodowienie obszarów między Elbą a Odrą, tudzież wybrzeży Bałtyku. Pomorzanie posuwają się brzegami Wisły, Narwi i Bugu, w kierunku od ujścia ku źródłom i zakładają tam pierwsze przystanie, osady rybackie i pasterskie, targowiska. Większa część najdawniejszych grodów, targowisk i osad nad Wisłą (w obrębie Mazowsza, od ujścia Pilicy począwszy), Narwią, Bugiem, nosi nazwy jakie spotykamy jedynie w dorzeczu dolnej Wisły, na dawnym Pomorzu lub w przyległych okolicach Wielkopolski. Nazw takich jak: Arciszew, Czersk, Czerwińsk, Łów, Nieszawa, Płock, Płochocin, Raciąż, Radzymin, Serock, Tarchomin, Tarczyn, Warszewice, Zuzela, nie spotykamy ani w

Małopolsce ani nawet na Mazowszu, w stronach oddalonych od większych rzek. Warszawa (pierwotnie Warszowa) jest prawdopodobnie jedną z tych osad pomorskich, założoną przy pierwotnej osadzie rybackiej (dziś ulica Rybaki). Najdawniejszą przystanią dla statków płynących Wisłą był z lewego brzegu Solec, leżący na pń.-wschód od Warszawy zaś na praw. brzegu wś Kamień, położona naprzeciw Solca. Rozległa Kępa Kawcza (dziś Saska) na Wiśle ułatwiała przepławianie w tym miejscu koni jucznych i bydła, w epoce kiedy przewożono towary na grzbiecie zwierząt, przedzierających się z trudem wazkimi drożynami, przez gąszcze bagnistych puszczy. Znaczenia tych dwu przeciwnych targowisk (takie pary targowisk spotykamy zwykle nad brzegami większych rzek) dowodzi, zarówno wzniesienie grodu książęcego w Ujazdowie, na płaskowzgórzu górującem po nad Solcem jak i wczesne (nieznanej daty) utworzenie parafii i wzniesienie kościółków zarówno na Soleu jak i w Kamieniu (nadanym bisk. płockim). Zwiększający się ruch na drogach lądowych, w miarę zaludniania się obszarów między Pilicą, Bzurą a Narwią, utworzenie dróg kołowych przez puszcze zalegające dorzecza tych dróg wodnych, wytworzy przy coraz liczniej uczęszczanym przewozie pod Warszawą, dwa nowe targowiska: jedno z lew. brzegu przy wsi Warszawie na suchym i piaszczystym wzgórzu (dziś Rynek Starego Miasta), obok zjazdu ku rzece (ulica Mostowa), drugie z praw. brzegu, powstanie w większym oddaleniu od Wisły, przy wsi Brodno (Brudno), po za nadbrzeżną osadą Pragę. Będzie to os. Targowe (dziś Targówek). Rozwój tych nowych targowisk odbierze dawne znaczenie poprzednim i odciągnie od nich ludność. Obszar między dolnym biegiem Pilicy i dolnym biegiem Bugu wchodził niewątpliwie w skład państwa Piastów już przy końcu X wieku. Leżał on jednak już po za linią pogranicznych grodów rozmieszczonych ponad Bzurą i Narwią. Pokryty wielkimi puszciami, słabo zaludniony, wystawiony od wschodu na najazdy plemion litewskich i ruskich, był traktowany przez ówczesnych kierowników państwa piastowskiego, jako nieużyteczny aneks, oddany na pastwę samowoli pogranicznych kasztelanów. Kościół nie wiele się też troszczył o nieliczną ludność tego lesistego obszaru obejmującego około 200 mil kwadr. lecz liczącego może nie więcej jak 50 mieszkańców na jednej mili. Kiedy przy urządzaniu coraz nowych biskupstw, wykreślone będą granice świeżych dyecezyi, obszar ten, jako niepożądany, pozostanie pod władzą swego pierwotnego biskupa (poznańskiego), który w stosunku do tego odległego i oddzielnego obszaru innych dyece-

zyi, terytoryum, uważał się poniekąd za biskupa „in partibus infidelium“. Nad opuszczonym pograniczem rozciąga niekiedy z miłosierdzia opiekę biskup płocki, którego dyecezya sięgała prawego brzegu Wisły i obejmowała oba targowiska pod Warszawą: Targowe i Kamień. Zasluga krzewienia chrześcijaństwa w tych okolicach należy się klasztorowi kanoników regularnych w Czerwińsku (istniejącemu już w połowie XII w.), osadzonych przy grodzie i targowisku tamecznym jak o tem świadczy uposażenie z dochodów książęcych (19-ty targ, 19 grzywna z kar, 19 stątek co do ła, 10 żrebię i 10 dzień służby dla zamku). Posiadając, już na początku XII w., kilka wsi w pobliżu Warszawy (Służewo, Borzęcino, Koczargi i Wojcieszyno, następnie Wawrzyszewo pod Błoniem) uważają kanonicy za obowiązek zarówno zakładać kaplice w swych posiadłościach, jak i obsługiwać powznoszone przez ludność czy książąt nieliczne kaplice, niemające stałej obsługi duchownej. Taką kaplicą był kościółek św. Jerzego, wzniesiony zapewne już na początku XIII w. przy wsi Warszawie, niedaleko traktu kierującego się ku Wiśle (kościółek stał na ulicy Św. Jerskiej a trakt szedł w kierunku ulicy Długiej i Mostowej, zaś wieś Warszawska zajmowała obszar okolic dzisiejszego Nowego Miasta). Erndtel w opisie Warszawy (z r. 1730) uważa, zgodnie z ówczesną tradycją, kościółek ten za najstarszą świątynią miasta. Kiedy wzniesiona była kaplica na Solcu, kto i kiedy utworzył przy niej parafią, niewiadomo. Można domyślać się tylko iż dzieje tej parafii i kaplicy wiążą się z nieznaną też historją grodu książęcego w Jazdowie. Zarówno początki organizacji kościelnej jak i wprowadzenie porządków państwowych na obszarze okolic Warszawy dokonywała się za rządów Konrada I (od r. 1199). Zarówno pod względem kościelnym jak i politycznym obszar W. i jej okolic zostaje poddany zwierzchnictwu władz utworzonych przy grodzie czerskim. Kasztelanią czerską wymienia dokument z r. 1231 (Kod. Wielk. Nr 132). Miro kasztelan pojawia się w akcie z r. 1236, Albert wojewoda r. 1246, archidyakoniat czerski (dyecezyi poznańskiej) istnieje już r. 1252 a Wiktor archidyakon znany w r. 1267. O późnem, stosunkowo, zaprowadzeniu organizacji parafialnej, w najbliższej okolicy W. świadczy fakt, iż przy założeniu kościoła paraf. w Zegrzu nad Narwią (około 4 mil. na półn. od W.) a więc na obszarze dyecezyi płockiej, nadane mu zostały dziesięciny z wsi: Polików, Młociny, Wawrzyszew, Sochaczew, Czerwonka, Rybno i Rozłazłowo. Nadanie to pochodzi zapewne z pierwszych lat wieku XIII.

O istnieniu grodu książęcego w Jazdowie przy W., dowiadujemy się z opowieści rocznikarskiej o napadzie Litwinów, którzy przeprowadzili się przez Wisłę, w wigilię św. Jana r. 1262, o władnęli dwór książęcy, zamordowali ks. Ziemowita a syna jego wzięli do niewoli i wypuścili dopiero za złożeniem okupu. W r. 1288 wydaje w Jazdowie Konrad II (syn Ziemowita) akt nadania kościoła w Błoniu klasztorowi czerwińskiemu.

Pierwotna Warszawa, wieś książęca, leżała prawdopodobnie na obszarze późniejszego Nowego Miasta, nad Wisłą niedaleko ujścia rzeczki Drny. Tradycją podaje iż kościół Panny Maryi (na Nowem Mieście) stoi na miejscu zajmowanem kiedyś przez świątynią pogańską. Wytworzenie się wspomnianych powyżej targowisk, przy przewozie wiślanym pod Warszawą, pociągnię i wzniesienie dworca książęcego wraz z kaplicą w sąsiedztwie targowiska z lewego brzegu. Akt nadania wsi Służewo (pod Warszawą) przez ks. Konrada niejakiemu Gotardowi, w nagrodę za pogrom Jadźwingów, według Paprockiego który, podając dokładnie tekst dokumentu, znającego zresztą z innych źródeł, musiał przepisać wiernie i miejsce wystawienia, zastąpione w kopiach powołaniem się na inne współcześnie wydane akty („ut supra“)—był sporządzony r. 1241 w Warszawie („actum et datum Varscheviae“). Tenże Gotard wraz ze Stanisławem (bratem?) występują w akcie Konrada z r. 1231 jako dziedzice Rakowa pod Warszawą. Jeszcze rejestra pob. z 1580 r. podają w tej wsi „sors Gotardi“ którego właścicielką jest Barbara Rakowska. Według Paprockiego potomkowie Gotarda posiadali prócz tego (w XIII czy XIV w.) wsi: Nadarzyn, Rusiec, Skorosze, Urzuty, Stara Wieś i Zabinię (leżące w par. Nadarzyn; stwierdzają to rejestra pobor. z 1580 podające pod wsią Rusiec „de sorte olim Gothardi de Rusiec“). Ów pogromca Jadźwingów był niewątpliwie wybitną postacią w otoczeniu ks. Konrada, który nagradzając jego zasługi obdarza go licznymi włościami w okolicy Warszawy. Między rodzinami które wywodzą się od Gotarda, spotykamy głośnych w XVI w. Uchańskich. Powyższe dane pozwalają przypuszczać iż Warszawa, jakkolwiek była w r. 1241 tylko wsią z targowiskiem i dworcem książęcym i nie posiadała jak Czersk lub Sochaczew znaczenia centru politycznego i kościelnego, przerastała te starsze osady ludnością i ruchem handlowym i dla tego stała się zapewne najdogodniejszą i najprzyjemniejszą z rezydencji książęcych, skoro już w XIII w. spotykamy tu aż dwa dworce książęce a Konrad obdarza zasłużonego i użytecznego mu wodza dobrami leżącymi w po-

blizu najważniejszego z grodów książęcych.

Targowisko warszawskie mogło już za Konrada posiadać niektóre urządzenia (sądowe zwłaszcza) niemieckie, jakie spotykamy w Płocku r. 1237 w akcie biskupa Piotra („omnes habitatores civitatis sive Theutonico sive Polono iudicet scultetus“). „Conrad scultetus de Dobrin“ występuje już w akcie z 1239 r. spisany w Troszynie (w gostyńskim. R. 1239 Bolesław syn Konrada, nadaje (jeszcze za życia ojca) niemieckim Templaryuszom wsi: Orzechowo, Dreszewo, Skuszewo leżące o kilka mil na płn. od Warszawy, nad Bugiem, w pobliżu Kamieńczyka (Perlbach, Regesta Konrada I z powołaniem na Ledebuhr, Archiv XVI, 334).

Kiedy i od kogo otrzymało targowisko warszawskie prawo miejskie, nie wiadomo dotąd. Odszukany przez J. S. Bandtkiego r. 1251 (w kalendarzach krakow. z r. 1729 do 1757) jest wielce prawdopodobną datą. Założycielem miasta byłby w tym razie Ziemowit († 1262). Erndtel opisujący z wielką starannością W. pod względem fizycznym, podaje na podstawie ogólnej opinii (w r. 1730) rok 1269 i ks. Konrada II jako założyciela.

Wydana w r. 1764 broszura: „Informacya o prawach i swobodach miasta Starej Warszawy“ przytacza kilka szczegółów ze znanego piszącemu widocznie z treści dokumentu lokacyjnego. Nieznany autor broszury powiada iż książę mazowiecki, fundator Warszawy, wyznaczając obszar ziemi dla miasta zastrzegł sobie 60 grzyw. czynszu i podwojdy. Dane te stwierdza akt Zygmunta I z r. 1537 w którym powiedziano iż mieszczanie warszawscy płacili książętom 60 grzyw. czynszu który następnie w XVI w., z powodu zmniejszenia wartości monety, podniesiony został do 80 grzyw. Wynika ztąd iż Warszawa otrzymała przy lokacji 120 łanów (z obszaru wsi książęcej) z opłatą 15 gr. (pół grzywny z łanu) podniesioną w XVI w. na 20 gr. Prócz tego dostali osadnicy pastwisko na przyległych ziemiach książęcych a zapewne i wolny wręb w lasach książęcych. Rzecz naturalna iż prawo wyrobu i sprzedaży trunków stanowiło niezbędny dla targowiska przywilej. Ludność targowiska składała się niewątpliwie z różnoplemiennych pierwiastków. Akt którym Konrad uwalnia r. 1222 wś Łomnę nad Wisłą od jurydykcyi grodu książęcego (pozwala domyślać się że władzę sądową wykonywać będzie tam sołtys) wylicza osadników tej wsi. Ich nazwiska również jak i nazwy obecnych aktowi duchownych, świadczą o niemieckim i prusko-litewskim pochodzeniu. O znacznej ludności niemieckiej w Płocku świadczy powołany powyżej akt biskupa płockiego z r.

1237. Ziemowit dozwalać w r. 1254 wprowadzić prawo niemieckie we wsiach biskupa płockiego wzywa temi słowy osadników: „Accedant itaque securi hospites de quacunq natione ad incolendas terras dicti Episcopatus, scientes quod omni servitute ab eis relegata, gaudebunt pleno jure theutonico cujuscunq provincie vel civitatis, prout ipsimet elegerint“ (Kod. Maz., 19). Położona w punkcie krzyżowania się ważnych dróg handlowych lądowych i wodnych Warszawa, musiała od początku ściągać różnoplemiennych osadników, wśród których Niemcy i Pomorzanie byli przedstawicielami wyższej kultury.

II. Centr powiatu, ziemi i prowincyi. Wkrótce po przekształceniu targowiska warszawskiego na miasto, przy wzrastającym zaludnieniu okolic W., staje się ona centrem nowo utworzonego powiatu i ziemi, siedzibą świeżo zorganizowanych dla tej ziemi instytucyi. Jeszcze w akcie Konrada (syna Ziemowita) wystawionym w Jazdowie r. 1288, a nadającym klasztorowi czerwińskiemu kościół w Błoniu ze wsiami: Wawrzyszewo, Nagórna wieś i Wola (Swola), spotykamy samych dostojników czerskich; widocznie niema jeszcze kasztelanii warszawskiej. Jednakże w następnym roku (1289) w akcie nadania wsi Miedzyszyno (nad Wisłą w pobliżu Pragi) kościółowi w Błoniu powiedziano: „Villam Myedzieszyno.... in districtu Varzaviensi“ (Kod. Maz. 31). W dok. z r. 1295 występuje wieś Mielecin (pod Błoniem) położona „in terra Varsoviensi“. W r. 1313, 1321 i 1324 przy boku księcia Trojdena pojawia się „Albertus dictus Cuzma“ kasztelan warszawski; 1340 urząd ten spełnia „Panetha“. W r. 1334 Bartłomiej wójt warszawski pełni funkcya pisarza książęcego.

Naraz z pomroki dziejowej wynurza się wyrazisty, choć nie dość pełny obraz młodego, ruchliwego, zakwitającego miasta, zdążającego do zajęcia stanowiska głównego centra dla Mazowsza i jednego z głównych miast w państwie. Obraz ten przechowały nam akta procesu z Krzyżakami jaki się toczył w murach W. w r. 1339. Jestto pierwszy donioślejszy fakt wprowadzający nazwisko W. na karty historyi. W motywach uzasadniających wybór W. na miejsce odbycia sądu, powiedziano, iż miejsce to otoczone murem, posiada stałą rezydencyą księcia Mazowsza (Trojden od r. 1313), który tu rozsądza sprawy cywilne, zaś osoby duchowne załatwiają sprawy kościelne (zapewne archidyakoni czerscy przebywali przy boku księcia w W.). Bezpieczny i łatwy dostęp, (istniały widocznie już dawno utworowane traktory lądowe), obfitość wszelkich potrzeb, porządne gospody, dobre podwojdy (świadczy to o żywym ruchu

handlowym), bezpieczeństwo zarówno dla miejscowych jak i przybyszów, pod opieką dbałego o spokój księcia—oto pobudki, które według słów aktu, przemawiały za wyborem na miejsce sądu tego młodego i nieznanego dotąd miasta.

Znaczenie W. jako centru handlowego wzrastać znacznie coraz więcej, w miarę zaludnienia obszarów prawego brzegu Wisły, i dorzecza Bugu i Narwi; kolonizacja ta, wzmacniać się znowu będzie wraz z coraz większym bezpieczeństwem. Jadźwingowie zgnieci, litwini pod wpływem małżeństw książąt mazowieckich z księżniczkami litewskimi, zaprzestają łupieżczych najazdów. Ruch na traktach handlowych koncentrujących się w Warszawie musi być znaczny, jeżeli w przywileju wydanym r. 1339 w Sączu, przez Jadwigę wdowę po Łokietku, na założenie miasta na obszarze wsi Jakubkowie (pow. limanowski) wymieniono jako główne drogi handlowe: trakt węgierski, krakowski i warszawski. (Kod. dypl. pol. Bartoszewicza III, 202). Po Trojdenie († 1341) obejmuje rządy w księstwie warszawskim syn Kazimierz, rezydujący w Warszawie. Przy boku jego jest kasztelanem po Albercie Kuzmie (1313—1334) i Dobrogosie (1338), Panała („Panetha“, „Panatha“ jeszcze w r. 1340 kaszt.), który już w 1343 jest kasztelanem czerskim, a warszawską kaszt. po nim objął Tomasz („Thomazius“). Głośny wójt warszawski Bartłomiej, odgrywający ważną rolę na dworze księęcym, (świeżo, bo w r. 1339 bawił w Włodzimierzu przy boku Jerzego ks. Rusi, ob. Kod. dypl. pol. III, 190) jest przy życiu jeszcze w r. 1343 i kładzie swój podpis zaraz po kasztelanie przed wojskim i kapelanami księęcimi. Kazimierz podjął czy też zamierzał podjąć odbudowę zamku księęciego (widocznie już starego i zaszczupłego), bo w potwierdzeniu swobód dla wsi biskupa poznańskiego, wydanym r. 1350 zastrzega, iż mieszkańcy tych wsi jedynie tylko obowiązani będą pomagać „ad reedificationem castris in Warschovia cum aliis militibus“. Założenie miasta w Tarczynie r. 1353 (?) za przywil. Kazimierza można uważać za dowód wzrastającego ruchu handlowego i zaludnienia okolic Warszawy. Po śmierci Kazimierza (26 lut. 1354) obejmuje jego dzielnicę brat Ziemowit, który zajęty sprawami politycznymi na szerszej widowni, nie ma czasu opiekować się Warszawą, w której zapewne rzadko gości. Przystosował on dla niej tylko znakomitego organizatora w osobie syna Janusza, który młodość swą spędza w wybornej szkole, na dworze Kazimierza W. i zapewne wkrótce po śmierci tego króla otrzymuje od ojca w zarząd księstwo warszawskie. Podczas gdy

Ziemowit dwukrotnie się żeni z księżniczkami szlaskimi, zniemczonemi lub niemkami (przez matki), a córki swe wydaje też za zniemczonych książąt: szczecińskiego i opolskiego, to syn Janusz, idąc za przykładem Kazimierza W., żeni się z księżniczką litewską Dawnutą (Anną) córką Kiejstuta. Kiedy objął rządy księstwa warszawskiego nie można ściśle oznaczyć. Wiadomo, iż w r. 1376 wydał miastu przywilej na zbudowanie łaźni z przeznaczeniem dochodu na rzecz kasy miejskiej. W r. 1377 Janusz ks. wicki, warszawski, zakroczyński, sprzedaje w Zakroczymiu przewóz pod Warszawą, obywatelowi warsz. „Kuncza“ zwanemu za 32 kop gr. prag. Ma on płacić z przewozu księciu rocznie 10 kop gr. i przewozić darmo dwór książęcy. Statki sam będzie budować (akt znany z potwierdz. w r. 1552 na sejmie w Piotrkowie). W tymże roku (1377) odbędzie się w Sochaczewie wielki zjazd dostojników mazowieckich, zwołanych przez Ziemowita (ojca Janusza), dla uporządkowania praw mazowieckich i usunięcia przestarzałych zwyczajów sądowych. Ostatni to tryumf starszego grodu nad Warszawą. W r. 1378 nadaje Janusz „dux Masoviae, dominusque et haeres cernesis, warscheviensis“ miastu W. kościół św. Ducha za murami („extra muros civitatis nostre warszew.“) z juryzdykcyą i prawem patronatu. Kościołowi temu oddał obywatel warsz. Michał Panczatka trzecią część dochodów z wójtostwa warsz., który to dochód nabył on od Małgorzaty wdowy po Brunonie, jej ojca Mikołaja i wnuczki Katarzyny. Matka owej Małgorzaty nazwana w akcie „Kenna“ otrzymała ten dochód drogą procesu po wójcie Klemensie (ojcu czy mężu?) według zasad prawa chełmińskiego („iure et justo iudicio culmensi iudicis acquisivit“). Klemens ów był widocznie następcą Bartłomieja. Pozostałe po Klemensie dzieci, sprzedały swe prawa do wójtostwa księciu, który następnie odstępuje to wójtostwo w r. 1408 „prudenti viro Petro dicto Pelgrzim, civi ibidem de Warschevia“ za 200 seksagen gr. prag. Do juryzdykcyi wójta należało miasto z przyległymi folwarkami i ogrodami, wieś Jazdowo z ogrodem przy wsi zwanym Chmielnik, dalej Młociny, Wawrzyszew i Powązki. Do wójta należały karczmy w tych wsiach, dwie włóki magd. roli i łaźnie w mieście, trzeci denar od spraw sądowych. Niewątpliwie książę wybrał na wójta odpowiednio uzdolnionego człowieka, który zapłaciwszy za to stanowisko pokazał na owe czasy sumę, będzie starał się o powiększenie dochodów swych przez ściąganie z dalszych stron osadników, kupców, rzemieślników, zakładanie karczem, jatek i t. p. Dla nadania szybko rosnącemu miastu należytej powagi,

potrzeba było podnieść jego znaczenie kościelne. Wskutek zależności obszarów zawiślańskich księstwa warsz. od bisk. płockiego ks. Janusz zostaje w częstych kollizjach z tymże biskupem. Dla załagodzenia sporów odbywa się r. 1400 w Czerwińsku sąd polubowny pod prezydencją bisk. poznań. Nie mogąc posiadać w swej rezydencji katedry, chce Janusz mieć przynajmniej kolegiatę. Zapewne przebudowa czy też rozszerzenie tylko, istniejącego kościoła św. Jana poprzedziły przeniesienie z Czarska trzech zdawna istniejących tam prebend kanonicznych przy kaplicy zamkowej, dla utworzenia, przy powiększeniu liczby prebend, nowej kolegiaty w Warszawie. Dnia 12 marca 1402 r. wydał w Czarsku Janusz przywilej, uposażający przenoszoną do Warszawy kolegiatę, ogrodami i gruntami w obrębie Warszawy i kilkoma wioskami. Nadane kolegiacie ogrody książęce w liczbie 12, ciągnęły się wąskimi pasami, poza murami miasta, około cegielni, na zboczu płaskowzgórza warszawskiego od strony Wisły, między ulicą Bednarską a dzisiajszym kościołem pokarmelickim. Biskup pozn. Wojciech Jastrzębiec wydał w r. 1406 akt erekcyjny, motywujący potrzebę kolegiaty licznym napływem ludzi, a zwłaszcza cudzoziemców do Warszawy. Rzecz naturalna, iż przeważają wśród przybyszów Niemcy. Wkrótce po utworzeniu kolegiaty, widocznie z powodu jakiejś niedokładności w akcie uposażenia, zaczyna dziekan kolegiaty i kanonicy upominać się u mieszczan i rolników podmiejskich o dziesięcinę snopową. Ks. Janusz wraz z Dersławem kan. płockim, zasiadłszy na sądzie polubownym, w którym ze strony miasta stawał wójt Pielgrzym, burmistrz (proconsul) Jottman, rajcy (consules), przysięgli (jurati) mieszczanie i rolnicy z Jazdowa, rozstrzygnął sprawę w ten sposób, iż zamienił dziesięcinę na pieniężną po 17 gr. rocznie na św. Mikołaj z wielkich łąnów (1½ łąnu chełm.) sięgających „usque agros curiae ducalis varsov.“. Zapisy i ofiary na kościół miały być odawane „in manus vitricorum seu provisorum ecclesiae colleg.“ i z nich rachunku nie mają składać dziekanowi, a sami według Boga i sumienia używać pieniędzy „pro fabrica et necessariis Ecclesiae“. Tak samo będą niezależni w zarządzeniu światłem kościelnym przy porzebach. Za dziesięcinę z ról znajdujących się przy młynach książęcych (nad Drną?) dawać mają dziekanowi 1½ beczki wina. Akt datowany „Varsaviae in pallatio nostro ducali“. Akt ten rzuca światło na organizację ówczesnego zarządu miejskiego. Władza wójta uległa już ograniczeniu. Pierwotnie był on sędzią i administratorem zapewne, ponieważ urzędnikiem książęcym, ale wskutek dzie-

dziekości urzędu, niezależnym do pewnego stopnia od księcia, który jednakże w pewnych razach mógł odebrać mu urząd i powierzyć (sprzedać) innemu. Wójt spełniał niekiedy i czynności pisarza książęcego.

Wzrost ludności i wytworzenie się wśród niej różnych grup i warstw, na podstawie różnic w zajęciach, stopniu zamożności, interesach, a zarazem wzrastające potrzeby i coraz liczniejsze sprawy rozwijającego się organizmu miejskiego, wywołać musiały wytwarzanie coraz nowych organów centralnych, zorganizowanie władzy administracyjnej obok sądowniczej, dopuszczenie przedstawicieli ludności do kierownictwa sprawami miejskimi. Wójt dobiera sobie grono rajców (consules), ci zaś następnie z pomiędzy siebie prezydującego (proconsul), który stopniowo zapewne, jako przedstawiciel interesów miasta, zyskuje przewagę nad wójtem, zwłaszcza gdy otrzyma pod swą władzę pieczęć miasta. Obok burmistrza (proconsul) występują w akcie rajcy i przysięgli (jurati) zarówno mieszczanie jak i rolnicy z Jazdowa. Wójt staje się tylko członkiem magistratu. Wobec prawdopodobnego zatracenia pierwotnego aktu lokacyjnego i innych przywilejów w pożarze (może z r. 1378), wobec coraz większej potrzeby ustalenia i uzupełnienia różnorodnych nadań, wydaje Janusz w r. 1413, w niedzielę po oktawie Wniebowstąpienia, dokument, nazywany często aktem lokacyjnym Warszawy, w którym potwierdzając prawo chełmińskie, nadaje magistratowi (nie zaś wójtowi) jurysdykcję nad mieszczanami i przybyszami, zarówno w sprawach dotyczących się porządku jak i przestępstw zbrodniczych. Uwalnia mieszczan od służby wojskowej, wyjąwszy potrzebę obrony w razie najazdu. Nadaje mieszczanom czynsze z jatek, sklepów, las zwany Łęg (w nizinie nadwiślańskiej około Tamki dzisiejszej), używanie pól miejskich. Przyłącza do miasta wieś Solec. Nadaje wolne pastwisko na łąkach książęcych, młyn i przewóz na Wiśle. Pozwala brać glinę i wapno z gruntów książęcych. Zamienia kanonikom warszawskim nadane im czynsze ze Solca na płacę roczną po 6 kóp groszy (z potwierdzenia Zyg. I, w r. 1527).

Wzrastającego znaczenia W. świadectwem są podpisy przedstawicieli miasta na traktacie zawartym przez Jagiełłę z Krzyżakami, nad jez. Mielno r. 1422. Dwór książęcy zaczyna zapierać coraz liczniejszy poczet dostojników ziemi i księstwa warszawskiego i urzędników książęcych. Prócz spotykanych od początku XIV w. kasztelanów, występują w dokumentach starostowie (Wszebór ze Smółska roku 1474); podskarbiowie (Stefan z Mniszewa 1432); podkomorzowie (Paweł Nagórka 1381, Henryk Czedlicz z Czerniko-

wa 1423, 1431, Michał 1433—35, Jan z Sobiekurska 1475); chorążowie (Paweł 1385, Jakób z Białoleki 1431, Mikołaj Drużbicz z Zastowa 1474); cześnicy (Krystyn 1363); wojscy (Przybysław 1343, Wawrzyniec z Targowa 1409). Koło intelligencji dworskiej stanowią zapewne tacy dostojnicy jak kanclerze (Guntherus 1342, Paweł z Borzewa 1377—1423, Gotbardus de Babsk 1429—39, Stefan z Mniszewa, doktor dekretów 1433—48); archidyakoni warszawscy (Albricus de Modna 1428); zapewne i sędziowie książęcy (Panatha iudex curiae 1347, Maronus 1363, Albertus de Chebdowo 1435). Do spisowywania aktów znajdują się specyjalni notaryusze, jak: Thylio (notarius curiae 1350), Dominicus (1388 r.). Akt ugody mieszczan z kapitułą spisał w r. 1409 Martinus Albertus de Czerwinski clericus „plocen. dioec., scriba consistorii varsov., publice Imperiali auctoritate notarius“, Mikołaj z Błonia doktor dekretów (1436), Grzegorz z Brzeźna (1437). W r. 1474 występuje w dok. *Mayster Petrus de Chotkowo medicinae doctor, kanonik płocki, warszawski, łowicki*. Przedstawicielami intelligencji są też ówczesni wójci warszawscy, spełniający niekiedy funkcję notaryuszów na dworze książęcym. Rzecz naturalna, iż stały pobyt dworu książęcego oddziaływać będzie zarówno na wzrost dobrobytu i ludności, jak też na ogładę umysłową i obyczajową. Przytem bezpośrednia opieka książąt niemało się przyczyni do rozwoju instytucji miejskich i kościelnych, porządku i bezpieczeństwa ludności.

W r. 1425 Janusz nadaje szpitalowi św. Ducha („domui pauperum hospitali circa sanctum Spiritum extra muros Varschovienses“) młyn mały, książęcy „prope Varschoviam super rivulo Drzanszna“ ze sadzawką, tudzież folwark „Pustola“ przy drodze do Błonia „retro villam nostram Wola“ ofiarowany przez Wawrzyńca, podsędkę warszaw., dziedzicę Targówka (Thargowe) za Pragę (Wejnert Star. Warsz., I, 121). Z powodu ukradzenia przywileju młynarzowi książęcemu, wydaje ks. Janusz w grudniu r. 1425 odnowiony dokument. Młynarz, według tego aktu, pobierał trzecią miarę, dwie szły do księcia. Wydatki na reperację ponosił młynarz tylko w trzeciej części, dwie zaś książę. Zwyczajem innych młynarzy obowiązany był przerabiać i naprawiać sprzęty we dworze książęcym („scampna, scabella, gradus, hostia, fenestras ac lectas“). Śmierć ks. Janusza (w r. 1428) choć pozbawi miasto opieki dbałego i rozumnego władcy, nie powstrzyma pomysłnego rozwoju W., opartego głównie na wzmagającym się ruchu handlowym i napływie ludności. Świadczy o tem naprzód powstawanie coraz nowych fundacji kościelnych. Do

końca XIV w. miała W., prócz drewnianego kościoła parafialnego św. Jana, dwa małe kościoły a raczej kaplice, po za murami, św. Jerzego i św. Ducha; ubogi kościółek paraf. na Solcu. Jedno tylko było zgromadzenie zakonne Augustyanów przy kościele św. Marcina. W ciągu XV w. ufundowana została kolegiata przy nowo wzniesionym kościele św. Jana, wzniesiony nowy kościół par. p. w. P. Maryi na Nowem Mieście, kościół św. Anny z klasztorem Bernardynów, kaplica św. Jerzego zostaje przebudowaną na kościół, przy którym (r. 1454) powstaje klasztor kanoników regularnych (filia Czerwińska).

Powstaje też roku 1444 nowy szpital przy kościele św. Marcina pod opieką pani Marcinkanek. Dworzec książęcy został podobno przebudowany i rozszerzony zapewne. Choć był drewniany ale otoczony został murem obronnym z bramami i wieżami. Kierunek tego muru określa akt Janusza z roku 1379. Rozwój przemysłu miejskiego uwydatnia się w powstających przy mieście młynach, postrzygaliach sukna, foluszach, cegielniach, rosnących dochodach z przewozu na Wiśle. Książę Bolesław IV (wnuk Janusza) ustanawia w r. 1461 cztery doroczne jarmarki, dozwalając przybywać na takowe zarówno krajowcom jak i obcym, lecz tylko chrześcianom. Żydom zabronił książę osiedlać się w mieście. W r. 1462 wydaje postanowienie w sprawie opłat przewozowych. Od opłaty wolni być mają bartnicy i wszyscy przybywający z daninami książęcemi w miodzie, owocach, płacić zaś mają wtedy kiedy zarazem wiozą coś na sprzedaż. Kupey prowadzący bydło i konie mogą je przepławiać przez Wisłę (fluctuare, pellere) bez opłaty, byleby przytem nikt zwierzętom nie pomagał rękami lub innym sposobem. Mieszczanie warszawscy, kupey i prasolowie mają się przeprawiać na tym jedynie przewozie. W r. 1483 potwierdzony został przywilej ks. Bolesława (III zapewne), co do wyłącznej sprzedaży piwa wareckiego w piwnicy ratuszowej. Podana przez Wajnerta, a wyjęta z rozprawy Vossberga, wiadomość o akcie urzędowym magistratu warszawsk. z r. 1459, spisany w języku niemieckim, w którym redagowane były wówczas akta urzędu radzieckiego, może w zestawieniu z innemi danymi, służyć za świadectwo, iż żywioł niemiecki odgrywał przeważną rolę wśród mieszczanstwa warszawskiego, podobnie jak w Krakowie i Poznaniu. Na zwiększenie napływu niemieckich rzemieślników i kupców wpłynęła niemało wojna tocząca się między Polską a Zakonem na obszarze Prus i ucisk jakiego ludność miast pruskich doznawała za rządów Zakonu. W tym czasie zaczynają się

zapewne organizować cechy rzemieślnicze. Już w r. 1462 Paweł biskup płocki potwierdza cech kowali w Pułtusk. Pomysłny rozwój miasta przerywają i opóźniają klęski bądź lokalne, jak wielkie wylewy Wisły (1475, 1493), pożary (1478), bądź ogólniejsze, jak wielka susza i sprowadzony przez nią głód i epidemia w latach od 1473 do 1475. Mimo to miasto rozwija się, dzięki swobodnemu handlowi z przyłączonemi przez traktat toruński (1466) Prusami, swobodnej żegludze na Wiśle a przytem ożywionej kolonizacyi rolnej na obszarze Mazowsza. Trzebienie puszczy i zakładanie wsi w bliższych i dalszych okolicach Warszawy, wytwarza miastu, w coraz liczniejszej ludności wiejskiej, zarówno dostarczycieli produktów jak i konsumentów na wyroby przemysłu miejskiego. Śród mieszczaństwa wyrasta arystokracja kupiecka i przemysłowa, która ujawszy w swe ręce ster rządów miasta, usiłuje monopolizować dla siebie handel i urzędy miejskie. Wywołuje to opór drobniejszych kupców i przemysłowców, którzy wyprawiają deputację do rady miejskiej z przedstawieniem swych żądań. Delegatami byli: Marcin Flis, Stanisław Lacheta, Jan Figura („a communitate verbum dicebant“). Urząd miejski odrzucił te żądania i nałożył kary na delegatów (zapewne przywódców ruchu). Ludność odwołała się do księcia. Na zjeździe dostojników księstwa warszawskiego („in comitibus“) w poniedziałek przed niedzielą Laetare, r. 1525, zapadło postanowienie, którem książę, kasując wyrok urzędu miejskiego, postanawia dla zabezpieczenia na przyszłość ludności od ucisku arystokracji mieszczańskiej, iż wszystkim obywatelom miasta, zarówno bogatym jak ubogim, rzemieślnikom i wszelkim mieszkańcom, nadaje prawo prowadzenia handlu i sprzedaży napojów („propinationem vini, cerevisiae, medonis et aliorum puculorum“) co łączyć mogą z prowadzeniem rzemiosł, a to według nadania pierwotnego przywileju („a prima fundatione“). Każdy handlujący winien tylko wpisać się do cechu kupieckiego (fraternitas mercatorum). Mieszkańcy obu przedmieść („utraque suburbio“ a więc Krakowskie i Praga?) nie mogą warzyć piwo w domach lecz mają nabywać je do sprzedaży w Starym Mieście „podług dawnego zwyczaju“. Widocznie, w liczbie zażaleń wniesionych przez ludność, była skarga na wykupywanie zboża na rynkach miejskich, przez spekulantów prowadzących nim handel, gdyż dekret książęcy stanowi, iż Jerzy Baryczka mający za murami koło kościoła św. Ducha dom zajezdny („hospitalis et diversoria“), może kupować owoce i zboże na potrzeby domu na targu, lecz na wywóz Wisłą tylko po wsiach. Ażeby za-

bezpieczyć trwale interesa ludności, postanowienie książęce określa porządek apelacyi, która ma iść od decyzji burmistrza (proconsul) do całej rady (starej i nowej a więc z 12 rajców złożonej), od wyroku rady zaś do decyzji ogółu ławników i starszych cechów („scabinos et seniores“) a wreszcie do sądu królewskiego, który w razie potrzeby nakaze burmistrzowi zwołać całą radę ławników i starszych, by sprawę ponownie rozpatrzyć. Obok tego miały istnieć dawne sądy w sprawach prywatnych między mieszczanami, z apelacją według prawa chełmińskiego. Następnie dekret zastrzega by przy wyborach na ławników i przysięgłych nie dopuszczać równoczesnego wyboru wielu krewnych. Burmistrz winien corocznie wobec dwu ławników wydelegowanych i dwu deputatów z gminu, tudzież delegata od cechów, zdawać rachunki z kasy miejskiej. Powyższy akt i wypadki które go wywołały, świadczą o rozwijającym się śród mieszczaństwa warszawskiego ruchu pokrewnym wielce z gminowładnemi dążeniami ówczesnej szlachty. Działalność handlowa i przemysłowa mieszczan uzdalniała tę klasę do samorządu miejskiego na podstawach demokratycznych, jak rozwój rolnictwa i przemysłu z niem związanego (wypas wołów, przemysł leśny, huty i smolarnie) uzdalniały i pobudzały szlachtę do życia politycznego.

Śmierć dwu ostatnich książąt mazowieckich i wcielenie Mazowsza do korony w r. 1526, choć pozbawi Warszawę opieki władców, którzy mając tu swą rezydencyę, dbali o jej pomysłny rozwój, będzie faktem korzystnym dla miasta bo otworzy przed nim daleko świetniejszą przyszłość i uczyni centrem nie prowincyi już lecz całego kraju.

Zaraz po śmierci księcia Janusza, król Zygmunt I, w powrocie z Gdańska, przybędzie do Warszawy (25 sierp. 1526 r.), by wyprawić pogrzeb zmarłemu i przeprowadzić wcielenie Mazowsza do korony. Zarówno złożenie przysięgi królowi przez delegatów szlachty mazowieckiej jak i zebrania dla przedstawienia królowi różnych swobód i odrębności prowincjonalnych, odbędą się w Warszawie (r. 1526 i 1528). Zygmunt I potwierdził statuta, przywileje i zwyczaje prawne księstwa mazowieckiego d. 27 grud. 1529 r. na sejmie piotrkowskim, w którym poraz pierwszy uczestniczyli posłowie mazowiecy. Na ich prośbę król zwołał do W. r. 1531 sejm księstwa mazowieckiego, na którym pod łaską Wawrzyńca z Prażmowa, wojewody i wiceregenta mazow., zebrano statuta książąt i zwyczaje sądowe na podstawie ksiąg sądowych i spisanych w XV wieku zwyczajów. Śmierć Walentego z Prażmowa i nicchęć

szlachty, przeszkodziły potwierdzeniu tego zbioru. Z tego powodu zwołano ponownie sejm w r. 1536. Marszałkuje mu Piotr Goryński, wojew. i wiceregent mazow. Przejrzano na niem ponownie zbiór poprzedni i ze zmianami korzystnymi dla szlachty zatwierdzono a następnie ogłoszono drukiem w Krakowie (1540). Miasto uzyskuje, od czasu do czasu, drobne jedynie ulgi u króla który rzadko bardzo gości w Warszawie (powtórnie w r. 1544). R. 1530 potwierdza przywilej Janusza z r. 1525 na wolny handel sukniem i trunkami, r. 1531 zmniejsza szos z 144 na 50 zł. na reparacya murów, r. 1538 nadaje Nowemu Miastu łaźnię i wagę osobną a następnie r. 1546 pozwala wybudować cztery jatki rzeźnicze, z których czynsz przeznaczają na mury, z czynszu ksiąźęcego płaconego przez mieszczan Starej Warszawy w ilości 80 (pierwotnie 60 grzyw.) opuszcza w 1537 r. 5 grzyw., na reparacya murów miasta, w r. 1518 z powodu pożaru przeznaczają połowę cła królewskiego (w ilości 60 zł.) na korzyć miasta a drugą połowę na utrzymanie murów. Jak widzimy król troszczy się jedynie o obronność miasta. Jako centr Mazowsza ściągała W. dla rozmaitych spraw okoliczną szlachtę. Moźniejsi, zwłaszcza dostojnicy mający częstą styczność z dworem ksiąźęcym, zapewne już w XV w. zaczęli stawiać sobie pod miastem dwory, nabywać place i folwarczki od mieszczan. Lustracya z r. 1564 wylicza cały szereg pańskich i szlacheckich dworów. Biskup poznański ma swą kamienicę. Dwory zaś mają: Uchański wojew. płocki, Kadziejowski Mikołaj kasztel. gostyński, Oborski Stanisław ststa piasecki, Zawisza starosta liwski, Borek starosta sochaczewski, Sobek z Sulejowa, ststa warszawski i solecki, Wodzyński, Miński, Leśniowski, Obrąpalski, Wawrzyszewski, Piliowski. Nabywanie gruntów miejskich przez szlachtę i zakładanie na nich dworów, spowodowało zamęt w stosunkach prawnych i administracyi, ponieważ panowie i szlachta wyłamują się z pod jurysdykcyi miejskiej i nie chcą płacić podatków. Wyłączenie to rozciągają do wszystkich jakiegokolwiek stanu mieszkańców, osiadłych na ich gruntach szlacheckich, przywłaszczając sobie nad niemi jurysdykcyę. Swoboda od opłat miejskich zachęca rzemieślników, kupców i przemysłowców, do osiedlania się w powstających tym sposobem nowych osadach, z krzywdą miasta. Ztąd na prosby mieszczan król Zygmunt I na sejmie r. 1544 stanowi, iż wszyscy mieszkający w mieście i okolicy miasta, nawet i podlegający prawu ziemskiemu (t. j. szlachta) zależą od jurysdykcyi miejskiej i winni są wnosić opłaty miejskie. Rozporządzenie z r. 1558 rozciąga jurysdykcyę miej-

ską i obowiązek płacenia podatków na wszystkich siedzących na gruntach i placach (dawniej miejskich?) a należących do duchownych lub świeckich, zastrzegając, iż żadne wyłączenia nigdy nie będą przyznawane komukolwiek. Postanowienie z r. 1570 znosi wszelkie jurysdykcyę ustanowione przez duchownych lub świeckich właścicieli. Konstytucya z r. 1616 potwierdza to postanowienie. Wszystkie te uchwały szły jednak w zapomnienie a wzrastające w potęgę możnowładztwo, zakładając coraz nowe siedziby pod Warszawą, nie będzie się krepowało niedogodniami dla siebie prawami, lecz osiedlać będzie dokoła swych okazałych dworów całe dzielnice. Ucierpi przez to Stare Miasto, lecz temu zawdzięcza swój początek nowa, szeroko rozpostarta Warszawa.

III. Centr życia państwowego 1556—1795

Położenie centralne, przy dogodnych warunkach komunikacyjnych, uczyniło W. zarówno ważnym punktem handlowym, jak i ogniskiem życia politycznego. Zygmunt August już rzadko i na krótko zwykłe, gości w Krakowie, dość często zaś nawiedza W., w której spędza całą zimę r. 1570. Tu przyjmuje d. 20 kwietnia 1571 poselstwo od Iwana Groźnego, tu pisze swój testament w r. 1572. Mieszka tu jakiś czas Bona (od r. 1548) po owdowieniu i przebywają siostry królewskie. Anna Jagiellonka stale tu zamieszkała. Przy końcu 1556 r. zbiera się w W. pierwszy sejm, którego działalność nie jest dotąd znana i ztąd nie można wyjaśnić jego stosunku do sejmu z r. 1557. Drugi sejm odbywa się w r. 1564. Sejm lubelski z r. 1569 przeznaczają W. na stałe miejsce odbywania obrad. Zygmunt August buduje pod W. wielkim nakładem przez lat pięć (1568—1573) pierwszy stały most na Wiśle, w celu zapewnienia trwałej komunikacyi dla północno-wschodniej połowy Rzpltej z nowym centrem państwowym. Po śmierci Zygmunta Augusta zbierają się panowie i przedstawiciele szlachty w Kaskach (w pobliżu Warszawy) a sejm r. 1573 przeznaczają W. na miejsce elekcyi królów. Pierwsza elekcyja (Walezego) odbywa się na polach starożytnej wsi Kamień (na prawym brzegu Wisły, wprost Solca) pod Warszawą, następnie na suchem płaskowzgórzu Woli (na płn.-zach. od W.). W r. 1578 d. 26 lutego Jerzy Fryderyk margrabia z linii Anspach, składa w W. hołd królowi. Batory daleko częściej przebywa w W. niż w Krakowie, gdyż ztąd łatwiej mu kierować sprawami państwa i przygotowaniami do wielkich wypraw. Przybycie Zygmunta III do W. z całym dworem w d. 18 marca 1596 r. było ostatecznym uznaniem dawno już spełnionego faktu, przeniesienia się do W. ogniska życia państwowego.

Za panowania Zygmunta III odbywa się w W. trzydzieści sejmów. Nim jeszcze dwór królewski przeniósł się tu na stały pobyt, dostojnicy koronni, senatorowie świeccy i duchowni, budują sobie pod W. dwory i dworki, by mieć własną siedzibę na czas sejmów i pobytu dworu. Po za murami Starojej i Nowojej W. zaczyna się tworzyć nowe miasto, którego rozwój oparty będzie na odrębnych warunkach. Obszar otaczający W. od strony południa, zachodu i północy, przedstawiał wówczas pod względem użytkowania gruntów, rozdziału jego na odrębne posiadłości, praw i obowiązków osób użytkujących z ziemi lub posiadających takową, niezmierną różnorodność i dziwną płataninę stosunków.

Przy pierwotnem uposażeniu miasta zakładanego na obszarze dawnej wsi książęcej, wydzielono z całości nadane miastu włości, pozostawiając przy kmiecich i osadnikach wsi książęcej, zdawna do nich należące działki a prócz tego wyłączono dla dworu książęcego pewien obszar ról, łąk, pastwisk i lasu zapewne. Łany miejskie zachodziły klinami między pola książęce. Łany te z rąk mieszczan w części poprzehodziły drogą zapisów na różne kościoły i szpitale; tą samą drogą przechodziły części obszaru książęcego na własność różnych instytucji i osób. Wedle lustracyi z r. 1560 było 24 łanów tej kategorii, wolnych od czynszów i juryzdykcyi tak miejskiej jak i starościńskiej. W miarę tego jak wzrasta znaczenie polityczne W., mnożą się nadania gruntów pod miastem, przez książąt mazowieckich i królów, rozmaitym panom, dworzanom, sługom dworskim, a jednocześnie rozpoczyna się zakupywanie przez panów i szlachtę, zarówno kamienice w obrębie murów miejskich jak folwarków, ról i placów pod miastem. Wzrastająca wartości emi wywołuje podział dawnych łanów na części a wreszcie na drobne ogrody i place. Książęta mazowieccy poddali juryzdykcyi wójta warszawskiego nietylko mieszczan ale i mieszkańców przyległych wsi: Jazdowa, Młocin, Wawrzyszewa i Powązek. Jakkolwiek wsi te nie podlegają w XVI w. sądom miejskim, to jednakże ludność osiedlona na łanach miejskich i na obszarze nadanego miastu Solca zostaje pod juryzdykcyą magistratu. Ludność nieszlachecka mieszkająca na gruntach nadanych bezpośrednio przez książąt i królów zostaje pod juryzdykcyą właścicieli tych obszarów. Prócz tego istnieje jeszcze grunta folwarku królewskiego zostającego pod zarządem starostów, których juryzdykcyi podlega ludność zarówno rolnicza zajęta pracą przy gospodarstwie jak i osiedlający się tam rzemieślnicy i przemysłowcy, którym starosta daje na prawie czynszu

wieczystego place (70 łok. długie, 40 szer.). Istnieje więc czworaka juryzdykcyi: miejska, starościńska, szlachecka i duchowna; obok nich powstanie teraz piąta: marszałkowska, wynikła z konieczności zcentralizowania władzy sądowo-policyjnej, w czasie sejmów i podczas bytności dworu.

Nowo wytworzone stosunki odbić się muszą na losach starej Warszawy, która doszedłszy na początku XVI w. najwyższego szczybla swej pomyślności, zaczęła się chylić ku upadkowi, wskutek przekształcenia dotychczasowych warunków bytu. Wzrost ludności w mieście i na przedmieściach wywołała wśród mieszczaństwa opozycyą przeciw rządowi patrycyatu, któremu zadała silny cios ustawa z r. 1525, uzyskana przez lud przy poparciu księcia Janusza. Dalszym krokiem na tej drodze jest dekret królewski z r. 1566 (6 sierp.) stanowiący iż zamiast 12 mężów wybieranych po to by z ich grona uzupełniać w razie śmierci komplet rajców, będzie ludność wybierać 20 przed któremi podskarbio wie miejscy mają zdawać rachunki a rajcy naradzać się wraz z niemi. Pierwszą wybraną wtedy radę stanowili: Paweł Siekiera, Wojciech Kościeszka, Bartłomiej Faber, Stanisław Oczko, Hieronim Stolarz, Jan Tregier, Gotard Wenraidt, Mateusz Karp, Franc złotnik, Marcin Zlidzień, Jan Minski, Marcin Grisz, Maciej Urbański, Nóż, Albert aptekarz, Maciej Grabowski, Józef Kościelnik, Jakób Zamecznik, Melchior Flis, Jan Nossek. Nazwiska te pozwalają się domyślać w wybranych, obok przedstawicieli inteligencji miejskiej do jakich należy: aptekarz Albert a zapewne i Stanisław Oczko (z rodziny głośnego lekarza), wybitniejszych rzemieślników (złotnik i stolarz), zapewne paru rzeźników i piekarzy i wreszcie kilku mieszczan rolników z przedmieść. W r. 1580 Stefan Batory potwierdzając dawne zwyczaje przy wyborze burmistrza, stanowi iż ławnicy i 20 mężów przedstawiać mają co rok dnia 18 stycznia dwu rajców z których starosta lub podstarości wybierze burmistrza. Pozostały rajca dobiera sobie drugiego, drugi trzeciego i tak aż do sześciu rajców starszych, przy zachowaniu zastrzeżeń postanowienia z r. 1525. Na stopniowy upadek dawnych rodzin mieszczańskich, trzymających dotąd w swych rękach kierunek spraw miasta i handel miejski, wpłynęła także zmiana w stosunkach ekonomicznych, wywołana przez osiedlenie się dworu i magnatów, których potrzebom skromny przemysł i handel warszawski i nieliczna inteligencya miejska nie będą mogły zadość czynić. Napłyną więc kupcy szkoccy, ormiańscy, gdańscy, aptekarze i lekarze niemiecscy, włoscy muzycy, ogrodnicy, architekci, wi-

niarze cudzoziemcy i będą się osiedlać przy dworze królewskim i pałacach pańskich lub otwierać sklepy w Starem mieście, zabijając swą konkurencją dawniejszy handel i przemysł przystosowany do skromnych potrzeb szlachty mazowieckiej i ludu okolicznego.

Nowem źródłem dochodu ale jednocześnie i przykrym ciężarem dla bogatszych, będzie obowiązek dawania kwater na czas sejmury przybywającym do miasta dygnitarzom. Zygmunt August wydaje r. 1570 dekret uwalniający mieszczan z pod jurysdykcji marszałka dworu i urzędników dworskich i określa jakim osobom obowiązani są dawać kwatery w czasie sejmury i bytności dworu (wyższym dostojnikom koronnym i ziemskim, posłom zagranicznym, dworzanom królewskim oraz królowej Anny). Następnie poddaje jurysdykcji miejskiej wszystkich mieszkańców przedmieść, bez względu na to na czyich siedzą gruntach (duchownych, szlacheckich). Żaden obcy sukiennik nie może w czasie sejmury i bytności dworu wykonywać swej profesji przy wywieszeniu znaku. Burmistrz warszawski (proconsul) Piotr Korb otrzymuje w r. 1566 przywilej uwalniający jego dom „który dla ozdoby miasta wielkim kosztem wznosił“ od obowiązku dawania kwater. O zabudowaniu i zaludnieniu miasta możemy wytworzyć sobie pojęcie z danych jakie zawiera lustracja z r. 1564. Czytamy w niej: „Miasto Warszawa i starostwo główne, sądowe w wojew. i księstwie mazow., sądzą w niem roki ziemskie i grodzkie, na powiatów cztery: błoński, tarczyński, kamieniecki (Kamieńczyk), nurski. Na tem mieście starosta... p. Krzysztof Sobek z Sulejowa solecki i warszawski starosta. Są dwie mieście od siebie oddzielone, jedno murowane, które zowią Stare Miasto a drugie drewniane które zowią Nowe Miasto. Każde z nich swego prawa używa i osobny urząd mają. W mieście Starem, Warszawie, jest domów wszystkich i przed miastem pod jurysdykcją staromiejską in summa: w rynku domów 39, w ulicy Nowomiejskiej 12, na Krzywem Kole 18, na ul. Św. Jana 6, między niemi kamienica ks. bisk. pozn., na ul. Grodzkiej 23, Bernardynskiej 9, św. Marcina 13, Piekarskiej 17, Piwnej 15, Żydowskiej 5, Dunaju 12, na Freacie 24, na Waliszewie (Podwał) 34, na Rybitwi (Rybaki) 86, na rynku przedmiejskim (Krakowskie Przedmieście?) 40, tamże domów mniskich 10, za mniskami (Bernardynki) domów miejskich 7, księży 2, na ul. Św. Krzyskiej dom. miejskich 27, księży 12, dworów kanon. 4 i t. d. Ogółem pod jurysdykcją Starej Warszawy było 488 domów (murowanych w obrebie murów, zapewne parterowych i piętrowych, przeważnie

drewnianych po za murami), w tej liczbie około 80 wolnych od czynszu. Nowe miasto miało 204 posesyi drewnianych. Licząc średnio po 12 mieszkańców na jeden dom wypadnie na obie Warszawy około 8000 mk. W czasie sejmów naturalnie zwiększało się zaludnienie do 10,000 zapewne. Dochód ogólny na rzecz skarbu królewskiego wykazany przez lustrację, zarówno ze Starego jak i Nowego Miasta wynosił (1564 r.) zł. 1567 gr. 17, den. 9. Przy cenie ówczesnej 10 gr. za korzec żyta a 18 gr. za pszenicę, summa ta przedstawia wartość 4700 korcy żyta lub 2612 korcy pszenicy. O dość znacznym ruchu ludności i jej zamożności świadczą dochody młynów królewskich nad Drną pod Warszawą. Z mielenia słodów, prócz miary młynarskiej, przychodziło na część królewską rocznie co najmniej 220 słodów miary warszawskiej wierzchowatej (po 6 korcy), obejmujących 1320 korcy. Z mielenia mąki otrzymuje się żyta (na część królewską) 162 kor., pszenicy 140 kor. z dwu małych młynów łodnych pod miastem 120 korcy. Ogólna wartość wynosiła 1174 zł. 4 gr. lecz starosta dzierżawiący płacił tylko 700 zł. Prócz wyrabianego w tak znacznej ilości piwa w samej Warszawie dowożą je z innych miast. Wareckie już widocznie wyszło z mody, za to rozpowszechnia się Piątkowskie (z Piątka pod Łęczycą). „Stawno“ od tego piwa (po 3 gr. od wozu) przynosi rocznie przeszło 38 zł. (a więc co najmniej 380 wozów sprowadzano).

Zaczyna się też zaludniać Praga i przyległe wioski. Osady prawego brzegu mające swój centr dawniejszy w Targówku (Targowe), zbliżają się teraz do brzegów Wisły i skupiają koło przewozu a następnie mostu warszawskiego. Puszcze zawiślańskie znikają pod siekierą kolonistów, posuwających się z ludnych części Mazowsza. Paprocki mówiąc o rodzinie Wodzyńskich, pochodzących z Mniszewa (nad Pilicą) a mających swe późniejsze nazwisko od Wodyń (w okolicy Kuflewa i Kałuszyna), powiada: „ale w tym wieku (XVI) gdy lasy rozkopano było do samych Wodyń lepiej niż 20 wsi, okrom inszych folwarków, które także na tej puszczy, w tejsze dzielnicy były rozkopane“. Kolonizacja ta wzmaga ruch na drogach lądowych przecinających Wisłę pod Warszawą i spław na Wiśle. W r. 1564 płacono dzierżawę z przewozu warszawskiego zł. 600 co pozwala wnosić iż dochód brutto był co najmniej dwa razy większy. Licząc średnio grosz od osoby przewiezionej wypadłoby (przy 1200 zł. dochodu) iż 36,000 ludzi przebywało Wisłę w ciągu 9 miesięcy wolnych od lodów. Dwór królewski miał zastrzeżony bezpłatny przewóz. Poboznych Mazowszan ściągają do W. także li-

czne kościoły, klasztory i okazałe nabożeństwa odpustowe.

Choć niema miasto katedry biskupiej ale goszczą tu często biskupi i arcybiskupi. Kolegiata warszawska rozwija się z pomocą licznych fundacyi. Prócz okazałego grona kanoników, przybywają jej liczni wikaryusze i mansyonarze. W gronie kanoników spotykamy przedstawicieli zamożnych rodzin szlacheckich. Za Zygmunta Augusta odbywają się w W. dwa synody prowincjonalne. W mieście znajduje się 6 kościołów, trzy klasztory, 5 kaplic, 4 szpitale, dwie szkoły parafialne. Szlachta okoliczna a niekiedy i panowie wybierają sobie w kościołach warszawskich miejsce wiecznego spoczynku. Kościół Bernardynów pełen jest nagrobków (starannie je obejrzał i użytkował dla swego herbarza Paprocki). Tu spocnie młodzianka Krystyna Zamojska (Radziwiłłówna z domu) zmarła w 18 roku życia w dwa lata (1580) po okazałym weselu, uświetnionem przedstawieniem „Odprawy Posłów“ Jana Kochanowskiego, obecnością dworu i całego owczesnego świata politycznego. Częste przebywanie dworu i odprawianie sejmów, sprowadzając przedstawicieli owczesnego życia politycznego i umysłowego, oddziaływało zapewne korzystnie na obyczajowy i umysłowy rozwój ludności miasta. Rój (prawdopodobnie), Orzechowski, Modrzewski, Kochanowski, Górnicki, Nidecki, Heidensztejn, wreszcie Skarga, Grochowski, Sarbiewski, są tu częstymi gośćmi a niektórzy i wieloletnimi mieszkańcami (Skarga, Nidecki, Sarbiewski). Jednakże z wyjątkiem Skargi a w części Nideckiego, nie zostają oni w bliższych stosunkach z mieszczaństwem warszawskim. Nawiedzają często zapewne winiarnie i piwiarnie, zawiązują przelotne znajomości z warszawiankami, robią zakupy po sklepach, i na tem koniec. Nie ogłaszają tu prac swych drukiem bo chwilo-wo jedynie pojawia się w W. drukarnia (filia krakowskiej?) w której wychodzi „Odprawa posłów“ i „Trzy pieśni“ Kochanowskiego, tudzież podobno kilka drobniejszych pism politycznych. Gromadzenie się tłumów szlacheckich w W. obok korzyści materyalnych, szczyło demoralizacją, nieuchronną w takich warunkach a przytem było powodem rozlicznych strat i dolegliwości o których świadczy dekret Zygmunta III wcielający w r. 1609 wójtowstwo warszawskie do miasta, by wynagrodzić szkody jakie ponoszą mieszczaństwo w czasie sejmów gdy „nietylko publiczne ale i prywatne budowle są rujnowane, dachy odzierane (spoliantur), płoty i drzewa owocowe podcinane a sami obywatele trapieni różnemi ciężarami i klęskami („calamitates“). Górnicki w „Rozmowie Polaka z Włochem“ i

Grochowski w „Skardze snu nocnego“ potwierdzają szczegółami różnemi słowa aktu królewskiego. Nizki poziom umysłowy mieszczaństwa nie pozwala mu odnosić korzyści z pobytu inteligencji szlacheckiej i brać udział w ówczesnym ruchu umysłowym. Nowe pojęcia religijne nie znajdują tu podatnego gruntu. Wincenty Laureo legat papieżki powiada w liście z Warszawy (r. 1574) że już za Zygmunta Augusta we dworze wojewody rawskiego „nei borghi di Varsovia“ miewał kazania minister luterański, co utrzymywało się jeszcze w r. 1574. Na kazania te zgromadzali się kupcy niemieccy zamieszkali w Warszawie. Rada miejska stanowi w 1574 r. z powodu szerzenia się błędów przeciw wierze, iż obywatele nie posłuszni na pierwszy raz za karę wypała cegły (na rzecz miasta) za 30 zł., drugi raz za 60, za trzecim razem zapłać 100 zł. węg. a za 4-y m będą wydaleniem z miasta. Heretycy mają w ciągu roku zakupić grunty i przyjąć prawo miejskie. (Chodziło tu o wydalenie z miasta napływających z dalszych stron propagatorów protestantyzmu). W r. 1581 Jerzy Niemsta z Chrzęściec h. Jastrzębiec, starosta warszawski, gorliwy wyznawca nowych pojęć (Kalwin?), zaczął budowę zboru murańowego w W. lecz nie zdołał jej doprowadzić do końca. Ogół mieszczaństwa, podobnie jak całe Mazowsze, nie brał udziału w ruchu religijnym XVI w. nie posiadając odpowiedniego stopnia kultury umysłowej. Z wyjątkiem niewielkiej liczby rodzin kupieckich, niemieckiego pochodzenia, zubożonych na handlu (zbożem, solą), dzierżawach opłat i podatków, utrzymywaniu gospód, mieszczaństwo składało się przeważnie z rolników, zajmujących się jednocześnie wyrobem i szynkowaniem piwa lub rzemiosłami, rybaków, młynarzy, rzeźników, drobnych kupców i kramarzy. Zamożniejsi posiadali folwarki na obszarze gruntów miejskich lub przyległych wsi (w Mokotowie, Burbachowie; na obszarze Nowego Miasta, Fukierowie, Franczowie, rodziny należące do patrycyatu mieszczańskiego), mniej zamożni mieli swe dworki z ogrodami, lub choć po kilka zagonów roli której uprawa nieprzeszkadzała im zajmować się szewctwem, piekarstwem lub drobnym handlem na rynku. Nie brakuje też, zwłaszcza na gruntach pańskich i duchownych, takich którzy za otrzymane mieszkanie lub prawo wzniesienia chałupy, i kilka zagonów ziemi pod uprawę rzepy, obowiązywali się do różnych robót i usług we dworze. Furmaństwo i spław na Wiśle dawały zapewne sposób do życia nie jednemu. Paprocki, znający dobrze Warszawę, wyraża się przychylnie o mieszczaństwie, powiadając iż znajduje się tu kupców i mieszczaństwa boga-

tych wiele, porządnych i bogobojnych, którzy nie cierpią heretyków między sobą. Zarówno Skarga, syn mieszczanina rolnika z Grójca (o 6 mil od Warszawy), jak i znakomity lekarz Oczo, syn stelmacha rolnika z Warszawy, świadczą iż wśród mieszczaństwa tego mogła by się rozwinąć wyższa kultura umysłowa, przy sprzyjających warunkach ekonomicznych, politycznych i społecznych. Ciekawymi są dzieje rodziny Oczków. Maciej Oczo stelmach († 1518) zostawia trzech synów: Jana, Stanisława i Wawrzyńca. Jana losy nieznane, Stanisław objął warsztat i dział roli pod miastem, spłaciwszy braci, Wawrzyniec został księdzem. Stanisław dochodzi do dobrobytu, obok swej części bierze za dwiema żonami posagi. Ma 4 synów i córkę. Rościł się najstarszy, jest bakałarzem sztuk (zapewne uczył się w Krakowie) i zostaje wikaryuszem u św. Jana w Warszawie, drugi syn Baltazar jest stelmachem, żeni się bogato dość, kupuje w 1563 r. dom na Frecie za 40 kóp, 6 talar. i czapkę tomakową. Rozszerzwszy warsztat trudni się też kołodziejstwem, na co pomimo opozycji cechu kołodziejów zyskuje 1542 r. przywilej królewski. Siostra jego Jadwiga wychodzi za Macieja mularza. Wreszcie Wojciech, przyszły lekarz królewski, odbywa nauki w Krakowie, z pomocą zaślika danego przez kolegiatę (zapewne za staraniem brata), poczem jest nauczycielem szkoły przy kolegiacie (1562—1565). Jedzie do Włoch otrzymawszy od kapituły na drogę 10 talarów, wraca 1569 i otrzymuje od kapituły dom przy szpitalu św. Marcina. Wreszcie 1576 r. zostaje lekarzem Batorego. Brat Wojciecha, Wincenty, ukończywszy uniwersytet, zostaje lekarzem i przebywa na dworze arcyb. gnieźn. († 1612 w Gnieźnie). Współczesny Lwów, przedstawia jeszcze ciekawsze pojawy rozkwitu wyższej kultury wśród zamożnego i dość swobodnie rozwijającego się mieszczaństwa. Rozwój pomyślny Warszawy w pierwszej połowie XVII w., będzie dziełem dworu i magnatów. Oni to pobudują kościoły i pałace, pozakładają ogrody okazałe, przeprowadzą wodociągi, zaludnią miasto wielkimi orszakami dworzan i służby. Stara Warszawa i Nowe Miasto zaczną upadać, bo nowo powstające dzielnice przedmieściowe, odciągną ku jurydykom magnackim znaczną część ludności. W r. 1620 Stare Miasto ma 180 domów, Nowe 126, co w porównaniu z r. 1564 przedstawia ubytek 386 domów. Na tak znaczną różnicę musiało wpłynąć wiele przejście w ręce duchowieństwa i panów znacznej części gruntów miejskich, które choć leżały po za murami ulegały jednak jurydyceki miejskiej. Wraz z gruntami i domy na nich stojące z mieszkań-

cami przestały zależeć od miasta. Obok tego domów zniszczonych przez ogień nie odbudowywano zapewne, stare zrujnowane zostawiano pustkami a za to osiedlano się na gruntach pańskich, na przedmieściach, by uniknąć opłat miejskich i cechowych. Pano wie sprowadzają dla swych dworów większą część przedmiotów z Gdańska lub z zagranicy, skutkiem czego nie może się rozwinąć ni przemysł, ni handel warszawski. Może do tego przyczynił się niski stopień uzdolnienia rzemieślników warszawskich. Do sypania wału magistrat używa Niemców. W rachunkach miejskich z r. 1624 podano, iż kary do wywożenia błota zostały zamówione w Gdańsku, zkad też sprowadzono 35 tacek. Za reperacją 58 tacek starych zapłacono „Niemcom“ zł. 8 gr. 24. O rozmiarach W. w r. 1621 daje nam dość pokładne pojęcie kierunek wału jakim z rozkazu królewskiego obwarowano miasto po klęsce cecorskiej. Do budowy wału użyłi byli przeważnie robotnicy niemieccy (t. zw. holendrzy, których część osiadła wtedy na dzisiejszej kępie saskiej zwanej przedtem holenderską). Robota trwała od 13 sierpnia 1621 do 16 grudnia. Do wożenia ziemi użyto szarwarku. Wał ten uzbrojony został armatami i zaopatrzony w ławy drewniane (od strony wewnętrznej) dla wojska broniącego miasta. Wiadomość o zwycięstwie chocimskim (w październiku r. 1621) wstrzymała postęp robót, do których ukończenia zgłogło morowe powietrze r. 1624. Opasano wówczas miasto wałem dla przerwania komunikacji z resztą kraju. W wale tym były trzy wjazdy: Koło św. Krzyża, (Krakow. Przedmieście), przy św. Trójcy, (Długa przy dawnym arsenale), i u starosty warszawskiego (Zakroczyńska?). Obejmował on Starą i Nową Warszawę z przedmieściami, zaczynał się nad Wisłą przy kościele P. Maryi, przecinał ulicę Przyrynek, osłaniał bok północny rynku Nowego Miasta, okrążał kościół i klasztor Franciszkanów, ciągnął się przy ul. Czarnej, następnie Bonifraterską, częścią Franciszkańską, dalej w kierunku ul. Wałowej (dziś Wołową zwanej), przecinał koniec św. Jerskiej, biegł przez część Nalewek, koło kościoła św. Trójcy (później arsenał, dziś świeżo rozebrany), dawnego arsenału (cegłauz, dziś więzienie karne), dosięgał dzisiejszej ulicy Przejazd (nazwanej widocznie od znajdującego się w wale wjazdu) i dosięgnawszy tu największego oddalenia się od Wisły, zbliżał się znowu ku niej biegnąc w kierunku ul. Rymarskiej, około dzisiejszej Resursy Kupieckiej, okrążając kościół i klasztor Reformatorów, częścią Wierzbowej i Czystej (hotel Europejski), następnie równoległe z Krakow. Przedmieściem aż po za św. Krzyż.

Dalszy kierunek w dół ku Wiśle nie daje się oznaczyć dla braku wszelkich śladów. Można by się domyślać, że przechodził w kierunku ulic: Aleksandrya i Tamka, obejmując warowny dwór ks. Ostrojskich (dziś Instytut muzyczny). W tych granicach zawarty obszar stanowi zaledwie 12-tą część dzisiejszego terytorium (bez Pragi i Przedmieść). Ponieważ, z wyjątkiem części w obrębie murów położonej, obszar ten obejmował dużo pól i ogrodów, a rzadko rozrzucone domki drewniane były parterowemi, przeto ludność stanowić musiała już nie 12-tą, ale co najwyżej 36-tą część dzisiejszej i to biorąc pod rachubę większe zapewne natłoczenie w ciasnych mieszkaniach ówczesnych. Wypadłoby więc w takim stosunku 14,000 jako najwyższa przypuszczalna cyfra zaludnienia, bez Pragi naturalnie, która wtedy właśnie zaczyna się rozwijać i odciągać także ludność Starej Warszawy. Przy takim zaludnieniu zaraza morowa, która w ciągu siedmiu i pół miesięcy (od 1 października 1624 do 16 maja 1625), sprzątnęła 2,375 osób (w tem do 400 z folwarków podmiejskich), niewątpliwie dotknęła ciężko ludność, zabierając prawie każdego szóstego mieszkańca. Walka z tą zarazą odesłania nam dużo ciekawych rysów kultury ówczesnego mieszczaństwa. Szerzące się w całym kraju powietrze morowe, w 1622 r. najsilniej, omijało Warszawę, choć panowało w pobliskich wsiach i miasteczkach (w Warce i Pradze nawet). Wskutek tego, przedstawiciele magistratu: Stanisław Baryczka burmistrz, Jan Giza wójt i Paweł Zambrzuski klucznik i rajca ofiarowali w r. 1623 dnia 4 maja 200 zł. i srebną lampę dla altaryi przy kaplicy Najśw. Sakramentu w kościele św. Jana. Pomimo zarządzonych środków ochronnych, jak ukończenie wału miejskiego, oczyszczenie miasta (kary do wywożenia błota), i rozciągnięcie nadzoru nad przybyszami (rogatki w wale), zaraza wybuchła w początku października 1624. Na kierownika walki z zarazą wybrało miasto zacnego i poważanego aptekarza, Łukasza Drewno, który otrzymał urząd burmistrza „powietrznego“. W liczbie pierwszych ofiar zarazy była córka tego Łukasza, jej mąż i troje dzieci. Dla odosobnienia chorych urządzono dla nich budynki na kępie polkowskiej (dziś nie istnieje, znajdowała się na Wiśle naprzeciw Nowego Miasta). Dla obsługi chorych zorganizowano odpowiednią służbę (Ksiądz oddzielny, kucharz, tragarze i grabarze) i straż do przestrzegania porządku. Usunięto z miasta włóczęgów i żebraków, do czego utworzono specjalnych „wyganiaczy“; dla odświeżania powietrza palono proch (zużyto 552 funtów). Dla oczyszczania ulic i domów

użyto więźniów. Domy i ulice zarazone odosobniano palisadami. Schwytanych na rabunku w mieszkaniach zmarłych karano śmiercią. Polecenia ogłaszano po mieście przy dźwięku trąb. Wspieraniem biednych i osieroconych rodzin zajmowało się istniejące od połowy XVI w. Bractwo Miłosierdzia, które rozdało ze swych funduszy 9,000 zł. Król na ręce burmistrza przesłał w kilku sumach zł. 6,100, panowie tak świeccy jak i duchowni złożyli 316 zł. 19 gr. Żaden z biskupów nie przyłożył się do składki. Śród tej obojętności szlachty i duchowieństwa na nędzę i cierpienia stolicy państwa, odbija tem silniej ofiarności i gorliwość jaką w niesieniu pomocy miastu okazał Krzysztof Wiesiołowski marszałek W. Ks. Lit., fundator przytułku dla starych żołnierzy w Tykocinie. On to energicznie przeprowadził budowę wału ochronnego koło Warszawy, dał od siebie raz 1.200 następnie 100 zł. na wsparcie ubogich, wreszcie wyjednał u króla przeznaczenie funduszu z kar pieniężnych na rzecz miasta. Ztąd wpłynęło zł. 38 gr. 6. (Za wskazówkę wartości pieniędzy mogą posłużyć ceny warszawskie z r. 1625, podczas wielkiego nieurodzenia, głodu i niesłychanej drożyzny. Otóż korzec żyta płacono po zł. 4 gr. 15, a grochu po zł. 8 gr. 15, jaje kosztowało grosz, ówierc wołu zł. 8, a korzec rzepy zł. 1 gr. 25). Wszystkie szczegóły akcji ratunkowej i statystykę, bardzo dokładną, śmiertelności codziennej, ze wskazaniem miejsc silniejszego rozwijania się zarazy, podał Drewno w sumiennych sprawozdaniach magistratowi, który w r. 1625 składali: Henryk Plumhoff burmistrz, Jakób Szlichting, rajca i podskarbi, Horlemus, szafarz i rajca. Pomocnikami Łukasza Drewno byli: Jan Czorn i Jakob v. Garcen. Wielką ofiarności okazali też dwaj bracia Gizowie. Sprawozdanie swe przeplata Łukasz Drewno wierszami religijnymi, przypominającemi formą i treścią utwory Reja, którego „Wizerunek“ był niewątpliwie ulubioną lekturą zacnego aptekarza, gdyż pisząc podczas moru, wiersz p. t. „Dla melankoliej zabawa“, myśli, rymy i całe wiersze Reja żywcem wkłada do swego utworu. Prostacza naiwność pojęć tego wybitnego przedstawiciela mieszczaństwa warszawskiego, daje nam miarę niskiego stopnia poziomu umysłowego w zamożniejszych warstwach ludności Warszawy. O ileż wyżej umysłowo stoją tacy przedstawiciele ówczesnego mieszczaństwa jak Zimorowicz i Klono-wicz, nie niemówiąc już o Szymonowiczu. Ciekawym bardzo, jako pierwszy szczegółowy opis miasta, rodzaj przewodnika wierszem ułożonego, jest „Gościniec“ napisany przez Adama Jarzemskiego, muzyka kapeli królewskiej, i ogłoszony drukiem w r. 1643. Autor

przebywając od młodości w Warszawie, z naiwnym podziwem patrzy na wznoszące się w jego oczach okazałe pałace, w miejscu skromnych dworców i chałup, na pokrywające się budowlami i ogrodami piaszczyste pola, po których uganiał się z całą swobodą w dzieciństwie. Nie mając podstawy do oceny tego co widzi, przez porównanie z innymi większymi miastami, nie posiadając wykształcenia wyższego, bez czytania, nie umie on nawet dokładnie określić tego na co patrzy, odróżnić rzeczy głównych od drobiazgów. Pałace magnatów opisuje z podziwem i szacunkiem uniżonego sługi i olśnionego blaskiem złota i marmurów biedaka. To też opisowi swemu nadaje formę rozmowy z kmiotkiem. Mało zajmując się kościołami, interesuje się Jarzemski głównie pałacami i dworami. Krańczę płaskowzgórza opadającego stromo ku Wiśle była najdogodniejszym miejscem dla wznoszenia pańskich siedzib. Rozległy widok na dolinę Wisły, obfitość źródeł tryskających z gliniastych zboczy, łatwość zakładania malowniczych ogrodów, pociągały królów i panów. Począwszy od zamku królewskiego aż do rezydencji Paców w Belwederze (istniejącym już z tą nazwą w pierwszej połowie XVII w.), spotykamy tu cały szereg pałaców i dworców. Szereg ten zaczyna zamek królewski świeżo ukończony przez Władysława IV z wieżą (dotąd istniejącą) i okazałą salą teatralną, w której daje przedstawienia stała trupa włoskich śpiewaków i tancerzy. Obok zamku klasztor Bernardynek, z nowo wzniesionym kościołem (r. 1609), dalej kościół i klasztor Bernardynów, przynim wspaniały pałac Kazanowskich, pełen posągów, obrazów, kosztownych sprzętów, z ogrodem i belwederami od strony Wisły. Gdzie dziś się mieści rząd gubernialny, stał nowo wzniesiony pałac Koniecpolskich (na miejscu dworu drewnianego), dalej dwory drewniane: Boglewskich, Gostomskich, Czarneckiego burgr. krakow., Radziejowskich (dziś Wizytki). Dwory te mniej więcej według jednego zakładano planu. „Z przodku stajnia i podwórze, studnia z wodą w bok przy dworze, wrota z ulicy dość wielkie, zmieszczą się karety wszelkie“. Przytem zwyle stała: „Kuchnia przeciw stajni z boku“. Starano się często o przyzdobienie takiej drewnianej rezydencji. „W koło parkan z baszteczkami, kształtny w rogach z wieżyczkami, a brama sama wpośrodku, z altaneczką“. Przy dworze bywał ogród, niekiedy z winnicą. Gdzie dziś mieści się uniwersytet, stał pałac królewski parterowy z wieżyczkami i belwederami. Przy nim wielkie stajnie i kuchnia. W pałacu kaplica św. Franciszka, w której towarzystwo śpiewacze („Związek św. Cecylii“) wykonywało

msze i nieszpory. Przy pałacu od Wisły ogrody i cieplarnie. Ogród kwiatowy zdobiły liczne altany, (jedna z bilardem) i posągi („Herkules duszący Nessusa“). W drugim ogrodzie chodowano: pomarańcze, figi, kasztany, tytoń i wiele innych rzadkich roślin. Po za „kaplicą“ wzniesioną przez Zygmunta III, w pobliżu dzisiejszego posągu Kopernika, zaczęła się skromniej zabudowana część przedmieścia.

Nowy Świat się pokazuje;
Znacznie się pobudowali,
Rolnicy ich fundowali.
Na starościny, na wiejskich,
Szpitalnych gruntach, na miejskich
Siedzą. Pewne czynsze dają,
Co rok się w polu wydają
Z budynkami wedle drogi.

Zbocza od Wisły i nizina nadrzeczna zajęte są przez pola i folwarki. Gdzie dziś klasztor św. Kazimierza, stał dwór Osmolskich. Mieli oni 12 poddanych, gumna, sady, sadzawki i role. Obok mieściły się folwarki mieszczan i szpitalne aż do Ujazdowa się ciągnące. Gdzie dzisiejszy instytut muzyczny, stał pustkami dwór ks. Dominika Ostrońskiego ze stajniami na 100 koni. Dokoła zaś puste i nieuprawne zapewne obszary, (błoto w okolicy ul. Topiel). Dwór królewski w Ujazdowie, drewniany, został przebudowany i świeżo urządzony na przyjazd Cecylii Renaty. Sale ozdobiono malowidłami przedstawiającymi sceny z życia i panowania Władysława IV, koronacya, zwycięstwa, chrzciny syna. Przy pałacu figarnia dostarczająca „korcami“ owoców, przy niej stary okop („szaniec mazowiecki“), reszka pierwotnego grodu książęcego (dziś górna część parku Łazienkowskiego poza obserwatorium?). Z okien pałacu widok na Wisłę, którą płyną liczne szkuty, na brzegu zaś mieszczą się składy wapna i drzewa. „Tam obaczysz czego w Rzymie, niemasz w Turczach tak i w Krymie, bory, lasy i krzewiny, góry, jeziora, gestwiny. Trudno znaleźć piękniejszego miejsca i oczom miłszego“ powiada w naiwnym zachwycie Jarzemski. Druga strona Krakowskiego Przedmieścia, była mało zabudowana. Stały tu (zapewne w sporych odstępach), dwory: Gosiewskiego, Sobieskiego woj. ruskiego, Lasockiego, Denhofa, Oborskiego (ststy sochacz.), Podoskiego, wreszcie kościół św. Krzyża, ze szpitalem, szkołą, kaplicą i dzwonnica z boku, otoczony zapewne ogrodami. Dalej zaś miał swój dwór Petrykowski oficyał pułtusi. Okazały dwory i pałace powznoszono też w okolicy dzisiejszego placu teatralnego. Arcybiskupi gnieźnieńscy wzniesli sobie okazałą rezydencję (pałac prymasowski?) otoczoną murem. „Stoi w pośrodku wysoki, mурowany, dość szeroki, w tym pokoje są książęce, obicia

szumne". Przy pałacu budynki dla gości (osobny dla prałatów) i trojaki stajnie. „I w ulicy są mieszczanie, u tych stawają dworzanie, siedzą za prawem duchownym... Do pałacu wjazd z ulicy, drugi z furką od przecznice“. Najokazalszy w tej części miasta jest wielki pałac Ossolińskich, (tam gdzie później Bruchła, według innych gdzie Resursa kupiecka). Wielkie sale ozdobione obrazami. Na jednym Władysław IV na białym koniu na czele wojska, na innym bitwa wojsk królewskich z rokoszaniem. (Ossoliński pośredniczy w układach). Dalej portrety rodziny królewskiej, pędzla Ammama (?). Jedną ze sal zdobiły marmurowe popiersia cesarzów rzymskich. Inne pokoje mieściły zbiory zwierząt i roślin („Zwierzęta z floryzowaniem“). W pokojach dla króla przeznaczonych mozaikowe obrazy, kryształ, zegary. Grupy mitologiczne odlewane z metalu („konie, ptaki różne, chłopcy“, mówi nie znający się na tem Jarzemski). Była też urządzona winda. Okazała budowlą zwracającą uwagę każdego przybyśca był arsenał (ceghauz) wzniesiony przez Władysława IV przy gościńcu (ul. Długa, gdzie więzienie), stał tam kościółek św. Trójcy, przy którym był szpital i mieszkały „panny Brygitki“. Sam zaś arsenał: „Jak forteca tuż pod wałem“, Dyrektorem był Piotr Grodzicki, wewnątrz zbiory broni i dział („moździerze centnarowe). Dalej przy tej ulicy była „Giełda“ dla posłów cudzoziemskich, murowana ze stajniami i gospody dla podróżnych. Najpiękniejsze mieli: Gąsiorek i Kalina, przy nich łaźnia z fontannami. W okolicy dzisiejszych ulic: Senatorskiej, Biełańskiej, Tłumackiego, Miodowej, mieli dwory: Mniszech, Górajski, Kazanowski Adam, marsz. nadw., ks. Dominik (Wiszniewiecki?), koniuszy koronny, Radziwił podkom. litew., Gembicki stolnik kor., Szyszkowski bisk. warm., Daniłowicz podskarbi koronny, (piękny pałac drewniany wśród ogrodów, „w zegary i kryształ obfity“, ze stajniami, w których cugi na każdy tydzień inne), Działyński wojen. pozn., Zamoyski ststa kałuski, Lipski, Małagoski ststa rawski, Wituski chorąży gostyński, Ostroróg wojewodzie pozn., Mokronowski wojski warsz., biskup krakowski (pałac niewykończony), Witowski kaszt. sandom., Grzybowski podkom. czerski, Chądzyński, wojen. podlaski, Leśniowski, Szałajski; Pac i Lubomirski posiadali ogrodzone place bez budowli jeszcze. Firlejowie mieli kamienicę tam gdzie stanął potem pałac Teppera na Miodowej. Kamienica ta miała pokoje na dole, „a pod dachem komóreczki, dla sług własne alkiereczki“. Przy niej stajnie, studnia, ogród, wszystko otoczone murem. W okolicy Nowego Miasta, w którym znalazł Jarzemski

tylko dwa domy „w murynek“, stały dwory: Chodkiewiczów, Sapiehy kaszt. wileń, Opałińskiego warsz. kor. „nie mało gmachu, budowania, stajen, dachów, tam konie i maszta-lerze, karety, wozy, szpiklerze, same państwo w nim nie stawa, czeladzi to w moc poddawa“, wreszcie dwór Radziwińskich. Na rogu Długiej i Miodowej był wielki plac oparkaniony z krzyżem, oddany uroczyscie Pijarom, którzy tam zamierzali wnieść swój kościół i szkoły. Był obecny też Jarzemski inauguracyi Kamedułów na Bielanach. Reformacji mieli wówczas mały kościółek w pruski mur zbudowany o trzech ołtarzach. Opisując dwór Szyszkowskiego (dom Loewenberga przy Senatorskiej) przypomina Jarzemski, iż za jego młodości: „tu były piaski. Natenczas najmniejszej laski, nie znalazłby żaden człowiek. A teraz wielkie budynki, onych kominów muryńki, stajnie, studnie i ogrody, przed wroty zginęły brody“.

Ze szczegółami podanymi przez Jarzemskiego, zgadza się ogólna charakterystyka skreślona przez francuza Laboureur'a, towarzyszącego Maryi Ludwice w podróży do Polski. „Miasto rozprzestrzenia się dziwnie, wielu nowymi w rozmaitych kształtach zbudowanymi domami przez panów dworskich. Większa część tych domów jest z drzewa, niektóre z cegły lub gliny wapnem pokrytej (Jarzemski o dworze Lipskiego mówi: „W glinę kamyczkami sadził, jak mozaikę wygładził, potem wapno na wierzch dawszy“); dziedzińce są w nich bardzo piękne, a okolice zdobią wsie i lasy.... Warszawa wiele ma kupców i znaczny handel, który się codzień pomnaża. Jest ona w wielu miejscach brukowana, a każdy rok przydaje jej ozdobę. Ma różnego rodzaju kościoły i klasztory. Są one po większej części z drzewa i dość źle budowane, lecz kościół św. Jana, który jest głównym, z ciosu.

Pomyślny rozwój Warszawy wpływa na zaludnienie prawego brzegu Wisły naprzeciw miasta. Choć most przez Zygmunta Augusta wzniesiony, uległ zniszczeniu od naporu lodów, mimo to powstają naprzeciw Warszawy dwa odrębne miasteczka: Praga i Skaryszew. Gospody szlacheckie i handel stanowią podstawę bytu tych osad. Przy Warszawie powstaje też nowe miasto Leszno, założone przez Leszczyńskich w r. 1648, a następnie w r. 1650 Grzybów. Wskutek rozporządzenia sejmowego z r. 1654, magistrat Starej Warszawy dokonywa szczegółowego spisu wszystkich posesyi zostających pod jego władzą. Według tego ciekawego bardzo wykazu ulic, domów i właścicieli, było pod jurysdykcyą Starej Warszawy 737 domów, w tem 160 murowanych (z tych 149 w mieście, 11

na przedmieściach). Rachując po 15 głów na posesyą, otrzymamy około 11,000 ludności. Dodawszy do tego ludność Nowego Miasta, Pragi i jurydyk pańskich i duchownych, wypadłoby zapewne około 20,000 na cały obszar. Królom i panom zawdzięczało miasto obok okazałych pałaców, wzniesienie licznych kościołów, klasztorów i szkół (jezuickie i pijarskie). Jednocześnie pojawiają się stałe drukarnie już na początku XVII w. W rachunkach miejskich spotykamy w r. 1612 wydatek na kupno kalendarzy. W r. 1625 nieznany z nazwiska drukarz przypisał magistratowi swój kalendarz otrzymując, z funduszów miejskich 30 zł. „kontentacyi“. W r. 1635 pojawia się drukarnia Trepińskiego, a następnie Piotra Elerta muzyka królewskiego, który też na mocy przywileju z 12 stycz. 1643 r. zostaje nadwornym „typografem i bibliopola“. Księgarnię samą prowadzi gdański wydawca Jerzy Forster, który jako nadworny „bibliopola“ i „serwitor“ zostaje wyłączone pod jurysdykcją marszałkowską. Mimo to w Warszawie wychodzą jedynie książki do nabożeństwa, kazania, kalendarze, konstytucje sejmowe, zaś poezye, dzieła naukowe, historyczne i polityczne wychodzą przeważnie w Krakowie, a poczęści i w Gdańsku. Pomyślny rozwój miasto przerywa najazd szwedzki. Za zbliżeniem się wojsk szwedzkich, miasto opuszczone przez króla, ogołocone z załogi, wezwane w dniu 8 września 1655 r. przez Karola Gustawa, który się zatrzymał między Wolą a Włochami, wysłało deputacyą z oświadczeniem uległości i gotowości poddania się nowemu panu. Po zajęciu miasta gubernatorem został Oxestiern, komendantem Radziejowski, który wspólnie ze Szwedami nałożył kontrybucyę w sumie 240,000 zł. (50,000 twardych talarów), w połowie na pałace i dwory magnatów, w drugiej na kościoły, klasztory i mieszczan. W braku gotówki płacono srebrami sielowem, towarami i t. p. W następnym roku 15 czerwca, w dzień Bożego Ciała, Jan Kazimierz podstąpiwszy pod miasto z silnym wojskiem, po odbyciu uroczystej procesyi przez Nowy Świat do Ujazdowa, przypuścił szturm i zmusił Szwedów do kapitulacyi. Służba obozowa biorąca żywy udział w szturmie, rzuciła się do rabunku zajętego miasta. Wkrótce potem, po wielkiej trzydniowej bitwie ze Szwedami pod Pragę (dnia 28 lipca i następnych), miasto powtórnie poddało się Szwedom, którzy zburzywszy mury i obwarowania Warszawy i wycisnąwszy wszystkie zasoby ludności, ustąpili w jesieni 1656 r. w obec niepowodzeń jakie ich spotykały w innych stronach kraju. Na zlecenie Jana Kazimierza i przy udzielenych przez króla środkach pomocniczych,

miasto odbudowało w ciągu dwu miesięcy (od 13 kwiet. 1657) zburzone mury. Robotami kierował podskarbi i rajca miejski Jan Lanckberk. Wkrótce potem przy końcu czerwca ujrzy miasto nowego nieprzyjaciela i ulegnie po raz trzeci zajęciu. Tym nowym zdobywcą był Rakoczy, ks. siedmiogrodzki, sprzymierzeniec Szwedów, który stanawszy obozem pod Warszawą około 14 czerwca 1657 r., po tygodniowym oblężeniu zajął ją na mocy kapitulacyi, pozwalającej komendantowi miasta Eliaszowi Łackiemu wraz z załogą wyjść swobodnie z rozwiniętymi sztandarami i dwoma działami, przy odgłosie bębnów i zapewniającej poszanowanie mienia i osób mieszkańców. Rakoczy podał tak łagodne warunki dlatego, iżby zajął miasto przed przybyciem generała szwedzkiego Steinbocka, zwłaszcza, że jednocześnie toczyły się układy między magistratem a szwedzkim generałem prowiant-majstrem o poddanie stolicy Szwedom. To mogło pobudzić Rakoczego do złamania warunków kapitulacyi, przez nałożenie kontrybucyi, rabunek zamku i kościołów i liczne mordy popełniane na mieszkańcach. Wprowadzony przez Steinbocka oddział Szwedów też grabił na swą rękę. Obawiając się osaczenia zewsząd przez zbliżającą się wojska polskie, wobec niepowodzeń armii szwedzkiej, Rakoczy, po krótkim lecz krwawo upamiętnionym pobyciu, opuszcza Warszawę. Jak wyglądało teraz kwitnące niedawno miasto łatwo sobie wystawić. Większość drewnianych domów spłonęła, pałace zamienione przez ogień, szturm i rabunki w rudery bez drzwi i okien, ludność zmniejszona liczebnie i zubożona. Fundusze instytucyi różnych potracone lub zachwiane. Mieszczanie zamożniejsi porazpraszani, magnaci nie prędko powrócą. W r. 1660 wykazano w Warszawie i na przedmieściach tylko 342 domów, a więc przeszło 400 mniej niż w r. 1654. Mimo to, szczęśliwe położenie miasta i skoncentrowanie w nim interesów politycznych rozległego państwa, a umysłowych i handlowych ludnej prowincyi jaką było Mazowsze, sprowadzi spieszne odbudowanie i zaludnienie. Uchwalą z 1659 r. postanawia, iż aby miasto ozdobić i ubezpieczyć, wyznaczona ma być komisya, aby wymierzyła okrag fortyfikacyi miasta Starej i Nowej Warszawy, podług inżyniera naszego delineacyi. Tamże oraz ulice po przedmieściach popalonych, stare wyprostują i nowe powymierzają, aby budynki, które nowe stawiać będą publiczne, bezpieczne i ozdobne były. W dziesięć lat potem (1669 r.), liczba domów wzrosła do 1.200. Stare Miasto ma 209, przedmieścia 520, Nowe Miasto 240, Leszno 44, Grzybów 14. Naturalnie budowle drewniane, drobne

dworki i chałupki stanowią $\frac{3}{4}$ powyższej cyfry. Jak pustemi jednak były wtedy jeszcze środkowe części miasta i w jaki sposób się zabudowywały, poucza nas ciekawe opowiadanie Rybczyńskiego, pisarza nadwornego występującego r. 1740 w charakterze świadka, w sprawie o grunta jurydyki Zadzikowskiej. Według jego zeznań, około r. 1680, pałac Zadzikowski stojący na Podwalu (dziś przy Kapitulnej), był ruiną bez dachu, drzwi i okien; mury tylko i belki same. Przez plac otaczający pałac było przejście z Podwala na Miodową. Plac ten był otoczony płotem chruścianym, w którym był przełaz z ławeczką, prowadzący do ogrodu Staniewicza. Około r. 1683, ks. Kierzkowski, kanonik warszawski, proboszcz raszyński, kazał wkopać na placu słup z napisem „na wolność“, aby się ludzie budowali na tym placu. Pierwszy osiedlił się i pobudował szewc, następnie inni obywatele warszawscy budowali się i murowali i ulicę zrobiono. Król Jan trzeci po powrocie z wojny wiedeńskiej poskupował ogród Staniewiczowski jako i niektóre dworki z ogrodami na ulicy Miodowej, kazał kościół i klasztor dla ojców Kapucynów murować. Verdum zwiedzający W. w r. 1671, spotkał po drodze we wsi Włochy, niewykończony, ciężko zbudowany pałac, stawiany przez prymasa Leszczyńskiego. Wola przedstawiała mu się jako równina piaszczysta, wśród niej jakby forteczka czworoboczna, szeroka na strzał muszkietowy. Wał i fosa ją otacza, wewnątrz poprzeczny wał dzieli na dwie części: mniejsza (od strony Warszawy służyła dla senatorów), do większej prowadziły trzy bramy. Po za Wolą, jechał przez Stawki (dziś ulica niedaleko rogatki powązkowskiej), tam widział prześliczny pałac prymasa Prażmowskiego, wesoło wyglądający wśród kilku jezior (stawów). Ztąd było jeszcze ćwierć mili do Warszawy. O mieście powiada, iż źle zabudowane i słabo ufortyfikowane. Zamek królewski nieregularnych kształtów. Na zachód, na przedmieściu, arsenał z płytów kamiennych. Morsztyn podskarbi budował przy swoim pałacu na przedmieściu klasztor dla Bonifratrów. (Liske, Cudzoziemcy 120, 121) Chrapowicki, wojew. witebski, marszałek izby poselskiej w r. 1668, podaje w swym dyaryuszu różne szczegóły z częstych bytności w Warszawie. Najmuje stancją na czas sejmu, to u aptekarza za 200 zł., to u wdowy po odźwiernym królewskim Trosińskiej, na Krakow. Przedmieściu. Raz zatrzymuje się u księży Bernardynów na Pradze, nocuje i obiada. Odbiera z poczty istniejącej już od 1647 r., listy i gazety. Opisuje pożar wielki w nocy dnia 9 czerwca 1669 r., który zniszczył „sto domów“ w dziel-

nicy Starego Miasta: „był srogi ogień i hałas bo rabowano srodze“. Uczestniczy w procesyi Bożego Ciała w koło rynku, przy udziale króla. Jest świadkiem koronacyi królowej w kościele św. Jana (19 paźdz. 1670 r.) i uczty dla ludu, na której były trzy woły pieczone, i były fontany z napojami, rozrzucano pieniądze koronacyjne.

Dla pomyślnego rozwoju miasta było ważną sprawą uregulowanie sądownictwa miejskiego rozporządzeniem królewskim z 14 czerw. 1659 r. Według tej ustawy sądy radzieckie mają się odbywać w Ratuszu, w poniedziałki, środy i piątki. Jeżeli w poniedziałek zajdzie potrzeba roztrząsania spraw miejskich, to posiedzenie sądu ulegało zawieszeniu. Sprawy drobniejsze, dotyczące porządku lub nagłe, rozstrzyga sam burmistrz z pomocą pisarza radzieckiego, przysięgłego. Od wyroków burmistrza wolno apelować do Rady. Sędzia t. j. wójt warszawski, wraz z ławnikami, ma sędzić sprawy podległe jego jurydyce, w wtorki, czwartki i soboty. Do wysokości 100 zł., sędzi sam wójt wobec notaryusza, który akt do ksiąg wnosi, z dozwoleńiem apelacji do sądu radzieckiego. Wójt ma schodzić sam na grunt dla wizyi miejsc spełnienia przestępstwa, intronysyi, rozgraniczenia, spisania zrzeczeń, testamentów. Obrońcy (patroni, prokuratorzy, ferendarze), za nieprzyzwoite zachowanie się i wyrażenia niewłaściwe, mają być pod sąd oddawani. Wreszcie ustawa wzbrania niepotrzebnego przewlekania spraw.

Dwie królowe francuskie: Marya Ludwika i Marya Kazimiera Sobieska, zostawiły po sobie kilka użytecznych dla miasta fundacyi. Marya Ludwika, sprowadziwszy z Francyi w r. 1654 Siostry Nawiedzenia N. P. Maryi, osadziła je w klasztorze wzniesionym przy rezydencji królewskiej (na Krakowskim Przedmieściu). Za staraniem królowej przygotowano plan kościoła wystawionego dopiero w sto lat później. Na stoku płaskowzgórza, na którym stał pałac królewski, w dolinie Wisły, na obszarze dawnego folwarku Kałęczyn zwanego, osadziła królowa w r. 1659. sprowadzone już w 1651 Siostry miłosierdzia. Na przeciwko pałacu z drugiej strony Krakowskiego Przedmieścia, przy kościółku św. Krzyża, (stojącym już w połowie XV w.), osadziła 1653 r. misjonarzy francuskich, którzy utrzymywali przy kościele szkołę, szpital, a następnie seminarium duchowne. Marya Kazimiera znowu sprowadziła z Francyi, zakon benedyktynek ściślejszej reguły, zwanych Sakramentkami i osadziła je około r. 1683 na Nowem Mieście. Zarówno wizytki jak i sakramentki zajmowały się kształceniem panien i utrzymywały pensjonaty do r. 1864.

Jan Sobieski sprowadził Kapucynów, założył im klasztor i wystawił kościół ukończony w r. 1692.

Ciekawym świadectwem różnoplemiennej mieszaniny wśród ówczesnego zaludnienia Warszawy jest wiersz Andrzeja Morsztyna „Na bankiet JMci Pana Kazim. Kłokockiego, stolnika płockiego, ekonoma JO księżnej Radziwiłłowej, na którym było 18 narodów, w Warszawie 21 junii 1674“. Między innymi mówi w tym wierszu poeta:

Byli Hiszpanie, Włosi, Francuzowie,
Niemcy, Holendrzy, Wołosze, Węgrowie,
Multan, Czerkasin, Serbowie, Ormianie,
Turczyn, Pers, Arab i Ordyniec dziki.
... na nim cygan, karaim i żydzi
Skoczkiwie, kunszty swoje wyprawowali,
Nadczym się srodze Turcy zdumiewkli.

Kiedy się popili, powiada poeta, zapomniał o swych odrębnościach i „każdy się zgodził z wegrzynem“.

Zaledwie pół wieku minęło od ciosów zadanych miastu przez Szwedów i Rakoczego za czasów Jana Kazimierza, nowy szereg klęsk wojennych spadł na Warszawę w ciągu kilkoletniej wojny między Augustem II a Karolem XII. Ten drugi okres klęsk i ciężarów będzie cztery kroć dłuższy, bo ośmioletni (od 1702) i sprowadzi w końcu najstraszniejszą epidemię moru jaka panowała w Warszawie.

„Księga uchwał publicznych“ prowadzona przez magistrat od r. 1669 zawiera ciekawą, bogatą w szczegóły dyaryusz tych czasów.

Dnia 15 maja 1702 r. magistrat uchwała wyjednanie audencyi pożegnalnej u odjeżdżającego Augusta II i nakazuje wybieranie od mieszczan, zgodnie z dekretem królewskim, opłaty miesiecznej na utrzymanie wojska. Prócz tego, zaleca utworzenie stałej straży miejskiej (40 ludzi pod komendą „Szerzanta“ gminnego) i straży z obywateli miasta złożonej. W tydzień potem staje na Pradze król szwedzki, który 25 maja zajmuje zamek, zaczyna budowę mostu na Wiśle i nakłada na miasto dostawę żywności dla 40,000 żołnierzy na dni 4 w ilości 320,000 funtów chleba, 320,000 funt. mięsa, 80,000 funt. słoniny, 1,000 korcy grochu i kaszy, 4,000 beczek piwa po 40 garcy i 4,444 talarów na tabakę i gorzałkę. W dniu 1 czerwca nałożyli Szwedzi kontrybucją pieniężną w ilości 80,000 zł. (12,000 bitych talarów). Pokwitowanie z wypłaty nosi datę 25 czerwca. We wrześniu tegoż roku powraca do Warszawy August II z wojskiem, dla którego żąda od magistratu 3,000 korcy maki, 4,000 kor. owsa. W kilka miesięcy potem 5 lutego r. 1703 znowu Szwedzi zajmują Warszawę, a pułkownik Mardefeldt nie zważając na piśmienne zobowiązanie dane przez poprzednich wodzów, iż nie będą nakładać na miasto nowych kontrybucyi, żąda

wypłacania 20,000 tynfów tygodniowo, na utrzymanie wojska i rozmieszczenia chorych i rannych po domach na koszt ludności. Do rozłożenia proporcjonalnego kontrybucyi wyznaczeni przez magistrat: JP. Loupia z bratem, JJPP. Mokolin, Witoff, Bucholtz, Szulcendorff rajcy; Łosacki, Majeur, Witt, Czamer, Chomowicz ławnicy; Dudowicz, Czyżewski, Zbirkowski, Chodykiewicz, Szerzant gminni. Poborcą jest wybrany Sacres. Na radzie z 16 marca uchwalono, aby zwykłym obyczajem dla zjednania względów możnych panów dla miasta, kołacze na Wielkanoc upiec i rozesać, Ks. Jmci Prymasowi, biskupowi poznań., marszałkowi W. kor. i pisarzowi dekrétowemu kor. Załoga szwedzka w mieście zwiększała się ciągle przybywaniem drobnych oddziałów po 50 do 100 koni. Ciężar żywienia i mieszczenia ludzi i koni spadał na miasto. W końcu marca przybywa sam Karol XII z dywizją i stanawszy na Pradze, każe dostarczyć wojsku 400,000 funt. sucharów i 4,000 beczek piwa (po 60 garncy). Wkrótce potem miasto musi dostarczyć na budowę mostu żelastwa i gwoździ. Nie poprzestając na dawniejszych kontrybucyach, nakładają na miasto Szwedzi w kwietniu r. 1703 obowiązek płacenia po 15,000 tynfów tygodniowo, dostarczenia dla chorych żołnierzy 500 materaców, 500 łóżek, 1,000 poduszek i płacenia 70 talarów tygodniowo na stół dla komendanta, a po 60 korcy owsa dla jego koni. Obok tego zażądano pożyczki 10,000 tal. na weksel płatny w Sztokholmie. Dla ułagodzenia komendanta i generałów, magistrat posyła im ciągle podarki w pieniądzech (200 i 100 dukatów), w winie i t. p. Choć 18 maja wyjechał Karol XII z Warszawy, a 4 maja ustąpiło wojsko, rozebrawszy most na Wiśle, nie ustały przecież wymagania coraz nowych opłat i pożyczek. Dnia 26 czerwca 1704 r., generał Horn, nakazuje bezzwłocznie dostarczenie 25,000 tal., które mają być zapłacone wekslem płatnym w Gdańsku, grożąc w razie oporu, oddaniem miasta na rabunek wojskom kwarcianym (ze stronnictwa Leszczyńskiego). Świeżo obrany król (Stan. Leszczyński), zwraca się do miasta w dniu 17 sierpnia 1704 r., z żądaniem pożyczki 100,000 zł., pozwalając część złożyć w suknaach (potrzebował na zapłatę wojsk kwarcianych). Zabezpieczenie tej sumy dawał na swem miasteczku Lesznie (pod Warszawą). Wkrótce potem wojska Augusta II obległy Warszawę, której mieszkańcy dość skwapliwie ułatwili królowi zajęcie miasta, podczas gdy szczupła załoga szwedzka zamknęła się w zamku, by po krótkim oporze kapitulować. Nie długa była radość mieszczan z pogromu Szwedów, gdyż 18 września 1704 magistrat otrzymał rozkaz do-

starczenia na potrzeby króla (Augusta II) 150,000 talarów, (około miliona złotych). Pułkownik Goltz wysłany z rozkazem królewskim, zagroził w razie oporu sekwestrem mienia i osób. Rzecz naturalna, iż spełnienie rozkazu było niemożliwym. Zaczął się targ. Miasto zaproponowało 30,000 tynfów i stopniowo postępowo, król ustępował, skończyło się wreszcie na 10,000 talarów. Ciekawym jest rozkład kontrybucyi ze względu na nazwiska ówczesnych bogaczy. Jan Loupia wójt, dobrowolnie zapłacił więcej nad takse, by ulżyć uboższym, Rowenna rajca 6,000 tynfów, Riocour 3,000; Korn 3,000; Simonety rajca resztę 1,000; Wittoff rajca resztę 2,500; Jakób Tagno gminny, resztę 1,800 tyn.; Isz resztę 600; Majchrowiczowa 1,000; Rivoe 500; Witt 1,000 tynfów. Kupcy szkoccy (Szoci) zaczęli się wynosić z miasta, by uniknąć ciągle się walących ciężarów; magistrat nie puszcza ich i każe wyjeżdżających arestować. Kupców ormiańskich przedstawicielem w deputacyi do rozkładu kontrybucyi jest Augustynowicz.

Rzecz ciekawa, iż wypadki wojenne nie wstrzymują zabaw i życia towarzyskiego w dworach pańskich. Krzysztof Zawisza wojew. miński, bawiący w Warszawie, opowiada w swym pamiętniku, iż na kolacyi u Radziejowskiego kardynała, w r. 1702, byli jako goście: „Saxgotta prezydent księstwa saskiego, generałowie i wielu oficerów szwedzkich. Tańcowaliśmy do trzeciej z północy. Córka nasza Barbara po rusku tańcowała“. W r. 1703 w święta Bożego Narodzenia byli u Zawiszy goście: „cały dzień u mnie bawili, obiad jedli, tańcowali, śpiewania francuskiego słuchali, bo była francuzka muzyka i dwóch śpiewaków M-r Renan i M-r Borgarde. W zimie z r. 1704, znowu szereg bankietów i polowań.

W połowie października, August II skoncentrował swe siły między Błoniem a Warszawą, zaś dnia 28 paźd. król szwedzki stanął z wojskiem na Pradze, a nazajutrz wraz z Leszczyńskim wjechał do Warszawy. Komendant szwedzki Adlersztejn, wziął pod areszt cały magistrat ażeby wymócić przedsze złożenie prowiantu dla wojska i pieniędzy. W dniu 31 lipca 1705 r., toczy się na polach Ujazdową i Woli walka między wojskami Augusta II pod wodzą Rzewuskiego referend. kor. a Szwedami, któremi dowodzi gen. Nerott. Z przedmieść przenosi się bój do Starego miasta (ulica św. Jana i Długa) i ponad Wisłę (około Bernardynów). Utrzymanie wojska, kuracja chorych i rannych, spada na mieszczan znowu. Ciągłe zresztą, przy toczącej się wojnie, przechodzą przez miasto czy też pod miastem różne oddziały domagające się

prowiantu, i pieniędzy. Magistrat naprzód wysyła zwykle deputatów z darami dla dowódców (pieniądze, wino i t. p.), by ich sobie zjednać i łagodniejsze warunki wytargować. Tak np. na sesyi z 22 marca 1707 r., prezydent przedstawia rachunek do zapłacenia z pieniędzy miejskich za zegarki jakie sobie wybrał generał Rhen i pierścień wzięty przez gen. Hejna, tudzież płótna i korzenie do kuchni wybrane w sklepie Pora. W lutym 1707 r., zajmują Warszawę wojska ruskie popierające Augusta II, i trzy chorągwie polskie. W lipcu tegoż roku przybywa car Piotr W. z ks. Menszykowem, powitany nad Wisłą przez magistrat, który ofiarował księciu wino, pomarańcze, cytryny i 200 korcy owsa dla koni. Piotr W. bawi w mieście do 25 września. Dnia 25 paźd. wojska ruskie regularne opuściły Warszawę, pozostali tylko czas jakiś kozacy i kałmucy. Ażeby zrozumieć jakim sposobem niezbyt ludne i bogate miasto mogło ponosić przez tyle lat takie ciężary, wypłacić tyle kontrybucyi i utrzymywać tyle wojsk, trzeba zwrócić uwagę, iż pobyt tych wojsk dawał niewątpliwie wielkie zarobki kupcom, przemysłowcom i rękodzielnikom. Oficerowie i żołnierze po trudach wojennych spragnieni byli wygod i rozrywek. Żołd wysoki i łupy z rabunków pochodzące przechodziły do kieszeni mieszczan, którzy swe usługi i produkty cenili zapewne w trójnasób. Kilkakrotne przechodzenie miasta z pod władzy Sasów pod rządy Szwedów, a wreszcie Leszczyńskiego, musiało utrwalić w duszach mieszczan indyferentyzm polityczny, do czego przyczyniało się obce pochodzenie zamożniejszych warstw, a ciemnota biedniejszej ludności. Z drugiej strony wspólne niedole umacniały węzeł solidarności śród różnoplemiennego mieszczaństwa. Cięższą klęską od kontrybucyi wojennych było morowe powietrze panujące z przerwą małą od r. 1708 do 1712. Pałace magnatów opustoszały już z początkiem wojny szwedzkiej i z ustąpieniem dworu, wielu kupców obcych wojna wystraszyła, teraz zaś nawet biedniejsza ludność pozakładała koczowiska po lasach i zaroślach w okolicy Woli. Miasto opustoszało zupełnie. Pierwszy wybuch w końcu czerwca r. 1708 był tak nagły i gwałtowny, że nim można było pomyśleć o ucieczce śmierć zabrała setki ofiar. Jeden tylko dom został wolnym od zarazy. W zamku z 40 mieszkańców zostało przy życiu 3, w pałacu Kazimierowskim z 50 tylko 8, we dworze wojew. płockiego z 72 osób 7 śmierć oszczędziła. Klasztory, z wyjątkiem Teatynów i Karmelitanek (gdzie dziś dom Tow. Dobroc. stał klasztor św. Teresy), powymierały. W magistracie zostało 3 rajców. 2 ławników

i 3 gminnych. Ze 150 szewców polaków, przetrwało zarazę 8, a z 36 Niemców 3, z 21 mieczników został 1. Grabarzy umarło do 100. Członków bractwa św. Benona, dogląającego chorych, zmarło 49. Wszelka praca w mieście ustała. Nie można było dostać produktów spożywczych, znaleźć pomoc lekarską lub spowiednika. Koło Bożego Narodzenia ustał mór, by wznowić się, tylko słabiej, w następnym roku, wreszcie po raz trzeci występuje w 1711 i trwa cztery miesiące nie przerywając jednak życia miejskiego. W czasie pierwszego wybuchu kierownikiem działalności ratunkowej był Adam Bucholtz, komendant miasta, a bohaterem poświęcenia się ks. Henryk, kapelan bractwa św. Benona, (bractwo niemieckie założone r. 1623, miało swój kościół i szpital gdzie dziś klasztor Sakramentek). On nawiedzał zapowietrzonych, rozosił żywność i wyczerpawszy swe siły w nadmiernym trudzie sam padł ofiarą. Liczby zmarłych dokładnie oznaczyć nie można dla braku danych. Podawana zwykle cyfra 30,000 jest co najmniej dwa razy większą od prawdopodobnej, w wielkości tej cyfry odbił się przestрах ówczesnej ludności wobec niezwykłych rozmiarów klęski. Rozliczne interesa i potrzeby koncentrujące się w Warszawie, ściągnęły tu wkrótce licznych przybyszów z dalszych stron, przeważnie z Wielkopolski i Prus, a wreszcie i z Saksonii. Zapełnili oni luki jakie wytworzyła wśród ludności zaraza. Po długotrwałych klęskach i zastoju następuje zwykle peryod ożywionej działalności. Teraz dopiero obszar położony po za murami traci charakter zbiorowiska pałaców, dworów i gospód szlacheckich, przeznaczonych przeważnie dla czasowego pobytu właścicieli w czasie sejmów, a staje się miastem, ogniskiem zbiorowej pracy i wyższych funkcji życia narodowego. August II urządził sobie w ciągu 11 lat (1713 — 1724) przy Krakowskim Przedmieściu nową rezydencją zwaną zwykle Saskim pałacem. W pobliżu pałacu od ulicy Królewskiej wzniesiono z muru pruskiego teatr, w którym od r. 1725 występują artyści sprowadzani z Drezna i grywa orkiestra dworska. Dawane są zwykle opery włoskie i balety. Król sam rozsyłał bilety osobom zapraszonym. Dla wojsk królewskich powznoszono koszary (Mirowskie i przy pałacu Kazimirowskim).

W 1743 r. powstaje „Collegium nobilium“, założone przez Konarskiego i stanowiące pierwszy akt w dziele reformy wychowania. Dnia 27 lipca 1746 otwiera Załuski na użytek publiczny swą wielką bibliotekę. Dnia 31 lipca 1755 r., rozpoczyna swą działalność „Szpital Dzieciątka Jezus“ utworzony niezmierną zabiegliwością księdza Piotra Baudouin'a, ze

zgromadzenia Missyonarzy. Początkowo przeznaczony dla podrzutek staje się od r. 1761 szpitalem dla biednych chorych. Drupi szpital przy klasztorze Bonifratrów, mający obok zwykłych chorych przyjmować obłąkanych, powstaje w r. 1757.

Obok drobnych pisemek jak „Kuryer polski“ (od r. 1739) i „Wiadomości uprzywilejowane“ (od r. 1750), „Wiadomości warszawskie“ (od r. 1761), pojawiają się pierwsze pisma naukowe i literackie, początkowo w obcych językach jak: „Warschauer Bibliothek“ (1753 — 55), „Journal litteraire de Pologne“ (1754), „Acta litteraria“ (1755—66); następnie po polsku jak: „Nowe wiadomości ekonomiczne“ (1758 — 61), „Wiadomości literackie“ (1760—1763), wreszcie tyle zasłużony „Monitor“ (1765—1784) i „Zabawy przyjemne i pożyteczne“ (1770—1777). Nowe pojęcia naukowe i filozoficzne przenikają do umysłów, za pośrednictwem szkół, pism i książek rozszerzanych przez rozwijające się drukarnie i księgarnie. Zamiast ciasnych sklepików z książkami religijnymi, statutami, kalendarzami i broszurkami błachej treści, pojawiają się księgarnie zaopatrzone we współczesne nowości literatury francuskiej i odradzającej się w uśpieniu polskiej. Z drukarni pijarskiej wychodzą „Volumina legum“ wydane staraniem Konarskiego, w jezuickiej drukuje Bohomolec „Zbiór dziejopisów polskich“, wreszcie Grell, przybyły z Drezna, wystąpi z całym szeregiem wydawniczym utworów współczesnych pisarzy: Krasickiego, Książnina, Karpińskiego i innych.

Do szerzenia nowych pojęć przyczynia się też działalność łóż wolno-mularskich. Pierwsza powstaje w 1744. Na zebraniach przyjętym jest język francuski z powodu różnoplemiennego składu. Dawne targowisko i obozowisko magnacko-szlacheckie staje się teraz ogniskiem życia duchowego. Wraz z postępami na polu oświaty rozwija się coraz większa dbałość o zewnętrzne upiększenie miasta i udogodnienie życia mieszkańcom. Już przy końcu XVII w., Marya Kazimiera wznosi (r. 1695) wielki bazar, zbudowany w półkole, z kaplicą, ogrodem, sklepami (w liczbie 32) i mieszkaniami dla kupców. Bazar ten zwany Marywilem („Marieville“), miał być naśladownictwem paryzkiego „Palais Royal“. Stał on w tem miejscu gdzie dziś gmach Teatru. Współcześnie wzniesioną została jedna z najpiękniejszych budowli dawnej i dzisiejszej Warszawy, pałac Krasieńskich. Już w r. 1695 ustanowioną została na sejmie komisya brukowa, mająca zająć się uporządkowaniem ulic i nałożeniem na właścicieli domów i placów opłaty na wybruko-

wanie miasta. Czynności tej komisji rozpoczęte w r. 1693, ciągnęły się dość długo po r. 1700, ale doprowadziły tylko do wymierzenia ulic i posesyi. Dopiero gdy na czele tej władzy stanął Franciszek Bieliński, marszałek w. kor., człowiek energiczny, bezinteresowny i dbały o dobro ogółu, doprowadzono w r. 1743 do końca pomiar ulic i domów, ustanowiono opłatę, niższą bardzo, bo przynoszącą do 30,000 zł. rocznie. Prócz tego uzyskał od sejmu zasiłek z funduszków skarbu, naprzód po 5,000 zł., a następnie po 12,000 zł., co kwartał przez lat dwanaście. Zadanie swe ukończyła komisja w r. 1762, wybrukowała 18 głównych ulic, na przedmieściach głównie, kosztem 406,000 zł. Na pamiątkę tego ważnego faktu wystawił Bieliński statwę św. Jana Nepomucena (dziś na placu przed kościołem św. Aleksandra). Jednocześnie dokonał pomiaru miasta Ricaud de Tirregaille, inżynier podpułkownik w służbie królewskiej i wydał następnie r. 1762 plan Warszawy na 4 arkuszach z wizerunkami główniejszych budowli. R. 1754 Jan Dulfus, prezydent Starej Warszawy, pozaprowadzał latarnie w bramach miasta i na rynku a następnie wydano polecenie by każdy właściciel przed swoją posesją zawiesił i oświecał jedną lub dwie latarnie. Do nadzoru nad tem ustanowiono oddzielnych pachołków. R. 1758 w dworcu za Żelazną bramą otwarto pierwszą kawiarnię. Pod jurysdykcją magistratu Starej Warszawy mieszkało w tym czasie 714 rzemieślników i przemysłowców: 124 szewców, 116 krawców, 85 kupców, 54 szynkarzy, 7 piekarzy, 5 rzeźników, 7 winiarzy, 1 piwowar, 4 rybaków, 10 cyrulików, 1 aptekarz, 3 doktorów, 1 jubiler, 5 patronów. Trzeba pamiętać że ci procederzyści którzy chcieli unikać uciążliwych opłat miejskich i cechowych, osiadali po jurysdykach pańskich, których liczbę zwiększyła nowo utworzona w r. 1757 jurysdyka: Bieliny (część dzisiejszej Marszałkowskiej i przyległych ulic), Ordynacka, założona r. 1759 przez Zamojskich i Maryenstadt nad Wisłą w r. 1762 przez Eustachego i Maryą Potockich.

Rządy Stanisława Augusta, który wychowywał się w młodości w kolegium Teatynów w Warszawie, przyczynią się wielce do szybkiego i pomyślnego rozwoju miasta, zarówno pod względem stosunków materialnych i porządku jak i pod względem rozwoju życia duchowego, wśród warstw inteligencji mieszczańskiej, zasilanej przez licznie osiedlających się cudzoziemców: lekarzy, nauczycieli, artystów, kupców, przemysłowców. Wprawdzie komisja brukowa po śmierci Bielińskiego (r. 1766) przestaje rozwijać swą działalność, tak że ulica Długa niema jeszcze bruku i Solec ze

swemi składami drzewa, wapna, nie jest połączony z miastem drogą brukowaną, ale za to powstaje r. 1765 „komisya dobrego porządku“ (boni ordinis) pod kierunkiem Bazylego Walickiego wojew. rawskiego, która choć daremnie stara się o zniesienie jurysdyk (sam król tworzy nową jurysdykę „Stanisławów“ i nabywa od Potockich „Maryenstadt“), to jednakże uporządkowała ona stosunki miejskie, rozstrzygnęła mnóstwo sporów i procesów o granice i grunta, zdawna zalegających w sądach asesorskich, ustanowiła porządek ogniowy, uprosiła wymiar sprawiedliwości w sądach miejskich i wybory magistratu. Usiłowanom tym stało na przeszkodzie istnienie jurysdyk wyłamujących się z pod ciężarów miejskich i nie słuchających rozporządzeń wydawanych dla miasta. Kiedy Stara Warszawa na mocy dawnych przywilejów nie chciała dopuszczać żydów do osiedlenia się i prowadzenia handlu to panowie (ks. Sułkowski, Poniński, Potocki Józef) osiedlają ich w swych jurysdykach, lub tworzą dla nich nowe osady („Nowa Jerozolima“ za rogatkami które ztąd noszą nazwę jerozolimskich). Gdy na usilne starania magistratu Mniszech marszałek w. kor. wydał dekret rugujący żydów z miasta i okolic, wtedy to bankier Tepper ofiarował im wieś swą Raszyn na miejsce osiedlenia. Miasto ostatecznie zgodziło się na pobyt żydów w pewnych określonych ściśle miejscowościach. Takim miejscem były zabudowania (nieдалeko Marywili) dawnej rezydencji Warszuckich, potem Pocięjów, rząd Pocięjowem zwane, nabyte r. 1778 przez szambelana Tomasza Uruskiego który istniejące w tych budowlach sklepy i mieszkania wynajął żydom. Powoli objęli oni cały Marywil i ulicę Senatorską.

Porwanie króla przez konfederatów dnia 3 list. 1771 r. z ulicy Miodowej, wywołało żywą działalność na polu uporządkowania miasta. Otoczono je wałem i fosą, poprzybijano na rogach ulic tablice z nazwami, ważniejsze oświetlono, pomierzono miasto. Obwód wału od Półkowa nad Wisłą (Cytadela) do Solca wynosił 19,793 łokci. Wjazdy były na Czerniakowskiej, Marszałkowskiej, Chłodnej, na Faworach (od Zakroczymskiej). Dla 190 ulic bądź nadano nowe nazwy bądź też ustalono dawniejsze. W mieście znajdowało się 31 kościołów (prócz kaplic), rozdzielonych między cztery parafie, 8 szpitali, 3 konwikty duchowne dla uczącej się młodzieży, 5 szkół i szkółek (jezuickie, pijarskie, parafialna św. Jana i u P. Maryi i niemiecka na Bielelinie pod nadzorem pastora Scheidmantela). Miasto miało dwa ratusze, dwa główne rynki, 17 placów na targowiska, 6 gmachów publicznych (zamek królewski, pałac Krasiń-

skich zwany, arsenał, koszary gwardyi koronnej, magazyn brukowy i karowy na ul. Przejazd), 4 budowle dla użytku publicznego: Biblioteka Załuskich, ludwisarnia na Podwalu, Marywil, skład na towary żydowskie przy ul. Pokornej. Więzień było cztery: wieża marszałkowska koronna, wieża grodzka w zamku, więzienie dla skazanych przez sąd marszałkowski, dom poprawy (cuchthaus). Pałaców prywatnych było 65, studni publicznych 16. W r. 1775 ks. Adam Poniński podskarbi kor. wystawił swoim kosztem most łyżwowy na Wiśle i pobierał z niego opłaty przez lat 10.

Gdy dawny teatr nadworny przy pałacu Saskim popadł w ruinę i został rozebrany w r. 1772 widowiska odbywały się w wynajętych salach (pałac Radziwiłłowski, dziś rząd gubernialny), wreszcie przy pomocy króla i Elżbiety Lubomirskiej stanął nowy gmach teatralny (według planu Bonawentury Solarego) na placu Krasińskich w r. 1779. Pospiesznie wzniesiona budowla już w r. 1791 wymagała reparacyi. Liczna i zamożna gmina ewangelicka (luterkańska) uzyskawszy pozwolenie króla w r. 1777, wystawiła z ofiar okazały kościół ewangelicki według planu Szymona Zuga, ukończony w r. 1779. Liczono wtedy w Warszawie do 7000 luteranów i około 250 reformowanych którzy też wzniesli sobie mały zbór na Lesznie. Prócz tego było od 150 do 200 greków.

Zamek pozostawiony przez Sasów w opuszczeniu, został przez Stanisława Augusta odnowiony i przyozdobiony przez znakomitych malarzy (Bacciarelli, Canaletti, Belloti, Smuglewicz) i snycerzy (Monaldi, Lebrun, Rhigi). Zakupiwszy Łazienki od ks. Kaspra Lubomirskiego król urządził tam swą letnią rezydencją, stanowiącą dotąd jedną z największych ozdób miasta.

Ważną reformą dla miasta był wydany r. 1782 zakaz grzebania umarłych przy kościołach i urządzenie oddzielnych cmentarzy poza miastem. W r. 1790 powstaje cmentarz taki na obszarze wsi Powązki, przy którym król stawia swoim kosztem kościół p. w. Karola Boromeusza. W r. 1779 liczone w Warszawie 2663 posesyi. W r. 1784 komisya brukowa po dokonaniu pomiarów posesyi oznaczyła takowe numerami które dotąd przetrwały (jako numery hipoteczne). Według ułożonego wtedy wykazu, miasto miało 197 ulic (z jurydykami, prócz Pragi), posesyi 3140 w tej liczbie murowanych 980 a 2160 drewnianych. Dymów było 11,692. Ludność w r. 1787 wynosiła 89,448 (krom Pragi) w tej liczbie było: 914 duchownych, 14,721 mężczyzn dorosłych z wojskowymi i żydami, 10,391 młodzieży dorosłej, 8797 służących

mężczyzn, 3328 czeladzi rzemieślniczej, 2377 chłopców w terminie, 6105 rozmaitych mężczyzn z żydami nieżonatymi, razem 46,633 płci męskiej; 14,658 niewiast zamężnych z żołnierzami i żydówkami, 11,100 dziewcząt dorosłych, 10,927 służących, 6130 rozmaitych kobiet, razem 42,815 płci żeńskiej. W r. 1781 było 3532 żydów.

Praga w r. 1787 miała 655 dymów i 6695 mk.

Gorączka reformatorska jaka ogarnęła w latach między 1785 a 1790 całe społeczeństwo, wywołała doniosłe zmiany w położeniu mieszczaństwa w ogóle a szczególnie w losach Warszawy.

Nadanie mieszczanom praw obywatelstwa i dopuszczenie do udziału w życiu publicznym (ustawą z d. 18 kwiet. 1791 r.) mogło mieć przede wszystkim znaczenie dla Warszawy, której ludność osiągnęła wtedy cyfry 100,000, podczas gdy inne miasta biedne, nieludne, zamieszkałe przez żydów i mieszczańskich rolników, nie dorosły jeszcze do korzystania z nowych praw i pełnienia nowych ważnych obowiązków. Oweczesny prezydent Warszawy Jan Dekiert, jest przedstawicielem postępu jakiego dokonało mieszczaństwo warszawskie na drodze rozwoju umysłowego i wyrobienia obywatelskiego. Już po śmierci tego zasłużonego obrońcy praw i interesów miasta i mieszczaństwa, zapadła uchwała (18 kwiet. 1791) znosząca wszystkie jurydyki i jednocząca odrębne pod względem administracyi, policyi i sądownictwa, części miasta, w jedną całość podległą jednemu zarządowi i jednej jurydyce. Całość tę podzielono na 6 cyrkulów a z Pragi utworzono siódmy. Cyrkuły zaś podzielono na dozory (około stu domów każdy). W każdym cyrkule władzę policyjną oddano w ręce komisarza. Skutkiem zakazu stawiania domów drewnianych, zwiększa się ilość murowanych. Główną cechą miasta jest kontrast między licznymi, pięknymi, bogato urządzonymi pałacami, rozsianymi po przedmieściach Starej Warszawy a skromnymi domkami, często chałupkami, otaczającymi te wspaniałe rezydencje. Pięknością i ilością pałaców, zdaniem niemieckich podróżników, góruje Warszawa nad Berlinem, który za to ma porządniejsze domy. W związku z ilością pałaców zostawała ilość powozów i okazałych ekwipaży, których zdaniem Schulz'a (pisze on w r. 1792) więcej można spotkać w Warszawie, w ciągu jednego dnia, jak w Berlinie przez miesiąc. Biłto wielkie zarówno na ulicach brukowanych (ale źle utrzymanych co do bruku i czystości) jak tembardziej na niebrukowanych, utrudniało ruch pieszych. Ztąd to powstają tak wcześnie w Warszawie powozy publiczne (fiakry i dorożki a nawet

lektyki już od r. 1771). Stały pobyt tyłu rodzin magnackich i zamożnej szlachty, przy upodobaniu do zbytku i marnotrawstwa, wywołał powstanie licznych i bogatych sklepów, zaopatrzonych w przedmioty zbytkowne, zagranicznego wyrobu. Słyną zwłaszcza sklepy Reslera, Hempla (Hampli?), Jaziewiczza. Wielkie te magazyny mają wszystko, od igieł, szpilek, papieru listowego, piórek do zębów, chustek do nosa i muślinów, do marmurów, obrazów, rzędów na konie, żyrandoli, mebli, karet, naturalnie po bajecznie wysokich cenach. Ściągający do W. licznie francuzi i szwajcarzy, zakładali zarówno pensjonaty dla młodzieży jak cukiernie, restauracje, zakłady fryzjerskie, magazyny mód. Niemcy otwierają hotele, handle korzenne, warsztaty rzemieślnicze. Powstają też wtedy pierwsze domy bankierskie. Głośny bogacz bankier Tepper ma wspaniałe urządzone pałac na ulicy Miodowej, jeden z najpiękniejszych (co do urządzenia) w Warszawie. Kiedy znany uczonec Bernouilli zwiedza W. w r. 1778 (przybywa tu z Mitawy, dnia 26 września), wjeżdża już po moście łyżwowym, staje w hotelu „Pod trzema liliami“ (jednym z pięciu głównych) i bawiąc czas dłuższy, ogląda szczegółowo miasto, bywa po domach panów polskich i przedstawicieli świata naukowego. Na dworze królewskim poznaje wybitniejsze figury. Książę Stanisław Poniatowski ma zbiory archeologiczne i etnograficzne (tatarskie i chińskie), Zimmermann, kontroler generalny królewski, piękny zbiór ptaków, kapitan Carosi zajmuje się mineralogią. Lekarzami króla są: Boeckler i Jones, bibliotekarzem Reverdil. Malarz nadworny Bacciarelli żonaty jest z niemką Fryderyką Rychter. Architektami są: Merlini, Zug i Kamsetzer (wysłany przez króla do Grecyi). Dyrektorem mennicy jest hr. Unrug. Zwiedza bibliotekę Żałuskich w której mieszczą się zbiory Sobieskich, Gotscheda, lotaryńskie (Leszczyńskich) a w wielkiej sali odbywa posiedzenia komisya edukacyjna. Lhuillier wprowadza go do ks. Czartoryskiego, mieszkającego w tak zw. błękitnym pałacu. Zwiedza księgarnią Grella, człowieka światłego (rodem z Norymbergi), który wydawał właśnie pismo niemieckie „Der Landwirth“ pod redakcją Hubego z Torunia. Na obiedzie u gener. Coccejitego poznaje kawalera de Boscamp b. posła w Konstantynopolu, ks. Benvenuti uczonego rzymskiego i Reverdila. Radzca tajny Kortum, znający 10 języków, zajmuje się szerzeniem wolnomularstwa. Hr. Michał Mniszech, wychowany w Lozannie, gościł świeżo w swym pałacu markiza de Paulmy ambasadora francuskiego. Z grona profesorów szkoły kadetów, poznał uczonego turysta, fran-

cuza Dubois, przyrodnika, który nauczywszy się po polsku przełożył na język francuzki „Myszeidę“ i wydał „Essai sur l'histoire litteraire de Pologne“ (Berlin 1778 r. str. 566). Tenże Dubois zawiązał świeżo w Warszawie „Towarzystwo fizyczne“. Drugi profesor Zernitz, sekretarz hr. Augusta Moszyńskiego żonaty jest z Leonorą Deeling z Drezna, literatką. Trzeci nauczyciel Pflleiderer jest rodem z Wirtembergii, uczy fizyki. Z rozmów na zebraniach dowiaduje się Bernouilli ze zdziwieniem, iż znaczna liczba kobiet polskich zajmuje się nauką i literaturą. Wymienia on cały szereg polek piszących. Rzecz naturalna iż nie może on jako cudzoziemiec, ocenić znaczenia współczesnego rozkwitu literatury polskiej, za sprawą całego grona znakomych pisarzy, kupiących się koło dworu królewskiego lub znajdujących przyjazne poparcie w domu Czartoryskich.

Ciekawą mieszaninę plemienną przedstawia ówczesne kupiectwo warszawskie. Liczy ono w r. 1789 aż 181 firm chrześcijańskich, mających stosunki handlowe z zagranicą. Komisya skarbu pozwoliła im paki z towarami sprowadzać wprost do Warszawy, gdzie podlegały dopiero rewizyi celnej. Za Augusta III na rynku Starego Miasta sprzedawano towary tureckie i „ostyndyjskie“. Trudnili się tem ormianie: Paschalis, Muradowicz, Jędrzejewicz, Minasowicz, Krzysztofowicz, Łukasiewicz, Makarowicz. Winami handlowali: Przybyłowski, Abrahamowicz i baron Desymanowicz. Główny skład sukna miał Gautier przy św. Janie. Tkaniny bławatne sprzedawali: Dulfus, Nazon, Denoyer. Clermont miał główny magazyn mód na Saskim placu. Fontana, Bisty i Syrakuzyna dostarczali tabaki na cały kraj a Fontana ojciec miał wielki skład korzeni, wódek i likworów. Za Stanisława Augusta wzmaga się ilość sklepów i nowe przybywają firmy. Wina sprzedają: Kurowski, Maruszewski, Fukier. Owoce włoskie Campioni; cukry Lentz i Perosiera; magazyny mód trzymają: Richard, Toussaint (ginie r. 1794), Carpentier sprzedający fraki, kapelusze, sprzączki i guziki. Damy obsługują: Łazarewiczowa, Rogalska, Ledoux (pucmacherki i korneciarki). Hurtig sprzedaje materye i wstążki. Śród księgarzy, obok drobnych sklepów na ulicy św. Jańskiej których właściciele mają polskie nazwiska, pierwszemi firmami są: Groell, Dufour, Gay, Poser (niemiecka księgarnia), Lex i Phaff (czytelnia francuzka). Wielkie bazary z różnorodnymi przedmiotami, przeważnie zbytkownemi, mieli wspomniani już po części: Hampli, Jarzewicz, Roesler, Prot Potocki, Tepper który w r. 1783 ma w sklepach swych, według inwentarza, towarów za 7,452,000 zł. Bernouil-

li powiada iż w oczach mu się ómiło gdy oglądał w sklepie Hampli (Hempla?), w oficynie pałacu radziwiłłowskiego, zbiory marmurów, kryształów, bronzów, sreber. Jarzewicz trzymał wyłącznie angielskie wyroby; najmniejsza rzecz kosztowała szyling. Sklep Prota Potockiego zawierał także angielskie wyroby przeważnie. Dwaj genueńczycy, za pozwoleniem rządu, założyli w r. 1768 loteryę i utrzymywali kantor którym zarządzał Boccardo. Trwało to do zaprowadzenia loteryi krajowej w r. 1775. Liczni bankierzy byli przeważnie pochodzenia niemieckiego. W r. 1790 otrzymują nobilitacyą pierwsi bankierowie: Piotr Tepper z Fergusonów i zięciowie jego: Karol Szulc, August Arndt, dalej Fryderyk Kabryt i zięć jego Jan Meysner, wreszcie Piotr Blank. Drugiego rzędu byli: Klug, Segebarth, trzej Frybesowie, Fenger, Morino, Kapostas (słowak?) i Laskiewicz. Przemysł fabryczny, popierany przez rząd i panów, zaczyna się powoli rozwijać. Zaraz po wstąpieniu na tron król zakłada w Warszawie, wzorowo prowadzoną mennicę, która od r. 1766 do 1794 wybiła 205,231 dukatów w złocie, 5,306,194 talarów i półtalarów i 74,365,378 złotych w groszach srebrnych a drobnej miedzianej monety za 11,878,592 zł. Ogółem wybito za 130,988,350 złp. Współcześnie założył król ludwisarnię i za jego inicjatywę zawiązano w r. 1766 kompanią manufaktur wełnianych do której jako akcyonaryusze (120 akcyi), weszli obok senatorów i osób z dworu, znakomitsi kupcy i mieszczanie warszawscy. Kompania ta założyła fabrykę kapeluszy i pończoch na Gołędzinie (Praga) pod Warszawą, w mieście zaś fabrykę sukna i kilka na prowincyi. Lecz przedsiębiorstwo to z powodu braku kierunku i nietrafnego wyboru ludzi upadło w r. 1770. Lepiej poprowadził fabrykę powozów Dangel, siodlarz, który kształcił się w Londynie. Przerzuciwszy się od wyrobu siodeł do karet, utworzył zakład zatrudniający do 300 ludzi, samych polaków podobno. Miewał na składzie po 100 powozów w cenie od 100 do 2000 dukatów. Wyroby jego dorównywały angielskim. Inne gałęzie przemysłu fabrycznego nie miały tak świetnych przedstawicieli. Kilka większych garbarni, fabryka pasów i tkanin Paschalisa, kilka fabryk krochmalu na Solcu, wyrób cyeów (perkali) w Polkowie (gdzie cytadela), obię papierowych, bulionu — oto i wszystko. Jak widzieliśmy Warszawa w tym czasie przekształcała się z targowiska, połączonego z obozowiskiem pałaców i gospód szlacheckich, na miasto, ognisko życia duchowego, interesów politycznych i materialnych. Dzieje tego miasta wchodzą już na karty dziejów kraju. Z potomstwa dawnych

kramarzy, szynkarzy i rzemieślników, kłaniających się nisko każdemu kto im dał zarobek, wychodzą teraz światli, poważni, ożywieni szlachetnymi uczuciami obywatele nie tylko miasta lecz i kraju. Różnice plemienne wyrównywały się dość szybko, pomimo obco brzmiących nazwisk i odrębnych rysów twarzy, w duszach, intelligencyi zwłaszcza, szybko ustalała się harmonia pojęć i uczuć. Na kartach dziejów i w pamiętnikach współczesnych, można znaleźć mnóstwo ciekawych faktów, stwierdzających niezwykłą szybkość tych przekształceń.

IV. Ognisko życia duchowego, pracy przemysłowej, centr polityczny i administracyjny 1795—1830.

Wypadki r. 1794 zakończyły się zdobyciem Pragi przez Suworowa w dniu 4 listopada i zajęciem Warszawy, na mocy kapitulacji podpisanej 7 listopada. Układ między Rosyą a Prusami podpisany 24 paźdz. 1795 oddawał Warszawę wraz z zachodnią połową Rzpłtej pod władzę Prus. Dnia 9 stycznia 1796 przy zaprowadzeniu administracyi świeżo zajętych prowincyi, Warszawa została głównem miastem nowoutworzonych Prus południowych. Dnia 6 czerwca zniesiono istniejący departament policyi a urządzono dyrekcya policyi pod kierunkiem prezydenta Schimmelfening von der Oye. Następnie 6 sierpnia t. r. zniesiono dawne sądy miejskie i zorganizowano magistrat sprawiedliwości dla miasta i przedmieść. Zaprowadzono także artykułów żywności, zniesiono monopol tabaczný, ustanowiono policya lekarską (13 sierp. 1796). Ważną reformą było zaprowadzenie nowych urzędzeń hypotecznych, rozporządzeniem z 12 kwiet. 1797. W dniu 8 czerwca 1797 utworzono lombard, pod dyrekcya magistratu, pożyczający na 8%, wreszcie zorganizowano Towarzystwo ogniowe (ubezpieczeń) z opłatą do 10 groszy od 100 zł. wartości zabezpieczonych budowli. Kollegiata św. Jana, bullą Piusa VI, wyniesioną została do godności katedry i utworzono (27 lut. 1797 r.) osobne biskupstwo warszawskie, którego pierwszym pasterzem został Józef Bończa Miaskowski.

W zakupionym przez rząd pałacu Saskim urządzono liceum (niższe klasy miały oddziały polskie i niemieckie, wyższe były wspólne) otwarte dnia 2 stycz. 1805 r. Król pruski nawiedzał miasto w 1798, 1802 i 1805 r. Od r. 1801 do 25 lipca 1804 przemieszkował w W. Ludwik XVIII pod nazwiskiem hr. de l'Isle, z dworem i ks. d'Angouleme. Gubernatorem miasta był od 16 kwiet. 1798 r. generał lejtnant Koehler.

Przewrót w położeniu całego kraju odbił się naturalnie i na pomyślności miasta. Utra-

ta bytu politycznego, wyjazd króla, dworu, magnatów i dostojników, opustoszyły i zubożyły Warszawę, której ludność ze 100,000 (z górą) zeszła do 64,829 w r. 1799. Ilość żydów za to wzrosła do 7688. Miasto posiadało 7 kościołów paraf. katolickich, 2 protestanckie, 28 kościołów nieparafialnych, 24 klasztorów, 369 duchownych, 107 zakonnic. Ulic było 190 a posesyi 3619, w tej liczbie 48 rządowych, 117 pałaców prywatnych, 39 kościelnych, 1996 domów miało pokrycie z dachówki a 1623 było pod gontem. Kupców liczone 241, fabrykantów 16, rzemieślników 3523. Wyższa klasa zostaje pod wpływem francuszczyzny rozszerzonej tak w XVIII w. Salon pani de Vauban gromadzi te sfery. W życiu mieszczaństwa szerzy się łatwo wpływ niemieckich, nie przenikający jednak do głębi dusz. Życie umysłowe, po chwilowym sfluwieniu, zaczyna się rozwijać uzyskawszy dla siebie organ w utworzonym r. 1801 Towarzystwie Przyjaciół nauk, którego pierwszy prezes Albertrandi pochodził ze sfer mieszczaństwa warszawskiego. Cały szereg prac naukowych doniosłego znaczenia wychodzi wtedy z drukarni Warszawy. Kopczyński, Linde, Bentkowski, Bandtkie, Czacki, Surowiecki, Sniadecki Jędrzej, ogłaszają tu prace świadczące o odrodzeniu się zapomnianej przez wieki nauki. Podczas gdy towarzystwa teatralne niemieckie nawiedzające Warszawę nie mogą się utrzymać, to trupa Bogusławskiego cieszy się wielkim powodzeniem. Klęski poniesione przez wojska pruskie w wojnie z Napoleonem (w październiku r. 1806) spowodowały ustąpienie władz i wojsk pruskich z Warszawy w listopadzie t. r. Generał Koehler opuszczając miasto 26 listopada zdał zarząd na ks. Józefa Poniatowskiego, prowadzącego dotąd lekkomyślne wielożycie w głośnym pałacyku „Pod błachą”. Dnia 28 listopada Murat wkroczył do Warszawy na czele wojsk francuzkich. Rozporządzeniem z dnia 5 grudnia dotychczasowa Kamera została przekształcona na Najwyższą Izbę administracyjną a Regencya na Izbę najwyższej Sprawiedliwości. Rząd kraju powierzono Komisji rządowej złożonej z prezesa i kilku członków. Szefem departamentu i prezydentem Warszawy został Joachim Moszyński. W nocy z 18 na 19 grudnia przybył do Warszawy Napoleon i bawił tu do 30 stycznia 1807 r. Na mocy traktatu zawartego w Tylży dnia 7 lipca 1807 r. Warszawa została stolicą nowo utworzonego, z prowincyi odebranych Prusom, księstwa warszawskiego, którego zarząd powierzony został Fryderykowi Augustowi królowi saskiemu. Nowy władca bywał w Warszawie tylko jako gość przelotny, zatrzymując się po kilka lub kilkanaście dni raz na rok. Tylko w r. 1811 bawił od 21 września do 28 grudnia, Dnia 1 maja 1808 ogłoszono uroczyste wprowadzenie w całym kraju kodeksu Napoleona. Gdy w związku z akcją polityczną Napoleona, księstwo warszawskie rozpoczęło wojnę z Austrią, po bitwie pod Raszynem, Warszawa była chwilowo zajęta przez wojska austriackie (od 23 kwiet. do 19 maja 1809 r.). Klęski poniesione przez armię francuzką w czasie kampanii r. 1812 spowodowały odwrót wojsk francuzkich. Dnia 3 lutego 1813 r. wojska ruskie zajmują Warszawę a generał Palen zostaje chwilowo gubernatorem wojennym warszawskim. Zarząd księstwa oddano Radzie Najwyższej utworzonej dnia 3 kwiet. 1813 r. Ciężary wojenne, jakie ponosiło księstwo warszawskie, wyniszczały zasoby materialne kraju i oddziaływały niekorzystnie na rozwój Warszawy której ludność podnosi się bardzo wolno. Ogólny brak pieniędzy i niepewność położenia powstrzymały rozwój przemysłu i handlu i wznoszenie nowych budowli. Szerząca się nędza była powodem do zawiązania w r. 1814 Towarzystwa Dobroczynności dotąd istniejącego. W tych ciężkich czasach powstają jednakże związki instytucji jakiej dotąd tak ważny centr życia duchowego był pozbawiony — uniwersytetu. Staraniem Najwyższej izby edukacyjnej, utworzonej w Warszawie 18 marca 1808 szkołą prawa, a r. 1809 szkołą lekarską, a przy niej ogród botaniczny (przy pałacu Kazimierowskim). Rada dozorcza szkół żeńskich, z kobiet w części złożona, ogłosiła r. 1810 regulamin dla pensyi i szkół żeńskich. Pensyonaty prywatne zakładane dla zysku przez francuzów i francuzki podejrzanej moralności i bez odpowiednich kwalifikacji, znikną stopniowo ustępując miejsca coraz lepszym zakładom wychowawczym. Smutnym objawem zarówno biedy materialnej jak i ubóstwa umysłowego jest upadek prasy peryodycznej. Gdy w r. 1791 istniało w Warszawie około 11 pism, to między 1810 a 1815, prócz paru gazet niewychodzi tutaj żadne pismo peryodyczne treści literackiej lub naukowej. Ludność miasta z 68,411 (w r. 1806) wzrosła do 78,767 (w r. 1813). Żydów było około 8,000. Utworzenie Królestwa Polskiego, uchwałą traktatu wiedeńskiego z dnia 18 maja 1815 r. nadało nowy impuls rozwojowi miasta. Warszawa przestała spełniać rolę koszar napełnianych przez ciągle zmieniające się korpusy, zapewniony pokój pozwolił swobodnie oddawać się pracy, a utworzone liczne instytucje polityczne, administracyjne, sądowe, naukowe, uczyniły miasto centrem skupiającym interesy choć nie rozległego lecz szybko roz-

wijającego się kraju. Wraz z postępami pracy rolniczej i przemysłu krajowego, podnosić się będzie ludność i zamożność stolicy, a jej życie umysłowe oddziaływać coraz szerzej i dalej, za pośrednictwem świeżo utworzonego uniwersytetu, licznych szkół rządowych i prywatnych, Towarzystwa przyjaciół nauk, i mnożących się czasopism zarówno literackich jak i specjalnych. Ruch budowlany wzmógł się od razu. Od r. 1817 do 1823, stanęło 200 nowych domów (murowanych), a odbudowano 769. Zaprowadzono nowe oświetlenie za pomocą latarni zwanych genewskimi. Ustawiono ich 245. W r. 1817 rozebrano ostatnią z bram dawnej Warszawy, bramę Krakowską i przyległe mury, przez co utworzono piękny plac przed zamkiem. Marywil oczyszczono i rozszerzono. Z przyległego Pocięjowa usunięto żydów i porozbierano szpetne budy i sklepiki. Rynek Starego Miasta, po rozebraniu stojącego na środku ratusza, rozszerzono. Pod zamkiem od strony Wisły urządzono piękny taras ogrodowy na murowanych arkadach wsparty. Ogród Saski rozszerzono i uporządkowano, otoczono kratą żelazną. Toż samo dokonano i w ogrodzie przy pałacu Krasińskich. Plac za Żelazną bramą uregulowano. Od r. 1821 zaczęto na głównych ulicach urządzać chodniki z płyt granitowych i marmurowych. Przy porządkowaniu zniknęło kilka starych kościołów i klasztorów zagrożonych ruiną: klasztor Dominikanów Obserwantów (gdzie stanął potem pałac Staszycy), klasztor św. Jerzego (kościół przerobiono potem na fabrykę), kościółek drewniany na Ujazdowie; klasztor Bernardynek (przy Zamku) użyto na pomieszczenie dla konserwatorium muzycznego. W 1825 r. miasto ma 214 ulic 1,402 domów murowanych, 1,730 drewnianych, 112 pałaców, 61 gmachów publicznych, 5618 fabryk i warsztatów rękodzielniczych. Budowlawie asekurowane były od ognia na sumę 54,512,528 zł. Ludność wynosiła 126,433 (w tem 28,044 żydów). Przemysł warszawski zaczyna produkować na wywóz w dalsze strony. Sukna, obuwie i powozy warszawskie pozyskały ogólne uznanie. Urządzono w Warszawie dwa wielkie jarmarki (w maju i listopadzie) na towary przywożone z zagranicy. Zorganizowano giełdę kupiecką w 1817 r. Utworzono Towarzystwo Kredytowe ziemskie w 1825 r. Dnia 6 maja 1828 r. rozpoczął swe czynności Bank polski rozszerzający działalność swą na kraj cały i wszystkie gałęzie przemysłu i handlu. Obok władz rządowych centralnych (komisyi), skupiających tu różnorodne interesa szybko wzrastającej ludności Królestwa, powstaje cały szereg in-

stytucyi mających na celu rozwój życia duchowego.

W r. 1818 otwarty został uniwersytet o czterech wydziałach. Na mocy ustawy z r. 1816, założono w Marymoncie pod Warszawą Instytut gospodarstwa rolniczego i weterynaryi; współcześnie powstaje szkoła leśników. R. 1825 powstaje szkoła politechniczna. Dawniejszą szkołę dramatyczną przekształcono w konserwatorium muzyki i deklamacyi dramatycznej. W 1817 r. powstaje Instytut głuchoniemych i ociemniałych, założony staraniem ks. Jakuba Falkowskiego, przy pomocy ofiar prywatnych i zasiłku od rządu. Obok tych zakładów w 1825 r. Warszawa ma 3 szkoły wojewódzkie, 2 wydziałowe, 64 elementarnych i niedzielnych dla rzemieślników, 50 szkół cyrkulowych męzkich i tyleż żeńskich, 16 szkół żeńskich. W zakładach tych było 324 nauczycieli, 5,265 uczniów i 2,125 uczenic. Po przewiezieniu dawnej biblioteki Załuskich do Petersburga, w 1795 r. powstała biblioteka przy liceum warszawskiem licząca 12,000 tomów. Dary prywatne i księgozbiory po zamkniętych w r. 1819 klasztorach pomnożyły ją do 120,000 tomów. Obserwatorium astronomiczne założone r. 1819 a ukończone r. 1824, kosztowało 800,000 zł. Przy gmachu obserwatorium urządzono po r. 1819 ogród botaniczny. W tym czasie powstają przy nowo utworzonym uniwersytecie gabinety i zbiory naukowe: zoologiczny, mineralogiczny, fizyczny, laboratorium chemiczne, gabinet numizmatyczny, zbiorów gipsowych. Budzące się życie umysłowe znajduje swój wyraz w mnożących się czasopismach bądź literacko naukowych jak: „Pamiętnik Warszawski“ (1816—1823), „Dziennik Warszawski“ (1825—1830), bądź też specjalnych, pewnej gałęzi wiedzy poświęconych jak: Temis, Sylwan, Kolumb, Izys polska, Piast, Ceres, Słowianin, poświęcone technologii, rolnictwu, Pamiętnik lekarski, Tygodnik i wiele innych. Jako wyraz zainteresowania sprawami bieżącymi życia miejskiego powstaje „Kuryer Warszawski“. Szereg humorystycznych wydawnictw rozpoczyna głosny w całym kraju „Momus“ Aloizego Żółkowskiego. Budowa nowego gmachu teatralnego rozpoczęła się w r. 1825. Wzrost ludności wywołał potrzebę utworzenia drugiego teatru, który początkowo urządzono w sali gmachu Towarzystwa dobroczynności. Z tej scenki małej wytworzył się Teatr Rozmaitości. Na scenie warszawskiej pojawiają się od r. 1820 pierwsze komedye Fredry, opery Kurpińskiego i Elsnera. W tym czasie przebywa w Warszawie i tu ogłasza swe „Śpiewy“ i powieści

historyczne Niemcewicz, tu przewodniczący różnym instytucjom Staszyc. Tu rozwijają się młodzieńcze umysły i serca Brodzińskiego, Zaleskiego, Goszczyńskiego, Chopina i Krasińskiego. Tu uczony autor „Uwag nad Mateuszem herbu Cholewa“ spotykał się z twórcą dzieła „O literaturze polskiej wieku XIX“.....

Obfitość wielka objawów różnostronnych życia Warszawy, ważność doniosłych wypadków jakich to miasto jest widownią w ciągu ostatnich lat sześćdziesięciu, przy braku danych dokładnych, dotyczących się rozwoju materialnych stosunków i trudnościach jakieby przedstawiała historia tej epoki, zniewalają do zakończenia tego zarysu dziejowego na pierwszej ówierci obecnego stulecia. Staraniem się przedstawić tu stopniowe kształtowanie się organizmu miejskiego i wyrabianie się węzłów łączących życie Warszawy z życiem materialnym i duchowym dalszych okolic kraju. Wpływ tego miasta na stosunki ekonomiczne, społeczne, życie towarzyskie, obyczaj, wreszcie rozwój sztuki, literatury i nauki staje się coraz szerszym i donioślejszym. Koncentruje i absorbuje poniekąd Warszawa wszystkie czynniki życia duchowego ze szkodą prowincyi. Cywilizacyjne działanie i owoce pracy duchowej miasta byłyby większe niezawodnie, gdyby wśród półmilionowej ludności nie znajdowało się około 50% nieumiejących czytać ni pisać, i gdyby ludność żydowska, stanowiąca tak wielki procent zaludnienia, nie tworzyła (z nielicznymi wyjątkami) osobnego organizmu żyjącego odrębnym życiem duchowym. Mała wartość wytwórczej pracy robotników i wyrobników warszawskich, nieposiadających elementarnej wykształcenia, i fachowego wyrobienia, nie pozwala Warszawie stać się wielkim ogniskiem handlu i przemysłu, do czego centralne położenie i liczne drogi komunikacyjne powołują ją w przyszłości. Obecnie młoda Łódź, mimo gorszych daleko warunków położenia, wyprzedziła na tem polu Warszawę. Nie mogąc podać należycie obrobionej historii miasta w ostatnich czasach, odsyłamy czytelników do poprzednich części, w których znajdują obraz postępu jakiego dokonało ono w tych latach, zarówno w cyfrach działu statystycznego, jak w opisach budowli i wyliczeniu instytucyi, których wspólna działalność spowodowała rezultaty cechujące dzisiejszy stan wielkiego ogniska nadwiślańskiego.

F. Źródła i opracowania.

a) *Archiwa.* Archiwum główne krajowe w Warszawie, niezależnie od akt m. Warszawy i jego jurydyk, zawiera w księgach obojg Metryki, w aktach sądów, komisji i t. d. wiele do-

kumentów ważnych dla dziejów miasta. Osobliwie obfitują w nie: w Metryce Koronnej: Statuta ducatus et terrarum Masoviae sub regimine Joannis Senioris, Joannis Junioris, Vladislai, Boleslai, ducum. — Część metryki Konrada ks. mazowieckiego od r. 1475.—Ks. Jana Starszego i Bolesława od 1416 do 1446 r.—Ks. Bolesława i Jana od 1446 do 1454 r.—Ks. Kazimierza i Konrada od 1470 do 1497 r.—Ks. Ziemowita, Bolesława, Jana, Konrada i in. od 1471 do 1490. — Pensiones Joannis, Janusii et Boleslai ducum od 1471 do 1490 r.—Boleslai, Conradi, Janusii et Annae ducum od 1471 do 1499.—Ks. Stanisława i Jana od 1515 do 1527 r.—W aktach sądów asesoryi koronnej od r. 1439: akta z ratusza Starej Warszawy od 1757 do 1792 r. — Akta sądów marszałkowskich od r. 1611 do 1794; w nich: Regestr spraw żydowskich czyli o bezprawne w Warszawie bawienie się Żydów od r. 1781 do 1783. — W aktach komisji edukacyjnej i pojezuickich: Raporta i wizyty szkół warszawskich.—W aktach trybunału radomskiego: akta komisji warszawskiej z r. 1677.—W lustracyach: lustracye województwa Mazowieckiego.—W aktach kameralnych: akta komory solnej mazowieckiej z r. 1743.—W aktach komisji bankowej: księgi sądowe massy Teppera i in.—Akta ziemstwa i grodu Warszawskiego od 1421 do 1579 r. — Akta ziemstwa Warszawskiego od 1579 do 1796 r.—Akta sądów grodzkich warszawskich (Quere-larum) od 1579 do 1792 r. — Akta sądów potocznych grodu warszawskiego (Judicia solita) od 1649 do 1792 r.—Akta wieczyste grodu warszawskiego (donationum, perpetuitatis, transactionum) od 1579 do 1801 r.—Akta grodu warszawskiego (obligationum et debitorum) od 1617 do 1808 r. — Inducta oblata-rum od r. 1772 do 1837 i pojedyncze sprawy do oblatay podane od r. 1739 do 1791, pomiędzy którymi: Wyrok pomiędzy ks. Radziwiłłami a Bielińskimi 1767 r., wyrok podziałowy dóbr Czerniakowa i Siekierk 1789 r., Lustracya ofiary dziesiątego grosza ziemi Warszawskiej z r. 1789, książka dochodu i rozchodu w magazynach warszawskich na Solcu, Grzybowie, Muranowie i t. d. z r. 1767, regestr ludności wyznania augsburskiego w Warszawie 1791 r., ludność parafii św. Krzyża 1791 r. — Plenipotencye od 1651 do 1808 r.—Rozkład podatków podymnego i ofiary w ziemi Warszawskiej z r. 1791.—W aktach pruskich: Akta Prus południowych.—W archiwum dyplomatycznym: Litterae ducatus Masoviae, Litterae palatinatus Masoviae, razem sztuk 180.

Akta miasta Warszawy i jego jurydyk w archiwum głównem: *Akta m. Starej Warszawy: Radzieckie* (Acta officii consularis civitatis

antiquae Varsaviae): Tranzakcyje wieczyste, wyroki i in. od 1474 do 1795. — Akta doczesne, jako to: relacye, kwity, obdukcye, manifesta, oblaty, plenipotencye i t. p. od 1696 do 1796 r. — Produkta do tranzakcyj wieczystych i doczesnych od 1723 do 1793 r. — Księgi inwentarzy, eksdywizyj, tradycyj, oblat od 1758 do 1796 r. — Księgi zapisów czyli długów, od 1777 do 1795 r. — Księgi testamentowe od 1670 do 1793 r. — Dekreta radzieckie od 1734 do 1794 r. — Dekreta potoczne prezydenckie od 1755 do 1794 r. — Protokóły kalkulacyj i likwidacyj od 1755 do 1795 r. — Sentencyonarze i rezolucyje magistratu od 1792 do 1796 r. — Inkwizycyje radzieckie od 1669 do 1792 r. — Inkwizycyje sądów potocznych prezydenckich od 1775 do 1793 r. — Księgi radzieckie taxarum od 1592 do 1766 r. — Album civium od 1638 do 1755 r. — Liber conferentiarum od 1751 do 1779 r. — Liber electionum od 1749 do 1774 r. — *Akta Wójtowskie* (acta advocatialis et scabinalia): Tranzakcyje wieczyste, wyroki i in. od 1427 do 1796 r. — Księgi testamentowe od 1769 do 1795 r. — Tranzakcyje doczesne od 1775 do 1796 r. — Produkta czyli oblaty od 1777 do 1796 r. — Dekreta wójtowsko-ławnicze od 1775 do 1796 r. — Księgi calculationum et liquidationum od 1744 do 1790 r. — Dekreta potoczne wójtowskie od 1776 do 1794 r. — Dekreta burmistrzowskie i wójtowskie od 1794 do 1796 r. — Inkwizycyje sądów wójtowsko-ławniczych od 1660 do 1782 r. — Inkwizycyje potoczne wójtowskie od 1778 do 1795 r. — Regestra wpisów od 1792 do 1796 r. — Urządzenia i rozporządzenia magistratu od 1792 do 1795 r. — Memoryały i rezolucyje magistratu z r. 1792. — Miscellanea od 1689 do 1795 r. — Akta kancelaryi głównej (tranzakcyje, kwity, działy i t. p.) od 1794 do 1806 r. — Księgi sądu apellacyjnego od 1791 do 1796 r. — *Akta m. Nowej Warszawy: Radzieckie*: Tranzakcyje wieczyste, wyroki i in. od 1480 do 1794 r. — Relacye, protestacye i in. od 1728 do 1795 r. — Wyroki, zapisy, intromisyje i t. d. od 1728 do 1794 r. — Zapisy, długi, weksle protestacye wekslowe od 1777 do 1795 r. — Testamenta, kalkulacye i likwidacye od 1743 do 1792 r. — Dekreta potoczne prezydenckie od 1767 do 1794 r. — Inkwizycyje od 1729 do 1790 r. — Memoryały z r. 1792. — Tranzakcyje (acta signata) od 1777 do 1792 r. — *Akta wójtowsko-ławnicze*: Tranzakcyje, dekreta, relacye, oblaty, zapisy i t. d. od 1487 do 1794 r. — Dekreta potoczne od 1781 do 1794 r. — Manifesta, relacye, pozwy, oblaty od 1779 do 1794 r. — Roboracye, rezygnacye, donacye, cessy, wwiązania, kwity i t. d. od 1779 do 1794 r. — Inkwizycyje od 1734 do 1792 r. — Oblaty od 1703 do 1794 r. — Miscellanea:

Książka podatków miejskich m. Nowej Warszawy od 1772 do 1788 r., Wpisy spraw, Liber consultationum publicarum in praetorio civitatis N. Varsaviae celebratarum od 1728 do 1754 r., Spis obywateli na deputatów wotujących r. 1791, Inscriptiones od 1611 do do 1621 r., regestr precepty z dochodów szpitala kościoła parafialnego N. M. Panny Nowego Miasta, oraz ekspensy z tychże dochodów pochodzącej od 1767 do 1787 r., Regestrum causarum od 1680 do 1681 r., Inkwizycyje od 1673 do 1677 r. — Akta burmistrzowskie cyrkułu II czyli Nowej Warszawy od 1792 do 1796 r. — *Akta jurydyk*: Maryensztadu od 1763 do 1784 r., Stanisławowa od 1774 do 1784 r., Dziekanki i Kapitulnej od 1617 do 1794 r., Kapitulnej i św. Ducha od 1686 do 1794 r., Tamki i Kałużyna od 1687 do 1765 r., Bożydaru i Kałużyna od 1703 do 1794 r., Aleksandryi od 1769 do 1794 r., Ordynaackiej od 1761 do 1794 r., Solca od 1675 do 1794 r., Krakowskiego Przedmieścia czyli cyrkułu III od 1792 do 1796 r., Nowego Świata czyli cyrkułu VI od 1792 do 1796 r., Grzybowa czyli cyrkułu V od 1736 do 1794 r., Leszna czyli cyrkułu IV od 1652 do 1794 r., Wielopola od 1738 do 1792 r., Bielina od 1758 do 1794 r., Zadzikowskiej od 1731 do 1786 r. — Księgi burmistrzowskie cyrkułowe i rozmaite, pomiędzy któremi protokół urzędzeń magistratu z r. 1792. — *Akta miasta Pragi*: Akta jurydyki biskupów kamienieckich od 1658 do 1793 r., pomiędzy któremi: Liber susceptorum civium pragensium ad jus civile pragensis et privilegia S. R. M. od 1742 do 1775 r., Czynsz ziemski od obywatelów m. Pragi od 1767 do 1783 r., tabela podatków m. Pragi 1779 r. — Akta jurydyki Skaryszew od 1659 do 1794 r. — Akta jurydyki Lubomirskich, Czartoryskich, Kazanowskich, od 1657 do 1794 r. — Akta jurydyki Kamień od 1781 do 1793 r. — Akta jurydyki Gołędzinów od 1762 do 1787 r. — Akta cyrkułu VII od 1792 do 1796 r. — Nadto: Lustracya m. Starej Warszawy z deputacyi Jana Fel. Dulfusa prezydenta, t. j. ile należy pod jurysdykcyę magistratu kamienic, dworków i domowstw, gospodarzów, co za ludzkie, czem się bawią i co za profesyi są, wiele służących u nich i siła dzieci mają... lustrowano i spisano menses Junii a. 1754 przeze mnie Jerzego Joz. Dawidsona G. M. S. W., — oraz: Opisanie m. Pragi z jurydykami z r. 1790. — Nadmienić trzeba, że akta m. Warszawy bywają dwójakie: indukty, czyli przepisane na czysto, i manualy, czyli bruliony; czego nie dostaje w induktach, wielekroć znajduje się w manualach. Akta mazowieckie, wzdłuż arkusza przez połowę łamane, nazywają się dudkami. — W r. 1893 włączono do archiwum głównego krajowego

archiwum akt dawnych magistratu, obejmujące księgi i pliki dokumentów, niespisane i pozostawione w ratuszu podczas przenoszenia akt do archiwum głównego w r. 1810.

Archiwum magistratu: Codex privilegiorum civitatis Antiquae Varsaviae conscriptus a. 1692.—Continuatio conscriptionis jurium, privilegiorum et decretorum civitatis Antiquae Varsaviae servientium, a. 1747 peracta.—Dziewięć woluminów ksiąg uchwał miejskich czyli wielkierzy od r. 1669 do d. 8 listopada 1796 r. (brak r. 1717).—Księgi obrad publicznych magistratu Nowej Warszawy z r. 1678 i 1774.—Akta komisji Boni Ordinis, mianowicie: Dzieło komisji Boni Ordinis (od d. 5 sierpnia 1765 r. do d. 6 marca 1779 r., Protokoły czynności komisji od r. 1765 do 1777, Oblata aktów komisji z r. 1769 i Raporta z r. 1782.—Akta komisji brukowej: Protokoły dekretów i submisji od r. 1742 do 1778, Submisye od r. 1769 do 1796, Regestra spraw od r. 1784 do 1791. Protokół dekretów od 1778 do 1794 r., Protokół spraw od 1795 do 1796 r., Protokół aneksów do dekretów od r. 1795 do 1796.—Księgi egzekucyjne łociego miasta Starej Warszawy od r. 1743 do 1796, tomów 44.—Księgi różnych urzędzeń magistratu p. t. Protokół konferencyjny od r. 1728 do 1746, od r. 1771 do 1779 i do r. 1792.—Księgi urzędu ekonomicznego.—Regestra składek na wojska szwedzkie, rossyjskie i polskie od r. 1655 do 1712, tomów 11.—Lustracye m. Starej i Nowej Warszawy z lat: 1564, 1569, 1620, 1655, 1660, 1659, 1669 i 1722.—Tabela mieszkańców w Warszawie w r. 1795 przez intendenta Wróblewskiego sporządzona.—Taryfy m. Warszawy z r. 1655, 1659, 1722 i 1782.—Akta municipalne ogólne i szczegółowe, oraz akta gruntowe od r. 1815.—W gmachu magistratu znajduje się też muzeum pamiątek i wykopalisk warszawskich.

Inne archiwa w Warszawie: Hypoteki m. Warszawy.—Akta kapituły kościoła św. Jana od r. 1517, akta kościoła, akta sądu dziekanów od r. 1449 do 1492.—Akta konsystorza archidiecezyi warszawskiej i Wizyty biskupów.—Akta pojedynczych kościołów.—Akta bractw.—Archiwum akt dawnych b. komisji rządowej przychodów i skarbu, posiadające pomiędzy innymi lustracye starostwa Warszawskiego z r. 1564, 1620, 1660, 1765, 1789 i 1824, tudzież Akta m. Warszawy tomów 24.—Archiwum okręgu naukowego.—Archiwum b. komisji wojny.—Akta zakładów dobroczynnych, szpitali, instytucyj i t. d.—Archiwum w Willanowie.—Biblioteka ordynacji Zamoyskich, posiadająca pomiędzy innymi Kodeks czerwiński i rękopis prof. Antoniego Magiera p. t. „Estetyka miasta stołecznego Warszawy-

czyli historyczne opisanie rozmaitej zmiany postaci tego miasta, obyczajów mieszkańców różnego stanu, sposobu ich życia, zabaw, wychowania młodzieży, wzrostu literatury, kunsztów, rzemiosł, handlu i odmieniającego się gustu w strojach, sprzętach, pojazdach i t. p. od początku panowania Stanisława Poniatowskiego, tudzież z krótkim zarysem życia jego domowego, aż do teraźniejszych czasów, wraz z opisem niektórych w tych latach przytrafionych zdarzeń.—W zbiorach prywatnych: Juramentum proconsulis, advocati, consulis novi, scabini novi etc.—Registr rewizije gospod m. Stary Warszawy 1669 r.—Taryfa miasta 1672 r.—Rewisia y pomierzenie na pręty ulic warszawskich do brukowania 1694 r.—Historia domus varsaviensis Scholarum Piarum 1729—1788 r.—Artykuły bractwa kupieckiego warszawskiego z dawnych przywilejów zebrane 1729 r.—Przełożenie praw m. Warszawy względem ogólnej jurysdykcji y wyłączenie, iakim pretextem jurydyki różne przy tym mieście utrzymują się.—Praerogativa marsalcorum in usum Casimiri Ludovici Bieliński.—Informacya o funduszach kościoła, szkół y Collegii Varsaviensis Societatis Jesu 1773.—Żywoty i ciekawości tegoczesne przez ks. Alipiego Niedzielskiego, w r. 1815 prowincyała klasztoru warszawskiego O. Augustyanów.

Po za Warszawą posiadają ważne do historii tego miasta dokumenta: Biblioteka Cesarstwa w Petersburgu, Akademii i uniwersytetu w Krakowie, Muzeum Czartoryskich (np. Opis grobu i ciała Jana III w kościele Kapucynów warszawskich) i t. d.

b) *Źródła drukowane. Ogólne:* Zbiory praw, przywilejów i dokumentów: Volumina legum, Dziennik praw, Swod zakonów, Rzyszczewskiego i Muczkowskiego Codex diplomaticus Poloniae, Raczyńskiego Codex diplomaticus Majoris Poloniae, Kodeks mazowiecki J. T. Lubomirskiego, W. Platerra Zbiór pamiętników, Gawareckiego Przywileje i Pamiętnik historyczny płocki, Pawińskiego Źródła dziejowe t. IV, IX, XI, XVI.—Do prawodawstwa miejskiego: Porządek sądów i spraw miejskich praw majdeburskiego, Speculum Saxonum, Tucholczyka Farrago actionum, Bandtkiego Jus culmense, Czackiego Rozprawa o prawach mazowieckich.—Kronikarze, geografowie i historycy: Długosz, Sarnicki, Kromer, Gwagnin, Jan Krasiński, Starowolski, Rudawski, Kochowski, Załuskiego Epistolae, Brauna Theatrum urbinum (1593—1613), Labourea Relation du voyage (1647), Święckiego „Topographia Masoviae“, z r. 1634 w przekładzie polskim pomieszczona w „Kwartalniku Kłosów“ t. II z r. 1880, Cellaryusza Descriptio Regni Poloniae, Łubińskiego

Świat we wszystkich częściach (1740), Regnard Oeuvres (1783), Reise eines Lifländer (1793), Niemcewicza Pamiętniki o dawnej Polsce (Jarzemski, Dziennik poselstwa kardynała Gaetano, Pamiętniki Cillego), Jezierskiego Wyrazy porządkiem abecadła, Portofolio Maryi Ludwiki, Świeckiego Opis starożytnej Polski, Balińskiego i Lipińskiego Starożytna Polska, Kozłowskiego Dzieje Mazowsza, Maciejowskiego Historia rzemiosł i Historia miast i mieszczan, Makowieckiego Przemysł i Rzemiosła, Jaroszewicza Matka świętych, Lipińskiego Czasy Augusta II i Wiadomości historyczno-numizmatyczne, L. Jamiołkowskiego O stanie narodu, J. Przyborowskiego Wycieczki archeologiczne, Góra Kalwarya czyli Nowy Jeruzalem, Pawińskiego Ostatnia księżna mazowiecka, Łoskiego Jan Sobieski, Łukaszewicza Historia szkół, Świeżawskiego i Wendy Wojciech Oczko, Pamiętniki Albrachta Radziwiłła, Kitowicza, Lubomirskiego, Ochockiego, Nakwaskiej i in.

Roczniki (Towarzystwa Przyjaciół Nauk, instytutów religijnych i edukacyjnych i t. d.), Kalendarze (Obserwatorium astronomicznego warszawskiego, Gałęzowskiego, Strąbskiego, Jaworskiego, Ungra) i in., Pamiętnik geograficzny i t. d.

Czasopisma dawne: Merkuryusz Polski, Kuryer polski, Kuryer warszawski, Wiadomości warszawskie, Gazeta warszawska, Courier de Pologne, Gazette de Varsovie, Warschauer Zeitung, Korrespondent krajowy i zagraniczny, Monitor, Gazeta narodowa i obca, Pamiętnik polityczny i historyczny, Polnische Bibliothek, Thornische Nachrichten, z nowych: Dziennik powszechny, Dziennik warszawski, Dziennik politechniczny, Przegląd techniczny, Tygodnik ilustrowany, Biblioteka warszawska, Kłosa, Wieniec, Wszelchświat, Kuryer warszawski i Codzienny.

c) *Taryfy m. Warszawy* są z lat: 1655, 1659, 1669, 1672, 1685, 1722, 1754 i 1775, wszystkie rękopiśmienne. Pierwszą drukowaną jest: Taryfa m. Warszawy do składki na koszary, ułożona w r. 1784, wydana 1786, drugą zaś: Opis wszystkich pałaców, domów, kościołów, szpitali 1797 r. Następnie idą taryfy z lat: 1807 (dwie), 1808, 1812, 1813, 1817, 1821, 1825, 1831, 1839, 1844, 1848, 1849, 1852, 1853 (w Kalendarzu Ungra), 1854 (Skorowidz mieszkańców m. Warszawy z taryfą domów, ułożony pod kierunkiem zarządu policyi), 1856 (w Kalendarzu Ungra). Od r. 1857 mamy co rok taryfy w kalendarzach i wydawane przez biuro Ober-policmajstra. Z tych późniejszych taryf wymienić trzeba: Przewodnik warszawski informacyjno-adresowy na r. 1869, z dołączeniem taryfy domów m. Warszawy i przedmieścia Pragi, zamieniającej hy-

poteczne numera na nowe policyjne, ułożony przez Wiktora Dzierżanowskiego. Brak taryf z r. 1826 i 1827 zastępuje poniekąd Przewodnik warszawski N. Glücksberga ze skorowidzem ulic.

d) *Plany m. Warszawy*. Najdawniejszym, bo może jeszcze z czasów Stefana Batorego, jest plan na arkuszu średniego formatu, wydany w Amsterdamie, p. t. Varsavia, nobile in Polonia oppidum ad Vistulam positum, accuratissima delineatio, bez wskazania roku i autora; jest on zdjęty z lotu ptaka, na wzór wydawanych przez Brauna w Kolonii od 1593 do 1613 r.—Urbs Varsavia sedes regum Poloniae ordinaria eo statu representata quo a S. R. M. Sveciae d. 30 Augusti 1655 occupabatur w *Dziejach Karola Gustawa* przez Puffendorfa, Norymberga, 1696; wykonał go Eryk hr. Jönsen Dahlberg, generał kwatermistrz i senator szwedzki.—Dwa plany z czasów Jana Kazimierza (w *Atlasie Stanisł. hr. Platera*). — Delineacja miasta Starej i Nowej Warszawy, oraz cyrcumferencya pryncypalniejszych jurydyk, wykonał inżynier Augustyn Locci stosownie do uchwały sejmu 1686 r.—Plan de la ville de Varsovie... levé par l'ordre de comte Bieliński par M. Ricaud de Tirre Gaille lieutenant colonel et ingénieur... 1762 r., składa się z 12 sekcji, każda o 4 wielkich arkuszach, dotąd nierytowany (w zbiorach magistratu).—Taż sama mapa zmniejszona na 4 arkusze, rytowana w Dreźnie 1762 r. przez Marstalskiego z widokiem Warszawy, 16 gmachów i kościoła św. Krzyża, z granicami jurydyk (w bibliotece uniwersytetu warszawskiego).—Delineacja miasta rezydencyalnego Warszawy, przedmieściów i całej okolicy z wyrażeniem rynków, ulic, kościołów, zamku, pałaców, pod rządem laski Stanisława Lubomirskiego marszałka, w r. 1771 zdziałana, rysunek ogólny, planow 11 na wielkich arkuszach, oraz 10 plansz tuszem i kolorami malowanych widoków.—Special Chaertgen von Warschau oder geographische Delineation der Warschauer Süd-westlichen Gegend und Situation der auf der Mittags und Abend-Seite umherligenden Orte, oraz Grundriss oder verjungte Delineation der im Grunde proportionirt vorgestellten Situation der vornehmsten Gegenden, Gassen und Gebäude von Warschau, na małym arkuszu, z podpisem C. F. Boëtins fc.—Plan de Varsovie... dédié à comte Wielhorski par Rizzi Zanoni 1772, gravé par Chalmandier, Arrives fecit aedes et ord., Chalmandier sculptit urban., André scrip., z widokiem miasta i temż gmachami co wyżej, z pierwszy raz dołączonym planem Pragi (w *Atlasie Zanoni*). — Plan icnographique de la ville de Varsovie, Planta miasta Warszawy z przedmieściami 1779,

à Varsovie chez Michael Groell, z podpisem: Major Hennequin del. Varsoviae, M. Keyl sculp. Dresde, z wymienieniem ulic, kościołów, drukarni i t. d.—Mapa okręgu Warszawy w promieniu mil pięciu, przez pułkownika Karola de Perthes geografa, odbita w Paryżu u Tardie'go.—Plan de la ville de Varsovie, Grundriss von Warschan, D. F. Solzman delin., Jütting sculptit (w Historisch genealogische Kalender auf J. 1796, Berlin, bei Johann Unger).—Plan Warszawy w r. 1794 (w Memoires par M. le General Pistor, Paryż, 1806).—Plan miasta Warszawy, Plan von der Stadt Warschau, odrysowany w r. 1808, z podpisem: Bach sc. Dresde, 1809, wykonany dokładnie podług pomiarów pruskich, z okolicami i wyszczególnieniem gmachów.—Rys ogólny Warszawy zdjęty przez oficerów inżynierii 1819 r., litografowany przez konduktorów korpusu inżynierii, wyciśnięty w prasie sztabu kwatermistrzostwa generalnego w Warszawie na arkuszu.—Plan bez tytułu w litografii tegoż sztabu 1820 r.—Plan ogólny Warszawy podług zrobionego przez inżynierów wojskowych, w litografii Ludwika Letronne w Warszawie, 1820 r.—Plan generale de Varsovie fait d'après celui des ingenieurs militaires, Varsovie, à la lithographie de Louis Letronne, Vivier fecit.—Plan de Varsovie avec les principaux edifices, dessiné et lithographié par Leonhard Schmidtner, 1825, z 55 rysunekami gmachów.—Plan m. Warszawy kopiowany w r. 1826, w instytucie litograficznym szkolnym, z podpisem: J. Stawiński.—Tamże, zdjęty przez Wilhelma Kolberga, 1827 r., litografowany przez Wilhelma Ruchacza.—Plan miasta stołecznego Warszawy z rozkazu Jego Cesarzowiczowskiej Mości W. Ks. Konstantego Cesarzowicza, Naczelnego Wodza, przez oficerów korpusu inżynierów wojsk Królestwa Polskiego uskuteczniiony 1829 r.; tryangulował i dyrygował zdjęcie planu podpułkownik inżynierów Koriot, wymierzali porucz.: Szymanowski i Dunin, podpor.: Starowolski, Zalewski i Brochocki, litografowali: porucz. inż. Dunin, podpor. Żelewski, Zakrzewski i Brochocki, konduktor inż. Waśkiewicz, pismo litografował Al. Zakrzewski podpor. kor. inż.; składa się z 9 sekcij na tyłu arkuszech.—Plan okolic Warszawy. Plan des environs de Varsovie levé et lithographié par le Quartier Maitral Général de l'armée Royale Polonaise en 1829, z podpisem: Lithographié par lieutenants du Quartier Maitral Général Polakiewicz, Markowski, Mysłakowski et Chyliński.—Plan i obraz Warszawy. Plan et panorama de Varsovie, N. Glücksberg, 1831; składa się z planu ogólnego i 18 kart oddzielnych

z planami ulic; tekstu objaśniającego w dwu językach stronice 30.—Situation-Plan von Warschau nach der Aufnahme der russisch-polnischen General-Quartiermeister Stabes gezeichnet von L. Scaupae premier Lieutenant in der Königl. Preussisch. sechsten Artillerie-Brigade, 1831; lith. u. gedr. bei W. Steinmetz in Breslau; napisy i wymienienie znakomitych gmachów po polsku i niemiecku.—Warsaw published under the Superintendance of the Society... z podpisem: Drawn by W. B. Clarke, Engraved by T. E. Nickolson, Londyn, 1831, z napisami polskimi i angielskimi, z 15 widokami gmachów. Plan Warszawy z objaśnieniem przy wydanej przez Maire'a w Paryżu 1833 r. Carte itinéraire et politique de l'Europe.—Plan de la ville de Varsovie revu, corrigé et lithographié à l'échelle de $\frac{1}{4200}$ par ordre de S. A. le Feldmaréchal Prince de Varsovie, Comte Paskiewitsch d'Erivan, Namestnik de Royaume en 1846 par les officiers d'Etats Major.—Plan Warszawy wydany przez W. Kolberga, w litografii J. Herknera 1848, 1850 i 1868 r.—Plan z r. 1850, w języku ruskim, wykonany w litografii okręgu naukowego przez Seweryna Oleszczyńskiego.—Z nowych planów wymieniamy tylko ważniejsze: Plan ogólny m. Warszawy i przedmieścia Pragi z dodaniem 120 cząstkowych planów na oddzielnych kartkach i 9 przedmieścia Pragi, z taryfą domów, wykonany przez inżyniera Świątkowskiego, w litografii F. Schustra.—Plan m. Warszawy i okolic 1856 r., przez pułkownika sztabu generalnego Witkowskiego, z dodaniem planiku miasta w r. 1656, w języku ruskim i polskim.—Plan m. Warszawy z oznaczeniem numerów posesyj, cyrkulów i rewirów policyjnych; wykonał w r. 1865 inżynier Stanisław Modliński, w języku ruskim i polskim; składa się z 18 arkuszy.—Plan wykonany w litografii F. Kasprzykiewicza, z dodaniem mapki okolic w języku ruskim i polskim.—Obraz układu warstw geologicznych gruntu Warszawy między 7 a 8 stopą niżej poziomu bruków, ułożył podług rezultatu wierceń dokonanych przez magistrat w r. 1876 dr. Aleksander M. Weinberg.—Plan Warszawy na skalę 1: 16,800, wykonany w r. 1898 pod kierunkiem W. Lindley'a przez wydział pomiarów za naczelnika H. Lichtweissa; odbito w litografii W. Głowczewskiego.—Plan informacyjny m. Warszawy, 1890 r., nakład litografii Ottona Flecka.—W sali ratusza znajduje się plan miasta w wypuklorzeźbie z gipsu.—Wydział pomiarów zarządu kanalizacyjnego i wodociągów pracuje nad szczegółowym, na wielką skalę planem miasta i przedmieść.—Planów pojedyn-

czych posesyj, ogrodów i t. d., bardzo licznych, nie wymieniamy, jako znajdujących się przeważnie w rękach prywatnych.

e) *Widoki*. Najdawniejszym widokiem Warszawy jest mały drzeworyt podłużny, umieszczony jako winieta przy konstytucjach sejmu walnego warszawskiego roku 1581 na str. 213 dzieła: *Constitutio, Statuta y Przywileje, na walnych seymiech koronnych od roku Pańskiego 1550 aż do roku 1581 uchwalone* (Kraków, Mikołaj Szarffenberger, 1581). — Tenże drzeworyt powtórzony na str. 3 oddzielnie wydanych konstytucyj sejmu 1589 r. (Kraków, Szarffenberger). — Widok Warszawy w formacie arkuszowym, z herbami państwa i miasta, z 2 figurami mężczyzn i 4 kobiet, z tekstem objaśniającym łacińskim na odwrotnej stronie, znajduje się w dziele sześciotomowym: *Theatrum urbium praecipuarum mundi*, wydanem w Kolonii, przez Jerzego Brauna pospołu z Franciszkiem Hogenbergiem, od r. 1593 do 1613. — *Varsovia*, miedzioryt z herbami państwa, województwa i miasta. — *Urbs Varsavia ex facie exhibitā qua conspiciebatur postquam amisso praetio a S. R. Poloniae et a S. M. Sveciae secunda vice occupata fuit d. 22 Jun. a. 1656*. Perelle sculp., E. J. Dahlberg delin., w dziele Puffendorfa *De rebus a Carolo Gustavo gestis* (Norymberga, 1696). — Widok Warszawy w dziele Andrzeja Zeilera (Cellarius): *Regni Poloniae descriptio* (Amsterdam, 1659). — *Warschau, G. Bodenehr fec. et excud. Aug. V. (Augsburg)*, z objaśnieniem wzmiankującym r. 1708. — *Varsovia*, z herbem państwa i grupami osób pieszych i konnych, F. B. Werner del. Joh. Friderich Probst haeres Jer. Wolffy exc. A. V. (Augsburg). — *Warsovia, Elias Boeck fecit* (tamże, Augsburg). — *Warsovia, Warschau, Johann Christoph Haffner excud. (Augsburg)*. — *Warsavia, nach dem Naturel gezeichnet von C. F. Erndl. Ingen. Capit., M. Bodenehr sc. Dresd.*, w dziele Erndtela: *Warsavia phisice illustrata* (Drezno, 1730) — Bernard Belotto de Canaletto z własnych obrazów olejnych rysował widoki Warszawy: *Prospekt placu przed ks. Bernardynami, biorąc wejrzenie z nad bramy Krakowskiej* (1771 r.), *Widok Warszawy, zaczawszy od pałacu Sapieżyńskiego aż na koniec Solca i dalej aż do zamku willanowskiego z częścią m. Pragi po drugiej stronie Wisły* (malowany 1770, szychowany 1772 r.), *Prospekt Warszawy od pałacu Ordynackiego aż do zamku z częścią Pragi za Wisłą* (malowany 1772, szychowany 1774). — *Vue de Varsovie prise depuis le château de Vilanow, à Varsovie 1776, chez Jean Auguste Poser, libraire z popiersiem Stanisława Augusta*. — *Varsovie, vue prise de Praga, W. Ulrich litogr., de la*

lithographie F. Schuster, widok ogólny z 16 widokami gmachów. — *Warszawa od strony Pragi, litograf. B. w litografii Banku Polskiego*. — *Widok Warszawy, J. Herkner*. — *Varsovie dessinée d'après nature par Schurr 1836 a Varsovie chez freres Pellizaro, rysował Rychter*. — Licznych widoków późniejszych nie wymieniamy, jako też wydanych w końcu XVIII i na początku XIX w. bez miejsca, roku i autora. Widoków poszczególnych gmachów, osobno wydanych, niepodobna tutaj wliczać, gdyż w jednym tylko zbiorze Gwalberta Pawlikowskiego było ich przeszło 300. Najcelniejsze ze szychów są: Leonarda Schmidtnera, F. Dietricha, Kielesńskiego i Pilińskiego, litografie W. Ulricha, W. Gersona, Leroy i Fajansa, fotografie: Beyera, Mieczkowskiego, Brandla i Karolego. Od lat 40 pisma illustrowane, jak *Przyjaciel ludu*, *Tygodnik illustrowany*, *Kłosa*, *Wieniec*, *Tygodnik powszechny*, podały wiele widoków Warszawy. *Życie warszawskie* ilustruje *Album i Kram malowniczy Jana Feliksa Piwarskiego*, oraz *Album Franciszka Kostrzewskiego*.

f) *Opracowania*. — a) *Opisy ogólne*. *Adam Jazembski*. *Gościniec* albo krótkie opisanie Warszawy z okolicznościami jej dla kompanii dworskiej. Wydany r. P. 1643. — *Chrystyan Henryk Erndtel*. *Varsavia phisice illustrata sive de aere, aquis, locis et incolis Warsaviae, eorundemque moribus et morbis tractatus. Qui annexum est viridarium vel catalogus plantarum circa Warsaviam nascentium*. (Drezno, 1730). — *Johann Bernoulli*. *Reise durch Brandenburg, Pomern, Preiszen, Curland, Ruzsland und Pohlen in den Jahren 1777 und 1778* (Lipsk, 1780). — *Gottlieb Merkel*. *Reise eines Lifländers von Riga nach Warschau* (Berlin, 1796). — *J. W. Krasinski*. *Guide de voyageur en Pologne, orné d'une carte de poste, d'un plan de Varsovie et de 10 gravures* (Warszawa, 1820). Toż po polsku (tamże, 1821). — *E. Golembowski*. *Opis historyczno-statystyczny miasta stołecznego W.* (*Nowy kalendarz polityczny* na r. 1826). *Opisanie historyczno-statystyczne m. W. z planem miasta i 6 widokami* (Warszawa, 1826). *Opisanie historyczno-statystyczne m. W., wydanie drugie poprawione, znacznie pomnożone i rozszerzone* (Warszawa, 1827). — *A. Wejnert*. *Starożytności Warszawy*. Tom I: *Wiadomość historyczna o herbie W. O głównych podziałach W. O pierwszych okopach otaczających Pragę*. *Opis historyczno-statystyczny szpitali św. Ducha i P. Maryi*. *Opis trzech bram nowomiejskiej*. *O ratuszu Grzybowa pod W.* Tom II: *O przeniesieniu rezydencji królów z Krakowa do W.* *O herbie W. z r. 1589*. *O najdawniejszych widowiskach teatralnych w W. do r. 1776*. *Opis herbu m. Pragi pod W.*

O dochodach Starej W. z r. 1580. Wiadomość o pałacu pod N. 369. Tom III: Opis trzech kęp na Wiśle pod W. Opis zaślubin królewicza Jakóba Sobieskiego z Elżbietą Jadvigą Amalią księżniczką Nejburską. Wiadomość o morowem powietrzu w W. w latach 1624 i 1625. Obchód uroczystości Bożego Ciała w W. w XVII i XVIII w. Rozwiązanie wątpliwości o istnieniu w W. kościoła N. M. Panny Zwycięzkiej i Kępy na Wiśle przy Bełku. Odkrycie wodociągów dawnych Nowej W. Tom IV: O zapisach posagowych dla ubogich panien w W. od r. 1481. Najdawniejsza taryfa W. wydana w r. 1655. Opis hołdów ks. Kurlandyi i Semigalii odbywanych w W. O kaplicy w domu Poprawy (Cuchthauzie). O cechu malarskim od r. 1515. O wykryciu dawnych wodociągów i wykopalisku przy kolumnie Zygmunta III w r. 1853. O rozwalisku dawnych wałów W. w r. 1853. O przywileju założenia W. O podarunkach z ryb w Warszawie w XVI i XVII w. O zbytku w ubiorach w XVIII w. Co byli kościelni i opłata workowego. O pierwszych mel-dunkach osób r. 1672. O najdawniejszym kościele ewangelickim od r. 1581. O bractwie muzycznym p. n. Artystów Maryackich w XVIII w. Tom V: O domie Poprawy i szpitalu sierot moralnie zaniedbanych. Zbiorki o kościele św. Krzyżkim czyli Gwardyackim. Szwedzi w W. O karze aresztu przez odsiedzenie w klatce. Bractwo muzyczne Uzualistów od r. 1717. Tom VI. O zgromadzeniu Panien i Wdów Dewotek. Opis szpitali warszawskich w XVIII w. O projekcie wystawy sztuk w r. 1851. Obwieszczenie marszałkowskie. Obwieszczenie względem gazet pisanych. Obwieszczenie względem doktorów, cyrulików i t. p. Obwieszczenie co do osób do teatru należących. Obwieszczenie taksy skórowej. Lustracye Warszawy. Przywilej założenia Pragi. Opis kolumny Zygmunta III. Pomnik Kopernika. Dowody kapitulacyi z r. 1794. Pomnik N. M. Panny Passawskiej, (Warszawa, 1848—1855). — *F. M. Sobieszczański*. Rys historyczno-statystyczny wzrostu i stanu Warszawy od najdawniejszych czasów aż do 1847 r. (Warszawa, 1848). Przewodnik po W. z planem miasta, ozdobionym 10 rycinami na stali. (Warsz., 1857. Toż samo wyszło jednocześnie po francuzku i niemiecku). Warszawa (w Encyklopedyi powszechnej, t. XXVI, 1867). — *F. Fryze i J. Chodorowicz*. Przewodnik po W. i jej okolicach z mapą miasta i drzeworytami. (Warsz., 1873). — *W. Czajewski*. Ilustrowany przewodnik po W. (Warszawa, 1892). — *F. K. Martynowski*. W. i jej osobliwości (Przewodnik kolejowy W. Rakowskiego, półroczce letnie 1892). — *Eryk Jachowicz*, A. Messyng, W.

Przyborowski, A. Skrzynecki, Wł. K. Zieliński i L. V. Zieliński. Ilustrowany przewodnik po Warszawie wraz z treściwym opisem okolic miasta; 132 ilustracyj w tekście, oraz plan m. Warszawy i Pragi. (Warszawa, 1893).

β) *Prace szczegółowe. Albertrandi*. Historia początku W. (Pamiętnik warsz., 1809; tamże krytyka przez Bandtkiego). — *M. Baliński*. Fundacya zakonu i kościoła ks. Kapucynów w W. (Warszawa, 1840). — *T. Bartmański*. Przyczynek do archeologii W. (1855). — *J. Bartoszewicz*: Kościół św. Andrzeja i Kanoniczki w W. (Biblioteka warsz., 1850); Historycy W. (Bibl. warsz., 1853); Karol de Tomatys (Kalend. Ungra na r. 1854); Treść i wyjątki z „Estetyki“ Magiera (Dziennik warsz. r. 1855 Nr. 299 — 313); Kościoły warszawskie rzymsko-katol. opisane pod względem historycznym. Wizerunki kościołów i cenniejsze w nich nagrobki rysował na drzewie Michał Starkman. (Warszawa. 1855); Wyjątki z „Historyi Warszawy“ (I w Dzienniku warsz. 1855 r., II w Kalendarzu Ungra 1855 r., III w Księdze świata 1855 r., IV w Kalend. Ungra 1856 r. p. t. „Warszawa w r. 1705); Teatyni w Warszawie. (Kalendarz Ungra na 1859); Mazowsze, Mazury (Kalendarz Ungra na r. 1865); Warszawskie Księstwo Piastów (Encykl. powszechna tom 26); W. Ks. Warszawskie (od r. 1807 do 1815 tamże); Kronika pałacu Krasińskich w Warszawie.—Podróż Regnarda po Polsce. (Dzieła, t. IX, Kraków, 1880); Warszawa i Kraków (Dzieła t. X). — *J. Bloch*. Głos w kwestyi kanalizacyi W. (1859). — *W. Bogusławski*. Dzieje Teatru Narodowego (Warszawa 1820 — 1823). — *B. P.* Instytut szlachecki w W. (Kalend. Ungra na r. 1854). — *B. Chlebowski*. Początki W. (Ate-neum, 1892). — *Dekret* Fryderyka Augusta w ks. warsz. z d. 16 marca 1809 r. o Żydach w W. — *F. S. Dmochowski*. Obrazki na tle historycznym skreślone z XVIII i XIX w.: I Rok 1726. II Rok 1758, Zacni współzawodnicy. III Rok 1783, Pałac i ogród Krasińskich. IV Rok 1809, Rada wojenna. (Kalendarz astronomiczno-gosp. na r. 1864). — *Ks. A. K. Diehl*. Wiadomości kościelne ze zboru ewang.-reform. warsz. za lat 25 od r. 1860 do r. 1884. (1885); Wiadomości historyczne o cmentarzu ewang.-reform. w W., (1893); *Dyaryusz* zgromadzeń miejscowego m. Warszawy y wydziałowego miast ks. Mazowieckiego i wojew. Rawskiego, do wydziału warszawskiego należących w dniach 1 i 10 sierpnia r. 1791 w kościele farnym kolegiaty warszawskiej św. Jana odprawionych; — *B. Flatt*. Wiadomość historyczna o instytucie agronomicznym w Marymoncie. (Warszawa, 1830). — *Flatt Oskar*. Brzegi Wisły od W. do Ciechocinka

z 7 widokami i 2 mappami. (Warsz., 1854). — *P. Fliederbaum*. Projekt centralnego dworca kolei żelaznych w W. (Petersburg, 1879, po rusku). — *Fundacya* ks. P. Skargi (Kalendarz na r. 1870). — *A. Gagatnicki*. Kościół W. W. Św. w W. na podstawie dokumentów urzędowych. (1893). — *W. Gawarecki*. Wiadomość o życiu y czynach X. Piotra Boduina misyonarza, założyciela instytutu p. t. Dzieciątka Jezus. (Warsz. 1818). — *P. Girsztowt*. Rys historyczno-statystyczny Warszawskiej Medyko-Chirurgicznej Akademii od jej zawiązku w d. 4 czerwca 1857 r. aż do wcielenia do Szkoły Głównej d. 1 paźdz. 1862 r. (Warsz., 1865). — *W. Gomulicki*. Przechadzki po W. (Tyg. illustr., 1892). — *Stanisław Goślicki*. Pamiętnik Teatrów Warszawskich. (1871). — *Gravamina* et prejudicia, które miasto Stara Warszawa ponosi summarie zebrane. (1766). — *J. K. Gregorowicz*. Żebractwo uliczne. Obrazek warsz. (Kalendarz Ungra na r. 1859). — *Dr. Gregorowicz*. Warszawa pod względem topograficznym, higienicznym i geologicznym wraz z planem miasta wystawiającym wartość higieniczną każdego domu. (Warszawa, 1862). — *Gronau*. Ueber den Verfall der Hauptstadt Warschau. (Warszawa, 1804). — *J. Heppen*. Pierwsza piwiarnia piwa bawarskiego w W. (Kalendarz dla wszystkich na r. 1879). — *J. Heppen* i *A. Mieszkowski*. Otwarcie Teatru wielkiego (Kuryer warsz. 1891 r., N. 251); *Herb* Warszawy (Dziennik warsz. 1853 r., N. 4). — *Historia konwiktu* warsz. ks. Pijarów. (Popisy publiczne 1815 i 1816 r.). — *Historia saprowadzenia* instytutu ks. Pijarów do Warszawy. (Popis publiczny uczniów, Warszawa, 1820). — *L. Hubert*. Projekt ustawy względem żebraków za Stanisława Augusta. (Kalendarz Jaworskiego na r. 1858). — *Informacya* o prawach i swobodach m. Starej Warszawy y o ubliżeniu onym przez różne osoby. (Za Stanisława Augusta). — *W. Jastrzębowski*. Karta meteorograficzna stolicy Królestwa Polskiego, przedstawiająca: 1) obraz głównych wypadków dostrzeżeń meteorograficznych w Warszawie od 1803 do końca 1828 r. przez A. Magiera; 2) podział roku na pory naturalne czyli gospodarskie; 3) zmiany długości dnia, z dołączeniem tablicy. (Warszawa, litogr. W. Ruchacz); Karta klimatologiczna Warszawy, jako środkowego punktu Europy, przedstawiająca sposobem rysunkowym, liczbowym i opisowym, obraz ogólny klimatu tego miejsca, skreślony wepług wypadków rachunku i dostrzeżeń meteorologicznych, czynionych w W., blisko przez pół wieku, t. j. od 1779 do 1828 przez Karola Bystrzyckiego i Antoniego Magiera. (Warsz., 1846). — *J. L. Jastrzębski*. Polskie Wizytki czyli historia fundacyi pierwszego klasztoru zakonnicy Nawiedzenia N. M. P. w W. (Rzym, 1849). — *K. Jeziorowski*. Historia Warsz. Towarzystwa Dobroczynności od 1814 do 1852 r. (Warsz., 1863). — *Kalendarz* zwyczajowy (Kalendarz Ungra na r. 1854). — *Kochański*. Akt uroczystego otwarcia r. 1857 Warszawskiej Medyko-Chirurgicznej Akademii, oraz wiadomości dotyczące pierwotnego jej urządzenia. (Warsz., 1858). — *W. Kolberg*. Notice sur projet d'un pont permanent sur la Vistule près de Varsovie. (Warsz., 1858); Kilka badań starożytności warsz. I. Ślady dawnych murów otaczających Miasto Stare, odszukane w r. 1868. (Warsz., 1870, z planem); Odpowiedź na artykuł: Wyjaśnienie założenia murów obronnych m. Warszawy. (Gazeta polska, 1871, Nr. 16). — *W. Koleżak*. Posąg króla Zygmunta III w Warszawie. Z 7 rycinami. (Warsz., 1887). — *J. Korzeniewskij*. Napisy na tablicach miedzianych wpuszczanych w ściany cerkwi na ementarzu wolskim pod Warszawą. (Warszawa, 1887, po rusku). — *Grzegorz Kostrzewa*. Smakosze. Obrazek miejski. (Kalendarz Jaworskiego na rok 1858). *Kościół* św. Karola Boromeusza („Alleluja“, Warszawa, 1842). — *Kościół* na Pradze (Pamiętnik religijno-moralny, 1854). — *J. Kowalczyk*. O spostrzeżeniach meteorologicznych w Warszawie (Pamiętnik fizyograficzny, 1881). — *A. Kraushar*. Siedmioletnie Szkoły Głównej warsz. 1862—1869. Wydział prawa i administracyi. (Warsz., 1883); *Drobiazgi* historyczne (Marek Reverdil, Obrazek podług A. Magiera, Wspomnienia trybunalskie, Przygody Francuza Payen'a (Petersburg, 1892). — *J. I. Kraszewski*. Podróż p. L. S. M. A. S. D. P. z r. 1776 do Polski (Kalendarz Ungra na r. 1872). — *Kronika* m. Warszawy od 1800 do 1863 r. (Kalendarz na r. 1866, nakładem J. Radomińskiego, Bendelikon, 1866). — *F. Krupński*. Dwanaście kościołów warszawskich z rysunkami (Kalendarz Jaworskiego na r. 1876). Tamże widok z nowego mostu. — *A. Krzyżanowski*. Pogląd na powołanie, dzieje i sprawy zakonu Trynitarzy w Polsce (Pamiętnik religijno-moralny tom XX, XXI). — *K. Kucz*. Pamiętniki m. Warszawy z r. 1853 (Warszawa, 1854). — *Dr. J. Kulesza*. Instytut św. Kazimierza w Warszawie. Rzecz czytana na publicznem posiedzeniu Towarzystwa lekarskiego warsz. w d. 25 stycznia 1852. — *Kupcy* m. Starej Warszawy, dla ocalenia Comertii niektóre Materye publicznego Dobra tyjące się, krótko zebrane na Seym terażniejszy podaią (za Stanisława Augusta). — *Ks. K. Kurowski*. Wiadomość historyczna o kościele, collegium i gmachach należących dawniej do ks. Jezuitów warsz., ogłoszona po otwarciu na nowo kościoła w d. 19 marca 1836 r. (Warszawa,

1836); Wiadomość historyczna o kościele metropolitalnym warsz. p. w. św. Juna (Warszawa, 1841); Wiadomość historyczna o kościele parafialnym P. Maryi w W. („Alleluja“, rocznik religijny, Warsz., 1842); Wiadomość historyczna o pałacu rządowym w Warszawie zwanym Krasieńskich (Kalendarz polityczny Fr. Radziszewskiego na r. 1842); Wiadomość historyczna o zamku warszawskim (tamże na r. 1845); Grobowiec ostatnich kszążeń mazowieckich w kościele katedralnym św. Jana (tamże na r. 1846); Rynek warszawski (tamże na r. 1847); Kościół i klasztor PP. Wizytek (Warszawa, 1856); Kościół św. Jerzego (Pamiętnik religijny t. I). — *F. H. Lewestam*. O wynalazku i rozwoju sztuki drukarskiej i o zakładach S. Orgelbranda w Warszawie (Kalendarz. Warsz. Towarzystwa Dobroczyńności na r. 1863). — *T. Lipiński*. Kronika Ujazdowa do końca XVIII w. (Biblioteka warszawska, 1843 r.); Wydatki magistratu Starej Warszawy z r. 1579 (Biblioteka warszawska, 1849). — *St. Lisowski*. Wiadomość historyczna o księgarniach i drukarniach warszawskich od najdawniejszych czasów aż do r. 1793, czerpana z akt dawnych. — *W. A. Maciejowski*. Rozbiór krytyczny dzieła p. t. „Starożytności Warszawskie“ („Ateneum“, 1848). — *Antoni Magier*. Estetyka (ob. *Archiwa*). Karta meteorograficzna stolicy Królestwa Polskiego czyli obraz odmian powietrza wystawiający graficznym sposobem najważniejsze wypadki z dostrzeżeń meteorycznych czynionych w W. od 1803 do 1828 r., przez Antoniego Magiera ułożony i zmianami długości dnia obliczonemi na szerokość ieogr. warsz. pomnożony przez Woy. Jastrzębowski (Warszawa, 1828, z objaśnieniem po polsku i francuzku. *Estreicher* wymienia też kartę meteorologiczną Magiera z r. 1829). — *Dr. St. Markiewicz*. O kanalizacji m. Warszawy. — *X. Marmier*. Les chateaux de Varsovie („Revue de Paris“). — *Most na Wiśle* (Dziennik politechniczny, Warszawa, 1860). — *Napisy* na sześciu tablicach wstawionych w ściany cerkwi wolskiej (Warszawa, 1847, po rusku). — *W. Narkiewicz Jodko*. Pierwsze sprawozdanie z Instytutu Oftalmicznego imienia E. ks. Lubomirskiego (Warsz., 1872). — *Adam Naruszewicz*. Biograficzne opisanie do portretów tych osób, które król zwykł był spraszać do siebie na czwartkowe obiady i uczone po nich posiedzenia. Zbiór tych portretów znajdował się w zamku warszawskim, w izbie poprzedzającej pokój królów marmurowy (Gazeta Korespondent Warszawski, 1826). — *W. Niewiadomski*. Przechadzka po ogrodzie Botanicznym (Kalendarz Jaworskiego na r. 1875). — *A. Niewiarowski*. Gwiazdka (Warsz., 1860). — *W. Nowicki*. Ks. Jakób Falkowski, założyciel instytutu warsz. głuchoniemych (Warszawa, 1876). — *Objasnienie* sprawy m. Starej Warszawy y konfraternii kupieckiej z Grekami y innemi przeciwko prawu handle prowadzącemi w sądach marszałkowskich koronnych mianey (Za Stanisława Augusta). — *Obraz* Trevisani'ego w kościele WW. Świętych na Grzybowie (Kalendarz Ungra na r. 1869). — *Obwołanie* względem żydów przez Stanisława Lubomirskiego d. 3 kwietnia 1778 r. — *Obzor* gor. Warszawy, wydawany bywa w ostatnich czasach co rok przez magistrat. — *Odpowiedź* od stanu szlacheckiego miastem żądającym posiadania dóbr ziemskich (za Stanisława Augusta). — *O Instytucie* Głuchoniemych Warszawskim (Warsz., 1819). — *Opis* budowy Zjazdu w W. z Krakowskiego Przedmieścia (od Zamku) do Wisły (Dziennik politechniczny, Warszawa, 1862, z tablicami). — *Opisanie festynu* danego w Łazienkach z okoliczności inauguracji statui Jana III d. 14 września r. 1788. — *Opisanie uroczystości* danej z okoliczności imienia JP. Stanisława Małachowskiego w pałacu i ogrodzie Krasieńskich zwanym d. 14 maja r. 1789. — *O prawach* konfraterniom y cechom po miastach erygowanym służących; o potrzebie i użyteczności onych (za Stanisława Augusta). — *Ks. L. Otto*. Przyczynek do historyi zboru ewang.-augsburs. warsz. 1650—1781 (Warszawa, 1881); Kazania w dniu pamiętki obchodu stuletniej rocznicy poświęcenia kościoła Trójcy św. zboru ewang.-augsbur. warsz. d. 30 grudnia 1881 r. wypowiedziane (Warszawa, 1882). — *L. P.* Położenie geograficzne W. (Kalendarz domowy i gospodarski St. Janickiego na r. 1841). — *Ch. Péreyra*. Epitre adressée aux dames de Varsovie (Warsz., 1852). — *Ks. Jakób Piasecki*. Opisanie klasztorów i kościołów ks. Franciszkanów prowincyi polskiej (Pamiętnik religijno-moralny. tom VIII). — *S. Pisulewski*. Opis roślin w sztuce lekarskiej używanych, w okolicy W. rosnących (Kalendarz Ungra na r. 1858). — *Podanie* do króla i rady nieustającej starosty warszawskiego o zniesienie odrębności sądowej jurydyk (1786). — *B. Podczaszyński*. Dawne pismo wójta warszawskiego z 1459 r. (Bibl. warsz., 1849). — *Dr. J. Polak*. O cholery w r. 1892 w Warszawie w związku z historyą epidemij cholerycznych u nas (Warszawa, 1893). — *Prace* warszawskiego stałego komitetu sanitarnego (Warsz. 1892—1893, po rusku, dwa tomy). — *Projekt* budowy i eksploatacyi kolei konnych w W. (Warsz., 1879, litografowane w jęz. ruskim). — *Projekta* dochodów i wydatków m. W., wydawane co rok przez magistrat. — *Projekt kanalizacyi* m. W., wydanie magistratu. — *Ks. Prusinow-*

ski. Jan Klemens Marya Hoffbauer, ustęp z dziejów kościoła XIX w. w Warszawie i Wiedniu (Grodzisk, 1864). — *Przechadzka* po ochronach warszawskich (Wieniec dla St. Jachowicza, tom III). — *A. Przedziecki*. Zdobyćcie Warszawy przez Szwedów w r. 1656 (Bibl. warsz., 1851). — *E. Rastawiecki*. Niektóre wiadomości o osadzie, różnoczesnych kolejach, pobudowaniach i wewnętrznych przyozdobieniach zamku warsz. (Bibl. warsz., 1853). — *Ratusze* w Warszawie (Gazeta warszawska, 1866 r., Nr. 37). — *F. Reinsztein*. Pani majstrowa z Podwala („Wisła“). Cechy rzemieślnicze w Warszawie (Tygod. illustr., 1892—93). — *Replika* dziedzica dóbr Gawłowa Wielkiego w kategorii granicznej z Gawłówką. Kwestya graniczna między temi dziedzicami jest o Zakład czyli pole naprzeciw Bieli będące y samą Biel (za Stanisława Augusta). — *Ignacy Lojola Rychter*. Wiadomość historyczna o kościele i klasztorze warsz. ks. Dominikanów na Nowem Mieście (Popis szkoły wydziałowej ks. Dominikanów, Warsz., 1828). — *Rys* histor.-statyst. szpitali i innych zakładów dobroczynnych w Królestwie Polskiem (Warsz., 1872, tomów III, zawiera: Szpital św. Jana Bożego przez dra Rotheho, Dzieciątka Jezus przez J. Bartoszewicza, św. Ducha przez dra Groera, Instytut św. Kazimierza przez dra J. Kuleszę, szpitala ewangelickiego przez L. Spiessa, starozakonnych przez J. Rosenthala, św. Rocha przez F. Czajewicza, Dom przytułku i pracy i t. d.). — *S. M. Rzętkowski*. Szynki i bawarye (Kalendarz Ungra na r. 1872). — *Ks. P. S.* Stan konwiktu warsz. ks. Pijarów na Żoliborzu (Popis publiczny uczniów, Warszawa, 1820). — *Z. Ś. Przechadzki* po Warszawie I. Od św. Jana do św. Aleksandra (Kalendarz domowy Noskowskiego na r. 1876). — *P. Seifman*. Wiadomość statystyczno-historyczna o szkole weterynaryi w W. (Warszawa, 1866). — *J. Słowikowski*. Stan wody na Wiśle pod W. od 1869 do 1880 z oznaczeniem stawiania i puszczania lodów (Pamiętnik fizyogr., 1881). Charakterystyka Wisły (tamże, 1892). — *F. M. Sobieszczański*. Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawnej Polsce (Warsz., 1847—1850, dwa tomy); Materiały do historyi bibliotek w Polsce. Informacya o fundacyi biblioteki J. I. Załuskiego. Nota biskupa Załuskiego (Bibl. warsz., 1848); O najdawniejszej pieczęci m. Warszawy (tamże); Ogrody w Warszawie i jej okolicach opisane w r. 1784 przez Szymona Zug budowniczego kościoła ewangelickiego w W. Przypisami objaśnione (Kalendarz powszechny); O najdawniejszej pieczęci m. Warszawy (Bibl. warsz., 1848); Dopełnienia i poprawki rozprawy J. Bartoszewicza

p. t. Kościół św. Andrzeja w Warszawie (tamże, 1850); Nieco o historyi Warszawy (Kalendarz powsz. na r. 1851); Pogląd na postać m. Warszawy w rozmaitych czasach i zmianach aż do dnia dzisiejszego (Taryfa Świtkowskiego na r. 1852); Kościół św. Jana w Warszawie (Kalendarz Strąbskiego na r. 1852). Brama Krakowska w Warszawie (tamże). Kamienica przy ul. Daniłowiczowskiej pod Nr. 617 w Warszawie, dawniej Biblioteka Załuskich (tamże); Pałac i Łazienki Królewskie (Kalendarz powsz. na r. 1852); Pochodzenie nazwisk, położenie i rozległość ulic m. Warszawy czyli spis abecadłowy ulic pod względem topograficznym, etymologicznym i historycznym (Kalendarz Ungra na r. 1856); Pomniki w kościele katedralnym (tamże, r. 1856); Pochodzenie nazwisk pałaców, kamienic, placów i ogrodów w m. Warszawie czyli spis abecadłowy takich posiadłości, które od dawna ustalone a osobliwe mają nazwiska (tamże, 1857). Kalendarz historyczny m. Warszawy ułożony na każdy dzień całego roku z wypadków, zdarzeń lub wspomnień, jakie kiedykolwiek się tu stały (tamże, na r. 1858); Wiadomość historyczna o archikonfraternii literackiej w W. (tamże, r. 1859); Ulica Miodowa (Wieniec dla St. Jachowicza, tom III); Wiadomość historyczna o dawnem zgromadzeniu kupieckim w W. czyli o t. zw. konfraternii kupieckiej (Kalendarz Ungra na r. 1860); Pałac Ordynacki w W., mieszczący w sobie Instytut Muzyczny (Kalendarz astronmiczno gospodarski na r. 1864); Wiadomość histor. bibliogr. o kalendarzach wychodzących w W. od najdawniejszych czasów aż do r. 1863 (Kalendarz Ungra na r. 1864); Dawne urzędnienia w W. (tamże na r. 1865); Dawne zgromadzenia i obrady miejskie w W. istniejące do XVIII w.; Dawne prawa miejskie w W. do końca XVI w.; Krótka wiadomość historyczna o Żydach w W. od najdawniejszych czasów (Kalendarz Ungra na r. 1866); Wiadomość historyczna o zgromadzeniach rzemieślniczych czyli cechach w W. (tamże); Ulica Leszno w W. (tamże, 1868); Ulica Nowy Świat (tamże); Nowolipie i Nowolipki (tamże); Ulica Senatorska (tamże, r. 1869); Historia Saskiej Kępy pod Warszawą (Kalendarz rodzinny na r. 1870); Ślady warownych murów w Warszawie (Kalendarz Jaworskiego na r. 1871); Zkąd powstał w W. zwyczaj udawania się do Bielan na drugi dzień Zielonych Świątek (Kalendarz rodziny na r. 1871); Historia warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności (Historya szpitali w Królestwie Polskiem, tom II); Pałac zwany Krasińskich przy ul. Długiej (Kalendarz Jaworskiego na r. 1872); Opowiadania o W. jej przeszłości i pamiątkach miasta (Bibliote-

ka warszawska, 1872); Ulica Ogrodowa (Kalendarz Ungra na r. 1872); Straż miejska i Towarzystwo Strzeleckie w dawnej W. (Kalendarz Jaworskiego na r. 1874); Dzieje dobroczynności w Warszawie do końca zeszłego wieku (Kalendarz Ungra na r. 1874); Kronika gmachów warsz. uniwersytetu (tamże, r. 1875); O dawnym magistracie m. W. w końcu XVIII w. (Kalendarz Jaworskiego na r. 1876); Ogrody publiczne (Kurjer warszawski, 1877); Rynek Starego Miasta (tamże); Kamienica w rynku staromiejskim (tamże); Stara W. (tamże, 1877 i 1878). — *J. Sporny*. Powódź rz. Wisły w r. 1867 pod W. (Kalendarz Ungra na r. 1868). — Zabawa w Łazienkach (tamże); O kanalizacji miast, a w szczególności o kanalizacji m. W. (Kalendarz Ungra na r. 1866); O wodociągach, a mianowicie o zaopatrzeniu wodą m. Warszawy (tamże). — *Sprawozdanie* z ruchu ludności m. Warszawy, wydawane co rok przez wydział statystyczny magistratu. — *Steinkeller* Piotr (Kalendarz Ungra na r. 1858). — *A. Suligowski*. Kwestya mieszkań (Warszawa, 1889); O kanalizacji m. W. ze stanowiska ekonomicznego (Warszawa, 1890). — *Prof. M. Szubert*. Raport o ogrodzie botanicznym uniwersytetu z roku 1828—29. — *S. Szyller*. Jak mogą wyglądać przyszłe halle targowe w Warszawie (Warszawa, 1887, z tablicą rysunków). — *J. Świeszewski*. O studniach artezyjskich w Warszawie (Dziennik politechniczny, Warszawa, 1860). — *W. Szymanowski*. Zebracy warszawscy (Kalendarz Ungra na r. 1857); Handel starzyzny w W. (tamże na r. 1865); Gry (tamże, r. 1868); Charakterystyka butelki z rysunkami F. Kostrzewskiego (tamże, 1866); Charakterystyka szyldów warszawskich (tamże, 1858); Nadwiślańskie ulice Warszawy (Kalendarz Jaworskiego na r. 1865). — *Ks. M. Szymanowicz*. Kościół św. Krzyża (Rozmaitości warsz., 1825, Nr. 2, 3). — *Ustawa archikonfraternii* literackiej (Warszawa, 1842). — *Ustawy konfraternij* dobrej śmierci za pozwoleniem Najświętszego Ojca Benedykta XIII w Warszawie, w kościele WW. OO. Karmelitów Bosych erygowanej. — *J. W.* Krótki opis kościoła św. Marcina w W. (Warszawa, 1886). — *J. B. Wagner*. Pomniki święte w W. (Kalendarz Ungra na r. 1855, 1856 i 1859). — *A. Weinberg*. Warszawska woda do picia pod względem sanitarnym (Warsz., 1877). — *A. Wejnert*. Wiadomość o pierwszej mennicy w W. (Biblioteka warszawska, 1848); Ulica Baryczkowska od 1438 do 1766 r.; Wyjaśnienie odkopanych fundamentów przy kościele po paulińskim (Gazeta warsz., 1854); Odkopalisko dawnych wałów (tamże, 1855); Najdawniejszy cmentarz (Biblioteka warsz., 1858); Wykopalisko baszty ochronnej (Gazeta warszawska, 1862); Ulica i wojna Koszka (Bibl. warsz., 1863); Kolumna Zygmunta III (Kalendarz Jaworskiego, 1863); Ulica Krzywokolna (Bibl. warsz., 1864); Wiadomość o ul. Bazylińskiej (tamże, 1869); Zabytki dawnych urzędów sądowych m. Warszawy (Warszawa, 1869—1872, części IV); Wykopalisko baszty przy ul. Podwale (Gazeta warsz., 1870); Wiadomość o Wilanowie z 1338 r. (Bibl. warsz., 1870); Wyjaśnienie założenia murów W., jako odpowiedź na zarzuty pp. W. Kolberga i F. M. Sobieszczańskiego (Gazeta polska, 1871, Nr 12); O lasach w obrębie Warszawy od r. 1133 do 1872 (Kalendarz Jaworskiego na r. 1874); O obserwacjach Łuski 1761 r. (Biblioteka warsz., 1874). — Uwolnienie z poddaństwa włościanina w XVII w. dla talentu muzycznego (Kalendarz Jaworskiego na r. 1876); Kościoły niegdys istniejące w Warszawie I. Kościół i klasztor pp. Karmelitanek Bosych przy Krakowskiem Przedmieściu (Kalendarz „Echa“ na r. 1879). — *Wiadomość* o założeniu i otwarczeniu Akademii Duchownej rzymsko-katolickiej w W. (Warsz., 1837). — *Wisły* zamarzanie i puszczanie na niej lodów (od r. 1761), oraz trwanie lodów na Wiśle pod W. (Kalendarz Jaworskiego na r. 1858). — *A. Wislicki*. Obrazki z historii ogłoszeń warszawskich (Kalendarz Jaworskiego na r. 1865) — *Wizerunek* Zbawiciela na krzyżu w kaplicy św. Jana w W. (Kalendarz Ungra na r. 1875). — *Wodnicki*. Jak to bywało przed laty. List do redakcyi „Monitora“ 1766 r. (Kalendarz Ungra na r. 1854). — *Wodociągi* (Kalendarz Ungra na r. 1854) — *K. W. Wojcicki*. W. od r. 1339—1656 z 2 rycinami (Stare gawędy i obrazy, 1840); Dyplom Augusta II na postanowienie kongregacyi muzyków przy kościele katedralnym św. Jana w W. (Bibl. star. pisarzy polskich, 1843—1844); Pomnik Jana III w Łazienkach („Niezapominajki“, noworocznik, 1843); Czerniaków pod W.; Rynek Starego Miasta (Album literackie, 1848); Cmentarz Powązkowski, litografia M. Fajansa, ryciny A. Matuszewskiego (Warsz., 1855—1858, tomów III); Dwór i zaręsy domowego życia Stanisława Augusta, zebrane z rękopismu Antoniego Magiera; List pasterski Młodziejowskiego w r. 1777 wydany z powodu zagęszczonych w Warszawie spraw rozwodowych (Archiwum domowe, 1856); Wspomnienia literackie z lat 1813—1830 (Kalendarz Ungra, 1864); Flis (tamże, 1865); Stanisław i Janusz ks. mazowieccy; Charakterystyka dawnych Mazurów (Szkice historyczne, 1869); Dawne warowne mury (Kłossy, 1870); Kawa literacka w W. 1829—1830 (Warszawa, 1873); Warszawa i jej społeczność w początkach naszego stulecia (Warsz.,

1875); Społeczność W. w początkach naszego stulecia (Warsz., 1877). — *Dr. August de Wolf*. Rys topografii medycznej m. W. (Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Warsz., 1830). — *Józef Woliński*. Uwagi o brukowem w mieście stołecznem W. (Warsz., 1831). — *Wyniki zapisów do szkół elementarnych miejskich w W. na r. 1890—91* (Wydanie magistratu). — *Wywod z praw krajowych y szczególnych m. Warszawie nadanych okazujący, że pretendowana przez ip. Teppera lokocya Żydów w Raszyniu iest prawu maiestatycznemu y mieyskiemu przeciwna, a skarbowi koronnemu szkodliwa* (1783). — *W. Załęski*. Rys statystyki porównawczej m. Warszawy. Część I. Statystyka zabudowań i ludności. (Warszawa, 1872). Część II. Statystyka przemysłu rzemieślniczego (Warsz., 1873). — *W. K. Zieliński*. Kartka z dziejów Warszawy (Pałac Kazanowski w Upominku dla E. Orzeszkowej, 1893). — *K. Żukowski*. Kompania kupiecka warszawska w kraju Polskim zamieszкана czyli przewodnik sprawunkowy populo et polo w W. r. 1790. — *Życiorys Armińskiego z widokiem obserwatorium warsz.* (Kalendarz astronom.-gospodarski na r. 1864); „Tygodnik ilustrowany“ i „Kłosa“ mieszczące liczne artykuły o Warszawie, wydały spisy rzeczy; nie wymieniamy przeto szeregu rozprawek tam umieszczonych.

Warszawska archidiecezja, utworzona pierwotnie w 1797 r., obejmuje dawną gub. warszawską i dzieli się na 14 dekanatów z tych: grójecki, gostyński, grodziski, kutnowski, łowicki, nowomiński, radzyński, skierniewicki, sochaczewski, warszawski, mieszczą się w obrębie gub. warszawskiej, z wyjątkiem: nowomińskiego i radzyńskiego, których część (mianowicie 4 parafie pierwszego i 2 drugiego) leżą w gub. siedleckiej, zaś dekanaty brzeziński, łódzki, rawski w gub. piotrkowskiej, łęczycki w kaliskiej. Archidiecezja posiadała w 1885 r. 288 kościołów paraf.,—44 filialnych i kaplic,—5 klasztorów etatowych, 564 księży, siostr miłosierdzia 203, zakonnice 64, wiernych 830,212 (z Warszawą). Mapę archidiecezji warszawskiej wydał 1887 r. ks. Berdard Gratoski, kapucyn. Według takowej archidiecezja obejmowała 12 parafii w Warszawie i 270 po za Warszawą. Oprócz tego było 9 kość. filialnych, 12 kość. nieparafialnych w Warszawie i 8 po za Warszawą, 18 kaplic w Warszawie i 61 po za Warszawą, 7 resp. 5, oprócz kanoniczek i szarytek, klasztorów, 12 kość. poklasztornych w Warszawie i tyleż po za Warszawą.

Warszawska gubernia utworzoną została w r. 1867, z części dawniejszej gubernii t. n. którą rozdzielono na trzy gubernie: warszawską,

kaliską, piotrkowską. Obszar obecny wynosi 264,46 mil kwadr. czyli 14,562,2 klm. al. 12796,1 wiorst kw. Obszar ten ciągnie się pasem wzdłuż lewego brzegu Wisły od ujścia Pilicy aż po granicę od Prus (W. ks. Poznańskie). Niewielka stosunkowo część obszaru leży na praw. brzegu Wisły (część powiatu warszawskiego i dwa całe powiaty: radzyński i nowomiński). Granice gubernii są: od północy i półn. wschodu Wisła aż do ujścia Bugu, dalej Bug prawie po ujście Liwca, (rzeki te oddzielają obszar gubernii od gub. płockiej i łomżyńskiej), od wschodu graniczy z gub. siedlecką, od połd. z siedlecką, radomską i piotrkowską, od połd. zach. z gub. kaliską od zach. z W. ks. Poznańskiem (pow. inowrocławski). Obszar gubernii leży w pasie środkowych dolin, w dorzeczu Wisły przeważnie. Przedstawia równinę obniżającą się stopniowo z biegiem Wisły, pokrytą w czasach przedhistorycznych licznymi jeziorami, błotami i puszciami, których ślady dotąd przechowały się w puszczy kampinoskiej (pow. sochaczewski), w jeziorach i błotach pow. gostyńskiego i włocławskiego (koło Kowala zwłaszcza). Działanie wód, które jeszcze w czasach historycznych były ważnym czynnikiem kształtującym ten obszar, zostawiło swoje rezultaty w niezwykle licznych i grubych pokładach alluwialnych i dyluwialnych, złożonych z piasków, glin, ilów, żwirów i obfitujących w licznie rozsiane głązy narzucone, dostarczające od wieków materiału na bruki miejskie, fundamenta budowli i na drogi bite. Obecnie obszar jezior wynosi tylko 0,75 mili kwadr.; ciągną się pasem równoległym do Wisły, w okolicach Gąbina, Gostynina i Kowala, tudzież w połudn. częściach pow. włocławskiego i nieszawskiego. Jeziora z okolic Kowala należą do systematu jezior zalegających obszar między Wartą a Wisłą, z bardzo niewyraźną linią działu wodnego. Prócz wielkich rzek jak Wisła, Bug (z Narwią), w części Pilica, płynących przeważnie granicami gubernii, przeryniają jej obszar mniejsze dopływy Wisły, z lew. brzegu: Jeziorna, Bzura (z licznymi dopływami), Skrwa i Zgłowiączka, z praw. brzegu: Swider. Mimo wielkiego wyniszczenia lasów w obecnem wieku zwłaszcza, jest na obszarze gubernii (w r. 1880) 408,808 morg. (w tem 233,827 prywatnych, reszta rządowe, miejskie, instytucyjne).

Gleba składa się przeważnie z lekkiej glinki przepłatanej warstwami lotnego piasku. Czysta glina pokrywa większe przestrzenie w powiatach: błońskim, sochaczewskim i gostyńskim; czarnoziem pojawia się w okolicy Radziejowa nad granicą W. ks. Poznańskiego, zaś wzdłuż brzegów Wisły, w jej dolinie czę-

ste wylewy osadzają grube warstwy żyznego błota (t. zw. mady). Obszar zajęty przez lasy wynosił w 1880 r. 408,808 morg. Nieurządzonych było 234,803 m., urządzonych 174,005. Lasy prywatne zajmowały 233,827 morg. (73,859 urządzonych), koron. 14,048 m., instytutowe i miejskie 13,457 m., rządowe 60,987 m., poduchowne 2,946 m., donacyjne 9,712 m., zajęte przez rząd 420 m. Świeżo wyrąbanych było 79,795 m., z tych zasiano i zadrzewiono 25,475; instytutowych i koron. zadrzewiono 5,342 m. Włóscianie mieli 1,944 m., za serwituty dostali 12,550. Do osad miejskich należało 2,057 m. Łąk było w gubernii około 170,000 morg., dawały one około 5,000,000 pudów siana. Uprawa roli stanowi główne zajęcie ludności, a produkcja rolna zajmuje pierwsze miejsce w ogólnej wytwórczości obszaru. W r. 1891 (według urzędowych wykazów) wysiano na obszarze gubernii 345,335 czetw. oziminy (zebrano 1,300,018), 309,612 jarzyny (zebr. 1,082,380), 762,306 kartofli (2,009,597), podczas gdy w r. 1889 wysiano 291,645 czetw. oziminy (1,129,151), 280,664 jarzyny (776,340) i wysadzono kartofli 849,593 czetw. (4,604,152 zebr.). Buraków cukrowych zebrano w 1889 r. 1,071,000 czetw. Sady owocowe zajmowały w dobrach prywatnych i koloniach 8,177 m., u włóscian 2,556 m., w osadach miejskich 123 m., w dobrach koronnych 229, rządowych i instytutowych 145 m.; ogółem 11,002 morg. Hodowla bydła jest dość rozwinięta. W r. 1891 liczone 24,348 wołów i buhajów; 242,660 krów, 35,478 jałówek, 37,506 cieląt. Cyfry owiec (znacznej z powodu rozpowszechnionej ich hodowli dla produkcji wełny), wykazy urzędowe nie podają. Około r. 1879 było w gubernii 655,145 sztuk owiec, w tej liczbie 295,732 merynosów, 315,992 zwyczajnych i 43,421 chodowanych na mięso. Co do rozmiarów większych posiadłości, to według danych zebranych przez Towarz. Kredyt. ziemskie, majątki z pożyczką od 3,000 do 25,000 rs. stanowiły 78%, z mniejszą od 3,000 rs. 10¹/₂%, z większą nad 25,000 rs. 11¹/₂% ogółu dóbr. Przeważa więc średnia własność. Wielkich posiadłości, prócz dóbr cesarskich (Księstwo łowickie) niema wcale. Przemysł fabryczny dzięki licznym i łatwym komunikacyom rozwija się pomyślnie. W r. 1892 istniało w gubernii (prócz Warszawy) 1892 fabryk zatrudniają- 26,076 robotników; wyprodukowały one za 31,033,939 rs. W r. 1889 było 1,667 zakładów, 26,163 robotn. a produkcja wynosiła 32,215,413 rs. W ciągu r. 1891 przybyło 15 nowych fabryk, 12 zamknięto, 5 przeniesiono do Warszawy. W produkcji fabrycznej pierwsze miejsce zajmuje powiat warszawski

(7,627,865 rs.), drugie błoński (7,015,101), ostatnie zaś radzyński (230,632 rs.). Produkcją rzemieślniczą oceniają wykazy urzędowe na 4,671,915 rs. Liczone 59 cechów, 9,965 rzemieślników. Na wiejskich domowych warsztatach wyrobiono płótna 806,021 arszynów. Najgłówniejsze gałęzie przemysłu fabrycznego są oparte na przerabianiu produktów rolniczych. Cukrownie, w liczbie 19 (z tych 13 z rafineriami) zajmowały 7,701 robotników, przerobiły w 1889 r. 1,868,107 berkoców buraków i wyprodukowały 2,156,624 pudów cukru wartości 9,664,053 rs. Gorzelnie w liczbie 46, wyprodukowały około 37 milionów stopni spirytusu wartości 3,705,880 rs. W 1876 r. było 71 gorzeln, które wyrobiły 25,769,519 stopni spirytusu, przeważnie z kartofli (1,611,385 pudów). Pomimo znacznego zmniejszenia ilości zakładów (z 71 na 46) produkcja ogólna wzrosła. Browarów było 31 i te przerobiły 153,000 pudów sło- du i wydały piwa około 700,000 wiader wartości 542,525 rs. Najznacniejszym zakładem przemysłowym w gubernii jest fabryka wyrobów płóciennych i konopnych w Żyrardowie (w powiecie Błońskim), zatrudniająca 8,454 robotników z produkcją na 5,566,210 rs. Fabryka wyrobów wełnianych w Markach, (pow. warszawski), zatrudniała 917 robotników i wyprodukowała za 1,800,000 rs. Papiernia w Soczewce (560 robotn.) wyprodukowała 585,712 rs. Papiernia w Jeziornie (665 robotn.) wyrobiła za 300,000 rs. Do większych zakładów fabrycznych zaliczyć także należy 7 fabryk mydła i świec (w pow. warszawskim), zatrudniających 152 robotn., z produkcją 481,427 rs., jako też 6 fabryk żelaza (w tymże powiecie) z 378 robotn., z produkcją na 600,000 rs. Fabryka gazu (dla Warszawy) we Woli zatrudniała 420 robotn. i produkowała na 757,000 rs., 19 cegielni w pow. warszawskim (o 768 robotn.), wyprodukowały za 330,650 rs., 180 wiatraków i młynów w powiecie warszawskim o 150 robotnikach wyprodukowały za 1,021,310 rs.— a prócz tego 3 młyny parowe w tymże powiecie, zatrudniające 95 robotników, wyrobiły za 619,450 rs., ogółem zaś w gubernii: 1,216 zakładów młynarskich (w połowie wiatraki) o 1,373 robotnikach, dostarczyło za 3,508,994 rs. Dwie fabryki szkła w pow. warszawskim, przy 204 robotnikach wyprodukowały za 169,684 rs. Dwie fabryki fajansu w Włocławku o 336 robotnikach wytworzyły za 165,000 rs. Garbarni było 38 o 138 robotn. z produkcją 227,881 rs. Drobnny przemysł nie posiada ważniejszych ognisk, produkcja jego w połączeniu z rzemieślniczą obliczoną została na 4,653,436 rs. O rozmiarach handlu w gubernii (po za obrębem Warszawy) dać

może pewne pojęcie liczba świadectw handlowych w r. 1889 wydanych: Świadectw 1-ej gildyi było 15, 2-ej gildyi 396, na drobny handel 3,310, na handel rozwozowy 41, dla kramarzy wędrownych 467. Z jarmarków w gubernii jeden tylko naś-go Mateusza w Łowiczu, gdzie handel końmi jest bardzo rozwinięty, na zaznaczenie tu zasługuje. Co do zakładów naukowych (prócz Warszawy) w r. 1891 posiadała gubernia szkół 537, (73 w miastach, 464 we wsiach, 2 wyższych). Dwie szkoły realne (w Włocławku i Łowiczu). Progimnazjum żeńskie. Seminarium nauczycielskie ze szkołą wzorową. Seminarium duchowne rzymsko-katolickie. 12 szkół elementarnych 2-u klas., 12 szkół niedzielno-rzemieślniczych, 73 kantoratów ewang. i 128 szkół początkowych prywatnych. W zakładach tych z d. 1 stycznia 1891 r. było: 18,675 chłopców i 10,473 dziewcząt. Do chederów uczęszczało 8,762 dzieci. Wedle wyznań uczących się było: w r. 1890 prawosł. 461, katol. 24,365, protest. 4,782, żydów 1,609. Główna droga naturalna, Wisła, przez 7 do 9 miesięcy w roku spławną jest na całym przepływie, we wnętrzu i na granicy gubernii. Drogi żelazne na obszarze gubernii są: warszawsko-wiedeńska z odnogą aleksandrowską (dawniej warszawsko-bydgoska), przebiegająca całą gubernię od Warszawy aż do granicy pruskiej (wiorst 211); odgałęzienie tejże z Aleksandrowa do Cieclocinka (7 wiorst), część od Skierniewic do granicy gubernii (w. 10). Na prawym brzegu Wisły do obszaru gubernii należy: drogi warsz.-peterb. (do Łochowa) wiorst 50, nadwiślańskiej (od Celestynowa do Nowogrodu) w. 72 i terespolskiej (do Mrozów) w. 52. Razem 402 wiorsty dróg żelaznych przecina gub. warszawską. We wszystkie strony gubernii rozchodzą się z Warszawy także trakty bite (szosy). Ludność gubernii (prócz Warszawy) wynosiła d. 1 stycz. 1892 r. 1,158,462 mk. (569,923 męż. 588,539 kob.); wśród ludności tej było 132,666 zapisanych do ksiąg niestałego zaludnienia. W ciągu r. 1891 urodziło się 44,324 (23,510 chłopc., 22,814 dziew.), zmarło 25,669 (13,080 męż., 12,589 kob.), zawarto małżeństw 8,304. W r. 1890 z 1,113,592 mk. przypadało na miasta 117,887, a na gminy wiejskie i osady miejskie 995,705. Z pomiędzy niestałych mieszkańców, w liczbie 113,803, było 10,131 cudzoziemców, 1,782 pochodziło z gubernii Cesarstwa, pozostali byli przybyszami z bliższych gubernii. Najsilniej zaludnionym był powiat warszawski (148,436 mk., a więc 5420 na 1 milę kw. Obszar gubernii pod względem kościelnym stanowi część archidiecezyi warszawskiej (ob.). Pod względem sądowym gubernia

posiada jeden sąd okręgowy w Warszawie, dwa okręgi zjazdu sędziów pokoju w Warszawie (jeden dla miasta, podzielonego na 25 okręgów sądów pokoju, drugi dla połowy gubernii) i jeden sąd zjazdowy w Włocławku. (Sądy pokoju dla miast i sądy gminne wymienione są w opisach powiatów). Pod względem administracyjnym rozpada się gubernia na 12 powiatów i oddzielny zarząd miasta Warszawy. Powiaty są: warszawski, radzyński, nowomiński, grójecki, błoński (grodzki), sochaczewski, gostyński, kutnowski, skierniewicki, łowicki, włocławski, nieszawski.

Warszawski powiat, utworzony w r. 1867 z części dawnego powiatu t. n., zajmuje obszar okolic Warszawy, po obu brzegach Wisły. Ciągnie się pasem w kierunku od pld. ku zach. pld. i pld. Koryto Wisły dzieli obszar powiatu na dwie prawie równe połowy. Północną granicę stanowi Narew (złączona z Bugiem), oddzielająca obszar powiatu od pow. płońskiego i pułtuskiego, od wschodu dotyka pow. radzyńskiego i nowomińskiego, od pld. graniczy z grójeckim, a od zach. z błońskim i sochaczewskim. Powierzchnia obejmuje 27·23 mil kwadr. al. 1499·1 klm. Pld.-zach. połowa pochyla się nieznacznie ku Wiśle, lecz pldn.-wschod. (na praw. brzegu Wisły) należy, z wyjątkiem wąskiego pasu wybrzeża, do dorzecza Narwi—Bugu, do których uchodzą wody tej części. Cały ten obszar jest równiną, nisko położoną (średnio 300 st. n. p. m.). Obszar prawego brzegu do niedawnych czasów pokrywały rozległe lasy. Po przeprowadzeniu dróg bitych i żelaznych lasy uległy wycięciu, zarówno dla zaspokojenia potrzeb Warszawy jak i w skutek wzrostu produkcji rolnej. W r. 1880 było 27,423 morg. lasów prywatnych nieurządzonych, 27,241 mr. urządzonych, 6,368 mr. wyrąbanych i zasianych 9,326 mr., niezadrzewionych po wycięciu, 831 mr. oddanych za serwituty, 323 mr. włościanskich, 36 mr. do osad miejskich należących. Produkcya rolnicza, w skutek bliskości wielkiego miasta, skierowana jest głównie, zwłaszcza w gminach podmiejskich, do wytwarzania mleka i jego przetworów i produkowania warzyw i owoców. Produkcya ogrodników i kolonistów z pod Warszawy rozwija się coraz pomyślniej, mając korzystny zbytny na rynkach nietylko Warszawy lecz i Petersburga. Brak danych nie pozwala oznaczyć rozwoju i rozmiarów tych gałęzi przemysłu rolnego. Przemysł fabryczny przedstawia dość pokaźną cyfrę produkcji rocznej w sumie 7,627,865 rs. (1891 r.), choć właściwie większa część tej sumy wchodzić winna do sumy produkcji miasta, ponieważ zaliczono do powiatu fabryki istniejące na przedmieściach Warszawy (fabryka gazu, mydlarnie, cegielnie, wiatraki

podmiejskie itp.). Ludność powiatu (prócz Warszawy) wynosi obecnie 148,436 mk., t. j. 5,451 na milę kwadr., a 99 na 1 km. Prawie połowa tej ludności mieści się w gminach otaczających Warszawę i stanowiących jej przedmieścia poniekąd, jak: Brudno (21,160 mk.), Wilanów (8,154), Młociny (10,898), Mokotów (8708), Czyste (16,280), Zaborów (3,677). W gminach tych mieszka znaczna liczba robotników, wyrobników, rzemieślników, zarobkujących w Warszawie. Jedyne miastem w powiecie (obok Warszawy) jest Nowydwór (5,641 mk.). Pod względem kościelnym powiat stanowi warszawski dekanat archidiecezyi t. n. i składa się z 23 parafii: Babice, Borzęcin, Kazuń, Kiełpin, Łomna, Nieporęt, Nowydwór, Okuniew, Pęcice, Piaseczno, Powsin, Grodzisk, Raszyn, Słomczyn, Służew, Tarchomin, Wawrzyszew, Wieliszew, Wilanów z filią Czerniaków, Wola, Zaborów, Żbików i Zerzno, położonych w pow. warszawskim, i 12 parafii miasta Warszawy. Pod względem administracyjnym powiat (z wyłączeniem Warszawy, mającej oddzielny zarząd) dzieli się na jedno miasto (Nowydwór) i 20 gmin wiejskich: Blizne, Brudno, Czastków, Czyste, Fałenty, Góra, Jabłonna, Jeziorna, Młociny, Mokotów, Nowo-Iwiczna, Nieporęt, Okuniew, Ożarów, Piaseczno, Pruszków, Wawer, Wilanów, Zaborów, Zagózdź. W skład tych gmin wchodzi dwa dawniejsze miasteczka: Okuniew i Piaseczno (tworzy samą gminę). Pod względem sądowym pow. warszawski dzieli się na 6 okręgów sądów gminnych: I. Łomianki, dla gmin: Czastków, Młociny i Powązki; II. Babice, dla gmin: Zaborów, Ożarów, Blizne, Czyste; III. Raszyn, dla gmin: Pruszków, Fałenty, Nowo-Iwiczna, Piaseczno; IV. Wilanów, dla gmin: Mokotów, Wilanów, Jeziorna; V. Jabłonna, dla gmin: Góra, Jabłonna, Nieporęt; VI. Wawer, dla gmin: Brudno, Wawer, Zagózdź.

Warszawskie starostwo. Otaczające Warszawę wsi książęce musiały mieć zdawna już oddzielny zarząd. Z aktu ks. Janusza (r. 1408) dowiadujemy się, że jurysdykcya wójta warszawskiego rozciągała się na Jazdowo, Młociny, Wawrzyszew i Powązki. Obszar starostwa był zapewne znacznie większy. Z chwilą gdy Warszawa stała się centrem powiatu, a następnie rezydencyą księcia i stolicą oddzielnego księstwa, musiało być utworzone starostwo. W aktach spotykamy starostę dopiero r. 1474. Jest nim Wszebor ze Smólska. Nie wydobyto dotąd z dokumentów i ksiąg archiwalnych nazwisk wcześniejszych i późniejszych starostów. W r. 1581 starostą jest małopolanin Jerzy Niemsta z Chrzęćcic h. Jastrzębiec, zapalony protestant. Pod bokiem dworu i w obec władzy

marszałków nadwornych starostowie nie mogą wywierać wielkiego wpływu na sprawy miejskie, ni dopuszczają się aktów samowoli. Podług lustracyi z r. 1665 starostwo składało się z miast: Starej i Nowej Warszawy, Grzybowa i z wsi: Wielka Wola, Mokotów, Powązki, Polków, Buraków, Wola Burakowska, Brudno, Marki, Żerań, Słupno, Wola Ząbkowa, Grodzisko, oraz z oddzielnych dzierżaw: Jeziora, Okrzeszyna, Lesznawola, Ożarów, Piaseczno, Sękocin, Chylice, Wichradz, Stromelec, Niemojowice, Bałków, Kozina i Długawola. W r. 1771 posiadał je Fryderyk Bruehl, generał artylerji koronnej, opłacając kwarty złp. 3,367 gr. 21, a hyberty złp. 3,887 gr. 21. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzpltej przyznały te dobra w posiadanie emfiteutyczne Bruehlowi. Podług spisu urzędowego z r. 1796 grunta starościńskie w obrębie dzisiejszej Warszawy mieściły się przy ulicach: Mazowieckiej, Królewskiej, Twardej, Elektoralskiej, Grzybowskiej, Ciepłej, Ceglanej, Żelaznej, Prostej, Chmielnej, Wolskiej i Karolkowej. Po r. 1815 z dóbr rządowych w okolicy Warszawy utworzoną została ekonomia Warszawa, z której wydzielono w r. 1835 na majorat dla pułkownika Rubiec wó Załubice. Pozostała część dóbr ekonomii przy skarbie składała się: z folw.: Ząbki, Buraków, Kamionek, Królikarnia, Jelonek; kolonii: Sielce, Mokotów al. Wierzbno, Grochów, Władysławów, Lewiepol, Lewinów, Wierzbna i lasów rządowych; wójtostwa: Marki, Brudno, Młyn, Gocławek; jeziora: Sieleckie, Kamionkowskie i Gocławskie. Posiadłość Powązki obozowe, Utrata, Izabelin, cegielnia do przedmieścia Pragi należąca; wsi: Ząbki, Buraków, Szopy Polskie i Niemieckie, Odolany, Gocław, Gocławek, Kępa Gocławska, Wygoda, Kawęczyn, Marki, Grodzisk, Sikory, Sokołówek, Cisie przeszły przeważnie w ręce prywatne.

(Statystykę miasta opracował prof. A. Załęski, opisy budowli, pomników, ogrodów i bibliografią obrobił Wład. Korotyński, danych do statystyki gubernii dostarczył Dr. J. Banzeimer, część fizyczną i historją miasta, tudzież opisy powiatu i gubernii skreślił Br. Chlebowski).

Warszawa, zaśc. nad rz. Bołoczą, naprzeciw ujścia do niej Ihumenki, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. i gm. Puchowicze, par. katol. Błóń, o 4 mile od Ihumenia. A. Jel.

Warszawa, parów pod Kaniowem, za Suchym Dunajcem.

Warszawa 1.) grupa domów w Krasowie, pow. lwowski. 2.) W., os. karcz., w gm. Oserdów, pow. sokalski.

Warszawa, urzęd. *Warschau, Neu-War-*

schau, osada, w pow. szamotulskim, o 2 km. na pld.-zach. od Wroniek, 3 dm., 18 mk.

Warszawice, dawniej *Warszewice*, wś i fol. nad Wisłą, w nizinie nadrzecznej, pow. garwoliński, gm. i par. Warszawice, odl. 13 w. od Garwolina, posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, 41 dm., 312 mk, 969 mr. fol. (251 mr. roli, 126 łąk, 190 past., 115 nieuż., 279 mr. w dzierżawach i osadach). Fol. W. należał do dóbr Całowanie i razem z niemi wchodził w obecny stulecie w skład dóbr Osieck. W r. 1827 miały W. 32 dm., 224 mk. Bogułał, bisk. poznański, zakładając kościół w Górze pod Czerniem r. 1252, uposażył go, między innymi, dziesięciną ze wsi Warszewice (długi czas mylnie objaśniano tę nazwę przez Warszawę). Według aktu Konrada, ks. mazow., z r. 1476 dziedzicem W. jest niejaki Paweł, właściciel pobliskiej wsi Brzozy i założyciel Woli Brzoskiej w r. 1468. Prawdopodobnie jego synem był Jakub, podczaszy czerski, którego w sprawie o granice posiadłości, jaką prowadził z Konradem, ks. warszawskim i czerskim, popierał Stanisław Tęczynski, wojew. ruski. Synem Jakuba, żonatego z Łosiówną, był Jan, kasztelan warszawski (od r. 1557), żonaty dwukrotnie: z Chinowską Anną h. Nałęcz i z Elżbietą Parysówną. Głośny w życiu politycznym i literaturze Krzysztof Warszewicki był synem z drugiej żony (ur. 1543), brat jego starszy Stanisław, jezuita, pochodził z pierwszej żony Jana (ur. 1527). Ponieważ z trzech synów Jana dwóch było księżmi, trzeci Andrzej zmarł 1571 zostawiając dwie córki i syna Stanisława małoletnich, przeto, o ile się zdaje, majątek uległ rozdrobnieniu i wyszedł następnie z rąk tej rodziny (ob. T. Wierzbowski, Krzysztof Warszewicki, Warszawa, 1887, str. 46 do 56). Zdaje się, że w pierwotnym nadaniu prawa własności tej wsi, przyznane było, jak to często czyniono, posiadanie obu przeciwległych brzegów Wisły, do czego dołączono obszar leśny na praw. brzegu. Może nawet pierwotna wieś leżała na lew. brzegu, jak by to można wnioskować z dokumentów ustalających granicę w r. 1556 między W. a terytoryum Czernia. W. należały poprzednio do par. Radwanków (utworzonej w r. 1411), którą w r. 1776 przeniesiono do Warszawic, gdzie Franc. Bieliński wystawił kościół p. w. św. Jana Chr. Odnowiony w r. 1844. Par. W., dek. garwoliński, ma 2149 dusz (w r. 1861 było 1745 katol.). W. gmina graniczy z gm. Sobienie-Jeziory i Osiek, ma 12,718 mr. obszaru i 3403 mk. (w tem 112 prot., 29 żydów). Sąd gm. okr. II we wsi Sobienie-Jeziory o 4 1/2 w., st. pocz. w Garwolinie. W skład gm. wchodzi: Brzezinki, Całowanie, Dziecinów, Kossomce, Ostrówki, Potok, Pod-

biała, Radwanków, Radwankowska-Kępa, Regut, Sobienie-Biskupie, Tabor, Warszawice, Warszówka i Zapol. *Br. Ch.*

Warszawka, os. włośc., pow. nieszawski, gm. Boguszyce, par. Sadno, ma 37 mk., 79 mr. W 1827 r. było 3 dm., 26 mk.

Warszawka 1.) dwór, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Poniewież (o 14 w.), własność Szejnów, ma 118 dzies. (35 lasu, 5 nieuż.). 2.) W., fol., pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Citwa, par. katol. Kalwaryja, o 3 w. od st. dr. żel. lipawskoromeńskiej Rudzieńsk, o 47 w. od Ihumienia, ma przeszło 5 włók. Przed laty kilkunastu przy podziale rodziny Janiszewskich dobrami Citwa (ob.), dostał się ten kawał ziemi, wraz z fol. Lipsk, jednemu z braci Onufremu, ożenionemu z Abramowską, który założył tu folwark rezydencyonalny i nazwał Warszawką. Miejscowość dość równa, grunta szczyrkowe, urodzajne. 3.) W., folw. nad rzeką Wólką, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Wyzna, o 26 w. od Słucka. Do 1874 r. należał do ordynacji kleckiej ks. Radziwiłłów, odtąd do nieświeskiej. Wraz z fol. Orlin ma 40 1/4 włók. Grunta lekko faliste, urodzajne, łąk obfitość. 4.) W., fol., pow. słucki, w 3 okr. kopylskim, gm. Bystrzyca, o 32 w. od Słucka. 5.) W., wś i dobra, pow. witebski, w 3 okr. pol., gm. Wielaszkowice. Dobra, w 1780 r. własność Mateusza ks. Ogińskiego, miały 13460 dzies. Następnie własność Glinki, w 1880 r. nabyte przez Schlippenbacha. Okrąg wiejski W. w 1863 r. miał 125 dusz rewiz. *J. Krs.—A. Jel.*

Warsze, wś i *Warsze an der Gilge*, wś nad rz. Gilią, pow. nizinny, st. p. Seckenburg.

Warszele, wś, pow. wilkomiński, w 2 okr. pol., gm. Traszkun, o 25 w. od Wilkomierza.

Warszenicy, przys. Jazowa Starego, w pow. jaworowskim.

Warszew, wś, pow. kaliski, gm. Marchwacz, par. Rajska, odl. 19 w. od Kalisza, ma 18 dm., 131 mk. W 1827 r. było 13 dm., 112 mk. Wieś ta należąca do klucza opatowskiego dóbr stolowych arcybiskupich, dawała dziesięcinę arcybiskupom, plebanowi zaś w Rajsku tylko meszne po dwie miary żyta i tyleż owsa z łąnu (Łaski, L. B., II, 9). Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579 we wsi Warszewo, par. Rajska, Miłaczewski, podstarości opatowski, płacił od 2 łąn., 3 łąn. sołtysich, 1 zagr. (Pawinski, Wielkp., I, 126).

Warszewice 1.) w XVI w. *Vawrzychewice*, wś i fol., pow. brzeziński, gm. Niesulików, par. Skoszewy, odl. 22 w. od Brzezin. Wś ma 26 dm., 329 mk.; fol. 2 dm., 12 mk. W 1827 r. było 15 dm., 174 mk. W r. 1867 fol. W. rozl. mr. 82: gr. or. i ogr. mr. 72,

łąk mr. 15, nieuź. mr. 5. Wś W. os. 31, mr. 742; wś Załęże os. 5, mr. 60. Na początku XVI w. część leżąca po za rzeczką od strony Skoszew dawała z łąków kmiecych i folw. dziesięcinę pleban. w Skoszewach, łąny zaś kmiecy z drugiej strony rzeki od Brzezin kościółowi w Brzezinach (Łaski, L. B., II, 398). Według reg. pob. pow. brzezińskiego z r. 1576 wś W., dzierzawiona przez Rusieckiego, miała 10 łąn, 10 osad. i karcznię pustą (Pawiński, Wielkp., II, 91). 2.) W., ob. *Warszawice*. Br. Ch.

Warszewice, w dok. z r. 1222 *Wars, Warszewitz Schlegelsdorf*, niem. *Warschewitz*, dobra ryc., pow. toruński, st. tel. i kol. i paraf. kat. Chełmża, 5-5 klm. odl.; 717 ha (681 roli orn., 6 łąk, 26 lasu); 1885 r. 16 dm., 43 dym., 267 mk. kat., z tych przypada na Zawiszówkę 11 mk. Młyn parowy, hodowla bydła rasy Bern-Stimmenthaler. W. są starą osadą, zachodzącą w przywileju Łowickim z r. 1222. Jej założyciel Warz czyli Warsz jeszcze żył wtedy, wstawiono więc jego imię w miejsce nieustalonej nazwy. R. 1430 napotykaamy ławnika Jakuba z W. (Jacob von Slegelsdorf; ob. Ketrz. O ludn. pol., str. 57, 59, 60, 158). Za czasów krzyżackich należały W. do komturstwa papowskiego (ob. tamże, str. 77). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa, że W. należały wówczas pod względem parafialnym do Biskupic i pisze: „W. villa nobilitaris Generosi Andreae Warzyński haereditaria, cuius relicta consors Domina advitalis et reformatoria est in possessione, nupsit Generoso Stanislao Bistrom. Curia tenetur duos coretos sillinis et totidem avenae“ (pag. 56 b). W drugiej połowie zeszłego stulecia posiadał W. Antoni Bagniewski, sędzia ziemski chełmiński, który we dworze utrzymywał kaplicę domową (ob. „Utracone kość.“ przez ks. Fankidejskiego, str. 54). Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczyły tutejszy folw. szl. i wś 20 dymów; dziedzicem był jeszcze Bagniewski (str. 248). W połowie bieżącego stulecia (1858) posiadał te dobra Zawisza Czarny, r. 1885 jego spadkobiercy. R. zaś 1880 nabyli W. Józefostwo Bielińscy z Galicyi i Michałowstwo Hulewiczowie z Torunia drogą działów rodzinnych. W stronie połud. Warszewic, na pół drogi do folw. Franciszkowa, natrafiono pługiem na kilka grobów skrzynkowych. Znalezione w nich około 20 popielnicz zdobyły trawniki dworskiego ogrodu, dopóki nie niszczały. Jedyna z nich znajduje się w zbiorze miejscowym ś. p. Alfr. Zawiszy (ob. objaśn. do mapy Ossowskiego, str. 67). Oprócz tego znaleziono tu trzy toporki kamienne i takież młot (ob. str. 98). Ks. Fr.

Warszewka, wś i folw., pow. płocki, gm.

Góra, par. Rogotworsk, odl. 31 w. od Płocka, ma 9 dm., 69 mk. Do włościan należy 8 osad i 49 mr. Ogólny obszar folwarku poduchownego około 900 mr. W r. 1827 było 5 dm., 53 mk.; wś była własnością kościelną. Kazimierz król, potwierdza r. 1335 w Poznaniu zamianę wsi „Zavidowicz i Warsowa“, należących do kościoła poznań., na wś Sułkowice (Crob Sulconis). Według reg. pob. pow. raciańskiego z r. 1578 wś W., w par. Drobin, miała łąn. 4 (Pawiński, Zródła dziej., XVI, 87). Br. Ch.

Warszewskie, jezioro, ob. *Warzne*.

Warszica, ob. *Wierszyca*.

Warszinsee, dok. *Varsime*, jezioro, na Kaszubach, między Kiszewą a Piechowicami. Zachodzi w dok. Mestwina z r. 1290 (ob. Perlbach, P. U. B., str. 422). Ks. Fr.

Warszlauken, wś, pow. nizinny, st. pocz. Seckenburg.

Warszówek, w XVI w. *Warszow*, wś i fol., pow. ilżecki, gm. Rzepin, par. Pawłów, odl. od Iłży 21 w., ma 21 dm., 171 mk. W 1827 r. było 20 dm., 120 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 379: gr. or. i ogr. mr. 316, łąk mr. 10, past. mr. 43, nieuź. mr. 10; bud. mur. 2, drewn. 11; płodozm. 8-pol. Wś W. os. 15, mr. 145. Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 wś Warszówek, w par. Pawłów, składa się z kilku części: Jan Kochanowski płacił od 1 osad., $\frac{1}{4}$ łąn., 1 zagr.; Gromacki i Świerczowska od 3 osad., $\frac{3}{4}$ łąn., 5 zagr. z rolą, 5 kom.; S. Gołombiowski od $\frac{1}{4}$ łąn., 1 zagr. (Pawiński, Małop., 190).

Warszowice, wś i fol., pow. garwoliński, ob. *Warszawice*.

Warszówka, w XVI w. *Varschewo*, wś i fol. nad rz. Prosną, pow. kaliski, gm. Tyniec, par. Pamięcin, odl. od Kalisza w. 4; wś ma 6 dm., 68 mk.; fol. 3 dm., 52 mk. W r. 1827 było 11 dm., 110 mk. W r. 1887 folw. W. rozl. mr. 371: gr. or. i ogr. mr. 278, łąk mr. 31, past. mr. 34, lasu mr. 5, nieuź. mr. 23; bud. mur. 15, z drzewa 1; płodozm. 7 i 9-pol. Wś W. os. 16, mr. 10. Na początku XVI w. folwark dawał dziesięcinę pleban. w Pamięcinie, rybacy zaś płacili po pół grosza (Łaski, L. B., II, 81). Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1559, wś Warszewka, własność Skarszewskiego, miała $2\frac{1}{2}$ łąn., 10 zagr., 2 kom., 3 rybaków (Pawiński, Wielkp., I, 125). 2.) W., wś, pow. garwoliński, gm. Osieck, par. Warszawice. Pierwsza część ma 24 dm., 189 mk., 429 mr.; druga 16 dm., 99 mk., 206 mr. Bh. Ch.

Warszowskie, jezioro, ob. *Warzno*.

Warszta, os., w pow. krotoszyńskim, o 8 klm. na płu.-wschód od Sulmierzyc, przy trakcie z Krotoszyna do Ostrowa; par. Janków Zalesny, poczta i st. dr. żel. w Krotoszynie o

10 km., okrag wiejski Daniszyn; 9 dm., 80 mk.

Warszyca, wś nad rzeką Żerdź, pow. berdyczowski, na pograniczu pow. winnickiego, w 3 okr. pol., gm. Czerniatyn Mały, o 63 w. od Berdyczowa, ma 528 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 417 mk. prawosł., 36 katol.; 1103 dzies. ziemi. Posiada cerkiew Pokrowską, z drzewa wzniesioną w 1756 r. i uposażoną 46 dzies. ziemi. Własność Sobieszczkańskich. Ob. *Przyłuka*.

Warszyce, w XVI w. *Varczice*, wś, pow. brzeziński, gm. Biała, par. Gieczno, ma 11 dm., 109 mk., 162 mr. W 1827 r. było 7 dm., 69 mk. Na początku XVI w. dwór z fol. należą do par. Modlna, zaś wieś do par. Gieczno. Folw. daje dziesięcinę pleb. w Modlny, zaś kmiecie kanonii łęczycyckiej, plebanowi zaś w Giecznie tylko kołędę (Łaski, L. B., II, 412 i 413). Według reg. pgb. pow. łęczycyckiego z r. 1576 we wsi „Warsicze“, w paraf. Gieczno, Warszycki miał 1 łan, 2 zagr., młyn, 4 osad.; Jakub Warszycki 1 łan, 1 zagr., 3 osad. We wsi Warszycka Wola Andrzej Tymiański płacił od 3 łan., 2 zagr., karczmy, mlyna o 2 kołach, 11 osad. (Pawin., Wielkp., II, 60).

Warszyn, ob. *Wardzyn*.

Wart Stary, fol., pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Olwita, odl. 16 w. od Wyłkowyszek, ma 1 dm., 12 mk. Fol. ten, oddzielony od dóbr Szykszniewo, miał w r. 1878 obszaru mr. 219: gr. or. i ogr. mr. 149, łąk mr. 53, past. mr. 11, wody mr. 1, nieuż. mr. 6; bud. z drzewa 7; płodozm. 8-pol., pokłady torfu.

Warta, niem. *Warthe*, rzeka, prawy i najważniejszy dopływ Odry. Źródła jej leżą pod Kromolowem, w pow. olkuskim, na wyżynie olkuskiej, będącej ważnym węzłem hydrograficznym, dającej bowiem początek licznym dopływom Wisły i Odry (Małapiana, Brynica, obie Przemsze, Pilica, Szreniawa, Prądnik). Czarna Przemsza znajduje się w tak wielkiem zbliżeniu do W., że dzieląca je przestrzeń pod młynem Raczek nie wynosi nawet wiorsty. Nieznaczny zrazu strumień W., minawszy Kromolów, zakreśla łuk ku południowi wygięty i zwraca się ku płn.-zach., który to kierunek stale aż do Częstochowy zatrzymuje. Pod Zawierciem przyjmuje od prawego boku strugę z pod Łośnic i rozlewa się w stawy, które służą za zbiorniki wody dla fabryk miejscowych; tu także nakrywa rzekę pierwszy most i poraz pierwszy przecina tor dr. żel. warszaw.-wiedeńskiej. Od Zawiercia na Marciszów, Nierade, Mrzyglód, Papiernią, Ciszówkę i Mijaczów do Michałowa, W. przepływa szereg stawów, poruszając liczne młyny i mijaczowskie fabryki żelazne (br. Baue-

ertzów). Między Ciszówką a Mijaczowem wpada z prawej strony strumień od Myszkowa: jestto zbiór kilkunastu potoków z wyżyny Włodowickiej spływających, które po długotrwałych albo też nagłych a obfitych deszczach wzbierają gwałtownie, łączą się pod Myszkowem w jedno koryto i przepelniają je do tego stopnia, że masa wód, wstrzymana plantem drogi żelaznej, nie znajdując dla siebie należytego odpływu, znosiła nieraz mosty i niszczyła nasypy kolejowe na znacznej przestrzeni. W ostatnich latach roboty inżynierskie zapobiegły możliwości klęski przez wzmocnienie plantu i zbudowanie trwałych mostów o większym otworze w świetle. Następnie W. wśród lesistej i pustej okolicy płynie na Kuźnicę Starą i Masłońskie do wsi Osiny, przyjmując z lewej strony strugę bez nazwy z pod Mysłowa, Koziegłówkę al. Bóżytek pod Kuźnicą Starą i Czarękę powyżej Osin, z prawej zaś potok od Żarek pod Smardzewizną i potok od Pohulanki pod Masłońskiem. Poniżej Osin łączy się z W. od lewego boku Kamieniczka, przychodząca ze Śląska i będąca dotąd najważniejszym dopływem rzeki głównej. Od Osin płynie W. na Poczestne, Nową Wieś, młyn Cichockie (drugi most dr. żel. warsz.-wied.), Słowik, Raków i Dąbie do Częstochowy, przyjmując z obu stron nieznaczne dopływy bez nazwy; wyróżnia się tylko z lewej strony Stradomka al. Żarnów, wpadająca powyżej Częstochowy i zbierająca wody z płd.-zach. części pow. częstochowskiego. Minawszy Częstochowę, którą pozostawia na lewym brzegu, W. rzuca się gwałtownie ku wschodowi i dla okrążenia wyżyny Kłobuckiej zakreśla następnie potężną linią spiralną na Pławno i Działoszyn do wsi Ogroble. Podmokłe bagniste brzegi towarzyszą W. na znacznej przestrzeni; płynie ona od Częstochowy na Mirów, Siedlec, mstko Mstów, Kłobukowice i Łuszczyn. Pod Skrzydlowem rzeka dzieli się na dwa ramiona, które między sobą łączą się poprzecznymi korytami i wytwarzają liczne wyspy, dopóki W. nie wróci do jednolitego łoża między Pławnem a Bobrami. Nad lewym ramieniem leżą osady: Rzeki Wielkie, Karczewice, Zawada, Goworków, nad prawym zaś: Chmielarze, Raków, Garnek, Kuźnica, Sliwaków, Ruda, Gidle, Pławno. Dopływy między Częstochową i Pławnem są nieliczne i nieznaczne, zasługuje na uwagę tylko Wiercica, wpadająca z prawej strony między Rakowem i Garnkiem. Od wsi Bobry, gdzie rzekę przecina droga żel. wiedeńska poraz trzeci, Warta mija wsi: Szczepocice, Łęg, Kijów, Jankowice, Stoczki, Łązek, Zabranów, Strzelce, Patrzyków, Niwiska, Raciszyn i dochodzi do Działoszyna płynąc stale w kierunku zachodnim, z lekkim

odchyleniem ku północy; na tej przestrzeni przyjmuje z lewej strony strumień bez nazwy pod Szczepocicami, także strumień między Kijowem i Jankowicami, oraz Liswartę, znaczny i zasobny dopływ poniżej Zabranowa. Liswarta sprawia głównie, że rzeka staje się już możliwą, jeśli nie do żeglugi, to przynajmniej do spławu. Z prawej strony wpadają: Radomka powyżej Szczepocic, przychodząca z pod Radomska, Pisia powyżej Stoczków, przychodząca z pod Brzeźnicy, wreszcie strumień z pod Radziechowie, odwadniający obszerne błoto Brzezinki. W okolicach Działoszyna rzeka przebiega przez kraj pagórkowaty, stanowiący część wyniosłości Wieluńskiej, brzegi Warty są twardsze i miejscami strome, stąd też osady przysuwają się do samego nieraz koryta i są wogóle dość liczne. Pod Działoszynem rozpoczyna się ostatni zakręt wspomnianej już linii spiralnej; jest to tak zwane kolano Warty, w którym rzeka przyjmuje kolejno kierunek południowo-zachodni, północny i północno-wschodni, płynąc na Lisowie, Bobrowniki, Załęcze aż do wsi Ograbli; lewy brzeg spada miejscami stromo, dopływy zaś płyną w dosyć głębokich jarach, jak np. strumienie w okolicy Załęcza, potoki z pod Grabowa, z pod Dzieztrzników i z pod Pałnowa (wszystkie z lewej strony). Od Ograbli aż do Koła bieg Warty zachowuje stale kierunek północny, z pewnymi modyfikacjami północno-wschodniego lub północno-zachodniego dążenia. Wyniosłe zbocza trzymają się zrazu dość blisko brzegu, zwłaszcza prawego, lecz powoli dolina się rozszerza, pagórki oddalają się coraz bardziej, aż wreszcie W. wstępuje na rozległą nizinę, o bardzo nieznacznym pochyleniu. Płynie ona leniwo na Kamień, Krzeczów, Drobnice, Raduczyce, Ossyjaków, Bębnow, Strobín, Konopnice, Rychłocice, Jarocice, miasteczko Burzenin i Tyczyn do wsi Pstrykonie, gdzie z prawej strony zasila Wartę Widawka, płynąca obszerną podmokłą równiną. Tu rozpoczyna się po obu stronach szeroka nizina nadbrzeżna, zalewana podczas każdego większego przyboru wody, skutkiem czego wsi i miasteczka wznoszą się w pewnym oddaleniu od głównego koryta, jak np. Bobrowniki, Chojno, Strońsko, Podłężyce i t. p. Od Sieradza, położonego na lewym brzegu, Warta dzieli się na liczne ramiona, obejmujące żyzne ale niebezpieczeństwem powodzi zagrożone wyspy, na których leżą wsi: Sucha, Mnichów, Osowa i t. d. Stan takiego dzielenia się koryta trwa, z pewnymi przerwami aż do samego uścia, i wpływa niepomierne na mitrę w żegludze, która przez sprowadzenie Warty do jednego koryta mogłaby stać się prawidłową i większe przynosić usługi. Zostawiwszy

miasteczko Wartę na lewym brzegu, rzeka płynie na Mikołajewice, Tądów, Brodnie, Zaspę, Łyskowice do Skęczniewa, gdzie rozdziła ramion staje się jeszcze wybitniejszym niż pod Sieradzem. Prawe wschodnie ramie zabiera większą ilość wód i pod nazwą Nowej Warty płynie na Uniejów, Ostrowsko, Kuczki, Lekaszyn, lewe zaś, zachodnie, pod nazwą Starej Warty, idzie na Piekary, Człopy, Trzemesze, Sarbice, Koźmin i Kwiatków. Wprost wsi Niwice wpada Ner, przychodzący od zachodu w szerokiej bagnistej nizinie, stanowiącej przedłużenie niziny Bzury, bez widocznego od niej wododziału. Odtąd W. na Dobrowo i Zawadki płynie do Koła. Na tej przestrzeni rzeka przyjmuje z lewej strony: Oleśnicę albo Niechmierówkę pod Małą-Wsią, strumień od Brzeźnicy pod Jarocicami, strumień od Chojna pod Sieradzem, Dźwigorzówkę pod Wartą i Teleszynę pod Trzemeszami; z prawej zaś: strumień od Kuźnicy Strobińskiej wprost Bębnowa, Widawkę pod Pstrykoniami, kilka drobnych potoków w okolicy Sieradza, Sądłówek al. Strugę-Kwasiec pod Łyskowicami, Ner wprost Niwic, który wprzód pod Chelmem złączył się ze starem korytem Warty, wreszcie Rgilówkę powyżej Koła. Od Koła aż po Szrem rzeka płynie stale ku zachodowi i wchodzi w obszar jezior na tak zwanym Pojezierzu Bałtyckim. Z początku tylko prawe jej dopływy zasilają się wodą jeziorną, później jednak, gdy W. wejdzie w granice w. ks. poznańskiego, siatka jezior rozpościera się po obu jej stronach. Od Koła też komunikacja wodna staje się bardziej prawidłową, gdyż rzeka, wzmocniona Nerem i mając koryto więcej jednolite, posiada stosunkowo dość znaczny i bardziej stały zapas wody. Płynie W. na Ochle, Wakowy, Piersk, Drażno, Patrzyków, Kurów, aż pod leżący na lewym brzegu Konin, skąd na Chorzeń, Rumin dąży do Sławska. Poniżej Sławska rzeka zrasza liczne kolonie osadników niemieckich, posiadające nazwy niemieckie (Friedrichsfeld, Sophienthal, Ludwigslust); dolina jej jest szeroka, a stałe brzegi dość odległe, stąd osady i miasteczka Golina, Radolina i Łądek na prawym, Kopoyno, Zagórów i Wrąbeżyn na lewym brzegu, trzymają się zdala od łożyska. Zostawiwszy Pyzdry na prawym wyniosłym brzegu, W. wchodzi pod Tarnowem w granice w. ks. poznańskiego i jednocześnie przyjmuje z lewej strony pograniczną Prosnę. Rzeka w dość równym biegu mija Pogorzelice, Czeszewo, Orzechowo, Dębowo, Nowemiasto, Solec, Świętczyn, Gogolewo, Zaborowo, Kępę, i dochodzi do Szremu. Na przestrzeni między Kołem a Szremem W. przyjmuje z lewej strony: Kiełbasę pod Wakowami (zwaną także Czapelną al. Pokrzy-

wnicą); wody jej i sąsiednich bagien uprawia kanał Kiełbaski, dalej: Topiec poniżej Drażna, Powę poniżej Konina, strumień z pod Zarzewka, Prosnę wprost Tarnowa, Lutynię wprost Orzechowa i kilka drobnych strumieni bez nazwy. Prawe dopływy wchodzi częstokroć w łączność z Notecią, a przez nią i z Wisłą, za pośrednictwem jezior, których wody odlewają się w jedną lub drugą stronę. Tu należą Wiercica, niegdyś dawne koryto Warty, wprost Drażna, Krapin, zbierający wody z bagien okolicznych, Morzysławski kanał, uprawiający część wód z systematu jezior Gosławskiego, Pątnowskiego, Licheńskiego i Slesińskiego, Grabielnia al. Meszna, poniżej Ładka, z jeziora Powidzkiego, Września pod Pietrzykowem i Maskawa pod Kępą. Droga żelazna przecina Wartę w dwóch miejscach: poniżej Orzechowa (linia Jaroczn-Września) i pod Solcem (linia Jaroczn-Poznań). Od Szremu na Poznań do Obornik bieg Warty ma kierunek północny: obu jej brzegom towarzyszą z początku dość liczne kałuże i jeziora, będące pozostałościami dawnego łożyska; twarde brzegi leżą stosunkowo bliżej niż w poprzednim oddziale, dolina jest przeto nieco węższa, a obszar podczas wylewu zatapiany, tem samem, mniejszy. W. płynie na Jaskowo, Orkowo, Krajkowo, Rogalin, Rogalinek, Łęczyce, gdzie koryto ustala się, aż do Poznania, skąd na Czerwonak, Owińska i Gołaszyn dąży do Obornik. Poniżej Mosiny wpada z lewej strony strumień zostający w łączności z Obrą przez kanał Obrzański, z prawej zaś: Kopla pod Czapurami, Cybina i Główna pod Poznaniem. Od Obornik aż do uścia W. płynie ku zachodowi, z nieznacznym południowym odchyleniem i tylko w okolicy Landsberga, a mianowicie od Skwierzyny do Kiełczyzna (Koeltschen) rzeka na niewielkiej przestrzeni robi trzy gwałtowne zakręty: ku północy do Santoka, ku zachodowi do Wieprzyc i ku południowi do Kołczyzna, poczem dawny swój odzyskuje kierunek. Jestto najzawilsza część biegu, spletanego mnóstwem ramion, otoczonego jeziorami, o spadku nieznacznym i w nizinie szerokiej. Stan taki rozpoczyna się poniżej Wronek i Obrzycka (Obersitzko) od wsi Chojny. Prawy brzeg zajmują rozległe lasy, ciągnące się nieprzerwanie na długości kilkudziesięciu kilometrów, od Chojnów do Skwierzyny. Warta płynie na Sieraków (Zirke), Międzychód (Birbaum) i Skwierzynę, poniżej której, niedaleko wsi Berkenweder opuszcza Poznańskie i wchodzi do Brandenburgii na Santok i Landsberg. Tu się zaczynają błota Wartskie (Warthe-Bruch), których część skanalizowana oddana została kulturze: liczne rowy i kanały uprawiają zbyteczną wodę

do głównego koryta, ujętego, gdzie wypada, groblami; powstałe stąd obszary osuszone odznaczają się wyjątkową żyznością, możnaby je nazwać żuławami warckimi. Stąd też powstały w ostatnich czasach kwitnące po obu brzegach osady w miejscowościach, które przedtem niedostępne były dla swego bagnistego położenia. Uście Warty leży pod Kostrzyniem. Z dopływów ważniejsze są: z lewej strony: Samica Wschodnia pod Kiszewem, Samica Zachodnia pod Obrzyckiem, Ostroroga pod Nowym Mostem (Neubruck), Kwilez, odpływ kilku jezior, pod Sierakowem, Kamionna pod Międzychodem, Obrą (będąca także w bezpośrednim związku z Odrą) poniżej Skwierzyny, oraz kilka strumieni w Brandenburgii jak Ledling, Postum, Lenze. Z prawej: Wełna pod Obornikami i Notec (Netze) pod Santokiem. Brak dopływów z prawej strony między uściem Wełny i Noteci objaśnia się równoległym biegiem i wielkim zbliżeniem tej ostatniej rzeki do Warty, skutkiem czego dla rozwoju większych strumieni nie ma miejsca. Poczynając od Szremu drogi żelazne przecinają Wartę w następujących punktach: w Poznaniu dwukrotnie, pod Obornikami, pod Wronkami i pod Kostrzyniem dwukrotnie. Zbierając wszystko co wyżej powiedziano, bieg Warty, uwarunkowany jej zakrętami, da się podzielić na sześć części: a mianowicie: od źródeł do Częstochowy przy kierunku północno-zachodnim, od Częstochowy do wsi Ograbie, z wielką linią spiralną na Mstów, Pławno i Działoszyn, od Ograbli do Koła z kierunkiem północnym, od Koła do Szremu z kierunkiem zachodnim, od Szremu do Obornik z kierunkiem północnym, wreszcie od Obornik do uścia z kierunkiem zachodnim, przy lekkim południowym nachyleniu. Punktem najbardziej południowym są okolice źródeł, północnym Santok, zachodnim uście, wschodnim Pławno. Doliny, w których W. płynie ku północy, są wogóle węższe, z brzegami wynioślejszemi i twardszemi, można je przeto uważać za doliny wyłomowe, poprzeczne, gdy tymczasem te, w których W. dąży ku zachodowi, są zazwyczaj szerokie i pocztywałe je można za doliny podłużne. Przy ogólnym ruchu handlowym wschodnio-zachodnim te ostatnie mają co do swego znaczenia przewagę nad pierwszemi, na co wpływa także zasadniczy kierunek wschodnio-zachodni dwóch dopływów: Neru, zbliżającego Wartę do Bzury i Noteci, zbliżającej ją do Brdy, czyli, co na jedno wychodzi: środkowa Wisła przedłuża swoją drogę wodną właśnie w kierunku zachodnim przez Bzurę—Ner i Brdę—Notec do Warty; a jakkolwiek żadna z tych linii nie łączyła dawniej bezpo-

średnio Warty z Wisłą, to jednak leżące wzdłuż tych dolin miasta odznaczały się zawsze większym nad okoliczne znaczeniem i ożywieniem handlowym (Włocławek — Toruń—Bydgoszcz—Nakło na linii Brda—Noteć i Żowicz — Łęczyca—Koło—Konin na linii Bzura—Ner). Ogólna długość całego biegu wynosi w granicach królestwa 405 klm. w w. ks. poznańskim 248 klm. w Brandenburgii 81 klm. czyli razem 734 klm. i jest o 30 klm. dłuższa niż Odra od źródeł do ujścia Warty. Obszar dorzecza dochodzi do 46,000 klm. kw. Średnia szerokość w normalnym stanie rzeki wynosi w jej biegu środkowym 75 mt. w dolnym 100 do 125 mt. Podczas powodzi niziny zalewane są na znacznej przestrzeni, sięgającej 1,000 mt. i więcej szerokości; najważniejszym jest przybór wiosenny podczas tajania śniegów, co średnio następuje w połowie marca; rzeka podnosi się wówczas do 12 stóp ponad stan normalny; letnie i jesienne przybory są wogóle mniejsze i powstają skutkiem długotrwałych albo gwałtownych deszczów. Spadek wogóle dość jednostajny i powolny, prądów niema, dlatego też W. nie posiadając dość siły do wyżłobienia jednolitego koryta, zmienia często swe łożysko i dzieli się na ramiona; z tej też przyczyny stałe części, zawieszane w wodzie, przy spokojnym jej biegu opadają powoli na dno i tworzą liczne mielizny oraz wyspy piaszczyste, które dopiero większy przybór znosi—lecz po jego ustaniu powtarza się to znowu w innym miejscu. Następujące liczby oznaczają wielkość spadku: źródła Warty 264 mt., Sieradz 131 mt., Koło 92 mt., Szrem 62 m., Poznań 52 mt., ujście pod Kostrzynem 13 mt., co razem uczyni 264—13=251 mt. na 734 klm. t. j. 0,34 mt. na 1 klm. (stopa na wiorstę). Pod względem geologicznym kotlina Warty nie odznacza się różnorodnością; sama dolina składa się po większej części z osadów aluwialnych, do których po obu stronach przylegają utwory kenozoiczne; formacje mezozoiczne są wogóle rzadkie, a paleozoiczne należą do wyjątków. Devon spotyka się wyspowo tylko w okolicy Mijaczowa, środkowa Jura występuje przy źródłach a górna na prawym brzegu pod Działoszynem, na lewym pod Ograbłami, pod Burzeninem oraz od ujścia Liswarty do Załęcza, na obu zaś brzegach od Częstochowy do Mstowa. Utwory eoceniczne i oligoceniczne ciągną się od Koła do Konina, następnie, poniżej Szremu do Orkowa, wreszcie od Łęczycy przez Poznań do Obornik; lignit mioceniczny ukazuje się w trzech punktach nad dolną W., pod Kiszewem, pod Nowym Mostem i pod Międzychodem. Dolna glina lodowcowa zajmuje znaczne obszary, równie jak piaski dyluwialne, obie te formacje stanowią

głównie płaszcz aluwialnej doliny; dolna glina występuje w górnym biegu aż do Częstochowy, dalej od Mstowa do ujścia Liswarty, od Załęcza do Ossyjakowa, na lewym brzegu pod Sieradzem, na prawym od Konina do Ładka i pod Poznaniem, wreszcie w dolnym biegu aż do ujścia Noteci. Górna glina lodowcowa nigdzie bezpośrednio nie przylega do doliny (drobna wysepka powyżej miasta Warty stanowi wyjątek); pozostałe obszary zajmują utwory piaszków dyluwialnych, występujące szczególnie w wielkich i zwartych masach w okolicach Prosnicy oraz między Uniejowem a Kołem. Górna kreda pojawia się tylko w widłach rzecznych między Nerem a Wartą. Godną jest uwagi analogia zachodząca między Wartą a Bugiem. Jak Bug tak i Warta są najważniejszymi dopływami swoich rzek głównych, obie też z prawej strony przyjmują najważniejsze swe dopływy: Narew i Noteć, obie dopływami swemi zbliżają się dwukrotnie do sąsiednich systematów rzecznych: Warta przez Ner i Noteć do Wisły, a Bug przez Narew i Muchawiec do Niemna i Dniepru, w obu wododziałowa linia jest bardzo niewyraźna, tak, że Ner zlewa się niemal z Bzurą, a Muchawiec z Prypecią, obie przez kanałowe połączenie wchodzi w styczność z sąsiednimi rzekami: Warta przez Noteć i kanał Bydgoski z Wisłą, a Bug przez Narew i kanał Augustowski z Niemnem, oraz przez Muchawiec i kanał Królewski z Dnieprem (ten ostatni kanał nie ma wprawdzie swego odpowiednika w Warcie, ale połączenie Neru z Bzurą było niejednokrotnie projektowanym i ma w przyrodzonych warunkach miejscowych wielkie po temu ułatwienie); obie łączą żywe okolice południowo-wschodnie ze środkowym biegiem rzek głównych; obie mają bieg wielce charakterystyczny tem, że naśladuje bieg rzek głównych, gdyż Bug płynie w zadziwiającej równoległości do Wisły, powtarzając jej zakręty, a Warta tworzy także same kolana i tak samo zmienia często kierunek jak Odra; obie wreszcie mają ważne strategiczne znaczenie i dlatego środkowy bieg i ujście bronione są twierdzami: Poznań i Kostrzyn na Warcie, a Brześć i Modlin na Bugu. Warta sięgając głęboko w serce wyżyny polskiej mogłaby wielce ułatwić rozszerzenie się żywiołu polskiego na linię Odry, gdyby nie odpór germański, idący w przeciwnym kierunku z potężniejszą i wytrwalszą siłą. Korytem Warty i Noteci posuwały się placówki niemieckie w licznych koloniach i z biegiem czasu coraz silniej germanizowały okolice, która na zachodzie obu tych rzek jest już prawie zupełnie elementu polskiego pozbawiona. Rozważana pod względem swego poło-

żenia geograficznego W. łączy wyżynę krakowsko-wieluńską z wyżyną bałtyckiego jeziora i przeważną częścią swego biegu należy do pasa tak zwanych „wielkich dolin“, mających kierunek i nachylenie ze wschodu na zachód. Północną dolinę oznacza dolna Brda, Noteć, dolna W., część Odry od Kostrzyna do ujścia kanału Finnow, następnie kotlina kanału Finnow, błota Rhin aż do ujścia Haweli do Elby; cała ta dolina bieży wzdłuż południowego stoku wyżyny bałtyckiej i jest prastarem korytem Wisły, do której niegdyś wpadała Warta i Odra, i która dalej płynęła ku północy dzisiejszym łożyskiem Elby, zanim nie utworzyła sobie obecnego koryta. Południowa dolina opiera się o północne stoki przedgórza Karpacko-Sudeckiego i biegnie korytem Pilicy, Widawki, przecina Wartę na południe od Sieradza, a Prosnę w okolicy Wieruszowa, wchodzi następnie w koryto Barycza, idzie Odrą od ujścia Barycza aż do Neusalz, potem doliną rz. Czarnej (die Schwarze), przecina Bober i Nisse Łużycką, biegnie kotliną Sprewy przez błota lasu Sprewskiego (Spreewald), aż do Luebbenau, a stąd zwraca się ku północo-zachodowi i pod Brandenburiem wstępuje w koryto dolnej Haweli. Dolina środkowa, najwybitniej rozwinięta i przedstawiająca największe obniżenie sąsiednich obszarów, poczyna się w kotlinie Narwi, w okolicach jej zbliżenia do Niemna, przechodzi następnie w kotlinę Wisły od ujścia Bugo-Narwi do ujścia Bzury, poczem biegnie kotliną Bzury, Neru, Warty od Koła do Szremu, bagnami Obrzańskimi aż do ujścia Zgniłej Obry, kotliną Odry aż do Fuerstenberga, kotliną kanału Sprewskiego i Sprewą aż do jej ujścia do Haweli. Wszystkie te doliny są wygięte ku południowi, mają wspólne ujście w okolicy ujścia Haweli do Elby i charakteryzują się błotami, bagniskami i wielką wogóle obfitością wody, co świadczy o dawnym, jednolitem korycie płynącej przez każdą dolinę rzeki. Świadcstwo podobne dają także bardzo niewyraźne wododziały między rzekami dzisiejszemi, należącemi już do różnych systematów wodnych. Warta odgrywa podwójną rolę: raz bowiem występuje jako część składowa „wielkich dolin“, tam mianowicie, gdzie kierunek jej biegu jest wschodnio-zachodni, drugi raz zaś, t. j. tam, gdzie ma bieg południowo-północny, nosi na sobie charakter ogniw, spajających ze sobą wielkie doliny poprzecznymi wyłomami: są to głównie części rzeki od Burzenina do Koła i od Szremu do ujścia Noteci.

Dzieje.

W. Bogusławski w „Dziejach Słowiańszczyzny“ oznacza siedziby ukazujących się w II w. po Chr. Wartan (Arii) między Prosną i Wartą,

Polan (Bulanes) między Wartą i Wisłą, a Bukowian (Buguntes) między Wartą i Notecią. W okresie do r. 900 niktą Wartanie i Bukowianie, Polanie zaś rozpościerają się między Odrą i Wisłą, po obu brzegach W., z wyjątkiem ujścia jej i dolnego biegu. Ujście zajmują Lubuszenie, a porzecza górnego biegu i części średniego Łęczycanie. Do tych czasów odnoszą się wykopaliska, świadczące o wczesnym zaludnieniu brzegów rzeki. J. N. Sadowski wymienił w r. 1877 zabytki przedhistoryczne znalezione na brzegach wód porzecza W. Później odkryto groby z popielnicami na obszarze Działoszyna, pod Spicymierzem i w innych miejscach. W źródłach piśmiennych znachodzimy pierwszą o W. wzmiankę pod r. 972 w Kronice Dytmara, który wspomina, że Mieczysław (I) opłacał haracz cesarzowi niemieckiemu z kraju sięgającego od zachodu „usque in Vurta fluvium“. (ob. E. Calliera Szkice geogr.-hist., II, 62—71). Druga wzmianka, jakoby Kazimierz Mnich w r. 1047 pokonał Masława nad Wartą, a w miejscu zwycięstwa założył miasto Poznań, wymaga sprostowania. Zamiast „Warta“ należałoby czytać „Wkra“ (tamże, I, 54—57). Poznań już w kilka lat po r. 963 był stolicą biskupstwa. Okres czasu od r. 963 do chwili, gdy nazwy osad nad W. powstałych pojawiać się zaczęły w dokumentach, wypełniają podania i pobieżne wzmianki kronikarskie. I tak n. p. powstać miało na zwaliskach świątyni pogańskiej zamczysko w Działoszynie. Założenie Burzenina przypisuje podanie Porajowi (około r. 1000), bratu św. Wojciecha. Z Burzenina pisze Długosz (Dzieła, I, 26) Mścisława, któremu Bolesław Śmiały (1058—1078) porwał żonę Krystynę. Kościół w Gidlach ma jakoby datę r. 1059, a kościół w Brzeźnicy r. 1117. Radoszewice, poniżej Działoszyna, miał w r. 1103 otrzymać w darze od Bolesława Krzywoustego Jan Werszowiec, zabójca Świętopełka czeskiego (Paprocki, Herby, 563). Kamion, wprost Toporowa, na drodze z Działoszyna do Wielunia, zdaje się być ową miejscowością, którą kronikarz Gallus (Pomn. Dziej. Pol., I, 452) nazwał „lapis“, opowiadając o wypadkach r. 1107. Część kasztelanii sieradzkiej dostała się według kroniki Boguchwałowi (Pomn. Dziej. Pol., II, 493) Zbigniewowi, synowi Władysława Hermana, około r. 1097. Spicymirz, protoplasta rodu Leliwitów, miał założyć osadę, którą nazwał od imienia swego. Żyjący w pierwszej połowie XII w. Piotr Dunin (Włostowicz) miał zakładać kościoły: w Mstowie, Pajęcznie i Koninie, gdzie stojący dotąd słup kamienny wiąże się z imieniem jego i t. d. Jednym z skutków zetknięcia się z Niemcami była

utrata ujścia Warty, potem spływu Noteci z Wartą i w końcu utrata dolnego biegu Noteci od ujścia Drawy. Przebieg połączonej z Notecią Warty zwano też niekiedy Notecią (Kod. Wielk., n. 2055 p. r. 1249 i n. 372 p. r. 1259); tak nazywał go też Długosz (Dzieła, t. X, 11) mówiąc, że W. przy spływie z Notecią traci nazwisko. W. ma swe ujście do Odry w Kościerzynie (Kistrzyn, Kostrzyn), który w tym miejscu rozwijał się prawdopodobnie po obu brzegach Odry, a w XIII w. tak znaczną już był osada, że nazwę swoją przelał na ziemię przyległą, rozciągającą się po obu brzegach W. i sięgającą na półn. do dzierżaw ks. pomorskich. Na połd. ziemia kościerzynska graniczyła z lubuską, która, z wyjątkiem swej stolicy, dostała się wskutek działów (około r. 1163) Piastowiczom szląskim. Ziemię kościerzynską darował Władysław Odonicz templaryuszom około r. 1230. To nadanie zatwierdził 11 lutego 1259 r. w Poznaniu ks. Bolesław, syn Odonicza (Kod. Wielk., n. 372), Templaryusze zaś postarali się już w r. 1235 o dokument, mocą którego ks. pomorski Barnim zrzekł się swych praw do Kościerzyna na ich korzyść. Dalsze losy tego miasta wiążą się z dziejami ziemi i dycezyi lubuskiej. Władysław Odonicz zastrzegł sobie wprawdzie myto od skut, płynących Wartą w ziemi kościerzynskiej, ale po nim nie znalazł się nikt, coby się był upominał o swe prawa. Dopiero Władysław Jagiełło podjął w r. 1424 układy z Krzyżakami o myto powyższe (Kod. Dypl. Pol., II, 826). Sprawa żeglugi na W., roztrząsana na sejmach, kończyła się zwykle wyznaczeniem komisji. Z uchwał, jakie zapadły w r. 1447, 1496 i 1557 (Vol. Leg., I, 151, 257, II, 607) wnioskujemy, że W. w znacznej części była spławna, liczne atoli jazy, tamy, groble, młyny i t. p., utrudniały żeglugę. Do tych przeszkód przyłączyły się zatargi z margrafami brandenburskimi i ks. pomorskimi. Na sejmie w r. 1563 zapadła uchwała: „Co się tycze rzeki Warty, y Noteszy, te iż wedle statutów mają być wolne i spustne, ale iż w tej nawigacyi przeszkadzają panowie Margrabiowie, deputowaliśmy pewne kommissarze, którzy z Ich Miłosciami Pany Margrabiami i Xiążęty Pomorskiemi traktować będą de libero transitu navigantium Wartą: i obiecujemy już, że in hoc negotio te kommissarze wyślemy. A to, gdy na sejm będzie nam przez te kommissarze odniesiono, tedy in meliorem conditionem Regni, około rumowania Warty, nieodwłocznie postanowimy, y około budowania słosow abo wrot“. (Vol. Leg., II, 640). W liście pisanym w r. 1570 do ks. pomorskich uskarża się Zygmunt August na nałożone przez nich na żeglujących Wartą i Odrą myto

(Kod. Wielk., wyd. Racz., 244—6). W r. 1589 uchwalił sejm: „Iż do tych czasów Warta nie jest navigabilis według pierwszych statutów, przeto o tym z Margrabią Brandenburskim y Xiążęty Pomorskiemi, z strony wolności prześcia y ceł, nie jest postanowiono: iednak, iż exnunc deputuiemy W. Andrzeia za Bnina Opaleńskiego, Marsz. Kor. y Gener. Wielgopol., Starostę etc., iakoby ta sprawa z Xiążęty Pomorskiemi skończoną bydź mogła, et in defectu tam tey zgody abo postanowienia, skład zboża wszelakiego, y inszych towarów wszelakich w Miasteczku naszym Skwirzynie.... A gdy iuż ta sprawa in quacunque partem się odprawi, tedy przerzeczony Andrzej Opaliński z Podkomorzym Poznańskim, mają y będą powinni rzemieslniki za te pieniądze, które są na to złożone, y na Ratuszu Poznańskim leżą, sposobiiwszy rzemieslniki Rzekę Wartę urumować, y wedle potrzeby navigabilem uczynić, począwszy od Poznania aż tam dokąd będzie potrzeba. A ieśliby te pieniądze na to dostarczyć nie mogły, mają na Jurydyce Poznańskiej expozytę Rycerstwu pokazać. A wieleby ieszcze do tego potrzeba, tam namówić: a Rycerstwo obojga Woiewodztw, Poznańskiego, y Kaliskiego dołożyć mają, obrachowawszy po czemuby ze składu przyszło. A ieśliby którzy in solvendo negligentes byli, Urzędy Grodzkie mają przeciwko nim postąpić sine appellatione, iako o Pobor postępuią“ (Vol. Leg., II, 1278). W r. 1598 uchwalono: „Nawigacyą rzeki Warty chcąc iuż finaliter do skutku przywieść, za częstemi prózbami Woiewodztw, Poznańskiego y Kaliskiego, Posły do Xiążąt pogranicznych naznaczamy z Rad naszych.... którym za listy naszemi mocą tey Konstytucyi daliśmy omnimodam potestatem do tey nawigacyi stanowić wszystko to, co do uprzątnienia tey rzeki należeć będzie, odprawować y finaliter zamknąć: także zaraz potrzebne przerzeczone traktaty z Xiążęty skończywszy, ciż Posłowie wyprawować powinni Wartę będą, przez rzemieslniki do tego sposobne, począwszy od Poznania, aż dokądby się potrzeba ukazała: na co iż są pieniądze w Ratuszu Poznańskim....“ (Vol. Leg., II, 1458). Przywodząc do skutku prawa przeszłe i konstytucye o żegludze na W. wyznacza znów Sejm w r. 1611 różnych komisarzy, „którzy z Kommissarzami Kurfierszta Jego Mości Brandenburskiego, na granicy Koronney, między Skwierzyną a Landzberkiem, dnia 15 maia 1612 r. ziachać się, y tam gruntowną namowę, y finalne postanowienie około tey nawigacyi uczynić mają: to na baczeniu mając, y sposobami należnemi waruiąc, podług tranzakcyi Kurfierszta Jego Mei, na tym Seymie uczynioney; ut haec navigatio tuto, libere, et sine indecora Nobilita-

tis Majoris Poloniae, per telonea aggravatione, suscipi possit. A tymże zaraz zlecamy, aby z Xiążęty Ich Meiami Pomorskiemi, abo ich Kommissarzami, ziachali się, y to namowili a postanowili, coby do wolnego przez ich dicye przechodzenia do ochrony Celnego obciążenia, do bezpiecznego pod Szczecin spuszczenia statków, i do warownego tam rzeczy spuszczonego przedawania, y towarow ztamtąd wzajemnego zasięgania, zdało się służyć, y potrzebnego bydź.... A po skończeniu tych obojga traktatów, z strony wyrumowania tey Rzeki, Wielmożny Woiewoda Łęczycki, jako Generał Wielkopolski, y urodzony Podkomorzy Poznański, staranie stateczne uczynił maia: a to sprzatanie począł się ma od Koła (Vol. Leg., III, 31 — 2). „Konstytucya z strony nawigacyi rzeki Warty, opiewa uchwała sejmowa z r. 1613, ponieważ efektu nie wzięła: znowu też Komissarze co y na przeszłym Seymie, do Kommissyi odprawowania, y czas tenże, naznaczony. Y osobnym listem Książęcia Brandeburskiego, aby powinności swoiey dosyć uczynił, napomniemy“ (Vol. Leg., III, 170). „Iż conditiones Feudi Xiążęcia Brandeburskiego, z strony nawigacyi Warty, podług obietnice w tym Rzpltej daney, y na Seymiku Szredzkim przez listy utwierdzoney, skutku swego nie wzięły, y X. Jegomość na Kommissyą, Konstytucyą Anni 1611 naznaczoną nie stawił się“ (Vol. Leg., III, 278) przeto sejm w r. 1616 znów wyznaczył komissarzy i t. d. Po utracie Kościerzyna i ujścia Warty, przyszła kolej na Santok i ujście Noteci do Warty. O posiadanie tej warowni toczyły się od r. 1097 krwawe boje z Pomorzczanami, i jakkolwiek później ustanowiono kasztelanień santocką, ziemia ta nie wróciła do Polski. Brzegi średniego biegu W. bywały też polem bojów. W r. 1142 Mieczysław III, obsaczony w Poznaniu, na praw. brzegu W., przez ks. krakowskiego Władysława, zadał mu ciężką klęskę i zniewolił do odwrotu. Krwią rannych, opowiada kronika, i poległych zarumieniły się Główna i Cybina, unoszące stopy trupów do Warty. W zawiązkach państwa polskiego nie stanowiła W. żadnych granic politycznych. Z utratą dolnego biegu rozpoczynają się jej sprawy graniczne. W r. 1234 za pośrednictwem arcyb. Pełki i bisk. poznań. Pawła stanęła między Władysławem Odoniczem a ks. szląskim Henrykiem Brodatym ugoda, na mocy której W. odgraniczać miała dzierżawy książęce. Odoniczowi przypadł prawy brzeg z wyjątkiem Szremu i okolicy, a z grodów nadnoteckich wyłączała ugoda Santok i wszystką ziemię poniżej grodu tego. Synowie Odonicza odzyskawszy w r. 1241—2 utraconą ziemię, dzielią się nią w r. 1247;

Bolesławowi dostał się Kalisz i lewe porzecze Warty. W r. 1296 Władysław Łokietek dzieląc się z Henrykiem, ks. na Głogowie, odstąpił mu południową połać Wielkopolski od źródeł Obry do ujścia jej do Warty i ztąd do Noteci, gdzie „kończyły się granice państwa polskiego“. Z rozmowy, jaką w r. 1392 miał Władysław Opoleczyk z Konradem Walenrodem, w. m. krz. (Kod. Wielk., n. 1940), dowiadujemy się o zamierzonym podziale Polski: Krzyżacy mieli otrzymać Mazowsze i ziemię ciągnącą się od Kalisza ku północy; król węgierski miał zabrać ziemię od Kalisza ku południowi, Łęczycę, Sandomierz, Kraków i Ruś; margrafom brandenburskim i królowi rzymskiemu dostać się miała zachodnia połać państwa z odnośną częścią Warty. Od r. 1414 do 1429 toczą się różne umowy z Krzyżakami o linią dolnej Warty (Mon. M. Aevi, VI). Przy rozdawaniu osad nadbrzeżnych zastrzegano zwykle wolne rybołówstwo, połów bobrów, wolność stawiania młynów, jazów, tam i mostów, w granicy nadanych osad. Połów bobrów na W. był niegdyś znaczny; prócz dwóch osad, Bobrownikami zwanych (jedna pod Działoszynem, a druga poniżej Burzenina), znachodzimy wzmiankę o bobrownikach księżących, mieszkających w r. 1252 w Łęgu pod Szremem. Świątników kościoła św. Piotra (w Poznaniu), do których należały oba brzegi Warty, wspomina Rocznik wielkopolski (w Pomn. Dziej. Pol., III, 27). Osiedlanie stopniowe brzegów W. zależało od ich własności. Najstarsze osady pojawiają się zwykle na goliżnach nadbrzeżnych i w nizinach. Znaczne obszary po obu brzegach, pokryte lasami, wyczekiwały karczowników. Nieznane nam przeszkody nie dozwalały w niektórych miejscach zbliżyć się do brzegów rzeki; sadowiono się więc w pewnym oddaleniu. Przechowane dokumenty nie dostarczają danych, pozwalających zestawieć chronologicznie daty zaludnienia brzegów W. Kromołów, u źródeł Warty, już był w r. 1193 znaczną dość osadą, której karczmy należały do augustynianów wrocławskich. Mrzygłód i postronne wsi pojawiają się znacznie później. Zdawałoby się, że brzegi od Kromołowa do Mrzygłodu nie były zrazu przystępne; w r. 1373 ciągnęły się jeszcze zarośla odległej nieco Poreby Czarnej (Mrzygłódzkiej) aż do Warty. Częstochowa daje dziesięcinę w r. 1220 wspomnianym augustynianom, a Władysław Opolski zakłada tam klasztor paulinów r. 1382. Mstów ukazuje się w r. 1193, równocześnie z Kromołowem, jako własność augustynianów, którzy wkrótce potem założyli tam klasztor i w r. 1278 wynieśli tę osadę do rzędu miast. Tu schodziły się niegdyś granice ziem: krakowskiej, sieradzkiej

i wieluńskiej. Klasztorowi mstowskiemu dają dziesięcinę w r. 1220 wsi: Mirów, Zawada, Łuszczyn, Jastrzów, Siedlec, Kłobukowice i inne (ob. Mon. M. Aevi, IX, 27). Znacznie później ukazują się między Mstowem i Pławniem Konary, które były dawniej targowiskiem, tudzież czołem starostwa i kasztelanii konarsko-sieradzkiej, poszukiwanej niekiedy daremnie pod Spicymirzem, odległym o kilkanaście mil od Konar. Podobną omyłkę popełniano co do Pławna, leżącego poniżej Mstowa. „Pławno“ bowiem zabrane i zwrócone w r. 1261 przez ks. kujawskiego Kazimierza Ludmile, wdowie po wojew. łęczyckim Boguszu (Ulan. Dokum. Kuj., 197), leżało na Kujawach i jest może Pławniem z pod Barcina. Z większem nieco prawdopodobieństwem mogłoby być „Plavano“ z r. 1262 i 1264, nadane klasztorowi zawichostkiemu (Mon. M. Aevi, III, 67, 83 i Kod. Wielkop., n. 394, 410) Pławniem z nad Warty; o 3 mile bowiem ztąd ku zachodowi posiadały później klaryski krakowskie Rybno, Kakawę, Mykanów i Cykarzów, graniczące z sobą włości. Graniczące z Pławniem Gidle wspomnieliśmy już powyżej; w początkach XVII w. osadzono tu dominikanów, a nieco później kartuzów. Obszar Starej Brzeźnicy przypierał do praw. brzegu rzeki; w r. 1265 Leszko Czarny przeznaczył 42 łany lasu do wykarczowania i założenia miasta; postronne w r. 1287 wsi: Dupice, Kruplin i Dworzowice były włościami książęcimi, weszły w skład stwa brzeźnickiego, sięgającego do Wąsosza na lewym brzegu W. Działoszyn pojawia się później; postronne Szczyty, Trębaczów i Niwiska znajdujemy pod r. 1393, Bobrowniki r. 1238, a nieco dalsze Załęcze, posiadłość arcybiskupią, r. 1357. Dietrzniki ukazują się r. 1210, Mierzyce r. 1386, Kamion wprost Toporowa (r. 1107) i Radoszewice (r. 1103) wspomnieliśmy powyżej. Raduczycze należały w r. 1357 do arcybiskupów; Ossyaków, miasteczko niegdyś, zachodzi pod r. 1362. Wałków zabrany w r. 1294 najeźdźcom dóbr kościelnych i nadany kościołowi gnieźn., wrócił znów do szlachty okolicznej. Jarocice należały do arcybiskupów już w r. 1136. Burzezin, z początkiem legendowym (Poraj), wyniesiony był do rzędu miast podobno w r. 1378. Tyczyn, włość skarbową, osadzono na prawie niemieckim w r. 1349. Monice (?) pod Sieradzem należały w r. 1136 do arcybiskupów, Polków w r. 1349 do augustynianów wrocławskich. Sieradz z zamkiem, wspomniony w kronice Boguchwała pod r. 1097, składał r. 1136 różne daniny arcyb. gnieźn. i był stolicą księstwa, ziemi, powiatu, województwa i starostwa, tudzież siedzibą dominikanów. Woźniki, wprost Sieradza, wchodzące w skład

starostwa sieradzkiego, płaczą się z siedzibą szlachecką (r. 1336) t. n. poniżej Sieradza, nieopodal ujścia Widawki (Mon. M. Aevi, I, 204). Męka, znana już w r. 1255, była około r. 1358 własnością augustynianów wrocławskich, potem królewską. Na Grądach siedzieli przy schyłku XIV w. Grądzy h. Łada. Do szlachty okolicznej należały też wsi: Kamionacz i Małków w r. 1374, Bartochów r. 1354. Duszniki arcybiskupie, tuż pod miastem Wartą, pojawiają się r. 1357. Warta rządzi się prawem niemieckim już r. 1255; wyniesiona potem do rzędu miast królewskich, tworzy z wsiami pobliskimi starostwo. W r. 1331 najazd Krzyżaków zaznaczył ogniem i mieczem swój pochód wzdłuż rzeki; zburzyli oni Wartę, Popów, Uniejów, Orzeszków, Ciechmanę, Chruścin, Skobelice, Konin, Ciężyn i Pызdry; Kępa Niezamyska, gdzie doznali klęski, powstrzymała ich zapędy. Graniczące z miastem Wartą Proboszczowice należały do arcyb. r. 1335, a dalszy nieco Tądów w r. 1136. Glinno było siedzibą szlachecką r. 1265, Brodnia zaś, mieszana z osadą t. n. pod Łaskiem (Ulan., Dok. Kuj., 367), wsią skarbową w r. 1298. Na Jeziorsku w r. 1324 i Miłkowicach w r. 1374 siedziała szlachta. Popów, nawiedzony przez Krzyżaków w r. 1331, i pojawiające się w r. 1357 Lubiszewice, były włościami arcybiskupimi. Borzewisko (Borynichsko w Kod. Dypl. Pol., III, 165) miało w r. 1298 należeć do cystersów salejowskich. Balin w r. 1364 i Ubysław w r. 1265 dziedziczyła szlachta. Spicymir zachodzi w dokum. z sporną datą (r. 1065), zawierającym pierwotne uposażenie klasztoru mogilnickiego; w bulli Innocentego II z r. 1163 wymieniony jest między grodami, które arcybiskupom gnieźn. składały daniny; potem był czołem kasztelanii i własnością arcybiskupią. Boleszczyń należał do szlachty w r. 1362, potem przeszedł w ręce arcybiskupów, którzy posiadali postronne Smolsko i pobliski Uniejów już od r. 1136, Wieszczyce (Wieście) od r. 1347, Ostrowsko od r. 1241 i Orzeszków przed r. 1331. Na Skotnikach siedzi szlachta w r. 1348. Pobliski Wilamów miał być nadany cystersom łędzkim w r. 1145. Zamiana części „Balocicz“ na dział Stoigniewa „in Radnycicz“, uskuteczniła w r. 1299 (Kod. Wielkop., n. 806), nie odnosi się do Radyczyn; Ciechmana i Chruścin, leżące w pobliżu Dąbia, należały już do arcybiskupów przed r. 1331. „Lancossyno“, wieś kościelna, o której patronat toczyły się spory w r. 1374 (Kod. Wielkop., n. 1699), nie jest Lekaszynem na ostrowiu między Dąbiem i Brudzewem, lecz Łąkoszynem pod Kutnem. Koźmin i Kwiatków, w pobliżu Brudzewa, nadane były cystersom około r.

1170, tudzież Dobrowo, kolebka i grób bł. Bogumiła, arcyb. gnieźn. Ci zakonnicy posiadać mieli w r. 1178 pobliski Straszów. Chełmno, przy ujściu Neru, było posiadłością arcyb. r. 1136. Koło, wyniesione do rządu miast w r. 1362, miało swój zamek r. 1383; było czołem starostwa, później osiedli tu bernardyni. Pobliskie Skobielice posiadali arcybiskupi już przed r. 1331. Powiercie w r. 1364, Kościelec w r. 1288, Białków w r. 1268 i Ochle w r. 1330 były własnością szlachty, Gozdów w r. 1362 królewszczyzną, a Trzęśniewo w r. 1357 posiadłością arcybiskupią. Tury w r. 1261 należeć miały do cystersów lędzkich. Dziedzic na Grójcu, pod Koninem, oddaje w r. 1364 pobliską Wolę (Podłęzną) do osadzania na prawie niem. Morzysław, wątpliwa w r. 1145 posiadłość cystersów lędzkich, przeszedł w pewnej części w ręce bisk. lubuskich, a potem stał się królewszczyzną. Konin ukazuje się około r. 1209; potem był czołem starostwa i dotąd jest miastem powiatowem; starożytny zamek rozebrano w nowszych czasach. Czarków, wprost Konina, należał do bisk. lubuskich w r. 1328, do arcyb. gnieźn. w r. 1357, potem do skarbu, Chorzeń w r. 1145 nadany był cystersom lędzkim; „Woglowo“, wymienione w r. 1147 między posiadłościami klasztoru trzemeszeńskiego, nie jest Węglowem leżącym w pobliżu Golicy Konińskiej. Sławsko, na lew. brzegu rzeki, nadane r. 1145 z pobliskimi Rybakami cystersom lędzkim, było czołem opola r. 1291. Sąsiednia Osieczka ukazuje się r. 1285. Cystersi lędzcy pobierali dziesięcinę z Radoliny i Stugocina r. 1213, z Kopoja i Skokomia w r. 1239. Ratyń pod Łądkiem był już w r. 1261 własnością bisk. pozn. Łąd, wymieniony w r. 1136 między grodami oplacającymi się arcyb. gnieźn., stał się czołem kasztelanii; obok zamku, który znikł, stanął klasztor dla sprowadzonych r. 1145 z Niemiec cystersów; w postronnej osadzie, Kościołem zwanej, założyli zakonnicy miasto Łądek na prawie niem. Sąsiednie Dolany należały do nich od chwili założenia klasztoru, a pobliska Oleśnica od r. 1261. Zagórów, późniejsze miasteczko, i Wrąbczyn dawały dziesięcinę cystersom lędzkim r. 1239. Policko, znane już około r. 1186. Szamarzewo ukazujące się r. 1303, i Ciążyn, kasztelania w r. 1251, osada na prawie niem. w r. 1260, należały do bisk. poznańskich. Pietrzyków i Rataje, nadane Pyzdrom, rządziły się prawem niem. od r. 1306. Dłuska były wsią książęcą r. 1250. Pyzdry, stolica ziemi, powiatu i ststwa, pojawiają się r. 1186, szlachecka Tarnowa r. 1257. Poniżej Tarnowy, przy ujściu Proсны, wchodzi W. w granice ustanowionego r. 1815 w. księstwa poznańskiego. Pobrżeżne Spławie w r. 1391,

Komorze w r. 1360 i Szczodrzejewo były posiadłościami szlacheckimi. Pogorzelica r. 1238 należała do osadzonych w Poznaniu kawalerów św. Jana Jerozolimskiego. Sąsiedniem Szczonowem nie jest „Vczonovo“, które w r. 1305 cystersi lędzcy zamienili na trzecią część Wrąbczyna (Kod. Wielk.), lecz Łuszczanowem pod Żerkowem. Czeszewo i Lgów w r. 1257, tudzież Orzechowo w r. 1392, Ostrów pod Dębniem w r. 1391 i Dębno w r. 1296 były posiadłościami szlacheckimi, Witów, po prawym brzegu rzeki, należał w r. 1286 do bisk. poznańskich. Nowe Miasto, założone przed r. 1283, było siedzibą rodziny wielkopolskiej Nowomiejskich. Postronna Lubrza należała w r. 1357 do kapituły gnieźn., dalsze nieco Krzykosy w r. 1393 i Solec w r. 1244 do bisk. poznań. Sulęcín, szlachecki, istniał już przed r. 1392. Świączyn, którym objaśniono t. n. osady z r. 1234, 1265, 1318 i 1369, pojawia się dopiero w XVI w. Rogusko w r. 1244 było własnością bisk. pozn. Gogolewo w r. 1390 (?) i Kępa w r. 1257 należały do szlachty, Sroczewo w r. 1320 do cystersów paradyjskich, Mechlin w r. 1211 do kościoła św. Maryi w Wrocławiu, Łęg w r. 1252 do cysterek trzebnickich. Szrem ukazuje się r. 1136; miał zamek obronny, był czołem opola, kasztelanii i starostwa. Pobliski Grzymisław należał r. 1282 do dominikańek pozn., Zbrudzewo w r. 1388 do szlachty, znana już w r. 1279 Góra do bisk. (r. 1310), którzy posiadali postronne Psarskie i Jaszkowo w r. 1278, tudzież Orkowo w r. 1287 i Niesłabin w r. 1395. Na Manieczkach siedziała szlachta w r. 1352. Szymanowo było własnością bożogrobców miechowskich w r. 1253. Nieopodal wspomnianego Jaszkowa istniała między r. 1307 i 1685 wieś kościelna, Przewozem zwana, która całkiem znikła. Omoń dawał dziesięcinę w r. 1310 bisk. pozn. Krajków w r. 1392, Radzewo w r. 1394 i Baranów pod Mosiną w r. 1387 należały do szlachty, Rogalin w r. 1247 do bisk. poznańskich. Sowiniec, nadany Przedpełce, synowi Hugona, był przed r. 1241 wsią książęcą. Ukazująca się w r. 1298 Mosina stała się później czołem starostwa. Wiry, siedziba szlachecka, zastawione były w r. 1357 bisk. pozn., którzy posiadali pobliski Wiorek r. 1296 i Babki w r. 1364. Luboń w r. 1316 i Czaporzy w r. 1386 należały do szlachty. Starołękę, Minikowo, Żegrze i Rataje nadał ks. Przemysław I w r. 1253 miastu Poznaniowi, zaprowadzając tu prawo niemieckie. Świerczewo posiadali w r. 1235 biskupi pozn., w których ręku znajdowała się także w r. 1285 część pobliskiego Górczyna. Poznań, najznacniejsza nad Wartą osada, zdaje się też być najstarszą. Istniejący między r.

1253 i 1416 Spytków, tudzież późniejszy Bonin znikły bez śladu. Z nazwą „Szeląg“ pojawia się w XVI w. na lew. brzegu Warty, tuż pod Poznaniem, osada, której wykopaliska świadczą o wczesnym zaludnieniu jej obszaru. Główno w r. 1260, Koziegłowy znane już w r. 1296, i Kicin w r. 1316 były posiadłościami bisk. pozn. Naramowice w r. 1366 i Nowa Wieś w r. 1380 należały do szlachty, Umultowo w r. 1253 do miasta Poznania. Około r. 1242 zakłada ks. Przemysław I w Owińskich klasztor cysterek i uposaża w r. 1252 włościami nadbrzeżnymi: Miękowo, Radojewo i Bolechowo; potem przybyły Trzuskotowo w r. 1282, Mościszewo i Biezdrowsko (dziś Biedrusko) około r. 1388. Chojnica, siedziba szlachecka w r. 1337, była czołem opola w r. 1388, rozciągającego się po obu brzegach Warty. Obszar Gośliny, szlacheckiej w r. 1387, sięgał do praw. brzegu rzeki, Radzim, na lewym, brzegu był czołem kasztelanii w r. 1256. Leżący wprost Radzimia Starczanów był własnością kapituły pozn. r. 1364. Kowanowo w r. 1257, Szymankowo r. 1388, Gołaszyn i Łukowo w r. 1387 należały do szlachty, a Bogdanów w r. 1356 do skarbu państwowego. Oborniki, znane już w r. 1298, miały zamek obronny, były czołem starostwa i miastem. Uścikowo, królewszczyzna, pojawia się w r. 1356. Bąblin w r. 1387, Kiszewo r. 1391, Niemieczkowo r. 1361, Sycyn r. 1278 (?) i Stobnica w r. 1388, która przez pewien czas była miastem, należały do szlachty. Od Obornik aż poza Skwirzynę ciągną się wzdłuż prawego brzegu rzeki odwieczne lasy, rzadko gdzie karczowane i osadzone. Miasto Obrzycko było czołem kasztelanii w r. 1238. Pobliskie Piotrowo nie sięga pewno dalekiej przeszłości; r. 1613, dziedzic Mikołaj Łącki założył tu kościół protestancki dla sprowadzonych z Niemiec osadników. Odnośne objaśnienia wydawcy Kodeksu Wielkopolskiego (n. 493 i 546) są niedokładne. „Pothrovo“, własność dominikanów wronieckich w r. 1280, zdaje się być Popowem pod Wronkami, a „Petrowo“, w r. 1284 własność Tomisława z Szamotuł, Piotrkówkiem pod Szamotułami. Koźmin pod Obrzyckiem był siedzibą szlachecką w r. 1388, Samożeń pod Wronkami posiadłością cysterek owińskich w r. 1252. Wronki pojawiające się w podrobionym dokum. z r. 1251, były miastem już w r. 1298 i miały swój zamek; Przemysław II osadził tu w r. 1279 dominikanów, do których należało śnać pobliskie Popowo w r. 1280. Nowa Wieś wroniecka była królewszczyzną w r. 1370, a Biezdrowo r. 1284 własnością szlachecką, na której obszarze powstało w nowszych czasach miasteczko Wartosław, z niemiecka Neubrueck

(Nowy Most) zwane. Pożarowo w r. 1382, Chojno r. 1284, Tuchole r. 1389, Sieraków r. 1251 (późniejsze miasto), Kłosowice r. 1388, Debrzno r. 1393, Zatom r. 1388 i Kolno pod Międzychodem w r. 1392 były posiadłościami szlacheckimi. Bielsko w r. 1288 należało do bisk. pozn., Radgoszcz w r. 1378 i Miehocin (Muchocin) do cystersów, osadzonych w Zemsku i przeniesionych następnie do Bledzewa. Międzychód, posiadłość niegdyś szlachecka, dziś miasto powiatowe, ukazuje się w r. 1378. Do szlachty należały także pobliskie Krobielewo i Dłusko w r. 1388, tudzież Świniary w r. 1394 (?), Chełmsko (Chemsko) zaś do cystersów bledzewskich w r. 1390. Skwirzyna przy ujściu Obry, ostatnie nad Wartą miasto (od r. 1312), wchodziła w skład starostwa międzyrzeckiego, powiatu i wojew. pozn., wymieniona jest z pobliskimi Trzebiszewem i Murzynowem (Morrn) w podrobionym dokumencie z datą r. 1251. Tu opuszcza Warta ziemie wielkopolskie i wchodzi do tworzącej się w XIII w. Nowej Marchii brandenburskiej. Murzynów był posiadłością bisk. wrocławskich, którym w r. 1231 Władysław Laskonogi pozwolił zaprowadzać prawo niemieckie; potem przeszedł do skarbu państwowego i stanowił część ststwa międzyrzeckiego. W r. 1770 przywłaszczyli sobie dwaj Niemcy, Brandt i Schwoenig, połowę Murzynowa, poddając ją pod zwierzchnictwo margrafów brandenburskich. Spory, jakie ztąd wynikły, rozstrzygł sejm w r. 1782 (Kontyt. 20) w myśl ustanowionej przez odnośnych komisarzy komplnacyi, iż za przyłączenie spornej połowy Murzynowa do Nowej Marchii król pruski wypłaci skarbowi koronnemu 18,000 złp.; panowie zaś Brandt i Schwoenig płacić mają rocznie 3,000 złp. starostom międzyrzeckim. Dokument podrobiony z datą r. 1251 (Kod. Wielk., n. 296), ustanawiający granice Nowej Marchii, wymienia także wsi Borek (Borków) poniżej Skwirzyny i Polikno pod Santokiem. Santok wspomnieliśmy już powyżej. W ziemi santockiej założyli Niemcy około r. 1251 — 1257 miasto Landsberg nad Wartą, do którego w r. 1316 należała pobliska wieś nadrzeczna Ulim (Eulam). Karnin (Kernein) był w r. 1252 własnością Cystersów paradyskich. Koleczyn (Koeltschen, Kieleczyn?) zachodzi w podrobionym dokumencie i w późniejszych, a Łupów (Loppow) pod r. 1359. Miasto Sonnenburg powstało około r. 1319 na obszarze przyległego Przyborowa (Priebrow), nieopodal ujścia Warty do Odry. (Część geograf. opracował *Andrzej Świętochowski*, historyczną *Edmund Callier*).

Warta, miasto, w pow. sieradzkim, leży na wzgórzach towarzyszących dolinie Warty, od której miasto oddalone jest o 2 w. (z lew.

brzegu). Pod miastem łączy się z Wartą rzeka zwana często Dzwigorzówką, a stanowiąca właściwie ramię Warty, gdy właściwa Dzwigorzówka (Dźigorzówka) uchodzi znacznie dalej w górę rzeki do tegoż ramienia. Najbliższa stacya dr. żel. w Łodzi (drogą boczną na Szadek, Lutomiersk) odl. mil $8\frac{1}{2}$, szosą zaś (przez Sieradz) mil 12. Urząd poczt.-telegr. w miejscu, komunikacya wózkiem pocztowym z Sieradzem codzienna, z Dobrą 4 razy tygodniowo. Z m. Warty rozchodzą się szosy 2-go rzędu: do Turka przez Dobrą (5 mil), do Sieradza (2 mile), oraz fabryczna do cukrowni Cielce o 5 w. Z Kaliszem ($5\frac{1}{2}$ m.), Błaszka-mi (2 m.), Szadkiem (3 m.) łączy się W. bocznymi drogami. Miasto pobudowane na wzgórzach, ponad nizinami, składa się z rynku, dwóch nie brukowanych placów targowych na konie i bydło, oraz ulic: Sieradzka, Wodna, Św. Krzyzka, Mansyonarska, Kaliska, Św. Jańska, Piekarska, Garbarska, Bóżnicz-na, Grodzka, Toruńska, Dobrska, Szpitalna, Zatyłki, Ogrodowa, Mostowa, Targowa, Garn-carska, Prefekturalna, Klasztorna i przedmieść: Kociszówek i Wania al. Górki. Przed pożarem w r. 1882 było tu 234 dm., obecnie około 85 murow. i 105 dREW. Z budowli wyróżniają się: ratusz, kościół parafialny, klasztory bernardynów i bernardynek, oraz bóżnica murowana. Zabudowania miasta, ubezpieczone od ognia na rs. 274,390, zajmują obszar 125 morgów. Prócz tego do mieszczan należy 1,507 morg. roli, łąk 112 mr., pastw. 106 mr. Ludność zajmuje się przeważnie rolnictwem, handel spoczywa w ręku żydów. Dwa targi w tygodniu, oraz 6 jarmarków do roku, gło-snych niegdyś z targów na konie, ozywiają ciche miasto. Z zakładów fabrycznych, drobnych rozmiarów, istnieją: 2 olejarnie, 2 garbarnie, mydlarnia, fabryka sody i za miastem na gruntach wsi Duszniki fabryka zapalek, wszystkie, oprócz 10 wiatraków, w ręku żydów. Ludność miasta w r. 1826 wynosiła 2,625 dusz; r. 1843 wynosiła 3,178 (żydów 1,527), 1858 r. 3,341 (żyd. 1,681), 1864 r. 3,900 (żyd. 2,177), gdy dziś na ogólną liczbę 4,847 mk., przypada chrześcian 2,338 (w tem: prawosł. 13 i ew. 13) a żydów 2,509 (męż. 1,131, kob. 1,378). W mieście znajduje się urząd miejski, oddział poczt.-tel., urząd akcyzny, biuro notaryusza. Dochód kasy miejskiej wynosi 4,000 rs., kapitału żelaznego ma kasa rs. 3,567 kop. 65, a zapasowego rs. 1,932 kop. 59, lokowanych w Banku Państwa. Z zakładów naukowych są: szkoła elementarna męzka i takąż żeńska, oraz 6 chederów. Dawniej istniała szkoła podwydziałowa prowadzona przez bernardynów (1796—1832), pensya żeńska założona w r. 1858. Służbę zdrowia stanowią: lekarz, felczer i akuszerka,

oraz drugi felczer i dwie babki wolnopraktykujące. Apteka. Szpital z kościołem i osobnym prebendarzem istniał tu w w. XV (Korytkow. Arcyb. Gn., II, str. 37), dziś niema po nim śladu, tylko w kantorze Banku Państwa znajduje się na ten cel złożonych z rozmaitych legatów i oszczędności 9,067 rs. 32 k., oraz 5% od summy 3,000 rs. zapisanych w r. 1854 na wsi Mikołajewicach przez Antoniego Dąbrowskiego. Dom starców i kalek na 12 osób powstał około r. 1840 z zapisu kś. Kucz-kowskiego, proboszcza miejscowego, który na ten cel przeznaczył dom drewniany i 600 rs., jako też z ofiar mieszczan, oraz funduszków po upadłych cechach sukienników, prasolów i w. in., co wynosi w ziemi ornej i ogrodach 54 morgi i 3 mr. 224 przety łąk, w gotowiznie 11,729 rs. 22 kop., lokowanych w Banku Państwa. Straż ogniowa ochotnicza, utworzona w r. 1881, liczy członków 134. Remanent w jej kasie wynosi rs. 400. Związkiem osady był zapewne starożytny gród książęcy, broniący jednej z najważniejszych przepraw (brodów) na Warcie. Gród ten stracił swe znaczenie przez posuwanie się kolonizacyi wielkopolskiej i linii strategicznej ku wschodowi. Wieś Kobylniki (około 10 w. na zach. odl.) jest zapewne pamiątką naroku grodowego. Pierwotna osada, wedle tradycyi, miała być z jeńców niemieckich utworzona. Prawdopodobniej osadzono tu, może przy końcu XII w., niemieckich kolonistów i nadano osadzie prawo niemieckie. Otrzymała ona nazwę niemiecką „Liebewarda“. Też samą nazwę otrzymuje założone przez niemieckich osadników w r. 1277 miasto na obszarze dzisiejszych Kęt. Jednakże pierwotna nazwa polska przeważała nad niemiecką, którą raz tylko spotykamy w dokum. z r. 1255. Czy nazwa polska zostaje w istotnym związku z nazwą rzeki, od której dzisiejsze miasto oddalono jest o 2 w., trudno stanowczo rozstrzygnąć. Nazwy osad: Ner, Nida, Wisła, jednobrzmiące z rzekami nad którymi leżą, ale późniejszego zapewne pochodzenia niż miana rzek, pozwalają przypuszczać, iż Warta też wzięła nazwę od rzeki. W r. 1255 Kazimierz, ks. łączycki, nadaje we wsi Męka, mieszczanom sieradzki: Marcinowi i Wilkinowi przywilej na lokacyę miasta Warty, która dotąd była jeszcze wsią (villa). Książę odbiera dotychczasowemu sołtysowi Wolframowi (Volvramo) dla jego przewinienia („ob culpam suam“) nadane mu prawa i przelewa takowe na wymienionych już mieszczan sieradzkich. Osadnicy mają z dworów (curiis), prócz trzech (sołtysich?), płacić po 6 denar. a rzemieślnicy tudzież rzeźnicy, szynkarze wina, miodu i piwa po 6 denar., prócz kowali, tkaczy i farbiarzy. Trzeci denar z kar sądo-

wych pobierać będą sołtysi. Osada rządzić się będzie prawem nowotarskiem. Wyłączają się jedynie sprawy o zabójstwo między Polakami a Niemcami. Zabójca płacić będzie trzy grzywny wagi polskiej. Zabójstwa między Niemcami będą sądzone według prawa niemieckiego. Z należnych księciu 10 grzyw. ustępuje on pięć. W sprawach spornych między Polakami ma być pobierane „Tresczne“ przez sołtysów od rozbieranej sprawy a według natury sprawy wyrok i pobór kary należy do sądu, któremu podlegają strony. Sołtysi mają prawo zakładać młyny. Osada otrzymuje 20 włók lasu na pastwisko dla trzody. Każdy z osadników ma obowiązek wykarczować tyle lasu, ile ma pola. Łany („mansos flaminginnos de Luszicz“) wolne będą od czynszu na 4 lata a następnie płacić będą po fertonie srebra i dawać arcyb. gniezn. po dwie miary pszenicy, cztery żyta i sześć owsa, każdy piąty łan będzie wolny od tych opłat i danin. Opłaty będą dawane na św. Wojciech. Dziedziczyć łany będą nietylko synowie lecz i córki. Sołtysi otrzymują 3 łany ziemi uprawnej i 20 łan. lasu wolne od opłat (Kod. dypl. pol., II, 53, 55). W r. 1276 Leszko, ks. sieradzki, potwierdzając ten przywilej, usuwa tylko karę „Treszna“, jako zniesioną w całym księstwie, i podwyższa opłatę za zabójstwo w sprawach między Niemcami a Polakami z 3 na 10 grzyw., zgodnie z prawem niemieckim. Jeżeli Polak zabije Polaka to odpowiada przed sądem książęcym i płaci tylko trzy grzywy. (ibid., II, 91). W r. 1299 bawi tu 24 lutego Władysław Łokietek (Kod. Wielk., n. 806). Napad krzyżacki w r. 1331 przynosi znaczne szkody miastu. W r. 1355 przy akcie sprzedaży części lasu w Proboszczewicach, spisany w W., są obecni mieszczanie: Wawrzyniec Kopiec, Grzegorz Gorzyca, Opacz tkacz i Thilo piekarz (Kod. Wielk., n. 1333). Henryk, były wójt, W. otrzymuje r. 1362 od króla przywilej na założenie miasta we wsi Koło. Kościół parafialny w W., istniejący już zapewne w XIII w., wspomniany jest dopiero w akcie z r. 1387 (Kod. Wielk., n. 1862). Jagiello często tu przebywał, polując w kniejach na Brodni, Glinnie i Dzierżaznie. W r. 1423 dnia 28 października, pod nieobecność króla, odbywa się tu zgromadzenie panów świeckich i duchownych, któremu przewodniczy arcyb. Jastrzębiec. Uchwalone tu ustawy noszą miano „statutu warokiego“. Zaledwie zjazd ten ukończył obrady, morowe powietrze nawiedziło W. Paprocki wspominając o zjeździe z r. 1430, zaznacza, że wybrano na nim „mężów nauki“, którym powierzono wychowanie królewiczów. Podobne zjazdy powtarzają się w latach 1434, 1438 i 1447. Kazimierz

Jagiellończyk przybywa tu dnia 5 czerwca 1459 r. W r. 1465 pożar niszczy miasto. Zatrącone wówczas przywileje odnawia Zygmunt I w r. 1507, nadając prawo magdeburskie, wójta, targi, jarmarki, mostowe, oraz pastwiska na rozległych łęgach, polecając pobierać tylko połowę ła królewskiego (Akta miejskie). Przywilej z r. 1509 wyjaśnia, że Warta wraz ze wsią Glinna na wiele lat przedtem była daną w zastaw rodzinie Jarandów z Brudzewa h. Pomian za summe 3.000 dukatów węg. i 800 grzyw. polskich. Wspomniany dokument zabezpiecza Janowi, woj. łęczyckiemu, dożywocie, z tem zastrzeżeniem, że go nawet sam król spłacić nie będzie mógł. W r. 1545 odstępuje swego prawa na to dożywocie wdowa po Jarandzie, Katarzyna, siostrzeńcowi Hieronimowi z Brudzewa. Sejm złożony tu w r. 1512 pozostawił ślady pieczołowitości królewskiej o dobro miasta, gdyż Zygmunt I nadał mu dochody z łazien w mieście i pobliskim Witowie. Z powodu pożaru w r. 1524 król uwolnił mieszkańców od wszelkich podatków na lat 12, od podwód na 2 lata, a od czopowego na 2 kwartały (Akta miejskie). O pierwotnej zależności W. od grodu w Sieradzu świadczy rozporządzenie z r. 1539, którym Zygmunt I poleca mieszczanom pomagać przy naprawie zamku sieradzkiego. W r. 1554 przybyli z Czech żydzi pierwszą tu urządzili synagogę. Lustracja w lat dziesięć dokonana zastała ich właścicielami sześciu domów, z których opłacali podatki królowi, oraz swym starszym w Gnieźnie. Zygmunt August bawi w W. d. 28 lipca 1558 r., a już w roku następnym handlarze soli, oraz bractwo ubogich ludzi zyskują od króla potwierdzenie swych ustaw, r. 1563 krawcy, 1566 r. rzeźnicy otrzymują także przywileje. Batory udzielił w r. 1578 przywilej na rzeź, z wyłączeniem propinacji i palenia wódek. Odtąd, prócz zwykłych potwierdzeń nadań poprzedników swoich, przez wstępujących na tron monarchów, miasto Warta nie otrzymuje nowych przywilejów. Za panowania Jana Kazimierza nawiedziły miasto liczne klęski. Bytność tego nieszczęśliwego monarchy zanotowały wdzięczne serca mieszkańców, gdy wielu z nich ponadawał zaszczytne prerogatywy, świadczące chlubnie o ich przywiązaniu do ojczyzny. A nie długo nadeszła chwila, gdy miłość tę mogli udowodnić czynem. Najście Szwedów w 1656 r. spowodowało liczne w takich razach spustoszenia i rabunki. Według miejscowej tradycji szczególnie ucierpeli żydzi, których domy ze szczeniem zrujnowano; padł wówczas i starożytny zamek, tak, iż śladów po nim nie pozostało. Król Michał Korybut, urządzając

sprawy żydowskie w r. 1673, postanowił, iż odtąd mają należeć do jurysdykcji podwojewódzkiego sieradzkiego, z apelacją do sądów zadwornych. Dzieje ucisków szwedzkich powtórzyły się za Leszczyńskiego, gdy długo tu przebywała załoga szwedzka pod wodzą samego generała Mardefelda. W r. 1734 zaszła tu w samym mieście (pomiędzy klasztorami bernardynów i bernardynek) zacięta walka wojsk polskich z saskimi. Pomoc mieszczan zdawała się przechylać zwycięstwo na stronę Polaków, gdy zdrada wsparła ustępujących Sasów. Za rządów pruskich starostwo warckie należało do domeny sieradzkiej dóbr królewskich. Żydzi stanowili już wtedy połowę ludności. W r. 1807 utworzono tu podprefekturę departamentu kaliskiego, zniesioną r. 1816. Pożary nawiedzały miasto: w 1757, 1794, 1800, wreszcie wielki pożar r. 1882 zniszczył całą niemal osadę. W. uboga jest w zabytki przeszłości. Wskazują wprawdzie ku stronie Dusznik jakoby okopy ziemne, lecz mogą to być naturalne usypiska, figura zaś kamienna, na drodze ku Wani, kryć ma zwłoki Szweda czy Francuza, a prawdopodobniej jest to pamiątka po dawnym cmentarzu. Z sześciu kościołów trzy tylko pozostały: 1.) *Kościół parafialny*, p. w. św. Mikołaja, kiedy i przez kogo fundowany, dla braku dowodów trudno orzec. Wzmianka w Długoszu o spaleniu kościoła par. w W. przez Krzyżaków (1331 r.) każe wnosić, że była to budowla drewniana; odbudowę z cegły, w stanie obecnym, tradycja przypisuje Kazimierzowi W. O dacie konsekracji nic nie wiemy, choć krzyże na ścianach (zamalowane 1839 r.), oraz obchód uroczystości poświęcenia kościoła w pierwszą niedzielę października świadczą, iż odbyła się kiedyś. Według podania kościół ten miał zostawać jakiś czas w posiadaniu aryanów (może protestantów?), czego jednak nie popierają żadne świadectwa; pożary zniszczyły dokumenty piśmienne, jedynym aktem jest wizyta arcyb. Łaskiego z r. 1521. O zamożności świątyni tej możemy wnosić z tego, że na wojnę pruską w r. 1455 złożyła „17 grzyw. i 3 skojce srebra“ (Arch. kapit. gn. III, 198). Niesiecki wspomina, że Jakub z Sienna, arcyb. gnieźn., osadził tu mansjonarzy. Musiało to nastąpić między 1474 a 1476 r., ostatnią bowiem datę zapisały akta kościelne, jako uposażenie 4 mansjonarów przy farze przez Świętosława z Lipic Kobierzyckiego, który na ten cel przeznaczył 240 grzyw.; z tej to sumy każdy z nich otrzymał 4 grzyw. Fundację tę powiększył w r. 1626 Wacław Kobierzycki, prałat warmiński, o 500 florenów. Później nieco na utrzymanie piątego mansjonarza Piotr Biskupski zapisał 250 flor. na wsi Stoki;

na tenże cel Sebastyan Jaśkowiec, mansjonarz, legował 3,000 flor. Posiadali oni też role, ogrody i domy w mieście. Uposażenie proboszcza, prócz znacznych obszarów ziemi i dziesięcin, według przywileju Zygm. Augusta (Wilno r. 1567), obejmowało prawo łowienia ryb w rz. Warcie, wolnego wrębu w lasach, oraz prawo propinacji i warzenia piwa. W r. 1800 dach kościelny ze znaczną częścią sklepienia, w skutek wynikłego w mieście pożaru, uległ zniszczeniu, tak, że nabożeństwo odprawianem być musiało w kościele bernardynów. Za rządu pruskiego w opustoszałym kościele urządzono magazyn wojskowy. Dopiero w r. 1815 odrestaurowany został staraniem duchowieństwa i parafian. R. 1872 doprowadzono go do stanu w jakim się znajduje. Świątynia ta, długa łokci 60 (miary reńskiej), szeroka w presbiterium 16 łok., w nawach łok. 27 o beczkowatym sklepieniu, przypomina styl romański. Z 10 istniejących dawniej ołtarzy, których utrzymaniem zajmowały się bractwa i cechy (wizyta z r. 1783), pięć tylko pozostało. Z tych wielki ołtarz posiada obraz malowany na drzewie i wyłaczany, szkoły staroniemieckiej. Jest to tryptyk starożytny. Środek jego stanowi obraz Wniebowzięcia N. M. Panny, poboczne zaś skrzydła zdobią obrazki tegoż samego pędzla, przedstawiające: Zwiastowanie, Narodzenie Chr. Pana i t. p. Jest wzmianka w aktach kościoła, jakoby-obrazy te miały być zrobione w r. 1636, lecz dowodu na to pewniejszego, jako też i nazwiska artysty, niema. Grobowców niema, prócz trzech płyt kamiennych w podłodze, wytartych nogami przechodniów. Jedna w presbiterium przedstawia postać całkowitą rycerza, wykutą w ciosie; z prawej strony herb Gozdawa, z lewej Poraj, poniżej napis „...osus (Generosus) Dominus Mathias... Ska(e) czniewki“ (odczytane przed r. 1860). Podczas pożaru w r. 1800 spalone zostały dwie wieże, a w nich 4 dzwony. Metryki paraf. sięgają r. 1727. Była tu niegdyś biblioteka, składająca się w r. 1683 z 330 tomów, zaś w r. 1860 było dzieł 112 w 158 tom., dziś niema ich wcale. 2.) *Kościół i klasztor bernardynów*, p. n. Wniebowzięcia N. M. Panny, stoi na gruncie ofiarowanym w r. 1467 przez wdowę Dorotę Zarembinę z Kalinowy, Świętosława Darmopych, obywatela warskiego, i niejaką Kurską, wdowę. Nadanie to potwierdził Jan Olbracht r. 1496. Bernardyni, sprowadzeni przez Jana Gruszczyńskiego, arcyb., objęli w posiadanie nadane place, i zaraz dzięki ofiarności kś. Jaranda z Brudzewa, kan. krak., dzierżawcy ststwa warskiego, na tychże gruntach stanął drewniany kościół i klasztor. Zaledwie dziesięć lat upłynęło, gdy pożar 1479 r.

zniszczył te budowle. Wzniesieniem nowych, również z drzewa, zajął się kś. Paweł Dobrzyń, zakonnik. Gdy i ten spłonął, zbierał tenże zakonnik powtórnie składki, i przy pomocy mieszczańki wartykiej, „Złotą Babą“ zwanej, stawia dotąd istniejące murowane budowle. Gruntownie odrestaurowany 1696 r., staraniem gwardyana Sochowicza, w 1721 zostaje rozszerzony, wreszcie 1764 r. exprowincyał Mikołaj Czarzasty wnosi dwie okazałe wieże i powiększa zabudowania klasztoru. Kaplicę św. Anny przy kościele domurowano w latach 1610—1612, kaplicę zaś św. Barbary na omentarzu przykościelnym fundował r. 1708 Jan Wolski, skarbnik wieluński, syndyk konwentu. W tutejszym klasztorze umarł 1534 r. błog. Rafał z Proszowic, prowincyał zakonu. Zwłoki jego w d. 11 listopada 1640 r. z rozkazu prymasa Jana Lipskiego podniesione z niezwykłą uroczystością z grobów zakonnych i złożone we wspianym, kosztem tegoż arcybiskupa wzniesionym, sarkofagu. Tu również spoczęli świętobliwi zakonnicy: Melchizedech († 1480), Jan z Sieradza († 1500 r.) i malarz zakonny Franciszek z Sieradza († 1516 r.). Wnętrze kościoła malowane al fresco, jakoby przez zakonnika Żebrowskiego. Obraz Wniebowzięcia N. M. Panny, szkoła staroniemieckiej, stylem bizantyńskim, wiele przypomina takiż obraz u fary. Wielki karton „Wskrzeszenie Piotrowina“, ciekawy ze względu na dawne ubiory. Z grobowców, prócz sarkofagu błog. Rafała, godne uwagi są: statua Melchizedecha w presbiterium, oraz kamień wmurowany w ścianę a będący pierwotnym nagrobkiem błog. Rafała. Szkoła podwydziałowa, założona przez zakonników w r. 1796, przetrwała do r. 1832. Była przy niej biblioteka złożona z 2,453 dzieł. Klasztor istnieje dotąd jako etatowy, mieści trzech zakonników i braciszka. 3.) *Kościół i klasztor bernardynek*. Taż sama, zdaje się, Dorota Kurska, wdowa, której ofiarności wiele zawdzięcza konwent bernardynów, w r. 1538 przyjąwszy habit zakonny, zamieszkiwać poczęła wraz z towarzyszkami dwa domy w t. zwanym szpitalu panińskim, które od wszelkich ciężarów i powinności uwolnił Zygmunt III w 1593 r. Dotąd jednak nie miało zgromadzenie swojego kościoła, dopiero na placu ofiarowanym w r. 1663 przez Kołdowskiego, dziedzica Kobierzycy, stanął między r. 1667 a 1680 kościół drewniany i klasztor zabiegami Klary Szczyrcińskiej, która z rąk arcyb. Macieja Łubieńskiego przyjęła habit. Spalony w r. 1683, staraniem innej przełożonej Suchorskiej na nowo wzniesiony został klasztor drewniany w r. 1687, kościół zaś, również drewniany, dopiero w r. 1696 na placu zakupionym przez Andrzeja Suchorskiego. Poświęcony był p. n. Na-

rodzenia N. M. Panny. Wypadki wojenne z r. 1734 doprowadziły klasztor do ruiny. Staraniem ówczesnej przełożonej Róży Kozubskiej i z ofiar publicznych stanęły do dziś dnia istniejące gmachy murowane klasztoru i kościoła, który w dniu 8 września 1770 r. poświęconym został. Odrestaurowany w r. 1841, prócz cudownego obrazu Bogarodzicy, przeniesionego tu w r. 1804 ze zniszonego klasztoru bernardynek w Kaliszu niczem więcej się nie odznacza. Klasztor ten, również etatowy, zamieszkuje dotąd 11 zakonnic. Prócz wspomnianych, były tu jeszcze następujące kościoły prebendalne: *Kościółek* p. w. *św. Krzyża*, przy szpitalu św. Łazarza, drewniany. W domu przy tym kościele prebendarz był obowiązany opiekować się sześciu ubogimi starcami, z funduszów na ten cel przeznaczonych. Kościół ten był w r. 1787 tak zrujnowany, iż nawet ołtarza nie było, dom zaś schronienia starców w czasie pożaru miasta zgorzał. *Kościół św. Ducha*, na przedmieściu Górki, drewniany, spalonym został w r. 1683. Odbudowany powtórnie, zarządzany był przez oddzielnego prebendarza, którego mianował magistrat. Z uposażenia swego obowiązany był wspierać pewną liczbę ubogich. *Kościółek św. Jana Chrzyciela* drewniany, na wzgórzu zwanym według Długosza „Rzerzuchowa góra“, sięga odległej starożytności, jeszcze papież Leon X udzielił mu breve pozwalające odbywania procesyi. Odrestaurowany w r. 1787 przez kś. Fran. Reorowicza, prebendarza. Plac zaś naokoło kościoła w r. 1810 zamieniono na cmentarz, obszar którego rozszerzono, gdy chyłący się do upadku kościółek rozebrano r. 1869. Obecnie cmentarz ten zajmuje 4 morgi i opasany w r. 1889 murem, mieści kaplicę murowaną, wzniesioną w r. 1856 przez Józefę z Korytowskich Biernacką nad grobem jej męża i syna. Na cmentarzu spoczywa Józef Paszkowski, profesor b. szkoły aplikacyjnej, pułkow., zasłużony w literaturze († 7 paźdz. 1858 r.). Cmentarze innych wyznań niczem się nie odznaczają. Warta jest miejscem urodzenia Stefana Damalewicza, historyka kościelnego († 1664 r.). Opis W. skreślił Adam Chodyński w „Bibl. Warsz.“ z r. 1860, (t. III, 637) i Encykl. Orgelbr. Opisy z rycinami podały: „Tygod. ilustr.“ z r. 1862 (str. 133), i z r. 1863 (str. 163), „Biesiada literacka“ (t. XIII, Nr 331 z rysunk. sarkofagu), „Kłósy“ z r. 1876 (t. XIII, str. 333) i „Kaliszanie“ z r. 1884 (z 5 grudn.). *M. E. Witanowski.*

Warta al. *Warda*, wś i fol. nad rz. Kie-wlicą, pow. kalwaryjski, gm. Balkuny, par. Mirosław, odl. od Kalwaryi 43 w., ma 8 dm., 32 mk.

Warta, niem. *Wartha*, miasto nad rz. Nissą

(z lew. brzegu), u stóp góry wzn., 1841 st. n.p.m. w pow. ząbkowickim, odl. 1 $\frac{1}{2}$ mili od Ząbkowic (Frankenstein) a 10 $\frac{1}{2}$ m. na pld., pld.-zach. od Wrocławia. Posiada kościół par. katol., z cudownym obrazem N. P. Maryi, szkołę, urząd stanu cywil., urząd poczt. i tel. 126 dm., 308 gospodarstw, 1,189 mk. (1,146 katol., 46 ew., 4 żyd.); r. 1840 było 947 mk. (907 kat., 40 ew.). Do miasta należy przedmieście (dawniej wieś) Haag. Posiadłość miejska obejmuje 64 ha (32 roli, 3 łąk, 2 lasu). Na Nissie stoi murowany wielki most. Według Kosmasy stał tu gród Bardun, zburzony r. 1096 przez ks. czeskiego Brzetysława, a odbudowany z drzewa w r. 1515 a z kamienia r. 1565. Rozwój osady wiąże się w części z przeprawą (bród) na Nissie, a głównie z rozgłosem jaki pozyskał tu cudowny obraz M. Boskiej. Obraz ten, według legendy, otrzymał jakiś młodzieniec czeski, około r. 1200 od samej królowej Niebios. Już w XIII w. stanęła tu kaplica, w której umieszczony był ten obraz. Cystersi z Kamieńca, posiadacze przyległej wsi Haag, otrzymali r. 1301 od ks. Bolka przywilej na osadzenie tego miejsca. W r. 1421 opat Jan zbudował kościół, zburzony 1425 przez husytów. W 1682—95 stanął obecny, piękny kościół, staraniem opata Augustyna. Wzniesiony jest 369 stóp n. p. m. a 68 st. n. p. Nissy. Na górze zaś wznies. 1,841 stóp, na praw. brzegu Nissy, stoi od r. 1619 kaplica z kamienia, p. w. Nawiedzenia N. M. Panny. Kaplica ta, podobnie jak i kościół, zapełniona jest wotami i darami pielgrzymów, których bywa rocznie od 80 do 100 tysięcy. Ztąd rozwinął się tu rozległy handel świętościami. Przy osadzie, na lew. brzegu Nissy, znajduje się główna droga przez góry do hrabstwa kładzkiego. Przejście to było widownią krwawych utarczek w r. 1779 i 1807. Po kasacyi klasztorów W. i przedmieście Haag przeszły r. 1810 na własność królewską.

Br. Ch.

Wartacze, folw. na praw. brzegu Wilii, pow. wileński, w 4 okr. pol., poniżej Michaliszek, o 55 w. od Wilna, na wysokiej górze położony, ma 1 dm., 12 mk. katol.

Wartage 1.) rzeczka, w pow. hazenpockim (Kurlandya), dopływ rz. Durby. 2.) **W.**, rzeka, ob. *Bartow*.

Wartajen, lotew. *Wartaje*, dobra koronne, w okr. hazenpockim, pow. grobiński, par. durbska (Kurlandya).

Wartakiszki, ws., pow. nowoaleksandrowski, gm. Bachmaty, w spisie urzęd. niepodana.

Wartałów, ob. *Warchalów*.

Warteberg, jeden ze szczytów (600 mt. wzn.) w pasmie zwanem „Kocie góry“, na Szląsku.

Wartele 1.) ws., pow. wyłkowyski, gm.

Wojtkobole, par. Grażyski, odl. od Wyłkowyszek 27 w., ma 27 dm., 205 mk. W 1827 r. było 13 dm., 106 mk.; wchodziła w skład dóbr rząd. Kalwarya. 2.) **W.**, ws. i fol., pow. wyłkowyski, gm. i par. Wisztyniec, odl. od Wyłkowyszek 37 w.; fol. ma 11 dm., 54 mk.; ws. 37 dm., 249 mk. W r. 1827 r. ws. rząd., ma 30 dm., 175 mk. Wartelskie starostwo niegrodowe, w wojew. i pow. trockim, podług spisów podskarbińskich z r. 1776, zostawało w posiadaniu Tadeusza Dzierżbickiego, podkom. królewskiego; opłacał on kwarty złp. 150, a hyberty złp. 50. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltej nadały te dobra w posiadanie emfiteutyczne temuż podkomorzemu, łącznie z ststwem postawelskiem. Było drugie ststwo tejże samej nazwy, w wdztwie witebskiem, i takąż samą kwartę opłacało, ale dla rozróżnienia dodawano temu ostatniemu nazwę Orleja. 3.) **W.**, ob. *Widgirele*, ws. nieistniejąca obecnie pod tą nazwą. Należała do par. Jeleniewo (pow. suwalski). Wchodziła w r. 1838 w skład majoratu Kadaryszki. W r. 1827 ws. rząd., ma 7 dm. 55 mk.

Br. Ch.

Wartembork 1.) niem. *Wartenburg*, miasto nad rz. Wadag, w pow. olsztyńskim, regencyi królewieckiej — dycezyi Warmińskiej, odl. 17 klm. od Olsztyna, liczy 3,674 mk. (1,667 męż. i 2,007 kob.). R. 1861 było 3,143 mk.: 1,946 Polaków, 1,197 Niemców; 2,566 katol., 500 ewang. i 77 żyd. W mieście znajduje się: wydział sądowy, poczta, kościół katolicki paraf., klasztor pobernardyński, kościół ewangelicki, st. dr. żel. na linii z Torunia do Wystrucia (odl. 122 klm.). W 1325 założonym został zamek „Wartberge“ w pobliżu dzisiejszej wioski Stary Wartembork, o milę od miasta. Po zburzeniu zamku r. 1354 przez Olgierda i Kiejstuta, przeniesiono osadę na miejsce gdzie dziś stoi, miejsce jednak dawnego zamku dziś jeszcze lud Starem-Miastem nazywa. Przywilej lokacyjny wydał w r. 1364 Henryk de Leyza, założyciel Olsztyna. W r. 1598 istniejący w Wartemborku klasztor rozszerzył Andrzej Batory, od r. 1589 biskup warmiński, później kardynał. W kaplicy, którą przy klasztorze tym zbudował, znajduje się jego pomnik, przedstawiający go w postawie klęczącej, po nad leżącym bratem, księciem siedmiogrodzkim. Napis na pomniku opiewa: D. O. M. Andreas Batori de Somlio, S. R. E. Cardinalis, Episcopus Varmiensis, Stephani Regis Poloniae Moschorum Domitoris, Christoph. Transilvaniae Principis ex fratre filius: honoribus a Stephano et Sigismundo III Poloniae fortissimis gratissimisque regibus ornatus, post varia utriusque fortunae ludibria, mortis memor, sibi fratrique suo charissimo viventi posuit

Calendis. Septemb. MDXCVIII. Por. Olsztyn. Parafia wartemborska obejmuje: Wartembork (miasto), Łęgajny, Kaplityny, Maruny (dwór), Biedowo czyli Małe Maruny, Teguty, Szynowo (Schoenau), Ruszajny (Reuschhagen), Kierzliny (Kirschleinen), Jedzbark (Hirschberg), Odryty, Nerwik, Kucbory (Kutzborn), Klucznik, Grabowo, Podlasy, Raks, Krupoliny (dwór), Zupuny, Mokiny, Dąbrówka (Klein Damerau), Tumiany (Daumen). Dekanat wartemborski, dyec. warmińskiej, ma 14 parafii: W., Pasym, Stary W., Bartołty, Klewki, Klebark, Lamkowo, W. Leszczyny, Wielbark, Libenberg, Duża Purda, Dźwierzuty i Szczytno, Ramsowo, Setał. 2.) **W. Stary,** niem. *Alt-Wartenburg*, ws z kościołem par. katolickim, pow olsztyński, ma 650 mk. Polaków. Do parafii należą: Gady (Jadden), Tuławki (Tollack), Orzechowo i Szypry.

Wartenau, dawny gród na Szląsku, ob. *Pochnia* 1).

Wartenberg 1.) posiadłość, w pow. inowrocławskim; 1 dm. i 7 mk.; par. i okrąg dworski Lisewo, poczta i st. dr. żel. Złotniki. W. jest szczątkiem holendrów t. n., które powstały około r. 1840 i znikły. 2.) **W.**, dwór, w pow. żnińskim, o 7½ klm. na zachód od Barcina i tyleż na wsch.-póln. od Żnina; par. katol. Góra Arcybiskupia, par. prot. Barcin, poczta w Buszkowie (Buschkau), st. dr. żel. na Jadownikach (o 1,500 kroków); ma 106 mk. (77 katol., 29 prot.) i 254 ha (229 roli, 12 łąk, 10,94 pastwisk, 2,06 nieuż.); czysty dochód z ziemi 2,070 mrk; chów bydła, nierogacizny i owiec. W. powstał w miejscu osady o 4 dym. „Bielawki“, zwanej i wchodzącej około r. 1840 w skład Jadownik, od których oderwana została.

E. Cal.

Wartenberg, leśn., pow. kwidziński st. p. Mała Karczma, par. kat. Pieniążkowo. *Kz. Fr.*

Wartenberg 1.) *Deutsch*, miasto nad rz. Ochłą (lew. dopł. Odry), pow. zielonogórski (Gruenberg) na Szląsku, odl. 2½ mil od Zielonogóry, 12 mil na płn.-płn.-zach. od Wrocławia, przy drodze z Wrocławia do Berlina. Posiada kościół par. katol., kościół paraf. ewang., szkoły, urząd stanu cywil., urząd poczt. i tel., 115 dm., 264 gospodarstw, 897 mk. (561 katol., 329 ew., 7 żyd.). Do miasta należy 881 ha (226 roli, 111 łąk, 11 lasu). W r. 1840 było 124 dm., 875 mk. (645 kat., 230 ew.). W r. 1349 miasto „Wartembergh“ należało do księstwa żegańskiego. W r. 1690 dziedzic v. Sprinzenstein nadał miasto i dobra jezuitom, którzy je posiadali do r. 1776. W r. 1778 drogą kupna przeszło w posiadanie księżnej na Żeganu (Sagan). Kościół par. katol. sięga początków miasta. Kościół ew. powstał w r. 1790 z dawnego refektarza je-

zuitów, w rezydencyi dziedziców. 2.) **W.**, ob. *Syców*.

Wartenburg, ws, pow. labiewski, st. p. Mehlawischken.

Wartha, serbskie *Stroža*, ws i dobra nad rzeką Schwarzbach, pow. wojerecki, par. ew. Koenigswartha (w Saksonii). Do r. 1816 należała do Łużyc saskich. W r. 1885 ws miała 260 ha (162 roli), 54 dm., 275 mk. (2 kat.); dobra 622 ha (352 ha lasu), 2 dm., 19 mk. (1 kat.).

Warthau *Alt*, 1374 *Warte*, dobra i ws, pow. bolesławski, par. kat. i ew. w miejscu. W r. 1885 dobra miały 383 ha, 9 dm., 78 mk. (7 kat.); ws 670 ha, 137 dm., 820 mk. (98 kat.). Wedle tradycyi stał tu stary gród, przy którym osiedli templariusze. Następnie dobra były własnością szlachecką. Kościół par. katol. w czasie reformacyi przeszedł w ręce protestantów; od r. 1654 zwrócony katolikom. Kościół par. ewang. wznies. 1742 r. We wsi łomy piaskowca i wapienia. Piece wapienne.

Warthe, ob. *Warta*.

Warthe *Klein*, ws, pow. nissański, par. ew. Nissa, kat. Nieder Hermsdorf. W r. 1855 miała 112 ha, 13 dm., 63 mk. kat.

Warthen, dwie wsi, pow. królewiecki, st. pocz. Królewiec. Jedna ws należała do dóbr Walburg a druga do Wundlacken.

Warthewald, leśniczówka rząd., pow. obornicki, na lew. brzegu Warty, o 10 klm. na wsch.-płd. od Obornik, tuż pod Radziemem; poczta w Chłudowie; wchodzi w skład nadleśnictwa Eckstelle II (Kąty); 1 dm. i 11 mk. Tak zowią też niektórzy probostwo radzimskie.

Wartkowice, ws i dwa fol. nad rz. Ner, pow. łączycki, gm. Gostków, par. Wartkowice, odl. 16 w. od Łęczycy, posiadają kościół par. drewn., młyn wodny, tartak, gorzelnią (w r. 1871), 31 dm., 179 mk. W 1827 r. było 15 dm., 138 mk. W r. 1871 fol. W. rozl. mr. 1339: gr. or. i ogr. mr. 423, łąk mr. 176, past. mr. 76, lasu mr. 557, zarośli mr. 51, wody mr. 16, w os. mr. 11, nieuż. mr. 29; bud. mur. 19, drew. 10; płodozm. 8 i 10-pol.; las nieurzadzony. Ws W. os. 21, mr. 150; ws Gostków os. 31, mr. 47. W r. 1521 Zygmunt I pozwala Piotrowi Bielawskiemu pobierać grobelne między jego wioskami W. i Gostkowem, po 3 denary od wozu (Lustr., IV, 273). Kościół paraf., p. w. Narodzenia N. P. Maryi, istniał już w XV w. Patronami a zapewne i fundatorami byli dziedzice W. Uposażenie kościoła stanowiły place, ogrody, 2 łany roli, łąka z jeziorem i lasy. Dziesięcinę z W. z łanów km. dawano na stół arcybiskupi, z fol. plebanowi. Gdy w XVII w. dawny kościół uległ ruinie, wtedy wzniosła

nowy Wiktorya z Szofdrskich Załuska, wdowa po Janie Załuskim, kuchmistrz litewskim, dziedzicu W. Dzisiejszy, p. w. św. Wawrzyńca i Anny, pochodzi z XVIII w. (Łaski, L. B., II, 367). W. par., dek. turecki, 2760 dusz.

Wartnicken, dobra ryc., pow. fyszshuzki, st. p. Pobethen.

Wartnickswalde, folw., pow. fyszshuzki, st. p. Drugehnen.

Wartosław al. *Nowymost*, niem. *Neubrueck*, wś, niegdyś miasteczko, w pow. szamotulskim, na lew. brzegu Warty, przy ujściu Ostrorożki, o 6¹/₂ klm. na zach. od Wronek; par. kat. Biezdrowo, par. prot., szkoła i poczta w miejscu, st. dr. żel. w Wronkach i na Mokrzcu o 3 klm. W. powstał w drugiej połowie XVIII w. na obszarze Biezdrowa, którego dziedzic Łukasz Bniński, sędzia pozn., założył miasteczko i osadził rzemieślnikami, sprowadzonymi z różnych stron. W r. 1785 wznosił istniejącą dotąd kaplicę z drzewa, p. w. św. Krzyża, filią par. biezdrowskiej. Protestanci mieli tu pierwotnie dom modlitwy a przy nim pastora; z pomocą zasiłku od towarzystwa Gustawa-Adolfa i króla pruskiego wystawili r. 1854 kościół z cegły w stylu gotyckim. Rycinę z opisem zamieścił „Evang. Jahrb. fuer die Provinz Poseu“ (z r. 1861, str. 26—34). W tym czasie liczyła parafia prot. w 13 osad. 1239 dusz, obok 2433 katolików. Około r. 1806 istniał przy W. most na Warcie; teraz jest tylko przewóz. Z rąk Bnińskich wyszedł W. przy separacji; potem zaliczony został do rządu wsi. Nazwa pierwotna, wyparta przez niemieckie „Neubrueck“, poszła w zapomnienie. Już za czasów ks. warszawskiego pisano „Nowymost“. Za dziedzictwa Bnińskiego Łukasza, przy schyłku zeszłego wieku, tworzył W. z Łukasze-
wem, Winną Górą i Złodziejkiem odrębny odłam majątności biezdrowskiej. Około tego czasu było w W. 81 dym., 3 młyny i 597 mk. (134 żydów), 20 sukienników, 7 rzeźników, 5 szewców, po 3 młynarzy, stolarzy i płócien-
ników, po 2 szklarzy, cieśli, gwoździarzy, ślusarzy, rymarzy, garbarzy, krawców, kołodziejów, kapeluszników, jeden kupiec, winiarz i oberżysta; jarmarków odbywało się sześć. W r. 1811 było 81 dm., 410 mk.; 1837 r. 90 dm., 646 mk.; 1843 r. 77 dm., 668 mk. (197 kat., 372 prot., 99 żyd.); 1871 r. 74 dm., 646 mk. (248 kat., 362 prot., 36 żyd.); 1885 r. 68 dm., 692 mk. (317 kat., 358 prot., 17 żyd.). Ob. *Nowy Most* (t. VII, 303). *E. Cal.*

Wartowloki, w spisie z 1865 r. *Worty-włoki*, wś włośc. nad jez. Łapszukas, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Niedzingi (o 3 w.), o 78 w. od Trok, ma 8 dm., 133 mk. katol. (w 1865 r. 35 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Orany.

Wartucze, pow. labiewski, ob. *Florlau-ken*.

Wartulany, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, par. Żwingie, o 84 w. od Rossień.

Wartulischken, wś, pow. tylżycki, st. p. Willkischken.

Warty 1.) może *Wardy*, wś nad rzeką Kiewlicą (lew. dopł. Dawiny), pow. kalwaryjski, gm. i par. Krasna, odl. od Kalwaryi 19 w., ma 49 dm., 109 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Ludwinów. W 1827 r. było 30 dm., 225 mk. 2.) **W.**, wś nad bagnami Pale, pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Preny, odl. od Maryampola 35 w., ma 33 dm., 257 mk. W 1827 r. było 20 dm., 205 mk. 3.) **W.**, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Bartniki, odl. od Wyłkowyszek 19 w., ma 32 dm., 377 mk. W 1827 r. było 32 dm., 283 mk. *Br. Ch.*

Wartyszki, ob. *Warciszki*.

Wartywłoki, ob. *Wartowloki*.

Warucie, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 72 w. od Nowoaleksandrowska.

Warumbardszen al. *Lukoschen*, wś, pow. stołupiański, st. p. Stołupiany (Stallupoenen).

Warunie, wś, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Androniszki. Dobrowolski ma 23¹/₂ dzies. (1¹/₂ lasu, 5 nieużyty.), Skorulski 15 dzies. (2¹/₂ nieużyty.).

Warupatschen al. *Klein Paszuiszen*, wś, pow. piłkolewski, st. p. Schirwindt.

Warupoehnen 1.) al. *Kunigischken*, wś i dobra, i 2.) **W. Klein**, wś, pow. piłkolewski, st. p. Schirwindt.

Warusa, rzeczka, właściwie odnoga Rusy, prawego ramienia Niemna. Uchodzi do Bałtyku (zatoka Kurońska) przy osadzie rybackiej t. n. Ob. *Rusa* i *Skirwith*.

Warusa, os. rybacka przy ujściu rzki t. n. Zamieszkała przez Kuronów.

Warusche, pow. wrocławski, ob. *Karlau* 2).

Waruża, rzeczka, w gub. witebskiej, prawy dopływ Oboli. Wypływa z niewielkiego jeziora Waruży, leżącego na wyniosłym, leśnym działem wodnym między rzekami zatoki Fińskiej i Rygskiej, pod wsią Czuchilino wpada do jez. Świno. Spławna na pewnej części. Długa 18 w.; dno ma piaszczysto-ileste, twarde; brzegi początkowo niskie, następnie wyniosłe, pokryte przeważnie lasem sosnowym.

Warwa, mko przy ujściu rzki Warwicy do Udaju, pow. łochwicki gub. połtawskiej, odl. o 42 w. na zach. od Łochwicy, ma 460 dm., 2553 mk., 2 cerkwie, 3 jarmarki. Należała do włości przyłuckiej ks. Jeremiego Wiśniowieckiego (ob. t. XII, 777). Podług in-

wentarza jego dóbr zadnieprskich (Stečki, Wołyń, II, 231) dobra W. liczyły 2037 gospodarzy i 210 kół młyńskich. Jako mko wspomniane w 1658 r.

Warwarówka (*Barbarówka*) 1.) wś, pow. nowogradwołyński, gm. Derewicze, paraf. praw. Kupczyńce (o 5 w.), posiada szkółkę ludową od 1870 r. 2.) **W.**, część mka Lince al. Ilince, w pow. lipowieckim.

Warwarówka 1.) sioło nad rz. Bokową, lew. dopł. Ingulca, pow. aleksandryjski gub. chersońskiej, o 47 w. na pld.-zach. od mta powiat., ma 2164 mk. 2.) **W.**, mko na praw. brzegu Bohu, pow. odesski gub. chersońskiej, o 127 w. na pld.-wsch. od Odessy a 60 w. na pld.-zach. od Chersonu, na wprost Nikołajewa, ma 750 mk., 3 jarmarki. 3.) **W.**, sloboda, pow. starobielski gub. charkowskiej, o 45 w. na pld.-zach. od Starobielska, ma 320 dm., 1865 mk., 2 jarmarki. 4.) **W.**, wś nad Orczykiem, pow. konstantynogradski gub. połtawskiej, o 28 w. na pld.-zach. od Konstantynogradu, ma 375 dm., 1888 mk., cerkiew.

Warwaruszkino, wś, pow. wykowyski, gm. i par. Wisztyniec, odl. od Wyłkowyszek 37 w., ma 7 dm., 58 mk. Spisy z 1827 i 1867 r. nie podają tej osady, widocznie utworzonej w ostatnich czasach.

Warwaryńce al. *Warwarzyńce*, w dok. z r. 1530 *Warwarczyńce*, 1569 *Wurwuczynce*, wś, pow. trembowelski, 8 klm. na pld.-zach. od Trembowli, tuż na pld. od urz. poczt. w Strusowie. Na zach. leży Zazdrość, na pld. i wsch. Strusów, na pld. Nałuże i Ładyczyn (pow. tarnopolski). Wsch. część obszaru przepływa Seret, dopływ Dniestru, od pld. na pld. i przyjmuje w obrębie wsi od praw. brz. Świniuche. Zabudowania leżą w dolinie Seretu i Świniuchy. Włas. więk. (hr. Włodzimierza Baworowskiego) ma roli or. 49, lasu 22; wł. mn. ma roli or. 1540, łąk i ogr. 116, past. 89 mr. W r. 1880 było 286 dm., 1644 mk. w gm., 1 dm., 10 mk. na obsz. dwor. (847 rz.-kat., 721 gr.-kat., 76 izr.; 923 Pol., 721 Rus., 10 Niemców). Par. rz.-kat. w Strusowie, gr.-kat. w Nałużu. We wsi cerkiew p. w. św. Barbary i kasa poż. gm. z kapit. 3500 złr. Podług reg. pobor. pow. czerwonogródzkiego z 1530 r. własność p. starosty (Jazłowieckiego), nieplaci nic z powodu zniszczenia. W 1565 r. płaci Jan Ogoszelowski z W., będących własnością Mateusza Węzyka, od 4 pługów, 2 kół dorzecz. W 1569 r. Węzyk płaci od 2 pługów, 2 kół mł.; w 1578 r. Mikołaj Węzyk od 4 pługów, 1 koła młyn. 24 gr., 1 koła stepn. 15 gr., od „sinkowania“ 12 gr., a w 1583 od 4 pługów, 1 koła dorocz. i 1 stepnego (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 165, 184, 227, 300).

Lu. Dz.

Warwaryno, ob. *Przymiarki* 1).

Warwas, rzeczka, w pow. będzińskim, lewy dopływ Białej Przemszy (dopł. Czarnej Przemszy). Nazwa jej pochodzi od drobnej osady t. n., nie podawanej przez spisy miejscowości dawniejsze i świeższe.

Warwata al. *Werwata*, *Varvata*, potok, dopł. Sokońca z praw. brzegu. Wypływa w bukowińskim pogórzu karpackim, u stóp wzgórz Baranca, Ursoia, kilku źródłami, w poziomie ok. 500 mt. Cały bieg W. jest skierowany ku północy, strumień płynie doliną szeroką, o stokach lekko nachylonych, wije się w serpentynie i wpada w obrębie gm. Pretestie do Sokońca, w poziomie około 360 mt. Wzdłuż całego (8 klm. długiego) biegu brak w dolinie W. jakiegokolwiek osady; obszary te są pokryte zupełnie zwartym jeszcze lasem. W. otrzymuje z lew. brzegu dwa strumienie, z praw. brzegu uchodzą do jej doliny wody z trzech parowów.

E. R.

Warweiden, dobra ryc., pow. ostródzki, st. p. Bergfriede.

Warwen 1.) łotew. *Wahrwe*, dobra przywat., w okr. hazenpockim, pow. grobiński, par. durbska (Kurlandya). Do dóbr należy folw. Dannenhof. 2.) **W.**, dobra przywatne, w okr. goldyngskim, pow. i par. windawska (Kurlandya). Do dóbr należy folw. Langsheden.

Warweralis, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 84 w. od Nowoaleksandrowska.

Warwiak, os. leśna, w pobliżu Kolna (ob. t. IV, 266).

Warwiszki, wś i fol. nad rz. Niemnem, na pld. od ujścia Czarnej Hańczy, pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Kopeiowo, odl. od Augustowa 60 w., ma 23 dm., 301 mk. W 1827 r. było 21 dm., 129 mk. W r. 1886 fol. W. lit. A. rozl. mr. 753: gr. or. i ogr. mr. 355, łąk mr. 19, past. mr. 53, lasu mr. 219, nieuz. mr. 106; bud. drew. 7; las nieurzadzony. Wś W. os. 18, mr. 497. Folw. W. lit. B., oddzielony od dóbr Warwiszki, rozl. w r. 1877 mr. 642: gr. or. i ogr. mr. 119, łąk mr. 38, past. mr. 19, lasu mr. 446, zarośli mr. 4, nieuz. mr. 16; bud. drew. 9; las nieurzadzony, pokłady torfu i rudy żelaznej.

Warwole al. *Warwale*, wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Kielmy, o 33 w. od Rossień.

Warwolińce (mylnie), ob. *Worwolińce*.

Waryanpol, wś, pow. newelski, w 1 okr. pol., gm. Moszenino, w 1863 r. 35 dusz rewiz.

Waryatka, os. karcz., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 48 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. żydów.

Warycz, las, pow. braclawski, należy do wsi Zabokrzycza.

Warylańce, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Towiany, o 25 w. od Wilkomierza.

Warynia, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 38 w. od Szawel.

Warynka, kol., pow. turecki, gm. Pęchezew, par. Turek (odl. 6 w.) ma 26 dm., 138 mk.

Warynka, wś, pow. latyczowski, okr. pol. Derażnia, gm. Wójtowce, par. praw. Kozaczki, katol. Latyczów, ma 20 osad, 147 mk., między którymi kilka rodzin bezpopowców, 140 dzies. ziemi włośc., 1341 dworskiej, 2 młyny. Wechodziła w skład sstwa latyczowskiego, obecnie własność Stogowych. *Dr. M.*

Warynka, potok, jeden ze znaczniejszych prawych dopł. Wagu. W. powstaje z dwu źródłowych potoków, z których jeden, bezimienny, wypływa kilku źródłami u stóp Okruhlicy (1075) i Pupoweczka (879 mt.), płynie w kierunku pld.-zach. i ubiegłszy 8 klm. łączy się pod Tjerhową z pot. Białym. Ten wypływa w poziomie 760 mt., w wąwozie między wierchem Pupowym (1095) i Małym Rosudcem (1226 mt.), na dziale pod Kopcem. Płynie wąwozem otwartym i malowniczym w kierunku zach., łącąc się z potokiem poprzednim w poziomie 510 mt. Potok Biały, płynący wąwozem zbudowanym z numulitowego wapienia, ma spad stosunkowo nieznaczny, porusza dwa młyny a co ważniejsza stanowi ważną linię komunikacyjną, bo gościniec prowadzący z kotliny Ssolnej na Orawę skorzystał z głębokiego wcięcia się tego potoku między bezdrożne góry. Pod Tjerhową przyjmuje W. z lew. brz. strumień tatrzański, zwany pot. Wratnym. Od Tjerhowy zachowuje Warynka kierunek biegu pierwszego potoku: południowo-zachodni, płynie do 3 klm. szeroką doliną aluwialną, którą zbudowały ręce a bogate w aluwia dopływy tatrzańskie. Lewym brzegiem rzeki ciągną się połogie, słabo pochylone odgałęzienia beskidzkiej Wielkiej Hory, strome i dzikie poprzeczne żebra grzbietu Fatry. Liczne dopływy fatrzańskie wyparły koryto Warynki ku zachodowi tak, iż się ona przeważnie prawego brzegu doliny trzyma. Z lew. brzegu przyjmuje W.: pot. Braniec, pot. Bielski, wpadający pod Belą, i pot. Kur. Z praw. brz. przyjmuje W. jedynie pot. Kociński jarek, odwadniający Wielką Horę. W poziomie 352 mt. wpada pod Warną do Wagu. Długość biegu od Tjerhowy po Warnę wynosi 16 klm. Spadek 158 mt. t. j. prawie 10 mt. na 1 klm. Porusza 15 młynów. *E. R.*

Warysówka, wś wymieniona w XVIII w. jako należąca do dóbr borszczajowskich ks. Wiszniowieckich, t. j. w dzisiejszym pow. skwirskim. Obecnie pod tą nazwą nieistnieje.

Waryszki 1.) wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Olkieniki, okr. wiejski Waryszki, 51 dusz rewiz. W skład okr. wiejskiego wchodzi wsi: Jurkańce (Jurkiańce), Waryszki i Wersoka al. Popiszki, w ogóle 196 dusz rewiz. 2.) **W.**, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 88 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **W.**, dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 51 w. od Poniewieża.

Warytyna, wzgórze lesiste na wschód od Sambora. Stanowi ono wraz z lesistym pagórkami Liski, z Mohilką (341 mt.) i Rzeźnikiem (312 mt.) półwysp głęboko wcinający się między rozległe „Wielkie błota“, w Samborskiem nad Dniestrem i Bystrzycą się rozciągające. Półwysp ten nie wznosi się znaczniej ponad niegościnne błota samborskie, w każdym razie dochodzą wzgórza tego półwyspu do 40—60 mt. względ. wysokości. Osada Wołoszcza, na wschodnim cyplu półwyspu położona, już tylko na 10 mt. ponad poziom błot się wznosi. Półwysp ten jednak, pokryty gliną mamutową, uprawną i urodzajną, jest zarazem oazą zamieszkałą wśród bezludnych bagien. Wzgórze, Warytyna, którego wysokość na ok. 320 mt. podać można, jest w zupełności pokryte lasem. Wschodnie stoki Warytyny, rozryte doliną potoku Roztoki, która przedstawia znowu odnogę błot samborskich, wdzierającą się w półwysp. Pochyłość południowa przecięta 3 jarkami, z których jeden złączywszy się u stóp W. z potoczkiem ciągnącym się od zachodu od gminy Kulczyce, nosi nazwę pot. Warytyny. *E. R.*

Warytyna, potok, poczyna się w lesie u stóp wzgórza Warytyna jarem, który złączywszy się z pot. Kulczyckim, po 4½ klm. biegu, łączy się z pot. Prutem (w Samborskiem).

Warywódk, w dokum. *Wariwodince*, *Warywodinicze*, wś nad Horyniem, pow. ostrogski, gm. Uniew, par. praw. Suszewce (o 1½ w.), o 47 w. na pld. od Ostroga. Ma 57 dm., 469 mk., cerkiew filialną, p. w. Podwyższenia krzyża św., z drzewa wzniesioną w 1793 r. i uposażoną z nadania ks. Mikołaja Augusta Jabłonowskiego około 35 dzies. ziemi. Położenie wsi od zachodu jest wyniosłe, ku wschodowi gęsty las dębowy i piękne łąki nad Horyniem. Glebę stanowi czarnoziem II kl. Włościanie w ogóle są zamożni, trudnią się wyłącznie rolnictwem i transportowaniem zboża do Brodów. Inwentarz mają dobry, a szczególnie konie. Wś ta należała pierwotnie do Sieniutów. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. Fiedor Sieniuta Lachowiecki, wojski krzemieniecki, płaci ztąd z 4 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 133). Następnie własność ks. Jabłonowskich, od których przeszła do ks. Sapiehów, później należała do Sanockiego, obecnie Witowskiego. *Z. Róż.*

Warz, nazwa błota w puszczy Kampinoskiej (ob. t. III, 800).

Warzagole al. *Warzagola*, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Towiany, o 7 w. od Wilkomierza. Wiercińscy mają tu 72 dzies. (11 lasu, 10 nieuż.).

Warzareszty, sioło mołdawskie nad rzeką Siniegit (dopl. rz. Nyrnowy), pow. kiszynieński gub. bessarabskiej, o 68 w. na zach. od Kiszyniewa, ma 346 dm., 2511 mk., cerkiew, dom modlitwy żydowski.

Warzachewka *Polska, Niemiecka i Królewska*, fol. i trzy wsi, pow. wrocławski, gm. Śmiłowice, par. Włocławek. W. Polska ma 172 mk.; W. Niem. 79 mk. W 1827 r. było 18 dm., 134 mk. W r. 1866 fol. W. rozl. mr. 169. Wś W. Polska os. 28, mr. 203; wś W. Niemiecka os. 14, mr. 241; wś Płaszczyna os. 4, mr. 67. W. Królewska al. Warzachówka, rumunek, wchodziła w skład dóbr Grabkowo. Fol. W. stanowił wójtostwo, włączone w skład ststwa kowalskiego (ob. *Kowal*, IV, 503).

Warze, ob. *Staroleśniański Wierch*.

Warze, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., gm. Girsudy, o 40 w. od Poniewieża. Włosc. Kriukasy mają tu 52 dzies.

Warzeln (niem.), ob. *Wrocławek*.

Warzechowice, pagórek, w pow. myślenickim, ob. *Lubień* (V, 404).

Warzel, ostrówek pod Łowiczem, wymieniony w dok. z r. 1446 (Łaski, L. B. II, 544).

Warzele, ob. *Lisnowo* (V, 318), pow. gruzdzki.

Warzenko, niem. *Warschenko*, dobra ryc. na Kaszubach, nad jez. Tuchomskim, w pow. kartuskim, 2¼ mili na półn.-wsch. od Kartuz, st. p., paraf. kat. i szk. Kielno, 3.5 klm. odl., st. kol. Oliwa 14,5 klm. odl., cegielnia, sprzedaż masła i drobiu, hodowla bydła holenderskiego; 243 ha (125 roli orn., 20 łąk, 6 lasu); 1885 r. 8 dm., 14 dym., 82 mk., 62 kat. 20 ew.; Dziedzic Max Hewelke. O starożytności osady świadczą mogiły kamienne (ob. *Objaśn. do mapy Ossowskiego*, str. 26). Za czasów krzyżackich należało W. od r. 1311 do komturstwa gdańskiego, wójtostwa sulmińskiego, miało prawo polskie i było zobowiązane do służby zbrojnej; czynszu płaciło 1 grz. i 16 skojców włącznie z czynszem od kóz za 4 radła (ob. *Zeitsch d. Westpr. Gesch. Ver.*, VI, 56). Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płacił w Warznie Małem p. Węzler summam 8 fl. 8 gr. (ob. *Roczn. Tow. P. N. w Pozn.* 1871, str. 185). W. należało wówczas do pow. gdańsko-tczewskiego. Według taryfy na symplę z r. 1717 płaciło W. 4 gr. (ob. *Cod. Belnensis w Pelplinie*, str. 83). Wizyta Rybińskiego z r. 1781 opiewa, że dobra Warzenko, własność Nobilis Lerchenfeltowej, li-

czyło 22 katol. i 11 akat. (str. 249); meszniego pobierał prob. ztąd 2 korce żyta i tyleż owsa (str. 253). Według topogr. Goldbecka z r. 1789 należał folw. szl. W. wówczas do pow. tczewskiego i liczył 8 dymów; dziedzicem był Robakowski (str. 248). *Ks. Fr.*

Warzeńska Huta, niem. *Warznauerhutte*, wyb. do Warzna, pow. kartuski; 1885 r. 7 dm., 64 mk.; szkoła kat.

Warzeński Młyn, niem. *Warznauer Muehle*, według Kętrz. os. w pow. kartuskim, w najnowszych spisach niepodana.

Warzewo, niem. *Warsau, Warsew*, 1789 *Warszewo*, dok. 1281 *Warsowe*, folw. na Kaszubach, pow. wejherowski, st. p. Krokowo; 328 ha (221 roli orn., 26 łąk, 41 lasu); 1885 r. 8 dm., 13 dym., 89 mk., 16 kat., 73 ew. W dok. zachodzi W. r. 1281, w przywileju Mestwina, przy ograniczeniu Świecina, który tenże darował klasztorowi w Żarnówcu (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 283). R. 1400 zachodzi p. n. „Warsnicow“, r. 1502 „Warschow“. R. 1400 miał ten folw. jeszcze stare prawo polskie. R. 1502 potwierdza Zygmunt August Janowi Puezkien młyn warzewski; toż samo czyni r. 1663 Władysław IV w Krakowie (ob. Prutz: *Gesch. d. Kr. Neustadt*, str. 209). R. 1620 częścią darował, częścią za 800 zł. sprzedał te dobra Abraham Warzewski pannom benedyktynek w Żarnówcu. Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płaciła tu ksieni żarnowiecka 119 fl. 8 gr. (ob. *Roczn. T. P. N. w Pozn.*, 1871, str. 194). W. należało wówczas do pow. puckiego. Z początku zarządzały panny same tym folw., lecz r. 1705 puściły go w dzierżawę. Oprócz folw. było tu 3 zagrodników. R. 1748 Jan Gayk płaci dzierżawy zł. 600; r. 1770 Paweł Dominik zł. 1,000; od chowania żołnierza i podatków wojennych byli wolni; za makę jeździli do młyna Robaczka; na szarwark mieli dwóch gburów z Sobieńczyc (ob. *Fankidejski, Klasztory żeńskie*, str. 198). Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczył 4 dymy (str. 248). Dziś należy W. do klucza krokowskiego. *Ks. Fr.*

Warzęcha, staw w Tatrach, w dolinie wielkiej; ob. *Staroleśniańskie stawki*.

Warzechówka, ob. *Warzachówka*.

Warzgieliszki, ob. *Wajzgieliszki*.

Warziany, wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Kiemieliszki (o 8 w.), okr. wiejski i dobra, Mikoszków, Polany, 38 dusz rewiz.

Warzkowo, niem. *Warschkau*, dok. około 1220 r. *Warsow*, 1662 *Warskow*, 1678 *Warskowo*, wś na Kaszubach, pow. wejherowski, st. p. Rybińska Karczma, par. kat. Góra, filia do Wejherowa; 1162 ha (341 roli orn., 84 łąk, 318 lasu); 1885 r. 23 dm., 37 dym., 237 mk.,

121 kat., 116 ew., z których na Warzkowski Młyn nad Piaśnicą przypada 23 mk. i 3 dm.; wś zawiera 5 gburskich posiadeli i wolne sołectwo. Odł. od Wejherowa $1\frac{3}{4}$ mili. W. jest starą osadą, którą około r. 1220 ks. Świętopełk potwierdza cystersom w Oliwie jako nadaną przedtem przez Unisława (ob. Perlbach: „P. U. B.“, str. 17). Według inwentarza z r. 1658 było tu 4 gburów i 2 miejsca puste, oprócz tego młyn (ob. Prutz: Gesch. d. Kr. Neustadt, str. 140). Lustracya starostwa puckiego z r. 1671 opiewa: wieś Warskowo: Gburów tam bywało 6, a sołtys siódmy, teraz tylko dwu i sołtys. Szymon Elwart, sołtys, z żoną, dzieci ma pięcioro dorosłych, siedzi na włókach 2, podwody odprawuje jako inni. Michał Runka, poddany, gbur i karczmarz, z żoną, dzieci ma sześcioro, na włókach 2, szarwarkuje jak i drudzy i czynszu daje fl. 1 gr. 20; kur 4, jaj 30; piwo pańskie powinien szynkować. Tenże trzyma pusty ogród, daje od niego fl. 6. Ludwik Piper, gbur poddany, z żoną, czynsz daje jak i drudzy. Aegidius Top, poddany, z żoną, dzieci ma pięcioro, na wł. 2, daje z nich fl. 30. A czynsz nadto drugi, kury i jaja jak i gbury. Piotr Poper, poddany, z żoną, ma dzieci sześcioro, na włókach 2, daje od roli czynszu fl. 30. Nadto drugi czynsz, kury i jaja jak i drudzy gburzy. Tenże Piper skarżył się na pana Brandysa, przedtem komisarza w starostwie puckiem p. p. Gdańczan, że on z administracyi swojej osad gburskich, bydło i konie jemu odebrał. Na co ponieważ był przytomny pan Brandys odpowiada, iżesmy mu kazali. Sprawując się tedy powiedział, że kiedy ten gbur szarwarkować nie chciał i zawsze z nim kłopot był, on z wiadomością pryncypałów swoich p. p. Gdańszczan, osadę mu tą wziął, i inszemu gburowi, który sposobniejszy był, oddał i na dowód wyświadczał się sołtysem tej wsi i inszemi chłopy, którzy to przyznali: że ta osada, wzięta od Pipra, dana jest inszemu gburowi szarwarkowemu. My zrozumiałwszy, iż przez to bydła tego przeniesienie od jednego niepożytecznego do drugiego pożytecznego gburu żadnej ststwo szkody nie ma, wolnymesmy pana Brandysa uczynili. Jan Bergański, z żoną, na włókach 2, arendarz, daje czynszu fl. 30. Piotr Hinika, kowal, poddany, z żoną, nie ma, jeno ogród, daje fl. 7. Jędrzej Benkie, młodzieniec, na wł. dwu, arendarz, daje czynszu fl. 30 (ob. str. 19; manuskrypt w Pelplinie). Dalej czytamy: Warzkowski Młyn: Młynarz Gabryel Hochsielt, produkował konfirmacyą terażniejszego K. J. M. Jana III, przez niego kontraktu de dato w Pucku, d. 9 list 1609, według którego powinien młyn budować i trzymać go swoim kosztem, a potem dawać łaszt żyta co rok i według lu-

stracyi czynszu fl. 50. Na co powiada, że tę płacił od rzeki, które ponieważ wypowiada i płacić nie chce, dojrzyć ma i sposobu szukać pan administrator, jakoby ten czynsz nie ginał. Staw tam jest, którego nie ma zużywać młynarz, ale go na zamek spuszczać (ob. str. 19). Według wizyty Rybińskiego z r. 1780, liczyło W. 48 kat. i 44 ew., mesznego zaś dawało 7 kor. żyta i tyleż owsa (str. 91 i 96). R. 1789 było tu 16 dymów (ob. Topogr. Goldbecka, str. 248).

Ks. Fr.

Warzkowski Młyn, niem. *Warschkauer Muehle*, ob. *Warzkowo*; st. p. *Piaśnica*.

Warznica, rzeczka, wspomiana w dokumentach. Płynie w powiecie kartuskim, przez jez. Garcze do jez. Reskowa, gdzie się łączy z Osusznicą. Do norbertanek w Żukowie należała od początku założenia klasztoru na mocy nadania Mestwina I. Słyneła z wielkiej ilości bobrów, tak dalece, że Krzyżacy, jeszcze nim zajęli Pomorze, bardzo się o nią ubiegali. Dla tego Mestwin II r. 1282 ustąpił im tej rzeki wraz z Osusznicą zakonnicie gdzieindziej wynagradzając (ob. „Klasztory żeńskie“ p. ks. Fankidejskiego; str. 61). *Ks. Fr.*

Warzno al. *Warszowskie*, też *Jańsborskie*, niem. *Warschau See* i *Rosche*, w dok. *Warsen*, jezioro na Mazurach pruskich, pod Jańsborkiem, należy do zlewu Narwi, do której jego wody uprowadza rzeka Pissa. Łączy się z jez. Dybowskiem i jez. Kociel za pośrednictwem strug: Święcek i Wilkus. Uchodzi też do jeziora rzka Konopczanka, płynąca od Biały. Po jeziorze odbywa się żegluga parowa, statkami kursującymi między Jańsborkiem a Lecem, Rynem, Węgoborkiem, po łączących się z sobą jeziorach. Za pośrednictwem Pissy splawiano z Jańsborka na Mazowsze do r. 1821 różne produkty (żyto, spirytus, drzewo), a później ryby. Kanał jańsborski, wykopany w r. 1845—49, łączył jezioro W. z jez. Śniardwy, przerzawszywał pojezierza bałtyckiego. *Br. Ch.*

Warzno, niem. *Warschnau* al. *Warsznau*, wś i dobra ryc. na Kaszubach, pow. kartuski, st. p. i paraf. kat. Kielno (o 2 klm.). Do obwodu gminnego należy 6 miejscowości: Warzno, Koszary (4 dm., 27 mk.), Mittelberg (1 dm., 9 mk.), Orzechowo (2 dm., 20 mk.), Rębiska (15 dm., 103 mk.), Warzeńska Huta (7 dm., 64 mk.). Obszar wynosi 707 ha (478 roli orn., 75 łąk, 16 lasu). Po raz pierwszy zachodzi W. w przywileju Mestwina z r. 1277, gdzie tenże poświadcza, iż ojciec jego ustąpił biskupowi kujawskiemu różne włości, między niemi i „Warsno eum lacu“, t. j. Warzno wraz z jez. Tuchomskiem, „quod tenuit Radnanus“ (ob. Perlbach: „P. U. B.“, str. 245, Nr 288, i „Majątki biskupie“ p. ks. Kujota, str. 29 i 50). W XVII w. należało W. do

dóbr stołowych kapituły włocławskiej, która je w r. 1627 sprzedała Wawrzyńcowi Janzen. Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny, a akcyzę potrójną, płacił w Warznie Wielkiej Karol Jonca od 3 wł. folw. 3 fl. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 175). Sympla wynosiła 1717 r. 1 zł. 5 gr. 9 den. (ob. Cod. Belnensis w Pellinginie, str. 83). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa, że Warzno cum attinent., własność Illr. M. D. Jacobi Łebski, liczyło 114 kat. i 4 akat., i dawało mesznego 4 k. żyta i tyleż owsa (ob. str. 249 i 253). Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczyła wó szl. W., w pow. tezewskim, 52 dym.; dziedzicem był Łebski (ob. str. 248); r. zaś 1858 Krahmer.

Warzochy, wólka, w pow. kolbuszowskim, na obszarze Raniżowa.

Warzowe, ob. *Garc*.

Warzowice, *Warschowitz*, dobra i wó, pow. pszczyński, par. kat. w miejscu, ew. Pszczyzna. W r. 1858 dobra miały 79 ha; wó 1,390 ha, 120 dm., 1,073 mk. (450 ew.). Kościół par. katol. i szkoła kat. Parafia W. (dekan. żarski) miała w 1869 r. 776 katol., 390 ew. i 6 izrael.

Warzunbardszen, ob. *Lukoschen*, wó, w pow. stołupiańskim.

Warzyce, w dok. *Warschice*, *Warsice*, *Warszice*, *Warzyce*, wó, pow. jasielski, nad potokiem b. n. (dopł. Jasiołki), przy gościńcu z Jasia (6.1 klm.) do Krosna, wzn. 240 mt. nrm. Zajmuje urodzajną równinę, zasłoniętą od pñ. lasami wzgórzami (pñ. Babią góra 388 mt. i Pogorzały 381 mt.). We wsi oddziela się od gościńca droga na pñ., która u stóp góry Pogorzały rozdziela się na ramiona prowadzące do Kołaczyc i do Fryszta. Wó ma parafią rzym. kat., z kościołem murywanym z r. 1680, szkołę ludową; 206 dm. i 1,088 mk. (502 męż., 586 kob.), 1,057 rzym. kat. i 31 izraelitów. Własność tabularna (funduszu religijnego) wynosi 244 mr. roli, 33 mr. łąk, 1 mr. 1,241 sąż. ogr., 4 mr. pastw., 134 mr. lasu, 3 mr. nieuż. i 1 mr. 1,266 sąż. parcel bud.; pos. mn. ma 668 mr. roli, 272 mr. łąk i ogr., 72 mr. past. i 84 mr. lasu. Wó, niegdys własność opactwa tynieckiego, pierwszy raz jest wymieniona w dok. z r. 1228 (Cod. tyn., I, 56), W r. 1386 (ibid., str. 136) nadał opat mieszkańcom prawo niemieckie. Parafią założyli opaci tynieccy, ale dokumentów erekcyjnych niema. Za Długosza. (L. B., II, 142) stał tu kościół paraf. drewniany i był uposażony gruntami. Klasztor nie miał predium i pobierał tylko czynsze i dziesięciny od 30 łan. kmiecych, sołtysa na 2 łan. i karczmy mającej rolę. Kościół murywany zbudował Maciej Walantynowicz, proboszcz. Para-

fia należy do dek. jasielskiego i obejmuje wsi: Bierówkę i Nieplę. W r. 1508 był sołtysiem Bartłomiej Kaczkowski (Pawiński, Małop., 465). W r. 1536 (ibid., 532) tak opisują wó ilustratorowie: Warzicze, wieś, tegoż klasztoru, należąca do (zamku) Goliesch. Jest w niej 38 kmieci. Suma czynszu od kmieci wynosi 9 grzyw. 8 gr., 16 korcy owsa, kury, sery i t. d. J. Królewska Mość pobiera zaś 39 kor. owsa, pszenicy 20¹/₂ kor., a pieniądze 35 gr. Pańszczyznę odrabiają do zamku Goliesch. Tam ma sołtys predium, karczmę płacącą 2 grosze, sadzawkę i młyn, a inne sadzawki należą do opata. W r. 1581 było 38 km., 9¹/₂ łana, 5 zagr. z rolą, 3 zagr. bez roli, 15 komor. z bydłem, 8 kom. bez bydła i 3 rzem.; karczma miała 1¹/₈ łana, a pan Wojciech Warzycki, sołtys, 3¹/₄ łana. Po supresyi opactwa wó została wcielona do funduszu religijnego. Graniczy na pñd. z Zimnąwodą i Brzyszczkami, na zach. z Gorajowicami i Kowalowym, na wsch. z Bierówką, a na pñn. z Lublą i Sieklówką. *Mac.*

Warzyliszki, zaśc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Kiemieliszki (o 13 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Korkorzyszki, 4 dusze rewiz.

Warzymówek, kol., pow. nieszawski, gm. Ruskowo, par. rz.-kat. Skulsk, ewan. Sompolno, 28 mk., 371 morg.

Warzymowo, wó, fol. i dobra nad jez. Gopłem, pow. nieszawski, nad granicą pruską, gm. Ruskowo, par. rz.-kat., Skulsk (odl. 4 w.), ewang. Sompolno, odl. 58 w. od Nieszawy, 56 w. od Włocławka, mają cegielnię, torfiarnię, młyn wodny, około 200 mk. W 1827 r. było 16 dm., 136 mk. Podług pomiarów z r. 1873: 1) fol. W. ma gr. orn. 510 mr., ogr. 22 mr. 125 pr., łąk 52 mr., pastw. 10 mr., zarośli 11 mr., wody 66 pr., nieuż. 262 pr., granic, dróg, rowów i t. p. 12 mr., pod budynkami 4 mr. 157 pr., razem 623 mr.; 2) fol. Warzymówek gr. orn. 490 mr., ogr. 2 mr. 290 pr., łąk 3 mr., granic, wygonów, dróg i t. p. 7 mr. i pod budyn. 2 mr. 270 pr.; 3) fol. Koszewo gr. orn. 208 mr., ogr. 5 mr. 11 pr., łąk 262 mr., pastw. 112 pr., zarośli 41 mr., wody 3 mr. 248 pr., nieuż. 227 pr., granic, dróg, wygonów i rowów 11 mr. 240 pr. i pod bud. 1 mr. 69 pr., ogółem 534 mr. Do dóbr należy część jeziora Gopła (315 mr.). Jednakże około r. 1380 wykopano w Prusach kanał odprowadzający wodę z Gopła i z tego powodu przez opadnięcie poziomu wyłoniły się na części należącej do W. suche przestrzenie: łąk 15 mr. 231 pr., pastw. 3 mr. 23 pr., zarośli 2 mr. 2 pr. i wody 298 mr. 230 pr. Ogółem dobra W. mają 1,984 mr. 202 pr. Na obszarze dóbr jest młyn wodny o 2-ch gankach, dwie torfiarnie i cegielnia, z piecem Hofmanna, wypalająca

cegłę i dachówkę. Produkcyja torfiarń sięgała w r. 1882 do 2,000 sążni torfu podczas jednej kampanii. Przez całą długość folw. Koszewo przepływa Noteć (u ludu Noć), na której stoi młyn wodny. Pod samym już prawie Warzymowem wpada ona do jez. Gopła, które w tem miejscu przedstawia się jako trzęsawisko pokryte trzcina i sitowiem, dającemi przytułek tysiącom ptactwa wodnego, jak: mewy, cyranki, gęsi, kaczki, bąki, bekasy, czaple i in. Gopło dopiero nieco dalej, ale jeszcze w terytoryum dóbr, staje się spławnem; przychodzą tu statki parowe i berlinki z Prus głównie, po kamienie, zboże i drzewo. Granice dóbr są następujące: wsł Mielnica, os. Skulsk, dobra Lisewo i wsł Gawrony, w pow. słupeckim (gub. kaliskiej), zaś w pow. wrocławskim leżą: folw. Noć z jez. Mielno, należące do dóbr Ruszkowo, i wsi: Kalina, Broniszewo i Przewóz Duży. Już samo położenie nadgoplańskie dowodzi dawności osady. Przed kilku jeszcze laty szczątkami zwierząt zwierząt kopalnych, przeważnie jeleni (*cervus elephus fossidus*), wydobywanemi z torfowisk, włóścianie palili na kominkach. Denary, szelągi, szóstaki i inne srebrne monety z czasów bardzo odległych, często dobywa pług lub szpadel. Łzawnice, wyroby bronzowe i t. p. trafiają się dość często. W r. 1883 rozkopano na Koszewie grobowisko, w którym, oprócz 10-ciu kościotrupów, znaleziono jeszcze trzy toporki krzemienne i popielnicę z resztkami popiołów. Do zabytków przeszłości należą też zwaliska zamku i wieży obronnej. Pozostałości świadczą o wymiarach budowy, składającej się z kamienia i cegły, jakiej w obecnych czasach spotkać nie można. Ciekawym także zabytkiem jest starożytny kościółek, pięknej struktury, w stylu gotyckim, obrócony teraz na spichrz. U ludu przechowuje się podanie, że w małym domku obok starego zamczyska urodzić się miała Rzepicha, inaczej zwana Rzepka, żona Piasta. Pomimo niewątpliwej starożytności osady brak świadectw historycznych objaśniających jej przeszłość. W dokum. z r. 1441 występuje Mikołaj z Warzymowa, kasztelan brzesko-kujawski. (Ulanowski, Dokum. kujaw., 279, Nr 98). Regestra pobor., pow. kruszwickiego z r. 1557 świadczą, iż istniała tu wówczas parafia, z kościołem zapewne. Do par. należały: Mielnica, Prosiska i Oldrzenica, a w r. 1532 i Sompolno. Stanisław Sokółowski płacił z W. od 8 łan., 2 zagr., 5 rybak. (Pawin., Wielkop., II, 36). Po utworzeniu parafii w Sompolnie przyłączono następnie ubogą parafią do kościoła w Skulsku, a opustoszały kościółek stał się spichrzem. *Al. Kr.*

Warzymowskie Mostki, ob. *Mostki* 5).

Warzyn, wsł i fol., pow. jędrzejowski, gm.

Przasław, par. Cierno, odl. 7 w. od Jędrzejowa, przy dawnym trakcie do Szczekocin, ma młyn wodny i tartak. W r. 1827 było 44 dm., 244 mk. W r. 1889 fol. W. i Zagórze rozl. 918 mr.: gr. orn. i ogr. 822 mr., łąk 55 mr., lasu 15 mr., nieuż. 26 mr.; bud. mur. 9, drew. 9, pokłady torfu. Wsł W. os. 51, 885 mr. Wymieniony w akcie uposażenia klasztoru jędrzejowskiego 1174—1176 r. (Kod. Małop., II, 9, 12, 21). W r. 1241 Konrad, ks. mazow., nadaje dwa działki „in Waslin“ klasztorowi w Jędrzejowie (Kod. Małop., I, 31). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1490, wsł Ważlin miała 3 łany. W r. 1851 wsł Ważyn, w par. Czierno, w części Ambrożego Psarskiego miała 3 łan. km., 2 zag. bez roli, 2 kom. bez byd., 1/2 karczm.; Albert Ważliński 1/4 łanu, 3 zag. bez roli (Pawin., Małop., 86, 438). *Br. Ch.*

Warzyn, urząd. *Warin* (Neuwarin), folw. do Branna, pow. inowrocławski, o 7 klm. na wschód od Gniewkowa; par. Branno, poczta w Murzynnie (Gross-Morin), st. dr. żel. w Gniewkowie (Argenau); 5 dm., 76 mk.

Warzyn 1.) al. *Warcin*, niem. *Varzin*, wsł w Pomeranii, pow. miastkowski, st. p. w miejscu; 291 ha obszaru (150 roli orn., 25 łąk, 79 lasu); 1885 r. 24 dm., 84 dym., 418 mk., tylko ew. 2) **W.**, dobra ryc., tamże, razem z przyległościami 2,406 ha obszaru (543 roli orn., 44 łąk, 1,637 lasu); 1885 r. 45 dm., 127 dym., 703 mk.; 685 ew., 4 kat., 14 żyd. Dobra te leżą na lewym brzegu Wieprza (Wipper), niedaleko kolei poznańsko-szczecinkowsko-ruegenwałdzkiej; najbliższa st. kolei w Hammermuehle jest tylko o 3 klm. odl. Okolica pagórkowata, gleba średniej wartości; składa się głównie z gliny i wapna. W pobliżu jest znaczne jez. Lantowskie i rozległe lasy. Niedaleko wsi wznosi się góra Nakelberg z pięknym widokiem. Mieszkańcy trudnią się roln. i hodowlą bydła, albo pracują w lasach, w tutejszych tartakach i papierniach. Miejsceowości nabyła szerszego rozgłosu dopiero od r. 1867, gdy ją drogą kupną po pierwszej swej dotacyi nabył pierwszy kanclerz rzeszy niem. ks. Bismarck; przedtem posiadali ją Blumenthalowie (ob. „Das Reichspostgebiet“, Berlin, 1878, str. 177). *Ks. Fr.*

Warzyno 1.) ob. *Wazyno*. 2.) **W.**, ob. *Cietrzewki W.*

Warzyny, niem. *Wassienen*, w dok. *Waschin*, *Weschin*, *Beyschin*, wsł, pow. niborski, st. p. Nibork. Założycielem wsi był zapewne Janko z Postolina, o którym wspomina przywilej wsi Szymany z r. 1356. W r. 1411 poniósł szkodę od wojsk polskich Tolle z W. (2 konie) i Nycz (5 koni). Poświadczają to: Hanusz Polak z Bartoszek, Jan z Wielony, Wawrzyniec z W., Jakub z Zabłocia, Tomasz z W.

R. 1477 otrzymał Jerzy z W. 9 włók w Bartoszkach. R. 1498 odnowił w. komtur Wilhelm v. Eisenburg przywilej dla W. na 30 włók. R. 1600 mieszkają tu sami Polacy (Ketrzyński, O ludn. pol., 335). *Br. Ch.*

Warzywodincze, ob. *Warywódk.*

Vas-Patak, oc. *Żeleźnik.*

Wasancikowo, osada leśnika, pow. nowogrodzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Rajcy, o 22 w. od Nowogródka. *A. Jel.*

Vasar, węgier., znaczy „targ“.

Vasar (Szaz—), ob. *Hodermark.*

Wasaraby, w spisach z r. 1867 *W. Dziekowskie* i *W. Wołowicze*, wś i fol., pow. augustowski, gm. Balla Wielka, par. Teolin, odl. od Augustowa 55 w.; wś ma 7 dm., 81 mk.; fol. 1 dm., 5 mk. W 1827 r. były trzy części: jedna miała 5 dm., 31 mk.; druga 9 dm., 58 mk.; trzecia 3 dm., 16 mk.

Wasarheliszki, wś, w gub. witebskiej, o 1 w. od Dżwiny.

Vasarhély, ob. *Tarchowiszcz.*

Wasatyka, szczyt górski (wzn. 750 mt.), nad pot. Demienówka, na obszarze gm. Mołodiatyn, w pow. kołomyjskim.

Wasau, ob. *Wazawa.*

Waschke, w pow. krobskim (Rawicz), ob. *Waszków.*

Wascheten, ob. *Waszeta.*

Waschken al. *Iwaschken*, wś, pow. lecki, st. p. Kallinowen.

Waschulken, ob. *Waszulki.*

Wasia, wś, pow. sieński, garbarnia.

Wasiel Mały, szczyt górski na obszarze gm. Liszna, w pow. Lisko. Wzn. 1,097 mt.

Wasieła, os., pow. wrocławski, gm. Piaski, par. Kruszyn; ma 12 mk., 30 mr. dwors.

Wasielewka, pow. mogilnicki, ob. *Wasielewka.*

Wasiewce, ob. *Wasiwce.*

Wasiewicze 1.) wś włośc., pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Dworzec, o 36 w. od Słonima, ma 300 dzies. ziemi włośc. 2.) **W.**, wś włośc. nad rz. Dżisną, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Twerecz, okr. wiejski i dobra skarbowe Dżisna, o 14 w. od gminy a 48 w. od Święcian, ma 14 dm., 158 mk. katol. i 11 żydów (w 1865 r. 62 dusz rewiz.). 3.) **W.**, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Mostowskich, Zuczaj (o 2 w.), o 76 w. od Wilejki, ma 24 dm., 30 mk. prawosł., 260 katol. (w 1865 r. 124 dusz rewiz.). *J. Krz.*

Wasil....., ob. *Wasyl.....*

Wasil al. *Wasilursk*, mto powiat. gub. niżegorodskiej, na prawym wyniosłym brzegu rz. Wołgi, przy ujściu do niej rz. Sury, pod 56°08' płn. szer. a 63°40' wsch. dług., o 162 w. na wsch. od Niżnego Nowogrodu, ma 450 dm. (6 murów.), 2565 mk., 2 cerkwie, szkołę po-

wiat., szpital na 12 łózek, 19 sklepów, st. pocz. i przystań statków parowych. Do miasta należy 3876 dzies.; dochody w 1860 r. wynosiły 5000 rs. Przemysł fabryczny nieistniejąco, rzemiosłami w 1860 r. zajmowało się 75 ludzi. Handel nieznaczny. Mieszkańcy zajmują się ogrodnictwem, sadownictwem i rybołówstwem. Mto założone zostało w 1523 r. przez w. ks. Wasila Joanowicza IV, od 1779 r. mto powiat. namiestnictwa niżegorodzkiego.

Wasilski powiat leży we wschodniej części gubernii i zajmuje 64·5 mil al. 3120 w. kw. Powierzchnią powiatu od zachodu na wschód przerywa Wołga. Prawe wybrzeże jest wyniosłe, przechodzi następnie w równinę, lewe natomiast, t. j. płn. część powiatu, nizinne, obfitujące w lasy, bagna i łąki. Gleba w dolinie Wołgi piaszczysta i gliniasta, dalej zaś od niej czarnoziemna. Oprócz Wołgi najważniejszą rzeką powiatu jest Sura, dalej Wetługa i Ugra, Jeziora i błota nieznaczne. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 87886 mk. (1015 jednowierców, 316 rozkoleńców i 7302 mahomet.), zamieszkujących 164 miejscowości, mających 12448 dym. Było 54 cerkwi prawosł. (22 murów.) i 1 jednowierców. Pod względem etnograficznym, oprócz Wielkorusów, przebywają w powiecie Czuwasze, Czeremisi i Tatarzy. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo, rozwinięte zwłaszcza na praw. brz. Wołgi, dalej uprawa lnu i konopi, sadownictwo i pszczelnictwo. W 1860 r. było w powiecie 23400 sztuk koni, 19727 bydła rogatego, 49497 owiec zwyczajnych i 11892 trzody chlewnej. Lasy zajmują 125440 dzies., przeważnie na lewym brzegu Wołgi. Przemysł fabryczny dość rozwinięty, reprezentowany był w 1860 r. przez 196 zakładów przemysłowych, poświęconych głównie garbarstwu i przeróbce skór oraz powroźnictwu, i produkujących za 123000 rs. rocznie.

Wasilany, wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kołtyniany, o 57 w. od Rossień.

Wasilborki al. *Severyny* (ob.), okolica szlachecka, pow. słucki, w paraf. katol. Starczyca. *A. Jel.*

Wasilczyce, wś i fol. nad bezim. dopł. Wuswy, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. i par. katol. Cimkowicze, o 32 w. od Słucka. Wś ma 53 osad; folw., dawniej ks. Radziwiłłów, od dość dawna Oraczewskich, około 28 włók. Grunta wyborne pszenne, łąki dobre. Jest tu kaplica katolicka. *A. Jel.*

Wasilczyki, wś, pow. suwalski, gm. Huta, par. Wigry, odl. od Suwałk 14 w., ma 12 dm., 82 mk.; os. leś. 1 dm., 3 mk. W 1827 r. było 10 dm., 56 mk.

Wasilenki, wś, pow. orszański, cerkiew paraf. drewniana.

Wasilenkowo, wś nad Burwukiem Wielkim, lew. dopł. Dońca Północnego, pow. wołczański gub. charkowskiej, o 73 w. na pld.-wsch. od Wołczańska, ma 382 dm., 2226 mk.

Wasilew al. *Wasilów*, w spisie z r. 1827 *Wasylów*, wś, pow. tomaszowski, gm. Poturzyn, par. r. l. Rzeplin, r. g. Nowosiołki. Posiada cerkiew drewnianą, filialną do par. Nowosiołki, wzniesioną podobno 1680 r., 73 dm., 602 mk., w tem 73 r. l., 10 izr.; 536 mr. roli, 74 mr. łąk, 70 mr. lasu. Ludność rolnicza; 1 bednarz, 3 tkaczy, 2 szewców, 1 stolarz. Fol., własność Epsteina, ma 500 mr. roli, 78 mr. łąk, 203 mr. lasu, 2 wiatraki. W r. 1827 było 64 dm., 428 mk. 2.) **W. Szlachecki**, wś, i *W. Skrzyszewski*, wś, pow. sokołowski, gm. Repki, par. Skrzyszew. W. Szlach. ma 17 dm., 103 mk., 139 mr.; W. Skrzyszew. 9 dm., 78 mk., 22 mr. W 1827 r. W. Szlach. miał 16 dm., 115 mk.; W. Skrzyszew. 12 dm., 73 mk.

Br. Ch.

Wasilew, *Wasiliew*, ob. *Wasylków*.

Wasilewicz, wś i fol. nad rz. Czarna Hańcza, pow. augustowski, gm. Balla Wielka i Wołowiczowce, par. Teolin, odl. od Augustowa 59 w. Fol. ma 5 dm., 46 mk.; wś (gm. Balla Wielka) ma 35 dm., 268 mk. W 1827 r. było 13 dm., 77 mk. W r. 1887 fol. W. rozl. 629; gr. or. i ogr. mr. 419, łąk mr. 36, pastw. mr. 53, lasu mr. 111, nieuż. mr. 10; bud. mur. 6, dřew. 5; las nieurzadzony. W skład dóbr wchodziły poprzednio wsi: W. os. 29, mr. 438; wś Bugzda (ob. *Bugieda*) os. 18, mr. 463; wś Sieniewicze al. Siniewicze os. 11, mr. 432; wś Dzienisiewiczze (Denisiewicz) os. 29, mr. 568; wś Babiszki os. 2, mr. 93; wś Goryaczki (ob. *Horaczki*) os. 19, mr. 504; wś Niemnowo os. 3, mr. 3; wś Świętojańskie os. 7, mr. 91; wś Simoniszki os. 3, mr. 95. Dobra te około r. 1874 należały do hr. Witolda Wołowicza. Na fol. Ostasza al. Ostaszewo, należącym do tych dóbr, znajduje się bogaty pokład wapna, na przestrzeni 20 mr. (odl. 3 w. od Niemna).

Br. Ch.

Wasilewicz 1.) wś nad Niemnem, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra dawniej ks. Wittgensteina, następnie ks. Hohenlohe, Dokudowo, o 26 w. od Lidy, ma 17 dm., 146 mk. (podług spisu z 1865 r. 40 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś włośc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Smorgonie (o 3 w.), okr. wiejski Świrydowicze, o 20 w. od Oszmiana, ma 13 dm., 91 mk. prawosł. i 18 katol. (w 1865 r. 49 dusz rewiz.). 3.) **W.**, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Subotniki (o 4 w.), okr. wiejski Wodol, 37 dusz rewiz.; należy do dóbr Jakuń, Dmochow-

skich. 4.) **W.**, wś, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Kostrowicze, o 5 w. od Słonima, wraz ze wsią Żylewicze ma 369 dzies. (82 łąk i pastw., 4 nieuż.). 5.) **W.**, wś, tamże, gm. Czemery, o 7 w. od Słonima. 6.) **W.**, wś skarbowa w pobliżu źródeł rz. Wiedrec (Wiedrycz), pow. rzeczycycki, w 3 okr. pol. i gm. Wasilewicz, przy linii dr. żel. poleskich (Brześć-Briański), o 39 w. od Rzeczycy. W 1857 r. było tu 92 dm., 956 mk., obecnie zaś przeszło 100 osad i do 2000 mk. Posiada cerkiew paraf. p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1825 r. i uposażoną około 30 dzies. ziemi i łąk (przeszło 2000 parafian), zarząd okręgu policyjnego, gminny, szkółkę wiejską, fermę gospodarczą dla włościan, st. dr. żel., poczt. i telegr. W 1884 r. urządzono w W. kosztem skarbu stacją meteorologiczną, z oddziałem badania wód okolicznych. St. dr. żel. poleskich W., pomiędzy st. Mozyrz (o 37 w.) a Rzeczyca (o 39 w.), odległą jest o 415 w. od Brześcia a 341 od Briańska. Gmina W. składa się z 11 okręgów (starostw) wiejskich, ma 907 dm. włośc., 1084 włościan płci meż., u-uwłaszczonych na 15464 dzies. ziemi. W., dawniej na zapadłem Polesiu, po zaprowadzeniu dr. żelaznej zabudowują się jak porządne miasteczko i stały się bardzo ważnym punktem ruchu handlowego i przewozowego. Jednocześnie z przeprowadzeniem kolei cała okolica została skanalizowana przez gien. Żylińskiego, do Dniepru i do Prypeci, w kierunku rz. Wiedrzec. Dobra, otoczone Prypecią, Dnieprem i Berezyną, obejmują 2400 dzies., wchodziły za czasów Rzpltej w skład sstwa rzeczycyckiego. Przed osuszeniem miejscowości skarb pobierał zaledwie 155 rs. rocznie dzierżawy za łąki, po skanalizowaniu zaś łąki tutejsze przynoszą skarbowi do 7000 rs. dochodu rocznie. W okolicach znajduje się najgłębsze na Polesiu torfowisko, dochodzące do 20 st. W pobliżu W. są wielkie doły al. studnie, zwane Jowżyny (ob.), wedle podania ludowego wykopane z rozkazu ks. Olgi podczas jej pochodu na Drewlan. 7.) **W.**, folw., pow. rzeczycycki, w 3 okr. wasilewickim, gm. Karpowicze, o 80 w. od Rzeczycy. 8.) **W.** (*Wołożewicz*?), wś nad odnogami Berezyny, pow. rzeczycycki, w 4 okr. polic. rzeczycyckim, gm. Jakimowska Słoboda, o 62 w. od Rzeczycy, ma 28 osad. Grunta lekkie, rozległe łąki. W. wchodziły za czasów Rzpltej w skład sstwa jakimowskiego (ob. *Jakimowicze*). Zdaje się, że te W. al. Wołożewicz nadane były przez cesarżową Katarzynę wraz z Jakimowską Słobodą urzędnikowi Allopeusowi (ob. *Mater* dla ist. podol. gub., str. 222). 9.) **W.**, folw., pow. czauński, od 1872 r. Wojejkowych, 435 dzies. (23 roli, 12 łąk, 385 lasu). 10.) **W.**,

dobra, pow. lepelski, około 1588 r. nabyte przez Wasila Szyszko od Wasila Czyża.

Wasilewka 1.) wś włośc., pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Nowowola, o 18 w. od Sokółki, 305 dzies. ziemi włośc. (206 roli, 90 łąk i pastw., 9 nieuż.). 2.) **W.**, folw., pow. czerykowski, od 1880 r. Czerniawskich, 100 dzies. (20 roli, 30 łąk, 43 lasu). 3.) **W.**, wś, pow. homelski, gm. Krasna Buda (o 8 w.), ma 259 dm., 1611 mk., cerkiew paraf. drewniana, zapasowy magazyn zbożowy gminny, krupniarnia.
J. Krz.

Wasilewka 1.) rzeczka, w pow. porzeckim gub. smoleńskiej, odpływ jez. Stojaczego, dopływ jez. Soszno. 2.) **W.**, rzeczka, lewy dopływ Sowszy, lewego dopł. Meży, lew. dopł. Dźwiny. 3.) **W.**, sloboda, pow. lebedziński gub. charkowskiej, o 87 w. na płn.-zach. od Lebedzina, ma 245 dm., 2906 mk. 4.) **W.**, sioło nad Omelnikiem, praw. dopł. Dniepru, pow. aleksandryjski gub. chersońskiej, o 20 w. na płn.-wsch. od Aleksandryi, ma 1673 mk. 5.) **W.** al. *Baraboj*, mko nad ruczajem Baraboj, pow. odeski gub. chersońskiej, o 39 w. na płn.-zach. od Odessy, ma 240 mk. Założone w 1849 r.

Wasilewka al. *Wasielewka*, *Wasielewko*, wś, pow. mogilnicki, o 4 klm. na płd.-wsch. od Wielatowa (par. i poczta), st. dr. żel. w Mogilnie o 9 klm. Graniczy na płn. z Wielatowem i Gozdaninem, na wsch. z Gozdaninem, Łosośnikami i Kamienią, na płd. z Szydłowem, na zach. z Płaczkówkiem i Targownicą; 5 dm., 114 mk. (91 katol., 23 prot.) i 305 ha. Karl Mueller posiada tu 265 ha, z czystym dochodem 2806 mrk. **W.** powstała w nowszych czasach na obszarze Łosośnik, własności augustynianów trzemeszeńskich, zabranej przez rząd pruski i wcielonej do domeny szydłowskiej, przeniesionej do Mogilna.
E. Cul.

Wasilewo al. *Dzbów*, fol., pow. częstochowski, gm. Dzbów, ma 4 dm., 20 mk., 210 mr. Należał do sukcesorów generała Zabłockiego. 2.) **W.**, fol., pow. suwalski, gm. Koniechów, par. Raczek. W 1827 r. 2 dm., 15 mk. 3.) **W.**, wś, pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, odl. od Wyłkowyszek 17 w., ma 10 dm., 34 mk.

Wasilewo 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra hr. Czapskich, Łużki (o 3 w.), o 38 w. od Dżisny, 4 dm. i 54 mk. prawosł. (w 1865 r. 22 dusz rewiz.). 2.) **W.**, fol., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Pohost Nowy, okr. wiejski Helenów, własność Konoplańskich. 3.) **W.**, zaśc. nad rzeką Jelnianką, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 21 w. od Dżisny, 1 dm., 4 mk. prawosł. 4.) **W.**, folw., pow. lucyński, 103 dzies. ziemi dworskiej, własność Mamerta Rodziewiczza. 5.) **W.**, wś, pow. newelski, w 3 okr.

pol., dawna gm. włośc. Pliso-Poznajewo. Okr. wiejski w 1863 r. miał 183 dusz rewiz. 6.) **W.**, wś, tamże, dawna gm. Sieniutino-Wasilewo. Okr. wiejski w 1863 r. miał 183 dusz rewiz. 7.) **W.**, wś, pow. siebieski, w 3 okr. pol., gm. Czernieja. Okr. wiejski w 1863 r. miał 69 dusz rewiz. 8.) **W.**, wś, pow. wieliski, w 3 okr. pol., gm. Budnica, w 1863 r. 6 dusz rewiz.
J. Krz.

Wasilewskie, wś, pow. bielski gub. smoleńskiej, między Iwaszkowem a Białym, o 20 w. od Iwaszkowa.

Wasilewszczyzna 1.) wś, pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Płutyszki, odl. od Maryampola 25 w., ma 13 dm., 122 mk. 2.) **W.**, os., pow. maryampolski, gm. Gudele, par. Skrawdzie, odl. od Maryampola 30 w., ma 4 dm., 38 mk.

Wasilewszczyzna 1.) wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 32 w.), okr. wiejski Woropajewszczyzna, o 92 w. od Dżisny, 12 dm., 84 mk. prawosł. (w 1865 r. 56 dusz rewiz.). 2.) **W.**, osada, tamże, o 60 w. od Dżisny, 1 dm., 6 mk. katol. 3.) **W.**, folw., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Dubotówka, okr. wiejski Tupalszczyzna, o 62 w. od Święcian, ma 1 dm., 4 mk. katol.; w 1865 r. własność Bokszańskich. 4.) **W.**, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Budstaw (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, Oskierków, Worobie, o 51 w. od Wilejki, ma 6 dm., 74 mk. (w 1865 r. 40 dusz rewiz.). 5.) **W.**, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 34 w. od Wilna, 2 dm., 13 mk. katol. 6.) **W.**, zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Pleszczenice, par. katol. Okołoowo, o 43 w. od Borysowa, ma 5 osad; miejscowość wzgórzysta i leśna. 7.) **W.**, wś, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, ma 6 osad; za poddaństwa należała do domin. Rusinowicze Uniechowskich; gleba urodzajna, szczyrkowogliniasta. 8.) **W.**, fol., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, w okolicy wsi Czerkasy, o 2 w. od linii dr. żel. moskiewskobrzeskiej. 9.) **W.**, białorus. *Wasilouszczyzna*, folw., pow. miński, w 2 okr. pol., gm. i par. katol. Raków (8 w.), o 43 w. od Mińska; od r. 1854 własność Rymiszów, ma 4 włóki; miejscowość wzgórzysta, grunta szczyrkowe. 10.) **W.**, fol., pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hrozów, należy do domin. Ussowo hr. Platerów. 11.) **W.**, wś, pow. drysieński, par. Oświej.
J. Krz.—A. Jel.

Wasilewszczyzna 1.) wś, w dawnym pow. włodzimierskim. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. Wasili Pawłowicz z imienia władcy łuckiego Wasilewszczyzny wnosi od 10 dym. po gr. 20 (Jabłonowski, Wołyń, 68). 2.) **W.**, ziemia, w da-

wnym pow. żytomierskim, w pobliżu Motolewicz.

Wasilica, ws nad Dnieprem, pow. czerkaski, w 2 okr. pol., gm. Biełozierie, par. praw. Dachnówka, o 5 w. od Czerkas, ma 612 mk. Stanowi właściwie część wsi Dachnówki, leżącą nad samym Dnieprem i posiadającą wygodną przystań.

Wasilinki 1.) zaśc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Kamieńskich, Dołhinowo (o 6 w.), 7 dusz rewiz. 2.) **W.**, dawniej *Wasilińce*, ws poradziwiłłowska, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Słuck, o 3 w. od Słucka, ma 64 osad; miejscowość równa, bezleśna, grunta wyborne, pszenne. W 1744 r. w dobrach słuckich ks. Radziwiłłów (ob. t. X, 846). *A. Jel.*

Wasilinowo, zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Wiazyń (o 3 w.), okr. wiejski Jałowo, 9 dusz rewiz.; należy do dóbr Wiazyń, Giecowiczów.

Wasiliny, ws nad Dzienką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 2 w.), okr. wiejski Antonów, o 94 w. od Dzisny, ma 23 dm., 314 mk. (w 1865 r. 146 dusz rewiz.).

Wasiliszi, ws, pow. kalwaryjski, gm. Urdomin odl. od Kalwaryi 19 w., ma 18 dm., 50 mk.

Wasiliszi 1.) mko rząd. nad rzką Tęczą (czy Dumą?), pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Wasiliszi, o 35 w. na płd.-zchd. od Lidy a 157 w. od Wilna, ma 2,728 mk. W 1866 r. było 244 dm., 1,841 mk. (5 prawosł., 453 katol., 1,383 żydów). Posiada cerkiew prawosł., dekanatu (błogoszczynia) szczuczynskiego (633 wiernych), kościół katol. paraf., synagogę, zarząd okr. policyjnego i gminy, szkołę ludową (w 1885 r. 86 uczniów), st. pocztową. Targi odbywają się co tydzień w niedzielę. Kościół paraf., p. w. św. Piotra Apostoła, z drzewa wzniesiony w 1489 r. przez króla Kazimierza, odrestaurowany w 1747 r. Parafia katol., dekanatu raduńskiego, 8,086 wiernych. Miała kaplicę w Wołczynkach. W skład okręgu wiejskiego wchodzi mko W. i wsi: Aleksandrówka, Bakszty, Chodziele, Dylewo, Dziegciary (Dziechciary), Kaszyce, Kleszniaki, Konstantynowo, Kronki, Krupowszczyzna, Kurpie, Lachówka, Miękiszi (Miakiszki), Psiarce, Roźniatycze, Starodworce, Szkordzie i Zybaly; zaśc. Sosna; okolice szlach.: Dziegciary, Grabniki, Kaszycze, Krupowszczyzna, Starodworce, Szlachtowszczyzna, Werekiszki i Zybaly, w ogóle w r. 1865 r. 784 dusz rewiz. b. włość. skarb., 44 jednodworców i 214 włościan uwłaszczonych. Gmina należy do 1 okr. pokoju do spraw włość., 1 okr. poborowego oraz 1 rewiru sądu pok. okr. lidzkiego, składa się z 3 okręgów wiejskich (Wa-

siliszki, Gnlicze i Szejbakpol), obejmuje 87 miejscowości, mających 543 dm., 7,514 mk. włość. Według spisu z 1861 r. było w gminie 1,181 dusz rewiz. b. włość. skarbowych, 55 jednodworców, 3 żydów rolników i 1,163 włościan uwłaszczonych. Powierzchnia płaska, gleba piaszczysta i żwirowata; lasy, łąki, bagna. Zraszają rzeczki: Szkordziówka, Lebiodka, Kościeniewka, Wierch-Lebiodka, Niewiczka. Jest tu dawna osada, stanowiąca, wraz z obszernymi przyległościami, ststwo niegrodowe, które jakiś czas należało do ekonomii stołu królewskiego. Najdawniejszymi sttami wasiliskimi byli: Jan Steckowicz (1499 r.), Jan Radziwiłł (1500—1), Wasil Lwowicz Hliński (1501—4), Stanisław Piotrowicz Kiszka (1505—6), Jan Szczytowicz (1507—15), Jakub Kuncewicz (1518—23), Jan Radziwiłł (1523—41), Kacper Kuncewicz (1546), ks. Mikołaj Radziwiłł (1546—54), Jan Wołczkowiec (1569). W 1658 r. Marcin Dominik Limon, sędzia ziemski lidzki, następnie kasztelan witebski († 1670), funduje kościół z klasztorem dominikanów, którym nadał dobra Szkordzie, a Katarzyna z Abrahamowiczów Frąckiewiczowa, pisarzowa polna lit., uposażyła ich w 1662 r. zapisem sumy 10,000 złp. W r. 1706, podczas drugiej wojny szwedzkiej, stał tu czas niejaki w lutym z wojkiem swoim Stanisław Leszczyński (podczas gdy Karol XII obozował w Żołudku) i tu przyjmował oświadczenie poddającej się mu szlachty litewskiej. W 1766 r. ststwo wasiliskie posiadał Michał Ogiński, wswoda wileński, a następnie Aleksandrowicz, podkomorzy, opłacając 4,566 złp. 15 gr. kwarty, a 3,500 złp. hyberny. 2.) **W. Stare**, ws włość. nad Lebiodka, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Wasiliszi (o 2 w.), okr. wiejski Glinicze, o 37 w. od Lidy, ma 10 dm., 136 mk. katol. (w 1865 r. 47 dusz rewiz.), kościół katol. drewniany. 3.) **W.**, ws włość., pow. święciański, w 2 okr. pol., gmina i dobra skarbowe Daugieliszki (o 13 w.), okr. wiejski Izabelin, o 32½ w. od Święcian, ma 4 dm., 33 mk. katol. (w 1865 r. 12 dusz rewiz.). 4.) **W.**, fol. szl. nad rzką Kiewną, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 26 w. od Święcian, 1 dm., 16 mk. katol. 5.) **W.**, fol, pow. trocki, w 2 okr. pol., o 21 w. od Trok, 1 dm., 5 mk. katol. 6.) **W.**, ws włość., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 51 w. od m. Wilejki, 2 dm., 16 mk. katol. 7.) **W.**, mko, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 90 w. od Kowna, w 1859 r., 9 dm., 28 mk. Posiada kościół katol., p. w. św. Piotra i Pawła, w 1712 r. z drzewa wzniesiony przez dziedzica Białożora, filialny parafii Grynkiszki (Hrynkiszki). 8.) **W.**, fol., pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Rumszyski, o 21 w. od Kowna, własność Downarowiczów, ma

160 dzies. (60 lasu, 28 nieuz.). 9.) **W.**, zaśc., pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Żejmy, o 48 w. od Kowna. Włośc. Brzyziecki ma 20 dzies. (3 lasu, 2 nieuz.). 10.) **W.**, ws, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., gm. Opsa, należy do dóbr Wejzbuny al. Wejdzbuny, dawniej Biegańskich, dziś Mączyńskich. 11.) **W.**, 6 wsi, tamże, w 3 okr. pol., o 65—67 w. od Nowoaleksandrowska. 12.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol. o 3 w. od Nowoaleksandrowska. 13.) **W.**, zaśc., tamże, o 18 w. od Nowoaleksandrowska. 14.) **W.**, dwór, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Gruzdzie, o 25 w. od Szawel. 15.) **W.**, ws, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Wieprze, o 17 w. od Wiłkomierza. 16.) **W.**, ws, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Dobejki, o 50 w. od Wiłkomierza.

J. Krz.

Wasiliucy al. *Rozpopino*, siolo nad Dniestrem, pow. chocimski gub. bessarabskiej, o 92 w. na wschód od Chocima, ma 214 dm., 1,290 mk., cerkiew, gorzelnią.

Wasilki, jezioro, pow. wileński, pod folw. Norejkiški.

Wasilki 1.) ws, pow. mohylewski, gm. Kruhłe (o 5 w.), zapasowy magazyn zbożowy gminny. Włośc. Jerkowicz od 1881 r. ma 103 dzies. (35 roli, 15 łąk, 29 lasu). 2.) **W.**, ws i fol., pow. mohylewski, gm. Nieżkowo. Ws ma 53 dm., 361 mk.; fol., od 1874 r. własność Moskalewych, 669 dzies. (100 roli, 45 łąk, 294 lasu); młyn wodny daje 100 rs. 3.) **W.**, zaśc., pow. dryssieński, gm. Sarya, par. Rosica, 83 dzies.; należy do dóbr Sarya. 4.) **W.**, ob. *Wasulki* 1.).

J. Krz.

Wasilki, nieistniejąca obecnie ws, w dawnym pow. łuckim, we włości holatyńskiej, t. j. w dzisiejszym pow. łuckim lub kowel-skim, w pobliżu granic pow. pińskiego. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1583 r. należy do Holatyna, kn. Fiedora Romanowicza Sanguszki, który wnosi ztąd od 2 ogr. (Jablono-wski, Wołyń, 81).

Wasilków 1.) mto nadetat. nad rz. Supraślą, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Czarna-wieś, o 29½ w. na pld.-zachd. od Sokółki a 8 w. od Białegostoku, przy linii dr. żel. warszawsko-petersburskiej, pod 53°8' pln. szer. a 41°21' wschd. długi. W 1891 r. było 508 dm. (2 murów.), 51 sklepów i składów towarów, 3,335 mk. (1,710 męż., 1,625 kob.), w tej liczbie: 675 prawosł., 1457 katol., 49 ewang., 1,154 żydów. W 1807 r. było tu 212 dm. i 677 mk., przeważnie żydów; w 1860 r., 201 dm. i 1,381 mk. (65 prawosł., 817 katol., 19 ewang. i 480 żydów). Posiada cerkiew paraf. mурowaną, świeżo wzniesioną (1,531 parafian), uposażoną 96 dzies. (56 roli i pod zabud., 32 łąk i pastw., 8 nieuz.), kościół katol. dawniej parafialny, 2 domy modlitwy żydow-

skie, zarząd okręgu policyjnego dla 4 gmin powiatu i oddzielnego dla miasta, przedsiębiorcą i apreturę (firmy J. Kaminke) o 3 tamburach i 1,860 wrzecionach, 386 rzemieślników (267 majstrów, 89 robotników, 30 uczniów), w tej liczbie 253 tkaczy (173 majstrów, 50 robotników, 30 uczniów). W 1860 r. była tu fabryka sukna, produkująca za 21,200 rs. i dwie nieznaczące garbarnie. Dochody miejskie w t. r. wynosiły 1,134 rs.; do miasta należało 2,360 dzies. (1,894½ pod zabud. i roli, 351½ łąk i pastw., 93 lasu, 21 nieuz.). Przedmieścia zowią się: Suchonie, Woroszyły i Wólka. Mieszkańcy zajmują się drobnym handlem i przemysłem. O 8 wiorst od Wasilkowa na północ znajduje się prześliczna puszcza buksztelecka, słynna z wyborowego gatunku drzewa, przeważnie dębu i sosny i obfitości zwierzyny. W niej dawnymi czasy polowali często królowie polscy i w. ks. litewscy; dotychczas przechowuje się tradycja między osadnikami tej puszczy o owych polowaniach. A była to puszcza obszerna, albo wiodła do dziś dnia, łącznie z przyległemi kryńskimi lasami, zawiera około 60,000 dziesięcin towarowego lasu. Uroczysko, na którym założone zostało miasto, oddawna nosiło nazwę Wasilkowa i leżało w ziemi Jadźwingów. Podług ogólnego mniemania w okolicach W. zaszła d. 13 października 1282 r. bitwa pomiędzy Leszkiem Czarnym, a w. ks. litew. Trojdenem, w której Polacy odnieśli zwycięstwo nad Litwinami i połączonymi z nimi Jadźwingami. W bitwie tej Jadźwingowie po raz ostatni występują na widowni dziejowej. Tuż pod W., na prawo od szosy do Grodna wiodącej, znajduje się cmentarzisko na wzgórkach piaszczystych, w którym ciągle wykopują w znacznej ilości kości ludzkie i końskie, tudzież szczątki broni starożytnej. Założenie miasta przypada na drugą połowę XVI w.; Zygmunt August bowiem dokumentem z d. 1 grud. 1567 r. polecił Grzegorzowi Wołłowiczowi, stłście mścibowskiemu, horodniczemu grodzieńskiemu, dziedzicowi Ejszyszek, Oran, Dubnia i Zelwy, osadzić miasto na ziemi królewskiej, nad rz. Supraślą, na uroczysku Wasilkowie, w pobliżu puszczy Kryńskiej, oraz wznosił kościół. Tymże przywilejem na utrzymanie kościoła i księdza przeznaczył 5 włók, pod miasto zaś 10 włók. Osadników i księdza oswabadza od wszelkich powinności publicznych i podatków. Regestra z 1578 r. podają W. jako mto w województwie podlaskiem, bez wykazania poboru. W tym już czasie W. wraz z folw. Studzianka i Dąbrówka stanowił ststwo niegradowe, nadane d. 21 lipca 1576 r. w nagrodę zasług Łukaszowi Górnickiemu, stłście tykocińskiemu. Pierwszym plebanem był ks. Mikołaj

Komarowski, któremu wydzielono na utrzymanie 15 włók gruntu. Po nim objął tę plebanie ks. Gabryel Grzymała, który, nieprzystając na tych włóknach, w czasie bytności Zygmunta III w Grodnie podał prośbę o powiększenie funduszu, kładąc między innymi i tę przyczynę, że staw królewski zalewa część pola do plebanii należącego. Król zaraz wysłał list do starosty Łukasza Górnickiego, zalecając żeby wejrzał w położenie i jeżeli pleban niedostatek cierpi, bądź dziesięciną z folwarku, bądź czemby rozumiał opatrzył. Ale, że parafianie nie bardzo byli łaskawi na plebana za to, że kiedy oni własnym kosztem przenieśli kościół na inne miejsce, blisko rynku, gdzie na kupionym placu i plebanie przestawili, ks. Grzymała przywłaszczył to miejsce gdzie dawniej stał kościół, nie pozwalając go na wygon obracać, grabił i spędzał ich bydło; ztąd kłótnie były częste. Kiedy starosta od króla przysłany zjechał i wypytywał mieszczan o fundusz księdza, ci jednozgodnie dowodzili, że pleban dosyć ma chleba, że staw królewski niewiele mu szkodzi; skończyło się na tem, starosta kazał dawać księdzu na wosk i wino po 4 złote co rok ze skrzynki miejskiej, a piąty złoty z folwarku wasilkowskiego. W ostatnich czasach kościół ten został zamknięty i rozebrany, lecz za staraniem parafian na nowo odbudowany w r. 1880. Dziś, w miejscu dawnego drewnianego kościoła wznosi się piękna świątynia murywana, w stylu romańskim, kosztem parafian zbudowana. Kościół był konsekrowany p. w. Przemienienia Pańskiego w r. 1883. W pobliżu W., we wsi Lipnikach przemieszkiwał Łukasz Górnicki i w niej zapewne, dnia 22 lipca 1603 r. żywot swój zakończył. Na sejmie z r. 1773 — 5 Stany Rzpltej przez oddzielne prawo zapewniały dożywotnie posiadanie stłwa wasilkowskiego Janowi Kruszewskiemu, chorążemu ziemi bielskiej, z opłatą kwarty 982 złp. 23 gr. Leśnictwo rząd. wasilkowsko-supraskie obejmuje 6,568¹/₂ dzies. 2.) W., ferma, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Czarnawicé, o 33 w. od Sokółki, 242 dzies. ziemi orn. i pod zabud.; własność monasteru w Supraślu. 3.) W., wś, pow. rzeczycki, w 4 okr. pol. rzeczyckim, gm. Horwał, o 30 w. od Rzeczycy. *S. G.—J. Krz.*

Wasilkówka, białoruskie *Wasilkouka*, pow. borysowski, w 2 okr. pol., gm. Osowo, o 72 w. od Borysowa, ma 12 osad; lasy i góry, grunta lekkie.

Wasilkowa Wolica, wś, pow. starokonstantynowski, na mocy tranzakcyi kolbuszowskiej 1753 r. darowana przez ostatniego ołdynata ostrogskiego ks. Sapieże.

Wasilkowo 1.) wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol. gm. Stefanpol (o 20 w.), okr. wiej-

ski i dobra Białydwór, Szyrynow, (poprzednio w gm. Nowe Hermanowicze), o 36¹/₂ w. od Dzisny, ma 6 dm., 55 mk. katol., (w 1865 r. 45 dusz rewiz.). 2.) W., wś, pow. bielski, gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Łosinka, o 28 w. od Bielska, ma 168 dzies. ziemi włósc. 3.) W., fol., pow. czerykowski, dziedzictwo Pieczkowskich, 110 dzies. (30 roli, 13 łąk, 40 lasu). 4.) W., wś, pow. newelski, w 2 okr. pol., gm. Kubek, w 1863 r. 19 dusz rewiz. 5.) W., wś, tamże, w 3 okr. pol., dawna gm. włósc. Sieniutino-Wasilewo, w 1863 r. 19 dusz rewiz. *J. Krz.*

Wasilów, słow. *Vaszilov*, węg. *Vasziló*, wś na Węgrzech, w kom. orawskim, pow. namiestowskim, nad pot. Chruszczyką (Hrustinka), dopł. Białej Orawy. W r. 1890 było 90 dm. i 1,587 mr. obszaru; 406 mk. (402 Słowaków i 4 Niemców); 402 rz. katol. i 4 izrael. Par. rz. katol. i poczta w Łokeczy (o 3 klm.), sąd pow. w Namiestowie, urz. podatk. w Dolnym Kubinie (Alsó-Kubin). *W. H.*

Wasilówka 1.) wś, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Nowawola, o 18 w. od Sokółki. 2.) W., białorus. *Wasilouka*, wś nad Berezyną, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. i gm. Parycze, o 35 w. od Bobrujska, ma 24 osad.; kaplica par. prawosl. Olnica. Miejscość leśna, obfita w łąki, grunta lekkie, lud rolniczy i flisaczy. 3.) W., uroczysko osiadłe, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Stare-Sioło, o 24 w. od Mińska. 4.) W., wś, pow. klimowicki, gm. Chocimsk, ma 45 dm., 380 mk. *A. Jel.*

Wasilówka 1.) wś, u źródeł rz. Połkowy, pow. starokonstantynowski, na pld.-wschód od Czołhanu, gm. Bazalia, ma 45 dm. 2.) W., *Wasylówka*, wś, pow. winnicki, okr. pol. Żmerynka, gm. i par. katol. Tywrów, sąd Brahiłów, o 96 w. od Winnicy, ma 140 osad, 880 mk., 991 dzies. ziemi włósc., 30 cerkiewnej, 1,302 dworskiej (1,250 lasu), należącej do Zaboklickich i 489 (218 lasu) do sukcesorów Bogdaszewskich. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, wzniesioną w 1758 r., z 1,079 parafianami. Należała niegdyś do dobr Kaczmarów al. Karczmarzów, biskupów kamienieckich, następnie dobra Rzpltej. *Dr. M.*

Wasilowo 1.) dwór, pow. dryssieński, par. Rosica. 2.) W., wś, pow. połocki, w 3 okr. pol., w dawnej gm. Miezewo. Okręg wiejski W. w 1863 r. miał 51 dusz rewiz.

Wasilsursk, ob. *Wasil.*

Wasiluki, wś włósc. nad pot. Malińce, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 13 w. od Trok, 5 dm., 67 mk. katol.; młyn wodny.

Wasilunice, ob. *Wasimońce.*

Wasilówka al. *Wasilówka*, wś, pow. augustowski, gm. Koniecobór, par. Raczki, odl. 20 w. od Augustowa, ma 20 dm., 222 mk. W r.

1827 było 15 dm., 91 mk. Wś ta wchodziła dawniej w skład dóbr Raczki.

Wasily 1.) *Tańsk* al. *Tańskie*, wś nad rz. Orzyc, pow. przasnyski gm. i par. Dzierzgowo, odl. 28 w. od Prasnysza, mają 28 dm., 160 mk., 537 morg. W 1827 r. było 20 dm., 118 mk. 2.) **W.-Zygny**, wś nad rz. Orzyc, pow. przasnyski; gm. Bugzy-Płoskie, par. Krzynowłoga-Wielka, odl. 33 w. od Prasnysza, ma 31 dm., 150 mk., 509 morg. W r. 1827 było 24 dm., 166 mk. Według reg. pob. z r. 1567 wś W., w par. Duczumin, składała się z cząstek mających $\frac{1}{2}$ włóki, $1\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $3\frac{1}{2}$, ogrod. 3 (Pawiński, Źródła dziej., 336).

Wasimienów, zaśc. włość., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 19 w. od m. Wilejki, 1 dm., 9 mk. prawosł.

Wasimonec, w spisie 1865 r. *Wasimonec* 1.) wś włość. nad rz. Wierzchnią, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 5 w.), okr. wiejski Nibry, o 67 w. od Trok, ma 3 dm., 33 mk. katol. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Żydejkany. 2.) **W.**, wś włość., tamże, o 55 w. od Trok, 4 dm., 40 mk. katol.

Wasino, wś, w gub. smoleńskiej, ze st. pocztową przy starej drodze ze Smoleńska do Moskwy, o 22 w. za Dorohobuzem.

Wasino, ob. *Wadzyno*.

Wasioly, niem. *Wasioli* al. *Wassiol*, dobra ryc., pow. lubawski, st. p. Kiełpiny o 2-3 klm. odl., st. kol. i tel. Montowo o 11 klm. odl., paraf. katol. Mroczo; 145 ha (116 roli orn.); 1885 r. 5 dm., 4 dym., 12 mk., 11 katol., 1 ew.; dziedzic Fischer. Leżą nad jez. Tarczynami, niedaleko granicy Prus Wschod. Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczyły dobra szl. i folw. W. 3 dymy i należały do Sławogórkich (str. 248). *Ks. Fr.*

Wasiewce, w spisie z 1861 r. *Wasiewice*, wś i folw. nad Oszmianką, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 11 w.), okr. wiejski i dobra Korejwów (w 1865 r.) Oszmianka Murowana, o 10 w. od Oszmiany. Folw. ma 1 dm., 17 mk. katol., wś zaś 8 dm., 66 mk. t. wyzn. (w 1865 r. 37 dusz rewiz.).

Wasiszki 1.) wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 11 w.), okr. wiejski Koszany, 57 dusz rewiz.; własność mta Kowna. 2.) **W.**, wś nad rz. Wołmą, pow. miński, inaczej zwana *Kisłucha* (ob.).

Wasiuczyn, wś, pow. rohatyński, 14 klm. na pld.-zachd od Rohatyna (sąd pow.), na pld. od urz. poczt. w Knihyniczach. Na zachd leżą Oskrzecińce, na pld. Podmichałowce, Żurów i Kołokolin, na wschd Czahrów i Koniuszki, na pln.-wsch. Jawcze, na pln. Zagórze Knihynickie i Knihynicze. Zach. część wsi przepływa lewy dopływ Dniestru Świrz. W jego dolinie leżą zabudowania. Na pld.-

wsch. fol. „Żady“ i wzgórze t. n. (323 mt. wzn.). Wzn. obszaru sięga 347 mt. (wzgórze „Malowica“). Własn. więk. ma roli orn. 810, łąk i ogr. 307, pastw. 64, lasu 766; własn. mn. roli orn. 1,000, łąk i ogr. 311, pastw. 37, lasu 3 morg. W r. 1880 było 135 dm., 890 mk. w gminie, 18 dm., 130 mk. na obsz. dwor. (939 gr.-kat., 57 rzym.-kat., 24 izr.; 942 Rus., 54 Pol., 24 Niemców). Par. rzym.-kat. w Żurowie, gr.-kat. w miejscu, dek. chodorowski. Do parafii należą Oskrzecińce. We wsi jest cerkiew. W r. 1447 poświadczają Ihnat z Kutyszcz, sędzia, i Ścibor z Wasiczyna, podsędek, ziemscy haliccy, układ o staw między Knihyniczami a Wasiczynem (ob. A. G. Z., t. IV, str. 155 i „Towarzysz duchow. katol., Tarnopol, 1869, str. 493). Rkp. Os. (Nr. 2836) podaje spis następujących dokumentów: str. 47. Privilegium Sigismundi z r. 1519, donationis juri feudi utriusque sexus nobilis Stiborii Wasiecznyński, oppidi Wasieczyn in terra halicensi hac tamen clausula reservata, quod deficientibus liberis utriusque praedicti Stiborii vel eorum legitimis successoribus ex linea et radice praedicti Stiborii legitime descendentibus oppidum praedictum cum omni jure et proprietate ad nos et successores nostros revertatur“. Str. 74. „Privilegium super forum annale et septimanale in oppido Wasieczyn in terra halicensi“ z r. 1536. Str. 229. „Auctio theloni pontalis in oppido Wasieczyn haereditario Generosi Christophori Wasiecznyński“, z r. 1558. W r. 1556 potwierdza Zygmunt August granice Wasieczyna określone dokumentem z r. 1401 (Towarzysz duch. kat., Rok I, 1869, str. 490). *Lu. Dz.*

Wasiuki 1.) wś nad rz. Dzisienka, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łuck (o 18 w.), okr. wiejski i dobra, ks. Lubeckich, Borejki, o 69 w. od Dżisny, ma 10 dm., 120 mk. 2.) **W.**, wś i fol., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Soły (o 3 w.), o 17 w. od Oszmiany. Folw. (w 1865 r. Zabrożyckich) miał 1 dm., 7 mk. katol., wś zaś 21 dm., 198 mk. t. wyzn. (w 1865 r. w części Zabrożyckich 7, w części należących do dóbr Soły Antropowych 106, w części zaś skarbowej 1 duszę rewiz.) 3.) **W.**, zaśc. nad bezim. dopł. Ussy, pow. miński, w gm. Kojdanów, w miejscowości falistej, o 12 w. od Kajdanowa, 28 w. od Mińska. Mają tu własności szlachta Pietraszkiewiczowie i Szalkowscy. *J. Krz.*

Wasiukówka, wś, pow. orszański, gm. Wysokie (o 11 w.), zapasowy magazyn zbożowy gminny.

Wasiukowszczyzna, okolica pryw., pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 10 w. od Lidy ku Wilnu, 2 dm., 41 mk. katol.

Wasiule, wś włość. nad potok. Powerk-

sznis, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Daugieliszki (o 1 w.), o 26 w. od Święcian, ma 15 dm., 100 mk. katol. (w 1865 r. 44 dusze rewiz.).

Wasiuliszki 1.) wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski i dobra skarbowe Mile (o 15 w.), 4 dusze rewiz. włośc. i 8 jednodorców. 2.) **W.**, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Łabonary (o 7 w.), 6 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Łyngmiany. 3.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Antuzów, Mieszcz. Kajrewicz ma 40 dzies. (6 lasu, 7 nieuz.). *J. Krz.*

Wasiulki 1.) al. *Wasilki*, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Kozielków Kniahylin, o 40 w. od Wilejki, ma 9 dm., 99 mk. (w 1865 r. 47 dusz rewiz.); zarząd gminny. 2.) **W.**, wś skarb., tamże, o 1/2 w. od poprzedzającej, 3 dusze rewiz.

Wasiuny 1.) wś włośc. nad rzeką Świłką (dopł. Miadziółki), pow. święciański, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Hoduciszki, o 26 w. od Święcian, ma 20 dm., 153 mk. katol. (w 1865 r. 63 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 20 w. od Rossień.

Wasiuty, zaśc., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Głębokie (o 3 w.), 6 dusz rewiz.

Wasiutyńce, wś przy linii dr. żel. pld-zach., na przestrzeni Zmierzynka-Wołoszyńska, pow. lityński, okr. pol. Meżyrów (o 12 w.), gm. Owsianki, par. katol. Bar (o 10 w.), o 35 w. od Lityna, ma 102 dm., 316 mk. (podług innych danych około 700 mk.), 305 dzies. ziemi włośc., 36 cerkiewnej; dworska w 12 częściach. Posiada cerkiew p. w. św. Jerzego, wzniesioną w 1765 r., z 504 parafianami. Na gruntach wsi przystanek dr. żel., pomiędzy Barem a Serbinowcami. Okolice leśnista. Jest to dawna osada. Przy kolonizacji Podola dla obrony zamków kresowych, między którymi niepoślednie miejsce zajmował Bar, Zygmunt August przywilejem z r. 1565 nadał prawem lennem za zasługi wojenne szlachebnym (nobili) Wasiutyńskim uroczysko dla osiedlenia wsi, zwane Łukowa (arch. domowe), w późniejszych dokumentach mylnie nazwane Lichowa. Wasiutyńscy h. Korczak osadzając uroczysko, nazwali je od swego nazwiska Wasiutyńcami, i pod tem imieniem dalej wieś mianowano (z dokumentów). Zdaje się, że ród ten przybył z Rusi halickiej i osiadł na Podolu. W późniejszych czasach ród ten dostał się do Małopolski, Tomasz W., ststa sokołowski, ożeniony ze Szlubowską Józefą Anną, po 1794 r. osiadł w Lubelskiem (z dokumentów domowych), a syn jego Józef mieszkał na Ukrainie (Słown.

Geogr., t. IX, str. 763). Przywilej Zygmunta Augusta potwierdził Stefan Batory w r. 1576. Podług reg. pob. wwdztwa podolskiego z 1578 r. wś Wasziuthenki, należąca do ststwa barskiego, w posiadaniu vassallorum Wasziuthenki, płaci od 3 plugów, 6 ogr. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 303). W lustracyi Humieckiego z 1616 czytamy: „Wś Lichowa (właściwie Łukowa) al. Wasiutyńce. Tej wsi posesorami szlachtetni Antoni, Lechno, Łuczka, Jaško, Lesko, olim Stephani, i Wasyl Andruszko olim Jaczko filii Wasiutyńscy, za prawem lennem od ś. p. króla Augusta przodków ich na osadzenie tej wsi danem, które potem ś. p. król Stefan konfirmował de data Varsoviae 3 Aug. 1576 (Jabłonowski, Lustracye, 26). Z czasem ród ten, rozrodiwszy się, przybierał rozmaite przydomki, jak: Szach (Szachno), Lech (Lechno), Marczenko, Mironenko i inne, a że byli liczni, a służąc Rzpłtej, wojaczką się zwykle zabawiali, przeto w dalekich nawet stronach zostawili ślady swojej bytności. I tak z czasów wojen za Zygmunta III jeden z nich, pozostawszy w Rossyi, założył czy nabył osadę, którą nazwał Wasiutynskoje (gub. moskiewska pow. podolski, z relacyi); inny, zapewne z czasów Wiszniowieckich, widzimy bowiem na testamencie Anny z Chodkiewiczów ks. Koreckiej z d. 30 mar. 1626, na którym podpisani jako świadkowie: Samuel Wiszniowiecki i Aleksander Wasiutyński (Słow. Geogr., t. V, str. 163), założył w gub. połtawskiej wś Wasiutyńce (ob.) i tam pozostał. W zeszłym wieku jeden z Wasiutyńskich dostał czy nabył kawał ziemi na stepach chersońskich, na której założył osadę Wasiutinskoje (w pow. elizawetgradzkim). W. w drugiej połowie XVII i XVIII w. dzieliły losy ziemi barskiej. Po uspokojeniu zamieszek krajowych Lubomirscy, porządkując ststwo barskie, nabyte jeszcze w 1698 r. od Eust. Wyhoskiego, zagarnąć chcieli i W., jak dowodzi manifest przeciw Lubomirskiemu, staroście olsztyńskiemu, zaniesiony przez Wasiutyńskich do grodu latyczowskiego, w poniedziałek przed św. Egidiuszem 1761 r., lecz sprawa upadła następnie (z dokum. domow.). Z lustracyi naznaczonej przez sejm generalny z d. 7 maja 1764 widać, że prawa lenne tej wsi zostały przeniesione na dziedziczne. W r. 1773, d. 11 lut., Sobolewscy wyrobili sobie przywilej Stanisława Augusta na posiadanie dożywotnie W., rząd wszczął się proces, zakończony w r. 1774 d. 18 maja dekretem komisji wyznaczonej przez konstytucyę sejmową, usunięciem Sobolewskich (z dokum. dom.). Na gruntach W. znajdują się niewielkie stare okopy i w nich krynica, zwana Kulikową. Podług podania w miejscu tem przebywał niegdys

jakiś watażka Kulik. W. od dawna dzielone są na części, lecz wyłącznie do Wasiutyńskich należące, dużo jest zubożałych; jedną tylko część nabył w zeszłym jeszcze wieku przybyły na Podole z Litwy Walenty Chudkowski, ożeniony z Małgorzatą Kościuszkówną, część tę dał synowi Gasprowi Chudkowskiemu, który pojął Wasiutyńską i dotąd sukcesorowie ją posiadają (z dokumentów). Największa część należy dziś do Jana syna Hieronima Lechno Wasiutyńskiego, wraz z sąsiednią wioską Antonówką, odziedziczoną po stryju Adamie, zmarłym bezpotomnie. *M. Was.*

Wasiutyńce, sióło nad rzeką Kowrojeca, lew. dopł. Dniepru, pow. zołotonoski gub. połtawskiej, o 37 w. na pld.-wschód od Zołotonoszy, w pobliżu Jeremiejówki (założonej na cześć Jeremiasza Wiszniowieckiego), ma 547 dm., 3,574 mk. Założone przez Aleksandra Wasiutyńskiego, podpisanego jako świadek wraz z Samuelem Wiszniowieckim na testamentie Anny z Chodkiewiczów ks. Koreckiej z d. 30 marca 1626 r. (ob. t. V, 163).

Wasiutyńska Słoboda al. *Polkownicza*, wś, pow. taraszczański, u ludu nazwa nadawana wsi Staniszkówka (ob.).

Waški, ob. *Waszki*.

Waški 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Wierzchnie (o 2 w.), o 60 w. od Dżisny, 6 dm., 70 mk., (w 1865 r. 28 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś włośc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., o 29 w. od Oszmiany, 4 dm., 67 mk. (4 prawosł., 11 katol., 4 mahom.). 3.) **W.**, wś i dobra, pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Przytulanka, o 30 i 32 w. od Białegostoku. Wś ma 62 dzies. ziemi włośc. i 53 należących do różnych właścicieli; dobra, własność Wiktora Rutkowskiego, 119 dzies. (88 roli i pod zabud., 14 łąk i pastw., 14 lasu i 3 nieuż.). 4.) **W.**, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Łosinka, o 29 w. od Bielska, ma 406 dzies. ziemi włośc. 5.) **W.**, wś, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm., parafia praw. i katol. Szereszewo (o 3 w.), o 12 w. od Prużany, ma 30 dm., 180 mk. Wś ta, położona wśród niedostępnych błot, w pewnych miesiącach niekomunikuje się z resztą okolicy. Prowadzą do niej przez 2 wiorsty kładki wąskie, ułożone na palach w błocie ubijanych. Końmi dostać się do niej można korytłem rzeczki, niezbyt głębokiej. 6.) **W.**, wś, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Stare-Sióło, przy drożyni ze wsi Tarasowa do folw. Lachówki, ma 7 osad; miejscowość dość leśna, grunta szczerkowo-gliniaste. 7.) **W.**, zaśc., nad rz. Ptycz, pow. miński, w 2 okr. pol., gm. Stare-Sióło, o 14 w. od Mińska, ma 4 osady; grunta faliste, szczerkowo-gliniaste. Do niedawna okolica była leśna.

Waškiewicz, folw., pow. nowogródzki,

w 1 okr. pol., gm. Wsielub, o 2 w. od Nowogródka. *A. Jel.*

Waškiewiczze, ob. *Waškowicze*.

Waskoliszki, dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 89 w. od Poniewieża.

Wašków 1.) al. *Waškowo*, wś, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. i par. praw. Mieleżkowicze, o 15 w. od Mozyrza, ma cerkiewkę filialną. 2.) **W.**, ob. *Waškowo*. *A. Jel.*

Wašków, podług Rubrycelli dyec. łucko-żytomierskiej wś w par. Motowidłówka (t. j. w pow. wasylkowskim), posiada kaplicę katolicką. W spisach urzędowych ani u Pochilewicza niewykazana.

Wašków Kqt, osada młyn., pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Gródek, o 22 w. od Białegostoku.

Waškowce 1.) wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Horodek (o 6 w.), okr. wiejski Berezowce, o 34 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do gran. pow. mińskiego, ma 10 dm., 55 mk. (w 1865 r. 50 dusz rewiz.; należała do dóbr Duszczyce, Chełhowskich). 2.) **W.**, zaśc., tamże, 1 dm., 7 mk. żydów.

Waškowce 1.) w dokum. *Waškowce*, wś nad lew. dopł. Wili, pow. krzemieniecki, na pln. od Rachmanowa. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego 1583 r. p. Stefanowa Szumska wnosi z Waškowicz z 5 dym., 5 ogr., 7 ogr., 1 rzem. (Jabłonowski, Wołyń, 141). 2.) **W.**, wś, w dawnym pow. łuckim. Podług reg. pob. pow. łuckiego z r. 1583 Wasili Kmita z imienia Waszkowicz wnosi z 19 dym., 10 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 105). 3.) **W.**, wś i folw. nad Horyniem, pow. zasławski, na pld.-zach. od Zasławia. Folw. należy do zasławskiego klucza dóbr sławuckich, wś ma 76 dm., 527 mk., cerkiew. O 1 w. od wsi ze skalistej góry wytryska strumień, mający własności lecznicze. W pobliżu niego pod górą stoi wysoka wieża, wzniesiona przez jednego z ks. Sanguszków. *J. Krz.*

Waškowce, wś nad Trościańcem, pow. przyłucki gub. połtawskiej, o 34 w. na pln.-wsch. od Przyłuk, ma 2037 mk.

Waškowczyki, wś i fol. u źródle rz. Chomory, pow. zasławski, na pld. od Zasławia. Folw. należy do białogródzkiego klucza dóbr sławuckich.

Waškowicze 1.) wś pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 43 w. od Dżisny, 8 dm., 79 mk. 2.) **W.**, wś, pow. bychowski, gm. Propojsk (o 8 w.), ma 93 dm., 409 mk., zapasowy magazyn zbożowy gminny.

Waškowicze, w dokum. *Waskiewiczze*, *Waskowce*, *Waskowszczyzna*, wś przy ujściu pot. Grozdawiec do Szesteni, pow. owrucki, gm. Fośnia Wielka, o 99 w. od Żytomierza, 25 w. na pld.-zach. od Owruca, 15 w. od

Iskorości (st. poczt.), przy tr. poczt. z Żyto-
mierza do Owruca. Posiada cerkiew paraf.,
p. w. Narodzenia J. Chr., z drzewa wzniesio-
ną w 1785 r. kosztem parafian, i uposażoną
33 dzies. ziemi. Do par. należą wsi: Rudnia
Staropotapowska (o 5 w., ze smolarnią) i Ru-
dnia Ihnatpolska (również o 5 w.), wraz
z którymi ma 257 dm. i 2021 mk. praw., 50
katol. i 65 żydów. Cerkwie filialne znajdują
się w Meżyrzyczce (o 3 w.) i Ihnatpolu (o 5
w.). Składową część gruntów stanowi czer-
wonony granit, labradoryt, syenit i wołynit.
Wś należy do Stefana Przesłańskiego. Jest
to dawna osada, wspomniana już w doku-
mencie w. ks. lit. Aleksandra z 24 kwiet.
1494 r., mocą którego zatwierdza ziemianom
kijowskim Sidorowi Juchnowiczowi Waśko-
wiczowi i Iwanowi Haponowiczowi Uszcza-
powi podział ziem zarówno wysłużonych
przez ich przodków u w. ks. Witolda, jako
też i ich ojcowizn, uczyniony przez wwdę
kijowskiego Marcina Gasztoldowicza (A. J.
Z. R., cz. IV, t. I, 11). W 1518 r. 6 lipca
Zygmunt I potwierdza niektórym ziemianom
kijowskim (między innymi Uszczapowi i Wa-
śkowiczowi) prawo dziedzicznego władania
posiadanych ziem, z obowiązkiem służby kon-
nej i oswobadza ich od wszelkich innych
powinności (tamże, str. 17). W opisie zamku
owruckiego z 1545 r. wyliczeni są „służdy
ordynący“ zamkowi z sióła Waśkowiec i Me-
len Mickowicz, Kuźma i Jakub, Justyn i Boh-
dan Mickowicze, dymów pięć, służba, Jakub i
Maksym Chiniewiczze, dymy dwa, służba,
Wasili Uszczep, dym jeden, służba“ (tamże,
str. 44). *J. Krz.*

Waśkówka 1.) wś, pow. czerykowski,
gm. Łobanówka, ma 9 dm., 63 mk. Folw., od
1863 r. Hatajskich, 318 dzies. (60 roli, 20
łąk, 200 lasu). 2.) **W.**, wś, pow. klimowicki,
gm. Rodnia, ma 8 dm., 65 mk.

Waśkowo 1.) osada szlach., pow. dzisień-
ski, ob. *Drozd* 4). 2.) **W.**, fol., pow. or-
szański, od 1877 r. własność włosc. Filimo-
nowa, ma 144 dzies. (40 roli, 15 łąk, 60 lasu).
3.) **W.**, ob. *Wasków*.

Waśkówólka, wś i os., pow. konstanty-
nowski, gm. Swory, par. Huszlew, ma 14
dm., 92 mk., 240 mr. Wechodzi w skład dóbr
Huszlew. W 1827 r. było 14 dm., 75 mk.

Waśkowszczyzna 1.) folw., pow. dzi-
sieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajów, okr.
wiejski Hołomyśl, o 11 w. od Dżisny, ma 1
dm., 15 mk.; w 1866 r. własność Orańskich.
2.) **W.**, wś skarb., pow. nowoaleksandrow-
ski, w 1 okr. pol., par. i dobra skarbowe Du-
siaty. 3.) **W.**, wś i fol., pow. orszański, gm.
Moszkowo (o 4 w.). Wś ma zapasowy maga-
zyn zbożowy gminny; folw., od 1881 r. Sa-

charowych, 203 dzies. (101 roli, 45 łąk, 85
lasu). *J. Krz.*

Waśkowszczyzna, ob. *Waśkowicze*.

Waskul, szczyt wzn. 1737 mt., w karpac-
kim grzbiecie Czarnej Hory. Od Cz. Hory
wysokim siodłem (wyżej 1700 mt.) oddzie-
lony, wygląda W. nie na samodzielny szczyt,
raczej na terasę Czarnej Hory. Na płd. łączy
się W. za pomocą głębiej wciętego siodła
(1342 mt.) z Wiehinem (1474 mt.). Bezleś-
nym wierzchem grzbietu Czarnej Hory prze-
chodzi ścieżka łącząca Dżembronią z Jasie-
niowem i Szybenym. Stoki całe zalesione. U
płd. i wschodnich stoków W. wypływa na po-
łudnie płynący pot. Reguski, dopł. Cz. Cze-
remoszu; u płn. i zachodnich na zachód pły-
nący pot. Balzatul, dopł. Białej Cisy. *E. R.*

Waśłowice, 1531 *Warschlowitze*, 1534
Warsowitze, *Waschelwitz*, wś, pow. prądnicki,
par. kat. Biała (Zuelz), ew. Prądnik. W r.
1885 wś miała 374 ha, 51 dm., 300 mk. kat.

Waślowce, *Wasloutz*, wś nad pot. Kuczur
(lewy dopł. Prutu), pow. czerniowiecki, okr.
sąd. Sadogóra, posiadają par. gr.-nieun., gre-
ko-katol., Rusini (1885 r. było 985) należą do
par. w Sadagórze; st. poczt. w os. Kuczurmik.
Gmina ma 1927 mk.; obszar większ. własn.
205 mk. Właściciel (r. 1877) Jakubowicz.

Wasna, rzeka, w pow. słuckim, wypływa
z moczarów w okolicy wsi Kiele.

Waśniew, ob. *Waśniów*.

Waśniewo 1.) pow. nieszański, gm. i par.
Bądkowo. Osada nie podana w nowszych spi-
sach urzędowych. 2.) **W. Grabowo** i 3.) **W.
Gwoździe**, dwie wsi, pow. mławski, gm.
Szczepkowo, par. Grzebsk, odl. 21 w. od Mła-
wy. W. Grabowo ma 14 dm., 93 mk., 290
mr.; W. Gwoździe 4 dm., 44 mk., 240 mr. (48
nieuz.). Mieszka tu drobna szlachta. W 1827
r. W. Grabowo ma 13 dm., 88 mk.; W.
Gwoździe 4 dm., 18 mk. Według reg. pob.
pow. mławskiego z r. 1578 wś Waśniewo
Grabowo, w par. Grzebsk, miała $\frac{1}{2}$ łąnu, 1
zagr. bez roli. W. Głuchy płaciło od $3\frac{1}{2}$ łąn.;
W. Gwoździe od 6 posiadaczy na $2\frac{1}{2}$ łąn, 2
mr.; W. Opiechy od 4 posiadaczy na 2 łąn.
(Pawński, *Zródła dziej.*, XVI, 81). *Br. Ch.*

Waśniewo, fol., pow. sieński, od 1881 r.
własność Boguszewskiej i Gajewskiej, 141
dzies. (19 roli, 7 łąk, 110 lasu).

Waśniów, os. miejska, poprzednio mia-
steczko, pow. opatowski, gm. i par. Waśniów,
leży w górzystej okolicy, rozciągającej się u
płn. stoków pasma Łysogórskiego, odległego
o 5 do 6 w., na płd.-zach. od Kunowa (odl. 7
w.), posiada kościół par. murowany, szkołę
początkową, urz. gm., 36 dm., 386 mk., 301
mr. ziemi. W. Poduchowny, dawne probos-
tstwo, ma 2 dm., 16 mk., 56 łąn. W r.
1827 było 42 dm., 295 mk. Najbliższa st.

poczt. i st. dr. żel. w Ostrowcu (około 10 w. na pñ.-wsch.). W pobliżu W. leżał fol. Gaj, miejsce urodzenia i pobytu Wespazjana Kochowskiego, poety XVII w. Fol. ten, należący do dóbr Chocimów, dziś nieistnieje podobno. W. wchodził przed r. 1865 w skład klucza pękosławickiego dóbr rząd. Kunów. W dok. ks. Mieszka z 1145 r., potwierdzającym nadania dla klasztoru w Trzemesznie, powiedziano: „Comes Micora contulit Jesovo prope Wasnow“. R. 1146 nadaje temuż klasztorowi targowisko W. („forum Wasnowe“) księżna Salomea. Akt z r. 1147 wymienia w liczbie posiadłości klasztoru „Wasnow forum cum villa“. W r. 1348 klasztor wkłada na wójta w Lubieniu obowiązek odbycia jednej podróży rocznie do W. w sprawie klasztoru (Kod. Wielk., n. 11, 12, 15 i 1279). Wydawca „Kodeksu Małop.“ (II, 42, 45) mylnie odnosi do W. „possesiones de Vicesinou cum lacubus et jus castorum et pasagii in fluvio Visla“ w dokum. Grzegorza IX z r. 1229 dla klasztoru sulejowskiego wydanym, gdyż W. nie leży nad Wisłą i nie należał do klasztoru sulejowskiego, zaś ustęp powyższy odnosi się do Wysocka w pow. radomskim, nadanego klasztorowi przez Konrada ks. mazow. w r. 1224. Kazimierz W. nadał osadzie w r. 1351 prawo miejskie średzkie i wójtostwo. Kościół paraf. w W. wspomniany w dok. z r. 1362. Jakub, prokurator waśniowski, jest pełnomocnikiem klasztoru trzemeszeńskiego (Kod. Małop., III, 154, 314, 319). Zapewne przy końcu XIV w. drogą zamiany przeszedł W. na własność klasztoru wachockiego. Według Długosza miasteczko W. posiada kościół paraf. drewniany, p. w. św. Piotra. Dziesięcinę z łąnów miejskich, wartości do 10 grzyw., pobiera opat wachocki. Pleban ma role i łąki. Rozległa parafia obejmowała, prócz miasta, 25 wsi. Kazimierz Jagiellończyk nadał miastu jarmarki jak świadczy potwierdzenie Augusta III w r. 1761. W r. 1578 daje W. szosu fl. 4 gr. 24. Od 3 przekupni soli, 2 palących gorzałkę, 3 rzeźników, 4 rzemieśl., 3 komorn. i 2 łąnów miejskich. Jest więc drobną i biedną mieściną. W r. 1656 proboszcz Benedykt Delegowicz wznosił dotąd istniejący kościół murowany. Pożar zniszczył osadę około r. 1840. W. par., dek. opatowski, 3201 dusz. W. gmina ma rozległości 8604 mr., w tem 4353 ziemi dwor. i 3734 mk. (233 żyd.). Sąd gm. okr. IV w os. Kunów, st. p. Ostrowiec. W skład gminy wchodzi: Boleszyn, Boleszyński Gaj, Broniowice, Bukowie, Chocimów, Czajęczyce, Czachów, Jamy, Kotarzyn, Małe Jodło, Nosów, Pękosławice, Piotrów, Prusinowice, Szeligi, Waśniów, Wióry, Wojciechowice, Zagaje Grzegorzewskie i Boleskie, Zajączkowie. *Br Ch.*

Wasniuny, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 27 w. od Poniewieża.

Wassaken al. *Eymenischken*, wś, pow. piłkałowski, st. p. Pilkallen.

Wassantkehmen, wś, pow. piłkałowski, st. p. Kussen.

Wasserblotte, leśniczówka, pow. międzychodzki, 8½ klm. od Sierakowa, wchodzi w skład nadleśnictwa sierakowskiego (Zirke).

Wassergrund, fol. do Brocza, st. p. Brocz, paraf. kat. Sypniewo; 3 dm., 73 mk.

Wasserhof, fol., pow. bystrzycki, ob. *Gräfenort*.

Wasserjentsch, dobra i wś, pow. wrocławski, par. ew. Domslau, kat. Ołtaszyn. W r. 1885 dobra miały 230 ha, 5 dm., 118 mk. (42 kat.); wś 20 ha, 18 dm., 69 mk. (19 kat.).

Wasserlaucken al. *Wasserutschen*, wś, pow. wystrucki, st. p. Aulwoehnen.

Wassermuehle (niem.), os. młyńska, pow. kwidzyński, obwód dominialny Bogusze.

Wassermuehle, ob. *Wodny Mlyn*.

Wasseroels, ob. *Krummoelse*.

Wassienen, pow. niborski, ob. *Warzyny*.

Wassileu, ob. *Wasylów*.

Wastakiszki, wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Dągieliszki (o 7 w.), okr. wiejski Izabelin, o 30 w. od Święcian, 3 dm., 23 mk. kat. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.).

Wasteryszki, zaśc., pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 7 w. od Kowna.

Wasupka, rzeczka, w pow. lidzkim, przepływająca pod folw. Jagiełowicze, okolicą Jocz, wsią Kaszety (młyn), wsią Pakuliszki, folw. Romany i wsią Staniuńce, będzie to prawdopodobnie Osupka (ob.), dopł. Mereczanki.

Wasyl..., ob. *Wasil...*

Wasylczyk, futor i las, pow. uszycki, gm. Łysiec, par. Żwańczyk, o 2 w. od Żwańczyka. Futor należy do kościoła, las do Ign. Chetmińskiego. *X. M. O.*

Wasyli, potok, prawy dopływ Mołdawicy (bukowińskiej). Wypływa u stóp Soenu (842 mt.), płynie otwartą doliną ku północy i po 4½ klm. dł. biegu wpada w poziomie około 610 mt. do Mołdawicy w obrębie wsi Watra Mołdawica. *E. R.*

Wasylicha, wś nad bezim. dopł. Torczycy, pow. taraszczański, w 2 okr. pol., gm. Krzywiec, o 34 w. od Taraszczy, ma 1053 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 734 mk., 1717 dzies. ziemi. Posiada cerkiew p. w. św. Stefana, z drzewa wzniesioną w 1749 r. i uposażoną 56 dzies. W zeszłym wieku własność ks. Wiśniowieckich, w początku bieżącego Wojciecha Walewskiego, córka którego Józefa wzniosła W. i Suchy Jar Janowi Giżykiemu. *J. Krz.*

Wasylińska, góra, wzn. 407 mt.; jest to erozyjne wzgórze wznoszące się nad Zbarazem, rozłożonym nad rz. Gniezną. Najniższe w okolicy poziomy tej rzeki przenosi góra ledwo 100 mt.; nad sąsiednią wyżynę nie wznosi się więcej jak 20—50 mt. Góra jest zbudowana z wapienia litawskiego al. miocenńskiego. Czub jej i stoki nagie, tylko południowe są nieco lasem podszyte. E. R.

Wasylków, *Wasilków*, w kronikach *Wasi-
lew*, *Wasiliew*, *Vasilcovia*, mto główne pow. wasylkowskiego, na lewym brz. rz. Stuhny, w kotlinie otoczonej wzgórzami, pod 50°11' płn. szer. i 47°59' wsch. dług., o 36½ w. na pld.-zach. od Kijowa, o 7½ w. od stacyi Wasylków dr. żel. kijowsko-brzeskiej, przy trakcie z Kijowa do Odessy. Ma (w 1887 r.) 18039 mk. (9180 męż., 8859 kob.), w tej liczbie: 11064 prawosł., 42 rozkoln., 20 katol., 1 mahom., 6912 żydów. W 1858 r. było tu 1571 dm. (4 murów.), 11401 mk. (134 katol., 3746 żydów), 3 cerkwie (soborna p. w. św. Teodozego, na górze, śród wałów dawnego zamczyska, zbudowana na miejscu dawnej z muru w 1758 r. przez archimandrytę pieczerskiego Łukę i uposażoną 50 dzies. ziemi; *Nikołajewska*, wzniesiona z muru w 1792 r. i uposażona 33 dzies. i drewniana *Pokrowska*, wzniesiona na miejsce dawniejszej w 1838 r. i uposażona 10 dzies.), synagogę, dwa domy modlitwy żydowskie, szkoły: ludowe, cerkiewna i żydowska, apteka, 86 sklepów, st. pocz. i telegr. Do miasta należało 10087 dzies. (881 dzies. w obrębie miasta). W 1880 r. rozchody wynosiły 15061 rs., zaś w 1860 r. dochody 6680 rs.; kapitał zapasowy 53256 rs. W tymże roku było w mieście 10 fabryk, produkujących za 13423 rs. (5 fabryk tytoniu, 1 mydła, 1 świec łojowych, 1 browar, 2 cegielnie). W 1880 r. istniało 6 fabryk, zatrudniających 26 robotników i produkujących za 29768 rs. Targi odbywają się co tydzień, jarmarki zaś 4 razy do roku. Przedmieścia noszą nazwy: *Wojejszczyzna*, *Zapadyńce* i *Zastuhnne*. Gmina wasylkowska składa się z 2 okr. wiejskich, obejmuje 3 miejscowości (mto pow. W.), ma 661 dm., 3677 mk., 11310 dzies. ziemi (10837 włosc., 1 dworska, 222 cerkiewnej, 250 skarbowej). St. W. dr. żel. pld.-zach., odl. o 7½ w. od miasta, pomiędzy st. *Bojarka* (o 13 w.) a *Motowidłówka* (o 10 w.), odległa jest o 34 w. od Kijowa a 574 w. od Brześcia. W mieście widać szczątki sypanego grodu na górze. Z kształtów nasypu zaokrąglonego z wklęsłością górną należą do czasów przedhistorycznych. W niektórych miejscach wystające kęty okopu łączą się z sobą za pomocą wałów. W jednym z takowych narożników widać ślady wewnętrznej komory. Rzeka Stuhna

rozgranicza dwa różne co do natury gleby obszary. Na prawym wybrzeżu jej ciągną się okolice czarnoziemne, stepowe, równe; na lewym zaś obszar piaszczysty i lesisty. Różnice warunków fizycznych spowodowały też odrębne bytowe stosunki. Na lewym brzegu rozwinęło się osadnictwo, na prawym życie koczownicze. Dubois de Montpéroux na podstawie tych faktów osnuł swą hipotezę o horodyszczach i mogiłach wydrążonych w Rosyi południowej. W dzielnicy leśnej, mówi on, napotyka się horodyszcza i wały, jako zabytki po ludach osiadłych; w dzielnicy stepowej zaś, oprócz kurhanów, tak zwane mogiły wydrążone, wklęsłe, majdanowe, kutyłówki, dupnate (po francuzku: mardelles) jako już typowa pozostałość po ludach koczujących. Mogiły te prawdopodobnie służyły ludom tym za przytułki zimowe wśród stepów; jakoż Dubois de Montpéroux naliczył tychże najwięcej nad rz. Rosią, Rosawą, Sulą, Trubieżą i Stuhną i na tak zwanych dzikich polach. Kraj za Stuhną położony osłaniał się horodyszczami i wałami od nomadów stepowych; majdanowe zaś mogiły, właściwe koczownikom, dosięgały w tej stronie aż pod Wasylków, gdzie już roztworzysty i stepowy kraj się kończył a zaczynała zamieszkana i leśna ziemia. Od stepów zatem Kijów z okolicą po Stuhnę wcześniej bardzo musiał się zabezpieczać, już horodyszczami, które służyły za warowne schronienie ludności w czasie napadu, już obronnemi na granicach wałami. Już w. ks. Włodzimierz przed tym południowym nieprzyjacielem jał zapierać granice swoją grodami i wałami. Grody te powznosił na Deśnie, Ostrze, Sule, Trubieży i Stuhnne. W rzedzie takowych był i Wasylew, który tenże w. ks. dźwignawszy również, tak go nazwał od imienia swojego, otrzymanego na chrzcie św. W 996 r. podstąpił pod W. Pieczyngowie. Włodzimierz z małą drużyną wyszedł na ich spotkanie, lecz nie mogąc im sprostać, umknął z pola bitwy, pod mostem się ukrywając. Wtedy to książę ten ślubował postawić w Wasylewie cerkiew p. w. Przemienienia Pańskiego, albowiem bitwa ta zaszła w to święto. Ocalawszy Włodzimierz, postawił cerkiew w W., i jak mówi Nestor „wyprawił wielką ucztę; trzysta werek miodu usyciwszy i wezwał bojarów swoich i posadników, starszyznę ze wszystkich grodów i ludzi mnóstwo i rozdał ubogim trzysta grzywien. Ucztował książę trzy dni i wrócił do Kijowa“ (Bielowski, Monum., t. I, str. 67). Władca ten zbudował tu swój dwór (terem) myśliwski, którego miejsce mieszkańcy wskazują dziś jeszcze około sobornej cerkwi dzisiejszej na górze. W W. miał się urodzić błog. Teodozy Pieczarski († 1074) i jest

tradycya, że zanim został on pierwszym iumenem ławry pieczarskiej, przebywał tu w jaskini podziemnej. Krynica zaś, którą sam jakoby wykopał, do dziś istnieje. Pod r. 1136 czytamy w kronice, że Olgowicze przeszedłszy Dniepr d. 24 grudnia z Połowcami zaczęli niszczyć bliższe otoczenie Kijowa, koło Trypola, Krasnego, Biłhorodu, Wyszogrodu i Wasylewa wojując (Ipat. letop., str. 215). Innocenty Giziel, piszący r. 1674, podaje, że w. ks. Andrzej Juriewicz Boholubski, zwany „Kitajem“, wskutek ostatniej woli ojca swego w. ks. Jurja Włodzimirowicza Dołhorukiego, nadał jakoby pieczarskiej ławrze około 1157 r. gród Wasylew z przyległościami, oraz Myczesk (późniejszy Radomyśl). Hramota nadawcza miała się w ławrze przechowywać. Ale gdy w 1590 r. archimandryta pieczarski Malecyusz Bohuryński Chreptowicz, jadąc na sejm do Warszawy, zabrał ją z sobą, ażeby król Zygmunt III takową zatwierdził, w drodze, zanocowawszy w zamku wasylkowskim d. 11 maja, utracił ją wskutek pożaru wynikłego tej nocy. Udał się więc do patriarchy carogrodzkiego Jeremiego, który mu kopią onęj hramoty dostarczył (Zakrewski, Kiew, str. 607). Jednakże uczony metrop. kijow. Eugeni Bołhowitynow uważa przywilej ten za wątpliwy, a to z powodu rażących w nim anachronizmów i fałszów (ob. Opisanie ławry pieczars.). Nadto, gdyby W. był już wtedy własnością ławry pieczarskiej, to oczywiście nie mógłby zostać stolicą udzielnych książąt, jak o tem świadczą kroniki, wymienające pod r. 1165 Romana Wiaczesławicza, jako panującego udzielnie na Wasylewie i Krasnem (Ipat. letopis, str. 359). W. za Rusi wielkoksiążęcej miał strażnicze znaczenie. W 1187 r. Światosław, w. ks. kijowski, i Ruryk stali na Wasylewie, strzegąc ziemi swej od Połowców, którzy wojowali na „Ubrzeżu“ (Ipat. letop., str. 456). Za czasów najścia Batego z Mongołami na Ruś 1240 r. klęska zadana całej okolicy dotknęła i W. Dopiero po zajęciu przez Litwę opustoszonej ruskich krajów, okolice te zaczęły się powoli i na nowo odradzać. Podniósł się tedy z ruder Kijów, a i W. mógł się naonczas choć w małączką odrodzić osadę. Ale zaledwie kraj ten ocknął się po spustoszeniu mongolskiem, gdy w 1482 r. najście Mendligireja znowu go powtórnie zniszczyło. Dopiero za panowania Batorego kraj na prawym brzegu Dniepru zaczyna się na nowo kolonizować. Na dawnych opustoszonych sieliszczach nowe powstają osady. Wtedy i W. występuje jako osiadły. Należy on do ławry pieczarskiej, której ówczesny archimandryta Melecyusz Bohuryński Chreptowicz, pochodzący ze szlachty Wołynia, ściągą tu ludzi i osadza. Wkrótce okazała się potrzeba zamku, jako w miejscu, przez które szlak tatarski od dzikich pól przeciągał. Archimandryta prosi też Batorego, aby miasto na prawie magdeburskiem założyć mu dozwolił, tudzież i zamek na dawnem horodyszczu odbudować „ku większemu ubezpieczeniu od nieprzyjaciela pogaństwa Tatar“, jako też o jarmarki i targi, oraz o karczmy wolne. Stefan Batory, przychylając się do prośby archimandryty, d. 28 marca 1586 r. wystawia przywilej, mocą którego dozwala archimandrycie „miasto sadzić“ i zamek odbudować, nadaje miastu prawo magdeburskie, z wywoleniem mieszczan od wszystkich innych praw ziemskich, i chcąc mieć „aby przez wójta, burmistrzów, rajców i innych urzędników to prawo magdeburskie we wszelkim porządku sprawowane i dzierżone było“. Okrom tego ustanawia dwa doroczne jarmarki, jeden na Wniebowstąpienie Pańskie, drugi w dzień Pokrowy Presw. Bohorodicy; targi zaś w niedzielę każdego tygodnia. Karczmy wolne mieszczanie mogą trzymać i w nich miód, piwo, gorzałkę i wszelkie inne napoje szynkować. Przywilej ten zatwierdził następnie Zygmunt III w 1589 r. d. 7 lutego (Akty J. Z. R., t. III, str. 309). Archimandryta Chreptowicz przez założenie zamku w W. znakomicie zaopatrzył bezpieczeństwo okolicy. Dotąd były tylko zamki w Kijowie, Białocerkwi i Korsuniu. Za Zygmunta III, gdy po całej Kijowszczyźnie rozpoczęło się stałe osadnictwo, to jeszcze więcej w okolicy nadstuhuńskiej i nadirpieńskiej obronnych, wspierających się wzajemnie, przybyło zameczków, jak w 1593 r. wzniesiony w Chwastowie, w Didowie r. 1595, w Hulanikach czyli Motowidłowie między 1595 a 1608 r. Po Mel. Bohuryńskim Chreptowiczu został archimandrytą pieczarskim Nikifor Tur. Jego to z rozkazu Zygmunta III komornik Sośnicki wprowadził w posiadanie W., który po r. 1593 był zabrany i trzymany chwilowo przez metrop. Rahożę (Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1, str. 386). W 1594 r. Erich Lassota von Steblau, poseł Rudolfa II jadący na Zaporozże, przejeżdżał przez W.; widział on tu zamek i miasteczko, mocną dokoła opatrzone palisadą (Put. zap., str. 16). Po Nikiforze został archimandrytą pieczar. Elizyusz Pletelnicki. W 1618 r. wyniknął spór pomiędzy Pletelnickim a mieszczanami kijowskimi, którzy skarżyli się na archimandrytę, że on wraz z kapitułą urządza samowolnie w swoim mczku Peczersku jarmarki, a nadto z dóbr swoich monasterskich W., Didowa i Puchowa podwozi miody i gorzałkę i na polu pod samem Kijowem, jakby w obozie się rozłożywszy, szynkuje takowe z wielką szkodą m. Kijowa (Arch. J. Z. R., III, t. 3, str. 464). Taryfa podatku podymnego wdztwa kijow-

skiego z r. 1631 głosi: „z mczka W. z 8 dym. rynkowych po 1 złp. 6 gr., z 14 po 24 gr., z 35 dym. u bezogrodników po 24 gr., z 3 nędznych chałup po 20 gr., pop 6 złp., kował 6 złp., szwiec 6 złp. (Arch., J. Z. R., cz. VII, t. I, str. 391). W 1640 r. w m. lutym wpadli Tatarzy i rozłożywszy się pod W. i Kopaczowem, całą okolicę spustoszyli (Jerlicz, t. I, str. 44). Za czasów wojen Chmielnickiego W. zajęli Kozacy i już r. 1648 stała tu sotnia z pułku kijowskiego. Sotnikiem jej był Mikita But. Tegoż roku d. 11 lutego przejeżdżali przez mczko komisarze polscy Adam Kisiel, wvda braclawski, i Miaskowski, podkomorzy lwowski, powracający z komisji pereasławskiej (Spom. ojez., II, str. 12). Gdy w 1651 r., po zwycięstwie beresteckim, hetman w. kor. Mikołaj Potocki z wojskiem kor. udał się na Ukrainę i 17 września stanął obozem pod W., gościnnie podejmowany był przez archimandrytę pieczarskiego. Po czym przybyli tu posłowie kozacy, prosząc o łaskę. Potocki przyjął ich w namiocie, a następnie do Chmielnickiego wyprawił Machowskiego (Dyaryusz obozowy w Staroż. Grabowskiego, t. I, str. 295). Miasteczko to zastały wojaka koronne pustem zupełnie (Kochowski), albowiem powietrze wyludniło je ze szczeniem. Roku 1653 zatrzymał się w W. orszak patriarchy antiochejskiego Makarego, udającego się przez Ukrainę do Moskwy. W dzienniku jego podróżnym czytamy: „Pod zastoną konwojującego nas oddziału kozackiego, przybyliśmy do miasta, nazywającego się Wasylewem. Niedaremnie to miasto nosi to nazwisko; obszarne jest i okazałe, gdyż w niem niejeden gród, ale trzy z warownemi zamkami, jeden wewnątrz drugiego rozmieszczone są na cyplu spadzistego wzgórza. Ale podczas naszego w tem mieście pobytu było ono całkiem z mieszkańców ogołocone, bo dwa lata temu jak wyglądała tychże morowa zaraza. Spotkało tu nas tylko duchowieństwo, z nader szczupłą garstką parafian, za miastem, z rozwiniętymi chorągwiami, i poprowadziło nas pod górę, do wspaniałej cerkwi, znajdującej się wewnątrz trzeciej cytadeli. Cerkiew ta jest p. wez. św. Antoniego i Teodozego, patronów kozackiego kraju. Cerkiew ta wielce ozdobna; ikonostas w niej o szerokich jest rozmiarach, na podobieństwo greckich. Nad nim obraz Bogarodziicy, godzien podziwu, tak żeśmy podobnego nigdzie nie widzieli“. Dalej autor zachwycając się nad malowaniem tego obrazu, dodaje, że kozacy malarze widocznie u frankskich artystów (Europejczyków) zapożyczyli sztuki swojej malowania. Ówczesny archimandryta pieczarski Józef Tryzna na powitanie patriarchy zjechał do W. (Travels of Macary). Na

mocy traktatu andruszowskiego r. 1667 Kijów z obrębem jednomilowym odszedł do Rosyi, W. zaś pozostał w granicach Rzpltej. Ponieważ granica od strony Kijowa była od nikogo niebroniona, dla tego też otwarło się szerokie pole dla wałęsających się band kozackich, któremi tak W. jak i bliższe jego okolice były natłoczone. Wówczas na tę zaniedbaną granicę przysłany był od Rzpltej pułkownik Jan z Opolska Piwo. Gdy mu Kozacy z W. pochwycili towarzysza i pomimo upomnienia się wydać go niechcieli, Piwo „wziął imprezą“ W., z którego zamiast zaludnionej osady dymiącej się tylko pozostały zgłiszcza. Po dokonanym odrocie Piwo wkrótce powołanym został na Litwę, dozór i czuwanie nad granicą poruczono komendantowi fortecy dymirskiej Eliaszowi Nowickiemu. I za niego swawolne kupy kozackie wyrwać się wkraj polski i niepokoić go nieoprestawały. Nowicki skarżył się o to przed wvdą kijowskim kn. Grzegorzem Kozłowskim i domagał się, aby wvda skrócił wybryki i wziął Kozaków w karby ładu. W 1686 r. nastąpił w Moskwie drugi traktat t. zw. Grzymułtowskiego, między punktami którego był i ten, że pełnomocnicy carscy zadowolnili się Kijowem, z przydaniem tylko Wasylkowa, o który usilnie proszono, jako o dobra monasteru pieczarskiego (Jabłonowski, Źródła dziejowe, t. I, str. CIX). Ale i potem długo jeszcze W. niemógł się podnieść po spalaniu. Podług opisu mka z 1686 r.: W. obecnie pusty, mieszkańców niemasz nikogo, a przedtem znajdowały się tu trzy grody; wał z ziemi sypany był zaopatrzony w dębową palisadę, ale ta została spalona, a wał w wielu miejscach się rozwalił. A mczko W. leży na brzegu kijowskim rz. Stuhny; przy niem na rz. Stuhnne grobla młynowa; na tej grobli most, na którym pobiera się mostowe myto od przejezdnych na rzecz Maksyma Bondara, poddanego monasteru pieczarskiego. Tenże Maksym Bondar zaprowadził pod W. saletrzane majdany i ludzi robozczych na tych majdanach 40. Na rzece Wasylkowiec pod miastem grobla młynowa, ale obecnie na tej grobli młyna niemasz. A z kijowskiej strony pod W. w górę i w dół rz. Stuhny pokosy i siana mnogie: koszone to siano dla Maksyma Bondara“ (Arch. J. Z. R., t. I, str. 539). Semen Palej gdy był w Chwastowie nieustannie przez Polaków napastowany, począł się za nowem oglądać siedliskiem i w tym celu w 1694 r. wysłał swych posłów do hetmana Mazepę, z propozycją, aby wolno mu było, gdy Chwastów opuści, przejść na osiadłość z wszystką swą „wolnicą“ do W. lub Trypola; w razie zaś odmowy groził, że z Turcyą zawiąże układy i stanie po jej stro-

nie (Wieliczko, t. III, str. 208). Nie przyszło atoli do tego. Traktat Grzymułtowski, odstępujący Rosyji Kijów z W., Stajkami i innymi, został dopiero w 1710 r. uznany i zatwierdzony przez Stany Rzpltej. W traktacie tym czytamy co do W. następujący ustęp „a koło Kijowa grunta, które są między rzekami Stuhną albo Stulną (tak?) aż do W., i temuż miasteczkowi Wasilkowi, i od niego włączonych od brzegu rz. Stulmy w pole, jak W. stoi, o pół mili wyżej, i stamtąd w pole na prosę (tak) do brzegu Irpienia ma być dukt prowadzony... który przez komisarzy JKr. Mei i Ich Carsk. Wielicestw osobliwymi znakami i kopcami, te miejsca wyżej wyrażone ograniczone być mają“ (Vol. leg., t. VI, str. 75). Jednakże do tego ograniczenia nie przędło jeszcze przyjść miało. Uregulowanie granicy z roku na rok odkładano. Tymczasem na stronie ruskiej urządzono forpocztę graniczną a i W., dotąd pusty, zaczął się powoli zaludniać. Pomyślano też i o odnowieniu dawnych tutejszych fortyfikacji, a mczko wałem i inną obroną wzmocniono (Kuryer polski z 1737). Atoli wzrost mczka nagle został wstrzymany z powodu, że granicę od strony polskiej, z przyczyny jakoby grasującego podówczas morowego powietrza w Turcyi, zaczęto zamykać, tak że styczność i związki wszelkie pomiędzy dwoma krajami zrywały się i ustawały. To też w 1732 r. skarżą się mieszkańcy W. na to, iż na forpoczcie granicznej oficerowie, z powodu jakoby morowego powietrza, nie przepuszczają nikogo za granicę polską, jak też z zagranicy do W., stąd oni niemogąc dostać z zagranicy ani zboża dla siebie ani siana i furazu dla konstytucyjnego wojska, muszą się rujnować ostatecznie, i jeżeli ta ich skarga niebędzie przez władzę uwzględnioną, to się oni z W. porozchodzą wszyscy (Andr., Istor. mater., zeszyt 4, str. 102). Ale jest ślad, że i potem jeszcze ta granica, tak samo zamykana, bywała (Kuryer polski z lat 1743—4—9). Żle określona granica, wciąż zmiennego obwodu, niemniej się stawała przyczyną kilku skarg i zażaleń ze strony właścicieli pogranicznych, których dobra tu leżały. I tak w 1748 r. skarżą się Tarnowscy, że Obuchów od ich dóbr dziedzicznych t. zw. Firlejowskich oderwano do Rosyji; to znów w 1758 ławra pieczarska upomina się o Barachty, które z W. od wieków jedną stanowiły całość, dziś odpadły do Polski (Kamunin, Sborn. mater., zeszyt I, str. 95 i 98). Nieuregulowana też granica nie mogła nadto być dobrze strzeżoną ze strony polskiej; jakoż wciąż bandy hajdamackie, formując się w W. lub jego okolicy, wkradały się w pogranicze polskie i trapiły je codziennym prawie rozbojem, tak że w niem ciągle trwał stan pół pokoju, pół wojny (Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3, str. 710). W 1755 zjechał tu Derwisz Muhammed Effendi, poseł turecki, jadący do Rosyji. Eskorta polska przeprowadzała go od granic Turcyi aż do W., gdzie około 10 dni zatrzymać się musiał, nim mu dostarczono karetę, oraz potrzebną ilość wozów i koni (Sękowski, Collect., t. II, str. 291). W. ks. ross. Paweł z małżonką Anną Fedorówną, w podróży zagranicę 1781 r. przejeżdżał przez W., zatrzymał się on tu dzień cały, zwiedzał mczko i do najbiedniejszych chat zachodząc, ubogich mieszkańców wspierał hojnym datkiem (Askoczenski, Kiew, t. II, str. 539). W 1783 r. nareszcie nastąpiło uregulowanie granicy. Wytknięto też linię graniczną i wzdłuż takowej postawiano słupy z herbami obu państw, i numerami (Andr., Istor. mater., zeszyt 4, str. 53). Granica od W. nie została wszakże wytknięta wzdłuż lewego brzegu rz. Stuhny, ale i na prawym jej brzegu spory szmat ziemi odcięto do Rosyji. Na tym więc skrawku postawiono w polu komorę graniczną ruską i kwarantannę, nazywaną przez lud „Kałantyrem“. Obok tej komory zabudowało się prawie drugie miasteczko. Naprzeciw zaś t. zw. „Kałantyr“ stała komora celna polska we wsi Mytnicy Aksakowej, następnie należącej w połowie do hetm. Branickiego a w połowie do Ignacego Rulikowskiego. W. podniósł się wtedy szybko. Były już wtedy w nim 2 cerkwie murów. i jedna drewniana; 4 dwory monasterskie, 8 domów rząd. należących do komory, 6 domów służbowych, 11 chat żołnierskich, 34 kramów, 4 szynki należące do ławry pieczarskiej, 3 szpitale, 3 domy popowskie, 3 domy należące do służby cerkiewnej—347 poddanych monasterskich (Andr., Istor. mater., zeszyt 10, str. 195). Miasteczkiem zarządzał z ręki monasteru mnich, nazwany horodniczym. W 1786 r. wszystkie dobra monasterskie, a w ich liczbie i W., zostały zabrane na skarb. Po rozbiorze Rzpltej w 1795 r. granica została skasowana, a W. przeznaczono na stolicę powiatu. Wzniesiono tu wtedy piętrowy dom mурowany dla pomieszczenia sądów i biura dla władz powiatowych. Żydzi po wypędzeniu ich z Kijowa zamieszkali w mieście. Ożywił się też znowu W. Oprócz tego gościniec pocztowy, przechodzący tedy z Kijowa do Odessy, ożywił miasto. Ale gdy po zbudowaniu dr. żel. brzesko-kijowskiej trakt ten został zaniedbany a kolej ominęła miasto, to i konieczne warunki dla rozwoju i życia zostały mu odjęte i miasto z dnia na dzień upada. W 1825 r., podczas rokosz pułku czernihowskiego, decembrzysta Sergiusz Murawiew d. 30 grudnia zajął zbrojnie W. na drugi dzień wszakże skierowawszy się ku

Trylisom, tam przez generała Gejsmara był rozbity i wzięty do niewoli (ob. Rapport de la commission d'enquête, St. Petersburg, 1826, str. 136).

Edward Rulikowski.

Wasilkowski powiat, położony w środkowej części gub. kijowskiej, zajmuje 81·9 mili al. 3961·7 w. kw. Powierzchnia w części falista; szereg wyniosłości przechodzi z pow. kijowskiego i niknie niedochodząc rz. Rotoki. Pomiędzy rz. Protoką i Kamionką, dopływami Rosi, rozciąga się dość obszerne płaskowzgórze, stanowiące środkową część powiatu i ograniczone od płn. rz. Unawą i Stuhną. Zachodnia część powiatu jest niska i tylko na wybrzeżach Rosi, Kamionki i Unawy spotykają się niewielkie wyniosłości. Część północna, granicząca z pow. kijowskim, nosi po części charakter Polesia. Około Białejcerkwi rozciąga się obszerna równina ku Wasylkowowi, Chwastowowi i Mirówce, szeroka od Mirówki do Chwastowa 40 w., a długa od Białejcerkwi do rz. Stuhny 70 w. Powiat nie posiada rzek spławnych, obfituje jednak w ogóle w rzeki i strumienie. Znaczniejsze rzeki są: Roś, przepływająca na przestrzeni 179 w., Irpeń na granicy północnej, Stuhna, biorąca początek w powiecie, Protoka, Kamionka, Nataszka, Olszanica, Uzin, Kraśna Jachna i in. Na wszystkich rzekach powiatu znajduje się 93 młynów. W niektórych źródłach spotyka się ślady żelaza. Jezior powiat nie posiada, rzeki natomiast w wielu miejscach tworzą obszerne stawy. Błota nieznaczne. Glebę, w ogóle dość urodzajną, stanowi niezbyt głęboki sód czarnoziem, miejscami z przymieszką gliny, jak np. w pasie na pld.-wschód od rz. Kamionki. W 1887 r. było w powiecie (bez mta W.) 249,610 mk. (123,123 męż., 126,487 kob.), w tej liczbie 205,501 prawosł., 530 rozkol., 4,955 katol., 8 ewang., 15 mahom. i 38,601 żydów (podług kalendarza Hurlanda w 1879 r. było 24,185 żydów). Pod względem administracyjnym powiat podzielony jest na trzy okręgi policyjne (stany): Białacerkiew, Chwastów i Wasilów i 19 gmin: Barachty, Błoszczyńce, Białacerkiew, Chwastów, Czerkas, Hrebionki, Jeziorna, Kowalówka, Kożanka, Ksawerówka, Ostrów, Połowiecka Mała, P. Wielka, Rokitne, Truszki-Szamrajówka, Wasylów, Wasylków, Wieprzyk i Wincentówka. Sądy pokoju są: 1) w Wasylkowie, Białejcerkwi (2 i 4 okr. pol.) i Chwastowie; inkwirenci sądowi: w Wasylkowie, Białejcerkwi (2 i 3 okr. pol.) i Chwastowie. Miejsce zamieszkałych jest 184, mających 29,840 dym. W 1860 r. było w powiecie 81 cerkwi prawosł., 5 kościołów i 2 kaplice katol. (zaliczające się do dekanatu kijowskiego), 3 synagogi i 12 domów modlitwy żydowskich. Mieszkańcy zajmują się głównie rolnictwem.

Z powodu urodzajności gleby pozostaje znaczna ilość zboża na zbyt. Pod rolą znajduje się w powiecie 227,465 dzies. Ogrodnictwem (głównie uprawą kapusty, zbywanej w Kijowie), zajmują się głównie w 4 wsiach: Olszaniecy, Teleszówce, Szarkach i Romaszkach. Łąki, przeważnie stepowe, zajmują do 58,000 dzies.; rocznie zbierają około 4,000,000 pud. siana. Pod lasami znajdowało się w 1860 r. 42,000 dzies. (do 18,700 dzies. lasu budulcowego), przeważnie nad rz. Irpeniem. W drzewostanie dominuje sosna, z przymieszką drzew liściastych. Pod względem własności, z ogólnej przestrzeni 342,052 dzies. należy do włościan 199,633 dzies., do właśc. większych posiadłości 94,379 dzies., do cerkwi 5,092, do skarbu 15,563 dzies. i do apanaży (udziół) 27,385 dzies. W 1887 r. było w powiecie 31,026 sztuk koni, 51,144 bydła rogatego, 90,144 owiec zwycz., 36,991 trzody chlewnej, 1,160 kóz. Pszczelnictwo dość rozwinięte, znajduje się bowiem do 20,500 ulów, przynoszących około 13,000 rs. rocznie. W 1860 r. było w powiecie 31 fabryk i zakładów przemysłowych, produkujących za 300,000 rs., mianowicie: fabryka narzędzi rolniczych w Białejcerkwi (z produkcją na 75,580 rs.), 3 cukrownie: w Jeziornie (75,000 rs.), Sinawie (57,000 rs.) i Szamrajówce (80,000 rs.), 10 nieznacznych gorzelni, 5 browarów piwnych, 1 miodosytnia i 11 cegielni. W 1880 r. było w powiecie 19 fabryk, zatrudniających 2,505 robotników i produkujących za 2,813,523 rs. W 1881/2 r. było w powiecie czynnych 5 fabryk cukru, które przerobiły 561,414 berkoców buraków. Handel powiatu koncentruje się na jarmarkach w Wasylkowie (3 rocznie), Białejcerkwi (12) i Chwastowie (9 rocznie) oraz na targach w Motowidłowie. Głównymi przedmiotami handlu są: zboże: bydło rogate i wyroby przemysłu włóściańskiego. Białacerkiew jest ogniskiem handlu nie tylko dla pow. wasylkowskiego ale i dla sąsiednich powiatów: skwirskiego i taraszczańskiego. Pod względem komunikacyjnym pń. zach. część powiatu przecina dr. żel. kijowsko-brzeska (ze stacyami: Wasylków, Motowidłówka, Chwastów i Kożanka), od której w Chwastowie oddziela się linia dr. żel. chwastowskiej, przerzynająca środkową część powiatu w kierunku pld.-wschod. (ze stacyami: Chwastów, Justynówka, Białacerkiew, Suchołasy, Olszanica). Główny trakt bity przecina środkową część powiatu przez Wasylków, Białacerkiew do Taraszczy. W Białejcerkwi oddziela się ramię do Skwiry. St. pocztowe są w Wasylkowie, Białejcerkwi, Chwastowie, Grebionce i Trockiem, st. telg. w Wasylkowie i Białejcerkwi. Obieralnymi marszałkami szlachty pow. wasylkowskiego

byli: Jan Chojecki, Jan Borkowski, Józef Kazim. Rulikowski (przez trzy z rzędu trzylecia), Józef Proskura, Edmund Rulikowski, Faustyn Rulikowski, Jakim Gudim Lewkowicz, Mikołaj Gudim Lewkowicz. Opis powiatu wasylkowskiego pod względem historycznym, obyczajowym i statystycznym wydał Edward Rulikowski (Warsz., 1853). *J. Krz.*

Wasyłków, wś nad rzeką Szpołą, pow. zwinogrodzki, w 1 okr. pol., gm. Szpoła (o 7 w.), o 29 w. od Zwinogrodki, ma 2,659 mk. (w 1867 r. 1,891 mk.). Posiada cerkiew, p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesioną w 1792 r. i uposażoną 36 dzies. Należy do dóbr Szpoła, Abazów.

Wasyłków, też „*Wasyłków Mały*“, wś, pow. husiatyński, 13 klm. na pld.-zach. od Husiatyna (sąd pow., st. kol. i urz. poczt.). Na zach. i pln.-zach. leżą Krzyweńkie, na pln.-wsch. Sidorów, na pld.-wsch. Zielona, na pld. Kociubińczyki, na pld.-zach. Czarnokońce Wielkie. Pln. część wsi przepływa pot. Krzyweńkie, prawy dopływ Zbrucza, a część pld.-zach. Rudka, zwana w dolnym brzegu potokiem Borskim. Zabudowania leżą na praw. brz. pot. Krzyweńkie. Wzn. obszaru 243 mt. w dolinie pot. Krzyweńkie, 261 mt. na pld.-wsch. Własn. więk. ma roli orn. 416, łąk i ogr. 8, pastw. 72, lasu 62; wł. mn. roli orn. 772, łąk i ogr. 63, pastw. 18 morg. W r. 1880 było 128 dym., 676 mk. w gm. (543 gr. kat., 129 rzym. kat., 4 izr.; 645 Rus., 27 Pol., 4 Niem.). Par. rzym.-kat. w Sidorowie, gr.-kat. w Krzyweńkiem. We wsi jest kasa poż. gm. z kapit. 1,024 złr. *Lu. Dz.*

Wasyłkowaty, szczyt górski (1,471 mt.), w Karpatach wschodnich, na obszarze pow. kossowskiego; ob. *Popadia* 1).

Wasyłkowie 1.) wś nad Rosią, pow. berdyczowski, w 2 okr. pol., gm. Śwityńce, odl. o 78 w. od Berdyczowa, ma 510 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 616 mk. prawosł. i 65 katol.; w 1741 r. 40 sadyb. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1757 r. Należy do dóbr Spiczynce, Sobańskich. W 1651 r. należała do klucza pohrebyszczańskiego ks. Konstantego Wiszniowieckiego. 2.) **W.**, wś, pow. proskurowski, okr. pol. Jarmolińce (o 15 w.), gm. i par. katol. Szarawka, par. praw. Wyhylówka, ma 47 osad, 270 mk., 403 dzies. ziem. włośc., 500 dworskiej. Należała do klucza szarawieckiego Pretficzów i Dulskich, drogą wiana za Esterą Dulską Rafała Uchańskiego, następnie Strojnowskich, dziś Czerkasowej. Reg. pobor. pow. międzybożskiego z 1530 i 1542 r. podają wś Wasilkowce, płacącą od 1 pługa. W 1578 r. Wasilkowce pod Szarawką płacą również od 1 pługa (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 167, 302). Nadto reg. pob. pow. ka-

mienieckiego z 1580 r. podają wś Wasilkowce al. Berezyncze, płacącą od 2 $\frac{1}{2}$ pługów i 1 zagrod. a w 1542 r. od 5 pługów. Wieś ta w 1565 r. należy do Pawła, Iwaśka, Koźmy, Tymka i Jędrucha Wasilkowskich, i płaci od 12 pługów, 1 popa, 1 koło dorzecz. W t. r. Grabińska al. Syskowska płaci ze wsi W. od 3 pługów a Wasilkowscy od 2 pługów, 2 komorników. W 1569 r. Wasilkowscy, ze wsi Wasylkowce, wnoszą od 12 pługów, 1 koła, 1 karczmy. Spis z 1578 r. podaje wś Wasilowce, należąca do Jerzego Grabińskiego (bez wykazania poboru), oraz wś Wasilkowce, własność Wasilkowskich, płacących od 7 pługów, 5 ogr. po 4 gr., od rzemieśln. 4 gr., od popa 2 fl. i od 1 koła młyn. dorocz. 12 gr. Wreszcie registr. pobor. z 1583 r. wymieniają Wasilowce, płacące od 1 pługa, 3 komorn. (bobus) po 4 gr., 7 ogrodn. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 186, 188, 220, 220, 300, 302). *J. Krz.—Dr. M.*

Wasyłkowce, wś, pow. husiatyński, 11 klm. na pln.-zach. od Husiatyna (sąd pow. i urz. poczt.), ze stacją kolejową w miejscu. Na pln. leżą Niźborg Nowy i Stary, na wsch. Czabarówka i Słobódki, na pld. Tłusteńkie, na zach. Kociubińce i Krogulec. Na pln. powstaje pot. Dworzyska, w środkowej części obszaru pot. Rudka, a na pld. pot. Słobódka. Po za granicami wsi łączą się i wpadają do Zbrucza. Wznies. w środku sięga 304 mt. Własn. więk. ma roli orn. 2,144, łąk i ogr. 178, pastw. 27, lasu 61; wł. mn. roli orn. 1,565, łąk i ogr. 117, pastw. 117, lasu 2 mr. W r. 1880 było 359 dm., 1,967 mk. w gminie, 25 dm., 145 mk. na obsz. dwor. (1,392 gr. kat., 494 rzym.-kat., 226 izr.; 1,740 Rus., 180 Pol., 172 Niem.). Par. rzym.-kat. w Husiatynie, gr.-kat. w miejscu, dek. husiatyński. We wsi cerkiew p. w. Narodz. N. M. P., szkoła etat. 1 klas. i kasa poż. z kapit. 3,712 złr. *Lu. Dz.*

Wasyłów, *Wasyłowszczyzna*, *Wasilki*, mezko nad rz. Krasną, pow. wasylkowski, w 3 okr. pol., gm. Wasyłów, par. praw. Perehonówka, o 30 w. od Wasyłkowa, ma 971 mk. W 1740 r. było we W. 28 sadyb.; w 1793 r. 30 chat i 338 mk.; w 1863 r. 671 mk. prawosł., 22 katol. i 60 żydów; 1,528 dzies.; kościół katol. paraf. Położenie otwarte, ziemia urodzajna. Są tu ślady dawnego horodyszcza. Przez ciąg kilku wieków W. z Hermanówką i Obuchowem stanowił jedną całość i przechodził spadkowo z rąk jednych do drugich. Pomiędzy 1430 r. a 1436 Świdrygiełło, w. ks. lit., stronnikowi swemu Stankowi Hankiewiczowi Jurszy, wojewodzie kijow. (1437—38), darował szeroki obszar ziemi w Kijowszczyźnie, nad rz. Łukawicą, Krasną, Bobrycą, Stuhną i Horohowatką i zamieszkałymi miejscami, jako to:

Łukawicą z horodyszczem (późniejszy Obuchów), Weprynem, Chworoszną i Hlewachami (późniejsza Hermanówka). Wasylów wtedy jeszcze nieistniał. Ale wszystkie te osady w 1483 r. znikły w czasie najścia Mendligireja. Puste te i zaniedbane dobra drogą spadku po Jurszach posiadli Monwidowie Dorohostajscy. Jeden z nich Piotr był kuchmistrem w. ks. lit. i od niego dobra te „Kuchmistrzowszczyzny“ otrzymały miano. Od Piotra Dorohostajskiego Kuchmistrzowszczyzna dziedzictwem przeszła do syna jego najmłodszego Jana; ten zaś umierając zostawia syna jedynego Pawła małoletniego, nad którym opiekę obejmuje stryj tegoż Piotr. Gdy następnie tenże Paweł Dorohostajski został przez stryja swego wysłany w obce kraje na nauki, i gdy rozeszła się wieść jakoby tenże umarł, stryj Piotr Dorohostajski, jako spadkobierca po synowcu, w 1588 r. sprzedaje „Kuchmistrzowszczyznę“ ks. Konstantemu Wasylowi Ostrogskiemu. Ks. Ostrogski dobra te, leżące pustkowie, podniósł niebawem i zasiedlił. Tak za niego jak i za syna jego ks. Janusza powstał tedy na dawnych gotowych sieliszczach poczet nowych osad, jako to: Obuchów (dawniej Łukawica), Krasna, Perehonówka, Deremeźnia i Hermanówka (dawniej Hlewachy). Oprócz tych powstała też zupełnie na nowo osada Wasylki al. Wasylów, nazwana tak od drugiego imienia chrzestnego ks. Ostrogskiego. Atoli wieść o śmierci Pawła Dorohostajskiego okazała się fałszywą, Paweł Dorohostajski wrócił do kraju i ojcowiznę swą w cudzych zastawszy rękach, rozpoczyna proces o nią z nabywcami Kuchmistrzowszczyzny ks. Ostrogskimi. Proces ciągnął się długo, ale w końcu Dorohostajski sprawę wygrywa. Ostrogscy wszakże zwróciwszy mu Obuchów i inne wioski, nieoddali Wasylowa, który przedtem został przez nich sprzedany Trypolskim. Drugi więc proces z tymi ostatnimi rozpoczyna Dorohostajski i wygrywa go również. Następnie od Dorohostajskich drogą związków małżeńskich przechodzi W. wraz z Obuchowem i Hermanówką do Firlejów, a od tych do Tarnowskich. W czasie wojen kozackich, trwających przez 73 lat, Tarnowscy byli tylko nominalnymi dziedzicami W., Hermanówki i Obuchowa, ile że Kozacy cały ten kraj zajęli. Wówczas dobra te na nowo pustkami stanęły. Dopiero po traktacie Prutkim 1711 i po zaniku w tych stronach Kozaczyzny, Józef hr. Tarnowski, objąwszy w swe posiadanie W., bo Obuchów odszedł był do Rosyi, a Hermanówka należała już do hr. Miera, zaczął do pustkowie swoje zaludniać. Następnie dobra te, skąpo jeszcze zaludnione, odziedziczyli po nim synowie: Jan Amor, steta kahorlicki i by-

strycki, i Rafał. Z tych dwóch braci Jan zajął się pilnie urządzeniem dóbr, długoletnie „słobody“ ofiarowując osadnikom, których tu oprócz tego i żyźność gruntu zwabiła. Osiedlający doznawali opieki dominialnej; wydzielano im pewną miarę gruntu, dawano sprzężaj i ziarno do obsiania dziedziczonego pola. W ten sposób Tarnowski dobra swe zaludnił i dla rolnictwa zjednał. W nadaniu jednym powiada: „iż mając dobra dziedziczne w wdztwie kijow., pow. żytomirskim leżące, Wasylowszczyzna zwane, która chcąc do jakowej lepszej przyprowadzić perfekcyi i pożytku, wyszczam oto i nadaję Mojsiejowi Suhakowi młyn ze stawkiem na rzece Bezimiennej w Bińdiuchówce, do tegoż klucza mojego należącej etc.“ (Arch. J. Z. R.). On to w W. zbudował zamek na wyspie, i sam W. uczynił głównym punktem administracyjnym dóbr swoich. W skutek układu familijnego W. przeszedł w posiadanie jego młodszego brata Rafała. Ten ożeniony z Urszulą Ustrzycką, powinowatą Stanisława Augusta, zamieszkał na zamku Wasylowskim. Oni to oboje w 1787 r. fundowali w W. kościół katolicki. Tegoż roku Stanisław August, jadąc do Kaniowa dla spotkania się z cesarzową Katarzyną II, zaszczycił hr. Tarnowskich bytnością swoją w ich domu d. 20 marca. Przez gospodarzy przyjęty był radośnie i wspaniale. „Okolo godziny 6-tej w wieczór, pisze Plater w dzienniku, lubo z bólem głowy i katarrem, N. Pan ze swych pokojów wszedł do pokoju, na pół zielono, na pół biało przybranego festonami z kwiatów, mającego kształt świątyni. W głębi na wystawionym ołtarzu palił się ogień, którym cyfra Pańska iluminowana była. Kilka panienek, za nimfy porzebieranych, śpiewało kantatę wystawiającą dobroć monarchy, w czterech strofach. Czas trzymał księgę roztwartą, i zapisywał w niej bytność króla w domu Tarnowskich.“ (Plater, Podróż Stan. Aug. do Kaniowa, str. 125—6). Pierwszym proboszczem nowo ufundowanego kościoła katol. był ks. Onufry Bukowski. Po nim nastąpił ks. Kwiatkowski (materiały Siarczyńskiego w bibl. Ossol. we Lwowie). Tarnowscy mieli syna Władysława, którego trzymała do chrztu cesarzowa Katarzyna ze Stanisławem Augustem, podczas pobytu na Dnieprze na galerze pod Kaniowem. W. po 1794 r. był hr. Rafałowi Tarnowskiemu zabrany lecz następnie zwrócony przez cesarza Pawła w czasie koronacyi. Rafał Tarnowski zmarł w Warszawie 1803 r., pochowany w dobrach swych Markuszowie (w Lubelskiem), nabytych po sprzedaniu W. szambelanowi Kajetanowi Proskurze. Do klucza wasylowskiego należały wtedy wsi: Makijówka, Perehonówka, Deremeź-

nia, Krasna, Jacki, Binduchówka. Proskurowie w nowszych już czasach zasiedlili tenże obszar następującymi wsiami: Ludwinówka, Rozalówka, Stefanin, Pawłówka, Józefówka. Protokół czynności archidyakonu kijow. z r. 1819 pisze: „kościół drewniany, fundowany przez hr. Tarnowskich, niekonsekwrowany, pod tyt. Wniebowzięcia Najśw. P. Maryi w 1787 r. Kaplica w Husaczówce i Kopaczowie, proboszcz kś. Wincenty Krnpski“. W 1845 r. na miejscu dawnego, drewnianego, stanął tu nowy kościół z muru, pod t. wezw., ze składek parafian, w 1850 r. konsekrowany przez biskupa łucko-żytom. kś. Kacpra Borowskiego. Parafia katol., dekanatu kijowskiego, 1,204 wiernych. W 1828 r. Antoni Proskura sprzedał W. Nikodemowi Lewandowskiemu. Po Proskurach pozostało sławne stado koni Tarnowskich, noszące miano hetmańskiego, a potem proskurzańskiego. Stado to zostało częściami rozprzedane; nabyli je obywatele Tadeusz Chojecki z Holak, Faustyn Rulikowski z Motowidłówki i Adolf Grocholski z Czerwonej. Gmina wasylewska składa się z 12 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 12 miejsc zamieszkałych (mko W.), ma 1,137 dm., 12,282 mk., 16,857 dzies. ziemi (8,556 włósc., 7,743 dwor., 558 cerk.). *Edw. Rulikowski.*

Wasylów al. *Wasylów Wielki*, wś, pow. rawski (Rawa-Ruska), 34 klm. na pń.-wsch. od Rawy-Ruskiej, 16 klm. na pń.-wsch. od sądu pow. w Uhnowie, 14 klm. na pń.-zach. od st. kol., urz. poczt. i tel. w Bełzie. Na zach. leży Krzewica, na pńd. Korczmin i Machnówek, na wsch. Budynin i Przewodów (wszystkie w pow. sokalskim), na pń.-zach. Rzeplin (pow. tomaszowski). Włas. większa (konwentu sakramentek we Lwowie) ma roli orn. 518, łąk i ogr. 97, pastw. 58, lasu 139; wł. mn. roli orn. 1,099, łąk i ogr. 205, pastw. 31, lasu 2 morg. W r. 1880 było 134 dm., 843 mk. w gminie, 9 dm., 43 mk. na obsz. dwor. (712 gr.-kat., 165 rzym.-katol., 9 izr.; 841 Rus., 45 Pol.) Par. rzym. kat. w Zniatynie, gr.-kat. w Budyninie. We wsi cerkiew p. w. Narodz. N. M. P., szkoła etat., młyn i gorzelnia. *Lu. Dz.*

Wasylów, rumuń. *Wasileu*, wś, pow. komański na Bukowinie. Gmina ma 1,314 mk., obszar dworski w I części 32 mk., w II części 87 mk.; cerkiew gr.-nieu. parafialna w miejscu, st. pocz. Zastawna (odl. 8 klm.).

Wasylów, wś, w par. Łokcza, pow. namiestowski, w hr. orawskim.

Wasylowa Grobla, wś, pow. zaslowski, należy do dóbr sławuckich.

Wasylówka 1) wś nad małym lewobocz. dopł. Sielnicy (Tulczynki?) pow. braclawski, na pograniczu pow. hajsyńskiego, okr. pol. **Trościaniec** (o 25 w.), gm. Klebań, par. katol.

Ładyżyn, sąd w Braclawiu (o 20 w.), ma 74 osad, 442 mk., 518 dzies. ziemi włósc., 1,200 dworskiej, 53 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Parascewii, wzniesioną w 1715 r., z 812 parafianami. Poprzednio była tu kaplica katol. Należała do dóbr Ładyżyn, Korotkich, następnie do Potockich, dziś Sobańskich. 2.) **W.**, wś, pow. czehryński, w 3 okr. pol., gm. Ositniażka, par. praw. Rejmentarówka, o 68 w. od Czehryna, ma 446 mk. (w 1863 r. 393 mk.). Założona w 1819 r. przez pułkow. Wasylego Dawydowa, w czasie uwłaszczenia włościan miała 201 dusz rewiz. i 726 dzies. i należała do 5 właścicieli: Maryi Zamłyńskiej, Lucyny Jahimowskiej, Florentyny Krasieńskiej, Wasylego Krywieckiego i Wasylego Karzewskiego. 3.) **W.**, kolonia, pow. latyczowski. 4.) **W.**, wś nad rzeką Kalniczka, pow. lipowiecki, w 1 okr. pol., gm. Jurkówka, par. katol. Lińce, o 30 w. od Lipowca, w położeniu górzystym, otoczone lasami, dziś w części wyrąbanymi (ob. *Dankówka*), ma 568 mk. Posiada cerkiew Pokrowską, z drzewa wzniesioną w 1750 r. i uposażoną 52 dzies. Własność niegdyś ks. Sanguszków, w końcu zeszłego wieku nabyta przez Franciszka Jaroszyńskiego, w czasie uwłaszczenia włościan należała w większej połowie do syna jego Oktawiana, w mniejszej zaś do Władysława i Józefa Drzewieckich i Hipolita Czarnomskiego. W 1750 r. zabrana przez hajdamaków. Porów. *Kabatnia* i *Daszów*. 5.) **W.**, wś nad rzeką Kamianką, dopł. Rosi, pow. skwirski, w 2 okr. pol., gm. Browki (o 3 w.), par. katol. Wczorajsze, o 36 w. od Skwiry, ma 552 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 586 mk. praw. i 41 katol.; 244 dusz rewiz. i 1,095 dzies. ziemi. Cerkiw p. w. Archan. Michała, drewniana, niewiad. erekcyi, istniejąca już w 1746 r., uposażona 44 dzies. ziemi. Własność dawniej Konopackich, w czasie uwłaszczenia włościan należała w częściach do: Ludwika Glińskiego (123 dusz rewiz.), Dyonizego Rylskiego (73 dusz) i Maryanny Pruszyńskiej (48 dusz). *Dr. M.—J. Krz.*

Wasylowszczyzna, ob. *Wasylów*.

Waszcz, ob. *Ważec*.

Wasze-Spindt, wś, pow. nizinny, st. p. Gr. Friedrichsdorf.

Waszejki, wś, pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 42 w. od Kowna.

Waszeningken, wś, pow. ragnecki, st. p. Budwethen.

Waszeninken, pow. wystrucki, st. p. Gruenheide.

Waszety, niem. *Waschetta*, wś i dobra, pow. ostródzki, st. p. Hohenstein. Założona została r. 1537 (Kętrzyński, O ludn. pol., 380).

Waszillo, ob. *Wasillo*.

Waszkańce 1.) wś nad pot. Jusina, pow.

wileński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Niemenczyn (o 9 w.), o 32 $\frac{1}{2}$ w. od Wilna, ma 9 dm., 71 mk. katol. (w 1865 r. 36 dusz rewiz.); należy do dóbr Czarny-Dwór, Parczewski. 2.) **W.**, wś, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 11 w. od Kowna. 3.) **W.**, dwór, pow. nowoaleksandrowski, gm. Dukszty, około 1790 r. Jerzego Szmigielskiego, rotmistrza braclawskiego, później Heryków, dziś Róży Szyłejkowej, ma 229 dzies. z zaśc. Antoniszki.

J. Krz.

Waszki, wś nad rzeką Pisną, pow. kolneński, gm. Czerwone, par. Kolno, odl. 38 w. od Łomży. Mieszkają tu Kurpie. Wś ma 393 morg. (250 mr. roli). Ob. *Chłudnie*. W 1827 r. było 24 dm., 125 mk. Niegdyś osada młynarska; młyn zniesiono za czasów pruskich, przy uszlachetnianiu Pisny; posiadaczom w zamian dano 2 $\frac{1}{2}$ morg. gruntu. Przy młynie znajdowało się 12 morg. łąk, z których kanon wynosił 7 złp. 6 gr. W 1819 r. znajdujemy na 17 włok, 13 morg. magd. 16 czynsz., opłacających 225 złp. 15 gr. $\frac{1}{2}$ szel. czynszu, 7 posiadaczy wieczystych łąk po młynie i gruntów nadanych w zamian za zniesiony młyn (sami Waszkiewiczze), opłacających 7 zł. 6 gr. wieczystego kanonu, 4 chałupnik., opłacających po 3 złp. trzydniówki; wś sama wchodziła w skład dóbr Mały-Płock. Gromada dawała dziesięcinę snopową proboszczowi z Kolna. W 1819 r. 131 mk. (28 męż., 30 kob., 15 syn., 11 córek starszych nad 10 lat, 24 syn., 19 córek młodszych nad 10 lat, 3 parob., 1 dziewczka); 19 koni, 36 woł., 15 świń, 23 krowy, 29 owiec, 3 jał.

Lud. Krz.

Waszkiele 1.) wś nad Raduńką, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Aleksandrowo, okr. wiejski i dobra, hr. Potockich, Kozakowszczyzna, o 16 w. od gminy, 28 od Lidy a 36 od Wasilizek, ma 7 dm., 58 mk. katol. 2.) **W.**, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Dziewieniszki (o 9 $\frac{1}{2}$ w.), okr. wiejski Girdziuny, o 35 w. od Oszmiany, ma 4 dm., 34 mk. katol. (w 1865 r. 26 dusz rewiz.); należała do dóbr Zemłostaw, Umiastowskich. 3.) **W.**, wś włośc., tamże, 5 dm., 60 mk. katol. (podług spisu z 1865 r. wraz z zaśc. Hołynka 28 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Dziewieniszki.

J. Krz.

Waszkieliszki, wś, pow. rossieński, par. Lale.

Waszkieniszki, zaśc. nad Oszmianką, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Grauzyzki, okr. wiejski Horodniki, o 4 w. od Oszmiany, ma 2 dm., 15 mk. katol. (w 1865 r. 4 dusze rewiz.); należał do Śniadeckich.

Waszkiewiczze, folw. nad Niemnem, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Gonczary, o 20 w. od Lidy, ma 1 dm., 49 mk. Posiada kościół katol. p. w. św. Anny, z muru

wzniesiony w 1763 r. przez Sołłohuba, odbudowany przez Łęskiego, filialny par. Jelna. W XVI w. dziedzictwo Wiszniowieckich, w XVII w. Sapiehow, następnie Sołłohubów, obecnie Łęskich. Opis i widok pałacu podały Kłósy (t. VIII, 242).

Waszków al. *Waszkowo*, urząd. *Waschke*, niekiedy *Weszkowa* i *Wiszkowa*, *Wascow* w r. 1309, *Vaskowo* r. 1564, *Węskowa* r. 1580, wś z kościołem i dwór, pow. krobski (Rawicz), o 3 klm ku zach. od Ponieca (par. i poczta), st. dr. żel. w Bojanowie o 6 klm. Wś ma 33 dm., 179 mk. (19 katol., 160 prot.) i 158 ha. Dwór ma 5 dym., 104 mk. (47 katol., 57 prot.) i 333 ha (255 roli, 38 łąk, 33 lasu, 6 nieuż., 0,62 wody); czysty dochód z ziemi 3,701 mrk. W r. 1309 pisał się Stanisław z W.; r. 1382 Tomisław Waszkowski brał udział w zjeździe radomskim (Kod. Wielk., n. 924, 1804). W r. 1564 biskup pozn. pobierał z 4 ćwierci roli po 3 gr. czyli razem 12 gr.; r. 1580 było 4 $\frac{1}{2}$ łąn. osiadł. i 3 zagr.; około r. 1600 dziedziczyli tę majątność Zawadzcy, potem r. 1675 Unrugowie, przy schyłku zeszłego wieku Bogusław Unrug, a w nowszych czasach około r. 1853 p. Kordula Krynkowska. „Kościół braci czeskich w W., mówi Łukaszewicz, powstał w r. 1609 i jest poniekąd, kontynuacją kościoła ponieckiego, który gdy w 1606 braćmiel czeskim odebrano, Zawadzki, właściciel W., wystawił w tej wsi kościół dla braci czeskich, naprzód z drzewa, później nieco (1635 r.) murowany. Podczas wojny szwedzkiej za Jana Kazimierza, gdy Leszno spalonym zostało, gmina braci czeskich w W. z swoim pasterzem schroniła się do Szlązka, a kościół opuszczony spalono. Po pokoju oliwskim Zawadzki, dziedzic W., obwiniał o ten czyn księdza Krzywińskiego, plebana katol. w Poniecu, i wytoczył sprawę przeciw niemu w konsystorzu poznańskim; ale nie mając dowodów, musiał poszukiwań zaniechać. Kościół odbudowany został z składek. W roku 1675 nabyła W. luterkańska rodzina Unrugów; ta wprowadziła do kościoła nabożeństwo według obrządku swego wyznania, dotąd się utrzymujące. Nabożeństwo odprawiało się w nim w polskim i niemieckim języku. Ministrów tego kościoła wylicza Łukaszewicz trzynastu. Około r. 1860 istniały 2 gminy protest. w W. Jakubowa i Piotrowa; Jakubowa liczyła 519 dusz, rozrzuconych po osadach; Piotrowa liczyła w 45 osad. 3,708 dusz, obok 7992 katol. Przy drodze z W. do Pomykowa znajdują się ślady nasypów ziemnych. Co do wykopalisk ob. *Śnieć* (t. X, 933).

E. Cal.

Waszkowce, wś i dwa dwory, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. i par. katol. Darewo, o 70 w. od Nowogródka. Wś

ma 20 osad, z ludnością, pomimo żyznych gruntów, dość ubogą dla braku pastwisk, odległości lasu, a szczególnie zupełnego niedostatku siana, które sprowadzają z odległości 8—10 mil, zajmując łąki w dobrach rze-pichowskich. Dwór *W. Stare*, zwany *Starym Dworem*, otoczony wiekowymi lipami, nabył w 1838 r. od z Protasowiczów Czarnowskiej znany Floryan Bochwie, autor „Obrazu myśli“, „Pomysłów o wychowaniu“ i in., zmarły w W. 9 sierpnia 1856 r., pochowany w Dare-wie. Dwór *W. Nowe*, więcej znany pod na-zwą *Floryanów*, nadana tej siedzibie przez te-raźniejszego właściciela Ottona Bochwica, syna Floryana, wzorowego gospodarza. Jego to staraniem powstały W. Nowe al. Florya-nów. Przed dwudziestu laty było na tem miejscu czyste pole, bez żadnego drzewa i budynku. Dziś wznosi się tu pięknie zabudo-wany dwór wiejski, a obszerny, zajmujący blisko włókę, sad owocowy, okolony parkiem i oblany rzeczką, stanowi ozdobę okolicy. Sad został założony nietylko w celu osiągnięcia dochodu lecz i dla wyprobowania gatunków nadających się najlepiej do hodowli. W par-ku jest wielka rozmaitość drzew i krzewów ozdobnych.

A. Jel.

Waszkowce 1.) rum. *Waszkoutz*, wś nad Czeremoszem, pow. i okr. sąd. wyżnicki, po-siada cerkiew par. grek. nieun. i parafia gr.-katol., urząd poczt., szkołę 2-klas., piapiernią, stadninę. Gmina ma 4277 mk., obszar dóbr 151 mk. 2.) *W. Sereckie*, rum. *Waszkoutz*, wś nad Seretem, pow. i okr. sąd. serecki, urząd poczt. w Serecie (o 10 klm.). Wś po-siada kościół par. rz.-kat., parafia gr.-nieun. i gr.-katol. Par. rz.-kat. należy do dekan. czer-niowickiego. Gmina ma 647 mk., obszar większ, posiadł. 41 mk.

Waszkowica, węg. *Ivaskofalva*, wś, w hr. beregskim (Węg.), 229 mk. rus.

Waszkowskie, wś i folw. dóbr Nieczuj (Niechmirów), pow. sieradzki, gm. Majacze-wice, par. Burzenin, odl. 19 w. od Sieradza, ma 3 dm., 47 mk. Dwór ma 550 mr. roli or., 121 mr. łąk; włościanie 60 mr. roli or., 11 mr. łąk. Folw. Waszkowskie Jarocice, w r. 1877 oddzielony od dóbr Niechmirów, miał w r. 1887 rozl. mr. 470: gr. orn. i ogr. mr. 374, łąk mr. 28, pastw. mr. 2, lasu mr. 50, nieuż. mr. 16; bud. mur. 3, drewn. 7; las nieurząd-zony, pokłady wapienia.

Waszkowszczyzna, zaśc. pow. święciań-ski, w 3 okr. pol., gm. i par. Komaje (o 10 w.), okr. wiejski i dobra, Kątkowskich, Serencza-ny, o 24 w. od Święcian, ma 1 dm., 6 mk. starow. (w 1865 r. 9 dusz rewiz.).

Waszkucie, wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 69 w. od Kowna.

Waszkuny, wś włośc., pow. wileński, w 4

okr. pol., gm. Worniany (o 4 w.); okr. wiej-ski Goża, o 60 w. od Wilna, ma 8 dm., 76 mk. katol. (w 1805 r. 27 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Bystrzyca.

Waszlawa, ob. *Wiszlawa*.

Wasztoki 1.) wś, pow. nowoaleksandrow-ski, w 4 okr. pol., o 55 w. od Nowoaleksan-drowska. 2.) *W.*, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 32 w. od Telsz.

Wasztyki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 52 w. od Nowoaleksandrow-ska.

Waszulki al. *Waszule*, niem. *Waschulken*, w dok. *Waysil*, *Waschilis*, wś, pow. niborski, st. poczt. Nibork (Neidenburg). W. m. Win-ryk v. Kniprode nadaje wiernym: Waszulowi (Waysel), Siedziszawowi, Alczołtowi oraz Al-brechtowi i jego braciom, w ziemi saskiej 40 wł. chełm., z obowiązkiem 4 służb pruskich; Waszul dostaje 20 wł., Siedziszaw 10, Al-czołt 8 a Albrecht 2. Dan w Działdowie, r. 1359. W r. 1395 Gunter, Jacek, Pieško i Mir-ko z W. proszą w. m. Konrada v. Jungingen o odnowienie powyższego przywileju. W r. 1600 mieszkają tu sami Polacy (Kętrzyński, O ludn. pol., 337).

Waszunowo 1.) zaśc. pryw., pow. wilej-ski, w 3 okr. pol., gm. Sitee, o 79 w. od Wilejki, 3 dm., 30 mk. 2.) *W.*, zaśc. prywat., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitee, o 73 w. od Wilejki, 1 dm., 5 mk. katol.

Waszyka, zaśc., pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Traszkuny, o 40 w. od Wilko-mierza.

Waszyngton, zaśc., pow. nowoaleksan-drowski, w 4 okr. pol., o 45 w. od Nowoaleksandrowska.

Waszynniki, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Kucewicze (o 3 w.), okr. wiej-ski Skirdziuny, 17 dusz rewiz.; należy do dóbr Nowosiołki, Czapskich.

Waszynowice, wś włośc. nad rz. Wasz-czą, pow. wilejski, o 16 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Dołhinowa do Wilejki, 16 dm., 153 mk. Była tu kaplica drewn. prawosł.

Waszyszki 1.) dwór, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 21 w. od Kowna. 2.) *W.*, wś, tamże, o 19 w. od Kowna.

Waszywka, zaśc. szl. nad jez. Agoryna i Derżyniała, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 20 w. od Święcian, 2 dm., 13 mk. starow.

Vaterhorst, nazwa niem., os. leśn. Pu-stkowie Czykowczyn, pod Darzłubiem, w pow. puckim.

Ks. Fr.

Waterkau (niem.), ob. *Odargowo*.

Watiuha, młyn w Hoszowie, pow. doli-niański.

Watki, wś, pow. poniebieski, w 3 okr. pol., o 26 w. od Poniewieża.

Watkowa, szczyt w paśmie Magóry, w o-

dnodze Beskidów wschodnich, w pow. jasielskim, między rz. Ropą i drogą z Dukli do Barwinka, Wzu. 840 wt. npm. Ob. *Kopani-ny* 4).

Watkowice 1.) *Wielkie*, niem. *Gr. Watkowitz*, w dokum. *Wadekowicz* 1236, *Watkowicz* 1414, *Wadekaym* 1402 i 1437, *Waytkowicz* 1513, *Wajtkowice* 1513, *Woitkowitz* 1773, dobra w Pomezanii, pow. sztumski, st. p. Straszewo, paraf. kat. Postolin; 404 ha (357 roli orn., 20 łąk, 1 lasu); 1885 r. 8 dm., 23 dym., 137 mk., 108 kat., 29 ew.; hodowla bydła tuczego, sprzedaż mleka. 2) **W. Małe**, niem. *Kl. Watkowitz*, dobra ryc., tamże, 297 ha (263 roli orn., 5 łąk, 5 lasu); 1885 r. 7 dm., 19 dym., 90 mk., 69 kat., 21 ew.; mleczarnia 80 krów mlecznych, hodowla jagniąt angielskich. Dziedzic Karol Findeisen. Są to osady przez Pomorzanie założone, choć r. 1242 mają znów ludność pruską (ob. *Kętrz.*, „O ludn. pol.“, str. 274 i 278). Lustracya z r. 1570 opiewa, że W. trzymali w ówczas Sebastyan i Kalikst Polaszkowscy; włók osiadłych było 16, karczma 1; dochodów 77 fl. 18 gr. R. 1487 mieszkają w W. Watk. Schweinichen i Rudisch. R. 1521 nabywa tu Michał Grunwald pewną liczbę włók, na które dostaje przywilej. Raz występuje on jako mieszczanin malborski, drugi raz jako burmistrz sztumski. Od końca XVI w. posiadają W. i M. Watk. Gosławscy. Wizyta Potockiego z r. 1700 opiewa: „Watkowice Wielkie ad rationem tempore possessionis Generosi Gosławski solvatur per modios siliginis 8, totidem avenae. Nunc a tempore possessionis Illris Dni Czapski, castelani Elbingensis, nihil solvitur jam a septem annis, scilicet ab anno 1693. Watkowice Małe ad rationem siliginis modios 4, totidem avenae“ (pag. 945). Za czasów okupacji pruskiej posiadał M. Watk. major v. Klinggraeff (ob. Schmitt: *Gesch. das Stuhmer Kreises*, str. 217). Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczył król. folw. W. Watk. 13 dymów i należał do pow. malborskiego, M. Watk. zaś, oznaczone jako dobra szl., miały 14 dymów (ob. str. 249). R. 1858 posiadał W. Watk. radzca John z Kwidzyna, M. Watk. zaś Jul. Schlemmer.

Watkowo, ws i fol. nad rz. Sonią, pow. ciechanowski, gm. i par. Golymin, odl. 16 w. od Ciechanowa, ma 19 dm., 203 mk., 375 mr. włóśc., 332 folw. majoratu rząd. i 58 mr. rząd. W r. 1827 było 11 dm., 116 mk. Według reg. pob. pow. ciechanowskiego z r. 1567 ws W., w par. golińskiej, własność Golińskich, miała włók 8½, ogr. 5, kowala (Pawłowski, *Zródła dziej.*, XVI, 328).

Wattlewo, niem. *Battlewo*, dobra ryc., pow. chełmiński, paraf. kat. Papowo Biskupie, st. poczt., tel. i kol. Kornatowo, o 3½ klm. odl.

534 ha (451 roli or., 8 łąk); 1885 r. 12 dm., 32 dym., 193 mk., 156 kat., 37 ew.; hodowla bydła holend. rasy, zwłaszcza wołów tucznych, owiec rasy Merinos i skopów rasy Rambouillet. Szkoła katol. Zachodzi w dok. p. n. „*Wattlaw*“, „*Batelfis*“, „*Baddeln*“, „*Wattelan*“; należała za czasów krzyżackich do komturstwa papowskiego. R. 1359 dostaje Nowak (Noueke) z Uścia pół włóki na prawie chełm., którą przedtem posiadał starosta wsi Wattlewa (Podil) na prawie pol. (ob. *Kętrz.*, O ludn. pol., str. 66). Jeszcze w połowie XVI w. była ta ws bez mieszkańców. W późniejszych czasach mieszkają tu Wilezewscy (l. c., str. 205). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa: *Battlewo villa regalis ad capitaneatum Golubensem reducta, tres quondam habebat emethones* (pag. 14 b.). Wizyta zaś Potockiego z r. 1706 donosi: *Wattlewo praedium, unum coretum siliginis, totidem avenae persolvit; haec villa habebat tres emethones* (pag. 14). Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczył tutejszy fol. szl. i ws z wiatrakiem 9 dymów (str. 8). R. 1858 dzierżyli te dobra spadkobiercy dziedzica Werkmeister.

Watmyt, ob. *Otmyt*.

Watorowo, niem. *Watterowo*, dawniej *Wetterowo*, ws, pow. chełmiński, agent. poczt. i szk. ew. w miejscu (1887 r. 1 naucz., 69 dz.), par. kat. Starogród; 384 ha (355 roli or., 30 łąk); 1885 r. 17 dm., 26 dym., 165 mk., 53 kat., 112 ew. W. leży nad szosą między Unisławiem a Chełmnem (odl. 6 klm.). Agentura poczt. połączona bezpośrednio z Chełmnem. Należą do niej: Dorposz, Kijewo, Kiełp, Kosowizna i Płutowo. Według wizyty Strzesza z r. 1667—72 dawało Watorowo mesznego po 1 kor. żyta i tyleż owsa od każdego posiadła (str. 87). W XVIII w. należała ta ws do bisk. chełmińskich. Inwentarz tegoż biskupstwa z r. 1731 opiewa: *Wieś W. ma włók 20*. 1) Marcin Sieradzki siedzi za prawem na lat 40 ab a. 1700 na 1 włóce, płaci 10 zł., kapłonów daje 3, gęsi 2, robi w żniwa tydzień grabiami i sierpem tydzień. Tenże za drugim prawem siedzi na 1 wł. na lat 40 ab a. 1725 i płaci 10 zł.; ma podwody co rok jedną do Lubawy, drugą do Toronia (sic) posyłać; daje kapłona 1, gęś 1. Tenże za kontraktem ma 1 wł., za którą płaci 20 zł.; w żniwa powinien robić sierpem i grabiami dni 9. Tenże trzyma według kontraktu do karczmy należącej pół włóki. 2) Józef Sławatycki siedzi za prawem na lat 40 od r. 1724 na 1 wł., płaci 20 zł., daje 1 podwodę do Lubawy i 1 do Toronia, kapłonów 2, gęś 1. 3) Wawrzyniec Goźelowski za prawem na lat 40 od r. 1700, ma 2 wł., płaci 24 zł.; robi sierpem i grabiami w żniwa o swojej strawie niedziel 2, daje kapłonów karmnych 6, gęsi 4; 4) Jan

Matyak za prawem siedzi na lat 40 na 1 wł., płaci 10 zł., we żniwa sierpem i grabiami tydzień robić powinien, daje kapłonów 4, gęsi 2 karmne; 5) Tomasz Matyak za prawem na lat 40 od r. 1703 na jednej włóce, płaci 6 zł. 6) Marcin Wolborski za kontraktem, ma 1 wł., płaci 24 zł., powinien robociznę orać na zagon, na jarzynę gnój wozic i we żniwa po dniu jednym, sierpem i grabiami dni 3 robić. 7) Paweł Pruski ma za kontraktem 1 wł., płaci 24 zł.; robociznę takąż robić powinien, to jest orać na ugor, na jarzynę gnój i we żniwa robić po dniu jednym, sierpem i grabiami dni 9. 8) Antoni Wolborski za kontraktem, ma 2 wł., płaci 48 zł.; robocizny w żniwa odprawiać powinien, to jest orać na ugor, na jarzynę gnój i we żniwa wozic po dni 2, sierpem i grabiami dni 18. 9) Jakub Pruski za kontraktem, ma 2 wł., płaci 40 zł. Robociznę orać na ugor, na jarzynę gnój i w żniwa wozic po dni 2, sierpem i grabiami dni 18. 10) Andrzej Matyak za kontraktem, ma $\frac{3}{4}$ wł., płaci 16 zł. 15 gr. 12) Panny Charitatis z Chełmna za prawem mają 2 wł., płacą 12 zł. 13) Gierałowi do Gutlina przydana 1 wł. 14) Owczarz starogrodzki według kontraktu do owczarni należącego 1 wł. (ob. str. 10—11). Razem 264 zł. 15 groszy. Wspomniane 2 wł. panien miłosierdzia zapisał im r. 1700 bisk. Potocki; przedtem zwały się te włóki weberowskie (ob. Klasztory żeńskie p. kś. Faankidejskiego, str. 232). Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczyło W. 9 dym. (str. 248).

Ks. Fr.

Watoryno, jezioro, w pow. wilejskim, na brzegach leżą wsi: Krucie i Szykowicze.

Watra 1.) *Dorna*, ws. wśród Karpat Bukowińskich, pow. kimpoluński, u zbiegu rz. Dorny z Bystrzycą, posiada parafią grek. nieun., sąd powiatowy, targi, kąpiele, 3980 mk. Odl. 112 klm., od Suczawy. Obszar większy jest własnością funduszu religijnego. 2.) *W. Moldawica (Moldawitzę)*, ws. w Karpatach Bukowińskich, nad Mołdawicą, pow. kimpoluński, ma parafią gr.-nieun., 987 mk. St. poczt. w gm. Wama (o 15 klm.). Obszar większ. posiadłości należy do funduszu religijnego. Są tu źródła nafty już eksploatowane.

Watrałowka, grupa domów w Wysoczanec, pow. stanisławowski.

Watraszew, kol., pow. grójecki, gm. Drwałew, par. Chynów, ma 25 os., 195 mk., 425 mr. Wchodziła w skład dóbr Krężel.

Wattlau, folw., pow. welawski, st. poczt. Wehlau.

Waty (mylnie), ob. *Waty*.

Watyecz, ws. nad rzeką t. naz., pow. orgijewski gub. bessarabskiej, o 18 w. od Orgijewa, ma 30 dm., 179 mk., gorzelnią i browar piwny.

Watyn, ws. pow. łucki, na pld.-zach. od Torczyna, posiada kapł. katol. par. Skórzec. W czasie rewizyi zamku łuckiego w 1545 r. ws. W. należała do Iwana Koziańskiego, który, wspólnie z innymi, zobowiązany był do utrzymywania dwóch horodni zamkowych (Jabłonowski, Rewizye, 41, 57). Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1570 r. Paweł Koziański z Wathina i Boryskowicz wnosi z 6 dym., 5 ogr. po 4 gr. a Siemion Koziański z Wathina i Ławrowa z 7 dym., 6 ogrod. po 2 gr. W 1583 r. pierwszy z nich płaci z części W. od 6 dym., 4 ogr., 2 podsus., drugi zaś ze swej części z 5 dym., 4 ogr., 2 ogrod. a nadto p. Stanisławowa Chmielowska z części wsi: Boryskowicz, Wathyna i Serhowa z 8 dym., 8 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 5, 6, 97, 98, 123).

Watyniec, ws. pow. łucki, na pln. od Wathyna. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. Olechno Putoszinski płaci z Wathyna z 2 dym. po 10 gr., 5 ogrodn. po 2 gr. a w 1533 r. od 2 dym., 8 ogr., 2 ogr., 3 kom., $\frac{1}{2}$ koła wałn., 2 pustowszczyzn po 10 gr. Reg. pob. z 1570 r. podają że tenże Olechno Puthosziński płaci z imienia swego Wathina i matki swej z 5 dym., 2 ogrod. po 4 gr., 3 ogr. po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 5, 61, 107).

Watzmirs Gr. i Kl. (niem.), ob. *Warcimierz* i *Warcimierek*.

Waubdzatki (?), zaśc., pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Kupiszki, o 103 w. od Wilkomierza, własność Daneckich.

Wawa, ws. pow. kalwaryjski, gm. Olita, par. Mirosław, odl. od Kalwaryi 50 w., ma 12 dm., 71 mk. Mieszka tu częśćciowa szlachta. W 1827 r. 1 dm., 8 mk. i 7 dm., 77 mk.

Wawel, wzgórze skaliste na lewym brzegu Wisły, na obszarze Krakowa, między Starem Miastem a przedmieściami Nowy Świat i Stradom. Ob. *Kraków*.

Waweliszki, fol., pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz, o 64 w. od Wilkomierza. Szlachcic Sacewicz ma tu 10 dzies. (1 lasu, 1 nieuż.), Tomkiewicz również 10 dzies. (1 lasu, 1 nieuż.).

Wawelno, pow. opolski, ob. *Bowalno*.

Wawer, ws. i kol., pow. warszawski, gm. Wawer, par. Zierzno, odl. 12 w. od Warszawy, ma przyst. drogi żel. nadwiślańskiej, sąd gm., urząd gm., 346 mk., 212 mr. dwors., 97 mr. włósc. Tor drogi żel. nadwiślańskiej przecina tu się z szosą warszawsko-brzeską. Przyst. dr. żel. odl. 10 $\frac{1}{2}$ w. od stacyi Praga. W. gmina należy do sądu gm. okr. VI w miejscu, ma 12840 mr. obszaru i 4985 mk. (w tem 913 niestałych). Śród ludności stałej jest 13 prawosł., 571 prot. i 675 żydów. St. poczt. w Miłosny. W skład gm. wchodzi liczne osady fabryczne, kolonie i przedmieścia War-

szawy, jak Grochów, Kamionek, Kawęczyn i Ząbki.

Br. Ch.

Wawerka, mylnie *Wawiorka* 1.) wś kośc., zwana miasteczkiem, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Myto (dawniej Wawerka), okr. wiejski Wawerka, o 21 w. od Lidy a 14 w. od Wasiliszek, ma 4 dm., 67 mk. katol. Według wiadomości z 1881 r. 73 mk.; należała do Pietuchowa (poprzednio skarbowa). Posiada kościół paraf. katol., p. w. św. Franciszki, z muru wzniesiony w 1840 r. przez Samuela Kostrowickiego, na miejsce dawnego drewnianego, pochodzącego z 1413 r. Parafia katol., dekanatu radzińskiego, 5692 wiernych. Kaplica w Dylewie; dawniej były też kaplice w Misiewiczach, Lebiodce, Radziwoniszkach, Stankiewiczach i Papierni. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Abramiszki, Brzozówka (Berezówka), Dragucie, Gordziejowce, Lesanka, Markucie, Michnowce, Mikuty, Mosiewiczze, Olchówka, Piaskowce, Radziwiłowce, Radziwinowce, Sielachy, Siewruka, Smołoki, Szorkina, Wawerka i Zaniewicze oraz okolice szlach. Czaple i Kołomyckie, w ogóle w 1865 r. 332 dusz rewiz. włosc. u-właszczonej i 85 b. włosc. skarb. 2.) **W.**, fol., o 1 w. od mka W., ma 10 mk. prawosł., 76 katol., 13 żydów; własność Buktiewiczów. 3.) **W.**, fol., tamże, o 28 w. od Lidy a 12 w. od Wasiliszek, ma 13 mk. prawosł., 28 katol.; własność Znamierowskich (podług spisu z 1865 r. Sumorokowych).

Wawerki, *Wawiorki*, wś włosc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 11 w.), okr. wiejski Słoboda, o 26 w. od Wilna, ma 2 dm., 19 mk. katol. (w 1865 r. 8 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Świrany.

Wawerwitz (niem.), ob. *Wawrowice*.

Wawery, wś, ob. *Wawior*.

Wawerynie, wś, pow. rossiński, par. Girtakol.

Wawin, *Wawino* w r. 1580, niekiedy *Wabin*, *Wowin* i *Wawin*, karczma, w pow. krobickim, o 5 klm. na wsch.-płd. od Krobi. Nie wykazana w nowszych spisach. W r. 1580 było na W. 7 łąn. pustych; r. 1755 odgraniczono Chwałków od W., który przy schyłku zeszłego wieku wchodził w skład majątności chwałkowskiej. Dziedzicem był Leon Kowalski; około r. 1843 posiadali ją Bojanowscy.

E. Cal.

Wawiorka, ob. *Wawerka*.

Wawior al. *Wawery*, wś, pow. sejneński, gm. Kudrany, par. Liszkowo, odl. od Sejn 48 w., ma 17 dm., 102 mk., 11 os., 181 mr. Wchodziła w skład dóbr Poniemoń. W 1827 r. 12 dm., 69 mk.

Waworsk (mylnie), ob. *Warowsk*.

Wawraczów gron, szczyt górski w Karpatach zachod., na obszarze gm. Jaworzynki,

w pow. cieszyńskim. Wypływa z pod niego pot. Olecka (lew. dopł. Olszy).

Wawreczka, węg. *Wawrecska*, wś na Węgrzech, w komit. orawskim, pow. namiestowski, odl. 3 klm. na płd. od Namiestowa. W r. 1890 było 92 dm., 1532 mr. obszaru, 458 mk. (454 Słowaków i 4 Węgrów), 454 rz.-kat. i 4 izrael. Par. rz.-kat., poczta i telegraf w Namiestowie, urząd podatk. w Twardoszynie.

W. H.

Wawrissov, ob. *Wawryszów*.

Wawrochy, niem. *Wawrochen*, wś, pow. szczytyński, st. pocz. Szczytno (Ortelsburg).

Wawronice, ob. *Wawrowice*.

Wawrowice, wś i folw. nad rz. Nidą, pow. pińczowski, gm. Wawrowice, par. Wiślica, odl. 21 w. od Pińczowa, mają dwa młyny wodne, pokłady torfu. Leżą w pobliżu drogi z Wiślicy do Korczyna. W 1827 r. było 58 dm., 416 mk. W r. 1876 folw. W. rozl. mr. 400: gr. or. i ogr. mr. 333, łąk mr. 27, pastw. mr. 15, wody mr. 23, nieuż. mr. 12; bud. mur. 5, drew. 9; płodozm. 11 pol. Wś W. os. 46, mr 196; wś Ostrów os. 13, mr 65; wś Pisarka os. 3, mr. 15. Kazimierz król pozwala r. 1366 Michałowi, dziekanowi sandom. przenieść wsi należące do dziekanii sandom., a w ich liczbie i trzy działki w W., na prawo niemieckie, średzkie. Inne części posiada Andrzej, podsedek krakow. i sędzia dworski królew. także burgrabia zamku krakow. (Kod. Małop., I, 288, 301, 337; II, 107, 122, 134). W połowie XV w. wś W., w pow. Wiślica, składała się z paru części. Dziekan sandomierski miał tu 3 1/2 łąn, z których kmiecie płacili po 1 1/2 grz. czynszu i musieli podejmować dziekana gdy zjeżdżał. Dziesięcinę dawali kantory wiślickiej, wartości 4 grzyw. Piotr Stawiski h. Jastrzębiec miał 11 łąn. km., karczmę z rolą. Z tej części dziesięcinę, wartości 12 grzyw., brała też scholastrya wiślicka. Folw. rycerski zaś dawał pleb. w Słaczynie (Długosz, L. B., I, 314 i 414). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1508 wś W., Skala, Czaśzów, własność Sławskiego, płaciły pob. grzyw. 3 gr. 33. W r. 1579 Mikołaj Gnięwosz płacił od 12 osad. na 3 łąn., 4 zagr., 8 biednych, 7 kijaków. W r. 1683 dymów 34 (Pawiński, Małop., 209, 486). Jan Wawrzyniec z Granowa Wodzicki nabył dobra Złota z przyległościami, Wawrowice, Stawiszce, Rogów, Pełczyńska, Nieznanowice, Przygodów i Wyszyce. Prócz tego posiadał część kopalni olkuskich, które mu przed zniszczeniem ich przez Szwedów dawały tak wielki dochód, iż każdemu z jego dzieci dostało się z tychże kopalni po 600 grzywien srebra (Złota księga, XI, 225, na podstawie Wspomnień Stan. hr. Wodzickiego). Gmina W.

w ostatnich latach przestała istnieć i została włączoną do jednej z sąsiednich. *Br. Ch.*

Wawrowice, czesk. *Vavrovice*, niem. *Wawrowitz*, wś na Szląsku austr., pow. i obwód sąd. opawski, odl. 8 klm. na płn.-zach. od Opawy, nad rz. Opawą, która tu tworzy granicę od Szląska pruskiego. Przez obszar wsi przechodzi gościniec i droga żel. opawsko-karniowska. W r. 1893 miały W. 66 dm. i 605 mk. (604 katol. i 1 prot.); 472 Czechów, 72 Niemców). W. z wsią Palhaniec (Palhanec, Palhanetz) tworzą jedną gminę administracyjną. Szkoła ludowa, towarzystwo rolnicze, cukrownia akcyjna. *W. H.*

Wawrowice 1.) 1706 *Wawronice*, niem. *Wawerwitz*, dok. *Wawer* i *Wawer*, domena rządowa nad jez. Skarlińskim, pow. lubawski, st. p. i paraf. katol. Skarlin (o 4 klm.), st. kol. Biskupice (o 8 klm. szosą); 295 ha (254 roli orn., 25 łąk). W 1885 r. 7 dm., 21 dym., 123 mk., 99 katol., 24 ew.; hodowla bydła rasy wschodnio-fryskiej. 2.) **W.**, wś, tamże; 341 ha (224 roli orn., 22 łąk, 13 lasu); 1885 r. 29 dm., 41 dym., 207 mk., 142 katol., 63 ew., 2 żyd.; z tych przypadają na os. młyńską Biedaczek 3 dm., 24 mk. We wsi szkoła ewang. 3.) **W.**, leśnictwo, tamże; 1 dm., 7 mk. Według krzyżackich ksiąg szkodowych z r. 1414 obejmowały W. 52 wł.; 25 posiadzek wraz z zbożem spalił nieprzyjaciel, zabierając 80 koni, 3 kopy świń i 5 ludzi; szkodę oszacowano na 2,400 grzywien (ob. Schultz, *Gesch. d. Stadt Culm.*, II, 156). W. należały wówczas do wójtostwa bratyańskiego. Wizyta Strzesza z r. 1667 — 72 opiewa: „Villa Wawrowice ad eundem capitaneatum Bratianensem, emethones olim in ea octodecim degabant. Residui nunc 4 sunt. Scultetus unus in mansis duobus et tabernator in totidem, ad messalia extradenta similiter obligati (t. j. od każdego posiadała o 2 małych wł. po 1 korcu żyta i tyleż owsa). In supplementum adicitur specificatio agrorum emethonalium: Kania Bartnik, Żywizna, Walerian, Wieczorek, Szargawa, Wołyniec, Leman, Szymanek, Waldo Lesny, Jędrzej Bartnik, Pliszka, Jędrzejek Stagno, Marmaza Bartnik, Golec Grom, Narodzanek, Jeznach, Smolników dwaj“ (ob. str. 282 i 281). Wizyta Potockiego z r. 1706 donosi, że W. obejmowały włók 40 i że prob. pobierał od każdej włóki osiadłej po pół korcy żyta i tyleż owsa (str. 507). Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczyły wś i folw. W. 21 dymów (str. 249). *Ks. Fr.*

Wawrowo, wś i folw., pow. mławski, gm. Zieluń, par. Dłutowo, odl. 31 w. od Mławy, ma 10 dm., 127 mk. W r. 1827 było 8 dm., 46 mk. Folw. W., oddzielony od dóbr Dłutowo, rozl. 406 mr.: gr. orn. i ogr. 362 mr., łąk 19 mr., pastw. 14 mr., nieuż. 11 mr.; bu-

dowli mur. 1., drew. 4; płodozm. 9 pol. Do włościan należy około 36 mr. Według reg. pob. pow. szreńskiego w r. 1578 wś Wawrowo, w pow. Dłutów, miała 3 posiadaczy, 1½ łana, 3 zagr. z rolą; część tej wsi należąca do par. Nicko, osiedlona przez szlachtę zagrodową, miała 5 właścicieli, 3 łany, 2 zagr. bez roli, 1 z rolą (Pawiński, *Źródła dziej.*, XVI, 56, 65). *Br. Ch.*

Wawry, w XVI w. *Wawrzy* i *Wawrowicze*, fol., pow. kaliski, gm. Iwanowice, par. Staw, odl. 21 w. od Kalisza, ma 1 dm., 5 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę z łąn, folw. pobierał pleban, kmiecie zaś dawali meszno po 2 kor. żyta i tyleż owsa (Łaski, *L. B.*, II, 65). Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579 wś Wawrowicze, w par. Staw, własność Wawrowskich, miała 2 łany, 3 zagr. (Pawiński, *Wielkp.*, I, 130).

Wawryszów, węg. *Vavrisó*, słow. *Vavriszov*, wś na Węgrzech, w komit. liptowskim, pow. hradzki (Hradek, Liptó-Ujvar), nad pot. Mińskim, dopł. Białej, wpadającej pod Hradkiem do Wagu. W r. 1890 było 804 mk., 803 Słowaków i 1 Niemiec; 743 prot. (augsb.), 58 innych wyznań i 3 izrael.; 72 dm. i 1,602 morg. obszaru. Protestanci należą do par. Swati-Peter (Szent-Peter), katolicy, do par. Swati Jan (Szent-Ivan), żydzi mają synagogę w Swati Mikulasz (Lipto Szent-Miklós). Sąd pow. w Hradku (Lipto-Ujvar), a urząd podatkowy w Swati Mikulasz. W miejscu znajduje się urząd poczt. z kasą oszczędności, stacya zaś tel. w Hradku. *W. H.*

Wawrzeńców, *Wawrzyńców* al. *Glinianka* wś, folw. i dobra nad rz. Świder pow. nowomiński, gm. i par. Glinianka, odl. 11 w. od Mińska, ma tartak, młyn wodny. W r. 1885 dobra W. al. Glinianka składały się z folw. Glinianka, z przył. Glinki, rozl. mr. 4,612: gr. or. i ogr. mr. 681, łąk mr. 136, pastw. mr. 52, lasu mr. 3,359, w odpadkach mr. 226, nieuż. mr. 159; bud. mur. 6, drew. 24; las nieurzadzony; pokłady torfu. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś Glinianka os. 30, mr. 431; wś Czerwonka os. 8, mr. 179; wś Kopki os. 2, mr. 78; wś Wola Karczewska os. 16, mr. 347; wś Wola Ducka os. 22, mr. 296; wś Świerk os. 14, mr. 298; wś Jabłonna os. 20, mr. 222; wś Wola Mładzka os. 27, mr. 601.

Wawrzeńczyce 1) w dok. z r. 1245 *Laurinceviz*, z r. 1281 *Laurinchych*, u Długosza *Wawrzyńczyce*, wś, pow. miechowski, gm. i par. Wawrzeńczyce, odl. 4 w. od Miechowa, leży nad łąką Wisły (przy ujściu strum. Kitłowiec), której główne koryto zakreśla łuk wygięty ku południowi a łąka stanowi jakby cięciwę tego łuku. Wieś rozłożyła się parowiorstwową linią na wyniosłym płaskowzgórzu, towarzyszącym lewemu brzegowi łąchy. Wieś

posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, dom przytułku dla starców, urząd gm., 252 dm. i 2,000 mk. W r. 1827 było 220 dm. i 1,561 mk. Jestto starożytna osada, odwieczna posiadłość biskupów krakowskich. Przy przewozie przez Wisłę i łacnę zdawna wytworzyło się targowisko, na którym ludność puszczy prawego brzegu (puszcza niepołomicka) wymieniała swe produkty na płody żyznej ziemi proszowskiej. Wieś, przy której powstało targowisko, zwała się pierwotnie Długa Wieś, targowisko powstało w części zwanej Wawrzyńczyce i nazwa ta objęła potem i wieś. Kościół, p. w. św. Maryi Magdaleny, był tu założony, wedle tradycji, wkrótce po zaprowadzeniu chrześcijaństwa; parafia zapewne została urządzona w XII w.; obecny kościół murowany wznosił podobno około r. 1223 biskup Iwo Odrowąż. R. 1245 bawi tu Fulko, arcyb. gnieźn., z kanonikami i Prandota bisk. krak. (Kod. Wielk., n. 244). W r. 1281 dokonywa się tu ugoda między Piotrem, rektorem kościoła w Bodzanowie, a klasztorem staniątkowskim o „przysiężne“. W r. 1282 Paweł z Przemysłowa, bisk. krak., zawiera tu układ z klasztorem w Saniątkach (Kod. dypl. pol., III, 124, 126, 134). Kiedy W. otrzymały prawo miejskie niewiadomo. Długosz nazywa W. miastem; zapewne było to tylko targowisko. Niema tu jednak łąnów wymierzonych, lecz tylko siedm domów (domus civiles) mieszczkańskich, z placami i kawałkami roli. Domy te zwano karczmi. Karczmy te należały do biskupa (t. j. dawały mu czynsz). Pleban miejscowy posiadał 19 takich domów (karczmi?) z placami, które zostawały pod jego jurysdykcją i dawały mu czynsze w różnej wysokości (od 5 gr. i dnia robocizny tygodniowo, do 1½ grzyw. rocznie). Osady te obowiązywały do dwu „powab“ dla biskupa. Łaziennik płacił z 19-ej karczmy i zagrody trzy fertony i miał dawać łąźnię za darmo plebanowi, wikaryuszowi, ich służbie i scholarom. Istniała więc już wtedy szkoła. Karczmy te tak liczne funkcjonowały zapewne tylko wczasie targów, które musiały być bardzo ożywione, bo na przewozie przez Wisłę nie było chyba ciągłego ruchu. W samej wsi („Długawieś“), należącej też do biskupów, było 26 łąn. km., 20 zagrod. Połowę dziesięciny, wartości do 40 grzyw., pobierał pleban, a drugą połowę prebenda katedralna krakowska, zwana Wawrzyńiecka; Folw. biskupi dawał dziesięcinę plebanowi. Do uposażenia plebana należała wieś Wygnanowice o 6 łąnach, W. łączył z Krakowem trakt publiczny (Długosz, L. B., I, 84 i II, 173—175). Spisy pobor. z 1490 nie nazywają W. miastem, tak samo i późniejsze. W r. 1581 wś W., w pow. proszowskim, płaci z części bisku-

piej od 20 łąn km., 4 zagr. z rolą, 6 czynsz., 6 komor. z bydł., 12 komor. bez bydła, 5 rzem., 3 piekarzy, 2 półłanków karczm., 1 rzeźn., 2 części plebana (Stan. Krasińskiego), kan. krak., od 15 zagr. czynsz., 1 kom. z bydł., 10 kom. bez bydła, 4 rzem., 4 rzeźn., 1 dudy. Niema już tylu karczmarzy co za Długosza, ale obecność rzemieślników, piekarzy i rzeźników nadaje osadzie charakter targowiska. W. parafia, dek. miechowski, 2,874 dusz. W. gmina należy do sądu gm. okr. VI w os. Brzesko Nowe (st. poczt. tamże). Gmina ma 5,075 morg. obszaru i 3,779 mk. Śród stałej ludności jest 24 żydów. 2.) W., wś i folw., pow. iłżecki, gm. Rzepin, par. Świętomarz, odl. od Iłży 28 w., ma 18 dm., 93 mk. W 1827 r. 3 dm., 116 mk. W r. 1889 folw. W. rozl. mr. 436: gr. or. i ogr. mr. 363, łąk mr. 22, lasu mr. 39, nieuż. mr. 13; bud. drew. 13; plodozm. 6 i 9 pol. Wś W. os. 16, mr. 58; wś Jawor os. 19 mr. 127. Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1508 Stan. Stąka płacił tu 6 gr. W r. 1578 było w części S. Wawrzencekiego 2 osad., ½ łąnu, 2 zagr., 1 kom. Inni drobni posiadacze mieli 1½ łąnu, 1 osad., 6 zagr. (Pawiński, Małop., 192, 461). Br. Ch.

Wawrzka, w Skorowidzu Pilata *Wawrzacka*, na mapie Kummersberga *Wawrska*, wś, w pow. grybowski, na praw. brzegu Białej (dopł. Dunajca), o 9·9 klm. na połd.-wschód od Grybowa. Zbudowana zdała od rzeki, na wznies. 555 mt. n.p.m. a 189 mt. nad łożyskiem Białej, u źródeł dwóch potoków. Liczy 54 dm. i 329 mk., 16 rzym.-kat., 308 gr.-kat. i 5 izrael. Rzym.-kat. należą do par. w Grybowie, gr.-kat. do par. w Florynce (Wafki). Własność tabularna (Funduszu religijnego) wynosi 242 sąż. pastw. i 41 mr. 883 sąż. lasu; pos. mn. ma 379 mr. roli, 100 mr. łąk i ogr. 53 mr. pastw. i 112 mr. lasu. Pierwszy raz spotykamy tą wś w spisie poborów pow. sądeckiego z r. 1674 (Pawiński, Małop.; 53a). Zaliczano ją do parafii w Muszynie; była własnością biskupstwa krakowskiego. W. graniczy na zachód z Binczarową, napłd. z Florynką i Brunarami Niżnemi, na wschód z Ropą, a na płn. z Kądorą. Mac.

Wawrzkowice, ob. *Wawrzyńów*.

Wawrzkowizna, os. nad rz. Widawką, pow. piotrkowski, gm. Łękawa, par. Gomulin, tartak wodny, 1 dm., 11 mk., 35 morg.

Wawrzonki, pow. sierpecki ob. *Żukowo W.*

Wawrzonkowizna, dwie wsi t. n., w pow. lipnowskim, niepodane w ostatnich spisach urzęd., mieści spis z r. 1827. Pierwsza w par. Wola, miała 15 dm., 112 mk., druga, w par. Szpital, 3 dm., 17 mk.

Wawrzonkowo, wś, pow. lipnowski, gm. Ossówka, par. rz.-kat. Czernikowo, ewang. Ossówka, odl. 13 w. od Lipna, ma 18 dm., 123

mk. Osada W. Krzywylas powstała z połączenia drobnych uwłaszczonych osad, rozl. mr. 136: gr. or. i ogr. mr. 120, łąk mr. 112, nicuż. mr. 4; bud. mur. 3, drew. 3.

Wawrzynów (t. X, 737), myluie, za *Wawrzynowo*.

Wawrzynów, wś, fol. i młyn, pow. piotrkowski, gm. Szydłów, par. Gomulin. Wś ma 73 dm., 529 mk., 721 morg.; os. prob. 1 dm., 7 mk., 7 morg.; fol. 6 dm., 48 mk., 1306 morg. dwors.; młyn 1 dm., 9 mk.

Wawrzynicowa góra, ob. *Góra św. Wawrzynca*.

Wawrzynicowa góra, pod wsią Orzesze, w pow. pszczyńskim, wzniesiona jest 1,059 st. npm.

Wawrzynicyce, ob. *Wawrzenczyce*.

Wawrzyniec, niem. *Lorenz*, 1780 *Lorenc*, 1686 *Lurenc*, wś na Kaszubach, nad Czarną Wodą, pow. kościerski, st. p. i kol. Kościerzyna, paraf. kat. Lipusz; zawierała 10 posiadłości gburskich i 6 zagród, karcznię i wśród lasu posiadłość prywatną Schludron (1885 r. 2 dm., 11 mk.); 327 ha (92 roli orn., 7 łąk, 51 lasu); 1885 r. liczyła cała gmina 13 dm., 16 dym., 75 mk., 61 kat., 14 ew. Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczyło to w dzierżawę puszczone król. pustkowie 8 dym. i należało do pow. tczewskiego (ob. str. 123). R. 1889 zakupił tę w lasach król. położoną wś fiskus za 50000 mrk na zagajenie. 2.) **W.**, dobra szl., tamże, 512 ha obszaru (129 roli orn., 42 łąk, 325 lasu); 1885 r. 6 dm., 12 dym., 61 mk., 46 kat., 15 ew.; tartak z turbiną; od r. 1880 są wszystkie łąki nawodnione; oprócz tego jest tu zarybek łososiów. Dziedzic Ferd. Zweiger (1885). Lustracja komisji pruskiej z r. 1772 opiewa: Starosta nowowiejski nadał dobra te r. 1769 Jeziernskiemu na lat 40 jure emphyteutico za 60 fl. zakupnego i 120 fl. rocznego kanonu. Folw. zarządza dziedzic sam, oprócz tego jest tu 5 gospodarzy, którzy nie są gburami, tylko role dzierżawili. Gleba jest tak licha, że prawie dwie trzecie leżą odłogiem, a przez poprzedniego posiadacza została rola całkiem zaniedbana. Folw. wysiewa 36 kor. żyta, 3¹/₂ jęczm., 18 tataraki, 2¹/₂ grochu, każdy gospodarz zaś (Einsasse) 5 korcy żyta, 1¹/₂ jęczm., 2 tataraki; żniwiał 2¹/₂ ziarna. Siana zbierają mało; jest też liche. Dziedzic ma wolną paszę w lesie i mógłby około 100 owiec trzymać. Drzewa jest dosyć, także budowlanego. Jeziora Słupinko i Jeziernia obfitują w ryby. Z gospodarzy płaci każdy 20 fl., karczmarz tylko 14 fl. Wyjąwszy jego musi każdy 2 dni orać, 2 dni mierzwę wozić, 8 dni kosą i 8 dni grabiami pracować. Rola nie została nigdy rozmierzona, lecz z czasem wykarczowana. Stan bydła: 4 krowy, 4 jałowice, 50 owiec, 10

świń. Podatki wynoszą 4 fl., do czego gospodarze niczem się nie przyczyniają. Wszyscy są katol. R. 1790 nadał król Fryderyk Wilhelm II radcy Ottonowi Boninowi, dziedzicowi W. Klińcza i dzierżawcy W., prawo, że ta ostatnia wyjęta być miała od jurysdykcji wójtowskiej i odtąd podlegać miała patrymonialnej jurysdykcji dziedzicowi W. Klińcza (ob. *Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver.*, XV, 89). *Ks. Fr.*

Wawrzynka, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 6 w. od Nowoaleksandrowska.

Wawrzynów al. Wawrzkowice, os. fabr., pow. konecki, gm. i par. Borkowice, odl. od Końskich 15 w., ma 4 dm., 41 mk., 28 morg. dwors., 24 mr. włośc. Fryszerka żelaza wyrobiła w r. 1875 żelaza kutego 1500 pudów. W 1827 r. 1 dm., 9 mk.

Wawrzynowo, dobra, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. i par. Żmujdki, o 16 w. od Wilkomierza, własność dawniej Pomarnackich, obecnie Witkowskich, ma 139 dzies. (5 lasu, 10 nieuż.).

Wawrzynowo, wś, pow. mogilnicki, o 5 klm. na zach.-połd. od Trzemeszna, tuż przy drodze żel. gnieźn.-inowrock., wzn. 117·3 mt. npm., par., poczta i st. dr. żel. w Trzemesznie; 3 dm., 28 mk. (21 katol., 7 prot.) i 99 ha (85 roli). W. istniało już w XVIII w., było własnością augustynianów trzemeszeńskich. Zabrane przez rząd, wcielone zostało do domeny w Mogilnie. *E. Cal.*

Wawrzyny, wś, pow. kolski, gm. Lubotyn, par. Mąkolno, odl. od Koła 18 w., ma 6 dm., 64 mk. W r. 1827 było 6 dm., 55 mk.

Wawrzyszew I.) wsi fol., i *W. Poduchowny*, os., pow. warszawski, gm. Młociny, par. Wawrzyszew, leży o 6 w. na zach. od Warszawy. Posiada kościół par. murowany, 210 mk. Wś ma 215 morg. włośc., fol. 497 mr., fol. poduchowny 107 mr. dwor. i 6 mr. włośc. W r. 1827 było 11 dm., 138 mk. Jestto dawna osada, wieś książęca, obdarzona zapewne już w XIV w. prawem niemieckim. Z dawnego nadania dawała dziesięciny kościołowi w Zegrzu nad Narwią. Istniała więc widocznie przed urządzeniem parafii w okolicach Warszawy. W r. 1367 papież Urban V rozstrzyga spór o te dziesięciny między bisk. poznańskim a płockim (Kod. Wielk., Nr. 1584). W r. 1408 Janusz, ks. mazow., poddaje W. z Młocinami i Powązkami pod jurysdykcję wójta Starej Warszawy. Parafią i kościół erygował w W. dziedzic wsi Baltazar Smarski w r. 1543. Oryginał erekcyi przechowuje się w aktach kościelnych. W r. 1818 rząd Królestwa nadał W. na własność Instytutowi agronomicznemu w Marymoncie. Po zamknięciu Instytutu folwark wydzierżawio-

no. Obecnie zaprowadzono tu hodowlę bydła dla produkcji nabiału. W. par., dek. warszawski (dawniej piaseczyński), około 2000 dusz. 2.) **W.**, ws, pow. błoński, gm. Pass, par. Leszno, ma 312 mk., 305 morg. włośc. W r. 1827 ws rządowa, miała 20 dm., 187 mk. Konrad, ks. mazow., nadając r. 1288 klasztorowi czerwińskiemu kościół św. Trójcy w Błoniu, uposaża go między innymi wsią Wawrzyszewo. Według reg. pob. pow. warszawskiego z r. 1580 ze wsi kościelnej W., w par. Błonie, zakonnik Stanisław Konopnicki „praepositus Błonski“ płacił od 7 łąn., młyna o 2 kołach (Pawiński, Źródła Dziej., XVI, 274). 3.) **W.** al. *Wawrzyszów*, ws, pow. radomski, gm. Wolanów, par. Mniszek, odl. od Radomia 17 w., ma 41 dm., 337 mk., 406 morg. dwors., 94 włośc. W 1827 było 25 dm., 237 mk. Wymieniona w dok. z r. 1275, w liczbie posiadłości klasztoru wąchockiego (Kod. Małop., II, 137). Klasztor wąchocki oddaje tę ws r. 1374 Borzujowi z Ninkowa dla zagospodarowania dożywno (Kod. Małop., III, 278). W połowie XV w. ws W., własność klasztoru wąchockiego, miała 20 łąn. km., z których dziesięcinę, wartości około 20 grzyw., płacono klasztorowi sieciechowskiemu. Dwie karczmy z rolą płaciły dziesięcinę pleb. w Mniszku. Folwark klasztoru wąchockiego niedawał dziesięciny (Długosz, L. B., II, 533 i III, 207, 274, 407). Według reg. pob. pow. radomskiego, z r. 1569 Józef Rokicki, urzędnik opata wāhoc., płacił od 15 półłank., 3 zagr. (Pawiński, Małop., 318). *Br. Ch.*

Wawrzyszkowice, *Wawrzyszkowo*, ob. *Kamień*, pow. zlotowski (t. III, 736).

Wawrzyszowskie al. *Wawrzyszowska Wola*, ws osadzona za przywilejem Kazimierza W. z r. 1345 w lasach nad rz. Radomką, należących do klasztoru wāchockiego. Przybrała ona następnie nazwę *Rogowa* (por. Kod. Małop., III, 58). W połowie XV w. ws ta, własność klasztoru wāchockiego, miała 2 łąny km., z których płacono dziesięcinę klasztorowi sieciechowskiemu. Była też karczma i zagrodniczy (Długosz, L. B., II, 533 i III, 274).

Wawulicze 1.) folw., pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Wołowel, należy do dóbr Zakoziel Kaliksta Orzeszko. 2.) **W.** al. *Lyczkowce*, siolo, pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Bezdzież, o 60 w. od Kobrynia, 434 dzies. ziemi włośc., 70¹/₂ cerkiewnej, 288 dworskiej (195 roli i pod zabud. i 93 lasu), należące do Orzeszków. Parafia praw., dekanatu (błagocznia) Bezdzież, 1329 wiernych. 3.) **W.**, dobra nad bezim. dopł. do strugi jeziornej, zw. Usocha, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., gm. Turki, o 13 w. od Bobrujska, przy samym torze dr. żel. lipawsko-romeńskiej, przeszło 627 włók. Jest tu przystanek dr. żel. Za czasów Rzplitej

należały do stwa bobrujskiego, obecnie, od doś dawna, własność donacyjna Woroncowych-Weliaminowych. Ładna rezydencya, puszcze duże, grunta lekkie, łąk obfitość.

Waza Kruk, szczyt na Podolu galicyj. (422 mt.), na obszarze gm. Łahodowa, w pow. przemysłańskim, stanowi jeden człon w paśmie gołogórskim należącym do linii głównego działu wodnego w Europie; zarazem przedstawia Waza Kruk człon w brzegu oddzielającym niż sarmacki od podolskiej wyżyny; ztąd też są stoki północne daleko silniej pochylone niż stoki południowe. U północnych stoków rozłożyła się osada Łahodów, od strony wschodniej wciska się między Waza Kruk i Nahordy (407 mr.) wąska lecz głęboka zatoka niziny sarmackiej (w poziomie 270 mt.), którą się posługuje lwowsko-przemysłański gościniec. Północne stoki są zorane głębokimi (do 50 mt.) i rozgałęzionymi jarami pot. Dobra i pot. Białego, źródłiskowych potoków Gnilej Lipy.

Wazawa, *Wasau*, rzeczka w Kurlandyi, prawy dopływ Widawy, dopł. m. Bałtyckiego. Wpada pod Piltynem.

Wazbudzie, pow. sejneński, gm. Sereje, par. Mirosław, odl. 45 w. od Sejn, ma 22 dm., 184 mk. W r. 1827 ws rząd., ma 13 dm., 93 mk., par. Sereje.

Wazbuty 1.) ws, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 48 w. od Kowna. 2.) **W.**, ws, tamże, o 78 w. od Kowna.

Wazgajkiemie, ws, pow. maryampolski, gm. Balwierzyski, par. Preny, odl. od Maryampola 37 w., ma 17 dm., 182 mk. W 1827 r. było 9 dm., 128 mk.

Wazgiele 1.) ws, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 38 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, ws, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Uszpol., o 58 w. od Wilkomierza; uwłaszczona od dóbr Degule. 3.) **W.**, ws, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Oniksztzy, o 40 w. od Wilkomierza.

Wazgily, ws, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Radoszkowicze (o 8 w.), okr. wiejski Putniki, o 51 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, ma 8 dm., 80 mk. prawosł.; należy do dóbr Dekszniany, Wołodkowiczów.

Wazgirdany, ws i folw. nad jeziorem, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Orany (o 9 w.), okr. wiejski Jakiańce, o 49 w. od Trok. Folw. ma 1 dm., 9 mk. katol., ws zaś 8 dm., 95 mk. t. wyzn. (w 1865 r. 38 dusz rewiz.; własność Kopciów).

Wazgirdy, folw., pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Kołtyniany, o 50 w. od Rossień.

Wazgucie, ws, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 90 w. od Nowoaleksandrowska.

Wazguny, ws włośc., pow. wileński, w 2

okr. pol., gm. Szyrwinty (o 9 w.), okr. wiejski Wazguny, o 57 $\frac{1}{2}$ w. od Wilna, 6 dm., 65 mk. katol. (w 1865 r. 22 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Szeszole. Wskład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Miedyle, Unciuny i Wazguny oraz zaśc. Andrzejkiszki, Gieliszki, Miedyniszki, Rogowszczyzna, Teofiliszki i Wojweryszki, wogóle w 1865 r. 136 dusz rewiz. b. włóśc. skarb.

Wazino, ob. *Goręcin*.

Ważino, jezioro pod Kaliszem, pow. kościerski (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, 95).

Ważnice, weg. *Also-Viznicze*, wś, w hr. beregskiem (Węgry), nad rzeką Latorczą; cerkiew paraf. gr.-katol., fabryka alunu, kuźnice żelaza, 217 mk.

Wazów, *Bazów*, podług Rubrycelli dyec. łucko-żytomierskiej, wś, w pow. owruckim, z kaplicą katol. par. Narodycze. Będzie to prawdopodobnie Wiazówka.

Wazuza, rzeka, w gub. smoleńskiej i twerskiej, prawy dopływ Wołgi. Bierze początek w pow. wiazemskim z błot wsią Matriuchową, przepływa pow. syczewski gub. smoleńskiej i zubcowski gub. twerskiej i pod Zubcowem ma ujście. Długa do 140 w., bieg ma póln.-wschod.; szeroka od 20 do 40 saż., głęboka latem 4 do 9 st., na wiosnę od 16 do 24 st., brzegi ma wyniosłe i urwiste. Spławna na przestżeniu 42 w. od ujścia Gżaci. Przybiera od prawego brzegu Łukszę, Kocznę i Gżac, od lewego zaś Łośminę i Osugę.

Waża, zaśc. szl. nad jez. t. nazwy, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 56 w. od Dżisny, 1 dm., 7 mk. katol.

Ważany, wś, pow. dryssieński, par. Rosica, attyn. dóbr Sarya, Łopacińskich, ma 260 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi dworskiej.

Ważatkienie, wś, pow. maryampolski, gm. Pogiermoń, par. Preny, leży w stronie póln. wschod. od Maryampola (odl. 49 w.), od Pren (st. poczt.) 7 w., ma 19 dm., 164 mk., 769 morg. W r. 1827 było 13 dm., 101 mk.

Ważdele, wś, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz, o 45 w. od Wilkomierza.

Waże, jezioro, w pow. dziśnieńskim, pod osadami Głybka, Muraszki i Podlesie.

Waże, z niem. *Warze*, szczyt tatrzański, ob. *Staroleśmiański Wierch*.

Ważec, szczyt w Tatrach Niżnich, na Spżu (ob. t. XI, 118 i XII, 258).

Ważec, weg. *Vazsec*, wś na Węgrzech, w komit. liptowskim, pow. hradzkim (Hradek, Lipto-Ujvar), nad Białym Wagiem, przy gościńcu i kolei żelaznej koszycko-bogumińskiej. Od wschodu i połd. otaczają wś góry ze szczytami: Łaz (895 mt.) i Holi vrszok (960 mt.), na zachód i północ otwiera się dolina Wagu. W r. 1890 było 445 dm. i 1515 morg. obsza-

ru; 2768 mk. (2642 Słowaków, 92 Niemców i 5 Węgrów); 263 katol., 2421 prot., 2 kalwin. i 82 izrael. Protestanci mają kościół w miejscu, rz.-katolicy należą do par. Szczyrba, izraelici synagogę w Swati Mikulasz. W. posiada stację kolejową, urząd poczt. i kasę oszczędności. Należy do sądu pow. w Hradku a urzędu podatk. w Swatim Mikulaszu.

Ważecze, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 46 w. od Nowoaleksandrowska.

Ważele, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 75 w. od Telsz.

Ważginty al. *Wajginty*, okolica szlachecka, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Nowa-Mysz, o 59 w. od Nowogródka, w miejscowości dość leśnej. Mają tu własności: Siewrukowie (przeszło 1 włókę); Sancewiczowie (przeszło $\frac{3}{4}$ włóki); Soplicowie (około 1 włóki); Filipowiczowie (około $\frac{1}{2}$ włóki). Prawdopodobnie nazwa W. ma związek z nazwą bóstwa pogańskiego Wajganta, opiekującego się lnom.

A. Jel.

Ważkowizna, os. fabr., pow. piotrkowski, gm. Łekawa, par. Grocholice. Istniała tu fryszerka.

Ważne, mylnie *Ważna*, wś nad rz. Kubliczem, dopł. Sobu, pow. hajsyński, okr. pol. i gm. Teplik, par. praw. Stepanówka, par. katol. i sąd Granów, o 27 w. od Hajsyna. Ma 58 osad, 452 mk., 249 dzies. ziemi włóśc., 385 dworskiej; gorzelnia. Własność dawniej Komorowskich, dziś Słomowskich. *Dr. M.*

Ważne Młyny, dwie os. młyn. nad rz. Wartą, pow. noworadomski, gm. i par. Brzeźnica, 1-a ma 2 dm., 10 mk., 12 morg., 2-a ma 2 dm., 6 mk., 10 morg.; os. karcz. 1 dm., 4 morg. W r. 1827 było 2 dm., 12 mk.

Ważnia, rzeczka, w gub. kijowskiej, dopł. Irszy.

Ważnica, zaśc. szl. nad jez. Surgłóć, pow. trocki, w 4 okr. pol., o 13 w. od Trok, 1 dm., 7 mk. katol.

Ważnizski 1.) wś nad błotami otaczającymi jez. Kolnino, pow. maryampolski, gm. Balwierzyszki, par. Gudale, odl. od Maryampola 27 w., ma 8 dm., 103 mk. W 1827 r. było 6 dm., 54 mk., par. Balwierzyszki. 2.) **W.**, al. *Woznizski*, wś, pow. kalwaryjski, gm. Janów, par. Ludwinów, odl. od Kalwaryi 7 w., ma 10 dm., 47 mk. Wchodziła w skład dóbr Iwaniszki. W 1827 r. 3 dm., 37 mk., par. Kalwarya. *Br. Ch.*

Ważyno, też *Warzyno Kmiece*, wś i folw. i *W. Skóry*, wś, pow. sierpecki, gm. Białyszewo, par. Goleszyn, odl. 9 w. od Sierca. W. Kmiece ma 16 dm., 160 mk.; W. Skóry ma 14 dm., 184 mk. Fol. W. Kmiece rozl. mr. 360: gr. or. i ogr. mr. 284, łąk mr. 62, nieuż. mr. 14; bud. mur. 2, drew. 9. Wś W. kmie-

ce, os. 18, mr. 70. W. Skóry wś, ma 555 m. należących do drobnej szlachty i 13 włósc. W r. 1827 Ważyno Kmiece miało 8 dm., 60 mk., a W. Skóry 9 dm., 84 mk. Fol. Warzynko al. W. Małe składa się z dwu części: jedna ma 148 morg., druga 146 morg.

Wąblewo al. *Wąbiewo*, urząd. *Wombiewo*, *Wambow* r. 1303, *Wambowo* r. 1387, *Wanbowo* r. 1388, potem *Wambiewo* i *Wąbiewo*, wś i folw., pow. kościański (Szmigiel), o 7 klm. na półn.-wschód od Wielichowa (poczta) i 5 klm. od półn. kanału Obry; par. Parzęczewo, st. dr. żel. o 9 klm. w Grodzisku (Graetz). Wś ma 23 dm., 193 mk. (186 kat., 7 prot.) i 186 ha (167 roli, 10 łąk). Fol. do Parczewa ma 8 dm., 97 mk., właścicielami są Potworowscy. W r. 1303; Unisław i Jan z Goździchowa wspólnie z Wojciechom Ślepym z sąsiedniego Kamieńca sprzedali Szymonowi, plebanowi z Zbąszynia, wszystkie swe zagaje, ciągnące się od drogi z Kowalewa do W. aż do lasu zwanego Łęzkiem (Kod. Wielkop., n. 868); r. 1387—8 prawowali się o W. Blizbor, pleban w Brodnicy, z Wicentym Łódzkim i Mścigniew z Mieczewa z Bartłojem Chomećkim z Chomećca (Akta gr. Wielk., I, n. 236, 472); r. 1564 biskup pozn. pobierał z 3 łan. os. po fertonie; przy schyłku zeszłego wieku należało W. do Faustyna Zakrzewskiego z Parczewa, później do Potworowskich. *E. Cal.*

Wąborków, ob. *Wąworków*.

Wąbrzeźno, niem. *Briesen in Westpreussen*, w dok. *Wambrez*, *Wambrzessno* al. *Fredeke*, *Wambresin*, *Fredeck*, *Vridecke*, *Frydek*, niegdyś rezydencja biskupów chełmińskich, dziś miasto powiatowe, w obwodzie regencyi kwidzyńskiej. Leży przy kolei wschodniej (na przestrzeni Toruń-Wystruń), między dwoma jeziorami: Zamkowem (Schloss-See) i Wąbrzeskim (Friedeck-See). Gleba piaszczysta, z gliną zmieszana, średniej urodzajności. Trzy trakty bite rozchodzą się stąd do Chełmna, Radzyna i Brodnicy. Poczta osobowa dojeżdża do Kornatowa (20.1 klm.). W mieście jest urząd poborowy, sąd okręg., urząd poczt. II klasy; dworzec kolei odległy o 3 klm. od miasta. Dalej znajduje się tu kościół katol. i ew., synagoga, nowy ratusz (r. 1892), piękny rynek, kasa oszczędności i spółka pożyczkowa, która r. 1884 miała 1,777.552 mrk obrotu. Szkoła miejska liczyła 1893 r. 421 dzieci kat., 392 ew. i 55 żyd. Rada miejska składała się 1888 r. z 9 kat., 7 żyd. i 2 prot. R. 1885 było tu 437 dm., 1008 dym., 2159 mk. kat., 1893 ew., 13 baptystów i 589 żyd., razem 4654 mk., z których na Plebanę przypada 46 mk. i 3 dm. Trudnią się głównie rolnictwem, hodowlą bydła, handlem zbożowym, sprzedają słoń i przemysłem; Polacy mają 6 handłów kolonialnych i 1 bławatny. Przy

spisie bydła (1892 r.) naliczono tu 358 koni, 698 rogacizny, 80 owiec, 863 świnie, 169 kóz i 131 ulów pszczoł. Co rok odbywają się tu 4 jarmarki a targ raz w tydzień. Obszar miejski z Plebaną obejmuje 1573 ha (1290 roli orn., 154 łąk). Budżet miejski wynosi na 1893 rok 51231 mrk. Na szkoły wyznaczono 18468 mrk, na ubogich 4125 mrk. W. leży w okolicy dawno zaludnionej. W jeziorze pomiędzy miastem a dzisiejszym cmentarzem miejskim znajdowano od czasu do czasu rozmaite przedmioty. Naczynie gliniane, oryginalnej, kulistej formy i hak bronzowy od wędkę znajdują się w zbiorze Tow. hist. w Kwidzynie, a młot kamienny i narzędzie z rogu jeleniego w Muzeum Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu. Dalej znaleziono tu czaszki szkieletów z grobów rzędowych wraz z paciorkami i fibulą brązową. Gdzie dziś cmentarz miejski, istniał niegdyś szaniec, którego kształty pierwotne już się zatarły. W płd. stronie tego szanca, prawie u jego podnóża, natrafiono na szkielet, przy którym znaleziono nóż krzemienisty. Jest to jedyny w Prusach Zach. okaz mający pozór wyrobu paleolitycznego (ob. *Objaśn. do mapy Ossowskiego*, str. 30). W. zachodzi po raz pierwszy w przywileju z 1246 r., w którym w. m. krzyżacki Henryk v. Hohenlohe przekazuje bisk. chełmińskiemu Heidenreichowi 600 włók w ziemi chełmińskiej przy Łozie, t. j. Chełmży, Wąbrzeźnie (Wambrez) i Bobrowie, które już jego poprzednikowi, biskupowi Chrystyanowi były przyrzeczone (ob. „U. B. des Bist. Culm.“, str. 6, Nr. 14). Kiedy W. dostało pierwszy przywilej miejski nie wiadomo, nowy wystawił r. 1534 bisk. Jan v. Hoefen Dantiscus, nadając zubożałym mieszkańcom oprócz 40 włók, które przy pierwszej lokacji dla nich były wyznaczone, jeszcze 20 włók należących do pustej wsi Podwiejska, na prawie chełm. Za to mają co rok na św. Marcin dawać po pół grz. pruskiej monety od włóki, grzywnę po 20 groszy licząc, 1 korzec owsa, 2 kury i tłokę czynię według zwyczaju. Nadto użycza im 56 morgów roli, dawniej do zamku biskupiego należących, za które mają płacić po 10 skojców od morgi. Na uznanie zaś naszego zwierzchnictwa mają wszyscy mieszczenie, którzy piwo warzą, na św. Marcin płacić po 5 groszy od domu, reszta od każdego domu lub placu po 2 grosze. Nadto przekazujemy miastu domy (casas) około ratusza zbudowane, browar, łazienki i 5 placów z wszelkim pożytkiem. Z jatek jednak rzeźnickich mają dawać po pół kamienia sadła (sepi) od każdej, od jatek piekarskich i innych ma połowa daniny wpływać do naszej kasy, połowa do miejskiej. Wreszcie daje biskup miastu herb czyli pieczęć: alam aquilae

unam coloris nigri et per transversum illius alae pedum seu pastorale fixum. Datum in castro nostro Fredeck (ob. Woelky, Urkb. d. Bist. Culm, Nr 894, str. 751). O dalszych losach miasta mało mamy wiadomości. Krzyżackie księgi szkodowe z początku XV w. opiewają, że miasto i wioski okoliczne w ostatnich wojnach zostały spalone. W wojnie 13-letniej (1454—66) stanęli mieszczenie po stronie Polski i hołdowali królowi w Toruniu w końcu maja r. 1454, biskup zaś w Elblągu d. 10 czerwca. Około r. 1466 zajęli Krzyżacy zamek i spalili go (ob. Script. rer Pr., V, pag. 193). R. 1499 był tu burmistrzem (proconsul) Jan Noborkowski, ławnikami sądu zaś Jan Palcer, Stanisław Odoj, Matyasz Mazgaj, Jan Biały i inni; widać ztąd, że żywił polski nie był tu w mniejszości. R. 1569 był tu burmistrzem Jan Zęgwirski (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 175). W inwentarzu biskupstwa chełmińskiego z r. 1731 czytamy: Miasto W. ma włók 60; siedzi za prawem wiecznemi czasy danym, płacą rokrocznie kanonu z tych 60 włók 100 zł. Pszenicy dają korcy 30, żyta korcy 30, owsa korcy 60. We żniwa na tłuę powinni posyłać ludzi z sierpami 60, do grabienia 60, do wożenia siana wozów 60, od robienia piwa od każdej sztuki powiadają, że dają po wiertlu słodu do dworu. Jarmarków mają 5, gdzie połowa targowego idzie do dworu, a połowa miastu (str. 29). R. 1709 liczyło miasto 665 mieszkańców, 84 dymów i 19 pustych placów (ob. Topografia Goldbecka, str. 36). R. 1858 było tu: 331 dm., 10 wiatraków, 3030 mk., mianowicie 1320 ew., 1310 kat. i 400 żydów; roku zaś 1868: 339 dm., 702 budynków, 3367 mk., między nimi: 1541 ew. i 1304 kat. W W. urodził się r. 1575 O. Bernard, braciszek klasztoru benedyktynów w Lubieniu w Poznańskim, zmarły r. 1603 tamże w rozgłosie świętości (ob. „Matka świętych Polska“, II, str. 284 i t. d. i Żywot i cuda O. Bernarda z W. p. Chwaliszewskiego, Pozn. 1881). Miasto leży na wyniosłym wschod. brzegu jeziora i jest dosyć regularnie zabudowane naokoło obszernego rynku. Nie posiada budowli archeologicznego znaczenia. Stare obwarowania znikły całkiem. Zamek biskupi stał nieco za miastem na górze, w płu.-zach. stronie, w zagłębieniu jeziora Zamkowego. Składał się z właściwego zamku i murem otoczonego przedzamcza. Obie części były ze sobą mostem zwodowym połączone. Jego urządzenie wewnętrzne jest nieznanne; w dok. z r. 1403 wymieniony jest refektarz zimowy. O kaplicy zamkowej p. w. św. Marka pisze wizyta Strzesza, że i najpiękniejszym kaplicom krzyżackim w niczem nie ustępowała. Z góry zamkowej rozległy widok; na horyzoncie rysuje się jakie 8 kościo-

łów, mnóstwo wiosek i porozrzucanych małych osad. Dziś po zamku pozostała tylko fossa, kawał muru i nieco gruzów. Zbudowanie zamku przypisują bisk. Hermanowi (1301—11). W dok. zachodzi po raz pierwszy w r. 1321 w przywileju bisk. Mikołaja. W 13-letniej wojnie (1454—66) wiele ucierpiał, lecz staranni biskupi znowu go naprawili. R. 1599 zezwolił bisk. Tylicki, ażeby cały konwent panien benedyktynek z Torunia w nim się schronił przed powietrzem morowem. Rezydencyą biskupów był zamek wąbrzeski jeszcze w połowie XVII w. Niestety wojny różne, a najbardziej szwedzkie, wszystko zniszczyły. R. 1670 zamek i kaplica pustą już tylko są ruiną. Po sekularyzacyi zezwolił król Fryderyk II, aby na odbudowanie po części spalonego miasta użyto materiału z zamku pustego. Kościół katolicki, p. w. Szymona i Judy, patronatu biskupiego, stoi na wzgórzu w pld.-zach. stronie miasta. Wschodnia część, t. j. presbiterium i zakrystya, zbudowane z kamieni i z cegły, pochodzi z początku XIV w., zachodnia część, która się spaliła, została podobno odbudowana około r. 1700 z gruzów starego zamku. Silna lecz nieco za niska wieża stanęła dopiero r. 1779. Na omentarzu, murem opasany, stoi potężny krzyż z ciosanego kamienia. R. 1881 został kościół tutejszy odnowiony i powiększony. Z zabytków zasługuje na uwagę srebrna monstrancya ostrołukowa, kielich srebrny i wielki dzwon, ozdobiony następnym napisem: „Me fecit Michael Wittwerck Gedani anno 1705. Post casu combustum civitatem Fredecensem et ecclesiam cum suo campanili hanc in honorem S. Theodori M. (campanam) fieri curavit illustrissimus ac reverendissimus Dom. Theodoricus Potocki Episcopus Culmensis et Pomesaniensis anno 1705“. Na szczególną wzmiankę zasługuje wreszcie cudowny, wotami ozdobiony obraz M. Panny, do noszenia przy procesjach przeznaczony, malowany na płótnie. Cała postać okryta srebrną, pończacaną sukienką i koroną przyozdobiona, około głowy widać promienie i 12 gwiazd złocistych. Na przeciwnej stronie jest obraz Pana Jezusa, bardzo stary, ale nie tak piękny. Obraz N. M. Panny pochodzi z XVI w., pończacana rama, pięknej snycerskiej roboty i srebrna sukienka są z początku XVIII w. Od niepamiętnych czasów znajdował się ten obraz w Kowalewie i był u ludu czczony jako cudowny. Dopiero w r. 1685, za zezwoleniem bisk. Opalińskiego, przeniesiony został do Wąbrzeźna (ob. „Cudowne obrazy“ p. k. Fankidejskiego, str. 122). Mesznego pobierał prob. w W. samem około r. 1667 po 1 kor. żyta i tyleż owsa od pługa. Ze wsi od każdego posiadała włościańskie, składające-

go się z 2 włók, po 1 kor. żyta i tyleż owsa (ob. Wizyta Strzesza, str. 400). Przy kościele istnieje szpital dla 6 ubogich parafian i bractwo Niepok. Pocz. N. M. Panny, fundowane r. 1667, które papież Innocenty XI potwierdził r. 1680. Dawniej było tu także bractwo literackie, założone r. 1593 przez bisk. Piotra Kostkę. R. 1599 fundowała Magdalena z Działyńskich Galczeńska przy ołtarzu N. M. P. znacznym kapitałem altarystę dla bractwa. Kościół ewangelicki stoi w wsch.-płd. kącie rynku; zbudowany z cegły r. 1835; dość okazała wieżę wystawiono r. 1864. Pod względem sztuki zasługuje na wzmiankę obraz w ołtarzu, przedstawiający Chrystusa Pana na górze Oliwnej, dzieło włoskiego malarza Daniela Crespi z Medyolanu (1592—1630; ob. Bau-u. Kunstdenkm. der Prov. Westpreussen, V, pag. 20 i 93). Parafia wąbrzeska, tegoż dekanatu, liczyła 1892 r. 4117 dusz. W jej skład wchodzi: Wąbrzeźno, Rozgard, Myśliwiec, Cymbark, Prusy, Plebanka, Wronie, Wałycz, Wałczyk, Sitno, Trzciańnek, Nielub, Czystochleb, Łabędź, Michałki, Stanisławki, Katarzynki i Sićinek. Oprócz tego przyłączony jest do par. kościół w Łopatkach i należące do niego osady: Łopatki Polskie i Buczek, Łopatki Niemieckie, Zaskocz i Zalesie, W. i M. Książki, Jarentowice i Friedrichsdorf. Do dekanatu wąbrzeskiego należą parafie: Niedźwiedź, Błędowo, Wąbrzeźno i Łopatki, Nowa Wieś, Orzechowo, Płużnica i Ryńsk.

Wąbrzeski powiat należący do obwodu regencyi kwidzyńskiej, został utworzony roku 1887 z kończyn powiatu toruńskiego, brodnickiego, grudziądzkiego i chełmińskiego celem wzmocnienia żywności niemieckiego. Graniczy na półn. z pow. grudziądzkim, na zach. z pow. chełmińskim i toruńskim, na płd. z Drwęcą i król. polskiem na wschód z pow. brodnickim. Obszaru ma 70548 ha, mianowicie 49352 roli or., 4981 łąk, 8040 lasu; czysty dochód z ha roli orn. wynosi 12'53, z ha łąk 10'57, z ha lasu 2'35 mrk. Miast liczy pow. 2: Wąbrzeźno i Golub, okręgów wójtowskich 22, gmin wiejskich 51, obwodów dominialnych 69, osad 220, domów mieszkalnych 3960, dymów 7897, gmachów publicznych 9. W r. 1871 było w pow. 35344 mk., 1875 r. 37265, 1880 r. 39535, 1885 r. 39308. Katolików było 1885 r. 23835, ew. 13926, żydów 1276, dyssydentów 271. Według urzędowego spisu z dnia 1 grud. 1890 r. liczył powiat 39863 mk.: 23857 kat., 14711 prot., 287 różnych sekt, 1025 żydów. R. 1892 liczył pow. 2800 dzieci szkolnych ew. i 4500 kat. Statystyka szkolna z d. 20 maja 1886 r. wykazuje w 2 miastach powiatu 1404 dzieci, między niemi 759 kat.; mówiących tylko po

polsku było 797, mówiących po polsku i niemiecku 14; na wsiach liczono 6274 dzieci szkolnych, między niemi 3809 katol.; mówiących tylko po polsku 3786, mówiących po polsku i niemiecku 73 (ob. Pam. fizyogr., t. IX, r. 1889, str. 50). Toż samo źródło wykazuje w pow. wąbrzeskim 23335 Polaków. Ludność wiejska jest prawie całkiem polska; Golub, liczący 1885 r. 1536 kat., 614 ew., 478 żyd. i 7 dyssyd., jest przeważnie polski, Wąbrzeźno mniej więcej do połowy. Przeciętny zarobek dzienny wynosi w Wąbrzeźnie i w Kowalewie 1'20 mrk dla mężczyzn, a 80 fen. dla niewiast, w Golubiu jest o 20 fen. wyższy. We wszystkich innych miejscowościach powiatu ustanowiono taryfową płacę dzienną na 1'10 mrk dla mężczyzn a na 75 fen. dla kobiet, zarobek zaś roczny na 360 mrk względnie 240 mrk. *Ks. Romuald Frydrychowicz.*

Wąchabno, urzęd. *Wonchabno, Wachobno* w r. 1394, *Wąchowno* 1662, wś i fol., pow. babimoski, o 4 klm. na półn.-zach. od Kopanicy, nad jez. własnem, odpływającym do wielkich jezior, przez które przechodzi Obrą (dopł. Warty); par. i poczta w Kopanicy (Kopnitz), st. dr. żel. o 6 klm. w Babimoście (Bomst). Wś z osadą Elisenthal (4 dm., 47 mk.) tworzy okrąg, mający 40 dm., 280 mk. (232 kat., 48 prot.) i 388 ha (297 roli, 51 łąk, 18 lasu). Folw. do Wielkiej Wsi ma 3 dm. i 66 mk. Os. Elisenthal powstała na obszarze niegdyś starościańskim. Lasy W. zlewają się na północy z lasem babimoskim. W r. 1394 dziedzic Bernard Wierusz z Kopanicy, odnawiając przywilej na soltystwo w W., nadał soltysowi swobody, jak wystawienie jazu wśród łąk Orlich i prawo niemieckie (Kod. Wielkop., n. 1947). W r. 1580 było tu 3¹/₂ łąn. os. a 3 zagr.; r. 1662 wchodziło W. w skład ststwa kopanickiego, zabranego po r. 1793 i darowanego hr. Toenne v. Luettichau.

Wąchock, w dok. z r. 1219 *Vancoz*, 1234 *Wanche*, 1249 *Wanchoz*, 1254 *Wancock*, os. miejska, dawniej miasteczko i opactwo, pow. iłżecki, gm. Wielka Wieś, par. Wąchock, leży w górskiej i lesistej okolicy, nad rz. Kamienną, przy drodze bitej, łączącej zakłady górnicze nad rzeką Kamienną rozłożone i ciągnące się od Bzina do Ostrowca. Odl. 24 w. na zach.-płd. od Iłży, a około 12 w. w linii powietrznej na wschód od Suchedniowa i tyleż na wsch.-płd. od Bzina. Rozległe lasy rządowe otaczają w paromilowem promieniu tę osadę. Śród tych lasów znajduje się kilka tylko wsi i osad. Obecnie W. posiada kościół par. murowany (poklasztorny), szkołę początkową, sąd gm. okr. VI, urząd gm., urząd poczt., 194 dm. (28 murow.), 1459 mk. Osada młyn. Bugaj ma 2 dm., 57 mk., 60 mr. dwor. i 9 włość. W r. 1827 było 161 dm., 1138 mk.

Przy kościele klasztornym znajdują się bardzo ciekawe ruiny klasztoru cystersów, stanowiące jeden z piękniejszych zabytków architektury romańskiej. Przy osadzie jest staw, nad którym stały istniejące tu poprzednio zakłady żelazne. Powstanie i rozwój swój osada zawdzięcza głównie klasztorowi cystersów. Klasztor ten, zwany w dokumentach „Camina major“ albo „Cella s. Mariae“, założony został pierwotnie przez Gedeona, bisk. krakow. (1166—1185), na obszarze wsi Kamionna (odległej o 12 w. na zach.-płn. od Wąchocka). Dopiero Leszek Biały (1207—1227) przeniósł klasztor do Wąchocka, gdzie wzniesiono gmach mурowany. Jak Kamionna tak i Wąchock były posiadłościami biskupimi, które według Długosza już Gedeon nadał jako uposażenie klasztorowi. Pierwszy znany opat Hugo, w r. 1219 uczestniczy w Wiślicy w rozszczeniu sporu między benedyktynami a premonstratensami o klasztor św. Wincenego we Wrocławiu. Długosz opowiada, iż zakonnicy tutejsi aż do początku XV w. byli wyłącznie włoskiej narodowości, tak że w klasztorze było wiele ksiąg włoskich („plures libros italos a fratribus italīs ad monasterium importatos reperies“), tymczasem według prof. Łuszczkiewicza zarówno imiona opatów jak i architektura budowli klasztornych wskazują na francuskie pochodzenie zakonników a przynajmniej tych, którzy kierowali budową klasztoru, przedstawiającego ścisły związek w planie z klasztorami w Jędrzejowie (z r. 1210), Koprzywnicy i Sulejowie. Klasztor wąchocki był według prof. Łuszczkiewicza ostatnią budowlą wzniesioną w owych czasach przez architektów i malarzy francuskiego pochodzenia. Zapewne najazd tatarski wypędził ich z Polski. Już klasztor cystersów w Mogile (z r. 1266) budują architekci niemieccy. Dach ołowiany klasztoru wąchockiego, zniszczony przez pożar w czasie najazdu Tatarów, świadczy, że przemysł górniczy (równie jak i obrabianie kamienia) wcześniej tu wprowadzili zakonnicy, posiadający w swych rozległych posiadłościach bogate pokłady mineralne. Przy napadzie Tatarów w r. 1260 poginęły najdawniejsze dokumenty klasztoru, ztąd nie mamy aktów pierwszej ni drugiej erekcyi i uposażeń. Szereg dokumentów znanych rozpoczyna akt z r. 1234, którym klasztor wąchocki zamienia dziesięcinę z wsi Mikorek i Wielice, które odstępuje klasztorowi miechowskiemu, na dziesięcinę z wsi: Łączany i Modrzejowice, oddawane przedtem kaplicy św. Jakuba w Skaryszowie. R. 1235 Gumbertus, archidyak. krakow., za zezwoleniem brata, kasztelana oświęcimskiego i jego synów nadaje klasztorowi ws. Błonie pod Łęczycą i kaplicę św. Krzyża w Łęczycy z jej uposa-

żeniem. Bolesław Wstydlwy nadaje r. 1249 na prośbę matki „clastro de Wanchoz Cisterciensis ordinis in honore beate Marie virginis constructo“ dziewiątą część produkcyi soli z Bochni i obiecuje dawać trzecią część dochodów z kopalni soli, ołowiu, miedzi, któreby ci zakonnicy odnaleźli lub odnalezione już znawali w księstwie sandomierskiem i krakowskiem. R. 1260 Tatarzy pustoszą klasztor. R. 1271 Bolesław, ks. krakowski, ze względu na klęski od Tatarów poniesione, pozwala klasztorowi osadzić na prawie niemieckiem (środkiem) wsi Łukawę i Radoszewice, w pobliżu mostu zwanego „Nowirszyn most“, przy którym pobierano cło, Radomice i targowisko Bielów nad Nidą, przy trakcie do Marzysza. R. 1273 tenże książę pozwala klasztorowi odnowić zasypany i zalany szyb soli w Bochni, z którego klasztor pobierał dziewiątą część soli. Po oczyszczeniu przez rok cały produkcyi należąc do klasztoru a następnie klasztor będzie pobierał trzecią część i dawniej przyznaną dziewiątą, będzie mógł też warzyć cztery „patellas“ soli i wystawić sobie cztery wieże („vese“) do warzenia soli ze źródeł („de quator monticulis de minore sale). R. 1274 opat wąchocki nabywa wieś Pękosławice (pod Waśniowem) za 46 grzyw. od Mścigniewa, syna Pakosława. R. 1275 d. 11 czerw. w Stobnicy wydaje Bolesław, ks. krak. i sand., przywilej potwierdzający dawniejsze nadania i nadający klasztorom dobrom rozległe swobody. Uwalnia je od wszelkich ciężarów, opłat, danin, prawa polskiego, władzy wojewodów, kasztelanów, sędziów, poborców i w ogóle urzędników książęcych, od jurysdykcyi wszelkich sądów, prócz książęcego i to na wezwanie listem książęcym. Prawo polowania na wszelką zwierzynę, nie wyłączając bobrów, z uwolnieniem od zwierzchnictwa „pana bobrowego“ i „pana stróżnego“ co do stróży w grodach. Nadaje dalej książę targowisko przy kościele w Wierzbicy na tych prawach co w Tarsku, potwierdza swobody dawniej nadanych targowisk w Łukowie („Niewirszyn most“) i Radomicach i wlicza wsi należące do klasztoru. Przywilej ten potwierdza Filip, legat papieżki, r. 1280 a Leszek, ks. krakow., r. 1284. Jan opat W. w 1285 r. przechodzi na opata do Sulejowa, zapewne skutkiem zaszczytów tam nieporządków (Dok. Kuj. Ulanow, str. 218—220, Nr. 44, 45, 46). R. 1308 Władysław, ks. krakow., pozwala klasztorowi osadzać wsi na prawie niemieckiem (Kod., Małop., II, 213). Opat Egidius podpisuje r. 1289 potwierdzenie przywilejów dla Sulejowa. R. 1318 Władysław, ks. krakow. i sandom., potwierdza dawne przywileje klasztoru i uczynioną na ich mocy zamianę wsi klasztornej Witaszewice

(Witowice?) na miasteczko (targowisko) Kazimierz, wsi klasztor. Smolice na książęcą Babice i nadanego klasztorowi cła w Kazimierzu i Zgierzu na części w Prawęcicach (Kod. Wielkop., 599; Kod. Małop., II, 241). Wsi te, zdala od klasztoru położone, uległy spustoszeniu i wyludnieniu, tak że klasztor uprasza Kazimierza W. o przyjęcie takowych dożywno dla ich podniesienia (melioratio) i król przyjmuje: Kazimierz, Prawęcice, Babice i Prusinowice, z obietnicą zwrotu w przyszłości (Kod. Wielkop., 1594). R. 1318 Jan opat jest kapelanem książęcym. R. 1343 tenże Jan opat sprzedaje sołtystwo we wsiach: Kazimierz, Babice i Prawęcice niejakiemu Michałowi („fidei nostro famulo“) za 8 grzyw. Dostaje on w tych wsiach szósty denar z czynszów, trzeci z kar sądowych. R. 1345 król Kazimierz pozwała klasztorowi osadzić wś Wawrzyszowskie (dziś Rogowa w par. Mniszek) nad rz. Radomirzą. R. 1347 sąd ziemski sandomierski przyznaje klasztorowi prawo posiadania wsi Prusinowice. R. 1354 Jan opat zastawia wś Jabłonicę (pow. opoczyński, par. Barkowice) Lasocie za 20 grzyw. na 13 lat. R. 1364 Mikołaj opat sprzedaje sołtystwo w Rusinowicach (woli świeżo założonej w par. Niewiesz), wsi dziś nieistniejącej. W r. 1364 w Wiślicy potwierdza król przywilej Łokietka z r. 1318. R. 1368 dn. 14 kwiet. klasztor oddaje dożywno królowi wsi: Kazimierz, Prawęcice, Babice i Prusinowice w ziemi łęczycyckiej, opustoszałe, dla zasiedlenia i podniesienia ich. W tymże celu r. 1374 oddaje klasztor Borzujowi z Ninkowa, wojskiemu sand., wsi: Wawrzyszów, Wole Wawrzyszowska (Rogowa) i Jabłonicę (Kod. Małop., III, 53, 58, 66, 102, 175, 231, 278). Rozwijający się na posiadłościach klasztoru przemysł górniczy: dobywanie rudy żelaznej i przerabianie jej w kuźnicach, łomy kamieni i wyrób kamieni młyńskich i oselek, wzbogacał klasztor i ściągał do osady podklasztornej liczną ludność. Wraz z przemysłem rozwijał się i ruch handlowy. W r. 1454 Kazimierz Jagiellończyk nadaje wsi „Wąchocko“, w ziemi sandomierskiej, pow. radomskim prawo miejskie magdeburskie, pozwała mieszczanom sprzedawać sól, sukno i wszelkie towary w obrębie państwa bez opłaty targowego w miastach królewskich i duchownych. Nadaje targi tygodniowe co wtorek i jarmark na św. Jana Chrzc. Zygmunt I uwalnia r. 1521 mieszczan od opłaty cła i dodaje drugi jarmark na św. Mateusz. Niemcewicz zwiedzając W. w r. 1811 oglądał tu portrety opatów i podaje, jakoby pierwszym opatem Polakiem był Mikołaj Raduński w r. 1461. Inny opat Konopacki, towarzyszył podróży i więzienia Jana Kazimierza,

człowiek światły, założył kuźnice w Bzinie i Starachowicach. Wojska Rakoczego złupiły i spaliły klasztor w r. 1656. Zniszczało wtedy archiwum i mnóstwo zabytków. Odbudowa kościoła nastąpiła dopiero r. 1695, jak świadczy tablica marmurowa z napisem, nad drzwiami umieszczona. Opactwo wąchockie, jak i inne, oddawano zwykle, jako dodatkowe uposażenie, biskupom lub innym dostojnikom kościelnym. Wreszcie przy końcu XVIII w. zniesiono tę godność a zarząd klasztoru oddano przeorowi. Rząd austriacki włożył na klasztor obowiązek utrzymywania szkoły publicznej. W 1811 r. zastał tu Niemcewicz przeszło stu uczniów. Z tych ośmiu było na koscie klasztoru, który co rok dwu najlepszych wysyłał do akademii krakowskiej i wypłacał im po 1000 złp. rocznie każdemu jako stypendyum. Po zniesieniu klasztoru szkoła została zamienioną na rządową i jako szkoła obwodowa istniała do r. 1836. W latach 1834—1836 wychodziły w Wieluniu (?) „Akta uroczyste zakończenia kursu rocznego nauk“. Pozostałe po cystersach budowle klasztorne i kościół przedstawiają ciekawe i piękne pomniki budownictwa romańskiego. Wedle zdania prof. Łuszczkiewicza cystersi po osiedleniu się w Polsce sprowadzili na początku XIII w. z Francji grono zakonników biegłych w kamieniarstwie, mularstwie i architekturze. Oni to po kolei zbudowali cztery wielkie opactwa: w Jędrzejowie (1210), Koprzywnicy (1218), Sulejowie (1232) i wreszcie w Wąchocku (ukończone przed r. 1240). Budowle te wzniesione z kamienia w stylu romańskim przedstawiają jeden typ, z pewnymi modyfikacyami i naleciałościami ostrołuku. R. 1260 Tatarzy zniszczyli dach ołowiany na opactwie wąchockim. Pomimo zmian, wprowadzonych przy rozszerzaniu budowli i restauracyach w wieku XVII i XVIII, przechowała się dotąd we wschodnim skrzydle klasztoru pierwotna postać. Mieszczą tu się: księgarnia, kapitułarz, karcer, korytarz pierwotny, sala opacka. Dół skrzydła wschodniego zachował swe sklepienia i łuki romańskie. Zachodnie skrzydło uległo w wieku XVIII zupełnej przeróbce. Pałac opatów pochodzi z XVI w. Przy klasztorze istniał kościół p. w. św. Elżbiety, dla świeckich, dziś zupełnie zburzony, pozostał tylko dawny kościół klasztorny z kamienia ciosowego. Warstwy kamienia szarobiałego przeplatane są warstwami czerwonego ciosu, pochodzącego z miejscowych łomów. Pozostał przy kościele jeszcze w części dawny portal romański. W wieku XVII rozszerzono okna kościoła i dobudowano kaplicę błogosł. Wincentego Kadłubka. Szczegółowy opis pozostałych budowli, z 12 tablicami rysunków i planów, po-

mieścił prof. Łuszczkiewicz w II tomie „Zbioru wiadomości do historii sztuki“, wydawanego przez Akademię Umiejętności (Kraków, 1893 r.).
Br. Ch.

Wąchoły (por. *Miedzanka*), mylnie, za: *Warchoły*.

Wąchowno, ob. *Kopanica*.

Wądół 1.) *Wundul* na Mapie sztab., jezioro, w pow. czarnkowskim (Wieleń), o 9½ klm. na płd. od Wielenia, pod Miałą, utworzone przez Rudnik czyli Niedźwiadkę (dopł. Noteci). 2.) **W.**, błotko, na Górach, w pow. inowrocławskim. 3.) **W.**, *Vondol* (na Mapie sztab.), jezioro, w pow. szubińskim (Żnin), na pñ.-wsch. od Gąsawy i 600 kroków na pñ. od Pniew, wzn. 98·7 mt. npm.; bez odpływu.
E. Cal.

Wądół, niem. *Wondoll* al. *Wondol*, kol. szlach. do Lińska, pow. świecki, st. pocz. Śliwice; 1885 r. 23 dm., 138 mk. Powstała pa r. 1789 z części szlach. wsi Lińska, które dziedzice puścili w wieczystą dzierżawę (ob. *Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver.*, 1886, str. 352).
Ks. Fr.

Wądolek, jezioro we wsi Dylewo Stare, pow. ostrołęcki.

Wądolki 1.) ws szlach. i włośc., pow. łomżyński, gm. i par. Zambrowo, odl. 28 w. od Łomży, 688 mr. Składa się z kilku części, mających nazwy: a) *W. Borowe*; r. 1827 było 4 dm., 33 mk., b) *W. Bučki*, przyl. folw. Krajewo Korytki, ma 19 mr. fol. i 3 os., 12 mr. włośc. c) *W. Raczek*, r. 1827 było 9 dm., 64 mk.; d) *W. Stare*, r. 1827 miały 5 dm., 16 mk.; e) *W. Szwejki*, w par. Miastków, miały 5 dm., 16 mk. f) *W. Cwięki*, ob. *Cwięki W.*, W r. 1871 folw. Wądolki Borowe rozl. mr. 308; gr. or. i ogr. mr. 171, łąk mr. 31, past. mr. 6, lasu mr. 89, nieuz. mr. 11; bud. drew. 13; las nieurządzony. Ws W. Borowe os. 5, mr. 3; ws W. Starawieś os. 19, mr. 69; ws W. Bučki os. 3, mr. 12. Wsi te z temi przezwiskami wymieniają akta sądowe ziemi łomż. z r. 1483. W r. 1578 ws Wądolki Vertice Pratkan, w pow. zambrowskim, miała 5 łan. i 8½ łan.; Wądolki Antiqua 2 łany, 6 zagr. (Pawiński, *Zródła Dziej.*, XVI, 377). 2.) **W.**, fol. dobr Grodzisk, w pow. ostrołęckim. W r. 1827 miał 2 dm., 12 mk.

Wądolowo 1.) pow. łomżyński, ob. *Chlebiotki*. 2.) **W.**, pow. łomżyński, gm. Śniadowo, ob. *Grabowo*. 3.) **W.**, ws, pow. kolneński, ob. *Koniecki* 3). 4) **W.**, ob. *Koziki W.* 5.) **W.**, pow. szczuczyński, ob. *Modzele* 7).

Wądoly 1.) niem. *Wondoli*, wyb. do Łęga, pow. chojnicki, 5 dm., 37 mk. 2.) **W.**, wyb. do Rytla.

Wądrówka, potok, zwany w dalszym biegu *Ukiernik*, następnie *Hołowczanką*, dopływ Oporu z lew. brzegu. W. powstaje w

Karpatach, u pñ. stoków pasma górskiego, które od najwyższego szczytu grzbietem Waleczniny (1184) nazwać możemy. Grzbiet ten odgranicza od pñ.-wschodu kotłinę źródłiskową Stryja, północne zaś jego stoki przez Opór, który obok W. tu wypływa, należą hydrograficznie także do Stryja. W. powstaje z rozlicznych strumieni, które wachlarzowato od szczytów grzbietu Waleczniny ku środkowi się zbiegają. U stóp Romanowic wypływa pot. Załomeszcze, u stóp Menczela (1040) biorą dwie bezimienne strugi swój początek, pod Płajem (1157) i Ślaneszczą (1158) tryszcze główny źródłiskowy strumień, z pod Obnahy (1111) i Racenowej (953) wypływa wreszcie pot. Racenowa. Strumienie te zlewają się w obrębie rozległej gminy Hutaru w poziomie około 710 mt. Nieco niżej (ok. 1½ klm.) przepływa i pot. Załomeszcze i w ten sposób w poziomie ok. 695 mt. potoki, których źródła znajdują się w wysokości 800—900 mt., już się zlały tworząc pot. Wądrówkę, płynącą doliną poprzeczną w kier. pñ.-wschodnim. Kierunek ten zatrzymuje W. aż poniżej ujścia z lew. brzegu Smorzanki, poniżej Hołowiecka. Długość tego poprzecznego biegu rzeki wynosi 13½ klm. Spadek 120 mt., cz. 8·8 mt. na 1 klm. Pomimo tak znacznego spadku i licznych skrętów w biegu rzeki, które świadczą o pasowaniu się wód W. z trudnościami poprzecznego biegu, dol. strumienia jest na tyle szeroka, że wzdłuż całej doliny W., t. j. od samego ujścia do Oporu aż po same źródła prawie, ciągnie się droga wozowa, odgałęzienia zaś od niej bądź to do obszernej dol. Oporu na wschód i południe, bądź do dol. Orawy, czy to prowadzą dol. strumieni, czy też działami, są przeważnie tylko ścieżkami. W tej części biegu przyjmuje W. z lew. brz. Brymówkę, odkąd w dół zowie się pot. Wądrówka pot. Ukernik, i pot. Smorzankę wypływającą u stóp Ostrego (1026) a wpadającą poniżej Hołowiecka. Z pr. brzegu mamy dopływy: pot. Kalniański, pot. Kiczarki płynący od Kiczarki (899) i inne potoki, odwadniające sąsiednie szczyty: Horby (869 mt.) i Pliszkę (1019). Poniżej Hołowiecka wpływa Wądrówka w podłużną dolinę, skierowaną ku pñ.-wschodowi. Strumień płynie w tej części już nieco wolniej doliną szerszą. Dług. tej części biegu 7 klm., spadek 49 mt., czyli 7 mt. na 1 klm. W tej części biegu otrzymuje Wądrówka dopływ tylko z prawej strony. Brzeg prawy zwarty chociaż nie tak stromy jak lewy. Lecz lewy w dwu miejscach przerwany strumieniem odwadniającym odległy Trościan (1235 mt.) i potokiem odprowadzającym wody ze szczytu Kłewy (1069). Naprzeciw wierchu Stromeniż (739 mt.) wlewa się Hołowczanka w poziomie

541 mt. do Oporu, wytwarzając płaską, pokrytą łąkami równinę. Długość całego biegu od źródeł po ujście 26 klm. *E. R.*

Wądziebnia, jeziorko pod Górzem, pow. brodnicki.

Wądzyn, niem. *Wondzyn See*, znaczne jezioro, w pow. brodnickim. Przez nie płynie Lutrzyna, dopł. Ossy.

Wądzyn, 1706 *Wądzynek*, niem. *Wonsin*, dobra ryc. nad jeziorem t. n., pow. brodnicki, st. p. i par. kat. Bobrowo, st. kol. Jabłonowo (o 11 klm.); 582 ha (483 roli orn., 26 łąk, 39 lasu); 1885 r. 9 dm., 27 dym., 133 mk., 61 kat., 71 ew., 1 dyssyd. Zachodzi już w statucie łowickim r. 1222 p. n. „*Wansino*“, później *Wonsin*, *Wansen*. Za czasów krzyżackich należał do komturstwa brodnickiego. Według ksiąg szkodowych krzyżackich z r. 1414 poniosły dobra 200 grzyw. szkody (ob. *Gesch. d. Stadt Culm von Schultz*, II, 160). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa: „*Wądzin sortes duae nobilium, una nobilis Malewski, altera nobilis Kamiński*“ (pag. 330). Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczy W. wraz z folw. 10 dym. i należał do Wybickich (str. 254). *Ks. Fr.*

Wągiel, *Wongi*, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Bielica (o 12 w.), okr. wiejski Krasnosiele, o 42 w. od Lidy, 23 dm., 187 mk. (w 1865 r. 86 dusz rewiz.); należała do dóbr Łoziany ks. Wittgensteina, następnie ks. Hohenlohe.

Wąglany, wś i fol. nad rz. Wąglanką, pow. opoczyński, gm. i par. Białaczów, odl. od Opoczna 5 w., mają gorzelnię, browar, 39 dm., 369 mk., 1549 morg. dwors., 443 morg. włośc. Obszar dworski należy do dóbr hr. Małachowskich. W 1827 r. było 28 dm., 234 mk. Na początku XVI w. dwory szlacheckie w tej wsi dawały dziesięcinę, wartości do 2 seksagen, wikaryuszowi w Białaczowie (Łaski, L. B., I, 709). W połowie XV w. wś W. (Wamblany), w par. Białaczew, własność Strasza h. Odrowąż, miała 6 łąk km., z których płacono jednego roku dziesięcinę, wartości 2 grzyw., miejscowej kanonii, a drugiego prebendzie sandomierskiej dwikozkiej. Folw. rycerski i zagr. płacili dziesięcinę pleb. w Białaczowie (Długosz L. B., I, 366, 377). Według reg. pob. pow. opoczyńskiego z r. 1577 M. Dunin miał tu łąk. 1, Leonard Strasz łąk. 4, zagr. z rolą 6 (Pawiński, Małop., 287). *Br. Ch.*

Wągiew al. *Wąglów* al. *Węglów*, wś, pow. konecki, gm. i par. Niekłań, odl. od Końskich 18 w., ma 18 dm., 128 mk., 14 morg. dwors., 56 mr. włośc. Należy do dóbr Niekłań. W 1827 r. 6 dm., 75 mk., par. Odrowąż. Istniała tu kuźnica, która produkowała do 800 cent. żelaza rocznie.

Wągiewo, niem. *Wanglewo*, dobra i wś,

pow. wołowski, par. ew. i kat. Gross Bargen. W r. 1885 dobra miały 170 ha, 3 dm., 44 mk. (1 kat.); wś 15 ha, 8 dm., 45 mk. (7 kat.).

Wąglikowice al. *Węglkowice*, niem. *Funkelkau*, wś szlach. i folw., pow. kościerski, par. kat. i st. p. Kościerzyna (o 1 1/4 mili), agentura poczt. i szkoła kat. w miejscu. Oprócz folw., 22 posiadłości włośc., razem 824 ha (315 roli orn., 19 łąk, 9 lasu); 1885 r. 31 dm., 47 dym., 295 mk. (284 kat., 11 ew.). Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1583 pisze: „*Wąglikowice 3 curiae, quaelibet 2 grossos*“ (pag. 23). Według taryfy pobor. z r. 1648 płaciła tu p. Wąglikowska 8 fl. 8 gr. (ob. *Roczn. T. P. N. w Pozn.*, 1871, str. 175). Wówczas należały W. do pow. tczewsko-gdańskiego. R. 1717 wynosiła sympla 24 gr. (ob. „*Cod. Belnensis*“ w Pelplinie, str. 83). Relacya komisji pruskiej z r. 1772 brzmi: W. należą do Agnieszki Zawadzkiej w W. Klińcu. Mieszkańcy są katolikami. Dobra te przypadły Zawadzkiemu per decretum z Gotartowskiego konkursu razem z W. Klińcem, nie są jeszcze wymienione i zawierają wiele nieużytecznych piaszków. Wysiew: 36 kor. żyta, 5 1/2 jęczm., 19 tatarki; 8 chałupników (Jnstleute). Na wiosnę niszczy żyto niezliczone mnóstwo skoczaków. Sianozbiór mały. Dawniej trzymano tu 100 owiec, które wszystkie pozdychały. Las dostarcza drzewa budulcowego i dla W. Klińca; z drzewem opałowem muszą się skromnie obchodzić. Trzy małe jeziora są bez znaczenia. Folw. ten jest wydzierzawiony za 150 fl. ostatniej waluty. Chałupnicy odrabiają dzierżawę za mieszkanie i rolę. Tłoki jednak nie czynią żadnej. Pogłównie, które chałupnicy składają, wynosi 2 tal. 30 gr. (ob. *Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver.*, XV, 87). Około połowy XVII w. wybudował tu dziedzic Węglkowski prywatną kaplicę z drzewa. Podług wizyty Szembeka z r. 1702 znajdowała się w lichym stanie (ob. „*Utrac. kościoły*“ przez ks. Fankidejskiego, str. 237). *Ks. Fr.*

Wąglin, wś i fol., pow. noworadomski, gm. Gosławice, par. Kodrąb. Wś ma 23 dm., 144 mk., 249 morg.; fol. 6 dm., 12 mk., 369 morg. Należy do dóbr Kocierzowy. W r. 1827 było 12 dm., 82 mk., par. Kamięsko. Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1552—3 wś W., w par. Kamięsko, własność Stobieckiego, miała 2 osad. (Pawiński, Wielkp., II, 285).

Wągłczew, wś i fol., pow. sieradzki, gm. Wróblew, par. Wągłczew, odl. 14 w. od Sieradza, posiada kościół par. murowany, młyn wodny, 33 dm., 261 mk. W r. 1827 było 24 dm., 279 mk. Dobra W. składały się w r. 1878 z fol. W. i Orzeł, rozl. mr. 1589; fol. W. gr. or. i ogr. mr. 697, łąk mr. 98, pastw.

mr. 12, lasu mr. 2, nieuź. mr. 34; bud. mur. 6, drew. 5; płod. 8-o pol.; fol. Orzeł gr. or. i ogr. mr. 211, lasu mr. 515, nieuź. mr. 15; bud. mur. 1, drew. 3; płodozm. 4 i 8 pol., las nieurządzony, pokłady torfu, młyn. Wś W. os. 38, mr. 186. Jeżeli za wydawcą Kod. Wielkop. odniesiemy do W. wś „Wanglow in districtu siradiensis“, wymienioną w dok. z r. 1358, to byłaby ona wtedy własnością klasztoru „Sancte Marie in Arena Vratislavie“. We wsi istniał kościół paraf., nad którym patronat należał do klasztoru (Kod. Wielk., Nr. 2050). R. 1433 Nicolans de W. jest prokuratorem prob. łącz. Władysława z Oporowa (Kod. dypl. pol., II, 475). Na początku XII w. W. był wsią królewską. Kościół paraf., p. w. św. Klemensa, drewniany, istniał już w połowie XV w. Uposażenie plebana składało się z dwu łanów, placu pod karczma, plebanii z placem i ogrodem. Kmiecie ze wsi tej dawali małdraty na stół arcybiskupi z łanów osiadłych a z pustych dzie sięcinę, plebanowi zaś meszne po 3 kor. żyta, tyleż owsa z łąnu. Łany soltysie dawały dziesięcinę plebanowi. W r. 1626 czterej bracia Łubieńscy, z sąsiedniej Łubny, wsi parafialnej, pochodzący (Stanisław i Maciej, biskupi, Wojciech, kanon. gnieźn., Marcin, Soc. Jesu), wzniesli wspólnym kosztem piękny kościół murowany, zaopatrzyli go w bogate aparaty, osadzili przy nim kanoników regul. Grobu Chrystusowego z Miechowa (Maciej, biskup chełmski, był przełożonym w Miechowie), zbudowali klasztor dla proboszcza i czterech zakonników i dla uposażenia nabyli za 12000 zł. wś Pruchny. Maciej Łubieński, biskup, konsekrował kościół r. 1628. Mieszczą się tu grobowce Łubieńskich. Dawny klasztor stanowi dziś plebania. W wielkim ołtarzu jest figura Chrystusa, uważana za cudowną. Piękne organy, o 10 głosach, sprawił 1786 r. ks. Andrzej Skowroński, proboszcz, który wybudował chór dla muzyki. Rząd pruski zabrał uposażenie w ziemi i wyznaczył za to rocznie 1180 zł. (Łaski, L. B., I, 414 i przypisy). Dzwony kościelne pochodzą z lat: 1557, 1628, 1632. Na cmentarzu, w kaplicy św. Jana, jest pomnik grobowy rodziny Gołembowskich. Według lustracji r. 1564 wś W., w starostwie sieradzkim, ma kmieci 14, na 11½ łan., zagrod 2; wójt (Wiktorowski) 8½ łan. Dochody 96 zł. 7 gr. 11½ den. Wójtostwo na 3 łan. w posiadaniu Wiktorowskiego (Lustr., V, 127, 156). W r. 1734 wojska Augusta III zniszczyły wś. W r. 1771 Antoni Łubieński płaci ztąd kwarty 179 zł. 13 gr., hyberty 230 zł. 3 gr. (Płata wojska). W. par., dek. sieradzki, 1170 dusz. Opis kościoła pomieściła Ignacya Piątkowska w „Kaliszaninie“ z r. 1885.

Br. Ch.

Wągra, ob. Węgra.

Wągroda 1.) miejscowość na Rybnie Skawskim, w pow. gnieźnieńskim. 2.) W. na Świdnicy, w pow. wschowskim i inne.

Wągrodnio 1.) wś, fol. i dobra nad rzeką Jeziorną, pow. grójecki, gm. Wągrodnio, par. Prażmów, odl. 10 w. od Grójca, ma gorzelnię, tartak parowy, 375 mk. W 1827 r. było 35 dm., 344 mk. Dobra W.: składały się w r. 1888 z fol. W., Gabryelin, nomenklatury Biały Ług, rozl. mr. 2504: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 599, łąk mr. 71, pastw. mr. 10, lasu mr. 320, nieuź. mr. 25; bud. mur. 2, drew. 22; płodozm. 6, 11 i 12-pol.; fol. Gabryelin z przyl. Biały Ług gr. or. i ogr. mr. 476, łąk 64, pastw. mr. 66, lasu mr. 343, nieuź. mr. 30; bud. mur. 2, drew. 19; las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś W. os. 34, mr. 412; wś Chośny os. 10, mr. 151; wś Wola Jaroszowa os. 13, mr. 224; wś Kamionka os. 15, mr. 79; wś Koryto os. 22, mr. 150; wś Ławki os. 10, mr. 58. W r. 1476 siedzi tu: „Nobilis Pylik de Wangrodnio... cum adiacenciis, cum emetonibus“ (Kod. Mazow., 278). R. 1540 wś ta leży w pow. grójeckim (distr. Grodzensis). Jakub Vangraczky, Marcin i Mikołaj Ullielynski płacą od 11 łan. i pół ćwierci, Jan Vangraczky zaś ze wsi „Vagraczka volya“ od 1 łana (Księgi sądowe czerskie). Wągrodnio gmina należy do sądu gm. okr. I w Górze Kalwaryi, tamże stacya poczt. Gmina ma 14965 morg. obszaru i 3270 mk. Śród stałej ludności jest 14 prot. i 86 żydów. 2.) W. wś, pow. pułtuski, gm. i par. Nasielsk. W 1827 r. 10 dm., 60 mk. Br. Ch.

Wągrodnio, jezioro, w pow. obornickim, pod Długą Gośliną, ku pld.-zachodowi.

Wągrowiec, urząd. *Wongrowitz*, *Wangrowecz* r. 1381, *Vangrowiec* r. 1392, *Wangrowec* r. 1393, *Wogrowecz* r. 1399, niekiedy *Węgrowiec*, właściwie *Wągrodziec*, miasto powiatowe w w. ks. poznańskim, odl. 50 klm. na półn.-wschód od Poznania, 41 klm. na półn.-zachód od Gniezna, pod 52° 48' półn. szer., 34° 58' wschod. dług., po obu brzegach Wełny (praw. dopł. Warty), przy drodze żel. z Rogoźna na Żnin do Inowrocławia. Stare miasto z kościołem katol. i budynkami poklasztornymi rozwinęło się na lew. brzegu Wełny, na ostrowiu utworzonym przez ramię południowe rzeki, mające 2000 kroków dług., do 500 kroków szer. Ramię to oddziela się od głównego koryta na wschod. krawędzi miasta, wprost ujścia Nielby (odpływu jeziora Rgielskiego) i wraca do niego na zachodzie, poniżej odpływu jez. Durowskiego. Na tem ramieniu stoją trzy mosty. Za trzecim mostem, gdzie wśród łąk sterczy nasyp, schodzi się to ramię ze spływającym do jez. Łęgowskiego, dokąd zdąża główne koryto. Ostrów

leżący wśród tych ramion wznosi się 84·1 mt. n.p.m. Powierzchnia ostrowia, na którym rozsiadło się stare miasto, pochyla się ku zach. od 79·8 do 77, a na połd. sięga 81·1 mt. Młyn miejski stoi na praw. brzegu Wełny; most przy nim łączy oba brzegi rzeki, tudzież stare z nowym miastem, mającym stacją drogi żel. i kościół prot. Zach. część nowego miasta przypiera do połd. kończyny jez. Durowskiego; równoległe z torem dr. żel. bieży ku zach. trakt rogoziński, z którego wychodzą bite trakty do Margonina ku północy i do Kocyni ku półn.-wschodowi; z starego miasta wychodzi ku połd.-wschodowi trakt gnieźnieński, tudzież droga do sąsiedniego Łęgowa. Wzdłuż toru kolejowego bieży ku wsch. stary gościniec na Rąbczyn do Żernik. Nowe miasto rozwija się na praw. brzegu Wełny. Wschodnia część miasta zowie się Bielawami, a zachodnia starego miasta Podklasztorzem, które mieszanem bywa z Klasztorkiem, pierwotną siedzibą cystersów, leżącą nad jez. Łekneńskim, wprost Łekna. Obszaru obejmuje W. 837 ha (632 roli i 111 łąk). Na około miasta stać miało 12 posągów, przedstawiających 12 apostołów. Herb wyobraża modlącego się zakonnika. W. jest siedzibą urzędów powiatowych, tudzież sądu okręg., komisarza obwod. i urzędu stanu cywil.; ma dwa kościoły parafialne: katolicki i protestancki, gmachy poklasztorne, kaplicę katol., synagogę, dom miłosierdzia pod zarządem siostr św. Wincentego à Paulo, dom sierot, szpital, gimnazjum katol., wyższą szkołę żeńską, dwie szkoły elementarne, drukarnię, aptekę, bank ludowy, różne towarzystwa i 4 jarmarki. Kościół katol., p. w. św. Jakuba, istniał już w r. 1381, gdy na dniu 22 grud. opat cystersów łekneńskich Ewerard przystąpił do uposażenia go, przekazując plebanowi Piotrowi: dwa łany ziemi, które sam sobie wybierze, i dwa korce mąki tygodniowo z młyna wągrowskiego; dziesięcinę z ról uprawianych na Straszewie oraz meszne po dwa korce żyta i tyleż owsa z każdego łąnu; łąkę przy kończynie jez. Durowskiego, ciągnącą się aż do rzeki; rybaka z wolnem rybołówstwem na wodach Wągrówca, Durowa i Łęgowa; kolendę na Boże Narodzenie, którą siedlacy (hospites) po pół grosza, a zakładnicy (subsides) po ówieré grosza płacić mają; prócz tego ustanowił, że mieszczanie, którzy nie uprawiają roli, dawać będą na Wielkanoc dawnym zwyczajem po groszu, w czterech zaś porach roku pobierać mają kleryk i sługa kościelny od siedlaków po cztery, a od zakładników po dwa denary (Kod. Wielkop., n. 1796). To uposażenie zatwierdził około r. 1429 opat Adolf, dorzucając leżący między plebanią a rybitwą kawał ziemi, gdzieby pro-

boszcz mógł osadzić zagrodnika, tudzież wolny wrąg w lasach klasztornych. Końcowy dopisek nadania był wynikiem sporów, jakie się toczyły między opatem a plebanem Maciejem Gołabkiem. Sąd konsystorski „przyznał plebanowi wolny wrąg w tychże lasach, a domowników opata, którzy plebana rzeczowego, gdy chciał brać drzewo z lasu, pobili i sponiewierali, skazał na publiczne przeproszenie skrzywdzonego i na pół kamienia wosku do kościoła gnieźn.“ (Łaski, Lib. Ben., I, 112 przyp.). Proboszczowie utrzymywali zwykle dwóch wikaryuszów, kaznodzieję i nauczyciela, z którymi dzielili się do połowy wszelkimi obłacyami, odstępując im w całości inne dochody i meszne w Bartodziejach, t. j. po 2 korce żyta i tyleż owsa z łąnów kmiecych. W mieście posiadał pleban dworek przy kościele i kawał ziemi. Na jeziorze i na wodach, płynących między jez. Durowskiem i Łęgowskim, miał wolne rybołówstwo drobnymi sieciami i w tym celu utrzymywał rybaka. Z młyna wodnego, stojącego w mieście, pobierał tygodniowo 2 miary mąki pszennej. Dziesięcinę snopową z pola, Sadami zwanego, zwozili mu mieszczanie, którzy tam rolę uprawiali: inni zaś płacili na Boże Narodzenie po pół grosza z dymu, a na Wielkanoc po groszu; komornicy po 4 denary i po pół grosza. Prócz ziemi przy probostwie miał pleban dwa łany roli na każdym polu. tych samych co łany miejskie rozmiarów. Mieszczanie posiadający role dawali meszne po 2 kor. żyta i tyleż owsa z łąnu. Tyle też dawali kmiecie w Łaziskach, Ochodzie i Bartodziejach, osadach składających około r. 1520 parafię wągrowską, której dochód obliczony był na jedną grzywnę srebra. Plebanem ówczesnym był Paweł z Łobżenicy, archidyakon kamieński. W r. 1550 przelano trzy dzwony kościelne; Krzysztof Grzymułtowski z pobliskich Grzymułtowie darował czwarty. Około r. 1570 stanął nowy, istniejący dotąd kościół z cegły, w stylu ostrołukowym, poświęcony w r. 1575 przez sufragana gnieźn. Stanisława Chwałęckiego. W kościele znajduje się cudowny obraz św. Walentego. Zaprowadzono tu bractwa: Różańcowe w r. 1592, św. Anny i Bożego Ciała r. 1683, Miłosierdzia i Wstrzemięźliwości około r. 1860. Księgi ślubów zaczynają się od r. 1636, zmarłych od r. 1701, chrztów od r. 1724. Szczegółowy opis kościoła wydali w r. 1881 dr. H. H. i kś. M. C. pod napisem „Wiadomości historyczno-statystyczne o parafii katol. w W“. Dr. Hockenbeck wydał w Lipsku r. 1879—1883 przyczynki do dziejów klasztoru i miasta Wągrówca z czasu od r. 1143 do 1553, p. t. „Beitraege zur Geschichte des Klosters (Łekno) und der Stadt Wongrowitz“.

Parafia, wchodząca w skład dekanatu łekneńskiego, liczyła dusz 3402 około r. 1888; do wymienionych osad przybyły: Straszewo i Sadki al. Sady. Szkoły paraf. znajdują się w Łaziskach, Ochodzie i Wągrówcu. Kaplica św. Jerzego, założona w nowszych czasach przez plebana Niwarda Musolffa, znajduje się w domu sierot. Kaplica p. w. W. W. Św. istniała od r. 1645 do 1780; stała na ementarzu, gdzie obecnie wznosi się posąg św. Wojciecha. Kościół protestancki istnieje od r. 1835. Około r. 1860 liczyła parafia 3219 dusz w 65 osadach, obok 13270 katol. Synagoga żydowska powstała za rządów pruskich po r. 1807. Szkoła istniała z dawna przy kościele parafialnym; później przeszła pod opiekę władzy miejskiej. W r. 1608 pobierał nauczyciel z kasy miejskiej 12 fl. i utrzymywał kantora, któremu płacił 5 fl. i 10 gr.; uczniów było przeszło 80; budynek szkolny mieścił łaźnię dla uczni. Od r. 1851 starano się o założenie gimnazjum katolickiego, które otwarto dnia 6 maja 1872 r. Plan i rycinę gmachu zamieścił program szkolny z r. 1878 — 9. O pierwotnym szpitalu kościelnym nie posiadamy wiadomości. Gdy szpital, na którego budowę liczne między r. 1548 i 1552 znachodzą się zapisy, zgorzał, pleban zabrał majątek szpitalny. Szpital miejski spalił się w r. 1826. W r. 1848 pleban miejscowy Niward Musolff wystawił szpital dla 9 osób i tyłuż sierot. Budynek ten rozebrano w r. 1875. Suchodolski, monograf powiatu wągrowieckiego, wspomina szpital z XV w. dla 12 osób, które pobierały wsparcia z fundusów miejskich. Rotmistrz Łakiński zapisał temu szpitalowi 500 tal. Nowy szpital, którego majątek wynosi około 5000 marek, stanął w r. 1875. Ów rotmistrz Łakiński zapisał testamentem 1837 r. resztę majątku na założenie domu sierot. W r. 1859 wynosił fundusz Łakińskiego 4865 talarów. Pomnik jego stoi na półn.-zach. końcynie obszaru Łazisk. Drugi filantrop, pleban Musolff założył w r. 1859 projektowany dom sierot, który obecnie posiada około 100 tysięcy marek majątku i używa praw korporacyjnych. Tym zakładem zawiadywały siostry miłosierdzia do r. 1876. Klasztor cystersów, istniejący przez kilka wieków w W. założony był pierwotnie w Łeknie, oddalonym około 9 klm. od miasta. Dziedzie Łekna, niejaki Zbilut, zaczął około r. 1143 sprowadzać cystersów z Altenberga, w okolicy Kolonii, do swej posiadłości, aż wreszcie w r. 1153 wznosił im klasztor na przeciwnym brzegu jeziora i wydał dokument fundacyjny, uposażający klasztor dobrami i dochodami. Książę Bolesław i panowie wielkopolscy pododawali od siebie liczne włości i dziesięciny. Około r. 1170 wstępuje do kla-

sztoru Boguchwał, brat arcyb. gnieźn. Bogumiła, głośnego zświątobliwości, i przebywa tu do śmierci (r. 1228). Początkowo klasztor gorliwie się zajmuje misjami apostołskimi wśród pogańskich Prusaków, na prawym brzegu Wisły. Później jednak w ciągu XIII w. zwraca się działalność zakonników ku kolonizacji rozległych posiadłości klasztornych i gospodarowaniu na zakładanych folwarkach. R. 1218 papież Honorjusz III, przyjmując klasztor pod swą opiekę, wydaje dokument określający swobody i przywileje dóbr klasztornych i stosunki zakonników do władzy biskupiej. Wkrótce potem sprowadza klasztor wieśniaków niemieckich i osadziwszy ich we wsi Panigrodzie otrzymuje r. 1233 przywilej książęcy, nadający tej wsi prawo niemieckie. Kolonizacya niemiecka dóbr klasztornych postępować będzie coraz energiczniej. Obok tego klasztor nie będzie przyjmował Polaków do grona zakonników. Opaci zostają w przyjaznych stosunkach z Krzyżakami, którzy też w r. 1331, podczas pamiętnego najazdu na Wielkopolskę, oszczędzają dóbr klasztornych. Oddanie się wyłącznie interesom materyalnym i nadmierne wymagania, jakie zapewne stawał klasztor swym poddanym, wywołać miały silne rozjątrzenie wśród ludności Łekna. Wieści o bogactwach klasztornych mogły też pobudzić liczne podówczas i wśród szachty nawet jednostki, trudniące się rozbojem. Słowem jednym, wedle podania, klasztor został napadnięty przez mieszkańców Łekna, złupiony i zburzony. W skutek tego zakonnicy postanowili dla większego bezpieczeństwa przenieść klasztor do pobliskiego Wągrowca, w którym stał już kościół uposażony r. 1381 przez opata Eberharda. Przenosiny nastąpiły r. 1396. W r. 1399 pisano jeszcze „Łekno czyli Wągrówiec“; opata zwano raz łekneńskim, raz wągrowieckim; opatem ówczesnym był Krystyn II, któremu Świętosław i Marcin, bracia przyrodni, sprzedali swą dziedzicę na Łęgnieszewie za 40 grzyw. Ten opat układał się z Tomisławem Łukowskim względem powtórnego odgraniczenia Łukowa od Koninka. Ten też opat, lub poprzednik jego prawował się na rokach gnieźnieńskich z nieznanym nam bliżej kasztelanem Janem (Akta grodz. Wielk., II, n. 1372 i 1335). Opat Krystyn II, rządził od r. 1399 do r. 1404; następcami jego byli: w r. 1415 Jakub I, r. 1421 — 23 Krystyn III, przed r. 1426 Adolf (?), r. 1426 Jakub II, r. 1429 Adolf II, r. 1430 Jakub III, r. 1442 Godfryd III, r. 1448 Gotard, r. 1449 Henryk V, r. 1451 Godfryd IV, r. 1461 Konrad, przed r. 1480 Serwacy, przed r. 1485 Bruno, r. 1485—1508 Jan II, r. 1509—1527 Mikołaj, r. 1527—1536 Jakub IV, r. 1537—1553 Jakub III, ostatni Niemiec na opactwie,

który r. 1547 uczestniczył na synodzie łęczycykim. W r. 1493 d. 3 maja król Jan Olbracht zatwierdził w Poznaniu swobody, jakie poprzednicy jego nadali klasztorowi; potem usmierzzył spory toczące się między biskupem pozn. a opatem Janem z powodu miary, jakiej klasztor używał przy składaniu osypów zamkom królewskim w Wałczu i Drahimiu, trzymanym przez biskupa. Król z uwagi, że klasztor odstawał te osypy w Ujściu, zawyrokował, że korzec ujski ma być używany. Król Zygmunt potwierdził ten wyrok w r. 1513. Pierwszym opatem Polakiem był Andrzej Gozdawa Dzierżanowski, który samych Polaków zakonników za swego opactwa zostawił; przedtem, mówi Paprocki, bywali Niemcy sprowadzani z Kolonii, którzy klasztor bardzo popustoszyli byli, a ledwie nie w niwecz obrócili. Paprocki mógł się naocznie o tem przekonać, ponieważ przebywał w klasztorze i znał osobiście opata. Za rządów Dzierżanowskiego zebrana się w W. na dniu 19 czer. 1580 r. kapituła prowincjonalna cystersów pod przewodnictwem Edmunda a Cruce (Crucinus), który uchwały, jakie tam zapadły, wydał w r. 1581 w Krakowie p. n. Statuta Reformationis monasteriorum Cisterciensis Ordinis institutae. Z późniejszych opatów mamy: Wojciecha Zarębę Zajączkowskiego (r. 1585—1586) i Kacpra Kozielskiego (r. 1631). Miasto W. i cała okolica znajdowały się w ręku cystersów. Młyn, niekiedy Węgrówką zwany, istniał już r. 1381; z biegiem czasu przybyło ich więcej. W r. 1451 wójt Michał syn Grzegorza posiadał młyn Walwark (folwark) z ogrodem przed miastem; sprzedając wójtowstwo opatowi za 44 grzyw., zrzekł się tego młyna. W r. 1536 powstał młyn przy odpływie jez. Durowskiego, a nieco później młyn konny (słodowy). Jeden z młynarzy klasztornych otrzymał w r. 1538 łąkę: Smolnik i drugą przy winnicy, nieopodał miasta. W r. 1620 posiadał klasztor młyny: Wągrowiecki i Straszewski o 3 kołach, Ostrowski o 2 kołach i Słodowy o 1 kole, które płaciły podatku 24 groszy od koła. W r. 1739 uskuteczniiono podział dóbr klasztornych; opactwo odłączono od konwentu. Opat komendataryjny otrzymał dochody z Bartodziejów, Kaliszan, Nowego, Rgielska, Wągrówca, młyna miejskiego, folusza i browaru, a konwent dochody z Bracholina, Kobylca, Koninka, Krośna, Mokronosów, Panigrodza, Sarbki, Straszewa i Turzy. W tym podziale pominięte są posiadłości klasztorne Durowo, Łaziska i Ochodza. W r. 1747 w uroczystości Wniebowstąpienia Pańskiego, podczas nabożeństwa, zgorzał klasztor i zabudowania; ogień powstał w browarze. W r. 1773 — 5 sejm wyznaczył komisją do rozgraniczenia

dóbr: Żelie i Michałkowca ur. Jana Lipskiego, wojskiego kaliskiego, z dobrami Sarbka, Nowem i innemi klasztoru wągrowieckiego, potem drugą komisją do rozgraniczenia dóbr: miasteczka Łekna, Kiedrowa, Rąbczyna, Nowej Wsi, Koźlanki i Zamysłowa, dziedzicznych Jakuba Radońskiego, od dóbr: Rgielska, Bracholina, Koninka, Tarnowa, Klasztoru, Straszewa czyli Wągrówca, Łazisk czyli Dzierżanny (!), konwentu i opactwa wągrowieckiego, Siedleczka ur. Miastowskiego, Wiśniewa ur. Gockowskiego, Łukowa ur. Koszutskiego, Mrowińca ur. Polewskiego. W r. 1797 zniesiono klasztor; r. 1835—6 nastąpiła sekularyzacja; klasztor przekształcono na więzienie. Zaraz po zaborze dóbr klasztornych i innych rząd pruski ustanowił tak zwane domeny: Łaziska, Turza i Toniszewo, które jeszcze przed 1830 zlał w jedną całość z główną siedzibą urzędu w Wągrówcu. Tak zespoloną domenę składały: Adolfowo, Bartodzieje, Bliżyce, Bobrowniki, Bobrówka, Bracholin, Bukowiec, Dochanowo, Durowo, Eichhausen (na Kamienicy), Frauengarten, Frymark, Gole, Skoczagóra i Golki, Gorzyce, Jańczewo (Junczewo), Jankowo, Kakulin, Kaliska, Kaliszany, Kamienica, Kobylec, Koninek, Krośno, Langendorf, Łaziska, Łęgowo, Marcinkowo, Mieściska Ulica, Miniszewo, Mokronosy, Namoczydła, Neuhausen, Nowe, Ochodza, Orla, Ostrowski młyn, Panigródz, Płaskowo, Podklasztorze, Popowo Kościelne, Posługówko, Rgielsko, Ruda młyn na Mieścisku, Sarbka, Seehausen, Skocza Góra, Sławomirz, Straszewo, Suczysko, Sulinowo, Szubianki, Tarnowo, Toniszewo, Turza, Wielka, Wymysłowo. Cały obszar wynosił 28402 ha (20772 włościańskich, 6184 dziedzicznych, 837 miejskich i 609 starościńskich) i stanowi prawie czwartą część obecnego powiatu wągrowieckiego. O zaludnianiu się W. nie posiadamy szczegółów. Cystersi sprowadzili z Niemiec rzemieślników i osadników, których potomstwo zlało się z miejscową ludnością, a jeżeli zachodziły jakie zaburzenia w mieście, jak np. przy wyborze pierwszego opata Polaka w r. 1553, wina spada na zakonników Niemców, których Wągrówiec pozbył się z czasem. Innowierstwo, nie mające przystępu do W., nie rozdzieliło ludności na wrogie obozy. Ta ludność katolicka, polska i spolszczona, wydała znaczną ilość zakonników i duchownych różnego rodzaju, np. Andrzeja z Wągrówca, mansyonarza gnieźnieńskiego, w r. 1465 i wielu innych, między którymi wyróżnił się ks. jezuita Jakub Wujek (1540—1597) kaznodzieja pierwszorzędnym i tłumacz Biblii. Pamiętał on o swem gnieździe rodzinnem, zapisując altaryi św. Krzyża 100 złp. na posiadłości Jana Bledowskiego.

Maciej Wujek, ojciec Jakuba, był ławnikiem w W. między r. 1547 i 1571. W tym okresie czasu dokonał się w urzędzie miejskim przełom językowy: łacina ustąpiła miejsca językowi ojczystemu. Akta miejskie, od r. 1568 pisane w języku polskim, przechowały się od r. 1538. Z r. 1579 posiadamy rejestra poborowe, według których miasto płaciło 28 grzyw. soszu podwójnego, tudzież podatek od 16 garny gorzałczanych, od rzemieślników pospolitego rzemiosła 38 fl. i 24 gr., od 8 piekarek, 6 przekupek, 4 rybaków, 2 barbierzy, 2 szynkarek, 8 beczek dorszów, 6 beczek śledzi i 9 komorn. Rejestra z r. 1618—1620 są dokładniejsze, aczkolwiek sprzeczne z innymi współczesnymi; według nich płaciło miasto soszu podw. 12 fl. 28 gr.; z 18 łanów os. po 30 gr., czyli 18 fl.; od 76 rzemieśl., 8 rzeźników, 2 cyrulików, 7 rybaków, 1 łaźniennika, 1 aptekarza po 15 gr., czyli 47 fl. 15 gr.; od 6 rybaków po 8 gr. = 1 fl. 18 gr.; od 8 komorników po 6 gr. = 1 fl. 18 gr., czyli razem 81 fl. 19 gr. Z tego roku 1618 (1610?) podał E. hr. Raczyński w swych Wspomnieniach (I, 170) odmienną statystykę, która, jak opiewa odnośny przypisek, miała się znajdować w bibliotece Raczyńskich. Według tej statystyki liczone w W. 305 dm., „między niemi było urzędniczych jedenaście i jeden poselski“; młynów wodnych było 3 i 1 folusz, który do tysiąca postawów na rok folował; każdy dom opłacał czynszu po 2 grosze; od 20 śladów roli płaciło miasto 10 florenów, za stację królewską 14 grzywien rocznie. Kupców było 7, cechów rzemieślniczych 10, między którymi t. zw. łatany, składający się z kołodziejów, stelmachów, kowali, ślusarzy i kotlarzy. Rzemieślników samodzielnych było 150, między nimi złotnicy, puszkarze itp. Cech kuśnierski, najstarszy, posiadający przywilej opaki z r. 1474, liczył w r. 1618 członków 30, piwowarski, istniejący od r. 1536, członków 20, szewcki od 1588 r. 28, rzeźniczy od 1517 r. 10, garncarski od 1588 r. 10, czapniczy (kapeluszników? od r. 1552) 5 członków, tudzież cechy krawców, sukienników i kupców od r. 1588. Bractwo strzeleckie zawiązało się w r. 1547. Z drugą połową XVII wieku zaczął się upadek W.; w r. 1690 było tylko 115, a 1716 r. 103 dymy. Około r. 1780 pojawia się czterech żydów; około r. 1793 było 670 mk. (30 żydów), 28 zakonników, 25 szewców, 18 szynkarzy, po 8 piowarów i kuśnierzy, 6 sukienników, po 5 krawców i kołodziejów, 4 garncarzy, 3 powroźników, po 2 rzeźników, kowali, stolarzy i barbierzów, ślusarz, muzykant, oberżysta i aptekarz. Dymów było 113, jarmarków 11 do roku. Miasto utrzymywało stróża nocnego; długów miało około 800 tal.; dochodu rocznego

około 164 tal. Około 1800 r. było 809 mk. (134 żydów); w 1811 r. 139 dym., 900 mk.; w 1816 r. 136 dm., 875 mk. (80 prot., 167 żyd.); w 1831 r. 154 dm., 1551 mk. (894 katol., 306 prot. i 351 żyd.); w 1834 r. 1926 mk. (342 prot., 494 żyd.); w 1847 r. 2876 mk. (750 prot., 812 żyd.); w 1862 r. 3354 mk. (761 prot., 663 żyd.); w 1871 r. 362 dym., 4061 mk. (2434 katol., 888 prot., 689 żyd.); w 1885 r. 415 dym., 4330 mk. (2059 płci męz., 2271 płci żeń.; 2783 katol., 915 prot., 632 żyd.); w 1888 r. 4392 mk. (929 prot. i 684 żyd.). W. powstał na Prostyniu, przyległości Łęgowa, które cystersi nabyli w r. 1319. Prostynie było drobną osadą, o jednej może chałupie, stojącej na ostrowiu objętem ramionami rzeki Wełny, jakoby na „wagrodzie“; w rękę ruchliwych opatów rozrosło się do tego stopnia, że już w r. 1381 okopane było tamą i miało swój młyn, kościół paraf. i wielu osadników. Z przemianą osady na miasto ustaliła się nowa nazwa Wągrówiec. Opat Ewerard upozazając kościół nazwał osadę miastem a osadników mieszczanami. W r. 1381 pojawia się nazwa W. po raz pierwszy. Późniejsze nieco przeniesienie się cystersów z pod Łęka do W. spowodowało częste mieszanie obu osad. Łekno nie było nigdy własnością zakonników, którzy zanim dokonali zamierzonych przenosin, postarali się o przywilej królewski, uznający W. za miasto; mieszczanin Jakub występuje w r. 1392. W Gnieźnie d. 29 kwiet. 1393 r. król Władysław w otoczeniu Sędziwoja (z Szubina), kaliskiego, Jana Ligęzy, łęczyckiego, wojewodów, Mikołaja (z Królikowa), gnieźn., Świętosława (z Szubina), kaliskiego, Wincentego z Granowa, nakielskiego, Jana Roli, łęczyckiego kasztelanów, ustanawia jarmark doroczny na dzień św. Jakuba i następny, tudzież targi tygodniowe w wtorki; przy tej sposobności pozwała kupcom i innym jakiegokolwiek stanu ludziom na jarmarkach i targach w W. wystawiać na sprzedaż, sprzedawać, kupować i zamieniać towary swoje według upodobania. Jakkolwiek odnośny dokument nie wymienia prawa niemieckiego, nie ulega przecież wątpliwości, że opaci zaprowadzili takowe. Zygmunt I w 1528 czy 1536 (!) pozwala przenieść na dzień św. Walentego (14 lutego) jarmark, który odbywał się w dniu św. Urbana (25 maja), potwierdzając zaprowadzone w W. prawo niemieckie; uwalnia mieszkańców W. od wszelkiej jurysdykcji urzędów państwowych i wymienia wójta miejskiego (pod zwierzchnictwem opatów-dziedziców) jako sędziego, który ma rozsądzać wszelkie przestępstwa i zbrodnie na podstawie prawa niemieckiego. Stefan Batory, przebywając w Toruniu dnia 7 list. r. 1576, ustanowił nowy jarmark na św.

Jana Chrzciciela (24 czerwca); Władysław IV w Krakowie r. 1644 jarmark na dzień św. Stanisława; Jan Kazimierz zatwierdził przywilej z r. 1393, bawiąc w Sierakowie dnia 14 czer. r. 1657; Jan Sobieski w Krakowie dnia 20 marca 1676 roku dodał dwa jarmarki, jeden w dniu św. Bernarda, to jest 20 sierpnia, drugi w sobotę przed niedzielą palmową; August II w Warszawie dnia 2 grudnia r. 1724 zezwolił na dwa jeszcze jarmarki, z których jeden odbywać się miał w sobotę po św. Marcynie, drugi w sobotę po Trzech Królach. Rok 1396 odnosi się do przenosin cystersów z pod Łekna do Wągrówca. Prawo miejskie, które opat Tylman tegoż roku miał nadać osadnikom (H. Wuttke, 469), nie jest znane. Natomiast dr. H. Hockenbeck odszukał i po raz pierwszy drukiem ogłosił obszerny statut miejski opata Jana z roku 1498, potwierdzony w r. 1724 przez Augusta II (str. 88—93). Opat Jan zatwierdzając tem pismem dawne przywileje miejskie, zmienił je w niektórych szczegółach na korzyść ludności. Istnieje też potwierdzenie Stanisława Augusta z r. 1766. W r. 1458 dostawił W. 10 żołnierzy pieszych na wyprawę malborską, to jest tylu, ilu Łekno; r. 1467 zbuntowany przeciw królowi kasztelan nakielski Włodko z Domaborza zajął miasto; r. 1520, w czasie wyprawy na Prusy, Zygmunt I w przejeździe przez W. przyjmował tu deputacją arcyb. gnieźn., żalącą się na wojsko, które nie oszczędzało dóbr kościelnych; r. 1524 wymieniony jest W. między miastami wielkopolskimi, które dostarczać miały podwód na wojnę turecką. Powietrze morowe srożyło się w latach 1572, 1603, 1658 do 1660, 1709 do 1710, a w nowszych czasach cholera w r. 1847 (?), 1859 i 1866. W r. 1585—86 przybyli do Wągrówca jezuici poznańscy, uchodząc przed zarazą; podczas ich pobytu osobną urządzono tu szkołę. Zygmunt III z królową Anną wracając w r. 1594 z Szwecyi, wstąpił też do W.; r. 1655—66 Szwedzi złupili kościół i klasztor; osób posadzonych o czary spalono 37 w przeciagu 50 lat; ostatnią tego rodzaju egzekucją wspomina kronika miejscowa pod r. 1741. Podczas drugiej wojny szwedzkiej, w r. 1707, wpadli Kałmucy do Wągrówca; r. 1736 d. 13—14 lipca spadł deszcz ulewny; woda zalała na 3 łokcie pola, ogrody i łąki; powstał głód; wiertel żyta kosztował 10, pszenicy 12, jęczmienia 8 do 12 złp. W r. 1737 d. 21 stycz. burza gwałtowna poczyniła w mieście szkody; r. 1739 od 1 listopada aż do maja następnego roku trzymał mróz dokuczliwy; r. 1740 padał deszcz przez całe lato; r. 1746 w uroczystość Bożego Ciała spaliło się przeszło 30 domów w rynku wraz z ratuszem. Gdy Prusacy zajęli Keynię w r.

1772—3 i część powiatu ówczesnego, powstał z drugiej części nowy powiat keyński, który na mocy uchwały z r. 1791 obierał w W. dwóch posłów na sejm i tam sejmiaki relacyjne odbywał. Prusacy zajmawszy W. d. 1 czerwca 1793, utworzyli powiat wągrowiecki, który stanowił część t. zw. inspekcji gnieźnieńskiej i który następnie w r. 1807 wszedł w skład departamentu poznańskiego ks. warszawskiego. Wskrzyszony z drobnymi zmianami w r. 1815 przy powtórnem przez Prusaków zajęciu, postradał r. 1818 niektóre osady, które wcielono do powiatów: szubińskiego, chodzieskiego i mogilnickiego; w tym składzie istniał od r. 1818 do 1887; przy ostatnim podziale w ks. poznańskiego odpadła cała połać wschodnia, którą wcielono do nowo utworzonego pow. żnińskiego. W. uzyskał ordynacją miejską r. 1839 d. 3 marca. W miejscu, gdzie stoi W., szuka J. N. Sadowski brodów dla kupców starożytnych, zdążających tędy po bursztyn do Bałtyku; miał to być jedyny bród na Wełnie. Przy drodze do Straszewa, ku wschodowi od Wągrówca, stoi drewniany posąg biskupa, wyobrażający podobno św. Wojciecha. U stóp tej figury leży olbrzymi głaz z dwoma wydrążeniami, które lud okoliczny wiąże z podaniem, jakoby św. Wojciech idąc tędy do Prus, odпочał na tym kamieniu. Takie podanie powtarza się np. w Parzewie (pow. gnieźnieński) i w wielu innych miejscach. Wokoło głazu wągrowieckiego znalazł badacz miejscowy dr. H. Hockenbeck (Zeischrift, I, 138) różne popielnice i skorupy, ztąd wnosi, że na tym kamieniu palono obiady w czasach przedchrześcijańskich.

Wągrowiecki powiat zmieniał kilkakrotnie granice. Rząd pruski utworzył ten powiat r. 1793 z części dawnych powiatów: keyńskiego i gnieźnieńskiego. Graniczył on wówczas na zach. z obornickim, na połd. z gnieźnieńskim, na wschodzie i na północy z Nadnotecczyzną; stanowił część składową inspekcji gnieźnieńskiej, obejmował miasta: Wągrowiec, Łekno, Rogowo, Żerniki, Janówiec, Mieścisko i Skoki. Za czasów ks. warszawskiego wchodził w skład depart. poznańskiego; wskrzyszony, z drobnymi zmianami, w r. 1815 przy powtórnem przez Prusaków zajęciu, postradał w r. 1818 kilka osad, które przydzielono do pow. szubińskiego, chodzieskiego i mogilnickiego; w takim składzie istniał od r. 1818 do 1887. Graniczył na połd.-zach. z obornickim, na półn.-zach. z chodzieskim, na półn. z wyrzyskim, na półn.-wschodzie z szubińskim, na wschodzie z mogilnickim. Obejmował 24·59 mil kw. Największa długość (od półn. ku połd.) wynosiła 56 klm., a szerokość 41 klm. W r. 1831 było w powiecie 8 miast,

298 os. wiej. i 35265 mk. (28170 katol, 5795 prot., 1300 żyd.); w r. 1837 liczono 6300 koni, 19314 sztuk bydła, 121146 owiec, 7400 nierogacizny i 82 kozy; r. 1839 było 40783 mk.; 1861 r. 53333 mk.; mówiących tylko po polsku 35238, po polsku i po niemiecku 10802, tylko po niemiecku 7293. R. 1864 liczono 55688 mk. (27227 płci męz., 28461 żeń.; 43211 katol., 10509 prot., 1968 żyd.); szkół było 90, uczących się 3366 chłopców i 2894 dziewcząt; koni było 9195, bydła rogatego 19229, owiec 193475, nierogacizny 11868, kóz i kozłów 521, osłów 82, ulów z pszczołami 4072. W r. 1871 liczono 408 osad, 4697 dym. i 54787 mk. (43421 katol., 9745 prot., 1621 żyd.); na miasta przypadło 12 os., 910 dym. i 9814 mk. (6138 katol., 2125 prot., 1551 żyd.); na okręgi wiejskie 191 os., 2369 dym. i 22610 mk. (17279 katol., 5273 prot., 58 żyd.); na okręgi dworskie 205 os., 1418 dym. i 22363 mk. (20004 katol., 2347 prot., 12 żyd.). W ogólnej liczbie mieszkańców było 15765 dzieci niżej 10 lat, 1803 wyżej 10 lat umiejących czytać i pisać, analfabetów 20370, 89 głuchoniemych, 72 obłąkanych i 66 niewidomych. Według pomiarów z r. 1864 obejmował powiat 520741·89 morg.; większa własność wynosiła 324814 morg.; w ręku polskim znajdowało się 227395 mr.; Niemcy nabyli od 1848 do 1878 r. 54860 mr. W stosunku do całego obszaru zajmowały role 67·3, łąki 8·5, pastw. 6·1, a lasy 13%. Powierzchnia powiatu przedstawia równinę, poprzerywaną starymi kotlinami pojeziornymi i istniejącymi dotąd licznymi jeziorami. Rzeka Noteć (50·2 mt. npm.) odgranicza na północy, na przestrzeni około 3 klm., obszar powiatu wągrowskiego, od wyrzyskiego. Struga Smogulecka wchodzi do powiatu wągrowskiego minawszy huby Słupowskie, odgranicza go od powiatu szubińskiego na przestrzeni 1 klm. i od powiatu chodzieskiego na przestrzeni 3·5 klm.; w powiecie wąg. przebiega około 10 klm. Krawędź wyniosła brzegu, zamykająca od połd. dolinę Noteci, wznosi się na przestrzeni 7 klm. do 131 mt. npm.; następnie pochyla się do 100·5 na Potulinie i sięga 107·5 mt. na Smolarach Gołanieckich. Linia poprzeczna od zach. ku wschod. wykazuje wzniesienie na Konarach 108·9 mt., Tomczycach 103·2, Panigrodzie 112·8, Włodzimierzewie 125·2 i Dziewierzewie 114·1 mt. Na tem wyniosłem obszarze, zajmującym półn. kończynę powiatu, znachodzimy 4 bagniska (kotliny pojeziorne), dziś już znacznie wysuszone: a) Kościńiec na Bogdanowie, przy Potulinie; zbierające się tu wody spływają ku zach. do strugi Margońskiej, dopł. Noteci; b) Proszkowo na Smogulecu, zasilające strugę Smogulecką, dopł. Noteci; c) Rzepna Łąka (97·2 mt.

npm.) na granicach Panigrodza Starego i Czerlina, przy folw. Zygmuntowie; d) Rudy (około 98 mt. npm.) na Włodzimierzewie, przy granicy Ruśca, bez wyraźnych odpływów. Na Smolarach Gołanieckich powstaje struga, dająca początek długiej sieci jezior, które spływają prostopadle, od półn. ku połd., do rzeki Wełny, dopł. Warty. Jeziora te są: Smolarskie (89·8 mt. npm.), Chawłodno (82·2), Podjezierskie (81·1), Grylewiec (79·3), Bukowieckie (79), Kobyleckie (78·7) i Durowskie (78·1). Wody tych jezior uprowadza struga Gołaniecka (około 20 klm. długa) do Wełny w samym Wągrówcu. Między jez. Podjezierskiem a Grylewcem, w Łaskownicy, zasila się z lew. brzegu strugą od Łukowa, która zabiera też odpływ jez. Czeszewskiego (90 mt. npm.). Poziom pobrzeża tego pasu jezior pochyla się od 101·3 mt. (Gołańcza) do 80 mt. (Wągrówiec); z prawego brzegu nie ma dopływów sieć gołaniecka; pobrzeże to leży więcej od przeciwnego (Krzyżanki 105·1, Grylewo 97·6, Kopaszyn 104, Kobylec 90·3, Bobrowniki 91·7 mt. npm.). Na wysokości Grylewa, o 4 klm. ku zach., spotykamy kilka jezior ugrupowanych w półkole (szczątki jednego wielkiego), są to: jez. Toniszewskie (88·1), odpływające na półn. do Pawłowskiego, które z Żońskim (88·1) tworzy całość; tędy widać się granice powiatowe (Żońskie jez. leży w pow. chodzieskim); jeziora Pawłowskie i Żońskie odpływają na północy do Oporzyńskiego (88 mt.), które zasilone na północy odpływem jez. Prochnowskiego (pow. chodzieski) odpływa zach. bokiem do jez. Zbyszewca (88 mt.); Zbyszewiec odpływa do Morwinka, to zaś do jez. Strzałkowego (87·8), którego brzeg zachodni odgranicza pow. wąg. od chodzieskiego, samo zaś odpływa do jez. Kaliszańskiego (87·5). Jakoby na zamknięcie tego wieńca rozlało się na łąkach kaliszańskich jezioro bez odpływu: „Komolewo“ (na mapie sztab); Żoń wzn. 91·4 mt., suchy obszar okrążony wieńcem jezior 99·4 mt. w pow. chodzieskim, 95 mt. na Kaliszanach. Jezioro Kaliszańskie spływa z Rudką i Tymienią do Wełny. Bieg Rudki od źródeł do połączenia się z Tymienią wynosi 12·5 klm.; odtąd do ujścia przy młynie Cieśli w pow. obornickim zowią się tak połączone rzeczki niekiedy strugą Potulicką. Tymienica płynie z pow. chodzieskiego; spadek ma w pow. wągrowskim 78·7 do 75·5 mt. npm. Spadek Rudki 87·5 do 75·5 mt. Na międzyrzeczu Rudki i sieci jezior gołanieckiej, na północno-wschodnim obszarze Nowego sterczy Lisia góra; sięga 99·6 mt. npm.; ztąd ku połd.-zach. pochyla się powierzchnia do 74·8 mt. npm.; jedyna na Rudnicach w tym kierunku wyżyna sięga 101·5 mt. Trzecią grupę, zasilającą Wełnę

z praw. brzegu, stanowią jeziora: Łekneńskie (84·8), Redgoskie (87·6) i Rgielskie (84·6), które odpływa rzeczką Nielbą pod samym Wągrówcem. Jezioro Łekneńskie zasilają: na półn. wodocieki z Łukowa i odpływ jez. Stępuchowskiego (95 mt.). To jezioro i Czeszewskie czekały długie wieki na połączenie przez rękę ludzką. Nazwa jez. „Chocienisko“ (Chocienisko w r. 1216, Kod. Wielk., 87) w okolicy Łekna zaginęła; Brniewo (Prenevo, w r. 1243, Kod. Wielk., n. 238 mylnie objaśnione jeziorem pod Czerniejewem) zdaje się być częścią południową jez. Żońskiego, dziś Pałowskiem zwaną. W wschodniej dolinie sieci jezior gołanieckiej leży najniżej Białybród (93·6); stąd ku połd. obszar falisty dosięga 100 mt. i pochyla się do 88·8 mt. (Nowa Wieś rąbczyńska nad Wełną). Od pobliskiej zaś Koźlanki (100·3) wznosi się ku wschodowi, północy i półn.-wschod. do 128·1 i 133·8 mt. (wyżyny sławomirskie i górzycie). W tej części jedyne Grężyny (92·5) leżą w kotlinie, nieopodal jez. Czeszewskiego. O milę na wschód od jeziora tego znajdujemy na praw. porzeczku Wełny piąte bagnisko, zwane Pomorką; zasilane od połd. wodociekami z Siedlca i Piotrkowic, ciągnie się między Paryżem i Nadborowem ku wschodowi; przekopane w nowszych czasach, łączy swe wody z strumykiem od Zarczyna i z strugą od Słębowa, z którymi na granicy pow. szubińskiego (Żnin) zmierza do Gąsawki (dopl. Noteci). Podobna struga, Karkoszką zwana (105·5 mt.), powstaje pod Cerekwicą, płynie ku północy, a pod Świerczewem skręca ku wschodowi; minawszy Sarbinowo, opuszcza pow. wągrowiecki, płynie na Bożejewiczki w pow. szubińskim (Żnin) i uchodzi do mniejszego jez. żnińskiego. Długość biegu jej w pow. wagr. około 6 klm. Jezioro Kaczkowskie (94·7), przy granicy pow. mogilnickiego, zasilane na północy ściekami z Cerekwicy, Uścikowa i Ustaszewa, odpływa na połd. do jez. Wolskiego (94·3), które z jez. Izdebnem jedną tworzy całość i splywa do jez. Rogowskiego (93·5). Cała długość tych jezior, w pow. wagr. i mogilnickim, z odpływami wynosi około 7 klm. Przez jez. Rogowskie i połączone z niem jez. Ziolo (93·7) płynie Wełna, rzeka rybna i spławna, która przebiega cały powiat od wschodu ku zachodowi. Do jez. „Ziolo“ odpływa jez. Dziadkowskie (93·8), którego brzeg północno-wschodni przypiera do granicy powiatu. To jezioro leży na działale wodnym dwu grup jezior, z których połdn. uchodzi do Wełny pod Biskupicami w pow. gnieźnieńskim; północna zaś zbliża się kończyną jez. Kołdrąbskiego (95) do Wełny na 700 kroków. Oddziela tu ją wał wznoszący się 109·4 mt.

npm.; jez. Kołdrąbskie odpływa na połd. do Niedźwiedzkiego (94·7), a to do Redeckiego (94), którego odpływ wchodzi do pow. gnieźnieńskiego i z jeziorem Kowalewskim (93·9) splywa do Dziadkowskiego. Długość tej sieci jezior z odpływami wynosi około 19 klm. Suchy obszar objęty północną grupą jezior pochyla się od półn. (111·8 mt.) ku połd. (107·6). Z jeziora Rogowskiego płynie Wełna do Tonowskiego (93·4), wpoprzek którego, między Wiewiórczynem a Skórkami, ciągnie się granica pow. mogilnickiego. Wydobywszy się z jez. Tonowskiego płynie Wełna między wsią t. n. a Żernikami na Zrazim, gdzie obraca młyn, potem łąkami (93·3) na Janówiec, dawniej Janowym młynem zwany, gdzie z lew. brzegu przyjmuje strugę od Bielaw; z Janówca płynie na Mieścisko dolina pochylająca się od 92·3 do 86·7 mt. npm.; przed Mieściskiem rozdziela się na dwa ramiona, które na obszarze Rąbczyna zbiegają się w jedno koryto; północne ramie łączą rowy i przekopy z jez. Stępuchowskiem, którego wody odprowadzone są także do jez. Łekneńskiego. Z Mieściska płynie Wełna na Wągrówiec, zabierając liczne ścieki; w Rudzie Mieściskiej tworzy łąkę i obraca młyn; mija Zbietkę, Łaziska i przeciwległą Nową Wieś Rąbczyńską; oblewa Sady (Sadki) i Straszewo, gdzie obraca młyny; przed Wągrówcem przyjmuje z praw. brzegu Nielbę, odpływ jez. Rgielskiego, i rozdziela się na dwa ramiona, z których jedno płynie środkiem Wągrówca, a drugie wzdłuż półn. krawędzi miasta. Na tej przestrzeni obniża się dolina rzeki od 85·5 do 79·8 mt. npm. Na półn.-zach. krawędzi miasta zabiera Wełna odpływ gołanieckiej sieci jezior i wchodzi do jez. Łęgowskiego (77·4), zasilanego odpływem jez. Wiatrowskiego (77·8), które w innym miejscu łączy przekop z Wełną. Ta rzeczką wydobywszy się z jez. Łęgowskiego, pędzi młyn Ostrowski, a przed młynem Prusieckim przyjmuje z lew. brzegu odpływ jez. Prusieckiego (77), zasilanego od połd. siecią drobnych zbiorników wód (jeziorko na Lechlinie wznosi się 82·2 mt.). Przy Fankowie przekop odprowadza z tej sieci część wód do jez. Czarnego (72) w lasach siernickich, odpływającego do Wełnianki. Wełna minawszy Prusce, Jakubowo i Biniewo, opuszcza powiat wagr., poza granicą którego przyjmuje z praw. brzegu Rudkę z Tymienicą (strugę Potulicką) i w swym dalszym biegu zdąża do Warty. Długość biegu jej w powiecie przeszło 40 klm. Drugą rzeką w powiecie jest Wełnianka, powstająca w pow. gnieźnieńskim i płynąca przez jezioro Kłeckie (100·8 na półn. i 99·8 na połd.), którego półn. kończyzna wchodzi do pow. wagr. i przyjmuje odpływ

jez. Łopienna (10 mt.). Wełnianka minawszy Kiszkowo, zdążyła do granicy pow. wągrowieckiego, który na przestrzeni 7 klm. odgranicza od gnieźnieńskiego; płynie od południa ku północy, na wysokości Jagniewic (w pow. gnieźnieńskim) opuszcza granice powiatowe; mija Glinno po lewym, Raczkowo po prawym brzegu; obraca młyn Nadolny i skręca półkolem ku połd.-zach.; na tym zakręcie znajduje się źródło ściekający do rzeki, która w dalszym biegu oblewa osadę Pedę, obraca Piłę skocką i przyjmuje z lew. brzegu odpływy jezior: Czarnego (76·2) i Maciejaka (74·1). Brzeg połud.-wschodni i półn.-wschodni tego jeziora przypiera do pow. wągrowieckiego, część zaś wschodnią jeziora przecinają granice pow. wągr. i obornickiego. Poniżej Skoków, nieopodal dworu przyjmuje Wełnianka z praw. brzegu odpływy jez. „Rudno“ (72·7), zasilanego na północy odpływem większego jeziora (77·6) na Lechlinie; obraca młyn Nadolnik, zasila się innym odpływem jeziora Maciejaka, i wchodzi do jez. Budziszewskiego (71·5), którego brzeg wschodni przypiera do pow. wągrowieckiego. Wydobywszy się z jeziora przyjmuje z praw. brzegu odpływ jez. Czarnego (72) w lasach siernickich, połączonego z siecią zbiorowisk wód, spływających z jez. Prusieckim do Wełny; potem na przestrzeni 1 klm. odgranicza raz jeszcze wspomniane powiaty i wchodzi do pow. obornickiego. Dolina, którą płynie Wełnianka, pochyla się od 92·6 do 76·3 mt.; długość biegu Wełnianki w powiecie około 14 klm., a na granicach powiatowych około 9 klm. Znachodzimy jeszcze dwa w powiecie jeziora, które z siecią ciągnącą się wzdłuż wschod. granicy pow. obornickiego spływają do Wełnianki. Jez. Skrzyńka (75·6) tuż pod Dzwonowem, na połd. kończy pow. wągr., odpływa na północy do jeziora bezimiennego, zasilanego strugą płynącą od Dąbrówki Kościelnej, z pow. obornickiego, i odpływającego na granicy Dzwonowa do jez. Wielkiego (75·1) na Niedźwiadach Pawłowskich, którego kończy półn., jeziorem Kościelnym zwana, wchodzi do pow. obornickiego. Na północy kończy siedlę wspomniane już powyżej jez. Maciejak. Jezioro Głęboce i rzeczka Żeleznica, na obszarze Łęgowa, wyschły do szczytu. Na międzyrzeczu dolnej Wełny i Wełnianki wzniesienia sięgają od 74·6 (Biniewo) do 100 mt. (Szcodraków). Na połd. kończy powiatu wzniesienia dochodzą 124 mt. n.p.m. na Miączynku i na Rójewcu. Gole w wschodniej części lewego porzecza Wełny sięgają 130·5 mt. n.p.m. Prócz wymienionych powyżej nazw przechowuje się w uszach ludu bogata nomenklatura miejsc dziś nieosadzonych, jak np. na Bartodziejach

Łąka Orle, na Bobrownikach Biały bród i Sucha Łąka, na Bukówcu Grobla i Kępiста Łąka, pod Dziewierzewem Rudy i Popolka, na Koziełsku Księży ką, pod Łęgniszewem Kaczkowy staw, pod Łeknem pole Popowiec, na Modrzewiu przy jez. Stępuchowskiem Pieczyńska, pod Nieświastowicami las Ruda i Wierchowisko, na Płaskowie Łowianka i Żabice, na Pokrzywnicy błoto Niedźwiedzie w lesie, na Przysiecu Czaplinek, Żórawiniec i Strzyżyny, na Rudnicach Gapiniec, Manna, Moczyłsko, Szubionica, Wilczysko i Brzozowska Łąka, na Siedlecu Żale, na Siennie Łąka Żórawiniec, Dołek, Młynik, Kobus, Kobusek, Gościńczyk, Kował, Piątek, góra Wiatrakowa, Niwka, Studziarka, Wielka Woda i Dziesiątnik, na Siernikach Brójce, Siedm mogił i jezioro Wydarte, pod Wągrówcem i Łeknem Sady Kierz, Krowi Kierz, Kawczy las i Świeże błota na Żabieczynie Wilezy Kierz, na Żelichach Żalo i Żórawiniec. Komunikacje w powiecie ułatwiają dwie odnogi kolejowe, z których jedna łączy tor dr. żel. poznańskopilskiej z poznańsko-toruńską, a druga poznańsko-toruńską z toruńsko-pilską; obie krzyżują się w Domasławku (Elsenu). Pierwszej długość w powiecie wynosi około 45 klm.; druga wchodzi za Mieleszynem (w pow. gnieźnieńskim), zdążyła ku półn. na Janówiec, gdzie stoi most na Wełnie, potem na Domasławek i Wapno do Keyni; powiat opuszcza za Włodzimierzewem; długość jej około 30 klm. Ogólna długość dróg bitych w powiecie wynosi 154 klm., jako to: z Wągrówca na Keynie i Nakło do Bydgoszczy 25 klm.; z Głogowinca na Janówiec, Łopienna i Kłeczek do Gniezna 34 klm.; z Wągrówca do Rogoźna 14 klm.; z Wągrówca na Margonin i Szamocin do Białegośliwia 12 klm.; z Wągrówca na Mieścisko i Kłeczek do Gniezna 21 klm.; z Rudy Mieściskiej na Skoki i Goślinę Murowaną do Poznania 16 klm.; z Wągrówca na Łekno i Domasławek do Żnina 32 klm. Ludność jest przeważnie polska i katolicka; niektóre właściwości jej, odznaczające mieszkańców prawego porzecza Wełny, t. zw. Pałuczanie, od mieszkańców lewego tej rzeki porzecza zacierają się stopniowo. Ludność trudni się uprawą roli, chowem bydła, rybołówstwem, drobnym przemysłem i handlem. Chowem i tuczeniem bydła zajmują się prawie wszystkie znaczniejsze posiadłości; nabiąłem: Laskowo, Łaziska, Micharzewo, Morakowo, Niedźwiady Rogowskie, Pawłowo Kiszkowski, Popowo Kościelne, Rgielsko, Roszkowo, Rybowo, Siedlece, Siedleczo i Wysoka; chowem owiec: Chwałodno, Chrzanowo, Jabłkowo, Kołybki, Konary, Krzyżanki, Laskownica Mniejsza, Łaziska, Micharzewo, Podolin, Rąbczyn, Rgiel-

sko, Rościno, Sienno, Stępuchowo, Tonowo, Wiatrowo, Wilamowo (Friedrichshof), Wysoka, Żarczyn i Żerniki; nierogacizną Niedźwiady Rogowskie i Wysoka; chowem koni: Chałwodno, Niemczynek, Podobowice, Popowo Kościelne, Potulin, Rościno, Smoszewo, Stołężyn i Wysoka; stacje do stanowienia klaczy znajdują się w Czeszewie i Popowie Kościelnem. Gorzelnie mają: Brzeźno Polskie, Chociszewo, Glinno, Grylewo, Jabłkowo, Kuszewo, Laskownica Większa, Laskowo, Lechlin, Łopienno, Miastowice, Pawłowo Kisz-kowskie, Popowo, Przysieka, Rąbczyn, Roszkowo, Runowo, Rybowo, Sierniki, Skoki, Smogulec i Zakrzewo; olejarnie: Jabłkowo, Pawłowo Kisz-kowskie, Siedlec, Tonowo, Ustaszewo i Żerniki; mączkarnie: Czesławice i Gorzewo; torfiarnie: Czeszewo, Glinno i Runowo; wapiarnie: Skoki. Pokłady gipsu i soli kamiennych znajdują się pod Wapnem; w r. 1864 produkowano 58000 cent. gipsu i sprzedano za 15500 tal. Kawały bursztynu wykopano na Czeszewie i Przysiece; węgiel brunatny znajduje się na Panigródzie, ruda gdzieś niedzie, a torf na wszystkich prawie łakach w powiecie. Największe obszary łak posiada Rąbczyn (313 hekt.), na prawym brzegu Wełny, i Smogulec (217 hekt.) nad Notecią. Lasów posiada Smogulec 1830 ha; Frymarek leśnictwo rządowe 1303 ha, Pawłowo Kisz-kowskie z postronnem Dzwonowem 814, Sierniki 793, Rąbczyn 585, Dziewierzewo 561, Potulice 510; inne lasy są już znacznie przetrzebione. „Obraz statystyczny powiatu wągrowskiego z uwzględnieniem dokonanego w r. 1864 spisu statystycznego“ wydał w Wągrówcu w językach niemieckim i polskim radzca ziemiański Suchodolski. Florę wągrowską opisał A. Nowicki w programach gimn. z r. 1884—6.

Dzieje. Część powiatu, między rzekami Wełną i Notecią, wchodziła dawniej w skład ziemi, Pałukami zwanej. Przy podziale kraju przed r. 1430 wcielono całe Pałuki do powiatu keyńskiego. Odtąd nazwa „Pałuki“, ustępując nomenklaturze urzędowej, przechodzi do ust ludu i żyje tam dotąd. Długosz używa tej nazwy kilkakrotnie; w swym opisie Polski n. p. mówi, że rzeka Wełna oddziela Wielkopolskę od Pałuk. Granicę płu.-wschodnią i płu. Pałuk tworzyła Noteć od Baroina na dół do Nietążkowa (Nikolskowo), w dzisiejszym pow. chodzieskim, granicę zaś pld. od Wiewiórczyna ku zachodowi do ujścia Rudki i Tymienicy, w pobliżu Runowa, stanowiła rzeka Wełna. Drobne zmiany graniczne zachodziły tylko na pld.-wschodzie i na południu, tudzież na zachodzie, gdzie część starostwa budzyńskiego (Podanin, Podstoli-

ce i Brzękiniec) przydzielono do dawnego pow. poznańskiego. Powiat keyński obejmował miasta: Chodzież, Szamocin, Margonin, Łekno, Wągrówiec, Gołańczę, Keynię, Żerniki, Szubin, Rynarzewo, Łabiszyn, Barcin, Żuin i Gaśawę; graniczył na północy z pow. nakielskim i bydgoskim, na wschodzie z bydgoskim i inowrocławskim (Kujawy), na pld. z gnieźnieńskim, na zachodzie z poznańskim; wchodził w skład wojew. kaliskiego do r. 1768, a potem dopiero wcielony był do nowo utworzonego wojew. gnieźnieńskiego. Dwa dokumenty z r. 1361 (Kod. Wielk., n. 1447 i 1453), z których jeden wspomina „territorium Palucense“, a drugi mylnie uległ objaśnieniu, wymagają sprostowania. Pierwszy odnosi się do układów Hektora, podczas brzeskiego, z Wasylem proboszczem Bozogrobców gnieźn., względem jeziora Żdziechowa, przypierającego swą wschodnią kończyną do miasta Sepolna, na Krainie, w pow. nakielskim. Nieco później proboszcz Wasyl zamieniając posiadłości Bozogrobców w okolicy tegoż Sepolna na inne, mówi o nich wyraźnie, że leżą w pow. nakielskim (Kod., Wielk., n. 1563). Ani Pałuki, ani powiat keyński nie sięgały nigdy na prawe perzece Noteci. Drugi dokument, dotyczący się sprzedaży Krotoszyna „in districtu Palucensi“, który Zbilut z Domaborza był nabył od cystersów łekneńskich, nie odnosi się do wsi Krotoszyna pod Barcinem, lecz do wsi i młyna na tej samej nazwy, leżących niegdyś nad gołaniecką siecią jezior, między Domaborzem i Bukówcem, na płu.-zachód od Łekna; młyn Krotoski istniał jeszcze około r. 1770. Nazwa Pałuki („terra Palukacensis“ w Kod. Wielk., n. 1154 p. r. 1335) pojawia się w dyplomatach wielkopolskich prawie równocześnie z imieniem Pałuka i przydomkiem trzech braci, Pałukami zwanych (Kod. Wielk., n. 1086 p. r. 1327). W nowszych czasach rozciągnięto przydomek „Pałuka“ na herb wyobrażający Topór z dwoma krzyżkami, i na cały ród osiadły niegdyś na Pałukach. Początek tego rodu sięga czasów przedhistorycznych; główne i najstarsze gniazda jego były Łekno i Panigród; potem spotykamy Pałuków na Gołańczy, Domaborzu, Kozielsku, Czeszewie, Grylewie, Trłagu, Wąsoszu, Szubinie, Słupach i innych w tej okolicy siedzibach szlacheckich. To rozrodzenie się Pałuków, których członkowie w XIII i XIV w. gęsto jeszcze siedzieli obok siebie, przemawia za tem, że oni dzierżyli w znacznej części, jeżeli nie cały kraj między Wełną i Notecią, nazwany Pałukami. Nazwa „Pałuki“ w zestawieniu z imieniem i przydomkiem Pałuka nasuwa hipotezę, iż ziemia wzięła swą nazwę

od posiadającego ją rodu; możnaby też upatrywać tu pewien związek z nazwą średnio-wieczną stolicy Pałuk „Łukna“ (potem Łekno, dziś Łekno). Ród Pałuków w swym zawiązku nie miał żadnej wspólności rodowej z Toporeczykami małopolskimi; podobieństwo późniejszych znaków pieczętnych, tudzież zbliżenie się Pałuków w XIV wieku do Toporeczyków, zatarły tak dalece istniejące między temi rodami różnice, że już za czasów Długosza nie znano odrębnego rodu Pałuków (czytaj A. Małeckiego, Studya herald., II, 80—96). Mieszkańcy Pałuk zowią się Pałuczczanami; Pałuczczanka wyraża mieszkankę tej ziemi, lub dziewczę z rodu Pałuków. Po r. 1408 nie spotkaliśmy się z przydomkiem szlacheckim „Pałuka“; między r. 1389 i 1399 występuje Mikołaj Pałuka (Pałuczczanin?), mieszczanin poznański (Akta gr. wielkop., I); za czasów Długosza (Lib. Benef., II, 272) pisał się z Pałuk (de Paluky) Mikołaj, prebendarz w Dębnie pod Wojniczem. Wyjąwszy sprostowanych powyżej co do granic Pałuk niedokładności, zgadzają się wszystkie inne w dyplomatach wzmianki z granicami pow. keyńskiego; jako to: Smogulec in terra Palucacensi w r. 1335 (Kod. Wielk., n. 1154); Krotoszyn (pod Domaborzem) in districtu Palucensi w r. 1361 (t., n. 1453); przy rozgraniczaniu dyecezyi wielkopolskich w r. 1364 zostały przy dyecezyi gnieźnieńskiej in districtu seu territorio Pałuki parafie: Żoń (Dziewoklucz, Kaliszany, Kamienica, Oporzyn, Pawłowo, Próchnowo, Sarbka, Toniszewo i Zbyszewice), Grylewo (Kopaszyn, obie Laskonnice, Nowe, Rybowo, Zaszkwice i nie istniejący już Krotoszyn pod Domaborzem), Gołańcza (Czesławice, Grabowo, Krzyżanki i Tomeczyce), Chojna (Borowo, Dobieszewko, Potulin i Jeziorki), tudzież Jaktorowo, tworzące odrębną parafią (t., n. 1522). Tegoż roku 1364 Wincenty z Słopanowa w obec króla Kazimierza oskarżając Sędziwoja (z Czarnkowa), kasztelana nakielskiego, o różne zbrodnie, zarzuca mu: cum Paluky (Pałuczanie) transiverunt super Vedilske (w okolicy Wałcza), tunc ipsos premonuit et scire permisit... (t., n. 1510). Pod r. 1383 zachodzą in districtu Palucensi, prope Lecno Pawłowo (pod Żoniem) i nieznaną nam bliżej Kszelmęza (t., n. 1814). W owym czasie wrzała wojna domowa Nałęczów i Grzymałów, w której czynny brali udział Pałuczanie. Arnold z Wałdowa, podczas gdy Domarad, kasztelan poznański, z ludem żnińskim obsadzał w ziemi nakielskiej zameczek jego na Włościoborzu, najechał z Pałuczczanami i innymi towarzyszami okolice Żnina, gdzie zabrawszy stada i trzody, zapędził je do Gołańczy; potem posiłkował Nałęczów przy dobywaniu Żnina, zajętego przez

Grzymałów, którym arcybiskup Bodzeta był odstąpił wszystkie dziesięciny stołowe, jakie pobierał in terra Palucensi (Janko z Czarnk. w Pomn. Dz. Pol., II, 747, 8 i 741). Pod r. 1397 zachodzi Srebrna Góra „in districtu Palucacensi“, a p. r. 1399 Gąbin i Chomętowo (Kod. Wielk., n. 1973, 2008). Te dwie włości wchodziły przedtem w skład dzielnicy żnińskiej, która się nie utrzymała. Widownia najazdów krzyżackich były Pałuki kilkakrotnie, n. p. w r. 1331, potem w r. 1433 (Dług., Lib. Ben., II, 82) i w r. 1462; w tym czasie wyszedłszy z Chojnic (na Pomorzu Kaszubskiem), zapuścili się aż na Pałuki, gdzie spaliwszy 6 wsi, wzięli Macieja Słupskiego do niewoli (Dług. Hist., V, 345) prawdopodobnie w Słupach nad Gąsawką, siedzibie Słupskich Pałuków. Długosz mówiąc o rosnących w ziemi garnkach (t. j. o popielnicach) wspomina Kozielsko na Pałukach (ku wschodowi od Łekna) Pałuki poćwiertowane na drobne kawałki, przestały oznaczać, co niegdyś wyrażały. Znaczna część tej ziemi dostała się w udziale pow. wągrowskiemu. Najstarszą osadą w tym powiecie jest Łekno, domniemalne gniazdo rodu Pałuków. Równocześnie z Łeknem wyprowadza na widownią dziejową bulla Innocentego II z r. 1136 osady: Dochanowo, Górzycy, Podolin, Siedlec i Żerniki, uposażenie zaś cystersów w Łeknie z r. 1153 wymienia: Bartodzieje, Bliżycy, Bukowiec, Czerlin, Dąbrowę, Domaborz, Kaczkowo, Konin (Koninek), Krośno, Mokronosy, Morakowo, Ochodzę, Panigródz, Pokrzywnicę, Rgielsko, Straszewo, Targowisko (pod Łeknem) i Turzę; potem pojawiają się Durowo i Kobylec r. 1211, Grylewo r. 1213, Rakowo r. 1214, Bracholin, Redgoszcz, Siedleczo i Żabiczyn r. 1216, Rościno i Tarnowa r. 1218, Kamienica, Łaziska i Łukowo r. 1222, Oporzyn r. 1232, wieś Wełna i sąsiedni Zrazim r. 1239, Pawłowo (p. Żoniem) r. 1243, Gole, Kiedrowo, Niedźwiady Rogowskie, Sienna i Werkowo r. 1252, Kaliszany, Szczodrochowo i Toniszewo r. 1253, Kozielsko r. 1256, Międzychód i Niemczyn r. 1258, Cerekwica i Świerczewo r. 1265, Włoszanów r. 1272, Brzeźno (niemieckie), Chawłodno, Kopaszyn i Łęgniszewo r. 1282, Janówiec r. 1292, Komorowo, Obiecanowo i Stawiany r. 1298, Wapno r. 1299, Dzwonowo r. 1307, Jankowo i Łęgowo r. 1319, Kołdrab r. 1326, Nowe r. 1327, Nadborowo r. 1328, Prusze r. 1329, Jańczewo (Junczewo) i Sławomirz r. 1331, Smogulec r. 1335, Łosiniec r. 1340, Dziewierzewo, Niedźwiady i Pawłowo pod Dzwonowem, tudzież Wysoka r. 1348, Gądecz (Goncz) i Kłodzin około tego czasu, Laskownica r. 1353, Świątkowo i Uścikowo r. 1356, Sulinowo r. 1357, Bielawy r. 1358,

Czeszewo i Wiśniewo r. 1360, Budziejewo i Chojna r. 1364, Runowo r. 1365, Kołybki, Micharzewo i Niemczynek r. 1370, Bobrowniki r. 1372, Podlesie i Skoki r. 1373, Posługowo r. 1378, Laskowo i Wągrówiec r. 1381, Raczkowo r. 1382, Stołęzyn i Przysieka r. 1384, Srebrnagóra r. 1386, Dziekczyn, Mrowiniec i Staróżyn r. 1387, Żelice r. 1388, Łopienno, Nieświastowice i Rzym r. 1390, Międzylesie, Modrzewie, Płaskowo, Popowo, Potulice i Rybowo r. 1391, Dobiejewo r. 1394, Domasław r. 1396, Jezioroki, Krzyżanki, Mirkowice i Rudnica r. 1398, Gorzewo, Grabowo Konarskie, Grzybowo, Jabłkowo, Miastowice, Ośno, Rusiec, Sierniki, Stare Zakrzew i Żarczyn r. 1399, Sarbka r. 1400. Znikły lub zwały się z osadami postronnymi, Klasztorok na zach. brzegu jeziora Łekna: pierwotna siedziba sprowadzonych w r. 1143—1153 cystersów, którzy się następnie przenieśli do Wągrówca; Słociny pod Bartodziejami (1153—1202), Kuczyn (1253) pod Siennem, Krotoszyn i młyn Krotoski (1282—1770) pod Domaborzem, Sekorady (1298) w okolicy Żernik, Prostynie (1319) w miejscu Wągrówca, Nosze (1319—1508) pod Wągrówcem, Bielsko i Żydowo (1257—8) pod Łeknem, Lasocin (1399—1523) pod Janówcem, Chrostkowo czyli Chrościno (1476—1830) pod Ośnem, Zakonowo za rzeką Wełną, które Jakub Brudziński był nabył w r. 1485 od Sędziwoja Czarnkowskiego (Paprocki, Herby, 628); potem Czechy pod Popowem Kościelnem, Zamyślowo pod Mieściskiem, Piłki pod Gołańczą, Piekłów pod Smogulcem i Latonin pod Żernikami ok. r. 1523; Witakowo w miejscu Przysieckich holendrów i Rudniki około r. 1770; potem Gaj pod Kaczkowem, Gąsina pod Nieświastowicami, Szyszak pod Podlesiem Kościelnem, Brzozogaj pod Żelicami, Wymysłów pod Morakowem. Młyny ukazują się weznie, zwłaszcza nad rz. Wełną. Janowy młyn, późniejszy Janówiec był około r. 1292 już znaczną osadą, Przemysław II nadał jej prawo niemieckie. Później pojawia się młyn na Bartodziejach, Ruda pod Mieściskiem. Winnice utrzymywali cystersi pod Wągrówcem. Najstarszymi w pow. dziedzicami byli wspomnieni powyżej Pałukowie, z których Zbilut, założyciel klasztoru łekneńskiego, wybitnie zajmując stanowisko już przed r. 1136, potomkiem był prawdopodobnie innych wcześniejszych w tej okolicy Zbilutów, Sławników lub Straszów. Te imiona powtarzają się w rodzie przez kilka wieków. Sławnik, współczesny Zbiluta i współdziedzic Łekna, zostawił liczne potomstwo; ostatnim, piszącym się z Łekna (Pałuka) zdaje się być Trojan, sędzia kaliski, zmarły około r. 1453; późniejsi miasta dzie-

dzice pisali się Łeknińskimi czyli Łeknińskimi Nałęczami. Prócz Nałęczów znajdujemy w dawnych czasach tu i owdzie w powiecie Porajów i Grzymałów. Powiat wagr. wydał znaczny poczet słynnych mężów, n. p. Macieja Pałukę z Gołańczy, bisk. włocławskiego († 1363), różnych Domaborskich, Smogulczych, Żernickich i innych. Krzysztof Grzymułtowski, woj. poznański († 1687), pochodził z Grzymułtowie, które w nowszych czasach przezwano Gruntowicami. W Brdowie pod Czeszewem zmarł Karol Libelt. Posiadłości klasztorne i kościelne z wyjątkiem Micharzewa, należącego dotąd do probostwa łekneńskiego, zabrał rząd pruski i utworzył z nich domeny: Łaziska, Toniszewo i Turza, które następnie przeniósł do Wągrówca. Przed r. 1793 posiadał w pow. arcybiskup i kapituła gnieźnieńska: Bliżyce, Dochanowo, Górzycy, Janzewo, Sarbinowo, Sławomirz i Sulimnowo; inną posiadłość ich, jak np. Podolin, Siedlec i Żerniki wróciły do szlachty dziedzicznej; Kamienica w r. 1282 i Kopaszyn w r. 1319 przeszły w ręce cystersów łekneńskich. Do tych zakonników należały znaczne obszary i liczne włości, wymienione powyżej. Franciszkancki gnieźnieński posiadały Miniszewo i Stawiany (?); Templaryusze otrzymali Oporzyn i Krośno w r. 1232—3, a Bożogrobey gnieźnieńscy Pawłowo pod Żoniem w r. 1243. Dominikanki poznańskie posiadały Rościanno w r. 1282; cysterki owińskie używały podobno Siemno i Raczkowo w r. 1252, tudzież Miastowice w r. 1280; biskup poznański dziedziczył Lechlin; do probostwa rogozińskiego należał w r. 1340 Łosiniec, a do dziewierzewskiego Graboszewo ok. r. 1523. Starostwo mieściskie obejmowało miasto Mieścisko, Ulicę Mieściską i wieś Wielą, ośnieńskie: Chrościno (Chrostkowo), Laskowo, Międzychód i Ośno; z starostwa kłęckiego przydzielono do pow. wagr. Gole i Gólki. Z dawnych podziałów kraju znamy dwie dzielnice: łekneńską i zrazimską w r. 1252, tudzież ziemię i powiat, Pałukami zwane od r. 1335 poza r. 1399, następnie powiat keyński, który w swym pierwotnym składzie istniał do r. 1772. W tym czasie, gdy rzeka Noteć odgraniczać miała zabory pruskie od dzierżaw polskiej, król pruski zajął całe lewe porzecze Noteci z Gołańczą i częścią utworzonego później powiatu wągrowieckiego. Przedhistorycznego opola z punktem środkowym na wzgórzu Babiance, w okolicy Czeszewa, domyśla się K. Libelt w swej rozprawie o mieszkaniach nawodnych. Pierwszy kościół stanął w Łeknie równocześnie z klasztorem około r. 1153; drugi pojawia się w r. 1270 w Janowym młynie, późniejszym Janówcu, potem w Niemczynie r. 1258, w Łęgowie r. 1319, w

Koldrąbii r. 1326, w Dzwonowie r. 1348, w Łopieniu i Gądzu ok. r. 1350, w Chojnie r. 1360, w Gołańczy i Grylewie r. 1361, w Skokach r. 1373, w Wągrówcu r. 1381, w Popowie i Żernikach r. 1391, w Tarnowie r. 1392. Kościoły rozdzielone są między różne dekanaty: łekneński obejmuje Czeszewo, Dzierzewo, Grylewo, Kozielsko, Łęgowo, Tarnowe, Łekno, Panigródz, Srebrną Górę i Wągrówiec; keyński: Chojnę, Gołańczę i Smogulec; rogowski: Cerekwicę, Górzycę, Jańczewo, Świątkowo i Żerniki; św. Piotra i Pawła w Gnieźnie: Janówiec, Koldrąb, Łopienno, Mieścisko, Podlesie, Popowo i Raczkowo; rogoziński w diecezji poznańskiej: Lechlin, Potulice, Pruśce i Skoki. Bracia czeszy odpawiali swe nabożeństwa w Niemczynie i Skokach, a luteranie w Rojewcu, Niedźwiadach Dzwonowskich, Mirkowicach i Kopaszynie. Inne kościoły protest. powstały w Gołańczy, Golach, Janówcu i Wągrówcu. Kahały żydowskie istniały w Gołańczy i Skokach; obecnie mają żydzi 6 synagóg. Prócz cystersów, przeniesionych z Łekna do Wągrówca, istniał około r. 1701 w Gołańczy klasztor bernardynów. Prawo niemieckie otrzymuje Panigródz r. 1233, Rgielsko r. 1282, Janówiec r. 1292, Smogulec r. 1335, Łaziska r. 1353, Mokronosy i Turza r. 1356, Bracholin r. 1357, Kobylec r. 1367, Bobrowniki r. 1372, Bartodzieje r. 1387, Wągrówiec około tego czasu, Sławomirz r. 1390, Bukówiec r. 1392, Kaliszany r. 1398, Cerekwica r. 1399, Sarbka r. 1400. Dwa najstarsze w pow. miasta Łekno i Żerniki sprowadzone są obecnie do rzędu osad wiejskich; trzeciem z rzędu miastem jest Wągrówiec od r. 1381, potem Skoki od r. 1389, Gołańcza od r. 1399, Janówiec od r. 1423, Mieścisko od r. 1474 i Łopienno od r. 1519. Do rzędu miast wyniesione były, lecz nie utrzymały się na tem stanowisku: Smogulec w r. 1335, Dzwonowo ok. r. 1348, tudzież Srebrnagóra i Stępuchowo około r. 1458. Zameczyska i grodziska istniały w Panigródzie, Gołańczy, Smogulcu, Domaborzu, Morakowie, Kobylecu i Smoszewie. Stare trakty przebiegały powiat z Gniezna na Żerniki do Nakła i z Poznania na Gołańczę do Gdańska. Pod Wągrówcem przeprawiać się mieli kupcy, zdążający do Bałtyku po bursztyn. W r. 1331 Krzyżacy najeżdżając ziemie polskie, zburzyli Górzycę, Jańczewo i Sławomirz; późniejsze ich najazdy wspomnieliśmy już powyżej. Podczas zaburzeń w r. 1383—4 stronnicy Domarada, przewodzący Nałęczów, zburzyli Łekno i spustoszyli okolice Dzwonowa. W r. 1439 srożyło się powietrze morowe w Łeknie, a w r. 1710 w Skokach. Na wyprawę malborską w r. 1458 dostarczyły żołnierzy pieszych miasta Łekno i Wągrówiec

po 10, Żerniki 4, Janówiec 2, Srebrnagóra 1 i Stępuchowo (?). W r. 1465 buntował się Włodko z Domaborza, kaszt. nakielski, którego Piotr z Szamotuł, ststa wielkopolski, pojmać kazał i ściąć w Kaliszu r. 1467. W r. 1656 Szwedzi dobywali Gołańczę; r. 1772 król pruski zagarnął Gołańczę i okolice; r. 1806—7 i 1812—3 przechodziły przez powiat wojska francuzkie i rossyjskie; r. 1848 brał powiat udział w ruchach ówczesnych. Ślady mieszkań nawodnych opisał K. Libelt w Tygodn. Wielkopolskim z r. 1870. Nasypy ziemne, cmentarzyska z popielnicami badano w osadach: Bliżyce, Brzeźno Polskie, Czerlin, Czeszewo, Dochanowo, Domaborz, Gorzewo, Gręziny, Janówiec, Kobylec, Koldrąb, Kozielsko, Kujawki, Łaziska, Łęgowo, Łekno, Łopienno, Ludwikowo, Łukowo, Micharzewo, Miniszewo, Modrzewie, Mokronosy, Morakowo, Niemczyn, Nowe, Obiecanowo, Ochodza, Osno, Panigródz, Paryż, Pawłowo Dzwonowskie, Podlesie Kościelne, Przysieka, Rąbczyn, Ruda pod Mieściskiem, Siedlec, Sierniki, Skoki, Smogulec, Smoszewo, Świątkowo, Tarnowa, Taszarowo, Toniszewo, Tonowo, Uścikowo, Wągrówiec, Wapno, Żarczyn, Zbietka i Żelice. Lud opowiada dziwaczne szczegóły o duchach i widziadłach na wzgórzu Babiance w pobliżu Czeszewa. Nad Zatorem, częścią jez. czeszewskiego, nieopodal mieszkań nawodnych, stać miało zameczysko, którego pan okrutny, zapadł się z siedzibą swoją. O kamieniu ze stopą św. Wojciecha wspomnieliśmy przy mieście Wągrówcu; podobny głaz leży na Budziejewie, w pobliżu kaplicy miejscowej. Kościół drewniany przypłynął w czasie powodzi, niewiadomo z kąd, i osiadł na wzgórzu w Tarnowie. Panów na Domaborzu zowie podanie książętami udzielnymi. Zaraza wyludniła wieś Czekanów, w miejscu której powstało Wiatrowo i t. d. Od opisanego powyżej powiatu odpada przy ostatnim podziale w ks. poznańskiego, dokonanym w r. 1887, cała połać wschodnia, zakreślona ciągnącą się od południa ku północy linią: Międzychód, Świchowo, Laskowo, Gądecz, Bielawy, Janówiec, Dzieczyn, Wybranowo, Puzdrowiec, Brudzyn, Właszanów, Zużoły, Obiecanowo, Jańczewo, Piotrkowice, Srebrnagóra (dwór), Aleksandrowo, Graboszewo, Rusiec, Włodzimierzewo. Tę połać wcielono do nowoutworzonego powiatu żnińskiego. Obecny powiat wągrowiecki ma 103691 ha obszaru (70829 roli, 8874 łąk, 12906 lasu); czysty dochód z ha roli wynosi 9.79, z ha łąk 10.57, z ha lasu 3.13 mk. Obszar ten podzielony jest na 6 obwodów policyjnych, 15 okręgów stanu cywilnego, 5 okręgów miejskich, 132 wiejskich i 89 dworskich; ma 346 osad, 3369 dym., 7970 rodzin, 42767 mk. (20594 ptei

męż., 22173 żeń.; 7501 dzieci niżej 6 lat, 8821 od 6 do 14 lat; 34107 katol., 7492 prot., 1168 żyd.). W r. 1871 było 43350 mk.; w 1880 r. 43943 mk. Na okręgi miejskie przypada 5 miast (Gołańcza, Łopiennno, Mieścisko, Skoki, Wągrówiec), 6 osad, 850 dym., 2017 rodzin, 8891 mk. (5958 kat., 1816 prot., 1117 żydów) i 2823 ha (2164 roli, 358 łąk). W r. 1871 było 8564 mk., w 1880 r. 8950 mk. Na okręgi wiejskie przypada 163 osad, 1946 dym., 3049 rodzin, 16828 mk. (12707 kat., 4087 prot., 34 żydów) i 36371 ha obszaru (28714 roli, 2962 łąk, 886 lasu). W r. 1871 było 18025 mk., w 1880 r. 17694 mk. Na okręgi dworskie przypada 177 osad, 1073 dym., 2904 rodzin, 17048 mk. (15442 kat., 1589 prot., 17 żydów) i 64497 ha (39951 roli, 5554 łąk, 12020 lasu); czysty doch. z ha roli 10·18, z ha łąk 10·57, z ha lasu 3·52 mrk. Z tego obszaru dwor. posiadali w 1893 roku Polacy 35673, a Niemcy 28824 ha. W r. 1871 żyło na tym obszarze 16761, w 1880 r. 17048 mk. Komisarze policyjni mają swe siedziby w Gołańczy, Łeknie, Łopiennno, Mieścisku, Skokach i Wągrówcu; urzędnicy stanu cywilnego w Brzeźnie Polskiem, Chojnie, Czerlinie, Gołańczy, Kuszewie, Łeknie, Łopiennno, Mieścisku, Mokronosach, Rojewcu, Siennie, Siernikach, Skokach, Toniszewie i Wągrówcu. Parafii katol. jest 28: Budzyń, Chojna, Czeszewo, Dąbrówka Kościelna, Gołańcza, Grylewo, Jabkowo, Jańczewo, Keynia, Klecko, Kozielsko, Lechlin, Łekno, Łopiennno, Margonin, Mieścisko, Panigrozd, Podlesie Kościelne, Popowo Kościelne, Potulice, Prusice, Raczkowo, Rogoźno, Rojewiec, Skoki i Wągrówiec. Żydzi mają synagogi w miastach. Powiat wagr. wchodzi w skład okręgu regen. bydgoskiego, okr. sądów ziemiańskich bydgoskiego i gnieźnieńskiego, sądów okręg. keyńskiego i wągrowieckiego; pod względem wojskowym należy do gnieźnieńskiego batalionu obrony krajowej.

E. Cal.

Wągrówiec, pustkowie, w pow. ostrzeszowskim, istniało jeszcze około r. 1843. Należało do dóbr Osiny.

Wągrowiecki młyn, *Wangrovecense molendinum* w r. 1381, młyn o 3 kołach w mieście Wągrówcu (Kod. Wiełk., n. 1796), nad Wełną, płacił w 1620 r. 2 złp. 12 gr. podatku; należał do klasztoru. Drugi młyn W., także Wągrówką zwany, stał nad Wełną, między Wągrówcem i Straszewem. *E. Cal.*

Wagry, w XVI w. *Vegry*, ws, folw. i kol., pow. brzeziński, gm. Gałkówka, par. Jeżów (par. ew. Brzeziny), odl. 5 w. od Brzezin. Ws i os. włość. mają 12 dm., 58 mk.; dwa folw., kol. i os. 9 dm., 110 mk. W r. 1827 było 15 dm., 151 mk. Już na początku XVI w. znaczną część łąnów kmiecyh, po usunięciu kmie-

ci, wcieloną była do folwarku. Łany kmiecy dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi. Jakub z Sienna, arcyb., przeznaczył taką na uposażenie kościoła w Skierniewicach. Z folw. dawano pleb. w Jeżowie (Łaski, L. B., II, 277). W r. 1887 folw. W. lit. A. rozl. nr. 323: gr. or. i ogr. nr. 282, łąk nr. 5, pastw. nr. 30, zarośli nr. 1, nieuż. nr. 5; bud. mur. 1, drzew. 10. Folw. W. lit. B. rozl. nr. 354: gr. or. i ogr. nr. 307, łąk nr. 7, pastw. nr. 3, lasu nr. 30, nieuż. nr. 7; bud. mur. 2, drew. 12; płodzm. 5 pol. Ws W. lit. B. os. 16, nr. 239.

Br. Ch.

Wąkczew, zapewne *Wąglczew*, w XVI w. *Vaclczew duplex, majus et minus*, ws i folw., pow. łęczycki, gm. Tkaczew, par. Leźnica Mała, odl. 7 w. od Łęczycy. Ws ma 8 dm., 89 mk.; folw. 2 dm., 30 mk.; os. W. Olszan 1 dm. W 1827 r. było 11 dm., 101 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. nr. 426: gr. or. i ogr. nr. 268, łąk nr. 105, pastw. nr. 42, nieuż. nr. 12; bud. drew. 8; płodzm. 12-pol., pokłady torfu. Ws W. os. 21, nr. 38. Na początku XVI w. dziesięcinę z łąnów km. i folw. dawano plebanowi w Leźnicy, który prócz tego pobierał kołędę od kmieci (Łaski, L. B., II, 363).

Br. Ch.

Wąkole 1) ws i os. młyn. nad rz. Mień, pow. lipnowski, gm. Osówka, par. Czernikowo, odl. 14 w. od Lipna, posiada dwa młyny wodne, olejarnię, karcznię, 5 dm., 32 mk., 74 morg. W 1827 r. 5 dm., 67 mk. R. 1789 własność Aleksandra Zielińskiego, czynsz wynosi 150 złp. Należy do par. Szczutowo. 2.) **W.**, ws, pow. lipnowski, gm. i par. Bobrowniki, odl. o 14 w. Lipna a około 10 w. na wschód połd. od wsi Wąkole, w gm. Osówka ma 6 dm., 37 mk., 149 mr. W 1827 r. było 3 dm., 32 mk.

Br. Ch.

Wąkopna Wola, ws, pow. opatowski, gm. Rębów, par. Bardo Górne, odl. o 31 w. od Opatowa, ma 10 dm., 67 mk., 303 morg. włość. i 3 mr. dwor.

Wąnorze, urząd. *Wonorze, Wanoze* w r. 1246, *Wanorze* 1249, *Wanore* 1308, mylnie *Wąsosze*, ws i os., pow. inowrocławski, o 10 klm. na połd.-wschód od Gniewkowa, par. kat. Brodnia (Brudnia), prot. Murzynek, poczta w Parchaniu. Ws ma 25 dym., 250 mk. (24 kat., 226 prot.) i 349 ha (307 roli, 25 łąk). Osada (wschodnia część W.) ma 12 dym., 199 mk. (7 kat., 192 prot.) i 191 ha (181 roli). W. było własnością klasztoru norbertanek w Strzelnie, ks. kujawski Kazimierz uwolnił ws od różnych ciężarów r. 1246 i zatwierdził r. 1249 (Dok. Kuj. Ulanowskiego, str. 125); r. 1308 proboszcz klasztoru zastawił tę posiadłość bisk. włocławskiemu Gawardowi i nie wykupił; r. 1404 trzymał ją w dożywociu Sędziwój z Szubina,

wojw. kaliski. Król Władysław rozporządził, że W. po śmierci wojewody wrócić ma do biskupów, w których ręku pozostało aż do zaboru. W r. 1583 było tu 5 łan. km., 2¹/₄ sołtyskich, zagrodnik i rzemieślnik. Rząd pruski wcielił tę ws do domeny w Inowrocławiu. W. dziesięcinowało dziekanom kruszwickim.

Wapielsk, niewłaściwie *Wompielsk*, w XVI w. *Vapielsko*, ws, folw i dobra, pow. rypiński, gm. Wapielsk, par. Radziki Wielkie, odl. 10 w. od Rypina, posiada urząd gm., kasę wkładowo-zaliczkową gminną, piękny pałacyk i park właścicieli dóbr, staranne gospodarstwo folwarczne, 19 dm., 446 mk. W r. 1827 było 30 dm., 196 mk. Folw. W. w r. 1887 rozl. mr. 1369: gr. or. i ogr. mr. 1093, łąk mr. 49, pastw. mr. 61, lasu mr. 100, nieuż. mr. 66; bud. mur. 13, drew. 10; płodozm. 13-pol., pokłady torfu, wiatrak. W skład dóbr poprzednio wchodziły: Ws W. os. 56, mr. 324; ws Lisiny os. 9, mr. 12; ws Poręby os. 2, mr. 5. Według reg. pob. pow. rypińskiego z r. 1564 ws W. miała 21 kmieci na 10 łanach, 8 zagr., 1 karczmarza. Płacono 12 fl. 4 gr. i 2 sol. (Pawiański, Wielkp., I, 300). R. 1789 W. własność w części Przeciszewskiej, która wysiewała: 55 kor. żyta i 3 kor. pszen. i pobierała 240 złp. czynszu z propinacyi. W części Mażyńskich wysiewano: 75 kor. żyta i 2 kor. pszen., i 1100 złp. czynszu. W ostatnich czasach dobra należały do Siemiątkowskich. W. gmina należy do sądu gm. okr. II i st. pocz. w Rypinie, ma 13263 morg. obszaru, w tem 8537 mr. roli i 3897 mk. Śród stałej ludności jest 404 ew., 4 żyd. W gminie jest kościół paraf. katol., 3 szkółki początkowe, z tych jedna ewang., urząd gm., 4 sklepy, 8 kuźni, 3 młyny wodne, 3 wiatraki, 6 cegielni, 3 karczmy i fabryka mączki kartoflanej. W skład gm. wchodzi wsi włósc.: Cetki, Czarnia, Czyżewo, Długie, Kiełpiny, Kierz Radzikowski, Kozłowiec, Kupno, Lisiny, Pieskowizna, Poręby, Pólka Mała i Duża, Radziki Wielkie i Poduchowne, Rakowo, Tomaszewo, Warpalice, Wapielsk i Wrzeszowo; folwarki: Cetki, Długie, Kiełpiny, Radziki Wielkie, Ruskowo, Rakowo, Warpalice i Wapielsk.

Br. Ch.

Wapiersk, niem. *Wompfersk*, dok. *Wampertsch*, 1411 *Wamperschke*, *Wampersch*, *Wampersk*, ws nad jeziorem t. n., nad granicą Prus Wschodnich, pow. brodnicki, st. p. i par. kat. Lidzbark, 1267 ha (932 roli or., 69 łąk, 16 lasu); 1885 r. 80 dm., 117 dym., 608 mk., 492 kat., 116 ew.; szkoła katol. Krzyżackie księgi czynszowe z XV w. piszą: W. ma włók 61 à 13 skojców 42 osiadł., 1 karcz. pustą (ob. „Gesch. der Stadt und Kr. Kulm“ von Schultz, II, 112). Wówczas należała ws do komturstwa brodnickiego. Według krzy-

żackich ksiąg z r. 1414 poniósł W. w ostatniej wojnie 200 grzyw. szkody (ob. tamże, str. 159). Wizyta Strzesza z r. 1667 — 72 pisze: In Wapiersk villa ad curiam Lautemburgensem pertin. emethones ita fuerunt situati: quilibet duos mansos usuales colebat: Joannes Kordal, Siwek, Bunia, Parzich, Kozik, Brozko, Graczyk, Baranek, Sowa, Dymek, Rokosz, Paulus Baranek, Firoń, Kordal alter, Rólka, Krystek, Bartek, Gregorek. Nobiles Albertus Santopski mansos tres. Sebastianus Karwoszecki duos, Stanil. Karwoszecki duos. Extradedabant temporibus Tilicianis mensuras siliginis 28¹/₂, et totidem avenae (pag. 368). Już za czasów krzyżackich znajdował się w W. kościół paraf., pierwotnie murowany, p. w. św. Michała Arch. i Maryi Magd. Uposażenie proboszcza stanowiły 4 włóki; jako wsi parafialne wymieniają W. i Jelen. W czasie reformacyi, a jeszcze bardziej przez wojny szwedzkie kościół tak podupadł, że same tylko pozostały gruzy. Gminę przyłączono do Lidzbarka; włóki plebańskie przepadły. Dopiero po drugiej wojnie szwedzkiej prob. lidzbarski Stefan Bagniewski uczynił pierwszy krok do wskrzeszenia świątyni przez odzyskanie drogą procesu owych 4 zabranych włók. Następnie dziedzic, Wawrzyniec Wapierski, wsparł pieniędzmi proboszcza Krzysztofa z Lidzbarka tak, iż nową mógł rozpocząć i dokończyć świątynię około r. 1671. Kościół był murowany; nabożeństwo odprawiał prob. z Lidzbarka co trzecią lub czwartą niedzielę, oprócz tego odprawiały się tu odpusty w dzień św. Michała Arch. i św. Maryi Magd. i w drugie święto Boż. Narodz., Wielkanocy i Ziel. Świąt. W 1733 r. kościół zgorzał zupełnie. Dopiero biskup Bajer r. 1762 rozkazał pokryć mury deskami. W krótkim czasie stanął poniekąd nowy kościół. W wielkim ołtarzu umieszczono obraz św. Michała Arch. Wojny napoleońskie znów zgotowały upadek kościołowi; r. 1820 stał spustoszony, dach i kołły zapadły. Zamiany gminy co do odbudowy spełzły bez skutku. Rozebrano sterzące mury, tak że i szczytku nie pozostało (ob. Utrac. kościoły p. ks. Fankidejskiego, str. 138). Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczyła ws wraz z folw. 29 dym. (ob. str. 254).

Ks. Fr.

Wapierszczyzna, ws włósc., pow. lidzki, 3 okr. pol., odl. 28 w. od Szczuczyna; 4 dm., 64 mk.

Wapierz, łąka, na Dusinie, pow. szremski.

Wąs, niem. *Wonsmuehle*, os. młyn. do Mroczna, nad strum. t. n., dopływem Wła, pow. lubawski, 2 dm., 23 mk. Wizyta Potockiego z r. 1706 pisze: „Molitor Wąs dictus ex suo campo ad molendinum spectante coretum siliginis totidemque avenae pendit annuatim“

(str. 658). Dawniej własność bisk. chełmińskich.

Ks. Fr.

Wąsacz, wzgórze, w pow. kolbuszowskim, ob. *Podłębina*.

Wąsala, niem. *Wonsalla*, wyb. i leśn. do Ostrowitego (st. p.); pow. lubawski, 2 dm. i 2 mk.

Wąsewo 1.) wś i folw., pow. nieszawski, gm. Radziejów, par. Piotrkowo, odl. 30 w. od Nieszawy, dotyka granicy od w. ks. poznańskiego, ma 263 mk. W 1827 r. było 39 dm. i 235 mk. W r. 1881 folw. W. rozl. mr. 1793: gr. or. i ogr. mr. 1425, łąk mr. 80, wody mr. 4, lasu mr. 120, nieuż. mr. 22; bud. mur. 18; płodozm. 7 i 13-pol., las nieurządzony. Wś W. os. 30, mr. 39; wś Świątniki os. 14, mr. 445. Według reg. pob. pow. radziejowskiego z r. 1557 we wsi W., w par. Kaczewo, Rogalińska miała 9 łąk.; część Ruczki 3 łąki; B. Rogaliński 5 łąk. (Pawliński, Wielkp., II, 30). 2.) W., wś i folw., pow. ostrowski, gm. Komorowo, par. Wąsewo, odl. 18 w. od Ostrowa, posiada kościół par. drewniany, dom modlitwy żydowski, szkołę początkową, wiatrak, smolarnię, 42 dm., 615 mk. W r. 1827 było 35 dm., 298 mk. Ludność trudni się wyrobem płótna. Dobra W. składały się w r. 1885 z folw. W., osady wieczysto-dzierż. Dalekie, rozl. mr. 1378: gr. or. i ogr. mr. 814, pastw. mr. 110, lasu mr. 223, nieuż. mr. 53, i w os. Dalekie mr. 178; bud. mur. 7, drew. 19; płodozm. 6 i 9-pol., las nieurządzony, pokłady torfu, wiatrak. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś W. os. 45, mr. 371; wś Przedświt os. 37, mr. 613; wś Bagatele os. 18, mr. 303; wś Chorzewo i Majdan Wąsowski os. 4, mr. 151; wś Nowe Bródki os. 14, mr. 273; os. Dalekie os. 1, mr. 7. Kościół i parafia erekcyi nieznaney. Obecny wystawił r. 1782 właściciel wsi Ign. Zieliński. W. par., dek. ostrowski, 3608 dusz.

Br. Ch.

Wąsewski Majdan, wś, pow. ostrowski, ob. *Majdan*, 113). Powstał na obszarze wsi Wąsewo.

Wąska ziemia, dok. z r. 1229 *Wansca*, 1245 *Wanska*, *Wansk*, *Wanzeke*, *Watisca*, *Wenzeke*, zwała się też gniewską, jak wyraźnie opiewa przywilej ks. Mestwina II z r. 1282: „cedimus totam terram Wenzeke vulgariter dictam, quae Mewe alio nomine nuncupatur“ (Nr. 337, str. 295 w Perlbacha Pom. Urk. B.). Według tegoż dok. granice jej były: „Primus quidem terminus est a Verissa (od Wierzycy), ubi Wislam influit, inferius descendente Wislam ad villam Rossiteinam (t. j. do Walichnówka) et villam eandem cum terra sibi adjacente usque ad vallum seu locum castris Garzeke (Gare) nominati et ab illo directe usque ad villam monachorum (t. j. cystersów w Oliwie) Raychowe (Rajkowy)

et ab illa villa directe usque ad praefatam Verissam et ab illa directe ascendendo usque ad castrum, quod dicitur Staregarde (Starogard) et a ponte ibidem transeunte Verissam et publicam stratam, quae tendit versus Sweze (Swiecie) usque ad graniciem sive metam Tymowe et ab illo loco usque Wangromaditze (aż do Węgiermucy, dopływu Wierzycy) et eandem aquam et terram inferius descendendo usque Verissam, ubi Wislam influit in primo termino supradicto“. Granice te wyjaśnia ks. Kujot w sposób następujący: od ujścia Wierzycy szła granica aż do łąki Słońce, odtąd do granic Gręblina, ztąd wzdłuż Rajków do Wierzycy, zabierając jeszcze wieś Janiszewsko, następnie Pelplin po obu stronach rzeki, dalej szła na Nowydwór i Klonówkę, która zawsze należała do starostwa gniewskiego, na Barchnowy i Jabłowo do samego Starogardu, który to gród leżał po lewej stronie Wierzycy. Ztąd ciągnęła się na południe, obok wsi (dzisiejszego miasta) Starogardu, którą kupili Krzyżacy r. 1305 od Piotra Świcy, wzdłuż drogi do Świecia aż do granic ziemi tymawskiej; ztąd do Węgiermucy, tą rzeczką do Wierzycy i aż do Wisły, nie przechodziła więc w tej części na prawy brzeg Wierzycy (ob. O majątkach biskupich, str. 35). Z 14 osad, według przywilejów z r. 1279, 1281 i 1283 w ziemi wąskiej leżących, znamy tylko 8: Gniew, Szprundowo i Janiszewo (ob. tamże, str. 74, i *Baltische Studien*, 1856 I, str. 120); dalej Sympnowe, t. j. Ciepłe Wysokę, Janiszewko, Sośnik i Brodzki młyn Dzieje tej ziemi zostały już podane przy historii miasta Gniewu (ob. t. II, 623). *Ks. Fr.*

Wąski, potok, wypływa u stóp Lubienia (1211 mt.), w poziomie około 900 mt. Bieg jego nader gwałtowny, także i nieobfitość wód sprawią, że dla osady Grywałd, która się nad nim rozłożyła, jest on prawie bez użytku (nie porusza młyna). Wpada do Krośnicy w poziomie około 480 mt. Długość 5 1/2 km., spadek około 520 mt., więc nadzwyczajny.

Wąsokie Holendry, kol. nad jez. Śleszyńskim, pow. kolski, gm. Piotrkowice, par. Wąsosze, odl. od Koła 35 w.; ma 7 dm., 76 mk. Powstała na obszarze dóbr Wąsosze. W r. 1827 było 9 dm., 95 mk.

Wąsosz 1.) kol., pow. gostyński, gm. Czermino, par. ew. Gombin, ma 40 mk., 56 morg. (w połowie łąki, z pokładem torfu na 8 stóp głębokim). Ludność niemiecka, trudni się wyrobem serów i prowadzi plantacyę wierzby. Kolonia ta powstała na obszarze należącym do dóbr Czermino. Na początku XVI w. łąki kmieci dawały dziesięcinę kollegiacie łowickiej, a folw., zdawna odrębne, pleban. w Sobocie, który na mocy układu z kollegiata odbierał też i z łąków kmiec; (Łaski, L. B.

II, 504). 2.) **W.**, ws i folw. nad rz. Pilicą, przy ujściu Białki, pow. noworadomski, gm. i par. Koniecpol, ma 13 dm., 88 mk., 272 mr. włósc. Folw. **W.** należy do dóbr Koniecpol. 3.) **W.**, w XVI w. *Vansosche*, kol., pustkowie i folw. nad rz. Wartą, pow. częstochowski, gm. Popów, par. Wąsosz, odl. 30 w. na płn. od Częstochowy. Ma kościół murowany, szkołę początkową, 65 dm., 475 mk., 1388 morg. włósc., 502 mr. folw. (majorat gen. Muchanowa). Na obszarze **W.** powstała Nowa Wieś Wąsoska, mająca 33 dm., 230 mk., 1361 morg. (582 mr. roli). W r. 1827 było w ogóle 49 dm., 483 mk. **W.** należał dawniej do starostwa brzeźnickiego, później do paulinów jasnogórskich, dziś prywatna. Wieś zdawna królewska, wchodziła w skład ststwa brzeźnickiego. W r. 1564 ws królewska, w wojew. sieradzkim, miała łąnów 12 czynszowych; karczmarze mieli $1\frac{1}{2}$ łąna, zdun na $\frac{1}{2}$ łąnku; młyn na Warcie, młynek na strudze Trzebce. Dochód 101 fl. 24 gr. 13 den. (Lustr., V, 172). W r. 1658 nadana została klasztorowi częstochowskiemu w nagrodę za obronę przeciw Szwedom. Kościół par., p. w. św. Andrzeja apostoła, istniał już zapewne w XIV w. Akta gnieźna. nazywają go „starym“ w r. 1460. Patronat należał do króla. Pleban miał szczerpłe uposażenie; stanowiąła je karczma z rolą, dająca na początku XVI w. czynszu grzywnę bez 2 gr. i 1 zagrodnik płaćący fertony. Łąki kościelne nad Wartą zarosłe były krzakami. Dziesięcinę pieniężną, po 6 gr. z łąnu, płacili kmiecie z **W.** proboszczowi wieluńskiemu, swemu zaś plebanowi meszne po 3 kor. żyta, tyleż owsa. Łany sołtysie dawały dziesięcinę plebanowi. Obecny kościół murowany stanął r. 1848 kosztem parafian (Łaski, L. B., I, 528 i przypisy). **W.** par., dek. częstochowski, 1700 dusz. 4.) **W.**, ws i młyn nad rz. Konopką (dopl. Warty), pow. częstochowski, gm. Rekszowice, par. Konopiska, o 11 w. na płd. od Częstochowy, ma 28 dm., 172 mk., 666 morg. włósc. i 35 mr. osady młyń., $1\frac{1}{2}$ mr. os. karcz. W r. 1827 było 13 dm., 99 mk. 5.) **W.**, ws nad rz. Czarną, przy ujściu Krasnej, pow. konecki, gm. Duraczów, par. Końskie (odl. 9 w.), ma 51 dm., 297 mk., 1249 morg. dwor. i 55 os. i 531 mr. włósc. Ws ta wchodziła w skład dóbr Końskie. W 1827 r. było 27 dm., 150 mk. Istniała tu huta żelazna, produkująca do 1000 cent. rocznie. 6.) **W.**, ws, pow. konecki, gm. i par. Czerarno, odl. od Końskich 30 w., leży przy szosie, ma 15 dm., 174 mk., 166 morg. włósc. W 1827 r. 5 dm., 22 mk.; wchodziła w skład dóbr Czerarno. 7.) **W.**, ws, pow. kielecki, par. Kielce. Podana w spisie z r. 1827 jako ws rządowa, wchodząca w skład dóbr górniczych. Należała poprzednie do dóbr

biskupich, a później do ekonomii rząd. Kielce. We wsi było wójtowstwo. 8.) **W.**, dawniej *Wąsosze*, osada miejska, dawniej miasteczko, nad rz. Wiszą (Wysią), pow. szczuczyński, gm. i par. Wąsosz, odl. 8 w. na płd. od Szczuczyna, przy drodze do Radziłowa. Posiada kościół par. murowany i drugi poklasztorny, także murowany, szkołę początkową, urząd gminny, młyn wodny, 170 dm., 2153 mk. i 5869 morg. ziemi należącej do mieszczan. W r. 1827 było 171 dm., 1242 mk. Sąd gm. okr. I i st. poczt. w Szczuczynie. Jestto dawna wieś książęca w ziemi wiskiej. Władysław, ks. mazow., syn Ziemowita, wykupił r. 1435 od ks. Bolesława ziemię wiską, zastawioną przez wspomnianego Ziemowita, ojca Bolesława, Janowi. On to był podobno fundatorem parafii i kościoła w **W.**, on też zapewne nadał osadzie prawo miejskie. **W.** jest wtedy ważnym centrem w ziemi wiskiej. Szczuczyn jeszcze nie istnieje, Radziłów nie ma prawa miejskiego. Książę Władysław potwierdza w **W.** r. 1437 sprzedaż 10 włók nadanych Szczukom. Odbывают się tu, podobno od początku XV w., roki sądowe ziemskie ziemi wiskiej. Według lustracyi z r. 1549 było w ogóle 60 łąnów; z tych 44 czynszowych, 2 kościelne, 6 wójtowskich, 7 szlacheckich, 1 młynarski. Z łąnu płacono po gr. 24 i dawano po 3 kor. pszenicy a 6 owsa. Targi tygodniowe w czwartki; trzy jarmarki do roku. Targowe czyniło do 4 zł. rocznie; postrzygania 2 zł. a waga zł. 2 gr. 10. Młynów było 4, z tych 2 na Wissie a 2 na Grząskiej („Greska“). Dwór zniszczony w czasie wojny pruskiej; był tylko mały zrujnowany domek. Według lustracyi z r. 1566 jest „siedlisko dobre wielkie“ i mógłby być łącznym kosztem dwór zbudowany „alić urzędnik w plebanii mieszka“ (Lustr., IV, 31 i V, 106). W 1564 r. liczono do 300 domów płaćących podatek. W. 1605 mieszczanin Andrzej Rogala ufundował kościół i klasztor karmelitów. Wojny szwedzkie za Augusta II zniszczyły miasto. Częste pożary (ostatni w r. 1834) zatary pierwotny ostrołukowy charakter kościoła parafialnego. Rozwój pobliskiego Szczuczyna, zwłaszcza od przeprowadzenia szosy warszawsko-kowieńskiej, która pominięła Wąsosz, odebrał tej osadzie dawniejsze znaczenie. Starostwo wąsoskie, składające się tylko z miasta i wójtowstwa, pierwotnie część wizieńskiego, posiadał w r. 1771 Jakub Łaguna, który płaćił kwarty zł. 62 gr. 7 a hyberny 459 gr. 22. **W.** parafia, dek. szczuczyński (dawniej wąsoski), ma 6218 dusz. Do końca XVII w. Szczuczyn należał do par. w Wąsoszu. **W.** gmina, rozległości 9257 morg. i 4087 mk. (śróć stałej ludności 755 żydów i 7 prot.). Sąd gm. okr. I i st. p. w Szczuczynie

nie. W skład gm. wchodzi: Bukowo-Duże, Jaki, Kędzierowo, Kudłaczewo, Ławsk, Niebrzydzy, Nieciki, Szwelczyny, Szymany, W. i Żebry. Z tych tylko 4 są wsiami włościańskimi, resztę zamieszkuje drobna szlachta.

Br. Ch.

Wąsosz al. *Wąsosze*, niekiedy *Wąsorz*, urzęd. *Wonsosz*, *Wansosche* w r. 1404, *Wanschosche* r. 1410, *Wąsoso* 1413, *Waynschosse*, *Wąszosze* r. 1421 i t. p., wś, w pow. szubińskim, o 7 klm. na połd. od Szubina (par. prot. i poczta), wzdłuż zach. brzegu jeziora zwanego Wąsoskim, przy połd. krawędzi jez. Żędowskiego. Par. katol. Słupy, szkoła w miejscu, st. dr. żel. w Żninie o 11 klm.; z Babią Gacią tworzy okrąg wiejski, mający 50 dm., 384 mk. (279 katol., 105 prot.) i 747 ha (390 roli, 78 łąk, 131 lasu). Graniczy na połd. z Żędowem, na zach. z Dąbrową (Eichenhein) i Słupami, na półn. z Kowalewem (Gruenhagen), na wschodzie z os. Seedorf. Obszar W., w poprzek którego idzie bity trakt z Żnina do Szubina, obejmuje jeziora: Skrzynkę i Wąsosze; rozciąga się wzdłuż zach. brzegu jez. Żędowskiego i półn. kończy się jez. Sobiejuskiego. Na tym obszarze, wzn. 81·3 do 88·5 mt. npm., rozrzucone są domy włościańskie, wiatrak i cegielnia; na łąkach, zwłaszcza wzdłuż Gąsawki, która odgranicza W. od Dąbrowy, znajdują się pokłady torfu. W. był niewątpliwie siedzibą szlachecką, zanim wcielony został do majątności szubińskiej. Ztąd pochodził zapewne Dietrzyk (Teodoryk) Wanszewski, prawujący się około r. 1390 z Wojtkiem z Trłaga, późniejszym podkomorzym kaliskim. Z tego W. pisał się Maciej (Pałuka czyli Toporeczyk), sędzia kaliski w r. 1401 i 1404, synowiec Sędziwoja z Szubina, wojew. kaliskiego (Kod. Dypl. Pol., I, 272, II, 365), po którego śmierci objął województwo kaliskie i ststwo nakielskie. W r. 1410 na czele szlachty osiadłej między Welną a Pomorzem (na Pałukach), wtargnąwszy zbrojnie na Pomorze, doznał klęski sromotnej (Długosz, Hist., IV, 35); wojewodą kaliskim spotykamy Macieja jeszcze w r. 1423 (Kod. Lit. wyd. Racz., 310). Maciej z Łabiszyna „wojewoda kaliski“ podpisany pod dok. z r. 1416 (Kod. Dypl. Pol., I, 243 i Akta gr. ziem., V, 40), był wojewodą brzesko-kujawskim. Około r. 1520 pleban słupski pobierał dziesięcinę snopową z ról dziedzicznych i kmiecych w W.; kmiecie płacili prócz tego za dziesięcinę lnianą po 2 gr. i kolendę po groszu z łąnu; po groszu dawali też karczmarze. W r. 1577 było tu półtora śladu os. i 4 zagr.; dwa lata potem pół śladu i 2 zagr., a w r. 1620 jeden ślad i rybak. Przy schyłku zeszłego wieku należał W. do Stanisława Mycielskiego, dziedzica Szubina.

E. Cal.

Wąsosz 1.) niem. *Wonzow*, r. 1400 *Wąsoso*, 1496 *Wąsosze*, wś nad rzeką Głumią, pow. złotowski, st. p. Krajenka, par. kat. Złotowo; szk. ewang. w miejscu; 527 ha (364 roli or.; 70 łąk, 25 lasu); 1885 r. 25 dm., 37 dym., 218 mk., 34 kat., 184 ew. W r. 1646 dostaje tę wś Cichocki w dożywocie (ob. Schmitt, Der Kr. Flatow, str. 281). W trzeciej wojnie szwedzkiej (1700—1720) została spustoszoną (tamże, str. 73). Według wizyty Jezierskiego z r. 1695 płacili tu hortulani et artifices mesznego po 3 grosze (str. 58). 2.) **W.**, lśn., tamże.

Ks. Fr.

Wąsosz, według Słownika geogr. Knie'go: „*Wąźciorz*“, niem. *Herrnstadt*, łacin. *Chyriopolis* i mylnie *Chrysopolis*, w dok. z r. 1290 *Hernstat*, miasto na Szląsku, pow. gurowski (Guhrau), nad rz. Baryczą (z praw. brzegu), przy ujściu Orli (Horla). Odł. 8 mil na półn.-zach. od Wrocławia, niedaleko od granicy w. ks. poznańskiego i miasta Rawicza. Posiada kościół par. ewang., kościół par. katol., szkołę, dom przytułku dla ubogich, sąd okręgowy, urząd poczt., warsztaty sukiennicze i tkactwo bawełniane. W r. 1885 miało miasto 252 dm., 542 gospodarstw, 2118 mk. (1675 ew., 374 kat., 9 in. wyzn., 60 żyd.) i 881 ha ziemi (576 ha roli, 226 łąk i 52 lasu). W r. 1841 było 240 dm., 1875 mk. (1659 ew., 208 kat., 8 żyd.). Stanowi domenę królewską. Przywilej miejski na prawie niem., takim jakie posiadały Szprotawa i Żegań, nadał Henryk III, ks. głogowski, r. 1290. Nazwa niemiecka występuje w dokumentach z r. 1310 i 1312 („*Hernstat cum suo districtu*“), lecz używana bywa i polska, jak w dok. z r. 1374, w którym występuje „*Bertold de Camen pleban in Wansow wratisl. dioec.* (Kod. Wielkp., Nr. 932, 952, 1705). Kościół paraf. zajęty w XVI w. przez protestantów i zwrócony w połowie XVII katolikom, wrócił znowu do protestantów w r. 1707 na mocy umowy alt-ranstadzkiej. W tym czasie parafia katol. przeniesioną została do kościoła św. Andrzeja, stojącego na górze pod miastem i założonego podobno przez św. Jadwigę. Do r. 1818 miasto należało do powiatu wołowskiego (Wohlau). Istniała tu cukrownia i wielka przedziałnia lnu, połączona z uprawą tej rośliny na obszarze 2000 morg. Zamknięta około r. 1840. W par. katol., dek. górskiego, miała r. 1869 tylko 576 kat., obok 1632 ew. i 45 izr. *Br. Ch.*

Wąsosze 1.) wś i folw. nad jez. Śleszyńskim (na zach. brzegu połudn. części jeziora), pow. kolski, gm. Piotrkowice, par. Wąsosze, odl. 30 w. od Koła a 11 w. od Konina. Posiada kościół par. murowany, gorzelnię parową, młyn parowy, wiatrak, cegielnię, kopalnię torfu, 16 dm., 342 mk. W r. 1827 było 15 dm., 124 mk. W r. 1885 fol. W. z attyn.

Kępa rozl. mr. 1896: gr. or. i ogr. mr. 864, łąk mr. 183, pastw. mr. 35, lasu mr. 492, wody mr. 290, nieuz. mr. 32; bud. mur. 20, drew. 15; płodozm. 8, 9 i 10-pol.; las nieurządzony. Wś W. os. 35, mr. 54, powstała z parcelacji gruntów pokościelnych. Posiadaczami części są właściciele okolicznych wsi. Wś Julia ma os. 22, mr. 254; wś Holendry Wąsoskie os. 7, mr. 32. Zapewne z tej wsi pisał się w r. 1404 Mathias de Wansosche „*judex kalisien.*“, a następnie w r. 1416 wojewoda kaliski (Kod. dypl. pol., II, 365 i 386). Kościół par. (stoi nad jeziorem), p. w. Wszystkich Świętych, już na początku XV w. wspomniany w aktach konsystorza gnieźn. jako stary. Patronat mieli częściowi dziedzice wsi. Na początku XVI w. pleban, dla zmniejszenia się ludności w parafii, nie mógł trzymać wikaryusza. Uposażenie kościoła stanowiły dwa łany, z których kmiecie gdy na nich siedzieli dawali plebanowi czynszu po 3 fertony, 2 kapłony, 30 jaj i pewną robociznę. Inne dwa łany stanowiły zapewne folwark plebański. Należała też do kościoła łąka „*seu insula*“, dotykająca łąk częściowych dziedziców wsi. Łany kmiecie i folwarczne ze wsi dawały dziesięcinę plebanowi. W końcu XVI w. stanął nowy kościół murowany, konsekrowany dopiero r. 1662. Po spaleniu w r. 1849 odbudowany i rozszerzony. Pozostawiono dawne prezbiterium a nawę wzniesiono nową. W r. 1873 przybudowano kaplicę p. w. N. Maryi P. (Łaski, L. B., I, 227 i przypisy). Przy kościele istnieje bractwo św. Krzyża. Metryki zaczynają się od r. 1754 i to niekompletne. W kościele znajduje się obraz św. Barbary z r. 1668, przeniesiony z rozebranego niedawno kościółka św. Barbary, który stał na przeciwległym brzegu jeziora i należał do klasztoru bernardynów w Kazimierzu. Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1564 Brudzińska płaciła tu od 1 łanu, 3 zagr. bez roli (Pawiński, Wielkop., I, 241). Wś ta zdawna należy do rodziny Mierzyńskich. W. par., dek. kolski, 1410 dusz. 2.) W., wś, w par. Nakło (pow. włoszczowski), dziś nieistnieje. W połowie XV w. własność Jakubika, miała 3 łany km., 1 zagr., 1 karcznię, 1 młyn, z których dziesięcinę płacono pleb. w Nakle (Długosz, L. B., II, 219). Według reg. por. pow. lelewskiego z r. 1581 wś W., w par. Nakło, własność Koniecpolskiego, miała 3 półłan. km., 3 zagr. z rolą (Pawiński, Małop., 72). 3.) W. *Wielkie*, wś, pow. węgrowski, gm. Borze, par. Czerwonka, ma 15 dm., 105 mk., 464 morg. W 1827 r. było 17 dm., 86 mk. Wymieniona w dokum. z r. 1476 jako wieś w ziemi liwskiej. Siedzą tu częściowi dziedzice (Kod. Mazow., 273). W r. 1563 siedzi tu uboga szlachta na 4 łanach. 4.) W., pow. przasnyski,

ob. *Goski W.* 5.) W. *Wielkie*, wś wśród wyniosłego płaskowzgórza nad bagnami Niemyje i jednym z ramion rz. Orzyc, pow. mławski, gm. Mława, par. Wieczfnia Kościelna, odl. 12 w. od Mławy, ma 17 dm., 148 mk., 544 morg. (243 mr. roli). W r. 1827 było 16 dm., 81 mk. W 1578 we wsiach W. *Wielkie* i W. *Chmielewskie* (pow. mławski, par. Wieczfnia) siedzi częściowa szlachta z różnymi przezwiaskami, jak: Pasternak, Kochanek, Broda, Boruta, Swierszcz, Pierczak, Spinek, kilku tylko bez przezwisk (Pawiński, Mazowsze, 76). 6.) W., pow. mławski ob. *Chmielewko* 2.). 7.) W., ob. *Wąsosz*. Br. Ch.

Wąsosze, jezioro, niekiedy Białem zwane w przeciwstawieniu do Żądowskiego czyli Żółtego, w pow. szubińskim, na obszarze wsi Wąsosz, 1,4 klm. długie, 0,4 klm. szerokie, wzn. 77,8 mt. n.p.m. Należy do sieci jezior zasilających Gąsawkę (dopł. Noteci), między jez. Skrzynką (77,9 mt.) i Żądowskim (77,7). Na wschod. brzegu jeziora W. stoi osada, Babią Gacią zwana. E. Cal.

Wąsosze, wś, pow. inowrocławski, ob. *Wąsosz*.

Wąsów, wś i folw., pow. miechowski, gm. Wierzno, par. Igołomia, odl. 32 w. od Miechowa. W 1827 r. było 14 dm., 96 mk., par. Czulice. W r. 1879 fol. W. rozl. mr. 225: gr. or. i ogr. mr. 199, łąk mr. 18, pastw. mr. 3, nieuz. mr. 5; bud. drew. 9; płodozm. 9-pol. Wś W. os. 10, mr. 51. W połowie XV w. wś ta, własność kapituły krakowskiej, w par. Czulice, odl. 3 mile od Krakowa, zostawała w posiadaniu Stanisława Czajki, kanon. krak., h. Dębno. Był tu dwór porządnie zbudowany, role folw. w trzech polach, łąki. Dziesięcinę pobierał sam zarządzający. Było też trzy i pół łan. km., z których płacono czynszu po seksagenie i odrabiano po dwa dni sprzężajne na tydzień. Prócz tego dawali po 30 jaj i 2 koguty. Karczma z rolą płaciła 1½ grzyw.; dwóch zagrodników płaciło po 8 gr. i odrabiało po 2 dni pieszych w tygodniu. Prócz tego wszyscy kmiecie, zagrodnicy i karczmarz obowiązani byli do dwukrotnej w roku „*powaby*“ na rzecz dworu (Długosz, L. B., I, 167). Według reg. pob. pow. krakowskiego r. 1581 kapituła krakowska płaciła tu od 2½ łan. km., 2 zagr. z rolą, 3 kom. bez byd., 1 rzem., 1 dudy (Pawiński, Małop., 17, 443).

Wąsów (ob. *Liczwartą*), mylnie, za: *Wąsosz*.

Wąsówka, folw. dóbr Żeliszew, pow. siedlecki. W r. 1827 było 4 dm., 39 mk.

Wąsówko, urząd. *Wonsowko* i *Vorwerk Wonsowo*, folw. do Wąsowa, w pow. bukowskim (Lutomysł), o 8½ klm. na wschód-półn. od Lutomysła; par. Witomyśl, poczta w Wąsowie; 1 dm., 21 mk.

Wąsowo, wś rząd., pow. dzisieński, w okr. pol., o 4 w. od Dżisny, 6 dm., 53 mk.

Wąsowo, urząd. *Wonsowo*, wś, dwór i majorat, pow. bukowski (Lutomysł), o 10 klm. na półn.-wschód od Lutomysła; par. katol. Witomysł, par. prot. Kuślin, szkoła i poczta w miejscu, st. dr. żel. na Bukowcu (Eichenhorst) o 8 klm. i w Lutomysłu (Neutomischel). Wś ma 148 dm., 1050 mk. (910 katol., 135 prot., 5 żyd.) i 821 ha (593 roli, 25 lasu). Dwór z Wąsówkiem (1 dm., 21 mk.), leśniczówką (3 dm., 15 mk.) i cegielnią (2 dm., 21 mk.) tworzy okrąg dworski, mający 28 dm., 394 mk. (294 kat., 100 prot.) i 1425 ha (753·73 roli, 111 łąk, 2·47 pastw., 531 lasu, 27·20 nieuż., 2·60 wody); czysty dochód z ziemi 18255 mrk; nabiał, uprawa chmielu, chów bydła szwajcarskiego i nierogacizny. Majorat, utworzony niedawno z W., Chraplewa, Głuponia, Tomaszewa, Kuślina i Wydorów, obejmuje 3243 hekt.; właścicielem jest Richardt v. Hard. W. uważają niektórzy za dawną posiadłość benedyktynów lubińskich. Ta wiadomość opiera się może na zapisce klasztornej (Pomn. Dziej. Pol., V, 636), że ks. Henryk (na Głogowie, 1309) zatwierdził i rozszerzył przywileje klasztoru, który mu zawdzięcza włości: Gniewowo i Wąsowo. O ile pierwsza część tej zapiski odnosić się może do aktu z r. 1302 dnia 7 grudnia (Kod. Wielk., n. 860), o tyle druga jest bałamutna. Gniewowo bowiem już dawno przed r. 1302 było własnością klasztorną, potwierdzoną dwukrotnie, raz przez ks. Bolesława, syna Odonicza, w r. 1258, drugi raz przez Przemysława II w r. 1294. A ponieważ obok Gniewowa kilkakrotnie wymieniony jest w dokumentach postronny Wonieś, o Wąsowie zaś żadnej wiarogodnej z tych czasów nie mamy wiadomości, wnioskujemy, że w zapisce klasztornej czytać należy Wonieś nie zaś Wąsowo. W r. 1564 biskup pozn. pobierał z 20 łąn. na W. po fertonie, czyli razem 5 grzywien; r. 1580 posiadał tu Jakub Niegolewski (z Niegolewa) 24 łąny os., 3 pół-łąnki karczm., 4 zagr., 6 komor., kowala, 15 owiec i owczarza. Przy schyłku zeszłego wieku Katarzyna Sczaniecka, starościna średzka, dziedziczyła tę majątność, w której skład wchodziły W., Śliwno i Wymysłowo. Spadkobiercy po niej sprzedali W. Niemcom około r. 1860. Za jej dziedzictwa stała tu w r. 1786 kaplica, przy której dwór utrzymywał kapelana. Na obszarze W. odkopano grobowisko, w którym znaleziono, między innymi, popielnicę twardową.

E. Cal.

Wąsowski, właściwie *Wąsoski*, powiat dawnej ziemi wiskiej, ob. *Wąsosz*.

Wąsowszczyzna, urząd. *Usowszczyzna*, wś

włośc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., o 49 w od Wilejki, ma 3 dm., 30 mk.

Wąsy 1.) folw. i wś, pow. warszawski, gm. Zaborów, par. Leszno, o 5 w. na pñ. od Błonia, o 26 w. od Warszawy, ma 165 mk., 300 mr. gruntu folw., 190 mr. włośc. Własność (wraz z Zaborówkiem) Jana Wodzińskiego. W r. 1827 było 16 dm., 89 mk. 2.)

W., wś, pow. nowomiński, gm. Chróścice, par. Kafuszyn, ma 130 mk., 157 mr. W 1827 r. było 14 dm., 93 mk. 3.) **W.**, pow. siedlecki, ob. *Izdebki W.* Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1580 wś Wąsy Izdebki leżała w par. Zbuczyn. Pan Adam Pomian Izdebski i od sąsiad swych od 4 włók, które sami orzą, płacił fl. 2, zagród 3 nie masz, juravit jako spustoszałe (Pawin., Małop., 418).

Wątkowa, najwyższy (847 mt. wys.) szczyt w pasmie Magóry, w pow. jasielskim. Szczyt Wątkowy objęty jest dwoma strumieniami źródłiskowymi pot. Kłopotnica, które otaczając północne stoki Wątk. od zachodu i wschodu, oddzielają ją od reszty pasma. Strumienie Kłopotnicy wryły się głęboko, tworząc wąskie i głębokie doliny, skutkiem czego wydaje się, że północna spadzistość W. jest większa niż południowa. Rzecz ma się jednak przeciwnie: Grzbietem Magóry więc i przez W. prowadzi granica między powiatem jasielskim a gorlickim. Magóra jest dobrze zalesiona.

E. R.

Wątkowice, ob. *Wątkowice*.

Wątog, potok, 3½ klm. długi, wypływa na Terlikówce (przedmieście Tarnowa), płynie ku zach. głęboko wryty i uchodzi z praw. brzegu do Białej.

E. R.

Wątróbki-Myślin, pow. sierpecki, ob. *Myślin 3*).

Wątróbów, potok, 2½ klm. długi, wypływa u stóp Solniski (848 mt.), góry w grzbiecie Jaworzyny, w pow. żywieckim. Płynie na północ w dolinie zalesionej w pierwszej, bezleśnej w jej drugiej połowie. W obrębie gm. Lachowie łączy się z innym znacznie dłuższym potokiem t. n. Po zlaniu się tych dwu strug otrzymuje potok nazwę Lachówki.

Wątrobowo, niem. *Wontrobowo*, 1773 *Bunterbow*, dobra i kol., pow. świecki, st. pocz. i paraf. kat. Serock; 107 ha (79 roli or., 20 łąk); 1885 r. 15 dm., 16 dym., 82 mk., 31 kat., 51 ew. Na kolonią W. przypada 14 dm., 71 mk. Kolonia obejmowała 1773 r. 4 cehm. włóki i 25 mr. roli włośc., 4 dymy i 6 mk. luter. (ob. *Zeitsch d. Westpr. Gesch. Ver.*, 1886, str. 352).

Ks. Fr.

Wawał 1.) folw., pow. wrocławski, gm. Lubień, par. Białotarsk, odl. 28 w. od Włocławka, ma 124 mk. W 1827 r. było 39 dm., 235 mk. W r. 1886 fol. W. rozl. mr. 410; gr. or. i ogr. mr. 367, łąk mr. 28, nieuż. mr. 15;

bud. mur. 8, drew. 8; płodozm. 12-pol., pokłady torfu. Włóscianie mieli tu 18 mr. Według reg. pob. pow. kowalskiego z r. 1557 wś Wąwał (szlachecka) płaciła od 1 łanu (Pawiński, Wielkp., t. II, str. 19). 2.) **W.**, wsi folw. nad rz. Pilicą, pow. opoczyński, gm. Unewel, par. Białobrzegi, odl. od Opoczna 29 w., 16 dm., 116 mk., 323 mr. dwor., 59 mr. włósc. W 1827 r. było 5 dm., 52 mk. Folw. należy do dóbr Tomaszów. Według reg. pob. pow. opoczyńskiego z r. 1508 istniała wieś Wawol. W r. 1577 wś Wawol, własność Dąbrowskich, płaciła od 1/2 łan (Pawiń., Małop., 294, 481).

Br. Ch.

Wąwelnia, os. w par. Witaszyce, pow. pleszewskim (Jarocin); nie jest wykazana w spisach urzędowych.

Wąwelno, urząd. *Lindenwald*, dawniej *Womwelno*, *Wanwelno* r. 1290, *Vavelno* i *Vanvelno* r. 1374, *Wawelno* r. 1385, wś kościelna i dwór, w pow. wyrzyskim, dekan. bydgoskim, o 9 klm. na płn.-wschód od Mroczy, w okolicy wzgórzystej, wzn. 129 mt. n.p.m.; par. katol., szkoła, szpital i urząd stanu cywilnego w miejscu, par. prot. w Mroczy, poczta w Tuszkowie (Bischofsthal), st. dr. żel. w Nakle o 21 klm. Wś ma 35 dm., 273 mk. (163 katol., 110 prot.) i 395 ha (315 roli i 57 łąk). Dwór z Toninkiem (7 dm., 122 mk.) i leśniczówka tworzy okrąg dworski, mający 25 dym., 333 mk. (212 katol., 117 prot., 4 żydów) i 1342 ha. Do majątności W. należą, prócz Toninka, folwarki: Buchheim i Falkenthal. Cała majątność obejmuje 2092·37 ha (1312·86 roli, 411·07 łąk, 71·75 past., 255·32 lasu, 36·77 nieuż. i 4·60 wody); czysty dochód z ziemi 19431 mk; cegielnia, gorzelnia parowa, owczarnia, nabiał, chów i tuż bydła holenderskiego; właścicielem jest Adolf Frenzel. Kościół p. w. śś. Filipa, Jakuba i Maryi Magdaleny istniał już przed r. 1374; w miejsce starego wystawił nowy z cegły, z wieżą, w r. 1758 dziedzic Stanisław z Słupów Wąldowski, skarbnik wschowski, który w r. 1765 zapisał 10000 złp. na utrzymanie 2 mansjonarzy; do kościoła tego zaprowadzone w r. 1758 bractwo różańcowe. Parafię składają: Buchheim, Falkenthal, Jaszkowo, Mirucin, Ostrówek, Skoraczew, Skoraczewko, Tonin, Toninek, Tuszkowo i W. Około r. 1888 liczyła parafia 1140 dusz. W r. 1290 arcybisk. gnieźn. Jakub II przekazał cystersom byszewskim (Koronowo) swe dziesięciny stołowe z W. i innych włości w ziemi nakielskiej, w zamian za inne; arcyb. Jarosław zatwierdził tę zamianę (Kod. Wielk., n. 655, 656, 1406); gdy zaś mieszkańcy W. wzbraniaли się dziesięcin, arcyb. Jan Suchywilk w r. 1374 i Bodzeta w r. 1385 wzywali plebana, ażeby trwającym w uporze mieszkańcom

zagrozić kłatwą (tamże, n. 1710, 1828). W r. 1359 pisał się Łaszcz z W.; w r. 1377 dziędził tę majątność Jaśko Izdebka (tamże, n. 1393, 1748) z Izdebna pod Rogowem, w pow. mogilnickim. W r. 1578 było 6 współdziedziców, łanów os. 21 i 3 puste; Ślesiński posiadał 1 łan pusty, 2 os. i 1 komorn.; Korytowski 1 pusty, 2 os., 3 zagr. i 1 rzemieśl.; Szałowski 4 os.; Sucharski 1 pusty, 4 os.; Kostka 6 os., 1 zagr. i 2 rzem.; Zebrzydowski 3 os. i 1 rzem. z rolą. W r. 1620 miał Korytowski 1 pusty, 4 os. i 4 zagr.; Wojciech Sucharski 7 os.; a kapituła (gnieźnińska) 6 os., 2 zagr. i 1 rzem. W r. 1758 posiadał całe W. Stanisław z Słupów Wąldowski, około r. 1793 Piotr Goetzendorf Grabowski, około r. 1850 Józef Grabowski. *E. Cal.*

Wąwolno, pow. opolski, ob. *Bowalno*.

Wąwolnica 1.) w dok. z r. 1377 *Wanwelnicza*, osada miejska, dawniej miasto, nad rz. Bystrą al. Trypa, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Drzewce, par. Wąwolnica. Leży w dolinie rzeki, wśród wyżyny leśnej, poszarpanej licznymi jarami, ciągnącej się od Wisły (w okolicy Kazimierza) ku Lublinowi. Na dnie rzeki występują już pokłady wapienne, podczas gdy przyległe wzgórza są gliniaste. Odl. 28 w. od Lublina, 14 w. na wschód-płd. od Kazimierza nad Wisłą, 8 w. od Nałęczowa (st. dr. żel.), 9 w. od Kurowa. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, urząd gm., 145 dm., 1693 mk. (r. 1883), w tej liczbie 628 żyd. W r. 1827 było 141 dm., 1132 mk.; r. 1857 było 145 dm. (6 mur.), 1426 mk. (404 żydów). Dochody miasta wynosiły w 1857 r. 1160 rs. 69 kop. Podanie miejscowe głosi, jakoby Krakus po wzniesieniu grodu na Wawelu, przybył tu Wisłą i założywszy na wzgórzu oblanym wodą gród, nazwał go Wąwelnicą. Prawdą jaka się mieści w tej tradycji jest fakt małopolskiego pochodzenia pierwotnych kolonistów tych stron i wczesnego założenia grodu dla osłony tych odległych kresów państwa piastowskiego. Przy grodzie osadzono w okolicy milicję grodową, której pamiątką są wsi drobnej szlachty i nazwa pobliskiej wsi Strzelce. Wkrótce potem, a może i współcześnie, osadzono w grodzie benedyktynów sprowadzonych z klasztoru Świętokrzyskiego. Przy grodzie założyli oni kościółek p. w. św. Maryi Magdaleny. Żywna dolina rzeczki Bystrej zaludniła się zapewne dość szybko a przy grodzie powstało targowisko, które za Kazimierza W. otrzymuje prawo miejskie. Już w dok. r. 1377 wydany dla mieszczan lubelskich, czytamy: „ex utraque parte vie que ducit in civitatem Wanwelnicza“ (Kod. Małop., III, 312). W połowie XV w. miasto posiada oddzielny kościół par. murowany, p.

w. św. Wojciecha, pod zarządem klasztoru św. Krzyża („monasterio incorporatam“). Miasto jest królewskim. Dziesięcinę z łanów mieszczan, wartości do 20 grzyw., pobiera proboszcz w Wąwolnicy, mający też swe grunta i łąki. Przedmieście, także królewskie, posiadało 75 łanów, dających dziesięcinę „praeposito monasterii in Wanwelnicza“, wartości do 50 grzyw. Na przedmieściu tym stoi kościół parafialny, p. w. św. Maryi Magdaleny, macierzysty (matrix) względem kościoła w mieście (Długosz, L. B., II, 568). W obrębie parafii było 17 wsi zamieszkałych przez szlachtę małopolską przeważnie (Okszyce, Szreniawici, Jastrzębczyki, Rawici, Prusowie itp.). Ze wsi tych dziesięcina szła najczęściej dla klasztoru Świętokrzyskiego. Wysoka wartość dziesięciny świadczy o zamożności mieszkańców. Zdaje się jednak, że rozwój Kazimierza i Lublina przyczyni się do stopniowego upadku W. Przytem za Kazimierza Jagiellończyka W. z wsiami należącymi do grodu oddaną zostaje drogą zastawu w ręce prywatne. W połowie XVI w. pożar niszczy całą osadę. Według reg. pobor. z r. 1569 miasto nie dało wcale szosu. W r. 1569 król polecił Janowi Firlejowi, dzierżawcy starostwa, odbudowanie miasta na innym miejscu i uwolnił mieszkańców na lat 6 od podatków, ceł. Mimo to miasto się już nie podniosło zapewne. W r. 1676 pogłównie płaci Gałęzowski od 79 mieszczan. Około r. 1860 przechowywało się w archiwum miejskiem 36 sztuk oryginalnych przywilejów i potwierdzeń, poczynając od r. 1374. Z dawniejszego kościoła św. Maryi Magdaleny pozostały tylko ruiny. Istniał on do r. 1849. Kościół par., p. w. św. Wojciecha, z kamienia wzniesiony, zatracił cechy pierwotne wskutek przerobień. Znajduje się w nim obraz Narodzenia M. Boskiej, pochodzący z dawniejszego kościoła. Benedyktyni posiadali prawo patronatu do 1819 r. Z dawnego ratusza pozostały tylko ślady fundamentów i szczątki piwnic. W magistracie tutejszym (a około r. 1880 w urzędzie gminnym) przechowywały się dwie stare pieczęcie, z których jedna miała napis: „S. civitatis de Kunigisberg“ a druga „S. oppidi Vavelnicensis“. W. par., dek. nowoaleksandryjski (dawniej kazimierski), 5594 dusz. W. włączona została do gminy Drzewce (ob. *Drzewca*), która od r. 1880 otrzymała nazwę: Wąwolnica, lecz ostatnie spisy urzęd. podają tę gminę p. n. Drzewce. Należy ona do sądu gm. okr. V w Celejowie, urząd gminny w Wąwolnicy, st. poczt. w Kurowie. Gmina ma 13760 mr. obszaru i 5639 mk. (5 prawosł. i 851 żyd.). W gm. istnieje: gorzelnia, kopalnia kamienia wapiennego, cegielnia, tartak, olejarnia, dwa młyny. W

skład gm. wchodzi: os. Wąwolnica i wsi: Buchałowice, Drzewce, Łopatki, Bronice, Chruszczew, Cynków, Czesławice, Charz, Strzelce, Sadurki, Nałęczów, Bochoznica Kościelna, Antopol, Piotrowice Małe. Wąwolnickie starostwo niegrodowe, w wojew. lubelskiem, pow. urzędowskim, podług lustracyi z r. 1764, składało się z miasta Wąwolnicy i z wsi: Charz, Marezki, Bartłomiejowice i Zawada. W r. 1771 posiadał je Stanisław Małachowski, wraz z żoną Maryą z Potockich, którzy opłacali kwarty złp. 1687 gr. 21, a hyberty złp. 441 gr. 17. Przez pewien czas posiadała je też królowa Bona. 2.) **W.**, folw., pow. garwoliński, gm. Uleź, par. Żabianka, ma 1 dm., 22 mk., 315 mr. *Br. Ch.*

Waworków, w XVI w. *Wamborków*, wś i fol. nad rz. Opatówką, pow. opatowski, gm. i par. Opatów (odl. 2 w.), ma gorzelnię, wiatrak, pokłady kamienia, 25 dm., 205 mk. W 1827 r. było 21 dm., 139 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 483: gr. or. i ogr. mr. 370, łąk mr. 6, pastw. mr. 5, lasu mr. 94, nienuż. mr. 9; bud. mur. 7, drew. 7; płodozm. 6 i 10-pol.; las nieurządzony. Do W. należał też fol. Kobylin. Wś W. os. 18, mr. 238. R. 1371 Wojtek z W. procesuje się z synami Pełki z Tudorowa o stawidła, jakimi ten w Tudorowie zatrzymuje wodę potrzebną dla młyna w Karwowie (Kod. Małop., III, 253). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 wś Wamborków, własność Jakuba Pozowskiego, miała 7 osad, 3¹/₂ łan., 1 zagr., 3 kom. (Pawński, Małop., 187). *Br. Ch.*

Wąwozy, część Głowczynna, w pow. grójeckim.

Wązin al. *Wądzyn*, niem. *Wansen*, wś, pow. niborski, st. p. Gilgenburg.

Wązikowa Wola, ob. *Wężykowa Wola*.

Wązka, niem. *Weske*, rzeczka, dopływ jeziora Drużno al. Elbląskiego.

Wązki Las, os., pow. makowski, gm. Perzanowo, par. Czerwonka.

Wązkie, jezioro w zlewisku Wieprza, w dobrach Wereszczyn, pow. włodawskim. Ma 120 mr. obszaru. Płytkie, muliste, wśród bagen położone.

Wąż, folw., pow. płocki, gm. Brwilno, par. Sikorz, odl. 15 w. od Płocka, ma 3 dm., 13 mk., 62 mr.

Wąż, jezioro, w pow. leckim, obecnie osuszone (ob. t. V, 117).

Wązowiec, szczyt (1093 mt. wys.) w grupie Babiej góry, w hr. orawskim. W. wznosi się na południowym końcu poprzecznego zbiora górskiego, rozpoczynającego się szczytem Brana (1517 mt.), oddzielonego znowu 1408 mt. wysokiem siodłem od Babiej góry. Głęboka dolina Bystrej oddziela Wązowiec od masywu Babiej góry, szeroka i otwarta dol.

potoku Wążowca rozdziela górę W. od nieregularnego i rozkawałkowanego dopływami Pólhoranki działu między potokiem Wążowcem a Pólhoranką. Stoki Wążowca wschodnie ku dol. Bystrej nie wysokie wprawdzie, ale bardzo strome (do 30°), ku dolinie jednak Wążowca lekko pochylone, bez najmniejszej trudności dostępne, gdyż zaledwie 10—15° nachylone. O stokach północnych Wążowca nie ma co mówić, prawie bezpośrednio łączy się w tym kierunku Wążowiec ze szczytem 1187 mt. wys., od tego zaś wznosi się teren nieustannie do szczytu Branej, 1577 mt. wys. U południowych stoków zlewa się potok Wążowiec z Bystrą. Cała góra aż po doliny strumieni silnie zalesiona.

E. R.

Wążowiec, potok górski, w hr. orawskim. Wypływa u stóp Brany (1577 mt.), Borsuczej (1005) i Wążowca (1093). Płynie początkowo w wąskiej dolinie, która jednak wkrótce się rozszerza. Po 6½ klm. długim biegu łączy się z pot. Bystrej w poziomie około 760 mt.

E. R.

Wbaczynski Bór, pow. jarosławski, ob. *Motodycz*.

Wbohów (łuż.), niem. *Uebigau*, ws. łużycka. Ob. *Kronica*.

Wbołotnia, ws., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Dokudowo, okr. wiejski i dobra (w 1865 r.) Adamowiczów, Mielechowo, 15 dusz rewiz.

Wciste, ws., młyn, folw., pow. sieradzki, gm. Gruszczyce, par. Wojków, odl. od Sieradza 26 w.; ws. ma 4 dm. i wraz z osadami Niwa, Kopacz, Kije, Przegorzale, Stelmach, Pęczek i Dzikie 247 mk.; os. młyn. 1 dm., 5 mk.; fol. 2 dm., 2 mk. Spis z r. 1827 nie podaje tej wsi.

Wciuki, ws., pow. rossieński, paraf. Widukle.

Wczorajsze, mko nad rz. Połstoł ał. Werchowęnką (dopł. Rastawicy), pow. skwirski, w 2 okr. pol., gm. Browki, przy trakcie skwirsko-berdyczowskim, wysunięte na bujne stepy Ukrainy, odl. o 40 w. od Skwiry, ma 2507 mk. W 1863 r. według Pochilewicza było 1568 mk. prawosł., 46 katol., 4 rozkoln. i 828 żydów. Obszar dóbr wynosił 3500 dzies. (według danych izby skarbowej 2999 dzies.). Posiada cerkiew. p. wez. Archaniola Michała, z drzewa wzniesioną w 1772 r., na miejsce dawniejszej z 1727 r. i uposażoną 71 dzies. Jest tu kościół katol., muryrowany, browar i szpital włościański na 72 łóżka, porządnie utrzymany. Po za obrębem mka znajduje się starożytne, sypane z ziemi horodyszcze, świadczące o dawności zasiedlenia. Miejscowe podanie głosi, że W. w dawnych wiekach nosiło nazwę „Kitajhorodu“. Pochodzenie i znaczenie słowa „Kitajhorod“ prawidłowej „Skitajhorod“ nieznanie; w każ-

dym razie ma ono pewien związek z wyrazem „skitatsia“, tułać się, błąkać się. „Kitajhorody, mówi Michał Grabowski, były to stanowiska, albo osady, wiodące początek od tułaczy z jakiegokolwiek powodu“ (Ukraina dawna i teraźn., str. 22). Owóż koczownicze pokolenia, które w dawnych wiekach tułały się po Ukrainie, zostawiły na niej ślady w swych leżach czyli kitajhorodach. Były to prawdopodobnie ich stannice, czyli obozowiska, rowami i okopami ogrodzone. Takich grodzisk (Kitajhorodów) a od nich tak nazywanych osad sporo się znajduje tak na Ukrainie, Podolu jak na stepach naddnieprzańskich i dońskich. W gub. kijowskiej jest ich kilka, jak Kitajhorod w pow. lipowieckim, drugi w pow. czehryńskim, Kitajewska pustynia pod Kijowem, ze starożytnym horodyszczem. Dawniej zaś, według podania, obok W. było i drugie podobne miejsce, noszące nazwę Kitajhorodu, później Jahniatynem nazwane. Ale zaznaczyć wypada, że osady z tą nazwą mają swój zakres, po za którym spotykają się już inne znamienne nazwy, to jest t. zw. „hoszcze“ (ob. *Hoszcza*). Tradycya głosi, że na dawnym uroczysku zw. Kitajhorod, następnie wyrosła osada t. n. Wiemy skąd inąd, że w drugiej połowie XVI w. Kitajhorod, jeżeli ten jako osada istniał kiedy, nosił już dzisiejszą nazwę W. (por. *Jahniatyn*). Dowodem tego jest, że gdy w 1571 r. Jerzy Jazłowiecki, hetman kor., ciągnął z wojskiem na wyprawę przeciwko Tatarom, to przechodził on i przez to miejsce, które w marszrucie jego pochodnej nazwane jest Wczorajszem (Paprocki, Herb., str. 221). W. od dawna, może nawet od początków swojego istnienia, wchodziło w obręb rozległej włości pawołockiej, i wraz z nią, zaczynając od Ostafiego Daszkiewicza, Olizarów, należało do dziedzictwa kn. Rużyńskich, Zamoyskich, Koniecpolskich, nareszcie Walewskich i ks. Lubomirskich. Dobrom tym wojny kozackie ciężką zadały klęskę. Po t. zw. „ruinie“ W. jak i cała okolica została pustą. W akcie z 1683 r. czytamy: miasto W., wsi: Czarnorudka, Jarosławka, Orańszczyzna, Popielnia, Bihajówka, Harapanówka: w tem mieście ani wsiach niemasz żadnego człowieka, ani chałupy“ (Arch. J. Z. R., cz. VI t. I, dodatek, str. 153). Potwierdza to także podróżnik wielkoruski Iwan Łukianow, w 20 lat po „ruinie“ przejeżdżający przez tę część Ukrainy: „I pojechaliśmy z Pawołoczy do Niemirowa stepem głuchym, przykra i tęskna to była droga, bo niespotkaliśmy ani miasta, ani wsi, a dawniej przecież nacieszyło się tu oko wędrowca widokiem pięknym miast i wsi porządnych, a dziś tu pustynia niemieszkalna, w której nie ujrysz człowieka. Tylko zwie-

rza moc, kozy dzikie, wilki, łosie i niedźwiedzie". Dopiero gdy na prawym brzegu Dniepru zupełnie upadła Kozaczyzna, wtedy powróceni do swych dóbr tutejsi dziedzice, zaczęli w pustkach ułatwiać osiedlenie nowej ludności, którą tu zewsząd ściągali. Ks. Lubomirscy, dziedzice Pawołoczyny, oddali się administracyi przywróconych dóbr i zwrócili troskę ku zaludnieniu jej. W r. 1727 rachowano w W. już 85 chałup włościańskich. W tymże roku stanęła tu nowa cerkiew, i jak wizyta mówi: „o trzech wieżyczkach, gontem kryta". Obok niej w Czarnorudce było 10 chałup. Tak uporządkowane i już zaludnione W. w 1770 r. od ks. Stanisława Lubomirskiego kupił Ilnicki, ale w 1794 r. sprzedał Kacprowi Iwanowskiemu h. Rogala. Ostatni pracował nad wzrostem miasteczka. Za niego żydzi się tu osiedlili. Po Kacprze Iwanowskim władął W. syn tegoż Dyonizy, którego córka Dyoniza, wydana za Daryusza Poniatowskiego, zmarła bezdzietnie, i W., które stało się jej dziedzictwem, przeszło w spadku do jej siostrzenicy Ernestyny z hr. Rzewuskich komandorowej Meleniewskiej. Kościół katolicki był z muru postawiony p. w. Bożego Narodzenia przez Kacpra Iwanowskiego, poświęcony w 1835 r. przez ks. Boruchowskiego. Kaplice w Spieczynicach, Nizgurcach i Czarnorudce. Parafia katol., dekanatu skwirskiego, 851 wiernych. *Edward Rulikowski.*

Wda, dawna nazwa w dokum. rzeki zwanej dziś Czarna Woda (Schwarzwasser), lewego dopływu Wisły, w Prusach Zach.

Wda, ws nad Czarną Wodą, także Wda zwana, wzn. 100 mt. n.p.m., pow. starogardzki, par. kat. Czarny las; agentura poczt. w miejscu (od r. 1892), połączona z Skórcem (8.5 klm.) i z Lubichowem; najbliższa st. kol. jest w Czerwińsku (20 klm.), odl. od Starogardu 3¼ mili. We wsi szkoła 3-klas., dwie karczmy. Obejmuje 25 posiad. włośc. i 32 zagród; należąca do gminy ws Mermet 9 posiad. włośc. i 4 zagrody, razem 677 ha (536 roli orn., 71 łąk, 53 lasu); 1885 r. było 106 dm., 144 dym., 724 mk., 658 kat., 61 ow., 5 żyd.; z tych przypada na Mermet 22 dm. i 154 mk. Mieszkają tu t. zw. Lasaki. Istniał tu podobno kościół katol. Sędziwi ludzie opowiadają nadto, że dzwony w Czarnym Lesie pochodzą z kościoła tutejszego. Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 było 140 mk. katol. (ob. str. 112). Za czasów krzyżackich ws często bywa wspomnianą; podczas wojen szwedzkich została zburzona, lecz r. 1677 znów odbudowana. *Ks. Fr.*

Wdecki Młyn, niem. *Wda-Muehle*, domena fiskalna, pow. starogardzki, st. p. Wda, par. kat. Czarny las; 111 ha (47 roli orn., 12 lasu); 1885 r. 5 dm., 6 dym., 42 mk., 21 kat., 21

ew. Leży wśród lasu, w malowniczej okolicy, nad Czarną Wodą, która się tu dzieli na 3 odnogi, aby pędzić młyn, tartak i hamernią. Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 było tu 9 mk. kat. i 14 ewang. (str. 112). *Ks. Fr.*

Wdowa 1.) rzeka, w pow. słuckim, właściwie nazwa w dolnym biegu rzeki Wuswa, lew. dopł. rz. Morocz, Ob. *Wuswa*. 2.) **W.**, jedna z odnóg Prypoci, w pow. mozyrskim, naprzeciwko wsi Makarewicz, w obr. gminy Petryków, ma łączność z jez. Wilże. *A. Jel.*

Wdowin, ws i fol. nad rz. Grabią al. Grabówka, pow. piotrkowski, gm. Woźniki, par. Krzepczów, odl. 17 w. od Piotrkowa. Ws ma 24 dm., 186 mk.; fol. 4 dm., 2 mk.; os. 1 dm., 1 mk., 15 mr. dwor. W 1827 r. było 13 dm., 141 mk. W r. 1883 fol. W. rozl. mr. 934: gr. or. i ogr. mr. 273, łąk mr. 51, pastw. mr. 18, lasu mr. 545, nieuz. mr. 47; bud. mur. 4, drew. 7; las urządzony. Ws W. os. 29, mr. 133. Na początku XVI w. W. należy do par. Drużbice. Łany folw. dają dziesięcinę plebanowi, kmiecie zaś tylko kołędę (Łaski, L. B., I, 460). Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1552 ws ta miała 2 osad., 4 łany, zaś Wdowińska Wola 1 osad., 7 łan. (Pawiński, Wielkp., II, 257 i 259). *Br. Ch.*

Wdzidze al. *Wdzydze*, niem. *Weitsee*, 1648 *Wdzice*, dok. 1258 *Widencze*, 1284 *Wydenz*, *Widensee*, znaczne jezioro na pograniczu pow. kościerskiego i chojnickiego. Ma kształt krzyża, podobnie jak jezioro Mawry (Mauer-See) w Prusach Wschodnich. Wzn. 133 mt. n.p.m. Z płu. na pld. ma 1½ mili długości, w poprzecznych ramionach zaś od Przerębskiej Huty aż do Gołunia 1 milę, obwodu około 7 mil. Półn. większa część z obu ramionami należy do pow. kościerskiego, pld. mniejsza, ale szersza, do chojnickiego. Półn. ramię zowie się też Gielino, zachodnie Radolny, wschodnie w dok. Golun al. Gołun, t. j. Gołuń al. Goleń (?). Brzegi jeziora są po większej części strome, 20 do 30 stóp wzniesione i często lasem porośłe. W połudn. części znajdują się 4 wyspy różnej wielkości. Największa z nich, t. zw. Ostrów, ma ⅔ mili dług. i niemal ¼₁₀ mili szer. Z pld.-wsch. kąta jeziora wypływa przez słuze, r. 1872 zbudowaną, rz. Czarna Woda, która najprzód toczy się muirowanym kanałem i dopiero potem łączy się z właściwym łożyskiem rzeczonym. Naokoło jeziora Wdzidzkiego leżą po zach. stronie: Czarłina, Kozłowiec, Plesy, Laska, Rów i Przytarnia; na połudn. Kliczkowy, na wschodn. Borsk, Wdzidze Tucholskie, Lipa, Kruszyny, Zabrody, Gołuń i Wdzydze Kiszewskio (ob. „Die Kassubei und Tuchler Haide“ von Pernin, str. 38). Jezioro to obfituje w ryby różne, mianowicie: sumy, pstragi, jazgarki, szczupaki, okonie, płotki, leszcze, karasie, marenki i u-

kleje. W pobliskim Czersku zamierzają urządzić stacyą dla transportu ryb. R. 1258 nadaje ks. Sambor cystersom w Pelplinie wolną rybitwę w wschodniej części jeziora Wdzidzkiego, która się Gołuń nazywa, między Lelekownicą i Zabrodami („piscaturam in stagno Videncze in ea parte, quae Golun vocatur“; P. Urk. B. v. Perlbach, str. 149). R. 1284 potwierdza Mestwin to prawo (tamże, str. 347). R. 1549 niepokoił starosta kiszewski Jan Szorc, herbu Mora, zakonników o prawne posiadanie jeziora. Zygmunt I wyznaczył komisya, która na ich korzyść rozstrzygnęła, wskutek tego potwierdził król prawo klasztoru na „thonię Wdzidzek“, pozwalając nawet rybakom cysterskim zbierać sobie wzdłuż brzegu po lesie starościńskim suche drzewo i korę na ogień (ob. „Opactwo pelplińskie“ p. ks. Kujota, str. 407).

Wdzidze al. *Wdzydze* 1.) *Blizsze* al. *Tucholskie*, niem. *Weitsee*, wś nad jez. Wdzidzkim, pow. chojnicki, st. p. Karsin, par. kat. Wiele, szkoła kat. w miejscu; 3085 ha (454 roli orn., 13 łąk, 221 lasu); 1855 r. 45 dm., 61 dym., 349 mk., 339 kat., 10 ew.; z tych przypada na Barłogi 27 mk., 4 dm., na Czyste 29 mk. i 3 dm., na Lipę 40 mk. i 5 dm. Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 było tu 97 mk., tylko kat. (ob. str. 67). Według taryfy z r. 1648 płacili tu rybacy 4 fl. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 185). Lustracya sstwa tucholskiego z r. 1664 opiewa: Wś Wdzidze na pustkowiu, w tej wsi rybacy mieszkają, płacą sumatim wraz z mieszkającymi w Lipie 136 fl. 23 gr. 2.) **W.** al. *Wdzydze* *Dalsze* al. *Kiszewskie*, niem. *Sanddorf*, wś nad jez. Gołuń (część jez. Wdzidzkiego), pow. kościerski, st. p. Kościerzyna, paraf. kat. Wiele. Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 było tu 40 mk. kat. (str. 68). *Ks. Fr.*

Wdzięczność, w spisie z r. 1827 *Wdzięcznice*, kol. nad rz. Wartą, pow. kolski, gm. Ozołowo, par. Koło, ma 5 dm., 62 mk. W 1827 r. było 3 dm., 18 mk.

Wdziękoń, wś szlach. i włosc. nad rz. Jabłoń, pow. łomżyński, gm. i par. Zambrowo, ma 1200 morg. W r. 1827 było 34 dm., 198 mk.

Wdzięków (ob. *Jabłoń*, t. III, 344), mylnie, za: *Wdziękoń*.

Wdzydze, ob. *Wdzidze*.

We..., ob. *Wie...*

Weber Starawieś, ob. *Skrzętla*.

Weble, wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Kiemieliński (o 5 w.), 27 dusz rewiz.; należy do dóbr Bołosza, Przemienieckich.

Webory, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Ligumy, o 27 w. od Szawel.

Webryszki, zaśc., pow. wilkomierski, w 5

okr. pol., gm. Onikszy, o 77 w. od Wilkomierza.

Wec-Auca (łotew.), ob. *Auc Stary*.

Wecamujza (łotew.), ob. *Neugut*.

Wech (w dok.), ob. *Plotrowice* (t. VIII, 216).

Weckelwitz, wś, pow. głogowski, par. ew. Klein Tschirne. W r. 1885 miała 57 ha, 11 dm., 56 mk. (ewang.).

Weckeritz, posiadłość, pow. głogowski, par. ew. Głogów, kat. Rabsen. W r. 1885 miała 33 ha, 2 dm., 8 mk. (3 kat.).

Weckie, wś, pow. rossteński, par. Nowe Miasto.

Wecklitz 1.) ob. *Weklize*. 2.) **W.**, os. młyn., pow. brunsberski, st. p. Braunsberg Ostpr.

Vecse, ob. *Wojczyce*.

Wedderau, folw., pow. świętosiekierski, st. p. Heiligenbeil.

Veddin, wś i dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, par. kat. Słupsk. R. 1281 nadaje ks. Mestwin cystersom między innymi wś „Vidino“ (ob. Perlbach, P. U. B., str. 285).

Wedegiszki ob. *Wedogiszki*.

Wedesjszyski, zaśc., pow. trocki, w 4 okr. pol., o 50 w. od Trok, 1 dm., 5 mk. katol.

Wedelshof, dobra, pow. złotowski, st. p. Gronowo, par. kat. Kamień, 414 ha (329 roli or., 13 łąk, 40 lasu). W 1885 r. 5 dm., 11 dym., 70 mk., 6 kat. 64 ew. *Ks. Fr.*

Wedelska (w dok. z XIII w.), nazwa potoku w okolicy Rogoźnika, w pow. nowosądeckim.

Wedelskie, niem. *Wedel-Land*, dok. 1364 *Vedilske*, obszar obejmujący 90 mil kw.; w połowie w XIV był w posiadaniu rodziny Wedel. Dziś stanowi północno-zach. część pow. waleckiego i obejmuje znaczne obszary na praw. brzegu Drawy (ob. Kod. Wielkp., IV, 236). *Ks. Fr.*

Weder (w dok.), nazwa jeziora na obszarze wsi Leginy, w pow. reszelskim.

Wederanice 1.) al. *Wedoranice*, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Dukoszty, o 26 w. od Nowoaleksandrowska. Starow. Bogomolnikow ma tu 90 dzies. (11 lasu, 8 nieuż.); szlach. Obolewicz 40 dzies. (7 lasu, 6 nieuż.); Stankiewicz 40 dzies. (4 lasu). 2.) **W.**, wś, tamże, w 4 okr. pol., gm. Antuzowo. Mają tu: Giedrojciewie 43 dzies. (2 lasu, 4 nieuż.); Kaszkiewicz 22 dzies. (2 nieuż.); Kowalewscy 34 dzies. (1 lasu, 4 nieuż.); Kwintowie 18 dzies. (1/2 lasu, 1 1/2 nieuż.); Rogowscy w W. i Jawidzach 62 dzies. (8 lasu, 4 nieuż.); Rybakowowie i Iwanowowie 88 dzies. (2 lasu, 6 1/2 nieuż.); Szablińscy 21 dzies. (3 lasu, 2 1/2 nieuż.). 3.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 18 w. od Nowoaleksandrowska. *J. Krz.*

Wederau, 1371 *Wederow*, dobra i wś, pow. bolkowski, kościół par. ew. w miejscu, kat.

Blumenau. W r. 1885 dobra miały 398 ha, 6 dm., 79 mk. (kat. 3); wś 536 ha, 78 dm., 493 mk. (kat. 77).

Wederowszczyzna, folw., pow. nowoaleksandrowski, attyn. dóbr Rakiszki; ob. *Waderowszczyzna*.

Wederyszki, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Gryszakubuda, odl. od Władysława 23 w., ma 9 dm., 71 mk.

Wederyszki, wś, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszy, o 68 w. od Wilkomierza.

Wedeto, jezioro, w gub. witebskiej, jedno z grupy jezior, z których wypływa Połota, dopł. Dźwiny.

Wedhornskampe, wyb. do Groschkenkampe, pow. gdański nizinny, st. p. Sztutowo; 2 dm., 29 mk.

Wedlin (niem.), ob. *Widlin*.

Wedlowice, *Wedelsdorf*, wś, pow. sycowski, par. ew. i kat. Guszcz. W 1885 r., 142 ha, 31 dm., 215 mk. (kat. 43).

Wedmediwka, pow. czehryński, ob. *Medwedówka*.

Wedogiany, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Andrzejów, par. Retów, o 91 w. od Rossień.

Wedoginie, wś, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Traszkun; włość. Misiewicz ma 19 dzies. (5 lasu, 2 nieuż.).

Wedorańce, ob. *Wederance*.

Wedorowszczyzna, dobra, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Żmujdki, par. Nidoki, o 20 w. od Wilkomierza; własność Pa-ców Pomarnackich, 238 dzies. (61 nieuż.).

Wedory, wś włość., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 50 w. od Wilna, 7 dm., 77 mk. (10 prawosł., 67 katol.).

Wedrejki, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Kirjanowo, o 56 w. od Szawel.

Wedringen, folw. dóbr prywat. Asuppen, w okręgu tukumskim, pow. talseński, par. zabelnska (Kurlandya).

Wedry, wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Kołtyniany, o 54 w. od Rossień.

Wedrynie, czesk. *Vendryne*, niem. *Wedrynie*, wś na Szląsku austr., w pow. cieszyńskim, obwodzie sąd. jabłonkowskim, na połd.-wsch. od Cieszyna, nad pot. b. n. (praw. dopł. Olszy). W. tworzą z przys. Zaolze gminę administracyjną. W r. 1880 było 226 dm., 1989 mk. (481 rz.-kat., 1492 prot. i 16 żyd.), w tem 1935 Polaków. Kościół paraf., szkoła ludowa w miejscu. *W. H.*

Wedzierniki, wś nad stawem, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 60 w. od Oszmiany, 9 dm., 70 mk. (60 prawosł., 10 katol.).

Weeden, folw. dóbr prywat. Popen, w okr. goldyngskim, pow. windawski, par. piltyńska (Kurlandya).

Weedereitischken al. *Kalmuetzen*, wś, pow. ragnecki, st. p. Neu-Eggleningken.

Weedern 1.) posiadłość i os. karcz., pow. darkiejmski, st. p. Darkehmen. 2.) **W.**, folw., pow. ragnecki, st. p. Kraupischken. 3.) **W.**, posiadł., pow. ragnecki, st. p. Lengwethen. 4.) **W.** al. *Werdehlischken*, wś, pow. pilkałowski, st. p. Mallwischken. 5.) **W.**, wś, pow. ragnecki, st. p. Neu-Eggleningken.

Weendradse, rzka, w Kurlandyi, dopływ rz. Abawy.

Weeper, wś, pow. morąski, st. p. Saalfeld Ostpr.

Weeskendorf, wś, pow. prusko-holądzki, st. p. Gueldenboden.

Weeskenhof, domena król., pow. prusko-holądzki, st. p. Gueldenboden.

Weeskenthal, folw., pow. morąski, st. p. Quittainen.

Weessaten, dobra prywat., w okr. i pow. tukumskim, par. neuenburska (Kurlandya).

Weessen, dobra pryw. z folw. Althof, w okr. zelburskim, pow. ilukszteński, par. dyneburska (Kurlandya).

Weggen, dobra prywat., w okr. tukumskim, pow. talseński, par. zabelnska (Kurlandya).

Wegiany, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Mańkuny, par. Girtakol, o 10 w. od Rossień. Mieszcz. Miniat w W. i Skirelach ma 42 dzies. (1 lasu).

Wegierele, dobra, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Popielany, o 48 w. od Szawel.

Wegierzy 1.) wś i dwór nad Wegierą, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Popielany, o 46 i 47 w. od Szawel. Dwór należy do Mackiewiczów, ma 160 dzies. (32 lasu). 2.) **W.**, mko i wś, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Okmiany, o 87 w. od Szawel. Mko posiada kościół katol., p. w. św. Jerzego, z drzewa wzniesiony w 1766 r. przez kś. Iludziejewicza, filialny par. Okmiany. 3.) **W. Maldenie**, zaśc., tamże, o 89 w. od Szawel.

Wegnerminnen 1.) wś, pow. nizinny, st. p. Skaisgirren. 2.) **W.**, wybud., pow. nizinny, st. p. Mehlauken.

Wegun, grupa domów w Bartatowie, pow. gródecki.

Wehlack, dobra ryc., pow. rastemborski, st. p. Rastenburg.

Wehlau, ob. *Hawa*.

Wehlefronze, też *Sandfronze*, 1498 *Wronza*, dobra i wś, pow. wołowski, par. ew. Piskorzyna, kat. Wąsosz. W r. 1885 dobra miały 234 ha, 6 dm., 81 mk. (kat. 4); wś 26 ha, 13 dm., 58 mk. (kat. 4).

Wehligę, wś, pow. mielicki, par. ew. Gątkowice, kat. Mielice. W r. 1885 miała 350 ha; 38 dm., 304 mk. (kat. 46).

Wehnenfeld, dobra ryc. i wś, pow. królewiecki, st. p. Loewenhagen.

Wehnershof (niem.), wś, pow. człuchowski, st. p. w miejscu, par. kat. Czarne; 772 ha (390 roli orn., 82 łąk, 18 lasu); 1885 r. 88 dm., 157 dym., 774 mk., 68 kat., 691 ew., 15 żyd. Szkoła 3 klas. ewang. i kościół ewang. drewniany z początku bieżącego stulecia.

Wehowie, *Wehowitz*, wś, pow. głuchezycki, par. ew. Rozumice (Roesnitz), kat. Piltsh. W r. 1885 miała 485 ha, 87 dm., 595 mk. (ew. 12).

Wehrau, dobra i wś nad rzeką Kwisną, pow. bolesławski, par. ew. Schoendorf, kat. Birkenbrueck. W r. 1885 dobra miały 10369 ha, 17 dm., 70 mk. (kat. 6); wś 387 ha, 114 dm., 712 mk. (kat. 37). Rzeka Kwisna tworzy tu wodospad (Teufelswehr). We wsi liczne fabryki: huty żelazne, papiernia, huta szklana, łomy wapienne i piaskowca, kopalnie gliny i torfu. Miejsce urodzenia mineraloga Wernera. Wś ta należała do r. 1815 do Saskich Łużyc.

Wehrdorf, wś, pow. ziebicki, par. ew. Paczkowo, kat. Liebenau. W r. 1885 miała 4 ha, 11 dm., 52 mk. (ew. 4).

Wehrschuppe, rzeczka, dopływ Aa, ma źródło w parafii tukkumskiej (w gub. kurlandzkiej), ujście w parafii Schlok (w gub. inflanckiej).

Wehrse, dobra, pow. górski (Guhrau), par. ew. i kat. Wąsosz. W r. 1885 miały 830 ha, 12 dm., 218 mk. (kat. 33).

Wehrwitten, wś i wybud., pow. frydlański, st. p. Bartenstein Ostpr.

Wehsaht, rzeka, w Kurlandyi, dopływ Abawy (Abau).

Wehse (łotew.), ob. *Wenden*

Wehsicht 1.) jezioro, w pow. zelburskim (Kurlandya), 6 $\frac{1}{2}$ w. długie i przeszło $\frac{1}{2}$ w. szerokie. 2.) **W.**, *Wessit*, *Weżyty*, rzeka, w Kurlandyi, prawy dopływ rz. Memel (Niemunia), wpada na granicy gub. kowieńskiej.

Wehsicht, *Wesicht*, łotew. *Wikker-Mujza*, folw. dobr. prywat. Tannenfeld, w okr. zelburskim, pow. frydrychsztacki, par. Selburg (Kurlandya).

Weiberkraenke al. *Wejbery*, osada do Konarzewa, w pow. krotoszyńskim, o 1-5 klm. na połd. od Krotoszyna, 1 dm. i 9 mk.

Weichau 1.) wś, pow. koźuchowski, kościół par. ewang. w miejscu, par. kat. Herzogswaldau. W r. 1885 miała 529 ha, 124 dm., 490 mk. (kat. 21). 2.) **W.** *Ober* dobra, tamże, miały 689 ha, 9 dm., 63 mk. (kat. 2). 3.) **W.** *Nieder*, dobra, miały 539 ha, 4 dm., 50 mk. (kat. 6).

Weicherau (zapewne *Wichrowo*), 1360 *Primo Wicherow*, 1390 *Wycherow*, dobra i wś, pow. nowotarski (Szląsk), par. ew. Metschkau

(Mieczkow), kat. Ossig (Osiek). W r. 1885 dobra miały 147 ha, 3 dm., 61 mk. (ew. 20); wś 397 ha, 50 dm., 284 mk. (ew. 30).

Weichhorn (niem.), ob. *Wichorze*.

Weichnitz, dobra i wś, pow. głogowski, par. ew. Dalków, kat. Gross Kauer. W r. 1885 dobra miały 209 ha, 6 dm., 75 mk. (kat. 15); wś 18 ha, 21 dm., 94 mk. (kat. 15).

Weichsel (niem.), ob. *Wisła*.

Weichselburg (niem.), wś w Pomezanii, na olędrach, na praw. brzegu Wisły, pow. kwidzyński, st. p. Nebrowo, par. kat. Nowe, szkoła ewang. w miejscu. Wś ma 700 ha (391 roli orn., bardzo żyznej, 40 łąk, 87 lasu), 56 dm., 89 dym., 426 mk. (80 kat., 346 ew.). R. 1396 nadaje bisk. pomezanski Jan I mieszkańcom wsi „Wisilburg“ 2 włóki łąk na prawie chełm. Dan na zamku w Prabutach w dzień św. Agaty (ob. „Gesch. d. Bist. Pomesanien“ v. Cramer, Marienwerder, 1885, str. 111).

Weichselmuende (niem.), ob. *Wisłoujście*.

Weichselthal, pow. bydgoski, ob. *Przytubie 1*).

Weide, ob. *Widawa*.

Weide (niem.), ob. *Pastwisko i Pastwa*.

Weide, dobra i wś, pow. wrocławski, par. ew. Psary (Huenern), kat. Protsch. W r. 1885 dobra miały 143 ha, 2 dm., 42 mk. (kat. 16); wś 56 ha, 33 dm., 281 mk. (kat. 55).

Weidebruch, os., pow. chodzieski, o 3-5 klm. na połd. od Chodzieży (Kolmar i. P.), gdzie jest par., poczta i st. dr. żel.; ma 7 dm., 55 mk. Powstała w nowszych czasach; wchodzi w skład okr. wiejskiego: Podanin.

Weidennen, wś, pow. fyszhuski, st. p. Thierenberg.

Weidelache, rzeczka na Szląsku, prawy dopływ Kacbachy (lew. dopł. Odry). Ma źródła w górach Strzygłowskich.

Weideland, pow. kościański (szmigielski), ob. *Pustopole*.

Weiden al. *Aweiden*, pow. ządzborski, ob. *Nawiady*.

Weidenau 1.) ob. *Widnawa*. 2.) **W.**, ob. *Widyniów*.

Weidenau, pow. lubawski, ob. *Mszanowo 1*).

Weidenbach, dobra i wś, pow. oleśnicki, par. ew. Bierutów (Bernstadt), kat. Klein Zoellnig. W r. 1885 dobra miały 410 ha, 7 dm., 89 mk. (kat. 60); wś 38 ha, 24 dm., 144 mk. (kat. 9).

Weidenbruch, os., pow. chodzieski, tuż pod Piłą (Schneidemuehl), ma 3 dm. i 23 mk. Wchodzi w skład okr. miej. Piła.

Weidenhaken 1.) wyb. do Sztutowa, pow. gdański niziny; 19 dm., 186 mk. 2.) **W.** *Grosser*, wyb., tamże; 7 dm., 69 mk. 3.) **W.** *Kleiner*, wyb., tamże; 1 dm., 6 mk.

Weidenheim. Tak przezewano po r. 1871 Kępę Gniewkowską i Marońską na Wiśle,

w pow. inowrocławskim, o 13 klm. ku zach. od Torunia i 18 klm. na półn. od Gniewkowa, (ob. *Marońska Kępa*, VI, 135). Obie osady mają 2 dm., 19 mk. (1 katol., 18 prot.) i 215 ha (5 łąk i 25 lasu). Cała Kępa Gniewkowska wchodziła w skład starostwa gniewkowskiego.

E. Cal.

Weidenhof 1.) posiadłość, tuż pod Rawiczem. 2.) **W.**, pow. poznański, ob. *Zmysłowo*.

Weidenhof (niem.), ob. *Wierzbowo*.

Weidenhof al. *Schweinern*, dobra, pow. wrocławski, par. ew. Psary (Huehner), kat. Świniary (Schweinern). W r. 1885 dobra miały 745 ha, 12 dm., 202 mk. (kat. 58).

Weidenkampe (niem.), ob. *Weidenhaken*.

Weidenpetersdorf, wś, pow. bolkowicki, par. ew. i kat. Rohstock (Rohnstock). W r. 1885 miała 289 ha, 70 dm., 392 mk. (kat. 36).

Weidenvorwerk, pow. międzyrzecki, ob. *Nowy Dwór*.

Weiderwitz, dobra i wś, pow. niemodliński, par. ew. Niemodlin, kat. Brande. W r. 1885 dobra miały 238 ha, 7 dm., 68 mk. (ew. 7); wś 77 ha, 20 dm., 111 mk. (ew. 34).

Weidgirren, wś, pow. nizinny, st. p. Melauken.

Weidich, 1371 *Widicht*, wś, pow. grotkowski, par. ew. i kat. Odmuchów. W r. 1885 miała 133 ha, 20 dm., 139 mk. kat.

Weidicken, ob. *Wejdyki*.

Weidisch *Gross* i *Klein*, wś, pow. głogowski, par. ew. Głogów, kat. Wilków. W r. 1885 miała 155 ha, 24 dm., 109 mk. (ew. 16).

Weidlacken, wś, pow. welawski, st. p. Gr. Schirrau.

Weidlaucken 1.) posiadłość, pow. wystrucki, st. p. Aulowohnen. 2.) **W.** al. *Neu Kripplacken*, wś, pow. nizinny, st. p. Kellminen. 3.) **W.** al. *Kippen*, wś, pow. nizinny, st. p. Skaisgirren.

Weidszenten al. *Jacobitzkus*, wś, pow. tylicycki, st. p. Szameitkehmen.

Weigelsdorf 1.) dawniej *Wigansdorf*, 1244 *Weigelsdorf* i *Wyganthiz*, wś, pow. ziebicki, par. ew. Mit. Schreibendorf, par. kat. w miejscu. W r. 1885 wś miała 1088 ha, 130 dm., 733 mk. (ew. 36). We wsi kościół par. katol., należący dawniej wraz ze wsią do klasztoru w Trzebnicy. Na mocy umowy z r. 1683 zarządził kościołem cysters z Henrychowa. Po zabranii dóbr przez rząd należała wś do domeny królewskiej w Ziębicach. 2.) **W.** *Ober*, *Nieder* i *Gross*, pow. oleśnicki, ob. *Kielców*. W r. 1885 wś miała 636 ha, 101 dm., 661 mk. (55 kat., 12 żyd.); dobra zaś 388 ha, 11 dm., 145 mk. (61 kat.). 3.) **W.** *Klein*, dobra, pow. oleśnicki, par. ew. Gross Weigelsdorf, katol. Kunersdorf. W r. 1885 miały 273 ha, 3 dm., 83 mk. (kat. 26); zamek, szkoła ewang. 4.) **W.**, 1356 *Weigansdisdorff*, dobra i wś, pow.

rychbachowski, par. ew. Lampersdorf, kat. w miejscu. W r. 1885 dobra miały 930 ha, 8 dm., 145 mk. (kat. 38); zamek z pięknym ogrodem; wś miała 1032 ha, 287 dm., 2804 mk. (kat. 589); kościół par. katol., późniejszego pochodzenia.

Weigmannsdorf, pow. wschowski, ob. *Wygnañczyce*.

Weigwitz dawniej *Wojkowice*, 1309 *Woikowitz*, 1374 *Wokowicz*, *Wetkowicz*, dobra i wś, pow. wrocławski, par. ew. Sillmenau, kat. Thauer. W r. 1885 dobra miały 101 ha, 1 dm., 21 mk. ew.; wś 225 ha, 48 dm., 342 mk. (kat. 149).

Weihern, fol., pow. ostródzki; st. p. Reichenau Ostpr.

Weinberg (niem.), ob. *Winna Góra* i *Winnica*.

Weinberg 1.) wyb. do Szydlic, pow. gdański miejski; 4 dm., 23 mk. 2.) **W.**, ob. *Winnica*.

Weinberg 1.) jedno z wyniosłości pasma zw. Kocie góry, w okolicy Trzebnicy, na Szląsku. Wzn. 674 st. npm. 2.) **W.**, góra pod wsią Gimmel (Jemielnio?), w pow. wołowski.

Weinberg 1.) 1304 *Vinberc*, wś, pow. lignicki, par. ew. Seichau, kat. Schlaup. W r. 1885 wś miała 311 ha, 64 dm., 316 mk. (ew. 30); szkoła kat. 2.) **W.**, dobra i wś, pow. niemczyński, par. Klein Kniegnitz, kat. Schlaupitz. W r. 1885 dobra miały 166 ha; wś 130 ha, 14 dm., 96 mk. (kat. 6). 3.) **W.**, fol. dóbr Długawieś, w pow. raciborskim. 4.) **W.**, fol. dóbr Huleczyn, w pow. raciborskim. 5.) **W.**, fol. dóbr Mykowice, pow. oleśnicki.

Weinberg-Alt, wyb. do Szydlic, pow. gdański miejski; 28 dm., 611 mk.

Weinbergen, wś i kol. niemiecka, w pow. lwowskim, 7 klm. na pld.-wsch. od Lwowa, tuż na pln. od sądu pow. w Winnikach. Co do położenia ob. *Winniki*. Włas. więk. (stypendyjnej fundacji Głowińskiego, pod zarządem wydziału krajowego) na roli or. 264, łąk i ogr. 19, pastw. 7 mr.; własn. mn. roli or. 407, łąk i ogr. 35, pastw. 50 mr. W r. 1880 było 75 dm., 675 mk. w gm. (160 rzym.-kat., 83 gr.-kat., 341 ewang., 91 izr.; 206 Polaków, 40 Russkich, 428 Niemców). Par. wyzn. kat. i gr.-kat. w Winnikach, ewang. we Lwowie. We wsi jest szkoła prywatna ewang. i filiał ewang. (od r. 1783).

Lu. Dz.

Weine, pow. wschowski, ob. *Wijewo*.

Weine, ob. *Wino*.

Weingarten, posiadłość chełm., pow. elbląski wiejski, st. p. i par. kat. Elbląg (odl. ¼ mili); 78 ha (51 roli or., 7 łąk); 6 dm., 10 dym., 48 mk.; 11 kat., 36 ew., 1 dys. Pierwotnie obejmowała tylko 12 chełm. morg.; już przed r. 1697 dokupiono 27 morg. od szpi-

tala św. Ducha i 2 włóki i 4 morgi t. z. pola miejskiego (ob. „Der Elbinger Kreis“, v. Rhode, str. 88). *Ks. Fr.*

Weingrundforst, wyb. do Weingarten, pow. elbląski.

Weinings, posiadłość, pow. prusko-holądzki, st. p. Gruenhagen.

Weinow, jezioro, w pow. leckim, ob. *Le-wientyn*.

Weinschenken, dobra koron., w okr., pow. i par. tukumskiej (Kurlandya).

Weinsdorf al. *Wansdorf*, wś kościelna, na Mazurach Pruskich, w pow. morąskim, nad jez. Jezierzycy.

Weipczenow (w dok.), ob. *Mszanowo 1*).

Weipoth, fol., pow. rastemborski, st. p. Barten.

Weisbach 1.) *All*, 1351 *Weysbach*, wś, pow. kamionogórski, par. ew. Kamionogóra, kat. Ober Haselbach. W r. 1885 miała 540 ha, 119 dm., 594 mk. (kat. 68); szkoła ewang. 2.)

W. Neu, wś, tamże. W r. 1885 miała 25 ha, 38 dm., 171 mk. (kat. 20); szkoła ewang.

Weisbrodt, dobra i wś, pow. bystrzycki, par. kat. i ew. Bystrzyca. W r. 1885 dobra miały 86 ha; 1 dm., 19 mk. kat.; wś 21 ha, 12 dm., 48 mk. kat.

Weisbruch 1.) pol. *Białe Błoto*, leśn., pow. kościerski, st. p. Głodowo, par. kat. Pogódki; 1613 ha (109 roli or., 36 łąk, 1404 lasa); 1885 r. 22 dm., 39 dym., 201 mk., 107 kat., 91 ew.; z tych przypada na leśn. Brzeczek 12 mk., 2 dm.; na Milonki 79 mk., 8 dm.; na Szczodrowo 6 mk., 1 dm.; na Stefanowo 98 mk., 10 dm. 2.) **W.**, kol., pow. chojnicki, st. p. Karsin. 2.) **W.**, wyb., pow. chojnicki, st. p. Wysoka. *Ks. Fr.*

Weischkitten, wś i dobra ryc., pow. fysz huzki, st. p. Gruenhof.

Weischnuren 1.) wieś i dobra ryc., pow. rastemborski, st. p. Rastenburg. 2.) **W.**, wś, pow. iławkowski, st. p. Reddenau.

Weisdorf 1.) pow. niemodliński, ob. *Krościnka*. W r. 1885 dobra miały 386 ha, 7 dm., 64 mk. (kat. 28); wś 628 ha, 95 dm., 579 mk. (kat. 221). 2.) **W.**, ob. *Wiskowice*.

Weise Male i *Wielkie*, jeziora, w zlewku rzeki Egel (praw. dopł. Dźwiny).

Weisholz, 1414 r. *Weisholz*, dobra i wś pow. głogowski, par. ew. Weisholz, kat. Puerschen. W r. 1885 dobra miały 316 ha, 7 dm., 105 mk. (kat. 14); wś 275 ha, 47 dm., 239 mk. (kat. 14). Kościół par. ewang. istnieje od r. 1610. Zamknięty przez katolików od r. 1654 do 1756.

Weiskayms (w dok.), wś, w dawnej Sam-bii ob. *Rachsitten*.

Weismanówka 1.) al. *Burtyniec*, folw. w Porzeczcu Gródeckim, pow. gródecki. 2.)

W., karczma w Zawidowicach, pow. gródecki. 3.) **W.**, kol., pow. gródecki, ob. *Neuhof 1*).

Weismist, wyb. do Nowej Karczmy, pow. kartuski, st. p. Przywidz; 3 dm., 31 mk. Por. *Friedrichshof 1*).

Weiss-Bukowitz (niem.), ob. *Bukowiec Biały* al. *Pieśniński*, 1780 *Bykowiec*, 5 klm. od Zblewa; 94 ha (84 roli orn., 5 łąk); 1885 r. 3 dm., 6 dym., 42 mk., 21 kat. i 21 ew. R. 1780 własność Józ. Czarnowskiego, licząca 5 kat. i 5 akat. (ob. Wiz. Rybińskiego, str. 442). *Ks. Fr.*

Weiss Kirschdorf, *Kirstansdorff*, dobra i wś, pow. świdnicki, par. ew. Świdnica, kat. Gross Wierau. W r. 1885 dobra miały 220 ha, 13 dm., 101 mk. (kat. 42); wś 41 ha, 21 dm., 123 mk. (kat. 5).

Weisse-Rose 1.) ob. *Biała Róża*. 2.) **W. R.**, ob. *Róża 5*.) (t. IX, 851). 3.) **W. R.**, pow. krotoszyński, ob. *Górka 6*).

Weisse Schoeps, rzeka, pow. rozborski, ob. *Schoeps*.

Weisse-See-Spitze (niem.), ob. *Jagnięcy wierch* i *Białostawiański szczyt*.

Weisse-Wand, ob. *Biała-ściana kiezmarska*.

Weissbach, moraw. *Bily Potok*, gmina, na Szląsku austr., pow. frywałdowski, okr. sąd. jawornicki. Ma kościół par. katol., szkołę ludową, przykomorek celny na granicy od Prus, 990 mk. Cześć gm. Hanberg ma 178 mk.

Weissberg, ob. *Białogóra*.

Weissbruch, pol. *Białe Błoto*, leśnictwo, pow. ostródzki, st. p. Hohenstein.

Weissels, wś, pow. świętosiekierski, st. p. Lichtenfeld.

Weissenberg al. *Białogóra*, kol. niemiecka, pow. gródecki, 8 klm. na pñ. od Gródka (sąd pow.), urząd poczt. w miejscu, 2 klm. na pñ. od stacyi kol. Kamienobród. Kolonia zajmuj e pñ. część obszaru Kamienobrodu, z którym tworzy gminę katastralną. Wzdłuż granicy wschod. płynie Wereszyca i tworzy staw białogórski. W r. 1880 było 46 dm., 380 mk. (333 rzym.-kat., 15 gr.-kat., 26 izr., 6 innych wyzn.; 17 Polaków, 7 Rusinów, 356 Niemców). Par. rzym.-kat. w miejscu, dek. gródecki. Parafia założona r. 1807. Do par. należą: Dobrostany, Jaryna (Gruenthal), Kamienobród, Ottenhausen al. Zatoka i Wolica. We wsi jest kościół kat. murowany. Par. gr.-kat. w Dobrostanach. We wsi szkoła etat. 1-klas. Ob. *Dobrostany* i *Kamienobród*. *Lu. Dz.*

Weissenberg, w pow. inowrocławskim, ob. *Jędrzejewo*.

Weissenberg 1.) ob. *Białogóra*. 2.) **W.**, pow. toruński, ob. *Kuchnia 1*).

Weissenberg 1.) ob. *Biała Góra*; wś w Pomorzaniu, pow. sztumski, st. p. Piekło, par. kat. Sztum; 85 ha, 1885 r. 56 dm., 127 dym., 541

mk., 446 kat., 95 ew. 2.) **W.**, wyb. do Buchwałdu, pow. grudziądzki, st. p. Jabłonowo.

Weissenberg, ob. *Wospork*.

Weissenburg (niem.), ob. *Chwałkowo*.

Weissenburg, folw. dóbr Rakowiec, pow. lubawski, ob. *Nowy Folwark* (t. VII, 301) i *Rakowiec* 2.).

Weissenburg, pol. *Wyszemborg* wś, pow. ządzborski, st. p. Rudwangen.

Weissenfalk, folw., pow. świętosiekierski, st. p. Ludwigsort.

Weissenfluss, pol. *Pańska Wola*, wś i fol., pow. lecki, st. p. Neuhof.

Weissenhoeh, pow. wyrzyski, ob. *Białośliwie*.

Weissenhof, dobra i wś, pow. lignicki, par. kat. i ew. Lignica. W r. 1885 dobra miały 221 ha, 5 dm., 73 mk. (kat. 8); wś 20 ha, 11 dm., 84 mk. (kat. 3).

Weissenleipe, w dok. z r. 1413 *dy Leipe genand daz weise Vorwerg*, 1413 *Leype*, dobra i wś, pow. lignicki, par. ew. Gross Baudiss, kat. Kuhnern. W r. 1885 dobra miały 250 ha, 5 dm., 99 mk. (kat. 3); wś 21 ha, 23 dm., 121 mk. (kat. 3).

Weissensand, pow. międzyrzecki, ob. *Piaski*.

Weissensee, łotew. *Baltu-Mujza*, dobra przyw. z folw. Neuhof, w okr. zęburskim, pow. iłukszteński, par. dyneburska (Kurlandya).

Weissensee 1.) pow. bydgoski, ob. *Biała*. 2.) **W.** ob. *Błazejewo* (holendry), w pow. szremskim. 3.) **W.**, pow. międzyrzecki, ob. *Chycina*.

Weissensee 1.) posiadłość, pow. reszelski, st. p. Roessel. 2.) **W.**, wś, pow. iławski, st. p. Wehlau. 3.) **W. Klein** i *Neu*, posiadłość i leśnictwo, pow. iławski, st. p. Wehlau.

Weissensee, dobra i wś, pow. oleśnicki, par. ew. Maliers, kat. Ober Frauenwalden. W r. 1885 dobra miały 513 ha, 3 dm., 14 mk. (kat. 21); wś 181 ha, 36 dm., 236 mk. (kat. 3).

Weissenstein, estońskie *Pajde-lin*, mto powiat. gub. estlandzkiej, nad strumieniem t. naz., o 93 w. na pód.-wsch. od Rewla, miało w 1860 r. 11 ulic, 1 plac, 109 dm. (13 murow.), 14 sklepów, 3 kościoły, 102 ogrody, 2 szkoły męz. i 2 żeńskie, dom przytułku, szpital, 2 zakłady przemysłowe (browar piwny i fabryka likierów), 1250 mk. (245 prawosł. i 19 kat., zresztą ewang.). Obecnie liczba mk. wzrosła do 1786 dusz. Dochody miejskie w 1860 r. wynosiły 2040 rs. Handel nieznaczny; 4 jarmarki doroczne, z obrotem nieprzewyższającym 30000 rs.; 146 rzemieślników. Malownicze ruiny zamku na wzgórzu. Założone w 1270 r. przez mistrza zakonu niemieckiego Konrada von Medem, w 1573 r. zajęte zostało przez wojska ruskie pod osobistym dowództwem Iwana Groźnego, przyczem

poległ ulubieniec cara Maluta Skurjatow. W 1577 r. zamek wzięty był przez Szwedów; obleżony i zdobyty d. 27 września 1602 r. przez hetmana Zamoyskiego, został w 1608 r. odebrany przez Szwedów. Nadany kanclerzowi Oksenstierna, od 1783 r. mto powiatowe.

Weissensteiński al. *jerweński* powiat, położony w środkowej części gubernii, zajmuje 55·6 mil al. 2691·6 w. kw. Powierzchnia pagórkowata, dochodząca od 200 do 400 st. n.p.m., tworzy dział wodny pomiędzy rz. Lokau i Jaggowal, płynącemi ku póln. i uchodzącemi do zatoki Fińskiej, i rzek. Weissenstein (dopł. rz. Fenern) i Oberpalen (dopł. Embachu). W powiecie znajduje się do 40 jezior, z których ważniejsze: Wein-erw i Zaja. Błota znajdują się przeważnie w części pód., zach., i póln.-zachd. Pod względem geognostycznym przeważają wapienie i piaskowe formacyi dolno-syluryjskiej, tworzące miejscami grzebienie, ciągnące się przeważnie od póln. wschodu na póln.-zach. Gleba gliniasta, przykryta dość grubym słojem ziemi urodzajnej. Lasy, głównie liściaste, zajmują do 48000 dzies., t. j. około 1/4 część ogólnej przestrzeni i znajdują się wyłącznie w póln. części. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 41971 mk. (oprócz 98 prawosł., reszta luterańskie), zamieszkujących 218 miejscowości, mające 2600 dm. W powiecie jest 108 dóbr prywat. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo. Pod rolą jest do 62000 dzies. Sieją głównie żyto, dalej pszenicę i jęczmień; uprawa lnu rozwinięta. Łąk znajduje się do 51000 dzies.; zbierają siana około 2000000 pud. W 1860 r. było w powiecie 9560 sztuki koni, 23700 bydła rogatego, 16270 owiec zwyczajnych, 32284 rasy poprawnej, 6760 trzody chlewnej. Przemysł fabryczny słabo rozwinięty, reprezentowny był przez 56 gorzelni i 13 cegielni. Handel bardzo nieznaczny, koncentruje się w Weissensteinie. *J. Krz.*

Weissenstejński, potok (*Weissensteiner-Bach*), ob. *Parnawa*.

Weissenstein, dobra ryc. i wś, pow. królewiecki, st. p. Uderwangen.

Weisser Adler, pow. krobki, ob. *Łaszczyn*.

Weisser Krug, pol. *Biała Karczma*, przeź wóz na Warcie, w pow. szremskim, o 6 klm. na pód. od Zaniemyśla (Santomischel); 1 dm., 8 mk.

Weisserkrug, ob. *Biała Karczma*, pow. gdański niziny.

Weissfliess, ob. *Bialafliess* (Biała), pow. czarnkowski (Wieleń).

Weissfliess, al. *Weissfluss*, ob. *Biała*, wyb. do Zagórza, pow. wejherowski, st. p. Reda; 19 dm., 186 mk.

Weissgraben, pol. *Biały rów*, struga, wpływająca z jez. Sztumskiego, w pow. sztum-

skim, ciągnie się aż do jez. Koniecwałdzkiego.

Ks. Fr.

Weisshauland, pow. bukowski (Grodzisk), ob. *Białe Oleńdry*.

Weissheide, ob. *Biały Bór* i *Jamy*, wś, pow. grudziądzki, st. p. Mniszek; par. kat. Sarnowo; 106 ha; 1885 r. 75 dm., 86 dym., 346 mk., 54 kat., 292 ew. Wizyta Strzesza, z r. 1667 — 72 pisze: Białybór ubi fundus episcopalis absque emethonibus (p. 104). W inwentarzu bisk. chełmińsk. z r. 1731 czytamy: Londy Białoborskie mają w sobie włók 5, morg. 24. 1) Im. p. Mankiewicz z Londów Białoborskich według przywileju na lat 40 od JW. M. X. Kretkowskiego, bisk. chełmińsk., a. 1729, które włóki i morgi ma w nim nadane z wolnym szynkiem piwa i wódki, rybitwą, z rębem do opału, płaci na św. Marcin kanonu 6 zł.; 2) Jan Bugaj za kontraktem siedzi, w chałupie pańskiej, ma ogród i roli po kawale, i smużki; szarwarkuje o pańskiej strawie niedziel 2, płaci czynszu na św. Marcin 9 zł.; 3) Michał Król za kontraktem siedzi w chałupie pańskiej, ma ogród, szarwarkuje niedziel 2 o pańskiej strawie, płaci na św. Marcin do zamku starogardzkiego zł. 6; 4) Michał Medman, Józef Łaszkie-wicz, Jan Smakolka, mają chałupy pańskie, ogrody, po kawałku roli i smużki łąk; z tego płacą leśnemu dwaj po zł. 6, Medman zł. 9, co czyni 21 zł.; szarwarkują temuż leśnemu ci dwaj po niedziel 1½, a Michał dni 8, do czego rozkaże (str. 15).

Ks. Fr.

Weisshof, folw. dóbr koron. Barben, w okr. mitawskim, pow. i par. bowska (Kurlandya).

Weisshof, pow. krotoszyński i grudziąski, ob. *Białdwór*.

Weisshof 1.) wyb. do Krepca, nad Motława, pow. gdański nizinny, par. kat. Św. Wojciech, st. p. Wocławcy; 5 dm., 49 mk. 2.) **W.**, wyb. do Wisłoujścia, na lew. brz. Wisły, pow. gdański nizinny, st. p. Gdańsk; 3.) **W.**, wyb. do Zaspy, pow. gdański górny, st. p. Gdańsk; 1885 r. 12 dm., 232 mk.; 4.) **W.**, ob. *Wysiołki*. 5.) **W.**, ob. *Bystrzec* i *Ulkowy*. 6.) **W.**, ob. *Biały Dwór*, pow. grudziądzki, st. p. Gorzuchowo, par. kat. Sarnowo, 165 ha; 1885 r. 48 dm., 72 dym., 308 mk., 86 kat., 222 ew. Dawniej własność bisk. chełm., zachodzi w dok. pod nazwą: *Weysendorf Byalidwor, Neuhoff* i *Weissenhol*. R. 1578 dostaje te dobra w dzierżawę od bisk. Piotra Kostki Daniel Plemięcki na lat 30 (ob. Woelky: Urkbuch d. Bist. Culm, str. 921). Po konfiskacie zabrał te dobra rząd pruski i wydał je r. 1789 na własność osadnikom przyległych włości, z obowiązkiem odszkodowania spadkobierców po bisk. Leskim i płacenia 100 tal. rocznego czynszu i innych prestacyi (ob. *Gesch. des Graudenzer Kreises* v. Froehlich, II, str. 343). 7.) **W.**,

majętność prywatna, pow. gdański górny, st. p. Oliwa. 8.) **W.**, wyb., pow. brodnicki, st. p. Golub. 9.) **W.**, al. *Bystrzec*, wś, w pow. kwidzyńskim, posiada starożytne cmentarzysko; ob. *Bystrzec* i *Kwidzyn*. 10.) **W.**, pow. chełmiński, ob. *Sarnowo* 2.).

Ks. Fr.

Weissig 1.) dobra i wś, pow. stynawski, par. ew. Kammelwitz, kat. Queissen. W r. 1885 dobra miały 583 ha, 6 dm., 64 mk. (6 kat.); wś 130 ha, 33 dm., 154 mk. (kat. 5). 2.) **W.**, 1424 *Weisseck*, 1442 *Weisag*, dobra i wś, pow. szprotowski, par. ew. Kriegheide, kat. Primkenau. W r. 1885 dobra miały 3 dm., 20 mk. (kat. 1); wieś 982 ha, 86 dm., 406 mk. (kat. 12).

Weisskehle, pow. krobski (Rawicz), ob. *Białkał*.

Weisskeisel al. *Wuskidz*, wś lużycka nad wielkim stawem (ob. t. V, 842).

Weisskirch, pow. karniowski, ob. *Kościelce*.

Weiss Kolm, dobra i wś, pow. wojrowicki, par. ew. Lohsa. W r. 1885 dobra miały 1976 ha, 18 dm., 84 mk. (4 kat.); wś 268 ha, 85 dm., 470 mk. ewang.

Weissmuehle, pol. *Biały Młyn*, pow. ostrzeszowski (Kępno), 2 dm., 11 mk.; wchodzi w skład okr. wiej. Osiny.

Weissnauelitz, ob. *Nowościcy* 1).

Weissstein, 1409 *Weyassenstein*, wś, pow. walbrzychowski, par. ew. i kat. Walbrzychów. W r. 1885 miała 771 ha, 223 dm., 6123 mk. (1262 kat.), szkołę ewang. Na obszarze *W.* znajdują się liczne kopalnie węgla i w nich godną uwagi sztolnia, mająca swe ujście na wysokości 1218 st. nrm. Tworzy ona podziemny kanał, mający 6400 stóp długości.

Weissthal. Tak przezwano po r. 1871 hollendry Białeżyńskie, w pow. obornickim.

Weissthurm, pow. wyrzyski, ob. *Białowieża*.

Weissunen, ob. *Wejsuny*.

Weisswasser, potok tatrzański i dolina, ob. *Biała-woda* 1).

Weisswasser, wś, pow. bystrzycki, par. ew. Bystrzyca, kat. Neu Waltersdorf. W r. 1885 miała 190 ha, 24 dm., 115 mk. kat.

Weisswasser, pol. *Biała Woda*, czeskie *Bila Woda*, gmina, w pow. frywałdowskim, okr. sąd. jawornicki. Składa się z wsi (592 mk.), targowiska (668 mk.) i osad: Kamitz Ueberschar (166 mk.) i Rosenkranz (44 mk.). Znajduje się w miejscu kościół par. katol., szkoła ludowa, collegium pijarów, st. poczt. i przykomorek II klasy na granicy od Śląska pruskiego.

Weisswasserthal, ob. *Kieźmarska dolina*.

Weisswiese, pow. kozielski, ob. *Białylug*.

Weistritz, rzeka, ob. *Wystrzyca*.

Weistritz 1.) *Alt*, wś, pow. bystrzycki, par. kat. i ew. Bystrzyca. W r. 1885 miała 1016 ha, 149 dm., 1017 mk. (17 ew.). 2.) *W. Neu*, wś, tamże, 933 ha, 115 dm., 658 mk. kat. 3.) **W.-Ober**, 1385 *Ober-Weistritz*, dobra i wś w dolinie rzeki Wystrzyey, pow. świdnicki, par. kat. i ew. w mieście. W r. 1885 dobra miały 449 ha, 7 dm., 59 mk. (3 kat.); wieś 464 ha, 70 dm., 615 mk. (108 kat.); papiernia. Kościół katol. jest filią par. Dittmannsdorf; kościół par. ewang. istnieje wraz ze szkołą od r. 1742. 4.) **W. Polnisch**, ob. *Wystrzyca Polska*.

Weitenfeld, lotew. *Wilttenpelte*, dobra prywat., w okr. i pow. tukumskim, par. auceńska (Kurlandya). Do dóbr należą folw. Georgenhof, Annenhof i Karlshof.

Weitenhaagen, ob. *Witówno*.

Weitsee (niem.), ob. *Wdźdźde*.

Weitzdorf, dobra ryc. i wś, pow. rastemborski, st. pocz. Rastenburg.

Weitzenau, pow. brodnicki, ob. *Budzi-szewo*.

Weitzenberg, 1381 *Weysinberg*, wś, pow. nissański, par. ew. Nissa, kat. Gross Neundorf. W r. 1885 miała 301 ha, 48 dm., 283 mk. (2 ew.).

Weitzenhoff, fol., pow. labiewski, st. p. Seith.

Weizenau (w dok.), pow. lubawski, ob. *Mszanowo 1*).

Weizenrodau, 1307 *Weyzenrode*, wś, pow. świdnicki, par. ew. Świdnica, kat. w mieście. W r. 1885 wś miała 1064 ha, 90 dm., 1084 mk. (314 kat.). Kościół par. katol., szkoła katol., szkoła ewang.

Wejbery, os. karcz., pow. krotoszyński, ob. *Konarzewo*.

Wejczele, wś, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojeje (o 6 w.), okr. wiejski Wielki Dwór, o 56 w. od Wilna, 3 dm., 28 mk. katol. (w 1865 r. 8 dusz rewiz.); należy do dóbr Ambrozyszki, Jeleńskich.

Wejda, wś wśród błot i lasów, pow. kolneński, gm. Łyse, par. Myszniec (odl. 14 w.), ma 38 osad, 1211 mr. (390 mr. roli) obszaru. Zamieszkała przez Kurpi. W r. 1827 było 41 dm., 233 mk. W 1802 r. było tu 14 roln., 6 chałupn., karczmarz; w 1819 r. 14 roln., 23 chałupn. i karczmarz, razem 229 mk. (53 męż., 53 kob., 17 syn. i 9 cór. starszych nad 10 lat, 47 syn. i 37 córek młodszych nad 10 lat, 7 parob., 3 dziewczki), w tej liczbie 5 żydów; 52 koni, 53 wołów, 52 krów, 28 jałów., 36 świń, 32 owiec. Gromada płaciła czynszu rocznie 243 złp. 10 gr., dziesięciny dworskiej 8 złp. 24 gr. (uiszczanej poprzednio do seminarium w Pułtusk). Chałupnicy płacili po 3 złp. trzydniówki. Straż leśna Wejda stanowi

część leśnictwa rządowego nowogródzkiego, którego granice tworzą: Szkwa, granica pruska, kanały Wejda i Serafiński. Obejmuje 8893 mr. i dzieli się na 9 obrębów: Wejda, Antonia, Pupkowizna, Zalas, Ksebki, Lipniki, Rudny Las, Łyse, Rzechutka. Rośnie tu przeważnie sosna, z wyjątkiem 647 mr. olszyny w obrębach Rzechutka i Rudny Las. Kanał Wejdowski stanowi część systemu rowów i kanałów, wykopanych w latach 1854—1862 w celu osuszenia błot puszczy nowogródzkiej. Kanał Wejdowski poczyna się przy lesie obrębu Wejda, ciągnie się do zbiegu kanałów Serafińskiego bocznego i Wanackiego na długości 1482 przęt., z których 1078 wykopano 1859 r., resztę zaś w 1862 r. Kanał ten biegnie w kierunku pld. względem głównego kanału. *Lud. Krz.*

Wejda, rzeka, ob. *Widawa*.

Wejdaki, dwór, pow. drysyński, par. Rosica, własność Kondrackiej.

Wejdawa al. *Wajdawa*, może *Widawa*, niem. *Weidau*, rzeka, prawy dopływ rz. Gauja, dopł. morza Bałtyckiego. Przybiera z lewej strony Schwarzbach. Ob. *Waidau*.

Wejdałoki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 62 w. od Nowoaleksandrowska.

Wejdańce, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 63 w. od Nowoaleksandrowska.

Wejdeszany, ob. *Wejdzieszany*.

Wejdańce, wś, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. i par. Traszkiuny, o 42 w. od Wilkomierza, własność Wojtkiewiczów.

Wejdo (ob. *Nowa Ruda*), mylnie, za: *Wejda*.

Wejdyki, niem. *Weidicken*, w dok. *Caithe-medien*, *Waidikaimen*, wś, pow. lecki, st. pocz. Rhein (Ryn). W r. 1415 w. m. Michał Kuechmeister nadaje w Kajtemedien 10 włók Marciniowi Jaškowi (Jeschke) na prawie magd., następnie 10 włók także Marciniowi Resowi i 10 wł. Markowi Polakowi (Polan). W r. 1488 w. m. Marcin Truchses odnawia Miškowi i Jerzemu Pirogom przywilej na 10 wł. na prawie chełm. W r. 1539 w W. mieszkają sami Polacy (Kętrzyński, O ludn. pol., 469).

Wejdzieszany, *Wejdeszany*, wś włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Melegany (o 7 w.), 58 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Daugioliszki.

Weje, okolica, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kołtyniany, par. Poszyle, o 46 w. od Rossień. Buszyński podaje wś i dwór, należący do Giedmina.

Wejerowo, fol. nad rz. Issą, pr. dopł. Serweca, pow. nowogródzki, w pobliżu mia-

steczka Połonki, w 3 okr. pol., gm. i paraf. katol. Nowa-Mysz.

A. Jel.

Wejerowo, ob. *Wejrowo*.

Wejgowiszki, ob. *Wajgowiszki*.

Wejherowo, ob. *Wejrowo*.

Wejhmuny, ob. *Wejsmuny*.

Wejksze 1.) wś włość. nad rzeką Orzwia-tą, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Twerecz, o 9 w. od gminy a 28 w. od Święcian, ma 5 dm., 56 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych Dżisna. 2.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Smółwy. Osipowiczowie mają tu 47 dzies. (1 lasu, 19 nieuz.). 3.) **W.**, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Kruki, o 54 w. od Szawel. Balczewscy mają tu 9 dzies. (1 lasu, 1 nieuz.).

Wejkszańce, wś włość., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 13 w.), okr. wiejski Bebrusy, 25 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Intury.

Wejksztelany al. *Wejksztelańce*, wś włość., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Olkieniki, okr. wiejski Klepacze, o 22 w. od Trok, 10 dm., 125 mk. katol. (61 dusz rewiz.).

Wejkszyski, folw. i dobra skarbowe, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Dziewieniszki (o 12 w.), o 29 w. od Oszmiany. W 1866 r. był dzierżawiony przez włościan wsi Piaćkuny.

Wejkucie 1.) *Wejkuty*, wś, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Zabłociszki (o 6 w.), okr. wiejski Szwinta, 25 dusz rewiz.; należy do dóbr Bielany, Danilewiczów. 2.) **W.**, wś włość., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 49 w. od Wilna, 3 dm., 22 mk. katol.

Wejkuńce, wś włość., pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 27 w. od Lidy, 16 dm., 120 mk.

Wejkuny, z przysioł. *Walka*, wś włość. nad rzeką Żejmianką, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Święciany, o 13 w. od gminy a 11 w. od Święcian, 5 dm., 44 mk. katol. (w 1865 r. 29 dusz rewiz.).

Wejkułany, dobra, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. i par. Uciana, o 65 od Wilkomierza, własność Bortkiewiczów, 446 dzies. (204 lasu, 18 nieuz.).

Wejliszki, fol. i os., pow. wykłowski, gm. Zielonka, par. Olwita, odl. od Wykłowszek 8 w., leży na płn. od linii dr. żel. na przestrzeni Wykłowszki-Bobławka, ma 9 dm., 165 mk., 956 mr. (782 mr. roli, 103 mr. łąk, 27 mr. past. i 44 nieuz.); osada ma 1 mr. W 1827 r. było 14 dm., 176 mk.

Wejnie, ob. *Weni*.

Wejniłony, wś, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty; włość. Papiewis ma 34 $\frac{1}{2}$ dzies. (2 lasu, 7 $\frac{1}{2}$ nieuz.).

Wejona, *Wiejona*, rzeczka, w gub. ko-wieńskiej, prawy dopływ Niewiaży.

Wejoty, wś, pow. rossieński, par. Jur-borg.

Wejpa, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 10 w. od Święcian, 3 dm., 13 mk. katol.

Wejpenis, rzeczka, w pow. trockim, pow-stała z krynic puszczy Mereckiej, płynęła przez ostęp t. n., obszaru półczwartej mili (Rewizya puszczy w. ks. l. z r. 1559).

Wejrowo al. *Wejherowo* al. *Nowe Miasto*, niem. *Neustadt in Westpr.*, miasto pow. w Prusach Zachodnich, nad rzeką Cedron, właściwie Białą zwaną, uchodzącą pod miastem do Redy (dopł. Bałtyku), stolica ziemi kaezubskiej, głośna ze swej Kalwaryi. Leży w malowniczej, lesistej okolicy, o 40 klm. na wschód od Gdańska, pod 54°36' płn. szer. i 35°55' wsch. dług. od F. W mieście jest landratura, urząd pobor., sąd okręg., st. kol. żel. gdańsko-szczecińskiej, urząd poczt. i tel., dwa kościoły katol., kościół ewang. i bóżnica, zakład dla osłabianych (od r. 1833), dwie szkoły wyższ. dla dziewcząt, szkoła miejska bezwyznaniowa (1887 r. 670 dz.), gimnazjum (r. 1857 otworzone jako progimnazjum; 1885 r. 164 uczniów, 100 prot., 53 kat., 11 żyd.), wreszcie zakład Najśw. Maryi P. pod kierownictwem sióstr miłosierdzia św. Wincentego a Paulo, założony r. 1866, przy którym obecnie, po zamknięciu pensyi dla dziewcząt (r. 1877), 7 sióstr zajmuje się pielęgnowaniem chorych. R. 1885 liczyło miasto wraz z przyległościami 337 dm., 984 dym., 5176 mk., mianowicie 2804 kat., 2300 ew., 7 dyssyd., 165 żydów; r. 1890 było 5546 mk. Ludność trudni się rolnictwem, handlem drzewa, kupiectwem i rzemiosłami, zwłaszcza szewctwem. Obszar miejski obejmuje 614 ha (206 roli orn., 40 łąk, 258 lasu). R. 1892 było 170 koni, 109 sztuk bydła rogatego, 21 owiec, 396 świń, 263 kóz i 30 uli. Okolice W. musiała już wczesnie być zaludniona. Dowodzą tego zabytki odkryte w wschod. stronie miasta przy źwirówce wiodącej do Śmiechowa, pod korzeniami starej wierzby. Znalezione tam celty, kółka i pierścienie z drutu w wielkiej ilości. (ob. objaśn. do mapy Ossowskiego, str. 107). Także na t. zw. górze Zamkowej (Schlossberg) na pld. od miasta, gdzie się dawniej wznosił okop starożytny, znachodzą się dziś jeszcze skorupy naczyń (ob. Aus d. Verhandl. d. Berliner anthropol. Gesell. 1888). W. jest najmłodszym między miastami zachodnio-pruskimi gdyż zostało założone dopiero w pierwszej połowie XVII w. przez Jakuba Weihera, późniejszego woj. malborskiego, starostę kiszporskiego, człuchowskiego i bytowskiego, od którego też przybrało swą nazwę. Weihe-

rowie przybyli na Pomorze z Frankonii, podobno już za cesarza Karola Łysego. Marcin Weiher był biskupem w Kamieniu († r. 1556). Jeszcze dziś posiadają zlutrzeń Weiherowie w Pomeranii obszerne włości. Jakub był panem bardzo zamożnym, rycerzem sławnym i przytem wielce pobożnym. Towarzyszył Władysławowi IV w wyprawach wojennych, a w r. 1634 pod miasteczkiem Białą kawałem muru w powietrze wysadzonego przygnieciony został. W niebezpieczeństwie wzywał św. Franciszka, ślubując, że ks. franciszkanom na cześć Trójcy Przenajśw. i św. Franciszka kościół wystawi, jeżeli zostanie ocalony. Wróciwszy do domu wybrał najprzód w dobrach swoich śmiechowskich między strugami Białą i Srebrną odpowiednie miejsce dla kościoła, mówiąc: „Pod Białą ślub mój uczyniłem, pod Białą chcę go też wypełnić“. Już r. 1644 stanął kościół, w pruski mur budowany, który w nroczystość św. Franciszka (4 paźdz.) p. w. Trójcy Przenajśw. i św. Franciszka przez opata oliwskiego Aleksandra Kęsowskiego został poświęcony. Przy tej okazji legowała małżonka Anna Elżbieta z rodu Schaffgotsch 600 zł. na szpital dla 6 ubogich. R. 1645 został kościół ten konsekrowany przez biskupa kujawskiego. Już r. 1643 wydał Weiher za pozwoleniem króla statut dla miasta, które przy nowym kościele zbudowane, Wejrowską Wołą zwane być miało. R. 1648 został położony kamień węgielny pod kościół św. Anny i pod połączony z nim klasztor, do którego zakonnicy się już 3 paźdz. 1649 sprowadzili z Goruszek w Wielkopolsce. Pierwszym gwardyanem był ojciec Grzegorz, Gdańszczanin, który się głównie do tego przyczynił, że Puck oblegany w czasie wojen szwedzkich w r. 1655 i 1656 nie został wzięty przez Szwedów, choć dowódzca Sarpski, szlachcic z Lęborskiego, pod niebytność wojewody malborskiego Jakuba Weihera o poddanie ze Szwedami już się umówił. Rybacy pucy i mieszczanie z Grzegorzem i wiernymi oficerami zdradę przytłumili, za co Puck sowiec rolą i lasem został wynagrodzony. Ojciec Grzegorz przebieg całej tej sprawy z wszelkimi szczegółami w zachowanej jeszcze kronice klasztornej opisał. Na prośbę Weihera nadał Jan Kazimierz na sejmie r. 1650 prawo chełm. Jako herb dla miasta wyznaczono biały krzyż maltański, w polu niebieskim, w środku krzyża znajdować się miała róża czerwona. Co rok miały się odbywać 4 jarmarki i 2 targi co tydzień. R. 1651 otwartą została szkoła, z klasztorem połączona. Na jej czele stał rektor i 2 lub 3 profesorów, z których jeden w języku niemieckim do tyła miał być biegły, żeby mógł w nim nauczać. Oprócz tego u-

ozono religii, języka polskiego i łacińskiego, rachunków. Klas było siedm. R. 1655 została opodal miasta na wzgórzach wystawiona Kalwarya i oddana ojcom reformatom w opiekę. Kalwarya ta składa się z 25 kaplic. Przy ich zakładaniu fundator dołożył starania, aby kaplice i położeniem swoim i odległością najwierniej oznaczały i przypominały odpowiednie miejsca w Jeruzolimie. Kazał dla tego potrzebne pomiary i plan przez ludzi do Jeruzolimy wysłanych zrobić i takowy tu, o ile się dało, zastosować. Miejsca, na których stoją kaplice, ziemią z Jeruzolimy sprowadzoną wysypać kazał. Rzeczkę Białą, która tedy płynie w kierunku z południa na północ, Cedronem nazwał. Nie wszystkie atoli kaplice pochodzą od Weihera, niektóre z nich stanęły kosztem innych fundatorów. Mianowicie Radziwiłłowie wzniesli kapliczkę grobu św., która, podług wzoru jerozolimskiego, w Krakowie wykuta została z piaskowca. Kapliczkę nad Cedronem wystawił protestant hrabia Kayserling, dziedzic całego klucza dóbr okolicznych. Obrazy po stacyach wykazują, że były podczas wojen tureckich malowane, bo żydzi, otaczający Zbawiciela, poubierani są w turbany i miecze tureckie. Papież Innocenty XI r. 1678 udzielił na prośbę dziedzica Michała Kaz. Radziwiłła zupełnego odpustu wszystkim tę Kalwaryą zwiedzającym. To też od czasu założenia do dziś co rok kilkanaście tysięcy pielgrzymów ją zwiedza. W jest dziś najgłówniejszem miejscem pielgrzymok w dyecezyi chełmińskiej. Kaszuba za grzech sobie poczytuje, jeżeli co rok nie jest na jednym z trzech głównych odpustów, które przypadają w dzień św. ap. Filipa i Jakuba, na Wniebowst. Pańskie i Trójcę Św. Dawniej, kiedy jeszcze istniał klasztor reformatów na Sztolcenbergu pod Gdańskiem, wychodziły ztąd kompanie pątników. Od czasu zaś jak klasztor ten w czasie oblężenia Gdańska przez Francuzów r. 1807 został spalony, wyruszają procesye z kościoła oliwskiego. R. 1657 zmarł Jakub Weiher i został w tu-tejszym klasztorze pochowany. Tamże znajdują się też w połudn. kaplicy portrety jego i małżonki na blasze. R. 1676 nabył dobra wejrowskie i rzucewskie od dwóch córek Weihera ks. Michał Kazimierz Radziwiłł na Nieświeżu i Ołyce. Po jego śmierci (1681) odziedziczyła dobra małżonka Katarzyna z Sobieskich, która je r. 1685 darowała bratu Janowi III. Cały ten klucz obejmował wówczas: W., Rzucewo, gdzie Sobiescy podobno park założyli, Osłanin, Śmiechowo, Pętkowice, Bładzikowo, Sławutowo i Sławutówko, Nanic, Żelistrzewo, Sopieszyn i niektóre części Gowina, Nowego Dworu i Beki wraz z Łosośnią. Król Jan nadał miastu kilka przy-

wilejów. Po śmierci króla przeszły dobra na żonę Maryą Kazimirę i syna Aleksandra. Po jego zgonie przypadły W., Rzucewo i Kolebki młodszemu bratu Jakubowi Ludwikowi, który je r. 1720 wraz z Poczerninem i Lesniewem sprzedał hr. Piotrowi Przebendowskiemu za 160000 zł. R. 1728 został stary ratusz rozebrany i na jego miejsce nowy pobudowany. Małżonka Przebendowskiego Urszula z Potockich i syn jej Ignacy, starosta pucki i mirachowski, zasłużyli się przez dwie fundacje dla młodzieży. R. 1772 liczyło miasto, które odtąd urzędowo Nowem Miastem (Neustadt) nazywano, 112 dym. i 565 mk. R. 1774 sprzedał I. Przebendowski dobra wejrowskie i rzucewskie Józefowi Przebendowskiemu za 511147 zł. pr. R. 1778 została tu otwarta szkoła ewang.; w mieście liczone podówczas 29 rodzin ewang. z 60 dziećmi. R. 1782 sprzedali wierzyciele dobra wejrowskie i rzucewskie angielskiemu konsulowi w Gdańsku bar. Aleksandrowi Gibsone za 400000 zł., od niego zaś nabył je r. 1796 hr. Keyserling za 200000 tal.; jego potomkowie jeszcze dziś je posiadają. R. 1780 było w mieście 568 mk. kat. i 262 ew.; 1817 r. liczone 137 dym. i 1069 mk.; r. 1828 było 178 dm. i 1398 mk.; r. 1868 było 3493 mk. (1862 kat., 1487 ew. i 144 żyd.). R. 1823 poświęcono kościół ewang. R. 1827 rozpadły się dobra wejrowskie i rzucewskie na dwa działy; pierwsze zostały w ręku Keyserlingów, drugie odziedziczył von Below. R. 1831 srożyła się tu cholera, tak że na nanickim polu założono omentarz choleryczny. W drugiej połowie b. w. musieli reformaci na rozkaz rządu opuścić siedzibę, ale staraniem wiernych stanął w krótkim czasie wspaniały budynek za miastem, dokąd się ojcowie przenieśli. Ale wnet potem r. 1875 wszystkie zakony męskie w dyecezyi zniesione zostały. Parafia katol. dekanatu puckiego, liczyła 1892 r. 5201 dusz. Kościół p. w. Trójcy Przenajśw., patronatu prywatnego, był pierwotnie w pruski mur stawiany; teraźniejszy, z cegły, został pobudowany r. 1754. Nowa wieża jest żelazna, miedzią pokryta. Duży dzwon pochodzi z r. 1645, średni z r. 1765. Przy kościele istnieje szpital dla 6 ubogich z miasta i bractwa: Szkaplerza św. od r. 1740 i trzeźwości od r. 1856. W skład par. wchodzi: Wejrowo, Nanie, Śmiechowo, Pętkowice i Biała. Do kościoła filialnego w Górze należą: Góra, Paradyz, Zelewo, Grabowino, Zamostne, Kniewo, Rybno, Rybinko, Warzkowo, Prynkowo, Przysnowo, Orle, Bolszewo, Lisewo, Hamerek, Słuchowo, Jeleniewo, Chynowo i Dąbrówka. Proboszczami byli: Grzegorz Bissert 1653—1657; Konstantyn Bekier 1659—1662; Andrzej Wagner 1664—72;

Daniel Curtius 1673—75; Jan Kazimierz Grażyński 1676; Mateusz Praetorius 1687—1704; Franciszek Walenty Ruthen 1705—1721(?); Paweł Łazarowicz 1718—1733; Kazimierz Kaszubowski 1735—38; Jan Radoszewski do r. 1741; Antoni Langhannik; Godfryd Makowski; Franciszek Greca 1768—1788; Andrzej Gube 1788—1825; Michał Wenzel 1826—1851; Józef Brill 1851; Jan Rook od r. 1861; Walenty Dąbrowski od r. 1887.

Wejrowski powiat był dawniej daleko większy, w r. 1861 obejmował 2633 mil kw., lecz w r. 1887 odłączono od niego nowo utworzony pow. pucki, tak że dziś obejmuje tylko 85122 ha (38811 roli orn., 4661 łąk, 26027 lasu). Okręgów wójtowskich liczy 20, miast 1, gmin 54, obwodów dominialnych 49, osad 305, domów 4028, dymów 7563, gmachów publicznych 18 (1885 r.). Mieszkańców było 1871 r. 36893, 1875 r. 37829, 1880 r. 39610, 1885 r. 40032. Katol. było 1885 r. 29442, ewang. 10321, dyssyd. 43, żyd. 226. R. 1890 liczone 41600 dusz, 30396 katol., 11003 ew., 44 sekt różnych, 214 żydów. Budżet powiatowy wynosił na 1890 r.: 121500 mk. Po W., które 1890 r. liczyło 5546 mk., drugą z rzędu osadą jest Sopot, gdzie było 4772 mk. W tych osadach są sądy okręgowe. R. 1892 liczył powiat 5253 dzieci szkolnych kat. i 1521 ew. Na północ graniczy powiat z pow. puckim, na wschód z zatoką pucką, na płd. z pow. gdańskim górnym i kartuskim, na zach. z pow. łęborskim. Głównymi rzekami są Reda i Łeba; z jezior zajmuje pierwsze miejsce jez. Żarnowieckie czyli Piaśnica, 8 klm. długie, 2 klm. szer. Drogi nie są zbyt liczne. Północną część pow. przerywna kolej gdańsko-szczecińska; stacje są w Lulinie, Wejrowie, Redzie, Chyloni, M. Kaczkach i Sopocie. Bitych traktów jest kilka: 1) gdańsko-szczeciński, 2) z Redy do Pucka, 3) z Chyloni do Kosakowa, 4) z Bolszewa do Rybna, 5) z Wołowej Karczmy do Pomieczyna, 6) z Kielna do Oliwy, 7) z Wejrowa na Piaśnicę do Krokowa, 8) z Wejrowa do Szynwałdu. Przy wyborach do parlamentu niem. wybiera powiat razem z puckim i kartuskim zawsze Polaka. *Źródła:* 1) Prutz Gesch. d. Kr. Neustadt, Gdańsk, 1872, str. 197—204; 2) Pielgrzym, 1871, Nr 19 i 1873, Nr 117—119; 3) Bau — u. Kunstdenkmäler d. Prov. Westpreussen (str. 50—53); 4) Westpreussisches Volksblatt, 1886, Nr 276 i nast; 5) Cenowa. Spis kaszubsko-słowiańskich nazwisk wszystkich miast, wsi i pustkowi w reg. gdańskiej, kwidzyńskiej i kaszubskiej. Świecie, 1866. *Ks. Romuald Frydrychowicz.*

Wejryszki 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Antolepty. Worotyń-

scy mają 59 dzies. (13 lasu, 5 nieuż.). 2.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 37 w. od Nowoaleksandrowska.

Wejsbachowka, mko nad jez. Krzywem, pow. przyłucki gub. połtawskiej, o 30 w. na płu.-zchd od Przyłuki, ma 257 dm., 1405 mk., 2 jarmarki.

Wejsbuny, dobra, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., gm. Opsa i Dryświaty, własność Mączyńskich, mają wraz z Matejkianami i Wasiliszczkami 1267 dzies. (16 $\frac{1}{2}$ lasu, 71 nieuż.).

Wejsce, w XVI w. *Weysce*, wś, pow. łowicki, gm. Jezioro, par. Kocierzew, odl. 12 w. od Łowicza, ma 46 dm., 338 mk. (30 protest.), 1151 mr. (w tem 466 mr. pastw. i 36 mr. nieuż.). W 1827 r. wś rządowa, ma 40 dm., 259 mk. Na początku XVI w. łany kmieci dawały dziesięcinę dziekanowi kolegiaty łowickiej, łany szlacheckie plebanowi w Kocierzowie, który od kmieci dostawał tylko kołędę po 2 gr. z łanu a od wójta po fertonie za dziesięcinę (Łaski, L. B., II, 240, 262).

Wejse al. *Wejsy*, fol., pow. kalwaryjski, gm. i par. Krakopol, odl. od Kalwaryi 38 w., ma 7 dm., 32 mk.

Wejsmuny, czy *Wejhmuny*, wś, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Merez (o 10 w.), okr. wiejski Rieczany, 45 dusz rewiz.; należy do dóbr Mokniuny, Mujzelów.

Wejsowo, także *Majackie* al. *Majdanne*, słone jezioro, w pow. iziumskim gub. charkowskiej, pod mtem Sławiańskim, ma do 500 saż. obwodu; bardzo głębokie. Dno i brzegi pokryte mułem słonym. Woda bardzo słona, zawiera w sobie, oprócz soli, chlorek magnezy i siarczan wapna.

Wejsuny 1.) niem. *Weissunen Gross i Klein*, dwie wsi nad jez. Niskiem, pow. jańsborski, st. p. Rudozanny. 2.) **W.**, leśnictwo, pow. jańsborski, st. p. Alt Ukta.

Wejszatys, rzeczka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Wenty. Przybiera od lewego brzegu strumienie Meżupis i Gajleszys.

Wejszkuny, wś nad jeziorem, pow. wileński, w 2 okr. pol., o 59 w. od Wilna, 10 dm., 92 mk. katol.

Wejszluny, wś, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty; włość. Kozłowski ma tu 24 $\frac{1}{2}$ dzies. (2 lasu, 71 $\frac{3}{4}$ nieuż.).

Wejsznaryszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 42 w. od Nowoaleksandrowska.

Wejszortany, zaśc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Hanuszyszki (o 5 w.), okr. wiejski Wackiszki, 3 dusze rewiz.

Wejszubka, zaśc. rząd. nad rzeką Miodukasztanką, pow. trocki, w 4 okr. pol., o 68 w. od Trok, 1 dm., 37 mk. (1 prawosł., 36 kat.).

Wejtele, wś, pow. dryssiński, gm. i paraf. Oświej.

Wejtkuszki, pow. wilkomierski, ob. *Wojtkuszki*.

Wejty, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 75 w. od Telsz.

Wejwery, wś nad rz. Jesią, pow. maryampolski, gm. i par. Wejwery, leży przy szosie warszawsko-kowieńskiej, odl. 364 w. od Warszawy, 19 w. od Kowna, 32 w. od Maryampola, najbliższa stacya dr. żel. Mawrucie, leży o 3 w. na wschód-płu. Wieś posiada kościół par. murowany, seminarjum nauczycielskie ze szkołą wzorową, stacyą pocztową (ostatnią przed Kownem), urząd gm., 81 dm., 637 mk., 55 os., 1319 mr. W r. 1827 było 30 dm., 249 mk. Do r. 1818 stała tu mała kaplica, na miejscu której wznosił Godlewski, dziedzie dóbr Freda, kościół drewniany, filialny do Godlewa. W r. 1853 Jozef Godlewski wznosił nowy kościół murowany. Wybudowanie kolei z Warszawy do Petersburga i z Kowna do Wierzbolowa wstrzymało żywy ruch podróży na szosie kowieńskiej. Stacya w W. opustoszała a obszerny budynek dawnej poczty, nabyty przez władzę naukową, służy dziś za pomieszczenie dla seminarjum nauczycielskiego, liczącego średnio około 100 uczniów. Wieś W. wchodziła w skład dóbr Freda. W. par., dek. maryampolski (dawniej sapieżyński), 2489 dusz. W. gm. ma rozległości 15860 mr. i 6133 mk. (33 prawosł., 134 prot. i 468 żyd.). Sąd gm. okr. II w Dębowej-Budzie o 13 w. W skład gm. wchodzi: Agliniszki, Bielewicze, Bilsk, Borsukinie, Dziewagoła, Giwie, Girniki-Morwa, Kieturakiszki, Kirsnakowizna, Kordaki, Koźliszki, Mawrucie, Nowina, Ogórkiszki, Pietkieliszki, Pobaliszki, Pobartupie, Pograndynie, Podejnipie, Pobajgtowie, Podrzecze, Pokiekle, Popilwa, Potarzynie, Pożery, Rumkie, Samaniszki, Skrawdzie, Stara-Ruda, Szylele, Tarputyszki, Uźbaliszki, Wejwery i Zoryszki-Wielkie.

Wejweryszki, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 61 w. od Wilna, 1 dm., 14 mk. katol.

Wekllice, niem. *Wecklitz*, wś nad rzeką Rogową, pow. elbląski, st. p. Gueldenboden. Istniał tu kiedyś stary gród pomorski, założony wśród Pogezanii lecz zniszczony przez Prusaków przed r. 1261.

Weklitz, ob. *Woeklitz*.

Wekofienec, węg. *Vekolyenecs*, wś a właścicielem ulica miasteczka Rozembarka, w hr. liptowskim, ma 471 mk.

Wekwiedzie, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawle, o 15 w. od Szawel.

Wel..., ob. *Wiel...*

Wel, dawniej *Wkra*, niem. *Welle*, w dok. z r. 1260 *Vela*, zwana niekiedy *Orzechówką* i *Dąbrówką*, rzeczka, w pow. lubawskim, bierze początek z jeziora we wsi Rumiana, przy granicy Prus wschodnich, przepływa jezioro Rumiańskie, należące do grupy jezior dąbrowińskich, i w początkowym biegu nosi nazwę Rumienicy. Od wsi Lesiak przybiera nazwę Wel, płynie granicą pow. lubawskiego i nioborskiego, zbacza na pld. aż pod Lidzbark, przepływa jezioro Lidzbarskie, następnie zwraca się ku ptn. i tworzy granicę pow. lubawskiego i brodnickiego. Przechodzi do pow. lubawskiego i uchodzi powyżej Bratyna do Drwęcy. Odprowadza wody jeziora przy wsi Kopaniarze i przyjmuje strugę Katlewkę pod wsią Grodziczno. Obraca kilka młynów i hamernie w Kurojadzie.

Welasto, ob. *Welesto*.

Welaten al. *Uszkulmen*, ws, pow. tyłżycki, st. p. Laugszargen.

Welawa al. *Wielawa*, niem. *Wehlau*, ob. *Itawa nad Preglem*. O traktacie welawskim z r. 1657 pomieścił obszerny artykuł J. Bartoszewicz w Encykl. Orgelbr. p. t. Welawski pokój.

Welbachy, niem. *Eulensch* al. *Eilbach*, węg. *Welbach*, ws, w hr. spiskim, pow. lewockim, w wąskiej kotlinie górskiej, na pld. od Podegrodzia Spiskiego (Szepés Varalja), o 2 klm. na zach. od Włachów (*Wallendorf*). W r. 1890 było 91 dm., 597 mk., 525 Słowaków, 33 Niemców, 7 Madziarów i 32 innej narod., 580 rz.-kat. i 17 izr. Obszar wsi wynosi 2478 mr. Wieś wspomniana już w dok. z r. 1209. Kościół paraf. erekcyi nieznaney, istniał już r. 1672. Izraelici mają synagogę w Podegrodziu Spiskim. W. należą do sądu powiat. w Podegrodziu Spiskim i urzędu podatk. w Lewoczy. *W. H.*

Welbiany, ws, pow. rossieński, paraf. Kielmy.

Welden, łotew. *Welde*, dobra prywat., w okr. i pow. hazenpockim, par. ambożeńska (Kurlandya).

Welejte, ob. *Weljati*.

Welekiemie, ws i dwór, pow. poniebieski, w 2 okr. pol., o 33 w. od Poniewieża.

Welerowo, dobra, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 17 w. od Kowna.

Welesa, rzeka, w gub. smoleńskiej, lewy dopływ Dźwiny. Wypływa z błotnistej lasu, w pow. bielskim, w pobliżu granicy gub. twerskiej, płynie lesistemi okolicami na pld. do wsi Siemionowskie, pod którą przerywa trakt z Białego do Toropca (w gub. pskowskiej); dalej zmienia kierunek na pld.-zachd. i płynie prawie równolegle do Dźwiny wąską doliną, zarosłą lasem jodłowym i sosnowym, do wsi Bondarewoj, poniżej której brzegi jej

są urwiste, piaszczyste, miejscami kamieniste. Długość biegu 73 w., szerok. od 1 do 20 saż., niezbyt głęboka. Od ujścia rzki Arbuzowki W. podczas przyboru wiosennego jest spławna. Są na niej trzy stałe mosty, obraca trzy młyny wodne i 1 tartak. Przybiera: Arbuzowkę, Kamionkę, Sereżenkę, Krapiwnę, Uszyce, Rudnię i Trośnicę.

Weleśnica 1.) *Dolna* i *Górna*, dwie wsi, pow. nadworniański, 18 klm. na ptn.-wsch. od sądu pow. w Nadwórnie, 8 klm. od urz. poczt. w Ottynii. Na ptn. leżą *Fawryłówka* i *Wolosów*, na ptn. *Kamienna*, na ptn.-wsch. i wsch. *Winograd* (w pow. tłumackim). Zach. część obszaru przepływa *Worona* i jej lewy dopł. pot. *Poliński* al. *Rakitna*, obok środkiem obszaru płynie *Weleśnica*, prawy dopł. *Worony*, a wzdłuż granicy wschd. *Stebnik*, też prawy dopł. *Worony*. W dolinie *Weleśnicy* leżą zabudowania. Wznies. obszaru sięga na wschód 342 mt. Włas. więk. w W. Dolnej ma roli or. 32, łąk i ogr. 116, pastw. 88, lasu 249 mr.; włas. mn. roli or. 104, łąk i ogr. 29, pastw. 7 mr.; włas. więk. W. Górnej roli or. 4, łąk i ogr. 39, pastw. 1; włas. mn. roli or. 205, łąk i ogr. 181, pastw. 9 morg. W r. 1880 było w W. Dolnej 31 dm., 145 mk. (139 gr.-kat., 3 izr., 3 innych wyzn.); w W. Górnej 47 dm., 237 mk. w gm.; 2 dm., 11 mk. na obsz. dwor. (198 gr.-kat., 17 rz.-kat., 24 izr., 9 innych wyznań; 222 Rus., 18 Pol., 10 Niem). Par. rzym.-kat. w Ottynii, gr.-kat. w Winogradzie. We wsi jest cerkiew i szkoła etat. 1-klas. Za czasów Rzpltej należała ws do dóbr kor., dzierżawy Bratkowce, w ziemi halickiej. Dokum. d. 27 list. 1687 zezwała Jan III Albertowi Kosowi, sędziemu ziem. buskiemu, zrzec się dożywocia na dobrach król. *Weleśnica* na rzecz *Józefa Potockiego*, ststy kołomyjskiego (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 171, str. 37; ob. także Rkp. w Bib. Ossol. Nr. 2127, str. 12, Lustr. star. halickiego w r. 1556 i 1661, i Rkp. w Bib. Ossol. Nr. 1892, str. 40, Lustr. star. halickiego w r. 1765). 2.) **W.**, ob. *Weleśniczka*. *Lu. Dz.*

Weleśniczka al. *Weleśnica*, *Weleśniczka Lesna*, część Majdanu Górnego, pow. nadworniański.

Weleśniów, ws, pow. buczacki, 18 klm. na pld.-zach. od Buczacza, 8 klm. na pld. od Monasterzysk (sąd pow. i urz. poczt.). Na ptn. leżą *Dubienko* i *Barysz*, na wsch. *Barysz*, na pld. *Zaleszczyki Małe* (al. *Zalesie*), na zach. *Komarówka*. Zach. część obszaru przepływa *Koropiec*, lewy dopł. *Dniestru*. W jego dolinie leżą zabudowania. Wznies. sięga na wsch. do 387 mt. Włas. więk. ma roli mr. 48, łąk i ogr. 7, pastw. 93, lasu 272 mr.; włas. mn. roli or. 345, łąk i ogr. 192, pastw. 24 morg. W r. 1880 było 106 dm., 598 mk. w gm.; 3 dm.,

15 mk. na obsz. dwor. (461 gr.-kat., 146 rz.-kat., 6 izr.; 572 Rus., 35 Pol., 6 Niem.). Par. rzym.-kat. w Baryszu, gr.-kat. w miejscu, dok. buczacki. Do par. należą: Dubienko i Zalesie. We wsi cerkiew p. w. św. Mikołaja i szkoła etat. 1-klas. *Lu. Dz.*

Welesto al. *Welasto*, jezioro, w pow. porscheckim gub. smoleńskiej, na pld. od jeziora Moszne.

Weliampel, folw., pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Rogowo, własność Mikuliczów, ma 120 $\frac{1}{2}$ dzies. (30 lasu, 3 nieuż.).

Welianowo, wś, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 52 w. od Kowna.

Weliczna al. *Welka-Wes*, weg. *Nagyfalu*, miasteczko, w hr. orawskim, nad rz. Orawą. Ma kościół paraf. katol. i kościół ewang., synagoga, kilka młynów wodnych, 1181 mk. W tutejszym kościele przechowywano archiwum hrabstwa, zgorzałe w r. 1690. Ludność trudni się rolnictwem, chowem bydła. Gleba urodzajna.

Welin 1.) al. *Księżyki*, część Ponikowicy, pow. brodzki. 2.) **W.**, grupa domów w Rażniewie, pow. brodzki.

Welinów 1.) folw., pow. miechowski, gm. Rzerzuśnia, par. Czaple. 2.) **W.** al. *Litwa*, folw. na obszarze majoratu Przewłoka, w pow. radzyńskim; ob. *Przewłoka* 2.).

Velissa, rzka, ob. *Piastenica*.

Weljati, weg. *Velejte*, wś, w hr. ziemnieńskim (Zemplin). Kościół filial. katol., parafia gr.-katol., stacya I weg.-galic. kolei żelazn., st. poczt. i tel., 887 mk.

Welk (niem.), ob. *Welk*.

Velka, ob. *Wielka*.

Welkemuja al. *Welkersame-muja* (lotew.), niem. *Hohenbergen*, dobra prywat., w pow. wendeńskim gub. ryskiej, parafia Stary-Pebalg. Do dóbr należą folw.: Jabłoński al. Jabaliński i Seehof.

Welkenhof, nazwa niem. Mościszewa, w pow. szubińskim (Żnin), nadana około r. 1830, nie utrzymała się.

Welkersdorf, 1372 *Wolfkersdorf*, 1386 *Walckersdorf*, dobra i wś, pow. lwowski (Szląsk), par. ew. w miejscu, kat. Greiffenberg. W r. 1885 dobra miały 146 ha, 3 dm., 4 mk. ew.; Obszar leśny miał 251 ha, 2 dm., 8 mk. ew.; wś 1091 ha, 259 dm., 1204 mk. (kat. 13). Kościół par. ewang., kościół katol. filialny, szkoła ew. i katol., zamek, park, piec wapienny, łomy wapienia. W pobliżu wsi, na górze zwanej Talkenstein, wznosił w r. 1207 ks. Henryk Brodaty zamek dla obrony od Czechów. Zamek ten po wygaśnięciu książąt na Jaworze przeszedł w XIV wieku pod władzę Czechów. Panowie z Talkenbergu bywali teraz burgrafami zamku i założyli tu swe rozbójnicze gniazdo. Odznaczał się zwłaszcza Ber-

nard około r. 1432. Na prośbę mieszczan Loewenberga i innych miast Mateusz, król węgierski, polecił r. 1476 swemu namiestnikowi szląskiemu zburzyć ten gród, czego tenże dokonał z pomocą mieszczan. Zamek zaś i wś W. otrzymało miasto Loewenberg. Potomkowie tych burgrafów odebrali po śmierci Matyasa mieszczanom zamek i dobra W. w r. 1491 i ułożyli się następnie z mieszczanami. Po r. 1531 dobra przeszły w inne ręce. Po między posiadaczami był także feldmarszałek hr. Dybicz Zabałkański. Reformacya wprowadzona tu została r. 1544. Nabożeństwo wznowiono r. 1742. Obecny kościół stanął r. 1753. *Br. Ch.*

Welki, wś, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Tołoczmany, o 11 w. od Wołkowyska, wraz ze wsią Pućki ma 248 dzies. (41 łąk i pastw., 7 nieuż.).

Welkota al. *Wolkota*, rzeka, w gub. pskowskiej, prawy dopływ Dźwiny. Bierze początek w pow. chołmskim, płynie na pld.-wschd wśród lesistych brzegów, miejscami wśród zalewnych łąk, przepływa jeziora: Zabołotie, Welkota, Wielkie i Małe Kamienne, Długie (Dołgoje), Ottołowo i Ochwat-Żadanje i ubiegłszy 50 w. uchodzi do Dźwiny. Szeroka do 6 saż., podczas przyboru zaś do 40 saż.; głębokość nieznaczna, bieg powolny. Spław drzewa nieznaczny.

Welkun, rzka, w pow. Erwalen (Kurlandya), dopływ rz. Wiejkiej Roi (Rohja).

Welkwidis, rzeczka, w gub. kowieńskiej, praw. dopływ Muszy (Muchy). Przybiera od lew. brzegu strumień Nurupis.

Wellarags (lotew.), pow. hazenpocki, ob. *Steinort*.

Welle, rzeczka, ob. *Wel*.

Wellenhof, dobra i wś, pow. nissański, par. ew. Nissa, kat. Mittel Neuland. W r. 1885 dobra miały 135 ha, 4 dm., 43 mk. (ew. 4); wś 52 ha, 47 dm., 336 mk. kat.

Wellen-See, jezioro, w pow. waleckim, w pobliżu Waleza.

Welnau (niem.), pow. gnieźnieński, ob. *Kiszkowo*.

Welnia 1.) folw., pow. mściśławski, od 1878 r. własność Izmajłowiczów i Szostkiewiczów, 255 dzies. (41 roli, 16 łąk, 178 lasu). 2.) **W.**, tamże, od 1858 r. Łosowskich, 168 dzies. (28 roli, 26 łąk, 95 lasu). 3.) **W.**, tamże, od 1876 r. Rajewskich, 132 dzies. (38 roli, 12 łąk, 60 lasu).

Welnicze, wś nad Ikwą, pow. dubieński. gm. Kniachynin, o 28 w. od Dubna (st. dr. żel.), st. poczt. Młynów (o 15 w.), ma 70 dm., 559 mk. prawosl., 3 katol., 16 żydów. Posiada cerkiew p. w. Podniesienia krzyża św., z drzewa wzniesioną w 1877 r. kosztem parafian i

uposażoną 30 dzies. ziemi. Cerkiew filialna we wsi Rudlew (o 2 w.).

Welpesie, al. *Wolpesie*, *Welpesy*, wś i dwór nad Dubissą, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, par. Lidowiany, o 13 w. od Rossień. Suchoccy mają w W. i Bogdaniszkach 240 dzies. (33 lasu, 7 nieuż.).

Welsaz, *Welsaze* (niem.), ob. *Wieldzadz*.

Welse, *Welza* al. *Welsza*, rzeka, w Kurlandyi, dopływ Wenty z prawej strony; w parafii Goldingen płynie na przestrzeni 70—80 st. pod ziemią.

Welse, rzeka, lewy dopływ Odry dolnej, dziś złączona z rz. Bandow, prawym skanalizowanym dopływem rz. Wkry (Ucker).

Welsen, folw. dóbr koron. Goldingen, w okr., pow. i par. Goldingen (Kurlandya).

Welsk, mto pow. gub. wołogodzkiej, nad rz. Wela, pod 61°5' pń. szer. i 59°49' wschd. dług., o 267 w. na pń.-wschd. od Wołogdy, miało (w 1861 r.) 202 dm. (109 murow.), 17 sklepów, 9 ulic, 1 plac, 2 cerkwie (1 murow.), 957 mk., szkołę cerkiewną, szpital miejski na 10 łózek. Do miasta należy 2259 dzies.; dochody w 1861 r. wynosiły 1395 rs. W t. r. było w mieście 11 zakładów, przemysłowych (3 terpentyniarnie i 8 fabr. sadzy); 49 rzemieślników. Mieszczanie zajmują się rolnictwem, kowalstwem i drobnym handlem. Targi odbywają się co tydzień, corocznie zaś 1 nieznaczny jarmak. Istniało już w 1137 r. jako główne sióło welskiej włości, w 1397 r. zajęte przez w. ks. moskiewskiego Bazylego Dmitrowicza. W 1611 r. zajęte przez atamaną Zaruckiego, a w 1613 r. przez wojsko polskie, co powtórzyło się w 1614 i 1619 r.; od 1780 r. mto powiatowe.

Welski powiat leży w pń.-zchd. części gubernii i zajmuje 494·7 mil al. 23936 w. kw. Powierzchnia równa, poprzeczynana głębokimi dolinami Wagi, Weli, Podsogi, Kokszeni i Ustii. Gleba gliniasta, miejscami ilasta i piaszczysto-gliniasta. Główna rzeka Waga, należąca do powiatu na przestrzeni 160 w. i przybierająca w jego granicach: Peźmę, Kuloj, Welę i Ustie z Kokszeną. Jeziora liczne, zwłaszcza w pń.-zchd. błotnistej części powiatu. Najważniejsze z nich Wierohnie-Kubińskie. Oprócz części pń.-zchd. błota zalegają i pń.-wschodni zakątek. W r. 1861 było w powiecie (bez miasta) 77162 mk., zamieszkujących 825 osad, mających 9329 dm.; cerkwi było 50. Pod rolą było 84073 dzies., pod łąkami 44458 dzies., pod lasami 1782302 dzies. (t. j. $\frac{3}{10}$ ogólnej przestrzeni). Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, uprawą lnu, hodowlą bydła (13270 sztuk koni, 21600 bydła rogatego, 18894 owiec, 2700 trzody chlewnej, przemysłem leśnym, głównie pędzeniem smoły i terpentyny, dalej obróbką i spławem drzewa

oraz myślistwem. Przemysł fabryczny w 1861 r. reprezentowany był przez 54 terpentyniarnie (z produkcją 30600 rs.), 30 smolarni i dziegiarni (10000 rs.), 38 fabryk sadzy (4000 rs.), 12 garbarni, 13 farbiarni, 15 cegielni i 1 fabr. papieru (z produkcją na 120000 rs.). Handel nieznaczny. W powiecie odbywa się corocznie 10 jarmarków.

Welsnów, ob. *Walsnów*.

Welsow al. *Velstow* (niem.), ob. *Wielestowo*.

Welsza, rzka, ob. *Welse*.

Weluta, *Wieluta*, ob. *Wołuta*.

Welwecie, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Gruździe, o 34 w. od Szawel.

Welza, ob. *Welse*.

Welże, wś i folw. nad rz. Niewiązą, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 5 w. od Poniewieży.

Welajcie, wś, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 49 w. od Telsz.

Welcz 1.) *Wielki* al. *Wolczyce* i *Wolcz*, niem. *Gr. Wolz*, wś na praw. brzegu Wisły, pow. grudziądzki, st. poczt. i szkoła 3-klas. symultanna w miejscu; paraf. kat. Mokre; 1169 ha (553 roli orn., 125 łąk, 7 lasu); 1885 r. 159 dm., 219 dym., 987 mk., 112 kat., 862 ew., 13 dysyd. Mieszkańcy trudnią się uprawą tytoniu. W. wspomniany jest już w dok. z r. 1294, w którym zachodzi w ugodzie między bisk. pomer. Henrykiem a w. m. krzyżackim Meinhardem z Querfurtu jako wś graniczna p. n. Woltschitz. Odtąd miała należeć do bisk. chełmińskiego. Według ksiąg szkodowych z r. 1414 poniosła wś (Wolize) 400 grzyw. szkody. R. 1432 odnawia komtur grudziądzki Bohemund Brendel przywilej wsi Wolfswaldt (t. j. Welcza), nadając mieszkańcom 52 włók na prawie chełm., sołtysowi zaś 4 wolne włóki i trzeci fenik kar, wyjąwszy sady drożne. Proboszcz dostaje 2 włóki wolne. Od reszty włók mają płacić po 1½ grzyw. i po 2 kury na św. Marcin, oprócz tego 16 kor. żyta i 16 kor. pszenicy do zamku, a proboszczowi po 1 kor. żyta i tyleż jęczm., także na św. Marcin dawać. We wsi będą dwie karczmy, z których każda będzie czynszowała jakoby od 1 włóki; nadto każdy karczmarz ma płacić po 3 grz. i służbę czynić w wyprawach. Niziny i łącha policzone są jako włóki. Własze mają mieszkańcy wolną rybitwę. Jeżeli przy nowych pomiarach wykaże się nadwyżka, to ma zostać dołączona do lasu naszego, jeżeli się wykaże brak, doda się każdemu od boru w dwójnasób. Wskutek strat, które poniosły niziny, będą mieszk. wolni od tłoki, za co jednak mają płacić 17 grz. rocznie i czynić służbę wojenną. Wreszcie powinni groble utrzymywać. Dan w Grudziądzu w dzień św. Andrzeja. R. 1438 wykazują tu rejestry czynszowe 45 włók osiadłych i 2 karczmy.

Później, wskutek wojen i wylewu Wisły, wieś prawie całkiem spustoszała, dla tego w drugiej połowie w XVI w., prawdopodobnie r. 1560, osadzono tu menonitów, z Holandyi sprowadzonych. Tak powstała pierwsza osada menonicka w tych stronach. R. 1604 wydzierżawia ssta grudziądzki Maciej Konopacki menonitom weleckim 39 włók na lat 40, za opłatą 400 fl. rocznie, z nadmienieniem, że po upływie tych lat będzie im i ich spadkobiercom w pierwszym rzędzie przysługiwało prawo nabycia włók na własność. R. 1661 przerwała Wisła groblę i wyrzadziła szkodę, tak że czynsz z 14 włók niższy być musiał na 140 fl. jak opiewa lustracya z r. 1664. Sołtys posiadał jeszcze 4 wł., ale zapiaszczone, dla tego otrzymał 4 inne w ziemi pustej. I on nie mógł czynszu w kwocie 20 fl. opłacać, ponieważ zabudowania w wojnie szwedzkiej spalone zostały. Według lustr. z r. 1765 mieszkali w Wełczu osadnicy noszący nazwy niemieckie przeważnie. Siedzieli oni na 31 włók. 9 morg. wydzierżawionych im na lat 40 przez sstę Golza r. 1763. Płacili od nich 313 fl., a za używanie zakurzewskich i t. z. Wielkich gór 46 fl. rocznie. Sołtysem był Jan Schwarz, który płacił 40 fl. kanonu i 15 fl. kwarty. Według topogr. Goldbecka z r. 1789 było 52 dymów. R. 1833 wydał rząd pruski 38 osadnikom wś na własność. Tutejszy kościół katol., p. w. św. Jana Chr., patronatu rządowego został r. 1737 na nowo odbudowany. Należy jako filia do Mokrego, choć jeszcze r. 1641 był parafialny. Wsi, filialne są: D. i M. Wełcz, Rundewiese i Rusinowo. W przywileju z r. 1434 wyznaczono dla proboszcza 2 włóki. Według wizyty Strzesza z r. 1667—72 był kościół w ruinie. Mesznego pobierał prob. z Mokrego dawniej z D. i M. Wełcza razem 50 kor. żyta i tyleż owsa. Ale podówczas wskutek powodzi dawał D. Wełcz tylko 14 kor. żyta i tyleż owsa, M. W. zaś tylko 10 kor. jęczm. W D. W. było tylko 2 kat., w M. W. sami menonici (ob. str. 184). Włóki kościelne zostały podzielone na 8 parceli, z których kanon pobiera proboszcz w Mokrem. 2.) *W. Mały*, niem. *Kl. Wolz*, wś, tamże, 165 ha (84 roli orn., 4 łąk, 2 lasu); 1885 r. 10 dm., 15 dm., 92 mk., 6 kat., 86 ew. R. 1619 została wś ta puszczo-na menonitom na 40 lat, za opłatą 250 zł. czynszu. Lustracya z r. 1664 opiewa, że wskutek wylewu Wisły musiano czynszu niżyc na 160 fl. R. 1754 puszcza ssta grudziądzki Jerzy Mniszek 4 wł. w M. W. czterem osadnikom niem. w dzierżawę; czynszu mieli płacić 120 fl., a za warzenie piwa 12 fl. R. 1833 nastąpiło i tu uwłaszczenie 5 osadników. Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczyła wś 9 dym. (ob. „Gesch. des Grauden-

zer Kr.“ von Froehlich, I, str. 348 — 352). 3.) *W.*, niem. *Wolz*, leśn., pow. grudziądzki, par. kat. Rogóźno, obwód domin. nadleśn. Jamy; 1 dm., 7 mk. *Kł. Fr.*

Wełcza, attynen. do folw. Łuszczewek, w pow. błońskim.

Wełdzierz, wś, pow. doliniański, 12 klm. na pld.-zach. od Doliny (sąd pow. i st. kol.), urząd poczt. w miejscu. Na pln. leży Pacyków, na wsch. Grabów, na pld. Lolin i Teresówka, na zach. Nowoszyn i Mizuń. Środkiem obszaru płynie Świca, która dzieli się tu na ramiona i przyjmuje dopływy, z których znaczniejszy pot. Łuszecki (od lew. brz.). Zabudowania wsi leżą w dolinie Świcy. Na pln.-wsch. od nich leży Kupłowice (al. Kupłowica), hamernia żelaza. Na pln.-zach. wznosi się szczyt Kiczarka (516 mt.), na pln.-wsch. Kuszeza (592 mt.). Własność większa tu i w Ludwikówce, Maksymówce i Teresówce ma roli or. 85, łąk i ogr. 189, pastw. 594, lasu 9422 mr.; wł. mn. roli or. 1181, łąk i ogr. 1645, pastw. 1644, lasu 54 morg. W r. 1880 było w Wełdzierzu 298 dm., 1665 mk. w gm.; 26 dm., 279 mk. na obsz. dwor. (1114 gr.-kat., 377 rzym.-kat., 391 izr., 62 innych wyzn.; 1146 Rus., 297 Pol., 437 Niemców, 7 innej narod.). Par. rzym.-kat. w miejscu, dek. doliniański. Do parafii, ustanowionej w r. 1846 z funduszu religijnego, należą: Engelsberg (al. Anielówka), Jelemie, Kalna, Lolin, Ludwikówka, Maksymówka, Mizuń Nowy i Stary, Niagryn, Nowoszyn, Pacyków, Seneczów, Sołotwinka, Teresówka, Wyszaków i Zakła (przys. Wełdzierza). We wsi jest kościół drewniany, konsekrowany w r. 1868 p. w. św. Józefa. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. perehijski. Do par. należy Nowoszyn. We wsi jest cerkiew p. w. św. Bazylego, szkoła etat. 1-klas. i tartak parowy. W os. Maksymówce istniała huta żelazna i miedziana, tudzież fabryka maszyn. O fabryce cementu w W. czyt. Gaz. lwowską (r. 1875, Nr. 105). O nafcie w W. czyt. Jahrb. des geolog. Reichsanst. (1881, str. 158). O polowaniu na głąszce w lasach W. pisał Leopold hr. Starzeński (Łowiec, 1880, str. 91). Obecny właściciel B. Popper, zdziałał wiele dla podniesienia tego miejsca, zwłaszcza w zakresie gospodarstwa lasowego. *Lu. Dz.*

Wełecz, wś i folw., pow. stopnicki, gm. i par. Busk, leży przy szosie z Pińczowa do Buska, o 3 w. na zach. od tej ostatniej osady. Na północ od wsi rozciąga się lesiste płaskowzgórze, wznies. 980 st. n.p.m., podczas gdy wś leży na wzn. 800 do 840 st. Folw. W. stanowi majorat rząd. pułk. Bakonina. We wsi szkoła początkowa. W 1827 r. wś rząd., ma 90 dm., 699 mk. W połowie XV w. wś królewska W., w par. Busko, miała 24 Jan. km.,

z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 30 grzyw., płacono klasztorowi pińczowskiemu. Były tam 3 karczmy, z tych 2 królewskie; płaciły dziesięcinę klasztorowi; 5 zagr. z rolą także dawało klasztorowi. Folwark królewski płacił dziesięcinę, wartości 2 seksagen, kustodyi św. Floryana w Krakowie. Dwa łany sołtysie dawały dziesięcinę do Pińczowa (Długosz, L. B., I, 488 i III, 133). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1579, wś królewska Welecz w par. Chotel Zielony (?), miała 21½ łan.; 4 zagr. z rolą, 4 chał., 6 kom., 8 biednych, 1 rzem. (Pawiński, Małop., 210). W r. 1770 Welecz, dzierzawa królewska, zostawała wraz z wojtostwem w posiadaniu Piotra Dembińskiego, chorążycza zatorskiego. Płacił on kwarty 622 zł. 16 gr. a hiberny 542 zł. 26 gr. *Br. Ch.*

Welk, niem. *Welk*, wyb. do Sierakowie, pow. kartuski.

Welna 1.) *Vna* w r. 1136, *Welma* r. 1280, ztąd *Welma*, *Velina* r. 1422, *Welnia*, rzeka, prawy dopływ Warty, poczyna się w pow. gnieźnieńskim (Witkowo), na płn. zach. krawędzi lasów skorzęcińskich, o 6·5 klm. na pld.-zach. od Trzemeszna, 2000 kroków na wschód od wsi Lubochni i 200 kroków od os. Zdroje, w okolicy wznies. 120 mt. npm. Pły nie ku północy, przecina drogę z Lubochni do Trzemeszna, przy której obraca młyn (Czar towiec ?), wchodzący w skład gm. Lubochnia (niegdys klasztoru trzemeszeńskiego) i wpły wa do jez. Modrze (97·8 mt. npm.) ubiegłszy 6 klm. Łączy Modrze z jez. Wierzbiezan (97·5), uważanem przez niektórych za jej źródło; ztąd płynie do jez. Jankowskiego (95·5), przerysając tor dr. żel. gnieźn.-ino wrocławskiej. Z jez. Jankowskiego, które Długosz (Hist., I, 20) uważa za jej źródło, zabrawszy od zach. odpływy dwu stawów, zdąża w poprzek traktu gnieźn.-trzemeszeńskiego, zabierając wodocięki z wsi postron nych, zdąża do jez. „Łęgi“ (95·3) zwanego i zasilanego odpływem jez. Strzyżewskiego na północy i sieci jezior (Skrzynka, 103·5 i So winek, 100·5 mt. npm.) na pld.-zachodzie od strony Gniezna. Z jez. Strzyżewskim spły wała dawniej do W. rz. Piszczyk, połączona z odpływami sieci drobnych jezior, z których Sykuła (103·4) zlewa się na północy z drugą siecią jezior, mających spadek ku północy i spływających do jez. Ziolo. Obecnie ginie Piszczyk w błotach strzyżewskich. Z jez. Łęgi płynie W. do Jeziorzańskiego (95 mt.), prze rzytna drogę z Gniezna do Jeziorzan w pobli żu osad: Orchoł (Warchoł) i Pytlewo. Do te go jeziora, tworzącego z Piotrowskiem jednę całość, wchodzi przy wsi, także Welną zwa nej, i opuszcza takowe na wysokości Korzecza na; przy leśniczówce Brody przecina drogą

z Łabiszynka do Mięcierzyna, a 400 kroków dalej przyjmuje z lew. brzegu odpływ długiej sieci jezior z pod Gniezna (Jelonek 105·4, Krzyżowe 103·5, łączące się na wschodzie z Winiarskiem 104·5 i Pyszczyńskim 102·6 mt. npm.) i tak zasilona wpływa do jez. Ła wiczno (94·1), ztąd zaś w poprzek drogi z Dębłowa do Gościeszyna, do jez. Biskupiec (93·9). O 750 kroków po wyjściu z jeziora tego, przy Biskupicach, przyjmuje W. z lew. brzegu odpływ sieci jezior z obszaru Dziadko wa, ze spadkiem ku wschodowi (Głębokie 98·3, Mielno 96·9 i Głęboczek 94·3 mt. npm.). Na tym obszarze poczyna się także druga sieć jezior z spadkiem ku północy: jez. Mszonek (99·2) spływa do jeziora Dziadkowskiego (93·8), które przyjąwszy trzecią sieć jezior z spadkiem ku pold. (Koldrąbskie 95, Niedź wiedzkie 94·7, Redeckie 94 i Kowalewskie 93·9 mt. npm.) odpływa do jez. Ziolo (93·7). Do tego jeziora zdąża W. wśród łąk torfistych, tworząc na wysokości Cotonia jez. Rżasno (93·8); w swym półtrzeciomiłowym przebiegu, z pod Wierzbiezan do Ziola, odgraniczała do r. 1887 powiat gnieźnieński od mogilnickiego. Granicę tych powiatów pociągnięto środkiem rzeczono jeziora. Z Ziola wydobywa się W. pod Rogowem i wchodzi do jez. Rogow skiego (93·5), zasilanego odpływem sieci je zior na Kaczkowie (Kaczkowskie 94·7, Wol skie i Izdebno 94·3 mt. npm.), i odpływem 2 jezior b. n. z pod Grochowisk, na północy, tu dzież zbytmi wodami stawu Żórawinieckie go (102·7) na zachodzie. Pod Szkółkami, w pow. mogilnickim, opuszcza W. jez. Rogow skie i wpływa do jez. Tonowskiego (93·4), którego część pold. należy do Skórek w pow. węgrowskim; ztąd aż do ujścia Rudki, w po bliżu Rogoźna, odgraniczała niegdys Wielko polską, w dawnem tej nazwy znaczeniu, od Pa łuk, czyli powiat gnieźnieński od kcyńskiego. Pierwszą osadę, którą tu spotyka, jest Wie wiórczyn, leżący wprost Skórek. Wychodząc z jeziora Tonowskiego zmienia bieg ku póln.- zach.; pod Żernikami przyjmuje z praw. brze gu strugę od Obiecanowa, oblewa drugą swej nazwy wieś, płynie na Zrazim, potem na Ja nówiec, gdzie się zasila z lew. brzegu płynącą od Bielana strugą i przecina trakt i tor dr. żel. gnieźn.-nakielskiej. W dalszym biegu spo tyka się pod Dziekczynem z drogą wiodącą z Brudzynia ku pold., następnie, pod Tumi dajem z drogą od Mirkowiczek do Gorzewa. Przed Mieściskiem rozdziela się W. na dwa ramiona, które się zbiegają w jedno koryto na obszarze Rąbczyna. Północne ramię po łączone jest przekopami z jez. Stępuchow skiem, którego zbytmi wody odprowadzone są z odmiennym spadkiem do jez. Łekneńskie go, spływającego z jez. Rgielskiem także do

Wełny. Połd. ramię płynie głównym korytem na Koźlankę i Mieścisko, gdzie przecina drogę idącą z Zakrzewa; potem obraca młyn Rudę, zabiera z lew. brzegu strugę od Jaroszewa; przy Rudzie tworzy łachę i skręca ku półn.-zach. Dolina, którą płynie od Zrazimia do Rudy, pochyla się od 94·6 do 85·5 mt. n.p.m.; o 2 klm. ztąd schodzą się oba ramiona, które jednym korytem zdążają na Sady i Straszewo do Wągrówca, zabierając różne wodocięki z osad postronnych. Przy Straszewie spotyka się W. z drogą wiodącą do Ochodzy, a tuż przed Wągrowcem przyjmuje z praw. brzegu Nielbę, odpływ sieci jezior z pod Łekna (Rgielskie 84·6, Łekneńskie 84·8 i Redgoskie 87·6 mt. n.p.m.). Nieopodal rozdziela się znów na 2 ramiona, z których półn. płynie środkiem Węgrówca, obracając młyn, a drugie wzdłuż połd. krawędzi miasta. Na zach. kresach miasta zabiera półn. ramię odpływ sieci jezior ciągnącej się z pod Gołańczy, wprost którego idą bity trakt rogoziński i droga żel. z Rogoźna do Domaśławka. Tę sieć główniejszą tworzą jeziora: Durowskie (78·1), Kobyleckie (78·7), Bukowieckie (79), Grylewiec (79·3), Podjezierskie (81·1), Chawłodno i Smolarskie. Oba ramiona zbiegają się tuż za Wągrowcem i wchodzą do jez. Łęgowskiego (77·4), zasilonego na połdniu jez. Wiatrowskiem (77·8), którego zbyt nie wody odprowadza przekop wprost do W. Wprost Łęgowa wychodząc z jez. Łęgowskiego, pędzi W. młyn Ostrowski, potem skręca ku połd.-zach., mija Pokrzywnicę, przecina dwoma ramionami drogę do Wiatrowa i przed młynem Prusieckim zasila się z lew. brzegu odpływem jez. Prusieckiego (77), które na połd. przyjmuje powstające na Lechlinie pasmo drobnych zbiorników. Te wody oddzielają się przy Frankowie ku zach. i z jez. Czarnem (72) w lasach siernieckich spływają do Wełnianki (dopł. Wełny). Za młynem Prusieckim trakt rogozińsko-węgrowiecki przecina oba ramiona Wełny, które nieopodal zlewają się znów w jedno koryto. W Prusicach spotyka się W. z drogą idącą z Jakubowa; przy Biniewie opuszcza pow. wągrowiecki, wchodząc do obornieckiego; o 1000 kroków ztąd obraca młyn w Cieśli, kędy idzie droga z Holendrów Potulickich do Rogoźna, i zasila się z praw. brzegu Potulicą, czyli połączoną Rudkę z Tymienicą, z którymi zdąża pod Rogoźno; tu przyjmuje z lew. brzegu przebiegającą jezioro rogozińskie Wełniankę (ob.). Dolina, którą płynie od Rudy Mieściskiej do Cieśli, pochyla się od 85·5 do 71·9 mt. Przy Rogoźnie zmienia W. bieg swój ku zach., a w miejscu, gdzie się spotyka z drogą żel. pozn.-pilską, skręca ku połd.-zach. i w tym kierunku wije się, tworząc łachy, aż do ujścia.

O 800 kroków od tego zakrętu przyjmuje z praw. brzegu strugę od Sokołowa; potem przecina trakt z Ryczywoła do Rogoźna, obraca młyn na Rudzie Rogozińskiej i nieco dalej Nowy młyn; następnie mija Żółcin i holendry, Dziewczą Strugą nazwane; w dalszym biegu oblewa trzecią swej nazwy osadę, gdzie obraca młyn; potem mija Złote góry (wzgórza lesiste, wzn. 80 mt. n.p.m.), obraca młyn Jaracz, a przy młynie Rożnowskim przyjmuje z praw. brzegu Golicę (Flinta). Następnie płynie mimo Holendrów Różnowskich, osad: Toepferort i Burzykowo; poniżej Burzykowa zasila się z lew. brzegu strugą rożnowską i zdąża pod Kowanówko (zakład leczniczy i młyn wodny na ostrowiu). Nieopodal spotyka się z drożynami idącymi z lasów połajewskich (Hartigsheide) ku połd.; porusza stojącą na ostrowiu papiernią, oblewa Rudki, obraca młyn Słoniawski, przecina na zach. krawędzi Obornik trakt do Ryczywoła i o 250 kroków ztąd uchodzi do Warty (około 45 mt. n.p.m.). Długość biegu jej obliczają zwykle na 17 mil. W. jest w znacznej części spławna; łowią w niej raki, płotki, węgorze i szczupaki. *Dzieje.* Bulla Innocentego II z r. 1136 wymienia między posiadłościami arcyb. gnieźn. nad rz. Wełną wieś b. n., którą niegdyś trzymał ratak biskupi Stan; tą wsią zdaje się być Wełna pod Gnicznem, a nie Wełnica, jak objaśnia wyd. Kod. Wielkop. (n. 7). Wsi „post-fluvium Uvira“, które Świętosław (z Łekna) zapisał Radgostowi z zastrzeżeniem, ażeby one dostały się potem synom Drogomira, leżały prawdopodobnie nad Wyrzą, w okolicy Białego Śliwia i Wyrzyska (Kod. Wielk., n. 88). Ks. Bolesław, syn Odonicza, nadając w r. 1258 Henrykowi Stronbysso soltystwo w Klecku, pozwala mu zakładać tu młyn, oraz drugi „supra Welmam ultra villam Raczymierowo“ (n. 330); mowa tu nie o Wełnie, odległej od Klecka 14 klm., lecz o Małej Wełnie czyli Wełniance, płynącej przez jez. Kleckie. W r. 1280 Przemysław II nadając Rogoźnu prawo niemieckie, pozwala mieszkańcom używać rzeki W. w obrębie obszaru miejskiego; w r. 1302 namiestnik Fryderyk de Chachowicz poświadcza, że król Wacław nadał cystersom łekneńskim wieś P. (Prusce?) leżącą nad Wełną; r. 1319 wojew. kaliski Marcin potwierdza tym zakonnikom Łęgow nad Wełną (jez. Łęgowskim, przez które płynie Wełna); r. 1347 król Kazimierz zamienia Spicymirz, Wieszczyce, Kokanin, jez. Jelonek i młyn Księży (Warcho?) nad Wełną, na Przedecz, Żarów i Monice, posiadłości arcyb. gnieźn.; r. 1364 kasztelan łędzki Wawrzyniec sprzedaje klasztorowi trzemeszeńskiemu „Czartow mlin (Czartowiec), ubi Welma est suborta“; jest to prawdopodo-

bnie dziś młyn na Lubochni; w r. 1381 rzeka jest Wełną. R. 1422 król Władysław, zatwierdzając swobody Rogoźna, pozwala mieszkańcom ryby łowić wędką i drobnymi sieciami na W., między młynami królewskimi (Kod. Wielk., wyd. Racz., str. 154); r. 1485 Jakub Brudziński (z Brudzynia) nabył od Sędziwoja Czarnkowskiego wś Zakonowo (?), leżąca za rz. Wełną (Paprocki, Herby, 628), t. j. na jej lewym porzeczu. Od r. 1793 przestała W. odgraniczać Pałuki. 2.) **W. Mała**, ob. *Wębianka* E. Cal.

Welna 1.) *Villa super flumen Vna* r. 1136. *Welna prope Gniezdam* 1326, *Welnia*, *Welna Duchowna*, wś i folw., pow. gnieźnieński, o 8 klm. na półn.-wschód od Gniezna, na lew. brzegu Wełny, przy wejściu do jez. Jeziorańskiego; wzn. 111·5 mt. n.p.m. i 16·5 mt. nad poziom jeziora, graniczy z Łabiszynkiem, Goślinowem, Wełnicą i Jeziorzanami (pow. mogiłęcki); par. św. Michała, poczta i st. dr. żel. w Gnieźnie; z folwarkiem (4 dm., 45 mk.), należącym do majątności: Łabiszynek, tworzy okrąg wiejski, mający 5 dym., 55 mk. (44 kat., 11 prot.) i 190 ha (176 roli). Wś nad rz. Wełną, którą niegdyś trzymał ratak biskupi Stan, wymieniona w bulli Innocentego II z r. 1136 (Kod. Wielk., n. 7), nie jest Wełnicą, leżącą bliżej Gniezna nad jez. Sowinkiem, zanim bowiem nazwa Wełnica się ustaliła, zwała się ta osada Wełną (ob. *Węlnica*), tak samo jak posiadłość arcybiskupia, która w r. 1326 sposobem zamiany za część Kwieciszewa przeszła w ręce kanoników trzemeszeńskich. „*Villa quondam Jurici (Jerzyk) que Vehne nominatur*“, którą w r. 1235 Odonicz uwalnia od jurysdykcji kasztelanów ostrowskich, siedzących na ostrowiu jeziora Lednego (Lednica), nie jest Wełną z pod Gniezna, własnością kanoników trzemeszeńskich od r. 1326, zatwierdzoną przywilejem króla Kazimierza z r. 1368. Następnego roku proboszcz Berwold oznajmia, że Mikołaj, dziedzic niegdyś Karsewa, sprzedał Andrzejowi soltystwo w W., posiadłości klasztornej, za 9 grzyw.; wyluszczając następnie dochody soltysa, tudzież obowiązki jego i kmieci, pozwala Andrzejowi założyć sadzawkę w dolinie, która pochyla się ku młynowi Księżemu (Warchoń). W r. 1517 opat Andrzej zamierzał oddać kapitułę gnieźnieńskiej Wełnę, młyn pod Niestronnem i kościół par. w Łąkoszynie pod Kutnem za uzyskanie kanonikatu (Łaski, Lib. Ben., II, 482 przyp.). Proboszcz przy kościele par. św. Michała w Gnieźnie pobierał meszne po 2 kor. żyta z każdego łąnu kmiecego; takich łąnów było 3 między r. 1580 i 1620. Po zniesieniu klasztorów rząd pruski zabrał W. i wcielił do domeny w Gnieźnie. 2.) **W.**, *Welma* r. 1352, *Velina* r. 1384, *Welnia*,

majątność, w pow. obornickim, o 7 klm. na połd.-zachód od Rogoźna, na praw. brzegu Wełny, która tam obraca młyn; kaplica stoi na zach. krańcu osady, przy drodze do Dąbrowy Ludomskiej; dwa słupy sterują na północnych kresach; rzeczka Gołnica (Flinta), prawy dopływ Wełny, odgranicza na półn.-zach. Wełnę od Dąbrowy; część lasów, przedzielona traktem obornickim od lasów parkowskich, Kruszyną zwanych, ciągnie się wzdłuż lew. brzegu rz. Wełny; na praw. jej brzegu wznoszą się wzgórza „Złote góry“ (80 mt. n.p.m.) i łączą się na półn.-zach. z lasami, zwanymi Poręby (około 68 mt.); wyżyna na suchym obszarze W. dosięga 76·8 mt. Par. katol., poczta i st. dr. żelaznej w Parkowie o 2·5 klm. Majętność W. z Grudną (9 dm., 167 mk.), Józefinowem (5 dm., 124 mk.) i folw. na Parkowie (9 dm., 150 mk.), tworzy okrąg dwor., mający 34 dm., 636 mk. (575 katol., 61 prot.) i 2568 ha (1369 roli, 212 łąk, 201 pastw., 728 lasu, 57 nieuz. i 0·26 wody); czysty dochód z ziemi 23603 mrk; gorzelnia parowa, młyn, cegielnia, nabiał, chów i tucz bydła, owczarnia Rambouillet — Negretti. Właścicielką jest fundacja katedry magdeburskiej. Zachodząca w dok. z r. 1239 „*Welma circa Zrazim*“ jest Wełną w pow. wągrowieckim. Mikołaj z W. brał udział w pierwszej konfederacji wielkopolskiej, która zawiązała się w Poznaniu dnia 2 września r. 1352 przeciw nieprzyjaciołom panującego króla (Kod. Wielk., r. 1313). W r. 1384, w czasie wojny domowej, czeladź zbrojna Dobiesława z Gołańczy, wypadłszy z zamku Ujścia (nad Notecią), porwała Przeclawę, syna Janusza z Gułtów (nie z Gołuchowa) i matkę jego Anastazyę, spaliła dwór ich W. i złupiła wszystko mienie (Janko z Czarnkowa w Pomn. Dziej. Pol., II, 753). Tą Anastazyą zdaje się być owa Nastka z Wełmy, wdowa po Januszu z Rogowa, matka także Jarosława z Siedleca (pod Kostrzynem), która między r. 1388 i 1389 zaznaczyła istnienie swoje licznymi procesami, jakie wiodła z sąsiadem swoim Dobrogostem z Ludom Ludomskim i z innymi. W toku tych sporów uchwalono „ujazd“ między wsią W. i postronną Dąbrówką (Akta gr. Wielkop., I, Rogowo i Wełna). Około r. 1580 posiadał Wełnę Janusz (Grudziński, kaszt. krzywiński, potem kolejno Grzymułtowski Marcin, Rydzyński Wojciech, kaszt. łędzki (r. 1727), Kołaczkowscy (1793) i Grabowscy (1843). Z nich Grzymułtowski wniósł na początku XVII w. kaplicę, w miejscu której wystawił Rydzyński nową r. 1727. Przy schyłku zeszłego wieku składały tę majątność: Dziewcza Struga, Grudna, Jaracz, Parkowo, Piłka i Wełna; później powstały: Kazio-pole i Stajenka. 3.) **W.**, *Welma circa Zrazim*

r. 1239, *Welnia*, ws, pow. wągrowiecki (Żnin), o 4 klm. na wschód-półn. od Janówca, na lew. brzegu Wełny, wprost Żernik, w okolicy wzn. 100·3 do 116·6 mt. n.p.m., graniczy na zach. z Zrazimiem, a na połd. z Posługowem; obszar jej sięga na wschod. do jez. Kołdrąbskiego; par. kat. Kołdrab, par. prot., poczta i st. dr. żel. w Janówcu; ma 14 dm., 160 mk. (91 kat., 69 prot.) i 286 ha (231 roli, 41 łąk). W r. 1239 Odonicz zamienił wsi książęce: Leśniewo i Pierzyska na W., dziedzictwo synów kustosa Izajasza; r. 1378 posiadali tę wieś Mroczo, Mikołaj, Wojciech, Jarosław i Wierzbieta, którzy w skutek działów odstąpili bratu swemu Przeclawowi połowę Posługowa (Kod. Wielkop. objaśnia Wełną z pod Rogoźna). Z tych braci Jarosław i Wojciech Wełmińscy prawowali się w r. 1386 z żydem poznańskim Aronem, który ich pozywał o połowę Zrazimia („Svacim“ w Aktach gr. wielkop., I, n. 25). W r. 1416 kustosz gnieźn. domagał się dziesięcin z W. i Posługowa od Bodzety, plebana z Kołdrabia. Za czasów arcyb. Łaskiego (Lib. Ben., I, 85) pobierał pleban kołdrąbski dziesięcinę z W.; dziesięciny lnianej dawali kmiecie po 3 gr. a zagrodnicy po koreu owsa. W r. 1448 Wojciech z Modliszewa oświadczył, że spadkobiercy jego: syn Marcin, Maciej z Jagodna, Jaśko z Woli, Przeclaw z Wełny i inni żadnego nie mają prawa do Turzy, o której posiadanie wiódł spory sądowe z cystersami łekneńskimi (Hockenbeck, Beitr., 106). W r. 1558 odgraniczono W. od Janówca i Posługowa; między r. 1580 i 1620 były na W. 2 łąny kmiecie i 1 soltysi; przy schyłku zeszłego wieku Józef Koszkowski dziedziczył Żerniki, Zuzoły i Wełnę, która przy separacji odpadła od majątności żernickiej. 4.) **W.**, ob. *Welnica*. 5.) **W.**, holendry, w pow. obornickim, ob. *Trockenhauland* (Dziewcza struga). *E. Cal.*

Welnajcie, ws i dwór, pow. rossieński, par. Lale. Dwór należał do Serafinowiczów.

Welniaki, ws, pow. poniebieski, w 4 okr. pol., o 26 w. od Poniewieża.

Welnianka, rzeczka, bierze początek w pow. hrubieszowskim, na półn. od osady Uchanie, płynie w kierunku półn.-wschod. przez Bokinie, przyjmuje z lew. brzegu strumień od Krasnego, podąża następnie przez Busieniec, Busno, Siedliszcze i za Dubienką uchodzi trzema odnogami do Bugu z lew. brzegu. Długa 24 w. Uprawdza ona wody błotnego i lesistego obszaru, zajmującego półn. część pow. hrubieszowskiego. *J. Bl.*

Welnianka, rzeczka, w gub. grodzieńskiej, lewy dopływ Rosi (Rossy), lewego dopł. Niemna.

Welnianka al. *Mala Welna*, *Welma* w r. 1258, *Żdźarówita* r. 1505—1588, *Sława* r.

1793, *Srela*, *Srala*, rzeczka, lewy dopł. Wełny, powstaje w pow. gnieźnieńskim, o 11·3 klm. na zach.-płd. od Gniezna, na łąkach między Chwałkowem i Łubowem, dokąd w nowszych czasach sprowadzono przekopami wody z Chwałkówka i z Woźnik. Tak zasilona W. płynie ku płn., przecina drogę z Łubowa do Lednej Góry; przyjmuje płynącą od Łubówka strugę; przy Żydówku rozlewa się w jezioro (wzn. 107·2 mt. n.p.m.); przed Owieczkami przecina drogę do Komorowa i tworzy jezioro (106·4 mt.), nad którym leżą Jeziorzany i Owieczki; na obszarze Dębnicy tworzy 2 jeziora (106·2 i 106·1 mt.); potem płynie w poprzek Dębnicy, przed Działyniem przecina trakt z KłECKA do Gniezna, potem rozlewa się znów w jezioro (102·3 mt.), nad którym leżą: Działyn, Brzozogaj i Biskupice; opuściwszy jezioro, przecina drożynę z KłECKA do Bojanic i na przestrzeni 2·2 klm. odgranicza Biskupice od Bojanic i Florentowa, potem Karniszewo od KłECKA, gdzie wpływa do jez. KłECKIEGO (100·8 na płn. i 99·8 mt. n.p.m. na płd.), zasilanego na północy odpływem jez. Łopieńskiego (101). Jezioro KłECKIE w miejscu, gdzie do niego wchodzi W., zagina się kolanem ku zach.; w tym kierunku przebiega ta rzeka przestrzeń (500 kroków) rozdzielającą jez. KłECKIE od jez. (99·2) należącego częściowo do Polskiej Wsi i Gorzuchowa. W poprzek międzyjeziora, na którym rozłożyło się KłECKO, idzie trakt z Mieściska do Gniezna. Jezioro, które nazwiemy Gorzuchowskim („Paulsdorfer See“ na mapie niwel. z r. 1889) zasila się na płd. odpływem jez. z pod Sławna (107·7) i powstającą na Dziećmiarkach siecią jezior (107·6 do 103·2 mt. n.p.m.); część tych wód spływa przy Zakrzewie wprost do W., która wychodząc z płd. kończy się jez. Gorzuchowskiego płynie ku zach. a w Zakrzewie przecina drogę z Gorzuchowa. Na przestrzeni około 3 klm. W. odgranicza Zakrzewo od Gorzuchowa, w dalszym zaś biegu od Łągiewnik, potem Łągiewniki od Myszek, Żurawitę (Żdźarówita), Brudzewko, Kiszkowo (Welna), Turostowo, Darmoszewo i Karczewo w pow. gnieźnieńskim. Przed Darmoszewem skręca ku północy; dobiegłszy krańca pow. wągrowieckiego, odgranicza takowy od gnieźnieńskiego na przestrzeni około 8 klm.; na płn.-wschodniej kończy się lasu Roszkowskiego obraca młyn Nadolny („Nadmuehle“), dalszym biegiem zakreśla półkole i zdąża ku płd.-zach.; na samym prawie zakręcie spływa do niej źródło. Przy osadzie „Peda“ przecina W. drogę z Rakojad do młyna, potem wchodzi na obszar dóbr Skoki, gdzie tworzy dwie łąchy i jezioro, nad którym stoi Piła. Następnie przyjmuje z lew. brzegu odpływ jez. Czarnego

(76·2) tudzież część wód jeziora: Maciejak, zmierzając ku północy do Skok; tu płynie wzdłuż zabudowań dworskich, między odpływami (z praw. brzegu) jez. Rudno (72·3), zasilanego od płn. wodami z obszarów Roszkowa, Roszkówka i Lechlina; przy zach. odpływie przecina drogę z Rościnna do Skok; potem przyjąwszy z lew. brzegu odpływ sieci jezior, powstającej na Dzwonowie (Skrzynka 75·6 mt., Wielkie i Kościelne 75·1, Gackie 74·8, Brzezińskie i Włókno 74·2, Maciejak 74·1 mt. nrm.), wchodzi do jez. Budziszewskiego (71·5) odgraniczającego pow. obornicki od wągrowieckiego na przestrzeni 4·5 klm. Zaraz po wyjściu z tego jeziora przyjmuje z praw. brzegu odpływ (drugiego) jez. Czarnego (72), w lasach Siernickich, zasilanego częścią wód spływających z jez. Prusiekiem do Welny, z lew. zaś brzegu przyjmuje strugę Budziszewską; w pow. obornickim obraca młyn Owczygłowski, wpływa do jez. Rogowskiego (69·5) i na płn.-wsch. krawędzi miasta Rogoźna, tuż za mostem na trakcie wągrowieckim, uchodzi do Welny. Długość biegu wynosi około 70 klm. W. zmieniała swą nazwę kilkakrotnie. Żdźzarowitą zwana była w okolicy Glinna i Raczkowa, gdzie niegdyś istniała osada Żdźzary. Nazwę Sława spotykamy na mapie z r. 1793. Sreła zdaje się być nazwą ludową; używa jej kilkakrotnie Suchodolski, monograf pow. wągrowieckiego. Nazwa Welnianka jest utworem nowszych czasów.

E. Cal.

Welnica, *Welma prope Gnezdnam* r. 1317, *Velma* 1356, *Welnicza*, *Velnycza*, ws, pow. gnieźnieński, o 4 klm. na płn.-wschód od Gniezna, nad jez. Sowinek (100·5 mt. nrm.). Graniczy na płn. z Welną i Goślinowem, na zach. z Winiarami i Skrzyńką, na pld. z Skrzyńką, Różą, Jankówkiem i Drogosławiem, na wsch. z Jankowem i Strzyżewem Kościelnym (Róża powstała w nowszych czasach na obszarze Arkuszeza, a Jankówko i Drogosław na Jankowie). Jez. Sowinek przypiera na pld.-zach. do os. Skrzyńki i zasila się odpływem jeziora (103·5) t. n., tudzież strugą płynącą od Arkuszeza odpływa do jeziora Łęgi (95·3), niekiedy Strzyżewskiem zwanego, przez które płynie Welna (dopł. Warty). Po obu brzegach odpływu tego (99·1) rozłożyła się W.; pojedyncze huby rozrzucone są po całym obszarze; na łakach znajdują się pokłady torfu; wyżyna na płn.-wschodzie, w pobliżu wiatraka i jeziora, sięga 106·4 mt., a druga, na pld. przy drodze do Jankówka, 118·9 mt. nrm.; par. kat. i protest., poczta i st. dr. żel. w Gnieźnie. W. z os. Orchol (2 dm., 26 mk.), tworzy okrąg wiejski mający 24 dm., 264 mk. (161 kat., 103 prot.) i 594 ha (432 roli, 50 łak). Większa wła-

sność obejmuje 85·31 ha. Wymieniona w bulli Innocentego II z r. 1136 między posiadłościami arcyb. gnieźn. „villa super flumen Vna quam tenuit olim Stan arator episcopi“ (Kod. Wielk., n. 7) nie jest W. lecz Welną, leżącą nad rzeką t. n. Pierwotnie osada ta mogła obejmować obszar, na którym później powstała Welnica. W r. 1317 Mikołaj, Bodzeta i Jakub, synowie Bodzety z Wrześni, sprzedają bratu Boguchwałowi działę na Jankowie i na Welnie (n. 993) czyli na późniejszej Welnicy, dziedzictwie niegdyś Porajów z Jankowa; r. 1356 arcyb. Jarosław, przychyłając się do prośby biskupa krakowskiego Bodzanty (Poraja z Jankowa), ustanawia parafię jankowską, przydzielając do niej ws Welną (n. 1339) czyli Welnicę. Tak złożona parafia istniała jeszcze za czasów Łaskiego (L. B., I, 102—3) i później. W. składała się z samych ról dziedzicznych, z których pleban jankowski pobierał dziesięcinę. Welna arcybiskupia wchodziła w skład par. św. Michała w Gnieźnie i osadzoną była kmieciami, którzy proboszczom dawali meszne po 2 kor. żyta z łanu (L. B., I, 16). Potwierdzenie królewskie posiadłości arcybiskupów z r. 1357 (Kod. Wielk., n. 1354) nie wymienia ani Welny ani Welnicy, ponieważ Welna już r. 1326 przeszła w ręce kanoników trzemeszeńskich, Welnicę zaś kapituła gnieźnieńska nabyła dopiero r. 1546 za 70 grzyw. od Andrzeja Karszewskiego (Korytkowski, Prał. i kan. I, 153). W r. 1413 pisał się z W. Bogusław, dziedzic Łabiszyna (dziś Łabiszynek). W r. 1580 była na W. 5 ówierci, os. 2 zagr., 1 komor. i rybak, a w r. 1620 tyleż roli kmiecej, 1 kom. i młyn o jednym kole. Po r. 1793 zabrał rząd pruski tę wieś i wcielił do domeny w Gnieźnie.

E. Cal.

Welniki, ws, wspomniana w dok. z r. 1367, ob. *Rybotycze*.

Welnin, u Długosza *Velnin*, niekiedy *Wielnin*, ws, pow. stopnicki, gm. Pawłów, par. Solec, odl. 3 w. na pld.-zach. od Solca, w wyniosłem położeniu po nad doliną Wisły, płynącej o 8 w. na pld. od wsi a w pobliżu łąchy wiślanej, płynącej pod samą wyżyną, na której ws rozłożona. Ma 102 osad, szkołę początkową. W 1827 r., ws rządowa, miała 58 dm., 346 mk. W połowie XV w. ws królewska W., w par. Solec, miała łąny km., karczmę z rolą, z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 12 grzyw., płacono kościołowi w Gnojnie (Długosz, L. B., II, 428, 433). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1579 ws miała 14 osad., 6 łąn., 2 kom., 5 biednych (Pawiński, Małop., 212). Wieś ta wchodziła w r. 1602 w skład dóbr ststwa korczyńskie-go, które w r. 1771 posiadał Fryderyk Moszynski (ob. t. VII, 226).

Br. Ch.

Welpin, niem. *Welpin*, dobra ryc. nad jez. Bysławskim, pow. tucholski, st. p. Bysław o 3 klm. odl., st. kol. Pol. Cekecyn (5 klm. odl.), par. kat. Bysław; 602 ha (445 roli orn., 36 łąk, 16 lasu); 1885 r. 26 dm., 38 dym., 206 mk., 191 kat., 15 ew. (z tych w kol. Kosowo 15 dm. i 101 mk.). Dziedzie Rogowski. Według taryfy pobor. z r. 1648 płacił tu Wełpiński od 1 włóki os. 2 fl., Loktowski 1 fl. 12 gr., Białobłocki 1 fl. 12 gr. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 183). Podług taryfy na symple płacili 1717 r. Wełpiński i Kowalkowski 8 groszy (ob. Cod. Beln. w Pelplinie, str. 92). R. 1343 nadaje w. m. Ludolf Koenig wiernemu Konradowi Butlerowi i jego spadkobiercom 28 włók w granicach wełpińskich z jeziorami, bez dawania krów i świń, od których go uwalniamy. Za to będzie pomagał przy budowlach zamkowych i służbę czynił do obrony ziemi (ob. Cod. Beln. w Pelplinie i odpisy Dregera, str. 105). Lustracya z r. 1570 opiewa, że W., należący do par. bysławskiej obejmował 28 włók folwarcznych; dziedzicem był Jan Borowski; 5 ogrodników płaciło po 2 gr. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisany jest W. jako wsłach. i folw. o 11 dym. (str. 250). *Ks. Fr.*

Welta, rzeczka, pow. dzisieński, pod wsią Kruki (ob.).

Wetujkie, wsł, pow. rosieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, o 38 w. od Rossień.

Wetykie, wsł, pow. dobromilski, 5 klm. na pld.-zach. od Dobromila (sąd pow., st. kol., urz. poczt. i tel.). Na pln.-wsch. leży Kniaż-pol, na wsch. Polana, na pld. Starzawa, na pld.-zach. Katyna, na zach. i pln.-zach. Michowa. Pln. krawędź wsi przepływa Wyrwa i przyjmuje tu od praw. brz. mały dopływ. Wzn. obszaru na pln. sięga 349 mt., na pld. 528 mt. Własni. więk. (rządowa) ma roli orn. 8, łąk i ogr. 1, pastw. 6, lasu 114 mr.; wł. mn. roli or. 297, łąk i ogr. 57, past. 73, lasu 26 mr. W r. 1880 było 33 dm., 204 mk. w gm. (197 gr.-kat. Rus., 7 wyzn. izr. a narodow. niemieckiej). Par. rz.-kat. w Dobromilu, gr.-kat. w Michowej. Za czasów Rzpltej należała wsł do dóbr kor., klucza dobromilskiego w ziem. przemyskiej. *Lu. Dz.*

Wembowitz, dobra i wsł, pow. mielicki, par. ew. Wierzchowice, kat. Mielice. W r. 1885 dobra miały 195 ha, 1 dm., 44 mk. ew.; wsł 79 ha, 23 dm., 143 mk. ew. Zamek książęcy z pięknym parkiem.

Wembry, fol. i dobra nad rzką t. n. (dopł. Szejmeny), pow. wyłkowyski, gm. Bartniki, par. Łankieliszki, odl. od Wyłkowyszek 7 w. Fol. ma 6 dm., 67 mk. W 1827 r. 2 dm., 35 mk. W r. 1874 dobra W. składały się z fol. W. i Wiktoryn, rozl. mr. 737: fol. W. gr. orn. i ogr. mr. 427, łąk mr. 83, pastw. mr. 2, nieuż.

mr. 15; bud. mur. 16, drow. 5; gospodarstwo 4-pol.; fol. Wiktoryn gr. orn. i ogr. mr. 152, łąk ur. 52, nieuż. mr. 6; bud. mur. 2, drow. 4. Wsł Bojary os. 18, mr. 455.

Wemitten 1.) pol. *Wymoj*, wsł nad jezior. t. n., pow. olsztyński, st. p. Dorotowo. Por. *Spogany*. 2.) **W. Neu**, wsł, pow. olsztyński, st. p. Hohenstein.

Wempierszczyzna, ob. *Wampierszczyzna*.

Wempily, ob. *Wepily*.

Wencalelis, wsł, pow. poniebieski, w 3 okr. pol., gm. Girsudy; włosc. Łauczko ma 70 dzies. (60 nieuż.).

Wencewicze, wsł, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Świr (o 6 w.), okr. wiejski i dobra Byszewskich, Bolkowo, o 41 w. od Święcian, 14 dm., 106 mk. katol. (w 1865 r. 50 dusz rewiz. i 5 dusz w części należącej do dóbr Niecki, Świrszczewskich.).

Wencłowice, właściwie *Więclawice*, czesk. *Wenclovice*, niem. *Wenzlowitz*, wsł na Szląsku austr., w pow. cieszyńskim, o 20 klm. na zach. od Cieszyna. W r. 1890 było 151 dm. i 1052 mk., 1011 rz.-kat., 40 prot., 1 izrael., wszyscy Czesi. Parafia rz.-kat. Szenów (Schoenhof) o 4 klm. Szkoła ludowa 2-klas. w miejsc. *W. H.*

Wencławienieta al. *Wensławienieta*, wsł włosc. nad potokiem, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Smorgonie (o 9 w.), okr. wiejski Wensławienieta, o 26 w. od Oszmiany, ma 27 dm., 54 mk. prawosł.; 101 katol. (w 1865 r. 108 dusz rewiz.). W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: W., Białkowszczyzna, Chwieciewice, Szazony, Krowowaje al. Grykowszczyzna, Oleszynki, Słabieni i Stymonie, oraz zaśc. Osinówka i Szazki.

Wenczlow (dok.), ob. *Unistaw*.

Wenczławka, wsł, pow. wyłkowyski, gm. i par. Olwita, odl. od Wyłkowyszek 5 w., ma 32 dm., 269 mk. W r. 1827 było 22 dm., 161 mk.

Wendau, estońskie *Woennokirrik*, wsł paraf., w pow. dorpackim gub. inflanckiej, o 26 w. na pld.-wschd od Dorpatu. Posiada kościół ewang. parafialny, najstarszy w powiecie, wznies. w 1236 r. przez biskupa Hermana I a odnowiony w XVII w. przez hr. Oksentierna. O 2 w. od wsi znajdują się 3 olbrzymie głazy, będące ołtarzem za czasów pogańskich.

Wendehnen, fol., pow. rastemborski, st. p. Korschen.

Wendelau, fol., pow. świętosiekiński, st. p. Ludwigsort.

Wendelin, czesk. *Vendelin*, grupa domów w gm. Stablówice, w pow. opawskim. W r. 1880 było 6 dm. i 39 mk. rz.-kat. Niemców.

Wenden, lotew. *Kehse, Cehse, Wehse*, estońskie *Wenno-lin*, u historyków polskich *Kiesia*, al. *Kiesia*, mto powiat. gub. inflanckiej, nad rz. Aa Inflancka (Treider-Aa al. Gauja), na wyniosłej równinie, w małowicznej okolicy, pod 57° 19' płn. szer., a 42° 56' wschod. dług., o 89 w. na płn.-wschod od Rygi odległe. W 1860 r. miało 17 ulic, 117 dm. (44 murów.), 12 sklepów, 18 składów towarów, cerkiew, kośc. ewang., 10 szkół (7 prywatnych), szpital, 2 domy przytułku, 2048 mk. (211 prawosł., reszta ewang.). Obecnie jest tu 6445 mk. Dochody miejskie w 1860 r. wynosiły 5900 rs.; do miasta należało 1775 dzies. (pod miastem 22 dzies.). Handel i przemysł fabryczny słabo rozwinięte (4 nieznaczne jarmarki i 1 fabr. tytoniu, z produkcją na 8300 rs.). Ozdobę miasta stanowią wspaniałe i dobrze zachowane zwaliska zamku oraz kościół ewang., w pięknym stylu ostrołukowym, wzniesiony w 1284 r. przez mistrza prowincjonalnego Wilhelma Schauenberga, z nagrobkami kilku mistrzów i biskupów. W 1535 r. zmarł w nim nagle podczas nabożeństwa w. mistrz Walter von Pletenberg. Miasto założone zostało w 1224 r. przez drugiego mistrza zakonu Volquina, za rządów biskupa Alberta. Zamek tutejszy, wzniesiony jeszcze przez Volquina, przez 300 lat był stałą rezydencją mistrzów zakonu. W 1495 r. mistrz v. Pletenberg wzmocnił fortyfikacje. W XIV i XV w. mto liczyło podobno do 1000 dm. i prowadziło ożywiony handel. Na mocy układu zawartego w Wilnie d. 28 listopada 1561 r. mto W. wraz z całymi Inflantami wcielone zostało do Litwy. W grudniu 1566 r. stany inflanckie potwierdziły połączenie swoje z Litwą, przyczem W. została stolicą jednego z czterech okręgów czyli kasztelanii, na które Inflanty zostały podzielone (ryska, trejdeńska, wendeńska i dyneburska). W 1577 r. mieszczanie, sprzysięgłszy się między sobą, poddali się Magnusowi, ks. holsztyńskiemu, wkrótce jednak Iwan Groźny opanował miasto, przyczem kawaler zakonu Boismann wysadził zamek w powietrze. Na początku t. r. (7 stycznia) Rawicz Dębiński odniósł pod miastem zwycięstwo nad Szwedami, zapędził oddział nieprzyjaciół na słabe lody Gawii, gdzie mnóstwo ich potonęło. W następnym roku odniesiono tu walne zwycięstwo nad wojskiem Iwana Groźnego. Po rozejmie w Kiwerowej Horce (15 stycznia 1582 r.) i odzyskaniu Inflant, na sejmie warszawskim (d. 4 grudnia 1582 r.) utworzono biskupstwo wendeńskie i podzielono Inflanty na trzy prezydentury: wendeńską, derptską i parnawską, a prezydentom przyznano te same prawa, które służą wojewodom ziemi pruskiej. Do grodu wendeńskiego zaliczono trzy sstwa

niegradowe: maryenhauskie, luceńskie i rozyteńskie (rzeżyckie). Sstwo wendeńskie obejmowało mto W. z zamkiem i przyległościami. Na sejmie 1598 r., przy nowej organizacji ziemi inflanckiej, utworzono wojewodę i kasztelana wendeńskiego. Podczas wojny z Karolem Sudermańskim w 1600 r. mto W. dostało się Szwedom, ale w roku następnym hetman Krzysztof Mikołaj Radziwiłł odzyskał takowe po dwudniowym oblężeniu. W czasie zamieszek wojennych w 1628 r. ustał byt biskupstwa wendeńskiego a natomiast utworzono biskupstwo inflanckie. Biskupami wendeńskimi byli: Aleksander Mieleński (1583—4), Jan Jędrzej Patrycy Nidecki (1585—7), Otton de Schenking (1587—1628). Uposażenie biskupa i kapituły stanowiły zamki: Wolmar, Burtnik i Trykat. Zygmunt III w 1593 r. biskupowi wendeńskiemu wyznaczył miejsce w senacie po biskupie kamienieckim. Pokój zawarty w Oliwie przyznając Szwedom większą część Inflant, objął tem postanowieniem i Wenden. W 1709 r. wraz z Inflantami szwedzkimi W. zostało przyłączone do Rosyi i wtedy zamek uległ zupełnemu zniszczeniu. Nadane w 1741 r. przez cesarżową Elżbietę kanclerzowi, Bestużewowi Riuminowi, otrzymało wznowienie praw miejskich za czasów Katarzyny II; od r. 1783 r. mto powiatowe.

Wendeńskie województwo utworzone zostało w 1598 r. z prezydentury, która istniała od 1583. Graniczyło na płn. z wwdztwami: parnawskim i derptskim, na zachód z Baltykiem, na pld. z wwdztwami: trockiem i wileńskiem, na wschód z wwdztwem połockiem i Rosyją. Szereg wojewodów zaczyna Jerzy Fahrensbach (od 1583 prezydent, od 1598—1602 wwd); dalej idą: Maciej Dembiński (1602—6), Krzysztof Stuska (1609—1620), Teodor Denhoff (1620), Tomasz Sapieha (1641—3), Mikołaj Korff (1642—59), Aleksander Morsztyn. Kasztelania wendeńska powstała w 1566 r. i trwała do 1578 r., t. j. do czasu podbicia prawie całych Inflant przez Iwana Groźnego. Kasztelanem mianowany został ssta wendeński Just Fuerstenberg. Na sejmie 1598 r. na nowo utworzono godność kasztelana, którą kolejno sprawiali: Jerzy von Schenking (1599—1605), poczem od 1606 do 1610 wakowała; dalej Gotard Jan von Tiesenhansen (Tyzenhaus, 1611—34), Mikołaj Korff (1634—43), Mikołaj Głębocki (1643—47), Henryk Kaszowski (1647—1677).

Wendeński powiat, położony w południowej części gubernii, zajmuje 104.5 mil al. 5005 w. kw. Stanowi on najbardziej wzniesioną część Inflant i jest przeważnie zajęty płaskowzgórzem rz. Aa, która rozciąga się pomiędzy rz. Aa i Ewest na przestrzeni 4800 w. kw.

Średnia wysokość płaskowzgórza przynosi 600 st., części zaś wyższej, zajmującej do 2000 w. kw., od 750 do 800 st. Powierzchnia tego płaskowzgórza jest wogóle falista, obnażona z lasów i pokryta mało urodzajną glebą. Pomiędzy wzgórzami znajdują się niewielkie urodzajne równiny, miejscami zarosłe lasem. Najwyższe wzniesienia dochodzą we wzgórzach: Slapiums-kalns do 820 st., Spire-kalns 872 st., Gajzings-kalns 1028 st., Lemie-kalns 865 st., Bakus-kalns 920 st., Nessauls-kalns 938 st. Z płaskowzgórza biorą początek rz. Aa, Tirse i Ogier. Płd.-wschd. część powiatu przepływa rz. Ewest. W powiecie znajduje się do 350 jezior i pod tym względem W. powiat zajmuje pierwsze miejsce pomiędzy powiatami gub. inflanckiej. Największe z nich jezioro Łubań w płd.-wschd. części, na pograniczu z gub. witebską, mające 14 w. dł. i 8 szer. Z innych jezior ważniejsze: Allukste (5 w. dł., 2 szer.), Innis (3 w. dł., 2 szer.), Wejse (8 w. obwodu), Immerdon, Wehssit, Lezern, Luedern i in. Błota zajmują 233 w. kw. i towarzyszą przeważnie biegowi Ewesty. Pod względem geognostycznym występują głównie piaskowce czerwone starszej formacji i w części wapień dewońskie, z charakterystycznymi skamieniałościami, jak *Terebratula livonica* i in. Gleba uboga, gliniasto-piaszczysta, pokryta cienkim słojem urodzajnej ziemi; lotny piasek spotyka się na wybrzeżach rz. Aa. Lasy, rozrzucone niewielkimi gajami po całym powiecie, zajmują do 100000 dzies. W drzewostanie przeważa sosna i jodła, nad Ewestą zaś lasy mieszane, przeważnie liściaste. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 115860 mk. (za wyjątkiem 21368 prawosł., reszta ewang.), zajmujących się głównie rolnictwem. Pod rolą znajduje się do 57000 dzies. Sieją najwięcej żyto, dalej owies i jęczmień i niewiele pszenicy. Uprawa lnu dość rozwinięta. Pod łakami jest 44000 dzies., pod pastwiskami 52000 dzies.; siana zbierają od 800 do 900000 pudów. W 1860 r. było w powiecie 22370 sztuk koni, 69570 bydła rogatego, 26300 owiec zwyczajnych, 7428 rasy poprawnej, 24970 trzody chlewnej. Oprócz 53 gorzelni, w t. r. była w powiecie tylko 1 fabryka sukna, z produkcją na 7900 rs. Przemysł domowy i handel słabo rozwinięte. W powiecie odbywa się 29 nieznacznych jarmarków. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na dwa okręgi: wendeński i walski i 16 parafii. *J. Krz.*

Wenden, ws i leśniczówka, pow. rastemborski, st. p. Rastenbourg.

Wendisch 1.) *Baggendorf*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. Grimmen, st. p. Grimmen. 2.) *W. Buckow*, ws i dobra ryc. w Pomeranii, pow. sławiński. 3.) *W. B.*, ob. *Bukowa Ka-*

szubska. 4.) *W. Karstnitz*, ob. *Karznica Kaszubska*. 5.) *W. Plassow*, ob. *Placzewo Kaszubskie*. 6.) *W. Puddiger*, ws i dobra ryc. w Pomeranii, pow. miastkowski. 7.) *W. Pribbernow*, dobra ryc. w Pomeranii, nad rz. Rega, pow. Greifenberg, tamże st. p. i kol. 8.) *W. W. Silkow*, ob. *Zelkowo Kaszubskie*. 9.) *W. Tychow*, ws i dobra w Pomeranii, pow. sławiński, na praw. brzegu Wkry; stare dobra lenne Kleistów; st. p. w miejscu. *Ks. Fr.*

Wendisch 1.) *Ossig*, serbskie *Wósek*, dobra i ws, pow. zgorzeliński, par. ew. w miejscu. W r. 1885 dobra miały 242 ha, 1 dm., 8 mk. ew.; ws 594 ha, 104 dm., 454 mk. (4 kat.). Do r. 1818 należała wieś do Łużyc saskich. 2.) *W. Musta*, serbskie *Most*, dobra i ws, pow. żegański, par. ew. i kat. Przewóz. W r. 1885 dobra miały 773 ha, 3 dm., 22 mk. ew.; ws 220 ha, 46 dm., 227 mk. (1 kat.). 3.) *W. Hermsdorf bei Priebus*, dobra i ws, pow. żegański, par. ew. Zibelle, kat. Przewóz. W r. 1885 dobra miały 298 ha, 3 dm., 22 mk. ew.; ws 388 ha, 65 dm., 332 mk. (4 kat.).

Wendoroż, siolo i dobra, pow. mohylewski, gm. Wendoroż, ma 38 dm., 91 mk., z których 25 mężczyzn zajmuje się wyrobem naczyń drewnianych a 33 kobiet wyrobem płótna. Posiada cerkiew paraf. drewnianą, zapasowy śpichlerz gminny, zarząd gminny. Dobra, od 1856 r. własność Ciechanowiczów, mają 896 dzies. (45 roli, 46 łak, 569 lasu); młyn wodny daje 50 rs., karczma 40 rs., smolarnia 55 rs. Gmina należy do 2 okr. pol., obejmuje 61 miejscowości, mające 821 dm. i 4281 mk. włośc. (1308 męż., 1543 kob., 1430 dzieci), z których 130 męż. i 95 dzieci zajmuje się przemysłem leśnym, używając do pomocy 3:5 koni. Włościanie w liczbie 1167 dusz rewiz. (965 b. włośc. prywat. i 202 skarbowych), uwłaszczeni zostali na 5845 dzies. ziemi (5398 użytkowej), ze spłatą po 5792 rs. 14 kop. rocznie. W gminie jest 13537 dzies. lasów prywatnych i 563 włośc.

Wendrin, ob. *Wędrynia*.

Wendstadt, dobra i ws, pow. górski (Szląsk), par. ew. Lauerstz, kat. Schabenu. W r. 1885 dobra miały 256 ha, 4 dm., 37 mk. (4 kat.); ws 107 ha, 28 dm., 136 (42 kat.).

Wendy al. *Wende, Samuel*, posiadłość niegdyś istniejąca, w pow. krobskim, o 3 klm. na pa płd.-zach. od Rawicza, przy granicy Szląska (Mapy powiat. z r. 1821 i 1834).

Wendyczanka, rzka, w pow. mohylewskim, prawy dopł. Niemii. Bierze początek powyżej wsi Wendyczan, płynie z płn. na płd., mija ws Wendyczany i pod wsią Borszczowcami ma ujście. *X. M. O.*

Wendyczany, ws nad Wendyczanką (dopł. Niemii) i przy linii dr. żel. do Mohyłowia, pow. mohylewski, okr. pol. Łuczyńce, gm. W.,

par. katol. Ozarzyńce, sąd Mohylów (o 20 w.), ma 251 osad, 1482 dzies. ziemi włóśc., 1744 dworskiej, 47 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1874 r., z 946 parafianami, zarząd gminny, st. poczt. wiejską. Powierzchnia miernie górzysta, gleba czarna i urodzajna. Własność Sulatyckich. Według Marczyńskiego we wsi ma być źródło mineralne, kamień wapienny i glina zdalna na fajans. Gmina obejmuje wsi: W., Krzyczanówka, Niemirze, Siedzie, Suhaki, Tropowa, razem 7 okręgów (starostw) wiejskich, ma 1291 osad, 6868 mk. włóścian, uwłaszczonych na 7223 dzies. ziemi (6592 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy przebywa 788 osób innych stanów, posiadających 8943 dzies. (5811 ornej). Cały więc obszar gminy ma 8656 mk. i 16166 dzies. ziemi (12403 ornej).

Dr. M.

Wendzelewo, ws nad rz. Świsłoczą, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zastaw, o 32 w. od Mińska, a 8 w. od Rakowa, (st. poczt.), ma 8 osad; miejscowość wzgórzysta, dość leśna, grunta szczyrkowe.

A. Jel.

Wendzhol, ob. *Wendziul*.

Wendziagoła, *Wędziagoła*, w kronikach krzyżackich *Wandejagel*, *Wendjagel* (*Vendigaliu pilis*), mko, dobra i folw. nad rzką Źrką, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Bobty, st. dr. żel. Zejmy (o 16 w.), o 24 w. na pń.-wschód od Kowna, a 21 w. na pń.-wschód od Kiejdan. Mko ma około 400 mk., przeważnie żydów (w 1859 r. 40 dm., 387 mk.), kościół paraf. katol., dom modlitwy żydowski. Dobra należały dawniej do Chłopcików, dziś Z. Hartowskiego (ob. *Józefowo*). Po dług spisu urzędowego własności ziemskiej mają tu Juskiewiczowie 582 dzies. (203 lasu, 26 nieuż.), oraz Koczanowie w W. i Kowaliskach 183 dzies. (56 $\frac{1}{2}$ lasu, 7 $\frac{3}{4}$ nieuż.). Kościół paraf. katal., p. wez. św. Trójcy, z drzewa wzniesiony w 1664 r. przez Jana i Maryannę z Łopacińskich, Rostworowskich, przebudowany został w 1885 r. Parafia katol., dekanatu kowieńskiego, 4260 wiernych. W. pamiętna jest tem, że wice-komtur Ragnety Markward Szulzbach, wyprawiony w 1384 r. na Litwę, celem wspierania Witolda przeciw Skirgajle, gdy znalazł tu znaczną liczbę ludu zgromadzonego do świątyni dla jakiejś uroczystości, zmuszony był stoczyć z nim zaciętą walkę. Po długim i krwawym boju przemogli Niemcy; 120 Litwinów legło na pobojowisku przy świętem miejscu, inni poszli w rozsypek i dostali się do niewoli, z których 300 wziął komtur a 200 Witold. Krzyżacy z wielkim łupem wrócili za Niemen. J. Krz.

Wendzin, pow. lubliniecki, ob. *Wędzin*.

Wendzindzie, ws, pow. poniewiecki, w 3 okr. pol., o 50 w. od Poniewieża.

Wendzioch, ob. *Wędzioch*.

Wendziul, w spisie urzęd. *Wendzhol*, dobra, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 64 w. od Kow-

na, własność Goszczewiczów, 192 dzies. Zawkie-
wiczowie mają tu 58 dzies. (3 lasu, 3 $\frac{1}{2}$ nieuż.).

Weneckie, jezioro, w pow. szubińskim (Żnin), pod Wenecją, między Gąsawą i Żninem, w sieci jezior, przez które płynie Gąsawka (dopł. Noteci), 2·7 klm. długie, około 0·8 klm. szer., wzn. 79·6 mt. n.p.m. Przyjmuje na pńd. odpływ jez. Biskupiego (79·6), zasilanego jez. Godawkiem (79·8) i Skrzyńką (79·7), a na półn. odpływem jez. Dominikańskiego (81·7); odpływa na zachodzie przez Gąsawkę do jeziora Skarbienickiego (79·4). Ob. *Wenecya*. E. Cal.

Wenecya 1.) pow. kolneński, ob. *Wanacya*. 2.) **W.**, ws nieistniejąca obecnie. Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 ws W., w par. Wąchocko, należąca do klasztoru św. Krzyża, miała 4 osad., 2 łany, 1 kom. (Pawiński, Małop., 196).

Wenecya 1.) ws, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Giełwany (o 23 w.), okr. wiejski Kiejżany, o 88 w. od Wilna, 2 dm., 33 mk. katol. (w 1865 r. 11 dusz rewiz.); należy do dóbr Rukła, hr. Kossakowskich. 2.) **W.**, ws, pow. drysieński, par. Leszczyłowo.

Wenecya, węg. *Venetia*, ws, w hr. szaryskim (Węg.), 164 mk.

Wenecya 1.) urząd. *Venetia*, *Wenacia* r. 1390, *Veneciac*, *Wanaczia* r. 1400, *Weneczya* r. 1408, *Venetia*, majątność z kościołem paraf., pow. szubiński (Żnin), o 4 klm. na półn. od Gąsawy i 1 klm. od traktu żnińskiego, między jez. Weneckiem i Skrzyńką; par. katol. w miejscu, poczta w Gąsawie, par. prot. i st. dr. żel. w Żninie o 6 klm.; z folw.: Karolewo i Mościszewo ma 16 dm., 209 mk. (164 katol., 45 prot.) i 932 ha (512 roli, 52 łąk, 57 pastw., 311·75 wody); mączkarnia, trzciniśka, torf i glina; właścicielem jest v. Davier. W. jest wzn. 82 mt. n.p.m. i 24 mt. nad poziom jeziora. Leży między trzema jeziorami, przedzielonemi przesmykami. Brzegi dwóch większych jezior: Biskupiego i Weneckiego są niskie i błotniste, zarastają trzcina w niektórych miejscach; do nich zbliża się najwięcej zachodnie wybrzeże jez. Skrzyńki, tworząc dwa przesmyki, z których półn. nie dosięga 200 kroków, a pńd. ma zaledwie 100 kroków szerokości. Trzeci przesmyk między jez. Biskupiem i Weneckiem, gdzie swobodnie płynie Gąsawka, nie szerszy nad 200 kroków w miejscu, gdzie brzegi jezior najwięcej się zbliżają. Brzegi północny i południowy jez. Weneckiego przysuwają się na 100 kroków i ta cieśnina rozdziela je na dwie równe części, z których wschodnia, przy zamku, zwała się niegdyś Białem jeziorem. Zamek wenecki stał na trzecim z wyliczonych powyżej przesmyków, 800 kroków na zachód od wschodniej krawędzi sadu dworskiego, przypierającego do jez. Skrzyńki, 300 kroków na wschód od Gąsawki, 100 kroków od jez. Weneckiego, po prawej stronie drogi z Biskupina do Wenecyi. Zamek ten

runął z biegiem czasu; zwałiska, których rycinę podają: E. hr. Raczyński w swych Wspomnieniach, „Przyjaciel ludu“ i Album N. Ordy, burzyć poczęto w ostatnich czasach. Obszar W. obejmuje jeziora: Skrzynekę, Weneckie, Mosinę i Dominikańskie. Powierzchni wzn. sięga od 82 do 104·1 mt. n.p.m., a na półn.-wschodzie do 110·9 mt. Kościół, p. w. Narodz. N. M. Panny, stoi na połd.-wschodnim brzegu jez. Weneckiego, o 500 kroków na zach. od dworu. Nazwa obecna jest zapewne przekształceniem pierwotnej, brzmiącej prawdopodobnie Wanacya (Wanacia). Pojawia się w dok. dopiero r. 1390; wprowadza ją na widownią Mikołaj z W., sędzia kaliski, którego Janko z Czarnkowa, (pod r. 1383) nazwał dziedzicem Chomiąży a dokument trzemeszeński z d. 12 stycznia 1390 r. dziedzicem Chomiąży czyli Wenecei. Ztąd możnaby wyprowadzić wniosek, że W. była poprzednio częścią Chomiąży. Cały trójkąt między dwoma pasami jezior i Notecią mógł się zwać pierwotnie Chomiążą i być siedzibą jednego rodu. Gdy z biegiem czasu rozwijać się tu zaczęły trzy osady o równo-brzmiącej nazwie, w miłowie od siebie oddaleniu, rozróżniano je dodając nową nazwę jednej choć z nich. Wspomniany sędzia kaliski jest niezawodnie Mikołajem, synem Chwała, występującym w r. 1381 dnia 8 lipca w Poznaniu w otoczeniu namiestników króla Ludwika, wysłanych do Wielkopolski celem wymierzania sprawiedliwości (Kod. Wielk.). Mikołaj ten od r. 1390 pisał się niekiedy z Wenecei, to znów Mikołajem Chwałowiczem. W czasie wojny domowej stał po stronie Nałęczów i brał udział przy dożywaniu Pyzdr, które zajmujący Nałęczowie, zawiązali 18 stycznia 1383 r. konfederacją na rzecz Maryi, starszej córki Ludwika. Janko z Czarnkowa podaje, że 10 marca t. r. Grzymalezyce wypadłszy z Nakła, spustoszyli Mikołajowi z „Chomiąży“ sędziemu kaliskiemu, sześć włości około Żnina. Z tych włości znamy: Chomiąże, Weneceję, Mościszewo, Grzmiącą, Mokre i młyn na Gąsawce (Pomn. dziej. Pol., II, 728). Drugą wzmiankę znajdujemy w Dopełniaczu szamotulskim rocznika Trzaski, ale tak odmienną od zapiski Janka, który przebywając często w Żninie, własności arcyb. gnieźn., musiał znać osobiście dziedzica pobliskiej Wenecei, że jej wiary dać nie możemy. Dopełniacz ten pomieszał śnać osoby i wypadki, prawicę o wojnie arcybiskupa Bodzanty z Mikołajem, dziedzicem Wenecei, sędzią naczelnym Wielkiej Polski (tamże, II, 861). Tego Mikołaja zwano powszechnie „Krwawym Djabłem“; pomieszał go w swych „Dziejach“ Długosz z również wybitną postacią Jana Nałęczą z Czarnkowa, sędzią poznańskiego, dorzucając do swego opowiadania szczegóły, nie dające pogodzić się ani z jedną ani z drugą osobistością (Hist., III, 464). Prof. Przyborowski w „Wiadomości historycznej o Krwawym Djabie“ (Pi-

sno zbiorowe Wileńskie na rok 1859) sprostował mylnie o nich podania. Ale dotąd lud okoliczny opowiada niestworzone rzeczy o bezprawiaach Krwawego Djabła, dziedzica Wenecei (ob. E. Calliera Powiat żniński, 69—79). Zachodząca w uszkodzonym zapisku akt ziemskich gnieźnieńskich z r. 1390 miejscowość Wene (cia) nie zdaje się być Weneceją sędziego Mikołaja. O przewóz między tą miejscowością i Ostrowem Mścigniew, kasztelan zbąszyński, wiódł spory z Sędziwojem z Marcinkowa (Akta gr. Wielk., II, n. 994). Sędzia Mikołaj zamierzał wynieść dziedzictwo swoje do rzędu miast; w uposażeniu bowiem kościoła miejscowego z dnia 25 czerwca 1392 r. nadaje „w mieście swoim Wenecei kościołowi cztery łany roli na Mościszewie, dziesięcinę snopową z ról dziedzicznych na Mokrem, całe jeziorko Mosinę, dwóch rybaków, którym pozwala łowić, krom niewodem, ryby różnemi drobnemi sieciami na jeziorze Skrzyneką zwanem, tudzież jaz na tem jeziorze (przy odpływie Mosiny), łąkę u Zimnej Wody, oddzieloną od łąk kmiecych na Mościszewie, i ośm kawałów ziemi z ogrodami w samym mieście Wenecei dla różnych rzemieślników, którzy tam osiadają; w końcu pozwala zbierać drzewo bądź suche bądź zielone, gdziekolwiek się ono zbiera dla zamku. Za to wszystko pleban odprawiać ma tygodniowo dwie msze żałobne.“ To nadanie zatwierdził dnia 8 maja 1395 r. w Żninie arcyb. Dobrogost pismem, które, prócz wyłuszczonej dochodów, wymienia wolne rybołówstwo drobnemi sieciami na wielkiem jeziorze Białem, naprzeciw zamku weneckiego, a zbieranie i zwożenie drzewa ogranicza na las Ochodzę (Kod. Wielkop., n. 1926 i 1959). Mniemanie, jakoby arcyb. Dobrogost założył kościół wenecki, wyrosło z tego potwierdzenia. Sędzia Mikołaj, wystawiwszy kościół w W., fundował w nim altaryą p. w. św. Mikołaja, uposażając ją dziesięciną snopową z ról km. na Jadownikach, w obrębie parafii górskiej; kmiecie płacili prócz tego dziesięcinę lnianą po 2 gr. z łanu. Altarzysta odprawiał za to tygodniowo trzy msze za duszę założyciela. R. 1419 układa się Maciej, mieszczanin żniński, z altarzystą Jakubem, że mu płacić będzie corocznie na Boże Narodzenie i na św. Wojciech po 3 grzywny za dziesięcinę owsa w Jadownikach. Lib. Ben. Łaskiego, wliczając zawarte w dok. z r. 1392 i potwierdzeniu z r. 1395 nadania, wyjąwszy zbierania drzewa, wskazuje następujące jeszcze daniny: Kmiecie z W., Biskupina i Godaw płacili kolendę po groszu z każdego łanu, a zagrodnicy i karczmarze po pół grosza. Z innych parafii pobierał pleban w Suchym Dole pod Trłgiem i w Konarach pod Margoninem dziesięcinę snopową z ról km., którą zwoził własnym wozem, za co kmiecie płacili po 2 gr. dziesięciny lnianej z każdego łanu. Parafią wenecką składały: Biskupin, Godawy, Mościszewo i Weneceja;

później przybyły Annowo, Folsz, Karolewo, Nowy Folwark, Ostrówce, Pniewy, Rozalinowo i Wiktorowo. W r. 1759 Wojciech Miaskowski, starosta żniński, dzierżawca dóbr weneckich, wystawił z polecenia i nakładem arcyb. Łubieńskiego nowy kościół drewniany, który konsekrował dnia 18 paźdz. r. 1765 kś. Krzysztof Dobiński, sufragan gnieźn. W sto lat potem kościół popadł w ruinę. Jakoż rząd wspólny z parafianami w latach 1869—1872 wystawił nowy kościół murywany z wieżą, w stylu gotyckim, malowniczo położony pomiędzy jeziorami na półwyspie. Parafia (dek. żniński) liczyła w r. 1888 dusz 767; szkoły parafialne są: w Biskupinie, Godawach i Ostrówcach. Po śmierci sędziego Mikołaja dostała się W. Mikołajowi Pomianowi z Warzymowa, który ją w roku 1420 odstąpił arcyb. Trąbie w zamian za Biskupiec pod Radziejowem, na Kujawach. Mikołaj z Wawrzymowa był kasztelanem kruszwickim w r. 1433, umarł po r. 1441 na kasztelaństwie brzesko-kujawskim. Na W. były 2 ślady km. w r. 1577 i 1 zagr.; w dwa lata potem leżały role kmiece pustkami, a około r. 1620 znikły zupełnie; w r. 1579 żyło tam 2 zagr. i 3 kom., a w 1620 r. 3 zagr. Po zaborze dóbr arcybiskupich sprzedał rząd pruski W. z Mościszewem i Karolewem prywatnym nabywcom. Ostatniemi właścicielami byli Howieccy, którzy ją sprzedali Niemcom. 2.) **W.**, urząd. *Venetia*, os., w pow. odolanowskim (Ostrów), tuż pod Ostrowem (par., poczta i st. dr. zel.); ma 4 dm. i 68 mk.; wchodzi w skład okr. wiejskiego Krepa. Większą własność z obszarem 103 ha posiada Natalia Seidel. 3.) **W.** albo *Nowa Weneccya*. Tak zwano niegdyś Kobylin, w pow. krotoszyńskim.

E. Cal.

Weneccya 1.) niem. *Venedia*, wsł, w nizinach nadwiślańskich, pow. chełmiński, st. p. i par. kat. Chełmno; 168·78 magd. morg., 17 dm., 130 mk. W 1876 połączona z Nową Wsią. 2.) **W.**, niem. *Venetia*, kol. do Grodziecna, pow. lubawski, st. p. Montowo, par. kat. Grodziecno; 108·15 magd. morg., 4 dm., 20 mk. Leży między jez. i rzeką Dąbrówką (niem. Welle).

Ks. Fr.

Weneda, ob. *Wineta*.

Venedia (niem.), ob. *Weneccya*.

Wenekajcie, wsł, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Taurogi, o 64 w. od Rossień.

Weneki, wsł, pow. rossieński, par. Aleksandrowsk, o 104 w. od Rossień.

Wenetowo, niegdyś przedmieście Poznania, zajmowało zach. część dzisiejszego św. Marcina. „W XVI w. Wojciech Potulicki, wojewódzie kaliski, darował szpitalowi św. Łazarza znaczną przestrzeń roli za kościołem św. Marcina. Ekonomowie tego szpitala powypuszczali części tej roli prawem emfiteutycznym i tym sposobem powstało przedmieście za kościołem św. Marcina“ (J. Łukaszewicz, *Obraz m. Pozn.*, I, 22, 277).

E. Cal.

Weng....., ob. *Weg...*

Wengaitthen, ob. *Wegajty*.

Wengeln (niem.), ob. *Wegle*.

Wengeln, 1442 *Wengelau*, dobra i wsł, pow. lubiński, par. ew. Kriegheide, kat. Kotzenau. W r. 1885 dobra miały 281 ha, 4 dm., 41 mk. (2 kat.); wsł 212 ha, 38 dm., 192 mk. (5 kat.).

Wengelwalde (niem.), wsł nad jez. Drużnem, w Pomezanii, pow. malborski, st. p. Hohenwalde, par. kat. Tyrgart, szkoła ewang. w miejscu, 4½ mili na wschód od Malborga, 477 ha (31 roli orn., 116 łąk), 61 dm., 83 dym., 325 mk., 2 kat., 51 dyssyd., 272 ew. Według topogr. Goldbecka z r. 1789 było 47 dym.

Wengerin, ob. *Wegrzyn*.

Wengerinn, lesniczówka, pow. wystrucki, st. p. Insterburg.

Wengermutze, ob. *Wegiermuca*.

Wengern (niem.), ob. *Wegry*.

Wengern, 1295 *Wengri*, 1430 i 1532 *Wangri*, wsł, pow. opolski, par. kat. Kotarz Wielki, par. ew. Kupy. W r. 1885 było 865 ha, 135 dm., 861 mk. (41 ew.).

Wengerz (niem.), ob. *Wegierce*.

Wengielance, wsł włośc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrowo (dawniej Oława), okrąg wiejski i dobra skarbowe Niemonajcie, o 11 w. od gminy a 81 od Trok, ma 29 dm., 167 mk. kat. i 3 żydów, (w 1861 r. 71 dusz rewiz.).

Wengieliszki, zase., pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz, o 59 w. od Wilkomierza.

Wengierska, wsł, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, o 12 w. od Rossień.

Wengierzy, wsł, pow. rossieński, par. Girtakol.

Wengitten, ob. *Wegajty*.

Wengoiien, wsł, pow. reszelski, st. p. Rothfiess.

Weni, *Wenie*, *Wejnie* al. *Beatów*, dwór i dobra nad jez. t. n., pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszceński, o 59 w. od Szawel, przy drodze z Użwent do Powondenia, własność Pieczkowskich, ma 440 dzies. (120 lasu, 20 nieuż.). Pięknie zabudowany i zagospodarowany.

Wenig, *Wenigen*, *Weningen.....*, nazwy niemieckie tak się zaczynające, pomieszczone są przeważnie pod drugim wyrazem złożonego nazwiska.

Wenig 1) *Lessen*, wsł, pow. zielonogórski, par. ew. Logau (Brandenburg), kat. Gross Lessen. W r. 1885 dobra miały 636 ha, 56 dm., 346 mk. (15 kat.). 2.) **W.** *Mohnau*, wsł, pow. świdnicki, ob. *Mohnau*. 3.) **W.** *Nossen*, pow. ziebicki, ob. *Nossen*. 4.) **W.** *Rackwitz*, pow. lwowski, ob. *Rackwitz*. 5.) **W.** *Walditz*, wsł, ob. *Walditz*.

Wenigen, wzgórze, wzn. 595 mt. n.p.m., w hrabstwie spiskim, w okolicy miasta Gniazda (ob.), nad pot. Kamionką (lewym dopł. Popradu).

Wenigsee, dobra ryc., pow. ostródzki, st. p. Hohenstein.

Wenigtreben, 1407 *Wenige Trewen*, wś, pow. bolesławski, par. ew. Alt Oels, kat. Nieder Schoenfeld. W r. 1885 miała 536 ha, 24 dm., 129 mk. ew.

Wenno-lin (estońskie), ob. *Wenden*.

Wensau, dobra prywat. z folw. Karlshof i Oben, w okr. goldyngskim, pow. i par. windawska (Kurlandya).

Wensewitz al. *Wensowitz*, dobra i wś, pow. mieliński, par. ew. Freyhan, kat. Strebitzko. W r. 1885 miały 120 ha, 2 dm., 26 mk. (2 kat.); wś 28 ha, 16 dm., 99 mk. (7 kat.).

Wensken 1.) pol. *Więcki*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Lankuppen. 2.) **W.**, wś, pow. piłkałowski, st. p. Milluhnen.

Wensków, pow. nowogródzki, młynie (ob. t. VI, 479), za: *Weresków* (ob.).

Wenskowethen al. *Wenskutschen*, posiadłość, pow. wystrucki, st. p. Norkitten.

Wenslowischken, zapewne *Węclawiszki*, wś, pow. stołupiański, st. p. Pillupoenen.

Wensławienięta, ob. *Wenclawienięta*.

Wensowitz (niem.), ob. *Węzówiec*.

Wensowken, ob. *Węzówko*.

Wensowen, ob. *Węzewo*.

Wenta, *Windawa*, niem. *Windau*, rzeka, w gub. kowieńskiej i Kurlandyi, dopływ morza Bałtyckiego, oskrzydłająca dorzecze rzek przy-morskich. Bierze początek w pow. szawelskim z jeziora Labunowa, w dobrach t. n., na płaskowzgórzu wzniesionem do 700 st. nrm., w pobliżu źródeł rz. Mussy (dopł. rz. Aa) i Dubissy (dopł. Niema). Pływie początkowo ku pñ.-wschd. przez mka Chwałojnie, Uzwenty, Szawkiany, odkąd zmienia kierunek na pñ., oblewa Kurszany, Popielany, poczem wykręciwszy się ku pñ.-zachodowi, który to kierunek zachowuje do samego ujścia, przepływa przez Większnie i Laeków, po za którym wkracza w granice pow. telszewskiego, zrasza pñ.-wschodni jego zakątek i pod folw. Greże przechodzi do Kurlandyi, pomija Goldingen, Piltyn i pod mtm Windawą (Wentą) ma ujście, przerwawszy wprzód pasmo przy-morskich pagórków. O 6 w. od ujścia W. tworzy rozległą odnogę Paekul (ob.). Długość biegu W. wynosi około 300 w., z czego na gub. kowieńską przypada do 130 w.; szerokość u wierzehowiny 2 saż., pod Wekszniami do 40 a przy ujściu 80 saż.; głębokość w górnym biegu 5—6 st., pod Piltynem do 20, w dolnym biegu od 5 do 12 st.; spadek wód od 5 do 10 cali, pod Goldingen dochodzi do 16 stóp. Bieg ma bystry, dolinę malowniczą, brzegi przeważnie wyniosłe i urwiste, w których występuje piaskowiec i zbity wapień, zawierający wielką ilość skamieniałości. Łoże rzeki początkowo piaszczyste, miejscami ilaste, zalegają dalej kamienie, które powyżej mta Goldingen tworzą wodospad, Rummel zwany, 6 st. wysoki, przerzucający się przez rafę wapienną (próg), przechodzącą łożysko rzeki. Przy silnych roz-

lewach wiosennych rzeka często zmienia swe łożę i tworzy znaczne mielizny, stojące na zawadzie żegludze. Z licznych dopływów W. ważniejsze z prawej strony: Dobikinia, Wodoksta (Waddaks), Sangen, Zezer (Ceern), Rimsaht al. Resehje (Resa), Abawa (Abau), Piltene i Plata, z lewej zaś strony: Awnowa, Żyzma, Wirwita, Wejszatis, Szerksznia, Wardawa, Łusza; oraz drobniejsze w gub. kurlandzkiej, jak pot. Rudeński, Ledisch, Abbas, Alex i in. Celem połączenia W. z Dubissą w 1824 r. przedsięwzięto wykopanie kanału Windawskiego, po przeprowadzeniu jednak znacznej jego części, zaniechano dalszych robót w 1839 r. *J. Krz.*

Wenta, st. dr. żel. lipawsko-romeńskiej, na odnodze Lipawa-Radziwiliszki, w pow. szawelskim, pomiędzy st. Łusza (o 10 w.) a Mozejki (również o 10 w.), odl. o 76 w. od Lipawy a 101 w. od Radziwiliszek.

Wentain, leśniczówka, pow. szyłokarezenski, st. p. Kallningken.

Wentfin (niem.), ob. *Wętwie*.

Wentolazy al. *Wintolazy*, zaśc. w pobliżu rz. Ślizanki, pow. borysowski, w 2 okr. pol. i par. katol. Łohojsk, gm. Hajna, o 56 w. od Borysowa. Od 1844 r. własność Antichów. *A. Jel.*

Wentziken, *Wenciszki*, posiadłość, pow. niżniyny, st. p. Heinrichswalde.

Venusberg al. *Messendorfer Berg*, góra na Szląsku austr., ob. *Thielberg 2.*) i *Nowa Czerwona Woda*.

Wenusów al. *Wenusowo*, mko i dobra, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Antolepty, par. Dusiaty, o 21 i 22 w. od Nowoaleksandrowska, własność Krzywców, mają 1052 $\frac{1}{2}$ dzies. (266 lasu, 113 nieuz.). Niegdyś rozległe dobra Brzezińskiego, rozdrobione po eksdywizyi na mnóstwo cząstek, nabył Wereszezyński, który również zaplątał się w interesa i po nim z licytacji nabył Tomasz Krzywiec. Istniał tu do początku XVIII w. zbór kalwiński.

Weny, wś, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz, o 71 w. od Wilkomierza.

Wenzkau (niem.), ob. *Więckowy*.

Wenzkehmen al. *Mecken*, wś, pow. stołupiański, st. p. Bilderweitschen.

Wenzken, pol. *Więcki*, pow. węgoborski, st. p. Buddern.

Wenzkenthal, posiadłość, pow. węgoborski, st. p. Angerburg.

Wenzlau (niem.), pow. chełmiński, ob. *Świętosław*.

Wenzlowitz, ob. *Węclawice*.

Weppern 1.) posiadłość, pow. szyłokarezenski, st. p. Kinten. 2.) **W.** al. *Budweitschen*, młyn i karczma, pow. stołupiański, st. p. Stallupoenen.

Wepryk, *Wieprzyk*, wś nad rzeką Kirszyną, dopł. Irpienia, pow. wasylkowski, w 2 okr. pol., gm. Wepryk, o 6 w. na pñ.-zachd. od Chwastowa a 42 w. od Wasylkowa, ma 874 mk. Podług

Pochilewicz w 1863 r. było tu 995 mk. prawosł., oraz w całej parafii 384 katol. i 54 żydów. Posiada cerkiew, p. w. św. Parascewii, z drzewa wzniesioną w 1856 r. na miejsce dawniejszej, popadłej w ruinę, i uposażoną 58 dzies. ziemi. Do parafii należą wsi: Skrahlewka (o 6 w.) i Stawki. Wś należy do klucza chwastowskiego dóbr państwa. Wś tą oraz z Biłkami (zw. Mochnac) i ostrowem na Irpieniu nadał Olelko Władymirowicz słudze swemu Olechnie Juchnowinowi (ob. *Kornin*). Gmina obejmuje 18 miejscowości (1 chutor, 2 kolon. żydowskie, 3 fermy, 1 karczma, ma 852 dm., 10091 mk., 13827 dzies. ziemi (12303 włośc., 1267 dworskiej, 257 cerkiewnej).

Wepryk 1.) wś nad Supoją, pow. kozielecki gub. czernihowskiej, o 40 w. na płd.-wschód od Kozieleca, ma 1870 mk., cerkiew. 2.) **W.**, mko przy ujściu rzeki t. n. do Psoly, pow. hadziacki gub. połtańskiej, o 12 w. na wschód od Hadziacza, ma 545 dm., 4 cerkwie, 4027 mk., targi tygodniowe, 4 jarmarki. Założone w 1658 r. do 1782 r. należało do pułku hadziackiego.

Wepryn, wś na lewym brzegu Teterewa pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Wyszewicze (o 3 w.), o 20 w. od Radomyśla, ma 1080 mk. W 1784 r. było tu 413 mk.; w 1863 r. 1026 mk.; w 1887 r. (podług Pochilewicza) 1475 mk. prawosł., 30 katol., 48 żydów. Włościanie, w liczbie 451 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 2035 dzies., ze spłatą po 1339 rs. 25 kop. rocznie. Posiada cerkiew, p. w. św. Archaniola Michała, wzniesioną na miejsce dawniejszej w 1792 r. a odnowioną w 1850—5 r. Uposażenie cerkwi stanowi 49 dzies. ziemi. Do par. praw. należą wsi: Buchtiejówka (o 4 w.) i Wyrwa (o 5 w.). W XV w. W. należało do rodziny Jurszów (ob. *Hermanówka*, t. III, 63). Przy końcu XVI w. Iwana Proskury. Następnie Czerleńskich i Zmijowskich, od których nabywa Adam Kisiel. Za czasów Chmielnickiego własność Maksymiliana Brzozowskiego (ob. t. III, 492). W drugiej połowie zeszłego wieku (od 1772 r.) W. wraz z Makalewiczami i niektórymi okolicznymi wsiami należał do Jerzego Galeckiego, podsędka owruckiego, od 1782 r. wdowy po nim Agaty z Michałowskich, poczem jej sukcesorów. W 1861 r. Anna Neuman sprzedała W. Mieczysławowi Bardeckiemu, następnie wś. przeszła na skarb, który w 1879 r. sprzedał Bazylemu Ulskiemu za 20730 rs. Przed uwłaszczeniem włościan wś miała 3980 dzies., obecnie własność większa wynosi 355 dzies. ziemi użytkowej, 1568 lasu, 35 nieużytków.

J. Krz.

Weprynka, rzeczka, w gub. mohylewskiej, lewy dopływ rz. Ipucci.

Weraksy, wś i zaśc., niegdyś radziwiłłowskie, nad bezim. dopł. Pierekałki, pow. miński, w 3 okr. pol. i par. katol. Kojdanów (o 16 w.), gdzie też st. p., gm. Rubieżewicze (o 4 w.), o 56 w. od

Mińska. Miejscowość falista, grunta szezerkowe, żytnie.

A. Jel.

Werakszyce al. *Luboszany*, folw. nad rz. Klewą, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. i par. kat. Berezyna, gm. Pohost, o 60 w. od Ihumenia. Niegdyś królewsczyzna przy Berezynie Ihumeńskiej. Grunta lekkie.

A. Jel.

Weranga, strumień, zapewne lewy dopł. Niemna, płynie przez obszar dóbr Giełgudyski, w pow. władysławowskim.

Weras, jezioro, z którego wypływ Dowgiwa, prawy dopł. Muszy.

Werba, mko nad Ikwą, niedaleko ujścia Poniwty, i przy linii dr. żel. płd.-zachodnich, na odnodze Zdobunowo-Radziwiłłów, pow. dubieński, w 3 okr. pol. gm. Werba, par. katol. Ptycza (o 2 w.), o 17 w. na płd.-zachód od Dubna. Wraz z należącą do par. praw. wsią Stołpiec (o 3 w.) ma 140 dm., 1137 mk. prawosł. i 188 katol. Posiada cerkiew drewnianą, p. w. św. Trójcy, wzniesioną w 1774 r., odnowioną w 1875 r. i uposażoną 58 dzies. ziemi z zapisu dziedzica Łukasza Rothariusa z 1759 i 1776 r. Kaplica katol. W. mku znajduje się: tartak, gorzelnia, browar, cegielnia, smolarnia, 2 młyny wodne. Przystań na Ikwie, która od W. poczyna być spławną. Odbywają się trzy jarmarki doroczne. Prawo miejskie otrzymała w 1518 r. od Zygmunta I. Gmina W. graniczy od płn. z gm. Młynów i Dubno, od wschodu z gm. Sudobicze, od płd. z gm. Białokrynica i Bereżce (obie pow. krzemienieckiego), od zachodu z gm. Krupiec i Tesłuhów, obejmuje 32 miejscowości, mające 1047 dm. włościańskich (obok 167 należących do innych stanów), ma 9455 mk. włościan, uwłaszczonych na 10726 dzies. ziemi. St. dr. żel. W., o 1 w. od mka położona, pomiędzy st. Dubno (o 17 w.), a Rudnia Poczajowska (o 9 w.), odległa jest o 56 w. od Zdobunowa a 30 w. od Radziwiłłowa. Podług rewizji zamku krzemienieckiego z 1545 r. własność Andrzeja Kuniowskiego, który wspólnie z Piotrem Deniszkowiczem z Bereha zobowiązany był do utrzymywania jednej horodni zamkowej (Jabłonowski, *Rewizye*, 98). Reg. pobor. pow. włodzimirskiego z 1570 r. podają jako właścicieli Michała Rusalskiego i Wasyla Mirowickiego. Pierwszy z nich z części Wierbey i Wochnowycz wnosi z 7 dm., 4 ogr. po 2 gr., drugi zaś ze swej części W. z 7 dm. i 9 ogr. po 2 gr. W 1577 r. Wasil Mirowicki z części „Wierzbej“ i Wochniewicz płaci z 5 dm., 2 ogr. po 4 gr. W 1583 r. Michajło Rozalski ze wsi Wierbey i Wochnowicz wnosi z 6 dm., 1 ogr., 4 ogr., $\frac{1}{2}$ popa a Wasili Wierbski z części wsi Wierbey i Wochnowicz (Wochnowicz) z 3 dm., 2 dym., 2 ogr., 1 ogr., 1 pustowszcz. oraz z 1 dm., 1 ogr. Nadto reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. podają jako właściciela wsi Wierzbej Wasila Malińskiego, który wnosi od 10 dm., 4 ogr., 3 ogr., 2 kół dorocz., 1 popa

(Jabłonowski, Wołyń, 20, 75, 115, 116, 119, 140). *J. Krz.*

Werbajew, *Wierbayew* 1570 r., *Werbno* 1577 r., *Wierbajow* 1583 r., ws nad Styrem, pow. łucki, na pld.-wschód od Łucka. W 1545 r. własn. Piotra Kirdejewicza, który z **W.** i Kisielina zobowiązany był do opatrywania jednej horodni zamku łuckiego (Jabłonowski, Rewizye, 57). Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1570 r. należy do włości mylskiej Iwana Kierdeja Milskiego; pobór oddzielnie niewykazany. W 1577 r. własność Iwanowej Kierdejowej, która płaci od 3 dm. w 1583 r. własność tejże, w dzierżawie Krzysztofa Bronisza, który płaci od 6 dym., 2 ogr., 1 komor. (Jabłonowski, Wołyń, 4, 57, 100).

Werbalszki, ob. *Wirbaliszki*.

Werbee, ws, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Nowe Miasto, Wierzbicy mają 28 dzies., Hryniewiczowie 23 dzies., Dowgiałłowic 30 dzies., Jankiewiczowie 38 dzies.

Werbece 1.) *Małe*, ws, pow. rówieński, gm. Stepań, par. prawosł. Werbeze Wielkie (o 1 w.), o 80 w. od Równego. Posiada gorzelnię parową, założoną w 1863 r., zatrudniającą 5 robotników, która w 1881 r. wyprodukowała 4889 wiader spirytusu; własność Turkiewiczza. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. ws Werbeze Małe, sioło zamku stepańskiego kn. Konstantego Ostrońskiego, płaci od 6 dym. półdworz., 8 dym. na ćwierciach, 10 ogr. W 1583 r. ze wsi Mały Wierbiecz, należącej do Stepania, wnoszono od 14 dym., 6 ogr., 4 komor. (Jabłonowski, Wołyń, 40, 83). 2.) **W. Wielkie**, ws nad rzką Mielnicą, wypływającą z jezior w pobliżu Styru i uchodzącą do Horynia we wsi Kryczylsku, pow. rówieński, gm. i par. katol. Stepań (o 6 w.), o 80 w. od Równego a 8 w. od st. dr. żel. Stepań (Blochowska), posiada cerkiew paraf. drewnianą, p. w. św. Archaniola Michała, wzniesioną w 1741 r. kosztem parafian, odnowioną w 1873 r. i uposażoną 39 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi z zapisu dziedziców dóbr stepańskich ks. Janusza Aleksandra Sanguszki w 1741 r. i Stanisława Worcela z 1815 r. Do par. praw. należą wsi: Butejki nad Mielnicą (o 2 w.), Krasówka również nad Mielnicą, stanowiące jakoby przedłużenie **W. Wielkiej**, i Werbeza Mała (o 1 w.). W całej parafii 167 dym., 1345 mk. prawosł., 22 katol. i 100 żydów. Od 1859 r. do 1876 r. była w **W. Wielkiej** szkoła ludowa. Jest tu kaplica katol. dekanatu rówieńskiego. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. ze wsi Werbeza, sioła zamku stepańskiego, wniesiono pobór od 6 dym. półdw., 10 na ćwierciach, 3 ogr. a w 1583 r. od 7 dym., 7 ogr., 2 kół walnych (Jabłonowski, Wołyń, 40, 83). *J. Krz.*

Werbecka Słobódka, nad rzką Szumilówką (Markówką), dopł. Dniestru, pow. olhopolski, okr. pol. Pieszczanka, gm. i par. Miastkówka, st. pocz. Olszanka, ma 10 dm. *X. M. O.*

Werbecki Majdan, ws, pow. latyczowski okr. pol. Międzyboż, gm. Wójtowce, par. praw. Werbka, katol. Nowy Konstantynów, przy drodze z Werbki do Majdanu Sachniańskiego, o 15 w. od Latyczowa (st. poczt.), ma 94 dm., 680 mk. Wchodziła w skład sstwa werbskiego, dziś rządowa. *X. M. O.*

Werbel, jezioro, w pow. rastemborskim, w pobliżu wsi Święta Lipka.

Werbela, rzeczka, dopływ Kołodziejanki (lew. dopł. Świsłoczy).

Werbelin, jezioro, i *Werbeliński kanał*, wchodzi jako część do systemu Finowskiego kanału (ob.), łączącego Elbę z Odrą.

Werbeń, 1) w dokm. *Werbiń*, ws nad Styrem, pow. dubieński, okr. pol. i par. katol. Beresteczko (o 10 w.), gm. Boremel (również o 10 w.), par. praw. Chrynniki (o 5 w.), ma 38 dm., 657 mk. Posiada cerkiew filialną, Uspienską, z drzewa wzniesioną w 1877 r. kosztem parafian i uposażoną 38 dzies. ziemi z zapisów Jana i Szymona Pietruszewskich oraz Michała Rogozińskiego; kaplica katol. dekanatu dubieńskiego. W 1563 r. własność marszałka królewskiego kn. Aleksandra Sanguszkowicza Koszyrskiego. W 1564 r. kn. Lew Sanguszkowicz Koszyrski zostawia Werbiń słudze ojca swego Saezkowiczowi. (Opis akt. kn. kijew. centr. arch., 2037 i 2038). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. Fiedor Saezkowicz z imienia Wierbnia płaci od 12 dym., 5 ogr., 3 og., 1 kół waln. Jabłonowski, Wołyń, 107). W 1601 r. własność kn. Hrehorego Sanguszki Koszyrskiego i żony jego Zofii ks. Hołowczyńskiej, który daje w arendę Abramowi Szmołowiczowi, żydowi turyjskiemu, Kgecowi Percowiczowi, żydowi toraczyńskiemu, żonom ich i potomkom, imiona w pow. łuckim leżące, t. j. miasto Horuchów, dwór i sioło Oziercy, sioło Raczyn, sioło Markowice, dwór i sioło Koniuchy, sioło Kuty, sioło Białe pole, mko Poremil, dwór i sioło Smolawe, dwór i sioło Werbiń, a przytem staw spustny i młyn na starym stawie. (Arch. J. Z. R., cz. VI, t. I, 284). 2) **W.** uroczysko na gruntach wsi Radoszyn, w pow. kowelskim. *J. Krz.*

Werben, podleśnictwo w leśnictwie Goldingen, w okr., pow. i par. Goldingen (Kurlandya).

Werben al. *Autmirehlen*, ws, pow. piłkalski, st. p. Kussen.

Werbezdany, ws włość, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. i okr. wiejski Mickuny (o 8 w.), 5 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Ławaryszki.

Werbiał al. *Wierzbiąg* 1) *Nizny*, ws, pow. kołomyjski, 4 klm. na pld.-zach. od Kołomyi (sąd pow., st. kol. i urz. poczt.). Na pld.-zach leży Sopów, na pld.-wsch. Kołomyja, na wsch. Oskrześnińce, na pld. Ispas i Myszyn, na zach. Werbiał Wyższy. Pld.-wsch. granicy dotyka na małej przestrzeni Prut, przyjmujący tu od praw. brz.

Pistrynkę, płynącą przez wsch. część obszaru, i Łuczkę z Sopówką, płynące przez pñ. część wsi. Wzniesienie obszaru sięga na pñd. 283 mt. Włas. więk. ma roli or. 54, łąk i ogr. 20, pastw. 231, lasu 267 mr.; włas. mn. roli or. 679, łąki ogr. 349, past. 189 morg. W r. 1880 było 274 dm., 1213 mk. w gm., 17 dm., 130 mk. na obsz. dwor. (1134 gr.-kat., 71 rzym.-kat., 138 izr.; 1144 Rus., 55 Pol., 144 Niem.). Par. rzym.-kat. w Kołomyi, gr.-kat. w miejsu, dek. pistryński. Do parafii należy W. Wyższy. We wsi jest cerkiew, szkoła I klas., kasa poż. gmin. z kapit. 1674 złr. We Lwowie d. 9 grud. 1375 r. nadaje Władysław, ks. opolski, wsi Werbiaż (*Wirzbosz*) i inne Waškowi Teptukowiczowi prawem lennem (Liske, A. G. Z., t. V., str. 12). Nadanie to potwierdza Jagiełło w Niepołomicach d. 26 paźdz. 1416 r. (l. c. str. 38. 2) **W. Wyższy**, wś. pow. kołomyjski, 5 klm. na pñd.-zach. od Kołomyi (sąd pow., urz. poczt., st. dr. żel.). Na pñ.-zach. leży Sopów, na pñd. Myszyn, na pñ.-wsch. i wsch. Kluczów Wielki. Środkiem wsi płynie Łuczka, prawy dopł. Prutu, od pñd. z Kluczowa Wielkiego. Włas. więk. ma roli or. 57, łąki ogr. 39, p. 113 mr.; wł. mn. roli or. 402, łąk i ogr. 416, past. 102 mr.. W r. 1880 było 196 dm., 912 mk. w gm. (893 gr.-kat., 6 rz.-kat., 13 izr.; 894 Rus., 5 Pol., 13 Niem.). Par. rzym.-kat. w Kołomyi, gr.-kat. w W. Niżnym. We wsi jest cerkiew i kasa poż. gm. z kapitałem 1476 złr.

Lu. dr.

Werbice, węg. *Werbicze*, *Wierzbica*, wś obok m. Mikulasza w hr. liptowskim, nad rz. Wagiem, wzn. 580 mt. n. p. m.; kościół katol. filialny, kościół ewang. paraf., jarmarki, 1670 mk.

Werbicz, rzka, w pow. hajsyńskim, prawy dopł. Sobu. Zaczyna się powyżej mka Granów, płynie ze wschodu na zachód, mija Granów i poniżej wsi Huńczy ma ujście. *X. M. O.*

Werbiczewka, rzeczka, w gub. czernihowskiej, prawy dopł. Snowu.

Werbiczewo, wś w pobliżu wielkiego błota (do 3,500 dzies.), pow. rohaczewski, gm. Łuki.

Werbiczno, wś. pow. kowelski, na pñd.-wsch. od Turyjska. W. należało pierwotnie do zamku włodzimierskiego; król Aleksander nadał je Markowi Kałusowskiemu. W czasie rewizji zamku włodzimierskiego w 1544 r. własność Piotra Kałusowskiego, który z bratankami był obowiązany z W. i Kałusowa do opatrywania jednej horodni zamkowej (Jabłonowski, Rewizye, 9, 83). Po dług reg. pob. pow. włodzimierskiego z 1570 r. p. Gniewosz Kałuszowski płaci z Kałusowa i Wierzbicznej z 7 dym., 5 ogr. po 2 gr., Iwan Kałusowski z tychże wsi od 7 dym. i 3 ogr. po 4 gr., a Fiedor Kałusowski z części Wierzbiczna z 2 dym., 2 ogr. po 4 gr. W 1577 r. Wasili Kałusowski płaci z części W. od 3 ogr. po 2 gr. a Iwan Kałusowski 4 z dm. pół dw., 5 ogr. W 1582 r. Jerzy Kałusowski płaci z części imieni W. z 2 dym., 2 ogr. a Iwan Kałusowski z Ka-

lusowa i W. z 6 dm., 11 ogr. (Jabłonowski, Wołyn, 19, 20, 21, 72, 76, 114, 118). *J. Krz.*

Werbiczówka, ob. *Werbizówka*.

Werbie, wś, pow. nowogradwołyński, gm. Serby, par. praw. Andrzejowicze (o 11 w.).

Werbitowo, wś skarbowa nad jeziorem t. naz., pow. siebieski, o 48 w. na pñ.-wsch. od Siebieża, 18 dm., 149 mk., monaster męzki Pokrowski.

Werbiń, ob. *Werbeń*.

Werbiszczów, wś, w dawnym pow. włodzimierskim, w okolicy mka Świnuchy. W czasie rewizji zamku włodzimierskiego w 1515 r. wś Werbiszczew al. Kusty należała do kn. Koszyrskiego, który zobowiązany był do utrzymywania jednej horodni zamkowej (ob. Jabłonowski, Rewiz., 7).

Werbiszki, wś, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta, o 42 w. od Wilkomierza.

Werbiz, wś, pow. czerykowski, gm. Łobanówka, ma 62 dm., 261 mk.

Werbiz, wś, pow. rudecki, 35 klm. na pñ.-wsch. od Rudek, 18 klm. na pñd.-wsch. od sądu pow. w Komarnie, 8 klm. na pñd.-zach. od urz. poczt. w Mikołajewie. Na zach. leżą: Horozana Mała, Nowosiółki i Ryczehów, na pñ. i pñ.-wsch. Honiatycze, na wsch. Drohowyże i Urcie, na pñd. Urcie (obie w pow. żydaczowskim). Wzdłuż granicy pñd. płynie Dniestr; wsch. część obszaru przepływa Szczeruk, lewy dopł. Dniestru. Na pñd. grupa domów „Sajków.“ Pñd. część obszaru lesista (las Dąbrowa). Włas. większa (kapituły łacińskiej we Lwowie) ma roli orn. 4, łąk i ogr. 5, pastw. 3, lasu 1081 mr.; wł. mn. roli or. 807, łąk i ogr. 358, pastw. 107 morg. W r. 1880 było 174 dm., 1002 mk. w gm., 2 dm., 20 mk. na obsz. dwor. (969 gr.-kat., 18 rz.-kat., 35 izr.; 842 Rus., 180 Pol.). Par. rz.-kat. w Mikołajewie, gr.-kat. w miejsu (dek. horożański). Do par. należą Honiatycze i Kahujów. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 2000 złr. Dokumentem wydanym d. 7 listopada 1407 r. w Medyce nadaje Jagiełło wiernemu słudze Iwanowi Wołoszynowi i dzieciom jego karczmę nazwaną Werbiaż (Wierzbiaż) na rzece Szczercu, w Szczerzeckiej Woli, za roczną daninę (Liske, A. G. Z., t. II, str. 59, dokument pisany po rusku). W Samborze dnia 17 czer. 1423 r. przenosi Jagiełło wś Wierbiz na prawo niemieckie i mianuje wójtem żyda Wołczka (Liske, A. G. Z., t. II, str. 70). W Medyce d. 3 list. 1425 r. nadaje król pustkowie „Werbeza“ zwane żydowi Wołczkowi, celnikowi lwowskiemu, w celu osiedlenia (l. c., str. 75). R. 1427 daje Jagiełło temuż Wołczkowi część wsi Werbiz, ustanawia w niej wójtostwo i przenosi ją na prawo niemieckie (l. c., str. 77). We Lwowie d. 1 czer. 1431 rozstrzyga Jan z Oleśnicy, marszałek w kor., z polecenia króla spór między Wołczkiem a kmieciami W. na korzyść Wołczka (l. c., str. 89). We Lwowie d. 6 list. 1432 r. dodaje

król do zapisu 50 grzyw. kapitule lwowskiej na wsi W. zrobionego, nowy zapis 150 grzyw. przez kapitułę Wołczkowi na wykupno wsi rzeczonyj wyliczonych i zastawia jej tę wieś aż do całkowitej spłaty 200 grzyw. (l. c., str. 90). Dnia 14 lipca 1433 r. w Koninie nadaje król wś W. kapitule lwowskiej na wieczystą własność (l. c., str. 100). We Lwowie d. 26 wrześ. 1442 r. poświęcają kanonicy lwowscy, że rajey miasta Lwowa wypłacili im 121 grzyw. na wykupno sołtystwa w Wierzbiażu, które im zapisał w testamencie Mikołaj Hecht (l. c., t. V, str. 114). Dnia 14 wrześ. 1455 r. w Werbiżu poświęcają Jan z Sielikowa ststa grodecki i szezerczecki, i Piotr z Rumna rozmiernienie gruntów do W. należących (l. c., t. II, str. 144). Dnia 23 kwiet. 1463 w W. odgraniczają komisarze królewscy wś kapitalną od Horożany i Ryczychowa (l. c., str. 173). 2.) **W.**, ob. *Wierzbiz.* *Lu. Dz.*

Werbiżówka, *Werbicżówka* al. *Strzyżawka*, rzeka, w pow. winnickim, lewy dopływ Bohu, ma źródła na gruntach wsi Tiażyłowa, płynie ze wschodu na zachód i pod os. karcz. Elisenhof ma ujście. *X. M. O.*

Werbka, wś, pow. olkuski, ob. *Wierzbka*.

Werbka, rzeczka, w pow. nowogradwołyńskim, dopływ rz. Stuczy, przepływa pod wsią Kutyszcz.

Werbka 1.) wś nad rz. Mukszą, dopł. Dniestru, pow. kamieniecki, okr. pol. i gm. Maków, par. katol. Czereze, sąd w Kamieniu (o 18 w.). W górzystym położeniu, ma 190 dm., 1067 mk., 474 dzies. ziemi włośc., 33 cerkiewnej; dworska należy do klucza makowskiego Raciborowskich. Posiada cerkiew p. w. św. Dymitra, wzniesioną w 1744 r., z 854 parafianami i szkołką cerkiewną. Między W. a Przewrociem, na górze należącej do Przewroci znajduje się kamień ciosowy. Jedna z najdawniejszych osad w tych okolicach. Już w 1453 r. nadał ją Kazimierz Jagiellończyk Piotrowi z Gliniszcz. Prawdopodobnie synem jego był Zygmunt z Wierbkowic, ożeniony z Klarą de Niszczylaw z sąsiednich Stupiniec; córka żona Hynki a wnucą 1-mo voto Piasecka, 2-do Jaczymirska. W 1530 r. wś Wyrbka należy do Herburtów i Domaszkowski, którzy płacą od 4 pługów. 1542 r. pierwsi z nich wnoszą od 3, ostatni od 1 pługa. W 1565 r. płaci ztąd Herburt od 3 pługów (przez Czackiego) i od tyłuż Wolski, notar. ziemski kamien. (przez Jaczymirskiego); w 1569 r. Wolski od 2 pługów i od tyłuż stsa barski. W 1578 r. jest tu część Wolskiego i część Dłuskiego (Dłuszki), płacącego od 1 pługa. Wreszcie w 1583 r. z W. płacą od 5 pługów i koła dorocznego oraz z drugiej części od 1 pługu (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 159, 193, 197, 221, 299). W tym czasie Andrzej Potocki, mąż Zofii Piaseckiej, na mocy procesu odbiera schedę swej żony W. i zastawia ją Walentemu Kalinow-

skiemu w sumie 3000 złp. W 1670 r., na mocy również procesu, Stanisław Puchalski odbiera W. od Potockich i sprzedaje Jerzemu Wołodziejowskiemu. Następnie władają nią Makowieccy, od których nabyli Raciborowscy. 2.) **W.**, wś nad Turyą, pow. kowelski, na płu. od Kowla; cerkiew. Był tu monaster św. Trójcy. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1583 r. należy do włości kowelskiej kn. Andrzeja Kurpskiego i Jarosławskiego, który płaci ztąd od 12 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 120). W czasie lustracyi kaszt. radomskiego Słupeckiego z 1628 r. wś Wierbka należy do ststwa kowelskiego: „którzy w tej wsi mieszkają czynszu żadnego nie płacą, tylko pieśzo robią do folwarku, który folw. do króla należy. Folw. wierbski facit 649 fl. 21 gr. 9 den.“ (Jabłonowski, Lustracye, 163). 3.) **W.**, wś nad rz. Rudą, pow. latyczowski, na pograniczu lityńskiego, okr. pol. Międzybóż, gm. Susłowie, par. kat. Nowy Konstantynów, sąd w Latyczowie o 10 w.). Leży przy tr. poczt. z Latyczowa do Lityna, ma 120 osad, 1061 mk., 970 dzies. ziemi włośc., 62 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1867 r., z 1110 parafianami. Jest tu piec wapienny, zatrudniający 14 ludzi i wypalający do 24000 pudów wapna. Należała do dóbr królewskich. W r. 1530 i 42 r. trzymała ją Bernard Pretficz, opłacając od 2 pługów; następnie trzyma ją Jakub Ciepłowski (Czieplowski), który w 1656 r. płaci od 6 pługów, 1 rzemieśl., a w 1583 r. od 5 pługów i koła dorocz. 12 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 164, 182, 303). Podług lustracyi Humieckiego, kaszt. kam., z 1616 r. posesorem wsi „Wierpka“ jest „ur. Wawrzyniec Karsnicki, na którą ukazał sumę starą, dobrą, przez Jakuba Ciepłowskiego na sejmie lubelskim przysięgą likwidowaną, pokazał też i dożywocie jemu i ur. pani Annie Cielkińskiej, małżonce jego, in solidum obiema służące, która suma iż jeszcze czworgiem dożywociem nie ekspirowała, bo dopiero w trzecim dożywociu te dobra trzymają, lustracyi natenczas niepodlegają. Na której też wsi gruncie teraz niedawno mko „Weprka“ ten to posesor począł osadzać.“ W 1636 r. mko Wierpkę i wś Wierpkę trzymają ur. Jan Komorowski z małżonką swą Barbarą Słupską. Czyniły 146 fl. 24 gr. (Jabłonowski, Lustracye, 65, 193). Następnie posesorem mka i wsi był Aleksander Cetner, kaszt. halicki. Podług lustracyi z 1665 r. „w mku i wsi Wierbee od lat kilkunastu żadnego niemasz mieszczanka i poddanego, gdyż miasteczko częścią przez nieprzyjaciela, częścią przez żołnierza często przechodzącego funditus niszczało i spustoszało.“ Że miejsce to było dawniej obronem świadczą pozostałe dotąd okopy, a ementarz. że boje tu często były staczane. Podług lustracyi z 1765 r. wś W. stanowiła oddzielne ststwo werbelskie, w skład którego oprócz W., wchodziły wsi: Kerdanów al. Kierdanówka, Kudynka i Majdan.

będące w posiadaniu Michała Rzewuskiego, w wdy podolskiego, poczem dzierzył je Józef Mier. ssta buski. Następnie W. musiała być połączona ze sstwem latyczowskim, gdyż nie wymienia jej sumaryusz królewsczyzna z 1770 r. Po ostatniem rozbiore Rzpltej Katarzyna II w 1795 r. darowała sstw latyczowskie, z włączoną do niej Werbką, Morkowowi. W 1809 r. otrzymał W. na lat 12 Alsufiew, od którego w 1815 r. nabył ks. Konstanty Czartoryski. z opłatą kwarty 916 rs. 90 kop. 4.) **W. Czczelnicka**, ws nad rz. Sawranka, dopł. Bohu, pow. olhopolski, okr. pol., gm. i par. katol. Czczelnik (o 6 w.) przy tr. poczt. z Czczelnika do Łuhu, o 16 w. od Olhopola, ma 395 osad, 3934 mk., 2294 dzies. ziemi włośc., 63 cerkiewnej, dworskiej w całym kluczu czczelnickim 18000 dzies. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1771 r., z 1536 parafianami. Mieszkańcy trudnią się wyrobem kół, wozów, a także garniarstwem. Rz. Sawranka tworzy tu obszerny staw. W skład gminy wchodzi: W., Aniutyna, Berszada, Biały Kamień, Brytawka, Iwaszków, Kureniówka, Popowa Grobla, Rembówka i Rohozki, razem 10 okręgów (starostw) wiejskich, mających 2461 osad, 14774 mk. włośc., uwłaszczonych na 12866 dzies. (10398 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy mieszka 3696 osób innych stanów, posiadających 20705 dzies. (19891 ornej). Cały więc obszar gminy ma 33571 dzies. (19891 ornej) i 18470 mk. Dobra niegdyś Lubomirskich (klucz czczelnicki), następnie Gudowiczów, obecnie Orłowych. 5.) **W. Drewniana**, ws u źródeł rzki Studenki, dopł. Uszycey, pow. proskurowski, okr. pol. i poczta Jarmolińce (o 16 w.), gm. i par. Szarawka, o 26 w. od Proskurowa. Otoczona od wschodu i południa wielkimi lasami, przeważnie z grabiny, ma 170 osad, 1090 mk., 798 dzies. ziemi włośc., dworska w częściach, należy do: Małtyny 361 dzies., Kreglaka 289 dzies., Mitkiewiczów, dawniej Neporoznych 651 dzies. Poprzednio od 1605 r. własność Dulskich, z których Antoni przyjmował Stan. Augusta wracającego z Kamieńca, następnie Orłowskich. Istniała już w 1530 r. i płacono z niej od 11 a w 1542 r. od 12 pługów. W 1565 r. Podfilipska wnosi od 6 pługów, a w 1578 Podfilipski od 2 pługów (Jabłonowski, Wołyn i Podole, 168, 184, 303). 6.) **W. Murowana**, ws nad rz. Studenką, dopł. Uszycey, pow. latyczowski, na pograniczu pow. proskurowskiego, okr. pol. Michałpol, gm., par. kat. i sąd Zinków, przy drodze z Hremiaczki do Szarawki, o 54 w. od Latyczewa odległa. Ma 211 osad, 1145 mk., 1098 dzies. ziemi włośc., 760 dworskiej, 44 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1777 r., z 1037 parafianami. Cztery młyny wodne, przynoszące 2700 rs. Grunta górzyste, suche. Na wzgórzu we wsi ślady zamku. Własność kolejno: Mierów, Krassowskich, Michałowskich, od któ-

rych nabyli terażniejsi właściciele Orłowscy. 7.) **W. Wołoska**, ws przy ujściu Taszliku do Szumilówki (Markówki), pow. olhopolski, okr. pol. i sąd Pieszczanka, gm. i par. kat. Miastkówka, poczta Olszanka, o 75 w. od Olhopola, ma 414 osad, 1607 mk., 1115 dzies. ziemi włośc., 44 cerkiewnej, dworska w 30 częściach, z których największe posiadają: Wiszniewscy (536 dzies.), Gołkowsy (508), Gdowsy (200), Szpinerowie (369 dzies.) i in. Posiada cerkiew Wniebowzięcia, wzniesioną w 1834 r., z 2087 parafianami. *Dr. M.—J. Krz.*

Werbki, ws u źródeł rzki Omelnik, praw. dopł. Biały, pow. charkowski.

Werbkowa, nieistniejąca dziś ws w pow. żytomierskim, należała do dóbr Kotelnia ks. Romana Rużyńskiego (ob. t. VII, 918).

Werbkowiec, ws, folw. i dobra nad rz. Huczawą, pow. hrubieszowski, gm. Werbkowice, par. prawosł. Werbkowice, rz.-kat. Grabowiec, odl. 12 w. od Hrubieszowa. Ws posiada cerkiew par. drewnianą, szkołę początkową, urząd gm. Na obszarze folw. gorzelnia, młyn amerykański o sile 50 koni, młyn zwyczajny, owczarnia, gospodarstwo rolne staranne, produkcyja torfu od r. 1872, z pokładu mającego do 10 st. grubości, na obszarze 600 morg. W r. 1827 było 60 dm., 346 mk. Cerkiew paraf. erygował r. 1690 Aleksander Łaszcz i żona jego Katarzyna z Firlejów. Dobra W. składały się w r. 1889 z folw.: W., Elżbiecin i Teofilówka, rozl. mr. 2206; fol. W. gr. or. i ogr. mr. 585, łąk mr. 195, pastw. mr. 56, lasu mr. 43, nieuz. mr. 84; bud. mur. 14, drew. 30; płodozm. 9-pol.; fol. Elżbiecin gr. or. i ogr. mr. 313, łąk mr. 169, pastw. mr. 21, nieuz. mr. 11; bud. mur. 2, drew. 8; płodozm. 10-pol.; fol. Teofilówka gr. or. i ogr. mr. 174, łąk mr. 139, pastw. mr. 177, lasu mr. 217, nieuz. mr. 23; bud. mur. 3, drew. 9; płodozm. 10-pol.; las nieurząd. Ws W. os. 62, mr. 796; ws Kotorów os. 48, mr. 606; ws. Konopne os. 19, mr. 464. W. gmina należy do sądu gm. okr. IV we wsi Miętkie, st. pocz. w Hrubieszowie. Gmina ma 20037 morg. obszaru i 6690 mk., w tem 5758 prawosł., 820 rz.-kat., 118 żyd. W skład gm. wchodzi wsi i folw.: Alojzów fol., Biała os., Dąbrowa os., Elżbiecin fol., Gozdów, Gołota os. karcz., Hostynne, Konopne, Kotorów, Leopoldów fol., Łotów, Łysa Góra fol., Majdan, Krynki, Malice, Podgórze, Podhoryszów os., Strzyżewice, Terebin, Terebiniec, Teofilówka fol. *Br. Ch.*

Werbliany, pow. żółkiewski, ob. *Mohylany*.

Werblin, uroczysko na gruntach wsi Berezki, w pow. rówieńskim. Miejscowa cerkiew posiada tu 31 dzies. sianożęci i zarośli.

Werblin, *Warblino* 1583, ws włośc. na Kaszubaach, pow. pucki, st. p. i paraf. kat. Starzyn, agent. poczt. i szkoła kat. w miejscu. Zawiera 26 posiadek włośc. i 20 zagród, razem 521 ha (337 roli orn., 51 łąk); 1885 r. 56 dm., 78 dym.,

426 mk., 384 kat., 42 ew. W pobliżu płynie Plutnica. Na obszarze wsi znajduje się cmentarzysko, w którym znaleziono dwie urny z łańcuszkami (ob. Objasn. do mapy Ossowskiego, str. 64). Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1583 opiewa: „Warblino 16 coloni, modius siliginis e manso, totidem avenae“ (pag. 10). Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 liczył W. 165 mk. kat. i dawał mesznego 20 kor. żyta i tyleż owsa (ob. 45 i 49). Topografia Goldbecka z r. 1789 wykazuje 26 dym. Wś należała do opatów oliwskich, lecz po okupacji rząd wydał ją 17 dotychczasowym dzierżawcom na własność. *Ks. Fr.*

Werblużka, wś nad rzeką t. n., dopł. Łozowej, pow. aleksandryjski gub. chersońskiej, o 37 w. na pld.-wschd. od Aleksandryi, ma 2374 mk., 2 cerkwie.

Werbna, ob. *Wierzbna*.

Werbniki, grupa domów w Biłce Szlacheckiej, pow. lwowski.

Werbno (w dokum.), ob. *Werbajew*.

Werbno, ob. *Wierzbno*.

Werbno, czesk. *Vrbno*, niem. *Wuerbenthal*, miasto na Szląsku austr., w pow. bruntalskim (Freudenthal), w punkcie połączenia dwóch źródłowych potoków, Białej i Czarnej Opawy, w niewielkiej górskiej kotlinie. Od pld. i pld.-wschodu otaczają góry: Schlossberg (866 mt.), Hoher Berg (1023 mt.) i Schindelberg (861 mt.). W r. 1880 było 210 dm. i 2415 mk. rz.-kat., Niemców. W r. 1885 było tu 128 osób zajmujących się samodzielnym handlem i przemysłem. W. jest znacznym ogniskiem przemysłowym; kwitnie tu wyrób gwoździ, śrub i lin drucianych, szkła, guzików, nici, materyi bawełnianych i lnianych, juty i produktów chemicznych. Miasto posiada kościół paraf., szkołę ludową, urząd poczt. i tel. i stację kolei żel. Związkiem osady był zamek książąt opawskich z domu Przemyślidów. Po wygaśnięciu rodu zamek popadł w gruzy; w tem samym miejscu jednak założył w r. 1611 Hynek z Werbna, pan na Bruntalu, miasto i nadał temuż nazwę od swego rodu (ob. Peter Antoni: Das Herzogthum Schlesien, Wien, 1884). *W. H.*

Werbno, folw. do Jeżewa, pow. szremski (Gostyń), tuż pod Borkiem (poczta i st. dr. żel.), par. Jeżewo; ma 1 dm. i 9 mk. W. założone przez piszących się z innego Werbna (Wierzbna) Rydzyńskich, dziedziców niegdyś Jeżewa, było dawniej znaczniejszą osadą; w r. 1843 miało 6 dm. i 83 mk.; a za dziedzictwa Rydzyńskich uchodziło podobno za miasteczko.

Werbnoży, wś nad Hujwą, pow. berdyczowski, w 1 okr. pol., gm. Białopole, par. praw. Wernihorodek (o 2 w.), o 25 w. od Berdyczowa, ma 758 mk. (w 1863 r. 496 mk. i 856 dzies.); cerkiew filialn. p. wez. Archaniola Michała, z drzewa wzniesiona w 1793 r. Własność hr. Tyszkiewiczów.

Werbowa, *Wierzbowa*.

Werborodyńce al. *Werborodec*, wś, pow. starokonstantynowski, par. Stary Konstantynów, w 1867 r. miała 76 dm. Wzniesienie sięga 1092 st. n.p.m.

Werbów, wś, pow. skwirski, w 3 okr. pol., gm. Chodorków, o 40 w. od Skwiry a 4 w. na pld.-zachód od wsi Sokoleza. Rozłożona na lesistej wyżynie, dającej początek rz. Irpień i Zdwiz, płynącym na wschód, i Iwnicy, uchodzących do Teterewa, ma 817 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 1056 mk. praw. i 122 katol. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, z muru wzniesioną w 1810 r. na miejsce dawniejszej i uposażoną 37 1/2 dzies. ziemi. Kaplica katol. par. Chodorków. Przed uwłaszczeniem włościan należała w części do Kazimierza Cywińskiego, poprzednio Michałowskich (3344 dzies. i 277 dusz rewiz.), Władysława i Kazimierza Kazimirskich (572 dzies. i 76 dusz) i Henryka Turczewicza (108 dzies. i 18 dusz).

Werbowa 1.) al. *Werbowiac*, rzeczka, w pow. zwinogrodzkim, lewy dopływ Tykicza Gnięgo, powstaje z połączenia 5 strumieni pod wsią Oknina, przepływa w kierunku pld.-zachd. pod Świnarką, Kajetanówką, Wierbowcem i pod wsią Brodeckie uchodzi od Tykicza. 2.) **W.**, rzeka, w pow. uszyckim, ob. *Żwan*. 3.) **W.**, rzeczka, lewy dopływ Wysuni (praw. dopł. Ingulca).

Werbowa 1.) wś nad rzeką t. n., dopł. Taszliku, pow. bałcki, okr. pol., par. katol. i sąd Hołowianiewski (o 9 w.), gm. W., ma 332 osad, 1649 mk., 1285 dzies. ziemi włośc., 1314 dworskiej, 37 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Dymitra, wzniesioną w 1834 r., z 1431 parafianami; zarząd gminny, w skład której wchodzi: W., Kłonowa, Krasnopol, Kruteńkie i Semiduby, mające 871 osad, 4992 mk. włościan, uwłaszczonych na 5927 dzies. (5159 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy mieszka 492 osób, posiadających 8245 dzies. (6398 ornej). Cały więc obszar gminy zajmuje 14172 dzies. (11557 ornej) i 5484 mk. Dziedzictwo dawniej Potockich, dziś Wiszniewskich. 2.) **W.**, *Wierzbowa* al. *Werbowska*, *Wierzbówka*, wś, pow. jampolski, okr. pol. i par. Tomaszpol, gm. Tymanówka, sąd Komargród, w pobliżu linii dr. żel. kijowsko-odesskiej, między st. Krzyżopol i Wapniarka (o 2 w.), ma 134 osad, 1070 mk., 628 dzies. ziemi włośc., 2224 dworsk., 52 cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Mitrofana, wzniesiona w 1844 r. na miejsce dawniej z 1784 r., z 873 parafianami; kaplica katol. Dobra niegdyś ks. Czetwertyńskich, dziś Perłowskich.

Werbowata, wś nad rzeką Werchniaczką, dopł. Umanki, pow. humański, w 1 okr. pol., gm. Oradówka, o 12 w. od Humania (par. katol.), ma 112 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 687 mk. prawosł., 13 katol., 8 żydów; 1582 dzies. ziemi. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, z drzewa wzniesioną w 1761 r. kosztem ówczesnego dziedzica hr. Potockiego, i uposażoną 46

dzies. ziemi. Własność do 1856 r. Morguleców, następnie Ludwika Kossowskiego.

Werbowce, ws nad rz. Chomara, dopł. Słuczy, pow. zasławski, par. katol. Zastaw, posiada cerkiew drewnianą. O 1 w. od wsi st. poczt. t. naz., między Zastawiem a Lulińcami. Należy do Sanguszków.

Werbowce, rum. *Werboutz*, ws, pow. koczański na Bukowinie. Posiada cerkiew par. gr.-nieun. St. poczt. w Koczurmiku (04 klm.). Gmina ma 813 mk., większa własność 97 mk.

Werbowiec, ob. *Werbowa I.*)

Werbowiec, ws nad rzką t. n., uchodzącą we wsi Brodeckie do Tykiczu, pow. zwinogródzki, w 2 okr. pol., gm. Kalniboloto (Ekaterynopol), o 23 w. od Zwinogródki (par. katol.), o 4 w. od Brodeckiego, ma 1387 mk. W 1863 r. było 1019 mk.; 1220 dzies. ziemi. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., z drzewa wzniesioną na miejsce dawniejszej w 1841 r. i uposażoną 65 dzies. ziemi. Wchodziła w skład ststwa zwinogródzkiego, obecnie należy do dóbr Państwa.

Werbówka I.) przys. nad rz. Siuiuchą, dopł. Bohu, pow. bałcki, okr. pol. i par. katol. Hołowaniewskie, gm. Trojanka, par. praw. Kohutówka, ma 3 dm. 2.) **W.**, ws po obu brzegach Taszliku Suchego, pow. czechryński, w 2 okr. pol., gm. Baładina (o 4 w.), o 55 od Czechrynia, ma 1001 mk. W 1808 r. było 102 dm., 945 mk.; w 1863 r. 1175 mk. Cerkiew p. w. N. M. P., z drzewa wzniesiona w 1857 r., na miejsce poprzedniej, z 1794 r., uposażona jest 36 dzies. We wsi była gorzelnia (od 1823 r.) i fabryka mączki cukrowej (od 1847 r.). O 4 w. na wschód od wsi las, zwany Tarapun. Własność dawniej Katarzyny Dawydowej, następnie córki jej Zofii Borodziejnej, której syn sprzedał ws Helenie Staal. 3.) **W.**, ws, pow. humański, w 2 okr. pol., gm. Podwysokie, o 50 w. od Humania, ma 84 mk. 4.) **W.** al. *Wierzbówka*, przysiółek mka Pokotyłowo, w pow. humańskim. 5.) **W.**, *Wierzbówka*, ws, pow. lityński, okr. pol. Stara Sieniawa, gm., par. i sąd Chmielnik (o 3 w.), przy tr. poczt. z Chmielnika do Nowego Konstantynowa, o 33 w. od Lityna, ma 22 osad, 191 mk., 179 dzies. ziemi włośc.; dworska należy do dóbr chmielnickich, dawniej Kuszelewa Bezborodki, dziś Karszyna. 6.) **W.**, mylnie *Wierzbówka*, ws u źródeł bezim. strumienia, formującego dwa stawy, a o 2 w. poniżej uchodzącego do Rastawicy pod wsią Sokolowy Bród, pow. skwirski, w 2 okr. pol., gm. Werbówka, par. katol. i sąd pokoju Pawołocz, o 18 w. od Skwiry odl. W miejscowości górzystej i lesistej położona, ma 613 mk. Według Pochilewicza w 1863 było 746 mk. praw., 30 kat., 28 żydów i wraz ze wsią Rewucha 3281 dzies. (w samej W. około 2000 dzies.). Cerkiew paraf. p. wez. Narodzenia N. M. P., drewniana, na kamiennym fundamencie, wzniesiona w pierwszej połowie zeszłego wieku a przebudowana w 1840

r., uposażona jest 46 dzies. ziemi. W., dość dawna osada, wspominana jest w aktach już w początku XVII w., należała do dóbr pawołockich, pozostających w pierwszej połowie XVI w. w posiadaniu Ostafiego Daszkiewicza. Rodzona jego siostrzenica Bohdana z Nemirów Olizarowa Wolezkiewiczowa wydała córkę swoją za kn. Ostafiego Różyńskiego i, w ten sposób, cała fortuna po Daszkiewiczu przeszła do rąk Różyńskich, którzy, pomimo pochodzenia od Narymunta Giedyminowicza, bynajmniej się znaczeniem w kraju ani dostatkami nie odznaczeni. Gdy w 1610 r. Jan Roman Różyński, hetmaniąc wojskom Dymitra, zmarł młodo w Wołoku, wszystkie dobra jego stały się własnością pozostałej wdowy Zofii z Karabeczewskich h. Ostoja. Ks. Zofia, acz wielce energiczna i śmiała niewiasta (ob. Niewiasty kresowe dr. Józefa Rollego), nie mogła wszakże podoleć ciężarom, jakie wkładało na nią zarządzanie olbrzymią fortuną. Po wyjściu powtórnie za Hieronima Chodkiewicza, kasz. wileńskiego, wkrótce potem owdowiawszy, ujrzała się znowu „Kniahinia“, bo tak ją zawsze, pomimo zmiany nazwiska zwano, narażoną na najazdy słynnego „gwałtownika i raptora cudzej własności“ Samuela Łaszcza. Pomimo blizkiego pokrewieństwa, gdyż Imć Pan Strażnik rodził się z Karabeczewskiej, tak jednak potrafił dokuczyć niemłodej już podówczas wdowie, że ta, dla pozbycia się ciągłych kłopotów i procesów, sprzedała w 1635 Tomaszowi Zamoyskiemu, podk. kor., całą włość pawołocką, składającą się z 5 miast i 56 wsi za 1200000 złp. Dobra te przynosiły wówczas 70000 złp. (Pamiętniki o Koniecpolskich St. Przyłęckiego, str. 368). W nomenklaturze sprzedanych dóbr jest także wymieniana W. W 1665 r. po śmierci ostatniego z hetmańskiej linii Zamoyskich, Jana, wwdy sandomierskiego, W., z całą włością pawołocką, przeszła na własność Stanisława Koniecpolskiego, jako spadkobiercy Aleksandra Koniecpolskiego, chor. kor., i Joanny Barbary z Zamoyskich. W posiadaniu panów z Koniecpola W. zostawała do 1719 r. czyli do zgonu Jana Aleksandra, wwdy sieradzkiego. Jego spadkobiercy Walewscy, nie wiedząc zapewne jaką olbrzymią odziedziczyli fortunę, odprzedali w 1772 r. spuściznę po Koniecpolskich Jerzemu Lubomirskiemu, oboźnemu koronnemu. W 1774 r. ks. Lubomirscy: Franciszek, Józef, Aleksander i Michał, władający niepodzielnie dobrami, sprzedali W. Antoniemu Bonawenturze z Polkowa Konopackiemu, podstolemu sandomierskiemu, późniejszemu wojskiemu żytomierskiemu, a po ostatnim rozbiórce marszałkowi szlachty powiatu skwirskiego. Majętność tę odziedziczyła pozostała po nim w 1805 r. bezdzietna wdowa Dominika, córka Józefa z Kurozwęk Poraj-Zawadyńskiego h. Róża, przedostatniego miecznika kijowskiego. Po zgonie Konopackiej W. odziedziczył rodzony

synowiec zmarłej Wiktor Zawadyński, oficer artylerii b. wojsk polskich, zmarły w 1871 r. Obecnie majątność ta jest własnością kijowskiego kupca p. Popow. Na wschód od W., nad granicą wsi Minkowice, piętrzą się, porośnięte starym lasem, doskonale zachowane ślady obronnego miejsca, zwanego w dokumentach „starożytnym zamkowiskiem al. horodyszczem.“ Niewątpliwie wały te sięgają odległych, drewniańskich, lub co najmniej połowieckich czasów; żadna tradycja o starym horodyszczu nie pozostała. Na południe od wsi ciągnie się wał, tak zw. Żmijowy, przed laty 40 bardzo jeszcze widoczny, obecnie zaś, przez długoletnie oranie, prawie zupełnie zniszczony. Przez obszar wsi przechodzi stary szlak karawański al. Butarski, wiodący niegdyś od Kijowa do wołoskiej granicy w Mohylowie nad Dniestrem (*Tomasz Zawadyński*). 7.) **W.**, wsł nad Rošką, pow. taraszczański, w 3 okr. pol., gm. Żywotów, par. praw. Skala, katol. Oratów, o 95 w. od Taraszczy, ma 301 mk. Podług Pochilewicz w epoce uwłaszczenia włościan było tu 580 mk., 1716 dzies. W. wraz ze Skalą i Skomoroszankami należała do klucza żywotowskiego, w połowie zeszłego wieku zajęta przez Franciszka Cieszkowskiego, od którego około 1780 r. nabył hr. Krasicki a od tego w 1810 r. Jakub Zbyszewski. Po śmierci ostatniego otrzymał w podziale W. i części Skalę najmłodszy syn Jan Nepomucen. 8.) **W.**, wsł nad rzeką Olszanką, pow. zwinogródzki, w 1 okr. pol., gm. Olszana (o 5 w.), o 30 w. od Zwinogródki, ma 1932 mk. (w 1863 r. 1462 mk.). Cerkiew drewniana p. w. św. Jerzego, nie wiadomej erekcji, odnowiona w 1808 r., uposażona jest 36 dzies. ziemi. Należy do dóbr hr. Branickich. 9.) **W.**, ob. *Werbowa*.

Werbówka al. *Bohdanowka*, wsł nad bezim. dopł. Siniuchy, pow. bobryniecki gub. chersońskiej, w 1868 r. 55 dm.

Werbuny 1.) folw., pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Gruzdzie, o 14 w. od Szawel. Należy do dóbr Gruzdzie, niegdyś dóbr stołowych królewskich, nadanych hr. Zubow, dziś Naryszkińców. 2.) **W.**, folw., pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta, par. Uciana, o 76 w. od Wilkomierza, należy do dóbr Uciana.

Werbuszka, zaśc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Lyntupy (o 15 w.), okr. wiejski i dobra Szyrynow, Kluszczyany, 1 dusza rewiz.

Werbuszki, wsł włośc. nad rzeką Krzywianką, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Krewa (o 6 w.), okr. wiejski Werbuszki, o 33 w. od Oszmiany, ma 13 dm., 70 mk. prawosl. i 58 katol. (w 1865 r., 57 dusz rewiz.). W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: W., Bieciaty, Czetyrki, Galejsze, Katy, Krzywianka, Kutty, Łostaje, Malowicze, Ordasze, Rowki, Urlinięta, oraz zaśc. Biergaliszki, Galejsze, Janusze, Jowniewicz i Urlinięta, wogóle w 1865

r. 168 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych i 260 b. włośc. skarbowych.

Werby 1.) folw., pow. uszycki, gm. Rahnówka, o 39 w. od Uszycy, 7 mk. 2.) **W.**, uroczysko na gruntach wsi Śnieżna, w pow. skwirskim, na którem, podług podania, była zbudowana pierwotnie wsł Śnieżna (t. X, 935). 3.) **W.**, w dokum. *Wierba, Wierboje*, wsł, pow. włodzimierski, okr. pol. Uszcług, gm. W., par. kat. Włodzimierz (o 9 w. na płu.), na trakcie poczt. z Włodzimierza do Turzyska. Około 1859 r. była własnością Franciszka Skibickiego. W dokum. wymienione uroczysko: Suprunowskie dworzyszcze. Do włości należały wsi: Błażeniki, Hnojno, Krasnosiółki, Mohilno, dwie Rudy. Gmina graniczy od płu. z gm. Olesk, od wschodu z gm. Turzysk i Kupieczew, od pld. z gm. Kisielik i Mikulicze, od zach. z gm. Chotiaczów i Korytnica, obejmuje 113 miejscowości, mające 787 dm. włośc. (obok 1264 dm. należących do innych stanów), ma 13750 mk. włościan, uwłaszczonych na 11118 dzies. ziemi. Wsł W. stanowiła pierwotnie królewszczyznę, nadaną przez króla Aleksandra wraz z przysiołkami: Hnojno, Mohilno, dwie Rudy, Błażeniki i Krasnosielki, Sołtanowi. Podług rewizji zamku włodzimierskiego z 1545 r. własność Sołtanowicza, który był zobowiązany do opatrywania dwu horodni zamkowych. Juchna Wierbowski opatrywał jedną horodnię. W t. r. Iwan Sołtanowicz z W. i z Mohilna opatrywał jedną horodnię zamku Łuckiego, Juchno zaś z W. i Koleczyna wspólnie z Bohuszem Puzowskim drugą horodnię (Jabłonowski, Rewizye, 8, 53, 55, 83). W 1570 r. własność Mikołaja Lyssakowskiego, kasztelana lubaczowskiego. Pobór oddzielnie niewykazany. W 1577 r. tenże Mikołaj Łysakowski, kasztelan chołmieński, wnosi z Wierboje z 12 dym. dworz., 4 ogr. po 4 gr., 10 ogr. po 2 gr., z karczmy od szynku piwa 20 gr., od szynku gorzałki 6 gr., z młyna od koła korczennika dorocznego 12 gr. (Jabłonowski, Wóluy, 21, 71).

J. Krz.

Werbyczna, przysioł., pow. kamieniecki, okr. pol. i gm. Kupin, par. praw. Zawadyńce, katol. Gródek, o 47 w. od Kamieńca, założony na gruntach wsi Serwatyniec przez szlachtę (jednodworców), ma 21 osad, 134 mk.

Werbina, grupa domów w Dzieduszycach Wielkich, pow. stryjski.

Werch al. *Wierzch*, część Szklia, pow. jaworowski.

Werchalew al. *Wercholewsk*, sloboda u źródła rz. Żerewy, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. i par. praw. Rozważów (o 14 w.), o 88 w. od Radomyśla, ma 65 mk., 304 dzies. ziemi użytkowej, 600 lasu, 903 nieuż. Wchodziła w skład dóbr Warowsk. W 1885 r. Felicja Żmijewska sprzedała W. mieszczaninowi Chyłkiewiczowi.

Werchnia *Rudnia*, pow. owrucki, ob. *Rudnia* 18.).

Werchniaczka, rzeczka, w pow. humańskim, prawy dopływ Humańki, ma źródła pod wsią tejże nazwy, płynie z zachodu na wschód, mija ws W. poniżej której ma ujście. *X. M. O.*

Werchniaczka, ws u źródła rzeki t. n. dopł. Humańki, pow. humański, w 1 okr. pol., gm. Leszczynówka, o 15 w. od Humania, ma 312 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 1347 mk. prawosł., 34 katol.; 2231 dzies. ziemi. Posiada cerkiew Bohosłowska, z drzewa wzniesioną w 1785 r.; kaplicę katol. par. Humań. Fabryka cukru, założona w 1845 r. Z klucza humańskiego dóbr tulezynieckich Szczęsnego Potockiego nabyta w 1812 r. przez Floryana Jasińskiego, następnie synów jego Kaliksta i Ksawerego, obecnie własność spółki żyrardowskiej. Jasiński prowadził gospodarstwo wzorowe, postępowe, założył fabrykę cukru, pozakładał budynki folwarczne, po większej części murowane. Nadto urządził obszerny sad owocowy przy domu, wraz z ogrodem spacerowym, w którym wznosił kaplicę. W grobach tej kaplicy pochowani są oboje Jasińscy.

Werchniaki, w dokum. *Werchoboraja*, ws u źródła Ikwy wschodniej, pow. starokonstantynowski, na pld.-zachd od Starego Konstantynowa.

Werchoboraja, ob. *Werchniaki*.

Werchobuż, ws, pow. złoczowski, 17 klm. na pñ.-wsch. od Złoczowa, 21 klm. na pñ.-wsch. od Oleska (sąd pow.), 11 klm. na wsch od urz. poczt. w Sasowie. Na pld. leży Kruhów, na pñ.-zach. Kołtów, na zach. Opaki, na pñ. Huta Werchobuska, na wsch. Łukawiec (pow. brodzki). We wsch. stronie wsi bierze początek jeden ze źródłanych potoków Bugu. W małej kotlinie pomiędzy karczma a zabudowaniami wsi wytryska kilkoma otworami jedno z najsilniejszych źródeł Bugu. Jest ono otoczone cembrzynami dębowemi; tuż nad źródłem, między dwiema lipami, stoi statua św. Jana Chrzciciela. Wzdłuż granicy wsch. płynie pot. Kiernieczyna, jedno z ramion Seretu. Dział wodny między dorzeczem Wisły u Dniestru przechodzi przez pñ. część wsi. Własn. więk. (hr. Wacława Baworskiego) ma roli orn. 65, łąk i ogr. 190, pastw. 31, lasu 129 mr.; wł. mn. roli orn. 1036, łąk i ogr. 291, pastw. 85, lasu 2 morg. W r. 1880 było 125 dm., 835 mk. w gm., 3 dm., 21 mk. na obsz. dwors., (766 gr.-katol., 80 rzym.-katol., 10 izr.; narodowości rus.). Par. rzym.-katol. w Sasowie, gr.-katol. w Kołtowie. We wsi jest cerkiew p. w. Usp. N. M. P. i szkoła etat. 1-klas. (od r. 1872), z jez. wykł. rus. Gmina posiada kasę pożycz. z kapit. 630 złr. *Lu. Dz.*

Wercholicza, folw. nad strugą Czarny Ruczaj, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 45 w. od Oszmany a 27 w. od Dziewieniszek, ma 4 dm., 17 mk. katol. W 1866 r. własność Lisowskiego.

Werchomla, pow. nowosądecki, ob. *Wirzchomla*.

Werchowa al. *Wierzchowa*, rzeczka, dopł. rz. Zerdziu, w pow. winnickim.

Werchowce, ws skarbowa, pow. dryssieński, par. Oświej. Należy do dóbr skarbowych Strzyżyno.

Werchowcie 1.) ws, pow. lepelski, gm. Stanisławowo, st. poczt. Bieszenkowiec; zarząd gminny, szkoła gminna (od 1864 r.). 2.) **W.**, st. poczt. na tracie z Witebska do Wieliza, pow. wielicki, pomiędzy st. Suraż (o 22 w.) a Wieliz (o 18 w.), o 62 $\frac{1}{2}$ w. od Witebska.

Werchowienka al. *Postoń, Polstoń, Podstoń*, rzeczka, w pow. skwirskim, dopływ Rastawicy od lewego brzegu. Płynie od zachodu na wschód pod mkiem Wezorajsze i wsiami Spieżyńce. Bystrówka, Werchownia i w pobliżu Trubijówki ma ujście.

Werchówka, rzeczka, lewy dopływ Proni, praw. dopł. Soży.

Werchówka, ws, pow. łucki, należy do dóbr Romanów.

Werchownia, pow. skwirski, ob. *Wierzchownia*.

Werchowo, ws, pow. witebski, w 1 okr. pol., gm. Werchowo, cerkiew paraf. Zarząd gminy we wsi Słoboda. Gmina graniczy z gminami: Chrapowicze, Kuryno, Janowicze, Babinicze i Miskowo, obejmuje 96 miejscowości, mających 280 dm. włośc. (obok 82 należących do innych stanów), 2680 mk. włościan, uwłaszczonej na 3095 dzies. ziemi.

Werchrata, ws, pow. rawski, 13 klm. na pñ.-zach. od Rawy Ruskiej (sąd pow. i st. dr. żel., urz. poczt.). Na pñ. leżą Huta Lubycka i Lubyca, na pñ.-wsch. Tyniatyska (grupa domów Puńki), na wsch. Hrebenne, Siedliska i Prusie, na pld. Dziewięcierz, na zach. Brusno Stare, Huta Stara i Wola Wielka (wszystkie w pow. cieszanowskim). W pñ.-zach. stronie wsi powstaje pot. Werchowina, płynie środkiem obszaru na pld.-wsch., przybiera od praw. brz. pot. Dziewięcierz, odtąd przyjmuje nazwę Rata i płynie na pld.-wsch. do wsi Prusie. Główna część wsi leży w dolinie Raty; inne są rozrzucone. I tak na lew. brz. Raty leżą: Majdan, Goraj, Mrzygłody, Monasterz, Górnik, Na Dehanach;— na praw. brz. Raty: Niedźwiedza, Stawyszcze, Zawałyfa; na praw. brz. Dziewięcierza: Niemica, Łuzki, Szupry, Haluszczakie, Nesterakie i t. p. Własn. więk. ma roli orn. 506, łąk i ogr. 48, pastw. 134, lasu 3344 mr.; wł. mn. roli orn. 4356, łąk i ogr. 229, pastw. 205, lasu 137 morg. W r. 1880 było 422 dm., 2372 mk. w gm.; 18 dm., 124 mk. na obsz. dwor. (2345 gr.-kat., 56 rz.-kat., 87 izr., 8 innych wyzn.; 2347 Rus., 13 Pol., 121 Niem.). Par. rzym.-katol. w Potyliczu, gr.-kat. w miejscu, dek. potylicki. Do par. należy ws Prusie. We wsi jest cerkiew drewniana. W XVIII

w. powstał tu klasztor bazyliński. Założył go w r. 1678 o. Jow Jamiński, jeromonach monasteru jamińskiego, na gruntach nadanych mu przez mieszkańców wsi. Tego założyciela mianował ks. Dymitr Wiśniowiecki, wojew. bełski, ihumenem. Gdy następnie Jamiński przeniósł się do Krupca, gdzie też założył monaster, zaproszono na ihumenstwo Izaaka Sokalskiego z monasteru zamojskiego. Ten przyniósł ze sobą dwa obrazy: Chrystusa i Matki Boskiej, który zasłynął cudami i znany był pod nazwą „M. B. Werhraekiej.“ Po zamknięciu monasteru przeniesiono obraz r. 1810 do klasztoru krechowskiego. W r. 1702 był ihumenem o. Barlaam Teodorowicz, syn włościanina z W. Monaster istniał do r. 1806. poczem zakonnicy przenieśli się do Krechowa. August II zatwierdził przywileje monasteru d. 16 maja 1720 r. (Arch. kraj. we Lwowie, C. t. 545, str. 2525). Wś ma obecnie szkołę etat. 1-klas., gorzelnię i tartak przerabiający 330 mt. kub. drzewa (Hołowkiewicz, Flora leśna, str. 52). *Lu. Dz.*

Werchstaw, rozległy staw utworzony przez potok Szkło, na obszarze gm. Olszanicy, w pow. jaworowskim.

Werchutka, część wsi Łozina, w pow. gródeckim.

Werchy 1.) sioło, pow. kowelski, na płu. od Stobychwy. 2.) **W.**, uroczysko na gruntach wsi Borki, pow. kowelski.

Wercimy, *Wertimy*, chutor, pow. rossieński, w 3 okr. pol. gm. Jurborg, o 62 w. od Rosień.

Werciniki, *Wertiniki*, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 21 w. od Telsz.

Werczyce, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Różana, o 48¹/₂ w. od Słonima, 194 dzies. ziemi włośc.

Werda, dobra i wś, pow. rozbarski, par. ew. Daubitz, kat. Mużaków. W r. 1885 dobra miały 170 ha, 1 dm., 7 mk. ew.; wś 138 ha, 30 dm., 158 mk. (1 kat.).

Werdaciszki, *Werdatyszki*, wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski i dobra skarbowe Symoniszki, o 9 w. od gminy, 31 dusz rewiz.

Werdakiemia, wś włośc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Olkieniki, okr. wiejski Podzie, 74 dusz rewiz.

Werdakisze, wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 36 w. od Trok, 12 dm., 154 mk. katol.

Werdance, folw., pow. trocki, w 3 okr. pol., par. Wysokidwór, o 37 w. od Trok, 1 dm., 18 mk. katol. W 1850 r. własność Żemojtelów, 67 dzies.

Werdaniszki, zaśe., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 10 w. od Trok, 1 dm., 12 mk. katol.

Werdatyszki, ob. *Werdaciszki*.

Werdeck 1.) dobra, pow. kładzki, par. ew. Kładzko, kat. Heinzendorf. W r. 1885 było 172

ha, 9 dm., 58 mk. kat. 2.) **W.** wś, pow. rozbarski, par. ew. Podroże, kat. Mużaków; 130 ha, 11 dm., 61 mk. ew.

Werdehlischken al. *Weedern*, wś, pow. piłkalski, st. p. Mallwischken.

Werdeln, dobra, pow. gabiński, st. p. Gumbinnen.

Werden, wś, pow. szyłokarczemski, st. pocz. Heydekrug.

Werdenberg, posiadłość, pow. szyłokarczemski, st. pocz. Heydekrug.

Werder (niem.), ob. *Żuławy*.

Werder 1.) os., pow. czarnkowski (Wielon), o 13 klm. ku wsch. od Wielonia, tuż za Nowemi Dworami, po praw. brzegu Noteci (dopl. Wartę). 42·9 mt. nrm., par. kat. w Czarnkowie, protest. w Runowie, poczta i okr. wiejski Jędrzejów (Putzig), st. dr. żel. w Wieleniu (Filehne); 17 dm. i 125 mk. Powstała po r. 1871. 2.) **W.**, posiadłość, pow. obornicki, o 4 klm. od Skok i 600 kroków na zach. od jez. Włókna; poczta w Długiej Goślinie, okr. wiejski Brzeźno; 1 dm. i 13 mk.; powstała także po r. 1871. *E. Cal.*

Werder 1.) dobra szlach., pow. wejherowski, st. pocz. Lubań, par. kat. Strzepez; 388 ha, 284 roli or., 22 łąk; 1885 r. 9 dm., 15 dym., 83 mk., 47 kat., 36 ew. 2.) **W.**, fol. do Miłogoszcza, pow. wałecki, st. pocz. Ruszona. 3.) **W.**, leśn. król., pow. sztumski, st. pocz. Sztum, należy do nadleśn. ryjewskiego. 4.) **W. Gross**, dobra ryc. w Pomezanii, pow. sztumski, st. pocz. i kol. i par. kat. Hława; 82 ha, 62 roli or., 9 łąk, 4 lasu; 1885 r. 2 dm., 4 dym., 25 mk., 1 kat., 24 ew. 5.) **W. Klein**, leśn. do Szymbarka, pow. suski, 7 dm., 58 mk.; st. pocz. Hława. 6.) **W. Neu**, wyb. do Rudzieza, pow. suski, 1 dm., 10 mk. 7.) **W. Gross** i **Klein**, ob. *Ostrów* i *Ostrówek*. *Ks Fr.*

Werder 1.) pow. lecki, ob. *Ostrów* 1). 2.) **W.**, fol., pow. jańsborski, st. pocz. Johannsburg. 3.) **W.**, posiadłość, pow. gierdawski, st. pocz. Nordenburg. 4.) **W. Alt** i **Neu**, pol. *Werdry*, wś, pow. szczycieński, st. pocz. Wilenberg. 5.) **W. Gross** i **Klein**, wś, pow. ostródzki, st. pocz. Liebenmuehl.

Werder *Wielki* i *Mały*, os. niem. w gub. czernihowskiej, w pobliżu źródeł rz. Oster.

Werderbrueek, wyb. do Czuchowa, pow. wałecki.

Werdermuehle, os. młyńska, pow. wałecki, st. pocz. Czuchowo.

Werdermuehle, wś, pow. trzebnicki, par. ew. Kainowe, kat. Kotzerke; 69 ha, 4 dm., 31 mk. (6 kat.).

Werdersche Hufen, wyb., pow. malborski, st. pocz. Grunowo.

Werdershausen, dwie graniczące z sobą osady włośc., w pow. inowrocławskim, z których większa (Gross-W.) leży o 15 klm. na zach.-płu. od Gniewkowa, w nizinach (72·1 mt. nrm.) a

mniejsza (Klein-W.) nieco dalej, nad kanałem, sprowadzającym wody z wsi postronnych do rzeki Zielonej (dopł. Wisły). Obie powstały przed r. 1830 na obszarze Broniewa, wchodzącego w skład ststwa nieszczewickiego (Niszczewice); par. katol. Liszkowo, prot. Dąbrowa (Elsendorf), poczta i st. dr. żel. na Złotnikach (Gueldenhof) i w Nowej Wsi. Gross-W. ma 10 dm., 58 mk. protest. i 126 ha (14 roli, 77 łąk); Klein-W. ma 11 dm., 75 mk. protest. i 65 ha (6 roli, 28 łąk). *E. Cal.*

Werderska Huta, pow. gnieźnieński, ob. *Stary Ostrów*.

Werdomicze, ws i dobra, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Tołoczmany, o 15 w. od Wołkowyska. Ws ma 454 dzies. ziemi włośc.; dobra, własność Tołoczaków, z folw.: Kociaki, Skreble, Tołoczmany, Korewice, Szuśceiki (Szuśtyki) i Janopol mają 3221 dzies. (219 łąk i pastw., 852 lasu, 831 nieuż.).

Werdoń, ws i fol., pow. grójecki, gm. Komorniki, par. Tarezyn. Ws ma 7 os., 79 mk., 61 mr.; folw., wchodzący w skład dóbr Jezewice, ma 407 mr. W 1827 r. było 24 dm., 182 mk.

Werduksznie, w spisie urzęd. *Worduksznie*, okolica, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 47 w. od Szawel. Ejdrygiewiczowie mają tu 37 dzies. (7 lasu), Jakubowscy 30 dzies., Zalescy 65 dzies. (21 lasu).

Werdule 1.) ws, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawle, o 2 w. od Szawel. 2.) **W.**, w spisie urzęd. *Werdunie*, dobra, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Radziwiliszki, o 25 w. od Szawel, własność Raczkowskich, ma 481 dzies. (129 lasu, 12 nieuż.). Włośc. Smejliś ma 25 dzies.

Werduluki, ws, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawle, o 2 w. od Szawel.

Werdum, pow. obornicki, ob. *Wiardunki*.

Werdunie, ob. *Werdule* 2).

Werdy, ws nad Drujką, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja (o 13 w.), okr. wiejski i dobra, Wasilewskich, Drujka, o 60 w. od Dżisny a 20 w. od st. dr. żel. Balbinowo, ma 5 dm., 30 mk. katol. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.); 65 dzies.; młyn na rz. Drujce.

Werdymów, *Werdymowo*, folw., pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Koszelewo, o 8 w. od Nowogródka, własność rodziny Żmurków, ma przeszło 1 włókę. *A. Jel.*

Werdziuki, ws, pow. nowoaleksandrowski, gm. Dukszy, okr. wiejski Liguny, 13 dm. Ob. *Magunele*.

Werebeiszki, zaśc., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 49 w. od Święcian, 3 dm., 20 mk. katol.

Werebie 1.) ws, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Zalesz (o 2 w.), okr. wiejski Nowydwór, 19 dusz rewiz. 2.) **W.**, ws, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Pokrowy (So-

bakińce, o 2¹/₂), 11 dusz rewiz. w części Biernaeckich i 2 dusze rewiz. w części Morezewiczów. Porów. *Worobie*. 3.) **W.**, ws, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Aleksandrowo, okr. wiejski i dobra, Kurkowskich, Podolec, o 9 w. od gminy. 49 dusz rewiz. 4.) **W.**, ws, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Wojstom (o 1 w.), okr. wiejski Łokacze, 14 dusz rewiz.; należy do dóbr Dziewiętnia, dawniej Chodzków, dziś Święteckich. 5.) **W.**, *Werebi*, folw. i ws włośc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 49 i 50 w. od Wilejki. Folw. ma 1 dm., 6 mk. katol., ws zaś 22 dm., 166 mk. *J. Krz.*

Werebiejki, ws, pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Bojary, o 21 w. od Wołkowyska, 507 dzies. ziemi włośc. i 54 dzies. prywatnej.

Werebiewicze, ws i dobra, pow. stonimski, w 3 okr. pol., gm. Czemery, o 4 w. od Stonima. Ws ma 339 dzies. ziemi włośc.; dobra, własność Czudowskich, z osadą Baranowszczyzna, 701 dzies. (390 lasu, 58 nieuż.).

Werebiowo, ws, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja (o 10 w.), okr. wiejski i dobra Dmochowskich, Zabołocie (Zabłóć), 40 dusz rewiz.

Werebki, ws nad kanałem Werebskim, pow. borysowski, w 1 okr. pol., gm. Wołosowice, o 70 w. od Borysowa, 14 osad; miejscowość poleśka, lud rolniczy i flisaczy. *A. Jel.*

Werebski kanał, na granicy pow. borysowskiego i gub. witebskiej, wchodzi w t. zw. system spławny berezyński, reguluje on rzekę Beresztę, łącząc ją z rz. Essą. Kanał ten został wykopany w 1802 r., ma 2 w. i 228 sąż. długości, spadek 13 stóp. Posiada trzy szluzy, każda 40 sąż. długości, 30 stóp szerokości, z kamerą o 20 sąż. Dla skierowania wody do kanału zbudowana przez Beresztę drewniana tama z obwarowaniem; pomiędzy dwoma pierwszymi szluzami znajduje się urządzenie do spuszczenia wody (Zieliński, Op. gub. mińskiej, I, 232). Porów. *Berezyński Kanał*.

Werechanie, właściwie *Werachanie*, ws i fol., pow. tomaszowski, gm. Tarnawatka, par. r. l. Rachanie, r. gr. Grodyślawice, leży o 12 w. na wschód-płn. od Tomaszowa, śród lesistej wyżyny (wzn. około 700 st.), pomiędzy Rachaniami (od wsch.) i Hutą Tarnawacką (od zach.). Posiada cerkiew drewnianą, filią par. Grodyślawice, erygowaną r. 1680. Obecna pochodzi z r. 1767. Ws ma 31 dm., 432 mk. (w tej liczbie 180 prawosł., 20 izr.), 27 os., 298 mr.; folw. wchodzący w skład dóbr Tarnawatka, ma 168 mr. Na folw. jest tartak wodny i smolarnia. W r. 1827 było 58 dm., 371 mk., par. Łabunie. Ws ta wchodziła w skład ststwa tarnawackiego; ob. *Tarnawatka*. *Ks. F. S.*

Werechliszcze, osada nie pomieszczona w nowszych wykazach. Spis z r. 1827 podaje ją w pow. radzyńskim, w par. Koszyn (zapewne

Wohyni, bo wsi Koszyn niema). Osada ta miała 3 dm., 10 mk.

Werechotka, wś, ob. *Werehutka*.

Werecieja, *Wereteja*, wś, pow. orszański, gm. Tuchin (o 26 w.), zapasowy śpiichlerz gminny.

Werecieje, wś i folw. nad rzką Gulidówką, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie (o 10 w.), okr. wiejski Wincentowo, o 64 w. od Dżisny. Folw. ma 1 dm., 11 mk. katol., wś zaś 5 dm., 51 mk. prawosł. (w 1865 r. 48 dusz rewiz.); należy do dóbr Michałowszczyzna. 2.) **W.**, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, hr. Czapskich, Łużki (o 5 w.), o 38 w. od Dżisny, ma 24 dm., 285 mk. (w 1865 r. 128 dusz rewiz.). 3.) **W.**, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Wierzeńskie (o 4 w.), o 75 w. od Dżisny, przy b. dr. poczt. z Wilejki do Dżisny, ma 3 dm., 12 mk. (spis z 1865 r. podaje 38 dusz rewiz.); 366 dzies. ziemi dworskiej. Własność dawniej Kuleszów, dziś Kurkowskich. 4.) **W.**, *Wiercieje*, *Wereteje*, zaseł, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, ks. Radziwiłłów. Czeress (o 10 w.), o 40 w. od Dżisny, 3 dm., 27 mk.

Werecino, chutor, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Biskupice, 55 dzies. (1 lasu, 10 nieuz.); własność Kudelków.

Werecinga, *Weretiugi* al. *Weretiuki*, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Stefanpol (o 2 1/2 w.), okr. wiejski i dobra, Cybulskich, Monazył, 22 dusz rewiz.

Wereckie, os., pow. grybowski, ob. *Starawies* 4).

Werecyja, rzeczka, w gub. grodzieńskiej, dopływ Świsłoczy z prawej strony, przyjmuje *Werejkę*; ob. *Warecia*.

Werezke Also, miasteczko, w hr. beregskim (Węgry) o milę od granicy Galicji, ma kościół paraf. gr.-katol., synagogę, st. pocz., jarmarki, 1200 mk. W okolicy obszerne lasy, przez które prowadzi *Werecka* przełęcz, gościńiec idący na Skole do Stryja.

Werezata al. *Wierczata*, *Wiereczata*, folw. nad jez. Miadziół i rzką Rajówką, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Miadziół, okr. wiejski Ostrów, o 55 w. od Wilejki, 1 dm., 11 mk. (10 prawosł., 1 katol.); w 1865 r. własność Koziełków.

Werezje, wś, pow. horodkowski, w 4 okr. pol., gm. Werezje, posiada cerkiew paraf., zarząd gminy. Gmina, położona w pld.-wsch. części powiatu, graniczy od zach. z gm. Beskatowa, od pld. z gm. Tiosto, od wsch. z gm. Kozakowo pow. wieliskiego, od pld. z gm. Kuryno pow. witebskiego, obejmuje 23 miejscowości, ma 843 dm. włośc. (obok 6 należących do innych stanów), 1786 mk. włościan, uwłaszczonych na 3227 dzies.

Weredów 1.) al. *Weredowo*, dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Mańkuny, par. Ej-

ragoła, o 21 1/2 w. od Rossień, własność Wojtkiewiczów (poprzednio Syrtowta). 50 dzies. (10 lasu). St. poczt. na trakcie Kowno-Możejki, między Czekiszami a Rossieniami. 2.) **W.**, ob. *Weredowo*.

Weredówka, wś i folw., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Mańkuny, o 20 w. od Rossień, własność Juszkiewiczów, 70 dzies. (3 1/2 lasu, 2 1/2 nieuz.).

Weredowo 1.) wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Krasne al. Krasnesioło (o 8 w.), okr. wiejski i dobra, Tyszyńskich, Miasota, 34 dusz rewiz. 2.) **W.**, ob. *Weredów*.

Wereja, mto powiat, gub. moskiewskiej, pod 55°21' pld. szer. i 53°51' wsch. dług., o 117 w. na pld.-zach. od Moskwy, w 1860 r. miało 842 dm. (75 murow.). 6 cerkwi, 124 sklepów, 5467 mk., 6 fabryk (z produkcją na 21060 rs.), łomy wapienia. Dochody miejskie wynosiły 4095 rs. Dość ożywiony handel zbożem, olejem konopnym i siemieniem lnianem; 2 jarmarki doroczne. Istniało już na początku XIII w. i w 1389 r. stanowiło dzielnicę Andrzeja, syna Dymitra Dońskiego. Za Iwana Groźnego przyłączone do ks. moskiewskiego. Miasto kilkakrotnie ucierpiało od najścia Polaków i Litwinów. Od 1782 r. mto powiatowe, zniszczone zostało w 1812 r. przez wojsko francuskie.

Werejski powiat, w pld.-zach. części gubernii, zajmuje 35·3 mil al. 1708 w. kw. Powierzchnia falista, przeważnie na dział wodnym Moskwy i Oki. Gleba ilasta z domieszką piasku i gliny, miejscami zaś piaszczysta i gliniasta. Lasy zajmują 78465 dzies., t. j. przeszło 2/5 ogólnej i powierzchni. Rzeki zraszające powiat, wszystkie spławne, są: Moskwa, Protwa, Nara, Pachra z Desną. Błota przeważnie znajdują się we wschodniej części powiatu. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 45294 mk., zamieszkujących 266 miejscowości, mających 5588 dm. Cerkwi było 37 i 1 dom modlitwy rozkołników. Z powodu ubogiej gleby i niedostatku ziemi rolnictwo słabo rozwinięte. Pod rolę znajduje się 60291 dzies. W 1860 r. było w powiecie 8609 sztuk koni, 12700 bydła rogatego, 18600 owiec i 7500 trzody chlewnej. Wielu mieszkańców zajmuje się wyrobem grzebieni, szyciem odzieży i wyrobem pudełek tubowych oraz wychodzeniem na zarobek do Moskwy. Przemysł fabryczny reprezentowany był przez 7 zakładów: 2 fabr. sukna (z prod. na 121000 rs.), 1 przędzalnia bawełny (na 493875 rs.), fabr. tkacka (59500 1/2 rs.), fabr. wyrobów chemicznych (101675 rs.) i 2 serownie (2950 rs.).

Werejka, rzeczka, w gub. grodzieńskiej, dopływ *Wareci* al. *Werecyi*.

Werekany, wś i folw., pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Bobty, o 23 w. od Kowna. Folw. należy do dóbr Sitkuny hr. Benedykta Tyszkiewicza.

Werekany, wś włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żośle (o 9 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Poporcie, o 36 w. od Trok, 16 dm., 146 mk. katol. i 8 żydów (w 1875 r. 83 dusz rewiz.).

Werejki 1.) wś i dobra, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Werejki, o 22 w. od Wołkowyska. Wś ma 173 dzies. ziemi włośc. i 95¹/₂ cerkiewnej; dobra, własność Bispingów, wraz z folw. Kuźmiche i Maciejkowszczyzna oraz urocz. Młynek mają 1704 dzies. (144 łąk i pastw., 538 lasu, 130 nieuż.). We wsi była filia parafii katol. Repla oraz st. poczt. Gmina obejmuje 36 miejscowości, 455 dm. włośc. (obok 54 należących do innych stanów), 3404 mk. włościan uwłaszczonych na 3910 dzies. 2.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, par. Uciana, uwłaszczona z dóbr Romaszkań.

Werekiszki, okolica, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Wasiliszki (o 6 w.), 3 dusze rewiz.

Werekale, wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski i dobra skarbowe Wójtostwo Sudaty, o 7 w. od gminy, 9 dusz rewiz.

Werekowszczyzna, *Werkowszczyzna*, wś i folw., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., gm. Słobódka, o 67 w. od Nowoaleksandrowska. Mieszczanin Grudziłowicz ma w W. i w Karazinie 258 dzies. (65 lasu, 33 nieuż.).

Werele, w spisie z r. 1827 *Weresele*, w spisie urzęd. z r. 1871 *Werśnie*, wś, pow. sejneński, gm. Pokrowsk, par. Lejpuuy, odl. 11 w. od Sejn, ma 3 dm., 78 mk. W r. 1827 było 12 dm., 20 mk.

Werele, strumień, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Wilkii.

Werenie, wś skarbowa nad rzeką Bobrycą, pow. kijowski, w 4 okr. pol., gm. Czerniachów (o 3 w.), o 75 w. od Kijowa, ma 1520 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 1046 mk. prawosł. i 5 żydów, w 1886 r. zaś 1648 mk. prawosł. i 16 żydów. Włościanie, w liczbie 476 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 1593 dzies., ze spłatą po 2589 rs. 14 kop. rocznie. We wsi cerkiew paraf., p. w. św. Tymoteusza, z drzewa wzniesiona w 1757 r. przez metropolitę Tymoteusza Szczerbackiego, i uposażona 42 dzies. ziemi. Poprzednio własność monasteru św. Zofii w Kijowie. Założona na miejscu chutoru przez metropolitę Tymoteusza Szczerbackiego, który przesiedlił tu włościan z innych dóbr monasterskich.

Wereniejki 1.) folw. i wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Radoszkowice (o 5 w.), okr. wiejski Ogarki, o 55 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska. Folw. ma 1 dm., 9 mk. prawosł., wś zaś 12 dm., 95 mk. (w 1865 r. 42 dusz rewiz.); należy do dóbr Karlsberg, Snitków. 2.) **W.**, wś, pow. czerykowski, gm.

Bielica, ma 30 dm., 183 mk., cerkiew paraf. drewnianą.

Weremiejowce, wś, pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Beździeż, o 70 w. od Kobrynia, 426 dzies. ziemi włośc.

Weremijówka, wś nad rz. Bożkiem, dopł. Bohu, pow. starokonstantynowski, par. katol. Kulezyny-Krasilów, w 1867 r. 90 dm.

Weremień, wś, pow. liski, 1·8 klm. na pld.-zach. od Liska, na lew. brzegu Sanu, składa się z dwóch osad: Weremienia i Łączek. Pierwsza ma 42, druga 10 dm. Obie liczą 366 mk. (14 rz.-kat., 345 gr.-kat. i 7 izrael.). Domy stoją po brzegach potoku płynącego w kierunku pld.-wsch. z góry Kobyłki (499 mt.) do Sanu. Brzegiem Sanu prowadzi gościniec z Liska do Baliogrodu. Wieś zajmuje kotlinę nadbrzeżną, otoczoną od pld.-zach. i pld. górami porośniętymi lasem. Najwyższy szczyt Gruszka ma 583 mt. wzn. We wsi cerkiew drewniana gr.-kat., przydzielona do par. w Lisku. Pos. więk. (hr. Krasieckiego) wynosi 215 mr. roli, 12 mr. łąk, 1 mr. 474 sąż. ogr., 30 mr. pastw., 346 mr. lasu, 32 mr. moczarów, 8 mr. nieuż. i 381 sąż. parcel bud., ogółem 646 mr.; pos. mn. ma 365 mr. roli, 57 mr. łąk i ogr., 47 mr. pastw. i 1 mr. lasu. W. graniczy na pld. z Huzelem, na pld. z Hoczwią.

Weremka, rzeczka, w pow. oszmiańskim, przepływa pod zaśc. Koreszenięta.

Weremowice, wś, pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. r. g. Deputyczne, r. l. Chełm, ma młyn wodny. W 1827 r. było 39 dm., 122 mk.

Werenczanka, wś, w pow. kościańskim, przy źródłach rz. Kierniczki, lew. dopł. Sowiey wschodniej (dopł. Prutu). Na pld. od wsi wzgórze Masowiczyn, wzn. 285 mt. Wś ma cerkiew par. gr. nioun. St. poczt. Zastawne (odl. 11 w.). Gmina ma 2900 mk., obszar więk. własności (spadkobiercy Petrowicza) ma 162 mk.

Werene, dawna pruska nazwa wsi *Klasztorale* (ob.).

Werendał, mylnie (ob. *Pieszczanka*), za *Wierendar* (ob.).

Werenice, jar, na gruntach wsi Olszanki Barachtyńskiej, w pow. wasyłkowskim.

Werenie, wś, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Kiejdany. Mścichowscy mają w W. i Januszewie 35 dzies. (6 lasu).

Werenki, wś, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Kobylniki (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Tyzenhauzów, Werenki, o 46 w. od Święcian, 7 dm., 99 mk. katol. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: W., Białowszczyzna, Boćwinowice, Dołża, Góran, Hejbowszczyzna, Jaśkowice, Kiemy, Michale, Mikitki, Podolany, Stawiszewo i Truchanki, oraz zaśc.: Odojowce, Kozły i Skakuny, w ogóle w 1865 r. 253 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych, 39 b. włośc. skarbowych i 4 jednodworców.

Werenów, ob. *Woronów*.

Werenówko, osada nie pomieszczona w nowszych spisach. Według wykazu z r. 1827 leży w pow. kalwaryjskim, par. Mirosław, ma 10 dm., 70 mk.

Wereny al. *Weryny*, grupa domów w Mostach Wielkich, pow. żółkiewski.

Veres-Klastrom, ob. *Haligowce*.

Weresce, ob. *Wereszcze*.

Weresele, ob. *Werele*.

Weresianka al. *Dębówka*, zaśc. szlach., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 45 w. od Dżisny, 1 dm., 6 mk. katol.

Wereski, ws, pow. miński, w 2 okr. pol. raskowskim, gm. Zaslów, ma 7 osad; grunta faliste, szeszerkowo-gliniaste. *A. Jel.*

Wereski 1.) pow. radomyski, ob. *Strojówka*. 2.) **W.** al. *Chlypnówka*, ws nad Tykiczem, pow. zwinogródzki, w 1 okr. pol., gm. Tarasówka, o 5 w. od Zwinogródki, ma 886 mk. W 1863 r. było 603 mk. prawosł., 85 katol., 55 żydów; 565 dzies. ziemi. Posiada cerkiew drewnianą, p. w. św. Michała, wzniesioną około połowy zeszłego wieku i uposażoną 58 dzies. ziemi. Do par. należą wsi: Huzdówka i Murzyńce. Ws W. wchodziła w skład sstwa zwinogródzkiego, obecnie należy do dóbr państwa. Porów. *Chlypnówka*.

Weresków al. *Wereskowo*, dobra i ws nad rzeką Berezką, dopływającą przez jez. Czereszki do Niemna z lewej strony, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. wsie lubskim, gm. i st. pocz. Lubez, o 19 w. od Nowogródka, dawne dziedzictwo Brochockich. Ws ma 30 osad, szkołę gminną; dobra 5280 dzies., w najżyźniejszej pszennej ziemi; znaczne dochody z młynów, propinacji, przewozu na Niemnie; łąki wyborne, las dostateczny. Piękna rezydencya, z archiwum domowym i niektórymi pamiątkami; gospodarstwo dobre. Kaplica katol. parafii Wsielub, z grobami Brochockich, z muru wzniesiona. *A. Jel.*

Wereskowszczyzna, białorus. *Waraskou szczyzna*. fol., pow. nowogródzki, w 1 okr. pol., gm. i par. Wsielub', o 16 w. od Nowogródka. Miejscowość falista, dość leśna, grunta pszenne.

Weresnia, osada, pow. nowogradwołyński, gmina Żołobne; należała do dóbr berezdowskich, od ks. Jabłonowskich przeszła do Dorofiejewiczów, Górskich, obecnie własność Wojnowej.

Weresnia, *Werosna*, *Werosia*, rzeka, w pow. radomyskim, prawy dopł. Uszy. Bierze początek powyżej wsi Zaleszyno, płynie początkowo ku płn.-wschd. pod Weresnią, po za którą skręca na wschód, oblewa Kresiatycze i Lewkowicze, poczem robi zwrot ku północy ku Lewkowskiej Rudni i Dymarce; po połączeniu się z Roleśnią (Oleśnią) powraca do kierunku wschodniego, płynie przez Cerkowie, Krasilówkę, Sokołowicze, Potoki, Kowalówkę, Karpiłówkę, Terechy, po za którymi wykręca się ku północy i ma ujście pod wsią Weresnia Rudnia. Przybiera od lewego brzegu strugę pod Weresnią, dalej Oleśnią (Ro-

leśnią), Luboszkę (płynącą od Draczyłówki); od prawego zaś Rubiesznię, Południcę, Kaczorke (pod Lewkowiczami), Krutą i kilka drobniejszych strumieni. *J. Krz.*

Weresnia 1.) ws nad rzeką Weresnią, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. Kresiatycze, par. praw. Wolezków (o 5 w.), o 90 w. od Radomyśla, ma 238 mk. (podług Pochilewicza 250 mk.). Włościanie, w liczbie 71 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 298 dzies., ze spłatą po 128 rs. 19 kop. rocznie. Zachodnia część wsi, zasiedlona przez starowierców, nosi nazwę Andrzejówki i Alferówki. Oprócz drobnych części posiadają tu: Jaroszewicz Tytus 417 dzies. ziemi użytk. i 503 lasu, Jerzy Paszkowicz 20 dzies. ziemi użytk., 711 lasu i 30 nieuż. i gen. Alferow 54 dzies. ziemi użytk. i 92 lasu. 2.) **W.** *Rudnia*, ws przy ujściu rzki Weresni do Uszy od praw. brzegu, pow. radomyski, w 5 okr. pol., gm. Czarnobyl, par. praw. Czerewacz (o 3 w.), o 128 w. od Radomyśla, ma 301 mk. Należy do dóbr Czarnobyl. Ob. *Rudnia* 51). *J. Krz.*

Weresocz, rzeka, w gub. czernihowskiej, ob. *Smołanka*.

Weresok, straż leśna, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Imienin, o 49 w. od Kobrynia.

Weresówka, rzeczka i młyn, własność niegdys biskupów włodzimierskich.

Weresówka, karczma w dobrach Kownata, pow. rzezycki (ob. t. IV, 520).

Weresoża, uroczysko, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. Martynowicze, o 148 w. od Radomyśla, ma 3 mk.

Weresy 1.) ws nad rzeką Chwośnią, pow. owrucki, gm. i par. prawosł. Chwośnia (Fośnia) Wielka, w sąsiedztwie wsi Chwośnia Mała i Kościuszki. 2.) **W.**, ws, pow. żytomierski, gm. Czerniachów, o 10 w. na płd.-wsch. od Żytomierza, w pobliżu drogi z Żytomierza do Czerniachowa, posiada cerkiew drewnianą Pokrowską, wzniesioną w 1883 r. kosztem parafian i uposażoną 48 dzies. ziemi. Dawniejsza cerkiew, również drewniana, niewiadomej erekcyi, służy obecnie za ementarną. Do parafii należy ws Horodyszcze (o 3 w.). W całej parafii 188 dm., 1526 mk. W 1611 r. ws należała do Jana Halezynowskiego. *J. Krz.*

Wereszczaki 1.) ws włośc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Juraciszki (o 2 w.), o 51 w. od Oszmiany a 34 w. od Dziewieniszek, ma 6 dm., 42 mk. katol. (w 1865 r. 44 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Traby. 2.) **W.**, ws, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Łyskowo, o 33 w. od Wołkowyska, 530 dzies. ziemi włośc. *J. Krz.*

Wereszczaki 1.) ws nad rzeką Hredelką, pow. krzemieniecki, w pobliżu granicy od Galicyi, par. katol. Wyżgródek, na zachód od Bazalii, ma 87 dm., cerkiew. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. mko W. należy do

kn. Lwa Woronieckiego, który płaci od 8 dm. rynkowych po 6 gr., 8 ogr., 8 dm. uliczn., 8 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 139). 2.) **W.**, uroczysko na gruntach wsi Potyjówka, pow. wasylkowski. 3.) **W.**, ws., pow. zwinogródzki, w 3 okr. pol., gm. Pedynówka, o 18 w. od Zwinogródki, ma 400 mk. Posiada cerkiew Pokrowską, z drzewa wzniesioną w 1775 r., uposażoną 42 dzies. Własność dawniej Konst. hr. Branickiego, obecnie Apanaży (Udzielów). W 1645 r. ws. ta należała do Lisianki, Samuela Kalinowskiego, następnie otrzymał ją w 1661 r. Konstanty Wyhowski. 2.) **W. Niższe**, zwane też *Krasnopol* al. *Skarzynówka*, ws. na pr. brzegu rzki Wereszczanki al. Taśminu Gniłego, pow. czehryński, w 2 okr. pol., gm. Ćwietna, o 29 w. od Czehryna o 4 w., poniżej W. Wyższych. Śród gór położona, otoczona od płu.-zachodu lasem, ma glebę czarnoziemną, urodzajną, 343 mk. W 1808 r. było 70 dm. i 582 mk.; w 1863 r. 510 mk., 2138 dzies. ziemi, z której 279 dzies. odeszło do włościan. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1772 r. a w 1857 r. przebudowaną i rozszerzoną, uposażoną 36 dzies. ziemi. Nie wielka fabryka piasku cukrowego, założona w 1848 r. Za czasów Rzpltej była tu komora pograniczna. Ws. należała do Antoniego Jabłonowskiego, kasztelana krakowskiego, od którego kupił gen. Piotr Skarżyński, następnie syna jego Wiktora, od 1834 r. zięcia siostry jego pułkownika Aleksego Kazarynowa. 5.) **W. Wyższe** ws. u źródła rzki Wereszczanki, pow. czehryński, w 1 okr. pol., gm. Trylisy, o 4 w. na płu.-zach. od wsi Ćwietna a 20 w. od Czehrynia, w położeniu górzystym, przedzielona rzką Wereszczanką na dwie nierówne części, z których leżąca po lewym brzegu należy do okręgu czehryńskiego dóbr państwa, położona zaś na prawym brzegu rzeki należała w epoce uwłaszczenia włościan do Jakuba Bieleckiego. W 1808 r. w obu częściach było 89 sadyb i 1080 mk.; w 1863 r. w części skarbowej 1000 mk. chrześcian, w prywatnej zaś 521 chrześcian i 305 żydów. Spis urzęd. z 1885 r. podaje ws. mającą 447 mk. i kolonią ewang. (w gm. Ćwietna, o 21 w. od Czehrynia), z 343 mk. We wsi jest cerkiew drewniana, na fundamencie murowanym, p. w. Przemienienia Pańskiego, wzniesiona w 1844 r. kosztem miejscowych włościan i uposażona 40 dzies. ziemi. Dawniejsza cerkiew, z 1750 r., zgorzała w 1839 r. W zeszłym wieku cała ws. wchodziła w skład sstwa czehryńskiego. Ks. Jabłonowski, ssta czehryński, sprzedał nadaną mu część Wereszczak Michałowskiemu, od którego nabyli Bieleccy.

J. Krz.

Wereszczanka, rzeczka, w pow. skwirskim, prawy dopływ Taśminu Gniłego. Bierze początek pod wsią Lubomirką, uchodzi pod wsią Birki.

Wereszczaty al. *Wysoki-Las*, osada, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowski, gm. Bujnowicze. Własność niegdyś Jana Zienkowieza, były przez cesarżowę Katarżynę nadane wraz z Jakimowską Słobodą (w Rzeczyckiem), urzędnikowi Allopeusowi (ob. „Mater. dla ist. podol. gub.“, str. 222). Przy W. było 347 włościan poddanych.

A. Jel.

Wereszczatyńce al. *Nowe Mytkowce*, ob. *Mytki*.

Wereszczce Wielkie i *W. Małe*, niekiedy *Weresce*, dwie wsi, pow. chełmski, gm. Rejowice, par. r. g. Spas i Pawłów r. l. Chełm. Wsi te leżą przy linii dr. żel. nadwiśl., o 10 w. od Rejowca (ku Chełmowi). W. Wielkie mają 856 mr., W. Małe 132 mr. Szkoła początkowa. W 1827 r. W. Wielkie miały 39 dm., 219 mk. a W. Małe 11 dm., 48 mk.

Wereszczecińszczyzna al. *Wereszewszczyzna*, fol., pow. sejneński, gm. i par. Berżniki, odl. 7 w. od Sejnu. W r. 1887 folwark ten, oddzielony od dóbr Krasnogruda, wraz z przyległościami Żegary i Garborajśc, jeziorami Baładź, Sztabin, Sztabinki, Druć, Rejst, Dubielis, Dubelek i Pyrkeć rozl. mr. 756: gr. or. i ogr. mr. 143, łąk mr. 60, past. mr. 24, lasu mr. 92, wody mr. 277, nieuż. mr. 160; bud. drew. 4; las nieurządżony, pokłady torfu.

Wereszczyn 1.) wsi fol., pow. włodawski, gm. Wola Wereszczynska, par. Wereszczyn, odl. 28 w. od Włodawy a około 26 w. na płu., w linii powietrznej od Rejowca (st. dr. żel. nadwiśl.) a około 3 w. na pld. od szosy idącej z Lublina na Łęczną do Włodawy. Wieś leży na wyniosłości stanowiącej niejako wyspę śród okolicznych nizin błotnistych. Około 10 w. na płu.-zach. od W. leży Wola Wereszczynska. W. posiada cerkiew paraf., kościół par. drewniany, szkołę początkową, 51 dm., 492 mk. Na obszarze W. jezioro, mające do 12 mr. obszaru. W r. 1827 było 44 dm., 293 mk. W r. 1885 fol. W. lit. A., powstały z podziału dóbr Wereszczyn, rozl. mr. 179: gr. or. i ogr. mr. 87, łąk mr. 50, past. mr. 3, lasu mr. 34, nieuż. mr. 5; bud. z drzewa 8; las nieurządżony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: ws. W. os. 45, mr. 585; ws. Józefia os. 8, mr. 178; ws. Kozubata os. 10, mr. 188; ws. Zabrodzie os. 20, mr. 450; ws. Dębowiec os. 17, mr. 290; ws. Przymiarki os. 7, mr. 212; ws. Zastawie os. 10, mr. 354. Przed rozdziałem obszaru folwarecznego było w W. (wraz z obszarem włośc.) 2612 mr. Obecnie obok drobniejszych części, kolonii, istnieją jeszcze większe folwarki: fol. W. lit. B. rozl. 238: gr. or. i ogr. mr. 80; łąk mr. 103, past. mr. 4, lasu mr. 45, nieuż. mr. 6; bud. mur. 2, drew. 3, fol. W. lit. C. rozl. mr. 309: gr. or. i ogr. mr. 143, łąk mr. 87, past. mr. 5, lasu mr. 62, nieuż. mr. 12; bud. mur. 2, drew. 8; las nieurządżony. Wieś ta jest

starodawną siedzibą rodu Wereszczuńskich h. Korezak. Około połowy XV w. siedzi tu niejaki Fedor Wereszczuński, ożeniony z Małgorzatą Sosnowską h. Nałęcz. Jeden z jej braci był władką chełmskim a drugi, obrządku rz.-kat., był oficyałem chełmskim. Ciekawe bardzo dzieje Andrzeja, syna Fedora, i rywalizacyi obu wujów o wpływ na duszę siostrzeńca opowiada syn Andrzeja, Józef, opat sieciechowski a potem biskup kijowski, kaznodzieja i pisarz polityczny. W domu Andrzeja Wereszczuńskiego bywał jako gość Mikołaj Rej, posiadający tu rozległe dobra, otrzymane za żoną. Szczegóły jaskrawe o Reju podał Józef Wereszczuński w broszurze „Gościńiec pewny niepomiernym moczygębom“ (Kraków, 1585). Szczegóły o swej rodzinie podaje także pisarz w dziełku: „Wizerunek nakształt kazania uczyniony“ (r. 1585). Przedrukował ten ustęp wydawca „Pism politycznych“ biskupa kijowskiego („Biblioteka Turowskiego“). Kościół i parafią erygowała Zofia Tyszkiewiczowa wdźcina trocka. Obecny pochodzi z r. 1782. Cerkiew założył dziedzic wsi Seweryn Wereszczuński. W. par., dek. włodawski (dawniej parczewski) 2578 dusz. 2.) **W.**, pow. hrubieszowski ob. *Wereszyn*. *Br. Ch.*

Wereszczyn, dwór, pow. nowoaleksandrowski, par. Rakiszki. Należał do starostwa kurkleckiego, nadanego Wereszczuńskim. Gdy zaś po upływie lat 50 wróciło do rządu, rozkolonizowano tam żydów. Por. *Kurkle*.

Wereszczyn Nowy, ob. *Chwastów*.

Wereszczynowo, wś, pow. opoczyński, gm. Rusinów, par. Nieznamierowice, odl. od Opoczna 24 w., ma 16 dm., 51 mk., 39 ur.

Wereszczuńska Wola, wś nad jez. Dołhe, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczuńska, par. Wereszczyn. Leży o 10 w. na płn.-zach. od Wereszczyna, otoczona wieńcem jezior, wśród bagien i trzęsawisk. Jeziora te otaczają wieś ze strony pld.-zach. i zach. Znaczniejsze z nich są: Karaśne, Łukie, Blizne, Dołhie, Dolne. We wsi cerkiew paraf. drewniana, nieznaney erekcyi, istniejąca już 1740. Obecna zbudowana po r. 1840. Wieś liczy 55 dm., 381 mk., 1754 mr. W r. 1827 było 43 dm., 272 mk. Wereszczuńska-Wola gmina, graniczy z gm. Uścimów, Turno i Hańsk, ma 7267 mk. (3383 praw., 2070 kat., 1211 ewang., 285 żyd.), rozl. 32845 mr. Sąd gm. okr. III i st. pocz. we wsi Wołoska Wola, o 5 w. W skład gm. wchodzi: Dalekikat, Dębowiec, Dominiczyn, Helenin, Jagodno, Jędrzejów, Józefin, Komarówka, Kozubata, Lejno, Lipniak, Łomnica, Lysocha, Małków, Michelsdorf, Przymiarki, Seńków, Urszulin, Wielkopole, Wicencin, Wereszczyn, Wereszczuńska Wola, Wujek, Wytyczno, Wytycka Wola, Zabrodzie, Załębokie, Załęcze, Zamłyniec, Zastawie, Zawadówka, Zeńki i Zbójno. *Br. Ch.*

Wereszewszczyzna, ob. *Wereszczuńszczyzna*.

Weresków, dobra, pow. czerykowski, dziedzictwo Hołyńskich, 621 dzies. (90 roli, 25 łak, 321 lasu).

Weresznia (na mapie Chrzanowskiego), *Wersznia* (u W. Pola), rzeczka, w pow. trockim, ob. *Wierzchnia*.

Wereszycza al. *Wereszyczi potok*, lewy dopływ Dniestru, wypływa z wyżyny działu lwowsko-tomaszowskiego, którego wodami leśnymi się zasila. Można ten potok uważać za granicę wyżyny podolskiej od zachodu. Od doliny W. ku wschodowi wyżyna podolska podnosi się lekkimi terasami, aby nad kotliną Pełtwi wzniesie się dość stromo; ku zachodowi od doliny potoku wznosi się południowy stok działu lwowsko-tomaszowskiego. Sam potok powstaje z czterech strumieni, w wąskiej dolince śródleśnej, w płn. części obszaru wsi Wereszycza, w pow. gródeckim, pomiędzy leśnymi rewirami, zwanymi Wereszycza od zach. a Maliszewskim od wschodu, wśród wyniosłości sięgających od 339 do 385 mt. npm. Bieg W. od źródeł do wejścia w staw Janowski jest południowo-wschod., ztąd do Małczyce południowy, z Małczyce do Kamienobrodu zachodni, a ztąd do ujścia głównie południowy. W. płynie najpierw przez wieś tego nazwiska, następnie granicą tej wsi od Lelechówki, dalej przez Lelechówkę, gdzie przepływa utworzony tamże staw (wzniesienia 30½ mt. npm.); ztąd płynie przez Janów, przepływa staw Janowski (wzniesienia 295 mt.) Dolina potoku mająca w Lelechowiece koło stawu niemal 1 klm. rozszerza się w Janowie do 5 klm; jest podmokła i moczarzysta. Dolinę tę otoczyły lesiste garby które okolicy wiele uroku dodają. Z północy wznosi się Taborówka góra (363 mt.) ze zachodu Próchnik (357 mt.) dalej na połd. miasteczko Janów (316 mt.) ze wschodu zaś Podkamienna (348 mt.), Ostry garb (356 mt.). Na pld. zwęża się dolina, a w jej zagłębieniu rozlewa się staw Janowski, który jest po części rozszerzonym korytem W. i pot. Stawki, do niej wpadającego. Staw Janowski długi jest przeszło 2 klm., zaś szeroki do 1½ klm. Nad stawem wznosi się ze strony wschod. Królewska skała, zwana tak na pamiątkę pobytu Jana III. Sterczy ona z lasów mieszanych, zupełnie naga. Po opuszczeniu stawu płynie W. wąską błotną doliną, oczeretem zarosłą, przez Zalesie, następnie przepływa przez wązki a długi staw w Stradczu, przechodzi pomiędzy Makarową górą (361 mt.) a górą Stradecz (364 mt.), z cerkwią na wierzchołku i długą grotą. Widok z góry rozległy na nizinę, opierającą się u podnóża Karpat pod Przemyślem. Ze Stradca płynie W. przez kol. Rothenhan i Porzece Ja-

nowskie. Od Porzecza przedarłszy się ciasnym wylotem koło Stradeckiej góry wypływa na rozległe błotniste łąki, które ścielą się po lew. brzegu. W. (wzn. 284 mt.). Po praw. brzegu wznoszą się pagórki (322 mt.) i Sereday horb (311 mt.). Te wzgórza opłukuje nurt W. Pomiedzy Malezycami i Stronną z jednej a Załużem i Powitnem z drugiej strony łągi zwięzają się i tworzą dość ciasną dolinę. Na obszarze Malezyc i Wronowa szerokość łągów wynosi do 2 $\frac{1}{2}$ klm. a między Stronną i Powitnem do $\frac{1}{2}$ klm. Od Malezyc tworzy W. rodzaj jaru na obszarze tej wsi, tudzież Stronny, Powitna, Zuszyc i Coniowa, pomiędzy wzgórzami wznoszącymi się do 300 mt. W Kamienobrodzie płynie W. znowu łągami, 1 $\frac{1}{2}$ klm. szerokimi, poczem wpada do stawu Gródeckiego, zwanego w części północnej od wsi nadbrzeżnej Drozdowice, stawem Drozdowieckim. Największa rozciągłość z płu. na pld. wynosi przeszło 5 klm. a od zach. na wschód 1 $\frac{1}{2}$ klm. Przepłynawszy staw ten wpływa w odległości 2 klm. do stawu Czerlańskiego, długiego 3 klm., szerokiego 1 klm. Przebywszy niespełna 1 klm. wpływa do stawu Lubienieckiego, którego długość 2 $\frac{1}{2}$ klm. a szerokość do 1 $\frac{1}{2}$ klm. Dalej płynie przez Porzecze Lubieńskie, Porzecze Zadworne, Katarzynie i w Jakimczycach wpada do stawu. Od stawu Lubienieckiego aż dotąd płynie W. wśród błotnistych miejscami łągów. Staw ostatni rozlewa się p. n. Kliteckiego stawu na obszarze Jakimczyce, Klicka i Komarna na długość przeszło 3 klm. a wszerz $\frac{1}{2}$ klm. Od Komarna Wereszyca jest ujęta w kanały aż do ujścia do Dniestru. Na tej przestrzeni istniały olbrzymie stawy, dziś spuszczone i w części osuszone. Wielkie jezera przestrzenie zalegają błota, bagna, a w czasie wzebrania wód stają pod wodą, tak że tylko groble utrzymują komunikacye. Na tej przestrzeni przepływa W. Komarno, Brzeziec, granicą Nowej Wsi a Podolin, przez Podoliny, granicą Podolin a Podzwierzynca, przez Monasterzec i w Powerchowie wpada do Dniestru. Długość W. wynosi przeszło 60 klm. Dopływy W. z praw. brzegu: w Kamienobrodzie potok b. n., odpływ stawów: Wolickiego, Dobrostańskiego i Białogórskiego. Drugi potok b. n. przychodzi z Rzeczycazan, płynie przez Drozdowice i w Gródku uchodzi do stawu. Potok Zaskowice płynie z Koropuża, granicą pow. gródeckiego a rudeckiego, następnie przez Zaskowice w pow. gródeckim i w Porzeczu Zadwornym uchodzi do W. Dolina potoku w gór. biegu wzn. do 287 mt., przy ujściu 269 mt. Pot. Krupka płynie z Hoszan, przez Koropuż, Chyszowice w pow. rudeckim, następnie granicą pow. rudeckiego a gródeckiego, przez Buczały, na granicy Horbuli a Porzecza Zadwornego uchodzi do W. Dolina wzn. od 295 do 285 mt. Potok Smotrycz, zwany w górnym biegu Podłużnym (ob.), płynie z Podhajezyk

w pow. rudeckim, następnie przez Koropuż, Chyszowice, Chłopy, granicą Buczał a Chłopów, granicą Komarna a Litewki i na granicy Klicka uchodzi do stawu Kliteckiego. Z Chłopów przepływa potok b. n., od Tuligłów pot. Łukacz, z nim łączą się wody ujęte kanałami z Kiodeł i Koniuszek Królewskich. Potok Grzeski płynie z Hołodówki i Małpy. Do niego uchodzą kanały osuszające okolicę. Z lew. brzegu dopływy W. nie są tak liczne i znaczne. Pot. Rudaczka płynie z pod Małatyna (345 mt.), przez Wiszenkę Małą i W. a przebywszy staw przyjmuje nazwę Sawiny, w Majdanie przepływa dwa stawy i uchodzi do W. Ze Stawek płyną przez błota (299 mt.) trzy potoki, z których dwa wschodnie tworzą pot. Stawki, a trzeci z pot. Stawki ma wspólne ujście w Janowie do stawu. Stara Rzeka płynie przez Dąbrowiec, Łosinę, Łosniska, Domażyry, gdzie zwana jest pot. Domażyryskim, dalej przez Karaczynów, pod nazwą Starej Rzeki przez Wroców, przepływa staw Malezycki, dalej granicą Załuża a Malezyc i w Powitnie uchodzi do W. Zbiera ona dopływy od wschodu a mianowicie: pot. Białohorski, wypływa na terytorium głównego dworca kolei we Lwowie i płynie przez Białohorsze, drugi pot. Zimna Woda wypływa w Sokolnikach, płynie granicą Sokolnik a Skniłówka, przez Skniłów, Zimnowódkę i Zimnowodę. Oba potoki wpadają do stawu Strychowaleckiego, poczem jako jeden odpływają, przyjąwszy pot. z Rzesny Ruskiej, do stawu w Karaczynowie, a stąd odlewają się do pot. Domażyru. Tak więc zachodni obszar Lwowa przez pot. Białohorski, Domażyry, Wereszyce i Dniestr należy do stoku morza Czarnego. Pot. Gasička płynie przez Rumno i staw w Andryanowie, wśród błot Brzezia i Lowezyce, Z lew. brzegu dopływa do niego z Tatarynowa i Podzwierzynca Mały Potok. Gasička p. n. Młynówki uchodzi do W. Całe dorzecze W. przedstawia się jako podmokła, miejscami bagnista, torfowiskami zaległa okolica. Dopływy W. są odlewiskami stawów. Okolice tedy wilgotna, w opady obfita. Suma opadu w Janowie w r. 1890 wynosiła 866 milim., idąc za biegiem Wereszyce maleje ona na 800, 700 a wreszcie koło ujścia już tylko 500 milim. Maleją tedy opady nad W. w miarę jak się kraj ku pld. obniża i jak ubywają stawy a błota się osuszają (Mapa wojsk., 5, XXIX, 6, XXIX i 7, XXIX), *St. Majerski*.

Wereszyca al. *Wereszyce*, ws, pow. gródecki, 25 klm. na płu. od Gródka, 12 klm. na płu.-zach. od Janowa koło Lwowa (sąd pow., urz. poezt.). Na płu. leży Wiszenka Mała, na wsch. Majdan, na pld. Lelechówka, na pld.-zach. i zach. Starzyńska (pow. jaworowski). W płu. stronie obszaru powstaje Wereszyca, dopł. Dniestru. Wzdłuż granicy wsch. płynie lewy dopł. Wereszyce, Rudaczka. Zabudowania leżą w dolinie Wereszyce. Na pld.-zach. grupa domów „Słoboda.“ Obszar przewa-

źnie lesisty. Własny więk. ma roli or. 311, łąk i ogr. 169, pastw. 83, lasu 5692 mr.; wł. mn. roli or. 1443, łąk i ogr. 297, pastw. 251, lasu 205 morg. W r. 1880 było 81 dm., 530 mk. w gm., 8 dm., 42 mk. na obsz. dwor. (535 gr.-kat., 20 rz.-kat., 17 izr.; 531 Rus., 24 Pol., 17 Niem.). Par. rzym.-kat. w Janowie, gr.-kat. w miejscu, dek. gródecki. We wsi jest cerkiew p. w. Narodz. N. M. P. Według pamiętnika Krechowskiego stał tu niegdyś monaster bazyliński. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., ststwa gródeckiego. W aktach z XV w. zwie się wś „Wereszycą” albo „Brzeszycą”, a dopiero w XVI w. przybiera obecną nazwę. W lustracji z r. 1570 (Rkp. Os., № 2834, str. 250) czytamy: „W tej wsi (nazwano ją Wrzesica) jest ludzi osiadłych na 8 dworzyszczach na rolach niepomiernych 41. Czynszu pewnego nie masz na nie postanowionego, jeno wszyscy ogółem składają się secundum et qualitate fundi zł. 8 gr. 21. Tamże dorocznych ludzi, którzy odkupują robotę, jest 3; wszyscy razem dają zł. 8. Zagrodników jest 5, każdy z nich daje po gr. 6, co czyni 1 złp. Tokarz, który też tam mieszka, daje czynszu do roku gr. 36, co czyni 1 zł. 6 gr. Służków jest 7, którzy nie nie dają, jedno na służbie są zamkowej. Pop ruski dawa czynszu zł. 2. Poczty gromada wszystka składa się gr. 24. Z karczmy dają z kapłonami na rok zł. 20 gr. 6. Miodu dannego od bartników przychodzi na każdy rok 56 rączek, każda po gr. 24, co czyni zł. 45 gr. 6”. W lustracji z r. 1662 (l. c., str. 237) czytamy: „Ta wieś zdawna na dworzyszczach 29 zasiała. Poddanych w niej przed wojną było 50, teraz ich tylko 17, którzy siedzą na dworzyszczach 8. Czynszu z każdego dworzyszczu po gr. 15, co czyni zł. 4. Owsa, kapłonów, gęsi, jajec, kur nie dają podług dawnego zwyczajn. Robić powinni z dworzyszczu dni 6 w tydzień, lubo sprzężajem, lubo pieszo. Miodu dannego powinni dawać z dworzyszczu po rączce; przychodzi teraz rączek 8, co czyni zł. 12. Dziesięciny owczej dostało się tego roku jagniąt 4, po 1 zł. 15 gr., co czyni zł. 6. Pop jest w tej wsi, daje zł. 2. Hajduczyni dają zł. 7 gr. 15. Karczmy tu są dwie; z jednej daje karczmarz zł. 38 i kamień łożu na zł. 2. Kapłonów przedtem dawali po 4; teraz nie dają. Z drugiej także daje zł. 38 i kamień łożu na zł. 2. Kapłonów także nie daje. Służków w tej wsi było 7; teraz ich jest 6, którzy z listami, gdzie im każą, jeździć powinni. Młyn przy tej wsi o jednym kole na potoku. Mielnik na trzeciej mierze postanowiony, czynszu żadnego nie daje, jedno z siekierą do dworu iść powinien. Tenże wymiaru daje tego roku półmiarków 25 po 1 zł. Suma procentu z tej wsi czyni 137 zł. 9 gr.” D. 30 marca 1616 r. wydają odpis lustracji tej wsi Stanisław Wapowski, kasztelan przemyski, Hieronim Mielonki, sekretarz król., Felicyan

Grochowski, lustratorowie, i Jan Białobrzski, pisarz skarbowy, do wojew. ruskiego i wołyńskiego naznaczeni (ob. Arch. krajowe we Lwowie, C., t. 385, str. 1014 i t. 484, str. 582). Ulyk Werdum pisze w swej podróży: „Jest to wcale mała wieś, z kościołem z drzewa, jak prawie wszystkie kościoły po wsiach, jako i większość domów. Okna tutaj i w wielu innych miejscach były z pęcherzy rybich, przytwierdzonych do drewnianych prątków zamiast kitu” (Liske, Cudzoż. w Polsce, str. 84). Podania odnoszące się do W. podało „Słowo” (Lwów, 1863, № 72). *Lu. Dz.*

Wereszyce 1.) część wsi Lubyca-Kuiazia, pow. Rawa Ruska. 2.) **W.**, wś, pow. gródecki, ob. *Wereszyca*.

Wereszyn, niekiedy też *Wereszczyn*, wś i fol., pow. hrubieszowski, gm. Kryłów, par. r. l. Nabróż, odl. 21 w. od Hrubieszowa, posiada cerkiew drewnianą paraf., szkołę początkową. Istniała tu dawniej plantacja tytoniu. W 1827 r. było 52 dm., 357 mk., par. Gródek. W r. 1876 fol. W. rozl. mr. 1005; gr. or. i ogr. mr. 518, łąk mr. 139, lasu mr. 320, nieuż. mr. 28; bud. mur. 4, drew. 12; płodozm. 4 i 9-pol.; las urządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 63, mr. 795. Cerkiew, filia par. Wiszniów, erekeji niewiadomej.

Wereteja 1.) al. *Weretejski Moch*, błoto, w pow. orszańskim, w gm. Tuchin Nowy, około wsi Ostrowa, położonej na wzniesieniu, stanowiącem wyspę wśród błota. Największa długość wynosi 11 a szerokość do 5 w.; zajmuje 3450 dzies. Uchodzi do niego ruczaj Zawosinka, wypływają zaś ruczaje Werchita, Wiazówka i Wmeńka. Pokryta jest przeważnie krzakami łożyny. W błocie W. ginie dział wodny pomiędzy systematem Dniepru i Dźwiny, wchodzący do pow. orszańskiego z gub. smoleńskiej i pojawiający się znowu pomiędzy wsiami Dubińce i Kamionka. W okolicy znajdują się najwyższe położone punkty w gubernii, sięgające od 800 do 900 st. npm. 2.) **W.**, ob. *Wereteja*. *J. Krz.*

Weretejki, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. i ok. wiejski Norzyca (o 5 w.), 56 dusz rewiz.; należy do dóbr Łasica, Okuszków.

Weretelnica, uroczysko, pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Hoża, o 21 w. od Grodna.

Weretiugi, ob. *Weretiuga*.

Weretiuki, ob. *Weretiuga*.

Werewczyna, rzeczka, w gub. chersońskiej, prawy dopływ Dniepru, poniżej Ingulca.

Werewojsza, wś, pow. orszański, gm. Barań (o 5 w.), zapasowy śpiechlerz gminny.

Werездzie, grupa domów w Lublińcu Nowym, pow. cieszanowski.

Werezna, młynie (ob. *Dymarka*), za: *Wereznia*.

Werezuby, wś, pow. mścisławski, gm. Bochoła, 45 dm., 262 mk.

Wereże, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 63 w. od Nowoaleksandrowska.

Wergań al. *Werganie*, *Nowy* i *Stary*, dwie wsi, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gmina i dobra, Wolskich, Lipniszki (o 4 w.), o 51 w. od Oszmiany a 22 w. od Dziewieniszek, mają 42 dm., 233 mk. katol. W 1865 r. W. Nowy miał 34 a W. Stary 68 dusz. rewiz. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: W. Nowy i Stary, Czobryno, Dulki, Kowale i Niekrasze, w ogóle w 1865 r. 270 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych.

Werglinówka 1.) folw., pow. nowogródzki, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Nowa-Mysz, o 67 w. od Nowogródka. 2.) **W.**, uroczysko leśne, pow. nowogródzki, w pobliżu rzki Koczereski i uroczyska t. naz., w gm. Nowa-Mysz, o 5 w. od st. dr. żel. mosk.-brzeskiej Lesnaja. *A. Jel.*

Wergunie, mko. pow. chorolski gub. połtawskiej, o 7 w. na płn.-wschd od Chorola, ma 227 dm., 1608 mk. Założone w 1669 r.

Werhów, chutor, pow. owrucki, gm. Iskorość, par. praw. Wyhów (o 6 w.).

Werhuny, ws na lew. brzegu Taśminy, pow. czerkaski, w 1 okr. pol., gm. Werhuny, o 15 w. od Czerkas, ma 2466 mk. W 1741 r. było 80 sadyb, w 1863 r. 1725 mk. prawosł. i 26 żydów. Części wsi noszą nazwy: Charkówka i Kumejki. Położona na płn. krańcu pasu piaszczystego, ciągnącego się po nad Taśminą ku Czehrynowi, rozrzucona na przestrzeni 5 w., posiada cerkiew p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesioną w 1730 r. i uposażoną 64 dzies. ziemi. Pomiędzy mieszkańcami rozpowszechnione pszczelnictwo. Ws wchodziła w skład sstwa czerkaskiego obecnie należy do okręgu czerkaskiego dóbr państwa. Gmina W. składa się z 7 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 7 wsi, mających 1385 dm., 12209 mk., 14141 dzies. ziemi (13622 włośc., 208 dworskiej, 311 cerkiewnej).

Werkaly, białorus. *Warkaly*, ws i folw., pow. ihumeński, w 1 okr. pol. i par. katol. Uzda, gm. par. praw., st. poczt. i sąd Szack (o 10 w.), o 80 w. od Ihumienia. Ws ma 14 osad. Włościanie za poddaństwa mieli na każdą chatę przeszło po 26 morgów, odrabiali na rzecz dziedzica po 156 dni pieszych i po tyleż sprzężajnych, przytem po 8 dni gwałtów od osoby i dawali daniny. W 1861 r. przy formowaniu listów nadawczych oceniono dzień sprzężajny 15 kop., pieszy po 10 kop.; daniny: kurę 7½ kop.; 10 jaj ½ kop.; 2 kopy, grzybów 15 kop.; 2 garnce orzechów 5 kop.; jagód leśnych garnce 5 kop.; lnu funt 10 kop.; chmielu 8 funtów 40 kop. i wyliczono czynsz roczny na 43 rub. 5 kop., z którego późniejsza komisya weryfikacyjna straciła większą połowę. Niedgdy W. leżały w ks. słuckiem, jako własność ks. słuckich Olelkowiczów i przez zapis ostatniej ks. Zofii mężowi Januszowi Radziwiłłowi, 1612 r. przeszły do imienia Radziwiłłów. W po-

siadanych dokumentach znajdujemy wzmiankę pod 1572 r., że w dniu 15 kwietnia otrzymał w zastaw W. za 100 kop. pieniędzy (zapewne groszy) od Jana Szczerbiny (zapewne plenipotenta ks. słuckiego) niejaki Szablowski. W 1601 r. Janusz Radziwiłł, będąc już mężem Zofii Olelkowiczówny oddaje W. w zastaw Pruszykiemu na mocy dokumentu z d. 17 października. W 1620 r. był proces Pruszyckiego z Radziwiłłem o W., które w 1626 r. widzimy już w zastawie u Hrebniekich. Dokument 1680 r. wykazuje W. we władaniu zastawnem Korsaków, wydzierżawiających je Janowi Duszewskiemu. W r. 1694 zastawnicy Korsakowie ustępują swych praw na W. małżonkom Wojnom, którzy w r. 1695 intromitują się do W. W r. 1733 Wojnowie ustępują swych praw na W. Chodorowskiemu, ale wkrótce, gdyż w r. 1736 byli tu jako wicezysci właściciele Bendinellowie, a w r. 1739 Petronela Bendinellowa odprzedaje W. Oskierce, dziedzicowi Szacka. Między Oskierkami a sąsiadującymi Radziwiłłami, toczyły się ciągle spory o granice, a w r. 1751 rozpoczął się proces pomiędzy Oskierkami i ks. Hieronimem Radziwiłłem, chorążym i podczaszym litewskim. Choć książę zmarł w r. 1760, to sukcesor jego i brat Michał Kazimierz Radziwiłł prowadził dalej proces, aż dopiero w r. 1764, już za dziedzictwa ks. Karola „Panie kochanku“, Oskierko, referendarz lit., uzyskał dekret generalny, przeciwko któremu Radziwiłł zaapelował, pozwał Oskierkę w r. 1768 przed instancję „Ultima“. Zdaje się, że odtąd Oskierkowie władali już swobodnie W. Około r. 1755 cześnik lit. Oskierko oddał w zastaw W. Pawłowiczowi, a w r. 1778 Józef Gerwazy Oskierko puszcza W. w dożywotnie władanie Ludwikowi Hruszwickiemu i małżonce jego Zofii z Jaworzyńskich. Następnie przyszło do zupełnego okupna W. na rzecz Hruszwickich. Michał Hruszwicki, jeden z trzech synów Ludwika, posiadłszy W., fundował tu kościółek filialny, który został zamknięty około 1850 r. Po śmierci Michała Hruszwickiego W. wzięła córka Michalina, wydana za Tadeusza Obrąpalskiego, prezydenta izby cywilnej mińskiej; syn zaś Michała Rudolf odziedziczył fol. Michałów, oddzielony od W. Michalina Obrąpalska po śmierci męża zawarła powtórnie związek z Arkadyuszem Szystowskim, po jej zaś śmierci W. przeszły na własność syna jej Mieczysława Szystowskiego, profesora akademii inżynierów. Oszuszył on tu znaczne przestrzenie błot, przez co się dziś stały urodzajne. Obszar W. wynosi przeszło 53 włoki, w gruntach lekkich, piaszczystych; łąk i pastwisk dużo, rezydencya porządna. Przed laty kilkunastu W. miały obszar nieco większy, lecz część zwana Waniacze oddzieloną została na schedę Józefa Obrąpalskiego. *A. Jel.*

Werki Borki, dziś *Borki Wyrki*, ws, pow. siedlecki, gm. Jasionka, ob. *Borki I.* Według reg.

pob. pow. łukowskiego z r. 1531 Werki-Borki, też Wirki, wś szlachecka, w par. Zbuczyn, miała w jednej części 1 łan, w drugiej części 1an. 1¹/₂. W r. 1580 p. Daniel Borkowski od siebie i sąsiad od 4 włók, co sami orzą płaci fl. 2, od pół koła korzecznego gr. 6, od komornicy bez bydła gr. 2, suma fl. 2 gr. 8 (Pawiński, Małop., 384, 396, 415).

Werki 1.) wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Bohiń (o 21 w.), okr. wiejski Domasze, o 114 w. od Dżisny, 4 dm., 43 mk. kat. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.). 2.) **W.**, folw. nad Dźwiną, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajewo, okr. wiejski Werki, o 14 w. od Dżisny. Niedgdyś attynencya Irehorowicz, Jesmanów, z eksdywizyi nabywa Michanowicz, później wiano córki jego Weroniki Medunieckiej, dziś syna jej Cezarego. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Dziechcierowo i Tymoszkowo, w ogóle 67 dusz rewiz. 3.) **W.**, zaśc. szl. nad potokiem, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 70 ¹/₄ w. od Święcian, 1 dm., 5 mk. katol. 4.) **W.**, folw. z parkiem i pałacem na praw. brzegu Wilii, o 508 w. od jej źródła, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza, okr. wiejski i par. Werki, o 7 w. na pñ.-wschód od Wilna, w przesłicznem położeniu, ma 182 mk. (26 prawosł., 127 katol., 4 ewang., 25 żydów). Parafia katol. Werki, z kośc. św. Krzyża w odległej o 1 ¹/₂ w. wsi Kalwarya (ob.), należy do dekanatu wileńskiego zamiejskiego i liczy 4100 wiernych. Kaplice w Rzeszy i Czerwonym Dworze. Okrąg wiejski obejmuje wsi: Babińce, Bołtupie, Bukiszki, Fabianiszki, Krzyżaki, Nowosiółki, Oszińce, Rzesza, Skiersinie, Szyszkinie, Stawiszki, Turniszki oraz zaśc.: Dworzyszczce, Krempl i Siemieniszki, w ogóle w 1865 r. 351 dusz rewiz. włość. uwłaszc., i 112 b. włościąn skarbowych. Nazwę W. wywodzą od wyrazu lit. *werkł*, znaczącego placz. Tu bowiem, podług podania, znaleziony został w gnieździe orlem Lizdejko, słynny potem w dziejach litewskich krewkrewejte (areykaplan pogański). W 1387 r. W. nadane zostały przez Władysława Jagiełłę biskupom wileńskim, którzy stale tu odtąd przebywali latem. W 1390 r. Witold, połączony z Krzyżakami, wygrał tu ważną bitwę z w. ks. Skirgajłą, a w 1659 r. ks. Dołgoruki i Chowański wygrawszy bitwę pod W., wzięli do niewoli hetmana poln. lit. Gosiewskiego. Zamek tutejszy założony został w XVII w. przez Konstantego Brzostowskiego, biskupa wileńskiego. Około 1780 r. W. przeszły na prywatną własność Ignacego Massalskiego, bisk. wileńskiego, który wzamian oddał kapitule majątność swoją Czerwony Dwór. Biskup Massalski chciał z W. uczynić ordynacyę dla Karola Józefa de Ligne, męża jednej z swych krewnych, i w tym celu wznosił w 1782 r. zachowane dotychczas w części wspaniałe budowle pod kierunkiem Wawrzyńca Gucewicza. W gmachu była kaplica, wielkie i okazałe sale, teatr

domowy i t. p. Sprowadził nadto na górę wodę i założył obszerne ogrody. Ks. de Ligne w pamiętnikach swoich wspomina, że W. są szczęśliwym dzieckiem natury; jedna rzeka większa, trzy mniejsze, łańcuch gór dzielący dwie doliny. Cztery wodospady, trzy wyspy, fabryki, zamki, młyn, port, ruina, dwa klasztory, świątynia Bachusa, świątynia unii, obelisk, mosty, wszystko to przyczynia się do świetności tej rezydeneyi (ob. Tyg. ilustr., № 226 z r. 1887). W 1792 r. zmarł ks. de Ligne, pozostawiwszy jedyną córkę, wydaną za hr. Potockiego, który objął W. po śmierci biskupa Massalskiego (1794 r. w Warszawie), wkrótce je jednak wraz z innymi dobrami puścił w obce ręce. Następnie posiadał W. Stanisław Jasieński, b. marszałek pow. wileńskiego i kawaler maltański, po którym nabył dobra Ludwik ks. Witgenstein. Przebudował on pałac, założył piękny ogród i cieplarnię, obszerny murowany dom folwarczny z zegarem wieżowym i inne budowle gospodarskie. W pobliżu folwarku znajduje się fabryka papieru, własność poprzednio Auera, następnie kolejno: Hejmana, Pilehau, kupca Czernoszwarca. Widoki W. podał Wilezyński w swem Album oraz Tygodnik Ilustr. (№ 215 z 1872 r.). Ob. także Tyszkiewiczza „Wilia“, str. 275. J. Krz.

Werki al. *Wyrki*, przysiółek wsi Majdan Stary, pow. kamionecki.

Werkielany, folw. nad potokiem, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły, o 24 w. od Oszmiany, 1 dm., 32 mk. katol.; w 1865 r. własność Hryniewskich.

Werkieniany, wś, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszty, o 90 w. od Wilkomierza.

Werkieniki, wś włość. nad potokiem Cyczynia, pow. trocki, w 3 okr. pol., o 46 w. od Trok, 9 dm., 86 mk. katol.

Werkijewka, mko nad rz. Bohaczką, pow. nieżyński gub. czernihowskiej, o 12 w. na pñ. od Nieżyna, przy trakcie do Czernihowa, ma 585 dm., 5870 mk., 2 cerkwie, szkołę ludową, cukrownię (z produkcją na 40000 rs.). Założone w 1635 r.; w 1764 r. było mtem sotniczem pułku nieżyńskiego.

Werkowo, *Wrkow* w r. 1252, *Wyrkowo* r. 1360 — 1532, *Werkowo* r. 1577, *Birkowo* (?), wś i folw., pow. wągrowiecki, o 5 klm. na pñ.-wschód od Lékna, na starym trakcie do Żernik i Janowca, wzn. 102·7 mt. nrm. Zach. część obszaru W. przebiega tor dr. żel. z Rogoźna do Domasławka; wody łączne spływają z jez. Redgoskiem do Wełny; par. i st. dr. żel. w Kozielsku o 3·3 klm.; poczta w Léknie. Wś ma 4 dm., 34 mk. katol. i 95 ha (88 roli). Folw. 4 dm. i 84 mk., wchodzi w skład okr. dwors.: Niemcezynek, należy zaś do majątności stępushowskiej i obejmuje 401. 30 ha (248 roli, 65 łąk, 6 pastw., 72 lasu i 8 nieuż.); czysty doch. z ziemi 4236 mrk; właścicielem jest Adolf Moszczeński. W r.

1252 Przemysław I dał cystersom łekneńskim (przeniesionym do Wągrówca) wzamian za Kiedrowo wś Werkowo, którą odłączył od dzielnicy zrazimskiej i wcielił do łekneńskiej; r. 1360 posiadał W. kasztelan rogoziński Chwał, którego w 3 lata potem spotykamy na tem stanowisku w Nakle. R. 1360 w dniu 28 kwiet. podejmował on w pobliskim Kobyleu Wierzbietę, kasztelaną pozn., ststę wielkopolskiego, i innych, wobec których zagodził spory własne z klasztorem łekneńskim, dając cystersom swój Kobylec, dopłacając 30 kop. gr. i biorąc od klasztoru w zamian Oleśno i Chawłodno. R. 1370 należała dziesięcina z W. do proboszczów łekneńskich (Kod. Wielkop., n. 301, 1430, 1500, 1631). Za czasów Łaskiego pobierał proboszcz łekneński dziesięcinę z ról dziedzicznych; kmiecie płacili mu po groszu z dymu, a zagrodnicy po pół grosza; dziesięciny z łan. km. brał pleban w Kisz-kowie już przed r. 1426; probostwo stępuchow-skie posiadało na W. łan. km. z łąkami (Lib. Ben., I, 70, 108, 143, z odniesieniem do nieznane-go zkądinąd Bierkowa). W r. 1577 było tu 3 ślady km., a później półtrzecia. Przy schyłku zeszłego wieku posiadał tę wś M. Moszczeński, dziedzic Stępuchowa. *E. Cal.*

Werkowski al. *Werkowcy*, zaśc., pow. dziesięński, w 2 okr. pol., gm. Bohuń (o 19 w.), okr. wiejski Domasze, 8 dusz rewiz.

Werkowszczyzna. ob. *Werkowszczyzna*.

Werkszany, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Mejszagola (o 12 w.), okr. wiejski Jurjewo-Giejszyski, 29 dusz rewiz.; należy do dóbr Ojrany, Giedrojeiów.

Werliga, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Malaty (o 10 w.), okr. wiejski Bijuciszki, 1 dusza rewiz.; należy do dóbr skarbowych Pa-cuny.

Verlorenwasser, pow. karniowski, ob. *Stracona Woda*.

Werłoka, grupa domów we wsi Lubyca Kniazie, pow. Rawa Ruska.

Werłooki al. *Wyrłook*, wś nad ruczajem Koroboczka, pow. radomyski, w 2 okr. pol., gm. Kiezkiry, o 4 w. na zachód od Radomyśla, ma 520 mk. Podług Pochilewicza w 1784 r. było 35 dm., 180 mk.; w 1863 r. 448 mk., obecnie zaś 587 mk. prawosł. i 37 żydów. Włościanie, w liczbie 215 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 820 dzies., ocenionych na 17990 rs., ze spłatą po 1079 rs. 40 kop. rocznie. Posiadłość większa wynosi 733 dzies. ziemi użytkowej i 685 lasu. We wsi cerkiew p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesiona w 1776 r. na miejsce dawniejszej i uposażona 49 dzies. ziemi. Na gruntach wsi przechodzi dawny wał. W połowie zeszłego wieku wś należała do Jakuba Jerlicza, w 1784 r. Kajetana Olizara, stolnika koronnego, następnie Kruszyńskich, od 1837 r. Jordana Kacickiego,

od którego nabył Jakuba Boruchowski, obecnie od 1883 r. barona Bolesława von Klodta.

Werniany 1.) okolica, pow. telszewski, w 1 okr. pol., gm. Gadonów, o 14 w. od Telsz. Posiadają tu: mieszczanin Giedwiłło 76 dzies. (8 lasu, 1½ nieuż.), włośc. Glezarowa 26 dzies., szlachcie Godlewski 40 dzies. (3 nieuż.), Dzierżanowscy 66 dzies. (20 lasu, 3 nieuż.), Krzyżewiczowie 235 dzies. (20 lasu, 11 nieuż.), Mikiwiczowie w W. i Mitkajciach 141 dzies. (42 lasu, 2½ nieuż.), Piekarscy 127 dzies. (27 lasu, 5 nieuż.), Raczkowscy 12 dzies. (1½ nieuż.), Szymkiewiczowie w dwóch częściach 104 dzies. (2 lasu, 2 nieuż.), włośc. Wilkas 24 dzies. 2.) **W. Nerymdajcie**, tamże, własność Pleśniewiczów, 57 dzies. (3 lasu, 1½ nieuż.).

Wermiński, las obok wsi Popudni, pow. lipowiecki.

Wermiś Jar, w pow. białym, pod wsią Wychwatynkami, przypiera do Dniestru.

Wernuten, wś, pow. świętosiekiński, st p. Heiligenbeil.

Wernaja, nieistniejąca pod tą nazwą wś, w pow. ostrogskim. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1577 r. sióło ziemian ostroskich, płaci od 5 dym. pół dworz., 3 na ćwierć, 5 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 39).

Wernar, węg. *Vernar*, wś, w hr. goemoerskim (Węg.), na granicy hr. spiskiego, w malowniczym położeniu, u podnóża góry Kralowa-Hola (Królewska Hała). Wś wznies. 778 mt. n.p.m., ma kościół fil., st. poczt., 666 mk., chów bydła, wyrób gontów, desek, naczyń drewnianych. Rozległe lasy, w których wytryskują potoki: Wernarski (ramię Hornadu) i Hnilec (dopł. Hornadu).

Werndorf, dobra i wś, pow. trzebnicki, par. ew. Massel, katol. Kotzerke. W r. 1885 dobra miały 164 ha, 3 dm., 45 mk. (15 kalol.); wś 220 ha, 36 dm., 176 mk. (5 katol.).

Wernegitten, wś, pow. liebarski, st. poczt. Heilsberg.

Wernejówka, przyl. wsi Puławy, w pow. sanockim.

Wernele, wś, pow. lucyński, na lewo od dr. ze wsi Korsówki do mka Marienhauzen. Pod wsią wznosi się góra Naudyskołns al. Pieniężna góra.

Werneragis, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 72 w. od Nowoaleksandrowska.

Wernerode (niem.), wyb., pow. wejherowski, st. p. Smażyn.

Wernerów, fol., pow. wielkostrzelecki, ob. *Gąsiorowice*.

Wernersdorf, pow. malborski, ob. *Pogorzala*.

Wernersdorf 1.) *Nieder, Ober* i *Neu*, 1399 *Wernhersdorff*, dobra i wś nad rz. Bober, pow. bolkowicki, par. ew. Nieder Wernersdorf, kat.

Landeshut. W r. 1885 dobra miały 593 ha, 4 dm., 22 mk. ew.; wś w ogóle miała 601 ha, 165 dm., 1088 mk. (83 kat.), z tego przypadało na W. Ober 66 dm., 415 mk., W. Nieder 80 dm. i 576 mk., a W. Neu 19 dm. i 97 mk. We wsi kościół par. ewang. (od 1742 r.) i kościółek filialny katolicki. Przędzalnia lnu i tkactwo. 2.) **W.**, 1369 *Wenhersdorf*, dobra i wś, pow. świdnicki, par. ew. Rogau, kat. Gross Moh-nau. W r. 1885 dobra miały 302 ha, 9 dm., 139 mk. (52 kat.); wś 277 ha, 44 dm., 305 mk. (60 ew.). 3.) **W.**, 1369 *Wernhersdorf*, wś, pow. jeleniogórski, par. ew. Kaiserswaldau, kat. Voigts-dorf, 223 ha, 47 dm., 225 mk. (4 kat.). 4.) **W.** al. *Brnocice*, wś, pow. głupeczycki, par. ew. Głupeczy-ce, kat. Babitz. W r. 1889 miała 431 ha, 62 dm., 368 mk. (1 ew.), szkoła katol. Przy wsi jest stacya dr. żel. wiodącej z Karniowa do Ra-ciborza, o 19 klm. od Karniowa.

Wernershof, posiadłość, pow. obornicki, o 6 klm. na płn.-zach. od Rogoźna (par., poczta i st. dr. żel.); wzn. 78·6 mt. nrm., nad strugą, która spływa do Wełny. Wehodzi w skład okr. wiejskiego: Gościejewa, ma 2 dm., 30 mk. i 84 ha.

Wernershof, wyb., pow. wejherowski, st. p. Boże Pole.

Wernershof, posiadłość, pow. fyszhuski, st. p. Drugelnen.

Werniaki al. *Wierniaki*, część Czernichowa, pow. zbaraski.

Wernin al. *Popówka Zasobka*, wś, pow. lipowicki, przy drodze z Lipowca do mka Żornisz-cze, w 2 okr. pol., gm. Iwańki, o 9 w. od Lipow-ca, ma 796 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. r. było 656 mk. prawosł., 9 katol. i 10 żydów. Posiada cerkiew p. w. św. Anny, z drzewa wzniesioną w 1762 r. i uposażoną 64 dzies. ziemi. Do 1802 r. wś należała do Strutyńskich, poczem rozpadła się na części. Przed uwłaszczeniem włościan posiadał tu skarb 300 dzies. i 62 dusz rewiz. (poprzednio Zapolskich), Niedziałkowski (dawniej Stamirowsey) 64 dusz rewiz., Nowiń-scy (dawniej Hulaniccy) 62 dzies., Niesułowscy 213 dzies. i 32 dusz rewiz., Kaczanowscy 9 dzies. i 7 dusz rewiz. i Błażejowscy 23 dzies. i 4 dusze rewiz. *J. Krz.*

Werniuki, część Oleska, pow. złoczowski.

Wernobil, rzeczka, w gub. kowieńskiej, pra- wy dopływ Laudy (pr. dopł. Niewiaży).

Wernsdorf, dobra ryc. wś, pow. królewiecki, sf. p. Tharau.

Wernyhorodek, wś nad rz. Hujwą, pow. berdyczowski, w 1 okr. pol., gm. Białopol (o 6 w.), o 25 w. od Berdyczewa, o 6 w. od wsi Se-strenówki, ma 1193 mk. Według Pochilewicza w 1863 r. było 1007 mk. praw., 125 kat. w ca-łej parafii (W., Radziwiłówka i Werbołozy); 1463 dzies. ziemi. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., pobudowaną niewiadomo kiedy, uposa-

żoną 40 dzies. Kaplica katol. par. Białopol. Na gruntach wsi przyst. dr. żel. pld.-zachodnich (brzesko-kijowskiej), pomiędzy Czarnorudką (o 10 w.) a Koziatynem (o 10 w.), odl. o 138 w. od Kijowa a 665 w. od Brześcia. Od wieków W. wehodził w obręb dóbr białopolskich, Tyszkiewiczów, a że ta posiadłość rozległa, nie miała ściśle okre-ślonych granic, ztąd z sąsiednimi dobrami czę-ste zdarzały się graniczne zatargi. Dzierżawy tyszkiewiczowskie w tej stronie sięgały aż do wsi Sestrenówki, należącej już do dóbr biłołów-skich al. rastawickich ks. Koreckich. Anna z Chodkiewiczów ks. Korecka zagarnęła do dóbr biłołowskich uroczysko Horodek, położone nieo-podal od Sestrynówki a należące do Tyszkiewi-czów. Fryderyk Tyszkiewicz, dziedzic Biało-polszczyzny, przeciwko temu przywłaszczeniu wystąpił zbrojnie i odebrał uroczysko. Podanie ludu zachowało pamięć tego wypadku. Uroczy-sko zwane „Horodok“—mówi ono—było przed wiekami miejscem ciągłych odwetów krwawych pomiędzy właścicielami Białopola i Biłolówki. Owoż pewnego razu, gdy kniahyjni z Biłolówki, zajęła to uroczysko i do Sestrynówki swojej wcieliła, pan Białopola rzekł jej: „Wróć mi mój Horodek“ (Werny Horodek), a gdy ta nie zgodzi-ła się na to, zebrał mnogi zastęp zbrojny i na-padł na Horodek, który był broniony od ludzi ks. Koreckiej, ale ci ostatni, w krwawem star-ciu, rozpierchli się; a uroczysko już na zawsze pozostało w ręku właściciela Białopolszczyzny. Zkąd następnie i nazwisko wsi, która się na tym zwróconym uroczysku osiedliła, powstać miało od tegoż wypadku. W czasach konfederacyi barskiej na polach W. nastąpiło spotkanie gen. Podgoryczanina z oddziałem konfederatów, do-wódzonych przez Stanisława Kostkę Ortyńskiego. Hufiec jego pierzchnął, a on sam w Koziatynie został ujęty i wywieziony do Kazania, gdzie 5 lat przebywał. Po powrocie wydał w Berdy-czowie (bez oznaczenia roku) książkę do nabo-żństwa p. tyt.: „Droga bita do Nieba,“ z przy-łączeniem życia swojego i t. d. Ortyński był dowódcą milicyi nadwornej u Salezego Potoc-kiego w Humanu i podczas napadów hajdama-ków zasłynął jako ich pogromca niezmordowany. Pewnego razu, gdy zapędziwszy się za bandą brojącą w okolicy, oddalił się z Humania, inny oddział hajdamaków wpadł do miasta i zra-bował je. Ortyński poszedł za nimi w pogoń i zniósł ze szczeniem (Pam. Moszczeńskiego). W ostatnich czasach Rzpltej Białopolszczyzna należała do Wincentego Tyszkiewicza, referen-darza w. ks. lit., ożenionego z synowicą Stanisła-wa Augusta. Po rozbiorez dobra te uległy sekwestrowi, ale znowu zwrócone zostały Tyszkiewiczowi przez Katarzynę II (Klem. Kantecki, Szkice i opow., str. 445). Po śmierci referen-darza Tyszkiewicza W. wraz z Białopolem drogą sukcesyi dostał się hr. Gabryelowi Tyszkiewi-

czowi, a dziś jest dziedzietwem jego wnuka hr. Stanisława.

Edward Rutikowski.

Wernyhorszczyzna, przedmieście m. pow. Taraszczy.

Weronajcie, okolica, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 28 w. od Telsz.

Weroki, wś, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Ejszyski (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, Karłowiczów, Bratomierz, 22 dusz rewiz.

Weronie, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. i dobra, hr. Chreptowiczów, Wiszniów (o 7 w.), okr. wiejski Weronie, 47 dusz rewiz. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Miechy, Pocie, Rudniki, Sawicze, Sina Góra, Ugły i Weronie, w ogóle w 1865 r. 232 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych.

Weronika, kol., pow. łaski, gm. Żelów, par. Wygierzów, ma 13 dm., 95 mk., 133 morg. Wchodziła w skład dóbr Pożdżenice.

Weronika, urząd. *Veronika*, osada włośc., pow. szubiński, o 10 klm. na płu. od Keyni, po lew. brzegu Noteci, na przestrzeni 1·2 klm. między Piotrowem i Wojciechowem; par. kat. w Keyni, prot. w Kowalewku, poczta w Gromadnie, st. dr. żel. przy Studzieniu o 7·5 klm.; ma 38 dm., 313 mk. (262 prot., 51 kat.) i 109 ha (118 roli, 30 łąk). Około r. 1818 założył tę wś i osadził Niemcami Piotr Radziwiński z Kowalewka. Około r. 1840 posiadała ją Weronika Radziwińska. R. 1830 istniał tu dom modlitwy protestancki.

E. Cal.

Weronikopol, urząd. *Veronikopol*, os. i okręg wiejski, pow. ostrzeszowski (Kępno); par. katol. w Parzynowie, par. prot. i st. dr. żel. w Kępnie, poczta w Mielecinie. Okręg ten składają osady: Cegielnia (7 dm., 38 mk.), Huspina (2 dm., 31 mk.), Najtki (4 dm., 20 mk.), Skrobek (2 dm., 16 mk.), Stępna (2 dm., 13 mk.), Utrata (8 dm., 52 mk.) i Weronikopol (3 dm., 28 mk.); cały okręg ma 28 dm., 198 mk. (45 kat., 153 prot.) i 257 ha (164 roli, 55 łąk, 26 lasu). W. wchodził w skład majątności Mielecin około r. 1843.

E. Cal.

Weronikowo al. *Kokule*, wś, pow. rzeżycki, attyn. dóbr Rybiniszki.

Weronów, folw., pow. radomski, gm. i par. Radom, odl. od Radomia 3 w., ma 2 dm., 3 mk., 80 morg. (74 roli, 2 łąk). Wchodził w skład dóbr rząd. Radom.

Werosna, ob. *Weresnia*.

Werosy 1.) uroczysko, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Zalesie, o 4¹/₂ w. od Kobrynia. 2.) **W.**, straż leśna, pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Osowce, o 65 w. od Kobrynia.

Werów, w XVI w. *Wyrowo*, folw., pow. kutnowski, gm. Wojszyce, par. Bedno, ma 7 dm., 83 mk., 210 morg. W 1827 r. było 7 dm., 83 mk. Na początku XVI w. były tu tylko części szlach., dające dziesięcinę pleb. w Bedlnie.

Werówka, folw. dóbr Ceteń, w pow. opozińskim, ob. *Wyrówka*.

Werowskie, jezioro, w gub. grodzieńskiej, spływa do Kotry.

Werpa 1.) al. *Werpny*, w dokum. *Werpowska ziemia*, *Tyszkowszczyzna*, wś, pow. owrucki, gm. Pokalów, par. praw. Lewkowicze, na płu.-wschód od Wielelnik. 2.) **W.**, wś, pow. owrucki, gm. Sławeczno, par. praw. Możary (o 1 w.).

Werpechy, ob. *Warpechy*.

Werpiany, *Wierpiany*, dwór, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Kielmy, o 30 w. od Rossień, własność Witolda Mikszewicza, ma 634 dzies. (203 lasu, 23 nieuż.). Jest tu kaplica katol., pod wez. św. Anny, fundacyi hr. Wołłowicza. Dobra w 1628 r. należały do Szemiottów (ob. t. VI, 647).

Werpiki, wś nad rzeką Nawą, pow. władysławowski, gm. i par. Gryszkabuda, odl. od Władysławowa 19 w., ma 3 dm., 16 mk. W 1827 r. było 3 dm., 28 mk., par. Syntowty.

Werpilę al. *Werpilę*, dwór, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 56 w. od Szawel.

Werpole, grupa domów w Szczutkowie, pow. cieszanowski.

Werro, mto pow. gub. inflanckiej, na pochyłości otoczonej z trzech stron jez. Tammula, Waggula i rz. Woo (Woja), pod 57° 51' płu. szer. i 44° 41' wschd. dłu., o 237 w. na płu.-wschód od Rygi odległe, składa się z 11 ulic, miało w 1860 r. 160 dm. (14 murów), 14 sklepów, cerkiew, kościół ewang., 4 szkoły, szpital, dom przytułku, 1513 mk. (obecnie 2141 mk.), 1 garbarnia (z produkcją na 1300 rs.), 129 rzemieślników. Handel nieznaczny, głównie lnu i siemieniem lnianym. Odbywa się 7 jarmarków. Mto założone zostało w 1784 r. z polecenia Katarzyny II na gruntach folw. Werro, w pobliżu zwalisk dawnego zamku Kirumpe, należącego do biskupów dorpackich.

Werroski powiat leży we wschodniej części gubernii i zajmuje 74·4 mil al. 3600 w. kw. Powierzchnia powiatu przedzielona jest traktem prowadzącym z Dorpatu przez Werro i Neuhausen do szosy ryskiej, na dwie nierówne części, z których mniejsza, płu.-wschodnia, jest niską, większa zaś, płu.-zachod., wyniosłą. Do płu.-wschod. części powiat. wkracza płu., najbardziej wyniosła część płaskowzgórza Haanhofskiego, średnia wysokość którego przechodzi 600 st. W tej części znajdują się najwyższe punkty Inflant: Munamegi (1063 st.) i Wellamegi (1008 st.). Z rzek najważniejsze: Woo (Woja), Biunze i Aa. Z jezior (około 120) największe: Tammula (7 w. w obwodzie), Waggula (12 w. obwodu), Pugula (3¹/₂ w. dł. i 1 w. szerokie), Weisensee i in. Błota zajmują 350 w. kw., t. j. mniej niż 1/10 ogólnej przestrzeni. Pod względem geognostycznym przeważa w powiecie piaszkowiec czerwony starszej formacji, we wschód

niej zaś części wapienie formacji dewońskiej. Gleba piaszczysta, rzadko gliniasta, w większej części uboga. Lasy, rozpostarte głównie w części płn.-zachod., zajmują do 130000 dzies. W drzewostanie przeważa sosna i jodła. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 72493 mk. (10568 prawosł., reszta ewang.), zajmujących się głównie rolnictwem. Pod rolą znajduje się do 45000 dzies. Sieją żyto, jęczmień i owies; pszenica się nieudaje. Dość rozwinięta uprawa lnu. Pod łąkami do 61000 dzies., pod pastwiskami 43000 dzies. W 1860 r. było w powiecie 11100 sztuk koni, 30100 bydła rogatego, 18000 owiec zwyczajnych, 7500 rasy poprawnej, 12000 trzody chlewnej, 3500 kóz. Przemysł fabryczny ograniczał się na 52 gorzelniach. Handel nieznaczny. W powiecie odbywa się corocznie 9 jarmarków.

J. Krz.

Werrski al. *Wogulski*, kanał w Infantach, łączy zatokę Ryską z jez. pskowskimi i czuchonskimi a przez rz. Narwę, z nich wypływającą, zatokę Ryską z zatoką Fińską, do której Narwa wpada. Do tego połączenia użyto z jednej strony rz. Gauja (Liwoń. Aa) i Schwarzbachu (Czarnego potoku), który w połączeniu z Wajdawą wpada do Gauri od prawego brzegu; z drugiej zaś strony rzeki Woo czyli Woja, która ma źródło w okolicy Odenpe, na jeziora Wag-gulę i Tammulę płynie, pod mstem Werro przyjmuje rz. Miedzę i wpada od zachodu do jez. Pskowskiego.

(W. Pol.)

Werschen, wś, pow. gierdawski, st. poczt. Muldszen.

Wersele, jezioro, w pow. suwalskim, przy wsi t. n., w pobliżu granicy od Prus, na wschód-płn. od jez. Hańcza. Wypływa z niego rz. Blendzianka (Blindzianka), dopł. Rospudy.

Wersele 1.) wś i folw. nad jeziorem t. n., pow. suwalski, gm. Pawłówka, par. Przerosił, odl. od Suwałk 28 w., ma 11 dm., 97 mk. W 1827 r. było 8 dm., 80 mk. 2.) **W.** al. *Werszele*, wś, pow. sejneński, gm. i par. Lejpuny, odl. od Sejn 39 w., ma 14 dm., 137 mk. W r. 1827 było 12 dm., 20 mk. (?)

Wersingawe, wś, pow. wołowski, par. ew. Stroppen, kat. Gros Strenz. W r. 1885 wś miała 34 dm., 182 mk. (15 kat.); dobra 218 ha, 6 dm., 69 mk. (7 kat.). We wsi kościół ewang. (kaplica ementarna), wzniesiony przed r. 1586; szkoła ewang. Tutejsze źródło siarczane było już znane i używane w połowie XVIII w. Przy nim urządzono zakład kąpielowy.

Wersk 1.) wś, pow. złotowski, st. p. Sypniewo, par. kat. Zakrzewo; szk. ewang. w miejscu; 344 ha (204 roli orn., 24 łąk, 30 lasu); 1885 r. 35 dm., 57 dym., 281 mk., 115 kat., 166 ew.; na Staluński młyn przypada 25 mk. i 2 dm. Gdzie dziś wś, tam jeszcze 1467 r. był las Wyrsk; r. 1653 było tu 3 włościan; r. 1695 tylko 2; trzecie posiadało było puste (ob. Wizyte

Jezierskiego, str. 55). 2.) **W.**, leśn. do nadleśn. Kujańskiego, tamże. 3.) **W.**, dobra, tamże, 396 ha (309 roli orn., 61 łąk); 1885 r. 7 dm., 17 dym., 99 mk., 46 kat., 53 ew. *Ks. Fr.*

Werskerbrueck, wyb. do Sypniewa, pow. złotowski.

Werskepchen, wś, pow. piłkalski, st. p. Pillkallen.

Wersmeningken 1.) wś, pow. tyłżycki, st. p. Coadjuthen. 2.) **W.**, leśnictwo, pow. piłkalski, st. p. Lasdehnen. 3.) **W. Gross** i *Klein*, dwie wsi, pow. gabiński, st. p. Judtschen. 4.) **W.**, ob. *Wersmeningken*.

Wersminia, zaśc. nad stawem, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzezie (o 3 1/2 w.), okr. wiejski i dobra, Jeleńskich, Głinciszki, o 33 w. od Wilna, 2 dm., 4 mk. prawosł., 32 katol.

Wersnupie, wś i folw., pow. wyłkowyski, gm. i par. Olwita, odl. od Wyłkowyszek 10 w. Wś ma 14 dm., 141 mk.; folw. 4 dm., 201 mk. W 1827 r. 9 dm., 59 mk.

Wersoczka 1.) wś nad rzeką t. naz., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 35 w. od Lidy a 5 w. od Ejszyszek, ma 5 dm., 32 mk. katol. 2.) **W.**, zaśc., tamże, 33 mk. katol.

Wersoka, rzka, w pow. lidzkim, lewy dopływ Mereczanki. Powstaje z połączenia się strumieni Kientuła i Dumblanka, w okolicy wsi Jeśmonty, płynie początkowo ze wschodu na zachód pod wsiami: Wersoczki, Dojlidy, Podworańce pod mko Ejszyszki, odtąd zmienia kierunek na płn.-zachodni, oblewa: Nadwieś, Matujzy, Boładziszki, Wersoki, Powersocze, Gieniunice, pod Krumińcami wykręca się na zachód i uchodzi w pobliżu wsi Dziekciary. Długa około 25 w., szeroka do 3 sąż., głęboka około 4 stóp; do spławu niezdatna. Obraca 3 młyny. Przybiera kika drobniejszych strumieni, z których ważniejszy Wersoczka, przepływający pod wsią Gumbiszki, zaśc. Kroksze i okolic. szlach. Mongieliszki i Nackiewiczze.

J. Krz.

Wersoka 1.) wś i folw. nad rz. t. nazwy, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Ejszyszki (o 8 w.), okr. wiejski Wersoka, o 46 w. od Lidy. Folw. ma 13 mk. katol., wś zaś 5 dm., 42 mk. katol., 6 żydów (w 1865 r. 25 dusz rewiz.); młyn wodny. Własność Narbutów. 2.) **W.**, wś i folw., tamże, o 14 w. od Ejszyszek, 7 dm., 50 mk. (w 1865 r. 32 dusz rewiz.); własność Szalewiczów. 3.) **W.**, wś, tamże, o 12 w. od Ejszyszek, 24 dusz rewiz. Spis w 1866 r. podaje nadto: 3 dwory i folw., mające 25, 12 i 18 mk. katol. (w jednym młyn wodny) oraz zaśc., mający 1 dm., 9 mk. katol. Miejscowości te położone są o 14 do 18 w. od Ejszyszek a 50 do 54 od Lidy. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Anciuszki, Baciulańce, Bondziszki, Dowgilańce, Koleśniki, Korsaki, Matujzy, Pojedubie, Powersocze, Purwiany, Sznury, Wersoka i Zubiszki (Ząbiszki), w ogóle w 1865 r. 334 dusz rewiz.

włośc. uwłaszcz., 250 b. włośc. skarbowych i 18 jednodworców. 4.) **W.**, zaśc. nad Gawiją, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Dziewieniszki (o 5 w.), okr. wiejski Girdziuny, o 33 w. od Oszmiany, 13 mk. katol. 5.) **W.** al. *Popiszki*, wś włośc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Olkieni, okr. wiejski Waryszki, o 46 w. od Trok, 12 dm., 97 mk. katol. (w 1865 r. 34 dusz rewiz.). W 1409 r. wś Wersoki nadana została przez w. ks. Witolda na uposażenie kościoła farnego w Trokach. 6.) **W.** *Jadubka*. os. młyn. nad rzką Nieździlką, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 14 w. od Ejszyszek a 54 w. od Lidy, 1 dm., 19 mk. żydów; młyn wodny. *J. Krz.*

Wersówka, wś nad rzką Owsiszczę, dopł. Ihumenki, pow. ihumeński, gm. Hrebionka, o 7 w. od Ihumenia, ma 2 osady; grunta piaszczyste.

Wersoża, rzeczka na południowym krańcu pow. rzeczycyckiego, w obrębie gm. Dernowicze, wypływa z bagien powiatu owruckiego i ginie w olbrzymich bagnach, które w ostatnich czasach zostały skanalizowane do rzeki Sławecznej i w pobliżu Dernowicz do Prypeci. Nad brzegami W. leży wś Nowe-Uhły i okolica Wersoża. Dziś bagna okoliczne stały się urodzajnymi łąkami. *A. Jel.*

Wersoża, wś nad rzką t. n., pow. rzeczycy, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. Dernowicze, o 160 w. od Rzeczyca, ma 8 osad. Miejscowość małodłuna, w ostatnich czasach skanalizowana.

Werstok, wś i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wierzchowicze, o 54 i 55 w. od Brześcia. Wś ma 191 dzies. ziemi włośc. (21 łąk i pastw., 40 nieuż.) i 37 cerkiewnej; dobra, własność Wasilkowskich, 575 1/2 dzies. (90 łąk i pastw., 300 lasu).

Werstominy, ob. *Werstominy*.

Werszaków, grupa domów w Mikuliczynie.

Werszalszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 66 w. od Nowoaleksandrowska.

Wersze, mylnie *Wiersze*, wś nad rz. Pentą, pow. wladyslawowski, gm. i par. Syntowty, odl. 19 w. od Władysławowa, ma 22 dm., 247 mk. W 1827 r. było 22 dm., 201 mk.

Werszele, ob. *Werszele*.

Werszenhof, wś i dobra, pow. tylżycki, st. p. Szameitkehmen.

Werszkajnie, folw., pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuski, należy do dóbr Rybaczki, Montwiłłów.

Werszmeningen Gross wś, i *W. Klein* al. *Bajohrgallen*, wś, pow. piłkałowski, st. p. Lasdehnen.

Wersznia, ob. *Wierzchnia*.

Wersznica, wś, pow. owrucki, gm. i par. praw. Narodycze (o 3 w. na pld.-wschód).

Wersztominy, wś, pow. sejneński, gm. Święto-Jeziory, par. Łozdzieje, odl. od Sejn 28 w., ma 46 dm., 487 mk. W r. 1827 jedna część,

w par. Święto-Jeziory, miała 18 dm., 113 mk.; druga, w par. Łozdzieje, 6 dm., 79 mk. Por. *Kurdymokszty*.

Werszupie, wś, pow. wladyslawowski, gm. Kidule, par. Kajmele, odl. od Władysławowa 28 w., ma 12 dm., 107 mk. W 1827 r. było 7 dm., 67 mk., par. Słowiki.

Werszwy, wś, pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Sapieżyski. Nie pomieszczona w spisie urzęd. osad gub. suwalskiej z r. 1878. W 1827 r. było 13 dm., 103 mk., par. Godlewo.

Werszynka, część wsi i folw. w Rokszycach, pow. przemyski.

Wertebiszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 30 w. od Nowoaleksandrowska.

Wertele, okolica, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Łukniki, o 46 w. od Szawel. Kukiewiczowie mają tu 33 dzies. (1 nieuż.), Łękowscy 20 dzies. (1 nieuż.), Putramentowie 35 dzies. (1 nieuż.).

Wertelicze, folw., pow. święciański, w 4 okr. pol., o 79 w. od Święcian, 1 dm., 12 mk., (2 prawosł., 10 katol.).

Wertelka, wś, pow. brodzki, 45 klm. na pld.-wsch. od Brodów, 8 klm. na pld.-wsch. od Załoziec (sąd pow. i urz. poczt.). Na pln.-zach. i pln. leży Reniów, na wsch. Mszaniec, na pld. Obarzańce, na pld.-zach. Horodyszcze (wszystkie w pow. tarnopolskim). Zach. część wsi przepływa Seret, dopł. Dniestru. Wchodzi on od pln. z Reniowa, rozlewa się w staw wertelecki (314 mt. wzn.), z którego wypłynąwszy wchodzi na granicę Horodyszcza i Obarzańce. Zabudowania wsi leżą na wsch. od stawu. Na pln. „góra Jakubowa“, pokryta lasem dębowym (366 mt.). Własność więk. (hr. Włodzimierza Dzieduszyckiego) ma roli orn. 29, łąk i ogr. 1, pastw. 387, lasu 385 mr.; własn. mn. roli orn. 481, łąk i ogr. 153, pastw. 8 morg. W r. 1880 było 84 dm., 572 mk. w gm., 2 dm., 20 mk. na obsz. dwor. (520 gr.-kat., 40 rzym.-kat., 32 izr.; 547 Rus., 45 Pol.). Par. rzym.-kat. w Załozcach, gr.-kat. w miejscu, dek. załoziecki. We wsi jest cerkiew p. w. św. Jerzego i młyn wodny o 6 kamieniach. Wielu mieszkańców zajmuje się garncarstwem. Dobywają tu margiel kredowy i wywożą do Czerniowiec. *Lu. Dz.*

Wertepy, ob. *Laszki*, pow. bobrecki.

Wertheim, nazwa nadana po r. 1871 wsi Karnowo, wchodzącej niegdyś w skład ststwa nakielskiego. Karnowo leży 3-5 klm. na północ od Nakła, w pow. wyrzyskim; graniczy na półn. z Kosowem (Lindenberg), Karnówkiem i Sucharami, na zachodzie z Rusinowem (Rosenhof) i Trzeciwnicą (Hohenberg), na pld. z Nakłem, na zach. z Chrzastowem (Gernheim) i Małocinem (Walttershausen). Wyższe części obszaru sięgają 105 do 116 mt. n.p.m.; jezioro (95-5) odpływa w Nakle do Noteci, Z osadą Ludwigsheim

(2 dm., 29 mk.), tworzy okrąg wiejski, mający 26 dm., 310 mk. (102 katol., 202 prot., 6 żyd.) i 850 ha (689 roli, 115 łąk); większa własność obejmuje 252 ha. W r. 1578 było na Karnowie 9 łan. os. i 2 zagr.; rejestra pobor. r. 1618—1620 wykazują 9 pół-łanów i 1 zagr. K. zabrane przez rząd pruski, wcielone było do domeny Mrocza. Ob. *Karnowo*. *E. Cal.*

Wertheim, pol. *Dobrzewin* (ob.), dobra ryc. na Kaszubach, pow. wejherowski, st. p. i paraf. Kielno; razem z przyległościami ma 832 ha, (627 roli orn., 50 łąk); 1885 r. 27 dm., 42 dym., 263 mk., 229 kat., 34 ew.; gorzelnia, cegielnia. Na obszarze dóbr napotkano liczne groby skrzynkowe z urnami, (ob. *Objaśn. do mapy Ossowskiego*, str. 59). Według taryfy z r. 1648 płacił tu Jerzy Dobrzewiński od 3 wł. fol. 3 fl. Ludwik Wiezliński od 2 wł. folw. z ogr. 3 fl. 18 gr. (ob. *Roczn. T. P. N. w Pozn.*, 1871, str. 169). R. 1717 płacili tu na symple Dobrzewiński 16 gr., Chmieliński 15 gr. 4½ den., Lebiński 16 gr. (ob. *Cod. Beln. w Pelplinie*, str. 80). Wizyta Szaniawskiego z r. 1710 opiewa, że meszniego pobierał prob. w Kielnie ztąd 2½ kor. żyta i tyleż owsa (str. 137). R. 1780 posiadali Dobrzewin i Karczemki: Nobilis Chmieliński i Speetabilis Herman; kat. było 43, ew. 10, (str. 249). W topogr. Goldbecka z r. 1789 wymieniony jest D. jako ws szlachecka o 18 dym. *Ks. Fr.*

Wertheim, posiadłość, pow. gabiński, st. p. Sodehnen.

Werthsburg, wyb. do Człopy, pow. wałecki, 3 dm., 38 mk.

Wertimlauken al. *Keszinn* al. *Kützinnen*. ws, pow. stołupiański, st. p. Stalupoenen.

Wertiniki, ob. *Werciniki*.

Wertok-znia, ws, pow. rzeżycki, z zarząd. gminy Rozentów.

Wertulowo, ws, pow. lueyński, gm. Rundany, cerkiew paraf., szkoła ludowa (od 1861 r.).

Wertycer, ob. *Świątki 3)* i *Świątki 3).*

Wertykijówka, ws nad stawem uformowanym z rozlewu rzki t. n., dopł. Kodeńki, pow. żytomierski, gm. i par. katol. Kodnia, par. praw. Jankowce (o 1 w.), przy dr. z Kodni do Horodyszcz, ma szkółkę cerkiewną od 1870 r. (z 15 uczniami), młyn wodny o 2 gankach. Własność Wojciechowskich, poprzednio Kaletowiczów. Do 1828 r. istniała tu cerkiew filialna. Podług reg. pow. krzemienieckiego z 1583 r. ws Wiertokijówka należy do Ostropola ks. wudy kijowskiego, płaci od 2 dym., 4 ogr., 1 podsus. (Jablonski, Wołyń, 146).

Wertykowce, mokł. *Wertikaucy*, ws u źród. rz. Łargi, dopł. Prutu, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. Chocim, przy drodze z Łargi do Perkwieć, w 1869 r. 128 dm.

Weruczi, u Konst. Porfirogenity nawa siódmego porołu Dnieprwego, t. zw. Budziłowskiego (ob. *Dniepr*, t. II, 47).

Werupis, rzeczka, w pow. wilkomierskim, dopływ rz. Łaukiessy.

Werusowo 1.) folw. nad rzką, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenezyn, o 28 w. od Wilna, 1 dm., 26 mk. katol. W 1865 r. własność Siertrzeńcewiczów. 2.) **W.**, chutor, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Indura, należy do dóbr Książewicze, Ursynów Niemcewiczów.

Werwata, ob. *Warwata*.

Werwie, ob. *Werycie*.

Werwiszczyk (688 mt. wzn.), szczyt karpacki nad górnym Dniestrem, należy do grzbietu „Orowy“ ciągnącego się w kier. półn.-zach. Sam szczyt W. jest dokładnie oddzielony dolinami i strumieniem od reszty pasma. Dniestr oddziela W. od wschodu i od strony tego szczytu otrzymuje dwa potoki, z których jeden oddziela W. od północy, drugi Złotonowiec wypływa u półn. stoków, opodal pierwszego, lecz zwraca się na północ, potem opływa zach. i półn. stoki W. W ten sposób przedstawia W. samodzielny człon w pasmie Orowy. Stoki góry porośnięte lasem. *E. R.*

Werwiliszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 74 w. od Nowoaleksandrowska.

Werxnen 1.) ws, pow. wystrucki, st. p. Georgenburg. 2.) **W.** al. *Abschermeningen*, ws, pow. goldapski, st. p. Mehlkehmen.

Werxnupoenen al. *Schnagutschen*, ws, pow. ragnecki, st. p. Kraupischken.

Wery, niem. *Werry*. ws, pow. lubawski, st. p. Rybno, par. kat. Rumian; 384 ha (64 roli or., 13 łąk, 3 lasu); 1885 r. 8 dm., 11 dym., 54 mk. katol. Ws leży nad jez. Tarczyńskim, niedaleko granicy Prus Wschodnich. W topogr. Goldbecka z r. 1789 W., ws włośc., ma 2 dym. Ob. *Hartowice*. *Ks. Fr.*

Werycie, u Buszyńskiego *Werwie*, ws, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kołtyniany, o 77 w. od Rossień. Miłaszewiczowie mają tu 32 dzies.

Weryczów, *Weryczewo*, ws w pobliżu Druci od praw. brzegu, pow. rohaczewski, gm. Ciecchiniec, ma 58 dm., 415 mk.; zapasowy śpiichlerz gminny.

Weryhowo, folw. i zaśc. nad prawobocz. dopł. Ptycza, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowski, gm. Stare-Sioło, o 27 w. od Mińska. Nowiccy mają tu 1 włókę gruntu. Miejscowość fałista, gleba szczyrkowo-gliniasta. *A. Jel.*

Weryń, ws, pow. żydaczowski, 20 klm. na półn.-wsch. od Żydaczowa, 5 klm. na płd. od Mikołajowa (sąd pow., st. kol. i urz. poczt). Na zach. i półn.-zach. leży Rozwadów, na półn. Mikołajów, na półn.-wsch. Stulsko, na płd.-wsch. Krupsko, na płd.-zach. Nadiatyceze. Płd.-zach. część wsi przepływa Dniestr. Płn. część obszaru leśnista. Włas. więk. (fundacyi hr. Skarbka) ma lasu 756 mr.; wł. mn. roli orn. 481, łąk i ogr. 366,

pastw. 272, lasu 5 morg. W r. 1880 było 119 dm., 749 mk. w gm. (740 gr.-kat., 3 rzym.-kat., 6 izr.; 739 Rus., 4 Pol., 6 Niem.). Par. rzym.-kat. w Mikołajowie, gr.-kat. w miejscu, dek. rozdolski. We wsi jest cerkiew p. w. Narodzenia Chr. P., szkoła 1-klas. i kasa poż. gmin. z kapit. 2002 złr. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., ststwa drohowyckiego. Wlustracyiz r. 1662 (Rkp. Ossol., № 2834, str. 84) czytamy: „Ta wś zasiadła zdawna na łanach 2; teraz 1¹/₂. Poddanych 20. Czynnsh dają po zł. 10 gr. 20 z łanu. Eustachy, pop, na ośminie siedzi; daje zł. 10. Duńko na ośminie zł. 10. Powinności, roboty, ehmielu dawanie takowe, jak w Drohowyżu. Suma procentu zł. 37 gr. 10.“ *Lu. Dz.*

Werynia, r. 1536 *Virinia*, 1581 r. *Wirnina*, *Wyrnina* i *Wyrnina*, wś i obszar dwor., pow. kolbuszowski, par. rz.-kat. i urz. poczt. w Kolbuszowy (odl. 4·9 klm.), ma 1228 mk. na obszarze gminy i 150 mk. na obszarze dworskim. Leży śród piaszczystej wyżyny, wznies. około 200 mt. npm. Na początku XVI w. stanowi jedną całość z Kolbuszową, z którą graniczy, i należy do Stanisława Tarnowskiego, kasztelana sandeckiego. W r. 1536 Kolbuszowa ma kościół parafialny. Obie wsi mają 62 kmieci, 11 zagród, 2 karczmy, dające po 2 grzyw. i kamieniu łoju, młyn, dwie sadzawki. Wszystkie te role dają 53 grzyw. czynszu, 200 korey owsa, 20 kapłonów, sery, jaja. Jest też folwark. Lasy i bory wspólne dla całych dóbr Tarnowskiego. Pasieki przynoszą 12 grzyw. W r. 1581 Stanisław Tarnowski płaci tu od 66 osad., 24 łan., 20 ogr. z rolę, 12 komor., 10 ubogich, 12 rzemieśl., 2 łanów solty-sich. Parafia nosi nazwę Weryni (Pawiański, *Małop.*, 275, 505). *Br. Ch*

Werynka, rzeczka, w gub. chersońskiej, lewy dopływ Ingułu, wpada powyżej ujścia Subaklei Kamiennej. Podług Hydrogr. W. Pola odlewa 6 stawów.

Werysa, *Ferse*, rzka, lewy dopł. Wisły, ob. *Wierzyca*.

Werysie, dwór, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszty, o 42 w. od Wiłkomierza.

Werysowa, folw., pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Łasza, o 31 w. od Grodna.

Weryzki, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Radziwiliżki, o 34 w. od Szawel.

Werzówka, rzka, w pow. wileńskim, w dobrach Kojrany (ob.).

Werzynka, folw. w dobrach Rokszyce, pow. przemyski.

Werzańce, wś rząd., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 48 w. od Lidy a 11 od Ejszyszek, 16 dm., 198 mk. katol. *A. T.*

Werzaszki, zaśc. skarb., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 24 w. od Wilna, 1 dm., 15 mk. (1 prawosł., 14 katol.).

Werzjaerw, jezioro, w gub. inflandzkiej, ob. *Wirzjaerw*.

Wesalgen, wś królików kurońskich (*Kurische-Koenige*), w okr., pow. i par. Goldingen (*Kurlandia*).

Weschkau, 1326 *Weska*, wś, pow. górski (Szląsk), par. ew. Heizendorf, katol. Seitseh. W 1885 r. 511 ha, 30 dm., 211 mk. (21 ew.)

Wesdehlen, folw., pow. królewiecki, st. p. Seepothen.

Wesel, pow. sierpecki, ob. *Jeżewo W.*

Wesele, węg. *Veszéle*, wś w komitacie orawskim, pow. namiestowskim, na pograniczu pow. żywieckiego, nad pot. Weselówką, do której tu uchodzi Mutnianka (od wsi Mutne) i Mutnik z Wahanową. Weselówka jest lew. dopł. Białej Orawy. Szeroko rozrzucona po obu stokach kotliny, zamkniętej ku wseh. i zach. a otwartej ku pld. Od wschodu ostanía wś góra Pieniaczkowa (876 mt.), od zach. Magórka (1021 mt.) i Gałganow Wierch (840 mt.). W r. 1890 było 1986 mk. 1979 (rz.-kat. Polaków i 7 izrael. Niem.), 427 domów i 7161 morg. Według szematyzmu z r. 1891 dla dyecezyi spiskiej parafia ustanowiona tu została w 1764. Sąd pow. w Namiestowie (*Nameszto*), urząd podatkow. w Twardoszynie, urząd poczt. w miejscu, st. tel. w Namiestowie. Ludność trudni się uprawą lau i chowem bydła.

Wesele, *Weschelle*, 1534 *Weszeli*, także *Petersdorf*, dobra i wś, pow. niemodliński, par. ew. i kat. Niemodlin. W r. 1885 dobra miały 44 ha; wś 422 ha, 53 dm., 323 mk. (157 kat.).

Wesele, miejscowość na Granówku, w pow. kościańskim.

Weselec, wś nad rz. Skwilą (*Kwilą*), dopł. Smotrycza, pow. proskurowski, okr. pol. Felsztyn, gm. Kuźmin, par. praw. Rydka, katol. Kumanów, sąd w Satanowie, o 48 w. od Proskuliniee, 13 w. od st. dr. żel. wołoczyskiej Wójtowce, ma 143 osad, 811 mk. (18 jednodwor.), 545 dzies. ziemi włośc., 747 dworskiej (z połową wsi Rytki); młyn krupezatny. Rzeka Skwila rozlewa się tu w duży staw. Należała do Gadmowskich, dziś Darewskich. *Dr. M.*

Weselewo, *Wiesiolowo* wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol. gm., okr. wiejski i dobra, Łopacińskich, *Jody* (o 3 w.), o 81 w. od Dżisny, 3 dm., 35 mk.

Weselica 1.) przysiółek wsi Czuchry (ob.), w pow. uszyckim. 2.) **W.**, las, pow. uszycki, okr. pol. Żwańczyk, gm. Kosikowce. Należy do wsi Kosikowce, Bolesława Regulskiego. *X. M. O.*

Weseliszki 1.) *Weszyliszki*, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 50 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Czadosy, o 74 w. od Nowoaleksandrowska; włośc. Mironas ma 16 dzies. (3 lasu, 2 nieuż.), Staszys 16 dzies. (3 lasu, 2 nieuż.).

Weseliszki, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 48 w. od Poniewieża.

Wesenberg, estońskie *Rakwerelin*, w latopisach ruskich *Rakobor*, mto pow. gub. estlandzkiej, przy linii dr. żel. bałtyckiej, pod 59° 21' płn. szer. i 44° 2' wsch. dług., o 97 w. na pld.-wsch. od Rewela odległe. W 1860 r. było 150 dm. (14 murów.), 4 kościoły, 20 sklepów (5 murów.), 120 ogrodów i 1547 mk. (150 prawosł., reszta ewang.). Obecnie liczba mk. wzrosła do 8374 dusz. W mieście była: szkoła powiat., dwie szkoły prywat., dom przytułku, szpital, 4 zakłady przemysłowe (2 garbarnie, browar i cegielnia), 175 rzemieślników, st. poczt. i st. dr. żel. Własność mta stanowiło 385 dzies.; dochody w 1860 r. wynosiły 4050 rs. Handel nieznaczny; trzy jarmarki doroczne, obrót których nie przewyższał 22000 rs. Na wzgórzu, u stóp którego rozłożyło się miasto, znajdują się malownicze ruiny zamku, wzniesionego z polnego kamienia i piaskowca. Miasto wraz z zamkiem założone zostało przez króla duńskiego Waldemara II w 1224 r., otrzymało prawa miejskie w 1302 r. od Eryka VI a w 1347 r. dostało się pod władzę zakonu niemieckiego. W ciągu XIV i XV w. W. był kwitnącem mtem handlowem i posiadał do 400 dm. W 1568 r. zajęte przez wojska ruskie, przeszło w 1581 r. we władanie Szwedów i oddał począł chylić się ku upadkowi. W r. 1631 Gustaw Adolf podarował W. wraz z zamkiem Reinholdowi von Brederode; po wygaśnięciu rodu w 1669 r. mto przeszło do Tyzenhauzów, od których odkupione zostało w 1783 r. przez rząd.

Wesenbergski al. *wirlandzki powiat*, leży we wschodniej części gubernii i zajmuje 116 mil al. 5619 w. kw. Powierzchnia wogóle wzgórzysta, oprócz części płn.-wsch. i pld.-wsch., które opadają ku jez. Czudzkiemu i Narwie (Narowie). Średnie wzniesienie pozostałej części powiatu wynosi od 200 do 400 st. nrm. Najwyższe punkty dochodzą w szczytach Emmo-megi do 516 i Ebbafier-megi do 454 stóp. Z rzek powiatu zasługuje na uwagę Narwa, stanowiąca granicę na przestrzeni 68 w., dochodzi ona tu do 300 saż. szerokości i o 1½ w. od Narwy tworzy słynny wodospad. Pozostałe rzeczki są nadbrzeżnymi ruczajami. W powiecie jest 120 jezior, przeważnie niewielkich, za wyjątkiem Czudzkiego, które przylega do pld.-wsch. części powiatu. Z pozostałych największem Ulasto, mające 4½ w. dług. i Konza, 2 w. długie. Błota zajmują wielkie przestrzenie. Najważniejsze: Likowskie w części pld.-wsch., Ampferskie w części pld.-wsch. (40 w. dług. i 20 szer.), Sirey (40 w. dł. i do 30 szerokie) i Simoniskie w części pld.-zach. Gleba napływowa, gliniasta, miejscami margłowata, zawierająca w sobie niezliczoną ilość głązów narzutowych, które w postaci wałów okalają północne wybrzeże Estonii. Ubogą wogóle glebę w niektórych miejscach pokrywa słój urodzajnej ziemi, najgrubszy w części pld.-zach. i zachodniej powiatu, które należą do najuro-

dzajniejszych części gubernii. Podłoże powiatu składa się przeważnie z wapieni, w części zaś z piaskowców i łupków formacji dolno-syluryjskiej. Bogate łomy kamieni budowlanych. Lasy zajmują do 282000 dzies., t. j. stanowią przeszło 1/3 część ogólnej przestrzeni. Drzewostan stanowi sosna i jodła. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 82136 mk. (2938 prawosł., zresztą luteranów), zamieszkujących 451 miejscowości, mające 4800 dm. W powiecie było 176 dóbr prywat. i 1 skarbowe. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo. Pod rolami jest 98000 dzies., pod łąkami do 88000 dzies. Hodowla bydła dość rozwinięta. W 1860 r. było 19600 sztuk koni, 48800 bydła rogatego, 29950 owiec zwyczajnych, 26950 rasy poprawnej, 17400 trzody chlewnej. Przemysł fabryczny reprezentowany był w 1860 r. przez 166 fabryk i zakładów przemysłowych (98 gorzelnia, 42 browarów piwnych, 4 fabr. octu, 2 likierów, 21 cegielni, 1 garbarnia, 1 folw. cukru ołowianego, 1 farb i 1 przedzalnia bawełny, zatrudniająca 1546 robot. i produkująca za 1314248 rs.). Nadto na dość wysokim stopniu rozwoju stoi przemysł leśny, mianowicie budowa statków wodnych, zwłaszcza przy ujściu Narwy (we wsi Gungerburg) i przy wsi Kunda. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 3 okręgi: Allenhaken, Strand-Wirland i Land-Wirland i 10 parafii.

Wesendorf, wś, pow. kluczborski, par. ew. Wilmsdorf, kat. Lowkowitz; 72 ha, 23 dm., 100 mk. (89 ew.).

Wesiht, ob. *Wehsiht*.

Weska, *Veska*, szczyt (948 mt.), w Beskidach zach., na granicy pomiędzy Węgrami a Galicyą (pow. żywiecki); dwoma przełęczami niższymi (o 80 do 90 mt.) jest W. oddzieloną od Beskidu (923 mt.) i Studenej (935 mt.). Przez W. idzie też linia wododzielna między dorzeczem Soły i Orawy.

E. R.

Weskeim, dobra ryc., pow. prusko-ławski, st. p. Landsberg Ostpr.

Weslajen, folw. dóbr pryw. Nodaggen, w okr. i pow. hazenpockim, par. amboteńska (Kurlandya).

Wesłino, wś, pow. dryssieński, par. Oświec.

Wesoła 1.) wś, pow. sochaczewski, gm. i par. Rybno, ma 66 mk., 109 morg. włośc. 2.) W., os. nad rz. Bzurą, pow. łowicki, gm. Kompina, par. Łowicz, oberża i kuźnia przy szosie, pod miastem Łowiczem. W 1827 r. 1 dm., 5 mk. 3.) W., os., pow. łęczycki, gm. Rogoźno, par. Gieczno, odl. od Łęczycy 16 w. 4.) W. al. *Krupka* os., młyn. nad rz. Prosną, w pow. wieluńskim. Należy do dóbr Łubnice. W r. 1827 był 1 dm., 10 mk. 5.) W. al. *Stare Pławno*, os. nad rz. Wierciecią, pow. noworadomski, gm. Gidle, par. Pławno, ma 6 dm., 36 mk., 50 morg. dwor. W 1827 r. było 2 dm., 20 mk. 6.) W.,

os. młyn. nad rz. Widawką, pow. piotrkowski, gm. Kamięnsk, par. Gorzkowice, ma 2 dm., 12 mk., 5 morg. dwor. Należy do dóbr Kamięnsk. 7.) **W.**, os. karcz. nad rz. Wolborką, pow. piotrkowski, gm. Bogusławice, ma 3 dm., 28 mk., 2 morg. dwor. 8.) **W.** al. *Karcz*, wś, pow. będziński, gm. Ożarówce, par. Sączów, ma 11 dm., 86 mk., 6 os., 37 morg. Wchodziła w skład dóbr Dobieszowice. 9.) **W.**, pow. olkuski, gm. i par. Kromolów. 10.) **W.**, os. karcz., pow. konecki, gm. Pijanów, par. Pilczyca, odl. od Końskich 30 w., ma 1 dm., 7 mk., 1 morg. W 1827 r. było 8 dm., 46 mk., par. Radoszyce. 11.) **W.**, folw. i wś, pow. opoczyński, gm. Topolice, par. **Zarnów**, odl. od Opoczna 16 w., ma 7 dm., 87 mk., 383 morg. dwor., 2 morg. włośc. Łomy piaskowca. W 1827 r. było 9 dm., 79 mk. Należała do dóbr Trojanowice. 12.) **W.**, os., pow. opoczyński, gm. Zajączków, par. Błogie, odl. od Opoczna 33 w., ma 5 dm., 22 morg. 13.) **W.** al. *Wesoła Góra*, wś, pow. kielecki, gm. Zajączków, par. Małagoszcz. W 1827 r. było 8 dm., 54 mk. Wchodziła w skład dóbr królewskich Ruda (ob. *Ruda 52.*). 14.) **W.**, os., pow. miechowski, gm. i par. Niedźwiedz. 15.) **W.**, pow. miechowski, gm. Wielko Zagórze, par. Miechów. 16.) **W.**, folw. pow. stopnicki, gm. i par. Chmielnik, odl. 33 w. od Stopnicy. Folw. ten, w r. 1879 oddzielony od dóbr Lubania, mr. 277: gr. orn. i ogr. mr. 189, lasu mr. 71, nieuź. mr. 17; bud. drew. 3, pokłady wapienia. 17.) **W.**, os., pow. janowski, gm. Annopol., par. Świeciechów. 18.) **W.**, os., pow. siedlecki, gm. Skupie, ma 4 dm., 618 morg. 19.) **W.** al. *Wesołka* al. *Auguścín*, wś, pow. sokołowski, gm. Kudeleżyn, par. Sokółów (odl. 2 w.). Ma 4 dm., 49 mk. Trzy osady włośc. w r. 1864 otrzymały ziemi 6 mr. 274 przęt. W 1858 utworzony został folw., mający 604 morg., które w całości oddane zostały na własność uwłaszczonym mieszczanom Sokołowa. Do dworu należy tylko 3 mr. 223 przęt. Wchodziła w skład dóbr Przechdziatka. 20.) **W.** al. *Wesołe*, wś, pow. sejneński, gm. i par. Sereje, odl. od Sejnu 36 w., ma 8 dm. 38, mk. 21.) **W.**, dawniej *Praurimie*, wyniosłość pod Aleksotą, w pow. maryampolskim, miejsce przechadzki dla mieszkańców.

Br. Ch.

Wesoła 1.) *Wiesielaja*, wś włośc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowice (o 4 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Menezienięta, 19 dusz rewiz. 2.) **W.**, uroczysko, pow. sokołowski, w 2 okr. pol., gm. Romanówka, o 24 w. od Sokółki, 59 dzies. (18 łąk i pastw.). 3.) **W.-Górka**, folw., pow. miński, gm. Stare-Sioło, własność Okuliczów, należy do domin. Nowy-Dwór. *A. Jel.*

Wesoła 1.) słobódka nad rzeką Uszycą, pow. uszycki, okr. pol. Dunajowce, gm., par. i poczta Mińkowce (o 2 w.), o 12 w. od Uszycy, ma 15 osad, 45 mk. Należała do Ignacego ze Sciborów Marchockiego, dziś skarbowa.

2.) **W.**, karczma na trakcie z Jołtuszkowa do Słobody Hulowskiej, pow. mohylowski, par. Jołtuszków. 3.) **W.** *Słoboda* al. *Himówka*, wś, pow. kijowski, w 2 okr. pol., gm. Byszów, par. praw. Hrużka (o 1 w.), odl. o 62 w. od Kijowa, ma 373 mk. Podług Pochilewicza jest tu 481 mk. Włościanie, w liczbie 147 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 625 dzies., ze spłatą po 763 rs. 12 kop. rocznie. Wś należy do dóbr Hrużka Daryi z Chaleńskich Frejgangowej.

Wesoła 1.) przedmieście Krakowa, leży między Prądnikiem Czerwonym, Olszą, Piaskami, Grzegorzkami, Starą Wisłą, Stradomiem, miastem właściwem i Kleparzem. Znajduje się tu 18 ulic, 3 kościoły, 121 domów i placów. 2.) **W.** z *Magierowem* i *Ujazdami*, wś, pow. brzozowski, w otwartej dolinie pot. Baryczki, uchodzącego z pot. Hłudno pod Nozdrzem z lew. brzegu do Sanu. Od płu.-wschodu i pld.-zach. otaczają dolinę lesiste wzgórza, sama dolina jest urodzajną i gęsto zaludniona. We wsi parafia rzym.-kat., z kościołem mурowanym, fundowana w r. 1462 przez Małgorzatę, wdowę po Mościckim. Terazniejszy kościół zbudowano r. 1839. Par. należy do dekanatu dynowskiego; obejmuje też Barycz. Wszystkie trzy osady liczą 360 dm. na obszarze gm. a 9 dm. na obszarze dwor. Oba obszary mają 2150 mk., 2077 rz.-kat., 70 izrael. i 3 prot. **Wesoła** ma 278 dm. i 1649 mk.; *Magierów* 26 dm. i 146 mk.; *Ujazdy* 56 dm. i 276 mk. Pos. większa (Samuela Schoenbluma) wynosi 358 mr. roli, 34 mr. łąk, 4 mr. ogr., 26 mr. pastw., 480 mr. lasu i 1446 sąż. parcel bud.; pos. mn. 2441 mr. roli, 163 mr. łąk i ogr., 168 mr. pastw. i 455 mr. lasu. W. graniczy na płu.-zach. z Baryczem, na pld.-wschód z Hłudnem. Osada *Magierów* leży 3 klm. na zach. od W., u stóp góry Kamięńca (482 mt.); *Ujazdy* na płu., przy gościńcu z Domaradza do Dynowa. *Mac.*

Wesoła 1.) przys. wsi Kutyska, w pow. tłumackim. 2.) **W.**, os., karcz., pow. tłumacki, na obszarze gm. Połahicze.

Wesoła, drobne osady, w pow. ostrzeszowskim i w nowo utworzonym pow. kępińskim. 1.) **W.**, w par. Kobyłagóra, okr. wiej. Góra, 1 dm., 15 mk. 2.) **W.**, par. Wyszaków, okr. wiej. Lubczyn, 1 dm., 9 mk. 3.) **W.**, par. Baranów, okr. dwors. Mroczeń, w lasach mroczeńskich, 1 dm., 6 mk. 4.) **W.**, młyn, w par. i okr. dwors. Siemianice, 3 dm., 32 mk. 5.) **W.**, ob. *Osieczno* i *Wesolów*. *E. Cal.*

Wesoła 1.) folw., w pow. toszecko-gliwickim, należy do dóbr Łona. 2.) **W.**, os., pow. toszecko-gliwicki, ob. *Czechło*. 3.) **W.**, os., w gm. Dronowice, pow. lubliniecki. 4.) **W.**, pustk., należy do dóbr Laskowice, w pow. opolskim. 5.) **W.**, folw., pow. bytomski, ob. *Mikulczyce*.

Wesoła Góra, wś, w pow. kieleckim, ob. *Wesoła*.

Wesoła Góra 1.) wyniosłość na obszarze Bobuliniec, w pow. buczackim. 2.) **W.-G.**, wyniosłość w Madzelówce, pow. podhajeckiej.

Wesołe, wś i folw., pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Godlewo, odl. od Maryampola 50 w. Wś ma 49 dm., 479 mk.; folw. ma 5 dm., 85 mk. W 1827 r. było 3 dm., 25 mk.

Wesołe Oko, wś, pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Iglówka, odl. od Maryampola 17 w., ma 12 dm., 114 mk. W 1827 r. było 4 dm., 48 mk.

Wesołek, zaśc. nad stawem, pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 28 w. od Lidy a 35 w. od Wasilizek, ma 1 dm., 4 mk. katol.

Wesołka 1.) os. leś., pow. gostyński, gm. Duninów, par. Dobrzyków, ma 27 mk. 2.) **W.**, w XVI w. *Wesszółka*, wś i folw., pow. łaski, gm. Łask, par. Borszewice; wś ma 2 dm., 33 mk.; fol. ma 2 dm., 2 mk. Wechodziły w skład dóbr Łask. W 1827 r. było 6 dm., 38 mk. Na początku w. XVI wś należy do par. Borszewice lecz daje plebanowi tylko kołędę po groszu z łanu, zaś dziesięcinę kościołowi i mansjonarzom w Łasku (Łaski, L. B., I, 444, 448). 3.) **W. Sobieski** lit. A., fol., pow. kaliski, gm. i par. Iwanowice, odl. od Kalisza 24 w., ma 4 dm., 21 mk. Por. *Sobieski*. 4.) **W.**, pow. olkuski, gm. i par. Minoga. 5.) **W.** al. *Krzesk*, wś i fol., pow. siedlecki, gm. Królowa Niwa, par. Zbuczyn, odl. 27 w. od Siedlec, ma 21 dm., 159 mk. Por. *Krzesk*. W r. 1884 fol. W. lit. AB rozl. nr. 411: gr. or. i ogr. mr. 351, łąk mr. 50, pastw. mr. 5, nieuź. 5; bud. drew. 16; płodozm. 4-pol. Wś W. os. 17, mr. 365. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś Wesołka Krzesk, w par. Zbuczyn, płaciła od 1 łanu (Pawiański, Małop., 378, 416). 6.) **W.** al. *Auguścin*, pow. sokołowski, ob. *Wesoła*. 7.) **W.**, os., pow. ostrołęcki, gm. i par. Rzekuń.

Br. Ch.

Wesołka, karczma, niegdyś pod Psarskiem, w pow. szremskim, istniała w r. 1835.

Wesołki al. *Wiesiolki*, właściwie *Wysiolki Folwarczne*, wś, pow. kaliski, gm. Chocz, par. Blizanów, stanowią jedną całość z osadami Janków i Oszczywilk. W 1827 r. 2 dm., 21 mk.

Wesołki al. *Wesółki*, folw., niegdyś do Czerwina, pow. pleszewski, około 7 klm. ku pñ. od Pleszewa (poczta i st. dr. żel.). Powstał po r. 1843 w miejscu Sadziska. Łazarz Krauze sprzedał W. komisji kolonizacyjnej. R. 1885 było 5 dm. i 112 mk.

E. Cal.

Wesoło, niem. *Freudenfieri*, pow. watecki, ob. *Szwecya*.

Wesołów 1.) al. *Wesołowo*, dobra, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. i par. Kowarski, o 22 w. od Wilkomierza, własność Charmańskich, mają 291 dzies. (68 lasu, 30 nieuź.). 2.) **W.**, dobra, pow. rohaczewski, dziedzictwo Żukowskich, mają wraz z Lasową Budą i Szapczycaimi

3341 dzies. (734 roli, 386 łąk, 1912 lasu); młyn daje 100, karczma 150 rs.

Wesołów 1.) z *Podbrzeziem* i *Ujazdem* wś, pow. brzeski, na praw. brzegu Dunajca, o 2 klm. na zach. od Zakłuczyna. Przez wś prowadzi gościniec łączący Zakłuczyn z Tymową, Brzeskiem i Lipnicą. Wś leży w równinie nawodnionej potokami uchodzącymi do Dunajca i ma glebę napływową, urodzajną. Par. rz.-kat. w Zakłuczynie. Wraz z wólkami liczy 101 dm. i 585 mk. Obszar większy dzieli się na dwa korpusy tabularne: W. Górny (Ant. Tomalikowskiego) ma 6 dm. i 47 mk.; W. Dolny (dr. E. Merczyńskiego) 7 dm. i 56 mk. Pod względem wyznania jest 638 rz.-kat. i 50 izrael. Posiadłość pierwsza ma 180 mr. roli, 8 mr. łąk, 1500 sąż. ogr., 27 mr. pastw., 36 mr. lasu, 91 mr. nieuź. i 1145 sąż. parcel bud.; część druga 287 mr. roli, 12 mr. łąk, 3 mr. ogr., 20 mr. pastw., 22 mr. lasu, 824 sąż. stawów, 24 mr. nieuź. i 2 mr. 458 sąż. parcel bud. Pos. mniejsza 356 mr. roli, 19 mr. łąk i ogr., 59 mr. pastw. i 8 mr. lasu. Długosz (L. B., II, 273 nn.) w par. Opatkowiec zna „Uyasd“ klasztoru tynieckiego i Pobrżeże Mikołaja Buczyńskiego i Teodora Marcinkowskiego, natomiast Wesołowa nie wymienia. Również nie spotykamy tej nazwy w spisach pob. z r. 1581 (Pawiański, Małop., 144), chociaż inne mniejsze osady są wymienione. W. graniczy na wsch. z Zakłuczynem, na pñd. ze Zdonią i Stróżami, na zach. z Ujazdem. 2.) **W.**, przys. wsi Łużna, w pow. gorlickim.

Mac.

Wesołów 1.) al. *Wesołowo*, *Wesoła*, *Wesołek*, urząd. *Neu Hochzeit*, dawniej też *Kindelbier*, majątność, pow. czarnkowski (Wieleń), o 20 klm. na pñn.-zach. od Wielenia, na lew. brzegu Drawy (dopl. Noteci), wprost Osieczna (Hochzeit) brandenburskiego, przy trakcie z Człopy do Dobięgniewa, wzn. 50·9 mt. npm.; graniczy z Przysiekami (Prosseskel); par. kat. w Wieleniu, par. prot. i poczta: *Hochzeit*, st. dr. żel. w Krzyżu (Kreuz) i w Dobięgniewie o 15 klm.; ma 9 dm., 112 mk. (107 prot., 5 żyd.) i 457 ha (188 roli, 29 łąk, 21 pastw., 185 lasu, 21 nieuź., 11·89 wody). Około r. 1830 należał W. do zamku wieleńskiego. Ob. *Osieczno* w Brandeburgii. 2.) **W.**, pow. wrzesiński, ob. *Noury W.* (Neuhausen).

E. Cal.

Wesołówka 1.) os., pow. radomski, gm. i par. Kowala Stępcina, odl. od Radomia 6 w., ma 1 dm., 2 mk., 1 morg. dwors. 2.) **W.**, wś nad rz. Wisłą, pow. opatowski, gm. Julianów, par. Stupia, odl. od Opatowa 39 w., ma 32 dm., 178 mk., 537 morg. włośc. Przysłań na Wisłę. W 1827 r. było 25 dm., 163 mk. 3.) **W.**, os., pow. opatowski, gm. Bokšice, par. Waśniów, odl. od Opatowa 17 w., ma 1 dm., 5 mk., 1 morg. 4.) **W.**, os. leś., pow. opatowski, gm. i par. Czyżów, odl. od Opatowa 34 w., ma 1 dm., 3 mk., 1 morg. 5.) **W.**, os., pow. opatowski, gm. Opa-

tów, par. Ptkanów. Nie pomieszczona w ostatnich spisach urzęd. 6.) **W.**, os., pow. opoczyński, gm. i par. Studzianna. Nie pomieszczona w ostatnich spisach. 7.) **W.**, os., pow. opoczyński, gm. Krzeszów, par. Drzewica. Nie podana w ostatnich spisach. 8.) **W.**, ws nad rzeką Opatówką, pow. sandomierski, gm. Lipnik, par. Malice, odl. od Sandomierza 15 w., ma 8 dm., 29 mk., 61 morg. włość. W 1827 r. było 5 dm., 18 mk. 9.) **W.**, ws i fol., pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Puchaczów. Gorzelnia produkująca za 22400 rs. rocznie. Nie podana w spisie z r. 1827. 10.) **W.**, os., pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Siennica Rożana. 11.) **W.**, kol. utworzona na obszarze dóbr Hniszów, w pow. chełmskim, gm. Swierze. 12.) **W.**, os. włość., pow. ciechanowski, gm. Nużewo, par. Ciechanów (odl. 2 w.), 1 dm., 5 mk., 4 mr. 13.) **W.**, os., pow. płoński, gm. Kuchary, par. Królowo, odl. 16 w. od Płońska, 1 dm., 7 mk., 69 morg. 14.) **W.**, os., pow. mławski, gm. i par. Unierzysz, odl. 28 w. od Mławy, 2 dm., 8 mk., 5 morg. 15.) **W.**, fol., pow. suwalski, gm. Pawłówka, par. Przerośl, o 13 w. od Suwałk, ma 3 dm., 24 mk. W 1827 było 2 dm., 28 mk. Dawniej wieczysta dzierżawa, należąca do ekonomii Przerośl, długo zostawała w posiadaniu Zaremboń, od których ją nabył K. Mackiewicz. Po spłaceniu kanonu, nabyta w r. 1877 na własność. Obszaru 205 morg. 253 przęt., położenie pagórkowate, gleba żytνια. Gaj olszowy i brzożowy i lasek świerkowy, po polu i lesie kępy leszczynowe, obfitujące w orzechy. Na łąkach dobywa się torf na opał. 16.) **W.**, fol., pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Sejny, odl. od Sejny 6 w., ma 2 dm., 23 mk., 125 morg. (84 mr. roli, 37 mr. łąk). Pokłady torfu i wapienia. Fol. ten oddzielony od dóbr Jenorajście. 17.) **W.**, przył. dóbr Hołny Mejera, pow. sejneński, gm. Hołny Wolmera, par. Berzniki. 18.) **W.**, pow. sejneński, gm. i par. Sereje. 19.) **W.**, pow. maryampolski, gm. Antonowo, par. Pilwiszki. 20.) **W.**, os., pow. maryampolski, gm. Balwierzyszki, par. Gudele. Cztery ostatnie osady nie są pomieszczone w spisie urzęd. z r. 1878. *Br. Ch.*

Wesołówka 1.) zaśc., pow. trocki, w 3 okr. pol., o 61 w. od Trok, 1 dm., 11 mk. katol. 2.) **W.**, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 14 w.), okr. wiejski Bejwidzie, 1 dusza rewiz.; należy do dóbr Miskieniszki, Grabowieckich. 3.) **W.**, *Wiesielowki*, ws i os. karcz., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzezie (o 10 w.), okr. wiejski Głinciszki, o 36 w. od Wilna. Ws ma 7 dm., 16 mk. prawosł. i 76 katol.; os. karcz. 1 dm., 12 mk. katol. (w 1865 r. 69 dusz rewiz.); należy do dóbr Koniuchow, Dowgiałłów. 4.) **W.**, zaśc., pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz, o 72 w. od Wilkomierza. 5.) **W.**, zaśc., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszty, o 28 w. od Wilkomierza. 6.) **W.**, os. nad Świsłoczą, pow. miński,

pod Mińskiem, za folwarkiem Ludament, posiada od 1875, znakomity zakład ogrodniczy, założony przez Niemca Holasza i spółkę. Opis tego zakładu w Pamiat. kn. minsk. gub. za 1884 r.

Wesołówka 1.) ws, w 1741 r. należała do par. Bystrezyk (w pow. skwirskim) i miała 20 chat szlachty rit. romani (ob. Pochilewicz, 210). Obecnie pod tą nazwą nieistnieje. 2.) **W.**, nieistniejąca ws we włości zasławskiej, t. j. w dzisiejszym pow. zasławskim. Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1583 r. kn. Michał Zasławski płaci ze wsi Wiesiołówki, należącej do włości zasławskiej, od 1 koła dorocz. (Jabłonowski, Wołyń, 131). *J. Krz.*

Wesołówka, strumień, prawy dopł. Orawy. Wypływa u stóp Dudowej (1187) i Magórki (1087) jako pot. Jasieniska; po krótkim biegu dostaje się na obszary, które uległy już silnej denudacyi, krajobraz poryty licznymi strumieniami rzek, płynących ku Orawie. Okoliczne czuby i wierchy mają charakter pagórków, zaledwo o 100—150 mt. górujących nad doliną **W.** Taki teren przepływa **W.** na długości około 5 kil.; nad strumieniem rozłożyła się rozległa osada Wesołów (Vesele). Tu przyjmuje **W.** dwa potoki: Mutniankę z praw., Mutnik z lew. brzegu. Zasilona wodami dwu potoków jest już teraz **W.** potężnym strumieniem, który przedzierają się poprzeczną doliną przez hale orawsko-liptowskie. Krajobraz górski powraca. Szczyty liczne przenoszą poziom rzeki o 200 do 300 mt. (Redikanów 926 mt., Poperaczka 1037 mt., Wrała 1051 mt. i inne), dolina jest tak wąską, że pomimo przecinającej dolinę rzeki drogi, niema na całej tej przestrzeni, 8 klm. długiej, najmniejszej ludzkiej osady. Dopiero tuż przy ujściu rzeki do Orawy rozłożyła się po prawej stronie rzeki wioska Jasienica; brzeg lewy jest aż do ujścia niedostępny. Dopływy: z praw. brzegu pot. Rakowiec, z lew. brz. pot. Rieczka, pominąwszy znacznie szłą ilość bezimiennych. Długość całego biegu $2\frac{1}{2}$ mil geogr. (do 19 kil.). Poziom źródeł około 1050 mt. Osada Wesołów poczyna się w poziomie około 808 mt., dolna jej część wznosi się około 690 mt., ujście 615 mt. *E. R.*

Wesołówka al. *Weselówka*, część Korytnik, pow. przemyski.

Wesołówko, niem. *Wesselkowo*, folw. do Ostrowitego, pow. lubawski, par. kat. Ostrowite, st. p. Łąkosz. W najnowszych spisach nie wymieniony.

Wesołowo 1.) ws, pow. suwalski, gm. Zaboryszki, par. Puńsk, odl. od Suwałk 20 w., ma 8 dm., 77 mk. W 1827 r. było 3 dm., 32 mk. 2.) **W.**, os., pow. maryampolski, par. Pokojnie. W nowszych spisach nie podawana. W 1827 r. miała 1 dm., 17 mk.

Wesołowo 1.) dobra skarbowe, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Merecz, okr. wiejski Nerowo, o 112 w. od Trok, 1 dm., 3 mk. katol. Dobra **W.**

w 1850 r. składały się z 1 mka, 1 folw. i 2 wsi, miały 750 dzies. obszaru; właściciel Hrynio. 2.) **W.**, zaśc. szlach., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Gaby, o 66 w. od Wilejki, 1 dm., 8 mk. katol. 3.) **W.**, mko i ws nad jeziorem t. n., pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 22 i 24 w. od Nowoaleksandrowska a 2 w. na płn-wschód od st. dr. żel. Turmont. Ws w 1859 r. miała 4 dm., 40 mk.; cerkiew. Par. prawosł., ma 191 dusz. W. było niegdyś sstwem, należącym do Hajki, żonatego z Zofią Sapieżanką. 4.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 24 w. od Nowoaleksandrowska. 5.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 38 w. od Nowoaleksandrowska. 6.) **W.**, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 80 w. od Nowoaleksandrowska. 7.) **W.**, majątność nad rz. Berezyną, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopenickim, gm. Kiszczyna-Słoboda, o 16 w. od Borysowa, dość dawna własność rodziny Rawów. Za poddaństwa w dwóch folwarkach było 108 włościan płci męskiej; obecnie jest około 48 włók. Grunta lekkie, łąki wyborne, miejscowość leśna. O 3 w. powyżej W. rz. Hajna uchodzi do Berezyny. 8.) **W.**, zaśc. w pobliżu jez. Łoczyn, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Pohorele, o 3 mile od Ihumenia. Grunta lekkie, łąk błotnych dużo; miejscowość nizinna, małodłuda. Mają tu: Kuncewiczowie 6 włók, Swirscy 2 $\frac{1}{2}$ włóki, Tarasiewiczowie 2 włóki. 9.) **W.**, osada, pow. ihumeński, w 2 okr. pol., gm. Dukora, o 42 w. od Ihumenia. 10.) **W.**, folw. nad rz. Talką, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Omelno, par. katol. Serafin, o 62 w. od Ihumenia. Należy do dominium Błuże, niegdyś Zawadzkiej, przez wiano Świętorzeckich, obecnie Zofii ze Świętorzeckich Konstantowej Prozerowej, ma około 10 włók; grunta lekkie, łąki wyborne. 11.) **W.**, folw., pow. miński, w gm. Samochwałowicze, pomiędzy wsią Piaciewszczyzna i zaśc. Rubitki, o 25 w. od Mińska. 12.) **W.**, folw. nad Świsłoczą, pow. miński, w gm. Siemkowo, o 7 w. od Mińska, około 1 $\frac{3}{4}$ włóki, własność urzędnik Nikotina. 13.) **W.**, ws. pow. nowogródzki, w 1 okr. pol., gm. Nielniewiczze, o 7 w. od Nowogródka.

J. Krz.—A. Jel.

Wesolowo, niem. *Wessolowen*, kol. do Ostaszewa, pow. lubawski, st. p. Montowo, par. kat. Grodziezno, 1885 r. 71 dm., 435 mk. Posiada pomocniczy urząd pocztowy i szkołę 2-klas katol.

Ks. Fr.

Wesolowo 1.) niem. *Wessolowen*, ws, pow. gierdawski, st. p. Abelisehken. 2.) **W.**, posiadłość, pow. oleckowski, st. p. Duneyken. Osada istniała już XVII w. 3.) **W.**, dobra ryc., pow. olsztyński, st. p. Gr. Purden. 4.) **W.**, os., pow. żądzuborski, st. p. Nikolaiken. 5.) **W.**, ws, pow. szczywieński, st. p. Willenberg. 6.) **W.**, niem. *Wessolowen Gross* i *Klein*, ws i posiadłość, pow. węgorbski, st. p. Allenstein. 7.) **W.**, niem.

Wessolowo, posiadłość, pow. niborski, st. p. Kosehlau. Albrecht Kościeszka, mistrz hutnicki w Kucborku, dostaje (w XVI w. ?) przywilej ua 13 włók i 7 $\frac{1}{2}$ morg. nad strumykiem Omulew oraz 2 włóki pod majątkiem jego w Kucborku (Kętrzyński, O ludn. pol., 349).

Wesolowo, niem. *Hochzeit*, ws w Brandenburgii, ob. *Osieczno I.*

Wesolucha 1.) karczma i zaśc. pryw., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Gaby, o 69 w. od Wilejki, 2 dm., 22 mk. (7 prawosł., 8 katol., 7 żydów). Była tu drewn. cerkiew prawosł. 2.) **W.**, *Wiesielucha*, zaśc., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 35 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. katol.

Wesoluszka 1.) folw. nad rzeką Szyrwińczę, pow. wileński, w 2 okr. pol., o 51 $\frac{1}{4}$ w. od Wilna, 5 dm., 38 mk. katol. 2.) **W.**, ws, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 22 w. od Nowoaleksandrowska.

Wesoły 1.) folw., pow. ihumeński, w 1 okr. pol., gm. i par. katol. Uzda, pomiędzy Wielką-Uszą i Kamionką; miejscowość dość leśna, grunta urodzajne, szczerkowe. 2.) **W.**, folw., pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Lachowicze, przy drodze z Niedźwiedzicy do Lachowicz, należy do dóbr lachowickich. Miejscowość bezleśna, fallista, grunta wyborne. W pobliżu przechodzi linia dr. żel. poleskich. 3.) **W. Dwór**, dobra, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Zdzieciół, o 49 w. od Słonima, 278 dzies. (40 łąk i pastw., 60 lasu, 13 nieuż.); własność Borzobohatych. 4.) **W. Uhol**, białoros. *Wiasioły-Uhol*, ws nad rzeką Studzianką, praw. dopł. Usy niemnowej, pow. miński, w 3 okr. pol. i gm. Kojdanów (o 13 w.), o 52 od Mińska, ma 15 osad; grunta szczerkowe, urodzajne, łąki dobre.

Wesoły Kąt 1.) ws w pobliżu ujścia rzki Tołmacza do Wysy, pow. czehryński, w 3 okr. pol., gm. Złotopol, o 115 w. od Czehrynia, ma 363 mk. W 1808 r. wraz ze słobodami Witiaziowa i Winopole miała 63 dm. i 477 mk.; w 1863 r. zaś 420 mk.; 1887 dzies. ziemi bardzo urodzajnej, z czego 240 dzies. odeszło do włościan przy uwłaszczeniu. Posiada cerkiew Pokrowską, z muru wzniesioną w 1831 r. przez właściciela wsi gien. Bielskiego, na miejscu dawniejszej, drewnianej, z 1788 r., uposażoną 36 dzies. Do par. praw. należą wsi Witiaziowa i Gliniana Bałka. Ws ta, osadzona w 1776 r. przez Pomorskiego, należała do klucza śmilańskiego ks. Lubomirskich a następnie Potemkina, poczem do dóbr złotopolskich gien. Wysockiego. W 1804 r. Wysocki sprzedał W. K. ks. Kudaszewowi, po którym oddziedziczył zięć jego gien. Bielski. Spadkobiercy jego sprzedali ws w 1855 r. gien. Enochinowi. 2.) **W. K.**, ws przy ujściu Makszybołota do Tykiczu, pow. humański, w 3 okr. pol., gm. i par. Szawlicha (o 3 w.), ma 792 mk. W 1863 r. było 577 mk. Posiada cerkiew drewnianą filialną (do 1842 r. parafia), p. w.

św. Parascewii, niewiadomej erekcyi. Wś w 1732 r. należała do sstwa szawulskiego, w bieżącym wieku do okręgu humańskiego kolonii wojskowych. 3.) **W. K.**, wś na lewym brzegu Tykiezu Gniłego, pow. taraszczański, w 1 okr. pol., gm. Żydowska Grobla, o 16 w. od Taraszczy, ma 1266 mk. W 1863 r. było 927 mk. prawosł., 8 katol., 5 żydów; 1832 dzies. ziemi. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, z drzewa wzniesioną w 1778 r. Wydobywają tu wyborną glinę białą. Wś należała do Romańskich, następnie Skibiickich, od których kupił adwokat Wecker, poczem Kierecllich i Meleniewskich. *J. Krz.*

Wesoły Kut (*Wesoły Kąt*), stacya dr. żel. pld.-zachodnich, na linii Koziatyn-Odessa, w gub. chersonskiej, pomiędzy st. Iwanówka (o 9 w.) a Rozdzielną (o 29 w.), odl. o 367 w. od Koziatyna, 79 w. od Birzuły a 97 w. od Odessy.

Wesołygrąd al. *Piecuchy*, niem. *Wessoligrond* wś, pow. szczycieński, st. p. Lipowitz.

Wesrednik, os. leśn., młyn i posiadłość, w pow. chodzieskim, nad strugą Margońską (wzn. 65·8 mt. n.p.m.), dopł. Noteci, o 5 klm. na pñ.-zach. od Margonina (par. i poczta), w okolicy wzn. 85 mt. n.p.m.; st. dr. żel. w Chodzieży (Kolmar i. P.) o 9 klm.; okr. dworski: Margońska Wieś. Leśniczówka (1 dm., 6 mk.) stoi tuż przy młynie, na lew. brzegu strugi. Młyn ma 2 dm., 25 mk.; posiadłość obejmuje 397 ha (156 roli, 24 łąk, 6 pastw., 194 lasu, 11 nieucz. i 5·71 wody). W. wchodził dawniej w skład dóbr Margonin; istniał już w XVIII w. *E. Cal.*

Wesrednik al. *Średnie*, niem. *Mittlere-See*, jezioro pod Gostoczynem, w pow. tucholskim, między jez. Rudziankiem a jez. Wielkiem; ob. *Śpitalskie*.

Wessalen, rzeczka, lewy dopływ Abawy, praw. dopł. Windawy.

Wessat-Andres, wś, i *W. Herrmann* al. *Blussen* al. *Schlagweg Peter*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Immersatt i Memel.

Wesseć al. *Wessecia*, niem. *Wessat*, *Wesset* al. *Weesit*, rzeka, w pow. wendeńskim gub. inflanckiej, prawy dopływ Ewikszty. Bierze początek w pobliżu wzgórza Gaising-kalns, pod wsią Tolkenhof, z jez. Wessit, mającego 3 w. dług., 2 szerokości i 3 wyspy, płynie w kierunku pld.-zach. i ubiegłszy około 50 w. wpada do Ewikszty niedaleko ujścia jej do Dźwiny pod wsią Alt Seeburg. Spadek ma silny, łożo kamieniste. Poławiają w niej pstrągi i perły rzeczne. Przybiera rzeki Ismaet, Sawide i Swirrei.

Wesseiten, wś, pow. szyłokarczowski, st. p. Heydekrug.

Wesseln Gross, dobra, pow. elbląski, st. p. i par. kat. Elbląg; 261 ha (134 roli orn., 12 łąk, 101 lasu); 1885 r. 6 dm., 9 dym., 71 mk., 2 kat., 69 ew.; młyn wodny, sprzedaż mleka. W topogr. Goldbecka z r. 1789 podana jako dobra szlach. o 5 dym. na elbląskiem terytorium. Zachodzi

w doku. już r. 1263 p. n. Weslonia (ob. Perlbach, P. U. B., str. 170). *Ks. Fr.*

Wesselsbruch, folw., pow. prusko-łławski, st. p. Uderwangen.

Wesselshoefen 1.) dobra i fol., pow. królewiecki, st. pocz. Liska-Schaaken. 2.) **W.**, wś i dobra ryc., pow. świętosiekierski, st. pocz. Ludwigsort.

Wesseningken, wś, pow. ragnecki, st. pocz. Wischwill.

Wessig, 1226 *Visoca*, dobra i wś, pow. wrocławski, par. ew. S. Salwator we Wrocławiu, kat. Ołtaszyn. W r. 1885 dobra miały 134 ha, 3 dm., 50 mk. (29 ew.); wś 15 ha, 14 dm., 110 mk. (49 kat.).

Wessin (niem.), dok. *Vesino*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, na wschód od Słupska. R. 1284 nadaje je ks. Mestwin Piotrowi, synowi comesa Głabuny (ob. Perlbach; P. U. B., str. 339). *Ks. Fr.*

Wessit, ob. *Wehsit* i *Wesseć*.

Wesskallen, wś i leśnictwo, pow. piłkajowski, st. pocz. Lasdehnen.

Wesslienen 1.) dobra ryc., pow. świętosiekierski, st. pocz. Wolittnick. 2.) **W.**, leśniczówka, pow. świętosiekierski, st. pocz. Zinten.

Wesslinken (niem.), ob. *Wislinka*.

Wessnitz, zapewne *Wiesnica* al. *Wieżnica*, rzeka w Łużycach, prawy dopływ Elby.

Wessoligrond, ob. *Wesołygrąd*.

Westende, folw. do Steenkendorf, pow. suski, st. pocz. Rudzicz, 1 dm., 19 mk.

Westenhoefen, posiadłość, pow. labiewski, st. pocz. Labiau.

Westerplatte, osada kąpielowa nad Bałtykiem, ulubione miejsce wycieczek Gdańszczan. Jest tu piękny park, restauracya i kilka willi. Zakład ten leży tuż przy Nowym Porcie, w pow. gdańskim miejskim, między zakrętem Wisły a morzem Bałtyckim; st. pocz. i par. kat. Nowy Port. W r. 1885 było 13 dm., 60 mk. stałych. Od strony morza znajdują się tu silne fortyfikacye, łączące się z fortecą w Wisłoujściu i szancami w Nowym Porcie. R. 1887 sprzedano 115784 biletów do zimnych kąpeli morskich, a 3729 do ciepłych (ob. „Nowy Port“, V, 304).

Westfalen, ob. *Stwolno* 1).

Westfelde, pol. *Krzyżownica*, wś, pow. mogilnicki, o 3 klm. na pld.-zach. od Wielatowa, na wsch. brzegu części Lubińskiej jez. Trzemeszeńskiego (96 mt. n.p.m.), w okolicy wzn. 104·8 mt. n.p.m. Graniczy na pñ. z Wielatowem, na wsch. z Szydłówkiem, na pld. z Szydłówkiem, Mianowem i Popielewem; par. katol. i poczta w Wielatowie (Wilatowen), par. prot. w Trzemesznie, st. dr. żel. w Mogilnie o 7·5 klm.; 4 dm., 88 mk. (69 kat., 19 prot.) i 203 ha (175 posiada jakiś Lombard); roli jest na Krzyżownicy 187 ha. Wś była własnością kanoników trzemeszeńskich; zabrana przez rząd pruski, wcieloną zo-

stała do domeny szydlowskiej, którą następnie przeniesiono do Mogilna.

E. Cal.

Westków, wś, dziś nieistniejąca. W XVI w. należała do par. Grocholice (dziś pow. piotrkowski). Dawała dziesięcinę w Grocholicach (Łaski, L. B., I, 459). W r. 1552 płaci tu Mateusz Westkowski z trzema synami od 1 łanu. Kmieci niema (Pawin., Wielkop., II, 261).

Westrza 1.) urząd. *Parczew Westrza*, wś, pow. odolanowski (Ostrów), o 9 klm. na wsch. pld. od Ostrowa, tuż pod Parczewem; par. kat. Wysocko, szkoła w miejscu, par. prot., poczta i st. dr. żel. w Ostrowie; 55 dm., 413 mk. (374 katol., 39 prot.) i 365 ha (278 roli, 66 łąk). Ob. *Parczew*. W. istniała już przed r. 1468 i wchodziła w skład pow. kaliskiego; w r. 1579 dziedziczyli ją Maciej i Wojciech Parczewscy, Jan i Piotr Wturkowscy, tudzież Sebastian, Bartłomiej i Stanisław Głuskowscy; podano tu 4 łany km., 7 zagr., 3 komor. i 4 rzemieśl.; rejestra pobor. z r. 1613—1620 wykazują jednego dziedzica: Piotra Parczewskiego. Około r. 1834 należała wś do Walentyny Skórzewskiej z Parczewa. 2.) **W.** (*Westna?* w Spisie gmin i okr. z r. 1888), pustkowie do Kaliszkwie Kaliskich, w powiecie ostrzeszowskim, 1 dm., 18 mk.

Weszeliszki 1.) wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Szawlany, o 30 w. od Szawel. 2.) **W.**, ob. *Weszeliszki*.

Weszeta, strumień, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Platony.

Weszkwizna, os., pow. wieluński, gm. Gawełlice, par. Cieszęcin, odl. od Wielunia w. 24, ma 1 dm., 5 mk.

Weszkowo, ob. *Waszków*.

Weszna, ob. *Wiesznia*.

Weszniańskie, jezioro, pow. wilejski, ob. *Serwecz*.

Wesznie al. *Weszno*, wś i folw. nad jeziorem t. n., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitce, o 95 w. od Wilejki. Folw. ma 1 dm., 11 mk. katol., 490 dzies. ziemi dworskiej; należał do Rudominów. Wś 15 dm., 121 mk.

Wesztorty, wś nad bezim. potokiem, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowicze (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Tyzenhauzów, Smycz, o 69 w. od Wilejki, 25 dm., 37 mk. prawosł. i 16 katol. (w 1865 r. 32 dusz rewiz.).

Weszyliszki, ob. *Weszeliszki*.

Wet, uroczysko na gruntach Domontowa, w pow. radomyskim, wspominane w aktach zeszłego wieku.

Weta, rzeczka, w pow. kijowskim, dopływ Dniepru z prawego brzegu. Wypływa z horodyszcza przy Chodosowie, płynie przez tę wieś i na wiosnę i jesienią rozlewa się w obszerny staw, przez który idzie niebezpieczna przeprawa w bród, zwana Korol. Nazwa ta podług podania stąd pochodzi, że jakiś król zbudował tu most, którego pale jeszcze dziś są widoczne. W. two-

rzy kilka przecieków jarowych, Hawryłkami zwanych, zmierzających ku Stuhnie (ob. *Chodosówka*). Przybiera potoki: Juryewka i Bezdonia oraz rzekę Chotówkę.

Edw. Rul.

Weta 1.) nieistniejąca dziś wieś, w pow. kijowskim, w 1644 r. wchodziła w skład dóbr Biłhorodki, należącej do ks. Koreckich. 2.) **W. Litewska**, wś przy ujściu rzki Wety do odnogi Dnieprowej, zwanej Konik, pow. kijowski, w 5 okr. pol., gm. Chotów, par. praw. Pirohów (Pirohoszcza, o 1 w.), o 17 w. od Kijowa. Podług Pochilewicza ma 354 mk. praw. i 40 żydów; włościanie, w liczbie 137 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 873 dzies., ze spłatą po 949 rs. 55 kop. rocznie. Spis urzędowy z 1885 r. różni 3 wsi t. n., t. j. *W. (Wite) L.*, *W. L. Nową* i *W. L. Starą*, z których pierwsza ma 76, druga 119, trzecia zaś 80 mk. Ludność trudni się głównie rybołówstwem. Podług podania, gdy Litwini zdobyli Kijów na Tatarach, wnet dookoła miasta rozłożyli swoje czaty czyli strażę, i od jednej z luk strażniczych, na uroczysku *W.* stojącej, miejsce to *W. Litewską* nazywać się zaczęło. 3.) **W. Poczłowa**, wś nad rzeką *Wetą*, pow. kijowski, w 3 okr. pol., gm. Hlewacha, par. praw. Hatne (o 4 w.), o 18 w. od Kijowa, przy starym trakcie pocztowym do Wasylkowa, ma 165 mk. Podług Pochilewicza jest tu 220 mk. prawosł. i do 50 żydów (w 1863 r. podług tegoż było 62 prawosł., 8 rozkoln., 23 żydów). Włościanie, w liczbie 74 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 274 dzies., ze spłatą po 310 rs. 90 kop. rocznie. Przed przeprowadzeniem drogi żelaznej znajdowała się tu stacya pocztowa, pierwsza od Kijowa w stronę Wasylkowa (odl. o 17 w.). Mocą testamentu burmistrza kijowskiego Wasila Czerewczyja z d. 24 maja 1601 r. nadana została monasterowi Michajłowskiemu w Kijowie ziemia t. nazw. *Niwy Wewedeńskie*, a 22 czerwca 1602 r. dekretem trybunału głównego Lubelskiego potwierdzono temuż monasterowi myto grobelne na grobli Weciańskiej, jeszcze od ks. kijowskiego Włodzimierza Monomacha pozwolone domowi Rożynowskich (Zakrewskij, Opis. Kiewa, t. I, str. 517), którzy następnie nadali to myto monasterowi Michajłowskiemu. Rożynowscy ci była to prastara ruska rodzina, nazywająca się Połowcami ze Skwira, wygasła w XVI w. (ob. *Motowidlówka*, *Skwira* i in.). *W.*, wśród lasów zanurzona, była w dawnych czasach miejscem osławionem z gościńcowego rozboju. W 1672 r. watażkowie Szackij i Jenik, usadowiwszy się w Motowidlówce, trudnili się rozbojem w bliższej okolicy Kijowa i na idące do tego miasta karawany kupieckie napadali na Romanowym moście i pod *Wetą* (ob. List Teodora Laszka sotnika do Jakuba Dmitrowicza, pułkown. kijowskiego). Kiedy Stanisław August bawił w Kaniowie, Szczesny i Ludwik Potoccy, jadąc do Kijowa, byli napadnięci na *We-*

ci przez ludzi Obuchowskich i obrani z pieniędzy (Notaty Hermana Hołowińskiego). Cenniejsze uroczyska koło W. w XVII w. były: Białocerkiewska droga, Białokniaziowskie pole, Olenowska rzeka, Bohuszowy oborek, Budajowka Horodyszcze, Bobred rzeka. 4.) **W. Wydubiecka**, chutor nad rzeką Wetą, rozlaną tu w obszerny staw, pow. kijowski, par. praw. Jankowicze (o 4 w.), o 17 w. od Kijowa, przy drodze z Kijowa do Bohusławia i Korsunia. Należy do monasteru Wydubieckiego, który posiada tu młyn wodny i 40 dzies. ziemi. W 1863 r. było tu 40 mk. prawosł. i 7 rozkoln. Miejscowość ta opasana jest wałami, które ciągną się z obu stron rzki, zaczawszy od wsi Jankowicz aż do wsi Chodosówki. Podług podania wały te usypali Tatarzy podczas napadu Batego na Kijów. Zapiski etnograficzne z Ukrainy podają o tym wypadku opowiadanie staruszki ze wsi Kru-szynki.

Edw. Rul.

Weteranów, os. włośc., pow. grójecki, gm. i par. Czernsk, ma 46 mk., 27 mr.

Weterna Poruba, wś, ob. *Poruba* 3).

Wetery, wś, pow. borysowski, w 3 okr. pol. i gm. Dokszycze, o 96 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Wettenhof, folw. dóbr prywat. Gross-Berken, w okr. mitawskim, pow. dobieński, paraf. grenchofska (Kurlandya).

Wetlina, wś, pow. liski, ma kapelanię miejscową gr.-kat., z cerkwią drewnianą, leży w Beskidzie, u źródłowsk Wetliny, dopł. Solinki z pr. brzegu. Od zach. i płd. otacza wś Beskid ze szczytami Sękowa (1022), Paprotna (1193), Babi skała (do 200 mt.) od wschodu Połonina Wetlińska ze szczytem 1253 mt. Ku płn. obniża się teren w dolinę Wetliny na 644 mt. Górską wieś, ma 109 dm. i 819 mk. (807 gr.-kat. i 12 żyd.); obszar więk. pos. (Stan. hr. Konarskiego) 6 dm. i 47 mk., z tych 13 rz.-kat., 16 gr.-kat. i 18 żyd. Obszar więk. pos. wynosi 231 mr. roli, 557 mr. łąk, 2 mr. ogr., 46 mr. 139 sąż. past., 724 mr. lasu, 2 mr. nieuz. i 1 mr. 118 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 1177 mr. roli, 1024 mr. łąk i ogr., 331 mr. pastw. i 29 mr. lasu. Gleba kamienista, owsiana, lasy przeważnie świerkowe. Uposażenie kapelana składa się z 43 mr. roli, dodatku 78 złr. i odsetek od kapitału w kwocie 95 złr. W. graniczy na płn. ze Smerekiem. Najbliższą osadą na wschód są: Berechy Górne.

Wetowa mogiła, uroczysko, w pow. kijowskim, w pobliżu rz. Iрпиemia i Kotura, na płn. od wsi Chotianówki, wspomniane w 1713 r. w rozgraniczeniu pomiędzy gruntami monasteru Mezyhorskiego a gruntami mieszczan kijowskich (ob. Antonowicz, *Sborn. mater.*, str. 136).

Wetryków al. *Witryków, Wytrykusze*, grupa domów w gm. Kulawa, pow. żółkiewskim.

Vetschau, ob. *Wjetoszów*.

Wette 1.) *Polnisch*, 1309 *Swetonia Polonica*, ob. *Świętów*. 2.) **W. Deutsch**, 1368 *Swetania Theo-*

tunica, dobra i wś, pow. nissański, par. ew. Ziegenhals, kat. Deutsch Wette. W r. 1885 dobra miały 129 ha, 8 dm., 59 mk. (1 ew.); wieś 492 ha, 105 dm., 662 mk. (30 ew.). Szkoła katol. i kościół par. katol. Poprzednio wś należała do dóbr biskupa wrocławskiego. Było przy wsi sołtystwo rycerskie.

Wetterbach lub *Zimmelbach*, rzeczka, w gub. ryskiej, uchodzi do morza bałtyckiego.

Wettin, folw. oóbr Prassen, pow. rastemborski.

Wettschuetz, dobra i wś, pow. głogowski, par. ew. Rostersdorf, kat. Rietschuetz. W r. 1885 dobra miały 407 ha, 6 dm., 91 mk. (11 kat.); wś 355 ha, 48 dm., 252 mk. (34 kat.).

Wetygoła, wś, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszy, o 27 w. od Wilkomierza.

Wetzkopallen Jacob al. *Griegssen*, wś, pow. kłajpedzki, st. pocz. Dawillen.

Wetzstein al. *Wetzsteinkamm*, grzbiet górski, wzn. 3365 st. par. npm., w pasmie wybierającym od grupy Jesionika (Schneeberge), w Sudetach szląskich, i ciągnącym się ku płn.-wschodowi do źródeł Bieli landeckiej. Pasma to łączy się z Hundsruecken w płd.-wsch. rogu kotliny kładzkiej.

Wewerischken al. *Kykutt Barsden-Andres*, wś, pow. kłajpedzki, st. pocz. Memel.

Wewersie, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 23 w. od Nowoaleksandrowska.

Wewersinie, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Ponimunek; włośc. Jodelis ma tu 30 dzies. (1 Iasu, 3 nieuz.).

Weweryszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 34 w. od Nowoaleksandrowska.

Wewierz, fol., pow. kutnowski, gm. Plecka Dąbrowa, par. Sobota, ma 2 dm., 11 mk., 290 mr. *Wł. W.*

Wewirza 1.) rzeczka, w pow. kowieńskim, zbiega się z Dużysą pod Betygołą. 2.) **W.** (niem. *Wewirse*), rzeka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Minii. Wypływa z jez. Łajgie, w pobliżu mka Andrzejewo, płynie początkowo w kierunku zachodnim, przybrawszy od pr. brzegu Dyrstejkę skręca się na południe, oblewamko Wewirzany, poczem przybrawszy kierunek południowo-zachodni pod wsią Łujże wkracza do Prus, gdzie ma ujście na Kurońskich nizinach. Lewy dopływ są: Sguźnia, Szółpia al. Szółpa i Aszwa.

Wewirzany, żmujdzkie *Wowirżena*, mko nad rzeką Wewirzą (dopl. Minii), pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Wewirzany, st. poczt. Szweksznie (o 10 w.), odl. o 28 w. od Retowa a 115 w. od Rossień, miało w 1859 r. 32 dm., 315 mk. (obecnie 775 mk.), kościół katol. paraf., dom modlitwy żydowski, urząd gminny, szkołę ludową, targi tygodniowe co poniedziałek, 4 jarmarki rocznie (23 kwietnia, 22 lipca, 21 września i w 4-tą środę wielkiego postu). Kościół tutejszy

wzniesiony został z drzewa w 1639 r. przez Aleksandra Massalskiego, w wdę mińskiego, sste kowieńskiego i jaswońskiego, ciwuna retowskiego, oraz żonę jego Apolonję z Jasińskich. Władysław IV przywilejem z d. 30 czerwca t. r. na uposażenie kościoła przeznaczył po 3 gr. z każdej włóki osiadłej ciwuństwa retowskiego a po 1 gr. z włóki leśnej. Do 1791 r. kościół w W. był filialnym parafii retowskiej, lecz wzbogacony funduszem Jerzego Orwida, który d. 22 kwietnia 1791 r. zapisał na altaryę majątność swą Lepajcie, leżącą w pow. pojurskim i wartującą 9000 tynfów, wyniesiony został na stopień kościoła parafialnego. Plebania posiadała 1 włókę 12 mr. ziemi, 9 dusz rewiz. poddanych i 1987 rs. kapitału. Na cmentarzu grzebalnym znajduje się kaplica, p. w. św. Jerzego, wzniesiona w 1835 r. Parafia katol., dekanatu retowskiego, 3776 wiernych. Gmina graniczy od ptn. z pow. telszewskim (gm. Plungiany), od wsch. z gm. Andrzejów i Konstantynów, od pld. z gm. Szweksznie, od zach. z Prusami i gm. Gorzdy (pow. telszewskiego), obejmuje 43 miejscowości, mające 412 dm., 4634 mk. włościan (1775 dusz rewiz.), uwłaszczonych na 9661 dzies. ziemi (105 nieużytków). W. stanowiły niegdys własność rządową, należąca do Retowa, z nabyciem którego przez ks. Ogińskich stały się własnością prywatną.

J. Krz.

Vevronice (w dok.), jezioro, ob. *Kiszewa*.

Weydicken, ob. *Wejdyki*.

Weynothen 1.) al. *Woynothen*, posiadłość, pow. wystrucki, st. pocz. Norkitten. 2.) **W. Alt** i **Neu**, dwie wsi, pow. tylżycki, st. pocz. Filzit i Kallwen.

Weyershof (w dok.), ob. *Nowydwór* 1).

Wezdenki, w dokum. *Wessdenky* (1530), *Wesdenki* (1565), *Wedzenki* (1578), ws nad rz. Bożkiem, dopł. Bohu, pow. proskurowski, okr. pol., gm. i sąd Czarny Ostrów (o 12 w.), paraf. katol. Mikołajów, o 20 w. od Proskurowa, przy dr. z Mikołajowa do Orliniec, ma 111 osad, 592 mk., 564 dzies. ziemi włosc., 40 cerkiewnej, dworska należy do Mikołajewa, hr. Konstantego Przeździeckiego. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., wzniesioną w 1769 r., z 540 parafianami. Stara osada, istniała już w 1530, nieskładała jednak poboru z powodu niewyszej jeszcze wolności; w 1565 r. (i 1578 r.) należała do Dobruchowskich i miała 2 łany uprawne. W 1583 r. płacono od 1 pluga. *Dr. M.*

Vezeiten, fol. dóbr prywat. Pussen, w okr. goldyngskim, pow. windawski, par. piltyńska (Kurlandya).

Wezz, rzeka w Inflantach, dopływ rz. Oger (ob.).

Wezz-Ohtke, ob. *Okten* 2).

Wezz-Szehres-Mujza, ob. *Sehren* 1).

Wezz-Szwahrdes, ob. *Schwarden* 1) i *Riteln*.

Wezza-Koplawa (lot.), ob. *Born Alt*, ws, w okr. iłkuzsteńskim gub. kurlandzkiej.

Weźłowski, ws, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 21 w. od Rossień.

Weźłowski, okolica, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Botoki, o 45 w. od Rossień. Mają tu Jurewiczowie w dwóch działach 35 dzies. (1 lasu, 4 nieuż.), Linkiewiczowie 45 dzies. (9 lasu, 4 nieuż.), Sławińscy 80 dzies. (5 lasu, 13½ nieuż.).

Weżył, ob. *Wehsiht*,

Wębiskie, os., pow. wyłkowyski, gm. Gize, par. Wyłkowyszki (odl. 19 w.), ma 2 dm., 9 mk.

Węchadłów, w XIV w. *Wanchadlow*, ws, folw. i dobra, pow. pińczowski, gm. i par. Góry, leży na prawo od drogi z Pińczowa do Działoszyce, odl. 14 w. od Pińczowa. W 1827 było 56 dm., 327 mk. Dobra W. składy się w r. 1884 z folw.: Węchadłów, Tomaszów, attyn. Cegielnia, Pozory, Rafalce, rozl. mr. 2222; folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 416, łąk mr. 44, pastw. mr. 242, lasu mr. 997, nieuż. mr. 30; bud. mur. 13, drew. 9; płodozm. 10 i 14-pol., las nieurzadzony; folw. Tomaszów gr. orn. i ogr. mr. 477, pastw. mr. 5, nieuż. mr. 9; bud. mur. 4, drew. 5, cegielnia, pokłady kamienia budowlanego. Ws W. os. 52, mr. 334. Przeclaw z W. wymieniony w akcie z r. 1375 spisany w Żarnowcu a Pietrasz z W. w r. 1381 w Książu asystuje aktowi (Kod. Małop., I, 388, 425). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1581 we wsi W., w par. Góry (Misiowska Góra), p. Rolkowa miała 10 łan km., 11 czynsz., 6 zag. bez roli, 6 kom. z bydł., 20 kom. bez bydł., 7 rzem., 2 dudarzy, ½ łan. karcz. (Pawiański, Małop., 89, 439). *Br. Ch.*

Węcki kanał, ob. *Windawski*.

Węclawice, pow. cieszyński, ob. *Wenclowice*.

Węclowiszki, ob. *Wenzlowischken*.

Węclawka al. *Węclawka*, ws, pow. wyłkowyski, gm. i par. Olwita, odl. od Wyłkowyszek 5 w., ma 32 dm., 269 mk., 19 osad, 612 morg. Wchodziła w skład dóbr Pojeziory. W 1827 r. było 22 dm., 161 mk.

Węda, os., pow. kielecki, gm. Korzecko, par. Chęciny.

Wędogiszki, mylnie *Wedegiszki*, ws, pow. wladyslawowski, gm. Światoszyn, par. Ponie-moń, odl. od Władysławowa 42 w., ma 4 dm., 39 mk. W 1827 r. było 4 dm., 37 mk.

Wędrogów, ws i folw., pow. skierniewicki, gm. Kowiesy, par. Chojnata, odl. 20 w. od Skierniewic, ma 102 mk. W 1827 r. było 10 dm., 71 mk. W r. 1887 folw. W. rozl. mr. 258; gr. orn. i ogr. mr. 228, łąk mr. 16, pastw. mr. 7, nieuż. mr. 7; bud. mur. 1, drew. 10. Ws W. os. 7, mr. 30.

Wędromirz, *Wendromierz* w r. 1564, jezioro, w pow. międzychodzki, 1,5 klm. długie, około 1 klm. szer., między Pszczewem i Trzciellem, w sieci jezior spływających do Obrzy, łączy

się na płu. z jez. „Chłop,” a na pld. z jez. „Rybojady”. Należało do biskupów poznańskich.

Wędrowszczyzna, folw., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, własność hr. Czapskich. *A. Jel.*

Wędryna, niem. *Wendrin*, 1534 *Wędryna*, dobra i wś, pow. olesieński, par. kat. i ew. Oleśno. W r. 1885 dobra miały 699 ha, 15 dm., 294 mk. (58 ew.); wś 216 ha, 42 dm., 310 mk. (48 ew.). Przy wsi karczma Kacurka. Młyn wodny, piec wapienny i kuźnica istniały około r. 1840.

Wędrynia al. *Wendrynie*, niem. *Wendrin*, wś przy drodze z Cieszyna do Jabłonkowa, pow. cieszyński, okr. sąd. jabłonkowski. Posiada kościół par. katol., 3703 morg. obszaru i 1989 mk. Par. katol., dek. jabłonkowski, obejmuje 557 kat., 5262 ew., 52 żydów.

Wędziagoła, ob. *Wędziagoła*.

Wędzina, niem. *Wendzin*, dobra i wś u zbiegu rz. Liswarty z rzeką Schirlint, pow. lubliniecki, par. kat. Sieraków, ew. Mollna. W r. 1885 dobra miały 985 ha, 15 dm., 209 mk. (14 ew.); wś 802 ha, 93 dom., 680 mk. (9 ew.). Przy wsi os. Gruszki (Gruschken).

Wędzioch al. *Wendzioch*, pustkowie, w pow. ostrzeszowski, o 4 klm. na pld.-wsch. od Mikszata, nad Samicą (dopł. Ołoboczki); par. Przedborów. Nie jest wykazane w Spisie gmin i okręgów.

Wędziszewo, folw., pow. sochaczewski, gm. Kampinos, par. Głusk, odl. 25 w. od Warszawy. Leży w pobliżu wsi Sowa Wola. Dwór z ogrodem i winnica.

Wegajty, niem. *Wengaiten*, może *Wengity*. wś, pow. olsztyński, par. i st. p. Jonkowo (Jonkendorf). R. 1687 byli tu sołtysami: Jan Wojda i Piotr Schultz (Kętrz., O ludn. pol., 558).

Węgielańce, wś nad jez. Daugi, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Niedzingi, odl. 56 w. od Trok, ma 4 dm., 85 mk. katol.

Węgielce, wś, pow. lubartowski, gm. Chudawola, par. Rudno. 1-a część ma 2 os., 28 morg.; wchodziła w skład dóbr Łukowica; druga część ma 7 os. 118 morg., wchodziła w skład dóbr Chudawola. W 1827 było 17 dm., 111 mk., par. Kock. Wymienia tę wś Długosz (L. B., II, 556) w par. Rudno. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś miała 2 łany. W r. 1676 Jan Czaplinski płaci pogłównie od siebie i 30 poddanych (Pawiński, Małop., 349 i 43a).

Węgieliszki 1.) zaśc. szl., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 47 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. katol. 2.) **W.**, folw., pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Radziwiliszki, o 19 w. od Szawel.

Węgielnia 1.) wś, pow. suwalski, gm. i par. Jeleniewo, odl. od Suwałk 8 w., ma 20 dm., 128 mk. W 1827 r. było 12 dm., 71 mk. 2.) **W.**, kol., pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Puńsk, odl. od Suwałk 23 w., ma 2 dm., 11 mk. 3.) **W.**, ob. *Węgielnica*.

Węgielnia al. *Węgielno*, urząd. *Węgielno*, młyn i holendry, w pow. bukowski (Lutomysł), między Trzecielem i Lwówkiem o 11 klm.; par. kat. i prot. w Lwówku, poczta w Bolewicach, st. dr. żel. w Lutomysłu (Neutomischel) o 12·5 klm.; 49 dm., 323 mk. (9 kat., 314 prot.) i 785 ha (482 roli, 51 łąk, 165 lasu). Młyn stoi przy ujściu Suchej do Sępolny; istniał już w r. 1580, miał 2 koła i należał do Marcina Ostroroga Lwowskiego. Holendry rozłożyły się na lew. brzegu Sępolny (dopł. Obry); powstały przed r. 1793 i należały do Melchiora Korzboka Łęckiego. *E. Cal.*

Węgielnica 1.) al. *Węgielnia*, wś w dobrach Krasnowo, pow. sejneński. Nie podana w nowszych spisach. W r. 1827 miała 2 dm., 8 mk. W r. 1854 podano tu 81 morg. 2.) **W.** al. *Węgielnia*, os. włośc., pow. maryampolski, gm. Bawierzyszki, par. Gudele, odl. od Maryampola 22 w., ma 1 dm., 10 mk., 38 morg. Wchodziła w skład dóbr Iwaniszki. W r. 1827 było 1 dm., 6 mk.

Węgielniki al. *Węgielnicy*, *Wangelniczi ante civitatem Gnesnensem* w r. 1289, zwały się z Łągiewnikami gnieźnieńskimi. W r. 1289 Przemysław II wynagradzając zasługi Piotra Winiarczyka, pozwolił mu osadzać na prawie niemieckim Węgielniki i Łągiewniki (Kod. Wielkop., n. 639).

Węgielsztyn, niem. *Engelstein*, wś nad jeziorem stanowiącym część jez. Mamry, pow. węgoborski, odl. 9 klm. od Węgoborka. Posiada kościół par., urząd poczt., 779 mk. Gleba czernoziemna. Jestto starożytna osada, w dawnej Galindyi. Istnieje tu starożytne grodzisko i ementarzysko. Wś założoną została w r. 1406. Tutejszy kościół paraf. przed reformacją miał za uposażenie 4 włóki. W r. 1558 pastorem jest Polak Tortykowius. W XVIII w. nabożeństwo polskie i niemieckie.

Węgielka, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 10 w.), okr. wiejski i dobra Dowgiąłów, Bebrusy, 8 dusz rewiz.

Węgierce, pow. rudecki, ob. *Horbula*.

Węgierce al. *Węgierce*, *Vugerske* i *Ungerszke* w r. 1215, *Vangriczi* r. 1216, *Wagercze* r. 1488, *Wengerczke*, majątność, w pow. inowrocławskim, o 7 klm. na pld.-wsch. od Pakości, na praw. brzegu Noteci, która tu rozlewa się w jezioro (75·6 mt. npm.), przy drodze żel. gnieźn.-inowrocławskiej, w okolicy wznies. 83·4 do 86·9 mt. npm. Graniczy na płu. z Górzanami i Kościeleem, na wsch. z Piotrkowicami, na połd. z Siedlcem i Michalinowem, na zach. z Ostrowem i Giebnią (Wiesenfelde); par. Ostrów pod Pakością, poczta i st. dr. żel. na Janikowie (Amsee) o 4 klm. Wś ma 13 dm., 168 mk. (161 kat., 7 prot.) i 511 ha (377·88 roli, 94 łąk, 8·95 lasu, 7·17 nieuż., 22·98 wody); czysty dochód z ziemi 7910 mrk; owczarnia zarodowa Rambouillet,

tucz bydła, chów nierogacizny; właścicielka Fe-cya z Kozłowskich Dębińska, dawniej Bronisława Kozłowska. W. były własnością norbertanek strzeleńskich, nadaną przed r. 1195 przez ks. Bolesława i zatwierdzoną przez Mieszka Starego i około r. 1216 przez ks. kujawskiego Konrada (Kod. Wielk., n. 125; Ulan., Dok. kuj., 118—9). W r. 1215 przysądzono norbertankom dziesięcinę z W. przeciw uroszczeniom biskupa kujawskiego (Kod. Wielk. n. 84; Ulan., Dok. kuj., 117). Majętność ta przeszła później w ręce Kościeleckich. W r. 1488 biskup wrocławski Piotr z Bnina, ustanawiając mansjonarzy przy kościele w Kościelecu, przekazał im między innymi dziesięciny z W. (Kod. Dypl. Pol., II, 572). Około r. 1580 posiadał Kościelecki 2 zagrod. w W. a Małgorzata z Kostków, wojewodzina brzesko-kujawska, 8 łan. os. i 3 zagr.

E. Cal.

Wegierce 1.) niem. *Wengerz*, wś na Krajnie, pow. zlotowski, st. p. Tarnówka, par. kat. Krajenka, 58 ha (48 roli orn., 8 łąk); 1885 r. 4 dm., 4 dym., 27 mk. kat. 2.) **W.** dobra, tamże; 436 ha (400 roli orn., 23 łąk); 1885 r. 6 dm., 17 dym., 114 mk., 1 kat., 113 ew. Według topogr. Goldbecka z r. 1789 folw. o 7 dym. posiadał Korytkowski; obecnie właścicielem jest Dembiński.

Wegierka al. *Mrówka*, rzeczka, bierze początek w pow. przasnyskim, z wyniosłości otaczających wś Pawłowo Kościelne, płynie w kierunku wsch.-płd. przez wś Węgry, od której otrzymuje nazwisko, następnie przepływa pod Obrebem, wsią Klewki, miastem Przasnyszem, Sierakowem, pod Dobrzankowem przybiera z lew. brzegu Murawkę i ubiegłszy około 30 w. uchodzi pod Młodzianowem do Orzyca (w pow. makowskim) z lew. brzegu.

Wegierka, potok, lewy dopł. Soły, zbiera wody z lesistej Bujakowskiej góry i z lasu wsi Kozy, w pow. bialskim. Płynie przez Oślak, Bujaków, granicą pomiędzy Bujakowem a Kobiernicami, przez Kobiernice Dolne i na granicy Kobiernic Dolnych i Podlesia wpada do Soły. Długość do 7 klm. (Mapa wojs., 6, XX). *St. Maj.*

Wegierka, wś, w pow. jarosławskim, nad górnym biegiem Mleczy, wzn. 248 mt. n.p.m., w okolicy pagórkowatej i lesistej. Od zachodu i wschodu otaczają wś lasy na pagórkach, sięgających do 400 mt. wznies. Na płd. graniczy z Wolą Węgierską a na płn. z Chorzowem. Wraz z obszarem dwors. ma 128 dm. i 818 mk. (357 rz.-kat., 421 gr.-kat. i 22 izrael.). We wsi jest szkoła. Par. rzym. i gr.-kat. w Pruchniku (o 5.7 klm.). Pos. tabularna (Klementyny hr. Szembekowej) ma gorzelnię, browar, dwa młyny, tartak, cegielnię i dwa folw. i wynosi 580 mr. roli, 20 mr. łąk, 9 mr. 1086 sąż. ogrodów, 12 mr. pastw., 409 mr. lasu, 21 mr. 682 sąż. stawów i moczarów, 8 mr. nieuż. i 7 mr. 432 sąż. parcel budow.; pos. mn. ma 767 mr. roli, 104 mr. łąk i ogr., 13 mr. pastw. i 202 mr. lasu.

Mac.

Wegierki 1.) al. *Wengierki*. pierwotnie *Węgry*, *Wangri* w r. 1391, *de Wanger* r. 1393, *Vingry* r. 1394, *Wengry* około r. 1430, wś i dwór, w pow. wrzesińskim, o 7 klm. na wschód od Wrzesni, na trakcie warszawskim, przy drodze żel. wiodącej do Strzałkowa; par. Gozdowo, poczta i st. dr. żel. w miejscu. Wś ma 142 mk. katol. i 188 ha (174 roli). Dwór miał w grudniu 1885 r. 15 dym., 194 mk. (185 kat., 9 prot.) i 410 ha (385.14 łąk, 9 nieuż.); czysty doch. z ziemi 5213 mrc; właścicielem był Genge, który tę majątność sprzedał Kolonizacyi niemieckiej. Po dokonanej parcelacji przezwano obszar dworski „Wilhelmsau.“ Między r. 1390 i 1400 występują różni Węgiercy, z których jedni pochodzą z W., a drudzy z Węgierskiego, o kilka mil oddalonego, w tym samym pow. pyzdrowskim (Akta gr. Wielk., I, II). W. były siedzibą drobnej szlachty bez kmieci; między r. 1578 i 1620 siedzieli tam równocześnie Przyborowscy, Węgiercy, Wydzierzewscy, Skąpscy, Bardczy i Bartochowscy. Do W. należała wówczas dezerta Kołubiel. Przy schyłku zeszłego wieku dziedziczył tę majątność Romowski, pisarz ziemski gnieźn., a w nowszych czasach około r. 1843 Adam Żychliński; składały ją wówczas: Karczew, Sołeczna, Węgierki i karczma Nowy Świat. 2.) **W.**, miejscowość na Siedlecu, w pow. inowrocławskim.

E. Cal.

Wegiermuca, niem. *Wengermuz* al. *Wengermutze*. w dok. *Wangermocza*, *Wangraemitz*, *Vangromandiza*. rzeczka, prawy dopływ Wierzycy. Wypływa z małego jeziora pod Czarnym Lasem, w pow. starogardzkim, wzn. 93 mt. n.p.m. Płynie na płd.-wsch. między Skórczem, gdzie do niej wpada młyński rów, a Wolentalem, przeryzując szosę starogardzką, zwraca się ku północy, mija os. Pólko (Davidsthal), odgranicza Grabów, Pączew, przeryzując dużą wś kościelną Bobowo. Tu wykręca się ku wschodowi, mija Smoląg, Smolążek i Grabowiec, przeryzując następnie po raz drugi szosę starogardzką, wije się między Lipinkami i Ropuchami wśród łąk, okala wysoko i malowniczo położony Marywil i zwracając się ku wschodowi, przecina drogę z Pelplina do Klonówki, tworząc granicę między polami nowodworskimi a klonówskimi. Wreszcie między Dębiną a Rajkowskim Młynem wpada do Wierzycy. Brzegi olszyną zarosłe. Obfituje w ryby, mianowicie w szczupaki, węgorze, okonie i mnóstwo raków. Długość biegu wynosi 3½ mili. Ponieważ w dolnym biegu ciągnie się przez sławne niegdyś opactwo pelplińskie, dla tego w dokum. często wspomniana. Przy ujściu W. do Wierzycy znajduje się podłużny okop, dobrze jeszcze zachowany, a w jego pobliżu znaleziono groby skrzynkowe. W r. 1893 odkryto grób z urnami, z których kilka dziedzic Klonówki Kalkstein posłał do muzeum w Toruniu.

Ks. Fr.

Węgiersk, ws i folw. nad rz. Ruziec, pow. lipnowski, gm. i par. Nowogród, odl. 29 w. od Lipna, ma 36 dm., 335 mk., 1197 morg. (w tem 210 nieuż.). Z ogólnego obszaru przypada na folw. rząd. 244 morg. W r. 1827 ws rząd., ma 21 dm., 166 mk. Według reg. pob. pow. lipnowskiego z r. 1564 ws W., w par. Nowogród, miała 12 kmieci, karczmarza, rzemieśln., 4 zagr., 2 łany soltysie, 3 zagr. Płacono 9 fl. 10 gr. (Pawiniński, Wielkop., I, 330). R. 1789 włościanie dawali 191 zł. czynszu biskupowi kujawskiemu.

Węgierska, potok, praw. dopł. Kasinki; źródłiska ma na wysokości 680 mt.; płynie ciasnym jarem pomiędzy grzbietem, którego szczyt wznosi się 654 mt., na przeciw niego, a po praw. brz. pot. góra Bydlomowa (648 mt.) w Węglówce, w pow. limanowskim. Długi do 3 klm. (Mapa wojs., 7, XXII).

St. M.

Węgierska górka (wzn. 511 mt.) w płd. stronie wsi Cieciny, w pow. żywieckim, pod 36° 48' wsch. dł. geogr. a 49° 36' płn. szer. geogr. Stanowi część ostatnich stoków podkarpackich, wysuwających się pomiędzy potokami: Ciecinem a Żabnicą. Przedstawia płaski garb wśród otaczających ją dolin, spad łagodny na północ ku dolinie Soły, więcej stromy z innych stron. Względne wznies. nad doliną Żabnicy 73 mt. Niedługo dobywano tu rudy żelazne (Mapa wojs., 7, XX).

Węgierska Górka, przys. i st. dr. żel. państwowej na linii Kraków-Zwardoń, w pow. żywieckim. Należy do gm. Cięcina (ob.). Por. *Cięcina, Miłówka i Rychwałd*.

Węgierska Wola, ws, pow. jarosławski, u źródłisk Mleczi, w okolicy piaszczystej i lesistej. Ws zajmuje obszerną polanę, otoczoną borami. Graniczy na północ z Węgierką, na zachód z Komarzówką, na płd. z Srednicą a na wschód z Maćkowicami. Liczy 84 dm. i 544 mk. (527 rz.-kat., 12 gr.-kat. i 7 izrael.). Pos. tabularna (Klementyny hr. Szembekowej) ma 73 mr. roli, 13 mr. łąk, 1 mr. 1388 sąż. ogrodu, 8 mr. pastw., 1077 mr. lasu, 2 mr. nieuż. i 1035 sąż. parcel bud.; pos. mn. 390 mr. roli, 76 mr. ról i ogr., 31 mr. pastw. i 75 mr. lasu. We wsi szkoła ludowa.

Mac.

Węgierskie al. *Wengierskie, Vegierskie* r. 1371, *Wangerske* 1390, *Vagerske*, ws i dwór, w pow. średzkim, o 8 klm. ku płd. od Kostrzyna (st. dr. żel.), na tracie średzkim; par. Czerlejno, szkoła i poczta w miejscu. Ws z młynem tworzy okrąg, mający 20 dm., 154 mk. katol. i 257 ha (204 roli). Dwór z leśniczówką i folw. Zagajem tworzy okrąg dworski, mający 11 dm., 143 mk. katol. i 568 ha (490 roli, 24 łąk, 9 pastw., 26 lasu, 17 nieuż.); czysty dochód ziemi 6202 mrk, właścicielem jest Bolesław Ziółcki. W r. 1371 Przeclaw z Gułtów, ststa wielkopolski, sprzedając sołtystwo w Pławcach, wspomina bagniska, wyspy i zagaje, ciągnące się ztąd do granic Węgierskiego i Staniszeza (Kod. Wielk., n. r. 1648).

Od r. 1387 piszą się różni Węgiercy, których nie zawsze odróżnić można od Węgierskich z Węgierek. W r. 1398 kmieć Mikołaj z Węgierskiego prawował się z dziedzicami postronnych Wisławic (Akta gr. Wielkop., II, n. 744). W r. 1578 Wojciech Węgierski posiadał 4¹/₂ łan. os., 3 zagr. i 3 kom. Przy schyłku zeszłego wieku należało W. do Malczewskich, potem około r. 1843 do Emilii Bronikowskiej. Na obszarze W. odkopano grobowisko skrzynkowe z popielnicą. W nowszych czasach dr. Koehler odkrył na wzgórzu znaczną ilość kawałków tuczonożnego krzemienia i liczne wykończone wyroby.

Węgierskie Kąty, ws, pow. warszawski, gm. i par. Nieporęt, ma 157 mk., 328 morg. włość. Ob. *Kąty 5.*

Węgierskie Rudawy, pasmo górskie, ob. *Rudawy*.

Węgierszeja, dobra, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 65 w. od Nowoaleksandrowska.

Węgieryn, dwór nad rz. Węgierynką, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 60 w. od Nowoaleksandrowska; 12 mk., gorzelnia (1859).

Węgierynka 1.) rzeczka, w pow. nowoaleksandrowskim, bierze początek na południe od mka Żabiszki, które opływa i ginie w błocie pod wsią Mitragale, na płn. od Żabiszek. 2.) **W.**, rzeczka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Berzyny (praw. dopł. Niemenka). Od lewego brzegu przybiera strumień Kardupis.

Węglanka, rzeczka, poczyna się w okolicach wsi Bedlno i Kazanów, na zachód od Końskich, płynie na zach.-płn. przez Sworzyce i Niemojowice, od wsi Nadole przybiera kierunek wschod.-płn., podąża przez Osse, Miedzne, pod Białaczo-wnem przyjmuje strumień, na Wąglany i Ostrów biegnie pod Opoczno, gdzie uchodzi z lew. brzegu do Drzewiczki. Długa 25 wiorst. Wspominana w Lib. Ben. Łaskiego (I, 707, 709). *Józ. Błiz.*

Węglany, ws i folw., ob. *Wąglany*.

Węglare, część Huty Obedyńskiej, pow. Ra-wa Ruska.

Węglarka, wioska, pow. braclawski, okr. pol., gm., par., sąd i poczta Niemirów. *X. M. O.*

Węglarka, część wsi Kamesznicy, w pow. żywieckim.

Węglarki al. *Węglarka*, grupa domów i folw. w Rudzie brodzkiej, pow. brodzki.

Węglarki, niem. *Wenglarcken*, kol. szlach., powstała między r. 1820—30 na wykarczowa-niem polu taszewskim, pow. świecki, st. p. i kól. i paraf. kat. Jezewo, tworzy jedna gminę z Ciemnikiem (20 dm., 113 mk.), Łaskami (16 dm., 101 mk.) i z Plesnem (15 dm., 88 mk.). W. liczą 22 dm., 145 mk. Cała gmina 73 dm., 99 dym., 447 mk., 253 kat., 194 ew. *Ks. Fr.*

Węglarnia al. *Ewansówka*, kol., pow. war-szawski, gm. Młociny, par. Wawrzyszew. Piękny

ogród założony przez Ewansów, znanych w Warszawie przemysłowców.

Węglarz, urzęd. *Koehlerkrug*. karczma, w pow. wschowskim, o 10 klm. na zach.-płn. od Wschowy, przy granicy Szląska; par. Łysiny, okr. wiejski Wygnańczyce; ma 2 dm. i 6 mk. Istniała już przed r. 1836.

Węglarzów, czesk. *Uhlerzov*, niem. *Koehlersdorf*, ws na Szląsku austr., w pow. i okr. sąd. opawskim, o 5 klm. na płd. od Opawy. W r. 1890 było 60 dm. i 285 mk. rz.-kat. Czechów. Szkoła ludowa. Ob. *Stawków*.

Węglarzyska, obszar lesisty w zachodniej części Dachnowa, w pow. cieszanowskim. Na płn. wznosi się góra Kubaszyna (258 mt.), na płn.-wsch. szczyt b. n. (238 mt.). Wody z niego spływają na wschód do pot. Świdnicy, na zachód do pot. Przerwy (Mapa szt. wojs., 5, XXVIII).

Węglarzyska 1.) folw. koło Gnojnie, na obszarze Krakowca, pow. jaworowski. 2.) **W.**, część Porsznay, pow. lwowski. 3.) **W**, przyl. Nagórzan, pow. sanocki.

Węgle, niem. *Wengeln*, ws nad jez. Drużnem, w Pomezanii, pow. malborski, st. p. Hohenwalde, par. kat. Tyrgart, szkoła ew. w miejscu; 5 mil na wsch. od Malborge, 478 ha (103 roli orn., 81 łąk); 1885 r. 24 dm., 27 dym., 163 mk., 7 kat., 86 ew., 70 menonitów. Według topogr. Goldbecka r. 1879 było tu 18 dym. *Ks Fr.*

Węgleniec al. *Węgliniec* al. *Węglienice*, ws i folw., pow. jędrzejowski, gm. Raków, par. Jędrzejów (odl. 7 w. na płn.-zach.). W r. 1827 ws poduchowna, miała 12 dm., 116 mk. Według domysłu wydawcy Kod. Małop. (t. II, 9) „Bechlowo“ w dok. z r. 1153, ma być to dzisiejszy W. Dziesięciny z tej wsi przeznaczone zostały na uposażenie klasztoru w Brzeźnicy (Jędrzejowie). W połowie XV w. ws Węgleniec, w par. Jędrzejów, własność klasztoru jędrzejowskiego, miała łąny km., karczmy, zagr., młyny, z których dawano klasztorowi dziesięcinę i osyp i odrabiano powabą (Długosz, L. B., III, 371).

Węgleszyn, w XIV w. *Wanglessino*, ws i kol. nad rzeką Lipnicą (lew. dopł. Nidy), pow. jędrzejowski, gm. i par. Węgleszyn, odl. 35 w. na płn.-zach. od Jędrzejowa, leży przy trakcie z Okszy (odl. 6 w.) od Małagoszczy, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, dom przytułku dla kalek, sąd gm. okr. III, urząd gm., gorzelnię (1873 r. była), młyn wodny, 109 osad włośc. (1873 r.). Ludność zapewne zbliża się do 1000 dusz. W r. 1827 było 49 dm., 370 mk. Po 1873 r. obszar folwarczny został rozparcelowany (2318 morg.) i zamieniony na kolonie, wskutek czego wzrosła ilość osad i zaludnienie. Dobra W. składały się w 1873 r. z folw. W., Kalina, Dąbrówka i Dzierążnia, rozl. mr. 2289; folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 390, łąk mr. 74, pastw. mr. 60, wody mr. 30, lasu mr. 719, zarośli mr. 400, w o-

sadach mr. 10, nieuż. mr. 56; bud. mur. 3, drew. 16, las nieurządzony; folw. Kalina gr. orn. i ogr. mr. 225, pastw. mr. 30, wody mr. 20, nieuż. mr. 19; bud. drew. 5; folw. Dąbrówka gr. orn. i ogr. mr. 115, pastw. mr. 40, zarośli mr. 10, nieuż. mr. 30; bud. drew. 3; folw. Dzierążnia gr. orn. i ogr. mr. 50, łąk mr. 11, wody mr. 4, zarośli mr. 2, nieuż. mr. 4; bud. drew. 3. Wś W. os. 109, mr. 759; wś Rembiechowo os. 14, mr. 311; wś Zalesie os. 15, mr. 198. Osiedlił się tu, w XIV zapewne wieku, ród szlachecki h. Jelita, piszący się z Mokrska w Wieluńskim. „Pelgrimus de Wanglessino subcamerarius terre sandom.“ wymieniony w dok. z r. 1384 (Kod. Małop., III, 355). Jest on też starostą wielkopolskim (ob. t. VIII, 768). W dok. z r. 1390, spisany w Oleśnie na Szląsku, występuje Tomko z W. pincerna Regni Pol. Thomeo de Wanglessino subpincerna Cracov. et capitaneus Majoris Poloniae generalis, w dok. z r. 1399 (Kod. Wielk., n. 1996, 2002, 2006). Floryan z Mokrska, bisk. krakowski (1366—1380), wystawił w miejscu istniejącego już tu kościoła drewnianego nowy, murowany, p. w. św. Andrzeja, dotąd istniejący i przechowujący, mimo odnowień, wiele cech pierwotnego stylu. Prawo patronatu należało kolejno do dziedziców W. i poblizkiego Zakrzewa. Proboszcz miał hojne uposażenie w placach, rolach (2 łąny), lesie (2 staje wzdłuż i wszerz), dwie łąki w lesie nad Lipnicą i jedną nad Nidą. Łany kmieci i role dworskie w W. dawały dziesięcinę plebanowi, a za konopną płacono po 2 gr. z łąnu. Na początku XVI w. dziedzicem wsi był Feliks z Pińczowa (Oleśnicki) h. Dębno (Łaski, L. B., I, 573, 574). Według reg. pob. pow. chełmskiego z r. 1540 ws W. należała do Feliksa Oleśnickiego. Płacił on od 8 kmieci na pół łąn., 2 karczem na pół łąn., 3 zagr., 18 łąn. pustych. Dwór, fol., 3 sadzawki, młyn, lasy, łąki. W r. 1573 płacono od 5 łąn., 5 zagr. (Pawiński, Małop., 274, 565). W. par., dek. jędrzejowski, 1337 dusz. W. gmina należy do sądu gm. ok. III, st. pocz. w Małagoszczy. Gmina ma 12819 morg. obszaru i 4682 mk. Śród stałej ludności jest 140 żyd. *Br. Ch.*

Węglewciska, niem. *Wanglewczyńska*, wyb. do Chmielna, pow. kartuski, 8 dm., 72 mk.

Węglewice, ob. *Węglowice*.

Węglewo 1.) al. *Węglew*, ws i fol. i *Węglewskie Holendry*, kol. nad rz. Wartą, pow. koniński, gm. Golina, par. Kawnice, odl. od Konina w. 8. Wś ma 21 dm., 118 mk.; fol. ma 5 dm., 36 mk.; os. karcz. ma 1 dm., 5 mk., Węglewskie Holendry mają 202 mk. (w części Niemców). W r. 1827 było 14 dm., 140 mk. W r. 1891 folw. W. z nomenklaturą Krówka rozl. mr. 553; gr. orn. i ogr. mr. 446, łąk mr. 44, pastw. mr. 35, lasu mr. 4, nieuż. mr. 24; bud. mur. 10, drew. 5; pokłady torfu. Wś W. os. 26 mr. 192; wś Holendry Węglewskie os. 20, mr. 566; wś Zarzyn os. 7, mr.

181. W dok. z r. 1147 wymieniony w liczbie posiadłości klasztoru w Trzemesznie (Kod. Wielk., № 15). Na początku XVI w. ws należy do par. Kawnice, lecz łany km. dają dziesięcinę pleb. w Gosławicach (za łniana dają po 2 gr.), zaś pleb. w Kawnicach tylko kołędę po groszu z łanu. Łany dwors. dają pleb. w Kawnicach (Łaski, L. B., I, 230, 290). Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1579 Anna Pieniążkowa płaciła tu od 3 1/2 łan., 2 rzem. (Pawiński, Wielk., I, 232). 2.) **W.**, ws i folw., pow. lipnowski, gm. Kikoł, par. Chrostkowo, odl. 18 w. od Lipna, ma 4 dm., 42 mk. W r. 1889 fol. W. oddzielony od dóbr Makowiec, rozl. mr. 146: gr. orn. i ogr. mr. 128, łąk mr. 16, nieuż. mr. 2; bud. mur. 1, drew. 3. Ws W ma 8 os. 23, morg. 3.) **W.**, ob. *Węglew.*

Węglewo 1.) urząd. *Kahlstaedt*, ws, pow. chodzieski, o 6 klm. pld. od Ujścia (Usch), gdzie parafia i poczta, st. dr. żel. w Dziębowie o 11 klm. Graniczy z Maranowem (Fitzerie), Jabłonowem, Mirosławiem. Nową Wsią ujską i lasami podanińskimi. Razem z posiadłością Kegelsau (2 dm., 42 mk.) tworzy okrąg wiejski, mający 71 dm., 621 mk. (83 katol., 528 prot., 10 żyd.) i 1053 ha (671 roli, 30 łąk, 155 lasu). Leśniczówka „Kahlstaedt“ wchodzi w skład nadleśnictwa rządowego: Podanin. Huby porozrzucane są na tym obszarze, który wznosi się 92 do 106·4 mt npm. Na pln. łąkach (92 mt. npm.) powstaje struga młyńska, która płynie ku zach. i ginie w lasach Jabłonowskich ubiegłszy 5 klm. W r. 1603 Andrzej Przecławski posiadał Jabłonowo, Mirosław i Węglewo, które przy separacji odpadło od majątności jabłonowskiej. 2.) **W.** al. *Wenglewo*, *Wanglewo* w r. 1422, *Vaglyewo* 1523, *Vaglewo*, ws kościelna i domena królewska, w pow. średzkim, o 4·5 klm. ku pln. od Pobiedzisk (Pudewitz), gdzie par. prot., poczta i st. dr. żel.; par. katol. w miejscu. Ws ma 12 dm., 89 mk. (61 katol., 28 prot.) i 212 ha (196 roli). Domena królewska, przezwana „Wanglau“, ma 5 dm., 113 mk. (48 katol., 65 prot.) i 350 ha (311 roli, 15 łąk, 17 pastw., 5 nieuż.); czysty dochód z ziemi 3900 mrk; chów bydła holenderskiego, nabiał, owczarnia zarodowa Negretti; właścicielem jest rząd pruski. W. poprzednio wchodziło w skład stwa pobiedziskiego. Butka, prawująca się na rokach pyzdrskich z Janem Sagniewiczem o trzecią część Zarzyna w r. 1391 (Akta gr. Wielk., II, 131, mylnie objaśn.), pochodziła z Węglewa, leżącego pod Kawnicami, między Koninem i Goliną. W. starościńskie ukazuje się około r. 1405 z kościołem paraf., wchodzącym w skład archidyaconatu gnieźnieńskiego; między r. 1579 i 1620 było na W. 9 łan. os., 5 pustych i 2 komorn. Do parafii należały: Bodzoporowice, które już nieistnieją, połowa Góry (Lednogóry), Gwiazdowo, Latalice, Podarzewo, Rybitwy, Śroczyń i Węglewo; w nowszych czasach przybyły Adamowo, Kopanina, Moraczewo i holendry Wę-

glewskie. Parafia liczyła około 1888 r. 750 dusz. Kościół p. w. św. Katarzyny; w miejscu starego stanął nowy w r. 1848 kosztem rządu i parafian. Za czasów arcyb. Łaskiego posiadało probostwo ws Świątkowice (Poświętne), pleban utrzymywał wikarego i nauczyciela; z łanów soltysich i km. na W. pobierał po 2 kor. żyta i tyleż owsa. Prócz osad składających parafię dziesięcinowały do W. Głębokie i Skrzetuszewo z parafii stawińskiej (Sławno) i Imiołki z par. waliszewskiej. Cały dochód obliczony był na 2 grzywny srebra; pleban płacił świętopietrze w ilości 10 gr. Kanonia fundi Węglewo powstała około 1418; ostatnim dzierżycielem jej był w r. 1819 kś. Antoni Lewiński (Kś. Korytkowski, Kan. Prał., I, 68, 181). Przy kościele groby rodziny Baranowskich. Ob. *Węglewskie holendry.* *E. Cal.*

Węglewskie holendry, urząd. *Wenglewo Hauland*, w pow. średzkim, o 5 klm. na pln.-wschód od Pobiedzisk, gdzie par. prot., poczta i st. dr. żel.; par. katol. Węglewo; mają 5 dm., 35 mk. (18 kat., 17 prot.) i 83 ha (70 roli). Powstały na obszarze W. starościńskiego przed r. 1793. *E. Cal.*

Węglikowice, ob. *Waglikowice.*

Węglin 1.) folw., pow. lubelski, gm. Wieniawa, par. Konopnica, odl. 6 w. od Lublina. Ma pokłady wapienia, dwa piece wapienne, cegielnię. W r. 1885 folw. W.-Konopnica rozl. mr. 1278: grn. orn. i ogr. mr. 984, łąk mr. 37, pastw. mr. 48, lasu mr. 177, nieuż. mr. 32; bud. mur. 6, drew. 18; płodozm. 12-pol, las urządzony. 2.) **W.**, w XVI w. *Waglna*, ws i folw. przy zbiegu rzeczki Karasiówki z Jędrzejówką, pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Potok, odl. 25 w. od Janowa. Folw. wchodzi w skład dóbr Gościeradów (ob.), ma 3 dm., 6 budyn., 520 morg., 62 mk.; ws ma 16 os., 377 morg. Gleba gliniasta, łomy kamienia. W 1827 r. było 51 dm., 123 mk. W połowie XV w. ws ta należała do par. Potok, była własnością Jana Mikołaja Kaczki, który miał 4 łany km., a z nich dziesięcinę, wartości 2 grzyw. płacono, scholastykowi sandomierskiemu; dwa folw. rycerskie dawały dziesięcinę plebanowi w Potoku (Długosz, L. B., I, 332 i II, 504). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 płacono tu od 1/2 łana i młyna. W r. 1569 były drobne części obejmujące razem 5 łan. R. 1676 łowczy rawski płaci pogłówne od 17 poddanych, Mikołaj Izycki od siebie, brata, sługi szlach. i 29 poddanych, Piotr Dębiński od siebie, żony, brata, służącego i 24 poddan. (Pawiński, Małop., 373, 376, 40a). *Br. Ch.*

Węglinek 1.) ws, pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Potok, odl. 20 w. od Janowa. Wchodzi w skład dóbr Gościeradów, ma 16 os., 269 morg., 152 mk. W 1827 r. było 8 dm., 66 mk. 2.) **W.** al. *Majdan*, ws, pow. janowski, gm. Zakrzówek, par. Boża Wola, ma 18 dm., 306 morg. Gleba sapowata, gliniasta. Należała do dóbr

Studzianki. W 1827 r. było 15 dm., 75 mk.

Węglinek al. *Wenglinek*, młyn niegdyś o 2 kołach, w par. gryżyńskiej, pow. kościańskim (A. Pawiński, Wielkop., I, 68).

Węgliniec, ob. *Węgliniec*.

Węgliska, ws i folw., pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Modliborzyce, odl. 12 w. od Janowa W. wchodziły dawniej w skład dóbr Pasieka. Folw. rozl. mr. 516; w tem 429 mr. roli, 75 mr. zarośli, 7 mr. lasu (w r. 1882); obecnie rozparcelowany na 23 osad. Ws ma 18 dm., 142 mk. Gleba gliniasta, żyzna. Ws ta zapewne dość świeżo powstała na obszarze leśnym dóbr Wierchowiska.

Węgliska, przełęcz (wzn. 575 mt.), łączy dolinę pot. Bileczy w Galicji z Czerteszem na Węgrzech. Tą przełęczą idzie droga od Jaślisk, Lipowca, Czeremchy w pow. sanockim, do Czertesza. Na ptn.-wsch. od przełęczki podnosi się grzbiet do 772 mt., na pld.-zach. w Klinie do 691 mt. Przełęcz znajduje się pod 49° 22' ptn. szer., a 39° 28' wsch. dłuż. (Mapa wojs., 8, XXV).

Węgliska, potok (nazwa z mapy Kummersberga, tabl. 78), praw. dopł. Wapienki, wypływa ze stoków góry Ferdel (649 mt.), w pow. gorlickim, w Rozdzielu łączy się z Wapienką. Długi przeszło 3 klm. (Mapa wojs., 7, XXIV).

Węgliska, ws, w pow. łańcuckim, wśród lasów sosnowych, nad potokiem, lew. dopł. Wisłoki, w piaszczystej równinie, wzn. 243 mt. n.p.m. Liczy 109 dm. i 520 mk. (508 rzym.-kat. i 12 gr.-kat.). Odl. od Żołyni na zachód 9 klm. Par. rzym.-kat. w Medyni. Pos. tabularna (Amalii Jahl) ma 100 mr. roli, 8 mr. łąk, 5 mr. 1319 sąż. ogrodu, 18 mr. 3 sąż. pastw., 100 mr. lasu, 3 mr. nieuż. i 135 sąż. parcel bud.; pos. mn. ma 473 mr. roli, 56 mr. łąk i ogr., 45 mr. pastw. i 33 mr. lasu. Graniczy na wschód z Rakszawą, na zach. z Medynią, na pld. z Czarną, a na ptn. z Podlesiem.

Mac.

Węgliski, potok, prawy dopływ Młynówki, uchodzącej do Wisłoka, wypływa z pod góry Krzeminki (264 mt.), przepływa ws Węgliska, w pow. łańcuckim. Długi 5 klm. (Mapa sz. wojs., 5, XXVI).

Węglisko, trzy osady i fol., pow. maryampolski, gm. Kwieciszki, par. Maryampol (odl. 4 w.). Trzy osady mają 3 dm., 41 mk.; fol. 3 dm.

Węgliskowa, szczyt w Pieninach, ob. *Leśnicki potok*.

Węgliszki, zaśc. szl., pow. święciański, w 3 okr. pol., par. Komaje, o 25 w. od Święcian, 1 dm., 8 mk. katol.

Węglów 1.) ws, pow. ilżecki, gm. Wielka wieś, par. Wąchock, odl. od Hły 24 w., przy drodze bitej. Ma 25 dm., 184 mk., 193 morg. W 1827 r. było 7 dm., 78 mk. 2.) **W.**, obręb leśny w leśnictwie bodzentyńskim. 3.) **W.**, ob. *Wąglew*.

Węglowa góra, niem. *Kohlenberg*, góra

między Karwinem a Orłową, pow. frysztacki. Na górze tej leży ws Dąbrowa.

Węglowa Wólka, ws, pow. warszawski, gm. i par. Młociny, ma 238 mk., 415 morg.

Węglowice 1.) al. *Węglewice*, w XVI w. *Wanglowice*, ws i fol. nad rz. Bzurą, pow. łęczycki, gm. i par. Witonia, odl. 8 w. od Łęczycy, ma 13 dm., 156 mk. W 1827 r. było 7 dm., 101 mk. W r. 1873 fol. W. rozl. mr. 478: gr. or. i ogr. mr. 363, łąk mr. 75, pastw. mr. 22, nieuż. mr. 18; bud. mur. 10, drew. 5; pokłady torfu. Ws W. ma os. 18, mr. 65. Na początku XVI w. łąny km. dają dziesięcinę kolegiacie łęczyckiej, zaś łąny dworskie pleb. w Witoni (Łaski, L. B., II, 488). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 Kacper Puczko płacił od 3 1/2 łąn., 2 zagr., 1 łąnu pust., 8 osadn. (Pawiński, Wielkop., II, 86). 2.) **W.** al. *Wąglowice*, w XIV w. *Wąglewycze*, ws, folw. i dobra nad odnogą Proсны i strumieniem Węglówką, pow. wieluński, gm. Galewice, par. Cieszęcin. Leżą w pobliżu Wieruszowa, na granicy w. ks. poznańskiego, odl. 33 w. od Wielunia. Posiadają kościół drewniany, filialny par. Cieszęcin, szkołę początkową, gorzelnię, browar, młyn wodny, pokłady torfu na obszarze 4 włók. Na gruntach W. wzniesiona została wielka papiernia Mirków (ob.). Ws ma 36 os., 404 mk.; fol. 3 dm., 22 mk., 7 osad ma 31 mk. W 1827 r. było 30 dm., 370 mk. W r. 1890 dobra W. składały się z fol. W., Płęsy, Głaz, Żelazo i Fuluszczyki, nomenklatury Grądy, rozl. mr. 6597: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 252, łąk mr. 43, pastw. mr. 261, lasu mr. 4374, nieuż. mr. 169; bud. mur. 3, drew. 18; płodozm. 6 pol.; las nieurzadzony; fol. Płęsy gr. or. i ogr. mr. 42, łąk mr. 15, pastw. mr. 7, nieuż. mr. 1; bud. drew. 10; fol. Głaz gr. or. i ogr. mr. 358, łąk mr. 20, pastw. mr. 94, nieuż. mr. 29; bud. mur. 1, drew. 19; płodozm. 5 pol.; fol. Żelazo gr. or. i ogr. mr. 226, łąk mr. 82, pastw. mr. 355, lasu mr. 8, nieuż. mr. 36, bud. drew. 6; fol. Fuluszczyki gr. or. i ogr. mr. 48, łąk mr. 101, pastw. mr. 3, lasu mr. 48, nieuż. mr. 4; bud. drew. 9, młyn wodny. W skład dóbr wchodziły poprzednio wsi: ws W. os. 55, mr. 472, ws Biedaszki os. 22, mr. 424, ws Brzoski-Brzeziny os. 27, mr. 195, ws Spole os. 12, mr. 194, ws Okoń os. 4, mr. 117, ws Zataje Kalety os. 9, mr. 131, ws Żelazo os. 6, mr. 119, ws Fuluszczyki os. 11, mr. 185, ws Holendry os. 8, mr. 115, ws Gąszece os. 11, mr. 197, ws Ostrowek Konaty os. 11, mr. 282. Na początku XVI w. kmiecie dawali za dziesięcinę prob. w Cieszęcinie po 2 gr. z łąnu. Rozmaiści nowi osadnicy (*mineratores seu incolae*) wykarczowali wiele ról, z których powinni byli dawać na stół arcybiskupi (Łaski, L. B. II, 149). Od XVI do XVIII w. W. należały do rodziny Walknowskich, a potem do Karśnickich. Na początku XVII w. Stanisław Walknowski wznosił tu kaplicę drewnianą, p. w. św. Trójcy, i uposa-

żył ustanowionego przy niej kapelana łanem ziemi, ogrodami, łąkami i 100 zł. czynszu, zapisanego w r. 1613. Adam Walknowski zapisał 1701 r. dla kościoła 2000 zł. W r. 1811 dziedzie wsi Gwalbert Karśnicki wznosił nową drewnianą kaplicę (Łaski, L. B., II, 149). 3.) **W**, kol. i os. les., pow. częstochowski, gm. Węglowice, par. Truskolasy, odl. 23 w. na zach. od Częstochowy, w okolicy lesistej. Posiada szkołę początkową, urząd. gm. Kol. ma 33 dm., 304 mk., 263 mr. włośc., os. les. 1 dm., 4 mk., 15 morg. dwor., os. karcz. 1 dm., 5 mk., 2 mr. Obszar leśny, obejmujący 2640 mr., należy do dóbr rządowych Krzepice. W r. 1827 było 27 dm., 256 mk. W. gmina, należy do sądu gm. okr. II w Truskolasach, st. pocz. w Kłobucku, ma 18,852 mr. obszaru, 4976 mk. (w tej liczbie 1 prawosł., 36 prot., 99 żyd).

Br. Ch.

Węglowice al. *Węglowice*, ob. *Wiglowice*.

Węglówka, struga pod Zamościem, w pow. wielickim, gm. Galewice, uchodzi do Proсны z praw. brzegu, pod wsią Węglowice.

Węglówka, potok górski, powstaje na obszarze wsi Węglówki, w pow. wielickim, płynie zrazu na południe, potem na pld.-wschód i znowu na pld. jako prawy dopływ pot. Kasinki, dopł. Raby. Długi 5 klm. (Mapa wojs. 5, XXII i 7, XXII).

St. M.

Węglówka 1.) ws, pow. wielicki, zabudowana w okolicy górskiej, w zwartej dolinie pot. Węglówki, dopł. Kasiny (dopł. Raby). Rozrzucana nad potokiem i po stokach gór sięgających do 650 mt. n.p.m. Liczy 178 dm. i 1075 mk. (1070 rz.-kat. i 5 izr.). Par. rz.-kat. w Wiśniowicy (o 7.3 klm.). Pos. tabularna (Zygm. Samborskiego) ma 59 mr. roli, 11 mr. łąk, 870 sąż. ogrodu, 9 mr. past., 50 mr. lasu i 918 sąż. parcel bud.; pos. mn. ma 919 mr. roli, 145 mr. łąk i ogr., 391 mr. past. i 410 mr. lasu. Długosz, niewymienia tej wsi w opisie parafii Wiśniowicy; w 1581 r. była atyneneyą dóbr królewskich Wiśniowa; trzymał ją Sziradzki, który płacił tu od 2 łan. km., 3 kom. z bydłem, 4 kom. bez bydła, rzemieślnika i sołtysa na łanie (Pawiński, Małop., 50). Graniczy na pln. z Kasiną, na zach. z Peimem, na wsch. z Wierzbaczową a na pln. z Kobilnikiem. 2.) **W.**, rus. *Waniwka*, ws, pow. krośnieński, odl. 12.9 klm. od Krosna, w wąskiej dolinie Czarnego pot. (dopł. Wisłoka z praw. brz.). Teren długiej, po brzegach potoku ciągnącej się osady, wznosi się w pld.-wsch. stronie do 337, w pln. zaś do 288 mt. n.p.m. Od pln. zasłaniają dolinę lesiste wzgórza, zwane „Kiczarami górnymi“, ze szczytami 490 i 318 mt., od pld. i zach. lesiste pasma ze szczytami Królewska górką (541) i Sucha góra (592 mt.). We wsi jest parafia gr.-kat. z cerkwią drewnianą. Wraz z obsz. tabul. ma 254 dm. i 1479 mk. (1386 gr.-kat., 77 rz.-kat. i 16 izr.). Pos. tabularna (Zofii hr. Szeptyckiej) wynosi 41 mr. roli,

3 mr. łąk, 443 sąż. ogr., 7 mr. past., 988 mr. lasu i 325 sąż. parcel bud.; pos. mn. ma 1537 mr. roli, 256 mr. łąk i ogr., 340 mr. past. i 445 mr. lasu. Uposażenie parafii składa się z 28 mr. roli, 4 mr. łąk, 16 mr. past., 178 złr. dodatku do kongruy, 50 kóp żyta tytułem skucezyny i 20 złr. od dworu jako ekwiwalent za drzewo opałowe. Parafia należy do dekanatu krośnieńskiego i obejmuje Krosno i Odrzykoń. Kiedy powstała ws niewiadomo, w r. 1581 (Pawiński, Małop., 256) zaliczano ją do parafii w Niewodny; była własnością Bonarów, jako atyneney Kamienia czyli zamku odrzykońskiego i liczyła 40 kmieci, 3¹/₂ łana, 4 zagr. z rolą, 9 zagrod. bez roli, 3 kom. z bydłem, 2 kom. bez bydła, popa, 1¹/₂ łana i sołtysa na łanie. Graniczy na pld. z Odrzykońcem i Czarnorzekami, na wschód z Krasną, na pln. z Bonarówką, na zach. z Rzeplikiem.

Mac.

Węglowo, niem. *Wanglewe*, dobra i ws, pow. mielicki, par. ew. i kat. Straburek (Trachenberg). W r. 1885 dobra miały 232 ha, 6 dm., 79 mk. (25 kat.); ws 29 ha, 15 dm., 96 mk. (35 kat.).

Węglowice 1.) ob. *Węglowice*. 2.) **W.**, pow. ciechanowski, ob. *Meżeninno*.

Węglowiec, fol. do Myjomie, w pow. ostrzeszowskim, o 4 klm. ku pln. od Kępna. Nie wykazany w nowszych spisach.

Węgly, zaśc., pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 45 w. od Telsz.

Węgobork, niem. *Angerburg*, miasto powiatowe w Prusach Wschodnich, pod 54°12'13" szer. pln. i 39°24'30" dług. wschod. od F, nad rz. Węgorapą, przy jej wypływie z poblizkiego jez. Mamry i nad tymże jeziorem. Gleba dość żyzna, rozległe łąki i pastwiska. Klimat ostry i wilgotny, brak wody źródlanej. Miasto posiada kościół par. ewang., seminarium nauczycielskie, szkołę miejską, szkołę dla głuchoniemych, urząd powiatowy i kasę podatkową, st. pocz. II klasy z pocztami osobowemi do Głębina, Gierdaw, Lecu i Gołdapu, cztery jarmarki i wielki dwutygodniowy na płótno (w czerwcu), targi dwa razy w tydzień, 4073 mk., trudniących się przeważnie rolnictwem. Rybołówstwo rządowe i prywatne wydzierżawione. Ryby wyprawiane są do królestwa polskiego. Połów węgorzy zmniejszył się przez osuszenie błot. Przy mieście starożytne ementarzysko. W r. 1335 wzniesli tu Krzyżacy zamek, zburzony r. 1365 przez Kiejstuta i 1398 r. odbudowany. Przy zamku zamieszkiwał zwykle t. zw. Tischmeister krzyżacki. Od r. 1420 mieszka tu wójt. Osada wytworzona przy zamku otrzymała prawo miejskie r. 1571. Tatarzy spustoszyli miasto r. 1657 a Szwedzi r. 1679. Podczas wojny siedmioletniej stała tu załoga rossyjska. W r. 1746 generał pruski Katte zaprowadził wodociągi, zaopatrujące studnie miejskie w wodę z Węgorapi.

Wegoborski powiat, w obwodzie reg. gabińskiej, ma 17·58 mil kw. obszaru i 45000 mk. Polacy stanowią 15% ludności, zajmują część południową powiatu. Obszar powiatu stanowiący część dawnej Galindyi, obfituje w jeziora, tak że wody zajmują 50413 mr. Opis powiatu skreślił Schmidt w dziełku: „Der Angerburger Kreis“, 1860 r. J. B.

Węgorapa al. *Węgra*, niem. *Angerapa*, właścicielwie *Ungurupe* (węgorzowa rzeka po litew.), rzeczka w Prusach, jedno z ramion źródłowych Pregoły. Tworzy część kanału jańsborskiego. Ob. *Angerapa*, *Mamry* i *Pregola*.

Węgorzka, karczma nad pot. Szwinleka, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 12 w. od Święcian, 1 dm., 9 mk. żyd.

Węgorzonia, niem. *Wengornia*, kol. do Bryńska, 2 dm., 8 mk.

Węgorzka, niem. *Vangerske*, ws i dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, st. pocz. i kol. Potęgowo.

Węgorzewo 1.) al. *Węgorzewo*, *Węgorzewo* w r. 1388, ws i dwór, w pow. gnieźnieńskim, o 2·5 klm. na pld.-wsch. od Kiszkowa (Welnau), gdzie par. prot. i poczta; par. katol. Sławno, st. dr. żel. w Pobiedziskach (Pudewitz) o 11 klm. Ws, wznies. 115 mt. n.p.m., ma 6 dm., 37 mk. (35 katol., 2 prot.) i 58 ha (52 roli). Dwór z Popkowicami tworzy okrąg, mający 12 dm., 203 mk. (197 katol., 6 prot.) i 595 ha (456 roli, 50 łąk, 69 past., 4 lasu, 15 nieuż.). Czysty dochód z ziemi 3340 mrk; chów bydła holenderskiego; właścicielem jest Pluciński. W r. 1388 pisał się Filip z W. a w r. 1396 Wojciech Węgorzewski (Akta gr. wielkop., I); r. 1439 dziedziczył tę majątność Jakub Węgorzewski; ok. r. 1523 nie było kmieci na W.; pleban w Sławnie pobierał dziesięcinę snopową z ról dziedzicznych, zagrodnicy płacili meszne po korec owsa; ok. r. 1579 posiadał Wojciech Węgorzewski 2 łąny kmiecie i 2 zagrodników; po nim nastąpił Wojciech Cykowski ok. r. 1620; w tym czasie przybył wiatrak na W. Przy schyłku zeszłego wieku składały tę majątność: Piaski, Popkowice, Tomaszewo, Węgorzewo i holendry Węgorzewskie; dziedziczyli ją Rokossowscy, potem Dziebnowscy (1843) i Garczyńscy (1872 r.). 2.) **W.**, fol. do Garzyna (st. dr. żel., poczta), w pow. kościańskim (Leszno), o 10 klm. ku pld. od Krzywina; par. Swierczyzna. W 1871 r. 2 dm. i 45 mk.; w późniejszych spisach nie jest wykazany. Powstał w XVIII w. za dziedzietwa Jana Węgorzewskiego. E. Cal.

Węgorzewskie Holendry, w pow. gnieźnieńskim, złączono z holendrami Sroczyńskimi (ob.) w jedną gminę, nazwaną „Elsenhof“.

Węgorzyn 1.) jezioro, w pow. kartuskim, wzn. 162 mt. n.p.m.; $\frac{2}{5}$ mili długie, $\frac{1}{10}$ mili szerokie. Ciągnie się z południa ku północy; na południe dzieli się na 2 odnogi. W około jeziora le-

żą: Suleczyn, Żakowo i Bukowa Góra. Przepływa przez nie rz. Słupa. 2.) **W.**, jezioro, w pow. człuchowskim. Ks. Fr.

Węgorzyn, niem. *Wangerin*, dok. *Wangern*, dobra, pow. wąbrzeski, st. pocz. Dzwierzno, par. kat. Orzechowo, st. kol. Kowalewo 7·5 klm. odl.; 507 ha (358 roli orn., 126 łąk, 1 lasu); 7 dm., 23 dym., 115 mk., 91 kat., 24 ew. Za czasów krzyżackich należały dobra do komturstwa toruńskiego; obejmowały 24 wł. i 12 mr., czynsz wynosił 13 skojców; sołectwo liczyło 6 włók. R. 1520 nadał Zygmunt I mieszczanom toruńskim, w zamian za zamek w Świeciu, między innymi i Węgorzyn (ob. Woelky: Urkb. des Bist. Culm., str. 683). R. 1525 sprzedaje Hans Valchin prawa na sołectwo Toruniowi za 500 grzywien. Wizyta Strzesza z r. 1667-72 opiewa, że do parafii orzechowskiej należał i W. „villa nunc solo aequata“, z czego wynika, że w drugiej wojnie szwedzkiej ws została zniszczona (str. 425). W pobliżu W. znajduje się stary szaniec (ob. Beschreibung von Thorn, v. Wernicke, str. 293). Ks. Fr.

Węgorzyn, niem. *Wangerin*, miasto w Pomeranii, pow. Regenwalde, st. kol. pomorsko-starogardzko-gdańskiej i węgorzsko-chojnickiej; 1486 ha (910 roli orn., 63 łąk, 218 lasu); par. kat. Schivelbein. W r. 1885 było 246 dm., 598 dym., 2518 mk., 8 kat., 2391 ew., 19 dyssyd., 100 żydów. Znajduje się tu urząd poczt., superintendencja i urząd pobor. Ks. Fr.

Węgra, ws i trzy fol. nad rzeką Węgieką, pow. przasnyski, gm. Chojnowo, par. Węgra, odl. $8\frac{1}{2}$ w. od Przasnysza, posiada kościół par. drewniany, urz. gm., cegielnię, 28 dm., 300 mk. i ogólnego obszaru 1152 mr. W 1827 r. było 26 dm., 212 mk. W r. 1880 fol. W. lit. A. rozl. mr. 370: gr. or. i ogr. mr. 318, łąk mr. 30, past. mr. 10, nieuż. mr. 11; bud. mur. 1, drewn. 11. Ws W. os. 36, mr. 116. Fol. W. lit. B. w r. 1878 rozl. mr. 128: gr. or. i ogr. mr. 102, łąk mr. 20, nieuż. mr. 6; bud. drew. 6. Ws W. lit. B. os. 2, mr. 2. Fol. W. lit. D. rozl. mr. 371: gr. or. i ogr. mr. 280, łąk mr. 74, past. mr. 9, nieuż. mr. 8; bud. drew. 11. Kościół i parafia erekyi nieznaney. Istniał już w r. 1567. Obecn., drewniany, wystawił r. 1730 Bartłomiej Węgieński, dziedzic dóbr. W r. 1567 według reg. pobor. ws składała się z części szlacheckich: dwie po 2 włoki płaciły od 5 ogrod., 3 włoki od 3 ogrod., 1 wł. od 1 ogr., $6\frac{1}{2}$ wł. od 3 ogr. (Zródła dziej., t. XVI, str. 340). W. paraf., dekan. przasnyski, 2600 dusz. Br. Ch.

Węgrze, ob. *Węgrzce*.

Węgrów, miasto powiatowe w gub. siedleckiej, leży w równinie, na praw. brzegu rz. Liwca, pod $52^{\circ}24'1''$ szer. pñ. i $39^{\circ}46'50''$ dług. wschod. od F. Odl. 72 w. od Warszawy a 32 w. na pñ.-zach. od Siedlec, około 15 w. na zachód od Sokółowa (st. dr. żel.). Droga żelazna

idąca od Siedlec do Małkini i łącząca linią dr. żel. terespolskiej z warsz.-petersburską, przecho-
dzi zdale od miasta. W. łączy się z Siedlcami,
Sokołowem, Kałuszynem i Małkinią za pomocą
dróg bitych. Kilkowiorstowa odległość dzieli W.
od Liwu, leżącego na lew. brzegu Liwca. Miasto
posiada kościół par. murywany, kościół pokla-
sztorny (po reformatach), kaplicę murywaną
(świeżo wzniesioną) na ementarzu, kościół par.
ewang. murywany i kościółek ewang. drewnia-
ny na ementarzu, dwie szkoły początkowe ogól-
ne, sąd pokoju okr. II, urząd powiatowy, urząd
pocztowy i tel., stacją dr. żel., 459 dm., 7950
mk. (w tem 68·2% żydów, 30·1% katol., 1·4%
prot). R. 1827 było 400 dm, 3013 mk.; 1857
r. było 393 dm. (6 mur.) i 3906 mk. (2314 ży-
dów, 115 Niemców). Do mieszczan należy 5169
mr. ziemi w 649 osadach. Miasto powstało na
zachodnich kresach Podlasia, w dawnej ziemi
drohickiej, na pograniczu Mazowsza, do którego
należała ziemia liwska leżąca głównie po lewym
brzegu Liwca lecz obejmująca też wybrzeże pra-
we rzeki. Posuwająca się od zachodu koloniza-
cja obszarów między Liwcem a Bugiem wiązała
powstające tu osady ściślejszymi związkami z
ziemią liwską i Liwem niż z dalekim Drohiczy-
nem. Akt z 1391 r., wymieniający jako centra
powiatowe ziemi drohickiej: Drohiczyn, Suraz,
Mielnik, Bielsk, każe domyślać się, że na obsza-
rze między Liwcem a Bugiem nie istniały jeszcze
ważniejsze miasta a może też istniejące w po-
bliżu praw. brzegu osady, jak: Mokobody, Soko-
łów, Miedzna, uważano za przynależności ziemi
liwskiej, skoro Bolesław IV, ks. mazowiecki, uste-
pując r. 1444 Kazimierzowi, w. ks. litew., ziemię
drohicką za 6000 kóp groszy, zostawia przy
Mazowszu powiat węgrowski, który jednakże
Kazimierz zabiera i włącza do ziemi drohickiej.
Im ściślejsze staną się węzły łączące Podlasie i
Mazowsze z całym państwem, tem więcej tracą
znaczenia sporne kwestye granic ziemi liwskiej
a drohickiej. Akt z r. 1476, wyliczający szla-
checkie posiadłości ziemi liwskiej (Kod. Mazow.),
przekonywa iż prawy brzeg Liwca należał do
ziemi liwskiej i był dość gęsto zasiedlony. W
ciągu XV w. powstają dzisiejsze osady miejskie
na obszarze między Liwcem a Bugiem: Sokołów
(kościół 1415?), Mordy (kościół 1408?), Moko-
body (1450), Miedzna (1470). Prawo miejskie
dostają one przy końcu tego wieku. Węgrów,
jak nazwa wskazuje, osada założona przez Wiel-
kopolan czy Pomorzan, przy trakcie wiodącym
z Gdańska w okolice nadbużne, był zapewne
pogranicznym targowiskiem i grodem powiatow-
ym; istniał tu już podobno w r. 1414 kościół,
z erygowaną przy nim parafią. Prawo miejskie
otrzymał zapewne przy końcu XV w. Możliwe rody
litewskie zajmują się w tym czasie koloniza-
cją tych obszarów i wprowadzaniem prawa
miejskiego do swych osad. Mokobody (1496 r.)

prawo miejskie zawdzięczają Chreptowiczom,
Mordy Hlebowiczom (1488 r.), Drohiczyn Ki-
szkom (1498 r.), którzy może już w tym czasie
otrzymali Węgrów, należący do nich w wieku
XVI. Rodzina ta przyjąwszy kalwinizm szerzyła
nowe pojęcia w swych posiadłościach. W. stał
się ogniskiem propagandy. R. 1565 odbywa tu
się synod kalwinów litewskich i małopolskich.
Jan Kiszka z Ciechanowca, krajeży litew., za-
kłada tu drukarnię, krótką istniejącą, i szkołę
przy zborze, posiadającym takich głośnych ka-
znodziejów jak Marcin Krowicki i Piotr z Gonia-
dza, drukujący tu swe pisma (w r. 1570). Po
wygaśnięciu rodu Kiszaków przeszedł W. drogą
spadku na małoletniego Bogusława Radziwiłła.
Jego opiekun Krzysztof Radziwiłł, wojew. wileń-
ski, oddawszy w r. 1631 katolikom kościół za-
brany przez Kiszaków, wystawił nowy zbor kal-
wiński r. 1634. Bogusław Radziwiłł „z Bożej ł-
ski na Birzacz, Dańbinkach, Stucku, Kopylu i
świętego Państwa Rzymskiego książę“, nadał r.
1650 miastu rozmaite przywileje dla ściągania
osadników. Mieszkało tu wielu cudzoziemców,
zwłaszcza Szkotów. Oddał im książę dawny zbor
kalwiński, zamieniony odtąd na luteranski. R.
1664 Radziwiłł sprzedał miasto i dobra Krasiń-
skim. Jan Krasiński, referendarz kor., osadził w
W. reformatów. Za nowych panów rozpoczęło
się prześladowanie protestantów. R. 1678 zgo-
rzał zbor, jak protestanci utrzymywali, za spra-
wą reformatów. Duchowieństwo katolickie (bi-
skup łucki) stawiało przeszkody odbudowaniu
świątyni, która jednakże została później wznie-
sioną. Jeszcze w r. 1780 protestanci z całego
kraju odbywają tu swój synod. Instytucye kato-
lickie miały jednak przewagę. Jan Bonawentura
Krasiński stawia kościół paraf. nowy r. 1707.
Obok reformatów osiadają tu księża komuniści,
którzy od r. 1712 utrzymują szkołę publiczną i
seminaryum. Komisya edukacyjna zaliczyła tę
szkołę do rzędu wyższych podwydziałowych. R.
1784 było 280 uczniów. Po utworzeniu dyce-
zyi podlaskiej w r. 1818 odbywały się w W. i
Międzyrzeczn konsystorze foralne. August II
przebywał tu chwilowo podczas wojny szwedz-
kiej r. 1703. W 1733 r. Wiszniowiecki, pobity
pod Pragą przez oddziały Leszczyńskiego, połą-
czył się w W. z wojskami przybywającymi na
pomoc Augustowi III. Tu także przybyła popie-
rająca Augusta szlachta z województw: podla-
skiego, nowogródzkiego i mińskiego. R. 1793
zatrzymywał się tu Stanisław August jadący na
sejm grodzieński. Aleksander Ossoliński, dzie-
dziec W., otrzymał r. 1786 od króla przywilej na
4 jarmarki. W skarben kościoła poreformackie-
go przechowuje się zwierciadło metalowe, na
którego ramach drewnianych jest napis, iż było
używane w celach czarodziejskich przez Twar-
dowskiego. Istniał tu dawniej przemysł sukien-
niczy. Zbor węgrowski na mocy aktu wydane-

go przez ks. Bogusława Radziwiłła w Starej Wsi r. 1651 dnia 5 kwiet., przeznaczony został na kościół parafialny dla gminy ewangelickiej warszawskiej, która w r. 1650 zwracała się do Radziwiłła z prośbą o opiekę. Ksiązę wyznaczył ze swych funduszków 300 flor. rocznie na utrzymanie pastora, którym został Jan Columbus, poprzednio pastor w Nowej Wsi nad Bugiem. Następnie jego byli: Erdmann Lehman, Tyraeus Wielkopoleński, Rosentretter, Marcin Oloff (od r. 1677), zmarły r. 1690 w Toruniu na stanowisku kaznodziei polskiego, Krzysztof Grabowski (r. 1691), Andrzej Grabowski (1692—94), Fryderyk Metellus, Jakub Surmiński (od r. 1700), Jerzy Abrahamowicz (1714—20), Jan Fryderyk Backstross (od 1720). Wypędzony z miasta po zamknięciu kościoła w r. 1724, przebywał w Warszawie w domu posła pruskiego. R. 1728 złożył on urząd swój a następcą jego został Jerzy Rausch z Siedmiogrodu, który zmarł w r. 1762 w Warszawie. Po nim objął to stanowisko Krzysztof Grzegorzewski. Jakkolwiek i po sprzedaży Węgrowa Radziwiłłowie nie przestają rozciągać opieki nad gminą ewangelicką, jak o tem świadczy przywilej Ludwiki Karoliny, margrabin brandenburskiej, córki ks. Bogusława, to jednakże przy wzroście gminy warszawskiej ona obejmuje protektorat nad zborem. Pastorem już przy końcu XVII w. zaczynają przyjeżdżać do Warszawy dla sprawowania obrządków. Naturalnie gmina warszawska dostarcza znacznego zasiłku na utrzymanie pastora. W r. 1779 płaci mu 600 flor. i utrzymuje współcześnie drugiego pastora w Warszawie. Wreszcie ukończenie budowy kościoła ewangelickiego w Warszawie sprowadzi rozdział obu parafii (ob. Dr. Leopold Otto: Beitrag zur Geschichte Evang.-augsburg. Gemeinde zu Warschau, Warszawa, 1882.) Dobra W. składały się w r. 1870 z fol. Ruchna i Ruchenka, miasta Węgrów, wsi: Ruchna i Ruchenka, rozl. mr. 4332; fol. Ruchna gr. or. i ogr. mr. 968, łąk mr. 98, past. mr. 13, wody mr. 3, lasu mr. 57, zarośli mr. 47, nieuż. mr. 117; bud. mur. 13, drew. 14; płodozm. 18-pol.; fol. Ruchenka z posiadłościami miejskimi gr. or. i ogr. mr. 650, łąk mr. 162, past. mr. 5, wody mr. 1, lasu mr. 2187, zarośli mr. 5, nieuż. mr. 19; bud. mur. 6, drewn. 14; płodozm. 16-pol.; lasy urządzone, gorzelnia, browar, wiatrak, cegielnia. Miasto Węgrów os. 649, mr. 4001; wś Ruchna os. 82, mr. 341; wś Ruchenka os. 23, mr. 17.

Powiat węgrowski, w gubernii siedleckiej, utworzony został r. 1867 z części dawnego powiatu siedleckiego (11 gmin) i części zniesionego pow. stanisławowskiego (6 gmin). Zajmuje on płu.-zach. część obszaru gubernii, ma 24:31 mil kw. powierzchni. Graniczy od zach. z pow. nowomińskim i radzyńskim, od płu. Bug stanowi granicę od pow. ostrowskiego (gub. łomżyńska), od wschodu graniczy z pow. sokołowskim, od

płu. z siedleckim i w części z nowomińskim. Obszar powiatu przedstawia płaskowzgórze, pokryte do niedawnego czasu lasami bagnistymi (zwłaszcza w części płu.-wsch.), wznies. około 500 st. npm. Płaskowzgórze to przerywa w kierunku od płu. ku płu.-zach. bagna, dość szeroka dolina Liwca i jego głównego dopływu Kostrzynia. Część zachodnia południowej połowy obszaru przedstawia wyżynę, sięgającą do 570 st. npm. (koło Roguszyna) i stanowiącą dział wodny Liwca i Bugu. Część wsch.-północną, dotykającą pow. sokołowskiego, zajmuje wyżyna lesista, przechodząca w bagnistą dolinę Bugu. W ogóle północna połowa, zwłaszcza w części zawartej między linią dr. żel. warsz.-petersburskiej a Bugiem, przedstawia obszar lesisty przeważnie i słabo zaludniony. Dolina Liwca od ujścia Kostrzynia (z lew. brz.) rozszerza się do 3 wiorst, tworząc łąki nadrzeczne. Pomiędzy Wyszkowem a Łochowem pas łąk z każdego brzegu ma do 2 klm. szerokości. Dalej, od ujścia Osownicy (pod Barchowem), dolina Liwca zwęża się, przechodząc przez wał płaskowzgorza lesistego, towarzyszącego lew. brzegowi Bugu. Dolina Liwca, ze swymi pięknymi łąkami, była zaludnioną już w czasach przedhistorycznych, jak o tem świadczą grodziska we wsiach: Krzymosze, Klimy, Barchów, na fol. Grodzisk (na lew. brzegu Liwca, w par. Liw, około 5 mr. rozległe grodzisko). Urny z popiołami wykopano we wsiach: Jarnice, Popów, Turna, Liw; groby kamienne znaleziono w Popowie, Rowiskach, Żarnówce. W r. 1870 wykopano około 150 sztuk monet rzymskich z czasów Marka Aureliusza między Liwcem a Jarnicami. Nazwy starych osad w dolinie Liwca świadczą przeważnie o pomorsko-wielkopolskim pochodzeniu założycieli. Są to osady: Węgrów, Liw, Barchów, Popów, Morzyczyn, Jarnice i Saklak. Nazwa: Paplin wskazuje na prusko-litewskie pochodzenie, Turna i Jaczew będą zapewne rusko-litewskiego początku. Już w XIV w. zaludnienie znaczne tych stron wywołuje powstanie oddzielnej ziemi liwskiej, stanowiącej część Mazowsza i obejmującej pas pobraża prawego Liwca, podczas gdy dalszy obszar na praw. brzegu należał do ziemi drohickej (części Podlasia). Liczne wsi drobnej szlachty są pozostałościami osad wojennych, otaczających dawny gród liwski. Ludność powiatu obecna składa się z Mazurów i Podlasiaków (zajmujących płu.-wsch. połowę obszaru). W r. 1867 było 49016 mk.; r. 1890 liczono 69896 (stałych i niestałych), prócz tego 5882 zapisanych do ksiąg ludności stałej lecz nieobecnych. Śród ludności niestałej (2616) było 204 poddanych obcych. W mieście jednym (Węgrowie) było 7950, w gminach 61946 mk. Co do wyznań było: 111 prawosławnych (23 w Węgrowie, 88 w gminach), 2465 protestantów (119 w Węgr., 2346 w gminach) i 9427 żydów (5730

w Węgrowie); przeważną część stanowili katolicy (83·6%), w ilości 61159. Na milę kwadr. przypada 2875 mk., na 1 klm. 52·2 mk. Z wyjątkiem pow. garwolińskiego i siedleckiego, mających gęstsze zaludnienie, powiat węgrowski należy do najlepiej zaludnionych w gubernii. Głównym zajęciem ludności jest rolnictwo. Większa własność rozwinęła się przeważnie w północnej części powiatu, gdzie leżą majątki: Kołodziej (18153 mr.), Miedzna (8572 mr.), Stara Wieś (4840 mr.), Korytnica (4741 mr.), Kamienica (3618 mr.), Stoczek (3480 mr.), Prostyn (2280 mr.); w części płd. i dolinie Liwca przeważa średnia i drobna własność. Głównymi produktami rolnymi są: kartofle, żyto i owies. W r. 1878 wysiano 16823 cet. żyta, 11898 cet. owsa i wysadzono 36793 cet. kartofli. Pszenicy zaś wysiano tylko 3384 cet. a jęczmienia 2274, innych zaś roślin zbożowych 4971 cet. Zbiór siana wynosił 879789 pudów. W tymże roku było w powiecie 39 zakładów fabrycznych, zatrudniających 155 robotników i produkujących za 315962 rs. Największą wartość przedstawiała produkcja 8 gorzelnii; inne zakłady były przeważnie drobnych rozmiarów, z małoznaczącą produkcją. Znajdowały się między innymi: dystalarnia, odlewnia dzwonów, huta szklana, tartak parowy (obie w dobrach (Stara Wieś), cztery fabryki serów, 7 garbarni. Ludność powiatu z 49016 w r. 1867, wzrosła do 62605 w r. 1878 a 69896 w r. 1890. W r. 1878 katolicy stanowili 84%, żydzi 11·9%, a protestanci 3·9% zaludnienia; w r. 1890 było: 111 prawosławnych (0·2%), 61159 katolików (83·6%), 2465 protest. (3·3%) i 9427 żydów (12·9%). Zapisanych do ksiąg stałej ludności było 73162, lecz 5882 nie przebywało w obrębie powiatu; niestałej ludności było 2618, a w tej liczbie 204 obcych poddanych. Zakładów naukowych średnich nie było w powiecie. Prócz 2 szkół początkowych w Węgrowie, istniały w r. 1883 szkoły początkowe we wsiach i osadach: Jarnice, Kamieńczyk, Liw, Maksymilianów, Morzyczyn, Ocięte, Płatkownica, Roguszyn, Rażna, Sadolecie, Sadowno, Stara Wieś, Wierzbn, Wiszniew, Wyszaków. Pod względem kościelnym dekanat węgrowski, dyec. lubelskiej, składa się z 11 parafii: Grębków, Kopcie, Korytnica Węgrowska, Liw, Miedzna, Prostyn, Sadowne, Stara Wieś, Stoczek Węgrowski, Węgrów i Wyszaków. Dawniejszy dekanat węgrowski, b. dyec. podlaskiej, obejmował 16 parafii: Ceranów, Czerwona, Jabłonna, Korytnica, Kossów, Liw, Miedzna, Nieciecz, Prostyn, Sadowne, Skibniew, Sterdyn, Stoczek, Stara Wieś (filia), Zembrów i klasztor reformatów w W. Pod względem sądowym składa się powiat z jednego okręgu sądu pokoju w Węgrowie i pięciu okręgów sądów gminnych: Sadowne, Stoczek, Liw, Korytnica, Grębków. Należą one do zjazdu sędziów w Siedleach. Pod

względem administracyjnym składa się powiat z jednego miasta (Węgrów) i 16 gmin, w skład których wchodzi trzy osady miejskie: Kamieńczyk, Liw (gm. Ruchna) i Miedzna. Gminy są: Borze, Czarnogłów, Grębków, Jaczew, Kamieńczyk, Korytnica, Łochów, Miedzna, Ossowo, Prostyn, Ruchna, Sadowne, Sinołęka, Stara Wieś, Stoczek, Wyszaków. *Br. Ch.*

Węgrowa, niem. *Wegersdorf*, ws, pow. sycowski, par. ew. Neu Mittelwalde, kat. Droftowice (Rudelsdorf). W r. 1885 miała 53 ha, 20 dm., 170 mk. (36 kat.).

Węgrówka, rzeczka, prawy dopł. Netty.

Węgrowo 1.) ws przyw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 25 w. od Dżisny, 3 dm., 32 mk. 2.) **W.**, ws, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Kowarsk, o 8 w. od Wilkomierza.

Węgrowo 1.) niem. *Wangerau*, w dok. *Weygir, Weger*, folw., pow. grudziądzki, st. p. i kol. Grudziądz, par. kat. Okonin; 778 ha (632 roli orn., 15 łąk, 101 lasu). R. 1885 było 16 dm., 45 dym., 223 mk., 73 kat., 150 ew.; gorzelnia. Za czasów krzyżackich należało W. do komturstwa pokrzywnickiego. Według lustr. z r. 1765 wynosił tu wysiew 2 łaszty, dochód 200 fl. R. 1780 przejął te dobra, obejmujące 36 wł. 10 morg., Jan Schroeder, za opłatą czynszu w kwocie 316 tal. 60 gr. Po nim nabyło je r. 1811 miasto Grudziądz za 7000 tal. Ale tegoż jeszcze roku kupił je wójt Holderegger. 2.) **W. Polskie**, niem. *Poln. Wangerau*, ws, tamże; szkoła ewang. w miejscu; 26 ha (17 roli orn., 5 łąk), 1885 r. 12 dm., 17 dym., 89 mk., 18 kat., 71 ew. Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa, że tutejsi Olendrzy dawali proboszczowi w Okoninie mesznego po 2 korce jęczm. od każdej włóki osiadłej (str. 448). Według lustr. z r. 1765 było tu 3 czynsz.: Jerzy Mathaeus, Henryk Woltschlaeger i Kornelius Kabus, płacących rocznie 54 fl., 10 ogrodn., z których każdy trzymał 2 konie i 2 krowy, ci nie płacili czynszu, ale odbywali tłokę na zamku pokrzywnickim, wreszcie należało do wsi wybud. Wilk, z którego płacono 21 fl. czynszu. R. 1829 nastąpiło uwłaszczenie 16 czynszowników. 3.) **W. Niemieckie**, niem. *Deutsch Wangerau*, ws, pow. grudziądzki, st. p. i par. kat. Grudziądz; 152 ha (101 roli or., 16 łąk, 5 lasu); 1885 r. 10 dm., 17 dym., 86 mk., 13 kat., 73 ew. Według lustr. z r. 1765 posiadało tu czterech włościan: Michał Jeschke, Jerzy Frita, Krystyan Jahnke i Henryk Unrau, razem 4 włóki, za opłatą 40 fl. czynszu. Uwłaszczenie nastąpiło tu r. 1829 (ob. Froehlich „Gesch. d. Graudenzer Kreises,“ I, 341). *Ks. Fr.*

Węgry al. *Wengry, Vagry* r. 1523, ws i dwór, pow. odolanowski (Ostrów), o 16·5 klm. na wsch.-płn. od Ostrowa i 7 klm. ku płd. od Kalisza, przy granicy królestwa polskiego; par. Gostyczyna, poczta w Skalmierzycach, st. dr. żel. w Ostrowie. Ws ma 12 dm., 84 mk. kat. i 115 ha (111 roli).

Dwór składa się z dwóch działów: W. I mają 3 dm., 124 mk. (123 kat., 1 prot.) i 143·21 ha (129 roli); czysty doch. z ziemi 2261 mk.; W. II; mają 4 dm., 75 mk. (69 katol., 6 prot.) i 353 ha (243 roli), czysty doch. z ziemi 4890; właścicielem obu działów jest Wincenty Niemojowski na Jedleu. Występujący przy schyłku XV wieku Węgiery z Węgier (Akta gr. Wielkop., II) pochodzili prawdopodobnie z Węgierek i Węgierskiego, w pow. niegdyś pyzdrowskim. Węgry kaliskie znajdujemy w aktach konsystorskich gnieźn. z r. 1419 (Łaski, Lib. Ben., II, 43 przyp.). Akta grodzkie i ziemskie kaliskie od r. 1505 zawierają liczne czynności, odnoszące się do tych W. W r. 1579 posiadała Dorota Sieroszevska jeden dział W. z 2¼ łąn. km., a Mikołaj i Kacper Węgierycy drugi dział z 2 łąn. km.; pierwszy dostał się w r. 1620 Janowi Węgierskiemu, a drugi Urszuli Gorzyńskiej; zagrodników bywało do pięciu. W rękę Węgierskich zostawała ta majątność jeszcze r. 1843. *E. Cal.*

Węgry, niem. *Wengern*, także *Polski Brunswaldzik*, *Poln. Braunsvalde*, dobra ryc. nad Nogatem, w Pomezanii, pow. sztumski, st. p. i kol. Brunswald (o 3 klm.), par. kat. Sztum; 490 ha (339 roli orn., 4 łąk, 8 lasu); 1885 r. 7 dm., 18 dym., 91 mk., 57 kat., 33 ew., 1 dys. Dobra te posiadali w XVI w. Balińscy. R. 1596 był dziećciem Jakub Baliński, sędzia ziemski malborski (ob. Kętrz., „O ludn. pol.,” str. 196). Wizyta Potockiego (?) z r. 1700 opiewa, że z dóbr W. prob. sztumski pobierał kolendę (str. 911). R. 1773 był tenentaryszem kapitan Amelang. Według topogr. Goldbecka z r. 1789 W. miały 12 dym. R. 1804 posiadał W. Kalkstein (ob. Gesch. d. Stuhmer Kreises v. Schmitt, str. 239). We wsi tej wykopano liczne urny, lecz położenie ementarzyska nie jest znane. *Ks. Fr.*

Wegrzyski 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Czadosy, o 96 w. od Nowoaleksandrowska. Mieszczanin Sabiński ma tu 40 dzies. (1 lasu, 3½ nieuz.). 2.) **W.**, dobra, pow. szawelski, o 50 w. od Szawel, własność bar. von Grotusów, mają 239 dzies. (20 lasu, 35 nieuz.). 3.) **W.**, wś, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Żmujdki, o 29 w. od Wiłkomierza.

Węgrza, rzeczka, ob. *Węgerapa*.

Węgrze 1.) *Panięskie* al. *Węgrce*, w XIII w. *Wangerci*, *Wangerce*, wś i folw., pow. sandomierski, gm. i par. Obrazów, odl. od Sandomierza 14 w., ma 36 dm., 210 mk. W 1827 r. było 29 dm., 125 mk. W r. 1886 folw. W. Panięskie rozl. mr. 381: gr. orn. i ogrody mr. 348, łąk mr. 18, pastw. mr. 2, w odpadkach mr. 7, nieuz. mr. 7; bud. drew. 11. Wś ma 331 morg. Wymienione w akcie uposażenia klasztoru w Zawichoście r. 1257, tudzież w akcie powtórnej fundacji tegoż klasztoru po przeniesieniu do Skały r. 1262. Dziekan sandom. Jakub wraz z kapitułą poświad-

czają (około r. 1361) prawa klasztoru do tej wsi, zostającej pod zarządem dziekana sandom. (Kod. Małop., I, 53, 70, 311, 379 II, 99). R. 1379 królowa Elżbieta nadaje klasztorowi prawo niemieckie dla tych wsi. W połowie XV w. wś „Wagyerce“, w par. Goźlice, własność klasztoru św. Andrzeja w Krakowie, ma 6 łąn km., z których czynsz wynosi po 10 skotów. Uprawiają też role folwarczne. Karczma z rolą daje 1 grzyw. czynszu, zagrodnik nie płaci lecz odrabia dzień w tygodniu. Folw. klasztorny daje dziesięcinę pleb. w Goźlicach. Role karczemne i zagrodnik dają dziesięcinę snopową i konopną, wartości od 7 do 10 grzyw., bisk. krakow. Młyn na stawie daje klasztorowi 1 grzyw. (Długosz, L. B., III, 319, 320). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 wś *W. Panięskie*, w par. Obrazów, dzierżawiona przez starostę chęcińskiego, miała 4 osad., 2½ łąn. ½ łąnu pust., 4 zagr. z rolą, 7 kom. (Pawiński, Małop., 171). Około r. 1880 folw. poduchowny, mający 459 morg. obszaru, nabył od rządu na licytacji Ejbuzycze za r. 1800 l. 2.) **W. Szlacheckie**, wś i folw., pow. sandomierski, gm. Klimontów, par. Goźlice, odl. od Sandomierza 16 w., ma 10 dm., 80 mk. W 1827 r. było 15 dm., 65 mk. W r. 1885 folw. W. Szlacheckie rozl. mr. 250: gr. orn. i ogr. mr. 228, łąk mr. 9, pastw. mr. 6, nieuz. mr. 7; bud. mur. 3, drew. 3; płodozm. 7-pol. Wś W. Szlach. os. 9, mr. 75. W połowie XV w. wś W., w par. Goźlice, własność Nierody h. Ostoja, Krobieckiego i Kochowskiego h. Nieczuja, miała 6 łąn. km., karcznię, zagr. z rolą, z których dziesięcinę, wartości 10 grzyw., płacono bisk. krakow.; 3 folwarki dawały dziesięcinę pleb. w Goźlicach (Długosz, L. B., II, 335, 336). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 wś „Węgierece“, w par. Goźlice, własność Słupeckich, miała 3 osad., ½ łąnu, 3 zagr. z rolą, 1 kom., 5 bied., 1 rzem. (Pawiński, Małop., 172). *Br. Ch.*

Węgrze 1.) wś, pow. krakowski, o 8 klm. na pñ. od Krakowa, przy gościńcu do Michałowic, w okolicy falistej. Par. w Raciborowicach. Z obszaru wsi wypływa potok Sudolski, uchodzący do Białuchy czyli Prądnika Białego z lew. brzegu. Na pñd. od wsi, nad potokiem, leży wólka Sudoł (5 dm., 40 mk.). We wsi jest szkoła ludowa i urząd celny. Wraz z obszarem dwors. liczą W. 57 dm. i 444 mk. (407 rzym.-kat. i 37 izrael.). Pos. tabul. (Stanisława i Wandy Zaleskich) wynosi 236 mr. roli, 15 mr. łąk, 1189 sąż. ogr., 6 mr. pastw., 1 mr. lasu i 2 mr. 52 sąż. parcel bud. Cegielnia. Wś ta jest wymienioną w dokum. klasztoru tynieckiego (Kod. tyn., I, 146) z r. 1398. Długosz (L. B., I, 35 i 167) nazywa ją „Wangerce“ i wspomina, że część należała do kapituły krak. ale podupadła. Prawie z tego czasu, bo z r. 1490, posiadamy spis wsi, które opłaciły poradne (Pawiński, Małop.), W spisie tym zanotowano: Vagerece 5 łąnow;

de parte Rzeszowski 3 $\frac{1}{2}$ łana. W 1581 (ibid., 20) Wękreze s. Podoski łan. km. 5, zagród z rolą 2, kom. z bydłem 3, kom. bez bydła 3; ibidem sors canonicorum Crac. fundus vocatus łan. km. 6, zagr. bez roli 3, kom. z bydłem 2, kom. bez bydła 3. Długosz (l. c., II, 58) powiada, że część należąca do prebendy krak. ma dobre predium, 7 łan. km., zagrodę i karcznię z rolą; część kapituły 6 łanów km., karcznię z rolą i 4 zagrody z rolą. W. graniczą na zach. z Bibicami, na płu. z Boleniem, na zach. z Dziekanowicami, a na pld. z Górką Narodową i Mistrzejowicami. 2.) **W.**, dawniej *W. Wielkie* i *Male*, w XV w. *Wagyerce*, *Wagyerce*, wś, pow. wielicki, odl. 6-6 klm. na płu.-wschód od Wieliczki, nad pot. Dąbrowa, dopł. Srawy, uchodzącej do Wisły z praw. brzegu. Przez wieś prowadzi droga gminna, która za Długosza (L. B., I, 251) była gościńcem łączącym Kraków z Bochnią („Wagyerce“ in strada publica eundo ex Cracovia in Bochniam). Par. rzym.-kat. w Bodzanowie. Osada z przys. Wiary ma 83 dm. i 431 mk., 417 rzym.-kat. a 14 izrael. Obszar tabularny rozpada się na trzy części, administrowane z sąsiednich wsi. Część środkowa (Erazma Niedzielskiego) wynosi 31 mr. roli, 46 mr. łąk, 2 mr. nieuż. i 749 sąż. parcel bud.; część północna z Małą Wsią i Strumianami (Stanisława Niedzielskiego) ma 55 mr. roli, 32 mr. lasu, 2 mr. nieuż. i 385 sąż. parcel bud.; część południowa (klasztoru staniąteckiego) wynosi 106 mr. roli, 69 mr. łąk, 6 mr. pastw., 6 mr. lasu, 13 mr. nieuż. i 345 sąż. parcel bud. Pos. mn. ma 558 mr. roli, 309 mr. łąk i ogr. i 215 mr. pastw. Już za Długosza rozpadł się korpus tabularny na kilka części. Powiada on, że W. darował w r. 1404 kanonik krak. Niemyerza z Chorzelowa altaryi W. Św. w katedrze krak. Kupił on tę wś od Jana z Ławszowa (?) za 400 grz. Wś („utraque Wagyerce“) miała 8 łan. km., 2 karczmy z rolą i 3 zagrody. Gruntów predyalnych nie było, tylko łąka. Drugą część posiadał klasztor staniątecki, t. j. 4 łany km. i karcznię na łanie. Z tej części płacono dziesięciny prebendzie górzyczej w katedrze krak., wartości 6 grzyw. Trzecią część posiadał szlachciec Piotr Kowalycz h. Strzemie. W spisie poradnego za r. 1490 podano z części „Wagyerce Canalecz“ za 2 łany, W. Magna za 5 łanów (Pawiński, Małop., 447). W 1581 zapisano w księgach poborów pod parafią Bodzanów „Wekreze Wielkie“ klasztoru staniąteckiego, łan. km. 5 $\frac{1}{4}$, kom. z bydłem 2, kom. bez bydła 2 i 1 rzemieśln. Część drugą zapisano w par. Wieliczka jako własność Samuela Zborowskiego, który płacił od łan. km. 2 $\frac{1}{2}$, zagr. bez roli 2 i kom. bez bydła 2. Część kapitulna miała 5 łan. km., 2 zagr. z rolą, 6 kom. z bydłem, 2 kom. bez bydła i $\frac{1}{4}$ roli. Ta część kolegiacka została po zabraniu na skarb dóbr biskupstwa krak. sprzedaną. W. graniczą na zach. ze Strumianami i Sledziejowicami, na płu.

z Brzegami i Szczurowem, na wschód Zakrzewem a na pld. z Małą wsią. *Mac.*

Węgrzeliska, góra (375 mt.), na płu. obszarze gm. Felsztyna, w pow. staromiejskim, pod 49° 33 $\frac{1}{2}$ ' płu. szer. a 40° 38' wsch. dłu. Leży na wale poszarpanym licznymi potokami, płynącymi na płu. do Błóżewki, na pld. do Strwiąża (Mapa wojs., XXVIII).

Węgrzyn, wś, pow. konecki, gm. Grodziško, par. Radoszyce, odl. od Końskich 24 w., ma 35 dm., 258 mk., 31 morg. dwors., 398 mr. włośc. W 1827 r. było 15 dm., 112 mk.

Węgrzynice, w dok. z XII w. *Wangrunicze*, dziś *Ulbersdorf*, wś, w dawnej ziemi świebodzińskiej, ob. *Swiebodzin* (t. XI, 654).

Węgrzynów 1.) wś i kol., pow. włoszczowski, gm. Słupia, par. Obiechów, odl. 35 w. od Włoszczowy. Dobra W., składające się z folw. W. i Jasieniec, z obszarem 1262 morg. (w tem 512 mr. lasu, 24 mr. łąk, 117 pastw.), zostały rozparcelowane około r. 1880. Wś W. ma 46 os., 361 morg. W 1827 r. było 37 dm., 313 mk. R. 1302 w Sandomierzu „comes Dirscirajus“ z Wielkiej wsi, wieś swą W. sprzedaje Wojciechowi Owieczka zwanemu i pozwala osadzić na prawie niemieckim (Kod. dypl. pol., III, 168). W r. 1352 wspomniana jako własność Hanki, żony Grotona (Kod. Małop., III, 82). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1490 wś Węgrzynów leży w par. Słęczyn. W r. 1581 wś W., w par. Obiechów, własność Gajowskiego, miała 6 łan. km., 3 zagr. z rolą, 7 kom. bez bydła, 1 rzem. (Pawiński, Małop., 80, 436). 2.) **W.**, wś, pow. kielecki, gm. i par. Mniów. W 1827 r. było 23 dm., 168 mk. *Br. Ch.*

Węgrzynów al. *Wengryzynów*, posiadłość, w pow. pleszewskim (Jarocin), o 4 klm. ku płu. od Dobrzyce (poczta), przy ujściu Potoki do Lutyni (dopł. Warty); par. Lutynia, st. dr. żel. w Kotlinie o 3 klm.; 4 dm., 81 mk. (72 kat., 9 prot.) i 220 ha (192-55 roli, 15-43 łąk, 5-80 pastw., 6-91 nieuż.); czysty doch. z ziemi 1977 mrk; właścicielem jest Ignacy Mukułowski. W r. 1579 posiadał W. Mikołaj Kołucki z 1 łanem km., 3 zagr., 1 kom.; około 1620 r. Bartłomiej Borysławski; w tym czasie przybył młyn o 2 kołach. Przy schyłku zeszłego wieku dziedziczyli tu Bronikowscy, potem kolejno Roszkowscy, Skoraczewscy, Chłapowscy i Bronikowscy. 2.) **W.** al. *Węgrzynowo*, folw., w pow. inowrocławskim, o 8 klm. ku pld. od Strzelna, wśród lasów poklasztornych; wchodził w r. 1831 w skład domeny Strzelno. W nowszych spisach urzęd. nie wykazany. *E. Cal.*

Węgrzynów, pow. trzebnicki, ob. *Pflaumendorf*.

Węgrzynówek, folw., pow. plocki, gm. Święcice, par. Orszymowo, odl. 30 w. od Płocka. W r. 1885 miał 309 morg. obszaru (209 mr. roli, 82 mr. lasu i 7 mr. łąk).

Węgrzynowice, wś, folw. i dobra, pow. rawski, gm. i par. Budziszewice, odl. 24 w. od Rawy, przy drodze z Jeżowa do Ujazdu, o 3 w. od Budziszewic, ma 35 dm., 412 mk., gorzelnię parową, wiatrak. W 1827 r. było 15 dm., 122 mk. Dwór modrzewiowy z XVIII w., wzniesiony na miejscu dawnego. Wieś tę trzymał w dzierżawie ojciec Jana Chryz. Paska, który tu zimą r. 1667 spędza u rodziców. Dobra W. składały się w r. 1886 z folw.: W. i Modrzewek, rozl. mr. 1672: folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 382, łąk mr. 14, pastw. mr. 8, lasu mr. 839, w osadach wieczystoczynsz. mr. 17, nieuż. mr. 32; bud. mur. 9, drew. 7; płodozm. 10-pol.; las urządzo-ny; folw. Modrzewek gr. orn. i ogr. mr. 379; bud. mur. 1, drew. 4. Wś W. os. 37, mr. 334; wś Modrzewek os. 13, mr. 223; wś Ignaców os. 9, mr. 73. Zdawna w tej wsi role rycerskie (araturae militum) dawały dziesięcinę kościołowi w Jeżowie. Przy fundacji parafii (r. 1336) w Budziszewicach przez Ziemowita, księcia i pana na Wiźnie (Wysnensis), arcyb. Janisław źle poinformowany, przeznaczył za uposażenie dziesięciny z W., lecz poznaawszy prawa benedyktynów z Jeżowa cofnął swój dekret, uzyskawszy jednak od zakonników zrzeczenie się tych dziesięcin na lat cztery na korzyść nowego kościoła (Dok. Ulanow., 310—23). Na początku XVI w. były tu dwory szlacheckie z rolami folwarcznymi, na których w części byli osadzeni kmiecie, obok tego łąny zdawna do kmieci należące. Łąny folwarczne dawały dziesięcinę kościołowi w Jeżowie. Role kmieci na obszarze królewskim i w części kmieci na rolach szlacheckich dają kościołowi w Budziszewicach. Prócz tego dają kmieci temuż plebanowi po koreu owsa na kolendę (Łaski, L. B., I, 324 i 335). *Br. Ch.*

Węgrzynowice, wś, pow. krakowski, 18 klm. na pñ.-wschód od Krakowa, w okolicy lekko sfałdowanej, o glebie glinkowatej, urodzajnej. Z Krakowa prowadzi do W. gościniec mogiński, od którego oddziela się na obszarze Branic droga na pñ. przez Ruszczę do W. Starożytna, lecz mała wioska liczy wraz z obszarem więk. pos. (Józ. Zapalskiego i Ant. Kolegowicza) 17 dm. i 121 mk. (18 izrael.). Par. rzym.-kat. w Górze Kościeleckiej. Posiadłość większa ma dwie całości tabularne. Część większa posiada 184 mr. roli, 18 mr. łąk, 3 mr. 1536 sąż. kw. ogr., 5 mr. lasu, 2 mr. stawu, 2 mr. 1080 sąż. kw. parcel bud.; część druga 36 mr. roli i 4 mr. łąk. Pos. mniejsza wynosi 40 mr. roli, 7 mr. łąk i ogr. i 2 mr. pastw. Za Długosza należała wś do opactwa tynieckiego (L. B., I, 111). Miała 6 łąków km., zagrodę bez roli, karcznię i pole klasztorne. W 1581 (Pawiński, Małop., 7) posiadał ją Trzeciński; miała 4 łąny kmieci i 3 zagr. z rolą. Należała do parafii we Wrzodowej Górze (to samo co dziś Kościelecka). Graniczy na wschód z Wróźnicami i Górką, na pñd. z Kościelnikami, na

zach. z Wadowem i Łuczanowicami, na pñ. z Krzysztoforzycami. *Mac.*

Węgrzynowo 1.) *Wielkie*, wś i folw., pow. płocki, gm. Święcice, par. Orszymowo, odl. o 30 w. od Płocka, ma 17 dm., 233 mk. W r. 1827 było 7 dm., 77 mk., par. Wyszogród. W 1873 folw. W. Wielkie rozl. mr. 298: gr. orn. i ogr. mr. 266, łąk mr. 20, wody mr. 12; bud. mur. 3, drew. 5. Wś W. os. 25, mr. 137. 2.) **W.**, wś i folw., pow. sierpecki, gm. Białyszewo, par. Golezryn, odl. 10 w. od Sierpeca, ma 6 dm., 57 mk., 69 morg. folw. i 13 mr. włośc. W 1827 r. było 9 dm., 56 mk. 3.) **W.**, wś i folw., nad rz. Węgierką, pow. ciechanowski, gm. Zalesie, par. Węgrzynowo, odl. 28 w. od Ciechanowa a 8 w. na pñ.-zach. od Wyszogrodu nad Wisłą, posiada kościół par. drewniany, cegielnię, karcznię, 39 dm., 345 mk. Folw., mający 1370 morg., należy do dóbr Krasne (hr. Kraśińskich). Wś ma 39 os., 493 morg. W r. 1827 było 27 dm., 300 mk. Z tego W. zapewne pisał się Rogala de Wangrzinowo, kaszt. zakroczymski w r. 1464 (Kod. Maz., str. 11). Kościół i parafią miał tu erygować r. 1398 prob. Mdzewski. Nowy wystawił r. 1685 Żebrowski. W. par., dek. ciechanowski (dawniej makowski), 1640 dusz.

Węgrzynowo, ob. *Węgrzynów*.

Węgrzynowo al. *Węgrzyn*, niem. *Wangersinowe*, dobra i wś, pow. mielecki, par. ew. i kat. Sulau. W r. 1835 dobra miały 185 ha, 4 dm., 50 mk. (9 kat.); wś 30 ha, 18 dm., 108 mk. (2 kat.).

Węgrzynowska Kozłica, wś, pow. miechowski, leży nad Wisłą, naprzeciw Węgrzynowic, w pow. krakowskim. Ob. *Kozłica*.

Wępiły lub *Wempily*, wś i folw., pow. płocki, gm. Góra, par. Rogotwórska, odl. 28 w. od Płocka, ma 7 dm., 154 mk. W 1827 r. było 8 dm., 82 mk. W r. 1874 folw. W. lit. AB rozl. mr. 702: gr. orn. i ogr. mr. 409, łąk mr. 23, pastw. mr. 19, wody mr. 1, lasu mr. 230, nieuż. mr. 20; bud. mur. 5, drew. 9; płodozm. 9-pol., las urządzo-ny, cegielnia. Wś W. 19 os., mr. 13.

Węsapol, folw. pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 26 w. od Dżisny, 1 dm., 9 mk. kat.

Węsierska Huta, wyb. do Węsiór, pow. kartuski.

Węsiory, niem. *Wensiorri*, wś na Kaszubach, pow. kartuski, st. p. i par. kat. Suleczyn, agent. poczt. (od 1888) i szkoła kat. w miejscu; 2434 ha (1545 roli orn., 13 łąk, 116 lasu); 1885 r. 76 dm., 116 dym., 664 mk., 638 kat., 20 ew., 6 żyd.; z tych przypada na Borowiec 7 dm., 82 mk., na Czarlin 4 dm., 50 mk., na Ostrowite 8 dm., 62 mk., a na Zarebiska 1 dm., 10 mk. Odl. od Kartuz 3 $\frac{1}{4}$ mili. W. leżą nad szosą kartusko-bytowską i mają jezioro, obejmujące 398 morg. Według przywileju w. m. Winricha v. Kniprøde z r. 1360 były pierwotnie dobrami ryc., które jednak na liczne rozpadły się działy.

R. 1869 liczone 10 działów szlach., 24 posiadłości włośc. i 10 zagr. Według taryfy z r. 1648 płacili tu Andrzej Grabla od 1 $\frac{1}{4}$ wł. i ogr. 1 fl. 7 $\frac{1}{2}$ gr., Dułak od $\frac{3}{4}$ i z Mściszewic od $\frac{1}{4}$ folw. 1 fl., Pałubicki od 2 wł. folw. 2 fl., Tokarski od 1 wł. folw. 1 fl., Cieszyca od 2 $\frac{1}{2}$ wł. folw. 2 fl. 15 gr., Jan Cieszyca od 2 $\frac{1}{2}$ wł. folw. 2 fl. 7 $\frac{1}{2}$ gr. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 193). W. należały wówczas do pow. mirachowskiego. Według taryfy na symplę z r. 1717 płacili tu: Stefan Węsierski 7 gr. 9 den., Adam Tokarski 4 gr., Ludwik Gruchała 6 gr., Michał Dułak 6 gr., Pałubicki 4 gr., Woj. Bronk 16 gr., Jakub Dułak 8 gr. 13 $\frac{1}{2}$ den., Piotr Podiaski 4 gr., Kostka Podiaski 4 gr., Zacharyasz Węsierski 1 gr., Marcin Cieszyca 8 gr. i Bartłomiejowa Prucholina 4 gr. (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 97). Mesznego pobierał r. 1710 proboszcz sulecki ztąd 8 kor. żyta i tyleż owsa (ob. Wizyta Szaniawskiego, str. 71), zaś 1780 r. 13 kor. żyta i tyleż owsa. Dziedzicami byli r. 1780 Nobiles Ant. Marwitz, Adam Pałubicki, Piotr Gruchała, Mat. Cieszyca, Mat. Babka, Ludw. Gruchała, Katarzyna wdowa Cieszykowa, Kaz. i Mat. Dułaki. Katolików liczone 125, akat. 2, żydów nie było (ob. Wizytę Rybińskiego, str. 54). Według topogr. Goldbecka było 18 dym.

Węta, ob. *Wenta*.

Wętwie, ob. *Wętwie*.

Wętkowy, niem. *Wentkau*, dobra ryc. nad rz. Szpegawą, pow. tezewski, st. p. i kol. Swarozyn (o 5 klm.), par. kat. Tezew; 645 ha (309 roli orn., 33 łąk, 199 lasu); 1885 r. 9 dm., 22 dym., 129 mk., 81 kat., 48 ew.; młyn i tartak, hodowała bydła holend. rasy i trzody. Dobra należała do majoratu swarozynskiego, którego dziedzicem jest Paleske. Według taryfy z r. 1648 płacił tu p. Łukasz Wypczyński summatim 7 fl. 18 gr. a p. wojewodzie pomorski 13 fl. 20 gr. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 169 i 175). Według taryfy na symplę z r. 1717 płacił p. Wypczyński 8 gr., p. Bystram 8 gr. (ob. Cod. Beln. Pelplinie, str. 83). Wizyta Szaniawskiego z r. 1710 opiewa, że prob. lubiszewski pobierał ztąd mesznego 6 kor. żyta i tyleż owsa (str. 171). Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1853 pisze: W. coloni 32, medius modius siliginis, ibidem 2 curiae, quaelibet modium siliginis, molendinator 1 modium siliginis (pag. 40). Wreszcie donosi wizyta Rybińskiego z r. 1780, że W. posiadali wówczas Sielski i Wybezyńska; kat. było 70, akat. 56, żydów żadnych (str. 197). W topogr. Goldbecka zapisane są W. jako wś szlach. i folw. o 13 dym., własność Bystrama i Sielskiej.

Wętwie 1.) al. *Wętfie*, niem. *Wentfin*, w dok. z r. 1400 *Wandfin*, 1415 *Wantfyn*, 1565 *Wąntphia*, 1619 *Wetphie*, 1789 *Wendfin* wś, pow. świecki, st. poczt. i kol. Lniano, par. kat. Drzycim, szkoła kat. w miejscu; 872 ha (600 roli

orn., 88 łąk, 45 lasu); 1885 r. 60 dm., 80 dym., 435 mk., 375 kat., 57 ew., 3 żyd. Księga czynszowa krzyżacka z początku w. XV opiewa: Wantfyn wś ma 49 włók, z których sołtys posiada 4 wolne; od reszty płacą pół grz. i 2 kury na św. Marcin; lecz z czynszujących tylko 6 jest osiadłych (ob. Wegner, Ein Pommer. Herzogthum, II, str. 65). Za czasów polskich była to wś starościńska, która 1565 r. obejmowała 40 wł., pomiędzy temi 12 pustych, 24 posiadało 9 włościan, z których każdy płacił po 2 groszę od włóki; 6 należało pewnie do sołtysów, których było 4; ci musieli za to, że byli wolni, dozorować ludzi przy pracy. Łąk nie było żadnych; takowe dzierżawili mieszkańcy od zamku za 1 $\frac{1}{2}$ grzywny; musieli także tłokę czynić na zamku w Grodku przy oraniu i sianożęciu. Karczma, do której należał 1 morg roli, płaciła 1 $\frac{1}{2}$ grz. czynszu. Czterech zagrodników należało do gburów i pracowali dla nich wyłącznie za zapłatą. Cały czynsz wsi do zamku świeckiego wynosił zatem 27 grz. i tłokę. Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1583 pisze, że tu było 5 włościan (wolni), którzy od włóki dawali mesznego po 1 korcu żyta i tyleż owsa (str. 70). Według wizyty Szaniawskiego z r. 1710 pobierał prob. ztąd mesznego 12 kor. żyta i tyleż owsa (str. 261). Według taryfy na symplę z r. 1717 płaciła wś tutejsza 1 zł. 9 gr. R. 1773 obejmowała wś 40 wł. chełm. włościańskich, 31 dym. i 136 kat. mk.; między nimi było 2 wolnych sołtysów, 2 lemanów i 19 arendarzy włośc., nadto 1 rzemieśl. Stan bydła: 47 koni, 49 wołów, 42 krów, 32 jałowic, 66 owiec, 20 świń; wysiew: 15 kor. pszenicy, 194 żyta, 62 jęczm., 32 owsa, 20 grochu, 18 tataraki, 8 lnu; siana zebrano 2 fury (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 342 i 367). 2.) **W.**, niem. *Wentfje*, dobra ryc. na Kaszubach, pow. kościerski, st. p. i kol. i par. kat. Kościerzyna, 4 mile odl.; 169 ha (122 roli orn., 9 łąk); 1885 r. 2 dm., 7 dym., 46 mk., 20 kat., 26 ew. Do r. 1886 istniała tu szkoła rolnicza praktyczna, z 12 uczniami, wspierana z funduszów prowincyi. Po bankructwie właściciela dóbr Schucha ma być przeniesioną. R. 1772 komisya pruska o folw. podaje: W. należy do Józefa Płacheckiego. Posiadłość ta leży w granich M. Klińca, została jednak przed mniej więcej 20 laty całkiem od niego odłączona, gdyż terazniejszy dziedzic nabył ją od brata swego. Tenże jest katolik i gospodarzy sam; dawniej było tu 2 zagrodników. Posiadłość to nie jest rozmiarzone. Wiele roli leży ugorem. Wysiew wynosi 20 kor. żyta, 2 jęczm., 8 owsa, 2 tataraki, 1 grochu, $\frac{1}{2}$ lnu; plon 2—2 $\frac{1}{2}$ ziarna. Siana niestarczy, dla tego musi je kupować, płacąc po 2 tal. za furę. Dla niedostatecznej paszy zimowej trzyma tylko mały inwentarz, żadnych owiec na zimę. Drzewa na opał dostarczy mały lasek. Jezioro Wętwie i czwarta część jez. Dobrogosz dostarczają ryb dla własnej potrzeby.

Tłoki nie czyni. Poglównego płaci p. Czapskiemu na M. Klińcu 45 gr. rocznie. Bydło wypędza na pastwiska sąsiadów; trzyma zaś tylko 3 krowy, 6 owiec i 3 świnie (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gech. Ver., 1886, XV, str. 87). Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczyła os. (Neuhuette zwana) 2 dym.; dziedzicem był Płachecki.

Ks. Fr.

Wezina, wś, pow. częstochowski, gm. i par. Przystajń, odl. 25 w. na zachód od Częstochowy, w bliskości granicy Szląska, ma 9 dm., 69 mk., 110 morg. W r. 1827 było 6 dm., 46 mk. Wchodziła w skład dóbr Górki.

Węzłów (w opisie wsi Rusin) młynie, za: *Wyźłów.*

Węzłowice, kol. należąca do Chorzowa, w pow. bytomskim.

Węże 1.) pustka, pow. wieluński, gm. Mierzycie, par. Działoszyn, odl. 22 w. od Wielunia. Należała do dóbr Bobrowniki. W 1827 r. było 4 dm., 19 mk. 2.) **W.**, wś i fol., pow. sokołowski, gm. Grochów, par. Rozbity Kamień, odl. 9 w. od Sokołowa, ma 14 dm., 181 mk. W 1827 r. było 4 dm., 23 mk. Fol. **W.**, oddzielony r. 1863 od dóbr Rozbity Kamień, rozl. mr. 665: gr. or. i ogr. mr. 312, łąk mr. 58, past. mr. 6, lasu mr. 268, nieuż. mr. 21; bud. drew. 14; las nieurządzony, pokłady torfu, cegielnia. Wś **W.** os. 24, mr. 116.

Br. Ch.

Węzerów, w XVI w. *Wezorow*, później *Wenzerów*, *Wenzerowice*, wś i fol. na lew. brzegu Szreniawy, pow. miechowski, gm. Kacice, par. Prandocin. W 1827 r., wś poduchowna, miała 26 dm., 196 mk. **W.** z fol. Adamów al. Gliny ma 871 mr. rozl. (775 mr. roli or., 23 mr. łąk, 8 mr. past., 3 mr. wody, 52 nieuż., 10 mr. pod budowl. i drogami). Wś ta, własność szlachecka, w połowie XV w. należała do par. Prandocin, miała łąny km., folw., karcznię i zagrodników. Klasztor w Mogile pobierał dziesięcinę, która zdaje się szła na rzecz probostwa we wsi klasztornej Prandocinie (Długosz, L. B., II, 33 i III, 432). W 1581 r. wś jest własnością Spytka, kaszt. krakow. Dzierżawi ją Joachim Komorowski, który płaci od 8 łąn. km., 8 zagr. z rolą, 4 kom. z bydłem, 3 kom. bez bydła, 1 rzem., $\frac{1}{4}$ łąnu karczem., 1 rzeźnika (Pawiniński, Małop., 23). Zapewne w XVII w. przeszła na własność duchowną.

Br. Ch.

Wężewo, wś, pow. ciechanowski, gm. Zalesie, par. Bogate, odl. 25 w. od Ciechanowa, ma 21 dm., 194 mk., 453 mr. (9 nieuż.); os. karcz. należy do dóbr Augustów. W r. 1567 wś Wężewo, w par. Bogate, składała się z 4 części, mających od $2\frac{1}{2}$ do $3\frac{1}{2}$ włók (Pawin., Mazowsze, 347). W r. 1827 było 15 dm., 112 mk., par. Krasne.

Wężewo 1.) niem. *Wensewen* al. *Wensowen*, posiadłość, pow. olecki, st. pocz. Kowale (Kowahlen). Tu się mieści urząd stanu cy-

wilnego okręgu Wężewo. Wś ta istniała już r. 1560. W r. 1562 nadaje Olbracht Jerzemu Nostyczowi 44 włók boru zwanego Wężewo, w pow. straduńskim, z sądownictwem wyższem i niższem (Kętrz., O ludn. pol., 516). 2.) **W.**, niem. *Wensewen*, w dok. *Wansoffen*, *Springborn*, wś, pow. jańsborski, st. pocz. Arys. Jerzy Ramung v. Ramek, komtur ryński, nadaje Maciejowi Wężowskiemu r. 1484 na prawie magd. 10 wł. w Springborn, między dwoma bagnami, z obowiązkiem jednej służby zbrojnej. Rudolf v. Diepoltskirchen, komtur ryński, odnawia Andrzejowi Bartko i Wężowskiemu przywilej na młyn nad strugą Wężowską oraz na $2\frac{1}{2}$ wł. na prawie chełm. Dan w Rynie r. 1496 (Kętrz., O ludn. pol., 476). 3.) **W.**, niem. *Wenschowen*, wś, w dawnym pow. szestyńskim (dziś żądźborski), obecnie nie istnieje. R. 1572 Andrzej Jonasz, ststa szestyński, sprzedaje Janowi z **W.** (Ihan Wonschewa) 2 włóki sołeckie za 120 grzyw., za Nową Stamką, dla założenia wsi danielkiej na 12 wł. chełm. Wś ta zaginęła (Kętrzyński, O ludn. pol., 417).

Br. Ch.

Wężewski, strumyk, pow. margrabowski, nad nim leży wś Wężówka (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 501).

Wężnica, struga, płynie pod Krzętlami i Kuznicą Strobińską, w pow. wieluńskim.

Wężowa góra (214 mt.), na zach. obszarze Niepołomic, w pow. bocheńskim, pod $37^{\circ}52'$ wsch. dług. g. a $50^{\circ}1\frac{1}{2}'$ półn. szer. geogr., wznosi się jako płaska kępa z podmokłego obszaru, zwanego Porębą, zaledwie na 15 mt. względnej wysokości (Mapa wojsk., 5, XXII).

Wężowiec, fol., pow. grójcecki, gm. Borowe, par. Mogielnica, ma 17 mk., 1086 mr.

Wężowiec, dolina, na Siedleu, w pow. średzki.

Wężowiec, niem. *Wensowitz*, fol. do Lipinek, pow. świecki; 2 dm., 32 mk. Leży nad jeziorem Stelehnem; zachodzi już w aktach z r. 1632.

Wężówka, wś i fol., pow. radzyński, gm. i par. Jadów, ma 95 mk., 258 mr. dwors., 41 mr. włośc. W r. 1827 było 5 dm., 31 mk. Dawniej wchodziła w skład dóbr Szewnica.

Wężówka, niem. *Wensowken*, wś, pow. lecki, st. pocz. Widminnen. Bernard v. Balzhofen, komtur branden., nadaje r. 1475 Andrzejowi i Maćkowi Janom (Ihonen) na prawie magd. 5 włók nad strum. Wężewskim. R. 1565 Wawrzyniec v. Halle, ststa olecki, sprzedaje Brożejowi synowi Oliasza w Juniach, $2\frac{1}{2}$ wł. sołeckich za 60 grzyw., celem założenia wsi danielkiej na $23\frac{1}{2}$ wł. chełm. między Radziami, Panistrugami, Drygalskiem al. Gawlikiem, Wydminami, Cybulkami i Juniami. R. 1600 zamieszkują **W.** sami Polaey (Kętrz., O ludn. pol., 501).

Br. Ch.

Wężowszczyzna, fol. i wś nad stawem, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Pokrowy (Sobakińce, o 3 w.), o 54 w. od Lidy a 18

w. od Wasiliszek. Fol. ma 20 mk. prawosł., 42 katol. i 19 żydów, wś zaś 9 dm., 78 mk. katol. i 8 żydów (w 1865 r. 31 dusz rewiz.); własność Żórawskich.

Wężyczyn, wś, pow. nowomiński, gm. Łukowice, par. Łatowicz, odl. 24 w. od Mińska, ma 247 mk. W 1827 r. było 23 dm., 232 mk. W r. 1885 fol. W. z attyn. Dąbrówka rozl. mr. 548: gr. or. i ogr. mr. 387, łąk mr. 132, past. mr. 11, lasu mr. 7, nieuż. mr. 11; bud. drewn. 17, pokłady torfu. Wś W. os. 41, mr. 567; wś Dąbrówka os. 18, mr. 170. Wś ta wchodziła w skład starostwa łatowickiego (ob. *Łatowicz*). W r. 1576 należała wś do par. Łatowicz. Mikołaj Wójt i Stan. Skup zapłacili ze wsi pobór od 18 $\frac{1}{2}$ łan. i 2 łan. wójtów. (Pawiński, Mazowsze, 220).

Wężyk, strumień, podobno lewy dopływ rzki Kamionny pod Marcinkowem, w pow. iżeckim. Por. *Kaczka* i *Kamionna*.

Wężyk 1.) os. leśna, pow. błoński, gm. i par. Grodzisk. Wchodziła w skład dóbr Kłodzisko. 2.) **W**, os. leś., pow. iżeczki, gm. i par. Skarzyno. Odl. od Iży 20 w., ma 16 mr. dwors. W 1827 r. 1 dm., 7 mk., par. Mirzec.

Wężyki Stare i **Nowe**, kol., pow. sochaczewski, gm. Rybno, par. Giżyce. **W. Stare** mają 12 os., 112 mk., 276 mr. włośc. **W. Nowe** 6 os., 33 mk., 118 mr. Wchodziły w skład dóbr Giżyce.

Wężykowa Wola, w r. 1552 *Wolia Wąziłkowa*, wś i fol., pow. łaski, gm. Wężykowa Wola, par. Grabno, odl. 14 w. od Łasku, posiada urząd gm., 12 dm., 159 mk., 1015 mr. dwors. (490 roli) i 26 mr. włośc. Do wsi należał młyn Grabica. W r. 1552 miał tu Andrzej 5 osad. na 2 łan., Jan 4 os., był też młyn korzecznik o 1 kole (Pawiń., *Wielk.*, II, 241). Wieś ta była główną siedzibą licznie rozrodzonego rodu Wężyków, którzy poprzybierali nazwiska od przyległych i okolicznych wiosek, jak: Siedlee, Osiny, Podole, Zamoście, Ruda, Widawa. **W. Wola**, gmina, należy do sądu gm. okr. III w Rembieszowie, ma 11692 mr. obszaru, 4718 mk. (w tem 77 prot. i 39 żyd.).

Wguny, wś włośc., pow. wileński, w okr. pol., gm. Szyrwinty (o 7 w.), okr. wiejski Spodwiliszki, 4 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Szeszole.

Wiabrowicze, wś włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Kucewicze (o 10 w.), o 7 w. od Oszmiany, 18 dm., 143 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych Nowosiółki.

Wiachowo 1.) jezioro, w pow. bobrujskim, w obrębie gm. Turki, ma łączność od północy z rozlewem jeziorowym rz. Berezyny, zwanym Usocha, od zachodu zaś z rz. Berezyną. Długie na 1 w., szerokie $\frac{3}{4}$ w. Bardzo rybne. 2.) **W. al. Usochy**, zaśc. w pobliżu jeziora t. naz., pow. bobrujski, gm. Turki. Ob. *Usochy*. *A. Jel.*

Wiacior, *Wiater*, wś, pow. sieński, gm. Zameczek, ma 41 dm., 283 mk., cerkiew paraf. drewnianą, 488 dzies. ziemi używalnej, 94 nieużytków. Należy do dóbr Mielezkwicze.

Wiacza, rzeczka, w pow. mińskim, lewy dopł. Świsłoczy, zaczyna się przy granicy pow. borysowskiego, za zaśc. Barszczówka, w obrębie gm. Białorucz; płynie w zakrętach okolicami wzgórzystymi na południe około folw. Prudziszcze (młyn), wsi Tukałówka, Gajany, Prysiółki, mka Białorucz (młyn), wsi Aleksina, Wiacza, Markowszczyzna, Pierokopy (młyn), Kamienny Loh, Rachmany, Oszmiancy, Todorowszczyzna, Gródek-Chmarzyński (młyn); odtąd płynie nizinami ku zaśc. Zarzecze i o parę wiorst poniżej wpada do Świsłoczy, prawie na przeciwko ujścia do niej rzki Ratomki. Długa około 5 mil; jest rybna na wiosnę. Przyjmuje Sienkówkę. *A. Jel.*

Wiacza, wś nad rz. Wiaczą, pow. miński, w gm. Białorucz, o 23 w. od Mińska, w miejscowości wzgórzystej, ma 14 osad; grunta szcerkowo-gliniaste, łąki dobre. *A. Jel.*

Wiaczorow (1581 r.), *Wiaterów* (1604), nieistniejąca dziś wś, wykazana w reg. pobor. wdztwa kijowskiego z 1581 r. jako należąca do Stefana Łozki, podcz. kijowskiego, który płaci od 3 osiadłych. W 1507 r. w dziale Olechny Łozy (Jabłonowski, *Ukraina*, I, 40, II, 478).

Wiaczkonie, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 5 w. od Oszmiany, 7 dm., 77 mk. katol.

Wiada, rzeka, w gub. witebskiej i pskowskiej, lewy dopływ rz. Wielkiej (Wielkiej). Powstaje z połączenia kilku rzeczek (Kura, Lipnia, Łopowie, Woroża, Opoczenka i in.), biorących początek na pograniczu pow. lueńskiego z gub. inflancką. Wszystkie one płyną przez okolicę nieco falistą, zarosłą lasami, wśród wyniosłych często i urwistych brzegów. Po zlaniu się tych rzeczek pod wsią Murawiejna, rzeka przyjmuje nazwę Wiady i ubiegłszy w kierunku wschodnim około 25 w. uchodzi do rz. Wielkiej, między ujściami Kuchwy i Kudei. Całkowita długość od źródeł rzki Lipni wynosi do 75 w. Szeroka od 5 do 9 saż., głęboka około 1 $\frac{1}{2}$ arszyna, bieg ma wolny, łożysko twarde, piaszczyste lub zwirowate. *J. Krz.*

Wiadcy, ob. *Wiadziec*.

Wiaderno, w XVI w. *Wyaderne*, kol., fol., os. leś., karcz., pow. piotrkowski, gm. Golesze, par. Wolbórz; kol. ma 67 dm., 535 mk., 1108 mr. włośc.; fol. 2 dm., 11 mk., 180 mr. dwors.; os. leś. 1 dm., 7 mk., 15 mr.; karcz. 1 dm., 5 mk., 1 mr. W 1827 r. było 39 dm., 296 mk. Albert Jan de Zakrzewo, sołtys w W., wsi biskupa kujaw. występuje w dok. z r. 1363 (Dok. Kujaw. Ulanow., 257—80). Na początku XVI w. wś należała do par. Nagórzycze (zniesionej i wcielonej potem do Wolborza). Plebanowi dawano tylko koledę, zaś dziesięciny i meszne po groszu dawano scholastrii łączycyckiej (Łaski, L.

B., II, 184). Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1552 wś W., należąca do bisk. kujawskiego, miała 25 osad., 11 łan. (Pawiński, Wielkp., II, 268).

Wiaderska Wola al. *Wiaderna Wola*, wś, pow. piotrkowski, gm. Golesze, par. Wolborz, ma 10 dm., 116 mk., 256 mr. włośc.

Wiadło, *Wiado* al. *Wiadzka Wołost'* W r. 1508 kn. piński Teodor Iwanowicz Jarosławicz, z żoną Heleną zapisują testamentem na własność Zygmunтови Staremu: Pińsk, Kleck, Dawidgródek, Rohaczew i Wiadło, z obrębami i wszelkimi pożytkami (ob. Skarbiec Daniłowicza, t. II, str. 278, Nr 2197). Po śmierci rzeczonych kuiazów król objawszy w posiadanie legowane przez nich dobra, puścił je w zastaw małżonce swojej Bo nie Sforcii. Z jej to rozkazu Stanisław Chwałczewski, starosta piński (kronikarz), dokonał w latach 1552—1555 pomiarów i inwentaryi dzierżaw królowej, zachowanych obecnie w centralnym archiwum wileńskim i wydanych w r. 1884 przez Arch. komiss. wil. p. t. „Pisc. kn. pińskiego i klekaha kn.“. Tam na str. 134, 141, 146, 151, 159, 162 i 325 znajdujemy wzmianki o „Wiadzkiej wołosti“ czyli gminie, która leżąc w wójtostwie kleckiem obejmowała wsi dziś leżące w pow. pińskim, w obrębie gmin Święta Wola i Telechany: Bobrowicze, Kołomsko, Wielka-Hać, Mała-Hać i w pow. słonimskim nad jez. Bobrowickiem (*Wiadzkiem*) wś Wiado (*Wiadło*). W r. 1717 znajdujemy zmienioną *Wiadzka wołost'* na wójtostwo *Wiadzkie* w posiadaniu osób prywatnych, które płaciły skarbowi hybern i innych podatków 3000 złotych (ob. Vol. Leg., t. VI, fol. 376).

Wiado, wś nad jez. Bobrowickiem, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Hiczyce, o 85 w. od Słonima, wraz ze wsią Tupice al. Tupiezyce 1090 dzies. ziemi włośc. (364 łąk i past., 85 lasu, 25 nieuż.). Wchodziła w skład *Wiadzkiej wołosti*. Por. *Rohaczew* (t. IX, 687) i *Wiadło*.

Wiadomy, fol., pow. lipnowski, gm. Jastrzębie, par. Karnkowo, odl. 3 w. od Lipna, ma 3 dm., 41 mk., 131 mr. W 1827 r. było 3 dm., 15 mk. Według reg. pob. pow. lipnowskiego w r. 1564 M. Kolankowski płaci tu od 1 łana (Pawiński, Wielkp., I, 327). R. 1789 dziedzic Karol Czachowski wysiewał tu 6 kor. żyta.

Wiadowo, wś, pow. sierpecki, gm. Żuramin, par. Lubowidz, odl. 34 w. od Sierpeca, ma 32 dm., 250 mk., 877 mr. (116 nieuż.). Fol. W. należy do dóbr Chamsk. We wsi jest cegielnia. W r. 1827 było 15 dm., 104 mk. Według reg. pob. pow. szreńskiego, we wsi W., w par. Liubowidz, Wiadowski miał 1 łan, 1 zagr., 1 rzem.; Albert miał 1 łan, 1 zagr., 1 rzem. (Pawiński, Mazowsze, 56).

Viadrus, łacińska starożytna nazwa rz. Odry.

Wiadziec, *Wiadiec*, *Wiadcy*, sióło, pow.

sieński, gm. Ulanowicze, ma 15 dm., 98 mk., cerkiew par. drewnianą i kościół katol., p. wez. N. M. P., w 1793 r. wzniesiony kosztem parafian, filialny par. Sienno. Filia ma 420 wierznych.

Wiadzka Wołost', ob. *Wiadło*.

Wiadzkie, jezioro, tak się nazywało w XVI w. jezioro Bobrowickie, dziś leżące przez połowę w pow. pińskim i słonimskim. Na brzegu jez. w pow. słonimskim leży wś Wiado, niegdys z zarządkiem *Wiadzkiej wołosti* w wójtostwie Kleckiem i ztąd nazwa. O W. jeziorze wzmiankuje dokum. z r. 1555 (ob. Pisc. kn. pińsk. i kleck. kniaź., str. 142).

Wialbutowo, fol. nad stawem, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 12 w. od Oszmiany, 1 dm., 34 mk. katol.

Wiale, wś nad Dnieprem, pow. rzeczycy. Naprzeciw wsi W. oddziela się od Dniepru odnoga, zwana Nowy Dniepr (ob.).

Wiale, wś, wchodziła w skład sstwa lubeckiego (dziś w pow. horodnickim gub. czernihowskiej); ob. Arch. J. Z. R., cz. VII, t. 1, 296—300.

Wialica, wś, pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Wierzbołów, odl. od Wyłkowyszek 17 w., ma 10 dm., 24 mk.

Wialica, uroczysko, w pow. ihumeńskim, w gm. Dudziece, nadzielone włościanom wsi Terebela al. Cierebiela.

Wialik, rzeczka, w pow. mińskim, drobny prawy dopływ Iłłoczy, zaczyna się w pow. wilejskim za wsią Hudy i ubiegłszy parę wiorst wraca w pow. miński, w obręb gminy Iwieniec, płynie pod zaśc. Sutoki, o 1 $\frac{1}{2}$ w. po za którym ma ujście w lesistych nizinach. Długość biegu przeszło 1 milę.

Wialik, fol., pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. i st. pocz. Iwieniec (o 1 w.), o 58 w. od Mińska.

Wialikija-Katodey (białorus.), wś, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Ostrożyce, o 29 w. od Mińska.

Wialikoje, jezioro, w pow. mozyrskim, w gm. Słoboda Skryhałowska, w pobliżu drożyny ze wsi Szestowicze do Mojsiejewicz; wązkie a długie prawie na 1 w.

Wialikoje, uroczysko, w dawnym pow. pińskim, wspomniane w dokum. pod r. 1574 (ob. Bibl. Ordyn. Krasieńskich, t. II, 215).

Wialjo, wś nad Brahinką, pow. rzeczycy, w 1 okr. pol. brahieskim, gm. Joleza, o 138 w. od Rzeczyca, ma 8 osad; grunta i łąki dobre.

Wialniakalnis, dwór, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 34 w. od Poniewieża.

Wialagbudzie al. *Wialachbudzie*, ob. *Wialagbudzie*.

Wiałcza (podług W. Pola) al. *Wilcza* (ob. t. III, 259, pod wyr. *Ilia*), rzeczka, w gub. kijowskiej, prawdopodobnie to samo co Bileza (Sie-

mionow i Funduklej), lewy dopływ Ilii al. IIszy.

Wiałcza, uroczysko, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. Martynowicze, o 152 w. od Radomyśla, ma 4 mk.

Wiało, fol. w pobliżu rz. Isłocz, pow. miński, na pograniczu pow. oszmiańskiego, w gm. Pierszaje, w miejscowości leśnej, odosobnionej. Należy do domin. Pierszaje hr. Tyszkiewiczów. Przed kilku laty Benedykt hr. Tyszkiewicz urządził tu wielkim kosztem wspaniałe zwierzyniec i pawilony myśliwskie. Fantazja ta zachwiała nawet interesa dziedzica, więc rezydentką łowiecką zwinięto, a w leśnem pustkowiu stoją teraz mury i gustowne pawilony bez żadnego użytku. *A. Jel.*

Wiałorucz, fol., pow. wilejski. w 1 okr. pol., o 39 w. od Wilejki, przy b. dr. pocz. z Mołodeczna do granicy pow. mińskiego, 1 dm., 7 mk. praw.

Wiałówka, rzeczka, w gub. mohylewskiej, prawy dopływ Olszy (pr. dopł. Dniepru).

Wiały 1.) zaśc., pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Bakkszty, 7 dusz rewiz. 2.) **W.**, fol., pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. i st. pocz. Iwieniec (o 9 w.), o 67 w. od Mińska. *A. Jel.*

Wianek, os., pow. sochaczewski, gm. i par. Młodzieszyn, ma 12 mk., 26 mr.

Wianek, przyl. Michocina, w pow. tarnobrzskim.

Wianowice, mylnie, za: *Ujanowice*.

Wianucino al. *Wianuszczyno*, mylnie *Wianuszczyna* (ob. *Sitce*), wś i fol., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Domejków, *Sitce* (o 5 w.), o 79 w. od Wilejki. Wś ma 16 dm., 61 mk. prawosł., 40 katol. (w 1865 r. 31 dusz rewiz.); fol. zaś 1 dm., 21 mk. katol.

Wianuszczyno, ob. *Wianucino*.

Wianuszczyna, ob. *Wianucino*.

Wianuża, fol. nad rzeką Powianużką, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajewo, okr. wiejski Wianuża, o 12 w. od Dżisny, 1 dm., 10 mk. katol., 2216 dzies. ziemi dworskiej; własność hr. Platerów. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Cerkowlanie, Horawce, Iwanki, Krasnowce, Nowińce, Prudy, Szantyrewo, w ogóle w 1865 r. 189 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonech. W. stanowiła dziedzictwo Oskierków, z których Marcin, kasztelan oszmiański, sprzedaje w 1794 r. Augustowi i Annie z Rzewuskich hr. Platerom za 250000 złp. Następnie syna ich Seweryna, potem hr. Adama, dziś jego sukcesorów.

Wiar, rus. *Wihor*, *Strywihor*, rzeka, prawy dopływ Sanu. Bieg jego rozpada się na trzy załomy, podobnie jak w wielu innych rzek z tej strony Karpat płynących. Pierwszy od źródeł na północ i zachód, drugi ku wschodowi i południu, w trzecim załomie wyróżnia się W., jak

i wogóle dopływy Wisły od Dniestrowych tem, że pierwsze płyną na północ i często na zachód, drugie zaś na północ i wschód, stosując się do pochyłości stoków: bałtyckiego i czarnomorskiego. Jest on rzeką podkarpacką, bo źródła tryskają na samym rozgórzu między górami a pagórkami podkarpackimi. W górnym biegu W. towarzyszą mu pasma górskie z kierunkiem ku pół.-wschodowi, które ten kierunek przyjmują już od Wisłoku wyraźnie; od załamu W. na wschód, góry tracą pasmowy charakter i tworzą garby lesiste, w różne strony się rozbiegające. W. powstaje pod grzbietem Chwaniów zwanym, na obszarze wsi Jureczkowy, w pow. dobromilskim. Źródła jego tryskają na pół. stronie działu wód wisłańskich a dniestrowych. Płyynie najprzód ku pół.-wschod., a wyparty przez pasmo górskie równoległe z Chwaniowem, zwraca się ku pół.-zachodowi. W tym kierunku płynie przez Jureczkową, Wojtkówkę, Wojtkowę, przyjąwszy pot. Klimowy z lew. brzegu, zwraca się nieco ku pół.-wschodowi i wpływa na obszar Graziowej. Po przyjęciu zaś z praw. brzegu pot. Mszańca płynie wprost na pół. przez Graziową, a dalej granicą wsi Trójcy i Łomny. Od ujścia pot. z Łomny zwraca się W. ku pół.-wschodowi. W tem miejscu kończy się podłużna dolina W., ujęta przez dwa równoległe a z pół.-zachodu ku pół.-wschodowi biegnące pasma, to jest grzbiet Chwaniów z lew. brzegu i pasmo b. n. z praw. brzegu. Grzbiet Chwaniów na pół. narożniku wznosi się do 685 mt., na pół. obniża się coraz bardziej, bo w szczycie Chwaniów wynosi 657 mt., dalej zaś 620 mt. Silnie rozwinięte jego stoki wysyłają odnogi do samej doliny W. Wznoszą się nad tą doliną: na pół. we wsi Jureczkowej góra Truszowska (617 mt.), na pół. od niej na granicy Jureczkowy i Netrebki góra Kiczera (595 mt.), w Wojtkówce Soń (537 mt.); w Trzecieńcu Suszyca (528 mt.) stanowi już osobne dla siebie pasemko, którego wschodnie stoki nad Wiarem i pot. Klimowym nazywają się Rajkowem. Od ujścia pot. Klimowego stanowi wielki las lewy brzeg doliny W. prawie aż do Łomny. Z praw. brzegu zaczyna się prawy stok doliny szczytem Roztoką (625 mt.); z kądem ku pół. i pół. ciągnie się pasemko granicą Jureczkowy. Na północ pasemko to obniża się w szczytach wznies. 604 do 585 mt., w lesie Hniła 554 mt. Od grzbietu „Na Opalonym“ wysuwa się płaski pagórkowaty obszar lesisty pomiędzy W. a jego praw. dopływem Mszańcem, w granicach wsi Wojtkówki, wznies. na pół. 572 mt., na pół. ztąd 488 mt. i 517 mt. Wracając do grzbietu „Na Opalonym“ mamy drugi położysty grzbiet z kierunkiem pół.-wsch. Braniową (489 mt. i 546 mt.). Od szczytu wznies. 611 mt., zaczyna się długie pasmo, ciągnące się w kierunku pół.-zach.; stanowi ono lewy stok doliny. Pasma to jest działem wód pomiędzy Mszańcem a pot.

Jamińką, a dalej pomiędzy tą ostatnią a Wiarem. Grzbiet tego pasma płaski, ale wyraźny. Szczyty wzn. 539 mt., 531 mt., 571 mt., a na samej północy 547 mt. Braniów wznosi się na obszarze wsi Kwaszeniny, zaś pasemko na płn.-zachód biegnące, ciągnie się dalej przez Jamną Górną, granicą Jamny Dolnej a Graziowy a kończy się w Trójcy nad Wiarem. Od Łomny aż do Nowosiółek Dydyńskich płynie W. doliną poprzeczną, z kierunkiem wschodnim przez Trójcę, Posadę Rybotycką, Rybotyce, Makową, Huwniki i Nowosiółki Dydyńskie. Wzgórza, które płynąc na wschód przecina, są niskie, położyste a podobnie lesiste jak na górnym biegu. Zbiegają one do doliny W. i wypierają go z pierwotnego biegu. Ztąd rzeka tworzy tu liczne i wielkie zakręty. Z lew. brzegu tworzą stoki doliny: góra Jaworów (500 mt.), we wsi Trójcy, dalej ku wschodowi opadają wierzeholki do 432 mt. i 362 mt. Podnoszą się następnie w Posadzie Rybotyckiej grzbiety, które od Horbyska staczają się na płd. w grzbietach 462 mt. a w Rybotyczach 487 mt. wznies.; od Kopystańki (545 mt.) obniża się stok ku W. Podnosi się znów po lew. brzegu pot. Kamiennego do 411 mt. Dalej na wschód garby płaskie; w Gruszowie sięgają do 443 mt. Z praw. brzegu prawie tej samej są wysokości grzbiety co i z lewego. W Trójcy, naprzeciw Jaworowa, góra Kamienka (490 mt.), w Posadzie Rybotyckiej (460 mt.), w Rybotyczach stoki opadają od góry Kanasin (558 mt.), w Makowy ostry garbek sięga 387 mt. W Nowosiółkach Dydyńskich zbliżają się do brzegów W. stoki Kalwaryi Paślawskiej (465 mt.). Trzeci kierunek W. zaczyna się od Nowosiółek Dydyńskich a kończy na ujściu do Sanu. W. ma odtąd kierunek płn.; płynie przez Hujsko, Sierakośce (w pow. przemyskim), następnie granicą Sierakosiec a Truszowie (pow. przemyskiego a dobromińskiego), dalej przepływa przez Podmojsce, w pow. przemyskim, Niżankowice, wije się granicą Paćkowiec a Niżankowice, przepływa granicą Niżankowice a Wielunice, przez Wielunice, granicą Wielunice a Drozdowice, przez Drozdowice, granicą Popowiec a Stanisławczyka, Rozubowice a Stanisławczyka, przez Rozubowice, granicą Rozubowice a Nehrybki, przez Nehrybkę, Łuczyce, granicą Łuczyce a Nehrybki, przez Nehrybkę, Sielec, granicą Sieleca a Krowników, przez Krowniki, koło przedmieścia Lwowskiego w Przemyślu, przez Przekopaną i na granicy Przekopanej a Hureczki uchodzi do Sanu. Kierunek pierwszy W. przypada na jego bieg górny, drugi na średni, a trzeci na dolny. Dolina W. w górnym biegu jest zrazu ciasnym jarem, poczyna się na wysokości 537 mt., pod Roztoką dno doliny wzn. 491 mt., od Wojtkowej dolina znacznie się rozszerza się (wzn. 408 mt.), przy ujściu Mszańca wzn. 386 mt., w Graziowy 382 mt., przy ujściu Jaminki 344 mt. pod Kamionką 322 mt., w Ry-

botyczach 296 mt., w Makowy 280 mt. Od Nowosiółek Dydyńskich dolina W. rozszerza się, także w Hujsku dochodzi do jednego kilometra, staje się błotnistą, moczarzystą, dno jej wznosi się do 244 mt. W. płynie już leniwiej, rozlewa się i tworzy wyspy, w Sierakoścach dolina wzn. 236 mt., w Paćkowicach 222 mt., u ujścia pot. Buchty 210 mt. Dolina W. spływa następnie w równinę przemyską. Długość W. wynosi do 47 klm. Dopływy W. rozszerzają jego dolinę, przez tworzenie najpierw małych kotlinek, które rozszerzane przez wzbierające wody, łączą się razem i tworzą doliny. W. pod względem dopływów jest symetryczną obustronną rzeką; z jednego i drugiego brzegu bowiem przepływa do niego po 22 znaczniejszych potoków. Dopływy w górnym biegu są to krótkie, rwące potoki, często wodospadami rozbijające swe ciasne skaliste z piaskoweów ściany, znoszą one gruby odtok skalny. Dopływy średniego biegu W. są mniej liczne, powolniejsze, a w doliny znoszą cieńszy odtok, piasek, lub nawet namuł. Najdłuższe dopływy przybywają w dolnym biegu z prawego brzegu. Z lew. brzegu dopływy są: Sieńkowiec, płynie od Nowosielec Kozickich z pod Chwaniowa do Wojtkowy; pot. Klimów przez Trzećianice z pod Chwaniowa; z pod Kopystańki płynie przez Kopyсно i Rybotyce pot. Kamienny; Makowa płynie granicą Gruszowa a Huwnik z jednej a Makowy z drugiej strony; pot. Górny zbiera wody z pod Szybenicy (301 mt.), Łysej góry (460 mt.); pot. Malinowiec; pot. Głęboki wypływa z pod Lipinka (400 mt.) w Pikulicach i przepływa Nehrybkę. Z praw. brzegu dopływy: potok Mszańca z pod Braniowa, uchodzi pod Graziową. Równoległe do Mszańca, podobnie jak i on, płynie pomiędzy dwoma równoległymi grzbietami pot. Jaminka z pod Braniowa (546 mt.). Z lew. brzegu ciągnie się grzbiet, którego wschodnie stoki przykrywa las Cień, we wsi Jamnie Górnej, naprzeciw niego, po praw. brzegu, wznosi się góra Turnica 603 mt., z kąd ku północy prowadzi grzbiet opadając z wolna w szczytach 574 mt., 569 mt., w Kamionce 490 mt. ku dolinie Wiaru. Potok Turnica zbiera wody w lesie t. n., we wsi Makowy, którą przepływa aż do swego ujścia. Źródła trybskają u góry Turnicy, płynie on dalej po pod górą Kanasin 558 mt. i Ostry Garbek 387 mt. Sopotnik wypływa ze wsi t. n. Rzeczka „Wsio-wa“ powstaje w Hubicach, w pow. dobromińskim, z lesistych wzgórz (321 mt.). Płynie ona granicą Hujaska a Truszowice, przepływa przez Truszowice i uchodzi do Wiaru. Potok na mapie Kummersberga zwany „Rybiska“ wypływa w Lacku, na dziale Wyżwy, na północ od Dobromila, z Hubic przyjmuje potok Szlamówkę, płynie dalej przez Przedzielnicę i w Niżankowicach łączy się z Wiarem. Największym dopływem jest Wyrwa (ob.), Warwa (u Kummersber-

ga), wypływa w Gdeszycach, w pow. przemyskim, przepływa następnie Miżyniec i w Drozdowicach uchodzi do W. Pływie wśród bezleśnych pagórków, szeroką łąkową doliną. U źródeł potoku z lew. brzegu góra Magiera 320 mt., z praw. brz. góra Gliniska 323 mt. Na połudn. granicy Drozdowie góra Kamienica 298 mt.; po praw. brz. w Miżyniu lesiste wzgórze (318 mt.), na wschod. granicy Drozdowie góra Liskowiec (313 mt.). Pot. Buchta (u Kummersberga Popowice) powstaje z dwóch potoków, ze Sołotwiny albo Słotwiny, przybywającej do Hussakowa od wschodu, i z drugiego b. n. od południa. Do niej przypływa z płd. pot. Żazawka, ze wsi Rogużna, wypływający z pod góry Dobroszyna (322 mt.), w pow. samborskim; płynie on granicą tego powiatu od mościskiego, dalej płynie przez Bolanowice, w pow. mościskim, gdzie z lew. brzegu z pod Potoczysk (323 mt.) przyjmuje dopływ z Jordanówki, a poniżej z praw. brzegu potok od Pniutu, który w dalszym biegu płynie granicą Tamanowic a Bolanowic i wreszcie w Bolanowicach łączy się z Żazawką. Poniżej jego ujścia przybywają Żazawce nowe dopływy ze wzgórz Tamanowickich. Drugim dopływem Buchty jest potok b. n., wypływający na obszarze Gdeszyc z Horodyska; po lew. jego brzegu wznosi się góra Gliniska (323 mt.), w pow. przemyskim, płynie dalej na Radochońce, po pod górę Kołpakówkę (310 mt.), w pow. mościskim, do Hussakowa, gdzie się z Sołotwiną łączy. Od Hussakowa płynie Buchta ku zach., na małej przestrzeni granicą Hussakowa a Chodnowic, t. j. granicą pow. mościskiego a pow. przemyskiego. Cała dolina Buchty jest szerokim łęgiem, miejscami, jak w Chraplicach, moczarzystym. W dalszym biegu przyjmuje W. kilka potoków b. n. z Jaksmanic w Łuczycach, a z Bykowa i Siedlisk w Krownikach.

Wiardunki, urząd. *Werdum*, *Jardanowicze* r. 1388, *Jordanowicze* r. 1391, *Jardunki* r. 1535, *Jardanowice* r. 1580, *Wiardunek* r. 1393, *Werdum* i *Werdum* od r. 1798, wś, pow. obornicki, o 6 klm. na płd.-wschód od Ryczywoła, na lew. brzegu Gólnicy (Flinta), dopł. Wełny, wzn. 70·2 mt. nrm. Graniczy na zach. z Hubami Gorzewskimi, na południu z Drzonkiem i Boruchowem, na wschodzie z Owieczkami, na płn. z Nininem. Rzeka Gólnica odgranicza na przestrzeni 700 kroków W. od Hub Gorzewskich i płynie aż do granicy Boruchowa; par. katol. Ludomy, par. prot. i st. dr. żelaznej w Rogoźnie (Rogasen) o 8 klm.; poczta w Ryczywole (Ritschenwalde). W. mają 24 dym., 248 mk. (99 kat., 149 prot.) i 617 ha (523 roli, 30 łąk). Większą własność (221 ha) posiada K. Mittelstaedt. Między r. 1388 i 1394 pisali się z Jordanowic Nieborza, Filip, Jan i Piotrek. Nieborza prawował się z Biegunem, sołtysiem Grodnej (Grudna), leżącej o 7 klm. ku zachodowi od Rogoźna, o młyn na Jorda-

nowicach, Filip z Mikołajem Boglewiczem (mieszczaninem), Jan z Sędziwojem Objezierskim (z pod Obornik), Piotrek z nieznanymi nam bliżej Chwałkiem, Staśkiem i Wawrzyńcem (Akta gr. Wielk., I, n. 370, 896, 1302, 1849; wydawca objaśnia mylnie Jordanowicami z pod Warszawy). Z późniejszych akt grodz. i ziemskich pozn. dowiadujemy się, że między r. 1429 i 1432 rozgraniczono Jordanowice dwukrotnie z Gorzewem i Ludomami, między r. 1437 i 1447 z Gościejowem i Tłukawami, a następnie z Gorzewem, Grodną, Garbatką, Wełną, Parkowem i Rogoźnem. Odgraniczenie Ludom od Gorzewa wspomina „dukt“ wiodący z Drzonka do Jordanowic. Tę wieś posiadał w r. 1580 Piotr Czarnkowski; było tam 5 łan. km., 5 zagr. i karczma. Z późniejszych dziedziców znany Chryzostom Lipski na Ludomach (1793 r.) i Augusta Grabowskiego na Gorzewie (1843 r.). Dzisiejsza nazwa Wiardunki powstała drogą asymilacji do nazwy monety wiardunek (ferton, Vierdung).

E. Cal.

Wiarówka (*Wierówka*), wś, pow. nowogradwołyński, gm. Serby, par. praw. Andrzejowicze (o 8 w.).

Wiartell *Gross* i *Klein*, wś, pow. jańsborski, st. p. Jańsbork (Johannisburg).

Wiary, mylnie, za: *Wżary*.

Wiarze, okol. szl., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 5 w. od Wilna, 2 dm., 9 mk. katol.

Wiasiel, szczyt, pod 49° 10' półn. szer., a 40° 2' wsch. dług. (wzn. 1153 mt.), na granicy wsi: Przysłopu, Solinki i Strubowisk, w pow. liskim. Należy do głównego grzbietu Beskidu środkowego (jeżeli źródła Sanu uznamy za granicę między środkowym i wschodnim Beskidem), z którego wysuwa się ku płn.-zach. i stanowi sam gniazdo, wznoszące swój grzbiet ku płn.-wsch. Ta część Beskidu stanowi dział Dukielsko-Skolski. Poczawszy od Łupkowa grzbiet Beskidu podnosi się ku wsch. w szczytach: Rożki (935 mt.), Małym Wiaselu (1097 mt.), Wiasielu, a w okolicy źródeł Solinki i Wetlinki dochodzi do najwyższego wzniesienia. Poza Wetlinką na płd.-wschód grzbiet się obniża (Mapa wojsk., 9, XXVII).

St. M.

Wiasioły Uhoł, ob. *Uhoł 1.*

Wiaszewcy, wś, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Pohost, w pobliżu drogi z Pohostu do Żyrówki, o 52 w. od Ihumenia, ma 21 osad.

A. Jel.

Wiata, rzeczka, w pow. dzisieńskim, lewy dopływ Dźwiny. Bierze początek niedaleko mka Przebrodzia, pod wsią Borki, przepływa jezioro, nad którym leży wś Retowo, po wyjściu z niego oblewa Ruskie Siolo, Szezołnę, Powiacie, Miłaczewo, Łupnią, Staszule, Prudniki i pod wsią Wisiaty ma ujście. Początkowo płynie w kierunku płn.-wsch., od Łupni wykręca się ku płn. Długa około 20 w., szeroka do 2 saż., głębokość dochodzi 3 st.; do spławu niezdatna. *J. Krz.*

Wiata, ws nad rzką t. n., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Leonopol (o 12 w.), okr. wiejski i dobra, Mirskich, Międzyrzecze, o 52 w. od Dżisny, 13 dm., 6 mk. prawosł. i 160 katol. (w 1865 r. 61 dusz rewiz.).

Wiater, ob. *Wiator*.

Wiaterne Hale, ob. *Hale Wiaterne*.

Wiatyszerówka, ws, pow. sieński, gm. Zameczek, ma 7 dm., 48 mk.

Wiatka, ws, pow. opoczyński, gm. Niewierszyn, par. Dąbrowa, odl. od Opoczna 28 w., ma 5 dm., 34 mk., 175 morg. Urząd gminny. Ws ta wchodziła w skład dóbr Janikowice.

Wiatka 1.) ws, w dawnym pow. pińskim, wspomniana w dokum. pod 1542 (ob. „Rewizya puszczy,” str. 282). 2.) **W.**, pow. homelski, mylnie (ob. t. IX, 691), za: *Wietka*.

Wiatka, mto główne gub. wiackiej, na lewym wyniosłym brzegu rz. Wiatki położone, pod 58° 37' płu. szer. a 67° 19' wsch. dłuż., odległe o 1486 w. na wsch. od Petersburga a 985 w. na płu.-wschód od Moskwy, wzn. 440 st. npm. W 1861 r. miało: 1737 dm. (180 murów.), 18 cerkwi, 2 monasterzy (męzki i żeński), 409 sklepów (186 murów.), 15153 mk. (123 katol., 102 rozkoln., 160 żyd. i 60 machomet.), gimnazjum gubern. męzkie, szkołę powiat. i paraf., ochronę dla dzieci, szkołę żeńską wyższą i miejską, seminarium eparchialne, szkołę duchowną powiat., szpital, dom dla obłąkanych, więzienie, bank miejski (założony w 1862 r.), bibliotekę publiczną, 2 ogrody spacerowe. Do miasta należy 1902 dzies. (706 pod miastem); dochody w 1860 r. wynosiły 18423 rs. W t. r. było w mieście 14 zakładów przemysłowych, produkujących na 125889 rs. rocznie. Przemysłem rękodzielniczym zajmowało się 1949 osób (1559 majstrów). Handel dość ożywiony, zwłaszcza: zbożem, płótnem, siemieniem lnianem i konopnem, lnem, masłem itp. W mieście odbywa się jarmark od 28 sierpnia do 9 września. W założoną została w 1181 r. przez wychodźców nowogrodzkich pod nazwą Chłynowa, stanowiła do końca XV w. wolną gminę, mającą ustrój wewnętrzny podobny do nowogrodzkiego; w 1391 r. miasto zostało zdobyte i złupione przez Mongołów, od 1489 r. przyłączone do ks. moskiewskiego; w 1780 r. otrzymało dzisiejszą nazwę i przeznaczone zostało na miasto główne namiestnictwa wiackiego, od 1796 r. mto gubernialne.

Wiacki powiat, położony w środkowej części gubernii, zajmuje 91·8 mil al. 4442·8 w. kw. Powierzchnia nieco falista, gleba piaszczysta i gliniasta. Podłoże stanowi przeważnie piaskowiec, w niektórych częściach margiel. Z rzek najważniejsza Wiatka, przeryniająca powiat od zachodu na wschód na przestrzeni 50 w. i przybierająca w jego granicach Czepecę i Bystrzyce. Niewielkie jeziora znajdują się w dolinie Wiatki. Lasy zajmują do 200000 dzies. (106750 dzies.

lasów skarbowych), przeważnie w płu.-wsch. części powiatu. W 1860 r. było w powiecie 159552 mk. (549 rozkolników). Cerkwi prawosł. było 37. Role zajmują do 177000 dzies., łąki zaś, najlepsze nad rz. Wiatką, do 108000 dzies. W 1860 r. było w powiecie 45500 sztuk koni, 71000 bydła rogatego, 77000 owiec, 13000 trzody chlewnej. W t. r. było w powiecie 76 zakładów przemysłowych, produkujących za 230000 rs.

Wiacka gubernia, położona w płu.-wsch. części Rosyi Europejskiej, zajmuje 2605 mil al. 126052 w. kw. Graniczy na wschód z gub. permską, na pld. z orenburską i kazańską, na zach. z niżegorodzką i kostromską, na płu.-zach. z wologodzka. Z ogólnej przestrzeni 24% przypada na grunta orne, 4·1% na łąki, 68·1% na lasy i 3·8% na nieużytki. Powierzchnia w części płu.-wsch. pokryta jest wzgórzami, w pobliżu rz. Kamy ciągną się odnogi pasma Uralskiego. Gleba w części płu. torfiasta, w południowej mulista, zmieszana z piaskiem i gliną i w niektórych częściach czarnoziemna. Pod względem geognostycznym przeważają w gubernii margle i wapienie formacji permskiej. Z rzek najważniejsze Kama i Wiatka. Z dopływów pierwszej głównej: Siwa, Iż, Tojma,—drugiej zaś: Zalizna, Kirsza, Piżma, Chołunica, Czepeca, Urżumka, Kilmes i in. Jezior wiele; wszystkie one leżą w dolinach rzek i stanowią przeważnie dawne koryta rzeczne. Ważniejsze z nich: Urkul (długie 10 w., szerokie 200 saż.) i Armatik (dł. 10 w., szerokie do 300 saż.). Rozległe błota znajdują się w powiatach: kotelnickim, orłowskim, słobodzkim i głązowskim. Klimat jest w ogóle ostry i w północnych powiatach podlega nagłym zmianom, szkodliwie oddziaływającym na roślinność. Średnia temperatura zimy wynosi—10·2° R., wiosny—1·4°, lata+13·8°, jesieni+2° R. W 1860 r. było w gubernii 2,170,221 mk. (806 katol., 5485 jednowiereców, 41817 rozkol., 116 protest., 237 żydów, 83876 machomet. i 10657 poganów), zamieszkujących w 12 miastach, 373 siołach, 1 słobodzie, 12662 wsiach i 7068 drobnych osadach. Pod względem etnograficznym, oprócz Wielkorusów, przemieszkuje w gubernii: do 207000 Wotyaków, do 100000 Czeremisów, około 77000 Tatarów, do 7000 Teptiarów i Bo-byłów, około 3600 Besermianów, do 4600 Permiaków i do 3600 Baszkirów. W 1860 r. było w gubernii: 503 cerkwi i 5 monasterów prawosł., 8 cerkwi jednowiereców, 7 domów modlitwy rozkolników, 1 synagoga żydowska i 127 meczetów. Rolnictwo rozwinięte jest głównie w powiatach południowych; sieją żyto, owies i jęczmień, mało zaś tatarski i pszenicy; uprawiają także len i konopie. Ogrodnictwo na niskim stopniu, sadownictwo zaś prawie że nieistnieje. Z innych przemysłów znaczniejsze: rybołówstwo, myślistwo i dobywanie rudy żelaznej. Wotyacy zajmują

się hodowlą pszczoł. Z powodu niedostatecznej ilości łąk hodowla bydła niezbyt rozwinięta, słynne są jednakże tutejsze konie, niezbyt wielkie lecz silne i piękne. Handel dość ożywiony. Pod względem przemysłowym w 1860 r. było w gubernii 496 fabryk i zakładów przemysłowych, produkujących za 3,670,424 rs. Pod względem administracyjnym gubernia dzieli się na 11 powiatów: wiacki, głazowski, jarański, jełobuski, kotelnicki, małmyski, noliński, orłowski, sarapulski, slobodzki i urzumski.

Wiatochma, wś włośc. nad rzeką Zujką, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Parafianów (o 6 w.), okr. wiejski Wiatochma, o 71 w. od Wilejki, 17 dm., 168 mk. praw. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: W., Bałtrymiejowce (Bartłomiejowce), Kolagi, Olehówka, Słoboda al. Kuty, Turki, Woznowszczyzna oraz zaśc. Rakowszczyzna al. Diatiary, w ogóle 308 dusz rewiz. b. włośc. skarb.

Wiatowice, u Długosza *Vyathovycze*, wś, w pow. wielickim, par. rzym.-kat. w Niegowieci, 7.6 klm. na pñ. leżąca od Gdowa, nad pot. Pasternikiem, dopł. Królewskiego potoku, uchodzącego pod Pierzchowcem z lew. brzegu do Raby. Przez wieś prowadzi droga z Świątnik Górnych do Książnic. Wś wraz z obszarami tabular. ma 113 dm. i 507 mk., 496 rzym.-kat. i 11 izrael. Pos. więk. ma 200 mr. roli, 35 mr. łąk, 3 mr. ogr., 2 mr. pastw., 9;19 sąż. stawu, 4 mr. nieuź i 800 sąż. parcel bud. pos. mn. 232 mr. roli, 58 mr. łąk i ogr. i 19 mr. pastw. Długosz (L. B., II, 118) wspomina tę wieś, nie podając bliższych szczegółów; w 1581 (Pawiniński, Małop., 60), Adam Niewiarowski płacił tu od 17 pół łanków km., 2 zagr. bez roli i karczmy z 1/4 łana. Istniał tu dawniej zbór ewangelicki oraz cmentarz, na którym rodziny ewangelickie z okolicy, a mianowicie Lettowowie z Pierzchowca, Dębicy z Krakuszowice, Liplasa i Wiatowice, Zielinicy z Brzezia, Kępińscy z Kuchar, Wielowiejscy ze Zborczyc, mieli swe groby. Po przejściu W. z rąk Dębickich w inne, zbór został zburzony, budowle do pastorów należące rozprzedane i poniszczzone, drzewa około cmentarza wycięte. Por. *Krakuszowice*. W. graniczą na wsch. z Krakuszowicami, na pñd. z Liplasem, na zach. z Jawczycami a na pñ. z Surówkami. Okolica pagórkowata, z glebą glinową, na piaszczystym podkładzie.

Wiatrak 1.) os., pow. olkuski, gm. i par. Kidów. 2.) **W. Naramicki**, os., pow. wieluński, par. Naramice; w r. 1827 był 1 dm., 3 mk. 3.) **W. Rudzki**, pow. wieluński, par. Ruda; w 1827 r. 1 dm., 5 mk. 4.) **W. Skotowski** (Chotowski?), pow. wieluński, par. Chotów; w 1827 r. 1 dm., 5 mk. 5.) **W. Świątkowski**, pow. wieluński, par. Lututów; w 1827 r. 1 dm., 7 mk. 6.) **W. Urbański**, pow. wieluński, par. Ruda; w 1827 r. 1 dm., 5 mk. 7.) **W.**, os., pow. janowski, gm. Annapol,

par. Świeciechów. 8.) **W.**, os., pow. rypiński, gm. Wapielsk, par. Radziki. 9.) **W.**, os., pow. wladyslawowski, gm. Syntowty, ma 1 dm., 13 mk. *Br. Ch.*

Wiatraki 1.) os., pow. nowomiński, gm. i par. Siennica, ma 8 mk., 42 mr. dwor. W 1827 r. 5 dm., 13 mk., par. Mińsk. 2.) **W.**, os., pow. kolski, gm. Krzykosy, par. Grzegorzew, odl. od Koła w. 7, ma 5 dm. Należy do Grzegorzewa. 3.) **W. Szablowskie**, os., w par. Łowicz. W 1827 r. 1 dm., 8 mk.

Wiatraki, ob. *Zakrzewo*, pow. poznański.

Wiatrogoszcz, urzęd. *Guentergost*, *Witrogoszcz* w r. 1578, *Wytrogoszcz* r. 1620, *Jutrogoszcz* (na Mapie Chrzan.), wś, holendry, os., fol. i leśnicz., pow. wyrzyski, o 6 klm. ku pñ. od Łobżenicy, po lew. brz. Łobżonki (wzn. 100 mt. npm.), dopł. Noteci; par. kat. w Dźwierzchnie, par. prot. i poczta w Łobżenicy, st. dr. żel. na Zakrzewie o 17 klm. Wś ma 59 dm., 413 mk.; holendry 33 dm., 251 mk.; os. 62 dm., 403 mk.; cały okrąg wiejski ma 154 dm., 1067 mk. (157 katol., 910 prot.) i 1854 ha (1239 roli, 235 łąk, 101 lasu); fol. (7 dm. i 24 mk.), wchodzi w skład okręgu dwor. Runowo. Na obszarze W. znajduje się jezioro bez odpływu, wzn. 108 mt. npm. W r. 1578 było tu 26 łan. os., 2 zagr. z rola, 6 bez roli, 2 kom. i 2 rybaków, a w 1620 r. 23 łan. os., 10 zagr., 1 kowal, 2 karczmarzy i młyn o 3 kołach, dziś Łobżonką zwany. W. wchodziła dawniej w skład majątności runowskiej. *E. Cal.*

Wiatrołuża, rzka, w pow. suwalskim, poczyna się na wschód od wsi Kaletnik a na pñd. od wsi Wiatrołuża (gm. Hutta), płynie ku pñd. pod Bobrowiskami, przepływa jezioro t. n., z którego przechodzi pod wsią Piertanami do jez. Pierty (ob. *Królowek*), należącego do systematu jez. Wigry, zlewającego swe wody do Czarnej Hańczy. Długa około 6 w. Przyjmuje z praw. brzegu przed wejściem do jez. Pierty dopływ Maniówkę. *Józ. Bliz.*

Wiatrołuża 1.) wś i fol. nad rzeką t. n., pow. suwalski, gm. Huta, par. Kaletnik, odl. od Suwałk 12 w.; fol. ma 10 dm., 63 mk.; wś 1 dm., 3 mk. W 1827 r. było 14 dm., 81 mk. 2.) **W.**, wś, pow. suwalski, gm. Zaboryszki, par. Jeleniewo, odl. 16 w. od Suwałk, ma 11 dm., 125 mk. W 1827 r. było 9 dm., 54 mk.

Wiatrowice z Tropiem i Habaliną, wś, pow. sądecki, należy do gminy Tropie, składa się z 29 dm. i 188 mk. Leży na praw. brzegu Dunajca, tworzącego tu dwa razy zagięty łuk, opasujący osadę od pñd. i zach. Na pñ. graniczą W. z Habaliną (Chabalinami) i Tropiem, na wsch. z Rostoką. Por. *Kąty* i *Tropie*. *Mac.*

Wiatrowiec, wś i fol., pow. grójcecki, gm. Konie, par. Lutkówka, ma 106 mk., 295 mr. dwor., 130 mr. włośc. Fol. stanowi część ma-

poratu Wilezaruda, nadanego ks. Szachowskiemu. W 1827 r. było 8 dm., 85 mk.

Wiatrówka, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenezyn, okr. wiejski Padziuny, o 18 od Wilna, 2 dm., 1 mk. prawosł. i 8 katol. (w 1865 r. 5 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Jęzmienszki.

Wiatrówka, *Wietrowka* 1.) wś na lewym brzegu Taśminy, stanowiąca właściwie przedm. mka Kryłowa, pow. czehryński, w 1 okr. pol., gm. Czaplca, par. praw. Kryłów, o 20 w. od Czehrynia, ma 470 mk. 2.) **W.**, wś nad bezim. strumieniem, pow. jampolski, okr. pol. i paraf. Dzygówka, gm. Babezyńce, st. pocz. Berezówka (o 13 w.), o 20 w. od Jampola, ma 49 dm., 369 mk., 279 dzies. ziemi włośc. i 128 dworskiej w części Hoszewskich. 3.) **W.**, przedm. mka Łuczynca, w pow. mohylewskim. Porów. *Wietrzanka*.

Wiatrówki, część wsi Łuzna, w pow. gorlickim.

Wiatrowo, wś i majątność, pow. wągrowiecki, o 7 klm. na pld.-zach. od Wągrowca (par., poczta i st. dr. żel.), szkoła w miejscu. Wś ma 11 dm., 102 mk. (98 kat., 4 prot.) i 198 ha (160 roli, 19 łąk). Dwór z Czekanowem (4 dm., 89 mk.), Marynką (1 dm., 13 mk.), Nałęczynem (1 dm., 9 mk.); Wiatrowską leśniczówką (1 dm., 6 mk.) i Żelaskami (1 dm., 6 mk.) tworzy okrąg dwor., mający 1278, a według innych źródeł 1268 ha obszaru (724·94 roli, 103·17 łąk, 5·81 past., 365·83 lasu, 24·34 nieuż., 44·89 wody), 16 dym., cegielnię, 314 mk. (278 katol., 36 prot.); oweczarnia zarodowa Rambouillet-Merino, właścicielem jest Teodor Moszezeński. Północną część obszaru dóbr zajmują lasy, przez które idzie bity trakt z Wągrowca do Rogoźna i płynie Wełna (dopł. Warty), nad którą stał niegdyś młyn Wiatrowski (r. 1507—1830), Pokrzywnicą także zwany. W tym lesie istnieją dotąd miejscowości: Niedźwiedzie i Pokrzywniki. Wiatrowskie jezioro, 1·2 klm. długie, około 500 kroków szerokie, wzn. 77·8 mt. npm.; zasilane na pld. wodociekami, odpływa na pln. do jez. Łęgowskiego (77·4 mt. npm.), przez które płynie Wełna; przekop na zachodzie odprowadza do tej rzeki wody jeziora W. Wody zachodnie ściekają do jeziora Prusieckiego, do którego brzegu wsch. przypiera część obszaru Wiatrowskiego. O 700 kroków na zach. od zabudowań dworskich znajdują się pokłady torfu. Wś rozłożyła się między dworem i fol. Nałęczynem. Dwie wyżyny leśne wznoszą się 85 i 82·7 mt. npm., wyżyna polna na wschodzie 94, suchy obszar 84 do 92·6, niziny 76·5 do 79·3 mt. npm. Mniemanie, jakoby W. powstało dopiero w pierwszej połowie XVIII w., opiera się może na podaniu, że je założono w miejscu wyludnionego Czekanowa, które długie lata leżało pustkami. W. istniało już w r. 1452 i składało się z dwóch części,

które wówczas rozgraniczono; akta ziemskie gnieźn. z r. 1507—1580 zawierają czynności, odnoszące się do W. i sąsiedniej Pokrzywnicy. Około r. 1530 dziedziczył tę majątność Piotr Smogulecki, który z opatem wągrowieckim Jakubem IV wiódł spory o stojący na Wełnie młyn Ostrowski. W r. 1580 Jarosław Smogulecki posiadał na W. 4½ łan. km., jeden półłanek pusty i 5 zagr., a w r. 1620 Maciej Smogulecki 4 łany os., jeden pusty, ewierc karczmarzką, 1 rzemieśln., 3 zagr. i młyn o 2 kołach, Pokrzywnicą zwany. Przy schyłku zeszłego stulecia Ludwik Żychliński posiadał W. z Czekanowem; w r. 1801 nabył od Żychlińskich tę majątność Aleksander Moszezeński, starosta brzesko-kujawski. Ob. *Wiatrowskie Holendry*.

Wiatrowo, niem. *Viatrow*, wś i dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, st. p. Dębno. R. 1274 nadaje ks. Mestwin dobra tutejsze klasztorowi cystersów w Kolbażu (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 221).

Ks. Fr.

Wiatrowskie-Holendry, urzęd. *Wiatrowo-Hauland*, dawniej *Pokrzywnicą* zwane, w pow. wągrowieckim, o 5 klm. na zach.-płd. od Wągrowca (par., poczta i st. dr. żel.), mają 11 dm., 102 mk. (7 katol., 95 prot.) i 244 ha (211 roli, 24 łąk). Powstały około r. 1770 na obszarze Wiatrowa (odl. 4·5 klm.), przy wsi Pokrzywnicy.

E. Cal.

Wiatryszki, *Wietryszki*, dwór, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Krupie, o 49 w. od Szawel.

Wiatsza, rzeczka, w pow. porzeckim gub. smoleńskiej, prawy dopływ rzki Czerebesny, lewego dopływu Kaspli.

Wiatyna, rzeka, zachodnie ramie Seretu. Seret Werchobuski i Nuszczański zlewają się razem. Seret Werchobuski w górnym biegu nazywa się Kiernieczyną, w średnim Wiatyną. Powstaje w Hucie Werchobuskiej, w pow. zloczowskim, płynie doliną lesistą, dalej przez Werchobuż, Łukawiec, w pow. brodzkim, Bałków i Hnidawy (ob. t. V, 814).

St. M.

Wiaź 1.) jezioro, na pograniczu gub. witebskiej, z którego ma źródła rzeka Wielka. 2.) **W.**, wyspa na jez. Drywiaty al. Brasławskim (w pow. nowoaleksandrowskim).

Wiaza, rzeczka, w pow. ihumeńskim, drobny prawy dopływ Czernicy, w obrębie gm. Wierchmień.

A. Jel.

Wiaziczy, zaśc. nad rzeką Tuchlanką, lew. dopł. Żarnówki, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Bielieczany, o 38 w. od Ihumenia, ma 4 osady; grunta lekkie.

A. Jel.

Wiaziewszczyzna, wś włośc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Przebrodź (o 15 w.), 10 dusz rewiz.

Wiaziszki, ob. *Widziszki*.

Wiazka, ob. *Wiazówka*.

Wiazka. *Wiazka*, puszcza królewska, w piow. pińskim, podług lustracyi z r. 1558 dopełnonej przez Hrehorego Wołłowicza, sstę mścibowskiego, zaczynała się od jeziora Święcieckiego i rozszerzała się ku Wólce Cimoszewskiej, odtąd do Witoldowej Studni („Witowtowa Kałodzież”) w uroczysku Nadlew; dalej do uroczyska Suchowierchy, a od Suchowierchów do uroczyska Woniaczyje Wody, ztąd szła granica wielkim gości. pińskim do uroczyska Nasieka, dalej rzeką Uzłuchą do uroczyska Komarne Błoto, ztąd do błota Zajadz, poczem do uroczyska Waliszcze, od Waliszcza do rz. Utol i ztąd do uroczyska Izbiszcz, od Izbiszcza do uroczyska Mutwica i do rzeczek Utreńskich, a ztąd rzeką Utreńską do Brodów Osowskich i wreszcie do rzki Uzłuchy (ob. Rewizya puszczy, str. 13—14). Jest to mniej więcej obręb kilkudziesiąt milowy, zajęty dziś przez gminy: Święta Wola, Telechany, Chotynicze, Dobrosławka, Łohiszyn i Porzece. Dokumenta wspominają o „łowach pińskich” w tej puszczy. Miejscowość to i teraz małodudna lecz lasy ze starodrzewiu ogołoczone, z wyjątkiem puszczy Porzeckiej (dziedzictwo Skirmuntów) i lasów skarbowych. *A. Jel.*

Wiazki 1.) zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 59 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.** al. *Wiazok*, wś, pow. rzeczycycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. Mikulicze, o 90 w. od Rzeczyce, ma 34 osad; grunta wyborne, namulowe. 3.) **W.**, ob. *Wiazówka*. *A. Jel.*

Wiazna, wś, pow. bychowski, gm. Czehrzyńska (Czehryńska o 8 w.), ma 50 dm., 210 mk., cerkiew paraf. drewnianą, zapasowy centralny śpiichlerz gminny.

Wiazna 1.) rzeka, w gub. smoleńskiej, lewy dopływ Dniepru. Bierze początek w pobliżu wsi Fedajewa, w pow. syczewskim, przepływa pow. wiazemski, i pod wsią Ujście (w pow. bielskim) ma ujście. Płyne w kierunku pñ.-zach.; długa około 90 w., szeroka od 1 do 10 saż., głęboka od 3 do 9 st. Podług świadectwa Herbersteina była dawniej żeglowna, dziś czasem tylko na wiosnę spławna. 2.) **W.**, rzeka, w gub. włodzimierskiej, pr. dopł. Uwodzi, bierze początek w pow. szujskim, przepływa pow. kowrowski. Płyne w kierunku pñ.-wsch., długa do 72 w., szeroka od 3 do 5, miejscami do 10 saż., głęboka od 9 do 14 arsz.; brzegi ma niskie, bezleśne, bieg nadzwyczaj wolny. Obraca 6 młynów wodnych. Nad W. leżą wsi Tejkowo i Leźniewo, z wielkimi fabrykami wyrobów bawełnianych.

Wiazna, mto powiat. gub. smoleńskiej, pod 55°13' pñ szer. a 51°57' wsch. dñg., wzn. 835 st. n.p.m., nad rz. Wiazną i Biebrą i przy dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, odl. o 162 w. na pñ.-wsch. od Smoleńska a 228 w. od Moskwy. Położone w równinie i przernięte rz. Wiazną na dwie części: wschodnią i zachodnią, miało w 1860 r. 25 cerkwi, 2 monastery (mężki i żeń-

ski), 1472 dm. (230 murów.), 216 sklepów, 10381 mk. (później 13195 mk.). Posiada: szpital miejski, więzienie, aptekę, szkołę powiat., 2 szkoły paraf. i 13 szkół prywat. Dochód miejski w 1860 r. wynosił 11260 rs.; do miasta należało 1855 dzies. (455½ dzies. pod miastem). W t. r. było 31 zakładów przemysłowych, produkujących za 80000 rs. (mianowicie: 11 garbarni, 3 warzelnie łożu, 3 fabr. świec woskowych, 1 kleju, 3 patoki, 4 pierników, 1 dzwonek, 1 browar piwny, 1 kafli i 3 cegielnie). Rzemieślników było 284 (100 majstrów). Słynne są tutejsze pierniki, których wyrabiają rocznie za 10000 rs. Pod względem handlu W. zajmuje pierwsze miejsce pomiędzy miastami gubernii. Głównymi przedmiotami handlu są: zboże, konopie, siemię lniane i konopne, sadło, skóry itd., wywożone głównie do Petersburga i Rygi. Nadto miejscowi kupcy zaopatrują prawie wszystkie miasta gub. smoleńskiej w żelazo i ryby. Targi odbywają się trzy razy tygodniowo, jarmark zaś raz do roku (26 maja). W. była niegdyś otoczona ziemnym wałem, z sześciu muirowanemi basztami, z których jedna ocalała. St. W. dr. żel. moskiew-brzeskiej, pomiędzy st. Komiagino (o 9 w.) a Grediakino (o 10 w.), odległa jest o 228 w. od Moskwy a 796 w. od Brześcia. Z W. wychodzi linia dr. żel. do Riazka (riazko-wiazemskiej), długa 465 w., z głównymi stacyami: Kaługa, Aleksin, Protopopowo, Tuła, Uzłowaja i Skopin, oraz przez Rzew do Ostaszkowa (rzewsko-wiazemska i nowotorzka), długa do Rzewa 116 w. a do Ostaszkowa 244 w. Czas założenia W. nieznan. Wiarogodna historia miasta zaczyna się 1239 r., w którym w. ks. Jarosław II Wsiewołodowicz oddał je w udziale ks. Andrzejowi Włodzimierzowiczowi, zwanemu „Długa Ręka”. Przez cały XIV w. historycy i kronikarze nie wspominają o Wiazmie. W 1403 r. Lichwen Olgierdowicz zdobywa miasto na rzecz Witolda i bierze do niewoli Iwana Światosławowicza, jednego z książąt smoleńskich, który tam rezydował. Daremnie usiłowali oswobodzić miasto w 1406 r. w. ks. Wasili Dymitrowicz a w 1444 r. w. ks. Wasili Ciemny, pozostało ono pod władzą Litwy do 1494 r., w którym odebrane zostało przez wojska Iwana III, pod wodzą kn. Daniła Szczeni. W 1566 r. nawiedził miasto Iwan Groźny. Podług opisu Wasila Wołyńskiego było w W. w 1594 r. 500 dm. i 575 mk. płci męskiej (nielicząc dzieci). W epoce Samozwańców W. przechodziła z rąk do rąk; od 1611 do 1613 r. władali nią Polacy, również potem od 1617 do 1634 r., t. j. do traktatu polanowskiego, odkąd już ciągle do Rosyi należy. Od 1708 do 1718 r. W. była mtem powiat. gub. smoleńskiej, potem mtem w prowincyi smoleńskiej gub. ryskiej, 1776—96 r. mtem namiestnictwa smoleńskiego a od 1796 r. już stale mtem powiatowem gub. smoleńskiej. W pierwszych dniach listopada 1812 r. zaszła

pod W. dwudniowa krwawa bitwa z Francuzami, podczas której całe prawie miasto uległo zniszczeniu, zgorzało bowiem 1064 dm., 436 sklepów i 17 fabryk. Przedstawiający bitwę obraz Hessego zdobi salę rady miejskiej tutejszej,

Wiaziemski powiat, położony w wschodniej części gubernii, graniczy od pñ. z pow. syczewskim, na wschód z gżackim, na pñd.-wschód, pñd. i pñd.-zach. z bielskim i zajmuje 51·1 mil al. 2619 w. kw. Największa przekątnia powiatu wynosi 86 w. na długość a 58 w. na szerokość. Powierzchnia przedstawia płaszczyznę wyniosłą, mającą glebę przeważnie gliniastą i tylko w części zachodniej, na lew. brzegu Dniepru, piaszczystą. Na wybrzeżach rzek występują obnażenia wapienia górnego, najznaczniejsze łomy którego znajdują się pod wsią Horodyszczce, na pograniczu pow. dorohobuzkiego i bielskiego. Rzeki, oblewające powiat, należą do systematów Dniepru i Wołgi. Dniepr na przestrzeni 15 w. stanowi granicę pow. wiaziemskiego i dorohobuzkiego. Poczyna on na tej przestrzeni być spławnym. Z dopływów najważniejsza Wiazma, przerzynająca powiat od wschodu na zachód; Ośma bierze początek w granicach powiatu. Do dorzecza Wołgi należy rz. Wazuza, wypływająca z błot przy wsi Matrjuchowa. Niewielkie błota znajdują się na wybrzeżach rz. Wiazmy i w części północnej, około źródeł Wazuzy. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 71251 mk., zamieszkujących 754 osad (43 sioła, 2 slobody, 465 wsi, 123 dworów, 121 chutorów i in. drobnych osad). W t. r. było w powiecie 57 cerkwi prawosł. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo, jakkolwiek zbiory, zwłaszcza oziminy, niezaspakajają miejscowych potrzeb. Pod rolę znajduje się do 143000 dzies., pod łąkami do 16000 dzies., pod lasami do 27400 dzies. (2431 dzies. lasów skarbowych). W 1860 r. było w powiecie: 19400 sztuk koni, 34600 bydła rogatego, 20500 owiec zwyczajnych, 11000 trzody chlewnej, 1830 ulów pszczół. Ogrodnictwo zaspakaja zaledwo miejscowe potrzeby, natomiast sadownictwo dość wysoko rozwinięte. Przemysł fabryczny na niskim stopniu, reprezentowany był w 1860 r. przez 6 fabryk (1 garbarnia, 3 gorzelnie, 2 fabryki zapałek).

Wiazmicze, wś, pow. orszański, gm. Alenowicze, ma 46 dm., 238 mk,

Wiazmiony, wś i dobra skarbowe, pow. wieliski, w 2 okr. pol., gm. Wiazmiony, o 24 w. od Wieliza, szkoła ludowa (od 1864 r.). Gmina, w pñd. części powiatu, graniczy od zach. z gm. Budnica, od pñn. i wsch. z gm. Czepla, od pñd. z gub. smoleńską, obejmuje 54 miejscowości, mające 657 chat włośc. (obok 21 dm. należących do osób innych stanów), liczy 5748 mk. włościan, uwłaszczonych na 12091 dzies. Zarząd gminy we wsi Krute. Okolica wzgórzysta. Dobra skarbo-

we W. składają się z 31 wsi i 4 zaśc. i mają 17212 dzies. *J. Krz.*

Wiazna al. *Nowosiółki*, fol. poradziwiłowski, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Howieczna, o 76 w. od Słucka, około 1½ włóki. Własność włościanina Marcina Urbana, znanego w okolicy z dobrego gospodarstwa i hodowli koni. Ziemia urodzajna, miejscowość bezleśna.

Wiazniewa, rzeczka, w gub. smoleńskiej, lewy dopływ Kaspli, uchodzi powyżej Porzecza.

Wiazniki, mto powiat. gub. włodzimierskiej, pod 56°15' pñ. szer. a 59°50' wsch. dług., na wyniosłym prawym brzegu rz. Kłazmy (o 2 w. od jej źródeł) i przy linii dr. żel. moskiewsko-niżegorodzkiej, odl. o 117 w. od Włodzimierza, miało w 1859 r. 674 dm. (33 murów.), 5206 mk., 6 cerkwi, monaster męzki Błagowieszezeński, 69 sklepów, szkołę powiat., szpital, bank miejski, st. poczt., st. dr. żel., przystań. Do miasta należy 630 dzies. ziemi (311 pod miastem); dochody w 1860 r. wynosiły 5987 rs. Mieszkańcy zajmują się głównie przedzeniem i tkaniem płótna a w części ogrodnictwem i sadownictwem (60 ogrodów). Przemysł fabryczny skierowany jest głównie do płóciennictwa. W 1860 r. było w W. 8 fabryk płótna, produkujących za 860000 rs., 2 farbiarnie z produkcją na 3525 rs. i 1 garbarnia, produkująca za 7500 rs. W t. r. było w mieście 172 rzemieślników. Handel dość ożywiony. St. W. dr. żel. moskiewsko-niżegorodzkiej, położona między stacyami Senkowo (o 9 w.) a Denisowo (o 14 w.), odległa jest o 293 w. od Moskwy a 117 w. od Niżnego Nowogrodu. Miasto powstało w 1779 r. ze slobody Wiaznikowskiej.

Wiaznikowski powiat leży w pñn.-wschod. części gubernii i zajmuje 63·9 mil al. 3092·6 w. kw. Powierzchnia powiatu, przerzięta od zachodu na wschód rzeką Kłazmą, przedstawia w części pñn. nizinę, pokrytą mnóstwem bagnisk, powstałych z powodu braku spadku. Natomiast część południowa, na prawym brzegu Kłazmy, jest dość wyniosła i falista, poprzerzynana ruczajami, dopływającymi do Kłazmy. Gleba w części gliniasta, przeważnie piaszczysta i błotnista, w ogóle nieurodzajna. Południową część powiatu przerzyna rz. Kłazma na przestrzeni 65 w. Z dopływów jej ważniejsze: Teza i Łuch. Mnóstwo niewielkich jezior, rozrzuconych przeważnie na lewym brzegu Kłazmy. Błota zajmują do 6000 dzies. i zalegają głównie środkową część powiatu. Prawie połowę ogólnej powierzchni zajmują lasy (do 149000 dzies.). W drzewostanie przeważa jodła i sosna. W 1859 r. było w powiecie (bez miasta) 79836 mk. (293 jednowierców i 460 rozkolników), zamieszkujących 534 osad. W t. r. było w powiecie 68 cerkwi prawosł., 1 jednowierców i 1 monaster męzki. Rolnictwo, z powodu ubogiej gleby, stoi na niskim stopniu i niezaspakaja miejscowych potrzeb. Pod rolę

znajduje się do 121000 dzieś. Hodowla bydła nieznaczna (w 1859 r. do 6000 sztuk koni, 8000 bydła rogatego, 8000 owiec). Natomiast rozwinięty jest w powiecie przemysł domowy, zwłaszcza tkanie perkali i grubych płócien, malarstwo obrazów świętych i wyprawa kozuchów. Przemysł fabryczny reprezentowany jest przez 15 zakładów przemysłowych, przeważnie fabryk płótna i wyrobów bawełnianych, produkujących rocznie za przeszło 1000000 rubli. *J. Krz.*

Wiazok 1.) al. *Zamoszczany*, ws nad rz. Ippą, lew. dopł. Prypeci, pow. bobrujski, o 99 w. od Bobrujska, niegdyś w starostwie ozaryckim, teraz w gm. Ozarycze, w 2 okr. pol. paryckim, ma 23 osad; grunta lekkie, łąk obfitość. 2.) **W.**, ws nad rz. Możą, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopińskim, gm. Uehwały, ma 23 osad; miejscowość nizinna, grunta lekkie. 3.) **W.**, ob. *Wiazki*. *A. Jel.*

Wiazonka, ob. *Wiazynka*.

Wiazowce, ws, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, ks. Radziwiłłów, Czeress (o 12 w.), o 45 w. od Dżisny, 3 dm., 31 mk. prawosł. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.).

Wiazowica, zatoka jeziorna w prawej kotlinie Prypeci, w pow. rzezyckim, naprzeciwko wsi Dernowicze; rybna. *A. Jel.*

Wiazowica, *Wiazownica*, ws, pow. rzezycki, w 3 okr. pol. wasilewickim, gm. Karpowicze, o 73 w. od Rzezycy, ma 28 osad; za poddaństwa uależała do domin. Lipów, Horwatów.

Wiazowica 1.) potok, w pow. lipowieckim, ob. *Jazowica*. Ma źródła pod wsią Krasneńkie, przepływa przez Wiazowicę i Borysówkę. Przybiera potok płynący od Łysej Hory. 2.) **W.**, ob. *Wiazowica*.

Wiazowiec 1.) *Więzowiec*, ws i fol., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Mołodeczno (o 6 w.), okr. wiejski Chożew, o 28 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska. Ws ma 24 dm., 172 mk. prawosł. (w 1865 r. 97 dusz rewiz.), fol. zaś 1 dm., 27 mk. W 1865 r. należał do Ordynców. Niegdyś własność Biegańskich, z których Kazimierz Władysław i Apolonia z Zenowiczów Biegańscy, pisarzowie ziemscy brasławscy, sprzedają Krzysztofowi Ejdziatowi Lubowiczowi. 2.) **W.**, ws, pow. klimowicki, gm. Kościukowicze, 20 dm., 157 mk. Fol., dziedzictwo Osmołowskich, 147 dzieś. (60 roli, 32 łąk, 20 lasu).

Wiazowiec, *Więzowiec*, w dokum. *Wieżowice*, *Wieżów*, ws, pow. krzemieniecki, na pld-zach. od Jampola. Własność Zofii z ks. Chodkiewiczów hr. Ossolińskiej. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. ws *Wieżowicz* należy do Januszpola kn. Stefana Korybutowicza Zbarazkiego, wwdy trockiego, który wnosi pobór od 18 dym., 8 ogr., 1 popa (Jabłonowski, Wołyn, 127). Na początku b. wieku w kluczu jampolskim.

Wiazówka 1.) rzeczka, w pow. słonimskim, lewy dopływ Niemna. Źródła ma pod folw. Basin, płynie ku pln.-zach. przez Niemkowicze, Aleksandrowicze, Porzece, Romanowicze, Nowiki, Dąbrówka, w pobliżu wsi Korytnica wkracza w granicę pow. lidzkiego, wykręca się ku pln. i ubiegłszy kilka wiorst ma ujście. Od lewego brzegu, niedaleko od swego ujścia, przybiera strugę płynącą od wsi Sieratowszczyzna. 2.) **W.** al. *Wiazka*, rzeczka, w pow. bobrujskim, lewy dopływ Oressy (pr. dopł. Płycezy). Przybiera rzekę Fiorkę (ob.). 3.) **W.**, ruczaj, w pow. orszańskim, w gm. Nowy Tuchin, wypływa z błota Weretejskiego. *J. Krz.*

Wiazówka 1.) ws, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Kamionna, o 36 w. od Sokółki, 233 dzieś. ziemi włośc. (46 1/2 łąk i past., 16 1/2 nieuż.). 2.) **W.** al. *Wiazki*, ws, pow. bobrujski, w 1 okr. pol. i gm. Kaczerycze, paraf. prawosł. w miejscu, o 32 w. od Bobrujska, ma 27 osad. Cerkiew paroch. p. wez. św. Eliasza, ma z dawnych zapisów przeszło 2 1/2 włóki ziemi ornej i łąk na 56 wozów; około 1000 parafian. 3.) **W.**, białoros. *Wiazouka*, ws, pow. ihumeński, w gm. Jurewo, ma 10 osad. 4.) **W.**, ws, pow. lepeński. Mają tu Rafał Reutt 39 dzieś. i Wacław i Emilia Bogińscy 126 dzieś. 5.) **W.**, ws tamże. Mają tu części: Aleksiejenkowie (80 dzieś.), Lekskionkowie (w 6 działach 71 dzieś.), Milewscy (w 2 działach 32 dzieś.) i Ignacy Paszkiewicz (18 dzieś.). *J. Krz.-A. Jel.*

Wiazówka, *Więzówka*, mko nad Żerewem, pow. owrucki, gm. Narodycze, o 110 w. od Żytomierza a 28 w. na pln.-zach. od Owruca (st. pocz.), posiada cerkiew Pokrowską, wzniesioną z drzewa w 1862 r. kosztem skarbu a odnowioną w r. 1880 staraniem miejscowego parocha i parafiani uposażoną 38 dzieś. ziemi. Do par. należy ws Leplańszczyzna (o 4 w.) i słoboda Wiazowska (o 1 w.). W całej parafii 173 dm., 1372 mk. W 1870 r. w mku było 86 dm., 935 mk. (30% żydów), cerkiew, dom modlitwy żydowski, 2 młyny wodne. W. jako miasto wspomniane jest w dokumencie z 1683 r. W 1711 r. należało do Anastazji Podleskiej, żony Aleksandra Zbigniewa Jakubowskiego. W 1750 r. na miasteczko napadł oddział hajdamaków pod watażką Iwanem Podolakiem. *J. Krz.*

Wiazowiki, ws, pow. orszański, gm. Rudnia (o 10 w.), zapasowy śpiczlerz gminny.

Wiazowna, uroczysko na gruntach wsi Borowice, w pow. łuckim.

Wiazownia, rzeczka, w gub. smoleńskiej, prawy dopływ Meży, bierze początek z jez. Czarnego, leżącego śród rozległego błota Żarkowski Moch.

Wiazownica 1.) ws i zaśc. nad rzeką Pocięchą, lew. dopł. Świsłoczy, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Pohorele, o 53 w. od Ihumenia. Ws ma 23 osad, młyn; miejscowo-

wość poleska, grunta lekkie, urodzajne, łąki dobre; lud trudni się, oprócz rolnictwa, wyrobem lipowych rohoży, gięciem obodów jesionowych i dębowych na koła i płozów do sani; w puszczy włościanie trzymają dużo pszczół. W XVII w. W. należała do Wołodkowiczów; w dokumentach jest wzmianka pod 1665 r. o procesie archimandryty mińskiego Warlaama Koziańskiego, którym wygrał od Wołodkowiczów 16000 złp. z ewikcyą na Wiazownicy (ob. Akty wyd. przez Wil. Arch. Komis., t. XV, str. 152, Nr. 101). W ostatnich czasach poddaństwo W. należało do klucza Żarnówki, Zawiszów. 2.) **W.**, ob. *Wiazowica*.

Wiazowo, jezioro, w pow. rohaczewskim.

Wiazowok, ob. *Wiazówek*.

Wiazowsk al. *Wiazyn*, zaśc., pow. bobrujski, w 3 okr. pol. i gm. Hłusk, o 54 w. od Bobrujska. Mają tu własność: Wołodkowicze i Denisowicze po 3¼ włóki. A. Jel.

Wiazowska Słoboda, ws, pow. owrucki, gm. Narodycze, par. praw. Wiazówka (o 1 w.).

Wiazowszczyzna 1.) zaśc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Komaje (o 5 w.), okr. wiejski i dobra, Sulistrowskich, Karolinowo, o 35 w. od Święcian, 3 dm., 18 mk. katol. (w 1865 r. 7 dusz rewiz.). 2.) **W.**, fol., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 28 w. od Wilejki, 1 dm., 8 mk. 3.) **W.**, zaśc. nad rz. Małką, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Pleszezenice, o 54 w. od Borysowa, ma 8 osad; miejscowość leśna. 4.) **W.**, zaśc., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Białorucz. Posiadają tu matę schedy cztery rodziny szlacheckie Makowskich. 5.) **W.**, zaśc., pow. miński, o 28 w. od Mińska, w gm. Białorucz; grunta szczerkowo-gliniaste, miejscowość wzgórzysta. J. Krz.—A. Jel.

Wiazucia, ob. *Wiazynka*.

1.) **Wiazia** 1.) ws nad rz. Klewą, lew. dopł. Berezyny, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Pohost, przy drodze z Pohostu do wsi Maciejewicz, o 50 w. od Ihumienia. 2.) **W.**, ws nad Świsłoczą, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Pohorele, ma 15 osad; grunta szczerkowo-namułowe, urodzajne, łąk obfitość.

Wiazyczyn, ws i fol. nad rzką Pocięchą, lew. dopł. Świsłoczy, w 4 okr. pol., gm., paraf. prawosl. i katol. Świsłocz, o 46 w. od Bobrujska; miejscowość bogata w dary natury, leśna, łąk dużo; lud rolniczy i flisaczy. Wieś, mająca 14 osad, za poddaństwa należała do Niezabitowskich przy domin. Świsłocz; folw. dotychczas jest własnością tej rodziny. A. Jel.

Wiazyk, jezioro, w gow. borysowski. Przepływa przez nie rzka Smolanka.

Wiazyk, pow. borysowski, ob. *Towianka* 2); należy do dóbr Smolary.

Wiazyn 1.) mko i fol. nad rzką Rybeczanką (*Wiazynką*), pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Wiazyn, o 21 w. na pñ.-wseh. od Wilejki a 136 w. od Wilna. Mko ma 64 dm.,

393 mk. (w 1859 r. 36 dm., 367 mk.; w 1881 r. 270 mk.), cerkiew paraf. drewn., kaplica katol., par. Olkowicze (dawniej par. Ilija), dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, szkoła ludowa, młyn wodny; fol. ma 91 mk., gorzelnia i browar. Dobra mają 15000 dzies. ziemi dworskiej. Cerkiew paraf. Uspieńska została wzniesioną z drzewa w 1791 r.; kaplice cmentarne we wsi: Pachomowo i Jarmolieze. Par. praw., dekanatu (błagocynia) Mołodeczno, 3312 wiernych. Okrąg wiejski obejmuje mko W. i wsi: Bojary, Budziszcz, Falki, Garwatka, Jeśmanowce, Kołodczyzna, Krynica, Kuczki, Łaniewszczyzna, Snipiszki, Sudniki, w ogóle w 1865 r. 582 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych. Gmina należy do 2 okr. pokojowego do spraw włościańskich, składa się z 6 okręgów wiejskich (starostw): Wiazyn, Jałowo, Łotygoł, Poniałyce, Obodowce i Ilija, obejmuje 53 wsi, mających 584 dm., 6448 mk. włośc. W 1865 r. gmina miała 1955 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych i 364 b. włościan skarbowych. Dziedzictwo niegdyś Zborowskich, w 1628 r. drogą wiana za Nastazyą Zborowską Romana Wołowicza, następnie córki ich Maryanny Janowej Wituńskiej. Od Wituńskich nabył W. senator Wincenty Gieccewicz, dalej syna jego Hipolita, poczem wnuka Konstantego, dziś wdowy ostatniego Zofii z Hrebniekich i jej synów Hipolita i Jana. 2.) **W.**, zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotencyce (o 10 w.), okr. wiejski Karpowicze, 5 dusz rewiz.; należy do dóbr Zaborze, Hrehorowiczów. 3.) **W.**, zaśc., pow. wilejski, ob. *Szczarka* 3). 4.) **W.**, dobra nad rzką Wiazynką, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. i par. praw. Stańków, par. katol. Kojdanów (o 12 w.), o 1 w. od st. dr. żel. mosk.-brzeskiej Fanipol (poprzednio Tokarówka), o 3 mile od Mińska kolejną. W. należał oddawna do dóbr alodialnych radziwiłłowskich, a w połowie XVIII w. był w zastawie u Wańkowicza, wojskiego mińskiego (ob. Pamiętniki Matuszewicza, t. I, str. 146); z kolei pod koniec wieku zeszedłego zdaje się, że W. trzymali prawem zastawnym Bohdaszewscy, mający w Nowogródkiem dobra Połuże i Wodkowicze. W 1820 r. Antoni Bohdaszewski, deputat wywodowy miński, okupił W. na własność od prokuratorzy masy radziwiłłowskiej, z funduszu małoletniej Stefanii, córki ostatniego ordynata nieświeskiego ks. Dominika Radziwiłła, wraz z fol. i zaśc.: Pawełków, Bereża, Czeczyn, Lisowszczyzna, Komarowszczyzna, Pawlucie i Czeremsk, na miejscu którego później założono fol. Antosin. W 1838 r. synowiec Antoniego Ignacy Bohdaszewski, późniejszy marszałek pow. mińskiego, dokupił do W. od teźże masy radziwiłłowskiej zaśc.: Podsosenie, Choina, Siedliszcze, Plewaki, Konowodowicze, Hrad, Bakinowskie, Kule, Downary i Kamienny-Uhoł. Te trzy ostatnie zaśc. zostały potem odprzedane przez marszałka Ignacego Dobkiewiczowi. Po

podziale pomiędzy synami Ignacego: Janem, Olgierdem, Stefanem i Ottonem, W. dostał się Olgierdowi Bohdaszewskiemu wraz z trzema zaśc.: Komarowszczyzna, Pawlucie i Lisowszczyzna, z obszarem 739 dzies. pięknych i wybornych gruntów i łąk. Rezydencya i wszystkie budynki gospodarskie z muru wzniesione. Poprzednio wyrabiano w W, doskonale piwo w różnych gatunkach i porter, obecnie założono fabrykę serów na sposób holenderski. Gospodarstwo i ogrodnictwo dobre. Kościół murów. filialny, fundacyi Ignacego Bohdaszewskiego i cerkiew filialna, p. wez. św. Trójcy, przez tegoż z muru wzniesiona. 5.) **W.**, ob. *Wiazowsk* i *Wiazynka*. *J. Krz.—A. Jel.*

Wiazynka 1.) przez lud zwana *Wiazucią*, rzeka, w pow. wilejskim, lewy dopływ Wilii. Bierze początek na pograniczu pow. wilejskiego i gub. mińskiej, pod wsią Udra, przepływa pod nazwą Udry, Udranki lub Udrzanki w kierunku pñ.-zach. pod wsiami Biesiady, Kucharzowszczyzna, Koleśnikowa, Garbusie, Udra, Bachmetówka, Czerwiczyńce, poczem robi zwrot ku pñ. przez Granicze, Wołoki (na tej przestrzeni nosi nazwę Syczewki), łączy się z Ilią, przybiera nazwę Wiazynki, niekiedy Rybezanki, oblewa Czechy, Semenowce, Łone, Buczki, Berezowe, Wiazyn, Rybezynie i powyżej wsi Pachomowa, prawie na wprost wsi Rabuń, ma ujście. Długa do połączenia z Ilią 40 w., od połączenia do ujścia około 18 w. płynie przeważnie miejscowością błotnistą i lesistą. Ważna dla handlu drzewem. 2.) **W.** al. *Wiazonka*, rzeczka, w pow. mińskim i wilejskim, lewy dopływ Gujki (Hujki). Zaczyna się w pñ.-zach. stronie pow. mińskiego, w górzystej okolicy za wsią Szezuki (gm. Zasław), płynie bystro na pñ.-zach. pod wś Lipienie, tu zasilona strumieniem Lipieniówką zwraca się bardziej na pñ.-zach. pod fol. Krynica (młyn) i wś Sieledezyki; za wsią Wieremiejki (młyn) wkracza w pow. wilejski, płynie koło wsi Powiazy i za wsią Wołki ma ujście naprzeciwko Radoszkowicz. Długa około 2 mil. 3.) **W.**, rzeczka, w pow. mińskim, lewy dopływ Usy, zaczyna się we wzgórzach pod zaśc. Ziaziulewo, płynie bystro na wschód koło wsi Czyki, Wiazynka, Czeżyn; od fol. Wiazyn zwraca się na południe ku wsio Komarowszczyzna i Chomicze i pod fol. Ussa ma ujście. Długa około 3 mil. Zasila się drobnymi strumieniami, wypływającymi z okolicznych wzgórz. Obraca kilka młynów. *J. Krz.—A. Jel.*

Wiazynka 1.) folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 21 w. od Wilejki, 1 dm., 47 mk. 2.) **W.** al. *Wiazyn*, folw., pow. miński, w 1 okr. pol. Raków (o 9 w.), gdzie par. katol. i st. pocz., gm. Zasław, o 30 w. od Mińska. Dość dawna własność Zambrzyckich, 320 dzies.; miejscowość wzgórzysta, dość leśna, grunta szczerkowo-gliniaste. 3.) **W.**, wś nad rzeką t. nazwy, pow.

miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, o 31 w. od Mińska, ma 22 osad; grunta faliste, szczerkowe, żytnie, lasu mało w okolicy. *A. Jel.*

Wiazewicze, wś, pow. słucki, w 2 okr. pol., gm. i par. praw. Kleck (o 4 w.), o 68 w. od Słucka, ma 33 osad; grunta urodzajne, miejscowość małeśna. *A. Jel.*

Wiazna, *Wiazna*, wś, w pow. bobrujskim, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Czernin, o 61 w. od Bobrujska, ma 25 osad. *A. Jel.*

Wiazno, *Wieżno*, sioło i dobra, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. Horodeczna, o 34 w. od Prużany. Sioło ma 117 dzies. ziemi cerkiewnej (39 łąk i pastw., 8 lasu, 15 nieuż.), dobra zaś 386 dzies. ziemi dworskiej (80 łąk i pastw., 103 lasu, 51 nieuż.); własność Zajkowskich.

Wiazucie, wś nad rzeką Weremiejką, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Lebedziewo (o 12 w.), okr. wiejski Skoworodki, o 36 w. od Wilejki, przy b. drodze poczt. z Wilna do Mińska, ma 11 dm., 125 mk. prawosł. (w 1865 r. 53 dusz rewiz.); należy do dóbr Markowo, Plewaków.

Wiazycie, ob. *Wiazyszczce*.

Wiazykańce, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Dziewieniszki (o 80 w.), okr. wiejski Girdziuny, o 35 w. od Oszmiany, 9 dm., 67 mk. katol. (w 1865 r. 31 dusz rewiz.); należy do dóbr Kazimierzowo, Umiastowskich.

Wiazyszczce 1.) *Wiazycie*, wś u zbiegu rz. Sławeczny z Prypecią, pow. rzezycki, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. Narowla, o 136 w. od Rzezycey, ma 20 osad. Miejscowość poleska, łąki wyborne, rybołówstwo znaczne. 2.) **W.**, wś nad Dźwiną, pow. lepelski, między Ułą a Witebskiem, o 47 w. od Witebska. Posiada cerkiew paraf., pod wez. Przemienienia Pańskiego; prom. Folw., własność Skiwskich, 314 dzies. Na mocy traktatu 1772 r. w W. schodziła się granica między Rzplitą a Rosyą. Pod W. Dźwina wkracza w granice gub. witebskiej, płynąc poprzednio jej pograniczem. Poniżej wsi znajduje się na rzece wielka melizna. Wspomniana już w XVII w. jako przystań.

Wiączynin, też *Wiączyenin Polski* i *Niemiecki*, w XVI w. *Wiaczemin*, wś i kol., pow. gostyński, gm. Czermno, par. rz.-kat. Troszyn, ewan. Gombin. W. Polski ma 35 dm., 263 mk. ewang.; W. Niemiecki 19 dm., 263 mk. ewang. W r. 1827 W. Pol. miał 17 dm., 117 mk.; W. Niem. 22 dm., 221 mk. Dom modlitwy ewang. i szkoła. W. *Polski* ma 250 morg. żyznej ziemi (w połowie łąki, z pokładem torfu na 6 do 8 stóp grubym); W. *Niem.* ma 521 morg. ziemi pszennej (w połowie łąki łądowe). Przy domach sady owocowe. Plantacye wierzb. Ludność trudni się rolnictwem, hodowlą bydła i wyrobem sera holenderskiego. W 1590 r. płacono zład od 5½ łana.

Wiączyn Dolny, *Górny* i *Nowy* w XVI w. *Vyaczynye majus* i *minus*, kol. i os. leśna, pow. kódzki, gm. Nowosolna, par. Mileszki. Posiada tar-

tak parowy o sile 40 koni (własność Karola Szejblera). W. Dolny ma 9 dm., 117 mk., 161 morg. włośc.; W. Górny 41 dm., 381 mk., 600 morg.; W. Nowy 8 dm., 104 mk., 196 morg.; W., tartak i 2 os. leś., 5 dm., 20 mk., 1033 morg lasu dwor. W 1827 r. W. Dolny miał 9 dm., 72 mk.; W. Górny 10 dm., 337 mk. a W Nowy 9 dm., 108 mk. Na początku XVI w. ws królewska W. wielki i mały należała do par. Mielezski. Dziesięciny z łąnów kmiecych w obu częściach pobierał pleban w Kazimierzu, zaś od kmieci osadzonych na rolach folw. w W. małym i z folw. pleban w Mileszkach, któremu kmiecie za kolebę dają po 2 kor. owsa (Łaski, L. B., II, 380, 384). Według reg. pob. pow. brzezińskiego z r. 1576 ws królewska W., należąca do sukcesorów Liasockiego, miała 8½ łąn., 1 zagr., 3 karczmy, 6 rzem., 24 osad. W. Minor miał 10 łąn., 2 zag., 4 karczmy, 4 rzem., 24 osad. (Pawiński, Wielkop., II, 88). W r. 1770 ws W. Leśny i Polny zostaje w dzierżawie Stanisława Zebrzydowskiego z małżonką. Płacą oni kwarty zł. 306 gr. 8. W r. 1773 sejm nadał dobra Kiełczygłów (w pow. wieluńskim) i W. w dzierżawę na lat 50 Janowi Mielnińskiemu. *Br. Ch.*

Wiąg, niem. *Jungen*, ws nad szoszą między Świeciem a Nowem, niedaleko Wisły, pow. świecki, st. p. i par. kat. Świecie; 1148 ha (813 roli orn., 77 łąk, 26 lasu); 1885 r. 63 dm., 115 dym., 552 mk., 134 kat., 4 żyd. Szkoła 2-klas. symultanna w miejscu. Ws istniała już w pierwszej połowie XIV w., bo w przywileju Świecia z r. 1338 przy oznaczeniu granic wspomniana droga do Wiąga („Ibinscher Weg“). Krzyżackie rejestry czynszowe z początku XV w. opiewają: ws Wiąg (Ybing) ma 51 włók, z tych sołtys 3 wolne, od reszty dają po 12 korcy zboża i 5 skojców. R. 1415 czynszował tu tejszy karczmarz 5 wiardunków. Przez W. prowadził już od dawna ważny trakt z Drzycimia do Sartawic, Stwolna i Grudziądz. R. 1434 daje komtur świecki włościanom tutejszym (den von Ewigen) 28 korcy zboża pożycznym sposobem (ob. Wegner, Ein pom. Herzogthum, II, 429). Według lustr. z r. 1565 było tu 51 włók, między nimi 3 sołectkie wolne; na 48 wł. siedziało 19 włościan, z których każdy na św. Marcin płacił 8 gr. 6 fen. czyli razem 20 grzyw.; oprócz tego 12 wiertli żyta od włóki, razem 9 łasztów i 36 kor. Dań tę płacili do folw. w Stwolnie, gdzie i tłokę czynili. Dwaj karczmarze bez roli płacili za wyszynek piwa 1 grz.; 10 małych ogrodników było także do tłoki zobowiązanych. Łąk było brak, tak samo drzewa, lecz hr. Czapski na Sartawicach dawał im paszę za 6 grz. rocznie. W. należał wówczas do ststwa świeckiego. R. 1649 było tu 18 gburów, dających mesznego prob. w Świeciu 12 kor. żyta świeckiej miary. R. 1635 nadaje król sołectwo radnemu Winc. Piaseckiemu i jego potomkom na

prawie pruskiem. Przywilej ten potwierdza jego synom król Kazimierz r. 1660, a Michał r. 1670 małżonkom Tomalińskim, jako spadkobiercom. Przez wojnę szwedzką ws tak ucierpiała, że r. 1668 tylko 240 morgów było pod pługiem, a mieszkańców r. 1676 tylko 144. Wizyta Szaniawskiego z r. 1717 pisze: Wiąg villa emethonalis habet mansos 51; a quolibet solvit quartam partem modii et gros. 6 (ob. str. 268). Według taryfy na symplę z r. 1717 płaciły W. i Piaski 11 zł. 11 gr. (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 88). R. 1773 było tu na 51 włók. chełm. 64 dym. i 281 mk. ewang., między nimi 1 wolny sołtys, 1 leman, 20 gburów, 20 ogrod., 3 rzemieśln., 1 proceder prowadzący i 1 nauczyciel. Stan bydła był: koni 85, wołów 55, krów 75, jałowic 6, owiec 181, świń 32; wysiew: pszenicy 45 korcy, żyta 214, jęczm. 173, grochu 21, lnu 6; siana zebrano fur 89 (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 363 i 221).

Wiąskie Piaski, niem. *Jungensand*, ws, pow. świecki, st. p. Sartawice, par. kat. Świecie; 55 ha (13 roli orn., 2 łąk); 1885 r. 32 dm., 50 dym., 231 mk., 22 kat., 208 ew., 1 dyssyd. W 1789 r. 4 dym. (ob. Topogr. Goldbecka, str. 84). *Ks. Fr.*

Wiązewo 1.) część dóbr Pułwiesk Wielki, w pow. rypińskim. W r. 1827 było 3 dm., 13 mk. 2.) **W.**, ob. *Wiązówka*.

Wiązki, lasy błotniste niegdyś, w pow. bukowski, między Sworzycami a Holendrami Białymi, na płn.-zachód od Grodziska.

Wiązowa al. *Wiązowo*, kol. nad rz. Wartą, pow. koniński, gm. Gosławice, par. Licheń, odl. od Konina w. 24, ma 3 dm., 15 mk., 147 osad, 463 morg. Są to widocznie drobne cząstki, należące do włościan mieszkających w Gosławicach i innych wsiach przyległych.

Wiązowa, ws, pow. żółkiewski, 7 klm. na płn. od Żółkwi (sądu pow., st. kol. i urz. poczt.). Na płn. leży Kulawa, na płn.-wsch. i wsch. Turzynka, na pld. Błyszczewody i Żółkiew, na zach. Żółkiew i Zameczek. Środkiem obszaru płynie Świnia i tworzy w obrębie wsi staw. Wzniesienie dosięga 228 mt. (na płn.-zach). Własn. więk. ma roli orn. 244, łąk i ogr. 89, pastw. 76, lasu 597mr.; wł. mn. roli orn. 712, łąk i ogr. 379, pastw. 151, lasu 7 morg. W r. 1880 było 146 dm., 776 mk. w gm., 9 dm., 63 mk. na obsz. dwors. (749 gr.-kat., 72 rz.-kat., 14 izr., 4 innych wyzn.; 719 Rus., 106 Pol., 14 Niem.). Par. rz.-kat. w Żółkwi, gr.-kat. w Zameczku. We wsi jes cerkiew i szkoła 1-klas.

Wiązowa Wola al. *Wiązowa Wola*, ob. *Wola Wiązowa*.

Wiązowe al. *Wiązowiec*, jezioro wśród lasów dawnej puszczy augustowskiej, w leśnictwie Hańcza, w pobliżu kanału, na płn. od jez. Szlamy w pow. sejneńskim. Ma 10 morg. obszaru.

Wiązówek, *Wiązówek*, meczko przy ujściu

rzki Świnarki do rz. Olszany, pow. czerkaski, w 3 okr. pol., gm. Wiązówek, o 68 w. od Czerkas, ma 6934 mk. Według Pochilewicza w 1863 było 4333 mk. prawosł., 30 kat., 238 żydów. Posiada dwie cerkwie: Pokrowską i Uspieńską, obie z drzewa. Pierwsza z nich, wzniesiona w r. 1843, na miejscu dawnej, zbudowanej w 1743 r., uposażona jest 86 dzies. ziemi; Uspieńska zaś cerkiew, dziś istniejąca, była wzniesioną w 1771 r. Była ona zbudowana na posadzce dawnej cerkwi, jak to widać z wizytacyi dziekana śmilańskiego, w której powiedziano, że taż dawna cerkiew Uspieńska dzwigniona była jeszcze w 1727 r., obok starej i że parochem jej był Stefan Mużyłowski, wyświęcony na kapłana 1735, przez Rafała Zaborowskiego. Wś nazwaną została od rosnących wiązów, które na tem miejscu zastali lustratorowie, wysłani z ramienia hetmana Stanisł. Koniecpolskiego, w r. 1633 nabywcy Mlijowszczyzny i Żabotyń. Od tego też czasu miejsce to już zasiedlone wchodziło w skład dóbr radywonowskich czyli żabotyńskich, i wraz z niemi odmieniało właścicieli. Miejscowe podanie głosi, że W. przed ruiną był miastem, w którym było aż 8 cerkwi, i że pustoszał lat 40 po szwedzkim zhonie. Jednakże to podanie zdaje się grzeszyć przesadą. W. bowiem nie mógł pustoszyć przez lat 40, ile że już w 1727 r. Uspieńska cerkiew była tu zbudowaną. W r. 1741 liczone tu już 97 chałup. W czasie Koliszczyzny tak zw. „zatiezce“ ciągnąc przez W., rozgłaszali fałszywe wieści dla podburzenia ludu. Stefan Witwicki, dziekan śmilański, paroch w W., zasłyszawszy, że hajdamacy w Żabotyń zamordowali miejscowego gubernatora Stępkowskiego, wyjechał na Polesie, gdzie aż do uśmierzenia buntu pozostał. W tymże czasie parochem cerkwi Uspieńskiej był ks. Roman Wigura. Akta podają dużo hajdamaków rodem z W. Znany był rodem z tego miejsca hajdamaka Pustowojtenko. W 1787 r. ks. Fr. Ksawery Lubomirski sprzedał całą Śmilańszczyznę ks. Grzegorzowi Potemkinowi, po którego śmierci wzięła w spadku Orłowiec, W. i inne ks. Jusupowa. Od tej w 1808 r. nabył te dobra hr. Seweryn Potocki; synem tegoż był hr. Leon, po którego śmierci odziedziczyły klucz orłowiecki wraz z W. dwie jego córki: pierwsza 1-mo voto za hr. Lanekorońskim, 2-do za hr. Vitzthumem, znanym dyplomata; druga za Andrzejem hr. z Wielkich Kończyce Mniszechem, przed niedawnym czasem dziedzicem Wiszniowca na Wołyniu. Gmina W. składa się z 4 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 4 miejscowości (mka W. i Burty), mające 2157 dm., 10892 mk., 12938 dzies. ziemi (5369 włósc., 7387 dwors., 156 cerkiewnej). *Edw. Rulikowski.*

Wiązowica, *Wiazowica*, wś nad rzeką t. naz., pow. lipowiecki, w 2 okr. pol., gm. Iwańki, par. prawosł. Żorniszczce (o 2 w.), o 22 w. od Lipow-

ca, ma 205 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 187 dm., 365 dzies.; właścicielem był Jakub Bartoszewicki.

Wiązowiec, ob. *Wiazowiec* i *Więzowiec*.

Wiązówka, w spisie z r. 1827 *Wiązewo*, kol., pow. plocki, gm. Rembowo, par. Wyszogród, odl. 41 w. od Płocka, ma 9 dm., 85 mk., 423 morg. Młyn wodny nad rzeką b. n. W 1827 r. było 7 dm., 77 mk.

Wiązówka, ob. *Wiazówka*.

Wiązowna 1.) wś, folw. i dobra nad rzeką Mienią, pow. nowomiński, gm. i par. Wiązowna, leży przy linii dr. żel. nadwiślańskiej, o 10 w. od Wawra ku Otwockowi, odl. 21 w. od Mińska. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, młyn wodny, 352 mk., 4590 morg. dwors., 261 mr. włósc. W 1827 r. było 30 dm., 115 mk. Dobra W. miały w r. 1870 obszaru mr. 7107, następnie zostały rozparcelowane pomiędzy częściowych nabywców. Do dóbr powyższych należały poprzednio wsi: wś W. os. 9, mr. 246; wś Białka os. 2, mr. 51; wś Izabelka os. 9, mr. 206; wś Rzeczyca os. 8, mr. 240; wś Mładz os. 22, mr. 811; wś Boryszów os. 10, mr. 279; wś Horoszka (Goraszka) os. 11, mr. 160; wś Majdan os. 19, mr. 432; wś Domanówek os. 4, mr. 2; wś Jarosław os. 4, mr. 80; wś Annopol os. 3, mr. 128; wś Michałowek os. 11, mr. 226; wś Emmów os. 14, mr. 273; wś Zamląd os. 2, mr. 59; wś Aleksandrów os. 40, mr. 886. Według reg. pob. pow. warszawskiego z r. 1580 we wsi Wiązowna, w par. Zerzeń, Radziwiński miał 7 łan. i 3 koła soltysi; Konikiewicz młyn o 2 kołach i 3 koła folusza (Pawiński, Mazowsze, 251). Kościół i parafią erygował 1597 Wojciech Radziwiński, dziedzic. Obecny, murowany, pochodzi z r. 1788. W. par., dek. nowomiński (dawniej siennicki), 2477 dusz. W. gmina należy do sądu gm. okr. III w Gliniance, st. p. i st. dr. żel. w Otwocku, posiada 21688 morg. obszaru, 5922 mk. (6 praw., 811 prot., 770 żyd.). W gminie są dwie szkoły początkowe. 2.) **W.**, pow. nowomiński, ob. *Rutka* 3.). **W.**, mylnie, za: *Wiązownica*, ob. *Strzegom*. *Br. Ch.*

Wiązownia 1.) rzeczka, lewy dopł. Rudnicy, która wpada do Proсны, powstaje między Tokarzewem i Wygodą, o 6 klm. na wsch.-płd. od Ostrzeszowa, płynie od zachodu ku wschodowi; oblewa Tokarzew i Domicelę; obraca młyn Kozakiem zwany; tworzy dwa stawy i wchodzi pod Krzywizną do trzeciego, który spływa do Rudnicy; długość biegu 4 klm. 2.) **W.**, miejscowość leśna, na Tokarzewie, w pow. ostrzeszowskim. *E. Cal.*

Wiązownica 1.) al. *Jazownica*, rzeczka, lewy dopływ Radomki, wypływa z błot między Sieklukami, Gozdem i Kadłubkiem, na linii wododziału Pilicy i Radomki, w pow. radomskim, płynie w kierunku płd. przez Nową Wołę i Jedlankę i pod Jedlińskiem łączy się z Radomką. 2.) **W.**,

nazwa dawana niekiedy górnemu biegowi rz. Koprzywianki, nad którą leży wś Wiązownica.

Wiązownica 1.) al. *Więzownica*, w dok. z r. 1287 „*Wezownice que nunc ostrów dicitur*“ w XV w. *Wyazownica*, 1587 *Wieżownicza*, wś, folw. i młyn nad rzeką Koprzywianką (zwaną też w XV w. Wiązownicą), pow. sandomierski, gm. Osiek, par. Wiązownica, leży o 32 w. na zach.-zach.-płd. od Sandomierza, a 7 w. na płn.-zach. od Osieka, posiada kościół par. murowany, 123 dm., 878 mk., gorzelnią, 360 morg. dwors., 1431 mr. włośc. Odrębny folw. ma 92 morg., folw. rząd. 96 morg. i os. młyn 28 morg. W r. 1827 było 88 dm., 483 mk.; wś nazwana „Wieżownica.“ Wymieniona w liczbie wsi nadanych klasztorowi w Zawichoście r. 1257: „*Wezownice que nunc ostrow dicitur*“ (Kod. Małop., I, 53, 70). Długosz podaje, że wieś ta niewiadomo kiedy i w jaki sposób utraconą została przez klasztor (L. B., I, 318). W połowie XV w. W., wś królewska, w pobliżu Koprzywianki i Osieka położona, ma kościół paraf. drewniany, p. w. św. Michała Archan. We wsi było 45 łan. km., 2 karczmy, zagrodnik, sołtystwa; z tych ról dziesięcinę dawano w połowie biskupowi krakow., w drugiej połowie kościołowi w Koniemłotach. Jedno sołtystwo dawało kościołowi w Wiązownicy. Proboszcz ma rolę i prawo karczowania lasu, o ile będzie ebeiał, do samej granicy. Posiada też na Kukadle rolę z lasem. Ma też Koszkową rolę z lasem aż do granicy wsi Sucha, tudzież łąkę z lasem zwanym Zapusta olszowa, aż do rzeki Wiązownicy. Nad rzeką stały dwa młyny: królewski z łanem ziemi, dający dziesięcinę biskupowi, i sołtysi, dający plebanowi (Długosz, L. B., II, 32, 55). W r. 1578 wś królewska „Wieżownicza“ ma 34 osad, 35 łan., 1 chałup., 4 ubogich komor., 2 rzem. (Pawiniński, Małop., 170). Kościół paraf. erekcyi nieznaney (z XIV w.?). Obecny, murowany, wzniesiony został na gruncie należącym do os. Dzięki. Do parafii należy filia w Strzegomiu. W. par., dek. sandomierski (dawniej staszowski), 2899 dusz. 2.) **W.**, wś, pow. szczuczyński, gm. Radziłów, par. Słucz. W 1827 r. było 8 dm., 49 mk. Według reg. pob. pow. wizno-wąsoskiego z r. 1577 wś Wiązownica, w par. Słucz, miała 3 $\frac{1}{2}$ łan. (Pawiniński, Mazowsze, 364). *Br. Ch.*

Wiązownica, wś, pow. jarosławski, na praw. brzegu Sanu, przy gościńcu z Jarosławia (10 klm.) do Sieniawy, ma paraf. rz.-kat. i gr. kat. i szkołę ludową. Gmina liczy 206 dm. i 1081 mk., 840 rz.-kat., 228 gr.-kat. i 13 izrael. Obszar więk. pos. (Jerzego ks. Czartoryskiego) 5 dm. i 17 mk., 13 rz.-kat. i 4 gr.-kat. Gleba glinkowata, dobrze nawodniona. Pos. więk. wynosi 414 mr. roli, 19 mr. łąk, 31 mr. ogr., 19 mr. pastw., 62 mr. lasu, 22 mr. nieuż. i 4 mr. 303 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 1211 mr. roli, 140 mr. łąk i ogr., 258 mr. pastw. i 15 lasu. Piękny pałac

właścicieli. W XVI w. zbudowali podobno w W. kaplicę mieszczanie jarosławscy, chroniący się tu przed zarazą. W jej miejsce około r. 1720 wystawiono ze składek, staraniem Walentego Szymanowskiego, tenutaryusza Nielipkowic nowy kościół, a ks. Janusz Alek. Sanguszko nadał grunta na utrzymanie kapelana. W 1754 utworzył tu bisk. przem. Wacław Sierakowski kapelanię, jako filią parafii jarosławskiej. W 1884 spłonął kościół, poczem kilka lat odprawiano nabożeństwo w cerkwi gr.-kat. Cerkiew parf. jest murowana. Należy do dyec. przemyskiej, dek. jarosławskiego, obejmuje Szówsko, Wołę Szulańską, Kąt Szulański, Piwodę i Nielipkowce. Uposażenie proboszcza gr.-kat. składa się w Wiązownicy i Nielipkowcach z 67 mr. 1381 sąż. roli, 4 mr. 1437 sąż. łąk i 2 mr. pastw. W. graniczy na płd. z Szowskiem i Piwodą, na płn. z Nielipkowicami. Na płn.-wschód rozciąga się bór sosnowy. Okolica równa, wzn. 181 mt. npm.

Wiązowo 1.) ob. *Więzowo*. 2.) **W.**, ob. *Wiązowa*.

Wibcze, potok, wypływa w Siedliskach, w pow. nadworniańskim, z wielkich lasów, płynie na płn. i na obszarze Mołodyłowa łączy się z pot. Chorosną, poczem z praw. brzegu wpada do pot. Bobrówki na obszarze Hołoskowa. Długość biegu 7 klm. (Mapa woj., 11, XXXII). *St. M.*

Wibczenka Stojanów, szczyt górski, ob. *Stojanów*.

Wibczyzna 1.) szczyt (1091 mt.) w Karpatach bukowińskich, w grzbiecie ciągnącym się od Krasnego Diłu w kierunku płn.-wsch.; u stóp jej wypływa potok Ruska, lewy dopł. Suczawy, a z drugiej strony pot. b. n., uchodzący do Putilli. W. leży pod 42° 55' wsch. dł., a 47° 57' płn. szer. (Mapa wojs., 14, XXXII). 2.) **W.**, las we wsi Żabie (ob. t. X, 744). 3.) **W. Kosteliwka**, szczyt (1112 mt.) na Bukowinie, występuje z grzbiecie pomiędzy Tenosulem, praw. dopł. Suczawy, a samą rz. Suczawą, pod 42° 55' wsch. dług., a 47° 53' płn. szer. (Mapa wojs. 14, XXXII). *St. M.*

Wibczyńska 1.) wzgórze, z grzbieciem wysuniętym ku płd., ku ujściu Czeremoszu Białego do Czeremoszu, w Beskidzie wsch., we wsi Uścieryki, w pow. kosowskim (Mapa wojs., 13, XXXII). 2.) **W.**, obszar na Bukowinie, położony na grzbiecie ciągnącym się od szczytu Płoska (1132 mt.) ku płn., gdzie grzbiet opada do 982 mt., a następnie łączy się z długim grzbieciem, zw. Krasny Dił. Stoki wzgórz opadają ku rz. Suczawie (Mapa wojs., 14, XXXII). *St. M.*

Wibingen, dobra prywat., w okr. i pow. hazy-pockim, par. amboteńska (Kurlandya).

Wiborna, niem. *Bierbrunn*, wś, w hr. spiskim, u podnóża szczytu tatrzańskieo, wzn. 1177 mt.; kościół katol. filial., ewan. paraf., młyn wodny, płóciennictwo, zdroj szczawioowy, 499 mk.

Wibraki, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., gm. Masiady; włość. Gurowscy mają tu 30 dzies.

Wibsch (niem.), ob. *Wyppcz*.

Wić, rzeczka, dopływ rzeczki Jesi, w pow. maryampolskim, uchodzi pod Rynkunami.

Wić, rzeka, w pow. rzeczyckim, lewy dopływ Prypoci, zaczyna się w moczarach w okolicy pomiędzy wsiami: Glinna, Makanowicze i Chobno, płynie w kierunku południowym lesistemi bagnami koło wsi: Muczyżyr, Chojno, Zahale (młyn na rozlewie), Gnojewo, Borysowszczyzna, o 4 w. po za którą oddziela lewe ramię pod nazwą Staw i połączywszy oba ramiona pod wsią Tułgowicze (Tułhowicze, młyn na rozlewie), ma ujście poniżej do odnóg Prypoci. Długość biegu przeszło 6 mil. Z prawej strony, oprócz kilku bezimiennych strug, zasila się Sudziłówką, Tobolem i Chobenką. W ostatnich czasach W. została skanalizowana przez gener. Żylińskiego i osuszone jej wybrzeża wydają obfite trawy. *A. Jel.*

Wica, rzeczka, w pow. prużańskim, w połączeniu z Muchą tworzy rzekę Prużanę.

Wićba al. *Wiłba*, mylnie *Widźba*, rzeczka, w pow. witebskim, prawy dopływ Dźwiny. Bierze początek ze wzgórz, ciągnących się we wschodniej części powiatu, w pobliżu folw. Rano, płynie początkowo ku płn., następnie na zachód, wśród brzegów pierwotnie niskich, w końcu urwistych i przy ujściu dzieli mto Witebsk na dwie części. W dolnym biegu obraca dwa młyny. W Witebsku znajduje się na niej most, na kamiennych arkadach, zwany Krasnym. Od lewego brzegu przybiera rzekę Hornówkę.

Wicbuniszki, okol. szlach., pow. trocki, w 3 okr. pol., 33 w. od Trok, 6 dm., 71 mk. katol.

Wice 1.) pow. maryampolski, ob. *Bobikły*. 2.) **W.**, ob. *Wicie*,

Wicentów 1.) al. *Wincentów*, wś i folw., pow. łaski, gm. Dąbrowa Rusiecka, par. Rusieć. Wś ma 3 dm., 43 mk., 32 morg.; folw. 4 dm., 55 mk., 300 morg. 2.) **W.**, kol., pow. łaski, gm. Chociw, par. Restarów; kol. ma 9 dm., 74 mk., 85 morg.; os. karcz. 1 dm., 5 mk., 1 morg. 3.)

W., kol., pow. łęczycki, gm. Tkaczew, par. Łęczyca (odl. 6½ w.), ma 10 dm., 74 mk. 4.) **W.**, pow. kielecki, gm. i par. Piekoszów. 5.) **W.**, folw., pow. włoszczowski, gm. Secemin, par. Czarncza. W 1827 r. 4 dm., 11 mk. 6.) **W.**, folw., pow. sandomierski, gm. i par. Obrazów, odl. od Sandomierza 13 w., 1 dm., 149 morg. 7.) **W.**, ob. *Wincentów*. *Br. Ch.*

Wicentowo 1.) folw. i wś, pow. nieszawski, gm. Straszewo, par. Koneck, ma 64 mk., 317 morg. dwors., 18 mr. włość. 2.) **W.**, folw., pow. ciechanowski, gm. Opinogóra, par. Ciechanów (odl. 6 w.), 1 dm., 3 mk., 93 morg. 3.) **W.**, folw., pow. mławski, gm. Dębsk, par. Szydłowo, odl. 10 w. od Mławy, 1 dm., 4 mk., 30 mrg. 4.) **W.**, ob. *Wincentowo*.

Wicha, os. młyn, nad rzeką Szadkówką, pow. sieradzki, gm. i par. Zadzim, odl. od Sieradza 24 w., 1 dm., 6 mk.

Wichalów, w spisie z r. 1827 *Wichalów*, ob. *Wyhalów*.

Wichelsdorf al. *Wuchelsdorf*, 1240 *Uechlic*, 1283 *Weychelsdorff*, dobra i wś, pow. szprotowski, par. ew. i kat. Szprotawa. W r. 1885 dobra miały 1059 ha, 10 dm., 78 mk. (12 kat.); wś 215 ha, 66 dm., 383 mk. (18 katol.), szkoła ewang.

Wicherki-Murawy, pow. ciechanowski, ob. *Murawy* 5.).

Wichernik, kol., pow. wieluński, gm. i par. Mokrsko, odl. od Wielunia 14 w., ma 27 dm., 295 mk. Powstała w nowszych czasach zapewne, na obszarze dóbr Mokrsko.

Wicherów, wś, w dok. z r. 1507, ob. *Rożów* (t. IX, 870).

Wichertów, folw., donacya, pow. turecki, gm. Wichertów, par. Boleszczyń, odl. od Turka 10 w. Folw. ma 8 dm., 138 mk.; os. 1 dm., 10 mk. W r. 1827 było 6 dm., 60 mk. Folw. ten powstał w nowszych czasach. Dobra W., oddzielone od dóbr rządowych Turek, nadane zostały prawem majoratu generałowi Dymitrowi Szulgin w r. 1838. W skład dóbr wchodziły folw.: W., Smółsko, Boleszczyń, Cisów i Przykona; młyny: Grobleca, Studziany, Zabrodnie i Kałużny, z obszarem 2290 morg. i 1336 mr. lasu. Do dóbr należały też wsi włość.: wś Smółsk os. 42, mr. 996; Boleszczyń os. 39, mr. 938; Cisów os. 47, mr. 1452; Przykona os. 42, mr. 871; Ewinów os. 21, mr. 302; Dmitrów os. 5, mr. 70. W. gmina, należy do sądu gm. okr. II w Uniejowie, st. p. w Turku, urząd gm. w Słomowie gornym. Gmina ma 11785 morg. obszaru i 4761 mk. Śród stałej ludności jest 141 prot. i 37 żyd. *Br. Ch.*

Wichin, szczyt (1474 mt.) w Beskidzie wschod., na granicy Galicyi i Węgier, stanowi gniazdo, z którego wysuwają się grzbiety w kierunku z płn.-zach. ku pld.-wsch. i z płn. na pld. Należy do działu Czarnohory, na granicy Żabiego, w pow. kossowskim (Mapa wojs., 13, XXXI).

Wichtacz, os., pow. koniński, gm. Golina, par. Kawnice, 1 dm., 5 mk.

Wichnia, u Teodorowicza *Wichol*, wś nad rz. Trościanicą, pow. żytomierski, gm. Chwasowa, par. prawosł. Śielec (o 10 w.), na pograniczu od pow. radomyskiego. Grunta składa gnejs i czerwony granit.

Wichny, ob. *Wychny*.

Wichodna, *Vychodna*, wś, w hr. liptowskim, kościół katol. filialny, ewang. paraf. Chów owiec, wyrób sera i bryndzy; 1724 mk.

Wichol, ob. *Wichnia*.

Wichółka, rzeczka, w pow. suraskim gub. czernihowskiej, dopływ Ipuć.

Wichorowo, w XVI w. *Wichrowo Wielkie* i *Małe*, wś i folw., pow. płoński, gm. Naruszewo,

par. Radzymin, odl. 5 w. od Płońska, ma 8 dm., 134 mk. W 1827 r. było 9 dm., 72 mk. W r. 1872 folw. W. rozl. mr. 444: gr. orn. i ogr. mr. 345, łąk mr. 16, pastw. mr. 30, wody mr. 3, lasu mr. 41, nieuż. mr. 9; bud. drew. 6. Wś W. os. 10, mr. 75. Według reg. pob. pow. sąchockiego z r. 1567 wś Wichrowo Wielkie, w par. Radzymin, miała $1\frac{1}{8}$ włoki; W. Małe dwie części po $\frac{1}{2}$ włoki, 5 ogr. (Pawiński, Mazowsze, 351).

Wichorze, niem. *Wichorse*, *Weichorn*, 1550 *Weychhorn*, dobra ryc., pow. chełmiński, st. poczt. M. Czyste, st. kol. Stolno (o 2 klm.), par. katol. W. Czyste; 1826-32 ha. W r. 1885 było 18 dm., 47 dym., 292 mk., 215 kat., 77 ew.; gorzelnia parowa, owczarnia zarodowa. Dobra te posiada rodzina niem. Loga już w r. 1788. W dok. zachodzą pod r. 1376. Za czasów krzyżackich należy do komturstwa papowskiego. Wizyta Strzesza z r. 1667—72 pisze: „Villa Wichorzin Generosae d. Konarzin Koriicka Succam. Culmen., emethones; curia unum eoretum siliginis et totidem avenae“ (str. 93). *Ks. Fr.*

Wichówka, rzeczka, w gub. mohylewskiej, prawy dopływ rz. Ipuć. Par. Wichółka.

Wichówka (349 mt.), szczyt w pñ. stronie Martynowa Nowego, w pow. rohatyńskim, pod $40^{\circ} 15'$ pñ. szer., a $42^{\circ} 16'$ wsch. dług., należy do ostatnich wzniesień Podola, które wysunęły się z pñ. ku Dniestrowi, pomiędzy doliną Gniłej Lipy a Swirza (Mapa wojs., 9, XXXI). *St. M.*

Wichowo, wś i folw., pow. lipnowski, gm. Szpital, par. Chełmica, odl. 10 w. od Lipna, ma 32 dm., 376 mk., 782 morg. (60 nieuż.). W r. 1827 było 11 dm., 102 mk. Folw. należy do dóbr Chełmica.

Wichowy, niem. *Weicha*, wś na Łużycach.

Wichradz, w r. 1576 *Wiachracz*, folw. i os., pow. grójecki, gm. Lechanice, par. Warka, odl. 18 w. od Grójca. Posiada szkołę początkową. W spisie z r. 1827 Wichruda, 27 dm., 188 mk. Folw. W. w r. 1876 oddzielony został od dóbr Warka, rozl. mr. 433: gr. orn. i ogr. mr. 393, łąk mr. 30, nieuż. mr. 10; bud. mur. 4, drew. 11; płodozm. 4 i 11-pol. Według reg. pob. pow. wareckiego z r. 1576 wś W., w par. Warka, miała 10 łan. (Pawiński, Mazowsze, 239). W r. 1665 wchodzi w skład dóbr ststwa warszawskiego. *Br. Ch.*

Wichrów, kol., pow. łęczycki, gm. Tkaczew, par. Łęczyca (odl. 4 w.), ma 36 dm., 234 mk. Wchodziła w skład dóbr rządowych Krzepocin. W 1827 r. było 22 dm., 150 mk. Według Łaskiego (Lib. Ben., II, 349) „Wychrow quondam villa“ stała pustkami. Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 wś W., należąca do kościoła łęczyckiego, miała 6 łan., prócz 10 sołtysiego, folw. i karcznię pustą (Pawiński, Wielk., II, 53). *Br. Ch.*

Wichrów, *Wichrau*, dobra i wś, pow. oleśiński, par. kat. Bocionowice (Botzanowitz), ew.

Biskupiec. W r. 1885 dobra miały 458 ha, 2 dm., 48 mk. (11 ew.); wś 506 ha, 79 dm., 544 mk. (6 ew.), szkoła katol.

Wichrowa, niem. *Wicherau*, rzeczka na Warmii, lewy dopływ Świni, uchodzącej z lew. brzegu do Ilmy, praw. dopł. Węgorapy (lew. dopł. Pregoły).

Wichrowice 1.) wś i folw., pow. wrocławski, gm. i par. Śmiłowice, odl. 16 w. od Włocławka. W 1827 r. było 16 dm., 138 mk. W r. 1880 folw. W. rozl. mr. 803: gr. orn. i ogr. mr. 751, łąk mr. 18, lasu mr. 6, nieuż. mr. 28; bud. mur. 9, z drzewa 6; płodozm. 13-pol. Wś W. os. 19, mr. 27. Gerhard, bisk. kujawski, oświadcza w dok. z r. 1317, iż wsi biskupie: Osno, Osen-cze (Osiecinę?), Wychrowity i Rudnicy łączy w jedną całość pod nazwą Osno i nadaje Ol-brachtowi „quondam Stobiry, nostro de Raczens sculteto“, dla osadzenia na prawie magd. (Kod. dypl. pol., II, 208). Według reg. pob. pow. brzeskiego z r. 1557 wś W. miała 12 łan., 6 zagr., 3 kom., 1 vag. (Pawiński, Wielk., II, 8). 2.) **W.**, w par. Sierchowoy (Łaski, L. B., II, 305), mylnie, ob. *Wiechnowice*. *Br. Ch.*

Wichrówka, wś nad Studzienicą (Studeni-cą), dopł. Dniestru, pow. uszycki, okr. pol., sąd i poczta Dunajowce (o 8 w.), gm. i par. Mukar-ów, przy drodze z Mukarowa do Dunajowiec, ma 120 osad, 820 mk., 111 dzies. ziemi włosc. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1799 i uposażoną 43 dzies. ziemi, z 555 wierz-nymi; parafia przyłączona do Mukarowa Polne-go. Wichrowski, miecznik halicki, rolnik i ad-ministrator zawołany, osadził tu puste uroczysko i od swego nazwiska nazwał je Wichrówką. Wś należała do ststwa mukarowskiego, obecnie ma tu nadane generał Zandr 523 dzies. ziemi.

Wichry, folw., pow. sieński, od 1871 r. mieszczanina Sipko, 463 dzies. (53 roli, 17 łąk, 256 lasu).

Wichrza al. *Wichta*, wś i os., pow. turecki, gm. Piętno, par. Turek, odl. od Turka w. 4; wś ma 10 dm., 86 mk.; os. 1 dm., 5 mk. W r. 1827 był 1 dm., 10 mk.; par. Malanów.

Wichtorowa, karczma przy drodze z Ma-jówki do Dzygówki, pow. jampolski. *X. M. O.*

Wichty, przys. Ławrykowa, w pow. Rawa Ruska.

Wichulec, 1667 *Wicholec*, 1456 *Eichholze*, dobra ryc., pow. brodnicki, st. poczt. Najmo-wo, st. kol. Brodnica (o 5 klm.), paraf. Bobro-wo; 520 ha (368 roli, 32 łąk, 56 lasu); w r. 1885 było 9 dm., 36 dym., 177 mk., 174 katol., 3 ewang. (w tem folw. Bogumiłki 1 dm. i 6 mk.); gorzelnia parowa. Dobra te prze-szły w drodze kupna do rodziny Karwatów r. 1702 i od tego czasu pozostały w ich ręku. Za czasów krzyżackich należały te dobra do kom-turstwa brodnickiego. R. 1440 zachodzi Jon vom Eichholze, t. j. Jan z Wichuleca; r. 1456

Jon Tunkel vom Eichholze, t. j. Jan Tunkiel z Wichulea; r. 1481 Mische vom Eichholze, t. j. Miś (Mikołaj) z W.; r. 1590 Gregor Wicholtzky, t. j. Grzegorz Wichulski. Tenże nabył r. 1523 od Anny Jabłonowskiej i jej małżonka Jakuba Radomińskiego dział ich w Jabłonowie i pisze się odtąd z Wichulea Jabłonowki. Jest on protoplastą rodu książąt Jabłonowskich (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 133). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa: Villa Wicholec et Czekanowo, hereditaria Generosi Samuelis Czecholewski (str. 330). W topogr. Goldbecka z r. 1789 podano W. jako posiadłość szlach., z folw. i młynem, o 15 dym. (str. 251). *Ks. Fr.*

Wichutki, folw. nad rzeką Żegliną, pow. sieradzki, gm. Bogumińów, par. Chojne, odl. od Sieradza w. 5, ma 2 dm., 11 mk.

Wicie 1.) w XVI w. *Wiczye*, ws i folw., pow. łowicki, gm. Jeziorko, par. Kociszew, odl. 9 w. od Łowicza, ma 63 dm., 437 mk., 362 mr. dwor. (folw. stanowi wieczystą dzierżawę, należącą do dóbr ks. łowickiego); ws ma 55 osad, 1256 morg. włość. (715 mr. pastw. i 36 mr. nieuż.). W 1827 r. było 54 dm., 347 mk.; 1864 r. 57 osad i 367 mk. Ws ta, stara osada w kasztelanii łowickiej, należała zdawna do klucza łowickiego dóbr arcybiskupich. Kanonicy kolegiaty łowickiej mieli tu nadane sobie łąki, które kmiecie arcybiskupi często wypasali, ściągając na siebie przeto klątwy kanoników. Ażeby położyć koniec tym zajęciom Jan Łaski, arcyb., r. 1519 dał kanonikom w zamian za te łąki dziesięcinę ze wsi Święte, w kasztelanii skierniewickiej a par. Maków, wartości 3 grzyw., zaś kmiecie zobowiązali się płacić z tych łąk arcybiskupowi 3 grzyw. rocznie (Łaski, L. B., II, 530). Według reg. pob. pow. gostyńskiego z r. 1579 ws Wicie, należąca do arcyb. gnieźn., miała łąn. 1 1/2, łąn. sołtysich 3, zagr. 3 (Pawłowski, Mazowsze, 205). 2.) **W. Wschodnie**, mylnie *Wice*, i *W. Stare*, dwie wsi, pow. garwoliński, gm. i par. Wilga. W. Wschodnie mają 17 dm., 103 mk., 235 morg.; W. Stare 19 dm., 172 mk., 129 morg. W r. 1576 Wicie, ws w par. Mniszewo. Adam Mniszewski płaci tu od 1/2 łąn. W r. 1827 Wicie ws, w par. Mniszewo, ma 30 dm., 280 mk. 3.) **W. Rożelskie**, al. *Bobikły*, ws i folw., i *W. Wojszwidowskie*, ws, pow. maryampolski, gm. Poniemoń Pożajście, par. Poniemoń, odl. od Maryampola 50 w.; W. Rożelskie mają 18 dm., 150 mk.; folw. 1 dm.; W. Wojszwidowskie 9 dm., 50 mk. *Br. Ch.*

Wicie 1.) ws i zaśc., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, par. Cytowiany, o 21 w. od Rossień. 2.) **W.**, ws, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Okmiany, o 67 w. od Szawel.

Wiciejew 1.) al. *Wiciejów*, ws, pow. nowomiński, gm. Barcząca, par. Mińsk, ma 98 mk., 157 morg. W r. 1576 ws Wiciejów, w pow. czerskim, w par. Mińsk, płaci od 6 łąn. (Pawłowski, Mazowsze, 224). 2.) **W.** al. *Wiciejewo*, ws, pow.

łocki, gm. Mąkolin, par. Łętowo, odl. 20 w. od Płocka, ma 33 dm., 240 mk., 1012 morg. (17 mr. nieuż.). Dom modlitwy ewang. i szkoła początkowa. W r. 1578 ws „Wicziejewo“, w par. Łętowo, płaci od 27 1/2 łąn., 3 zagr., 3 rzemieśln., 2 rzeźników i 1 warzącego piwo. Wieś należała do klucza mąkolińskiego dóbr bisk. płockiego (Pawłowski, Mazowsze, 8, 129). *Br. Ch.*

Wiciejewska Wólka, ws, pow. nowomiński, gm. Barcząca, par. Mińsk, ma 34 mk., 102 morg.

Wicina 1.) zaśc. szl., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 57 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. katol. 2.) **W.**, błoto w Pińszczyźnie, w okolicy ruszczy Szatrenki, stanowiącej niegdyś granicę puszczy królewskiej Kurzelicyńskiej (ob. Rewiz. Puszczy, str. 12). *A. Jel.*

Wiciów, *Viceo*, potok, praw. dopł. Putny na Bukowinie. Ob. *Putna* 2.).

Wiciów, ws, pow. staromiejski, 22 klm. na płu.-zach. od Starego Miasta (sąd pow., urząd poczt.). Na płu. leży Potok Wielki i Lenina Mała, na wseh. Tysowica, na płu.-wseh. Hołowiecko, na płu.-zach. Grażiowa, na zach. Płoskie. Wzdłuż granicy pld.-zach. płynie Mszaniec, dopływ Dniestru. W płu. stronie obszaru powstaje kilka potoków (między nimi pot. Sokół), które łączą się w pld. stronie wsi i wpadają od lew. brz. do Mszanica. W dolinie jednego z tych potoków leżą zabudowania. Wznies. obszaru na płu.-wseh. sięga w górze „Jawornisko“ do 797 mt.: najniższy punkt na pld. (483 mt.) w dolinie Mszanica. Płu.-wschód lesisty. Własność większa (hr. Wodziekich) ma roli orn. 2, łąk i ogr. 2, lasu 352 mr.; wł. mn. roli orn. 642, łąk i ogr. 70, pastw. 333, lasu 114 morg. W r. 1880 było 59 dm., 317 mk. w gm. (304 gr.-kat. Rus., 13 izr. Niem.). Par. rzym.-kat. w Starem Mieście, gr.-kat. w Hołowiecku Górnem. We wsi jest cerkiew drewniana, zbudowana w r. 1856. Metryki sięgają r. 1795. W pobliżu cerkwi stał kiedyś monaster bazyliński, po którym niema śladu. We wsi jest kasa poż. gm. z kapit. 312 złr. O założeniu wsi czytamy w Rkp. Bibl. Ossol. № 2837, str. 144: „A. 1568. Consensus Sigismundi Augusti provido Joanni Krzywiecki datur, quo mediante locatio villae de eruda [radice, ad torrentem Wiczow, eodem nomine appellandae injuncta. Cui pro dote scultetiali duae mansae et duae portiones agri „Obszar“ dictae, molendinum et alia adjunguntur.“ Za czasów Rzpłtej należała ws do dóbr kor., krainy gwoździeckiej, w ekonomii samborskiej. W lust. ekon. sambor. z r. 1686 (Rkp. Os., № 1255, str. 197) czytamy: „Ta ws ma łąn. 8 1/2; z osobna karczmarzskich 2, popowski jeden. Czynsze na św. Marcina: Żyrowszczyznę, stróżne, kuchenne, za sady zborowe, za wołu, myto do Stryłek, owies, gęsi, kury tak płacą, jako Hołowiecko z każdego łąnu. Czynszu głównego płacą z łąnu po zł. 3 gr. 6. Z pustych

koszonych łąnów z każdego zł. 6. Pop z cerkwi wiciowskiej i hołowieckiej z łąnu płaci zł. 10 gr. 18. Kniaziowie płacą za pokłon i stacyą zł. 2 gr. 24. Od podsadka kniazkiego dawano czynszu gr. 20. Czynsze na św. Wojciech: stróżne, kuchenne, owies, kury, barana kuchennego, baranka, jaja, za jarzabki i jagnię, dziesięcinę owczą i inne powinności tak płacą jako Hołowiecko. Drzewo tramowe jedno dają z łąnu; także buczynie dowozić powinni do żupy starosolskiej, i obręczy co potrzeba, gontów kopę z łąnu każdego. Hajduka jednego wyprawiają do żupy na usługę. Pług jeden wysyłają z łąnu, także z łąnu każdego kosiarza jednego. W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Oss., № 1632, str. 221) czytamy: „Ta wś osiadła na łąnach 8 $\frac{1}{4}$. Videlicet sianych 3, koszonych 3, pustych 2 $\frac{1}{4}$. Z osobna karczmarzskich 2, popowski 1. Chlebnika ad praesens znajduje się 18. Czynsze tej wsi: „Kuchennego z chlebnika ad praesens 18, po gr. 11 $\frac{1}{2}$, czyni 6 zł. 27 gr. Stróżnego z łąnów sianych ad praesens 3, po gr. 25, czyni zł. 2 gr. 15. Żyrowszczyzny z tychże łąnów po 1 zł. 10 gr., czyni zł. 4. Zborowszczyzny z tychże łąnów po zł. 10, czyni zł. 30. Za wołu kuchennego z tychże à 1 zł., czyni 3 zł. Dani głównej po zł. 3 gr. 6, czyni zł. 9 gr. 18. Owsa czynszowego z łąnu sianego po półmiarków 4, facit półmiarek 12, z których połowę w ziarnie oddać, a drugą połowę pieniędzmi powinni, półmiarek po 2 zł., czyni za 6 półmiarek zł. 12. Gęsi po 2, kur po 4 z każdego łąnu sianego, albo po zł. 2, czyni zł. 6. Z koszonych łąnów ad praesens 3, po 6 zł.=zł. 18. Myta gromada daje gr. 12. Barana kuchennego albo zań zł. 3. Za baranka wielkanocnego zł. 1. Za jagnię i jarzabki gr. 28. Jajec kopę, albo za nią gr. 20. Suma czynszu 98 zł. Karczmarstwa w tej wsi półtora łąnu posesorami uczciwi Krzywicecy, na które prawo produxerunt. Tegoż karczmarstwa pół łąnu posesorami uczciwi Wiciowscy, prawo także produxerunt, vigore których praw obydwóch części płacić powinni czynsze do kasy, tudzież hibernę na gardekurów J. Kr. mości podług dyspartymentu. Powinności tej wsi: młyny w Strzelbicaach reparują, do kieratów żupnych jakowej potrzeba buczyny dowożą. Drzewa osikowego z łąnu każdego sianego dają łąpanego dwoje, krokiew jedną, łąt dwie, brus jeden, gontów kop dwie i obręczy co potrzeba za zwyczajną zapłatę dowożą. Pług jeden i kosarza jednego z łąnu sianego posyłałi, teraz już nie posyłają, ale płacą za takową robociznę po zł. 10 gr. 6. Pachołka do żupy starosielskiej wyprawiają, a na drugiego do Strzyłek dają zł. 10. Lasy tej wsi: „Las od wschodu słońca nazwany Jawornik, jodłowy. Las od zachodu jodłowy i bukowy. Las od północy, rzadki, smerekowy.“ Żaliła się gromada na tamiecznych karczmarzów, że im znaczny kawał gruntu odebrali, a do podatków się nie przykładają. *Lu. Dz.*

Wiciszczce, zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hlewin, przy gośc. z Zabaszewicz do Łozina. *A. Jel.*

Wiciule, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra (w 1865 r. Korsaków) Grauzyszki (o 3 w.), o 15 w. od Oszmiany, 6 dm., 43 mk. kat. (w 1865 r. 18 dusz. rewiz.).

Wiciuny Prywatne i Rządowe, dwie wsi, pow. maryampolski, gm. Freda, par. Poniemoń, odl. od Maryampola 46 w. i 53 w. W. Prywatne mają 56 dm., 127 mk.; W. Rządowe 6 dm., 58 mk. W 1827 r. było 5 dm., 36 mk. i 4 dm., 50 mk.

Wiciuny 1.) wś i folw., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki (o 4 w.), okr. wiejski Kiernów, o 42 w. od Wilna. Folw. ma 1 dm., 7 mk. katol., wś zaś 7 dm., 64 mk. t. wyzn. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.); własność Pawłowski. 2.) **W.**, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 12 w.), okr. wiejski i dobra hr. Leduchowskich, Poszyrwincie, o 45 w. od Wilna, 7 dm., 78 mk. katol. 3.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Rogów, o 26 w. od Wilkomierza.

Wick al. *Witk*, 1648 *Witek*, 1710 *Witzk*, niem. *Viezig* al. *Vietzig*, wś i dobra ryc. w Pomeranii, pow. łęborski, st. p. w miejscu; par. kat. Łębork, dawniej Białogród (Belgrad). W. leży po prawej stronie Łaby; tu krzyżują się szosy z Wejherowa do Słupska i z Łęborka do Łeby. Od morza Bałtyckiego wś odległa jest 11 klm.; okolica równa, gleba średnia; w pobliżu są wielkie bagna, łąki i pokłady torfu. W dok. zachodzi po raz pierwszy r. 1437. R. 1780 donosi wizyta Rybińskiego: Villa Wick, haeres Magnificus Dom. de Wossau; kat. 11, ew. 52 (str. 98). R. 1885 liczyła wś 202 mk. ewang.; dobra 331 mk. ew., 1 kat. Według wizyty Szaniawskiego z r. 1710 pobierał proboszcz białogrodzki 8 kor. żyta i tyleż owsa, nadto 26 kur (str. 99). Według taryfy z r. 1648 płacił tu p. Chork od 5 wł. osiadł., 1 pust., 4 ogrod. 12 fl. 2 gr. (ob. Roczn. T. Prz. N. w Pozn., 1871, str. 198). *Ks. Fr.*

Wickendorf, 1392 *Withindorff*, wś, pow. świdnicki, par. ew. Świdnica, kat. Nieder Arnsdorf. W r. 1885 było 263 ha, 71 dm., 502 mk. (116 kat.).

Wicker, zapewne *Wkra*, rzeczka w Prusiech wschodnich, wytryska ze źródeł niedaleko jez. Taulen (Tułodziad), w pow. ostródzkim, przepływa jezioro Dąbrówno pod miastem t. n. i wpada do rz. Wel, dopł. Drwęcy. Jestto właściwie jedno z ramion źródłowych rz. Wel, zwanej też *Wkrą*.

Wickerau 1.) *Gross*, wś włośc., pow. elbląski, st. p. Neukirch, paraf. kat. Elbląg (odl. 1 milę), szkoła ewang. w miejscu; 347 ha (102 roli orn., 99 łąk); 1885 r. 34 dm., 42 dym., 219 mk., 2 kat., 197 ew., 20 dyssyd.; 1867 r. 33 dm., 43 dym., 239 mk. 2.) **W. Klein**, wś włośc., tamże; st. p. Ellerwald; 504 ha (177 roli orn., 102 łąk);

1885 r. 26 dm., 27 dym., 178 mk., 11 kat., 149 ew., 18 dyssyd.; 1867 r. 24 dm., 25 dym., 155 mk.

Ks. Fr.

Wickerland (niem.), ob. *Konradswalde*.

Wicki, wś włośc., pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Górnica, o 17¹/₂ w. od Grodna, ma 218 dzies. (6 łąk i pastw.).

Wicki powiat, w gub. estońskiej, ob. *Wik*.

Wickowszczyzna 1.) zaśc. pryw., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Parafianowo, o 63 w. od Wilejki, 1 dm., 10 mk. 2.) **W.**, folw., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, o 20 w. od Mińska, 4471 dzies. Po Radziwiłłach wzięli W. ks. Wittgenstejnowie. Przed 1880 r. od Piotra Wittgenstejna nabył J. Bunge i przeprowadziwszy proces ze szlachtą drżierzawicą grunta, rozprzedaje obecnie folwark W. pomiędzy włościan i szlachtę. Z ostatniej doby administracji ks. Wittgenstejna drobne dzierzawy przynosiły 7000 rs., propinacje 350 rs.

Wickry, tak zowią się w wizyt. Strzesza z r. 1667 Lipinki, w pow. lubawskim (str. 285).

Wicino, dok. 1281 *Biekło*, niem. *Beckel*, wś w Pomeranii, pow. słupski (ob. P. U. B. Perlbach, str. 285).

Wicyń z Mereszówką, wś, pow. złoczowski, 22 klm. na pld.-zach. od Złoczowa (sąd pow.), 12 klm. na pln.-zach. od urz. poczt. w Pomorzach. Na pln. leżą Kropiwna i Żuków, na wsch. Koropiec i Bubszczyzna, na pld. Dunajów, na zach. Ciemierzynce (obie w pow. przemysłańskim). Zach. część obszaru przepływa Zgniła Lipa (al. Dunajczyk), dopł. ramienia Złotej Lipy. W dolinie potoku leżą zabudowania, na pld. od nich przys. Mereszówka (al. Meryszówka). Wznies. sięga na pld.-wsch. 431 mt., w dolinie Zgniłej Lipy obniża się do 316 mt. Własn. więk. ma roli or. 520, łąk i ogr. 139, past. 50, lasu 733 mr.; własn. mn. roli or. 1333, łąk i ogr. 325, past. 194, lasu 21 mr. W r. 1880 było 168 dm., 1005 mk. w gm., 10 dm., 76 mk. na obsz. dwors. (885 rzym.-kat., 121 gr.-kat., 175 izrael.; 1043 Pol., 38 Rus.). Par. rzym.-katol. w Dunajowie, gr.-katol. w Żukowie. Był tu monaster bazyliński, z cudownymi obrazami Matki Boskiej i św. Onufrego. Założony przez Sobieskich. Przywilej wydał w r. 1703 królewicz Aleksander. Pierwotnie należał do archimandryi uniowskiej. Biskup Szeptycki, zapisując monasterowi 2000 złp. w r. 1709, mówi: „Oraz upraszam succedaneum Episcopum i wszelką miłością et charitate proximi obowiązuję, ażeby pamiętając na moje prace koło tego monastyrza a prima radice przez tak wiele lat łożone, niechciał go odrywać od archimandryi uniowskiej“. W rewizyi ihumenów z r. 1724 czytamy: „Monaster wicyński na funduszu popowskim siedzi. O. Ihumen za patentem P.W. O. Barlaama Szeptyckiego. Zakonników z starszym 10“. Dokumentem wydanym w Wrocławiu dn. 3 sierpnia

1724 r. uposaża królewicz Konstanty kościół bazylianów w Wicyniu (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 519, str. 2677). Po zniesieniu monasteru litwinowskiego przeniesiono stamtąd obraz św. Onufrego do W. Ihumen O. Jedliński wybudował tu (w r. 1771—1778), przy pomocy arcyb. lwowskiego Sierakowskiego, cerkiew z ciosowego kamienia. Cerkiew ta zgorzała w r. 1846 w dzień św. Onufrego. Dziś stoi w tem miejscu folwark „Bazyliany“. Słynny cudami obraz Matki B. przeniesiono do Krasnopuszczy. We wsi jest szkoła etat. 1-klas. (od r. 1856) z językiem wykł. polskim, dwa młyny wodne i gorzelnia. W r. 1389 daje Władysław Jagiełło wsi: Wicyń (Wiczyn) i Ciemierzynce Mikołajowi Gologórskiemu w nagrodę zasług (Liske, A. G. Z., t. II, str. 32). W r. 1441 oznacza Piotr Wołczko z Kłodna, podkomorzy lwowski, granice między wsią arcybiskupią Dunajów a wsią Mikołaja Gologórskiego zwaną Wicyń („Wyaczen“, l. e., str. 110). W r. 1482 wprowadza Spytek z Jarosławia, woj. sandomierski i ststa generalny ruski, arcybiskupa lwowskiego w posiadanie dóbr Wicyń („Vyaczen“, l. e., str. 225). W r. 1486 poświadczają Gunter z Sieniawy, sędzia, i Jan z Wysokiego, podsedek, lwowscy ziemscy, że Elżbieta Gologórska zastawiła w r. 1473 wś swą W. arcybiskupowi lwow. Grzegorzowi za dług wynoszący 600 grzyw. (l. e., str. 229). Następnie przechodzi W. w posiadanie Sienieńskich i należy do dóbr pomorzańskich. W r. 1630 nabywa dobra pomorzańskie Jakub Sobieski. W. był wówczas przez Tatarów tak zniszczony, że Sobieski musiał wś na nowo osadzać. Ząd pochodzi, że dziś mieszka tu ludność prawie wyłącznie polska. We wsch. stronie obszaru, przy drodze do Pomorzana, znajdują się dwie mogiły „tatarskie“ (ob. Sokalski, Rys geogr. stat. okr. szkoln. złoczowskiego, 1885, str. 194). Ludność wsi trudni się hodowlą pszczół. *Lu. Dz.*

Wiczajcie, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 18 w. od Rossień.

Wiczkańska hora (341 mt.), szczyt, na granicy wsi Kotoryna w pow. żydaczowskim, a Dąbrowy w pow. kałuskim. Na 49° 11¹/₂' pln. szer. a 42° 6' wsch. dług. Należy do ostatnich przedgórz Beskidu wschod. sięgających ku Dniestrowi a wysuniętych pomiędzy Siwką a Świcą (Mapa woj., 9, XXXI). *St. M.*

Wiczówka, pow. piński, ob. *Wiczówka*.

Wiczyn, Wiczyna, Wiczyn, pow. piński, ob. *Wietczyna*.

Widacz 1.) wś, pow. jasielski, o 3·7 klm. na pld. od Fryszta, u ujścia pot. Kubli do Wisłoka z lew. brzegu, w okolicy pagórkowatej (315 mt. npm.). Przez wieś prowadzi gościniec z Krosna do Strzyżowa. Wś ma 49 dm., 264 mk. rz.-kat. (5 izrael.), obszar więk. pos. 3 dm., 18 mk. Par. rz.-kat. w Fryszta. Pos. więk. (Józ. Lesikowskiego) ma 109 mr. roli, 7 mr. łąk, 1

mr. 800 sąż. ogr., 46 mr. pást., 8 mr. lasu i 1 mr. parcel budowl. Graniczy na pód. z Przybówką, na pón. z Glinikiem Dolnym, na zach. z Lublą. 2.) **W.** at. *Biedacz*, przys. gm. Targowiska, w pow. krośnieńskim. *Mac.*

Widaczów, wś, pow. rzeszowski, u źródłowisk Mleczki, na wschód od Jawornika. Liczy 46 dm. i 265 mk., 179 rzym.-kat., 82 gr.-kat. i 4 izr. Posiadłość większa została rozparcelowaną między 4 włościan (w ogóle 76 mr.). O przeszłości i powstaniu tej osady brak wiadomości. Graniczy z Hadlem Szklarskim, H. Kańczukiem i Huciskiem; na wschód z lasami pokrywającymi wzgórze (do 400 mt. wzn.). *Mac.*

Widafoeld, ob. *Dechтары Візне*.

Widajcie, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., gm. i par. Słoboda, o 72 w. od Nowoaleksandrowska. Dawniej własność Rudominów, dziś skarbowa. Za czasów Rzpltej W. stanowiąły sstwo, położone w pow. brasławskim, z którego, podług Słownika Echarda, płacono 248 złp. kwarty.

Widałok, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 31 w. od Nowoaleksandrowska.

Widarowo al. *Januarowo* (ob.), fol., pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. i gm. Horodyszcze, o 32 w. od Nowogródka, własność rodziny Baranowiczów; według lustracyi z 1889 r. ma przeszło 23 włók; grunta wyborne. Miejscowość lekko falista. *A. Jel.*

Widawie, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Żagory, o 75 w. od Szawel.

Widawa al. *Widawka*, rzeka, prawy dopływ Warty, bierze początek z płaskowzgórza stanowiącego część działu wodnego Warty i Pilicy, zajmującego wschodnią część obszaru pow. noworadomskiego i sięgającego do 1078 st. n.p.m. Na tym działu wodnym pod wsią Kodrąb znajdują się źródła W., w pobliżu źródła Luciaży, dopł. Pilicy. Przez wieś Widawkę podąża W. w kierunku zach.-pón. równolegle od Warty (odległej tu o 7 w.), okrążając wyniosły taras płaskowzgórza, piętrzącego się na lewym brzegu rzeki w pasma dość znacznych wzgórz (góry Makowskie pod wsią Dobryszyce), zwraca się ku zachodowi, płynie przez Szezerców, pod Szezerowską Wsią przyjmuje z praw. brz. rzekę Pisię al. Rudzisko, zwracając się coraz więcej ku północy, przyjmuje z lew. brzegu pod Korablewem Krasówkę, płynie na Restarzew, Chociw, po za Rogoźnem przyjmuje Grabię (Grabówkę) z Chrzastówką z praw. brzegu a nieco niżej Nieceicz z lew. brzegu koło Podgórze, skręca w kierunku zach.-pón. i na Rembieszów podąża do wsi Pstrokonie, pod którą uchodzi do Warty z praw. brzegu. Długość biegu wynosi około 11 mil.

Widawa, os. miejska, dawniej miasteczko nad rzeką Nieceiczą, o 2 w. od jej ujścia do Widawki (z lew. brzegu), wprost ujścia Grabi (z praw. brz.), pow. łaski, gm. Dąbrowa Widaw-

ska, par. Widawa. Osada leży o 23 w. na pód.-wschód od Sieradza, o 17 w. na pón.-zach. od Szezercowa a około 24 w. na pód.-wsch. od Łasku. Posiada kościół par. murowany, kościół i klasztor bernardynów, urząd gminny, st. poczt., szkołę początkową, 167 dm., 3345 mk., 1723 mr. (900 mr. roli) ziemi należącej do mieszczan, 60 mr. włośc. (dawniej kościelnej), 6 kościelnej i 4 mr. klasztornej. Bywa tu 12 jarmarków do roku. W r. 1827 było 136 dm., 1390 mk.; 1864 r. było 23 dm. murow., 128 drewn., 2018 mk. Pierwotnie wieś szlachecka, własność i siedziba rodu Węzyków, którzy tu założyli parafię i miasto w końcu XIV czy na początku XV w. Piotr z W., sędzia sieradzki, występuje w aktach z r. 1412, 1418 i 1433 (Kod. dypl. pol., I, 311, II, 381 i Ulanowski, Dok. Kujaw., 274-95). Na początku XVI w. stoi tu kościół murowany, p. w. św. Marcina, wzniesiony około r. 1446 na miejscu dawnego, drewnianego, konsekrowany r. 1476 przez Andrzeja, bisk. kreteńskiego, sufragana gnieźn. Pleban utrzymywał przy kościele dwu kapelanów. Uposażenie kościoła w ziemi składało się z 1anu ziemi w każdym z trzech pól miejskich, komornika w mieście płażącego 3 fer-tony czynszu, placów i domów. Mieszczanie dawali dziesięcinę i kolędę po groszu z domu, komornicy po pół grosza. R. 1563 miasto płaci 38 fl. 12 gr. szosu od 76 rzemieślników. Po Sieradzu i Warcie jest W. najludniejszym miastem w ziemi sieradzkiej. Wyrazem tej pomyślności są liczne fundacye pobożne, później zatracone, jak: szpital i kościołek św. Ducha, drewniany, uposażony przez Tomasza Domaniewskiego, kaplica św. Wojciecha, fundacyi Jakuba Łykowski, kościołek św. Rocha z obrazem tego świętego, uważanym jako cudowny. Ten ostatni, wzniesiony na ementarzu, dotąd się utrzymał. W XVI w. Walenty z W. (ur. 1542, † 1612), po ukończeniu nauk w Krakowie, był profesorem uniwersytetu (uczył teologii) i niejednokrotnie obierany był rektorem. Pamiętając o swym rodzinnym gnieździe, sprawił w r. 1600 miedzianą chrzcielnicę do kościoła. R. 1617 mieszczanin Stanisław Gardziel przybudował przy kościele kaplicę dla bractwa różańcowego. Już poprzednio ze strony przeciwległej stanęła kaplica św. Anny. Przy kościele ufundowano kilka altaryi i ustanowiono prebendarzy. Wojciech Węzyk Widawski z żoną Anną fundują r. 1638 klasztor bernardynów, z kościołem murowanym, p. w. Podwyższenia św. Krzyża. Przy pożarze miasta w r. 1802 spłonął kościół parafialny z plebanią, wskutek czego nabożeństwo odprawiało się w kościele bernardyńskim aż do r. 1846, w którym odbudowano zrujnowaną przez ogień świątynię (ob. Łaski, L. B., I, 469—471 i przypisy). Jeden z dziedziców W. Piotr Węzyk Widawski ogłosił na początku XVII w. w Krakowie kilka pism wierszem i prozą. W 1635 r. wyszło

w Krakowie pisemko p. t. „Akademia Widawska J. M. P. M. Weżyka Widawskiego“. W. paraf., dekan. łaski, 3200 dusz. *Br. Ch.*

Widawa, chutor, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Osownica, należy do dóbr Zajeziorz von Werneków.

Widawa, ws nad bezim. dopł. Medwiedówki, pow. proskurowski, okr. pol. i st. poczt. Satanów (o 26 w.), gm. Sarnów, par. katol. Kumanów, o 40 w. od Proskurowa, ma 165 osad, 756 mk., 573 dzies. ziemi włośc., 514 dworskiej, 28 cerkiewnej. Cerkiew p. w. Wniebowzięcia N. M. P., założona w 1720 r., z 807 parafianami. W lesie na płd.-wsch. od wsi jest kurhan, zwany Osianową górą, za lasem zaś wielka mogiła, w której, według miejscowego podania, mają być pochowani mieszkańcy wsi Zielonej, zniszczonej przez Tatarów. Jest także źródło, zwane Zielone, w miejscu, gdzie miała stać cerkiew wsi tejże nazwy. Ws W. należała do Zgliszczyńskich, następnie Zaleskich, dziś Rościszewskich. *Dr. M.*

Widawa, ob. *Widawy*.

Widawa al. *Wejda*, niem. *Weide*, rzeka, prawy dopływ Odry, ma źródła na zach. od Sycowa, pod wsią Stradomią, wypływa z płd. stoków płaskowzgorza (na wzn. 569 st. npm.), którego grzbiet nosi nazwę gór Trzebnickich. Od Namysłowa skręca ku zachodowi, płynie na Bierutów (Bernstadt), Psiepole, niedaleko ujścia dzieli się na dwie odnogi, z których jedna wpada do ramienia Odry, oddzielającego się z praw. brzegu Odry naprzeciw Wrocławia, druga zaś uchodzi do Odry (z praw. brz.), o pół mili poniżej Wrocławia, koło Urazu, naprzeciw ujścia Wystrzycy, na wzn. 330 st. npm. Z praw. brzegu przyjmuje dopływ: Oleśnicę (Oelse). Długość biegu wynosi około 100 klm. Obfituje w raki.

Widawa 1.) pow. wrocławski, ob. *Lilienthal*. 2.) **W.**, pow. lubliniecki, ob. *Kamieniec*.

Widawciszki 1.) ws, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski Konciarzyn, 4 dm., 43 mk. katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.); należała do dóbr Blakiszki, Skrodkowskich. 2.) **W.**, ws, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 13 w.), okr. wiejski Suderwa, o 19 w. od Wilna, 6 dm., 48 mk. katol. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.; własność Womsów). W 1820 r. ws miała 5 dm., 19 mk. 3.) **W.**, zaśc. nad jez. Bołosie, tamże, o 11 w. od Rzeszy a 17 w. od Wilna, 7 dm., 58 mk. katol. (w 1865 r. 25 dusz rewiz., należał do dóbr Izabelin, Kotwiczów). *J. Krz.*

Widawia, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Mitwy.

Widawiatis, strumień, w gub. kowieńskiej, pr. dopływ Widawy (pr. dopł. Mitwy).

Widawka, rzeka, ob. *Widawa*.

Widawka, ws, fol. i młyn nad rz. Widawką, pow. noworadomski, gm. Gosławice, par. Kodrąb, odl. 11 w. od Radomska, w wyniosłem położeniu

śród płaskowzgorza. Ws ma 19 dm., 114 mk., 141 mr.; fol. 5 dm., 8 mk., 613 mr.; młyn 1 dm., 6 mr.; os. karcz. 1 dm., 6 mr. W 1827 r. było 10 dm., 70 mk., par. Dmenin. Fol. W., oddzielony od dóbr Gosławice, rozl. mr. 613: gr. or. i ogr. mr. 266, łąk mr. 22, past. mr. 2, lasu mr. 299, obszar sporny mr. 4, nieuż. mr. 19; bud. z drzewa 11; las nieurządzony, młyn wodny. Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1552 ws W., w par. Kodramb, własność Kodremskiego, miała 7 osad., 3 1/2 łąn. (Pawiański, Wielkp., II, 274). *Br. Ch.*

Widawki, pow. sycowski, ob. *Dzielsza*.

Widawska Dąbrowa, kol., ws, fol. i dobra, pow. łaski, gm. Dąbrowa Widawska, par. Widawa (odl. 3 w.); ws ma 60 dm., 538 mk., 529 mr. włośc.; kol. 6 dm., 118 mk., 1106 mr. Gmina ma 5956 mk. (w tem 1401 żydów i 58 prot.). Ob. *Dąbrowa 41*.

Widawszczyzna, ws i fol., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Połoczany (o 8 1/2 w.), okr. wiejski Litwa, o 59 w. od Oszmiany. Fol. ma 1 dm., 8 mk. katol., ws zaś 4 dm., 14 (?) mk. t. wyzn. (w 1865 r. 33 dusz rewiz.); własność Jasińskich.

Widawy 1.) urząd. *Wydawy*, przedtem *Wydawa* i *Widawa*, *Hermann villa* r. 1241, *Hermann villa prope civitatem Poniec* r. 1310, ws i dwór, pow. krobski (Gostyń), tuż pod Ponieciem (Punitz) gdzie par., poczta i st. dr. żel. Ws (23 dym. i 174 mk.) wchodzi w skład okr. miej. Poniec. Dwór ma 6 dm., 131 mk. (123 kat., 8 prot.) i 281 ha (226.44 roli, 23.70 łąk, 1.58 pastwisk, 24.71 lasu, 5.40 nieuż.); cegielnia, chów bydła i owiec; właścicielami są hr. Mycielscy. W r. 1241 biskup wrocławski Tomasz dał bisk. pozn. ws Czerlejno w zamian za dziesięcinę z ówczesnego Hermanowa (Cod. Dipl. Sil., VII, n. 582b z mylnem objaśnieniem). W r. 1310 wchodziło to Hermanowo w skład ustanowionego przez Henryka II powiatu ponieckiego (Kod. Wielkop., n. 930). Regestra pobor. z r. 1580 nie wykazują tej osady. 2.) **W.**, urząd. *Wydawy*, ws, pow. krobski (Rawicz), o 9 klm. na płd.-wschód od Rawicza i 5 klm. na płd. od Słupi, po praw. brzegu Orli, dopł. Baryczy; przy granicy Szląska; par. w Golejewku, pocz. w Słupi, st. dr. żel. w Rawiczu; ma 80 dm., 545 mk. katol. i 198 ha (153 roli, 19 łąk). Przy schyłku zeszłego wieku należała do Gajewskich z Stwolna, później do hr. Czarneckich. *E. Cal.*

Widawy, niem. *Weide*, 1297 *villa Simonis seu Widawia, Wyden*, dobra i ws, pow. wrocławski, par. ew. Psary, kat. Świniary. W r. 1885 dobra miały 143 ha, 2 dm., 42 mk. (16 kat.); ws 56 ha, 33 dm., 281 mk. (55 kat.). Nadana przez niejakiego Alberta klasztorowi św. Wincen-tego we Wrocławiu w XII w. (Kod. Małop., I, 60).

Widbesk, w dawnych kronikach nazwa Witebska od rz. Więby (Wid'by).

Widbino, jezioro, w pow. ostaszewskim gub. twerskiej, na zach. od Ostaszkowa, długie 11 w., szerokie od $\frac{1}{4}$ do 1 w.; głębokie do 40 saż. Brzegi ma wysokie i urwiste. Wypływa z niego rz. Kud.

Widbulbone, góra (271 mt.), płaska, bezleśna, na wschod. obszarze Werenczanki, na Bukowinie, pod 43°27' wsch. dług., 48°32' pń. szer. (Mapa woj., 11, XXXII). *St. M.*

Widjeka, rzeczka, w pow. rossieńskim, dopływa Judry, uchodzi pod Judranami.

Widjeki 1.) wś nad jez. t. n., pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 36 w. od Telsz, w 1859 r. 18 dm., 179 mk., młyn wodny. 2.) **W.**, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 17 w. od Telsz.

Widjekszczyzna, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. i dobra, hr. Chreptowiczów, Wiszniów (o 1 w.), okr. wiejski Wójtowicze, o 42 w. od Oszmiany, 6 dm., 22 mk. (? w 1865 r. 20 dusz rewiz.).

Widjeczany, wś rząd., pow. święciański, w 1 okr. pol., 8 dm., 61 mk. starowier.

Widjeze, wś włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 12 w. od Oszmiany, 8 dm., 108 mk. katol.

Widjety, wś i zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. i par. Rakiszki, o 45 w. od Nowoaleksandrowska. Wś uwłaszczona od hrabstwa rakiskiego. Wchodziła w skład sstwa kura klewskiego i za sprawy wojenne nadana została przez ks. Zbarazkiego Drozdowskiemu, w rodzie którego pozostawała przez kilka pokoleń, następnie drogą wiana przeszła w dom Białozorów, od których nabył hr. Tyzenhauzen i wcielił do klucza rakiskiego.

Widel al. *Fidel*, byłe jezioro, w okr. godyńskim, w par. Dondangen, na pń. granicy Kurlandyi, miało 5 do 6 w. dług. i 2 w. szerokości, było wyniesione o 32 w. n.p.m., odl. o 560 saż. od wybrzeża morskiego. W 1838 r. przekopano kanał i spuszezono jezioro do morza i osuszenie zagłębienie użyto pod rolę.

Widelka, wś, pow. kolbuszowski, w piaszczystej, lasem sosnowym pokrytej równinie, u źródle Zyzogi, dopł. Łegu. Przez obszar wsi prowadzi droga z Głogowa (8,5 klm.) do Raniżowa. Do gm. należą wólki: Dworzysko, Majdan i Zembrza. Cała gmina z obszarem wiek. pos. ma 398 dm. i 2069 mk., 2123 rzym.-kat., 7 prot. i 487 izr. Szkoła ludowa. Par. rz.-kat. w Przewrotnem. Dawniej własność hr. Reyów, teraz należy do kilku izraelitów. Większa własność ma 213 mr. roli, 26 mr. łąk, 3 mr. ogr., 77 mr. past., 38 mr. lasu i 2 mr. 1438 saż. parcel budowl.; pos. mn. ma 2824 mr. roli, 625 mr. łąk i ogr., 330 mr. past. i 459 mr. lasu. Na obszarze wiek. pos. znajduje się gorzelnia. Osada powstała w XVII w.; wymieniają ją dopiero spi-

sy pobor. z r. 1674 (Pawiński, Małop., 57a). Graniczy na pń. z Sudołami i Kłapówką, na wsch. z Przewrotnem, na pńd. z Porębami, a na zach. z Kupnem. *Mac.*

Widelka 1.) os. do Kozłowa, pow. kamioniecki. 2.) **W.**, las przy wsi Kędziarzewce, pow. kamioniecki. 3.) **W.**, przys. Lipniey, w pow. kolbuszowski.

Widelki, wś, pow. kielecki, gm. i par. Cisów. W 1827 r. było 19 dm., 118 mk. Nie wymieniona w reg. pobor. XVI w., powstała zapewne z osady leśnej, należącej do dóbr królewskich Cisów.

Widoniańce, 1.) wś, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Koniawa, okr. wiejski Czepieluny, o 4 w. od gminy, 4 dusze rewiz.; należy do dóbr Kijucie, Kamińskich. 2.) **W.**, wś włośc., tamże, o 7 w. od gminy, 51 w. od Lidy a 22 w. od Ejszyszek, ma 17 dm., 191 mk. katol. (w 1865 r. 74 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Ejszyszek.

Widera, os. młyn., pow. będziński, gm. i par. Koziegłowy, ma 1 dm., 5 mk., 16 morg.

Wideradz, folw., pow. wieluński, gm. Starzeniec, par. Wieluń (odl. 12 w.), ma 2 dm., 10 mk., 391 morg. roli i ogr., 20 mr. pastw., 18 mr. nieuż.; 2 bud. mur., 4 drew.

Wideraków al. *Wydraków*, wś, pow. opoczyński, gm. Zajęczków, par. Sławno, odl. od Opoczna 18 w., ma 6 dm., 71 mk., 79 morg.

Widerka, os., pow. będziński, ob. *Smarzew 5*).

Widernik, obszar lesisty, nieco wzniesiony ponad bagna doliny Kłodnicy, w pń.-zach. stronie Niezuchowa, w pow. stryjskim (Mapa szt. wojs., 8, XXIX).

Widernik, węg. *Vidernik*, wś, w hr. spiskim, pow. hornadzkim, o 1 klm. od toru dr. żel. koszycko-bogumińskiej, na stokach gór Moszkowca (Moskovec). W r. 1890 było 320 mk., 292 Słowaków, 10 Niemców i 18 Madziarów; podług religii 307 kat., 3 ewang.-augsb. i 10 izrael.; wieś liczyła 61 dm. i 862 morg. obszaru. Kościół paraf. rz.-kat. w miejscu, prot. należą do par. Szwabowiec (Svabócz); urząd podat. w Lewoczy, urząd tel. i poczt. w Hrabuszycach (Kapsdorf, Káposztafalu), sąd pow. w Spiskiej Sobocie.

Widerny wierch, słow. *Viderny vrch*, pasmo górskie w Karpatach, w hr. spiskim. Jest ono niejako dalszym ciągiem Magóry spiskiej i ma swe przedłużenie w grzbiecie Turawa. Grzbiety te mają kierunek ku pń.-wschodowi, ze zboczeniem ku wschodowi. Grzbietem W. prowadzi granica pomiędzy Drużbakami a Lipnikiem. W środku podnosi się w szczytach Spitzenberg (1027 mt.), dalej ku pń. 1043 mt., w szczycie na Łazach do 1086 mt., poczem na pń. spada do 931, na pńd. do 925 mt., w Jaworze do 805 mt. Pod samą Magorą podnosi się do 956 mt. Stoki obustronnie silnie rozwinięte, w górnej części pokryte lasami, w dolnej bezleśne.

Grzbiet ten do granicy Galicyi nie dochodzi. Wody z niego na północ prowadzą potoki: Reichwald, Soltisa, Podhaj do Lipnika, praw. dopł. Dunajca, Czerteż zaś z północy a Czerny potok z pld. do pot. Kniester, praw. dopł. Popradu; nadto z pld. Rika, Żelazny pot., Kreuzseif do Popradu, pot. Maltergrund do Toporeza, a z nim do Popradu. *St. M.*

Widerska, os., pow. miechowski, gm. Michałowice, par. Więclawice.

Widerys, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 35 w. od Szawel.

Wideryszki, ws, pow. władysławowski, ob. Wiederyszki.

Wideta 1.) zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 27 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. katol. 2.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 54 w. od Nowoaleksandrowska.

Widetka, folw., nad stawem, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 13 w. od Oszmiany, 1 dm., 11 mk. żydów.

Widewszczyzna, ob. *Widziowszczyzna*.

Widgerek, jedno z drobnych jezior należących do dóbr rząd. Kadaryszki, w pow. suwalskim.

Widginie, ws, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Gruździe, o 34 w. od Szawel.

Widgirce al. *Widugirce*, okolica, pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. Siesiki, Delnikowiczowie mają tu 38 dzies. (3 lasu, 8 nieuż.), Grużewscy 36 dzies. (1 lasu, 17 nieuż.), Kizisowie 19 dzies. (6 nieuż.), Minciowie 18 dzies. (6 nieuż.), Robaszewscy w dwóch częściach 53 dzies. (1 lasu, 28 nieuż.), Staszewiczowie 56 dzies. (5 lasu, 8 nieuż.), Tałałas 18 dzies. (2 lasu, 4 nieuż.), Tarnowscy 18 dzies. (1½ lasu, 4 nieuż.), Usielis 18 dzies. (1½ lasu, 4 nieuż.), Szyrwisowie 20 dzies. (4½ lasu, 7 nieuż.), Januszkiewiczowie 18 dzies. (1½ lasu, 4 nieuż.). 2.) **W.**, ws, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Towiany. Delnikowicze mają tu 36 dzies. 3.) **W.**, ob. *Widugirce*. *J. Krz.*

Widgirdy, zaśc., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szymkajcie, o 19 w. od Rossień.

Widgerek, os., pow. wyłkowyski, gm. Wisztyńiec, par. Wizajny. Nowsze urzędowe spisy nie podają tej osady. Według spisu z r. 1827 ws W., w par. Jeleniewo, miała 7 dm., 37 mk.

Widgirele, ws, pow. kalwaryjski, gm. Podawinie, par. Dauksze, odl. od Kalwaryi 31 w., ma 21 dm., 108 mk., 283 morg. Wchodziła w skład dóbr rząd. Ludwinów. W 1827 r. 8 dm., 59 mk.

Widgiry 1.) ws, pow. wyłkowyski, gm. Karkliny, par. Kieturwłoki, odl. od Wyłkowyszek 17 w., ma 70 dm., 719 mk. We wsi jedna z większych osad włosc. ma 154 morg., druga 93 mr. W 1827 r. było 43 dm., 403 mk. Ws ta wchodziła w skład dóbr rząd. Karkliny. 2.) **W.**, ws, pow. wyłkowyski, gm. Wojtkobole, par. Grażyski, odl. od Wyłkowyszek 24 w., ma 58

dm., 435 mk. Jedna z większych osiad. włosc. ma 91 morg. W 1827 r. było 18 dm., 118 mk. 3.) **W.**, ws, pow. władysławowski, gm. i par. Gryszkabuda, odl. od Władysławowa 25 w., ma 29 dm., 243 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo. W 1827 r. 19 dm., 135 mk. 4.) **W.**, os., pow. władysławowski, gm. Błogosławieństwo, par. Ilgowo, odl. od Władysławowa 35 w., ma 2 dm., 27 mk. W 1827 r. 2 dm., 23 mk.

Widibor, *Widzibor*, *Widybor*, ws i dobra, pow. piński, na Zarzeczcu, w 3 okr. pol., gm. Stolin, nad bezim. rzeczką, wlewającą się bez jawnego ujścia w kotlinę Prypeci, przy linii dr. żel. wileńsko-rowieńskiej (stacya w miejscu), o 49 w. od Pińska. Ws ma 19 osad; dobra, własność dawniej Szyrmów, potem Korzeniowskich, Sołtanów, teraz Małyszeczyckich, 1882 dzies. Grunta namulowe, żyzne, łąk obfitość. W pobliżu wsi st. dr. żel., pierwsza od st. centralnej Łuninie w stronę Równa, odl. jest o 28 w. od Łuninca, 324 od Wilna a 155 od Równego. *A. Jel.*

Widibor, pow. radomyski, ob. *Wydybor*.

Widiborec, okolica, pow. piński, na Zarzeczcu, w 3 okr. pol., gm. Płotnica, o 55 w. od Pińska, zasiedlona przez rolników z dawniej szlachty. *A. Jel.*

Widirce, zaśc., pow. wilkomierski, w 1 okr. pol. Siesiki, własność włosc. Jana Tałałasa, ma 18 dzies. (2 lasu, 4 nieuż.).

Widium-Hora, *Widziun-Hora* al. *Owid-Hora*, kurhan al. okopisko przedhistoryczne przy ujściu Cny do Prypeci, pow. piński, mieszczący podług podania ludowego zwłoki jakiegoś mędrca przybyłego z dalekich stron, który tu życie zakończył. Ztąd wersja o domniemanym pobyćcie na Polesiu Owidiusza Nazona, autora „Przemian,” który będąc wygnanym z Rzymu przez cesarza Augusta nad brzegi m. Czarnego, miał trafić aż na Polesie. Lud opowiada przytem o resztkach znalezionej statku po podróży. Na tle tej legendy Kondratowicz napisał wiersz p. t. „Owidiusz na Polesiu.” Kazimierz Kontrym w swej „Ekskursyi” z 1829 r., nadmienając o W.-H. i legendzie ludowej, wykazuje całe jej nieprawdopodobieństwo (str. 24—26). *A. Jel.*

Widiuty, ob. *Widuty*.

Widkowce, ob. *Wójtkowce*.

Widkowicze, ws, pow. rowieński, gm. Be rezno, par. praw. Sielce (o 5 w.).

Widłańce, ws nad rzeką Wierchnią, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Wysoki Dwór, okr. wiejski Jasudańce, o 42 w. od Trok, 5 dm., 38 mk. katol. (podług spisu z 1865 r. 3 dusze rewiz.).

Widlice 1.) niem. *Widlitz*, w dok. *Weitels*, *Witelitz*, dobra ryc., pow. grudziądzki, st. poczt. Lisnowo (o 3 km.), st. kol. Linowa (o 10 km.), par. kat. Łasin; 266 ha (234 roli, 20 łąk, 1 lasu); 1885 r. 5 dm., 17 dym., 93 mk., 43 katol., 50 ew. Za czasów krzyżackich W. należały do

komturstwa rogozińskiego. R. 1336 nadaje w. m. Dyteryk v. Altenburg Hermanowi, zwanemu Schof, 13 włók w W. wolnych i na prawie chełm. z wolnem rybołówst. w jez. łasińskim z obowiązkiem 1 służby. Ponieważ Schof był Pomezzańczykiem, dla tego jeszcze r. 1386 dobra tu tejsze miały pierwotnie prawo, t. z. pomezzańskie. Dopiero w. m. Michał Kuechmeister przeniósł je na prawo chełmińskie (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 115). R. 1604 kupiła Katarzyna Działyńska wszystkie działy dóbr. Według wizyty Strzesza z r. 1662—72 był tu wówczas dziedziecem Zygmunt Bromierski. R. 1682 wynosiła sympla 15 gr. 13 $\frac{1}{2}$ fen. R. 1723 sprzedał te dobra Adam Białobłocki za 9800 fl. Pawłowi Gostomskiemu. Msznego pobierał prob. łasiński 2 korce żyta i tyleż owsa. R. 1827 nabył W. wójt Ossman. W r. 1789 W. folw., szl. i ws o 14 dym., należą do Gostomskich (Goldbeck, str. 251). R. 1858 dziedzicem Jan Lang (ob. Froehlich Gesch. d. Graudenzer Kr., I, 344). 2.) **W.**, tak nazywa lud: „Fidlice“, w pow. kwidzyńskim; jest to zapewne pierwotna nazwa tej wsi. *Ks. Fr.*

Widliczyna Wola, ws nieistniejąca obecnie. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1552 we wsi Wola Widliczyna, w par. Łuków, Widliczowa płaciła od 13 osad. (Pawński, Małop., str. 391).

Widlin 1.) os., w pow. wejherowskim, w par. Reda (ob.). 2.) **W.**, folw. dóbr Sławutówko, w pow. puckim. 3.) **W.**, właściwa nazwa wsi Fidlin (ob.), w pow. kartuskim.

Widlitz (niem.), ob. *Widlice*.

Widno, ob. *Wildno*.

Widła, nizkie łęgi pomiędzy wzgórzami we wschod. części obszaru wsi Pustołówki, w pow. husiatyńskim (Mapa wojs., 9, XXXIV).

Widlak, grupa domów w Haliezu, w pow. stanisławowskim.

Widlówka 1.) folw. i karczma, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 2 w. od Trok; folw. ma 1 dm., karczma 1 dm., 4 mk. żydów. 2.) **W.**, karczma, pow. wileński, w 1 okr. pol., o 4 w. od Wilna, przy b. trakcie wileńsko-wiłkomierskim, 3 dm., 19 mk. 12 katol., 7 żydów).

Widły, os. leś. nad jez. Modzerowskim, pow. kolski, gm. i par. Izbica, 1 dm., 7 mk.

Widły 1.) osada karczenna, pow. lidzki, w 2 okr. pol., od 30 w. od Lidy a 21 w. od Ejszyszek, 1 dm., 11 mk. żydów. 2.) **W.**, zaśe., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Łyntupy (o 4 w.), okr. wiejski i dobra Byszewskich Dworzany, 8 dusz rewiz. 3.) **W.**, uroczysko, przy ujściu do Pełchówki strumienia wypływającego ze stawu Ostrożańskiego, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w par. Pierlejewo, należy do wsi Twarogi Laekie. 4.) **W.**, uroczysko pomiędzy Tróścianicą i Muchawcem, pow. kobryński, stanowi część wsi Sawickie. 5.) **W.**, *Wily*, uroczysko, pow. prużański, w 4 okr. pol., gm. bia-

łowiecko-aleksandrowska, o 57 w. od Prużany, należy do wsi Biała. *J. Krz.*

Widły 1.) osada karcz. i młyn nad Hnyłopiątem, pow. żytomierski, par. Żytomierz; most. Należała do ststwa żytomierskiego. 2.) **W. Jarugskie**, ws przy ujściu Łozowej do Murachwy, pow. jampolski, okr. pol. Dżygówka, gm. Babczyńce, par. katol. Czerniejowce, st. poczt. Bandyszówka (o 7 w.), st. dr. żel. Rachny (o 15 w.), o 31 w. od Jampola, ma 170 osad, 1138 mk., 519 dzies. ziemi włośc., 1021 dworskiej, 33 cerkiewnej; cerkiew p. w. św. Mikołaja, wzniesiona w 1743 r., z 1070 parafianami. Grunta równe, gleba czarna, kamień wapienny. Własność dawniej Matkowskich, Bilińskich, dziś Kordi. 3.) **W.** al. *Widła Tomaszpolskie*, ws przy ujściu Hołorosawy do Rosawy, pow. jampolski, okr. pol., gm., par. kat. i st. poczt. Tomaszpol (o 7 w.), st. dr. żel. Wapniarka (25 w.), o 36 w. od Jampola, ma 286 osad, 1746 mk., 996 dzies. ziemi włośc., 1021 dworskiej, 65 cerkiewnej. Cerkiew p. w. Podwyższenia Krzyża św., wzniesiona w 1870 r. na miejsce dawnej z 1785 r., ma 1533 parafian; młyn wodny. Grunta równe, gleba piaszczysta. Własność dawniej Giżyckich, dziś Jokiszów. *Dr. M.*

Widły 1.) obszar pagórkowaty w płd.-wsch. stronie Turzy Wielkiej, w pow. dolińskim. Przechodzi go Wielki potok na dwie części. Po praw. brzegu wznies. sięga 396 met., po lew. brzegu 387 mt. (Mapa wojs., 9, XXX). 2.) **W.**, lesiste wzgórze w zach. stronie wsi Sopotnika, w pow. dobromilskim, z najwyższym wznies. 607 mt. (Mapa wojs., 7, XXVII). 3.) **W.**, szczyt, w Tatrach bielskich, ob. *Koperszady* (t. IV, 377).

Widminnen, ob. *Wydmyny*.

Widmogory, ws, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Wornie, własność Podreżanów, ma 365 dzies. (18 lasu, 5 nieuż.). Mieszczanin Pikturmo ma tu 54 dzies. (3 lasu, 1 nieuż.), szlachcie Pluszkiewicz 281 dzies. (6 lasu, 201 nieuży.).

Widmonty 1.) folw., pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Wornie, o 38 w. od Telsz. Mieszcz. Kliezman, ma tu 20 dzies. (12 $\frac{1}{2}$ nieuż.), Juszkiewiczowie 36 dzies. (9 $\frac{1}{2}$ nieuż.). 2.) **W.-Bożetęgi**, folw., tamże, własność Towtkiewiczów, ma 108 dzies. (12 lasu, 15 nieuż.).

Widmus, ob. *Wydmuch*.

Widna Góra, wyb. do Tuchlina, pow. kartuski, st. p. Sierakowice.

Widnacze, zaśe., pow. nowogrodzki, w okolicach Miru.

Widnica, struga, w okolicy Gębie i Sarbi, w r. 1596, w pow. czarnkowskim.

Widno 1.) dobra, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Kotra, o 13 $\frac{1}{2}$ w. od Prużany, własność Andrzejkowiczów, ma wraz z urocz. Chmieliszcze 650 dzies. (407 łąk i pastw., 40 lasu, 65 nieuż.). 2.) **W.-Wieżki**, dobra, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. murawiewska, o 43 w. od Prużany, 65

dzies. (14 łąk i pastw., 6 nieuż.); własność Górskich. 3.) **W.**, po lotew. *Wydni*, wś, pow. rzezycki, par. Bukmujza, własność Mackiewiczów, 650 dzies. obszaru. 4.) **W.** al. *Chotiszczce*, pow. rzezycki, własność Maryi Podrezowej, 183 dzies.

Widno, wś nad rz. Zbrzycą (u ludu Szpryca), pow. chojnicki, st. p. Brusy, par. katol. Lešno, szk. kat. w miejscu; 895 ha (122 roli orn., 22 łąk, 51 lasu); 1885 r. 11 dm., 21 dym., 118 mk., 109 kat., 9 ew. Gleba piaszczysta. Wś leży w dolinie śród jezior; na przyległych łąkach torf dobywają. Wizyta z r. 1710 opiewa, że proboszcz w Leśnie pobierał ztąd „scyphum butiri“ (str. 69). W r. 1789 wś ma 5 dym. *Ks Fr.*

Widnoha, szczyt (1123 mt.), w poprzecznym grzbiecie łączącym pasmo Korezanki z grzbieciem Kruszelnickim, we wsi Kruszelnicy, w pow. stryjskim, pod 49° 51/2' płn. szer. a 41° 1/2' wsch. dług. U lesistych stoków, po wsch. stronie, w Hromowym Lesie powstaje pot. Brzyczka, prawy dopł. Stryja. Po zach. stronie płyną małe potoki, jak: Gliniec, pot. Majdański. Stoki góry są silnie rozwinięte. Okolicę pokrywają lasy (Mapa wojs., 9, XXIX). *St. M.*

Widnopol 1.) zaśc. nad Mereczanką, pow. wileński, w 5 okr. pol., o 29 w. od Wilna, 1 dm., 12 mk. katol. 2.) **W.**, folw., pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. Wieprze, należy do dóbr Upniki, von Bulmeringów.

Widnopol, folw., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 40 w. od Oszmiany a 23 w. od Dziewieniszek, ma 3 dm., 27 mk. katol.; własność Baranowskich. Wzniesienie sięga 686 st. npm.

Widocin, dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Pruska, o 11 w. od Kobrynia, własność Majewskich, 61 dzies. (14 łąk i pastw., 11 nieuż.).

Widoczna, wś nad ogromnym stawem, przez który przepływa rz. Wołczek, pow. latyczowski, okr. pol., gm. i par. Michałpol, ma 21 osad, 198 mk., 206 dzies. ziemi włośc. (wraz ze wsią Mikityńce), 412 dworskiej. Własność dawniej Baranieckich, obecnie należy do klucza zahinieckiego Starzyńskich. *Dr. M.*

Widogirce, ob. *Widugirce*.

Widogoszcz, os. młyn., pow. łaski, gm. Dąbrowa Rusiecka, par. Rusiec, 1 dm., 10 mk., 30 morg.

Widohoszcz, dobra nad bezim. dopł. Wia-czy, pow. miński, w 1 okr. pol. gm. Białorucz, o 18 w. od Mińska. Gniazdo rodowe Iwaszeńcewiczów (ob. t. V, 922). Jerzy Zawisza, chorąży miński i małżonka jego Teodora Wołowiczówna, oboźniana w ks. l., zastawiając W. wr. 1704 d. 23 kwietnia bazyliankom mińskim w kwocie 1000 talarów (Akt. wileń. grodz. sądu 1711 r., VIII, str. 170). W 1778 r. własność Karola Zawiszy, porucznika petyhorskiego, później Antoniego Wańkowicza, od 1812 r. córek jego Klementyny, Wandy i Waleryi, w 1856 r. nabyte przez

Kudzinowiczów, obejmowały 3496 dzies. w gruntach urodzajnych, szczyrkowo-gliniastych, z pięknym lasem; młyny i propinacye. W ósmym dziesiątku b. w. dostały się w połowie w posiadanie Niemca Klatza, w drugiej zaś Konstantego Pietraszkiewicza.

A. Jel.

Widok 1.) *Mokotowski*, wś i folw., pow. grójecki, gm. Czersk, par. Chynów, odl. 9 w. od Grójca, ma 116 mk. Folw. ten i wś utworzone zostały w ostatnich czasach z części leśnictwa Potycz, zwanych: Wielki las, Brzozowy las, Grabina i Podgórci. W r. 1874 folw. W. M. rozl. mr. 478: gr. orn. i ogr. mr. 169, łąk mr. 19, pastw. mr. 8, lasu mr. 276, nieuż. mr. 6; bud. dREW. 12; płodozm. 6-pol; las nieurzadzony. Wś W. M. os. 10, mr. 74. 2.) **W.**, kol., pow. noworadomski, gm. i par. Wielgomłyn, ma 10 dm., 106 mk., 170 morg. 3.) **W.**, folw., pow. kolneński, gm. Czerwone, par. Kolno, wraz z folw. Górnicza ma 496 mr. (276 mr. roli).

Widok, pow. borysowski, ob. *Kosowszczyzna*.

Widok, kol. należąca do wsi Mizerów, w pow. pszczyńskim.

Widoki 1.) folw. nad rz. Dzisienką, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 18 w. od Dżisny, 1 dm., 5 mk. kat. 2.) **W.**, folw., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 16 w. od Dżisny, 1 dm., 23 mk. kat. 3.) **W.**, wś i chutor nad potokiem, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 7 w.), okr. wiejski Mokrzyca, o 15 w. od Oszmiany. Wś ma 6 dm., 72 mk. katol.; chutor zaś 3 dm. i 13 mk. t. wyzn. Spis z 1865 r. podaje wś, mającą 4 dusze rewiz.; należała do dóbr Jaszłowo, Downarowiczów. 4.) **W.** al. *Torbinka*, wś i dobra nad Uświeją, pow. sieński, gm. Wysoki Horodek. Dobra, niegdyś dziedzictwo Hłasków, od 1869 r. Witkowskich, mają 798 dzies. (209 roli, 121 łąk, 312 lasu); młyn wodny, folusz i karczma dają 500 rs. 5.) **W.**, dwór, pow. dryssieński, par. Oświej, attyn. dóbr Oświeje, Szadurskich. 6.) **W.**, wś, pow. dyneburski. Pod wsią przechodzi pasmo wyniosłości, ciągnące się od mka Prele do wsi Zamosze (w pow. dryssieńskim). 7.) **W.**, folw. w płn. części pow. siebieskiego, własność sukcesorów Oleszy, ma 189 dzies.; miejscowość wzgórzysta. *J. Krz.*

Widokowszczyzna, okolica szlach., pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 31 w. od Lidy a 4 w. od Wasiliszek, ma 2 dm., 11 mk. kat.

Widoma 1.) wś, pow. kielecki, gm. Mniów, par. Chełmce, ma 5 os., 42 morg. Wchodziła w skład dóbr Oblągór. W 1827 r. było 6 dm., 40 mk. 2.) **W.** *Gostecka*, os., pow. miechowski, ob. *Goszcza*. 3.) **W.** *Iwanowicka*, wś i folw., pow. miechowski, gm. i par. Iwanowice. Wś ma 8 osad, 97 morg.; folw. wchodzi w skład dóbr Iwanowice. 4.) **W.** *Przedborska*, przedmieście miasta Przedborza, na lew. brz. Pilicy, pow. konecki, ma 140 dm., 340 morg.

Widomla, wś i dobra, pow. brzeski gubern. gro-

dzińskiej, w 3 okr. pol., gm. Turna, o 28 w. od Brześcia. Wś ma 653 dzies. ziemi włośc. i 17 dzies. należącej do Łukasza Szewela; dobra, własność Michała Grabowskiego, 829 dzies. (209 łąk i pastw., 24 lasu, 12¹/₂ nieuż.).

Widomski las, w gminie Nicew, pow. nowosądecki.

Widor, pow. wyrzyski, ob. *Wydor*.

Widoradz, folw., pow. wieluński, gm. Starzeniec, par. Ruda, odl. od Wielunia 2 w., ma 2 dm., 10 mk. Las „Vidoracz“ pod Wieluniem wspomina Lib. Ben. Łaskiego (II, 98) pod wsią Dąbrowa.

Widów, wś i fol., pow. grójecki, gm. Bielsk, par. Lewiczyn, ma 72 mk., 92 morg. dwor., 67 mr. włośc. Wechodziła w skład dóbr Oczeżały. Spis wsi z r. 1827 podaje dwie wsi: Widów, mający 6 dm., 34 mk. i Widowę (w par. Lewiczyn), mającą 8 dm., 50 mk. Tej drugiej nie podają nowsze wykazy. W r. 1576 było Widowo Podlesne, w którym Katarzyna, wdowa po Stanisławie Widowskim, płaciła od 1 łanu i Dorota, wdowa po Rosłanie, od 1 łanu a prócz tego Widowo Wielkie (Magna), w którym siedziała częściowa szlachta Widowsey (Pawin., Mazowsze, 238).

Widów (niem.), ob. *Wydowo*.

Widów, pow. raciborski, ob. *Biaków*.

Widówka, folw. pryw., pow. lidzki, w 3 okr. pol., o 25 w. od Szczuczyna, 8 mk.

Widowo, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Pasyński, o 1¹/₂ w. od Bielska, 412 dzies. (55 łąk i pastw., 2 lasu, 17 nieuż.); własność mta Bielska.

Widowo, niem. *Widow* al. *Wiedau*, wyb. do Koślinek, pow. pucki, par. kat. Żarnowiec. Leży tuż nad Bałtykiem, na łąkach żarnowskich. W 1885 r. 1 dm., 16 mk. Dawniej własność cysterek w Żarnowcu. W czasie reformacji zabrali tę wś Krokowscy. Później benedyktynki z Żarnowca wymogły, iż płacono im z Krokowa rocznie 120 zł. wieczystej dzierżawy za Widowo. Tę od r. 1760 zaprzestano wypłacać, ale benedyktynki wytoczyły zaraz po okupacji proces Krokowskim, przez co przynajmniej część długu uratowały. Teraz jeszcze W. należy do Krokowa. Także las należał do W. (ob. Klasztorzy żeńskie kś. Fankidejskiego, str. 198). *Kś. Fr.*

Widrańce, wś nad Mereczanką, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. i okr. wiejski Ilino (o 3 w.), o 37 w. od Wilna, 10 dm., 75 mk. kat. (w spisie z 1865 r. 59 dusz rewiz.); należała do dóbr Kierdejowce, Ważyńskich.

Widrańska woda, potok na Węgrzech, lewy dopł. Laborea, płynie z Siwakowskiej doliny od granicy Galicji, którą stanowi przełęcz, prowadzącą do doliny Bystrego pot., lew. dopływu Osławicy. Przez dolinę Osławicy przechodzi kolej łupkowska na dolinę Vidrańskiej wody. Potok opływa płu.-wschod. stoki Magóry i rozwie-

ra obszerną kotlinę koło Mezö-Laborec, gdzie się łączy z Laborcem.

Widreja, pow. orszański, ob. *Wydreja*.

Widryzki, dwór, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Bobty, o 17 w. od Kowna, własność Szatyńskich, 15 dzies.

Widuch al. *Buhaj*, wś, pow. opoczyński, gm. Mąchory, par. Żarnów, odl. od Opoczna 22 w., ma 16 dm., 59 mk., 75 morg. Należała do dóbr Myślborz.

Widuchowa, wś i folw., pow. stopnicki, gm. Szaniec, par. Janina, leży na prawo od szosy prowadzącej ze Stopnicy do Buska. Folw. ma obszaru 691 morg. Do folw. należy staw, mający do 100 morg. obszaru. Starożytny dom mieszkalny ma napis: „Nicolaus Krupka in Majkowiec et Widuchowo haeres aedificavit A. D. 1670.“ W 1827 r. było 60 dm., 418 mk. Istniała tu poprzednio wielka gorzelnia, hodowla owiec i była opasowego. W r. 1366 Elżbieta, żona Stefana, dziedzica Tęgoborza, sprzedaje część dziedzictwa zwanego Widuchowa, za 300 grzyw., Prokopowi i jego synom, dziedzicom Bogoryi (Kod. Wielk., n. 1559 i Kod. Małop., III, 196). W połowie XV w. dziedzicami są: Jan „Naschian“ h. Topór i Piotr Międzygórski h. Kopaszyna. Łany kmiecie dawały dziesięcinę, wartości 2 grzyw., bisk. krakow. Dwa folw. rycerskie, karczma i zagrodnicy dawali dziesięcinę, wartości 2 grzyw., plebanowi w Janinie (Długosz, L. B., II, 381). Według reg. pob. pow. wiślickiego w r. 1508 we wsi „Widucha“ sors, płaci Marcin Dąbieński 7 gr. W r. 1579 „Wyduchowa“, w par. Janina, własność Mnichowskich (z Mnichowiec), ma 13 osad., 8 łan., 1 ogrod., 3 komor., 8 ubogich, 1 rzemieśl. (Pawin., Małop., 232 i 490). Jeszcze w r. 1670 wieś jest własnością Krupskiego. Na początku XVIII w. należy do Konstantego Felicjana Szaniawskiego, bisk. krakow., który zakładając seminaryum w Kielcach, dał mu na uposażenie w r. 1725 wś W., będącą osobistą własnością fundatora. Dochody z wsi miały służyć na utrzymanie 36 kleryków, których nadzór powierzył komunistom z Węgrowa, Bartoszkami zwanym. W r. 1864 wś przeszła na własność skarbu a r. 1882 sprzedaną została przez licytacją. Nabył ją za 50505 rs. ks. Wachwachow.

Widuchowo al. *Widuchowa*, niem. *Fiddichau*, w dok. *Viddechow*, miasto na praw. brzegu Odry, niedaleko Szczecina, posiada st. poczt., 2811 mk.

Widuciszki, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, o 77 w. od Rossień.

Widugaj, wś, pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. Rogowo, o 33 w. od Wilkomierza.

Widuganki, jezioro w dobrach Lejpuny, w pow. sejneńskim.

Widugiery, wś, pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Puńsk, odl. od Sejny 12 w., ma 43 dm., 409 mk. Wechodziła w skład dóbr rząd. Krasno-

wo. W 1827 r. wś miała 18 dm., 175 mk.; os. 2 dm., 21 mk.

Widugierowszczyzna, okolica szlach., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 39 w. od Lidy, 5 dm., 45 mk.

Widugirce 1.) 1 i 2, dwa zaśc., pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Kupiszki, o 71 w. od Wilkomierza. 2.) **W.**, zaśc., tamże, o 60 w. od Wilkomierza, własność Komarów. 3.) **W.**, *Widugirce*, wś, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Traszku, o 46 w. od Wilkomierza. 4.) **W.**, ob. *Widugirce*.

Widugiry 1.) wś, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 6 w.), okr. wiejski i dobra hr. Tyszkiewiczów, Orniany, o 49 w. od Włna, 4 dm., 66 mk. katol. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś nad jez. Wejksztys, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 15 w.), okr. wiejski i dobra (w 1865 r.) Powstańskich, Czulsk, o 78 od Wilna, 2 dm., 16 mk. katol. (w 1865 r. 9 dusz rewiz.). 3.) **W.**, zaśc., pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 30 w. od Poniewieża. 4.) **W.**, wś, tamże, o 49 w. od Poniewieża. *J. Krz.*

Widujce, dobra, pow. czerykowski, dziedzictwo Hołyńskich, 1196 dzies. (15 roli, 72 łąk, 863 lasu).

Widukle 1.) mko nad rzkami Apuszyna i Kroklis, pow. rossieński, pod 55° 94' pń. szer. a 40° 33' wśhd. dłuż., w 2 okr. pol., o 14 w. na pń.-zach. od Rossień, w 1859 r. miało 25 dm., 321 mk., kościół katol. paraf. Kościół tutejszy, p. wez. Znalezienia św. Krzyża, należy do parafii parafialnych 7 parafii, fundowanych na Żmujdzi przez Jagiełłę w 1466 r. Dzisiejszy drewniany, wzniesiony został w 1800 r. przez biskupa żmujdzkiego ks. Józefa Arnolfa Giedrojcia, jako w mku należącym do dóbr stołowych biskupich. Stefan Batory nadał mu fundusz za staraniem biskupa ks. Melchiora Giedrojcia. Plebania widuklewska do 1832 r. posiadała 3 wł. 4 mr. ziemi i 19 dusz rewiz. oraz 2025 rs. kapitału. Parafia katol., dekanatu szydłowskiego, 6134 wiernych. Kaplica w Żołpiu. W. należą do najdawniejszych osad na Żmujdzi. Włość widuklewska od początku napadów krzyżackich zawsze była najeżdżaną i pustoszoną. Pierwsza wzmianka o W. znajduje się w dziejach krzyżackich pod 1352 r., gdy w. mistrz Henryk von Kniprode, napadłszy na Żmujdz, spłądował ziemię jaswojską, ejragolską i rossieńską; wówczas rycerstwo jego doszło do Widukli i ztąd wróciło do Prus. Drugi raz wspomniane są W. pod 1371 r., gdy Kiejstut wpadł do Prus i spalił tam niektóre zamki, w odwet czego Krzyżacy wkroczyli na Żmujdz i spustoszyli Widukle. Podobnego losu doznała włość widuklewska w 1376, 1377 i 1378 r., gdy rycerze pruscy po spłądowaniu ziemi ejragolskiej i rossieńskiej, wracali do Prus przez Widukle i Kołtyniany. W 1390 r. deputowani włości widuklewskiej: Birmund, Surgajło, Giel-

wań i Świd podpisali, między innymi deputatami, przymierze zawarte z krzyżakami w Królewc. Nakoniec podczas ogólnego powstania Żmujdzi w 1405 r. dla zrzucenia jarzma krzyżaków, włość widuklewska, osadzona przez wojska Witolda, połączone z rycerstwem pruskim, doznała wielkiego zniszczenia. Włość widuklewska miała dużo osiadłych obywateli, jak widać z popisu szlachty 1528 r., podług którego było 132 stawiających po jednym koniu z 8 włók, nadto Marcin Wiekowicz posiadał do 100 włók, stawał bowiem 10 koni, a 4 innych w ogóle 16 koni. O 1 w. od Widukli, na piaszczystym wzgórzu, stał niegdyś zbór kalwiński (właściwie kaplica cmentarna), fundowany w 1713 r. przez Jana Blinstrubę, dziedzica Blinstrubiszek. Była to filia zboru rossieńskiego. 2.) **W.**, dobra, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, o 16 w. od Rossień, własność Staniewiczów, mają 3444¹/₂ dzies. (1170 lasu, 130 nieuż.). 3.) **W.**, dobra, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skawdville, o 20 w. od Rossień, własność ks. Oboleńskiej, mają 2800 dzies. (700 lasu, 40 nieuż.). 4.) **W.**, dwór, pow. rossieński, par. Niemokszty, własność Wolmera. 5.) **W.**, dobra skarbowe, pow. rossieński, 452 dzies. gruntu, 48 nieużytków. Niegdyś dobra jezuickie, przeszłe na fundusz edukacyi narodowej, które podług tabeli z 1781 r. czyniły intraty 1200 złp. Były w posiadaniu Franciszka Przewłockiego, superintendenta komory połagowskiej, który złożył ewikycję w sumie 10000 złp. na Kretyndze ks. Massalskich. 6.) **W. Gile**, dobra, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, par. Widukle, o 10 w. od Rossień, własność Giedgowdów, mają 448 dzies. (212 lasu, 48 nieuż.). *J. Krz.*

Widulałki 1.) okolica, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 71 w. od Kowna. 2.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Remigola. Biliński ma tu 13¹/₂ dzies. (12 lasu, 1¹/₂ nieuż.), Leparscy 31¹/₂ dzies. (10 lasu, 1¹/₂ nieuż.).

Widusowo, wś, pow. newelski, własność Bondarewych (w dwóch działach 50 dzies.) i Bułajowych (w 4 działach 151 dzies.).

Widuszyle, wś, pow. władysławowski, gm. Zypke, par. Łuksze, odl. od Władysławowa 34 w., ma 4 dm., 42 mk. W 1827 r. 6 dm., 52 mk.

Widutowszczyzna, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 74 w. od Nowoaleksandrowska.

Widuty (*Widziuty?*), *Widuity*, w dokum. *Widath*, *Widut'*, wś, pow. włodzimierski, na zach. od Milanowicz. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. wś Widath należy do kn. Andrzeja Wiśniowieckiego, który płaci ztąd od 9¹/₂ włók, 3 ogr. po 2 gr. W 1583 r. (pow. włodzimierski) kn. Andrzej Wiśniowiecki płaci z Somina i Widutia z 17 łąn., 1 dym., 16 ogr., 2 bojarów (Jabłonowski, Wołyń, 31, 114).

Widybor, ob. *Widibor* i *Widybor*.

Widyniów, czesk. *Vidnava*, niem. *Weidenau*, miasto na Szląsku austr., w pow. frywałdowskim, okręgu sąd. widyniowskim, nad pot. Widnawa, dopł. Nissy Szląskiej, tuż nad granicą Szląska pruskiego. W r. 1880 było tu 219 dm. i 1901 mk. (844 męż. i 1057 kob.) a to 1877 rz.-kat., 7 prot. i 17 izrael. Ludność cała podana jako niemiecka. Widyniów należy do diecezji wrocławskiej, jest siedzibą archipresbyteryatu. Archipresbyteryat ten obejmuje parafie: Czerwona Woda Stara (Cervena Voda Stara, Alt-Rothwasser), Kunczyce Wielkie (Kuczice Velké, Gross-Kunzendorf), Kobyła (Kobyła, Jungferndorf), Mikułowice (Mikulovice, Niklasdorf), Czarna Woda (Cerná Voda, Schwarzwasser) i Widyniów. Według sprawozdania izby handlowej w Opawie za r. 1885 było 200 osób zajmujących się samoistnie handlem. Wydobycie torfu i przysposabianie łupku stanowi jedyną ważną gałąź przemysłu w mieście i okolicy. W mieście jest kościół paraf., gimnazjum wyższe państwowe, 2 szkoły ludowe 4-klas. (dla chłopców i dziewcząt, ta ostatnia przy klasztorze sióstr miłosierdzia), urząd poczt. i telegraf., sąd powiatowy, urząd podatkowy, kasa oszczędności, przykomorek I klasy. Prócz tego jest straż ogniowa ochotnicza, towarzystwo śpiewacze, spółka zaliczkowa. Gościniec łączy W, z Frywałdem (Freiwaldan) na płd. i Jawornikiem (Jauernig) na zachód. Do paraf. W. należą: Krasz Wójtowa (Krasz Vojtova, Voigts-Krosse), Krasz Wielki (Krasz Veika, Gross-Krosse), Hukowice (Hukovice, Hangsdorf), Stachłowice (Stachlovice, Stachlowitz) i Nowa Krasz Mała (Krasz Nová Malá, Neu-Klein-Krosse). W. należał poprzednio do księstwa nissańskiego (ob. *Nissa*) i kasztelanii odmuchowskiej. *W. H.*

Widyniowski potok, niem. *Weide* al *Wieda Bach*, rzeczka, dopł. Nissy Kładzkiej. Początek jej dają potoki spływające ze szczytów: Nesselkoppe, Loewenkoppe, Fichtlich w Sudetach (na Szląsku austr.). Potoki te zbiegają się pod wsią Zygareice (Setzdorf), w pow. frywałdowskim i połączone płyną przez Skoroszyce, Tomikowice i na obszarze pow. nissańskiego (na Szląsku pruskim) uchodzą do Nissy.

Widyniowskie Wójtowstwo, niem. *Weidenau Vogtei*, ob. *Rotwasser*.

Widynów, wś, pow. śniatyński, 10 klm. na zach. od Śniatyna (sąd pow. i st. kol.), 7 klm. na płn.-zach. od urz. pocz. w Załęczu. Na płn. leży Orelec, na płn.-wsch. Tuława, na wsch. Karłów, na płd. Kniáže i Drahasymów, na zach. Wólczkowce. Płn. krawędź wsi przepływa Prut. Środkiem obszaru biegnie kolej lwowsko-czerńowiecka. Własn. więk. ma roli or. 297, łąk i ogr. 38, past. 182 mr.; wł. mn. ma roli or. 1019, łąk i ogr. 113, past. 19, lasu 6 mr. W r. 1880 było 233 dm., 1156 mk. w gm.; 10 dm., 56 mk. na obsz. dwor. (1130 gr.-kat., 28 rz.-kat., 42 izr.,

12 innych wyzn.; 1123 Rus., 46 Pol., 43 Niem.). Par. rz.-kat. w Zabłotowie, gr.-kat. w miejscu, dek. śniatyński. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas. i kasa poż. z kapit. 650 rs. *Lu. Dz.*

Widźba, ob. *Więba*.

Widze 1.) mto nadetatowe pow. nowoaleksandrowskiego, pod 55° 24' płn. szer. a 44° 18' wsch. dług., nad rzką Widzą i jez. Maruga, przy b. tr. poczt. z Wilna do Dwińska, odległe o 49 w. na płd. od Nowoaleksandrowska, 25 w. od st. dr. żel. Dukszty a 206 w. od Kowna. W 1860 r. było 248 dm., 3498 mk. (35 prawosł., 1928 rozkolników, 407 katol., 949 żydów, 179 mahomet.) Posiada cerkiew paraf. (348 wiernych), kościół katol. par., kaplicę, synagogę i 5 domów modlitwy żyd., meczet, 29 sklepów, radę miejską (dumę), zarząd 2-go okr. policyjnego dla 4 gmin powiatu (Widze, Dryświaty, Rymszany i Smoływy), zarząd gminny, szkołę ludową męską i żeńską, sąd pokoju, zarząd akcyzny, st. poczt. i telegr., aptekę. Przemysł fabryczny niestnieje, handel nieznaczny. Dochody miejskie w 1860 r. wynosiły 4906 rs. Odbywają się trzy jarmarki doroczne; w pierwszą niedzielę po Trzech Królach, po śródpościu i po 16 czerwcu. Kościół par. katol., p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesiony został w 1481 r. przez Cwietka i Hanusza Dowgirdowiczów. W 1498 r. uposażenie kościoła powiększone zostało hojnością Alberta Tabora, biskupa wileńskiego. Kaplica p. w. Ukrz. Chrystusa, drewniana, fundowana w 1824 r. przez Aleksandrowiczów. Parafia katol., dekanatu nowoaleksandrowskiego, 12971 wiernych. Kaplica w Hryszkowszczyźnie, fundacyi Biegańskich. Gmina, położona w płd.-wsch. zakątku powiatu, graniczy od płd.-zach. i wschodu przez rz. Dżisnę i jej dopływ Dryświatycę z gub. wileńską, od płn. z gm. Rymszany, od płn.-wsch. z gm. Opsa, obejmuje 143 miejscowości, mające 633 dm. włośc. (obok 12 należących do osób innych stanów), ma 9354 mk. włośc., uwłaszczonych na 15503 dzies. ziemi. Okrąg policyjny widzki obejmuje 3 mka, 196 wsi, 487 zaśc., 11447 mk. płci męż. Dobra W. al. Łowiszcze nadane zostały przez w. ks. Zygmunta trzem braciom: Dowgirdowi, Dauksozowi i Naruszowi. Ziemia ta obejmowała przestrzeń pomiędzy rzekami Dżisną a Drukszą. Granica dóbr szła od jeziora Pruty, rzeczką Prutem do rzki Krokiny, stąd do jeziora Musza, dalej rzką Muszą do rz. Dżisny. Na przestrzeni tej wzmiankowane są sioła: Berboki, Mejkszty i Ihuńce. Naruszewiczowie założyli tu mko. W 1524 r. dobra te, jak świadczy metryka Litewska, sprzedane zostały (nie wiadomo przez kogo) Olbrachtowi Marcinowiczowi Gasztołtowi i jego małżonce, wiekuiście, z kościelnem zabudowaniem, za 400 kóp groszy litewskich, po 10 białych pieniędzy w każdy grosz licząc. Później część dóbr przeszła do Paców, z których Michał

Kazimierz, wdwa wileński, zapisał tę majątność fundowanym przez siebie w Wilnie zakonnikom św. Augustyna (kanonikom regularnym), co potwierdziła konstytucya z 1676 r. Podług Balińskiego (Star. Polska) w XVII w. majątność ta należała do Stanisława Naruszewicza, prokuratora wileńskiego. Utrzymywał on tu dom modlitwy wyznania helweckiego, przy którym był katechista. Podług niego także dobra te w pewnej epoce miały należeć do biskupów wileńskich. Po spaleniu się Brasławia w 1794 r. W. były mtem powiatowem pow. brasławskiego al. widzkiego gub. wileńskiej do 1837 r., w którym przeniesiono jurysdykcyę powiatowe do Jezioros, nazwanych Nowoaleksandrowskiem. W 1823 r. przemieszkiwał w W. przez pewien czas w. ks. Michał Pawłowicz. 2.) **W.** al. *Widzki Dwór*, dwór nad rzeką Morugą, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Widze, o 45 w. od Nowoaleksandrowska, w 1859 r. 1 dm., 20 mk., młyn wodny; ma 400 dzies. (50 lasu, 89 nieuz.). Dawniej własność biskupów wileńskich, nadana przez cesarza Pawła przybyłej z Grecyi rodzinie Pizani, dziś Zofii Pizaniowej. 3.) **W.** *Albrechtowskie*, dwór rządowy nad błotem Pociłta, o 50 w. od Nowoaleksandrowska, w 1859 r. 1 dm., 39 mk., młyn wodny; 226 dzies. ziemi. 4.) **W.** *Łowczyńskie*, dwór nad jez. Raukietą, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Widze, o 40 w. od Nowoaleksandrowska, własność Bronisława Minejki, ma wraz z folw. Felicyanowem 1680 dzies. (394 lasu, 121 nieuz.). W 1859 r. 1 dm., 34 mk., młyn wodny. Posiada źródło wody mineralnej siarczanej, niegdyś dość licznie uczęszczane, dziś zaniedbane. Woda bije 4 zdrojami, łączącemi się w jeden zbiornik i zlewającemi się do jez. Smerdis. Chemicznie nie była zbadaną. Własność niegdyś Naruszewicza, łowczego litew., córka którego Helena drogą wiana wniosła Augustowi Wawrzeckiemu. W 1790 r. własność Stanisława Wawrzeckiego; 1820—42 r. Michała i Konstanteyi z Łopacińskich Wawrzeckich, marszałków brasławskich, około 1850 r. Emilii Minejkowej, dziś syna jej Bronisława. W 1823 r. niejednokrotnie nawiedzał Wawrzeckich w. ks. Michał, przebywający przez pewien czas w Widzach. 5.) **W.**, ws, pow. rossieński, gm. Tenenie.

J. Krz.

Widzeniszki, ob. *Widziniszki*.

Widzew al. *Widzów*, os. fabr., ws, pow. łódzki, gm. Chojny, paraf. Łódź. Leży w stronie wschodniej, o 2 w. od miasta, przy szosie wiodącej do Brzeziny i linii dr. żel. z Łodzi do Kolużek. Jest to właściwie przedmieście Łodzi. Znajdują się tu obecnie dwie znaczne fabryki: tkanin bawełnianych (Heinzel i Kunitzer), z prod. roczną na 1200000 rs., i przedzalnia wełny (K. Kunitzer), z prod. na 1080000 rs. Ludność zapewne dochodzi do 1000. W 1880 r. ws sama miała 31 dm., 442 mk., 655 mr. włośc. i 6 mr.

dwor. W r. 1827 był tu 1 dm. i 22 mk., zaś Widzewek miał 5 dm., 56 mk. Ws ta wchodziła w skład dóbr rządowych Chorzęcin. Dawniej własność biskupów kujawskich. Na początku XVI w. ws dawała dziesięcinę scholastryi łęczyckiej, zaś plebanowi w Łodzi kołędę po groszu z łanu (Łaski, L. B., II, 381). Według reg. pob. pow. brzezińskiego z r. 1557 ws „Widzewnica“, własność biskupa kujaw., płaciła od 5½ łan., 1 zagr., 1 młyn., 2 łan. sołtys., 4 rzem., 5 osad. (Pawiański, Wielk., II, 98).

Br. Ch.

Widzewszczyzna, ob. *Widzewszczyzna*.

Widzgały, ob. *Widzgały*.

Widziry, os. leśna, pow. kalwaryjski, gm. i par. Olita, odl. od Kalwaryi 54 w., ma 7 dm., 15 mk., 236 mr. Należy do dóbr Gudzieniszki.

Widzgowo, ws i dobra, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Grodzisk, o 30 w. od Bielska. Ws ma 64 dzies. ziemi włośc.; dobra należą w części do Bronisława Leszczyńskiego (112 dzies.), w części do Aleksandra Zessela (45 dzies.).

Widzibor, ob. *Widzibor*.

Widzie, ws, pow. oszmiański, ob. *Widze*.

Widziejki, ws, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Mścibów, o 23 w. od Wołkowyska, 897 dzies. ziemi włośc. (189 łąk i past., 9 nieuz.).

Widzieniszki, zaśc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Kiemielizki (o 8 w.), okr. wiejski i dobra, Wiśniewskich, Litwianów, 5 dzies. rewiz.

Widzewszczyzna, *Widzewszczyzna* al. *Niekraże*, ws i fol., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Krasne al. Krasnesioło (o 4 w.), okr. wiejski Ulanowszczyzna, o 37 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska. Fol. ma 1 dm., 6 mk. katol., ws zaś 9 dm., 70 mk. prawosl. (w 1865 r. 31 dusz rewiz. w części należącej do Koryckich, oraz 1 dusza w części skarbowej).

Widzim, *Widzim* w r. 1236, *Widzim* r. 1246, *Vidzim* r. 1249, *Vydzim* r. 1564, okrąg dwor., dwór i dwie wsi włośc., w pow. babimoskim, o 4 klm. na płu.-wsch. od Kębłowa i 3 klm. od jez. Niałeckiego, przy trakecie z Wolsztyna do Wschowy; par. katol. i poczta w Kębłowie (Kiebel), par. prot. i st. dr. żel. w Wolsztynie o 5 klm. Okrąg dworski obejmuje 4498 ha, 21 dm., 389 mk. (311 katol., 78 prot.); składają go: Stary Dębowiec i Nowy, NoweTłoki, fol. na Kębłowie i dwór w Starym Widzimiu (11 dm., 186 mk.); właścicielem jest fiskus rządowy. W r. 1891 podano tu 4474·67 ha (1235·71 roli, 671·74 łąk, 62·36 past., 2393·32 lasu, 104·90 nieuz., 6·64 wody); gorzelnia parowa, chów bydła. Ws Stary W. ma 32 dm., 252 mk. (65 kat., 187 prot.) i 170 ha (144 roli, 13 łąk), zaś Nowy W. ma 31 dm., 255 mk. katol. i 186 ha (173 roli). W r. 1236 występuje Janusz z W. w otoczeniu Bronisza, założyciela klasztoru paradyskiego. Bodzeta, syn Janusza i Baldamy, brat Mira, darowali rzeczonemu klasztorowi Lubrzę (Liebenau),

gdy zaś Bodzeta dostał się w niewolę Niemców z Virchobos (?), wykupili go cystersi za 30 grzyw.; odnośną czynność zatwierdził w r. 1246 Przemysław I. W r. 1249 powtórzył Bodzeta to nadanie z zezwoleniem brata i matki (Kod. Wielk.). W r. 1564 płacono biskupom pozn. fertony z 11¹/₂ łanów km., w ilości 2 grzyw. i 42 gr.; w r. 1580 było łanów 10¹/₄, łan sołtysi, 1 zagr. i 2 komor. Około r. 1793 dziedziczyli Bielińscy z Kębłowa tę majątność, którą potem nabył król holenderski, hr. Nassau. *E. Cal.*

Widziniec, wś, pow. orszański, posiada cerkiew paraf. drewnianą. Dziedzictwo Komarowskich, 448 dzies. ziemi dworskiej (240 roli, 75 łąk, 100 lasu); młyn wodny.

Widziniszki, *Widzeniszki*, mko nad rzeką Sarską, pow. wileński, na pograniczu pow. wilkomierskiego, w 3 okr. pol., gm. Malaty, okr. wiejski Widziniszki, o 64 w. na płu. od Wilna, ma 34 dm., 239 mk., kościół katol. paraf., kaplicę cmentarną, dom przytułku. Kościół katol., p. w. św. Wawrzyńca, z muru wzniesiony został w 1618 r. przez ks. Marcina Giedrojcia a odnowiony w 1800 r. Parafia katol., dekanatu giedrojskiego, 4450 wiernych. Miała dawniej kaplicę w Lelikańcach. Przy kościele tutejszym byli kanonicy lateraneńscy czyli augustyianie biali, uposażeni wsiami: Antokście i Skiemiany. Okrąg wiejski obejmuje mko W., wsi: Botańce, Dobusze, Dobuszelka, Druski, Kowalniszki, Lesańce, Pograńboście, Popliszki, Wiktoryszki i Żury, oraz zaśc. Dziegucina, Pobirza, Podrumiele, Polejnia, Poszylwie, Stolarzyszki, Wilejkiszki, Wiżele i Wysoki Dwór, w ogóle w 1865 r. 186 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych, 208 b. włościan skarbowych i 4 osadników w. ruskich. Był tu zamek, założony przez Dowmunta, syna Hurdy-Giedrojcia, jednego z dzielniejszych wodzów litewskich pod Kiejstutem, który ztąd wypadając na Inflantczyków, mocno ich gromił. Zmordowani temi napaściami rycerze mieczowi oblegli wraz z posikami niemieckimi zamek tutejszy, ale zostali przez Dowmunta zupełnie porażeni na polach widziniskich. W zamku tutejszym miał zakończyć życie Dowmunt, wyzuty przez Witolda z rozległych posiadłości na Litwie i na Rusi. Z samego zamku pozostały ślady w gruzach i okopach, na górze nad rzeką, która oblewa ją w półkole. Wały są jeszcze dość wysokie, podziemne przejście wyraźne, a nadto pozostała z dawnego zamku jakaś starożytna budowla murowana, obrócona teraz na skład. Mko otrzymało przywilej od Augusta II w 1714 r. Na schyłku XVIII w. miał miejsce w W. ostatni zajazd na Litwie, urządzony przez rodzinę Kossakowskich, szturmem zdobywano kościół, przyczem padło niemało trupów. Dobra stanowią stare dziedzictwo ks. Giedrojców. *J. Krz.*

Widziszewo, *Wydziszewo* r. 1356, wś i fol., pow. kościański, o 6 klm. na pld.-zach. od Ko-

ściana (par., poczta i st. dr. żel.). Wś ma 8 dm., 88 mk. kat. i 194 ha (157 roli, 33 łąk). Fol. należy do Przysieki Niemieckiej. W. było niegdyś własnością komandoryi kościańskiej kawalerów św. Jana Jerozolimskiego; komandor Jan zaprowadził tu w r. 1356 prawo niemieckie. Rząd pruski zabrał wieś i sprzedał generałowi v. Zastrow. Około r. 1840 posiadał ją Edward Potworowski z Przysieki Niemieckiej. *E. Cal.*

Widziszki 1.) w spisie z 1865 r. *Wiaziszki*, wś włośc. i fol. skarbowy, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Łyngmiany (o 9 w.), okr. wiejski Drabiszki, o 35 w. od Święcian, 12 dusz rewiz. 2.) **W.**, zaśc., tamże, o 8 w. od Łyngmian, 4 dusze rewiz. Spis z 1866 r. podaje fol. skarbowy W., mający 4 dm., 41 mk. katol. i 9 żydów; młyn wodny. 3.) **W.**, mko nad rz. Świętą, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Kowarsk, o 9 w. od Wilkomierza, przy starym gościńcu z Wilkomierza do Dyneburga, ma 205 mk. W 1859 r. było tu 21 dm., 78 mk., kościół katol. paraf., dom przytułku dla 3 starców, zarząd okręgu policyjnego dla gmin: Kowarsk, Kurkle, Towiany, Wojtkuszki i Żmujdki. Kościół par., p. wez. św. Trójcy, został z muru wzniesiony w 1853 r. przez dziedzica Świętorzeza Onufrego Koszkę i ze składek parafian. Parafia katol., dekanatu wilkomierskiego, 2882 wiernych. Okrąg policyjny obejmuje 2 mka, 8 siół, 287 wsi, 186 zaścianków, 13840 ludności mieszkiej. W okolicy mka grunta mało urodzajne.

Widziun-Hora, ob. *Widium-Hora*.

Widziunie, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 10 w.), okr. wiejski Goekiszki, 3 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Intury.

Widziuny 1.) wś włośc. nad pot. Tołła, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 49 w. od Święcian, 9 dm., 75 mk. (68 katol., 7 starow.). 2.) **W.**, wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany (o 10 w.), okr. wiejski Markuny, o 75 w. od Wilna, 7 dm., 41 mk. katol. i 7 żydów. W spisie z 1865 r. podane jako zaśc., mający 8 dusz rewiz.; należał do dóbr Palestyna, Kotwiczów. 3.) **W.**, wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Szumsk (o 3 w.), okr. wiejski i dobra, Sidorowiczów, Kiemiany, 94 dusz rewiz. 4.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 48 w. od Nowoaleksandrowska. *J. Krz.*

Widziwilk, wś, nieistniejąca obecnie. Według reg. pob. pow. ciechanowsko-przasnyskiego wś Widziwilk, w par. Dzierzgow, miała 2 włóki, 4 ogr., 1 zduna (Pawiuński, Mazowsze, 339).

Widzów 1.) al. *Widzew*, kol. i fol., pow. łaski, gm. Widzów, par. Pabianiec, odl. 19 w. od Łasku a 3 w. od Pabianiec; kol. ma 7 dm., 30 mk., 215 mr.; fol. 6 dm., 158 mk., 546 mr.; W. al. Lublinek, kol., 23 dm., 121 mk., 315 mr.; W. lit. A., fol., 8 dm., 42 mk., 417 mr. częściowych właścicieli. W 1827 r. było 2 dm., 44

mk. Dobra W. składały się w r. 1867 z fol.: W., Połanica, Wola Zaradzyńska i Młodzienia-szek, młynów: Charzów, Laskowice, Pliszka i Bielaga, rozl. mr. 2573; gr. or. i ogr. mr. 1418, łąk mr. 144, lasu mr. 752, past. i zarośli mr. 183, nieuź. mr. 76. Była w dobrach dystylarnia i młyn. W skład dóbr poprzednio wchodziły wsi: Bychlewo os. 71, mr. 1436; Piątkowisko os. 40, mr. 843; Chocianowice os. 58, mr. 1111; Jutrzkowice os. 31, mr. 581; Laskowice os. 49, mr. 961; Pawlikowice os. 64, mr. 963; Chechło os. 70, mr. 1038; Wola Zaradzyńska os. 66, mr. 658; Tekłów os. 8, mr. 84; Hermanów os. 9, mr. 240; Karolewo os. 18, mr. 203; Dąbrowa os. 9, mr. 57; Rydzyny os. 63, mr. 1292; os. Zdżary mr. 140; Teresin os. 16, mr. 240; os. Pliszka mr. 20; ws Rypułtowice os. 19, mr. 533. Gmina Widzów należy do sądu gm. okr. I w Pabianicach (tamże st. poczt.), ma 9778 mr. obszaru i 5776 mk. (1452 protest. i 11 żyd.). 2.) **W.**, ws i fol., os. leś. i st. dr. żel., pow. noworadomski, gm. Konary, par. Kruszyna. Leży przy drodze z Pławna do Kruszyny i przy linii dr. żel. warsz.-wied., o 8 w. od Radomska. Przy wsi jest przystanek kolei, między Radomskiem a Kłomnicami, kaplica i cegielnia. Ws ma 43 dm., 410 mk., 511 mr. włośc.; fol. 19 dm., 45 mk., 1342 mr. (447 roli); os. leś. 2 dm., 7 mk., 1 mr.; os. karcz. 1 dm., 5 mk., 2 mr.; os. stacyi 2 dm., 9 mk., 6 mr. W 1827 r. było 36 dm., 313 mk. W r. 1877 fol. W. rozl. mr. 1330; gr. or. i ogr. mr. 384, łąk mr. 116, past. mr. 54, lasu mr. 666, nieuź. mr. 110; bud. dREW. 17; płodozm. 7-pol., las nieurzadzony, pokłady torfu. Ws W. os. 42, mr. 525; os. Saturnus os. 1, mr. 54; ws Widzówek os. 8, mr. 58; ws Teklinów os. 10, mr. 286. Na początku XVI w. ws daje dziesięcinę kanonii gnieźnieńskiej, zaś plebanowi w Kruszynie tylko kołędę, po groszu z łanu (Łaski, L. B., I, 523). W r. 1552 wieś Vidzow, własność kasztelana sieradzkiego, płaci od 12 osad. i 9 łąn. (Pawiński, Wielkop., II, 280).

Br. Ch.

Widzówek, ws, pow. noworadomski, gm. Konary, par. Kruszyna, ma 7 dm., 73 mk., 57 mr. W 1827 r. było 8 dm., 37 mk.

Widzgały, też *Widzgajły* i *Wadzgały*, ws, pow. kalwaryjski, gm. i par. Urdomin, odl. od Kalwaryi 17 w., ma 18 dm., 151 mk., 12 os., 589 mr. W r. 1827 jedna część miała 7 dm., 91 mk., druga 5 dm., 51 mk. Wchodziła w skład dóbr Kirsna.

Wie..., ob. *We...* i *Wia...*

Wiebelshof, fol. należący do zamku babimostkiego, o 2 klm. na pld. od miasta pow. Babimostu.

Wieć, rzeczka, w pow. pińskim, drobny prawy dopł. rz. Bobryk, w obrębie gm. Dobrosławka, powstaje z bagnistego ruczaju Muraziczna (ob.).

A. Jel.

Wiecanów al. *Wiecanowo*, w dok. *Wyeczana- nowa*, *Vyeczanowo*, *Vecanovice*, *Mikanowicze* (?), mylnie *Wiekanowo*, ws, pow. mogilnicki, nad jez. Wiecanowskim, o 2·5 klm. na pln. od Mogilna (par., poczta i st. dr. żel.). Szkoła w miejscu. Graniczy na pln. z Wszędzinem i Twierdzinem, na wschodzie z Twierdzinem i Dąbrową, na pld. z Mogilnem; leży na wzn. 98·4 mt. npm.; wzgórze nad jeziorem wzn. 107 mt.; na południowym obszarze pokłady torfu. W. ma 24 dm., 255 mk. (170 kat., 85 prot.) i 543 ha (336 roli, 50 łąk). Dawna własność klasztoru mogilnickiego, wymieniona w pierwotnym nadaniu; w potwierdzeniu książęcym (1103 r.?) zachodzi pod nazwą Mikanowicze. W r. 1580 było na W. 6 łąn. km., 2½ sołtysich, 2¾ półłan. pustych i 2 kom.; rejestra pobor. z r. 1618—1620 wykazują łąn sołtysi i ewieré roli. Za czasów Łaskiego składali kmiecie plebanom mogilnickim po 2 kor. żyta i tyleż owsa, karczmarze i zagrodnicy płacili po pół grosza. W. zabrany przez rząd wieclony został do domeny w Mogilnie. E. Cal.

Wiecanowskie, jezioro, w pow. mogilnickim, na pln. od Mogilna, 5 klm. długie, około 1 klm. szer., wzn. 91·3 mt. npm. W sieci jezior spływających do Kwieciszewki (dopł. Noteci), zasila się na pln. rz. Siecienią, a na zach. odpływem jez. Chwałowskiego (92·1); odpływa do jez. Żabna pod Mogilnem. Na jeziorze wprost Chałupki sterczy wysepka; na pln. brzegu rozłożyły się osady: Wszędzin i Chałupka, na pld. Sierzawy i Wielka Baba, na pld.-wsch. Wiecanów. W r. 1368 przy zaprowadzaniu prawa niemieckiego w Parlinku (wieś kapituły gnieźn.), przekazano sołtysowi łąkę przy jez. „Dwecony“ i nadano mu wolne rybołówstwo drobnymi sieciami, oraz swobodę wystawienia jazu. Otóż wydawca Kod. Wielkop. (Nr. 1604) objaśnia „Dwecony“ jeziorem Wiecanowskim, które było własnością klasztoru mogilnickiego; z większym prawdopodobieństwem jest to dzisiejsza Siecienica, należąca do Parlinka. E. Cal.

Wiechciejewo, ws i fol. nad rzeką Sierpieni- cą, pow. sierpecki, gm. Kossemin, par. Jezewo, odl. 10 w. od Sierpeca, ma 3 dm., 26 mk., 101 mr. fol. (75 mr. roli) i 8 mr. włośc. W 1827 r. 2 dm., 16 mk. Według reg. pob. pow. sierpeckiego z r. 1578 ws W., w par. Jezewo, miała łąn. 2½ (Pawiński, Mazowsze, 50).

Wiechetki Duże i *W. Małe*, dwie wsi, pow. sokołowski, gm. Kowiesy, par. Rozbity Kamień. W. Duże mają 6 dm., 58 mk., 223 mr.; W. Małe 12 dm., 101 mk., 160 mr. W 1827 r. W. Duże miały 4 dm., 23 mk.; W. Małe 16 dm., 78 mk. Istniały już w XVI w.

Wiechnowice, ws, pow. rawski, gm. Gortatowice, par. Sierzchowy; ws ma 11 dm., 75 mk., 435 mr. włośc.; os. karcz. 1 dm., ½ mr.; W. Poduchowne 3 dm., 15 mk., 51 mr. W 1827 r. było 11 dm., 80 mk. Na początku XVI w. łąny

kmiece dawały dziesięcinę klasztorowi gnieźn. zaś plebanowi w Sierzchowy tylko kołędę, dwory szlacheckie ze swych ról dawały dziesięcinę plebanowi (Łaski, L. B., II, 306). R. 1579 we wsi W. wojewoda rawski płacił od 1 $\frac{1}{4}$ łanu, część Lenków 1 $\frac{1}{2}$ łanu (Pawiński, Mazowsze, 175).

Br. Ch.

Wiechol, drobne jezioro, w pow. kościerskim, przy fol. Struga (ob.).

Wiechotnica, wś, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Roś, o 14 w. od Wołkowyska, 348 dzies. ziemi włośc.

Wiechowicze, wś, pow. konstantynowski, gm. Zakanałe, par. Janów i Konstantynów, ma 7 dm., 107 mk., 254 mr. W 1827 r. było 10 dm., 87 mk. Wchodziła w skład dóbr Konstantynów.

Wiechra, mylnie *Wiekra*, rzeka, w gub. smoleńskiej i mohylewskiej, prawy dopływ Soży. Poczyna się w pow. kraśnińskim gub. smoleńskiej, na pograniczu pow. smoleńskiego, płynie w kierunku południowym, przyjąwszy z prawej strony Mołochwę wkracza do pow. mścisławskiego, gdzie przybiera od praw. brzegu: Horodnią, Kniahę i Szatanówkę, od lewego zaś Wielnię, oblewa Mścisław i ubiegłszy 50 w. uchodzi do Soży przy wsi Pokary. Na pewnej przestrzeni stanowi granicę pomiędzy pow. mścisławskim a kraśnińskim. Nad brzegami W., zwłaszcza we wsi Wiechrany, występują obnażenia formacji kredowej. Znajdują się na niej 3 młyny, 1 most i 3 promy. Spławna dla drzewa.

Wiechrań, ob. *Wiechrany*.

Wiechrany, *Wiechrań*, *Wierzchrzany*, wś nad rz. Wiechrą, w pobliżu ujścia jej do Soży, pow. mścisławski, własność Pieczkowskich i Radkiewiczów, ma 282 dzies. (140 roli, 35 łąk, 50 lasu). Pod wsią występują obnażenia formacji kredowej oraz znajduje się ruda żelazista błotna. Na Soży naprzeciw wsi W. znajduje się przystań leśna. Za czasów Rzpltej stanowiła sstwo niegrodowe, położone w wwdztwie mścisławskim. Podług metryk litewskich powstało ono około r. 1590 i obejmowało wyłącznie małą wioskę Wiechrzany. Posiadali je kolejno: Niemczyn, Duninowie, Suchodolscy, Kocielewowie, Horodeńscy, wreszcie z mocy przywileju Augusta III z d. 18 lutego 1760 r. Wiktor i Anna Kocielewowie ustąpili te dobra narodowe Kazimierzowi i Krystynie Hołyńskim, rotmistrz. mścisławskim, którzy opłacali kwarty 71 złp. 22 gr. a hyberny 40 złp.

J. Krz.

Wiechucice, dawniej *W. Wielkie*, wś, pow. sieradzki, gm. Bogumiłów, par. Sieradz (odl. 6 w.), ma 43 dm., 246 mk. W 1827 r. było 19 dm., 193 mk., par. Chojne. Na początku XVI w. we wsi W. łany kmiece dawały dziesięcinę arcybiskupowi zaś plebanowi kołędę; w części W. Małe (minus) połowa wsi i dworu dawała dziesięcinę plebanowi, połowa arcybiskupowi (Łaski, L. B., I, 429). Według reg. pob. pow.

sieradzkiego z r. 1553 wś W. Majus, w paraf. Sieradz, miała 6 łan. i 1 zagr.; we wsi W. Minus (dziś Wiechutki) byli „ortulani pro praedio“ (Pawiński, Wielkop., II, 214).

Wiechutki, dawniej *Wiechucice Małe*, fol. nad rzeką Żegliną, pow. sieradzki, gm. Bogumiłów, par. Sieradz, ma 2 dm., 11 mk., 260 mr. Wchodzi w skład dóbr Chojne. W 1827 r. 5 dm., 33 mk., par. Chojne.

Wiechutnianka, rzeczka, w pow. wołkowyskim, dopływ Rosi.

Wiecie al. *Wicie*, wś, pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Godlewo, ma 12 os., 28 mr.; należała do fol. Marwa. Por. *Wicie Rożelskie*.

Wiciele, wś, pow. dwiński, par. Kraśław, należy do dóbr Bałtyno al. Bałtyn.

Wicieleówka, *Wicieniówka*, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Żyrowicze, o 20 w. od Słonima, 554 dzies. ziemi włośc.

Wicieniówka, ob. *Wicieleówka*.

Wicienin al. *Wieczynin*, wś i fol. nad jez. Brdowskim, pow. kolski, gm. Lubotyń, par. Brdów, odl. od Koła 23 w.; wś ma 6 dm. (ludność niepodana w wyk. urzęd.), 12 osad, 30 mr.; fol. 3 dm., 47 mk. W r. 1827 było 9 dm., 62 mk. Wś ta należała do fol. Mchówko. Fol. W. rozl. mr. 655: gr. or. i ogr. mr. 536, łąk mr. 34, past. mr. 4, nieuż. mr. 81; bud. mur. 13, pokłady torfu.

Wicierzewicze, ob. *Wicierzewicze*.

Wiciniuny 1.) wś włośc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrowo (dawniej Oława), okr. wiejski Mieluny, o 5 w. od gminy a 56 w. od Trok, ma 10 dm., 115 mk. katol. i 5 żydów (w 1865 r. 43 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Daugi. 2.) **W.**, wś włośc. nad Niemnem, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Merecz (o 19 w.), okr. wiejski Nerowo, o 99 w. od Trok, 25 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Wesołowo. 3.) **W.**, wś, tamże, 50 dusz rewiz.; należy do dóbr Uciecha, Kutuzowych. Spis z 1866 r. podaje jedną wś W., należącą do gm. Niedziny i mającą 10 dm., 153 mk. katol. J. Krz.

Wieck 1.) niem. *Wetzke-See*, jezioro przy Śluzie, w pow. bytowskim, wzn. 156 mt. n.p.m. $\frac{3}{5}$ mili dług., $\frac{1}{10}$ szer. Z niego wypływa Czarna Woda, dawniej Wdą zwana. Tylko $\frac{1}{3}$ część jeziora należy do pow. kościerskiego. 2.) **W.**, niem. *Wiecker-See*, jezioro, wzn. 117 mt. n.p.m., na pograniczu pow. chojnickiego, w pow. starogardzkim, przy wsi Wieck. Ks. Fr.

Wieck 1.) wś nad jez. t. n., pow. starogardzki, st. p. i kol. Czarna Woda, par. katol. Łąg; 355 ha (143 roli or., 46 łąk, 49 lasu); 1885 r. 11 dm., 17 dym., 97 mk., 74 kat., 23 ew., z tych przypada na wioskę Klonownicę 36 mk. i 4 dm. Leży na pograniczu pow. chojnickiego, o 4 $\frac{7}{8}$ mili na zach. od Starogardu. W skutek morowego powietrza i drugiej wojny szwedzkiej okolica W. całkiem spustoszała. Do-

piero ststa kiszewski Franciszek Czapski r. 1726 W. znów puścił w wieczystą dzierżawę (ob. Stadio: Gesch. d. Stadt Stargard, str. 134). R. 1772 posiadał to pustkowie Józef Cissowski po swoich przodkach. Wysiewał 40 kor. żyta, 1 grochu, 5 tataraki, 3 jęczm.; gleba licha; miał wolne past. i drzewo w lesie król., płacił czynszu 8 tal., hiberny 6 tal. 30 gr., pogłównego 2 tal., łanowego 60 groszy (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, 143). W topogr. Goldbecka z r. 1789 jest W. zapisany jako pustkowie o 4 dym. (str. 251). 2.) **W.** al. *Wiek*, leśn. król., pow. elbląski, st. pocz. i par. kat. Tolkmicko, o 3 1/4 mili od Elbląga; 288 ha, 9 roli orn., 5 łąk, 274 lasu.

Wiecze, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 84 w. od Telsz.

Wieczczyrów, rzeczka, w pow. mozyrskim, drobny lewy dopływ Mogilnej, w obrębie gm. Bujnowicze; płynie wśród puszczy i bagien na zachód długa około 10 w.

A. Jel.

Wieczera, jedno z większych jezior w pow. bobrujskim, przy lewym brzegu Ptyczy, w obrębie gm. Zabołocie, brzegi ma nieprzystępne, długie 3 w., szerokie 1 1/2 w. W czasie zimy odbywają się tu znaczne połowy ryb. Przepływa przez nie rzka Ruchówka.

A. Jel.

Wieczerjanka, ob. *Wieczerzanka*.

Wieczerynka, rzeczka, w pow. borysowskim, mały prawy dopływ Brusiaty, zaczyna się na południowym krańcu powiatu, w obrębie gm. Dymitrowicze, za wsią Bielawicze i upływający na południe lesistymi moczarami 7 w., ma ujście za wsią Rudnia, przy samej granicy pow. ihumeńskiego.

A. Jel.

Wieczerzanka, *Wieczerjanka*, dobra, pow. siewski, dziedzictwo Korsaków, mają wraz z Jabłonką 713 dzies. (48 roli, 30 łąk, 332 lasu); młyn wodny.

Wieczerze, miejscowość na Świączynie, od strony Gogolewa, w pow. szremskim.

Wieczerzewicze, białorus. *Wiaczarewicz*, wś nad rz. Ptycz, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. Uzda, gm. i st. poczt. Szack (o 14 w.), paraf. prawosł. Porzecze, o 80 w. od Ihumenia, ma 38 osad. Miejscowość leśna, gruntu lekkie, łąk nadrzecznych i pastwisk obfitość. Za poddaństwa W. z kolei należały do domin. Szack, później Werkały. Niegdyś W. były w ks. słuckiem kn. Olelków, a od r. 1612 Radziwiłłów przez wiano i zapis ostatniej ks. słuckiej Zofii Olelkowiczówny. W r. 1759 trzymał W. prawem zastawnym Teodor Niezabitowski, kasztelanie nowogródzki, i z namowy ks. Hieronima Floryana Radziwiłła czynił ztąd napady na sąsiednie Werkały, zostające we władaniu Gerwazego Oskierki, cześnika litewskiego, a potem syna jego Antoniego, za co pozywali Oskierkowie napaśnika i długo trwały zatargi graniczne, aż w r. 1806 przyszło do okupu W. wraz z Porzeczem u ks. Dominika Radziwiłła, ordynata nieświe-

skiego, przez Józefa Gabryela Oskierkę, podkomorzego chełmińskiego, i małżonkę jego Annę z Czapskich, mających rezydencję w niedalekim Białym Szacku. Oskierkowie zapłacili za przestrzeń dokładnie nieograniczoną w W. i 50 włók w Porzeczu „złotyeh ważnych“ sztuk 10000. Dokument sprzedaży wydany był Oskierkom w d. 9 marca 1806 r. przez Michała Zaleskiego, plenipotenta dóbr radziwiłłowskich. Ato-li W. niedługo zostawały w ręku Oskierków, exdywizya bowiem dóbr szackich, trwająca od r. 1812 do 1816, oddała je za dług Hruszwickim do domin. Werkały (ob. *Szack i Werkały*), przy których W. przetrwały aż do uwłaszczenia włościan.

A. Jel.

Wieczesław al. *Wiaczesław*, fol., pow. słucki, własność Pruszyńskich, należy do domin. Ustroń (ob.).

A. Jel.

Wieczfnia 1.) *Kościelna*, w dok. z r. 1349 *Wieczwna*, r. 1578 *Wieczpnhia*, wś i fol. nad rzeką t. n. (Wieczfnianka?), ramieniem źródłowym rz. Orzye, wśród wyniosłego płaskowzgórza, pow. mławski, gm. Mława, par. Szydłowo, odl. 11 w. od Mławy, posiada kościół par. murowany, sąd gm. okr. IV, urz. gm., młyn wodny, karcznię, 24 dm., 208 mk. W r. 1827 było 23 dm., 168 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 803; gr. or. i ogr. mr. 672, łąk mr. 63, past. mr. 2, lasu mr. 47, nieuż. mr. 19; bud. mur. 3, drew. 15; las nieurządzony. Wś W. os. 20, mr. 181. Jest to starożytna osada. Przy rozgraniczeniu w r. 1349 ziemi wyszogrodzkiej od płockiej linię graniczną przeprowadzono między wsią Kuklino, zaliczoną do ziemi płockiej, a wsią „Weczwna“, należąca do wyszogrodzkiej (Kod. Maz., str. 60). R. 1578 siedzą tu częściowi właściciele. Marcin płaci od 2 1/2 łąn., 3 zagr. bez roli; Jan od 2 1/4 łąn., 3 zagr., 1 rzem.; Jakub i Mikołaj od 1 3/4 łąn.; Marcin od 2 1/2 łąn., 2 zagr., młyna. Na części kościelnej (in sanctuario) 1 zagr. bez roli, 1 z rolą, 1 rzem. i 1 rzem. z rolą (Pawiniński, Mazowsze, 69 i 132). W sąsiednich wsiach, jak Słupsko, Bąki (dziś Wieczfnia-Bąki), Konopki siedzą także Wieczwińscy. Kiedy założono tu parafię i wzniesiono kościół niewiadomo. Zapewne nie wcześniej jak w XV w. Par. W. (dek. mławski) obejmuje 30 wsi i liczy do 4000 dusz. 2.) **W.-Bąki**, wś nad odnogą rz. Orzye, pow. mławski, gm. Dębsk, par. Szydłowo, odl. 11 w. od Mławy, ma 10 dm., 95 mk., 440 mr. W r. 1827 było 5 dm., 43 mk. Mieszka tu drobna szlachta. W spisach pobor. z r. 1578 nosi nazwę Bąki. Mieszkają tu Wieczwińscy: Mikołaj (1 1/2 i 1 zagr.), Jakub (1/2 łąnu) i Marcin (1 łąn i młyn). Ob. *Wieczfnia Kościelna*.

Br. Ch.

Wieczki al. *Orany* (ob.), zaśc. nad Świątocznią, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Pohorele.

A. Jel.

Wieczkojnie, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 4 w.), okr. wiejski Berwien-

ciszki, 43 dusz rewiz.; należy do dóbr Łatowicze, Czapskich.

Wieczno, niem. *Wetzman*, jezioro osuszone, pod Orłowem, w pow. wąbrzeskim. Ob. *Bloto* (t. I, 566), *Nielub* (t. VII, 80) i *Orłowo* (t. VII, 592).

Wieczorki, wś, pow. łomżyński, gm. Chlebotki, par. Zawady, ma 242 mr. Wchodziła w skład dóbr starostwa łomżyńskiego. W 1827 r. było 2 dm., 10 mk.

Wieczorki, przys. Wolicy Mosteńskiej, w pow. żółkiewskim.

Wieczorkowo, dobra, pow. rzeszycki, w 4 okr. pol. rzeszyckim, gm. Jakimowska-Słoboda, 925 włók, własność Wasiljewa. *A. Jel.*

Wieczorowa góra, wzgórze pod Mikszattem, w pow. ostrzeszowskim.

Wieczyn al. *Wietsza*, wś nad jeziorem t. nazwy, pow. borysowski, w gm. Dolce Wielkie, o 111 w. od Borysowa, ma 10 osad; na zachód leżą wielkie puszcze. Jezioro W. ma przeszło 1 w. długości i $\frac{3}{4}$ w. szerokości. *A. Jel.*

Wieczyn, *Vetsino* w r. 1284, *Vyothczyno* r. 1523 zamiast *Vyethczyno*, *Wietsino* r. 1579, *Wietszyno* r. 1620, wś i dwór, w pow. pleszewskim, o 13 klm. ku płn. od Pleszewa, bliżej Chocza, po lew. brzegu Proсны, 1300 kroków od granicy królestwa polskiego; par. katol. i poczta w Żegocinie (Żzegocin), par. prot. w Sierszewie (Breitenfeld), st. dr. żel. w Kotlinie i w Kowalewie o 13 klm. Wś ma 32 dm., 253 mk. katol. i 216 ha (188 roli, 17 łąk). Dwór ma 16 dm., 205 mk. (173 kat., 32 prot.) i 639·33 ha (442 roli, 34 łąk, 57·44 past., 134·76 lasu, 14·13 nieuż., 1·48 wody; czysty dochód z ziemi 4884 mrk; właścicielem jest Barnin Bogusław v. Borken Auerose. Młyn Wieczyński istniał jeszcze w r. 1843. Sykst i Wierzbęta, synowie Wierzbęty, zamienili W. i Piotrkowice na Muiewo, włośc. arcybisk. gnieźn.; odnośną czynność zatwierdził w r. 1284 w Koninie ks. Przemysław II (Kod. Wielkop. n. 537). Sykst i Wierzbęta piszą się w r. 1292 z Kleszczewa, gdzie zaprowadzają prawo niemieckie (t., n. 690). Za czasów Łaskiego pobierał pleban w Żegocinie ćwiertnią żyta i tyleż owsa z każdej kwarty roli osadzonej; r. 1579 posiadały W. w nierównej części Anna i Zofia Złotkowskie; było razem $3\frac{3}{4}$ łan. os. i ewierć karczm., 3 zagr., 5 kom. i 2 rzeźników; rejestra poborowe z r. 1618—1620 wymieniając dziedziców: Gabryela Złotkowskiego i Wojciecha Korzboka Zawadzkiego, wspominają młyn o 2 kołach. Przy schyłku zeszłego wieku należał W. do Grabskich; potem kolejno do Pruskich (1840 r.) i Łaszczewskich (1877 r.). Wykopaliska miejscowe znajdują się w zbiorach pozn. Tow. Przyj. Nauk.

Wieczynin, ob. *Wiecienin*.

Wieczyny al. *Wiedczyny*, w dokum. *Weczyny*, *Wiczyn*, wś, pow. łucki, na płn.-zach. od

Toreczyna. W 1545 r. własność Michajła Wojseckiego, który zobowiązany był do opatrywania jednej horodni zamkowej (Jabłonowski, Rewizye, 52). Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1583 r. należy do Bereska ks. Fiedora Romanowicza i płaci od 12 dym., 5 ogr., 1 koła dor., 3 bojar (Jabłonowski, Wołyń, 125).

Wiedau, wś, pow. malborski, st. pocz. Gross Mansdorf, par. kat. Leżewice; 563 ha, 89 roli orn., 70 łąk; 1885 r. 10 dm., 11 dm., 64 mk., 4 kat., 48 ew., 12 dyssyd. Posiada przywilej Zygmunta Aug. z r. 1564, wystawiony w Wąrszawie. Klasztor panien w Królewcu (Jungfrauen-Kloster) miał na niej zapisany czynsz wieczysty, który hr. Piotr Laik wykupił za 800 grzyw. lekkiej monety (ob. „Gesch. des Kr. Marienburg“ v. Dormann, Danzig, 1862, str. 42).

Wiedczyny, ob. *Wieczyny*.

Wiedemka, słoboda, pow. newelski, własność Pelagii Piatinowej, ma 350 dzies.

Wiederau, pow. mogilnicki, ob. *Wydartowo*.

Wiedergruenn, wś, w pow. i okr. sąd. bruntalskim, na Śląsku austr. Posiada szkołę ludową, 339 mk.

Wiederka, rzeczka, w pow. ihumeńskim (ob. t. III, 251).

Wiedernica 1.) góra (370 mt.), wśród lesistych pagórków we wschod. części Morszyna, w pow. stryjskim. U stóp jej po wschod. stronie wpływa potok t. n., prawy dopływ Bereźnicy, która opłukuje zachodnie stoki góry Wiedernicy. Cały ten obszar pagórków należy do odnog Beskidu wschodniego, wydłużających się pomiędzy Świcą a Stryjem. W. wznosi się na $49^{\circ} 9\frac{1}{2}'$ płn. szer. a $41^{\circ} 33\frac{1}{2}'$ wsch. dług. (Mapa wojs., 9, XXX). 2.) **W**, obszar lesisty, pagórkowaty (wzn. 350 mt.), na granicy gm. Bereźnicy i Uhełny, w pow. stryjskim, wypływa z niego pot. Nieciecz al. Bereźnica, dopływ Świcy. *St. M.*

Wiedernica, potok, prawy dopływ Bereźnicy, wypływa z pod góry t. n., płynie granicą Morszyna a Bani, a zarazem granicą pow. stryjskiego i dolińskiego, następnie przez Zaderewacz, w pow. dolińskim, potem granicą pow. dolińskiego i stryjskiego. Płynie pomiędzy lesistymi pagórkami, z których otrzymuje wiele wody, ztąd dolina potoku jest podmokłą, a miejscami i bagnistą. Długość biegu do 7 klm. (Mapa wojs., 9, XXX). *St. M.*

Wiedersee (niem.), ob. *Wydrzno*.

Wied'ma, ob. *Wiedźma*.

Wiednice, niem. *Wiednitz*, wś i dobra, pow. wojerecki, par. ew. Gross Garbe (w Saksonii). Wś ma 81 dm., 458 mk. (2 katol.), 898 ha (402 ha lasu); dobra mają 5 dm., 29 mk. ew., 307 ha (78 ha roli). Jestto dawne targowisko. Należało do r. 1815 do Łużyce saskich. Odbywają się tu trzy jarmarki do roku. Ludność zniemczona.

Wiedrec, ob. *Wiedrycz*.

Wiedreń, *Wiedryń*, *Wiedryno* al. *Wiedrenia*

1.) wś skarb., pow. lepelski, gm. Smolańce, przy trakcie handl. z Witebska do Lepla, ma 135 dzies. Posiada cerkiew paraf. i szkółkę gminną (od 1865 r.). Od 1761 r. własność Justyniana Szczytta, który w 1821 r. ustąpił synowi Józefowi, marszałkowi lepelskiemu. 2.) **W.**, *Brylewe* i *W. Rożanowo*, wsi włośc., tamże, uwłaszczone z dóbr Smolańce.

Wiedroza, rzka, w pow. dorohobuskim gub. smoleńskiej, w pobliżu Drohobuża (Dorohobuża), pamiętna bitwą, stoczoną na jej brzegu w 1500 r. pod osadą Mitkowie Pole, w której Konstanty ks. Ostrogski dostał się do niewoli.

Wiedrowicze, wś, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Dworzec, o 43¹/₂ w. od Słonima, między Zdzięciołem a Nowosielną.

Wiedryca, wś, pow. lepelski, cerkiew paraf.

Wiedryca, ob. *Wiedrycz*.

Wiedrycz, *Wiedrec* al. *Wiedryca*, rzeka, w pow. rzyckim, prawy dopł. Dniepru. Zaczyna się w obrębie gminy Wasilewicz; płynąc z początku w kierunku pld. kilka wiorst, przecina tor dr. żel. poleskiej, na 7 w. od Wasilewicz w stronę Rzeczyce; potem zwrócona na wschód płynie w zakrętach pod wsią Hołowki, folw. Babieze (młyn), dalej rozdzielona na dwa ramiona łączy je przed wsią Liski i płynie ku wsiom Dziemiacha i Kozie, po obu jej brzegach leżące, pod którymi zasilwszy się z lewej strony rzką Dniepryk i przeciąwszy powtórnie w przeciwnym kierunku tor kolei żel., dociera do wsi Sołtanowo (młyn) i Derażni. Pod tą ostatnią, zasilana z lewej strony rzką Derażynką (Dereżanką), kierując się nieco na pln.-wschód przecina dr. pocz. rzycką i po za nią ma ujście o 3 w. na pln. od Rzeczyce. Długość biegu około 50 w. Przybiera nadto rzkę Łazarówkę. Pomiędzy latami 1883—1885 rz. W. została całkowicie skanalizowana przez generała Żylińskiego w kierunku Dniepru na wschód i w kierunku Prypeci na południe. Stosunki hydrograficzne tych okolic zostały przekształcone przez osuszenie obszarów, które teraz wydają około 1,000,000 pudów siana. *A. Jel.*

Wiedrycze, wś nad Turyą, pow. kowelski, o 14 w. na pln.-zach. od Kamienia Koszyrskiego, w pobliżu mka Michnowki.

Wiedryń, ob. *Wiedreń*.

Wiedryno, ob. *Wiedreń*.

Wiedscheratz (niem.), ob. *Kapelka*.

Wieduga, rzeka, w pow. ziemiańskim gub. woroneskiej, prawy dopł. Donu. Bierze początek na pograniczu gub. orłowskiej, w pobliżu siola Wieduga Stara, płynie w kierunku pld.-wsch., i ubiegłszy 74 w. uchodzi poniżej siola Jandowiszcz. Długa 74 w., średnia szerokość do 5 saż., głęb. do 2 arsz., bieg ma wolny, dno kamieniste; prawy brzeg wyniosły i urwisty. Osady na brzegach W. powstały przeważnie w pierwszej połowie XVII w.

Wiedyna, ob. *Wiedźma*.

Wiedzerken, obecnie *Amsee*, ob. *Wydzierki*.

Wiedzieniszki, zaśc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny (o 12 w.), okr. wiejski Paluliszki, 42 dusz rewiz.; należy do dóbr Koj-rany, Łopacińskich.

Wiedziery, zaśc., pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Doley, o 128 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Wiedźma al. *Wiedyna*, urząd. *Wied'ma*, rzeczka, w pow. nowogródzkim, lewy dopł. Szczary. Zaczyna się w okolicy Swojatyce, w nizinach pomiędzy wsiami Kmity i Gietowicze (gm. Darewo), płynie na wschód koło zaśc. Piersztuki, folw. Wiedźma, folw. Dubina i za folw. Korzeniowszczyzna wkroczywszy w granice pow. słuckiego (gm. Lachowicze), płynie pod wieś Łotwa (młyn na rozlewie), dociera do mka Lachowicze (młyn na rozlewie), przecina tor dr. żel. poleskiej i o 1 w. za zaśc. Ruda (młyn) ma ujście, prawie na przeciwko folw. Hołdowicze. Zasila się z lewej strony kilku dopływami, z których znaczniejsze: Sze-wielówka i Kamionka. Długa przeszło 3 mile.

Wiedźma al. *Stanisławowo*, mko i folw., nad rz. Wiedźmą, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. i par. kat. Darewo o 65 w. od Nowogródka, w miejscowości małej, z gruntami urodzajnymi. Mko ma około 10 osad, cerkiewkę mogiłą; folw., około 12 włók, dawne dziedzictwo Łopotów. W ostatnich czasach Rzpłtej Michał Łopot, miecznik, a później obożny litewski, ożeniony 1-mo voto z Katarzyną z Morawskich, siostrzenicą ks. Karola Radziwiłła „Panie Kochanku,” kobietą słynną z marnotrawstwa, o której dziwactwach opowiada w pamiętnikach Ewa Felińska (ob. t. I, str. 395—397), zrujnowany przez żonę, do zamożności już nie przyszedł, a potomkowie jego władają zaledwo resztkami niegdyś znacznej fortuny. *A. Jel.*

Wiegandsthal, ob. *Wigandsthal*.

Wiege, rzeka, prawy dopływ Gawii, dopływu morza Bałtyckiego.

Wiegelshof (niem.), ob. *Wygielzów*.

Wiegenau, pow. węgrowski, ob. *Raków*. Właściwie zowią się W. huby Kołybskie czyli Rakowskie, ob. *Raków* 3.) (t. IX, 511).

Wiegielówka, dwór, pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 40 w. od Kowna.

Wiegshuetz, 1516 *Weyssioz*, 1532 *Wechs-schuetz*, *Weigsitz*, dobra i wś, pow. kozielski, przy drodze bitej z Koźła do Głogowy Górnej, par. kat. i ew. Koźle. W r. 1885 dobra miały 535 ha, 15 dm., 236 mk. (15 ew.); wś 467 ha, 93 dm., 744 mk. (8 ew.).

Wiegstadt (niem.), ob. *Witków*.

Wihin, zaginiona wieś, w pow. włodzimierskim. Podług reg. pob. pow. włodzimierskiego z 1577 r. należy do Łokacza kn. Romana Sanguszki, który płaci ztąd od 7 dm. półdwrz., 1 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 66).

Viehof, pow. grudziądzki, ob. *Nowydwór* 5.) (t. VII, 297).

Wiejaliszki 1.) wś, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Rogów, o 36 w. od Wiłkomierza. 2.) **W**, wś, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszy, o 33 w. od Wiłkomierza.

Wiejalka, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Gielwany (o 7 w.), okr. wiejski Bogusławiszki, 6 dusz. rewiz.; należy do dóbr Wojdziszki, ks. Żagielów.

Wiejce, dawniej *Wiejce*, urząd. *Waitze*, majątność i nadleśnictwo rząd., w pow. międzychodzki (Skwirzyna), o 11 klm. na zach.-półn. od Międzychoda, na praw. brzegu Warty, par. kat. Goraj, prot. i poczta w miejscu, st. dr. żel. w Międzychodzie (Birnbau). Majętność W. z hutą Charlottenhuetten (2 dm., 54 mk.), ma 14 dm., 130 mk. (37 kat., 96 prot.) i 879·31 ha (197·40 roli, 681·91 lasu); czysty dochód z ziemi 3177 mk.; gorzelnia i huta szklana. W. należały dawniej do Kwileckich. Par. prot. liczyła około 1860 w 11 osadach 1433 prot., obok 461 katol. Nadleśnictwo obejmuje 7467·93 ha (69·45 roli, 11·49 łąk, 5·36 pastw., 7251·67 lasu, 128·43 nieuz., 1·53 wody) i tworzy okrąg dworski, w którego skład wchodzi leśniczówki: Czerwieniec (Rotheheide), Cegielnia, Nadziejewskie (Hoffnung), Wilhelminenhof i Winduga (Bommelablage); cały ten okrąg ma 6 dm., 46 mk. (7 kat., 39 prot.) i 5306 ha. W lasach znajdują się pokłady wapienia.

E. Cal.

Wiejki, wś, pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Juszków, o 49 w. od Wołkowyska, 1036 dzies. ziemi włosc. (387 łąk i pastw., 1 nieuz.).

Wiejna, rzeczka, w pow. borysowskim, prawy dopł. Dźwinośy. Powstaje ze zlewu rzeczek: Dubjo i Ziniówki pod wsią Polewicz, płynie przeważnie lasami, w kierunku półn.-zach. koło wsi Pieczno, Czysty-Bor (młyn) i za wsią Wiejna ma ujście. Z prawej strony przyjmuje rzeczkę Bułkówkę. Długość około 2½ mili. *A. Jel.*

Wiejna 1.) wś nad rzeką Wiejną, pow. borysowski, w 3 okr. pol., gm. Milez, o 76 w. od Borysowa, ma 12 osad, miejscowość lesista. 2.) **W**, folw. i dobra, pow. mohylewski, w 2 okr. pol., gm. Wiejna. Folw. ma 2 dm., 25 mk., cerkiew paraf. murowaną; dobra, od 1837 r. własność Kisłowskich, 7453 dzies. (803 roli, 166 łąk, 4962 lasu); gorzelnia, 4 młyny wodne, 2 domy zajezdne. Gospodarstwo wzorowe, gorzelnia na większą skalę urządzona, założona w 1806 r., w 1880/1 r. zatrudniała 15 ludzi, wyprodukowała 865553 stop. spirytusu i dała 3173 rs. dochodu. Gmina dzieli się na 9 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 24 miejscowości, ma 435 dm. (1 murow.), 2224 mk. włosc. (661 dusz rewiz.), uwłaszczonych na 4046 dzies. (3897½ użytkowej i 148½ nieużytków), ze spłatą po 4078 rs. 11 kop. rocznie. W gminie jest 9539½ dzies. lasów dworskich i 381½ włosc. 3.) **W**,

folw. i dobra, pow. sieński, gm. Raśne. Folw. ma 2 dm., 12 mk., cerkiew paraf. drewniana. Dobra własność niegdyś ks. Sanguszków, dalej Wołczków, później Horyńskich, ich spadkobierców Jaxów Bykowskich, wreszcie Wejsenhoffów, w 1880 r. nabyte przez Jakuba Chomentowskiego, mają wraz z awulsami Teklinem, Zapolem i Horodkiem 3092 dzies. (163 roli, 80 łąk, 1531 lasu); 2 młyny wodne dają 80 rs., 4 karczmy 450 rs. *A. Jel.—J. Krz.*

Wiejnia al. *Zubiany*, jezioro, w pow. mohylewskim, w gm. Ciecierzyn, w pobliżu wsi Zubiany i rz. Druci. Kształtu w przybliżeniu okrągłego, ma w średnicy do 1½ w. i zajmuje do 110 dzies. Brzegi błotniste, pokryte przeważnie zarostami; dno ilaste. Wypływa z niego ruczaj Bolonia. *J. Krz.*

Wiejnica, rzeczka, w pow. borysowskim, mały lewy dopł. Berezyny, ma początek i koniec w puszczech gm. Wielatycze, płynie na półn.-zach. przeszło 1 milę, obraca młynek na przecięciu dr. z Drozdźcina do Ozdźiatycz. *A. Jel.*

Wiejca, *Wiejca*, może *Wiejce*, wś i folw., pow. sochaczewski, gm. i par. Kampinos, ma 579 mk., 1485 mr. W r. 1827 wś Wiejca miała 51 dm., 428 mk. W r. 1579 wś „Wiejca“, ma 20¾ łąn. i 1 rzemieśln.; wójtostwo ma 3 łąny. Wchodziła w skład stwta sochaczewskiego a później ekonomii rząd. Kampinos.

Wiejce, r. 1579 *Wescze*, wś, pow. łowicki, gm. Jeziorko, par. Kocierzew, ma 378 mk., 1150 mr. W 1827 r. było 40 dm., 259 mk. R. 1579 wś Wescze, własność arcyb. gnieźn., należąca do kasztelanii łowickiej, ma 7½ łąn., 4 komor., 1 rzem., 2 łąny wójtowskie (Pawiniński, Mazowsze, 206). *Br. Ch.*

Wiejście 1.) jezioro, zwane także *Hańcza* (ob.), w pow. sejneńskim, przy wsi Wiejście, ma 5·5 wiorst kw. obszaru. Wypływa z niego rzeka Hańcza Biała (dopł. Niemna). 2.) **W**, al. *Powiejsieje*, na mapie woj. topogr. *Wiejście*, jezioro, w pow. sejneńskim, na zach. od jeziora Hańcza (odl. 2 w.). Ciągnie się w kierunku od zach. ku wschod. i łączy się wąskim przesmykiem z jez. Powieśniki. Długość od wschodu ku zach. wynosi 4 w. Wznies. brzegów 465 st. npm. Na środku jeziora wyspa. Na półn. brzegu mieści się folw. Podwiejsiejki. Przepływa przez nie rzeka Zapsia (Zopse) al. Gniada, która uchodzi z praw. brz. do Hańczy Białej. *Br. Ch.*

Wiejście, dawniej też *Wysoki Dwór*, wś, folw. i dobra nad jeziorem Hańcza al. Wiejście, pow. sejneński, gm. i par. Wiejście. Leżą o 20 w. na wschód od Sejn, śród wyżyny pojezierza, na półn. krańcu jeziora. Na obszarze dóbr są dwa młyny wodne, gorzelnia, smolarnia. Wś była jeszcze r. 1800 miasteczkiem, targowiskiem zapewne. Spis z r. 1827 zalicza W. do rzędu wsi. Obecnie jest tu kościół par. murowany, szkoła początkowa, sąd gm. okr. IV, urząd gm., 146

dm., 2273 mk. (żydów przeważnie). W r. 1827 byłc 63 dm., 737 mk. Najbliższa stacya poczt. we wsi Kopciowo. W. są starą wsią litewską, nadaną wraz z przyległym obszarem Andrzejowi Siemienowiczowi, kniaz. słuckiemu, przez Zygmunta Augusta. Andrzej czy też Jerzy kn. słucki założył tu podobno r. 1562 (1526 ?) parafią i zbudował kościół. Następnie przeszły te dobra w ręce kn. Massalskich. Biskup wileński Massalski rozpoczął tu budowę wielkiego kościoła. Około r. 1800 stały pod dachem od lat 20 niewykończone mury, grożące ruiną. Zapewne też Massalscy zbudowali tu zamek warowny na swą rezydencyą. Tenże biskup podarował jeszcze za życia swego dobra Wiejsieje Wiktorii z Ogińskich Ogińskiej, wdowie, którą wydał za swego plenipotentą Mateusza Żyniewa, który za rządów pruskich uzyskał tytuł hrabiego. Podobno biskup włożył na Ogińską obowiązek ukończenia i utrzymania kościoła, czego jednakże nie wykonała, poprzestając na częściowej restauracyi w r. 1817 zrujnowanej mocno budowli. Po śmierci Żyniewa dobra przeszły do rąk Ogińskich, w spadku po żonie. Następnie przeszły dobra na hr. Amelię z Ogińskich Wołowiczową. Kościół murowany, lecz nie sklepiony, ma 42 łokcie wysokości, 70 łok. długości w nawie a 14 w presbiteryum przy 50 łok. szerokości w nawie a 22 w presbiteryum. Wewnątrz 3 ołtarze. Pod kościołem sklepione podziemia. Pomników niema. Dach kryty dachówką. W osadzie istniała około r. 1850 kuźnica żelazna, produkująca do 120 centn. rocznie. Dobra W. składały się w r. 1883 z folw.: W., Wysokie, Podwiejsiejki, os. młyn.: Młynek i Pozopsie, nomenklatury Ogrodniki. Obszar ogólny mr. 8093; folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 80, łąk mr. 139, nieuż. mr. 7; bud. mur. 5, drew. 2; folw. Wysokie, gr. orn. i ogr. mr. 586, łąk mr. 265, pastw. mr. 5, wody mr. 7, nieuż. mr. 11; bud. mur. 1, drew. 15; folw. Podwiejsiejki gr. orn. i ogr. mr. 559, łąk mr. 192, pastw. mr. 12, wody mr. 2, nieuż. mr. 16; bud. mur. 1, drew. 10; os. Młynek gr. orn. i ogr. mr. 31, łąk mr. 12, nieuż. mr. 2; bud. drew. 3; os. Pozopsie gr. orn. i ogr. mr. 106, łąk mr. 44, wody mr. 11, nieuż. mr. 2; bud. drew. 6.; obszar wód w 14 jeziorach mr. 2517; lasu urządzanego mr. 3485. W skład dóbr wchodziły poprzednio wsi: wś W. os. 91, mr. 1136; wś Kajliny os. 6, mr. 256; wś Bryniszki os. 7, mr. 319; wś Bobry os. 23, mr. 715; wś Radziwiłańce os. 13, mr. 646; wś Sapieżyszki os. 9, mr. 459; wś Pozopsie os. 18, mr. 840; wś Potery os. 11, mr. 569; wś Kowalki os. 21, mr. 791; wś Ruda os. 6, mr. 321; wś Jakielańce os. 4, mr. 246; wś Powieśniki os. 12, mr. 490; wś Ogrodniki os. 6, mr. 226; wś Gierwiele os. 3, mr. 192; wś Pietraszki os. 19, mr. 699; os. Koledziszki os. 1, mr. 183; os. Saranciszki os. 1, mr. 5. W. par., dek. sejneński (dawniej łozdziejski), 4123 dusz. W. gmina, należy do sądu

gm. okr. IV w os. Wiejsieje, ma obszaru 29250 mr. i 6074 mk.; wśród stałej ludności 32 prot. i 2069 żydów. W skład gm. wchodzi: Bobry, Bryniuki, Czuwańce-Łosiewickie, Cz.-Mereckie, Gasty, Gierwele, Gudale, Jakielańce, Kajliny, Klepacz, Kowalki, Koledziszki, Lejbogole, Łosiewicz, Młynek, Ogrodniki, Potery, Pietraszki, Podwiejsiejki, Poluńce, Powieśniki, Pozopsie, Purwiszki, Radziwiłańce, Ruda, Sapieżyszki, Saranciszki, Smorluny, Stankuny, Wiejsieje i Wysokie.

Wiejski potok al. *Wirowa, Wyrowa*, potok, wypływa u stóp góry Moszczanicy (247 mt.), we wsi Moszczanicy, w pow. cieszanowskim. Pływanie w kierunku ku wschodowi, najpierw przez półn. obszar wsi, pomiędzy dwoma połozystymi wzniesieniami. Z lew. brzegu odpływają do niego wody z granicznego wzniesienia; z praw. brz. przyjmuje potok, płynący przez środek Moszczanicy. Przepląwa następnie wś Ułazów wśród coraz rozleglejszych łągów. Na obszarze tej wsi prawie równoległe z Wiejskim pot. płynie Netezca, przybywająca od zach. z pod lesistego obszaru Buczkowy (zwana w górnym biegu pot. Podstawie); płynie przez zach. obszar Moszczanicy, najprzód z płn. na płd., poczem zwraca się na wshód, płynie płn. obszarem Cewkowa, tworzy granicę między Cewkowem a Moszczanicą, a dalej między Ułazowem a Dzikowem; w Dzikowie przyjmuje z płd. pot. od Cewkowa, zwany Neteczą Średnią. Ta zaś Netezca zasila z praw. brzegu potokiem, płynącym z Cewkowa, a po części zach. granicą Dzikowa od Cewkowa. Wiejski pot. łączy się z Neteczą na obszarze Lublińca Starego i płynie dalej, zwróciwszy się ku płn., wsch. granicą Lublińca starego od Lublińca Nowego. Odtąd przybiera nazwę Wyrowa, Wirowa (na wysokości 210 mt.), przepływa granicę królestwa polskiego (na wys. 209 mt.), wpada z lew. brz. do Tanwi. Wyrowa przyjmuje z płd. pot. Kaflewę w Lublińcu Starym i zasila się wodami potoków łąkowych, głównie z praw. brzegu. Dalej z praw. brzegu przybywa Brusienka ze Starego Brusna; następnie pot. Buszczak (na mapie Kumersb. Buszcza) wypływa w Rudce, a na zach. granicy Żukowa wpada do stawu w Lublińcu Nowym. Do tego stawu wpływa od wschodu potok Łowcza, który powstaje ze wsi t. n. Do niego z praw. brzegu, z płd., uchodzi Gnojnik, z Górajca, z lew. brz., z płn. Piszczak, zasilający się wodami lesistego obszaru Piszezki. Od Łukowa począwszy płyną te potoki przez Kosobudy jako jeden potok do stawu w Lublińcu Nowym. Poczem odpływają z praw. wsch. brzegu do Wyrowy. Rożaniec al. Rożaniecki potok uprowadza wody ze stawów Rudy Rożanieckiej, na obszarze Lublińca Nowego płynie po pod górą Rożaniec, następnie łągami (216 mt.) i w Lublińcu Starym uchodzi z praw. brz. do Wyrowy. Potok Rożaniecki przyjmuje z lew. brz. na obszarze Lublińca Lubówkę z Łów-

czy. Do Lubówki uchodzi z lew. brz. pot., także Lubówką zwany. Dalszym prawym dopływem Wyrowy jest Otwiernica, płynąca z pod góry Rożaniec (221 mt.), śród łągów, najpierw przez Lubliniec Nowy, potem granicą Lublinca Nowego i Starego. Już na obszarze pow. tomaszowskiego wpływa do Wyrowy potok Panca, wypływający w Hucie Rożanieckiej ze stawków, przepływa obszar lesisty zwany Jalinką (241 mt.) i Wielką Dębówę a zarazem płynie granicą Huty Rożan. i Rudy Roż., następnie przez Lubliniec Nowy. Dorzecze wszystkich potoków powyższych jest niskim łągiem, rzadko drzewiną porośłym. Wzgórza płaskie, pochodziste, na wschod. dorzeczu W. lesiste. Ku tej też stronie podnoszą się one coraz wyżej. Wody płyną leniwo, częstą wylewają, tylko groble, kanały, wśród których płyną, osuszają okolicę. Długość W. pot. wynosi 11 km.; długość Wyrowy 13 km. (Mapa szt. wojs., 4, XXVIII).

St. M.

Wiejskie, jezioro, w dobrach Kikoł, pow. lipnowski, łączy się z jeziorem Konotopie. Oba te jeziora leżą na pld. od jez. Sumin. Woda czysta, smak ma nieprzyjemny.

Wiejszczyce, wś, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Samarowicze, o 11 w. od Wołkowyska, 190 dzies. ziemi włośc.

Wiejuki, dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, o 18 w. od Rossień.

Wiek (niem.), ob. *Wieck* i *Wik*.

Wiekance, wś włośc., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Żyrmuny (o 12 w.), okr. wiejski Horodenka, o 29 w. od Lidy, 8 dm., 83 mk. (w 1865 r. 36 dusz rowiz.).

Wiekany 1.) wś, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Nikodemowo, o 46 w. od Trok, 9 dm., 97 mk. kat. (w 1865 r. 82 dusz rowiz.). 2.) **W.**, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Poszwityń, o 50 w. od Szawel.

Wiekniina, pow. zwinogrodzki, ob. *Oknina*.

Wiekówko, folw. do Wiekowa, pow. gnieźnieński (Witkowo), o 4 klm. na zach.-północ od Powidza, na pld.-zach. brzegu jez. Skorzęcińskiego (Niedzięgiel); par. w Powidzu, poczta w Witkowie, st. dr. żel. w Strzałkowie o 15 klm.; ma 5 dm., 60 mk. W. istniało już za czasów Łaskiego, ob. *Wiekowo*. Między r. 1579 i 1620 należało do Mielżyńskich, którzy tu posiadali 15 łąn., 2 zagr., komornika i 2 ryb. Przy schyłku zeszłego wieku tworzyło odrębną posiadłość w rękę Antoniego Ulatowskiego, potem Antoniego Gorzeńskiego.

E. Cal.

Wiekowo, *Vecovo* w r. 1399, majątność, pow. gnieźnieński (Witkowo), o 4 klm. ku zach. od Powidza, na pół drogi do Witkowa, 1.5 klm. od jez. Skorzęcińskiego (Niedzięgiel); par. katol. w Powidzu, par. prot. i poczta w Witkowie, st. dr. żel. w Strzałkowie o 13.5 klm. Razem z Wiekówkiem (5 dm., 60 mk.) i Podwiekowem (1 dm.,

13 mk.) ma 16 dm., 197 mk. (181 katol., 16 prot.) i 810.07 ha (439 roli, 63.49 łąk, 125.72 pastw., 158 lasu, 22.41 nieuż.); czysty dochód z ziemi 3716 mrk; cegielnia, wiatrak, chów bydła holenderskiego. W r. 1399 pisał się Stanisław z W. (Akta gr. Wiekop., II, n. 1301). Za Łaskiego składały się W. i Wiekówko (Lib. Ben., I, 320—1 mylnie: *Vytkovo duplex*, Witkowo i Witkówko) z łąnów km. i dziedzicznych, z których pleban powidzki pobierał dziesięcinę snopową; kmiecie płacili za dziesięcinę po 6 groszy z łąnu, a zagrodnicy meszne z dymu. Między r. 1578 i 1620 należało W. do Mielżyńskich; było wówczas 7 łąn. km., 1 pół-łąnek pusty i 2 zagr. Przy schyłku zeszłego wieku dziedziczył tę majątność Jan Smoleński.

E. Cal.

Wiekra, ob. *Wiechra*.

Wiekosznie 1.) mko rządowe nad rz. Wentą i przy linii dr. żel. lipawsko-romeńskiej, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Wiekosznie, o 63 w. na pln.-zach. od Szawel, miało (w 1859 r.) 68 dm., 469 mk., cerkiew paraf., kościół katol., dom przytułku na 40 biednych, synagogę, dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, szkołę ludową. Targi odbywają się co wtorek i piątek, jarmarki zaś cztery razy do roku (18 stycznia, 6 i 24 czerwca i 1 października). Par. praw., dekanatu (błagoczynia) szawelskiego, 486 dusz. Kościół paraf. katol., p. wez. św. Jana Chrzciciela, z muru wzniesiony w 1634 r. przez parafian. Parafia katol., dekanatu wiekoshniańskiego, 8029 wiernych. Trzy kaplice: dwie w Wiekoshniach a jedna, św. Maryi Magdaleny, w Użleknich. Dekanat wiekoshniański, dycezyi żmujdzkiej, obejmuje 11 parafii: W., Kurszany, Kurtowiany, Lączków, Łajzew, Okmiany, Pokopie, Popielany, Rawdziany, Szawkiany, Tryszki; 9 filii; 58543 wiernych. Gmina, położona w pln.-zach. zakątku powiatu, graniczy od pln. przez rz. Wodokstę z gub. kurlandzką, od wschodu z gm. Okmiany i Popielany, od pln. z gm. Tryszki i w części z gm. Gadonów (pow. telszewskiego, od zach. z pow. telszewskim (gm. Tyrkszle i Żydyki), obejmuje 75 miejscowości, mających 1765 dm. włośc. (obok 244 należących do innych stanów), ma 12359 mk. włościan, uwłaszczonych na 29325 dzies. Gminę przerzyna z pln.-zach. na pld.-wsch. linia dr. żel. lipawsko-romeńskiej, od której w Możejkach oddziela się ku pln.-wsch. linia do Mitawy. St. W., położona o 3 w. od mka, pomiędzy st. Możejki (o 13 w.) a Dobikinia (o 12 w.), odległa jest o 98 w. od Lipawy a 79 w. od Radziwiliszek. W. stanowiły niegdyś ststwo niegrodowe wiekoshniańskie, wiksoshniańskie, mylnie w niektórych spisach zwane wielishniańskim, położone w pow. birzoshniańskim. Około 1771 r. posiadał je Górski, kasztelan żmujdzki, z opłatą kwarty 7414 złp. 2.) **W.**, dobra, tamże, o 82 w. od Szawel. Postnikow w W. i Rewiciach ma 134 dzies. (13 lasu, 12

nieuż.). 3.) **W.**, ferma, tamże, o 67 w. od Szawel. *J. Krz.*

Większniele, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Łukniki, o 56 w. od Szawel.

Większyce, białorus. *Więszycy*, mylnie *Więktiszczy*, wś nad rz. Świsłocz, pow. miński, w 2 okr. pol., gm. Zasław, o 32 w. od Mińska; miejscowość wzgórzysta, dość leśna, grunta szczerkowe. *A. Jel.*

Więszyna, folw., pow. siebieski, przy trakcie z Nowła do Siebieża, własność Andrzeja Bałyki, ma 100 dzies.

Wiel..., ob. *Wel...*

Wielą, *Wela*, rzka, w pow. wieliskim, prawy dopływ Uświaczy. Bierze początek na pld. od wsi Szłyki, początkowo płynie ku pld.-wsch., następnie na pld.-wsch., w końcu na pld. Bieg ma kręty, długa 14 w.

Wielą, wś, pow. wągrowiecki, o 2 klm. na wschód od Mieściska (par. katol. i poczta), na drodze do Janowca (st. dr. żel.), wzn. 105·3 mt. n.p.m.; par. prot. Gole; ma 14 dm., 133 mk. (44 katol., 89 prot.) i 413 ha (345 roli, 15 łąk); na łąkach znachodzą się pokłady torfu; poczynający się na sąsiednich Golaach wodociek spływa do Wełny, dokąd też sięga obszar północny Wielej wsi. *W.* była królewszczyzną, składającą się z samych ról kmiecyeh, i wchodziła w skład starostwa mieściskiego; r. 1445 rozprawił się pleban Marek w konsystorzu gnieźn. o dziesięcinę; za czasów Łaskiego dawali kmiecie meszne pokoru żyta i tyleż owsa z łąnu; łąnów było w 1580 r. 6¹/₂, tudzież 2 pół-łąki puste; rejestra poborowa z r. 1618—1620 wykazują 7¹/₂ łąn. os. i 1 pusty; tenutaryuszem był Zygmunt Grudziński. *W.* zabrana przez rząd pruski, wiecloną została do domeny w Wągrowcu. *E. Cal.*

Wielamowice, ob. *Wilamowice*.

Wielamowice al. *Wielomowice*, niem. *Willamowitz*, wś, pow. skoczowski na Szląsku austr., par. kat. Skoczów, ma 193 mk. i 484 mr. Por. *Wilamowice*.

Wielamowice, w XVI w. *Wielimowicy*, wś i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wołczyn, o 26 w. od Brześcia. Wś ma 550 dzies. ziemi włośc. (157 łąk i past., 8 nieuż.), 55 cerkiewnej (10 łąk i pastw., 5 nieuż.). Dobra należą w części do Dobrzynieckich, posiadających 120 dzies. (15 łąk, 12 nieuż.), w części do Sakowiczów, mających 188 dzies. (50 łąk i pastw., 19¹/₂ lasów, 2 nieuż.). Oprócz tego Jakub Łozieba, ma tu osadę, obejmującą 12 dzies. Według „Piscowoj księgi“ z r. 1558 *W.*, sioło w dawnej włości berznickiej, ekonomii grodzieńskiej, graniczyło z pastwiskami dworu berznickiego i siołami Tatarynowicy, Pomorzany, Sziemieniszki, Leżało nad jeziorem. Było 9 włók osadnych. *M. K. Wit.*

Wielancieje, *Wilancieje*, wś nad rz. Połowicą, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm., okr.

wiejski i dobra ks. Puzynów, Ihumenowo, (o 1 w.), o 46 w. od Dżisny, ma 3 dm., 28 mk. prawosł. (w 1865 r. 10 dusz rewiz.).

Wielanka 1.) zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., należy do dóbr Orniany (ob.), hr. Tyszkiewiczów. 2.) **W.**, zaśc., tamże, w 5 okr. pol., o 27 w. od Wilna, 3 dm., 43 mk. (7 prawosł., 27 katol., 9 starowier.); smolarnia.

Wielanów, *Wieljanów* al. *Wilanów* 1.) fol., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 14 w. od Wilna, 1 dm., 21 mk. katol. 2.) **W.** al. *Wilanów*, *Wielany*, mylnie *Wielino*, wś i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wysokie Litewskie, o 49 w. od Brześcia. Wś ma 425 dzies. ziemi włośc. (35 łąk i pastw., 46 nieuż.); dobra w części Protasiewickich 400 dzies. (196 lasu), w części Mitraszewskich 376 dzies. (70 łąk i pastw., 131 lasu), w części zaś Łaskiego 32 dzies. (4 łąk, 4 lasu 8 nieuż.). Była tu parafia katol. dekanatu brzeskiego, z kaplicą w Klukowiczach. W parafii powierzchnia niska, lasy, błota, gleba piaszczysta, Przepływa rz. Pulwa.

Wielany, pow. koniński, ob. *Wylany*.

Wielany, ob. *Wielanów*.

Wielaszkowice, *Wielezskowice*, *Wieleżkowice*, wś, pow. witebski, w 3 okr. pol., gm. Wielaszkowice, przy trakcie z Witebska (o 45 w.) do Kołyszek. Posiada cerkiew paraf., p. wez. św. Mikołaja, szkołę wiejską (od 1873 r.). Własność większa należy w części do Aleksandra Szefera (1616 dzies.), w części zaś do Józefa Palczewskiego (1981 dzies.). Miejscowość wyniosła (ob. *Mazuryno*). Gmina, położona w pld.-wsch. zakątku powiatu, graniczy od pld.-wsch. z gub. smoleńską, od pld. z gub. mohylewską, od zach. z gm. Korolewo i Wymno, od pld. z gm. Janowice, obejmuje 144 miejscowości, mających 941 chat włośc. (obok 152 dm. należących do innych stanów), liczy 7282 mk. włośc., uwłaszczonych na 10790 dzies. ziemi. *J. Krz.*

Wielatkowo, urzęd. *Wyłatkowo*, *Vyelyathkowo* r. 1523, *Wielathkowo* r. 1579, *Jelathkowo*, niekiedy *Wilatkowo*, wś, pow. gnieźnieński (Witkowo), o 6 klm. na pld. od Powidza, na pld.-wsch. brzegu jez. Skorzęcińskiego (Niedzięgiel); par. kat. i poczta w Powidzu, par. prot. w Witkowie, st. dr. żel. o 10·5 klm. pod Niewolną, między Gnieznem i Mogilnem; wraz z Budami Wielatkowskiemi (7 dm., 75 mk.), Okręglicą (3 dm., 22 mk.), Słozewem (8 dm., 78 mk.) i Ziełatkowem (8 dm., 66 mk.), tworzy okrąg wiejski, mający 58 dm., 477 mk. (280 katol., 197 prot.) i 1154 ha (808 roli, 60 łąk, 25 lasu). *W.* było królewszczyzną; r. 1464 Kazimierz IV zatwierdzając swobody mieszczan powidzkich, nadał im *W.* (H. Wuttke, *Staedteb.*, 28, 29, 417 przyp., z mylną datą 1364), które po r. 1830 należało jeszcze do miasta Powidza; część atoli *W.* pozostała przy starostwie; trzymał ją w r. 1578 Krzysztof Iwieński; łąnów os. było 2 i 1

kmiecy, drugi sołtysi. W początkach bieżącego wieku posiadała lub dzierżawiła W. i holendry (Budy ?) wdowa Szreyber. *E. Cal.*

Wielatkowskie Budy, urząd. *Wylatkowo* *Buden* ob. *Wielatkowo*.

Wielatówka, wś, pow. połocki, własność poprzednio Kieniewiczowej, Aleksandrowiczowej i Jakowickich, dziś Ignacego Jakowickiego, ma 132 dzies.

Wielatowo, niekiedy *Wilatowo* i *Wylatowo*, urząd. *Wilatowen*, *Velatow* r. 1145, *Vyelathowo* r. 1247, *Welatowo* r. 1358, *Vyelathowo* r. 1366, *Wielathowo* r. 1580, miasteczko niegdyś, dziś wś w pow. mogilnickim, dekan. żnińskim, o 5·5 klm. na pld. od Mogilna, 7 klm. ku zach. od Kwieciszewa i Gębic, 11 klm. na pñ.-wsch. od Trzemeszna, na trakcie z Gniezna do Strzelna, nad jez. własnem, tworzącem pñ. część jez. Szydłowskiego (wzn. 95·2 mt. npm.), w okolicy wzn. 95·7 do 103·4 mt. npm.; par. katol., szkoła i poczta w miejscu, par. prot. i st. dr. żel. w Mogilnie. Z młynem Wielatowskim (2 dm., 30 mk.) ma 85 dm., 732 mk. (670 kat., 54 prot., 8 żyd.) i 908 ha (732 roli, 50 łąk). Pld. obszar W., wtłoczony między jez. Szydłowskim i Trzemeszeńskim (96 mt. npm.), graniczy z Krzyżownicą (Westfelde) i Szydłówką, obejmując pñ. część jez. Szydłowskiego i wschodni róg widel jez. Trzemeszeńskiego, które tym rogiem odpływa wśród łąk błotnistych na przestrzeni 1·7 klm. do jez. Szydłowskiego, a to z jez. Mogilnickiem do Kwieciszewki, dopl. Noteci. Na pñ. obszarze stoją 2 cegielnie i 2 wiatraki. O 1300 kroków ku wsch. od W. na obszarze Żabna rozchodzi się trakt gnieźniański ku Bydgoszczy i ku Strzelnu. Pieczęć dawna W. wyobraża św. Piotra z kluczem w jednym, a pismem św. w drugim ręku. W r. 1145 ks. Mieszko wymienia między posiadłościami kanoników trzemeszeńskich całe jezioro Wielatowskie, dziś Szydłowskie zwane, z wsią W. i 3 działami: Siedluchna i Myślątkowo (pod Gębicami), tudzież Robakowo, które już nie istnieje. Posiadanie W. zatwierdzili pap. Eugeniusz III w r. 1147 i król Kazimierz w r. 1368. Kanonicy zaprowadzili w W. prawo niemieckie, które Przemysław I potwierdził, nadając tej osadzie w r. 1247 wolne targi z zastrzeżeniem, że tylko władarz miejscowy pobierać będzie targowe; r. 1358 ukazuje się kościół w W. (Kod. Wielk.). Zachodzące pod r. 1370—1377 w kronikach „Welatow“, „Wylatowo“ (zamek i powiat), nie jest W. jak objaśniają niektórzy, lecz Złotowem, w ziemi niegdyś nakielskiej. W r. 1388 było W. miastem i pobierało myto, które król Władysław pozwolił przenieść do Trzemeszna (K. W., n. 1876); r. 1395 i 1399 występuje Jan syn Wojciecha z W. (mieszczanin), kleryk gnieźn., późniejszy może (r. 1423) kanonik łeczycki. *Wilatowo* (?), własność Sędziwoja Mokronoskiego (z pod Kozmina w pow. niegdyś pyzd-

skim), najeżdżana około r. 1398 przez kaszt. gnieźn. Janusza Sokołowskiego (Akta gr. Wielk., I, n. 2677), nie jest W. R. 1410 pożar nawiedził W., które w r. 1479 zgorzało do szczytu (Pomn. Dz. Pol., V, 822, 5, 830). W r. 1458 dostawiło W. 2 żołnierzy pieszych za wyprawę malborską; r. 1580 było 9 łan. os. na W. 9, zagr., 1 komor. 4 rzemieśl.; do r. 1620 nie zmieniała się liczba łanów; zagr. było 6, komor. 2, rzemieśl. 3 i młyn wodny. Podatek państwowy wynosił ryczałtem 13 flor. i 9 gr. R. 1788 liczyło W. 24 dym., 389 mk.; w 1816 r. 65 dm., 343 mk. (4 prot.); w r. 1831 było 67 dm., 522 mk. (487 katol., 16 prot., 19 żyd.); 1858 r. 534 mk.; 1871 r. 84 dm., 742 mk. (685 katol., 44 prot., 13 żyd.). Około tego czasu zaliczono W. do rzędu wsi. W r. 1848 brało W. czynny udział w ruchach ówczesnych. Archiwum trzemeszeńskie zawiera różne czynności, odnoszące się do tej osady. Kościół p. w. św. Piotra stoi na jej pñ. krawędzi, 150 kroków od jeziora; w r. 1358 ukazuje się pleban Mikołaj (Kod. Wielk.). Szkoła istniała w XVI w. (Łaski, Lib. Ben. I, 187). Parafię składały wówczas: Łosośniki, Szydłowo, Targownica i Wielatowo. Mieszczanie dawali z ról po ćwiertni żyta, a zagrodnicy po korcu; kolendy płacili mieszczanie po groszu z łąnu, zagrod. po 9 oboli; młynarz dawał 2 kor. mąki żytniej i trzeci pszennej. Z wsi składających parafię pobierał pleban tylko kołędę od kmieci, karczmarzy i zagrodników po groszu. Później przybyły: Krzyżownica, Szydłowko i Wasilewo. Cała parafia liczyła w 1885 r. 1378 dusz. Kościół dzisiejszy, z drzewa, stanął w r. 1760 kosztem Michała Kościeszy Kosmowskiego, opata trzemeszeńskiego; kanonik Jan Rożański, pleban, zaprowadził bractwo różańcowe w r. 1779 i bractwo św. Piotra i Pawła w r. 1783. *E. Cal.*

Wielatowski młyn, w pow. mogilnickim, stoi nad odpływem jez. Wielatowskiego do Mogilnickiego, 600 kroków na pñ.-wschód od Wielatowa; istniał już przed r. 1422; zabrany przez rząd pruski, wcielony był do domeny rząd. w Mogilnie. Ob. *Wielatowo*.

Wielatowskie jezioro, ob. *Wielatowo* i *Szydłowskie jezioro*.

Wielatycze 1.) wś z zarządem gminnym i dobra nad rz. Naczą, pow. borysowski, o 35 w. od Borysowa, niegdyś królewsczyzna, obecnie należą do skarbu. Wś ma 97 osad. Za poddaństwa było 722 włościan pł. męż. Cerkiew p. wez. Przemienienia Pańskiego, około 1600 parafian. Kaplice: w miejscu Opieki N. P., w Mioteczynie Narodzenia N. M. P. z 1837 i w Sieliszczu. Cerkiew w W. ma z dawnych zapisów gruntów 1³/₄ włóki. W W. w XVII w. był monaster (Arch. Mikołaj, str. 159). Gmina W. składa się z 6 okręgów (starostw) wiejskich, liczy 776 dm., 4564 włościan pł. męż., uwłaszczonej na 14216 dzies. Szkołki wiejskie: w Wielatyczach, Smorkach i Ozdiatyczach.

W obrębie gminy W. jest 22 wsi, 12 zaśc., 1 miasteczko (Czerniawka), 3 sioła, 1 folwark, 3 drobne osady. W r. 1869 otrzymał w W. urzędnik Piotr Zankowicz folwark, mający 316 dzies. Miejscowość poleska, obfita w łąki. Leśnictwo rządowe Wielatycyckie № 2, obejmuje 61887 dzies. lasów dobrze zachowanych. Za czasów Rzpltej W. stanowiły ststwo niegrodowe, położone w wdztwie witebskim, pow. orszańskim. Około r. 1771 było one w posiadaniu Józefa Tyszkiewicza, który opłacał kwarty złp. 1590, a hyberty złp. 700. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 Stany Rzpltej, chcąc zakończyć długoletnie spory o dobra Świady, do tegoż ststwa należące jeszcze od r. 1669, wyznaczyły oddzielną komisję, z 12 urzędników złożoną, do ostatecznego ich załatwienia. 2.) **W.** al. *Welatycze*, ws i dobra nad kotłina rz. Strumień, pow. piński, na Zarzeczcu, w 2 okr. pol. lubieszewskim, gm. Chojno, o 12 w. od Pińska. Ws ma 14 osad, 179 mk. Cerkiew paroch p. wez. Narodzenia N. M. P., fundacyi Adama Skirmunta z r. 1826, ma z dawnych zapisów 1½ włóki gruntów i łąk, około 800 parafian. Dobra, dość dawna własność Skirmuntów, 4467 dzies. Miejscowość bardzo nizinna, zalewana w czasie powodzi wiosennych, najjeździej komunikująca się z Pińskiem wodą. Łąk wiele, rybołówstwo znaczne, grunta bardzo urodzajne, namulowe. Lud rybaczy i flisaczy. W. niegdyś własność kn. Jarosławowiczów pińskich, nadane były przez kn. Teodora w r. 1501 Iwanowi Domanowiczowi. W. ks. Witold, Zygmunt, Kazimierz i Aleksander nadają W. Iwanowi Wielatycyckiemu, co potwierdziła królowa Bona w r. 1524 (ob. „Rewizya puszczy“, str. 249, 259). Jest też o W. wzmianka w dokum. pod r. 1555 (ob. Pisc. kn., str. 172, 173). Tę królewską wzięli w wieku XVIII Skirmuntowie.

Wielawa, ob. *Welawa*.

Wielka Wieś, ob. *Wielka Wieś* i *Wielowieś*.

Wielawsk, *Wielawsko*, *Welawsk*, *Welawsk*, ws, pow. mozyrski, ob. *Walawsk*. Według reg. pobor. wdztwa kijowskiego z 1581 r. własność Iwana Szyszki Stawieckiego, który płaci od 12 osiadł., 5 zagr. po 6 gr. a Dymitrowa Orynia Rohozińska od 1 zagr. 6 gr. (Jabłon., Ukraina, I, 42, 45). W 1591 r. zapadł dekret w sprawie między Andrzejem Syngurą i córką jego Oleną Hawryłową Bykowską, pierwiej będącą Michałową Szyszczyną Stawecką, a Fedorem Szyszka Staweckim o gwałtowne wybicie z majątności Welawskiej, od pierwszego małżonka jej jako wiano zapisanej (tamże, II, 5). W 1598 r. własność Stanisławowej Czenowickiej Oleny Sokurówny, w części zaś Jacka Andruskiego i Andrzeja Czerezyckiego, mężów Szyszczanek Staweckich (t. II, 21, 23). W 1609 r. posiadał tu część Grzegorz Stawiecki Szyszko a 1618 Fedor Szyszko Stawiecki oraz Hiacynt i Helena z Szy-

szków Stawieckich Andruscy (tamże, 131, 214, 228, 262, 273). W 1622 r. własność Fedora Stawieckiego z ucześnikami (t., I, 93). W 1624 r. Jan ks. Zasławski sprzedaje część w W. Fedorowi Stawieckiemu (t., II, 641). Reg. poborowe z 1628 r. podają jako właścicieli: Pawła Szyszka Stawieckiego, który płaci ze swej części w zastawie z 1 dym., Jacka Andruskiego z 6 ogr. i Fedora Szyszka Stawieckiego, płacącego z 4 dym., 1 ogr. (t., I, 76, 85). Według Złotej księgi (X, 3) W. w XVI w. należy do dóbr Czernichowiec i jest własnością Fedora Stawieckiego, ożenionego z Katarzyną córką Stepana Olechnowicza Steckiego.

J. Krz.

Wielacza, ws i fol., pow. zamojski, gm. Mokre, par. Wielacza, odl. 12 w. od Zamościa a 8 w. od Szczebrzeszyna. Leży na krawędzi płn. płaskowzgórza panującego po nad doliną Wieprza, do którego uchodzi mały strumień, oddzielający W. od przyległych Niedzielisk. Wraz z wsiami Zawadą i Bodaczowem, których dotyka swemi krańcami, rozłożyły się zabudowania W. jedną długą linią (7 w.) wzdłuż traktu z Zawichosta do Uściługa. W. obecnie dzieli się na: W. Ordynacką, mającą 94 osad i 2126 mr. i W. Plebańską 15 osad, 167 mr. Ludność ogólna 1040 mk. rz.-kat. Fol. W. Poproboyszczowski, własność porucznika Iwanowa, ma 175 mk. a fol. ordynacki Wincentówka, z pustek po czynszownikach, liczy 82 mr. We wsi jest kościół par. kat. murowany, w stylu ostrołukowym, p. w. św. Stanisława, wzniesiony w r. 1826 przez Stanisława ordynata Zamojskiego, a konsekrowany w r. 1832 przez Józefa Marcellego Dziecielskiego, bisk. lubelskiego. Pierwotny kościół i parafią założyli mieli Górkwie w XVI w. R. 1655 Jan Zamojski wznosił nowy kościół murowany. Szkoła początkowa, zbudowana r. 1853 kosztem ordynacyi dla wsi: Bodaczów, Niedzieliska, W. i Zawada. Pierwszym nauczycielem był zastużony wiele w sprawie oświaty Michał Zukowski († 1873 r.), który nauczał nie pobierając żadnego wynagrodzenia od r. 1856 do r. 1865 a odtąd po przejściu szkół ludowych pod opiekę rządu do r. 1869 za roczną płacą rs. 120 jako nominowany nauczyciel. Z szkółki tej wyszło kilku księży, prowizorów, urzędników, a kilku po ukończeniu progimnazjum w Zamościu powróciło do pracy na roli. Ws ta została czynszowaną przez Andrzeja Zamojskiego. Par. W. (dok. zamojski) składają wsi: Bodaczów, Klemensów, Niedzieliska, Kąty, Płoskie, Siedliska, W., Wieprzec, Wólka Wieprzecka, Kosobudy i Zawada. Liczy ogółem 4845 dusz (1893 r.), w r. 1874 było 2283 a 1879 r. 3821 wiernych. *T. Żuk.*

Wielądki 1.) ws, pow. węgrowski, gm. Jarczew, par. Korytnica, ma 23 dm., 189 mk., 31 mr. R. 1563 siedzi tu drobna uboga szlachta, mająca ogółem 3¾ łana uprawnej ziemi (Pawłowski, Mazowsze, 419). W 1827 r. było 22

dm., 109 mk. 2.) **W.** al. *Wielątki* i *W. Rosochate*, wś, pow. pułtowski, gm. Wyszaków, par. Pniwo. W r. 1578 „Wielątka“, wś bisk. płockiego, płaciła od 23 łan., 2 ogrod., 1 rzem. (Pawiński, Mazowsze, 407). *W.* wchodziły w skład dóbr Obrytte, stanowiących część Biskupczyzny. Przy końcu zeszłego stulecia spotykamy tu: 18 trzydniowych, odrabiających po 20 dni tłuki, 78 dni sprzęż. i tyleż pieszych, opłacających po 20 gr. czynszu z gruntów, 5 złp. hyberny i oddających po 2 kapłony, 3 kury, 15 jaj i 3 łokecie przędzy; nadto 15 z pomiędzy nich płaciło po 15 gr. za ogrody, 8 po 40 gr. za łąki, a 10 po 24 gr. za łąki. Oprócz tego każdy z nich płacił po 20 złp. 28 gr. 2 sz. dziesięciny do dworu, Dwóch dwudniowców, odrabiających po 10 dni tłuki, 52 dni sprzężaj. i tyleż pieszych, opłacających po 3 złp. hyberny, 10 złp. 14 gr. 1 szel. dziesięciny do dworu (nadto jeden z nich za ogród płacił 15 gr.), i oddających po 1 kapłonie, 2 kury, 15 jaj, 3 łoke. przędzy. Trzech ogrodników. Za czasów pruskich naturalia zamieniono na pieniądze. Z powodu ciężarów jakie sprowadził przechód wojsk francuskich, *W.* opustoszały. Jeszcze w 1820 r. spotykamy puste osady. W tym roku znajdujemy 2 czynszownik., jeden z nich, Kmiołek, wysiewa 4 kor. ozim. i 5 jarz. i płaci 135 zł. 19 gr. czynszu, drugi, Maszak, 2 kor. ozim., 2½ jarz. i 57 złp. 21 gr.; 17 trzydniowców, wysiewających po 4 korce ozim. i 5 jarz.; 3 dwudniowych, wysiewających po 2 kor. ozim. i 2½ jarz. (2 osady puste); 1 jednodniowy (pusta osada), wysiewający po korec jarz. i ozim. Pańszczyzniani odrabiali tę samą ilość dni pańszczyzny, co za czasów pruskich, a czynszu opłacali (wliczając puste osady, które dwór obsiewał i za takowe płacił) razem z wymienionymi czynszownikami 931 złp. 1 gr. W 1829 r. 27 dm., 218 mk.

Lud. Krz.

Wielbark al. *Wielbork*, niem. *Willenburg*, *Wielburg*, miasto w Prusach wschodnich, pow. szczywieńskim, odl. 2½ mili od Chorzel, połączone szosą z Niborkiem i Szczytnem. Posiada kościół par. katol., nowo wzniesiony (w r. 1880), kościół par. protest., urząd poczt. i 2641 mk. *W.* jest starą osadą, założoną w dawnej puszczy Patrak zwanej, na Mazurach (tak zw. Polnisch Oberland). Krzyżacy wzniesli tu zamek, koło którego wytworzyło się targowisko dla okolicznych bartników Mazurów, zamieszkujących puszcze. Położone przy trakcie prowadzącym z Warszawy do Królewca, była ona zarazem i stacją przydrożną. Ks. Albrecht zamierzał założyć tu miasto, ale jeszcze w r. 1637 jest *W.* tylko osadą przy trakcie. Według rewizji z 1637 r. było tu 11 czynszowników, posiadających 25 włók i płacących z nich po 1½ marki (30 gr.) czynszu. Przy sprawdzeniu pokazało się, że zajmowali jeszcze drugie 25 włók. Nakazano im zapłacić za każdą włókę nad wymiar pierwotny

po 50 marek i odtąd posiadać je będą na prawie chełmińskim. Otrzymali przytem swobodne rybołówstwo w Omulwi, tylko nie pod lodem. Przywilej odnośny wydał starosta niborski Wolf Schenk, Freiherr zu Tautenberg w r. 1643 a kurfirst potwierdził r. 1648. W końcu listopada 1656 r. Tatarzy spustoszyli osadę, spalili kościół i proboszcza (George Otter) zabili. Zdaje się, że w r. 1721 osada otrzymała prawo miejskie. Spalony kościół odbudowano. W r. 1745 otrzymali okoliczni bartnicy, zostający pod zarządem dóbr książęcych, prawo miejskie i części ich wcielono do miasta, jako przedmieście Warszawskie. Wreszcie w r. 1747 Fryderyk II wydał przywilej potwierdzający dawniejsze nadania, ustanawiający 3 jarmarki i pieczęć miejską. W r. 1782 ludność wynosiła 1100 dusz, w 1818 r. wzrosła do 1644.

Br. Ch.

Wielbiana, rzeczka, w pow. rossieńskim, ob. *Kielmy* (t. IV, 35).

Wielbice, pow. dubieński, ob. *Wilbice*.

Wielbiszki al. *Wilbiszki*, wś, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. i par. Ueiany, o 71 w. od Wilkomierza, uwłaszczona z dóbr Budrejki. Łukaszewiczowa i Pietkiewiczowa mają w *W.* i Budrejkach 110 dzies. (9 lasu, 3 nieuż.), Romanowsey 16 dzies. (1½ nieuż.).

Wielbluda, jezioro, w pow. trockim.

Wielbładowo, ob. *Kamela*.

Wielboino, ob. *Wielbowne*.

Wielbojno, ob. *Wielbowne*.

Wielboki, niem. *Fuhlbeck*, *Phalbecke*, rzeczka, prawy dopływ Piły (Dobrzycey), w pow. wałęckim, bierze początek między Czaplinkiem a Frydlandem Marchijskim i uchodzi pod Wielbokami (ob. Callier, Pow. wałęcki w XVI w., str. 53).

Ks. Fr.

Wielboki, niem. *Poln. Fuhlbeck*, dok. *Fulbek*, *Fauelbeke*, *Wulbeck*, *Fuehlbeck*, dobra ryc., pow. wałęcki, w skład majoratu familii Haugsdorf wchodzące, st. poczt. i szkoła w miejscu, paraf. katol. Wałecz, mają 12397·86 mr. magdebur.; 1885 r. było 7 dm., 90 mk. Dobra te leżą przy ujściu rzeki t. n. (Wielboki?) do Dobrzycey, na płu.-zach. od Wałcza i na płu.-wschód od Frydlanda Marchijskiego; zachodzą r. 1617. Nad tą rzeką leżą też Wielboki Niemieckie, po zagranicami Polski z r. 1772 (ob. Callier: „Pow. wałęcki w XVI w., str. 53). R. 1805 posiadał *W.*, oszacowane na 36575 tal., v. Busse (ob. Gesch. d. Dt. Croner-Kreises von Schmitt, str. 251). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane są *W.* jako wś szl. i fol. z tartakiem, o 7 dymach; dziedzicem był szambelan v. Unruh (str. 57).

Ks. Fr.

Wielbowne al. *Wielbowna*, w dokum. *Wielbojno* (1577), *Wielboino* (1583), *Wielbujna*, *Wielbujno*, wś nad Horyniem, pow. ostrogski, gm. i st. dr. żel. Krzywini (o 8 w.), o 4 w. na płu.-wschód od Ostroga, ma 154 dm., 1273 mk.,

cerkiew paraf. p. w. Przemienia Pańskiego, z drzewa wzniesioną w 1756 r. i uposażoną 77 dzies. ziemi; szkoła cerkiewna od 1870 r. (25 uczniów). Cerkiew filialna we wsi Wietyszynie (o 4 w.). Gleba w części piaszczysta, w części popielata; łąki nad Horyniem wyborne. Włościanie w ogóle zamożni, zajmują się uprawą warzyw i hodowlą bydła domowego, zwłaszcza zaś krów. Na płu. od wsi, pod lasem i w samym lesie znajdują się liczne mogiły, z powodu piaszczystego gruntu po części rozwiane. Podobne mogiły, zwane przez lud tatarskimi, znajdują się na polach pobliskich wsi Rozwał i Moszczanica. Wszystkie te mogiły świadczą o zaszłej w tych okolicach bitwie i rzezi wsiście ks. Stebelski w dziele Genealogia ks. Ostrogskich (str. 113) podaje, że ks. Konstantyn Bazyli Ostrogski, wdwa kijowski, rozgromił Tatarów pod Ostrogiem. Również i pieśń ludu wspomina o bitwie ks. Konstantyna z Tatarami. Dawna własność ks. Ostrogskich. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do zamku ostrogskiego i płaci od 14 dym. półdworz. po 10 gr., 14 dym. na ćwierciach po 5 gr., 21 ogr. po 2 gr., 8 rybitwów po 8 gr. W 1583 r. wniesiono z W. od 20 dym., 7 ogr. po 6 gr., 12 ogr. po 4 gr., 10 podsied., 2 kół walnych (Jabłonowski, Wołyń, 37, 81). Od Ostrogskich przeszła do ks. Jabłonowskich, od których w 1856 r. nabyła hr. Zubow a od tej kupił wraz z innemi majątkościami Izaak Hermann. Ks. Antoni Barnaba Jabłonowski, kaszt. krakowski, kazał usypać groblę, ciągnącą się 4 w., wysadzaną po obu stronach drzewami i kończącą się mostem rzuconym przez Willię pod samym Ostrogiem. Grobla ta kosztowała nadzwyczaj drogo, lecz była bardzo sumiennie wykonana przez inżyniera hydraulicz. sprowadzonego z Włoch. *J. Krz.*

Wielbrandowo, ws nad strugą Liszką, wpadającą do Jonki, w pow. starogardzkim, o $2\frac{3}{4}$ mili na pld. od Starogardu, st. pocz. i par. kat. Skórcz o 4 klm. odl.; st. kol. Morzeszczyn o $7\frac{1}{2}$ klm. odl. Zawiera wyb. Pólko (Davidsthal), 18 posiadłości włośc. i 25 zagród, razem 987 ha (820 roli or., 67 łąk, 5 lasu); 1885 r. 52 dm., 89 dym., 474 mk., 402 kat., 72 ew. Posiada dwie szkoły katol. i ewang. Budują obecnie szosę z Skórcza na Wielbrandowo do Borkowa. Że to osada bardzo stara, wynika z kamiennych grobów skrzynekowych z urnami, które tu na pograniczu z Skórczem często napotymano (ob. objaśnienia do mapy archeolog. Ossowskiego, str. 44). Wizyta Rozdrażewskiego opiewa: „Wiebładowo, emethones 13, possidet mansos 50, ex quolibet manso solvunt per medium modium siliginis et totidem avenae“ (pag. 84). Według taryfy z r. 1648 płacili w Wielbrandowie poddani od 44 wł. osiad., karczmy, kowala, 3 ogr. 91 fl. 14 gr. (str. 177). W. należało wówczas do sstwa osieckiego. Wi-

zyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa, że tu było 227 tylko kat. mk. (str. 232). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jest W. jako ws król., wraz z karczmą, wolnem sołectwem i dobrami w wieczystą puszczeniem dzierżawą, z 24 dymami (str. 251). Ztąd pochodził (ur. 1844, † 1883 w Pelplinie) ks. Jakub Fankidejski, lic. teol., pracownik zasłużony na polu dziejów dyecezyi chełmińskiej i współpracownik niniejszego Słownika (ob. Roczn. T. Nauk. w Tor., str. 115). *Ks. Fr.*

Wielbujna, *Wielbujno*, ob. *Wielbowne*.

Wielbutowo 1.) dobra, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Graużyszki, własność Sniadeckich. 2.) **W.** al. *Wilczany*, ws, tamże, okr. wiejski i dobra (w 1865 r. Czernickich) Giedejka, o 4 w. od Graużyszek a 10 w. od Oszmiany, 13 dusz rewiz. W spisie z 1866 r. podane jako zaśc., mający 3 dm., 37 mk. katol.

Wielczasze al. *Wilczasze*, ws, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra (w 1865 r.) Majewskich, Łogumowicze (o 4 w.), o 63 w. od Oszmiany a 49 w. od Dziewieniszek, ma 10 dm., 59 mk. katol. (27 dusz rewiz.).

Wieldzadz, jezioro, w pow. chełmińskiem. Proboszcz nowowiejski miał w niem, wedle wizyty Strzesza, wolną rybitwę „parvis retibus“ (str. 427). *Ks. Fr.*

Wieldzadz, w dok. *Willisas* al. *Willisas*, *Wielsons*, *Welsas*, ws i dobra nad jez. tejże nazwy, pow. chełmiński, st. pocz. Wiewiórki, par. kat. Nowa Wieś; 893 ha (763 roli orn., 23 łąk); 1865 r. 62 dm., 102 dym., 469 mk., 82 kat., 385 ew., 2 żyd. Nad jeziorem znaleziono młotek starożytny z gnejsu (ob. Ossowskiego, Objaśn. do mapy, str. 97). W dok. zachodzi W. już r. 1222 w przywileju łowickim p. n. „Villisaz“ (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 55) i r. 1223 w przywileju Honorjusza III, jako należąca do biskupa pruskiego (ob. Preuss. Urkundenbuch, I, str. 34). Za czasów krzyżackich znajdował się tu zamek, który od r. 1278 do 1308 był siedzibą komturów wieldzadzskich. Byli nimi Dyteryk 1278 i Otto v. Luterberg 1308—1309 (ob. Voigt: Namen-Codex, str. 60). Około r. 1277 wkroczyli Sudowianie pod wodzą Skumanda do ziemi chełmińskiej i podstąpili pod zamek radzyński i lipiński, a potem i pod wieldzadzki: „deinde ad castrum Welsais cujus suburbium funditus eremaverunt“ (Dusbürg, str. 137, I, w Script. rer. pruss.). Później, kiedy Krzyżacy podbili ziemie pruskie, został zamek ten, jako niepotrzebny, opuszczony. Wizyta Potockiego z r. 1706 opiewa: „In villa W. scultetus ratione quinque mansorum tenetur ad coretas 5 siliginis totidemque avenae. Lemanus ratione bini lemanatus tenetur ad duos coretos silig. et totidem avenae. Reliqui emetones“ (str. 790). R. 1889 urządzono tu nową parafią ew.; także szkoła ew. jest we wsi. R. 1885 kupił dobra

W., obejmujące 625 mr., na subhaście Wruck z Inowrocławia za 124000 mrk. *Ks. Fr.*

Wielдзе, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Radziwiliszki, o 27 w. od Szawel.

Wiele, *Wela circa Nakel* r. 1383, *Wele* r. 1299, *Wielie* r. 1578, wś, fol. i jezioro, w pow. wyrzyskim, o 5 klm. na pñ.-zachód od Mroczy, przy granicy pow. złotowskiego; par. kat. Zambartowo, par. prot. i poczta w Mroczy (Mrot-schen), st. dr. żel. w Nakle o 17 klm. Wś ma 10 dm., 98 mk. (49 katol., 49 prot.) i 299 ha obszaru (214 roli, 26 łąk, 34 lasu). Folw. ma 11 dm., 232 mk. (74 kat., 158 prot.) i 770 ha (457 roli, 70 łąk); wchodzi w skład majątności Runowo. Cała osada W. składa [się z 2 odrębnych części, z których wschodnia rozłożyła się na pñ.-zach. brzegu jeziora t. n., a zachodnia wzdłuż jez. Nękarz (Nankars w r. 1299 i 1304, Mintarz na Mapie sztab.), wzn. 105 mt. n.p.m., bez odpływu. Jezioro W., 1·2 klm. długie i szerokie, wzn. 103 mt. n.p.m., miesza swe wody z Rokitką, dopł. Noteci. „Vele Viti“, w ziemi nakielskiej, dziesięcinujące w r. 1288 arcyb. gnieźn., potem cystersom byszewskim (Kod., Wielk., n. 618) są to Wielewice (Woellwitz), w pow. złotowskim. W r. 1299 biskup pozn. Andrzej i brat jego Wawrzyniec darowali kapitule pozn., między innymi, wś W. z jeziorami W. i Nękarz, a w r. 1304 dał biskup bratu swemu i synowcom inne włości w okolicy Pleszewa, jakoby w zamian (K. W., n. 826, 885); w r. 1383 biskup Jan przekazał proboszczom pozn. dochody z wsi kapitulnych: Mączniki (pod Środą), Środka (pod Kurnikiem) i Wiele w pobliżu Nakła (t., n. 1813). W. przeszło zbiegiem czasu w ręce prywatne; w r. 1578 było tam 16 fan. km., a w 1620 r. 2 łany os., 1 pusty i 9 pogorzałych. *E. Cal.*

Wiele, niem. *Wielle*, wś kośc., w pow. chojnickim, nad jez. wielewskim; na północ ciągną się wzgórza sięgające 640 st. n.p.m., zwane „Chełmice“, „Chtórne widae na mnil sedem w całej okolice“, jak mówi autor epopei o Panu Czorlińscim (Toruń, str. 40). Wś posiada st. poczt. i szkołę 3-klas. kat.; obejmuje 2495 ha (1061 roli orn., 136 łąk, 11 lasu); 1885 r. było tu 910 kat., 4 ew., 40 żyd., razem 954 mk., z których na Białą Górę przypada 5 dm. i 47 mk., na Wielewski Młyn 1 dm., 5 mk., na Piątkowo 5 dm., 63 mk. Kościół katol., p. w. św. Mikołaja, patronatu rządowego, jest drewniany, gontami kryty. Bractwa przy nim są: św. Anny od r. 1803, św. Antoniego od r. 1803, trzeźwości od r. 1852 i Pocieszenia M. Bosk. od r. 1852. Z dzwónów jeden z r. 1686. Do par. (dek. tucholski) należą: Wiele, Karszyn, Popia Góra, Górki, Przytarnia, Kliczkowy, Zamość, Czyste, Barłogi, Lipa, Wdzydze Tucholskie, Miedzno, Odry, Wojtal, Dąbrowa, Rudziny, Cisewie, Osowo, Bąk, Borsk, Broda, Huta Brodz-

ka, Piechowice, Kruszyna, Zabrody, Wdzydze Kiszewskie, Kozłowiec, Ostrów, Jastrzębie, Czarne, Kłoc, Huta Przerębelska, Płęsy, Rówi Pustki; 1867 r. 5268 dusz, 1892 r. 7890. Dawniej posiadała parafia jeszcze dwie kaplice, jedną w Wielu, drugą w Odrach. Przy kościele par. stał obszerny szpital dla ubogich, z kaplicą św. Anny. Na utrzymanie kaplicy i szpitala zapisana była pobliska wś Przytarnia. W czasie reformacji wszystko to zaginęło. Wizytacya bisk. Rozdrażewskiego z r. 1583 podaje, że kiedy szpital razem z kaplicą zgorzał, ówczesny ststa tucholski Kościelecki wś Przytarnią ubogim szpitalnikom zabrał i do dóbr swoich starościńskich przyłączył. Biskup zadekretował, żeby proboszcz na drodze prawa odebrał tę wś starostom, która jeżeli nie ubogim, to mogłaby się dobrze przydać na fundacyą nowego seminarium duchownego, ale daremno, Przytarnia na zawsze została przy starostach tucholskich (ob. Utrac. kośc. p. Fankidejskiego, str. 316). R. 1382 nadaje komtur tucholski Henryk Bollendorf mieszkańcom wsi Wielom (Velym) zwanej, która przedtem prawo polskie miała, teraz prawo niem. i 55¹/₂ włóki w granicach oznaczonych. Proboszcz będzie miał 5 wł., do sołectwa, któreśmy sprzedali Nikoszowi, będzie 6 wł. należało; prócz tych mieszkańcy wsi mieli włók 35 czynszowych z prawem chełm. Resztę włók dajemy im na pomoc, aby nam tem lepiej czynszowali i służyli. Sołtys będzie miał trzeci grosz od kar sądowych a my 2 grosze; dalej nadajemy mu wolne pastwisko w borach naszych i wolne leżące drwa do opału, także wolną rybitwę dla stołu małym zakładem w jeziorze podłe wsi. Za to będzie nam służył jak i inni sołtysi w prowincyi. Mieszkańcy zaś powinni nam co rok na M. B. Gromniczną dawać od każdej włóki czynszu 14 skojców zwyczaj. monety pruskiej i korzec chełm. owsa i 1 korzec kurowego owsa, także 2 dni na łowy nasze posyłać. Chcemy też, aby z każdej półtorej włóki zbierali mógg siana i zwozili do Kosobudy albo gdzie im nakażem. A cokolwiek łąk mają w borach naszych, te mają tak gburzy jako i sołtys do swego pożytku otrzymać wraz z temi łąkami, które od dawna mieli, ponieważ gdy pole Karsińskie mierzono, tedy im odjęto rolę i łąki, za które im te łąki oddane są. A gdy tego potrzeba będzie, tedy nam będą za zapłatą z każdej włóki zbierali i zwozili siano, gdzie im nakażem i cokolwiek insze nasze wsie czynią, to mają także na każde zawołanie czynić. Dan w Tucholi (ob. „Kodex Belnensis“, manusk. w Pelplinie, str. 51 i „Odpisy Dregera“ w Pelplinie, str. 122). R. 1583 za bisk. Rozdrażewskiego srożyło się tu morowe powietrze, tak że wizytacya kościołów w Brusach, Leśnie i Wielu nie przyszła do skutku. Parafia W. należała wówczas do dek. zaborskiego czyli starogardzkiego. Późniejsza wizyta tegoż biskupa opiewa,

że tu był wówczas kościół drewniany, p. w. św. Mikołaja. Do prob. należały 4 włóki. We wsi było wiele włók pustych, tak że mesznego z całej wsi dawano tylko 13 kor. żyta i tyleż owsa. Proboszczem był Jan Lubichowski (str. 203). Za czasów Rzpltej należał W. do sstwa tucholskiego. Lustracya z r. 1570 pisze: W., dzierżawy Jerzego Żalińskiego, ma włók 60, z których 4 należą do prob., 35 jest pustych, osiadłych 21, dalej 1 karczmeń dziedziczną i 1 wydzierżawioną, 1 ogrodnika. Lustr. z r. 1664 wykazuje tu tylko 45 wł., sołtyskich 6, plebańskich 4, piątą trzyma J. ks. dziekan mirachowski, gburów 1. Kościół był collationis regiae. Barci wielewskiej, leżącej w puszczy zaborskiej, która stanowiła część sławnej puszczy tucholskiej, strzegli kolejną niektórzy mieszkańcy wsi okolicznych (ob. Sł. G., XII, str. 595). Według taryfy pobor. z r. 1648 płacili tu poddani od 12 wł. osiad., 2 pust., 5 karcz., 2 rzem., 2 ogr. 34 fl. 24 gr. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 184); bartnicy zaś od 10 borów 13 fl. 18 gr. (str. 186). R. 1686 należała par. wielewska do dek. mirachowskiego, dusz liczono w niej około 600. Proboszczem był Stan. Jacek Żeromski, który plebanią na nowo wybudował. Jego poprzednikiem zaś był ks. Piechowski (str. 9). Wizyta Szaniawskiego z r. 1710 donosi, że kościół nosił tytuł św. Anny; istniało też bractwo św. Anny i św. Józefa. Do prob. należało 5 wł., oprócz tego trzymał darmo 1 wł. od grodu tucholskiego. Mesznego pobierał ze wsi kościelnej 14 korey żyta i tyleż owsa. Organista był zarazem i nauczycielem (ob. str. 14). Z wizyty Rybińskiego z r. 1780 dowiadujemy się wreszcie, że kościół r. 1728 ze składek parafian został pobudowany i d. 24 czerwca 1769 r. przez ks. bisk. sufragana Woliekiego konsekrowany. Wiele liczyły wówczas (1780) 218 tylko kat. mk., cała parafia zaś 2035 dusz, protestantów było 70, żydów żadnych. Prob. był Jan Netzel (ob. str. 66). Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczyła wś 33 dym. (str. 251). R. 1812 ciągnęli przez parafię, mianowicie przez Wielekliczkowy i Borsk Francuzi, uchodząc przed ścigającymi ich Kozakami. W Borsku rozłożyli się obozem, mieszkańcy schronili się z bydłem do pobliskich borów. R. 1892 znaleziono tu na polu należącym do Kiedrowskiego kilka urn, między niemi jedną bardzo małą, która w sobie, prócz kości, zawierała złoty pierścień. W niewielkiej odległości znajduje się jeszcze inne grobowisko, dotychczas nie rozkopane. *Ks. Fr.*

Wielebniszki, wś, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Mejszagoła (o 3 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Dukszty, o 28 w. od Wilna, 11 dm., 93 mk. katol. (w 1865 r. 43 dusz rewiz.).

Wielebnów, wś, pow. kielecki, gm. i paraf. Łopuszno, leży przy drodze bitej z Włoszczowy do Kielec, ma 23 os., 319 mr. Wechodziła w skład

dóbr Łopuszno. W 1827 r. było 25 dm., 240 mk. Dziesięcinę z ról tej wsi pobierał pleban w Łopusznie, kmiecie dawali za kołędę i dziesięcinę konopną po 2 gr. z łanu (Łaski, L. B., I, 593). Według reg. pob. pow. checińskiego z r. 1508 wsi Wielebnów i Łopuszno płaciły gr. 42. W r. 1540 ze wsi W. płacił M. Mokrski od 3 km. na łanach, 6 km. na pół łanach, $\frac{1}{2}$ łanu pust., ról folw. Lasy i łąki wspólne z Łopuszaniem. Wartość wsi 150 grzyw. W r. 1573 w części Mokrskiego było 6 łan., 2 zagr. (Pawiński, Małop., 272, 484, 567). *Br. Ch.*

Wielec Wielki, wś nad jeziorem t. n., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Plisa (o 6 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Brzostowskich, Mniuta, o 39 w. od Dżisny, 11 dm., 129 mk. (w 1865 r. 50 dusz rewiz.).

Wielechowy, fol., pow. wieluński, gm. Lututów, par. Czarnożyły. Należy do Dymek.

Wielecin, serb. *Wjelecin*, wś kościelna w Łużycach Saskich, w okolicy górskiej. Wraz z pięciu okolicznymi wsiami należała ona do biskupstwa myszońskiego (Misnia).

Wieledniki al. *Weledniki* 1.) w dokum. *Welednykowycze*, *Welednikowicze*, mko przy ujściu rzki Pleszczahi al. Ilinki do Norynia, pow. owrucki, gm. Wieledniki, o 160 w. od Żytomierza a 25 w. na zach. od Owruca (st. poczt.). W r. 1859 było 190 dm., 1140 mk. (563 żydów); podług danych z 1870 r. zaś 151 dm., 529 mk. (65% żydów), szkoła ludowa od 1872 r. (66 uczniów), zarząd miejski i gminny, jarmarki 6 stycznia, w 10 niedziel po Wielkiejnocy i 1 października; 2 cerkwie par., kościół katol. paraf., 2 domy modlitwy żydowskie, 2 garbarnie, młyn Jedna z cerkwi, z drzewa wzniesiona w 1854 r. przez Józefa Małachowskiego i Gracyana Potockiego, na miejsce spalonej dawniejszej, uposażona jest 74 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi. Do par. praw. należą wsi: Czerewki (o 3 w.), Krasilówka (o 4 w.), Przybytki (o 2 w.), Słoboda Małachówka (o 18 w.) i Wieledniki Stare (o 1 w.). W całej parafii 376 dm., 2944 mk. prawosł., 34 katol. i 400 żydów. Filia we wsi Lipniki (o 18 w.). Druga cerkiew, p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesiona w 1747 r. przez Potockich, uposażona jest 73 dzies. ziemi. Do parafii należą wsi: Białka (o 3 w.), Bukijewszczyzna (o 9 w.), Czernieszczyzna (o 3 w.), Jurydyka (o $\frac{1}{4}$ w.), Leloty (o 2 w.) i Sorokopiany (o 1 w.). W parafii 142 dm., 1137 mk. O 3 w. wzniesiono w 1875 r. kosztem parafian kaplicę drewnianą nad źródłem, uważanym za leczące od chorób. Kościół par. katol., p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesiony w 1652 r. przez Potockiego. Par. katol., dekanatu owruckiego, 1779 wiernych. Kaplica w Pliszczówce, dawniej też w Łuhinach, Natiowcach, Staromedweżu, Sławecznie, Żerewcach, Kołoku i Kremeńsku. W 1499 r. przy podziale majątności ojczytych pomiędzy Krzysztofem

i Semenem Aleksandrewiczami Kmityczami, pierwszemu z nich dostała się majątek. Welednykowice, pod Owruzczem i Korosteszów. Rewizya zamku owruckiego z 1545 r. wymienia sioło Wiele-dnikowicze, z wyliczeniem należących do niego mieszczan, bojarów, włościan i ziemi, a także powinności i danin składanych na rzecz zamku. Należało do Krzysztofa Kmitycza, dawało podatku 1 kopę groszy i 4 kadzie miodu (Arch. J. Z. R., cz. IV, t. I, 48). Podług reg. pob. wdztwa kijowskiego z 1581 r. własność Filona Kmity Czarnobylskiego, który z mka Wiele-dnik i przysiołek do niego przynależących: Zakornicz, Stuchowczyzny, Jurkowczyzny, Srokopieni i Leletów wnosi od 33 osiadł., 4 zagr. po 6 gr., od koła młyń. 1 flor., od popa 2 flor. W 1595 r. Łazara Filonowicza Kmity. W następnym roku (1596 r.) ks. Jurya Druckiego-Horskiego i małżonki jego ks. Bohdany (zwanej też Jewhenią i Deodatą) Filonówny Kmicianki, którzy też, jako dziedzice wspomnieni są w zapiskach sądowych z 1600 i 1604 r. W 1613 r. w dzierżawie Deodaty ks. Druckiej Horskiej i Zofii Łukaszowej Sapieżyny Kmicianek. Ci ostatni w t. r. zastawiają dobra W. z przyległościami Wacławowi Wilhorskiemu. W 1616 r. zapisana została oblata tradycyi czyli podania w posesyę Zofii Czarnobylskiej Łukaszowej Sapieżyny dóbr W. z dworem i wsiami przyległemi.... od ks. Jurowej Horskiej Druckiej za sumę 16000 kop gr. lit. kupionych. Mimo to jednak zapiska z 1618 r. podaje, że W. zostają we wspólnem władaniu obu Kmicianek, a z 1624 jako dziedziczkę podaje Deodatę ks. Drucką Horską, w dzierżawie Łukasza i Zofii Sapiehow. Reg. poborowy z 1628 r. jako właścicieli podaje Pawła Sapiechę z braćmi, bez wykazania poboru (Jabłonowski, Ukraina, I, 28, 78; II, 13 i w. in.). W 1679 r. W. należały do Franciszka na Potoku Potockiego, który oskarża ur. Michała, Piotra i Remiana Lewkowskich o napad z oddziałem ludzi zbrojnych na mko W., pobicie i ograbienie znajdującej się na jarmarku szlachty, niszczenie bobrów w lasach i zabieranie barci (A. J. Z. R., cz. IV, t. I, 129). W dokum. z 1687 r. wymienione są jako należące do włości wielednickiej ssty owruckiego Franciszka Potockiego, wsi: Biłka, Bobrycze, Bokijewszczyzza, Chłuplanka, Chłuplany, Chowcheł, Czerewki, Horłowszczyzna, Jurkowszczyzna, Krasilówka, Lelety, Nahorany, Niezahówka, Nowaki, Olenicze, Przybytki, Rokitno, Skrebielicze al. Szkrebielicze, Sorokopenia, Stuhowszczyzna, Suszczany, Wiele-dniki Stare, Zakornicze, Zamysłowicze (ob. tamże, cz. VI, t. I, 244—253; dodatki, 163—197). Obecnie mko i dobra należą do Alojzego Borkowskiego i Stefanii Moszczynskiej. 2.) **W.** al. *Weledniki Stare*, ws nad rzeką Pleszczahą, pow. owrucki, gm. i par. praw. Weledniki (o 1 w. na pld.). Należała do włości wielednickiej.

Wielemicze, ob. *Wielimie*.

Wielemicze, ws poradziwiłłowska nad rzeką Kopanicą, dopł. Mostwy, pow. mozyrski, w 3 okr. pol. turowskim, gm. Chorsk, o 178 w. od Mozyrza. Posiada cerkiew p. wez. św. Eljasza, fundacyi ks. Radziwiłłów, z zapisem przeszło 2 włók ziemi; około 1200 parafian. Filia w Olpieniu, p. wez. Wniebowzięcia N. P., z roku 1784, z zapisem przeszło 1/4 włóki ziemi. Kaplica kat. par. Otolczyce. Miejscowość odosobniona, grunta lekkie, łąk błotnych dużo. W. wspomniane w dokumencie XVI w. (ob. „Rewizya puszczy“, 341).

Wielemno, ob. *Wielimie*.

Wieleń 1.) mylnie *Wileń*, dobra i zaśc., pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Nowosiółki, o 45 w. od Ihumena, o 1 milę od st. dr. żel. lipawsko-romeńskiej Marina-Górka. Zaśc. ma 9 osad. Dobra, niegdyś własność Ratyńskich przy domin. Nowosiółki, w połowie b. wieku nabyte razem z Nowosiółkami przez Bonifacego Krupskiego. Następnie przeszły na skarb; w r. 1870 Nowosiółki nadane zostały radcy tajnemu Lwowi Makowowi, a W. Iwanowi Szewiczowi, z obszarami przeszło 200 włók. Puszcza wieleńska obfituje w dęby, klony, lipy i sosny. Łąki nad rzeką Ptyczą wyborne. 2.) **W.**, st. poczt. na małym trakcie, w pow. ihumeńskim, w gminie Omelno, o 52 w. od Ihumena. 3.) **W.**, st. poczt., w pow. bobrujskim, na pograniczu pow. bychowskiego, przy szosie z Bobrujska do Mohylewa, pomiędzy stacyami: Kaczerycze al. Starosioły (o 18 w.) a Czezewicze (o 17 w.), odl. o 42 w. od Bobrujska a 70 1/2 w. od Mohylewa. *A. Jel.*

Wieleń, struga, w pow. radomyskim, dopływ Kamianki (Kamionki), płynie pod Władówką (Budą Kamieniecką).

Wieleń 1.) niem. *Filehne*, w dokum. *Velen*, miasto nad Notecią z lew. brzegu, do ostatniego podziału w. ks. poznań. w pow. czarnkowskim, obecnie centr nowo utworzonego powiatu wieleńskiego. Po względem kościelnym należy do dekanatu czarnkowskiego. Miasto ma do 5000 mk., ludność przeważnie niemiecka. W r. 1831 było 282 dm., 3209 mk. (644 katol., 1062 prot., 1503 żyd.); 1837 było 3288 (1908 chrześc., 1380 żyd.). Miasto posiada kościół par. katol., kościół par. ewang., synagogę, szpital. Jestto starożytny gród pomorski. Zapewne Krzywousty musiał na wstępie do swych wypraw pomorskich zająć to ważne stanowisko. Gdy na Pomorzu wybuchło przeciw królowi powstanie, jednym z przywódców ruchu był Gniewomir z Czarnkowa (nad Notecią), który zamknął się w grodzie wieleńskim i gdy takowy został zdobyty przez Bolesława, poniósł śmierć. Podobienstwo nazw: Wieleń i Wolin wywołało pomieszanie tych nazw w opowieściach kronikarzy. W dokumentach występuje poraz pierwszy ten gród w r. 1213, gdy pojawia się „Thomas castell. de Velem“. R. 1228 „Włodzislaus Odonis filius“ nadaje

klasztorowi w Lubiążu, w dyecezyi wrocławskiej, 3000 łanów w jednej części (iu uno ambitu) „in territorio Wellensi circa Lubzesko et Bytin“, w dzielnicy Henryka ks. szląskiego (brata donatora). W następnym nadaniu z r. 1233 wspomina książę: „castro nostro in Willehn nuncupato“. W akcie działu braci z r. 1234 „Welen“ wymieniony w liczbie grodów należących do Władysława. W dok. z r. 1239 książę zastrzega, by klasztor założył na danym mu obszarze trzy miasta, przy trzech wsiach, które mają być osadzone. W r. 1257 pojawia się Andreas kasztelan „de Wellen“. R. 1331 „Vincentius miles palatinus Posenis“ obiecuje margrabiemu brandeburskiemu, iż niedopusi, w razie napadu ze strony króla polskiego na margrabiego, wstępu do swych zamków „castri Vellenen et castri Tzernekow“. R. 1335 ma tu przybyć król Kazimierz z okazji zaślubin córki z Ludwikiem, synem cesarza a bratem margrabiego brandeb., który ma bawić w Waldenburgu. W r. 1515 król Zygmunt I nadaje Łukaszowi z Górki, kaszt. pozn. i star. gener. wielkop., gród W. z miastami W. i Wronki, z łąkami i wioskami, a to w zamian za Pobiedziska, nadane dziadowi kasztelana, Łukaszowi, wojew. pozn., i kwotę 8000 zł., zapisaną na dzierżawie kościańskiej, temuż Łukaszowi przez Kazimierza Jagiellończyka (Lustr., IV, 273). Od Górków drogą spadku przechodził W. do Czarnkowskich, Kostków, Grudzińskich, Opałińskich, Sapiechów. W obecnym stuleciu stał się własnością rodziny niemieckiej hr. v. Blankensee. Kościół parafialny, p. w. św. Michała archanioła, istniał tu już zapewne w XV w. Pierwotnie był drewniany. Zofia z Herburtów Czarnkowska, nabywszy W. od męża swego Jana Czarnkowskiego, kaszt. międzyrzeckiego, wzniosła r. 1615 nowy kościół z cegły i przy nim wystawiła kaplicę grobową dla swej rodziny. Konsekracyi kościoła dopełnił r. 1632 Jan Bajkowski, sufragan poznański. Przy kościele była kaplica św. Anny i bractwo tejże świętej. Księgi kościelne zaczynają się od r. 1765. W kaplicy Czarnkowskich znajdują się dwie tablice grobowe mosiężne: Jana Kostki, starosty lipieńskiego (Lipinki), zmarłego r. 1624, i matki jego Zofii z Herburtów Kostkowej († 1631). Drugą tablicę umieścił Mikołaj Kostka ststa malborski. Prócz tych pomników znajduje się w kościele portret Piotra z Lachowic Sapiehy, wojewody i stsy gener. smoleńskiego, kawalera orderów św. Stanisława, św. Andrzeja i Aleksandra newskiego, zmarłego w Sillein (Zsolna) na Węgrzech r. 1771. Napisy na pomnikach i portrecie podaje J. Łukaszewicz (Opis histor. kościołów, t. I, 229, 232). Szpital dla ubogich założyła tu Zofia Czarnkowska wraz z wzniesieniem kościoła. Zdawna również istniała szkółka parafialna. W ostatnich czasach zbudowano kościół ewang. parafialny i synagogę. Miasto otrzymało ordynację miejską

r. 1835. Za miastem, na praw. brzegu Noteci, stoi pałac wystawiony r. 1771 przez Piotra Sapiechę. Parafia W., w dekan. czarnkowskim, liczyła w 1873 r. 3300 dusz. Dobra W. składały się r. 1840 ze wsi: Wielen (11 dym. 182 mk.), Benglowo I i II (folwark), wsi: Dzierżno Wielkie i Małe, Erbernia al. Erbardy, Dębowa Góra, Wizany, Wolsztyn, Huta Szklana, Zielonowo, Janpol, Borek, Koty Wielkie, Małe i Hamernia, Laški Stare i Nowe (folw.), Kaładek, Łokacz, Marylin, Myszkki, Wesołów, Nowe Dwory, Przesieki, Sielichów, S. Hamernia, Stefanow (fol.), Zwierzyniec i kilkudziesięciu drobnych osad, młynów, fabryk. 2.) W., w dok. *Veleno, Velen*, ws, pow. babimoski, par. Kaszczor. Wś wchodziła w skład domeny rząd. Kaszczor. W 1840 r. było 15 dym., 143 mk. We wsi kościół filialny, należący do par. Kaszczor. Poprzednio wchodził W. w skład par. Przemęt. „Comes“ Benjamin, wojewoda (palatinus Polonie), nadał cystersom w Paradyzie wsi: Przysieka, Obrzyca, Ciosianiec, Lupice, Osłanino, Wielen, które otrzymał przedtem od księcia Bolesława, dla założenia tamże klasztoru. Bolesław, ks. gnieźn., i Przemysław, ks. poznań., potwierdzają to r. 1278, nadając klasztorowi różne przywileje i pozwalając osadzać wsi na prawie niemieckim. R. 1290 Przemysław II, ks. polski i krakowski potwierdzając to nadanie, dodaje wś Mochy klasztorowi „memorato claustro Velen haeraditatem nostram Moch nuncupatam sitam in districtu Premantensi“. Około r. 1300 klasztor przeniesiony został na inne miejsce: „conventus claustru Velenis quod nunc propter transposicionem et novam transplantationem dicitur Lacus sancte Marie“ powiada akt z r. 1304. W 1305 r. Henryk, ks. szląski, potwierdza nadanie klasztorowi wsi: Starkowo i Poledowo a w r. 1311 nakazuje rozgraniczenie włości klasztoru od wsi Gościeszyn i Gola. Na początku XV w. (1411 r. ?) klasztor został przeniesiony do pobliskiego Przemętu. *Br. Ch.*

Wielen, niem. *Uhligen*, wś i dobra ryc. w Pomeranii, pow. lęborski, st. p. w miejscu, par. kat. Lębork. Wś ma 126 ha; 1885 r. 40 tylko ew. mk.; dobra ryc. 932 ha; 1885 r. 11 katol., 338 ew. Zachodzi w kopenhadzkiach tablicach woskowych na początku XV w. p. n. „Ulyn“. Sołtys z W. ma zapłacić 1 grz. kary za to, że się nie stawił w pewnej sprawie sądowi (ob. *Zeitseh. der Westpr. Gesch. Ver.*, VII, str. 29, n. 143). We wsi huta szklana. *Ks. Fr.*

Wielenin, w XVI w. *Vyelenyno*, wś i folw., tudzież os. poduchowna, pow. turecki, gm. Kościelnica, par. Wielenin, odl. 26 w. od Turka. Wś i os. poduch. mają 49 dm., 357.; folw. i os. 4 dm., 55 mk. W r. 1827 było 44 dm., 344 mk. Folwark wchodzi w skład majoratu rząd. Kościelnica, wś ma 29 os., 787 mr. We wsi kościół par. drewniany. Wś zdawna była własnością arcybisk. Nieznieńskich, którzy założyli tu pa-

rafia i kościół zapewne jeszcze w XIV w. Krzyżacy złupili wś w czasie napadu w r. 1331 (Kod. Wielk., № 1192, 1354). Pleban tutejszy występuje w aktach kapituły w r. 1460. Na początku XVI w. stoi tu kościół p. w. św. Jakuba i św. Doroty, patronatu arcyb. Pleban posiada 3 łany i przymiarki na polu zwanem Poświętne. Dziesięcina z łanów km. idzie na stół arcybiskupi. Łany wójtowskie i kmiecie na nich siedzący dają plebanowi. Wszyscy kmiecie dają pleban. meszne po 3 kor. żyta i 3 kor. owsa z łanu, na miarę uniejowską. We wsi były trzy karczmy arcybiskupie. Przy kościele był wikaryusz i szkoła. Arcyb. Drzewicki wcielił probostwo do uposażenia wikaryuszów uniejowskich, którzy je posiadali do r. 1818. W połowie XVIII w. starożytny kościół modrzewiowy był odnowiony przez Andrzeja Kędzierskiego, cześnika halickiego (Łaski, L. B., I, 359, 360). W r. 1552 było 24 osad. na 13 $\frac{1}{2}$ łan. (Pawiń., Wielk., II, 233). W r. 1887 wyszła w Warszawie książeczka napisana przez Tarczyńskiego Hip. p. t. „0 księdzu Adamie Durskim, kanon. uniejowskim, tudzież o starym kościele we wsi Wieleninie“. W. par., dekan. turecki, 2322 dusz. *Br. Ch.*

Wieleniszki 1.) wś na praw. brz. Wilii, pow. wileński, poniżej Kiernowa. W spisie urzęd. niepodana. 2.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 20 w. od Nowoaleksandrowska.

Wieloskryckie, ob. *Wieloskryckie*.

Wieleśnica 1.) wś i dobra nad Jasiołdą, pow. piński, w 4 okr. pol. Telechany, gm. Porzecze, o 3 mile od Pińska (par. kat.). Wś ma 17 osad, 77 mk.; lud żemożny, trudni się, oprócz rolnictwa, rybactwem i flisactwem, tu bowiem zaczyna się kanał Ogińskiego. Dobra, 1808 dzies., własność rodziny Twardowskich. Ziemia szcerkowo-namułowa, łąki, rezydencja piękna, rybołówstwo, lasu dostatek. Niedgdyś W. była w udziale kn. Jarosławiczów pińskich. W r. 1503 kn. Teodor wydał dokument na dworzyszczę w W. Mikołajowi Szczepie. Gdy potem ostatni z Jarosławiczów zapisał pińskie swe dobra Zygmuntowi I, a ten oddał je swej żonie Bonie, W. dołączono do wójtostwa kleckiego, a Bona potwierdziła w 1524 Szczepie nadanie jego w W. (ob. Rewizya puszczy, str. 102, 271). Liczne wiadomości o W. znajdują się w Pisc. kn. pińsk. i kleck. kniaz. (str.: 56, 57, 58, 240, 286, 289, 290, 297, 298). 2.) **W.**, folw., pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Chojno, o 23 w. od Pińska. *A. Jel.*

Wielestowo 1.) al. *Wielostowo*, 1437 *Wielischstow*, niem. *Felstow*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. lęborski, st. p. i kol. Boże Pole, o 4 klm. odl., par. kat. Rozłazin. Leży nad szosą lęborsko-gdańską; 1078 ha, 503 roli orn., 105 łąk, 389 lasu; 1887 r. 287 mk.; 93 kat., 190 ew., 1 dyssyd., 3 żyd.; dziedzic r. 1885 Leon Marwicz,

który r. 1888 nabył dobra Małuszyce w tymże powiecie za 90000 tal., sprzedawszy r. 1887 W. adwokatowi z Berlina. Piękna prywatna kaplica przeszła w posiadanie protestanta. Pierwotnie miał W. prawo pomorsko-polskie i płacił r. 1437 czynsz w żywym inwentarzu, t. j. krowy, świnię i kozy, nadto dostawiali przewód; osiadłe były tylko 4 radła (hoken; ob. Cramer: *Gesch. der Laude Lauenburg u. Buetow*, II, str. 293). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa, że W. posiadała wówczas „Magnifica Domina Pyrchen“; katol. było 15, ewang. 24 (str. 98). 2.) **W.**, niem. *Welsow*, dobra w Pomeranii, pow. słupski, st. p. i paraf. kat. Słupsk, o 5·5 klm. odl., 328 ha. W r. 1885 było 259 mk. ewang. *Ks. Fr.*

Wieloszkowicze, ob. *Wieloszkowicze*.

Wieloszyn 1.) wś i folw. nad rz. Wynia, pow. słucki, w 3 okr. pol. i par. katol. Kopył, gm. Teladowicze. Wś ma 40 osad. 2.) **W.**, folw. u źródeł rz. Maży, dopł. Kamionki, tamże, gm. Hrozów, o 33 w. od Słucka, własność Belsniewiczów. *A. Jel.*

Wioletyszki, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., gm. Żydyki; włościanin Ażeniecki ma tu 18 dzies. (3 $\frac{3}{4}$ nieużytk., 3 lasu).

Wielew (1583), *Walew* (1570), opustoszała wś we wschodniej części pow. krzemienieckiego, na pñ. od Jampola a na pñd. od Szumska. Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1570 r. własność Andrzeja Dybowskiej, urzędnik której Piotr Sbrozdek z Walewa, Brykowa i Baimakowa wznosi z 42 dym., 2 bojar putn., 2 ogrod. po 4 gr., 2 ogrod. po 2 gr., od 1 luźn. 12 gr., 2 kół młyn. W 1583 r. Kasper Kłodziński z tychże wsi płaci z 18 dym., 8 ogr., 2 kom. (Jabłonowski, Wołyń, 25, 143).

Wielewicz al. *Wielowicz*, właściwie *Wielewice*, niem. *Gr. Woelwitz*, wś, pow. złotowski. Kościół katol. filialny, st. p. i szkoła ewang. w miejscu; 715 ha (533 roli orn., 93 łąk); 1885 r. 35 dm., 55 dym., 269 mk. (141 kat., 122 ew., 6 żyd.). Kościół drewniany, p. w. św. Jakuba, patronatu rządowego, wzniesiony został r. 1766. W pobliżu znajdują się okopy starożytne. Wś zachodzi już r. 1288 p. n. „Wyelewycz“ a 1380 „Velouice“. Wizyta Trebnica z r. 1653 opiewa, że stał tu stary kościół drewniany, o 3 ołtarzach filialny do Więcborka, dawniej do Wąwelnia. Do prob. należała włoka roli i 2 płace we wsi. W skład filii wchodziły wsi: Wielewicz, gdzie 13 włościan dawało po 2 wiertle żyta i tyleż owsa, Soszno, Jastrzębiec, Rogalin i Wielewiczko (ob. str. 125). W topogr. Goldbecka z r. 1789 W. są wsią szlach. o 25 dymach; dziedzicem był hr. Potuliecki. Ztąd zapewne pochodził Wielewicz Jan, uczony jezuita, kaznodzieja i historyk († 1639). *Ks. Fr.*

Wielewiczko, *Wielowiczek*, dok. 1380 *Minus Welouice*, niem. *Kl. Woellwitz*, wś, pow. wałecki, st. p. Wielewicz, par. kat. Więcbork, 345

ha (260 roli orn., 40 łąk, 8 lasu); 1885 r. 10 dm., 13 dym., 90 mk., 1 kat., 89 ew. Według topogr. Goldbecka r. 1789 było 5 dym.; dziedzic hr. Potulicki. Przy rozkopaniu t. zw. szanca szwedzkiego na sosnowskim polu odkryto 1893 r. 3 groby skrzynkowe, z których pierwszy zawierał 2, drugi 8 urn, popiołem, kośćcami i ziemią napełnionych, w trzecim zaś były tylko resztki kości. *Ks. Fr.*

Wielewskie, jezioro, niem. *Wieller-See*, leży w pow. chojnickim, wzn. 142 mt. n.p.m., przy wsi Wielu, jest $\frac{3}{10}$ mili dług., $\frac{1}{10}$ mili szer. Brzegi ma wyniosłe, poprzerzynane parowami, wzn. 168 do 194 mt. (ob. „Die Kassubei u. Tuehler Haide“, v. Pernin, str. 43). *Ks. Fr.*

Wieleżkowicze, ob. *Wielaszkowicze*.

Wielewszczyzna, białorus. *Wialeuszczyzna*, ws, pow. borysowski, w 1 okr. pol., gm. Wołosowicze, o 9 mil od Borysowa, ma 23 osad; grunta wzgórkowate, lekkie. *A. Jel.*

Wielga Wieś 1.) ws i folw. lit. A i B nad rz. Wartą, pow. łaski, gm. Dąbrowa Widawska, par. Burzenin (odl. 3 w.), odl. 25 w. od Łasku, 7 w. od Widawy. Część lit. A, ws ma 7 dm., 61 mk., 20 mr.; folw. 6 dm., 73 mk., 778 mr.; część lit. B ws ma 12 dm., 101 mk., 102 mr.; fol. 5 dm., 56 mk., 660 mr. Była tu wielka gorzelnia, są pokłady wapienia. W r. 1827 było 27 dm., 272 mk. W. Wieś stanowiła widocznie jedną całość z dobrami Strumiany (ob.), które powstały zapewne dopiero w XVII w. Folw. lit. B, odłączony od dóbr Strumiany, nosi też nazwę Grzmiąca. Na początku XVI w. łany kmiecie i folwarczne dawały dziesięcinę sнопową plebanowi w Burzeninie. Prócz tego kmiecie dawali po groszu z łanu za kołędę i po 2 gr. za dziesięcinę konopną. Na obszarze wsi była łąka plebańska, zwana Popówka (Łaski, L. B., I, 428). Według reg. pob. pow. sieradzkiego w r. 1533 płacono od $4\frac{1}{2}$ łan.; w r. 1576 od $13\frac{1}{2}$ łan., 4 zagr. (Pawiński, Wielk., II, 215). 2.) **W.**, kol., folw. i os. karcz., pow. sieradzki, gm. i par. Szadek, odl. 23 w. od Sieradza, leży tuż pod Szadkiem. Kol. ma 12 dm., 88 mk.; folw. lit. B 3 dm., 6 mk.; dwie os. karcz. lit. A 3 dm., 19 mk. W 1827 r. ws rządowa, miała 11 dm., 102 mk. Władysław, ks. kujaw., nadaje tu 1295 r. 2 łany niejakiemu Wilczkowi (Kod. dypl. pol., II, 135). Na początku XVI w. we wsi był dwór królewski, 2 łany sołtysie, zkad dziesięcinę pobierał pleban w Szadku; łany kmiecie dawały maldraty na stół arcybiskupi i kołędę po 1 gr. z łanu plebanowi (Łaski, L. B., I, 441). Według reg. pob. pow. szadkowskiego z r. 1552 płacono tu od $3\frac{1}{2}$ łan. i 2 łan. sołtysich (Pawiński, Wielkop., II, 229). Według lustracyi z r. 1564 (Lustr., V, 151) było tu kmieci 10, łan. 5, ogrod. 5 itd. Dochód fl. 53 gr. 25 den. 14; z folw. zł. 178 gr. 19 den. 9; z bydła, i owiec fl. 24 gr. 12. 3.) **W.** ws, ob. *Wielka Wieś*.

Wielgawieś, niem. *Grossendorf*, ws i dobra ryc. w Pomeranii, st. p. Dębno.

Wielgie 1.) al. *Wielickie*, jezioro przy wsi t. z., w pow. lipnowskim, ma 200 mr. obszaru. Wody jego odprowadza struga płynąca na pld. przez Krojezyn i Krępe do Wisły. Zdaje się, że jezioro to obecnie już nie istnieje skutkiem spłynięcia wód. Mapa wojen. topogr. (XVI, e.) przy niewyraźnym rysunku okolic wsi Wielgie nie daje w tej kwestyi wskazówki. 2.) **W.**, jedno z grupy drobnych jezior w dobrach Skepe, pow. lipnowskim, ma 40 mr. obszaru. 3.) **W.**, jezioro w dobrach Żałe, pow. rypińskim, ma 207 mr. obszaru. Leży na pld. od wsi Żałe i ciągnie się półkolisto, łukiem wygiętym ku południowi. Strumień uprowadza jego wody do rz. Ruziee (dopł. Drwęcy). Brzegi bezleśne. Dokoła cała grupa drobniejszych jezior. 4.) **W.**, czyli *Wielickie*, jezioro, w pow. rypińskim, na pld. od wsi t. n., a około 2 mil na pln. od Kikoła, zajmuje przestrzeń 120 mr. W pobliżu, od strony zach.-płn., leży jez. Przystań. Strumień uprowadza wody jez. W. do rzeki Ruziee (dopł. Drwęcy). Brzegi wyniosłe, bezleśne. *Br. Ch.*

Wielgie 1.) ws i folw., pow. wieluński, gm. Skrzywno, par. Stolec, odl. 18 w. od Wielunia. Ws ma z os. Cisowa 28 dm., 311 mk.; folw. 5 dm. W 1827 r. było 37 dm., 275 mk. Folw. W. w r. 1888 miał rozl. mr. 1752: gr. orn. i ogr. mr. 747, łąk mr. 117, pastw. mr. 3, lasu mr. 821, nieuz. mr. 64; bud. mur. 18, drzewn. 7; płodozm. 18-pol.; las nieurządzony. Ws W. os. 53, mr. 166; ws Dymek os. 22, mr. 220. 2.) **W.**, ws, folw. i os. młyn., pow. iżdecki, gm. Łaziska, par. Wielgie, odl. od Iłży 15 w., ma kościół par. drewniany, z kaplicą murowaną na ementarzu, 54 dm., 360 mk. W. Poduchowne, ws włośc., ma 7 dm., 46 mk., 84 mr. W 1827 r. było 45 dm., 331 mk.; młyn wodny W r. 1888 folw. W. rozl. mr. 1083: gr. orn. i ogr. mr. 369, łąk mr. 149, pastw. mr. 48, lasu mr. 448, nieuz. mr. 24; bud. mur. 6, z drzewa 12; płodozm. 11-pol.; las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: ws W. os. 35, mr. 665; ws Nowydwór os. 3, mr. 47; ws Mucha os. 2, mr. 13; ws Maryanki os. 10, mr. 49; os. Borowiec os. 1, mr. 11. Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1569 płacił tu Krępcki od 8 pół-łanków, 3 pół-łan. pustych, 2 zagr. (Pawiński, Małop., 304). Kościół paraf. erygował r. 1414 Janusz, dziedzic W. i Łazisk. W. par. dek. iżdecki (dawniej solecki), 2069 dusz. 3.) **W.**, ws składająca się z części: *W. Zagrodniki*, *W. Grabowiec*, *W. Topór*, pow. węgrowski, gm. i par. Stoczek. W. Zagrodniki (Ogrodniki) mają 58 os., 1016 mr., 71 dm., 592 mk.; *W. Grabowiec* 48 os., 806 mr., 47 dm., 437 mk.; *W. Topór* 58 os., 1079 mr., 64 dm., 583 mk. W r. 1827 nieodróżniano tych części i podano w ogóle 77 dm., 570 mk. R. 1578 ws Wielgie, należąca do starostwa

kamienieckiego (dziś Kamieniczek), miała łąny sołtysie, 32¹/₂ łąn. km., 1 rzeźnika (Pawiński, Mazow., 406). W ostatnich czasach wsi te wchodziły w skład dóbr Kołodziej. 4.) **W.**, ws i folw., pow. lipnowski, gm. Czarne, par. Wielgie, odl. 12 w. od Lipna, posiada kościół paraf. drewniany, dom modlitwy ewang., szkołę ewang., wiatrak, 32 dm., 158 mk. W r. 1827 było 41 dm., 407 mk. Dobra W. składały się w r. 1886 z folw.: W. i Bęklewo Mostowe, rozl. mr. 2117; folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 842, łąk mr. 120, pastw. mr. 7, lasu mr. 290, nieuż. mr. 161; bud. mur. 10, drew. 15; płodozm. 4, 5 i 9-pol.; folw. Bęklewo Mostowe gr. orn. i ogr. mr. 605, łąk mr. 63, nieuż. mr. 29; bud. mur. 1, drew. 9; las nieurządzony, pokłady torfu, cegielnia. W skład dóbr wchodziły poprzednio wsi: ws W. os. 32, mr. 46; ws Miodusy os. 21, mr. 96; ws Lipiny os. 21, mr. 271; ws Bęklewo Mostowe os. 18, mr. 26; ws Teodorowo os. 30, mr. 827. W r. 1564 płacił tu Michał Orłowski od 4 kmieci na półłankach i 6 ogrod., Wawrzyniec Wielicki od 7 km. na półłan., 3 ogrod. i karczmarza (12 gr.), Andrzej Wielicki z półłanku, Jan Witowski miał półłanek pusty (kmięć zbiegł), Bonawentura Wielicki od 2 półłan. i 1 ogr., Andrzej Konarski od 1 półłan. i 1 ogród. Ogółem 5 fl. 25 gr. 2 sol. (Pawiński, Wielkop., I, 282). Kościół paraf., p. w. św. Wawrzynca, istniał już w r. 1564; erekcja nieznana. W kościele obraz Zwiastowania N. M. P., przeniesiony z kościoła franciszkanów w Wyszogrodzie po zniesieniu klasztoru. Na początku obecnego stulecia właścicielami dóbr byli Mioduscy, po nich Miączynscy. W. par., dek. lipnowski, 825 dusz. 5) **W.**, ws i folw. nad jez. t. n., pow. rypiński, gm. Sokołowo, par. Działyń, odl. 23 w. od Rypina, ma 20 dm., 220 mk., wiatrak i cegielnię. W r. 1827 było 24 dm., 209 mk. Folw. W. rozl. w r. 1888 mr. 1100; gr. orn. i ogr. mr. 775, łąk 86, past. mr. 1, lasu mr. 41, wody mr. 154, nieuż. mr. 43; bud. mur. 20, drew. 9; płodozm. 10-pol.; pokłady torfu. W skład dóbr poprzednio wchodziły: ws W. os. 28, mr. 70; ws Adamki os. 16, mr. 26; ws Klonowo os. 27, mr. 52; ws Sikorz os. 10, mr. 121; ws Sikorek os. 6, 206; ws Podolina os. 8, mr. 12; ws Kawno os. 16, mr. 25; ws Laskowice os. 2, mr. 70. W r. 1564 Mateusz Wielicki płacił od 3 łąnów km., Erazm Wielicki od 2 łąnów km. i karczmarza, Agnieszka żona Wojciecha Wielickiego od 1 łąnu, Jan Wielicki Sterna od 4 łąn. i 1 zagr., Michał Działyński od 14 łąn. km. W ogóle płacono 13 flor. (Pawiński, Wielkop., I, 319). R. 1789 fol. dóbr Działyń Stanisława Działyńskiego miał wysiewu 83 kor. żyta, 11 kor. pszenicy. *Br. Ch.*

Wielgłowo, niem. *Vilgelow*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, st. p., tel. i kol. Słupsk, o-8·5 klm. odl.

Wielgłowy, 1710 *Wulglowo*, niem. *Felgenau*,

majątność prywatna, pow. starogardzki, st. p. i kol. i par. kat. Subkowy, o 2·5 klm., 415 ha (340 roli orn., 10 lasu, 22 łąk); 1885 r. 6 dm., 21 dym., 126 mk., 108 kat., 18 ew.; hodowla bydła holend. rasy i owiec. Dawniej należał do dóbr wiatrak Piaski (Sandmuehle). Wizyta Madalińskiego z r. 1686 opiewa, że dobra należały do klasztoru w Oliwie. Przed 4 laty zaprzestął klasztor dawać meszne proboszczowi (str. 48). To samo opiewa wizyta Szaniawskiego z r. 1710. Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 liczyła ws 100 mk. ewang. (str. 41). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane są W. jako ws król., folw. i wiatrak o 16 dym. (str. 52). *Ks. Fr.*

Wielgolas 1.) w r. 1576 *Wielkilas*, ws i folw., pow. nowomiński, gm. Łukowiec, par. Latowicz, odl. 19 w. od Mińska, ma 401 mk., szkołę początkową. W r. 1827 było 27 dm., 162 mk. Według reg. pobor. z r. 1576 ws Wielkilas ma 21 łąn.; należy do starostwa latowickiego. W r. 1886 folw. W. rozl. mr. 1927; gr. orn. i ogr. mr. 1001, łąk mr. 120, pastw. mr. 20, lasu mr. 730, nieuż. mr. 56; bud. mur. 15, drew. 14; płodozm. 11 i 12-pol.; las nieurządzony. Do folw. należały poprzednio: ws W. os. 48, mr. 272; ws Transbor os. 74, mr. 859; ws Budy Wielgolaskie os. 56, mr. 363; ws Chyżyny os. 37, mr. 717; ws Kamionka os. 42, mr. 273; ws Ptaki os. 8, mr. 159; ws Borówek os. 18, mr. 321; ws Milutyn al. Miłuzyn os. 27, mr. 169; ws Władymirskie os. 20, mr. 123. Te dwie ostatnie wsi utworzono przy uwłaszczeniu włościan po r. 1864. 2.) **W. Brzeziński** i *W. Duchnowski*, dwie wsi, pow. nowomiński, gm. Wiązowna, par. Glinianka. W. Brzeziński ma 105 mk., 71 mr. włośc.; W. Duchnowski 239 mk., 36 os., 620 mr. włośc. W r. 1827 było 27 dm., 162 mk. Wsi te powstały zapewne dopiero w XVII w. na obszarach Brzezin i Duchnowa. 3.) **W. al. Wielkolas**, ws nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. Rożniszew, par. Mniszew, odl. 34 w. od Kozienic, ma 8 dm., 91 mk., 10 os., 66 mr. Wchodziła w skład dóbr Gruszczyń. 4.) **W.**, ws, pow. łukowski, gm. i par. Radoryż, ma 10 dm., 91 mk., 164 mr. Nie wymieniony w dawnych spisach i spisie z r. 1827. 5.) **W.**, folw., pow. lubartowski, gm. Wielkie, par. Rudno. 6.) **W.**, ws, pow. pułtuski, gm. i par. Obrytte. Ws ta wchodziła w skład dóbr Obrytte. W r. 1578 ws biskupia Wielgolas miała łąn. 17, zagr. 1 (Pawiński, Mazowsze, 407). W 1819 r. na niektórych częściach osiedli koloniści niemieccy, uwolnieni do 1825 r. od ciężarów. W 1820 r. znajdujemy 13 osad dwudniowych (na 6 siedzą koloniści), wysiewających po 3 kor. ozim. i 5 jarz., i odrabiających po 20 dni tłuki, 78 dni sprzężaj. i tyleż pieszych; 9 osad dwudniowych (2 kolon. Niemców), wysiewających po 2¹/₂ kor. ozim., 3 jarz. i odrabiających po 20 dni tłuki, 52 dni pieszych i tyleż sprzężajnych, karczma.

Czynsz od włóscian wynosił 244 złp. 24 gr. W 1827 r. 26 dm., 185 mk. W 1846 r. postanowiono urządzić wś kolonialnie; na 812 mr. utworzyć 10 osad czynszowych i 10 kolonii, karcznię i szkołę. Ustanowiono czynsz roczny 308 rs. 46 kop. Kolonizacyi opierali się koloniści Niemcy.

Wielgołęka, wś, pow. ciechanowski, gm. i par. Gołymin, odl. 20 w. od Ciechanowa, ma 13 dm., 108 mk., 357 mr. (43 nieuż.). W r. 1827 było 7 dm., 57 mk. Według reg. pob. pow. ciechanowskiego z r. 1567 w jednej części było włók 8, ogr. 3; Jan Goliński miał włók 5, ogr. 4 (Pawiński, Mazowsze, 328).

Wielgomłyn 1.) *Prywatne*, wś i folw. i *W. Poduchowne*, w XVI w. *Wielgy Młyn*, wś i folw., pow. noworadomski, gm. i par. Wielgomłyn, odl. 21 w. od Radomska, przy drodze z Przedborza do Siłnicy, posiadają kościół par. mурowany, szkołę początkową, urząd gm., browar piwny. Wś *W. Prywatna* ma 24 dm., 182 mk.; folw. i prob. 14 dm., 17 mk.; *W. Poduchowne*, wś, 7 dm., 64 mk., 69 mr. i folw. 2 dm., 192 mr. W r. 1827 *W. Prywatne* miały 25 dm., 157 mk., a *W. Poduchowne* 11 dm., 16 mk. Dobra *W.* składały się w r. 1885 z folw.: *W. i Anielin*, rozl. mr. 1082; folw. *W. gr. orn. i ogr.* mr. 422, łąk mr. 102, pastw. mr. 30, lasu mr. 22, niez. mr. 18; bud. mur. 6, drew. 15; płodozm. 4, 6 i 8-pol.; folw. *Anielin gr. orn. i ogr.* mr. 177, łąk mr. 2, pastw. mr. 9, lasu mr. 294, niez. mr. 6; bud. mur. 1, drew. 9. Wś *W. os.* 32, mr. 233; wś *Anielin os.* 4, mr. 81. Na początku XV w. wś ta zostaje w posiadaniu Koniecpolskich, których gniazdo Koniecpole leży około 3 mile na pld. od *W. Jakub* z Koniecpola piastuje godność wojewody sieradzkiego, a Jan jest kanclerzem królewskim. Syn tego ostatniego Jakub wraz z matką swą Dorotą z Sienna (siostrą arcybiskupa Jakuba), jako właściciele *W.* wnoszą tu około r. 1465 na miejsce dawnego drewnianego kościołka (zapewne z końca XIV w.) nowy, dotąd istniejący, mурowany, z dwoma kaplicami. Przy kościele budują klasztor na 7 zakonników i oddają kościół z parafią i dochodami klasztorowi częstochowskiemu. R. 1468 Jakub z Sienna, jeszcze wtedy biskup kujawski, nadaje klasztorowi w *W.* dziesięciny stołu biskupiego z Nieskurzowa (w Opatowskim), wywdzięczając się tem za bogatą infułę, wysadzoną drogiemi kamieniami, jaką siostra biskupa Dorota podarowała katedrze kujawskiej. Zostawszy arcybiskupem potwierdza fundacyę klasztoru w *W.* aktem z r. 1476. Na początku XVI w. zarządza parafią jeden z paulinów, delegowanych przez klasztor częstochowski, mając do pomocy 3 do 4 braci. Uposażenie kościoła w ziemi stanowią prócz plebanii i placu: dwa łany roli, zagrodnik i karczmarz z placami i rolami, dający czynszu po fertonie i obowiązani do 8 dni robocizny. Prócz tego należał do kościoła specjalny folwark z rolami, łąkami,

ogrodami i sadzawką, zwaną Rudnik, kawał boru z pasieką i jeszcze cztery sadzawki. Łany kmieccie i folw. we wsi dawały kościołowi dziesięcinę i za konopną po 2 gr. z łanu, tudzież kołędę pogroszu z domu. Z rąk Koniecpolskich wyszły *W.* może na początku XVI w. W r. 1552 mają tu części Gmossinska (Gmoszczyńska) i Marta Zwierzchowska. Pierwsza płaci od 5 osad, na 3¹/₂ łan.; druga też od 5 osad.; jest też łan sołtysy (Pawiński, *Wielkop.*, II, 276). W r. 1819 klasztor został zniesiony, lecz w r. 1823 na prośbę paulinów częstochowskich przywrócono klasztor, z przeznaczeniem na pobyt emerytów z klasztoru częstochowskiego. Obowiązki proboszcza miał pełnić przeor. Emerytów miał utrzymywać klasztor częstochowski, bo dochody zabrał rząd w r. 1819. W r. 1866 emeryci zostali usunięci, a zarząd parafii oddano księżom świeckim. Przy klasztorze była piękna biblioteka, z której Linde miał wybrać do 600 dzieł. Istniał też szpital dla ubogich, założony przez Gołkowskiego, prowincyonała paulinów (od r. 1818). W kościele, odnowionym r. 1859 staraniem dziedzica *W.* Aleksandra Ostrowskiego, przechowały się marmurowe pomniki: Jana Koniecpolskiego († 1455), syna jego także Jana († 1471), Przedbora Koniecpolskiego († 1475), Marcina Kłobukowskiego († 1650), Franciszka Wierusz Kowalskiego, kawalera maltańskiego († 1742). Sześć istniejących ołtarzy konsekrował w r. 1591 (przy odbudowie?) sufragan krakowski Paweł Dębski (Lib. Ben. Łaskiego, II, 206, 207 i przypisy wyd.). *W.* par., dek. noworadomski, 2840 dusz. *W.* gmina, należy do sądu gm. okr. VII we wsi Chełmo, st. poczt. w Przedborzu (odl. 24 w.). Obszar gminy wynosi 15,031 mr., ludność 4432 głów. Śród stałej ludności jest 239 protest. i 27 żydów. W gm. istnieje pięć szkół początkowych, 7 młynów wodnych, wielka gorzelnia, browar, cegielnia, piarnia.

Wielgopole 1.) al. *Wielkopole*, w spisie z 1827 r. *Wielopole*, wś i folw., pow. słupecki, gm. Wileza Góra, par. Kleczew, odl. 28 w. od Słupcy. Wś ma 5 dm., 50 mk.; folw. 4 dm., 72 mk. W r. 1827 było 7 dm., 60 mk. 2.) **W.**, folw., pow. turecki, ob. *Olesiec* 3.). 3.) **W.**, ob. *Wielopole*. Br. Ch.

Wielgopole, os., pow. ropczycki, ob. *Wielopole* 4.).

Wielgórz, dawniej *Wielgor Kowiesy* i *Zajce*, wś, pow. siedlecki, gm. Czuryły, par. Pruszyń, ma 32 dm., 243 mk., 796 mr. Wchodziła w skład dóbr Krzymosze. W XVI w. mieszka tu częściowa szlachta. Według reg. pob. łukowskiego z r. 1552 wś *Wielgor Kowiesze*, w par. Zbuczyn, miała 1 łan.; r. 1580 p. Stanisław Strus od 5 włók, które sam z sąsiady orze, płaci f. 2 gr. 15, od zagród bez ról gr. 8, suma f. 2 gr. 15. W części *W. Zajce* było w 1552 r. 1¹/₄ łan.; r. 1580 Paweł Wielgórski,

od 4 włók eo sami orzą, daje fl. 2 (Pawiński, Małop., 397, 417).

Wielgos, ob. *Wielgus*.

Wielgouchy, ws, pow. ostrołęcki, gm. i par. Czerwin. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 6 dm., 34 mk. Ob. *Mierzejewo*.

Wielgrób, niem. *Wielgrub* al. *Wilgrub*, wyb. do Łąkorka, pow. lubawski, st. p. Łąkorz, 4 dm., 29 mk.

Wielgus, dawniej *Wielgos*, ws, pow. pińczowski, gm. Nagórzany, par. Kościelec, ma 5 os., 27 mr.; należała do dóbr Nagórzany. Obszar dwor. zaś wchodził w skład dóbr Krzyszkowice. W 1827 r. miała 5 dm., 26 mk. Wspomina ją Długosz w opisie par. Kościelec (L. B., II, 167). Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 we wsi Wielgos (Wielgusz), w par. Kościelec, płaciła Ocieska (dzierzawi Jarochowski) od 2 łan. km., 1 zagr., karczmy. Część bisk. krakowskich miała $\frac{1}{2}$ łan. km., 1 kom. bez bydła (Pawiń., Małop., 12). *Br. Ch.*

Wielgusy, ws, pow. rypiński, gm. i par. Żałe. W najnowszych spisach nie podana. W 1827 r. było 10 dm., 76 mk.

Wielguth, dobra i ws, pow. oleśnicki, par. ew. w miejscu, kat. Sadewitz. W r. 1885 dobra miały 1169 ha, 10 dm., 247 mk. (31 kat.); wieś 435 ha, 128 dm., 693 mk. (11 kat.).

Wielhor, *Wilhor*, w dokum. *Wielihory*, *Wilhorów*, ws nad Horyniem, pow. ostrogski, gm. Buhryn (o 4 w.), o 22 w. na płd. od Ostroga, o 7 w. od Ożenina (st. dr. żel.), ma 72 dm., 548 mk. prawosl., 20 katol., 21 żydów. Posiada cerkiew paraf. Pokrowską, z drzewa wzniesioną w 1859 r. kosztem parafian, odnowioną w 1884 r. i uposażoną 34 dzies. ziemi; cerkiew filialna we wsi Kolesniki (o $\frac{1}{4}$ w.). We wsi szkoła cerkiewna i olejarnia. Cała ws otoczona jest wysokimi górami; na jednej z nich stała dawna cerkiew paraf. i była okolona w czworobok wysokimi wałami ziemnymi, uszkodzonymi od strony Horynia. Widocznie była to pierwotnie warownia ziemna, jakich wiele znajduje się w tych okolicach. Również i dwór dziedzica wzniesiony jest na górze. Wieś rozrzucona jest po górach i dolinach. Pomimo górzystego położenia glebę stanowi czarnoziem bardzo urodzajny, na podłożu gliniastem. W górach ku zachodowi są pokłady kredy. Włóścianie są zamożni, trudnią się rolnictwem oraz hodowlą koni, bydła rogatego, owiec, trzody chlewnej i drobiu. Niektórzy gospodarze mają sady owocowe a w nich pasieki. Ws założona została przez Kierdeja, z pochodzenia tatarskiego, protoplastę rodu Wilhorskich, Bohuryńskich, Hojskich, Czapliców Szpanowskich, Mylskich i in. Według rewizji zamku łuckiego z 1545 r. ws była własnością Lwa Andrejewicza Wilhorskiego, który z braćmi był zobowiązany do opatrywania 2 horodni zamkowych (Jabłonowski, Rewizye, 39, 51). Po-

dług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. mają tu części: Tomiło Worona Borothinski, Leon Wielehorski, Michajło Pawłowicz i p. Klementowa. Pobor niewykazany. W 1577 r. Lwowa Wilhorska wnosi pobór z 12 dym. po 20 gr., 9 ogr. po 4 gr., 9 ogr. po 2 gr.; Adam Klimontowicz z 3 dym. po 10 gr. i 1 ogr. 2 gr.; Michajło Wilhorski z 12 dym. po 12 gr., 7 ogr. po 4 gr. i 5 ogr. po 2 gr. W 1583 r. należy w części do Andrzeja Dobrzyńskiego, który płaci od 1 dym., 2 ogr., w części zaś do Michajły Pawłowicza, płacącego od 1 dym., 12 ogr., 13 kom., 2 kół waln. i 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 5, 12, 16, 17, 51, 52, 105, 106). Aktem z 1562 r. Hanna Dobrzyńska, z domu Dżiusianka, zapisuje mężowi swemu Andrzejowi Dobrzyńskiemu prawo na dożywotnie władanie częścią majątków: Boczanicy, Bucharowa, Sadkowa i Wilhora (Opis akt. kn. Kijew. centr. arch., N. 2036). Uniwersał Zygmunta Augusta z 1569 r. jako właścicieli W. wymienia Lwa i Michajła Wilhorskich (Arch. J. Z. R., cz. II, t. 1: 7). Część W. wraz z innymi dobrami nabył od Anastazy Dżiusianki za 618 kóp i 10 gr. lit. kn. Bohusz Korecki, w wda ziemi wołyńskiej, ssta łucki, braclawski i winnicki, i w 1579 r. zapisał bratankowi swemu Siemionowi Chreptowiczowi Bohuryńskiemu (Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1: 110, 112, 113). Od Wielhorskich ws przeszła do Małyńskich a od tych do Zwolińskich, w rękę których dotąd pozostaje. *J. Krz.*

Wielhory al. *Wielgory*, przyl. dóbr Rohożyn, w pow. augustowskim.

Wielica (por. *Mosty*), mylnie, za: *Wolica*.

Wielice, ws nad Dźwiną, pow. wieliski, prom.

Wielice, sioło, wchodziło w skład dóbr poleśkich ze Skwira Połowców Różynowskich; ob. t. X, 744.

Wielichów, ws, pow. łucki, na pograniczu pow. rówieńskiego, gm. Horodziec, na płd. od W. Werbezy. Według reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. ws W. należy do Stepania, ks. Konstantego Ostrogskiego, w wody kijowskiego, który płaci ztąd od 9 dm., 3 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 83).

Wielichowo, miasteczko nad bagnami Obry, niedaleko ujścia rzki Zapolny do Obry, pow. kościański (obecnie szmigielski), odl. $3\frac{1}{4}$ mili od Kościana, ma około 1000 mk., kościół par. katol. (w dek. grodziskim). W r. 1840 było 111 dm., 592 mk. Jan, bisk. poznański, osadzając r. 1297 na prawie niem. wieś kościoła poznańskiego Lubnieę, pozwala wolnego wrębu w lesie biskupim „Vielychowo“. Istniał tu zapewne dwór (myśliwski?) biskupi, przy którym powstaje wieś. Andrzej, biskup pozn., ztąd datuje dwa akty wydane r. 1304 („Datum et actum in Welichow“). W dok. r. 1308 wspomniano W. jako wieś biskupią. W 1429 r. otrzymuje osada, na prośbę

Stan. Ciołka, bisk. poznań., prawo miejskie niemieckie. R. 1458 dostarcza dwu zbrojnych na wyprawę malborską. Kościół i parafia istniały już zapewne w XV w. Obecny kościół katolicki wzniesiony r. 1781 kosztem Władysława Walknowskiego, sufragana poznań., opata trzemeszeńskiego. Istniał też kościółek p. w. P. Maryi na przedmieściu zwanem Błonie i kaplica św. Walentego. Parafia W. w r. 1873 miała 3380 dusz. W skład klucza wielichowskiego dóbr biskupów poznańskich wchodziły wsi: Dębsko, Trzciniца, Gradowice, Mokrzec, Lubnica i Wielichów. Obszar obecny tych dóbr wynosi 4110 ha, w tem 2956 włósc. i 1154 dwor. Około 1840 r. właścicielem był Mikołaj Mielżyński. *Br. Ch.*

Wielick, ws i dobra, pow. kowelski, okr. pol. i st. dr. żel. Hołoby (o 13 w.), gm. Wielick, o 8 w. na pld.-wschód od Mielnicy; cerkiew, zarząd gminny. Dobra mają około 1600 dzies. ziemi dworskiej. Starożytna osada. Kn. Iwan Hrehorowicz Wielicki zeznał, że w. ks. Świdrygajło Olgierdowicz nadał jego ojeu, kn. Hrehorowi Kożanowiczowi, dobra Wielicko w pow. łuckim. Król Zygmunt potwierdził to nadanie w 1525 r. (*Metr. Lit.*, 15). Podług rewizyi zamku łuckiego z 1545 r. własność kn. Iwana Wielickiego, który zobowiązany był dostarczać dwie „tesnicy“ do mostu prowadzącego z miasta do zamku, wspólnie z Korowajową z Sielec do wznoszenia i pobijania blanków u jednej z horodni zamkowej, oraz do opatrywania drugiej wspólnie z Andrzejem z Korowajewa (Jabłonowski, *Rewizye*, 33, 38, 49). W 1633 r. W. był własnością Mikołaja Malińskiego, podsędka łuckiego, dalej ks. Józefa Sapiehy, żona którego Teresa z Jabłonowskich sprzedała około 1802 r. Ignacemu Łobarskiemu, szambelanowi Stan. Augusta. Ten około 1804 r. funduje tu cerkiew. Dziś własność wnuka jego Stanisława. Do dóbr należy mko Janówka al. Iwanówka, w którym poprzednio był klasztor bernardynów. Za czasów Sapiehów dobra były rozleglejsze, należały do nich bowiem wsi: Arsenowicze, Litochoszcz, Podlisy, Sielec i Uhły. Gmina, położona w pld.-wsch. zakątku powiatu, graniczy od zach. z gm. Hołoby, od pld. z gm. Powórsk pow. kowelskiego i gm. Horodziec pow. łuckiego, od wschodu z gm. Horodziec i Kołki (pow. łuckiego), od pld. z gm. pow. łuckiego Kołki, Trościaniec i Rożyszcze, obejmuje 20 miejscowości, ma 1011 dm. włósc. (obok 282 należących do innych stanów), 8258 mk. włósc., uwłaszczonych na 15409 dzies.

Wielicka, rzeczka, dopływ Iżanki, ma źródła w gm. Łaziska, pow. iłżeckim, a ujście na łąkach pod Kazanowem.

Wielicka dolina, w Tatrach, na pld. stronie, łączy się przez Polski Grzebień z górną częścią doliny Białej Wody (po pld. stronie Tatr). Ścianę jej od pld. tworzą szczyty: Wielicki (2218 mt.), Polski Grzebień (2154 mt.) i Mała

Wysoka (2190 mt.), od zachodu potężne rozgałęzienia szczytu Garfuchowskiego (2663 mt.) a od wschodu Staroleśniański Wierch (2490 mt.), zwany też Waże (Warze). Budowa tej doliny przedstawia ciekawy układ kotliny z jeziorami rozmieszczonemi po nad sobą piętrami. Najniżej mieści się Wielickie (150 ha obszaru), wyżej Długie (068 ha), najwyższem jest Zamarzłe (253 ha) pod Polskim Grzebieniem. Dolina ta i przyległy szczyt noszą nazwy od osady (miasta) Wielka (niem. Felka), leżącego u stóp Tatr na Spizu. Wody tej doliny uprowadza potok Wielicka Woda do Popradu z lew. brzegu, między miastami Wielką a Sobotą Spiską. W odległości około 10 klm. na pld.-wsch. od górnego końca doliny leży wieś Gierlachowce a o 6 klm. dalej na wschód-pld. miasto Wielka. Przy wyjściu z górnej części doliny nad jez. Wielickim leży uroczysko polana Kwietnik (ob.). *Br. Ch.*

Wielicki, niem. *Felkaerspitze*, jeden z ważniejszych szczytów (2218 mt.) we wschodnich Tatrach, oddzielony jest przez tak zw. Polski Grzebień (stanowiący przejście od doliny Białej Wody do doliny Wielickiej) od szczytu Małej Wysokiej (2190 mt.).

Wielicki, potok, dopł. Popradu, ob. *Wielicka dolina*.

Wielickie, jezioro, ob. *Wielgie*.

Wieliczka, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 67 w. od Nowoaleksandrowska. **Wieliczka**, w dok. łacińskich z XIII w. *Magnum Sal*, w XIV w. *Veliczka*, *Veliczka*, zapewne pierwotnie „*Wielicza Sól*“, miasto powiatowe, słynne kopalnią soli kamiennej, leży 115 klm. na pld.-wschód od Krakowa, pod 38° 17' wsch. dług. a 50° 0' 30" pld. szer. Zajmuje owalną kotlinę, o nierównym położeniu; największe zagłębienie dochodzi 234 mt npm. Ku pld.-wsch. podnosi się teren w Sierczy do 370 mt., na pld. w Rożnowy do 390 mt., na zach. w Zabawie do 267 mt., na pld. w Bogucicach do 252 mt. npm. Owalna kotlina, której główna oś idzie w kierunku z zach. na wschód, jest tylko w pld.-zach. stronie wąską doliną otwartą, którą przeryniają się do Wisły wody pot. Srawa (u Długosza Szranka, Rzanka), mającego tu źródłowiska. Potok ten, według Długosza, łączył się pod młynem wsi Biezanowa z pot. Wieliczka (Wielicki). Wzniesienia w stronie pld. należą geologicznie do najniższych podgórz karpaccich, składają się one z ilów w rozmaitych odmianach, przechodzących w aluwia nadwiślańskie. Budowa geologiczna okolicy W. jest zanadto zawiła by mogła być jasno wyłożona w ramach niniejszego opracowania. Szczegółowe przedstawienie stosunków tych znaleźć można w dziele prof. Juliana Niedźwieckiego „Stosunki geologiczne formacji solonośnej Wieliczki i Bochni, Lwów (t. I 1883, t. II 1884, t. III 1886), gdzie także podano całą dawniejszą literaturę tego prze-

dmjotu. Mniejsza część domów miasta skupia się w dwu rynekach (wyższy i niższy) i kilku ulicach, większą część zabudowań tworzą domy rozrzucone po pagórkach i otoczone ogródkami. Tylko w rynekach i główniejszych ulicach spotykamy domy murowane piętrowe, inne są budowane z drzewa. Do miasta przylegają przedmieścia: na pñ.-wsch. Mierzączka, na wsch. Lednica, na pñd.-wsch. Sandrowa, na pñd. Kłosów, na pñ. Zadory. Miasto posiada wsi: Lednicę Niższą i Górną, Grabówki i Babiny. Z obszarem miejskim graniczą: na wschód Tułków, Tomaszkowice i Chorągiewca, na pñd. Mietniów, Rożnowa i Siercza z Klasnem, Sygnaczów i Podstolice; na zach. Gołkowice, Kosocice i Krzyżkowice, na pñ. Bogucice, Czarnochowice, Śledziowice i Zabawa. Mimo swej starożytności nie była W. nigdy większą osadą, nie miała okazałych budowli i dla tego nie posiada zabytków godnych uwagi. Stanowi to tem większe przeciwieństwo do skarbów kopalnych i rezultatów wielowiekowej pracy pod ziemią. Przyczyną, że miasto niewzrastało, była z jednej strony obawa obciążania budynkami podkopanego obszaru, z drugiej dosyć częste pożary. Największe pożary nawiedziły W. w r. 1473, 1622, 1698 i 1718, oprócz pożarów w kopalni, o których będzie później mowa. O rozwoju miasta pouczają następujące daty: w r. 1569 było 82 dm., radeckich 13 a pustych placów 34 (Baliński, Star. Pol., 210); w 1661 r. było dm. 358, jednak już w 1713 zaledwie 200 chałup (Boczkowski F., O Wieliczce, Bochnia, 1843, str. 83). Według spisu ludności z r. 1840 wzrosła liczba domów na 571, w 1880 r. wynosiła (wraz z Mierzączką) 656. Z ogólnej liczby mieszkańców 5973, jest 2870 męż., 3103 kob., 5327 rz.-kat., 32 prot., 614 żydów. Pod względem narodowości, oprócz Polaków, jest tylko 81 Niemców, 17 różnych obcych narodowości. W ostatnim dziesięcioleciu podniosła się liczba domów o 4 a mieszkańców o 57. Najznaczniejszymi budynkami są: zamek, zwany dawniej żupą, zbudowany pierwotnie przez Kazimierza W. i opasany murem, wskutek dobudowania w r. 1780 zupełnie przekształcony, kościół farny, zbudowany w r. 1804 w miejsce starego, trzęsieniem ziemi w r. 1787 uszkodzonego, kościół i klasztor reformatów, wymurowany w r. 1718, w miejscu pierwotnego drewnianego z r. 1625, który się spalił, łaźienki murowane i szyby czyli budynki górnicze, stanowiące wejścia do kopalni. Z władz rządowych mają tu siedzibę: c. k. starostwo, sąd powiatowy, urząd podatkowy, urząd poczt. i tel., zarząd salin z urzędem sprzedaży soli, stacya kolei państwowej odnogi Bierzanów-Wieliczka. Autonomicznymi władzami są: urząd miejski, rada powiatowa, rada szkolna okręgowa. Władzą duchowną jest urząd parafialny rz.-kat. Oświatę szerzą szkoły ludowe: 5-klas. męzka,

5-klas. żeńska i 3-klas. męzka. Służbą zdrowia zajmuje się 4 lekarzy, 5 akuserek i apteka. Instytucją finansową jest kasa oszczędności powiatowa, założona w r. 1879, humanitarnymi zakładami są: dom przytułku dla 15 ubogich, założony przez gminę w r. 1842, posiadający majątku 11376 złr. w kapitałach i 912 złr. w realnościach, ochronka dla 100 dzieci, założona w r. 1874, pozostająca pod kierownictwem felicyanek a utrzymywana przez kasę bracką górniczą kwotą 800 złr. rocznie i dobrowolnymi datkami, wreszcie szpital ubogich izraelskich w Klasnie, założony w r. 1780 a utrzymywany z odsetek kapitału 945 złr. i składek. Szpitalu powszechnego, mimo wielokrotnych starań, dotychczas niema, zakład zaś kąpielowy solankowy nie rozwinął się należycie. Parafia (dyec. krakowska, dek. wielicki) istnieje oddawna. Już około r. 1058 stała tu podobno kaplica, którą zawiadywali benedyktyni tynieccy, jak się to okazuje z buli Grzegorza IX z r. 1226. Według dyplomu bractwa górników z r. 1331 był wówczas proboszczem Maciej, jednak do r. 1434 niema wiadomości o jego następcach. Nieprzerwany szereg znanych proboszczów zaczyna Grzegorz z Sanoka, który około r. 1440 probostwo to otrzymał. Wówczas uposażył je Władysław III małym obszarem gruntu. Według Długosza stał tu w połowie XV w. kościół murowany, fundacyi mieszczan, p. w. św. Klemensa męcz. Plebanem był Mateusz z Będowa h. Półkozic, doktor dekretów. Uposażenie plebana było świetne. Dziesięcina z łańów miejskich przynosiła do 30 grzyw. Dwa bractwa robotników górniczych (sectorum salis i tragariorum salis) dawały w kwartalnych ratach każde po 2 grzyw. 16 skot. rocznie. Żupa dawała kwartalnie grzywnę, ćwierć soli i 2 gr. tygodniowo na wino. Jatka rzeźnicza plebańska dawała czynszu 2 grzyw., zagrodnicy 3 grzyw. 16 skot. rocznie, ofiara kościelna przynosiła do 50 grzyw. rocznie a kolebę szacowano na 30 grzyw. Przy kościele była szkoła, której „klerycy“ otrzymywali od urzędników żupy, z dawnych nadań królewskich, obiad i wieczerzę (L. B., II, 103). W 1505 r. zamienił proboszcz Bedliński grunta parafialne z dziedzicem Kawęcin i Rusinek, a w 1537, za czasów probostwa Mikołaja Rudnickiego, wyniósł bisk. Choiński parafią do godności prepozytury i zaprowadził kolegium mansjonarzy. W r. 1598 dn. 21 lipca konsekrował kardynał Jerzy Radziwiłł, bisk. krak. kościół św. Sebastjana, zbudowany przez mieszczan, przy którym 1610 r. zaprowadził Sebastyan Krupka, prepozyt, bractwo różańcowe. W 1689 r. (według Hrdiny 1698) ustanowiono kapelana salinarnego, który odprawiał codziennie mszę św. dla górników w kopalni, w kaplicy św. Antoniego. Zwyczaj ten zniesiono około r. 1800 z obawy zapuszczenia ognia i teraz odprawia się w kopalni nabożeństwo tyl-

ko 3 razy do roku, t. j. 3 lipca, 13 paźdz. i w Boże Narodzenie. Ostatnim prepozytem był Jan Franciszek Baranowski (1703—1718). Królowie nadawali probostwo wielkie profesorom akademii krakowskiej, gdy jednak włożono na nich obowiązek, by z dochodów wypłacano nowo zaprowadzonym profesorom języków francuzkiego i niemieckiego 700 złp. rocznie, przeto od r. 1720 do 1772 zmieniali się często proboszczowie, albo w Wieliczce weale nie mieszkali. Po zniszczeniu starego kościoła z r. 1381 rozpoczęto budowę terazniejszego w r. 1805, konsekrował go zaś bisk. Tom. Ziegler w r. 1824. Ze starego pozostała tylko kaplica Morsztynów. Prócz parafialnego są w W. jeszcze kościoły: św. Sebastjana, kościół i klasztor reformatów, kaplica p. w. św. Kunegundy na cmentarzu, kaplica w klasztorze karmelitanek i kaplica w ochronie. Parafia obejmuje: Lednicę Dolną i Górną, Bogucice, Bugaj, Byczyce, Chorągwiec, Czarnochowice, Grabówki z Babinami, Dąbrówki i Poręby, Gorzków, Grajów, Janowice, Koźmice, Koźmiecki, Kokotów, Krzyszkowice, Małą Wies, Miętniów, Pawlikowice, Raciborsko, Rożnową, Sierzę z Wolicą i Klasnem, Sygnezów, Śledziejowice, Sułków, Stromiany i Zabawę, z ogólną liczbą 17580 dusz rz.-kat., 14 gr.-kat., 102 akatol. i 1418 żydów. Klasztor reformatów powstał r. 1623 staraniem burmistrza wielickiego Piotra Grochowicza, który sprowadził zakonników i grunt pod budowę klasztoru wyznaczył. Na tym gruncie postawił Zygmunt III klasztor, który się w r. 1718 spalił. Terazniejszy zbudowano na miejscu dawnego z funduszków przeznaczonych przez Augusta II, Kazim. Łubińskiego, bisk. krak., i żupnika Sebastjana z Pierzehowa Koszuckiego. W kościele tym znajduje się w bocznym ołtarzu obraz św. Antoniego a przy furcie Ukrzyżowanie Chr. P., uważane za cudowne. W klasztorze przebywa stale 6 księży. Klasztor karmelitanek bosych erygowano 2 stycznia 1882 r. Fundowała go w r. 1880 księżna d'Ostingen Wallerstein. Przebywa w niem 9 zakonnic. Klasztor przy szpitalu św. Krzyża w Krakowie, mający patronat kościoła św. Benedykta na górze Lasota pod Krakowem, posiadał w W. pod miastem swe grunta, dwór, czynsz z 4 ogrodów pół i całą grzywnę. Przytem pobierał daninę po 2 koguty z licznych ogrodów miejskich i 30 na polu Tworkowskim, na Furmańskim 11 z prawej, 20 z lewej strony drogi od Wieliczki, na polu „Wieśnem“ 10 ogrod., prócz tego z 4 odrębnych a 1 ogrod. dawał aż 6 kogutów (Długosz, L. B., III, 49). Miasto jest cichą osadą górniczą. Przemysł i handel stosują się do potrzeb ludności pracującej w kopalni. Jarmarki, odbywające się tu kilka razy w roku, nie mają znaczenia. Ulice są od r. 1835 brukowane i oświetlane. W tym czasie założył także c. k. starosta Karol Berud ogród pu-

bliczny, przyczyniający się do upiększenia miasta. W ogrodzie i na rynku latem grywa w niedziele muzyka salinarna. *Kopalnia.* Powierzchnię ziemi w Wieliczce tworzy pod płytką warstwą urodzajnej ziemi około 10 mt. gruba warstwa żółtej czwartorzędnej gliny, pod którą znów natrafia się warstwę 5-3 mt. grubą siłnawo-szarego iłu, spoczywającego na 4 mt. grubym pokładzie piaszczystego iłu. Dalej w głąb znajdują się warstwy szarawo-sinego plastycznego iłu i iłu piaszczystego do głębokości około 38 mt., gdzie występują już iły solonośne, pod nimi zaś margiel solny brunatny. Warstwy te nie są regularne, lecz wygięte, o pochyleniu w głąb w kierunku zach.-płn. Najbliższej powierzchni występuje sól zielona warstwami szerokimi, pochylonemi a niekiedy prostopadłemi. Miąższość ogromnych brył dochodzi do 30 mt. objętości. Jest to grubo krystalizująca odmiana, o jednotnikach 2 do 5 ctm. wielkich, zanieczyszczona mikroskopijnymi cząstkami iłu i anhydrytu. Duże bryły są bądźto ostrokątne, bądź gładkie okrągławe, pokryte na kilka cm. grubą skorupą selenitu „hałdą“ zwaną. Górne warstwy są czystsze, podobne do lodu, dlatego solą lodowatą zwane, dolne części są więcej zmieszane z iłem. Pod tą warstwą, zazwyczaj przedzielona warstwą iłu zmieszanego z anhydrytem, znajdują się pokłady „spiży“, czyli soli spiżowej. Ten gatunek, ciemniejszy i brudniejszy od soli zielonej, ma w mniejszych odłamach dźwięk nieco podobny do spiżu i dlatego jest solą spiżową zwaną. Zanieczyszczenie pochodzi tu od drobnych cząsteczek kwarcu, bardzo małych skorupki wapiennych i cząstek jakiejś skały iłowej. Kryształy soli są drobne. Pokład ten ma rozmaitą grubość. Części więcej zanieczyszczone nazywają „makowicą“. Niżej znów pod iłami anhydrytowymi są pokłady soli „szybikowej“. Jest to najczystszy gatunek, jednostajnie przezroczysty, o grubych kryształach, o przełamie gładkim. Domieszka, nie przekraczająca 1% wagi, składa się przeważnie z siarkanu wapna. Górne pokłady tej soli, 35 do 50 mt. głęboko w ziemi, są cienkie i niewydatne, w głębi zaś obfite. Najczystsza sól szybikową, w kryształach łatwo rozsypujących się, nazywają „jarką“. Dawniej oddawano ją na dwór królewski i pakowano w beczkach znaczonych orłem państwowym, skąd poszła nazwa soli „orłowej“. W małych ilościach w pokładach soli zielonej i szybikowej znajduje się sól kryształowa, zupełnie jak szkło przezroczysta, zwana także solą „oczkową“, gdyż wygląda z gniazda w kamieniu szybikowym jak oczko w materji. Z powodu rzadkości i trudnego wydobycia poszukują jej tylko farbiarze, a na miejscu wyrabiają z niej krzyżyki i różne przedmioty, spajając kryształy cienkimi kołeczkami drewnianymi. Prócz tych gatunków soli jadalnej są jeszcze gatunki z powodu zanieczy-

szezenia nieużywane i zwane „smulec“, „ziemiarka“ i „żuber“, zanieczyszczone iłem, szpat solny smaku słono-gorzkiego, węgiel solny, zawierający kawałki zwęglonego, solą i olejem skalnym przesiąkniętego drzewa i sól trzaskająca, mająca tę własność, że rzucona do wody wydaje szelest pochodzący z wydobywania się gazu wodorowęglistego. Nowemi utworami solnymi są: kwiat solny, pokrywający ściany kopalni i drzewo w kopalni przeniknięte drobnymi kryształami, tworzącemi się z pary wodnej przesyconej solą, porost solny, podobny do warzonki, sople zwieszające się u powały i utwór kryształowej wody solnej, będący skupieniem białawych kostek kryształowych w miejscach, w których woda dłuższy czas stała. Kopalnia wielicka jest w ogóle suchą, mimo to jednak przedostaje się znaczna ilość wody słodkiej przez górne warstwy, rozpuszcza pokłady soli i przedziera się do wnętrza kopalni. Ażeby ją usunąć odprowadzano zdawna rynami do najgłębszych części kopalni, gdzie tworzy jeziora, z których wypompowuje się na powierzchnię. Dawniej czyniono to mozolnie wiadrami wyciąganemi siłą koni, teraz za pomocą pomp parowych. Codzienna ilość wydobytej wody wynosi około 600 hektolitr. Obecnie eksploatowana kopalnia dzieli się na 7 pięter czyli horyzontów, z których tylko trzy górne publiczność zwiedzać może. Poziom najwyższy: „Bono“ jest 66 mt. głęboko, „ces. Franciszka“ 112 mt., „arcyks. Albrechta“ 145 mt. Inne horyzonty są: August, Rittinger, Austriak i Regis. Najniższy punkt kopalni znajduje się 286 mt. niżej od otworu szybu Franciszka Józefa, zatem 51 mt. niżej poziomu morza. Kopalnia rozciąga się pod samem miastem w podłużnie eliptycznem ograniczeniu około 3·6 klm., mając długości w kierunku h. 7, a przenosząc na szerokość 0·8 klm. W pobliżu obydwóch końców zwęża się kliniasto. Kopalnia nie obejmuje jednak całego solnego pokładu, głębokie bowiem wiercenia okazują, że pokłady solne znajdują się dalej ku zachodowi, jakkolwiek w większej głębokości. Rozmiar kopalni obliczano w połowie obecnego wieku, policzywszy długość chodników i obszerność komór, na 28000⁰, o ile od tego czasu powiększyła się nie wiadomo, jednak można sobie utworzyć o tem pojęcie pamiętając, że produkeya roczna soli wynosi około miliona cetnarów i że w drugiej połowie naszego stulecia zaprowadzono wiele środków przyspieszających i ułatwiających pracę 500 górników, jak podziemną kolej żelazną i parowe pompy do wydobywania wody. Górniczy przez studnią, zwaną szybem, dostają się z powierzchni do pokładów solnych. Szyby te są szerokie, kwadratowe i cembrowane. Nad szybami stoją budynki, zwane także szybami lub „górami“, mieszczące urządzenia do wyciągania soli i ludzi, a szyb arc. Rudolfa, zwany do r. 1887 Daniłowicz, ma schody prowadzące na dół.

Schody mają 260 stopni w 20 oddziałach. Głębokość do pierwszego poziomu wynosi 66 mt. Dostawszy się do pokładów solnych kopią górniczy chodniki, zwane piecami. Są to korytarze 2·25 mt. wysokie a 2 mt. szerokie, u spodu i u góry jednakie. Kopane wzdłuż pokładów, t. j. od wschodu ku zachodowi nazywają się „zdłużniakami“, w poprzek pokładów t. j. od półn. ku połd. „przecznikami“. Kierunek kopania wyznacza geometra salinarny. Piece, zwane także „stolniami“, kopane w ile, muszą być opatrzone cembrzyną, kute w kamieniu nie potrzebują tego zabezpieczenia. Nad piecem pracuje zawsze dwóch ludzi. Celem pieców jest odkrycie i zbadanie działu, czyli masy soli do wyrobienia przeznaczonej. Praca ta odbywa się przy świetle kaganka w ten sposób, że obrębuje się naokoło ocios ściany, zwany „zbojem“, na 65 cm. głęboko, poczem w środku wiercą również głęboką dziurę, nabijają ją prochem i zapalają. Eksplozja odrywa bryłę od tylnej ściany i dzieli na drobniejsze okruchy, które rozbijają na części zdatne do wywiezienia. Jeżeli górniczy natrafią na większy pokład soli użytecznej, to dzielą ścianę na „kłopcice“, które w podobny sposób wyrąbują odrywając od tylnej ściany żelaznemi drągami i klinami. Cały kłopeć, ważący zazwyczaj 40 cetnarów, burtownicy rozbijają na mniejsze okruchy. Po wydobywaniu takich kłopców powstają komory, t. j. duże jamy, wielkie piece, szybiki i puste działły. Szybiki służą do połączenia górnych poziomów z niższemi. Wielkie kawały soli ważące do 330 funtów wiew. nazywają bałwanami; pierwotnie wyłamywano bałwany 25 do 30 cetn. ważące, które tylko zimą na saniach przewozić było można; zastanowienia godną jest rzeczą, jak zdołano wydobywać tak wielkie ciężary przy ówczesnych środkach pracy. W r. 1660 zmniejszono bałwany na 10 cetnarów, później jeszcze redukowano wagę kilka razy, aż otrzymały dziesięć ciężar. Kawały odrywające się przy wydobywaniu bałwanów, dochodzące 90 funtów wiew., nazywają „kruchami“, mniejsze 30 do 50 funt. „złatkami“ lub „fragmentami“, najmniejsze zaś ładowane w beczki „rumówką“. Zarząd kopalni składa się obecnie z 18 urzędników, którzy odbywali studia techniczno-górnice, lekarza, 30 oficyalistów i 508 robotników, oprócz urzędu sprzedaży soli, zatrudniającego 8 urzędników i 11 oficyalistów. Praca odbywa się codziennie, z wyjątkiem niedziel i świąt, od 6 rano do 2 po południu. Powietrze w kopalni jest czyste, jednak gęstsze niż na powierzchni i utrzymuje w zimie i w lecie jednakową ciepłotę (+ 12° R.), podnoszącą się na każde 100 mt. o 1°. Pomimo nader ciężkiej pracy zdrowotność między robotnikami jest stosunkowo dobra a wypadki skałeczenia rzadkie. Zwiedzanie kopalni jest publiczności dozwolone, z powodu jednak kosztów oświetlenia może się odbywać tylko w wielkich partyach, co

ułatwiają zazwyczaj przedsiębiorcy w Krakowie. Mniejsza ilość osób (do 30) może za pozwoleniem zarządu i złożeniem ustanowionej taksy obejrzeć kopalnię w każdy wtorek, czwartek i sobotę po południu, wtedy jednak oświetla się tylko część kopalni a resztę chwilowo ogniem bengalskim. Zwiedzający spuszcza się szybem arc. Rudolfa czyli Daniłowicza na pierwszy poziom do głębokości 66 mt. lub schodzą szybem ces. Franciszka, obok tamtego położonym, po 260 schodach, następnie zaś pochyłym chodnikiem po 190 stopniach do podszybia arcyks. Rudolfa. Tutaj pierwszym szczegółem godnym widzenia jest kaplica św. Antoniego, wykuta w soli ręką jednego górnika, którego imię nieznanne. Pracę tę wykonał w r. 1698. Od wejścia do ołtarza wynosi długość 8, szerokość 7, wysokość 6 mt. Ołtarz ustawiony w niszy, 4 mt. głębokiej, przedstawia Mękę Pańską, przed którą Matka Boża oddaje Dzieciątka Jezus św. Antoniemu. Grupę obejmują kręcone słupy. Przy nich stoją figury boczne św. Klemensa i św. Stanisława, a na stopniach ołtarza dwie postaci kłęzących zakonników. Po prawej stronie głównego ołtarza Marya Magdalena i św. Jan stojący pod krzyżem, po lewej zaś posąg Augusta II. U wejścia do kaplicy są dwa ołtarze, św. Franciszka i św. Kazimierza, naprzeciw zaś ambona z posągami św. Piotra i Pawła. Jakkolwiek figury nie są artystycznie wykonane, to przecież zadziwiającem jest, że nie są one składane z części, ale w soli zielonej wykute. Od r. 1700 do czasów Józefa II odprawiała się w tej kaplicy msza św. codziennie. Teraz kilka razy w roku. Ztąd przez omurowaną w r. 1830 ciosami solnymi komorę Urszuli przechodzi się po 120 stopniach koło obrazu św. Kunegundy na drugi poziom do pieczary „Michałowice“, wykutej między r. 1717 a 1761. Jest ona 36 mt. wysoka, 18 mt. długa a 28 mt. szeroka. Strop tej komory podpira w sztucznych wiązaniach cały las sosnowy. Od stropu zwiesza się świecznik wyrobiony z soli kryształowej o 300 świecach a od stropu do dołu prowadzi zawieszonych kunsztownie na ścianach 160 schodów. Przez komorę „Drozdowice“ 32 mt. szer. a 34 mt. wys., wchodzi się po 14 stopniach do komory „Franciszka“, odbudowanej r. 1810, przez most 20 mt. długi, zbudowany w r. 1839, zwieszający się nad otchłanią 26 mt. głęboką. Most zamykają piramidy poświęcone pamięci ces. Franciszka, ces. Karoliny i arcyks. Rudolfa. Wygodnym chodnikiem Lichtenfelsa przechodzi się do wielkiej komory Fryderyka, ztąd dostajemy się na trzeci poziom do głębokości 144 mt. a dalej przez komorę Elżbiety do dworca hr. Gołuchowskiego, zwanego dawniej Wałęzynem. Tutaj zbiegają się szlaki kolejowe podziemne ze wszystkich stron kopalni. Długim chodnikiem Hauera przechodzi się następnie do największej komory Steinhausera, 48 mt. wysokiej, połączo-

nej z drugim poziomem. Zazwyczaj dla oświetlenia komory unosi się kilku górników na linie, tak jak dawnymi czasy pod strop z pobożną pieśnią na ustach, dając zwiedzającym sposobność poznania strasznej i niebezpiecznej jazdy, zwanej piekielną, która nie tak dawno była jedynym sposobem dostania się z niższego poziomu na wyższy. Z pieczary tej prowadzi chodnik na 3 i poziom do jezior stonych, 4 mt. głębokich, następnie przez komorę św. Krzyża z kaplicą i olbrzymią komorą Pieskową skałą zwaną na pierwszy poziom do sali Łętów, wykutej 1750 r., przeznaczonej teraz na salę balową. Z tej komory prowadzi chodnik znowu pod szyb Rudolfa i Franciszka. Wszystkie te chodniki, schody i mosty są ubezpieczone tak, że zwiedzającym nie grozi żadne niebezpieczeństwo. Niższe poziomy są niemniej zajmujące, chociaż nie mają tak obszernych komór, nie są jednak dla zwiedzających dostępne.

Historja miasta. Kiedy rozpoczęto wydobywanie soli w W. nie można oznaczyć dla braku świadectw. Legenda o św. Kunegundzie mówi głównie o kopalniach bocheńskich, a data Kromera (Hist., IX, p. 154), odnosząca odkrycie soli w Bochni do r. 1252 a w Wieliczce do r. 1253, niema znaczenia, gdyż akt kardynała Idziego dla Tyńca, wystawiony około r. 1124, mieszczący w sobie pierwotne uposażenie klasztoru w XI w. (za Chrobrego?), wymienia cztery karczmy w W., dochód z 4 targów i pobór od soli. Nazwa łacińska „Magnum Sal“ jest widocznie przekładem prastarej nazwy polskiej: „Wielicza Sól“, jaką odróżniano tę największą kopalnię od innych mniejszych, zwłaszcza warzelni, zwanych „Sól“ poprostu. Rozmiar kopalni wskazuje na jej znaczną starożytność. Można więc przypuścić, że znana była jeszcze w czasach przedchrześcijańskich. Jak świadczy, powołany wyżej, akt kardynała Idziego dla klasztoru w Tyńcu, istniało tu zdawna przy kopalni ożywione targowisko z karczmi i kaplicą zapewne. R. 1232 potwierdza w Łowiczu Kourad, ks. Mazowska, akt Władysława Laskonogiego, nadający „domino Virbete... ad Magnum Salem *korito* quod dicitur *sosthe*.“ Z aktu wydanego dla klasztoru w Staniątkach r. 1242 przez ks. Konrada widzimy, iż Andrzej, bisk. płocki, ustąpił klasztorowi (z części biskupiej) „duas porciones salis, que a vilgo *peczini et corcze* uocantur ad Magnum Salem“. Założyciele klasztoru w Szczyrzycach nadają mu, między innymi, karcznię w W. Bolesław Wstydlivy uposażając r. 1255 szpital w Zawiechoście, nadaje mu koryto soli wielkiej a r. 1257 uposażając klasztor (klarysek) w tymże mieście, nadaje mu dwa koryta „in loco qui magnum sal communiter nuncupatur“. Kult św. Kingi utrzymujący się zdawna w W., pozwala przypuszczać, że księżna ta, może po zniszczeniu kopalni przez

najazd Mongołów, przyczyniła się do ich podniesienia. W potwierdzeniu przywilejów klasztoru koprzywnickiego z r. 1284 spotykamy wymienione koryta soli wielickiej, r. 1285 Leszek, ks. krakow., sandom. i sieradzki, uzupełnia dawne nadanie na rzecz klasztoru w Trzemesznie koryta soli, określając wobec zmiennej wartości koryta, ilość soli należnej klasztorowi na 10 miar („decem modios“). Henryk Probus, książę szląski w czasie swego krótkiego wladania w Krakowie (1289—1290) wydał, przez wdzięczność zapewne za poparcie ze strony niemieckiego mieszczaństwa Wieliczki, braciom „Jeschoni i Hysinboldo“ przywilej oddający „civitatem nostram in Magno Sale iure Franconico collocandam“. Prócz obszaru zajętego przez istniejące już miasto, daje książę 4 włóki wielkie na pastwisko, jatki rzeźnicze, szewskie, piekarskie, łaźnię, trzeci denar z kar sądowych, szosty dwór (curia) w mieście, szlachtuz. Prawa nadane zakładającym rozciągają się na cały obszar w promieniu pół staj dokoła miasta (spatium medii milliariis). Przemysł II, ks. polski i krakowski, potwierdzając w r. 1290 ten przywilej, dodaje jeszcze prawo wyprawienia czy sprzedania bez opłaty, raz w tygodniu „bancum salis“ i uwalnia mieszkańców W. w obrębie ziemi krakow. i sandom. od ceł lądowych i wodnych. Rozwój kopalni bogacąc dzierżawiących je przedsiębiorców pochodzenia niemieckiego, sprzyjał wzrostowi miasta i napływowi ludności niemieckiej. Niemcy tutejsi łączą się z krakowskimi w popieraniu na tron zmienionych książąt szląskich. Wójt wielicki Gerlach de Culpen bierze udział w buncie mieszczaństwa krakowskiego przeciw Łokietkowi (r. 1311) i wprowadzeniu do Krakowa Bolesława, ks. opolskiego. Pozbawiony urzędu chroni się na Szląsk i tam jeszcze w r. 1312 podpisuje jako wójt wielicki przywilej dla cystersów w Mogile. Wójtostwo otrzymał wtedy mieszczanin krakowski pochodzenia francuskiego (Nicolaus Gallicus, dictus Manens, civis Januensis et Cracoviensis), od którego nabywa to wójtostwo za 1100 grzyw. głośny potem Mikołaj Wierzynek (Nicolaus Wirsing) „vir discretus, fidelis et honestus“ według orzeczenia aktu. Prócz tych 1100 grzyw. na wybudowanie młyna, zakup placu, ogrodów, ról do jatek należących, budowę domu murowanego, wydał do 1200 grzyw. Otrzymywał będzie jako wójt szosty denar z czynszów, trzeci z kar sądowych, grzywnę tygodniowo z żupy jako wartość „ławy“ soli (bancus). Wrazie wojny w ziemi krakow. i sandom. obowiązany był wystawić dwu zbrojnych. Akt ten spisany wobec króla dnia 29 stycz. 1339 r. w Krakowie. Ponieważ W. lokowaną była na prawie nowotarskiem, jak o tem świadczy akt powyższy, przeto w r. 1361 Kazimierz nadaje miastu prawo magdeburskie z temi zastrzeżeniami, na jakich rządzi się tem prawem Kraków. R. 1363 król na przedstawienie żupni-

ka Piotra Winieca i rajców wielickich wraz z echem robotniczym „dragarzy“, którzy odmalowali ciężkie położenie ściągających tu z różnych krajów robotników, narażających się często przy pracy na różne kalectwa i ostatnią nędzę, pozwala zbudować szpital z kaplicą i na uposażenie daje dwu niewolników górniczych („duos servos montanos“) z ich potomstwem. Dla kapelana zaś wyznacza 10 grzyw. rocznie z żupy. Wiek XIV i XV są najświetniejszą epoką dla miasta i żup wielickich. Według Długosza kopalnia w połowie XV w. przynosiła królowi 20000 grzyw., co przedstawiało zapewne część tylko ogólnej wartości rocznej produkcji. Mieszczanie wieliccy zajmowali się rozwożeniem soli po kraju. Mieli oni swe składy stałe. W r. 1489 król Kazimierz rozstrzyga spór między nimi a mieszczanami Oświęcimia, w ten sposób, iż Wieliczanie po przywiezieniu soli do Oświęcimia mają sprzedawać ją przez trzy dni, część niesprzedaną złożyć do składu na przechowanie do następnego targu. Mają płacić od bałwana oświęcimskiego soli 1 gr., od krakowskiego 1/2 gr., od mniejszego jeszcze 6 den. Winni też budować most na rzece Włosiance (zapewne ramię Soły) i w razie spalania składu wystawić połowę (Lustr., IV, 296). Sprawy sądowe należały w W., jak w innych miastach na prawie magdeburskim osadzonych, do wójta i czasem 3 a czasem 12 ławników i pisarza, administracya do burmistrzów kwartalnych (consules), z których co kwartał jeden przewodniczył jako proconsul. Odznaką jego był sygnet przechowywany do r. 1809. Pierwotnym herbem miasta były dwa kilofy na krzyż złożone i młotek, później dodano wyobrażenie sprawiedliwości i koronę królewską, od 1809 r. pieczętuje się miasto białym orłem w czerwonym polu z koroną królewską. Kazimierz W. miał W. opasać murem i postanowił, by do sądu ławniczego na zamku krakowskim posyłała W. po dwóch ławników, przyczem nadał mieszczanom przywileje na sprzedaż soli. Zygmunt August zakazał mieszkać w W. żydom, co osłaniało mieszczan od konkurencji w handlu. W tym okresie miasto nabyło wsi: Kłosów, Gierasów, Lednicę, Marcinkowice, Tur i Grabówki. W r. 1609 miasto wykupiło wójtostwo. Odtąd wójt był wybierany z pomiędzy burmistrzów (consules). Władysław IV uwolnił mieszczan od postoju żołnierza. Jan III nadał 7 a August II cztery jarmarki. Mimo to nie wzrastało miasto, jak to już wyżej powiedziano, z powodu klęsk, a w ostatnich czasach Rzpltej ucierpiało znacznie od Szwedów i w czasach konfederacyi. Przedmieście Mierzączkę i wieś Lednicę Niszczą kupiło miasto w r. 1786. Po zniesieniu prawa magdeburskiego w r. 1772 zaprowadzono rządy takie, jak i w innych miastach galicyjskich, ponieważ jednak ustanowiono starostwo, przeto miasto zaczęło się podnosić. Odkąd istniała w W.

szkoła niewiadomo, ale już w 1686 przedstawiał senior szkoły Andrzej Solarski dwa dyalogi. Wybitniejszymi ludźmi bądźto pochodzącymi z W., bądź dłużej tam bawiącymi byli: Grzegorz z Sannoka (proboszcz od 1440—1444), Jan Karcan z W., drukarz około r. 1560, Sebastian Krupka, kan. krak., który ufundował stypendium dla Wieliczaków w r. 1648, Jan z Wieliczki (Viliscus), kan. krak. i prof. akademii, i Jan Gładysz, sławny wojownik z czasów Jana III, który w tem mieście był w końcu burmistrzem.

Historia kopalni. Najdawniejszym znanym dokumentem rzucającym światło na urządzenie kopalni wielickich jest akt, którym Kazimierz W. nadaje r. 1334 „nostris fidelibus Heynconi berkmeyster et alteri Heyneconi dicto Paulini et Jesconi dicto Gelitko“, mieszczanom wielickim, prawo założenia kopalni („montem salis“) w dowolnie obranem miejscu. Zachowując prawa żupników, co do ogólnego nadzoru nad dozywaniem soli, nadaje król trzem powyższym mieszczanom i ich potomstwu zarząd kopalni zwany: *hutmaństwo*. Pozwala im użyć nie więcej nad 40 kopaczy (fossores), którym będą przewodniczyć dwaj poszukiwacze soli (inquisitores), zwani *pospolieie ofyimer*. Widocznie używano pierwotnie do robót w kopalni niewolników, których potomstwo w tym charakterze przebywało w kopalniach. Prócz wspomnianego już powyżej nadania zakładanemu w r. 1363 szpitalowi „dwiu niewolników górniczych“ (servos montanos), mamy z r. 1381 akt sprzedaży dwu takich niewolnych robotników przez Mikołaja Gysko Hancnowi z Zakliczyna, wobec króla Ludwika dokonany. „Vendidit duos famulos vulgariter *otroki* ibidem in Weliczka cum magisterio montis in monte salis vulgariter dicto *Surouicza* et jure bippennali“ za 80 grzyw. groszy praskich. Razem więc z temi ludźmi sprzedaje „hutmaństwo“ i prawo „toporowe“. W poprzednim akcie z r. 1334 wspomniany jest inny szyb p. n. „Mons Fogilonis“. Według aktu Kazimierza W. z r. 1368, objętego w dokumencie zatwierdzającym statuty kopalni, wydanem przez Kazimierza Jagiellończyka r. 1451 p. t. „Ordinatio seu statuta salis fodinarum“, stał od r. 1333 na czele kopalni stygar (Steiger). Pierwszym stygarem był Zuendel de Montibus Kuttinis (z Kutnejhory), po nim Tyczgracz de Thanczin i Bernard de Hungaria. Przy ułożeniu statutów występuje dwóch wiceżupników: Jan Paulini i Czandyr i dwóch stygarów Giskra i Mikołaj, co wskazuje, że już w owym czasie była kopalnia podzieloną na dwa pola. Dziś są trzy pola. Oprócz soli kamiennej wywarzano także wodę słoną, co się odbywało po r. 1718. Jakkolwiek z powyższego dokumentu nie można sobie wyrobić jasnego wyobrażenia o rozmiarze kopalni, to przecież wyrozumieć można, że był tylko jeden horyzont i 3 do 5 szybów. Od Alberta Porinusa

(1334 do 1368) po r. 1772 było 62 żupników, czyli administratorów żupnych, między nimi wielu dzierżawców, w ich liczbie kilku żydów. Po większej części byli to panowie senatorowie, którzy skarbowi wypłacali z góry umówione sumy, a następnie je z kopalni odbierali. Że przy tem skarb tracił, jest rzeczą naturalną. Dla kontroli odbywano lustracye kopalni i trafiało się, że żupy odbierano jeszcze przed upływem czasu dzierżawy. W połowie XIV w. dzielili się górnicy, podobnie jak do najnowszych czasów, na: kopaczy, walaczy, t. j. toczących bałwany pod szyby, rotnych i wozaków czyli woźniców, którzy pobierali płacę stosownie do wykonanej roboty, według oznaczonej taryfy. W czasach żupnictwa Piotra Wenryka słyszymy o zakupionych lasach na podpory i wici, któremi zastępowano liny i szle do spuszczenia i wyciągania ciężarów i ludzi. Sól wyciągano w skórach bydłych. Po 37 letnim nieładzie był od 1405 do 1413 żupnikiem Mikołaj Boehnar, który zaprowadził turbiny do wyciągania ciężarów; jego następcą Piotr Picaronis 1413 do 1421, Francuz, był geometrą, odkrył nowe pokłady i zostawiał przy robotach słupy solne dla ubezpieczenia sklepienia. Po Czechu Abrahamie Niger (1421 do 1441) zaprowadził miecznik kor. Mikołaj Serafin z Barwałdu (1441—1464) różne ulepszenia i otworzył szyb Seraf. Jego następcą Grzegorz Morstin 1464 do 1474 otrzymał za zasługi około kopalni dziedzicznie godność żupnika. Pod koniec jego życia nawiedził kopalnię wielki pożar w 1473 r. W okresie od 1474 do 1504 zaczęto komory grożące zawaleniem wypełniać skrzyniami nasypianemi ziemią i zanieczyszoną solą. Za żupnictwa Jana Jordana z Zakliczyna (1504—1507) rozpoczęto dobywać dla królewskiego stołu sól orłową. Za Jana Bonera (1515—1529) odbyła się lustracya kopalni, otworzono 7 nowych zasieków i szyb Bonera, który w 1644 r. spłonął a następnie został zasypany. Były wtedy 4 szyby: Lois, Seraf, Wodna Góra i Regis; stare szyby: Świętosławski, Goryszowski i Świątkowski musiały już być zniesione. W tym czasie pojawiają się stolnicy, t. j. przedsiębiorcy, w liczbie 120, którzy obrabiali poszczególne sztolnie za pomocą górników. Piękne imię zdobył sobie żupnik Hieronim Bużeński (1540—1542) i Włoch Prosper Prowana (do 1569), za którego wykupiono od Lubomirskich szyb w Lednicy, zwany „Lubomirzem“ i połączono miasto z Mierzączką i Lednicą. Za Jakuba Rokoszowskiego usunięto wiele nadużyć, co wywołało bunt górników, uśmierzony groźbą karania śmiercią. Sebastian Lubomirski (1576—1588) podniósł płacę górników. Około r. 1608 otworzono szyb „Boża Wola“, który ukończono znacznie później, bo około r. 1647. W 1620 r. otworzono szyb Górsko, nazwany na cześć żupnika Andrzeja Górskiego (1620—1640). Liczo-

no się już wtedy z niebezpieczeństwem osypywania się nie dobrze zaopatrzonych komór, gdyż zagrożono ucięciem ręki górnikom, którzyby słupy pozostawione rozbijali i groźbę tę w dwóch wypadkach wykonano. Za Władysława Daniłowicza (1650—1642) wykopano szyb dotąd pod imieniem arceks. Rudolfa istniejący, za Adama Kazanowskiego (1642—1647) zaczęto do pracy podziemnej używać koni. Wielka jednak ilość nagromadzonego siana i nieostrożność spowodowała dnia 16 grud. 1644 straszny pożar, który niszczył kopalnię przez ośm miesięcy. Tablica wotywna przypisuje ugaszenie ognia cudowi św. Kingi. W tym czasie ukończył geometra German pierwszą kartę kopalni, która p. n. „Filum Ariadnae in Labyrintho“ Władysław IV wyręć kazał. W 1656 r. opanowali Szwedzi Wieliczkę, co wpłynęło niekorzystnie na pracę w kopalniach. W czasach wojennych zaniedbywano konieczne ubezpieczenia, co spowodowało zapadnięcie się kawałka gruntu w pobliżu szybu Lois. Między 1658 a 1660 złupili Szwedzi miasto i magazyny solne a część kopalni zalała woda. W tym jednak czasie pojawia się pierwsza wzmianka o lekarzu salinarnym, obowiązującym leczyć okaleczonych górników. Był nim Józef Wolf. Okaleczenia były częstsze, bo górnicy zamiast na linie się spuszczać, staczali się po bokach szybu Seraf, co pod utratą służby zakazano. Po skończonej wojnie ustanowiono komisarza austriackiego barona Hohenfeld, dla odbioru soli w sumie 10000 zł. rocznie przez kilka lat, jako wynagrodzenia za pomoc wojskową, daną Polsce przez cesarza. Ilość soli zapisanej kłasztorem i kościołom była tak wielką, że przewyższała dochody królewskie i górnicy nastarczyć potrzebnie nie mogli. Z tego powodu zmniejszono wagę bałwanów na 10 cetnarów i wiele zapisów indemniczowano. Około r. 1669 zmieniono statut kopalni o tyle, że urzędnicy mieli być zależni od króla, a nie jak dotąd od dzierżawców, co miało przyczynić się do lepszego ubezpieczenia kopalni. W r. 1690 wybuchnęło między górnikiem bezrobocie. Powodem było niezadowolnienie z zamiany deputatu (wymiaru) soli na pieniądze. Gdy przedstawienia nie pomogły a dwóch górników Granata i Olszowskiego, którzy do zmywy nie należeli, zamordowano, zesłał król komisją z wojskiem, która czterech przywódców ukarała śmiercią na palu, sześciu mieczem i ćwiertowaniem; jedną kobietę ścięto a cztery ukarano chłostą. Roboty podjęto znowu, ale w 1696 zapalono przez nieostrożność drewnianą kapliczkę, z czego powstał straszny pożar, którego opanować nie zdołano dopóki wszelkie drzewo nie spłonęło. Przy tem zginęło kilku ludzi. Ponieważ zaniedbano ubezpieczeń nakazanych przez komisją, przeto w 1698 r. zapadły się dwa domy w pobliżu szybu „Górsko“. Zapadanie się było tak powolne, że zdołano ocalić

wszystko, co się w domach znajdowało. Ażeby się to nie powtarzało zasypano komory grożące zawaleniem się beczkami napelnionymi solą. Jednak niedbalstwo i chciwość dzierżawców spowodowały później jeszcze kilka takich zapadnięć się w latach: 1703, 1723, 1740, 1744 i 1762. W czasach walk domowych (1704 do 1709) zaniedbano saliny, Szwedzi zabrali w 1704 r. nie tylko kasę salinarną, ale nawet drzewo na umocnienie kopalni przeznaczone. Skutkiem tego długi salin wzrosły do 3 milionów złp. Po ukończeniu wojny nadał August II górnikom nowe przywileje i podniósł górnictwo. Szczególniej zasłużył się geometra Borlach, który zarządzając kopalnią prawie 20 lat, sporządził nową kartę, rytowaną przez J. E. Nilsona w Augsburgu (1766 r.), ubezpieczył niepewne miejsca kaształami z drzewa i wydał nowy statut i taryfę dla górników. W lipcu 1762 r. zatopiła woda część kopalni i dopiero w nowszych czasach zdołano ją ztamtąd usunąć. Ostatnim polskim administratorem kopalni był Wojciech Kłuszewski. Za jego czasów zajmowali kilka razy W. konfederaci barsey i kozacy, zabierając zasoby kasy. Grzmot działał przerażał mieszkańców, obawiających się, by się miasto skutkiem wstrząśnienia ziemi nie zapadło, a obawa wzrosła do paniki, gdy się w mieście zamknął oddział konfederatów i w czasie walki kilka kul armatnich padło w ulice. Nadto od 6 do 13 kwietnia szczył się w kopalni gwałtowny pożar w polu „Janina“, nazwanem na cześć Jana III, za którego panowania je otworzono. Dnia 9 czerwca 1772 r. stanęło wojsko austriackie pod Wieliczką a 10 zajął generał hr. Alkann miasto i kopalnię. Dnia 11 czerwca 1772 odezwały się znowu dzwony kościelne, które od czasów wojny zamilkły i odprawiono uroczystą procesję Bożego Ciała. Rząd austriacki zatrzymał wszystkich urzędników, lecz dnia 24 czerwca oddał Kłuszewski administrację staroście Aleksandrowi Heiterowi von Schonweth, niechęć służący nowemu rządowi. Rząd austriacki wzmocnił administrację urzędnikami technicznie wykształconymi w innych kopalniach i rozpoczął od zrobienia nowej mapy salin, którą w r. 1787 rozpoczął opracowywać M. J. v. Letzeltern. Ponieważ od tego czasu salin nie wydzierżawiano, przeto rozwój postępował zwolna, ale według obmyślanego na-przód planu, zaprowadzono znane wówczas ulepszenia. Dano drewniane tory, po których toczono ręczne wózki, zwane psami i większe wozy ciągnięte końmi (r. 1786), zmniejszono wysokość sztolni i pieców i w 1789 r. zaprowadzono kieraty z dwoma linami i bremzami. W 1790 r. zaprowadzono nowy sposób wynagradzania pracy, wykonano nowe plany i przekroje kopalni i odprowadzono wody w najgłębsze miejsca, z kądem je stale wyciągano. Dnia 11 listop. 1809 r. zajęły W. wojska księstwa warszawskiego, co je-

dnak w administracji salin nie spowodowało zmiany, bo według konwencji Saksonii z Austryą z 19 listop. 1811 dzieliło księstwo dochody z tych żup z Austryą do 24 sierpnia 1813 r. Odtąd, prócz wielkiego napływu wody wr. 1872, nie zaszło w kopalniach nic nadzwyczajnego. Za to zaprowadzono takie ulepszenia, jak maszyny parowe, kolej podziemną i zbudowanie kolei z Bierzanowa do Wieliczki. Wpłynęło to wprawdzie na zmniejszenie liczby robotników, ale także daleko więcej zmniejszyło wysiłek pracy ludzkiej.

Literatura: J. N. Hrdina, Geschichte d. Wieliczkaer Saline Wien 1842 r.; dzieło oparte na dokumentach, na miejscu zebranych i umiejętnie opracowanych. Feliks Boeckowski: O Wielicze pod względem historyi naturalnej, dziejów i kąpeli, Bochnia, 1843. Ten autor podaje na końcu swej książki Joachima de Watt (z czasów Zygmunta I) „Commentarium“, przy wyd. dzieła Pomponiusa Meli. Jodici Willichii Rosseliani: De salinis cracovianis observatio, Crac., Vietor, 1543; wyd. 2 z przedmową J. Broseiusa u Jerz. Forstera, 1645, i u Mielera (Coll., t. I, pag. 798). Schroetera Ad. Salinarum Vieliciensum jocunda et vera descriptio carmine elegiaco, Crac., Andr. Lazarus excud., 1543. To samo w 1565 i w Mielera (Coll., I, p. 775). Schober, Physikalische Nachricht von d. poln. Salzgruben (Hamburger Magazin, 1753). Beschreibung d. Wieliczkaer Salinen, hauptsachlich in technischer Ruecksicht (Hesperus, r. 1813, N. 42 i 1816 nr. I). Pawłowicz M. A. Wiadomość jeologiczna o Wielicze (Pam. warsz., 1823, t. IV, p. 78). Grabowski A. Opis historyczny Krakowa i jego okolic, 1836. Rps. J. Hrdiny, Denkbuch d. Wieliczkaer Saline. Rps. Saulenfels Rit. v. Raymund, Das Kais. oester Steinsalzbergwerk zu Wieliczka in Königreiche Galizien, als Leitfaden zur Befahrung dieser merkwuerdigen Grube. Oba rękopisy przechowuje kancelarya salin. Baliński M. i Lipiński T. Starożytna Polska, wyd. 2, str. 208. Niedźwiedzki Jul. Stosunki geologiczne formacji solonośnej Wieliczki i Bochni, Lwów (I, 1883, II, 1884, III, 1886). Hier. Łabęcki, Górnictwo w Polsce, Warszawa, 1841 (t. I, str. 142 n. i t. II przywileje). Adolf Rudyński, Kod. dypl. wielicki (Lwów, 1872), wydany z polecenia hr. Agenora Gołuchowskiego. „Kod. dypl. małopolski“ Piekosińskiego, mieści w trzech wydanych dotąd tomach długą szereg ważnych dokumentów dla dziejów W. K. Paul, Ueber die Lagerungs-Verhaeltnisse in Wieliczka. Jhrb. d. geol. R. Anstalt., Wien, 1870. M. Vacek Beitrage zur Kenntniss d. mittelkarpathischen Sandsteine. Jhb. d. geol. R. Anst., Wien, 1881. Suess, E. Bemerkungen ueber die Lagerung d. Salzgebirges in W. Sitz.-Berichts d. Akad. d. Wiss. in Wien, 1868, t. 58. Foekerle: Lagerungs verhaeltnisse...

zwischen W. u. Bochnia. Verh. d. geol. R. Anst., Wien, 1869. A. Reuss, Fossile Fauna d. Steinsalz Ablagerung v. W., Sitzb. d. Akad. d. W. Wien, 1867. F. Unger, Die Pflanzenreste im Salzstocke v. W. Denkschrift. d. Akad. d. W. Wien, 1859. D. Stuhr Beiträge zur genaueren Deutung d. Pflanzenreste aus d. Salzstocke v. W. Vhd. d. geol. R. Anst., Wien, 1873. S. Kreutz Ueber d. Ursprung d. Steinsalzes am Rande d. Karpathen, Vhd. d. geol. R. Anst., Wien, 1881. Zeiszner L. Krótki opis W., 1843. Bericht ueber d. Einbruch v. Suesswaessern in W. Berg-u. Huettenmaennisches Jhb., XXIII, Wien, 1875.

Wielicki powiat obejmuje 132681 kw. miriam., ma 103451 mk., rozdzielonych między 158 gmin politycznych i 142 gmin katastralnych. Na obszarze tym są 4 sądy powiatowe: w Wielicze, Dobrezycach, Podgórzu i Skawinie. Powiat rozciąga się na prawym brzegu Wisły, granicząc na półn. z pow. krakowskim, na zach. z wadowickim i myślenickim, na pd. z limanowskim, na wsch. z bocheńskim. Powiat wielicki należy do najlepiej zaludnionych, liczy bowiem 114 mk. na 1 klm. Dobrze nawodniony mniejszemi dopływami Wisły i Raby, przecięty koleją państwową (arc. Karola Ludwika) i koleją z Podgórza do Suchy a następnie gościncami z Bochni do Myślenic, z Krakowa do Wieliczki, z Bochni do Wieliczki, do Niepołomie i z Podgórza do Kalwaryi a prócz tego licznemi dobrze utrzymanemi gościncami powiatowemi i gminnemi, należy do zamniejszych w Galicyi, chociaż przemysł rozwinął się więcej tylko w Podgórzu, mianowicie wapiarski i młynarstwo. Prócz soli są tu znaczne pokłady wybornego wapna, które sprowadzają nawet do najdalszych stron wschodniej Galicyi. Część północna jest na wschodzie niziną i piaszczystą, pokrytą resztkami puszczy niepołomieckiej, w stronie zachodniej gliną urodzajną na powiślu, część południowa jest krajem podgórskim, urozmaiconym gajami liściastymi, o glebie żytnej. Miejsca godne uwagi są: Dobrezyce, niegdyś mto grodowe, z ruinami zamku, Gdów, Świątyni ze szkołą ślusarską, Łagiewniki z zakładami fabrycznemi, Skawina, Tyniec z ruinami opactwa i Swoszowice z kopalnią siarki (zaniedbaną) i kąpielami. (Objaśnienie nazwy W. i ustępy mieszczące początkowe dzieje miasta i kopalni do połowy XIV w. dodał Br. Ch).

Mac.

Wieliczki 1.) wś nad jeziorem t. n., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Goncezary (o 6 w.), okr. wiejski i dobra ks. Wittgensteina, następnie ks. Hohenlohe, Sielec, o 12 w. od Lidy, ma 9 dm., 95 mk. (w 1868 r. 36 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś włośc. nad jeziorem, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski i dobra skarbowe Konciarzyn, o 9 w. od gminy, 4 dm., 42 mk. katol. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.).

3.) **W.**, wś włośc., tamże, okr. wiejski i dobra skarbowe Mile, o 7 w. od gminy, 12 dm., 103 mk. katol. (47 dusz rewiz.). 4.) **W.**, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Dmitrowicze, o 48 w. od Brześcia, 246 dzies. ziemi włośc. *J. Krz.*

Wieliczkowicze 1.) wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wołczyn, o 39 w. od Brześcia, 469 dzies. ziemi włośc. (43 łąk i pastw., 11 nieuż.). 2.) **W.**, wś, pow. lepelski, 100 dzies. ziemi, należała do dóbr Mosarz, dawniej Szczyttów, potem Korsaków, w końcu Zabiłłowej, dziś uwłaszczona. Za czasów Rzpltej wchodziła w skład sstwa Ładosno.

Wielizkowska, rzeczka, w gub. grodzieńskiej, lewy dopływ Narewki.

Wielizkowo 1.) fol., pow. trocki, w okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski Bobrówki, o 2 w. od Trok, 1 dm., 3 mk. katol., 1955 dzies. rozległy; w 1865 r. własność Wasilewskich. Porów. *Dolbiany*. 2.) **W.**, fol., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Ratajczyce, o 31 w. od Brześcia; należy do dóbr Górki, bar. Artura Morenheimma.

Wielizkowiec, wś poradziwiłłowska nad rz. Morocz, pr. dopł. Słuczy, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobielskim, gm. Wyzna, o 50 w. od Słucka. Miejscowość odludna, bez dróg. Lud, oprócz rolnictwa, zajmuje się pszczelnictwem w puszczy. Grunta lekkie, łąk obfitość, rybołówstwo znaczne. *A. Jel.*

Wielizkowo, folw. nad rzką Dworzanką, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., gm. Bortniki, o 12 w. od Bobrujska, od r. 1874 własność Mielnikowa, należy do domin. Bobin i Szarajewszczyzna. *A. Jel.*

Wieliczna, wś i fol., pow. węgrowski, gm. i par. Stoczek, odl. 21 w. od Węgrowa, ma 31 dm., 331 mk. W 1827 r. było 18 dm., 144 mk. W r. 1884 folw. **W.** rozl. mr. 1270: gr. or. i ogr. mr. 555, łąk mr. 66, pastw. mr. 6, lasu mr. 611, nieuż. mr. 31; bud. mur. 3, drew. 22; płodozm. 8-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu, cegielnia. Wś W. os. 21, mr. 189.

Wielidzicze, wś, pow. witebski, z kaplicą katol. par. Witebsk. Dobra w 1780 r. należały do Ksawerego Ogińskiego, kuchmistrza litew., obejmowały 4820 dzies. i liczyły 597 dusz. Dziś zmniejszone, mają 668 dzies. ziemi dworskiej i należą do Eufemii Szostak. Kajetan Raziwiłłowicz ma 261 dzies.

Wielihory, ob. *Wielhor*.

Wielikany 1.) zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 51 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, dobra, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., gm. Podbirze, o 84 w. od Poniewieza, własność Benhardów, mają 800 dzies. (200 lasu, 20 nieuż.).

Wielikary, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Łabonary (o 4 w.), 5

dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Łyngmiany.

Wielikąt, folw. dóbr Grabówka, w pow. raiborskim.

Wieliki, dobra, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. i par. Poniewież (o 12 w.), własność Józefowiczów, mają 280 dzies. (80 lasu, 50 nieuż.). Posiadają kościół katol. filialny.

Wielikiszki, folw., pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 21 w. od Poniewieza.

Wielikocka, słoboda nad rzką Mielową, dopł. Kamyszni, pow. starobielski gub. charkowskiej, o 84 w. na wschód od Starobielska, ma 216 dm., 1885 mk.

Wieliksza, jezioro, w pow. święciańskim.

Wielikuny, wś, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszy, o 45 w. od Wilkomierza.

Wielikuszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 30 w. od Nowoaleksandrowska.

Wielim, ob. *Wielonek*.

Wielimie, w dokum. *Wielemno, Wilemno, Wielencze*, sióło nad jez. Wianek, pow. kowelki, gm. Wielimie, o 17 w. na pld.-wschód od Ratnego a 18 w. na pld.-zach. od Kamienia Koszarskiego. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1570 r. własność Romanowej Hulewiczowej, która z Radoszyna, Wielemna i z części Grusze-wińskiej płaci z 40 dym., 40 ogr. po 2 gr., 2 kół młyn., 2 ogr. po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 6). Później wchodziło w skład sstwa ratnińskiego i podług lustracyi z 1628 r. czyniło 285 fl. 8 gr. (Jabłon., Lustracye, 161).

Wielimowiczy, ob. *Wielamowicze*.

Wielin, wś nad Dnieprem, pow. rzezycki, w 4 okr. pol. rzezyckim, gm. Cholmecz, o 22 w. od Rzezycey, przy tr. poczt. z Rzezycey do Łojowa, ma 27 osad; miejscowość bogata w łąki. Lud rolniczy, flisaczy i rybaczy; grunta wyborne. *A. Jel.*

Wielino, ob. *Wielanów*.

Wielino, wś (dziś pow. sredzki), ob. *Ulejno*.

Wielińskie, jezioro, zlewa wody swe do Dźwiny.

Wielińskie Budy al. *Wolińskie*, wś, pow. mławski, gm. i par. Unierzysz, odl. 28 w. od Mławy, ma 8 dm., 103 mk., 231 mr.

Wielinwie, jezioro, w pow. trockim.

Wieliny. W dok. z r. 1476 (Kod. Maz., 278) wymieniono wś Wieliny Piskorzyno jako własność Stanisława Łoskiego (Llossky de Wyelyny). Sa to dzisiejsze Uwieliny w pow. grójec-kim.

Wieliska, wyspa na rz. Wieprz. Ob. *Łyso-byki*.

Wieliska, wś i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Kamieniec Litewski, o 25 w. od Brześcia. Wś ma 130 dzies. (34 łąk i pastw.); dobra, własność Maciejow-skich, 206 dzies. (21 łąk i pastw., 29 lasu, 13 nieuż.).

Wieliski powiat, ob. *Wieliz*.

Wieliszczany, ob. *Wieliszczce*.

Wieliszczce al. *Wieliszczany*, dobra, pow. wieliski, cerkiew paraf. Własność Aleksiejewowych, mają 3435 dzies.

Wieliszew, ws i fol. nad jeziorem odpływającym do pobliskiej Narwi, pow. warszawski, gm. Nieporęt, par. Wieliszew. Leży o 23 w. od Warszawy, na lewo od drogi bitej z Jabłonny do Serocka. Posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, gorzelnię, około 700 mk. W 1827 r. było 4 dm., 31 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 1406; gr. or. i ogr. mr. 593, łąk mr. 166, pastw. mr. 373, lasu mr. 203, nieuż. mr. 71; bud. mur. 11, drewn. 17; płodozm. 10-pol.; las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: ws W. os. 56, mr. 806; ws Komornica os. 13, mr. 147; ws Poddębnie os. 11, mr. 247; ws Derkacz os. 9, mr. 109; ws Topolin os. 11, mr. 149; ws Skrzyszew os. 57, mr. 959; ws Kałuszyn os. 28, mr. 411. Na obszarze W. znajdują się dwa jeziora, jedno ma 28 mr. obszaru a 4 do 30 st. głęb., drugie 30 mr. i 4 do 20 st. Wody ich uchodzą do Narwi kanałami. Jest to starożytna osada, wymieniona już w akcie z r. 1254 w liczbie posiadłości klasztoru czerwińskiego (Kod. dypl. pol., I, 71). Zapewne opaci czerwińscy założyli tu parafię i zbudowali kościół w r. 1387. W. par., dek. warszawski, 2150 dusz.

Br. Ch.

Wieliszków, ws, nadana w XVII w. dominikanom w Trokach, por. *Rykonty* 1).

Wieliz, mto powiat. gub. witebskiej, na pr. brzegu Dźwiny, przy ujściu rzeki Wielizy, pod 55° 37' płn.-szer. a 48° 52' wsch. dług., wzn. 520 st. n.p.m., odl. o 81 w. na płn.-wschód od Witebska. Otoczone przedmieściami: Uświackiem, Toropieckiem, Witebskiem i Smoleńskiem. W 1885 r. miało 16372 mk. (8058 męż., 8314 kob.), w tej liczbie 10244 prawosł., 190 katol., 7 protest., 5931 żydów. W t. r. zawarto 105 małżeństw, urodziło się 610 dzieci (8 nieślubnych), umarło 344 osób, zatem przyrost ludności wynosił 266 dusz. W 1891 r. było 18367 mk. (11173 prawosł., 225 katol., 6969 żydów). Było 154 dm. murow. i 2053 drewnianych. W 1860 r. było 1322 dm. (17 murow.), 33 magazynów składowych, 168 sklepów, 8504 mk. (157 katol., 11 ewang., 2311 żydów). Do miasta należało 9713 dzies. (164 dzies. pod miastem); dochody wynosiły w 1891 r. 11929 rs. Miasto posiada 10 cerkwi prawosł. (3 drewn.), w tem 4 paraf.: soborną, św. Mikołaja, św. Eliasza i Podwyższenia Krzyża św.; kościół paraf. katol., p. wezw. N. M. P., z muru wzniesiony w 1754 r. przez Bazylego Daszkiewicza, zamieniony z dawnej kaplicy na cmentarzu; synagogę i 7 domów modlitwy żydowskich. Z zakładów naukowych znajdują się tu: dwuklasowa szkoła miejska, przekształcona w 1865 r. z 3 klas.

szkoły powiat., istniejącej od 1830 r. (70 uczniów); szkoła jednoklasowa, z oddziałem dla dziewcząt, założona w 1831 r. (125 chłopców i 140 dziewcząt), szkoła dwuklas. żeńska prywatna, od 1863 r. (28 dziewcząt) i jednoklas. szkoła żydowska z oddziałem przygotowawczym, założona w 1881 r. (100 uczniów). Pod względem fabrycznym znajduje się w W. 40 zakładów przemysłowych, zatrudniających 71 robotn. i produkujących za 23389 rs.; ważniejsze: 9 garbarni, 1 browar piwny, 1 młyn parowy, 4 cegielnie. W 1891 r. liczba zakładów przemysłowych wzrosła do 67; zatrudniały one 1279 robotników i produkowały za 3540 rs. W 1860 r. było w mieście 649 rzemieślników. Handel dość ożywiony, zwłaszcza zbożem i siemieniem lnianem, skupywanem w gub. wielkoruskich a spławianem do Rygi. Na tutejszej przystani w 1859 r. naładowano towaru za 131692 rs., wyładowano zaś za 57993 rs. W mieście odbywają się dwa jarmarki do roku (w kwietniu i sierpniu). Na lewym brzegu Dźwiny pozostał z dawnych fortyfikacji wał ziemny z fosą. Parafia katol., dekanatu wielisko-newelskiego, 1514 wiernych; 3 kaplice: Remnie, Bajewo i Kurkino. W. istniał już w 1395 r. i posiadał obronny zamek drewniany, w tym bowiem roku wraz z hołdowniczem dotąd ks. smoleńskim przyłączony został przez Witolda do w. ks. litewskiego. Następnie był w zapuszczeniu, jakkolwiek istniała włość wieliska. Metr. litew. pod r. 1481 wymieniają jako sstę wieliskiego Chodora. W 1536 r. w wda ruski kn. Iwan Barbaszyn z polecenia cara Iwana IV wniósł na lewym brzegu Dźwiny, na miejscu starego horodyszcza, zamek z 9 basztami, obwarowany palisadą. Zamek ten spalony w 1562 r. przez hetmana lit. Mikołaja Radziwiłła, odebrany został w 1563 r. przez wojsko ruskie i dopiero w 1580 r. hetman Zamoyski, wysłany przez Stefana Batorego, idącego na Wielkie Łuki, po krótkim oblężeniu zmusił W. do poddania się. Na mocy rozejmu z 1582 r. mto pozostało przy Rzpltej. W 1585 r. d. 20 marca Batory ustanowił tu sstwo, nadał miastu herb, przedstawiający w polu błękitnem obnażony miecz, w górze zaś krzyż złoty, oraz udzielił mieszkańcom różne prawa i przywileje. Za Jana Kazimierza W. został w 1654 r. spalony i zajęty przez wojska Aleksego Michajłowicza, na mocy traktatu andruszowskiego 1667 r. przyznany Moskwie i dopiero w 1678 r. przywrócony Rzpltej. W 1772 r. przyłączony do Rosyi, został mtem powiat. prowincyi połockiej, od 1802 r. mto pow. gub. witebskiej. Pożar d. 21 października 1861 r. zniszczył znaczną część mta. Wieliskie sstwo niegrodowe obejmowało mto Wieliz z nader obszernymi przyległościami. Pierwszym sstą był Stanisław Pac (1582, † 1588), Po nim trzymał je Mikołaj Sapieha (1591-7; † 1599 r.). Następnie

posiadali je: Stanisław Bekiesz, Gąsiewscy, Korwinowie, Konopacey, wreszcie Adam ks. Czartoryski, gen. ziem podolskich, z opłatą 21508 złp. kwarty a 12140 złp. hyberty.

Wieliski powiat, położony we wschodniej części gubernii, graniczy od pñ. z gub. pskowską, od wsch. i pñd. z gub. smoleńską, od zach. z pow. witebskim i newelskim i podług obliczeń Strjelbickiego zajmuje 80·15 mil al. 3927·4 w. kw., w tem 3900 w. kw. al. 406250 dzies. gruntu stałego i 27·4 w. kw. znaczniejszych wód wewnętrznych. Do pow. wieliskiego przechodzą pasma wyniosłości z sąsiednich gubernii: pskowskiej i smoleńskiej. Znaczniejsze wyniosłości znajdują się w pñ. części powiatu, na pograniczu gub. pskowskiej, przy wsi Bodiahino, na pñd.-zach. od niej przy wsiach: Prudok, Roztoki i Kożeki oraz po lewym brzegu Dźwiny pod wsią Suszerszyna i mku Ilino. Również znaczne wyniosłości znajdują się w pñd.-wsch. części powiatu. Pomiędzy temi wyniosłościami na wybrzeżach rz. Sartei i Krzywki rozciągają się doliny łączne, a pomiędzy wyniosłościami wsi: Taraskowa, Barsuki, Szczecina, Załubicka i Czepli znajduje się rozległa dolina, pokryta kilku jeziorami. Gleba przeważnie piaszczysto-gliniasta, zawałona głazami narzutowemi. Główną rzeką powiatu jest Dźwina, przerywająca jego powierzchnię w kierunku z pñ. -wsch. na pñd. -zach.; brzegi jej wznoszą się od 20 do 30 stóp. Dźwina jest żeglowną od ujścia do niej Meży. Żegluga utrudniają rafy kamienne w rzece poniżej wsi Kresty i naprzeciw wsi Horemeki, oraz porohy o 1/2 w. poniżej wsi Kresty. Z dopływów Dźwiny najważniejsza Meża, należąca do powiatu na przestrzeni 28 w. i na całej tej przestrzeni spławna. Pozostałe rzeki są nieznaczne i należą do systematu Dźwiny i Łowaci. Jeziora nie wielkie; najważniejsze: Uświaty i Usmynia na pñ. od Wieliza. Obejmują one w ogóle 27·4 w. kw. i pod tym względem pow. wieliski zajmuje ostatnie miejsce pomiędzy powiatami gubernii. Błota zalegają w rozmaitych częściach powiatu i zajmują w ogóle 94 w. kw. Najważniejsze, t. zw. Lipowy Moch, zajmuje około 44 w. kw. Lasy mają 194712 dzies., t. j. 47·6% ogólnej przestrzeni i pod tym względem powiat ustępuje tylko pow. lutyńskiemu (56·7%) i połockiemu (48·5%). Z ogólnej przestrzeni lasów 16152 dzies. należy do skarbu, 386 do cerkwi a 178174 dzies. do właścicieli prywatnych. Włościanie nieposiadają weale lasów. W drzewostanie przeważa jodła. W 1885 r. było w powiecie (bez mta) 64136 mk. (31659 męż., 32477 kob.), w tej liczbie: 110 szlachty dziedz., 43 osobistej, 292 stanu duchow., 26 obywateli honorowych, 93 kupeów, 4482 mieszczan, 4824 b. włość. skarbowych, 49894 włościan uwłaszczonych, 4189 stanu wojskowego, 89 cudzoziemców, 94 innych stanów. Pod względem wyznań

było: 60662 prawosł., 329 katol., 167 rozkolników, 439 protest., 2533 żydów, 6 mahomet. W t. r. zawarto 542 małżeństw, urodziło się 3501 dzieci (44 nieślubnych), zmarło 2501 osób, przyrost zatem ludności wynosił 1000 dusz. Podług wydanego przez centralny komitet statystyczny wykazu gmin w 1890 r. było w powiecie: 930 miejscowości, mających 9485 chat włość. (obok 583 dm. należących do innych stanów), 62309 mk. włościan (30799 męż., 31510 kob.) uwłaszczonych na 118203 dzies. Pamiat. kn. witeb. gub. za 1889 r. podaje w powiecie 1097 miejscowości, w tem dwa miasteczka (Ilino i Uświaty). Pod względem etnograficznym masę ludności stanowią Białorusy, inne plemiona stanowią nieznaczną przymieszkę. I tak podług danych komitetu statystycznego gubernialnego w 1870 r. było w powiecie: 362 Wielkorusów (z tego 182 w mieście), 195 Polaków, 16 Łotyżów, żydzi tylko stanowią dość znaczny % pomiędzy ludnością, liczba ich bowiem w powiecie wynosi 9331 dusz, z tego 7004 w Wielizu (42·5% ogólnej ludności), 1333 w miasteczkach (42·2%) i 994 na wsiach (1·9%). Pod względem własności ziemskiej w powiecie jest 108 właścicieli większej posiadłości (54 Polaków). Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 4 okręgi policyjne (stany), z rezydencją: w Chuchowie, Krasnym-Stawie, Wielizu i Uświatach, oraz 13 gmin: Baranów, Budnica, Cerkowiszczce, Czepla, Ilino, Kozakowo, Krest, Makłok al. Makłaków, Serteja, Uzkie, Usmyń, Uświat, Wiazmiony. Pod względem sądowym powiat stanowi okr. wieliski, dzielący się na trzy rewiry: 1 i 2-gi w Wielizu, 3-ci w wsi Wierzechowie. Pod względem cerkiewnym powiat dzieli się na trzy dekanaty (błagocynia), z których pierwszy (wieliski) obejmuje 4 parafie miejskie oraz par. w Bobołucku, Czeplach (Czeplach), Horodyszczu, Płoskiem, Sertei, Siergiejach i Zagoskinie; do drugiego (uświackiego) należą parafie: Bielawin, Budnica, Cerkowiszczce, Horodziec, Maków, Uświaty, Uzkie i Zapole i wreszcie do trzeciego (usmyńskiego) zaliczają się parafie: Ahryzków, Baranów, Głazomyeża, Ilino, Krest, Lasockin, Makłaków, Prychaby, Puchniowo, Usmyń, Wieliszczany. W całym powiecie jest tylko jedna parafia katolicka w Wielizu, z trzema kaplicami. Dekanat katolicki wielisko-newelski rozciąga się na dwa powiaty, liczy 2873 wiernych i ma dwie parafie: W. i Newel. Pod względem oświaty, oprócz szkół w Wielizu, w powiecie znajduje się 14 szkół ludowych (13 męskich gminnych i żeńska w Uświatach), do których uczęszczało w 1888 r. 626 uczniów, oraz 15 szkótek cerkiewnych, z 208 uczniami. Mieszkańcy zajmują się: rolnictwem (sieją głównie żyto i owies), płody którego nie wystarczają zwykle na miejscowe potrzeby, uprawą lnu zbywanego w Rydze, hodowlą bydła, przemysłem le-

śnym oraz zarobkiem przy żegludze na Dźwinie i Meży i pracą na przystaniach. Przemysł fabryczny słabo rozwinięty, reprezentowany był w 1885 r. przez 65 zakłady przemysłowe, zatrudniające 133 robotników i produkujące za 61034 rs., mianowicie: 14 garbarni z produkcją 12703 rs., 2 fabryki kozuchów, 1 drożdzy, 5 gorzelni z produkcją na 20820 rs., 6 krupiarń (1500 rs.), 27 młynów (3290 rs.), 9 cegielni (3161 rs.) i huta szklana (18750 rs.). Pod względem komunikacyjnym powiat pozbawiony jest dróg żelaznych, trakty zaś bite rozchodzą z Wieliza przez Wierzchowie, Suraż do Witebska, przez Wańkowszczyznę do Porzecza i dalej do Smoleńska oraz do miasteczek Uświaty i Ilino. Marszałkami szlachty powiatu wieliskiego byli 1783—1855 r.: Kossow, Mohuczy, Wołkow, Bykowski, Bułyczew, Aleksjanow, Gezeń.

J. Krz.

Wielizka, rzeczka, w pow. wieliskim, lewy dopływ Dźwiny. Bierze początek pomiędzy wsiami W. i M. Szczetkina, płynie początkowo ku północy, poczem wykręca na zachód i ubiegłszy 10 w. ma ujście w płn. części mta Wieliza.

Wielizówka, ws, w pow. Iepelskim, z kaplicą katol. parafii Zaskórki.

Wieljanów, ob. *Wielanów*.

Wielka .., nazwy złożone, zaczynające się od tego przymiotnika, rozmieszczone są przeważnie na podstawie brzmienia drugiego wyrazu.

Wielka, białoros. *Wialikaja*, rzeczka, w pow. borysowskim, lewy dopływ Berezyny, przybiera potem nazwę Smolanki (ob.).

A. Jel.

Wielka, *Wielikaja*, przez W. Pola w Hydrografii *Muldową* zwana, rzeka, w gub. pskowskiej i po części w witebskiej, dopływ jeziora Pskowskiego (Czudzkiego). Bierze początek na wyżynie Wiazowskiej, z jeziora M. Wiaź, na pograniczu pow. wielkołuckiego i opoczeńskiego, przepływa przez szereg jezior, jak: W. Wiaź, Chodnie, M. i W. Ostre, Careszczo, Chwaleniec, Jazno, Wieriato, Czarne, Podeo, Byste i in. Początkowo płynie w kierunku płd.-zach., w pow. siebieskim wykręca się ku płn.-zach. a następnie ku płn., przerywa w tym kierunku powiaty: opoczeński, ostrowski i pskowski, i ubiegłszy około 350 w. (z czego 58 przypada na gub. witebską), poniżej mta Pskowa wpada w południowe zakończenie jeziora Pskowskiego, tworząc u ujścia deltę, złożoną z 50 skalistych ostrowów, pomiędzy którymi przepływają liczne ramiona rzeki, z których główne nosi nazwę Worona. W górnym biegu (w gub. pskowskiej) ma brzegi wyniosłe i urwiste, bieg miejscami bardzo bystry; w gub. witebskiej płynie w części przez miejscowość falistą i ma brzegi, zwłaszcza lewy, wyniosłe. Od granicy pow. opoczeńskiego płynie przez równinę. Na wybrzeżach rzeki występuje glina, piasek a niekiedy wapień. Dno ma gliniasto-zwirowate, miejscami kamieniste. W niektórych miejscach w korycie rzeki występuje

wapień i tworzy porogi, utrudniające żeglugę, jak: poniżej i powyżej Ostrowa, pod pohostem Kołbzeckim (w pow. pskowskim), pod wsią Tuchowika i poh. Wybockim. Szerokość rzeki pod Opoczka wynosi 55 saż., Ostrowem 65 saż., Pskowem 95 saż., u ujścia przeszło 1 w. Głęboka pod Opoczka i Ostrowem od 1½ do 7 st., pod Pskowem i niżej 25 do 35 st. Rozlewa na wielkie przestrzenie; brody rzadkie. Poniżej Opoczki na rzece są 4 mosty, z tych jeden mурowany pod linią dr. żel. warsz.-petersb. Żeglowna właściwie tylko od Pskowa; spławiają po niej drzewo z gub. witebskiej. Z dopływów jej ważniejsze, od prawego brzegu: Alula, Czernica, Kudka, Weresówka, Szest', Sorot', Pienna, Szczeniec, Mnoga, Czerecha i Pskowa; od lewego: Issa, Sinia, Utroja, Kuchwa, Wiada, Kudep, Łochnianka i Kamionka. Ważna dla Inflant polskich, łącząca się z nią bowiem rzeczki inflanckie i po nią odpływa drzewo do Petersburga i Kronsztatu.

Wielka, rzeka, w gub. kijowskiej, dopływ rz. Irpeń z prawej strony.

Wielka, mogiła na gruntach wsi Sawarka, w pow. wasylkowskim.

Wielka, *Welyka*, szczyt karpacki (1484 mt.), w grzbiecie ciągnącym się na granicy Galicji, pod 48° 24' płn. sz. a 48° 37' wseh. dług.

Wielka, weg. *Felka*, miasteczko, w hr. spiskim, pow. tatrzańskim, nad pot. Wielką, lew. dopł. Popradu. Leży śród żyznej doliny Popradu i przylega do miasta Popradu. Jest ona jedną z dawniejszych osad ziemi spiskiej. Istniała już w pierwszej połowie XIII w.; w r. 1298 pleban tutejszy wymieniony jest między członkami bractwa spiskiego, założonego w r. 1248 (ob. Janota E., Zapiski o zaludn. dolin Dunajca, Popradu na Spiżu, w Roczn. tow. Nauk. Krak., 1864). W. należało do tych miejscowości, które cesarz Zygmunt dał w zastaw królowi Władysławowi Jagielle za wypożyczoną w r. 1412 sumę pieniężną. W r. 1890 było 1193 mk., 307 Słowaków, 777 Niemców i 68 Węgrów, a pod względem religii 329 rz.-kat., 7 gr.-kat., 777 wyzn. augsb., 22 wyzn. helweckiego i 58 izrael. Miasto miało 198 dm. i 3892 mr. obszaru. Po wybudowaniu kolei koszycko-bogumińskiej W. stała się miejscem licznie odwiedzanym w porze letniej, punktem zbornym dla turystów zwiedzających okolice tatrzańskie. Ztąd powstały tu hotele i zakłady dla gości letnich. Najwcześniejszym i najwięcej znanym jest hotel i park Husza, nad Popradem, po za miastem. Powstał za staraniem Dawida Husza w r. 1867. Po przeprowadzeniu kolei koszycko-bogumińskiej w r. 1871 zakład został rozszerzony w r. 1883 tak, że obecnie składa się z 6 domów i 130 pokoi gościnnych. Domy stoją w pięknie utrzymanym parku. Również urządzono tu zakład hydropatyczny. W pobliżu parku Husza znajduje się Muzeum Karpackie, otwarte w r. 1887. Muzeum to

mieści okazy przyrodnicze i zbiór starożytności, jak monet, obrazów a wreszcie i bibliotekę. Do przyjęcia gości służy i „dom dla turystów“ (Touristenheim), wzniesiony w niewielkim oddaleniu od stacji kolei żel. zwanej Poprad-Felka. W. posiada kościół paraf. rz.-kat., kościół paraf. prot., urząd poczt. i kasę oszczędności poczt., aptekę i lekarzy. Sąd powiat. w Spiskiej Sobocie, urząd podatk. w Kezmarku. Miasto styka się od pld. z drugim miastem Popradem, ztąd stacja kolei koszycko-bogumińskiej nosi nazwę złożoną: Poprad-Felka. Zapewne, tak jak i Poprad, miasto powstało w XIII w. W akcie zastawu ziemi spiskiej Polsce, w r. 1412 sporządzonym wymieniono W. w liczbie miast tej części Spizu. Według lustracji ststwa spiskiego z r. 1765 W. płaciła 7539 zł. 28 gr., podczas gdy Poprad dawał 6079 zł. 11 gr. *Por. Poprad.*

Wielka Będoszka, szczyt górski (1142 mt.) w Karpatach zachodnich, w Beskidzie żywieckim, na obszarze gm. Rycerka, w pow. żywieckim. *Ob. Rycerka.*

Wielka Budyowska, góra (1684 mt.), w granicznym grzbiecie pomiędzy Galicyą a Węgrami, na obszarze gm. Żabie, w pow. kosowski. Stoki jej silnie rozwinięte i lesiste, grzbiet nagi, sięga do pot. Dobrynia w Galicyi, a na Węgrzech do Budyesko. Leży pod $47^{\circ} 52\frac{1}{2}'$ pld. szer. a $42^{\circ} 20'$ wsch. długi. (Mapa wojsk., 14, XXXI).

Wielka Butywna, potok górski, w pow. stryjskim, powstaje w puszczy lesistej, na obszarze Korostowa, w pld.-zach. jego stronie, z pod góry Krzemieniec (122 mt.). Cała okolica najezona ostremi garbami, zalesionemi drzewami szpilkowemi i buczyną, gdzieniegdzie i jaworami. Niższe stoki, otwarte ku pld., porasta leszczyna. Dolinę W. B. otaczają wyniosłe grzbieity, a mianowicie z praw. brzegu grzbiet Sekul, ze szczytem na południu (1014 mt.), dalej na pld. szczyt wzn. 1048 mt. Stoki jego ku W. B. spadają dosyć stromo. Po lew. brzegu wznosi się grzbiet Czarnohora (1195 mt.) pomiędzy Wielką Butywną a Małą Butywną. Po za Małą Butywną wznosi się Korczanka, z trzema Paraszkami, z których środkowa wzn. 1271 mt. Wielka Butywna w górnym biegu przedziera się na poprzek przez góry, dla tego tworzy wiry, wodospady, a w dolnym biegu odsypuje gruby kamieniec, poczem z lew. brz. wpada do Orawy, lew. dopł. Oporu. Z praw. brzegu płyną do W. B. krótkie potoczki, gdyż Sekul ku tej stronie nie ma rozwiniętych stoków. Za to z praw. brz. z Korczanki płyną: Zagierny potok, który w dolnym biegu nazywa się Małą Butywną, ta zaś przyjmuje pot. Krasna, poniżej do W. B. uchodzi Wyżny Wanez i Chemezyn. Długość W. B. wynosi około 12 klm. (Mapa woj., 9, XXIX). *St. M.*

Wielka Chochula al. *Kochula Wielka*, szczyt w Tatrach Niżnich, w dziale Proszywa (ob.).

Wielka Chrzastawa, pow. wrocławski, ob. *Klarenkranst.*

Wielka Dąbrowa, lesisty obszar w pld. stronie Podbereża, w pow. dolińskim, po praw. brz. Świcy, a lew. Luszcawy, dopł. praw. Świcy. Wznies. obszaru na pld. 374 mt., na pld. 359 mt. (Wojs. mapa, 9, XXX).

Wielka Dąbówka, ws i fol. nad rzką Świnną, pow. łódzki, gm. Dzierżążnia, paraf. Zgierz, ma 39 dm., 568 mk., 819 mr. włośc. Co do folw. ob. *Dąbówka* 16).

Wielka Dębina, obszar lesisty, pagórkowaty, w pow. podhajeckim, we wsch. części należący do Uhrynowa, w zach. do wsi Łysa. Grzbieity położyste, stoki łagodne. Na pld. obszarze góra Baba (381 mt.), od niej na pld.-wsch. 403 mt. Na pld. wysuwa się z tego obszaru Kamienna Góra. Wody odpływają do Złotej Lipy i jej lew. dopływu Jabłonówki (Mapa szt. woj., 8, XXXII i 9, XXXII). *St. M.*

Wielka Dolina, obszar nisko położony, lasem porośły (211 mt.), w pld. stronie Sieleca, w pow. sokalskim. Jest częścią rozległej kotliny nadbużańskiej, przypiera do granicy pow. kamioneckiego (Mapa woj., 4, XXX).

Wielka Dyżewa, rzka, w gub. kijowskiej, lewy dopływ Rosi. Łączy Roś z Olszanką, dopływem Dniepru.

Wielka Góra 1.) grzbiet lesisty (464 mt. na granicy wsi Wydrne i Izdebek, w pow. brzozowskim (Mapa woj., 7, XXVI). 2.) **W. G.**, szczyt we wsi Jaworzna, w pow. limanowskim (754 mt.), pod $38^{\circ} 11'$ wsch. długi. a $49^{\circ} 42\frac{1}{2}'$ pld. szer. Grzbiet płaski. Wody odpływają na pld. do pot. Smolinka, na wchód do pot. Bobowskiego (Mapa woj., 7, XXIII). 3.) **W. G.**, (805 mt.), w Kowańcu, pow. nowotarskim, w grzbiecie po lew. brzegu pot. Kowańca, pod $37^{\circ} 44'$ wsch. długi. a $49^{\circ} 30'$ pld. szer. (Mapa woj., 7, XXII). 4.) **W. G.**, wyniosłość położysta, bezleśna (224 mt.), w Karalówce, pow. brodzkiego (Mapa wojs., 4, XXXII). 5.) **W. G.**, grzbiet bezleśny na pld. obszarze Horocholiny, w pow. bohorodezańskim, pomiędzy górnymi dopływami pot. Horocholiny (Mapa wojs., 11, XXXI). 6.) **W. G.**, szczyt (734 mt.), we wsi Huta Polańska, w pow. sanockim, pod $39^{\circ} 13\frac{1}{2}'$ wsch. długi. a $49^{\circ} 26\cdot9'$ pld. szer., na grzbiecie pasemka, które przechodzi dalej na Węgry i stanowi jakby klin pomiędzy potokami Wilszną a Baranie (Mapa wojs., 8, XXV). *St. M.*

Wielka Góra (796 mt.) we wsi Kamionka, w hr. spiskim (ob. t. III, 796).

Wielka Góra, ostrów, na obszarze gm. Russek, w pow. starogardzkim.

Wielka-Hać, ws, pow. piński, o 59 w. od Pińska, w gm. Święta-Wola (ob. *Hać*). W w.

XVI leżała w tak zwanej Wiadzkiej wołosti, w wójtowstwie kleckiem. *A. Jel.*

Wielka Hala, szczyt (1640 mt.) w Niżnich Tatrach (ob. t. XII, 259).

Wielka Halina, góra, wśród lesistych wielkich obszarów (221 mt.), nad doliną pot. Białej, na obszarze Szyszaków (ob. *Butyny*), w pow. żółkiewskim (Mapa sz. g. 5, XXX).

Wielka Hłusza, mko, pow. kowelski, gm. W. H., okr. pol. kamieńsko-koszyrski, o 24 w. od Kamienia Koszyrskiego. Gmina, położona w pń.-wsch. części powiatu, graniczy od pńd. z gm. Kamień-Koszyrski, od zach. z gm. Chocieszów, od pń. z gm. Lelików, od pń.-wsch. z gub. grodzieńską, od wschodu z gub. mińską, obejmuje 19 miejscowości, mających 1008 dm. włośc. (obok 284 należących do innych stanów), 7855 mk. włościan, uwłaszczonych na 21242 dzies.

Wielka Holica, obszar lesisty pagórkowaty, o płaskich grzbietach w środku, wzn. do 379 mt., część jego wschodnia należy do Zawalowa, zach. do Hnilcza, w pow. podhajeckim (Mapa wojs., 9, XXXII).

Wielka Jalicza, szczyt (776 mt.) w Beskidzie wschodnim, pod $48^{\circ} 47\frac{1}{2}'$ szer. pń. i $40^{\circ} 34'$ wsch. dług., wśród lesistego grzbietu zbiegającego do pot. Zdenjanki na Węgrzech, blisko granicy Galicji (Mapa wojs., 10, XXVIII).

Wielka Jaworzynka, szczyt (1002 mt.), lasem pokryty, na granicy Wierchomli i Szczaownika, w pow. nowosądeckim.

Wielka Kamienówka, góra (1087 mt.), we wsi Zielonej, w pow. nadworniańskim, pomiędzy pot. Czernik a Zielenią, okryta lasami. Leży pod $42^{\circ} 13\frac{1}{4}'$ wsch. dług. a $48^{\circ} 30\frac{1}{2}'$ pń. szer. (Mapa wojs., 11, XXXI).

Wielka Kępa, pow. średzki, ob. *Czarnotki*.

Wielka Kępa, niem. *Wielkikaempe*, wyb. do Brzozy, pow. toruński; 2 dm., 20 mk.

Wielka Kiczera 1.) góra (921 mt.), koło Al. Hielegpatak na Węgrzech, stoki jej spadają do pot. Studeni (Mapa wojs., 11, XXIX). 2.) **W.**, góra (1226 mt.) na Węgrzech, nad pot. Apszyńcem, w pobliżu źródeł Czarnej Cisy (Mapa wojs., 12, XXX).

Wielka-Kolpienica, wś, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa-Mysz, gm. Stwołowicze, o 52 w. od Nowogródka (ob. *Kolpienica*). *A. Jel.*

Wielka Kopa, szczyt tatrzański, ob. *Kopro-wa Wielka*.

Wielka Krasna, szczyt w hr. spiskim, ob. *Lewocza* (t. V, 189).

Wielka Krzyżna, szczyt, ob. *Fatra* (II, 375).

Wielka Kurwia, niem. *Gross Curvien*, wś i nadleśnictwo nad jez. Niskie, pow. jańsborski, st. Turośl (Turoscheln).

Wielka-Lipa, wś, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. i gm. Snów, o 67 w. od Nowogródka.

Miejscowość bezleśna, grunta urodzajne. Niedyś Rdułtowskich, ob. *Lipa*. *A. Jel.*

Wielka Łąka 1.) os., pow. słupecki, gm. i par. Szymanowice. 2.) **W. Ł.** al. *Bardel*, os., pow. sandomierski, gm. i par. Koprzywnica. W 1827 r 1 dm., 7 mk.

Wielkałaka al. *Wielka Łąka*, niem. *Wielka-lonka*, folw. do Turzna, plebanka i kol., pow. wąbrzeski, st. p. Kowalewo, kościół par. katol. w miejscu; 1167 ha (867 roli orn., 37 łąk, 175 lasu); 1885 r. 28 dm., 68 dym., 386 mk., 354 katol., 32 ew.; na folw. Józafat przypada 57 mk. i 3 dm. Wś posiada szkołę katol. 2-klas. Kościół paraf., p. w. św. Katarzyny i Małgorzaty, patronatu prywatnego; na nowo pobudowany został między r. 1861 a 1863 konsekrowany. Przy nim bractwo różańcowe od r. 1885 i trzeźwości od r. 1856. W skład par. wchodzi: Wielkałaka, Brówno, Rychnowo, Rychnowskie wyb., Olesiek, Elzanowo, Maryanki, Bielskie Budy, Bielskie Krodunki, Józafat, Muehlenthal, Pruska Łąka i Juda. Parafia (dek. chełmżyńskiego) liczyła 1867 r. 1188 dusz, zaś 1892 r. 1412 dusz. Za czasów krzyżackich należała W. do komturstwa kowalewskiego; w tym czasie wspomniane p. n. „Gross-Lanke“, „Langka“ 1446 i Lenkau. Rejestry krzyżackie z r. 1415 zapisują tu 34 włośc., z tych 31 osiadłych; od każdej z nich płacono 19 skojców; karczmarz dostarczał 2 funty szafranu (ob. *Gesch. der Stadt u. des Kr. Kulm v. Schulz*, II, str. 113). Kościół katol. istniał już r. 1445 (ob. *Urb. d. Bisb. Culm*, str. 464). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa, że był tu kościół z kamieni zbudowany, o 3 ołtarzach; dwa przywileje krzyżackie zaginęły. Do prob. należały 4 włośc. Jakub Sachocki był proboszczem od r. 1670, przed nim Adam Koluszkowski, dawniej Piliński. W skład par. wchodziły: Wielgołaka, gdzie przed wojną szwedzką było włościan 24, później 8; w czasie wizytacji nie było żadnego; dalej Elzanowo, Borowno, Rychnowo, Pruska Łąka i młyńskie osady: Skrobacz, Juda, Kruska, Strus, „desolata“ Pasternia, Kinost, Szerokostaw. Każdy młynarz miał dawać prob. po kor. żyta, a nauczycielowi po pół korca. Jako filie należały do W. kościoły w Rychnowie i Gronowie; dusz było w parafii przeszło 400. Tenutaryuszem W. był Pstrokoński, podkomorzy brzesko-kujawski (ob. str. 39—44). Przez pewien czas kościół zostawał w rękę inowierców, którym go odebrał bisk. Piotr Tylicki, oddając zarząd proboszczowi Feliksowi Borek r. 1597. R. 1706 wykazuje wizyta Potockiego 684 dusz. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisana jest W. Ł. jako dobra szl. i folw. o 29 dymach. Obecny piękny kościół, w którym są groby familijne rodziny Działowskich, pobudował Ksawery Działowski z siostrami swemi. Dzisiaj spoczywają tam już trzy pokolenia Prawdziców-Działowskich, najstarszej może rodziny z Prus zachod.

nich, po której majątki przeszły na Gajewskich.

Wielka-Lotwa, wś, pow. słuckim, ob. *Lotwa*. Należy do 1 okr. pol. kleckiego, par. praw. Lachowicze, o 38 w. od Słucka. *A. Jel.*

Wielka-Luha, białorus. *Wialikaja Luha*, okolica, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. i gm. Puchowicze, o 29 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Wielka Łuka, szczyt, ob. *Hale Wiaterne* (t. III, 14).

Wielka Mogiła, zaginiona wś, w pow. lipowieckim, należała do dóbr kamienohorskich. W aktach Tryb. lubelskiego pod d. 22 maja 1607 rozpis między Aleksandrem Piasoczyńskim a ks. Januszem Ostrogskim pozwanym w sprawie wybicia z dóbr Kamienohorskich, mianowicie z... Wielkiej Mogiły... i in. (Jabłonowski, Ukraina, II, 124).

Wielka-Myssa, wś, pow. oszmiański, ob. *Myssa*. Wś W. Myssa ma 21 dm., 254 mk. (132 prawost., 122 katol.).

Wielka Niwa, uroczysko, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Dywin, należy do dóbr Dywin, Jagminów.

Wielka Obryna, wś nad rz. Uszą, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Jeremicze, o 37 w. od Nowogródka. Za poddaństwa własność Kaszyców. Miejscowość bezleśna, grunta wyborne, pszenne, łąki obfite. *A. Jel.*

Wielka Olszanica al. *W. Olszanica*, okolica szlachecka u źródeł Wyżnianki, pow. słucki, o 3 mile od Słucka, w 1 okr. pol. starobińskim, par. kat. Starezyca. Ob. *Olszanica Wielka*. *A. Jel.*

Wielka Pawłówka, wś kozacka, w pow. ziemińskim gub. połtawskiej, 4613 mk.

Wielka-Polana, uroczysko, pow. słucki, w gm. Hrozów, przy domin. Winków, własność Korbutów. *A. Jel.*

Wielka-Polana, szczyt (796 mt.), w Muszynie, na granicy Galicyi i Węgier, pod $49^{\circ} 19\frac{1}{2}'$ pñ. szer. a $38^{\circ} 33'$ wsch. dług. Stanowi ona gniazdo, z którego rozwidła się grzbiet na północ, a jedną odnogą dochodzi na południe do Magóry (Mapa szt. wojs., 8, XXIV).

Wielka Polska, uroczysko, w pow. pińskim, wspomniane w dokum. pod 1555 przy siole Ostrów, obecnie w gm. Moroczno, na Zarzeczcu pińskim (ob. Pisc. kn., 195—196). *A. Jel.*

Wielka Polska, ob. *Wielkopolska*.

Wielka Puszcza, potok, prawy dopływ Soły; wypływa na pñd.-wsch. obszarze Porąbki, na dziale Roczynki z pod grzbietu stanowiącego granicznik pomiędzy pow. bialskim i żywieckim. Źródłiska potoku wzn. 755 mt. Dolina jego zrazu jest ciasnym zworem pomiędzy Wysokim Lasem z lew. brzegu (771 mt.), a górą Cygańską (745 mt.) z praw. brzegu. Dopływy z lew. brzegu spływają do niego z pod W. Czysownika (853 mt.), z obszaru Gronikówki, dalej z pod Kiczery (831 mt.), Kubnika (568 mt.), z praw.

zias brzegu: z obszaru Puszczy i z pod grzbietu wznoszącego się prawie równolegle z doliną W. Puszczy, a na którym wzniosły się: Złota góra (759 mt.), Bukowski gron (729 mt.), Paleńnica (782). Zwora rozdziela się w dolinę, opadającą od 755 mt. do 465 mt., a przy ujściu 308 mt. Dorzeeze potoku górzyste i lesiste, dostarcza mu obficie wody. Długość 8 klm. (Mapa wojs., 6, XX).

Wielka-Rajówka, wś, pow. słucki, o 60 w. od Słucka, w gm. Pocijki (ob. *Rajówka*). *A. Jel.*

Wielka Rola 1.) niem. *Wielkarolla*, wyb. do Łęzyc, pow. wejherowski, 5 dm., 35 mk. 2.)

W. R., wyb., pow. wejherowski, st. p. M. Kaczki.

Wielka Ruda al. *Domacha*, rzeczka, w pow. lityńskim, ob. *Domacha* i *Ruda* 4.).

Wielka Ruda 1.) zaginiona wś, w pow. lipowieckim, należała do dóbr kamienohorskich. W aktach Tryb. lubelskiego pod d. 22 maja 1607 r. znajduje się rozpis między Aleksandrem Piasoczyńskim powodem a ks. Januszem Ostrogskim pozwanym w sprawie wybicia z dóbr kamienohorskich, mianowicie z... Wielkiej Rudy i in. (Jabłonowski, Ukraina, II, 124). 2.) **W. R.**, pow. berdyczowski, ob. *Samhorodek* (t. X, 248).

Wielka rzeka al. *Kleczówka*, potok, prawy dopływ Skawy, wypływa w Bugaju, w pow. wadowickim, płynie w kierunku pñn.-zach. granicą Bugaju a Stryszowa, przez Barwałd Górny, dalej granica Barwałdu Średniego i Górnego, dalej przez Barwałd Średni i Dolny, Kleczę Górną i Dolną, gdzie przybiera nazwę Kleczówki; na granicy Kleczy Dolnej a Rokowa łączy się z pot. Wysoką i na obszarze Rokowa uchodzi do Skawy. Długość 14 klm. Powstaje ona u stóp góry Kahrajskiej, wśród lesistych wzgórz, zbierając wody z praw. brz. z obszaru Źdzarek (527 mt.), Puszczy (434 mt.), ze Stanisławia przyjmuje Czarny potok; z Barwałdu Średn. Łastawkę, liczne też potoczki płyną z pod góry Kleczy (370 mt.); z lew. brzegu płynie do W. rzeki największy dopływ ze Stryszowa z pod Owezarni (410 mt.) (Mapa wojs., 6, XXI). Ob. *Kleczówka*.

Wielka Słoboda, wś poradziwiłłowska, później ks. Witgenstejna, pow. nowogródzki, gm. Jeremicze, paraf. praw. Berezowce, o 7 w. od Berezowców, Turca i Jeremicz, ma 95 osad, 939 mk. (455 męż.). Ziemi pod sadybami przeszło 53 dzies., ziemi ornej około 454 dzies., łąk około 247 dzies. Lud rolniczy. W r. 1890 założona tu szkoła cerkiewna paraf. kosztem właścian, w której uczyło się 108 dzieci. *A. Jel.*

Wielka Słoboda, sieliszcze nad Rosią, ob. *Borszczahówka* (I, 315) i *Rokitna* (IX, 704). Wraz z gruntami Wołodareckimi, uroczyszczem Horodyszczem i sieliszczem Rozwołożem, przywilejem królewskim nadane Januszowi Zahorowskiemu, który 8 czerwca 1594 r. sprzedaje te dobra Januszowi Zbarazkiemu, wdzie braclaw. Z zapiski sądowej z d. 11 lipca 1596 r. okazuje

się, że dziedziczką sieliszcza W. Słoboda i in. była Anna Martynowna Trembieka. Stryj i opiekun jej Stanisław sprzedaje te dobra ks. Januszowi Zbarazkiemu, wdzie bract., za sumę 3000 złp. na spłaceniu długów i oswobodzenie innych dóbr obróconą. D. 13 czerwca 1609 r. nastąpił dekret kompromisarski między ks. Zbarazkimi a ks. Ostrogskim, mocą którego pierwszym przyznano dobra Barszczówkę czyli raczej Wielką Słobodę i in. (Jabłonowski, Ukraina, II, 392, 401, 552).

Wielka Słoboda, ob. *Smorodinoje*.

Wielka-Starzyna, uroczysko, pow. bobrujski, w gm. Bacewicze, 18 włók, należy do domin. Bacewicze, Niezabitowskich. A. Jel.

Wielka Tłokinia, kol. nad rzeką b. n., pow. kaliski, gm. Opatówek, par. Tłokinia, odl. od Kalisza 7 w., ma 97 dm., 662 mk. Powstała na obszarze wsi Tłokinia (ob.).

Wielka-Trościenica, ws, pow. borysowski, o 10 w. od Borysowa (ob. *Trościenica*).

Wielka-Usa, pow. ihumeński, ob. *Usa*.

Wielka Wapienica, szczyt (1692 mt.) w Tatrach niżnich (ob. t. XII, 258).

Wielka Wieś 1.) w XVI w. *Wielga Wieś*, ws i folw., pow. Łęczycki, gm. Piaskowice, par. Parzęczew, odl. 9 w. od Łęczycy. Ws ma 8 dm., 98 mk.; folw. 7 dm., 102 mk. W r. 1827 było 21 dm., 177 mk. W r. 1882 folw. W., oddzielony (r. 1877) od dóbr Parzęczew, rozl. mr. 482: gr. orn. i ogr. mr. 325, łąk mr. 80, pastw. mr. 46, nieuż. mr. 31; bud. mur. 9, drew. 12; płodozm. 7-pol.; pokłady torfu. Ws ma 21 os., 45 mr. Na początku XVI w. stała pustką. Było tu 12 łąn km., które dawały dziesięcinę kanonii Łęczyckiej, a plebanowi w Parzęczewie na kolebę po 2 kor. żyta i 2 kor. owsa z łąnu. Dwa folwarki dawały plebanowi, z czego połowę brał wikary i kościelny (Łaski, L. B., II, 358). Według reg. pob. pow. Łęczyckiego z r. 1576, w par. Parzęczew, Wężykowa i Obidowski mieli tu 8 łąn. (Pawiński, Wielkop., II, 68). 2.) **W. W.**, pow. sieradzki, ob. *Wielga Wieś*. 3.) **W. W.**, w XVI w. *Wielga Wieś* (lit. A i B), ws i folw. nad rz. Wartą, pow. Łaski, gm. Dąbrowa Widawska, par. Burzenin. Ws lit. A, ma 7 dm., 62 mk., 20 mr.; folw. 6 dm., 73 mk., 778 mr.; ws lit. B, ma 12 dm., 101 mk., 102 mr.; folw. 5 dm., 56 mk., 660 mr. W 1827 było 27 dm., 272 mk. Na początku XVI w. pleban w Burzeninie pobierał dziesięcinę z łąnów km. i folw., za łąnami po 2 gr. od łąnu km. i prócz tego po groszu od każdego łąnu (Łaski, L. B., I, 428). W r. 1496 było tu 9¹/₂ łąn km. w r. 1511 było 5 łąn., r. 1518 zaś 8 łąn. i 1/2 łąna karcz. soltyśniego (Pawiński, Wielkop., II, 169, 178). 4.) **W. W.**, ws i kilka osad, pow. piotrkowski, gm. Uszczyn, par. Piotrków. Leży tuż przy mieście Piotrkowie, nad wielkim stawem zwanym Bugaj i rzeczką Strawą. Znajduje się cegielnia, fabryka na-

rzędzi rolniczych. Część zwana też Zwierskie al. Starostwo al. Bugaj ma 14 dm., inne osady 10 dm., w ogóle 216 mk. Starostwo al. Bugaj al. Pohulanka, folw., os. młyn. i os. 15 dm. (ludność niepodana). Obecnie wskutek rozwoju Piotrkowa i powstawania w tej części nowych fabryk, ludność zapewne bardzo się zwiększyła. Obszar ogólny około 530 mr. Obszar włościański, zaliczany dawniej do dóbr Majków, wynosił w 29 os. 515 mr. W r. 1827 było 25 dm., 660 mk. Na początku XVI w. był tu dwór królewski i role folwarczne, do niego zdawna należące, z nich pobierał dziesięcinę pleban w Piotrkowie; z łąnów km. szła na stół arcybiskupi (Łaski, L. B., II, 223). Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1552—53 Wielgawieś miała osad. 44, łąn. 24, łąn soltyśi 1; młyn królewski na Bugaju, młyn królewski słodowy, młyn soltyśa piotrkowskiego, młyn klasztoru piotrkowskiego (Pawiński, Wielkop., II, 251). 5.) **W. W.**, ws i folw., pow. konecki, gm. i par. Niekłań, odl. od Końskich 21 w., ma 55 dm., 321 mk., 14 mr. dwors., 40 os. 464 mr. włośc. Należy do dóbr Niekłań. W 1827 było 28 dm., 187 mk., par. Odrowąż. Nie wymieniona w spisach pobor. z XVI w., ni w spisie z 1674 r. Powstała zapewne dopiero w XVIII w. 6.) **W. W.**, dawniej *Wielka Wieś*, ws, pow. iłżecki, gm. Wielka Wieś, par. Wąchock, odl. od Iłży 27 w., ma 95 dm., 497 mk., 864 mr. włośc. i 3 mr. dwors. W 1827 było 41 dm., 262 mk. Według Długosza (Lib. Ben., III, 405) Gedko, biskup krakowski, nadał tę ws klasztorowi wąchockiemu. Kmiecie odrabiali po 3 dni w tygodniu, dawali po 30 jaj, 4 koguty, 2 sery, obowiązani byli do powaby i sepu po 8 korey owsa, 4 jęczmienia; 4 zagrodn. płacili po fertonie i odrabiali 2 dni: na Wielkanoc i na św. Michał. Wszystkie role dawały dziesięcinę snopową i konopną, wartości 6 grzyw., klasztorowi, zagrodnicy płacili po 6 gr. za stacyą. Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 „Wielgawiesz“ miała 21 osad na 5¹/₂ łąnach, 5 zagr. z rolą, 3 komor., 2 biednych, 1 rzem. (Pawiński, Małop., 196). W. gm., ma 5421 mr. obszaru (436 dworskich) i 4569 mk. (418 żyd.). Sąd gm. okr. II i st. p. w os. Wąchock. W skład gm. wchodzi: osada miejska Wąchock, tudzież osady Bugaj, Kaczka, Marcinków, Mostki, Parszów, P. Górniczy, Piaski, Rataje, Stary-Staw, Szkleniec, Węglów, Wielka-Wieś. 7.) **W. W.**, ws i folw., pow. olkuski, gm. Cianowice, par. Biały Kościół, odl. 21 w. od Olkusza, ma pokłady wapienia, młyn wodny. W 1827 r. było 42 dm., 266 mk. W r. 1876 folw. W. W. i Świńczów rozl. mr. 765: folw. W. Wieś gr. orn. i ogr. mr. 306, łąk mr. 19, pastw. mr. 251, wody mr. 2, zarośli mr. 8, nieuż. mr. 3; bud. mur. 5, drew. 5; folw. Świńczów gr. orn. i ogr. mr. 117, lasu mr. 22, zarośli mr. 6, nieuż. mr. 5; bud. mur. 2, drew. 2; ws W. W. os. 41, mr. 582; ws Swawola os. 9, mr. 69; ws

Świńczów os. 3, nr. 11. Wśta należała do klasztoru w Dłubni (Imbramowice). Wymienia ją akt z r. 1225, którym ks. Bolesław pozwala posiadłości klasztorne przenieść na prawo niemieckie (Kod. dypl. pol., I, 94). Następnie jednak, może drogą zamiany, przeszła znowu na własność królewską. Długosz podaje o tej wsi dwie wiadomości, niezgodne nieco w szczegółach. Opisujać dochody kościoła Wszystkich Św. w Krakowie powiada, iż „Wyselga wyesz“ ma 17 łan. km., karczmę z rolą, zagrodnika i całą z tych ról dziesięcinę pobiera pleban połowy murowanej kościoła W. W. św. Wartość dziesięciny wynosi 15 grzyw. W opisie parafii Smardzewice podaje, że cała dziesięcina idzie na rzecz prebendy krakowskiej (niewymienionej z tytułu). Folwark królewski dawał poprzednio pleban. w Smardzowicach, lecz ówczesny dzierżawca starostwa Słabosz nie chciał oddawać, twierdząc, że powinna należeć do prebendy na zamku ojcowskim (L. B., II, 7, 54). Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 wś należąca do zamku ojcowskiego, miała 13 łan. km., 8 czyn., 2 zagr. z rolą, 1 kom. bez bydła, 2 rzem., $\frac{1}{2}$ łanu karcz. (Pawiński, Małop., 30). 8.) **W. W.**, wś, pow. miechowski, gm. i par. Książ Wielki, posiada szkołę początkową. W 1827 r. było 14 dm., 121 mk. Młynem jest domysł wydawców Kod. dypl. pol. (III, 168), iż występujący w dok. z r. 1302 „Dirsierayus haeres de Vela ves“ był tej wsi dziedzicem, zwłaszcza, że na akcie tym podpisał się Jan pleban „de vella ves“. Akty te odnoszą się do Wielowisi (dziś pow. tarnobrzeski). W połowie XVI w. wś ta, w par. Książ Wielki, własność Jana Rabsztyńskiego, miała 1 any km., zagr., z których dziesięcinę, wartości 30 grzyw., dawano plebanowi w Książu (Długosz, L. B., II, 83, 84). Według reg. pob. z r. 1581 Jan Barzy miał 11 łan. km., 1 kom. z bydł., 3 kom. bez bydła (Pawiński, Małop., 83, 440).

Br. Ch.

Wielka Wieś 1.) wś nad Szwiniełką, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Zejfertów, Zabłociszki (o 3 w.), o 11 w. od Święcian, 14 dm., 128 mk. katol. 2.) **W. W.**, wś włośc. nad jez. Ozanką, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Twerecz, o 3 w. od gminy a 40 w. od Święcian, 27 dm., 283 mk. katol., 7 starowier., 12 żydów (w 1865 r. 113 dusz. rewiz.); należy do dóbr skarbowych Dzisna. 3.) **W. W.**, wś, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Podorok, 124 dzies. ziemi włośc. 4.) **W. W.**, wś, folw. i uroczysko, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Tołoczmany, o 11 w. od Wołkowyska; wś ma 133 dzies. ziemi włośc.; folw. należy do dóbr Świętnica Wielka, Kołupajłów; uroczysko, 16 dzies., własność Borejszów. 5.) **W. W.** al. *Połonisk*, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Różana, o 44 $\frac{1}{2}$ w. od Słonima, 562 dzies. ziemi włośc. 6.) **W. W.**, wś, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszty, o 24 w. od

Wilkomierza. 7.) **W. W.**, folw., tamże, gm. Kurkle, o 24 w. od Wilkomierza; Biesiekierscy mają tu 40 dzies. (6 nieuz.), Kontrymowiczowie 28 dzies. (2 nieuz.) 8.) **W. W.**, ob. *Wielkie Siolo*. J. Krz.

Wielka Wieś, w XV w. *Wielga Wyesz*, 1591 *Wielowieś*, wś, w pow. brzeskim, na lew. brzegu Dunajca, przy gościńcu z Zakluczyna do Wojnicza, 3-7 klm. na pld. od Wojnicza, w równinie wzn. 206 mt. n.p.m., liczy wraz z obszarem więk. pos. (Jana hr. Stadnickiego) 103 dm., 618 mk., 586 rzym.-kat. i 25 izrael. Parafia w Wojniczu. Grunta ma urodzajne, napływowe, w stronie pld. niewielki las zwany „Zamkiem“. Do tego miejsca odnosi się podanie sięgające czasów Bolesława Śmiałego. Wzgórze ze starożytnymi okopami nosi nazwę góry Panińskiej. Obszar tabularny dzieli się na dwa folwarki i wynosi 715 mr. roli, 39 mr. łąk, 4 mr. 247 sąż. ogr., 157 mr. pastw., 37 mr. lasu, 113 mr. nieuz. i 2 mr. 1079 sąż. parcel bud.; pos. mn. ma 202 mr. roli, 31 mr. łąk i ogr., 26 mr. pastw. i 15 mr. lasu. Za Długosza (L. B., II, 307) należała do Jana Wielowiejskiego Półkozica, miała 18 kmieci, dwie karczmy z rolą, zagrody z rolą i predium szlach. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 143) dzieliła się na 2 części, większą posiadali Wielowiescy, mniejszą Anna Stojewska. Obie części miały 3 any km., 12 zagr. z rolą, 6 kom. z bydłem, 6 kom. bez bydła, rzeźnika. Graniczy na płu. z Zawodziem, na pld. z Sukmaniem, na zach. z Miłówką, Grabnem, Rudką. Mac.

Wielka Wieś 1.) kol., pow. poznański, par. rz.-kat. Stęszewo. W r. 1837 było 28 dm., 164 mk. Należała do dominium Chmielnik, stanowiącego część dóbr Stęszew. 2.) **W. W.** al. *Świątniki*, wś i folw., pow. bukowski, par. rz.-kat., poczta i st. dr. żel. w Buku. Wchodziła w ostatnich czasach w skład dóbr rządowych Duszniki. R. 1837 wś miała 26 dm., 260 mk.; folw. 6 dm., 75 mk. Wchodziła w skład klucza bukowskiego dóbr bisk. poznańskich. R. 1580 biskup płacił tu od 10 pół-łanków, 4 ogrod., 7 pół-łan. pustych (Pawin., Wielkop., I, 6). 3.) **W. W.**, wś, pow. międzychodzki. W r. 1837 miała 84 dm., 774 mk. Gorzelnia. Wchodziła w skład dóbr rząd. Międzychód. Według reg. pob. pow. poznańskiego z r. 1580 we wsi „Wielka Wieś“ w par. Międzychód, własność Zofii z Ostrorogów kasztelanowej międzyrzeckiej, płacono od 8 łan., 3 ogrod., 2 kom, 25 owiec z pasterzem, $\frac{1}{4}$ łana karcz. (Pawin., Wielkop., I, 21).

Wielka Wieś, niem. *Grossendorf*, wś włośc. na Kaszubach, pow. pucki, agent. poczt. i szkoła katol. w miejscu, par. kat. Swarzewo; 726 ha (360 roli orn., 61 łąk); 1869 r. 412 mk., 50 dm.; 1885 r. 60 dm., 83 dym., 415 mk., 423 kat., 2 ew. Wś ta leży tuż przy granicy półwyspu Hełła, na kępie Swarzewskiej i ma z płu. strony morze Wielkie (Bałtyckie), a z wschodniej t. z. morze

Małe (zatokę Pucką). Za wsią stacya ratunkowa dla żeglarzy. Z pobliskiej góry nad zatoką rozległy widok na półwysep, wś i morze. W pld. stronie, na lewo od drogi ze Swarzewa, o 1 klm. od wsi, mała drożyna polna prowadzi do miejsca, na którem w r. 1877 natrafiono pługiem na grób skrzynkowy. Z kilku popielnic w nim zawartych, jedną tylko wydobyto w całości i oddano do Muzeum Tow. N. w Toruniu. Na wschód od tego miejsca, na stokach wyżyn nadmorskich, pasterze napotykali nieraz groby skrzynkowe, z których jednak nie ocalało (ob. Ossowskiego „Objaśn. do mapy“, str. 65—66). W dok. napotykamy W. już r. 1284 p. n. „Velaves“; w tym roku nadaje ją ks. Mestwin Piotrowi, synowi Głabuna, wolną „ab omni exactione et solutione Polonica“ (ob. Perlbach: P. U. B., № 374, str. 399). R. 1376 nadaje komtur gdański Walpot v. Bassenheim wiernemu Janowi (Heinz) Grobesprochen i jego spadkobiercom na prawie chełm. wś tutejszą z 30 wł., z których 3 przypadają na Chłapowo wraz z 15 morgami łąk na Helu, sołtys dostaje 3 wolne włóki, od reszty mają czynszować po 1 grz. i po 2 kury, od morga łąk zaś 1½ wiardunka; mieszkańcom przysługuje nadto prawo tuczy (Mastrecht) na Karwiach i prawo paszy na Helu; bisk. i prob. mają dawać zwykłe dziesięciny, sołtys będzie pobierał trzeci fenik kar sądowych, będzie czynił służbę zbrojną na koniu. Przywilej ten potwierdził r. 1633 Władysław IV w Krakowie. R. 1400 stawia wś 2 jeźdźców, jednego w ciężkiej, drugiego w lekkiej zbroi; zawiera 27 włók, czynszujących grz. 27 i karcznię, płacącą 2 grz. (ob. Prutz, Gesch. d. Kr. Neustadt, str. 188). Za czasów, gdy W. należała do ststwa puckiego, istniała tu warownia nadmorska „Władysławów“, której szczątki dotąd się przechowały (ob. Puck, t. IX, 269). Luśtr. z r. 1678 pisze: Wielka Wieś ma 30 włók, 3 należą do Chłapowa ogrodnikom; łąk ma morgów 15, na których teraz Jastarnia wieś siedzi. Rozgard tam jest dworski morgów 8. Sołtys Paweł Bolda z żoną, ma dzieci pięcioro, siedzi na wł. 3, powinność jego brzegu morskiego pilnować; tenże od pustej roli daje fl. 12. Gburów tam było 12, teraz ich tylko 5; drudzy zniszczeli; a gdy niektórzy szarwarkować nie mogli, osady im wzięły pan Późner, arendarz starostwa od Gdańszczan i drugim chłopom szarwarkowym dał. Zboże zaś od 2 chłopów wzięły do folwarku. Wojciech Mazurek, poddany, z żoną, ma dzieci sześcioro, nie wszystkie dorosłe, siedzi na wł. 2; szarwark odprawuje jak i drudzy. Czyszu daje grzywien pruskich 4, kur 5, jaj 20. Michał Dytlow, poddany, z żoną, dzieci ma troje, niedorosłe, włók ma 2, szarwarkuje i czynsz daje jak wszyscy. Tomasz Haza, poddany, z żoną, dzieci ma dwoje, niedorosłych, włók 2, szarwarkuje i czynsz daje jak wszyscy. A nadto karczmarzem jest, piwo i gorzałkę pańską szynkuje. Jerzy

Słownik Geograficzny T. XIII.—Zeszyt 149.

Getka, poddany, z żoną, ma dzieci sześcioro, niedorosłych, włók 2, szarwarkuje i czynsz daje jak wszyscy. Matys Hiruka, gbur, poddany, z żoną, ma dzieci pięcioro, niedorosłych, włók ma 2, szarwarkuje i czynsz daje jak wszyscy. Jakub Dere, poddany, z żoną, arendarz na pustych wł. 2, daje czynszu na rok fl. 15, we żniwa robi jak i drudzy arendarze. Jachim Struk z żoną, ma dzieci pięcioro, arendarz na pustych włókach 2, daje czynszu fl. 30 i robi we żniwa jak i wszyscy. Marcin Domreza, z żoną, poddany, dzieci ma troje dorosłe, arendarz na wł. 2 pustych, daje czynszu fl. 20 i robi we żniwa jak i wszyscy. Anna wdowa Jana Zamerlinka, poddana, ma dzieci 4, arendę trzyma wł. 2, daje czynszu fl. 20 i robi we żniwa jak i wszyscy. Tamże cała wś od pustej roli włók 2 daje fl. 15. Matys Ergard, ogrodnik, poddany, z żoną, daje od mieszkania i ogrodu fl. 6. Bartosz Zelk, poddany, z żoną, daje od mieszkania i ogrodu fl. 12. W tej wsi są sieci łosośne i inne, które się w prowent rybitwy aparte położą. Ciz poddani z tej wsi produkowali nam confirmacją przywileju krzyżackiego od J. k. m. terażniejszego Jana Trzeciego die 19 mensis Octobris a. 1677, w której libertacya im dana certis retribus. My ich w tem conserwowaliśmy cum ea declaratione, że każdy gbur z tej wsi jeden żak stawić ma wolno, od którego do zamku gr. 6 na rok płacą, a coby więcej stawiali nad ten od każdego płacić będą jak zwyczaj. Co przecie ad beneplacitum J. kr. m. być ma (ob. str. 13, rękopis w Pelplinie). Wizyta Szaniawskiego z r. 1770 opiewa, że wś dawała od 30 włók 30 korcy żyta i tyleż owsa; wówczas tylko 18 kor. i 3 wiertle żyta i tyleż owsa (str. 52). Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 pobierał prob. swarzewski ztąd 25 kor. żyta i tyleż owsa (str. 39). W topogr. Goldbecka z r. 1789 jest W. zapisana jako król. dobro Iemańskie i wś włósc. o 15 dym. *Ks. Fr.*

Wielka Wola 1.) wś, dziś przedmieście Warszawy. Ob. *Czyste i Wola*. 2.) **W. W.**, wś i folw., pow. rawski, gm. i par. Czerniewice, odl. 14 w. od Rawy. Wś ma 20 dm., 200 mk.; folw. 6 dm., 156 mk. W 1827 r. było 26 dm., 199 mk. W r. 1874 folw. W. W. rozl. mr. 1732: gr. orn. i ogr. mr. 710, łąk mr. 49, pastw. mr. 7, wody mr. 5, lasu mr. 88, zarośli mr. 24, nieuż. mr. 49; bud. mur. 10, drew. 10; płodozm. 7 i 10-pol.; las nieurzadzony, gorzelnia. Wś W. os. 43, mr. 437; wś Dąbrówka os. 52, mr. 696; wś Annów os. 34, mr. 484. 3.) **W. W.**, wś, folw. i dobra, pow. opoczyński, gm. Wielka Wola, par. Wójcin, odl. od Opoczna 16 w., ma 12 dm., 137 mk. R. 1577 wś ta p. n. „Wola Daleszowska należy do Stawieńskich. Na obszarze dóbr powstała osada przy klasztorze zw. Paradyz (ob.). W r. 1827 było 34 dm., 304 mk. (razem z Paradyzem). Dobra W. W. składały się w r. 1867 z folw. W. Stasin, os. i młyn w Szażalkowie. Obszar mr.

1780: gr. orn. i ogr. mr. 606, łąk mr. 15, pastw. mr. 21, lasu mr. 800, zarośli mr. 70, nieuż. mr. 225. Wś Paradyż os. 32, mr. 210; wś Przyłęk os. 111, mr. 1360; wś Kazimierzów os. 32, mr. 510; wś Feliksów os. 12, mr. 171; wś Alfonsów os. 41, mr. 315. Kościół i klasztor bernardynów założył tu w r. 1689 Kazimierz Skórkowski, dziedzic wsi. Gdy pierwotna drewniana budowla spłonęła w r. 1820, wzniesiono nowy kościół murywany, z dwoma wieżami, zdaleka widzialnymi, dla wyniosłego położenia. Dobra ta od XVII w. zostają w posiadaniu rodziny Skórkowskich. W. W. gmina, należy do sądu gm. okr. V we wsi Wójcinie, urząd gm. i st. poczt. we wsi Paradyż. Gmina ma 7718 mr. (4742 włósc.) i 3060 mk. (3 prawosł., 79 prot., 232 żydów). W skład gm. wchodzi: Alfonsów, Bogusławów, Feliksów, Hieronimów, Irenów, Joannów, Kazimierzów, Krasik, Paradyż, Przyłęk, Stasin, Strzałków, Wielka Wola i Wójcin. Są to przeważnie kolonie i wsi założone w ostatnich czasach, po wycięciu lasów. *Br. Ch.*

Wielka Wola, ob. *Wola Wielka*.

Wielka Zatoka, ob. *Einwick*.

Wielka Zinna Woda, ob. *Staroleśniańska Woda*.

Wielka Żarnawka, potok, lewy dopł. Soły, płynie granicą między dwoma Międzybrodziami, z pod lasu Koz (wzn. 839 mt.), w kierunku pld.-wsch. Długość 3700 mt. (Mapa wojs., 6, XX).

Wielkanoc, wś i folw. nad rzeką Gołeczka (praw. dopł. Szreniawy), pow. miechowski, gm. Rzerzuśnia, par. Gołęza, odl. 8 w. od Miechowa, w pobliżu drogi bitej do Wolbromia, posiada pokłady wapienia, młyn wodny i tartak. W 1827 r. było 12 dm., 130 mk. W r. 1886 folw. W. rozl. mr. 337: gr. orn. i ogr. mr. 291, pastw. mr. 23, lasu mr. 4, nieuż. mr. 19; bud. mur. 8, drew. 15. Wś W. os. 32, mr. 164. Do folw. należy też os. i karczma Cieplice. W połowie XVI w. wś W., w par. Gołęza, własność Jana Wielkanockiego h. Piakostki, miała łąny km., karcznię, zagr., folwark, z których dziesięcinę, wartości 20 grzyw., płacono plebanowi w Gołęży (Długosz, L. B., II, 39). W r. 1581 wś W., w par. Gołęza, własność Wielkanockiej, miała 4 i pół łąn. km. (Pawiński, Małop., 94, 437). *Br. Ch.*

Wielki Barów, wś i dobra, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Łogumowicze (o 6 w.), okr. wiejski Mikołajów, 42 dusz rewiz. W 1865 r. dobra należały do Slipkowej. Obok wś i folw. Mały Barów (własność Besarowiczów).

Wielki Baziów, wzgórze lesiste z płaskim grzbieciem, na granicy wsi Schodnicy i Mraźnicy, w pow. drohobyckim. Z półn. stoków wypływa pot. Tyśmienica, z pld. Schodnica. Wzgórze to stanowi początek grzbiecia ciągnącego się ku pld.-wsch. do potoków: Ropianki i Stynawki (Mapa wojs., 9, XXIX).

Wielki Bobryk, sioło, pow. sumski gub.

charkowskiej, o 20 w. na pld.-wsch. od Sumska, ma 126 dm., 1935 mk., 4 jarmarki, fabrykę przędzy bawełnianej (w 1860 r. zatrudniała 277 robotników i wyprodukowała za 48500 rs.) i cukrownię (w t. r. zatrudniała 310 robotn. i wyprodukowała za 64000 rs.).

Wielki Boków, wś i własność ziemska, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Mieleškiewicze, o 12 w. od Mozyrza. Wś ma 15 osad. Oprócz tego mają tu folw.: Berezowscy (przeszło 18 włók), Marcinięwiczowie (przeszło 38 włók), Trypolscy (2¹/₂ włóki), Polakow (2¹/₄ włóki), Repeta (2¹/₄ włóki), Careńko (przeszło 1 włókę). Miejscowość falista, grunta dobre. *A. Jel.*

Wielki Bór 1.) al. *Wielki Las* al. *Leśnictwo*, folw., pow. kolski, gm. Piotrowice, par. Lubstów, odl. od Koła 25 w. Oddzielony od dóbr Lubstów, folw. ten miał w r. 1891 obszaru 2191 mr.: w tem 517 mr. roli i ogr., 7 mr. łąk 61, mr. pastw., 1511 mr. lasu i 95 mr. nieuż.; bud. murow. 3, drew. 15; las nieurządzony. 2.) **W. B.**, kol., pow. częstochowski, gm. Grabówka, par. Częstochowa (odl. 3 w.), ma 43 dm., 352 mk., 819 mr. włósc., 1¹/₂ dwor. (karczma). W r. 1827 było 8 dm., 66 mk. Powstała na obszarze dóbr rząd. Częstochowa. 3.) **W. B.**, os. leś., pow. sejneński, gm. Pokrowsk, odl. 9 w. od Sejna, ma 1 dm., 5 mk.

Wielki Bór 1.) wś, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. i gm. Parycze, przy drodze ze wsi Molezy do Dubrowy, o 68 w. od Bobrujska, ma 15 os.; miejscowość głucha. 2.) **W. B.**, własność ziemska, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. i par. katol. Berezyna, gm. Pohost, o 49 w. od Ihumenia, należy do Giećewiczów, ma 3 włóki; grunta lekkie. 3.) **W. B.**, wś, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. Chojniki, o 52 w. od Rzeczycy, ma 66 osad. Była tu niegdyś kaplica katol. paraf. Ostrohladowicze. Obecnie jest tu cerkiew paroch. i szkołka cerkiewna (od 1867 r.). Podług reg. pob. wdztwa kijowskiego z 1628 r. własność potomków Mikołaja Abrahamowicza, wdźca smoleń., płaci od 6 dym., 2 kół młyn. Podług aktu rozgraniczenia: między pow. owruckim a pow. mozyrskim z 1622 r. (19 stycz.) sioło W. B. pozostało przy wdztwie kijowskim (Jabłonowski, Ukraina, I, 83, 96). D. 26 czerw. 1600 r. dane przez Szczęsnego Charlińskiego, podkom. kijow., synowi Mikołajowi. Należało do dworu Ostrohladowicze. W 1623 r. Halszki Charlińskiej (tamże, II, 60, 637). *A. Jel.*

Wielki Bór 1.) lesisty obszar płaski we wschod. części Piskorowie, w pow. jarosławskim. Po wschod. i zach. jego stronie ścielą się podmokłe łągi. Od pld. opływa ten obszar pot. Lubenia (Mapa szt. wojs., 5, XXVII). 2.) **W. B.**, obszar lesisty, w części pld.-wschod. podmokły, w Podborzu, w pow. dąbrowskim, z najwyższym wznies. 186 mt. Na pld.-wschodzie łączy się z nim Mały Bór. Wody odciekają do Brenia.

Wielki Borek, szczyt górski w Karpatach szląskich, na płn.-wschód od Jabłonkowa, wzn. 980 mt.

Wielki Byków, ws poradziewiłowska nad rzeką Siewielgą, praw. dopł. Słuczy, pow. słucki, przy drodze z Pohosta do Carowców, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Pohost, o 15 w. od Słucka, ma 45 osad; grunta dobre, łąki obfite; po drugiej stronie rzeki leży ws Mały Byków.

Wielki Chutor, mko nad rzeką Zołotonoszą, dopł. Dniepru, pow. zołotonoski gub. połtawskiej, o 25 w. na płn. od Zołotonoszy, ma 355 dm., 1580 mk.; 2 cerkwie, 4 jarmarki.

Wielki Cierebierz, uroczysko, pow. nowogródzki, w gm. Wsielub'. *A. Jel.*

Wielki Czantory, szczyt (995 mt.), ob. Czantory (por. t. III, 858).

Wielki Czysownik, gniazdo górskie (353 mt.) u granicy Porąbki z płn. a Międzybrodzia i Kocierza z pd., na pograniczu pow. bialskiego i żywieckiego, pod $49^{\circ} 1\frac{1}{2}'$ pd. szer., a $36^{\circ} 56'$ wschod. dłuż. Należy do działu Kocierza. Od niego wysuwają się działy górskie na płn.-zach., pd.-zach. i wschód (Mapa wojs., 6, XX).

Wielki Dół, góra (704 mt.), pod $48^{\circ} 55'$ płn. szer., a $41^{\circ} 3'$ wsch. dłuż., w Beskidzie wschod., na Węgrzech, na granicy Rieski i Tyuski (Mapa wojs., 11, XXIX).

Wielki Dilec, szczyt górski (937 mt.), na obszarze gm. Szezerbanówki, w pow. liskim, u źródeł Ostlawicy.

Wielki Dół, os., pow. olkuski, gm. i par. Minoga. W 1827 r. 5 dm., 23 mk., par. Sieciechowice.

Wielki Dół, bezleśne wzgórze (315 mt.), na granicy Kadłubisk i Narola Starego, w pow. cieszanowskim. Wzgórze to wznosi się na działu lwowsko-tomaszowskim, czyli Roztoczu żółkiewskim, pod $50^{\circ} 22\frac{1}{2}'$ płn. szer., a $41^{\circ} \frac{1}{4}'$ wsch. dłuż. (Mapa wojs., 4, XXIX).

Wielki Dwór 1.) folw., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Horodźki, o 49 w. od Oszmiany, ma 1 dm., 25 mk. (10 prawosl., 15 katol.); w 1865 r. własność Niekraszewiczów. 2.) **W. D.**, folw. i osada karcz., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojeje, okr. wiejski Wielki Dwór, o 50 w. od Wilna. Folw. ma 108 mk. (6 prawosl., 42 kat., 60 starow.); kaplica kat. par. Giedrojeje, młyn drew., browar murow.; os. karcz. 1 dm., 4 mk. katol. W 1865 r. własność Bolesława Jeleńskiego. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Biedory, Donowale, Jasiuliszki, Jawry, Kołundzie, Kuwienie, Pojezierce, Radziunięce, Skoreniszki, Szaloborszczyzna, Szarejkiszki, Wiejczele, oraz zaśc.: Antopusie, Bilsza, Kajeliszki, Komosta, Kortuwiel, Kozaki, Miełuże, Milikańce, Miszkińce, Ożegiry, Pustyłka i Sadowszczyzna, w ogóle w 1865 r. 277 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych i 1 b. włośc. skarbowych.

Wielki Dwór, część Jawornika ruskiego, w pow. dobromilskim.

Wielki Dział, lesiste wzgórze (394 mt.), jedno z najwyższych wzniesień Roztocza lwowsko-tomaszowskiego, na obszarze Huty Starej, w pow. cieszanowskim. Jego stoki przechodzą na wsch. do pow. rawskiego. Wody z niego odpływają do Tanwi na płn.-zachód, do pot. zaś Werchowiny na pd.-wschód. Leży pod $50^{\circ} 2\frac{1}{4}'$ płn. szer., a $41^{\circ} 2\frac{1}{2}'$ wsch. dłuż. (Mapa wojs., 4, XXIX).

Wielki Gaj 1.) *Węlyki Haj*, lesiste wzgórze (391 mt.), w Horodyszczu, w pow. tarnopolskim, nad stawem Wertefeckim (Mapa wojs., 6, XXXIII). 2.) **W. G.**, lesisty obszar w pd.-zach. stronie Karczmina, w pow. rawskim (Rawa Ruska), na zach. łączy się z nim obszar „za Kurhanami“, wzn. 219 mt. W. Gaj jest częścią wschodnich stoków działu lwowsko-tomaszowskiego (Mapa wojs., 4, XXX). 3.) **W. G.**, obszar lesisty, pagórkowaty, w płn.-wsch. stronie Korsowa, w pow. brodzkim. Obszar ten pochylony ku wschodowi, na zachodzie sięga wznies. 240 mt. w części sąsiedniej, zwanej Kruchlaki, dalej na wschód jest 228 mt., w środku 227 mt. Poszczególne części obszaru mają nazwiska: w środku Lubarowszczyzna, na pd.-wschodzie Brzozowy Gaj. Na północy przytyka bezleśny obszar Zagroda, na płn.-wschodzie Omytka. *St. M.*

Wielki Głuchów, góra (341 mt.), w płn.-zach. stronie Baranowa, w pow. buczackim. Pomiędzy Żółtą Lipą a Suchodołem rozłożył się obszar pagórkowaty, po stokach i dolinach porośły lasem, którego płn. zakończeniem jest góra Wielki Głuchów, pod $49^{\circ} 6\frac{1}{2}'$ płn. szer., a $42^{\circ} 40'$ wsch. dłuż. (Mapa wojs., 9, XXXII).

Wielki Groń 1.) szczyt (756 mt.), w grzbiecie ciągnącym się z pd. na płn., a kończącym się na dolinie Kamienny, wznosi się na granicy wsi Baezy i Hamrzysk, w pow. nowosądeckim, pod $49^{\circ} 30\frac{1}{2}'$ płn. a szer., $38^{\circ} 28'$ wsch. dłuż. (Mapa wojs., 7, XXIII). **W. G.**, szczyt górski (1007 mt.), pow. storozyniecki (ob. t. XII, 377).

Wielki Horb, garb bezleśny (697 mt.), na granicy Szumiacza a Przysłopa, w pow. turczańskim, pomiędzy dolinami dopływów pot. Litmierza, w środku pomiędzy górą Szejką (730 mt.), a Hołowaniwą (706 mt.), z którymi tworzy pasmowy garb (Mapa wojs., 9, XXVIII).

Wielki Karack, ws, pow. słucki, o 64 w. od Słucka; ob. *Karack*.

Wielki Kąt, wzgórze (301 mt.), w płn.-wschod. stronie wsi Kawaska, pow. stryjski, wznosi się ponad sąsiednie bagna w dolinie lew. brzegu pot. Kropiwnika.

Wielki Kierniczny, grzbiet w Beskidzie wschodnim, na obszarze wsi Żabie, w pow. kowskim, występuje z granicznego grzbietu pomiędzy Węgrami a Galicyą, w kierunku ku płn.-wschodowi, pomiędzy pot. Kiernicznym na płn.

a dopływami Rabenca z południa. Stoki jego lesiste, silnie rozwinięte, dochodzą do Czeremoszu Czarnego. W miejscu, gdzie się łączy z granicznym grzbietem, wznies. sięga do 1593 mt., dalej ku płn.-wschod. do 1529 mt. Dolina Czeremoszu u jego stóp wzn. 877 mt. (Mapa wojs., 14, XXXI). Por. *Kierniczny*.

Wielki Klin, szczyt (1378 mt.), ob. *Tatry Niżnie* (t. XII, 259).

Wielki Kraczwonik, szczyt (718 mt.), na obszarze Leluchowa, w pow. nowosądeckim, wznosi się pod $49^{\circ} 19'$ szer. płn., a $38^{\circ} 35'$ wsch. dług., na bocznej, ku zachodowi wysuniętej gałęzi górskiej, a występującej z większego grzbietu nad pot. Szmereczek (Mapa wojs., 8, XXIV). Ob. *Smereczek*.

Wielki Las 1.) os., pow. kolski, gm. Lubotyń, par. Małkolno, odl. od Koła w. 20; ma 2 dm., 10 mk. W r. 1827 było 2 dm., 8 mk. 2.) **W. L.**, leś., pow. słupecki, gm. i par. Trąbczyn, odl. od Słupcy w. 19; ma 1 dm., 6 mk. 3.) **W. L.**, os., pow. lipnowski, par. Skrwilno. W 1827 r. było 2 dm., 31 mk. 4.) **W. L.**, kol., pow. lubelski, gm. Bełżyca, odl. 23 w. od Lublina. Oddzielona od kol. Leśniczówka, ma 52 mr. (34 roli).

Wielki Las 1.) uroczysko leśne, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Dywin, o 32 w. od Kobrynia, należy do dóbr Dywin, Jagminów. 2.) **W. L.**, folw., pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Kossów. Należy do dóbr Kossów, Pusłowskich. 3.) **W. L.**, osada straży leśnej, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Ostrożyce, 10 w. od Mińska. 4.) **W. L.**, ws., pow. rzezycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. Mikulicze, o 81 w. od Rzezycy, ma 19 osad; miejscowość odosobniona.

Wielki Las, ws., pow. braclawski, okr. pol., gm., par. i poczta Niemirów (o 12 w.), sąd Woronowica, o 27 w. od Braclawia, przy tr. pocz. z Niemirowa do Woronowicy, ma 65 osad, 439 mk., 650 dzies. ziemi włośc., 500 dworskiej. Własność dawniej Potockich, Jaworskiego, dziś Arsenia Husaka.

Dr. M.

Wielki Las 1.) wzgórze lesiste, w zachod. stronie Tłuczania Górnego, w pow. wadowickim. Grzbiet jego stanowi granicę pomiędzy Żygodowicami a Tłuczaniem Górną, wznies. sięga do 352 mt. Ze stoków wschodnich dopływają wody do pot. Brodawki, lew. dopł. Wisły. Wielki Las z przytykającymi doń grzbietami zamyka głęboką a wąską dolinę, o 100 mt. niżej leżącą. W tej kotlinie, po jej stokach rozłożył się Tłuczania Górny i Dolny (Mapa w., 6, XXI). 2.) **W. L.**, obszar lesisty, pagórkowaty, w Biskupicach i przy granicy Chorągwi, w pow. wielickim, wzn. 369 mt. Wody ściekają w części do pot. Obrzydki (dopł. Wisły), w części do potoku łączącego się z Pazdernikiem (dopł. pot. Królewskiego, uchodzącego do Raby). 3.) **W. L.** (wzn. 211 mt.), w Borku, pow. bocheński. 4.) **W. L.** (wzn. 864 mt.), w Rabie Wyżniej i w Spytkowici-

cach, w pow. myślenickim. Z niego wypływa Zakłęty potok, lew. dopł. Raby (Mapa wojs., 7, XXII). 5.) **W. L.**, lesiste wzniesienie w Toporzysku, pow. myślenicki. Potok Podżagar zasila się z niego skąpymi wodami (Mapa wojs., 7, XXI). 6.) **W. L.**, lesisty grzbiet, stanowiący granicę pomiędzy Lubaszową z płn. a Kozłówkami z płd., w pow. tarnowskim. Na zach. wzn. 428 mt., na wschodzie 501 mt., dalej na wschodzie występuje szczyt Brzanka (538 mt.). Wody z tego grzbietu odpływają do pot. Rostowki i do rz. Białej (Mapa wojs., 6, XXIV). 7.) **W. L.**, lesisty pagórkowaty obszar, wzn. od 194 do 231 mt., w zach. stronie Dulczy Wielkiej, w pow. mieleckim. Jest on źródłiskiem potoku Dęby i drugiego b. n., lew. dopł. Dęby. Por. *Dęba* (Mapa szt. w., 5, XXIV). 8.) **W. L.**, nad praw. brz. rz. Gwoźnicy, we wsi Gwoźnicy, w pow. brzozowskim (wzn. 393 mt.). 9.) **W. L.**, obszar w płn. stronie Czarnej, w pow. ropezyckim. Na płn. Czubata Górka (238 mt.), na płd. wzn. 230 mt., po wschod. stronie są łęgi podmokłe (226 mt.), których wody odsączają się do pot. Turzymki (Mapa szt. w., 5, XXV). 10.) **W. L.**, wzgórze (347 mt.), w pow. ropezyckim, nad pot. Ostrą, dopł. Wisłoki. 11.) **W. L.**, płaskie wzniesienia lesiste, w płd.-wschod. stronie Nowego Sioła, w pow. cieszanowskim, wzn. w środku 244 mt., na zach. 236 mt. Jest on dalszym ciągiem wzgórz idących od Nowego Sioła. Otaczają go z płd. i płn.-wschodu łęgi, wśród których płynie pot. Świdnica (Mapa szt. w., 5, XXVIII). 12.) **W. L.**, w płn.-zach. stronie Wólki Mazowieckiej, w pow. Rawa Ruska. Są to przeważnie łęgi, rzadko zarosłe. 13.) **W. L.**, wzgórze płaskie, lesiste, w płn. obszarze Bełżca, w pow. Rawa Ruska. Wsuwa się klinem ku granicy pow. tomaszowskiego. Na płd. wzn. 382 mt., na płn. 302 mt. Wzdłuż płd. granicy płynie potok Krynica, lew. dopł. Sołokii. 14.) **W. L.**, lesiste wzgórze pod Bukowym Garbem (426 mt.). Przez nie prowadzi granica pomiędzy Rokitnicą, w pow. jarosławskim, a Maćkowcami, w pow. przemyskim (Mapa wojs., 6, XXVII). 15.) **W. L.**, lesisty grzbiet w Gołogórach, na zach. obszarze Winnik, w pow. lwowskim, z niego wypływa Maruńka od płn., a Czyszkowski pot. od płd. Z płd.-wschodu góra Pryska (363 mt.) (Mapa wojs., 6, XXX). 16.) **W. L.**, położysty grzbiet lesisty, wschod. częścią należy do Podlisk, zach. do Blichu, w pow. brodzkim. Półn. stoki zbiegają do doliny pot. Huku. Z innych stron przytykają do niego bezleśne wzniesienia (na płd. do 370 mt.) (Mapa wojs., 6, XXXIII). 17.) **W. L.**, we wsi Żydowskie, w pow. krośnieńskim, na granicy pow. sanockiego, na płn. stokach góry Żydowskiej (714 mt.) (Mapa wojs., 8, XXV). 18.) **W. L.**, lesiste wzgórze, we wsch. stronie wsi Bełchówki, pow. sanocki, stanowiące odnogę od Dziadowego wierchu. Znak try-

ang. 535 mt., ku pñ. i zach. rozwinęły się stoki, z których wody spływają ku Sanoczkwowi. 19.) **W. L.**, lesiste wzgórze, na pñ.-wsch. obszarach wsi Trzciana, w pow. dobromilskim. Stoki jego sięgają do Grąziowej. Wierzchołki są płaskie, stoki silnie przez spływające potoki rozwinęte. Najwyższa wyniosłość na obszarze Grąziowej na pñd. 488 mt., na pñ. 486 mt., w Trzciancu 465 mt. Łączy się z tym obszarem na pñ. w Łomny Szemiska góra (491 mt.). Wielki Las leży pomiędzy Wiarem a jego dopł. pot. Klimowym (Mapa wojs., 7, XXVII). 20.) **W. L.**, lesisty grzbiet, stanowi granicę pomiędzy Swoszową a Żurową, w pow. jasielskim. Na pñd. wznies. 417 mt., na pñ.-wschodzie góra wzn. 508 mt., na pñ.-zach. góra Dobrotyn (517 mt.) (Mapa wojs., 6, XXIV). 21.) **W. L.**, lesisty grzbiet na granicy Pietruszej Woli, Łąk i wsi Kotyle, w pow. jasielskim. Wznies. na pñd. do 371 mt. Wody z niego płyną do Wisłoku (Mapa wojs., 6, XXV). 22.) **W. L.**, lesiste wzgórze, we wsi Brzezina, pow. ropezyckim, na granicy pow. jasielskiego, ropezyckiego i pilzneńskiego. Wznies. sięga 430 mt. Góra Brzezina na granicy trzech powiatów stanowi gniazdo górskie, a jednym z rozgałęzień jest Wielki Las. Wody odpływają do Wielopolki (Mapa wojs., 6, XXV). 23.) **W. L.**, lesiste wzgórze we wsi Straszewicach, w pow. staromiejskim. Wznies. na pñ. 437 mt., na pñd. 444 mt. Wody odpływają na pñ. do Dniestru, na pñd. do Krzemianki dopł. Dniestru (Mapa wojs., 8, XXVIII). 24.) **W. L.**, lesiste wzniesienie, w zach. części wsi Hołobutowa, pow. stryjski (znak tryang. 330 mt.). Wznies. nad doliną Kłodnicy 26 mt. (Mapa szt. wojs., 8, XXIX). 25.) **W. L.**, na obszarze wsi Burkanowa, w pow. podhajeckim, na lew. brzegu Strypy (Mapa szt. wojs., 8, XXXIII). 26.) **W. L.**, puszcza lesista, pñ. obszarem należąca do Strusowa, pñd. do Trembowli, w pow. trembowelskim. Leży pomiędzy Seretem z lew. a Gniezną z praw. brzegu. Od wsch. ku zach. szeroka $5\frac{1}{2}$ klm., zwęża się przy ujściu Gniezny do Seretu. Od pñ. ku pñd. ciągnie się do 10 klm. W środku wznies. w górze Buczynie do 379 mt., opada symetrycznie ku północy (372 mt.) i ku pñd. (369 mt. i 321 mt.). Dolina Seretu pod puszcza koło Zubowa wzn. 266 mt., koło Semenowa 258 mt., nad Gniezną, poniżej Krowianki 264 mt., a poniżej Trembowli 262 mt. Puszcza przedstawia się pokaźnie. Ponad sąsiednie doliny wznosi się 63 mt. do 115 mt. Wody z puszczy odsączają się na zach. do Seretu, na wschód do Gniezny. Dział wodny idzie środkiem puszczy z pñ. na pñd. Idąc na północ, przechodzimy w las Grabinę (349 mt.), który znów na dalszej północy przez mniejsze i większe lasy łączy się z Wielkim Lasem wsi Łuczki, w pow. tarnopolskim, stanowiąc ostatnią, ku północy z południa wybiegającą znaczniejszą pokrywę leśną pñd.

krańca Podola (Mapa szt. wojs., 8, XXXIII). 27.) **W. L.**, lesiste wzniesienie; wschodnią częścią należy do Ostrowa, zachodnią do Buczniowa, w pow. tarnopolskim. Rozciąga się pomiędzy pot. Brodkiem od zach., a Seretem ze wschodu (znak tryang. 367 mt.). Względna wysokość 64 mt. 28.) **W. L.**, lesiste wzniesienie, we wsch. stronie wsi Łuczki, pow. tarnopolskim (znak tryang. 374 mt.). Pod lasem nad Seretem wzn. 284 mt. Jestto dalszy ciąg puszczy strusowsko-trembowelskiej czyli Wielkiego Lasu. Wody z niego odsączają się do Seretu na zachód, a na wschód do Gniezny (Mapa szt. wojs., 8, XXXIII). 29.) **W. L.** (wzn. 356 mt.), w zach. stronie wsi Trójcy, w pow. kołomyjskim. Wody odpływają z niego na pñ. do pot. Krewolutki, na pñ. do pot. Chomeczyna (Mapa wojs., 12, XXXII). 30.) **W. L.**, obszar pagórkowaty (wzn. 356 mt.), w pñd.-zach. stronie Trójcy, w pow. śniatynskim. 31.) **W. L.**, obszar lesisty, wzn. do 322 mt., w pñ. stronie Szuparki, w pow. borszczowskim. Zach. połać lasu przechodzi na obszar Nowosiółki, w pow. zaleszczyckim (Mapa wojs., 11, XXXIV).
St. Maj.

Wielki Las al. *Wielgilas*, leśnictwo i wybud., pow. jańsborski, nad jez. Niskie.

Wielki Łazek, góra (702 mt.), na obszarze Muszyny, w pow. nowosądeckim, pomiędzy dolinami potoków: Muszynki, Jastrzębiska i potoku b. n., płynącego ze Złockiego. Leży pod $49^{\circ} 22\frac{1}{4}'$ pñ. szer., $38^{\circ} 34\frac{3}{4}'$ wsch. dług. (Mapa wojs., 8, XXIV).

Wielki Ług, obszar błot i bagien w pñd. części gmin Stale i Jeziorka, pow. tarnobrzecki. Na pñ. przypiera do niego obszar błotny, Głogów zwany, który znów na pñ. przechodzi w suchszy lesisty obszar, zwany Królowym Ługiem, wznoszący się dalej do 161 mt. W zach. i pñ. stronie Głogowa, nad pot. Dąbrową al. Trześnia, wzgórze Klewicz (161 mt.). Obszar błotny w najwyższych punktach sięga 156 do 159 mt. Wody z Wielkiego Ługu odsączają się w części kanałami, w części potokami; na zach. pot. Dąbrowa al. Trześń, uchodzący z pot. Branki do Wisły, na wsch. spływają przez pot. Jeziorka, który od wsi Żupawy płynie p. n. pot. Żupawy do pot. Branki z praw. brzegu. Druga zaś jego odnoga łączy się z pot. Łęgiem, ten zaś z kilku innymi odpływa do Wisły (Mapa wojs., 3, XXV).

Wielki Łuh, dwa folw., pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Stare-Sioło, o 5 w. od Mińska. Jeden z nich, własność włościanina Polelszuka, ma $2\frac{1}{2}$ włóki, drugi, Ściepurzyńskiego, $1\frac{1}{2}$ włóki. Grunta urodzajne, szczerkowo-gliniaste.
A. Jel.

Wielki Maleszew, ws, pow. mozyrski, ob. *Maleszewo*. Leży o 150 w. od Mozyrza, ma cerkiew poroeh. z r. 1792, pod wez. św. Jana Ewangelisty, uposażoną z dawnych zapisów przeszło 1 włóką ziemi i łąką na 50 wozów siana; około

600 parafian. Oprócz Gertowiczów i Frankowskich mają tu własność Kieniewiczowie 5¹/₂ włók.

A. Jel.

Wielki Młyn, folw. i os., pow. radomski, ob. Czarna 6).

Wielki Młyn, uroczysko i chutor, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Miezewicze, o 26 w. od Słonima, należy do wsi Krokotka Wielka.

Wielki Młynsk al. *W. Młynka*, ob. *Młińsk*, ws nad Siewielgą, pow. słucki, gm. Carowce, o 13 w. od Słucka.

A. Jel.

Wielki Ogród, zaśc. pryw., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 66 w. od Wilejki, 1 dm., 15 mk. katol.

Wielki Okuń, kol. nad rzką Grabią, pow. łaski, gm. Pruszków, ma 30 dm., 257 mk., 263 mr. włośc. i 2 mr. (karczma).

Wielki Ostrów 1.) białorus. *Wialiki-Ostrau*, uroczysko leśne, pow. bobrujski, ob. *Ostrów*. 2.)

W. O., pow. miński, ob. *Ostrów Wielki*.

Wielki Ostrów, grunta, w pow. żytomierskim, w sąsiedztwie wsi Babyczewka (dawniej Babieze). D. 11 czerwca 1618 r. nastąpiła kompłanacya między kś. Krzysztofem Kazimirskim, bisk. kijow. i kapitułą jego, z jednej strony, a Łukaszem i Zofią Kmiciańką Sapiehami z drugiej, o grunt W. O., między dobrami kapituły Babieze i dobrami Wierbkowicze leżący (Jabłonowski, Ukraina, II, 278).

Wielki Ostrów, ob. *Dniepr* (II, str. 48).

Wielki potok 1.) wypływa na granicy wsi Tureczki Niżnej i Boryni, w pow. turezańskim, z pod garbu Szmegarowca (781 mt.), płynie ku północy, oddzielając lesiste wzgórza i stoki Szmegarowca z praw. brzegu od bezleśnych garbów z lew. brzegu; następnie zwraca się ku półn.-zach., przepływa Jabłonkę Niżną i z praw. brz. uchodzi do Spisanego potoku, dopł. Jabłonki (dopł. Stryja). Długość 3¹/₂ klm. (Mapa wojs., 9, XXVIII). 2.) **W. p.**, wypływa na pół.-wsch. obszarze Belejowa, w pow. dolińskim, dąży w kierunku półn.-wsch. z pod góry Za Służą (421 mt.), pomiędzy obszarami lesistymi Bucznik, Brzezina z lew. brz. a Za Siwką z praw. brz., przepływa obszar lesisty Widły (387 mt.), potem wpada z lew. brzegu do Siwki, dając początek Bołochówce. Przeważnie ma dopływy lewobrzeżne. Długi 9 klm. Por. *Bołochówka, Mostoczna, Siwka*. 3.) **W. p.**, w Podbużu, w pow. drohobyckim, prawy dopływ Bystrzycy Tyśmienickiej, zbiera wody z pod Magóry (735 mt.), Horoszkówki (704 mt.) i z góry Na Hreble (551 mt). Długi 2 klm. (Mapa wojs., 8, XXVIII). 4.) **W. p.**, lewy dopł. Ostrawicy, na Szląsku austr. (ob. t. VII, 678). 5.) **W. p.**, na Bukowinie, dopływ pot. Caberny, praw. dopł. Prutu, wypływa z lesistego obszaru Romanki, dąży przez Katestie w kierunku półn. Długi 4¹/₂ klm.

Wielki Rakitów, szczyt górski (1566 mt.), ob. *Fatra* (t. II, 375).

Wielki Róg, fol., pow. homelski, dziedzictwo Czyżów, 100 dzies. (28 roli, 22 łąk, 45 lasu).

Wielki Rów, uroczysko do wsi Ostrowlany, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Pruska.

Wielki Rożan, ws poradziwiłłowska nad rz. Morocz, pow. słucki, w 1 okr. pol. staroibińskim, gm. Wyzna, o 36 w. od Słucka. Ma 60 osad, cerkiew paroch. p. wez. Wniebowstąpienia, uposażoną z dawnych zapisów 1¹/₂ włókami ziemi i łąk na 30 wozów; przeszło 1000 parafian. Miejscowość odosobniona, grunta lekkie, łąk dużo.

Wielki Staw, uroczysko, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Kamionna, o 29 w. od Sokółki.

Wielki Uhoń, osada, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Łyskowo, własność Pryputniewicza, ma 10 dzies.

Wielki Uplaz, szczyt (1427 mt.) w Tatrach Spiskich, w grzbiecie wybiegającym od Kołowego Wierchu. Ob. *Portki* (t. VIII, 829).

Wielki Wigrch, szczyt (2184 mt.) w Tatrach Liptowskich, na półd. od głównych szczytów grupy Rohaczów. Ob. *Stara Stanka*.

Wielkie 1.) jezioro w półn. stronie wsi Zadzierz, w pow. gostyńskim. Łączy się z jez. Grabina (od zachodu), brzegi ma bezleśne, wyniosłe. Strumień zwany, Wielką strugą, uprowadza wody jeziora i przyległego jez. Grabina do Wisły pod Dobrzykowem. 2.) **W.**, jezioro w dobrach Kazimierz, pow. słupecki. 3.) **W.**, jezioro, które do r. 1861 istniało na obszarze dóbr Lejno, w pow. włodawskim. Miało do 280 mr. obszaru. Osuszone przez spuszczenie wód do jez. Orzechowo, którego wody uprowadza rzeczka Jedlanka (dopł. Tyśmienicy). Na obszarze jeziora W. powstały łąki. 4.) **W.**, jezioro w pobliżu wsi Sosnowica, w pow. włodawskim. Leży w zlewisku Tyśmienicy, ma do 86 mr. obszaru. Dokoła bagna i lasy. 5.) **W.**, jezioro, ob. *Wielgie*.

Wielkie, ws i fol., pow. lubartowski, gm. Wielkie, par. Rudno, odl. 18 w. od Lubartowa, w pobliżu Michowa, posiada szkołę początkową, urząd gm. W 1827 r. było 47 dm., 240 mk. W r. 1886 fol. W. rozl. mr. 463: gr. or. i ogr. mr. 235, łąk mr. 61, lasu mr. 147, nieuż. mr. 20; bud. mur. 6, drew. 12; płodozm. 10 i 11-pol.; las nieurządzony. Od dóbr powyższych w r. 1886 oddzielono fol. Izabelmont mr. 731 i fol. Glihanik mr. 374. Do dóbr poprzednio należały: ws W. os. 55, mr. 925; ws Glihanik os. 43, mr. 825; ws Abramów mr. 63, mr. 1257; ws Łąkość os. 7, mr. 15. Dobra te przed r. 1882 należały do Izyckich, od których sukcesorów nabył w r. 1882 Gross. W. gmina, należy do sądu gm. okr. I w Michowie, st. pocz. w Kurowie. Gmina ma 16263 mr. obszaru i 3947 mk. Prócz 45 żydów sami katolicy.

Br. Ch.

Wielkie 1.) jezioro, w pow. trockim, między Landwarowem a rz. Wilią. 2.) **W.**, białorus.

Wialikoję, jezioro, w pow. borysowskim, niedaleko traktu z Borysowa do Łohojska, w gm. Jurzewo, w kotlinie lesistej, połączone strugami i kanałami z kilku innymi jeziorami i rz. Usiążą, długie $1\frac{1}{2}$ w., szerokie $\frac{3}{4}$ w., brzegi ma bagniste. 3.) **W.**, *Wielikoję*, jezioro, pow. mozyrski, o 2 w. naprzeciwko Mozyrza, za Prypecią; długie na 2 w., szerokie na $\frac{1}{2}$ w. Wypływa z niego rzka Łubnia. Rybne. Do tego jeziora skanalizowano w ostatnich czasach rzeczkę Zakowanę. 4.) **W.**, jezioro, w pow. czerykowskim. 5.) **W.**, *Wielikoję*, jezioro, w pow. rohaezewskim, w gm. Pokot', w dolinie Soży, w pobliżu wsi Zalesie. Długie do 2 w., szerokie około 50 saż., zajmuje 21 dz.; łączy się z Sożą. *J. Krz - A. Jel.*

Wielkie 1.) jezioro pod Skarbiewem, w pow. bydgoskim, ob. *Skarbiewo* i *Stupowskie jezioro*. 2.) **W.** *Północne* i *W. Południowe*, dwa jeziora w pow. czarnkowskim, położone w pñ. i pñd. części powiatu. Drugiego wody uprawia strumień Rudnik. Por. *Rudnik* 1) i *Rudno* 1). 3.) **W.**, jezioro, w pow. międzychodzkiem, ob. *Strzyżmín*. 4.) **W.**, jezioro, w pow. międzyrzeckim, ob. *Rybojady*. 5.) **W.**, jezioro, w pow. szamotulskim, wody jego uprawia rzka Ostrorożanka (dopł. Warty). 6.) **W.**, jezioro, w pow. szamotulskim, ob. *Oleszyn*.

Wielkie, ws i dobra, pow. poznański. W 1837 r. było 13 dm., 148 mk. Właścicielami byli Kierscy. Następnie własność Sztoka; 1158 mr. obszaru.

Wielkie Bałwany al. *Wielki Bałwan*, białorus. *Wialki Bałwan*, ws nad bezim. dopł. Łani, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Hrycewicze, o 47 w. od Słucka, 37 osal. Miejscowość falista, małołesna, grunta i łąki dobre. Własność dawniej ks. Radziwiłłów. W pobliżu ws Mały Bałwan. *A. Jel.*

Wielkie Błoto, uroczysko na gruntach wsi Minejki, w pow. radomyskim.

Wielkie Brzeziny, ws, fol. i os. leś. nad rzką Letą (?), pow. częstochowski, gm. Huta Stara, par. Częstochowa (odl. 6 w.); ws ma 36 dm., 354 mk., 606 mr.; fol. 7 dm., 20 mk., 657 mr.; os. leś. 1 dm., 3 mk., 24 mr. Ob. *Brzeziny* 5) (t. I, 416).

Wielkie Ciolkowicze, ws, pow. piński, o 82 w. od Pińska, ob. *Ciolkowicze*. *A. Jel.*

Wielkie Czerwiszcze, ws, pow. piński, ob. *Czerwiszcze*.

Wielkie Czuczewicze, ws, pow. mozyrski, ob. *Czuczewicze*. Leży o 252 w. od Mozyrza a 75 w. od Lenina (zarząd okręgu polic.). Cerkiew p. w. Opieki N. M. P., uposażona z dawnych zapisów $1\frac{1}{2}$ włóki ziemi; około 1200 parafian. Filia w Gocku p. wez. św. Parascewii. *A. Jel.*

Wielkie Dolce, ws i dobra, pow. borysowski. Do wiadomości podanych pod wyrazem *Dolce* (t. II, 94), dodajemy, że gmina Dolce składa się z 4 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje

76 miejscowości (2 sioła, 30 wsi, 24 zaścianków, 6 dóbr, 11 folw., 2 karczmy i 1 fermę), ma 393 dm., 2046 mk. włósc. pł. męz., uwłaszczonych na 5289 dzies. We wsi cerkiew p. wez. św. Ducha, uposażona 3 włókami ziemi i łąk; około 2000 parafian. Kaplica p. wez. Wniebowzięcia N. M. P. w Remigianowie. Za czasów poddaństwa do parochii należało 35 poddanych. Dobra, mające około 6000 dzies., w ostatnich czasach przeszły na własność Antoniego Szerbakowa. *A. Jel.*

Wielkie Drogi z Trzebolą, ws, pow. wadowicki, leży w dolinie Wisły, nad pot. Sosnowickim (praw. dopł. Wisły). Przez ws prowadzi gościniec ze Skawiny (8 klm.) do Zatora i kolej państwowa: Oświęcim-Skawina. Odl. od stacyi w Zatorze 8 klm. Jest tu stacya kol., pocz. i tel. i szkoła ludowa. Ws ma 110 dm., 579 mk., 554 rz.-kat. a 25 izr. Par. w Pobiedrze. Pos. więk. (Brandysów) wynosi 284 mr., 48 mr. łąk, 39 mr. pastw., 11 mr. nieuż. i 2 mr. roli, 48 mr. łąk, 39 mr. past., 11 mr. nieuż. i 2 mr. 892 saż. parcel budowl.; pos. mn. 361 mr. roli, 69 mr. łąk i 17 mr. past. Długosz (L. B., II, 129) i spisy poborów z r. 1581 (Pawin., Małop.) niewymieniają wsi t. n. w par. Pobiedra, jakkolwiek mają osadę „Trzebolia“. Trzebol miała 9 półłanków km., 4 zagr. bez roli, 1 kom. z bydł., 3 kom. bez bydła, rzemieślnika i karcznię na ówcei łąnu. W. graniczą na pñ. z Facimiechem, na wsch. z Ochodzą, na zach. z Jankowicami i Brzezinką, na pñd. z Pobiedrem. *Mac.*

Wielkie Dworcy, ws, pow. piński, na „Zarzeczcu“, w 2 okr. pol. lubieszowskim, o 17 w. od Pińska, ma 14 osad Niegdyś królewszczyzna. Ob. *Dworcy*. *A. Jel.*

Wielkie Dzikowicze, ws, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, ma 42 osad; o 17 w. od Pińska. Niegdyś królewszczyzna. Ob. *Dzikowicze*. *A. Jel.*

Wielkie Folwarki 1.) ws, pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Zabłudów, o 18 w. od Białegostoku, 810 dzies. ziemi włósc. (101 łąk i past., 28 lasu, 72 nieuż.). Ze wzgórz w pobliżu wsi W. F. i Tylwica al. Talwia bierze początek rz. Supraśl. 2.) **W. F.**, osada, tamże, 64 dzies. (11 łąk i past. i 1 nieuż.).

Wielkie Horki, fol., pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Zaostrowiecze, o 49 w. od Słucka. Własność Suszczewicza, ma 1 włókę.

Wielkie Horodziatycze, ws i dobra paradiwiłłowskie nad Oressą, pow. mozyrski, w gm. Komarowicze, w 2 okr. pol. i par. katol. Petryków. Ws ma 23 osad; cerkiew p. wez. św. Mikołaja, uposażona z dawnych zapisów polem bez pomiaru i łąką na 80 wozów; około 1200 parafian. Druga cerkiew z 1824 r., p. wez. Narodzenia N. P. Do r. 1866 była tu kaplica katolicka. Po Radziwiłłach dobra przeszły na ks. Wittgenstejnów, a teraz należą do ks. Maryi z Wittgen-

stejnów Hohenlohe, mają przeszło 960 włók, przeważnie w puszczech. Grunta lekkie, łąk obfitość. We wsi W. H. było w 1892 r. 271 włośc. pł. męż., 262 kobiet, gruntów niepodzielonych 8, podzielonych 35, pastwisk włościańskich 7¼ włóki. Obok W. H. leży ws Małe H.

Wielkie Jezioro al. *Wielkojeziory*, fol., pow. wyłkowyski, gm. Olwita, par. Wyłkowyski (odl. 4 w.), ma 9 dm., 57 mk. W r. 1887 fol. Wielkie Jezioro rozl. mr. 771: gr. or. i ogr. mr. 444, łąk mr. 76, past. mr. 144, lasu mr. 71, nieuż. mr. 28, obszar sporny mr. 8; bud. mur. 4, drew. 11; płodozm. 13-pol., las nieurządzony. Do fol. należała poprzednio ws Kumiecie os. 21, mr. 181.

Wielkie Karpysze (*Karnysze?*), ws, pow. nowogródzki, w gm. Wsielub', w 1 okr. pol., do niedawna zarząd w Wsielubiu, teraz w Lubezu, o 6 w. od Nowogródka.

A. Jel.

Wielkie Kosicze, fol., pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczaniskim, gm. Poczepowo, o 18 w. od Nowogródka, ma 12½ włók; własność urzędnika Plotnikowa.

A. Jel.

Wielkie Kruhowicze, ws, pow. stuecki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Kruhowicze, o 77 w. od Słucka.

A. Jel.

Wielkie Krzywicze, ob. *Krzywicze* (t. IV, str. 807). Tu dodajemy, że gmina krzywicka dołączona została do gm. Raków. W. K. odległa są o 46 w. od Mińska. Cerkiew, p. wez. Przemienienia Pańskiego, uposażona w 1780 r. przez Dominika Zajarskiego, posiada 3 włóki ziemi, około 1200 parafian. Filie w Dubrowach p. w. Narodzenia N. M. P. i w Giniewiczach, p. w. Wniebowzięcia N. M. P. W okolicy kamień narzutowy.

A. Jel.

Wielkie Łuki, ws, pow. nowogródzki, w gm. Jastreblewo, ob. *Łuki Wielkie*. Leży o 70 w. od Nowogródka, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, posiada cerkiew paroch. św. Jerzego, z r. 1779, fundacji biskupa Kossakowskiego, uposażoną z dawnych zapisów około 4 włókami ziemi; około 2500 parafian.

A. Jel.

Wielkie Łuki, mto powiat. gub. pskowskiej, na obu brzegach rz. Łowaci i na wyspie Działtówce, pod 56° 21' płn. szer. i 48° 11' wschod. dłg., odl. o 251 w. na pld.-wsch. od Pskowa. W 1861 r. miało 1220 dm. (53 murow.), 9 cerkwi, 2 monastery (mężki i żeński), 79 sklepów, 6010 mk. (62 katol., 27 protest. i 19 żydów), szkołę powiat. i paraf., szpital miejski. Do miasta należy 976 dzies. (464 pod samem miastem); dochody w 1860 r. wynosiły 5213 rs. W t. r. było w mieście 22 zakładów przemysłowych, zatrudniających 159 robotników i produkujących za 157857 rs. Ważniejsze: 3 fabryki juchtów (57011 rs.), 9 garbarni (29875 rs.) i 2 fabryki szczeciny (61000 rs.). Główne zajęcie mieszkańców stanowi szycie butów, wywożonych w znacznej ilości do Petersburga. W 1861 r. było w mieście 223 rzemieślników (139 majstrów).

Dość ożywiony handel zbożem, szczecimą i olejem konopnym. W mieście odbywa się 4 niezna- czne jarmarki. Jest to jedno z najdawniejszych miast ruskich; wspomniane w kronice nowogrodzkiej pod 1166 r. pod nazwą Łuki. Dodatek Wielkie spotyka się dopiero od początku XV w. Pierwotnie miasto należało do Nowogrodu, miało jednak oddzielny swój zarząd. Z powodu sąsiedztwa z Litwą podlegało częstym napadom i było otoczone ścianą drewnianą z 12 basztami. W 1167 r. miasto zostało spustoszone podczas walki pomiędzy Nowogrodem a książętami dzielnicowymi; w 1198 r. spalili miasto Litwini i Połoczenie. W 1448 r. Iwan III przyłączył W. Ł. do księstwa moskiewskiego; w 1580 r. zdobyte zostało przez Stefana Batorę, który władał niem do 1582 r. Zburzone przez Dymitra Samozwańca w 1611 r., zostawało w opuszczeniu do 1619 r. Piotr I na miejsce warowni drewnianych polecił usypać wały ziemne z bastyonami. W 1708 r. W. Ł. przyłączone zostały do gub. ingiermanladzkiej, od 1777 r. mto powiat. namiestnictwa pskowskiego.

Wielkołucki powiat leży w pld. części gubernii i zajmuje 83·6 mil al. 4045 w. kw. Powierzchnia falista; wyniosłości znajdują się w środkowej i wschodniej części powiatu. Wyniosłości prawego brzegu Łowaci są przeważnie gliniaste, lewego zaś piaszczyste. W zachodniej części powiatu, między jeziorami Jazno i Naswa, zalega grupa wyniosłości, nosząca nazwę gór Wiazowskich, z powodu że główny ich węzeł znajduje się około jezior Wiazowskich. Wyniosłości te dają początek rz. Wielkiej (Wielkiej) i niektórym dopływom Łowaci. Powiat obfituje w lasy, które zajmują 211461 dzies., t. j. prawie połowę ogólnej jego powierzchni. Lasy zalegają przeważnie w części południowej; gaje dębowe znajdują się na wzgórzach Wiazowskich i na prawym wybrzeżu Łowaci. Oprócz rz. Wielkiej wszystkie rzeki powiatu należą do dorzecza Łowaci, przeryniającej powierzchnię od południa ku północy. Z dopływów jej ważniejsze: Kunia, Udreja, Naswa i Łoknia. W powiecie znajduje się 188 jezior, rozrzuconych przeważnie w części zachodniej i w ogóle bardzo rybnych. Ważniejsze z nich: Użo (8 w. dł.), Jazno (6 w. dł.), Olio i Łokno (po 5 w. dł.). Błota zajmują znaczne przestrzenie, zwłaszcza na lewym brzegu rz. Kunii, oraz na pr. brz. Łowaci. W 1861 r. było w powiecie (bez miasta) 76028 mk. (146 katol., 140 jednowierców, 626 rozkoll., 96 protest.). W t. r. było w powiecie 49 cerkwi prawosł. i 1 jednowierców. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo. Gleba gliniasta i piaszczysta, wymaga starannej uprawy. Pod rolę znajdowało się 170381 dzies. Sadownictwo dość rozwinięte. Łąk, po części zalewnych, jest do 19637 dzies. i dla tego hodowała bydła na dość wysokim stopniu. W 1861 r. było w po-

wiecie 1980 sztuk koni, 38650 bydła rogatego, 18249 owiec, 12095 trzody chlewnej. Oprócz tego mieszkańcy zajmują się: budową statków wodnych, wyrobem naczyń domowych, sań, wozów, darcielem kory, rybołówstwem i skupywaniem i przeróbką szeszeciny. Przemysł fabryczny słabo rozwinięty, reprezentowany był przez 1 garbarnię i 4 gorzelnie.

Wielkie Miedwieże, pow. łucki, ob. *Miedwieże*.

Wielkie Mierwiny, ws poradziwiłowska, pow. słucki, o 55 w. od Słucka, ob. *Mierwiny*.

Wielkie Niehuciwicze, pow. borysowski, o 22 w. od Berezyny, ob. *Niehnowicze*.

Wielkie Oczy z *Futorami*, *Horyszną* i *Mielnikami*, miasteczko, w pow. jaworowskim, 21 klm. na pñ.-zach. od Jaworowa, 8 klm. na pñ. od sądu powiat. w Krakowcu, urz. pocz. w miejscu. Na wsch. leży Wólka Żmijowska i Żmijowiska, na pñd. Świelnica i Skolin, na zach. Kobylnica Wołoska, na pñ.-zach. Łukawiec, na pñ. Majdan (3 ostatnie w pow. cieszanowskim). Wody płyną strugami na pñd. i dążą do pot. Szkło. Zabudowania leżą w pñd. stronie, na pñd.-zach. od nich klasztor dominikański, a na pñd.-wsch. zamek (242 mt.). W pñ. stronie leśnistej wzn. sięga 281 mt. W zach. stronie „Łysa góra“ do 269 mt., a na pñd.-zach. „Księża góra“ do 244 mt. Obszar wynosi 3509 mr. (własn. więk. ma roli or. 401, łąk i ogr. 152, past. 53, lasu 2113 mr.; wł. mn. roli or. 572, łąk i ogr. 133, past. 81, lasu 1 mr.). W r. 1880 było 286 dm., 1842 mk. w gm., 8 dm., 94 mk. na obsz. dwor. (589 rz.-kat., 388 gr.-kat., 996 izr., 3 innych wyzn.; 1870 Pol., 66 Rus.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. jaworowski, dyec. przemyska. Niegdyś należały do paraf. w Krakowcu. Pod koniec w. XVIII utworzono tu parafię osobną i powierzono ją dominikanom. Do parafii należą: Boża Wola, Drohomysł, Skolin, Wólka Żmijowska i Żmijowiska. Klasztor dominikanów fundował tu Jędrzej Modrzewski w r. 1667. Kościół murowany wzniesiono w r. 1684, konsekrowano w r. 1740 p. w. Niepokal. Pocz. N. M. P. Siostry miłosierdzia mają tu swą filię, założoną w r. 1872. Par. gr.-kat. w Żmijowiskach. Cerkiew p. w. św. Mikołaja, szkoła etat. 1-klas. męzka i 1-klas. żeńska. Przywilejem wydanym d. 11 maja 1671 r. zezwała Michał Wiśniowiecki ze względu na wojskowe zasługi Jędrzeja Modrzewskiego, cześnika sieradzkiego, ażeby wieś swą dziedziczną Wielkie Oczy przeistoczył na miasto, które obdarza prawem magdeburkiem, uwalnia do lat kilku od podatków, ceł i powinności i postanawia, aby z 12 mężów dziedzie wybierał 2 burmistrzów, co pół roku ster prowadzić mających, 4 rajców i wójta, ustanawia 4 ławników i powierza wójtowi sędzenie spraw kryminalnych, a spraw cywilnych burmistrzowi i rajcom, których liczba w miarę powię-

kszenia się ludności może być przyczyniona; nakoniec zaprowadza targ we czwartek i 3 jarmarki. Ulryk Werdum, podróżujący w r. 1670—1672, wspomina, że był tu szlachecki dwór, dość warowny, otoczony wałem z ziemi, wraz z czterema basztami z ziemi (Liske, *Cudzoziemcy w Polsce*, str. 112). W. O. przeszły z rąk Modrzewskich w posiadanie Łaszczów, potem Potockich, a około r. 1786 należały do Lubomirskich. Za czasów konfederacji barskiej uwolnił Fr. Ks. Puławski dobra te od zaopatrywania wojska (Rozmaitości, Lwów, 1859, str. 43). *Lu. Dz.*

Wielkie Orły, ws, pow. piński, na Zarzeczu, o 72 w. od Pińska; ob. *Orły*.

Wielkie Ostrowczyce, ws poradziwiłowska i folw. ordynacji dawniej kleckiej teraz nieświeskiej, pow. słucki, gm. Zaostrowicze, o 54 w. od Słucka; ob. *Ostrowczyce*. *A. Jel.*

Wielkie Pole 1.) kol., pow. piotrkowski, gm. i par. Ręczno, ma 10 dm., 77 mk., 182 mr. 2.) *W. Pole*, ob. *Wielkopole*.

Wielkie Pole, część gm. Pogórska al. Podgórska Wola, w pow. tarnowskim.

Wielkie Pole 1.) ws, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Hermaniszki, okr. wiejski Starynki, o 10 w. od gminy, 8 dusz rewiz.; należy do dóbr Mańkowszczyzna, Ratyńskich. 2.) *W. P.*, fol. prywat., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 54 w. od Wilejki, przy b. dr. pocz. z Mołodeczna do granicy pow. mińskiego, 1 dm., 13 mk. 3.) *W. P.*, zaśc. prywat., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 58 w. od Wilejki, przy b. dr. pocz. z Mołodeczna do gran. pow. mińskiego, 2 dm., 13 mk. prawosł. 4.) *W. P.*, białorus. *Wialikoje Pole*, ws u źródeł Wili, pow. borysowski, w 3 okr. pol., gm. Witunieze, o 73 w. od Borysowa, ma 5 osad; miejscowość leśna, grunta lekkie. Należała do sstwa wilejskiego. 5.) *W. P.*, białorus. *Wialikoja Pola*, ws u źródeł Czerniawki, dopł. Bołoczy, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezynskim, gm. Jurewo, o 12 w. od Ihumenia, przy dr. z Kołodziej do Horki, ma 21 osad; grunta lekkie. *J. Krz.-A. Jel.*

Wielkie Rogalskie, jezioro, w pow. łeckim, ob. *Rogalskie*.

Wielkie Sielutyczé, ws, pow. mozyrski, ob. *Sielutycze*. Odl. o 54 w. od Petrykowa, 97 w. od Mozyrza.

A. Jel

Wielkie Siolo 1.) ws, pow. dzisienski, w 2 okr. pol., gm. i dobra, ks. Puzynów, Ihumenowo (o 1 w.), okr. wiejski Ksaweryn, 74 dusz rewiz. 2.) *W. S.*, ws, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, hr. Tyszkiewiczów, Żyrmuny (o 2 w.), o 12 w. od Lidy ku Wilnu, 9 dm., 112 mk. katol. (w 1865 r. 42 dusz rewiz.). Obok karczma, zwana Sielanka. 3.) *W. S.*, ws nad rzką Chmielowszczyzną, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i dobra, hr. Uruskich, Żołudek, okr. wiejski Krasule, o 45 w. od Lidy, 32 dm., 272 mk. (w 1865 r. 100 dusz rewiz.). 4.) *W. S.*,

wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Lebioda, okr. wiejski i dobra, Ważyńskich, Gołdów, 65 dusz rewiz. 5.) **W. S.** al. *Wielka Wieś*, wś nad rzeką Hołdówką, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Wasiliszki (o 7 w.), okr. wiejski Szejbakpol, o 32 w. od Lidy, 15 dm., 192 mk. (w 1865 r. 64 dusz rewiz.); należy do dóbr Kościeniewo, Kostrowickich. 6.) **W. S.**, wś i folw., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Połoczany, okr. wiejski Kobyłki, st. pocz. i dr. żel. lipawsko-romeńskiej Mołodeczno, o 67 w. od Oszmiany. Folw. ma 1 dm., 10 mk. katol.; wś zaś 11 dm., 79 mk. t. wyz. Spis z 1865 r. podaje dwie wsi, z których jedna ma 25 dusz rewiz.; należy do Cywińskich; druga zaś 18 dusz rewiz. i stanowi własność Romultów. Dobra, mające około 50 włók, przez kilka wieków należały do rodziny Sakowiczów h. Korwin. W 1816 r., ze śmiercią Józefa Sakowicza, deputata trybunału głównego litew., przeszły na jego siostrę Annę Radziszewską, od której w 1835 r. nabywa prałat wileński Cywiński. Poczem krewnego jego Zenona Cywińskiego. 7.) **W. S.**, wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gr. Łyntupy (o 17 w.), okr. wiejski i dobra Szyrynów, Kluszczań, 44 dusz rewiz. 8.) **W. S.** al. *Wielkosiele*, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Łabonary (o 7 w.), okr. wiejski i dobra Żarnowskich, Styrnie, 1 dusza rewiz. 9.) **W. S.**, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Horodek (o 9 w.), okr. wiejski i dobra, Druźbiekich, Cholechła, o 35 w. od Wilejki, przy b. dr. pocz. z Mołodeczna do gran. pow. mińskiego, 22 dm., 150 mk. (w 1865 r. 41 dusz rewiz. i 1 jednodworców). 10.) **W. S.**, wś, tamże, okr. wiejski Siemierniki, 9 dusz rewiz.; należy do dóbr Poradowszczyzna, Kornickich. 11.) **W. S.**, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Mołodeczno (o 1½ w.), okr. wiejski Wielkie Sioło, o 20½ w. od Wilejki, przy b. dr. pocz. z Wilna do Mińska, ma 52 dm., 461 mk. prawosł. W 1865 r. miała 50 dusz rewiz. w części należącej do dóbr Mołodeczno, Tyszkiewiczów, 149 w części do dóbr Wielkie Sioło, Łopacińskich i 12 dusz w części skarbowej. W 1880 r. splonęła. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Wielkie Sioło i Samale, oraz zaśc. Łazowiec, w ogóle w 1865 r. 228 dusz rewiz. włośc. uwłaszcz. i 12 b. włośc. skarbowych. 12.) **W. S.**, wś, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Wielkie Sioło, o 10 w. na płu.-wsch. od Prużany, 2569 dzies. ziemi włośc. (800 łąk i pastw., 128 nieuż.). Była tu kaplica kat. parafia Szereszów. Gmina, położona w środkowej części powiatu, graniczy od płu. z gm. Kotra, od wschodu z gm. Kotra i Dobuczyn, od południa z gm. Michajłowską, a od zach. z gm. Szereszów i Suchopól, dzieli się na 4 okręgi (starostwa) wiejskie, obejmuje 7 miejscowości, ma 394 dm. włośc. (obok 10 należących do innych stanów), 2411 mk. włośc., uwłaszczonych na 5275 dzies. 13.) **W. S.**, wś, pow. słonimski,

w 2 okr. pol., gm. Mieżewicze, o 28 w. od Słoniama, stanowi właściwie część wsi kościelnej Przewłoka (Pierewołoka). 14.) **W. S.**, wś, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Podorosk, o 21 w. od Wołkowyska, 389 dzies. ziemi włośc. 15.) **W. S.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 19 w. od Nowoaleksandrowska. 16.) **W. S.**, wś nad rzeką Woronką, lew. dopł. Istoczy, pow. miński, w 2 okr. pol. i gm. Raków, o 37 w. od Mińska, ma 37 osad; miejscowość falista, grunta szczerkowe, żytnie. 17.) **W. S.**, białoros. *Wialikaje Sioło*, wś nad rzeką Pierekalką, lew. dopł. Suły, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Rubieżewicze, o 12 w. od Kojdanowa (poczta), o 52 w. od Mińska. Ma 63 osad, szkołę wiejską. Za poddaństwa była ta wieś dziedzictwem Łaskich. Miejscowość lekko falista, z glebą szczerkową, żytnią, łąki dobre. 18.) **W. S.**, wś i folw. poradziwiłowski, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. i gm. Mir, o 49 w. od Nowogródka. Wś ma 39 osad; folw. około 24 włók. Miejscowość lekko falista, małołesna, grunta dobre, pszenne. 19.) **W. S.**, pow. nowogródzki, gm. Horodyszczce, ob. *Sioło Wielkie*. 20.) **W. S.**, wś, pow. sieński, gm. Rasna, ma 22 dm., 140 mk., cerkiew paraf. drewnianą. 21.) **W. S.**, wś, pow. dryssieński, par. Oświej. 22.) **W. S.**, wś, pow. połocki, w 3 okr. pol., gm. nikolajewska, posiada urząd gminny. Nadane w 1563 r. przez Zygmunta Augusta Tymoteuszowi Romejko-Hurko (ob. *Krynki*). Następnie stanowiła królewszczyznę (ob. Vol. Leg., VI, 263). W 1730 r. sstwo wielkosielskie posiadał Stefan Perott, rotmistrz pow. orszańskiego. *J. Krz.—A. Jel.*

Wielkie Strzelce, ob. *Strzelce Wielkie*.

Wielkie Wody, jezioro, w pow. i gub. chersońskiej, utworzone z odnóg Buzułuku: Skorbniicy, Kołotówki i Omelnika, przy ujściu tej rzeki do Dniepru. Ob. *Buzułuk*.

Wielkie Zimowiszczce, białoros. *Wialikija Zimowiszczca*, wś i folw. nad rz. Turą, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Słoboda Skryhałowska, o 16 w. od Mozyrza, a 17 w. od Skryhałowa. Wś ma 23 osad; folw., własność Rychwalskich, 1 włókę. *A. Jel.*

Wielkielewo, wś, pow. dryssieński, paraf. Oświej, należy do dóbr skarbowych Stryżyno.

Wielkieryta, sioło, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Wielkieryta, o 33 w. od Brześcia, 2230 dzies. ziemi włośc. i 105 cerkiewnej. Posiada cerkiew paraf. Parafia prawosław., dekanatu (błagoczynia) brzeskiego, 1539 wiernych. Gmina, we wschodniej części powiatu, graniczy od wschodu z gm. Wierzcholesie (pow. kobryńskiego), od pld.-wschod. z gm. Mokrzany (t. pow.), od pld. z gm. Małoryta, od zach. z gm. Miedna, od płu. z gm. Radwanicze pow. brzeskiego i z gm. Oziaty pow. kobryńskiego, dzieli się na 7 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 26 miejscowości, ma 656 dm. włośc.

(obok 22 należących do innych stanów), 4827 mk. włośc., uwłaszczonych na 10485 dzieł. Przez zachodnią część gminy przechodzi tor. dr. żel. pld.-zach. (brzesko-kijowskiej). *J. Krz.*

Wielkinie, może *Wilkije*, jezioro, w pow. sejneńskim, gm. Lejpuny, ma 12 mr. obszaru. Wpada doń rz. Świnarka, wypływa rz. Wilkija.

Wielkokobielackie, *Wielkokobielakskie*, chutor nad rzką Kobielaczką, pow. kobielacki gub. połtawskiej, o 30 w. na płu. od Kobielak, ma 719 dm., 3505 mk.

Wielkolas 1.) kol. nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. Rożniszew, par. Mniszew, odl. od Kozienic 34 w., ma 8 dm., 88 mk., 65 mr. dwor. 2.) **W.**, ws i folw., pow. lubartowski, gm. Wielkie, par. Rudno. W r. 1873 folw. W. rozl. mr. 910: gr. orn. i ogr. mr. 684, łąk mr. 109, past. mr. 2, lasu mr. 105, nieuż. mr. 10; bud. drew. 13; płodozm. 8-pol.; ws W. os. 39, mr. 995. R. 1531 ma 5 łan., w 1676 r. 192 mk. Dziedzic; Zbąski.

Wielkolas al. *Wielkolesie*, ws, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Dworce, o 50 w. od Brześcia, cerkiew paraf., 274½ dzies. ziemi włośc. (101½ łąk i pastw., 43 nieuż.) i 121 cerkiewnej (32 łąk i pastw., 6½ lasu, 1 nieuż.). Parafia prawosł., dekanatu (błagoczynia) kamienieckiego, 2286 wiernych.

Wielkolesie, ob. *Wielkolas*.

Wielkonostra, ws, pow. sejneński, ob. *Wilkonostry*.

Wielkonosza, pow. sądecki, ob. *Wilkonosza*.

Wielkopol 1.) ws włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Łyntupy (o 5 w.), 5 dusz rewiz. 2.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 60 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **W.**, ob. *Wielkopole*.

Wielkopole 1.) w XVI w. *Wielkiepole*, ws i folw., pow. słupecki, gm. Wilczagóra, paraf. Ostrowaś, odl. od Słupcy 24 w.; ws ma 5 dm., 50 mk.; folw. 4 dm., 72 mk. Dobra W. składały się w r. 1890 z folw. W. i Gogolina, rozl. mr. 834: folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 358, łąk mr. 11, nieuż. mr. 10; bud. mur. 5, drew. 6; folw. Gogolina gr. orn. i ogr. mr. 362, łąk mr. 21, pastw. mr. 57, nieuż. mr. 15; bud. mur. 3, drew. 3; pokłady torfu. Ws W. os. 17, mr. 19; ws Nowa Gogolina os. 8, mr. 152; ws Stara Gogolina os. 16, mr. 30. Na początku XVI w. ws Wielkopole, w par. Ostrowaś, stała pustką. Były tu same role folwarczne, dające dziesięcinę innemu kościołowi; zaś rataje i zagrodnicy, gdy tu siedzieli, dawali plebanowi po koreu owsa (Łaski, L. B., I, 208). Spisy pobor. z XVI w. nie wymieniają tej wsi. 2.) **W.**, folw. i ws, pow. włoszczowski, gm. i par. Słupia, odl. 28 w. od Włoszczowy. Folw. wchodził r. 1871 w skład dóbr Obiechów. Oddzielony został od dóbr Raszków. W r. 1881 rozl. mr. 305: gr. orn. i ogr. mr. 239, lasu mr. 65, nieuż. i place mr. 1; bud.

drewn. 6; płodozm. 11-pol.; las nieurządzony. Ws W. ma 6 os., 47 mr. 3.) **W.**, ws, folw. i dobra nad rz. Żółkiewką, pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków, odl. 10 w. od Krasnostawu. Posiadają młyn wodny, tartak, pokłady wapienia. W 1827 r. było 19 dm., 154 mk. Dobra W. składały się w r. 1886 z folw. W. i Felicyan, rozl. mr. 1616: gr. orn. i ogr. mr. 987, łąk mr. 57, pastw. mr. 176, lasu mr. 279, nieuż. mr. 117; bud. mur. 4, drew. 29; płodozm. 8 i 11-pol.; las nieurządzony. W skład dóbr wchodziły poprzednio: ws W. os. 18, mr. 342; ws Wisniewo os. 23, mr. 457; ws Zamostek os. 13, mr. 244; ws Góry os. 10, mr. 211. 4.) **W.**, folw., pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn, odl. 28 w. od Włodawy. Oddzielony od dóbr Wereszczyn, folw. ten rozpadł się na kilka części. W r. 1885 część lit. A rozl. mr. 210: gr. orn. i ogr. mr. 104, łąk mr. 57, pastw. mr. 4, lasu mr. 44, nieuż. mr. 1; bud. drew. 6. Druga część tegoż folw. rozl. mr. 234: gr. orn. i ogr. mr. 104, łąk mr. 79, pastw. mr. 4, lasu mr. 45, nieuż. mr. 2; bud. mur. 1, drew. 3. Część lit. B rozl. mr. 234: gr. orn. i ogr. mr. 144, łąk mr. 4, pastw. mr. 4, lasu mr. 45, nieuż. mr. 2; bud. drew. 6; lit. C rozl. mr. 148: gr. orn. i ogr. mr. 60, łąk mr. 55, pastw. mr. 3, lasu mr. 28, nieuż. mr. 2; bud. drew. 6. *Br. Ch.*

Wielkopole 1.) ws włośc., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Wojstom (o 1½ w.), o 78 w. od Święcian, 5 dm., 7 mk. prawosł. i 42 katol. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.). 2.) **W.**, ws włośc. nad rzką Rudółszczycą, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Międzyrzecze (o 17 w.), okr. wiejski Porudomino, o 26 w. od Trok, 5 dm., 35 mk. katol. (w 1865 r. 27 dusz rewiz.). 3.) **W.**, folw., pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Dworzec, o 34 w. od Słonima, należy do dóbr Dworzec, Zawiszów. 4.) **W.**, folw., tamże, gm. Rohotna, o 28 w. od Słonima, należy do dóbr Borki, Protasiewiczów. 5.) **W.**, ob. *Wielkopol*.

Wielkopole, w XV w. *Wielopole* i *Wielkiepole*, ws, pow. gródecki, 12 klm. na płu.-wsch. od Gródka, 7 klm. na pld.-zach. od sądu pow. i urzędu poczt. Janów koło Lwowa. Na wsch. leży Porzecze Janowskie, na pld.-wsch. Malczyce, na pld. Stronna, Zuszyce i Ottenhausen, na zach. Dobrostan i Wola Dobrostańska. Wody spływają z całego obszaru do Wereszycy. Płu. część obszaru lesista. Wznies. na płu. sięga 383 mt., na pld. opada do 322 mt. Własn. więk. tu i w Ottenhausen ma roli orn. 283, łąk i ogr. 7, pastw. 30, lasu 1244 mr.; własn. mn. roli orn. 2169, łąk i ogr. 192, past. 314, lasu 12 mr. W r. 1880 było w W. 230 dm., 1120 mk.; 2 dm., 12 mk. na obsz. dwor. (1002 gr.-kat., 123 rz.-kat., 6 izrael.; 1036 Rus., 23 Pol., 73 Niem.). Par. rzym.-kat. w Powitnie, gr.-kat. w miejscu, dek. gródecki. We wsi jest cerkiew i szkoła etat.

1-klas. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor. dzierżawy janowskiej. W dok. z r. 1442 wspomniane jest uroczysko „Wielopole“, na którym później powstała wieś (Liske, A. G. Z., t. II, str. 113). W r. 1485 wspominają już dokumenta wś „Wielkopole“ (l. c. t. III, str. 247; t. IV, str. 210). W r. 1578 rozstrzyga Stefan Batory spór o granice wsi Porzecza, dzierżawy Jana z Sienna, z Wielopolem i innymi wsiami królewskimi (Arch. kraj. we Lwowie, C., s. 337, str. 1313). W Warszawie dnia 3 stycznia 1621 r. nadaje Zygmunt III prawo dożywocia do wsi Porzecza, Wielkopole i innych Jakubowi Trzebińskiemu (l. c. C. s., 374, str. 97). Dnia 9 grudnia 1627 r. pozwała Zygmunt III Jerzemu Rzeczykiemu, staroście urzędowskiemu, by prawa swe dożywotnie do wsi Porzecze, Wielkopole i innych ustąpił na rzecz Aleksandra z Bachorze Städtickiego (l. c., t. 379, str. 696). W lustracji z r. 1661 i 1662 (Rkp. Ossol., № 2834, str. 106) czytamy: „W tej wsi bywało osiadłych na pół-lankach ludzi 40. Teraz ich tylko na ćwierciach 28. Czyszu płacą po gr. 9, facit zł. 8 gr. 12. Przedtem dawali kapłonów po 2, teraz, po Tatarszczyźnie, po kurze jednej, facit 1 zł. 12 gr. Jajce po 3 kopy, rachując po gr. 4. Zagrodników bywało 18; teraz ich 6. Czyszu płacą po gr. 6, facit 1 zł. 6 gr. Z karczmy dają arendy zł. 15. Robić w tygodniu z osiadłości od południa trzy dni z ćwierci powinien. Suma z tej wsi zł. 26 gr. 12. Folwark wsi Wielkopola i krescencya: żyta kóp 310, jęczmienia kóp 70, grochu kóp 11, owsa kóp 250, siana stert 3, po sążni 8. Suma z tej wsi i z krescencyą folwarkową zł. 402 gr. 20 den. 15“. Na str. 109 czytamy: „W tej wsi tych czasów jest poddanych pociągłych 3; robią po 3 dni w tygodniu od południa. Czyszu i podatków nie dają. Pie-szy jest jeden; robić powinien dzień od południa. Popostwo puste. Folwark w tej wsi był, ale ten podczas tej wojny funditus spustoszał i nic na nim nie sieją. Na to przysiągł Dmytr, poddany z Wielkopola“.

Lu. Dz.

Wielkopolska a) *Nazwa.* Obszar zawarty między Notecią a Obrą zamieszkiwało od wieków plemię, które osiągnąwszy wyższy stopień kultury, na pasterstwie i rolnictwie opartej, przez wytrzebiecie lasów na dość znacznej stonkowo części swych ziem, nadało tym obszarom, w przeciwnieństwie z leśnym wyłącznie pokryciem dalszych okolic, cechę krainy pól, od których i ludność otrzymała charakterystyczne miano „Polan“. Łacińskie formy „Poloni“, „Polonia“ świadczą, iż w nazwie polskiej było *a* pochylone, ztąd mówiono: Polány (Polony). Nazwa „Polska“ powstała zapewne później dopiero, jako skrócona forma, brzmiąca początkowo: Polańska (ziemia). Łacińska forma „Polonia“, istniejąca już w X w. (w rocznikach niemieckich, czeskich i polskich) świadczy, iż nazwa „Polska“ nie by-

ła jeszcze używaną. W miarę tego jak Polanie przez kolonizacyą i przy pomocy swej polityczno-militarnej przewagi przyłączali do swego państwa dalsze obszary, które, przy małym zaludnieniu i niskim stopniu kultury (życie leśne), nie miały nazwy, to odróżniano je za pomocą nazw centralnych grodów (Sieradz, Kalisz, Łęczyca, Czersk), lub niekiedy nazywano od cech fizycznych obszaru, jak Kujawy. Można by przypuszczać, iż posuwanie kultury Polan, a więc postępy rolnictwa, nadające stopniowo i dalszym, od wschodu, obszarom charakter krainy „pol“, torowały drogę rozciąganiu nazwy „Polska“ na coraz rozleglejsze terytoria. Choć książęta, jak to dotychczas panujący czynili zwykli, zachowują tradycyjnie w intytlacyach swych dawne formy, to w pojęciach ludzi, przy wspólności plemiennej i językowej jedności, pod wpływem wspólnie odbywanych wypraw wojennych, wytwarza się przeświadczenie o łączności politycznej i narodowej tych rozlicznych terytoriów. Pojawienie się w dokum. z XIII w. formy: „Major Polonia“ świadczy, iż musiała istnieć odpowiednia polska nazwa „Wielkopolska“ (zapewne „Wielgápolska“), w której *a* pochylone przeszło dziś w *o*. Otóż powstanie tej nazwy dowodzi istnienia już i pojęcia i wyrazu „Polska“ na oznaczenie całości narodowej i terytorjalnej, w której odróżniać zaczęto (nazwą: Wielkopolska) z początku tylko część główną, najstarszą, a później znacznie nadano nazwę „Małopolska“ południowo-wschodnim obszarom. Ciekawym świadectwem tych zmian w pojęciu i stosowaniu nazwy: „Polonia“ jest akt Władysława Odonicza z r. 1234, odróżniający: „terram que speciali nomine dicitur Polonia“, t. j. pierwotną ziemię Polan pomiędzy Wartą a Notecią, od „totius Polonie“. Wreszcie w końcu aktu jest mowa o arcybiskupie i wszystkich biskupach polskich („omniumque episcoporum Polonie“). Akt spisany został „praesentibus omnibus baronibus Cracovie, Slezie, Polonie et Sandomirie. Syn tegoż Władysława Odonicza, ks. Bolesław tytułuje się w akcie z r. 1257 „dux Polonie Majoris“ a w statutach kościelnych, uchwalonych w tymże roku na synodzie łęczyckim, pod przewodnictwem arcyb. gnieźn. Fulcona (Pełki), zalecono, aby wszyscy plebani i zarządzający kościołami „per universam dyocesis Polonice gentis constituti“, o ile mają przy kościołach szkoły urządzone za pozwoleniem biskupów, nie brali na kierowników tych szkół Niemców (Theutonicam gentem), nieobeznanych z językiem polskim („nisi sint Polonica lingua, ad auctores exponendos pueris et Latinum Polonice, informati“). Mamy tu już dobitne zaznaczenie jedności narodowej, opartej na wspólności mowy i plemienia. Rozporządzenie to odnosiło się do wszystkich dyccezyi podległych władzy arcybiskupiej.

b) *Granice.* Ścisłe rozgraniczenie teryto-

ryalne między państwami, o ile przyroda sama nie zakreśliła przedziałów ich osiadłości, może być dokonane dopiero wtedy, gdy dwa sąsiadujące narody staną na wyższym szczeblu kultury, zawiązującej między człowiekiem a ziemią, na której żyje i pracuje, coraz liczniejsze i silniejsze węzły. Dopóki ten związek się nie ustali, dopóty rozgraniczenia terytorialne nie będą mieć podstawy naturalnej i znaczenia. Książę początkowo jest panem, nie tyle pewnego obszaru ziemi, ile pewnej gromady ludzi. Pierwotni fundatorzy kościołów w W. obdarzali je ludźmi, jeziorami i brzegami rzek. Ziemia Polan za czasów Chrobrego i później nawet przedstawia się jako archipelag drobnych osad ludzkich, wynurzających się z ciemnego obszaru leśnego, a skupionych koło jezior i ujętych w ramy dwu długich a wązkich pasów, utworzonych przez gęsto skupione osady nad brzegami Warty i Noteci. Lesiste obszary zalegające wyżyny działów wodnych lub bagniste doliny mniejszych rzek (jak Obrą, Proсна) posiadały swą rzadko rozsianą ludność, łatwo zmieniającą miejsce pobytu i skłoną do uchylania się od powinności państwowych i nadzoru. Rozgraniczenia w dzisiejszym znaczeniu wyrazu, stosowane były pierwotnie do użytkowania z brzegów rzek lub jezior, rybołówstwa, polowania na bobry, korzystania z brodów, przewozów. Między grupami czy pasami osad, zostających pod władzą jednego księcia, a osadami sąsiednich władców, istniał zwykle pograniczny pas puszczy, bagien, do którego rościli sobie prawa obaj sąsiedzi. Nieliczna ludność takich obszarów albo uchylała się od wszelkich powinności państwowych albo też uznawała zwierzchność silniejszego sąsiada. Z położenia starych grodów nie zawsze można wyprowadzać wnioski o kierunkach linii granicznych, gdyż grody są zwykle centrami dla grup osad nadjeziornych czy nadrzecznych, na właściwych zaś naturalnych granicach, o ile są niezaludnione, niema grodów, które otaczają zawsze osady naroczników, obowiązanych do posług i obrony. Legenda o słupach Chrobrego wskazuje raczej na chęć zostawienia pamiątki śmiałych i daleko sięgających pochodów wojennych, niż zamiar ustalenia granic. Chrobry rozumiał zapewne, że nie słupami się tworzą i utrzymują granice. Gdyby było można nakreślić mapę okazującą nam rozkład kasztelanii polskich na początku XI w. i otrzymać spis grodów i osad, które słuchały rozkazów Chrobrego, tobyśmy mogli sobie wytworzyć pojęcie o ilości i stosunkowym rozłożeniu osad w ówczesnym państwie i oznaczyć w przybliżeniu jego granice. Obok grup i pasów centralnych osad, związanych wspólnością plemienną, węzłami ściślejszej organizacji politycznej i społecznej, jednością kultury, istniały obszary puszczy, z ludnością rzadko rozsianą, unikającą ciężarów państwo-

wych, wreszcie dalsze okolice pograniczne, z ludnością mieszaną często; pod względem plemiennym i demoralizowaną przez najazdy, sprawdzające, obok strat materialnych, częste zmiany w stosunkach politycznych. Ludność taka zmieniała swe postępowanie stosownie do rosnącej lub słabnącej siły ciężących na nią z dwu stron organizmów państwowych. Obszar między Elbą i Odrą przedstawia w ciągu X i XI w. takie przemienne falowanie ścierających się wpływów państwa niemieckiego i młodego organizmu państwowego, wytworzonego przez Polan. Za Mieczysława I młody ten organizm rozwijał się głównie na obszarze między Wartą, Gopem i Notecią. Obszar między Wartą a bagnami Obry, znacznie później zaludniony, nie był zapewne wtedy objęty węzłami organizacji państwowej i zostawał wluźnej zależności od Mieczysława, który, wedle relacji Thietmara zgodził się płacić daninę cesarzowi z obszarów zachodnich (terytoriów hołdowniczych) aż po rzekę Wartę w r. 963. Nie przeszkodzi to jednak Mieczysławowi rozciągać swego zwierzchnictwa nad okolicami zaodrzańskimi. Niemcy znowu, nie poprzestając na daninie, dążyć będą do opanowania obszarów nadodrzańskich, co wywoła cały szereg wojen, przesuwających w różnych kierunkach sferę wpływu i władzy obu wojujących państw. Granice państwa polskiego za Mieczysława I, wskazane przez dr. Kętrzyńskiego w jego świeżej pracy (Rozprawy wydz. hist.-filoz. Akad. Umiej., t. XXX), są właściwie, nawet w tym razie gdyby można było przyjąć wiele mniej uzasadnionych przypuszczeń uczonego badacza, jedynie granicami obszernej areny, wśród której wkrótce młodzieńcze państwo wyprawiać będzie swe harcie rycerskie. Widownią pracy pokojowej, obszarem objętym przez kulturę Polan i ich organizacją społeczną i polityczną, było o wiele szersze terytorium, którego rozmiary wskażą nam zarówno ugrupowanie najdawniejszych znanych kasztelanii, jak i po części erekcje najdawniejszych biskupstw. Pierwsze biskupstwo, ustanowione około r. 966 w Poznaniu dla całego państwa Polan, nie miało i nie mogło mieć oznaczonych granic. Dopiero utworzenie arcybiskupstwa gnieźnieńskiego i innych biskupstw musiało sprowadzić rozdział terytorialny. Wedle opowieści Thietmara biskup poznański Unger sprzeciwiał się temu uszczupleniu zakresu jego władzy. Jak przekonywają bulle papieżkie z wieku XII rozgraniczenia dokonane były na podstawie rozdziału kasztelanii. Według bulli Inocentego z r. 1136 władzy arcybiskupów gnieźnieńskich poddane zostały kasztelanie: Gniezno, Ostrów (na Lednicy), Łekno, Nakło (do rz. Plitwicy), Łąd, Kalisz, Czestram, Ruda (Wieluń), Żnin, Milicz (po rz. Bober), Sieradz, Spycymierz, Małogoszcz, Rosprza, Łęczycza, Wolborz, Żarnów, Chrząstów (do Wisły) i Łowicz. W spi-

sie tym wymienione są naprzód kasztelanie właściwej ziemi Polan (Wielkopolski) a następnie, od Milicza szląskiego począwszy, idą kasztelanie przyległych terytoriów. Zawewne w pierwotnym akcie fundacyjnym liczba kasztelanii była mniejszą a dopiero z czasem, w miarę posuwania się misyjarskiej działalności w kierunku ku wschodowi i organizowania przez arcybiskupów instytucji kościelnych na tych obszarach, oddawano nowe kasztelanie pod ich władzę a dla podbudzenia gorliwości misyjarskiej i kolonizatorskiej nadano im olbrzymie obszary puszczy w okolicy Łowicza i Rawy (Skierniewice), tak jak biskupów krakowskich uposażono wielkimi przestrzeniami lasów na północnych krańcach diecezji, w okolicy pasma Łysogórskiego, a biskupom poznańskim dano puszcze między Wilgą i Świdrem, na krańcach ziemi czerskiej. Wzmagające się zaludnienie lewego brzegu Wisły wywoła utworzenie (na początku XII w.) diecezji kujawskiej, obejmującej cały pas lewego wybrzeża Wisły, od ujścia Bzury do Gdańska. Przy diecezji poznańskiej pozostały okręgi kasztelańskie z nad Noteci, począwszy od Ujścia, głośnie grody: Ujście, Czarnków, Wieleń, Drzeń, z nad Warty od Ciążynia począwszy aż do Santoka (przy połączeniu z Notecią), z nad Obry, jak: Krzywlin, Przemęt, Międzyrzec, oprócz tego nad rzekami i jeziorami spływającymi do tych głównych rzek grupy osad należących do grodów: Giecz, Kostrzyń, Książ, Krobia, Dupin i inne. Granice W., o ile stanowiły zarazem granicę państwa, wytworzyły się i ustalały, z ciągłymi wahaniem, pod naciskiem organizującej się w sąsiedztwie Brandenburgii, państwa krzyżackiego i księstw szląskich. Po epoce zbrojnych napadów rozpoczęła się cicha alej groźniejszy jeszcze napływ zdobywców, zbrojnych w wyższą kulturę i uprawniających posiadanie zajętych obszarów przez otrzymywane od książąt i duchowieństwa nadania, swą pracą i poczynione nakłady. Zmniejszenie się lesistego, neutralnego poniekąd pasa, stanowiącego naturalną osłonę państwa od sąsiadów, zmuszało władców Polski do regulowania stosunków granicznych i utrwalania przez specjalne dokumenta. Jednocześnie wzmagają się znaczenie strategicznych punktów pogranicza, które oba sąsiadujące państwa zaczynają sobie wydierać. Ciekawym bardzo świadectwem ścisłości i staranności w oznaczeniu granic państwowych jest akt oznaczenia granic Nowej Marchii i ziemi Sternberg w r. 1251, wskazujący przeto część granicy zachodniej Wielkopolski, Akt ten, podobno sfalszowany, ale widocznie oparty na autentycznych danych, kreśli linią zgodną niemal całkiem z granicą Wielkopolski jaką spotykamy w wieku XV. Gdy w r. 1234 Henryk Brodaty i Władysław Odonicz przeprowadzają między sobą ugodę, to przedmiotem działu są przede wszystkim brzegi Warty i

związane z tymi brzegami zamki z narocznikami, łowy na bobrów, rybołówstwo i pobór ceł. Działu tego dopełniają przez wzgląd na spokój „tocius Polonie“. Ścisłejsze oznaczenie granic następuje wtedy, gdy chodzi o pogodzenie pretensji dwu lub kilku współzawodników do jednego terytorium. Na obszarach nie zakwestyjonowanych niema zwykle ścisłej oznaczonych granic. W miarę wzrostu ludności i przybywania osad, okręgi grodowe zaczynają się stopniowo stykać ze sobą, tak samo jak pograniczne, wywołując potrzebę regulowania granic. W prywatnych posiadłościach spotykamy jeszcze w XVI w. obszary leśne stanowiące nierozdzieloną własność kilku okalających je wsi. Północna i półn.-zachodnia granica W., znajdując w Noteci naturalną podstawę, wcześniej się ustaliła pod naciskiem Pomorzan, od których bronił ziemi Polan cały szereg grodów. Zachodnia, mająca naturalne osłony w Odrze i bagnach Obry, nie wiele posiada grodów i słabe zaludnienie, ztąd linia graniczna ulega tu częstym zmianom. Utworzenie biskupstwa lubuskiego, za Krzywoustego, przed 1125 r., nie uchroni zachodniej ukraiiny od zalewu niemieczyzny i zaboru, tak jak biskupstwa pomorskie nie ocalał Pomorza. Przeciwnie organizacja kościelna ułatwi zapewne napływ Niemców na wyższe godności kościelne i utworze drogę wpływowi kultury niemieckiej. Biskupstwo lubuskie rozciągało się po obu brzegach Odry i sięgało na zachodzie po Sprowę, Stobrawę i Odrzycę. Ziemia ta już około r. 1163 została odstąpiona przez synów Krzywoustego książętom szląskim, synom Władysława II, przez samego Lubusza, którym jeszcze r. 1209 władał Odonicz. Związek kościelny łączył jednakże biskupstwo lubuskie, tak jak i wrocławskie, z Polską. R. 1249 Bolesław Łysy, syn Henryka Pobożnego, odprzedał jedną część tej ziemi Wilibrandowi, arcyb. magdeburskiemu, drugą Janowi i Ottonowi, margrafom brandenburskim. W r. 1336 Otto, arcyb. magd., nadał swą część ziemi lubuskiej marchionowi Ludwikowi i wtedy powstanie nad Odrą Nowa Marchia, rozszerzająca się kosztem granic zachodnich Wielkopolski. Granice od Szląska ulegały częstym zmianom. Gdy Henryk Brodaty i Henryk Pobożny panowali w W., mieli tedy sposobność do zacierania czy przesuwania na korzyść Szląska linii granicznej. Dopiero za Łokietka nastąpiło ostateczne określenie granic W. od ziemi lubuskiej i Szląska. Książęta szląscy pozostali panami pasa wąskiego i długiego, który, rozdzielając W. od ziemi lubuskiej (Nowej Marchii), ciągnął się od praw. brzegu Odry, w okolicy Głogowy, aż poza Rudnę (niedaleko lew. brzegu Noteci). Głównymi grodami były tu: Swiebodzin, Lubrza i Cylichowa. Pas ten należał do diecezji poznańskiej, od której odpadnie po rozszerzeniu się tu reformacji. Obszar ten dzielić będzie losy

Szląska, do którego należeć też będzie pas na prawym brzegu Baryczy, wchodzący pierwotnie w skład dyecezyi poznańskiej. Dalszą część zachod. obszaru W., po obu brzegach Noteci, należącą do dyecezyi poznańskiej, przywłaszczając będą stopniowo margrabowie i wcielać do dyecezyi kamieńskiej. Zabor ten ułatwiać będzie słabe zaludnienie tych ukrain, a utrwaląc system rozdawania wielkich kawałów ziemi szlachcie niemieckiej, która za sobą będzie ściągać tłumy krewnych i kolonistów. Jestto system ten sam, jaki królowie polscy stosować będą od XV w. na pld.-wschodnich obszarach swego państwa, ułatwiając przez to napływ Niemców do zachodnich części. Zachodnio-północny pas pograniczny, po obu brzegach Odry, w okolicy grodu Kiniec (Chinez), po obu brzegach Warty, w pobliżu jej ujścia (ziemie kościeryńska) i po praw. brzegu Noteci (w pobliżu ujścia), po Drawę i Płocicę, należący pod względem kościelnym w części zachod. do dyecezyi lubuskiej, a w północnej do poznańskiej, stanowił terytorium sporne, do których rościli sobie prawo zarówno książęta wielkopolscy jak pomorscy. Ponieważ nie przeprowadzono tu zapewne ścisłej linii granicznej, a żadna ze stron współzawodniczących nie nabyła praw do władania przez pracę włożoną w tę ziemię, założone na niej liczniejsze osady, przeto zmienne koleje powodzeń wojennych decydują o zmieniających się ciągle granicach. Śród tych zapasów książęta współzawodniczący sami przygotowują przyszłe rządy niemieckie na tym obszarze, fundując i uposażając liczne klasztory i czyniąc tu nadania zakonom rycerskim: Templaryuszom i Kawalerom św. Jana. Margrafowie brandenburscy, uzyskawszy zwierzchnictwo lenne nad całym Pomorzem, nabywają między innymi od Templaryuszów nadane im przez Władysława Odonicza ziemie: kościeryńską i kiniecką, następnie przez małżeństwo między Konradem, synem margrafa Ottona III, a Konstancją, córką po zmarłym Przemysławie I, otrzymują w posagu za nią ziemię santocką i sam gród Santok, wedle Gallusa „regni custodia et clavis“. Ożywiona kolonizacya, oparta na rozdawnictwie znacznych obszarów szlachcie niemieckiej, utrwaląc będzie zdobycze margrafów. Taki np. ród Wedlów otrzyma po nad Drawą obszar wynoszący do 90 mil kwadr. (Wedelskie, Wedelland). Dopiero Kazimierz W. na szczycie swej potęgi zawarł z margrafami w Poznaniu r. 1364 układ wracający Polsce obszar między rzekami: Drawą, Notecią i Chudą, wraz z Czaplinkiem i Drachimem (późniejszy pow. wałecki). Zastawienie Nowej Marchii przez Zygmunta Luksemburczyka w r. 1400 Krzyżakom, a następnie jej sprzedaż r. 1429, sprowadziły sąsiedztwo Zakonu. Odkupienie Marchii przez elektora Fryderyka II r. 1454 ustaliło ostatecznie granice Polski od tej strony. W dalszym ciągu na gra-

niey półn., na lew. brzegu rz. Chudy, leżała tak zw. Kraina, pierwotnie obszar oddzielający ziemię Polan od Pomorza, lecz od początku XIII w. włączony do Wielkopolski. Rzeczka Plitwica stanowiła przeważną część wschodniej granicy Krainy do Pomorza (ziemi wyszogródzkiej). Dalej, nieco wyżej Nakła, granica Krainy dotykała Noteci, która następnie oddzielała W. od Kujaw, na przestrzeni aż do jeziora Trląg, od którego począwszy tworzy granicę rzeka Kwieciszowica i strugi łączące grupy jezior z okolic Pakości i Ostrowitego. Gopło, ze starożytną Kruszwicą, leży śród Kujaw, poza obrębem właściwej Wielkopolski. Od jezior ostrowieckich granica W. wybiega znacznie dalej ku wschodowi, ogarniając obszar praw. brzegu Warty (po koryto Rgilówki), zwany niegdyś ziemią zbarską (Zbar gród, targowisko w XIII w. istniejące, potem znikło). Od miejsca gdzie Warta zmienia swój bieg północny na zachodni (powyżej Koła), granica biegnie w niewielkiem oddaleniu od lewego brzegu tej rzeki aż do zetknięcia się z Prosną powyżej Dzierzkowie. Zagarnia ta linia w obręb W. mały klin ziemi sieradzkiej i znaczną część ziemi wieluńskiej (rudzkiej), od miejsca, w którym Proсна przestaje tworzyć granicę tej ziemi od Szląska i wchodzi na jej obszar. Część ta włączona do W., należała przez obszar na lew. brzegu Proсны do dyecezyi wrocławskiej, a na prawym, wraz z całą ziemią wieluńską, do gnieźnieńskiej. Granicę południową od Szląska stanowiła Barycz aż do złączenia się z Odrą a następnie Odra. Książęta szląscy usiłowali przełamać tę granicę i opanować ziemię wschowską, która dwukrotnie w ich ręce przechodziła, póki Kazimierz W. w r. 1343 nieodebrał jej ostatecznie. Prócz tego w czasach przedhistorycznych przeszły pod zwierzchnictwo Polan ziemie przez nich owładnięte i przez nich w części skolonizowane i zorganizowane, jak: Kujawy, Dobrzyń, Łęczycę, Sieradz, Wieluń (Ruda). Wielkie puszcze nad Pilicą, Bzurą i Wisłą (między ujściami obu powyższych rzek), wreszcie zawiślańskie Mazowsze (Płock, Łomża, Pułtusk), mniej ściśle połączone były węzłami z państwem Polan. Odległość wielka, brak komunikacji, trudność nadzoru nad liczną ludnością wielkich puszczy, niedozwalały rozwinąć tam należytej organizacyi politycznej, a następnie kościelnej. Przez długi czas zarząd polityczny czy kościelny były więcej nominalnymi, niż rzeczywistymi. Powstanie pod wodzą Masława (1046 ?) świadczy, jak luźne węzły łączyły Mazowsze z państwem Polan a znowu wybór Płocka na miejsce rezydencyi przez Władysława Hermana wskazuje, iż wzmagające się zaludnienie i potrzeba ujęcia w karby organizacyi państwowej nowych obszarów, wymagały odpowiedniego przesunięcia centru władzy. Granice W. od pld.-wschodu, wscho-

du i pld.-wschodu nie zostały ściślej określone, gdyż zamiast zorganizowanych politycznie i napierających na granice sąsiadów, mieszczą się tam rozległe, słabo zaludnione puszcze i przemieszkują niższe eo do kultury plemiona (Prusacy, Jadrzyngi). Ztąd, podczas gdy granice kościelne dyecezyi wielkopolskich sięgną ku wschodowi po za Pilicę, a nawet przekroczą Wisłę (w archidyaconacie czerskim), to w rozdziale politycznym kraju cofną się do linii Pilicy i wstrzymają przed lew. brzegiem Bzury.

c) *Pierwotny podział polityczny.* Zcentralizowanie władzy w ręku księcia w interesie wspólnej obrony wywołać musiało wprowadzenie w państwie organizacji wojennego charakteru, opartej na połączeniu władzy administracyjnej z wojenną, w osobie naczelników grodowych, zwanych z łacińskiego kasztelanami. Naczelnikom tym dawano w dokumentach tytuł „comes“, a po polsku zwano ich panami. Rozdział państwa po śmierci Krzywoustego przyczynił się do zwiększenia liczby grodów obronnych (po granicach dzielnic), a tem samem i okręgów kasztelańskich. Jednocześnie pojawia się w miejscu dawniejszego, jedyne wojewody na całe państwo („comes palatinus Poloniae), coraz większa liczba wojewodów, odpowiednia ilości nowo powstających dzielnic w ciągu wieku XIII. Początkowo przy tytule wojewody nie spotykamy oznaczenia terytorium, na które się jego władza rozciąga. Jest on wojewodą całego państwa lub dzielnicę należącej do księcia, przy którym występuje. Następnie dopiero, przy skupieniu dzielnic w jedną całość, gdy jednak pozostają dawni dzielnicowi dygnitarze, zaczynają ich odróżniać nazwami terytorjów. Wzrastająca przewaga interesów ekonomicznych i nierozłącznych z nimi potrzeb porządku i bezpieczeństwa własności, nad zadaniami wojennymi, wywoła utworzenie się w XIV w. okręgów z centrami sądowo-ekonomicznymi (powiatów) i oddawania grodów, jako centrów dóbr książęcych, w ręce rządzców (starostw), którzyby mieli na widoku dobrą administrację tych posiadłości i nadzór nad porządkiem i bezpieczeństwem.

d) *Podział kościelny.* Najpierwsze biskupstwo, utworzone około r. 966 w Poznaniu dla całego państwa Polan, obejmowało naturalnie obszar zależny politycznie do władzców tego państwa. Pierwotne więc granice dyecezyi poznańskiej były granicami pierwotnej Polski. W miarę tworzenia nowych biskupstw, wydzielano ich obszary z przestworów pierwszej jedynej dyecezyi, biorąc pod uwagę nie tyle rozległość ile zaludnienie dzielonych ziem. Dyecezya lubuska utworzona, prawdopodobnie za Krzywoustego, z zachodniej części dyec. poznańskiej, obejmowała obszar po obu brzegach Warty w jej dolnym biegu, a za granicę zachodnią miała rzeki: Sprowę, Łeknicę, Stobrawę, Odrzycę, choć już w po-

łowie XIII w. dyecezya kamieńska sięgała po prawy brzeg Warty, zagarniając ziemię kieniecką (Chinez). Cała zresztą dyecezya lubuska odpadnie w krótko od Polski i przejdzie w skład Nowej Marchii. Dyecezya poznańska, już po utworzeniu lubuskiej, sięgała na zachodzie po Szydłów nad Odrą (przy ujściu Nisy łużyckiej), a na pld.-wschodzie przechodziła na praw. brzeg Noteci, dosięgała na pld. Dramburga i Nowego Szczecina, następnie opuszczała się na dół do Ujścia nad Notecią i w ciągłych zagięciach biegła ku południowi, przechodząc między Gnieznem i Poznaniem. Na pld. od Kalisza spotykała się z granicą dyecezyi wrocławskiej (do której należała część ziemi rudzkiej koło Ostrzeszowa), granica W. od Szłaska, stanowiła jej połud. granicę. Jako pamiątka pierwotnej rozciągłości pozostał przy tej dyecezyi skrawek, który stanowiąc początkowo, niepożądaną, bo niebezpieczną i małodudną puszcę, stał się z czasem ogniskiem życia państwowego. Były to obszary stanowiące następnie ziemię czerską, rozciągającą się po brzegach Wisły, pomiędzy ujściami: Pilicy i Bzury. Dyecezya poznańska w r. 1510 składała się z 3 archidyaconatów a 13 dekanatów: poznański (24 kościoły, z tych 9 w Poznaniu), kostrzyński (15 kościołów paraf.), pyzdrowski (25 kośc.), obornicki (47 kośc.), stęszewski (37 kośc.), kościański (39 kośc.), nowomiejski (46 kośc.), wsehowski (24 kośc.), grodziski (13 kośc.), zbąski (15 kośc.), wronecki (25 kośc.), międzyrzecki (25 kośc.). W ogóle 352 kościołów paraf. i około 100 kościołów klasztornych, szpitalnych, kaplic. Do dyecezyi należał też archidyaconat warszawski, po za obrębami Wielkopolski, który na początku XVII w. mieścił w dziesięciu dekanatach 142 kościołów paraf., prócz kościołów klasztornych i kaplic. Archidyecezya gnieźnieńska sięgała podobno pierwotnie aż do Bałtyku; rzeczki Chuda (od zachod.) i Plitwica (od wschodu) ujmowały obszar dawnego Pomorza, który na północ od Noteci wchodził w skład tej dyecezyi. Na obszarze tym mieszczą się dziś powiaty: chojnicki, tucholski i człuchowski. Granica właściwej W. od Kujaw stanowiła też granicę dyecezyi gnieźnieńskiej od kujawskiej. Od zachodu graniczyła z dyec. poznańską. W obrębie powiatu ostrzeszowskiego Proсна stanowiła granicę od dyec. wrocławskiej (do której należała zach. część tego powiatu), dalej zaś ku pld.-zach. i pld. granica ziemi wieluńskiej od Szłaska stanowiła granicę dyec. gnieźn. od wrocławskiej. Dalej ku wschodowi w skład dyecezyi wchodziły wszystkie aneksy Wielkopolski (z wyjątkiem Kujaw), a mianowicie ziemie: łączycka, sieradzka, wieluńska, kasztelania łowicka, część ziemi rawskiej i część Małopolski na praw. brzegu Pilicy (po Secemin i Ciernej pod Jędrzejowem) od pld., a po Chęciny, Odrowąż, Skrzynno

i rzeckę Radomkę, ziemię czerską i granicę archidyaconatu warszawskiego od wschodu. Dyecezya ta dzieliła się pierwotnie na pięć archidyaconatów: gnieźnieński, kaliski, łęczycki, kurzelowski i uniejowski. Arcyb. Jan Łaski w r. 1512 utworzył dwa jeszcze: łowicki (z części łęczyckiego) i kamiński (z części gnieźnieńskiego). Oddzielił też z archidyacon. kaliskiego 42 kościoły, dla których ustanowił osobnego officyała w Wieluniu, lecz archidyaconat wieluński nie utrzymał się. Archidyaconat gnieźnieński, liczył na początku XVI w. 232 kościołów, z których 57 wcielił r. 1512 Łaski do archidyacon. kamińskiego. Kościoły te utworzyły dekanaty: więcborski (15 kośc.), człuchowski (11), łobżenicki (12), nakielski (11) i tucholski (8). Następnie odłączono jeszcze 31 i utworzono z nich dekanaty: kcyński (12), żniński (19), wcielone do archidyacon. kamińskiego. Ze 175 kościołów istniejących w r. 1512, dziś tylko 110 należy do archidyacon. gnieźn., 64 zaś (po rozgraniczeniu dyecezy w r. 1821) przeszło do dyecezy kujawsko-kaliskiej, a 1 (Grzegorzew) do archidyacon. warszawskiej. Z tych 175 kościołów było w r. 1512 tylko 25 murowanych. W 117 parafiach patronat należał do szlachty, w 16 do królów, w 12 do arcybiskupów, 8 do kapituły, w pozostałych do różnych dygnitarzy duchownych. W ciągu następnych wieków znikło 12 kościołów paraf. a 11 zamieniono na filialne. W skład archidyaconatu, obok dekan. gnieźnieńskiego, wchodziły: łekneński, żniński, zbarski, koniński, słupecki. Klasztorów było 12 męzkich i 1 żeński, kaplic 16, szpitali z prebendami 12, szkół parafialnych 81. Archidyaconat uniejowski obejmował dekanaty: uniejowski, warecki, szadkowski i brzeziński. Ten ostatni został włączony w części do archidyacon. łowickiego. Kościołów paraf. liczył archidyaconat 90, kilka filialnych i do 40 kaplic. Kościołów murowanych było 14, drew. 76 (w r. 1876 było na tym obszarze 56 murow. a 34 drew.). Patronat należał do szlachty w 60 parafiach, do króla w 14 par., a do arcybiskupa w 11 paraf. Kollegiat było trzy, klasztorów trzy i dwie rezydencye, szpitale z kościołami dwa, szkół 20. Cały ten archidyaconat wcielony został od r. 1821 do nowej dyecezy kujawsko-kaliskiej. Archidyaconat kurzelowski obejmował, już w obrębie Małopolski, część dawnej ziemi sandomierskiej. Posiadał 72 kościoły paraf., 8 filialnych, 3 kaplice, w tem 23 kościołów murow., 49 drew., 56 patronatu prywatnego, 7 królewskiego, inne różnych dygnitarzy kościelnych. Do początku XVI w. nie było tu ani jednego klasztoru. Szkół paraf. było 30. Po upadku kraju archidyaconat ten odpadł od archidyacon. i rozdzielony został między dyecezy: sandomierską (53 kościoły, w dekan. radomskim, opoczyńskim, koneckim, i dwa kościoły w kieleckim: Chełmce i Piekoszów),

i kielecką do której weszło 19 kościołów w dekanatach: włoszczowskim, jędrzejowskim i parafie: Chęciny i Łopuszno w dek. kieleckim. Archidyaconat kaliski już istnieje w pierwszej połowie XIII w. Pierwotnie obejmował on większą część wojew. kaliskiego i ziemię rudzką, która jednak miała jakiś czas (r. 1239) swego archidyacona. Dopiero jednak w XVI w. oddzielono 42 parafie ziemi wieluńskiej i oddano wizytowanie ich oddzielnym komisarzom arcybiskupim. Przy archidyaconacie kaliskim pozostało wtedy 89 kościołów, rozdzielonych na 5 dekanatów: kaliski (22), krotoszyński (6), pleszewski (22), stawski (19) i stawiszyński (20 kośc.). Z tych 10 było murowanych a 79 drewnianych. W 69 parafiach patronat należał do szlachty, w 7 do arcybiskupów, 5 do króla. Było też 7 klasztorów, dwie kollegiaty, 5 szpitalów z prebendami i 57 szkół. W ziemi wieluńskiej istniały tylko 3 szkoły. Po upadku kraju i nowym rozgraniczeniu dyecezy z 89 kościołów tylko 42 zostało przy archidyacon. gnieźnieńskiej. Tworzą one dziś dekanaty: pleszewski, krotoszyński i ołobocki. Pozostałe, w liczbie 47, weszły w skład dyecezy kalisko-kujawskiej i leżą w 5 dekanatach: kaliskim (40 kośc.), tureckim (5 kośc.), sieradzkim (Wojków i Gruszczycy), słupeckim (Szymanowice). Archidyaconat łęczycki opisany został w Lib. Ben. Łaskiego, jeszcze przed wydzieleniem z niego archidyacon. łowickiego. Dzielił się wtedy na cztery dekanaty: tuszyński (26 kośc.), rawski (43), szczawiński (33) i bedleński (40). W końcu XVI w. kościoły te stanowiły 8 dekanatów, z tych pięć: łęczycki, kłodawski, kutnowski, zgierski i tuszyński tworzyły archidyaconat łęczycki, zaś dekanaty: łowicki, skierniewicki, rawski składały archidyaconat łowicki. Pod względem patronatu należało do króla 16 kościołów, do arcybiskupa 28, do biskupa kujawskiego 6, do innych dygnitarzy duchownych lub mieszanego patronatu 15, do szlachty 77. Murowanych kościołów było w obu archidyaconatach 36. Na początku XVI w. było 7 klasztorów, 3 kollegiaty, kilkanaście szpitali z prebendami, do 20 kaplic i 34 szkół. Przy nowym rozgraniczeniu dyecezy 119 kościołów weszło w skład archidyacon. warszawskiej, 22 do kujawsko-kaliskiej i jeden (Łęgonice) do sandomierskiej. W skład W. wchodziła jeszcze część dyecezy kujawskiej, obejmującej w wojew. inowrocławskim i brzeskim 108 parafii przy końcu XVI w. i część dyecezy płockiej w ziemi dobrzyńskiej, mającej 61 parafii. Ogółem w drugiej połowie XVI w. liczyła Wielkopolska 1117 parafii dla 247 miast i 6471 wsi. Średnio jedna parafia zajmowała 0·94 mili kw. Gdy w powiatach: waleckim i pyzdrowskim przypada od 2 do 3 mil kw. na parafię, to w pyzdrowskim i gnieźnieńskim zaledwie pół mili.

e) *Rozległość i podział polityczny w wieku XVI.* Właściwa Wielkopolska, rozdzielona na dwa województwa: poznańskie i kaliskie, obejmowała 593 mil kwadr., co w stosunku do obszaru całości państwa, wynoszącej, po znacznych uszczupleniach, jeszcze 13300 mil kwadr. w r. 1772, przedstawia zaledwie dwudziestą drugą część. Dołączony do obszaru tych dwu województw rozległość odwiecznych aneksów państwa Polan, jakimi były: województwo sieradzkie i ziemia wieluńska (212·35 mil), wojew. łęczyckie (79·50 mil kwadr.), wojew. brzeskie (59·48 mil) ziemia dobrzyńska (53·60 mil) i wojew. inowrocławskie (53·11), otrzymamy obszar 1051 mil kwadr. Małopolska zaś ze Spiszem i ks. siewierskiem 1046 mil. Różnica więc obszaru obu najdawniejszych prowincji bardzo nieznaczna. Mazowsze przedstawia rozległość znacznie mniejszą, bo tylko 578 mil kwadr. Prusy królewskie były mniejsze co do obszaru od Mazowsza. Za Łokietka obszar państwa nie wiele przechodził nad 3000 mil kwadr. Co do podziału na powiaty, to takowy wynikł z potrzeb sądowo-administracyjnych, przy uwzględnieniu czynników historycznych. Ztąd obszary powiatów przedstawiają wielkie różnice. Podczas gdy największy z powiatów wielkopolskich, poznański ma 162·35 mil kwadr., to najmniejszy: kruszwicki tylko 6·21 mil. Za to kiedy w pow. poznańskim przypada w r. 1571 tylko 22 łan. km. na 1 milę kwadr., to na Kujawach średnio wypada po 67. Podczas gdy na Kujawach $\frac{3}{5}$ obszaru było pod uprawą, a lasy i nieużytki zaledwie $\frac{2}{5}$ zajmowały, to w pow. poznańskim lasy i bagna przeważały. Poznań był więcej strategicznym punktem, centrem wojenno-kościelnym, zaś właściwym ogniskiem kultury Polan były okolice Gopła i starożytnej Kruszwicy, Gniezno z grodem na Lednicy. Ztąd słabiej zaludnione powiaty województw: poznańskiego i kaliskiego mają stosunkowo znaczne obszary, gdy powiaty wojew. brzeskiego są tak drobne przy znacznym zaludnieniu. Województwo poznańskie, mające obszaru 293·61 mil kwadr. dzieliło się na powiaty: poznański (162·35 mil kw.), kościański (92·27 mil kw.), wschowski (8·91 mil) i wałecki (30·18). Nierównomierność obszarów powiatowych zostaje w związku zarówno ze stopniem zaludnienia (w pow. poznańskim (r. 1571 było 22 łan. km. na 1 milę, we wschowskim 53 łan. na 1 milę) jak i z historycznymi warunkami. Ziemię wschowską odebrał książętom szląskim Kazimierz W. r. 1341, zaś powiat wałecki stanowił część Pomorza, ztąd po weeleniu do W. oba obszary stanowiły odrębne całości. Województwo kaliskie (300·75 mil kw.) przedstawia większą równomierność w obszarach powiatów. W skład jego wchodzi: kaliski (60·27 mil kw.), gnieźnieński (50·89), keyński (42·93), nakielski (56·35), koniński (39·34) i pyzdrowski (30·37). Rozmiary zostają w stosun-

ku odwrotnym do zaludnienia i rozwoju rolnictwa. Gdy w najmniejszym, pyzdrowskim, przypada w 1571 r. 50 łan. na 1 milę, to w największym kaliskim tylko 33. Województwo inowrocławskie (53·11 mil kw.) dzieliło się na powiaty: inowrocławski (23·01 mil kw.) mający 54 łan. na 1 mili, i bydgoski (30·10), większy, lecz dla znacznych bagien i lasów słabiej zaludniony (18 łan. na 1 mili). Województwo brzeskie (brzesko-kujawskie), rozmiarami (59·48 mil) niemal równe z inowrocławskim, dzieliło się na pięć powiatów: brzeski (19·57 mil kw.), kowalski (11·32), przedecki (9·03), radziejowski (13·30) i kruszwicki (6·28). Średnio na milę wypadło 67 łan. km., najwięcej w brzeskim (80 łan.), najmniej w kowalskim (42·8). Ziemia dobrzyńska (53·60 mil) obejmowała powiaty: dobrzyński (9·59), rypiński (21·27), lipnowski (23·74), ze średnią liczbą 39 łan. na 1 mili. Województwo łęczyckie (79·50 mil) rozpadało się na powiaty: łęczycki (44·45), brzeziński (23·62) i orłowski (11·43). Ten ostatni liczył po 70 łan. na 1 mili, średnio zaś w wojew. 62·7 łan. Wojew. sieradzkie, obejmujące 161·84 mil kw., rozpadało się na powiaty: sieradzki (41·77), szadkowski (37·75), piotrkowski (40·32) i radomski (42). Najgęściej zaludniony był szadkowski (43·2 łan. na 1 milę), najslabiej, lasami pokryty, radomski (23·5 łan.). Wreszcie ostatnią częścią W. była ziemia wieluńska (50·41 mil), z powiatami: wieluńskim (36·95) i ostrzeszowskim (13·45), mająca średnio po 24·1 łan. na mili. Co do różnicy w rozmiarach powiatów, to wpływa na takową obok innych czynników, wpływ przyciągający interesów koncentrujących się w większych miastach, jak Poznań, Kalisz, Łęczyca, Wieluń, Radomsk, skutkiem czego szlachta okoliczna woli dalszą przebywać drogę do centrów sądowych w rozległych powiatach, byle przytem korzystniej załatwić inne różne sprawy w miastach.

f) *Ludność.* O znacznym stosunkowo zaludnieniu właściwej ziemi Polan nad Wartą, Gopłem i Notecią, świadczą podania kronikarzy (Gallusa), tyczące się hufców gromadzonych z tych stron przez Chrobrego. Na wyprawę przeciw Jarosławowi zbiera on w r. 1018 z kasztelanii poznańskiej, gnieźnieńskiej, gieckiej i inowrocławskiej do 4000 kiryśników a 13,000 łzej zbrojnych tarczowników. Wyprawy Chrobrego i Krzywoustego ścigały ludność rycerską zarówno z pomiędzy Polan, jak i sąsiednich plemion i skupiały ją koło dworu i głównych grodów książęcych. Następnie kolonizacja wschodnich obszarów i szerząca się kultura rolnicza na miejsce dawniejszej pastersko-leśnej, rozpraszały równomierniej ludność W. i pozbawiały te strony nadmiaru mieszkańców. Napływ niemieckich osadników wyrównywał ubytki spowodowane przez ruch ludności ku wschodowi. W

pierwszych wiekach życia dziejowego rozkład ludności był bardzo nierównomiernym. Osady tłoczyły się po brzegach rzek i jezior, lesiste międzyrzecza i płaskowzgórza działów wodnych były słabo nadzwyczaj zaludnione. Postępy rolnictwa i kolonizacji, za sprawą królów, duchowieństwa i świeckich właścicieli, ponadawanych wielkimi obszarami leśnymi, rozprowadzały ludność rolniczą równomierniej po całym obszarze. Zmiany w rozdziale ludności wpłynąć musiały na zmiany w rozmieszczeniu targowisk, przekształcających się w miasta. Skupione poprzednio nad rzekami, rozmieszczone przy grodach, targowiska w części tracą swe znaczenie pod wpływem nowo powstających centrów, skupiających interesy sądowe i ekonomiczne, instytucje kościelne i szkolne. Stare grody i targowiska, jak Kruszwica, Ostrów na Lednicy, Giecz, Zbar, Spicymierz, Ruda i inne upadają lub znikają a natomiast rozwijają się nowe osady miejskie, już to w pobliżu starych grodów na suchszych miejscach zakładane, jak Poznań, Kalisz, Łęczyca, bądź świeżo powstające, jak: Wałecz, Pyzdry, Nieszawa, Turek. Przy tworzeniu się powiatów znika wiele dawnych grodów kasztelańskich, inne przetwarzają się w centra powiatowe, osady przyklasztorne (klaszatory pierwotnie zakładano w obrębie grodów). Trakty lądowe ustalają się przy utworzeniu dróg przez puszcze i trzymają się zwykle linii wododziałów, umożliwiając rozwój osad przemysłowo-handlowych wśród płaskowzgórz, zdala od rzek spławnych, jak np. Piotrków, Radomsk, Wieluń i t. p. Pierwotne życie leśne, polegające na polowaniu, hodowli pszczoł i pasterstwie, ustępuje miejsca gospodarstwu leśnemu, polegającemu na wypalaniu smoły, wytopianiu żelaza, wyrobie szkła, potażu, obróbce materiału buldowego a wreszcie karczowaniu lasów pod nowe folwarki i wsie. Rozkład wsi, łańów kmiecych, osad miejskich i kościołów parafialnych w połowie XVI w. przekonywa, iż cały obszar W. ogarnął wyższy stopień kultury, polegający na rozdziale pracy, wytworzeniu się licznych ognisk koncentrujących materialne i moralne interesy ludności i spojeniu ludności z zajmowanym obszarem przez pracę i nakłady włożone w ziemię, budowlę, instytucje. Około 1200 kościołów, do 500 szkół (w samej archidiecezji przeszło 300), 247 miast i 6471 wsi, rolniczych przeważnie, oto cyfrowy wykaz owoców pracy cywilizacyjnej, dokonanej do połowy wieku XVI. Na podstawie danych, zawartych w rejestrach poborowych, można oznaczyć w przybliżeniu prawdopodobną ludność miejską i wiejską tego obszaru. Województwo poznańskie (294 mil kw.) miało w drugiej połowie XVI w. 151000 ludności wiejskiej i 53000 miejskiej, razem 204000, a więc na milę 700 głów; wojew. kaliskie (300 mil) 192000 wiej.

i 28000 miej., razem 220000 (na milę 770 głów); wojew. inowrocławskie (53 mil) 31000 wiej., 9400 miej., razem 40400, średnio 760 na milę; wojew. brzeskie (60 mil) 66000 wiej., 9200 miej., razem 75200, średnio 1250 na milę; ziemia dobrzyńska (54 mil) 41000 wiej., 5000 miej., razem 46000, na milę 850; wojew. łęczyckie (80 mil) 86000 wiej., 13200 miej., razem 99200, na milę 1250 głów; wojew. sieradzkie z ziemią wieluńską (212 mil) 111000 wiejs., 24400 miej., razem 135400, na milę 640 głów. Ogółem ludności wiejskiej 678000, miejskiej 142200, razem 820800, średnio na milę 780 głów, a na jedno miasto 576 głów. Regestra poborowe, służące za podstawę tych obliczeń, podają zwykle cyfry nieco mniejsze od rzeczywistych. Z drugiej znów strony w obliczeniach tych, dokonanych przez prof. Pawińskiego, przyjęto nieco za wysoką skalę zaludnienia łańów kmiecych, osad kościelnych, folwarcznych, i zawysoki nieco stosunek 24 głów ludności miejskiej na każdą złotówkę szosu, co dałoby dla Poznania (przy 1400 fl. szosu) 33000 ludności. Prawdopodobnie jednak zmniejszenie mnożnej równoważy wpływ zawysokiego mnożnika i rezultat ztąd otrzymany jest bardzo bliskim rzeczywistości.

g) *Własność ziemska* przedstawia w W. odmienne stosunki niż w innych częściach Rzeczypospolitej. Dobra królewskie i duchowne zajmują tu o wiele mniejszy procent obszaru niż w Małopolsce. Większa własność prywatna nieznaczny stanowi procent, za to średnia własność szlachecka i części kmiece przedstawiają się korzystniej dla posiadaczy niż gdzieindziej. Łańy kmiece należące do duchowieństwa stanowią w wojew. poznańskim (535 łań.) 6% ogólnej liczby, w kaliskim (646 łań.) także 6%, w inowrocławskim (213 łań.) 12%, w ziemi dobrzyńskiej (248) 11%, w wojew. brzeskim (641) 16%, a w łęczyckim (1147) aż 22%. Dla sieradzkiego nie da się ilość łańów obliczyć dla braku wskazówek w rejestr. pobor. łańów królewskich najwięcej posiada wojew. łęczyckie (541), w którym stanowią 9%, w wojew. inowrocławskim (205) jest 11%.

W ziemi dobrzyńskiej są tylko dwie wsi królewskie. W innych województwach nie można ściślej obliczyć dla braku danych. Poznańskie posiada bardzo mało wsi królewskich, sieradzkie i kaliskie nieco więcej, choć nie w takim stosunku co wojew. łęczyckie. Większej posiadłości prawie niema. Najmniejszych rody senatorskie mają stosunkowo niewielkie całości dóbr. Są to rodziny Górków, Ostrorogów, Czarnkowskich i Leszczyńskich. Najmniejszej gałęzi Ostrorogów przedstawiciel Marcin Ostroróg Lwowski (od Lwówka), kasztelan kamieński, w r. 1581 posiada dwadzieścia kilka wsi, obejmujących około 100 łańów kmiecych; Rafał Lesz-

czyński, starosta radziejowski, posiada od 12 do 15 wsi. W całym powiecie dobrzyńskim jeden tylko Żelski, kasztelan dobrzyński, posiada do 4 wsi, w 96 wsiach spotykamy albo częściowych właścicieli albo też jednowioskowych panów. Drobną własność szlachecką (zagrody szlachty nie mającej kmieci) rozwinęła się najwięcej w wojew. łęczyckim (7·7 łan. na 1 milę), ziemi dobrzyńskiej (7·6 łan.), wojew. brzeskim (5·4 łan.), gdy w sieradzkim, kaliskim wypada po 1 łanie a w ziemi wieluńskiej i wojew. poznańskim ledwo $\frac{1}{3}$ łana na 1 milę. Najwięcej osad takich mają powiaty: przedecki (16·3), orłowski, dobrzyński, rypiński i łęczycki. Nie ma ich wcale we wschowskim, kościańskim i ślady ledwo w poznańskim. Wsi szlachty zagrodowej tworzą bądź grupy, bądź pasy osad, towarzyszących zwykle ważniejszym grodom. Sołectwa tworzone przy zakładaniu wsi na prawie niemieckim, nikną stopniowo, zwłaszcza w dobrach szlacheckich, wcielane drogą kupna do obszarów folwarcznych. Trwają dłużej za to w dobrach biskupich i królewskich. W połowie XVI w. na 6741 wsi jest w W. około 700 sołectw, mogących posiadać około 1400 łanów. W obec 40274 łanów kmiecych, łany setkrotnie stanowią małą cząstkę. Łany miejskie przedstawiają dla całej W. w przybliżeniu $\frac{1}{13}$ część łanów kmiecych. Jest ich przeszło 3000 co w stosunku do 250 miast i miasteczek wynosi 12 do 14 łan. na osadę. Podczas gdy na Mazowszu i w Małopolsce bardzo często spotykamy miasta uposażone 90 i 120 włókami, to w W., widocznie skutkiem wczesnego jej zaludnienia i zajęcia ziemi, wydzielano przy zakładaniu miast stosunkowo niewielkie obszary. Mógł do tego się przyczyniać też wyższy stopień kultury ludności miejskiej, zajmującej się więcej handlem i przemysłem niż uprawą roli, której poświęcają się przeważnie mieszczanie w innych prowincjach.

h) *Ogólna charakterystyka.* Jednostajność układu powierzchni i jej pokrycia roślinnego na obszarze W., niewielkie różnice w wartości gleby, zdawna ustalona jednolitość plemienna ludności, równomierność w rozdziale własności ziemskiej i zaludnieniu, przy wyłącznym oddaniu się ludności zajęciom rolniczym, oddziaływaniu licznych kościołów i stosunkowo licznych szkół początkowych, musiały wytworzyć tu dość szeroko rozpostartą kulturę obyczajową, zatrzymaną jednak na średnich stopniach rozwoju. Brak różnorodności w czynnikach przyrodniczych i społecznych i silniejszych bodźców ludzkiej działalności, przeszkadza rozwijaniu się wybitnych indywidualności i wyższych uzdolnień. Ludność nie potrzebuje tu walczyć z oporną naturą, bronić się od najazdów, rywalizować na polu pracy rolniczej czy przemysłowej z groźnymi współzawodnikami. Niema tu wielkich ognisk życia miejskiego, centrów przemysłowych,

dworów magnackich. Nie ma też ściernia się sprzecznych interesów stanowych, wyznaniowych, ekonomicznych. Nie spotykamy tu rażących kontrastów w położeniu różnych warstw społecznych, ni wynikającej ztąd nienawiści. Stosunki społeczne noszą charakter demokracji rolniczej. Rozdrobnienie własności wytworzy liczną warstwę ludności bezrolnej, która szukać będzie chleba w dalszych okolicach i dostarczy zastępu robotników dla powstającego w czasach ostatnich przemysłu fabrycznego. Warunki takie sprzyjały spokojnemu, równomiernemu postępowi kultury, polegającemu na stopniowym podnoszeniu wartości i wydajności gleby przez wkładaną w nią pracę, przez rozwój przemysłu rolnego, polepszaniu materialnej strony życia i powolnem ale wśród szerokich kół występującem budzeniu się potrzeb duchowych, świadomości interesów ogólnych i poczucia obowiązków. Po rozkwicie młodzieńczych sił, które w epoce Bolesławów przyjęły tak doniosły udział w utworzeniu organizmu państwowego i rozniosły drogą kolonizacji i zajmowania godności kościelnych i świeckich swą wyższą kulturę na dalsze, świeżo zajęte obszary, Wielkopolska odpoczywa, przygotowując się powoli do ponownego rozkwitu. W ostatnich wiekach, w innych prowincjach, pod wpływem szczęśliwego zespolenia przyjaznych warunków, występowały rozkwity duchowych uzdolnień, wydające wielkich obywateli, poetów, uczonych, artystów, zarówno w XVI jak XIX w. Wielkopolska, mimo swej starej kultury, słaby w nich brała udział. Wybitniejsi jej przedstawiciele w tych epokach zawdzięczałi swe rozwinięcie wpływom obcym i życie swe pędzili przeważnie po za obrębem tej prowincyi. Długosz, Janicki, Modrzewski, Zamoyski Jan, Łasey, wreszcie Staszic, Śniadeccy, Czacki, mimo pochodzenia wielkopolskiego, nie mogą być uważani za właściwych przedstawicieli Wielkopolski. Kultura jednak, wśród której wzrastali w młodości, bądź sami, bądź ich ojcowie, niewątpliwie przygotowała w duszach tych ludzi grunt przyjazny dla rozwoju wyższych uzdolnień. Kultura ta, wytwarzana powolną pracą mas, znalazła w obecnem stuleciu, w walce z niemieczyzną, zarówno ekonomicznej jak politycznej, silny bodziec dalszego rozwoju, zapowiadającego w przyszłości dopiero pomysłny rozkwit uzdolnień duchowych na gruncie przygotowanym wielowiekową uprawą.

Źródła. Danych do powyższego opracowania głównie dostarczyły: „Kodeks Wielkopolski“ Zakrzewskiego (zwłaszcza objaśnienia do pomniejszonej w tem dziele mapy W.) „Liber Beneficiorum“ Łaskiego (ze wstępem i uwagami ks. Korytkowskiego) i „Wielkopolska“ prof. A. Pawińskiego (t. XII i XIII „Zródła dziejowych“, mianowicie wstęp do dzieła). *Br. Ch.*

Wielkosiele, ob. *Wielkie Siolo* 8).

Wielkota, rzeka, prawy dopł. Dźwiny, ob. *Wielkota*.

Wielkowiecko, pow. częstochowski, ob. *Wielkowiecko*.

Wielkowo, wś, pow. mazowiecki, gm. Poświętne, par. Piętkowo. W 1827 r. było 24 dm., 204 mk.

Wielko Zagórze, wś, pow. miechowski, gm. Wielko Zagórze, par. Miechów (odl. 3 w.). Wieś ta założoną została zapewne w ostatnich czasach, może na obszarze dawnych dóbr klasztoru miechowskiego. Ni dawniejsze rejestra pobor., ni spis wsi z r. 1827, ni karta wojennotopograf. nie podają tej osady. Gmina W. Zagórze ma 12512 mr. obszaru i 5377 mk. (5 prawosł. i 10 żydów). Należy do sądu gm. okr. I w Miechowie (tamże st. poczt.).

Wielmierzowice, niem. *Wielmierzowitz*, dobra i wś nad Odrą, pow. kozielski, par. kat. Leźnica, ew. Koźle. W r. 1885 dobra miały 223 ha, 4 dm., 92 mk. (2 ew.); wś 104 ha, 32 dm., 194 mk. kat. Do dóbr należy fol. Orłowice (Orłowitz).

Wielmoża, pow. olkuski, gm. Sułoszowa, par. Zadroże. Leży na północ od Skały i Ojcowa, przy drodze z Wollbromia do Skały, ma 95 dm. W 1827 r. było 90 dm., 595 mk. Wymieniona w dok. z r. 1262 jako obowiązana obsługiwać gród w Sławkowie i nadana wraz z tymże grodem klasztorowi w Skale. R. 1274 siostra Agnieszka, przełożona klasztoru, oddaje sołtystwo we wsi „Welmosa“ niejakiemu Uciechonowi („Uchechoni“), bratu Cristana z zakonu minorytów, dla osadzenia wsi na prawie niemieckiem. Sołtys otrzyma 6 łanów dziedzicznych, młyn, karcznię, trzeci denar z kar sądowych. Osadnicy otrzymują wolny wręb w lasach klasztornych na budowlę i opał. Po 16 latach wolności płacić będą po fertonie z łąnu i dawać po cztery miary pszenicy, żyta i owsa. Dla kościoła wyznaczono 2 łąny. Dziesięciny ze wsi pobierał biskup krak.; r. 1334 Jan biskup ustępuje klasztorowi połowę dziesięcin (Kod. Małop., I, 69, 74, 103, 231). Piotr Kłopot (Clopot), sołtys de W., występuje w dok. z r. 1337 (Kod. Małop., III, 23). W połowie XV w. wś W., w par. Zadroże, własność Szafranca, miała 24 łąny km., karcznię z rolą, która płaciła czynszu 7 grzyw. i 1 zagr. Dziesięcinę dawano w połowie klasztorowi św. Andrzeja a w połowie altaryi św. Marcina. Następnie altarya ta, drogą zamiany za dziesięcinę z Zadroża, z klasztorem, pobierała całą dziesięcinę wartości do 20 grzyw. Według Długosza Szafraniec niesłusznie przywłaszczył sobie wieś, nadaną przez Bolesława Wstydliwego klasztorowi św. Andrzeja (Długosz, L. B., III, 330, 331). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1490 W. miała 21½ łąn. W r. 1581 Stanisław Szafraniec płacił od 13

łan. km., 2 kom. z byd., 1 rzemieśl. (Pawiński, Małop., 25, 435). *Br. Ch.*

Wielnia, rzka, w gub. mohylewskiej, lewy dopływ Wiechry (pr. dopł. Soży).

Wielnia al. *Wiernia*, zaśc. nad jez. Powitaje, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 41 w. od Wilna, 2 dm., 6 mk. katol.

Wielnianka, rzka, ob. *Wielnianka*.

Wielniedobie, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 53 w. od Nowoaleksandrowska.

Wielniekalnie, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 52 w. od Nowoaleksandrowska.

Wielnin, pow. stopnicki, ob. *Wielnin*.

Wielniniki, wś włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., 40 w. od Trok, 14 dm., 172 mk. (153 katol., 19 ewang.).

Wieloborowice 1.) wś, fol. i dobra nad rzeką Pokrzywianką, pow. iłżecki, gm. i par. Chybice, odl. od Rży 28 w., mają pokłady wapienia, piec wapienny i młyn wodny, 15 dm., 123 mk., 389 mr. dwor., 181 mr. włośc. W 1827 r. było 11 dm., 61 mk. Dobra W. składały się w r. 1870 z fol.: W., Pokrzywnica, Wymysłów i Włochy, rozl. mr. 1171: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 367, łąk mr. 14, past. mr. 3, wody mr. 2, zarośli mr. 3, nieuz. mr. 14; bud. mur. 3, drew. 6; fol. Pokrzywnica gr. or. i ogr. mr. 123, łąk mr. 13, past. mr. 5, wody mr. 2, lasu mr. 183, nieuz. mr. 9; bud. mur. 2, drew. 14; fol. Wymysłów gr. or. i ogr. mr. 207, łąk mr. 3, past. mr. 6, wody mr. 3, zarośli mr. 5, nieuz. mr. 9; bud. mur. 1, drew. 4; fol. Włochy gr. or. i ogr. mr. 176, łąk mr. 12, past. mr. 3, wody mr. 3, nieuz. mr. 3; bud. mur. 1, drew. 8; las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś W. os. 11, mr. 182; wś Pokrzywnica os. 23, mr. 329; wś Włochy os. 14, mr. 222; wś Nowa Wieś os. 5, mr. 82. W połowie XV w. W., wś w par. Chybice, własność Janusza i Mściława Radwanów. Był tam folwark ryeerski i 2 kmieci na pół łąnach. Kmieci płacili dziesięcinę prepozyturze kieleckiej, obaj właściciele i kmiecie z innych pól dawali dziesięcinę snopową pleban. w Pawłowie. Murez, Zakowicz i Bartosz Nieczujowie mieli kmieci, zagr. i ze wszystkich ról i folwarków dawali dziesięcinę kościołowi w Pawłowie; niektóre role dawały bisk. krakowskiemu, wartości do 2 grzyw. (Długosz, L. B., I, 439). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1508 wś W. wraz z innymi płaciła 1 grzyw. W r. 1578 Brzeziński płacił tu od 2 osad., 1½ łąn. Wś należała do par. Pawłów (Pawiński, Małop., 190, 463). W. wchodziły później w skład dóbr Koprzywnica. 2.) **W.**, wś. Istniała w XVI w. w pow. urzędowskim, par. Charzowice (Pawiński, Małop., 372, 375). Dziś ta parafia znajduje się w pow. tarnobrzskim, lecz wś W. znikła. *Br. Ch.*

Wielobory, dawniej *Wielebory*, wś, pow. łomżyński, gm. Kossaki, par. Rutki. Według reg. pob. ziemi łomżyńskiej z r. 1578 wś W. miała 6 łan., 1 zagr. (Pawiński, Mazowsze, 379).

Wielobycz, wś i fol. nad rzeką Żółkiewką, pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków, odl. 8 w. od Krasnegostawu, leży na wzn. 890 st. n.p.m., ma pokłady wapienia. W 1827 r. było 13 dm., 80 mk. Dobra W. składały się w r. 1885 z fol. W. i Olesin, rozl. mr. 637: gr. or. i ogr. mr. 266, łąk mr. 65, past. mr. 15, lasu mr. 283, nieuż. mr. 8; bud. mur. 1, drew. 11; płodozm. 9-pol.; las nieurządzony. Wś W. os. 10, mr. 61; wś Olesin os. 15, mr. 137.

Wielodrzó, wś i fol. nad rzeką Węgierką, pow. przasnyski, gm. Karwacz, par. Bogate, odl. 10 w. od Przasnysza, ma wiatrak, 28 dm., 300 mk., 518 mr. Fol. W. w r. 1878 miał 134 mr. obszaru (85 mr. roli). W 1827 r. 20 dm., 98 mk. Według reg. pob. pow. ciechanowsko-przasnyskiego wś W., w par. Bogate, miała 5 części po pół włóki; man. 2 i 3, wł. 1, ogr. 3, wł. 2 $\frac{1}{2}$, ogr. 1, wł. 1, 2 części po $\frac{1}{4}$ wł. (Pawiński, Mazowsze, 347).

Wielodwór, kol. i fol. nad rz. Wartą, pow. słupecki, gm. Ciążen, par. Łądek, odl. od Słupcy w. 11; kol. ma 6 dm., 89 mk.; fol. 1 dm., 11 mk. W r. 1827 było 6 dm., 70 mk.

Wielogłowy z *Ubiadem*, wś, pow. sądecki, na praw. brzegu Dunajca, 5-7 klm. na płn. od Nowego Sącza, składa się z dwóch osad przedzielonych lasem, liczących wraz z obszarem więk. pos. 78 dm. i 565 mk., 556 rz.-kat. a 9 izrael. W. mają parafią rz.-kat. z kościołem mурowanym i 43 dm., Ubiad 32 dm. Pos. więk. (Ign. hr. Lanckorońskiego) wynosi 148 mr. roli, 4 mr. łąk, 1 mr. 915 sąż. ogr., 31 mr. past., 144 mr. lasu, 6 mr. nieuż. i 1 mr. 215 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 399 mr. roli, 93 mr. łąk i ogr., 83 mr. past. i 20 mr. lasu. Była to stara osada, wś książęca w kasztelanii sądeckiej leżąca. W połowie XIII w. posiadał ją z nadania księcia „comes Otto“, kasztelan sandomierski. R. 1287 otrzymuje W. i przyległe włości, w nagrodę zasług wojennych „comes Georgius“, przysłany Leszkowi Czarnemu na pomoc przez króla węgierskiego Władysława (Kod. Małop., I, 133, 134). Parafia została założoną przed r. 1318 i przechowuje metryki urodzeń od r. 1647. Należy do dyec. tarnowskiej, dek. sądeckiego i obejmuje 9 wsi: Ubiad, Dąbrowę, Wielopole, Klimkówkę, Naściszową, Łążek, Zabełcze, Wołę Kurowską i Kurów. Długosz (L. B., I, 129 i 548 i II, 248) pisze tę wieś „Wyelogłowy“ i „Wyleye Głowy“. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 135) podano W. razem z Dąbrową, jako tenutę Bartł. Stojowskiego. Wincenty Wielogłowski, najstarszy z siedmiu synów Jana i Doroty Rogowskiej, w r. 1597 już pełnoletni, dziedzic po ojcu części na Wielogłowach, Lewniowej, Gosprzydowej,

Wrocimowicach, Zawadzie, Kleczanach itd., z zapisu Stanisława Rogowskiego, wuja swego, dziedzica Harkłowej z przyległościami: Swidnika, Wolicy, Zagórowa, Jastrzębi, Koniny itd., dobra te, umierając bezdzietnie, zapisał bratu swemu Sebastianowi, dziadowi Stefana Wielogłowskiego, który w r. 1703 zawiąawszy pierwszy konfederacyą, dał początek konfederacyi Tarnogrodzkiej, a umarł kasztelanem bieckim w r. 1736 (ob. Przegl. pol., t. 64, str. 178). W. graniczą na płn. i zach. z Dąbrową i Wołą Kurowską, na wsch. z Jelną, Słowikową i Klimkówką, na pld. z Wielopolem.

Mac.

Wielogóra 1.) wś i fol., pow. radomski, gm. Wielogóra, par. Wsola, odl. od Radomia 6 w., ma 33 dm., 264 mk. W 1827 r. 27 dm., 269 mk. W r. 1873 fol. W. rozl. mr. 463: gr. or. i ogr. mr. 265, łąk mr. 39, past. mr. 20, lasu mr. 114, nieuż. mr. 25; bud. mur. 2, drew. 22; płodozm. 12-pol., las nieurządzony, cegielnia. Wś W. os. 34, mr. 537. Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1508 W. płaciła gr. 8. W r. 1569 Mikołaj Firlej płacił tu od 3 półłan., 2 $\frac{1}{2}$ łan., 3 komor. (Pawiński, Małop., 302, 471). W. gmina należy do sądu gm. okr. II i st. poczt. w os. Jedlińsk, urząd gm. we wsi Klwaty. Gmina ma 10608 mr. (w tem 5118 mr. włośc.) i 3811 mk. (w tem 5 prawosł., 62 prot., 540 żydów). W skład gm. wchodzi: Augustów, Dąbrowka Nagórna, Dąbrowka Podłęzna, Firlej, Gózek, Janówek, Józefówek, Kamińsko, Klwatka Szlachecka, Klwaty, Krucice, Kurdwanów, Ligenzów, Piastów, Przytułki, Sosnowica, Wielogóra, Wincentów, Wsola, Wólka Klwacka, Wymysł i Żyła. 2.) W., wś i fol. nad rzeką Samborką, pow. sandomierski, gm. i par. Samborzec, odl. od Sandomierza 9 w., ma 19 dm., 136 mk., młyn wodny. W 1827 r. 18 dm., 89 mk. W r. 1884 fol. W. rozl. mr. 194: gr. or. i ogr. mr. 166, łąk mr. 17, past. mr. 7, nieuż. mr. 4; bud. mur. 1, drew. 7; płodozm. 6-pol. Do włościan należy 137 mr. W połowie XV w. wś W., w par. Samborzec, własność Oleśnickiego h. Dębno, miała 8 łan. km., karcznię, zagr., od których dziesięcinę, wartości 8 grzyw., pobierał pleban w Samborcu. Folwark rycerski tamże dawał dziesięcinę (Długosz, L. B., II, 317). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1508 część zwana Dębiany, własność Szenikowskiego, płaciła 2 grzyw. 36 gr. W r. 1578 S. Węchadłowski miał 7 osad., 3 $\frac{1}{2}$ łan., 1 zagr. (Pawiński, Małop., 166, 460).

Br. Ch.

Wielogóry, pow. lidzki, ob. *Jundziliszki* 2).

Wielogród, tak zowie się m. Meklemburg; wyraz ten złożony jest z nordyjskiego wyrazu mikil, t. j. wielki, i burg, t. j. gród, jest więc tłumaczeniem Wielogrodu. Tak nazywa je Ibrahim, syn Jakuba, którego kronikę odkryto przed kilku laty w Konstantynopolu. Żyd ten przeby-

wał za czasów cesarza Ottona I w Wielogrodzie.

Ks. Fr.

Wieloleka, ws i os. leś., pow. koniński, gm. Dąbroszyn, par. Grodziec, odl. od Konina 15 w.; ma 76 dm., 84 osad, 734 mk., 832 mr. Wchodziła w skład dóbr Grodziec. W r. 1827 było 46 dm., 396 mk.

Wielomowice, ob. *Wilamowice*.

Wielona 1.) w kronikach krzyżackich *Welun*, *Welym*, *Wielin*, zjazd u polskich dziejopisów niewłaściwie *Wielun*, niekiedy *Wileny*, mko i dobra nad Niemnem, pow. kowieński, w 1 okr. pol., gm. Wielona, o 49 w. na płn.-zach. od Kowna, st. poczt. Czekiszki, miało w 1859 r. 60 dm., 393 mk. (obecnie 456 mk.), kościół paraf. katol., dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, szkołę ludową, przystań na Niemnie. Jarmarki odbywają się dwa razy do roku (10 stycznia i w dzień św. Trójcy). Kościół paraf. katol., p. wez. Wniebowzięcia N. M. P., z muru wzniesiony w 1421 r. przez w. ks. Aleksandra. Na cmentarzu grzebalnym kaplica p. wez. Zbawiciela, fundowana w 1844 r. przez dziedziczkę Zaleską. Parafia katol., dekanatu wielońskiego, 5203 wiernych. Filia w Pomitowie. Dekanat wieloński, dyecezyi żmujdzkiej, obejmuje 13 parafii: W., Betygoła, Butkiszki, Czekiszki, Czerwony Dwór, Ejragoła, Girtakol, Jurborg, Pernarów, Rossienie, Skirstymon, Średniki, Wilkija (w pow. kowieńskim i rossieńskim), ma 8 filii, 11 kaplic. Parafia wielońska składa się z 17 dużych wsi i z mnóstwa osad pojedynczych, których gospodarze są w ogóle zamożni. Gmina leży w zachodnim zakątku powiatu, graniczy od pld. z gub. suwalską, od wschodu z gm. Średniki, od płn. z gm. Szymkajcie (pow. rossieńskiego), od zachodu zaś z gm. Eleonorów, obejmuje 30 miejscowości, ma 290 dm. włościańskich (obok 77 należących do innych stanów), 3638 mk. włościan, uwłaszczonych na 3700 dzies. ziemi. Dobra należą do Gabryela Zaleskiego i mają z fol. Nowy Dwór i Krystynpol 1519¹/₂ dzies. (400 lasu, 342 nieuż.). W 1807 r. dobra te, oszacowane na milion franków, Napoleon ofiarował ks. Józefowi Poniatowskiemu. Samo miasteczko dzieli się na górne i dolne. W pierwszym jest wielki kościół murowany, ostrołukowy, którego prezbiterium widocznie jest dawniejsze i podług miejscowego podania sięga czasów pogańskich. Dawny zamek obejmował dwie góry, wznoszące się nad Niemnem, połączone z sobą mostem, zbudowanym nad dość głębokim parowem. Na jednej z tych gór jest teraz kościół, a za nim miasteczko górne, na drugiej ogród i sad dworski. Gruzy okrywają całą górę ogrodową. Obok tej góry zamkowej wznosi się od wschodu jeszcze inna góra, zwana w najdawniejszych inwentarzach górą Giedyminową, a na jej wierzchołku od zachodu sterczy kurhan, t. j. duży kopiec ostrokągowy, obok którego znajduje się

dół tak okrągły, jakby sam kurhan był z niego wyjęty. Od płn. oblewa górę zamkową i Giedyminową rzeka Wielonka, uchodząca do Niemna. Założenie W. przypisywane jest ks. litewskiemu Witenesowi, który na początku XIV w. miał tu zbudować drewnianą twierdzę, osłaniającą dawniej już istniejącą na górze świątynię hogini Wellony. W 1328 r. marszałek zakonu Teodoryk z Altenburgu dwukrotnie bez skutku oblegał twierdzę. Około 1333 r. Krzyżacy, pod wodzą Henryka, ks. bawarskiego, zdobyli W. i zrównawszy ją z ziemią, wzniesli wkrótce na jej posadzce nową twierdzę, nazwaną Friedeberg a o ćwierć mili dalej zamek Baierburg. Giedymin w 1338 czy 1339 r. odebrałszy Krzyżakom W., oblegał dalej Baierburg i tu rażony postrzałem z bombardy, umarł podobno w Welonie i tu mógł być pogrzebany na górze noszącej jego nazwę, chociaż i w Wilnie jest góra Giedyminowa, do której to samo przywiązane jest podanie. Zamek, odebrany przez Litwinów, bezskutecznie oblegał w 1339 r. w. mistrz Teodoryk z Altenburga. Później (1348 r.) załoga cała poddała się oblegającemu zamek w. mistrzowi Henrykowi Dusemer, przyrzekłszy przyjęcie chrzest. Dusemer zburzył zamek, jeńców zapędził do Samlandyi, gdzie ich ochrzcił i osadził. Boje o W. między obu stronami nieustawały, i tak w 1357 r. Krzyżacy, pod wodzą marszałka zakonu Zygfrida Danvelda, pobici zostali przez Litwinów a w 1360 r. dobywał odbudowany przez Litwinów zamek marszałek zakonu Henning Schindekopf, aż w końcu, tenże Schindekopf po czterodniowym szturmie spalił zamek, broniony walecznie przez Gastolda i bajorów Surmina i Mawewika, i załogę zdradziecko wymordował. Zniszczoną twierdzę w. mistrz Konrad von Jungingen odbudował pod dawnym nazwiskiem Friedeburga i w 1400 r. założył tu stolicę krzyżackiej Żmujdzi. Tu osiadł rządcą (Vogt) prowincyi Michał Kuechmeister Sternberg z oddziałem krzyżackim. Wówczas także wymurowali tu Krzyżacy na miejscu świątyni pogańskiej mały kościół w obrębie twierdzy, stanowiący przypuszczalnie prezbiterium dzisiejszej świątyni. Gdy w 1404 r. komtur żmujdzki Marcin Helfenbach zwoławszy do siebie bajorów żmujdzkich, zdradziecko wtrącił ich do więzienia, ci uwolniwszy się w nocy zabili komtura, załogę pokonali i opanowali zamek. Uśmierzyli jednak rokosz Krzyżacy i W. znowu zajęli, lecz stolicę kraju do innego miejsca przenieśli. Zniszczoną niewiadomo przez kogo a odbudowaną przez w. mistrza w 1408 r., Witold zajął w 1409 r. w swe posiadanie wraz z całą Żmujdzą. Na pobliskiej wyspie niemeńskiej d. 15 paźdz. 1416 r. odbył się wielki zjazd Jagiełły i Witolda, oraz ich rady polskiej i litewskiej, z w. mistrzem zakonu Michałem Kuechmeister von Sternberg, mistrzem inflanckim Landerem,

arcybiskupem ryskim i biskupem dorpackim, oraz ich komturami, zerwany przez w. mistrza. We dwa lata potem zjechały się tu te same osoby, ale układy skończyły się znowu na niczem. Na trzecim zjeździe, odbytym tu d. 8 września 1420 r. przez Witolda i Krzyżaków, ci ostatni wyłudzili rozejm kilkumiesięczny. Na czwartym tutejszym zjeździe, odbytym 1423 r. w maju, w dzień Wniebowzięcia Pańskiego, wysłani przez Jagiełłę panowie rady koronnej wspólnie z Witoldem ułożyli się z w. mistrzem Rusdorfem o ostateczne rozgraniczenie Prus od Żmujdzi. Dalsza historia miasta mniej jest znana. Parafia należy do liczby najdawniejszych, fundowanych przez Jagiełłę i Witolda zaraz po zaprowadzeniu wiary. Później Bona i Władysław IV tak powiększyli jej fundusze, że probostwo tutejsze stało się jednym z najbogatszych na Żmujdzi. Kościół długo jednak był szczupły, dopiero Albrecht Stanisław Radziwiłł, kanclerz w. lit., ssta wieloński († 1656 r.), własnym kosztem odnowił i powiększył świątynię. W 1772 r. Mikołaj Ryk, stolnik inflancki, fundował tu bernardynów, którzy się później ztąd wynieśli. W 1500 r. w. ks. litew. Aleksander nadał W. prawo magdeburzkie, co potwierdzili Zygmunt I 1507 r. a Stefan Batory w 1580 r. Stanisław August na mocy prawa sejmowego o miastach, przywilejem 14 lutego 1792 r., uznał W. za miasto Rzpłtej. Herb miasta przedstawiał karpia z wilezemi zębami, w polu niebieskiem. W. było głównym miastem powiatu czyli włości, która podług opisu szlachty z 1528 r. stawała 242 konie, licząc po jednym koniu z ośmiu włók. Chorążym powiatu był wówczas Michno Rustekowicz. Starostwo istniało tu już w 1502 r., pod którym metr. litew. wymienia kn. Juria Aleksandrowicza Holszańskiego jako sstę wielońskiego. Następnie trzymali tę dzierżawę: Jerzy Radziwiłł (1507—8), Iwan Andrejewicz (1509, † 1554), Jan Szymkowiec (1558), Mikołaj Dorostajski (1566—1593). Podług spisów podskarbińskich z 1569 r. W. była zaliczoną do dóbr stołu królewskiego. Jako sstwo obejmowało mta W. i Bejsagolę i bardzo rozległe przyległości nad Niemnem i między Kiejdanami i Szawłami. W 1771 r. sstwo wielońskie posiadała ks. Poniatowska, generałowa wojsk austr., z opłatą 18628 złp. 6 gr. kwarty. Na sejmie z 1773-5 r. Stany Rzpłtej zatwierdziły przez oddzielną konstytucję cesyę dożywocia generałowej na rzecz syna ks. Józefa, ówczesnego sstę żyźmorskiego, pod warunkami w prawie wyluszczone. Następnie wyznaczono oddzielną komisję dla ściślego określenia granic tego sstwa. 2.) **W.**, zaśc., pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 18 w. od Kowna.

J. Krz.

Wielona al. *Filona*, w dok. *Welone*, *Fylon*, niem. *Willuhnen*, wś, pow. niborski, st. pocz. Nibork (Neidenburg). Założycielem wsi był podo-

bno Stefan z Trumiej al. Trąbek, wspominany w dok. Szymanowa z r. 1356. Kiersztanz W. traci r. 1412 przy napadzie Polaków 3 konie, co poświadczają Jurga i Jan z W. Wielki komtur Wilhelm v. Eisenburg odnawia r. 1498 w Niborku list nadawczy dla wsi, osadzonej na 10 włókach na prawie chełm. R. 1600 mieszkają tu sami Polacy (Kętrzyń., O luda. pol., 335).

Wielonek al. *Wielim*, wś, pow. szamotulski, par. Ostrorog. W 1840 r. miała 22 dm., 200 mk. Wymieniona już w dok. z r. 1391.

Wieloniszki, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 38 w. od Poniewieża.

Wielony, łotew. *Wilani*, mko nad rz. Małtą, pow. rzeżycki, w 2 okr. pol., gm. Wielony, o 28 w. od Rzeżycy a 352 w. od Witebska odległe, ma 557 mk. (249 męż., 808 kob.), kościół paraf. katol., zarząd okr. pol. i gminy, szkołę ludową (od 1863 r.), fabrykę skór. Poprzednio była tu fabryka płótna, produkująca około 1860 r. za 100000 rs. rocznie, oraz fabryka cygar; piękny park nad Małtą. Kościół katol. paraf., p. w. św. Michała Archanioła, erygował w 1753 r. Michał Ryk, surrogator ks. inflanckiego, i osadził przy nim bernardynów (do 1830 r.), których opatrzył znacznymi annuatami i folw. Jurenie, wkładając na nich obowiązek obsługiwania licznych parafii, należących wówczas do Ryków. Jest to okazała świątynia, ozdobiona dwoma trzypiętrowymi wieżami i mieszcząca 9 ołtarzy. W obszer-nych podziemiach kościelnych znajdują się groby Ryków Drycańskich. Parafia kat. W. dekanatu rzeżycko-nadłubańskiego, 5260 wiernych. Gmina, położona w środkowej części powiatu, otoczona gm. Warklany, Byków, Drycany, Saksygal, Uzulmujza i Golany, obejmuje 29 miejscowości, mających 277 chat włośc. (obok 164 dm. należących do innych stanów), 4458 mk. włościan, uwłaszczonych na 4097 dzies. Dobra W. składają się z mka W., wsi Wielony (łotew. *Wilanmujza*) i Radopol (łotew. *Radapols*), obejmują 1895 dzies. ziemi dworskiej i należą do spadkobierców Stanisława Janowskiego. Dobra wielońskie od 1495 r. nadane były na prawie lennem (jure feudi) Janowi de Loe. W 1507 r. na takimże prawie za konsensem mistrza prowinc. Waltera de Plattenberg przeszły do rodu de Overlacker. Po wygnaniu w 1603 r. Eustachego de Overlacker za zdradę kraju, Zygmunt III dobra po nim oddał Tomaszowi Dombrowie, który prawa swe wnet odstąpił Wawrzyncowi de Offenberga. W r. 1725 Jerzy de Offenberga ustępuje W. Michałowi Rykowi. W 1839 r. Katarzyna Rykówna i Marya z Ryków Mantefflowa sprzedały tę majątność Karolowi Mantefflowi, ten zaś około 1840 r. Loewisowi de Menar, od którego w 1842 r. nabywa Wincenty Janowski.

J. Krz.

Wielopol, dobra, pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. Pogiry, o 32 w. od Wilkomierza.

Wielopole 1.) kol., pow. turecki, gm. Piętno, par. Tuliszków, odl. od Turka 11 w., ma 51 dm., 441 mk. W r. 1827 wś należała do par. Malanów, miała 41 dm., 401 mk. Na początku XVI w. kmiecie dają pleban. w Tuliszkowie dziesięcinę pieniężną po 10 gr. (bez 3 oboli) z łanu (Łaski, L. B., I, 271). Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1579 wś W. miała 2 1/2 łan. (Pawiński, Wielkop., I, 239). 2.) **W.**, fol., pow. turecki, gm. Luboła, par. Pięcniew, odl. od Turka 35 w.; ma 2 dm., 17 mk. 3.) **W.**, wś, w par. Kleczew (dziś pow. słupecki). Nie podana w nowszych spisach. W r. 1827 miała 7 dm., 60 mk. 4.) **W.**, na początku XVI w. *Wielgopolye*, później *Nowopole*, wś i fol., pow. piotrkowski, gm. Woźniki, par. Suchece, odl. 15 w. od Piotrkowa. Wś ma 18 dm., 171 mk.; fol. 1 dm., 8 mk. W r. 1827 było 21 dm., 112 mk. W r. 1882 fol. W. rozl. mr. 728; gr. or. i ogr. mr. 295, łąk mr. 32, past. mr. 32, lasu mr. 281, nieuż. mr. 28; bud. dREW. 5; las nieurządzony. Wś W. os. 20, mr. 171. Na początku XVI w. wś ta należy do par. Druźbice, od której odłączona została przy utworzeniu parafii Suchece w XVIII wieku (Łaski, L. B., I, 460). Według reg. pobor. z r. 1552 Zacharyasz Suchecki miał tu 7 osad., Garnkowski 7 osad., Łukasz Suchecki 4 osad. (Pawiński, Wielkop., II, 258). 5.) **W.**, os. nad rz. Pilicą, pow. opoczyński, gm. Ossa, par. Legionice, odl. od Opoczna 27 w., ma 5 dm., 35 mk., 86 mr. włośc. i 3 mr. dwor. 6.) **W.**, os., pow. kielecki, par. Słupia. Nie wymieniona w nowszych spisach. W r. 1827 było tu 4 dm., 23 mk. 7.) **W.**, fol., pow. miechowski, gm. Klimontów, par. Proszowie. W 1827 r. 1 dm., 3 mk. *Br. Ch.*

Wielopole 1.) wś, pow. sądecki, na praw. brzegu Dunajca, 4-7 klm. na płn. od Nowego Sącza. Par. rz.-kat. w Wielkich Głowach. Wraz z obszarem tabularnym ma 41 dm. i 304 mk., 285 rz.-kat., 16 ewang. i 3 żydów. Pos. tabularna (A. Kosterkiewicza) ma 216 mr. roli, 10 mr. łąk, 2 mr. ogr., 42 mr. past., 8 mr. lasu, 1 mr. nieuż. i 1 mr. 834 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 158 mr. roli, 26 mr. łąk i ogr., 21 mr. past. i 28 mr. lasu. W 1581 (Pawiński, Małop., 135) była ta wieś własnością Jana Brandisa; liczyła 2 łany km., 4 zagr. z rolą, 1 kom. z bydł. i 1 kom. bez bydła. Graniczy na płn. z Wielogłowami, na pld. z Nasciszową a na wsch. z Kwieciszową. 2.) **W.**, wś, pow. sanocki, o 3 klm. na pld. od Zagórzca (st. dr. żel.), na praw. brzegu Tarnawki, lew. dopł. Sanu, w okolicy podgórskiej i lesistej. Wraz z obszarem więk. pos. ma 63 dm. i 387 mk.; 326 gr.-kat., 42 rzym.-kat. i 19 izrael. Pos. tab. (Kar. Pury) wynosi 101 mr. roli, 20 mr. łąk, 1 mr. 152 sąż. ogr., 2 mr. past., 51 mr. lasu i 1031 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 378 mr. roli, 52 mr. łąk i ogr., 81 mr. past. i 151 mr. lasu. Graniczy na płn. z Zagó-

rzem, na pld. z Tarnawą Dolną. Par. rz.-kat. w Zagórzcu a gr.-kat. w Tarnawie Dolnej. 3.) **W. Moszczyńskie**, wś, pow. dąbrowski, szeroko zabudowana w nizinie nadwiślańskiej, wzn. 189 mt. n.p.m., na praw. brzegu Dunajca. Rozrzucone grupy domów tworzą wólki: Bobrek (26 dm., 128 mk.); Borek (31 dm., 173 mk.); Buce i Zadycz (17 dm., 88 mk.); Wielopole (31 dm., 195 mk.). Cała gmina wraz z obszarem więk. pos. ma 67 dm. i 380 mk. Parafia w Oleśnie. Pos. tabularna (Stan. Bielewicz) ma 406 mr. roli, 54 mr. łąk, 1258 sąż. ogr., 3 mr. past., 2 mr. nieuż. i 3 mr. 245 sąż. parcel budowl.; część rozparcelowana między włościan, ma 103 mr. w ogóle, a pos. mn. według skorowidza Orzechowskiego wynosi 596 mr. roli, 192 mr. łąk i ogr., 287 mr. past. i 44 mr. lasu. Gleba napływowa urodzajna. Za Długosza (L. B., I, 10 i II, 431) W. było własnością Stanisława Ligieży, dziedzica Gorzyc i Borku, i miało 9 łan. km., karczmy, zagrody i dwór szlachecki. Dziesięciny, płacone dziekanowi kapituły krak., szacowano na 8 grz.; z fol. brał pleban w Oleśnie. W. miało 7 kmieci na 3 łanach i 2 komor. bez bydła. Graniczy na pld. z Podlesiem Dębownem i Odporyszowem, na wsch. z Dąbrową, na płn. z Olesnem. 4.) **W. Skrzyńskie**, w XV w. *Wielgopolye*, miasteczko nad rzeką Wielopólką, w pow. ropeczyckim, wzn. 264 mt. n.p.m. Uboga osada, ma parafią rz.-kat., urząd pocz., szkołę ludową, targi i jarmarki. Domy nieco schludniejsze, wielka ilość żydów i strój mieszkańców nadają miejscowości pozór miasteczka; zajęciem mieszkańców chrześcian jest uprawa roli. Domów wraz z obszarem tabularnym jest 144, mk. 1023 (479 męż., 544 kob.), między nimi 558 rz.-kat. i 465 żydów. Pos. tabularna (Heleny Brandt) ma 274 mr. roli, 14 mr. łąk, 5 mr. ogr., 26 mr. past., 235 mr. lasu, 1 mr. nieuż. i 2 mr. 1340 sąż. parcel bud.; pos. mn. 117 mr. roli, 46 mr. łąk i ogr. i 8 mr. past. Miasto zostało założone prawdopodobnie w XV w. Długosz opisuje (L. B., I, 648) dokładnie osadę, wymieniając mieszczan z r. 1488. Było ich 100, a wszyscy Niemcy. Nazwiska powtarzają się, są to przeważnie przezwiska, np. „der alde Kolbe, der alde Molkener, der alde Philip Dergleser, Swarcz, Pitir i Swarzepetir“, lecz są także: „Hans Melczyr (Melzer), Niclos Ungeroth“ itp. W 1536 (Pawiński, Małop., 536) własność Andrzeja Czuryła, kaszt. przemyskiego, miało W. 77 mieszczan mających role i ogrody, były też jatki chlebne, rybne i szewkie i łąznia, co przynosiło 35 grzyw. 6 groszy, 8 sadzawek, 2 młyny, dwór i praedium szlacheckie. W 1581 (ibid., 257) przedmieścia dwa były własnością Kaspra Maciejowskiego i miały 75 kmieci, 22 1/2 łana, 5 zagr. z rolami, 7 komorn. z bydłem, 9 komor. bez bydła i 4 rzemieśl. Parafia istniała już za Długosza; w r. 1580 zamienioną została na prepozyturę; w 1646 było przy ko-

ściele pięciu księży: dwóch mansjonarzy, kantor, bakałarz i scholastyk. Biskup Piotr Tomicki zatwierdził prepozyturę, nadając proboszczowi tytuł i prerogatywy prepozyta. Supresya prepozytury nastąpiła w r. 1785. Do paraf. (dyec. tarnowska, dek. wielopolski) należą: Budzisz, Konice, Nawsie, Rzegocin i Sośnice. W. graniczy na wsch. z Nawsiem, na zach. z Rzegocinem, na ptn. z Konicami a na pld. z Sośnicami.

Mac.

Wielopole, czesk. *Velopoli*, niem. *Wielopoli*, wś na Szląsku austr., w pow. i obw. sąd. cieszyńskim, na pld.-zach. od Cieszyna, o 3 km. od toru linii dr. żel. Bielsk-Frydek. W r. 1880 było 48 dm., 518 mr. obszaru i 327 mk. (30 rz.-kat., 294 prot. i 3 izrael.), narodowości polskiej. Wieś tę wymienia akt króla węg. Macieja w r. 1482 (ob. Markgraf i Gruenenhagen: Lehns- u. Besitzurkunden Schlesiens, t. II).

W. H.

Wielopole 1.) *Królewskie*, wś, pow. rybnicki, par. kat. i ew. Rybnik. W r. 1885 było 410 ha, 80 dm., 578 mk. (3 ew.). Dwa młyny, jeden zwany Ruda, kuźnice żelaza na rzece Ruda zwanej, należały do zakładów królewskich Paruszowiec (Paruszowice?). 2.) **W.**, 1531 *Wyelopole*, wś, pow. rybnicki, par. kat. Pilchowice, ew. Gliwice. W r. 1885 było 109 ha, 33 dm., 211 mk. kat. Młyn wodny zwany Kaczór.

Wielopółka, dawniej zwana Brzeźnicą, rzeczka, w pow. ropezyckim. Płyńie przez wsi: Brzeźnica, Okonin, Ostrów, Pogwizdów, Rzegocin, Wielopole. Uchodzi do Wisłoki.

Wieloskryckie, *Wieloskryckie*, wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Święciany, o 5 w. od gminy, 6 dm., 42 mk. katol. (w 1865 r. 26 dusz rewiz.).

Wielosze, fol., pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Szawlany, o 36 w. od Szawel.

Wielowieś, wś, pow. tarnobrzegi, nad Wisłą, przy drodze z Tarnobrzegu (10 km.) do Zalesia. Przez obszar wsi prowadzi tor dr. żel. z Tarnobrzegu do Nadbrzezia. We wsi jest parafia rz.-kat. i szkoła ludowa, 155 dm. i 880 mk., 855 rz.-kat. a 25 izrael. Pos. tabularna (Jana hr. Tarnowskiego) wynosi 756 mr. roli, 95 mr. łąk, 39 mr. past., 5 mr. lasu, 36 mr. stawów i moczarów, 10 mr. nieuz. i 5 mr. 1250 sąż. parcel budowl.; pos. mn. wynosi 427 mr. roli, 137 mr. łąk i ogr. i 126 mr. past. Wieś ta należała już w r. 1376 do rodziny Tarnowskich (L. B., I, 386, 399). Parafia była już w 1336 r., gdyż znajdujemy proboszcza „in Magna villa“ Teodoryka, archidyakona sandom. Teraźniejszy kościół wmurowano w r. 1884. Do par. (dyec. przemyska, dek. miechociński) należą: Koźmierzów, Sielec, Sobów i Zakrzów. Znajduje się tu także konwent dominikanek, założony w r. 1868, liczący 22 zakonnic. W 1578 „Wielawiesz“ (Pawiań, Małop., 203) miał 24 kmieci, 6 łąn., 3

zagr. z rolą, 4 kom. z bydłem, 4 kom. bez bydła i rzemieślnika. Graniczy na ptn. z Koźmierzowem i Trześnią, na wsch. z Sokolnikami, na pld. z Sielcem i Sobowem. Por. *Nadbrzezie*. W. srogiej doznała klęski w czasie napadu Litwinów i książąt ruskich w listop. 1376 r. Zygmunt I z rodziną. chroniąc się przed morową zarazą, zaszczycił pobyt w r. 1543 dom Spytka Tarnowskiego, kaszt. wojnickiego, podsk. w kor. „Krol JM. przeciwko niemu łaskę y miłość swą Pańską dostatecznie oswiadczył, gdy nie kędy indziej, iedno u niego czasu powietrza przez całe szesnaście niedziel w Wielowsi z krol. Boną, z krol. Augustem, z krolewnami Zofią, Katarzyną, Anną, z krolową węgierską (Izabela córka Zyg.) y z iey synem mieszkał“ powiada Andrzej Wargocki w przedmowie do przekładu Cezara. Dwór modrzewiowy spalili Szwedzi 1656 r. ustępując z Sandomierza. Okopisko, dotąd istniejące, nosi nazwę kuchni królewskiej. Kościół mieści groby rodziny dziedziców, lecz bez pomników i napisów.

Mac.

Wielowieś 1.) od r. 1878 urząd. *Grossendorf*, wś, pow. inowrocławski, pod Gniewkowem (par. katol., urz. poczt.). W r. 1837 było 26 dm., 149 mk. Obecnie istnieje tu cukrownia, przez co ludność znacznie wzrosła. Według reg. pobor. pow. inowrocławskiego z r. 1583 „Wielowiesz circa Gniewkow“, wś królewska, płaciła od 10 łąn. (Pawiań, Wielkop., I, 249). Od r. 1661 wchodziła w skład ststwa murzynowskiego (Murzynno), utworzonego z części ststwa inowrocławskiego. 2.) **W.**, wś, nadleśnictwo i cegielnia, pow. odolanowski, nad odnogą Proсны i Orlą (dopl. Baryczy), par. katol. i poczta w pobliskim Ołoboku. W r. 1837 wś miała 65 dm., 484 mk.; W. cegielnia 17 dm., 125 mk. i W. nadleśnictwo 1 dm., 12 mk. Rozległe lasy rządowe tego nadleśnictwa przechodzą w znacznej części na obszar sąsiedniego powiatu ostrzeszowskiego. Przechowane dotąd starożytne nasypy ziemne świadczą o dawności zaludnienia. Ws już w XIV w. stanowiła własność klasztoru cysterek w Ołoboku. R. 1388 księni klasztoru załatwia sprawę z dziedzicem Kakawy o rzecekę płynącą między W. a Kakawą. Według reg. pobor. pow. kaliskiego z r. 1579 rządzca klasztorny płacił z W. od 8 łąn., 2 ogrod., 3 kom., 3 rzem. (Pawiań, Wielk., I, 123). Po kasacyi klasztoru wś w r. 1796 przeszła na własność rządu i włączona została do domeny ołobockiej. 3.) **W.**, wś i dobra, pow. mogilnicki, par. Kościelec. W r. 1837 było 16 dm., 122 mk. Obszar folw., własność Radońskiego, liczył 1941 mr. Wchodził w skład dóbr Pakość. 4.) **W.**, wś, pow. krotoszyński. Posiada kościół par. drewniany. W r. 1837 wś miała 31 dm., 300 mk.; była własnością Radolińskiego. Pierwotnie siedzieli tu Poraici, którzy od wsi przybrali nazwę Wielowiejskich. W r. 1510 wś należy do Cie-

leckich. Kościół paraf. został założony podobno w XV w. przez dziedziców wsi. Wizyta Czecho-wskiego z r. 1784 zastała dokument z r. 1485, którym Unisław, dziedzic W., nadawał kościo-łowi pewne role i łąki, w obec Uryela Górki, bisk. pozn. Według wizyty Gnińskiego z r. 1684 stał tu kościół drewniany, wzniesiony r. 1655 przez plebana Adama Klenczyckiego, po-święcony p. w. WW. Św. przez Macieja Kur-skiego, sufragana pozn. w r. 1668. Przy koście-le była szkoła, której rektor pełnił obowiązki organisty. Najdawniejsze księgi kościelne się-ają r. 1624. Bractwo św. Izydora zaprowa-dzono r. 1789. W. par., w dek. koźmińskim, r. 1873 miała 1109 dusz.

Br. Ch.

Wielowieś 1.) niem. *Langendorf*, ws., tar-gowisko i dobra, pow. toszecko-gliwicki, paraf. kat. w miejscu, ewang. w Toszku. Ws. ma 144 dm., 1216 mk. (575 męż., 641 kob.), w tej licz-bie 1112 katol., 101 żyd., 3 ewang.; obszar wy-nosi 602 ha (500 ha roli, 4 łąk, 2 lasu); dobra mają 24 dm., 320 mk. (301 kat., 16 ew., 3 żyd.); 1135 ha (1065 ha roli, 26 łąk i 8 lasu). We wsi jest kościół par. katol., mający uposa-żenie 122 mr., synagoga, szkoła katol. W osa-dzie odbywa się 6 jarmarków rocznie. Na obszar-ze dóbr hodowla bydła, owiec, łąmy wapienia. Par. W. dek. toszeckiego, 1869 r. miała 2192 kat., 20 ewang., 136 izr. 2.) **W.**, niem. *Langen-dorf Ober* i *Mittel*, dwie wsi i dobra, pow. sycow-ski, par. ew. i kat. w Sycowie. W. Górna ma 20 dm., 176 mk. (105 ewang., 71 kat.), 86 ha (73 roli); W. Średnia ma 28 dm., 188 mk. (119 ew., 69 kat.), 55 ha (47 roli). W. Górna, dobra, mają 4 dm., 67 mk. (37 ew., 30 kat.), 299 ha (254 roli, 18 łąk, 10 lasu); W. Średnia 5 dm., 88 mk. (57 ew., 31 kat.) i 298 ha (259 roli, 15 łąk, 13 lasu). Szkoła ewang. od 1838 r. 3.) **W.**, niem. *Langendorf, Otto*, ws i dobra, pow. sycowski, par. kat. i ew. Syców. Ws. ma 20 dm., 176 mk. (105 ew., 71 kat.) i 45 ha (37 roli); dobra mają 4 dm., 70 mk. (49 kat., 21 ew.), 503 ha (273 roli, 35 łąk i 172 lasu). We wsi kilka źródeł żelazistych słabych. Szkoła ewang.

Br. Dh.

Wielsk, ob. *Welsk*.

Wieluń, w dok. r. 1282 *Velun*, 1563 r. *Wielun*, miasto powiatowe w gub. kaliskiej, dawny centr. ziemi wieluńskiej, leży pod 51° 23' szer. płn. i 36° 14' 2'' dług. wschod. od F., w kotlinie, śród płaskowzgórza stanowiącego część wyżyny krakowsko-wieluńskiej, sięgającej na pld. od miasta do 800 st. npm. Kotlina ta leży na dziale wód Proсны i Warty. Z wapienia juraj-skiego tryskają tu źródła zaopatrujące miasto w wyborną wodę. Położeniem swym przypomina W. miasta: Piotrków, Radomsk, Tomaszów lu-belski. Drobne strumienie uprowadzają wody kotliny ku Warcie (przez Oleśnicę). Jak w Piotrkowie tak i tu spotykamy pod miastem osadę

Bugaj. W. odl. jest 217 w. od Warszawy, 70 w. od Kalisza, 63 w. od Częstochowy, 17 w. od Praszki (komora celna) a 20 w. od st. dr. żel. wrocławsko-poznańskiej w Landsbergu (Gorzów na Szląsku, w pobliżu Praszki). Porządnie za-budowane, liczy domów murowanych (z wapie-nia) 120, drew. 135, ulic 26, placów 2, budowli publicznych 6, kościołów 5, klasztor, cerkiew, synagogę. Ulice brukowane, oświetlenie naftowe (25 lamp). Dnia 1 stycznia 1893 r. było w mie-ście 5795 mk. (w tej liczbie 45 prawosł., 159 prot., 2502 żyd.). Około r. 1808 liczono tu 1500 mk.; 1827 r. było 394 dm., 2999 mk.; 1857 r. 174 dm. (40 murow.), 3817 mk. 636 żydów i 192 Niemców). Zakłady naukowe są: dwie szkoły początkowe (każda o 2 oddziałach) męzka i żeńska i pensja prywatna żeńska 4-klas. Prócz tego kilka chederów. Ludność chrześci-jańska przeważnie trudni się rolnictwem i rze-miosłami, żydowska handlem Szpital etatowy p. w. W. W. św., ochrona dla dzieci. Służbę zdrowia pełnią: 4 lekarzy i 2 apteki oraz kilku felerzerów i akuszerów. Władze miejscowe są: sąd pokoju, sędzia śledezy, zarząd powiatu, ka-sa powiatowa, magistrat, zarząd akcyzy, deka-nat, parafia prawosławna i ewangelicka, urząd pocztowo-teleg., kasa oszczędności rządowa, za-rząd brygady straży pogranicznej. W mieście stoi pułk kozaków. Ze stowarzyszeń istnieją: kasa wkładowo-pożyczkowa przemysłowców wie-luńskich, chór męzki (Lutnia), straż ogniowa ochotnicza. Resursy niema. Z zakładów prze-mysłowych istnieje browar (z prod. na 18000 rs.), mała mydlarnia i dwie drobne garbarnie. Przed-miotem handlu jest zboże, okowita, wełna, siano wywożone za granicę. Kupecy przeważnie żydzi. Chrześcianie mają 10 sklepów. Według stare-go podania Władysław Odonicz (Piłwacz, ks. ka-liski, polując w lesistej okolicy Rudy (o 3 w. odl.), ujrzał niezwyklej wielkości jelenia, które-go zapamiętał ściągał. W miejscu, gdzie obecnie stoi w rynku kamienica pod Jeleniem, zwierzę to znikło, a natomiast ukazał się w powietrzu baranek stojący nad kielichem i opromieniony jasno-ścią. Pobożny książę na pamiętkę tego wysta-wił wśród głuchych ostępów kościołek p. w. Bożego Ciała, powierzwszy pieczę nad nim za-konnikom reguły św. Augustyna. Około tej pu-stelni skupiać się zaczęła osada zwana „Wie-luń“ i ztąd ma pochodzić herb ziemi wieluńskiej, przedstawiający baranka z chorągwią, sączącego swą krew do kielicha. Pierwotna osada mieści-ła się o 3 w. na pld.-wschód od miasta, na obszar-ze Rudy, która już na początku XII w. miała przy grodzie kościół paraf., przy którym po-stawała kolegiata. Według Długosza już w po-łowie XIII w. przeniesiono osadę z wyniosłego i bezwodnego płaskowzgórza Rudy do obfitej w źródła i zbiorniki doliny. Gród jednak i kolle-giata pozostały w Rudzie. Korzystając ze słabości

książąt wielkopolskich gród ten wraz z okolicą owaładnął Mieczysław, ks. opolski. Do odzyskania ojcowizny posłużył Przemysławowi wielkopolskiemu w r. 1251 zbieg przyjaznych okoliczności. Gdy po śmierci Mieczysława, brat jego Władysław objął ziemię wieluńską, a mając pewne zobowiązania pieniężne względem pozostałej wdowy, chciał jej wypuścić w dożywotnie władanie zamek wieluński i w tym celu usunął z niego załogę, uprzedzony o tem Przemysław podchwycił warownię (Kromer, str. 198). Według Kromera Henryk IV Probus, ks. wrocławski, zdradziecko zwabiwszy do siebie Przemysława, uwięził go i nie chciał wypuścić, póki mu w r. 1281 W. nie ustąpił (Kromer, 219). W r. 1282 Filip Firman, biskup, legat papieski, bawi dnia 2 czer. „apud Velun“. R. 1283 Przemysław, ks. poznański i kaliski, wylicza W. w grupie miast poddanych jurysdykcji sądu kaliskiego (Kod. Wielk., n. 508, 528). Kasztelan wieluński pojawia się w dok. z r. 1288 a Joses wójt w r. 1299. Świadczy to, że już przy końcu XIII w. W. otrzymał prawo niemieckie, może od książąt szląskich. Łokietek gromadząc rozproszone części dziedzictwa Piastów, ziemię wieluńską przyłączył do Korony. Kazimierz W. około 1350 r. wznosił tu obronny zamek i miasto murem opasał. Dla podniesienia dobrobytu mieszkańców, przywilejem z 1365 r. uwolnił handlujących w tem mieście od opłacania targowego w całym wojew. sieradzkiem; owych też czasów sięgają musi nadanie miastu za herb bramy warownej o trzech wieżach. Na mocy testamentu Kazimierza, Ludwik ziemię wieluńską wraz z zamkami w r. 1370 oddaje w lenność Władysławowi, ks. opolskiemu, który bawi tu dnia 23 marca 1373 r. Przywilej z r. 1373, oraz urządzenie mennicy, która była drobne srebrne pieniądze z napisem: „*moneta Vielunia*“, stanowią ślady pieczętowania nowego władcy. W tym również czasie Jarosław Bogorya ze Skotnik, arcyb. gnieź. (1342—1376) „zmurował“ dwór biskupi w Wieluniu (Papr., 244). Po zgonie króla Ludwika stany, ofiarując wnuce Kazimierza, Jadwidze tron polski, zastrzegły r. 1383 powrót do całości Korony nieprawie puszczonego w lenno „księstwa“ wieluńskiego. Niechętnie odstępowali Opoleczy zagarniętą dziedzicę; Jagiełło spełniając przyrzeczenie małżonki swej Jadwigi, siłą zajmować musiał W., przyczem ostatecznie przyłączył go do Korony (1395 r.). Tenże monarcha, świeżo ochrzczony, wznosił na przedmieściu kościół i klasztor paulinów w r. 1393 i hojnie go funduszami opatrzył. W akcie uposażenia klasztoru jasnogórskiego przez Jagiełłę w r. 1393 powiedziano, iż kmiecie mają dawać po mierze owsa „*secundum mensuram civitatis nostrae Vielunensis*“ (Kod. dypl. pol., III, 352). Wzrost miasta spowodował, iż arcyb. Mikołaj Trąba, na kapitule general. w Gnieźnie

dnia 23 paź. 1413 r., uzyskał pozwolenie przeniesienia starożytnej kolegiaty ze wsi Ruda do ludnego i murami zabezpieczonego Wielunia, a dla jej uposażenia użył dziesięcinę stołu arcyb. z tego miasta (Act. Cap. Gnesn., I, 39—40). Na początku października 1418 r., wobec króla, arcybiskupa i wielu dostojników, toczyły się układy z posłami krzyżackimi, lecz do żadnego nie doprowadziły rezultatu (Długosz, XIII, 393). W świeżo wzniesionej kolegiacie arcyb. Trąba dnia 13 stycz. 1420 r. odbywa synod prowincjonalny, na którym układa zbiór ustaw kościelnych i potępia błędy Wiklefa i Husa (ks. Bułński, Hist. kościoła pol., II, 269, 298). Jagiełło zwołuje na 5 niedzielę postu 1424 r. zjazd panów do W., z kąd wychodzi głośny edykt wieluński, mający zamknąć husytyzmowi wstęp do Polski (Prochazka, Ostatnie lata Witolda, str. 45). Były to chwile świetności dla W., lecz nie brakowało kłesk. Wrocławianie niszczą w r. 1440 wieluńskie, toż samo powtórzyło się i w r. 1447; dopiero 10-letni rozejm, zawarty pomiędzy Polską a Wrocławiem i Namysłowem, dnia 15 paźdz. t. r. w Wieluniu, położyć miał koniec walkom (Dług., XIII, 32). Bielski pisze pod r. 1451, że gdy Wrocławianie niezwykle cła nakładać poczęli na polskie towary, „król kazał ziemie zawrzeć; tam więcej nie dał z towary jeździć, ale żeby oni sobie po wszystko do Polski jeździli i przetoż składy w tych mieściech poczynił: w Poznaniu, Kaliszu i Wieluniu i cło pograniczne na cudzoziemce ustanowił (str. 713). W odpowiedzi na to Bolesław, ks. opolski, wpada do ziemi wieluńskiej już w r. 1452. Kazim. Jagiellończyk wysłał dla pospiechu przeciwko niemu dworzan swoich, „którzy pojechawszy do W., mówi Bielski, żadnej posługi nie uczynili i wiele ich powietrzem pomarło“ (str. 719). To znów w r. 1457 Janusz, ks. oświęcimski, zapewne podburzony przez Wrocławian, pali i niszczy W. Podczas oblężenia Wrocławia przez zjednoczone siły Kazimierza Jagiel. i syna jego Władysława czeskiego, w r. 1474, urządzone był składowość w W., lecz z niego nie korzystano dla utrudnionej komunikacji (Kromer, 546). Ważność miasta tego, jako punktu pogranicznego, powoduje ową niezwykłą troskliwość królów o podniesienie dobrobytu mieszkańców, rujnowanych przez ciągłe wojny. Przywileje: Kazimierza Jagiellończyka z r. 1450, Zygmunta I z r. 1515, 1524 i 1540, są opieki tej dowodem. W r. 1552 nieszczęśliwa Izabella, wdowa po pretendencie do korony węgierskiej Zapolyi, gdy z małym synkiem chroni się przed naciskiem cesarza Ferdynanda do Polski, brat jej Zygmunt August, oddaje w dożywotnie posiadanie W. z okolicą, co trwało aż do śmierci Izabelli w r. 1559. Za jej to wstawieniem zapewne Zygmunt August przywilejem z r. 1557, oddaje miastu na wieczne czasy wójtostwo wieluńskie ze wszyst-

kiemi jego dochodami. Monarcha ten chcąc zabezpieczyć producentów krajowych od krzywd i niebezpieczeństw targów odbywanych za granicą (na Szląsku), ustanawia wielkie jarmarki w znaczniejszych pogranicznych miastach państwa, w ich liczbie kładąc i Wieluń (Vol. leg., II, § 709). Wspomina o tem Dyaryusz sejmowy z r. 1565 (wyd. hr. Krasińskich, str. 213) w te słowa: „tegoż roku ustanowiony został jarmark na dzień św. Trójcy, na woły i inne bydło, w pogranicznym Wieluniu“. Wszystko to przyczyniło się do wzrostu miasta, ztąd w XVI i na początku XVII w. kwitnął tu handel, a wyrób sukien wieluńskich, wspomniany już w przywileju z 1475 r. (Ks. Metr. Inscip., 129), cieszył się odbytem. Księgi rewizyjne z lat 1564—5 (№ 11) wspominają, iż oprócz wolnych rzemieślników było tam na stronie królewskiej: rzeźników 19, szewców 11, zdunów 12. Lustracja zaś z r. 1616 wspomina: „Sukienników, co krajają sukno, jest 4, płacą po gr. 14. Knapów, którzy robią sukno, 12, płacą po tyleż“. Mówiąc zaś o ciele w te słowa się wyraża: „Cio uczyniłoby więcej, ale za wolnościami m. Piotrkowa, którzy po kilkanaście tysięcy wołów przeganiają i od innych towarów, iż tego ciała nie płacą, tedy diminucia dzieje się“. Zagniewany król Zygmunt August na małżonkę swą Katarzynę, z powodu mieszania się jej do polityki, powziął myśl rozwodu, wydaje więc rozporządzenie, aby królowa wyjechała natychmiast do W. i tam na granicy, pod opiekę miejscowego kasztelana Jana Krzysztoporskiego, oczekiwała polecenia do dalszej podróży do rodzinnych Niemiec, gotując się zawczasu do niej (Przeddzieki Jagiel., V, str. CXXII). W niepełności o los swój przebyła tu Katarzyna przez kilka miesięcy w towarzystwie posła cesarskiego Andrzeja Dudycza, biskupa pięciokościelnego, aż do d. 8 paźdz. 1566 r., w którym, na wyraźny rozkaz królewski, opuściła Wieluń i Polskę na zawsze (Mosbach, Wiad. do dziej. pol., 66—9). Wśród zamieszek po zgonie ostatniego z Jagielonów miasto podupaść musiało, skoro Stefan Batory, potwierdzając w r. 1581 dawny przywilej na wójtowstwo, zastrzegł, że „pożytki z tegoż mają być obracane na poprawę miasta“ (Vol. leg., II, § 1014). R. 1587, po koronacji Zygmunta III, kandydat do korony polskiej arcyks. Maksymilian „chcąc zimować w Krzepicach okopał się był, mówi współczesny kronikarz, ale go powietrze ztamtąd wyгнаło, przeto postąpił do W., który niedawno przedtem ludzie jego przez poddanie wzięli“ (Stadnicki, ob. Baliński, I, 239). „Acz się z przodku poczeli bronić nie źle, bo i ludzi służebnych potrosze zostawił starosta tameczny Aleksander Koniecpolski (który natenczas przy hetmanie był z rotą swoją), jednakże podstarości jego od niektórej przyległej szlachty był namówiony. A mieszczanom też szło o to, aby im przedmieścia nie spalono i poddali się. Tamże już się byli jęli okopywać, lecz gdy posłyszeli, że hetman ciągnie, nie czekali go w Wieluniu, postąpili ku Byczynie“ (Bielski, str. 1602). Tradycja miejscowa i współczesne pisma utrzymują, że arcyks. Maksymilian przez tydzień cały odpoczywał w zamku idąc na Szląsk dla złamania potęgi przeciwnej partyi. Tu na jednej z szczyb, jako tryumfator, dyamentem wyrył: „Veni, veniam et non tardabo—Maximilianus electus rex Poloniae“. O 3 mile od Wielunia wojska jego przez hetmana Zamoyskiego pobite, a on sam do niewoli wzięty, przywiezionym został do zamku wieluńskiego. Posłuchajmy co o ówczesnych wypadkach w W. mówi Bielski. „R. 1588 po bitwie pod Byczyną pojmanej zacnej młodzieży dosyć odprowadzono do Wielunia z Kurczem, hetmanem niemieckim pieszym, a potem na słowo puszczone. Naszych rannych a postrzelonych, zwłaszcza w ręce i nogi, było najwięcej, które wszystkie do W. wzięto opatrzac. Także potem hetman wyciągnąć wojsku z Szląska kazał, zwłaszcza, że widział szkody wielkie, ano wszędzie ognie gorzały, plon i stada pędzono a owiec najwięcej, których tak wiele było, że w W. owce natenczas po groszu jednym przedawano starą a młodą po pół groszka“ (str. 1609—10). Po przejściu tej burzy wojennej nad W. stan jego musiał być opłakany, skoro uniwersał poborowy w r. następnym 1589 mieścił rozporządzenie tej treści: „M. Wieluń, iż od oblężenia utrapione było, y mury miejskie obalone, na miejscu pewnym, na poprawę tych murów, czopowe tarżniejszą uchwałą postanowione, onym w tym mieście przez urząd miejski wybrać pozwalamy. A którym są majątności popalone y spustoszone, y szkody poczynione, aby szosu poboru przeszłego przez nie zatrzymanego, nagroda się stała“ (Vol. leg., II, § 1309). Pomyślność jednak tego miasta ostatecznie podkopaną została po pierwszej inwazji szwedzkiej r. 1656. Krzysztof Żegocki, starosta babimoski, i Stan. Kulesza, na czele załogi ostrzeszowskiej niespodziewanie zaskoczyli Szwedów siedzących w W. Dwustu ich padło trupem, reszta rozpedzona (Baliński, Pielgrzym. XIX w., str. 198). Nie obyło się bez strat dla miasta; spalone przy szturmie, a nasi mszcząc się na ewangielikach za sprzyjanie Szwedom, wielu w pień wycięli (Cellariusz apud Mitzler, str. 159; Mosbach l. c., str. XLVIII). W r. 1658, według brzmienia konstytucji, „gdy zamek wieluński pograniczny funditus przez nieprzyjaciela ogniem zniszczony“ sejm wyznaczył rewizorów dla opisu ruin, aby na przyszłym sejmie koszt mógł być naznaczony na jego restaurację (Vol. leg., IV, § 564). Nie spieszyli się jednak lustratorzy, pomimo poruszonej sprawy na następnym sejmie (l. c., IV, § 632); własnym kosztem dokonał gruntownego odbudowania zamku ówczesny jego starosta Hieronim Olszowski, podstoli kor., co zaznaczając uchwała

sejmowa z 1673 r., jako wynagrodzenie tak wielkich kosztów, przeznaczoną mu sumę 10000 złp. zabezpieczyła na rzeczonym starostwie (Vol. leg., V, 119). Stan miasta nie polepszył się jednak, widzimy to z opisu jaki pozostawił w pamiętnikach współczesny Poczobut-Odlanicki. „To miasto w polach równych i pięknych położone, samo murowane i murem otoczone, lubo bardzo zrujnowane przez Szwedów, jednak ma w sobie kościołów murowanych i klasztorów pięć“ (str. 167). Ostateczny kres rozwojowi miasta położyło dwukrotne morowe powietrze (1707—11), kiedy do 2000 ludzi wymarło, oraz pożar w r. 1791. Ze zgliszczów, w jaki obrócił miasto pożar w 1858 r., powstało nanowo do życia. Bogata w wydarzenia przeszłość zostawiła tu sporo zabytków. Na fundamentach dawnego zamku, obecnie stoi okazały dom (dziś własność prywatna). Z murów okalających miasto niedziele pozostały ślady i przechowała się brama „Krakowska“ z wysoką wieżą, do dziś dochowaną. Czworograniasta u dołu, a od góry ośmioboczna, płaskawą kopułą zakończona, zbudowaną była z cegły czerwonej na wapno, bez tynku. Przy nowem urządzaniu miasta oddzielono ją od muru, otynkowano i przybudowano do niej ratusz, i tak obecnie się przedstawia. Szkoda tylko, że zamurowano samo wejście bramowe, dając w jego miejscu drzwi małe i do całości nieodpowiednie (Tyg. Illustr., III, 61 r. z rysun.). Zegar na wieży fundował w r. 1893 p. Józef Zyguś, burmistrz i obywatel wieluński. W archiwum magistratu znajdują się wszystkie przywileje miejskie (od 1367 do 1745), wpisane w jedną księgę. Oryginały przywilejów w czasie sejmu czteroletniego komisji miast przedstawione, już więcej do archiwum nie wróciły. Starożytna pieczęć miejska, z XV lub XVI w., na srebrze wyrznięta, dotąd w magistracie jest przechowaną.

Kościół farny, dawna kolegiata, budowla z kamienia wapiennego murowana, z wyniosłą wieżą w kształcie baszty i o trzech sklepionych nawach, po kilkakroć odnawiana, zatraciła pierwotne cechy. W braku świadectw trudno oznaczyć czas budowy; zewnętrzne mury pozwalają odnieść założenie do końca XIII w., sklepienia wszakże o jeden wiek są późniejsze. W początku XV w. (1413—20) przeniesioną tu została kolegiata z kościoła we wsi Ruda, przez Mikołaja Trąbę, arcyb. gnieźn., i odtąd przyjęła tytuł Nawiedzenia N. M. Panny. Arcybiskup ten fundował pierwszą kanonię z prebendą, uposażywszy ją w r. 1413 dziesięcinami stołu arcyb. z dóbr wieluńskich. W jego ślady wstępując arcyb. Wojciech Jastrzębiec nadał dziesięcinami stołu arcyb. nową kanonię, na którą dnia 23 kwiet. 1433 r. powołał Marcina, plebana z Rudy (Korytkowski, Arcyb. gn., II, 16, 125). Do liczby dobrodziejów, którzy z bogactw uposażenie kolegiaty, należał i Jan Długosz, historyk (pi-

szący się z pobliskiego Niedzielska), składając w 1455 r. fundusz na wystawienie ołtarza (Akta kapit. krak. fasc., 23). Archiwum kolegiaty wraz z kosztownościami i aparatami kościelnymi spłonęło w pożarze jaki nawiedził miasto w 1644 r., ocalały jedynie 2 przywileje: Zygmunta III z r. 1598, nadający na wieczne czasy wikaryuszom kolegiaty młyn stojący tuż przy murach miejskich (istnieje on dotąd na strudze obok ratusza); drugi, z podpisem Michała Korybuta z r. 1673, uposaża dziesięciną snopową tychże wikaryuszów we wsi Bogumiłów. Akta metryczne sięgają 1600 r. Z wizyt arcybiskupich dowiadujemy się, że przy kolegiacie fundowane były: 3 prelatury (prepozytura, dziekania i kustodya), 4 kanoników, kolegium wikaryuszów (8 kapłanów) i mansjonarzy (6-ciu), uposażonych przez Jana Zarembe, kaszt. kaliskiego. W r. 1766 wszystkich kapłanów przy kolegiacie było pięciu. Według Łaskiego (Lib. Ben.) kolegiata należała do bogatszych kościołów; w jej skarbcu naliczono w r. 1521 do 20 drogocennych kielichów. Mikołaj Dzierzgowski, arcyb., w r. 1555 ustąpił kapitule metropolitalnej na własność wieczystą rozległe dobra stołowe kłuckiego; składały się one z 7 folwarków i 16 wsi, przynosząc czynszu 582 złp. i zboża kilkaset ćwierci. Nadto ustąpił dwór murowany czyli rezydencję swoją w Wieluniu, z ogrodami do niej należącymi, wymówiwszy sobie tylko prawo patronatu w kolegiacie wieluńskiej (Korytk., I, c., III, 185—190). Odbudowaną po pożarze kolegiatę konsekrował d. 18 kwiet. 1644 Jan Romiszowski, infułat łaski. Zniesioną ona została w r. 1824 przez arcyb. Raczyńskiego, a kościół zamieniony na parafialny. Pierwszym proboszczem był ks. Szymon Dulski († 1839 r.). Parafię składają: miasto Wieluń oraz wsi: Dąbrowa, Gaszyn i Niedzielisko; parafian liczą obecnie 5842 (męż. 3146, kob. 2696). Kościół posiada 3 kaplice: 1) Chabielskich w przysionku, p. w. M. B. Bolesnej, z 1629 r.; 2) Olszewskich, p. w. św. Krzyża, z r. 1681; 3) Radoszewskich, z obrazem Ukrzyż. Chrystusa, uposażoną w r. 1643 przez Grzegorza Radoszewskiego. Ołtarzów 8, z nich najpiękniejszym jest kamienny św. Trójcy, w stylu rococo, równocześnie z kościołem poświęcony. Z grobowców najstarszy na zewnątrz kościoła z r. 1580, pod względem zaś sztuki przodują dwa kamienne grobowce Boksów-Radoszewskich, w stylu odrodzenia. Ciekawym jest obraz Scamarellego z XV w. „Chrystus w grobie“, pochodzący z galerii drezdeńskiej, dar p. Goleńskiej. Ambona z XVI w. (opis ks. Godorowskiego w Tygodniu Piotrk. z r. 1891). Chrzcicielnica z marmuru czarnego z 1630 r. Do 20 sztuk miedzianych ośmiokątnych klepsydr z portretami mieszczan wieluńskich XVII i XVIII w. Starożytne stalle kanoniczkie i stalle pod chórem dla syndyków kościelnych („Vitrici“). Na

gziemsach i filarach 10 rozmaitych herbów do-brodziejów kościoła. Znak legii honorowej Joa-ny Żubr, kobiety, która służąc w wojsku, przy oblężeniu Smoleńska w r. 1812 otrzymała tako-wy. W skarbcu: cenne aparaty kościelne oraz dwa kielichy: jeden współczesny erekcyi kościo-ła, drugi dar Kazimierza W. Dzban miedziany piękny, przechowuje się od 1713 r. Jako oso-bliwość pokazują „zab wielkoluda“ (mamuta ?) i dyby, w które zakuwano przestępców, w ka-plicy św. Anny, a na zewnętrznej ścianie „kunę“, gdzie stawiano pod pręgierzem za wykroczenia kościelne. Dzwonów jest trzy, przelane po po-żarze. Dawniej istniały bractwa: św. Trójcy i św. Jana Nepom., dziś pozostało tylko bractwo różańcowe, założone w r. 1629 przez Jana Wę-żyka, arcyb. gnieź. Do tego bractwa przyłą-żone zostało bractwo „Misericordiae“ do wspo-magania biednych, a to z rozporządzenia pryma-sa M. Poniatowskiego. Reszta dawnego dworu arcybiskupiego przerobioną została w r. 1844 na dom plebana. Na dawnym cmentarzu grze-balnym stoi kościółek św. Barbary, murowany w obecnym wieku, na miejscu modrzewiowego, którego erekcyja nie znana. W wielkim ołtarzu obecny proboszcz odkrył szczątki starożytnego tryptyku, malowania którego noszą cechy stylu szkoły bizantyńskiej. Do probostwa należą jesz-cze dwie filie: w Dąbrowie i Gaszynie (Rubry-cella z r. 1878).

Kościół augustyanów, najstarszy w W., bo za-łożeniem swoim wyprzedzający farę, łączy się z najstarszym klasztorem augustyanów w Pol-sce. Założony przez ks. Władysława Plwacza w 1217 r., p. w. Bożego Ciała, spalony w r. 1335, w 1350 przez Kazimierza W. odbudowa-nym został. R. 1457 Janusz, ks. oświęcimski, spalił go a zakonników wyciął, tak, że przez lat 40 nie mógł klasztor podnieść się z ruiny. Od-budowany, płonie powtórnie w 1631 r. Król Jan III w r. 1677 zatwierdza wszystkie jego przywileje (Vol. leg., V, 487). Po ostatnim po-żarze w r. 1858 podniósł się staraniem ks. Leona Opońskiego. Nad wielkim ołtarzem znajduje się głowa jelenia, mająca monstrancją pomiędzy ro-gami. Uposażenie jego stanowiła wieś Kopy-dłówek. Klasztor augustyanów, ostatni w Kró-lestwie, zamknięty został w kw. 1893 r. za przeora Gierwazego Bieleckiego. Pomimo sta-rości, budynek klasztorny dobrze się trzyma. Przy kościele było ośm kaplic, po 4 z każdego boku. Z nich kaplica św. Walentego, fundowana przez Marcina i Bieniasza Walichnowskich, gdy od starości chyliła się do upadku, odnowiona zosta-ła w r. 1628 przez Mikołaja Szoffa ze Skomlina, którego grobowiec w niej się znajduje. Dwa bractwa były przy kościele: 1) św. Anny, zapro-wadzone w 1617 przez przeora kś. Stan. Star-czewskiego; 2) Pocieszenia N. M. Panny, w ka-plicy t. n. założone w r. 1685 przez małżonków

Piotrowskich (Rubrycella, 1881 r.; Pam. rel. moral., II, 97; Tyg. Illustr., II, 60).

Kościół i klasztor paulinów (obecnie pp. ber-nardynek) wybudowany został na przedmieściu z cegły w 1393 r. przez Władysława Jagiełłę, p. w. św. Mikołaja, i oddany zakonnikom św. Pawła. Zrujnowany przez czas, w r. 1818 od-dany został pp. bernardynkom. Obecnie kościół ten ma 17 ołtarzy i 8 odpustów (Rubrycel. 1881 r.; Tyg. Illustr., II, 60).

Kościół i klasztor bernardynek (obecnie ewan.-augsb.) założyła 5 paź. 1612 r. Anna ze Sroczyc-kich, wdowa po Aleksandrze Koniecpolskim, wdzie sieradzkim, uposażywszy go dwoma czę-ściami wsi Kowale, wsią Ganą i folw. Zawisna i Długie. W r. 1613 przysłano tu 5 zakonnice z Warszawy; pierwszą przełożoną była Klara Czyszkowska; liczba ich z czasem wzrosła do 40. Gdy budowa ukończoną została 1615 r., nastą-piło ich wprowadzenie, a w r. 1616 d. 14 paź. konsekracja, p. w. św. Franciszka, dokonana przez Ottona Schenkinga, biskupa wendeńskie-go. Tegoż roku Zygmunt III fundacją tą za-twierdził. Gdy wojna szwedzka w 1656 zruj-nowała kościół, a dobra zniszczyła, Jan Kazi-mierz w 1667 uwolnił je od stacyi żołnierskich (Vol. leg., IV, 963). Zaraza w latach 1707 i 1711, głód w 1736, pożar w 1791, oto klęski, które wraz z miastem nawiedzają klasztor. W r. 1819 przeprowadzono zakonnice do klasztoru po-paulińskiego, a kościół ich oddano luteranom. W zabudowaniach klasztornych do r. 1867 były koszary, poczem sprzedane, dziś stanowią prywatne mieszkania (Rubrycella r. 1881).

Kościół reformatów, zbudowany z kamienia p. w. Zwiastowania N. M. Panny i św. Franciszka w r. 1629 przez Marcina Wierusz Kowalskiego, a zakonnicy sprowadzeni z Warszawy. Pierwotna bu-dowla dla niedogodności miejsca zaniechaną zosta-ła, dopiero po wybraniu odpowiedniego placu, za współudziałem Kowalskiego, oraz sław. Pawła Niroda i kś. Franciszka Fraxtina, kościół i klasz-tor ostatecznie ukończone zostały w 1634 r. Wewnątrz ozdobił kościół malowaniami „al fresco“, przedstaw. Zwiastowanie N. M. Panny, gwardyan Gabryel Rujniewicz. W nowicyacie tutejszym odbywały się niegdyś studia filozo-ficzne i teologiczne. Skasowany w 1864 r. (Ru-brycella z 1873 r.).

Kościół pijarski, założony w r. 1684 staraniem rodzin Bolkowskich i Niemojewskich, plac zaś dał Andrzej Wierusz Walknowski. Gdy jednak w r. 1691 Wojciech z Urbanie Urbański, kaszt. wieluński, z małżonką Katarzyną z Niezabitow-skich, na dobrach swoich zapisali sumę 20000 złp., im zaszczyt fundacyi przyznano. Zgorzał dnia 3 września 1795 r., odbudowany staraniem kś. Bogusława Barskiego, pijara, w 1801 ozdo-biony freskami przez Roberta Stankiewicza. Po pożarze 1868 r. odnowę swoją zawdzięcza kś.

Gerwazemu, augustyanowi (Rubrycella z r. 1873). Pierwotne kolegium drewniane wybudował rektor kś. Hipolit Poradowski, lecz ono jeszcze przy nim, podczas drugiej wojny szwedzkiej, spłonęło. Nowy gmach z cegły, umyślnie zasunięty w dziedzinie, powstał w r. 1740 z ofiar publicznych. Mieściły się tu szkoły wydziałowe, w których pod kierunkiem pijarów pobierało naukę setki młodzieży. Między innymi tu się uczył J. Lompa, głośny szerzyciel oświaty i budziiciel życia na Szląsku. Później mieściła się tu szkoła obwodowa a następnie powiatowa 5-klas. Obecnie mieści się tu szkółka elementarna. Szkoła obwodowa wydawała w latach 1834—1840 corocznie „Akta uroczyste kończącego się roku szkolnego“.

Szpital, p. w. św. Ducha, oddawna istniał w W. Według słów konstytucji z r. 1609 „gdy bez brakowania person każdego przyjmuje, dla dostateczniejszego wychowania ubogich młynek extra moenia infossata civitatis Wielunensis będący, y z jego gruntem, wiecznymi czasy darujemy“ (Vol. leg., II, § 1674). Na miejscu dawnego wystawiony nowy z cegły w r. 1840, staraniem ówczesnego naczelnika powiatu Fryderyka Aug. Goleńskiego, oraz kś. Szymona Dulskiego, dziekana i proboszcza wieluńskiego. Dźwignięty według planu budowniczego Feliksa Kozubowskiego, p. w. Wszyst. Świętych, posiada 12 pokoiów dla chorych i kaplicę. Do uposażenia jego wpłynęły fundusze starego szpitala oraz przytułku dla starców, z warunkiem, aby utrzymywał za to 8 chorych mieszczan wieluńskich i tyluż niedołączonych starców (umowa z magistr. 25 lut. 1848 r.). Dochód roczny w r. 1853 dochodził do 3520 rs., remanent 1800 rs. Urządzenie szpitala tego, tak wewnętrzne jako też i zewnętrzne, stawia go na czele innych tego rodzaju zakładów gubernii (Rubrycella r. 1880).

Rodem z W. był Hieronim, tłumacz, którego „Ecclesiastes“, wydane r. 1522, należy do najdawniejszych druków polskich, oraz Michał z Wielunia, mąż uczony, zmarły na wyspie Rodos r. 1487 (Wiszniewski, Liter., III, 331).

W r. 1879 Ottokar Wolle, geometra, wydał w Warszawie (Kaliszu?) dwa plany Wielunia: pierwszy z r. 1799, wykonany przez Grappowa, drugi z 1823 r. Bergmana. Por. Tyg. Illustr. z r. 1861, t. III, str. 11 (Ratusz w W.) i „Kłossy“ t. XI, № 262.

Powiat wieluński gub. kaliskiej utworzony został w r. 1867 z połowy dawnego powiatu t. n. (druga połowa utworzyła powiat częstochowski) i części (dwu gmin) dawnego pow. piotrkowskiego. W skład nowego powiatu weszło 512 wsi z dawnego powiatu wieluńskiego i 45 z dawnego piotrkowskiego. Z pozostałej połowy dawnego pow. wieluńskiego weszło 27 gmin z 306 wsiami w skład pow. częstochow-

skiego a z gminy z 27 wsiami do pow. noworadomskiego. Graniczy on od pld. z pow. częstochowskim, od wschodu z noworadomskim i łaskim, od pfn. z częścią kaliskiego i sieradzkim, od zachodu zaś Proсна odgranicza obszar powiatu od pow. olesńskiego i kluczberskiego (na Szląsku) a dalej dotyka pow. ostrzeszowskiego. Obszar powiatu wynosi 38-17 mil kwadr. Południową część powiatu stanowi część wyżyny małopolskiej (krakowska jura). Wzniesienia dochodzą tu do 890 st. npm. (Jaworzno). Dolina Proсны pod Praszka wznies. 604 st., w pobliżu zaś we wsi Strojce jest 737. Dzierzniki, między Praszka a Działoszynem, 714 st. Poziom obniża się w kierunku od pld. ku północy. Warstwy jury nikną pod pokładami napływowemi. Wieluń leży śród kotliny bagnistej, pokrytej poprzednio lasami a stanowiącej zapewne kiedyś wielkie jezioro, rozległe do 20 wiorst w kierunku od zach. ku wschodowi a 3 do 5 w. od pld. ku pfn. Wody tego obszaru uprowadza do Proсны strumień płynący od Parcie a do Warty rzeczka Oleśnica. Część wschodnia, przylegająca do praw. brzegu Warty, przeważnie piaszczysta i pagórkowata, w okolicach wsi Bobrowniki wystające skały, zapowiadają wystąpienie wapienia jurajskiego w zach. części powiatu. Działoszyn i Ossyaków są głównymi punktami tych okolic, pokrytych niegdyś lasami. Druga połowa, zachodnia, naokoło Wielunia, oraz szeroki pasem ciągnąca się ku granicy pruskiej, posiada ziemie rodzajne, w znacznej części pszenne i pod uprawę buraków zdatne. Samo miasto W. oraz przyległe wsi, leżą na rozległych i głębokich pokładach białej Jury, obfitującej w amonity. Produkcya wapienia w W. i Działoszynie wynosi zaledwie sumę rs. 2000 rocznie. Nadto przypuszczalny tu jest także węgiel kamienny, częściowe nawet poszukiwania w tym względzie (w r. 1889) w majątku Dąbrowa pod Wieluniem robione, wykazały istnienie żył węglowych. Torfu dobywają do 5000 sążni rocznie. Okolice znowu pograniczne, około Rudnik, Juljampola, Strońska i Praszki spoczywają na pokładach rudy żelaznej, dość w metal zasobnej; eksploatacya takowej odbywa się nawet częściowo na sprzedaż zagraniczną, lecz dla braku środków nie może być dotąd należycie wyzyskana. Na obszarze gm. Praszka wydobyto r. 1892 pudów 65490 rudy, którą wywieziono do Prus. Obszar powiatu, we wschodniej części, z pld. na pfn. przecina rz. Warta na przestrzeni około 74 w. Po niej na wiosnę i w jesieni spławia się do Prus drzewo budulecowe, pokłady dla dróg żelaznych i klepki dębowe. Proсна, stanowiąca granicę zachodnią, jest długa około 85 w., lecz niespławna. Obszar leśny w powiecie jest dość znaczny. W r. 1880 było 26015 mr. lasów prywatnych nieurządzonych, 38739 mr. prywat. urządzonych, 3891 mr. zasianych po wycięciu,

12402 mr. wyciętych świeżo a nie zadrzewionych, 4555 mr. oddanych włościanom za serwituty, 946 mr. należących do osad miejskich. Największe lasy mają dobra: Kuźnica Grabowska, Radoszyce, Węglewice. Gospodarstwo rybne, zaprowadzone w majątku Kuźnica Grabowska na dość znacznej przestrzeni wód stojących, z chwilą przejścia dóbr tych od hr. Raczyńskich w ręce obce uległo zniszczeniu. Majątek Ożarów i Radlice hodują przeważnie karpie, dobra Czarnożyły, Masłowice, Rychłocice mają również urządzone gospodarstwo stawowe, lecz to wszystko nie zaspakaja nawet miejscowych potrzeb. Przemysł rolny polega przeważnie na uprawie roślin zbożowych oraz okopowych, ztąd, choć brak cukrowni dotkliwie daje się uczuć, liczbą jednak gorzelni powiat przewyższa inne okolice kraju. Przeciętny plon pszenicy jest od 6 do 9 ziarn, żyta zaś od 4 do 7 ziarn z morga. Pomimo ciężkich warunków dla rolnictwa, produkcya majątków ziemskich, w porównaniu do lat dawniejszych, znacznemu uległa powiększeniu. Gospodarstwa mniejsze, włościańskie, oprócz żyta, owsa i kartofli, uprawiają wiele lnu. Pod względem gleby, to na 353723 mr. obszaru całego powiatu, posiada 192002 glebę piaszczystą, 33053 kamienistą, 128668 mr. gliniastą i inne odmiany. Ziemi ornej jest 194650 mr., pastw. 22120 mr., lasu 69352 mr., zarośli 37159 mr., łąk 25009 mr., ogr. 3281 mr., wód i nieuż. 2152 mr. Folwarków jest 282 a wsi 384. Większa własność ma 186055 mr., włościanie 165070 mr. W roku 1892/3 wysiano: oziminy 33900 cet., jarzyny 45368 cet., kartofli 154810 cet.; zebrano: oziminy 203400 cet., jarzyny 241566 cet., kartofli 1083670 cet. Bydła rogat. było 28923 sztuk, owiec zwyczaj. 31350, owiec rasowych 29500 sztuk. Hodowla bydła kwitnie w majątkach: Kowale, Starzenice, Czarnożyły, Masłowice, Niezdielsko, Dąbrowa, Mokrsko, Kraszkowice. Hodowla koni w dobrach: Masłowice, Ruda, Starzenice, Walielnowy, Radoszewice, Skrzynno i Wielgie. Hodowla owiec Negretti w dobrach: Świątkowice, Radoszewice, Mokrsko, Praszka, Czarnożyły, Siemkowice i Dylów. Ogrodnictwo w Wieluniu i dużych majątkach. Pszczelnictwo rozwija się wśród włościan, mieszczan i drobnych posiadaczy. Chmielarstwo w Ożarowie (produkcya w roku 1893 na 15000 rs.) i u kolonistów. Fabryk parowych, konnych, wodnych, było w powiecie 44: gorzelnie 4 parowe i 8 konnych, browary 3, młyn parowy 1 (Praszka), tartaki 2, huta szklanna 1, młynów wodnych 17, garbarnie 3, mydlarnie 3, fabryka guzików 1, fabryka zapatek 1, fabryka spinek do trzewików 1. Produkcya roczna (1892 r.) około 1/2 miliona rs. Ilość robotników 175. Przemysł rękodzielniczy miejski przedstawiają: piekarze (52) z prod. na 53200 rs., rzeźnicy (60) z prod. na 23300 rs., szewcy (492)

z prod. na 75700 rs., krawcy (94) z prod. na 16900 rs., cieśle (280) z prod. na 12000 rs., stolarze (70) z prod. na 23400 rs., kotlarze i blacharze (9) z prod. na 1970 rs., ślusarze (10, z prod. na 3570 rs. kowale (74) z prod. na 25520 rs., farbiarze (8) z prod. na 1700 rs. Przemysł wiejski: warsztaty tkackie (125) z prod. na 1980 rs., kuśnierze (80) z prod. 13500 rs., bednarze i tokarze (190) z prod. na 8970 rs., garnearze (9) z prod. na 1200. Jarmarków ważniejszych niema. Przedmiotem wywozu jest: zboże, kartofle, okowita, wełna, konie, drzewo, słoma, siano; dowozu zaś: węgiel kam., żelazo, stal, farby etc. Główny przedmiot handlu: zboże. W obrębie powiatu obecnie znajduje się: Kościołów katol. 51, klasztorów katol. 1 (bernardynek), parafii 35, kaplic katol. 5, cerkwi 1, kościołów protest. 2, synagog 7. 1 szpital W. W. Św. (na 50 chorych) w Wieluniu, 1 ochrona dla dzieci w Wieluniu; 3 domy dla starców (w Praszce, Wieruszowie i Czarnożyłach); 3 straże ogniowe ochotnicze, komitet sanitarny 1, aptek 8, lekarzy 9, weterynarz 1, felezerów 15, akuszerok 3; kas pożyczkowych gminnych 21, kasa oszczędności (rządowa) 1, kasa pożyczkowo-wkładowa przemysłowców wieluńskich w Wieluniu. Zarząd powiatu, 25 gmin i magistrat, sąd pokoju, 7 sądów gminnych, 2 sędziów i śledczych, 2 komisarzy sądowych, 1 woźny sądowy, komisarz włościański i jeome-tra komisji włościańskiej, 3 rewizorów i 3 kontrolerów akcyzy, kasa powiatowa, sztab straży pogranicznej, komory celne: I klasy 1, II klas. 1, III klas. 3. Zarząd lasów rządowych. Budynków wszelkiego rodzaju 32766 w r. 1892. Pod względem zbytu produktów rolnych powiat jako pograniczny w wyjątkowo korzystnem zostaje położeniu, lecz wielką niedogodnością jest brak dróg żelaznych. Wprawdzie po nad samą granicą, znajdują się pruskie drogi żelazne, strategiczne i handlowe, nie wpływają one jednak na zmianę stosunków ekonomicznych pow. wieluńskiego. Dróg bitych 1-go rzędu znajduje się w powiecie 94 wiorsty, a mianowicie: trakt wieluńsko-częstochowski, w.-sieradzki, w.-wieruszowski, rudnicko-praszki i sieradzko-wieruszowski. Dróg bitych, prywatnych, jest wszystkiego 3 1/2 wiorsty. Linia telegraficzna jedna, od Wielunia do granicy powiatu sieradzkiego długości 18 w. Linia telefonowa dla władz pogranicznych od Wielunia do Praszki, i od Praszki przez Bolesławiec, Wieruszów do Podgrabowa na granicy pow. kaliskiego, na przestrzeni 86 w. Stacja telegraficzna w Wieluniu, stacje pocztowe: w Wieluniu, Ossyakowie, Działoszynie, Rudnikach, Praszce, Bolesławcu, Wieruszowie i Lututowie. Komory celne główne w Wieruszowie i Praszce. Leśnictwo rządowe Wieluń. Ludność powiatu z 87539 dusz w r. 1867 wzrosła do 138160 w r. 1890. Śród zapisanych do ksiąg

stałej ludności było 126 prawosł., 1724 prot., 11252 żydów. Na miasto Wieluń przypada 5675 mk. Na 1 klm. obszaru wypada 61 mk. Najbliższe stacje dróg żel. pruskich są: Landsberg (Gorzów) około pół mili od Praszki, Wilhelmbruecke (na pruskiej połowie Wieruszowa) tuż pod Wieruszowem i Kępno około 12 w. od Wieruszowa a niedaleko od Bolesławca. Wschodnia część powiatu mniej zaludniona niż środkowa i zachodnia. O ludności tych stron pisał Grajner: „Zapiski etnograficzne z okolic Wielunia i Radomska“ (Kraków). Pod względem kościelnym powiat stanowi: dekanat wieluński, dyec. kujawsko-kaliskiej, składający się z 25 parafii: Wieluń, Biała, Bolesławiec, Chotów, Cieszęcin, Czarnożyły, Czastary, Działoszyn, Dzierżkowice, Komorniki, Konopnica, Kraszewice, Krzywierzka, Lututów, Łyskornia, Mieleszyn, Mierzyce, Mokrsko, Naramice, Ossyaków, Ożarów, Pątnów, Praszka, Raczyn, Ruda, Rudlice, Rudniki, Siemkowie, Skomlin, Sokolniki, Walichnowy, Wieruszów, Wierzchlas, Wójcin, Żytniów, obejmujących w ogóle 119521 dusz. Kościołów jest 51, kaplic 5. Parafia ewangelicka jedna, w Wieluniu i 3 filie. Okręgów bóżniczych 7: w Wieluniu, Bolesławcu, Lututowie, Wieruszowie, Ossyakowie, Działoszynie i Praszcze. Jedna gmina baptystów w Świątkowicach. Pod względem szkolnym to, prócz czterech szkół w W. istniały (r. 1881) w obrębie powiatu szkoły początkowe we wsiach i osadach: Biała, Bolesławiec, Bolków, Cieciołów, Chruścin, Czarnożyły, Czastary, Czajków, Działoszyn, Dzierżniki, Dzierżkowice, Galewice, Gana, Kiełczygłów, Kiełczygłowska Huta, Krzywierzka, Kurów, Komorniki, Kowale, Kraszewice, Lututów, Łągiewniki, Łubnica, Łyskornia, Mieleszyn, Mokrsko, Mierzyce, Osiek, Ochędziżyn, Ostrówek, Ożarów, Pątnów, Pichlice, Popów, Praszka, Radoszewice, Rudniki, Sieniec, Skomlin, Sokolniki, Skrzynno, Siemkowie, Świątkowice, Strobini, Strojce, Turów, Węglowice, Wieruszów, Wierzy, Wójcin, Żytniów, Żdzary. Obecnie w ogóle szkół 61. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się: na 1 miasto i gmin 25 a mianowicie: os. Bolesławiec, Czastary, os. Działoszyn, Dzierżkowice, Galewice, Kamionka, Kiełczygłów, Konopnica, Kurów, Kuźnica grabowska, os. Lututów, Mierzyce, Mokrsko, Naramice, os. Praszka, Radoszkowice, Rudniki, Siemkowie, Skrzynno, Sokolniki, Skomlin, Skrzynki, Starzeniec, os. Wieruszów, Wydrzyn. Pod względem sądowym obejmuje jeden sąd pokoju w Wieluniu i 7 okręgów sądów gminnych: Wieluń (na Bugaju pod W.), Ossyaków, Działoszyn, Praszka, Bolesławiec, Wieruszów i Lututów. Szpital jeden w W. Domów schronień dla starców 2: w Praszcze i Wieruszowie. Ochrona dla dzieci w Wieluniu. Leśnictwo rządowe wieluńskie dzieli się na trzy straż: Bolesławiec, Dzierżniki, Pichlice.

Starostwo wieluńskie grodowe leżało w pow. wieluńskim, wojew. sieradzkim. W r. 1382 starostą jest Władysław ks. opolski, 1395 Jan podkomorzy poznański występuje jako starosta. R. 1417 zajmuje to stanowisko Marcin z Kalinowy, kasztel. sieradzki. R. 1501 starostą jest Stanisław z Kurozwęk. Według najstarszej lustracyi z r. 1564 w skład ststwa wchodziły: m. Wieluń i wsi: Biała, Bieniecz, Bobrowniki, Czastary, Dzierżniki, Kiełczygłów, Krzywierzka, Mokrsko, Ochędzin, Osiek, Pątnów, Pichlice, Sokolniki, Wierzy i Wróblów. W r. 1771 nadane Stan. Męcińskiemu z opłatą kwarty 1232 złp., a hyberny zł. 2487 gr. 18. Sejm z r. 1773—1775 nadał je wraz z wójtostwem wieluńskim Zbierzechowskiemu na prawie emfiteutycznym.

Ziemia wieluńska w XVI w. stanowiła część Wielkopolski, obejmowała 50·41 mil kwadr., dzieliła się na 67 parafii, liczyła 13 miast 182 wsi. Część jej obszaru weszła w skład dzisiejszego W. ks. poznańskiego. Sądy ziemskie istnieją tu od połowy XIV w. R. 1362 Izajasz sędzia ziemi wieluń. wydaje wyrok w Wieluniu. Po nim spotykamy na tej godności r. 1395 Bernarda Wierusza.

(Danych statystycznych do opisu miasta i powiatu dostarczył B. Nowiński). *M. R. Witan.*

Wieluń 1.) *Pełki*, fol., pow. sierpecki, gm. Stawiszyn, par. Radzanowo, odl. 21 w. od Sierpea. W 1827 r. było 5 dm., 34 mk., par. Zgliczyn. W r. 1882 fol. W. Pełki rozl. mr. 164: gr. or. i ogr. mr. 139, łąk mr. 20, nieuż. mr. 5; bud. mur. 2, drew. 3; płodozm. 6 i 9-pol. 2.) **W.-Wilewo**, ws drobnej szlachty nad rz. Działdówką, pow. sierpecki, gm. Stawiszyn, par. Radzanowo, odl. 29 w. od Sierpea, ma 4 dm., 38 mk., 244 mr. 3.) **W.-Zalesie**, ws drobnej szlachty, pow. sierpecki, gm. Stawiszyn, par. Radzanowo, odl. o 30 w. od Sierpea, ma 17 dm., 189 mk., 702 mr. W r. 1827 było 12 dm., 89 mk., par. Zgliczyn. Według reg. pob. pow. szreńskiego z r. 1578 ws miała licznych drobnych posiadaczy na 4 łan. i 1 mordze, 3 zagr. (Pawiński, Mazowsze, 63). *Br. Ch.*

Wieluń 1.) ws i dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Zbirohi, o 32 w. od Kobrynia. Ws ma 310 dzies. ziemi włośc. (57 łąk i pastw., 4 lasu, 3 nieuż.); dobra, własność Jagminów, 516½ dzies. (120 łąk i past., 32½ lasu, 6 nieuż.). 2.) **W.** (mylnie), ob. *Wielona*.

Wieluń, ws nad Horyniem, w pobliżu ujścia do Śluczy, pow. rówieński, gm. Wysock (o 12 w.), st. poczt. i dr. żel. Dąbrowica (o 12 w.), o 170 w. od Równego. W miejscowości błotnistej, pokrytej zaroślami, z niewielkimi piaszczystymi pagórkami i glebą piaszczystą, posiada cerkiew Pokrowską, z drzewa wzniesioną w 1778 r. na wzgórku panującym nad całą wsią, odnowioną w 1868 r. kosztem parafian i uposa-

żoną 60 dzies. ziemi z zapisu hr. Antoniego de Broel-Plater z 1778 r. Do parafii należą wsi: Biała (o 5 w.) i Łutyńsk (o 3 w.). W całej par. 102 dm., 1525 mk. Własność hr. de Broel-Plater.

J. Krz.

Wieluń al. *Julin*, ob. *Wineta*.

Wielunice, wś, pow. przemyski, 12 klm. na pld.-wsch. od Przemysła, 5 klm. na pln.-wsch. od Nizankowic (sąd pow., stac. kol. i urz. poczt.). Na pln. leży Stanisławczyk, na pln.-wsch. i wsch. Drozdowice, na pld. Paćkowieze, na zach. Małkowiece. Pln.-zach. część wsi przepływa Wiar od pld.-zach. na pln.-wsch. Wznies. na pld. 271 mt., na pln. 214 mt. Własn. więk. (biskupstwa gr.-kat. w Przemysłu) ma roli orn. 179, łąk i ogr. 4, pastw. 17, lasu 6 mr.; wł. mn. ma roli or. 178, łąk i ogr. 7, past. 72 mr. W r. 1880 było 29 dm., 176 mk. w gm., 8 dm., 24 mk. na obsz. dwor. (174 gr.-kat., 26 izr., wszystkie narod. rus.). Par. rz.-kat. w Nizankowicach, gr.-kat. w Drozdowicach. We wsi jest cerkiew. W. są już wspomniane w dokum. z r. 1407, którym Władysław Jagiełło zatwierdza uposażenie władcy przemyskiego (Liske, A. G. Z., t. VII, str. 50).

Lu. Dz.

Wielunki (w spisie z r. 1827), dawna nazwa folw. i os. Jelonki, w pow. wieluńskim, w par. Żytniów. W 1827 r. było tu 8 dm., 50 mk.

Wieluny, pow. łomżyński, ob. *Duchny*.

Wieluny, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., o 33 w. od Nowoaleksandrowska.

Wieluta, ob. *Woluta*.

Wielże 1.) wś i folw., pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Poniewież (o 5 w.). Mieszcz. Katz ma tu 8 dzies., Major 4 dzies. 2.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 57 w. od Poniewieża

Wielajcie, okolica, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żorany, par: Ławkowo (?), o 25 w. od Telsz. Mają tu Borstejgowie 20 dzies. (5 nieuz.), Lewgowdowie 20 dzies. (8 nieuz.).

Wielowalksznis, jezioro, w pow. święciańskim, pod zaśc. Powielowalksznis.

Wieluta, pow. piński, ob. *Woluta*.

Wienadonie, uroczysko na gruntach dóbr Orniany, w pow. wileńskim.

Wienciuny, ob. *Więciny*.

Wienicza, ob. *Wienickie*.

Wienczyn, ob. *Więcżyn*.

Wiendorf 1.) *Alt*, dobra i wś, pow. głupezycki, par. kat. i ew. Pomierzewice. W r. 1885 dobra miały 122 ha, 2 dm., 34 mk. (9 ew.); wś 188 ha, 46 dm., 292 mk. (31 kat.). 2.) **W. Neu**, wś, tamże, 29 ha, 25 dm., 189 mk. (66 ew.).

Wienduga, leśnictwo, pow. olsztyński, st. p. Allenstein.

Wienen lit. A i B., fol. i wś, pow. prusko-łódzki, st. p. Reddenau.

Wieniary, ob. *Winiary*.

Wieniawa 1.) al. *Winiawa*, dawniej *Kłodno*,

wś i fol. nad rz. Radomką, pow. radomski, gm. Wieniawa, odl. od Radomia 24 w., posiada kościół par. murowany, urząd gm., gorzelnia, 22 dm., 173 mk. W r. 1827 wś Wieniawa miała 16 dm., 112 mk. Dobra W. składały się w r. 1885 z folw.: W., Jabłonica i Kłodno, rozl. mr. 1640: gr. or. i ogr. mr. 839, łąk mr. 215, past. mr. 372, lasu mr. 115, nieuz. mr. 99; bud. mur. 8, drew. 23; płodozm. 6 i 9-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu, gorzelnia i młyn wodny. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś W. os. 16, mr. 69; wś Kłodno os. 55, mr. 549; wś Jabłonica os. 25, mr. 316; wś Zawady os. 11, mr. 155. Wieś ta powstała na obszarze pobliskiego Kłodna. Dziedzic tego Mikołaj, dziekan kielecki, założył tu i uposażył kościół parafialny, którego erekcją potwierdził r. 1369 arcyb. Jarosław ze Skotnik, opatrzwszy dziesięcinami stołu arcybiskupiego ze wsi: Kłodno, Brudnowo i Bukowiec. Do parafii włączono: Kłodno, Jabłonicę, Ryków i Kochanowo. W drugiej połowie XV w. Kłodno przeszło w ręce rodu Wieniawitów, którzy wieś przezwali Wieniawą. Część jednak, zapewne do innych należąca właścicieli, zatrzymała dotąd nazwę pierwotną (Kłodno, dziś Kłodno). Na początku XVI w. wś „Wieniawa alias Clodno“ ma kościół par. drewniany, p. w. N. P. Maryi i św. Katarzyny. Pleban ówczesny Młodecki utrzymywał dwu wikarych. Pleban miał dwa łąki roli, gaj który wyrósł na las, łąkę, zagrodnika. Na obszarze wsi siedzą dziedzice Wolsey (h. Łabędź) i Młodecy. Pleban Młodecki w r. 1520 rozebrawszy połowę kościoła wystawił ją z muru własnym nakładem. Drugą połowę wymurował r. 1703 Dunin Wąsowicz, podskarbi sandomierski (Łaski, L. B., I, 686). Dziesięcinę wieś dawała plebanowi, wartości do 2 grzyw. W r. 1569 Stanisław Młodecki i Komorowski płacą tu pobór od 9 zagrod. (Pawin., Małop., 317). Istniał tu przy kościele szpital dla 2 ubogich. W. par., dek. radomski, 1617 dusz. W. gmina, należy do sądu gm. okr. V w Wolanowie, st. pocz. w os. Przysucha. Gmina ma 14085 mr. obszaru, w tem ziemi dwors. 10384, włośc. 3701 mr. i 4635 mk. (5 praw., 104 żyd.). W skład gm. wchodzi: Baraż, Brudnów, Brudnowska Wola, Brzozowica, Dąbrowa Kochanowska, Dąbrowa Wieniawska, Głogów, Jabłonica, Kaleń, Kłodno, Kochanów, Konary, Koryciska, Korzyce, Plec, Podbór, Podolek, Pogroszyn, Ryków (lit. A i B.), Sokolniki Mokre, S. Suche, Sulistrowice, Wieniawa, Wólka Dębowa, Zadąbrowie, Zawady, Żuków. 2.) **W.**, przedmieście Lublina, leży przy szosie warszawskiej, na obszarze gm. Konopnica, w pobliżu Sławinka. Posiada 100 dm., 2025 mk. (1883 r.) w tej liczbie 1787 żyd. Znajduje się tu sąd gm. okr. IV, urząd gm. Konopnica, synagoga, dwa domy modlitwy żydow., 2 garbarnie, 2 fabryki octu, olejarnia. W r. 1827 było 68 dm., 486 mk.

W. podobno powstała około r. 1400 na obszarze folwarku należącego do Jana Krydlera, mieszczanina lubelskiego. W r. 1419 były tu winnice należące do mieszczan. R. 1532 posiadał W. Jan Lubomelski. Według rejestru pogłównego z r. 1676 było tu 37 mk. (Pawiński, Małop., 29a).

Br. Ch.

Wieniawa al. *Winiawa*, grupa domów i fol. w Miłoszowicach, pow. lwowski.

Wieniawka, folw. dóbr Horodło, w pow. hrubieszowskim.

Wieniawka. Tak się zwała do r. 1809 Chmielówka, w pow. trembowelskim.

Wienickie al. *Wienicza*, rozlew jeziorny, w pow. bobrujskim, na lewej stronie Berezyny, pod Bobrujskiem, niedaleko przedmieścia zwanego Zielona Karczma, 2 w. dł., 1/2 w. szer., połączony z Berezyną strumieniem, po którym na wiosnę drzewo się spławia. Rybny.

Wieniec 1.) w dok. z r. 1252 *Wince*, 1255 *Winzu*, 1259 *Winche*, 1266 *Winz*, wś, fol. i dobra nad rzeką Zgłowiączką, pow. wrocławski, gm. Pikutkowo, par. Wieniec. Odł. 9 w. od Włocławka, 5 w. od Brześcia Kujawskiego, 24 w. od Radziejowa. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, 19 dm. (12 dwor., 7 włośc.), 48 dym. i 488 mk. Dobra W. składały się w r. 1871 z folw.: W., Lipiny, Dziadowo i Kąty, rozl. mr. 3063; fol. W. gr. or. i ogr. mr. 728, łąk mr. 209, past. mr. 23, wody mr. 33, lasu mr. 1000, nieuż. mr. 34; bud. mur. 15, drew. 15; płodozm. 12-pol., las nieurzadzony; fol. Lipiny gr. or. i ogr. mr. 358, łąk mr. 49, nieuż. mr. 8; bud. mur. 2, drew. 3; płodozm. 14-pol.; folw. Dziadowo gr. or. i ogr. mr. 297, łąk mr. 32, wody mr. 2, nieuż. mr. 10; bud. mur. 1, drew. 1; fol. Kąty gr. or. i ogr. mr. 270; bud. mur. 2. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś W. os. 54, mr. 109; wś Siedlemin os. 11, mr. 291; wś Kąty os. 8, mr. 145; wś Dziadów os. 5, mr. 9; wś Maryanowo os. 9, mr. 145; wś Lipiny os. 8, mr. 5; wś Dolina al. Dziadolina os. 10, mr. 272; wś Mazury os. 6, mr. 10; wś Machnacz os. 19, mr. 647. W r. 1827 wś miała 37 dym., 289 mk.; wójtowstwo 6 dm., 37 mk. W. jest dawną posiadłością biskupów kujawskich. Aktem z r. 1252 Kazimierz, ks. kujawski, nadając różne przywileje dla dóbr biskupów kujawskich, pozwała w Wienieu polować na bobry, zarówno w jeziorze „Smenche“ (Święte?) jak i w wypływającej z niego rzeczce „Lubchora“ (Kod. dypl. pol., II, 603). W akcie z r. 1255 tenże książę nadaje prawo niemieckie dla wsi W. i Łopacino. W akcie z r. 1259, którym papież Aleksander IV bierze kościół wrocławski pod opiekę, nazwano wieś „Winche“. Wreszcie w dokum. z r. 1266 wspomniano młyn znajdujący się w W. Według reg. pobor. z r. 1557 płacono tu od 31 łan., 19 1/4 czynszowych, 3 zagr., 8 komor., 3 łan. sołtysich (Pawiń., Wielkop., II, 4). Biskupi po-

siadali W. do r. 1796, w którym rząd pruski, zajmwszy dobra biskupów, nadał W. jako donacją gen. ks. Hohenlohe Ingelfingen, mieszkającemu we Wrocławiu. Ten wydzierżawił je Dawidowi Arendt, a potem sprzedał. Stanisław Miączyński, adjutant ks. Józefa Poniatowskiego, nabył W. z sąsiednimi wsiami. Akta kościelne z r. 1823 mianują go dziedzicem wsi: Wienca, Siedlimina, Kątów, Brzezia i innych. Odtąd dobra te zostawały w rodzinie Miączyńskich. Zasłużony bankier i przemysłowiec Leopold Kronenberg kupił naprzód Brzezie (1856 r.), potem Wieniec (1868) i oba te majątki połączył szosą. Wystawił on w W. okazały pałac (1873), otoczony parkiem; zbudował murowany most na Zgłowiączce pod samym W. (1877). We wsi zaś wznosił murowane domy dla służby. Po jego śmierci synowie Stanisław i Leopold, dokonali zamiany gruntów i serwitutów z włościanami, pola wszystkie wydrenowali. Od 1890 posiada dobra Leopold Kronenberg, który zbudował szosę z Brzezia do traktu rządowego wrocławsko-nieszawskiego, nadto wystawił pałac w Brzeziu, wznosił piękne budynki gospodarcze, oraz wprowadził wiele innych ulepszeń. Za biskupów kujawskich dobra wienieckie, podzielone na wójtowstwo, sołectwo i młyn Zawada zwany, dawane bywały w czasową dzierżawę; obecnie zostają pod bezpośrednim zarządem samychże właścicieli. Kościół paraf., p. w. św. Mikołaja Bisk., wzniesiony był i uposażony przez biskupów kujawskich. W dok. z r. 1356 występuje M. de Winecz, pleban i kanon. wrocławski (Dok. Kujaw. Ulanowski, 251—276). Po spaleniu r. 1560 nowy został poświęcony przez bisk. Stan. Karnkowskiego w r. 1575. Gdy ten spłonął, bisk. Krzysztof Szembek 1733 r. wystawił nowy, z drzewa również, d. 12 czerw. 1763 r. przez bisk. sufr. Jana Dembowskiego konsekrowany. Skoro świątynia ta uległa zniszczeniu, r. 1880 zaczęto budować i 1882 ukończono kościół murowany, według planu budowniczego Goebela, w stylu romańskim, kosztem parafian, przeważnie jednak funduszem dziedziców. Wzniesiono też nową plebanią i otoczono kościół murem. Aparaty kościelne ofiarowała Józefa z Reszków Kronenbergowa. Parafią składają wsi i folwarki: Wieniec, Aleksandrowo (w aktach kościelnych od r. 1822), Bachórka (z parafii bądkowskiej, przyłączona r. 1884), Brzezie, Dolina (od r. 1856 spotykana w aktach), Dziadowo (od r. 1789, pisane także Zadowo i Żadowo), Dubielewo (1739), Grzebielewo (1880), Gustorzyn (1783), Jaranówek (1741), Kąty (r. 1297 przez Władysława Łokietka darowane szpitalowi w Brześciu), Klementynowo (od imienia Klementyny Miączyńskiej, 1851 r.), Leopoldowo (od Leopolda Kronenberga, 1857), Krzyżowki (1809), Lipiny (1834), Lipinki, Łuba Wieniecka (1882), Marynki (od Maryi Miączyńskiej), Machnacz

(1854, od pobliskiego bagna tak nazwany), Nowy Młyn (1739), Mazury (1760), Mieczysław (od Mieczysława hr. Miączyńskiego, 1832 r., karczma), Polówka (1760, dawniej Polowa karczma, Polowy gościniec), Rózanowo lub Rózinowo (od Róży Kronenbergowej, † 1893), Siedlmin (starożytna osada), Słone (1815), Studniska, Wolica (Stara i Nowa, albo Wielka i Mała, 1690), Witoldowo (1837, od Witolda Miączyńskiego), Włodarka. Dawniej i Jaranowo należało do parafii, r. 1843 odłączone do bądkowskiej. Ludność katolicka parafii r. 1827 podana 1957 dusz, r. 1836 dusz 1167, obecnie 2700; żydów nie ma, lecz Niemców protestantów liczba ustawicznie wzrasta, zwłaszcza w Witoldowie, Leopoldowie, Maryankach, w Rózinowie i Wolicy, jest razem dusz 267. Plebanem od r. 1569 bywa zawsze jeden z kanoników katedry wrocławskiej, albowiem parafia ta przez bisk. Stanisława Karnkowskiego oddaną została na fundusz kaznodziei katedry. Nowy ementarz grzebalny w polu założony 1821 r. Metryki urodzeń przechowywały się od r. 1690, zaślubionych od r. 1723, zmarłych od 1725. 2.) **W.**, ws, pow. sochaczewski, gm. Rybno, par. Brzozów, ma 89 mk., 247 mr. *X. S. Ch.*

Wieniec 1.) ws, pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Drohiczyn, 111 dzies. ziemi cerkiewnej (13 łąk i past., 64 nieuż.). 2.) **W.**, ws, pow. siebieski, własność Julii Noskowskiej, ma wraz z Kryżewem 210 dzies.

Wieniec, w XVI w. *Vyniecz*, ws i dobra nad jeziorem t. n., pow. mogiński, o 8 klm. na płn.-zach. od Mogilna, par. kat. Niestronno, pocz. w Józefowie. W r. 1837 ws W. miała 15 dm., 127 mk. W skład dóbr wchodziły: holendry Czaganiec (5 dm., 34 mk.), Czarne Holendry (Ołędry) mające 8 dm., 40 mk., Popielary (6 dm., 24 mk.) i młyn Leśnik (1 dm., 9 mk.). Właścicielem dóbr był Seidler. Na początku XVI w. ws ta, w par. Niestronno, dawała z łąków folw. dziesięcinę plebanowi. Łany kmiecie zaś dawały tylko kołędę, po groszu z łąnu. R. 1580 Albert Winiecki płacił tu od 6½ łąn., 10 ogrod., 1 rzem. (Pawiń., Wielk., I, 151).

Wieniec, szczyt górski (893 mt. n.p.m.), w Karpatach wschodnich, w pasmie ciągnącym się od Kadoubowa (około Turki) nad Stryjem do Międzybrodzia nad Sanem.

Wieniec, ws, pow. bocheński, w pobliżu ujścia Stradomki do Raby z praw. brzegu, wzn. 216 mt. n.p.m., ma 41 dm. i 238 mk. rzym.-kat. Par. w Niegowieci. Korpus tabularny i administracyjny ma wspólny z Dąbrowią (por. *Podogrodzie*). Jest to starożytna osada. Za Długosza (L. B., I, 32, II, 116) własność Jana Niewiarowskiego Półkozica, który miał 4½ łąna km., predium szlacheckie i karczmę między Stradomką i Rabą, zwaną „Uscze“, która posiadała rolę. W 1490 r. (Pawiński, Małop., 446)

zapisano ws p. n. „Vyniecz“ z 5 łąn. a w 1581 „Viniecz“ Niewiarowskiej miał 2 łąny km., 2 zagr. z rolą, 2 kom. z bydłem, 1 kom. bez bydła i 2 rzem. Otoczony od zach., płn. i wschodu dwiema rzekami, graniczy na płd. z Dąbrowią.

Wieniew, mto powiat. gub. tulskiej, na wyniosłym brzegu rzki Wieniewki, w pobliżu ujścia jej do Osietru, pod 54° 21' płn. szer. i 55° 56' wseh. długi, odl. o 48 w. na płn.-wsch. od Tuły. W 1860 r. miało 509 dm. (67 murów.), 6 cerkwi, 5608 mk., 55 sklepów, szkołę powiat., szpital miejski, st. poczt., 4 nieznaczące zakłady przemysłowe. Kupcy miejscowi prowadzą znaczny handel zbożem, bydłem stepowym i skórami. Targi tygodniowe. Pod miastem na brzegu Wieniewki znajdują się łomy wyborowego wapienia. W. istniał już w XV w., w XVI w. było otoczone wałami ziemnymi; od 1777 r. mto powiat. namiestnictwa tulskiego. W 1834 r. wielki pożar zniszczył prawie całe miasto.

Wieniewski powiat, w płn.-wsch. części gubernii, zajmuje 48·3 mil al. 2337 w. kw. Powierzchnia powiatu przedstawia wyniosłą płaszczyznę, przerniętą od zachodu na wschód rz. Osietr. Lewa, t. j. północna część jest poprzeczana jarami i zarosła w części lasem; gleba składa się z gliny czerwonawej i piasku. Część płd.-zach. prawej strony jest równa i bezleśna; glebę stanowi czarnoziem pomieszany z torfem i piaskiem. Nakoniec część płd.-wschodnia, zwłaszcza w dorzeczu rz. Proni, jest pokryta urodzajnym czarnoziemem. Pod względem geognostycznym przeważa wapień górnej formacji, bogaty w charakterystyczne skamieniałości. Najbogatsze łomy wapienia znajdują się w dorzeczu Osietru. Nadto znajdują się w powiecie pokłady węgla kamiennego, lichego gatunku. Główną rzeką powiatu jest Osietr, przybierający od lewego brzegu: Wierchuszę, Niżewnę, Mordwez i Berezań, od prawego zaś Połośnię i Wieniewkę. Wszystkie one są nieznaczące. Jeziora i błota niewielkie. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 91981 mk., zamieszkujących 289 osad (10 slobód, 72 siół). W powiecie znajduje się 79 cerkwi. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo. Pod rolą jest 167512 dzies., pod łąkami 45045, pod lasami 34388 dzies. W drzewostanie przeważa: dąb, brzoza, osina i lipa. W 1860 r. było w powiecie: 30000 sztuk koni, 12200 bydła rogatego, 38500 owiec, 3500 trzody chlewnej. Pod względem fabrycznym w t. r. znajdowały się w powiecie wyłącznie 4 cukrownie, zatrudniające 471 robotników.

Wieniewicz, ws i zaśc., pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 97 w. od Oszmiany. Ws ma 7 dm., 62 mk. katol., zaśc. zaś 1 dm., 28 mk. t. wzn.

Wienken, ws, pow. liebarski, st. p. Kiwitten.

Wienosadzie, pow. nowoaleksandrowski, ob. *Winosady*.

Wiep, pow. labiewski, ob. *Niemenica*.

Wieprewno, pow. rzezycki, ob. *Słoboda* (t. X, 799).

Wiepry, w dokum. *Wepry*, *Wieprze*, ws nad odnogą Prypeci, pow. rzezycki, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. Dernowicze, o 150 w. od Rzezycey, ma 28 osad. Miejscowość bogata w łąki i ryby. Lud rybaczy i flisaczy przeważnie. Należała do włości Białosoroka, dóbr monasteru pieczerskiego w Kijowie. W 1624 r. zapadł dekret w sprawie między o. Jelisejem Pletenickim, archimandrytą pieczerskim kijowskim, i jego kapitułą a Mikołajem Steckim, wójtem kijowskim, o nasłanie ludzi żernowskich na ws W. i tam gwałtów poczynienie (ob. Jabłonowski, Ukraina, II, 378). Podług reg. pobor. wdztwa kijowskiego z 1628 r. monaster płaci ze wsi Wieprze od 3 dym., 2 ogr. (tamże, I, 80). *A. Jel.*

Wiepryn, pow. radomyski, ob. *Wepryn*. Na początku XVII w. wymienione jako mko, zwane Łukaszowem, było w posiadaniu Łukasza Sapiehy i małżonki jego Zofii Kmicianki, którzy, pomiędzy innymi czynnościami sądowymi, pod 1618 r. czynią zapis na rzecz Krzysztofa Kiewlicza o zastaw dóbr dziedzicznych m. Łukaszów, zw. Wepryk i in., w woj. kij. leżących (ob. Jabłonowski, Ukraina, II, 134, 285, 369, 461, 571).

Wieprz, prawy dopływ Wisły w królestwie polskiem. Źródła jego leżą w gubernii Lubelskiej, pow. tomaszowskim, gm. Tarnawatka we wsi Wieprzów, zwanej także Wieprzowem Jeziorom. Tu w pobliżu dworu leży niewielkie jezioro, zasilane podziemnymi źródłami; tylko na wiosnę, w czasie tajania śniegów lub po wielkich deszczach, drobne ruczaje spływają z okolicznych wzgórz bezpośrednio do jeziora. Wyniosłość, ciągnąca się ku Tomaszowu na południe i Podhorem na wschód, wzniesioną jest średnio 250 mt. n.p.m. i dosięga w Białej Górze, na północo-wschód od Tomaszowa 296 mt. Ta to wyniosłość służy zarazem za grzbiet wododziałowy i za węzeł źródłowy dla Wieprza, Huczwi i Sokółki (noszącej tu nazwę Sokółki); jest ona równie jak i cała okolica, gęstemi borami pokryta, co ma ważne znaczenie dla gospodarki wodnej:—bowiem wilgoć dłużej się przechowuje i równomierniej w ciągu roku zasila wodą sąsiednie strumienie. Wypłynąwszy z jeziora, Wieprz, jako wątła struga, zwraca się ku północo-wschodowi, dążąc przez podmokłe łąki, częstokroć zatapiane, między Tarnawatką a Pańkowem, do wsi Majdan Wielki i Ruskie. Tu łączy się z nim z prawej strony potok wypływający z dość znacznego jeziora między Krynicami a Polanami. Wzmocniona rzeka przepływa mały staw Turzyniec, gdzie pierwszy młyn obraca i wchodzi w granice powiatu zamojskiego, płynąc na osadę Krasnobród i wieś Hutki; w obu tych miejsc-

wościach W. również przepływa stawy i porusza młyny. Za Hutkami we wsi Kaczorkach wpada z prawej strony potok od Suchowoli i Potoczka. Od Kaczorek W. wchodzi w głęboką dolinę, z obu stron pagórkami obstawioną; pagórki te spadają dość nagle, porane tu i owdzie jarami, a u ich stóp rozłożyły się mianowicie wioski Bondyryz i Guciów na lewym, a Trzepieciny na prawym brzegu. Minąwszy wioski Obroc i Rudkę, gdzie wyniosłości lewego brzegu urywają się chwilowo, Wieprz dosięga Zwierzynca Ordynackiego i tu od wsi Bukownicy przyjmuje z lewej strony bezimienną strugę. Od źródeł aż do Zwierzynca W. miał kierunek biegu północo-zachodni, odtąd zwraca się ku północo-wschodowi i kierunek ten z nieznaczniemi zbozeniami aż do Krasnegostawu zatrzymuje. Wsie i osady nadbrzeżne są znaczne i gęsto rozrzucone; trzymają się one już to zdala od koryta, jeśli brzegi są niskie, najeczęściej łąkowe, już też wznoszą się nad samym brzegiem, jeśli ten jest twardym łądem. W samym Zwierzyncu wzgórza przysuwają się ze stron obu, tworząc jedną z najpiękniejszych miejscowości, jakie W. w swoim biegu przepływa. Jestto zarazem wyłom, przez który rzeka utorowała sobie drogę i zniewolona przez napotkane wyniosłości, dotychczasowy kierunek biegu zmieniła. Zwierzyniec, Wywłóczkę i Turzyniec rozcina W. na dwoje, dalej zaś wsie odsuwają się od łożyska, leżą tu: Topoleza, Kawęczynek, Kawęczyn i Błonie na lewym, a Żórawnica, Bród kolonia, Bród wołoski, Bród średni i Bród stary na prawym brzegu; wśród łąk, nieco bagnistych, ciemniejszą gdzieniegdzie kępy olszyn i niewielkie gaje drzew liściastych. Dopiero w Szechrzeszynie W. znowu płynie tuż przy twardym brzegu na lewej stronie, prawą bowiem zajęła szeroka na wiorstę równina, moeno przejęta wilgocią i często zalewana. Między Szechrzeszynom a Brodem starym rzeka opuszcza pasmo wyniosłości, ciągnących się z południow-wschodu na północo-zachód od Krasnobrodu ku Gorajowi i wydobywa się na równinę płynąc ku wsi Bodaczów. Tu nakrywa ją most stały i przecina trakt bity z Zamościa na Szechrzeszyn (most), i Zwierzyniec (most) do Bilgoraja. W dalszym biegu rzeka pozostawia na prawym brzegu piękny park i pałac w Klemensowie a na lewym wieś i folwark Michałów, przepływa środkiem wsi Deszkowice i przez rozległe łąki błotniste podąża do jeziora Nielskiego przy wsi Nielisz, przyjąwszy wprzód z lewej strony najznacniejszy dotąd swój dopływ Pur, płynący od Turobina i wpadający do W-a poniżej wsi Nawóz. Z Nielskiego jeziora W. wychodzi jako rzeka dość znaczna i stale w wodę zasobna, przyjmuje z lewej strony Łętownię v. Łętówkę mija na lewo wieś Staw, poniżej której wpada znaczny strumień Topornica al. Łabuńka od prawej strony, będący odpływem szeregu jezior

(w Wysokiem, Krzaku, Piaskach Ruskich), poczem dosięga Ujazdowa i Wirkowie na lewym brzegu, a Tarzymiechów, gdzie tworzy pierwszą większą wyspę, na prawym. Na krótkiej przestrzeni między Stawem a Tarzymiechami dolina W-a zwęża się znacznie, otoczona stromemi dość wyniosłemi brzegami, zwłaszcza na lewej stronie, koryto zaś przerzuca się kolejno z pod lewego zbocza pod prawe. Z obu stron otwierają się ku tej dolinie wąwozy, któremi po roztopach wiosennych i po większych deszczach dopływa woda do rzeki. Poniżej Tarzymiechów W. rozlewa się na szerokiej równinie, płynie leniwo i wchodzi w granice pow. krasnostawskiego. Dwa bliźnie miasteczka Izbica i Tarnogóra są tu pierwszymi osadami, które W. oddziela od siebie; Izbica po prawej stronie leży na nizinie u stóp niewielkiego wzgórza, gdy tymczasem Tarnogóra wznosi się na wyniosłości, wkraczającej nakształt półwyspu w równinę nadwieprzańską, ciągnącą się pasem 1—2 w. szerokim śród łąk i bagien aż do Krasnegostawu. Na lewym brzegu leżą tu wioski: Romanów, Dworzyska i Latyczów, na prawym Wał, Wólka Orłowska i Zastawie. Tu pod Wólką wpada do W-a strumień Wotyka v. Wolica a pod Zastawiem strumień od Surhowa i Brzezina, oba, jak wiele dopływów Wieprzańskich, przepływające przez liczne jeziora i stawy; z lewej zaś strony pod samym Krasnymstawem rzeka Żółkiewka, przychodząca od osady t. im. i oddzielająca Krakowskie Przedmieście od Zazółkwi. W Krasnymstawie oba twarde brzegi znacznie zbliżają się ku sobie, co nadało temu punktowi ważne znaczenie komunikacyjne, tembardziej, że W. staje się odtąd nie tylko spławnym, ale przy odpowiednim stanie wód i żeglownym. Tu też krzyżują się drogi bite do Rejowca, Lublina i Zamościa oraz zwyczajne gościńce do Wojławic i Żółkiewki. Od Krasnegostawu rozpoczyna się trzeci główny kierunek biegu rzeki ku północo-zachodowi, i trwa bez większych zbieżeń aż do połączenia się z Tyśmienicą w okolicy Koeka. Cała ta przestrzeń, z nielicznymi wyjątkami, przedstawia równinę jednorodną, niezbyt żyzną i miejscami słabo zaludnioną. Poniżej Krasnegostawu W. przyjmuje z prawej strony Sinicę v. Siennicę, przerzyna piękne łąki, oddziela Steżycę od Wincentowa i odtąd aż do wsi Siostrzewitowa tworzy granicę powiatów krasnostawskiego i chełmskiego. Na lewym brzegu leżą tu krasnostawskie osady: Łopiennik Ruski, pod którym wpada strumień do Izdebną, dalej Dobryniów, Oleśniki ze strumieniem od Siedlisk, Trawniki i Czemierniki, gdzie rzekę przecina plant drogi żelaznej nadwiślańskiej, wreszcie Bazar, Pełczyn i Siostrzewitów, gdzie wpada znaczny strumień Giełczewski v. Giełczew, tak nazwany od wsi pod którą ma źródła; na brzegu prawym lesistym leżą wsi chełmskie, wogóle rzadkie: Borowica ze

strumieniem przychodzącym od Żulina, Majdan Krypków i Dorohucza, gdzie przechodzi trakt bity od Lublina na Piaski do Chełma. Od Siostrzewitowa na Łysołaje do Jaszczowa W. płynie całkowicie w powiecie krasnostawskim, poczem wchodzi na krótko do powiatu chełmskiego, dążąc na Milejów, wprost którego wpada od prawego brzegu struga z Ostrowskiego stawu, dalej na Łañcuchów, Wołę Łañcuchowską, Zakrzew, Ciechankę i Trębaczew do Łęczny. Wszystkie te wsi leżą na lewym brzegu, prawy zaś, poczynając od Dorohuczy jest na długości trzech mil prawie zupełnie osad ludzkich pozbawiony. Poniżej Woli Łañcuchowskiej W. przyjmuje od lewej strony potok od Bystrzejowic i Mełgwi, przepływający przez kilka stawów i jezior, zaś w Łęcznej z prawej strony Swinkę, płynącą wązkim jarem od Puhaczowa. Pod Ciechanką płaskie dotąd brzegi wznoszą się i rzeka wchodzi w wąwoz o dość stromych zboczach, płynąc tak aż do uścia Bystrzycy pod Zawieprzycami; na jej ldwym brzegu leżą wsi: Podzamecze, Nowogród, Stoczek, Kijany i Spieczyn, ten ostatni wypełnia widły rzeczne, Bystrzycy i Wieprza, na prawym zaś Witaniew, Ziółków i Kijany Dolne. Powiat chełmski rzeka opuszcza poniżej Woli Łañcuchowskiej i odtąd aż do Stoczka tworzy granicę powiatów: krasnostawskiego i lubartowskiego; teraz wchodzi całkowicie w obszar tego ostatniego. Minąwszy Zawieprzycę, rozłożone małowniczo na prawym wyniosłym brzegu, W. płynie leniwo śród płaszczyzn łąkowych, częścią bagnistych, zostawiając wioski: Jawidz, Rokitno, Wólkę Rokicką, Baranówkę i Łuckę na lewym a Czerniejów i Syrniki na prawym brzegu. Od Lubartowa, który dla zalewanej często równiny, odsunął się na wiorstę od lewego koryta rzeki, Wieprz podąża do Górki Lubartowskiej, gdzie go przecina trakt z Lubartowa do Parczewa, minąwszy przedtem Chlewiska na prawej stronie a na lewej Szczekarków, którego wyniosłość nakształt wyspy wznosi się z równiny przyległych łąk i gajów. Dalej rzeka rozdziela na dwoje wieś Leszkowice, mija Luszawę i Żora-wieniec na prawym brzegu, pozostawia zdala Serock i osadę Firlej na lewym, wkracza w okolicę suchszą i na Tarkawicę podąża do wsi Górka, gdzie z prawej strony przyjmuje największy swój dopływ Tyśmienicę. Ta zbiera wody z większej części wyżyny Łukowsko-Radzyńskiej i wzmacnia rzekę główną tak dalece, że nawet podczas niskiego stanu wody spław na niej jest odtąd możliwy. Od uścia Tyśmienicy aż poniżej Łysobyk, W. stanowi granicę powiatów lubartowskiego i łukowskiego, i zarazem rozpoczyna ostatnią część swego biegu w kierunku zachodnim, zlekka ku południowi odechylonym. Godnem jest uwagi, że na całej przestrzeni między uściami Bystrzycy i Tyśmienicy, czyli na sześciomilowej długości, W. nie przyjmuje żadnych

zgoła dopływów, gdyż za takie nie można po-
czytać drobnych, przygodnie tylko wodę posia-
dających strug, jakie tu i owdzie spływają.
Przyczyną tego są dwie rzeki, a mianowicie Mi-
nina na zachodzie i systemat Tyśmienicy na
wschodzie, obie płyną równolegle do Wieprza i
zabierają mu znacznie większą część wód; odgrywa-
ją tu one tę samą rolę, jaką względem Bugu od-
grywa systemat Prypoci i sam Wieprz. Od Gór-
ki, leżącej na prawym wyniosłym brzegu, rzeka
przepływa między Skromowicami a Kockiem,
którędy przechodzi trakt Lubartowsko-Radzyń-
ski, przyjmuje od prawego brzegu rzekę Czarną
idącą od osady Serokomli, a od lewego strumień
wypływający z łąk Serockich i biegnący równo-
legle do rzeki głównej. W dalszym biegu W.
wstępuje w nizinę sapowatą, bagnistą, zupełnie
płaską, nie pozbawioną jednak miejsc such-
szych, na których powstały wsie i miasteczka,
niekiedy nad samym łożyskiem rzeki. Takimi
są: Ruska wieś, Bożniewice, Zakalew, Mściska,
Ostrów Wielki i Łysobyki na prawym, a Giżyce,
Krupy, Ostrów Szlachecki, Węgielec i Drewnik
na lewym brzegu. Pod Łysobykami W. przyj-
muje z obu stron dopływy: od północy strumień
z Charlejowskiego lasu, płynący na Krepe i Sto-
czek, a od południa rzekę Mininę, mającą źródła
w pobliżu wsi Niemce, na zachód od Zawieprzyc
i przepływającą znaczne jezioro zwane Młyn-
skim Stawem. Poniżej Łysobyk W. opuszcza po-
wiat lubartowski i na pięciowiorstowej prze-
strzeni przez Blizocin i Składów tworzy granicę
między powiatem nowo-aleksandryjskim a łuk-
owskim, poczem, aż do wsi Sarny takąż granicę
między nowo-aleksandryjskim a garwo-
lińskim. Pod Sobieszynem, wsią położoną na
prawym brzegu, W. przyjmuje z północy zna-
czny strumień od Podlodowa, a idący od Gra-
bowa i przepływający kilka stawów, poczem
oddziela osadę Baranów, leżącą na lewym brze-
gu od wsi Drażgowa. Dolina rzeki jest tu do 4
wiorst szeroka i błotnista, tak, że wsie Pogonów,
Wilczonka i Skrodki na lewym brzegu a Żabian-
ka, Białki i Korzeniów na prawym odsunęły się
na 1½ do 2 w. od koryta; tylko dwór w Osmo-
licach jak na wyspie leży prawie nad samą rze-
ką. Dopiero pod Sarnami, gdzie od prawej stro-
ny przybywa potok od Zalesia Zakrzewskiego i
Ryków, gdzie przechodzi trakt Lubelsko-war-
szawski po moście, zbudowanym przez Feliksa
Pancera, inżyniera i gdzie W. wkracza całko-
wicie w obszar powiatu nowo-aleksandryjskiego,
dolina zwęża się znacznie, brzegi stają się twar-
dsze i osady zbliżają się do samego niemal łoż-
yska. Leżą tu z lewej strony Kośmin, Niebrze-
gów i Nieciecz, a z prawej Podwierzbie i osada
Bobrowniki. Pomiędzy Massowem i Skokami
przecina rzekę poraż drugi plant kolei Nadwi-
ślańskiej, aż wreszcie w obrębie fortów twier-
dzy Iwangrodzkiej W. dosięga Wisły jednolitem

korytem. Począwszy od Baranowa aż do uścia,
towarzyszą obu brzegom drobne jeziora; są to
albo tak zwane „Wieprzyska“ będące pozostało-
ściami wylewów, podczas których woda wypeł-
niła poboczne zagłębienia gruntu, albo też ślady
dawnego koryta W-a. Długość całkowita rze-
ki podawaną bywa zwykle na mil 27, czyli
wiorst 189, jestto cyfra znacznie mniejsza od
rzeczywistej. Wymierzona cyrklem na mapie
wydanej przez wojskowy instytut geograficzny
w Wiedniu w skali 1:750,000 odległość źródeł
od uścia, z pominięciem mniejszych zakrętów,
wynosi już 220 km. czyli około 209 w.; przy u-
życiu zaś mapy z r. 1839 w skali 1:126,000 i
pominięciu zbyt drobnych zakrętów, długość og-
ólna wynosi 229 w. a mianowicie: od źródeł
w Wieprzowem jeziorze do Krasnobrodu 16 w.,
do Zwierzyńca 35, do Szczebreszyna 46, do
Izbicy i Tarnogóry 74, do Krasnegostawu 86,
do Łęcznej 131, do Lubartowa 154, do Kocka
180, do Łysobyk 193, do Baranowa 203, do
Bobrownik 220, do uścia 229 w., przy uwzględ-
nieniu zaś najdrobniejszych zbieżzeń i zakrętów
długość ta mogłaby podnieść się o 2½ do 3%,
tak, iż długość 235 w. byłaby do rzeczywiściej
najbardziej zbliżoną. A ponieważ powietrzna od-
ległość wynosi 170 w., przeto stosunek rozwo-
ju koryta jak 170:235 czyli prawie jak 5 : 7.
Głębokość wynosi średnio 4 stopy; przy więk-
szym przyborze wody, co dzieje się na wiosnę
(zwłaszcza po śnieżnych zimach), oraz po dłu-
gotrwałych deszczach, poziom wody w korycie
podnosi się o 5—6 stóp, i wówczas miejscowo-
ści o brzegach płaskich zalewane są na znacz-
nych przestrzeniach (1—2 wiorst szeroko) a ko-
munikacya przeciwnych brzegów przerwana.
W dolnym biegu, mianowicie między uściem a
Łysobykami, podniesienie się poziomu wody nie-
koniecznie zależy od przyboru samego Wieprza
i jego dopływów, ale i od przyboru Wisły, ta
bowiem wlewa się w niżej naówczas od swego
poziomu położone koryta swych dopływów, a
tamując swobodny odpływ ich wód, podnosi tem
samem ich poziom. Szerokość rzeki wynosi
średnio do 15 sążni; w górnym biegu do Izbicy
szerokość ta dochodzi średnio do 5 sążni, w o-
kolicy Krasnegostawu do 10, poniżej Łęcznej
do 15, między Kockiem a uściem do 20. W. za-
marza średnio w końcu listopada, puszcza w po-
łowię marca; lody odchodzą spokojnie; większe
zatory powstają tylko w dolnym biegu, a i to
rzadko. Samo koryto znajduje się przeważnie
w gruncie tęgim, gliniastym i tę ma zaletę, że
nie dzieli się na ramiona, nie tworzy wysp i
zbyt drobnych nie posiada zakrętów. Te właści-
wości Wieprza ułatwiłyby wiele uregulowanie
jego koryta, a prace w tym celu przedsięwzięte
nie tylko uczyniłyby żeglugę prawidłową, ale za-
razem podniosłyby wartość gruntów przyle-
głych i łąk oraz oddałyby kulturze znaczne,

dziś stosunkowo mało produkujące obszary. Dolinę, którą płynie W. można pod względem geologicznym rozdzielić na dwie części: od źródeł do Izbicy i od Izbicy do uścia. Pierwsza należy do formacji kredowej a mianowicie kredy górnej, druga jest aluwijalna. Do doliny tej ostatniej części przysuwają się, mniej lub więcej blisko, utwory starsze; kredę górną spotykamy na prawym brzegu wprost Krasnegostawu oraz między Sienią a Dorohuczą, na lewym przy uściu Giełczewskiego potoku, na obu w okolicy Łęcznej, wreszcie na lewym przy uściu; dolna glina lodowcowa występuje sporadycznie w okolicy Łysołajów, po obu stronach i pod samą Łęczną przed uściem Swinki z prawej strony. Loess zalega lewy brzeg doliny od Tarnogóry aż do uścia Giełczwi, zaś piaski dyluwialne niższą część biegu, poczynając od Zawieprzyc na prawym a od Łucki pod Lubartowem na lewym brzegu. Obszar z którego W. uprawia wody do Wisły dotąd obliczanym nie był, wynosić on może w przybliżeniu około 9000 w. kw., stanowi zatem mniej więcej 18-tą część całego dorzecza Wisły; co się zaś tyczy linii wododziałowej, ta, jak to często dzieje się na równinach, nie wszędzie jest wyraźną, jak np. między systematami Tyśmienicy z jednej, a Krzyny i Włodawki z drugiej strony. W ogólnym swym układzie W. wykazuje wiele analogii z Bugiem, powtarzając nie tylko wszystkie jego zakręty, ale i zasadnicze kierunki pojedynczych części biegu. Szczególnie uderza to w ostatnich dwóch sekcjach każdej rzeki: na Bugu od Brześcia do Broku i od Broku do uścia, na W-u zaś, od Krasnegostawu do Kocka i od Kocka do uścia. Pod względem handlowym W. ani dawniej nie miał ani obecnie nie ma większego znaczenia, chyba tylko lokalne a i to w bardzo ograniczonym zakresie. Przyczyna tego leży w bliskim sąsiedztwie dwóch dróg wodnych: Wisły i Bugu, płynących w tymże samym kierunku i spełniających to samo zadanie. Mimo to Wieprz, choć do skromniejszego przeznaczonego obszaru, mógłby z większą niż dotąd korzyścią służyć do spławu miejscowych produktów leśnych i rolniczych, gdyby był należycie uregulowany i uzdolniony do żeglugi przez czas wolny od lodów. Jednakże prócz drobnych prac, przedsięwziętych tu i owdzie, raczej dla ochrony brzegów od zalewu, aniżeli dla uporządkowania komunikacji, nie w tym celu nie przedsięwzięto. Wprawdzie w 1829 r. istniał zamiar połączenia Łęcznej z Włodawą, czyli W-a z Bugiem, dla skrócenia drogi statkom idącym z tej ostatniej rzeki ku Warszawie; projektowano mianowicie zużytkować bagna i jeziora, rozrzucone hojnie na drodze połączenia, lecz projekt ten, jak wiele innych, do skutku nie doszedł. Nie ulega wątpliwości, że istniejąca droga żelazna Nadwiślańska wraz z odnogą do Łukowa odciągają dziś Wieprzowi pewną część produ-

któw, jednakże z uregulowaniem koryta stosunki łatwo zmienić się mogą; gdzie bowiem chodzi o taniość transportu bez jednoczesnego warunku szybkości, tam droga wodna zawsze mieć będzie wyższość nad żelazną. Dowodem tego są najbogatsze w drogi żelazne państwa, jak Anglia, Belgia lub Stany Zjednoczone, gdzie ruch na uszlachowionych rzekach i kanałach jest podziś dzień bardzo ożywiony i naciskowi kolei parowych lub elektrycznych nie uległ. *And. S.*

Wieprz 1.) niem. *Wipper*, rzeka przymorska w Pomeranii, powstaje w pow. miastkowskim, płynie środkiem obszaru tego powiatu, wstępuje w pow. sławiński i pod Ruegenwaldermuende uchodzi do Bałtyku. Bieg jej przeważnie jest zach.-płn. Z lew. brzegu przyjmuje dopł. Strednicę. 2.) **W. Elbiński**, niem. *Wipper*, lewy dopływ Soły (Saale), lew. dopływu Elby. *Ks. Fr.*

Wieprz, skała, na obszarze wsi Jastrzębica, w pow. sokalskim (ob. t. III, 501).

Wieprz 1.) ws, pow. wadowicki, obw. sąd. andrychowski, nad rzeką Wieprzówką (dopł. Skawy), w szerokiej dolinie podgórskiej, wzn. 295 mt. Działy zamykające dolinę sięgają 325 do 369 mt. W r. 1880 było 447 dm. i 2814 mk. (1332 męż. i 1482 kob.), 2777 rz.-kat., 36 izr. W r. 1872 (ob. Orzechowski K., Przewodnik stat.-topogr. w Galicyi) było większej własności 510 mr. roli, 22 łąk i ogr., 30 mr. past. i 38 lasów; mniejszej własności 2961 mr. roli, 166 mr. łąk i ogr., 382 mr. past., 582 mr. lasów. W r. 1581 (Pawiński, Małop.) Bernard Nidecki miał tu 3 1/2 łąn. km.; Stanisław Gniewek 1 1/2 łąna, 2 zagr. bez roli, 1 kom. z byd.; Przemysław Pieniążek 32 łąn. km., 5 zagr. z rolą, 10 zagr. bez roli, 2 kom. z byd., 2 rzem. Kościół paraf. w miejscu. Filią jego był kościół w sąsiednim Andrychowiu i Rzykach. R. 1595, kiedy dziedcem wsi był Mikołaj Komorowski, kościół w Andrychowiu odpadł od paraf. W. i otrzymał osobną parafią. Dawna świątynia drewniana ustąpiła dziś miejsca murowanej. W dok. z r. 1441, mocą którego poręczyło 34 ze szlachty ks. oświęcimskiego, że książę ich Wacław przybędzie w przeciągu czterech tygodni do Krakowa w celu złożenia uroczystego hołdu królowi Władysławowi III, wymienieni są jako właściciele W. bracia: Jan i Stanisław (Ob. Gruenhagen i Markgraf: Lehns u. Besitzurkunden Schlesiens, II, 587). Długosz wymienia jako właściciela Mikołaja i Stanisława Szaszowskich; dawali oni dziesięcinę scholastykowi krakow. (L. B., II, 232). W pierwszej połowie XVIII w. przeszedł W. w posiadanie Franciszka z Witowic Schwarzenberga Czernego, kaszt. oświęcimskiego, styty barwałdzkiego. Dziś obszar dworski należy w części do Karola hr. Bobrowskiego, w części do Jakuba Grossa. 2.) **W.**, ws, pow. żywiecki, nad Sołą (praw. dopł. Wisły). W r. 1880 było 160

dm. i 1103 mk., 1083 rz.-kat., 5 izrael. i 15 innych wyznań; 1049 Polaków, 47 Niemców i 7 innej narod. W r. 1872 (ob. Orzechowski: Skorowidz) było większej własności 603 mr. roli, 104 mr. łąk i ogr., 40 mr. past. i 15 mr. lasów; mniejszej 607 mr. roli, 68 mr. łąk i ogr., 629 mr. past. i 16 mr. lasu. W. należy obecnie do dóbr areyks. Albrechta. Par. rz.-kat. w Cięcynie (o 5 klm.). Na obszarze większej własności były w r. 1889 gorzelnia, browar, cegielnia i dwa folwarki. W XV w. i następujących rozróżniono W. Większy i Mniejszy. Długosz wymienia jako właścicieli obu włości Piotra Komorowskiego (L. B., II, 290). W r. 1581 (Pawiń., Małop. 107) właścicielem obu wsi był Jan Komorowski, który płacił z W. Wielkiego od 4 łan. km., 1 kom. z bydł., 1 kom. bez bydła, 4 zarębników; z W. Małego od 3 łan. km., 3 kom. bez bydła, 2 zarębników. Wś należała do par. Radziechów. Dziś W. Mały stanowi część Wielkiego. *W. II.*

Wieprzata, folw. pryw. nad bezim. rzką, pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 50 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowicz, 1 dm., 26 mk. (własność Włodkowiezowej w 1866 r.).

Wieprze 1.) litew. *Weprej*, w kronikach krzyżackich *Weperen*, mko i dobra nad rz. Świętą, pow. wilkomierski, na pograniczu pow. wileńskiego, w 1 okr. pol., gm. Wieprze, o 16 i 17 w. od Wilkomierza, st. poczt. Pogięłoże, st. dr. żel. Janów (o 18 w.), ma 76 mk., kościół katol. paraf., zarząd gminy, szkołę ludową, młyn wodny. Kościół paraf., p. w. N. M. P. Różańcowej, z drzewa wzniesiony został w 1616 r. przez dziedzica Szemiotta. Parafia tutejsza, dekanatu wilkomierskiego, ma 3520 wiernych i nosi nazwę złożoną parafii Upniki—Wieprze, z filią w Upnikach. Gmina, położona w pld.-zachod. zakątku powiatu, graniczy od pld. i wsch. z gub. wileńską, od pld.-wschodu z gm. Konstantynów i Siesiki, od zachodu z gm. Janów i Aleksandrowo pow. kowieńskiego, obejmuje 37 miejscowości, ma 381 dm. włośc. (obok 22 należących do innych stanów), 3960 mk. włościan, uwłaszczonej na 4263 dzies. Dobra W., z folw. Kowaluki i Bataniszki, mają 2473 dzies. (667 ziemi użyt., 566 nieuż., 1240 lasu). Przed uwłaszczeniem włościan dobra miały 64 chat, 203 dusz rewiz., 190 włók czyli 3800 dzies. Dobre łąki, użyźnione wylewami rz. Świętej, gleba dobra. Słynna niegdyś puszcza wieprzowska ciągnęła się na kilka mil, obecnie bardzo zniszczona i na osady zamieniona, do czego dała początek łowczyzna Kossakowska, która na początku bieżącego wieku znaczną część lasów rozparcelowała. Stała tu dawna warownia litewska, wspomniana w kronice Wiganda w 1384 r. pod nazwą *Weperen*. Dotychczas pozostały ruiny tego zamku. Własność niegdyś Kieżgajłów, następnie ks. Ogińskich, od których drogą wiana przeszła do Szemiottów, od tych zaś, również jako wiano, do

Tyzenhauzów. W 1808 r. Ignacy hr. Tyzenhauz sprzedaje Józefowi hr. Kossakowskiemu, łowczemu litew., po nim w dziale otrzymuje córka jego Pelagia, żona Aleksandra de Saint Clair, ci w 1855 r. sprzedają Ksaweremu i Annie z Roemerów Podbereskim, od których nabywa dzisiejszy właściciel Adam hr. Plater. 2.) **W.**, pow. rzezycki, ob. *Wiepry*. *J. Krz.*

Wieprzec, wś i folw. w kotlinie okolonej lasami, ciągnącej się z pld. od Kosobód, pow. zamojski, gm. Mokre, par. Wielęcza i Lipsko, odl. 9 w. od Zamościa, ma 8 dm. dwor., 107 włośc., 373 mk. (205 prawosł.). W r. 1827 było 31 dm., 176 mk. Obszaru włośc. 1160 mr. gleby piaszczystej z małą domieszką borowiny, łąk niewiele, puszkowemi, częścią chrząstkowemi zwanych, o licznych źródłach, dających początek rz. Topornicy. Folw., mający 796 mr. (505 mr. roli i 143 mr. łąk), wchodzi w skład dóbr ordynacji Zamojskich. Por. *Kąty* 31). *T. Żuk.*

Wieprzec, wś, pow. myślenicki, w górach, nad pot. t. n. dopł. Skawy, liczy 55 dm. i 295 mk. rz.-kat. Par. w Osieku. Pos. tabularna (arc. Albrechta) ma 3 mr. roli, 5 mr. pastw., 2 mr. lasu, 7 mr. nieuż.; pos. mn. 449 mr. roli, 20 mr. łąk i ogr., 251 mr. pastw. i nieuż. i 35 mr. lasu. Powstać musiała dopiero po r. 1675, gdyż nieznajdujemy jej w spisach pobor. z XVI w.; Graniczy na zach. z Kojaszówką i Żarnówką, na pld. z Bogdanówką, na wsch. ze Skomelną Czarną a na pld. z Osielem. *Mac.*

Wieprzecka Wola, wś i folw., pow. zamojski, gm. Mokre, par. Wielęcza.

Wieprzeniec, folw., pow. lipnowski, gm. Ossówka, par. Czernikowo, odl. 19 w. od Lipna, ma 3 dm., 41 mk., 40 morg.

Wieprzki, wś i folw., pow. sandomierski, gm. i par. Obrazów, odl. od Sandomierza 9 w., ma 10 dm., 65 mk., 102 mr. dwors., 128 mr. włośc. W 1827 r. było 8 dm., 47 mk. W połowie XV w. wś W., własność Mikołaja Guta h. Rawa i Roszkowskiego h. Nieczuja, miała łąny km., karczmy z ogr., 2 folw. rycerskie, z których dziesięcinę płacono pleban. w Obrazowie (Długosz, L. B., t. II, 352). W r. 1578 wś W., w par. Obrazów, własność proboszcza szpitala św. Ducha (w Sandomierzu), miała 4 os., 2 łąny, 1 zagr. z rolą, 1 kom., 1 ubogiego (Pawiński, Małop., 171). *Br. Ch.*

Wieprznica (u Kętrzyń.), lepiej *Bierznica*, niem. *Bebernitz*, wś i os. młyn. między dwoma jeziorami, pow. kościerski, st. p. i paraf. kat. Kościierzyna, 1052 ha (438 roli orn., 29 łąk, 135 lasu); 1885 r. 13 dm., 21 dym., 126 mk., 109 kat., 17 ew.; z tych przypada na Fingershuette 26 mk., 2 dm.; na Owśnice 54 mk., 5 dm. Wizyta Szaniawskiego z r. 1710 opiewa, że prob. kościerski pobierał ztąd 1 kor. żyta i tyleż owsa. Młynarz dawał 1 kor. żyta. Lustr. komisji pruskiej z r. 1772 opiewa: Tu mieszka 1 karcz-

marz, 1 młynarz, 1 od czynszu wolny, 1 krawiec i 3 daniaków. Różnią się co do religii i narodowości. Rola jest licha. Każdy gospodarz wysiewa 15 kor. żyta, 1½ jęczm., 4 tatarki, ½ grochu; żniwią 2½ ziarna. Mają mało łąk, dlatego też muszą szczupły inwentarz sieczką ze słomy przezimować, tak, że na wiosnę bydło ledwie może zajść na pastwisko, które mają wolne w lesie pańskim. Karczmarz jest zobowiązany brać trunki z zamku w Kościerzynie, budynki są jego własnością. Tartak i młyn należą do młynarza. Sąsiedzi mają tu za opłatą 1 grosza i 1 macy od korca mleć dawać, grosz ten pobiera czeladnik jako myto. Najwięcej mieli tu kaszę tatarską. Dla dworu musi młynarz kopę tartarcie bezpłatnie rznąć, za to dostaje 25 karezy i wierzełków. Dla reparacyi ma drzewo wolne. Za rolę płaci 1 tal. i 30 gr. czynszu, od młyna 120 kor. żyta i zamiast tucznej świni 4 tal. Od tartaka daje 20 tal. Wolny jest od wszelkiej służby. Karczmarz płaci 6 tal. i 1 kor. owsa; wolny Kutella 5 tal. 30 gr. i 1 kor. owsa. Każdy dostawia jedną podwodę do Gdańska i zwozi 2 fury drzewa do Kościerzyny przed browar. Hyberty płaci młynarz 6 tal. 80 gr., tyleż karczmarz. Poglównego płaci młynarz 2 tal. 60 gr., karczmarz 4 tal. 36 gr.; łanowego młynarz 1 tal., karczmarz 1 tal. 30 gr.; drudzy nie. Każdy ma 2 krowy, 20 owiec i 6 świni na 2 włókach. Sybila Małgorzata, księżna brzeska, hrabini Doenhof, starościni i t. d., nadaje 4 paźdz. 1650 r. dla pomnożenia dochodu ststwa kościerskiego pusty kawał roli nad Bierzenicą, gdzie dawniej był piec smolany nad granicą starostwa, uceziwemu Owśnickiemu Kutelli za 50 pol. fl. a 30 gr. dla dowolnego użytku na wieczne czasy prawem dziedzicznym. Za to ma płacić 5 prusk. grz. czynszu i czynić 3 podróże do Gdańska; ma wolną rybitwę w jez. Garczynie sieciami i może swe posiadło za zezwoleniem dworu sprzedąć. Starosta August Czapski potwierdza r. 1750 ten przywilej Adamowi i Katarzynie Kutelli, dołączając pole Kloc pod Dezborem już od dawna przez nich używane i oznacza jego granice. Łąkę nad rzeką Kanią wolno mu i nadal użytkować, także owce i świnię hodować i piwo warzyć, ale nie szynkować; ma także wolne drzewo budulcowe i opałowe, które mu stróż leśny wskaże (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, str. 104). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisana Bierzenica jako pustkowie, z młynem, o 5 dym. *Ks. Fr.*

Wieprzów, folw., pow. tomaszowski, gm. Tarnawatka, par. Tomaszów. Należy do dóbr Tarnawatka. Znajduje się tu tartak parowy.

Wieprzowe jezioro, zbiornik wód stanowiących źródłowo rz. Wiepra, pomiędzy dwoma wsiami t. n., w pow. tomaszowski, śród wyniosłego płaskowzgorza. Obszar jezioro wynosi 6 mr. Gromadzi się tu woda ze źródeł i w niewielkiej odległości od samego jeziora two-

rzy moczary, z których rowem płynie do Krasnobrodu i tam łączy się z odpływem jeziora Krynickiego. Por. *Wieprz.*

Wieprzowe Jezioro, wś i folw. nad jeziorem t. n., w pow. tomaszowski. Składa się z dwu części. Jedna część leży w gm. i par. Tarnawatka i wchodziła w skład dóbr Tarnawatka (ob.), ma ona 35 dm., 350 mk. (w tem 103 rz.-kat.), 367 mr. roli. Jest tu fabryka krzesel, dwie pasieki, bednarz, kowal, tartak. Druga część w gm. i paraf. Tomaszów, zwana Ordynacką, ma 30 dm., 207 mk. (59 r.-gr.), 300 mr. włose. i 230 mr. folw. należącego do ordynacyi Zamoyskich. W r. 1827 pierwsza część miała 21 dm., 150 mk. i leżała w par. Łabunie, druga 18 dm., 112 mk. *Er. Ch.*

Wieprzowski Las, wś, pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. Wieprze. Nielowiccy mają tu 60 dzies. (14 lasu, 8 nieuż.).

Wieprzyk, rzka, w gub. kijowskiej, dopływ rz. Irpeń z prawej strony.

Wieprzyk, w dokum. *Weprzek*, *Weprzyk*, *Weprzyki*, pow. wasylkowski, ob. *Weprzyk*. Po dług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1628 r. należy do dóbr biskupów kijowskich, wnosi od 4 dym., 4 ogr. (Jabłonowski, Ukraina, I, 79). Zapiski sądowe tryb. lubelskiego podają, między innymi, pod 1609 r. dekret rozpisowy w sprawie między Filonem Bohuszewiczem Hulokowskim Hlebowski i matką jego Teodorą Tyszańką a Krzyszt. Kazimirskim, bisk. kijow., i kapitułą jego, na odjęcie wsi W. W 1618 r. wzniesiona została oblata prawa nadanego od ks. Aleksandra Wołodymirowicza kijowskiego p. Olechnie Juchnowiczowi, między innymi, na sieliszcze Wieprzyki. Tegoż roku nastąpił dekret w sprawie między Teodorem i Jerzym Suszezańskim i Proskurami a ks. Krzyszt. Kazimirskim, bisk. kijow., i jego kapitułą o osadzenie wsi W. i Skryhałówka na gruntach zabranych od wsi Biłka czyli Mochnacz, wreszeie w 1623 r. dekret w sprawie między Teodorem i Jur. Suszezańskimi Proskurami a ks. bisk. kijow. o połowiec wsi W. i Skryhilewki (tamże, II, 115, 150, 217, 289 i 635).

Wieprzyn 1.) wś, pow. czerykowski, gm. Dubrowica, ma 143 dm., 963 mk. 2.) **W.**, dobra, tamże, od 1882 r. Śmiarowskich, 421 dzies. (20 roli, 39 łąk, 342 lasu). 3.) **W.**, dobra, tamże, własność Emilii Wasilewskiej, mająć wraz z Sieńskim Zawodem 9955 dzies. (298 roli, 193 łąk, 8904 lasu); młyn wodny i krucepatny dają 1000 rs., smolarnia i terpentynarnia 300 rs., krupniarnia, 2 karczmy 200 rs. Józef Wasilewski ma w Wieprzynie 218 dzies. (180 lasu).

Wieprzynka, rzeczka, w pow. słonimskim, dopływ Żerebiłówki (dopływu jez. Łohowa).

Wieps, pow. olsztyński, ob. *Gipsowo*.

Wieragoła, jezioro, w pow. wileńskim, w dobrach Orniany.

Wierau 1.) *Gross*, 1209 *Wiri*, 1292 *Magna*

Vira, 1371 *Wyrow*, dobra i wś, pow. świdnicki, par. katol. w miejscu, ew. Hennersdorf. W r. 1885 wś miała 746 ha, 73 dm., 634 mk. (72 ew.).

2.) **W. Klein**, 1292 *Parva Vira*, par. kat. Gross Wierau, ew. Hennersdorf. W r. 1885 wś miała 747 ha, 57 dm., 549 mk. (81 ew.). Szkoła kat.

Wierau, ob. *Wiry*.

Wierb..., por. *Wierzb...*

Wierba 1.) wś i dwa folw., pow. czauski, gm. Drybin. Wś ma 20 dm., 58 mk. Jeden z folw., dziedzictwo Mackiewiczów, ma wraz z Czyhrynowszczyzną 194 dzies. (186 lasu, 4 łąk); drugi, dziedzictwo Rakuzo-Suszczewskich, ma 356 dzies. (51 roli, 15 łąk, 274 lasu); młyn wodny przynosi 100 rs. 2.) **W.**, ob. *Werby* i *Wierzba*.

Wierbaliszki, wś, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Jaswojnie. Gutowscy w dwóch częściach mają 36 dzies. (4 lasu, 6 nieuż.).

Wierbaluny, wś, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 20 w. od Kowna.

Wierbiaż, ob. *Wierzbiz*.

Wierbica, wś, pow. nowogródzki, w pobliżu mta Niehniewicz, w 1 okr. pol. wsielubskim, gm. Niehniewicz, o 16 w. od Nowogródka; grunta wyborne, miejscowość bezleśna. *A. Jel.*

Wierbicka, wś, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Ostrożyce, o 3 mile od Mińska, ma 6 osad; miejscowość dość leśna, grunta lekkie, szczyrkowe. *A. Jel.*

Wierbicz al. *Werbicz*, wś, na posadzie której założone zostało mko *Granów* (ob.), w pow. hajsyńskim, zwane też w dokum. *Krajhorodem*. W 1594 r. należała do Iwana i Michała Załowskich. W 1606 r. oblatowano w grodzie winnickim wieczystą sprzedaż imienia Wierzbiczowa a teraz Granowa za 3000 złp. cum attinentiis od Jarosza Czarniawskiego i jego małżonki Adamowi Hieronimowi Sieniawskiemu, podczasem koron. W 1609 r. należy do Adama Sieniawskiego. Pod r. 1616 znajduje się zapis od Jaroszewej Czarniawskiej Adamowi Hieronimowi Sieniawskiemu, podcz. koron., na połowę *W.* al. Granowa miasta, w sumie 400 kóp gr. litew. wieczystej sprzedaży. Podług reg. pobor. wwdztwa braclawskiego z 1629 r. chorążyna koronna wnosi z Granowa al. Wierbicza z 140 dym. (ob. Jabłonowski, Ukraina, I, 124, 127, 143; II, 392, 535, 537, 541, 602).

Wierbiliszki 1.) wś i folw. nad Wierzchnią, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i par. Jezno, o 42 w. od Trok, 15 dm., 48 mk. katol. i 6 żydów; w 1865 r. własność Giejsztorów. W 1850 r. oprócz Giejsztorów mieli tu: Kulesza Feliks 145 dzies. i Kulesza Ludwik 238 dzies. Dobra składały się z 2 wsi i 2 folw. 2.) **W.**, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 17 w.), okr. wiejski Ciechanowiszki, o 15 w. od Wilna, 3 dm., 17 mk. kat. (w 1865 r. 10 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Szyłany. 3.) **W.**, wś nad jez. Sosie, pow. wi-

leński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie (o 7 w.), okr. wiejski Gawejki, o 49 w. od Wilna, 2 dm., 22 mk. katol. (w 1865 r. 13 dusz rewiz.); należy do dóbr Adamejejszki, hr. Tyszkiewiczów. 4.) **W.**, zaśc., tamże, o 35 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. katol.

Wierbiszki 1.) zaśc. szl., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 24 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. katol. 2.) **W.**, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 70 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **W.**, dwór, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 37 w. od Poniewieża.

Wierbka al. *Wierbki*, ob. *Wierzbka*.

Wierbka, w dokum. *Werbka* i *Werbkówka*, wś należąca do włości pawłockiej, będzie to zapewne dzisiejsza wś Werbów (ob.). Zapiski sądowe trybunału lubelskiego pod r. 1598 r. wymieniają jako właścicieli Jarosza i innych Chojnackich. W 1600 r. należała do Wawrzyńca Karsznickiego, który prawował się z ks. Januszem Zbaraskim, wwdą bracl., o zbiegłych włościach z sióła *W.* do mta Przyłuki, a w 1609 r. z Ahafią i Tomaszem Bolanowskim oraz Stefanem Wasilewiczem Oratowskim względem wydania poddanych z dóbr *W.* do Oratowa zbiegłych a także z Aleks. Jakubowiczem Piasoczyńskim o poddanych do Żorniszcz zbiegłych. W 1618 r. należy do Bazylego Kordysza (ob. Jabłonowski, Ukraina, II, 408, 551, 543, 310, 479).

Wierbkowicze, pow. rzeszycki, ob. *Wierbowicze*.

Wierblewo, uroczysko osiadłe, pow. ślucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hresk, o 26 w. od Ślucka. *A. Jel.*

Wierbnica, wś, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. i gm. Świsłocz, 33 w. od Bobrujska. *A. Jel.*

Wierbnik, uroczysko osiadłe, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Krzywoszyn, o 61 w. od Nowogródka. *A. Jel.*

Wierboje, ob. *Werby*.

Wierbołozy al. *Werboloza*, pow. berdyczowski, ob. *Werbolozy*. Zapiski sądowe trybunału lubelskiego z 1609 r. podają dekret w sprawie między Marcinem Jurewiczem a Fryderykiem Tyszkiewiczem z Łohojska i żoną jego Zofią z Ostroga Zasławską o zastaw dwóch wsi: Wernyhorodek i Werbolozy, przez pozwanego powodowi danych, a pod 1618 r. dekret w sprawie między Filonem Strybyłem a Grzegorzem Kiewliczem o najazd na grunta do dóbr Pilipowieckich i Berezowieckich należące, zwłaszcza Werboloza i Kalenowszczyzna (ob. Jabłonowski, Ukraina, II, 155, 245).

Wierbowicze, *Wierzbowicze*, w dokum. *Wierbkowicze*, *Werbkowicze*, *Wierpkowicze*, wś nad Mytwą, dopł. Prypeci, pow. rzeszycki, w 2 okr. pol., gm. Narowla, posiada cerkiew paraf., p. w. św. Parascewii. Cerkwie filial. we wsiach: Konotopy i Teszkowo, obie p. w. Narodzenia N. M. P. Własność niegdyś Kościuszki Mitkie-

wicza, zatwierdzona przez Zygmunta I 1521 r. w Toruniu Sienkowi Kościuszkiewiczowi. Podług reg. pob. wwdztwa kijowskiego z 1581 r. własność Jana Staszyńskiego i kn. Baltazara Łukowskiego. Pierwszy z nich wznosi od 6 osiadł., 1 zagr. 6 gr.; drugi zaś od 11 osiadł., 2 zagr. po 6 gr. Bojar Wierpkowski dał 15 gr. (Jabłonowski, Ukraina, I, 42, 46). W 1606 r. W. były sprzedane przez Jundziła (Jana) i żonę jego Halszkę Lubeńską Mikołajowi Charlińskiemu (Charłeskiemu) i żonie jego Halszce Odrowążównie. W 1613 r. zapada dekret w sprawie o rozgraniczenie gruntów Werbkowskich od gruntów Antonowskich, pomiędzy Mikołajem Charlińskim a Łukaszem Sapiehą (ob. Jabłonowski, Ukraina, I, 95, II, 95, 170, 176, 199, 205, 278, 588).

J. Krz.

Wierbowicze, w dokum. *Werbowicze, Werbkowicze*, wś, niegdyś w wwdztwie kijowskim. W 1592 r. zapadł dekret w sprawie między opiekunami Łazara Kmity Czarnobyłskiego a Gasparem Stuzynskim, wojskim kij., o majątność strony pozwanej W., ojeu strony powodowej niegdyś zastawionej. W 1595 r. nastąpiła kondemnata w sprawie między ks. Dmitrem Kurcewiczem Bułyhą, podstar. białocerkiewskim, i małżonką jego Halszką ze Stuzyna, pierwiej ks. Mikołajową Rużyńską, z potomkami Filona Kmity Czarnobyłskiego, wwdy smoleńsk., o zastaw majątności ks. Rużyńskiej ojezystej i macierzystej Werbkowycz (Jabłonowski, Ukraina, II, 8, 16).

Wierbówka, *Wierzbówka*, rzka, w gub. mohylowskiej, lewy dopływ Proni (praw. dopł. Soży). Przepływa pod mkiem Raśna.

Wierbówka, wś, pow. czauski, gm. Radomł, ma 20 dm., 155 mk.

Wierbszczyszki, zaśc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Hanuszyszki, okr. wiejski i dobra, Zeidlerów, Żyliny.

Wierbuszyszki, w spisie urzęd. *Wierduszyszki*, folw., pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Szawlany, o 24 w. od Szawel. Piotrowiczowie mają w dwóch działach 63 dzies. (12 lasu, 4 nieuż.).

Wiercany, u Długosza, *Avirczan, Wyerczany, Wyerczani* (L. B., I, 650; II, 281, 437), wś nad Bystrycą (dopływem Wielopólki), pow. ropczycki, w okolicy pagórkowatej, lesistej. Par. rzym.-katol. w Nockowy. Wraz z obszarem dworskim (M. i B. Wachtłów) ma 92 dm., 498 mk., 486 rz.-kat. a 12 izrael. Obszar więk. pos. ma 264 mr. roli, 24 mr. łąk i 75 mr. lasu; pos. mn. 434 mr. roli, 70 mr. łąk, 49 mr. pastw. i 81 mr. lasu. Piotr sołtys z W. osadza r. 1417 wś Budziszow (Kod. dypl. pol. III, 376). Graniczy na pld. z Wiśniową, na zach. z Iwierzycami i Zagórzycami, na pln. z Nockową a na wsch. z Wola Zgłobieńską. *Mac.*

Wierch Bołchowski, nieistniejąca dziś pod tą nazwą osada w okolicy wsi Koszewatej, t. j. w dzisiejszym pow. taraszczańskim. Podług reg.

pob. wdztwa kijowskiego z 1628 r. własność Stefana Mołodeckiego i Jana Ostrowskiego, którzy z W. B. i Kowszowatej (Koszewatej) płacą od 2 dm., 1 koła młyn., 1 step. (Jabłonowski, Ukraina, I, 85).

Wierch-Cicha, mylnie *Wiercicha*, szczyt górski i dolina tatrzańska, ob. *Cicha* 1).

Wierch Jedlina, uroczysko do wsi Podkamionka, pow. sokółski, w 3 okr. pol., gm. Kamionka, o 9 w. od Sokółki, 79 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc. i 4 $\frac{1}{2}$ dzies. należącej do Wróblewskich.

Wierch Les 1.) wś, pow. ihumeński. Na obszarze wsi wyniosłość Święta Górka (ob.). 2.) **W. L.**, ob. *Wierchlesie*.

Wierch-Oziero, zaśc. nad rzeką Plisą, w 2 okr. pol. i par. katol. Łohojsk, gm. Smolewicz, o 31 w. od Borysowa, ma 4 osady. Niegdyś ks. Radziwiłłów, następnie ks. Wittgenstejna. Grunta lekkie. *A. Jel.*

Wierch Rukła, wś, pow. wileński, ob. *Rukła Górna*. Leży nad rz. Wilią, odl. o 85 w. od Wilna, ma 4 dm., 46 mk. katol.

Wierch-Słucz 1.) błoto lesisto-mszyste, w pow. słuckim, w obrębie gm. Hresk, sięga aż poza granicę pow. ihumeńskiego, pod błoto zw. Gnide (Hniłoje), długie i szerokie około 5 w. Wypływają z niego rz. Słucz i jej pierwszy dopływ Żeleznica. 2.) **W.-S.**, folw. nad rz. Słucz, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hresk. Należy do dóbr hreskich ordynacyi dawniej klekiej, a od r. 1874 nieświeskiej ks. Radziwiłłów. Miejscowość małołesna. *A. Jel.*

Wierchdubie 1.) al. *Wierchduby*, wś włośc., pow. grodzieński, w 5 okr. pol., gm. Berszty, o 49 w. od Grodna, 195 dzies. ziemi włośc. (82 łąk i pastw., 10 nieuż.). 2.) **W.**, uroczysko, tamże, gm. Sobolany, o 40 w. od Grodna, należy do wsi Stara Ruda.

Wierchinka, wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. i gm. Chołopienicze, ma 6 osad. *A. Jel.*

Wierchita, rzeczka, w pow. orszańskim, w gm. Nowy Tuchin, wypływa z błota Weretejskiego i uchodzi do jez. Babinowicze. Stanowi właściwie wierzechwinę rz. Łuczesy (lew. dopł. Dźwiny).

Wierchlesie al. *Wierch-Les*, zaśc., pow. bobrujski, w 2 okr. pol. i gm. Parycze, przy drodze z mka Parycz do folw. Mojsiejówki, o 25 w. od Bobrujska, ma 3 osady. Grunta lekkie. Należy do dominium Parycze, własności donacyjnej Puszczyńców. *A. Jel.*

Wierchlesie, niem. *Wierchleschie*, 1302 *Wirchlaessa*, 1354 *Wrchlesi*, dobra i wś, pow. lubliniecki, par. katol. Jemielnica, ew. Wielkie Strzelce. W r. 1885 dobra miały 2329 ha, 2 dm., 15 mk. (5 kat.); wś 232 ha, 50 dm., 370 mk. (1 ew.).

Wierchłowce, wś i uroczysko, pow. sokółski, w 3 okr. pol., gm. Kamionka, o 5 w. od So-

kółki; wś ma 125 dzies. ziemi włose., uroczysko należy do Jana Milenkiewicza i ma 1½ dzies.

Wierchluza, potok, w pow. radomyskim, lewy dopływ potoku Korczewaty (dopł. Bystryjowski).

Wierchnień, wś z zarządem gminnym, nad rzeką Mień, praw. dopł. Czernicy, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, o 5 mil od Ihumenia, ma 18 osad. Cerkiew paroch., p. wez. św. Michała, fundacji Moniuszków z r. 1839, ma z dawnych zapisów około 3½ włók; przeszło 2300 parafian. Filie: w Słobodzie, p. wez. Wniebowzięcia N. M. P. z 1827; w Ściudzionce św. Jerzego; w Zabłociu Podniesienia św. Krzyża; w Szypanach 8-tej Paraskewii; w Klennikach Opieki N. M. P. i w miejscu ementarna. Szkołka gminna we wsi Szypanach, o 3 w. W. odległej. Wś za poddaństwa niegdyś Ogińskich, potem Moniuszków. Gmina W. składa się z 6 okręgów (starostw) wiejskich, ma 260 dm., 2014 włóścian pł. mez., uwłaszczonych na 5369 dzies. Miejscowość lesista, gruntu lekkie. *A. Jel.*

Wierchni Młynok, pow. rzezycki, ob. *Młynok* 10).

Wierchni Most 1.) wś nad Indrycą, pow. rzezycki. 2.) **W. M.**, st. poczt. na trakcie z Siebieża do Zarzecha (Zarieczja), w pow. siebieskim, o 24 w. od Siebieża a 28 w. od Zarzecha.

Wierchnia al. *Wirchnia*, wś, pow. gorlicki, ma 36 dm., 190 mk. gr.-kat. Par. gr.-katol. w Gładyszowie. Wś leży w górskiej dolinie, nad potokiem b. n. (dopł. Ropy). Wznies. sięga 494 mt. Na pñ.-zach. szczyt Magóra (645 mt.), na pñ.-wschodzie Banica (612 mt.), na pñ.-wschodzie Popowe wery (552 mt.). Graniczy na pñ. z Pętą, na zach. z Gładyszowem, na wsch. z Wołowem a na pñ. z Jasionką. Pos. więk. (Mar. Sokołowskiej) ma 54 mr. lasu; pos. mn. 279 mr. roli, 84 mr. łąk, 112 mr. pastw., 64 mr. lasu. *Mac.*

Wierchnia Słoboda, pow. rzezycki, ob. *Słoboda* 10).

Wierchniaja al. *Wierchnia*, rzeczka, w pow. borysowskim, mały prawy dopł. Berezyny. Zaczyna się w okolicy wsi Bojary (gm. Biehomla), płynie w kierunku wschodnim około zaśc. Budoczki, wsi: Studzionki, Wołęza (młyn) i po za nią wkroczywszy w lesiste moczary ma ujście. Długość biegu około 2 mil. Z prawej strony zasila się rzeką Lutką. *A. Jel.*

Wierchniednieprowsk, mto powiat. gub. ekaterynosławskiej, na obu brzegach rzki Samoteki, w pobliżu ujścia jej do Dniepru, pod 48°39' pñ. szer. a 52° wsch. dług., odl. o 65 w. na pñ.-zach. od Ekaterynosławia. W 1860 r. miało 420 dm. (1 murów.), cerkiew, synagogę i dom modlitwy żydowski, 3360 mk. (354 żydów), nieznaczną fabrykę tytoniu i cegielnię, st. poczt., przystań na Dnieprze, 4 jarmarki, 101 rzemieśl.

(43 majstrów). Do miasta należało 3166 dzies.; dochody wynosiły 2552 rs. Na miejscu dzisiejszego miasta istniało od 1780 r. sioło, zamienione w 1806 r. na mto pow. gub. ekaterynosławskiej.

Wierchniednieprowski powiat leży w zachodniej części gubernii, na praw. brzegu Dniepru, i zajmuje 124·6 mil al. 6030 w. kw. Powierzchnia w ogóle równa, stepowa, w niektórych miejscach przerznięta szeregiem wyniosłości, tworzących dział wodny Dniepru i krótkich jego dopływów. Z rzek powiatu najważniejszy Dniepr, tworzący pñ.-wsch. jego granicę i przybierający tu nieznaczne dopływy: Omelnik, Domotkan i Samotkan. Ważniejsze są powstające na pñ.-zach. stoku działu wodnego, przeryniającego powiat, mianowicie Bezowłuk z Kamionką i Saksagan. Pñ.-zach. granicy dotyka Ingulec. Jezior niema weale. Glebę stanowi urodzajny czarnoziem, pomieszany z gliną. Pod lasami znajduje się zaledwo 5000 dzies. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 92733 mk. (306 żydów), przeważnie Małorusów, zamieszkujących 421 osad (mto powiat., 2 mka, 39 sioł, 103 slobod), mających 10820 dm. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo, znajdujące się w kwitnym stanie, i hodowla bydła (14980 sztuk koni, 58500 bydła rogatego, 44700 owiec zwyczajnych, 181103 rasy poprawnej, 20546 trzody chlewnej, 224 kóz). Przemysł fabryczny ogranicza się prawie wyłącznie na gorzelniach (20). Oprócz tego była 1 warzelnia łożu i 7 cegielni.

Wierchnie Jezioro (*Oziery*), folw., pow. mohylewski, od 1856 r. własność Grudzińskich, 240 dzies. (70 roli, 20 łąk, 100 lasu).

Wierchnieurałsk al. *Wierchowalsk*, mto powiat. gub. orenburskiej, na wschodnim stoku gór Uraalskich, przy ujściu rzki Uraldy od lew. brzegu do Uralu, pod 53° 52' pñ. szer., a 76° 52' wsch. dług., odl. o 596 w. na wschód od Ufy. W 1860 r. miało 4 cerkwie (1 murów.), 702 dm. dREW., 30 sklepów, 4454 mk. (29 katol., 623 mahomet., 17 poganów), szkołę, 10 zakładów przemysłowych (2 warzelnie łożu, 2 fabr. świec, 6 garbarni), produkujących za 34725 rs. Dochody w t. r. wynosiły 2379 rs. Handel: miodem, woskiem, kołmi, szeczecią i t. p. produktami zwierzęcymi. Dwa jarmarki doroczne. Założone w 1734 r. pod nazwą twierdzy Wierchojaickiej; zburzone w 1775 r. przez Baszkirów, po przemianowaniu rz. Jaiku w Ural, przybrało dzisiejszą nazwę, od 1771 r. mto powiat.

Wierchnieurałski powiat, we wschodniej części gubernii, zajmuje 504 mil al. 24394 w. kw. Cała powierzchnia powiatu poprzerynana jest pasmem gór Uraalskich i ich gałęziami, dochodzącymi w szczycie Iremela 5072 st. nrm. Góry tujsze składają się przeważnie z formacji krystalicznych (plutonicznych): granitów, diorytów porfirów. Dalej znajdujemy tu kwarcę, wapie-

nie górne, piaskowiec gruboziarnisty, rudę żelazną magnetyczną i in. Gleba piaszczysta i gliniasta, w ogóle nieurodzajna. Z rzek najważniejsze: Biełaja i Ural. Jezior i błot niewiele. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 100154 mk. (79935 mahomet.); w tej liczbie około 75000 Baszkirów. W t. r. było w powiecie 5 cerkwi i 133 meczetów. Rolnictwo stoi na niskim stopniu (pod rolą tylko 13643 dzies.). Większe znaczenie ma hodowla bydła; było tu 97500 sztuk koni, 65000 bydła rogatego, 111650 owiec i 1500 trzody chlewnej. Lasy zajmują przeszło 1000000 dzies., przemysł jednak leśny, z powodu braku środków komunikacyjnych, słabo rozwinięty. Przemysł fabryczny reprezentowany był przez 5 fabryk (1 fabryka miedzi i 4 żelaza), produkujących za 500000 rs. Nadto w powiecie znajdowało się 7 kopalni złota.

Wiercholesie 1.) uroczysko do wsi Ozdobice, pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Kamionka. 2.) **W**, uroczysko, tamże, własność Kolmanezuka, ma 10 dzies.

Wiercholomy, zaśc., pow. piński, gm. Lubiszewo.

A. Jel.

Wierchomla, potok, w pow. nowosądeckim, prawy dopływ Popradu, uchodzi do niego o 4-5 klm. na pld. wsi od Piwniczny, przyjmuje potok Tysi.

Wierchomla al. *Wierzchomla* al. *Wirchomla* 1.) *Mała*, ws, pow. sądecki, nad pot. Tysią i drugim małym b. n., dopływami Wierchomli (praw. dopł. Popradu około Piwniczny). Ws zajmuje zwarte doliny potoków, na pld. stoku góry lesistej Lembarczek (889 mt.). Od wschodu zasłania dolinę dział wodny Wierchomli i Szeżawnika, sięgający 899 mt., od pld. Jaworzynka (1002 mt.). Dział zachodni od W. sięga 792 mt. Ws liczy 55 dm. i 376 mk. gr.-kat., należących do par. w W. Wielkiej. Pos. więk. (państwowa) ma 17 mr. roli, 34 mr. łąk, 9 mr. pastw., 757 mr. lasu i 15 mr. nieuż.; pos. mn. 668 mr. roli, 160 mr. łąk, 131 mr. pastw. i 133 mr. lasu. Do 1786 należała do klasztoru klarysek w Starym Sączu. 2.) **W. Wielka**, ws, pow. sądecki, na zach. od poprzedniej, nad pot. Wierchomla, zajmuje zwartą dolinę potoku, ciągnąc się długą ulicą. W środku wsi stoi cerkiew par., drewniana. Dolinę zasłaniają wzniesienia od pld. 842 mt., od zach. 692 mt. i 810 mt., a od pld.-wsch. Kobylanka (591 mt.). Okolica lesista. Ws liczy 1153 mk., 1133 gr.-kat. a 20 izraelitów. Domów ze szkołą jest 231. Pos. większa (państwowa) ma młyn wodny i 2 tartaki; obszar 101 mr. roli, 6 mr. łąk, 1 mr. ogr., 88 mr. pastw., 795 mr. lasu, 1 mr. nieuż. i 1200 sąż parcel budow.; pos. mn. ma 1510 mr. roli, 383 łąk, 815 mr. pastw. i 969 mr. lasu. Podobnie jak W. Mała była własnością klasztoru w Starym Sączu. Uposażenie par. gr.-kat. (dek. muszyński) składa się z 38 mr. roli, 3 mr. łąk, 16 mr. pastw. i 20 są-

gów drzewa. Dodatek do kongruy 200 złr. Ws graniczy na zach. z Łomnicą, na pld. z Zubrzykiem.

Wierchosulka al. *Wierchosulki*, sloboda nad rz. Sułą, pow. lebedziński gub. charkowskiej, o 40 w. na pld.-zach. od Lebedzina, ma 194 dm., 1828 mk.

Wierchotyszanka, osada nad rz. Tiszanką, pow. bobrowski gub. woronieckiej, o 38 w. na pld.-wsch. od Bobrowa, 544 dm., 5265 mk., zajmujących się rolnictwem, hodowlą bydła, ogrodnictwem, pszczelnictwem, łowieniem pijawek, kobiety zaś wyrobem koronek; cerkiew słynna ze swego bogactwa, szkoła, bank, znaczne jarmarki.

Wierchotojda, ws nad rz. Małą Tojdą, pow. bobrowski gub. woronieckiej, o 43 w. na pld.-wsch. od Bobrowa, 172 dm., 1564 mk., st. pocztowa.

Wierchoturje, mto powiat. gub. permskiej, nad rz. Turyą, przy ujściu do niej rzeczek Świżagi i Dernejki, pod 58° 52' pld. szer. a 78° 27' wsch. dług., odl. o 661 w. na pld.-wsch. od Permu. W 1860 r. miała 6 cerkwi, monaster męzki, 442 dm. (8 murow.), 2 magazyny, 38 sklepów, 3158 mk., bank miejski, szkoły powiat. i miejską, dom przytułku, st. poczt., garbarnię. Do miasta należało 3145 dzies.; dochody w 1860 r. wynosiły 3970 rs. Dwa jarmarki doroczne. Handel nieznaczny. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, zbiorem orzechów cedrowych i myślistwem. W. założone zostało w 1598 r. na starym czudzkiem czy wogulskim horodyszczu Nerom-Kura. Do 1781 r. było mtem powiat. gub. tobołskiej, poczem mto powiat. początkowo namiestnictwa, a od 1796 r. gub. permskiej.

Wierchoturski powiat, najbardziej na północ wysunięty z pomiędzy zauralskich powiatów gubernii, zajmuje 1215.9 mil al. 58833.5 w. kw. Powierzchnia górzysta, niemal cała pokryta lasami (lasy zajmują 4,172,971 dzies.). Znajdują się tu bogate kopalnie miedzi, malachitu, żelaza, cennych kamieni (topazów, kryształów górnych, ametystów, beryłów, granatów) i obfitość piasku złotego. Rzeki należą do dorzecza Obi i Tury (dopł. Tobola). Jezior jest około stu; błota zajmują rozległe przestrzenie, zwłaszcza w części pld., niezaludnionej. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 180353 mk. (7138 rozkoln., 208 mahomet.), zamieszkujących 402 osad, z 26000 dm. Rolnictwo prawie nieistnieje (21000 dzies. roli, 30000 łąk); równie słabo rozwinięta hodowla bydła (51153 sztuk koni, 49530 bydła rogatego, 62282 owiec, 14130 trzody chlewnej). Główne zajęcie ludności stanowi górnictwo i przemysł leśny. W powiecie w 1860 r. było: 16 prywatnych i 7 rząd. zakładów metalurgicznych, oprócz tego 78 innych zakładów przemysłowych, przerabiających głównie produkta zwierzęce.

Wierchouralsk, ob. *Wierchnieouralsk*.

Wierchów, ob. *Wierzchów*.

Wierchowa-Słoboda al. *Wierchnia*, wś, pow. rzeczycycki, ob. *Słoboda*. Od Rzezycey odl. 127 w. *A. Jel.*

Wierchowańska, osada nad rzeką Wagą, pow. wielki gub. wołogodzkiej, o 40 w. na pld. od Wielska, ma 105 dm., 588 mk., prowadzących znaczny handel zbożem i produktami wiejskimi; 2 cerkwie, szkoła, 10 zakładów fabrycznych i przemysłowych, st. pocztowa.

Wierchowce 1.) *Wierchowcy*, wś, pow. czerkowski, gm. Bielica, ma 36 dm., 238 mk., cerkiew paraf. drewnianą. 2.) **W.**, folw., tamże, od 1876 r. własność Twerbus-Twerdych, 543 dzies. (40 roli, 21 łąk, 259 lasu). 3.) **W.**, folw., tamże, od 1872 r. własność Udakowskich, 155 dzies. (24 roli, 12 łąk, 76 lasu).

Wierchowie, białor. *Wiarchaujo*, rzeczka, w pow. borysowskim, mały prawy dopływ Bereszyny, zaczyna się we wzgórzach około wsi Babey, płynie potem nizinami lesistymi kilka wiorst w kierunku wschodnim. Cała rzeczka w obrębie gm. Biehomla. *A. Jel.*

Wierchowie, ob. *Wierzchowie*.

Wierchowienka, *Werchowienka*, rzeka, w pow. skwirskim, ob. *Polstoł* al. *Postoł*.

Wierchowina, zaśc., pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Jastrebewo, o 66 w. od Nowogródka. *A. Jel.*

Wierchowiny, folw., pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. dawniej z zarządem w Wsielubiu, teraz w Lubczu, gm. Wsielub¹, własność Wilniewczyków, ma przeszło 2½ włóki. *A. Jel.*

Wierchówka, *Wierzchówka*, rzeczka, w pow. klimowickim, lewy dopływ Osteru.

Wierchownia, pow. skwirski, ob. *Wierzchownia*.

Wierchowo, folw., pow. wilejski, w 3 okr. pol., o 83 w. od Wilejki, 4 dm., 24 mk. katol.

Wierchpole, wś włośc., pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Hoża, o 21 w. od Grodna, między linią dr. żel. warsz.-petersb. a Niemnem, wraz z urocz. Prorwa (Przerwa) i Kryniczne ma 1624 dzies. (1134 pod zabudow. i roli, 140 łąk i pastw., 40 lasu, 310 nieuż.).

Wierchpolnica, uroczysko do wsi Polnica 2-ga, pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Hoża.

Wierchpolnickie, uroczysko, pow. grodzieński, ob. *Plebaniszki* 3).

Wierchy, jezioro, w pow. rzeczycyckim. W r. 1754 należało do dóbr Jołcza, Rokickich, miało 3 tonie. *A. Jel.*

Wierchy 1.) uroczysko osiadłe, pow. ihumieński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Wierchmień, ma 3 włóki; własność Stańkiewiczów. 2.) **W.**, wś, pow. rzeczycycki, w 1 okr. pol. brachińskim, gm. Sawicze, o 25 w. od Rzezycey; grunta wyborne. 3.) **W.**, okolica nad Sożą, pow. rohaczewski, gm. Rasoehy (Rosochy) o 8 w., ma

42 dm., 230 mk.; zapasowy śpichlerz gminny, prom. *A. Jel.*

Wierciałka, *Wertialka*, wś włośc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Merez (o 21 w.), okr. wiejski Piórzynki (Peryszki), o 105 w. od Trok, 4 dm., 12 mk. prawosł. i 37 katol. (w 1865 r. 26 dusz rewiz.).

Wiercica 1) rzeczka, prawy dopływ Warty, bierze początek na obszarze pow. częstochowskiego, pod wsią Złoty Potok, płynie pod Janowem, Wiercią i Przyrowem, następnie skręca ku pñ.-zach., odgranicza pow. częstochowski od noworadomskiego i uchodzi do Warty między wsią Chmielarze (Raków) a Garnkiem. Długa około 21 w., obraca kilka młynów. Pod Gidlami przyjmuje dopływ Wierciezki. 2.) **W.**, rzeczka, uprowadza wody rozległych nizin (pojeziornych) pñ. części pow. konińskiego. Powstaje ona w gm. Kramsk, płynie pod Wysokiem, przez Kuźnicę, i pod wsią Biechony uchodzi do Warty z praw. brzegu. Długa 8 w. *Br. Ch.*

Wiercica, wś i os. nad rz. Wiercią, pow. częstochowski, gm. Staropole, par. Przyrów; wś ma 27 dm., 156 mk., 552 mr.; os. 2 dm., 14 mk., 48 mr. dwors. W 1827 r. było 21 dm., 139 mk. W połowie XV w. wś królewska miała 3 łany km., z których dziesięcinę dawano w połowie bisk. krakow., w połowie pleban. w Lelowie (Długosz, L. B., II, 215). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1490 wś król. Wiercica należała do zamku olsztyńskiego. W r. 1581, było 4 łan. km., 2 kom. bez byd. (Pawiński, Małop., 81, 436). *Br. Ch.*

Wiercicha, dolina tatrzańska, ob. *Wierch-Cicha*.

Wierciezka, rzeczka, dopł. Wierciey (dopł. Warty), bierze początek z wyniosłego płaskowzgórza na dziale wodnym Warty i Pilicy, w pow. noworadomskim, na obszarze wsi Soborzycy, przepływa przez Cielętniki, gdzie porusza młyn, płynie przez kol. Spalastra (Olędry), obraca drugi młyn, przepływa Ciężkowice i pod os. Gidle uchodzi do Wierciey.

Wierciej, wś, pow. borysowski, w 3 okr. pol. i gm. Dokszyce, ma 11 osad; miejscowość leśna, grunta lekkie. *A. Jel.*

Wiercieja al. *Wierciejka*, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol., gm. Osowo, o 75 w. od Borysowa, ma 14 osad; grunta lekkie. *A. Jel.*

Wiercieje, ob. *Wiercieje*.

Wierciejka 1.) al. *Wierciejka*, wś i folw. nad rzeką Hnieździłówką, dopł. Poni, pow. borysowski, w 3 okr. pol., gm. i par. kat. Dokszyce, o 91 w. od Borysowa. Wś ma 19 osad; folw. 5 włók, od r. 1870 należy do Bohdanowiczów. 2.) **W.**, ob. *Wiercieja*. *A. Jel.*

Wiercieliszki, wś i dobra, pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Wiercieliszki, o 10 w. od Grodna. Wś ma 918 dzies. ziemi włośc. (138 łąk i pastw., 6 nieuż.) i 50½ dzies. ziemi cerkiew-

nej, kaplica kat. par. Grodno. Dobra, własność Bispingów, dawniej Michała Walickiego, podstolego koron., wraz z folw. Skołubowem i chut. Świecznikowem mają 2523 dzies. (380 $\frac{1}{2}$ łąk i pastw., 91 $\frac{1}{2}$ lasu, 51 nieuż.). Dobra wchodziły w 1588 r. w skład ekonomii grodzieńskiej. Gmina obejmuje 57 miejscowości, ma 407 chat włośc. (obok 164 dm. należących do osób innych stanów), 5202 mk. włościan, uwłaszczonych na 7438 dzies.

Wiercień 1.) *Boćkowski*, okolica, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Malecze, o 13 w. od Bielska, 129 $\frac{1}{2}$ dzies. (12 łąk i pastw., 8 $\frac{1}{2}$ lasu, 2 nieuż.). 2.) **W.**, *Wielki i Mały*, dwie wsi i osada, tamże, w 4 okr. pol., gm. Siemiatycze, o 37 w. od Bielska. Wsi mają 39 dzies. ziemi włośc., osada zaś 320 dzies. (44 łąk i pastw. 113 nieuż.).

Wiercigrochów, grupa domów w gm. Rajcza, pow. żywiecki.

Wiercimy 1.) zaśc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żośle, należy do dóbr Dajuowo (ob.). 2.) **W.**, ob. *Wiercimy*.

Wiercin, os. włośc., pow. sieradzki, gm. Gruszczyce, par. Wojków, odl. od Sieradza 19 w., ma 1 dm., 31 mr. Należała do dóbr Gruszczyce.

Wierciński, *Wertyńskie*, ws nad rzeką Kozłową, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łuck (o 4 w.), okr. wiejski Kozły, o 81 w. od Dżisny, 5 dm., 75 mk. (w 1865 r. 32 dusze rewiz.).

Wierciochy 1.) pow. przasnyski, ob. *Krajewo-W.* 2.) **W.**, ws, pow. suwalski, gm. Koniecbór, par. Raczki, odl. od Suwałk 21 w., od Raczek 6 w., ma 32 dm., 247 mk. W 1827 r. 11 dm., 63 mk. Wchodziła w skład dóbr Raczki. Wspomniana w akcie erekcyjnym kościoła w Raczkach z r. 1599. Krzysztof Pac, kanclerz w. ks. lit., sporządzając testament 20 listopada 1678 r., powiada w nim: „Targowałem dla niego (Kazimierza-Michała Paca, naówczas kawalera maltańskiego) Raczki i Wierciochy, przyległe Dowspuździe mojej, żeby pamiątkę jaką po mnie miał i chciałem je zapisać na kawalerów maltańskich litewskich, którzyby z domu mego byli“ (Akt Tryb. Główn., 1685 r.). Zamiar ten widocznie nie doszedł do skutku, gdyż jeszcze w r. 1710 w rejestrze zmarłych włościan na zarzek w dobrach Raczki i Szczodrochy, własności Stefana Kurowicza, strażnika wtwa trockiego, taką znajdujemy wzmiankę: „we wsi Wierciochy (należącej do majątności Szczodroch) wymarło ludzi powietrzem 120, pozostało: Kozuch jeden z żoną, Lewom stary chromy jeden, który i chleba sobie nie zarobi, krawiec jeden głuchy i ten sobie chleba nie zarobi“ (Akta sądu grodz. grodzień., VII, str. 431—2). Dopiero około r. 1748, gdy Józef i Balbina Pacowie, starostowie chwiejdzańscy, nabyli od Ejdziatowicza Raczki, i W. przejść musiały na ich własność, stanowiąc odtąd nieodłączną część „hrabstwa raczkowskiego“.

(Akta Tryb. Główn., 1749 r., № 102). Od Józefa Paca nabywa je Ludwik Pac, późniejszy generał, z mocy aktu darowizny z d. 5 marca 1797 r. (Wykaz hypot. w archiwum koś. w Raczkach). Odtąd stanowiły jego własność, aż do przejścia dóbr pacowskich na skarb. *M. R. Witan.*

Wierciołki, okolica szlach., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 56 w. od Lidy, 2 dm., 9 mk.

Wierciszewo, w XVI w. *Wierciszowo*, ws nad rz. Biebrzą, pow. łomżyński, gm. Borzejewo, par. Wizna. Mieszka tu drobna szlachta a razem i włościanie. W 1827 r. było 10 dm., 63 mk. Według lustr. z r. 1549 było tu 13 łąków (Lustr., 4—28). Według reg. pob. pow. wizeńskiego z r. 1577 kilku drobnych posiadaczy miało 8 łąk. i 6 mr. (Pawliński, Mazowsze, str. 357).

Br. Ch.

Wierciszki, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Gryszakbuda, odl. od Władysławowa 28 w., ma 6 dm., 82 mk.

Wierciszów, ws i folw., pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Bychawka, odl. 14 w. od Lublina. W 1827 r. było 15 dm., 93 mk. W r. 1885 dobra W. składały się z folw.: Wierciszów i Bychawka C, rozl. nr. 1004: fol. W. gr. orn. i ogr. mr. 477, łąk mr. 12, pastw. mr. 5, lasu mr. 206, nieuż. mr. 7; bud. mur. 1, drew. 18; płodozm. 12-pol.; las nieurządzony; folw. Bychawka C gr. orn. i ogr. mr. 259, łąk mr. 23, lasu mr. 8, nieuż. mr. 7; bud. drew. 11; pokłady wapienia. Ws W. os. 14, mr. 191; ws Bychawka C os. 12, mr. 161. R. 1676 Gruszecki płaci tu od 33 głów.

Wierczanka, rzeczka, w gub. mohylewskiej, lewy dopływ Dniepru, ma ujście między ujściem Leszczy i Połny.

Wierczany, ws, pow. stryjski, tuż na wsch. od Stryja (sąd pow., st. kol. i urząd poczt.). Na zach. leżą Dobrzany, na pñ. Uhersko, na pñ.-wsch. Tatarsko, na pñ.-wsch. Podhorce, na pñ. Strzałków, na pñ.-zach. Bratkowce, na zach. Stryj. Zach. część obszaru przepływa Stryj i równoległe z nim płynąca Żyzawa (prawy dopływ Stryja w pobliżu pñ. granicy wsi). Wznies. wynosi 300 mt. na pñ., 292 na pñ. Własn. więk. ma roli orn. 309, łąk i ogr. 4, pastw. 271, lasu 252 mr.; własn. mn. roli orn. 719, łąk i ogr. 275, pastw. 11, lasu 7 mr. W r. 1880 było (we wsi i jej częściach: Capówka, Na Mandrykach, Na Wyhoni) 130 dm., 860 mk. w gm. (755 gr.kat., 42 rz.-kat., 50 izr., 14 innych wyzn.; 780 Rus., 26 Pol., 54 Niem.). Par. rzym.-katol. w Żulinie, gr.-katol. w Podhorcach, dek. stryjski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała i szkoła etat. 1-klas. W r. 1544 należała ws do Jana Braneczkiego (ob. dok. znajdujący się w Archiw. krajow. we Lwowie, C., t. 327, str. 328). *Lu. Dz.*

Wierczata, ob. *Wereczata*.

Wierdiaga (?), zaśc. szl. nad stawem, pow. wileński, w 1 okr. pol., o 36 w. od Wilna, 2 dm., 14 mk. katol.

Wierdunik, jezioro, w pow. trockim.

Wiereciej, zaśc., pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Łosznica, o 26 w. od Borysowa; grunta lekkie. *A. Jel.*

Wierecieje, ob. *Wiereciejki*.

Wiereciejka, jezioro, w pow. wilejskim, w pobliżu jez. Kojdanowa. Leżą nad niem wsi Nagawszczyzna i Sieliszcze.

Wiereciejka 1.) zaśc. i folw. w pobliżu rzki Myszni, dopł. Ilii, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hajna, par. katol. dawniej Hajna, obecnie Łohojsk, o 70 w. od Borysowa; miejscowość lesista, grunta lekkie. 2.) **W.**, ob. *Wiereciejka*. *A. Jel.*

Wiereciejki al. *Wierecieje*, ws nad jez. Siedlarowo, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Norzyca (o 5 w.), przy b. dr. pocz. połockiej, ma 10 dm., 120 mk. prawosł. i 10 kat., (w 1865 r. 56 dusz rewiz.); należy do dóbr Łasica, Okuszków.

Wiereciomy al. *Wiercimy*, ws, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, hr. Chreptowiczów, Wiszniów (o 2 w.), o 42 w. od Oszmiany, ma 4 dm., 20 mk. prawosł. i 24 kat. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.).

Wiereck (według Kętrz. podobno po pol. *Bastanowo*), ws w skład dóbr bysowskich wchodząca, pow. gdański górny, st. p. Kokoszki, paraf. kat. Maternia; 1885 r. 15 dm., 128 mk. *Ks. Fr.*

Wieregoja, jezioro, w pow. trockim, pod wsią Miedziany.

Wierejcy, ws nad Świsłoczą i przy linii dr. żel. lipawsko-romeńskiej, pow. ihumeński, w 4 okr. pol., gm. Pohorele, o 49 w. od Ihumienia, ma 11 osad; miejscowość obfita w łąki, grunta lekkie, urodzajne. St. dr. żel., pomiędzy stacyami Talka (o 14 w.) a Osipowicze (o 9 w.), odległą jest o 265 w. od Wilna, 92 w. od Mińska, a 374 w. od Bachmacza. *A. Jel.*

Wierejkany (mylnie, ob. *Poporcie*), za: *Wierejkany*.

Wieremiejki, ws nad rzką Wiazynką, pow. miński, w gm. Zasław, o 5 w. od st. Radoszkowicze dr. żel. lipawsko-romeńskiej; ma 18 osad, młyn wodny; grunta faliste, szezerkowe. *A. Jel.*

Wiereput, zatoka jeziorna w prawej kotlinie Prypeci, w obrębie gm. Dernowicze, w pow. rzeczyckim, bardzo rybna. Spływa do niej jezioro Smierdziew al. Smierzew. *A. Jel.*

Wieresnica, ws nad odnogami Prypeci, w pobliżu jeziora Plesa, pow. mozyrski, przy goście. z Turowa do Dawidgródka, w 3 okr. pol. i gm. Turów (o 1 milę), o 141 w. od Mozyrza. Cerkiew paroch. p. wez. Podniesienia św. Krzyża, fundacyi Mostowskich w r. 1793, ma z dawnych zapisów przeszło 2 włóki ziemi; około 500 parafian. Miejscowość nizinna, podlegająca zalewom, łąki wielkie, rybołówstwo znaczne. Lud głównie rybaczy i flisaczy. *A. Jel.*

Wierhuben, pol. *Cztery Włóki*, posiadłość włośc. pod Radzynem, pow. grudziądzki, st. p. i paraf. kat. Radzyn, gm. Mazanki; 1 dm., 7 mk. Jest to część roli proboszczowskiej pod Czczewkiem leżąca. R. 1784 puścił prob. radzyński Krakowski 4 włóki plebańskie włościanom: Maciejowi Kruczeńskiemu, Michałowi Krap i Franciszkowi Rotzol na 30 lat w dzierżawę. Za to mieli płacić od włóki 16 tal. i 20 str., nadto musiał każdy do kuchni proboszcza odstawiać co rok 2 kapłony, 1 gęś, 2 mędle jaj i 2 funty masła, oprócz tego dostawiać liczne podwoły, nadto tłokę czynić przez 5 dni kośną, a przez 5 grabiami, wreszcie na swych działach założyć ogród owocowy i chmielowy, przytem co rok 5 wierzb zasadzać. Kontrakt ten potwierdził r. 1796 sufragan Rogowski. Po upływie 30 lat wróciły trzy włóki do probostwa, czwartą zaś wydał proboszcz r. 1831 ówczesnemu dzierżawcy Jerzemu Bahr za 30 tal. rocznej renty na własność i ta włóka zachowała dawną nazwę Czterech Włók (ob. *Gesch. d. Graudenzer Kr. v. Friedlich*, I, str. 304). *Ks. Fr.*

Wierhufen (niem.), pol. *Cztery Włóki*, wyb. do Skarszew, pow. kościerski; 1 dm., 7 mk.

Wierischau, 1369 *Werusch*, dobra i ws, pow. świdnicki, paraf. ew. Ober Graeditz, katol. Koeniglich Graeditz. W r. 1885 dobra miały 164 ha, 2 dm., 35 mk. (8 ew.); ws 53 ha, 25 dm., 140 mk. (3 kat.); szkoła ewang.

Wierkoksza, jezioro, w pow. trockim, pierwsze a zarazem największe z szeregu jezior, dających początek rz. Wierzchni.

Wierland (niem.), ob. *Wirlandya*.

Wierne, ws, pow. pułtuski, gm. Somianka, par. Pniewo, ma 12 os., 20 mr. Wchodziła w skład dóbr Lutobrok.

Wierniaki al. *Wierniki*, przyl. Czernichowiec, pow. zbaraski.

Wiernieje (nazwa wątpliwa, z mapy wojtopogr., może *Szuralis*), jezioro, w pow. sejneńskim, w gm. Wiejsieje, o 2 w. na płu. od osady i jeziora Wiejsieje. Ma brzegi pagórkowate, bezleśne, wznies. do 490 st. npm. Ciągnie się łukowato od zach. ku wschodowi na długość 3 $\frac{1}{2}$ w., szer. od $\frac{1}{2}$ do 1 w. Obszar wynosi do 360 mr. Na brzegu płu. leżą Jakielnice i Purwiszki. Rzeczka Zapsia uprowadza wody jeziora.

Wierniki, ob. *Wierniaki*.

Wiernin al. *Popówka Zasobka*, ws, pow. lipowiecki, w 2 okr. pol., gm. Iwańki, na bezleśnej równinie, przy dr. pocz. z Lipowca (o 9 w.) do Żorniszcz (o 10 w.), ma 796 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 656 mk. prawosł., 9 katol., 10 żydów. Posiada cerkiew p. w. św. Anny, z drzewa wzniesioną w 1762 r. i uposażoną 64 dzies. ziemi. Własność dawniej Strutyńskich, od 1802 r. w częściach. W epoce uwłaszczenia włościan posiadali tu: Faustyn Niedziatkowski (poprzednio Emilia Stamirowska

z Żorniszcz) 64 dusz rewiz.; Nowińscy (dawniej Hulanicy z Ormianki) 62 dusz; spadkobiercy Antoniego Niesułowskiego 213 dzies. i 32 dusz; Kaczanowscy 9 dzies. i 7 dusz; Błazejewscy 23 dzies. i 4 dusze; skarb (poprzednio Zapolscy) 300 dzies. i 62 dusz rewiz.

Wiernowo, wś, pow. lepelski, własność Dzielców.

Wiernyhorodek, ob. *Wernyhorodek*. Zapiśki sądowe trybunału lubelskiego podają pod 1609 r. dekret w sprawie między Marcinem Juriewiczem a Frydrychem Tyszkiewiczem z Łohojska i małż. jego Zofią z Ostroga Zasławską o zastaw dwóch wsi: W. i Werbotozy przez pozwanego powodowi danych, a pod 1613 r. dekret w sprawie między Wawrzęcem Staruchą a Marcinem Juriewiczem o zabranie owiec z gruntu Wernyhorodek (ob. Jabłonowski, Ukraina, II, 155, 188).

Wierobieje, *Wieroboje* i *Wierobije*, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Krakopol, odl. od Kalwaryi 34 w., ma 34 dm., 233 mk., 27 os., 949 mr. W 1827 r. było 26 dm., 170 mk. Należała do fol. Krakopol.

Wieronki, *Wieronki*, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Parafianów (o 5 w.), okr. wiejski Ankudowo, o 60 w. od Wilejki, ma 11 dm., 116 mk. katol. (w 1865 r. 44 dusz rewiz.); należy do dóbr Iwanowo, Lewkowiczów.

Wierosławka, wś, pow. drysyński, paraf. Oświej.

Wierosowicze, wś, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horbacewicze, o 4 w. od Bobrujska. *A. Jel.*

Wierów 1.) kol., pow. kutnowski, gm. Wojczyce, par. Bedno, ma 64 mk., 240 mr. 2.) *W. al. Wirów*, wś i fol. nad rz. Bug, pow. sokołowski, gm. Repki, par. Wierów, odl. 17 w. od Sokołowa. Posiada kościół par. murowany, 25 dm., 290 mk., 1367 mr. ziemi. W 1827 r. było 28 dm., 171 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 1189; gr. or. i ogr. mr. 725, łąk mr. 180, past. mr. 42, lasu mr. 139, nieuż. mr. 103; bud. mur. 3, drew. 15; płodozm. 10-pol., las nieurzadzony. Wś W. os. 22, mr. 389; wś Nowomodna os. 40, mr. 232. Kościół i parafię założył Godlewski w r. 1712. Od r. 1800 jest filią paraf. Skrzyszew. W r. 1830 spalony od pioruna; r. 1833 dziedzie Kusznel wymurował nowy kościół. W. par., dek. sokołowski, 304 dusz.

Wierówka 1.) białoros. *Wiarouka*, osada, pow. rzezycki, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. Narowla, o 140 w. od Rzezycey. 2.) *W.*, ob. *Wiarówka*.

Wierpa, w dokum. *Wierpouce*, *Wierpowskie*, *Wierpy* (*Werpy*), wś, pow. owrucki, na płużach. od Wielebnik. Podług reg. obierania ludzi na służbę wojenną z 1579 r. należała do sstwa owruckiego i dawała 10 ludzi. W 1613 r. należy do Iwana Niewmiryckiego, w zastawie u

Andrzeja Bykowskiego. Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1628 r. Niewmirzycey wnoszą ztąd od 1 ogrod. (Jabłonowski, Ukraina, I, 82, 153, II, 180).

Wierpkowicze, ob. *Wierbowicze*.

Wierpol, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Rogacze, o 53 w. od Brześcia, 298 dzies. ziemi włośc. (15 łąk i past.) oraz 81 dz. należącej do różnych właścicieli (8 $\frac{1}{2}$ łąk i pastw., 10 lasu, 5 $\frac{1}{2}$ nieuż.).

Wiersaź (ob. t. X, 136) i *Wierszoza* (ob. *Nowe Uhly*), mylnie, za: *Werszoza*.

Wiersbau, ob. *Wierzbowo*.

Wiersbel, dobra i wś, pow. niemodliński, par. kat. Przychod, ew. Friedland. W r. 1885 dobra miały 891 ha, 24 dm., 207 mk. (34 ew.); wś 891 ha, 123 dm., 924 mk. (18 ew.). Szkoła katol.

Wiersewitz 1.) *Gross*, dobra i wś, pow. górski (na Szląsku), par. ew. Sandewalde, kat. Herrstadt. W r. 1885 dobra miały 600 ha, 9 dm., 108 mk. (7 kat.); wś 104 ha, 44 dm., 250 mk. ew. 2.) *W. Klein*, dobra i wś, tamże. W r. 1885 dobra miały 886 ha, 8 dm., 125 mk. (20 kat.). Szkoła ewang.

Wiersnianka, os. leś., pow. sejneński, gm. Pokrowsk, odl. od Sejn 11 w., 1 dm., 12 mk.

Wiersnie, jezioro, pow. sejneński, przy wsi t. n., o 2 w. na zach. od jez. Gieret, o 1 w. na pld. od jez. Białe. Dalszym ciągiem jeziora jest rozległe bagno, lasem porośłe, zwane Milowe.

Wiersnie 1.) wś nad jez. t. n., pow. sejneński, gm. Pokrowsk, odl. 11 w. od Sejn, ma 3 dm., 78 mk. Osada leśna Wiersnianka ma 1 dm., 12 mk. W r. 1827 było 8 dm., 66 mk., par. Kaletnik. 2.) *W.*, ob. *Wiersznie*.

Wierszany, wś włośc., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 33 w. od Wilna, 6 dm., 48 mk. kat.

Wierszczyca, wś, pow. tomaszowski, gm. Jarczów, par. Gródek, o 1 milę od Tomaszowa. Rozciąga się wśród płaskowzgórza, ma 50 dm., 377 mk. (w tem 237 r. l.), 581 mr. gruntu i łąk. Cerkiew drewniana, filia par. Szlatyn. Fol. stanowi własność spadkobierców Horodyskiej, ma 498 mr. gruntu or., 37 mr. lasu; gleba żyzna, czarnoziem, borowinka, przeważnie popielatka. Włościanie uprawiają rolę i mają kilka pasiek (60 uli). *X. F. S.*

Wiersze, wś i kol., pow. sochaczewski, gm. Kampinos, par. Leszno, odl. 30 w. od Sochaczewa, wśród lasów puszczy kampinoskiej, ma 74 mk., 611 mr. W 1827 r. było 21 dm., 144 mk. Wechodziła w skład dóbr rząd. ekonomii Kampinos.

Wiersze, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Żagory, o 49 w. od Szawel.

Wierszele, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Kowarsk, o 27 w. od Wilkomierza.

Wierszeradówka, pow. trocki, ob. *Wirszuradówka*.

Wierszkajnie, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuski, par. Pobojsk (o 4 w.), o 13 w. od Wilkomierza, należy do dóbr Rybaczki, Montwiłłów. Rozległa 8000 mr., w tem 2400 mr. lasu; piękne łąki, gleba średnia, gorzelnia. W., niegdyś własność Jadwigi z ks. Lubeckich Czudnowskiej, przechodziły potem w ręce Brunowych, Hoppenów, Kozłowskich, od 1862 r. należą do Montwiłłów. *Dr. H. K.*

Wierszkule, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Poszwityń, o 34 w. od Szawel.

Wiersznica, ob. *Wierzchnica*.

Wiersznie, os., pow. władysławowski, gm. Dobrowola, par. Poniemoń Fergisa, odl. od Władysławowa 46 w., 2 dm., 13 mk.

Wiersznowo, błoto wśród lasów, w części wschodniej pow. władysławowskiego.

Wierszosz, jezioro, w pow. trockim.

Wierszówka al. *Wierszczówka*, folw. nad bezim. dopł. Naczy, pow. borysowski, w 1 okr. pol., par. kat. i gm. Chołopienice, o 49 w. od Borysowa; grunta lekkie. *A. Jel.*

Wierszożygle, pow. maryampolski, ob. *Wirsożygle*.

Wierszuja, jezioro, w pow. trockim, pod zaśc. Stapuliszki.

Wierszuki, jezioro, w pow. trockim, w pobliżu jeziora Skarby.

Wierszuliszki 1.) wś, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 16 w.), okr. wiejski i dobra (w 1865 r.) Fryczyńskich, Zameczek, o 3 w. od Wilna, 9 dm., 2 mk. prawosł. 84 katol. (w 1865 r. 32 dusz rewiz.) 2.) **W.**, wś i folw. nad rzeką Mussą, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki (o 4 w.), okr. wiejski Kiernów, o 41 w. od Wilna. Fol. miał 1 dm., 2 mk. prawosł. i 23 katol., wś zaś 10 dm., 97 mk. katol. (spis z 1865 r. podaje tylko 4 dusze rewiz.); własność Rzewuskich.

Wierszuniszki, zaśc. włośc., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 38 w. od Wilna, 1 dm., 18 mk. (5 prawosł., 13 katol.).

Wierszupie, pow. władysławowski, ob. *Werszupie*.

Wierszupka (z litew. *wiersz-upis*—rzeka zwierząt), rzeczka, w pow. wileńskim, lewy dopływ Wilii, do której uchodzi pod dworem Wierszupka. Nad W. odkrył Kirkor różne starożytności i złożył je w muzeum wileńskim.

Wierszupka 1.) dwór przy ujściu rzeki t. nazwy do Wilii, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny, o 10 w. od Wilna, 1 dm., 38 mk. katol., browar, młyn wodny; w 1865 r. własność Aleksandrowiczów. Niegdyś letnia rezydencja książąt litewskich i zwierzyniec. W pobliżu miejsce zwane „łazinią Barbary”. 2.) **W.**, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 43 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. żydów. 3.) **W.**, zaśc. nad rzeką Łomianą, pow. trocki, w 2 okr. pol., o 45 w. od Trok, 1 dm., 12 mk. katol.

Wierszustanie, rzeczka, w pow. trockim, prawy dopływ Niemna, uchodzi między Druskienikami a Liszkowem.

Wierszusteża, zaśc. rząd. nad rzeką t. nazwy, pow. trocki, w 4 okr. pol., o 70 w. od Trok, 1 dm., 4 mk. katol.

Wierszwy, wś, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 1½ w. od Kowna.

Wierszyca, wś, pow. berdyczowski, ob. *Warszyca*.

Wierszyły, wś nad rzeką Mikitą, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Hoduciszki, okr. wiejski Jankiszki, o 21 w. od Święcian, 7 dm., 63 mk. katol. (w 1865 r. 23 dusz rewiz.).

Wierszyńce, os., ob. *Śmiła* (t. X, 883).

Wierszynokamienka, sioło nad rz. Kamionką (lew. dopł. Ingułu), pow. aleksandryjski gubern. chersońskiej, o 45 w. na pld.-zach. od Aleksandryi, ma 2851 mk. Małorusów.

Wierszyszcze, uroczysko, w pow. pińskim, w obrębie dóbr Pieńkowicze, wspomniane w dokum. pod r. 1574 (ob. Bibl. Ord. Krasińskich, t. II, 215). *A. Jel.*

Wiertelaki, os. włośc., pow. sieradzki, gm. Godynice, par. Wójków, ma 9 dm. Powstała na obszarze dóbr Braszewice. W 1827 r. było 4 dm., 35 mk.

Wiertniki, wś i dwa folw. nad Ussą, pow. miński, w 3 okr. pol., par. katol. i gm. Kojdanów (o 17 w., st. poczt.), o 35 w. od Mińska. Niegdyś W. należały do dóbr alodyalnych radziwiłłowskich. Obecnie oba folw. W., po włók 15 każdy, należą do Arejszewskich i Sidorowiczów. Wieś ma 29 osad; miejscowość wzgórzysta, małowicza, dość leśna, grunta szczerkowe, żytne. *A. Jel.*

Wiertukszno, osada, pow. rzezycki, ob. *Wertoksznia*.

Wieruchów, wś, pow. warszawski, gm. Ożarów, par. Babice, ma 99 mk., 135 mr. włośc. W 1827 r. było 7 dm., 88 mk. W r. 1580 wś ta składała się z kilku części, które później potworzyły odrębne całości. *Wieruchowo Strzykuły* al. *W. Minor*, zamieszkała przez drobną szlachtę, Wieruchowskich i Tworowiczów (trzy części po ¼ łąn., jedna ½ łąnu); *W. Prussy*; mieszkają tu Prusecy, mający od 1/8 do 1/2 łąnu i *W. Wielkie*, siedzą tu Prusecy, Kabat i Rafałowicz na małych cząstkach. Dziś Strzykuły i Wieruchowo stanowią oddzielne wsi. Prusy znikły (Pawiński, Mazowsze, 263).

Wieruniszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Antolepty; włośc. Bruzas ma 12 dzies.

Wierusów, fol., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 50 w. od Lidy a 31 w. od Ejszyszek, ma 1 dm., 2 mk. ewang. *A. T.*

Wieruszew, kol., pow. koniński, gm. i par. Gosławice, odl. 13 w. od Konina, ma 28 dm.,

306 mk., 31 os., 454 mr. Należała do dóbr Łaszczowa Wola.

Wieruszów, osada, dawniej miasteczko, na praw. brzegu Proсны, w pow. wieluńskim, gm. i par. Wieruszów. Leży na samej granicy od w. ks. poznańskiego (pow. ostrzeszowski), odl. 30 w. od Wielunia a około 2 mil od Kępna, o 1 w. od dr. żel. idącej od Wrocławia a kończącej się stacją: „Wilhelmsbruecke“, urządzoną na obszarze Podzamecza Wieruszowskiego. Osada posiada kościół par. katol., z klasztorem obróconym na plebania, dwie kaplice, dom przytułku dla starców, synagogę i dwa domy modlitwy, szkołę początkową (męską i żeńską), 12 chederów, sąd gminny okr. V (węglewickiego), urząd gminny, urząd poczt. i tel., komorę celną i klasy (od r. 1842), komendę brygady straży pogranicznej, kasę wkładowo-zaliczkową, straż ogniową ochotniczą, 246 dm. (przeważnie muryowanych), 4426 mk. (w tem 22 praw., 36 prot. i 1888 żyd.). Śród ludności jest 122 poddanych niemieckich. Do osady należy 2026 mr. (751 roli, 651 lasów, 352 łąk i ogr., 112 pastw., 35 pod budowlami, 115 dróg i nieuż.). Z tego obszaru jedna osada rządowa, wieczysta dzierżawa, obejmuje 150 mr., 256 osad mieszczan 1580 mr. Z zakładów fabrycznych istnieją: fabryka kaflów (od r. 1883) z produkcją na 20000 rs., gorsetów, fabryka zapalek (1500 rs.) i garbarnia (rs. 2000). O 1 $\frac{1}{2}$ w. od W. znajduje się wielka papiernia Mirków. Zawiązkiem osady był zapewne stary gród nad Prosną wzniesiony i otoczony całą grupą wsi zasiedlonych przez drobną szlachtę. Zapewne już przy końcu XIV w. powstaje tu osada na prawie miejskim i parafia erygowana r. 1368 przez biskupa wrocławskiego Przeclawa z Pogorzeli a uposażona przez Klemensa Wierusza. Ród Wieruszów rozsiadł się po okolicznych wioskach i dał początek kilku rodzinom, które poprzybierały nazwy od siedlisk. Bernard Wierusz, generał ziemi wieluńskiej, ufundował tu w r. 1401 klasztor paulinów z drewnianym kościółkiem. Na początku XVI w. kościół paraf., p. w. św. Bartłomieja, patronatu cześciowej szlachty, jest zbudowany z bali i dość bogato zaopatrzony w aparaty. Z ksiąg są: dwa mszały drukowane, trzeci pisany, dwa graduwały i antyfonarz z nutami, trzy psalterze, agenda gnieźnieńska. Uposażenie plebana stanowią dwa łąny roli z łąkami, meszne w ilości 11 miar żyta i tyleż owsa i 25 groszy w ogóle od mieszczan nieuprawiających roli. W r. 1563 płaci miasto szosu 9 fl. 18 gr. (Wieluń 128, Pajęczno 14 fl. 12 gr.), jest więc ubogą i nieludną osadą. W r. 1556 dziedzie W. Jan Tomicki, kaszt. gnieźn., oddał kościół paraf. z dochodami braciom czeskim. Wtedy to przebywał tu Maciej Rybiński (Ryba), głośny tłumacz Psalterza i poeta religijny. Synowa Tomickiego, z domu Konopacka, kasztelanka chełmińska, zo-

na Piotra, kaszt. nakielskiego, wróciła kościół katolikom około 1596 r. W drugiej połowie XVII w. zgorzał zarówno kościół klasztorny jak i parafialny (w r. 1696). Ten ostatni odbudowany z drzewa przez plebana Turkiewicza, został konsekrowany r. 1730. Miał dwie kaplice i 10 ołtarzy. Spłonął r. 1806 i nie został odtąd odbudowany. Na jego miejscu stanęła murowana kapliczka. Kościół klasztorny, wzniesiony z muru przez prowincyała zakonu Jaroszewskiego r. 1676, o dwu wieżach, z klasztorem, był konsekrowany przez Stefana Wydżgę, arcyb. gnieźn. Posiadał on 9 ołtarzy i w presbiterium drewniane figury fundatorów: Wierusza i Jaroszewskiego. Odnowiony w r. 1868, uległ wraz z miastem pożarowi w r. 1878. W r. 1880 został odbudowany i służy dotąd za kościół parafialny. Klasztor po zamknięciu w r. 1869 obroconym został na plebania. W klasztorze tym zmarł 20 marca 1673 r. ks. Augustyn Kordecki (ob. Kłosy t. XXVIII, № 51). Istniał jeszcze w W. kościółek szpitalny, p. w. św. Jana Ewang., odbudowany z drzewa r. 1714, dziś niema po nim śladu. Kaplica św. Rocha i Rozalii, wystawiona na wzgórzu podczas morowego powietrza r. 1720, stanowi dziś filią kościoła w Olszowie (dek. kępiński). Kaplica św. Mikołaja w mieście, uposażona przez Piotra Tomickiego, obecnie nie istnieje. Parafia dawniejsza w 1819 r. uległa rozdziałowi. Prócz W. jedna tylko wieś Chobanin została przy parafii, inne wsi wcielono do par. Olszowa, w pow. ostrzeszowskim (Łaski, Lib. Ben., II, 146—148, przypiski). Po za miastem, na wzgórzu otoczonym fosą, stoi okolony topolami zamek; w obecnej postaci wzniesiony na początku obecnego wieku przez hr. Malzhanna. Naprzeciw niego wznoszą się budowle komory. Ulica brukowana prowadzi ztąd do osady samej, mającej obszerny rynek. Osada sama stanowi odrębną gminę. W. par., dek. wieluński, 2189 dusz. Dobra W. składały się w r. 1868 z fol. Chobanin i Górka Wieruszowska, rozl. mr. 1795. W latach późniejszych zostały rozparcelowane i pozostał się tylko fol. Górka Wieruszowska, rozl. mr. 446. Wś Chobanin os. 52, mr. 340; os. Wieruszów os. 256, mr. 1765.

Br. Ch.

Wieruszyce, 1306 r. *Wierusice*, u Długosza (L. B., I, 125) *Wyerussyce*, wś, pow. bocheński, par. rz.-kat. w Łapanowie (odl. 2:2 klm.). Wieś leży w zagłębieniu Stradomki (dopł. Raby) i przy gościńcu łączącym Wieliczkę z Limanową. Położenie wyniosłe, podgórskie, lesiste. Liczy wraz z obszarem dwor. (Tyt. Meysnera) 29 dm. i 160 mk., 153 rz.-kat. i 7 izr. Pos. więk. ma młyn wodny i tartak, 245 mr. roli, 12 mr. łąk, 1 mr. 200 sąż. ogr., 11 mr. pastw., 36 mr. lasu, 18 mr. nieuż. i 1 mr. 1210 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 48 mr. roli, 9 mr. łąk, 11 mr. pastw. i 3 mr. lasu. R. 1306 Władysław Łokietek nadał

tę wś Marcinowi, synowi Zbigniewa, w nagrodę za usługi (Kod. Małop., I, 163). W XV w. był dziedzicem Bartłomiej h. Szarza; wś miała 3 łany km., 2 zagrody, karcznię i młyn. W 1581 (Pawiński, Małop., 55) Wieruski Wincenty płacił tu od 7 zagród z rolą, 1 bez roli i 1 rzem. Graniczy na zach. z Łapanowem, na płd. z Urzeziem, na wsch. z Cichawką a na półn. z Wolą Wieruszycką.

Mac.

Wieruszycza al. *Wieruska Wola*, wś, pow. bocheński, na półn. od Wieruszyc, nad Stradomką. Ma przys. Podlesie i liczy 30 dm. i 176 mk. rz.-kat. Parafia w Łapanowie. Pos. więk. (Tyt. Meysnera) ma 128 mr. roli, przeważnie lasów; pos. mn. 211 mr. roli, w ogóle. Istniała już w 1581 r. (Pawiński, Małop., 55) jako attyn. Wieruszyc i miała w ówczas 3 półanki km., 4 zagr. z rolą, 1 kom. z bydłem, 1 kom. bez bydła i przekupnia. Graniczy na półn. z Kamykiem, na zach. z Zarębówką a na wsch. z Zonią.

Mac.

Wierszwy al. *Wierszyny*, pow. maryampolski, ob. *Werszwy*.

Wierwołoczycza, zaśc. rząd., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 16 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do Wilejki, 1 dm., 5 mk. prawosł.

Wieryndar al. *Werendal* (ob. *Pieszczanka*), folw. nad rzeką Pieszczanką, praw. dopł. Rudnianski, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryekim, gm. Czernin, o 55 w. od Bobrujska, ma 4153 dzies.; własność donacyjna dawniej Aninkowa teraz urzędnika Stecenki. Grunta lekkie, łąk obfitość.

A. Jel.

Wieryno, dobra, pow. siebieski, własność Popkowskich, mają 699 dzies.

Wierynta 1.) jezioro, pow. święciański, pod wsią Kołtyniany. Wypływa z niego rzeka t. nazwy. 2.) **W.**, ob. *Wirynta*.

Wierzawice, wś, pow. łańcucki, na lew. brzegu Sanu, 4 klm. na wschód od Leżajska, nad pot. Błotnią, przy drodze z Leżajska do Sienawy. Wraz z obszarem większej pos., należącym do ordynacji łańcuckiej, ma 324 dm. i 1647 mk., 1497 rz.-kat., 65 gr.-kat., 7 prot. i 78 izrael. Par. rzym. i gr.-kat. w Leżajsku. Pos. więk. ma 360 mr. roli, 95 mr. łąk, 4 mr. 1588 sąż. ogr., 54 mr. pastw., 26 mr. lasu sosnowego, 4 mr. 801 sąż. parcel budow.; pos. mniejsza 1831 mr. roli, 371 mr. łąk, 490 mr. pastw. i 202 mr. lasu. We wsi znajduje się kościół p. w. św. Maryi Magdaleny, konsekrowany w r. 1611 i szkoła ludowa 1-klas. Graniczy na półn.-zach. z Leżajkiem, na płd. z Giedlarową.

Mac.

Wierzba, *Ordynacka* i *Plebańska*, dwie wsi, pow. zamojski, gm. i par. Stary Zamość, odl. od Zamościa 15 w., a od Staroego Zamościa 1 w. Leżą przy trakcie lubelsko-lwowskim. *W. Ordynacka* ma 3 dm. dwor., 45 włośc., 537 mk. (17 prawosł.), obszaru 820 mr.; *W. Plebańska* al. *Poproboszczowska* ma 7 dm., 235 mk. kat. i 107

mr. Karczma z zajazdem i kancelarya gminy Stary Zamość, ma 3 dm., 12 mk. Gleba urodzajna. Wś zastąpiona lasem od północy. W r. 1827 było w obu wsiach 51 dm., 371 mk. *T. Żuk.*

Wierzba 1.) białorus. *Wierba*, *Wierbki*, *Wierbica*, zaśc. nad Berezyną, pow. bobrujski, w 4 okr. pol., gm. i par. kat. Świsłocz, o 3 mile od Bobrujska; grunta lekkie, łąki obfite. 2.) **W.**, ob. *Wierba*.

A. Jel.

Wierzba, ob. *Wierzbie*.

Wierzba, niem. *Wiersbo*, wś, pow. żądźborski, st. Nikolaiken.

Wierzbak, strumień, uchodzi do Warty z lew. brzegu pod Poznaniem, w obrębie pasu fortecznego. Stoi na nim młyn Podgórnik (Kernwerkemuehle).

Wierzbanowa, r. 1365 *Herzmanowka*, w XVI w. *Irzmanowa*, wś, pow. wielicki, leży w zwartej dolinie górskiej, nad górnym biegiem pot. Krzyworzeki (praw. dopł. Raby). Przez obszar wsi prowadzi droga z Dobrezyc do Kasiny Wielkiej (st. dr. żel. państwowej), zkąd się rozdziela na dwa ramiona: zach. do Jordanowa, wsch. do Tymbarku. Wznies. wsi, rozłożonej po obu brzegach rzeki i gościńca, wynosi średnio 430 mt. n.p.m.; na płd. Wierzbanowska góra sięga 714 mt., na zach. Śnieżna góra 528 mt., a na wschodzie Czecezu 855 mt. Ku północy obniża się teren i rozszerza w piękną dolinę mieszczącą kilka wsi. Z zachodu, południa i wschodu otaczają W. lasy świerkowe, znacznie przetrzebione. Z obszarem dworskim (dawniej Romerów, teraz Kar. Dettloffa) liczy W. 65 dm. i 632 mk. rzym.-kat. Par. w Wiśniowy. Mieszkańcy tej wsi nie tylko że niebrali udziału w smutnych wypadkach z r. 1846, ale sami stawiali opór ówczesnemu ruchowi. R. 1365 Kazimierz W. nadaje „discreto viro Goszczyzo Ade de Wisnowa, villam dietam Herzmanowkam in silva nostra, incipiendo a monte... Liszina, de quo exit fluius Zmarkowa“. Dalej zaznaczona jako granica karczma Osikowa, gdzie się łączą strumienie, góra Czecezen, z której spływa Czarny potok, uchodzący do Stradomi, dalej góra „Śnieżnica“, rzeczka Kasina i Niedzwiedzia (Kod. Małop., I, 529, 531). W. graniczy na zach. z Kobielnikiem, na płd. z Wolą Skrzydlińską, na wsch. z Przenoszą i Gruszowem, a na półn. z Wiśniową. Jako attynencya Wiśniowy była ta wś królewsczyzną. W 1581 wś tę, zwącą się „Irzmanowa“, trzymał Sziradzki; miała 5 łan. km., 6 zagr. z rolą, 2 zagr. bez roli, 3 kom. z bydłem, 5 kom. bez bydła, 2 rzem., 1 łan soltysi i 1 dudę (Pawiński, Małop., 50).

Mac.

Wierzbianki, niem. *Wierszbienken Gross* i *Klein*, wś i leśniczówka, pow. gołdapski st. p. Grabowen.

Wierzbiany, wś, pow. jaworowski, 12 klm. na półn.-wschód od Jaworowa (sąd pow.), 6 klm. na płd. od urzędu poczt. w Niemirowie. Na wsch. leży Trościaniec, na płd.-wsch. Kurniki,

na pld. Jazów Stary, na zach. Zawadów, na pln. Niemirów (pow. Rawa Ruska). Pld. część wsi przepływa potok Gniła (dopływ Lubaczówki), zwany w dalszym biegu Zawadówką. Wchodzi on tu od pld.-wsch. z Kurnik, a płynie na pln.-zach. do Zawadowa, gdzie na granicy obu wsi rozlewa się w staw. W obrębie wsi przyjmuje Gniła od praw. brz. kilka potoków, z nich ważniejszy pot. Walena. Do granicznego stawu wpada Uniaczka, powstająca na pln. w lesie Wierzbiany z kilku strug. Główna część zabudowań wiejskich leży w dolinie Waleny i Gniłej. Prócz tego są liczne grupy domów rozrzucone po całym obszarze, jako to: Borowe, Jupiny, Szyпки, Huki, Kuleki, Chudykie, Dackie, Debry, Gary, Góra, Horajec, Kałytraki, Kąty, Piscockie, Tisteczkie i Zapust. Wznies. na pld. 289 mt. Włas. więk. (hr. Karola Lanckorońskiego) ma roli orn. 181, łąk i ogr. 147, pastw. 36, lasu 2347 mr.; własn. mn. roli or. 2040, łąk i ogr. 732, pastw. 197, lasu 66 mr. W r. 1880 było 347 dm., 1935 mk. w gm., 18 dm., 98 mk. na obsz. dwor. (1881 gr.-kat., 85 rz.-kat., 69 izr.; 1859 Rus., 170 Pol., 4 Niem.). Par. rz.-kat. w Niemirowie, gr.-kat. w miejscu, dek. jaworowski. We wsi jest cerkiew zbudowana w r. 1865, szkoła 1-klas. z jez. wykł. ruskim w r. 1876, kasa pożycz. z kapit. 76 złr. Jest tu tartak wodny o 1 gatrze i 1 pile. Za czasów Rzpltej należała ws do dóbr kor., ststwa jaworowskiego. We Lwowie d. 6 lutego 1663 r. pozwala Jan Kazimierz Janowi z Sobieszyna Sobieskiemu, chor. kor., star. jaworowskiemu, zastawić W. itd. na 2 lata u Marcina i Barbary Głębockich (Arch. kr. we Lwowie, C., t. 411, str. 784). W r. 1688 nadaje Jan III Jakubowi Chodorowiczowi, Stefanowi Sawczakowi, Mikołajowi Mucejkowi i Wasylowi Wojnarowi, popom w W., łąn pola (l. e., C., t. 593, str. 985). W r. 1695 nadaje Jan III Barbarze i Andrzejowi Sadurskim grunta we wsi W. (e. l., C., t. 522, str. 2197). W r. 1710 potwierdza August II prawa Mikołaja i Katarzyny Kliszów, małżonków, do cywuństwa alias wójtostwa w W. (l. e., C., t. 495, str. 908), a w r. 1749 zatwierdza to prawo August III (l. e., C., t. 557, str. 1540). W r. 1750 nadaje August III Józefowi i Agnieszce Szadurskim półłanek roli, Tereszczakowski nazwany, we wsi W. (l. e., C., t. 599, str. 1290). W lustracji z r. 1661 i 1662 (Rkp. Ossol., № 2834, str. 177) czytamy: „W tej wsi juxta lustrationem A. 1627 było osiadłych półłanków 3¹/₂. Teraz osiadłych półłanków 5¹/₂. Poddanych w tej wsi jest 30. Czyszu z półłanku dają po 1 zł. 2 gr. Owsa czyszowego z półłanku dają po 2 półmiarki, przychodzi półmiarków 11, po gr. 15, czyni 5 zł. 15 gr. Kur prostych z półłanku po 4, przychodzi kur 22, po gr. 3, czyni 2 zł. 6 gr. Za furę solną na 3 razy rachując z półłanku dają po zł. 12, przychodzi z półłanków 5¹/₂ zł. 66. Dziesięciny jagnięcej

od dziesiątka jagniąt dziesiąte jagnię; tego roku dostało się jagniąt 4 po 1 zł.; dani miodowej, albo plastrów miodowych od 5 starych pszczoł po plastrze jednym; tego roku dostało się plastrów 20, za nie zł. 6 gr. 20. Poddani tej wsi robić powinni z półłanku od niedzieli do niedzieli po dniu jednym od południa, lubo sprzężajem, lub pieszo; prząść z półłanku łocki 6 z przędzy dworskiej. Zagrodników w tej wsi było 8, teraz ich tylko 3. Płacą czyszu po gr. 6. Robić powinni po 2 dni w tydzień od południa. Za dań leśną tego roku dostało się zł. 17; za sianożęci zł. 14. Pop daje i z furą zł. 7; Kaliczelwinie dają z młyna furę winnej zł. 6; mielnik Borowy z młyna daje furę zł. 6, Daniło kozak z roli karzemnej daje zł. 20. Suma procentu z tej wsi facit zł. 160 gr. 14 den. 9⁴. Na str. 184 czytamy: „Tywoństwo we wi Wierzbianach alias Scultetia: Pan Aleksander Klisz pokazał konsens króla Władysława IV uczciwemu Pawłowi Kliszowi, cedendi de omni jure suo advitalitio super tyvonatum in villa W. in personas Alexandrorum Kliszow, nepotum suorum. Przy którym przywileju, wolnościach i prerogatywach i my pomienionego pana Aleksandra Klisza zachowujemy. Mielnictwo we wsi W.: Uczciwy Iwan Koleta, Stach, Paweł, Waśko i drugi Waśko, bracia rodzeni, posesorami są mielnictwa we wsi W. Przywileju żadnego przed nami nie pokazali, tylko dekret referendarski króla Imci w Wilnie r. 1643, z podpisem W. Pana Waclawa z Leszna, referendarza kor., ex remissione od komisarzy króla Imci między tymże Iwanem Kaletą a JWIM Panem Jakubem Sobieskim, wojew. ziem ruskich, starostą jaworowskim, względem pól i gruntów do młyna z dawną należących odjęcia, do robocizn niesłusznych przymuszania, tak i inszych krzywud uczynienia, którym dekretem grunta odjęte, jako to ćwierć pola wedle folwarku wierzbiańskiego, i niwę z sianożęcią nad stawem wierzbiańskim u rzeki, a od Wiszni leżącą, ze wszystkimi przynależnościami do niego służącemi, jako niesłusznie odjęte nazad wrócić, albo względem przyległości tej ćwierci do folwarku zamianę dać rozkazano. Także dwie pary wołów zagrabionych oddać, albo złp. 100 zapłacić nakazano; więc też robocizn i powinności aby nie przymuszano, ale tak jako wszyscy młynarze starostwa jaworowskiego zachowano, którzy też powinności przykładem innych młynarzów, jako to dwie miarki z młyna, furę, zł. 6 gr. 15 oddawać i odprawować powinni. Tedy i my przy tymże dekrete króla Imci pomienionych mielników zachowali i powagą naszą utwierdzili“.

Lu. Dz.

Wierzbiatyn, ws, pow. buczacki, 10 km. na zach. od Buczacza (sąd. pow.), 3 km. na pln. od urzęd. poczt. w Baryszu. Na pln. leżą Jezierzany, na wsch. Buczacz, na pld. Barysz, na zach. Bortniki. Środkiem obszaru płynie od pln. na

płd. dopływ Dniestru: Baryszka. Na praw. brz. tej rzeczki leżą zabudowania wsi. Na wsch. wzgórze Wierzbiatyn (386 mt.), na płd., na granicy Barysza, Łysa góra (394 mt.). Własn. więk. ma roli orn. 393, łąk i ogr. 48, pastw. 7, lasu 56 mr.; własn. mn. roli orn. 488, łąk i ogr. 29, past. 11, lasu 4 mr. W r. 1880 było 62 dm., 377 mk. w gm., 7 dm., 26 mk. na obszarze dwors., (348 gr.-kat., 40 rz.-kat., 15 izr.; 359 Rus., 29 Pol., 15 Niem.). Par. rz.-kat. w Baryszu, gr.-kat. w Jezierzanach. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 660 złr.

Lu. Dz.

Wierzbiąż, rus. *Werbiz*, wś, pow. sokalski, 16 klm. na płu.-zach. od Sokala, 10 klm. na płu.-wsch. od Bełza (sąd. pow., st. kol. i urz. poczt.). Na płu. leżą Rusin i Leszczków, na wsch. Siebieczów, na płd. Cebłów, na zach. Wyżłów. W środku wsi powstaje potok i płynie na wsch. do Siebieczowa, gdzie wpada do Brodu (dopl. Bugu). Wzn. sięga na płu.-zach. 262 mt. Na płu.-wsch. „Kosowa góra“ (248 mt.). Własn. więk. ma roli orn. 379, łąk i ogr. 38, pastw. 24, lasu 97 mr.; własn. mn. roli orn. 868, łąk i ogr. 74, pastw. 9 mr. W r. 1880 było 65 dm., 445 mk. w gm., 5 dm., 51 mk. na obsz. dwors. (458 gr.-kat., 30 rz.-kat., 8 izr.; 457 Rus., 39 Pol.). Par. rz.-kat. w Ostrowie, gr.-kat. w Siebieczowie. Wspomniany w dok. z r. 1533 przy rozgraniczeniu z Ryczehowem Wierzbiąż jest widocznie inną, nieistniejącą dziś wsią (ob. t. X, 80). We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja. Niegdyś tworzył W. prawdopodobnie osobną parafię, z ksiąg metrykalnych okazuje się bowiem, że mieszkańcy tu paroch, do którego należały: Wierzbiąż, Rusin i Leszczków. W r. 1793 połączono tę parafię z Siebieczowem i odtąd są księgi metrykalne wspólne. We wsi jest szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 192 złr.

Lu. Dz.

Wierzbiica, rzeczka, bierze początek w płd. części pow. sierpeckiego, płynie w kierunku płd. przez Proboszczowice, Kruszewo, Dziarnowo, od Białej skręca ku zach., płynie przez Srebrną i uchodzi do Skrwy z lew. brzegu w okolicy Kobiernik.

Wierzbiica 1.) wś i folw., pow. błoński, gm. Piekary, par. Mszczonów, ma 34 mk. Por. *Gąba*. 2.) **W.**, wś, folw. i os. młyn., pow. noworadomski, gm. Radziechowice, par. Lgota, odl. 5 w. od Radomska; wś ma 25 dm., 230 mk.; folw. 4 dm., 38 mk. W r. 1827 było 18 dm., 194 mk., par. Krępa. W r. 1886 folw. W. z os. młyn. Janowiec rozl. mr. 661: gr. orn. i ogr. mr. 554, łąk mr. 34, pastw. mr. 2, lasu 44, nieuż. 27; bud. mur. 3, drew. 11; młyn wodny. Wś W. os. 36, mr. 314. Na początku XVI w. wś należy do par. w Radomsku, dwór zaś do par. Krępa (wcześniej jako filia do Lgoty). Wydawca Lib. Ben. Łaskiego (I, 493 i 495) mylnie uważa W., w par. Radomsk, za wieś zaginioną. Według reg. pob.

pow. radomskiego z r. 1552 we wsi W., w par. Radomskie, Stobiecki miał 3 osad., 3 łany, Garnkowski 2 os. (Pawiński, Wielkop., II, 273). 3.) **W.**, osada miejska nad rzeką b. n. (dopl. Śmiłówki?), pow. radomski, gm. i par. Wierzbiica, odl. 21 w. na płd.-płd.-zach. od Radomia i około 22 w. na płu.-płu.-wschód od Wąchocka, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, dom przytułku dla 4 ubogich, sąd gm. okr. VI, urząd gm., 176 dm., 1395 mk., 3507 mr. Z zakładów fabrycznych istnieje tu piec wapienny, olejarnia, garbarnia. St. poczt. w Orońsku (o 7 w.). W r. 1827 było 145 dm., 908 mk. Odbywają się w osadzie targi tygodniowe we wtorek. Wedle dokum. z r. 1198 bisk. krakowski Gedeon nadał dziesięciny z W. klasztorowi miechowskiemu (Kod. Wielk., n. 34 i 2020). Następnie W. przeszła na własność klasztoru wąchockiego (w XIII w.?) i r. 1275 Bolesław, ks. krakow., pozwolił urządzić tu przy kościele targowisko, z temi samemi przywilejami jakie otrzymał Tarsk i Iłża (Kod. Małop., II, 14, 17, 137). Według Długosza, Otto i Krystyn, synowie Piotrka ze Skrzynna, nadalili tę wieś klasztorowi wąchockiemu, zaś Leszek Biały obdarzył przywilejami i zwolnił od ciężarów książęcych. Za Długosza W. jest wsią, mającą kościół par. drewniany, 32 łany km., dające czynszu po fertonie, 30 jaj i 4 koguty i 4 dni robocizny przez rok. Odbywają dwie powalby po dniu i dają osep po kor. owsa i 4 żyta. Było 6 karczmem z rolami dających klasztorowi po pół grzyw. i 24 zagr., płacących po 3 gr. Dziesięciny, wartości do 30 grzyw., pobierał klasztor. Dwa łany wójtowskie dawały pleban. w Wierzbiicy. Pleban miał swe role i karcznię z rolą, dającą mu pół grzyw. W drugim opisie podaje Długosz, iż było tu 30 karczmem bez roli. Świadczyłoby to o istnieniu targowiska bardzo ożywionego (Długosz, L. B., II, 516 i III, 404). Rozwój sąsiednich osad, zwłaszcza Radomia, pozbawi targowisko znaczenia. W r. 1569 płacą tu od 10 łan., 4 komor., 1 rzemieśl. (Pawiński, Małop., 307, 478). Obecny kościół paraf. murowany wzniesli na miejscu dawniejszego (istniał już w XIII w.) cystersi wąchocecy w r. 1709. Restaurowany w r. 1848. Par. W., dek. radomski, 4356 dusz. W. gmina należy do sądu gm. okr. VI w miejscu, st. poczt. w Orońsku. Gmina ma 5336 mr. obszaru i 1869 mk. (6 praw., 371 żyd.). W skład gm., prócz osady W., wchodzi wsi: Rzeczków i Stepanówka. 4.) **W.**, wś nad rzeką Pilicą, pow. olkuski, gm. i par. Kidów, odl. około 6 w. na zach.-zach.-płd. od Żarnowca, o 2 w. od rz. Pilicy (z lew. brzegu), naprzeciwko wsi Udorz (na praw. brz. Pilicy), wśród płaskowzgórza górującego nad szeroką w tym miejscu doliną Pilicy. W 1827 r. było 51 dm., 310 mk. Jest to starożytna wś królewska, położona u przeprawy przez Pilicę i jej bagnistą dolinę. R. 1229 odbywa się tu zjazd księżny Grzymi-

sławy z Konradem mazow. „in transitu Pyleze de Wyrzbycz“ (Kod. Małop., I, 19). Zapewne pierwotny obszar wsi był o wiele większy i rozciągał się po obu brzegach Pilicy. Już w 1257 część na praw. brzegu przybiera nazwę Omieszynki (Omieszyni). Dziesięciny z W. nadane zostały r. 1257 klasztorowi w Zawichoście. R. 1339 królowa Jadwiga nadaje kmieciom: Mikołajowi i Piotrowi, zwanym Kąkol, ogród i łan ziemi w W., wolny od robót i danin. Łan ten dzierży potem długo rodzina Sypniów, której Jan Kazimierz r. 1650 potwierdza to nadanie (Kod. Małop., 53, 71, 246). W połowie XV w. ws W. należy do par. u św. Wojciecha na przedmieściu Żarnowca, miała 7½ łan. km., dających dziesięcinę, wartości do 7 grzyw., klasztorowi klarysek przy kościele św. Andrzeja w Krakowie. Folw. królewski dawał dziesięcinę altaryi św. Władysława w katedrze krakow., wartości 3 grzyw. W innym opisie tej wsi powiada Długosz „Omyesznyce vel Omyesznyky et quae veteri nomine amisso Wierzbicza hactenus vocatur“. Zaliczając wieś do par. w Chlinie, podaje o niej to samo co wyżej, z dodatkami, że dziesięciny dla altaryi św. Władysława nadał Kazimierz W. na ucieczenie pamięci ojca swego Władysława (Lib. Ben., II, 96, 209; III, 328). Według reg. pob. pow. książkowego z r. 1581 ws W., w par. Żarnowiec, należała do zamku żarnowieckiego, miała 8 łan. km., 4 porogałe, 1 zagr. z rolą, 2 rzeźn., 3 przekupniów (Pawiński, Małop., 92). W 1771 r. wchodziła w skład królewskiej Libertowska Wola (ob.). 5.) **W.**, ws, folw. i dobra, pow. miechowski, gm. i par. Łętkowice (dawniej Niegardów), odl. o 1 w. od Miechowa. W r. 1827 było 20 dm., 110 mk., par. Niegardów. Dobra W. składały się w r. 1873 z folw. W. i Budziejowice, rozl. mr. 686: folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 472, łąk mr. 2, pastw. mr. 75, nieuź. mr. 17; bud. mur. 5, drew. 6; płodozm. 8-pol.; folw. Budziejowice gr. orn. i ogr. mr. 73, łąk mr. 58, pastw. mr. 4, nieuź. mr. 5; bud. mur. 1; płodozm. 8-pol. Ws W. os. 15, mr. 79; ws Budziejowice os. 14, mr. 113. W połowie XV w. ws ta należała do par. Prandocin, była własnością Turckiego h. Gryf, który miał tu 4 łany km., a dziesięcinę, wartości 6 grzyw., dawano prebendzie krakowskiej zwaną Raciborską (Długosz, L. B., II, 33). W r. 1581 W., w par. Niegardów, własność Kacpra Szczebanowskiego, miała 4 łany km., 3 zagr. z rolą, 3 kom. z bydł., 1 kom. bez bydła (Pawiński, Małop., 15, 440). 6.) **W.**, ws i folw., pow. miechowski, gm. Kozłów, par. Mstyczów, odl. 14 w. od Miechowa. W r. 1827 było 32 dm., 229 mk. W r. 1886 folw. W. rozl. mr. 441: gr. or. i ogr. mr. 338, łąk mr. 70, past. mr. 18, nieuź. mr. 15; bud. mur. 4, drew. 9; płodozm. 12-pol. Ws W. os. 46, mr. 366. W połowie XV w. ws W., w par. Mstyczów, własność S. Czarnockiego, miała łany km., z których dziesięcinę dawano

pleban. w Pełczyskach. Folw. dawał dziesięcinę pleban. w Mstyczowie (Długosz, L. B., II, 90). W r. 1581 ws Wierzbica i Pełkosławice, w par. Mstyczów, własność Strasza, miały 10 łan. km., 3 zagr. z rolą, 4 zagr. bez roli, 2 kom. z bydł. (Pawiński, Małop., 91, 438). 7.) **W.**, ws, pow. stopnicki, gm. i par. Tuczepy. W 1827 r. było 18 dm., 183 mk. W połowie XV w. W., w par. Tuczepy, miała łany km., karczmy, zagr. Folw. rycerski płacił dziesięcinę pleban. w Tuczepach (Długosz, L. B., II, 447). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1508 ws Wierzbica płaćcia gr. 5. W r. 1579 J. Chicky płaćcił od 5 os., 2½ łan., 2 zagr., 1 biednego, 1 rzem. (Pawiński, Małop., 228, 489). 8.) **W.**, ws i folw., pow. pińczowski, gm. Kliszów, par. Kije, odl. o 10 w. od Pińczowa. W 1827 r. było 15 dm., 113 mk. W r. 1887 folw. W., oddzielony od dóbr Kije, rozl. mr. 216: gr. or. i ogr. mr. 195, łąk mr. 15, nieuź. mr. 6; bud. mur. 2, drew. 3. Według reg. pob. pow. checińskiego z r. 1540 ws „Wierzbica seu Borczin Sterkowicz“, własność Stanowskiego, miała 4 km. na pół łanie, 4 zagr., 1 karcznię, dwór, sadzawkę, łąki i lasy. Otaksowana 220 grzyw. W r. 1573, płacono od 2½ łan., 2 zagr., 2 kom., 1 rzem. (Pawiński, Małop., 271, 587). 9.) **W.** *Sobkowska*, folw. nad rz. Nidą, pow. jędrzejowski, gm. i par. Sobków, odl. o 16 w. od Jędrzejowa. W 1827 r. było 10 dm., 80 mk. Folw. W. Sobkowska, oddzielony w r. 1867 od dóbr Sobków, rozl. mr. 336: gr. orn. i ogr. mr. 133, łąk mr. 10, pastw. mr. 2, lasu mr. 183, nieuź. mr. 8; bud. mur. 2, drew. 7; las nieurządzony; pokłady wapienia. 9.) **W.**, ws i folw., pow. janowski, gm. Urzędów, par. Boby, odl. od Lublina 50 w., od Janowa 42 w., od Urzędowa 5 w. Ws ma 26 dm., 216 mk., 395 mr.; folw. ma 2 dm. mur., 7 drew., 240 mr. W r. 1827 było 16 dm., 102 mk. Gleba gliniasta, łomy piaskowca, cegielnia. W skutek układu o służebności w 1879 r. włościanie z obszaru dworskiego otrzymali lasu 38 mr., gruntu ornego 34 mr. W r. 1531 ws W., w par. Urzędów, miała 2 łany. W r. 1676 Aleks. Wierzbicki płaćcił tu od siebie, żony i 25 poddanych; Jan Wierzbicki od siebie, żony i 12 poddanych. Mają też części: Węglińska i Zbigniewski (Pawiński, Małop., 374 i 6a). 11.) **W.**, ws i folw. nad rzeką Wierzbką, pow. krasnostawski, gm. Rudniki, par. Płonka, odl. 24 w. od Krasnostawu, ma pokłady wapienia, młyn wodny. W 1827 r. było 59 dm., 322 mk. W r. 1884 folw. W. rozl. mr. 1239: gr. orn. i ogr. mr. 997, łąk mr. 78, pastw. mr. 7, lasu mr. 134, nieuź. mr. 23; bud. mur. 2, drew. 24; płodozm. 11-pol.; las nieurządzony. Ws W. os. 32, mr. 379; ws Kuszaby os. 17, mr. 404. 12.) **W.**, folw., pow. chełmski, gm. i par. Wojślawice. 13.) **W.**, os., pow. chełmski, gm. Rakolupy, par. Kumów. 14.) **W.**, ws, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec. 15.) **W.**, folw., pow. hrubieszowski, gm.

i par. Moniatyceze. 16.) **W.**, ws z kilku części i folw. złożona, nad rz. Płonką, pow. płoński, gm. Sarnowo, par. Skołatowo, odl. 15 w. od Płońska, posiada urząd gm. Część *W. Wielka. Pańska* al. *Rumocka-Janki* ma młyn wodny, wiatrak, 18 dm., 217 mk. W r. 1869 folw. *W. Rumocka-Janki* rozl. mr. 620; gr. orn. i ogr. mr. 429, łąk mr. 63, pastw. mr. 75, lasu mr. 33, nieuż. mr. 20. Ws *W. Rumocka* os. 18, mr. 22. *W. Szlachecka* ma 10 dm., 106 mk., 355 mr. Są to drobniejsze części i kolonie, z tych *W. Wódka* i *W. Jacki* lit. J rozl. mr. 112. W r. 1827 *W. Szlachecka* miała 10 dm., 109 mk.; *W. Pańska* 7 dm., 49 mk. Według reg. pob. pow. płońskiego, z r. 1578 we wsi *W.*, par. Skołatowo, M. Romocki miał 6 łąk., 4 zagr., młyn. W części *W. Łączki* siedziało kilku właścicieli na 5 łąk. nach. W części *W. Gowienki* było 1/2 łąk. (Pawliński, Mazowsze, 97, 102). 17.) **W.**, ws i folw. nad rz. Narwią, pow. pułtuski, gm. Zegrze, par. Dzierżenin, odl. o 21 w. od Pułtуска. W 1827 r. było 16 dm., 129 mk. W r. 1884 folw. *W.* rozl. mr. 975; gr. orn. i ogr. mr. 708, łąk mr. 64, pastw. mr. 40, lasu mr. 92, nieuż. mr. 71; bud. mur. 6, drew. 15; płodozm. 14-pol.; las urządzo-ny; pokłady wapienia, cegielnia, młyn wodny. Ws *W.* os. 30, mr. 148. Jestto dawna posiadłość biskupów plockich, wymieniona w akcie uposażenia par. Dzierżenin r. 1389 (Kod. Maz., 107). Według reg. pob. pow. nowomiejskiego z r. 1576 ws *W.*, własność bisk. plockiego, miała 10 1/2 zagr. Należała do par. Serock (?) (Pawliński, Mazowsze, 316). Klucz *W.*, składający się z folw. Winnica i *W.* i wsi zarobnych: Winnica, *W.* i Pawłowo (ta ostatnia oddawała pańszczyznę tylko podczas lata), wchodził w skład dóbr gołądkowskich, będących własnością bisk. plock., a następnie skarbu. Komisya skarbu oddała klucz *W.* na dodatkowe uposażenie bankowi; ten zaś sprzedał takowy w 1859 r. Aleks. Krotowicz. Osady pańszczyzniane, 40 mr., odrabiały po 8 dni tłuکی, 16 stacyi, 52 dni piesz., 72 sprzężaj. (od św. Jana przez 20 tyg. po 2 dni sprzęż.) i oddawały każda 6 złp. hyberny, 32 złp. 1 gr. dziesięciny do dworu (uiszczanej za czasów pruskich do semin. w Pułtusku) i 3 łokcie przędzy z włókna dwors. Pańszczyznę odrabiano do folw. *W.*, a naturalia i czynsze, dopóki klucz *W.* należał do Gołądkowa, oddawano do tego ostatniego. W 1821 r. spotykamy 7 takich osad (jedna pusta od 1814 r., na 2 siedzi po 2 gospodarzy, jedna od czasów pruskich zamiast pańszczyzny płaci 84 złp.); gospodarstwo prowadzono 2-półowe i wysiewano na osadzie 4 kor. ozim. i 4 jarz.; 1 zagrodnik 10-morgowy, odrabiający 52 dni piesz. i 4 tłuکی i opłacający 9 złp. dziesięciny do dworu, 1 1/2 złp. hyberny, 1 1/2 łok. przędzy z włókna dwors.; 4 chałupnik., odrabiających po 6 dni tłuکی i 1 złp. czynszu. Młyn, wybudowany przez Leonarda Kaeperskiego 1792

r. na mocy zezwolenie biskupa, opłacał 1821 r. 50 złp. czynszu, 9 złp. dziesięciny do dworu, 1 1/2 złp. hyberny; karczma. Razem było 40 męż., 47 kob. (w tej liczbie starszych nad 12 lat: 26 męż., 33 kob.), 12 koni, 12 woł., 19 krów, 9 jałow., 24 świn, 5 owiec. Na folw. 1821 r. wysiewano 3 kor. pszenicy, 40 żyta, 7 jęczm., 30 owsa, 4 gryki, 2 grochu, 4 jarki; zbierano 50 fur siana. Znajdowało się 8 męż., 3 kob., 6 koni, 4 woł., 15 krów, 10 jałow., 20 świn, 200 owiec. Za czasów, kiedy klucz *W.* był własnością Banku, urządzono ws kolonialnie; folw. otrzymał 654 mr. 153 pręt., las dworski 292 mr., włościanie 135 mr.; os. rząd. Klusek 14 mr. 136 pręt. Grunta zimne, piaski. (*Lud. Krz.*) 18.) **W. Wielka** i **Mała**, w par. Mokowo, ziemi dobrzyńskiej, ob. *Wierznica*. 19.) **W.**, ob. *Wierzbka*. *Br. Ch.*

Wierzbica, ob. *Wierzbie*.

Wierzbica, pow. krzemieniecki, ob. *Katrynburg*.

Wierzbica 1.) ws, pow. bóbrecki, 32 klm. na pld.-wsch. od Bóbrki, 7 klm. na pld.-wsch. od Chodorowa (sąd pow., st. kol. i urz. poczt.). Na pld.-zach. i pln.-zach. leży Suchrów, na pln.-wsch. Knihyńcize, na pld.-wsch. Oskrzyńcize (obie w pow. rohatyńskim). Wody zabiera potok wpadający poza granicami wsi do Świrza. Własność więk. ma roli orn. 326, łąk i ogr. 58, past. 1, lasu 16 mr.; własn. mn. roli or. 555, łąk i ogr. 132, pastw. 2 mr. W r. 1880 było 73 dm., 477 mk. w gm., 1 dm., 23 mk. na obsz. dwors. (460 gr.-kat., 12 rzym.-kat., 28 izr.; 471 Rus., 19 Pol., 10 Niem.). Par. rzym.-katol. w Bakowcach, gr.-kat. w Suchrowie. We wsi jest cerkiew p. w św. Michała i szkoła 1-klas. 2.) **W. z Wólką**, ws, pow. rawski, 15 klm. na pln.-wsch. od Rawy Ruskiej, 7 klm. na pln.-zach. od sądu pow. i urzędu poczt. w Uhnowie. Na pln. leżą Machnów i Nowosiółki Przednie, na pln.-wsch. Uhnów, na wsch. Poddubce i Zielona Machnowska, na pld. Rzyczki, na zach. Kornie i Machnów. Środkiem wsi płynie Sołokija od pln.-zach. z Korniów, na pln.-wsch. do Poddubiec. Na lew. jej boku leżą zabudowania wsi, a na pln. od nich przys. Wólka Wierzbicka. Pld. część obszaru lesista. Wznies. na pln. 238 mt., na pld. 228 mt. Dolina Sołokii 218 mt. Włas. więk. ma roli orn. 426, łąk i ogr. 396, pastw. 189, lasu 1688 mr.; wł. mn. roli orn. 1058, łąk i ogr. 993, pastw. 519 mr. W r. 1880 było 202 dm., 1202 mk. w gm., 13 dm., 100 mk. na obsz. dwors. (1207 gr.-kat., 7 rz.-kat., 88 izr.; 1203 Rus., 61 Pol., 38 Niem.). Par. rz.-kat. w Uhnowie, gr.-katol. w miejscu, dek. uhnowski. We wsi jest cerkiew, a w polu drewniana kaplica; szkoła etat. 1-klas. Na obszarze dwor. jest folwark i gorzelnia. 3.) **W.**, część Bojańca, w pow. żółkiewskim.

Lu. Dz.

Wierzbica 1.) al. *Werbice*, słow. *Verbice*, *Vrbica*, węg. *Verbicz*, ws, w komitacie liptowskim,

w pow. Św. Mikulasz, nad rz. Wagiem, w sąsiedztwie Liptó Sz. Miklos, tak, że domy obydwu osad się stykają. W r. 1890 było 1867 mk. (1781 Słowaków, 21 Niemców, 31 Węgrów, 1 Serb i 33 innych narod.); podług religii: 174 rz.-kat., 1 gr.-kat., 1664 wyzn. augsb. i 27 izrael.; 189 dm., 1684 mr. obszaru. Protestanci mają kościół par. w miejscu, rz.-katolicy należą do paraf. w Liptó Sz. Miklos. W. należą do sądu pow. i urz. podatk. w Sz. Miklos; tamże urząd poczt. i tel. 2.) **W.-Hustak** al. *Werbice Hustak*, słow. *Verbice Hustak*, węg. *Verbicz Husták* al. *Husztak Szt. Miklos*, wś, w komitacie liptowskim, na zach. od Svati-Mikulasz (Lipto Szt. Miklos). W r. 1890 było 54 dm. i 770 mk., a to 541 Słowaków, 116 Węgrów, 95 Niemców i 18 innej narod.; 203 rz.-kat., 5 gr.-kat., 429 wyzn. augsb., 2 helw. i 137 izrael. Obszar wsi wynosił 32 mr. Rz.-kat. należą do parafii Svati-Mikulasz, augsb. wyzn. do Werbie (Wierzbicy). Urząd poczt. i tel., sąd pow. i urz. podat. w Sw. Mikulaszu. *W. H.*

Wierzbica 1.) *Polska*, niem. *Polnisch Wuerbitz*, 1406 r. *Polnischin Wirbicz*, wś i dobra, pow. kluczborski, par. kat. Wallendorf, ewang. w miejscu. Wś ma 687 ha (538 roli, 110 łąk), 110 dm., 970 mk. (83 kat.); dobra mają 1706 ha (700 roli, 160 łąk, 740 lasu), 23 dm., 273 mk. (53 kat.). Dziedzic wsi Joachim Wenzel w r. 1718 ufundował nowy kościół ewang., w miejscu poprzedniego małego. Pastorem był wtedy Tomasz Maciewski. Szkoła ewang. istniała podobno już 1688 r. Do dóbr należy folw. Kołaczek i karczma Wałda. 2.) **W. Niemiecka**, niem. *Deutsch Wuerbitz*, wś i dobra, pow. kluczborski, par. kat. Blumenau, ew. w miejscu. Wś ma 385 ha (315 roli), 59 dm., 433 mk. (363 ewang., 70 katol.); dobra 808 ha (540 roli, 71 łąk, 167 lasu), 13 dm., 197 mk. (167 ew., 30 katol.). Kościół ewang. wzniesiony z drzewa r. 1680. 3.) **W. Wielka i Mała**, niem. *Wuerbitz Gross i Klein*, 1175 r. *Werbenice*, 1288 r. *Parva Wirbeniz*, dwie wsi, pow. koźuchowski, par. kat. i ew. Bytom nad Odrą. W. Wielka wś ma 386 ha (309 roli), 22 dm., 149 mk. (2 kat.); W. Mała ma 116 ha (104 roli), 6 dm., 56 mk. (4 kat.).

Wierzbice, ob. *Wierzbica*.

Wierzbice, czesk. *Vrbice*, niem. *Wirbitz*, wś na Szląsku austr., w pow. frysztadzkiem (Freistadt), obwod. sąd. bogumińskim (Oderberg), odl. 7 klm. na pld. od Bogumina a 1 klm. od granicy pruskiej. W r. 1880 miały W. 462 mk. (447 rz.-kat., 9 prot., 6 izrael.), a pod względem narodowości 105 Polaków, 228 Czechów i 45 Niemców. Obszar wynosi 663 mr. Par. rz.-kat. w Boguminie. W. tworzą z Pudłowem jedną gminę. Ob. *Pudłów*. *W. H.*

Wierzbice Górne, *W. Guzy* i *W. Strupki*, trzy wsi, pow. sokołowski, gm. Jabłonna, par. Wyrozęby i Jabłonna, odl. 9 w. na zach. od So-

kołowa. W. Górne mają 11 dm., 70 mk. 250 mr.; W. Guzy 16 dm., 109 mk., 267 mr.; W. Strupki 19 dm., 129 mk., 558 mr. W 1827 r. W. Górne miały 6 dm., 52 mk.; W. Guzy 14 dm., 95 mk.; W. Strupki 20 dm., 120 mk. W pobliżu leży wyniosłość, na której odkryto 1880 r. ementarzysko przedhistoryczne. Opis wykopaliska pomieszczony był w piśmie „Przyroda i Przemysł“ (z 10 lut. 1881). W pobliżu W. leży Czekanów i Niewiadoma, z ementarzyskami, podobno Jadźwingów.

Wierzbick, wś i folw., pow. lipnowski, gm. Skempe, par. Karnkowo, odl. 6 w. od Lipna, ma 10 dm., 208 mk. W r. 1827 było 17 dm., 182 mk. Folw. należy do dóbr Skempe. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 743: gr. orn. i ogr. mr. 449, łąk mr. 108, pastw. mr. 7, lasu mr. 152, nieuż. mr. 27; bud. mur. 3, drew. 13. Do włościan należy 44 mr. Spotykamy w dokum. Dersława z W. w r. 1363, Mikołaja Słup, kasztelana dobrzyńskiego, r. 1434. W XVI w. istniała tu parafia, w skład której wchodziły wsi: W., Głodo-wo, Czarne, Suradowo i Suradowko, Baldowo, Rzuchowo. W r. 1564 dziedzicem wsi jest Ezechiel Chełmicki, który płacił od 8 kmieci na całych łąkach, 4 zagr., stelmachu, szewca, kowala, w ogóle 4 fl. 27 gr. (Pawliński, Wielk., I, 313). R. 1789 dziedzic poseł Zieliński wysiewał tu 10 kor. żyta. Przy wsi w niewielkim oddaleniu znajduje się koliste wzgórze, zdaje się reka ludzką usypaną, a na niem widoczne są jeszcze fundamenty dawnego kościoła parafialnego. Zbudowany był z drzewa modrzewiowego, a spłonął r. 1700. Kamień od wody święconej, odnaleziony niedawno, pomieszczony został w krucheie ściany kościoła w Karnkowie ze stosowym napisem. Nieistniejący kościółek wzniesiony był przez sędziego ziemi dobrzyńskiej, dziedzica W., w r. 1379. Ten nieznan z nazwiska dziedzic W. wraz z Mikołajem ze Złotopola pod Lipnem sądził spór o 10000 złp. między Władysławem, królem polskim, a Iwonem, zwanym Marsalek, z przydomkiem „Słup“. Obecnie parafianie zamierzają na miejscu, gdzie stał dawny kościółek, wystawić nowy (ob. *Gazeta Polska* z r. 1887, № 245). *Br. Ch.*

Wierzbiczany 1.) wś i huby nad jeziorem t. n., w pow. gnieźnieńskim, 323 ha obszaru. Sąd, urz. poczt. i st. dr. żel. w Gnieźnie, par. rz.-kat. w Kędzierzynie. R. 1284 wsi Neczayno i Wierbiczayno Przemysław II za wierne usługi darował Żegocie, wojewodzie krakowskiemu, zaś kościołowi gnieźn. i arcyb. Janisławowi, jako wynagrodzenie za poczynione mu szkody, w ilości 300 grzyw., darował ją Przemysław, syn Borkona, d. 11 grud. 1311 r. W listopadzie r. 1335 król Kazimierz w Kaliszu przysądził tę wś arcyb. Janisławowi przeciw pretensjom Jana z Pilicy, który się zadowolnił „pewną sumą pieniędzy“, ofiarowaną mu przez arcybiskupa. W r. 1357

przywilej Kazimierza, potwierdzający przywileje i dobra kościoła gnieźn., wymienia w liczbie dóbr W. razem z Kędzierzynom i Szczytnikami. Po zabraniu dóbr kościelnych przez rząd, należały W. do domeny w Skórczynie. 2.) **W.**, ws i dobra, w pow. inowrocławskim, sąd w Inowrocławiu, urząd okręg. i urząd poczt. w Gniewkowie (Argenau). Ws ma obszaru 786 ha, z czystym dochodem 13434 mrk. Do dóbr należy folw. Ostrowo, mający 580 ha, Szrobsk (348 ha) i Łońsk (795 ha). Najdawniejsza wzmianka o W. sięga r. 1459, w którym Wojciech z Krotoszyna dał je biskupowi wrocławskiemu w zamian za Dźwierzchno. W r. 1461 pisze się jeszcze z W. i Krotoszyna Jakub, kasztelan szremski, układając się z biskupem wrocławskim o zniesienie młyna na Noteci pod Rowinem. W r. 1583 posiada w W. Jan Rusinowski 23 łanów os. a 10 zagrod. 3.) **W. Malachowo**, niem. *Jacobsdorf*, ob. *Malachowo*. Ws, w pow. witkowskim, ma sąd w Gnieźnie (o 15 klm.), od Witkowa 2 klm. Obszaru 167 ha. W ostatnich czasach z rąk Ulatowskich przechodziła do rąk Lutowskich i Chełmieckich. Ostatni właściciel rozparcelował wieś tę za pośrednictwem banku ziemskiego w Poznaniu. Osadnicy nowi przybyli z Górnego Szląska.

Dr. W. Lebiński.

Wierzbiczańskie jezioro, przy wsi t. n., w pow. gnieźnieńskim, ciągnie się na 3½ klm. przez pow. witkowski i gnieźnieński. Wzn. 97·5 mt. n.p.m., w najszerszym miejscu ma 1300 kroków, a zwęża się pod Wierzbicanami do 150 kroków, a pod Lubochnią na 300 kroków. Od północy zasila się jezioro strugą z Wawrzynowa płynącą, która się łączy z wodościkiem wymysłowskim. Tenże zabiera zbyteczne wody aż od Trzemeszna i od strony Brzozowca (102·3 mt. n.p.m.). Na południe zasila się odpływem jez. Modrze, przez które płynie Wełna, w ten sposób, że biorąc początek z jez. Modrze, płynie sztucznym przepokiem do jeziora Wierzbiczany, z którego wystąpiwszy zdąża do jeziora Jankowskiego (95·5 mt. n.p.m.). Jezioro W. od r. 1318 było własnością arcyb. gnieźn. Na jego pld. wybrzeżu rozłożyła się wieś Lubochnia, ongi własność klasztoru trzemeszeńskiego, na zach. Wierzbiczany, arcyb. gnieźn. Obszary tych wsi obejmowały całe jezioro z trzech stron, z czwartej, wschodniej, założono holendry Kujawki i prócz tego na ptn. stronie drobną osadę Kaliny, po zaborze pruskim wieś Braunsweld. O jeziorze tem istnieje podanie, że kiedyś na jego obszarze leżało jeszcze 5 wsi, które wody zalały.

W. Lebiń.

Wierzbiczów, pow. hajsyński, ob. *Granów*.

Wierzbie 1.) ws i folw., pow. kutnowski, gm. Sójki, par. Kutno (odl. 6 w.), ma 9 dm., 197 mk., 792 mr. ziemi dwors., 23 mr. włośc. W 1827 r. było 18 dm., 167 mk. W r. 1889 folw. W., oddzielony od dóbr Sójki, rozl. mr. 686: gr. orn.

i ogr. mr. 595, pastw. mr. 27, nieuź. mr. 22; bud. mur. 3, drew. 10; płodozm. 11-pol. Do włościan należy 23 mr. Na początku XVI w. stoi ws pustką oddawna. Role kmieccie dawały dawniej dziesięcinę prepozyturze łęczyckiej, folw. plebanowi w Kutnie. Później zatarła się różnica i z łanów km., gdy były uprawiane, pobierał pleban (Łaski, L. B., II, 486). 2.) **W.**, ws nieistniejąca obecnie. W XVI w. należała do par. Jezów (pow. rawski). Mieli w niej części Rogowscy (z poblizkiego Rogowa) Łany kmieccie dawały dziesięcinę plebanowi w Słupi; folw. pleban. w Jezowie (Łaski, L. B., II, 336). 3.) **W.**, ws i folw., pow. wieluński, gm. Praszka, par. Ożarów, odl. 10 w. od Wielunia. Ws ma kościół drewniany filialny, 92 dm., 769 mk., 93 osad, 1611 mr. włośc.; folw. 4 dm., 31 mk., stanowi majorat rządowy; dwie os. 4 dm., 26 mk. W 1827 r. było 70 dm., 686 mk. Na początku XVI w. mieszkańcy dawali klasztorowi kościoła wieluńskiego po 10 gr. z łanu osiadłego; z pustych zaś dziesięcinę. Sołtys dawał meszne plebanowi (Łaski, L. B., II, 99). Według lustracyi z r. 1564 ws W., w starostwie wieluńskim, miała łan. 9½, km. 10, ogrodn. 9, sołtys na 3 łan. Dochód 38 fl. 3 gr. 11 den. (Lustr., V, 176). Obecny majorat rządowy W. wydzielony został z dóbr Mokrsko. 4.) **W.**, ws, folw. i dobra, pow. kolski, gm. Sompolno (?), par. Mąkolno, o 4 w. od Sompolna, mają gorzelnię, młyn wodny, 285 mk. W 1827 r. było 27 dm., 207 mk. Jeszcze w r. 1881 ws ta należała do gminy Wierzbie, w pow. niezawaskim. Obecnie gmina ta została zniesiona, a obszar jej wcielony do pow. kolskiego. Dobra W. składały się w r. 1881 z folw.: W., Belny i Osno-Podlesne, rozl. mr. 1725: folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 667, łąk mr. 95, pastw. mr. 19, lasu mr. 131, os. młyn., wiatrak mr. 9, nieuź. mr. 27; bud. mur. 20, drew. 2; folw. Belny gr. orn. i ogr. mr. 151, łąk mr. 146, nieuź. mr. 8; bud. mr. 3, drew. 2; folw. Osno-Podlesne gr. orn. i ogr. mr. 205, łąk mr. 145, lasu mr. 107, nieuź. mr. 15; bud. mur. 6, drew. 3; las urządzony. Ws W. os. 36, mr. 43; ws Osno-Podlesne os. 11, mr. 16; ws Ryn os. 2, mr. 50; ws Belno i Chojny os. 20, mr. 289; ws Marcinkowo os. 14, mr. 155; ws Buslerowo os. 2, mr. 19. Na początku XVI w. pleban w Mąkolnie pobierał dziesięcinę z łan. folw. i jednego pola ról kmiecych od strony Lubotynia (Łaski, L. B., II, 214). Zdaje się, że część wsi, t. j. łany kmieccie należały do par. Lubotyń (leżącej już w dyecezyi kujawskiej). W r. 1557 ws W., w par. Lubotyń (?), własność Jana Lubstowskiego, miała 35 łan. os. i 2 rzemieśl. Tenże Lubstowski posiadał Osno, Brzezice i Mchowo w tejsze parafii. Inne Wierzbie czy też część tego, należała do sąsiedniej parafii Sadno. Było tu 3 łany z sołtysem (Pawiński, Wielkop., II, 20 i 30). 5.) **W.**, ws i folw., pow. miechowski, gm. i par. Tezycza, odl. 12 w. od

Miechowa, leży niedaleko od Wierzbicy w pow. olkuskim. W 1827 r. było 11 dm., 71 mk. Folw. W. w r. 1886 rozl. mr. 354: gr. orn. i ogr. mr. 262, pastw. mr. 15, lasu mr. 63, nieuż. mr. 14; bud. drew. 8; płodozm. 14-pol.; las nieurządzone. Wś W. os. 16, mr. 158. Jan Grot, bisk. krakow., nadał r. 1333 klasztorowi w Imbramowicach dziesięciny biskupie z wsi Jeleza i W. W r. 1581 wś W., w par. Tezyca, pow. ksiąskim, należy do Stan. Olszowskiego, który płaci tu od 6 półłanków km. 2 zagr. z rolą, 1 rzem. (Pawiń., Małop., 92). 6.) **W.** wś, pow. stopnicki, gm. i par. Drugnia. W 1827 r. było 28 dm., 176 mk. W r. 1579 wś W., w par. Drugnia, pow. wiślickim, własność Stan. Dembińskiego, miała 6 osad., 3 łany, 2 zagr. z rolą, 2 ubogich (Pawiński, Małop., 224). W połowie XV w. W., w par. Drugnia, własność królewska, miała łany km., z których dawano dziesięcinę snopową i konopną, wartości 4 grz., scholastrii kieleckiej (Długosz, L. B., I, 450). 7.) **W.** al. *Wierzba* al. *Wierzbica*, wś i folw., pow. zamojski, gm. i par. Łabunie, odl. na pld. od Zamościa o 12 w., leży w nizinie, ma 2 dm. dwors., 43 włośc., 319 mk. kat., rozl. 686 mr. włośc. W r. 1827 było 35 dm., 183 mk. Młyn wodny i folw. należą do dóbr Łubunie lit. A (ob.). *Br. Ch.—T. Żuk.*

Wierzbie, niem. *Wiersbie*, dobra i wś, pow. lubliniecki, paraf. kat. Sodow, ew. Lubliniec. W r. 1885 dobra miały 628 ha, 11 dm., 93 mk. (17 ew.); wś 145 ha, 26 dm., 156 mk. (2 ew.). Ob. *Gudlina*.

Wierzbic, rzeczka, w pow. słupeckim, ob. *Meszna*.

Wierzbic, rzeczka, dopływ Powieźnicy, wpływającej z jeziora Powidzkiego a wpadającej pod Ciążaniem do Warty. Wspomniana w rozgraniczeniu dóbr klasztoru łódzkiego, dokonaniem przez Mieszka w r. 1186. Struga ta w połowie przyznana została klasztorowi za mostem smogorzewskim. *W. Ł.*

Wierzbicice, r. 1398 *Wirzbanczicze*, osada pod Leszmem położona. Graniczyła z Bielewem i Lubiniem. Księga zmarłych klasztoru lubińskiego dominikanów, wymienia Scholastykę, która klasztorowi darowała W. Przeciw tej darowiźnie wystąpiły 2 córki Wierzbicy z Trzebuni, zdaje się siostry Scholastyki. Mikołaj, sędzia pozn., rozstrzygnął w r. 1360 spór ten na korzyść klasztoru. Ale już r. 1398 Katarzyna z Bielewa na rokach kościańskich uzyskała wyrok, że do Bielewa i W. ona tylko sama ma prawo; potem wzięła 22 sztuk bydła od Budziwoja z Bielewa jako oprawę i za granicę między Bielewem a dziedzictwem klasztoru. *W. Ł.*

Wierzbiliszki, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 3 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Leduchowskich, Poszyrwińcie, o 49 w. od Wilna, 3 dm., 33 mk. katol. (podług spisu

z 1865 r. wś miała 5 dusz rewiz. a zaśc. 2 dusze rewiz.).

Wierzbilki, wś włośc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Rożanka, o 53 w. od Lidy, 31 dm., 338 mk. (w 1865 r. 149 dusz rewiz.).

Wierzbilowce, ob. *Wierzbolowce*.

Wierzbina, niem. *Wiersébenne*, dobra i wś, pow. górski (Szląsk pruski), par. kat. i ew. Gross Bargen. W r. 1885 dobra miały 179 ha, 1 dm., 17 mk. ew.; wś 35 ha, 15 dm., 77 mk. (13 kat.).

Wierzbina, część Manasterea, w pow. stryjskim.

Wierzbinek, wś, fol. i dobra, pow. nieszawski, gm. Boguszyce, par. Sadlno, odl. o 49 w. od Nieszawy, mają 341 mk. W 1827 r. było 18 dm., 120 mk. Dobra W. składały się w r. 1866 z fol. W. i Chlebowo, rozl. mr. 1287: gr. or. i ogr. mr. 537, łąk mr. 127, pust. mr. 30, lasu mr. 548, nieuż. mr. 45; bud. mur. 19, drew. 12; las nieurządzony, wiatrak. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś W. os. 33, mr. 64; wś Zakrzewek os. 13, mr. 318; wś Rybno os. 11, mr. 214; wś Chlebowo os. 14, mr. 17; wś Teresowo os. 24, mr. 105; wś Teodorowo os. 24, mr. 241; wś Zalesie os. 10, mr. 18; wś Tyle os. 3, mr. 23; wś Niedźwiady os. 2, mr. 48; wś Sosnówka os. 10, mr. 29.

Wierzbiniac al. *Wierzbowa*, os. przy wsi Kalenica, w pow. łowickim. Istniała jeszcze w r. 1839. Dawała do kościoła w Pszczonowie zamiast dziesięciny 1 korzec i 10 garncy żyta.

Wierzbinka 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 38 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.** al. *Wierbniki*, folw., pow. miński, w gm. Samochwałowice, własność Kuczyńskich, ma 1 włókę. 3.) **W.**, białoros. *Wierbinka* al. *Wierbniki*, fol., pow. miński, w gm. Samochwałowice, par. katol. kalwaryjska, o 25 w. od Mińska, własność Pawluciów, ma przeszło 1 włókę. Miejscowość falista, małeśna. *A. Jel.*

Wierzbinki, kol. (rumunki), pow. lipnowski, gm. Bobrowniki, par. Kikoł, odl. 7 w. od Lipna, ma 2 dm., 15 mk., 30 mr.

Wierzbiński Młyn, niem. *Wierzebaume Muehle*, młyn na granicy pow. międzychodzkiego i skwierzyńskiego, na zach. od Międzychodu.

Wierzbiny 1.) dawna nazwa wsi Podwierzbie, w pow. garwolińskim. 2.) **W.**, kol., utworzona na obszarze dóbr Korytkowo, w pow. lipnowskim.

Wierzbiny, w dok. *Wyrzbiennen*, niem. *Wiersbinnen*, wś, pow. jańsborski, st. pocz. Arys. Henryk Reuss z Pławna, namiestnik pruski i komtur morąski (1467-69), nadaje Krzysztofowi Skolimowi dobra W. z 40 włók na prawie chełm., z obowiązkiem jednej służby zbrojnej oraz wyższe i niższe sądownictwo. R. 1538 zatwierdza ks. Olbracht Marcinowi, sołtysowi drygalskiemu,

i Boguszowi Kosakowi z Mikosz posiadanie dóbr W. z 40 włók. Marcin otrzymał 22 $\frac{1}{2}$ a Bogusz 17 $\frac{1}{2}$ włók (Kętrz., O ludn. pol., 474).

Wierzbiny, niem. *Wiersbinnen*, wś, pow. starogardzki, st. pocz. i par. kat. Osiek, gm. Karzynki, zawiera 3 gbur. posiadała i 3 zagr., razem 178·57 mr.; 1885 r. 14 dm., 96 mk. Wizyta Rybińskiego z r. 1780 zapisuje tu 12 mk. kat. (str. 232). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zaznaczono W. jako pustkowie o 2 dym. *Ks. Fr.*

Wierzbiszki, wś, pow. suwalski, gm. Kadaryzki, par. Lubowo, odl. od Suwałk 24 w., ma 6 dm., 75 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kadaryzki. W 1827 r. było 8 dm., 82 mk.

Wierzbka 1.) wś i os. fabr., pow. olkuski, gm. i par. Pilica. Jest tu wielka fabryka papieru, zatrudniająca do 150 ludzi, do C. A. Moes należąca; ma 11 budynków fabrycznych. Folw. W. należy do dobr Pilica, ma 56 $\frac{1}{2}$ mr. roli or., 75 mr. łąk, 186 mr. past., 6 mr. nieuż.; wś ma 28 gospodarzy i 23 komorników, 70 os., 464 mr. W 1827 r. było 27 dm., 185 mk. W r. 1581 wś W. (Wierzbica), w par. Pilica, własność Mikołaja Padniowskiego, właściciela licznych wsi w okolicy, miała 3 łąny km., 1 kom. bez bydła (Pawiuń, Małop., 80). 2.) **W.**, wś i fol., pow. opatowski, gm. Małkowice, par. Iwaniska, odl. od Opatowa 18 w., ma 21 dm., 147 mk. W 1827 r. było 17 dm., 102 mk., par. Kiełczyzna. W r. 1891 folw. W. z nomenklaturą Bartek rozl. mr. 329: gr. or. i ogr. mr. 224, łąk mr. 31, lasu mr. 67, nieuż. mr. 7; bud. drew. 9. Wś W. os. 20, mr. 108 (według wykazów urzęd. 164 mr.). W połowie XV w. wś W., w par. Kiełczyzna, własność Jana z Oleśnicy h. Debno, miała 5 łąn. km., karcznię z rolą, z których dziesięcinę, wartości 4 grzyw., dawano archidyakonii sandomierskiej. Był też folw. rycerski i zagrodniowy (Długosz, L. B., t. I, 320). *Br. Ch.*

Wierzbłany 1.) wś, pow. kamionecki, 30 klm. na pld.-wsch. od Kamionki Strumiłowej, 6 klm. na pld.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Busku. Na wsch. leżą Humniska, na pld. Humniska i Busk, na zach. Busk i Jabłonówka, na pld. Adamy i Bołożynów (wieś pow. brodzkiego). Pld. część wsi przepływa Sołotwina, środkową Rokitna, dopływy Bugu. Na pld.-zach. leży przys. Miroczyn, na pld.-wsch. Czuczmany Humniskie (w dolinie Sołotwiny), a na pld. i wsch. Czuczmany Zabłotne. Wzn. obszaru 234 mt. na pld.-wsch., 226 mt. wśrodku. Włas. więk. (hr. Kazimierza Badeniego) ma roli or. 261, łąk i ogr. 152, past. 59, lasu 968 mr.; wł. mn. roli or. 641, łąk i ogr. 1327, past. 279, lasu 286 mr. W r. 1880 było 151 dm., 982 mk. w gm., 8 dm., 50 mk. na obsz. dwor. (586 gr.-kat., 352 rz.-kat., 94 izr.; 868 Rus., 155 Pol., 9 Niem.). Par. rz.-kat. w Busku, gr.-kat. w Humniskach. We wsi jest szkoła etat. 1-klas. W Piotrkowie dn. 22 września 1456 r. oddaje Kazimierz Ja-

giellończyk wieś W. Piotrowi z Szamotoł, kaszt. poznańskiemu, w zastaw za 200 grzyw. monety polskiej (Liske, A. G. Z., t. V, str. 195). 2.)

W., część Mohylan, pow. żółkiewskiego, 8 klm. na pld.-wsch. od Żółkwi, 6 klm. na pld.-zach. od sądu pow. w Kulikowie. Ob. *Mohylan. Lu. Dz.*

Wierzbna, rzeczka, wypływa z lasów w okolicy wsi Wierzbno, w pow. warszawskim i uchodzi we wsi Jeziornie do Jeziorki. Na wiosnę tak zmieniała wodę Jeziorki, że w Jeziornie wtedy białego papieru robić nie było można.

Wierzbna, wś, pow. jarosławski, w urodzajnej równinie, wzn. 227 mt. npm., odl. 6·6 klm. na pld.-zach. od Jarosławia, przy gościńcu do Przeworska. Obszar wsi przecina tor kolejowy między stacyami: Jarosław i Pełkinie. Par. rzym. i gr.-kat. w Jarosławiu. Pos. więk. (ks. Czarotorskich) wraz z fol. Wandówką ma 757 mr. roli, 28 mr. łąk, 2 mr. ogr., 21 mr. past., 2 mr. 1061 sąż. nieuż. i 4 mr. 1524 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 299 mr. roli, 20 mr. łąk i 16 mr. past. Oba obszary liczą 62 dm. i 396 mk., 265 rz.-kat., 120 gr.-kat. i 11 żyd. W. graniczy na wsch. z Kruhelem Pawłosiowskim, na pld. z Pełkiniami (stacją kol.), na zach. z Mirocinem i Ożańskiem, na pld. z Tywonią. *Mac.*

Wierzbnik 1.) osada miejska, przedtem miasteczko, pow. iłżecki, gm. i par. Wierzbnik. Leży na pld. stokach pasma łysogórskiego, na lew. brzegu rz. Kamienny, która o 2 w. poniżej rozlewa się w wielki staw (pod Michałowem, odl. 4 w.). Osada leży w dolinie wytworzonej przez zbieg kilku strumieni, uprowadzających wody rozległych obszarów leśnych. Ze strumieni tych najważniejszym jest Lubianka (praw. dopł. Kamienny). Na przeciwnym brzegu Kamienny wprost W. leżą Starachowice. W. odl. jest 6 w. na wschód od Wąchocka a 20 w. na pld. od Iłży. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, sąd gm. okr. III, urząd gm., stację dr. żel. dąbrowieckiej, na odnodze Bzin-Ostrowiec, o 17 w. od Bzina a 15 od Kunowa, 100 dm., 739 mk., 481 mr. Targi tygodniowe (co piątek) i 4 jarmarki rocznie. W r. 1827 było 61 dm., 450 mk.; r. 1857 było 50 dm. (22 murów.) i 450 mk. (225 żyd.). Dochód kasy miejskiej wynosił w 1857 r. 160 rs. Klasztor świętokrzyski posiadając rozległe obszary leśne nad rz. Kamienną, graniczące z posiadłościami cystersów z Wąchocka, współubięgał się do pewnego stopnia z sąsiadami co do kolonizacji i zużytkowania tych obszarów. Z tych pobudek zapewne opat Radoszewski, sekretarz królewski i biskup kijowski, uzyskawszy przywilej Zygmunta III w r. 1624, założył nad Kamienną tuż naprzeciw Starachowic (należących do cystersów) a o 6 w. od Wąchocka, miasto Wierzbnik. Król nadał mu prawo magdeburskie, targi tygodniowe i trzy jarmarki. Cystersi protestowali przeciw temu dowodząc, iż obszar na którym

założono miasto należał do wójtostwa wachockiego. Spór ten wlec się będzie przeszło sto lat. Opat Sierakowski wniósł w W. kościół murywany i nadał miastu przywileje. Rubrycelle kościelne przypisują erekcyą kościoła i parafii opatowi Komornickiemu w r. 1688. W r. 1674 płacą tu pogłównie od 167 głów. Sprawa z cystersami toczy się jeszcze r. 1788 w trybunale radomskim. Za zgodą obu stron miało nastąpić rozgraniczenie posiadłości (ob. ks. Gacki, Benedyktyński klasztor św. Krzyża, Warsz., 1873). W. par., dek. iłżecki, 1214 dusz. W. gmina ma 11506 mr. obszaru (4624 włosc.) i 5263 mk. (651 żydów). W skład gm. wchodzi: Brody, Dziurów, Herkules (kopalnia), Jabłonna, Kuczów, Krzyżowa Wola, Michałów, Ruda, Styków, Starachowice, Świrta, Wanacya Rządowa i Księża, i Wierzbuk. 2.) **W.**, os., pow. iłżecki, gm. Rzepin, par. Pawłów, odl. od Iłży 26 w., ma 1 dm., 21 mr.

Wierzbno 1.) fol. i kol., pow. warszawski, gm. i par. Mokotów, ma 32 mk., 248 mr. Leży przy zosie wiodącej do Piaseczna, po za Mokotowem. W. jest jednym z folwarków, na które się rozpadł obszar Mokotowa. Zajmuje ono zboczę płaskowzgórza mokotowskiego, górującego nad doliną nadwiślańską, w której rozłożyły się Sielce i Czerniaków. Ze zbocza tego tryskają tu źródła wybornej wody, które dały powód do urządzenia w W. zakładu hydropatycznego (według metody Priessnitz), istniejącego tu w latach od 1840 do 1866 r. Obecnie urządzono tu letnie mieszkania dla mieszkańców Warszawy. W Avignon 1832 r. wydał Stan. Bratkowski broszurę p. t. „Delegowani w Wierzbnie dnia 2 grudnia 1830 r.“. 2.) **W.**, ws, pow. warszawski, gm. Nowo Iwiczna, par. Piaseczno, ma 10 osad, 106 mk., 260 mr. Wchodziła w skład dóbr Chyliec. 3.) **W.**, w XVI w. *Vyerzbna*, kol., pow. łódzki, gm. Bruźca Wielka, par. Aleksandrów, ma 20 dm., 223 mk., 248 mr. włosc. i 8 dwor. W 1827 r. było 13 dm., 187 mk. Na początku XVI w. ws ta należy do par. w Zgierzu. Pleban pobiera tylko kolędę a dziesięcina idzie na stół arcybiskupi (Łaski, L. B., II, 387). 4.) **W.**, ws nad rzką Wierzbicę, pow. słupecki, gm. Ciążen, par. Słupeca (odl. 1½ w.), ma 19 dm., 121 mk. W r. 1827 było 12 dm., 95 mk., par. Kowalew. W ostatnich czasach wchodziła w skład dóbr rząd. Koszuty. W dok. z r. 1186 już wspomniane; według dok. z r. 1213 Henryk, arcyb. gnieźn., nadał dziesięcinę z W. klasztorowi w Łądzie. W r. 1262 dziedzie W. „comes Blishorius“ zamienia W. z klasztorem na wsi klasztorne: Twardowo i Bielejewo (Kod. Wielk., n. 27, 80, 395). Przemysław I, ks. polski, pozwala r. 1280 Hermanowi, opatowi w Łądzie, osadzić obszar klasztorny zwany „Virbna“ nad rzką Wierzbicę kolonistami niemieckimi i polskimi („theutonicis et liberis polonis“) na pra-

wie niemieckim i nazwać wieś „Lyndenow“ (Dok. Ulanow., 355, № 7). Na początku XVI w. ws W., w par. Kowalewo, daje z łan. km. i sołtysich plebanowi meszne po 3 kor. żyta i 3 owsa, młynarz zaś jeden korzec mąki pszennej (Łaski, L. B., I, 296). W r. 1564 ws W. (własność klasztoru w Łądzie) płaci „stacy“ gr. 24 (Lustr., V, 88). Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1579, płacił tu Kuskowski od 1½ łan., 2 zagr. bez roli (Pawiński, Wielk., I, 232). 5.) **W.**, ws nad rzką Kitlowiec (lewy dopł. Wisły), pow. miechowski, gm. Wierzbno, par. Koniusza, odl. 30 w. od Miechowa, 7 w. od Proszowic. Leży w pobliżu drogi bitej z Krakowa do Proszowic. Posiada szkołę początkową. W 1827 r. było 20 dm., 267 mk. Fol. W. rozl. mr. 562: gr. or. i ogr. mr. 441, łąk mr. 67, lasu mr. 32, nieuż. mr. 22; bud. murow. 1, drew. 18; płodozm. 13-pol.; las nieurządzony. Ws W. os. 39, mr. 169. W połowie XV w. ws W., w par. Koniusza, należała w części do Piotra Masłowskiego, w części do kilku innych. Łany km. płaciły dziesięcinę kolegiacie krakowskiej; 2 folw. dawały dziesięcinę, wartości 9 grzyw., pleban. w Koniuszy (Długosz, L. B., II, 170). W r. 1581 Ożarowska płaci tu od 7½ łan. km., 4 zagr. z rolą, 2 kom. z bydł., 4 bez bydła (Pawiński, Małop., 16, 441). W. gmina należy do sądu gm. okr. V w Proszowicach, tamże i st. poczt. Gmina ma 7994 mr. obszaru i 4033 mk. (8 żydów). 6.) **W.**, ws i fol. i *W. Pokościełne*, kol. nad rzką Czerwonką (dopł. Liwca), pow. węgrowski, gm. Ossowno, par. Wierzbno, leży pomiędzy Liwem a Kałuszynem, odl. 14 w. od Węgrowa, posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, 37 dm., 385 mk., młyn wodny. W 1827 r. było 14 dm., 95 mk. Fol. Wierzbno z awulusem Sobań al. Lucynówka w r. 1886 rozl. mr. 823: gr. or. i ogr. mr. 615, łąk mr. 92, past. mr. 8, lasu mr. 113, nieuż. mr. 25; bud. murow. 2, drew. 17; płodozm. 4 i 10-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu. W. kol. ma 112 mr.; W. Pokościełne 112 mr. W skład dóbr poprzednio wchodziły: ws W. os. 36, mr. 261; ws Wólka Świniarska os. 28, mr. 376; ws Sobań os. 33, mr. 357; ws Helenów os. 5, mr. 67. Dr. Dudrewicz i T. Łuniewski prowadzili tu poszukiwania archeologiczne i znaleźli sporo zabytków przedhistorycznych. W 1476 Mikołaj Szóstak posiada W. i Jawornik (Kod. Maz., 271). Według reg. pob. pow. liwskiego z r. 1563 ws W., w par. Czerwiński, miała 29 łan., 3 kowali, garnearza, krawca (Pawiński, Mazowsze, 418). Kościół i parafią erygowała 1583 Dorota Barzowa z Ojrzanowa i syn jej Stan. Miński. W r. 1855 przez wieher obalony i następnie odbudowany. W. par., dek. nowomiński (dawniej siennicki), 1295 dusz. *Br. Ch.* **Wierzbno** 1.) jezioro, w pow. międzychodzkiem (dziś skwierzyński), o 6 klm. na zach.-płd. od Międzychodu, pod wsią t. n. Ma długości 1

kłm. a szerokości 0·2 kłm. Łączy się z innymi jeziorami, z którymi odpływa do Warty. 2.) **W.**, jezioro, na 2 staj długie, na płd. od Chodzieża, zasilone Komesznikiem, odpływa Bolinką do jez. Rataj a z niem do Noteci. Między Komesznikiem a W. stał folusz Karczewnik. *W. Leb.*

Wierzбно 1.) wś, pow. odolanowski, sąd w Odolanowie, urz. poczt. w Daniszynie. Wś ta leży na płn. od Odolanowa, na zach. od Ostrowa. Szkoła 1-klas. Arcyb. Jastrzębiec ustanawiając przy katedrze poznańskiej kolegium mansyona-rzów, przeznaczył na ich utrzymanie kilka altaryi w tymże kościele, tudzież dziesięciny stołu biskupiego z dóbr w okolicy Kalisza i Odolanowa, między którymi wymienione^o Wierzбно. 2.) **W.**, wś, pow. skwirzyński, na płd.-zach. od Międzychodu, przy trakcie z Kamienny do Skwirzy-ny, gniazdo Wierzbińskich h. Nałęcz. Liczyła r. 1580 do swej parafii Nową Gorzycę. Kościół założony tam r. 1415, był potem przez pewien czas w ręku protestantów, ale wrócił do katolik-ów w r. 1625. W r. 1640 miał kościół ten 2 kolatorów Wierzbińskiego i Żychlińskiego, ówczesnych właścicieli Wierzbna. Około r. 1725 był afiliowany do Goraja, w r. 1738 stanowił znów osobą parafią. *W. Leb.*

Wierzбно, 1.), niem. *Wuerben*, wś i dobra, pow. grotkowski, par. kat. Hohen - Giersdorf, ewang. Arnsdorf. Wś ma 132 (120 roli), 37 dm., 195 mk. (15 ew.); dobra 237 ha (191 roli), 3 dm., 46 mk. (16 ew.). Szkoła katol. **W.**, 2.) niem. *Wuerben*, 1373 *Wirbin*, 1578 *Wirbna*, wś i dobra nad Widyniowską Wodą, pow. nissański, paraf. katol. Kalkau (Kałków?), ew. Odmuchów. Wś ma 235 ha (180 roli, 18 łąk, 23 lasu), 44 dm., 280 mk. katol.; dobra 405 ha (231 roli, 86 łąk, 36 lasu), 4 dm., 69 mk. katol. Dawna własność biskupów wrocławskich, którzy mieli tu już 1434 swój zamek, dotąd stojący. Lasek dębowy pobliski nosi nazwę Zwierzyńca. 3.) **W.**, niem. *Wuerben*, 1243 *Virbna*, wś i dobra, pow. świdnicki, paraf. katol. w miejscu, ew. Świdnica. Wś ma 116 ha (93 roli), 98 dm., 873 mk. (85 ew.); dobra 509 ha (368 roli, 68 łąk, 48 lasu), 19 dm., 189 mk. (162 ew.). Do r. 1810 było własnością klasztoru w Gryzoborze (Gruessau). We wsi kościół par. katol., szkoła katol., zamek, młyn wodny, cegielnia, torfiarnia. 4.) **W.**, niem. *Wuerben*, 1148 r. *Virbena*, 1343 *Wirbin*, wś, pow. ola-wski, par. kat. w miejscu, ew. Marschwitz. W r. 1885 było 1194 ha (1132 roli, 27 łąk), 115 dm., 863 mk. (91 ew., 2 żyd.); r. 1840 było 796 mk. (39 ew.). Wieś ta należała pierwotnie do opactwa św. Wincentego we Wrocławiu. Ludność trudni się uprawą lnu, rzepaku, drzew owocowych. We wsi kościół paraf. katol. i szkoła katol.

Wierzbnowo, białorus. *Wierbiłowa*, folw. nad bezim. rzką, pow. nowogródzki, w 2 okr.

pol. horodyszczańskim, gm. Poczepowo, o 13 w. od Nowogródka, własność Palczewskich, ma około 12 włók; grunta wyborne. *A. Jel.*

Wierzboćce, wś nad rzką t. n., pow. słupecki, gm. i par. Ciężen, odl. od Słupcy 5½ w., ma 65 dm., 531 mk. W r. 1827 było 35 dm., 303 mk. We wsi posterunek straży pogranicznej. Jestto dawna własność biskupów poznańskich. Według reg. pob. pow. pyzdreńskiego z r. 1578 ze wsi W. Tomasz, szafarz bisk. poznańskiego, płacił od ślad os. 5½, zagr. 3, kom. 3, kraw. 1 (Pawński, Wielkop., I, 199).

Wierzbołoty, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Żyrowicze, o 16 w. od Słonima, 639 dzies. ziemi włośc.

Wierzbołów, ob. *Wierzbołowo*.

Wierzbołowce al. *Wierzbiłowce*, wś, pow. rohatyński, tuż na płd. od Rohatyna (urz. pocz.), 15 kłm. na płn. od sądu pow. w Bursztynie. Na wsch. leżą Putiatyńce, na płd.-wsch. i płd. Babuchów, na zach., płn. i płn.-wsch. Sołonec. Wzdłuż granicy wsch. płynie Gniła Lipa a środkiem obszaru jej bezim. dopływ. Zabudowania wsi leżą w dolinie Gniłej Lipy. Na płn.-wsch. wzgórze „Załuże“ (303 mt.). Środek obszaru wzn. 252 mt. Własn. więk. ma roli or. 42, past. 2 mr.; wł. mn. roli or. 782, łąk i ogr. 205, past. 62 mr. W r. 1880 było 102 dm., 526 mk. w gm. (510 gr.-kat., 3 rz.-kat., 13 izr.; 508 Rus., 5 Pol., 13 Niem.). Par. rz.-kat. w Rohatynie, gr.-kat. w miejscu, dek. rohatyński. Do paraf. należą: Babuchów, Sołonec i Załuże. We wsi jest cerkiew p. w. św. Jana i szkoła etat. 1-klas.

Wierzbołowicze, białorus. *Wierbałowiczy*, wś nad Mytwą, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. Narowla, o 124 w. od Rzeczy-cy, ma 49 osad, szkołę gminną (od 1864 r.), cerkiew paroch., p. wez. św. Paraskewii, uposażoną z dawnych zapisów 2 włókami ziemi, około 1400 parafian; filia, p. wez. Narodzenia N. M. P., w Konotopie. Miejscowość równa, łąk dużo.

Wierzbołówka, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Mejszagola (o 6 w.), okr. wiejski Borekuny, 2 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Mussa.

Wierzbołowo al. *Wierzbołów*, niem. *Wirballen*, miasto, stacya dr. żel. i komora celna, pow. wytkowyski. Miasto leży w dolinie rzeki Szyrwinty, wznies. średnio do 227 st. npm., nad dwoma drobnymi strumieniami, uchodzącymi do Szyrwinty (z lew. brzegu) o 3 w. na płn. od miasta. Komora celna i stacya dr. żel., na odno-dze Wilno-Wierzbołów, leżą nad rzką Leponą (dopł. Szyrwinty), o 5 w. na zach. od miasta, w gminie Kibarty. Miasto odl. 14 w. na zach. od Wytkowyszek, z którymi połączone jest drogą bitą, stacya dr. żel. i komora odl. 2½ kłm. od pogranicznej stacyi pruskiej w Ejtkunach, 64 w. od Królewca, a 178 w. od Wilna, 92 w. od Suwałk. Miasto posiada kościół par. ewang.,

szkołę 2-klas. ogólną, szkołę ewang. Sąd pokoju dla W. znajduje się w Wyłkowyszkach, urząd poczt., tel., stacya dr. żel. w os. Kibarty, lecz noszą urzędową nazwę Wierzbołów. Miasto ma 258 dm., 2667 mk. (1237 męż., 1430 kob.) i obok tego 1368 zapisanych do ksiąg ludności stałej lecz nieobecnych (skutkiem emigracji i osiedlenia się dla zarobku w gm. Kibarty, liczącej 9271 mk.). Co do wyznania w mieście jest 14 prawosł., 1940 żydów (49°/_o), zresztą katolicy. Ewangielicy mający tu swój kościół par., mieszkają w obrębie gm. Kibarty (przeszło 3000). W r. 1827 było 242 dm., 1826 mk. Osada przy komorze ma obecnie dość znaczną ludność. W r. 1870 było 10 dm., 42 mk. Utworzenie się znacznego centra handlowego w Kibartach przy st. kol. i komorze (do 6000 mk.) odebrało miastu wszelkie znaczenie handlowe i zamieniło w biedną osadę, zamieszkaną przeważnie przez żydów. W. powstał na obszarach lasów należących do starostwa jurborskiego. Pierwotnie był wioską na trakcie zapuszczańskim, założoną jakoby za rządów Bony, pod nazwą: Nowa Wola i stanowiącą centr rozległego leśnictwa. Wraz ze starostwem jurborskiem oddany był konstytucją z r. 1593 na oprawę posagu żony Zygmunta III a następnie późniejszych królów (Cecylii Renaty, Maryi Ludwiki, Eleonory). Parafią utworzyć tu miała Bona w r. 1554. Prawo miejskie, magdeburskie, nadał osadzie Zygmunt III r. 1593. W r. 1643 Jan Wścieklica, dworzanin JK. Mości, z żoną Maryą z Tebańskich założył tu klasztor dominikanów. Kościół klasztorny miał być przeobrażony z zamku czy pałacu fundatorów (widocznie dzierżawców królewskich). Klasztor istniał do r. 1819. Gdy kościół paraf. uległ ruinie i został rozebrany w r. 1855 (pozostały tylko ruiny dzwonnicy murowanej), wtedy kościół poklasztorny użyty został na parafialny. Jestto budowla sklepiona, w stylu jezuitckim (przebudowana w XVIII w.), o dwu wieżach. Wewnątrz 11 ołtarzy z ozdobami gipsowemi. Zabudowania klasztorne noszą cechy dawniejszej budowli niż kościół. Dominikanie utrzymywali tu szkoły, które istniały do r. 1819 i miały w końcu 6 klas. Pierwotny zbór ewangelicki założyli tu w r. 1731 przybyli z Salzburga osadnicy. Parafia istnieje od r. 1833. Dzisiejszy kościół nowy poświęcony był w r. 1879, wzniesiony kosztem gminy, liczącej do 4000 wiernych. W. par., dek. wylkowyski, 4260 dusz.

Br. Ch.

Wierbołowszczyzna, zaśc., pow. miński, przy granicy pow. borysowskiego, w 1 okr. pol.; miejscowość dość leśna.

A. Jel.

Wierzboły 1.) wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Urdomin, odl. od Kalwaryi 25 w., ma 26 dm., 234 mk., 16 os., 642 mr. Wchodziła w skład dóbr Kirsna-Ostrów. W 1827 r. było 17 dm., 135 mk. 2.) W., wś, pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Kalwarya. Wchodziła w skład

dóbr Krasnowo, r. 1855 miała 88 mr. W nowszych spisach urzęd. pominięta. W r. 1827 był 1 dm., 12 mk.

Wierzbontowice, zapewne: *Weszmuntowice*, gdyż w okolicy jest wieś Weszmuntów (Wyszmontów), może też właściwą formą jest *Wierzbistowice*, fol., pow. opatowski, gm. Boksice, par. Mamina, odl. od Opatowa 16 w., ma 2 dm., 39 mk., 283 mr. W r. 1827 Wierzbontowice mają 1 dm., 6 mk. Wchodzi w skład majoratu rząd. Milejowice, stanowił więc zapewne własność klasztoru św. Krzyża.

Wierzbów 1.) wś, pow. brzeżański, 12 klm. na pñ.-zach. od Brzeżan (sąd pow.), 7 klm. na wsch. od urz. poczt. w Narajowie. Na pñ.-zach. leżą Stryhańce, na pñ. Dworce, na pñ.-wsch. Buszcze, na wsch. Szumlany Małe, na pñ.-wsch. i wsch. Łapszyn, na zach. Narajów. Na pñ.-zach. powstaje pot. Hori, prawy dopł. Złotej Lipy. Wzn. sięga 423 mt. na pñ.-zach. w „Wielkim Lesie“. Na pñ.-wsch. wzgórze „Oberczyńska“ (405 mt.). Najniższy punkt (293 mt.) leży w dolinie potoku. Własn. więk. ma roli or. 783, łąk i ogr. 74, past. 26, lasu 1406 mr.; wł. mn. roli or. 1963, łąk i ogr. 665, past. 57, lasu 3 mr. W r. 1880 było 205 dm., 1328 mk. w gm., 6 dm., 86 mk. na obsz. dwor. (1212 gr.-kat., 133 rz.-kat., 57 izr., 12 innych wyzn.; 1326 Rus., 88 Pol.). Par. rz.-kat. w Narajowie, gr.-kat. w miejscu, dek. narajowski. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1500 złr. 2.) W., wś, pow. podhajecki, 5 klm. na pñ. od Podhajec (sąd pow. i urząd poczt.). Na pñ. leżą Uhrynów i Podhajec, na pñ.-wsch. Siółko, na wsch. Mądzielówka, na pñ. Holhocze i Wolica, na zach. Zastawne i Jabłonówka. Środkiem obszaru płynie Koropiec (dopł. Dniestru). Na praw. jego brzegu leżą zabudowania wsi. Wzn. sięga 410 mt. na pñ.-zach., najniższe (321 mt.) w dolinie Koropca. Własn. więk. ma roli or. 254, łąk i ogr. 105, past. 2, lasu 384 mr.; wł. mn. roli or. 2407, łąk i ogr. 710, past. 531, lasu 79 mr. W r. 1880 było 251 dm., 1426 mk. w gm., 3 dm., 15 mk. na obsz. dwor. (1311 gr.-kat., 93 rz.-kat., 37 izr.; 1312 Rus., 127 Pol.). Par. rz.-kat. w Podhajcach, gr.-kat. w miejscu, dek. podhajecki. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 2982 złr. We Lwowie dnia 28 maja 1494 r. rozstrzyga Stanisław z Trzebuchowa, kanonik i oficyał lwowski, spór o dziesięciny z Wierzbowa (Wyrzbów) na korzyść plebana podhajeckiego (Liske, A. G. Z., t. IV, str. 206).

Lu. Dz.

Wierzbów 1.) al. *Werbów*, niem. *Mensdorf* al. *Menhardsdorf*, węg. *Ménhard*, w dok. *villa Meynardi*, miasteczko, w hr. spiskim, nad pot. Wierzbów (praw. dopł. Popradu), przy gościńcu, odl. 6 klm. od Kezmarku. W r. 1891 było tu 769 mk.: 98 Słowaków, 668 Niemców i 3 Wę-

grów; 243 rz.-kat., 501 wyzn. augsb., 5 gr.-kat., 1 wyzn. helw., 19 izrael., 167 dm. i 3355 mr. obszaru. Kościół paraf. rz.-kat. w miejscu, również jak i kościół augsb.; izraelici mają synagogę w Hunowcach (Hunfału). W. należy do sądu pow. i urzędu podatk. w Kezmarku, urząd poczt. i kasa oszczędności w miejscu. Wierzbów jako osada wymieniona jest już w dok. z r. 1306; kościół miał istnieć już 1222 r. (ob. Janota: Zapiski o zaludn. dolin Dunajca i Popradu, w Roczn. Tow. Nauk. Krak., t. IX, 1864 r.). W. należał do liczby 13 miast spisanych zastawionych Polsce w r. 1412. Por. *Letanowce* (t. V, 181, 2). 2.) **W.**, słow. *Vrbce*, węg. *Verbó*, wś, w komitacie liptowskim, nad rz. Wag, przy kolei żel. koszycko-bogumińskiej, 1 klm. od Małych Włachów (Kis Olaszi). W r. 1890 było tu 100 mk.: 92 Słowaków, 8 Niemców; 74 wyzn. augsb., 18 rz.-kat. i 8 izrael., 13 dm., 197 mr. Par. rz.-kat. Svati Maria (Lipto-Szent-Maria), augsb. Nemet Lipese. Sąd powiat. i urząd podatk. w Rozemberku, urz. poczt. w Małych Włachach. *W. H.*

Wierzbów, fol. dóbr Popielne, w pow. sądziborskim.

Wierzbowa, wś, i *W. Woźnicka*, fol., pow. łączycki, gm. Gostków, par. Leźnica Wielka, odl. od Łęczycy w. 10; wś ma 6 dm., 54 mk.; fol. 3 dm., 38 mk. W r. 1827 było 10 dm., 89 mk. W r. 1866 fol. *W. Woźnicka* rozl. mr. 385: gr. or. i ogr. mr. 261, łąk mr. 83, past. mr. 2, lasu mr. 22, os. młyn. wieczysto-czynszowa mr. 6, nieuż. mr. 11; bud. drew. 12; wiatrak. Wś *W. os. 9*, mr. 12; wś *W. Derszlej os. 11*, mr. 277. Na początku XVI w. dziesięcinę z 1400 km. dawano kościołowi w Zgierzu, z folw. pleb. w Leźnicy (Łaski, L. B., II, 361). Według reg. pob. pow. łączyckiego z r. 1576 wś *W. Hieronimi*, w par. Leźnica Major, własność Wierzbowskich, miała 1 1/2 łąk, 1 zagr., 1 osad. *W. Woźniczka* miała 1 1/2 łąk, 3 osad. Bernard Wierbowski miał 1 1/2 łąk bez knieci (Pawiań, Wielk., II, 70, 125).

Wierzbowa 1.) pow. jampolski, ob. *Werbowa*. 2.) **W.**, *Werbowa*, ob. *Żwan*.

Wierzbowa 1.) część Hdukowice, pow. zaleszczycki. 2.) **W.**, część Rożanówki, pow. zaleszczycki.

Wierzbowce, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Gruszeńskich Hermaniszki, o 51 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do gr. pow. mińskiego, 4 dm., 39 mk. (w 1865 r. 12 dusz rewiz.).

Wierzbowce, dział górski w Karpatach wschodnich, na obszarze gm. Wierzbowice, w pow. kossowskim. Ob. *Malkowa*.

Wierzbowce 1.) wś, pow. horodeński, 12 klm. na pld.-zach. od Horodenki (sąd pow. i urz. poczt.). Na płu. leży Okno, na płu.-wsch. Czerniatyn, na pld.-wsch. Targowica, na pld.-zach. Soroki, na zach. Rochynia (dwie ostatnie wsi w

pow. kołomyjskim). Wzdłuż granicy płu.-wsch. płynie pot. Okno; granicy pld. dotyka pot. Topolówka. Wznies. na zach. 337 mt. Własny więk. ma roli or. 860, łąk i ogr. 119, past. 77, lasu 37 mr.; wł. mn. roli or. 1386, łąk i ogr. 51, past. 47, lasu 5 mr. W r. 1880 było 208 dm., 1113 mk. w gm., 9 dm., 64 mk. na obsz. dwor. (1090 gr.-kat., 58 rz.-kat., 21 izr., 8 innych wyzn.; 2004 Rus., 72 Pol.). Par. rz.-kat. w Gwoźdźcu, gr.-kat. w miejscu, dek. horodeński. We wsi jest cerkiew p. w św. Michała, szkoła 1-klas. i kasa poz. gm. z kapit. 696 złr. Wś ta wspomniana już w dokum. z r. 1416 (Liske, A. G. Z., t. V, str. 39). 2.) **W.** al. *Wierzbowice*, wś, pow. kossowski, tuż na płu. od Kossowa (sąd pow. i urz. poczt.). Na płu.-zach. leży Pistyń, na płu. Chomeczyn, na płu.-wsch. Rożnów (w pow. śniatyńskim). Wody płyną małymi potokami na wsch. do Rybnicy. Są to mianowicie: pot. Hordakin na pld., Tarnowce w środku obszaru, a Czerniatyn (dopł. Tarnowca) z pot. Wołowym na płu. Wzn. sięga na płu.-zach. 529 mt. (góra Keczyra). Własny więk. (rządowa) ma roli or. 5, łąk i ogr. 24, past. 178, lasu 568 mr.; wł. mn. roli or. 1020, łąk i ogr. 1783, past. 516, lasu 5 mr. W r. 1880 było 441 dm., 1765 mk. w gm. (1630 gr.-kat., 58 rz.-kat., 77 izr.; 1665 Rus., 23 Pol., 77 Niem.). Par. rz.-kat. w Kossowie, gr.-kat. w Kossowie Starym. We wsi jest cerkiew. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor. 3.) **W.**, ob. *Wierzbowice*.

Wierzbowczyk, wś, pow. brodzki, 30 klm. na pld.-wsch. od Brodów, 10 klm. na płu.-zach. od sądu pow. w Załóżcach, 9 klm. na pld. od urz. poczt. Podkamień koło Brodów. Na płu. leży Styberówka, na płu.-wsch. Palikrowy, na wsch. Jaśniszcze, na pld.-wsch. Podbereżce, na pld. Ratyszcze, na zach. Markopol. Wś leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem Sameca, lew. dopł. Seretu. Na pld.-zach. leży wś Orzechowczyk. Wzn. sięga na wsch. 391 mt. W r. 1880 było 94 dm., 497 mk. w gm., 3 dm., 24 mk. na obsz. dwor. (468 gr.-kat., 42 rz.-kat., 11 izr.; 470 Rus., 47 Pol., 4 Niem.). Par. rz.-kat. w Podkaminie, gr.-kat. w miejscu. We wsi jest cerkiew p. w Zmartwychwstania P. i szkoła 1-klas. z jez. wykł. ruskim, założona r. 1872. Ob. *Orzechowczyk*. *Lu. Dz.*

Wierzbówek, fol., pow. ciechanowski, gm. Opinogóra, par. Koziezynek, odl. 14 w. od Ciechanowa, 1 dm., 14 mk., 110 mr.

Wierzbówek, wś, wchodziła w skład dóbr śmiłańskich w r. 1775, ob. *Śmiła* (t. X, 883).

Wierzbowice, pow. rzeczycki, ob. *Wierzbowice*.

Wierzbowice 1.) wś i os. młyń., pow. norwadowski, gm. Masłowice, par. Bąkowa Góra; wś ma 2 dm., 59 mk., 14 mr. włośc.; os. młyń. 2 dm., 7 mk., 20 mr. dwors. W 1827 r. było 3 dm., 33 mk. Os. ta należała do fol. Korytno.

2.) **W.**, ws i fol. nad rzką Raciążnią, pow. płoński, gm. Sochocin, par. Wierzbowice, odl. 7 w. od Płońska, posiada kościół murowany, młyn wodny, 44 dm., 212 mk. W 1827 r. było 15 dm., 123 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 1333: gr. or. i ogr. mr. 559, łąk mr. 52, past. mr. 26, lasu mr. 659, nieuz. mr. 37; bud. mur. 3, drew. 16; płodozm. 11-pol., las nieurządzony. młyn wodny. Ws W. os. 23, mr. 20; ws Koliszewo os. 40, mr. 119. Według reg. pob. pow. sąchockiego z r. 1567 Piotr Koszobucki płacił od 1 włóki, prócz tego była druga włóka (Pawiński, Mazowsze, 352). Kościół i parafia erekcyi niewiadomej. Istniała już w 1567 r. i obejmowała wsi: Wierzbowice, Chodziszewo, Milewo, Żelechy, Brzeźnię (Pawiński, Mazowsze, 352). Obecny kościół murowany, poświęcony był r. 1774. Z powodu szczyplych rozmiarów parafii bywa ona zwykle pod wspólnym zarządem z par. Sarnbiewo. W. par., dek. płoński, 856 dusz. *Br. Ch.*

Wierzbowice 1.) w dok. *Werbowa* (1545 r.), ws, pow. krzemieniecki, okr. pol. i par. katol. Wiśniowice (o 15 w. na pld.-wseh.), przy trakcie z Ulaszczynie do Hnidawy, o 7 w. od Wyżgródka, posiada cerkiew paraf., kaplicę katol. na ementarzu, ślady dawnego zamku i zwierzyńca, tudzież pałac wzniesiony przez Stanisława Mniszcha, chorążego w. koron. W czasie rewizyi zamku krzemienieckiego z 1545 r. ws *Werbowa* była własnością ks. Wiśniowieckiego, mieszczanie bowiem krzemienieccy skarżą się na niego, że nieprawnie pobiera myto po 2 grosze (Jabłonowski, *Rewizye*, 105). Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. ks. Michajło Wiśniowiecki, kaszt. kijowski, płaci z mka *Wierbowca* z 15 dym. rynkow. po 6 gr., z 14 dm. ulicznych, 20 chałup ubogich, z 16 ogrodów, 2 szewców, 1 kuśnierza, 3 garncarzów, 1 piekarsza, 5 komorn. (Jabłonowski, *Wołyń*, 132). W XVIII w. należał do klucza nowowiśniowieckiego dóbr ks. Wiśniowieckich, następnie Mniszechów.

2.) **W.**, urząd *Wierbowiec*, w dokum. *Wierbowiecz*, *Wierbowiecz*, *Vyrbovyecz*, mto nadetatowe przy ujściu rz. Dożwy (Bachtynki) do Żwanu (*Werbowej*), pow. uszycki, pod 48° 98' pń. szer. a 48° 7' wseh. dług., o 84 w. na pń.-wseh. od Kamieńca a 19 w. od Uszycy, 67 w. od Żmerynki (st. dr. żel.). Położone między górami, przy trakcie poczt. z Jaryszowa do Letniowice, ma 2584 mk. Poprzednio było tu 337 dm., 4643 mk. (287 katol., 533 żydów). Cerkiew paraf. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesiona w 1771 r. i uposażona 33 dzies. ziemi, kościół par. katol., dom modlitwy żydowski, apteka, 26 targów (co drugi czwartek), 4 sklepy, 1 dom zajezdny, 143 rzemieślników (59 majstrów), zarząd policyjny dla 5 gmin powiatu (Kapuściany, Kuryłowce Murowane, Oslamów, Piątkówka i Struga), zarząd miasta (dumę), zaprowadzony w 1882 r., st. pocztowa. Dochód miasta wynosi 4696 rs.

(w 1860 r. tylko 290 rs.); do miasta należy 559 dzies. ziemi, dającej 980 rs. dochodu. Kościół paraf. katol., p. w. św. Michała Archanioła, z muru w 1802 r. ze składek parafian wzniesiony, na miejscu dawnego, drewnianego, fundowanego w 1607 r. przez Zygmunta III, a przez biskupa Mackiewicza w 1829 r. konsekrowany. Paraf. katol., dekanatu uszyckiego, 2143 wiernych (w 1890 r.). Do parafii, oprócz *W.*, należą mka: Kalus i Kuryłowce Murowane, wsi: Bachtyn, Bachtynek, Berezowa, Durniaki, Głębówka, Hałajkowce, Haraczyńce, Huta Nowa i Stara, Kurażyn, Maciorskie, Petrymany, Rudkowie, Skazińce, Szurka, Złotohorka i Żytynki. Stara osada, już w 1530 r. wpisana do rejestrów pobor., choć była pusta, podobnie jak w 1542 r., prawdopodobnie zniszczona przez Tatarów. W 1566 r. trzymał ją Roch Górecki, miała 3 łany. W 1569 r. Górecki płacił od 2 pługów a 1578 r. trzyma Górecka, pobór niewykazany (ob. Jabłonowski, *Wołyń i Podole*, 170, 199, 219, 303). W 1607 r. Stanisław Górecki otrzymał przywilej od Zygmunta III na założenie miasta: „gdy nam ur. Stanisław Gorecki sam i imieniem małżonki swojej Anny Łojowskiej sprawę dał, że w dzierzawie naszej wsi Wierboweu, w pow. kamienieckim, miejsce jest, między rzekami Wierbowcem i Bachtynem, na granicy wołoskiej, w dobrem położeniu, na którym zamek i miasto, gdyby było założone, miało to być z dobrem wszystkiej Rzpltej a za czasem i z pożytkiem stołu naszego. My tedy przyczynę za niemi nam uczynioną dobrze zważywszy, i to przedsięwzięcie ich wdzięcznie przyjąwszy, umyśliłiśmy na to pozwolić, jakoż pozwalamy tym listem naszym, założyć tam miasto Wierzbowice, tym sposobem, że dajemy obywatelom, którzy tam osiedlą, przywilej, pozwalając na prawo magd., oddaliwszy wszelakie prawa, sposoby i zwyczaję wszystkie, którekolwiek prawu magdeb. zwykły przeszkadzać, wyjmując i wolnymi czyniąc mieszczany z mocy i jurysdykcyi wojewodów, kasztelanów, podkomorznych, sędziów, podsędków i wszelkich urzędników. A chcąc, aby mieszczanie pożytkami do rozmnożenia większego opatrzeni byli, jarmarki dwa na każdy rok: 1 na dzień Bożegowstąpienia, 2-gi w poniedziałek po św. Wawrzeńcu, a każdy ma trwać i kończyć się przez 8 dni, także i dzień targowy w czwartek naznaczamy. Miasta będą te granice: z jednej strony zaczawszy od rz. Żwańcu (Żwan) do lasu Demenin, od tego lasu przez dolinę dąbrowami idąc aż do rz. Bachtyna i Berestowca, od tych rzeczek idąc doliną przez dąbrowy aż do łóz, od łóz, idąc doliną aż do lasu nazwanego Szezurów, a od Szezurowa idąc prosto przez pole aż do mogiły, która jest pod lasem Wytanowem, a od tej mogiły idąc dąbrową aż do doliny Sabiny, na której jest Krynica, tamże i las nazwany Horocki; pod tem lasem idąc aż do zro-

czyszcza zwanego Macierskie, stamtąd lasem Horoczkiem idąc aż do uroczyska Woronowego jaru, który przychodzi znowu aż do lasu Demnina. Dzierżawca i wójt nasz i z małżonką swoją to tam miejsce ludźmi wolnymi osadzi i twierdząc obwaruje, ażeby też łaskę naszą poznał, wolno mu będzie stawy sypać, młyny, karczmy budować i wszelkich pożytków zażywać. Za herb temu miastu, jako pogranicznemu, naznaczymy rękę zbrojną z bronią. Ażeby co dzień, tem więcej rozmnożenie swe miasto brało, i ludzie do osadzenia się kupili, dajemy im wolność od wszelkiej dani, czynszów i powinności innych, także i ciężarów, myt i ceł do lat 12, po której wolności wyjściu, wszystkie powinności całe oddawać i ponosić będą powinni, i przeciwko nieprzyjacielom przy dzierżawcy konno z orężem swem wsiadać mają, a czasu pokoju i wojny podlegać we wszystkim i posłuszni mu być mają“ (Staroż. Polska, II, 1045-7). Stanisław Górski wkrótce życie zakończył, po nim władzały córki jego Małgorzata, Katarzyna i Elżbieta Wolanowskie oraz Dorota i Zofia, panny, jak to widzimy z lustracyi 1616 r. Nie ona jednak nie wspomina w jakim stanie było miasteczko, tylko, że pokazały one sumę starą przez króla Władysława zapisaną na 4 dożywocia. W 1629 r. dwie części mtki W. i wsi Buchtyna były w posiadaniu Stefana Wolanowskiego, który płacił 19 fl. 21 gr. (Jabłonowski, Lustracye, 64, 192). Podczas wojen Chmielnickiego miasteczko zostało do szczytu zniszczone. Lustracya w 1665 r. zastała dzierżawcą Stefana Złoczowskiego, chorążego halickiego, ale ani w miasteczku, ani też we wsiach do niego należących żadnego nie było poddanego. W 1765 r. dzierżawcą był Eustachy Dębowski, chorąży koronny, i wraz ze wsiami Żytnikami i Durniakami dawało 6066 złp. czystego dochodu. Podług taryfy 1776 r. było w miasteczku 144 dm. Około tego czasu zostało wyniesione na starostwo z dwoma wzmiankowanymi wsiami, zostało w posiadaniu Radzieckiego, podczaszego zakroczymskiego, a następnie Stan. Broniewskiego; czyniło czystego dochodu (1789) 16794 złp. Lustracya z t. r. podaje w Wierzbowcu 29 dm. żydowskich rynkowych i zatylnych, 13 szynkarzy żydów i 10 kramarzy, 19 mieszczan w cechu szewskim, 5 tkaczy, 2 mielników i 7 różnych rzemieślników. Na przedmieściu: 12 parowych, 12 pojedynków, 11 chałupników, 20 czynszowników, 17 szlachty, 6 ułanów. „Miasteczko między górami, przy złączeniu rz. Batoga i Paroha, co raz do lepszego przychodzi stanu, jako to: w nowo odbudowanym dworze, obronnym i zabezpieczającym od hultajów, ratuszu, domach żydowskich, młynach, winnicy dworskiej, kościołku, wysłanowaniu sadzawek dwóch, zasadzeniu od lat kilku winogrodu, później użytek większy obiecującego, Lasy w ststwie znajdu-

ją się dębowe i czarne, dosyć znaczne, zdatne na bale, klepki, tarcice, tudzież na robienie potażu, wyrobienie majdanu saletrzanego, bez uszkodzenia potrzebom gruntowym. Potaż przed lat kilkadziesiąt był palony, burty zaś przed lat 9 wyrobione i na przyszlą robotę usposobione“ (Staroż. Polsk., II, 1047-8). Po przyłączeniu do Rosyi W. został chwilowo mtem powiat., a następnie nadetatowym. W 1838 r. utworzony był osobny zarząd miasta (duma), w tymże jednak roku zniesiony i przyłączony do N. Uszycey, a w 1882 przywrócony. 3.) **W.**, *Wirzbowicz*, nieistniejąca obecnie pod tą nazwą wś, w pow. kaniowskim. Podług lustracyi sstwa kaniowskiego z 1622 r. Józef Jan Chalecki wniósł protestacyę na mieszczany kaniowskie i bohulawskie o odjęcie gruntów od Chodorowa i Ryzszczewa, na których miały być osadzone, między innymi, wś Wirzbowicz (ob. Jabłonowski, Ukraina, I, 60). *J. Krz.—Dr. M.*

Wierzbowicz, rzeka, w pow. zwinogrodzkim, ob. *Werbowa*.

Wierzbowicz, potok, prawy dopł. Złotej Lipy (lew. dopł. Dniestru).

Wierzbowice 1.) al. *Wierzbowce*, wś, pow. trembowelski, 21 klm. na pld.-zach. od Trembowli, 7 klm. na zach. od Budzanowa (sąd pow. i urz. poczt.). Na pln.-zach. leżą Łaszkwocce, na pln. Mogielnica, na pln.-wsch. Budzanów, na pld.-wsch. Zwiniacz, na pld.-zach. Kossów (dwie ostatnie w pow. czortkowskim). Pln. część obszaru przepływa pot. Zwiniacz (dopł. Seretu). W jego dolinie leżą zabudowania. Wznies. średnie 358 mt. Własn. więk. (Józefa Ochockiego) ma roli or. 1422, łąk i ogr. 90, pastw. 36 mr.; wł. mn. roli or. 2419, łąk i ogr. 220, past. 64 mr. W r. 1880 było 300 dm., 1707 mk. w gm., 17 dm., 106 mk. na obsz. dwor. (1024 gr.-kat., 754 rz.-kat., 35 izr.; 931 Rus., 882 Pol.). Par. rz.-kat. w Budzanowie, gr.-kat. w miejscu, dekan. czortkowski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 4442 złr. Dnia 12 paźdz. 1577 r. zeznaje Nachum z Kobyłowlaki, woźny ziemski trembowelski, że wś Wierzbowicz, do Marcina Wilczka, wojskiego lwowskiego, należąca, została przez Tatarów zniszczona, a ludność i karczmarz w niewolę wzięci (Arch. Kraj. we Lwowie, C., t. 338, str. 943). 2.) **W.**, ob. *Wierzbowce. Lu. Dz.*

Wierzbowizna 1.) os., pow. piotrkowski, par. Grocholice. W 1827 r. 1 dm., 5 mk. 2.) **W.**, fol., pow. mazowiecki, gm. i par. Piekuty. W 1827 r. było 5 dm., 39 mk.

Wierzbówka 1.) *Derszlaj* al. *Wierzbowo*, kol., pow. łęczycki, gm. Gostków, par. Leźnica Wielka, odl. od Łęczycy 10 w., ma 11 dm., 95 mk., 277 mr. W r. 1827 było 7 dm., 72 mk. Wchodziła w skład dóbr Wierzbowo. 2.) **W.**, os. młyn. nad rzką Mrogą, pow. brzeziński, gm. i par. Dmosin, odl. 14 w. od Brzezin, ma 2 dm.,

7 mk., młyn wodny, 116 mr. (82 roli, 16 łąk, 13 past., 5 nieuż.). 3.) **W.**, ws i fol., pow. radzyński, gm. Milanów, par. Parczew, odl. 24 w. od Radzynia, ma 37 dm., 385 mk., browar piwny. W 1827 r. było 17 dm., 114 mk. W r. 1884 fol. W. rozl. mr. 521: gr. or. i ogr. mr. 302, łąk mr. 52, lasu mr. 148, nieuż. mr. 19; bud. mur. 2, drzew. 13; płodozm. 6-pol.; las nieurzadzony. Wś W. os. 20, mr. 298. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś W., w par. Parczów, miała 8 łąn. W r. 1676 płaci tu choraży nowogródzki od 26 poddanych (Pawiński, Małop., 350 i 36a).

Br. Ch.

Wierzbówka 1.) zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 53 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, zaśc., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszty, o 29 w. od Wilkomierza. 3.) **W.**, karczma, pow. nowogródzki, na pograniczu pow. słuckiego, w gm. Jastrzeblewo, przy gości. z Hokowego-Sioła do Łuk.

A. Jel.

Wierzbówka, ob. *Werbowa* i *Werbówka*.

Wierzbówka, wś, pow. borszczowski, 20 klm. na pld.-wsch. od Borszczowa (sąd pow.), 15 klm. na pld.-wsch. od urz. pocz. w Skale. Na pld. leży Załucze, na zach. Sapachów, na pld. Turyleze i Podfilipie, na wsch. Załucze (w pow. kamienieckim). Wzdłuż granicy wsch. płynie Zbrucz. W jego dolinie leżą zabudowania wsi. Własn. więk. ma roli or. 322, łąk i ogr. 38, past. 7, lasu 135 mr.; wł. mn. roli or. 603, łąk i ogr. 37, past. 23 mr. W r. 1880 było 96 dm., 504 mk. w gm., 8 dm., 33 mk. na obsz. dwor. (487 gr.-kat., 35 rz.-kat., 15 izr.; 513 Rus., 24 Pol.). Par. rz.-kat. w Skale, gr.-kat. w Turylezu. We wsi jest cerkiew p. wez. św. Dymitra, szkoła 1-klas., kasa poż. gm. z kapit. 249 złr. i młyn.

Wierzbowo 1.) wś i fol., pow. ciechanowski, gm. Opinogóra, par. Kozicznynek, odl. 14 w. od Ciechanowa, ma 15 dm., 245 mk., 482 mr. (w tem 89 mr. włośc.), wiatrak. Fol. należy do dóbr Opinogóra. W 1827 r. było 19 dm., 137 mk., par. Koziczn. W tej wsi Janusz, ks. mazowiecki, w r. 1417 w obecności Jakuba, zwanego Poczta, sędziego ciechanowskiego, Mikołaja z Opinogóry i innych ziemian zatwierdza akt sprzedaży wsi Dąbrówka, Szlasy i Czatkowo, w ziemi ciechanowskiej (Kod. Maz., 161). Według reg. pob. pow. ciechanowskiego z r. 1567 we wsi W. było kilka części. Pierwsza miała 2 włóki, 1 ogr.; na drugiej Nieborscy 4 1/2 wł.; trzecia 1 wł., 1 ogr.; czwarta 1/2 wł., 1 ogr.; na piątej Zembrzycki 1 wł. (Pawiński, Mazowsze, 332). 2.) **W.** *Wielkie* i *Małe*, wś, pow. łomżyński, gm. i par. Szczepankowo, ma 718 mr. obszaru. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 27 dm., 187 mk. Według reg. pob. pow. łomżyńskiego z r. 1578 wś W. miała drobnych posiadaczy na 4 łąnach (Pawiński, Mazowsze, 368). 3.) **W.** *Zambrzyce*, wś, pow. łomżyński, gm. i

par. Zambrów, odl. 28 w. od Łomży. W r. 1827 było 10 dm., 87 mk. Fol. W. Zambrzyce z nomenklaturą Jabłonka w r. 1885 rozl. mr. 846: gr. or. i ogr. mr. 428, łąk mr. 67, pastw. mr. 8, lasu mr. 323, nieuż. mr. 20; bud. mur. 6, drzew. 11; las nieurzadzony. Wś W. os. 20, mr. 79. Według reg. pob. pow. zambrzowskiego z r. 1578 wś W. Zambrzyca leżała w par. Kołaki (Pawiński, Mazowsze, 380). Wspominana w aktach sąd. ziemi łomżyńskiej z r. 1476. 4.) **W.**, wś i fol., pow. szczeczyński, gm. Bogusze, par. Grajewo, odl. 9 w. od Szczuczyna, posiada gorzelnię, browar, wiatrak. W 1827 r. było 15 dm., 115 mk. Dobra W. składały się w r. 1871 z fol. W. i Wojewodzino, rozl. mr. 1884: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 555, łąk mr. 130, past. mr. 44, lasu mr. 747, zarosli mr. 4, wody mr. 2, nieuż. mr. 21; bud. mur. 6, drzew. 19; płodozm. 5-pol.; las nieurzadzony; fol. Wojewodzino gr. or. i ogr. mr. 305, łąk mr. 41, past. mr. 25, nieuż. mr. 8; bud. mur. 1. Wś W. os. 32, mr. 119; wś Wojewodzino os. 26, mr. 332. *Br. Ch.*

Wierzbowo 1.) al. *Jackowicze Lenne*, dobra pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Łyszczycy, o 28 w. od Brześcia, 177 dzies. (8 łąk i past., 64 lasu, 7 1/2 nieuż.); własność Tarnowieckich. 2.) **W.** dobra, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Roś, o 10 w. od Wołkowyska, własność Gładziczów, ma 172 dzies. (13 łąk i past., 20 lasu, 6 nieuż.). 3.) **W.**, chutor, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Krzemienica, należy do dóbr Rekście Paweckich. 4.) **W.**, uroczysko, tamże, gm. Biskupice, należy do dóbr Szaulicze Mikulskich. 5.) **W.**, folw., pow. nowogródzki, ob. *Nadzieja* 4.).

Wierzbowo 1.) niem. *Wiersbau*, wś, pow. żądzoborski, st. pocz. Sensburg (Żądzobork). Starożytne grodzisko. R. 1528 ks. Olbracht nadaje wś W. z 20 włók Englowi v. Goltzheim (ob. *Koźłowo*, t. IV, 566). 2.) **W.**, wś, pow. niborski, st. pocz. Usdau (Uzdowo). W. m. Konrad v. Jungingen nadaje r. 1401 w Malborku Wilhelmowi z W. 40 włók na prawie chełm. w Wierzbowie i 40 w Gołąbkach, z dwoma służbami w lekkiej zbroi (Kętrz., O ludn. pol., 296). 3.) **W.**, niem. *Wierszbau*, wś, pow. niborski, st. pocz. Kl. Koslau. R. 1351 Gunter v. Hohenstein, komtur ostródzki, nadaje Marcinowi z W. 27 wł. chełm. w ziemi saskiej, z obowiązkiem jednej służby w lekkiej zbroi. Włóki te leżały między granicą Mazowsza a wsią Bursk. Marcin ten pochodząc z W. przeniósł tę nazwę na dany mu obszar. Zygfryd Walpot v. Possenheim, komtur ostródzki, znalazł tu przy pomiarze r. 1371 nadwyżkę 3 włók i nadał takowe Staśkowi z W. Pódezas wojny 13-letniej Klawko z W. i Mikołaj z Wiąwałdu wypowiedzieli posłuszeństwo zakonowi; wskutek tego skonfiskowano im dobra i nadano W. r. 1460 Janowi i Krzysztofowi Schoen-eich oraz Zygmutowi i Jerzemu Lesłowiczom,

z warunkiem zwrotu, gdyby przy zawarciu pokoju zastrzeżoną została restytucya dóbr zabranych. R. 1542 mieszka tu wyłącznie polska ludność (Kętrz., O ludn. pol., 314). 4.) **W.**, niem. *Wierszbowen A. i B.*, wś, pow. łecki, st. p. Kalinowen.

Wierzbowo, niem. *Weidenhof*, dobra ryc., pow. chełmiński, st. p. M. Czyste, 7.5 km. odl. st. kol. Kornatowo, par. kat. Wabecz, 284 ha (256 roli or., 14 łąk, 1 lasu); 1885 r. 7 dm., 22 dym., 121 mk., 92 kat., 29 ew.; mleczarnia, owczarnia, hodowla bydła. Dobra te nabył r. 1893 Brandes z Brunświku za 36000 mrk od poprzedniej właścicielki Roemer. Wizyta Strzesza z r. 1667-72 zapisuje W. jako „villa hereditaria Gener. Wierzbowskich“ (pag. 96 b). Wizyta Potockiego z r. 1706 opiewa, że prob. w Wabezu pobierał „ex una curia“ pół kor. żyta i tyleż owsa „ex altera“ ówieré korea żyta i tyleż owsa (str. 235). Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczył folw. szl. i wś 5 dym., dziedziecem był Ostrowieki. *Ks. Fr.*

Wierzbowska Wola, wś nad rz. Sonią, pow. ciechanowski, gm. Bartoły, par. Koziczyn, odl. 13 w. od Ciechanowa, ma 30 dm., 200 mk., 758 mr. W r. 1827 było 26 dm., 169 mk. Ob. *Wierzbowo* 1).

Wierzbowskie, *Wirzbowskie*, sióło, w dawnym pow. owruckim. Podług reg. pob. wwdziwa kijowskiego z 1571 r. należało do Pawła Wirzbowskiego i zięcia jego Malinicza, którzy swych poddanych nie mieli ale sami płacili z 2 dym. po 12 gr. (Jabłonowski, Ukraina, I, 28).

Wierbuszki, wś i os. karcz., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Rukojnie (o 5 w.), okr. wiejski i dobra hr. Tyszkiewiczów Czarna. Wś ma 10 dm., 14 mk. prawosł. i 48 katol. (w 1865 r. 39 dusz rewiz.); os. karcz. 1 dm., 7 mk. żydów.

Wierzby 1.) wś włośc. i folw. skarb., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny (o 4 w.), okr. wiejski Wierzby, o 11 w. od Wilna, 10 dm., 171 mk. katol. (w 1865 r. 53 dusz rewiz.). W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Kojrany, Popaje, Sadziele, Wierzby, Wszzechświackie (Wsieświacka), Zadworze oraz zaśe. Dziewaniszki, Iwaniszki i Jałówka, w ogóle w 1865 r. 152 dusz rewiz. b. włośc. skarbowych. Spis z 1866 r. podaje nadto t. n. osadę skarbową, o 9 w. od Wilna, mającą 1 dm., 21 mk. kat. i osadę karcz., o 14 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. żyd. 2.)

W., fol. skarb., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Góry. 3.) **W.**, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wysokie Litewskie, o 35 w. od Brześcia, 121 dzies. ziemi włośc. 4.) **W.**, białoros. *Wierby*, zaśe., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Ziembin, o 23 w. od Borysowa; miejscowość falista, dość leśna. 5.) **W.**, folw., pow. nowogródzki, w 5 okr. pol.

i gm. Snów, o 67 w. od Nowogródka, własność Żołnierkiewiczów, ma 16 włók; grunta żyzne.

Wierzby, grupa domów w Załukwi, pow. stanisławowski.

Wierzch, niem. *Muellmen Deutsch*, r. 1371 *Milwano*, wś, pow. prądnicki, par. kat. w miejscu, ew. Głogowa Górna. Wś ma 887 ha (806 roli), 131 dm., 819 mk. (9 ew.). Kościół par. katol. i szkoła katol. Por. *Milonów*.

Wierzch Lebieдка, wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Wasiliszki (o 7½ w.), okr. wiejski Szejbakpol, 8 dusz rewiz.; należała w części do Winezów, w części do Iwanowskich.

Wierzch Lida, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Kołyszki, o 7 w. od Lidy, 12 dm., 135 mk. (w 1865 r. 38 dusz rewiz.); należy do dóbr Owsiadowo Sikorskich.

Wierzch-Reki, białoros. *Wierch-Reki*, osada, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. i gm. Nowa-Mysz, o 71 w. od Nowogródka. *A. Jel*

Wierzchabno, *Wierztabno*, holendry, pow. skwierzyński, o 10 km. na zach. od Międzyzochodu. Kolonię W. przechrzczono na Striche. Ob. *Strychy*.

Wierzchaczew al. *Wierzchaczewo*, wś i dobra, pow. szamotulski, na wsch.-płn. od Pniew a płd.-zach. od Szamotuł (odl. 12 km.). Par. rz. kat. w Kazimierzu, sąd w Szamotułach, urząd poczt. w Lipnicy. Dwór posiada 328 ha. Wspominana w dok. z r. 1398. Znaleziono tu zabytki przedhistoryczne. Siedziba niegdyś Wierzchaczewskich, obecnie z rąk Mierzyńskich przeszedł razem z Lipnicą do hr. Łęckich. *Wł. Ł.*

Wierzchlas 1.) w dok. z r. 1362 *Wuschlas*, w Lib. Ben. Łaskiego *Wyerszchlasch*, w reg. pob. z 1552 r. *Viersliass*, wś (dwie części) i folw., pow. wileński, gm. Starzenie, paraf. Ruda, odl. od Wielunia 6 w. Część lit. A. ma 49 dm., 457 mk.; część lit. B. ma 72 dm. i 393 mk. (wraz ze wsią Wilkowice); folw. ma 9 dm., 20 mk. W r. 1827 było 67 dm., 552 mk. We wsi kościół par. murowany. Dobra W. składały się w r. 1884 z folw. W. i Piechów, rozl. mr. 1937: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 823, łąk mr. 4, past. mr. 2, lasu mr. 177, nieuż. mr. 28; bud. mur. 14, dREW. 9; płodozm. 5, 6 i 11-pol.; las nieurządzony; fol. Piechów gr. or. i ogr. mr. 236, łąk mr. 338, past. mr. 29, lasu mr. 280, nieuż. mr. 19; bud. dREW. 5; pokłady torfu. Wś W. A os. 60, mr. 607; wś W. B os. 89, mr. 615. W sądzie ziemskim wileńskim staje r. 1362 Halka wdowa „Wrzoczslai heredis de Wuschlas“ z czterema zięciami, z których jeden Witek siedzi w W., inny Fryderyk jest wójtem w Wieluniu (Kod. Wielk., n. 1488). Jestto gniazdo Wierzchlejskich. Oni to zapewne założyli tu parafią i kościół, p. w. św. Mikołaja, istniejący już na początku XVI w. Ubogo uposażoną parafią zarządzał za czasów Łaskiego mansjonarz z Wielunia. Łany szlacheckie i sołtysie dawa-

ły plebanowi dziesięcinę, łąny kmiece i zagrodniczy meszne jedynie. Kościół był w połowie z cegły, w połowie z drzewa. Część drewniana została ostatni raz na nowo zbudowaną w r. 1760 przez dziedzica wsi Felicyana Wierzchlejskiego, łowczego dobrzyńskiego. W ołtarzu wielkim starożytny obraz M. Boskiej Częstochowskiej. W r. 1873 cały kościół odnowiony (Łaski, L. B., II, 112 i przypisy). Według reg. pob. pow. wieluńskiego z r. 1552 Wierzchlejscy i Skrzyński mieli tu 30 osad., na 12 łąkach (Pawin, Wielkop., II, 291). W. par., dek. wieluński, 1105 dusz. 2.) **W.**, os., pow. konecki, gm. i par. Przedbórz, odl. od Końskich 41 w., ma 6 dm., 66 mk., 16 mr. dwor., 66 mr. włośc. 3.) **W.** al. *Wierzchlis*. r. 1827 *Wierzchlesie*, wś i fol., pow. konstantynowski, gm. Pawłów, par. Janów, posiada szkołę początkową, 39 dm., 338 mk., 1027 mr. (w tem 567 mr. włośc.). W 1827 r. było 29 dm., 168 mk. *Br. Ch.*

Wierzchlas, niem. *Lindenbusch*, nadleśn. i leśn. król., pow. świecki, st. pocz. Lniano, par. kat. Pol. Cekeyn. Znaczna część tego rewiru leży w pow. tucholskim. Założone zostało dopiero r. 1865 na obszarze zwiniętego pustkowie Wierzchlas, które według topogr. Goldecka z r. 1789 liczyło 2 dymy. *Ks. Fr.*

Wierzchlesie 1.) wś, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Luszniowo, o 19 w. od Słonima, 219 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc. 2.) **W.**, chutor, tamże, o 26 w. od Słonima, należy do dóbr Karolin-Lipin Kiersnowskich. 3.) **W.** al. *Wierzchlas*, wś, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Kamionka, o 10 w. od Sokółki, 1957 dzies. ziemi włośc.

Wierzchlis, ob. *Wierzchlas*.

Wierzchnia 1.) *Wierszchnia*, *Wiersznia*, u W. Pola i na karcie Chrzanowskiego *Wersznia*, rzeka, w pow. trockim, pr. dopływ Niemna. Bierze początek z jeziora Wierkoksza, przepływa przez szereg jezior, opuściwszy w końcu jez. Nowa pod mkiem Wysokim Dworem, płynie dalej w kierunku zachodnim przez Wysoki Dwór, Gudziewie, Oleszyski, Szadziunice, Papsy, Bóldzieje, Stokliszki, Pokiemiany, Podróżyski, Niskodworce, Wierbieliszki, Jundziliszki, Sako-wicze, Wasilunice i pod wsią Żydejkany ma ujście. Długa do 37 w., szeroka do 3 saż., głęboka do 1 saż., spławna podczas przyboru wiosennego. Brzegi jej obfitują w łąki. Znajduje się na niej 7 mostów; obraca tyleż młynów oraz w Wysokim Dworze folusz i papiernię. Od lewego brzegu przybiera strugi pod Oleszyszkami, Papsami i Wierbieliszkami. Podług W. Polu uprowadza wody 5 jezior. W 1859 r. na wybrzeżach jej było 196 dm., mających 1781 mk. 2.) **W.**, ob. *Wierchniaja*. *J. Krz.*

Wierzchnia Górna i Dolna, wś, pow. kałuski, 10 km. na płu.-zach. od Kałusza (sąd pow., st. kol. i urz. pocz.). Na płu.-wsch. leżą Hume-nów, na pld.-wsch. Mościska, na zach. Zawadka,

na płu.-zach. Zbora, na płu. Stańkowa (pow. ży-daczowski). Płu. część wsi przepływa Bołochówka, przyjmująca w obrębie wsi od praw. brz. pot. Kamienny. Na płu. od Bołochówki płynie jej lewy dopł. Wielopuniec, również od zach. na wsch. Zabudowania wsi leżą w dolinie pot. Kamiennego. Wzn. sięga 311 mt. na pld.; najniższe (284 mt.) w dolinie Bołochówki. Pld. i wsch. część obszaru lesista. Włas. więk. ma roli or. 634, łąk i ogr. 260, pastw. 255, lasu 345; wł. mn. roli orn. 1477, łąk i ogr. 693, past. 93 mr. W r. 1880 było 151 dm., 1078 mk. w gm., 4 dm., 38 mk. na obsz. dwor. (1074 gr.-kat., 16 rz.-kat., 19 izr., 7 innych wyzn.; 1094 Rus., 13 Pol., 9 Niem.). Par. rz.-kat. w Kałuszu, gr.-katol. w Zborze. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klasowa i kasa pożycz. gm. z kapit. 628 złr. *Lu. Dz.*

Wierzchnia-Irszyca, rzeka, w pow. żytomierskim, bierze początek we wsi Kropiwnie i przepłynąwszy wsi: Haćkówkę, Rudnię Haćkowską, Jahodenkę i utworzywszy staw w Jahoden-ce, wpada z lewego brzegu do Irszy pod wsią Rudnia-Kamiień. Przyjmuje duży potok we wsi Haćkowiec z prawego brzegu, i jeden z lewego we wsi Kropiwnie. Grunta nad rzeką składa gnejs, czerwony granit a przeważnie labradoryt. Porów. *Irszyca*. *A. J. Br.*

Wierzchniakowce, wś, pow. borszczowski, tuż na zach. od Borszczowa (sąd pow. i urz. pocz.). Na płu. leżą Łanowce, na wsch. Borszczów, na pld. Wysuczka, na zach. Głębozec. Środkiem wsi płynie Niezława. W jej dolinie leżą zabudowania. Wzn. na płu.-wsch. 282 mt.; najniższe (198 mt.) w dolinie Niezławy. Włas. więk. (ordynacyi Czarkowskich) ma roli or. 489, łąk i ogr. 81, past. 114, lasu 10 mr.; wł. mn. roli or. 1018, łąk i ogr. 110, past. 102 mr. W r. 1880 było 207 dm., 1097 mk. w gm., 3 dm., 12 mk. na obsz. dwor. (787 gr.-kat., 294 rz.-kat., 28 izr.; 1027 Rus., 82 Pol.). Par. rz.-kat. w Borszczowie, gr.-kat. w Wysuczce. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas., kasa pożycz. gm. z kapit. 1815 złr. i młyn. O czynionych tu poszukiwaniach archeologicznych podaje wiadomość „Zbiór wiadomości do antropologii krajo-wej“ (t. III, str. 15 i 33). *Lu. Dz.*

Wierzchnica, *Wiersznica*, rzeka, w pow. nowogradwołyńskim, prawy dopływ Słuczcy (pr. dopł. Horynia).

Wierzchnica, *Wiersznica*, osada, pow. nowogradwołyński, gm. Romanówka, 11 chat; ma fabrykę fajansu. Należy do dóbr nowo-zwiahelskich, własność z Uwarowych Miezieńcowej.

Wierzchnie, jezioro, w pow. trockim, pod zaśc. Gudaszce

Wierzchnie 1.) wś, zwana mkiem, nad rzeką Mordwą, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Wierzchnie, o 79 w. od Dżisny a 213 w. od Wilna, 18 dm., 164 mk., cerkiew pa-

raf. drewniana, p. wez. Przemienienia Pańskiego, niewiadomej erekcyi, zarząd gminny, szkoła ludowa. Parafia praw., dekanatu (błagocynia) głębockiego, 975 wiernych. Okrąg wiejski obejmuje wsi: Adamowce, Hubino, Jaryżyno, Matiasy, Murzy, Nowosiółki, Rakowce, Waški, Wecrecieje, Wierzchnie, Zaborze, w ogóle w 1865 r. 434 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. Gmina należy do 1-go okr. pokojowego do spraw włościańskich, dzieli się na 4 okręgi (sstwa) wiejskie: Wierzchnie, Konstantynowo, Michalec i Udział, obejmuje 39 miejscowości, ma 331 dm., 5563 mk. włośc. (w 1865 r. było 1834 dusz rewiz.). Dobra W. w 1590 r. należały do Gabryela Wojny, dalej Biegańskich, 1750 r. Hilarego Chomińskiego, później Horodeńskich, dziś Śnitków. 2.) **W.**, zaśe., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 60 w. od Dżisny, 1 dm., 9 mk.

Wierzchnierzecze, fol, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Wysoki Dwór, okr. wiejski Wierzchnierzecze. Okrąg wiejski obejmuje wsi: Hermanowo al. Hermanowszczyzna, Jarmoliszki, Jurawice, Kamokszcze, Krunciki, Michałowo, Szydłuńce, w ogóle w 1865 r. 139 dusz rewiz.

Wierzchniów, ob. *Wierzchów* 3).

Wierzchniów, mylnie, za: *Wierzchniów*.

Wierzchocin al. *Wierzchucin* 1.) wśifol, nad rzką Ostrorożanką, pow. szamotulski. Sąd, urz. okręg. i poczta we Wronkach, par. Biezdrowo. Wś leży na pld. od Wronek a na zach.-płn. od Ostroroga. Na polach tej wsi pełno jest żalów, mieszczących groby przedhistoryczne. Z lewej strony drogi prowadzącej do Wróblewa odkryto grób pokryty kamieniem dużym, wypukłym zwierzchu a pod spodem gładkim i płaskim. Ściany stanowiły cztery kamienie wygładzone. Długość grobu wynosiła 4 stopy 3 cale, szerokość zaś około 3 stóp. Głębokość, od znalezionych kości, 3 stopy. Grób był napelniony piaskiem i gliną. Kości, na pół spalone, leżały ułożone tak, że czaszka, oparta na 5 małych kamieniach, znajdowała się w pld. narożniku grobu, reszta zaś kości ułożona była w prostej linii. Przy czaszce znajdował się toporek a raczej młotek, zapewne z krzemienia, ostrzem w ziemię utknięty. W rogach znaleziono skorupy naczyń, węgiewię, żuzle, ważące 2½ funta. Żalnik cały miał długości 30 a szerokości 16 kroków, obłożony był kamieniami. Przy samym grobie, w rogach, ustawione były trzy duże kamienie, cały zaś żalnik zasuty kamieniami małymi, z pomiędzy których widać było większe, w równoległych przedziałach ustawione. W drugim grobie, przywalonym kamieniem, który ledwo 6 ludzi odważyło, znaleziono skorupy potłuczone. Ściany jego były z kamieni polnych. Każda ściana z jednego. Grób ten znajduje się na drugiej stronie wsi W., gdzie się kilkanaście żalników równolegle ciągnie. Przy drodze prowadzącej do Głuchowa jest także ementarzysko, otoczone

rowem. Wykopują tam popielnice, kości, różne przedmioty żelazne i brązowe, paciorki szklane, łożawnice, spinki, podobne tym, jakich jeszcze przed laty niewielu (r. 1846) wieśniacy używali do spinania koszul. Z ementarzyskiem tem stykają się groby, które nie wznoszą się ponad powierzchnią. Widać tylko kamienie zakrywające, oraz mniejsze kamienie, tworzące granice żalników. Ciągną się daleko w pole, we formie trójkątów. W bliskości przy sobie stoi 5 takich grobów, w których według mniemania ludu leży 5 braci wielkoludów. W. należała do kawalerów św. Jana Jerozol. w Poznaniu między r. 1238—1394 z pierwotnego nadania Władysława Odonicza. R. 1394 król Władysław wieś tę zwolnił od wszelkich powinności królewskich. W r. 1793 była w posiadaniu Antoniego Kwileckiego z Wróblewa. Dziś należy do ordynacyi wróblewskiej, którą dzierży hr. Węsierski-Kwilecki, znany archeolog i właściciel jednego z najpiękniejszych zbiorów archeologicznych w kraju. 2.) **W. Szlachcki**, niem. *Freidorf*, wś rycerska, w pow. bydgoskim, urz. pocz. w W. Królewskim, o 5 klm. We wsi tej, położonej nad rzką Pliwiecą, dopł. Rokitki, i jeziorem Wierzchocińskim, między Mroczą a Koronowem, jest 21 dm., 166 mk., 101 ewang. a 65 katol. Stacja kolei w Nakle (odl. 30 klm.). 3.) **W. Niemiecki**, niem. *Hohenfelde*, wś rycerska, w pow. bydgoskim, sąd w Koronowie, urz. w Sittnie (Wilhelmsort), gdzie także jest poczta. Stacja kolei Nakło o 19 klm., Bydgoszcz 23 klm. Wś ma 524 ha (2052 mr.), z dochodem czystym 6441 mrk. 4.) **W. Królewski**, niem. *Hohenfelde*, wś kośc., pow. bydgoski, na zach. od Koronowa, wsch.-płn. od Moroczy, ma 10 dm., 155 mk., z tych 84 ewang. a 71 katol. Nadana r. 1253 klasztorowi w Byszewie. Arcyb. Jan Suchywilk r. 1374 nakazał rządce parafii, aby pod klątwą zmuszał kmieci W. i innych wsi do oddawania temuż klasztorowi powinych dziesięcin. Potwierdził to arcyb. Bodzanta r. 1385. Dziesięciny te r. 1288 opat otrzymał był w zamian za dziesięciny jakie posiadał ze wsi położonych pod Kołem. Wedle rozgraniczenia z r. 1341 do W. należało pół jeziora Zelgoszcz. Kościół obecny, wewnątrz drewniany, zewnątrz w pruski mur zbudowany w r. 1752, głównie staniem Benedykta Liśkiewicza z klasztoru cysterskiego w Koronowie, który był wtedy także proboszczem.

Wł. Ł.

Wierzchocin, niem. *Oberchotzen*, wś przy źródłach rzki Chociny (dopł. Brdy), pow. człuchowski, st. pocz. Eisenbrueek, gm. Borowy Młyn, par. kat. Borzyszkowy; 684 14 magd. mr.; 1868 r. 25 bud., 90 mk., 49 kat., 41 ew.; 1885 r. 11 dm., 121 mk. W topogr. Goldbecka z r. 1789 podany jako pustkowie.

Ks. Fr.

Wierzchociny, wś i fol. przy źródłach rzki Kąpiel (dopł. Rgilówki, uchodzącej do Warty),

pow. kolski, gm. Lubotyń, par. Wrząca Wielka, odl. 12 w. od Koła, ma 19 dm., 78 mk.; wchodziła w skład dóbr Zabłocie. Folw. ma 2 dm., 94 mk. Por. *Perłowo*. W 1827 r. było 17 dm., 162 mk.

Wierzcholesie, sióło, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Wierzcholesie, o 16 w. od Kobrynia, cerkiew, 694 dzies. ziemi włośc. (252 łąk i pastw., 50 lasu, 1 nieuż.). Parafia prawosł., dekanatu (błagocynia) kobryńskiego, 1726 wiernych; 2 kaplice. Gmina, położona w pld.-zach. części powiatu, graniczy od pld. z gm. Pruski, od wschodu z gm. Błota, od pld.-wsch. z gm. Mokrzan, od pld.-zach. i zach. z gm. Wielkieryta (pow. brzeskiego), od zach. z gm. Oziaty, dzieli się na 12 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 40 miejscowości, ma 320 dm. włośc. (obok 68 należących do innych stanów), 6635 mk. włościan, uwłaszczonych na 10456 dzies.

Wierzcholina 1.) wś, pow. łukowski, gm. i par. Radoryż, 5 dm., 32 mk., 86 mr. 2.) **W.**, ob. *Grala Dąbrowizna*.

Wierzchołek, jezioro we wsi Niedomowo, w pow. kościerskim. Przepływa przez nie rzeka Kamionka.

Wierzchołowszczyzna, białorus. *Wiarchalowszczyzna*, wś, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Ostrożyce, o 30 w. od Mińska. *A. Jel.*

Wierzchonie Milewo, pow. makowski, ob. *Milewo* 7). Według reg. pob. pow. ciechanowsko-przasnyskiego z r. 1567 wś Wierzchonie Milewo, w par. Karniew, składała się z cząstek szlacheckich, od ówierć włóki do 2 rozległych (Pawłowski, Mazowsze, 347).

Wierzchoniów, wś, pow. nowoaleksandryjski, gmina Celejów, parafia Kazimierz, ma 267 mr. Wchodziła w skład dóbr Celejów. W 1827 r. było 20 dm., 141 mk. W połowie XV w. wś W., w par. Kazimierz, własność Piotra Kurońskiego h. Srzeniawa, miała 11 $\frac{1}{2}$ łąn., z których dziesięcinę, wartości 9 grz., dawano klasztorowi św. Krzyża. Sołtystwo także dawało klasztorowi. W drugim opisie zwie Długosz właściciela Kurozweckim (L. B., II, 553 i III, 250). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś W. i Bochothnica, w par. Kazimierz, miały 4 $\frac{1}{2}$ łąn., 1 młyn, 1 łąn. szlachecki bez kmieci. W 1676 r. jest we wsi 67 poddanych, należy zapewne, jak i Bochothnica, do kasztelana połanieckiego (Pawłowski, Małop., 357, 367, 22a).

Wierzchopole, ob. *Telatycze* i *Wierchopole*.

Wierzchosław al. *Wierzchosłowie*, w pow. pleszewskim, ob. *Zychlin*.

Wierzchosławice, wś, pow. tarnowski, w równinie wzn. 203 mt. n.p.m.; przy gościńcu z Wojnicza do Radłowa, na lew. brzegu Dunajca. We wsi kościół par. rzym.-kat. Wś rozległa, składa się z części mających po sześćdziesiąt domów: Dwudniaki, Gosławice, Szuja, Trzedniaki i Wola. Ze wsią i obszarami dwors. jest 397

dm. i 2152 mk., 2116 rzym.-kat. i 36 izrael. Tu utrzymywana jest arabska stadnina z Gumniak. Większa posiadłość jest aitynencją klucza tarnowskiego ks. Sanguszków. Wynosi ona 417 mr. roli, 500 mr. łąk, 6 mr. ogr., 13 mr. pastw., 3163 mr. lasu, 15 mr. nieuż. i 3 mr. 608 sąż. parcel budowlanych, razem 4120 mr.; pos. mu. ma 1697 mr. roli, 143 mr. łąk, 126 mr. pastw. i 7 mr. lasu. Bór sosnowy zasłania osadę od zachodu. Kościół niewiadomej erekcyi, dawny bowiem drewniany kościół spalił się z aktami r. 1797. Terazniejszy, mурowany, wystawił ks. Eustachy Sanguszko r. 1818. W r. 1498 część dochodów tej parafii przeznaczył Jan Tarnowski dla kolegiaty w Tarnowie, skutkiem czego w W. utrzymywano tylko wikaryusza. Po zniesieniu kolegiaty tarnowskiej wrócono dochody parafii. Obecnie należy ona do dek. tuchowskiego i obejmuje Bogumiłowice, Ostrów, Komorów i Rudkę. Długosz (L. B., I, 422) nazywa raz dziedzica Bartoszem Charbnowskim h. Sulima, drugi raz Bartłojem Ogrodzeńskim tegoż herbu. W 1581 (Pawłowski, Małop., 363) należały W. z Ostrowem do ks. Ostrogskiego, miały 24 kmieci na 25 półłankach, 6 zagr. z rolą, 13 zagr. bez roli, 4 chałup., 7 komor. z bydłem a 3 bez bydła, 6 rzemieśl. i karcznię na $\frac{3}{4}$ łąn. W graniczą na pld. z Łętowicami, na wsch. z Ostrowem, Bogumiłowicami i Komorowem a na pld. z Niwką. *Mac.*

Wierzchosławice, wś dworska i fabryka cukru, w pow. inowrocławskim, sąd w Inowrocławiu, urz. poczt. w miejscu. Obszaru ma 243 ha, z czystym dochodem 6041 mrk. Fabryka cukru ma kilka własnych kolei żelaznych podjazdowych, do zwózki buraków z okolicy *Wł. Ł.*

Wierzchosław, w dokum. *Wierzchosław*, wś, pow. włodzimierski, na pld.-wsch. od Horochowa. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1570 r. własność Mikołaja Sapiehy (Sapilhy), wojewodzica nowogródzkiego. Pobór oddzielnie niewykazany (Jabłonowski, Wołyń, 31).

Wierzchów, *Wierzchowo* al. *Wierzchowie*, zaśc., pow. dryssieński, ma 2 chaty. Należał do dóbr Swolna, dawniej Chrapowiekich, dalej Wańkowieców, Szczyttów, dziś skarbowy. Ob. *Swolna* 7).

Wierzchów 1.) w dokum. *Werchow*, *Werchowsk*, wś, w dawnym pow. łuckim. Podług rewizyi zamku łuckiego z 1545 r. własność Hrycka, Iwaśka, Janka, Lewka i Olechna, którzy, wspólnie z innymi, byli zobowiązani do opatrywania dwóch horodni zamkowych (Jabłonowski, Rewizye, 38, 49). Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1570 r. należy do Lewka, Fedora i Hriezka Wierzchowskich, z których pierwszy płaci z 7 dym., 6 ogr. po 2 gr.; drugi z 1 dym., 3 ogr. po 2 gr.; trzeci zaś z 1 dym., 2 ogr. po 4 gr. W 1577 r. należy do Lewka i Chwiedora Werchowskich oraz Pawła Koziańskiego. Pierwszy płaci z 5 dym. po 10 gr., 8 ogr. po 2 gr., 1 ogr.;

drugi od 2 dym. po 10 gr., 2 ogr. po 2 gr.; trzeci zaś od 1 ogr. W 1583 r. Lew Wierzchowski ze swej części płaci z 5 dym., 30 ogr., $\frac{1}{2}$ koła waln., z 2 zakupnych ogrodni.; Wasili Wierzchowski z 1 ogr., $\frac{1}{2}$ koła waln. a Iwan Oszczowski z 9 dym., 6 ogr., $\frac{1}{2}$ popa (Jabłonowski, Wołyń, 16, 17, 59, 62, 101, 104, 110). 2.) **W.**, w dokum. *Wierchów, Wyerchów, Warchów, Wirchów*, wś nad stawem, pow. ostrogski, gm. Chorów, o 15 w. na pld.-zach. od Ostroga, st. dr. żel. Ożenin o 14 w. i Zdołbunowo o 15 w., przy starym trakcie żytomiarskim. Na wzgórzach rozrzucana, posiada cerkiew drewnianą, p. w. Wniebowstąpienia Pańskiego, w 1785 r. wzniesioną a w 1870 r. odnowioną i uposażoną $46\frac{1}{2}$ dzies. ziemi. Szkoła ludowa od 1873 r. (43 chłopców i 13 dziewcząt). Do parafii należy wś Łebiedzie (o 3 w.). W parafii 87 dm., 676 mk. prawosł., 48 kat. i 12 żydów. Gleba glinowata, lecz urodzajna. Włościanie trudnią się rolnictwem i są dość zamożni. Janusz hr. Iliński rozpoczął budowę pałacu pod samym lasem a słynny ogrodnik Mikler założył piękny ogród z parkiem. Własność niegdyś Ostrogskich. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do Stepania kn. Konst. Ostrogskiego, który płaci ztąd od 4 dym. pół dworz., 4 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 39). Przeszła potem do Stanisława Małachowskiego, kancelarza w. koron.; w 1794 r. Małachowscy przeleli swe prawa na Tadeusza Czackiego, sstę nowogródzkiego. Po zajęciu na skarb darowana gen. Ferzen, który w 1802 r. sprzedał Józefowi Augustowi hr. Ilińskiemu, ostatecznie wnuka jego Aleksandra, który sprzedał apażom (Udielom). 3.) **W.** al. *Wierzchniów*, wś, pow. włodzimierski, na pld.-zach. od Włodzimierza. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1570 r. należy do dóbr biskupów łuckich (pobór oddzielnie niewykazany); w 1577 r. płaci z 14 dym. włócz., 8 ogr. a w 1583 r. z 21 łan., 4 ogr., 1 komor. (Jabłonowski, Wołyń, 24, 72, 112). 4.) **W.**, *Wierzchowicze*, wś należąca do włości zasławskiej, t. j. w dzisiejszym pow. zasławskim. Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1570 r. własność ks. Zasławskich, pobór wykazany łącznie z Zasławiem i Białogórką. W 1583 r. z Wierzhowicze płacą z 20 dym., 10 ogr., 5 ogr., 2 kom., 2 kół dorocz., 1 popa a z Wierchowa, przy zamczku wierchowskim, z 30 dym., 16 ogr., 6 ogr., 2 komor. (Jabłonowski, Wołyń, 28, 134, 135). 5.) **W.**, ob. *Wierzchowsk*.

Wierchowa, rzka, w pow. winnickim, prawy dopływ Żerdzia. Bierze początek powyżej wsi Pawłówki, mija tę wś, slobodę Olehową, Salnik i niedaleko wsi Lisiejówki ma ujście.

Wierzchowce, białoros. *Wiarchoucy*, folw., pow. nowogródzki, w 1 okr. pol., gm. i par. kat. Wsielub', o 12 w. od Nowogródka, własność Rowkowskich, ma przeszło $\frac{1}{2}$ włoki. *A. Jel.*

Wierzchowce 1.) wś, pow. proskurowski, okr. pol., gm. i par. katol. Fulsztyn (Felsztyn), par. praw. Moskalówka, o 10 w. od Jarmoliniec, o 15 w. od Proskurowa (st. dr. żel.), ma 50 osad, 313 mk., 200 dzies. ziemi włośc., 460 dworskiej. Należała do dóbr gródeckich Mniszehów, od nich nabył Turski, sukcesorowie którego sprzedali Leśniewiczowej; obecnie Kisielewa. 2.) **W.**, mylnie *Zwierzchowce*, rus. *Werchowcy*, wś nad rzeką Wierchówką (Smotryczówką), pow. proskurowski, okr. pol. i par. Satanów, ma 60 osad. Wś bezleśna, grunta ma równe. Należała do Joachima Drużbackiego. *Dr. M.*

Wierzchowce, wś, pow. husiatyński, 32 klm. na pld.-zach. od Husiatyna, 22 klm. na pld. od sądu pow. w Kopyczyńcach, 6 klm. na pld.-wsch. od urz. poczt. w Chorostkowie. Na pld. i wsch. leżą Kluwińce, na pld. i zach. Peremiłów. Środkiem obszaru płynie potok, dopł. Tajny (dopł. Zbrucz). W dolinie potoku leżą zabudowania wsi. Wznies. sięga na pld.-wsch. 343 mt. Włas. więk. ma roli or. 111, łąk i ogr. 17, past. 30, lasu 4 mr.; wł. mn. roli or. 637, łąk i ogr. 77, past. 29 mr. W r. 1880 było 99 dm., 590 mk. w gm. (366 gr.-kat., 197 rz.-kat., 27 izr.; 376 Rus., 214 Pol.). Par. rz.-kat. w Chorostkowie, gr.-kat. w Peremiłowie. We wsi jest cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P.

Wierzchowice, os. leś. i młyn nad rzeką b. n., pow. piotrkowski, gm. Kluki, par. Parzno; os. leś. 1 dm., 6 mr.; os. młyn. 1 dm., 5 mk., 30 mr. W 1827 r. było 4 dm., 19 mk.

Wierzchowice, mko, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wierzchowice, o 50 w. od Brześcia a 10 w. od Wysokiego Lit., ma 82 dm. drew., 540 mk., cerkiew paroch., uposażoną 99 dzies. ziemi (33 łąk i pastw., 1 nieuż.), cerkiew filialną, zarząd gminy, szkołę ludową. Miasteczko w ogóle ubogie, posiada zaledwie 3 kramy i jedną karcznię. Z dawnych czasów odbywają się tu trzy jarmarki (9 maja, 8 września i 6 grudnia), wyłącznie na bydło, sochy, brony, kółka do przedzenia, a zimową porą nawet na łuczywo do podpalania pieców. Parochia prawosł., dekanatu (błagoczynia) Wysokie Lit., 4603 wiernych; 1 kościół filialny, 1 kaplica. Dawniej była tu par. katol., z kościołem fundacji Kopeiów, dekanatu brzeskiego, z kaplicą w Rusiłach. W dawnej parafii powierzechnia niska, bory, błota; gleba czarnoziemna i piaszczysta. Zraszają rzeki Biała, Soperka i Policzna. Przy kościele tutejszym, przerobionym w nowszych czasach na cerkiew, był fundusz na odprawianie modłów za duszę rodziny Kopeiów, legowany na sąsiednich dobrach tegoż Kopeia Kopyłach. Ponieważ po sekularyzacji kościoła nabożeństwo za dusze rodziny fundatora ustało, właścicielka przeto Kopył Karolina z Ostyk-Narbutów Pusłowska wystąpiła z procesem o zwrot deponowanego z Kopył funduszu i otrzymała wreszcie

takowy w ilości 9000 rs. Tuż przy miasteczku znajduje się rezydencja dziedzica, porządnie utrzymana; gospodarstwo rolne, chów inwentarza i gorzelnia wzorowo prowadzone. Dobra, w XVII w. własność Kopciów, w XVI w. hr. Chodkiewiczów, później Jaczynowskich, dziś Jana Rotha, mają 1023 dzies. (301 łąk i pastw., 266 lasu, 17 nieuz.); gleba urodzajna. Gmina, w pń-wsch. zakątku powiatu, graniczy od wschodu z gm. białowiesko-aleksandrowską pow. prużańskiego, od pń. i pń.-zach. z gminami pow. bielskiego Dubiażyn i Nowe Berezowo (Brzozowo), od zach. z gm. Połowce, od pń.-zach. z gm. Wysokie Litew., od pń.-wsch. z gm. Wojska i Dmi-trowicze, dzieli się na 20 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 52 miejscowości, ma 686 dm. włośc. (obok 37 należących do innych stanów), 7433 mk. włośc., uwłaszczonych na 11394 dzies. Lud przeważnie wyzn. prawosł., zamożny i dorodny, przechował dotychczas strój ludowy.

Wierzchowice 1.) niem. *Wirschkowitz Alt*, dobra i wś, pow. mielecki, par. ew. w miejscu, kat. Mielice. W r. 1885 dobra miały 528 ha, 12 dm., 173 mk. (4 kat.); wś 227 ha, 45 dm., 330 mk. (4 kat.). 2.) **W. Nowe**, wś, pow. mielecki, par. ew. Wierzchowice, kat. Mielice. W r. 1885 miała 110 ha, 42 dm., 409 mk. (10 kat.). Kaplica ewang. istniała od r. 1775, kościół obecny poświęcony r. 1773. Szkoła ewang. od r. 1753. Wś W. Nowa została założona około r. 1753 przez osadników wirtensberskich, którzy zaprowadzili tu uprawę wina i owoców. Na obszarze W. Starych piękny pałac z parkiem i bantzarnią.

Wierzchowicze, ob. *Wierzchów* 4).

Wierzchowie, r. 1851 *Wierzchowie*, u Długosza „*Wyrzechowisko*“, wś, pow. olkuski, gm. Cianowice, par. Biały Kościół. Leży wśród wyżyny olkusko-krakowskiej, sięgającej tu przeszło 1000 st. n.p.m., na samej granicy od Galicji, na zach. od Białego Kościoła, na pńd. od Czajowie, w pobliżu Ojcowa. W r. 1827 wś rząd., ma 17 dm., 107 mk. Na obszarze wsi jaskinia, której wejście wznosi się 60 st. nad dno dolinki. Poszukiwania tu czynione wykazały ślady pobytu człowieka jaskiniowego. Znaleziono tu liczne narzędzia krzemienne, ślady ogniska (por. Bibl. Warsz. r. 1871, t. IV, 54). W połowie XV w. wś królewska Wyrzechowisko, w par. Biały Kościół, ma jeden łąk kmiecy, karcznię zwaną „Czelna“, 6 zagrod. z rolę. Dziesięcinę, wartości do 4 grzyw., pobierał kościół W. W. Św. w Krakowie (Długosz, L. B., II, 52). Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 wś Wierzchowice, w par. Biały Kościół, należąca do zamku ojcowskiego, miała dwa półłany km., 1 zagr. z rolę, 1/2 karczmy (Pawin., Małop., 30). *Br. Ch.*

Wierzchowie 1.) chutor, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Byeń, o 20 w. od Słonima,

25 1/2 dzies. 2.) **W.** al. *Wierzchów*, folw. i dobra nad Świeczanką, pow. lepelski, w 1 okr. pol., gm. marcinowska, o 46 w. od Lepla, cerkiew paraf. p. w. św. Trójcy, 2049 dzies. ziemi dworskiej. W., zwane dawniej Kasporowa, było własnością Stabrowskich, z których Onufry, łowczy orszański, i spółdziedzic Wincenty Kaciuciewicz sprzedaje w 1763 r. Marciniowi Szczyttowi, dziś wnuka jego również Marcina. Por. *Werchowice*. 3.) **W.**, *Wierzchowie*, dobra nad Dźwiną, pow. wieliski, ob. *Werchowice* 2). Posiadają tu: Włodzimierz Resztelen 1300 dzies. i Iden i Spółka 3496 dzies. Bród przez rzekę. W 1580 r. hetman Zamoycki szedł z Suraza pod Wieliz na W., gdzie kazał rzucić most na szerokim błocie. Według Heidensteina pod W. znajdowała się miejscowość zwana Witoldowym Mostem, podług miejscowego bowiem podania Witold przez wzniesiony tu most przeprowadził swoje wojsko. 4.) **W.**, dobra, pow. witebski, w 1 okr. pol., gm. Wierzchowice, o 12 w. od Witebska, własność Józefa Żaby, 800 dzies. ziemi dworskiej. Ob. *Werchowice*. *J. Krz.*

Wierzchowina 1.) wś, pow. grójecki, gm. i par. Jasieniec, ma 120 mk., 431 mr. dwors. i 43 włośc. W 1827 r. było 10 dm., 65 mk. Według reg. pob. pow. grójeckiego z r. 1576 wś W., w par. Jasieniec, własność Piotra i Jakuba Warpes, miała 5 łąk., 1 łąk folw. (Pawin., Mazowsze 233). 2.) **W.**, kol. nad błotem t. n., pow. wieluniński, gm. Skrzynno, par. Rudlice, odl. od Wielunia 17 w., ma 3 dm., 19 mk. 3.) **W.**, wś, folw. i dobra u źródeł rzki Lentowni al. Łętowni (dopł. Wieprza), pow. krasnostawski, gm. Żółkiewka, par. Chłaniów, odl. 28 w. od Krasnegostawu, ma 61 dm., 604 mk. rz.-kat. Ludność rolnicza; we wsi kowal, stolarz, bednarz, tkacz. W 1827 r. było 59 dm., 311 mk. Wś ta jest miejscem urodzenia Antoniego Wieniarskiego (d. 21 stycz. 1823 r.), autora wielu obrazków z życia ludu miejskiego i wiejskiego. Podobno pierwotna nazwa brzmiała „Wierzchłaniowa“, jak o tem ma świadczyć erekcja parafii Chłaniów z r. 1305 oraz inne późniejsze akty kościelne i sądowe. W ostatnich czasach właściciel dóbr W. Koszarski na obszarze po wyciętym lesie założył folw. Koszarsko (w r. 1882) i oddzielił z dóbr osobny folw. Borowiny. Dobra W. składały się w r. 1890 z folw.: W. i Koszarsko, nomenklatur Borowina i Wąż, rozl. mr. 1823; folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 804, łąk mr. 72, lasu mr. 320, nieuz. mr. 27; bud. mur. 4, drew. 18; płodozm. 7-pol.; folw. Koszarsko gr. orn. i ogr. mr. 459, lasu mr. 128, nieuz. mr. 13; bud. drew. 3; lasy urzędzone; młyn wodny. Wś W. os. 57, mr. 771; wś Majdan Wierzchowiński os. 14, mr. 152. 4.) **W.**, ob. *Wierzchowiny*. *Br. Ch.*

Wierzchowina, szczyt górski na Podgórzu Karpackim, na obszarze gm. Nawsie, w pow. brzeskim. Wzn. 641 mt. Ob. *Nawsie* 2).

Wierzchowiński Majdan, pow. krasnostawski, ob. *Wierzchowina*.

Wierzchowiny 1.) wś i folw., pow. radomski, gm. Jedlińsk, par. Goryń, odl. od Radomia 22 w., ma 23 dm., 416 mk. Folw. W. z nomenklaturą Huta Szklanna rozl. w r. 1886 mr. 1040: gr. orn. i ogr. mr. 740, łąk mr. 47, pastw. mr. 13, lasu mr. 198, nieuż. mr. 42; bud. mur. 1, drew. 9; las nieurządzony. Wś ma 57 os., mr. 123. Folw. wchodził w skład dóbr Goryń. Na początku XVI w. łąny folw., zagrodnicy i karczma dają dziesięcinę, wartości 1 grzyw., pleban. w Goryniu (Łaski, L. B., I, 672). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1569 wś Wierzkowiny, w par. Goryń, własność Jerzego Chorzyńskiego, miała 10 łąn., 2 zagr. (Pawiński, Małop., 303). 2.) **W.**, wś, pow. łukowski, gm. Skrzyszew, par. Ulan, ma 37 dm., 248 mk., 931 mr. W 1827 r. było 26 dm., 212 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś szlachecka W., w par. Ulan, płaciła od 1 łąnu. W r. 1552 miała $\frac{3}{4}$ łąn. W r. 1580 p. Grzegorz Wierzchowski płacił z części Dworakowskiej od włóki jednej i z czwarciny, którą sami orzą, gr. 20; Mateusz Janowicz od siebie i od innych uczestników swych od 2 włók i trzeciej włóki dwie części gr. 40, suma fl 2 (Pawiński, Małop., 386, 400, 426). 3.) **W.** al. *Wierzchowina*, wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Siennica Różana. W r. 1827 było 28 dm., 129 mk., par. Kumów. 4.) **W.**, wś i folw., pow. radzyński, gm. Siemień, par. Czemniarki, odl. 18 w. od Radzyna, 33 dm., 340 mk. W r. 1827 było 29 dm., 227 mk., par. Kock. W r. 1886 folw. W. rozl. mr. 890: gr. orn. i ogr. mr. 90, łąk mr. 38, pastw. mr. 12, lasu mr. 703, zarosli mr. 37, nieuż. mr. 12. Wś W. os. 33, mr. 871; wś Anielin os. 20, mr. 326; wś Łubka os. 10, mr. 136.

Br. Ch.

Wierzchowiska 1.) pow. wieluński, ob. *Kik*. 2.) **W.**, wś i folw. nad rzeką Krępianką. pow. iłżecki, gm. Wierzchowiska, par. Krępa, odl. od Iłży 20 w., ma 53 dm., 341 mk., młyn wodny. W 1827 r. było 37 dm., 379 mk. W r. 1882 folw. W. rozl. mr. 425: gr. orn. i ogr. mr. 179, łąk mr. 8, pastw. mr. 2, lasu mr. 40, wody mr. 5, nieuż. mr. 8; bud. mur. 4, drew. 5; płodozm. 10-pol. Wś W. os. 35, mr. 903; wś Leszczyny os. 27, mr. 465; wś Rafałów os. 10, mr. 179. W połowie XV w. wś W., w par. Krępa, własność Czajki h. Dębno, miała łąny km., z których dziesięcinę, wartości 14 grzyw., płacono pleban. w Solcu (Długosz, L. B., II, 574). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1569 wś W. miała 23 półłanków km., 2 zagr., 2 kom. (Pawiński, Małop., 305). W. gm., z zarządem we wsi Krępa, ma 10825 mr. obszaru (6633 mr. włośc.) i 3731 mk. (560 prot., 68 żyd.). Sąd gm. okr. II i st. p. w Siennie. W skład gm. wchodzi: Aleksandrów, Borowo, Bożydar, Bronisławów, Chojniak, Gozdawa, Janów, Jawor, Jawor-

Solecki, Jaworska Wola, Krepa-Dolna, K. Kościelna, Leszczyny, Maziarze, Podolany, Rafałów, Ratyniec, Rogalin, Wróblew, Wierzchówka i Zofiówka. 3.) **W.**, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Bełżyce, odl. 26 w. od Lublina a 5 w. od Bełżyc, mają 23 dm., 208 mk. Obecnie na rozparcelowanym folwarku powstało 43 osad. W r. 1827 było 21 dm., 136 mk. W r. 1873 wś W. lit. B rozl. mr. 786: gr. orn. i ogr. mr. 458, łąk mr. 4, pastw. mr. 7, lasu mr. 304, nieuż. mr. 12; bud. mur. 1, drew. 12; płodozm. 7-pol.; las nieurządzony; pokłady kamienia budowlanego. Wś W. lit. B os. 21, mr. 260. Wspomina tę wies już Długosz w opisie par. Bełżyce (L. B., II, 570). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 Walenty Sobieski miał tu 2 łąny, 1 młyn. W r. 1569 Mateczyński i inni płacą od 2 łąn. R. 1676 Mierzejewski płacił pogłównie od 10 poddanych a Dzierżek od siebie tylko (Pawiński, Małop., 358, 372 i 4a). W XVIII w. własność Łochowskich, a następnie z kolei Zubrzyckich, Czarneczek, Wilsona, Jahołkowskiego, Gorczyckiego, ostatecznie nabyte przez Tenenwurcla z Lublina, sprzedane w 1885 r. kolonistom za 47000 r., następnie w 1891 r. powtórnie nabyte na licytacyi przez tegoż Tenenwurcla i odprzedane tymże kolonistom z udziałem banku włościańskiego. 4.) **W.**, wś i folw., pow. lubelski, gm. Piaski, par. Mełgiew, odl. 14 w. od Lublina, ma pokłady wapienia, młyn wodny. W 1827 r. było 36 dm., 297 mk. W r. 1890 folw. W. rozl. mr. 2492: gr. orn. i ogr. mr. 1107, łąk mr. 48, pastw. mr. 2, lasu mr. 914, w odpadkach mr. 368, nieuż. mr. 53; bud. mur. 15, drew. 26; płodozm. 10 i 11-pol.; las urządzony. Wś W. os. 39, mr. 624. Wspomina tę wś Długosz w par. Mełgiew (L. B., II, 551). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 w części Borysa było tu $\frac{4}{2}$ łąn., 1 młyn. R. 1676 Andrzej Wierzchowski płacił od 13 poddan. i 4 osób z rodziny, Daniel Iżycki od 11 dworskich i 3 z rodziny, Gabryel Iżycki od 13 poddan. i 2 z rodziny (Pawiński, Małop., 351 i 31a). 5.) **W.**, wś i folw. przy źródłach rzki Sanny, pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Modliborzyce, odl. 7 w. od Janowa, 65 w. od Lublina; wś ma 86 dm., 735 mk.; folw. 3 dm. mur., 7 drew. i 10 budynków. Browar piwny (od r. 1886) wyrabia dobre piwo bawarskie, z produkcją roczną na 50000 rs. Na obszarze W. łąmy wapienia i piaskowca. W 1827 r. było 104 dm., 416 mk. W r. 1886 folw. W. i awuls Dolny rozl. mr. 2901: gr. orn. i ogr. mr. 1377, łąk mr. 39, pastw. mr. 34, lasu, przeważnie liściastego, mr. 755, nieuż. mr. 695; bud. mur. 8, drew. 19, las nieurządzony. Wś W. os. 91, mr. 1880. Wspomina tę wies Długosz w opisie par. Potok (L. B., II, 575). Według reg. pob. pow. urzędowskiego z r. 1531 wś W., w par. Słupia, miała 7 łąn., 1 młyn. R. 1676 wś W., w par. Modliborzyce, należy do Tomasza Innocentego Zaporskiego, skar-

bnika lubelskiego, który płaci pogłównie od 167 poddanych, 16 dworskich i 2 z rodziny (Pawiński, Małop., 374 i 32a). Dobra W. w XVIII w. należały do rodziny Wiercieńskich, następnie Kochanowskich, Bogdańskich, obecnie Jana Michelisa. 6.) **W.**, ws włośc., pow. rypiński, gm. Rogowo, par. Gujsk, odl. 16 w. od Rypina, ma 22 dm., 199 mk., 435 mr. W r. 1827 było 10 dm., 60 mk., par. Rogowo. 7.) **W.**, ob. *Wierzchowisko*.

Br. Ch.—R. Przeg.

Wierzchowiska 1.) nazwa dawana wsi Wierzawice (może Wierzchowice), w pow. łańcuckim. 2.) **W.**, las nad rzeką Szkło (?), na granicy Obraszyna, w pow. gródeckim.

Wierzchowiska 1.) folw., w pow. witkowskim. Sąd w Gnieźnie, urząd poczt. w Witkowie. Obszar ma 451 ha, z czystym dochodem 1612 mrk. Należy do dóbr Kołaczkowo, obecnie własność Macieja Prądzynskiego. Par. Ostrowite Prymasowskie. W r. 1447 rozgraniczono Trzuskolom, W. i młyn Czartowiec (Lubochnia), własność klasztoru trzemeszeńskiego. W latach 1507—1584 są w aktach rozgraniczenia W. z Trzuskolomem, Chłędowem i Kałaszkowem, licowanie łąki „Moczydła, spory o łąkę „Łazy“ i o las „Nast“. Pod r. 1523, jako wieś dziedziczna, ma 2 dworzyszcza, które dawały dziesięcinę snopową pleban. w Ostrowitem. Kmiecie dawali mesznego po 2 korce żyta i 2 owsa; zagrodnicy po korce owsa, młynarz korzec mąki. R. 1580 ma Marcin Wyganowski w W. 1/2 łąna os. i 2 zagrodników, Tomasz Wierzchowski 2 1/4 łąna os. i 2 zagrodników. R. 1620 ma Jan Wyganowski 1/2 łąna os. i 2 zagr., Stanisław Kosarski 2 1/2 łąna os., 1 ówieré i 2 zagr. 2.) **W.**, staw, w pow. krotoszyńskim, pod Kazimierzem, od strony Czarnego Sadu. 3.) **W.**, błoto, pod Dolskiem, w pow. szremskim. 4.) **W.**, miejscowości w Jaglinie, pow. ezarnkowski. 5.) **W.**, miejscowość wspomniana w aktach z r. 1583, w Nieswiastowicach, pow. wągrowiecki.

Wł. Z.

Wierzchowisko 1.) niekiedy *Wierzchowiska*, kol. i folw., pow. częstochowski, gm. Grabówka, par. Częstochowa (odl. 6 w.); kol. ma 32 dm., 275 mk., 482 mr. włośc.; folw. (dawne wójtostwo) ma 130 mr. (121 mr. roli); drugi folw. ma 307 mr.; dwie os. karcz. 4 mr. W r. 1827 było 18 dm., 130 mk. W połowie XV w. ws królewska W., w par. Częstochowa, miała łąny km., z których dawano dziesięcinę pieniężną, po 8 gr. z łąnu, klasztorowi w Mstowie. Rola należąca do szkoły płaciła dziesięcinę kościołowi w Częstochowie. W drugim opisie odróżnia Długosz dwie części: W. i W. minor. Ta druga miała 9 łąn., dających po 6 gr. klasztorowi w Mstowie (L. B., II, 221 i III, 155). Według reg. pob. pow. łelowskiego z r. 1581 ws W., należąca do zamku olsztyńskiego, miała 11 łąn. km., 1 sołtysi, 1 zagr. bez roli (Pawiński, Małop., 78). Około r. 1850 ws ta wchodziła w skład dóbr rząd.

Częstochowa, zaś wójtostwo należało do dóbr Krasice. 2.) **W.** al. *Wierzchowiska*, ws i folw., pow. opoczyński, gm. Sworzyce, par. Bedlno, odl. od Opoczna 15 w., ma 37 dm., 246 mk. W r. 1827 r. było 20 dm., 157 mk. W r. 1886 folw. W. rozl. mr. 797: gr. orn. i ogr. mr. 306, łąk mr. 66, pastw. mr. 49, lasu mr. 347, wody mr. 12, nieuz. mr. 17; bud. mur. 5, drew. 6; płod. 8-pol; las nieurzadzony, pokłady rudy żelaznej. Włościanie mają 191 mr. Na początku XVI w. dziesięcinę z całej wsi (wartości do 20 gr.) pobierał pleban w Bedlnie (Łaski, L. B., I, 706). Według reg. pob. pow. opoczyńskiego z r. 1508 ws Wierzchowisko, wraz z innemi, płaciła poboru 3 grz. 15 gr. 9 den. W r. 1577 Piotr Regnowski płacił tu od 4 zagr. z rolą, 1 zagr. (Pawiński, Małop., 287, 481). 3.) **W.**, ws i folw., pow. miechowski, gm. Rzerzuśnia, par. Szreniawa, odl. 15 w. od Miechowa, posiada szkołę początkową. W 1827 r. było 25 dm., 154 mk. W r. 1888 folw. rozl. mr. 284: gr. orn. i ogr. mr. 166, łąk mr. 14, pastw. mr. 6, lasu mr. 90, nieuz. mr. 8; bud. mur. 5, drew. 3; las nieurzadzony, pokłady wapienia. W połowie XV w. ws Wola Wierzchowicka, w par. Szreniawa, była własnością Mszczuja h. Lis. Folw. dawał dziesięcinę pleban. w Szreniawie, łąny km. zaś kościołowi w Tezycy (Długosz, L. B., II, 37). Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 ws Brzozowa al. Wierzchowska miała trzy części. Fryderyk Bonar płacił tu od 3 1/2 łąn. km., 2 kom. z bydłem; wojewodzina Myszowska od 5 zagr. z rolą, a Mikołaj Czerny od 1 łąnu i 1 kom. z bydłem (Pawiński, Małop., 26). 4.) **W.**, nazwa jednego obszaru we wsi Dąbrowa, w pow. mławskim.

Br. Ch.

Wierzchowizna, ws włośc. nad rz. Omulew, pow. przasnyski, gm. i par. Zaręby, odl. 33 w. od Przasnysza, ma 12 dm., 60 mk., 83 mr. W r. 1827 było 9 dm., 69 mk.

Wierzchówka al. *Smotryczówka*, rzka, w pow. proskurowskim. Zaczyna się powyżej wsi Wierzchowice, płynie z zachodu na wschód na przestrzeni 18 w. pod wsiami: Wierzchowice, Borszczówka, Radkowica i Krzemienia i poniżej folw. Kostury ma ujście. Od prawego brzegu zabiera rzekę Tychen. Porówn. też *Smotryczówka*.

X. M. O.

Wierzchówka 1.) ws i folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Lebidziewo (o 4 1/2 w.), okr. wiejski Nosilowo, o 28 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska. Folw. ma 1 dm., 19 mk. katol.; ws zaś 4 dm., 45 mk. prawosł. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.); należy do dóbr Wysokowo Michniewiczów. Folw. należał do Janzkowskich. 2.) **W.**, folw., tamże, o 30 w. od Wilejki, 1 dm., 10 mk.

Wierzchówka 1.) mko przy ujściu Doehny do Bernadyńki (Bereżanki), pow. braclawski, okr. pol. i st. p. Trościaniec (o 8 w.), gm. Sawiń-

ce, par. kat. Obodówka, sąd w Braclawiu (o 51 w.), o 30 w. od st. dr. żel. Krzyżopol, ma 358 dm., 2467 mk., w tej liczbie 28% żydów. W r. 1857 było 415 dm., 2973 mk. (722 żydów). Posiada cerkiew p. w. św. Trójcy, wzniesioną w 1884 r. i uposażoną 69 dzies. ziemi, z 1657 parafianami; synagogę, szkołę 1-klas. (2 nauczycieli, 50 uczniów), browar, młyn, 65 rzemieślników, st. poczt. Targi odbywają się co 2 tygodnie. Do włościan należy 1197 dzies. ziemi; dworskiej, ze Stratejówką, 1969 dzies. Własność dawniej Potockich, dziś Sobańskich. Prawo miejskie W. otrzymała dopiero w przeszłym wieku. W okolicy mka znajdują się ślady warowni, wzniesionych przez Bohdana Chmielnickiego w 1654 r. 2.) **W.**, w 1583 r. *Wirchowcze*, mko nad Ladawą, dopł. Dniestru, pow. mohylowski, okr. pol. Jołtuszków, gm. Maryanówka, par. kat. Śnitków, sąd i st. poczt. w Barze (o 20 w.), o 54 w. od Mohylova, przy tracie pocztowym do Baru, o 20 w. od st. dr. żel. kij.-odesskiej Żmerynka, ma 145 dm., 800 mk., 954 dzies. ziemi włośc., 1304 dworskiej, 35 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1879 r., z 850 parafianami, 2 młyny, targi co drugi czwartek, 11 rzemieślników. Była tu gorzelnia. Powierzchnia częścią płaską, częścią wyniosłą. Glebę stanowi czernoziem z gliną pomieszany. Znajduje się kamień wapienny. Istniała już w XVI w. Podług reg. pobor. wództwa podolskiego z 1578 r. należy do Wierzechowskich, a w 1583 r. płaci od 2 pługów, 2 ogrod. po 4 gr. i 2 komorn. (inquilinis) po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 301). Lustracja królewskiej Humieckiego z 1616 r. wymienia wś Wierchowkę, jako wś bojarską, należącą do sstwa barskiego. „Tej wsi posesorem p. Jan Wierchowski z Katarzyną, małżonką swą, prawem dożywotnem, na co ukazał od króla JMei dzisiejszego przywilej, w którym JKMsć daninę tę onemu przez sławnej pamięci wwoję ruskiego ukazaną, wedle objazdu tegoż p. wojewody konfirmuje, z tym dokładem, iż ta osada na nowym korzeniu, tedy non prius post decessum modernorum possessorum bona praefata de manibus successorum redimentur, donec summa ex taxatione commissariorum ibidem expensa, successoribus restitatur, ea tamen adjuncta conditione, iż ratione tego powinien będzie za obwieszczeniem p. ssty barskiego przeciwko nieprzyjacielowi każdemu konno, równo z inszemi służyć, czego on z chęci swej do tego czasu nigdy się nie zbierał“ (Jabłon., Lustracje, 30). Następnie stanowiło sstwo niegrodowe, położone w pow. latyczowskim. Podług lustracji z 1665 r. składało się ono ze wsi W., Dąbrowica i Nowy Borek, które dawniej były przyłączone do sstwa skalskiego. W 1770 r. wś W. trzyma Antonina z Gorowskich Kwaśniewska, z opłatą 894 złp. 14 gr. kwarty. W 1771 r. posiadał je Wacław

Jaźwiński. Vol. Legum w trzech miejscach wspominają pod r. 1775 jako ostatniego sstę Nepomucena Kwaśniowskiego. W świeższych czasach wś należała do Michalskiego, dziś Bibikowa. *Dr. M.*

Wierchowiany, wś, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Brzostowica Mała, o 46 w. od Grodna, 141 dzies. ziemi włośc. (17 łąk i pastw.).

Wierchownia 1.) wś, pow. rypiński, gm. Okalewo, par. Świedziebna, odl. o 18 w. od Rypina, ma 11 dm., 140 mk., 132 mr. W r. 1827 było 7 dm., 43 mk., par. Skrwilno. Wś ta wchodziła w skład dóbr Okalewo. 2.) **W.**, wś i os. młyn., pow. rypiński, gm. Dzierżno, par. Świedziebna, odl. 18 w. od Rypina, młyn wodny, 7 dm., 37 mk., 76 mr. W r. 1827 było 5 dm., 49 mk. Wchodziła w skład dóbr Księżę.

Wierchownia, *Wierchownia*, wś nad rzeką Wierzechowianką, dopł. Rastawicy, pow. skwirski, w 2 okr. pol., gm. Wierchownia, o 26 w. od Skwiry, ma 1227 mk. W 1741 r. było tu 57 sadyb; w 1863 r. 1148 mk. prawosł., 50 katol., 76 żydów. Posiada cerkiew Wwedeńską, z drzewa wzniesionego w 1728 r. a odnowioną w 1832 r., uposażoną 45 dzies. Kaplica katol. par. Pawołocz, z muru wzniesiona w 1810 r. przez dziedzica wsi Wacława Hańskiego. O 2 w. na pld. od W., w pobliżu Rastawicy, znajduje się urwista góra, zwana Korolicha, pod którą, podług miejscowego podania, miało miejsce krwawe starcie pomiędzy jakimś królem i królową, w którym ta ostatnia odniosła zwycięztwo. W 1600 r. własność Jadwigi z Falczewskich ks. Rużyńskiej, w 1607 r. i 1609 r. ks. Romana Rużyńskiego; w 1613 r. ks. Zofii Rużyńskiej (Jabłonowski, Ukraina, II, 52, 122, 156, 754). Podług reg. pobor. wództwa kijowskiego z 1628 r. należy do Romanowa Samuela Łaszczza Tuczapskiego i płaci od 3 dym., 6 ogr., 1 koła młyn., 1 popa (tamże, I, 87). Później należała do włości pawołockiej (ob. *Pawołocz*, t. VII, 918, 923). W zeszłym wieku W. z okolicznymi wsiami należała do dóbr ks. Lubomirskich (w 1729 r. Jerzego, następnie kolejno: Józefa, Stanisława i Kacpra). Około 1780 r. od Kacpra Lubomirskiego nabył W. z przyległościami Jan Hański; potem syną jego Wacława, od którego w 1847 r. przeszła do córki Anny hr. Mniszek. Obecnie własność gen. hr. Adama Rzewuskiego, brata rodzzonego Henryka a ojca powieściopisarza i autora dramatycznego Stanisława. Bawił tu kilkakrotnie przez dłuższy czas głośny powieściopisarz francuzki Balzac, przyjaciel a następnie małżonek wdowy po Hańskim, Rzewuskiej z domu. W W. znajduje się główny zarząd dóbr, obejmujących wsi: W., Mosijówka, Bystrówka, Kryłówka, mka: Borszczalówka, Skibińce, Kuryanice, Mormolijówka, Kapustińce, Kniaża i Czepiżenice, i przed uwłaszczeniem włościan mających 20986 dzies. i 3035 dusz rewiz. włośc. płci męz. Gmina składa się z 8

okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 10 miejscowości (2 karczmy), ma 1794 dm., 10094 mk., 18602 dzies. (8112 dzies. ziemi włośc., 10080 dworskiej, 410 cęrkiewnej).

J. Krz.

Wierzchowo, niem. *Firchau*, dok. 1372 *Virchow*, wś nad jeziorem t. n., którego wody wprowadza rzeczka Kamionka do Brdy, pow. człuchowski. Posiada st. dr. żel., pierwszą za Chojnicami w stronę Złotowa, urząd poczt. III klasy, szk. kat. żeńską i kościół kat. filialny, p. w. św. Anny, należący do parafii frydlandzkiej. Wś leży w okolicy równej, piaszczystej; ludność niemiecka trudni się rolnictwem i handlem zboża i drzewa; 1240 ha (1046 roli orn., 75 łąk, 22 lasu); 1885 r. 50 dm., 73 dym., 445 mk., 275 katół., 170 ew. (na dworcu dr. żel. 7 dm., 84 mk.). R. 1372 Henryk v. Grobitz, komtur człuchowski, nadaje sołtysowi Heyne na urządzenie sołectwa i wsi włók 64 w Wierzchowiu, z których 6 ma mieć wolnych i dziedzicznych. Dan w Człuchowie (ob. Odpisy Dregera w Pelplinie, str. 10). Wizyta Trebnica z r. 1653 opiewa, że kościół drewniany był filią do Jęcznik; 4 włóki kościelne dzierżawili włościanie, płacąc po 8 fl. od włóki. Mesznego dawali włościanie 35 kor. żyta (str. 42). Z wizyty Jezierskiego (r. 1695) dowiadujemy się, że arendarze roli plebańskiej oprócz 8 fl. dawali jeszcze gęsi „et iter Gedanum faciunt juxta contractum“. Mesznego dawano już tylko 29 kor. żyta. Fabryka kościelna posiadała 3 mr. roli, które trzymał sołtys. W dzwonnicy wisiały 3 dzwony. Z nabożeństwem przybywał tu proboszcz frydlandzki i jęczyński co drugą niedzielę. R. 1789 było tu 19 dym. (ob. Top. Goldbecka). R. 1808 ur. się tu ks. Jerzy Jeschke, który r. 1881 umarł w Pelplinie jako sufragan dyecezyi chełmińskiej.

Ks. Fr.

Wierzchowo, niem. *Wirchow See*, jezioro w Pomeranii, na zach. od miasta Baldenburga (Białobór). Wypływa z niego rzeka Gwda (Kud-dau).

Wierzchowsk, w dokum. *Wierzchów*, wś nad Stublą, pow. rowieński, gm. Działkowicze, par. prawosł. Jasionicze (o $\frac{1}{4}$ w.), na zach. od Równego. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. własność Filipa Hruszwickiego i Jachima Piszniekiego. Pierwszy płaci od 1 dym., 1 ogr. i 1 koła waln.; drugi od 1 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 106).

Wierzchowskie, osada, pow. prużański, w 4 okr. pol., gm. białowiesko-aleksandrowska, o 70 w. od Pruzany, 56 dzies. ziemi włośc.; należy do wsi Leśna.

Wierzchpolnica, rzeczka, w pow. grodzieńskim, prawy dopływ Niemna.

Wierzchrata, ob. *Werchrata*.

Wierchszczyca, folw., pow. tomaszowski, ob. *Wierszczyca*.

Wierchuca 1.) *Nagórna*, wś i dobra nad Bugiem, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 4 okr.

pol., gm. Narojki, par. kat. dawniej Sledzianów, od 1886 r. Drohiczyn (o 8 w.), odl. o 54 w. od Bielska. Wś ma 28 dm., 140 mk., 133 dzies. (17 łąk i pastw., 1 nieuż.). Dobra należące obecnie w części do Kompaniejcewych, mających 500 dzies. (167 łąk i pastw., 80 lasu, 46 nieuż.), Brujewiczów 25 dzies. (3 lasu) i Delwigów 145 dzies. (13 lasu, 5 nieuż.). Pierwotnie należała W. do dóbr koronnych i podług podania utrzymywano w nich wierzchowce królewskie (z kąd ma pochodzić nazwa). Rzeczywiście łąki i pastwiska wierzechuckie, słynne z bujnej trawy, nadają się do hodowli stadniny. W XVII w. była w posiadaniu rodziny Hińczów. Podług legendy ludowej jeden z Hińczów, pan na W., Mierzynówec, Bużyskach, Lisowie i Putkowicach, pędził rozwiążłe życie, za co strafowany był publicznie przez miejscowego plebana. Obrażony o to Hińcz, pałając zemstą do księdza, zabił go z rusznicy w czasie Bożego Ciała. Zebrany lud chciał mordercę rozszarpać na miejscu, ale obecna szlachta obroniła Hińca i odprowadziła na zamek drohiczynski, gdzie był sądzony i przez kata na rynku ćwiertowany. Kościół zaś w W. podług podania ludu zapadł się w ziemię i do dziś dnia opowiadają starzy ludzie, że rodzice ich słyszeli dzwony pod ziemią, na pagórku gdzie stał dawnymi czasy kościół. W aktach sądu grodzkiego drohickiego, odesłanych w 1885 r. do centralnego archiwum akt dawnych w Wilnie, był rzeczywiście dekret skazujący jakiego Hińca na karę śmierci (podług notat dawnego arch. drohickiego Fran. Zalewskiego). W początkach XVIII w. W. należała do Ossolińskich, następnie do Kuszlów, od nich przeszła do Szpilewskich, poczem była w posiadaniu Stanisława Stępkowskiego i Wincentego Pietrzykowskiego. 2.) **W. Nadbużna**, folw. nad Bugiem, tamże, o 55 w. od Bielska, ma 196 dzies. (59 łąk i pastw., 25 lasu, 59 nieuż.). Dawniej folw. ten należał do W. Nagórnej. W 1802 r. ówczesny właściciel Antoni Szpilewski urządził tu sobie rezydencję i terytoryalnie oddzielił od W. Nagórnej. Dziś w posiadaniu jego wnuka Gustawa. Na polach folwarku, tuż przy Bugu, znajduje się kilka starożytnych mogił, podług podania miejscowego Jadźwingów. Szkielety w tych mogiłach zwrócone są wszystkie głową na wschód i obłożone polnemi kamieniami. Niektóre z nich mają po 7 stóp długości; czaszki ich są wydłużone, grube, czoło niskie, znacznie w tył pochylone, żęby prosto osadzone. W kilku mogiłach znaleziono brązowe, spiralnie skręcone bransolety, kółka w postaci kolezyków, sprzączki, paciorki szklanne żółte i niebieskie. W jednej z mogił znaleziono krótki miecz obosieczny. Na pastwisku nad Bugiem, między W. a Bużyskami, przed kilku laty wygrzebali włościanie kilkaset sztuk monet srebrnych z czasów Trajana; wykopalisko to sprzedane zostało żydom na srebro. O 1 w. od

tego miejsca, tuż przy brzegu Bugu, odkryto niewielką pieczęć, w której znaleziono koronę wykutą ze srebra, ważącą około 6 funtów. Zabytek ten, wypadkowo ocalony z rąk żydów, którzy nabyli go na stopienie, znajduje się podobno w zbiorach komitetu statystycznego w Grodnie.

Wierzchucin, białorus. *Wiarchucin*, dobra poradziwiłłowskie nad Oressą, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. i st. pocz. Horki (o 10 w.), par. kat. Słuck (filia Urzece), odl. o 85 w. od Bobrujska. Miejscowość poleska, grunta lekkie, łąk obfitość. Obręb wierzchuciński wynosi przeszło 285 włók.

A. Jel.

Wierzchucin, niem. *Wierschutzin*, w dok. *Wirchossin*, *Wirchotsin*, *Virchocino*, *Vircuszino*. *Wirchocino*, wś i domena rządowa, w Pomeranii, na zach. stronie jez. Piaśnicy, pow. łęborski, st. p. Osieki, par. kat. Żarnowiec. Wś liczy 1234 ha, 719 mk., 557 kat., 162 ew.; domena 475 ha, 125 mk., 70 kat., 35 ew. R. 1257 W. darowany został przez ks. Świętopełka cysterkom w Żarnowcu, po których przeszedł na norbertanki, tamże osiadł. Granice były po większej części naturalne. Najprzód rz. Zbychowica, wpadająca do jez. Piaśnicy, dalej szła granica powyżej tej rzeki, aż do ujścia strugi „Ścienisa“, Sienieczką zwanej; dalej Sienieczką, aż gdzie przychodzi struga Prześciszca (Pruścica) nią powyżej; dalej kopcami i znakami do miejsca Lisi Dół, gdzie ściana wierzchucka, prusowska i słuchowska się schodzą. Potem przechodząc Zbychowicę znakami i kopcami do wytryskującego źródła, którym postępując aż do rzeki Klewisy i tąż zehodząc, aż gdzie uchodzi do Piaśnicy. Wreszcie brzegiem idąc na południe rzeki i jez. Piaśnicy aż do Zbychowicy (ob. Perlbach: P. U. B., str. 258). Od dawna był tu folw., wś gburiska i młyn. Folwarkiem zazwyczaj panny same zawiadywały. Zastępcą ich był t. z. dwornik, który wszystkim zarządzał. Dopiero od r. 1771 siedzą tu dzierżawcy. Gburów osiadłych we wsi było w 1777 r. 13: Adam Piłat, sołtys, Paweł Styn, Benedykt Łysk, Maciej Wętkowie, Barbara Budnikowa, Michał Styn, Jan Okuń, Grzegorz, gajowy, Michał Gayk, Mik. Twork, Wojciech Twork, Benedykt Bartkowski, Maciej Reszka. Danników z karczmarzem było 15: Benedykt Okuń, Michał Gayk, Grzegorz Rynca, Jan Tomkowie, Adam Baran, Tomasz Dębek, Jędrzej Piłat, Paweł Jaszcz, Jan Gayk, Wojciech Styn, Wojciech Gayk, Paweł Styn, Wojciech Budnik, Mateusz Borchman. We młynie oprócz W. melli poddani klasztoru z Nadola. Po okupacji rząd pruski nadał wsi prawa szlach. i pozostawił ją przy klasztorze. Obszerne las należał do wsi (ob. Klasztory żeńskie ks. Fankidejskiego, str. 199). R. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płaci tu p. ksieni żarnowska 40 fl. 8 gr. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 198). Według wizyty Szaniawskiego z r. 1710 dawała wś mesznego

13 kor. żyta i tyleż owsa. Dalej czytamy: „Scultetia Wierzchucinensis in praedium versa, cui duorum colonorum agri incorporati, quod praedium praeter strenam messalia solvere recusat“. Młynarz, karczmarz i ogrodnicy powinni dawać każdy po 6 gr. kołody. Kowal i Zdrojowy dają każdy 18 gr. kołody (str. 63). Ks. Fr.

Wierzchucino, ob. *Wierzchocin*.

Wierzchucino, niem. *Virchenzin*, wś i dobra ryc., w Pomeranii, pow. słupski, st. p. Smółdzino.

Wierzchucińskie błoto, niem. *Gross Wierzchuciner Moor*, pow. łęborski, ciągnie się od Wierzchucina wzdłuż granicy pow. puckiego i łęborskiego aż do Bałtyku. Ks. Fr.

Wierchuście 1.) wś, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Drużyłowice, o 83 w. od Kobrynia, 545 dzies. ziemi włośc. 2.) **W.**, osada, tamże, o 82 w. od Kobrynia, 30 dzies. (9 $\frac{1}{2}$ łąk i past.), własność Sitowiczów.

Wierzchwilenka, karczma, pow. wileński, w 5 okr. pol., o 27 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. żydów.

Wierzchy 1.) wś, *W. Górne*, kol. i *W. Kępa*, os., pow. brzeziński, gm. Długie, par. Jeżów. Wś ma 23 dm., 242 mk., 321 mr.; os. karcz. 1 dm., 3 mk.; kol. ma 8 dm., 31 mk., 390 mr.; os. 1 dm., 7 mk., 15 mr. dwor. W r. 1827 było 20 dm., 179 mk. W r. 1871 folw. miał obszar mr. 495: gr. orn. i ogr. mr. 410, łąk mr. 35, pastw. mr. 37, nieuż. mr. 12; bud. mur. 3, drew. 7. Wś W. os. 34, mr. 215; wś Stamirowice os. 10, mr. 210. Fol. W. został rozparcelowany na kolonie. Na początku XVI w. dziesięcinę z łąnów folw. pobierał pleban w Jeżowie, z łąn. km. arcyb. gnieźnieński (Łaski, L. B., II, 334). Według reg. pob. pow. rawskiego z r. 1579 wś W., w par. Jeżów, miała łąn. 1 $\frac{1}{4}$ (Pawiński, Mazowsze, 164). 2.) **W.**, folw. i os. leś., pow. rawski, gm. Gortatowice, par. Żdźary, odl. 17 w. od Rawy, mają 2 dm., 8 mk., 367 mr.; os. leś. 1 dm., 8 mk. W 1827 r. 1 dm., 4 mk. Folw. W., oddzielony od dóbr Żdźary, rozl. mr. 331: gr. orn. i ogr. mr. 336, lasu mr. 40, nieuż. mr. 5; bud. drew. 4; płodozm. 9-pol; las nieurządzony. Według reg. pob. pow. rawskiego z r. 1579 wś W., w par. Zdar, miała posiadaczy 4, na łąn. 1 $\frac{1}{2}$, zagr. 1 (Pawiński, Mazowsze, 187). 3.) **W.**, wś, pow. łaski, gm. i paraf. Łask. Nie podana w najnowszych urzęd. spisach pod tą nazwą. W 1827 r. było 14 dm., 118 mk. 4.) **W. Kluckie**, wś, i **W. Strzyżowskie**, wś i os. młyn. nad rzeką Wierzchowicę, pow. piotrkowski, gm. Kluki, par. Parzno. W. Kluckie mają 12 dm., 121 mk., 182 mr.; W. Strzyżowskie 6 dm., 43 mk., 94 mr.; os. młyn. 1 dm., 5 mk., 30 mr. W 1827 r. W. Kluckie 4 dm., 18 mk.; W. Strzyż. 7 dm., 45 mk. Wchodziły w skład dóbr Kluki. 5.) **W.**, wś i młyn, pow. koniński, gm. Piorunów, par. Wyszyna, odl. od Konina 11 w. Wś ma 11 dm., 71 mk.; os. młyn. 1 dm., 6 mk. W r. 1827 był 1 dm., 20 mk. 6.)

W., wś i folw., *W. Szymanowskie*, kol., i *W. Tomickie*, kol., pow. słupecki, gm. i par. Szymanowice, odl. od Słupcy 25 w. Wierzchy, wś, mają 4 dm., 38 mk.; folw. 3 dm., 23 mk.; *W. Szyman.*, kol., 16 dm., 109 mk.; *W. Tomickie* 14 dm., 86 mk. W r. 1827 jedna część miała 7 dm., 28 mk.; druga 23 dm., 179 mk. Por. *Nowa Wieś* 37) i *Stefanów* 11). 7.) **W.**, kol., pow. słupecki, gm. Kazimierz, par. Dobrosłowo, odległe od Słupcy 13 w., ma 7 dm., 49 mk., 156 mr. Wehodziła w skład dóbr Częstków. W r. 1827 było 7 dm., 58 mk. 8.) **W.**, folw. i młyn, *W. Kościelne*, kol., i *W. Poduchowne*, os., pow. sieradzki, gm. i par. Wierzchy, odl. od Sieradza 31 w. Posiada kościół parafialny drewniany; folw. ma 5 dm., 18 mk.; młyn 1 dm., 4 mk.; kol. 8 dm., 195 mk.; os. 1 dm., 7 mk. W r. 1827 było 11 dm., 95 mk. W r. 1891 folw. *W. rozl.* mr. 501; gr. orn. i ogr. mr. 444, łąk mr. 15, pastw. mr. 24, lasu mr. 4, nieuż. mr. 14; bud. mur. 4, drew. 10. Wś *W.* os. 33, mr. 29. Wś ta, zwana w dok. „Wyrzchy“, miała już w drugiej połowie XV w. kościół paraf., p. w. św. Mikołaja wyzn. Patronat należał do dziedziców wsi. Na początku XVI w. pleban miał na uposażenie łąn roli i kawał łąki (na 7 wozów siana). Polwarczne role dawały dziesięcinę plebanowi, kmiecie łąn kościołowi w Niemysłowie, zaś swemu pleban. tylko meszne, po koreu żyta z łąnu (Łaski, L. B., I, 385 i 389). Obecny kościół wystawił r. 1727 Walenty Drogoński, pleban, kan. kaliski. Dziedzic wsi Jan Gołembowski dał w r. 1785 podmurowanie. W r. 1683 było w parafii 300 dusz, dziś do 2000. *W.* par., dek. sieradzki, do 2000 dusz. *W.* gmina należy do sądu gm. okr. V w Zadzimiu, st. poczt. w Szadku, urząd gm. w Charchowie Pańskim. Gmina ma 15778 mr. obszaru i 5942 mk. Śród stałej ludności jest 25 prot. i 157 żydów. *Br. Ch.*

Wierzchy 1.) wś przyw. nad jez. t. n., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 43 w. od Dżisny, 5 dm., 50 mk. katol. 2.) **W.**, *Wierchy*, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Żytyń, o 43 w. od Brześcia, 543 dzies. ziemi włośc. (51 łąk i pastw., 76 nieuż.), oraz 176 dzies. należącej do różnych włośc. (9 łąk, 57 lasu, 25 nieuż.). 3.) **W.**, wś, tamże, w 5 okr. pol., gm. Wysokie Litewskie, o 36 w. od Brześcia, 197 dzies. ziemi włośc. (84 łąk i pastw., 2 nieuż.). 4.) **W.**, okolica i dobra, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Wierzeholesie, o 9 w. od Kobrynia. Okolice ma 60 dzies. (9 łąk i pastw., 5 lasu, 15 nieuż.); dobra, własność Czarnockich, 73½ dzies. (36 łąk i pastw., 10 lasu, 4 nieuż.). *J. Krz.*

Wierzchy, niem. *Wiersch*, r. 1440 *Wyrške*, 1565 *Wirsk*, *Wierszna*, 1649 *Wierschy*, 1783 *Wierz* i *Wiersch*, dobra ryc. i wś, pow. świecki, st. p. i par. kat. Osie, o 6 klm. odl., najbliższa st. kol. Lniano o 8,5 klm. We wsi szkoła 2-klas. męzka bezwyznaniowa. Wś ma 1162 ha (827 roli orn., 119 łąk, 209 lasu); dobra 1096,36 ha.

W 1885 r. 49 dm., 77 dym., 383 mk., 334 kat., 79 ew., z których na Zgorzały Most przypada 1 dm. i 6 mk., na Skrzyńczyska 1 dm., 3 mk., na Pruskie 19 dm., 108 mk., na Wygodę 1 dm., 7 mk.; gorzelnia parowa, hodowla bydła holend. rasy; 1200 owiec dla stryży; szk. symult. w miejsc. *W.* leżą na znacznej wyniosłości i mają ztąd swą nazwę. Krzyżackie rejestry czynszowe z r. 1415 opiewają: *W.* wś ma 24 włók, z których sołtys posiada 3 wolne; od reszty czynszują po ½ grzyw. i 2 kury od wł.; osiadłych włók było 7 (ob. Wegner: Ein Pommersches Herzogthum, II, str. 66). Karczmarz płacił 4 wiardunki. Po utworzeniu ststwa świeckiego była to wś starościeńska. R. 1669 składał się cały wysiew z 5 mr. zboża jarego i 2 mr. oziminy. We wsi mieszkało tylko 2 ogrodn., 1 bednarz i 2 kołodziejów. R. 1676 liczono dusz 30. Sympla wynosiła r. 1682 i 1717 gr. 18 fen. 9. Wkrótce po okupacji pruskiej r. 1773 składały się *W.* z dóbr, 2 folw. i wsi, o 5 chłm. włókach ziemi dworskiej i 8 włók. i 22 mr. ziemi włośc., dalej z 18 dym. i 83 mk. katol. Oprócz tego należały tu Skrzyńczyska i Wygoda. Dziedzicami byli 1773 ks. Jabłonowski, r. 1777 Kalksteinowie, 1780 nadleśniczy v. Brunn. *W.* same obejmowały wówczas 11 włók 9 mr. i 98½ kw. przęt., 4 pustkowie zaś: Skrzyńczyska, Wymysłowo, Zgorzały Most i Pruskie 18 włók, 3 mr. i 49 przętów. Wehodziły one w skład dóbr tutejszych, które r. 1816 nabył G. L. Liedtke za 20000 tal. (ob. „Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver.“, 1886, str. 347). *Ks. Fr.*

Wierzchy, niem. *Wierschy*, dobra i wś, pow. olesieński, par. kat. Bogacica (Bodland), ew. Wołeczyn. W r. 1885 dobra miały 195 ha, 3 dm., 66 mk. (12 ew.), szkołę kat.; wś 263 ha, 59 dm., 481 mk. (71 ew.).

Wierzeja, wś gospodarska, szlachecka i wybud., w pow. szamotulskim; sąd w Szamotułach, poczta w Sędzinku, par. w Ceradzu. Wś szlach. ma 376 ha, z czystym dochodem 4919 mrk. Pojawia się w dok. z r. 1387. W r. 1793 posiadał wś Wawrzyniec Stanecki. *Wł. Ł.*

Wierzejewice, wś szlach., pow. mogilnicki, sąd w Mogilnie, urząd komis. i poczta w Pakości, par. Trłagi. Obszaru ma 346 ha, z czystym dochodem 4149 mrk. Należy do dóbr broniewieckich; leżących nad jeziorem Trłągskim, tuż naprzeciw stacyi dr. żel. Amsee (Przyjezierze). R. 1523 leżała pustkami. *Wł. Ł.*

Wierzejki, wś, pow. łukowski, gm. Jakusze, par. Trzebieszów, ma 48 dm., 321 mk., 913 mr. W r. 1827 r. było 40 dm., 200 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 we wsi *W.*, w par. Trzebieszów, mieszkała drobna szlachta. Andrzej i inni Bolkowie płacą od ½ łąnu, Jan i inni Witowięta ⅙ łąnu, Stanisław Wdowicz i Jan Opas ½ łąnu, Marcin, Mateusz i inni ¼ łąnu. W r. 1552 Bolkowie mają ¼ łąna, Mateusz

z braćmi dwie ćwierci łąnu, Urbanowicz dwie ćwierci Wójtowięta (Pawiński, Małop., 385, 399, 421).

Wierzejszczyzna al. *Wierzno*, folw., pow. nowogrodzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Poczepowo, o 3 mile od Nowogrodka; jest własnością Sokołowskich, ma około 36 włók. Zdaje się, że to miejsce w XVIII w. należało do Horodeńskich i zajęte na skarb, nadane było przez cesarżową Katarzynę wdowie po zabitym pułkowniku Dziejewie, z poddанныmi w liczbie 115 dusz (ob. Mater. dla istor. podol. gub., str. 223).

Wierzele, zaśc. nad rzeką Sesarką, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 66 w. od Wilna, 1 dm., 3 mk. katol.

Wierzelin, kol. i folw., pow. kolski, gm. Piotrkowice, par. Wąsosze, odl. od Koła 24 w.; kol. ma 9 dm., 115 mk., 11 os. i 273 mr.; folw. 1 dm., 11 mk. Wchodził w skład dóbr Lubstów. W r. 1827 było 9 dm., 65 mk., par. Lubstów.

Vierzehnubben (niem.), ws. włość. w żuławach malborskich, 3¼ mili od Malbarga, pow. malborski, st. p. Neumuensterberg, par. katol. Baerwalde, filia do Fuerstenwerder; zawiera 12 posiad. chłm., obejmujących 240 ha (62 roli orn., 61 łąk); 1885 r. 13 dm., 13 dym., 99 mk., 12 kat., 50 dyssyd., 37 ew. Szkoła ewang. Dawniej własność starosty v. Rexin. R. 1756 przeszła za 36000 fl. i 24 fl. czynszu od włóki na własność ówczesnych dzierżawców (ob. Gesch. des Kr. Marienburg von Dormann, II, str. 85).

Wierzenica, ws. kośc., we wsch. pow. poznańskim, nad rzeką Główną (prawy dopł. Warty), odl. 6 klm. od Swarzędza, 2 klm. od st. dr. żel. Kobelnica (Kobelnitz). Obszaru ma 997 ha, z czystym dochodem 6323 mrk. Sąd w Poznaniu. W r. 1153 Zbilut „Polonie civis“ fundował klasztor w Łeknie i nadał mu kilka wsi. Książęta i możni panowie przyczynili się hojnymi darowiznami do fundacyi, a W. darował klasztorowi Prandota. Darowiznę tę wraz z innymi zatwierdził r. 1218 papież Honorjusz III. Za arcyb. Fulkona klasztor łekneński ws. tę zamieniał z ks. Przemysławem na dziesięcinę wsi Kamień, a Przemysław wraz z innymi darował ją klasztorowi cysterek w Owińskach. Ale zamiana ta i darowizna się nie utrzymały, albowiem wieś w r. 1253 klasztor znów za pozwoleniem Przemysława i za zgodą brata jego Bolesława, książąt, zamienił na Kaliszany i Toniszewo. W r. 1280 z zatwierdzenia Przemysława II widzimy, że W. znów posiadał klasztor w Owińskach. R. 1327 była W. w posiadaniu Piotra, dziekana poznańskiego, którego przed najazdami bierze w obronę z Awinionu papież Jan XXII. R. 1335 występuje jako świadek, w pewnej tranzakcyi klasztoru owińskiego, Filip, pleban z Wierzenicy. Około r. 1580 posiadał W. Piotr Potulicki, wyda płocki, w XVII w. posiadali ją Chudzińscy h. Cholewa, następnie Kozmińscy.

W przeszłym wieku starodawny kościół drewniany zastąpiony został nowym, także z drzewa, pięknie na wzgórzu położonym. Kościołem tym rządzi dziś proboszcz sąsiedni z Kicina. Ws. ta jest dziś siedzibą rodziny Cieszkowskich, a zmarły w r. 1894 hr. August Cieszkowski miał tu swoje Tusculum. W. par., w dek. rogozińskim, r. 1873 miała 1106 dusz. Ob. *Kicin. Wł. Ł.*

Wierzgub, niem. *Vierzighufen*, posiadłość, pow. ostródzki, st. p. Gilgenburg. W. już w 1387 był folwarkiem zakonu. Ks. Olbracht nadaje r. 1530 Janowi Gablantz dwór wierzgubski z 40 włók. na prawie magd. Jan Jerzy Gablantz wydzierżawia ten majątek r. 1622 Janowi Zawadzkiemu na Zawadach. R. 1638 siedzi tu 6 wardeńców, t. j. ogrodników (Kętrz., O ludn. pol., 301, 303).

Wierz-jerwo, jezioro, w Inflantach, ob. *Wirz-jaerwo*.

Wierzkocce al. *Wierzkowice*, pow. słupecki, ob. *Jerzkowice*.

Wierznica, ws. i folw. nad rzeką Mokownicą (dopł. Wisły), pow. lipnowski, gm. Chalin, par. Mokowo, leży o pół mili od Wisły i tyleż od Dobrzyńa a 21 w. od Lipna, ma 11 dm., 142 mk., młyn wodny. W r. 1827 było 13 dm., 102 mk. W r. 1883 folw., z nomenklaturą Strachów, rozl. mr. 589: gr. orn. i ogr. mr. 498, łąk mr. 59, zarośli mr. 12, wody mr. 3, nieuż. mr. 22; bud. mur. 8, z drzewa 7; płodozm. 10 i 11-pol. młyn wodny. Ws. W. os. 21, mr. 17; ws. Soszki os. 2, mr. 2. W r. 1890 folw. zmniejszył swój obszar do 331 mr. (roli 269, łąk 14). O dawnym zaludnieniu tych okolic świadczą zarówno ślady grodziska pod Mokowem (nad jeziorem) i ementaryzko na pagórkach piaszczystych, w zach. stronie W., w którym przypadkowo odkryto w r. 1822 grób wyłożony kamieniami, mieszczący 20 urn z pokrywami, wypełnionych popiołami, kośćmi i ziemią (W. Gawarecki, Ziemia dobrzyńska, str. 93). Według reg. pob. pow. dobrzyńskiego z r. 1564 ws. W. major, w par. Mokowo, miała 13 posiadaczy, 1 zagr., karczmę pustą, młyn korzecznym płacił 12 gr. Poddani Alberta Gembarta na całym łąnie. Płacono fl. 2 gr. 20 sol. 2. W części W. minor było 6 poddanych Grabskiego na całych łąnach, młynarz płacił 12 gr. Płacono w ogóle fl. 3 gr. 22 (Pawiński, Wielkop., I, 280, 281).

Br. Ch.

Wierzniczka, ws. i folw., pow. lipnowski, gm. Chalin, par. Mokowo, odl. 22 w. od Lipna, ma 4 dm., 51 mk., 287 mr. W r. 1827 było 5 dm., 56 mk., par. Dobrzyń. Folw. W. stanowił przyległość wójtostwa dobrzyńskiego, wraz z osadą młynarską. W r. 1866 ws. W. miała 7 os., 7 mr. Ob. *Dobrzyń* (t. I, 88).

Wierzniok, os. pow. sycowski, ob. *Trębaczów*.

Wierzniowice, ob. *Wilmerowice*.

Wierzno, ob. *Wierzejszczyzna*.

Wierznowice, w dok. z XV w. *Wierznowiec*,

w XVI *Swyerzynowice*, ws nad rz. Bzurą, pow. łowicki, gm. Baków, par. Zduny, odl. 12 w. od Łowicza, ma 24 dm., 186 mk., 678 mr. (392 roli, 59 łąk, 202 pastw.). Olejarnia z prod. na 300 rs. rocznie. W 1827 r. było 21 dm., 147 mk. Ws jest zdawna własnością arcybiskupów. Wojeiech Jastrzębiec, arcyb. gnieźn., uposażając kolegiatę łowicką w r. 1443, przeznaczył, między innymi, na ten cel i dziesięcinę z W. Na początku XVI w. płacono dziesięcinę kolegiacie łowickiej a plebanowi w Zdunach tylko kołędę (Łaski, L. B., II, 506, 551). Według reg. pob. pow. orłowskiego z r. 1576 ws arcybisk. W. miała łąn. 5 $\frac{1}{2}$, karczme, osad. 20 (Pawński, Wielkop., II, 100).

Wierzonka, ws szlach. nad rzeczką Główną, w pow. poznańskim (dziś poznański wschodni), par. w Wierzenicy, sąd w Poznaniu, okr. komis. w Owińskach, st. dr. żel. i poczta w Kabelnicy. Własność rodziny Tresków. Obszaru ma 2310 ha, z dochodem czystym 15843 mrk. Do dóbr należą folwarki: Karłowice, Ludwigshoehe i Miło. Gorzelnia i cegielnia. Pojawia się w dok. r. 1252. Stanowi własność klasztoru w Owińskach. R. 1564 płaci od 2 $\frac{1}{2}$ łąn. *Wl. Ł.*

Wierzówka, struga, w pow. wileńskim, wypływa z jez. Szeszkucie, w dobrach Kojrany.

Wierzówka 1.) osada, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 12 w. od Święcian, 1 dm., 5 mk. katol. 2.) **W.**, ob. *Wierzówna*.

Wierzówna, w spisie z 1886 r. *Wierzówka*, ws nad rzeką Karaczunką, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny (o 9 w.), okr. wiejski Palulizki, o 10 w. od Wilna, 5 dm., 79 mk. katol., 6 żydów (42 dusz rewiz.), papiernia; należy do dóbr Kojrany Łopacińskich.

Wierzślaki, pustka, pow. sieradzki, gm. Godynice, par. Wojków, odl. od Sieradza 22 w., ma 9 dm. Ob. *Braszewice*.

Wierztabno, niem. *Striche*, ob. *Wierzhabno*.

Wierzuchowo, ob. *Wieruchów*.

Wierzucha, dawniej *Wierzysza*, niem. *Ferse*, w dok. *Verissa*, *Verizza*, *Versisha*, rzeka, lewy dopływ Wisły, powstaje w pow. kartuskim, śród „Szwajcaryi kaszubskiej“, w pobliżu gór Szymbarskich, przy wiosce zwanej z niemiecka Fushutą (Fustpetershuetzte), na wyniosłości około 244 mt. n.p.m. Po krótkim biegu wchodzi na obszar pow. kościerskiego i zatrzymując kierunek południowy okrąża Stary Grabów, przerzyna zach. część jez. Grabowskiego, pędzi młyn w Rekownicy, wije się potem między Będominem i Będominikiem, pędzi młyn w Kuli i przerzuwszy szosę kościerską przybiera kierunek zachodni. Przebiegając następnie tor drogi żel. skarszewsko-kościerskiej wchodzi na południe od Kościierzyny w jez. Wierzysko. Wydobywszy się z niego kieruje się ku płd., mija Podlesie Małe i za Sarnowem przepływa jez. Zagnanie, śpieszy dalej w płd.-wsch. kierunku, przy Kiszewie Nowej i Starym Bukówcu i Rudzie. Potem przy Barto-

szówlesie przechodzi przez jez. Krag, odkąd przy różnych zakrętach przyjmuje kierunek wschodni, płynąc pod Kiszewą Starą, zamkiem Kiszewskim i Bożem Polem, gdzie się zwraca ku płn.-wschodowi. Okrążywszy Małkowy Górne i Dolne, mija starą osadę Koźmin, a potem Pogódki, dawniejszą siedzibę cystersów. Odtąd dąży dalej w kierunku wsch. między Malarkami a Jaroszewami ku Więckowom, Borskiej Karczmi i Probstwu i mija na płd. od Skarszew Czystą Wolę, aby przy Zapowiedniku skrócić się ku południowi. Trzyma się potem granicy pow. starogardzkiego i kościerskiego i wchodzi przy Zamościu na obszar starogardzkiego. Następnie mija Okole i Krąski Kłyn (Herrmansrode) i okrążywszy dalekiem kołem Żabno, przybiera znów kierunek wschodni, mija tor kolei-tczewsko-chojnickiej i płynie przez Starogard, dawną siedzibę joanitów. Za Starogardem znów tworzy liczne zakręty i obraca młyn w Owidzu i mija Barchnowy. Odtąd trzyma się na małej przestrzeni granicy pow. starogardzkiego i tczewskiego, obraca młyn w Kolińcu, mija Klonówkę, potem Nejmusy i przed Brzeźnem wstępuje w pow. tczewski. W dalszym biegu pędzi młyn rajkowski i oblewa w pobliżu tej osady starożytny okop, Zamezyskiem zwany. Przerzyna potem żyzne łąki w Dębinie i spuszcza się przez służę do Pelplina. Tu pędzi młyn, jeszcze z czasów cysterskich pochodzący, przerzyna kolej tczewsko-bydgoską, mija Rożental i Janiszewko i tworzy na małej przestrzeni granicę między pow. starogardzkim a kwidzińskim. Minąwszy Kulice, obraca młyn Sztokski i oblewa w pobliżu jego starożytny okop. Przy Brodach Niemieckich wstępuje w pow. kwidziński, pędzi młyn Brodzki i przy Gniewie, gdzie obraca wielki młyn amerykański, wpada do Wisły. W. przyjmuje z obu stron liczne dopływy, mianowicie z lew. strony strugę z pod Lubania, którą uważają czasem jako początek Wierzycy, dalej z prawej strony potok z pod Pucea i Małego Klińca, około $\frac{2}{5}$ mili długi. Naprzeciw Małków Górnych wpada do W. struga z pod Dunajków, wijąca się przez różne jeziora. Największym dopływem jest Wietcisa, po niej Węgiermuca, dalej Piesienica i Jonka. Brzegi W. są miejscami niskie, bujnemi łąkami pokryte, miejscami wyniosłe i strome, lasami porośnięte, malownicze. Długość biegu wynosi około 13 mil. Spad ma niekiedy tak znaczny, że wśród najteższych mrozów miejscami nie zamarza. Ale właśnie w skutek tego nie jest zdatna dla żeglugi, tylko do spławu drzewa i pędzenia młynów. Dawniej była W. tak uregulowana, że żegluga odbywała się na przestrzeni kilku mil. Jeszcze Jan Sobieski w wilią Bożego Ciała r. 1677 puścił się wodą z Gniewu do Pelplina, gdzie szedł ze świecą za procesją. Przed kilku laty (około r. 1886) zostało ujście W. na nowo uregulowane. Istnieje projekt założenia portu zimowego przy ujściu jej

pod Gniewem. Oprócz różnych rodzajów ryb znachodzą się w W. także i wydry. Jeszcze r. 1885 ubito jedną pod Rajkowami. Między Dębina a Pelpinem wychyla się z rzeki głaz eratyczny znacznej wielkości. Klonowicz wspomina W. w swoim Flisie (ob. „Kassubei u. Tuchler Haide“ von Pernin, str. 70—71). *Ks. Fr.*

Wierzyce, niem. *Breitenfelde*, ws dominialna, pow. gnieźnieński (dziś witkowski), par. w Imielnie, sąd w Gnieźnie, okreg. kom. w Czerniejewie (Schwarzenau), st. dr. żel. i poczta w Chwałkowie (Weissenburg). W r. 1218 Paweł, bisk. poznań., potwierdza dziesięciny z W., nadane przez bisk. Radwana kościołowi św. Michała (kawal. szpit. Jeruzolim.). R. 1329 Tomasz z Wierzenicy otrzymuje od króla Władysława zatwierdzenie kupna Rąbienie, osady znikłej. R. 1523 były w W. role dworskie, których część uprawiano dla dworu, a w drugiej części siedzieli kmieci: Jan, Domasław, Tomasz i Grzegórz. Inna część leżała pustkami. Z wszystkich ról pleban z Imielna pobierał dziesięcinę snopową. Z ról kmiecych i dwor., rozdzielonych między kmieci, pobierał mesznego po 2 kor. żyta i owsa z łanu. R. 1580 miał tam Manzelewski $\frac{3}{4}$ łana os. i 2 zagrod., Wierzejski 1 łan os.; 1630 r. Maciej Łęcki 1 łan os. Częścią W. są też Wierzyckie huby i hołdry. *Wł. Z.*

Wierzyki, w XVI w. *Wierzeyki*, ws i folw., pow. łęczycki, gm. Witonia, par. Strzegocin, odl. od Łęczycy 14 w., ma 11 dm., 136 mk., 298 mr. folw. i 25 włose. W r. 1827 było 6 dm., 85 mk., par. Łąkoszyn. Ob. *Julinki* i *Strzegocin*. Na początku XVI w. łany folw. dawały dziesięcinę pleban. w Łąkoszynie, zaś kmieci wikaryszom kolegiaty łęczyckiej (Łaski, L. B., II, 483). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 ws Wierzyki w części Wojciechowskich miała łanu $\frac{1}{2}$, zagr. 2, młyn. osad. 1. Stan. Wojciechowski $\frac{1}{2}$ łanu (Pawiński, Wielkop., II, 85).

Wierzykowo, folw., pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Szawlany, o 39 w. od Szawel.

Wierzyna, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 49 w. od Nowoaleksandrowska.

Wierzynta, jezioro, w pow. wilkomierskim, ob. *Polawen*.

Wierzyska al. *Wierzysko*, niem. *Wierschisken*, karczma, w pow. kościerskim, o $\frac{1}{4}$ mili od Kościeryzyny, zawiera 1 posiadło, obejmujące 196·38 mr., 3 dm., 18 mk. Wydana w wieczystą dzierżawę na mocy przywileju starościńskiego z r. 1764. *Ks. Fr.*

Wierzysko, jezioro na Kaszubach, pow. kościerski, wzn. 148 mt. n.p.m., $\frac{2}{3}$ mili długie, $\frac{1}{20}$ mili szerokie. Leży o pół mili na pld.-wsch. od Kościeryzyny. Wierzyska płynie przez wsch. część jeziora (ob. Kassubei und Tuchler Heide von Pernin, str. 40). *Ks. Fr.*

Wierzysza, rzeka, ob. *Wierzysca*.

Wież 1.) Biała al. *Biała Wioska*, ws i folw., pow. skierniewicki, gm. Grzymkowiec, par. Osu-

chów, odl. 21 w. od Skierniewic, ma 152 mk., 403 mr. dwor. i 7 mr. włose. 2.) **W. Bielawska**, ws nad rz. Mrogą, pow. łowicki, gm. i par. Bielawy, odl. o 19 w. od Łowicza, ma 16 dm., 18 os., 136 mk., 304 mr. (154 mr. roli, 20 łąk i 130 pastw.), młyn. Należała do dóbr Bielawy. Na początku XVI w. pleban w Bielawach pobierał dziesięcinę z łan. folw. a koledę od kmieci. Dziesięcina z łanów kmiecych szła dla kanonii łęczyckiej (Łaski, L. B., II, 428). R. 1576 „Vila Bielawska“ składa się z dwu części. Adam Walewski, kasztel. elbląski, z działu nabytego od Jana Bielawskiego płaci od $1\frac{1}{2}$ łanu, dwu młynów (trzy koła), $\frac{1}{2}$ łanu pustego i 4 osad. Z młyna zwanego „Leśny“, nabytego od Stan. Tarnowskiego. W części Jana i Mikołaja Sokółwskich jest $3\frac{1}{2}$ łan., młyn o 2 kołach, folusz, młyn doroczny o 2 koł., komornicy zbiegli, 18 osad. (Pawiński, Wielkop., II, 100). Przy sprzedaży dóbr bielawskich w r. 1645 przez Stan. Witowskiego, kaszt. sandom., Bykowskiemu, kasztel. sieradzkiemu, ws miała dwór drewniany, piekarnię, śpichlerz, stodołę, oborę, 27 sztuk bydła, 17 świń, 20 gęsi, 16 kur, 20 kaczek. Było we wsi 6 kmieci, którzy mieli 6 koni i 24 wołów. 3.) **W. Bolimowska**, w XVI w. *Bolemowska Wieś*, ws i folw. nad rz. Rawką, pow. łowicki, gm. Nieborów, par. Bolimów, odl. 14 w. od Łowicza, ma 22 dm. (4 dwor.), 245 mk., 318 mr. Istnieje już r. 1451. W r. 1579 jest tu łan wójtowski (Potrikowski), $9\frac{1}{2}$ łan. królewskich, 5 komor., dział Łasickiego $\frac{1}{2}$ łanu i Kureczca $\frac{1}{4}$ łanu (Pawiński, Mazowsze, 140). 4.) **W., Górna**, ws, pow. olkuski, gm. i par. Korzkiew. W 1827 r. było 10 dm., 70 mk. *Br. Ch.*

Wież Krasna, ws nad rz. Serwecz, lw. dopł. Niemna, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Cyryn, 36 w. od Nowogródka, ma 34 osad. Miejscowość falista, bezleśna, grunta pszenne, łąki wyborne. *A. Jel.*

Wież Królewska, niem. *Koenigsdorf*, ws, pow. złotowski, st. p. i paraf. Zakrzewo, agentura pomocnicza i kościół ewang. w miejscu; 836 ha (654 roli orn., 47 łąk); 1885 r. 81 dm., 115 dym., 208 mk. kat., 404 ew., 13 żyd. Powstała w r. 1828 z kolonii na obszarze Pol. Wiśniewski. Szkołę założono r. 1863 a w r. 1881 wzniesiono nowy dom, mieszczący obecnie 2-klas. szkołę. *Ks. Fr.*

Wież Nowa, ob. *Nowa Wieś*, ws, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. wsielubskim, gm. Niehniewieze, o 3 mile od Nowogródka, niegdyś własność Chreptowiczów; miejscowość bezleśna, grunta pszenne. *A. Jel.*

Wież Wielka, niem. *Grossdorf*, folw., pow. poznański (zachodni), należy do dóbr Chmielniki, własność króla holenderskiego, ma 591 ha. Sąd w Poznaniu, okr. kom. i poczta w Stęszewie.

Wiesa, jezioro, w pow. trockim, w dobrach Solkieniki.

Wiesa 1.) *Ober i Nider*, dobra i wś nad rzeką Kwisną, pow. lubański, par. ew. w miejscu, katol. Greiffenberg. W r. 1885 dobra miały 246 ha, 5 dm., 23 mk. (4 kat.); wś 262 ha, 73 dm., 437 mk. (50 kat.). Do r. 1815 należała do saskich Łużyc. We wsi kościół par. ewang. i szkoła. Gmina ewangelicka w Greiffenbergu pozbawioną będąc w r. 1654 kościoła, odebranego przez katolików, którym był zabrany, wystawiła sobie w przyległej wsi W. (na terytorium Saksonii) kościół drewniany w r. 1669, od r. 1733 murywany. 2.) **W.**, dobra i wś, pow. rozbarski, par. ew. Nieder Rengersdorf, katol. Mużaków. W r. 1885 dobra miały 565 ha, 8 dm., 74 mk. (11 kat.), szkoła ew.; wś 101 ha, 84 dm., 331 mk. ewang.

Wiesau 1.) 1397 *Wese*, wś i dobra, pow. bolkowicki, par. kat. i ew. Bolkowice. W r. 1885 dobra miały 157 ha, 2 dm., 18 mk. (1 kat.); wś 43 ha, 26 dm., 159 mk. (21 kat.). 2.) **W.**, 1390 *Wese*, wś i dobra, pow. bolesławski, par. kat. i ew. Nieder Schoenfeld. W r. 1885 dobra miały 251 ha, 2 dm., 29 mk. (1 kat.); wś 72 ha, 40 dm., 220 mk. (4 kat.). 3.) **W.**, wś i dobra, pow. kładzki, par. kat. Gabersdorf, ew. Kładzko. W r. 1885 dobra miały 381 ha, 6 dm., 66 mk. (1 ew.); wś 243 ha, 69 dm., 372 mk. kat. 4.) **W.**, 1392 *Wesin*, wś i dobra, pow. głogowski, par. ew. Głogów, kat. Gross Logisch. W r. 1885 dobra miały 249 ha, 7 dm., 101 mk. (4 kat.); wś 340 ha, 83 dm., 468 mk. (28 kat.). 5.) **W.**, 1291 *Pentum*, 1337 *Wesa*, wś i dobra, pow. nisański, par. katol. w miejscu, ewang. Odmuchów. W r. 1885 dobra miały 159 ha, 5 dm., 35 mk. (5 ew.); wś 470 ha, 86 dm., 531 mk. kat. Akt z 1882 podaje, iż uposażenie kościoła parafialnego stanowiły 4 włóki. Parafia tutejsza do r. 1780 stanowiła filię Widyniowa (Szląsk austr.). Par. W., dek. odmuchowskiego, 1869 r. miała 1152 kat., 7 ewang. 6.) **W.**, wś i dobra, pow. żegański, par. kat. i ew. Nieder Hartmannsdorf. W r. 1885 dobra miały 82 ha, 4 dm., 33 mk. ew.; wś 543 ha, 83 dm., 867 mk. (165 kat.).

Wieschowa, ob. *Wieszowa*.

Wiese, folw., pow. leszczyński (Leszno), ob. *Mądzin (Mączyn?)*.

Wiese 1.) pol. *Łąka*, 1337 *Parva Vezna*, wś i dobra nad rzeką Ślezą (Kleine Lohe), pow. trzebnicki, par. kat. Kotzerke, par. ew. Wysoki Kościół (Hochkirch). Wś ma 137 ha, 40 dm., 220 mk. (12 kat.); dobra 391 ha (269 roli, 37 łąk, 59 lasu), 7 dm., 101 mk. (10 kat.). Dwa młyny wodne. 2.) **W.** *Graeflich*, wś i dobra, pow. prądnicki, par. kat. Langenbrueck, ew. Prądnik. W r. 1885 dobra miały 477 ha, 8 dm., 136 mk. (10 ew.); wś 990 ha, 217 dm., 2025 mk. (365 ew.). We wsi szkoła katol., szkoła ew., zamek, folw., dwa sołtystwa. 3.) **W.** *Pauliner*, pol. *Leśnik*, 1383 r. *Prato*, posiadłość poklasztorna, pow. prądnicki, par. katol. w miejscu. Wś, zwa-

na po niem. „Leschnig“, ma 48 ha, 28 dm., 168 mk. katol.; posiadłość poklasztorna 33 ha (21 roli, 9 łąk). Młyn na rzece Ossie. W r. 1288 założył tu Władysław, ks. opolski, klasztor paulinów p. w. św. Trójcy, nadając zakonnikom czynsz ze wsi: Albrechsdorf i Machau, rybołówstwa w Ossie (Osoblaha, Hotzenplatz). Klasztor istniał do r. 1810. Obecnie pozostały kościół służy za parafialny.

Br. Ch.

Wiese al. Lonki, pol. *Łąki*, wś, pow. i okr. sąd. karniowski, na Szląsku austr. Posiada szkołę ludową, st. poczt. Zarząd lasów ks. Liechtensteina, 745 mk.

Wiese, dobra ryc., pow. prusko-holądzki, st. p. Reichenbach Ostpr. ob. *Marwitz*.

Wiesegrade, *Wieschegrade (Wyszogród?)*, wś i dobra, pow. oleśnicki, par. ew. Allerheiligen, kat. Celniki (Gross Zoellnig). W r. 1885 dobra miały 297 ha, 5 dm., 108 mk. (3 katol.); wś 23 ha, 20 dm., 100 mk. (1 kat.).

Wieseli, czesk. *Veseli*, niem. *Wessidel*, wś na Szląsku austr., w pow. opawskim, w obw. sąd. Odry (Odrau), w wąskiej dolinie pasma Jesionika, na pń.-zach. od miasta Odry. W r. 1880 było 107 dm., 457 mk., 456 kat., 1 prot.; wyłączenie Niemcy. Szkoła ludowa we wsi. *W. H.*

Wiesenu (niem.) pow. wyrzyski, ob. *Praaz*.

Wiesenu (niem.), 1.) wś, pow. tezewski, st. p. Tezew, par. kat. Miłobądz, 339 ha, 46 roli, 295 łąk; 4 dm., 4 dym., 19 mk., 8 kat., 11 ew. 2.) **W.**, folw., pow. gdański, st. p. Pszczółki.

Wiesenu 1.) folw., pow. żądzborski, st. p. Barranowen. 2.) **W.**, folw., pow. wystrucki, st. p. Insterburg.

Wiesenberg, kol., w pow. żółkiewskim, 8 klm. na pń.-wsch. od Żółkwi (sąd. pow.), 6 klm. na pń.-zach. od urz. poczt. w Kulikowie. Na zach. leży Mokrotyn, na pń.-zach. Macoszyn, na pń. Szmeraków, na wsch. Przemivólki i Wierzbica, na pń. Zasudec (pow. lwowskiego). W r. 1880 było 42 dm., 465 mk. w gm. (459 rz.-kat., 5 gr.-kat., 1 izr.; 44 Pol., 5 Rus., 416 Niem.). Par. wyzn. kat. w miejscu, dek. żółkiewski. Do par., założonej w r. 1782, należy wś Mierzwica. We wsi jest kościół murowany i szkoła 1-klas. W. tworzy jedną gminę katastr. ze wsią Mierzwica (ob.). *Lu. Dz.*

Wiesenberg, wś, pow. człuchowski, st. p. Białembork (Baldenburg), gm. Brzeźnica, paraf. kat. Ekfir; 205-7 magd. mr.; 5 dm., 19 mk. Według topogr. Goldbecka z r. 1789 pustkowie to miało 2 dymy. *Ks. Fr.*

Wiesenberg, 1369 *Wesinburg*, wś i dobra, pow. bolkowicki, par. kat. i ew. Hohenfriedeberg. W r. 1885 wś miała 177 ha, 16 dm., 141 mk. (15 kat.); dobra 60 ha (57 lasu).

Wiesenbergheide, grzbiet górski na Szląsku, we wschodniej części Sudetów, zwanej Jesionikiem, ciągnie się równoległe do pasma zw. Dziadek (Altvater). W grzbiecie tym naj-

wyższy szczyt Ameisen Bruellberg sięga 1337 metrów.

Wiesenburg, pow. toruński, ob. *Przysiek*.

Wiesendorf al. *Łączki*, wś, pow. nowosądecki, założona r. 1786 jako kolonia niemiecka koło Łączka, na praw. brzegu Dunajca, liczy 34 dm. i 234 mk. rzym.-kat., Polaków. *Mac.*

Wiesenfelde (niem.), pow. inowrocławski, ob. *Giebnia*.

Wiesengrund (niem.), pow. wyrzyski, ob. *Ślupówka 2*).

Wiesenhau, os., pod Strzelnem, pow. inowrocławski (strzelniński).

Wiesenheim, wś dom., pow. gnieźnieński, ob. *Brudzewko*.

Wiesenhohe, wybud., pow. morąski, st. p. Mohrungen.

Wiesenhof 1.) folw., pow. prusko-hoładzki, st. p. Gueldenboden. 2.) **W.**, folw., pow. ostródzki, st. p. Hohenstein.

Wiesenhorst, folw., pow. wystrucki, st. p. Norkitten.

Wiesenkrug, wybud., pow. skwierzyński, sąd w Międzychodzie, okr. komis. i poczta w Prytoczni (Prittisch).

Wiesennuehle, ob. *Ohgut*.

Wiesensee, wś, w pow. żnińskim, sąd w Wągrowcu, okr. kom. w Janówcu, poczta w Żernikach. Ob. *Zuzaly*.

Wiesenthal 1.) kol., w pow. wschowskim, sąd we Wschowie, okr. komis. w Włoszakowicach (Luschwitz), poczta w Bargańcu, ob. *Wincentowo*. 2.) **W.**, wybud., pow. chodzieski, sąd i okr. komis. i poczta w Pile (Schneidemuehle). 3.) **W.**, wś, pow. wyrzyski, sąd w Nakle, okr. komis. w Mroczy, poczta w Sitnowie (Sittnow). Ob. *Sko-raszewo*. *Wł. Ł.*

Wiesenthal 1.) wyb. do Będargowa, pow. wejherowski, st. p. i par. kat. Strzpez; 7 dm., 82 mk. 2.) **W.**, tak nazwano urzędowo r. 1889 Świnie Budy, w pow. kościerskim, które dawniej nosiły nazwę: Schweinebude. 3.) **W.**, wyb. do Górnych Wymiar, pow. chełmiński, st. p. i par. kat. Chełmno, 4 dm., 41 mk. 4.) **W.**, folw. pod Toruniem, pow. toruński, st. p. Grębocin. *Ks. Fr.*

Wiesenthal, folw., pow. reszelski, st. poczt. Bischofsburg.

Wiesenthal 1.) *Ober* i *Nieder*, 1372 *Wesintal*, wś i dobra, pow. lwowski (Szląsk), par. ew. w miejscu, kat. Laehn. W r. 1885 wś miała 755 ha, 128 dm., 631 mk. (41 kat.). Dobra *W. Nieder* miały 425 ha, 6 dm., 56 mk. (8 kat.). *W. Ober*, dobra, 122 ha, 3 dm., 10 mk. ew. Kościół par. ewang. od r. 1742. 2.) **W.**, 1268 *Wadochowicz*, 1296 *Wisintal*, wś, pow. ziebicki, par. katol. w miejscu, ew. Steinkirche. W r. 1885 było 532 ha, 56 dm., 388 mk. (23 ew.). Wś ta była własnością klasztoru w Henrychowie do r. 1810. Kościół par. katol. do r. 1810 był ekspozytura klasztoru, odtąd parafialny. Szkoła katol.

Wiesenvorwerk 1.) folw., pow. inowrocławski, sąd i okr. komis. w Inowrocławiu, st. dr. żel. i poczta w Jaksicach (Jakschuetz); ob. *Łiszkowo*. 2.) **W.**, os., pow. inowrocławski, poczta w Rowjewie.

Wiesenwald (niem.), ob. *Wysoka*.

Wiesiałka, zaśc., pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuski, o 12 w. od Wilkomierza.

Wiesiegońsk, mto powiat. gub. twerskiej, na praw. brz. rz. Mołogi, przy ujściu do niej rzki Reni, w miejscowości niskiej i bagnistej, pod 58° 41' płn. szer. a 54° 56' wsch. dług., odl. o 384 w. na płn.-wsch. od Tweru. W 1860 r. miało: 4 cerkwie, 8 kaplic, 563 dm. (13 murow.), 115 magazynów (2 murow.), 163 sklepów (4 murow.), 3471 mk., szkołę, szpital miejski, więzienie, st. pocztową, przystań handlową. Do miasta należy 3328 dzies.; dochód w 1860 r. wynosił 11711 rs. W t. r. było 3 zakłady przemysłowe (fabr. świece, destylarnia wódek i browar piwny), produkujące w ogóle za 14999 rs.; rzemieślników było 236 (179 majstrów). Ożywiony handel. Targi odbywają się co tydzień, jarmarki cztery razy do roku. W. istniał, jako sioło, już w 1564 r., od 1776 r. mto nadetat. namiestnictwa twerskiego, od 1803 r. mto powiat.

Wiesiegoński powiat, w płn.-wsch. części gubernii, zajmuje 122·5 mil al. 5925 w. kw. Powierzchnia w części zachodniej pagórkowata, we wschodniej nizinna. Gleba w części gliniasta, piaszczysta, w części zaś urodzajna. Wszystkie rzeki powiatu należą do dorzecza Mołogi. Jeziora niewielkie. Wiele bagien, zwłaszcza w części płn.-wsch. i wschodniej. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 118535 mk. (958 rozkóln.), zajmujących się przeważnie rolnictwem. Pod rolę znajdowało się 214000 dzies., pod łąkami 229000 dzies., pod lasami 104859 dzies. (71875 dzies. lasów skarbowych). W 1860 r. było w powiecie 41950 sztuk koni, 68450 bydła rogatego, 50220 owiec zwyczajnych, 4900 trzody chlewnej. Przemysł fabryczny słabo rozwinięty; było w ogóle 15 zakładów (5 cegielni, 4 garbarnie, 2 gorzelnie, 1 fabryka bibuły, 2 serowni i 1 wapielnia), produkujących za 34200 rs. Z przemysłów włóściańskich ważniejsze: budowa statków, ciesielstwo, kołodziejstwo, garbarstwo, pędzenie dziegieci, szewstwo i in.

Wiesieja (u Zielińskiego: *Wiessija*), *Wiesiejka* al. *Jesieja*, *Jesiejka*, rzeczka, w gub. mińskiej, lew. dopł. Słuczy. Zaczyna się dwoma ramionami przy zetknięciu się pow. ihumeńskiego, słuckiego i bobrujskiego. Jedno ramię bierze początek na płn.-wsch. krańcu pow. słuckiego, w obrębie gm. Hresk, około uroczyska Żynu-Brod, płynie na pld. puszciami pod zaśc. Tokowiszczce, wś Koliczyce i dotarłszy folw. Zabudziszcze łączy się z drugim ramieniem, które począwszy

się na pld. krańcu pow. ihumeńskiego, pod nazwą Hołowicy (ob.) al. Hołowiszczy, zbacza w pow. bobrujski, i ubiegłszy kilka wiorst, po za wsią Osipowicze wkracza do pow. słuckiego i zwrócone na zachód płynie już pod nazwą W. ku Zabudziszczu, odkąd połączone z prawem ramieniem płynie na pld.-zach. pod wś Proszczyce i przy wsi Paździerz ma ujście. Długość biegu około 4 mil. Przybiera rzeczkę Wilejkę. *A. Jel.*

Wiesieja, wś i folw. nad rzką t. naz., pow. słucki, przy szosie słucko-bobrujskiej, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. i par. kat. Słuck (o 8 w.). Wś ma 33 osad; folw., własność Kondratowiczów, około 13 włók. Grunta i łąki wyborne; miejscowość równa, dość leśna. *A. Jel.*

Wiesielnica, pow. piński, mylnie, ob. *Wieleśnica*.

Wiesielucha, osada karezem., pow. mozyrski, przy trak. poczt. owruckim, ob. *Szabelka*.

Wiesiołka 1.) wś, folw. i młyn, pow. będziński, gm. Rokitno Szlacheckie, par. Chruszczobród, tuż na ptn. od linii dr. żel. warsz.-wied. między Zawierciem a Ząbkowicami. Wś ma 20 dm., 130 mk., 137 mr.; folw. 1 dm., 4 mk., 100 mr.; młyn 1 dm., 18 mr. W 1827 r. było 15 dm., 175 mk. W połowie XV w. wś W., w par. Ciągowice, własność Salomona, miała łąny km., z których dziesięcinę dawano plebanowi w Ciągowicach (Długosz, L. B., II, 188). Według reg. pob. pow. lełowskiego z r. 1581 wś Wiesiołka Kuźnica, w par. Ciągowice, miała 3 koła, 1/2 łąnu kuźn., 3 robot. (Pawiński, Małop., 80). 2.) **W. Nierada**, os. nad rz. Wartą, pow. będziński, gm. Włodowice, par. Mrzygłód, ma 2 dm., 12 mk., 24 mr. włośc. Ob. *Nierada* 2).

Wiesiołka, wś, ob. *Gródek* (t. II, 825).

Wiesiołka 1.) *Wysulki*, *Wysolka*, niem. *Wissulke*, *Wysulke*, wś nad Dobrzycą, pow. wałecki, na wschód Wałęza, a ptn.-zach. Piły i Lubianki (st. p.), par. kat. Skrzetusz; 316 ha (252 roli orn., 17 łąk, 13 lasu); 1886 r. 26 dm., 41 dm., 493 mk., 36 kat., 457 ew., szkoła ew. w miejscu. 2.) **W.**, dobra ryc., tamże, 1275 ha (548 roli orn., 60 łąk, 308 lasu); 10 dm., 30 dym., 142 mk., 42 kat., 100 ew., gorzelnia parowa, hodowla owiec. Podczas podziału starostw w r. 1586 zeznawali jedni świadkowie, że W. niedawno powstała, drudzy zaś, że już przed 100 laty istniała. W r. 1640 spaliła się cała wś; r. 1647 posiadała ją Poklatecka, a w r. 1740 jakiś Klein. Sejm z r. 1767—68 wyznaczył komisją do rozgraniczenia W. od Tarnowa. R. 1771 płaciła W. 75 złp. 5 gr. 8 den. kwarty i 126 złp. 2 gr. hyberty. R. 1805 był właścicielem Schwander. Były to pierwotnie dobra gracyalne, które po spłaceniu czynszu (rocznie 16 tal. 20 gr.) zamienione zostały na dobra ryc. (ob. Callier, Pow. wałecki w XVI wieku, str. 53). Znajduje się tu okop starożytny, drzewami porosły, w którym znaleziono skorupy naczyń

(ob. Behla: Die vorgeschicht. Rundwaelle, str. 191). *Ks. Fr.*

Wiesiołki, folw., pow. kaliski, gm. Chocz, gm. Blizanów, odl. od Kalisza 19 w., ma 2 dm., 17 mk.

Wiesiołojcie, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 7 w.), okr. wiejski Mokrzyca, o 11 w. od Oszmiany, 3 dm., 23 mk. kat.; należy do dóbr Równopol Sniadeckich.

Wiesiołów 1.) folw. i wś, pow. brzeziński, gm. i par. Dmosin, odl. 14 w. od Brzezin. Wś ma 57 mk., 3 mr.; folw. 5 dm., 15 mk., 280 mr. (232 roli, 38 łąk). W 1827 r. było 3 dm., 35 mk. Na początku XVI w. zarówno łąny km. jak folw. dawały plebanowi w Dmosinie dziesięcinę a łąny km. także kolędę, po groszu z łąnu (Łaski, L. B., II, 342). Według reg. pob. pow. rawskiego z r. 1597 wś W., w par. Dmosin, miała kilku posiadaczy na 1 łąnie, 1 zagr. (Pawiński, Mazowsze, 162). 2.) **W.**, wś, pow. kolski, gm. Karszew, par. Dąbie, odl. od Koła 19 w., ma 13 dm., 159 mk. W r. 1827 było 17 dm., 102 mk. Na początku XVI w. były tu trzy dwory, mające zdawna swe role folwarczne, kmiecych ról nie było wcale, gdy jednak osadzono na dwu łąnach 4 kmieci (każdy na półłanku), zaczął od nich pobierać dziesięcinę arcyb. gnieźn., co wywołało spór z pleban. w Dąbiu (Łaski, L. B., II, 441). Według reg. pob. pow. łączyckiego z r. 1576 we wsi W., w par. Dambie, Wiesiołowski płacił od 1 1/2 łąnu, 1 zagr., 1 rzem., 5 osad; B. Wiesiołowski od 1 1/2 łąnu, 2 zagr. (Pawiński, Wielk., II, 76). *Br. Ch.*

Wiesiołówka, ob. *Wesołówka*.

Wiesiołówka, wś, pow. homelski, gm. Popówka (o 6 1/2 w.), ma 81 dm., 413 mk., zapasowy śpiechlerz gmiuny.

Wiesiołowo, wś, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Kamionka, o 35 w. od Sokółki, 239 dzies. ziemi włośc. (94 łąk i pastw., 6 nieuż.).

Wiesiołowo, os. i młyn, niegdys pod Głęboezkiem, okolicy Murowanej Gośliny (pow. obornicki). Istniało już r. 1469. Rozgraniczane było 1565 z Wojnowem i Głęboezkiem. Po r. 1580 należało do par. w Głęboezku. *Wł. Ł.*

Wiesiołowska Tarnówka, ob. *Tarnówka* 5).

Wiesiołucha, rzeczka, w pow. łuckim i pińskim, prawy dopływ Strumienia, ma początek w bezimiennej rzece, powstającej pod wsią Serchów, w pow. łuckim, która wkroczywszy w granice powiatu pińskiego płynie moczarami na północ, pod nazwą W. około wsi: Wola-KucHECKA, KucHECKA, Chrapin, Kuteń, Lubin i we wschodniej stronie jez. Nobel, połączona z rzką Młynek, ma ujście dwoma ramionami. Długość biegu w powiecie pińskim przeszło 4 mile. *A. Jel.*

Wiesiszki, wś i folw., pow. święciański, w 1 okr. pol., ma 5 dm., 53 mk. starow.

Wieska 1.) niem. *Lugknitz* i *Lucknitz*, wś nad rz. Nissą łużycką, pow. rozborski, par. kat.

i ew. Mużaków, ma 265 ha (103 roli, 22 łąk, 110 lasu), 60 dm., 369 mk. (4 kat.). Do r. 1815 należała do saskich Łużyc. 2.) **W.**, ws łużycka, ob. *Komorów*.

Wiesna, ob. *Wiesnow*.

Wieśnick, ob. *Wieśnińsk*.

Wieśnin, ob. *Wieśniny* i *Wiesnow*.

Wieśnina, ws nad rzką Wieśniką, pow. miński, o 28 w. od Mińska, w gm. Ostrożyce, ma 18 osad; miejscowość wzgórzysta, dość leśna, grunta szczerkowo-gliniaste. *A. Jel.*

Wieśninka al. *Wieśnianka*, rzeczka, w pow. mińskim, zaczyna się we wzgórzystej okolicy za zaśc. Krabryszeze, w gm. Ostrożyce, płynie na płd. koło wsi: Bojary, Mietlicyn, Horbaczkówka, Kluczniaki, Brodki, Nowosiółki i pod mkiem Gródkiem ma ujście do jeziora, przez które przepływa Usiaza. W. zasilą się wielu kryniami i ruczajami, z okolicznych wzgórz płynąciami, a z lewej strony rzką Tehórnica. Długa około 2 mil. *A. Jel.*

Wieśninka, fol. niedaleko rz. Świsłoczy, pow. miński, odl. o 5 w. od Mińska. Folw. zbudowany w pięknym miejscu, nad obszernym stawem, niedaleko wzgórz Pielewskich, 1223 mr.; gleba gliniasta, urodzajna, łąki wyborne nad rz. Świsłoczą, lasy sosnowe. Dziedzictwo Weryhów Darewskich. Niedaleko folw., w lesie, znajdują się ślady starożytnego zamku i to miejsce nazywa się Zamczyskiem, a w samym folw. na dziedzińcu często znajdują monety z czasów Zygma. Augusta. *T. S.*

Wieśnińsk, *Wiestnick* al. *Wieśnick*, ws i fol. popijarski, pow. borysowski, w 3 okr. pol., gm. Dolce, par. katol. Dokszyce, o 120 w. od Borysowa. Do dominium W. za poddaństwa należało 13 wiosek i 330 włóścian pł. męz. Obecnie ws W. ma 18 osad; folw. 15¹/₄ włók, nadany w r. 1870 urzęd. Aleksiejowi Mozgolewskiemu. Miejscowość dość leśna, grunta lekkie. *A. Jel.*

Wieśniny al. *Wieśnin*, folw. nad rz. Uboró, pow. mozyrski, w 3 okr. pol. turowskim, gm. Lelezyce. *A. Jel.*

Wiesnow, *Wieśnin*, *Wiesnowo*, *Wiesna*, ws i folw., pow. bobrujski, w 3 okr. pol., par. kat. i gm. Hłusk (o 10 w.), gdzie też st. poczt., o 54 w. od Bobrujska. Ws ma 8 osad; folw. przeszło 51 włók, dość dawna własność Jaxów Bykowskich h. Gryf, należy do domin. Mosznica. Grunta lekkie. *A. Jel.*

Wiesowice, niem. *Wesowitz*, folw., w pow. świeckim, ob. *Lipinki* 1) (V, 264).

Wiessen 1.) *Buttkus-Powillen*, ws, pow. szyłokarczemski, st. p. Jugnaten. 2.) **W. Peter-Tramischen**, ws, pow. szyłokarczemski, st. p. Kallningken.

Wiestec, uroczysko, pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Dobra Wola, 76 dzies. (18 lasu, 15 nieuż.); należy do dóbr Hrynki Westberga.

Wiestnick, ob. *Wieśnińsk*.

Wieświerzianka, mała rzeczka, pow. borysowski, pierwszy prawy dopływ Świadziey, zaczyna się za wsią Wołosewicze i przy tej wsi rozlana w jezioro ma młyn, poniżej W. wkracza w moczary lesiste i zasilona strugami ma ujście. Długość biegu około 1 mili. *A. Jel.*

Wiesy, jezioro, w pow. trockim, pod wsią Podumblę.

Wiesy 1.) zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Gielwany (o 8¹/₂ w.), okr. wiejski Bogusławiszki, 6 dusz rewiz.; należy do dóbr Wojdziszki ks. Żagielów. 2.) **W. Górne**, zaśc. nad rzeką Szyrwintą, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 5 w.), okr. wiejski Spodwiliszki, o 56 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. katol. (w 1865 r. 6 dusz rewiz.) 3.) **W. Stare**, ws włośc. nad rz. Szyrwintą, tamże, o 6 w. od Szyrwint, o 54¹/₂ w. od Wilna, przy dawnym trakcie do Wilkomierza, 5 dm., 30 mk. kat., 14 żydów (12 dusz rewiz. w 1865 r.); należy do dóbr skarbowych Szeszole. Na ementarzu grzebalnym kaplica katol. drewniana. Była tu st. poczt., zamknięta w 1879 r. *J. Krz.*

Wiesza, strumień, w pow. wilkomierskim, przepływa pod Uciałą.

Wieszczał al. *Wieszczeła*, czesk. *Veszczint*, niem. *Wiesczont*, ws na Szląsku austr., w pow. bielskim, w obw. sąd. skoczowskim, na płu.-wsch. od Skoczowa. Graniczy na wsch. z wsią Łazy, na płu. z Rostropicami, na płd. z Bielowiezkiem (Bielowitzko), na zach. ze wsią Kowale. W r. 1890 było 18 dm. i 139 mk. (67 rz.-kat. i 72 prot.), narodowości polskiej. Obszar wsi zajmuje 198 ha. Katolicy należą do par. Grodziec, prot. do kościoła w Jaworzu. Szkoła ludowa w Łazach. Części obszaru mają nazwy: Kamieńce, Głęboczynna i Groby. *W. H.*

Wieszczuny, ws, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 55 w. od Poniewieża.

Wieszczyce, inna nazwa rzeki Kicz (ob.).

Wieszczyce, niem. *Festnitz*, 1648 *Wieszczyce*, dobra ryc. nad jeziorem, pow. tucholski, st. p. i kol. Tuchola (o 10 klm.), par. kat. Jeleń; 674 ha (427 roli orn., 13 łąk, 165 lasu); 1865 r. 6 dm., 18 dym., 140 mk., 44 kat., 46 ew., cegielnia, mleczarnia, hodowla bydła i owiec. R. 1362 nadaje w. mistrz Winrich v. Kniprode Otonowi i jego braciom i spadkobiercom 17 włók w W. (Vesetzitz) a Ściborowi i jego spadkobiercom 8 wł. tamże, na prawie chełm. Gdyby się w oznaczonych granicach mniej włók wykazało, nie będziemy zobowiązani dokładać. Od czego będą zobowiązani odprawiać służbę wojskową przy każdej wyprawie, nadto nowe zamki budować, a stare naprawiać albo rozbierać. Od każdej zaś włóki osiadłej albo nie osiadłej będą nam dawali pół trzecia korca owsa za płużne zboże i za polskie prawo, któreśmy na tych dobrach mieli. Dan w Kosobudach w dzień św. Klemensa (ob. Odpisy Dregera w Pelplinie, str.

102 i Codex Beln. w Pelplinie, str. 51). Lustracja sstwa tucholskiego z r. 1570 opiewa: Wieszczyce: Wojciech Łyskowski posiada 6 wł. osiadłych à 20 gr., 3 ogrod. à 2 gr., dalej jest tam karczma (12 gr.) i drugi karczmarz „qui varias res vendit“ (6 gr.); Andrzej Wiecki ma $4\frac{3}{4}$ wł. (à 12 gr.), 2 ogrod. (4 gr.); Wojciech Wieszycki $3\frac{1}{2}$ wł. (12 gr.), 1 ogrod. (2 gr.); Maciej Wieszycki $3\frac{3}{4}$ wł. (20 gr.). R. 1648 płacił tu p. Fałęcki od $13\frac{1}{2}$ włóki folw., 6 ogrod. 15 fl. 3 gr. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 183). Według taryfy na symple z r. 1717 płacił W. 20 gr. (ob. Cod. Beln. w Pelplinie, str. 92). Wizyta Trebnica z r. 1653 pisze, że W., należącej do kościoła par. w Dużym Mędromierzu, dawał mesznego 5 kor. żyta i tyleż owsa, dawniej zaś 8 kor. (pag. 114). W topogr. Goldbecka z r. 1789 jest W. zapisany jako majątność szlach. i folw. o 11 dym. (str. 251); dziedzicem był Komierowski na Przyrowie. *Ks Fr.*

Wieszczyca, w spisie z r. 1827 *Wierzeźcyca*, ws i folw. przy źródłach rzeki Rzezczyca (dopł. Sołokii), pow. tomaszowski, gm. Jarczów, par. Gródek, odl. 14 w. od Tomaszowa. W r. 1827 było 46 dm., 215 mk. W r. 1882 folw. W. rozl. mr. 574: gr. orn. i ogr. mr. 433, łąk mr. 42, pastw. mr. 2, lasu mr. 87, nieuż. mr. 10; bud. drew. 5; las nieurzadzony.

Wieszczyce 1.) w dok. z r. 1347 *Welscizce*, ws i folw., pow. kutnowski, gm. Sójki, paraf. Strzelce, ma 6 dm., 160 mk., 460 mr., folw. 85 mr. włośc. Spis z r. 1827 podaje dwie wsi t. n. w pow. Strzelce, jedna miała 8 dm., 95 mk.; druga 14 dm., 103 mk. Kazimierz, król, r. 1347 w Łowiczu zamienia wsi królewskie: Spicimierz, Wieszczyce, jezioro Jelonek, młyn i Kokanin na posiadłości kościoła gnieźn.: Przedecz, Żarów i Manice. Arcyb. gnieźn. Jarosław płaci 60 grzyw. synom Pawła Ogona (Cauda), niegdyś wojew. łęczyckiego, by zostawili w spokoju nowo nabyte majątności. Zastrzega przytem, że w razie gdy król da im wynagrodzenie (widać mieli prawa do tych wsi), to oni zwrócą arcyb. 60 grzyw. (Kod. Wielk., n. 1257, 1272, 1273). Mateusz z W. nabywa r. 1404 sołtystwo we wsi Świątniki, należącej do bisk. kujawskich (Kod. dypl. pol., II, 366). Według reg. pob. pow. gostyńskiego z r. 1579 ws W., w par. Strzelce, miała $\frac{1}{2}$ łanu, 4 zagr.; było $1\frac{1}{2}$ łanu bez kmieci (Pawiniński, Mazowsze, 193, 207). 2.) **W.** al. *Wieszczyk*, ws, pow. turecki, gm. Kościelnica, par. Uniejów, odl. od Turka 17 w., ma 7 dm., 41 mk., 156 mr. Wchodziły w skład dóbr Kościelnica. W r. 1827 os. Wieszczyk miała 3 dm., 10 mk.

Wieszczyzyn, ws szlach. i kośc., gm. wiejska i leśnictwo, pow. szremski, sąd w Szremie, okr. kom. w Dolsku, poczta w Masłowie. Ws ma 396 ha z czystym dochodem 4777 mrk. W r. 1580 było $4\frac{1}{2}$ łanu, 2 zagr., 2 komor., 2 rzem.

i młyn. Kościół istniał już r. 1446. W początku XVI w., w miejsce podupadłego, dziedzice: Antoni Miaskowski, Adam Kaczorowski i Kazimierz Zabłocki zbudowali nową świątynię drewnianą. Ten spalił się r. 1678, ale kosztem Maryanny Goreckiej i Wojciecha Rakoszowskiego, dziedzica, znów z drzewa odbudowany został w formie krzyża, bez wieży. W r. 1870 odnowiony przez patrona z pomocą parafian. W. należał niegdyś do Pogorzelskich, Koszutskich, Rakoszewskich. W. par., w dek. szremskim, 1873 r. miała 1571 dusz. *Wł. Ł.*

Wieszczyk, pow. turecki, ob. *Wieszczyce*.

Wieszajki, ob. *Wietejki* 2).

Wieszkany, dwór, pow. poniewieski, okr. pol. poswolski, o 76 w. od Poniewieża, 9 mk., gorzelnia (1859). W spisie urzęd. niepodany.

Wieszki (młynie), ob. *Wieżki*.

Wieszki 1.) niem. *Wieske*, ws, pow. szubiński, pod Samokłeskami, na pld. Nakła, pld.-zach. Szubina. Par. Samokłeski, szkoła w miejscu. Poczta w Nakle. W. są własnością probostwa w Szubinie, mają 461 ha, z czystym dochodem 1326 mrk. 2.) **W.**, niem. *Wunschheim*, gmina wiejska, tamże. R. 1308 ks. Władysław, syn Kazimierza, darował W. w Krakowie synom Sławnika, kasztelana nakielskiego, Świętosławowi, wojew. tezewskiemu, Maciejowi, scholastykowi wrocławskiemu, i Zbilutowi, uwalniając mieszkańców od różnych ciężarów. R. 1523 z łanów km. i sołtyśkich pleban w Samokłeskach pobierał po koreu żyta i tyleż owsa z łanu. W. należą do dawna do proboszczów szubińskich, którym kmiecie płacili 3 fertony monety polskiej z łanu i dawali po dwa kapłony i 30 jaj na św. Marcin. W miejsce dziesięciny snopowej płacili po 9 gr., dawali po ćwiertni żyta i tyleż owsa, tudzież obowiązani byli plebanowi do pańszczyzny. W 1523 było tam 17 łan. roli wyłącznie sołtyśkiej. Połowa leżała pustkami. W r. 1577 były 3 ślady os. i 2 zagr.; w r. 1579 4 ślady os. i 2 zagrod. *Wł. Ł.*

Wieszków al. *Wieszkowo*, ws nad rzeką Siemkówką, dolnym biegiem Sołomereczy, pow. miński. Rzeka Sołomerecza od W. przybiera nazwę Siemkówki.

Wieszkowo, ws domin. nad rz. Obrą z praw. brzegu, pow. kościański, sąd w Kościanie, okr. komis. w Krzywiniu, urz. poczt. w Lubiniu, st. dr. żel. Stare Rogaczewo (odl. 20 klm.). Obszaru ma 277 ha, z czystym dochodem 3051 mrk. Pod r. 1258 i 1294 wymienione między dobrami klasztoru lubińskiego. R. 1362 Mikołaj, sędzia poznański, przysądził W. klasztorowi lubińskiemu w procesie z Adamem z Belęcina. *Wł. Ł.*

Wieszkuny, ws, pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 10 w. od Kowna.

Wiesznia 1.) ws, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitce (o 10 w.), okr. wiejski Szantyrowszczyzna, 41 dusz rewiz.; należy do dóbr Karo-

lino Rudominów. 2.) **W.**, *Weszna*, ws i folw. nad rz. Styr, pow. piński, na Zarzezu, w 3 okr. pol. płotnickim, gm. Raczyšk, odl. od Pińska drogą wodną przeszło 5 mil, suchą 10 mil. Ws ma 11 osad, 48 mk.; cerkiewkę mogilną; folw., własność dawniej Rymontów, teraz Fiedorowiczów, 266 dzies. Miejscowość poleska, łąk obfitość, rybołówstwo. W. była królewsczyzną i są o niej wzmianki w dokum. z XVI w., gdy zostawała z całym ks. pińskim w władaniu królowej Bony (ob. „Pisc. kn. pińsk. i klek. kn.“, str. 221, 238, 317 i 318). *A. Jel.*

Wiesznie, jezioro, w pow. wilejskim, pod folw. Karolin i wsią Szantyrowszczyzna.

Wiesznowoje, ws, pow. lepelski, należy wraz ze wsią Piotrowskie (Pietrowskoje) do Wacława Dziedziela.

Wieszowa, niem. *Wieschowa*, ws i dobra, pow. tarnowski, par. kat. w miejscu, ew. Tarnowice. W r. 1885 dobra miały 1185 ha, 10 dm., 231 mk. (4 ew.); ws 435 ha, 174 dm., 1748 mk. Kościół par. kat. i szkoła kat. Kopalnie galmamu, rudy żelaznej. Wypalanie wapna. Par. W., dek. pyskowieckiego, 1869 r. miała 3030 katol., 24 ewang., 41 izr.

Wieszorty, ws, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowicze (o 7 w.), okr. wiejski i dobra Tyzenhauzów Smyez, 32 dusz rewiz.

Wieszwiary 1.) żmudzkie *Wyszwiencja*, mko skarbowe nad rz. Judrą, pow. telszewski, w 1 okr. pol., gm. Gadonów, o 7 w. na płd.-wsch. od Telsz, w 1859 r. miało 38 dm., 376 mk., kościół katol., p. wez. św. Trójcy, z drzewa wzniesiony w 1758 r. przez Piłsudzkiego, filialny telszewski. Podług spisów podskarbińskich z 1569 r. W. należały do dóbr stołowych królewskich, następnie przemienione na sstwo al. ciwunostwo niegrodowe wieszwińskie. Obejmowało ono W. z przyległościami i około 1771 r. było w posiadaniu Piłsudzkiego, z opłatą 1489 złp. 22 gr. kwarty. Jednocześnie było mtem głównem powiatu al. włości wieszwińskiej, która nie była zbyt rozległą, bowiem podług popisu szlachty ks. żmudzkiego z 1528 r. stawała na ekspedycję wojenną tylko 33 koni, licząc po 1 koniu z 8 włók. 2.) **W.**, dobra, tamże, o 11 w. od Telsz, własność Hucków, mają 302 dzies. (7 lasu, 62 nieuz.). 3.) **W.**, dobra, tamże, o 8 w. od Telsz, własność Baderów. W spisie własc. ziemskich z 1889 r. niepodane. 4.) **W.**, dobra, tamże, o 8 w. od Telsz; własność biskupów kowieńskich. 5.) **W.**, dwór, tamże, o 9 w. od Telsz, własność Dydziulów, ma 120 dzies. (9 nieuz.). W spisie własc. ziemskich nazwany *W.-Nakroszyszki*.

Wieszynia, rzeczka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Ławeny (pr. dopł. Muszy). Przepływa pod mkiem Subocz i przybiera od lewego brzegu Oszkę.

Wieszynki, folw., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Androniszki, par. Wieszyni, o 57

w. od Wilkomierza, własność Pietkiewiczów.

Wieszyni 1.) dwór, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Uciany, własność Krasowskich, ma 301 dzies. (83 lasu, 60 nieuz.). 2.) **W.**, ws i dobra nad rz. Wieszynią, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Androniszki, par. Wieszyni, o 57 i 58 w. od Wilkomierza. Dobra, niegdys Niepokojezyckich, nabyte z licytacji przez Komarów, mają 1240 dzies. (257 lasu, 279 nieuz.). Kościół katol. paraf., p. w. św. Michała Arch., z drzewa wzniesiony przez dziedzica Niepokojezyckiego w 1787 r. Par. katol., dekanatu uciańskiego, 3385 wiernych. Kaplica w Jurgiszkach p. wez. św. Stanisława Męcz.

Wiet', ws, pow. bychowski, gm. Nowy Bychów (o 7 w.), ma 72 dm., 420 mk.; zapasowy śpichlerz gminny, cegielnia.

Wieta, *Wecza* (1616 r.), rzeczka, w pow. kijowskim, ob. *Weta*. Podług lustracji wdztwa kijowskiego z 1616 r. Stanisław Sadowski, w imieniu archimandryty pieczerskiego, wniósł zażalenie, że „ks. Korecka do majątności Jankowicz odjęła gruntu na dwie mile i młyn na rz. Weczy zbudowała“ (Jabłonowski, Ukraina, I, 52).

Wieta, *Weta*, ws, pow. kijowski, ob. *Weta*. Podług reg. pobor. wdztwa kijowskiego z 1581 r. własność monasteru Pustynskiego Mikulskiego, płaci od 1 osiadł., 2 zagrod. po 6 gr. W 1628 r. Jow Borecki, metrop. kijowski, jako ihumen monasteru św. Michała Żołotowierczego, wnosi z Wiety z 1 dym., karczmy (Jabłonowski, Ukraina, I, 40, 77).

Wiete 1.) *Stary*, 1583 r. *Wieccze Stare*, niem. *Alt-Fietz*, dobra ryc. nad Wietcisą, na Kaszubach, pow. kościerski, st. pocz. i kol. Głódowo, par. kat. Wysin, dawniej Szezodrowo; 770 ha (540 roli or., 51 łąk, 117 lasu); 1885 r. 11 dm., 22 dym., 129 mk., 77 kat., 52 ewang., z których na folw. Brulewo (Hoch Fietz) przypada 1 dm. i 16 mk.; cegielnia i gorzelnia. Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1583 pisze o parafii szezodrowskiej: „Wieccze Stare 40 włościan; każdy ma dawać mesznego pół korca żyta i tyleż owsa; lecz prawie nigdy nie dają, zamiast tego „quo jure, nescitur“, tylko 8 groszy płaca. W tejże wsi tylko w tym roku dał p. Wiewierski 1 korz. żyta, 1 jęczm. i 1 owsa“ (pag. 35). Według taryfy z r. 1648 płacili tu p. Grąbczewski od 2 włók os., 3³/₄ folw. i karcz. 9 fl. 26 gr.; p. Owidzki i Sławkowski od 3 wł. fol. 3 fl.; p. Sobański i Szpegawski i Wietcki od 2¹/₂ wł. fol. 2 fl. 7¹/₂ gr. (Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 175). Wówczas należała os. do pow. gdańsko-tczewskiego. R. 1710 należał St. W. do par. wysińskiej i dawał mesznego 8 kor. żyta i tyleż owsa (Wizyta Szaniawskiego, str. 159). Lustracja pruska z r. 1772 wymieniając dobra szlach. w starostwie kiszewskim, pisze: „Stary Wietec należy do p. Grąbczewskiego, który tu

sam gospodarzy, tylko kilka morgów jest wydzierżawionych. Tu mieszka 1 szlachcic, 11 danników, 6 chałupników włącznie z karczmarzem i kowalem; 12 włók roli or., 2 wł. zarośli i nieużytków. Wysiew wynosi 120 kor. żyta, 30 jęczm., 60 owsa, 8 grochu, 4 tataraki, pół kor. lnu; plon wydaje trzecie ziarno. Ci, którzy dzierżawili rolę, muszą od 24 kwietnia aż do żniw codziennie pracować ręczną czyni, każdy musi nadto 2 sztuki drzewa budulcowego zwiesić, jako i mierzwę z owczarni wywieść i 3 dni orać. Czynszu nie płać żadnego. Młynarz płaci 10 tal. czynszu za 15 mr. dzierżawionej roli. Poglówne wynosi w ogóle 7 tal. i 60 gr. Stan bydła taki: krów 12, jałowic 6, owiec 100, świń 24 (ob. „Zeitsch. d. Westpreuss. Gesch. Ver.“, XV, 127). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa: Stary Wietc, dziedzic Magnificus Grąbczewski, 125 mk. kat., 16 ew.; daje mesznego 6½ korca żyta i tyleż owsa (str. 134). W topografii Goldbecka z r. 1789 zapisany St. Wietc jako majątność szlach., folw. i karczma, o 13 dym. 2.) **W. Nowy**, niem. *Neu Fietz*, ws na Kaszubach, nad Rukownię, uchodzącą w pobliżu do Wietcisy, pow. kościerski, st. pocz. Wysin, par. kat. i st. kol. Skarszewy, filia Szczodrowo. Szkoła katol. w miejsce; 255 ha (152 roli or., 20 łąk, 38 lasu); 1885 r. 14 dm., 23 dym., 119 mk., 107 kat., 12 ew. 3.) **W. Nowy**, dobra ryc., tamże; 819 ha (452 roli or., 40 łąk, 204 lasu); 12 dm., 24 dym., 148 mk., 81 kat., 67 ew. (na folw. Rymanowice 2 dm., 18 mk.); cegielnia. Dobra ta znajdują się w parcelacji i mają być zamienione na dobra rentowe. Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1583 pisze: „Wiecze Nowe, 40 coloni seu mansi et in hoc pago nescitur, quo jure solent componere modios 7½ siliginis, totidem avenae“ (str. 35). Według taryfy z r. 1648 płacili tu possessores od 9 włók folw., karczmy, 2 ogr. 10 fl. 26 gr. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 175). N. W. należał wczasy do pow. tezewsko-gdańskiego. Wizyta Szaniawskiego z r. 1710, gdy N. W. przyłączony był do par. wysińskiej, opiewa: „Nobilis D. Petrus Sławicki, vitricus ecclesiae, solvit modium et medium. Nob. D. Raphael Węsierski solvit modios duos; Nob. D. Andreas Wietcki solvit mod. 2. Nob. D. Stan. Wietcki solvit 1½. Nob. D. Owidzki solvit modios 4. Nob. D. Płachecki solvit 1½. Nob. D. Adamus Wietcki 1½; Nob. D. Joannes Sławicki modios 6; Nob. D. Joan. Wietcki a manso uno et ¼ modium medium. Intelligitur semper medietatem siliginis et mediet. avenae“ (pag. 183). Lustracja pruska z r. 1772 donosi: „N. Wietc, dobra szl. w starostwie kiszewskim, należą do 5 szlachty z rodziny Wyczechowskich, posiadają 20 i pustkowie Rymanowice, Maciej Wietcki ma 2 włóki, a trzej Wieccy razem 3. Ci czterej gospodarzą sami, lecz znajdują się w lichych stosunkach. Do nich należy także 1 włóka lasu,

z którego drzewo wywożą do Gdańska i z czego się głównie utrzymują. Wyczechowski gospodarzy na swoich 2 folw. sam, pustkowie Rymanowice wydzierżawił. Jego wysiew na 2 folw. i pustkowiu wynosi 250 kor. żyta, 35 jęczm., 50 owsa, 10 grochu, 8 tataraki. Maciej Wietcki wysiewa 10 kor. żyta, 3 jęczm., 6 owsa, 1 grochu, 1 tataraki, a ostatni trzej razem 24 kor. żyta, 3 jęczm., 20 owsa, 2 grochu, 2 tataraki. Plon nie dosięga nigdy trzeciego ziarna; nieraz ledwie wysiew się wraca. Arendarz z Rymanowice płaci 40 tal. i 45 gr. Oprócz tych familii mieszka tu 9 danników, 10 zagrod., 2 arendarzy włącznie z karczmarzem i kowalem u p. Wyczechowskiego. Każdy dannik płaci 4 tal. 45 gr., karczmarz 20 fl.; poglówne wynosi 20 fl. 24 gr. Każdy z szlachty płaci 18 gr. Bydła ma p. Wyczechowski krów 15, jałowic 8, owiec 200, świń 20“ (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver. XV, 127). R. 1780 posiadali dobra te: Jakub Wyczechowski, Maciej, Andrzej i Wawrzyniec Wieccy i Wawrzyniec Rybiński, było 99 mk. kat., 10 ew.; mesznego pobierał prob. skarszewski ztąd 9 kor. żyta i tyleż owsa (str. 13). R. 1789 było 22 dym. Przez Nowy W. szła stara droga Grzymysława, wiodąca z Tezewa na Garezyn, Mirowo, Trzcionkę, Boże Pole i Nowy Wietc do Wysina (ob. Zeitsch. d. Westpr. G. V., XV, 152).

Wietchin, ws, pow. rzezyceki, w 4 okr. pol. rzezycekim, gm. Chołmecz, o 25 w. od Rzezycey, ma 37 osad; grunta urodzajne. *A. Jel.*

Wietchinin, w XVI w. *Vyothchynyno*, ws, fol., dwie os. nad strum. b. n., pow. turecki, gm. Kowale Pańskie, par. Turek, odl. od Turka 7 w.; ws ma 14 dm., 205 mk.; fol. 4 dm., 68 mk.; os. 1 dm., 4 mk. W r. 1827 było 21 dm., 181 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 656: gr. or. i ogr. mr. 578, łąk mr. 40, past. mr. 12, nieuż. mr. 26; bud. mur. 6, drzew. 16; płodozm. 11 i 15-pol., wiatrak. Ws W. os. 21, mr. 38. Na początku XVI w. łany kmiece dawały pleban. w Turku tylko koledę, po groszu z łanu, zaś folw. dziesięcinę (Łaski, L. B., I, 262). Według reg. pob. pow. sieradzkiego z r. 1533 ws Wietchynino, w par. Kowale, miała 3 łan., 2 zagr. (Pawliński, Wielkop., II, 225).

Wietcisa, niem. *Fietze*, dok. *Vethrica*, *Vetrica*, *Vetzissa*, *Vencissa*, rzeka, najznaczniejszy dopływ Wierzycey. Przybiera swoje miano dopiero po wyjściu z bagien na zach. od jez. Przywidzkiego leżących, które przerywa w całej długości. W rzeczywistości jednak bierze swój początek w pow. kartuskim, w t. zw. Szwajcaryi kaszubskiej, na wyżynie wzn. o 200 mt. n.p.m., podle Nowej Wsi, niedaleko od źródła Wierzycey. Płynie potem przez jez. Połęcińskie ku pld.-wsch., wstępuje w pow. kościerski a następnie w wymienione bagna. Wydostawszy się z ich pld. końca, wije się wciąż jako mała struga wzdłuż szosy gdańsko-kościerskiej, którą

przerzyna w pld. kierunku przy Trzepowie, Szumlisie i Dolnych Hornikowach. Potem trzyma się szosa wiodącej z Nowej Karczmy do Liniewa i mija Skrzydłówko, Lubieszyn i Wysin. Następnie kieruje się ku wsch. i dążąc za szosą i koleją do Skarszew prowadzącą, płynie pod Starym Wietcem, Szczodrowskim Młynem, Przerębską Hutą. Obok drogi z Bożegopola do Skarszew skręca nagle ku pld., przerzyna tor kolei z Pszczółek do Kościerzyny, płynie przy Skarszewach, dawnej siedzibie joanitów, gdzie tworzy stawy młyńskie i ubiegłszy odtąd pół mili wpada przy Czystej Wodzie do Wierzycy. Długość jej krętego brzegu wynosi nieomal 5 mil; brzegi często malownicze. Dla znacznego spadku, wynoszącego około 289 stóp, rzadko kiedy całkiem zamarza (ob. Die Kassubei u. Tuchler Haide, von Pernin, str. 71). Z dopływów wymieniamy tylko strugę z jez. Przywidzkiego, które niektórzy jako właściwe źródło Wieteisy uważają, i Rukownicę, wpadającą przy Szczodrowskim Młynie.

Ks. Fr.

Wietczyn, Wietczyzna, Wietczyn, Wietczyzna, ws i dobra poradziwiłowskie nad rzką Jamą al. Dziemianką, dopł. jeziora Kniaź (Żyd), pow. mozyrski, w 2 okr. pol. petrykowski, gm. Dziakowicze (o 10 w.), 69 w. od Petrykowa a 115 w. od Mozyrza, ma 48 osad. Cerkiew filialna p. wez. św. Jana, drewniana, filialna parochii grabowskiej. Dobra obejmują około 744 włók, należą do domin. Dziakowicze, obecnie ks. Hohenlohe. Grunta piaszczyste, łąk i pastwisk obfitość.

Wietczyzna, Wietczyn, Wietczyzna, Wietczyn, ws nad rz. Cną, pow. piński, w 1 okr. pol. Pohost, gm. Kozangródek, o 15 mil od Pińska, ma 42 osady, 171 mk. Cerkiew p. w. św. Trójcy, z r. 1756, fundacyi Jana Szczyta, z zapisem 2 $\frac{1}{2}$ włók ziemi i łąk; około 1200 parafian. Ws należała za poddaństwa do domin. Kozangródek Szczytów. Miejscowość odosobniona, ziemia dobra, łąk obfitość.

A. Jel.

Wietczyzna, pow. mozyrski, ob. *Wietczyn*.

Wietejki 1) ws, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta, par. Leluny, o 74 w. od Wilkomierza, uwłaszczon \dot{a} z dóbr Ignapol. 2) **W.** al. *Wieszajki*, ws włośc., pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Uciany, par. Uszpole. Iszorowie mają tu 76 dzies. (8 lasu, 8 nieuż.), włośc. Kieziś 38 dzies. (1 $\frac{1}{2}$ nieuż.).

Wietenia, niem. *Duerrwicknitz*, ws łużycka.

Wietierowka, fol., pow. sieński, od 1867 r. Markowskich, 179 dzies. (57 roli, 23 łąk, 81 lasu).

Wietiterowo, jezioro, w pow. siebieskim, połączone rzką Ugorynką z szeregiem jezior: Siebieskie, Orono, Białe i Nieczeryco, z których bierze początek rz. Swońna.

Wietka, rzeczka, w pow. suraskim gub. czernihowskiej, dopływ Ipuoi.

Wietka, mko na lewym, płaskim brzegu So-

ży, pow. homelski, pod 52° 33' pld. szer. a 48° 50' wshd. dług., odl. o 20 w. na pld.-wshd. od Homla, w 2 okr. pol., gm. Wietka. W 1880 r. miało 11 dm. murów. i 994 drewnianych (655 należało do chrześcian a 350 do żydów), 124 sklepów (4 murów.), cerkiew praw. drewn., dom modlitwy rozkolników, 6 domów modlitwy żydowskich (1 murów.), 5982 mk. (1310 prawosł., 12 katol., 1 jednowier., 2111 rozkolników, 2548 żydów). W 1860 r. było tu 588 dm. (3 murów.) i 4180 mk. (579 prawosł., 1953 rozkoln., 1633 żydów). W miasteczku znajduje się zarząd okr. pol., urząd gminny, sąd pokoju 8 rewiru okręgu homelskiego, komornik sądowy, pomocnik nadzorca akcyznego, szkoła ludowa, oddział pocztowy, ambulatoryum wiejskie ze stałym felczerelem, apteka, 6 warsztatów powroźniczych, 2 niewielkie garbarnie, 6 wiatraków; przystań na Soży, na której w latach 1872—1880 ładowano rocznie średnio na 45 statków 317430 pudów, wartości 1431404 rs., wyładowano zaś z 52 statków 379770 pudów towaru, wartości 265010 rs. Odbywają się tu targi tygodniowe i 2 jarmarki doroczne, dawniej bardzo ożywione, po przeprowadzeniu jednak przez Homel linii dr. żel. mające zaledwo 30—40000 rs. obrotu. Dobra, dziedzictwo Staniewiczów, mają 2354 dzies. (100 roli, 160 łąk, 1572 lasu); czynsz ze sklepów i placów w mku daje 4000 rs., karczmy i szynki 4000 rs., młyn wodny 300 rs. Gmina obejmuje 13 miejscowości, ma 1981 dm., 7069 mk. włościan (2543 męż., 2570 kob., 1956 dzieci). Włościanie, w liczbie 2752 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 15703 dzies. (684 pod osadami i ogr., 7431 roli, 3219 łąk, 2805 pastw. i zarośli, 1564 nieuż.), ze spłatą po 16373 rs. 76 kop. rocznie. W obrębie gminy znajduje się 6454 dzies. lasów, należących do właścicieli większej posiadłości. Osada założona została w 1685 r. przez zbiegłych z Rosyji rozkolników, którzy osiedlili się na pustej wyspie rz. Soży, zwanej Wietką i należącej do Chaleckich. Wkrótce potem liczba osadników znacznie się powiększyła i w pobliżu W. powstały nowe slobody rozkolnicze: Kosiecka, Romanowo, Leontjewo. W 1695 r. poświęconą została w W. cerkiew rozkolnicza p. w. Pokrowy N. M. P. i ta okoliczność, jak również i zupełna swoboda wyznania, spowodowała nowy napływ ludności, która wkrótce wynosiła 30 do 40000 głów, zamieszkujących zarówno W. jak i 14 założonych w około niej slobód (Kosiecka, Dubowy Łoh, Pan-sujewka, Maryino, Milecza, Krasna, Kostiurowicze, Buda, Krupiec, Gronia, Niwki, Grabówka, Tarasówka, Spasówka). Tak liczne zgromadzenie ludności rozkolniczej na rubieży państwa niespodobało się rządowi ruskiemu, który pierwotnie namową i obietnicą przebaczenia i udzielenia łask starał się powrócić ich do Rosyji, gdy jednak to nieposkutkowało, w 1735 r. pułkownik

Sytin otrzymał polecenie przekroczyć granicę Rzpłtej i siłą przesiedlić Wietkowców do Ingiermanlandyi. Wtedy nastąpiła t. zw. przez rozkólników „pierwsza wygonka“. Wkrótce jednak zbiegli się tu zarówno niektórzy z dawniejszych mieszkańców jak i rozkólnicy z różnych stron Rossyi. W 1758 r. fundowano nową cerkiew Pokrowską a w pobliżu niej dwa monastery: męski i żeński. W 1764 r. z polecenia cesarzowej Katarzyny gen. Masłow na czele 2 pułków przekroczył granicę Rzpłtej i zebranych w W. do 10000 rozkólników, przesiedlił na Syberyę („druga wygonka“). Odtąd W. przestała być ogniskiem religijnem dla starowierów i stała się natomiast bogatym, handlowym miasteczkiem.

J. Krz.

Wietki, osada, pow. bobrujski, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Hłusk, własność Sosnowskich, ma przeszło 4 włości.

A. Jel.

Wietlica, rzeczka, w gub. mińskiej, właściwie lewe ramię Horynia, oddzielone w okolicy wsi Małe Orły, stanowi granicę pow. pińskiego i mozyrskiego na przestrzeni dwóch mil, aż do ujścia Prypeci. Długa około 20 w. *A. Jel.*

Wietlin, wś, pow. jarosławski, na praw. brzegu Sanu, przy drodze z Wysocka do Bobrowki, w nizinie wzn. 185 mt. nrm., nad pot. Szkoło. Par. gr.-kat. we wsi, rz.-kat. w Laszkach. Szkoła ludowa 1-klas. Wraz z posiadłością tabularną (St. hr. Zamoyskiego) i os. Dreziną liczy W. 285 dm. i 1538 mk., 923 gr.-kat., 533 rz.-kat. i 82 izr.). Pos. tabularna wynosi 670 mr. roli, 151 mr. łąk, 2 mr. ogr., 90 mr. 112 sąż. past., 6 mr. lasu, 53 sąż. nieuz. i 1 mr. 713 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 1738 mr. roli, 221 mr. łąk, 529 mr. past. i 26 mr. lasu. Gleba urodzajna, napływowa. Wś oblewa od pld. San, zataczając tu dwa wielkie łuki. Graniczy częściowo w pld. stronie z Wysockiem, na wsch. z Łazami i Laszkami, na pln. z Makowiskiem a na wschód z Suchorowem. Cerkiew par. murowana. Uposażenie składa się z 50 mr. roli, 1 mr. łąk, 14 mr. past., 26 sągów drzewa i 96 złr. dodatku. *Mac.*

Wietługa, mto powiat. gub. kostromskiej, na prawym brz. rz. Wietługi (lew. dopł. Wołgi), przy ujściu do niej rzki Kraśnicy, pod 57°45' pln. szer. a 63°48' wsch. dług., odl. o 331 w. na pln.-wsch. od Kostromy. W 1860 r. miało: 3 cerkwie, 552 dm. (4 murow.), 2601 mk., dom gościnny, 42 sklepów, szpital miejski, szkołę parafialną, st. poczt., przystań handlową, 6 zakładów przemysłowych (3 fabr. świece łojowych i 3 cegielnie). Do miasta należało 2225 dzies.; dochody wynosiły 1826 rs. Było 107 rzemieślników. W. stanowi najważniejszy punkt handlowy w gubernii. Na miejscu dzisiejszego miasta w XVIII w. istniała wś Wierchnieje Woskresienie, która w 1778 r. wyniesiona na mto powiat. namiestnictwa kostromskiego, otrzymała nazwę Wietługi.

Wietługiński powiat, we wschodniej części gubernii, zajmuje 262 mil al. 12672 w. kw. Powierzchnia przeważnie niska i błotnista; niewielkie wyniosłości ciągną się na prawym brzegu rz. Wietługi. Gleba w części południowej gliniasta, w środkowej ilasta, w pln. piaszczysta. Cały prawie powiat pokryty jest lasami, zwłaszcza zaś część leżąca na lew. brzegu Wietługi. Pod lasami znajduje się do 1172113 dzies. W drzewostanie przeważa: sosna, jodła, osina, lipa i brzoza. Najważniejsza rzeka Wietługa (spławna na całej przestrzeni), przybierająca w granicach powiatu: Małą Woehtomę, Wielką Kakszę, Neję, Jakszangę, W. i M. Szangę i in. Większych jezior niema; błot wiele, zwłaszcza na lewym brzegu Wietługi. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 68000 mk., zamieszkujących 678 osad, mających 8602 dm. W tymże r. było tu 37 cerkwi i 104 kaplice. Oprócz Wielkorusów w powiecie przebywa przeszło 1600 Czeremisów. Rolnictwo słabo rozwinięte. Pod rolą znajdowało się do 89376 dzies., pod łąkami 47825 dzies. W 1860 r. było w powiecie 24200 sztuk koni, 43900 bydła rogatego, 28700 owiec, 11180 trzody chlewnej. Pszczelnictwem zajmują się głównie Czeremisi (rocznie sprzedają do 1000 pudów miodu). Główne zajęcia mieszkańców stanowi przemysł leśny (pędzenie dziegciu i smoły, wyrób rogózek, budowa statków, wypalanie węgla itp.) oraz myślistwo. Przemysł fabryczny ogranicza się prawie wyłącznie na pędzeniu dziegciu, terpentyny i smoły. Nadto było w 1860 r. w powiecie: 4 gorzelnie i 1 odlewnia żelaza.

Wietły, wś nad Prypecią, pow. kowelski, prawie na granicy pln.-wsch. powiatu.

Wiet'ma al. *Wit'ma*, rzeka, w gub. orłowskiej, lewy dopływ Desny (lew. dopł. Dniepru).

Wietochma, wś, pow. orszański, od 1876 r. Titowych, 153 dzies. (54 roli, 20 łąk, 70 lasu); młyn wodny daje 1000 rs.

Wietoczka, wś, pow. rohaczewski, dziedzictwo Drobyszewskich, ma 160 dzies. ziemi dworskiej (55 roli, 15 łąk, 80 lasu); młyn wodny i folusz dają 150 rs.; garbarnia.

Wietosze, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenczyn (o 12 w.), okr. wiejski Traszkuny, 4 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Giejany.

Wietoszki, wś i dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Zbirohi, o 32 w. od Kobrynia. Wś ma 116 1/2 dzies. ziemi włośc. (25 1/2 łąk i past., 5 lasu, 5 nieuz.) oraz 175 należącej do różnych osób (15 łąk i past., 44 lasu, 7 nieuz.); dobra, własność Ancutów, 162 dzies. (23 łąk i pastw., 22 lasu, 12 nieuz.).

Wjetosów, wś na Łużycach (ob. t. V, 844).

Wietraczek, jezioro, w pow. starogardzkim.

Bartnicki rów uprowadza jego wody do Węgiernicy. Ob. *Rusek*.

Wietraniszki, zaśc. włośc., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 31 w. od Wilna, 1 dm., 11 mk. katol.

Wietranka, ob. *Wietrzanka*.

Wietreja, jezioro, w pow. trockim.

Wietrołausz, jezioro, w pow. trockim.

Wietrow, niem. *Wetro*, ws łuzyccka.

Wietrowka, przedmieście mka Kryłowa, ob. *Wiatrówka*.

Wietryca al. *Otryca*, ws nad rz. W. Otrą, pow. duchowszczyński gub. smoleńskiej, o 30 w. na płu.-wsch. od Duchowszczyzny, ma 2 dm., 26 mk., gorzelnię (od 1850 r.), pędzącą rocznie około 49000 wiader spirytusu.

Wietrynka, rzeczka, w pow. nowogródzkim, dopł. Żerabiłówki (lew. dopł. Myszanki).

Wietryno, mko, pow. lepelski, w 4 okr. pol., gm. Wietryno, st. poczt. Weroniecz, o 65 w. od Lepła a 133 w. od Witebska, 149 mk., cerkiew paraf. p. w. św. Michała. Własność Przesieckiego i Glińskiej. Gmina, w płu. części powiatu, graniczy od płu. z gm. Żołnowo, od wschodu z gm. pow. połockiego bonońską i Turowl, od pld. z gm. Uszacz, od zach. z gm. Orzechowo, obejmuje 53 miejscowości, mające 424 chat włośc. (obok 68 dm. należących do innych stanów), liczy 3155 mk. włościan, uwłaszczonych na 3747 dzies. ziemi. Ob. *Nacza* 10).

Wietrzanka, *Wietranka* 1.) przedm. mka Łuczyńce (ob.), w pow. mohylowskim, nad rz. Nemiją (dopływ Dniestru), 51 dm. Porów. *Wiatrówka*. 2.) **W.**, słobódka do wsi Malinowce, nad Dniestrem, pow. kamieniecki, okr. pol. i par. kat. Żwanice, gm. Hawryłowce, par. praw. Malinowce, ma 32 osad. Należy wraz ze wsią Malinowcami do wsi Hryńczuka. Porów. *Malinowiecka Słobódka*. X. M. O.

Wietrzna góra, ob. *Kazimierz* (t. III, 925).

Wietrznica al. *Wietrnica*, wólka do Zabrzeża, w pow. sądeckim, w pobliżu ujścia pot. Sosnowego z lew. brzegu do Dunajca, tworzącego tu serpentynę ku wschodowi wygiętą. Przez tę osadę prowadzi gościniec z Nowego Sącza do Krościenka. Graniczy na płu. z Zabrzeżem, na zach. z Ochotnicą a na pld. z Tylmanową. Nadana r. 1280 klasztorowi w Starym Sączu i posiadała (za Długosza) 1 łan kmiecy, sołtystwo na 1 łanie wolnym, zagród zaś i karczem nie było (L. B., II, 251). Należy do par. rzym.-katol. w Łącku. Mac.

Wietrznik, wzgórze (405 mt.), na granicy Kobylan i Radwanowic, w pow. krakowskim.

Wietrzniki, pow. pultuski, ob. *Kątne W.*

Wietrzno z *Sosninami*, ws, pow. krośnieński, w równinie wzn. 314 mt. n.p.m., na lew. brzegu Jasiela, przy gościńcu z Żmigrodu do Równego, odl. 4-5 klm. od Dukli. Od płu. wzgórze pokryte

sosnowymi lasami, sięgające 426 mt., od pld. lasy szpilkowe na wyniosłościach (do 403 mt.). Wznies. ku zach. nie znaczne. Par. w Bóbrec, W pld. części leży Wola Albinowska. Ws ma szkołę ludową. Kotlina wsi posiada wielkie bogactwa w obfitych źródłach nafty. Dokonywano tu bardzo głębokich wierceń przy poszukiwaniu nafty i otrzymywano wielkie wytryski ropy w kopalniach, dające po 1500 beczek dziennie a znajdujących się na wzgórzach północnych i południowych. Założono tu szkołę wiertniczą. Według spisu z r. 1880 miało W. 100 dm. i 503 mk., 499 rzym.-kat. i 4 izrael. Pos. tabularna (Chłębowski) ma 181 mr. roli, 3 mr. 1474 sąż. ogr., 14 mr. pastw., 59 mr. lasu, 7 mr. nieuż. i 1563 sąż. parcel bud.; pos. mn. 397 mr. roli, 38 mr. łąk i 29 mr. pastw. Graniczy na płu. z Bóbrką, na zach. z Łękami, na pld. ze Zboiskami, na wsch. z Równem. Mac.

Wietrzychowice al. *W. Wielkie*, ws i folw., majorat, pow. kolski, gm. i par. Izbica, odl. od Koła 29 w.; ws ma 4 dm., 89 mk., 18 os., 34 mr.; folw. 5 dm., 19 mk., 522 mr.; wchodzi w skład dóbr Obałki. W r. 1827 było 8 dm., 69 mk. Ob. *Obałki*. Według reg. pob. pow. przedecckiego z r. 1557 we wsi Wietrzychowice, w par. Przedecz, Wietrzychowski płacił od 1/2 łana km. i 1 zagr. Inne części nie miały kmieci. Część W. Dzierżowa zamieszkują: Jan Gąsiorowski z bratem (2 łany) i Wojciech Naznigniewski (2 łany). Inną część, zwaną 1539 r. *W. Pulpie*, 1582 *W. Pukpie*, zamieszkuje 4 Wietrzychowskich, mających 4 1/2 łan. i 4 zagr. (Pawiń., Wielkop., II, 23, 25).

Wietrzychowice, ws, w XV w. *Dzyetrzychowycze*, ws, pow. dąbrowski, w równinie wzn. 184 mt. n.p.m., na lew. brzegu Dunajca, przy ujściu pot. Kisieliny. Wraz z obszarem więk. pos. ma 103 dm. i 632 mk., 550 rzym.-kat. a 82 izrael. Więk. pos. (Jana br. Konopki) ma 165 mr. roli, 14 mr. łąk, 2 mr. ogr., 62 mr. pastw., 16 mr. lasu, 1 mr. nieuż. i 3 mr. 663 parcel budowl.; pos. mn. 233 mr. roli, 45 mr. łąk i 12 mr. past. Par. rzym.-kat. została założoną zapewne w XIV w., wymienia ją bowiem Długosz (L. B., II, 150). Późniejszy kościół pochodził z r. 1529, został jednak r. 1802 rozebrany a dzisiejszy drewniany postawiła w 1807 r. hr. Katarzyna Ossolińska. Prócz kościoła paraf. jest jeszcze kaplica na ementarzu. Paraf. (dek. wojnicki) obejmuje wsi: Miechowice, Dęblin, Nowopole, Wolę Rogowską, Jagodniki, Jadowniki, Miechowiczki, Sikorzycze, Siedliszowice. Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1579 ws W., należąca do prepozytury krakowskiej, miała 3 osad., 2 1/2 łanu, 1 zagr., 2 kom., 2 zagr. Mniehowska płaciła od 6 osad., 3 łan., 1 chał., 1 kom., 1 biednego (Pawiński, Małop., 232). Graniczy na pld. z Sikorzycami, na zach. z Miechowicami Wielkimi, na płu. z Dęblinem. Mac.

Wietrzychowo, pow. kolneński, ob. *Kola-
W.*

Wietrzychowo, niem. *Dietrichsdorf*, ws i dobra, pow. niborski, st. poczt. Neidenburg.

Wietrzyn, mko, pow. lepelski, ob. *Wietryno*.

Wietrzyńska, ws, pow. mohylowski, ob. *Wietrzyńska*.

Wietsecza, *Vetsza*, rzka, ob. *Kielbaska*.

Wietsza, ob. *Wieczsza*.

Wietuchna, ws, pow. czerykowski, gm. Studzienica, ma 92 dm., 1166 mk.

Wietucie, ws, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Żagory, o 53 w. od Szawel.

Wietullen, pow. szyłokarczemski, ob. *Michel 5*).

Wietusze, ws, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Łabardzie, par. Retów, o 85 w. od Rossień.

Wietwica 1.) ws, pow. mozyrski, w 3 okr. pol. turowskim, gm. Lelezyce, o 77 w. od Mozyrza. 2.) **W.**, ws, pow. rohaczewski, gm. Merkułowice (o 7 w.), ma 31 dm., 214 mk.; zapasowy śpiichlerz gminny.

Wietyckie, *Wieczyce*, sioło, w dawnym wwdztwie kijowskim, należało do dóbr biskupów kijowskich. Podług reg. pob. wwdztwa kijowskiego z r. 1571 r. wnosi od 7 ogr. a w 1581 r. od 4 zagr. po 6 gr. (Jabłonowski, Ukraina, 23, 37).

Wietynga, rzka, w pow. włkomierskim, pod wsią Śliże.

Wietzischen, ws, pow. niziny, st. poct. Skoepen.

Wiew, jezioro, w pow. rohaczewskim, rocznie poławia się około 20 pud. ryb.

Wiewiec, ws, folw., młyn, i *W. Poduchowny*, ws, pow. noworadomski, gm. Zamoście, par. Wiewiec, leży na prawo od traktu z Brzeźnicy do Szerceowa, posiada kościół par. murowany, dom przytułku dla ubogich (fundusz?), młyn, karcznię, 83 dm., 672 mk., 1361 mr. włośc., 1037 folw. (354 roli), 4 os. młyn., 3 mr. karcz., 6 probostwa. *W. Poduchowny* ma 6 dm., 40 mk., 95 mr. włośc. W r. 1827 było 42 dm., 459 mk. W. majorat nadany r. 1839 gener. Kuprjanowowi, składa się z folw. *W.*, *Kruplin* i *Wiewiecka Wola*, obejmuje w ogóle 1778 mr. (886 mr. roli). Jestto starożytna osada. Dziesięciny tej wsi i okolicznych stanowiły uposażenie jednej kanonii przy kościele gnieźnieńskim, zwanej „wiewiecka“ („fundi Wiewiec“) i utworzonej zapewne przy organizacji kapituły. Kościół paraf. istniał już tu zapewne w XIII w., jak o tem świadczą wzmianki w aktach kapituły. Wiew sama jest siedzibą rodu Jastrzębczyków. Kościół był wzniesiony p. w. św. Marcina, słynął w nim zdawna obraz M. Boskiej, uważany za cudowny. Obecny kościół murowany stanął staraniem parafian r. 1861. Na początku XVI w. łany kmiecy w W. dawały dziesięcinę kanonii gniezn., zaś plebanowi meszne po 2 kor. żyta, tyleż owsa, zagrodni-

cy zaś kołędę po groszu. Łany folw. i 5 łanów km. (z których cztery nie były osiadłe), tudzież 2 karczmy dawały dziesięcinę plebanowi. Uposażenie plebana stanowiły place, trzy łąki i dwa i pół łanów roli (Łaski, L. B., I, 488, 489). W r. 1552 Roksicki i Jan Kruszewski płacą tu od 23 osad. i 12 łan. (Pawiński, Wielkop., II, 283). W. par., dek. noworadomski, 2450 dusz.

Wiewiecka Wola, ws i folw., pow. noworadomski, gm. Zamoście, par. Wiewiec, ma 83 dm., 456 mk., 985 mr. włośc., 190 mr. folw. i 4 mr. os. karcz. W r. 1827 ws rząd., ma 29 dm., 239 mk. Folw. należy do majoratu: Wiewiec. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę kanonii gnieźnieńskiej a plebanowi tylko po groszu, toż samo dwie karczmy z rolą. Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1552 ws Wiewiecka Wola miała 12 osad., 8 łan. (Pawiński, Wielkop., II, 283).

Wiewieliszki, ws, pow. włkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz. Włośc. Nowikas ma 50 dzies. (8 lasu, 18 nieucz.).

Wiewiery *Mniejsze* i *Większe*, dwie wsi, pow. dyneburski, par. Krasław, należały do folw. Jezierce Żabów.

Wiewierz 1.) w XVI w. *Wyewyerze*, folw., pow. kutnowski, gm. Rdułów, par. Dzierzbice, ma 3 dm., 58 mk., 250 mr. roli i 50 mr. lasu. Należy do dóbr Dzierzbice. Na początku XVI w. W. należał do par. Chodów (wcielonej teraz do Dzierzbic). Dwa łany folw. szlacheckie dawały za dziesięcinę po 10 gr. pleban. w Chodowie, kmiecie zaś dawali pleban. w Kłodawie (Łaski, L. B., II, 853 i 958). W r. 1576 ws W., w pow. Łęczyckim, par. Chodów, własność Jana Sierakowskiego, miała 11 łan., karcznię, 13 osadn. (Pawiński, Wielkop., II, 81). 2.) **W.**, ob. *Katkowa Wola* i *Wewierz*. *Br. Ch.*

Wiewierzyn, wybud., pow. obornieki, sąd, okr. komis. i poczta w Rogóźnie.

Wiewiorany al. *Wowierany*, pow. oszmiański, ob. *Ostrowiec 2*).

Wiewiórczyn, w XVI w. *Wyewyerzyno*, ws i folw., pow. łódzki, gm. i par. Łask. Ws ma 21 dm., 156 mk., 232 mr.; folw. 1 dm., 12 mk., 1170 mr. (460 roli). W 1827 r. było 11 dm., 95 mk. W. wchodził w skład dóbr rząd. Łask. Na początku XVI w. dziesięcinę dawano kościołowi gnieźnieńskiemu, pleban zaś w Łasku pobierał tylko kołędę, po groszu z łanu (Łaski, L. B., I, 448). W r. 1552 płacono pobór od 15 osad.

Wiewiórczyn, niem. *Wewiorschin*, ws szlachecka, w pow. mogilnickim (dziś żnińskim), sąd w Trzemesznie, okr. kom. w Janowie a poczta w Rogowie. Ma 543 ha obszaru, z czystym dochodem 3306 mrk. Leży przy gościńcu, wiodącym z Rogowa na Tonowo do Żernik, wśród jezior, między Izdebnem a Skórkami. Do gościńca tego przyłącza się w W. droga z Ka-

żkowa. Powierzchnia wznosi się przy dworze do 107·8 mt. n.p.m. Inne punkty sięgają do 99·3 i 106—107·7 mt. n.p.m., na płd.-wschodzie pochyla się powierzchnia przy Żabiaku do 95·7 mt. Ztąd o 1100 kroków w tym samym kierunku, przy odpływie jeziora Rogowskiego do jez. Izdebną, wzn. 92·7 a o kilkaset kroków na płd. od Żabiaka pagórek wzn. 101·4 mt. Sieć drobnych zbiorników wód, z których wschodnie odpływają do jez. Wolskiego, a zach. do południowej części jez. Tonowskiego, należącego do Skórek, stanowią płu. granicę od Tonowa. Inne podobne zbiorniki nie mają odpływu. Na wschodzie sięga obszar W. do zach. brzegu jezior Wolskiego i Izdebną, na płd. do jez. Rogowskiego i do rz. Wełny, a na zach. do wsch. brzegu jeziora, należącego do Skórek. Przy odpływie jeziora Izdebną do Rogowskiego znajdują się znaczne pokłady torfu. Przysiółek Żabiak stoi o 1600 kroków na płd.-wschód od dworu, przy drodze do Rogowa, do której o 900 kroków dalej splywa drożyna z Izdebną. Lasy, ciągnące się niegdyś ku północy aż pod Świątkowo, znikły w znacznej części. Jakis W. był r. 1247 równocześnie z Jelitowem nadany kościołowi poznańskiemu. Opisywany tu W. pojawia się dopiero r. 1300. Areyb. Jarosław zakładając i uposażając w katedrze gnieźnieńskiej altaryą p. w. P. Maryi i św. Stanisława, przekazał jej, między innymi, dziesięcinę stołową z W., które też wspomina jest r. 1363 przy sposobności uposażenia dziesięciną z Chwalibogów altaryi św. Mikołaja, założonej przez Frączka z Cerekwicy, późniejszego cześnika kaliskiego. W r. 1415 Michał, pleban w Izdebnie, układał się o dziesięcinę wiewiórczyńską z Sędziwojem, dziedzicem pobliskich Skórek. Pleban w Izdebnie pobierał dziesięcinę snopową z ról dziedzicznych na W.; kmiecie płacili zamiast kołody po groszu z każdego łanu a zagrodnicy po pół grosza. Między r. 1577 i 1620 były tu 3 ślady os., rybak, kmiec i 1 zagr. Około r. 1793 posiadał tę majątność Sulerzycki, później Łubieński, Kunowski a w końcu Niemiec. Par. w Izdebnie. W. ma 542 ha obszaru (418 roli, 15 łąk, 24 pastw., 44 lasu, 6 nieuż., 4 wody), tudzież gorzelnię i cegielnię. W końcu r. 1885 było tu 9 dym. i 183 mk. (158 kat., 25 prot.). Na przys. Żabiak przypadał 1 dm., 6 mk.

Wiewiórka, wś i folw., pow. wieluński, gm. Bolesławiec, par. Wójein, odl. od Wielunia 23 w.; wś ma 16 dm., 146 mk.; folw. 1 dm., 8 mk. W r. 1827 było 12 dm., 83 mk. Powstała na obszarze dóbr Chróscin.

Wiewiórka, pow. lidzki, ob. *Wawerka*.

Wiewiórka, wś, pow. pilzneński, w równinie, u źródła pot. Wolskiego, uchodzącego wraz z pot., Grabiny z lew. brz. do Wisłoki. Przez wś prowadzi gościniec z Dębicy do Zassowa (odl. 3 klm.). Najbliższa stacja dr. żel. w Czarny, odl.

9 klm. Wznies. obszaru sięga 252 mt. Par. rz.-kat. w Zassowie. Jest to duża wś, licząca wraz z obszarem dwors. 228 dm. i 1194 mk., 1125 rz.-kat., 28 prot. i 41 izrael. Par. tabularna ma 111 mr. roli, 7 mr. łąk, 13 mr. ogr., 4 mr. past., 1 mr. nieuż. i 1 mr. 301 sąż. parcel bud.; pos. mn. 1442 mr. roli, 112 mr. łąk i 115 mr. pastw. Za Długosza otrzymał tę wieś Stanisław Tęczyński za żoną (L. B., I, 15, II, 259); miała wówczas 40 łan. km. a 3 łany zamieniono na folwark. W 1508 (Pawin., Małop., 466) Wyewyorka, Borowa, Jazwiny, Mokre, Zassow, Nagoszyn, Korzeniów i Wolyca, Barbary z Rożnowa, kaszt. krak., zapłaciły poboru 34 grzyw. 26 gr. W r. 1535 Jan Tarnowski płacił tu od 46 kmieci na łanach niewymiernych, o różnych czynszach, karczmy płacącej 4 grzywny i 2 młynów. Czynnysz wynosił 15 grzyw. 6 gr., 76 korey owsa, prócz tego dawano jaja, koguty. Zagrodników do posług było 8, znajdowało się 4 sadzawki, dwór i predium. W 1581 podaje spis poborów (ibid, 247) liczbę 46 kmieci, 8¼ łanów, 1 zagr., 3 kom. z bydłem, 5 bez bydła i 3 rzemieśl. wiejskich. Było to ulubione miejsce pobytu wielkiego hetmana kor. i kaszt. krak., który w tutejszym dworze 16 maja 1561 zeszedł ze świata, licząc 73 lat. Po jego śmierci przeszła W. na córkę Zofię, która wniosła W. w dom ks. Ostrogskich. Książęta przebywali również często w W. jako też i ich spadkobiercy ks. Zasławcy, po których dziedziczyli ją ks. Sanguszkowie. Dopiero w 1775 wdowa po ks. Januszu, marszałku w. lit., poślubiła Rogalińskiego (Baliński, Star. Pol., 487), po której to rodzinie posiadał W. Wiktor Zbyszewski a teraz dr. Fr. Sędzielowski. W. graniczy na płu. z Zassowem i Mokrem, na wsch. z Nagoszynem, Górą Motyczną, na płd. z Wielką Wolą a na zach. z Różą. *Mac.*

Wiewiórka, niem. *Susanenthal*, wś, w Pomezani, pow. suski, st. p. Rudzicz, par. kat. Hawa; 100 ha (84 roli orn., 10 łąk), 18 dm., 32 dym., 144 mk., 11 kat., 133 ew.

Wiewiórka, niem. *Benjaminthal*, wś, pow. sycowski, niedaleko Międzyboru, par. kat. i ew. Mittelwalde, ma 19 ha, 19 dm., 129 mk. (25 katol.).

Wiewiórki, niem. *Wieworken*, dok. *Weburg*, *Weeburg*, *Weberg*, *Weborg*, *Wiewiork*, wś, leśn. i kol., pow. grudziądzki, st. poczt. i szkoła ew. w miejscu, par. kat. Błędowo, 957 ha (829 roli orn., 61 łąk, 5 lasu); 1885 r. 92 dm., 103 dym., 774 mk., 125 kat., 649 ew. R. 1891 powzięto zamiar założenia tu cukrowni. Na obszarze wsi znaleziono w torfie toperek z gnejsu (ob. Objaśn. do mapy Ossowskiego, str. 99), a w r. 1892 przy kopaniu kamieni fundamenta jakieś krzyżackie. Za czasów zakonu należały W. do komturstwa pokrzywnickiego. R. 1339 nadaje wójt rogoziński Fryderyk v. Spira Piotrowi 4 włóki sołectkie

w W. na prawie chełm. i $\frac{1}{3}$ kar sądowych. R. 1404 nadaje te włóki w. mistrz Konrad v. Jungingen sołtysowi Bartuszwowi Neuburger. Księgi szkodowe krzyżackie donoszą, że po bitwie pod Grunwaldem ws została przez nieprzyjaciół spalona, przyczem 7 ludzi zginęło; straty obliczono na 940 grzyw. W. m. Paweł v. Russdorf (1422—41) nadaje z 7 pustych włók 2 Piotrowi Brieg, po jednej Wawrzyńcowi Plenchau, Marciniowi Kolech, Maciejowi Lorche i Maciejowi Schmidt, nadanie siódmej włóki zastrzegając sobie na czas późniejszy. Rejestry czynszowe z r. 1435 podają: W. włók 60, z tych ma sołtys 4, proboszcz 4 wolne, karczmarz jedną, 3 są puste. R. 1442 było 52 włók czynszowych i osiadłych. Za czasów polskich zastawił r. 1566 Melehior Mortęski, starosta pokrzywnicki, ws tę za 2000 fl. wojewodzinie chełmińskiej Elżbiecie z Eulenburgów. R. 1569 został ten kapitał spłacony. R. 1595 prosi Woj. Grotkowski, sołtys w W., o odnowienie przywileju sołectkiego z r. 1404, co też nastąpiło. Wskutek wojen szwedzkich W. tak podupadły, że wizytator Strzesz znalazł tu około r. 1670 tylko 2 chaty i 7 mk. Lustracja starostwa pokrzywnickiego z r. 1765 wymienia, jako arendarzy 35 $\frac{1}{2}$ włók, Marcina Key, Jakuba, Marcina i Pawła Felskich, Pawła i Andrzeja Pritz, Marcina Pankau, Jana Feltner, Jana Thielmann, Chrystyana Buehmann, Pawła i Michała Veit, Jakuba Sommerfeld, Hermana Gert, Marcina Hess i karczmarza Stan. Piotrowskiego, którzy razem płacili 1370 fl.; jeden leman płacił fl. 50 do regimentu. Wolne sołectwo kupił r. 1771 Jan Dąbski z obowiązkiem odstawiania czwartej części dochodów do kasy królewskiej. Tegoż roku puszcza hr. Keyserling, ststa pokrzywnicki, owe 35 wł. 15 mr. 12 osadnikom za 2300 fl. zakupnego i 40 fl. rocznego czynszu od włóki na lat 40 w dzierżawę. Oprócz różnych ciężarów, do których byli zobowiązani względem dworu i rządu, dawali mesznego po pół korca żyta i tyleż owsa od włóki, nadto kołеды po 12 gr. od włóki. R. 1829 odebrali rolę swoją, posiadana dotąd w dzierżawie, na własność, przyczem ich prawa i ciężary na nowo uregulowane zostały (ob. „Gesch. des Graudenzer Kreises“ von Froelich, II, str. 346—348). Dawniej posiadały W. swój kościół paraf., murowany, z czasów krzyżackich, p. w. św. Wojciecha. Ołtarzy posiadał trzy. Posadzka i sklepienie były drewniane. Na ambonie umieszczone były herby Leliwa i Stemberg. Proboszcz posiadał, oprócz ogrodu i łąk, 4 włóki roli w 3 polach i wolne drzewo opałowe i budulcowe w lesie starostwa. Mesznego pobierał od 13 włościan w W. po 1 kor. żyta i tyleż owsa od każdej włóki osiadłej; sołtys dawał po 2 kor.; tak samo od włościan w Goryniu; lecz tam sołtys dawał po korcu. Oprócz tego należały do parafii Turznica, Hannovero i młyny Daszkowo i Skrobacz. Jako pro-

boszczów wymieniają wizyty: r. 1588 Mikołaja z Mokrego, 1626 Jana Caesiusza; ostatni nazywał się Michał Rolirad (1640). W czasie wojen szwedzkich kościół podupadł. Około r. 1670 był już tylko filialny i przyłączony do Błędowa, z kąd proboszcz co 2 tygodnie przyjeżdżał z nabożeństwem. Szkoła znajdowała się przy cmentarzu; był też i szpital parafialny. Z czasem luteranizm tak się tu rozszerzył, że liczba katolików coraz bardziej się zmniejszała. Wizyta Strzesza z r. 1667—72 wylicza tylko 6 komunikantów, wizyta Potockiego z r. 1706 we W. 8, w Goryniu 68. Wskutek tego kościół podupadł. R. 1725 zniszczył go ogień od piorunu tak, że tylko 4 ściany pozostały. Jednak po odnowieniu odprawiało się w nim nabożeństwo aż do r. 1830. W r. 1836 został rozebrany. Cztery włóki kościelne zostały już r. 1829 w wieczystą dzierżawę wydane (ob. „Utracane kościoły“ p. ks. Fankidejskiego, str. 63). *Ks. Fr.*

Wiewiórow 1.) *Prywatny*, dwie wsi, pow. noworadomski, gm. Brudzice, par. Lgota; 1-a ws ma 16 dm., 104 mk., 150 mr.; 2-a ws 10 dm., 62 mk., 360 mr. częściowych właścicieli. W 1827 r. 19 dm., 154 mk. W r. 1869 dobra składały się z folw.: W. i Dąbrowa, rozl. mr. 1039: gr. orn. i ogr. mr. 289, łąk mr. 93, pastw. mr. 218, lasu mr. 126, zarośli mr. 262, nieuż. mr. 51. Ws W. os. 17, mr. 150; ws Dąbrowa os. 4, mr. 21. 2.) **W. Rządowy**, ws i folw., pow. noworadomski, gm. Dobryszycy, par. Lgota, odl. 10 w. od Radomska; ws ma 45 dm., 312 mk., 649 mr.; folw. 1 dm., 4 mk., 225 mr. W 1827 r. było 32 dm., 157 mk. Na początku XVI w. łąny km. dawały dziesięcinę kanonii gnieźn., folw. zaś pleban. w Lgocie (Łaski, L. B., I, 492). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1552 ws W. miała 9 osad., 4 łąn. Część *Wiewiórowskiego* 3 osad., 4 $\frac{1}{2}$ łąn., Orzgowski 4 osad. (Pawński, Wielkop., II, 285). Według lustracji z r. 1564 połowę trzymają pp. Wiewiórowscy. We wsi jest 9 osad km. na 9 łąn.; karczma i 3 ogrodn. Dochód 34 fl. 25 gr. 9 den. (Lustr., V, 187).

Wiewiórowska Dąbrowa, pow. noworadomski, gm. Brudzice, par. Lgota; os. włośc. ma 3 dm., 14 mk., 21 mr.; kol. 4 dm., 67 mr.

Wiewiory, ws i folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Mołodeczno (o 4 w.), okr. wiejski Rajszczyzna, o 27 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska. Folw. ma 1 dm., 12 mk., ws zaś 11 dm., 129 mk. prawosł. (w 1865 r. 55 dusz rewiz.); własność Kasperowiczów.

Wiewiórz, ob. *Wiewierz*.

Wiewirsie 1.) w spisie urzęd. *Wewersy*, zaśc., pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. Siesiki, o 18 w. od Wilkomierza. 2.) **W.**, w spisie urzęd. *Wewersa*, ws, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty, uwłaszezona z dóbr Guropol. Włościanie Maczanisowie mają tu 19 dzies. (1 lasu, 3 nieuż.).

Wiewkowo, wś włośc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Smorgonie (o 5 w.), 12 dusz rewiz.

Wiexeln, dobra pryw., w okr., pow. i par. tukumskiej (Kurlandya).

Wiexten, lotew. *Umberte-Mujža*, dobra pryw., w okr. mitawskim, pow. bowski, par. baldońska (Kurlandya).

Wjezienica, niem. *Wesenitz*, rzeka na Łużycach (ob. t. V, 842).

Wieżig (niem.), ob. *Wittk.*

Wieżunia, rzeczka, w pow. witebskim, lewy dopływ Dźwiny, bierze początek w pobliżu wsi Struchowa, płynie początkowo ku zachodowi, następnie ku północy i ubiegłszy 8 w. ma ujście poniżej wsi Zabizunie.

Wieżyckie, jezioro, na południowym krańcu pow. mozyrskiego, w gm. Bierzów, w pobliżu wsi Wieżyce; długie 1 w., szerokie $\frac{1}{2}$ w. *A. Jel.*

Wieża, rzeczka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Jury.

Wieża, szczyt górski, na obszarze gm. Kropiwnika, w pow. drohobyckim, wzn. 1028 mt. *Por. Jaworynka 2) i Kropiwnik 3).*

Wieża, folw., należący do Gruszowa, w pow. wielickim, ob. *Lubomierz 2).*

Wieżajcie 1.) wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kielmy, par. Lidowiany, o 31 w. od Rossień. Hryniewiczowie mają tu 19 dzies. 2.) **W.**, dobra, tamże, o 25 w. od Rossień. 3.) **W.**, folw., tamże, o 35 w. od Rossień. 4.) **W.**, wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Botoki, par. Gawry, o 5 w. od Rossień. 5.) **W.**, wś i dobra nad rzeką Skinią, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Wewirżany, par. Gorzdy, o 126 w. od Rossień, w 1862 r. własność Edwarda Wolmera. Posiada kościół filialny, z drzewa wzniesiony w 1784 r. przez Kazimierza Wolmera. Konstytucją sejmową z r. 1775 r. W. potwierdzone zostały z innymi dobrami w lenność Kaz. Wolmerowi, sędz. ziem. grodzieńskiemu. Z tej konstytucyi widać, że Zygmunt III nadał W. i Girniki, w włości gorzdowskiej, mające 38 włók ziemi osiadłej i pustej, oraz wójtostwo poimskie w sstwie jurborgskim (70 włók osiadłych i 30 pustych), w nagrodę męstwa Temrukowi Szymkowiczowi, któremu konstytucya sejmowa z 1601 r. nadała indygenat. Po wygaśnięciu rodu Temruka dobra te przeszły do innych rodzin, w końcu dostały się Joachimowi Kirklewskiemu, od którego nabył Kaz. Wolmer. *J. Krz.*

Wieżalnis, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, o 54 w. od Szawel.

Wieżańce 1.) wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Olkieniki, okr. wiejski Wieżańce, 98 dusz rewiz. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi Dałnowo, Gilwiniszki, Kubańce, Wieżańce i Żukłańce, w ogóle 208 dusz rewiz. 2.) **W.**, wś włośc. i dobra skarbowe, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 6 w.), okr. wiejski Wieżańce,

o 61 w. od Trok, 29 dm., 225 mk. kat. (w 1865 r. 86 dusz rewiz). W skład okręgu wiejskiego wchodzi mko Niemaniuny, wsi: Buczuny, Giełazuny, Miliszki, Nieczuny, Wieżańce, oraz zaśce.: Miliszki, Podworzyszki, Powierzchnia i Szyłajcie, w ogóle w 1865 r. 300 dusz rewiz. b. włośc. skarb. 3.) **W.**, wś włośc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrowo (dawniej Oława), okr. wiejski Daszkańce, o 15 w. od gminy, 75 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Daugi. 4.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Kupiszki, o 86 w. od Wilkomierza. *J. Krz.*

Wieżanka 1.) wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Kleniki, o 19 w. od Bielska, 35 dzies. ziemi włośc. 2.) **W.**, dobra, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. Horodeczna, o 36 w. od Prużany, własność Downarowiczów, 79 dzies. (20 łąk i pastw., 21 lasu, 3 nieuż.).

Wieżbuły, folw., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 46 w. od Nowoaleksandrowska.

Wieżele 1.) folw., pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, należy do dóbr Powieki Ryngajłów (Powieki, Borce, Wiezele i Żadwojnie), obejmujących 600 dzies. (206 lasu, 33 nieuż.). 2.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Wirbaliszki, o 90 w. od Wilkomierza. 3.) **W.**, zaśce., pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Uszpol.

Wieżeris, jezioro, w pow. szawelskim, ob. *Chwałojnie.*

Wieżga, strumień, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Abeli (praw. dopł. Kroj).

Wieżgi, folw., pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 96 w. od Nowoaleksandrowska.

Wieżki 1.) dobra i osada, powiat prużański, w 3 okr. pol., gm. murawiewska, o 42 w. od Prużany, 65 dzies. ziemi cerkiewnej (14 łąk i pastw., 1 nieuż.) i 196 dworskiej (52 łąk i past., 20 lasu, 30 nieuż.), należące do Chersońskich. Osada ma 20 dzies., należy do Turanowiczów. Kaplica katol. par. Kiwatycze. Była tu fabryka cukru, założona w 1837 r., która niedługo istniała. 2.) **W.**, dobra, tamże, własność Rossudowskich, mają z urocz. Pocięjowszczyzna i Krasnolaski 591 dzies. (92 łąk i pastw., 13 lasu, 100 nieuż.). 3.) **W.**-*Widno*, ob. *Widno-Wieżki*. 4.) **W.**-*Franopol*, dwór, tamże, o 42 w. od Prużany, 64 $\frac{1}{2}$ dzies. 11 łąk i pastw., 7 $\frac{1}{2}$ nieuż.; włas. Jastrzębskich. 5.) **W.**-*Szczeropol* (mylnie *Szczeropol*, ob. t. XI, 851), dobra, tamże, 507 dzies. (30 łąk i pastw., 64 lasu, 179 nieuż.); własność Babińskich. 6.) **W.**, mylnie *Wieszki*, wś i dwa folw. na praw. brzegu Wilii, o 15 $\frac{1}{2}$ w. od jej źródła, pow. borysowski, w 3 okr. pol., gm. Wituniecze, o 93 w. od Borysowa. Wilia od Wieżek zaczyna być spławną dla drzewa towarowego. Wś ma 23 osad. Za czasów poddaństwa trzy folw. W. należały do Mokrzyckich z 119 poddanych i pięci męż., czwarty zaś, nabyty w 1844 r. przez Mroczkowskich, miał 18 poddanych. Dziś

po podziale, w 1850 r. dopełnionym, Mokrzyce mają w W. Małych około 206 dzies., Mroczkowsy zaś w W. Wielkich do 720 dzies., w tem około 250 dzies. dobrego lasu, przeważnie jodłowego, w mniejszej części sosnowego, wśród którego znajdują się ustępy pięknego lasu liściastego. W dobrach, oprócz Wilii, przepływają rzeczki: Czernia i Łonwa. W., położone na prawym brz. Wilii, zaliczają się do tak zwanej Zapońszczyzny, t. j. okolicy położonej pomiędzy Ponią (dopł. Berezyny) i Wilią (dopł. Niemna). Znajdują się ślady urządzenia kanału śród błot, na przestrzeni 6 w., celem połączenia Poni z Wilią, a tem samem m. Czarnego z Bałtykiem. Okolica ta dotychczas jest dość lesistą. *J. Krz.—Ild. Mrocz.*

Wieżno, ob. *Wiazno*.

Wieżonki, wś, pow. łucyński, z zarządem gminy Pyłda.

Wieżów (w dokum.), ob. *Wiazowiec*.

Wieżucie, folw. dóbr Ryngowiany, w pow. szawelskim.

Wieżycia, niem. *Thurmberg*, najwyższy punkt (wzn. 330 mt.) t. zw. Gór Szymbarskich, stanowiących grzbiet wyżyny pojezierza bałtyckiego (ob. t. XII, 85).

Wieżycia, rz. (mylnie), ob. *Wierzyca*.

Wieżyce, wś, pow. mozyrski, w 3 okr. pol. turowskim, gm. Bierozów (o 31 w.), o 195 w. od Mozyrza a 119 od Turowa, ma 9 osad; grunta piaszczyste, miejscowość bez dróg. W pobliżu znaczne jezioro. *A. Jel.*

Wieżyn, osada, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryekim, dawniej w gm. Rudobiełka, teraz Karpitówka, o 74 w. od Bobrujska. *A. Jel.*

Wieżyski 1.) zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 35 w. od Święcian, 2 dm., 14 mk. katol. 2.) **W.**, wś, pow. święciański, w 3 okr. pol., o 17 w. od Święcian, 4 dm., 58 mk. (25 katol., 33 starow.). 3.) **W.**, zaśc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrowo (dawniej Oława), okr. wiejski Domontańce, o 6 w. od gminy a 67 w. od Trok, ma 2 dm., 6 mk. prawosł. i 28 katol. (w 1865 r. 2 dusze rewiz.); należy do dóbr skarbowych Olita. 4.) **W.**, wś i zaśc., pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Rogów, o 37 w. od Wilkomierza.

Wię....., ob. *Wię.....*

Więcbork, niem. *Vanilsburg*, miasteczko, w Prusach Zach., na t. z. Krajnie, tuż nad granicą w. ks. poznańskiego, w pow. złotowskim, nad jeziorem t. n., wzn. 109 mt. npm., odl. 6 mil od Bydgoszczy, 4 1/2 od Chojnie, 2 od Łobzenicy, 1 1/2 od Sepólna. Posiada kościół i kaplicę katol., kościół ewang. od r. 1840, bóżnicę, szkołę 4-klas. bezwyznaniową (1887 r. 4 naucz., 293 dz.) i szkołę prywatną dla dziewcząt, urząd pocz. i tel. III klasy i sąd okręgowy. Bite trakty wychodzą ztąd na Sepólno i Kamień do Chojnie, na Mroczno do Nakła i na Sypniewo do Złotowa. W r. 1893 zaczęto budować kolej żelazną z Nakła na

Mroczę, Więcbork i Kamień do Chojnie. Nadto zamierza rząd wybudować kolej z Fordonu, gdzie stanął nowy most żelazny, na Koronowo, Więcbork i Złotowo do Wałęza i dalej do Starogardu w Pomeranii. Obszar miejski wynosi 1065 ha (677 roli orn., 172 łąk, 37 lasu). W r. 1885 było 1668 mk. (538 kat., 928 ew. i 202 żydów), 189 dm. i 356 dym. Okolica falista, gleba piaszczysta i gliniasta, ludność trudni się głównie drobnym handlem, rzemiosłami, zwłaszcza szewctwem, hodowlą bydła i rolnictwem; bywają tu 4 jarmarki do roku. W dokum. pojawia się W. po raz pierwszy dopiero r. 1348 p. n. „Wansowno“, jako włość Peperzyńskich h. Łodzicia (ob. „Der Kreis Flatow“ von Schmit, str. 46). Familia ta rozdzieliła się w XVI w. na 2 gałęzie: peperzyńską i wiecborską; obie jednak wymarły pod koniec tegoż wieku. W. przeszedł wtedy drogą wiana na Żebrzydowskich; po nich należał do Garezzyńskich, potem do Smoczewskich. Pod koniec XVII w. dobra złotowskie i wiecborskie nabyli Potuliccy. Jako dziedziców wymieniają akta: Jana Jakuba P., ststę borzechowskiego (1701), Józefa P., wojewodę czernihowskiego († 1734), Aleksandra Hilara P., także ststę borzechowskiego († 1780), Michała P. († 1806). Kacper Potulicki r. 1821 sprzedał dobra głównemu bankowi w Berlinie, od którego je r. 1834 nabył dominialny fiskus królewski. Do r. 1772 należał W. do województwa kaliskiego i do pow. nakielskiego, potem do Prus aż do r. 1807, w którym go włączono do obszaru w. ks. warszawskiego; r. 1815 wcielono znów do w. ks. poznańskiego, a r. 1819 do Prus Zach., do pow. złotowskiego. Miasto leży na wąskim ostrowiu, na wschód ciągnie się pół mili długie jezioro Więcborskie, na zach. zaś duże bagna, Łopiennik zwane, dawniej niezawodnie także jezioro. W środku miasta znajduje się rynek obszerny. Na północ wznosi się góra św. Katarzyny, z kaplicą tej świętej; oprócz tego jest tam ementarz kat. i ewang. Góra ta, pokryta po większej części lasiem brzoźowym, przyczyniła się do upiększenia miasta, którego domy są małe i niepokazne, gdyż pochodzą z czasów odbudowy po wielkich pożarach, które r. 1785, 1823 i 1830 nawiedziły miasto. Ten ostatni pożar zniszczył przeszło 2/3 miasta. Najstarszy znany przywilej miejski został r. 1767 przez hr. Potulickiego wystawiony. R. 1783 liczyło miasto 86 dym., między temi 2 puste, i 489 mk. (do połowy katol. i ew.); 1804 r. 640 mk., w 1826 r. 836 mk. i 112 dm.; 1853 r. 1586 mk. (351 kat., 981 ew. i 254 żyd.); 1861 r. 1597 (348 kat., 939 ew. i 310 żyd.); 1865 r. 1627 (378 kat., 933 ew. i 312 żyd.); w 1880 r. 1603 mk. Stary zamek wiecborski, po którym niema śladów, stał na ostrowiu nad jeziorem, na miejscu dotąd „Zameczyskiem“ zwanem. Być może, że wymienione w nakielskich księgach grodzkich z r. 1546: „Wiązowno desertum“ do

niego się odnosi. Nowy zamek wzniesiony został r. 1556 dosyć daleko od starego, na wschod. stronie miasta. Był to gmach okazały, obwarowany wałem, fosą i mostem zwodowym. Za czasów okupacji pruskiej istniał jeszcze, lecz dziedzie hr. Potulicki mieszkał na folw. Ostrówku, gdzie wystawił dwór. I nowy zamek dziś już nie istnieje. Kościół katolicki, p. w. św. ap. Szymona i Judy, patronatu rządowego, pochodzi z końca zeszłego wieku. Fundatorami są: Aleksander i syn jego Michał Potuliccy. Jest on murywany, o jednej nawie. Do wschod. strony przytyka owalna zakrystya. Z zabytków sztuki jest chrzcielnica z czarnego marmuru, nagrobek hr. Michała Potulickiego w kształcie obelisku, dalej srebrny trybularz i 2 kielichy, z których jeden pochodzi z r. 1623. Z 3 dzwonów średni jest lany r. 1715. Kaplica św. Katarzyny została zbudowana r. 1787 przez hr. Michała Potulickiego. Dawniej stał tam kościółek drewniany, tegoż tytułu, o 2 ołtarzach i dzwonach, które wisiały w małej wieży na kościele. Był już r. 1653 w tak lichym stanie, że nabożeństwo rzadko się odbywało. „Debet ex fundamento erigi“, pisze wizyta Trebnica, co też później nastąpiło (str. 121). Oprócz tego mieli Potuliccy na zamku domową kaplicę („capella in arce“). W r. 1766 jednak nie odprawiała się w niej msza św., jak opiewa wizyta Mathego, ponieważ nie postarano się o nowy „indult“ (ob. „Utrac. koś.“ p. kś. Fankidejskiego, str. 303). Przy kościele istnieje od dawna szpital dla 4 ubogich parafian; dalej braćstwo trzeźwości od r. 1858 i św. Anny od r. 1851. Parafia więcborska, dek. kamieńskiego, liczyła 1893 r. 1509 dusz. Wsi parafialne są: Więcbork, Witunia, wś i kol. Zakrzewko, Tobółka, Nowy Dwór, Suchoraśk, Kloebudy, Śmiłowo, Peperzyn i filia Wielowicz ze swemi wsiami. Między fundatorami kościoła wymieniają Sędziwoja, który r. 1405 na polepszenie dochodów kościoła i probostwa wyznaczył zachowane dotąd legaty i grunta. Według wizyty Trebnica z r. 1653 posiadał prob. 4 ogrody i 7 włók roli, miał nadto wolne rybołówstwo w jeziorach małemi narzędziami, a ile razy sieć zarzucano, pobierał swoją część od każdego zaciągu. Z miasta pobierał meszne od 27 włók po 2 rzeszetniki żyta i owsa od włók. Także kościół posiadał znaczne grunta. Dla szpitala, w którym mieściło się 9 ubogich, wyznaczono 2 włók i 2 ogrody, nadto plac pusty na przedmieściu, gdzie dawniej stał śpichlerz. Dla wikarego stał osobny domek na gruncie kościelnym, tak samo dla nauczyciela. Prob. był Samuel Stimaens (ob. str. 119—122), zaś 1695 r. Łukasz Markiewicz, kanonik kolegiaty w Kamieniu (ob. Wizytę Jezierskiego, str. 92). Dawniej istniał osobny dekanat więcborski, należący do dycjezy gnieźnieńskiej. W skład dek. tego wchodziły parafie, filie i kaplice: Więcbork, Sępólno, Wielowicz, Zabartowo, Orle,

Runowo, Mrocza, Werża, Sásieczno, Dziewianowo, Wierzuchcin, Wąwelno, Łącko W., Mąkowsk, Pruszez, Kłonia, Wałdowo, Komierowo, Zalesie, Lutowo i Ślesin. Dopiero przez bulę: „De salute animarum“ z r. 1821 dekanat ten został zniesiony i W. przyłączono do dyc. chełmskiej. Teraźniejszy kościół ewang. został wybudowany r. 1858. Z początku nie mieli luteranie, których tu już Zebrydowscy sprowadzili, żadnego domu modlitwy, lecz korzystali z kościoła w Peperzynie. W latach r. 1772—84 odprawiali nabożeństwo w zamku, którego część ustąpił im hr. Potulicki. R. 1784 wystawili sobie kościółek bez wieży i dzwonów, który istniał aż do r. 1858, kiedy nabożeństwo przeniesiono do teraźniejszego nowego kościoła. Pierwszym stałym pastorem był Jan Holzheimer od r. 1791—99. Żydzi posiadają swoje bóżnicę dopiero od r. 1840. Ob. Der Kreis Flatow von Schmitt, str. 254—57 i Bau- u. Kunstdenkm. der Prov. Westpreussen, str. 424—26. Więcborskie nadleśnictwo król., zowie się teraz „Lutowo“ (Lutau); ma 5166 ha (61 roli orn., 476 łąk, 3941 lasu); 1885 r. 7 dm., 7 dym., 69 mk., 13 kat., 56 ew.; skład jego wchodzi leśnictwa: Lutówko, Kottashain, Neuhof, Schwiede, Więcbork i Wilhelmsbruch. Za czasów napoleońskich był dzieciem tych rozległych lasów francuski marszałek Mortier. *Ks. Fr.*

Więczeni, dwór skarb. i osada leśna, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 18 w. od Trok, 1 dm., 19 mk. katol.

Więcewicze, *Wiacewicze*, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Mieźewicze, o 23½ w. od Słonima, 215 dzies. ziemi włośc. (80 łąk i pastw., 7 nieuż.).

Więcierz, *Wencierz*, białorus. *Wiancier*, mylnie *Wendzeż*, folw., pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Nowosiółki, par. katol. Błonie, o 5 w. od st. dr. żel. lipawsko-romeńskiej Maryna-Górka, o 41 w. od Ihumenia. W. za poddaństwa długo należał do Ratyńskich. Zofia, córka Antoniego Ratyńskiego, marszałka ihumeńskiego, i Osztorpówny, poślubiona Ludwikowi Jaksa Bykowskiemu, wzięwszy W. w posagu, przekazała go dzieciom syna swego Antoniego, ożenionego z Wiszczyńską; lecz z powodu odłożenia folwarku i małoletności dziedziców doszło około 1885 r. do sprzedaży przez licytacyę i folwark nabył jakoby Michał Zdanowicz. Gdy około r. 1890 Zdanowicz odprzedał swe pozorne prawo hr. Eugenii Ostrorożynie, z domu Popow, rozpoczął się głośny proces pomiędzy nową właścicielką a Władysławem Hrehorowiczem, który miał na W. dokumenta wierzytelne. Po wielu przejściach hr. Ostrorożynie przysądzono prawo na W., który ma obszaru przeszło 44 włók, w gruntach glinkowato-czarnoziemnych, z łąkami, w ilości około 470 mr., dającymi do 35000

pudów siana. Przy ostatnich opisach ceniono W. na 70000 rs.

A. Jel.

Więcierza, wś, pow. myślenicki, nad pot. Krzczonówką, lew. dopł. Raby, ma 122 dm. i 694 mk. (330 męż., 364 kob.) rzym.-kat. Granice wsi tworzą dwa potoki uchodzące do Krzczonówki, od płn. Więciorski pot., od płd. potok przepływający przez Skomielną Czarną. Do nich spływa kilka górskich strumyków. Najniższe wznies. wsi 416 mt. Pos. więk. (Bol. Targowskiego) wynosi 89 mr. roli, 2 mr. łąk, 19 mr. pastw., 170 lasu i 1003 sąż. parcel budowl.; pos. mn. nieznaną. Paraf. w Łętowni. W 1581 (Pawiński, Małop., 46) „Więcierza“ liczyła 6 półłan. km., 2 zagr. z rolą i 3 kom. z bydłem. Należała do Spytka Jordana, kaszt. krak. Graniczy na płn. i wschód z Tokarnią, na płd z Skomielną Czarną. Na płn.-wsch. i płd.-zach. otaczają wieś lesiste góry, należące do sąsiednich wsi.

Mac.

Więcierzowa Wola, wś, pow. opoczyński, gm. Rusinów, par. Skrzyńsko, odl. od Opoczna 32 w., ma 18 dm., 157 mk., 222 mr. dwors., 266 mr. włośc. W r. 1627 było 11 dm., 66 mk. W r. 1569 Wojc. Wyszkowski, urząd. Andrzeja Drzewickiego, płaci od 1/2 łąnu, 3 zagr. (Pawiński, Małop., 316).

Więciórka al. *Więcierza*, wś, pow. myślenicki, w zwartej dolinie górskiej, 478 mt. n.p.m., nad pot. t. n., dopł. Łętówki (Krzczonówki), wpadającej do Raby z praw. brz. między Peimiem a Lubniem. Wś otaczają góry pokryte lasami świerkowymi (ob. *Koszkowa* i *Kotoń*). Wznies. na zach. 825, na płn. 611 mt. a na wsch. 510 mt. Gleba kamienista, owsiana. Głównym zarobkiem mieszkańców, górali, jest obróbka i zwózka drzewa. Gmina ma 70 dm. i 386 mk. rzym.-kat. Par. w Trzeboni. Większa pos. (B. Targowskiego) ma w ogóle 284 mr., głównie lasu; pos. mn. wynosi 655 mr. roli, 48 mr. łąk, 612 mr. pastw. i 190 mr. lasu. Wś graniczy na płd. z Tokarnią, na zach. z Bogdanówką, na wschód z Peimiem, na północ z Trzebonią.

Mac.

Więciuny, *Wienciuny*, wś nad rzeką Materką, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrowo (dawniej Oława), okr. wiejski Potarańce, o 3 w. od gminy a 63 w. od Trok, ma 21 dm., 5 mk. prawosł., 115 katol. i 8 żydów (w 1865 r. 44 dusz rewiz.); należy do dóbr Janopol Mujżelów.

Więcki, w XVI w. *Wyeczki*, 1552 *Wienczkowy*, wś i folw., pow. częstochowski, gm. Popów, par. Wąsosz, odl. 30 w. na płn. od Częstochowy, w okolicy piaszczystej, w pobliżu rz. Warty. Wś ma 49 dm., 486 mk., młyn wodny. W r. 1827 było 33 dm., 205 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 893; gr. orn. i ogr. mr. 541, pastw. mr. 27, lasu mr. 285, nieuż. mr. 40; bud. mur. 4, drew. 13; płodozm. 10-pol.; las nieurządzony, pokłady wapienia. Wś W. os. 51, mr. 954. Na początku

XVI w. łąny km. dawały na stół arcybiskupi dziesięcinę pieniężną, po 6 gr. z łąnu i miarę owsa (ćwiertnię) a plebanowi tylko kołędę, po groszu z łąnu. Były też dwa dwory szlacheckie z rolami folwarcznymi, dające dziesięcinę plebanowi w Wąsoszu (Łaski, L. B., I, 529). Według reg. pob. pow. wieluńskiego z r. 1552 wś Wienczkowy, w par. Wąsosze, własność Wienczkowskich, miała 4 łąny, 3 os. (Pawiński, Wielkop., II, 296).

Br. Ch.

Więcki, wś, pow. słoński, w 4 okr. pol., gm. Pacowszczyzna, o 49 w. od Słonima.

Więckiewicz, okolica, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Raduń (o 9 w.), okr. wiejski, Możejki, o 42 w. od Lidy a 36 w. od Wasiliszek, ma 3 dm., 22 mk. katol. (w 1865 r. 3 dusze rewiz.); należy do dóbr skarbowych Ejszyszeki.

Więckiszki, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, o 53 w. od Szawel.

Więcków, folw., pow. garwoliński, gm. Trojanów, par. Korytnica, odl. 28 w. od Garwolina, ma 12 dm., 124 mk. Folw. W., oddzielony w r. 1877 od dóbr Żyrzyn, rozl. mr. 1171; gr. orn i ogr. mr. 628, łąk mr. 55, pastw. mr. 11, lasu mr. 455, w odpadkach mr. 2, nieuż. mr. 20; bud. mur. 1, drew. 22; płodozm. 12-pol.; pokłady torfu.

Więckowica, rzeczka, w pow. leckim, płynie pod wsią Junie.

Więckowice, r. 1581 *Więczkowice*, wś, pow. miechowski, gm. Kowala, par. Zębocin. W 1827 r. było 23 dm., 187 mk. Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1490 wś W. miała 2 łąny. W r. 1581 wś W., w par. Zębocin i Kowale, należąca do wojewody krakowskiego, miała 10 łąn. km., 1 chałupnika, 4 zagr. bez roli, 5 kom. bez bydła, 1 rzem. (Pawiński, Małop., str. 13. 442).

Więckowice 1.) u Długosza *Wyanczkowice*, wś, w pow. krakowskim, par. rzym.-kat. w Bolechowicach, leży w dorzeczu Rudawy, na płn. stronie torów dr. żel. północnej, między st. Zabierzów i Krzeszowice. Odl. od Zabierzowa 4 klm. Gmina ma 44 dm. i 278 mk.; obszar więk. pos. 5 dm. i 37 mk. Obszar większy (Juliusza Ozdoby Florkiewicza) wynosi ogółem 27 mr. roli; folw. Lipka (Stan. hr. Mieroszowskiego) 79 mr. roli; pos. mn. 313 mr. W XV w. należała wś do prebendy więckowskiej w katedrze krak. i trzymał ją Jan Długosz, historyk. Miała piękny dwór, role i łąki a kmiecie, w liczbie 8, płacili po grzywnie i dawali różne daniny; podobnież młynarz, karczmarz i zagrodnicy. R. 1804 sprzedana przez rząd austriacki, przeszła do rąk rodziny Florkiewiczów. Z wyjątkiem płd. granicy, o której Długosz pisze, iż rzeka Rudawa oddziela W. od Chełmu, pozostały inne te same, mianowicie na zach. potok Olszanica oddziela tę wieś od Brzezinki, na płn. leżą Karniowce i Bolechowice, na wsch. Tomaszowice. 2.) **W.**, wś, pow. jarosławski, w równinie, 4-9 klm. na wsch.

od Pruchnika, składa się z 31 dm. i 190 mk., 109 rzym.-kat., 67 gr.-kat. i 14 izrael. Pos. więk. (Wacł. Marynowskiego) ma gorzelnię, 318 mr. roli, 31 mr. łąk, 6 mr. ogrod., 6 mr. pastw. i 3 mr. 200 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 133 mr. roli, 15 mr. łąk i ogr. i 7 mr. pastw. Graniczą na zach. z Tynowicami, na płd. z Chorzowem, na zach. z Czelatycami a na płn. z Bystrowicami. 3.) **W.**, wś, pow. brzeski, 3·6 klm. na płd.-zach. od Wojnieza, w widłach gościńców z Wojnieza do Brzeska i z W. do Zakluczyna. Wraz z obszarem więk. pos. ma 44 dm. i 281 mk., 271 rzym.-kat. i 10 żyd. Par. w Wojniezu. Wś ta już za Długosza (L. B., II, 306) była w posiadaniu Jordanów, którzy dotąd większą posiadłość trzymają. Wynosi ona 345 mr. roli, 4 mr. ogr., 12 mr. pastw. i 2 mr. 116 sąż. parcel budowl.; pos. mn. ma 103 mr. roli, 6 mr. łąk i 17 mr. pastw. Graniczy na płd. z Rudką, na zach. z Sufczynem, na płn. z Łoponiem a na wschód z Wojniezem. 4.) **W.** z *Wolą Więckowską*, rus. *Wiaczkowyczi*, wś, pow. samborski, 15 klm. na płn. od Sambora (sąd pow. i urząd poczt.). Na wsch. leżą Kornice, na płn. Kowenice i Baranoczyce Wielkie, na zach. Sadowice, na płn. Chlipie i Jatwigi (obie ostatnie w pow. mościńskim). Płd. część wsi przepływa Błóżewka, dopływ Strwiąza. Wzn. obszaru na płn. 297, na płd. 278 mr. Własni. więk. ma roli orn. 546, łąk i ogr. 97, pastw. 15 mr.; wł. mn. roli orn. 525, łąk i ogr. 177, pastw. 59 mr. W r. 1880 było 88 dm., 518 mk., w Więckowicach w gm. a 8 dm., 56 mk., na obsz. dwors. (512 gr.-katol., 32 rzym.-kat., 30 izr.; 527 Rus., 47 Pol.), a 27 dm., 165 mk. w Woli Więckowskiej (153 gr.-kat., 9 rzym.-kat., 3 izr.). Par. rzym.-kat. w Krukienicach, gr.-kat. w miejscu, dek. sądowo-wiszeński. Do parafii należą Kornice i Jatwigi. We wsi jest cerkiew p. w. św. Jana Chrzciciela i szkoła 1-klas. *Mac.—Lu. Dz.*

Więckowice al. *Wienckowice, Wanczkowice, Wenczkowice* r. 1387, wś i dwór, pow. poznański, o 9·5 klm. na wsch.-płn. od Buku, 1·8 klm. od jez. Niepruszewskiego i 20 klm. na zach. od Poznania, wzn. 88 do 90 mt. npm.; par. Niepruszewo, szkoła w miejscu, poczta i st. dr. żel. w Otuszu o 6 klm. Wś ma z Fiałkowem (2 dm., 23 mk.), z którym tworzy okrąg wiejski, 37 dm., 302 mk. (287 kat., 11 prot., 4 żyd.) i 340 ha (296 roli, 22 łąk). Dwór z Więckówkiem (2 dm., 10 mk.) i leśniczówkami (Drwęca i Działy) ma 18 dm., 246 mk. (240 kat., 6 prot.) i 1025 ha (554·28 roli, 57·85 łąk, 22·41 pastw., 298·28 lasu, 24·38 nieuż., 67·80 wody); czysty dochód z ziemi 9058 mrk; chów bydła. Właścicielem jest Stanisław Breza. Od r. 1387 występują Stefan i Mikołaj Odoj Więckowscy z W.; potem Tomasz, Dobiesław, Jarogniew i inni (Akta gr. wielkop.); r. 1580 należą W. w nierównych częściach do Anny, Stanisława i Fabiana Więckowskich i do

Jakuba Niegolewskiego; łąków km. było wówczas 11 i cwierec karczmarzka; kmieć Marcin z W. ukazuje się w r. 1389. Przy schyłku zeszłego wieku dziedziczyli Drwęscy W. i Więckówko. *E. Cal.*

Więckowice al. *Wienckowice*, niem. *Wienskowitz*, 1419 *Vantzkouicze*, dobra i wś, pow. oleśiński, par. kat. i ew. Gorzów. W r. 1885 dobra miały 404 ha, 8 dm., 124 mk. (41 ew.); wś 99 ha, 26 dm., 196 mk. (1 ew.).

Więckówka, kol., pow. opoczyński, gm. Radonia, par. Wójcin, odl. od Opoczna 18 w., ma 14 dm., 43 mk., 401 mr.

Więckówko al. *Więckówek, Wienckowko, Wanckowice minor* w r. 1580, folw. do Więckowice, w pow. poznańskim, o 8 klm. na wsch.-płn. od Buku, nad płn.-wsch. brzegiem jez. Niepruszewskiego (77·8 mt. npm.), należącego w pewnej części do Więckowice; suchy obszar wzn. do 88 mt. npm., par. Niepruszewo, poczta i st. dr. żel. w Otuszu o 5 klm. W. powstało w pobliżu lub w miejscu Radwankowa, dziedzictwa Wojciecha (Wyszaka?) Radwankowskiego, występującego między r. 1387 i 1400 (Akta gr. wielkop. z mylnym objaśnieniem); pustkami leżało w r. 1580 (Pawiński, Wielkop., I, 23). Sejm z r. 1773—5 wyznaczył komisję do rozgraniczenia dóbr Niepruszewa i Radwankowa, ur. Krzyckiego, stolnika poznańskiego, z dobrami Brzozy i Grodziszczkiem, ur. Jana Rozbiekiego (Konstyt., 260). Około r. 1793 ukazuje się nam W. w ręku Drwęskich. *E. Cal.*

Więckowo, niem. *Wienskowo*, dobra szlach., do Gawronie należące, pow. świecki, st. p. Terespol (o 7 klm.), st. kol. Parlin (o 3 klm.). Par. kat. Łąkie Polskie; 402·73 ha (360·26 roli orn. i ogr., 30·01 łąk, 9·09 nieuż.); 1885 r. 7 dm., 105 mk., hodowla bydła. Za czasów krzyżackich należało W. do komturstwa świeckiego; dziedzic był zobowiązany do służby zbrojnej na koniu. Za czasów polskich rozróżniano trzy działy szlacheckie, które stanowiły Więckowo i wieś włościańską (Więckówko); ta ostatnia, licząca 1649 r. 6 włościan, była przyłączona do parafii łąkowskiej. Każdy włościanin dawał mesznego po 1 korcu żyta i tyleż owsa. Więckowo zaś miało swój kościół paraf. w Grucznie i dawało mesznego 2 kor. żyta i tyleż owsa (ob. Wizytę Szaniawskiego, str. 246 i 248). R. 1676 dzierżyli działy szlach. w Więckowie Jan Rokicki, Wład. Osłowski i Albert Bagniewski; Więckówko posiadał Jerzy Zembowski. Według taryfy poborowej z r. 1648 płacił tu p. Więckowski 2 fl. 16 gr., p. Więckowska 16 gr. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 181). Podług taryfy na symple r. 1717 płaciło W. z częściami 12 gr., Więckówko 4 gr. (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 86 i 88). R. 1773 obejmowały dobra szl. i wś włościańska Więckowo 10 wł. chełm. i 15 mr., 10 dym. i 47 mk. kat. i ew.; dalej 19 koni, 18

wołów, 9 krów, 10 jałowic, 29 owiec, 6 świń. Wysiew był: żyta 133 kor., jęczm. 50, owsa 40, grochu 15, tatarski 15 (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 367). *Ks. Fr.*

Więckowska Dąbrowa, pow. częstochowski, gm. Popów, par. Wąsosz, ma 7 dm., 42 mk., 434 mr. częściowych właścicieli. Zapewne stanowiła przyległość wsi Więcki.

Więkowy, niem. *Wenzkau*, ws włośc. na Kaszubach, pow. kościerski, st. pocz. Skarszewy, agent. poczt. i szkoła katol. w miejscu, par. kat. Pogódki. Ws zawiera 32 posiadł gburskich i 32 zagród, nadto 2 karczmy; 794 ha (590 roli or., 44 łąk), 92 dm., 165 dym., 851 mk., 783 kat., 68 ew. (na wyb. Strzyżewo przypada 1 dm. i 6 mk.). W. leżą między Skarszewami a Pogódkami, nad rzką Wierzycą, odgraniczającą pola więckowskie od jaroszewskich i barskich. Przez ws idzie szosa i dr. żel. skarszewsko-kościerska, pierwsza r. 1829 pobudowana, druga r. 1884. Ws sama ciągnie się z północy na południe, w kształcie litery T. W środku wsi jest pagórek, na którym przed separacją gruntów, gdy jeden pasterz wszystko bydło pasał, w południowych godzinach bydło odpoczywało, miejsce to dziś jeszcze zowią „Stanowiskiem“. Tuż przy wsi znajdowało się dawniej duże jezioro Gost, które r. 1823 spuszczone, teraz stanowi piękne łąki, zwane „Na jeziorze“. Na zach. stronie wsi, pod lasem królewskim, ciągną się bagna Strzyżewnicą zwane, pewnie z tego powodu, że w pobliżu jest wyb. Strzyżewo, na posiadłość prywatną zamienione. Przy niem znajduje się jezioro t. n., którego woda z wiosny właśnie przez owe bagna odpływa. W. są starą osadą. Urny trafiają się tu często, zwłaszcza w pld. i zach. stronie. R. 1887 wydobyto znów 2 urny, odesłane do prowincjonalnego muzeum w Gdańsku. R. 1886 znaleziono tu 148 szelągów srebrnych, z których każdy waży 1.75 grama. Pochodzą one z czasów w. m. krzyżackiego Michała Kuechmeister z r. 1413. Prócz tego znaleziono jeszcze 300 srebrnych czworaków z czasów w. m. Siegfrieda v. Feuchtungen z r. 1309. Monety te znaleziono w ogrodzie, o 100 kroków od publicznej drogi, około pół metra w ziemi zakopane. Wreszcie r. 1889 znaleziono przy orce monety z r. 1382-90. W. należały dawniej do cystersów w Pelplinie, do t. zw. klucza pogódzkiego. R. 1354 wydał je opat Maciej. Z 40 włók starych dostały się sołtysowi 4 wł. wolne i trzecia część grzywnien sądowych. Ciężary od włók gospodarskich składały się z 15 skojeów (9 mrk 60 fen.) czynszu, dwu kureząt i trzech dni roboczych do dworu poguckiego od włóki. Ale na 7 lat uwolnił ich przywilej od wszelkich obowiązków. R. 1405 daje opat Piotr Honigfeld przywilej na karczmę, wolną od wszelkich robocizn prócz wiejskich, jak utrzymywania dróg publicznych, mostów i kościoła. Czynsz wynosił

22 skojee (12 mrk). R. 1592 ustąpił wsi całej opat Mikołaj Kostka bisk. kujawskiemu Rozdrzewskiemu, który ją zamierzał oddać jezuitom, sprowadzonym r. 1593 do Szwecji pod Gdańskiem. Ale wnet cofnął opat darowiznę, a konwent wszystkimi środkami opierał się zrzeczeniu, które bez przyzwolenia generalnej kapituły i papieża nie było prawomocne. Toczył się o tę sprawę spór w Rzymie, aż dopiero r. 1692 jezuita zrzekli się pretensyi za 2000 zł. odstępnego. R. 1616 dostał Walenty Wróbel nowy przywilej na karczmę, za roczną dań pięciu grzywnien i 2 kogutów; resztę miał ponosić jak inni karczmarze. R. 1667 istniał już we W. osobny folw. opacki, pewnie po wojnach szwedzkich założony, gdy wiele gospodarstw pustkami leżało. Opat Jerzy Ciecholewski puścił go razem ze wsią majorowi Pomyskiemu na 2 lata za sumę ogólną 1400 zł. R. 1669 dostała się ta sama dzierżawa Hertmanowi Niburowi na 3 lata za 1050 zł. Opat zastrzegł sobie tylko 2 stawy przy jeziorze leżące. Dzierżawca mógł łowić ryby klepą i inszemi sieciami oprócz niewodu, i warzyć piwo dla siebie i całej wioski w browarze więckowskim. Dzierżawa była tak taną, bo Nibur miał wystawić własnym kosztem całą owczarnią, zaciągnąć posowę w dworze i piwnicę naprawić. W kontrakcie powiedziano: „by poddani teje majętności nie byli roznegani z przyczyny arendarza, chybaby albo sami odeszli, albo dla żołnierza i jakich czasów niespokojnych się rozeszli. Opat gdyby przyjechał do W., zastrzegł sobie wolny wstęp do dworu. Mesznego pobierał prob. pogódzki ztąd 17 kor. żyta i tyleż owsa“ (ob. Wizyt. Szaniawskiego, str. 106). R. 1746 puścił opat Leski Maciejowi Tywusikowi 2 wł. za rocznym czynszem 36 zł. i zwykłą robocizną. R. 1757 sprzedał opat Turno karczmę z 2 wł. na 3 pokolenia za 300 zł., roczny podatek 20 zł. i obowiązek stawiania do niewodu i przewłoki, jako też rozwożenia ryb ułowionych zimą na sprzedaż (ob. Opactwo pelplińskie p. ks. Kujota, str. 340—42). Lustracja pruska z r. 1772 pisze: Ws włościańska klasztorna W. ma samych katol. mk., 36 włók, między temi 2 puste. Sołtys posiada 4 a karczmarz 2 wolne włóki prawem dziedzicznym, zresztą nikt. Wysiew na włókę wynosi 8 kor. żyta, 1 1/2 jęczm., 5 owsa, 3/4 grochu, 1/4 lnu; plon przynosi drugie ziarno. Mieszkańcy nie mogą żyć z rolnictwa samego, dla tego prowadzą handel drzewem, jak mieszkańcy Głódowa, Junkrów i innych wsi. Zawsze wiele roli leży ugiorem. Czynsz od włóki wynosi 15 fl. lekkiej monety; sołtys płaci 4 fl., karczmarz 10 fl., kontrybucya od włóki wynosi 6 fl. 15 gr. Czynną tłukę, jak mieszk. w Jaroszewach, ale mogą mleć, gdzie chcą (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, 168). Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 liczyły W. 120 mk. katol. i 10 ew.; meszne

wynosiło 18 kor. żyta i tyleż owsa. R. 1819, po konfiskacie majątków zakonnych, odebrali tutejsi czynszownicy rolę na własność dziedziczną. R. 1863 została czwarta część wsi przez pożar zniszczona; na nowo pobudowane domy są murowane i dachówką kryte. Zdaje się, że za czasów cysterskich była tu kaplica, ale nawet najstarsi ludzie jej nie pamiętają. Przypuszczać jednak można, że stała na pagórku, o 100 kroków od wsi, gdyż tam znaleziono mocny fundament. Lecz historycznych wiadomości o kaplicy nie posiadamy. *Ks. Fr.*

Więcławice 1.) al. *Więślawice*, w XVI w. *Wiaczławicze*, wś, fol. i dobra, pow. wrocławski, gm. Boruchowo, par. Kowal, odl. 17 w. od Wrocławka. Ma 20 dm., 248 mk. W r. 1827 było 16 dm., 139 mk. Dobra W. składały się w r. 1885 z fol. W. i Zakrzewiec, rozl. mr. 1459; fol. W. gr. or. i ogr. mr. 526, łąk mr. 182, past. mr. 71, lasu mr. 451, nieuż. mr. 33; bud. mur. 16, drew. 5; las urządzony; fol. Zakrzewiec gr. or. i ogr. mr. 93, łąk mr. 3, past. mr. 95, nieuż. mr. 5; bud. mur. 2, drew. 1, młyn amerykański, cegielnia, pokłady torfu. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś W. os. 21, mr. 234; wś Zakrzewiec os. 8, mr. 61; wś Strzały os. 10, mr. 168; wś Leonowo os. 10, mr. 136; wś Świątkowice os. 22, mr. 280; wś Dobrzelewiec os. 17, mr. 61; wś Dobrzelewicki os. 7, mr. 79; wś Grodno os. 25, mr. 90. Z tej wsi pisali się: Jakub de W. w r. 1379; Albert Baryczka h. Rola r. 1433 (Kod. dypl. pol., II, 327, 833). Według reg. pob. pow. kowalskiego z r. 1557 wś Więcławice, w par. Kłotno, potem Gołaszewo, miała 2¹/₂ łąn., 2 zagr. (Pawiński, Wielkop., II, 15). 2.) **W.**, w XV w. *Wyanczlawicze*, wś i fol., pow. miechowski, gm. Michałowice, par. Więcławice, odl. 28 w. od Miechowa, 1¹/₂ mili od Krakowa, o 3 w. od linii granicznej austriackiej, posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, dom przytułku dla ubogich. W 1827 r. było 25 dm., 152 mk. W r. 1873 fol. W. rozl. mr. 345; gr. or. i ogr. mr. 267, łąk mr. 11, past. mr. 4, lasu mr. 51, nieuż. mr. 12; bud. mur. 3, drew. 16; płodozm. 14-pol.; las nieurzadzony. Wś W. os. 15, mr. 75; wś Wola Więcławska os. 5, mr. 41. Kościół par. założony był podobno w r. 1340. W połowie XV w. istnieje tu kościół drewniany, p. w. św. Jakuba apostoła. Wś należy do trzech właścicieli: Jakuba h. Leliwa, Mikołaja Pszonki h. Janina i Andrzeja Niemsty z Więcławic z rodu „Czewnia“. Łanów km. nie było, tylko 7 zagrod., karczma, cztery folwarki. Dziesięcinę, wartości do 15 grzyw., pobierał pleban, mający swe role i łąki (Długosz, L. B., II, 48). W r. 1581 Staszkowski płaci w W. od 2 łąn. km., 3 zagr. z rolą, 8 bez roli, 1 rzem., 2 zagr. plebańskich (Pawiń., Małop., 21). W XVII w. W. zostały nadane przez jednego z dziedziców jezuitom, którzy władali wsią do r. 1773. Przy ko-

ściele zdawna istnieje bractwo św. Izydora (od XVI w.?) i szpital dla ubogich. Z dawnych za- bytków zasługuje na uwagę tryptyk staroniemieckiego pędzla (z XV w.?), przedstawiający w środku Trójcę św. a po bokach w grupach święci i święte (między nimi św. Wojciech, Stanisław i Wacław). W jednym z trzech ołtarzy jest obraz św. Izydora a w drugim św. Stanisława Kostki, z napisem iż r. 1678 ochronił od moru całą parafią. Przechował się starożytny re- kopis łąciński z kazaniami (wiek XIV?). Kościół został gruntownie odnowiony, kosztem 6000 rs., w r. 1868. Do r. 1815 parafia była rozleglejsza, wchodziły do niej wsi Boleń i Bosutów al. Bosułów (dziś w pow. krakowskim, par. Raciborowice). Tryptyk starożytny opisał Józef Łepkowski w r. 1858 w „Kronice wiadomości krajowych i zagranicznych“ (wydaw. w Warszawie). Opis kościoła w W. wydał r. 1878 w Kielcach proboszcz miejscowy ks. Piotr Gosławski (broszurka, zawierająca 26 str.). W. par., dek. miechowski (dawniej skalnierski), 3395 dusz. 3.) **W.**, wś i fol. nad rz. Wisłą, pow. lipnowski, gm. Brudzień, par. Rokicie, odl. 22 w. od Płocka a 37 w. od Lipna, ma 16 dm., 171 mk., wiatrak. W 1827 r. było 12 dm., 113 mk. Dobra W. składały się w r. 1872 z fol. W. i Myślborzyce, rozl. mr. 1745; fol. W. gr. or. i ogr. mr. 526, łąk mr. 3, past. mr. 49, lasu mr. 235, zarosli mr. 19, nieuż. mr. 9; bud. mur. 2, drew. 9; płodozm. 7-pol.; fol. Myślborzyce gr. or. i ogr. mr. 557, łąk mr. 122, past. mr. 34, lasu mr. 203, nieuż. mr. 3; bud. drew. 6. Wś W. os. 24, mr. 56; wś Ostrowce os. 25, mr. 117; wś Myślborzyce os. 17, mr. 76. Według reg. pob. pow. dobrzyńskiego z r. 1564 wś W., w paraf. Rokicze, miała 15 knieci na łąnach całych, 1 zagr., karczmarza, poddanych Głowińskiego. Płacono fl. 8 gr. 7 sol. 1 (Pawiński, Wielkop., I, 278). *Br. Ch.*

Więcławice, w par. Brzezcie, podane w reg. pobor. z r. 1581 (Pawiń., Małop., 29), ob. *Więc- kowice*.

Więcławice al. *Więślawice*, *Wienzlawice*, (*de*) *Wenczlawicz* r. 1355, *Więcławice* r. 1580, posiadłość, w pow. inowrocławskim, o 5·5 klm. na płn.-wschód od Inowrocławia, przy drodze toruńskiej, przed Gniewkowem, wzn. 90·8 mt. n.p.m.; par. katol. Szadłowice, par. prot., poczta i st. dr. żel. w Inowrocławiu, ma 4 dm., 75 mk. (65 kat., 10 prot.) i 208·25 ha (181·43 roli, 1·46 łąk, 20·36 past., 4·47 nieuż., 0·53 wody); czysty doch. z ziemi 4483 mrk; właścicielem jest Robert Grasemann. W r. 1355 ks. kujawski Władysław, pan na Gniewkowie, podczas pobytu swego w Szarleju, wynagradzając zasługi Mikołaja Rumlika, dziedzica W., uwolnił od wszelkich opłat i ciężarów sześć łąnów solty- szych, które Mikołaj posiadał na Ostroważu klasztor- nym, w ziemi gniewkowskiej (Kod. Dypl.

Pol., I, 212). R. 1580 na W. Górnych miał Jan Tupadłski 1 łan os. i 2 zagr. a Jakub Włodek 1 łan os.; Dolne W. czyli Latkowo, z dwoma zagrodnikami, posiadał Adam Baliński, ststa kruszwicki (ob. *Latkowo*).

E. Cal.

Więclawiszki 1.) wś, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 63 w. od Kowna. 2.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 5 w. od Poniewieża. 3.) **W.**, zaśc. nad potok. Trykortis, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 29¹/₂ w. od Święcian, 4 dm., 33 mk. katol.

Więclawska Wola, wś, pow. miechowski, gm. Michałowice, par. Więclawice. Wś wchodziła w skład dóbr Więclawice, z obszaru dwor. utworzony został folw. Firlejów. W r. 1827 było 32 dm., 205 mk. W połowie XV w. łany km. i karczmy należały do par. Goszcza, dwór szlachecki (militaris) i zagrodnicy do par. Więclawice. Dziedzicami wsi byli: Stanisław i Jakub h. Leliwa. Było tu 15 łan. km. i karczma z rolą, dające dziesięcinę z pól w stronie zachodniej i północnej (od Miechowa i Wilkowic) katedrze krakowskiej, zaś z pól od wschodu i południa (od Krakowa) i z folwarku plebanowi w Więclawicach, wartości 15 grzyw. (Długosz, L. B., II, 48). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1490 wś W. Wola, w par. Goszcza, miała 9 łan. W r. 1581 W. Wola, w par. Więclawice, własność Staszковского, miała 6 łan. km., 2 zagr. z rolą, 9 kom. bez bydła, 2 rzem., ¹/₂ łan. karcz. (Pawiński, Małop., 21, 441).

Br. Ch.

Więclawy 1.) fol., pow. kaliski, gm. i par. Godziesze, odl. od Kalisza w. 22; ma 2 dm. 2.) **W.**, pustka, pow. wieluński, gm. i par. Mierzycze. W 1827 r. było 7 dm., 29 mk.

Większniany (?), wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawle, o 6 w. od Szawel.

Więslawice, ob. *Więclawice*.

Więzów, pow. koniński, ob. *Więzowa*.

Więzów 1.) niem. *Wansen*, 1202 *Wanzow*, 1250 *Wanzow villa*, miasto, pow. olawski, odl. 5 mil na pld.-płd.-wsch. od Wrocławia, 3 mile na pld.-zach. od Olawy, wznies. 477 st. nrm., na praw. brzegu Olawy, posiada 165 ha obszaru (118 roli, 23 łąk, 1 lasu), 221 dm., 591 gospodarstw, 2294 mk. (1900 katol., 386 ew., 8 żyd.). Jest to dawna posiadłość biskupów wrocławskich. R. 1250 otrzymała osada prawo miejskie niemieckie, 1256 utworzono wójtostwo. Miasto otoczone było murami i miało trzy bramy: wrocławską, nissańską, brzegską. Nissańska przechowała się dotąd. Wały zostały zniszczone. Liczne pożary, ostatni r. 1834, niszczyły miasto. Kościół par. katolicki, p. w. św. Mikołaja, jest okazałą budowlą. Kaplica kat., p. w. św. Maryi Magdaleny, na cmentarzu. Ewangelicy należą do par. Mechwitz. Szkoła katol. i szpital na 16 ubogich. Corocznie 12 jarmarków. 2.) **W.** *Stary*, niem. *Alt Wansen*, wś, pow. olawski, par. kat. Więzów, ma 663 ha

(572 roli, 42 łąk, 1 lasu), 101 dm., 604 mk. (16 ewang.).

Więzowiec al. *Więzowiec*, sióło, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Zdzięcioł, o 37 w. od Słonima, na pld.-zach. od Zdzięcioła, przy dr. do Słonima, wraz z osadą Murowanka 1107 dzies. ziemi włośc. (413 łąk i pastw., 35 nieuż.) i 145 cerkiewnej (14 łąk i pastw., 55¹/₂ nieuż.). Parafia praw., dekanatu (błagoczynia) zdzięciołskiego, 2149 wiernych, 1 kaplica.

Więzówka, chutor, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Międzyrzecz, należy do wsi Dobrosielce.

Więzownia, wybud., w pow. ostrzeszowskim, okr. komis. w Kobylogórze, poczta w Kuchlewie.

Wigańce, ob. *Wilańce* 1.).

Wigandsthal, targowisko nad strumieniem Łużyckim (Lausitzbach), pow. lubijski, par. kat. Friedeberg an Queis, ewang. Meffersdorf, odl. 3 mile na pld. od Lignicy, ma 39 ha (31 ha roli), 102 dm., 597 mk. (556 ew., 36 kat., 5 żyd.). Do r. 1815 należało do Saskich Łużyc. Założone na obszarze dóbr Meffersdorf w r. 1668, nosiło nazwę tych dóbr, lecz następnie od imienia dziedzica dóbr Wiganda v. Gersdorf otrzymało nazwę. Pierwotnymi osadnikami byli wychodźcy czescy. Istniała tu szlifiernia granatów. O dwie godziny drogi od osady leży góra Tafelfichte (wzn. 3379 st.), na której schodzą się granice Czech, Śląska i Łużyc. W pobliskim Schwarzbachu źródła żelaziste.

Wigdorówka, karczma, pow. jampolski, gm. Babezyńce, o 26 w. od Jampola, ma 11 mk.

Wigelow (niem.), ob. *Wielgłowo*.

Wigi al. *Wigie*, wś, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Bobty, o 21 w. od Kowna. Starow. Kozemiakiny mają tu 400 dzies. (180 lasu, 57 nieuż.).

Wigie 1.) okolica i dwór, pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Żejmy, o 46 w. od Kowna. Klimontowiczowie mają 113¹/₂ dzies. (40 lasu, 7 nieuż.), Waszkiewiczowie 59 dzies. (10 lasu), Szwabowie 28 dzies. 2.) **W.**, ob. *Wigi*.

Wigiele 1.) wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawle, o 8 w. od Szawel. 2.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszty, o 93 w. od Wilkomierza.

Wigilka, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuszki, należy do dóbr Rybaciński Montwiłłów.

Wigirdy, wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 6 w.), okr. wiejski Ościukowszczyzna, 37 dusz rewiz.; należy do dóbr Grabowo Mazurkiewiczów.

Wigłowice al. *Węglowice*, przys. Laskowy, w pow. wadowickim, w obw. sąd. zatorskim. Wspomniane są w dok. z 1253 r. 17 kwiet. jako wieś należąca do klasztoru benedyktynek w Stańniatkach (Kod. dypl. Małop., II, 92). Akt z 1400

r. 13 maja, mocą którego król czeski Wacław potwierdza zapis Jana (II), ks. oświęcimskiego, którym tenże zabezpiecza żonę swę Jadwidze oprawę pięciu tysięcy grzywien na miastach: Zatorze i Wadowicach, zamku Wołku i kilku wsiach, a między temi i Wigłowicach (niem. Beigelsdorf). Również wymienia i dok. z 1477 r. 28 maja, mocą którego dziela się czterej synowie ks. Wacława księstwem zatorskiem i majątkiem i to w ten sposób, że Kazimierz i Wacław otrzymują jedną część spadku a Janusz i Włodek drugą. Wsi Wigłowice, Pietrowice i Trzebieńczyce pozostały wszystkich wspólną własnością (ob. Gruenhagen i Markgraf: Lehns- u. Besitzturkunden Schlesiens, II, 579 i 615). Długosz (L. B., t. II) nie wymienia W. Reg. pobor. z 1581 (Pawliń., Małop., 105) podają W. jako wś należącą do zamku zatorskiego i do paraf. w Zatorze, o 1 łanie km. i 3 zagr. z rolą (ob. *Laskowa*).

Wigonin, ob. *Wygonin*.

Wigra, rzeczka, wypływa z jeziora leżącego na pld. od wsi Wigrele, w pow. wykowyskim, przepływa przez jezioro na pld. od wsi Grauzyny, wchodzi na obszar pow. suwalskiego i uchodzi do Szeszupy pod wsią Poszeszupie. Długość 8 w.

J. Bliz.

Wigrańce, wś i os. leś., pow. sejneński, gm. i par. Berzniki, odl. od Sejn 9 w., ma 7 dm., 44 mk. W 1827 r. było 6 dm., 89 mk.

Wigrele, wś, pow. wykowyski, gm. Wojtkobole, par. Grażyski, odl. od Wykówyszek 28 w., ma 15 dm., 111 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kalwarya. W 1827 r. było 8 dm., 52 mk.

Wigrinnen, wś, pow. żądzoborski, st. pocz. Alt-Ukta.

Wigry, wielkie i malowniczo położone jezioro, wśród wyżyn pojezierza bałtyckiego, wznies. do 750 st. n.p.m., leży w pow. suwalskim a częścią w augustowskim, odl. 9 w. (w linii powietrznej) na wschód i pld.-wsch. od Suwałk. Ogólny obszar jeziora wynosi 20·9 wiorst kw. (0·43 mili), z tego 4·8 w. należy do pow. augustowskiego. Od cyfry tej (według obliczeń gen. Strielbieckiego), różnią się podawane często cyfry obszaru w morgach (7958 mr.) i dziesięcinach (4000 dzies.), odpowiadające znacznie większemu obszarowi (prawie 34 w. kw.). Pochodzi to zapewne od wliczenia do obszaru jeziora płańskich nadbrzeżnych obszarów, pokrytych dawniej wodą i dotąd w części zalewanych przy wyższym poziomie wód jeziornych. Jezioro ma kształt litery S. Długość w kierunku od pld. ku pld. w linii prostej wynosi 11 w., w kierunku od zach. ku wsch. 10 w., długość linii całego zakrętu około 17 w. Szerokość zmienia się od 1/2 w. do 2 1/2 w., głębokość dochodzi podobno do 150 st. Dno częścią błotniste, częścią piaszczysto-łowate. Woda barwy zielonej. Obszar je-

ziora można rozdzielić na trzy części: północną, środkową i południową. Północna, otoczona lasami przeważnie, stanowi niejako oddzielne jezioro, mające do 2 1/2 w. w kierunku od pld. ku pld. i do 1 1/2 w. od zach. ku wschod. Przy wsi Tartak w pld. końcu zwęża się ona w kanał, przez który przechodzi po moście drogą bita z Suwałk do Sejn. Część środkowa, rozszerzająca się w pld. części do 5 w. w kierunku od zach. ku wschod. a rozległa na 3 1/2 w. kier. od pld. ku pld., mieści w pld. połowie wyspę z kościołem poklasztornym i kilka drobnych wysepek. Część południowa ma 9 w. długości w kierunku od zach. ku wsch., kilka większych wysp i łączy się z kilkoma drobnymi przyległymi jeziorami, jak Długie i Malezynie przy pld. brzegu, Mulaczyk i Krusznik przy pld. Rzeka Czarna Hańcza wchodzi do jez. ze strony zach. (w części środkowej), o 2 w. na pld. od os. Cimochowizna. Śród lasów, a wypływa pod wsią Durdyniszki przy wsch. brzegu, wprost wyspy klasztornej. Z ryb spotykamy tu, między innymi, sieje, sielawy, pstrągi.

Br. Ch.

Wigry, dawniej *Wygry*, *Wikgry*, osada kościelna na wyspie wśród jeziora t. n., pow. suwalski, gm. Hutta, par. Wigry, odl. 14 w. na pld.-wschód od Suwałk, ma 10 dm., 54 mk. W r. 1827 był 1 dm., 5 mk. Już w XV w. istniało „uroczysko“ Wikgry wśród puszczy służącej za miejsce łowów książąt litewskich. Odwiedzał te lasy Jagiełło, a raz omal nie wpadł tu w ręce Krzyżaków. Zdarzenie to tak opowiada Kromer: „Roku 1418 król Jagiełło powtórnie w Żmujdzkim Wieluniu o pokoju z Krzyżakami się namawiał, zaciągnąwszy tam z sobą senatory niektóre polskie. Ztąd gdy nie nie sprawiwszy odjechał, a rozprawiwszy senatory sam z trocją dworzaków w Wigroszach lasiech myśliwym polowaniem się zabawiał, o mały włos w komendatora rastenburskiego zasadzki nie wpadł“. Tu również ostatni z Jagiellonów zabawiał się łowami dnia 1 sierpnia 1551 r. (Przeździecki, Jagiellonki Pol., V, p. LXXIII). Zdawna istnieć tu musiał dworzec myśliwski. W „Rewizji puszczy w. ks. lit.“ z r. 1559 czytamy: „w puszczy Perełomskiej jezioro gospodarskie Wikgry. Nad tem jeziorem dwór J. K. M.“. Co do samej nazwy okalającej dwór puszczy istniał naówczas spór między „osocznikami“, z czego domyślać się można, że tu przechodziła granica puszczy: perełomskiej i perstańskiej, należących do dóbr stołowych ekonomii grodzieńskiej (tamże, str. 54). W uroczaj tej miejscowości przemieszkiwali dość długo pustelnicy reguły św. Pawła. Świeżo przybyli z Włoch do Krakowa kameduli, uzyskawszy pozwolenie Władysława IV, wzniesli tu kościół i pozakładali pustelnie. Jan Kazimierz potwierdził im dnia 6 stycznia 1667 r. przywilej fundacyjny i uposażenie pomnożył. Według aktu erekcyjnego celem fundacji miało być uprosze-

nie Boga przez modły zakonników, żeby raczył odwrócić ciągle kłeski, jakimi kraj naówczas był nawiedzany. Aktem tym król nadaje zakonnikom reguły św. Benedykta, za pozwoleniem papieża Klemensa IX i Aleksandra Sapiehy, bisk. wileńskiego, oprócz rzeczonyj „wyspy“ na jeziorze Wygry, leśnictwa Perstuńskie i Przelomskie, z folwarkami, wsiami i lasami. Dokument ten na dwunastu osadzonych tu zakonników wkłada obowiązek odprawiania w oznaczonym czasie mszy św. za osobę fundatora, królową Maryą Ludwikę i królewicza Karola (M. L., ks. 410, f. 1513). Sejmujące stany fundacją królewską tegoż roku zatwierdziły (Vol. leg., IV, p. 1004-5). Działalność zakonników przypomina cywilizatorską misję klasztorów średniowiecznych. Trzebią oni puszcze i zakładają liczne folwarki, dla użytkowania lasów urządzają liczne huty, połączony z kopalniami rudy żelaznej. W samych dobrach Wigry założono 8 rudni. Sprowadzeni z różnych stron kraju robotnicy dają początek licznym osadom leśnym. Przy klasztorze na wyspie założono piękne ogrody owocowe i urządzono ogrodzony zwierzyńiec. Rządy gospodarnego zakonu wywołały wkrótce niezadowolenie sąsiadów. Już w r. 1710 pozwano przed sąd grodzki kamedułów i ich przeora kś. Emilianą „iż chlebem królewskim wytuczona pustynia Wigierska recalcitravit, kiedy ręką tą, która odbiera beneficja, oddaje maleficia przez wygnanie strażników w puszczy Perstuńskiej i Przelomskiej, JK.M. osadnych, oraz uwięzienie p. Prejeza, podłowczego w. ks. lit.“ (Akta grodzień, VII, str. 464). Zatargi te oparły się widocznie o Rzym, skoro dla rozstrzygnięcia ich zesłanym został od stolicy apostolskiej do Polski Hieronim Grimaldi, arcyb. edeński, nuncyusz papieski. Komisarzem dla odgraniczenia kamedułów wigierskich wyznaczony został 15 październ. 1715 r. Paweł Sapieha, jako biskup żmujdzki i opat paradyski (M. L., ks. zap. 155, f. 758). Pomimo tych zajęć, August II tegoż roku bawiąc na łowach w puszczy, klasztor wigierski nowemi obdarzył dobrami w ekonomii grodzieńskiej, o zatwierdzenie czego przez sejm warszawski prosi szlachta wojew. grodzieńskiego jeszcze w r. 1720 (Akta grodz. z. sądu, VII, str. 274). We dwa lata później (1717 r.) tenże monarcha zwalnia dobra klasztorne „od wszelkich konsystencyi, hybern, przechodów i lokacyi żołnierskich“ (Vol. leg., VI, p. 326). Gdy zaś w tym czasie pożar nawiedził W. i zniszczył przywilej fundacyjny, August II d. 18 lipca 1725 r. potwierdził takowy, z zastrzeżeniem książęcego prawa polowania, co sejm w r. następnym potwierdził (Vol. leg., VI, p. 496-7). Tak hojnie sypane dobrodziejstwa nie zadawały jednak przedsiębiorczych zakonników. W summaryuszu dochodów z leśnictw ekonomii grodzieńskiej z r. 1748 czytamy: „Konwent Wygierski WWO0.

Kamedułów, po wielu miejscach nie mając jeszcze doskonałego ograniczenia swego, jako to: nad *Wolką* i pod *Danielowcami* i *Białowierzchniami*, co może puszczy królewskiej do siebie garnie. Przeto *convenienter adigendus*, aby komisję sobie wyprosiwszy, do końca wyprowadził ograniczenie swoje w miejscach sobie nadanych przez konstytucyę, tenże konwent nimius się być pokazuje w przywłaszczeniu sobie łąk w puszczy królewskiej, których po całej puszczy Perstuńskiej, Przelomskiej moc jest wielka, nie tylko rozszerza i roztrzebia łąki sobie nadane, na uszczerbek intrat i posesyi królewskiej, ale też i gdzie są kopce na udzielenie jakich łąk, mniej na to uważając, jak daleko rozlegają uroczyska, zewsząd się szerzy i poddanych króla z dawnych posesyi wypędza, albo też do miejsc, które są jeszcze wolne przystępu nie daje“ (Piscowaja kniga, II, p. 40). Okazała świątynia wigierska, szczytami dwóch wież swoich panująca nad drzewami okalającej ją puszczy, zbudowaną jest z kamienia na wzmocnionym ręką ludzką półwyspie. Oprócz kościoła urządzono tu crem czyli pustelnię, składającą się z 12 domków, wystawionych w dwie równoległe linie. Przy każdym domku ogródek; całość od strony łądu oddzielona wysokim murem. Wszystkie te gmachy ostatecznie ukończone zostały dopiero w r. 1745. Stał przytem piękny, murowany dom, z licznemi pokojami dla gości. Kościół, p. w. Niepokal. Pozeccia N. M. Pauny, niewiadomo kiedy i przez kogo konsekrowany został. Wnętrze jego zdobią obrazy Smuglewicza i innych obcych malarzy. Z chwilą zajęcia tej części kraju przez Prusaków dobra zakonników zabrano na skarb w r. 1794 a ich samych przeniesiono w r. 1809 na Bielany pod Warszawą. Kościół stał się odtąd katedrą biskupstwa wigierskiego, utworzonego z części biskupstwa wileńskiego, oderwanego od Litwy. Pierwszym biskupem został kś. Michał Karpowicz, znakomity kaznodzieja (ur. 1744, † 1805), którego ciało spoczywa w podziemiach świątyni. Następca jego Jan Klemens Golaszewski (1748, † 1820) w d. 8 maja 1815 r. konsekrował tu Woronicza na biskupa łuckiego (Święcki, Hist. pam., II, 545). Staraniem tego biskupa katedra dyecezyalna przeniesioną została w r. 1817 z W. do Sejnu, gdzie dotąd się mieści. Bulla papieżka z r. 1818 przemianowała biskupstwo wigierskie na augustowskie. Odtąd katedra stała się kościołem parafialnym, liczącym obecnie 5595 parafian (Ordo Divini Officii z r. 1885, str. 25). Obszar dóbr klasztornych po zajęciu przez rząd pruski stał się centrem oddzielnego powiatu wigierskiego (Wigrischer Kreis), który według mapy z 1806 r. graniczył od płu. z pow. kalwaryjskim (wsi: Wersele, Łanowizna, Mieszkinie, Boezne, Sidory, Klonowo, Polańce, Kibarty, Balle, Obelica, Naruny), od wschodu dotykał Niemna, od pld. stykał się z pow. dąbrow-

skim (wsi: Świętojańskie, Rynkowiec, Kolety, Komaszówka, Twardy Róg), od zach. z pow. biebrzańskim i dawną granicą pruską. Obszar powiatu wynosił do 80 mil kwadr. (połowę obszaru zajmowały lasy). Było w nim 15 miast królewskich i 5 szlacheckich. Miasta królewskie miały 1733 dymów i 9769 mk., szlacheckie (prócz Raczek) 242 dym. i 1376 mk. Dobra królewskie tworzyły 7 zarządów (Aemter), obejmujących 66 folw., 416 wsi, 28 oddzielnych osad, 5902 dymów i 46280 mk.; dobra szlacheckie liczyły 2033 dym. i 12792 mk. Dobra szlacheckie szacowano na 1300000 tal. W byłych dobrach klasztornych liczone 1200 włościan, dawały do 30000 tal. dochodu. Lasy klasztorne, pięknie zachowane, obfitowały w drzewo masztowe i bułdulewe. W obrębie powiatu leżały następujące miasta: Bakałarzewo, Berzuiki, Filipowo, Jeleniewo, Krasnopol, Lejpuny, Liszkowo, Łoździeje, Metele, Mirosław, Przerośl, Puńsk, Sejny, Sereje, Suwałki, Szczebra, Wiejsieje, Wiżajny. Z tych najludniejsze Łoździeje miały (około r. 1800) 1537 mk., zaś Suwałki, Przerośl i Sereje więcej niż 1000 mk. Z części dawnych dóbr klasztornych utworzony został majorat rządowy, w pow. suwalskim, w gminach Hutta i Kuków. W skład majoratu wchodziły folw.: Hutta, Nowy al. Czerwony, Piotrowa Dąbrowa, Stary, Papiernia, Jesionowo, Kuków i Zdrojezyski. Obszar gruntów majoratu wynosi 3975mr., a lasu 197 mr. 4 przętów. W r. 1868 dobra te oddane zostały jako majorat generał-lejtnantowi Mikołajowi Ganeckiemu. Do tegoż majoratu należą trzy młyny: w Papierni i Tartaku nad rzeką Czarną Hańczą, i w Tartaku nad rz. Pierty. Wszystkie wzmiankowane folwarki otaczają miasto Suwałki ze wszech stron, a część gruntów folw. Papiernia i staw dotyczą samego miasta i tu też jest rezydencya właściciela, mурowany młyn wodny i łaźienki dla użytku miasta. Najobszerniejszy z folwarków Kuków ma nr. 1390; na fol. Hutta mieszka administrator majoratu. W Hucie i Kukowie są liczne i obszerne budowle gospodarcze i gorzelnie, a w Hucie prócz tego browar piwny. Grunta w ogóle żytne, ale sięją też i pszenicę; najlepsze w Czerwonym Folwarku. W lesie położonym obok Hutty znaczna ilość dębów, pomieszanych z sosną i świerkiem. Obszerne jeziora, znane pod ogólną nazwą wigierskich, wchodzące niegdyś w skład ekonomii Hutta, pozostały przy skarbie. O własność znacznej części tych dóbr toczył się długoletni proces, rozpoczęty przez rodzinę Kiewliczów przeciw skarbowi królestwa. Ostatecznie wyrokami trybunału warszawskiego, sądu apelacyjnego i IX depart. senatu proces ten rozstrzygnięty na korzyść skarbu. Obecnie ogromne te dobra rozpadły się na kilkanaście części, które przeszły w największej części na donacye. *Źródła:* Holsche „Geographie und Statistik v. West.- Sued-u. Neu-

Ostpreussen“. Berlin, 1800 r. (t. I, 437-444). Połujański „Wędrowki po gub. augustow.“ (str. 150-181). Opisy z rycinami dawały: „Tygod. Illustr.“ (z 1862 r. t. IV, 35 i z 1871 r., VII, 243), „Kłosa“ (t. VII, str. 153) i „Tygod. Powszechny“ (z 1880 r.). *M. R. Witan.—Br. Ch.*

Wigstadi, ob. *Witków*.

Wigstein 1.) *Górny*, czesk. *Vikstejn Horni*, niem. *Ober Wigstein*, wś na Szląsku austr., w pow. opawskim, obw. sąd. witkowskim, w miejscu, gdzie Mora (prawy dopł. Opawy) zwraca się ku pfn. W r. 1880 było tu 27 dm., 183 mk. (182 rz.-kat., 1 izrael.), 141 Niemców i 41 Czechów. Szkoła ludowa w miejscu. W. Górny tworzy z Hertmanicami (Erdmannsdorf) i Radkowem (Ratkau) jedną gminę. Na gruntach wsi znajdują się ruiny zamku Wigstein. Resztki murów mają jeszcze 5 do 6 sążni wysokości, widocznie zamek niegdyś miał kilka pięter. Główna brama znajdowała się po stronie pfn. Z trzech innych stron broniły zamku strome ściany. Wewnątrz, po lewej stronie wielkiego podwórza, wznosi się główna część bodowli. Początkowe dzieje zamku nie są znane. Według A. Petera („Burgen u. Schloesser im Herzogthum Schlesien“, Teschen, 1879) zbudował na miejscu zniszczonego przez Mongołów w r. 1241 zamek Witko Krawarz nowy zamek i nazwał go od swego imienia Witkowstein, Witkenstein a stąd dzisiejsza forma Wigstein. Założyciel osadził tu wieś. W. przeszedł potem w posiadanie ks. opawskich. Aktem z 1433 r. Przemko, książę opawski, zapisuje zamek ten w dożywocie swej żonie Helenie (ob. Gruenhagen i Markgraf, Lehns u. Besitzurkunden Schlesiens, t. II, str. 504). Zamek przechodził kilkakrotnie w zastaw. W r. 1591 jest w posiadaniu Jana Brabauńskiego i należy do Moraw. W r. 1612 otrzymuje Adam Oderski zamek i dobra W. od cesarza Rudolfa II na własność. Ważne następstwa miała wojna 30-letnia. Protestancka szlachta popierała Ernesta hr. Mansfelda, znanego wodza, gdy tenże w r. 1626 na Szląsk wkroczył. Po ustąpieniu tegoż cesarz Ferdynand II skazał skompromitowanych na konfiskatę dóbr albo na kary pieniężne. Z powodu nieuiszczenia kar, jakie cesarz Ferdynand I nałożył na szlachtę protestancką, popierającą Mansfelda, dostały się niektóre dobra, a między niemi W., w sekwestr. Po zwycięstwie pod Jankowem (6 marca 1646) zajęli Szwedzi pod Torstensonem cały Szląsk aż po przełęcz Jabłunkowską. Jedynie w obwarowanych miejscowościach utrzymały się garnizony cesarskie. Do tych należały, prócz Opawy, Grodziec (Graetz) i Wigstein. Dobra W. zmieniają odtąd szybko właścicieli; dłuższy czas pozostały w posiadaniu Emanuela Glassnera, kupeca i bankiera, które je nabył w r. 1860 Ob. Leparz: Beitrage zur aelteren Geschichte des Herzogthums Schlesiens. Peter A.: Volksthuemliches aus Oesterreichisch-

Schlesien, Bd. II. Biermann : Geschichte der Herzogthümer Troppau u. Jaegerndorf. 2.) **W. Dolny**, czesk. *Vikstein Dolni*, niem. *Nieder Wigstein*, wś na Śląsku austr., w pow. opawskim, obw. sąd. witkowskim (niem. Wigstadt), na płn. od Witkowa. W r. 1880 było 20 dm. i 125 mk. rz.-kat.; 123 Niemców i 2 Czechów. W. tworzy z Ligotką (Lhotka, niem. Nitschenau) gminę administracyjną. *W. H.*

Wigt (*Schoenes-*), ob. *Fyszluza*.

Wigurce, ob. *Wigurycze*.

Wigurowszczyzna (ob. *Miłostawce*), pow. osterski, ob. *Wygurowszczyzna*.

Wigurycze, *Wihurycze*, w dokum. *Wikorycze*, *Wihurycze*, *Wigurce*, *Wigurycze*, wś nad rzeką Połonką, pow. łucki, na płd.-zach. od Łucka. W 1545 r. własność ks. Czartoryskich, którzy z Osnityszyna, Wikurycz i Szprachowa zobowiązani byli do utrzymywania jednej horodni zamku łuckiego (ob. Jabłon., Rewizye, 52). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. Wasyl Wigora, z imienia swego Wigurze, wnosi z 9 dym., 11 ogrod. po 2 gr. a w 1583 r. Bogdan Wigura z imienia kn. Jurya Czartoryskiego Wigurycz z 10 dym., 6 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 33, 104).

Wiguryna al. *Wihuryna Polana*, wś, pow. klimowicki, gm. Nadziejkwicze, 55 dm., 429 mk., z których 30 zajmuje się wyrobem wozów, sań itp. (Porów. *Polana* 2).

Wigusz-Bartel, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Carlsberg.

Wiguszki, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Subotniki (o 6 w.), okr. wiejski Wodol, 85 dusz rewiz.; należy do dóbr Iwie hr. Zamoyskich.

Wihrajew (w dokum.), pow. kaniowski, ob. *Wyhrajów*.

Wihtenpelte (lotew.), ob. *Weitenfeld*.

Wihurycze, ob. *Wigurycze*.

Wijejki, dobra, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Uciany, o 65 w. od Wilkomierza, własność Świąteckich, 196 dzies. (7 lasu, 12 nieuż.).

Wijewo, niem. *Weine*, wś i dobra, dziś pow. wschowski, niegdyś posiadłość klasztoru wieleńskiego. Leży na płd.-zach. od Przemętu, przy trakcie z Kębłowa do Wschowy. Sąd we Wschowie, kom. okr. w Włoszakowcach a poczta w miejscu. Obszar ma 2453 ha, z czystym dochodem 16719 mrk. W r. 1379 Neko, syn Sułka, nabył sołtystwo wijewskie od Petyrlina, syna Kunczka, byłego sołtysa. Sprzedaż tę zatwierdził Jan, opat wieleński. R. 1580 należało W. do par. w Przemęcie, dziś do par. Brenno. W pobliżu na płn.-zach. od Wschowy leży karczma wijewska. Ob. *Potrzebowo* i *Śmieszaków*. *Wł. Ł.*

Wijna, ob. *Wujna*.

Wijoliszki, wś i dobra, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 52 i 53 w. od Poniewieża.

Wijsko, dawna nazwa wsi Ilujsko, w pow. dobromilskim.

Wijunia al. *Wijunka* al. *Kropiwna*, rzeczka, w pow. nieżyńskim gub. czernihowskiej, dopływa rz. Osetr, długa 23 w.

Wijunka, rzeczka, w pow. radomyskim, przepływa pod wsią Steczanką, którą rozdziela od wsi Żołnierzówki i Rozjezżej i uchodzi do błot na lewym brzegu Uszy.

Wijunki, *Wijunki*, wś, pow. żytomierski, gm. Pulin, par. praw. Strybież (o 10 w.); huta szklana. Własność Szlenkiera.

Wijuniszczce, wś, pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Potyjówka, o 20 w. od Radomyśla, ma 42 mk.

Wijunówka, rzeczka, dopływ Narwy z prawej strony.

Wik (niem. *Wiek*, estoń. *Laena-Ma*) al. *Wicki powiat*, inaczej zwany *Hapsalskim*, w płd.-zach. części gub. estońskiej, graniczy z Baltykiem, Harryą i gub. inflancką, składa się częścią z lądu, częścią zaś z różnych większych i mniejszych wysp i zajmuje 67½ mil al. 3267·3 w. kw. Powierzchnia przedstawia nizinę dość równą, opadającą stopniowo na zachód ku morzu. Tylko w płd.-wsch., bardziej wyniosłej części powiatu, dopływy rz. Kissarien płyną wśród dość głębokich parowów. Wybrzeże powiatu, w które głęboko wrzynają się zatoki: Hapsalska i Mitsal, jest w ogóle niskie, na płn. kamieniste a na płd. piaszczyste. Powiat zroszony jest niewielkimi rzekami przybrzeżnymi, z których najważniejsza Kissarien, uchodząca do zatoki Mitsal. Jezior znajduje się 35. Są one w ogóle nieznaczne i położone wśród błot. Błota zajmują prawie całą środkową część powiatu od rz. Kissarien na płn. do drogi hapsalskiej i wierzchowin rzki Sellenkuell (główniejsze Sellenkuellskie i Marielauch). Oprócz tego błota tworzą delte rz. Kissarien i znajdują się w części płd.-zach. powiatu. Lasy zajmują 86000 dzies., z tego 25000 dzies. na wyspie Dagden. Na lądzie stałym lasy znajdują się wyłącznie w zakątkach: płn.-wsch., płd.-wsch. i płd.-zach. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 76256 mk. (oprócz 102 prawosł. i 30 katol. zresztą ewang.). Pod względem administracyjnym powiat dzielił się na 3 okręgi: W. Ładowy, Pobręczny i Wyspowy (Land-, Strand- i Insular-Wiek), mające 17 parafii, obejmujących mto Hapsal, osadę Leal, 2 majątki koronne, 148 prywatnych i 16 pastorałów. Główne zajęcie mieszkańców stanowi: rolnictwo (59000 dzies. roli) oraz hodowla bydła (143000 dzies. łąk). W 1860 r. było w powiecie: 14000 sztuk koni, 46000 bydła rogatego, 43000 owiec zwyczajnych, 14000 rasy poprawnej, do 14000 trzody chlewnej. Przemysł fabryczny dość rozwinięty. W t. r. było w po-

wiecie: 52 gorzelnia, 41 browarów piwnych, 1 fabryka octu, 1 likierów, 1 fabryka sukna (wyprodukowała za 280000 rs. i zatrudniała 287 robotn.), 2 garbarnie i 6 cegielni. Nadto w powiecie znajdują się łomy wybornego kamienia budowlanego (wapień piaszczysty) w pobliżu Hapsalu, oraz bogate pokłady torfu, eksploatowane koło Fikkel i Leal. Do powiatu należą wyspy: Worms, Dagden i kilka pomniejszych.

Wikańce 1.) dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Ponedel, o 63 w. od Nowoaleksandrowska, własność Sokołowskich, 35 dzies. (6 lasu). 2.) **W.**, ws, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol. gm. Owanty, o 33 w. od Wiłkomierza. 3.) **W.**, ws, tamże, o 53 w. od Wiłkomierza.

Wikanie, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 74 w. od Nowoaleksandrowska.

Wikarewicze 1.) *Male*, ws nad odnogami Horynia, pow. piński, na „Zarzeczcu“, w 3 okr. pol., gm. Terebieżowo, o 69 w. od Pińska, ma 8 osad, 42 mk. Lud rolniczy, flisaczy i rybacy; łąk obfitość, grunta żyzne. Własność Komarnieckiego. 2.) **W.** *Wielkie*, ws nad Horyniem, pow. piński, na „Zarzeczcu“, w 3 okr. pol. płoćnikim, gm. Stolin, o 75 w. od Pińska, ma 16 osad, 60 mk. Miejsceowość obfita w łąki, ryby i lasy. Lud, oprócz rolnictwa, trudni się flisactwem i rybactwem. Własność Radziejewskich.

Wikarskie al. *Wikaryjskie*, os., pow. wrocławski, gm. Łęg, par. Włocławek, ma 17 mk., 34 mr. Należała do dóbr katedry wrocławskiej.

Wikartowce, węg. *Vikartocz*, ws, w hr. spiżkiem (Węg.), na granicy hr. liptowskiego, kościół katol. paraf., tartak i młyn wodny, lasy, 1515 mk.

Wikazerys, dwa małe jeziora, w pow. nowoaleksandrowskim. Przepływa przez nie rzeka Indreja, dopływ jez. Łosza.

Wiker al. *Wikker*, rzeka, w dawnej Galindyi (por. t. II, 475), jestto dzisiejsze rzeczka Wiker.

Wiki, ws kościelna na Łużycach Serbskich. Cała parafia obecnie uległa zniemczeniu.

Wikiańce, ws nad jeziorem Styrnie, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 18 w.), okr. wiejski Czulsk, o 65 w. od Wilna, 6 dm., 86 mk. katol. (podług spisu z 1865 r. tylko 2 dusze rewiz.); należy do dóbr Styrnia Nowickich.

Wikielec, niem. *Winkelsdorf*, ws na Pomezaniu, pow. suski, st. pocz. i par. kat. Hława, 333 ha (266 roli orn., 30 łąk, 1 lasu); 1885 r. 59 dm., 91 dym., 414 mk., 40 kat., 374 ew. W 1789 r. 15 dym. *Ks Fr.*

Wikieratyski 1.) al. *Wikierotyski*, ws, pow. maryampolski, gm. i par. Szumsk, odl. od Maryampola 4 w. Część I ma 15 dm., 85 mk.; część II ma 10 dm., 56 mk. W 1827 r. było 8 dm., 58 mk. 2.) **W.**, ws, pow. wyłkowyski,

gm. i par. Wyłkowyski (odl. 6 w.), ma 2 dm., 32 mk. W 1827 r. 3 dm., 25 mk.

Wikkes-Mujza (lotew.), ob. *Wehsikt*.

Wiklarowszczyzna, *Wiklerowszczyzna* (?), folw., pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, 7 gm. Howiezna, o 62 w. od Słucka. *A. Jel.*

Wikłów al. *Wyklów*, ws i folw., pow. noworadomski, gm. i par. Kruszyna, odl. 10 w. od Radomska. Ws ma 29 dm., 263 mk.; fol. 5 dm., 15 mk. Młyn wodny, piec wapienny, pokłady wapienia i torfu. W r. 1827 było 14 dm., 122 mk. W r. 1870 folw. W. z os. młyn. Zarembo rozl. mr. 1162; gr. or. i ogr. mr. 470, łąk mr. 122, pastw. mr. 6, wody mr. 3, lasu mr. 542, nieuż. mr. mr. 19; bud. mur. 1, drewn. 30; płodozm. 12-pol., las nieurządzony. Ws W. os. 24, mr. 176; ws Stefanów os. 7, mr. 16. Fol. W. należy do dóbr Kruszyna. Na początku XVI w. ze wszystkich ról dawano dziesięcinę pleban. w Kruszynie (Łaski, L. B., I, 253). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1552 we wsi W., w par. Kruszyna, Lwowski płacił od 5 os., 2 łan. (Pawiński, Wielkop., II, 280).

Wikłowo, osada, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Wielkieryta, należy do dóbr Łukowo Konsznych.

Wiknina, ob. *Oknina*.

Wikno, niem. *Wickno*, zapewne *Wykno*, leśnictwo, pow. szczywieński, st. p. Rheinswein.

Wikoline, 1488 *Wyclyn*, dobra i ws, pow. górski (Szląsk), par. kat. i ew. Wąsosz (Herrnstadt). W r. 1885 dobra miały 493 ha, 8 dm., 78 mk. (17 kat.); ws 92 ha, 33 dm., 177 mk. (7 kat.).

Wikorycze, (w dokum.), ob. *Wigurycze*.

Wikosewo, niem. *Vizow*, ws i dobra ryc., w Pomeranii, pow. słupski, st. p. Główezyce.

Wików (par. Czerwiński), jestto Wykowo, w pow. plockim.

Wików *Werchni* i *Niżni*, ws nad rz. Suczawicą, w pow. radowieckim na Bukowinie. Graniczy od wschodu z Putną. Posiada pokłady gipsu, stadninę rządową. W r. 1881 W. Górny, gmina, miał 5104 mk.; W. Dolny 2469 mk. Obszary dworskie 141 mk. Stefan V, gospodar multañski, nadał r. 1466 W. Werchni klasztorowi w Putnie. Na obszarze tej wsi powstał r. 1479 W. Niżni. Każda ws ma swą oddzielną parafię grek.-nieun. Urząd poczt. jest w W. Werchnim. Obszar dworski należy do funduszu religijnego.

Wików al. *Wikowo*, pow. bytowski, ob. *Mo-drzewo*.

Wików, niem. *Elsterwerda*, ws na Łużycach.

Wikowa, rzeczka, w gub. koweńskiej, lewy dopływ Iżny (praw. dopł. Okmiany, lew. dopł. Jury).

Wikrajcie, ws, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kielmy, o 40 w. od Rossieñ.

Wikry, pow. lubawski, ob. *Lipinki* (t. V, 263).

Wiksin, ws i folw., pow. ciechanowski, gm. i par. Grudusk, odl. o 23 w. od Ciechanowa, ma 11 dm., 121 mk. W r. 1827 było 10 dm., 70 mk. W r. 1885 folw. W., oddzielony w r. 1859 od dóbr Grudusk, rozl. mr. 355: gr. orn. i ogr. mr. 291, łąk mr. 20, lasu mr. 36, nieuż. mr. 8; bud. mur. 2, drew. 9; płodozm. 10-pol. Ws W. os. 21, mr. 69.

Wiksnieryszki, dobra, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Tryszki, o 57 w. od Szawel.

Wiktopol, folw. nad stawem, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 56 w. od Wilna, 1 dm., 13 mk. katol.

Wiktor, os. młyn., pow. kolski, gm. i par. Chełmno, wchodziła w skład dóbr Chełmno. W 1827 r. było 2 dm., 13 mk.

Wiktoriany, ob. *Wiktorzany*.

Wiktorka, strumień łączący się z rzeką Żyrnówką, w pow. wilkomierskim, ob. *Pobojsk*.

Wiktorka, os., pow. miechowski, gm. Rzeżuśnia, par. Gołęza.

Wiktorów 1.) folw. dóbr Czarna, w pow. radzymskim, ma 62 mk., 182 mr. 2.) **W.**, ws, pow. nieszawski, gm. Bądkowo, par. Zbraehlin, ma 18 os., 312 mr. Należała do dóbr Niszczewy. 3.) **W.**, os. młyn., pow. wrocławski, gm. Piaski, młyn wodny. 4.) **W.**, folw. dóbr Brudzew, w pow. kolskim, ma 1 dm., 10 mk. 5.) **W.**, pow. sieradzki, gm. Dzierżazna, ob. *Józefów* 29). 6.) **W.**, ws i folw., pow. łódzki, gm. Lućmierz, par. Zgierz. Ws 5 dm., 81 mk., 29 mr. włośc.; folw. 2 dm., 11 mk., 188 mr. dwors. Wchodził w skład dóbr Lućmierz. 7.) **W.**, folw., pow. słupecki, gm. i par. Ostrowite, odl. od Słupcy 14 w., ma 2 dm., 20 mk. 8.) **W.**, folw. dóbr Krzepocin, pow. łączycki, gm. Tkaczew. 9.) **W.**, os., pow. sieradzki, gm. Wojsławice, par. Korezew, odl. 10 w. od Sieradza, 3 dm., 13 mk. W 1827 r. było 2 dm., 20 mk. 10.) **W.**, ws i folw., pow. wieluński, gm. Naramnice, par. Biała, odl. 10 w. od Wielunia, o 5 w. od Lututowa, ma kościółek filialny, 20 dm., 119 mk. Niedgdyś własność Jaksów Żeromskich h. Gryff, obecnie Biernackich. W r. 1827 było 24 dm., 124 mk. W r. 1874 folw. W. rozl. mr. 490: gr. orn. i ogr. mr. 454, łąk mr. 13, pastw. mr. 5, nieuż. mr. 18; bud. drew. 9, wiatrak. Ws W. os. 19, mr. 128. Ws ta istniała już w XV w. i była gniazdem Witkowskich h. Gryff lub Jastrzębiec. Rodzina ta zapewne już w XV w. wzniosła tu kaplicę p. w. św. Zygmunta, którą Lib. Ben. Łaskiego zwie już starodawną. Odpusty na uroczystości św. Zygmunta i Walentyna sprowadzały tu tłumy ludu. Składano liczne ofiary, idące przeważnie na korzyść szlachty i kmieci opiekujących się kaplicą. Wizytator wymógł przyznanie się winnych do 20 grzyw., które każał złożyć im do skarbonki i oddać na przecho-

wanie oficyałowi wieluńskiemu. W kaplicy tej wznosił trzy nowe ołtarze dziedzie wsi Marcin Zaręba (Łaski, L. B., II, 155). Według reg. pob. pow. wieluńskiego z r. 1552 ws W., w par. Biała, własność Kosmidrów, miała 4 os., 1½ łąnu (Pawiński, Wielkop., II, 297). 11.) **W.**, ws i folw., pow. stopnicki, gm. Grabki, par. Szydłów. Ws ma 5 os., 55 mr.; folw. ma 695 mr., należy do dóbr Grabki. W r. 1827 było 5 dm., 33 mk. 12.) **W.**, folw. dóbr Gnojno, w pow. stopnickim. 13.) **W.**, os. leśna, pow. ostrołęcki, odl. 2 mile od Wyszkowa, przy drodze bitej do Ostrowia. Tu mieszka podlesny straży Białełboto, leśnictwa rządowego Udrzyn. 14.) **W.**, ob. *Wiktorowo*. *Br. Ch.*

Wiktorów Górny i Dolny, ws, pow. stanisławowski, 18 klm. na pñ.-zach. od Stanisławowa, 13 klm. na pñ.-zach. od Halicza (sąd pow. i urz. poczt.). Na pñ.-zach. leżą: Bryń, Sapahów i Komarów, na pñ.-wsch. Kryłos, na pñ.-wsch. Sielec i Ciężów, na pñ.-zach. Wysocka. Pñ.-zach. krawędź obszaru przepływa Łukiew, dopływ Dniestru, tworząca w kilku miejscach granicę. Środkiem obszaru płynie pot. Łukawiec, prawoboczny dopływ Łukwi. Zabudowania wsi leżą w dolinie Łukawca. Wzn. obszaru na pñ. krańcu sięga 366 mt. W dolinie Łukowca 284 mt., w dolinie Łukwi 271 mt. Pñ.-wsch. część obszaru lesista. Włas. więk. ma roli orn. 229, łąk i ogr. 252, pastw. 40, lasu 200 mr.; wł. mn. roli orn. 1448, łąk i ogr. 1469, pastw. 591 mr. W r. 1880 było 380 dm., 1700 mk. w gm.; 11 dm., 91 mk. na obsz. dwors. (1692 gr.-kat., 32 rz.-kat., 67 izr.; 1690 Rus., 32 Pol., 67 Niem.). Par. rzym.-kat. w Haliczu, par. gr.-kat. w Wiktorowie Górnym, dek. halicki. Cerkiew jest w Wiktorowie Górnym i Dolnym. Wieś ma szkołę. Na obszarze gorzelnia i młyn. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr kor., ststwa halickiego. Po zajęciu Galicji nabył ją w r. 1812 Stanisław Broniewski za 55050 zlr. Pod względem geologicznym badał okolicę prof. Łomnicki (zob. Kosmos, t. VI, Lwów, 1881, str. 184). W pobliżu wsi znajdują się jaskinie, dotąd należycie niezbadane (Szarłowski „Stanisławów i pow. stanisławowski“, Stanisławów, 1887, str. 355). *Lu. Dz.*

Wiktorowa Słoboda al. *Wiktorówka*, ws, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., o 31 w. od Bobrujska, ob. *Słoboda-Wiktorowa*. *A. Jel.*

Wiktorówek, folw., pow. wieluński, gm. Sokolniki, par. Walichnowy, odl. od Wielunia 13 w., ma 1 dm., 13 mk.

Wiktorowice, ws i folw., pow. miechowski, gm. Luborzyca, par. Więclawice. Folw. poduchowny, mający 187 mr., nabyty został na licytacji za 12253 rs. W 1827 r. było 11 dm., 70 mk., par. Czulice. Według Długosza ws tę nabył dla klasztoru w Mogile, za 300 grzyw., opat Petrus Lipko (r. 1376) wraz ze wsią Rybitwy.

W połowie XV w. był tu jeden kmieć na łanie, dający grzywnę, 30 jaj, 2 koguty, 2 sery, osep (2 kor. żyta i 1 owsa), odrabiający jeden dzień w tygodniu. Karczma płaciła 2 grzyw. Byli też zagrodnicy i folwark klasztorny. Ze wszystkich ról kmiecy pobierał dziesięcinę, wartości do 7 grzyw., bisk. krakowski (Długosz, L. B., III, 431 i 433). Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 wś Wiktorowice, w par. Raciborowice, własność opactwa w Mogile, dzierżawiona przez Borka, miała 2 półłanki km., 1 zagr. z rolą, 1 rzem., $\frac{1}{4}$ roli (Pawliński, Małop., 21, 437).

Wiktorówka, zase., pow. ihumeński, w 3 okr. pol. i par. katol. Berezyna, gm. Bielicznany, o 30 w. od Ihumenia, ma 13 włók; własność Połońskich.

A. Jel.

Wiktorówka 1) wś, pow. berdyczowski, w 3 okr. pol., gm. i par. Samhorodek, odl. o 50 w. od Berdyczowa, ma 33 dm., 269 mk. 2) **W.**, wioska i folw., pow. hajszyński, obok mka Rajgródka, okr. pol. Kuna, gm. Niższa Kropiwna, par. prawosł. Rajgród, katol. Braclaw; ma 9 os., gorzelnię. 3) **W.**, wś nad bezim. dopł. Zbrucza, pow. kamieniecki, okr. pol. Lanekoroń, gm. Olchowice, par. praw. Krzyków, st. poczt. Husiatyn (o 8 w.), katol. Zbrzyż, odl. o 43 w. od Kamieńca, ma 35 os., 214 mk., 120 dzies. ziemi włośc., 380 dworskiej (19 lasu). Założona przez Wiktora Kamińskiego przed 50 laty na gruntach wsi Krzykowa i Szydłowice, następnie Leśniewiczów, dziś Makowskich. 4) **W.**, wś, pow. lipowiecki, ob. *Odaja* 4). W 3 okr. pol., gm. Sarny, par. katol. Monasterzyszcze, przy drodze z Ochrymowa do Szukajwody, odl. o 83 w. od Lipowca, ma 355 mk. Wś ta założona została na początku bieżącego stulecia przez Marka Sarneckiego i nazwana od imienia jego córki. Około 1820 r. nabył ją Rudzki, sukcesorowie którego odprzedali Józefowi Sarneckiemu, od tego zaś kupił obecny właściciel Kazimierz Zółkiewski. 5) **W.**, pow. uszycki, ob. *Plaksówka*.

J. Krz.—X. M. O.—Dr. M.

Wiktorówka, wś, pow. brzeżański, 21 klm. na wsch. Brzeżan, tuż na wsch. od Kozowej (sąd pow. i urz. poczt.). Na płu.-wsch. leży Teofilpólka, na wsch. Słoboda, na pld. zach. i płu. Kozowa. Na płu.-zach. powstaje kilka potoków, z połączenia których powstaje Tudynka, prawy dopł. Strypy. Włas. więk. ma roli orn. 339, łąk i ogr. 37, pastw. 8mr.; wł. mn. roli orn. 378, łąk i ogr. 56, pastw. 10 mr. W r. 1880 było 58 dm., 342 mk. w gm.; 3 dm., 26 mk. na obsz. dwors. (212 rzym.-kat., 114 gr.-kat., 42 izr.; 350 Rus., 12 Pol., 6 Niem.). Par. rzym.-kat. i gr. kat. w Kozowej.

Lu. Dz.

Wiktorowo 1.) wś, pow. warszawski, gm. i par. Zaborów, ma 100 mk., 92 mr. włośc. W r. 1891 folw. W. rozl. mr. 325: gr. orn. i ogr. mr. 267, łąk mr. 27, pastw. mr. 19, nieuż. mr. 12; bud. mur. 2, drew. 7; płodozm. 10-pol., pokłady

torfu. Do włościan należy 18 mr. Wś wchodziła w skład dóbr Lutohorz. 2.) **W.** *Nowe i Stare*, wś i folw., pow. wrocławski, gm. i par. Kłóbkka, odl. 21 w. od Włocławka, ma 83 mk. 3.) **W.**, wś, pow. wrocławski, gm. Piaski, par. Izbica, ma 42 mk., 156 mr. włośc. W 1827 r. było 4 dm., 29 mk. 4.) **W.**, os. w dobrach Grajewo, w pow. szczeczyńskim. 5.) **W.**, przyl. dóbr Głodeczyn w pow. pułuskim. 6.) **W.**, wś, pow. przasnyski, gm. Krzynowłoga Mała, par. Krzynowłoga Wielka, odl. o 14 w. od Przasnysza, ma 9 dm., 60 mk., 360 mr. Folw. W. oddzielony od dóbr Krzynowłoga Mała. 7.) **W.**, folw., pow. rypiński, gm. Czermín, par. Rypin, odl. 3 mr. od Rypina, ma 3 dm., 20 mk., 175 mr. (151 roli, 18 łąk). Wchodził w skład dóbr Godziszewy. 8.) **W.**, os., pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Gryszakubuda, odl. od Władysławowa 32 w., ma 5 dm., 31 mk. 9.) **W.**, pow. wyłkowyski, gm. i par. Giże, odl. od Wyłkowyszek 14 w., ma 2 dm., 6 mk. 10.) **W.**, ob. *Wiktorów*.

Wiktorowo 1.) folw., pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Skurzec, o 57 w. od Bielska, 465 $\frac{1}{2}$ dzies. (187 nieuż.), należy do hr. Wandy Potockiej. 2.) **W.**, folw., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 30 w. od Wilna, 1 dm., 18 mk. katol. 3.) **W.**, wś włośc., tamże, o 31 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. katol. 4.) **W.** al. *Rabiniac*, okolica, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Stare Sioło, o 11 w. od Mińska.

Wiktorowo 1.) folw. do Rogówka, pow. mogilnicki (żniński), o $\frac{1}{4}$ mili na pld. od Rogowa, pod Ochadzą Szlachecką (Oschuetz). Sąd w Trzemesznie, okr. komis. i poczta w Rogowie, par. w Szczepanowie. 2.) **W.**, os. nad rzeką Darbką, na zach.-płu. od Buku, pow. bukowski (grodziski), sąd w Grodzisku, okr. kom. i poczta w Buku. W r. 1793 posiada W. Filip Raczynski z Wojnowie. 3.) **W.**, folw. dóbr Iwno (Mielżyńskich), w pow. średzkim, ma 458 ha obszaru, z czystym doch. 4211 mrk. Sąd w Pobiedziskach, okr. kom. i poczta w Kostrzynie, parafia w Iwnie. W r. 1793 należało wraz z Iwnem do Krzyckich. 4.) **W.**, wś, pow. mogilnicki (żniński), sąd w Łabiszynie, okr. kom. w Żninie, poczta w Gąsawie. Leży między Barcinem a Gąsawą, w par. Szczepanowo, na pld.-zach. Barcina, na płu.-wsch. brzegu jez. Ostrowieckiego. Powstała po r. 1830 na karczowiskach leśnych. 5.) **W.**, os. na pld. Międzyhoda a zach.-płu. Kamienny. 6.) **W.**, niem. *Victorsau*, ob. *Staniślawów* 5).

W. Ł.

Wiktorowo 1.) niem. *Viktorowo*, dobra ryc., pow. grudziądzki, st. p. i par. kat. Radzyn, o 7.5 klm. odl.; 318 ha (297 roli orn., 13 łąk); 1885 r. 6 dm., 20 dym., 106 mk., 71 kat., 35 ew.; hodowla koni, bydła i owiec dla strzyży. Dobra te powstały dopiero w pierwszej połowie bieżącego stulecia, gdy hr. Józef Sierakowski nabył w Plemiętach 7 włościańskich posiadęł

(19½ włóki) i odłączył je od Plemiąt, nadając im nazwę Wiktorowa (ob. Froehlich: Gesch. d. Graudenzkr., I, 240). Według wiadomości miejscowych natrafiano tu nieraz pługiem na groby skrzynkowe, z których jednak nie ocalono (ob. Objaśn. do mapy Ossowskiego, str. 73). 2.) **W.**, niem. *Victorowo*, folw., pow. świecki, st. p. Serock. *Ks. Fr.*

Wiktropol, folw., pow. wilejski, w 3 okr. pol., o 60 w. od Wilejki, 1 dm., 15 mk. prawosł. i 7 katol.

Wiktorsau, ob. *Stanisławów* 5).

Wiktor, pow. mazowiecki, ob. *Kamieńskie-W.*

Wiktor 1.) wś, pow. radzymiński, gm. Strachówka, par. Pniewnik, ma 34 mk., 92 mr. włośc. 2.) **W.**, folw. dóbr Biórków (Birków), w pow. miechowskim. 3.) **W.**, pow. nowoaleksandryjski, gm. Godów, par. Chodel. 4.) **W.**, folw. utworzony na gruntach podmiejskich Lublina, na przedmieściu Czwartek. Rozl. 94 mr., ma 2 bud. mur., 7 drew.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Komorowo, par. Jelonki, odl. 11 w. od Ostrowa. Folw. ten, oddzielony od dóbr Zalesie Kazimirowo w r. 1882, rozl. mr. 404: gr. orn. i ogr. mr. 251, łąk mr. 22, lasu mr. 126, nieuż. mr. 5; bud. drew. 4; płodozm. 7-pol.; las nieurzadzony; pokłady torfu. 2.) **W.**, pow. ostrołęcki, gm. i par. Rzekuń.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktor al. *Wiktorypark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2·7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mosiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

czewski, z dóbr kanonii łuckich, a w 1583 r. wykazane w pow. łuckim, w liczbie dóbr biskupów łuckich (Jabłonowski, Wołyń, 75, 79).

Wiktorzyn 1.) folw., pow. łomżyński, gm. i par. Drozdowo, odl. 9 w. od Łomży, 1 dm., 5 mk. Folw. W. rozl. mr. 478: gr. orn. i ogr. mr. 351, łąk mr. 1, lasu mr. 116, nieuż. mr. 10; bud. mur., drew. 7; płodozm. 14-pol. Folw. wchodził w skład dóbr Olszyny. 2.) **W.**, ob. *Wiktorzyn*.

Wiktorzyn 1.) ws włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Daugieliszki (o 6 w.), okr. wiejski Michałowo, o 22 w. od Święcian, w 1865 r. 18 dusz rewiz. W spisie z 1866 r. podany jako zaśc., mający 1 dm., 7 mk. kat. 2.) **W.**, folw. pryw. nad bezim. strum., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 66 w. od Wilejki, 1 dm., 10 mk. kat.

Wiktowo, także *Witkowo*, ws, pow. sejneński, gm. Holny Wolmera, par. Berżniki, odl. od Seju 11 w., ma 9 dm., 39 mk.

Wiktusin, os., pow. radomski, gm. Radzanów, par. Wyszmyrzyce, odl. od Radomia 33 w., ma 1 dm., 4 mk., 2 mr. dwors.

Wikuny, ws, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 29 w. od Kowna.

Wikurycze, ob. *Wigurycze*.

Wilachówka, ws, pow. rohaczewski, gm. Kistenie (o 12 w.), ma 78 dm., 465 mk.; zapasowy śpichlerz gminny.

Wilacin, ws, pow. rzeszycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. Mikulicze, o 85 w. od Rzeszycy, ma 33 os.; grunta wyborne. *A. Jel.*

Wilacze 1.) ws włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 7 w.), okr. wiejski Kazimierzowo, o 71 w. od Wilna, 10 dm., 81 mk. katol. (39 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Białodwór. 2.) **W.**, osada karcz., tamże, o 73 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. żydów.

Wilaki, ws włośc. nad rzeką Barwidą, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Twerez, okr. wiejski i dobra skarbowe Dzisna, o 6 w. od gminy a 44 w. od Święcian, 8 dm., 84 mk. katol. (w 1865 r. 29 dusz rewiz.).

Wilam, spolszczona forma imienia Wilhelm.

Wilamów 1.) w XVI w. *Wyelanowo* i *Wyełomowo*, os. kośc. i folw. nad rz. Wartą i Nerem, pow. turecki, gm. Skotniki, par. Wilamów, odl. od Turka 27 w., ma 4 dm., 31 mk., kościół paraf. W r. 1827 było 38 dm., 357 mk. Wś ta jest gniazdem Wielamowskich h. Szaszor. Jakub Wielamowski posłował do Solimana r. 1531 a Jan był biskupem kamienieckim († 1540). Akta konsystorskie wspominają o istnieniu kościoła paraf. już na początku w. XV. Kościół ten, p. w. św. Wojciecha i Stanisława, był kilkakrotnie odbudowywany z drzewa. W r. 1651 parafia została pod klątwą z powodu zabicia plebana przez kmieci. Dziesięcina z łąków km. i folw. szła dla plebana, który prócz tego otrzymywał od kmieci

kolędę, po groszu z łąnu. Młynarz dawał mu korec maki. Pierwotnie wś należała do par. w Uniejowie (Łaski, L. B., I, 363). Par., dek. turecki, 2893 dusz. W r. 1552 wś Wielianów, w pow. szadkowskim, płaciła od 1 os., 2¹/₂ łąn. i młyna o 2 kołach. Wielanówko od 3 osad. i części należącej do Kamińskiego (Pawiński, Wielkop., II, 233). 2.) **W.**, w XVI w. *Wyelimowo*, dziś też *Willamów*, ws i folw., pow. sieradzki, gm. i par. Szadek, odl. od Sieradza 27 w. Wś ma 25 dm., 196 mk.; folw. 5 dm., 25 mk. W r. 1827 było 47 dm., 280 mk. W r. 1886 folw. W. rozl. mr. 1674: gr. orn. i ogr. mr. 701, łąk mr. 84, pastw. mr. 94, lasu mr. 733, nieuż. mr. 62; bud. mur. 5, drew. 10; płodozm. 7 i 10-pol.; las urządzony, gorzelnia parowa o sile 10-ciu koni. Wś W. os. 39, mr. 304. Na początku XVI w. łąny kmieci dawały małdraty na stoł arcybiskupi, kolędę zaś pleban. w Szadku. Soltysie łąny dawały fertony za dziesięcinę. Folw. płaciły dziesięcinę do Szadku (Łaski, L. B., I, 442). Według lustracyi z r. 1564 wś ta (królewska) należała do Prusinowie (Lustr., V, 155). 3.) **W.**, os. karcz. przy tracie pocztowym z Janowa do Frampola, pow. janowski, gm. Kawęczyn. Należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich. 4.) **W.** al. *Wilamowo*, ws i fol., pow. kolneński, gm. Kubra, par. Romany, odl. 21 w. od Kolna, ma 2890 mr. obszaru. W r. 1827 było 29 dm., 170 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 1637: gr. orn. i ogr. mr. 884, łąk mr. 305, pastw. mr. 99, lasu mr. 309, nieuż. mr. 40; bud. mur. 8, drew. 9; las nieurządzony, młyn wodny. Wś W. os. 42, mr. 225; wś Klimaszewnica os. 14, mr. 210. Według reg. pob. pow. wizno-wąsoskiego z r. 1577 wś W., w par. Romany, w części Rogala i Kępskiego, miała 9 łąn. Część Krzysztofa Kępskiego 8¹/₂ łąn. (Pawin., Mazowsze, 362). *Br. Ch.*

Wilamów 1.) al. *Wilamowo*, *Wyganów*, niem. *Friedrichshof*, ws, pow. wągrowiecki, sąd w Wągrowcu, okr. kom. w Mieścieisku a poczta i parafia w Łopiennie. Leży na pld. od Łopienna, ma 133 mk. (117 kat. i 16 ew.), 302 ha. W r. 1523 były tu 4 łąny, których część uprawia szlachta i kmieć Kaczor. Dziesięcinę snopową dawano do Łupieniny. Kmieć płaci oprócz tego za dziesięcinę lniań 1 grosz. Mesznego z każdego łąnu dają po ćwierci żyta i owsa, zagrodnik po korcu owsa. R. 1580 było 11 łąnów os.; 1620 łąnów os. 7, folw. 3. Pod r. 1442 wspomniani: Michał i syn jego Jan Wilamowscy. 2.) **W.**, pow. inowrocławski (strzeliński), ob. *Wilhelmowo*. St. dr. żel. w Kruszwicy, parafia i poczta w Strzelnie, ma 3 dm., 28 mk. *W. Ł.*

Wilamowice al. *Willamowice*, ws i folw. nad rz. Żurawianką, pow. płoński, gm. Wójtka-Zamoście, par. Gumowo, odl. 6 w. od Płońska, ma 15 dm., 187 mk. W r. 1827 było 11 dm., 126 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 468: gr. orn. i ogr. mr. 396, łąk mr. 24, pastw. mr. 19,

lasu mr. 5, nieu. mr. 14; bud. dREW. 13; płodozm. 10. pol. Wś W. os. 27, mr. 237.

Wilamowice al. *Wielomowice*, niem. *Wilhelmau, Wilmesau*, mko, w pow. bialskim (Galicya), obw. sąd. Kęty, odl. 1 klm. od Soły, praw. dopł. Wisły. W r. 1880 było tu 320 dm. i 1662 mk. (687 męż. i 975 kob.), 1610 rz.-katol. i 52 izrael., 1525 Niem. i 136 Pol. Obszar gminy wynosił w 1889 r. 59 mr. i 811 sąż. kw. (w tem 54 mr. moczarów i stawów). Według opisu Długosza (L. B., I, 85) wś kościelna „Wylamowycze Andreae“ była własnością Mikołaja i Jana Wilamowskich h. Kornicz. Łany kmieccie dawały za dziesięcinę po pół grzyw. naprzemiany: biskupowi i scholastykowi krakowskiemu. Według szematyzmu dyecezyi krakowskiej parafia utworzona została r. 1440; obecny kościół drewniany po pozarze dawnego zbudowano w r. 1704. Istnieje tu szkoła handlowa 3-klas. i wzorowy warsztat tkacki. W. są osadą obcą wśród ludności polskiej. Język mieszkańców niemiecki (mocno zepsuty), nazwiska i zatrudnienie wskazują na pochodzenie obce. Ale pochodzenia ich bliżej oznaczyć nie zdołano. Jedni poczytują osadników za Niemców, drudzy za Holendrów. Do obcych mówią mieszkańcy po polsku lub niemiecku, modlą się po polsku a przecież przez wieki dochowali swój dyalekt odrębny. Dziedzicem był w 1533 r. Mikołaj Gierałtowski, sędzia oświęcimski, r. 1633 Krzysztof Koryciński, kasz. wojnicki, r. 1707 do 1719 Władysław Morsztyn i żona jego Helena Kalinowska; nakoniec w pierwszym dziesiątku bieżącego stulecia właściciel Psarski sprzedał swoje grunta i prawa mieszkańcom a odtąd W. do rządu miasteczka podniesione zostały. J. Łukaszewicz (Dzieje wyznania helweckiego, Poznań, 1853) podaje, że W. były gniazdem kalwińskiej rodziny Wilamowskich i przez lat kilkadziesiąt kościół tamtejszy był zborem kalwińskim. Ob. Temple Rudolf: Die Deutschen Kolonien im Kronlande Galizien in Mittheil. der k. k. geogr. Gesellschaft in Wien, IV; Łepkowski J. Przegląd zabytków przeszłości w okolicach Krakowa. W. II.

Wilamówka, wś, 2 osady i folw., pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Przytulanka, o 46 w. od Białegostoku. Wś ma 34, osady 16 i 56 dzies., folw. należy do dóbr Sobieski Holaków.

Wilamówka, mylnie *Wilanówka* (ob. *Studzienica*), wś nad Dniestrem, pow. uszycki, okr. pol. Żwańczyk, gm., par. kat. i sąd Kitajgród, par. praw. Rohoźna, ma 16 osad. Należy do klucza studenckiego Haraszczenieckich. Porów. *Rohoźna*.

Wilamowo, pow. kolneński, ob. *Wilanów*.

Wilamowo 1.) niem. *Willamowo*, folw., pow. brodnicki, st. poczt. i paraf. kat. Brodnica, 3 dm., 46 mk. R. 1888 nabyła ten folw. na subhacisie kasa powiatowa za 55000 mrk., następnie został rozparcelowany. 2.) **W.**, niem. *Wilhelms-*

thal, folw. do Gutowa, pow. brodnicki, st. poczt. Radoszki, par. kat. Górzno. Ks. Fr.

Wilamowo 1.) niem. *Willamowen, Adelig Gladowen*, posiadłość, pow. żądzborski, st. p. Sorquitten. 2.) **W.**, niem. *Willamowen*, pow. szezycieński, st. p. Friedrichsdorf. 3.) **W.**, dawniejsza nazwa wsi Jakunówko, w pow. węgorborskim (ob. Kętrzyń., O ludn. pol., 537). 4.) **W.**, niem. *Wilmsdorf*, wś, pow. niborski, st. p. Kl. Koslau. R. 1422 zakłada Michał Kolmesz wieś dańnicką, sprzedając Krzysztofowi z Wielamowa 3 włóki sołeckie na prawie chełm. R. 1477 w. m. Henryk v. Richtenberg nadaje Krzysztofowi Reichnicz 10 wł. w W.; posiadał je przedtem Grzegorz, który je zamienił na Guzowy Piec w Ostródkiem. R. 1494 w. m. Jan v. Tieffen nadaje Jakubowi, Mikołajowi, Piotrowi i Maciejowi 18 wł. w W. na prawie chełm., z obowiązkami jednej służby w lekkiej zbroi (Kętrzyń., O ludn. pol., 322).

Wilamy, kol., pow. płoński, gm. Błędówko, par. Wrona, odl. 18 w. od Płońska, wiatrak, 27 dm., 204 mk., 442 mr. W r. 1827 było 3 dm., 28 mk.

Wilańce, jezioro, w pow. święciańskim, pod wsią Poniżyszki.

Wilańce 1.) (czy *Wigance* ?), wś włośc., pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Raduń (o 3 w.), okr. wiejski Pelasa, o 31 w. od Lidy a 32 w. od Wasiliszek, ma 20 dm., 154 mk. katol. (w 1865 r. 61 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Ejszyszki. 2.) **W.** al. *Wielance*, wś nad jez. t. n., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Zejfertów Zabłociszki (o 6 w.), o 18 w. od Święcian, 5 dm., 47 mk. katol. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.). 3.) **W.**, folw., tamże, o 19 w. od Święcian, 1 dm., 12 mk. katol.

Wilańcieje, ob. *Wielancieja*.

Wilani (łotew.), ob. *Wielony*.

Wilanmujza, ob. *Wielony*.

Wilanów 1.) os. fabr. nad rz. Piasecznicza, pow. brzeziński, gm. Łaziska, par. Tomaszów (odl. 2 w.), ma 6 dm., 28 mk., 83 mr. Znajduje się tu fabryka sukna i kortów, istniejące od r. 1852. Produkcya dochodziła 150,000 rs. rocznie. 2.) **W.**, karczma, pow. biłgorajski, gm. Kocudza, par. Janów. 3.) **W.**, ob. *Willanów*.

Wilanów 1.) zaśc., pow. bobrujski, w 4 okr. pol., gm. i par. kat. Świsłocz, o 26 w. od Bobrujska. 2.) **W.**, *Wiljanowo*, dobra nad Naczą, pow. bobrujski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Kiszyna-Słoboda, o 6 mil od Borysowa, dość dawna własność Ciuńdziewieckich. Do W. należało za poddaństwa 5 wsi z 190 włośc. pł. męż.; obecnie folwark ma 1332 dzies., młyny, propinacya. Miejscowość dość falista, lasu dostatek, grunta lekkie. 3.) **W.**, urząd, zwany niekiedy *Wielmow*, folw. w pobliżu rzeki Krzemiszówki, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol., gm. i par. kat. Wsielub, o 16 w. od Nowogródka. 4.) **W.**, łotew.

Skudryki, wś, pow. dyneburski, paraf. Dagda, własność Bujnickich. 5.) **W.**, ob. *Wielanów* i *Wilanowo*. *A. Jel.*

Wilanówka, ob. *Wilanówka*.

Wilanowo 1.) al. *Wiljanowo*, dobra, pow. grodzieński, w 5 okr. pol., gm. Jeziory, o 19 w. od Grodna, należy do dóbr Jeziory hr. Lewaszczych. 2.) **W. Kowalewce**, wś, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Łyskowo, o 40 w. od Wołkowyska, 279 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc. 3.) **W.**, dobra, pow. horecki, dziedzictwo Zarembów, wraz z Rusakami mają 900 dzies. (130 roli; 65 łąk, 699 lasu); młyn wodny daje 300 rs. 4.) **W.** al. *Haponowicze*, dobra, pow. sieński, własność dawniej Andrzeja Gordziałkowskiego, od 1878 r. Menżyńskich, mają 3449 dzies. (313 roli, 110 łąk, 1681 lasu); młyn wodny i folusz dają 100 rs., 2 karczmy 30 rs. 5.) **W.**, folw., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Mokrzyca, 1 dm., 10 mk. katol.; własność Reszkowskich. 6.) **W.**, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Wiszniów (o 8 $\frac{1}{2}$ w.), okr. wiejski i dobra hr. Chreptowiczów Ancielewszczyzna, 38 dusz rewiz.

Wilanowo 1.) wś, pow. kościański (szmigielski), sąd w Kościanie, okr. kom. w Wielichowie, poczta w Wołkowie, par. W. Łęki. 2.) **W.**, folw., pow. ostrzeszowski, na płu.-wschód Kępna. Ob. *Olszowa*. 3.) **W.**, wś nad rzeką Różną, pow. krotoszyński, na płu.-wschód Kobyłina. *Wł. Żeb.*

Wilanowo, niem. *Willanowo*, kol. do Szarlaty, st. Przodkowo; 53 dm., 294 mk., szkoła kat. w miejsu.

Wilany, folw., pow. koniński, gm. Wysokie, par. Kramsk, odl. 16 w. od Konina. Obszaru ma 146 mr. (80 mr. roli, 53 łąk, 11 mr. lasu); bud. mur. 2, drew. 8.

Wilany 1.) wś, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Popielany, o 57 w. od Szawel. 2.) **W.** al. *W. Gąsewo*, wś, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. i par. Żyżmory (o 12 w.), o 55 w. od Trok, o 4 w. od Koszedar przy dr. do Lipawy, 16 dm., 178 mk. kat. (w 1865 r. 59 dusz. rewiz.). W 1840 r. W. kupił Seweryn Roemer, marszałek pow. grodzieńskiego, od kapitana Proniewicza, w 1844 r. sprzedał Juliuszowi Piłsudskiemu, obecnie własność Malinowskich. Por. *Miżany*.

Wilasze, u Buszyńskiego *Wiliasze* (wś i dwór), okolica, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Mańkuny, par. Ejragoła, o 20 w. od Rossień. W 1862 r. dwór należał do Świechowskich.

Wilatowo, wś i dwa folw., pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Jeremieze, o 33 w. od Nowogródka, w miejscowości falistej, całym bezleśnej, w gruntach wybornych. Wś ma 12 osad; przy niej folw. około 1 włóki, własność mieszczanina Bierzowskiego. Folw. W., od r. 1844 własność Karpowiczów, ma około 15 włók, czasem bywa nazywany *Wilatówka*. Niegdys

W. należało do Chodkiewiczów, w kluczu turzeckim. *A. Jel.*

Wilatowo 1.) niem. *Wilatowen*, ob. *Wielatowo*. 2.) **W.**, wś, którą r. 1398 najeżdżał Janusz Sokołowski, kaszt. gnieźnieński, była własnością Sędziwoja Mokronoskiego z pod Koźmina. *Wł. Ł.*

Wilaudzie, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuszki, o 5 w. od Wilkomierza.

Wilawcze, dwór, folw., gorzelnia i młyn na obszarze dwors. wsi Stoki, w pow. bobreckim.

Wilawcze, pow. wyżniecki, ob. *Willawcze*.

Wilawdziszki (*Wilawdyszki*), trzy zaśc., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Kurkle, o 28 w. od Wilkomierza.

Wilbice, w dokum. *Welbice*, *Wielbice*, wś, pow. dubieński, gm. Malin, par. praw. Dołhoszycja, o 1 w. od cerkwi filialnej w Borbinie. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1577 r. własność Jełowej Malińskiej, która płaci ztąd od 10 dym., 3 ogrod. a w 1583 r. Iwan Ordyniec ze wsi Welbicz wnosi z 9 dym., 7 ogrod. (Jabłonowski, Wołyn, 52, 110).

Wilbiki, okolica nad rz. Dzitwą, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Raduń (o 12 w.), okr. wiejski Możejki, o 46 w. od Lidy a 34 w. od Wasiliszek, ma 9 dm., 69 mk. katol. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Ejszyszki.

Wilbiszki, ob. *Wielbiszki*.

Vilbork, ob. *Pielburger-See*.

Wilborowo Stok, ob. *Stok 5*).

Wilchwa, dobra i wś, pow. rybnicki, par. kat. i ew. Wodzisław (Loslau). W r. 1885 dobra miały 352 ha; wś 395 ha, 93 dm., 631 mk. (2 ew.).

Wilcza, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Urdomin, odl. od Kalwaryi 21 w., ma 7 dm., 14 mk. W 1827 r. 1 dm., 12 mk.

Wileza, rzeka, w gub. kijowskiej, ob. *Wiałcza*.

Wilcza 1.) wś i dobra, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horodek, o 31 w. od Bobrujska, przy gościńcu z Hłuska do Bobrujska. Wś ma 24 osad, cerkiewkę, p. wez. Narodzenia N. M. P., fundacyi Ratyńskich, filialną par. Horodek. Dobra, własność dawniej Ratyńskich, obecnie Szomańskich, mają 3746 dzies. (podług innych danych 100 włók). Miejscowość lekko falista, grunta piaszczyste. W okolicy tej w 1812 r. operował gen. Dąbrowski a 15 września t. r. oddział ruski pod dowództwem majora Hersana rozbił kolumnę francuską (ob. Pamiętniki wojenne, wyd. Kraszewskiego, str. 116—117). 2.) **W.**, wś nad Słuczą, o 3 w. od ujścia jej do Prypeci, pow. mozyrski, w 4 okr. pol. i gm. Lenin (o 24 w.), o 170 w. od Mozyrza. Posiada cerkiew filialną par. Sitnica. Lud trudni się głównie rybactwem i flisactwem. W W. wiąże się t. zw. „płyty“ (tratwy) drzewa dla spławiania do Prypeci. Miejscowość bogata w dary natury, choć odosobniona. Własność dawniej ks.

Radziwiłłów. 3.) **W.**, dobra poradziwiłłowskie, z kolei ks. Wittgensteinów i ks. Hohenlohe, pow. mozyrski, w 4 okr. pol. i gm. Lenin (o 23 w.), o 172 w. od Mozyrza, około 3625 włók, przeważnie w puszczech różnego drzewostanu, pełnych do niedawna dzikiego zwierzca. Fol. leży w pobliżu ujścia rz. Wołchy do Stuczcy. Miejscowość bezludna, odosobniona. W 1885 r. tędy przeszła kolej poleska, od Pińska do Mozyrza, Rzeczycy i dalej. 4.) **W.**, białorus. *Woucza*, osada karczenna, pow. słucki, w gm. Zaostrowieczy, przy drodze z wsi Ostrowezyce do Łohwinowicz.

Wileza, Wolczja, ferma, pow. olhopolski, gm. Dymówka (Demówka).

Wileza, ob. *Wilcze*.

Wileza al. *Wilcze*, ws nad rzką Lutynią, pow. pleszewski (jarociński), sąd w Jarocinie, urząd komis. okr. w Kotlinie, poczta w Dobrzyicy, par. w Magnuszewicach, 195 mk. katol. w 12 dym. Obszaru ma 425 ha, z czystym dochod. 4596 mrk. Na początku XVI w. folw. daje dziesięcinę plebanowi w Magnuszewicach; kmiecie zaś z każdej ćwierci roli po 2 miary żyta i tyleż owsa a prócz tego po 4 gr. (Łaski, L. B., II, 39). Z rąk Mukałowskich przeszła w posiadanie komisji kolonizacyjnej. 2.) **W.**, holendry, niem. *Friedrichsdorf*, tamże, 18 dym., obszaru 215 ha, 134 mk., 129 ew., 5 katol. 3.) **W. Góra**, wyniosłość, w okolicy Zbąszynia. 3.) **W.**, holendry nad jez. Orchowo, w pow. babimoskim, na zach. od Kęblowa a pld.-wsch. od Kargowy. W r. 1793 należała do klasztoru w Obrze. Tamże jezioro zwane Wilcze, odnoga jez. Orchowego. Już r. 1311 należała do klaszt. w Obrze. *W. Ł.*

Wileza 1.) *Dolna*, niem. *Wilcza Nieder*, dobra i ws, pow. rybnicki, par. kat. Pilchowiec, ew. Rybnik. W r. 1885 dobra miały 396 ha, 5 dm., 90 mk. (2 ew.); ws 292 ha, 72 dm., 482 mk. (3 ew.). 2.) **W. Górna** al. *Kempa*, dobra i ws, pow. rybnicki, par. kat. Pilchowiec, ew. Rybnik. W r. 1885 dobra miały 502 ha, 7 dm., 129 mk. kat.

Wileza Bacha, struga, w pow. toruńskim. Będzie to zapewne rzeczka opisana już p. n. *Bywka*.

Wileza Bałka, ws nad strumieniem uchodzącym do Siniuchy, pow. bałeki, okr. pol., sąd i st. pocz. Bohopol (o 43 w.), gm. Józefpol (Ludwinka), st. dr. żel. Hołta, par. kat. Hołowanie-wskie, o 138 w. od Bałty, ma 60 osad, 254 mk., 373 dzies. ziemi włosc., 480 dworskiej. Należała do Potockich, dziś Wiszniewskich. Ob. *Płoska*. *Dr. M.*

Wileza Dola (*Wolcza Goria*), zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Przebrodź (o 16 w.), 1 dm, 5 mk. prawosł. (2 dusze rewiz.).

Wileza Głowa, uroczysko, pow. wołkowski, w 3 okr. pol., gm. Dobra Wola, 53 $\frac{1}{2}$ dzies.

(12 $\frac{1}{2}$ łąk i pastw., 15 lasu); własność Leonczuków.

Wileza Góra 1.) ws i folw., pow. warszawski, gm. i par. Belsk, odl. 3 w. od Grójca, ma 237 mk. W r. 1870 istniała tu gorzelnia z produkcją roczną na 23100 rs. W 1827 r. było 19 dm., 170 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 742: gr. or. i ogr. mr. 634, łąk mr. 63, lasu mr. 20, nieuż. mr. 24; bud. mur. 7, dREW. 10; płodozm. 11 i 12-pol.; wiatrak. Ws W. os. 32, mr. 172. Podług reg. pob. pow. grójeckiego z r. 1576 ws Wileza Góra, w par. Worowo, miała 4 $\frac{1}{2}$ łąn. (Pawiński, Mazowsze, 231). 2.) **W. G.**, ws i kol., pow. słupecki, gm. Wileza Góra, par. Wilezyn, odl. od Słupcy w. 29; ws W. wraz z kol. Wileza Góra al. Lisianki liczą 19 dm., 366 mk. W r. 1827 było 25 dm., 304 mk. Dobra W. i Bochlew (K. Krzymuskiego) miały 4739 mr. obszaru (1000 mr. lasu). Będzie to zapewne ta sama wieś, którą akt z r. 1367 wymienia pod nazwą Wileza major i minor jako własność biskupów kujawskich (Dok. kujaw. Ulanow., 259, 82). Na obszarze wsi znajduje się kościół murowany, wzniesiony r. 1372 na miejscu dawniejszego. Kościół ten służy oddawna do odbywania nabożeństwa parafialnego, przeniesionego tu z drewnianego kościołka w sąsiednim Wilezynie (Łaski, L. B., I, 202, przypisy). Wileza Góra gmina, należy do sądu gm. okr. I w os. Kleczew (tamże st. poczt.), urząd gm. w miejsc. Gmina ma 12191 mr. obszaru i 5174 mk. Śród stałej ludności jest 2 prawosł., 514 prot., 138 żydów. 3.) **W. G.**, ws i os., pow. częstochowski, gm. i par. Przystajń; ws ma 36 dm., 250 mk., 439 mr.; os. 1 dm., 2 mk., 1 $\frac{1}{2}$ mr. dwors. *Br. Ch.*

Wileza Góra 1.) białorus. *Wouczaja-Hara*, osada, pow. borysowski, w 2 okr. pol. i par. kat. Łohojsk, gm. Hlewin, o 27 w. od Borysowa. 2.) **W. G.**, zaśc., pow. piński, na „Zarzeczcu“, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Kucheczka Wola, o 95 w. od Pińska, własność Zawadzkich, ma około 3 $\frac{1}{4}$ włók. 3.) **W. G.**, okolica szlachecka, pow. rzeczycy, w 4 okr. pol. i par. katol. Rzeczyca, gm. Słoboda Rówieńska, o 7 w. od Rzeczycy, ma 29 osad. Miejscowość falista, obfitująca w glazy narzutowe. *A. Jel.*

Wileza Góra 1.) al. *Willagóra*, przedmieście mka Czarny Ostrów, pow. proskurowski, ma 63 dm., 315 mk., pałac i ogród hr. Konstantego Przeździeckiego. Ob. *Czarny Ostrów*. 2.) **W. G.**, uroczysko na gruntach wsi Medwin, w pow. kaniowskim.

Wileza Góra 1.) wyniosłość (322 mt.), w pow. horodeńskim, na obszarze gm. Chocimierz, nad pot. Chocimierką (dopł. Dniestru). 2.) **W. G.**, góra (wznies. 304 mt.), na lew. brzo rzeki Niezławy, w pobliżu Kolendzian, w pow. czortkowskim.

Wileza Góra, ws, pow. jaworowski, 14 klm.

na pñn.-zach. od Jaworowa, 7 klm. na pñn.-wsch. od Krakowca (sąd pow.), 6 klm. na pñd.-wsch. od urz.-poczt. w Wielkich Oczach. Na pñn. leży Boża Wola, na wsch. Nahaczów i Kochanówka, na pñd. Kochanówka, na zach. Świdnica. Obszar zniża się ku pñd. i w tym kierunku spływają wody dążąc do Retyczyzna, dopł. Szkła. Własn. więk. ma roli or. 13, łąk i ogr. 5, pastw. 11, lasu 118 mr.; wł. mn. roli or. 101, łąk i ogr. 23, pastw. 3, lasu 19 mr. W r. 1880 było 33 dm., 188 mk. w gm. (172 gr.-kat., 8 rz.-kat., 8 izr.; 159 Rus., 29 Pol.). Par. rz.-kat. w Krakowcu, gr.-kat. w Kochanówce.

Wilcza Grobla, rus. *Wolezia Grebla*, wś nad Wolezkiem, dopł. Wołku, pow. proskurowski, okr. pol. i sąd Jarmolińce (o 8 w.), gm. i par. Szarawka, o 21 w. od Proskurowa, ma 92 dm., 570 mk. Stanowi właściwie część wsi *Tatarzyńce* (ob.). Własność dawniej Dulskich, obecnie Orłowskich. *Dr. M.*

Wilcza Jama, uroczysko do wsi Rozedranka, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Kamionka, o 8 w. od Sokółki, 57 dzies. ziemi włośc.

Wilcza Jama, potok, ob. *Waradoki*.

Wilcza Jama, ob. *Podhale* (t. VIII, 391).

Wilcza Jama, niem. *Wolfschlucht*, wąwóz, w pow. brodnickim, ob. *Niskie Brodno*.

Wilcza Karczma, niem. *Wielkikrug* al. *Wilkkrug*, wyb. do Brzozy, pow. toruński, 2 dm., 19 mk.

Wilcza Kępa, ob. *Jedwabka* i *Kranichfelde*.

Wilcza Kępa, niem. *Wolfskaempe*, kol. na kępie wiślanej pod Świeciem, pow. świecki, gm. Żurawia Kępa. W r. 1773 obejmowała 2 chęlm. morgi i 2 mk.

Wilcza Kłoda, wś, pow. nieszawski, gm. Ruzskowo, par. kat. Broniszewo, ew. Sompolno, ma 38 mk., 56 mr. włośc. W 1827 r. było 4 dm., 34 mk.

Wilcza Łapa, os. włośc., pow. rypiński, gm. i par. Rypin (odl. 4 w.), ma 1 dm., 5 mk., 56 mr. W r. 1827 było 4 dm., 31 mk.

Wilcza (Woleza) Łapa, przysiół. włośc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino (o 10 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Ponary, o 3 w. od Wilna, 14 dm., 13 mk. prawosł. i 76 katol. (podług spisu z 1865 r. 11 dusz rzywiz.).

Wilcza Ruda, wś i fol., pow. grójecki, gm. Konie, par. Jezioro, ma 201 mk., 1153 mr. dwor., 280 mr. włośc. W 1827 r. było 20 dm., 150 mk. Fol. W. wchodzi w skład majoratu Wiatrowice ks. Szachowskiego. W r. 1576 wś Ruda, w par. Jezioro, ma 6 łan. km., należących do czterech właścicieli Rudzkich.

Wilcza Struga, bagno, w puszczy Kampinoskiej.

Wilcza Struga, rzeczka, w pow. toruńskim, ob. *Grębocin* i *Mokra*.

Wilcza Wola 1.) al. *Izydorowizna*, w XVI w. *Wilkowa Wola*, fol. nad rz. Grabówką, pow.

piotrkowski, gm. Grabica, par. Krzepczów, ma 1 dm., 5 mk., 289 mr.; należy do dóbr Krzepczów. Według reg. pob. pow. piotrковского z r. 1552, we wsi Wilkowa Wola, w par. Krzepczów, Wdowiński płacił od 1 osad. (Pawiński, *Wielkp.*, II, 259). 2.) **W. W.**, wś, pow. radomski, gm. Orońsk, par. Wysoka, odl. od Radomia 26 w., ma 10 dm., 89 mk., 283 mr. W 1827 r. było 11 dm., 74 mk. 3.) **W. W.**, wś, pow. kozienicki, gm. i par. Policzna, odl. od Kozienic 20 w., ma 34 dm., 249 mk., 579 mr. włośc., 1 mr. dwor. W 1827 r. było 20 dm., 159 mk. Wś tę otrzymał Piotr Kochanowski, ojciec poety, w posagu za żonę. Po nim przeszła na syna Kaspra. 4.) **W. W. Magnuszewska**, wś, pow. kozienicki, gm. Trzebień, par. Magnuszew, odl. od Kozienic 26 w., ma 4 dm., 42 mk., 103 mr. W 1827 r. było 3 dm., 20 mk. 5.) **W. W. Trzebińska**, pow. kozienicki, gm. Trzebień, par. Magnuszew, odl. od Kozienic 26 w., ma 10 dm., 99 mk., 155 mr. W r. 1827 było 3 dm., 23 mk. Wieś ta powstała około r. 1419. Podług reg. pob. pow. wareskiego z r. 1576 wś **W. W.**, w par. Magnuszewo, własność Trzebińskich, miała 1 1/2 łan. (Pawiński, *Mazowsze*, 242). *Br. Ch.*

Wilcza Wola, wś, pow. kolbuszowski, wśród lasów sosnowych, w piaszczystej równinie, wzn. 200 mt. n.p.m., nad pot. Łęgiem, dopł. Wisły. Duża, rozrzuciona wieś dzieli się na jedenaście osad, tworzących wspólną gminę: Brzura, Karby, Kijonki, Kolaniska, Maziarnia, Pniaki, Spie, Sudoły, Zmysłów i Wilcza Wola. Wszystkie razem liczą 385 dm. i 2345 mk. (1113 męż., 1232 kob.; 2270 rz.-kat. i 75 izrel.). Obszar więk. pos. ma 23 dm. i 117 mk. (48 rz.-kat., 14 ew. i 55 izr.). Pos. więk. (L. Rychlickiego) ma 332 mr. roli, 101 mr. łąk, 147 mr. past. i 3672 mr. lasu; pos. mn. 2469 mr. roli, 523 mr. łąk, 369 mr. past. i 12 mr. lasu. Kościół par. drewniany zbudował Bartłomiej Łukasiewicz, proboszcz raniżowski, chcąc ułatwić udział w nabożeństwie osadnikom od kościoła parafialnego oddalonym, a uposażenie kapelana nadał r. 1772 Stanisław August. W 1773 r. utworzył tu bisk. krak. kapelanią. W r. 1847 spalił się kościół drewniany i dopiero w r. 1879 zbudowano obecny, murywany. Filia obejmuje Cisówlas, Gwoździec, Korabinę, Laski, Nart Stary i Nowy i Rusinów Stary i Nowy. Należy do dek. dynowskiego. **W. Wola** graniczy na zach. z Kopciamy, na pñn. z Bojanowem, na wsch. z Nartem Starym, na pñd. ze Stecami. *Mac.*

Wilcza Wólka, wś, pow. grójecki, gm. Wągrodnio, par. Prażmów, ma 74 mk., 246 mr. włośc. W 1827 r. było 5 dm., 42 mk.

Wilczak, pow. oświęcimski, ob. *Polniak*.

Wilczak 1.) niem. *Schleusenau*, kol. tuż pod Bydgoszczą, paraf. Bydgoszcz, szkoła w miejsu, ma 81 dm., 1567 mk., z tych 1143 ewang., 401 katol., 8 żydów, obszaru 21 ha. 2.) **W.**

Wielki, niem. *Prinzenthal*, wś, ma 103 dm., 2049 mk. (1404 ewang., 632 katol., 13 żyd.); obszaru 192 ha. Istnieje tu lejarnia żelaza i fabryka osi. 3.) **W. Mały**, niem. *Schleusendorf*, wś pod Bydgoszczą. 4.) **W.**, młyn, w pow. mogilnickim, między Rządkwinem a Kwieciszowem. Należał do dóbr klasztoru norbertanek w Strzelnie. 5.) **W. al. Wilczy Młyn**, niem. *Wolfsmuehle*, pod Naramowicami, na pń. od Poznania, paraf. św. Wojciecha. W r. 1793 posiada go Ign. Wilkoński z Naramowie.

W. Ł.

Wilczak 1.) łąka na obszarze wsi Rombarga, w pow. starogardzkim. 2.) **W.**, jezioro na obszarze wsi Gruty, w pow. grudziądzkim.

Wilczan, niem. *Wolfsdorf*, wś w Pomezaniu, pow. suski, st. poczt. Rudzicz, par. kat. Hława, 83 ha (50 roli orn., 11 łąk, 2 lasu); 14 dym., 88 mk. ew.

Ks. Fr.

Wilczanka, wś i fol., pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Żyrzyn. W r. 1827 było 18 dm., 78 mk. W r. 1676 wś ta należy do par. Gołęb. Jezuici z kolegium krakowskiego płacą tu pogłównę od 31 poddanych, Jan Żyrzyński od 2, panny Żyrzyńskie od 2, Stanisław Żyrzyński od 5 (Pawiński, Małop., 20a).

Wilczanka Kępa, os. włośc., pow. płocki, gm. Bielino, par. Płock (odl. 8 w.), ma 1 dm., 4 mk., 12 mr.

Wilczany, ob. *Wielbutowo* 2.).

Wilczasze, ob. *Wielczasze*.

Wilczatów al. *Wilczatowo*, w dokum. krzyżackich *Wiswitten*, wś, przysiół, dwór i folw. nad Niewiażą, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 29 i 30 w. od Kowna, między Łabunowem a Bobtami. Niegdyś starostwo.

Wilcze, jezioro, w pow. babimoskim, łączy się z jez. Orchow. Wody jego odpływają do Obrzycy. W pobliżu leżą holendry Wilcze. Jaz między jez. Wilczem i Orchowem nadany był w r. 1311 klasztorowi w Obrze.

Wilcze al. Wilcza, wś, pow. przemyski, tuż na pń.-wschd. od Przemysła (sąd pow. i urz. poczt.). Na pń. i wsch. leżą Buszkowice, na pld. i zach. Przemysł. Wzdłuż granicy pń. i wsch. płynie San. Włas. więk. (gr.-kat. biskupstwa w Przemysłu) ma roli or. 5, łąk i ogr. 7, pastw. 2, lasu 12 mr.; wł. mn. roli or. 79, łąk i ogr. 33, past. 120, lasu 18 mr. W r. 1880 było 52 dm., 333 mk. w gm. (298 gr.-kat., 28 rz.-kat., 7 izr.; 172 Pol., 156 Rus., 5 innej narod.). Par. rzym. i gr.-kat. w Przemysłu. We wsi jest cerkiew. Niegdyś stał tu klasztor bazylianek. W r. 1608 mieszczanka przemyska Feśka, żona Jana Nehrebeckiego zapisała temu monasterowi 50 złp. (Peremyszljanyn, na r. 1854, str. 13—18). Wś ta nazywała się dawniej prawdopodobnie Mościska al. Mostyszcze (ob. t. VI, str. 700). W cerkwi tutejszej znajduje się kilka obrazów, pochodzących podobno z w. XVI. Jeden przedstawia chustę św. Weroniki z wizerunkiem

Zbawiciela, trzymaną przez 2 aniołów, malowany na drzewie; drugi, też na drzewie, w stylu bizantyńskim, przedstawia wieczerzę u Abrahama; prócz tego trzy na drzewie malowane obrazy przedstawiające: Narodzenie i Wniebowzięcie Najśw. M. P., wjazd Chrystusa do Jerozolimy (ob. Katalog archeol. bibliogr. wystawy Instytutu Stauropigiańskiego we Lwowie, Lwów, 1888, str. 52—65). Na jednej z ksiąg cerkiewnych „Służebniku“ czyli mszale drukowanym w Uniowie r. 1747, a należącym niegdyś do ks. Jana Marszałkiewicza, zapisano po marginesach wiele wydarzeń społecznych. Niektóre z zapisów podał Aug. Bielowski w artykule p. t. „Spominki podkarpackie“ (Głos, Lwów, 1861, Nr. 39). Między innymi czytamy tam: R. 1735 miesiąca lipca deszcz lał przez dwa tygodnie i potop był wielki tak, że z Wileza do Wysocka można było czółnem przepłynąć. Tegoż roku urodził się Jan Marszałkiewicz, paroch i komendaryusz tutejszy wilecki.

Lu. Dz.

Wilcze 1.) niem. *Wilsche*, wś, pow. bydgoski, sąd i komis. okr. w Koronowie, poczta w Buszkowie, par. W. Łąck. Folwark ma 329 ha, z czystym doch. 1536 mrk. Obszaru 953 ha, 19 dym., 175 mk. katol. R. 1358 król Kazimierz zatwierdza zamianę Łącka Wielkiego i Nowego, Wilczem zwanego, z przyległościami, które Hektor z Łącka oddał klasztorowi byszewskiemu w zamian za inne posiadłości w ziemi dobrzyńskiej. Tegoż roku występuje w Łącku Łukasz „de Wileze“. W r. 1368 król Kazimierz potwierdza przywilej dóbr klasztornych, między którymi jest też W. 2.) **W.**, niem. *Birkhausen*, wś, pow. bydgoski, sąd w Bydgoszczy, urząd kom. okr. w Fordonie, a poczta i st. dr. żel. (wschodniej) w Maksymilianowie. Par. katol. w Osielsku, szkoła kat. w Żołędowie. Ma 6 dm., 329 ha, z czyst. doch. 2310 mrk. 3.) **W.**, pow. babimoski, ob. *Wilcza*.

W. Łeb.

Wilcze Bagno, os., pow. augustowski, gm. Petropawłowski, odl. od Augustowa 24 w. Leży wśród lasów puszczy augustowskiej.

Wilcze Błota 1.) niem. *Wilscheblott*, folw., pow. starogardzki, st. poczt. i par. kat. Lubichowo 3·2 klm. odl., st. kol. Zblewo 15·3 klm. odl. 544 ha (124 roli orn., 12 łąk, 206 lasu); 1885 r. 7 dm., 17 dym., 88 mk., 71 kat., 17 ew.; parowa fabryka mączki, hodowla żrebców i świń na tucz. R. 1578 sprzedaje starosta Aleksander Potulicki Wilcze Błota wraz z łąką brzezina za 3600 fl. (ob. Stadie: „Gesch. d. Stadt Stargard“, str. 134). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa, że folw. ten należał do Andrzeja Grzegoławskiego i liczył 10 mk. kat. i 30 ew. (str. 343). W 1789 r. było 9 dym. W r. 1856 był posiadaczem v. Tadden. 2.) **W. B.**, niem. *Hoch-Paleschken*, dawniej *Wolfsbruch*, ob. *Polaszki* (t. VIII, 575). 3.) **W. B.**, niem. *Wolfsbruch*, kol. szlach. około r. 1820 założona na Taszewskim

wykarczowanym polu, pow. świecki, st. poczt. Jeżewo; 26 dm., 162 mk.

Wilcze Błoto, ob. *Kampinos*.

Wilcze Błoto, zaśc. nad rz. Ussą, lew. dopł. Niemna, w pobliżu jez. Gniłe, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Jeremiecze, o 40 w. od Nowogródka, ma 6 osad. Mają tu własności włościanie i mieszczanie: Rajski (przeszło 1 włókę), Ciechanowicz (1 $\frac{1}{2}$ włóki), Czebotarowicz (1/4 włóki), Czyrkun (6 $\frac{1}{4}$ włóki), Szpakowski (1/4 włóki), Jancelewicz (1/4 włóki). Od północy miejscowość nizinna i leśna. *A. Jel.*

Wilcze Błoto, w kluczu wielko-chełmowskim, w pow. chojnickim.

Wilcze Błoto, niem. *Wolfsbruch*, pow. czarnkowski, o 4 klm. na zach. od Pilki, ściekają do Rudnika al. Niedźwiadki, dopł. Noteci powyżej Kamienisk.

Wilcze Dóły 1.) niem. *Wolfs Keithe*, na płu. Skwierzyni a na zach.-płd. Jezierza. 2.) **W. D.**, łąka na Bruszkowie, w pow. krotoszyńskim. 3.) **W. D.**, sadzawka w Gołębinie Starym, pow. kościański. 4.) **W. D.**, pole w Wysocku, pow. odolanowski.

Wilcze Gardło, *Wolfshals*, wś, pow. bydgoski, na płd.-zach. Bydgoszczy a na wschód Rynarzewa. Par. i sąd okr. kom. w Bydgoszczy, poczta w Adlershorst. Szkoła w Zielonkach. Obszaru ma 123 ha, 16 dm. a 114 mk. (111 ewang. a 3 katol.).

Wilcze Gardło al. *Podrzecze*, chutor, pow. wołkowski, w 3 okr. pol., gm. Tarnopol, należy do wsi Plaszuki.

Wilcze Gardło, urwisko w Dnieprze, w gub. i pow. ekaterynosławskim, o 65 w. poniżej Ekaterynostawia, składa się z 3 wysokich głazów granitowych, w pobliżu prawego brzegu Dniepru, przy wyjściu z porożu Wilczego. Dniepr w tem miejscu ma znaczną głębokość i szybkość biegu. Poniżej W. G. niema już na Dnieprze znaczniejszych porożów.

Wilcze Jamy, białoros. *Wouczyja Jamy*, uroczysko leśne, pow. rzeczycki, gm. Karpowicze, w pobliżu zaśc. Niedźwiedzin. *A. Jel.*

Wilcze Jamy, las, w pow. lwowskim, w gm. Kuhajów.

Wilcze Kąty, wś, pow. lipnowski, gm. Osówka, par. Czernikowo, odl. 21 w. od Lipna, ma 10 dm., 66 mk., 424 mr. We wsi dom modlitwy ewang. Do wsi należy os. Zielona Kepa. W r. 1827 było 8 dm., 78 mk. Wieś ta leży w pobliżu prawego brzegu Wisły. Między nią a Pokrzywnem i Kwirynowem rozciąga się błotnista nizina, mająca do 2 w. szerokości a około 3 w. długości. R. 1789 włościanie płacili ztąd 330 zł. czynszu do Steklina.

Wilczekóło, ob. *Ceranów*.

Wilcze Oko, las na obszarze gm. Lubianki, w pow. zbaraskim.

Wilcze Piętki, wś, pow. skierniewicki, gm. Grzymkowice, par. Wilków, ma 90 mk., 455 mr. W 1827 r. było 10 dm., 109 mk. Według reg. pob. pow. rawskiego z r. 1579 wś Wilcze Piętki, w par. Biała, miała wielu drobnych posiadaczy. Wilcze „intermedia“ 2 $\frac{1}{4}$ łąna. Wilcze „Finalis“, drobnych posiadaczy na 2 $\frac{3}{4}$ łąn. (Pawiński, Mazowsze, 182, 183).

Wilcze Pole, zaśc. pryw., pow. dzisieński, w okr. pol., o 77 w. od Dżisny, 1 dm., 5 mk. starowiec.

Wilcze Śladowskie i *W. Tułowskie*, wś, pow. sochaczewski, gm. Tułowice, par. Kamion. W. Śladowskie ma 93 mk. (ob. *Śladów* 3); W. Tułowskie (w par. Brochów) 42 mk.

Wilcze Średnie, wś i fol., pow. grójecki, gm. Lipie, par. Wilków, odl. 14 w. od Grójca, ma 172 mk. W 1827 r. było 16 dm., 153 mk. Fol. W. Średnie rozl. w r. 1873 mr. 594: gr. or. i ogr. mr. 491, łąk mr. 24, lasu mr. 62, nieuz. mr. 17; bud. mur. 5, drew. 19; płodozm. 8 i 10-pol.; las nieurzadzony, wiatrak. Wś W. Średnie os. 25, mr. 35.

Wilcze Trzebiny, pow. wschowski, ob. *Trzebiny*.

Wilczek, grupa domów we wsi Lipnicy, w hr. orawskim.

Wilczek 1.) os., pow. międzychodzki, sąd w Międzychodzie, okrąg komis. i poczta w Sierakowie. 2.) **W.**, młyn nad rz. Smolnicą (dopł. Warty), pow. czarnkowski, o 6 klm. na płu-wsch. od Wronek. W r. 1793 posiadał go Antoni Dzieduszycki z Nowej Wsi, przedtem Melchior Łacki na Wronkach. *W. F.*

Wilczennice, ob. *Wilczennice*.

Wilczennice 1.) al. *Wilczennice*, wś, pow. radzyński, gm. Międzyłes, par. Podstoliska, ma 48 mk., 53 mr. W 1827 r. było 2 dm., 16 mk. Wechodziła w skład dóbr Chrzesne. 2.) **W.**, wś, pow. lipnowski, gm. Bobrowniki, par. Kikoł, odl. o 9 w. od Lipna, ma 1 dm., 10 mk., 22 mr. 3.) **W. Bagucki**, wś, pow. lipnowski, gm. i par. Szpetal, odl. 18 w. od Lipna, ma 15 dm., 139 mk., 300 mr. W r. 1827 było 16 dm., 109 mk. 4.) **W. Fabijański** al. *Fabiunki*, wś, pow. lipnowski, gm. i par. Szpetal, odl. 17 w. od Lipna, ma szkołę początkową ewang., 32 dm., 263 mk., 450 mr. W r. 1827 było 9 dm., 126 mk.

Wilczewko, wś włośc. i folw., pow. rypiński, gm. Sokołowo, par. Dulsk, odl. 20 w. od Rypina, 5 osad, 3 dm., 44 mk., 23 mr. (11 mr. roli). Folw. W. należy do dóbr Sokołowo, ma 462 mr. obszaru (429 roli, 14 łąk, 16 nieuz.). Wechodziła w skład dóbr Dulsk.

Wilczewo 1.) wś i folw., pow. rypiński, gm. Sokołowo, par. Dulsk, odl. 20 w. od Rypina, ma 8 dm., 77 mk. W r. 1827 było 23 dm., 26 mk. W r. 1891 fol. W. rozl. mr. 424: gr. or. i ogr. mr. 358, łąk mr. 34, past. mr. 7, nieuz. mr. 25; bud. mur. 4, drew. 3; płodozm. 7-pol., pokłady

torfu. 2.) **W.**, wś, pow. szeczucyński, gm. Bogusze, par. Grajewo, ma 5 os., 33 mr. Wechodziła w skład dóbr Grajewo. 3.) **W.**, wś, pow. kolneński, gm. Stawiski, par. Poryte, ma 27 os., 384 mr. W 1827 r. było 14 dm., 86 mk. Wechodziła w skład dóbr Korzeuiste.

Wilczewo, w dok. z r. 1401 *Wilczin*, 1406 *Wilczin*, 1507 *Wilczin*, 1527 *Wilczewo*, 1543 *Wilsthen*, 1551 *Wilken*, 1554 *Wilcz*, 1592 *Wylczewo*, dobra ryc. w Pomezanii, pow. sztumski, st. p. tel. i kol. Mikołajki, o 3,5 klm. odl., par. kat. Postolin; 464 ha (340 roli orn., 61 łąk); 1885 r. 7 dm., 21 dym., 113 mk., 71 kat., 42 ew.; hodowla owiec Rambouillet, mleczarnia, uprawa buraków dla cukrowni w Prabutach. R. 1401 posiada te dobra Prusak Nammir von Wilczkin, t. j. Namir z Wilczyna czyli z Wilczewa (ob. Kętrz. O narod. pol., str. 187). R. 1507 Jan i Maciej z Mazowsza kupują W. od Karola z Wigwałdu (Wittichwald) i od majetności swej przybierają nazwisko Wilczewskich. R. 1535 napotyka tu Jakuba Kruszyńskiego (Krossinsky), który jedną część W. nabył od Łazarza Wilczewskiego; teściem jego był Grzegorz Widlieki a jego szwagrem Stefan z Cygan (str. 196). Do Wilczewskich należał i M. Bagart (ob. *Namirowo*). R. 1772 posiadał W. Roztrzebowski; ale dobra te były wówczas w zastaw dane kanonikowi Kleszczyńskiemu w Chełmży; 2 włóki należały do Wiktorji Wilczewskiej. W 1789 r. 9 dym. W 1804 r. posiadał W. i M. Bagart Łyskowski; taksa obu włości wynosiła 10000 tal. (ob. *Gesch. d. Stuhmer Kreises v. Schmitt*, str. 240). Wizyta Potockiego z r. 1700 pisze: „W. nihil exsolvit“ (ob. str. 946). O 1/2 klm. na północ od siedziby dworskiej znajduje się kamień dołkowy, którego opis i rysunek oraz wyobrażenia znajdujących się na nim dołków podał Ossowski w sprawozdaniu badań archeolog. w Prusach Król. w r. 1878.

Ks. Fr.

Wilczki, *Wolczki* 1.) dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Ratajczyce, o 32 w. od Brześcia, własność Karola Podgórskiego, mają 649 1/2 dzies. (82 łąk i pastw., 74 lasu, 123 1/2 nieuz.). 2.) **W.** al. *Krzywobłota*, wś, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Sielec, o 22 w. od Prużany, 86 dzies. ziemi włośc. (15 łąk i pastw., 5 nieuz.). 3.) **W.**, białoros. *Wauczki*, urząd. *Wolczki*, uroczysko, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horodok, o 33 w. od Bobrujska, około 15 włók; nabyli włościanie, w liczbie 10 osób, z pomocą banku. 4.) **W.**, ob. *Wolczki*. *J. Krz.—A. Jel.*

Wilczki, młyn nad strugą, która spada do Warty między Dąbnem a Nowem Miastem, pow. pleszewski (jarociński), sąd w Jarocinie, urząd okr. komis. i poczta w N. Mieście nad Wartą. Należy do gm. Wolica Kozia. Par. Dębno. Ma 1 dm., 13 mk.

Wi. E.

Wilczko, wś należąca podług rewizji zamku

żytomierskiego z 1545 r. (ob. Jabłonowski, *Revizya*, 131) do zamku żytomierskiego, ojczyzna i dziedzictwo Herasima Andrejewicza, w późniejszych rejestrach poborowych ani też obecnie pod tą nazwą niewystępuje.

Wilczków 1.) wś i folw., pow. turecki, gm. Ostrów Wareki, par. Głuchów, odl. 23 w. od Turka. Wś ma wraz z Klonowem 23 dm., 382 mk.; folw. 2 dm., 129 mk.; os. karcz. 1 dm., 3 mk. Na folwarku gorzelnia z dziennym zacierem 120 kartofli; wiatrak. W 1827 r. było 26 dm., 176 mk., par. Jeziorsko. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 936: gr. orn. i ogr. mr. 536, łąk mr. 106, pastw. mr. 124, lasu mr. 90, nieuz. mr. 80; bud. mur. 14, drew. 9; płodozm. 8 i 10-pol.; las nieurządzony. Wś W. os. 56, mr. 309. Na początku XVI w. wś ta należała do par. Miłkowiec. Kmiecie dawali plebanowi tylko meszne, po 3 koree żyta i tyleż owsa, zaś maldraty z dziesięciną folwarczną pobierały kościoły w Jeziorsku i Goszczonowie. Pleban w Jeziorsku pobierał z jednego pola (od strony Głuchowa) od kmieci z każdego łąnu, jednego roku z ozimych zbóż po 6 korey żyta i 6 pszenicy, drugiego z jarych po 6 korey owsa a z pastych dziesięcinę sнопową. Dwa drugie pola dawały maldraty i dziesięcinę do Goszczonowa (Łaski, L. B., I, 406, 409). Według reg. pob. pow. sieradzkiego z r. 1534 wś W., w par. Miłkowiec, miała 11 łąn. (Pawiński, *Wielkop.*, II, 225) 2.) **W.**, wś i folw., pow. turecki, gm. i par. Niewiesz, odl. od Turka 9 w.; wś ma 23 dm., 158 mk., 25 os., 190 mr.; folw. 1 dm., 26 mk., 539 mr.; os. 1 dm., 4 mk. W r. 1827 było 9 dm., 140 mk. Folw. W. należy do dóbr Niewiesz. Na początku XVI w. kmiecie dawali pleban. w Niewieszu tylko kołędę, po groszu z łąnu. Łan soltysi dawał dziesięcinę (Łaski, L. B., I, 370). Według reg. pob. pow. szadkowskiego z r. 1552—1553 wś Wilczków, w par. Niewiesz, miała łąn. 8, osad. 8 (Pawiński, *Wielkop.*, II, 233) 3.) **W.**, os. nad rzeką Lasociną, pow. kielecki, gm. Snochowice, par. Grzymałków. Jestto drobna osada w stronie zach.-płd. od wsi Niedzwiedz. 4.) **W.**, ob. *Wilczkowo*. *Br. Ch.*

Wilczkowice 1.) 1302 *Wylcheyenice*, w XVI w. *Wyczkowice* i *Wiczkowicze*, kol, folw. i os., pow. łęczycki, gm. Tkaczew, par. Łęczyca (odl. 2 w.); kol. ma 56 dm., 578 mk.; folw. 3 dm., 65 mk.; dwie os. 2 dm., 4 mk. W r. 1827 było 50 dm., 388 mk. Wś ta pierwotnie była własnością arcyb. gnieźn. wraz z Topolą Królewską i kilku przyległymi wsiami. Droga zamiany, dokonanej r. 1302, przeszła na własność królewską i wcielona została do grupy wsi należących do grodu łęczyckiego (Kod. *Wielk.*, n. 859). Na początku XVI w. łąny kmiecie dają po 9 gr. dziesięciny kościołowi paraf. w Łęczycy a na kołędę po korce owsa z domu; folw. królewski dawał dziesięcinę temuż kościołowi (Łaski, L. B., I, 349, 350). W r. 1565 było tu kmieci 24 na łąn. 24 1/2, łą-

nów pustych 3, wójtowskich 4 1/2. Dochód ze wsi wynosił fl. 67 gr. 11 den. 12 1/2; z folw. fl. 80 gr. 16; z inwentarza fl. 11 gr. 4 (Lustr., V, 226). 2.) **W.**, folw., pow. kaliski, gm. i par. Błaszki, odl. od Kalisza 29 w.; 1 dm., 12 mk., 281 mr. (265 mr. roli). Była to wieś, która na początku XVI w. należała już do par. Błaszki i dawała pleb. dziesięcinę jedynie z łąnów folw. (Łaski, L. B., II, 58). 3.) **W. Górne**, ws nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. i par. Świerze Górne, odl. od Kozienic 13 w., mają 46 dm., 426 mk., 233 mr. dwors. i 1121 mr. włośc. W 1827 r. było 28 dm., 260 mk. W połowie XVI w. ws ta, własność królewska, miała łąny km., z których dziesięcinę snopową i konopną płacono prepozyturze w Kochowie. Karczma z rolą płaciła dziesięcinę pleb. w Kochowie. Folwark królewski i 1 zagr. dawali dziesięcinę kościołowi w Reczywole (Długosz, L. B., III, 179). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1569 we wsi W. Górne, w par. Reczywól, Jan Wolski, podstarości ryczywolski, płacił od 7 łąn., 2 kom. (Pawiański, Małop., 321, 479). W 1765 r. wchodziły w skład dóbr ststwa ryczywolskiego. 4.) **W. Dolne**, ws nad Wisłą, pow. kozienicki, gm. Rożnieszew, par. Magnuszew, przy traktie pocztowym kozienicko-warszawskim, odl. 28 w. od Kozienic. Na Wisłę przy wsi przystań. Ws ma zarząd gminny i kasę wkładowo-pożyczkową (od r. 1870). Fundusz jej z kar gminnych wynosił 1870 r. 315 rs. a 1880 r. 7900 rs. Ws ma 38 dm., 402 mk.; W. holendry mają 2 dm., 34 mk. W r. 1827 było 26 dm., 260 mk. W r. 1876 folw. W. Dolne, rozl. mr. 865: gr. orn. i ogr. mr. 587, łąk mr. 97, past. mr. 19, lasu mr. 111, nieuż. mr. 51; bud. mur. 6, drewn. 8; las nieurzadzony. Ws W. Dolne os. 29, mr. 453; ws Holendry os. 3, mr. 19. Tu zapewne odbywała się r. 1250 rada (colloquium), na której Ziemowit, ks. Mazowsza i Czerska, potwierdził różne nadania dla kościoła płockiego (Dok. Ulanow., 156, № 10). W r. 1476 Jan z W. jest też właścicielem wsi Czeleyewo, w pow. jezerskim (Kod. Mazow., 275). Według reg. pob. pow. wareckiego z r. 1576 ws W., w par. Magnuszewo, własność Czelejewskich, miała łąn. 3 (Pawiański, Mazowsze, 242). 5.) **W.**, ws, pow. konecki, gm. Grodzisko, par. Radoszyce, odl. od Końskich 24 w., ma 104 dm., 631 mk., 1180 mr. włośc., 1 mr. dwor. W 1827 r. było 53 dm., 314 mk. W dok. z r. 1275 wymienione w liście posiadłości klasztoru wąchockiego (Kod. Małop., II, 137, 159). W połowie XV w. ws królewska W., w par. Radoszyce, miała 4 łąny km., z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 2 grzyw., dawano prebendzie jaskowskiej (Długosz, L. B., I, 370). Według reg. pob. pow. checińskiego z r. 1540 ws królewska W. należała do zamku w Checinach. W r. 1573 płacono tu od 4 łąn. Ws należała do klucza radoszyckiego dóbr ststwa checińskiego (Pawiański,

Małop., 278, 569). 6.) **W.**, r. 1578 *Ilkowicze*, w XVIII w. *Ilkowice*, ws, pow. sandomierski, gm. Klimontów, par. Goźlice, odl. od Sandomierza 22 w., ma 17 dm., 147 mk., 212 mr. włośc., 2 mr. dwor. W r. 1517 ws Ilkowicze, w par. Goźlice, w części Ossolińskich miała 4 os., 1 łąn, 1 ogr. z rolą. Linowski płacił od 4 os., 2 łąn., 1 ogr. z rolą. Miał też częśćkę Gabryel Mroczek (Pawiański, Małop., 173). 7.) **W.**, ws i folw. nad rz. Dłubnią, pow. miechowski, gm. Michałowice, par. Więclawice, odl. 24 w. od Miechowa, ma dom schronienia dla ubogich (fundusz?). W 1827 r. było 34 dm., 215 mk. Folw. W. w 1885 r. rozl. mr. 449: gr. orn. i ogr. mr. 343, łąk mr. 9, pastw. mr. 55, lasu mr. 28, nieuż. mr. 14; bud. mur. 2, drewn. 12. W r. 1889 odprzedano mr. 35 pod nazwą „Zastrome”. Ws Wilczkowice os. 23, mr. 23; Zerwany os. 6, mr. 53. Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 wsi: Wilczkowice, Zakrzew i Tuszowice, w par. Więclawice, miały 9 1/2 łąn. km., zagr. z rolą 6, kom. z byd. 3, kom. bez bydła 4, karcz. 1/2 łąnu, chałupn. 4, koło papierne 1, towarz. 4 (Pawiański, Małop., 21). *Br. Ch.*

Wilczkowice, ws, pow. bialski, na lew. brzegu Soły, przy gościńcu z Oświęcima do Białej, wzn. 249 mt. n.p.m. Składa się z 30 dm., ma 141 mk. rz.-kat. Par. w Oświęcimie (odl. 21·9 klm.). Pos. tabularna arc. Albrechta wynosi 11 mr. roli, 36 mr. stawów i moczarów; pos. mn. 112 mr. roli, 6 mr. łąk i 36 mr. pastw. Za Długosza (L. B., II, 225) dziedziczył tę ws Michał Rajska, który sam łąny kmiece uprawiał a prepozyturze oświęcimskiej zamiast dziesięciny płacił 3 fertony. W spisie pob. z r. 1581 (Pawiański, Małop., 97) niema tej osady, prawdopodobnie zaliczono ją do Rajska. Graniczy na płu. z Rajskiem, na zach. z Budami i Brzeszczem a na pld. z Przechieszynem. *Mac.*

Wilczkowizna, ob. *Kozuby Średnie*.

Wilczkowo, ws i folw., pow. płocki, gm. Rembowo, par. Wyszogród, odl. 33 w. od Płocka, ma 11 dm., 123 mk. Folw. W. ma 335 mr. (307 mr. roli, 21 łąk, 11 lasu, 16 pastw. i nieuż.). Stanowił on kiedyś wieczystą dzierżawę, nadaną przez króla znanemu malarzowi Bacciarlemu. W r. 1576 ws królewska Wilczków, w pow. wyszogrodzkim, ma 13 łąnów (Pawiański, Mazowsze, 301).

Wilczkowo, futor pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 54 w. od Dżisny, przy b. dr. poczt. z mka Głębokiego do wsi Zalesia, 1 dm., 11 mk.

Wilczkowo, po niem. *Obersee*, ws, pow. żniński, sąd w Szubinie, urząd okr. komis. i poczta w Żninie, par. w Górze. Ma 5 dm., 47 mk. kat., 78 ha. R. 1136 wspomniane w bulli Inocentego II i przywileju Kazimierza z r. 1357. W r. 1331 W. zniszczona przez Krzyżaków.

Młyn Wilczkowski, odl. 3 klm. od Żnina, pod Wilczkowem, leży nad Gąsawką, która tu wypływa z jez. Wielkiego Żnińskiego. Istniał już przed r. 1620.

Wilczkowskie holendry, nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. Rożniszew, par. (ewan.) Pilić, odl. od Kozienic 34 w., mają 2 dm., 34 mk., 18 mr.

Wilczna 1.) wś i folw., pow. radomski, gm. Zalesie, par. Wierzbica, odl. od Radomia 14 w., ma 16 dm., 126 mk., 85 mr. dwors., 339 mr. włośc. W 1827 r. było 11 dm., 73 mk. 2.) **W.**, folw., *W. Cienińska* i *W. Golińska*, w XVI w. *Vylczno*, wsi, pow. koniński, gm. Golina, par. Cienin, odl. 17 w. od Konina. Folw. ma 7 dm., 70 mk., dwie wsi 8 dm., 56 mk. W r. 1827 *W. Cieniń.* 3 dm., 23 mk.; *W. Goliń.* 3 dm., 29 mk. Folw. *W. Cienińska*, oddzielony w r. 1868 od dóbr Cienin, rozl. mr. 421: gr. orn. i ogr. mr. 362, łąk mr. 34, pastw. mr. 1, lasu mr. 8, nieuż. mr. 16; bud. mur. 4, drew. 1; płodozm. 10 i 14-pol. Co do *W. Golińskiej*, ob. *Golina*. Na początku XVI w. kmieccie i sołtysie łąny dawały pleban. w Cieninie meszne, po 2 gr. z łąnu (Łaski, L. B., I, 298). Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1579 wś *W.* miała łąn. $7\frac{1}{2}$, zag. bez roli 5, kom. 6, rzem. 8 (Pawiński, Wielkop., I, 224).

Wilczno Lucinów, kol., pow. słupecki, gm. Młodziejewo, par. Dobrosolowo, odl. od Słupcy 14 w., ma 6 dm., 17 mk. Powstała na obszarze dóbr Izdeбно.

Wilczochów, wś, należąca dawniej do dóbr Jadów, w pow. radzymskim. Miała 5 os., 81 mr.

Wilczogęby, wś, pow. węgrowski, gm. i par. Sadowno, ma 45 dm., 320 mk., 50 os., 860 mr., wchodziła w skład dóbr Kołodziej. W 1827 r. było 25 dm., 196 mk. Na obszarze wsi jezioro Kocioł, ma 2 mr. obszaru. Wś ta należała do kościoła św. Jana w Warszawie. R. 1578 było tu 12 łąn., 2 ogrod. (Pawiński, Mazowsze, 407).

Wilczogóra al. *Wilczagóra*, wś i folw., pow. sierpecki, gm. i par. Borkowo, odl. $5\frac{1}{2}$ w. od Sierpeca, ma 6 dm., 126 mk., 224 mr. włośc. i 460 folw., rozdzielonych na drobne części po r. 1882. W r. 1827 było 2 dm., 51 mk. Według reg. pob. z r. 1570 wś *Wilczagóra*, należąca do mansionarzy w Sierpcu, miała łąn. 8, łąn pusty 1, uprawiany dla dworu. Dzierżawcą był Polichowski. W r. 1578 było 9 łąn., 3 zagr. z rolą i 3 puste osady (Pawiński, Mazowsze, 41, 131). Około r. 1780, za staraniem ks. Michała Poniatowskiego (późniejszego areybiskupa), biskupa płockiego, i następcy jego biskupa Szembeka, a za zezwoleniem sierpskich benedyktynek i kolarza Bromirskiego, dana była na uposażenie szpitala płockiego św. Trójcy, pozostającego pod kierunkiem sprowadzonego wówczas zgromadzenia sióstr miłosierdzia. W r. 1882 przez

radę opiekuńczą zakładów dobroczynnych gubernii płockiej sprzedana została w drodze licytacji za rs. 35150 i następnie rozparcelowana.

Wilczonek, wś i folw. nad rzeką Świdnicą, pow. węgrowski, gm. Siułęka, par. Oleksin, odl. 22 w. od Węgrowca, ma 15 dm., 150 mk. W r. 1827 było 12 dm., 90 mk. W r. 1875 folw. *W.* z awalusem Mingosy rozl. mr. 632: gr. orn. i ogr. mr. 243, łąk mr. 100, pastw. mr. 16, lasu mr. 262, nieuż. mr. 11; bud. drew. 12; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś *W.* os. 10, mr. 222. Stanowiła dawniej jedną całość ze wsią Sionna. W r. 1563 wś Sziana al. Sionna *Wilczonek* płaci od $4\frac{1}{2}$ łąn. Należy do par. Niwińska (Pawiński, Mazowsze, 415).

Wilczopole, wś i folw., pow. lubelski, gm. Zembrzyce, par. Abramowice, odl. 9 w. od Lublina. Folw., mający 1959 mr. obszaru, został rozparcelowany w r. 1887 na 19 części. Większe folwarczki mają: 194, 264, 150, 114, 79, 61, 263, 79 mr. Wieś ma 37 os., 465 mr. W 1827 r. było 51 dm., 365 mk. Wieś tę wspomina już Długosz w opisie par. Abramowice (L. B., II, 540). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś *W.* miała 14 posiadaczy, 10 i pół łąn. szlach. i 3 łąny km. W r. 1676 Adam Pszczółka *Wilczopolski* płaci tu pogłówne od 4 osób z rodziny, 13 służby dwor., 28 poddanych, 2 żydów, St. Izycyki od 29 poddan., Fran. *Wilczopolski* Pawłowicz od 1 służ. szlach. i 12 poddan., Prandota *Wilczopolski* od 1 służ. szlach., 17 poddan., Gruszeki od 2 szlach. i 20 poddan. i dwor. Prócz tego mieszkały tu trzy wdowy i trzech ze szlachty z rodzinami, bez poddanych (Pawiński, Małop., 354, 364, 2a).

Wilczówka, potok, w pow. wileńskim, pod wsią Romaszkańce.

Wilczuki, dobra, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Wilczuki, o 12 w. od Wołkowyska, wraz z folw. Ostrowczyce, Subacze i Hermanowszczyzna mają 1726 dzies. (68 łąk, 208 lasu, 50 nieuż.); własność Jelskich. Kaplice praw. i katol., obie do par. Mścibów. Gmina, w środkowej części powiatu, otoczona gminami: Roś, Biskupice, Tołoczmany, Mścibów, Szydłowice i Werejki, dzieli się na 10 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 39 miejscowości, ma 341 dm. włośc. (około 75 należących do innych stanów), 2530 mk. włościan, uwłaszczonych na 3856 dzies. Południową część gminy przecina tor dr. żel. poleskich, na przestrzeni Białystok-Baranowicze.

J. Krz.

Wilczy-Bór, białorus. *Wouczy-Bor*, osada nad Oressą, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. parcykim, dawniej w gm. Rudobiełka, teraz Karpilówka, o 93 w. od Bobrujska; grunta lekkie, łąk obfitość.

A. Jel.

Wilczy-Brzeg, folw., pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Laskowicze, własność Wołodzków, ma około $2\frac{1}{2}$ włók.

A. Jel.

Wilczy-Dół 1.) os. leś., pow. częstochowski, gm. Węglowice, par. Kłobucko, 2 dm., 2 mk., 15 mr. 2.) **W.**, ob. *Celejów*.

Wilczy-Kąt, zaśc. szlach. nad rz. Rubierz, pow. święciański, w 3 okr. pol., o 54 w. od Święcian, 1 dm., 8 mk. kat.

Wilczy-Kierz, os. włośc., pow. będziński, gm. Pińczyce, par. Sączów, ma 3 dm., 18 mk., 30 mr.

Wilczy-Kierz 1.) jezioro, w r. 1460 pod Żabieczynem, ku północy od Mieściska, w pow. węgrowieckim (keyúskim). 2.) **W.-K.**, miejscowość na obszarze Lutogniewie, pod Krotoszynem.

Wilczy-Las, ws nieistniejąca obecnie, leżała w pow. brodnickim, w par. pokrzydowskiej. Została przez rząd zakupiona i zalesiona. Obszaru miała 123 mr., mieszkańców w 1856 r. było 20.

Wilczy-Ług, ws, pow. kozienicki, gm. i par. Tezów, odl. od Kozienic 33 w., ma 5 dm., 34 mk., 197 mr.

Wilczy-Nart, ws nieistniejąca obecnie, według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 leżała w par. Krośniewice, miała 1 łan (Pawliński, Wielkop., II, 135).

Wilczy-Ostrów, folw., pow. sierpecki, gm. i par. Biezuń, odl. 16 w. od Sierpea, ma 4 dm., 23 mk.

Wilczy-Ostrów, białoros. *Wouczy-Ostrau*, uroczysko leśne, pow. ihumeński, w obrębie gm. Dudzicze, należy do domin. Dudzicze. W ostatnich czasach drzewostan bardzo wyniszczony.

Wilczy-Rynek, pagórek, śród łąk, na Osowie, w pow. wrzesińskim.

Wilczy-Targ, ws, pow. grójecki, gm. Belsk, par. Lewiczyn, ma 89 mk., 130 mr. dwor., 234 mr. włośc. W 1827 r. było 7 dm., 62 mk. W r. 1576 płacił tu Stanisław Wilkoterski od 1/4 łanu i Stanisław Rosachowski od 1 1/4 łanu (Pawliński, Mazowsze, 235).

Wilczyca al. *Wilczyce*, ws, pow. łęczycki, gm. Poddębice, par. Kałów, wchodziła w skład dóbr Fułki, ma 36 os., 543 mr. W 1827 r. było 5 dm., 42 mk. Na początku XVI w. wieś dawała dziesięcinę prepozyturze kolegiaty łęczyckiej a pleban. w Kałowie kołędę po pół grosza (Łaski, L. B., II, 374). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 ws **W.**, własność Kałowskiej, miała 1 łanów 3, 1 łan pusty 1, os. 5 (Pawliński, Wielkop., II, 66).

Wilczyca 1.) białoros. *Wauczyca*, małe jezioro, pow. bobrujski, w obrębie gm. Nowe-Stepy, o 7 w. na pld.-zach. od wsi Pokalicze. 2.) **W.**, ws nad Niemnem, pow. nowogródzki, w gm. Mir, pomiędzy wsiami Bierezeń i Rudziszczce, ma 5 osad; grunta piaszczyste. 3.) **W.**, białoros. *Wauczyca*, ws nad rz. Strumień, pow. piński, na Zarzeczu, w 3 okr. pol. płotnickim, gm. Raczysk, o 65 w. od Pińska, ma 7 osad; miejscowość nizinna, bogata w łąki, lasy dębowe. Niegdyś kró-

lewszczyzna, wspomniana pod 1555 r. w opisie ks. pińskiego, za dzierżawy król. Bony (ob. „Piscew. kn.“, str. 226). *A. Jel.*

Wilczyca al. *Sucha*, rzka, w pow. jampolskim, lewy dopływ Murachwy. Ma źródła pod wsią Rachny Lasowe, płynie ze wschodu na zachód, mija wsi: Zwedenówkę, Popielówkę, Księdzówkę, mko Dżuryn, poniżej którego ma ujście. Od lewego brzegu przybiera rzka Derebczynkę. Odlewa pięć stawów. *X. M. O.*

Wilczyce, ws nad rzka Opatówką, pow. sandomierski, gm. Wilczyce, par. Jankowice Kościelne, odl. od Sandomierza 9 w., ma urząd gm., wiatrak, 46 dm., 324 mk. W 1827 r. było 42 dm., 140 mk. Dobra **W.** składały się w r. 1885 z folw. **W.** i Konary, rozl. mr. 1056: gr. orn. i ogr. mr. 647, łąk mr. 104, pastw. mr. 153, lasu mr. 12, w odpadkach mr. 118, nieuż. mr. 22; bud. mur. 3, drew. 17; płodozm. 7 i 9-pol. Ws **W.** os. 58, mr. 510; ws Dacharzew os. 7, mr. 77. W połowie XV w. ws **W.**, w par. Jankowice, własność Zakliki i Jakuba z Międzygórza h. Topor, miała 23 łany, które płaciły dziesięcinę, wartości 20 grzyw., archidyakonii; 4 karczmy z rolą dawały dziesięcinę archidyakonii, a 6 łanów i folw. dawały dziesięcinę pleban. w Jankowicach (Długosz, L. B., I, 194). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 Stanisław Zborzeński płacił tu od 5 os., 2 1/2 łanu, 1 ogr. z rolą, 1 komor., 1 rzem.; Paweł Zaklika od 7 os., 3 1/2 łan., 1 ogr., 7 ubogich komor. (Pawliński, Małop., 183). W. gmina ma 13581 mr. (7306 włośc.) i 4089 mk. (30 żyd.). Sąd gm. okr. I i st. p. w Sandomierzu. W skład gm. wchodzi: Antoniów, Borzęcin, Bugaj, Dacharzew, Daromin, Dobrocice, Felinów, Gałkowiec, Jankowice, Kichary, Łukawa, Ocina-Gałkowski, Ocinek, Pęczyń, Pielaszów, Przewody, Radoszki, Sadlowice, Tułkowiec, Wilczyce i Wysiadłów. *Br. Ch.*

Wilczyce 1.) ws, pow. mohylewski, gm. Wiejna (o 3 w.), 46 dm., 231 mk., z których 46 kobiet zajmuje się wyrobem płótna; zapasowy śpiechlerz gminny. 2.) **W.**, stacya poczta, tamże, 1 dm., 10 mk., na szosie kijowskiej, o 9 1/4 w. od st. Fojna a 15 1/4 w. od st. Sidorowicze.

Wilczyce, ws, pow. limanowski, w okolicy górskiej, lesistej, nad pot. Łostówką, uchodzącym z praw. brzegu pod Mszaną Dolną do Raby. Ma wólkę Włostówkę. Wązką dolinę górską zasłania od pñ. góra Cwilin (1060 mt.), od pld. Wostra (780 mt.). Gleba owsiana, lasy świerkowe, przetrzebione. Obie części mają 73 dm. i 460 mk. (223 męz., 237 kob.) rzym.-kat. Pos. tabularna (braci Zwierzynów) ma 525 mr. lasu; pos. mn. 520 mr. roli, 125 mr. łąk i ogr., 346 mr. pastw. i 105 mr. lasu. Par. rzym.-kat. w Dobry. Graniczą na pñ. z Gruszowicami, na wschód z Jurkowem i Pótrzynkami, na zach. z Łostówką a na pld. z Łętową. *Mac.*

Wilczyce, czesk. *Wilczice*, niem. *Wildschuetz*,

wś na Szląsku austr., w pow. frywałdzkim, obwodzie sąd. jawornickim, nad pot. zw. Kaltwasser i gościńcem z Jaworniku do Friedebergu. W r. 1880 było tu 215 dm. i 1286 mk. rz.-kat., Niem. Wś ma kościół par. katol. Parafia należy do dyecezyi wrocławskiej. W. z wsiami: Bergów (Bergov, Bergau), Nowa Wioska (Novà Ves, Neudoerfel), Graniczki (Hranicky, Grenzdorf), Niederwald, Wójtowice (Vojtovice, Woitzdorf), Pilzberg jedną gminę administracyjną. Szkoła ludowa w miejsu. *W. H.*

Wilczyn, os. miejska, dawniej miasteczko, pow. słupecki, gm. Wileza Góra, par. Wilczyn, odl. 29 w. od Słupcy, przy samej granicy od Prus, niedaleko jeziora zwanego Wilczyńskie. Posiada kościół par. murowany, 52 dm., 455 mk. W 1827 r. było 48 dm., 391 mk. Dobra W. składały się w r. 1871 z folw.: Podole z Wilzogóra, Brzeście, Osowa Góra, Kownaty i Mrówki, rozl. mr. 4065: folw. Podole i Wilzogóra gr. orn. i ogr. mr. 1005, łąk mr. 157, pastw. mr. 134, wody mr. 194, lasu mr. 291, nieuź. mr. 31; bud. mur. 23, drew. 13; płodozm. 12-pol.; folw. Brzeście gr. orn. i ogr. mr. 170, łąk mr. 15, nieuź. mr. 3; bud. mur. 2, drew. 2; folw. Osowa Góra gr. orn. mr. 267, łąk mr. 65, pastw. mr. 13, lasu mr. 231, nieuź. mr. 4; bud. mur. 2, drew. 2; folw. Kownaty gr. orn. i ogr. mr. 445, łąk mr. 70, wody mr. 236, lasu mr. 247, nieuź. mr. 11; bud. mur. 4, drew. 6; folw. Mrówki gr. orn. i ogr. mr. 173, łąk mr. 16, pastw. mr. 28, lasu mr. 257, nieuź. mr. 2; bud. mur. 2, drew. 5; lasy nieurządzone. Wody stanowią jeziora. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś W. os. 58, mr. 250; wś Wilzogóra os. 42, mr. 215; wś Mrówki os. 6, mr. 8; wś Cegielnia os. 11, mr. 242; wś Karolkowo os. 25, mr. 34; wś Świętna os. 27, mr. 138; wś Kownaty os. 17, mr. 59. Jestto stare gniazdo rodu Wilczyńskich, którzy założyli tu kościół paraf. już na początku XIV w. Mikołaj, pleban wileczyński, występuje jako świadek w dok. z r. 1348. Na początku XVI w. W. jest miastem. Kościół par., p. w. 11000 Dziewiec, jest niezłe uposażony, skoro pleban trzyma aż dwu wikaryuszów. Między innemi ma wielką łąkę, z której, po zaspokojeniu swej potrzeby, może sprzedać siana za grzywnę. Kmiecie i wieśniacy z W. dają dziesięcinę plebanowi a za kołędę po groszu z domu. Przy kościele jest szkoła. Prócz tego w XVI w. istniała kaplica św. Ducha i św. Krzyża z kapelanią. Założoną została i uposażoną przez Wilczyńskich r. 1460. Kaplica ta miała trzy łany roli i 2 grzyw. czynszu rocznego z różnych zapisów. Przy zubożeniu parafii i miasteczka, nabożeństwo przeniesiono ze starego drewnianego kościoła w W. do obszernego murowanego w sąsiedniej Wilezej Górze. Odtąd kościół w W., odbudowany z drzewa 1781, pozostał kaplicą (Łaski, L. B., I, 201 i przypisy). R. 1765

był własnością Chrzanowskiego. Liczono tu wtedy 39 żydów. Od r. 1793 do 1815 r. wchodził W. w skład utworzonego wtedy powiatu powidzkiego, który w r. 1815 uległ rozdziałowi, część weszła w skład w. ks. poznań., druga zaś w skład królestwa polskiego. W. par., dek. słupecki, 2345 dusz. *Br. Ch.*

Wilczyn 1.) al. *Wilczyna*, wś, pow. szamotulski, leży nad jez. t. n. (w zlewic Obry), między Ostrorogiem i Bukiem, na wsch.-płd. od Pniew. Sąd w Szamotułach, urząd okr. komis. w Dusznikach, a urz. poczt. w Podrzewiu, st. dr. żel. Polko. Kościół par. w miejsu. Wś ma 440 ha i 9 dm., 201 mk. (177 kat., 21 ew., 3 żyd.). W. par., dek. lwówecki, w r. 1873 miała 1848 dusz. 2.) **W.**, folw., tamże, obejmuje 138 ha, z czystym dochodem do podatku 1460 mrk. R. 1298 biskup pozn. Andrzej, dzieląc archidyakoniat na 3 części, wymienia W. jako parafią. R. 1350 król Kazimierz uwalnia mieszkańców W. i innych posiadłości biskupów pozn. od wszelkich ciężarów i podatków. Ztąd może pochodził „discretus vir” Tomasz z Wilczyny, sługa i domownik areyb. Jarosława, który w r. 1348 w imieniu pana swego wypłacił 30 grzyw. kawalerom maltańskim w Poznaniu za Mnichowice w ziemi łowickiej. *W. Ł.*

Wilczyna, potok, pow. rawski (Rawa Ruska), stanowi jedno ramię pot. Błotni (dopł. Raty). Ob. *Salasze*.

Wilczyna, pow. szamotulski, ob. *Wilczyn*.

Wilczynka al. *Wilczanka*, kępa na Wiśle, ob. *Kępa 70*.

Wilczyńskie 1.) jezioro, w pow. szamotulskim, pod wsią Wilczyn. Wody jego uprowadza rzeka Sarbka do Mogilnicy al. Prutu (dopł. Obry). 2.) **W.** al. *Marszewskie*, jezioro, leży na zach. od os. Wilczyn (w pow. słupeckim), ciągnie się wąskim pasem, długim około 2 mil, od płu.-zach. ku płu.-wsch. Nad jeziorem leżą wsi: Świętne i Marszewo. Równoległe od strony zachodniej ciągną się jeziora: Budzistawskie i Suszewskie. Jeziora te należą do grupy otaczającej wielkie jezioro Powidzkie.

Wilczyrów, *Wolczyj Row*, ob. *Mołoda*, pow. mozyrski.

Wilczyńska, wś i folw. nad rzeką Krupą, pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyńska, odl. 35 w. od Łukowa, a pół mili na płu. od Żelechowa, mają 25 dm., 459 mk., kościół par. drewniany, dom przytułku dla 12 starców i kalek. W 1827 r. było 26 dm., 212 mk. W r. 1870 folw. W. rozl. mr. 2043. Do dóbr należały poprzednio: wś W. os. 35, mr. 476; wś Łomnica os. 14, mr. 435; wś Krupa os. 5, mr. 47; wś Gózdęk os. 17, mr. 285; wś Baczków os. 8, mr. 100. Jestto stara osada w dawnej ziemi stężyckiej. Kościół i parafia istniały już r. 1505, gdy właścicielem dóbr był Jan Ciołek. R. 1569 wś należy także do Ciołka, który płaci tu od 22 łan. (Pawński,

Małop., 335, 476). Obecny kościół wzniesiony był r. 1759. Król Władysław udając się w 1617 r. do wojska przeciw Turkom działającego, odprowadzany przez rodziców i siostrę, przybył tu 9 kwietnia. Podejmował goście dziedzie dóbr Jan Gostomski, wojewoda inowrocławski, a ofiarował on stu uzbrojonych pieszych, których swoim kosztem miał utrzymywać przez czas wojny. Dnia 11 kwietnia, pożegnawszy rodziców, wyruszył Władysław do Lublina, a Zygmunt III wrócił do Warszawy. W kilkanaście lat później Starowolski opisuje zamek tutaj, jako z majątności obywatelskich ziemi stężyckiej pierwsze trzymający miejsce co do pięknej budowy „*arx primum inter omnes nobilium villas locus habet, quoad elegantiam fabricae.*” Złupili go i spalili Szwedzi 1655 r. W. par., dek. łukowski (dawniej łaskarzewski), 4394 dusz.

Br. Ch.

Wilczyska, wś, pow. grybowski, na praw. brzegu Biały (dopł. Dunajca), w malowniczej górskiej okolicy, ma 29 dm. i 173 mk., tworzy jedną gminę z pobliskimi osadami Jeżów, wieś, zameczysko Wólka, i Moron z Koczanką. Przez wś prowadzi droga z Bobowy do Grybowa i kolej państwowa między stac. Bobowa (3 km.) i Stróże. Starożytna osada, ma kościół par. drewniany, nieznanego erekcyi. Istniał już za Długosza (L. B., II, 235) p. w. św. Stanisława. Wówczas posiadał wś Janusz Jeżowski. Miała łąny kmiece i łąn sołtysi, ale folw. nie było. Obecnie więk. pos. (L. Majchrowiczowy) ma 2 folw. i 177 mr. roli, 31 mr. łąk, 2 mr. 1095 sąż. ogr., 42 mr. pastw., 81 mr. lasu, 2 mr. nieuż. i 1 mr. 785 sąż. parcel budowl.; pos. mn. podaną przy Jeżowie i Moroniu. W kościele paraf. jest piękny obraz, przedstawiający złożenie Chrystusa do grobu. Na cmentarzu murowana kaplica, zbudowana r. 1864. W. graniczą na pld. ze Stróżami Niżnemi i Chodorową, na wsch. z Polną, na zach. z Wojnarową a na płu. z Jeżowem i Bobową.

Mac.

Wilczysko, os., pow. radzyński, gm. Lisia-wólka, par. r. l. Wołyń, r. g. Bezwola, ma 1 dm., 6 mk., 3 mr.

Wilczyszki, zaśc., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Androniszki, o 57 w. od Wilkomierza.

Wilda, *Górna* i *Dolna*, dawniej *Wierzbica*, przedmieście w pld. stronie miasta Poznania, z którego, po zniesieniu przepisów o rejonie fortecznym, tworzy się nowe miasto. Była to wś miejska, założona na obszarze osady, w przywileju lokacyjnym „*Wierzbica*“ zwanym. W XV w. zamożna rodzina Wildów nadała jej nazwisko, od tego napotykanym często tę nazwę w aktach miejskich. Istniał tu znaczny folwark miejski, jak o tem rejestra tego folwarku z r. 1585 świadczą. Według nich w tym roku był sprzęt następujący: żyta kóp 560, żyta jarego kóp 5,

pszenicy kóp 480, owsa kóp 140, tatkarki kóp 242, prosa kóp 6, soczki kopa 1, lnu kóp 2. W tymże roku inwentarz w Wildzie składał się z 144 sztuk bydła, 283 owiec, 55 świń, 34 koni ze zrebietami. Dwór był drewniany, obszerne budynki gospodarskie, mieluch, karczma, ogród i sad. Dochodu czystego miało miasto z folwarku złp. 1449 gr. 21. W XVI i XVII w. administrowało miasto samo, później puszczało go w dzierżawę. R. 1774 dzierżawił W. wraz z Luboniem, Górczynem i Jerzycami Stanisław Korwin Bińkowski, za 18000 złp. trzyletniej dzierżawy. Dziś mieszka na Wildzie kilkudziesięciu zamożnych rolników. Wille swoje mają tam dr. St. Jerzkowski i kupiec St. Orłowski. Świeżo przenieśli na W. nabytą po Moegelinach fabrykę machin i lejarnią żelaza, nowi właściciele: Jarnatowski i inżynier Skrzydlewski. Na pld. krańcu W. znajduje się w gmachu po Terrankach zakład Garczyńskich, szpital dla osób podupadłych rodzin. Zakład ten powstał z zapisu Tadeusza Garczyńskiego, ostatniego potomka rodziny, osiadłej na Zbąszyniu. Tenże w r. 1848 posprzedawał majątki i wyniósł się na Szląsk, gdzie umarł r. 1863. Zostawił testament, w którym po spłacie legatów, z całego majątku wyznaczone 950,000 mrk na pomieniony zakład. Zapis ten uzyskał potwierdzenie królewskie z d. 26 paźd. 1876 r. Do kuratorjum zakładu należą: każdorazowy naczelny prezes prowincyi, nadburmistrz m. Poznania, prezes policyi, marszałek sejmu prowincjonalnego i powoływany przez nich obywatel ziemski. Kuratorjum, nabywszy wspomniały budynek poklasztorny, z wielkim ogrodem, opracowało statut, wedle którego do zakładu przyjmują się osoby wyznania chrześcijańskiego, wieku przeszło 40 lat, nieposzlakowane, a pochodzące z wyższych stanów, przynajmniej od 10 lat w w. ks. poznańskim mieszkające. Przyjmowane są bez różnicy płci, wyznania i narodowości. Przyjmują także pary małżeńskie. Zakład daje tylko wolne mieszkanie, opał, światło, pomoc lekarską i lekarstwa, wspólną używalność, zresztą wydzierżawionego ogrodu, i wraze zupełnego ubóstwa pogrzeb na koszt zakładu. Za wolne miejsca nie płaci interesent nic. Można jednak i wkupić się na miejsca w jednej z trzech klas, za opłatą jednorazową zależną od wieku i klasy. Od lat 40 do 45 płaci się od 1800 (w 3-ej), do 3500 mrk (w 1-ej) i tak stopniowo aż do roku 70, w którym opłaca się od 400 do 1000 mrk. Można prócz tego wkupić się na otrzymywanie renty w gotówce a opłaty tej taryfy rentowej są o mniej więcej 20% niższe jak w towarzystwach zabezpieczonemu na życie. Za każde 100 marek renty płaci się w 40 roku 1290 mrk i t. d. coraz mniej; w 50 r. tylko 1035 mrk, w 60 r. 826 mrk, a w 70 r. 610 mrk. Miejsca w zakładzie są dożywotnie, ale wolno każdego czasu z wolnych miejsc ustąpić a z wku-

pnym za 3 miesięcznym wypowiedzeniem. W r. 1885 W. Górna liczyła 85 dm., 1998 mk. (1039 ew., 948 kat. i 4 żyd.). Obszaru miała 394 ha. W. Dolna miała 42 dm., 709 mk. (239 ew. i 473 kat.), 26 ha. Znajduje się tu dużo sadów owocowych i ogrodów, urządzonych na przyjmowanie gości z miasta. *W. E.*

Wildau, niem., ob. *Przytarnia*.

Wildbahn, dobra i wś, pow. mielecki, par. kat. Frehoń, ew. Gałkowiec. W r. 1885 dobra miały 406 ha, 8 dm., 52 mk. (11 ew.); wś miała 357 ha, 40 dm., 286 mk. (71 kat.); szkoła ewang.

Wilden, folw. dobr. prywatn. Liewenhof, w okr. tukumskim, pow. talseński, par. kandawska (Kurlandya).

Wilden, wś, pow. i okr. kom. bydgoski, st. kol. i poczta w Hopfengarten (Brzoza). Ma 11 dm., 93 mk. (23 katol.), obszaru 61 ha. Ob. *Stryzki*.

Wildenau, w dok. *Wildenaw*, pow. szczytyński, ob. *Kozłowo* i *Kozłowski dobra*.

Wildenburg, ob. *Wielbark*.

Wildenheim (t. VI, 207), mylnie, za: *Wildenhain*. Jestto polskie: *Targowo*, wś, w pow. szczytyńskim (ob. Kętrz. O ludn. pol., 392).

Wildenhof, wybud., pow. morąski, st. p. Mohrunen. W pobliżu wyniosłości sięgające 600 st. n.p.m. ob. *Schlossberg*.

Wildenhoff, dobra ryc., pow. iławkowski, st. poczt. w miejscu.

Wildenthal, kol. niemiecka, pow. kolbuszowski, w piaszczystej i lesistej równinie, 8·8 klm. na pñ.-wsch. od Kolbuszowy, obok wsi Dzikowa, ma 53 dm. i 358 mk. (326 rz.-kat., 4 prot. i 28 izrael., 271 Niem., 87 Pol.). W. graniczy na zach. z Dzikowem, na pñ. z Lipnicą. Osadę przecinają drogi z Kolbuszowy na pñ.-wsch. do Wilczej Woli i na wschód do Raniszowa. *Mac.*

Wildgrub, *Górny* i *Dolny*, niem. *Ober u. Nieder-Wildgrub*, dwie wsi na Szląsku austr., w pow. bruntalskim (Freudenthal), w wąskiej dolinie górskiej. Obie tworzą dwie odrębne gminy administracyjne a jedną parafią. W 1880 r. miał W. Górny 121 dm., 679 mk. (675 rz.-kat. i 4 prot.); W. Dolny 100 dm., 564 mk. rz.-kat. Ludność niemiecka. W obu gminach znajdują się szkoły ludowe. *W. H.*

Wildgrund, wś, pow. prądnicki, par. kat. Langenbrueck, ew. Schnellewalde. W r. 1885 wś miała 190 ha, 45 dm., 282 mk. (38 ew.).

Wildnissbereiter, pow. niborski, ob. *Jedwabno*.

Wildno, dawniej *Widno*, *Wiedno*, wś, folw. i dobra nad jeziorem t. n., pow. rypiński, gm. i par. Chrostkowo, odl. 21 w. od Rypina, ma 24 dm., 32 osad., 402 mk., tartak, młyn wodny. W r. 1827 było 16 dm., 174 mk. Dobra W. składały się r. 1887 z folw. W. i Krempa, rozl. mr. 837; folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 342, łąk

mr. 55, pastw. mr. 1, lasu mr. 144, wody mr. 22, nieuż. mr. 28; bud. mur. 8, drew. 7; folw. Krempa gr. orn. i ogr. mr. 115, łąk mr. 19, pastw. mr. 10, lasu mr. 80, wody mr. 10, nieuż. mr. 11; bud. mur. 3, drew. 2; las nieurządzony. Wś W. os. 35, mr. 164; wś Ksawery os. 11, mr. 366. Według reg. pob. pow. lipnowskiego z r. 1564 we wsi Wildno, w par. Krostkowo, Woznicki miał 1 łąn, 2 zagr., Szyrakowski 1 łąn, 2 zagr., Widleńska 1 łąn. Płacono 4 fl. 9 gr. 2 sol. (Pawiński, *Wielkop.*, I, 326). R. 1789 dominium kikołskie wysiewało tu 59 kor. żyta, 12 kor. pszen., czynszu pobierało 461 zł. *Br. Ch.*

Wildówka, os., pow. łęczycki, gm. i par. Sobótka.

Wildschuetz, ob. *Wilczyce*.

Wildschuetz 1.) wś, pow. lignicki, par. ew. Kroitsch, kat. Rothbruennig. W r. 1885 było 810 ha, 67 dm., 619 mk. (19 kat.). 2.) **W.**, dobra i wś, pow. oleśnicki, par. ew. Gross Weigelsdorf, kat. Hundsfeld. W r. 1885 dobra miały 455 ha, 12 dm., 216 mk. (27 kat.), zamek. Wś 83 ha, 52 dm., 292 mk. (46 kat.). W stronie pñ. wsi znajduje się cmentarzysko przedhistoryczne.

Wildungen 1.) ob. *Błędno*. Nadleśnictwo to ma 6663 ha (29 roli orn., 15 łąk, 6609 lasu), 5 dm., 5 dym., 31 mk., 6 kat., 25 ew. (leśn. Kałęba 2 dm., 12 mk.). Nadleśn. to zostało dopiero utworzone r. 1868 przez odłączenie od nadleśn. Drewniaczka. 2.) **W.**, leśn., pow. człuchowski, st. p. Ekfir, 1 dm., 7 mk.

Wildziszki 1.) wś, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta, o 41 w. od Wilkomierza. 2.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszy, o 40 w. od Wilkomierza. Włosc. Słizys ma 87 dzies. (9 nieuż.). 3.) **W.**, chutor, tamże, o 45 w. od Wilkomierza.

Wildziuny, wś, osada i pustk., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Kurkle, o 28 w. od Wilkomierza. Włosc. Słizys ma tu 10 dzies. (2 lasu); mieszcz. Jakimow 11 dzies. (1 nieuż.).

Wilejka 1.) ruczaj, w pow. bychowski. Na wybrzeżach jego około wsi Ususzki znajdują się pokłady kredy. 2.) **W.** al. *Wilenka*, dawniej *Wilna*, rzeka, w pow. wileńskim, lewy dopływ Wilii. Bierze początek w dobrach Miedniki, płynie ku pñ.-zach. na Polany, Szumsk, Niemieżkę, Suntoki, Adameczuki, Ławaryszki, poczem zakreśla półokrąg, przepływa pod Słobódką, Jazową, Pawlukiszkami, Zagórzyskami, Gujdanami, Mickunami, po za którymi przybiera kierunek zachodni, oblewa Wierzby, Leoniszki, Rekanciszki, Puskarnią, Zarzeeze, Markucie i ma ujście w Wilnie, poniżej ogrodu botanicznego, przy górze Zamkowej. Długa około 50 w., szeroka do 5 saż., głęboka do 3 arszynów; brzegi ma piaszczyste, początkowo niskie, bliżej ujścia wyniosłe i urwiste, zwłaszcza zaś prawy. Bieg bystry; podczas przyboru wiosennego poziom wo-

dy podnosi się niekiedy na 2 saż. i wtedy wylewy bywają gwałtowne. Od prawego i lewego brzegu przyjmuje kilka strug i uprowadza wody dwóch jeziorok. Obraca 4 młyny. Niespławna.

J. Krz.

Wilejka, mto powiat. gub. wileńskiej, na prawym brz. Wilii, o 130 w. od jej źródeł, przy zbiegu z rzką Pleśnianką, pod 54° 29' półn. szer. a 44° 35' wsch. długo., o 141 w. na pół.-wsch. od Wilna odległe. Z pomiędzy miast powiat. gubernii W. zajmuje najpośledniejsze miejsce, zarówno pod względem swej nieestetycznej powierzchowności, jak i co do liczby mieszkańców i ich oplakanego stanu. Całe drewniane, lichozabudowane, w 1860 r. miało 1 cerkiew paraf. drewnianą, 3 domy modl. żydowskie, 272 dm., 14 sklepów, szpital miejski, 2931 mk. W 1880 r. było tu 3450 mk. (1828 prawosł., 369 katol., 3 prot., 1241 żydów, 9 mahomet.; pod względem stanów; 178 szlachty, 24 stanu duchown., 28 obywat. honorow., 1855 mieszczan, 7 włościan, 351 st. wojskowego i 7 in. stanów). W 1888 ludność podniosła się do 4076 głów. Par. praw., dekanatu (błagocynia) wilejskiego, 4728 wiernych, 1 cerkiew par., 1 fil. i 3 kaplice cmentarne. Do miasta należy 2001 dzies., w tej liczbie 113 dzies. pod miastem. Dochody miejskie w 1860 r. wynosiły 4915 rs. Targów ani jarmarków niema, handel nieznaczny, przemysł żaden. Mieszkańcy zajmują się przeważnie rolnictwem i pokrewnymi gałęziami przemysłu rolnego. Kościoła katol. nigdy w W. nie było, tylko kaplica w dworcu starościeńskim, która w 1810 r. zgorzała (przyczem spaliły się i akta starościeńskie), poczem katolicy przyłączeni zostali do par. Kurzeniec a następnie Kościeniewicze (o 23 w.). Za czasów Rzpltej W. była mkiem, stanowiącego centr sstwa niegrodowego, zaliczonego do pow. oszmiańskiego. Po przyłączeniu do Rosyji nadane gubernatorowi mińskiemu gen. Karniejowowi, poczem ukazem cesarz. Katarzyny II z 1795 r. naznaczone zostało na mto pow. gub. mińskiej, przyczem włościanie starościeńscy otrzymali prawa mieszczzańskie. Chaty włościan, dwór i karczma stanowiły gród pierwotny i pierwsze posiedzenia sądu powiatowego odbywały się w karczmie Kupelowicza w 1797 r. Z czasem dołączono jeszcze parę wsi włościańskich, napłynęli z różnych stron osadnicy, przeważnie żydzi, i tak się utworzyła dzisiejsza Wilejka. W 1842 r. mto wraz z powiatem przyłączone zostało do gub. wileńskiej. Okrąg wiejski W. obejmuje wsi: Bilewicz, Bytkowszczyzna, Iliszczewicze, Kołowicze, Osipowicze i Żółtki, oraz zaśc.: Abramowszczyzna, Białorzeczycza, Bilewicz Nowe, Glinne, Izbiszcz, Niewiary, Olszanka, Ruczewie, Zalekowo, Zaspornia i Zykowa Wierocieja, w ogóle w 1865 r. 708 dusz rewiz. włościan skarbowych. Gmina należy do 1 okr. pok. do spraw włośc. a 2 okr.

polie., składa się z 7 okręgów (starostw) wiejskich: Wilejka, Barańce, Barowce, Kaczanki, Porsa, Prynta i Ruczycza, obejmuje 59 miejscowości, mających 510 dm., 5921 mk. włośc. Zarząd gminy we wsi Kołowiczach, gdzie też i szkoła ludowa. W 1865 r. było w gminie 1422 dusz rewiz. b. włośc. skarbowych i 599 włościan uwłaszczonych. Sstwo niegrodowe wilejskie podług spisów podskarbińskich z 1766 r. obejmowało mko W. z przyległemi wsiami: Wilejka, Osipowicze, Iliszczewicze, Kołowicze, Bilewicz, Żółtki, Ciuciewicze, Chołopki i in. i było w posiadaniu Paea, z opłatą kwarty 1955 złp. 14 gr. Na sejmie z 1773-75 r. Stany Rzpltej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne Ignacemu Kurzenieckiemu, sędziemu grodzkiemu i posłowi pińskiemu, łącznie ze sstwem markowskiem.

Wilejski powiat, utworzony w 1795 r. z dawnego powiatu zawilejskiego (z miastem centralnym Postawy) i z części pow. oszmiańskiego, leży we wschodniej części gubernii, graniczy od półn. z pow. wileńskim, od wschodu i południa z gub. mińską, od zach. z pow. oszmiańskim i święciańskim i zajmuje 126·7 mil al. 6131 w. kw., podług pomiarów gruntowych 623802 dzies. (14113 pod osadami, 162237 roli orn., 49409 łąk, 67555 pastw. i wygonów, 288105 lasów, 42379 nieużytków i wód). Powierzchnia powiatu, przerzięta rz. Wilią na dwie prawie równe połowy, wybitnie rozróżnia się w obu częściach. Południowa jest równiną niską, pokrytą błotami i lasami, północna zaś wyniosła i bezleśna. Płaska wyniosłość części północnej poprzerynana jest dolinami dopływów Wilii. Najwynioslejsze miejsca w powiecie znajdują się przy wsiach: Kondraty (1015 st. n.p.m.) i Wargiany (770 st.) oraz mku Miadzioł (742 st.). Gleba w miejscach wyniosłych jest gliniasta, urodzajna, w południowej zaś części ilasta i czarnoziemna. Główną rzeką powiatu jest Wilia, mająca tu brzegi wyniosłe, przeważnie piaszczyste. Szerokość jej do Wilejki nie przewyższa 15 saż., poniżej zaś wynosi od 20—30 saż. Oprócz spławu drzewa w tratwach, odbywa się na niej nieznaczna żegluga w bajdakach i łajbach, idących do Wilna. Dla ładowania towarów na statki i zbijania tratw znajdują się w granicach powiatu przystanie w Wilejce oraz we wsiach Sosenka i Pachomowicze. Z dopływów Wilii ważniejsze: od prawego brzegu Serwecz i Narocz, oddzielające pow. wilejski od święciańskiego, obie spławne; od lewego zaś: Dźwinka, oddzielająca pow. wilejski od gub. mińskiej i Wiazynka z Ilią. Nadto w pół.-zach. części powiatu przepływa Berezyna. W powiecie jest 14 jezior, z których najważniejsze: Serwecz (dł. 5 w., szer. 1½ w., głęb. do 2½ saż.) i Narocz. Błot jest dużo, rozproszonych po różnych stronach, najważniejsze Wołkołackie, zajmujące do 38 w. kw. (4000

dzies.). W 1880 r. było w powiecie (bez miasta, które w t. r. liczyło 3450 mk.) 148585 mk., w tej liczbie 90434 prawosł., 44482 katol., 523 rozkolników, 127 ewang. augsb., 3 ewang. reform., 12744 żydów, 272 machomet.; podług stanów zaś 3848 szlachty, 410 st. duchow., 217 obyw. honor., 17489 mieszczan, 120051 włośc., 6475 st. wojskowego, 63 cudzoziemców, 34 in. stanów. W 1857 r. było 116753 mk., w tej liczbie (podług Stołpiańskiego): 48808 Białorusów (46199 prawosł., 2609 katol.), 5266 Wielkorusów, 30746 Litwinów (1820 prawosł.), 28926 katol., 24092 Polaków (katol.), 6848 żydów, 303 Tatarów. Oprócz mta powiat. było w powiecie 1 mto nadetatowe (Radoszkowice), 20 miasteczek (Horodek, Ili, Krasne, Lebidziew, Markowo, Mołodeczno i Wiazyn w 1 okr. pol.; Budślów, Dołhinów, Krajsk, Krzywice, Kurzeniec i Rzeczki w 2 okr. pol.; Duniłowice, Mańkowiec, Miadzioł Stary i Nowy, Parafianowo, Wołkołata i Zadziwo w 3 okr. pol.) i 1244 wsi i drobniejszych osad, mających w ogóle 10335 dym. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 3 okręgi policyjne (stany), z siedzibami w Mołodecznie, Dołhinowie i Duniłowiczach i 26 gmin: Choteńczyce, Hermaniszki, Horodek, Krasnesioło, Lebidziew, Mołodeczno, Radoszkowice i Wiazyn w 1 okr. pol.; Budślów, Dołhinów, Iza, Kniahinin, Krajsk, Krzywice, Kurzeniec, Rabuń i Wilejka w 2 okr. pol.; Duniłowice, Łuczaj, Mańkowiec, Miadzioł, Norzyca, Parafianowo, Porpliszcz, Wołkołata i Zośno w 3 okr. pol. Pod względem sądowym w powiecie jest 3 inkwirytorów sądowych (w Wilejce, Duniłowiczach i Radoszkowicach), oraz 4 sądy pokoju: 4-ty rewir sądu okr. dziesięńskiego, 4-ty rewir sądu okr. święciańskiego oraz 4 i 5-ty rew. sądu okr. smorgońskiego. Pod względem oświaty narodowej znajduje się: w Wilejce szkoła powiat. 2-klas. (w 1885/6 r. 28 uczniów) oraz szkoła paraf. (53 chłopców i 30 dziewcząt), w Mołodecznie seminaryum nauczycielskie (117 uczniów), 30 szkół ludowych dla obu płci oraz 1 żeńska (w Kniahyninie), do których w 1885/6 r. uczęszczało 1335 chłopców i 79 dziewcząt), 6 szkółek cerkiewnych jednoklasowych, 2 dwuklasowe i 68 szkółek cerkiewnych (w t. r. 1276 chłopców i 30 dziewcząt). Kościół prawosł. obejmuje 3 dekanaty (błagoczynia): wilejski, miadziolski i mołodeczniański, 41 cerkwi paraf., 15 filial., 45 ementarnych i 7 kaplic. Dekanat (błagoczynie) wilejski obejmuje 14 parafii: Wilejka, Dołhinów, Gnieździłowo, Iza, Kamieniec Spaski, Kasuty, Kniahinin, Krajsk, Krzywice, Kurzeniec, Narocz, Rabuń, Rzeczki, Użłany, 14 cerkwi paraf., 3 fil., 18 ementarnych i 3 kaplice; 32330 wiernych (16105 męż., 16225 kob.). Kościoły katolickie należą do 2 dekanatów: wilejskiego i nadwilejskiego, dycezyi wilejskiej. Pierwszy z nich obejmuje 7 pa-

rafii: Budślów, Dołhinów, Kościeniewice, Krzywice, Lebidziew, Olkowiec i Radoszkowice (dawniej jeszcze 7, t. j.: Chołchła, Choźów, Ili, Krasnesioło, Kurzeniec, Mołodeczno i Spas), razem 7 kośc. paraf., 6 filialnych i 14 kaplic; 23579 wiernych. Dekanat nadwilejski składa się również z 7 parafii: Duniłowice, Łuczaj, Miadzioł, Parafianowo, Postawy, Wołkołata i Zadziwo, 7 kośc. paraf., 1 filialny, 15 kaplic, 34444 wiernych. Pod względem komunikacyjnym przerzyna powiat dr. żel. lipawsko-romeniska na przestrzeni Wilejka-Mińsk, ze stacyami: Mołodeczno, Usza i Olechnowice, oraz drogi pocztowe z Mołodeczna, przez Wilejkę, Kościeniewice, Dołhinów, Krypule do Dokszyce (w pow. borysowskim), dalej z Mołodeczna do Horodka i z Wilejki do Ilii. St. poczt. znajdują się w Dołhinowie, Duniłowiczach, Horodku, Ilii, Kościeniewiczach, Miadziole, Mołodecznie, Radoszkowiczach i Wilejce. St. telegr. w Wilejce, Mołodecznie i Uszy. Mieszkańcy zajmują się przeważnie rolnictwem. Pod rolą było 162237 dzies. (34620 dzies. skarbowych i 3061 miejskich, cerkiewnych i kościelnych). Oziminy siano około 60839 czet., zbierano do 304195 dzies. Nadmiar żyta częścią przepędzają w miejscowych gorzelniach, częścią zbywają w Wilnie. Hodowla bydła dość rozwinięta. W 1860 r. było w powiecie: 30400 sztuk koni, 80000 bydła rogatego, 52000 owiec zwyczajnych, 39000 trzody chlewnej. Lasy zajmują 0.46 ogólnej przestrzeni, t. j. 288105 dzies., w tej liczbie 41050 dzies. lasów skarbowych i 246627 prywatnych. Znajdują się przeważnie w płd. i wsch. części powiatu. W drzewostanie przeważa sosna i jodła. Drzewo spławiają głównie Wilią do Wilna, wyrabiają nadto na miejscu rozmaite naczynia i budują statki wodne. Przemysł fabryczny słabo rozwinięty. W 1860 r. była w powiecie fabryka sukna w Krajszczance, 2 huty szklanne: w Szabinach i Zalesiu, 5 browarów piwnych i 41 gorzelni. Około Horodka zajmują się hodowlą i handlem pijawek. Handel nieznaczny, ogranicza się głównie zbytem drzewa, zboża i bydła. Jarmarki odbywają się w Radoszkowiczach, Dołhinowie, Kurzeniecu i Lebidziewie. Marszałkami powiatu byli: Wołodkowiec Jan Ludwik h. Radwan (1796—1800), Wołodkowiec Józef, Giecowicz Hipolit h. Leliwa (1807—1809), Karnicki Kazimierz h. Syrokoma (1807—1812), Wołodkowiec Melchior (1817—20), Oskierko Jan h. Murdelio (1820), Bohdanowicz Onufry h. Mogiła (1822), Lubański Jan h. Poraj (1825), Domejko Aleksander (1833), Lubański Zenon (1846—53), Tukałto Mieczysław (1854—59), Śnitko Konstanty (1863), Cywiński Cyprian h. Puchała (1877—81). *J. Krz.*

Wilejka 1.) wś poduchowna nad rzeką Wilią, o 10 $\frac{1}{2}$ w. od jej źródła, pow. borysowski, w 3 okr. pol., gm. Witunice, o 97 w. od Bory-

sowa. Wś należała niegdyś do Paców, dana w zastaw wizytom wileńskim, obecnie skarbową, z leśnictwem rządowym. Dotąd majątek ten zowią sstwem. Za poddaństwa dobra te miały przy jednym folw. t. naz. 9 małych wiosek z 378 włościanami pł. męz. Teraz we wsi jest 23 osad. Cerkiew paroch. p. wez. Przemienienia Pańskiego, fundowana przez wizytki, uposażona jest z dawnych zapisów około $2\frac{1}{3}$ włókami; przeszło 1000 parafian. Kaplice we wsi Woucza p. wez. Narodzenia M., również fundacji wizytek, i w Wieszkach fundacji Mokrzyckich z r. 1790. Szkołka gminna. Folw. W., o 4 w. na południe, nad rz. Omnieszówką, lew. dopł. Wilii. Miejscowość leśna, wzniesiona, grunta lekkie. Leśnictwo rządowe obejmuje 36127 dzies. lasów dobrze zachowanych. 2.) **W.**, wś, pow. czauski, gm. Czaussy, ma 30 dm., 166 mk., 303 dzies. ziemi dworskiej (60 roli, 29 łąk, 188 lasu); karczma. Własność Żurawskich. 3.) **W.**, urząd. *Wilejskaja*, st. przechodnia dr. żel. warsz.-petersburskiej i lipawsko-romeńskiej, na przestrzeni Wilno-Romny, w pow. wileńskim, o 9 w. za Wilnem ku Petersburgowi, o 15 w. od st. Bezdany (dr. żel. warsz.-petersb.) a 11 w. od st. Kiena (dr. żel. lipawsko-romeńskiej). Miejscowość ta dawniej zwała się Rakanciszki.

Wilejki, wś, pow. sejneński, gm. i par. Lejpuny, odl. od Sejn 39 w., ma 18 dm., 136 mk.

Wilejki 1.) al. *Wilejki*, wś i dwór nad strugą t. n., pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Antolepty, par. Dawgiele, o 34 w. od Nowoaleksandrowska. Dwór, właściwie zwany Nendrya od jeziora t. nazwy, nad którym leży, od 200 lat zostawał w posiadaniu Drozdowskich, następnie Dumtenów, obecnie marszałka szlachty powiatu M. Durnowo, ma 74 dzies. (3 lasu, 9 nieuż.). Młyn wodny. We wsi mają części: Czepinas 10 dzies., Dabkus 10 dzies. (1 lasu, 2 nieuż.), Piotrowsey 48 dzies., Wingelis 20 dzies. ($2\frac{1}{2}$ nieuż.). 2.) **W.**, wś i dobra, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 51 w. od Szawel. Dobra, własność Skowzgirów, mają 376 dzies. (170 lasu). 3.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuski, o 15 w. od Wilkomierza.

Wilejkiszki 1.) folw., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki, okr. wiejski Kiernów, o 45 w. od Wilna, 1 dm., 27 uk. (20 katol., 7 starowier.); w 1865 r. własność Rusieckich. 2.) **W.** 1 i 2, dwa zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 8 i 9 w.), okr. wiejski Widziniszki, o 59 w. od Wilna, 2 dm., 15 mk. katol. (w 1865 r. 5 i 3 dusze rewiz.); należą do dóbr skarbowych Oszkinie.

Wilejkowicze, wś włośc. nad jez. Miertwoż, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 26 w. od Oszmiany, 16 dm., 172 mk. katol. Porów. *Wolejkowicze*.

Wilejkunka, wś, pow. święciański, w 2 okr.

pol., gm. Zabłociszki (o 1 w.), okr. wiejski i dobra Brynków Cejkin, 27 dusz rewiz.

Wilejskaja, ob. *Wilejka* 3).

Wilejsze 1.) wś, dobra i chutor, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Hornostajewicze, o 20 w. od Wołkowyska. Wś, nazwana W. Wierzbowce, ma $95\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc. (2 łąk, $1\frac{1}{2}$ nieuż.); dobra, własność Zubilewiczów, wraz z folw. Zubilewo 275 dzies. (67 łąk i pastw., 46 lasu, 73 nieuż.); chutor 18 dzies., należy do Niczyporuka. 2.) **W.**, wś, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Kurszany, o 33 w. od Szawel.

Wilejszyszki, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 49 w. od Poniewieża.

Wilejty, wś nad rzeką Komajką, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Hoduciszki, okr. wiejski Kowalciszki, o 38 w. od Święcian, ma 12 dm., 121 mk. katol., 6 żydów (w 1865 r. 43 dusz rewiz.).

Wilenno, ob. *Wielimie*.

Wilemowice, czesk. *Vilemovice*, niem. *Wilmsdorf*, wś na Szląsku austr., w pow. frywałdzkim, okr. sąd. jawornickim, w wąskiej dolinie gór Reichensteinskich, na pld. od Jawornika. W r. 1880 było 117 dm. i 584 mk. rz.-kat., Niemców. Kościół paraf. i szkoła ludowa 1-klas. w miejscu. W. tworzą z Czerwonogruntem (Czerwynygrund, Rothengrund) i Graniczkami (Hranicky, Graenzdorf) jedną gminę administracyjną.

Wilemy, ob. *Wilimy*.

Wileń, ob. *Wieleń*.

Wilenka, ob. *Wilejka*.

Wilenka, wś nad rzeką Wilią, pow. radomyski, na pograniczu pow. skwirskiego, w 1 okr. pol., gm. Wodotyje, par. praw. Wilna (o 2 w.), odl. o 30 w. od Radomyśla, ma 218 mk. Podług Pochilewicza jest tu 358 mk. praw. (oprócz katol.). Włościanie, w liczbie 50 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 284 dzies., ze spłatą po 248 rs. 48 kop. rocznie. Obszar dworski wynosi 721 dzies. ziemi użytk., 276 lasu i 39 nieuż. Kaplica katol. par. Korostyszów, z drzewa wzniesiona w 1823 r. Wś ta wraz z wsią Oleszpole i chutorem Suprunem nabyta została w 1811 r. od Leonarda Olizarza przez Eliasza Wasilkowskiego, dziada obecnego właściciela Franciszka Protobowerya. Uroczysko nosi nazwę: Chołopezza. *J. Krz.*

Wileński Chutor, u Pochilewicza wprost *Chutor*, wś nad rzeką Wilią, pow. radomyski, w 1 okr. pol., gm. Wodotyje, par. praw. Wilna (o 2 w.), odl. o 25 w. od Radomyśla, ma 364 mk. Pochilewicz podaje 260 mk. prawosł. Włościanie, w liczbie 75 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 177 dzies., ocenionych na 6600 rs. Należy do dóbr korostyszewskich, dawniej Olizarów, obecnie Plemiannikowa.

Wileny, ob. *Wielona*.

Wileszyn, zaśc., pow. słucki, w 3 okr. pol. i

par. katol. Kopył, gm. Teladowicze, o 45 w. od Słucka, ma 40 osad; miejscowość dość leśna.

Wilewo, pow. sierpecki, ob. *Wieluń-Wilewo*. W r. 1827 wś W., w par. Zgliczyn, miała 7 dm., 20 mk. W XVI w. wś Wilewo Trzaski miała wielu częściowych właścicieli, 8 zagr. z rolą, 2 zagr. bez roli, zaś W. miało 1 łan kmiecy (Pawiński, Mazowsze, 62, 63).

Wilga al. *Garwotka*, rzeczka, bierze początek w okolicy Żelechowa, w pow. garwolińskim, wchodzi na obszar pow. łukowskiego, płynie w kierunku płn.-zach. przez Wilczyńska, Miastków, Oziemkówkę, powraca na obszar pow. garwolińskiego i płynie w kierunku płd.-zach. przez Garwolin, Górki, Wilkowyje, Wilgę, Celejów i pod Szymoniewiczami uchodzi z praw. brzegu do Wisły. Ma jeszcze dwa inne ujścia wprost Wilgi pod Olszakiem i Holendrami. Długa 50 w. Przyjmuje z praw. brzegu pod Wilczyńskami rzekę Krupę oraz strumień b. n., pod Dutką dwa, a z lew. brzegu strumienie: pod Żelechowem i Górkami. *J. Bliz.*

Wilga, w XVI w. *Wylka*, wś i fol. nad rz. Wilgą, niedaleko ujścia jej do Wisły, pow. garwoliński, gm. i par. Wilga, odl. 14 w. od Garwolina, posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową (od r. 1875), 24 dm., 364 mk., urząd gm., młyn, cegielnię. W 1827 r. było 26 dm., 233 mk. Przy wsi jest przystanek t. n. dr. żel. nadwiślańskiej, między Pilawą a Sobolewem, odl. 10 $\frac{1}{2}$ w. od Pilawy. Dobra W. składały się w r. 1885 z folw. W. i Amelin, rozl. mr. 2863: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 523, łąk mr. 214, pastw. mr. 58, lasu mr. 1530, nieuż. mr. 333; bud. mur. 10, drew. 21; płodozm. 4 i 6-pol., las nieurządzony; fol. Amelin gr. or. i ogr. mr. 187, past. mr. 14, nieuż. mr. 4; bud. mur. 1, drew. 9. Wś W. os. 24, mr. 520, wś Skurecze os. 14, mr. 359; wś Kępa Skurecka os. 13, mr. 126. W. było miastem. Może prawo miejskie nadane było współcześnie z założeniem parafii. W r. 1577 „oppidum Wylka“ płaci szosu fl. 1 gr. 6, od bani gorzałczanej 1, czopowego fl. 10, od młyna 2 kołowego. Folw. W. płaci od 6 zagrod. Kiedy przestała być miastem niewiadomo. Kościół par., p. w. Wniebowzięcia N. P. M., założony został r. 1407 przez Bogusława Zajączka. Obecny wzniesiony r. 1771. Według innych danych obecny kościół zbudowano r. 1817 a odnowiono r. 1887. Parafia W. w dek. garwolińskim, miała w 1861 r. 1452 katol. a w 1870 r. 1841 katol. W. gmina ma 3972 mk. (śródm. stałej ludności 1 praw., 1102 prot., 312 żyd.), obszar wynosi 8206 mr. Sąd gm. okr. II we wsi Sobienie-Jeziory o 10 w., st. poczt. w Garwolinie o 17 w. W skład gm. wchodzi: Celejów, Celejowska Kępa, Cyganówka, Gozlin Górny, G. Mały, Górki, Holendry, Jaszczysko, Łąki, Nieciecz, Olszak, Ostrybór Gozliński, Ostrybór Siedrowski, Podole Nowe i

Stare, Pelewicz, Sambodzie, Skurecza, Skurecka Kępa, Tatarczysko, Trzcianka, Wicie Nowe i Stare, Wilga, Wólka Gruszczyńska, Zakrzówek, Zalesie i Zaleska Kępa. *Br. Ch.*

Wilga, struga, w pow. trockim, pod zaśc. Styrnie.

Wilga, potok górski, w pow. wielickim, powstaje z połączenia dwu potoków, z których jeden płynie od wsi Ochojno Górne, drugi z pod Janowic. Wyniosłości otaczające ich źródła sięgają 360 mt. npm. Połączywszy się na płn.-wschód od Podstolic tworzą potok podążający w kierunku zach. na Gołkowiec, Zbydniowice do Wróblowic. Odtąd zwraca się W. ku północy i na Opatkowice, Jugowice, Łągiewniki podąża ku Wiśle, do której uchodzi przy Ludwinowie, naprzeciw Kazimierza, przedmieścia Krakowa. Całkowita długość wynosi około 25 klm. W wodę bywa uboga.

Wilgard 1.) niem. *Wildgarten*, młyn i kol., pow. tucholski, st. pocz. i paraf. kat. Sliwice; 21 dm., 168 mk. 2.) **W.**, leśn., tamże, 1 dm., 8 mk.

Wilgirdajcie, dwór, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 44 w. od Szawel, własność Baniewiczów, ma 179 dzies. (48 lasu, 30 nieuż.).

Wilgnowy, ob. *Wielgłowy*

Wilgor, góra pod Szczodrowem, pow. kościerski (ob. Zeitsch. d. Westpreuss. Gesch. Ver., XV, 158).

Wilgoszcza, wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Irządze, ma 184 mk. W 1827 r. było 12 dm., 94 mk. W połowie XV w. wś W., w par. Irządze, własność Pukarzewskiego, miała łąny km., z których dziesięcinę płacono kościołowi w Irządzach (Długosz, L. B., II, 207). Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1581 Missiowski, burgrabia krakowski, płacił od 6 $\frac{1}{2}$ łan. km., 1 zagr. z rolą (Pawiński, Małop., 70).

Wilgelow (niem.), ob. *Wielgłowo*

Wilhelminenhohe, wyb. do Chojniczek, pow. chojnicki, st. pocz. i paraf. kat. Chojnice; 1 dm., 6 mk.

Wilhelminenhof 1.) dobra koron., w okr. i pow. mitawskim, par. dobreńska (Kurlandya). 2.) **W.**, folw. dóbr pryw. Lambertshof, w okr. mitawskim, pow. bowski, par. ekawska. 3.) **W.**, folw. dóbr pryw. Gross-Auz, w okr. i pow. tukumskim, par. auceńska.

Wilhelminenhof 1.) leśniczówka, pow. i okr. kom. skwierzyński, sąd i st. kol. żel. w Międzychodzie, poczta w Wiejeach (Waitze), par. Goraj, ma 2 dm., 23 mk. 2.) **W.**, pow. bydgoski a okr. kom. żółdowski. Poczta i kol. żel. w Kotomierzu (Klahrheim), paraf. w Dobrecu. Ma 5 dm., 37 mk. (22 ewang.), obszaru 47 ha.

Wilhelminenhof 1.) fol., pow. frydlański, st. pocz. Bartenstein Ostpr. 2.) **W.**, fol., pow. frydlański, st. pocz. Gallingen. 3.) **W.**, os.,

pow. welawski, st. pocz. Goldbach. 4.) **W.**, fol., pow. królewiecki, st. pocz. Koenigsberg i. Pr.

Wilhelminenruh, ob. *Warszta*, leśniczówka, pow. odolanowski, okr. kom. Łomki, st. kol. Łąkocin, pocz. Ostrowo, par. Janków Zalesny. Ob. *Krotoszyn* (t. IV, 716).

Wilhelminenthal, wyb. do Nowej Brdy, pow. człuchowski, st. pocz. i paraf. kat. Koczala, 1 dm., 8 mk.

Wilhelminenthal 1.) fol. dóbr Kojęcín, w pow. sycowski. 2.) **W.**, folw. dóbr Naehrschuetz, pow. stynawski.

Wilhelmineort, wś, pow. mielicki, par. ew. Wierzchowice, kat. Mielice. W r. 1885 miała 191 ha; 32 dm., 199 mk. (1 kat.).

Wilhelminie, dawniej *Bresewitz*, *Wilhelminenort*, dobra i wś, pow. oleśnicki, par. ew. Ligota (Ellguth), kat. Miękinów (Minken). W r. 1885 dobra miały 918 ha, 6 dm., 163 mk. (15 kat.); wś 289 ha, 17 dm., 531 mk. (8 kat.).

Wilhelmów 1.) wś, pow. grójecki, gm. i par. Błędów, 418 mr. włośc., 1 mr. dwor., ma 133 mk. 2.) **W.**, fol., pow. błoński, gm. Helenów, par. Brwinów. Ob. *Brwinów*. 3.) **W.**, wś, pow. kolski, gm. Drzewce, par. Umienie, odl. od Koła 15 w.; ma 3 dm., 16 mk. W r. 1827 było 4 dm., 32 mk. 4.) **W.**, fol., pow. garwoliński, gm. i par. Kłoczew, ma 3 dm., 16 mk., 240 mr. Ob. *Janopol*. 5.) **W.**, pow. lubartowski, gm. i par. Rudno.

Wilhelmówek, wś i fol., pow. łódzki, ob. *Rudunki* 1).

Wilhelmówka, folw. należący do Nikłowic, w pow. mościskim.

Wilhelmowo, pow. wrocławski, gm. Piaski, par. Lubraniec.

Wilhelmowo, niem. *Wilhelmshof*, folw. do Głuchowa, pow. chełmiński, st. pocz. Chełmża, 1 dm., 26 mk. Tuż przy zabudowaniach folw. z pñ. strony znajduje się mogiła kamienna, którą przez dosypanie na nią ziemi, przerobiono w ostatnich czasach na strażnicę gospodarską (ob. Ossowski: *Objaśn. do mapy*, str. 29). *Ks. Fr.*

Wilhelmowska Góra, kol., pow. turecki, gm. Pęcherzew, par. Turek, odl. od Turka 4 w.; ma 22 dm., 113 mk.

Wilhelmsau 1.) al. *Borzqteu*, wś, pow. gnieźnieński, okr. kom. kłecki, st. dr. żel. i poczta Mielaszyn (Melschin), sąd w Gnieźnie, par. Sokolniki. Obszaru ma 199 ha, 5 dm., 37 mk. (20 kat.). 2.) **W.**, tak przezwano wś Węgierki, w pow. wrzesińskim, która przeszła na własność komisji kolonizacyjnej. Ob. *Węgierki*.

Wilhelmsau 1.) ob. *Kijewo*. Po rozparcelowaniu Kijewa Szlach., w pow. chełmińskim, postarała się niem. komisja kolonizacyjna o zmianę tego dominium w osobną gminę wiejską, z nazwą Wilhelmsau. Osiedli tu koloniści z Brandenburgii i Saksonii; wybudowano już także

szkołę ewang.; pastor ew. mieszka w dworku po dziedzicu Kobylińskim. 2.) **W.**, folw. do Bralewnicy, pow. tucholski, st. pocz. Gostycyn, par. kat. Jeleń. Majętność ta, obejmująca 344 ha, tworzyła swego czasu całość z Bralewnicą. Z początkiem bieżącego stulecia odprzedaną została Niemcowi, który jej nadał nową nazwę. Niedawno temu dokupił ją znów do dóbr swoich Leon Prądyński na Bralewnicy. W 1885 r. było 6 dm., 13 dym., 67 mk., 37 kat., 30 ew.

Wilhelmsbad, os. kąpielowa, pow. rybnicki, ob. *Kokocice*.

Wilhelmsberg, wś, w pow. obornickim, parafia, okr. komis. i poczta w Murowanej Goślinie, st. dr. żel. Oborniki. Ma 6 dm., 83 mk. (59 katol.), 258 ha. Ob. *Mściszewo*. *W. Ł.*

Wilhelmsberg, ob. *Łąkorz*, nadleśn. król., pow. brodnicki, st. pocz. Najmowo, par. katol. Pokrzydowo; 5207 ha (496 roli orn., 90 łąk, 3886 lasu). Należy do niego 15 osad, mianowicie: Gaj Grzmięca (19 dm., 147 mk.), młyn Grzmięca (3 dm., 26 mk.), Karas, Ławydrwęca, Lipowiec (24 dm., 152 mk.), Staw, Strzemuszczyk, Zarośle (7 dm., 56 mk.), Zastawie (19 dm., 123 mk.) i leśn.: Góral, Kaluga, Rytelskie Błoto i Tęgowiec, razem z nadleśn. 87 dm., 125 dym., 610 mk., 515 kat., 95 ew. Druga część tego nadleśn., obejmująca 2149 ha (28 roli or., 1581 lasu), leży w pow. lubawskim, w par. lipińskiej. Do niej należą leśn. Grabina, Rosachy i Robotno. *Ks. Fr.*

Wilhelmsberg 1.) wś, pow. darkiejski, st. pocz. Kleschowen. 2.) **W.**, fol., pow. iławkowski, st. pocz. Wildenhoff. 3.) **W.**, wybud., pow. węgoborski, st. pocz. Engelstein.

Wilhelmsberg, kol. w dobrach Kornowatz, pow. raciborski.

Wilhelmsbruch 1.) ob. *Bruki*, wś w nizinach nadwiślańskich, pow. chełmiński, st. pocz. Błoto, par. kat. Unisław; 261 ha (64 roli orn., 173 łąk); 1885 r. 49 dm., 67 dym., 323 mk., 16 kat., 307 ew., szkoła ew. w miejscu. 2.) **W.**, leśn., pow. złotowski, st. pocz. Lutówka, obwód domin. nadleśn. Lutowo; 1 dm., 6 mk. *Ks. Fr.*

Wilhelmsbruch, wś, pow. górski (Szląsk), par. ew. Koenigsbruch, kat. Wąsosz. W r. 1885 było 194 ha, 18 dm., 117 mk. (4 kat.).

Wilhelmsbrueck, st. dr. żel. na linii wrocławsko-warszawskiej, na obszarze Podzamecza Wieruszowskiego, w pow. ostrzeszowskim, tuż pod Wieruszowem, o 10 klm. od Kępna.

Wilhelmsburg, posiadłość, pow. bolkowicki, par. ew. Steinkunzendorf. W r. 1885 było 241 ha, 3 dm., 5 mk. ewang.

Wilhelmsdank, tak zowie się od r. 1891 folw. Opalenica, w pow. brodnickim.

Wilhelmsdorf, wś, w pow. wyrzyskim, sąd, okr. komis., poczta i st. dr. żel. w Nakle, paraf. Samokłęski. Ma 40 dm., 321 mk. (61 katol., 3

zyd.), 159 ha. Ob. *Karczewskie Holendry i Polichno*.

Wilhelmsdorf, ob. *Zakrzewo*.

Wilhelmsdorf, posiadłość, pow. rastemborski, st. pocz. Rastenburg.

Wilhelmsdorf 1.) wś, pow. złotoryjsko-chajnowski, par. ew. w miejscu, kat. Gross Hartmannsdorf. W r. 1885 było 838 ha, 113 dm., 564 mk. ew. Kościół par. ewang. 2.) **W.**, pow. grotkowski, ob. *Schuetzendorf* 3).

Wilhelmseichen, wś domin., w pow. i okr. kom. wyrzyskim. Poczta i st. dr. żel. w Osieku (Netzthal), sąd w Wyrzysku, par. w Krostkowie (Freymark), filialn. kośc. Kosztowa. Wś ma 5 dm., 83 mk. (23 kat.), 479 ha.

Wilhelmsfeld, dobra i wś, pow. rozborski, par. ew. Kljetnow (Klitten), kat. Mużaków. W r. 1885 dobra miały 161 ha, 1 dm., 3 mk. ew.; wś 62 ha, 15 dm., 61 mk. ew.

Wilhelmshagen, ob. *Zętowo*, wś, pow. i okr. kom. szubiński, sąd w Szubinie, st. dr. żel. w Nakle, poczta w Turzy (Thure), par. w Samoklęskach. Obszaru 220 ha, 13 dm., 125 mk. (37 katol.). *W. Ł.*

Wilhelmsheide, zowie się teraz *Rehheide* (ob.).

Wilhelmshoehe 1.) ob. *Miedzyn*, wś ryc., w pow. bydgoskim, ma 473 ha, z czystym dochodem 1914 mrk. St. dr. żel. i poczta, szkoła i parafia w Fordonie. Wś ma 66 mk. (44 katol.). 2.) **W.** al. *Netzmuehl*, młyn, pow. chodzieski, okr. kom. i sąd w Pile, poczta w Uściu, st. dr. żel. w Chodzieżu (Kolmar i. P.), szkoła w Mirosławiu, par. w Ujściu (Usch). Ma 5 dm., 42 mk. (10 katol.). Obszaru 399 ha. Odl. 4 klm. ku pld.-zach. od Wielenia, przy drodze do Drawska za Brzeziem. Ob. *Nadnotecki Młyn*. 3.) **W.**, folw. dóbr Dobrydział, w pow. kępińskim, własność ks. Henryka Pruskiego. Okr. kom. i st. dr. żel. w Podzameczu, poczta w Opatowie, szkoła katol. w Kuźnicy Skokowskiej, sąd w Kępnie, par. w Olszowie; 3 dm., 57 mk. *W. Ł.*

Wilhelmshoehe 1.) wyb. do Skarszew, pow. kościerski, st. pocz. i par. kat. Skarszewy; 3 dm., 30 mk. 2.) **W.**, wyb., pow. kartuski, st. pocz. Szymbark. 3.) **W.**, wyb., pow. kartuski, st. pocz. Gowidlino.

Wilhelmshoehe 1.) wybud., pow. węgorborski, st. pocz. Buddern. 2.) **W.**, folw., pow. frydlandzki, st. pocz. Friedland Ostpr. 3.) **W.**, folw., pow. iławkowski, st. pocz. Landsberg Ostpr. 4.) **W.**, fol., pow. morąski, st. pocz. Maldeuten. 5.) **W.**, posiadłość, pow. rastemborski, st. pocz. Rastenburg.

Wilhelmshof 1.) folw. na obszarze Żywca. 2.) **W.**, fol. na obszarze gm. Sporysz, w pow. żywieckim.

Wilhelmshof 1.) folw. skarbowy, pow. szamotulski. Należy do król. klucza Kaiserhof. Okr. komis. i poczta w Dusznikach, st. kol. w Polku,

szkoła i parafia w Dusznikach, sąd w Szamotułach; 1 dm., 5 mk. Ob. *Lubieniec*. 2.) **W.**, fol., pow. międzyrzecki, okr. kom. Orzeszkowo, par., szkoła i poczta w Lewicach, st. dr. żel. w Prusimiu, sąd w Międzychodzie; 1 dm., 9 mk.

Wilhelmshof 1.) wyb., pow. kartuski, st. pocz. Hopy; 2 dm., 11 mk. 2.) **W.**, os. do Chośnicy, pow. kartuski, 1 dm., 10 mk. 3.) **W.**, folw. do Błędowa, pow. chełmiński, st. pocz. Gorzuchowo; 1 dm., 7 mk. 4.) **W.**, ob. *Wilhelmowo*. 5.) **W.**, fol. do Szymkowa, ob. *Krakówek*, pow. świecki, st. pocz. Drzycim; 1885 r. 3 dm., 63 mk. Założony przy regulacji Lubodzieża na gruntach włościańskich. 6.) **W.**, wyb. do Chojnic, pow. chojnicki; 1 dm., 3 mk. 7.) **W.** fol. do Semnitz, pow. człuchowski, st. pocz. Czarne al. Hamersztyn; 1 dm., 20 mk. 8.) **W.**, folw., pow. złotowski, st. pocz. Łobżenica. 9.) **W.**, dobra, pow. wałecki, st. pocz. Marehijski Frydland, par. kat. Tuczno; 411·33 ha roli or. i ogr., 77·03 łąk. 23·58 past., 100·27 lasu, 9·15 nieuż., 27·58 wody; razem 648·94 ha; gorzelnia parowa. 10.) **W.**, folw., pow. złotowski, st. pocz. Kleszczyna, par. kat. i gm. Sławianowo; 2 dm., 37 mk. R. 1893 należał do Alfreda Dobbersteina, od którego nabył Meyer z Chojnic za 105000 mrk. *Ks. Fr.*

Wilhelmshof 1.) fol., pow. węgorborski, st. pocz. Benkheim. 2.) **W.**, fol. i os. leśn., pow. gierdawski, st. pocz. Gerdauen. 3.) **W.**, folw., pow. świętosiekiński, st. pocz. Lindenau bei Braunsberg Ostpr. 4.) **W.**, folw., pow. ostródzki, st. pocz. Usdau. 5.) **W.**, posiadłość, pow. ostródzki, st. pocz. Wittmannsdorf.

Wilhelmshorst, pol. *Wilhelmowo*, wś, której grunta po części należą do domin. Lindenfelde, pow. średzki, okr. komis. Kostrzyn, poczta i st. dr. żel. w Pierzchnie. Szkoła katol. i par. w Krerowie. *W. Ł.*

Wilhelmshorst, dobra, r. 1863 założone, pow. wałecki, st. pocz. i paraf. kat. Wałcz, 2·5 klm. odl.; 1202 ha roli or. i ogr., 70 łąk, 6·64 pastw., 300 lasu, 5·10 nieuż., 0·5 wody, razem 1584·24; cegielnia. W 1885 r. 4 dm., 63 mk.

Wilhelmshorst, leśnictwo królewskie, pow. fyszhuski, st. pocz. Heiligen-Creutz.

Wilhelmshuette 1.) przys. Bodzanowie, w pow. oleśińskim. 2.) **W.**, huta szklana, w pow. sycowskim, ob. *Kotowskie*.

Wilhelmshuld 1.) młynie *Wilhelmshut*, ob. *Kolonia*. 2.) **W.**, wyb., pow. lubawski, st. pocz. Bratyan, 456·05 magd. mr.; 3 bud., 7 mk. kat.

Wilhelmshut, ob. *Wilhelmshuld*.

Wilhelmshut, pow. świecki, ob. *Dworzysko*.

Wilhelmshuette, ob. *Feldmuehle*.

Wilhelmsort, wś, pow. bydgoski, okr. komis. w miejscu, st. dr. żel. w Barcinie, poczta Kaiserfelde (Dąbrowa), szkoła katol. w Wilhelmsee, sąd w Bydgoszczy. Obszaru ma 499

ha, 18 dm., 237 mk. (77 katol.). Ob. *Sitno Male*.

Wilhelmsort, fol., ob. *Pinczynek*.

Wilhelmsrode, ws, pow. labiewski, st. pocz. Lauknien.

Wilhelmsruh, folw. wsi rycerskiej Zielomyśl, w pow. międzyrzeckim, ob. *Pszczew*.

Wilhelmsruh, pow. złotowski, ob. *Suchorączek 1*).

Wilhelmsruh, posiadłość, pow. wrocławski, par. ew. i kat. we Wrocławiu; 32 ha, 10 dm., 60 mk. (19 kat.).

Wilhelmssee, pol. *Mokre* (ob.), ws, pow. mogilnicki, okr. komis. Pakość, st. dr. żel. w Barcinie, poczta Kaiserfelde (Dąbrowa), szkoła kat. w miejscu, paraf. w Parlinie, sąd w Mogilnie, Obszaru ma 211 ha, 9 dym., 81 mk. (6 katol.). 2.) **W.**, ws szlach., pow. mogilnicki, okr. komis. w Pakości, sąd w Mogilnie, st. kolei w Barcinie, poczta w Kaiserfelde (Dąbrowa), par. w Parlinie. Obszaru ma 246 ha, 6 dym., 97 mk. (50 katol.). *W. Ł.*

Wilhelmssee al. *Ober Wilhelmssee, Wilhelmssee*, ws, pow. złotowski, st. pocz. Kleszczyzna, paraf. kat. Sławianowo; 337 ha (227 roli or., 75 łąk); 1885 r. 32 dm., 42 dym., 229 mk., 93 kat., 136 ew.

Wilhelmsorge, dobra ryc., pow. gierdawski, st. p. Nordenburg.

Wilhelmsthal 1.) pol. *Czyszówko* (ob.), ws, pow. bydgoski, okr. kom. Okóle (Okollo), parafia, sąd i st. dr. żel. w Bydgoszczy, poczta Schleusenau, szkoła katol. Jaegeshof. Zawiera 66 ha, 23 dm., 522 mk. (123 katol.). 2.) **W.**, folw., pow. międzyrzecki, parafia, szkoła, okr. komis., st. dr. żel. i poczta w Międzyrzeczu; ma 3 dym., 33 mk. Ob. *Łęgowski folwark* (Langenvorwerk). 3.) **W.** al. *Wilhelmowo*, leśniczówka, pow. chodzieski. 4.) **W.** al. *Chaliński Młyn*, folw., pow. międzychodzki. *W. Ł.*

Wilhelmsthal 1.) wyb., pow. człuchowski, st. pocz. Zielona. 2.) **W.**, kol., pow. człuchowski, st. pocz. Koczała; 1 dm., 11 mk. 3.) **W.**, leśn., pow. chojnicki, st. pocz. Chojnice. 4.) **W.**, ob. *Wilamowo*.

Wilhelmsthal, os., pow. opawski, ob. *Skrzypów*.

Wilhelmsthal 1.) posiadłość, pow. szczyeciński, st. pocz. Bischofsburg. 2.) **W.**, wybud., pow. olsztyński, st. pocz. Jonkendorf. 3.) **W.**, posiadłość, pow. szczyeciński, st. pocz. Lipowitz. 4.) **W.**, ws, pow. morąski, st. pocz. Quittainen.

Wilhelmsthal 1.) miasto, w pow. bystrzyckim, na Szląsku pruskim, o 17 mil na płd.-zach. od Wrocławia, w dolinie wśród gór Snieżnych (Schreegebirge), na wzn. 1730 st. n.p.m., przy zbiegu rzeczek Morawicy z Kamienicą (Mora i Kamitz), ma 163 ha obszaru (107 roli, 18 łąk, 18 lasu), 102 dm., 180 gospodarstw, 665 mk.

(13 ew.). Kościół par. katol., dwie szkoły katol., dom przytułku dla ubogich, urząd poczt., browar, gorzelnia. Miasto miał założyć w r. 1581 Wilhelm Starszy v. Oppersdorf, naczelnik mennicy w Czechach. Była to osada górnicza. Inni wywodzą nazwę od nazwy kopalni srebra St. Wilhelmsgrube. 2.) **W.**, kol. w gm. Giersdorf, pow. nissański. 3.) **W.** pod Opolem, ob. *Pasieka 1*). 4.) **W.**, ws, pow. wrocławski, par. ew. Domasław, kat. Gniewitz. W r. 1885 było 7 dm., 41 mk. (5 kat.). 5.) **W.**, ws, pow. wołowski, par. ew. Polgosin (Polgsen), kat. Smogorzów. W r. 1885 było 40 ha, 16 dm., 74 mk. (2 kat.).

Wilhelmstreu, nowo nadana nazwa gmin: Bugaj i Zon, w pow. chodzieskim.

Wilhelmswalde, ob. *Radlińskie Huby*, ws, pow. jarociński, okr. komis. w Nowem Mieście nad W. (Neustadt ad Warthe), st. dr. żel. i poczta w Mieszkowie, szkoła katol. w miejscu, sąd w Jarocinie, par. w Radlinie. Obszaru 324 ha, 23 dm., 215 mk. (74 katol.). *W. Ł.*

Wilhelmswalde, ob. *Radlińskie Holendry*. **Wilhelmswalde 1.)** leśn., pow. złotowski, st. pocz. Krajenka; 1 dm., 9 mk. 2.) **W.**, nadleśn., ob. *Drewniaczek*. 3.) **W.**, folw. do Januszewa, pow. suski, st. pocz. Susz, 603-92 magd. morg, 1 dm., 6 mk. 4.) **W.**, wyb. do Kolebek, pow. wejherowski, st. pocz. Sopot.

Wilhelmswalde, fol., pow. morąski, st. pocz. Liebmuehl.

Wilhor, ob. *Wielhor*.

Wilhorów, ob. *Wielhor*.

Wilhoszcze, nieistniejąca ws, w pow. łuckim, w pobliżu wsi Poddubce, na wsch. od Łucka. W 1545 r. własność „Wilhoszeckich“, którzy zobowiązani byli do reparacji jednej horodni zamku łuckiego (ob. Jabłonowski, Rewizye, 56). Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1570 r. należy do Poddubiec Hrehorego Uliewiczza, chorążego ziemi wołyńskiej; pobór oddzielnie niewykazany (Jabłonowski, Wołyń, 14).

Wilja 1.) lit. *Niarys* al. *Nerys, Neris*, w dok. krzyżackich *Nirge*, rzeka, najznacniejszy prawy dopływ Niemna. Wypływa, jako nieznaczny strumień, z niewielkiego trzęsawiska, mającego do 1½ mr. obszaru, położonego w pñ części pow. borysowskiego, pomiędzy sstwem wilejskiem a majątkiem Szylińce. Strumień ten, sączący się ze wschodu na zachód, zasilony niedaleko od początku ukrytymi źródłami, rozlewa się w rzeczkę, wśród bagien wprawdzie, lecz korytem już płynącą. Między 3 a 4 w., zasilona wodami spływającymi z błotnistych brzegów, rozdziela ws Dzierużki od wsi Kromowieze i tu znajduje się na niej pierwszy most, W tem miejscu kończą się błota i brzegi zaczynają być twarde. Na 9 w. przy wsi i dworze Hrebienie (na pr. brzegu) jest drugi most, przy którym pierwszy upust i młyn. O 1½ w. poniżej, przy

wsi skarbowej Wilejce (na lew. brzegu) trzeci most oraz drugi młyn z upustem. O 5 w. poniżej oblewa dwór Wieżki (na praw. brzegu) i majątek skarbowy Wardonice (na lewym brzegu). Odtąd W. poczyna być splawną dla drzewa towarowego. Na 17 w. rzka Czernia zasila pierwsza W. od pr. brzegu; od ujścia jej występują znów brzegi bagniste. Pośród tych bagien na 20 w. jest 4 most na drodze z Mińska do Stańkroła, stąd o 10 w. poniżej dobra Milez (5 most, przy którym trzeci i ostatni młyn o 2 kołach). O 1/2 w. poniżej Mileza W. przybiera od praw. brz. rzekę Łonwę. W tej okolicy W., zrosiwszy na przestrzeni 35 w. pow. borysowski, wkracza do pow. wilejskiego, przez który płynie 168 w., mając odtąd łożysko twarde, brzegi suche. Przepływa dalej pod wsią Pohost (most), o parę wiorst poniżej której przybiera od lew. brz. rzekę Dźwinosę, ważną dla handlu drzewem. Pod wsią Kamień znajduje się na W. most na trakcie z Mińska do Dołhinowa, poczem zasila się od lew. brz. rzeką Krajszczanką. O kilka wiorst po za wsią Kostyki (przystań) uchodzi od praw. brz. rzka Serwecz, od połączenia się z którą W. zaczyna płynąć szerszym korytem (do 18 saż.), głębokość dochodzi do 1 1/2 arsz. Brzeg prawy ma piaszczysty, wyniosły, licznie zaludniony, lewy natomiast niski, pokryty łąkami, w części zarosłymi dębami, słabo osiedlony. Z osad nadbrzeżnych ważniejsze: Sutoki, mko Sosenka, Słoboda, przed którą uchodzi od lewego brzegu rz. Wiazynka al. Wiazucia, Małmyhy (przystań drzewna, podobnie jak i Słoboda), mto pow. Wilejka, po za którym uchodzi, pomiędzy innemi, od pr. brz. rzka Usza. Od ujścia tej rzeczki do ujścia Oszmianki W. na przestrzeni 118 w. stanowi granicę pomiędzy pow. święciańskim a oszmiańskim. Na przestrzeni tej oblewa mko Zaśkiewcze (przystań), Zalesie, siedzibą dawniej Ogińskich, Daniszów, Uhlany (starożytne kurhany). Odtąd koryto i wybrzeża zawałone są kamieniami, rzeka się zwęża i płynąc nadzwyczaj kręto tworzy pierwszą niebezpieczną rafę, t. zw. Prywitalną, po wyjściu z której W. płynie wśród stromych, wyniosłych i bardzo malowniczych brzegów, oblewa mko Zodziszki, Tupalszczyznę aż do wsi Markuny, przy ujściu rzki Oszmianki. Od ujścia Oszmianki do ujścia Żejmiany na przestrzeni 113 w. W. rozgranicza pow. święciański od wileńskiego. Odtąd po lewym brzegu występują pierwsze ślady mowy litewskiej, podczas gdy na prawym brzegu trwa narzecze białoruskie. Przepływa pod mkiem Michaliszki, wsią Wartacze, dworem Ryzhory (ciekawe kurhany, w koło obłożone kamieniami), majątkiem Woronie, mkiem Bystrzycą (przy ujściu rzki Bystrzyczanki od lew. brz.), Bujwidze, niegdyś Brzostowskich, następnie Radziszewskich, mko Balingródek, o kilka wiorst poniżej którego przybiera od pr. brzegu rz. Żejmianę

Odtąd W. przestaje być rzeką graniczną, pochyła się kręto ku południowi i wkracza w powiat wileński, środkiem którego płynie aż do ujścia rz. Wakki na przestrzeni 100 w., mija Lucyny, dziedzictwo Parczewskich, Niemenczyn, Lubów, dawniej Tyszkiewiczów, potem Słizniów, Werki, Kalwaryą, Wilno, Zakret, po za którym na lewym brzegu rzeki ciągnie się malownicze pasmo gór Ponarskich. Poczynając od zaśc. Statkowszczyzna na prawym a Sojdzie na lewym brzegu W. stanowi granicę pomiędzy pow. wileńskim a trockim na przestrzeni 98 w., niedaleko od ujścia rzki Świętej. Na wybrzeżach W. rozłożyło się kilku zaśc. szlach., zwanych Karmazyn, Karmazynek, Karmazyniszki, dalej Elnokumpie Ogińskich, ze znaną blecharnią płótna, wś Grabiały (kurhany), odtąd rzeka u ludu przybiera nazwę Niarys (Nerysa). Poczawszy od Kiernowki (kurhany), kończą się wysokie nadbrzeżne góry, i W. płynie odtąd wśród niższych brzegów, oblewa Kiernów, starą stolicę ks. litewskich, Orgiszki, Mitkiszki (kurhany), Poporcie, Czabiszki, Żubiszki. Przybrawszy od prawego brzegu rz. Świętą, W. wkracza w granice pow. kowieńskiego, środkiem którego płynie do Kowna przez 42 w., na Skorule, mko Janów, pod którym znajduje się jedyny jaz w rzece, wś Karmiały, po za którą ostatnia rafa zw. Baran, Łaukiszki i dochodzi do Kowna. Długa w ogóle 682 w., z czego na gub. mińską wypada 43 w., na wileńską 597 w., na kowieńską 42 w. Przybiera znaczną liczbę rzeczek i strumieni, w tej liczbie mających ustaloną nazwę od pr. brzegu 22, od lewego zaś 33, mianowicie od prawego brzegu uchodzą: Czernia, Siarnista, Słastówka, Serwecz, Ziabinka, Rabuń, Kasuta, Pleśnianka, Kaczaryca, Narocz, Stracza, Kumielnaja, Żejmiana, Niemencza, Cedrod, Sojdzianka, Duksza, Iropa, Musa, Święta, Letanka i Łoka, od lewego zaś: Łonwa, Dźwinosa, Drozdzianka, Krajszczanka, Kobylanka, Rybczanka, Wiazucia, Michieha, Usza, Pilsé, Saraczanka, Bystrzyczanka, Podmosz, Woksza, Szalnojdzia, Bujwidzka, Ajłupa, Bieżanka, Wierszupka, Wilenka, Ponara, Waka, Rykontka, Naczała, Womba, Padalosa, Sukra, Żyżmorka, Gamonda, Giżanka, Szeszupa, Arfa i Zwersa. Na brzegach W. leżą dwa miastv gubernialne (Wilno i Kowno), 1 powiatowe (Wilejka), 9 miasteczek, 269 wsi, dworów, zaścianków i pomniejszych osad, w ogóle 281 miejscowości, w tej liczbie 152 na prawym a 129 na lewym brzegu. W miejscowościach tych w granicach gub. wileńskiej w 1859 r. było 1107 dm. i 12441 mk. W 1858 r. było 8 mostów (oprócz wymienionych w Wilnie i w Kownie) i 27 przewozów. Kierunek początkowo ma pld.-zach., przy ujściu Naroczy skręca gwałtownie, od mka Zaśkiewcze do wsi Swirełki płynie w kierunku pld.-zach., poczem wykręca się na zach. i w tym kierunku płynie do Nie-

menczyna, pod którym wygina się ostrym łukiem na pld.-zach., poczem o 6 w. poniżej Wilna przybiera znów kierunek pld.-zach. i zatrzymuje takowy do ujścia. Szerokość rzeki do Wilejki wynosi do 15 saż., do Wilna od 20 do 30 saż., pod Wilnem dochodzi do 45 saż., poniżej zaś do 70 a w niektórych miejscach do 130 saż. Głębokość w górnym biegu $1\frac{1}{2}$ st., pod Wilnem 2 st., poniżej od 3 do 6 a przy ujściu 12 st. Brzegi w pow. borysowskim ma błotniste i lesiste, dalej wyniosłe i urwiste, złożone z pokładów piasku, gliny a po części wapienia ze skamieniałościami formacji eocenijskiej. Dno rzeki w górnym biegu ilaste, w średnim przeważnie żwirowate i kamieniste, w dolnym piaszczyste. Bieg dość wolny, spadek wynosi $5\frac{1}{4}$ st. na 7 w. Spław zaczyna się właściwie od ujścia Dżwinosy, żegluga od mta Wilejki. Są one bardzo utrudnione z powodu licznych raf, podwodnych kamieni, mielizn i in. zawał. Najniebezpieczniejszymi dla żeglugi, grożącymi bowiem rozbięciem się przechodzących przez nie statków, są tak zw. w języku ludowym rafy „Stabrowe“, w liczbie 12 (Prywitalnaja, Rawianka, Oszmianieć, Szałnojdzia, Baran, Sojdzia, Solnik, Zub, Łaukista, Krywiczy, Raudonia, Baran). Mniejszych raf, zwanych przez flisaków zaborami, jest 27, z których każda ma swą nazwę. Oprócz raf ważną przeszkodą dla żeglugi stanowią kamienie, bądź pojedynczo, bądź po dwa, trzy i więcej razem się znajdujące. Kamieni takowych można naliczyć 48. Przybór wody ma miejsce na wiosnę od tających śniegów oraz w jesieni a nawet i latem wskutek przewlekłych deszczów. Poziom wód podnosi się niekiedy do 3 saż. i rzeka wylewa w niektórych miejscach na przestrzeni 800 saż. Przystani na W. jest 11, mianowicie 7 w pow. wilejskim (Kostyki, Sutoki, Sosenska, Pachomówka, Słobódka, Wilejka, Domonowice), 1 w pow. oszmiańskim (Zaśkiewicze), 1 w wileńskim (Wilno) i 2 w pow. kowieńskim (Janów i Kowno). Do spławu zboża, lnu itd. używane są strugi, łajby i bajdaki, drzewo zaś do spławu jest zbijane na wyrzeżach w tratwy. Wilia obfituje w ryby. Poławiają w niej: szczupaki, okunie, liny, leszcze, płotki, miętusy, sumy, białugi, jazie, węgorze, hołownie, wierozuby, łosose (pomiędzy Kownem a Janowem), cyrty i in. Raki znajdują się wszędzie wzdłuż rzeki, wyjąwszy wyrzeża, na którym rozłożyły się Michaliszki. Nazwę rzeki rozmaicie objaśniają. M. Baliński przypuszcza, że może zwała się niegdyś Wigilia, jak znajdujemy w przywileju Wład. Jagiełły z 1390 r. wydanego kapitule wileńskiej na dobra Ponary oraz u Sarnickiego w Opisie Polski. W innym miejscu (Historja Wilna, t. 1) nazwę Wilia wyprowadza od wyrazu wiloju—łudzę a. od wilus—zdrada, nazwę zaś Nerys od panerto—ponurzona, pogrążona lub też lotew.

nereht-wygrzebać, podmyć. Kraszewski (Litwa, t. 1) mniema, że nazwa Nerys pochodzi od bóstwa Nerys, biorącego swą nazwę od neru—ciągnę. Najwłaściwsze będzie wyjaśnienie Mikuckiego (w Odczycie złożonym akademii nauk w Petersburgu w 1853 r.), który nazwę Wilia wyprowadza od białorus. wyrazu wilat'—zmieniać ciągle kierunek, nazwę zaś litewską Nerys, Niaris, od słowa nerti, t. j. rzeka nurtująca w różnych kierunkach. Obszerny opis W. podał Konstanty hr. Tyszkiewicz (Wilia i jej brzegi, Drezno, 1871). 2.) **W.**, rzeka, w gub. mohylewskiej, lewy dopł. Resty (pr. dopł. Proni). *J. Krz.*

Wilia 1.) rzeka, w pow. krzemienieckim i ostrogskim, lewy dopływ Horynia. Wypływa kilkoma źródłami pod wsią Małe Folwarki, płynie przez Nowosiółki, Wilią, Cecynówkę, Nowostaw, Borki, Kruholec, Szumsk, Cyrankę, Suraż, Chodaki, Zeńki, Wilią, Bołotkowicze, Kuniów, Kamiankę, Międzyrzec Ostrogski, Słobódkę i pod Ostrogiem ma ujście. Przybiera z obu brzegów liczne drobne dopływy, odlewające razem 36 stawów. Płynie w kierunku pld.-wsch.; długa około 80 w., szeroka od 2 do 8 saż., u ujścia 10 saż. Obraca 18 młynów. Rozlewa się w piękne stawy pod obu Wiliami, Surażem, Kuniołem, Międzyrzeczem Ostrogskim i Ostrogiem. 2.) **W.**, rzeka, w pow. radomyskim, prawy dopływ Teterewa (Teterwi), bierze początek na pograniczu pow. skwirskiego, pod wsią Produkówką, w pobliżu źródeł Żeremianki (dopływ Iwnicy); płynie zrazu ku wschodowi, następnie wykręca się ku północy, mija Wilenkę, Wilią, Wojtaszówkę, Carówkę, Chwaszczówkę i poniżej Rudni Horodeckiej, prawie na wprost wsi Minejki ma ujście. Oprócz drobniejszych strug, przybiera od prawego brzegu rzekę Dubowiec, wypływającą z pow. skwirskiego od wsi Strucówki, od lewego zaś Kropiwnę, płynącą od wsi t. n. *J. Krz.*

Wilia 1.) wś u źródeł rz. t. n., pow. krzemieniecki, gm. Borki, o 13 w. na pld.-wschód od Krzemieńca, gdzie st. poczt., o 34 w. od st. dr. żel. Rudnia Poczajowska, ma 66 dm., 574 mk. (4 katol.). Cerkiew paraf. p. w. Przemienienia Pańskiego, z drzewa wzniesiona w 1797 r. a odrestaurowana w 1866 r., uposażona jest 59 dzies. ziemi. Do par. należy wś Cecyniówka (Ceceniowce), odl. o 2 w., z cerkwią filialną Pokrowską, oraz wś Pisarówka. Wś W. należała niegdyś do zamku krzemienieckiego. Podług rewizji z 1545 r. „ws tę kupił nieboszczyk kn. Janusz, biskup (wileński), u Deniskowicza (Mokosieja). We wsi było 12 ludzi. We wsi Wilia Dwór (późniejszej W. Wierzechnia, dziś Tetylkowce), kupionej przez kn. biskupa również u Deniskowicza, było 10 poddanych ciągłych i stówek spustoszone. Z obudwu tych siół poddani odbywają robotę polną zamkową, z dymu do roku orzą trzy dni wiosną i trzy dni jesienią na

ugor (na pareninie) i z pola zebrawszy, powinni sprzątnąć i zmielone przywieźć na zamek, z dwóch zaś siedzących na czynszu (wroce), jeden płaci półkopy groszy a drugi kopę groszy na rok" (Jabłonowski, Rewizye, 102). Podług lustracji sstwa krzemienieckiego z 1628 r. wś Wila Niżna ze stawem i folw. czyni 1079 fl. 6 gr. 13 $\frac{1}{2}$ den., wś zaś W. Wierzchnia al. Trytylkowce 100 fl. 15 gr. 9 den. (Jabłonowski, Lustracye, 170, 175). 2.) **W.**, w dok. *Welia*, wś nad rz. Wilią, pow. ostrogski, gm. Kuniów (o 7 w.), o 23 w. na pld.-zach. od Ostroga, st. dr. żel. Ożenin (o 40 w.). Posiada cerkiew, p. w. św. Paraskiewii, z drzewa wzniesioną w 1785 r. a odnowioną w 1869 r., uposażoną 47 dzies. ziemi. Do parafii praw. należą wsi: Dołocze (o 3 w.) i Karpikówka (o 2 w.). W całej parafii 221 dm., 1728 mk. prawosł., 126 katol. i 36 żydów. Wś otoczona lasami, glebę ma po większej części piaszczystą, lecz są i kawałki czaroziemu. Obszerne łąki nad rz. Wilią; lasy dawniej rozległe, dziś przez dzierżawcę znacznie przetrzebione. Dawniej był we wsi wielki i bardzo rybny staw, zniszczony podczas nawodnienia przez rozerwanie grobli i szluz, niereperowanych przez niedbalstwo dzierżawcy. Włóścianie trudnią się uprawą roli, wyrobem materiałów leśnych na spław, pędzeniem smoły i dziegiu i w ogóle mają się dobrze. Wś założona przez Jeło Malińskich (ob. t. VII, 264), była dalej własnością Denisowiczów. W 1474 r. pani Fedia, żona Fedki Denisowicza, zastawia dobra swoje Welią za 50 kóp groszy czeskich kn. Michałowi i Konstantynowi Ostrogskim (Arch. ks. Sanguszków, I, 68). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. Wilia należy do włości ostrogskiej ks. Konstantego Ostrogskiego, wwdy kijowskiego, marszałka ziemi wołyńskiej, który wnosi z 6 dym., 4 ogr. po 6 gr., 5 ogr. po 4 gr., 2 podsusied., 1 koła waln. (Jabłonowski, Wołyń, 81). Następnie własność Szulborskich, w końcu Jabłonowskich, obecnie ks. Artura Jabłonowskiego, w dzierżawie Lajzera Szrajera. 3.) **W.** al. *Wilna*, wś nad rz. Wilią, pow. radomyski, na pograniczu pow. skwirskiego, w 1 okr. pol., gm. Wodotyje, par. katol. Korostyszów (o 10 w. na pld.-wsch.), odl. o 25 w. od Radomyśla. Wzn. 651 st. nrm., otoczona od pld.-zach. i pld. lasami sosnowymi, ma 605 mk. W 1783 r. było tu 38 dm., 230 mk., obecnie zaś, podług Pochilewicza, jest 1187 mk. prawosł. a oprócz tego w całej parochii (W., Wilenka, Zdwiżka, Pilinówka, Wileński Chutor, Wojtaszówka, Krapiwna, Romanówka, Oleszpol, Szczeglijówka i Prohubówka al. Przydubówka) 571 katol. i 298 żydów. Włóścianie, w liczbie 250 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 587 dzies., ze splatą po 1127 rs. 65 kop. rocznie. Posiada cerkiew drewnianą, uposażoną 54 dzies. i wzniesioną w 1791 r. na miejsce dawniejszej, zbudowanej

z sosnowych okrągłaków i istniejącej już w 1728 r., w którym Józef Olizar Wołczkowiec nadaje jej pola i sianożęci. Jest to dawna osada, istniejąca już na początku XV w. pod nazwą Welii. Stanowiła ona wówczas własność katedry metropolitalnej w Kijowie. Następnie wchodziła w skład dóbr korostyszewskich Olizarów. W zapisce sądowej z 1609 r. wymieniona jako mko, należąca do Adama Olizara Wołczkowieca (Jabłonowski, Ukraina, II, 146). Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1628 r. wś W. była własnością Ludwika Olizara, w zastawie, płaciła od 4 ogr., 1 koła młyn (tamże, I, 73). Obecnie wś W. należy do Plemiannikowa. Zapiski sądowe i rejestra pobor. z początku XVII w. podają w teje okolicy także wś (mko) Wilią, wchodzącą w skład dóbr chodorkowskich Tyszów Bykowskich, zagarniętą przez nich u Daniela Obduły Poczapickiego. W 1624 r. zapisaną zostaje w aktach intercyza działowa między Adamem i Jeremiaszem a stryjem ich Wasylem Bykowskimi, w której, między innymi, wymieniona jest i wś W. (ob. Jabłonowski, Ukraina, II, 23, 643 i w. in.). Podług reg. pob. wwdztwa kijowskiego z 1628 r. Adam i Jeremiasz Tyszowie Bykowscy płacą z mka W. z 3 dm., 3 ogr. (tamże, I, 67). 4.) **W.**, wś nad rz. Słuczą, pow. rówieński, gm. Siedliszcze, par. praw. Hubków (o 6 w.), należy do klucza ludwipolskiego (ob. *Ludwipol*). O kilka wiorss od wsi przystań Białobrzegi, gdzie kupecy drzewni składają tratwy, aby po ustąpieniu lodów wpłynąć w koryto rzeki. Pod wsią znajduje się stare cementarzysko, z nagrobkami kamiennymi. *J. Krz.*

Wiliampol, sloboda na pr. brz. Wilii, tuż pod Kownem, należy do mta Kowna (ob. t. IV, 522).

Wiliasze, ob. *Wilasze*.

Wilica, rzeka, dopływ Horynia (ob. t. III, 159), młynie, za *Wilia*.

Wilichow, ob. *Wielichowo*.

Wiliende (w dok. łacińskich), *Velin* (niem.), estoń. *Willandi*, ob. *Felin*.

Wiliki, ob. *Wilki* 4).

Wilimany, wś, pow. dyneburski, par. 3 Kraślaw.

Wilimy al. *Wilemy*, w spisie z r. 1827 *Wilima Ława*, wś i straż leśna, pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Sapieżyski, odl. od Maryampola 56 w., ma 38 dm., 359 mk. W r. 1827 było 14 dm., 150 mk. W., straż leśnictwa Pilwiszki, obejmuje obręby leśne: Sapieżyski, Perłajście, Łobinie, Azarelis. W obrębie tym znajdują się rozległe bagna Azarelis, mające 6977 mr. i 123 pretów obszaru (ob. t. VIII, 147).

Wilinyruś al. *Wyliny*, wś i folw., pow. mazowiecki, gm. Piekuty, par. Wyszonki. W 1827 r. było 19 dm., 139 mk.

Wilisillis, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 82 w. od Nowoaleksandrowska.

Wiljanowo, ob. *Wilanów 2*).

Wiljatten, folw. dóbr prywat. Puren, w okr. tukumskim, pow. talseński, par. kandawska (Kurlandya).

Wilk, jezioro, w pow. sejneńskim, gm. Wieszaje, ma brzegi w części lesiste i wyniosłe, leży 5 w. na płn.-zach. od jez. Paserniki Nad brzegiem mieści się wś Czuwańce Mereckie.

Wilk 1.) os. nad strum. t. n., pow. turecki, gm. Bartochów, par. Warta, odl. od Turka 42 w., ma 1 dm., 8 mk. 2.) **W.**, os. nad rz. Warta, pow. wieluniński, gm. Kamionka, paraf. Pątnów, odl. od Wielunia 14 w., ma 2 dm.; ob. *Załącznik Wielkie*.

Wilk...., ob. *Wolk ...*

Wilk, rzka, w gub. podolskiej, ob. *Wolk*.

Wilk, os., pow. ostrzeszowski (kempiński), par. Mijomice.

Wilk Kamienny, głaz, w pow. borysowskim, nad brzegiem rz. Ptycz, fantastycznego kształtu, o którym legenda ludowa mówi, że to wilk obrócony w kamień, za szkody które czynił. W tymże powiecie, nad brzegiem tejże rzeki, drugi głaz nazywa lud *Kamienną Gęsią*. *A. Jel.*

Wilkajen, z folw. Langenfeld, dobra prywat., w okr., pow. i par. tukumskiej (Kurlandya).

Wilkale, folw., pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Żagory, o 77 w. od Szawel.

Wilkańce 1.) wś nad rzeką Płytnicą, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Ejszyszek (o 5 w.), okr. wiejski i dobra Karłowiczów Bratomierz, o 30 w. od Lidy, po lewej stronie drogi z Ejszyszek do Lidy, 9 dm., 43 mk. katol., 5 żydów (w 1865 r. 26 dusz rewiz.). 2.) **W.**, okolica szl. nad rz. Wersoką, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 40 w. od Lidy a 4 w. od Ejszyszek, 4 dm., 14 mk. katol. 3.) **W.** zaśc., pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Rogów, o 46 w. od Wilkomierza, własność Świrskich, 40 dzies. (10 lasu, 2 nieuź.).

Wilkanowo, wś i fol., pow. płocki, gm. Święcice, par. Orszymowo, odl. 28 w. od Płocka, ma urząd gm., browar, karcznię, 13 dm., 107 mk. W 1827 r. było 12 dm., 54 mk. W r. 1870 fol. W. rozl. mr. 376: gr. or. i ogr. mr. 233, łąk mr. 10, past. mr. 1, lasu mr. 120, wody mr. 2, nieuź. mr. 11; bud. mur. 5, drew. 12. Fol. W. należał do dóbr Nakwasin. Wś W. os. 20, mr. 187. Według reg. pob. pow. wyszogrodzkiego z r. 1576 wś W., w par. Orszymów, miała 5 łąn., 2 zagr. (Pawiński, Mazowsze, 304).

Br. Ch.

Wilkary, zaśc. rząd., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 38 w. od Święcian, 1 dm., 15 mk. katol.

Wilkaszy 1.) niem. *Wilkassen*, w dok. *Wilkaschen*. pewnie *Wilkaszy*, wś nad jez. Lewintyn, pow. oleckowski, st. pocz. Wielitzken.

Znajduje się tu stare ementarzysko galindzkie. Szymon v. Drahe, w. komtur i namiestnik pruski, poświadcza r. 1508, iż w. m. ks. Fryderyk sprzedał Janowi, Jerzemu i Pawłowi na prawie magd. 15 wł. między Sobolami a Niedźwiedzkiemi. Śród mieszkańców spotykamy wiele imion i nazwisk polskich. 2.) **W.**, wś. pow. lecki, na zach.-płd. od Lecu (st. p.). Melchior Koechler, komtur brand., odnawia r. 1493 mieszkańcom wsi „Wilkosch“ list nadający 34 włók w Wolfsehe na prawie magd. Sołtys Jan Górski, syn Mateusza, dostaje 4 włóki wolne od łoki. R. 1625 mieszkają tu sami Polacy (Kętrz. O ludn. pol., 490). 3.) **W.**, niem. *Wilkassen*, posiadłość, pow. gołdapski, st. pocz. Kowahlen.

Wilkau, ob. *Wilków i Wilkowo*

Wilkawe 1.) *Gross*, może *Wilkwie*, dobra i wś, pow. trzebnicki, par. kat. i ew. Prausnitz. W r. 1885 dobra miały 322 ha, 4 dm., 56 mk. (27 kat.); wś 43 ha, 21 dm., 100 mk. (18 kat.).

2.) **W. Klein**, dobra, pow. trzebnicki, par. kat. Prausnitz, ew. Karoschke. W r. 1885 dobra miały 270 ha, 5 dm., 69 mk. (11 kat.), zamek.

Wilkawischken, zapewne *Wylkowyszki*, wś, pow. ragnecki, st. p. Szillen.

Wilke, ob. *Wilkowo*.

Wilkehlen 1.) wś, pow. gąbiński, st. p. Niebudszen. 2.) **W.**, posiadłość, pow. nizinny, st. p. Heinrichswalde.

Wilken 1.) wś, pow. stołupiański, st. p. Trauchen. 2.) **W.**, pow. gąbiński, st. p. Gumbinnen. 3.) **W. Szillgallen-Barten**, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Dt. Crottingen. 4.) **W. Matz-Subell**, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Jugnaten. 5.) **W. Gross i Klein**, dobra, ob. pow. gąbiński, st. p. Gumbinnen. 6.) **W.**, *Wilkowo*.

Wilkenburg (w kronikach krzyżackich), ob. *Wilkija*.

Wilkendorf, kolonia i folw., pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Trofimówka, o 27 w. od Sokółki; kolonia ma 325 dzies. ziemi włośc.; folw., własność Karola Salzmana, 42½ dzies.

Wilkendorf 1.) wś, pow. rastemborski, st. p. Rastenburg. 2.) **W.**, wś, pow. iławski, st. p. Wehlau.

Wilkendorfshof, posiadłość, pow. iławski, st. p. Wehlau.

Wilkenhoehe, posiadłość, pow. iławski, st. p. Taplaeken.

Wilkenszyno, wś, pow. sejneński, ob. *Jurgielew*.

Wilkęsy, wś, pow. płocki, gm. Drobin, par. Łęg, odl. o 26 w. od Płocka, ma 9 dm., 90 mk., 156 mr. gruntu. W r. 1827 było 6 dm., 52 mk. Według reg. pob. pow. bielskiego z r. 1578 wś W., w par. Łęg, miała 5½ łąn., 4 zagr. z rolą (Pawiński, Mazowsze, 20).

Wilki 1.) os., pow. wieluniński, gm. Kamionka, par. Wierzehlas. Nie pomieszczona w ostatnich spisach. W 1827 r. było 2 dm., 18 mk., par.

Zrembice. 2.) **W.** al. *Piskorzaniec*, folw., pow. konecki, gm. Góry Mokre, par. Pilezyca, odl. od Końskich 30 w., ma 2 dm., 13 mk., 1800 mr. 3.) **W.** al. *Dąbrowa-Wilki*, wś, pow. mazowiecki, gm. Szepietowo, par. Dąbrowa Wielka, ma 15 dm., 142 mk.

Wilki 1.) wś pryw. nad rz. Dzisienką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 90 w. od Dzisny, 7 dm., 38 mk. starowierów. 2.) **W.**, ehutor, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Piaski, o 16 w. od Wołkowyska, 45 $\frac{1}{2}$ dzies. (10 łąk i pastw., 6 lasu, 10 $\frac{1}{2}$ nieuż.), należącej do Zwierewiczów i 30 dzies. do innych właścicieli. 3.) **W.**, okolica, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Surwiliżki, o 86 w. od Kowna. Downarowiczowie mają tu 50 dzies. (10 lasu, 8 nieuż.), Dąbrowscy w dwóch częściach 76 $\frac{1}{2}$ dzies. (18 lasu, 7 nieuż.), Jodkiewiczowie 20 dzies. (6 lasu), Jurewiczowie 27 dzies., Towginowie 54 dzies. (5 lasu, 6 nieuż.). 4.) **W.** al. *Wiliki*, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Ponedel, o 80 w. od Nowoaleksandrowska, należy do dóbr Kozłiszki Rutkowskich (Kozłiszki, Małe Szakale, Wilki i Pusty Dwór), obejmujących 1653 dzies. (851 lasu, 147 nieuż.). 5.) **W.**, dwór, pow. telszewski, w 1 okr. pol., gm. Gadonów, o 12 w. od Telsz, własność Józefowiczów, ma 123 dzies. (20 lasu, 10 nieuż.). 6.) **W.**, wś, tamże, o 20 w. od Telsz. 7.) **W.**, ob. *Wilkija*. 8.) **W.**, osada, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, poprzednio w gm. Duboja, teraz zaś w gm. Brodnica, o 32 w. od Pińska. *J. Krz.—A. Jel.*

Wilki, wólka w gm. Ranizów, pow. kolbuszowski.

Wilki, os., pow. ostrzeszowski (kępiński), par. Janków Zalesny.

Wilki 1.) niem. *Birkenau*, wś, pow. świętosiekierski, st. p. Święta Siekierka. 2.) **W.**, niem. *Wilken*, wś, w dawnym powiecie piskim, na pld. od Pizsu, nad rz. Pisą. Dziś pod tą nazwą nie istnieje. Jan, Michał i Stanisław, bracia Wilkowie (Wolf), zakładają tę wś r. 1445. Henryk Krosta, ststa piski, zatwierdza Wojtka, Mateusza i Pawła Sulimów w posiadaniu 7 $\frac{1}{2}$ wł. nad Piszą Wodą, nadanych prawem magdeb., które im niegdyś ststa Heideck przekazał (Kętrz. O ludn. pol., 424). 3.) **W.**, niem. *Wilken*, wś, pow. jańsborski, st. p. Jańsbork (Johannisburg).

Wilkiany, wś i dwór nad Szwekszniałą, pow. rossieński, gm. i par. Szweksznie, o 120 w. od Rossień, własność hr. Platerów, 3499 dzies. (1760 lasu, 653 nieuż.). Kaplica katol. p. wez. Serca Jezusowego, którą w 1776 r. z drzewa wznosił ks. Kownacki.

Wilkiekie, okolica, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Zagory, o 56 w. od Szawel. Mieszczanie Wilkiecy mają tu 57 dzies.

Wilkie, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Wewirżany, o 117 w. od Rossień.

Wilkiele 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski,

w 5 okr. pol., gm. Ponedel, o 75 w. od Nowoaleksandrowska. Włośc. Stoskanisy mają tu 68 dzies. (14 lasu, 8 nieuż.). 2.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 16 w. od Poniewieża.

Wilkieliszki, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Syntowty, odl. od Władysławowa 14 w., ma 23 dm., 197 mk. Jedna z osad włośc. ma 91 mr. W 1827 r. było 29 dm., 268 mk.

Wilkienicze, jezioro, w pow. trockim, pod zaśc. Świejniany.

Wilkieniki, wś, pow. sejneński, gm. i par. Lejpuny, odl. od Sejnu 36 w., ma 43 dm., 330 mk. W 1827 r. było 16 dm., 93 mk.

Wilkieniki, wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Wysoki Dwór, okr. wiejski Lemiany, 12 dusz rewiz.

Wilkieten, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Proekuls.

Wilkija al. *Wilkinie*, jezioro, w pow. sejneńskim, w dobrach Lejpuny. Długie 3 $\frac{1}{2}$ w. od pld. ku pñ., szerokie $\frac{1}{2}$ w.; brzegi ma bezleśne, wzniesione. Po brzegach wsi: Bartoszuń, Sienkańce, Nielubańce.

Wilkija 1.) wś i folw. śród kilku jezior, pow. sejneński, gm. Lejpuny, par. Wiejsieje, odl. od Sejnu 35 w., ma młyn wodny, tartak, 14 dm., 89 mk. W 1827 r. było 2 dm., 15 mk., par. Lejpuny. Dobra W. al. Wiktoryn składały się w r. 1885 z folw. W., attyn.: Laszwan, Smoliszki i Szyłalis, jezior: Niewiedzis, Mekszrajtys i Błudalis, rozl. mr. 1054: gr. orn. i ogr. mr. 278, łąk mr. 167, lasu mr. 536, wody mr. 56, nieuż. mr. 16; bud. mur. 2, drew. 16; las nieurządzone, pokłady torfu. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś W. os. 6, mr. 228; wś Wiktoryn os. 2, mr. 7; wś Szatury os. 9, mr. 388; wś Kulańce os. 4, mr. 211; wś Smoliszki os. 8, mr. 184. 2.) **W.**, folw. i dobra nad Niemnem, pow. władysławowski, gm. Dobrowola, par. Ponieoń, odl. od Władysławowa 56 w., pokłady wapienia, młyn wodny, 98 mk. W 1827 r. było 2 dm., 26 mk. O fabryce płótna tu założonej podano już szczegóły w opisie folw. Dobrowola, w pow. maryampolskim. Dobra W. składały się w r. 1892 z fol. W. i Domaniny, rozl. mr. 1315: folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 295, łąk mr. 177, pastw. mr. 108, lasu mr. 158, w odpadkach mr. 36, wody mr. 12, nieuż. mr. 33; bud. drew. 19; folw. Domaniny gr. orn. i ogr. mr. 206, łąk mr. 30, pastw. mr. 73, lasu mr. 184, nieuż. mr. 3; bud. drew. 9; lasy nieurządzone. Wilkijska puszcza, według „Rewizji Puszczy“ w r. 1559, rozpoczęła się od rzki Wilkiei i Niemna aż do Szuszwy, wzdłuż ku granicy Jaswieńskiej. Następujące były w niej ostępy: Narejków, Werupa, Szulupis, Karpis, Żwikini, Rojsto, Warszel, Sebiki. *Br. Ch.*

Wilkija, niem. *Wilze*, rzeczka, w gub. kowieńskiej i kurlandzkiej, prawy dopł. rz. Szweyty (Schwedt), uchodzi w par. mitawskiej. Przy-

biera od praw. brz. strum. Wingrys, Werekle i Kiewę, od lewego zaś Kwietupis.

Wilkija 1.) al. *Wilki*, w kronikach krzyżackich *Wilkenberg*, w Słowniku Echarda mylnie *Wilkijski*, mko i dobra nad Niemnem, między ujściami Dubissy i Niewiaży, pow. kowieński, w 1 okr. pol., gm. Wilkija, o 28—30 w. na pń. zach. od Kowna, przy dr. poczt. do Jurburga. W 1859 r. było tu 100 dm., 1181 mk., w tem 848 żydów (obecnie 1377 mk.), kościół par. kat., dom modlitwy żydowski, zarząd okręgu policyjnego dla 5 gmin powiatu (W., Eleonorów, Krasnesioło, Sredniki i Wielona), zarząd gminy, szkoła ludowa, st. poczt., przystań na Niemnie. Targi odbywają się co poniedziałek, jarmarki zaś cztery razy do roku (19 marca, 23 kwietnia, 26 czerwca i 21 września). Kościół katol. paraf., z drzewa wzniesiony w 1542 r. przez Zygmunta I a w 1751 r. odbudowany. Parafia katol., dekanatu wielońskiego, 5910 wiernych. Kaplica św. Barbary w Poczowie. Gmina, położona w pld. części powiatu, graniczy od pld. i pld.-wsch. z gub. suwalską, od wsch. z gm. Krasnesioło i Jaswojnie, od pń. z gm. Ejragoła, od zach. przez Dubissę z gm. Ejragoła i Sredniki, obejmuje 50 miejscowości, ma 236 dm. włośc. (okok 428 należących do innych stanów), 5338 mk. włośc., uwłaszczonych na 5004 dzies. ziemi. W XIV w. była tu mała twierdza litewska, którą gdy oblegli Krzyżacy w 1388 r., załoga spaliwszy zamek, uszła w lasy. Odbudowaną w 1391 r. Żmujdzini oddali Witoldowi, idącemu z w. mistrzem przeciwko Litwie. Na polach tu-tejszych w 1384 r. Jagiełło ze Swidrygajłą znieśli zastęp Krzyżaków, dowodzony przez komtura ragneckiego Wiganda, który zostawił po sobie wierszowaną kronikę niemiecką, przełożoną później na prozę łacińską przez jednego z przyjaciół Długosza. Następnie W. należała do włości królewskich i była głównem miastem powiatu, który podług popisu szlachty ks. żmujdzkiego z 1527 r. stawał na wyprawy wojenne 161 koni (licząc po 1 koniu z 8 włók). Chorążym powiatu był wówczas Michajło Stanisławowicz. W 1549 r. Zygmunt August nadał W. żonie swej Barbarze. Podług spisów podskarbińskich z 1569 r. stanowiła uposażenie stołu królewskiego. Metr. litewskie wymieniają jako najdawniejszych ststów wilkijskich: Jana Radziwiłła (1495—1501), Dobka Skifondowicza (1522), Aleksandra Chodkiewicza (1522—1547), Hieronima Chodkiewicza (1550—54), Jana Hajkę (1566), kn. Aleksandra Połubińskiego (1586 r.). W drugiej połowie XVIII w. sstwo te posiadał Zabiello, opłacając 3057 złp. 14 gr. kwarty. Na sejmie z r. 1773—5 Stany Rzplitej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne Antoniemu Zabielle, łowczemu w. ks. litew., wraz z łąką Wodessą i wyspą Langas. W 1792 r. Stanisław August potwierdził prawa miejskie.

Opis mka podał Tygodnik Ilustrowany z 1889 r. (№ 346). Obecnie dobra W. należą do dóbr Lesnopol hr. Benedykta Tyszkiewicza (Lesnopol, Jagminiszki, Stanisławowo, Wilkija, Poczotowo i Podawgowo-Żabiszki), obejmujących 2679¹/₂ dzies. (48 lasu, 166 nieuz.) 2.) **W.**, zaśc., pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 32 w. od Poniewieża. *J. Krz.*

Wilkija al. *Wilkijskie*, inna nazwa jeziora Laśmiady, w pow. łeckim.

Wilkijski, zaśc. włośc. nad jez. Giełusze, pow. wileński, w 1 okr. pol., o 7¹/₂ w. od Wilna, 4 dm., 34 mk. katol.

Wilkińce, ws na lewym brzegu Wilii, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Bystrzyca (o 16 w.), okr. wiejski Bujwidze, o 38 w. od Wilna, 7 dm., 39 mk. katol., młyn wodny; należy do dóbr Kojewiszki Orłowskich.

Wilkinia 1.) osada, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 41 w. od Poniewieża. 2.) **W.**, karczma, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 75 w. od Poniewieża.

Wilkinie 1.) zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 7 w. od Święcian, 1 dm., 5 mk. kat. 2.) **W.**, ws, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 56 w. od Poniewieża.

Wilkińszczyzna, ws, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Kajryjski, o 38 w. od Trok, 2 dm., 19 mk. katol. (w 1865 r. 7 dusz rewiz.).

Wilkichken 1.) ws, pow. darkiejmski, st. p. Darkehmen. 2.) **W.**, ws, pow. tyłżycki, st. p. Neu Argeningken.

Wilkijski, ws, pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Wyłkowyski (odl. 3 w.), ma 3 dm., 32 mk. W r. 1827 było 3 dm., 24 mk.

Wilkijski 1.) al. *Wilkijski*, ws nad jeziorem t. naz., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Jewie (o 3 w.), okr. wiejski Pasieki, o 21 w. od Trok, ma 5 dm., 45 mk. kat. (w 1865 r. 27 dusz rewiz.); należała do dóbr Dębino, dawniej Seweryna Roemera, następnie hr. Tyszkiewicza. 2.) **W.**, ws i folw. nad rzką Łomianą, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żośle (o 10 w.), okr. wiejski Smilgi, o 45 w. od Trok. Folw. ma 1 dm., 50 mk. (3 prawosł., 41 katol., 5 starow. i 1 ewang.), ws zaś 14 dm., 154 mk. kat. i 5 żydów (w 1865 r. wraz ze wsią Szoknie 78 dusz rewiz.); należała do dóbr Połomeń Gegerstatów. Posiada kaplicę katol. par. Żośle. 3.) **W.** (czy *Wilnijski?*), zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenczyn (o 5¹/₂ w.), okr. wiejski Podkrzyż; 15 dusz rewiz.; należy do dóbr Bezdany Łopacińskich. 4.) **W.**, zaśc. (podług spisu z 1865 r. ws włośc.), pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Małaty (o 5 w.), o 60 w. od Wilna, 1 dm., 18 mk. katol. (8 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Roupiszki. 5.) **W.**, ws, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 23 w. od Wilna, 4 dm., 26 mk. katol. 6.) **W.**, ws i folw. nad Merezanką, pow.

wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 14 w.), okr. wiejski Pawłów, o 30 w. od Wilna, ma 29 dusz rewiz.; własność Dmochowskich. Spis z 1866 r. podaje wś, mającą 5 dm., 40 mk. katol. i os. karcz., 1 dm., 12 mk. żydów. 7.) **W.-Merecz**, pow. wileński, ob. *Merecz-Wilkiscki*. 8.) **W.**, zaśc., pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 25 w. od Kowna. 9.) **W.**, mko, pow. kowieński, mylnie, ob. *Wilkija*. 10.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Tauroginy. 11.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 73 w. od Nowoaleksandrowska. 12.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 9 w. od Poniewieża. 13.) **W.**, dwa dwory i okolica, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., gm. Pompiany, o 21 w. od Poniewieża. Mają tu: Pleśniewiczowie 20 dzies. (1 nieuż.), Szenferowie 100 dzies., Jankiewiczowie 30 dzies., Jackiewiczowie 50 dzies. 14.) **W.**, dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, o 24 w. od Rossień. 15.) **W.**, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. i par. Szydłów, o 21 w. od Rossień. 16.) **W.**, wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Erzwilek, o 40 w. od Rossień. Włość. Bruzas ma tu 11 dzies., Kajrewiczowie 22 $\frac{1}{2}$ dzies. 17.) **W.**, dwór, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Kurszany, o 30 w. od Szawel. Jankiewiczowie w W. i Tadyszkaach mają 154 dzies. (7 lasu, 1 nieuż.). 18.) **W.**, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 30 w. od Telsz. 19.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Żmujdki, o 23 w. od Wilkomierza. *J. Krz.*

Wilklauken, os., pow. piłkałowski, st. poczt. Lasdehnen.

Wilknitt, posiadłość, pow. świętosiekiński, st. p. Lichtenfeld.

Wilkobole, ob. *Wilkobole*.

Wilkobole, folw. szl., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 18 w. od Trok, 1 dm., 13 mk. katol.

Wilkocie, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., o 31 w. od Nowoaleksandrowska.

Wilkocin, w XVI w. *Wilgoczin*, *Wilkoczin*, wś, pow. opatowski, gm. i par. Waśniów. Nie podana w nowszych spisach urzędowych. W 1827 r. miała 8 dm., 49 mk. Wspomina tę wś Długosz w opisie par. Waśniów (L. B., II, 475). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 we wsi W. Marcin Wilkocki płacił od $\frac{1}{4}$ łanu, 2 zagr. z rolą, Mikołaj Wilkocki od $\frac{1}{4}$ łanu, 2 zagr. z rolą, 1 kom. (Pawiński, Małop., 195).

Wilkocz, ob. *Wilkowec*.

Wilkojotka, nazwa strumienia, w pow. łukowskim, dającego początek rzeczce Bystrzycy (dopł. Tyśmienicy). Zapewne nazwa ta ma związek z nazwą bagna Jata.

Wilkojeziory, folw., pow. wyłkowyski, gm. Olwita, par. Wyłkowyszki. Nie podany w nowszych spisach. W r. 1827 miał 1 dm., 21 mk.

Wilkoki, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 14 w. od Telsz. †

Wilkokuk, ob. *Wilkokuk*.

Wilkołaz 1.) w dok. *Wilkolaz*, wś przy źródłach rzki Urzędówki, pow. janowski, gm. i par. Wilkołaz, przy drodze bitej lubelsko-kraśnickiej, odl. od Lublina 40 w. a od Kraśnika 12 w., od Janowa 41 w., st. poczt. Kraśnik. We wsi ze źródeł pod folw. Górnym wypływa strumień, który w dalszym biegu ku os. Urzędów przybiera nazwę Urzędówki i pod Dzierzkowicami wpada do Stróży al. Wyznicy. Grunta gliniaste, ciężkie lecz urodzajne, pokłady kamienia i opoki. Dwa oddzielne folwarki, należące do ordynacyi Zamoyskich, pod nazwą W. Górny i W. Dolny, pierwszy ma 840 mr., drugi 670 mr. Zostają w dzierżawie; folw. W. poduchowny (265 mr.), należy do Nicieckiej. Wś ma 209 dm., 1900 mk. i 2075 mr. ziemi oraz w zamian za serwituty wydzielano na własność włóścian z lasów ordynackich 400 mr. W r. 1827 było 142 dm., 1011 mk. Dobra W., należały do dominium Kraśnik i łącznie z temże stanowiły kolejno własność Gorajskich, Tęczyńskich, ks. Olelkowiczów Słuckich, gdy zaś ta ostatnia rodzina w końcu XVI w. wygasła, W. wraz z Kraśnikiem wcielonym został do ordynacyi Zamoyskich z tej przyczyny, że Anna Ossolińska, córka Doroty z Tęczyńskich Ossolińskiej, była pierwszą żoną Jana Zamoyskiego, hetmana w. kor. (ob. *Kraśnik*). W połowie XV w. jestto wś kościelna między Urzędowem i Bychawą, własność królewska, ma łany km., karczmy król. z rolą, zagr. z rolą, folw. królewski, z których dziesięcinę, wartości 10 grzyw., dawano plebanowi. Były tam także 3 łany duchowne, karczma z rolą, która płaciła czynszu 1 grzyw. (Długosz, L. B., II, 551, 552). Według reg. pob. pow. lubelskiego w r. 1531 wś W. płaci od 4 $\frac{1}{2}$ łan. a Wola Wilkołazka od 10 łan. i młyna. W r. 1676 ze wsi W. płaci pogłównie Jerzy Szornel, sędzia ziemski lubelski, od siebie, żony, 4 córek, pani Dydyńskiej, 3 osób z rodziny, 15 dworskich, 3 żydów i 476 poddańnych (Pawiński, Małop., 355 i 47a). Pierwotna erekcyja kościoła paraf. podług wizyty ks. Skarszewskiego, biskupa lubelskiego, z r. 1801 sięga 1440 r., lecz obecnie istniejący kościół murawany, p. w. św. Jana Chrz., zbudowany został r. 1653 kosztem Zamoyskich, jak o tem przekonywa napis wykuty w ścianie na łuku prezbiterium, lecz gdy skutkiem starości groził upadkiem, najpierw w 1824 r. a następnie w 1867 r. odrestaurowano go kosztem parafian i ordynata Tomasza Zamoyskiego. Opis kościoła pomieścił Wł. K. Zieliński w Tyg. Illustr. z 1868 r. (I, str. 52). Parafia W. (dek. janowski) posiada do 3000 dusz. W skład tejże wchodzi wsi: Wilkołaz, Kłodnica Górna, Kłodnica Dolna, Kepa, Białowody, Emilków, Osiny, Ryczydół, Wólka Rudnicka, Rudnik Szlachecki, Zalesie. Gmina W. ma 4036 mk. (19 praw., 20 prot., 75 żyd.), i rozległości 15896 mr., zawiera w sobie też same miejscowości co i parafia a nadto wieś Pułankowice, nale-

żąca do par. Kraśnik. W. posiada szkołę elementarną, dom schronienia dla starców, przy kościele ufundowany. 2. **W.**, wś, w par. Rudno, podana w spisie z r. 1827 (było 29 dm., 140 mk.), jest to właściwie Wielkolas (Wielgolas), w pow. lubartowskim. Ob. *Wielkolas* 2).

Wilkołek, kol. i os. leś., pow. sieradzki, gm. Złoczew, par. Uników, odl. od Sieradza 24 w.; kol. ma 8mk.; os. leś. 1 dm. Ludność podana razem z ludnością wsi Uników. W r. 1827 było 2 dm., 20 mk.

Wilkomeden, wś, pow. szyłokarczowski, st. p. Kukoreiten.

Wilkomia al. *Wilkomie*, folw. z leśniczówką Stołęzyną, pow. wągrowiecki, par. Panigród, szkoła kat., poczta i st. kol. Wapno, okr. komis. w Gołańczy. Ma 2 dm., 9 mk. *W. Ł.*

Wilkomir, ob. *Wilkomierz*.

Wilkonice, folw., pow. grójecki, gm. i par. Lipie, odl. 12 w. od Grójca, ma 238 mr. (227 roli); bud. mur. 9, drew. 5; pokłady torfu.

Wilkonice, też *Wilkowice*, w dok. *Wilkonis bona*, wś nad rzeką Dąbrozną, pow. krobki (gostyński), na zach. od Kobyłina, pld.-zach. od Pepowa, między Jutrocinem a Krobią, okr. komis. w Krobi, par. i st. dr. żel. Pepowo, poczta Dłonie, szkoła katol. w miejscu, sąd w Rawiezu. Ma 25 dm., 125 ha, 193 mk. kat. Obszar dwor. ma 390 ha, z czystym dochodem 6463 mrk i 106 mk. (96 katol.). R. 1310 należały W. do pow. ponieckiego. Później własność Miaskowskich i Wilkowskich. R. 1793 Józefa Krzyckiego, kaszt. krzywińskiego. Dziś w posiadaniu Niemca. *W. Ł.*

Wilkoniczki, w dok. *Wilkonice minor*, wś, w pow. krobkim (gostyńskim), na zach. Kobyłina, par. i st. dr. żel. Pepowo, szkoła w Wilkonicach, okr. komis. Krobia, poczta Dłonie. Folw. ma 5 dm., 89 mk., należał zawsze do Wilkonice; wś ma 9 dm., 59 mk., 40 ha. *W. Ł.*

Wilkonosza, wś, pow. sądecki, na pld.-wsch. od Zbyszyc, na praw. brzegu Dunajca, wzn. 391 mt. npm. Składa się wraz z obszarem więk. pos. z 16 dm. i 134 mk. rz.-kat. Par. w Zbyszycach. Pos. więk. (Zarebskich) wynosi. 94 mr. roli, 5 mr. łąk, 2 mr. ogr., 14 mr. pastw., 35 mr. lasu, 3 mr. nieuż. i 530 sąż. parcel bud.; pos. ma. 62 mr. roli, 6 mr. łąk i ogr. i 12 mr. pastw. Zdaje się, iż osada powstała po r. 1674, niespotykamy bowiem pierwszej tej nazwy. Graniczy na pld. z Sienną i Zbyszycami, na pld. z Wołą Kurowską. *Mac.*

Wilkopędzie, wś, pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Puńsk, odl. od Suwałk 26 w., ma 2 dm., 225 mk.

Wilkopole (ob. t. II, 726), jestto *Wielkopole*.

Wilkorójście, wś, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Janiszki (o 2 w.), 8 dusz rewiz.; należy do dóbr Łabejkiszki Zajęczkowskich.

Wilkory, wś, pow. rossieński, par. Niemokszty.

Wilkoschen, wś, pow. gabiński, st. p. Gumbinnen.

Wilkostowo 1.) wś, pow. inowrocławski, na pld. od Gniewkowa i Służewa, par. Nowa Grabia, okr. kom. i poczta Dąbrowa (Louisenfelde), st. kol. Gniewkowo (Argenau), szkoła katol. w W. Opokach, sąd w Inowrocławiu, 35 dm., 407 ha, 196 mk. (136 kat. i 6 żyd.). 2.) **W.**, huby, tamże, mają 18 dm., 206 ha, 167 mk. (6 kat.). Według reg. pob. pow. brzeskiego z r. 1557 wś W., w par. Grabie, miała 4 łąn., 3 zagr. Kaczkowski płacił od 5 łąn., 3 zagr. (Pawiński, Wielkop., II, 5). *W. Ł.*

Wilkoszewice, wś, folw. i młyn wodny, pow. piotrkowski, gm. Gorzkowice, par. Rozprza. Leżą przy linii dr. żel. warsz.-wied., o 4 w. od Gorzkowic a 16 w. od Piotrkowa, mają 26 dm., 208 mk. W 1827 r. było 17 dm., 108 mk. W r. 1887 folw. W. rozl. mr. 222: gr. orn. i ogr. mr. 118, łąk mr. 70, pastw. mr. 23, nieuż. mr. 11; bud. mur. 7, drew. 15; płodozm. 7-pol. Wś W. os. 24, mr. 145. Na początku XVI w. łąny km. i folw. dawały dziesięcinę pleb. w Rozprze. Kmiecie dawali też kołędę (Łaski, L. B., II, 192). Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1552 wś W. miała os. 4, łąn. 2¹/₂ (Pawiński, Wielkop., II, 253). Por. *Mojkowice*. *Br. Ch.*

Wilkosznie, jezioro, w pow. trockim.

Wilkotupie, zaśc., pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Traszkun, o 62 w. od Wilkomierza.

Wilków 1.) *Polski*, 2.) **W. Niemiecki** i 3.) **W. Nowy**, trzy wsi, pow. sochaczewski, gm. i par. Głusk, par. ewang. Wyszogród. W. Polski ma 389 mk., 1119 mr.; W. Niemiecki 120 mk., 541 mr.; W. Nowy 278 mk., 457 mr. W 1827 r. W. Pol. miał 52 dm., 419 mk. a W. Niem. 12 dm., 109 mk. R. 1440 Ziemowit, ks. mazowiecki, sprzedaje tę wieś bratu ks. Władysławowi (Kod. Maz., 199, 200). Według reg. pob. pow. sochaczewskiego z r. 1579 wś Wilkowo, w par. Głusko, miała 11 łąn., 9 zagr., 2 kom., 1 rzem. (Pawiński, Mazowsze, 143). 4.) **W.**, wś i folw., pow. grójecki, gm. Lipie, par. Wilków, odl. 14 w. od Grójca, posiada kościół par. drewniany, gorzelnia, młyn wodny, 618 mk. W 1827 r. było 56 dm., 508 mk. W r. 1884 folw. W. rozl. mr. 1202: gr. orn. i ogr. mr. 652, łąk mr. 63, lasu mr. 452, nieuż. mr. 35; bud. mur. 9, drew. 16; płodozm. 10-pol.; las nieurzadzony, pokłady torfu. Wś W. os. 77, mr. 1163; wś Annapol os. 19, mr. 305. Por. *Czesławin*. Kościół i parafię założył podobno w r. 1330 (?) Krzysztof Wilski. W r. 1392 we wsi Wilkowo łąn zwany Uprząka nadaje Piotr z Małocie augustyanom w Rawie (Kod. Maz., 115). W r. 1579 siedzieli tu częściowi właściciele (Wilkowscy czy Wilsy?). Walenty i Jan płacili od 3 łąn., Wawrzyniec od

2 $\frac{1}{2}$ łan., 3 zagr., 1 kom., Mateusz od 3 łan., Joachim od 2 $\frac{3}{8}$ łan., Mikołaj i Kasper każdy od 2 $\frac{3}{8}$ łan., Jan syn Andrzeja od 1 rzem. Była też Wola Wilkowska, w której Mateusz miał 1 łan a Jan $\frac{1}{2}$ łanu (Pawiński, Mazowsze, 172). W par., dek. grójecki, 1532 dusz. 5.) **W.**, dwie kolon. nad rzeką Bełdówka, pow. łęczycki, gm. Dalików, par. Kałów, odl. od Łęczycey 23 w.; 1-a kol. ma 29 dm., 274 mk.; 2-a kol. 23 dm., 229 mk.; obszaru ogółem 524 mr. W r. 1827 było 24 dm., 181 mk. Wś ta wchodziła w skład dóbr Fułki. Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 Jan Fulkowski miał tu 2 łany (Pawiński, Wielk., II, 66). 6.) **W.**, wś i folw. nad rzeką Wartą, pow. koniński, gm. Staremiasto, par. Konin, odl. od Konina 2 w.; wś ma 47 dm., 372 mk.; folw. 2 dm., 3 mk.; os. i karcz. 2 dm., 8 mk. W r. 1827 było 22 dm., 279 mk. Jestto przedmieście Konina. „Franczko haeres de W.“ występuje w dok. z r. 1357 (Kod. Wielkop., n. 1363). Na początku XVI w. wś należy do par. w Nowym Koninie. Kmiecie dają plebanowi meszne po mierze owsa i żyta, podobnież karczmarze i sołtysi (Łaski, L. B., I, 240). Według lustracji z r. 1564 było tu 10 kmieci, osiad. na 9 $\frac{1}{2}$ zrzebiach, działów pustych 7. Dochód wynosił zł. 30 gr. 13 den. 15 (Lustr., V, 70). Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1579 wś **W.**, należąca do starostwa konińskiego, miała 4 $\frac{1}{2}$ łan., 1 zagr., 2 rzem. (Pawiński, Wielkop., I, 224). 7.) **W.**, wś i folw., pow. włoszczowski, gm. i par. Irządze, odl. 35 w. od Włoszczowy, ma pokłady wapienia i torfu; piec wapienny tu istniał poprzednio. W 1827 r. było 39 dm., 337 mk. W r. 1880 folw. **W.** rozl. mr. 964: gr. orn. i ogr. mr. 459, łąk mr. 79, pastw. mr. 20, lasu mr. 365, nieuż. mr. 51; bud. mur. 6, drew. 13; płodozm. 11-pol.; las urządzony. Wś **W.** os. 77, mr. 296; wś Rudno os. 9, mr. 16. Wymieniony w dok. z r. 1257 (Kod. dyp. pol., I, 80). Dzieściny z **W.** nadane zostały r. 1257 klasztorowi w Zawichoście (Kod. Małop., I, 53, 71). W połowie XVI w. wś **W.**, w par. Irządze, własność szlachty h. Gryff, miała łany km., z których płacono dziesięcinę snopową i konopną. Była tam karczma, zagr., młyn. Folw. dawał dziesięcinę pleban. w Rokitnie. Pewne role zaś w Kidowie (Długosz, L. B., III, 324). Według reg. pob. pow. lelowskiiego z r. 1581 Jan Wilkowski płacił od 3 $\frac{1}{2}$ łan. km., 3 zagr. bez roli, 2 bez bydła (Pawiński, Małop., 70). 8.) **W.**, wś w par. Wzdół (dziś pow. kielecki, gm. Bodzentyn). Nie wymieniona w nowszych spisach. W 1827 r. miała 12 dm., 85 mk. 9.) **W.**, obręb leśny w leśnictwie bodzentyńskim, w pow. kieleckim, gm. Górno. 10.) **W.**, wś i folw., pow. miechowski, gm. i par. Luborzyca, odl. 21 w. od Miechowa. Wchodziła w skład dóbr rządowych Hebdów. W 1827 r. było 26 dm., 190 mk. W r. 1887 dobra **W.** składały się z folw. **W.** i Brzeziny, rozl. mr. 470;

gr. orn. i ogr. mr. 381, łąk mr. 24, pastw. mr. 2, lasu mr. 46, nieuż. mr. 9; bud. mur. 1, drew. 15; płodozm. 8 i 14-pol.; las nieurządzony. Wś **W.** os. 26, mr. 116; wś Brzeziny os. 4, mr. 23. W połowie XVI w. wś ta, własność opactwa tyńnickiego, miała 12 łan. km., karcznię z rolą, 4 zagr. z rolą. Dziesięcinę dawano kanonii topolskiej w katedrze krakowskiej. Wartość jej wynosiła do 16 grzyw. Dwór klasztorny z rolami folwarcznymi nikomu nie daje dziesięciny. Dwór ten uprawia także pewne role kmiecie, z których daje dziesięcinę kanonikowi „in gunitam“ (Długosz, L. B., I, 144). Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 Rafał Brzychwa płacił od 7 łan. km., 4 zagr. z rolą, 2 kom. z bydłem (Pawiński, Małop., 20). 11.) **W.**, pow. stopnicki, ob. *Wilkowa*. 12.) **W. Opolski** i **W. Polanowski**, dwie wsi nad rzeką Chodel, pow. nowoaleksandryjski, gm. Szczekarków, par. Wilków. Posiada kościół par. murowany i dom schronienia dla ubogich. W r. 1827 było 11 dm., 98 mk. W połowie XV w. Wilków, wś kościelna między Solcem a Kazimierzem, należała w połowie do Kazimirskiego h. Rawa, a w drugiej połowie do Jana Drzewieckiego, miała 3 łany km., z których dziesięcinę, wartości 2 grzyw., płacono klasztorowi św. Krzyża. Folw. dawał dziesięcinę pleban. w Wilkowie. Były 2 karczmy, role i łąki należące do parafii (Długosz, L. B., II, 545, 555). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 płacono tu od 1 łanu. R. 1676 w części (klasztornej?) było 39 poddanych a Tomasz Głuski miał 28 (Pawiński, Małop., 257 i 47a). Obecny kościół wzniesiony podobno przez Głuskich, dziedzieców wsi, zapewne w końcu XVII w. W par., dek. nowoaleksandryjski (dawniej chodelski), 4812 dusz. **Br. Ch.**

Wilków, ob. *Wilkowo*.

Wilków 1.) niem. *Wilkau*, 1307 *Vylkow*, 1308 *Wylkowin*, dobra i wś, pow. świdnicki, par. ew. Świdnica, kat. Weizenrodau. W r. 1885 dobra miały 270 ha, 10 dm., 99 mk. (27 kat.); wś 380 ha, 53 dm., 485 mk. (129 kat.), zamek. 2.) **W.**, wś, pow. prądnicki, par. ew. Głogowa Górna, kat. Wierzch (Deutsch Muellmen). W r. 1885 miała 524 ha, 53 dm., 327 mk. kat. 3.) **W.**, niem. *Wilkau*, 1305 *Wilków*, dobra i wś, pow. prądnicki, par. kat. Schmellwitz, ew. Gross Peterwitz. W r. 1885 dobra miały 434 ha, 6 dm., 127 mk. (60 ew.); wś 87 ha, 50 dm., 295 mk. (86 ew.), zamek. 4.) **W.**, niem. *Wilkau*, 1357 *Wilcow*, dobra i wś nad Odrą, pow. głogowski, par. ewang. Szlichtyngowa, katol. w miejscu. W r. 1885 dobra miały 685 ha, 5 dm., 88 mk. (18 kat.); wś 366 ha, 90 dm., 512 mk. (143 kat.). Kościół par. katolicki i szkoła. 5.) **W.**, niem. *Wilkau Gross*, 1370 *Wilkow*, dobra i wś, pow. niemiezyński, par. ew. w miejscu, kat. Niemczyn. W r. 1885 dobra miały 339 ha, 8 dm., 142 mk. (34 kat.); wś 392 ha, 68 dm., 605

mk. (69 kat.), zamek starożytny. 6.) **W.**, niem. *Wilkau Nieder, Wilkowa*, 1353 *Wilkaw*, 1362 *Wilkow*, dobra i wś, pow. namysłowski, par. kat. i ew. Namysłów. W r. 1885 dobra miały 179 ha, 10 dm., 212 mk. (80 kat.); wś miała 899 ha, 64 dm., 438 mk. (76 kat.).

Wilkowa al. *Wilków*, wś i folw., pow. sto-pnicki, gm. Żubnice, par. Beszowo. Wś ma 25 os., 469 mr. Wchodziła w skład dóbr Żubnice. W 1827 r. było 28 dm., 188 mk.

Wilkowa Wieś al. *Czarnów Wilkowo*, folw., pow. błoński, gm. Pass, par. Leszno, odl. 8 w. od Błonia, o 36 w. od Warszawy, ma 115 mk., 375 mr. rozl.; gleba w połowie pszenna. Własność Tadeusza Krąkowskiego. Do włościan należy 7 mr. R. 1827 było 12 dm., 73 mk. Według reg. pobor. pow. sochaczewskiego w r. 1579 wś „Cziarnowo Wilkowo“ płaciła z części Alberta Zygmunto-wicza i Piotra Wilka od $\frac{1}{2}$ łanu, 2 ogrod. (Pawiński, Mazowsze, 153). Ob. *Czarnów* 2).

Wilkowce 1.) pow. płoński, ob. *Wilkowiec*. 2.) **W.** al. *Wilkowce*, pow. sejneński, gm. Kudrany, par. Liszkowo, odl. od Sejnu 46 w., ma 45 dm., 305 mk. W r. 1827 było 25 dm., 204 mk. Należy do dóbr Liszków.

Wilkowce, słow. *Vilkovec*, węg. *Vilkócz*, niem. *Kunzendorf*, wś na Węgrzech, w hr. spiskim, pow. tatrzańskim, na stokach gór Lesek (870 mt.) i Hradek (903 mt.) i nad pot. Twarożną (praw. dopł. Popradu). W r. 1890 było 134 mk. (129 Słowaków i 5 Niem.), 129 rz.-kat. i 7 izrael., 24 dm. i 548 mr. Rz.-kat. par. w Twarożni (Durstdorf), sąd pow. i urząd podatk. w Lewoczy; poczta i st. dr. żel. w Kezmarku.

Wilkowen, ob. *Wilkowo*.

Wilkowice 1.) wś i folw., pow. wrocławski, gm. Śmiłowice, par. Chocień, odl. 18 w. od Włocławka, ma 177 mk. W r. 1827 było 16 dm., 127 mk., par. Kowal. W r. 1888 folw. W. rozl. mr. 607: gr. orn. i ogr. mr. 528, łąk mr. 41, lasu mr. 24, nieuż. mr. 14; bud. mur. 4, drew. 11; płodozm. 13-pol. Wś W. os. 46, mr. 127. W., Wilkowiczki i Baruchowo były własnością Stanisława Dąbskiego, podkomorzego brzesko-kujawskiego, starosty dybrowskiego (Złota ks., V, 31). 2.) **W.**, wś i folw., pow. rawski, gm. Wałowice, par. Wysokienice, leżą w punkcie przecięcia się drogi bitej z Brzezina do Rokicina z linią dr. żel. łódzkiej, 8 w. od Rawy, mają 28 dm., 280 mk. W 1827 r. było 30 dm., 219 mk. W r. 1879 folw. W. rozl. mr. 1082: gr. orn. i ogr. mr. 979, łąk mr. 92, wody mr. 1, nieuż. mr. 10; bud. mur. 6, drew. 9. Wś W. os. 42, mr. 465. Na początku XVI w. dziesięcinę z łąn. km. pobierała kolegiata łowicka, folw. dawał pleban. w Wysokienicach, role folw. zaś dawały dziesięcinę kościołowi w Kurzeszynie (Łaski, L. B., I, 241 i II, 292). Według reg. pob. pow. rawskiego z r. 1579 wś W., w par. Wysokienice, miała

8 łąn., 2 rzeźników (Pawiński, Mazowsze, 166). 3.) **W.**, wś, folw. i młyn nad rz. Ner, pow. łęczycki, gm. Gostków, par. Tur, odl. od Łęczycy 19 w.; wś ma 12 dm., 85 mk., 18 os., 63 mr.; folw. 3 dm., 36 mk., 291 mr.; młyn 1 dm., 9 mk. W r. 1827 było 12 dm., 114 mk. Na początku XVI w. łąny kmiece dawały dziesięcinę dziekanowi kolegiaty łęczyckiej, folw. zaś plebanowi w Turze (Łaski, L. B., II, 336). Według reg. pob. pow. łęczyckiego wś W., własność Byszewskiego, miała łąn 1, os. 6 (Pawiński, Wielkop., II, 68). 4.) **W.** r. 1573 *Ilkowicze*, w XVIII w. *Ilkowiec*, wś i folw., pow. sandomierski, gm. Klimontów, par. Goźlice, odl. od Sandomierza 22 w., ma 17 dm., 147 mk., 212 mr. dwors, 17 mr. włośc. W 1827 r. było 16 dm., 69 mk. Według reg. pobor. pow. sandomierskiego wś „Ilkowicze“ miała w jednej części 4 os., 1 łąn, 1 ogrod. z rolą, Linowski płacił od 4 os., 2 łąn., 1 ogr. z rolą, Gabriel Mroczek miał też część (Pawiński, Małop., 173). 5.) **W.**, (por. *Liszków*), ob. *Wilkowce* 2).

Br. Ch.

Wilkowice z *Magórką Wilkowską*, wś, pow., biański, posiada rzym.-kat. ekspozyturę i szkołę ludową. W obydwóch osadach 230 dm. i 1852 mk. (918 męż., 934 kob.) a na obszarze więk. pos. 2 dm. i 20 mk. (6 męż., 14 kob.); 1854 rz.-kat. Polaków i 18 izrael. Posiadłość tabularna ma 131 mr. roli, 20 mr. łąk, 23 mr. pastw., 216 mr. lasu i 1497 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 175 mr. roli, 175 mr. łąk, 432 mr. pastw. i 196 mr. lasu. Kościół filialny parafii w Łodygowicach, jest drewniany. Zbudował go, według schematyzmu duch. dyec. krak., opat szczyrzycki Wilk r. 1577. Byłoby to wskazówką, że i wieś w tym czasie została założona i wzięła nazwę od swego założyciela. Potwierdza ten domysł spis poborów z r. 1581 (Pawiński, Małop., 107), podający, że wś parafialna jest świeżo założoną (*novae radieis*), ma 2 łąny km. Do par. należą dziś: Bór Wilkowski, Bystra, Meszna i Mikunowice. W. leżą na praw. brzegu Białej, dopł. Wisły z praw. brzegu, na granicy szląskiej, przy kolei z Białej do Żywca i gościńcu łączącym te miasta. Okolicę ma podgórską, lesistą. Graniczy na płn. z Mikunowicami, na wschód z Huciskiem a na pld. z Bystrą. *Mac*.

Wilkowice, czesk. *Vlkovice*, niem. *Wolfsdorf*, wś na Szląsku austr., w pow. opawskim, obw. sąd. Odry. W r. 1880 było 45 dm. i 289 mk. rz.-kat. i narod. niem. Par. rz.-kat. Wioska (Veska, Doerfl) o 3 klm. Szkoła ludowa w miejsc. *W. H.*

Wilkowice 1.) *Wielkie*, niem. *Wilkowitz Gross*, dobra i wś, pow. tarnowiecki, par. katol. Brosławitz, ew. Tarnowice. W r. 1885 dobra miały 574 ha, 15 dm., 247 mk. (6 ew.); był 62 ha, 34 dm., 288 mk. (7 ew.). Por. *Friedrichshof*. 2.) **W. Małe**, niem. *Wilkowitz Klein*, dobra i wś, pow. toszecko-gliwicki, par. kat. i ew. Toszek.

W r. 1885 dobra miały 189 ha, 3 dm., 63 mk. (5 ew.); wś 115 ha, 44 dm., 352 mk. (7 ew.). 3.) **W.**, 1353 *Welkowitz, Wilkow, Jenkau* 1360, wś, pow. wrocławski, par. kat. Rothsyrben, ew. Piskorzów, ma 203 ha (193 roli), 12 dm., 114 mk. (7 kat.). Jest to dawna własność kapituły wrocławskiej. Szkoła ewang.

Wilkowiczki, wś, pow. wrocławski, gm. Śmiłowice, par. Grabkowo, odl. 14 w. od Włocławka a 2 w. od st. dr. żel. Kowal, ma 118 mk. W 1827 r. było 8 dm., 93 mk., par. Kowal. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 586: gr. orn. i ogr. mr. 470, łąk mr. 85, pastw. mr. 13, nieuż. mr. 18; bud. mur. 7, drew. 2; płodozm. 5 i 10-pol. Wś W. os. 13, mr. 11. Por. *Wilkowice*.

Wilkowiczki, pole na obszarze Wilkowyi, w pow. gnieźnieńskim.

Wilkowiec 1.) os., pow. wieluński, gm. Starzeniec, par. Ruda, odl. Wielunia 12 w. Por. *Wierzchlas*. 2.) **W. Królewski** (?), folw. nad rz. Wisłą, pow. płoński, gm. Sielec, par. Czerwińsk, odl. 25 w. od Płońska, ma 4 dm., 51 mk., 829 mr. (209 nieuż.). W r. 1827 było 2 dm., 32 mk. 3.) **W. Opacki** al. *Wilkowuje*, folw. nad Wisłą, pow. płoński, gm. Sielec, par. Czerwińsk, odl. 21 w. od Płońska, ma 9 dm., 93 mk., 227 mr. W r. 1827 było 7 dm., 25 mk.; zaś wś Wilkowuje Szlacheckie, w par. Czerwińsk, miała 5 dm., 78 mk. 4.) **W.** al. *Wilkowuje*, folw., pow. płoński, gm. Wychodź, par. Chociszewo, odl. 21 w. od Płońska, ma 4 dm., 41 mk. Ziemowit, ks. mazow. i czerski, uwalnia r. 1256 wś klasztoru czerwińskiego „Wylowycze“ od ciężarów i danin książęcych (Kod. dyp. pol., I, 76). Regestra pobor. z 1530 wymieniają w liczbie wsi należących do opactwa czerwińskiego: „Vylkowiec“ i „Vylkovey utraque“. W spisie z r. 1567 podano w par. Czerwińsk Wilkowice 2 części po 1/2 wł., 1 mająca 1/2 wł., 1 ogr. Jest to widocznie nie opacka lecz królewska wś. W reg. pobor. z 1570 wymieniono w liczbie wsi należących do opactwa w Czerwińsku: „Vilkoviecz“ 10 łąn. i „Vilkobyje“ 3 łąn., 6 zagr., karczmarz. W spisie z r. 1576 w par. Czerwińsk podana „Wilkowye“, wś opata czerwiń., 3 łąn., 6 zagr. i „Wilkowycze“, opata czerw., 6 1/2 łąn. (Pawiński, Mazowsze, 129, 303 i 304, 308 i 352). *Br. Ch.*

Wilkowiecko al. *Wielkowiecko*, w dok. z r. 1220 *Wylkogeoczsko*, wś i folw. nad strumieniem, pow. częstochowski, gm. Opatów, par. Wilkowiecko, odl. 21 w. na pń. od Częstochowy, 6 w. od Kłobucka, przy szosie do Wielunia. Ma kościół paraf. i szkołę początkową. Okolice posiada kamień wapienny amonitowy i nummulitowy i torf. Wś ma 76 dm., 340 mk.; folw. i probostwo 9 dm., 30 mk. W r. 1827 było 55 dm., 532 mk. Dobra W. składały się w r. 1889 z folw.: W., Kurzelów, Dąbrówka i Brzeziny, rozl. ogólna mr. 1907: gr. orn. i ogr. mr. 1020, łąk mr. 67, pastw. mr. 6, lasu mr. 773, nieuż. mr. 41;

bud. mur. 16, drew. 20; płodozm. 9-pol.; las nieurządzony. Dawny obszar kościelny obejmuje 76 mr. Wś W. os. 61, mr. 588; wś Dąbrówka os. 11, mr. 87; wś Brzeziny os. 6, mr. 80; wś Popowice os. 3, mr. 60. Wymienione w dok. z r. 1220 w liczbie wsi dających dziesięcinę klasztorowi we Mstowie (Kod. Małop., II, 27). W połowie XV w. wś ta, własność Biela, ma kościół p. w. św. Mikołaja, budowany z wapienia. Łany km. dawały dziesięcinę, wartości 15 grzyw. klasztorowi mstowskiemu, także dwie karczmy z rolą płaciły dziesięcinę w Mstowie. Folwark rycerski, karczma sołtysia z rolą i 1 łąn wolny płaciły dziesięcinę pleban. w Wilkowiecku. Z jednego łąnu sołtysiego płacono dziesięcinę w Wilkowiecku, z drugiego w Mstowie. Dochód ten nadany został klasztorowi przez biskupa krak. Iwona (Długosz, L. B., III, 154, 157, 164, 166). Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1581 we wsi Wielkowiecko Trepka płacił od 6 łąn. km., 1 zagr. bez roli (Pawiński, Małop., 79). W. par., dek. częstochowski, 680 dusz. *Br. Ch.*

Wilkowisko, potok, z potok. Rybskim tworzy Tarnawę, uchodzącą z praw. brz. do Stradomki (praw. dopływu Raby). Potok W. wypływa ze wsi t. nazw., płynie dalej granicą Wikowisk, Stróży i Markuszowej, przez Jodłowniki, granicą Janowie a Mstowa, przez Mstów, i na granicy Słupi i Rzek łączy się z pot. Rybskim. Płynie na warstwie od 300—400 mt., przy ujściu od 200—300 mt., pomiędzy wzgórzami sięgającymi do 488 mt. Długość około 11 klm. (Karta woj., 6, XXII).

Wilkowisko, wś, pow. limanowski, nad potokiem t. n. (dopl. Tarnawy z lew. brzegu), 7-5 klm. na pń.-zach. od Tymbarku. Od wschodu zasłania wś Świnna Góra (614 mt.), od pń. i zachodu niższe działą. Zabudowana częścią wzdłuż potoku, częścią po działach rozrzucona, wś ma 126 dm. i 806 mk. (419 męż., 387 kob.), 789 rz.-kat. a 17 izrael. Pos. tabularna (Adolfa Tetmajera) wynosi 130 mr. roli, 3 mr. łąk, 11 mr. pastw., 198 mr. lasu, 7 mr. nieuż., 1 mr. 534 sąż. parcel budow.; pos. mn. ma 777 mr. roli, 161 mr. łąk, 104 mr. pastw. i 90 mr. lasu. Jest tu kościół paraf. drewniany, erygowany 1328 r. Szkoły niema. Spytek Jordan z Zakliczyna, kaszt. krak., zamienił r. 1560 wsi: Wilkowisko Wielkie i Małe, Raciborzany i części w Markuszowie na wsi należące do klasztoru cystersów w Mogile. W 1581 (Pawiński, Małop., 52) należała do opactwa szczyreckiego i miała 27 półłanków km., 7 zagr. z rolą, 2 kom. z bydłem, 5 kom. bez bydła, 2 rzem. i dudę. Graniczy na pń. z Jodłownikiem i Ryjami, na zach. z Markuszową i Stróżą Stróżkiewicz, na pńd. z Zawadką. *Mac.*

Wilkowiszki, ob. *Wylkowyszki*.

Wilkowitz, ob. *Wilkowice*.

Wilkowizna, os., pow. sejneński, par. Jeleniewo. W 1827 r. 2 dm., 23 mk.

Wilkowlas, *Wilkolaz*, ws nieistniejąca obecnie. Według reg. pob. pow. czerskiego z r. 1576 ws Wilkowlasz, w par. Góra, miała 1an 1 i 1an jeden folw. (Pawiński, Mazowsze, 213).

Wilkownia, ob. *Wilkowyja*.

Wilkownica, ob. *Wilkonica*.

Wilkowo 1.) ob. *Wilków*. 2.) **W.**, folw., pow. sierpecki, gm. Białyszewo, par. Golezszyn, odl. 8 w. od Sierpeca, ma 4 dm., 18 mk., 168 mr. (150 roli, 16 łąk, 2 nieuż.). 3.) **W.**, ws nad rz. Sonią, pow. ciechanowski, gm. Bartoły, par. Pałuki, odl. 14 w. od Ciechanowa, ma 13 dm., 99 mk., 343 mr. W r. 1781 było 58 mk.; 1827 r. 12 dm., 64 mk. Według reg. pob. pow. ciechanowskiego z r. 1567 ws W., w par. Pałuki, miała 3 części po 1 wł., 1/2 wł., 2 ogr. (Pawiński, Mazowsze, 329). 4.) **W.**, w XVI w. *Wielkowo*, ws, folw. i dobra nad rzeką Lisą (Lissą), pow. mazowiecki, gm. Poświętne, par. Pietkowo, odl. 21 w. od Wysokiego Mazowieckiego, posiada browar, młyn wodny, dwa wiatraki. Dobra W. składały się w r. 1886 z folw.: W., Chomizna, Marynki, Gabrysin, Turek, Sindymach, os. Pietkowo z lasami, nomenklatur: Płonowe Błoto, Zwierzyniec, Poddaniłowo, rozl. mr. 3920: folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 654, łąk mr. 73, pastw. mr. 2, lasu mr. 4, nieuż. mr. 29; bud. mur. 6, drew. 24; folw. Chomizna gr. orn. i ogr. mr. 204, łąk mr. 37, nieuż. mr. 7; bud. mur. 2, drew. 2; folw. Marynki gr. orn. i ogr. mr. 357, łąk mr. 43, pastw. mr. 9, nieuż. mr. 6; bud. drew. 15; folw. Gabrysin gr. orn. i ogr. mr. 359, łąk mr. 37, nieuż. mr. 7; bud. mur. 3, drew. 7; folw. Turek gr. orn. i ogr. mr. 404, łąk mr. 107, pastw. mr. 36, lasu mr. 7, nieuż. mr. 16; bud. mur. 1, drew. 10; folw. Sindymach gr. orn. i ogr. mr. 59, łąk mr. 31, lasu mr. 1, nieuż. mr. 2; bud. drew. 4; os. Pietkowo z lasami: gr. orn. i ogr. mr. 108, łąk mr. 67, lasu mr. 1213, nieuż. mr. 39; bud. mur. 13, drew. 4; oraz w nomenklaturach Płonowe Błoto, Zwierzyniec i Poddaniłowo bud. drew. 6; las nieurządzony. Ws W. os. 30, mr. 576; ws Wołkony os. 14, mr. 333; ws Pietkowo os. 49, mr. 89. 5.) **W.**, folw., pow. augustowski, gm. Bargłów, par. Rajgród, odl. od Augustowa 20 w., ma 2 dm., 14 mk. W 1827 r. 1 dm., 4 mk.

Br. Ch.

Wilkowo 1.) ws, pow. szamotulski, okr. komis. Duszniki, st. dr. żel. i parafia Buk, poczta w Sędzinku, szkoła w Grodziszczku, sąd w Szamotułach, 6 dm., 108 ha, 49 mk. (37 katol.). 2.) **W.**, ws rycerska, tamże, ma 539 ha, z czystym dochodem 6000 mrk. Parowa gorzelnia. 3.) **W.**, gmina i folwark, pow. szubiński, sąd i okr. komis. w Łabiszynie, poczta Joachimsdorf, st. dr. żel. w Barcinie, szkoła katol. w Szczepanowie, paraf. w Pakości. Ma 5 dm., 43 ha, 63 mk. (22 katol.). Fol. należy do prob-

stwa w Kościelcu (pow. inowrocławski), ma 447 ha, z czystym dochodem 2727 mrk, cegielnia, 4 dm., 89 mk. (88 katol.). 4.) **W.**, niem. *Pölnisch Wilke*, ws gospodarska i rycerska, między Szmiglem a Wielichowem, nad płd. kanałem obrzańskim (Kopaniec), pow. kościańskim (szmigielskim), okr. komis. szmigielski, st. dr. żel. Stare Bojanowo (Alt Bayen), parafia, szkoła katol. i poczta w miejscu, sąd w Szmiglu. Gmina ma 80 dm., 606 ha, 641 mk. (639 katol.). Dwór ma 12 dm., 106 ha, 235 mk. (224 katol.). Czysty dochód gruntowy 8405 mrk. Obecnie w reku hr. Czarneckich z Golejewka. 5.) **W.**, niem. *Deutsch Wilke*, dobra ryc., pow. leszczyński, okr. komis., sąd, st. dr. żel. i poczta w Lesznie. Kościół par. katol. w miejscu. Par., w dek. wschowskim, ma 682 dusz. Obszar dóbr 1487 ha, z czystym dochodem 14825 mrk, 19 dm., 320 mk. (309 katol.). Majątek ten, wzięty po Stablewskich, sprzedał dr. med. Rekowski Ludwik komisji kolonizacyjnej. Obecnie powstają tu liczne, dobrze zabudowane kolonie. Gmina W. ma 78 dm., 831 ha, 425 mk. (412 katol.). W obec jednobrzmiących nazw trudno oznaczyć nieraz do jakiego W. odnoszą się dane akty i dokumenty. W każdym W. siedzą zwykle Wilkowscy. Najruchliwszy z nich Włost pochodził z Wilkowa bukowskiego. R. 1387 świadczył on przeciw Januszowi z Obornik wspólnie z Wincentym z Knyszyna, Przybysławem z Przyborowa, Sulisławem z Witkowie, Wojciechem Domańczewskim i Szymonem z Kikowa. W r. 1389 w sprawie Jaśkowej Skorzyny z Jaśkiem i Wojciechem z Niepruszewa, Janem z Dakowów, Mikołajem z Kozłowa (pod Bukiem) i Tomaszem Więckowskim z Więckowie. W r. 1390, w sprawie Jaśka Niepruszeńskiego, wspólnie z Dzierzykrajem Zapawińskim (z Zapawina pod Stęszewem), Janem Przyborowskim, Jakubem Dąbrowskim (z Dąbrowy pod Poznaniem) i plebanem ceradzkim. W r. 1391, przeciw Janowi Jabłonowskiemu, z plebanami: ceradzkim i dopiewskim, Mikołajem Kozłowskim, Mścigniewem Sądzińskim (z Sędziu) i Miłostawem z Pawłowa (pod Poznaniem). Tenże Włost Wilkowski pozyskiwał w r. 1388 Mikołaja Brzechwę z Gośliny i sąsiedniego Boduszewa, w 1393—5 prawował się z Grzymisławem Brodzkim (z Brodów pod Pniewami), z Włodkiem z Dąbrowy poznańskiej i z Wetulą z Wilkowa. Z synami Włosta Wilkowskiego procesuje się w r. 1398 żyd poznański Łazarz. W r. 1450 występuje jako świadek Wacław Wilkowski w sprawie Stefana z Łodzi (pod Stęszewem). W r. 1793 dziedzicem W. jest Karol Brodowski. W. Niemieckie jest gniazdem rodzinnem Wilkowskich Kotwiczów. Z W. pisze się w r. 1322 Stefan; r. 1388 byli właścicielami W. Bogusław i Jarota, który w r. 1399 występuje jako kasztelan radzimski. W r. 1454 istniał już tam kościół paraf., który, oddany około

r. 1570 przez Wilkowskich braciom czeskim, pozostawał w rękę tychże aż po r. 1636. Nabożeństwo odprawiało się w języku polskim i niemieckim. Zachowała się podobno w tym kościele ława z r. 1578. Między r. 1564 a 1566 miało W. kilku dziedziców, jako to: Dłuskich, Splawskich, Kluczewskich, Wilkowskich i Chojnickich. W r. 1793 jest dziedziczką wojewodzina Franciszka Mycielska. W. Polskie jest gniazdem Wilkowskich h. Gryf. Kościół istniał tamże już przed r. 1399. Około r. 1550 oddał go protestantom ówczesny dziedzic Mikołaj Ossowski, podsedek poznański. Około r. 1595, za dziedzictwa Anny z Żychlińskich Ossowskiej, miał kościół ten należeć do braci czeskich przez krótki czas. W r. 1644 wrócił do katolików, jak o tem świadczy napis na wielkim ołtarzu. Ostatnim pastorem protest. był Abraham Thurius. Obecnie parafia W., w dek. kościańskim, ma około 2400 dusz. Po Ossowskich posiadali W. Szolrdsey. Około r. 1860 nosili w tej okolicy włościanie jeszcze starodawne ubiory. Sukmany z płótna granatowego, w święta z sukna czarnego, i płaszcze szaraczkowe. Zimą białe kozuchy. Na głowie czapki rogate czarne, buty o długich cholewach. Niewiasty ubierały się w spódniczki i kabaty. Przy kościele stoi dzwonnica murowana, starsza podobno od kościoła. Do istniejącej dotąd monstrancyi wiąże się następujące podanie: Podczas zabawy dworskiej wyszli goście na przechadzkę i spostrzegli stojącego na jednej nodze na dzwonnicy bociana. Jeden z gości oświadczył, że kulą ze strzelby nogę bocianowi ustrzeli. Zrobiono zakład. Gość ów nogę ustrzelił, a pieniądze z zakładu przeznaczył na zakupienie monstrancyi. 6.) W., pod Krynicą, wś nie istniejąca dziś, wymienia ją Liber Benef. Łaskiego.

W. Ł.

Wilkowo 1.) 1362 *Wilkovo, Vylkovo*, wś na pograniczu pow. złotowskiego z tucholskim, pow. złotowski, st. p. W. Klonia, par. kat. Wałdowo; 583 ha (506 roli orn., 11 łąk, 14 lasu); 1885 r. 14 dm., 21 dym., 144 mk., 74 katol., 70 ew. W. należało w XIV w. do Wałdowskich i stanowiło pierwotnie trzecią część Wałdowa („terciam partem domini Waldov“). R. 1362 sprzedał tę część Valdko heres de Waldow cystersom w Byszewie za 210 grzywien, każdą po 18 gr. licząc i za 100 owiec. A ponieważ w owym klasztorze spoczywają zwłoki jego rodziców i on sam też tam pragnie być pochowany, dla tego chce, żeby wsi tej nikt z jego krewnych nie wykupił (ob. Kod. Wielkop., № 1467), co wszystko Kazimierz król potwierdza. R. 1789 było 8 dym. 2.) W., niem. *Wilkau*, 1289 *Wilcow*, folw. i cegielnia do Pawłowa, pow. kwidzyński, 4 dm., 78 mk., st. p. Czarnegórze (Hochzehren). Folw. ten leży nad rzeką Jardegą, dopł. Ossy. Przy końcu XIII w. były te dobra w posiadaniu Prusaka Namer i jego synów Tulikoyte, Ludwika i

Meruna. Nazwisko W. pokazuje, że osadę założyli oni przy udziale Polaków (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 192). R. 1378 występują Nicolaus, Clauko et Malin de Wilkow, t. j. Mikołaj, Klawko i Malin z Wilkowa. R. 1438 Clauko de Wilco, t. j. Klawko z Wilkowa (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 186). R. 1388 rozstrzyga w. m. Konrad Zoller v. Rotenstein spór między bisk. pomezzańskim a dziedzicami W. (Willekow) i Trumiej o jez. Kuczke, dziś „Kantzger-See“ zwane. Bisk. pozostawia jez. jako własność, ale dziedzice obu włości mają mieć prawo łowienia w niem ryb dla własnej potrzeby. Dan w Malborku, d. 26 grud. (ob. Cramer: Gesch. des Bist. Pomesanien, str. 107). Z szlach. rodzin polskich mieszkali tu w późniejszych czasach Kospotowie-Pawłowscy, Sobobolińscy i Wilkowscy (Kętrz., l. c., 204 i 205). R. 1789 7 dymów. R. 1809 napotykamy tu 5 nazw polskich na 20 mk. (Kętrz., l. c., str. 208). 3.) W., niem. *Vilkow*, dok. *Willekow*, wś w Pomeranii, pow. łęborski, par. katol. Łębork, dawniej Gareigorz; 687 ha, 37 dm., 54 dym., 337 mk. ew. R. 1376 nadaje komtur gdański Walpod von Bassenheim wiernemu Dytrychowi Lutkefeisch wś W. (Wilkow) w opisanych granicach, o 42 włókach, nad Łebą, na prawie chełm., między niemi 4 włoki 6 mr. wolnych, 6 mr. tak jak innym sołtysom, trzeci fenik kar sądowych i wolne rybolówstwo dla własnej potrzeby w jez. Wilkowskiem. Zakon zastrzega sobie sądownictwo nad rycerzami, pachołkami i gośćmi i wszystkimi ludźmi nie niemieckiego języka, jako też młyny i wszystkie kruszce. Czynszu mają co rok na Matkę B. Grom. płacić po 16 skojców pruskich i 2 kury od włoki, proboszczowi po 1 kor. żyta i tyleż korey owsa, a biskupowi kujawskiemu po pół wiardunka zamiast dziesięciny (ob. Cramer: „Gesch. d. Landes Lauenburg u. Buetow“, II, str. 217). Młynarz płacił r. 1437 na św. Marcin 6 grzyw. i 4 skojce a na św. Jan 3 grzyw. Włók było 38, każda czynszowała 16 skojców, razem 25 grzyw. (str. 294). R. 1377 d. 24 czerw. występuje w kopenhadzkiej tablicach woskowych Jakub z W. (Willekow) jako sędzia polubowny (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., IV, str. 82). R. 1658 ma wś 42 włók, sołtys 4 wł. wolne i 2 czynszowe, daje 24 koree owsa, 9 gburów à 4 wł. czynszowe, płacą 71 zł. 7½ gr., 36 korey jęczm., 103 kor. owsa, 18 gęsi, 76 kur; młynarz 12 zł. i 38 kor. żyta.

Ks. Fr.

Wilkowo, niem. *Wilkowen*, wś, pow. węgorbski, st. p. Angerburg. Jonasz v. Eulenburg, starosta węgorbski, oznajmia r. 1577, że Gerolmes, starosta wsi Brzozowo (Doberschlag), wraz z synem Grzegorzem, sprzedał sołectwo w Gerolmesowej Woli z 3 włók. Michałowi, synowi Krzysztofa, komornika z Prynowa, za 145 grzyw. (Kętrz., O ludn. pol., 541).

Wilkowo, niem. *Wilkowe*, dobra i wś, pow.

mielicki, par. ew. Stroburek, kat. Radziąc. W r. 1885 dobra miały 745 ha, 1 dm., 5 mk. (1 ew.); wś 157 ha, 25 dm., 181 mk. (73 kat.).

Wilkowo, niem. *Wilkau*, wś, w pow. świebodzińsko-cylichowskim (ob. t. XI, 655).

Wilkowska Magórka, wś, w pow. i obw. sąd. białskim (Galicya). W r. 1880 było 20 dm. Tworzy z Wilkowicami jedną gminę administracyjną.

W. H.

Wilkowskie, jezioro, niem. *Wilkauer See*, w dawnej ziemi świebodzińskiej (Schwiebus), na zachód Świebodzina, na pograniczu Marchii i w. ks. pozn.

Wilkowskie Pustki, ob. *Pustki* 5).

Wilkowszczyzna, os.. pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Wierzbolów.

Wilkowszczyzna 1.) karczma, pow. dziśnieński, w 2 okr. pol., o 72 w. od Dżisny, 1 dm., 7 mk. żydów. 2.) **W.**, ob. *Wolkowszczyzna*.

Wilkowuje, ob. *Wilkowiec*.

Wilkowy, dobra i wś, pow. pszczyński, par. kat. Mikułów, ew. Hołdanów. W r. 1885 dobra miały 535 ha, 1 dm., 16 mk. kat.; wś 385 ha, 66 dm., 594 mk. (7 ew.).

Wilkowyja 1.) w XVI w. *Wilkowice*, *Wilko-wia*, wś i folw., pow. kutnowski, gm. Mikstał, par. Imielno, odl. 15 w. od Kutna, ma 15 dm., 164 mk., 428 mr. folw. (391 mr. roli, 19 łąk) i 27 os., 116 mr. włośc. W 1827 r. było 11 dm., 72 mk. Na początku wieku XVI wś „Vylkovya“, w par. Grochowo, dawała z łąn. km. i folw. dziesięcinę plebanowi (Łaski, L. B., II, 476). Według reg. pob. pow. gostyńskiego z r. 1579 wś Wilkowice, w par. Jemielno, miała 2¹/₄ łąn., 1 zagr. (Pawiński, Mazowsze, 195, 207). 2.) **W.**, wś, *W. Buczkowska* i *W. Brudzińska*, kol., pow. łaski, gm. i par. Buczek. W. wś ma 13 dm., 27 mk., 26 mr. częściow. własc., *W. Buczk.* 3 dm., 27 mk., 29 mr.; *W. Brudz.* 36 dm., 178 mk., 275 mr. włośc. W r. 1827 było 12 dm., 80 mk. Na początku XVI w. łąny km. dają dziesięcinę mansjonarzom w Łasku, zaś pleb. w Buczku tylko kolebę, po groszu z łąnu (Łaski, L. B., I, 450). Według reg. pob. pow. szadkowskiego z 1852 r. wś Wilkowiec, w par. Buczek, miała 8 os., 2¹/₄ łąn. (Pawiński, Wielkop., II, 239). 3.) **W.**, wś, pow. garwoliński, gm. Wola Rebkowska, par. Wilga, ma 29 dm., 240 mk., 546 mr. Wehodziła w skład dóbr Trąbki. W 1827 r. było 38 dm., 157 mk.

Br. Ch.

Wilkowyja, wś, pow. rzeszowski, tworzy wspólną gminę z Malawą, składa się z 39 dm. i 221 mk. rzym.-kat., należnych do parafii w Malawie. Leży w równinie, nad pot. Młynówką, praw. dopł. Wisłoka pod Rzeszowem. Przez obszar wsi wiedzie gościniec z Rzeszowa (odl. 8 klm.) do Łańcuta. Pos. tabularna (M. br. Brunickiej i Cec. Bobrownickiej) wynosi ogółem 230 mr., przeważnie lasu; pos. mn. 278 mr. roli.

Graniczy na wsch. z Malawą, na pñ. ze Słociną, na zach. z Pobitną a na pñ. z Krasnem. *Mac.*

Wilkowyja 1.) *Wilkowia*, w dok. *Wilkowige, Vikovigye*, wś nad rzeką Lutynią, w pow. pleśzewskim (jarocińskim), sąd komis., st. dr. żel. i poczt. w Jarocinie, szkoła katol. i kościół parafialny w miejsu. Wś ma 86 dm., obszaru 582 ha, 641 mk. kat. Wś leży na pñ.-wsch. Jarocina, wsch.-pñd. Mieszkowa. Pola wilkowyjskie noszą nazwy: Staw, Przecze, Deszna, Wielochowo, Stara Deszna, Pod Deszną, Ściegny, Trawnik, Miedze, Nosowo, Podkacie, Wielkie Łęki, Podłowiec, Kopanina, Kładawa, Wycieniska, Wierzbnik. Łąki i błota (kały) noszą nazwy: Bobrowiec, Nart, Żabiniec, Porąbka. Jest tamże wzgórze, zwane Solanki. Wykopują na nim urny. Niegdyś kasztelania. Znamy dotąd tylko dwóch kasztelanów wilkowyjskich: Mirosława, w latach 1243—5, i Mikołaja z r. 1279. Pod r. 1276 występuje Floryan, kapelan wilkowyjski. W. należała do Opalińskich aż po za r. 1618, a w zesłem stuleciu do Sapiehów. Wehodziła w skład dóbr koźmińskich (radlińskich). W r. 1578 rządził nią Jan Nieracki. W r. 1660 rozgraniczano W. z Łuszczanowem. O pierwotnej kaplicy, w której św. Wojciech miał odprawiać mszę, wspomina ks. Jabezyński. Kościół drewniany p. w. św. Wojciecha i św. Jadwigi, istniał tu przed r. 1276. W miejsce jego wystawili Opalińscy inny, poświęcony r. 1659 przez Wojciecha Tolibowskiego, biskupa pozn. W nowszych czasach stanął nowy kościół, z wieżą 106 stóp wysoką, kosztem hr. Radolińskiego. Konsekracyi dokonał w r. 1892 ks. bisk. Likowski. Kościół w Cielcu afiliowany został do W. po r. 1610. Bractwo miłosierdzia zaprowadzono r. 1610. W kościele wisi portret Józefa Kateckiego, plebana. Księgi kościelne sięgają r. 1637. Szkoła i szpital istniały r. 1683. Z tej wsi pochodzą: Alfred Brandowski, prof. wszechniczy Jagiellońskiej i ks. Aleksander Brandowski, proboszcz borecki. Na gruntach wsi wykopywano popielnice. 2.) **W.**, wś rycerska, w pow. gnieźnieńskim, par., okr. komis., st. dr. żel. i poczta w Kłecku, szkoła kat. w Łagiewnikach, sąd w Gnieźnie. Wś ma 6 dm., 390 ha, 91 mk. (85 katol.). Do W. należy folwark Kamieniec. Leży na zachód KłECKA, opodal traktu z Łopienna do Kiszkowa (Welnau). Przy tym gościńcu leżał w borze wilkowyjskim (dębowym) wielki kamień z wyraźną stopą ludzką. Podanie przypisywało wytłoczenie stopy św. Wojciechowi gdy odpoczywał tam w wędrownie z Wągrówca do Gniezna. W r. 1858 kamień ten zabrano na podkładkę pod most. Przy drodze z KłECKA do Pomarzan niedaleko granicy od Polskiej Wsi, po lewej stronie drogi wznosi się górką piaszczysta, obecnie zagajona, zwana Łysą górą, na której wedle podania czarownicy z dyablami tańce wyprawiały. Przed 133 laty spalono podobno na granicy między Gorzuchowem a Wilkowyją 10

czarownic za takie harce. Dwa pola w W. noszą nazwy Wilkowyski i Bachorza; w lesie przechowały się nazwy: Białe błoto i Zastawa. Pole pod zagajeniem świerkowym nazywają Koćmierz. W r. 1773 wyznaczył sejm komisję do rozgraniczenia dóbr król. Kamieńca (Twardowskiego, woj. kal.) z Pomarżankami, Jabłkowem i W. W r. 1793 był dziedzicem W. Mikołaj Węsierski z Zakrzewa i Pomarżan. *W. Ł.*

Wilkowye al. *Wilkowigye* (Długosz, L. B., II, 404 i 425), wś, w par. Czermin, pow. mielecki. Obecnie pod tą nazwą nie istnieje. W XV w. była własnością Floryana i Piotra z Pacanowa h. Jelita, miała łany kmiece, zagrody, karcznię i predium. Dziesięciny, wartości do 4 grzyw., płacono plebanowi w Czerminie. *Mac.*

Wilkowyjski młyn, w pow. pleszewskim (jarocińskim), na Lutyni, pod Wilkowyją, o 4 staję na płu.-wschód od Jarocina.

Wilksalnecki, potok, w Kurlandii, dopł. rz. Abawy.

Wilkszniszki, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuski, o 10 w. od Wilkomierza.

Wilkszyce, w XVI w. *Wylkszyce*, wś i folw., pow. kaliski, gm. Staw, par. Chlewo, odl. od Kalisza 28 w.; wś ma 6 dm., 46 mk.; folw. 3 dm., 27 mk. W r. 1827 było 2 dm., 24 mk., par. Staw. W r. 1886 folw. W. rozł. nr. 563: gr. orn. i ogr. nr. 499, łąk nr. 53, nieuź. nr. 11; bud. nr. 5, drew. 7. Wś W. ma os. 14, mr. 10. Na początku XVI w. łany km. i folw. dawały dziesięcinę pleb. w Chlewie (Łaski, L. B., II, 60).

Wilka, 1476 r. *Wylktha*, w XVI w. *Wichta* i *Wilca*, wś, pow. garwoliński, gm. Górzno, par. Parysów, ma 14 dm., 163 mk., 16 os., 237 mr. Wchodziła w skład dóbr Głusków. W r. 1476 mieszka tu Johannes Duczky de Wylktha i posiada „bone ipsius Wylktha in districtu ezirnensi cum kmethonibus“ (Kod. Maz., 276). W r. 1576 wś Wilca (Wichta), w par. Parysewo, pow. czerskim, należy do Walentego Kamińskiego i braci, mających tu 3¹/₂ łana (Pawiński, Mazowsze, 219).

Wilkucice i *W. Małe*, wś i kol., pow. brzeziński, gm. Ciosny, par. Budziszewice, odl. 16 w. od Brzezin; wś ma 10 dm., 168 mk., 129 mr.; kol. 14 dm., 49 mk., 588 mr. włośc.; *W. Małe*, kol., 15 dm., 121 mk., 264 mr. włośc.; os. 1 dm., 6 mk., 6 mr. dwor. W r. 1875 folw. W. rozł. nr. 575: gr. orn. i ogr. nr. 336, pastw. nr. 139, lasu nr. 89, nieuź. nr. 11. Został potem rozparcelowany. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę arcyb. gnieźn., folw. zaś pleb. w Chorzęcinie. Kmiecie dawali pleb. w Budziszowicach za kołędę meszne po korcu owsa (Łaski, L. B., II, 325). Według reg. pob. pow. brzezińskiego z r. 1576 wś W., własność Wilkuckiego, miała 3 łan., 2 zagr., 3 łany puste, 8 osad, (Pawiński, Wielkop., II, 94).

Wilkup, folw. dóbr. pryw. Sussei, w okr. zelburskim, pow. iłkusteński, par. dyneburska (Kurlandya).

Wilkupice, mylnie, za: *Wilkucice*.

Wilkupie, ob. *Wilkupie*.

Wilkuppe, rzeczka, w gub. kurlandzkiej, prawy dopływ rz. Sussei.

Wilkus, rzeczka, w pow. jansborskim, łączy jeziora: Kociół i Warzno.

Wikus, jezioro, w pow. węgoborskim, odpływa do jez. Gołdopiwa.

Wilkus, os., młyn nad jez. t. n., pow. węgoborski, st. p. Kruglanken.

Wilkusy al. *Zdory*, niem. *Sdarren* i *Wilkusche*, wś, pow. jansborski, st. p. Quicka. Jerzy v. Kolbitz, wójt piski (z Pisz), sprzedaje r. 1508 Janowi, Markowi oraz Janowi Stawiskim (Stafiske), braciom, 6 włók sołeckich na prawie chełm. w W. dla lokacyi wsi danniekiej na 60 włók., między jeziorami Sykot i Śniardwy, na 12 lat wolności. R. 1539 mieszkają tu sami Polacy (Kętrz., O ludn. pol., 440).

Wilkwaracie, okolica, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kroże, o 31 w. od Rossień.

Willa 1.) *Villa frumenti*, wybud., pow. mogińnicki, sąd i okr. komis. w Trzemesznie, poczta w Trzemżalu, 2 dm., 22 mk. kat. 2.) **W.**, *V. Logsche*, posiadłość, w pow. leszczyńskim, sąd i okr. komis. w Lesznie a poczta w Zaborowie. 3.) **W.**, *V. Nova*, posiadłość nad drogą z Poznania do Dębiny. Miejsce zabaw ludowych. 4.) **W.**, *V. Nova*, folw., w pow. wschowskim, sąd we Wschowie (Fraustadt), okr. komis. w Włoszakowicach (Luschwitz), poczta w Lginu (Ilgen). 5.) **W.**, *V. Nova*, leśnicz., należąca do Wijewa (Weine), pow. wschowski, o 10 klm. na płu.-zach. od Wschowy. Ob. *Wijewo*. 6.) **W.**, *V. Walde*, ob. *Borek*.

Willagóra, pow. proskurowski, ob. *Wilcza Góra*.

Willamów i *Willamowice*, ob. *Wilamów* i *Willamowice*.

Willamowitz, ob. *Wielamowice*.

Willandi (estoń.), ob. *Felin*.

Willanów, z łacini. *Villa Nova*, pierwotnie *Milanów*, *Milianowo*, wś i folw. z pałacem i parkiem, nad łąką wiślana, pow. warszawski, gm. i par. Willanów. Leży o 9 w. (w linii powietrznej) na pld.-wschód od Warszawy, w rozległej nizinie lewego brzegu Wisły, o 2 w. od Wisły a 2¹/₂ w. od krawędzi wyżyny zamykającej dolinę rzeki. Łacha wiślana, do której uchodzi strumień niewielki, nosi niekiedy nazwę Willanówki. Dotąd W. nie jest połączony z Warszawą drogą bitą, ale od r. 1891 ułatwia komunikację kolej konna, zaczynająca się przy rogatce belwederskiej Warszawy i przechodząca przez Czerniaków. Długość linii wynosi 7¹/₂ klm. Ludność obecna W. wynosi 1992 (670 męż., 764 kob., 558 dzieci); r. 1827 było 34 dm., 528 mk.;

1870 r. 1037 mk. Obszar dworski wynosi 739 mr. (89 nieuz.), a włościański 571 mr. ($8\frac{1}{2}$ mr. pod zabud., 281 roli, 133 łąk, 149 past. i nieuz.). Lud odznacza się zamożnością i wyższym stopniem ogłady obyczajowej. We wsi jest kościół parafialny murowany, szkoła początkowa, urząd i sąd gminny, browar, młyn parowy. Dobra willanowskie mają w ogóle 15000 mr. a mianowicie: folwarki a) w pow. warszawskim:

	użyty.	nieuz.	razem
Willanów	650 mr.,	89 mr.,	739 mr.;
Służew	407 "	30 "	437 "
Wolica	558 "	20 "	578 "
Służewice	701 "	34 "	735 "
Paluch	553 "	25 "	578 "
Dąbrówka	257 "	10 "	267 "
Moczydło	274 "	12 "	286 "
Olechów	334 "	12 "	346 "
Powsin	361 "	40 "	401 "
Wencłowizna	129 "	2 "	131 "
Zawady	262 "	4 "	266 "
Zastów	418 "	41 "	459 "

b) w pow. grójeckim:

Chojnów	112 "	— "	112 "
Wola Piasecka	131 "	24 "	155 "
Zabieniec	352 "	25 "	377 "

w ogóle 5499 mr., 368 mr., 5867 mr.

Lasy w pow. warszawskim: a) leśnictwo Kubaty, do którego należą lasy: Kubacki, Moczydłowski, Pyrowski, Dąbrowiecki, Paluchowski i część parku Natolina, użyt. 1524 mr., nieuz. 31 mr., razem 1555 mr.; b) leśnictwo Zastów, do którego należą lasy Wawerskie i Laski, użyt. 2355 mr., nieuz. 68 mr., razem 2423 mr.; w pow. grójeckim: c) leśnictwo Chojnów, do którego należą lasy Chojnowskie, Zalesie i Dobieszek, użyt. 3515 mr., nieuz. 97 mr., razem 3612 mr.; łącznie lasy użyt. 7394 mr., nieuz. 196 mr., razem 7590 mr. Osady czynszowe w różnych miejscowościach użyt. 642 mr., nieuz. 91 mr., razem 733 mr. Zakłady przemysłowe znajdują się: w W. browar, w Zgorzałej młyn wodny turbiniowy, a prócz tego młyny wietrzne w Powsinku, Służewie i Zastowie, przy których ziemi użyt. 82 mr., nieuz. 8 mr., razem 90 mr. Propinacye w Willanowie, Powsinie, Służewie, Moczydło, Dąbrówce, Żabieńcu, Pilawie, Piaseczynie, Służewcu, Pyrach, Zbarzu, Gorzkiewkach, Wawrze i w Woli Piaseckiej zajmują użyt. 71 mr., nieuz. 17 mr., razem 88 mr. Rybołówstwo a) sztuczne w Służewie, Służewcu i Chojnowie na 133 mr. i b) dzikie w jeziorze Willanowskim oraz na brzegach Wisły i Willanówki w ogóle 271 mr. Ogrody spacerowe są: w Willanowie 99 mr., Morysinie 80 mr., Natolinie 27 mr. i Gucinie 12 mr. Gleba w kluczu willanowskim w ogóle żytńia, a pszenna tylko w Służewie, Wencłowiznie i Służewcu.

Dzieje. Jestto jedna ze starszych osad w oko-

licy Warszawy. Zapewne już w XIII w. nadana została klasztorowi benedyktynów na zamku w Płocku. W r. 1338 Trojden, ks. mazowiecki, otrzymuje od klasztoru tę ws (widocznie niedogodną dla odległego położenia) w zamian za nadanie swobód dla dóbr klasztornych nad Pilicą jak: Przybyszów, Osuchowo, Minkowo, Wyszomierzyce, Borowo i Przybyszowice. Zygmunt August potwierdził oryginalny przywilej r. 1571 w Warszawie (ob. Bibliot. Warsz. z r. 1870, rozprawka Al. Wajnerta). Jan ks. na Wiźnie i Zakrocymiu nadaje r. 1377 wsi: Milianowo i Ranczaje Stanisławowi ze Strzelczykowa (?). W r. 1494 dokonywa się rozgraniczenie dóbr Zawady i Milanowo, począwszy od rogu granicznego ze wsią Pruskie al. Powsino aż do rogu dóbr Kąty. R. 1580 ws parafialna (z kaplicą) należy do Milanowskich. Andrianus Milijanowski (syn Jana) płaci od $2\frac{5}{8}$ łąn., 2 zagr. z rolą, Mikołaj (po Andrzeju) od $2\frac{5}{8}$ łąn., 2 zagr. z rolą, Dorota wdowa po Stanisławie od 2 łąn. Do parafii należą: Milianowo, Zawady, Powsinek, Okrzesin, Narty, Kempa (Pawiuński, Mazowsze, 261). W r. 1594 rozgraniczono Milanów z Powsinkiem. W r. 1667 Jan III Sobieski kupuje Milanów z Zawadami i Powsinkiem za 35000 fl. W r. 1688 dokonywa się rozgraniczenie M. z Powsinem i Powsinkiem. Dnia 17 czerwca 1696 zakończył w tutejszym pałacu życie Jan III. W 1702 r. 23 maja nawiedza pałac wilanowski Karol XII, który tu w kwietniu 1703 r. odbywa tajną naradę z Michałem Radziejewskim. August III bywa tu często i powziąwszy zamiar nabycia wsi i pałacu wysłał Franc. Łaskiego do Olawy, gdzie bawi Jakub Sobieski. Jednocześnie przeciw Konstanty Sobieski dokonywa dnia 31 lipca 1720 r. we Wrocławiu sprzedaż W. z pałacem, Powsinka i Służewa z przyległościami Zawady, Kempa i Wolica, Elżbiecie Sieniawskiej, żonie Adama hrab. na Granowie i Szklowie, za sumę 506,666 fl. 20 gr., spłacaną ratami w ciągu lat czterech. R. 1731 dnia marca wydany był przywilej, którym „oppidum Willanow“ otrzymuje prawo magdeburskie. Nie przyszło jednak do założenia miasta. R. 1732 na polach willanowskich odbywa się kompent wyprawiony przez Augusta II na cześć Orzełskiej (ob. Przegląd nauk., 1847 r., t. III). Spadkobierczynią Sieniawskich była jedyna córka Zofia, wydana naprzód za Stanisława Doenhofa († 1728 r.), powtórnie za Aleksandra Augusta Czartoryskiego, któremu wniosła olbrzymi majątek. Po śmierci Czartoryskiego († 1782) W. przeszedł na córkę Izabellę († 1783), wydaną za Stanisława Lubomirskiego. Córka tychże Aleksandra wychodząc za Stanisława hr. Potockiego, ministra oświecenia w królestwie, wniosła W. w dom Potockich. Po Stanisławie († 1821) pałac i dobra przechodziły kolejno na Aleksandra († 1845) i jego syna Augusta († 1867)

a następnie zostały własnością wdowy po Augustacie hr. Aleksandry z Potockich, która umierając (1892 r.) przekazała W. testamentem hr. Ksaweremu Branickiemu.

Kościół i parafia istnieją tu już w r. 1580. Powstał naturalnie wcześniej, może już na początku wieku. Sobieski odbudował podobno na nowo kościół a może tylko rozszerzył, jak to wnosić można ze wzmianek o świeżo zawieszonych dzwonach w r. 1686, w listach budowniczego pałacu Locciego. Ks. August Czartoryski wybudował (odbudował?) kościół z cegły. W r. 1857 kosztem Augusta i Aleksandry Potockich, według planu Henryka Markoniego, rozszerzono i przebudowano zupełnie dotychczasowy kościół, z którego pozostała tylko środkowa nawa. Piękną świątynię, w stylu włoskiego odrodzenia, zdobowią liczne rzeźby i obrazy, dzieła polskich artystów. W wielkim ołtarzu jest dawny włoski obraz, pochodzący z kaplicy Kmitów w Wiśniczu. Przy kościele są kaplice: N. P. Maryi, św. Anny (bractwa), z obrazem tej świętej pędzla Nowotnego (według fresku Pinturicchi'ego) i kaplica Potockich. Posadzka kościoła jest z tafli granitowych. W kościele znajdują się grobowce, zwłaszcza w kaplicy Potockich, z tych wyróżniają się pomniki Ignacego i Stanisława Potockich. Poświęcenie kościoła po ostatecznym wykonaniu nastąpiło 4 grudnia 1870 r. W pobliżu kościoła wznosi się okazałe mauzoleum ostrołukowe, wykonane w r. 1836 według planu Marconiego, przez Konst. Hegla i Jakuba Tatar-kiewicza, a poświęcone pamięci Stanisława Potockiego, posła, członka rady nieustającej, generała, prezesa rady stanu, ministra oświecenia († 1821), tudzież jego żony Aleksandry z domu Lubomirskiej († 1831), przez ich syna Aleksandra. Na cmentarzu wznosi się kaplica zbudowana przez Piotra Aignera (twórcę Sybilli puławskiej), w stylu gotyckim, z napisem: „Aleksandra z Lubomirskich Stanisławowa Potocka, nieodżałowanemu mężowi, sobie i swoim“. Na cmentarzu spotykamy, między innymi, nagrobki dwu zasłużonych pracowników na polu historii i bibliografii a zarazem bibliotekarzy przy zbiorach wilanowskich: Hipolita Kownackiego († 23 mar. 1854 r.) i Stanisława Przyłęckiego († 1 sier. 1866 r.).

Pałac. Wkrótce po nabyciu Milanowa król zajął się wzniesieniem pałacu. Planu dostarczył podobno Józef Bellotti, twórca kościoła św. Krzyża w Warszawie. Robotami i wewnętrznym przyozdobieniem kierował Augustyn Locci (twórca kościoła kapucynów), który otrzymawszy od króla wójtostwo mokotowskie, założył tam cegielnię. W r. 1686, a więc w lat 9 po nabyciu wsi, trwają jeszcze roboty przy budowie pałacu. Wedle zachowanych listów Locci'ego wychodziło na roboty po 700 do 800 zł. tygodniowo. Całe grono rzeźbiarzy, malarzy i sztukatorów pracuje

nad wykończeniem dzieła. Prócz wymienionych przechowały się nazwiska Włochów: Ceroni i Affati. Prócz tego król ciągle sprowadza z Holandyi i Francyi obrazy, stoły, zegary, lustra, kominki, meble i cacka. Podróżnik francuzki de Beaujeu, który zwiedzał Willanów, tak mówi w swoim opisie („Memoires“, wydane r. 1700): „Dom królewski wybudowany z cegły, w dosyć pospolitym stylu, niewielką ma wysokość i bardzo małe rozmiary. Składa się z korpusu mieszkalnego i dwu pawilonów, z dwoma skrzydłami oddzielnymi, które zamykają kwadrat dziedzińca. Ozdoby wewnętrzne stanowią: freski, popiersia, płaskorzeźby i wiele obrazów. Są tam jeszcze i inne ozdoby: kominki marmurowe, posadzki, lampery malowane i złoczone i t. d. Z tem wszystkim Willanów nie wydaje się tyle pałacem królewskim, ile raczej mieszkaniem człowieka prywatnego, średniej zamożności i nie dorównywa gmachom jakie nasi mieszczanie, finansisci albo urzędnicy bogaci pobudowali w okolicach Paryża. Ogród, taras i sady owocowe, które otaczają pałac, nie mają w sobie nic nadzwyczajnego, bo brak im wody i cienia“. Z czasem jednak te same budowle zyskały na wartości. Młodociany ogród rozrósł się we wspaniały park, postępy sztuki ogrodniczej umożliwiły te wszystkie upiększenia, dodające uroku występującym na ich tle formom architektonicznym, posagom, płaskorzeźbom. Budowle same z latami stały się coraz ciekawszym, bo wiernie przechowanym pomnikiem sztuki wieku XVII i nabrały znaczenia pamiątkowego. Pałac składa się z głównego korpusu, z dwoma tarasami—od ogrodu i dziedzińca—i pawilonu połączonego galeryami z dwoma skrzydłami. Na dwu rogach środkowej części wznoszą się dwie wieże. Elewacya od ogrodu w stylu Ludwika XIV przechowała się bez zmiany. Front od dziedzińca i skrzydła są odbiciem stylu włoskiego. Pałac jest parterowy, z małym pięterkiem nad korpusem i skrzydłami. Główna fasada, części wgnębionej korpusu, ma dwa piętra i przez to wysuwa się naprzód, mimo swego wgnębienia. Dół i piętro w stylu francuzkim, górna część w duchu renesansu włoskiego. Dach blaszany zakrywa balustrada ozdobiona posagami. Cztery figury nad wgnębieniem środkowym frontu mają oznaczać sztuki i nauki; na drugiej wyższej balustradzie stoją posągi bóstw. Nad galeryami pomieszczano wazy. Attyki w chryzolitach zapełniono płaskorzeźbami, przedstawiającymi sceny z dziejów Jana III, jak: zawarcie pokoju z Turkami, wjazd do Wiednia i inne. Nisze między półkolnami a pilastrami w galeryach bocznych i pawilonach zdobiją posągi postaci symbolicznych z podpisami łacińskimi: Splendor, Justitia, Robor, Majestas i t. d. Wyżej po nad nimi rozmieszczono popiersia (według antyków) bez podpisów. W arkadach po nad oknami mieszczą się

plaskorzeźby treści mitologicznej. Za życia króla pałac kończył się na wieżach, skrzydła dobudowano w XVIII w. a rozszerzono je przez dobudowy w ostatnich czasach. W głównym korpusie jest sześć pokoiów na dole i tyleż na górze, cztery gabineciki, sieni ze schodami i kaplica przerobiona z dawnej sieni. Ogółem w całym pałacu z późniejszymi dobudowaniami jest około 50 pokoiów i sal. Dziedziniec przedpałacowy miał dawniej inną postać. Składał się z dwu części oddzielonych balustradą, znieśioną około r. 1840. Obraz Canaletto przedstawia nam tę balustradę w jej pierwotnej formie, jak również i stojącą dotąd piękną bramę wjazdową. Na słupach kamiennych tej bramy stoją posągi przedstawiające po prawej stronie: Cererę, po lewej ryceza w stroju greckim, wspartego na armatach, na niższych słupach bramy dwa niedźwiedzie. Do 1840 r. stały przy bramie: budynek dla żołnierzy, studnia z kołem do wyciągania wody, kuchnia, stajnie, wozownie, oficyna dla służby. Nadawało to pałacowi staropolski, męsko-gospodarczy charakter. Balustrada miała w środku bramę zamykaną łańcuchem i składała się ze słupów kamiennych z posągami i latarniami (w liczbie 46) i sztab żelaznych z tarczami i koronami (na obrazie Canaletto są tylko zwyczajne sztachety, ze słupami murowanymi). Obecnie dziedziniec zdobi wielki klomb z fontaną i boczne klomby z drzew, kwiatów i roślin cieplarnianych. Liczne dzieła sztuki i pamiątki, jakie nagromadzili tu właściciele pałacu, wywołały myśl nadania budowli charakteru muzeum. Stanisław i Ignacy Potoccy zajęli się bogaceniem i porządowaniem zbiorów, zaś Aleksander Potoccki w r. 1833 myśl tę w czyn wprowadził. Następcy jego w dalszym ciągu prowadzą to dzieło, uważając pałac nie za siedzibę prywatną lecz za muzeum, utrzymywane staraniem prywatnym ale dostępne dla ogółu. Nagromadzone tu pamiątki i dzieła są porozmieszczane po różnych pokojach jako części umeblowania lub ozdoby, obrazy tylko, choć także porozprasane, w części mają dla siebie specjalną galerię, a biblioteka oddzielne pomieszczenie.

Pamiątki, dzieła sztuki i zabytki archeologiczne. Z tarasu od strony wjazdu środkowe drzwi prowadzą do sieni wielkiej, w której pod ścianami stoją kopie pomników rzeźby starożytnej. Meble prostej roboty, z herbem Janina, i latarnia bronzowa, na łańcuchu zawieszona, pochodzą z czasów Jana III. W przyległej „szatni królewskiej“, której ściany pokryte świeżo porozwieszanymi starożytnymi gobelinami (sceny mitologiczne), niema godniejszych uwagi przedmiotów. *Pokój zielony* (na prawo od sieni), wybity materyą srebrem tkaną w zielone liście. Obicie z tej materyi tworzy tylko ramy ścian, środek zaś wybity zielonym aksamitem. Plafon malowany przedstawia zimę. Plafon ten i meble, gobelinami

kryte, pochodzą podobno z XVIII w. Wiszą tu dwa obrazy (mitologiczne) Silvestre'a (ucznia Le Bruna i Morattiego), przybyłego do Polski za Augusta II; przy ścianie stoi ciekawa skrzynia, „kasą“ zwana, z czasów Sobieskiego. Wiszą też ciekawe wielce portrety: Janusza, Konrada, ks. mazow., i Zofii ze Sprowy Odrowążówny (córki Anny ks. mazow. i Stanisława, żony Krzysztofa Tarnowskiego, po nim Kostki). Następnie wizerunki: Władysława IV i Cecylii Renaty, pędzla Tomasa Dolabelli, portrety: Bogusława Radziwiłła, Jana Kazimierza (w zbroi, ciekawy wizerunek) i 10 małych wizerunków, w jedne ramy ujętych, przedstawiających różnych Wiszniowickich z XVI i XVII w. Stoi też tu biurko hebanowe z herbami Jabłonowskich i Ogińskich, ozdobione rzezbami treści religijnej. Gabinet w którym zakończył życie Sobieski został przekształcony przez hr. Augustową Potocką na kaplicę, zdobną rzezbami i marmurami. Pokój „blamantowy“ mieści między meblami stoliki z blatami malowanymi (szkoły holenderskiej). Na plafonie „Lato“. Na ścianach wiszą trzy obrazy mitologiczne Silvestre'a i portrety: Augusta II, Ludwika XIV (kopia z Mignarda), Anny Jagiellonki i Stefana Czarneckiego (szkoły holenderskiej), tudzież współczesne gobelinowe portrety: Maryi Leszczyńskiej i Ludwika XVI. W ozdobnych szafach mieszczą się szable: Batorego, Zygmunta III i Chodkiewicza (z różnymi napisami i cyframi właścicieli), taca srebrna ofiarowana Sobieskiemu przez Gdańszczan, taca gdańska ofiarowana Maryi Kazimierze, buława Chodkiewicza i wiele drobnych zabytków pamiątkowych i cacek. *Gabinet króla* obwieszony jest ciekawymi bardzo „szpalerami“ malowanymi, przedstawiającymi: dzień, noc, miłość, żal, itd., wykonanymi z wielkim talentem przez nieznanego artystę. *Salon*, z widokiem na park, ma na suficie w środku Appollina z lirą, przy nim Minerwa i Bachus; w głębi pałac, na którego balkonie stoi król z królową. Okolenie plafonu tworzą znaki zodiaku. Meble ciekawe, starożytne. W szafach zbiór pięknych talerzy emaliowanych z XVI w., francuzkich i włoskich (majoliki) i rozmaitych sprzętów i cacek z majoliki, porcelany, szkła. Znajduje się tu szkatułka podróżna Jana III z naczyniami szklanymi, dwa ekrany gobelinowe z czasów Augusta II, dwa obrazy mitologiczne Silvestre'a i portrety: Jana Zamoyskiego (kopia z portretu galerii Ufficii we Florencji), Wincentego Gosiewskiego, Władysława IV w wieku młodzieńczym i Karola Fryderyka ks. Sudebańskiego. *Sypialnia króla* posiada sufit bogato ozdobiony sztukateriami, stanowiącymi okazale ramy środkowego plafonu. Ramy te przedstawiają, na tle złotem przetykanem, ugrupowane amorki i trytony, wśród których umieszczono cztery małe obrazki. Na plafonie mamy, na tle krajobrazowym, grupę postaci przedsta-

wijających wiosnę. Obicie ścian z aksamitu w deseń ze zwojów liści zielonych i kwiatów amarantowych. Łóżka króla już niema, zaginęło w końcu XVIII w., przechował się tylko w inwentarzu szczegółowy opis. Było dębowe, na szrubach żelaznych. Firanki nad nim z perskiej materii, na tle karmazynowem, podszyte lamą srebrną. Dwa były materace adamaszkowe i wał jeden. Kołdra z galonami złotymi. Dziś w miejscu łóżka stoi stół inkrustowany szylkretem i bronzem. Najważniejszym z nagromadzonych tu sprzętów pamiątkowych jest biurko ofiarowane królowi po odsieczy wiedeńskiej przez Innocentego XI. Wyrobione z hebanu, ozdobione jest misternie wykończonymi inkrustacjami z kości słoniowej, perłowej macicy i bronzu. W górnej części mieści się brązowy ornament złożony i herb Janina. Po bokach płaskorzeźby ze scenami religijnymi (Zwiastowanie, Trzej królowie itp.). Z pamiątek po Maryi Kazimierze zasługuje na uwagę szkatułka zdobna mozaiką florencką. Na ścianach wiszą portrety Sobieskich. Sam król Jan w naturalnej wielkości, malowany za czasów kiedy był jeszcze hetmanem. Syn królewski Konstanty († 1726) w młodym wieku, córka Teresa (elektorowa bawarska). Drugi portret króla, pastelowy, jest kopią wizerunku który znajdował się w kościele kapucynów w Warszawie lecz zaginął. *Gabinecik królowej* przedstawia się dziś w zmienionej postaci, gdyż zniszczony przez pożar, został na nowo koło połowy XVIII w. ozdobiony i umeblowany. Plafon i ściany ozdobione malowidłami treści mitologicznej. Pamiątką z czasów królowej jest t. zw. *pokoik zwierciadlany*, ozdobiony ośmiu lustrami. Na plafonie przedstawiona jest królowa w postaci Flory a trzech synowie jako Zefir, Boreasz i amorek. Dokoła plafonu bogate ozdoby, złożone ze zwojów liści i postaci sfinksów. Nad drzwiami dwóch aniołków unosi koronę królewską. Umeblowanie z czasów królowej, dobrze przechowane. W rogu popiersie królowej z marmuru kararyjskiego, pięknej roboty. Wisiały też tu dawniej portrety: pani de Lionne, księżniczka Montmorency i de Brissac i pani de Lafayette, obecnie wyniesione na górę. *Gotownia królewska*, zwana dawniej garderobą, mieściła suknie królewskie porozwieszane rzędami i osłonięte firankami, rozsuwanymi po drucie. Urządzenie pokoju i jego obicie zmieniono w XVIII w. Posiada on piękny plafon i dokoła ścian gżems malowany, przedstawiający kwiaty, pęki owoców i po rogach satyry. Umeblowanie stanowi garnitur pokryty pięknymi gobelinami i biurko pięknej roboty, starożytne, nabyte przez hr. Aug. Potockiego. Oprócz obrazów Silvestre'a wiszą tu portrety Sobieskich: Jana III na koniu w stroju koronacyjnym, Maryi Kazimierzy też na koniu, cała rodzina królewska: Jan III, Marya Kazimiera, synowie: Aleksander, Jakub i Konstanty, córka

Teresa i żona Jakuba Jadwiga Elżbieta z córką. Oprócz tego są kopie z portretów zachowanych w Rzymie, w zbiorze Corsinich: Maryi Klementyny, wnuczki króla, jej męża Jerzego Stuarta. Osobno przedstawionym jest też króliewicz Aleksander w stroju rzymskim i Marya Anna Krystyna, wnuczka króla. Ciekawym wielce jest niedawno przez hr. Augustową Potocką nabyty portret ks. Marka, towarzyszącego królowi pod Wiedniem. Nizkie pokoje pierwszego piętra, obecnie zwane *chińskimi*, stanowią mieszkanie Maryi Kazimierzy i jej dworu. Zapewne i za jej czasów istniał już drobny zbiór przedmiotów chińskich, lecz dopiero Stanisław Potocki, mając po bracie swym Janie, słynnym podróżniku, liczne zabytki, zbiory obecne utworzył. Znaczenie ich naukowe i wartość artystyczna jest bardzo mała w obec rezultatów dzisiejszych zbieraczy i badaczy zabytków kultury chińskiej. Jeden tylko pokój, zwany „gabinetem“, przedstawia ciekawsze przedmioty. Plafon z czasów Jana III mieści w środku orła z tarczą i herbem Janina. Ściany wyłożone kaflami majolikowymi, przedstawiającymi sceny ze Starego testamentu. Trzy szafy mieszczą zbiory pucharów, kufli, przeważnie z czasów saskich. Są jednakże ciekawe zabytki (czeskie i niemieckie) z r. 1526, 1532, 1563. Stoi tu stolicek ofiarowany Stanisławowi Potockiemu przez córkę Ludwika XVI na pamiątkę pobytu w Willanowie r. 1802.

Biblioteka mieści się w pięciu salach i obejmuje do 47000 numerów. Główna sala biblioteczna, odrestaurowana niedawno, ma nowy sufit, z żelaznem belkowaniem. Na ścianach po nad szafami i oknami wiszą liczne portrety ludzi zasłużonych na polu nauki, literatury, tudzież członków rodzin: Potockich, Lubomirskich, Radziwiłłów i innych, którzy piastowali wyższe godności. Umieszczono tu także płaskorzeźby przedstawiające: Stanisława i Ignacego Potockich oraz popiersia: Augusta Potockiego i jego żony Aleksandry. Na schodach prowadzących do działu rzeczy polskich umieszczono w r. 1853 popiersia: Jana i Piotra Kochanowskich z podpisanymi łacińskimi. Zawiązkiem zbiorów bibliotecznych były książki po Janie III pozostałe, następnie przeniesiono tu (w części?) księgozbiór Lubomirskich z Łańcuta, mieszczą się też książki Stanisława i Ignacego Potockich, na innych znowu spotykamy herby Czartoryskich.

Galerya obrazów. Już król Jan III nagromadził w nowo założonym pałacu wiele obrazów, przeważnie holenderskiej szkoły. Przy dworze królewskim spotykamy kilku malarzy, jak: Siemiganowski (Eleuter Jerzy), Samuel, Altamonte, Caloth Klaudyusz, Charli Antoni. Według inwentarza z r. 1743 było w galeryach 221 obrazów, w całym pałacu 399. Dziś przechowało się z tego pierwotnego zbioru około 20 obrazów. W r. 1793 było w ogóle 508, z tego 283 w ga-

leryach. W r. 1834, według katalogu wydanego przez Blanka, prof. malarstwa na uniw. warsz., było 680 obrazów (384 w galeriach). Obecnie jest 945 w całym pałacu a 404 w samych galeriach. W zbiorze tym mamy utwory pozwalające poznać rozwój malarstwa we Włoszech, Holandyi, Niemczech i Francyi od XV w. i ciekawy bardzo zbiór portretów polskich królów i dostojników. Polskie malarstwo bardzo słabo jest reprezentowane. Ze szkoły włoskiej wyróżniają się: Luini'ego „św. Jan Chrzciciel“, Filippo Lippi „N. M. Panna“, Giorgione „Pasterze i Nimfy“, Andrea del Sarto „św. Jan z barankiem“, Veronese „Święta Rodzina“, Caracci Anibal „Abraham i Aniołowie“, „Chrystus i Samarytanka“, Guido Reni „Rzeź niewiniątek“ i „Porwanie Heleny“, Sassoferrato „Dwie madonny“, Dolci „Św. Jan“. Szkołę niemiecką reprezentuje stary obraz, nieznanego twórcy, przedstawiający „Sąd ostateczny“, następnie spotykamy, między innymi: Kranacha Łukasza: Mieszczankę, Herodyadę i Lukrecyę ze sztyletem w ręku; Holbeina Jana: Portret Karola Śmiałego. Szkołę holenderską i flamandzką przedstawiają: Van der Mayr (Męczennicy), Rubens („Rodzina“), Teniers Dawid („Wnętrze kuchni“ i „Scena domowa“), Honhorst Gerard („Chłopiec dmuchający“), Breughel Piotr („Zburzenie Jerozolimy“). Z francuzkich malarzy spotykamy: Mikołaja Poussin („Znalezienie Mojżesza“), Filipa de Champagne („Portret ks. de Bouillon“), Greuze'a („Dziecko z winogronami“, drugi obraz „Dziewczę z listem“, mające jakoby rysy Gertrudy Komorowskiej, ubył ze zbiorów, podarowany przez hr. Augustową Potocką hr. Konstantemu Potockiemu). W zbiorze krajobrazów spotykamy, obok innych: Wouwermana Piotra i Pawła („Obóz“, „Łowcy przed Kuźnią“), Salvatora Rosy („Skały“), Ruisdael'a Jakuba („Krajobraz“) i Chodowieckiego Daniela („Zabawa w parku“). Z malarzy polskich lub w Polsce osiadłych znajdujemy tu portrety Dolabelli Tomasza (Zygmunt III, Władysław IV, Renata), luźne sceny mitologiczne Silvestre'a, wspomniony już krajobraz Chodowieckiego i kilka portretów konnych, polowań i „Bitwę pod Żółtymi Wodami“ Kossaka Juliusza.

Jeden niewielki pokój w wieży przeznaczony został na pomieszczenie zbioru wykopalisk etruskich, egipskich, greckich i rzymskich. Znajduje się tu około 250 przedmiotów, jak: urny, amfory, łzawnice, patery, dzbany, lampki. Początek tym zbiorom dał Jan Potocki.

Przy pałacu rozciąga się piękny i rozległy park. Część przyległa do pałacu stanowi wielki taras, oddzielony od dolnej części wielkim murem z kamienną balustradą, zdobną posągami. Schody, również ozdobione posągami, prowadzą do dolnej części parku, bogatej w mnóstwo starych i pięknych drzew (topoli, lip, modrzewi,

kasztanów) i poprzerywanej rozgałęzionymi łąchy wiślanej. W parku znajduje się pomnik wzniesiony przez Stanisława Potockiego dla uczczenia poległych w bitwie pod Raszynem r. 1809. W dalszym ciągu parku po za łąką znajduje się t. zw. Morysin, pałacyk z parkiem, założony przez Stanisława Potockiego i nazwany od imienia jego wnuka Maurycego.

Parafia W. należy do dekan. warszawskiego (dawniej piaseczyńskiego) i liczy do 3000 dusz. Gmina W. należy do sądu gm. okr. IV w miejsc. st. poczt. w Warszawie. Ma 8154 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałych jest 9 praw., 886 prot., 401 żydów. Ze stałej ludności 14.7% nie przebywa w gminie.

Najdawniejszy opis W. podał francuzki podróżnik de Beaujeu w książce: „Memoires du chevalier de Beaujeu, contenants ses divers voyages en Pologne“ (r. 1700). Pominawszy liczne, pobieżne zwykle, opisy, jakich, od Niemcewicza poczynawszy („Podróże historyczne“), liczny szereg pomieszczały rozmaite czasopisma, zaznaczamy tu jako źródłowe: Blank, prof. uniw. warsz. „Spis obrazów znajdujących się w galerii i pokojach pałacu wilanowskiego“ (Warszawa, 1834); Al. Wajnert „Wiadomość o W. pod Warszawą z 1333 r.“ (Bibl. Warsz., 1870 r., t. IV, 231) a wreszcie wielkie dzieło, wspaniale wydane, zdobne w liczne ilustracje, p. t. „Willanów“ (Warszawa, 1877). Tekst bogaty w szczegóły, czerpane z archiwum pałacowego, opracował niezbyt systematycznie Hipolit Skimborowicz. Rysunki wykonywali rozmaici artyści i drzeworytnicy warszawscy. Na dziele tem oparty został przeważnie, treściwy, bogaty w szczegóły ale zeszpecony licznymi błędami drukarskimi opis W. wydany p. t. „Willanów, przewodnik po Warszawie i okolicach“, ułożony przez W. Czajewskiego (Warszawa, 1893 r.). Tygod. Ilustr. podawał opisy i widoki W. w r. 1863 (t. VII, 14), 1866 (t. XIV, 149), 1871 (VII, 44); Kłosa w t. XVI (№ 397) i XVIII (str. 106). *Br. Ch.*

Willanów 1.) wybud., pow. koźmiński, okr. komis. w Pogorzeli, sąd w Koźminie, par. w Wyganowie, szkoła katol. w Kobylinie. Ma 26 dm., 171 mk. (6 ew.), 259 ha. 2.) **W.** al. *Willanowo*, wś, pow. kościański (szmigieński), okr. komis. w Wielichowie, szkoła w Walkowie, sąd w Kościanie, par. w Łęce. Ma 36 dm., 279 mk., 298 ha.

Willaren, dwie karczmy borowe (Waldkrüge), na pld. od Wschowy, w w. ks. poz., w lesie zwanym Osową Sienią (Rochsdorf). Ob. *Waldkrug*.

Willawcze, wś, pow. wyżniecki (na Bukowinie), kościół par. gr. nieun. w miejscu, poczta Waskoutz (Waszkowce), odl. 7.5 klm. Gmina ma 3060 mk.; obszar dwor. 22 mk.

Willditten, wś, pow. labiewski, st. pocz. Wulfshoehen.

Willeiken *Gross* al. *Paul Willeiken* i *W. Klein*, dwie wsi, pow. szyłokarczemski, st. pocz. Heydekrug.

Willenaw, os. nad jez. Narien-See, w pow. morąskim.

Willenberg 1.) wś, pow. brunsberski, st. pocz. Braunsberg Ostpr. 2.) **W.**, miasto, ob. *Wielbark*.

Willenberg (niem.), 1565 *Wilemberg*, wś na małych żuławach malborskich, tuż nad praw. brzegiem Wisły (Nogat), na pld. od Malborka, pow. sztumski, st. pocz. i paraf. kat. Malbork, pomocnicza agentura poczt. w miejscu, także szk. kat. (1887 r. 115 dz.) i ew. (20 dz.); 1194 ha (1002. roli or., 2 łąk, 82 lasu); 1885 r. 76 dm., 169 dym., 741 mk. (545 kat., 180 ew., 16 dyssyd.), z tego na Neu-Russland przypada 11 dm., 61 mk., na Księżę Włóki (Pfarhufen) 2 dm., 19 mk. Między wsią tutejszą a Bruszwaldem znajduje się wielkie cmentarzysko z grobami rzędowymi i urnami odosobnionymi. Znalezione tu parę tysięcy najrozmaitszych przedmiotów, składających się przeważnie z paciorków, bransolet, zausznic, grzebieni i innych przedmiotów do ozdoby i użytku codziennego służących (ob. Ossowskiego „Objaś. do mapy archeol. Prus Zach.“, str. 17 i 94). Kronikarz krzyżacki Dusburg donosi, że starzy Prusacy mieli tu gród warowny „Wildenberg“ zwany, który Krzyżacy całkiem zburzyli (Ser. rer. pruss., I, pag. 60). Przywilej lokacyjny z praw. chehn. nadał osadzie w. m. Winrich v. Kniprodo r. 1374 (ob. Gesch. d. Stuhmer Kreises v. Schmitt, str. 215). Topogr. Goldbecka z r. 1789 opiewa, że wś liczyła 37 dym., 2 wolne sołectwa, 4 włóki plebańskie i miała podupadły kościół, filialny do Malborka, dziś nie istniejący (str. 252). Ziemia tu bardzo urodzajna: 1 ha roli orn. przynosi przeszło 17 mrk. czystego dochodu. Przed kilku laty posiadało włościańskie, obejmujące 260 magd. mr., sprzedano tu za 137,000 mrk., inne, o 155 mr., za 66,000 mrk. *Ks. Fr.*

Willenberg al. *Wielkie Organy*, góra w paśmie gór Olbzymich, na Szląsku, w pow. szunowskim, ob. *Szunów*.

Willgaiten *Adel* i *Koenigl.*, posiadłość, pow. fyszhuski, st. p. Drugehnen.

Willgalen, jezioro, w okr. i par. Goldingen (Kurlandya).

Willgalen, dobra prywat., w okr., pow. i par. Goldingen (Kurlandya).

Willgaleński, potok, dopływ rzeki Alex (lewego dopł. Windawy), w par. Goldingen (Kurlandya).

Willgaleński Muehlbach, ob. *Muehlbach* 5).

Willichowo, ob. *Wielichowo*.

Willioten, wś, pow. stołupiański, st. pocz. Stallupoehnen.

Willkamm, dobra ryc., pow. gierdawski, st. pocz. Skandau.

Willkatschen, wś, pow. gołdapski, st. pocz. Goldap.

Willkeim, wś, pow. królewiecki, st. pocz. Liska-Schaaken.

Willken, wś i posiadłość, pow. ostródzki, st. pocz. Hohenstein.

Willkerischken, wś, pow. ragnecki, st. p. Szillen.

Willkinnen, wś, pow. stołupiański, st. pocz. Kattenau.

Willkischken, wś i posiadłość, pow. tyłżycki, st. p. w miejscu.

Willkomeden-Buttkus Jockeln, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Saugen.

Willkowen, ob. *Willkowo*.

Willkowischken, wś, pow. labiewski, st. p. Mehlawischken.

Willkuehnen, posiadłość, pow. królewiecki, st. p. Waldau Ostpr.

Willmanns, wś, pow. labiewski, st. pocz. Seith.

Willmannsdorf, 1381 *Wilhelmsdorf*, wś, pow. jawerski (Szląsk), par. kat. i ew. Pombsen. W r. 1885 było 402 ha, 54 dm., 294 mk. (35 kat.).

Willmantienen, wś, pow. ragnecki, st. pocz. Ragnit.

Willms, wś, pow. reszelski, st. pocz. Rothfliess.

Willnau, wś, pow. morąski, st. pocz. Reichau.

Willnohnen, posiadłość, pow. niziny, st. pocz. Skaigirren.

Willpischen, wś, pow. stołupiański st. p. Stallupoehnen.

Willschau, *Wuelsche*, 1414 *Wilschin*, wś, pow. głogowski, par. ew. Gramszyce, kat. Wysocki Kościół (Hochkirch), ma 48 ha, 13 dm., 60 mk. (29 kat.).

Willschicken, wś, pow. wystrucki, st. pocz. Aulowoehnen.

Willtauten, wś, pow. piłkałowski, st. pocz. Pillkallen.

Willuden, ob. *Wyludy*.

Willuhnen 1.) wś i posiadłość, pow. piłkałowski, st. pocz. w miejscu. 2.) **W.**, pow. nioborski, ob. *Wielona*.

Willutken, ob. *Wylutki*.

Willwitz, 1304 *Wilsniz*, 1318 *Wyhilmowicz*, 1319 *Wiltshiz*, wś, pow. ziebicki, par. katol. Alt Heinrichau. W r. 1885 było 343 ha, 38 dm., 226 mk. (5 ew.).

Vilm (niem.), podobno *Wilcze*, jezioro w Pomeranii, pow. szczecinkowski, wzn. 133 mt. n.p.m., przeszło milę długie i szerokie. Z jego strony wschod. wypływa Głda (dopł. Noteci).

Wilmerowice, podobno też *Wierzniowice*, czesk. *Vilmerovice*, niem. *Willmersdorf*, wieś położona na Szląsku austr., w pow. frysztańskim, okr. sąd. bogumińskim, na lew. brzegu rz. Olzzy, która tu stanowi granicę od Szląska pruskiego. W r. 1880 było 47 dm. i 398 mk., a to 390 rz.-kat. i 8 izr., 310 narod. polskiej i 8 niem. W. należą do par. Lutynia Niemiecka i diecezji wrocławskiej. Szkoła ludowa w miejscu. *W. H.*

Wilmersdorf, ob. *Wilmerowice*.

Wilmontowicze, czy *Wismontowieze*, osada, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Kozłowszczyzna, o 27 w. od Słonima.

Wilmsdorf 1.) *Alt*, 1489 *Wilhelmsdorf*. wś, pow. kładzki, par. kat. w miejscu, ewang. Kładzko. W r. 1885 wś miała 1468 ha, 227 dm., 1177 mk. (5 ewang.). Kościół par. katol., szkoła katol. Źródło wody kwaskowej, podobnego składu co w Cudowie, ale słabsze. 2.) *W. Alt Nieder*, dobra, tamże, mają 106 ha, 3 dm., 20 mk. (1 ew.). 3.) *W. Alt Ober*, dobra, tamże, mają 289 ha (92 roli, 39 łąk, 152 lasu), 2 dm., 22 mk. katol. 4.) *W. Neu*, wś, pow. bystrzycki, par. ew. Bystrzyca, kat. *Alt Wilmsdorf*. W r. 1885 miała 232 ha, 87 dm., 411 mk. (1 ew.). 5.) *W. Alt*, 1368 *Wilhelmsdorf*, wś, pow. nissański, par. kat. i ew. Paczków. W r. 1885 r. było 416 ha, 44 dm., 264 mk. kat.

Wilmsdorf 1.) wś, pow. iławkowski, st. p. Creuzburg Ostpr. 2.) *W.*, wś i posiadłość, pow. iławski, st. p. Goldbach Ostpr. 3.) *W. Gross* i *W. Klein* al. *Sturmsee*, dwie wsi, pow. ostródzki, st. p. Liebenuehl. 4.) *W.*, ob. *Wilamowo*. 5.) *W. Gross* i *Klein*, dwa fol., pow. morąski, st. p. Maldeuten.

Wilna, rzeka, ob. *Wilejka*.

Wilna, wś, pow. radomyski, ob. *Wilnia*.

Wilnele, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Porurze, par. Niemokszty, o 27 w. od Rossień.

Wilnica, strumień, w pow. ihumeńskim, wypływa z lasu niedaleko wsi Kalużyce i przebiegłszy 2 w. w kierunku wschodn. uchodzi do rz. Uszy, dopływu Berezyny. Płynię około wsi Kalużyce i Usza. *T, S.*

Wilniszka, jezioro, w pow. wileńskim.

Wilniszki 1.) fol. nad jeziorem, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 40 w. od Wilna, 1 dm., 10 mk. katol. 2.) *W.*, pow. wileński, ob. *Wilniszki*. 3.) *W.*, wś i dobra, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Erzwilek, o 40 w. od Rossień.

Wilno, łac. *Vilna*, litew. *Wilniuja*, białorus. *Wilnia*, prastary gród, niegdyś stolica w. ks. litewskich, obecnie miasto gubernialne i powiatowe, siedzisko wyższych władz administracyjnych i wojskowych, leży pod 50° 41' pń. szer. a 42° 57' wsch. długi. od F., przy ujściu Wilejki do Wilii, w kotlinie otoczonej wzgórzami, z których malowniczy odkrywa się widok na daleką prze-

strzeń. Wzn. 118·2 mt. n.p.m. Odł. jest po dr. żel. od Petersburga 658 w., od Moskwy 875, od Warszawy 387, od Kijowa 862, od Mińska 173, od Wierzbołowa 177, od Kowna 97, od Grodna 147, od Rygi 365 w.

Położenie i klimat. Pod względem geognostycznym miasto leży na płaszczynie pochylającej się od niziny pińskiej ku morzu Bałtyckiemu. Powierzchnię gruntu, na którym miasto się wzniosło, na wyższych miejscach od południa i zachodu stanowi warstwa piasków; góry napływowe, otaczające łożysko Wilii, są zupełnie piaskiste, wznoszące się zaś nad korytem Wilenki mają w sobie niekiedy glinę; dwa jednak źródła w mieście, jedno pod górą Zamkową, drugie na Równem Polu, z których pierwsze zaprawne jest wodorem i siarką, drugie żelazem, wskazują się zdają, iż w głębi mogą być bogatsze pokłady. Salkind w swym opisie Wilna pod względem geognostycznym (Opyt mediko-topograficznego opisanja goroda Wilny, str. 9—27) szczegółowo ten przedmiot rozbiiera, tu dodamy, że w dolnej części miasta na całej przestrzeni w pobliżu zamku, od brzegów Wilenki i Wilii do wzgórków, na których stoją gmachy seminarium katolickiego, mury klasztoru po-dominikańskiego i po-uniweryteckie, grunt jest bagnisty, kryniczny, łąkowy. Woda też w niewielkiej głębokości wszędzie znajduje się w Wilnie.

Pokłady ziemi koło miasta i w okolicy stanowi przede wszystkim warstwa piasku, gruba częstokroć na kilkadziesiąt łokci (Nordischer Sand); dalej warstwa gliny pospolitej czerwonej „piecówka“, nieprzydatnej na cegłę z powodu wielkiej ilości kamyków wapiennych (górną czerwoną glina al. górny czerwony margiel); pod nią warstwa gliny koloru izabelowo-żółtego, będąca gatunkiem marglu, a zawierająca żyły dobrej gliny garncearskiej (marga argilacea, argilla plastica); wreszcie najgłębiej warstwa żwiru, lub cienki pokład grubo-ziarnistego piaskowca wapiennego. W górach otaczających miasto znajduje się mnóstwo ułamków skał pierwotnych, a z tych najpospolitszy jest granit, gneis i grinsztejn, któremi wybrukowane są ulice Wilna.

Z jednorodnych minerałów znaleziono pod Wilnem kamień cynamonowy (Canellstein Werner'a), kwarc różowy, szeryl, spodumen, labrador w ułamkach, w postaci okrągłych kamyków, rogowiec (Hornstein; według ks. Gedrojcia to nie rogowiec, jak utrzymuje Jakowicki, a krzemień-Feuerstein) i drzewo skamieniałe. Na brzegach Wilii i na równinie po za tą rzeką poznajdowano kości mamuta, zęb trzonowy słonia i wiele rozmaitych pomniejszych skamieniałości. Opis tych ostatnich u Jakowickiego (Dziennik Wileński, 1830, III, 80).

Wilno ma także swoją właściwą florę, co do której szczegóły znaleźć można u Balińskiego (Opis statyst. Wilna, 9, 23). Baliński zebrał, co

znalazł u Giliberta i Jundziłłów; ci ostatni dużo zrobili dla flory krajowej, lecz wielu gatunków, wyłącznie wileńskich, nie opisali. Za naszych czasów p. Tekla Symonowiczówna, znana pracowniczka na polu botaniki i właścicielka bardzo bogatego zielnika, przygotowuje do druku opis flory Wilna.

Klimat tutejszy jest niestały, ale umiarkowany i zdrowy. Ciepła prawdziwie wiosenne zaczynają się z początkiem kwietnia, a niekiedy i w marcu; lecz gdy lody podbiegunowe topnieć poczną, północne wiatry przynoszą tu znowu chłody i przymrozki, tak, iż nawet w maju częstokroć spadają śniegi. Dni najgorętsze bywają w lipcu, lecz nawet w październiku zdarza się prawie letnia pogoda. Latem upały dochodzą niekiedy $+26.2^{\circ}$ R., lecz zwykle ciepło wacha się około $+22-24^{\circ}$ R.; największy mróz był -29.5° R. Średnia temperatura roczna $+6.65^{\circ}$ C. (Temperatura wozducha Rossyjskiej Imperii Wild'a); średnia zimy -4.56° C., wiosny $+6.80^{\circ}$ C., lata $+17.94^{\circ}$ C. i jesieni $+7.20^{\circ}$ C. Roczna oscylacja termometru największa bywa w styczniu i lipcu, nieznaczna w lutym i sierpniu, a najmniejsza w kwietniu i październiku. Najwyższa temperatura doszła $+33.0^{\circ}$ C. w lipcu; najmniejsza -38.8° C. w styczniu. Ciśnienie atmosferyczne najwyższe w styczniu 752.6 mm. i lutym 751.8; najmniejsze w lipcu 748.6 i grudniu 748.9. Panującym wiatrem jest południowy, najczęstszy po nim zachodni, najrzadsze północne i północno-wschodnie. Zboczenie igły magnesowej, obserwowane za pomocą zwyczajnego teodolitu, wynosi 13° . Najdłuższy dzień w Wilnie ma 17 godzin.

Rozległość, części miasta i podział policyjny. Wilno zajmuje przestrzeni 8 w. kw., linia graniczna wynosi 27 w. 75 saż. W prostym kierunku od ulicy Ostrobramskiej do rogatki Antokolskiej (Wirszubka) liczy się 7 w.; od rogatki Pohulańskiej do Połockiej 2 w. 350 saż. Rozłożyło się Wilno w dolinie otoczonej ze wszystkich stron pagórkami, mniej lub więcej wzniesionymi.

Miasto dzieli się na właściwe miasto i przedmieścia, otaczające go ze wszystkich stron. Postępując z północy ku wschodowi spotykamy najpierw Antokol, który odnośnie do ilości domów i mieszkańców więcej jest podobnym do miasteczka niż przedmieścia. Corocznie, skutkiem nowych domów, przybliża się do miasta i wkrótce zupełnie się z niem zleje. Owe poetyczne „dwórki na Antokolu“, o których Chodźko pisał, już nie istnieją; miejsca ich zajęły wielopiętrowe kamienice i zakłady przemysłowe. Gęsty las sosnowy, należący do mniszek prawosławnych, oddziela Antokol od Popowszczyzny, położonej w północno-wschodniej stronie i stanowiącej niegdyś przedmieście, obecnie zupełnie z miastem połączone; ta część miasta nazywa

się Zarzeczem. Blżej ku wschodowi znajduje się przedmieście Popławy, również złane już z Zarzeczem, a oddzielone od niego rzeką Wilejką. W stronie południowej i południowo-zachodniej przybliżają się do miasta przedmieścia: Nowy-Swiat, Szkaplerna i Kominy, stanowiące jedną całość, gdyż jedno z drugim ściśle się łączy. Z południa i południo-zachodu spotykamy: Nowy Gorod i Pohulanke. Pierwszy z nich stanowi miasteczko samo w sobie, nawet znaczne odnośnie do ilości domów i mieszkańców; Pohulanka, 15—20 lat temu była miejscem uprzywilejowanym dla letnich mieszkań i wycieczek zamiejskich, obecnie pięknie zabudowana, przybliżyła się do miasta i złączyła się z niem. Na zachodzie leży przedmieście Łukiszki, a na północno-zachodzie Śnipiszki. Łukiszki leżą w dolinie, Śnipiszki znacznie są podniesione. Antokol i Popowszczyzna oddzielone od miasta przez rzekę Wilejkę, a Śnipiszki przez Wilię. Inne przedmieścia, a także i samo miasto znajdują się na lewym brzegu Wilii. Na końcach przedmieści znajdują się letnie mieszkania, według miejscowego terminu „dace“, w większej części w miejscowościach bardzo malowniczych, jak Werki, Zwierzyniec, Zakret, Rybiszki, Markucie, Bebleem, Belmont, Wilanowo, Rossa i t. p. Miasto rozłożyło się w miejscowości nierównej, pagórkowatej, skutkiem czego nie tylko jedna ulica jest niżej lub wyżej położoną względem drugiej, ale często się zdarza, że jedna i ta sama ulica jest w jednej części mocno wzniesioną, w drugiej zniżoną. Składa się miasto z 8 przedmieści, 13 placów, 65 ulic i 39 zaułków. Pod względem policyjnym dzieli się na 7 cyrkulów (uczastków), z których VII stanowi wyłącznie Antokol; w skład VI wchodzi Zarzecze z Popowszczyzną; V Rossa i Popławy; w skład IV Śnipiszki; a w skład I Szkaplerna, Nowy-Swiat i część Nowego Grodu nie należącą do powiatu.

Ulice wileńskie po większej części są wąskie i krzywe; ulic prostych, tak nazwanych „prospektów“, można naliczyć zaledwie trzy. Te ostatnie należą do ulic najświeższego pochodzenia, jak np. Św. Jerski, Aleksandrowski i Aleksandrowski bulwar.

Ludność. Pod względem ludności zajmuje Wilno 111 miejsce w Europie, a 12 w Rosyi (Brachelli: Statistik der Europaischen Staaten). W jaki sposób ludność wzrastała określić trudno dla braku źródeł. Niektórzy z historyków Wilna wzmiankują, że XIV w. ludność dochodziła do 30000; następnie ciągle wzrastając doszła do 120,000 w okresie największego rozwoju miasta za Zygmunta Augusta. Za późniejszych królów miasto upadło, a za Jana Kazimierza (1655) zginęło 25000 mk., a jeszcze więcej rozbiegło się po różnych stronach. Karpiński w 1766 (Lexykon geograficzny) podaje w Wilnie 60000 mieszkańców. W r. 1830 Chodźko

zapisuje 50000, z nich 30000 żydów. Baliński (Opisanie statystyczne m. Wilna) podaje w 1835 r. 35922 mk. Ta cyfra jest mylną, albowiem według spisu VIII w. r. 1834 było mieszkańców 52269; a według urzędowego spisu z 1836 r. było mężczyzn 30253, kobiet 25882, a zatem 56135 mieszkańców. Według urzędowych danych z r. 1846 było w W. 27871 męż., 26311 kob., razem 54182 mk. Według IX spisu w r. 1850 było 49006; według X spisu (1858 r.) 58175, wreszcie według spisu w 1875 r. było męż. 42178, kob. 40490, razem 82668 mk. Od owego jednodniowego spisu w r. 1875 nowej rejestracji nie było, dla tego musimy się posłużyć tak zw. „Pamiętniemi książkami“, wydawanemi corocznie przez biuro statystyczne gubernialne. Wiadomości podawane przez te książki mają względną wartość, cyfry bowiem otrzymują się w ten sposób, że do cyfr roku poprzedniego dodaje się liczba urodzonych w roku bieżącym, a odejmuje liczbę zmarłych. O ruchu urodzonych i zmarłych biuro statystyczne otrzymuje wiadomości od policyi i konsystorzów. Według tych książek ludność W. w r. 1888 wynosiła 107,286, a w r. 1890 męż. 53039, kob. 56769, razem 109,808 osób, w tej liczbie prawosławnych 13787, rozkolników 746, katolików 33628, luteranów 1820, kalwinów 142, żydów 63698, karaimów 127, mahometanów 360.

Za 14-to letni peryod, t. j. od 1875 do 1888, urodziło się 36385 dzieci; w tem chrześcian 24776, żydów 11509; na 100 dziewcząt było chłopców 133·3; na 1000 męż. i 1000 kob. ludności urodziło się 27·6. W tymże peryodzie czasu (1875—1888) było 39046 wypadków śmierci. Z nich męż. 21637, kob. 17409; odnośnie przyrostu ludności przekonujemy się, że jest małym: przyrost rozpatrujemy oddzielnie dla chrześcian i żydów. Co do pierwszych: przyrost średni w peryodzie powyższym jest 4·1; co do drugich niepodobna go w przybliżeniu nawet podać dla tego, że przy zestawieniu urodzeń i śmiertelności między żydami otrzymujemy rezultaty niepewne; zależy to od nieprawidłowej rejestracji rodzących się. W peryodzie czternastoletnim ludność żydowska powiększyła się o 13079 głów. Zestawiając dane odnośnie urodzeń i śmierci otrzymamy coroczny ubytek na 401·6, a zatem na lat 14 ubytek ludności wyniesie 5622. Podobny rezultat sprzeciwia się powszechnie znanej nieznacznej śmiertelności między żydami.

Według sprawozdania Dumy w W. jest 1509 dm. murów. i 1169 dREW., ogółem 2678. Z nich w samym mieście wszystkie, z bardzo małym wyjątkiem (25—30 dREWnianych), murowane; na okrainach i na przedmieściach biedniejszych (Nowy Gorod, Popowszczyzna, Szkaplerna i t. d.) dREWniane. Domy w mieście przeważnie dwupiętrowe (parter i piętro); trzy piętrowe i wyższe

stanowią wyjątek; jednopiętrowe (parterowe) przeważnie na przedmieściach.

O ilości mieszkań w obecnej chwili nie mamy danych. Według jednodniowego spisu w r. 1875 było 1748 dm., 3817 zabudowań zamieszkałych, a w nich 12787 mieszkań na 82668 mieszkańców, na jedno zatem mieszkanie przypadało 6·6, ludzi. Porównawszy te cyfry z takimiż Petersburga (7·5), Berlina (4·6), Pesztu (5·4) i Kijowa (5·7), przekonamy się, że ludność jest mocno ściśnioną w mieszkaniach. Odnośnie ilości mieszkań na każdy dom to i w tym wypadku zauważyć łatwo wielką ciasnotę, albowiem na każdy dom wypada średnio 7 mieszkań. Rzecz naturalna, że ta ciasnota przeważnie dotyka środek miasta, lecz odnośnie mieszkań tylko, bo co się tyczy ciasnoty w samych mieszkaniach ta jest ogólną tak dla środka jak i dla okrain miasta. Mieszkań składających się z 1 pokoju jest 46·9; z 2—25·3; z 3—11·2; z 4—6·5; z 5—3·7; z 6 do 10—5·7; więcej jak z 10—1·0. Na 100 mieszkań znajduje się w suterenach 4·1%, na 1 piętrze 66·3%; na 2—22·0%, na 3—6·2%, na 4—0·2%, na różnych piętrach 1·2%.

Kanałów w Wilnie jest 8, włączając tu i rzeczkę Koczergę, przecinającą wiele ulic zachodniej części miasta; mają one odpływ do Wili. Początek ich datuje się jeszcze z XVIII w., jezuci bowiem przeprowadzili z akademii kanał przez plac Dworcowy i Skopówkę do Wili. Wszystkie kanały znajdują się tylko w jednej części miasta zachodniej i przylegającej do niej części środka miasta; we wschodniej części nie ma żadnych kanałów. Skutkiem znacznego podniesienia miasta w części wschodniej ściek jest naturalny, i w czasie ulewnych deszczów znakomicie spełnia swe przeznaczenie.

Skwerów i ogrodów publicznych jest 7. Z nich dwa ogrody publiczne: botaniczny i gaj pobernardyński, i skwery: Cieletnik, teatralny, Ś-to Jerski, Św. Katarzyny i Dworcowy.

Placów publicznych 6. Są to właściwie rynki, a niektóre z nich mają nawet specjalne przeznaczenie; np. na jednych z nich sprzedają drzewo, ztąd DREWniane, na innym siano—Sienny, wreszcie Koński i t. d. Na tych placach zbiera się w pewne dni tygodnia dużo wiejskich furmanek z produktami spożywczymi, opłacających za postój podatek do miasta; mimo to miasto słabo się opiekuje temi placami, ztąd nieporozumienia pod względem sanitarnym.

Miasto jest dostatecznie zaopatrzone w wodę. Głównem źródłem są Wilia i Wilejka, chociaż woda rzeczna jest mniej dobrą do użycia. Prócz tego znajduje się w mieście 1043 studni i cztery źródła: Wengry, Misyonarski, Ostrobramski i Lewek. Z pierwszych trzech rozprowadzoną jest woda rurami po mieście. Woda źródłana z Wengier dostarcza dziennie 78000 wiader, z Misyo-

narskiego 20000, z Ostrobramskiego 10000, a ilość wiader wody z Lewka nie jest oznaczoną.

Zarząd miasta. W części następnego niniejszego opisu wskażemy historyczny rozwój zarządu miasta, dla tego w części statystycznej ograniczamy się do minimum. Początkowi mieszkańcy Wilna zostawali pod wpływem ogólnych praw dla całej Litwy, a główną ich podstawą była wola panującego, wyroki kapłanów pogańskich i prastare zwyczaje. Jeszcze przed przyjęciem chrześcijaństwa, gdy na wezwanie Giedymina zaczęli się ściągać do Wilna cudzoziemcy, przeważnie z Rygi i z Niemiec, przynieśli oni z sobą własne zwyczaje i prawa, którymi się niezależnie rządzili. Dopiero w r. 1387, gdy Jagiełło nadał miastu prawo magdeburskie, wówczas i dawniejsze prawa tybylewów i czasowe przybyszów zostały zastąpione przez nowe prawo. Prawo to przetrwało do r. 1840.

Po przyłączeniu Litwy do Rosyi zarząd miasta zastosowany został do ustawy miejskiej Katarzyny II z r. 1785. Rada miejska istnieje od 19 sierpnia 1808 r. Obecnie miasto posiada zarząd niezależny od 28 lipca 1876 r. i składa się z 72 radców (Duma), wybierających z pośród siebie zarząd miejski (Uprawa), złożony z prezesa (Gołowa) i czterech członków (Ławników), wybranych z liczby radców, sekretarza, oraz miejskiego budowniczego i mierniczego. W r. 1893 zarząd i system wyboru na radców miejskich z Najwyższego rozkazu zmieniony został.

Podatki. Nie wyszczególniliśmy poniżej jakie ciężary ponosiło miasto dawnymi czasy, gdyż nie mamy odpowiednich danych. Gdzieś niegdzie w historii Wilna spotykamy się z różnemi ciężarami, lecz te wiadomości nie dają nam pełnego obrazu. W r. 1529 sami tylko chrześcijanie płacili w Wilnie podatków 1500 kóp groszy, co na dzisiejszą monetę wyniesie 5400 rs. Zdarzały się wypadki, że miasto będąc nawiedzone przez pożary, głód, powietrze, zwolnione było od podatku; lecz działo się odwrotnie w czasie wojny, wówczas ogromne ciężary na miasto spadały. I tak np. miasto obowiązane było dostarczać żołnierzom w takim stosunku do ludności, jak całe w. księstwo, płacić kontrybucje i składki na potrzeby wojska, dawać kwatery i pożywienie oddziałom tu konsystującym, oraz na własną rękę utrzymywać do obrony murów garnizon miejski. Wojska zazwyczaj obiecały sobie leże po przedmieściach, do miasta zaś wchodziły jedynie w razie niebezpieczeństwa. Zaopatrywanie tych wojsk królewskich w żywność dla ludzi i koni, a nieraz nawet w broń, kule i pieniądze, całym ciężarem padało na miasto. Do r. 1451 w obowiązku miasta leżało dostarczanie podwód dla dworu wielkoksiążęcego, tudzież pod przejazd wojewodów i innych wysokich dostojników państwa. Powinność dostarczania kwater więcej nad inne była dotkliwą

dla mieszkańców. Musiano bowiem dawać pomieszczenie: dworzanom królewskim, posłom na sejmy, ambasadorom i innym dostojnikom zagranicznym, członkom trybunału, rozmaitym czasowym komisjom, gońcom królewskim i t. d. W kolei czasu wszystkie te powinności ulegały już to częściowej już zupełnej zmianie, aż przybrały charakter dzisiejszy.

Dochody i wydatki miasta podajemy za trzy lata, mianowicie z r. 1877, t. j. z pierwszego roku samodzielnego rządu, 1887 i z roku 1890.

Zanim te cyfry zestawimy, wspomnimy o niektórych poborach, gdzieindziej nieistniejących, a specyjalnie dla Wilna oznaczonych: a) bramne, ustanowione przez króla Aleksandra w r. 1505 a pobierane od przywożonych do miasta produktów żywności, dreb i siana. Pierwiastkowo dochód ten był przeznaczony na utrzymanie straży u bram miejskich. Płacono po groszu od wozu. b) Brukowe, ustanowione przez Zygmunta III w r. 1630 od wprowadzonych do miasta wozów. Pobór ten na zbudowanie i utrzymanie bruku w mieście wynosił od wozu po groszu (około 3 groszy dzisiejszych). W r. 1791 oba powyższe pobory zostały zwiększone, tak że od każdego konia brano 3 do 5 gr., od bydła rogatego 5 gr., od owcy i t. p. 3 gr. Później od r. 1805 pobierano nieco niższe opłaty do r. 1818; w tym czasie podniesiono je do 5 kop. od konia, a nadto do liczby podlegających opłacie dodano wówczas cztery takie, które wrzód były od niej wolne. W r. 1821 ustanowiono nową taryfę, podług której płaci się po 15 kop. od konia. Nakoniec w r. 1846 dodano jeszcze opłaty od niektórych, dawniej wolnych od poboru przedmiotów. c) Rybne, ustanowione przez Zygmunta I w r. 1522, pobierane było dawniej po 4 gr. na rok od wozu, a szło na utrzymanie czystości rynku. W r. 1824 przyłączono ten pobór do bramnego i brukowego. d) Gnojowe i karbonne, ustanowione przez Zygmunta I, jednocześnie z poprzedzającym. e) Łokciowe, ustanowione przez Zygmunta Augusta w r. 1536. Oba te pobory ściągają się od wieśniaków i przekupniów za prawo sprzedaży wiktuałów i innych drobnych przedmiotów, na rynkach, ulicach, dziedzińcach. f) Czopowe, mocą konstytucji w latach 1766, 1775 i 1789 ustanowione było w Wilnie i innych miastach, na rzecz skarbu, a pobierano je od napojów krajowych i zagranicznych. Z takim charakterem pobór ten istniał do r. 1811. Rozporządzenie z końca r. 1810 i 1811 zrobiły z tego dwa tytuły: czopowe od napojów zagranicznych i akcyzę od krajowych. Cały dochód z pierwszego oddano na korzyść miasta, z drugiego zaś wydzielono miastu 1 procent, a resztę przeznaczono na skarb. g) Łopatkowe, ustanowione na przedmieściu Antokolu w r. 1798, opłacają rzeźnicy od sztuki rogacizny po 30 kop., od owiec zaś i innych drobnych zwierząt po 5 kop. h) Wagowe

i miarowe, otrzymuje się za mierzenie i ważenie towarów i produktów na publicznej wadze miejskiej. z) Pobór z domów, otrzymuje się w stosunku 3% rocznego dochodu od wszystkich wynajmowanych mieszkań w mieście.

Cyfra dochodu miasta nie jest ściśle oznaczoną; jedne wpływy obrachowują się przez przybliżenie, innych wysokość zależy od konkurencji przy licytacji i t. d. Ruchomy budżet miejski bywa układany corocznie.

Dochody z funduszków do miasta należących: 1) z wdzierżawionych na pewne terminy: majątków i karczem, placów znajdujących się na przedmieściach w r. 1877 było 5435 rs. 55 kop.; 1887 r. 9310 rs. 72 kop.; 1890 r. 9301 rs. 72 kop.; 2) z placów na prawach czynszowych (77) 2742 rs. 16 kop.; (87) 4313 rs. 39 kop.; (90) 4437 rs. 25 kop.; 3) z domów miejskich oraz z miejsc przeznaczonych dla handlu na placach i ulicach (77) 35991 rs. 26 kop.; (87) 63986 rs.; (90) 67028 rs. 43 kop.; 4) za wodę z miejskich wodociągów (77) 216 rs.; (87) 1564 rs.; (90) 1564 rs.; 5) za prawo urządzania kąpieli na rzece Wilii (77) 134 rs. 24 kop.; (87) 125 rs. (90) 125 rs.; 6) za prawo wyrabiania lodu na rzece Wilii (77) 76 rs. 10 kop.; (87) 153 rs. 25 kop.; (90) 154 rs. 25 kop.; 7) za prawo wyrabiania lodu na rzece Wilejce i w Belmoncie w 1887 r. 132 rs. 50 kop.; w 1890 r. 51 rs.; 8) za prawo wywożenia nawozu od koni straży ogniowej w 1887 r. 150 rs.; w 1890 r. 150 rs.; 9) za także prawo z chlebnego rynku (targ zbożowy) w 1887 r. 43 rs.; w 1890 r. 43 rs.; 10) za dzierżawę 26 miejsc pod altany z wodą sodową (brak cyfry); 11) za miejsca pod zabudowania w czasie jarmarku św. Jerzego (87) 925 rs. 97 kop.; (90) 990 rs.; 12) za miejsca wynajmowane pod karuzele i t. p. w 1887 r. 55 rs.; w 1890 r. 902 rs.; 13) rozmaite dochody z ogrodu pobernardyńskiego w 1887 r. 512 rs.; w 1890 r. 1500 rs.; 14) za miejsca na ulicach przy budowie lub restauracji domów w 1890 r. 700 rs.; 15) rozmaite dochody przypadkowe w 1887 r. 110 rs. 75 kop.; w 1890 r. 155 rs. Ogółem w 1877 r. 49051 rs. 58 kop.; w 1887 r. 8 1529 rs. 88 kop.; w 1890 r. 88302 rs. 15 kop.

Podatki na korzyść miasta 16) od właścicieli domów i posiadłości (77) 18903 rs. 21 kop.; (87) 40000 rs.; (90) 50000 rs.; 17) od kupców podatek w r. 1877 25%, a w następnych latach 15% od opłaty skarbowej przy wydaniu świadectw kupieckich i 10% podatek z rozmaitych innych świadectw i biletów dla handlu (77) 8749 rs. 64 kop.; (87) 15501 rs. 40 kop.; (90) 14000 rs.; 19) z podatku pobieranego od dorożkarzy, karet i zajmujących się przewożeniem ciężarów przy wydaniu numerów pobierany (77) 1168 rs.; (87) 3376 rs.; (90) 3430 rs.; 19) 20% podatek od skarbowej opłaty przy wydawaniu patentów na prawo handlu trunkami (77) 11664 rs.

21 kop.; (87) 15910 rs. 96 kop.; (90) 15900 rs. 20) podatek od traktyerników, restauratorów oraz utrzymujących hotele i garkuchnie (77) 11632 rs. 50 kop.; (87) 28561 rs. 50 kop.; (90) 40000 rs.; 21) procenta od opłat aktowych na korzyść miasta (77) 19648 rs. 3 kop.; (87) 14918 rs. 12 kop.; (90) 12434 rs.; 22) za miejsca zajmowane na rynkach przez wozy i konie (77) 18984 rs. 60 kop.; (87) 14000 rs.; (90) 14000 rs.; 23) za stemplowanie wag i miar w 1887 r. 292 rs. 12 kop.; w 1890 r. 239 rs.; 24) dochody przypadkowe (77) 4489 rs. 76 kop.; (87) 314 rs. 75 kop.; (90) 612 rs.

Dochody zwrotne: 25) zwrot od skarbu za najęcie kwater dla wojsk i więzień z opałem i światłem (77) 12077 rs. 82 kop.; (87) 50010 rs. 70 kop.; (90) 58529 rs. 50 kop.

Ogół dochodów (77) 162830 rs. 13 kop.; (87) 276159 rs. 38 kop.; (90) 312695 rs. 60 kop.

Rozchody: 1) koszt utrzymania zarządu miasta i administracji (77) 30174 rs. 20 kop.; (87) 40879 rs. 79 kop.; (90) 41947 rs. 41 kop.; 2) restauracja i utrzymanie domów i koszar miejskich oraz majątków miejskich (77) 14069 rs. 14 kop.; (87) 16831 rs. 55 kop.; (90) 21274 rs. 90 kop.; 3) na spłatę długów miejskich wniesiono do Banku państwowego i wydano prywatnym osobom w 1877 r. 18050 rs. 81 kop.; 4) utrzymanie skwerów w 1887 r. 2100 rs.; w 1890 r. 3800 rs.; 5) bruki nowe i utrzymanie starych przy domach i placach miejskich (77) 3091 rs. 20 kop.; (87) 13605 rs. 3 kop.; (90) 13482 rs.; 6) oświetlenie miasta (77) 8630 rs. 16 kop.; (87) 6796 rs. 56 kop.; (90) 8281 rs. 98 kop.; 7) utrzymanie policji i żandarmerji (77) 27170 rs. 98 kop.; (87) 46701 rs. 11 kop.; (90) 84066 rs.; 8) biuro adresowe (77) 1578 rs. 98 kop.; (87) 1681 rs.; (90) 1738 rs. 89 kop.; 9) utrzymanie straży ogniowej (77) 18638 rs. 14 kop.; (87) 20546 rs. 65 kop.; (90) 19036 rs. 48 kop.; 10) rozchody na renowację mostów (77) 200 rs.; (87) 303 rs. 85 kop.; (90) 24760 rs.; 11) utrzymanie wodociągów w 1887 r. 2005 rs. 05 kop.; w 1890 r. 2057 rs.; 12) utrzymanie rur ściekowych w 1887 528 rs. 12 kop.; w 1890 r. 168 rs. 2 kop.; 13) urządzenie i utrzymanie rynków (87) 541 rs. 19 kop.; (90) 290 rs.; 14) środki dla podtrzymania przemysłu i handlu (87) 4615 rs.; (90) 4015 rs.; 15) za znaki i taksy dla dorożkarzy (87) 328 rs. 05 kop.; (90) 460 rs.; 16) utrzymanie więzień (87) 2408 rs. 79 kop.; (90) 2248 rs. 31 kop.; 17) służba sanitarna (87) 3857 rs. 36 kop.; (90) 4345 rs. 54 kop.; 18) na cele oświaty wydano w 1887 r. 1681 rs.; w 1890 r. 1738 rs. 89 kop.; 19) zapomogi dobroczynne (87) 942 rs. 50 kop.; (90) 937 rs. 58 kop.; 20) iluminacje (87) 230 rs. 50 kop.; (90) 290 rs.; 21) subsydyum teatralne (77)

6000 rs.; (87) 3000 rs.; (90) 3000 rs.; 22) rozmieszczenie wojsk (77) 25900 rs. 43 kop.; (87) 46734 rs. 81 kop.; (90) 54826 rs. 01 kop.; 23) na rozchody nieprzewidziane i rozmaite wydatki w różnych gałęziach gospodarstwa poniesione (77) 2364 rs. 35 kop.; (87) 2700 rs.; (90) 2700 rs. Ogółem rozchody w 1877 r. 177506 rs. 61 kop.; w 1887 r. 236511 rs. 13 kop.; w 1890 r. 322487 rs. 33 kop.

Władze sądownicze i administracyjne zmieniały się w koleji czasu. Wiadomo z dziejów, że Wilno od r. 1323 do 1569 było stolicą w. ks. litewskich; od unii lubelskiej głównym miastem księstwa było aż do r. 1794; d. 12 grudnia 1794 r. zostało miastem głównym gubernii litewskiej; od r. 1802 jest gubernialnem gubernii wileńskiej. Za rządów litewskich i polskich od r. 1413 mieli tu stanowiska urzędowe wojewodowie, kasztelanowie i inni wyżsi dostojnicy województwa wileńskiego. Ustanowiony przez Stefana Batorego trybunał litewski tu odbywał sądy, zaczynając zawsze od poniedziałku po niedzielę przewodniej i trwał przez 22 tygodnie co rok. Miasto zostając pod prawem magdeburskiem, miało tu od r. 1432 magistrat, w całym komplecie urządzony, który w sprawach miejskich przez swych wójtów i ławników zarządzał zupełnie niezależnie.

W obecnym czasie instytucji rządowych w Wilnie liczy się 168, a mianowicie administracyjnych 72, sądowych 9, duchownych 24, wojskowych 48, naukowych 18, bankowych 5. Do ważniejszych reform zaliczyć wypada zaprowadzenie w Wilnie 4 kwietnia 1872 r. sądów pokoju, sądów przysięgłych, sądu okręgowego i izby sądowej.

Przemysł i handel. W chwili obecnej jest w W. znaczniejszych fabryk (oprócz trzech papierni w okolicy miasta): 4 browarów piwnych, 1 fabryka karmelków, 1 świec, 3 fabryki mydła i świec łożowych, 9 fabryk białoskórniczych, 2 safianu, 10 czapek, 3 kafi wyborowych, 5 cegieł i wapna, 2 dachówki, 2 drożdży wódczanych i piwnych, 4 tytoniu i cygar, 1 guzików, 1 konserwowanego papieru, 1 ołówków, 3 kopert, 2 szcetek, 1 wyrobów obuwia (szteperska), 2 tartaki, 1 tartak i młyn parowy, 3 nadgrobków z kamieni i marmuru, 1 farbki do bielizny, 1 korków, 1 gilz do papierosów, 1 młyn wodny, 1 gisernia, 1 fabryka kartonów, 2 sztucznych kwiatów, 1 wyrobu gazu, 4 sztucznych wód mineralnych, w ogóle 68 fabryk. Rzemieślników w r. 1890 było w W. 7327 (majstrów 3373, czeładników 2167, uczniów 1787); kupców 1 klasy 26, 2 klasy 368, rodzin kupieckich mających prawo handlu 1 klasy 12, 2 klasy 147, subiektów 1004, trudniących się drobnym handlem 2544, razem 11438. Magazynów, sklepów, kramów 1163.

W Wilnie istnieją obecnie następujące zakła-

Słownik Geograficzny T. XIII. — Zeszyt 151.

dy *kredytowe i bankowe*; a) rządowe: wileński oddział banku państwa, wileńsko-kowieński wydział włościańsko-ziemskiego banku państwa i wileński wydział szlacheckiego ziemskiego banku państwa; b) prywatne: wileński kantor towarzystwa rosyjskiego wzajemnego ziemskiego kredytu; towarzystwo wzajemnego kredytu; wileński prywatny bank handlowy; wileński ziemski bank i 5 kantorów bankierskich.

Szlachtuzów jest 9, z nich jeden centralny, podług planów inż. Jasińskiego, miejski, i 8 prywatnych.

Świątynie prawosławne: sobor św. Mikołaja, sobor Przczystej Boga Rodzicy, cerkiew i monaster św. Trójcy, cerkiew i monaster św. Ducha, cerkiew i monaster św. Maryi Magdaleny (żeński), cerkiew św. Mikołaja, cerkiew Zwiastowania (były kościół św. Trójcy), cerkiew św. Andrzeja, cerkiew św. Prakseidy (Piatnicka), cerkiew św. Michała, cerkiew św. Aleksandra Newskiego, cerkiew zakładów naukowych, cerkiew Opieki Najświętszej Panny, cerkiew w instytucie panien, cerkiew więzienna, cerkiew św. męczenników Antoniego, Jana i Eustachego, cerkiew archierejska, cerkiew na ementarzu prawosławnym, kaplica na placu św. Jerskim na pamiątkę zwycięstw 1863—1864, w ogóle 18 cerkwi i 1 kaplica.

Parafie obrządku katol.: 1-sza św. Jana, obejmuje środek miasta; 2-ga św. Ducha; 3-cia Ostrobramska, obejmuje południową część miasta; 4-ta Wszystkich Świętych; 5-ta św. Filipa i Jakuba albo Łukiska; 6-ta św. Rafała za Zielonym mostem, obejmuje całą przestrzeń Śnipiszek i znaczną część okolicy za miastem; 7-ma św. Piotra i Pawła, zajmuje całe przedmieście Antokół z okolicami; 8-ma po-bernardyńska, składa się z cyrkułu miasta leżącego za Wilenką. Kościoły katolickie są: kościół katedralny, św. Jana, św. Ducha, św. Anny, św. Franciszka i Bernardyna, św. Michała (obecnie zamknięty), św. Piotra, św. Jerzego, św. Krzyża, po-misyonarski, św. Stefana, Wszystkich Świętych, św. Teresy, św. Jakuba, św. Bartłomieja, św. Rafała, św. Mikołaja. Kaplice: Ostrobramska, w gmachu Dobroczyńności, na ementarzu Rossa, na ementarzu po-bernardyńskim, w więzieniu, razem 18 kościołów i 5 kaplic.

Starowiercy mają oddzielny dom modlitwy, luteranie kościół, również i kalwini (ewang.-reformow.). Meczet istnieje od czasów Witolda. Synagoga z r. 1572 oraz 4 mniejszych i kilkadziesiąt domów modlitwy.

Ementarzy jest dziewięć: prawosławny nowy, Rossa, po-bernardyński, św. Piotra, św. Stefana, św. Rafała, św. Jakuba, ewangelicki i izraelitów.

Zakłady dobroczynne: 1) Towarzystwo dobroczynności, założone w r. 1807; 2) Dobrochotna kopiejka; 3) Dom miłosierdzia; 4) 4 ochrony dla

dzieci; 5) Dom dla biednych i przy nim tania kuchnia i nocleg; 6) Prawosławne bractwo św. Ducha z domem i ochroną; 7) Ochrona katolicka dla cudzoziemców; 8) Dzieciątka Jezus; 9) Towarzystwo wspierania niedostatnich uczniów zakładów naukowych obojej płci; 9) Oddział Towarzystwa ociemniałych. Szpitale: 1) św. Jakuba; 2) Sawicz; 3) Obląkanych; 4) Zakład Dzieciątka Jezus (dom podrzutków); 5) Żydowski; 3) Wojskowy; 7) Oftalmiczny hr. Przeździeckiej; 8) Dwie lecznice prywatne; 9) Przytułek dla ubogich i sierot przy kościele luterańskim i na ementarzu ewangelickim; 10) Przytułek św. Anny utrzymywany przez bractwo św. Anny katolików-niemców, przy ementarzu bernardyńskim; 11) Ochrona dla starców i kalek przy szpitalu św. Jakuba; 12) Ochrona dla żydów. Przed rokiem 1864 istniały: Przytułek dla staruszek i kalek rzymsko-katolickiego wyznania, założony przez Zofię Dąbrowską i szkoła Ostrobramska dla biednych dziewcząt, założona przez generał-gubernatorowę Nazimową.

Zakłady naukowe i Towarzystwa uczone. Po przeniesieniu w r. 1843 akademii lekarskiej do Kijowa, a duchownej do Petersburga, nie ma w Wilnie wyższego zakładu naukowego. Do średnich i niższych należą: 1) Seminarium prawosławne litewskie (175 wychowaućów); 2) Seminarium duchowne rzymsko-katolickie (w 1890 r. 66 wychowaućów); 3) Duchowna szkoła prawosławna (186 wych.); 4) Szkoła dla dziewcząt ze stanu duchownego (111 wych.); 5) Przytułek przy żeńskim monasterze (40 wych.); 6) Wojskowa szkoła juników (274); 7) Szkoła wojskowych felcerów (110); 8) Gimnazjum klasyczne pierwsze (616); 9) Gimnazjum klasyczne drugie (404); 10) Gimnazjum żeńskie (413); 11) Szkoła realna (523); 12) Maryińska szkoła wyższa żeńska (605); 13) Instytut nauczycielski (34); 14) Szkoła miejska przy instytucji (70); 15) Szkoła rysunków z oddziałem malarskim (83 mężczyzn i 24 kobiet); 16) Specjalna szkoła techniczna dróg żelaznych (64); 17) Szkoła pocztowo-telegraficzna (57); 18) Szkoła gubernialna dla akuserek (19). W ochronach było 106 chłopców, 79 dziewczyn. Szkół parafialnych dla chłopców 5, uczących się 426; dla dziewczyn 4, uczących się 290; dla obojej płci 3, uczących się chłopców 129, dziewczyn 89. Szkoła niedzielna żeńska (176). Instytut żydowski, uczących się 69, przy nim szkoła początkowa (72 uczących się). Szkół elementarnych żydowskich 3, uczących się 407. Szkół żydowskich dla wyuczenia się języka ruskiego: dla chłopców 12 (uczących się 699), dla dziewczyn 8 (uczących się 468). Prywatne szkoły żydowskie: 2 eszyboty (uczących się 240); sobotnia szkoła dla rzemieślników (390); 3 pensjonaty dla dziewczyn (uczących się 363), pensjonat dla chłopców (uczących się 10); Talmud Tora z oddziałami

(uczących się 216); 57 chederów (uczących się 526). W ogóle było w W. 124 zakładów naukowych, a w nich uczących się 6021 chłopców i 2677 dziewczyn.

Biblioteka publiczna, założona w r. 1865, mieści się w gmachu po-universyteckim, przy niej muzeum starożytności. W bibliotece 87497 dzieł, 122557 tomów. Z nich w języku ruskim 19497, tomów 32060; w innych językach (przeważnie w łacińskim i polskim) 68000, tomów 90497. Dubletów 9385, tomów 14583; z nich ruskich 1123, tomów 1520; cudzoziemskich (łacińskie, polskie) 8262, tomów 13063. Niekompletnych 8042, tomów 12050. Rękopisy: cerkiewno-słowiańskich 329. Akt i przywilejów na pergaminie 75. Fascykułów i oddzielnych rękopisów 1542. Rzeczy literackich w językach cudzoziemskich 2094. Pergaminów cudzoziemskich 18. Autografów i korespondencji 6096 osób. Ogółem w bibliotece dzieł 104924, tomów 149190. Towarzystwo lekarskie, założone w r. 1805, ma w 1891 r. członków honorowych 20, czynnych 79, korespondentów 90. Archiwum akt dawnych, założone w r. 1852, ma około 20 milionów numerów różnych aktów. Komitet statystyczny. Komisya archeologiczna. Pism peryodycznych wychodzi obecnie 5: Wileński wjeśnik, Wiadomości gubernialne, Wiadomości eparchialne litewskie, Cykularze okręgu naukowego wileńskiego i Protokoły Towarzystwa lekarskiego. O dawniej wychodzących w Wilnie pismach peryodycznych do r. 1864 pisał Kirkor w Przewodniku po Wilnie i d-r Szeliga w „Wiadomościach bibliograficznych warszawskich“. Księgarni znacniejszych jest 4, antykwarni 8, drukarni 9: Zawadzkiego, Syrkina, Rządu gubernialnego, Okręgu wojskowego, Romma (hebrejska), Dworca, Blumowicza, Zymela i Matza. Północno-zachodni oddział cesarskiego rosyjskiego Towarzystwa geograficznego. Stacya meteorologiczna. Kółko muzykalno-dramatyczne amatorów. Szkoła muzyczna prywatna. Teatr. Klubów 3 (szlachecki, wojskowy, szachistów). Oddział opieki nad zwierzętami. Towarzystwo wyścigowe. Towarzystw assekuracyjnych od ognia, gradobicia, ubezpieczeń życia, kapitałów jest 36.

Dzieje. O założeniu Wilna najrozmaiciej opowiadają historycy. Szafarzyk wspomina, że od II w. po Chr. okolice dzisiejszego W. zamieszkiwało potężne plemię słowiańskie Wilków, którzy ztąd wyrzucili Gotów i Wandalów. Ci to Wilej mają być założycielami Wilna (Starożytn. słowian., II, § 44, str. 783). Długosz nie Słowianom lecz Litwinom przypisuje założenie W., nie uznaje ich jednakże za aborygenów, tylko za rzymskich przybyszów (Dzieje, III, 446, wyd. Przeździeckiego). Jest jeszcze trzecie podanie, przypisujące założenie W. Waregom (Snorro-Sturlezon, cytowany u Czackiego: O lit. i pol.

praw., I, 16, wyd. Turowskiego). Rozwiązać tę sprzeczności nie podobna dla braku źródeł. Jest wszelkie prawdopodobieństwo, że założycielami byli Litwini, którzy są zarazem aborygenami, gdyż poglądy Długosza o rzymskim pochodzeniu Litwinów nie wytrzymują krytyki. Również można z pewnością utrzymywać, że W. istniało już kilka wieków pierwej przed wystąpieniem w kronikach.

Jak każdy prastary gród ma W. swe legendy, które odnoszą powstanie miasta do bardzo odległej przeszłości. Czem Wawel dla Krakowa, tem Bakszta dla W. Bakszta była prastarem grodziskiem, w kolei wieków zamieniona na silną warownię. Na Bakszcie mieszkał w lochu bazyliszek. Loch prowadził do Wilenki, która u stóp góry płynie. Bazyliszek każdego przychodzącego zabijał wejrzaniem, bo nikt jego wzroku nie mógł wytrzymać. Znalazł się wreszcie śmiałek, który wszedł do jaskini trzymając przed sobą duże zwierciadło, a bazyliszek, postrzegłszy swój obraz, własnym wzrokiem rażony, padł trupem. Powtarzamy tę legendę, tak przypominającą smoka wawelskiego, gdyż świadczy nam ona o łączności ludów i ich powinowactwie. Dziś na tem miejscu zbudowany jest zakład drobczynny: Dzieciątka Jezus, a loch, który miał łączyć zamek Trocki z Baksztą, od lat kilkudziesięciu dopiero jest zasypany. Zresztą podanie o bazyliszku, wspólne wielu innym miastom, jest znacznie późniejszego pochodzenia (wiek XV) i nie da się odnieść do zarania Wilna oraz smoka wawelskiego.

Bakszta leży nad Wilenką, dawniej zwaną Wilną; rzeczka ta dała nazwisko późniejszemu miastu. Dokoła Bakszty rozszerzyło się miasto we wszystkich kierunkach. Należy przypuszczać, że w pierwszym okresie istnienia Bakszty, jako warowni, gdzie niegdzie tak około warowni jak i po nad brzegiem rzeki porozrzucane były chaty a całą przestrzeń, dziś przez miasto zajętą, pokrywał las odwieczny.

O pierwiastkowych dziejach W. kroniki milczą. Dorywcze tylko mamy wiadomości o ks. litewskich z XI i XII w. Stwierdzono, że już w XI w. byli udzielni książęta wileńscy. Około r. 1070 siedział na Wilnie Rościsław syn Rohołoda, ks. połockiego, słuckiego i druckiego. Po nim nastąpił syn jego Dawid jako książę. Dalej syn tego Dawid II, którego syn Gerden albo Erden panuje w Połocku (1264). Wkrótce występuje na widownię potężny i sławny Giedymin już nie jako udzielny książę wileński, lecz jako pan całej Litwy i Rusi. Wielkiego Giedymina nasi historycy mianują synem Witenesa. Twierdzenie to fałszywe. Był on nie synem ale bratem rodzonym Witenesa a mieli jeszcze trzeciego brata Weina, także ks. połockiego. Widzimy złą łączność rodową z przeważnym do-

mem połockim. Lecz jednocześnie gdy jedni z Rurykowiczów, siedzący na Połocku lub drobnych księstwach ruskich, są wyznawcami wiary Chrystusa, inni, panując nad bałwochwalczą Litwą i Żmudzią, czezą, lub może udają tylko, że są czcicielami Perkunasa, jak i cała Litwa, jak i sam Giedymin, Kiejstut, Olgerd (Kirkor, Bazylika litewska, str. 4).

O tych samodzielnych książętach wileńskich inaczej opowiada Woskresenskaja Ijetopis (I, 48); Karamzin (t. IV, 82, nota 103, wyd. VI) mniej krytycznie zestawia te wiadomości latopisców, a polemizujący z nim Narbutt (l. c., III, 587) ogólnie się tylko wyraża, że cała ta wersja jest wątpliwą. Jakoż po śmierci Dawida II, ks. wileńskiego, gdy syn jego Gerden panuje na Połocku, nim Witenes objął rządy wielkoksiążęce (1293), na Wilnie siedział, jak pisze latopis Bychowca (rękopis w poznańskiej bibliotece, opuszczonej w wydaniu Narbutta), niejaki Swintorog. Ten książę wileński przy ujściu rzeki Wilny (Wilejka) do Nerisy (Wilia), w dolinie okolonej górami i pokrytej odwiecznym lasem dębowym, wznosił ołtarz na cześć Perkunasa, rozniecił ogień święty, a miejsce to na całopalenie zwłok książęcych przeznaczył (Narbutt, l. c., IV, 248). Według zwyczaju Litwinów wybrano zaraz gaj święty, zapalono Perkunasowi, bogu piorunów, bez przerwy tlejący ogień. Zwłoki Swintoroga spalił tu syn jego Germont. Powieść ta naprowadza na myśl, że właśnie Germont ów, lub nawet ojciec jego Swintorog podczas największego zamieszania w Litwie osieroconej przez Mendoga, z którego korzystali Krzyżacy, przeniósł do Wilna zniszczone przez Zakon podwakroć święte Romowe nad Dubissą i Niewiażą (Jaroszewicz, *Obraz Litwy*, I, 192; Antonowicz, *Oczerk ist. w. ks. litowsk.*, 82). Długo jeszcze zapewne miejsce to zostawało tylko spokojnem schronieniem kapłanów, zanim na dobre zaludnić się poczęło i znaczenie historyczne przybrało. O ile wiadomo w. ks. litew. Giedymin był pierwszym, którego zwłoki spalono po Swintorogu. Pojęcia o Criwe jako godności kapłańskiej w ogóle, a krywo—krywaite, lub jak Hartknoch pisze kriwe—kriweita w znaczeniu arcykapłana, ulegają radykalnej zmianie w skutek ostatnich poszukiwań naukowych. Prof. Mierzyński na IX zjeździe archeologicznym w Wilnie (1893 r.) przedstawił referat, w którym, na zasadzie pewnych danych z życia politycznego starodawnej Litwy, mitologii litewskiej i wreszcie językoznawstwa, utrzymuje, że kriwe nie oznacza godności lecz jest imieniem własnem ostatniego ofiarnika w Romowe nad Dubissą i Niewiażą. Tenże profesor dowodzi, że pojęcie o arcykapłanie nie było znanem ówczesnej Litwie, lecz jest ono wymysłem kronikarzy i historyków, szczególniejszej Duisburga, który przez analogią papieża stworzył dla

Litwy arcykapłana, nazwawszy go kriwe kryweitą.

Dopiero około r. 1320, kiedy Giedymin założył tu swój zamek, dzieje miasta rozjaśniać się poczynają. Powód założenia zamków wileńskich kroniki podają następuj: Giedymin przybywszy pewnego razu z wielkim orszakiem na łowy w tem miejscu, gdzie tak zwane Łyse góry otaczają ujście Wilny do Wilii, miał jakoby na jednej z nich zabić tura wielkiego, od czego owa góra otrzymała nazwę Turzej. Po łowach nocował na zgłiszczach Swintoroga i śniło mu się, że widział na jednej z łysych gór, gdzie tura ubił, wilka ogromnego, żelazną blachą okrytego, a którego wycie było tak donośne, iż zdawało się, jakby stu wilków wyło. Giedymin opowiadał ten sen swym dworzanom, lecz jeden tylko arcykapłan Lezdejko ciekawemu księciu znaczenie snu wytłumaczyć potrafił: wilk żelazny znaczy, że na zgłiszczu tem stanie zamek mocny i miasto, głowa państwa; a stu wilków w nim wyjących znaczy, że gród będzie donośny sławą swych mieszkańców (Strykowski, Kronika, I, 372, wyd. z r. 1846). Przyjął to tłumaczenie Giedymin i zaraz na szczycie Turzej góry począł murować warowny zamek, sześcioboczną wieżą ozdobioną; u dołu zaś przy świętych zgłiszczach, pod gajem Perkunasa, w dolinie, stanął drugi zamek drewniany, z basztami, palisadą i blankami, zwany Krzywym grodem. Przeniesiona wkrótce z Trok do Wilna stolica państwa przyczyniła się do rozszerzenia i wzrostu osady tak co do budowli jak i mieszkańców, których liczba pomnażała się przybywającymi na wezwanie Giedymina osadnikami z Niemiec. Już w r. 1323 Giedymin, jako król Litwy i Rusi, pisał z W. listy swoje do papieża, zakonów i miast niemieckich (Daniłowicz, Skarbiec dyplomatów, I, N. 297—300).

Wilno już przed Giedyminem było znaczną osadą. Po przeniesieniu stolicy z Trok naznaczyl on swym namiestnikiem Gastolda. Odtąd rozpoczyna się wzrost miasta, ku czemu wielce przyczyl się sam Giedymin przez sprowadzenie kupców i rzemieślników cudzoziemskich, a szczególnie Niemców z miast hanzeatyckich (Jaroszewicz, I. c., I, 105; Narbutt, I. c., IV, 143, 518, dod. XIV; Czacki, I, 143). Świadectwem znaczenia dziejowego W. jest zawarta tu r. 1323 przez Giedymina ugoda z arcybiskupem rygskim, oraz mistrzem zakonu rycerzy mieczowych inflanckich, której główne punkta są następujące: bezpieczeństwo podróży na gościńcach i drózkach w kraju obu stron traktujących; prawne rozstrzygnięcie sporów i krzywd między poddanymi stron obu; zwrot dóbr złupionych; wydawanie zbiegłych knechtów i sług (Daniłowicz, I. c., N. 302); a później zawarto tu przymierze z Łokietkiem (Pomniki dziejowe Bielowskiego, II, 619; Daniłowicz, I. c., N. 318,

321, 322) w r. 1325. Skutkiem zabiegów Giedymina W. znacznie się wzniosło i zaludniło, są nawet niektóre wskazówki o istnieniu kościołów chrześcijańskich (Baliński, Wilno, I, 64; Przyjałkowski, Żywoty biskup. wil., I, 5; Daniłowicz, I. c., N. 299), jednak jeszcze na stolicę nie wylądało.

Dopiero wznosząca potęga Olgerda wpłynęła na rozwój miasta przez ożywienie handlu, rozmaite przywileje nadane kupcom, bez różnicy wyznania (Kraszewski, Wilno, I, 365). Opiekę nad chrześcijaństwem pod panowaniem Olgerda rozpościerał namiestnik jego Gastold, katolik, ożeniony z Buczacką, który sprowadził franciszkanów i dla nich wybudował drewniany klasztor, na miejscu gdzie dziś stoi pałac generał-gubernatora i kościół bonifratrów. Za Giedymina byli już franciszkanie na Litwie i mieli swój kościół w W. (św. Mikołaja na Piaskach), zbudowany przez Niemców-katolików (Kirkor, Bazylika, 7). W czasie nieobecności Gastolda w W. Litwini, wpadłszy do klasztoru, siedmiu mnichów zamordowali, a innych siedmiu, którzy w gajach na Łysych górach schronić się usiłowali, pojawszy, ukrzyżowali i ciała ich z góry do rzeki powrzucali. Na pamiątkę tych męczenników postawiono później na tej górze trzy krzyże, które odtąd klasztor franciszkański stale odnawiał i podtrzymywał. W r. 1866 krzyże te zostały usunięte a na ich miejsce posadzono topole, z których obecnie potężne już wyrosły drzewa.

Za powrotem Gastolda, z rozkazu Olgerda, mordercy ukarani zostali; na miejsce pomordowanych Gastold sprowadził kilkunastu franciszkanów i osadził ich we własnym dworze, na tem miejscu, gdzie do r. 1865 istniał kościół (dziś archiwum) i klasztor. Tak więc za Olgerda były już trzy kościoły w Wilnie: św. Mikołaja, N. M. Panny na Piaskach i kaplica gdzie dziś kościół św. Krzyża. Kraszewski utrzymuje, że na miejscu dzisiejszego kościoła św. Piotra była już za czasów Olgerda świątynia chrześcijańska.

Jednocześnie i obrządek wschodni był rozpowszechniony, jak o tem świadczy wzniesienie cerkwi, gdyż za czasów Olgerda przychodnie i kupcy ruscy zaczęli się w W. osiedlać. Jakkolwiek Olgerd nie bronił przybywcom wyznawać wiary Chrystusa, apostołującym franciszkanom nie przeszkadzał w głoszeniu słowa Bożego, miał żonę chrześcijankę i pozwalał nawet dzieci swe chrzcić, aby im ułatwić w przyszłości zajęcie tronów ruskich, sam został poganinem do śmierci. Tak utrzymuje Daniłowicz (I. c., N. 459) i Bartoszewicz (Encyklop. Orgelbranda, XIII, 510); przeciwnego zdania są: Karamzin (I. c., V, 55) i Stadnicki (Olgerd i Kiejstut, str. 117 i in.). Śmierć Olgerda przypadła w r. 1377, po nim nastąpił Jagiełło.

Pomimo całej potęgi Olgierda i sławy jaką odkrył Litwę, stolica jego pokilkakroć zagrożona była przez napaście Krzyżaków i Dymitra, w. ks. mosk. Rok 1362 dotknął ją ciężkim głodem, ale przy końcu panowania tego mocarza większa klęska ją spotkała: marszałek zakonu Gottfried Linden z 12000 zbrojnych podstąpił pod miasto, w którym się zamknął sędziwy już Olgierd z rodziną. Dzielną obronę zamków skłoniła Krzyżaków do zawieszenia broni, podczas którego wszakże podłożony przez nich ogień między parkany miejskie strawił dwie części domów młodego miasta.

Odzyskało znów pomyślność swą za Jagiełły, który mieszczanom W. opieki używał i życzliwości ich w następnej wojnie domowej doświadczył. Kronikarze (Strykowski, II, 62, 63; Kojalowiec, Hist. Lith., 361) pisząc o ubieźnieniu W. przez Kiejstuta w r. 1381, dodają powieść o podstępie, który je ułatwił. Kiejstut zapewnił o porozumieniu się Jagiełły z Krzyżakami na zgubę jego, postanowił mu odebrać tron wielkksiążęcy; w tym celu wysłał potajemnie do Wilna 300 wiernych swoich, którzy różnemi stronami weszli do miasta przebrani za podróżnych, potem 600 zbrojnych, ukrytych na wozach ładownych sianem i skórą, tam wprowadził. Po uczynieniu tych przygotowań, sam w 100 koni nagle z Trok przypadł do W., zamek dolny opanował i nieprzygotowanego do obrony Jagiełłę z matką i siostrą Maryą oraz jej mężem Wojdyłą pojmał. Przyjaźń Witolda ocaliła go od gorszego losu; skończyło się na tem, że mu odano skarby, dzielnicę na Krewie (z zamku i powiecie) oraz ks. witebskie. Jagiełło zmuszony do odstąpienia tronu litewskiego, upatrywał tylko sposobnej pory do jego odzyskania. Kiejstut zajęty wojną z Korybutem, ks. siewierskim, zostawił Witoldowi małe siły do strzeżenia Trok i Wilna. Wiedząc o tem Jagiełło zwrócił się do stolicy i łatwo ją opanował, bo mieszczanie wileńscy więcej mu sprzyjali niż Kiejstutowi. Pierwszy to raz mieszkańcy W. biorą udział w sprawach publicznych. Krwawe to były owe niezgody domowe, których głównym teatrem stało się Wilno.

Jak Wojdyło, szwagier Jagiełły, poczytany przez Kiejstuta za głównego matacza i sprężynę, a podobno za przywódcę stronnictwa chrześcijańskiego, powieszony został na Łysej górze w obec mieszkańców stolicy, tak po upadku Kiejstuta święto Widymunda, ojca Biruty, żony jego, rozciągnęto kołmi Butryma, jej krewnego. Kiejstut, ujęty zdradziecko w r. 1382 przez Jagiełłę, osadzony w więzieniu w Krewie, z rozkazu Jagiełły został tam zamordowany. Ciało jego przywieziono do W., uroczyście spalono na zgliszczu Swintoroga. Był to ostatni pogrzeb książęcy podług kultu pogańskiego.

W drugiej połowie XIV w. W. zaczęło już

przybierać pozory zamożnego i rozległego miasta. Na wysokiej górze przy ujściu rzeki Wilny do Wilii wznosiły się wielkie mury silnie warownego zamku, trzema basztami strzelające w górę i wysokim wałem opasane. Na południe między górą a rz. Wilną znajdował się obszerny dom jednego z najprzedniejszych panów litewskich Monwida. U spodu góry rozciągał się dolny zamek, Krzywym grodem nazwany, a dalej nieco, przy połączeniu się dwóch rzek, na świętej dolinie Swintoroga, odwiecznymi dębami porosłej, widniały drewniane budowle świątyni z tlejącym wiecznym ogniem (niewłaściwie nazywanym Zniczem przez dawniejszych pisarzy; znicz czyli właściwiej znicze oznacza miejsce, gdzie stała bałwochwalnia; podług Karłowicza zaś zinez, ziniczus al. zinezus oznacza kajłana, który podtrzymuje ogień i czuwa, ażeby nigdy nie zgasł; ob. Kirkora, Litwę i Białoruś, str. 32). Tuż zaraz ciągnęły się mieszkania kapłanów (kriwe) pogańskich. Na miejscu gdzie dziś kościół katedralny, wśród ogromnych dębów, stał osąg władzy piorunów, Perkunasa, wsparty na podstawie z kamienia. W koło tego placu, Świętym zwanego, sterczały rozległe budynki dolnego zamku, po większej części drewniane, z wieżami. Pałac wielkksiążęcy składało kilka obszernych budynków, pomiędzy którymi był dom przeznaczony na chowanie skarbów, oraz stajnie (dziś część ogrodu spacerowego, przylegająca do bramy głównej ogrodu botanicznego). Na południe od świątyni Perkunasa wznosiła się wysoka, okrągła wieża z kamienia, z oknem, przez które najwyższy kapłan wołę bogów ludowi ogłaszał. Przypuszczają, że ta wieża to dzisiejsza dzwonnica katedralna, z przybudowaniami do niej dwu piętrami, w których znajdują się dzwony. Cały zaś Krzywy gród obwiedziony był gęstym ostrokołem i prócz tego opasany z jednej strony rzeką Wilną (kierunek tej rzeki obecnie jest inny), a z drugiej kanałem Giedymina (dzisiejsze ujście Wilejki do Wilii).

Z zachodniej bramy dolnego zamku prowadziła droga przez dwa mosty, zbudowane na Wilnie i Wingerze, pomykająca później na północ; oraz przez prom na Wilii do Kiernowa, najdawniejszej stolicy Litwy, i do zamku wilkomierskiego a w lewo od promu, gdzie dziś przedmieście Łukiszki, ciągnęła się ku gajom świętym, gdzie stały odwieczne dęby i sosny, różnym bogom poświęcone. Od Krzywego grodu szły inne jeszcze dwie drogi: jedna do Trok na zachód koło klasztoru franciszkanów, a druga mimo klasztoru greckiego św. Duchy, za którym rozchodziła się na trzy strony do Grodna, Lidy i Miednik. Nareszcie jedna szła do Połocka przez most na Wilence, około soboru Preczystej.

Znaczniejsze świątynie pogańskie były: Perkunasa na zgliszczu Swintoroga; druga na miejscu dzisiejszego kościoła św. Jana. Na Antokolu

świątynia bogini Mildy, dziś św. Piotra; panteon bogów litewski, gdzie dziś szpital wojskowy, a dawniej pałac sapieżyński i kościół P. Jezusa (Strykowski, l. c., I, 473). Na zamku górnym, nad samą spadzistością nad Wilenką, była także świątynia pogańska, zamieniona później na kościół św. Marcina. Była jeszcze świątynia Ragulisa, którą Marya Witebska, żona Olgerda, przeistoczyła na cerkiew Piatnicką.

Oprócz tych głównych świątyń pogańskich, o których podania i wiadomości kronikarskie pozostały, istniały jeszcze gaje święte, rozmaitym bogom poświęcone: na dolinie Swintoroga był gaj niewielki, dębowy, z którego brano wyłącznie drzewo do palenia na ołtarzu Perkunasa (Strykowski, l. c., I, 473). Dzisiejszy ogród pobernardyński, do ostatnich czasów przez lud gajem nazywany, był gajem świętym; w tym gaju, nad Wilenką, stała świątynia pogańska. Na Łukiszkach, gdzie były święte gaje, wykopano przed 30 laty nogę kamienną z ciemnego granitu, należącą do olbrzymiego posągu. Na tem miejscu gdzie dziś teatr i sobór prawosławny stała drewniana budowla, wysokim parkanem otoczona, w której znajdowały się kramy i mieszkania kupieckie (Kirkor, Przewod. po Wilnie, 2 wyd., 19—21).

Pomyślny dosyć był stan miasta za rządów Jagiełły przed ochrzczeniem się jego, bo zamożność dworu i opieka w. księcia dla handlujących pomnażały ludność i ruch w tej jeszcze nieeuropejskiej stolicy. Mieszkańcy Wilna z kraju własnego i z głębi Rusi dostając futra, skóry, wosk i miód, prowadzili je na sprzedaż do Krzyżaków i do Niemiec; a chociaż nieraz handel ten cierpiał wiele wskutek napadów Krzyżaków, kupcy więzieni a towary zabierane, bronił wszakże Jagiełło orężem i traktatami poddanych swoich od napastników (Raczyński, Kod. dypl. lit., 61; Wizerunki i roztr., poczet nowy drugi, XXIV, 71—76).

Pod taką opieką kłeska, jakiej miasto doznało na schyłku panowania Olgerda, przez spalenie większej jego części, w ciągu lat dwudziestu zartata została. Nowe domy z drzewa powstały wkrótce i aż w góry rozciągnęły miasto. Lecz w r. 1383 powtórny napad Krzyżaków znowu wstrzymał ten postęp na czas niejaki. Chociaż zamki litewskie w Kownie i Trokach zasłaniały stolicę od bezpośredniej napaści nieprzyjaciół, wszakże tym razem usiłowania w. mistrza, wsparte współdziałaniem Witolda, przemogły wszystko. Po wzięciu Trok czterech komturów z silnym wojskiem posunęło się na zniszczenie Wilna; ale waleczność Litwinów, broniących z rozpaczą bogów swych i domów rodzinnych, wstrzymała burzę. Przyszło do spotkania pod samem miastem i po krwawej bitwie Niemcy ustępować musieli, część jednak Wilna znowu spalona została (Narbutt, l. c., V, 335). Rok 1387 przy-

niósł tę wielką przemianę porządku społecznego jak w Litwie całej tak i w jej stolicy, do którego ją przygotowywały już oddawna poprzedzające wypadki.

Kiedy Władysław Jagiełło po wstąpieniu na tron Piastów, zobowiązawszy się wprowadzić na łono wiary Chrystusa kraj swój rodzinny, przybywał doń wspólnie z Jadwigą wypełniać przyrzeczenie, Wilno już było w wielkiej części chrześcijańską osadą. Przemagała wprawdzie ludność litewska i bałwochwalcza, ale przy niej niemieccy rzemieślnicy gnieździli się już od Giedymina, kupcy ruscy osiadali od Olgerda. Próż chrześcijan żydzi podobno już od r. 1326 także tu zamieszkali (Narbutt, l. c., VIII, 490; Działyński, Zbiór praw, 102, 109; Czacki, O lit. i pol. pr., I, 93; Wiszniewski, Pomniki, III, 94; Daniłowicz, Dziennik wileń., 1823, I, 390). Chociaż dla pogan liczne wznosiły się ołtarze i bóżnice w pośród miasta, jednakże Niemcy katolicy i Ruscy mieli już własne świątynie (Sofijskiej wremiennik, 1381; Daniłowicz, Latopis. Litwy, 204; Wizerunki i roztrząs., p. n. drugi, XIV, 134, 135). Lud więcej oswojony z godłem krzyża, a tymbardziej bojarowie, nie byli tak uporczywi do przyjęcia wiary chrześcijańskiej a także i cywilizacji zachodniej, jak za Giedymina. Wreszcie władza w. książęcia samowładna obok prostoty ludu, powaga przedniejszych książąt ochrzczonej już w Krakowie i obecność rycerstwa polskiego przybyłego z Jagiełłą, przemogły wszelki opór i żal narodu, porzucającego mimowolnie dawne swoje bogi i zwyczaje naddziadów. Nie mogli już temu przeskodzić kapłani pogańscy, bo wpływ ich zupełnie upadły nie wystarczał potrzebom moralnej narodu. Łatwo zatem na rozkaz Jagiełły, w obec królowej Jadwigi, książąt mazowieckich, panów i duchowieństwa polskiego, obalono świątynie i posągi bożków w Wilnie, zagaszono ogień Perkunasa i na jego miejscu właśnie założono posadę kościoła katedralnego p. tyt. św. Stanisława (Następujący pisarze podali mniej lub więcej dokładne opisy kościoła katedralnego: Narbutt, Dzieje, VII, dodatek XII i w Pismach pomniejszych; Kraszewski, Wilno, II, 183—296; Baliński, Wilno, I, 117 in.; Starożytna Polska, III, 135; Homolicki, Wizerunki, ser. III, t. 1, XIV, 1; XXIV, 269; Przyjałkowski, Żywoty biskupów wileńskich; Korotyński, Encykl. Orgelbr. sub v. Wilno; Kirkor: Przechadzki po Wilnie i Przewodniki; Litwa i Białoruś, 3 tom Żywopis. Ross.; Groby wielkoksiążęce i królewskie; Bazylika litewska). Zbierano lud nie tylko z miasta ale i z okolic gromadami i tak go chrzczono, nadając każdej z nich jedno imię, dla prędszego odbycia obrządku. Ściągali się też tłumnie Litwini, zwabieni białemi sukmanami, które Jagiełło, zakupiwszy w Polsce, rozdarowywał nowochrześcijanom.

Zaraz potem na gruzach obalonych bóżnic w Wilnie na głos w. księcia zatknięto krzyże i poczęto budować kościoły, ażeby lud przywykły tam do pokłonu bóstwom swym, łatwiej do nich zbierał się dla czci prawdziwego Boga. Bogate było uposażenie katedry i biskupa. Pierwszym biskupem wileńskim był Andrzej Wasiło. Boddzanta, arcybiskup gnieźnieński, poświęcił kościół katedralny, a królowa opatrzyła drogiemi sprzętami i naczyniami (Kirkor, O skarbcu katedralnym wileńskim, Kwartalnik Kłosów, II, 161). Założono także kościół św. Jana (ob. Kraszewskiego i Balińskiego historye m. Wilna) i św. Marcina na szczycie góry zamkowej; wreszcie ustanowioną została kapituła, z prałatów i kanoników katedralnych złożona, a w główniejszych punktach Litwy fundowano kościoły parafialne (Czy Jagiełło wyjechał do Krakowa poganinem, czy też z ruskiej wiary przechrzeił się na niemiecką, jak niektóre latopisy przez Narbutta przytoczone podają, o tem obacz ważny przypisek Malinowskiego do Kroniki Wapowskiego, t. I, na str. 62).

Po takim urzędzeniu hierarchii rzymsko-katolickiej w stolicy Litwy (Wapowski, I, 74), przystąpił Jagiełło do przekształcenia na stopę europejską samego miasta, jeszcze w pół azyatyckiego. Dotąd stan jego był prawie barbarzyński i niewolniczy (Baliński, Wilno, I, 111—117), mieszkańcy, rodowici Litwini, uprawiali o grody i służyli zamkowi lub bojarom, rzadko handlem i rzemiosłami się trudniąc; Niemcy zaś i Ruscy przeciwnie, temu tylko oddani, zamożniejszymi byli od pierwszych. Tamtemi rządził podług dawnych zwyczajów zapewne horodniczy zamkowy, lub ciwun powiatu okolicznego; przybysze, a mianowicie Niemcy, zostawali pod opieką osobnego prawa, jakiego rzyccy mieszczanie używali. Jagiełło urządzając starodawną swoją stolicę na wzór Krakowa, nadał tegoż roku 1387 jej mieszkańcom prawo magdeburskie, ze wszystkimi jego swobodami, a mianowicie: wolnym wyborem burmistrza i sądów wójtowskich, uwalniając ich od władzy ziemskich urzędników. Mieszczanie mieli tylko włożony obowiązek strzeżenia zamków (Zbiór dyplom. rząd. i aktów, NN. 1, 2, 3, 4, 26). Wszakże wyłączeni zostali od praw municypalnych ci mieszkańcy miasta, którzy osiedli na placach należących do duchownych lub do zamku (Dubieński, Zbiór praw i przywilejów, wydanie z r. 1788, str. 1; Wizerunki, Ser. III, XXIV, 71, 76), zapewne dla tego, że to byli wieśniacy poddani, do których właściciele, jako sprowadzonych dla swojej posługi, mieli prawo podług ówczesnych zasad i wyobrażeń.

Ostatnim nakoniec walnym czynem Jagiełły w chwili tej wielkiej reformy w Litwie było ustanowienie namiestnika, w osobie brata rodzzonego Skirgajły, i osadzenie zamków wileńskich

polską załogą. Rządy tego księcia dla Wilna były niepomysłne: mieszkając ciągle w Trokach nie dbał o Wilno i utrzymanie w niem swobód miejskich i handlu, ani też wiary nowej w kraju nie rozkrzewiał. Wierność wszakże mieszkańców tej stolicy dla Jagiełły była niezachwiana, bo kiedy Witold zamierzywszy stracić niedołęznego Skirgajłę z namiestnictwa, pokusił się o opanowanie Wilna, mieszczanie wspólnie z dowódcą swym Sudimuntem wszystkie usiłowania jego w niwecz obrócili. Raz jednak o mało się nie udał podstęp Witoldowi, który puściwszy pogłoskę, że ma wesele sprawić siostrze swej Ryngale z Henrykiem mazowieckim, wysłał do Wilna naprzód 300 wozów niby ze zwierzyną i inną żywnością, a w istocie ze zbrojnym żołnierstwem, sam zaś w pobliżu miasta z innym hufcem w gotowości stał. Podejście odkryto i Witold z niczem powrócił do Krzyżaków, z którymi w nowe związki wszedłszy, ściągnął na Litwę, chociaż chrześcijańską już, największą jaką dotąd była krucyatę z całej Europy. Siły te wynosiły 40000 zbrojnych. W liczbie nieprzyjaciół stanął i Witold z podburzoną przez siebie Żmujdzią.

Napad pod dowództwem Engelharda Rabe uczyniono 1390 r. (Baliński, Staroż. pols., III, I. c.; Narbutt, I. c., V, 448; Latopis Bychowca, 59). Na wieść o tej napaści Jagiełło wysłał Mikołaja z Moskorzewa, podkanclerzego koronnego, z oddziałem Polaków dla wzmocnienia załogi zamku wileńskiego, a Skirgajło zebrał wojsko litewskie. Krzyżacy, przemagający w siłach, wzięli Kowno, spalili Troki, zmusili do cofania się Skirgajłę, zwarli się z nim po raz drugi pod samem Wilnem. W bitwie między Werkami a górą Szeszkiną Litwini zostali pokonani i schronili się do niższego zamku razem z dowódcą swoim Kazimierzem Korygajłą, bratem Jagiełły. Moskorzewski zamknął się z Polakami w górnej twierdzy. W takim stanie rzeczy Krzyżacy opasawszy Wilno, przypuścili do niego szturm gwałtowny dnia 4 sierpnia i spalili parkany i domy drewniane, zdobyli Krzywę gród. W straszliwej rzezi zginęło tam pod mieczem Anglików i Żmujdzinów kilkanaście tysięcy żołnierzy i mieszczan. Polegli i ks. Kazimierz Korygajło; nieprzyjaciół wielką poniósł także stratę, bo oprócz wielu zabitego ludu, zginęli Towciwiłł, brat Witolda, i Algard hrabia z Hohejsztejuu.

Po tem krwawem zwycięztwie Krzyżaków i opanowaniu spalonego miasta, górny zamek ściśle opasany został. Prusacy z Inflantezykami i Francuzami, dotychczas szturmujący górny zamek, a nieprzyjmujący udziału w napaści na zamek dolny, połączyli się z Anglikami i Żmujdzinami, i uwzięli się zdobyć go koniecznie. Moskorzewski tak dzielnie się bronił, że przez 5 tygodni wytrzymał wszystkie ich napady. Tymczasem głód, zimno i brak prochu zmusił Krzyżaków do odstąpienia. Zapewne i zbliżanie się

Jagiello przyczyniło się do odwrotu. Jagiello z odsieczą przybył w listopadzie do zniszczonej stolicy; wsparł mieszczan co do budowy domów, zbogacił kapitułę nowem dóbr nadaniem i urządziwszy obronę zamków na nowo wzmocnionych pod dowództwem Oleśnickiego, który zastąpił Mikołaja z Moskorzewa, wrócił do Polski (Baliński, l. c., Narbutt, l. c.; Strykowski, II, 84; Kojalowiez, II, 20; Voigt, V, 459; Długosz, III, 462; Kronika Bychowca, 61).

Tymczasem nowa, równie wielka wyprawa, za poduszczeniem cheiwego władcy Witolda, pod dowództwem w. mistrza Konrada Wallenroda, zagroziła Wilnu w 1392. We wrześniu Krzyżacy rozłożyli się obozem między Krzywym grodem a kościołem P. Maryi franciszkańskim. Oleśnicki, spaliwszy resztę domów miejskich pozostałych od pierwszego oblężenia, zrobił wycieczkę i taką im zrzucił stratę, że Wallenrod naprzędno tracąc czas, pieniądze i ludzi, zaniechał swoich zamiarów i odstąpił do Kowna.

Na r. 1392 kończą się rządy Skirgajły, zaczyna się nowa epoka dla Wilna. W upłynionej epoce stan municypalny stolicy, dla tyłu kłesk, dla niedołęztwa namiestnika, nie mógł się rozwinąć, lecz, owszem nadwyrężany co chwila samowolnością rządu wojskowego, upadł prawie zupełnie. Miasto spalone i zrabowane, zmniejszyło się w swej rozciągłości; handel niewątpliwie zmalał i W. zamiast rosnać i kwitnąć pod tarczą cywilizacji chrześcijańskiej, przyszło do nędzy, której, będąc w pól pogańskim, może nie znało. Jagiello po zgonie ulubionego brata Wigunta, którego pogrzebiono obok Korygajły w kościele katedralnym wileńskim (Kirkor, Groby, 9; Długosz, III, 468), znużony skargami na rządy Skirgajły, skłonił się do ostatecznej zgody z Witoldem. Sam przybywszy w r. 1392 do Wilna z królową Jadwigą postanowił go swoim namiestnikiem w Litwie i za usilnem staraniem królowej pojednał Witolda ze Skirgajłą, oddawszy ostatecznie w posiadłość ks. kijowskie.

Nie dotrzymał traktatów cheiwy najwyższej władzy Skirgajło (Gołębiowski, Panow. Wład. Jagielly, 1, nota 62; Daniłowicz, Skarbiec, I, N. 621—23; Stadnicki, Bracia Władysł. Jagielly, 278), i spiknąwszy się z bratem swym Świdrygajłą zaczął zbierać wojska na Rusi dla obalenia rządów Witolda. Świdrygajło udał się do Krzyżaków w celu zachęcenia ich do nowej napaści na Litwę. Dla usmierzania tej burzy Jagiello przybywa z Jadwigą do Wilna w r. 1393. Przywrócił zgodę dzięki nadaniom różnych ziem tak Skirgajle jako też innym pokrewnym książętom.

Jeden Świdrygajło nie przystąpił do zgody i w r. 1394 wtargnął do Litwy z Krzyżakami [pod dowództwem w. mistrza Konrada Jungingen. Całą okolicę między Kownem, Grodnem i Wilnem spustoszyli i rozpoczęli oblężenie Wilna.

Witold, zaopatrzwszy oba zamki i mieszkańców w dostateczną załogę, opuścił Wilno, aby skuteczniej wystąpić przeciw wrogom. Krzyżacy z wyborowem wojskiem, połączywszy się do tego z wojskiem mistrza inflanckiego, ściśle opasali miasto i zapomożą wież zaczęli rozbijać wały i łamać ostrokoły miejskie. Witold opasał nieprzyjaciół ze wszystkich stron, ogałacając ich ze wszelkich sposobów dostania żywności dla ludzi i koni. Nieustanne wycieczki z zamków i ciągle niepokojenie przez Witolda obozu niemieckiego w ciągu trzech tygodni zmordowały i zniechęciły w. mistrza do dalszych działań. Lecz Świdrygajło innym jeszcze sposobem chciał probować szczęścia i zdradą dostać się do zamków. Uknował spisek do zapalenia baszt w czasie nastąpić mającego szturm, a gdy mu się to nie udało, w. mistrz zaniechał oblężenia, a nawet układać się zaczął z Witoldem o spokojny powrót za Niemen (Narbutt, V, 520). Pomimo tego Żmujdzini napadli na Krzyżaków w lasach nad rz. Strawą. Krzyżacy stracili, licząc w to i dwumiesięczne oblężenie Wilna, prawie połowę swych sił.

Wilno po zawarciu pokoju między w. mistrzem i Litwą d. 12 października 1398 r. na wyspie niemeńskiej Salin (Raczyński, Kod. dypl. Litwy, 251; Narbut, V, 595) przez cały ciąg rządów Witolda wolnem zostało od napadu nieprzyjaciół. Handel coraz więcej się ożywał, miasto rosło w domy i ulice; osadzenie sprowadzonych z pod Azowa Tatarów w samem mieście (na Łukiszkach) pomnożyło liczbę jego różnorodnych mieszkańców (Jaroszewicz, Obraz Litwy, II, 80; Strykowski, II, 113; Narbutt, VIII, 246; Czaeki, l. c., II, 148) a coraz większe uposażenie duchowieństwa katedralnego przyczyniło się do pomyślności mieszczan.

Straszny pożar w 1399 r. w sierpniu, ze stajen książęcych wszczęty, okropny cios zadał miastu. Prawie całe zgorzało, a z niem zamek dolny i kościół katedralny; w. książę stracił wszystkie konie, cały skarbiec, na 6000 sztuk srebra szacowany. Kłeska była zupełną, lecz wszechwładna potęga Witolda zdołała prędko podźwignąć utrapioną stolicę; już w r. 1401, powstając z popiołów mogła przyjąć Jagiellę i umieścić liczne dwory jego i książąt oraz panów zgromadzonych. Celem tego zjazdu było nowe skojarzenie się Korony z Litwą po zgonie Jadwigi i zapewnienia dla potomków Jagielly panowania nad nią w przyszłości.

W ciągu następnych lat kilkunastu upokorzenie Krzyżaków zwycięstwem pod Grunwaldem, zupełne odzyskanie Żmujdzi, nowe urządzenie administracji w Litwie wskutek unii horodelskiej (Plater, Zbiór pamiętników, I, 1—16), ciągle pomnażanie funduszów duchownych, znowu podźwignęły Wilno i do rzędu najznakomitszych grodów na północy podniosły. Zabrane

podczas wojny z Krzyżakami łupy z bogactw kościołów wileńskich, a najbardziej katedralny, bogatymi naczyniami, księgami, ornatami (Kirkor, Bazylika litewska, 54). Król Władysław Jagiełło z żoną swą Anną odwiedzał znowu w r. 1411 Wilno.

Po reformie zarządu w Litwie, po przyjęciu przez Litwę przywilejów i herbów szlachty polskiej w r. 1413 (Plater, l. c., 3), zapewne i muniępalność stolicy ściślejszemu dopełnieniu warunków prawa magdeburgskiego uległa. W tym że czasie ustanowiono urząd wojewody i kasztelana. Wilno stało się wówczas (1413) środkowym punktem układów z Krzyżakami i stanowiskiem, z którego Witold z Jagiełłą dokonywali nawrócenia bałtów walczej dotąd Żmujdzi.

Ciekawy chociaż bardzo niedokładny opis W. w r. 1413 przez Gilberta de Lannoy, rycerza, dyplomata i pielgrzyma, przez Lelewela ogłoszony (Materiały do dziejów polskich, 379), daje nam poznaczenie jakie było w owym czasie wyobrażenie w Europie o tej stolicy potężnego Witolda. Wędrownik ten, powracając z Nowogrodu na Dyneburg i przejeżdżając przez Litwę, tak pisze o Wilnie: „Także z dworu królewskiego przebywałem pomiędzy wielą wsiami, przez wielkie jeziora i lasy; potem stanąłem w głównym mieście Litwy, zwanem Wilno, gdzie jest zamek położony bardzo wysoko na piaszczystej górze, otoczony kamieniem, ziemią i murem, a wewnątrz całkiem z drzewa zbudowany. Zstępuje zaś obręb rzeczonożego zamku z wierchołka góry we dwa boki, zamknięty murem aż do dołu, w którym obrębie jest wiele domów objętych. A w rzeczonym zamku i w jego obrębie przebywa zwyczajnie wspomniany ks. Witold, władca Litwy, i ma tam swój dwór i swe mieszkanie. A bieży blisko rzeczonożego zamku rzeka, która ciągnie i prowadzi swój bieg i swoje wody przez miasto na dole, która rzeka zowie się Wilna. A nie jest miasto zamknięte, ale jest długie i wąskie, z góry na dół, bardzo źle zbudowane domami drewnianymi; a są niektóre kościoły z cegły. Rzeczony zaś kasztel na górze wzniesiony na sposób muru“. W., jakkolwiek było niekształtne i źle zbudowane, wedle zapewnień Flamandczyka, lecz jako stolica potężnego mocarza była ludnem, handlowem i w różnego rodzaju rzemieślników i kupców zamożnem.

Oryginalne nadania mieszkańcom Wilna niedoszły nas, dowiadujemy się o nich z późniejszych nadań i z tego wnosimy, że Witold ubezpieczał nadaniami swemi przeważnie mieszczan wyznania rz.-katol. Świadkiem tego są przywileje r. 1424, uwalniające mieszkańców stolicy od różnych podatków. Duch czasu i nowe przetworzenie się kraju nie sprzyjały tolerancji, będącej owocem późniejszych wieków. Wszakżeż nie usuwał wszechwładnej swej opieki Witold dla wyznania wschodniego; poróżnienie się jego tyl-

ko z metropolitą moskiewskim Focjuszem i chęć skupienia w swojej osobie wszelkiej supremacji, stały się powodem do ustanowienia osobnego dla Rusi litewskiej metropolity w osobie Grzegorza Cemblaka. Założył on siedlisko swojej duchownej zwierzchności w Wilnie r. 1416 i odtąd cerkiew Boga Rodzicy w tem mieście stała się metropolitalną (Latopisiec Daniłowicza, 238; Jaroszewicz, l. c., II, 32; Czacki, l. c., I, 294; Narbutt, l. c., VI, 339, 363, 497; Caro, Gesch. Polens, II, 439—444; Hetele, Conciliengeschichte, VII, 342; Wiszniewski, Pomniki, IV, 95; Arch. Kom. historycz., Kraków, 1878, I, 338).

W ogólności jednak stan miejski w Wilnie nabrał już takiej w owym wieku powagi, że przy zawarciu w r. 1422 pokoju z Krzyżakami nad Ossą, stolica litewska po raz pierwszy, razem z przedniejszymi miastami koronnymi, przypuszczoną została do poręki na dotrzymanie traktatu (Narbutt, VI, 442; Dogiel, Codex, IV, 110; Raczynski, Kod. dypl. lit., 285; Długosz, IV, 282).

Rozległe stosunki Witolda nie tylko z Polską ale z Rusią, Carogrodem, Tatarami i Zachodnią Europą, sprowadzały nieraz do Wilna liczne i znakomite osoby i uczyniły je potem siedliskiem ważnych i świetnych wypadków. Kilkakrotnie przebywanie Jagiełły z licznem orszakiem i wspaniałe przyjęcie przez Witolda świadczyły wymownie o bogatych zasobach skarbcza w. książęcego. R. 1414 Nowogród Wielki posłów swych tu przysłał i nowe przymierze z w. księciem zawierał. W latach 1427 i 1429 posłannicy pskowscy składali tu podwakoć przyjęte na siebie skutkiem ugody okupy. Na zamku to wileńskim po dwakroć w r. 1419 w. ks. litewski wynosił na dostojność hanów dwóch książąt tatarskich: Betzabułę i Geren Jerdena i mitrę im na głowę uroczyście wkładał; w tym samym zamku przyjmował i oglądał bogate dary od cara czarnomorskiej hordy Edygi, na wielbłądach pod szkarłatnem pokryciem przywiezione i 27 koni do tego przydanych. W tej stolicy posłowie czescy potrzykroć usilnie zapraszali Witolda na króla, ztąd wreszcie posłał im r. 1422 na tę dostojność Zygmunta Korybuta, synowca swojego (Prochaska, Polska a Czechy w czasach husyckich aż do odwołania Korybuta z Czech, Rozpr. wyd. hist. fil. Ak. Um., VII, 147; VIII, 11; Smolka, Szkice historyczne, I, 125). Za tego władcy r. 1427 dokończono i poświęcono w Wilnie kościół archiprezbiterjalny św. Jana, kosztem podobno miasta samego (Kraszewski, Wilno, II, 436).

O dwóch jeszcze klęskach z tej epoki na W. spadłych ślad pozostał w historii. Na początku XV wieku góra zamkowa od nadzwyczajnych upałów osunęła się nagle i przywaliła dwór Moniwida, pana litewskiego, tuż pod nią leżący, znaczne szkody zrządziwszy. Ale dotkliwszą plagą była zaraza morowa, której uległo miasto w r. 1420 i z której umarł metropolita Cemblak.

Przed zgonem bohatera Litwy stolica jej za-
błysła na chwilę nową świetnością i ściągnęła
uwagę znacznej części Europy. Wiadome są
z dziejów usiłowania cesarza Zygmunta o rozer-
wanie związku połączonych przez Jagiełłę naro-
dów. Wiadome skutki kongresu łuckiego w r.
1429, na którym ofiarował koronę litewską Wi-
toldowi. Pomimo oporu króla i rad koronnych
Witold postanowił koronować się w Wilnie. Ro-
ku więc następnego przybywają tu zaproszeni
w. książę Bazyli Ślepy z Moskwy, książęta:
twerski, rjazański, odojewscy, metropolita Fo-
cyusz, Elias, wojewoda wołoski, Rusdorf, mistrz
pruski, mistrz inflancki, książęta mazowieccy,
hanowie tatarscy i mnóstwo innych książąt po-
mniejszych. Wspaniale podejmuje ich Witold,
wszyscy gotują się obecnością swą uświetnić ko-
ronacją (Prochaska, Ostatnie chwile Witolda,
322). Lecz niespodzianie przychodzi wiadomość,
że korony od Zygmunta przesyłane przejęte i
zatrzymane zostały w Polsce, co się w rzeczy-
wistości nie stało, bo Zygmunt uprzedzony nie
wysłał ich weale; natomiast zbliża się Jagiełło
z orszakiem rad koronnych, żeby odwrócić zgub-
ne dla związku obu narodów zamiary Witolda.
Ten, chociaż strapiiony przeciwnością, wyjeżdża
o milę za miasto razem z w. ks. Bazyliem na po-
witanie króla, przyjmuje go po bratersku, ale po
długich umowach, wszystkie jego starania o do-
stojność królewską próżnemi się stają. Rozjeżd-
żają się goście i sędziwy Witold znękany nie-
powodzeniem, skończywszy życie w Trokach
ostatnich dni października roku 1430, pogrzebionym
zostaje w Wilnie w obecności Jagiełły,
w kaplicy przy kościele katedralnym św. Stani-
sława (Kirkor, Groby, II; Bazylika, 93; Długosz,
IV, 383).

Nikczemne i kłótniwe rządy burzliwego Świ-
drygajły, którego król mianował w. ks. Litwy
po zgonie Witolda, nie dobrego ani pamiętnego
dla jej stolicy nie zdziałały. Stosunki z Polską
prawie zerwane, znacznie handel wileński z nią
osłabiły, ale pomnażał się on z Prusami i Rusią
(Narbutt, VII, Dodatki).

Nie były również pomyślniejszemi rządy na-
stępcy jego Zygmunta Kiejstutowicza (1431—
1440), zaraz już w roku 1432 podstępny przeciw
królowi knującemu (Raczyński, Kod. dypl. litew.,
363); wszakże od niego pochodzi ponowienie da-
wniejszych swobód miejskich przez Jagiełłę i
Witolda nadanych dla Wilna (Dubieński, l. c., 2,
3, 5). Przywilej jego 23 września r. 1432 za-
pewnił mieszczanom wolność handlu bez opłaty
ceł i myta po całej ziemi litewskiej; a drugi, we
cztery dni potem wydany, potwierdził im prawa
magdeburskie, wyłączając od władzy wszystkich
ziemskich i samemu tylko wójtowi poddając. Nie-
zgody jednak między Zygmuntem i wdzierają-
cym się do władzy Świdrygajłą zniweczyły
wszelką powagę tych ustaw i nadzieje z nich po-

wzięte. Przywilej Zygmunta, mocą którego
miasto otrzymało zarazem wagę, postrzygalnią
sukna i prawo propinacji z miodu, piwa i wina,
potwierdzony został dopiero w r. 1441. Otóż
niezgoda między książętami sprawiła, że Świdry-
gajło nie pomny na klęskę, jakiej doznał, przy-
szedł powtórnie z większemi siłami z Rusi i Li-
twy i po ustąpieniu Zygmunta zająwszy w r.
1433 Wilno, złupił je i spalił. Powrócił wreszcie
Zygmunt i przeciwnika pokonał, a okrucieństwa,
jakich się dopuszczać zaczął, znowu najwięcej
dotknęły nie winne miasto. Wielu cudzoziem-
ców kupeców, nie będąc pewni jutra, opuszczali
miasto, skutkiem czego handel upadał. I inne
korzyści nie dochodziły mieszkańców, ponieważ
i Zygmunt i Świdrygajło więcej w Trokach ani-
żeli w Wilnie przebywali. Zygmunt zostawił
ślad swojej hojności w kilku nadaniach kościoło-
wi katedralnemu i biskupowi jego. W r. 1440
zabity był w Trokach i pogrzebiony w Wilnie
(Kirkor, Bazylika, 100).

Pomimo wielu ubiegających się o rządy w Li-
twie utrzymał się Kazimierz, drugi syn Władysła-
wa Jagiełły a brat króla Władysława Warneń-
czyka. Sam nawet Michał, syn Zygmunta, zło-
żył mu hołd uległości, chociaż całe życie wic-
rzył i knuł przeciw Kazimierzowi, dopóki przez
śmierć nie znalazł spokoju w katedrze wileńskiej
(Gołębiowski, Dzieje Jagiellończyków, II, 99;
III, 31—33; Kirkor, Bazylika, 100). Kazimierz,
przyjęty z wielką cześcią przez biskupa Macieja,
senatorów i szlachtę litewską, przy powszech-
nej radości mieszkańców podniesiony na w. księ-
stwo, zaraz potwierdził nadane przez poprzedni-
ków swobody municypalne (Dubieński, l. c., 7).
Drugi przywilej z r. 1441 w Brześciu wydany
ustanowił dwutygodniowe jarmarki, jeden na 3
Króle, drugi na Wniebowzięcie Pańskie (Dubień-
ski, *ibid.*). Ożywiony niemi handel zagraniczny,
otworzył odtąd dla kupeców, gośćmi zwanych,
różnego narodu, drogę do swobodniejszej zamia-
ny towarów w Wilnie. Tym samym przywile-
jem miasto otrzymało na własność rozległe pole
po nad Wilią—Łukiszki. W tymże samym roku
uwolnił mieszczan od opłaty cła po całej Litwie,
oddzielnie zaś nadał im tę swobodę w handlu
z Czernihowem.

Zostawszy królem rozciągnął ten sam przywi-
leż do wszystkich kupeców wileńskich, prowadzą-
cych handel w Polsce (Zbiór dawnych dyplom. i
aktów, 2, 7). Przymierze zawarte w Wilnie
z Pskowem, który pod opieką Kazimierza zоста-
wał, rozszerzyło znacznie stosunki tego bogate-
go miasta z stolicą litewską (Malinowski, Kroni-
ka Wapowskiego, II, 391, przyp.). Rozdawał
król szlachcie za zasługi place do zamku wileń-
skiego należące na zabudowanie i uwalniał w r.
1451 mieszczan, pod prawem magdeburkiem
zostających, od dawania podwód. Wszystkie te
urządzenia polepszały znacznie stan długi wylu-

dnianej i nekanej rozruchami stolicy i rozszerzały jej rozległość (Baliński, *Historja Wilna*, II, 30).

Za tego panowania częste zjazdy i obrady krajowe, przyjmowanie posłów zagranicznych i traktaty z nimi, uświetniły miasto i pamiętnem je w historii uczyniły. Kazimierz już to z przywiązania do dziedziny ojeowskiej, już zniewolony skutkiem chwiejnego połączenia się jej z Polską, połowę prawie królowania swego przepędził w Litwie, chociaż nie w samym tylko Wilnie przebywając, bo częściej jeszcze w zamku trockim lub na łowach czas przepędzał. W r. 1443 Hadzi Gerej na prośbę Tatarów krymskich uczyniony został hanem przez króla w Wilnie (Narbutt, VIII, 53, 89; Siestrzencewicz, *Histoire du Royaume de la Chersonèse Taurique*, na str. 351; Akta do dziejów zachod. Rossii, I, 61). W r. 1455 przyjmowani byli posłowie Ecyń Gereja, cara perekopskich Tatarów, ofiarujących posiłki na wojnę z Krzyżakami. W r. 1463 przybyli posłowie od miasta Kaffy. Tu w r. 1467 zaszły przyjazne związki z hanem Mendli Gerejem; tu przybywali do króla r. 1468 namiestnik w. mistrza Henryk Plauen (Albertrandi, *Panow. Kazim. Jagiel.*, II, 100), a w r. 1485 ks. twerski, celem załatwienia różnych stosunków między swojemi krajami (Akta do dziej. Zachod. Rossii, I, 62, 66). W r. 1448 zjechało się do stolicy litewskiej bardzo wielu posłów z Rusi, od Tatarów, mistrzów: pruskiego i inflanckiego, z Nowogrodu, dla powinszowania Kazimierzowi korony. Pobyt ich był długi, przyjęcie hojne i świetne.

Ale najuroczystszą epoką dla W. za jego rządów był r. 1451. Obeholdzono tu z postanowienia papieża Piusa II pierwszy jubileusz od wprowadzenia wiary chrześcijańskiej do Litwy. Obrzęd, na który mnóstwo pobożnego ludu się zgromadziło, dopełniony został w kościele katedralnym św. Stanisława (Długosz, V, 92; Przyjałkowski, I, 50; Narbutt, VIII, 107; Albertrandi, l. c., I, 58). Nie wyliczamy tu sejmów, czyli raczej zjazdów panów rad litewskich, bo niemal każdego roku kończyły się domagniem, za poburzeniem wojewody Gastolda, największego nieprzyjaciela unii z koroną, ażeby król namiestnika w Litwie naznaczył. Jeden z takich zjazdów r. 1464 pamiętnym stał się nadaniem krajowi ustaw sądowych, które poprzedziły statut litewski (Daniłowicz, *Statut Kazimierza Jagiel.*, 1826, Wilno). Na innym r. 1477 dopraszano się u króla o powierzenie rządów w księstwa królewiczowi Janowi Albrechtowi, ale zamiast niego zostawił ojciec wyjeżdżając z Wilna r. 1478 innego syna, królewicza Kazimierza, nie dawszy mu jednak żadnej wyraźnej władzy. Ten pędząc życie w wielkiej pobożności, umarł w zamku wileńskim 4 marca 1484 r. jak pisze ks. Lipnicki (*Życie, cuda i cześć św. Kazimierza, Wilno*,

1858, str. 80), a podług Kirkora 1485 (Grobny wielko-książęce i królewskie w Wilnie, str. 30 i Bazylika litewska, str. 102) i pogrzebiony został z powszechnym żalem w kaplicy kościoła katedralnego. Uznany za świętego i patrona Litwy.

Kazimierz Jagiellończyk, podobnie jak i Witold, starał się o utwierdzenie wyznania rzymskiego w Litwie (Kraszewski, *Wilno*, I, 162; Skarga, *Żywoty świętych*, wydanie z r. 1780, I, 141). On to wezwał zakonników minorytów, bernardynami zwanych, r. 1468 do Wilna, gdzie im nadał rozległą płaszczynę nad Wilejką, z kilku domami i łąką, a także gajem; na tem miejscu zbudowano kościół i klasztor, najpierw drewniane, następnie murowane, do dziś dnia istniejące (Kirkor, *Przewodnik*, 153; Kraszewski, *Wilno*, I, 159). Za tego panowania powstał inny kościół św. Mikołaja, fundowany przez Hawnula Nakienę, namiestnika wileńskiego, przodka Dowgiałłów (Niesiecki, II, 76; Grzybowski, *Skarb nieoszacowany*, 115), zapewne na miejsce drewnianego, z czasów giedyminowskich istniejącego.

Długie i spokojne panowanie Kazimierza Jagiellończyka już przez samo oddalenie klęsk wojennych stało się błogiem dla Wilna i znakomicie przyłożyło się do wzrostu jego. Pomyślność jednak istotna tego miasta rozwijać się zaczęła dopiero za Aleksandra, którego w r. 1492 po śmierci ojca panowie litewscy, nie czekając na zdanie rad koronnych, podnieśli na wielkie księstwo w kościele katedralnym (Wremiennik Sofijski, II, 241; Strykowski, II, 294). Jakoż, dla Wilna przynajmniej, rządy jego były pomyślnymi. Prócz potwierdzenia dawnych przywilejów, przyznano miastu wyłączny handel małmazją i innymi winami, oraz chmielem; nadano woskownią (Dubński, l. c., 10). Ciągły pobyt Aleksandra na zamku wileńskim, z zaniedbaniem mieszkania w Trokach, pomnożył natychmiast liczbę porządniejszych budowli w mieście; panowie bowiem, do dworu i rady należący, zaczęli nabywać domy od mieszczan i przekształcać je na stosowne do swoich potrzeb dwory. Powiększyła się następnie zamożność i rozległość stolicy od r. 1495, kiedy Aleksander dla załatwienia sporów z carem Iwanem Bazylewiczem pojął w małżeństwo córkę jego Helenę. Świątynia bowiem dworu pomnożona, przyciągała więcej ludności krajowej i zagranicznej; handlowe stosunki z Rusią większej rozciągłości nabrały. Wszakże niedługo te ostatnie trwały, dla wszczętej wojny z Moskwą 1499 r., niepomyślnej dla Litwy, która zaledwo r. 1503 koniec wzięła. Sześcioletni rozejm z carem Iwanem zawarty, znowu sprowadzać zaczął do Wilna kupeów z Moskwy, Nowogrodu, Tweru i dalszych miast ruskich. Z tego powodu Aleksander, już królem po śmierci brata Jana Alberta obrany r. 1501, przywilejem r. 1503 wydanym dozwolił miastu zbudować dom gościnny, w którym kupecy rusey obowiązani

byli stawać, cło od towarów opłacać i o przybyciu swoim horodniczemu zaraz obwieszczać (Dubniński, l. c., 18); widzimy z tego, że przypuszczenia najnowszych historyków Wilna, jakoby gościnny dwór ruski datuje swe początkowanie od czasów Giedymina jeżeli nie wcześniej, oparte są li tylko na fantazyi piszących.

Od tego mniej więcej czasu bezpieczeństwo Litwy chwiał się zaczęło, a zatem i jej stolicy Wilna. Wiele przyczyn złożyło się na to: przede wszystkim słabość Aleksandra do Glińskiego (Hlińskiego), z wyraźnym pokrzywdzeniem innej szlachty, wszczęte zatargi z Tatarami krymskimi i ciągła z nimi wojna. Najazdy tatarskie dosięgały już Mińska i zagrażały już Wilnu, wówczas mieszczanie własnym kosztem zaczęli umacniać miasto. Zaczęto naprawiać oba zamki i wysokim murem otaczać miasto, zostawując pięć bram do wjazdu. Tatarzy posunęli się pod Lidę w r. 1505, lecz pod Kleckiem pobici zostali przez Glińskiego. Zwycięstwo to poprzedziło zgon Aleksandra, zaszły w d. 10 sierpnia. Pochowany został obok św. Kazimierza w katedralnym kościele (Kirkor, Groby, 31): Na kilka lat przed śmiercią fundował w r. 1501 dominikanów i dla tego portret jego naturalnej wielkości znajduje się w tym kościele. Z tego powodu niektórzy historycy utrzymują, że w tym kościele został pochowany. Tak nie jest. Pomnik jego w katedrze w czasie pożaru zniszczony został, ocalał tylko portret i ten przeniesiono do dominikanów. Za czasów Aleksandra czynną była w Wilnie mennica pod dozorem Ulryka Hozjusza, ojca kardynała (Czacki, l. c., 158). Podobno już za Witolda była mennica w Wilnie. W Kownie znaleziono denary srebrne z pogonią na jednej stronie, a na drugiej kolumnami jagiellońskimi. Z dokumentów z czasów Aleksandra słychać o rublach litewskich. O rublach pisze i Czacki (O lit. i pol. pr., I, 179, wyd. Turow.), oraz Tyszkiewicz (Athenaeum, 1845, IV, 5, a także w rozprawie: Badania archeologiczne, str. 95). Za jego również czasów poznało miasto lekarzy i aptekę; rzemieślnicy zaczęli otrzymywać przywileje a mianowicie cechy szewcki i złotniczy. Powstał wówczas kościół św. Anny, dotychczas istniejący. Królowa Helena założyła monaster św. Ducha, a Mikołaj Radziwiłł, woj. wil., kościół Panny Maryi Śnieżnej i św. Jerzego męczennika, na pamiątkę zwycięstwa pod Kleckiem, i w tym kościele osadził w r. 1514 karmelitów (obecnie seminaryum duchowne dyecezyalne). Za Aleksandra nakoniec urządzona została zamożna zbrojownia na wyższym zamku (Kraszewski, Wilno, I, 196).

Od wyniesienia na w. księstwo Zygmunta, ks. głogowskiego, zaczyna się epoka lepszego a nawet najszcześniejszego bytu Wilna. Sprawiedliwy ten i rządny monarcha niczego nieopuszczał coby do wzrostu tej stolicy przyczyniać się mogło a przez

większą część panowania swego przepędzając połowę czasu w Wilnie, dla wypraw wojennych, nie szczędził dlań przywilejów i nowych urzędzeń. Dość przejrzyć poważny Zbiór przywilejów Dubińskiego aby się przekonać, że za jego czasów i z jego inicjatywy lub opieki wiele najpozyteczniejszych zakładów w mieście tem powstało. Potwierdził nadania poprzedników swoich, prócz uwolnienia od myta po całej Polsce kupców wileńskich, zabezpieczony dla nich został od wszelkiej opłaty skład towarów w Kownie. R. 1522 miasto otrzymało na zupełną własność kramy znajdujące się pod ratuszem. Za porozumieniem się z wojewodą, który nad zamkami miał zwierzchność, uwolniono mieszczan od dawania do nich straży i urządzono oddą siłę wykonawczą, z 24 pachotków złożoną, pod rozkazami magistratu, opatrzone bramy miejskie przyzwolitą wartą (Kraszewski, Wilno, I, 210). Cechy pomnożono w liczbę i w ryszunek wojenny opatrzone, stanowiły one w potrzebie milicję miejską. Przez ugodę z biskupem zyskało miasto wyłącznie dla siebie prawo wybijania wosku i sprzedaży wina (Kraszewski, ibid. 211).

R. 1536, z powodu częstych sporów mieszczan z magistratem o zarząd miasta, król, po zasięgnięciu rady biegłych w prawie magdeburkiem, osobnym przywilejem nowy i stałszy porządek w administracji miejskiej wprowadził (Dubniński, 35). Burmistrze z rajcami, obierani w połowie z mieszczan łacińskiego a w połowie z greckiego wyznania, zarząd miasta mieli w swoim ręku. Wójt z ławnikami sądy sprawował. Początkowe przywileje dały nieograniczoną władzę wójtom, a dochodów żadnych więcej, prócz tych jakie mieć mogli z win sądowych. W r. 1432 wójtostwo wileńskie do miasta wcielone; w skutek tego mieszczanie wybierani byli na wójtów w ciągu panowań Kazimierza, Aleksandra, Zygmunta. W r. 1560 nobilitacya magistratu uszlacheiła wójta. Wójtowie nosili zwykle tytuł sekretarzy J. K. Mości. Apelacya od sądu wójtowskiego szła do króla. Zapozywany wójt nie był obowiązany odpowiadać tylko na miejscu w Wilnie. Wójt i ławnicy do administracyi miasta nie należeli.

Nie mamy dokładnego spisu wójtów wileńskich. Probował go ułożyć Baliński z różnych notat; Kraszewski, nie mając innych źródeł, przepisał z Balińskiego, my tąż drogą idziemy: 1) Jachno Ławrynowicz od r. 1485; 2) Mikołaj Otoczek 1506; 3) Mikołaj Prokopowicz 1511; 4) Szczesny Langurga 1527; 5) Augustyn Rotundus Mielecki 1542; 6) Stanisław Sabina, dokt. med., 1584; 7) Tomasz Bildziukiewicz 1621; 8) Józef Piotrowicz 1649; 9) Stefan Byliński 1662; 10) Andrzej Kotowicz 1666; 11) Paweł Boim 1667; 12) Bartłomiej Cynaki 1680; 13) Andrzej Gierkiewicz 1688; 14) Jan Leszkiewicz 1690; 15) Stefan Moroz 1701; 16) Jakub Wargałowski

Stefanowicz 1713—1721; 17) Jerzy Fiedorowicz; 18) Onufry Minkiewicz 1753—1758; 19) Przemieniecki 1794 (Kraszewski, Wilno, III, 223).

Wiele jeszcze innych zbawiennych środków uchwalono do utrzymania porządku, obrony i wzrostu stolicy; ale to wszystko ściągało się do samego środka jej, to jest do części murem obwiedzionej, do juryzdyki ratuszowej, pod prawem magdeburskiem zostającej. Inne juryzdyki, jak biskupia i wojewodzińska, pod prawem pospolitem zostały, a co do administracji od woli i urzędzeń biskupów i wojewodów zależały.

R. 1538 Zygmunt I postanowił dla powiększenia i ustalenia ludności miejskiej, aby szlachta nie miała mocy odbierać poddanych swoich z miasta, którzy przez sześć lat swobodnie w niem zamieszkali. Ulryk Hozjusz, horodniczy i mincarz wileński, człowiek światły i przemyślny, otrzymał od króla najprzód w r. 1515 pozwolenie na zbudowanie młyna, królewskim zwanego, na Wilence, z wolnością pobierania trzeciej miary za nakład. Powyżej zaś tego młyna w r. 1522 urządzono pierwszą w Litwie papiernię. W r. 1536 otrzymał Hozjusz drugi przywilej na wystawienie trwałego mostu na rzece Wilii (Zielony most). Po zwróceniu wydatków na koszt budowy, poniesionych z naznaczonej od przejeżdżających opłaty, obowiązany był murować szpital publiczny przy kościele dominikanów św. Ducha, który potem zwał się szpitalem św. Trójcy, a istniał do końca XVIII w. Za czasów Repnina przeniesiony do klasztoru przy kościele św. Filipa i Jakuba i tam dotychczas pozostaje. Święcie dopełnił zobowiązań swoich. Hozjusz. Syn jego dokończył muirowanie szpitala, przed którym już na lat kilkanaście wprzód założony był inny, może pierwszy w Wilnie szpital św. Maryi Magdaleny przy zamku, razem z kościołkiem tego tytułu (Kraszewski, Wilno, II, 218), nakładem i uposażeniem Marcina z Dusznik, kanonika wileńskiego, a zarazem doktora medycyny. Do wygody miasta posłużyło także rozprorowadzenie do ważniejszych miejsc i domów rurami wody ze źródła za bramą Subocz zwaną (dziś po-misyonarskie).

Za Zygmunta porządniej nieco zabudowało się Wilno, a mianowicie po dwóch pożarach w 1513 i 1530 zaczęło się w mury wzmagać. W pierwszym z tych pożarów spłonął zamek dolny i przyległa część miasta. Zygmunt dźwignął zamek z ruin i na mieszkanie królewskie kazał go wyporządzić; syn zaś jego Janusz, biskup wileński, przy pomocy kapituły i składek odnowił kościół katedralny. R. 1508 zbudowany został klasztor na Zarzeczcu, p. t. Niepokalanego Poczęcia N. P. M., dla zakonnice bernardynek. Ks. Konstanty Ostrogski na podziękowanie Bogu za zwycięstwo odniesione pod Orszą, wymurował w r. 1514 nową cerkiew św. Trójcy na miejscu

dawnej, drewnianej i drewnianą cerkiew św. Mikołaja również z muru przebudował. W r. 1543 biskup Paweł ks. Holszański wybudował kościół św. Krzyża (dziś po-bonifraterski) z cegły, na miejsce drewnianej kaplicy, która w czasie ostatniego pożaru spłonęła. Również i msto na miejsce drewnianego domu gościnnego i kuznierskiego na skład i sprzedaż futer i czapek, wymurowało je z cegły; wreszcie domy prywatne zaczęto budować odtąd pod sznur i za wiedzą urzędu miejskiego. Z owego czasu mamy opis Wilna w dziele Herbersteina, który będąc posłem cesarskim do Moskwy, był także i w Wilnie. Wiele naówczas było już murowanych kościołów i cerkwi ruskich, wiele i domów prywatnych. Z owej epoki mamy plan miasta Wilna, umieszczony przy dziele Urbium praecipuarum totius mundi (III, 59). Kopię niedokładną i bardzo zmniejszoną tego planu podał Kraszewski; dokładną kopię dołączono do XX tomu Aktów wydawanych przez komisję archeogr. wileńską.

Od czasów Zygmunta I ukazuje się początek szkół publicznych w Wilnie; ustanowiona w r. 1522 piąta prelatura scholastyka w kapitule miała na celu utrzymywania szkoły katedralnej; około r. 1530 otworzono szkołkę początkową przy kościele archiprezbyteryalnym św. Jana. Wtenczas także powstały tu drukarnie, około r. 1522 słowiańska u Jakuba Babicza, polska i łacińska około r. 1533 u Andrzeja Łęczyckiego (Narbutt, Dzieje, IX, 287; Kraszewski, Wilno, IV, 113). Król sam pierwszy utworzył zbiór ksiąg, które w dolnym zamku umieścił i pierwszy przyczynił się do założenia stałej i porządnej apteki w mieście.

Kilka jeszcze ważnych wypadków historycznych zaszło w tym czasie w Wilnie: r. 1509 Zygmunt zaprzysiągł tu pokój z carem Bazylim wobec posłów jego. Wtenczas także na zjeździe panów Gliński ogłoszony został zdrajcą kraju. W tymże samym czasie odprawił się sobór duchowieństwa na Rusi litewskiej pod metropolitą Józefem Sołtanem (Karamzin, VI, 374, noty). R. 1513 umarła królowa Helena, pogrzebiona w cerkwi Boga Rodzicy. R. 1514 przyjmował król wspaniale powracającego z pod Orszy Konstantego ks. Ostrogskiego. R. 1522 na sejmie litewskim nadany statut dla w. księstwa, od którego samo tylko Wilno, w części do juryzdykcyi ratuszowej należące, wyłączone zostało, jako sądzące się prawem magdeburskiem; w r. 1528 król podpisał osobną ustawę dla ziemi żmudzkiej; roku 1529 na walnym sejmie w Wilnie miasto zobowiązane zostało do złożenia na potrzeby wojenne 1500 kóp groszy litewskich (Działyński, Zbiór praw litewskich); r. 1538 odbył się synod dyecezalny w kościele św. Jana.

Obok tych wypadków, wpływających mniej więcej na pomyślność miasta, dotknęło je także kilka klęsk, a mianowicie: oprócz pożarów w la-

tach 1513, 1530 i 1542, w którym spalił się kościół katedralny, morowa zaraza przyniesiona przez Tatarów w r. 1506 i powtórnie około r. 1533 panująca.

Jeszcze za życia ojca młody Zygmunt August, ożeniony z Elżbietą, córką Ferdynanda, objął w r. 1543 rządy w. księstwa i razem z żoną zamieszkał w dolnym zamku. Odtąd Wilno stało na stopie innych znaczniejszych miast europejskich. Świetność dworu królewskiego, zbiór najmożniejszych panów, budowanie przez nich pałaców i domów, ściągano do miasta cudzoziemców, doskonaliło rzemiosło, ożywiało przemysł i handel a ludność do 100000 podniosło. Nim do tego jednak przyszło mieszczanie zaraz po przybyciu Augusta w 1544 ucierpieli bardzo od głodu, który, z powodu szarańczy w roku minionym, cały kraj przycisnął. Rządy sprawiedliwe i czynne młodego króla i dobroć jego żony usuwały dotkliwość klęski, szerzyły wszędzie pomyślność

Prędko jednak wszystko się zamieniło w smutek i żałobę. Elżbieta w kwiecie młodości umarła 1544, pochowana w kościele katedralnym obok Aleksandra (Kirkor, Groby, 33). Od tej chwili Zygmunt August był mniej pilnym w zarządzie krajem.

Gdy Barbara Radziwiłłówna Gastoldowa zajęła myśl i serce Augusta, zaczął on porządniejsze życie prowadzić, co i na rządy państwa dodatnio wpłynęło. Tajemny ślub zawarto r. 1547, a gdy w r. 1548 umarł Zygmunt Stary, Barbara koronowana została (Baliński, Pisma historyczne, I, II). Wilno stało się ulubioną stolicą Zygmunta Augusta. Pomyślność rosła z dniem każdym, utwierdzając się coraz bardziej w zasadach prawa magdeburskiego, zbliżało się do Krakowa pod wielu względami. R. 1543 zapadła uchwała o testamentach mieszczan oraz wzbroniono wojewodom mieszczan się do spraw miejskich. R. 1545, po zrzeczeniu się zarządu szpitala św. Trójcy przez Jana Hozjusza, król porучzył go miastu, opiekę zaś nad szpitalem przyjął na siebie. R. 1547 na sejmie w Wilnie odbytym zaśzło ważne urządzenie dla dobra miasta względem przekupniów, których nadużycia starano się ukrócić. Tegoż roku powstała w Wilnie tuż za miastem pierwsza huta szklanna, na którą przywilej wyjednał sobie dworzanin królewski Palecki. Zygmunt August ilekroć razy załatwił naglejsze sprawy w Krakowie, powracał niezwłocznie do Wilna, dla tego za jego panowania najwyższa pomyślność otaczała miasto. Opatrzono najlepszymi rzemieślnikami z Krakowa, pomnożyło u siebie liczbę cechów. Coraz większa liczba cudzoziemców, a mianowicie przybyszów z Niemiec, osiadła w mieście, przyczyniając się razem z możniejszymi krajowcami do lepszego zabudowania miasta. Sam król nakładem własnym zamek przyozdobił, założył przy nim fun-

damenta kościoła św. Anny (nie należy mieszać tego kościoła z Witoldowskim tegoż imienia, do dziś dnia istniejącym), gdzie grób dla siebie i dwóch żon swoich przeznaczył (Jagiellonki Polskie, I, 270, Przeździecki i Szujski), a nade wszystko fabrykę broni przy zamku nad Wilią fundował (Puszkarnia), z kąd działała, rusznice i różnego rodzaju pociski a nawet proch rozsyłano po zamkach litewskich.

Zygmunt August wreszcie doprowadził mienicę wileńską pod sterem Justa Ludwika Deciusza do stanu udoskonalenia, równającego się najpierwszym owego czasu zagranicą (Zagórski, Monety, 115; Baliński, Hist. Wilna, II, 284). Po nowem jej urządzeniu przeniesiono ją do domu murowanego przy ulicy Niemieckiej, kupionego w r. 1545 przez Hornostaja, podskarbiego litewskiego, za 500 kóp groszy litewskich. R. 1552 potwierdził król ułożony na zgromadzeniu miejskiem wielkierz czyli sposób postępowania sądowego podług praw magdeburskich, mianowicie co do opłat różnych z wyroków wynikłych (Plebiseyt albo Wielkierz Miasta J. k. m. wileńskiej, Dubiński, 299—312); szlachcie nabywającej domy w obrębie jurysdykcyi ratuszowej posłuszeństwo dla magistratu nakazał; cechy rzemieślnicze, znacznie rozkrzewione, na nowo urządził.

Z cechów, które od czasów jagiellońskich początek swój datują, następujące przetrwały do dni naszych: czapników, safianników, jubilerski, bednarski, stolarski, siodlarski, powoźniczy, tkacki, garnarski, krawiecki, powroźniczy, zegarmistrzowski, tapicerski, fortepianiczy, płatnerski, rękawiczniczy, ślusarski, gwoździarski, szewski. Żydowskie: kominiarzy, piekarzy, bawelników, cyrulików, szczotkarzy, kowalów i ślusarzów, fakrykantów mebli, krawców, kuśnierzy, bronzowników, szklarzy, parasolników (Kraszewski, Wilno, III, 269—289; Kirkor, Przewodnik, 97).

W następnych latach ważniejszymi jeszcze przywilejami obdarzył Zygmunt August Wilno: na sejmie w r. 1560 odbytem miasto razem ze szlachtą otrzymało pozwolenie wysyłania na sejmy posłów swoich, z czego też zaraz skorzystać nie zaniedbało na sejmie unii; inny zjazd litewski, w Grodnie w 1568 dokonany, nadał mieszczanom, którzy będą sprawować nie nagannie urzędy miejskie, przywilej szlachectwa i wszystkie jego prerogatywy; magistratowi zatwierdził używanie dawnej pieczęci z wyobrażeniem św. Krzysztofa na czerwonym laku, a nakoniec zapewnił mieszkańcom Wilna sprawiedliwość w rozdawaniu gospód dla posłów i dworu królewskiego. Od tej epoki poczyna się wyzwolenie stanu miejskiego w stolicy litewskiej i przypuszczenie go do swobód krajowych wraz z innymi stanami obu narodów, połączonych ostatecznie na sejmie lubelskim 1569 r.

W pośród takiej pomyślności i wzrostu Wilna

nowe opinie religijne, dotąd mało kogo obchodzące, zaczęły się coraz wyraźniej objawiać między jego mieszkańcami i poruszać umysły wszystkich. Jeszcze w r. 1539 jakiś ksiądz Abraham Kulwa, powróciwszy z Niemiec, rozsiewać zaczął zasady Marcina Lutra i już nawet szkołę założył; ale zamiary te zniweczył Paweł ks. Holszański, biskup wileński; po Kulwie inny duchowny, mianu za Wiklefistę, około r. 1555 miewał kazania w kościele św. Anny dla Niemców i odnowił nieznacznie zakazaną naukę. Gdy się spostrzegła kapituła i ten wygnany został. Wszakże odtąd nasiona reformy potajemnie rozkrzewiać się zaczęły (Baliński, Pisma historyczne, III I; Łukasiewicz, Dzieje wyznania helwec. na Litwie, I, str. 1, uwaga; Nowodworski, Encyklop. kościelna, VII, 287; Kojalowicz, Miscelanea rerum, str. 12; Adamowicz, Kościół augsburgski w Wilnie). Już było w mieście kilku ludzi możnych, którzy się nią opiekowali, jak Morsztyn, który w domu swym dozwalał nauczać skrycie temuż samemu wygnańcowi. Ale w r. 1556 Mikołaj Radziwiłł Czarny, woj. wil., odważył się nawet dwór swój na przedmieściu Łukiszkach zamienić na zbór dla reformatorów. Co większa sam Zygmunt August patrzył na to obojętnie a nawet i pobrażał, pociągnięty do tolerancji silnym wpływem ducha czasu. Za jego upoważnieniem Radziwiłł przeniósł nawet zbór do środka miasta do własnego pałacu.

Odtąd reforma religijna bujnie krzewić się zaczęła w stolicy Litwy i ztąd rozlała się na cały kraj (Łukasiewicz, l. c.; Adamowicz; Bukowski, Dzieje reformacji, I, 329—367). Chciał wstrzymać gwałtowny ku niej popęd przybyły w r. 1555 do Wilna Alojzy Lippomani, legat papieżki, ale król nie dał się nakłonić do użycia ostrych środków w celu zatamowania nowych opinii (Relacye nuncjuszów apostolskich, I, str. 13 i n.). Skuteczniej temu postanowił zaradzić biskup wileński Waleryan Protasewicz sprowadzając r. 1569 jezuitów, których głównym celem zwalczanie różnowierstwa. Zrazu jednak niełatwo było nowym przybyzdom usadowić się w Wilnie (Kirkor pod pseudonimem Śliwowa ogłosił po rusku w Ruskim Wiestn. monografię: Jezuita w Litwie, w której szczegółowo opowiada o pierwszych chwilach przybycia jezuitów do Wilna). Baliński utrzymuje, że kapituła nawet nie miłym okiem okiem na nich patrzyła, a Piotr Royziusz, kanonik wileński i proboszcz kościoła św. Jana, sławny prawnik, całemi siłami opierał się razem z magistratem przyłączeniu tej świątyni do ich kolegium; Kirkor przeciwnie dowodzi, że kapituła wysłała na spotkanie ich deputata od siebie, a kościół św. Jana i przyległy dom stał się własnością jezuitów (Oryginalne dokumenty z epoki osiedlenia się jezuitów w Wilnie, służące do wyjaśnienia ich historii, znajdują się w Bibliotece publicznej wileńskiej, w oddziale

rękopisów, fasc. I, NN. 25, 34, 35, 42) Od tej epoki reforma znalazła potężnych nieprzyjaciół w jezuitach, ci bowiem potrafili ją ostatecznie zwalczyć.

Ciągły pobyt Zygmunta Augusta w Wilnie uczynił to miasto pamiętnem w dziejach z powodu znakomych wydarzeń. R. 1551 pogrzebał król ukochaną żonę swoją Barbarę (Przeździecki, Jagiellonki Polskie, III, 243; Kirkor, Bazylika litewska, 104; Czasy Zygmunta Augusta Gołębiowskiego, I, 28) w kościele katedralnym. R. 1555 odbył się synod dycieczyalny, na którym postanowiono ustanowić urząd inkwizytora. R. 1557 wyruszył król z wojskiem do Inflant. R. 1561 Gotard Kettler razem z arcybiskupem rygskim uroczystie poddał mu w hołd Kurlandję, a Inflanty z Estonią na dziedzictwo. R. 1562 d. 4 października odbył się w Wilnie z wielką uroczystością ślub Jana, ks. Finlandyi, z siostrą królewską królowną Katarzyną w kościele katedralnym, który dawał biskup Protasewicz, a potem wspaniałe wesele, na którym przy oddawaniu królowny miał mowę ksiądz Myszkowski (Pamiętnik sandomierski, 61—66).

Gdy w r. 1563 wojska cara Iwana Bazylewicza (który się starał o Katarzynę Jagiellonkę) po wzięciu Połocka już zagroziły Wilnu, a posłowie Augusta stanawszy w Moskwie w grudniu nie mogli doprowadzić do układu, wyszli ztąd Mikołaj Radziwiłł, het., i Grzegorz Chodkiewicz z wojskiem naprzeciw wojewodom ruskim i na polach Druckich w walnej bitwie je pokonali. Nie było jednak końca tej wojnie, zbiegły z Moskwy książę Kurbski, udawszy się do Wilna pod opiekę Augusta, więcej jeszcze zawikłał ułatwienie warunków pokoju. Nie prędko, bo aż w r. 1568 rozjem między stronami wojującymi przyszedł do skutku.

Na sejmie w r. 1564, w Bielsku odbytym, król nadając drugi Statut dla Litwy, nowym swoim przywilejem wyłączył od niego mieszczan wileńskich, jako uległych prawom magdeburskim.

Na schyłku tego błogosławnego dla Wilna panowania w r. 1571 głód okropny dotknawszy kraj cały, sprowadził znowu zarazę, która przeszło rok grasując w samym mieście, zgładziła około 20000 mieszkańców.

Wojownicze panowanie Stefana Batorego, po krótkim pobycie na tronie Henryka i Walezyusza, w dziesięcioletnim przeciągu czasu (1576—1586) nie wywarło żadnego niepomyślnego wpływu na byt materialny mieszkańców miasta Wilna. Owszem, jeżeli przestało być ciągłą stolicą króla, jak było za Augusta, zawsze jednak znaczenia raz nabytego nie postradało, nieustannie ożywiane pobytem króla, który w istocie nie miał stałej stolicy, bo pół życia w obozie spędził, a także przez ciągły ruch wojska i zapasy religijne. O te dwa przedmioty obija się tylko cała historia Wilna za Batorego.

Po pierwszym przejeździe przez stolicę litewską w r. 1577, kiedy się w następnym na dłuższy czas tu wybrał idąc na wojnę, w pośród przygotowań, gdy w puszkarni pod zamkiem działa lano a pułki jedne po drugich ciągnęły ku Dźwinie, król troskliwy o pomnożenie oświaty w kraju, pomimo oporu wielu senatorów, w większości akatolików, ustanowił przy kolegium jezuickim akademią (Rostowski, Litvanicar. Societ. Jesu, I, 61; Albertrandy, Panow. Henr. Wal. i Stef., I, 294; Baliński, Dawna akademia). Biskup Protasewicz, pierwszy jej opiekun, wzbogacił ten zakład fundacją bursy Waleryańskiej dla ubogich uczniów, a biblioteka akademicka, powstała jeszcze z zapisu ksiąg posiadanych przez Zygmunta Augusta i chowanych na zamku pod dozorem Łukasza Górnickiego, wzbogaciła także ten zakład (Bieliński Józef, Stan nauk na Litwie, str. 525). Jezuici silnie się wzięli za publiczną instrukcyą, widząc w niej całą nadzieję wykorzenia reformy, która li tylko dzięki powszechnej ciemności tak szybko się rozwinęła, i dla tego gdy Batory w r. 1579 szedł pod Połock, znalazł akademią w największym rozwoju. W tymże czasie znajdowali się w Wilnie posłowie tatarscy, ofiarujący posiłki, i Gotard Ketler, ks. kurlandzki, dla złożenia hołdu.

Tegoż roku król powracając z wyprawy potwierdził niektóre przywileje miasta (Dubiński, l. c., 132). Przebywanie tego monarchy w Wilnie po raz trzeci w r. 1580 równie się stało pamiętnem, gdy biskup żmudzki Giedrojé oddawał publicznie w kościele katedralnym Batoremu miecz i czapkę książęcą, poświęcone i przysłane przez Grzegorza XIII, w obecności legata Jana Andrzeja Caligario (Kojałowicz, Miscellanea, 24, 25).

Wtenczas także Kasper Bekiesz, arianin, zmarł w Wilnie i pochowany został na górze nad Wilejką. Góra od tego czasu nazywa się Bekieszową (Kraszewski, Wilno, I, 299). Grzegorz Ościk, znakomity rodem, przekonany o zdradzie i fałszerstwo monety, święty został publicznie tegoż roku (Bieliński Józef, Ród Chreptowiczów Rkps. 37). R. 1581 zaczął się ważnym i pożądanym wypadkiem, urządzeniem trybunału litewskiego.

Po śmierci Mikołaja Radziwiłła Czarnego wyznawcy helweccy pozbawieni zostali domu modlitwy, gdyż syn jego, Sierotką zwany, w 1565 r. dany im dom odebrał. Stryjeczny brat zmarłego, Rudym zwany, kupił dla nich od Hornostaja 1579 dwór blisko cerkwi Preczystej. Wówczas kalwini zaczęli jak dawniej odprawiać nabożeństwo, szkołę i drukarnię utrzymywać. Jezuici zaczęli przeciwdziałać, lecz Batory z obozu pod Pskowem 20 września 1581 niedozwolił im tego (Łukaszewicz, Dzieje wyznania helw. na Litwie, II, 114).

Z równą przecznością zapobiegł król Stefan

zamieszkom, skutkiem wprowadzenia poprawnego kalendarza 1582 wynikłym. Mieszczanie wschodniego wyznania nie chcieli go przyjąć. Batory okrył ich swą opieką i zalecił, ażeby stawanie w sądach w dni świąteczne dla wyznawców wschodniego kościoła nie było obowiązkiem (Dubiński, l. c., 149).

Za panowania Zygmunta III inne nastąpiły czasy dla Wilna. Przedewszystkiem okropny głód, a za nim choroby zaraźliwe w 1588 i 1589 zaczęły gnębić mieszkańców. Zygmunt potwierdziwszy przywileje miasta na sejmie koronacyjnym, pierwszy raz je oglądał w takim stanie nieszczęśliwym przejeżdżając do Rewla, ale nie zaradził złemu (Dubiński, l. c.; Rostowski, l. c., ks. III, str. 167). Umysł jego był całkowicie zajęty sprawami religij. Dokonana w r. 1590 na synodzie brzeskim unia kościoła wschodniego z rzymskim wkrótce wprowadzoną została do Wilna, wywołując tu pamiętny związek niechętnych jej greków z protestantami, pod przewodnictwem Konstantego ks. Ostrońskiego, w 1599 w celu zabezpieczenia wyznań i praw politycznych różnowiercom służących (Kraszewski, Wilno, I, 313, 408). Odtąd zaczęły się nieustanne walki religijne, naruszające pokój publiczny i roznoszące zgorzniecie powszechne. Cerkiew św. Trójcy, oddana unitom, odebrana została w r. 1607 przez greków, co i trybunał potwierdził, Zygmunt unieważnił postanowienie trybunału i powrócił ją unitom.

Zacięte rozterki trwały także między katolikami i protestantami. Jezuici, potężni słowem i nauką, przenieśli walkę na pole kaznodziejstwa i piśmiennictwa. Na czele stanął Skarga jako obrońca kościoła, przeciw niemu występował niemniej znakomity Wolan. Walka ta poruszyła wszystkie umysły, a z tej polemiki teologicznej, wypłynęły znakomite utwory literackie, stanowiące ozdobę literatury polskiej w Wilnie. Jezuici zwyciężyli, reforma upadła, reforma tak potrzebna do niedawna w Litwie, gdzie jeden na tysiąc szlachty był tylko katolikiem, a na Żmudzi sześć kościołów parafialnych katolickich zaledwo się pozostało. Z czasów tej walki powstało w Wilnie wiele drukarni. Oprócz wzmiankowanych powyżej należy zanotować jeszcze Radziwiłłowską, później jezuicka, Majmoniczów, Tymofiejewicza, Pietkiewicza, Kartzanów, Kmity, Wolbrameczyka, Ulryka i Salomona Sultzerów i wreszcie Wolana.

Z tejszej epoki datuje się głośne zajście między Radziwiłłem Krzysztofem, wojewodą wileńskim, a kasztelanem wileńskim Hieronimem Chodkiewiczem o rękę Zofii Olelkowiczówny, ostatniej dziedziczki ks. słuckiego. Zajście to było niejako przepowiednią niesforności możnowładców w kraju (Naruszewicz, Życie Chodkiewicza, I, 27, ed. Mostowskiego).

W r. 1602 powtórna morowa zaraza nawie-

działa Wilno, a 1610 r. groźny pożar za murami przy kościele św. Stefana. Pożar skutkiem silnego wiatru ogarnął większą część miasta, a na koniec strawiłszy 4700 domów, 10 kościołów, kolegium jezuitów, obrócił się na zamek. Wtenczas spłonął ten starożytny gmach, kosztem Jagiellonów odnowiony, spaliła się katedra, tylko kaplica św. Kazimierza ocalała; nawet most na Wiliu zaczął gorzeć. Królowa Konstancja, obecna wówczas w mieście, ratując się z płomieni na łódkach ze swojemi kobietami zaledwo z życiem uszła; kilka jednak kobiet z jej otoczenia utonęło. Klęska ta tyle wrażenia zrobiła, że ją nawet opiewano w żałobnych rymach (Baliński, Dawna akademia, dodatek), a tak była dotkliwa, że miasto zaledwie po latach kilkunastu, przy usilnych staraniach mieszczan, bogatych dawną zamożnością, mogło przyjść do siebie. W kilka lat później nie mniejsza klęska spadła na nieszczęśliwe miasto: w 1624 i 25 powstało tak srogie powietrze morowe i głód, że trzecia część prawie ludności miejskiej wyginęła (Rostowski, l. c., str. 303). Te klęski i mniejszej wagi lecz niemniej liczne, o których nie wspominałyśmy, sprawiły, że rząd przedsięwziął środki wstrzymujące nadużycia.

R. 1600 uchwalono dla wszystkich trzech juryzdyk, którym jedno miasto z wielką szkodą swoją podlegało, jednolite przepisy porządku obowiązujące wszystkich. Oprócz trzech juryzdyk: zamkowej czyli wojewodzińskiej, miejskiej i biskupiej (katolickiej), były jeszcze juryzdykce metropolitów unickich i kś. franciszkańców. Ci ostatni „jeszcze za Zygmunta Augusta ad propagationem fidei catholicae do Wilna wprowadzeni lubo jurisdycją swoją sądową y wojską mieli, nihilominus, z pewnej okazyey, w roku tysiąc pięćset pięćdziesiąt wtórym od tej jurydyctey są odsadzeni“ (Bibl. publ. wileńska, Oddział rękop. Sala B, szafa 2, teka 202, dokument 81). Co się tyczy juryzdykcy metropolitów unickich, to o takowej prawie że nie wiadano, dopiero ostatniemi czasy w archiwum akt dawnych odszukano kilka dokumentów bez zaprzeczenia świadczących o istnieniu tej juryzdyki. W archiwum monasteru Troickiego w Wilnie znajduje się plan części miasta Wilna, należącej do juryzdyki metropolitów unickich. Plan ten z oryginału skopiowany, dołączony został do 20 tomu aktów wydawanych przez komisję archeologiczną wileńską. Utrzymujący szynki o 7 godzinie na północy zamykać je byli powinni i gasić ogień; o przyjeźdźnych i podejrzanych zaraz dawać znać do ratusza; zabroniono chodzić po ulicach w nocy, przechowywać kobiety luźne, kupować rzeczy kradzione, tancerzom wyznaczone były pewne tylko miejsca do handlu i niektóre dni; przekupniom wzbrowniono po drogach i przedmieściach nabywać produkty od przyjeżdżających. Nakoniec zobowią-

zano mieszkańców wszystkich juryzdyk do zgody i wzajemnej pomocy, do ratunku w czasie ognia. Na nieposłusznych naznaczono kary pieniężne i więzienie.

R. 1603 urządzono według zalecenia królewskiego cechy kupców i rzemieślników skórników; r. 1605 zalecono szlachcie posiadającej domy płacić jak dawniej podatki do miasta: potwierdzono pobieranie myta od nowo odbudowanych mostów na Wilence. R. 1610 zaczęło miasto przedstawiać królowi zamiast jednego czterech kandydatów na urząd wójta; a w r. 1611 zwolniono na cztery lata od poboru. Wszystkie te zarządzenia i przywileje zawdzięczało miasto w znacznej części ówczesnym wojewodom wileńskim: Janowi Karolowi Chodkiewiczowi i Lwu Sapieżu.

W ciągu panowania Zygmunta III znaczne fundacje kościelne pomnożyły się w mieście: ze składek pobożnych powstał kościół św. Nikodema za Ostrą bramą; Lew Sapieha zbudowałszy kościół i klasztor św. Michała, na miejscu swego dworu, sprowadził i osadził w nim klaryski i bogate je uposażył. Stefan Pac r. 1626 wystawił kościół św. Teresy przy Ostrej bramie a Dubowicz, rajca miejski, klasztor przy tym kościele. W klasztorze zamieszkaliby karmelici boski oni to zaopiekowali się obrazem Matki Boskiej na bramie Ostrej umieszczonym, który naówczas nie będąc cudownym, mało uwagi zwracał na siebie.

O obrazie Ostrobramskim zaczynają pisać historycy Wilna dopiero w XIX w. Przypuszczają jedni, jak Kraszewski, że z V w. pochodzi; drudzy, jak Narbutt i Sokołow, że przez Olgierda z Chersonozu był sprowadzony; inni wreszcie twierdzą, że objawił się w Wilnie w XIV w. i odtąd słynie cudami. To ostatnie jest najmniej prawdziwe, zważywszy, że ani Kojalowicz, ani Stebelski, którzy w przeszłych wiekach pisali o cudownych obrazach na Litwie, nie wspominają wcale o obrazie Ostrobramskim. W obec tak różnorodnych sądów, wywołujących namiętną polemikę, pojawiła się rozprawa Heleny Bielińskiej (Kilka słów o obrazie i kaplicy N. P. Ostrobramskiej w Wilnie, Kraków, 1892), w której, na podstawie zbadania samego obrazu pod względem sztuki malarskiej, p. Bielińska dowodzi, że obraz malowany jest olejno na deskach nie gruntowanych. Wykonany jest umiejętnie i wprawnie pod względem rysunku, wyboru rzeczy, ich układu i obrobienia technicznego. Kolory kładziono szeroko, a w światłach nawet gęsto, pędzlami szerszycianami grubymi, w cieniach zaś i na twarzy kolory bardzo lekko są położone. Farby są pospolite, ziemne. Na twarzy Matki Boskiej w wielu miejscach prześwieca się deska, czego na obrazach starodawnych, jeszcze nawet w XIV w., być nie mogło, gdyż wówczas kładziono tak w świetle jak w cieniach

kolory kryjące. Suknia malowana ponsowo, rękawy żółte, płaszcz granatowy, podszycie płaszcza zielone. Tło obrazu koloru brunatnego. W ten sposób przedstawiwszy rzecz swą p. Bielińska dowodzi dalej, że obraz Ostrobramski nosi na sobie wszystkie znamiona szkoły włoskiej, epoki po-rafaelowskiej, pochodzi więc z XVI w. i najprawdopodobniej malowanym był w Wilnie przez jakiegoś zakonnika, lub przez człowieka świątobliwego, który się napatrzył na znakomite religijnej treści obrazy szkoły włoskiej. Dowodzenia przeto niektórych o bizantyjskiem pochodzeniu obrazu i sprowadzeniu go przez Olgerda w XIV w., nie wytrzymują naukowej krytyki.

R. 1604, za wspólnem staraniem króla, biskupa Wojny i Lwa Sapięhy, założono wspaniałe kościół św. Kazimierza i oddano jezuitom (dziś Sobor prawosławny św. Mikołaja). R. 1622 biskup Eustachy Wołłowicz wznosił dla jezuitów kościół św. Ignacego (dziś klub wojskowy); tenże biskup fundował kościół św. Katarzyny i w klasztorze przy nim osadził benedyktynki. Jerzy Chreptowicz, wojew. nowogrodzki, wymurował kościół św. Filipa i Jakuba dla dominikanów w r. 1632 na przedmieściu Łukiszki (Bieliński Józef, Ród Chreptowiczów, Rkps., 138); a Wojciech Chludziński kościół Wszystkich Świętych dla karmelitów trzewickowych. Najpamiętniejszą ze wszystkich uroczystości wileńskich za Zygmunta III było podniesienie na ołtarz w r. 1604 ciała niedawno kanonizowanego św. Kazimierza. Uroczystość tę podług dawnych źródeł opisał i drukiem ogłosił dzisiejszy oficyał wileński ks. prałat Lipnicki (*Życie, cuda i cześć św. Kazimierza*, Wilno, 1858).

Panowanie Władysława IV (1632—1648) jest dla Wilna przedłużoną tylko epoką upadku i utraty dawnej zamożności. Jednakże za jego czasów miasto było pełne uroczystości i odwiedzane przez znakomitych cudzoziemców, co mu nie mało korzyści przyniosło. Władysław lubił w niem przebywać i nieraz długo mieszkał z licznym dworem, załatwiając ważne sprawy polityczne. W r. 1633 po koronacji i potwierdzeniu na sejmie przywilejów wileńskich (Dubieński, l. c., 193), Władysław przybył tu razem z królewiczem Janem Kazimierzem w pochodzie na wyprawę wojenną ku Smoleńskowi. Dwa miesiące mieszkał na zamku, zasiadając na sądach lub też polując w okolicach. Wtenczas 20 lipca złożył tu królowi hołd lenności Fryderyk Ketler, ks. kurlandzki, a nazajutrz odbył się wobec króla wspaniały pogrzeb Lwa Sapięhy w kościele św. Michała, na którym miał kazanie Kazimierz Sarbiewski (Kognowicki, *Życie Sapięhów*, I, 197). W powrocie z wyprawy w r. 1634, po zawarciu pokoju w Wiaźmie, znowu Władysław czas niejaki zabawił w Wilnie. W r. 1636 pobyt Władysława w Wilnie przeciągnął się przez

całe lato od 7 marca. Równocześnie z nim byli: Jan Kazimierz, Anna Katarzyna Konstancya, nuncyusz Philonardi, posłowie hiszpański i siedmiogrodzki (Rostowski, l. c., 357). Wówczas to Waleryan Magni, kapucyn, agent dworu cesarskiego, ułożył małżeństwo Władysława IV z arcyksiężniczką Cecylią Renatą, które niebawem przyszło do skutku. Najdłuższe zaś przebywanie Władysława IV w Wilnie przypadło w r. 1639, kiedy 27 stycznia razem z królową Cecylią przyjechał.

Do ważniejszych czynności jego w Wilnie należy przyjęcie poselstwa od Gdańszczan, nadanie inwestytury Wilhelmowi Ketlerowi na księstwo kurlandzkie (Albrycht Radziwiłł, *Pamiętniki*, I, 391) i zagajenie układów z Ludwikiem XIII o wyzwolenie uwięzionego Jana Kazimierza. Ztąd, po wszystkich tych sprawach, udał się król do Baden, dokąd mu towarzyszył lekarz wileński Maciej Lettow. R. 1642 odbyła się za bytności królewskiej uroczystość kościelna na cześć św. Józafata męczennika, którą poprzedził przegląd wojsk za miastem (Rostowski, l. c., 361). R. 1643 przyjmował Władysław Waldemara, królewicza duńskiego, jadącego do Moskwy w sprawie zaślubin carówny Eudoksyi. Po tych wszystkich dniach wesółych, które król w stolicy litewskiej spędził, nadszedł z kolei czas smutku. R. 1644 królowa z przestrachu na polowaniu poroniła i wskutek tego 24 marca umarła na zamku wileńskim (Kwiatkowski, *Dzieje Władysława IV*, 278, 286). Krócej bawił król w Wilnie 1648 r., chociaż umyślnie tu zjechał dla pokazania go drugiej swej małżonce Ludwice Maryi; ale czas swój spędzał użytecznie dla kraju, zasiadając często na sądach relacyjnych i godząc zwaśnionych możnowładzców (Kwiatkowski, l. c., 363). Królowej podobano się Wilno. Wjazd do miasta, mimo wielkiego mrozu, odbył się bardzo wystawnie d. 19 marca (Radziwiłł, l. c., II, 286). Ostatni to raz odwiedzał Władysław ulubioną stolicę; gdyż 4 maja tegoż roku zakończył życie w Mereczu. Serce jego spoczęło w sklepie królewskiej kaplicy św. Kazimierza. Dnia 10 maja 1861 r., staraniem Eustachego hr. Tyszkiewicza, po prawej stronie ołtarza św. Kazimierza wzniesiono pomnik Władysławowi IV (Kirkor, *Groby*, 45). Za Władysławem IV jezuita wileński przenieśli tu szkołę filozofii z Połocka dla połączenia jej z akademią, którą Lew Sapięha, będąc jeszcze marszałkiem nadwor. lit., pomnożył katedrami prawa kanonicznego i cywilnego, sprowadziwszy dwóch profesorów z Ingolsztadu (Baliński, *Dawna akademia*).

Doniosły w następstwie wypadku zdarzył się w Wilnie r. 1639. Jakiś Piekarski, strzelając dla zabawy czy też z umysłu do wystawy św. Michała, trafił w obraz jego na kościelnej ścianie wymalowany, kilka strzał w nim utkwilo, a

że pociski szły od strony zboru ewangelickiego reformowanego, który stał naprzeciw kościoła, przeto uczniowie akademii razem z pospólstwem wdarli się do zboru i zaczęli go niszczyć. Rozruch był okropny i krew się lała; dopiero piechota wojewodziska wraz ze strażą miejską zdołała przywrócić porządek. Król nazaczył komisją dla wysledzenia winnych; ta się ciągnęła do r. 1640. Sprawa zakończyła się wyrokiem sejmowym przyznającym winę ewangelikom, skutkiem czego zbor przeniesionym został za miasto na Zawalną ulicę, gdzie i dotąd stoi. Baliński ogłosił akta komisji w Tygodniku wileńskim (1818, V). Ewangelicy pozwali Piekarskiego do sądu grodzkiego, ten sprawę umorzył, kazawszy Piekarskiemu złożyć przysięgę, że dla zabawy a nie w złym zamiarze dopuścił się tego występkę (Kraszewski, Wilno, II, 109).

Innego rodzaju był tumult między uczniami akademii w r. 1644: zabrali się oni do gromadnego opuszczenia miasta, z powodu niewyjaśnionej dotąd przyczyny. Posłany za nimi rotmistrz Osiański ze 400 strzelcami, sam życie postradał.

Za Władysława IV biskup Abraham Wojna wprowadził do W. w 1635 bonifratrów, oddawszy im kościołek św. Krzyża, co pomnożyło liczbę szpitali w mieście, a w r. 1638 kanoników laterańskich do kościoła św. Piotra na Antokołu. Stefan Pac, podkancl. litewski, wspólnie z żoną fundowali w r. 1638 kościół św. Józefa, a przy nim klasztor panien karmelitek bosych. Jakub Załamaj założył w r. 1647 na Zarzeczcu kościół z klasztorem dla kanoników regularnych de penitentia (św. Bartłomieja).

W tym przeciągu czasu nie wiele skorzystało Wilno odnośnie do porządków miejskich, jednakże w 1633 oznaczono wyraźniej stosunki handlowe żydów (którzy już od czasów Witolda na Litwie mieszkali) względem kupców wileńskich i na pewnych tylko ulicach pozwolono im mieszkać i handlować, a mianowicie: od kościoła św. Mikołaja do ulicy Niemieckiej; na ulicach Jatkowej i Żydowskiej. R. 1643 uwolniono znowu domy urzędników magistratu od gospód (Dubieński, l. c., 203). R. 1647 oznaczono stałe przychody miejskie i szafunek ich; przepisano ćwiczenia wojenne dla cechów. Wreszcie za staraniem i pod dozorem Jakuba Gibla, burmistrza, stanął most mурowany na rzece Wilii, brama zwana Spaską i nakoniec wzniesiono kościół luterski, na nowo po pożarze odbudowany przy ulicy Niemieckiej (Adamowicz, Kościół augsburski). Sejm warszawski 1641 r. nazaczył stałe dochody na opatrzenie i utrzymanie w porządku zbrojowni wileńskiej.

Nowy król Jan Kazimierz (1649—1669) zastał Wilno w stanie owej jeszcze błogiej zamożności, która je od czasów Zygmunta Augusta podniosła na stopień jednego z pierwszych miast

na północy. Znaczna ludność z różnych narodów i różnych wyznań złożona, rozległość, wielka liczba świątyń, pałaców i dworów szlacheckich, składy kupieckie, pomimo nieregularnej budowy ulic, znaczne zakłady naukowe i miłosierne, wszystko to nadawało Wilnu postać stuletnego grodu, jakkolwiek stolicą już być przestało. Ale to był zachód jego pomysłowości (Kojalowiec, Hist. Lit., I, 264). Ciężkie i spodziewane już klęski miały nań spaść w ciągu tego panowania. Wojna ogarnęła ze wszech stron całą krainę, a tymczasem wkradający się oddawna nieład sprowadził niedbalstwo w zabezpieczeniu pewnej obrony od nieprzyjaciół. Opuszczone wały i zamki, niedostatek wojska rozpierzonego na wszystkie strony, gotowały dla miasta ostateczny upadek. Jakoż nastąpił on wkrótce.

Ogromne wojska Aleksego Michałowicza zagarnawszy w r. 1654 całą Litwę prawie, przybywają pod Wilno 10 sierpnia t. r., i za ustąpieniem słabego oddziału Janusza Radziwiłła, hetm. w. lit., biorą je razem z zamkami, w których się bronił Kazimierz Żeromski. A chociaż bogatsi mieszkańcy i duchowni uszli z miasta, unosząc co kto zdołał, zginęło jednak w chwili zajęcia około 25000 mieszkańców, a pożar wszczęty podczas tego okropnego zamieszania zamienił domy i przedniejsze gmachy w gruzy i popioły (Rudawski, Historia, tłumaczenie Spasowicza, II, 1). Potem wszystkim nastąpiło morowe powietrze, wstrzymując nawet większą część tych, którzy ocaleli, od powrotu (Rostowski, l. c., 396). Ustanowiony od Aleksego wojewodą ks. Szachowski usiłował przywrócić dawny porządek miejski; odprawiały się więc sądy wójtowskie i burmistrzowskie; miasto wyprawiało r. 1657 deputacyę do cara w potrzebach swoich (Kraszewski, Wilno, II, 120) i chociaż zniszczenie było okropne, zdołano przeciw pozostałej ludności zapewnić bezpieczeństwo, bo wojewoda Szachowski łagodnie rządził. Ale wkrótce klęski powróciły z większym natężeniem. Wojska królewskie kusząc się o odebranie miasta, jątrzyły Daniela Myszackiego, dowódcę ruskiej załogi w obu zamkach, który nastąpiwszy po Szachowskim zaczął okrutnie z mieszczanami postępować. Tymczasem straszliwy głód przywoził ich do rozpacz; ludzie umierali na ulicach i zabijali się wzajemnie o kawałek chleba. Dopiero w r. 1660 ustała zaraza, wygubiwszy połowę pozostałej ludności, lecz wojna i srogie jej skutki nie ustawały. Nakoniec Michał Pac, hetm. lit., po dwukrotnem usiłowaniu opanował miasto w r. 1661 przed samą Wielkanocą, załoga ruska wszakże zamków bronić postanowiła; widząc się jednakże zbyt słabą, musiała się poddać pomimo oporu Myszackiego, który przypłacił głową swoje postępowanie (Rostowski, l. c., 413). Nie mamy do-

tychczas dokładnej historii sześćioletniej okupacji Wilna przez wojsko ruskie. Według zapewnienia p. Storożewa, delegata z Moskwy na IX zjazd archeologiczny, przygotowany został do wydania drugi tom dzieła: Akty Mosk. gosud., w którym ma być zamieszczoną serya aktów dotyczących się owej historii, a mianowicie: o zarządzie miasta i kraju pod kierunkiem Szachowskiego, dokumenty dotyczące się wojennych czynności w powiecie wileńskim, akta zjazdu poselskiego w Wilnie. Akty te przedstawiają szereg doniesień wojewody wileńskiego do rządu moskiewskiego i odpowiedzi na nie.

Gdy tak po sześciu latach Wilno odzyskanem zostało, przybył do zwałisk jego Jan Kazimierz i prócz uwolnienia mieszkańców od stacyi żołnierskiej, niezem go podźwignąć nie mógł. Nie miał bowiem żadnych do tego sposobów, a tymczasem wojsko oddawna niepłatne domagało się żołdu, utworzyły się więc związki między żołnierstwem w Koronie i Litwie. Na czele ostatniego stanął Kazimierz Żeromski. Nim komisya przysłała do jakiegoś rezultatu, rozzuchwalone żołnierstwo zabiło swego marszałka Żeromskiego oraz hetmana Gosiewskiego (Rostowski, l. c., 419).

Po uspokojeniu rozruchów żołnierskich, przeciagaly się jeszcze do r. 1667 działania wojenne na Litwie, stolica jej długo jeszcze musiała mieścić i utrzymywać wojska swoje, od cudzych zaś w częstej zostawać obawie, mianowicie w sierpniu 1664, pomimo uroczystego przyjęcia przebywającego tu Jana Kazimierza. Starał się on zapobiedz wszelkim uciemieniom, jakie nieustannie uciskały miasto w posród tak nieszczęsnego położenia kraju, ale usiłowania jego były po większej części bezskuteczne, bo nieład brał górę wszędzie. R. 1663 król zabronił deputatom trybunalskim gwałtownie postępować z mieszczanami, zabierania domów ich i wypędzania z mieszkań. R. 1665 upomiano wojskowych, ażeby w przechodach nie wazyli się wymagać gospód od miasta ani kontrybucyi. Jednakże nie wiele to pomagało; kupcy i rzemieślnicy musieli nowemi składkami zastępować niedostatek kasy miejskiej, co trwało bezustanku aż do r. 1667. Podana później likwidacya wszelkich kosztów i wydatków miasta na prowianty, utrzymanie i uzbrojenie chorągwi kozackiej podczas wojny, dostarczanie amunicyi, naprawę wałów i szańców, nigdy nie została zaspokojoną pomimo swojej słuszności, bo skarb publiczny zupełnie wycieńczony, sam potrzebował ratunku (Kraszewski, Wilno, II, 137).

Pod następnem krótkim panowaniem króla Michała, Wilno, używając martwej niejako spokojności, zaczęło się powoli odbudowywać; żadne wreszcie wypadki godne pamięci w niem nie zaszły, kalwini tylko postradali zbór swój, który się spalił z nieostrożności w r. 1670 razem

z poblizkimi domami (Naramowski, Facies rerum sarmatic., I, 58).

Za Jana III posłowie wyznaczeni od miasta na sejm koronacyjny r. 1676, pod przewodnictwem Pawła Boym, wójta ówczesnego, przełożywszy różne uciski i szkody swoje, a między innymi nadzwyczajne rozmnożenie się w samym środku miasta żydów z uszczerbkiem handlujących i rzemiosłami trudniących się chrześcian, wyjednali, że w r. 1678 Wilno znowu we wszystkich swych przywilejach z Krakowem porównane zostało (Dubński, 242—270).

Król odwiedził poraz pierwszy miasto w r. 1688 wracając z Grodna po zerwanym sejmie. Pocieszyli go mieszczanie przyjmując z taką wspaniałością i z takimi oznakami radości, jak wypadało przyjąć zwyciężkiego obrońcę chrześcijaństwa. Jan III, którego powitał aż za miastem magistrat, ofiarując przy kluczach na tacy sto czerwonych złotych, wjechałszy przez bramę Rudnicką z królewiczem Jakubem, otoczony dworem i dygnitarzami, udał się przez rynek do pałacu Paca, gdzie mu, dla ruiny zamku, przeznaczono mieszkanie (Domowe wiadom. w. x. l., 41). Poprzedzali króla urzędnicy, muzyka i piechota węgierska, a lud z całego miasta zgromadzony zalegał ulice, okna i dachy kamienic. Przez cały czas pobytu zwiędzał król nie tylko kościoły i gmachy przedniejsze, nowo podźwignione z upadku, ale nawet bliższe okolice miasta. Jakoż odrodziło się było już z gruzów i popiołów swych Wilno w ciągu lat 30; nie tylko dawne kościoły i klasztory odbudowano ale i nowe fundacye przybyły. Najpamiętniejszą z nich, a razem najświętszą dla całej Litwy i głównego jej miasta, jest wzniesienie kaplicy nad Ostrobramą w 1674, dla umieszczenia ku czci powszechnej cudownego obrazu Bogarodzicy (Helena Bielińska, l. c., str. 24). Prócz tej sławnej kaplicy, powstały fundacye około r. 1677 augustyanów eremitów przy ulicy Sawicz (obecnie cerkiew św. Andrzeja); r. 1678 klasztor dominikanek przy kościele św. Ducha przez Aleksandra Hilarego Połubińskiego, pisarza polnego lit. (obecnie nie istnieje); r. 1685 misjonarzy, których wprowadził do Wilna biskup wileński Kotowicz, a kościół na Górze Zbawiciela za miastem, p. tyt. Wniebowstąpienia Pańskiego, wybudował im Teofil Plater.

W tej epoce spokojnej wprawdzie od napaści obcych, ale burzliwej z powodu niesformności wewnętrznej, okazały się w Wilnie skutki krnąbności możnowładzców, coraz jaskrawsze na Litwie w drugiej połowie XVII w., a także źle zrozumianego fanatyzmu na miejsce owej tolerancyi i uległości prawom, jakie panowały tu w XVI stuleciu. Wilno było świadkiem i teatrem dwóch właśnie wypadków, z których jeden skaził kartę historii krajowej za panowania Jana III, a drugi bezprzykładnem zgorznięciem

wstrząsł moralność publiczną. Pierwszym jest uwięzienie i trzymanie w więzy na zamku wileńskim r. 1688 Kazimierza Łyszczyńskiego, a następnie spalenie go w Warszawie (Zróżdła do dziejów Przeździecki i Malinowski, II, 449; Naradowski, Facies, I, 123 i in.); drugim wyklęcie w katedrze wileńskiej Kazimierza Sapiehy, het. w. lit., przez biskupa wileńskiego Konstantego Brzostowskiego (Narbut Justyn, Dzieje wewnętrzne narodu lit., I, 1—92; Kraszewski, Wilno, II, 66, 156).

W r. 1696 zawiązuje się konfederacja wojska pod naczelnictwem Ogińskiego, dopominająca się o wypłatę zaległego żołdu, skutkiem czego następuje w Wilnie 1698 r. w sierpniu zjazd senatorów. Uspokojone wprawdzie zostało wojsko przez wypłatę jednorocznego żołdu i rozbrownienie, ale środek ten był czasowy tylko, bo gdy Sapiehowie rozjątrzyli szlachtę lekceważeniem, to pod dowództwem Wiśniowieckich krwawo się ona z nimi rozprawiła pod Olkienikami (Malinowski, l. c.; Załuski, Epistol. familiar., II, 922).

Nieżgody i zamieszania takie najniepomyślniej na byt miasta wpływały, które za wstąpieniem na tron Augusta II nie więcej nie zyskało prócz nowego przywileju potwierdzającego dawniejsze, w r. 1699. Tymczasem pożar 1700 r. 18 marca uszkodził część miasta od zamku do ratusza po lewej ręce, mieszkańcy musieli cierpieć od niekarność wojsk, to sapieżyńskich, to związkowych. Wśród takiej niedoli zastała Wilno druga wojna szwedzka. W kwietniu 1702 r. wojska Karola XII weszły do W., obsadziwszy miasto z przedmieściami, a z resztą pułków rozłożywszy obóz za miastem, na prawym brzegu Wilni, gdzie na przedmieściu Snipiszkach stanęła główna kwatery (Załuski, Epistol., III, 182) Krótki, bo miesięczny, pobyt Szwedów kosztował miasto w kontrybucyi pieniężnej i przez dostarczenie prochu i ołowiu 150000 złp., prócz nałożonej opłaty na duchowieństwo (Kraszewski, Wilno, II, 82). Później, w całym ciągu tej długiej wojny, W., jak wiele innych miast polskich, wystawione było na ciągłe przechody różnego rodzaju wojsk i wszelkie dolegliwości wojenne.

Do pamiętniejszych wypadków tej epoki należą naprzód: pobyt w Wilnie 1705 cesarza Piotra W., który mieszkając w pałacu Słuszków nad Wilią (dziś więzienie), nie tylko miasto ale i przedniejsze jego zakłady oglądał. Szczególniej zwiędzał kolegium i klasztor jezuickie, był przytomnym na dyspacie akademickiej i na trybunale głównym słucał wyrodu sprawy przez obustronnych patronów (Domowe wiadomości, 41). Później w r. 1708 zawitał tu z kolei Karol XII z Stanisławem Leszczyńskim, którzy zwołali do Wilna radę senatu, dla ułożenia punktów powszechnej amnestyi.

Do fundacyi kościelnych i miłosiernych za panowania Augusta II należą: rochici, których

po r. 1700 sprowadził biskup Brzostowski, nadawszy im place przy bramie Zamkowej, gdzie w skromnym klasztorze utrzymując szpital ubogich kobiet i poświęcając się grzebaniu umarłych nędzarzy, w następnych klęskach, mianowicie w r. 1710, wyswiadczyli wielkie przysługi ludzkości (Domowe wiadom., 42). Obecnie nie istnieją, a na miejscu, gdzie był ich klasztor, jest w części plac katedralny, w części ogród spacerowy. Trynitarzów fundował na początku XVIII w. i osadził na Antokolu przy kościele P. Jezusa (obecnie cerkiew św. Michała przy szpitalu wojskowym) Kazimierz Sapieha, hetman w. lit.; wizytyki zaś sam król fundował w r. 1717, z przyłożeniem się biskupa Brzostowskiego, którego serce złożone było w kościele klasztornym, ozdobionym malowidłami Czechowicza (obecnie cerkiew i klasztor prawosławny żeński). Kościół św. Rafała na przedmieściu Snipiszkach wymurował dla jezuitów przy ich domie trzeciej probacyi Michał Koszyce, pis. ziem. lit., przed r. 1709. Pijarzy najpóźniej znaleźli się w W., wprowadzeni także przez biskupa Brzostowskiego w r. 1722, których stałym i zamożnym funduszem opatrzył później gorliwy o rozkrzewienie lepszej instruceyi w kraju Antoni Sapieha, starosta merecki. Nadał on im własny pałac przy ulicy Dominikańskiej na kolegium (obecnie szkoła wyższa żeńska). Konarski przyjeżdżał z Warszawy urządzać szkoły.

W takiej postaci miasto, pomnożone licznymi gmachami i odbudowane, zastał w. XVIII, kiedy liczne i niesłychane klęski spadły na nie tak gromadnie i tak gwałtownie, że wkrótce i miasta i mieszkańców zaledwie słabe szczątki pozostały. Klęski te były: pożar, głód i morowe powietrze, skutki nieszczęsnego wojny i nieładu. Wśród ciągłych zaburzeń wojennych od r. 1702—1712, wśród przechodów wojsk szwedzkich, saskich i sprzymierzonych, mieszczenie, zaledwie przyszedłszy do siebie po ostatnim pożarze, ujrzeli 18 maja 1706 r. ogień od kościoła św. Mikołaja przy Wielkiej ulicy (obecnie cerkiew), zajmujący się gwałtownie po dachach, najwięcej drewnianych, który od zamku ciągnąc ku ratuszowi, doszedł aż do kościoła karmelitów bosych (ostrobramski) i obrócił w popiół ratusz z częścią najdawniejszych aktów miejskich, oraz kramy. Sam tylko obraz Matki Boskiej Ostrobramskiej, przeniesiony dla ostrożności do kościoła, ocalał.

Pożar ten był tylko poprzednikiem straszliwej plagi, to jest głodu, który w r. 1708 od krańców Żmudzi aż do Wilna zaczął srodze grasować. Lud zgłodniały zbiegając się z okolic, powiększał okropność nędzy publicznej. Tysiącami umierali ludzie po domach i ulicach z zarazy, z głodu wyrodzonej i nie było już ratunku na podobne nieszczęście, bo stan wojenny utrudniał przedsięwzięcie środków, a szpitale i miłosier-

dzie publiczne nie były wystarczającymi. Głód ten i mór przetrwały do r. 1710 i 30000 chrześcian a 4000 żydów w samym mieście padło ich ofiarą (Załuski, Epistol. famil., III; Naramowski, Facies rer., I, 164; Kraszewski, Wilno, II, 85). Pożerano psy i koty, zabijano się nawet w uniesieniu rozpaczy. Takie wrażenie ta klęska uczyniła na umysłach, że cały jej widok wystawiono na obrazie wymalowanym na murach cementarza przy kościele św. Piotra (Frank, Mémoires, III, 140).

Tymczasem w r. 1715 d. 26 maja powrotny pożar, w którym nawet kaplica drewniana na Ostrej bramie zgorzała, znowu część miasta zniszczył. Lecz w ciągu następnych lat kilkunastu odbudowali się mieszczanie, po zakończeniu wojny szwedzkiej, jakby dla tego jedynie, żeby znowu czem zasilił nieubłagany ogień, któremu po kilkakroć podlegała dawna stolica Jagiellońców. Jeden z tych pożarów d. 2 czerwca 1737 wszczęty wielkie szkody w mieście poczynił; w nim bowiem zgorzał starożytny kościół z klasztorem franciszkanów, kościół św. Jana z kolegiem jezuickim, kościół św. Ignacego z nowicyatem, bonifratrzy, kościół św. Maryi Magdaleny, rochici, ratusz i kościół św. Kazimierza. Nie długo po nim, bo w d. 21 marca 1741 r. spalił się kościół katedralny z kaplicami.

Ale szkody te, jakkolwiek bardzo znaczne, niezem były w porównaniu z tem co wkrótce nastąpiło. Pobudzony niemi magistrat wydał wprawdzie surowe polecenie, aby dachy wszystkie, dotąd drewniane, dachówką pokryć i inne środki ostrożności przedsięwziął, lecz nim to do skutku doprowadzono, powstał 11 czerwca 1748 na Zarzeczcu „z niedbałości żydowskiej“ tak gwałtowny ogień, że w pół dnia dwie trzecie części miasta, to jest północna i środek jego, stały się kupą gruzów i popiołów. Kilka tysięcy domów, a między niemi 469 znaczniejszych kamienic i dworów, 15 pałaców, 12 kościołów i cerkwi, 21 ważniejszych handlów, do których należała apteka i księgarnia niemiecka, stały się pastwą płomieni. Dwie kolumny ognia połączywszy się w jeden kłęb ognisty, okryły większą część przestrzeni miasta i strawiły ją bez ratunku, tak że wiele mniejszych kościołów i klasztorów na zawsze zniknęło (Jachimowicz Bazyli, Relacya o strasliwym upadku stołecznego miasta wileńskiego). Ale nie dość na tem, w rok potem równie straszny pożar dokonał ostatecznej ruiny owej niegdyś ulubionej stolicy Zygmunta Augusta. Zajął się on d. 8 czerwca 1749 na przedmieściu Subocz i pozostała trzecią część miasta w perzynę obrócił (Jachimowicz, l. c.).

Po tak okropnych klęskach trudno już było samym mieszczanom zaradzić nieszczęściu, prosili więc na sejmie konwokacyjnym o niektóre ulgi i wsparcie na dzwignienie się z tak wielkiego upadku. Długo gruzy i ruiny zalegały uli-

ce, a niektóre gmachy, dawnej świetności ostatki, jak np. sam zamek jagielloński, pałace radiwiłłowskie, oraz cerkiew metropolitalna św. Spasa, do najpóźniejszych lat w zwaliskach pozostały. Dopiero kilkonastoletni pokój za Stanisława Augusta i ożywione związki handlowe z Królewcem, polepszając byt kupców i rzemieślników, odmieniły ponurą postać miasta. Odnawiano lub z gruntu mury nowe kamienice. Kościół katedralny kosztem kapituły i biskupa Zienkowicza oraz jego następcy Massalskiego, przez Gucewicza zaczął się wznosić na nowo od r. 1777. Podobnie po roku 1781 powstał nowy ratusz podług planów Gucewicza i zwolna całe miasto z ruin wyszło. Reforma akademii jezuickiej na Szkołę Główną w. ks. lit. pod rektorstwem słynnego Poczobuta, założenie obserwatorium uświetniło miasto i więcej doń ludności sprowadziło (Baliński, Dawna akademia; Bieliński Józef, Stan nauk za czasów wszechnicy wileńskiej, 1889).

Wilno na schyłku panowania Stanisława Augusta liczyło 32 kościołów katolickich i tyleż prawie klasztorów, 10 pałaców, prócz zamku, akademii, 2 konwikty szlacheckie wielkie (Collegium nobilium), dwa seminaria duchowne, 8 szpitalów i 4 drukarnie. Ludność przechodziła 60000 mieszkańców stałych.

Baliński pisze (Starożytna polska, III, 199), że historia stolicy litewskiej we trzech naturalnych pomnikach utrwaliła się na zawsze. Pomniki te, są owemi trzema górami nad miastem, przy korycie Wilenki wznoszącemi się, w których zawarte są trzy główne epoki rozwoju cywilizacyi Litwy. Góra Zamkowa, dzwigając zwaliska grodu Giedymina, przedstawia pogaństwo; góra Łysa ze swemi trzema krzyżami, ofiarę i tryumf chrześcijaństwa; góra Bekieszowa nakoniec, z grobowcem na grzbiecie, przypomina potęgę i oświatę europejską. Dziś niema krzyży ani grobowca Bekiesza, który skutkiem osunięcia się góry spadł do Wilejki.

W r. 1788 weszły wojska ruskie do Wilna. W 1794 wybuchło powstanie kierowane przez generała Jasińskiego. D. 1 czerwca wojska ruskie, pod dowództwem Knoringa i Zubowa, okrążyły Wilno, gdzie dowodził generał Mejen i 31 lipca zdobyły miasto. D. 30 października 1794 r. zarząd województwa wileńskiego oddany został generał-gubernatorowi Repninowi, a 14 grudnia Wilno otrzymało nazwę miasta gubernialnego nowo utworzonej gubernii wileńskiej. W r. 1795 poraz ostatni odwiedził Wilno Stanisław August i ztąd 3 lutego tegoż roku z całym swym dworem do Petersburga wyjechał. W tymże samym roku 15 maja przybył tu cesarz Paweł I. Zwiedził zakłady naukowe i oglądając roboty około kościoła katedralnego, na dokończenie fabryki świątyni znaczną sumę przeznaczył.

W r. 1802 przybył cesarz Aleksander I. Uroczysty był wjazd tego monarchy. Przy kościele franciszkańskim czekało duchowieństwo katolickie, a przy św. Janie urzędnicy i uczniowie. Cesarz zwiedzał zakłady dobroczynne, pensję żeńską u wizytek, uniwersytet, gabinety naukowe, bibliotekę, obserwatorium, teatr i ratusz, przy którym na placu dana była uczta dla ludu.

W r. 1803 d. 24 stycznia utworzono okrąg naukowy wileński, którego kuratorem mianowany ks. Adam Czartoryski, a 18 maja szkoła główna lit. otrzymała nazwę uniwersytetu, składającego się z czterech fakultetów: fizyczno-matematycznego, medycznego, nauk moralnych i politycznych, oraz sztuk pięknych i literatury. Skład uniwersytetu był następujący: rektor, 4 dziekanów, 32 profesorów i 12 adjunktów. Na utrzymanie jego roczne 1,056,000 rs. przeznaczono z dochodów majątków po-jezuickich (Baliński, Dawna akademia, Dodatek). W r. 1804 Ludwik XVIII pod imieniem hr. de Lille w przejeździe do Mitawy zatrzymał się w Wilnie kilka godzin. Orszak jego składał się z 14 osób. Od r. 1797 aż do nieszczęśliwych wypadków r. 1812 Wilno znou w się znacznie podźwignęło. Znacomicy profesorowie wszechnicy wileńskiej dali poznać całemu światu uczonemu imię uniwersytetu wileńskiego. Ludność miasta do 100,000 doszła, a teatr, pod dyrekcją Każyńskiego, zachwycał nawet cudzoziemców, gdy w nim występował Bogusławski, Werowski, Kudlicz, Dmuszewski, Ledóchowska (Kirkor, Przewodnik). Zabawy, koncerty, wieczory muzykalne prawie nieustawały, co wszystko ożywiało najwięcej prof. Frank.

D. 14 czerwca 1812 r. przybył do Wilna cesarz Aleksander a 23 t. m. otrzymano wiadomość o zbliżaniu się armii Napoleona. Nazajutrz Aleksander ze swoim dworem udał się do Świącian, dokąd też i cała armia ruska nadeściaga poczęła, prócz 70,000 wojska pozostałego w Wilnie; lecz za przybyciem Francuzów Barkley de Tolli, lękając się być odciętym od lewego i prawego skrzydła, kazał spalić Zielony most oraz zniszczyć wszystkie magazyny, a sam z wojskiem cofnął się do Niemenczyna. D. 28 czerwca magistrat miasta, mając przy sobie osobną deputację, na czele której był obywatel Lachnicki, wyszedł z kluczami na góry Ponarskie na spotkanie Napoleona. Po krótkim odpoczynku w pałacu biskupim, dziś generał-gubernatora, Napoleon poszedł na brzeg rzeki Wilii i natychmiast rozkazał zaciągnąć mosty. Dnia następnego objechał miasto konno, o południu przyjmował duchowieństwo i szlachtę, a 30 czerwca zarząd uniwersytetu i wszystkich profesorów. D. 1 lipca ustanowiono rząd główny, zostający pod prezydencją wyznaczoną przez barona Hogendorpa litewskiego wojennego gubernatora, a baron Bignon uczestniczył w nim jako komisarz ze strony Na-

poleona. Członkami zarządu byli Józef hr. Sierakowski, Aleksander Sapieha, Franciszek Jelski, Jan Śniadecki, a sekretarzem podczaszy Kossakowski (Baliński, Pamiętniki o Janie Śniadeckim, I). D. 4 lipca Napoleon dał posłuchanie członkom nowego rządu, udzielając im rozmaitych informacji; poczem przyjmował znakomitsze domy; następnie był na balu, który Pać na cześć jego w swoim pałacu wydał. Ciągłe przyjmował u siebie deputacje oraz posłów, jak np. od dworu ruskiego generała Bałaszowa, którego rokowania były bezskuteczne, przybył tu także książę serbski Miłosz. Co niedziela słuchoł Napoleon w pałacowej kaplicy mszy św., odprowadzanej przez biskupa Kundzieza, któremu podarował na pamiątkę bogaty pierścień a asystentem duchownym 300 napoleondorów. Szczególniejsze zaufanie Napoleona pozyskał ówczesny redaktor Kuryera litewskiego Daniłowicz, mianowany dyrektorem policji. Ciekawą sylwetkę tego Daniłowicza podał Kirkor („Ze wspomnień wileńskich“). Napoleon wyjechał 16 lipca do Świącian. W Wilnie pozostali ks. Bassano, generał Hogendorp, baron Jomini, baron Bignon, oraz całe ciało dyplomatyczne, posłowie turecki i szwedzki. W. stało się ważnym punktem strategicznym; żywność zwożono tu z całej Litwy, powierzano ogromne magazyny, składy, szpitale na 6000 chorych, tych ostatnich rozlokowano w klinice medycznej, w domu gimnazyalnym, w klasztorze bazylikańskim, w koszarach św. Ignacego, w murach pijarskich, w domu głównego seminarium i dobroczynności, tudzież w okolicach miasta: Zakrecie i w Werkach. Oddziały Oudinota i Saint-Cyr'a zostały się dla obrony miasta.

Rząd główny miał w swojej wiedzy wszystkie komitety gubernialne, a litewski generał gubernator Hogendorp, jenerał Jomini i minister spraw zagranicznych ks. Bassano najważniejsze w nim role odgrywali (ob. Kuryer litewski od lipca 1812 r.). Każde miasto gubernialne otrzymało prefekta, a każdy powiat podprefekta. Utworzono też żandarmów powiatowych. Intendent de Van począł już spisywać majątki skarbowe oraz tych z obywateli, którzy nie wierząc w gwiazdę Napoleona wydalili się z kraju. Napoleon zostawił w Wilnie pół miliona franków, z prywatnych zaś ofiar zebrano 40000 rs. Wszystkie te pieniądze były przez rząd główny spożytkowane. Kasą rozporządzał były podskarbi wileński Eyssymont. Oddzielna komisya administracyjna, zawiadująca żywnością, magazynami i szpitalami, zostawała pod prezydencją barona Nicolai; członkami jej byli: Adam Chreptowicz i Ferdynand Plater.

Po powtórnej bitwie pod Połockiem, 6 i 7 września, część wojsk Napoleona pod dowództwem generała Wrede cofnęła się ku miasteczku Głębokie (pow. dzisieński), dla zasłonięcia Wilna;

lecz ks. Witgenstein przeszkodził mu połączyć się z armią Napoleona, będącego podówczas w Orszy. Później, po przeprawie przez Berezynę, zostawiwszy dowództwo Muratowi, Bonaparte z dwoma tylko ulubieńcami 23 listopada, przy 28 stopniowym mrozie, popędził prostemi saniami ze Smorgoń do Kowna. W Wilnie zatrzymał się tylko dla przemiany koni, tak iż po pięciu i pół miesięcznym pobycie w Rosyi rano 26 listopada znajdował się już za granicą. Niezsześciu tłumy skostniałych od zimna żołnierzy wlokły się na pół nieżywe do Wilna, mając za sobą Witgensteina, Czapllica, Płatowa i Borozdina. Ważniejsze klęski zadane im przez Czapllica były pod Mołodieczną, Smorgoniami i Oszmianą. W przejściu od Smorgoni do Wilna zginęło ze 20000 Francuzów, pozostałe zaś 60000 przybywszy do Wilna, rzuciły się na magazyny, szpitale, byle czemkolwiek głód zaspokoić. Zjawiały się straszliwe choroby, tak iż całe miasto było podobne do szpitala. Przeszło 15000 Francuzów pasowało się ze śmiercią w samym mieście. Reszta poszła do Kowna przez góry Ponarskie, gdzie pod ogniem Płatowa zostawiono większą część artylerji, tabor obozowy i kasę. D. 28 listopada przybyli do Wilna Czapllic od Oszmiany, a Kutuzow i Borozdin od Niemenczyzna i Czerwonego Dworu, zajmując miasto bez żadnego oporu. D. 30 listopada feldmarszałek Kutuzow, wszedł do miasta gdzie był przedtem dwa razy generał-gubernatorem (1800—1801 i 1811). Dowiedziawszy się o zajęciu Wilna przez Kutuzowa, cesarz Aleksander sam przybył tu 11 grudnia i podpisał manifest zapewniający zapomnienie przeszłości i ogólną amnestję (Baliński, Pamiętniki o Janie Śniadeckim, *ibid*). Naoczni świadkowie opowiadali, że na Antokolu zakopano przeszło 5000 Francuzów, którzy skutkiem zimna, ran i głodu zginęli. Za przedmieściem Śnipszki w styczniu 1813 r. spalono na jednym stosie około tysiąca trupów ze szpitali i dziedzińców pozbieranych, które poznajdowano pod śniegiem w czasie odwilży. Tym sposobem podług zdania prof. Becu zapobiegano zarazie; stało się całkiem inaczej, gdyż skutkiem palenia powstał tak wielki zaduch, że ludzie z gorączki umierać poczęli, dla tego więc resztę trupów grzebano w ziemi. Niezliczona liczba psów zebrała się na przedmieściach; wprawiwszy się na trupach, rzucały się później na przechodzących, co wywołało konieczną potrzebę jak najrychlejszego ich wygubienia. Nie podobna też zamilczeć o jednym ohydnym wydarzeniu, któremu trudnoby było dać wiarę, gdyby świadectwo prof. Franka nie ręczyło za wiarogodność faktu. Frank założył gabinet anatomo-patologiczny. Gdy armia francuska weszła do miasta i zajęła kliniczne gmachy, oszczędzano gabinet, opiekowano się nim nawet; lecz w czasie rejterady, gdy szpital został opuszczony, wówczas nie-

szezęśliwi chorzy, głodem zmorzeni, pozjadali preparaty i wypili spirytus, w którym te preparaty były umieszczone. Były wypadki, że znajdowano chorych ogryzających ciało świeżo zmarłych i znajdowano zmarłych w czasie ogryzania trupów (Bieliński Józef, Stan nauk lekarskich, str. 179).

W r. 1828 uniwersytet uroczyście obchodził 250 letni jubileusz swego istnienia. Na pamiątkę obchodu rzeźbiarz hr. Tołstoj wykonał medal, na którym z jednej strony popiersie Stafana Batorego (założyciela) i Aleksandra I (odnowiciela), a po drugiej Mikołaja I, za panowania którego obchodził się jubileusz i wreszcie uniwersytet zamknięty został po 254 latach istnienia. W tymże roku 1828 z rozkazu cesarza Statut litewski, wydany przez Lwa Sapiechę w r. 1588 w języku białoruskim, przetłumaczony został na język rusk i wydany w trzech językach: ruskim, polskim i białoruskim. W r. 1831 zjawiała się w Wilnie cholera i trwała od kwietnia do grudnia. Komitet pomocy lekarskiej zostawał pod prezydencją Jędrzeja Śniadeckiego.

W czasie wypadków 1831 r. Chrapowicki był generał-gubernatorem; dowódcami wojsk w Wilnie i przyległych okolicach generałowie: hr. Tołstoj, hr. Kuruta, Saken, Sulima, Chiłkow i inni (Kuryer litewski). W połowie września odwołał ks. Chrapowickiego, a jego miejsce zajął ks. Mikołaj Dołhoruki, który ludzkością i wyrozumiałością począł łagodzić smutny ze wszech miar stan kraju.

Dnia 1 maja 1832 r. zamknięto uniwersytet, dwa zaś oddziały medyczny i teologiczny przemianowano na akademie: medyko-chirurgiczną i duchowną, z których pierwsza na mocy ukazu z d. 30 grudnia 1841 została zamkniętą w r. 1842, a ostatnia zaś w sierpniu 1842 przeniesioną została do Petersburga. Akademia duchowna otworzona ukazem 1 lipca 1833 mieściła się w gmachu b. seminarjum głównego za czasów uniwersytetu (kościół augustyanów). Rektorem jej był ks. Alojzy Osiński, infułat ołycki. Po nim nastąpił ks. Antoni Fijałkowski, późniejszy metropolita mohylewski, a po przeniesieniu do Petersburga rektorem mianowany prof. uniwersytetu kijowskiego Ignacy Hołowiński, również późniejszy metropolita. W r. 1834 założono pensję szlachecką, przekształconą w r. 1838 na instytut szlachecki, który istniał do r. 1864. W r. 1837 cesarz Mikołaj zwiedził Wilno.

W r. 1839 d. 12 lutego w Połocku duchowni obrządku greko-unickiego podpisali akt połączenia się z cerkwią prawosławną. Akt ten przedstawiono do synodu, według uchwały którego, za rozkazem cesarskim d. 30 marca nastąpiło zjednoczenie obu obrządków, o czem ogłoszono publicznie ukazem senatu 23 lipca. Pierwszym arcybiskupem litewskim mianowano Józefa Siemaszkę, biskupa unickiego litewskiego. Nowo

mianowany arcybiskup konsekrował sobor św. Mikołaja d. 8 września 1840, przerobiony z kościoła św. Kazimierza. W r. 1889 obchodzono uroczyste w Wilnie pięćdziesięcioletni jubileusz zniesienia unii, a komisya archeograficzna wileńska zaznaczyła ten dzień specjalnem wydawnictwem. W XVI t. wydawanych przez nią aktów pozbierano to wszystko, co się do unii odnosiło w wieku bieżącym. D. 25 lipca 1849 usunięto statut litewski, a natomiast wprowadzono prawo cywilne rosyjskie. W r. 1843 W. wiele straciło pod względem materyalnym przez utworzenie gubernii kowieńskiej, do składu której odeszły najbogatsze powiaty: wilkomierski, poniewieski, telszewski, nowo-aleksandrowski (dawniej brasławski), rossieński i kowieński. Natomiast przyłączono do gubernii wileńskiej powiaty: wilejski i dzisieński od gubernii mińskiej, i powiat lidzki od grodzieńskiej. D. 24 czerwca 1848 zjawiała się w Wilnie cholera i trwała aż do 15 listopada; z 2055 chorych umarło wtedy 490 osób. D. 9 stycznia 1849 ks. Wacław Żyliński wstąpił na katedrę biskupów wileńskich, osierconą od zgonu biskupa Andrzeja Kłagiewicza († 27 grudnia 1841 r.).

D. 2 kwietnia 1852 założono w Wilnie centralne archiwum ksiąg aktowych gub. zachodnich. D. 29 kwietnia 1855 r. cesarz Aleksander II uchwalił założenie w Wilnie muzeum starożytności i komisji archeologicznej. Założycielem tych zakładów był Eustachy hr. Tyszkiewicz. Rząd wyznaczył osobne pomieszczenie dla muzeum w gmachu po-universyteckim. Właściwe muzeum mieściło się w sali, zwanej aulą, gdzie się odbywały posiedzenia publiczne uniwersytetu wileńskiego. Długość tej sali wynosi blisko 24 metrów, szerokość blisko 11 mt. W środku sklepienia na suficie, ujęty w pięknie rzeźbionych złotych ramach, znajdował się obraz olejny Smuglewicza, przedstawiający Minerwę na Olimpie uwieczającą laurem mężów uczonych, wchodzących do świątyni sławy. Po bokach zaś malowidła tegoż artysty: geniusz sławy głoszący zasłużonych w nauce; praca i pilność gotującą uczonym wieńce, tarcza mądrości zasłania poświęcających się naukom. Nad wejściem alegoryczny obraz wyobrażający dwóch aniołów, a w środku trupa czaszkę. Gzemsy w tej sali, w kształcie pół arkad, spływające ku ścianom, miały wyobrażone na sobie popiersa mędrców: Heraklitesa, Arystotelesa, Eurypidesa, Dyogenesa, Homera, Platona, Archimedesza i in. (ob. chromolitografowaną rycinę, wydaną staraniem Tyszkiewicza). Obecnie sala ta ozdobiona została w ruskim stylu. W przyległych dwóch salach na dole mieściła się biblioteka, w trzech salach górnych gabinety: ornitologiczny, zoologiczny, mineralogiczny, oraz zbiory etnologiczne. W auli złożono zabytki, które były własnością hr. Tyszkiewicza, jak również zbiory monet i medali,

przeszło 2000 sztuk (w tej liczbie znaczna część z pozostałości zbiorów uniwersyteckich, oraz z daru Michała Tyszkiewicza); przeszło 1000 egz. sztychów, rycin, blach miedzianych rytowanych, drzeworytów i t. d. Zbiór znaczny dyptomatów, rękopisów i autografów; bibliotekę złożoną z 3000 tomów, przeważnie dzieł starożytniczych i historycznych, ofiarowanych przez Eustachego hr. Tyszkiewicza i 7000 tomów z bibliotek klasztorów zamkniętych; w końcu oddział pamiątkowy i osobliwości. D. 1 stycznia 1856 muzeum otwartem zostało dla publiczności; 11 stycznia odbyło się pierwsze posiedzenie komisji archeologicznej, a d. 17 kwietnia t. r. akt uroczystego otwarcia muzeum. Towarzystwo archeologiczne składało się z prezesa, zarazem dożywotniego kuratora hr. Tyszkiewicza, mianowanego przez cesarza, wice-prezesa Michała Balińskiego, sekretarza naukowego Maurycego Krupowicza, oraz 75 członków rzeczywistych, 55 honorowych i 45 współpracowników. Bliższe szczegóły o zbiorach i wydawnictwach muzeum, ob. w Wielkiej Encyklopedyi ilustrowanej (IV, 633—638).

D. 24 czerwca 1855 odbył się 300 letni jubileusz istnienia kościoła ewangelicko-luterskiego w Wilnie. Na tę pamiątkę wybito medal, a prof. Adamowicz napisał kronikę zboru.

Na mocy reskryptu cesarskiego na imię generała-gubernatora Nazimowa z d. 20 listopada 1857 r. otwarty został 19 lutego 1858 r. w Wilnie komitet szlachecki w celu uwolnienia włościan z poddaństwa. Szlachta gubernii wileńskiej była jedną z pierwszych, która podała do Tronu adres o zniesienie poddaństwa, co też cesarz Aleksander wyraził racyl publicznie dziękując szlachcie w Wilnie podczas pobytu swego we wrześniu 1858 r. Wprowadzenie nowego prawa w życie przez ustanowione organy administracyjne polecone zostało głównie miejscowym obywatelom, a że zasadnicza idea dobrze przez nich była pojęta i prawo było sumiennie wykonywane, dowodzi tego Najwyższe zadowolenie cesarskie, ogłoszone d. 23 czerwca 1861 komitetom zarządu spraw włościańskich: wileńskiemu i kowieńskiemu.

Pierwsze prace około przeprowadzenia kolei żelaznej z Petersburga do Warszawy i za granicę na Kowno rozpoczęto w okolicach Wilna d. 15 maja 1858 r. Pierwszy pociąg z Dyneburga do Wilna przybył d. 4 września 1860 r. Ostatecznie kolej otwartą została z Wilna do Petersburga i Kowna d. 15 marca 1862, z Wilna zaś do Warszawy 6 września 1862 roku.

Na mocy statutów dla miast ruskich z d. 16 czerwca 1870 r. Wilno pozyskało zarząd wybieralny. Rada miejska otwartą została d. 28 lipca 1876 r.

Starostwo al. ciwunostwo grodowe wileń-

skie podług spisów podskarbińskich z 1766 r. obejmowało, oprócz mta Wilna, dobra: Niemieczyn, Giejany, Święciany, Lingmiany, Użwenty. Posiadał je wówczas Tyszkiewicz Józef, opłacając 6675 złp. 17 gr. kwarty a 3118 złp. hyberty. Podług ustaw krajowych ssta wileńskim bywał zawsze wdwa wileński.

Herb miasta. Starodawny herb miasta W. wyobraża człowieka przechodzącego przez wodę, a na barkach niosącego osobę siedzącą. Napis do koła: Sigillum civitatis Vilnensis. Anno VII Urbi conditae institutum. Podług Narbuta (Dzieje Narodu litewskiego, I, 408, tabl. VII, fig. 40) herb ten przedstawia wyobrażenie olbrzyma Alcisa, który z czasem przerobionym został na św. Krzysztofa. Kraszewski (Wilno, III, 377), polemizując z Narbuttem, dowodzi, że postać ta jest wyobrażeniem św. Krzysztofa, który był bardzo popularnym onego czasu, naturalną przeto rzeczą było przyznanie go za patrona miasta. Największym, podług Kraszewskiego, powodem do tego było, że go równie grecy jak łacinnicy czcili i wzywali; gdy tymczasem w owych czasach gdy Alcisa czczono, pieczęci nie używano, herbów nie znano, patronów miastom nie obierano. Ta pieczęć służyła magistratowi. Kronikarze nie czynią o niej wzmianki. Lelewel przyznaje kolumny jagiellońskie (Bibliogr. ksiąg dwoje, I, 80) a Paprocki daje herb Pogonią z całym w. ks. litewskim (Gniazdo, str. 1226). Herb z wyobrażeniem św. Krzysztofa używany był do czasu usunięcia prawa magdeburskiego w bieżącym stuleciu. Teraz Wilno wespół z całą gubernią używa Pogoni. Herb ten, przedstawiający w polu czerwonym jeźdźca na białym koniu pędzącego na prawo, z mieczem podniesionym w jednej, a tarczą z podwójnym krzyżem w drugiej ręce, był już jakoby używanym w wieku XIII. Niesiecki ustanowienie jego przypisuje Narymundowi około r. 1280 (Herbarz, I, 9, wyd. Bobrowicza). Krzyż jednak na tarczy nie wątpliwie jest późniejszym dodatkiem z czasów wprowadzenia chrześcijaństwa (Niesiecki, l. c., 10). Niektórzy nawet robią bardzo trafny domysł, że ten krzyż podwójny jest herbem węgierskim Jadwigi, małżonki Władysława Jagiełły (Kirkor, Przewodnik po Wilnie, wyd. 2, str. 85). Piekosiński (O dynastycznym szlachte pochodz. 81, 88) podaje, że krzyż podwójny służył królom polskim; dla w. ks. litewskich kładziono na tarczy kolumny jagiellońskie.

Bibliografia. Dla uzupełnienia obrazu podaję niektóre źródła do dziejów miasta Wilna w porządku alfabetycznym autorów: L'Acte de confirmation de l'Université impériale de Vilna 1803, Adamowicz Kościół augsburski w Wilnie (1855), Akty wydawane przez komisją wileńską dla rozbioru dawnych akt (t. I—XX), Archeograf. Sborn. (t. 1—10). Album widoków W. wydane przez Zawadzkiego (1894), Baliński Michał.

Dawna akademia (1862), Historia miasta Wilna (2 tomy, 1836), Opisanie statystyczne miasta Wilna (1835), Pamiętniki o Janie Śniadeckim, (2 tomy, 1865), Wilno (w 3 tomie Starożytnej Polski), Bielińska Helena: Kaplica i obraz Ostobramski w Wilnie (1892), Bieliński Józef: Cesarskie Towarzystwo lekarskie wileńskie (1889), Czasopisma wileńskie (w Wiadomościach bibliograficznych warszawskich 1883—1885), Doktorowie medycyny promowani w Wilnie (1886), Stan nauk lekarskich na Litwie (1888), Stan nauk fizyczno-matematycznych na Litwie (1889), Burzyński S. Academia et Universitas Vilnensis (1738), Dobrianskij Katalóg predm. Muzea drewn. (1885), Putjewod. po Wilnje (1878), Dubiński Piotr: Zbiór praw i przywilejów miastu stołecznemu Wilnowi nadanych (1788), Homolicki Michał liczne artykuły tyczące się dawnego Wilna, jego świątyń, szczególnie katedry i kaplicy św. Kazimierza w Wizerunkach i roztrząsaniach naukowych (1834—43), Jubilej prawosł. litowskiej duchownej seminarii (1878), Kirkor A. Bazylika litewska (1886), Groby wielkksiążęce i królewskie w Wilnie (1882), Istoriko-statistickije oczerki (1852, 1853, 1858), Litwa i Biełorus (3 tom Żywopisnoj Rossii), Przechadzki po Wilnie (1857, 1859), Przewodnik po Wilnie (1862, 1880, 1889), Kojalowicz Wijuk Historiae Litvanae, 2 tomy (1650 i 1669), Miscellanea rerum, ad statum ecclesiasticum (1650), Korotyński Wincenty: Wilno (Encyklopedya Orgelbranda t. XXVII), Kraszewski J. Ostobrama (Ołtarzyk Ostobramski, 1859), Wilno (4 tomy, 1836, 1839—42), Lipnicki Augustyn: Katedra św. Stanisława w Wilnie (rękopis), Życie św. Kazimierza (1858), Murawjew: Russkaja Wilna (1867), Naramowski Adam: Facies rerum sarmaticarum (2 tomy, 1727), Pamiatnyje książki wileńskiej gubernii za wiele lat, Przyjałkowski: Żywoty biskupów wileńskich (3 tomy, 1861), Rolewicz J. M. Wiadomość o cudownych obrazach... w Wilnie (1863), Salkind Wilhelm: Opyt mediko-topograficzeskawo opisanja goroda Wilny (1891), Śmiarowski Remigian: Fontanna mistyczna z obrazu M. P. na Łukiszkach wytryskująca (1737), Światyje wileńskie muczeniki (1883), Stebelski Ignacy: Dwa wielkie światła (1781), Wileńskie Świato-troickoje przedje swiato-duchowskoje bractwo (1876). Liczne widoki kościołów i gmachów z opisami pomieścił Tygodnik Ilustrowany.

Województwo wileńskie. Do wiadomości podanych w artykule *Litewskie województwa* (ob. t. V, 337—8) dodajemy tu szereg wojewodów i kasztelanów wileńskich. Wojewodami wileńskimi byli: 1) Hanul, starosta wileński 1385; 2) Gasztold Andrzej 1387; 3) Minigajło 1393; 4) Moniwid Wojciech, 1396—1412 starosta wileński, od 1413—1424 wojewoda wileński; 5) Gedygołd Jerzy 1426—1432; 6) Dowgerd Jan

1434—1443; 7) Gasztold Jan 1443—1458; 8) Moniwid Jan 1458—1458; 9) Kieżgajłowicz Michał 1459—1476; 10) Sudymontowicz Olechno 1477—1491; 11) Radziwiłłowicz Mikołaj 1491—1509; 12) Radziwił Mikołaj 1510—1522; 13) Gasztold Olbracht 1522—1539; 14) Hlebowicz Jan 1542—1549; 15) Radziwił Mikołaj II 1551—1556; 16) Radziwił Mikołaj III 1566—1584; 17) Radziwił Krzysztof 1584—1603; 18) Radziwił Mikołaj IV 1604—1616; 19) Chodkiewicz Jan Karol 1616—1621; 20) Sapieha Lew 1623—1633; 21) Radziwił Krzysztof II 1633—1640; 22) Tyszkiewicz Janusz 1640—1642; 23) Chodkiewicz Krzysztof 1642—1652; 24) Radziwił Janusz 1653—1655; 25) Sapieha Paweł Jan 1656—1665; 26) Radziwił Michał Kazimierz 1667—1668; 27) Hlebowicz Jerzy 1668—1669; 28) Pac Michał 1669—1682; 29) Sapieha Kazimierz 1682—1703; 30) Wiśniowiecki Janusz 1704—1705; 31) Wiśniowiecki Michał 1706—1707; 32) Sapieha Kazimierz (powtórnie) 1708—1720; 33) Pociej Ludwik 1722—1730; 34) Ogiński Kazimierz 1730—1753; 35) Wiśniowiecki Michał (powtórnie) 1735—1744; 36) Radziwił Michał Kazimierz 1744—1762; 37) Radziwił Karol 1762—1764 i od 1768—1790; 38) Ogiński Michał Kazimierz 1764—1768; 39) Radziwił Michał Hieronim 1790—1796, † 1831. Kasztelanami wileń. byli: 1) Minigajło (był także wojewodą); 2) Ostyk Krystyan 1419—1444; 3) Kieżgajło Michał 1445—1448; 4) Giedygołowicz Sienko 1351; 5) Sudywoj Wolimuntowicz 1451—1455; 6) Kieżgajłowicz Dobko 1458—1460; 7) Moniwid Wojciech 1461; 8) Ostykowicz Radziwił 1475—1477; 9) Kieżgajłowicz Jan 1478—1485; 10) Holszański książę Aleksander 1492—1511; 11) Ostrogski książę Konstanty 1511—1522; 12) Kieżgajło Stanisław 1422—1526; 13) Radziwił Jurii 1527—1541; 14) Ostyk Hryhory 1544—1557; 15) Chodkiewicz Hieronim 1559—1561; 16) Chodkiewicz Hryhory 1564—1572; 17) Chodkiewicz Jan 1574—1579; 18) Wołłowicz Ostafi 1519—1587; 19) Kiszka Jan 1588—1591; 20) Pac Paweł 1593—1595; 21) Chodkiewicz Hieronim 1595—1617; 22) Radziwił Janusz 1619—1620; 23) Hlebowicz Mikołaj 1621—1632; 24) Radziwił Krzysztof 1633; 25) Radziwił Albrycht 1633—1636; 26) Chodkiewicz Krzysztof 1636—1642; 27) Sapieha Mikołaj 1642—1644; 28) Sapieha Andrzej 1644—1646; 29) Chodkiewicz Jan Kazimierz 1646—1660; 30) Radziwił Michał 1661—1667; 31) Pac Michał 1667—1669; 32) Zawisza Krzysztof 1669—1670; 33) Pac Mikołaj 1670; 34) Kotowicz Andrzej 1672—1682; 35) Doenhof Ernest 1683—1685; 36) Słuska Józef 1685—1701; 37) Wiśniowiecki książę Janusz 1702; 38) Wiśniowiecki ks. Michał 1703—1706; 39) Pociej Ludwik 1709—1722; 40) Czartoryski Fryd. Mi-

chał 1722—1724; 41) Czartoryski Kazimierz 1724—1741; 42) Radziwił Michał 1742—1744; 43) Massalski Michał 1744—1768; 44) Ogiński Ignacy 1768—1775; 45) Radziwił Michał Hieronim 1775—1790; 46) Radziwił Maciej 1790—1796, 1800 (Józef Wolff, *Senatorowie i Dygnitarze* w. ks. l., 71—84).

Wileńska dyecezya w obecnym swym składzie rozciąga się na gub. wileńską i grodzieńską. Jest to najdawniejsze biskupstwo w gub. litewskich, założone bowiem zostało przez Władysława Jagiełłę bezpośrednio po przyjęciu chrześcijaństwa w 1387 r. W chwili swego założenia rozciągało się na przestrzeni dzisiejszej Żmujdzi, całej Litwy, szło od Augustowa i Knyshyna z zachodu na wschód aż do Połocka, Witebska i Orszy. Utworzenie później biskupstwa żmujdzkiego (w 1416 r.) a następnie smoleńskiego, niewiele wpłynęło na umniejszenie granic dyecezyi wileńskiej. Ta rozległość władzy i okoliczność, że biskup wileński zajmował pierwsze krzesło w senacie litewskim a w polskim szóste (szło bowiem po dwóch arcybiskupstwach oraz po biskupstwach: krakowskim, kujawskim i poznańskim), sprawiły, że biskupi wileńscy, lubo podlegali metropolii w Gnieźnie, bardzo wysoko patrzeli. Dążąc przez wiele pokoleń do swego wywyższenia, starali się podnieść biskupstwo jeżeli już nie do osobnej metropolii, to przynajmniej do arcybiskupstwa. Długo starania owe były bezowocne, aż w końcu na konfederacji generalnej po śmierci Augusta III, stanęła uchwała formalna, aby prosić stolicę apostolską o podniesienie Wilna na arcybiskupstwo. Rzym uchwały tej nie potwierdził. Rozległość biskupstwa była powodem, że już w 1496 r. ustanowiono sufragana wileńskiego w osobie biskupa in partibus Kaffy kś. Jakuba Michowskiego. W półtora wieku potem (1649 r.) powstała druga sufragania, białoruską zwaną, której założycielem był biskup Jerzy Tyszkiewicz. Nareszcie w 1772 r. powstaje trzecia sufragania trocka, natomiast odpadła sufragania białoruska, wchodząca odtąd do świeżo utworzonego arcybiskupstwa mohylewskiego. W 1798 r. w dyecezyi było aż czterech sufraganów, t. j. wileński, trocki, kurlandzki i brzeski. Sufragania kurlandzka, w myśl konkordatu z 1847 r., odeszła do biskupstwa żmujdzkiego, przy Wilnie przeto pozostało trzech sufraganów. Dzisiejsza dyecezya wileńska, po przejściu biskupstwa mińskiego do archidyecezyi mohylewskiej, rozciąga się na dwie gubernie: wileńską i grodzieńską. Kapituła składa się z sześciu prałatów: proboszcza, dziekana, archidyakona, kustosza, kantora i scholastyka, oraz czterech kanoników: kaznodziei, podkustosza, seniora i kanclerza. Dyecezya ma na swoim etacie 10 wychowawców w akademiі duchownej, 100 zaś w miejscowym seminarjum biskupim. W samem Wilnie, oprócz

katedry, było 6 kościołów parafialnych i 15 poklasztornych, oprócz kaplic. W dyecezyi jest 23 dekanatów, z tych 14 w gub. wileńskiej a 9 w grodzieńskiej. W gub. wileńskiej: dekanat wileński miejski (23 kościoły w mieście i 8 w promieniu trzech milowym za miastem), giedrojcki (12 kośc.), trocki (14 kośc.), merecki (13 kośc.), oszmiański (9 kośc.), wiszniewski (15 kośc.), święciański (15 kośc.), świrski (12 kośc.), lidzki (13 kośc. paraf.), raduński (11 parafii), wilejski (14 kośc.), nadwilejski (8 parafii), dzisieński (12 kośc.). W gub. grodzieńskiej: dekanat grodzieński (16 kośc.), wołkowyski (16 parafii), słonimski (14 kośc.), prużański (8 parafii), kobryński (8 parafii), brzeski (11 parafii), białostocki (15 parafii), bielski (25 parafii) i sokólski (15 parafii). Bliższe szczegóły o pojedynczych dekanatach podane są pod właściwymi nazwami. Oprócz kościołów parafialnych w dyecezyi jest 68 kościołów filialnych i 273 kaplic. Szereg kanoniczny biskupów wileńskich rozpoczyna Andrzej Wasiło, franciszkanin (od 1387 r., † 1398 r.). Następcami jego byli: 2) Jakub Plichta, 3) Mikołaj z Gorzkowa, 4) Piotr z Kustynia, 5) Maciej z Trok, 6) Mikołaj Dzierzgowicz, 7) Jan Łosowicz, 8) Andrzej II Szeliga, 9) Wojciech Tabor, 10) Wojciech Radziwiłł, 11) Jan z Książąt litewskich, 12) Paweł książę Holszański, 13) Waleryan Protasewicz Suszkowski, 14) Jerzy kardynał książę Radziwiłł, 15) Benedykt Wojna 1600—1615, 16) Eustachy Wołowicz 1616—1630, 17) Abraham Wojna 1631—1649, 18) Jerzy Tyszkiewicz 1650—1656, 19) Jan Dowgiałło Zawisza 1656—1661, 20) Jerzy Białożór 1661—1667, 21) Aleksander Sapieha 1667—1672, 22) Mikołaj Stefan Pac 1672—1684, 23) Aleksander Kotowicz 1685—1686, 24) Konstanty Kazimierz Brzostowski 1686—1722, 25) Maciej Ancuta 1722—1723, 26) Karol Piotr Panczerzyński 1724—1730, 27) Michał Jan Zienkowiec 1730—1761, 28) Ignacy Jakub książę Massalski 1762—1794, 29) Jan Nepomucen Korwin Kossakowski 1796—1808, 30) Hieronim Strojnowski 1808—1815, 31) Benedykt Kłagiewicz (1841), 32) Wacław Żyliński 1856—1859, 33) Adam Stanisław Krasieński 1859—1863, 34) Karol Hryniewicki 1883—1884, 35) Antoni Franciszek Audziewicz 1890 (Naramowski, Facies rer. Sarm.; Przyjałgowski, l. c.; Rubrycelle).

Wileński powiat zajmuje środkową, północno-zachodnią część gubernii i graniczy: na północ z pow. wileńskim gub. kowieńskiej, na wschód z pow. święciańskim, na połudn. z oszmiańskim i lidzkim, a na zachód z trockim. Rozległy jest 102 mil al. 4943 w. kw. Podług pomiarów mierniczych w powiecie jest 602181 dzies., z czego przypada na pola i ogrody 263820 dzies., na lasy 257122, na łąki 56984, na wody 15103, na błota, wygony, zarośla itp.

9152 dzies. Położenie powiatu jest w ogóle wzniesione. Koło Wilna skupione są główne wyniosłości pod nazwą gór Ponarskich, góry Łysa, Bekieszowa, Zamkowa i Szeszkinia. Najwynioślejsze punkty znajdują się przy folw. Miedniki (1036 st.), Józafatowie (973 st.), wsiach: Jankowszczyźnie (959 st.), Zabirze (938 st.), Bereźniki (868 st.) i folw. Naborowszczyźnie (826 st.). Gleba przeważnie gliniasta, wyjąwszy część północną, w której na pr. brzegu Willi znajduje się czarnoziem a około Wilna i na półd.-zach. od miasta gruntu piaszczyste. Pod względem rozkładu wód biejących i stojących, powiat jest bardzo szczęśliwy. Środkiem jego płynie rz. Wilia, nad którą ciągnie się cała zachodnia granica; oprócz tego rz. Wilia odgranicza pow. wileński od święciańskiego na przestrzeni przeszło 40 w., od ujścia rz. Oszmianki do ujścia rz. Żejmianki, która także służy za granicę powiatu. W środku powiatu płynie rz. Wilejka, w południowej części bierze początek rz. Mereczanka i Wisieńca, w zachodniej części płynie rz. Mussa. W ogólności cała powierzchnia powiatu, poprzecinana rzekami, rzeczkami i strumieniami, które oprócz dostarczania wód, są głównym źródłem bogatego zbioru siana, skrapiając i oblewając swymi wodami łąki. Jezior w powiecie znajduje się 44. Wszystkie po większej części leżą w północno-wschodniej części powiatu, po prawej stronie rz. Wilii i przedstawiają niejako przedłużenie grupy jezior nowoaleksandrowskiego. Są one w ogóle niewielkie, brzegi mają lesiste, wyniosłe i urwiste. Zasługują na uwagę: Olka, przy majątku Dubinkach, szereg jezior na przestrzeni prawie 18 w. kw., Kokaje (dł. 6 w., szer. 3 w., głęb. 8 saż.); Malaty (dł. 6 w., szer. 1½ w., głęb. 4 saż.); Gołonia blisko miasteczka Inturek i in. Z lewej strony rz. Wilii w powiecie znajduje się znaczna ilość błot, z nich największe Pobereżańskie. W r. 1890 (oprócz m. Wilna) było 188846 mk., w tej liczbie prawosławnych męż. 4753, kob. 4960; rozkolników męż. 2573, kob. 2404; katolików męż. 77894, kob. 77300; ewang.-augsb. męż. 213, kob. 220; kalwinów męż. 85, kob. 83; żydów męż. 9121, kob. 9080; mahometan męż. 74, kob. 86. W ciągu r. 1890 zawarto w powiecie 1665 ślubów; urodziło się dzieci prawych: chłopców 3564, dziewczyn 3565, razem 7069; nieprawych: chłopców 163, dziewczyn 178, razem 341, w ogóle urodzeń było 7410. W tymże roku zmarło męż. 2152, kob. 1968, w ogóle 4120. Przyrost zatem ludności wynosi 3290. Pod względem etnograficznym przeważają Litwini, dalej idą Polacy, Żydzi, Białorusi i niewielka liczba Tatarów (w okolicy Niemieża). Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, uprawą lnu, zwłaszcza w części półn., ogrodnictwem w okolicach Wilna, hodowlą bydła. Przemysł fabryczny niezbyt rozwinięty.

Oprócz gorzelnii i browarów piwnych były w powiecie 3 papiernie (w Werkach Nowych, Kuczuryszkach i Lubowie), huta szklana w Jaszunach, fabryka gwoździ w Kojranach. Handel koncentruje się w Wilnie. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 6 okręgów policyjnych, z biurami w Śnipiszkach (gm. Mejszagoła, Niemenczyn, Rzesza), Szyrwintach (Giełwany, Muśniki, Szyrwinty), Podbrzeziu (Giedroje, Janiszki, Malaty, Podbrzezie), Wornianach (Bystrzyca, Worniany), Jaszunach (Iłino, Rukojnie, Sołeczniaki, Szumsk) i Wilnie (Mickuny i Rudomino), 18 gmin, 134 okręgów (starostw) wiejskich. W powiecie jest 2406 miejscowości, mających 9847 dm., 124720 mk. włóścian. Miasteczek, po większej części małoludnych, jest 39; w 1 okr. pol.: Dukszty, Korwie, Mejszagoła, Niemenczyn, Rzesza Wielka. Suderwa; w 2 okr.: Bogusławiszki, Czabiszki, Giełwany, Kiernów, Muśniki, Szeszole, Szyrwinty; w 3 okr.: Dubinki, Giedroje, Janiszki, Inturki, Malaty, Podbrzezie (Podberezie), Widziniszki; w 4 okr.: Bujwidzie, Bystrzyca, Gierwiaty, Ławaryszki, Michaliszki, Ostrowiec, Worniany; w 5 okr.: Cudzeniszki, Jaszuny, Miedniki, Rukojnie, Sołeczniaki Małe i Wielkie, Szumsk, Taboryszki, Turgiele; w 6 okr.: Mickuny, Porudomino i Rudomino. Pod względem sądowym powiat (bez miasta) obejmuje 3 rewiry sędziów śledczych (1 i 2 w Wilnie, 3-ci w Giedrojeiach) i 2 okręgi sędziów pokoju. Pod względem oświaty w powiecie znajduje się 25 szkół gminnych, do których w 1887 r. uczęszczało 863 chłopców i 45 dziewcząt, oraz 1 szkoła paroch. (we wsi Nowo Piotrowska), z 10 chłopcami i 3 dziewczynami. Kościoły wyzn. prawosławnego stanowią dwa dekanaty: wileński i szumski. Pierwszy z nich obejmuje 17 parafii, t. j. 13 w W. a 4 w powiecie: Intury z filią w Bijuciszkach, Podbrzezie, Dukszty i Rudomino, razem 3 monastera, 2 sobory, 9 cerkwi paraf., 16 filialnych, 2 ementarne i 3 kaplice, 11847 wiernych (7920 męż., 3927 kob.), drugi zaś 6 parafii: Szumsk, Bystrzyca, Ostrowiec, Rukojnie, Cudzeniszki i Kierdziejowce, 6 cerkwi paroch., 3 fil., 4053 wiernych (2088 męż., 1965 kob.). Kościoły katol. powiatu dzielą się na 4 dekanaty: wileński miejski (ob. wyżej); wileński podmiejski z 7 parafiami: Niemenczyn (filia w Sużanach, kapł. na ementarzu w Niemenczynie i w Lubowie), Suderwa (kapł. Szyłany), Mejszagoła, Muśniki, Kiernowo (kaplica w Plikiszkach), Czabiszki, Werki (kapł. w Rzeszy i Czerwonym Dworze); dawniej także w Duksztaeh; razem 30393 wiernych; dekanat wileński powiatowy, również z 7 parafiami: Turgiele (kapł. na ementarzu), Gierwiaty (kapł. w Sokołajciach i Girach), Taboryszki (kapł. na ement.), Worniany (kapł. w Wornie), Ławaryszki, Michaliszki (kapł. na ement.) i Bujwidzie (kapł. w Du-

bnie i Bujwidzach); dawniej prócz tego: Rukojnie, Szumsk, Cudzeniszki, Rudomino, Bystrzyca, Słobódka, Ostrowiec; razem 38383 wiernych; dekanat giedrojcki, ob. *Giedroje* 1). Pod względem komunikacyjnym powiat posiada 6 stacji dr. zel.: Poddrodzie, Bezdany, Wilejka, Wilno, Kiena, Słobódka, oraz 3 st. pocz.: Wilno, Wiessy, Sołeczniaki. Oprócz mta Wilna znajdują się w powiecie liczne miejscowości historyczne, niegdyś miasta, zamki, a dziś mizerne miasteczka (ob. Baliński, Starożytna Polska, III). Z uwagi, że jak cała gubernia tak również i powiat wileński przez wiele wieków był teatrem ciągłych wojen i zdarzeń historycznych, przeto każda nieomal pięćdziesiątka jest pomnikiem historycznym, pełnym podań, legend i wspomnień. Do najwydatniejszych pod względem dziejowym należą: Kiernów, prastara stolica ks. litewskich, Mejszagoła, Widziniszki, Giedroje, Dubienki, siedziba niegdyś Barbary Radziwiłłówny, Miedniki, Niemieża, pierwsza siedziba Tatarów na Litwie i in. Marszałkami szlachty pow. wileńskiego byli (w porządku alfabetycznym): Abramowicz Mikołaj h. Jastrzębiec (1820), Baliński Ignacy h. Jastrzębiec (1821—23), Czyż Kasper h. Lis (1798—1805), Ciecchanowiecki Jan h. Dąbrowa (1846), Giedroje ks. Antoni h. Poraj, Giedroje ks. Jan (1809—12), Giedroje ks. Stefan (1816), Hornowski Kasper (przed 1842), Jasiński Stanisław h. Sas (przed 1821), Lachnicki Antoni (1807), Łęski Aleksander (1847), Minejko Tomasz h. Leliwa (1840), Pisanka Rudolf h. Prus (1853), Plater hr. Adam (1864—78), Plater hr. Józef, Plater hr. Stefan (1858), Szumski Stanisław h. Jastrzębiec (1829), Tyszkiewicz hr. Jan h. Leliwa (1859), Wańkowiec h. Lis (1861).

Wileńska gubernia, jedna z t. zw. gubernii zachodnich (litewskich) cesarstwa rosyjskiego, leży pomiędzy 53° 23' a 55° 50' płn. szer. i 42° 34' a 47° 6' wschod. dłg. od F. i według urzędowych wykazów zajmuje 3,890,812 dzies. przestrzeni. Według badań geodozyjnych rozległość wynosi 37351·8 w. al. 771·97 mil geogr. kw.

Graniczy na północ z pow. wilkomierskim i nowoaleksandrowskim gub. kowieńskiej i Kurlandą, z płn.-wsch. z gub. witebską, od której oddziela się rzeką Dźwiną; na zach. z król. polskiem, od którego oddziela ją rz. Niemen; na południo-zachód z gub. grodzieńską; na południe z guberniami grodzieńską i mińską; na wschód z gub. mińską i witebską. Największa długość z północy na południe, od granicy pow. święciańskiego z gub. kowieńską, powyżej wsi Siniszki, do granicy pow. oszmiańskiego poniżej wsi Sieniawska Słoboda, wynosi 220 w., największa zaś szerokość ze wschodu na zachód, od granicy pow. wilejskiego z gub. mińską w bliskości miasteczka Krajska, do rzeki Niemna na granicy

pow. trockiego z król. polskiem, w bliskości miasteczka Birsztany, ma 224 w.

Podług ukaz z r. 1843 gub. wileńska składa się z siedmiu powiatów: wileńskiego, trockiego, święciańskiego, lidzkiego, oszmiańskiego, wilejskiego i dzisieńskiego. Pierwsze trzy powiaty, a także część lidzkiego i oszmiańskiego stanowią jądro Litwy i należały bez przerwy do w. ks. litewskiego, aż do przyłączenia tego kraju do Rosyji w 1795 roku. W r. 1413 Władysław Jagiełło utworzył województwo wileńskie, w skład którego wchodziły dzisiejsze powiaty: wileński i święciański. Powiat trocki stanowił osobne województwo, a południowo-wschodnia część pow. oszmiańskiego i pow. wilejski należały do ks. mińskiego, ojezyczny Słowian Krywiczian, od r. 1300 znajdujących się już pod władzą ks. litewsko-ruskich. W późniejszym czasie te powiaty weszły w skład województwa wileńskiego i należały do powiatu oszmiańskiego. Powiat dzisieński był odwieczną składową częścią ks. połockiego, już od połowy XIII w. zależnego od litewskiej Rusi. Z tego księstwa utworzono z czasem (w r. 1500) województwo połockie. Wreszcie pow. lidzki z ks. dejnowskim stanowił za czasów Olgierda osobne udzielne księstwo; w późniejszym czasie (w XIV w.) przyłączony do województwa wileńskiego. Powiaty wilejski i dzisieński po drugim podziale Rzpltej weszły w skład gub. mińskiej, utworzonej 3 maja 1795 r., przyłączone zaś zostały do gub. wileńskiej 1 lipca 1843 r. Powiat lidzki od 1795 r. należał do gub. słonimskiej, następnie od r. 1801 do grodzieńskiej, a nakoniec w r. 1843 przyłączony do gub. wileńskiej. Gubernia wileńska składała się w r. 1796 z 11 powiatów: wileńskiego, zawilejskiego, trockiego, brasławskiego, oszmiańskiego, kowieńskiego, upickiego (al. poniewieskiego), wilkomierskiego, telszewskiego, rossieńskiego i szawelskiego. Po wstąpieniu na tron cesarza Pawła polecono gubernie wileńskiej i słonimską połączyć w jedną i nazwać ją gub. litewską, z przyłączeniem do niej 8 powiatów gubernii słonimskiej: słonimskiego, nowogródzkiego, grodzieńskiego, wołkowyskiego, lidzkiego, brzeskiego, kobryńskiego i prużańskiego; lecz już w r. 1801 gubernia litewska znowu rozdzieloną została na dwie: wileńską i grodzieńską (w miejsce słonimskiej). W r. 1829 uregulowano granicę między Kurlandią i gub. wileńską według danych map i opisów. W r. 1839 gubernia wileńska składała się z 10 tylko powiatów, gdyż powiat trocki został zniesiony, a miasto Troki przestało być etatowym (zaształnyj gorod); wówczas to powiat brasławski przemianowanym został na nowo-aleksandrowski. W r. 1852 d. 18 grudnia polecono utworzyć gub. kowieńską, w skład której weszły powiaty: telszewski, szawelski, rossieński, upicki (poniewieski), nowo-

aleksandrowski, wilkomierski i część kowieńskiego. Do pozostałych przy gubernii wileńskiej trzech powiatów: wileńskiego, oszmiańskiego i święciańskiego dołączono od grodzieńskiej powiat lidzki, od gub. mińskiej powiaty: wilejski i dzisieński. W tymże czasie wznowiono powiat trocki, z dołączeniem do niego części powiatu kowieńskiego.

Powierzchnia gubernii przedstawia równinę piaszczystą. Malownicze brzegi rzek, a mianowicie Wilii i Niemna, są wprawdzie wzniesionymi, lecz pochodzi to właściwie od znacznego zagłębienia się rzek. Najwyższe położone miejscowości w gub. wileńskiej znajdują się w pld.-zachod. części pow. lidzkiego oraz w pow.: oszmiańskim, wilejskim i dzisieńskim, a częściowo tylko w wileńskim i święciańskim. Najwyższe punkty dochodzą w bliskości wsi Ciupiszki (w pow. oszmiańskim) 147 sąż. (1029 st. npm.); około wsi Kondraty w pow. wileńskim 145 sąż. (1015 st.); około folw. Józefatowo 139; wsi Jankowszczyzna 137; Zaborze 134; Łojcy (w pow. oszmiańskim) 130 i in. Wzniesienia te stanowią przedłużenie wyniosłości Awratyńskiej, gałęzi gór Karpackich, wychodzących z Galicyi przez Wołyń i łączącej się na wschód gubernii wileńskiej wąskim przesmykiem z wielką wyniosłością Wałdajską (Alaunską). To pasmo rozdziela gubernię swemi stokami na dwie części, przedstawiające różnice w powierzchni miejsc. Na północnym stoku przemaga grunt piaszczysty i gliniasty, pokryty lasami i jeziorami; południowy zaś stok, nieodróżniając się glebą, obfitszy jest w znaczne błota i głównie pokryty lasami. Sam grzbiet przedstawia otwartą piaszczysto-gliniastą miejscowość, nie zachowując jednostajnej wyniosłości, gdyż miejscami zniża się i tworzy kotliny.

Pod względem geologicznym gub. wileńska nie jest ściśle zbadaną. Były projekty, aby przy banku ziemskim wileńskim jeden z takatorów był geologiem; on to powinien był zbierać materiały do geologii gubernii przy ocenianiu wartości majątków ziemskich, żądających pożyczki z banku. Projekt był dobrze opracowany i gdyby był przyjęty przez zebranie akcyonaryuszów, mielibyśmy dokładną kartę geologiczną po latach 15—20, że zaś nie został przyjęty musimy się przeto posilkować powierzchniami postrzeżeniami Murchissona, Eichwalda i Giedrojeia. Podług nich gubernia wileńska należy do dolnego piętra trzeciej formacji, oprócz północno-wschodniej części, gdzie występują piaskowce i wapienie formacji dewońskiej.

Rzeki gub. wileńskiej należą wszystkie do dorzecza morza Bałtyckiego. Niemen płynie po południowo-zachodniej granicy. Początek bierze w gub. mińskiej, na przestrzeni 85 w. oddziela pow. oszmiański od gub. mińskiej. Przy wpadnięciu rzeki Gawii, na granicy pow. oszmiań-

skiego z lidzkim, Niemen płynie gubernią wileńską o wiorst kilka od jej granicy z gubernią grodzieńską na rozległości przeszło 80 w. Za miasteczkiem Orle Niemen wchodzi w gub. grodzieńską, z której przy granicy z król. polskiem znów się zbliża ku gub. wileńskiej i tu na przestrzeni 170 w. prawym swym brzegiem należy do gubernii wileńskiej, dzieląc ją od król. polskiego. Nie dochodząc 7 w. do miasteczka Rumyszczek, przy ujściu rzeki Strawy, Niemen wchodzi w granice gub. kowieńskiej. W gubernii wileńskiej przepływa Niemen 395 w., mając w górnym biegu 35 sążni szerokości, a przy wyjściu do 75, przy głębokości $1\frac{1}{2}$ sąż. Brzegi Niemna, jak w ogóle wszystkich rzeczek i rzek gubernii wileńskiej, są wyniosłe i urwiste. Na wybrzeżach znajdują się bujne łąki, żyzne pola i lasy. Miejscami napotykają się lotne piaski, a na lewym brzegu wyniosłości kredowe, pozbawione wszelkiej roślinności. Czas zamarznięcia i puszczania nie jest stale oznaczony; rzeka pod lodem nie pozostaje dłużej nad cztery miesiące. Najznaczniejszym z dopływów Niemna jest Wilia. Jest ona główną rzeką w gubernii wileńskiej. Początek bierze w gub. mińskiej i pod Kownem wpada do Niemna. Szerokość rzeki w gubernii od 15—70 sążni, przy głębokości od $\frac{1}{2}$ do 4 arszynów. Brzegi Wilii z początku płaskie, w pow. wilejskim podnoszą się i po większej części są piaszczyste, kręte, urwiste. Składają się one z warstw piasku, wapienia i skamieniałości. Dno rzeki w górze ilowate, w środku kamieniste, a u ujścia piaszczyste. Wilia pod lodem znajduje się 100 dni. Spław Wilią zaczyna się od ujścia rzeki Dźwinki, na granicy gub. witebskiej, a żegluga od mta Wilejki. Do Wilii wpadają z prawej strony: Serwecz z trzema znacznymi przypływami z prawej i dwiema z lewej strony (rzeka spławna), Narocz, także spławna, Stracza, Żejmiana, Mussa, Szyrwinta. Wszystkie spławne. Z lewej wpadają do Wilii: Dźwinka, Ilija, Usza. Te trzy rzeki ze swemi bocznymi przypływami płyną przez błotne i leśne miejscowości. Dalej wpadają do Wilii: Wilenka, Oszmianka, Waka. Oprócz tych znaczniejszych, Wilia przyjmuje wiele rzeczek i strumieni, które z kolei zabierają inne strumienie. Do Niemna w granicach gub. wileńskiej wpadają jeszcze: Strawa, Wierzechnia, Merezanka (110 w. długa), z kilku większemi dopływami każda z nich; Roticzanka, na granicy gub. grodzieńskiej, Kotra, Lipiczanka, Lebieda, Dzitwa, Gawija, Berezyna, szczególnie bogata w dopływy, płynie lesistą i błotną miejscowością; Ussa, Sułta. Dźwina zachodnia stanowi granicę między gub. wileńską a witebską na przestrzeni 80 w. Wielkiego jest znaczenia pod względem przemysłowym i handlowym. Brzegi Dźwiny przylegające do gub. wileńskiej są wysokie, kręte; grunt ich piaszczysty, pomieszany z drobnymi kamieniami wapien-

nemi. Pod lodem znajduje się przeszło cztery miesiące. Żegluga na Dźwinie zachodniej napotyka bardzo wiele przeszkód w skutek mielizn, progów i prądów. Do niej wpadają w gub. wileńskiej, oprócz mniej znacznych przypływów, dwie rzeki spławne: Dzisna i Druja. Jezior w gubernii liczą przeszło 400 rozmaitej wielkości, leżących najwięcej w północnej części gubernii. Leżą one albo wśród błot, albo wśród wysokich i spadzistych brzegów. Jedne i drugie są po większej części opasane lasem. Prócz tego jeziora tworzą tworzą oddzielne grupy, nie wchodząc w systemat wodnych komunikacji, dostarczając natomiast mieszkańcom obfitego rybactwa. W ogólności jeziora są małe i tylko jedno z nich Narocz ma 16 w. długości a 12 w. szerokości.

Klimat w gubernii umiarkowany, lecz z częstymi zmianami temperatury. Na wiosnę, latem, w jesieni a niekiedy i w zimę, często padają deszcze, nieraz po kilka tygodni. Najzimniejsze miesiące są: grudzień, styczeń, luty; ciepłe zaś: czerwiec, lipiec i sierpień. Średnia temperatura zimą $-3\cdot28^{\circ}$ R., wiosną $+4\cdot79^{\circ}$ R., latem $+13\cdot57^{\circ}$ R., jesienią $+5\cdot50^{\circ}$ R. Temperatura roczna $+5\cdot5^{\circ}$ R. Najniższą bywa temperatura przy wietrze wschodnim, wówczas stan barometru wysoki; przy zachodnim wietrze przeciwnie. Panujące wiatry południowo-zachodnie. Zwykle mrozy zaczynają się w pierwszej połowie listopada i trwają z przerwami do końca marca. Jesień w ogólności jest zimniejszą od wiosny, chociaż i w marcu trafiają się często zimna większe od listopadowych. W zimie mrozy dochodzą średnio do $18-20^{\circ}$ R.

Z roślin zbożowych rosną w gubernii: pszenica ozima i jara, żyto, owies, jęczmień, tatarska, len i konopie, groch i proso. Z ogrodowych: kapusta, mak, pory, selery, kartofle i w części buraki ukrowe. Z drzew owocowych najbardziej upowszechnione są jabłonie, gruszki, wiśni i śliwki; z jagód zwyczajne są maliny, porzeczki białe, czerwone, czarne i agrest. Gdzie niegdzie uprawiają chmiel i tytuń. Wiele drzew owocowych rośnie w dzikim stanie. Zwierzęta w stanie dzikim znajdujemy następujące: wilk, lis, borsuk, kot dziki, wydra, sarny, zające, wiewiórki; w południowych powiatach trafiają się dzik i niedźwiedź. Z ptaków: głuszcze (w powiecie oszmiańskim), cietrzewie, kuropatwy, przepiórki, mewy, kaczki, gęsi dzikie, czaple, żurawie, bociany i t. p. Z ryb poławiają się: sandacz, jazgarz, okoń, miętus, karp, lin, leszcz, szczupak, sielawa; w Niemnie a czasami i w Wilii poławiają się sumy i jesiotry. Lasy, tak znaczne niegdyś, skutkiem drapieżnego gospodarstwa wyniszczone zostały. Składają się one przeważnie z sosny, jodły, brzozy, gdzie niegdzie dębu. Spotykamy także topole, klon, osikę, wierzbę, leszczynę i inne.

Pod względem etnograficznym gub. wileńska zamieszkują Litwini i Słowianie, a także w nieznacznej liczbie Tatarzy, karaimi i żydzi. Uczeni etnografowie przedsięwzięli niejednokrotnie badania dla wykreślenia granic plemiennych Litwinów i Słowian. Badano najstarszytniejsze osady, dawne nazwiska rzek, jezior, język, prastare zwyczaje i obyczaje; porównywano podania i legendy z kronikami najdawniejszemi, a nawet w ostatnich czasach rozpoczęto pomiary antropologiczne. Rezultaty dotychczas nie wielkie, gdyż na wiele pytań trudno znaleźć odpowiedzi. Ciągłe sąsiedzkie stosunki w ciągu wielu wieków między Litwinami i Słowianami zacierają coraz to więcej plemienne różnice. Jedni od drugich przyjmowali zwyczaje i obyczaje. Często się zdarza, że w jednej i tej samej wiosce mieszkają od wieków Litwini i Słowianie. Otóż w obec takich warunków niezmiernie trudno nakreślić granice między siedzibami Słowian i Litwinów na przestrzeni gub. wileńskiej. Według dotychczasowych rezultatów granica siedzib litewskich poczyna się od ujścia rzeki Rotniczanki do Niemna. Ztąd w górę, z biegiem Rotniczanki do wsi Lut, dalej w kierunku wschodnim do wsi Kiernuszy; następnie posuwając się granicą oddzielającą gub. wileńską od grodzieńskiej, do jez. Dup i wioski Romanowo czyli Romuwe; ztąd w prostej linii do ujścia rzeki Pelussy do jeziora tegoż nazwiska, około wioski Dubiczy; następnie, w górę z biegiem rzeki Pelussy do majątności Pelussa. Dalej po granicy parafi zabłockiej i raduńskiej, w górę po rzece Dzitwie, do ujścia jej do rzeki Ossówki, z biegiem Ossówki do wsi Podworoncowa, a następnie na wschód do wsi Dajnowka, leżącej na praw. brzegu rz. Żyżmy, ztąd w górę, trzymając się prawego brzegu Żyżmy, do miasteczka Stok; od tego miasteczka do ujścia rzeki Oszmianki przy majątności Grauzyszki i z biegiem tej rzeki w dół, z lewego brzegu, do ujścia jej do Wilii. Następnie lewym brzegiem Wilii do mka Michaliszki, ztąd do północnego brzegu jeziora Świr; dalej na północo-wschód w górę, z biegiem rzeki Struny i Otry, a następnie w prostej linii do mka Postawy. Idąc granicą pow. dzisieńskiego do granicy gub. kowieńskiej, następnie, granicą tej gubernii do Niemna i wreszcie po Niemnie aż do ujścia Rotniczanki. Otóż na tej płaszczyźnie mieszkają Litwini, a na południe i południo-wschód Słowianie. Z powyższego okazuje się, że Litwini zajmują cały powiat wileński i trocki, północną część pow. lidzkiego i oszmiańskiego i północno-zachodnią część święciańskiego. Pozostała przestrzeń gubernii, mianowicie: powiaty wilejski i dzisieński, część pow. święciańskiego zamieszkują Białorusini; południowo-wschodnią część pow. oszmiańskiego i całą przestrzeń za prawym brzegiem Dzitwy Krzywiczanie; w powiecie lidzkim, w kie-

runku granicy z gubernią grodzieńską, niegdyś ks. dajnowskie, Czarnorusini. Odnosnie cyfr tych nawet w przybliżeniu podać nie możemy, dla tego, że w nowszych statystycznych źródłach, któreśmy rozpatrywali, tylko wyznaczenie jest uwzględnione i ono wyrokuje o plemiennem pochodzeniu. Z dawniejszych zaś źródeł wiadomo (z r. 1851), że z ogólnej ludności gubernii 808178, przypadało na Słowian 353290, Litwinów 388697. Tatarzy i karaimi osiedleni zostali w gub. wileńskiej za czasów Witolda. Pierwsi w r. 1395, ostatni w 1398. Cyganie pojawili się za czasów Jagiełły (1417), a Żydzi przeszli na Litwę z Kijowa w XII stuleciu.

Wileńska gubernia pod względem administracyjnym należy do generał-gubernatorstwa północno-zachodniego kraju. Naczelnikiem gubernii jest gubernator, naczelnikiem powiatu sprawnik (isprawnik). Powiat dzieli się na okręgi policyjne (stany); na czele stanu jest komisarz (prystaw). Każdy stan podzielony jest na kilka pomniejszych ucząstków, z kilku gmin składających się; naczelnikiem takiego uczątku jest urjadnik. W hierarchii policyjno-administracyjnej urjadnik stoi na najniższym szczeblu. Niezależnie od powyższego podziału, każdy powiat dzieli się na gminy (włości), na czele jej stoi starszyna, gmina zaś na okręgi wiejskie (starostwa), ze starostą na czele. W gubernii jest 29 stanów, 126 ucząstków urjadniczych, 151 gmin, 985 okr. wiejskich (sielskich obszczestw), 10746 miasteczek, wsi i siół, w nich 73271 gospodarstw wiejskich i wiejskich. Pod względem sądowym, gubernia należy do izby sądowej wileńskiej, ma swój sąd okręgowy, 5 okręgów sądów pokoju, które się dzielą na 28 rewirów, nadto w gubernii znajduje się 27 okręgów sądowo-śledczych. Dla odbywania ogólnej powinności wojskowej gubernia dzieli się na 23 rewiry konskrypcyjne. Posredników al. komisarzy włościńskich jest 13 w gubernii.

Co do przestępstw za czas od r. 1883 do 1887 posiadamy następujące cyfry: Średnia ilość przestępstw, karanych rocznie przez sądy ogólne, wyraża się cyfrą 3369 męż. i 526 kobiet, karanych zaś przez sędziów pokoju—cyfrą 3144 męż. i 501 kob., czyli że na 10000 mk. przypada rocznie 13·2 przestępstw skazanych. Stosunek to mniejszy od istniejącego w Petersburgu (18), w Moskwie (16) i w Warszawie (21). Ilość przestępstw nieletnich, do lat 13 wieku, stanowi zaledwie $\frac{1}{8}\%$ ogółu skazanych, przestępcy w wieku od lat 13 do 20 stanowią 13% i od 21 do 35 lat 40% . Temu stosunkowi odpowiadają też cyfry, dotyczące osób karanych przez sądy pokoju. Co do stanu rodzinnego, 47% skazanych w sądach ogólnych przypada na żonatych i zamężne, mających przytem dwoje lub więcej dzieci, w sądach zaś pokoju ilość przestępstw tej kategorii wynosi zaledwo 15% .

zkąd daje się wywnioskować, że ludzie obciążeni liczną rodziną zdobywają się na występki i zbrodnie, łącz nie na drobne wykroczenia. Największa ilość przestępstw, według kategorii zatrudnień, przypada na rolników (52⁰/₀), po nich idą robotnicy stali i dzienni (20⁰/₀), dalej handlarze (15⁰/₀), reszta przypada na przestępców wszystkich innych profesyi.

Ruch ludności w r. 1890 określa się następującymi cyframi: ślubów małżeńskich zawarto w miastach 1086, w powiatach 11014, ogółem 12000. Na każdy dzień przypada w ogóle 34 śluby. Urodziło się w miastach: 2746 chłopców, 2068 dziewczyn, razem 4814; w powiatach: 27874 chłopców, 26021 dziewczyn, razem 53895; w ogóle w gubernii urodziło się 30620 chłopców, 28089 dziewczyn, razem 58709. W liczbie urodzonych przypada nieprawych: w miastach: 216 chłopców, 210 dziewczyn; w powiatach: 970 chłopców, 916 dziewczyn; w ogóle w gubernii 1186 chłopców, 1126 dziewczyn, razem 2312. Na każdy dzień wypada do 160 urodzin. Zmarło w miastach 2075 męż., 1660 kobiet, razem 3735; w powiatach 14694 męż., 14113 kob., razem 28807; w całej gubernii 16769 męż., 15773 kob., razem 32542 osób. Śmiertelność między mężczyznami była większą niż u kobiet: w miastach o 415, w powiatach o 581 w całej gubernii o 996 osób. Dziennie umierało średnio do 90 ludzi. Liczba urodzeń przewyższała liczbę zejść na 26167 dusz. Ilość ta wyraża rzeczywisty przyrost ludności gub. wileńskiej. Jeżeli z cyfry tej wyłączymy rekrutów na r. 1890, a także tych, którzy się przesiedlili do innych miejscowości, okaże się że ludność w gubernii powiększyła się w rzeczywistości na 21772 osób (9558 męż., 12214 kob.), ludność gubernii na r. 1890 doszła więc cyfry 1,336,279 osób (660122 męż., 676,157 kob.). W powyższej cyfrze było szlachty dziedzicznej 4398, szlachty osobistej 6557, duchowieństwa prawosławnego świeckiego i zakonnego i rodzin ich 2151, duchowieństwa katolickiego 315, duchowieństwa ewangelicko-luterskiego i rodzin ich 12, ewangelicko-reformowanego 9, izraelskiego 7, karaimskiego 3, mahometańskiego 7, mieszczan honorowych dziedzicznych 406, osobistych 425, kupców z rodzinami 2513, mieszczan i cechowych 312007, włościan 889235, innych kategorii (wolnych ludzi) 375, żydów rolników 2655, wojskowych tak w rzeczywistej służbie jak i emerytów a także ich rodzin 56508, cudzoziemców 2478, różnych 10223, w ogóle 1,336,279. Według wyznań: prawosławnych 180333 męż., 183018 kob., rozkolników 12390 męż., 12053 kob., katolików 362643 męż., 374694 kob., ewang. augsb. 1463 męż., 1489 kob., kalwinów 171 męż., 148 kob., żydów 101313 męż., 102907 kob., karaimów 309 męż., 324 kob., mahometan 1500 męż., 1524 kob.

Słownik Geograficzny T. XIII. — Zeszyt 151.

Pod względem kościelnym wyznawcy kościoła prawosławnego należą do dyecezyi (eparchii) litewskiej, obejmującej gub. wileńską, grodzieńską i kowieńską. Gubernia dzieli się na następujące dekanaty (błagoczynia): wileński (sobór, 9 cerkwi paroch., 14 filialnych, 2 ementarne i 3 kaplice), szumski (6 cerkwi paroch., 8 ementarne), trocki (6 cerkwi paroch., 1 filialna, 1 ementarna), oszmiański (14 cerkwi paroch., 8 filial., 9 ement. i 4 kaplice), wołożyński (12 cerkwi par., 3 fil., 6 ement., 3 kaplice), wilejski (14 cerkwi par., 4 fil., 18 ement., 3 kaplice), miadziolski (10 cerkwi par., 4 fil., 1 ement. i 1 kaplica), mołodeczniański (17 cerkwi par., 12 fil., 25 ement. i 4 kaplice), dzisieński (11 cerkwi par., 6 fil., 2 ement. i 1 kaplica), głębocki (13 cerkwi par., 7 fil., 5 ement., 1 kaplica), drujski (14 cerkwi par., 7 fil., 1 ement., 2 kaplice), święciański (9 cerkwi par., 6 fil., 1 kaplica), lidzki (12 cerkwi par., 2 fil., 3 ement., 4 kaplice) i szczuczynski (10 cerkwi par., 8 ement.). W ogóle w gubernii 14 dekanatów (błagoczyni), 157 parochii, 3 monastery, 2 sobory, 157 cerkwi paroch., 74 fil., 86 ement. i 27 kaplic. Rzekatolicy należą do dyecezyi wileńskiej. Gubernia dzieli się na dekanaty katolickie: wileński miejski (miasto Wilno i okolice) ma 1 kościół katedralny, 2 klasztory, 16 kościołów paraf., 10 filial., 2 kaplice ementarne, 4 kaplice, 81137 wiernych; wileński powiatowy, ma 7 kościołów paraf., 6 kaplic, 41819 wiernych; giedroicki ma 11 parafii, 3 filie, 8 kaplic, 54269 wiernych; trocki 12 parafii, 2 filie, 6 kaplic, 71274 wiernych; merecki 14 parafii, 5 filii, 9 kaplic, 84410 wiernych; oszmiański 6 parafii, 2 filie, 10 kaplic, 40395 wiernych; wiszniewski 12 parafii, 3 filie, 10 kaplic, 65366 wiernych; święciański 15 parafii, 3 filie, 9 kaplic, 86365 wiernych; świrski 10 parafii, 10 kaplic, 46875 wiernych; lidzki 12 parafii, 3 filie, 8 kaplic, 54375 wiernych; raduński 11 parafii, 2 filie, 8 kaplic, 67478 wiernych; wilejski 7 parafii, 5 filii, 13 kaplic, 25217 wiernych; nadwilejski 7 parafii, 1 filia, 15 kaplic, 37507 wiernych; dzisieński 12 parafii, 2 filie, 28 kaplic, 56627 wiernych. Ogółem w gubernii 14 dekanatów, 152 parafie, 203 kościołów, 304 kaplice, 737337 wiernych. Rozkolnicy mają 10 parochii, ewang.-augsb. 1 parafią, ewang.-reform. również jedną. Pod względem oświaty niema w gubernii zakładów naukowych (oprócz miasta Wilna) wyższych, a nawet średnich. W Mołodecznie jest seminarjum nauczycielskie, wychowanców 76 (wyłącznie prawosławni), przy niem szkoła początkowa (89 uczniów) i prywatna 36 ucz. Szkoła miejska w Święcianaach (103 wychowanców); 5 szkół powiatowych (260 ucz.); 6 szkół parafialnych dla chłopców (360 ucz.) i tyleż szkół dla dziewczyn (215). Szkoła ludowa dla chłopców (73 u.), 3 szkoły dla dziewczyn (44 u.) i 183 szkół dla obojej płci (10045 uczniów).

Dwie szkoły żydów początkowe (170 u.), 4 szkoły dla chłopców (191) i 4 dla dziewczyn (243) specjalnie przeznaczone dla wyuczenia się języka ruskiego, 20 chederów. Niezależnie od powyższych szkółek jest w gubernii 37 szkół cerkiewno-parafialnych, do których przyjmują i dzieci katolickie i 388 szkółek początkowych, tegoż charakteru. W tych szkołach cerkiewnych pobierało naukę 6504 chłopców i 530 dziewczyn. W ogóle w gubernii (oprócz szkół cerkiewnych) było 276 zakładów naukowych tak w miastach jak i w wioskach (oprócz Wilna).

Głównem zajęciem większości mieszkańców i podstawą ich dobrobytu jest gospodarstwo rolne, będące w ścisłej zależności od warunków klimatycznych, nader zmiennych. W ostatnich latach zauważono gwałtowne przejścia od ciepła do chłodu, silne wiatry podczas kwitnienia roślin zbożowych, wpływające na ich wydajność, późne śniegi, tak zwane ostatnie i t. p., a zmiany te niekorzystnie oddziaływające na gospodarstwo rolne, pochodzą od gwałtownego wyniszczania lasów. Wileńska gubernia zajmuje 3,890,812 dzies. przestrzeni. Z tej ilości użyto pod oziminy 682947 dzies., pod jarzynę 639350 i pod kartofle 102069 dzies.; na lasy wypada 1,331,717 dzies., na łąki 295129, pod wodą 229441, pod błota, wygony, krzaki i t. d. 463692 dzies. Na wysiew użyto pszenicy i żyta 655484 czetw., jęczmienia, owsa i grochu 813945 i kartofli 996431 czetw. Zebrano (za wyłączeniem strat przez gradobicie: oziminy zniszczył grad 4758, a jarzyny 4771 dzies., czyli 17150 czetw. oziminy i 17064 czetw. jarzyn, w przybliżeniu na ogólną sumę 248000 rs.) ozimego ziarna 2,372,016, jarego 2,802,152, a kartofli 3,878,492 czetw. Na jedną przeto dziesięcinę wypada średnio oziminy 3'46, jarzyny 3'65 i kartofli 38'3 czetw. W porównaniu z r. 1889 otrzymano oziminy mniej 27984, jarzyny więcej 130183 i kartofli mniej 423052 czetw. Nieurodzaj dotknął przeważnie, odnośnie oziminy, pow. święciański, a jarzyny nieurodziły się w pow. święciańskim i oszmiańskim. Porównawszy wysiane ziarno ze zbiorem okaże się, że czetwiert wysiana daje oziminy 3'62, jarzyny 3'44 i kartofli 4 czetwierti. Siana zebrano w całej gubernii 18,204,200 pudów.

Cena najmu robotnika w czasie żniw była różną w różnych powiatach. I tak np. w pow. wileńskim robotnik z koniem i na własnym utrzymaniu pobierał dziennie 160 kop., a także robotnik w pow. oszmiańskim 75 kop. dziennie. Jeżeli zaś był na utrzymaniu najmującego, pobierał w pow. wileńskim 125 kop., w oszmiańskim 50. Robotnik pieszki na własnym utrzymaniu pobierał w pow. wileńskim 70 kop., w oszmiańskim 25 kop. i t. p. Robotnica pieszka na utrzymaniu wynajmującego pobierała w pow. wileńskim 35 kop., w oszmiańskim 15 kop.

Utrzymanie obliczone na 10 kop. dziennie. Hodowla lnu stanowi w gub. wileńskiej ważną gałąź gospodarstwa rolnego. W 1891 r. zebrano w ogóle 47000 czetw. siemienia lnianego i 54000 pudów włókna. Ilość zbywającą od potrzeb domowych sprzedawano na rynkach handlowych w Wilnie, Rydze, Dwińsku, Petersburgu i Królewcu, po cenie od 2—10 rs. za pud, stosownie do gatunku. Konopie i tytuń, uprawiano w niektórych tylko miejscowościach; nie stanowiły one przedmiotu handlu, gdyż zaledwie wystarczały na potrzeby domowe. Roślin farbiarskich i w ogóle roślin mających znaczenie w technice nie uprawiano prawie wcale, za wyłączeniem buraków i to w niektórych tylko miejscowościach, jak np. w pow. wileńskim. Sprzedawano buraki od 140 do 250 kop. za czetw.

Ogrodnictwo i sadownictwo nie stanowią gałęzi przemysłu; owoce zaledwie wystarczają na potrzeby domowe. W niektórych miejscowościach powiatu trockiego, lidzkiego i święciańskiego warzywa i owoce stanowią przedmiot handlu i sprzedawane są na rynkach w Wilnie, Kownie i Dyneburgu. Jabłka i gruszki są w cenie od 6—17 rs. za czetwiert; truskawki od 10—16 rs. za pud. W ogólności gub. wileńska jest ubogą w sady fruktowe, istniejące zaś są źle utrzymane, dowodem czego nędzne gatunki jabłek, gruszek, śliwek, lub zwyrodniałe przez nieumiejętne obchodzenie się z drzewem, jak np. słynne niegdyś gruszki sapieżanki. To samo można powiedzieć o warzywnictwie. Oprócz kapusty, ogórków, cebuli, fasoli, pietruszki nie więcej nie uprawiają z małemi wyłączeniami. Warzywa są złego gatunku. Pojawiające się lepsze na rynku wileńskim są sprowadzane z Warszawy. Sady owocowe utrzymywane są po większej części przez przybyszów z gubernii wielkoruskich i przez żydów; zakłady ogrodnicze w Wilnie utrzymywane są przez Niemców, a ogrody warzywne znajdują się w rękach karaimów, żydów i tatarów.

Na wypadek gradobicia i nieurodzajów urządzono w gubernii zapasowe śpiczlerze gminne. Tych w r. 1890 było 1070, a w nich zboża do 1 stycznia 1891 r. 236984 czetwierti oziminy i 114462 jarzyny. Z tych zapasów pożyczono włościanom z warunkiem zwrotu 114462 czetwierti oziminy i 31332 jarzyny. Że zaś w r. 1890 skutkiem gradobicia i nieurodzaju wydano tytułem pożyczki tylko 11956 czetwierti oziminy i 22768 jarzyny, przeto w powyżej przywiezionej cyfrze, znajduje się niedobór z lat poprzednich.

Hodowla bydła i koni znajduje się w ścisłej zależności od gospodarstwa rolnego i stanowi bardzo ważną gałąź gospodarstwa wiejskiego. Wszystkie roboty polowe wykonywane są przy pomocy koni roboczych i wołów; również na potrzeby mieszkańców dostarczane jest mięso z bydła domowego. Bez względu je-

dnakże na tak wielkie znaczenie hodowli bydła i koni, znajduje się ona w gubernii wileńskiej na bardzo niskim stopniu rozwoju, a nawet ilość jego jest nieznaczną w porównaniu z ludnością i rozległością gubernii. W znacznej części zależy to od braku łąk, a zatem od braku paszy. Z brakiem bydła ściśle się wiąże i zła uprawa ziemi. Co do koni w ogólności można powiedzieć, że nieodznaczają się one wysokimi przymiotami. Należą do rasy miejscowej, włościańskiej; są małego wzrostu, źle zbudowane, jednakże niezmiernie są wytrzymałe bez względu na złe ich utrzymanie. W ostatnich latach zaczęła się rasa polepszać dzięki stajni zarodowej rządowej w Wilnie. W r. 1890 było w gubernii koni 219798, bydła rogatego 417152, owiec grubowłnistych 325153, cienkorunnnych 6700, świń 237070 i kóz 34608 sztuk. W ogóle 1,240,481 sztuk.

Bez względu na znaczną ilość surowego materiału produkowanego w gubernii, przemysł miejski i wiejski słabo jest rozwinięty. Nie znamy ani jednego wytworu przemysłu, któryby nazwać można ze względu na charakter, rysunek, manierę wreszcie, specjalnie wyrobem wileńskim. Miejscowe wyroby nieodznaczają się wysokimi zaletami, lecz noszą na sobie raczej piętno wyrobów domowych, zadawalniających niewybrednych konsumentów wiejskich. Kilka ostatnich wystaw rolniczo-przemysłowych w Wilnie najwymowniej o tem świadczyły. Ważną podporą dla włościan jest spław drzewa po Niemnie, Dźwinie zachodniej i Wilii, a także remont dróg żelaznych w tych powiatach, przez które te drogi są przeprowadzone. Przemysł leśny w gubernii, w obecnym czasie, jest nieznaczny, ponieważ olbrzymie do niedawna lasy, z braku prawa ochrony, wyniszczone zostały. Większy handel drzewem prowadzą w Wilnie 3 al. 4 firmy. Firmy te zakupując lasy w dalszych stronach, przy jednej ze spławnych rzek, wiążą straty i spławiają drzewo do Pruss. Drzewo zaś zdane tylko na opał pozostaje w granicach gubernii. Przemysłowa i rzemieślnicza działalność miejscowej ludności nieodznacza się, jak wspominaliśmy, charakterem ściśle miejscowym. Mieszkańcy miast i miasteczek, przeważnie żydzi, zajmują się drobnym handlem lub rzemiosłami. Wyroby miejscowych rzemieślników nie wychodzą z granic gubernii. Dążenia między rzemieślnikami do udoskonalenia fachu prawie że niema. Prawda że w całej gubernii nie ma żadnej szkoły fachowej, więc wniosek ztąd łatwy że nawet ci, którzy rozumieją potrzebę kształcenia się, nie mogą wyjść z koła rutyny.

Ogólna liczba rzemieślników w gubernii wynosi 9205 osób, w tej liczbie jest 4141 majstrów, 2685 czeladzi, 2379 uczniów. Wśród rzemieślników najwięcej żydów (60%). Przemysł fabryczny z braku inicjatywy, kapitałów, a także

technicznego wykształcenia słabo jest rozwinięty; nawet istniejące fabryki, jak np. gorzelnie, browary piwne, cegielnie i t. p. nie noszą na sobie charakteru wielkich zakładów fabrycznych, lecz raczej stanowią odłam gospodarstwa wiejskiego. Czysto fabryczne zakłady istnieją tylko w Wilnie, jak np. fabryki tytoniu, gilz, kopert, ołówków, cukierków, kwiatów sztucznych, kapeluszy, obuwia, safianów, guzików, szcetek, odlewnie żelaza i t. d. Wszystkie zakłady fabryczne w gubernii, odnośnie produkcji dzielą się na dwie kategorie: do pierwszej należą te, których roczna produkcja przenosi 1000 rs., do drugiej zaś, których produkcja nie dochodzi do 1000 rubli. Pierwszej kategorii było 208 fabryk, zatrudniających 3833 robotników. Ogólna produkcja roczna fabryk tej kategorii wynosiła 4672064 rs. Do ważniejszych fabryk należą: 74 gorzelnie, z rocznym obrotem 929418 rs.; 38 browary piwne z obrotem rocznym 672773 rs.; 10 fabryk tytoniu z obrotem 392401 rs.; 30 garbarni z obrotem 582056; 3 papiernie z obrotem 412020 rs.; jedna fabryka gwoździ do podków końskich (w Wilejce) z obrotem 420000 rs.; młyn parowy wojskowy z obrotem 220570 rs.; piekarnia wojskowa z obrotem 235288 rs. itd. Do drugiej kategorii należało 219 różnych fabryk i zakładów przemysłowych, z ogólnym obrotem rocznym 88616 rs. Robotników obojej płci było 442. Ogólna zatem działalność fabryczna w gubernii wyraża się w ten sposób: było 427 wszystkich zakładów, produkujących za 4760680 rs. i zatrudniających 4275 osób.

Jeżeli wyłączymy drobny handel zamienny, to handel w gubernii nieodznacza się ani dużemi kapitałami, ani znakomitemi operacjami. Centralnym punktem handlowym w gubernii jest Wilno, połączone siecią dróg żelaznych z ważnemi punktami handlowymi tak krajowemi jak i zagranicznymi. Handel przeważnie tranzytowy. Z handlu miejscowego zanotować należy wyroby bawełniane, wełniane, sukienne, kaszmirowe, fajans, porcelanę, wyroby złote i srebrne. Tu dodać winniśmy, że wyżej przywiedzione wyroby pochodzą z Moskwy, Petersburga, Warszawy, Łodzi; nieznaczny procent stanowią wyroby zagraniczne. Przedmioty pożywienia, a także obuwie, rękawiczki, meble, prawie wyłącznie są miejscowej produkcji. Przedmiotem wywozu z Wilna jest len, konopie, skóry wygarbowane. Cały handel w gubernii skoncentrowany jest w rękach żydowskich. Do bardzo niedawna 75% handlujących stanowili żydzi. Podług wiadomości urzędowej z izby skarbowej wileńskiej wykupiono w 1890 r. 12043 świadectw na prawo handlu. Kupeów 1 gildyi było 29, z nich 4 prawosławnych, 3 lutrów i 22 żydów; drugiej gildyi było 783 kupeów, z nich 614 żydów, 124 katolików, 10 lutrów i 8 pra-

wosławnych. Jarmarków odbywa się 163 w gubernii. Przywieziono na nie towarów na 698739 rs., a sprzedano za 406668 rs. Znaczniejsze jarmarki pod względem obrotów były: w Wilnie, na który przywieziono towarów za 198600 rs., sprzedano za 71380 rs.: dwa w Święcianach, przywieziono za 40000 rs., sprzedano za 21000 rs.; sześć w Komajach (pow. święciański), przywieziono za 23000 rs., sprzedano za 9700 rs.: ośm jarmarków w Świrze (pow. święciański), przywieziono towarów za 32450 rs., sprzedano za 19710 rs.; cztery w Smorgoni (pow. oszmiański), przywieziono za 28050 rs., sprzedano za 17700 rs.; cztery w Merezcu (pow. trocki), przywieziono za 18520 rs., sprzedano za 16170 rs. Próż tego w szczęściu punktach gubernii wileńskiej odbywa się corocznie 18 jarmarków specjalnie na konie. Koni przypędzają do 500, z wyjątkiem mka Żeludka (pow. lidzki), gdzie handlowe obroty dochodzą do 14850 rs. i w Radoszkowiczach (pow. wilejski), obroty na którym dochodzą do 7640 rs. Wyłącznie prawie sprzedają na jarmarki konie rasy miejscowej i sprzedają takowe po 20—60—80 rs. Jesienią konie są tańsze.

Podatków pobrano od włościan skarbowych pogłównego 6864·38, od włościan uwłaszczonych 2237·36, od żydów rolników 969 rs. Zabezpieczenie od nieurodzajów i innych klęsk wyniosło 14147·90¹/₄, razem 24219·20 rs. Podatku od nieruchomości 133612·50, kwaterunkowe 4238·92, podatek ziemski rządowy 227985·46, specjalny procent dla północno-zachodniego kraju 149750 rs., na utrzymanie duchowieństwa prawosławnego 72761·35, razem 588353·79 rs. Zaległość z lat poprzednich, w ogóle 162733 rs. 78 kop. Podatki ziemskie: podatek na powinności gubernialne rządowe 406299·3, podatek ziemski na prywatne powinności, z majątków szlacheckich, a także na utrzymanie szkół 49903, razem 456262·55 rs. Zaległości z lat poprzednich nie wniesiono do 1891 r. w ogóle 225930·91 rs. Wykupnego podatku za 1890 r. należało się 1020104 rs., wniesiono tylko 974438 rs., pozostało zaległości 58731 rs. W r. 1890 we wszystkich miastach gubernii było dochodów 397675·59, z tego wydano 381755·60 rs. Zaległości było 87144, a na 1891 r. pozostało 87771 rs. 48 kop. Zapłacono akcyzy od wódki 3266004 rs. 95 kop., a mianowicie: za wina i wódkę 2551158 rs. 68 k., za piwo 171673 rs. 37 k., za miód 168 rs. 75 k., za drożdże 294383 rs. 75 k., dodatkowy podatek od wódki 4427 rs.; patenty 238706 rs. 62 k., za utrzymywanie traktyerui w powiatach 850 rs. 9 k., kary za naruszenie ustawy akcyjnej 4344 rs. 15 k. Od tytoniu: za banderole 330464 rs. 66 k., za świadectwa 24184 rs., kary 435 rs. 84 k., dodatkowych 10% kwaterunkowego podatku 2342 rs. 96 k., dodatkowe 15% za świa-

dectwa 2380 rs. 13 k., razem 360707 rs. 59 kop. Od zapalek: banderole 17970 rs. 5 k., patentowe 175 rs., kara 1 rs., razem 18146 rs. 5 kop.

Pożarów było w gubernii: w miastach 19, w powiatach 546, razem 565. Spaliło się 1709 domów. Straty wyniosły 1371667 rs. (w miastach 163076, po wsiach 1208591 rs.). Straż ogniowa prawidłowo urządzona istnieje tylko w Wilnie. Koszt urzędzenia jej wynosi 37000 rs.

Pod względem opieki sanitarnej czuć się daje wielki niedostatek. Według urzędowych wykazów w r. 1890 było: 3 lekarzy przy zarządzie lekarskim, 13 przy szpitalach powszechnej opieki, 7 powiatowych, 8 miejskich, 14 sielskich, 1 więzienny, 5 służących na kolejach żelaznych, 43 wolnopraktykujących w Wilnie, 43 w powiatach, 43 wojskowych, 3 lekarzy-kobiet; 12 dentystów, 15 ich uczniów; 6 weterynarzy, 72 farmaceutów, 62 uczniów aptekarskich; 7 felezerów przy lekarzach powiatowych, 27 przy szpitalach, 64 sielskich, 2 więziennych, 166 wolnopraktykujących; 8 akuserek powiatowych, 2 sielskich, 44 wolnopraktykujących. W ogóle było w gubernii 825 osób obsługi sanitarnej. Lekarze powiatowi i miejscy dopełnili 302 obdukcji na ciałach zmarłych, mianowicie: 46 wskutek samobójstwa, 47 zabójstwa, 25 dzieciobójstwa, 7 nad dziećmi zmarłymi wskutek braku opieki, pozostałe należą do wypadkowych, zależnych od choroby i t. p. Nad żywymi dopełniono 1968 obdukcji. W szpitalach leczono 5116 osób. W r. 1890 na dyfteryt zachorowało 646 osób, zmarło 69, na tyfus wysypkowy zachorowało 208, zmarło 7, na tyfus brzuszny zachorowało 899, zmarło 57 i tyleż było wypadków tyfusu bliżej nieokreślonego. Na ospę zachorowało 310, zmarło 69. Ospę ochronną zaszczerpiono 30018 osobom. Aptek znajduje się w gubernii 56 i 9 szpitalnych. Wydano z nich 231224 recept.

Ogólna długość dróg gruntowych w gubernii wynosi 4493¹/₄ w., z nich na trakty pocztowe przypada 284¹/₄ w. Dróg bitych do ostatnich lat w gubernii nie było, dopiero w r. 1889 rozpoczęto budowanie szosy na linii strategicznej Olkieni-Olita. Przez gubernię przecho- dzą następujące drogi żelazne: st.-petersbursko-warszawska na przestrzeni 210 w., z odnogą do granicy pruskiej 61 w., w ogóle 271 w., lipawsko-romeńska od Wilna ku Mińskowi 149 w. i poleskie od Wilna do granicy gubernii 121 w. Wszystkich mostów w gubernii 6831, gaci 584, grobli 31, przewozów 32. Miasta utrzymują 6 mostów i 1 przewóz. Na rachunek ziemski utrzymuje się 1 most i 2 przewozy, pozostałe są na opiece ludności wiejskiej. Stacyi pocztowych i telegraficznych jest 65. Koni pocztowych (oprócz Wilna i Mołodeczny) 169. Dla utrzymania w porządku dróg pocztowych i wojskowych po-

trzeba w ciągu roku 75000 ludzi z podwodami i 120000 pieszych. Jeżeli liczyć robotnika z koniem 125 kop. dziennie, a pieszego 50 kop., w takim razie utrzymanie powyższych dróg w porządku kosztuje rocznie 153750 rs. Administracja stara się obecnie o zamianę robocizny w naturze na pieniądze.

Marszałkami szlachty gubernii wileńskiej byli: Tyszkiewicz hr. Ludwik h. Leliwa (1798—1800), Brzostowski hr. Michał h. Strzemię (1800—5), Czyż Kasper h. Lis (1805—7), Sulistrowski Kazimierz h. Lubiec (1811), Roemer Michał h. Dwie Laski (1820), Karp Eustachy h. Karp (1820—5), Zabięło hr. Ignacy h. Topor (1830), Górski Józef h. Nałęcz (1831), Żaba Marcinkiewicz Jan h. Kościeszka (1838), Minejko Tomasz h. Leliwa (J846), Pustowski Franciszek h. Szeliga z odmianą (1853), Domejko Aleksander (1855—78), Plater hr. Adam h. Trzy Bramy (1878—81). Nadto wymienieni są jako marszałkowie: Giedroje ks. Jan h. Poraj, Mostowski hr. Edward h. Dołęga, Plater hr. Konstanty h. Trzy Bramy, Pustowski Władysław h. Szeliga z odmianą i Ropp br. Teodor.

Pod względem archeologicznym badał gub. Kirkor, który rezultaty swych badań ogłosił w artykule „Wycieczki archeologiczne po gub. wileńskiej“ (Biblioteka Warszawska, 1855, t. 2, 3 i 4).

Dr. Józef Bielicki.

Wilno, fol., pow. bobrujski, w 4 okr. pol., gm. i par. katol. Świsłocz, o 26 w. od Bobrujska, należy do domin. Durynicze, Zabięłłów.

Wilnoje, jezioro, pow. wileński, w dobrach Suderwa.

Wilnoki 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Dukszty; Orzeszkowscy mają 107 dzies. (85 lasu, 2 nieuż.). 2.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Rymszany. Szlach. Czerwiński ma tu 12 dzies., włość. Dubako 52 dzies. (1 lasu, 2 nieuż.), Zagórscy 32 dzies. (3 lasu, 6 nieuż.).

Wilnowo 1.) osada, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Przebrodź (o 20 w.), 12 dusz rewiz. żydów rolników. 2.) **W.**, wś nad rzeką Mierzycą, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Miory (o 7 w.), okr. wiejski Bogudzienki, o 35 w. od Dżisny a 34 w. od st. dr. żel. dyneb.-witebskiej Balbinowo, ma 3 dm., 25 mk. (7 dusz rewiz.), 51 mr. ziemi włość.; należy do dóbr Dobrolewszczyzna, Krupków.

Wilny al. *Gadniczy*, ostatni (13) poróg na Dnieprze, w pow. i gub. ekaterynosławskiej, o 57 w. poniżej Kudaku a $5\frac{1}{2}$ w. poniżej poprzedniego porogu Liszny. Koryto Dniepru przed porogiem zwięża się do 300 saż. i na przestrzeni od wyspy Łantukowo do wyspy Hawani spotyka masy granitu, przerzynające rzekę w różnych kierunkach i tworzące mnóstwo skalistych ostrowów. Długość porogu 450 saż., spadek 7

st. 11 cali; szybkość biegu znaczna, zwłaszcza przy końcu porogu, u urwiska zw. Wileze (Wolczje) gardło. Droga przez poróg idzie nadzwyczaj kręto, co wskazuje sama jego nazwa (wilyn-zygzakowaty; gadniczy-wężowy). *A. Jel.*

Wilocie, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Krupie, o 39 w. od Szawel.

Wilontyski, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 42 w. od Telsz.

Wilpene, *Aksuppe* al. *Immul*, rzka, w Kurlandyi, dopływ Abawy.

Wilpischen, wś i dobra, pow. gąbiński, st. pocz. Gerwischkehmen.

Wilsbach, nowa nazwa gmin: Oleśnica i Ciesz, w pow. chodzieskim.

Wilschgrund al. *Wildgrund*, os., pow. prądnicki, par. kat. Langenbrueck. Młyn wodny, karczma.

Wilschkowitz, 1316 *Wilczowicz*, wś, pow. niemieczyński, par. ew. i kat. Naselwitz. W r. 1885 było 809 ha, 63 dm., 554 mk. (156 kat.).

Wilsk, wś skarbowa nad rz. Kamionką (Kamianką), pow. żytomierski, gm. Puliny, o 16 w. na pñn.-zach. od Żytomierza, st. pocz. Berezówka (o 10 w.), ma 55 dm., 640 mk. Posiada cerkiew drewnianą p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesioną w 1748 r. kosztem parafian i uposażoną 64 dzies. ziemi. Do par. należą wsi: Bolarka (o 13 w.), Dubowiec (o 6 w.), Iwanków (o 3 w.), Karolina (o 12 w.), Popławka (o 10 w.), Szczerbiny (o 6 w.), Tartak (o 4 w.) i Wygoda (o 6 w.). Cerkiew filialna we wsi Kołodziejówka (o 10 w.). W całej parafii 288 dm., 2328 mk. prawosł., 563 katol., 363 ewang., 240 baptystów, 129 starow. i 28 żydów. Mieszkańcy W. zajmują się garniarstwem, wsi zaś wchodzących w skład parafii rolnictwem i dostawą drzewa do Żytomierza. Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1581 r. ks. Konstanty Ostrogski, wvda kijowski, płaci z mka Wilsko z 13 osad, 10 zagr. po 6 gr. a w 1628 r. ks. wvda kijowski wnosi z W. z włością 282 złp. poboru (Jablónowski, Ukraina, I, 36, 85). W 1624 r. w dziale ks. Dominika z Ostroga Zasławskiego (tamże, II, 360, 375, 630). R. 1650 jest w dzierżawie Aleksandra Ceklińskiego, którego oskarża Anna Alojza z Ostrogskich Chodkiewiczowa o przesiedlenie z jej dóbr kilkuset włościń. W 1714 r. skarży się regimentarz Jan Gałeczki na skarbnika owruckiego Lewkowskiego na niesprawiedliwe zakwaterowanie w W. (w którym pozostało zaledwo 3 włościń) 25 kawalerzystów. Do włości wilskiej należały wsi: Dawydowicze, Hruszki, Iwanowicze, Nowopol, Wyszpol, Zoroków i Zubowszczyzna. *J. Krz.*

Wilszczyzna, białor. *Wilszczyzna*, folw. nad bezim. dopł. Ussy, pow. miński, w 3 okr. pol. i par. katol. Kojdanów (o 15 w.), gdzie też st. pocz., gm. Stańków, o 30 w. od Mińska; należy do domin. Stańków, hr. Czapskich. Miejscowość

falista, małaesna, grunta dobre, szczerkowogliniaste.

A. Jel.

Wilsznia Górska, wś, pow. krośnieński, w pobliżu granicy węgierskiej, nad pot. t. n., uchodzącym p. n. Olchówka z praw. brzegu do Wisłoka. Wś liczy 33 dm. i 190 mk. kat., należących do parafii w Olchowcu. Pos. tabularna (bracia Thonnet w Wiedniu) ma 175 mr. lasu świerkowego; pos. mn. 260 mr. roli, 225 mr. łąk, 193 mr. past. i 157 mr. lasu. W. graniczy na wsch. z Smreczanem, na płn. z Ropianką a na wsch. z Olchowcem.

Mac.

Wilszoptaszk, wś, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 30 w. od Kowna.

Wilszrdajcie, dwór, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 44 w. od Szawel.

Wilten *Deutsch*, wś, i *W. Preussisch*, posiadłość, pow. frydlański, st. pocz. Domnau.

Wiltsh 1.) dobra i wś, pow. kładzki, par. kat. Gabersdorf, ew. Kładzko. W r. 1885 dobra miały 33 ha, 1 dm., 3 mk. kat.; wś 166 ha, 32 dm., 144 mk. (2 ew.). 2.) **W.**, wś, pow. ząbkowicki, par. kat. Gabersdorf. W r. 1885 było 395 ha, 38 dm., 173 mk. (12 ew.).

Wiltshau, 1307 *Wilków*, 1318 *Wilzow*, 1360 *Wilczow*, dobra i wś, pow. wrocławski, par. kat. Prisselwitz, ew. w miejscu. W r. 1885 wś miała 346 ha (292 roli, 26 łąk, 4 lasu), 60 dm., 452 mk. (58 katol.), dobra zaś 425 ha, 9 dm., 199 mk. (48 katol.). Fol. W. 1 dm., 21 mk. Kościół par. ewang. od 1743 r.; szkoła ewang. od tegoż roku. Parafia istniała już r. 1353; pleban miał 2 włóki.

Wiltzken, zapewne *Wilczki*, wś, pow. niborski, st. pocz. Muschaken.

Wiluciany, wś skarb., pow. wileński, w 6 okr. pol., o 9 w. od Wilna, 6 dm., 58 mk. (3 prawosł., 55 katol.).

Wiluki 1.) wś, pow. prużański, w 4 okr. pol., gm. białowiesko-aleksandrowska, o 67 w. od Prużany, 126 dzies. ziemi włośc. 2.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. Konstantynowo, należy do dóbr Dziewałow, hr. Jana Tyszkiewicza.

Wilumiszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 46 w. od Nowoaleksandrowska.

Wilun, uroczysko na gruntach dóbr Orniany, w pow. wileńskim.

Wiluńce 1.) wś włośc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 3 w.), okr. wiejski Pokrowski, 13 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Augliniki. 2.) **W.**, wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Wysoki Dwór, okr. wiejski Władysławów, 10 dusz rewiz. Spis z 1866 r. podaje zaśc. W., położony nad jez. Nieczęść, odl. o 31 w. od Trok, mający 1 dm., 4 mk. katol.

Wiluńce, inna nazwa wsi Kierdanowce al. Kierdanówka (ob.), nadana w lustracji sstwa

chmielnickiego z 1616 r. W rejestrach poborowych z XVI w. nie występuje.

Witusie, wś, pow. władysławowski, gm. Tomaszbud, par. Wysoka Ruda, odl. od Władysławowa 35 w., ma 23 dm., 158 mk. Wechodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo.

Wituszyski 1.) zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 63 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, wś, tamże, o 18 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **W.** al. *Wieluszyski*, folw., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Antuzowo. Surwiłowice w W. i Frejzyskach mają 44 dzies. (4 nieuż.).

Witutycki, folw., pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz, o 62 w. od Wilkomierza.

Wilwiszki, zaśc., pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Kupiszki, o 70 w. od Wilkomierza.

Wilwałn, dobra prywat., w okr., pow. i par. tukumskiej (Kurlandya).

Wilxen 1.) al. *Oderwilxen*, 1175 *Wilczsin*, 1360 *Wilczin*, 1363 *Wilzin*, wś, pow. nowotariski (Szląsk), par. kat. Wilxen, ew. Herrnpotsch. W r. 1885 było 611 ha, 74 dm., 495 mk. (42 ew.). Szkoła katol. i kościół paraf. katol., który istniał już r. 1353. Folwark tutejszy, zwany Elend (r. 1352 *Elende*), był od r. 1175 własnością klasztoru lubuskiego, który otrzymał tu w r. 1244 prawo połowu bobrów. 2.) **W.** al. *Heidewilxen*, dobra i wś, pow. trzebnicki, par. ew. Wilxen, kat. Schebitz. W r. 1885 dobra miały 915 ha, 12 dm., 142 mk. (14 kat.); wś 150 ha, 60 dm., 390 mk. (33 kat.). Kościół ewang. do r. 1656 był filią do par. Obornigk (Oborniki).

Wilze, rzeczka, w Kurlandyi, dopływ rz. Szwety, ob. *Wilkija*.

Wilze, ob. *Wilcza*, w pow. pleszewskim i *Wilcz*, w pow. babimoskim.

Wilzen, dobra prywat., w okr. mitawskim, pow. doleński, par. grenzhofska (Kurlandya). Do dóbr należy folw. Klein Wilzen.

Wilze, jezioro, w pow. mozyrskim, w gm. Petryków, w okolicy wsi Mordwin, w prawej kotlinie Prypeci, z którą ma łączność przez jej odnogę, zwaną Wdowa. Jezioro rozlane w kształt ukośnego krzyża, którego ramiona mają 1 w. długości i 1/4 w. szerokości. Rybołówstwo znaczne, jak i na wszystkich rozlewach Prypeci.

Wilajcie 1.) wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Mańkuny, par. Betygoła, o 16 w. od Rossień. 2.) **W.**, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Sartyniki, o 82 w. od Rossień. 3.) **W.**, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Łabardzie, o 69 w. od Rossień. 4.) **W.**, trzy dwory, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Podubis, o 22 i 24 w. od Szawel. Gintyłowice mają 22 dzies. (2 lasu), Iwanowscy 10 dzies., Chomscy 123 dzies. (16 lasu, 10 nieuż.). 5.) **W.**, pow. szawelski, ob. *Ludy*.

Wilajki, w spisie urzęd. *Wilejki*, wś, pow.

rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Kroże, o 33 w. od Rossień.

Wilajnie, folw. nad Niewiażą, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 52 w. od Kowna, w 1859 r. 25 mk., młyn wodny.

Wilańce, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 76 w. od Nowoaleksandrowska.

Wilbeł, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 72 w. od Nowoaleksandrowska.

Wılduny, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 30 w. od Poniewieża.

Wilejki 1.) folw. dóbr Gruździe, pow. szawelski. 2.) **W.**, ob. *Wilejki*.

Wilejkiszki 1.) okolica szlach., pow. trocki, w 2 okr. pol., par. Dorsuniszi, o 46 w. od Trok, 3 dm., 40 mk. (31 katol., 9 żydów). W r. 1850 posiadali tu części: Dulski, Ostromęcki, Sokołowski, w ogóle 23 dzids. 2.) **W.**, zaśc., pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Janów, należy do dóbr Marywil, Szwojniekich. W spisie urzęd. niepodany. 3.) **W.**, wś, pow. rossieński, par. Lale, własność Topolskich (w 1860 r.).

Wilka, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Minii.

Wilkagiryś, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 37 w. od Poniewieża.

Wilkajeie, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Bernatowo, o 15 w. od Telsz. Włośc. Koneczus ma tu 45 dzies. (2 lasu), Janusz 49 dzies.

Wilkakalnis, dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 56 w. od Poniewieża.

Wilkamergie (litew.), ob. *Wilkomierz*.

Wilkańce 1.) dwór, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Krupie, własność Kotowiczów, ma 368 dzies. (199 lasu, 12 nieuż.). 2.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Rogowo; włośc. Mińcia ma tu 40 dzies. (10 lasu, 2 nieuż.).

Wilkas (lit.), znaczy: wilk.

Wilkas, wś, pow. sejneński, gm. i par. Lejpuny, odl. od Sejn 42 w., ma 8 dm., 53 mk.

Wilkiewiczze, jezioro, w pow. trockim, pod zaśc. Jankowicze.

Wilkiszki 1.) wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Jewie (o 3 w.), okr. wiejski Pasieki, 27 dusz rewiz.; należy do dóbr Dębina, dawniej Seweryna Romera, następnie hr. Tyszkiewiczów. 2.) **W.**, ob. *Wilkiszki*.

Wilkmergie (litew.), ob. *Wilkomierz*.

Wilkobłaudziszki, wś skarbowa, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., par. Tauroginy, o 49 w. od Nowoaleksandrowska. Nadana rodzinie Pruszków, poczem przeszła na skarb, dziś rozkolonizowana.

Wilkobole, jezioro, w dobrach t. n., w pow. wykowskim, ma 20 mr. obszaru. Wody jego odpływają do jez. Zelwa.

Wilkobole, niekiedy *Wilkobole*, wś i folw., pow. wykowski, gm. i par. Bartniki, odl. od

Wykowszek 22 w., ma 5 dm., 49 mk. Dobra Wilkobole składały się w r. 1885 z folw. W. z attyn. Torfienica i Nowosady, rozl. mr. 1238: folw. W. z Torfienicą gr. or. i ogr. mr. 645, łąk mr. 100, pastw. mr. 143, nieuż. mr. 41; bud. mur. 13, drew. 9; płodozm. 12-pol.; folw. Nowosady gr. or. i ogr. mr. 150, łąk mr. 88, pastw. mr. 8, lasu mr. 59, nieuż. mr. 3; bud. mur. 2, drew. 4; płodozm. 5-pol., las nieurządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 20, mr. 42.

Wilkobruki al. *Wilkobrukie*, wś skarbowa nad rz. Świętą, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. i par. Wiżuny, o 62 w. od Wilkomierz.

Wilkokalnis al. *Wilkokalnie*, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Łabonary (o 6 w.), okr. wiejski i dobra, Jałowickich, Syłguciszki (Syłgutyszki), o 37 w. od Święcian, 1 dm., 8 mk. katol. (w 1865 r. 5 dusz rewiz.).

Wilkoksznia, zaśc. nad rz. Strawą, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Sumieliszki (o 7 w.), okr. wiejski Bogdanańce, o 15 w. od Trok, 1 dm., 13 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych Grynopol, dawniej Seweryna Romera.

Wilkokuk, często *Wilkokuk*, jezioro przy wsi t. n., w pow. sejneńskim, o 1 w. na zach. od jez. Zelwa, o 2 w. na płd. od jez. Pomorze; brzegi przeważnie niskie i lesiste. Jezioro to, w dawnej puszczy Perełomskiej, było własnością Chodkiewicza, krajezgo J. Kr. Mei (Rewizya puszczy z r. 1559).

Wilkokuk, wś i os. leś., pow. sejneński, gm. Pokrowsk, par. Berźniki, odl. od Sejn 13 w.; wś ma 6 dm., 46 mk.; os. leś. 1 dm., 2 mk. W 1827 r. było 2 dm., 40 mk.

Wilkoliszki, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 26 w. od Telsz.

Wilkołowka, *Wilkowawka*, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., gm. Pompiany, o 21 w. od Poniewieża. Ciemnołonce mają tu 19 1/2 dzies. (2 nieuż.).

Wilkomierz, mylnie *Wilkomierz*, litew. *Wilkamergie*, *Wilkmergie* (*wilkas*-wilk, *merga*-dziewczyzna, córka), w kronikach krzyżackich *Vilke-mirgen*, łac. *Vilcomiria*. mto powiat. gub. kowieńskiej, położone na pr. brz. rz. Świętej, przy ujęciu strum. Sokołowski i Wilkomierki, pod 56° 15' 18" płn. szer. a 42° 26' wsch. dług., odl. o 66 w. na płn.-wsch. od Kowna, przy tr. poczt. kowieńsko-dyneburskim. Śród rozległej piaszczystej równiny położone, w 1891 r. miało 126 dm. murowanych a 1025 drewn. i 16448 mk. (8788 męż. i 7660 kob.), w tej liczbie według stanów: 7 osób stanu duchow., 177 szlachty, 81 kupców i obyw. honor., 14783 mieszczan, 1398 stanu wojskowego i 2 cudzoziemców, podług wyznań zaś: 2117 prawosł. (1645 męż.), 15 jednowierców, 746 rozkoln., 2707 kat., 42 ew.-augsb., 8 ewang.-reform., 10810 żydów, 3 mahomet. W 1890 r. urodziło się 419 dzieci, zmar-

ło 305 osób, przyrost zatem ludności wynosił 114 dusz. Zawarto w t. r. 98 ślubów. W 1860 r. było 631 dm. (42 mur.), 237 sklepów i 7809 mk. (343 prawosł., 237 rozkoln., 2848 katol., 43 ew. i 3838 żydów) a w 1876 r. 14466 mk. (7686 męż. i 6980 kob.), w tej liczbie 3302 katol. i 9264 żydów. W mieście, oprócz zwykłych władz powiatowych, znajduje się cerkiew paraf., p. w. św. Trójcy, wzniesiona w 1842 r. kosztem skarbu (parafia prawosł., błagocznia wilkomierskiego, 627 wiernych), kościół katol. paraf., kaplica na cment. grzebalnym, synagoga, 20 domów modlitwy żydowskich, szkoła powiat. i miejska, szpital miejski i żydowski, dom schronienia dla starców przy kościele, browar, 3 cegielnie, 8 garbarni, st. pocz.-telegr. St. pocz., na trakcie bitym z Kowna do Nowoaleksandrowska, leży między st. Pogieloże (o 16 $\frac{1}{2}$ w.) a Staszkuniszki (o 22 $\frac{1}{4}$ w.). Nadto W. łączy się zwykłym traktem pocztowym z Poniewieżem (o 65 $\frac{3}{4}$ w.) i odległy jest od najbliższej st. Towiany o 16 $\frac{1}{4}$ w. Targi odbywają się dwa razy na tydzień, jarmark zaś w dzień św. Piotra i Pawła, dawniej ożywiony, obecnie podupadły. Tutejszy kościół paraf. katol., p. w. św. Piotra i Pawła, wzniesiony pierwotnie z drzewa w 1387 r. przez Wład. Jagiełłę, po kilkakrotnem spaleniu się z muru wybudowany w 1818 r. przez ks. Sznajderowicza. Pierwiastkowy fundusz pomnożony został później przez różne zapisy, około 1583 prywatne a d. 9 czerwca 1579 r. z nadania Stefana Batorego. Fundacya kaplicy sięga r. 1425, altaryą zaś św. Anioła Stróża fundował w 1492 r. Władysław Włodko. Parafia katol., dekanatu wilkomierskiego, 7763 dusz. Filie w Towianach i Szałkowsku. Do miasta należy 2358 $\frac{2}{3}$ dzies. ziemi. Dochody w 1890 r. wynosiły 13857 rs. (w 1860 r. tylko 4485 rs.), wydatki zaś 13839 rs. W 1875 r. obywatele powiatu podali prośbę o otworzenie w W. 5-cioklas. progimnazjum, lecz projekt upadł, ponieważ włościanie odmówili subsydyum rocznego po 2 kop. z dziesięciny. W. należy do porządniejszych miast w gubernii, ulice ma brukowane; w środku miasta znajduje się dość obszerny bazar i plac wojskowy. Do czasu zbudowania drogi żelaznej i przeniesienia w skutek tego ruchu handlowego do innych miejscowości, W. był bardzo ożywiony, tak pod względem towarzyskim jak i handlowym, poczem podupadł i dopiero w ostatnich czasach zaczął się nieco ożywiać. W. jest jednym z najdawniejszych grodów na Litwie. Dawniejsi dziejopisowic polscy założenie jego odnoszą do X w., przypisując je Dowszprungowi czy też Dorszprungowi, potomkowi mitycznego Palemona. Gród stał na górze, dotąd Zamkową zwanej, a po otaczających go wąwozach i wzgórzach zaległo miasto, z drewnianych domów złożone. Od XIII w. W. zaczął podlegać groźnym i częstym napadom rycerzy

mieczowych inflanckich, przechodzących tedy na podbicie pogańskiej Litwy. Zamek tutejszy nie miał nigdy takiego znaczenia jak inne w tym kraju i nigdy nie był warownią pierwszorzędą i dla tego też podczas nieporozumienia Witolda z Jagiełłą w 1391 r., gdy wojska krzyżackie nie pod Wilnem dokonać nie mogły, W. łatwo został zdobyty i spalony przez oddział wysłany przez w. m. Konrada Wallenroda, pod wodzą Witolda i marszałka zakonu, przyczem załoga została wyciętą. W 1435 r., za panowania Władysława Warneńczyka, zaszła w okolicach W., pod Pobojskiem, krwawa bitwa pomiędzy Zygmuntem Kiejstutowiczem, namiestnikiem królewskim w Litwie, a Swidrygajłłą, wspomaganym przez stronników swych z Rusi litewskiej oraz posiłkami Krzyżaków inflanckich, pod głównym dowództwem Zygmunta Korybuta, synowca Jagiełły, który czas niejaki na tronie czeskim zasiadał. W. ks. litewski, wsparty ośmiotysięcznym hufcem jazdy polskiej, pod wodzą Jakuba z Kobylina, odniósł zwycięstwo nad przeciwnikiem. Lecz ostateczna zguba Niemców i stronnictwa Swidrygajłły dokonana została d. 1 września t. r. pod samym Wilkomierzem. Mianowicie kłeska Inflantezyków była zupełną, sam w. mistrz Frank Kirkshoff poległ na placu a kronikarze Zakonu utrzymują, że kilkanaście tysięcy Niemców tu zginęło. Kilku książąt ruskich i litewskich straciło życie w boju, dwóch synowców Swidrygajłły pojmanyh zostało, on sam z małą tylko garstką niedobitków zdołał ujść do Połocka, naczelnym zaś wódz wyprawy król Korybut, okryty ranami dostał się do niewoli i podług niektórych dziejopisów został utopiony z rozkazu zawziętego Zygmunta w rz. Świętej, prawdopodobnie jednak umarł z ran. Bitwa ta miała to samo znaczenie dla kawalerów mieczowych, co Grunwald dla Krzyżaków. Podczas konfederacji barskiej zaszła pod miastem potyczka konfederatów, pomyslna dla nich. Swobody miejskie dają od Zygmunta I, który W. nadał, a prawdopodobnie odnowił prawo magdeburskie, naznaczył dwa stałe targi w niedzielę i czwartek i zaprowadził jarmark w dzień św. Piotra i Pawła. Podczas najścia Szwedów w 1711 r. zginął oryginalny przywilej w rabunku miasta, o co dopiero w 1729 r. mieszczanie zanieśli manifest. Stanisław August wydał dla W. przywilej renovationis w d. 22 maja 1792 r., którym potwierdzając prawo magdeburskie, oswobodził mieszczan rolników od wszelkich powinności względem starostów wilkomierskich, place zaś wieczyście im przyznał. Nowy herb tym przywilejem nadany miastu wyobrażał dom z gruzów powstający, na którego wystawie była księga rozłożona, z herbem kraju i napisem: „wdzięczność wiekuista królowi“ na lewej karcie, a na prawej z herbem mającym w sobie pięciolistną różę. Do podniesienia bytu miasta przyczyniła

się ostatecznie fundacya kolegium i szkół pijarskich. Szlachta zebrana w 1745 r. na sejmiki złożyła znaczne składki na zbudowanie temu zgromadzeniu kościoła. Jeden z donataryuszów Teodor Chomicz zapisał plac Skopowszczyzną zwany, Tomasz Siesicki, marszałek wilkomierski, ofiarował 12000 złp., Dąbrowscy nadali folwark. Nadto do fundacyi przyczynili się: Zemborsey, Heykingowie, Rudominowie, Koziellowie, Ciołkowicze, Jan Zabięto, kaszt. mściśl., i in. Pijarzy posiadali dobra Pomusze (nadane w 1750 r.), Kończyszki (1770) i Jodanice (1802). Utrzymywali oni szkoły, o ile się zdaje 6-cio klasowe, zamienione przez komisją edukacyjną na podwydziałowe. W. był miejscem sejmików swojego powiatu, oraz sądów ziemskich i grodzkich. Starostwo grodowe wilkomierskie, położone w wwdztwie wileńskim, podług spisów podskarbińskich z 1569 r. było uposażeniem stołu królewskiego, następnie zamienione na sstwo, obejmowało mto powiat. Wilkomierz z przyległościami. Około 1775 r. posiadał je Marcyan Morykoni, opłacając zeń kwarty 1800 złp. a hyberty 1440 złp. Na sejmie z 1773—5 r. Stany Rzpltej zaradzając stratom, jakie z uronienia akt ziemskich powstawały przez to, iż takowe do dwu miast: Wilkomierza i Onikszt na reparytyce były przewożone, zakazały odbywania sądów w Oniksztach i odtąd sądy grodzkie istniały tylko w Wilkomierzu. Na tymże sejmie przez oddzielną konstytucyę dozwolono Mareyanowi Morykoniemu ustąpienia tego sstwa Ignacemu Tyzenhauzowi, jekkolwiek nieletniemu, zostawując królowi moc stanowienia administratora aż do dojscia do pełnoletności tegoż Tyzenhauza, starościeca posolskiego. Na górze zamkowej, w zwaliskach opustoszałego zamku, gdzie obecnie wzniesiono koszary, utrzymywano „wieżę fundową“ dla przestępców. Starostami grodowemi wilkomierskiemi byli: Wigaił (czy nie Weżgajło?, 1398), Kieżgajło Michał (1410), Semenowicz Borys (1501), Dowojnowicz Juri (1517—22), Radziwiłłowicz Stanisław (1524—7), Kmita Kunecowicz (1532—47), Kmita Jan (1554), Pac Paweł (1576, † 1595), Kiszka Mikołaj (1631—8), Tyszkiewicz Jan Antoni h. Leliwa (1640—8), Komorowski Samuel h. Ciołek (1652—9), Siesicki Dowmont Michał h. Kitaurus (1674), Siesicki Jan Dowmont (1707), Sapięha Jerzy h. Lis (1717), Strutyński Jan Michał h. Sas (1717—32), Tyzenhauz Benedykt h. Tur (1733—66), Eperyeny Jan (1765—73), Morykoni Marcyan (1775—83), Morykoni Ignacy (1784—86), Morykoni Benedykt (1788; ostatni). Nadto wymienieni są jeszcze jako starostowie: Dowojnowicz Jan (1492), Giedroje Marcin h. Poraj (w XVII w.), Kiszka Janusz (1604) i Kazimierz (1623), Kościłkowski Józef h. Syrokomla, Sanguszkowicz Jan (1555), Siesicki Michał (1621), Tyszkiewicz Jerzy (1564) i Tyzenhauz Ignacy

h. Tur (w XVIII w.). Po przyłączeniu do Rosyi 1796 r. W. został mtem powiat. namiestnictwa wileńskiego, od 1797 r. mto powiat. gub. wileńskiej a w 1842 r. gub. kowieńskiej. W 1837 r. został wyłączony z dawnego starostwa i przeszedł na własność skarbu. W 1877 r. w dzień jarmarku (29 czerwca) prawie całe miasto spłonęło. Nazwę miasta łączą z podaniem o jakiejś dziewicy (mergie), która razem z wilkami (wilkas) mieszkała w jaskini góry Zamkowej. Inne podanie głosi o dziewczynie, porwanej przez wilka, którą mieszkańcy odbili w lesie rosnącym na miejscu dzisiejszego miasta. Opisy podał Tygodnik Ilustrowany (w 1863 r., t. VII, str. 214 i 1864 r., str. 271 i następ.). Porów. też Pamiętniki Kamertona przez L. Potockiego (1869 r.).

Wilkomierski powiat, położony w pld.-wsch. części gub. kowieńskiej, między 55° 11' i 56° 7' pldn. szer. a 43° 45' i 44° 55' wsch. dług., przedstawia nieforemny pięciokąt i graniczy na pldn. z pow. nowoaleksandrowskim, na wschód z święciańskim i wileńskim, na pld. z kowieńskim, na zach. z kowieńskim i poniewieskim. Powierzchnia powiatu podług wyliczeń akademika Kepena wynosi 5143 w. kw. al. 535729 dzies., podług pułk. Strjelbickiego 5185·8 w. kw., podług zaś pomiarów wojenno-topograficznych 5106 w. kw. Linia największej długości wynosi 108 w., szerokości zaś do 75 w. Powierzchnia zachodniej części powiatu przedstawia niską równinę, poprzerynaną gdzie niegdzie gęstemi lasami i wyniosłemi wybrzeżami rzek. W części wschodniej przechodzi szerokie pasmo wyniosłości, od mka Kozaczyny (pow. nowoaleksandrowskim), przecinające szosę kowieńską-dyneburską pod st. Ławzędyszki. Również z pow. nowoaleksandrowskiego wstępuje niewielkie pasmo, przechodzące przez północny zakątek powiatu i kończące się pod mkiem Kupiszki. Nadto w niektórych miejscach wyniosłości towarzyszą wybrzeżom rzek i rzeczek. Najwyższe wyniosłości znajdują się pod wsią Stworańce (646·5 st. aug. nrm.), Bolniki (595·7) i Kongiedy (562·2 st.). Pod względem geognostycznym w pldn. części powiatu spotykamy wapienie formacyi dewońskiej (np. na wybrzeżach rz. Świętej). W pld.-wsch. części podłoże stanowią piaski i gliny formacyi eoceńskiej (dolnej trzeciorzędowej), wśród których miejscami znajdują się cienkie warstwy lignitu i w niewielkiej ilości bursztyn. Doliny między wzgórzami i wybrzeżami rzek zasiane są głazami narzutowemi. Gleba w ogóle jest gliniasta, żyzna; zachodnie części powiatu (gm. Troupie, Szaty, Kupiszki, Poławień, Traszkuny, Komaje, Szymańce) mają grunt czarnoziemny, ilowaty, pod względem urodzajności mogący współzawodniczyć z pow. poniewieskim i szawelskim. W ogóle grunta w pow. wilkomierskim są żyzne (oprócz gmin Widziszki, Nidoki, Żmujdki),

znacznie przewyższające grunta pow. telszewskiego i nowoaleksandrowskiego tudzież wszystkie bez wyjątku powiaty gub. wileńskiej. Rzeki, zraszające powiat, należą do systematów Niemna i rz. Aa. Z pierwszych najważniejszą jest rz. Święta, która wypłynawszy z błot pow. nowoaleksandrowskiego, na pld. od mka Smołwy, przerywa na dwie równe prawie połowy pow. wilkomierski, od pln.-wsch. na pld.-zach., oblewa Uszpol, Androniszki, Onikszy, Kowarsk, Wilkomierz, i o 5 w. powyżej Janowa pod wsią Kułwa wpada do Wilii. Długa w granicach powiatu przeszło 150 w., szerokość nieprzechodzi 13 sażni, głębokość nieznaczna, tak że po większej części można ją przebywać w bród. Z tego powodu mogą być po niej spławiane tylko tratwy i to głównie podczas przyboru wiosennego. W 1862 r. probowano spławiać po niej zboże, len i siemię lniane na płaskodennych barkach, unoszących zaledwo 3000 pudów, ale próby te, dla braku dostatecznej ilości wody, nieudały się. Wylewy wiosenne są znaczne, użyźniają one łąki zalewne pod Kowarskiem i Wieprzami. Dorzecze rz. Świętej zajmuje większą część powiatu. Z dopływów jej ważniejsze: od lewego brzegu Wirynta al. Wierynta i Cesarka (Sesarka), od prawego zaś: Szateksznia al. Jara i Pelisza. Z rzek nienależących do systematu rz. Świętej najważniejszą jest Niewiaża, prawy dopływ Niemna, która bierze początek pod Rogowem, płynie w granicach powiatu 28 w. i na tej przestrzeni nie jest jeszcze spławna, za Troupiami wkracza w pow. poniewieski i pod Czerwonym Dworem (o 6 w. od Kowna) w pow. kowieńskim ma ujście. Z dopływów Niewiaży w powiecie jest tylko jeden większy strumień Abela, uchodzący niedaleko od Kiejdan. W pln.-zach. części powiatu przepływa rzka Ławena, uchodząca w pow. poniewieskim do Muszy (dopł. rz. Aa). Długa w granicach powiatu 47 w., bieg ma błotnisty, powolny. Część wschodnia powiatu, przylegająca do pow. nowoaleksandrowskiego i gub. wileńskiej, obfituje w jeziora (do 100). Są one w ogóle niewielkie, kształtu okrągłego. Ważniejsze z nich: Ałowska przy mku Sudejki (do 5 w. długie, 2 1/2 w. szerokie), Rubiki, w pobliżu Onikszt i Lelun (długie 4 1/2 w., szerokie do 3 w., mające w obwodzie 15 w.), Soły (długie do 6 w., szerokie zaledwie 1/2 w.), Świadoście, Wiżuny, Łany. Jeziora te, jakkolwiek nie urządzone racjonalnie, dostarczają przecięciowo do 10000 pudów ryb rocznie. Błota zajmują do 239 w. kw. (24896 dzies.), t. j. około 5% ogólnej przestrzeni. Zalegają one przeważnie w pld.-zach. i pln. części powiatu. Z błotnych obszarów ważniejsze: Płaczewo, na zachód od szosy między Kownem a Wilkomierzem, od Dziewałtowa do Szat, długie do 20 w., szerokie do 5 w.; nadmiar wody spływa przez rzekę Armonę do rz. Świętej. Dalej położone w

gm. Pogiry i Niedrewo (3 w. długie), Purwy (6 w. długie) i Strepty (3 1/2 w. długie); przy drodze z Szat do Truszkowa błoto Berże (do 9 w. długie) oraz na pld. od Kupiszek błoto Szapeta (mające 10 do 12 w. kw.). Nadto w okolicy bagniste obfitują mka Rogowo, Traszki, Korsakiszki i Szymańce. Klimat powiatu umiarkowany, morski. Średnia temperatura roku wynosi + 6° R.; średnia wiosny + 3°, lata + 16°, jesieni + 5°, zimy - 3°. Najwyższe ciepło dochodzi w Lipcu do 26°, najniższe w styczniu - 23°. Dni słotnych bywa średnio 46 rocznie. Pomimo umiarkowanego klimatu zły wpływ na zdrowotność mieszkańców wywierają rozległe bagna, powodujące swemi wyziewami różgę formy gorączek tyfoidalnych i będące przyczyną znacznego % śmiertelności, wynoszącej najmniej 2.07% i dochodzącej w niektórych latach do 3.4% (1886 r.). Powiat obfitował niegdyś w lasy i do dziś, pomimo ustawicznej trzebieży, przechowały się obszerne przestrzenie lasne, zwłaszcza w części zachodniej, mianowicie w gminach: Ołoty, Rogowo i Subocz. Do skarbu należy do 20000 dzies. lasu, przeważnie sosnowego, do właścicieli zaś większej posiadłości 61761 dzies., w tej liczbie 23476 1/2 dzies. lasu budulcowego, 31518 1/2 opałowego; resztę stanowią zarośla. Do większych obszarów należą: t. zw. puszcza Towiańska, połączone lasy Towiańskie ks. Radziwiłłów (60 wł.), lasy Łańskie Montwiłła i Komarów (170 wł.), lasy Rogowskie Komara (280 wł.); puszcza Szymańska (200 wł. lasu skarbowego), łącząca się z lasami prywatnymi Kołyszki, Pomernackiego, Węclawowicza; leśnictwo Onikszyńskie; lasy Podbereskich nad dolnym biegiem Świętej i in. W lasach przechowały się dość obficie: sarny, dziki, łosie, lisy, zające. W głuchych zakątkach powiatu, np. wśród błota Szapeta i in., legną się jeszcze wilki, choć nie w tak wielkiej ilości jak dawniej. Z ptactwa dzikiego spotykają się głąszce (pod Rogowem), pardwy, kuropatwy, jarząbki, dzikie kaczki i in. Pomimo rozmaitych ograniczeń w polowaniu zwierzyna ubywa z każdym rokiem; przyczyną tego jest z jednej strony wycinanie stopniowe lasów i osuszenie błot, z drugiej strony wytrzebienie ptactwa w czasie łęgu, zające na wiosnę a grubszej zwierzyny podczas obław na wilki. Ludność powiatu (bez miasta) w 1890 r. wynosiła 219715 osób (109793 męż. i 109922 kob.), w tej liczbie 102 osób stanu duchow., 8773 szlachty, 75 kupców i obyw. honor., 38588 mieszczan, 165913 włościan, 6322 stanu wojskowego, 42 cudzoziemców; podług wyznań zaś 2123 prawosł., 346 jednowierców, 4455 rozkoliczków, 181850 katol., 308 ewang.-augsb., 17 ewang.-reform., 30595 żydów, 22 mahomet. W t. r. urodziło się 8070 dzieci, zmarło 5266 osób, przyrost zatem ludności wynosił 2804 dusz. Zawarto 1613 ślubów. W

1860 r. było w powiecie 134543 a w 1876 r. 187761 mk. Pod względem etnograficznym główną masę ludności stanowią Litwini włościanie. Wyłącznym ich zajęciem jest rolnictwo, przez pracowitość jednak i oszczędność doszli do znacznej zamożności, zwłaszcza ci, którzy przed reformą włościańską należeli do skarbu (gm. Uszpole, Komaje, Jurkiszki i Świadoście). Około 5% ogólnej przestrzeni (256511 dzies., w tej liczbie 243724 dz. użytkowej i 10707 nieużytków) jest obecnie w posiadaniu włościan. Ilość ta ziemi włościańskiej z każdym rokiem wzrasta, do czego w znacznej części przyczynia się ukaz z 10 grudnia 1864 r., wzbraniający szlachcie pochodzenia polskiego nabywać posiadłości ziemskie w kraju pñ.-zachodnim, a wyłączając od tego włościan, w skutek czego ci ostatni kupują często całe większe majątki szlacheckie. Okoliczność ta wpłynęła na podniesienie ceny ziemi w powiecie, która w ostatnich czasach doszła do niepraktykowanej wysokości. mianowicie do 2000 rs. za włókę. Oprócz rolnictwa włościanie nie zajmują się żadnym przemysłem. Hodowla bydła znajduje się na niskim stopniu. Koni rasy lepszej pomiędzy włościanami znaleźć trudno, pomimo że w Traszkunach urządzono stajnię rozplodową rządową, w celu poprawienia rasy koni włościańskich. Bydło również mają niskich gatunków. Owce hodują szare i czarne, z grubą wełną, na kozuchy i tak zwane samodziały (grube szare sukno włościańskie) i czerkasy (lekka materya z farbowanej wełny na odzież dla kobiet). Drugą z kolei co do liczności część zaludnienia powiatu stanowią mieszkańcy pochodzenia polskiego. Stanowią oni szlachtę, z której składają się właściciele ziemscy, dzierżawcy oraz szlachta zaściankowa, nieuznana przez heroldyę; dalej chrześcijańska ludność mieszczńska i tak zwani czynszownicy, którzy w czasie reformy włościańskiej nie otrzymali nadziału i dla tego byt ich jest nadzwyczaj opłakany. Zwykle chodzą oni po dzierżawach lub też wyrabiają grunta na połowę, t. j. za obrobienie gruntu otrzymują 1/4 krescenyi ogólnej. W ręku obywateli znajduje się 246391 dz. (4432 pod osadami, sadami i ogrodami, 82543 roli orn., 41584 łak, 31790 pastw., 61761 lasu, 3584 nieuż. przynoszących dochód i 21236 bez dochodu). Z ogólnej liczby 1097 właścicieli większej posiadłości w 1889 r. było 99 nie polskiego pochodzenia (11%), posiadających 30578 1/2 dzies. ziemi, t. j. 12% własności prywatnej. Eksploatacya roli w majątkach obywateli jest również pierwotną jak i u włościan. Za wyjątkiem około dwudziestu folwarków, w których zaprowadzono gospodarstwo płodozmienne, w innych prowadzą odwieczną trzypółówkę. Do lepiej zagospodarowanych majątków należą: Karolinów al. Becze Liwenów, Białozoryszki Przyjałgowskich, Rogówek Komarów, Poławań

również Komarów, Traszkony Montwiłłów, Naruny Węławowiczów, Ławkogół Kontowtów, Troupie Kerbedziów, Towiany ks. Radziwiłłów, Wojtkuszki hr. Kossakowskich, Owanta Paców Pomernaekich. Większa część majątków jest oddana w dzierżawę. Dzierżawcy, szczególnie żydzi, nadzwyczajnie wyniszczają grunt przez nadmierne zasiewanie lnu i konopi, tak że po czterech lub pięciu latach takiego gospodarstwa, zwłaszcza przy lichem umierzwianiu, grunt zupełnie jałowuje. Maszyn rolniczych prawie żadnych nieużywają, wyjąwszy po większych majątkach młocarn, poruszanych siłą wołów i koni. Po większej części są to ogromne deptaki drewniane. W wyjątkowo postępowych gospodarstwach bywają siewniki, sieczkarnie żelazne i inne narzędzia rolnicze ulepszone. Przyczyną tak smutnego położenia majątności ziemskich jest, przynajmniej jak twierdzą sami obywatele, nadzwyczajny brak gotówki i utrudniony kredyt, drogosc najemnika i serwituty włościańskie. Kredyt rzeczywiście jest bardzo trudny i przytem drogi. U małomiasteczkowych żydów zwyczajny procent wynosi 48 rocznie. Kredyt zaciągany w Wileńskim banku ziemskim z przyczyny nieakuratności obywateli a w części z powodu wadliwej ustawy banku (można oddawać pożyczkę tylko papierami banku wileńskiego i to z tego roku, w którym pożyczka była zaciągnięta) kończy się zwykle likwidacyą majątności ziemskich. Jest wprawdzie jedno stowarzyszenie wzajemnego kredytu, tak zwany bank w Traszkunach, ale z niego mogą korzystać tylko Nieliczni mieszkańcy okolic Traszkun. W ogóle stan obywatelstwa wilkomierskiego jest obecnie bardzo opłakany i nie ma nadziei żeby się w prędkim czasie polepszył. W 1889 r. zebrano w ogóle w powiecie: do 23000 czetw. pszenicy, przeszło 520000 żyta, przeszło 175000 owsa, do 170000 jęczmienia, do 3500 tataraki, do 50000 grochu, około 865000 kartofli i do 290000 pudów włókna lnianego. W t. r. było w powiecie w ogóle do 44000 sztuk koni, do 98000 bydła rogatego, około 75000 owiec zwyczajnych, 27 rasy poprawnej, około 58000 trzody chlewnej, do 3000 kóz i 11 osłów. Ludność miejska jest przeważnie żydowska, chrześcijan po miasteczkach jest mało, są to albo rzemieślnicy albo rolnicy. Roli mają zwykle po 8 dziesięcin i bytem swoim nie różnią się od szlachty zaściankowej. Żydzi, podobnie jak wszędzie, zajmują się handlem, trochę rzemiosłami, eksploatują chrześcijan a w obecnych czasach biorą się nawet do roli. Nakoniec osadnicy wielkoroscy (starowiercy) rozsiani są po całym powiecie, bytem swoim nie różnią się od włościan, mieszkają na wieczystej dzierżawie (czynsz roczny z włóki wynosi najwyżej 50 rs.). Najwięcej tych starowierców, zwanych tu burłakami, osiedliło się w gm. Uszpole (123 domów,

800 dusz na 1538 dzies.), Onikszy (79 domów, 480 dusz na 1047 dzies.), Rogowo (57 domów, 271 dusz na 753 dzies.) i Żmujdki (28 domów, 168 dusz na 413 dzies.). Przemysł fabryczny bardzo słabo rozwinięty, ograniczał się w 1890 r. na 110 zakładach (w tej liczbie pomieszczono i 33 młynów wodnych, 22 drobnych garbarni, 19 garniarni, 11 cegielni i t. p.), produkujących w ogóle za 376000 rs., z czego 215000 rs. przypada na produkcję gorzelnii. Przemysłem rękodzielniczym zajmowało się 2040 majstrów, 715 robotników i 429 uczniów. Handel ogranicza się głównie na sprzedaży drzewa, zboża, lnu i siemienia lnianego. Jarmarki, oprócz W., odbywają się w Szatach (16 do 21 maja) i w Ucianach (2 lutego, 1 maja, 10 maja i 2 października). W powiecie znajduje się 6 towarzystw zalickowo-wkładowych: w Dziewałtowie, Szatach (Troickie), Traszkunach, Rogowie, Kupiszkach i Uszpolu. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 5 okręgów policyjnych (stanów), 24 gmin i 230 okręgów (starostw) wiejskich, obejmujących 1821 miejscowości z 12497 dm. Mianowicie: 1) okr. pol. Pogięłoże obejmuje gminy: Konstantynów (Dziewałtów), Pogiry, Siesiki, Szaty i Wieprze; 2) okr. Rogowo—gminy: Kupiszki, Rogowo, Subocz, Traszkun i Wirbaliszki; 3) okr. Widziszki—gminy: Kowarsk, Kurkle, Towiany, Wojtkuszki i Żmujdki; 4) okr. Uciiany—gminy: Dobejki, Owanty, Uciiany, Uszpole, Wiżuny; 5) okr. Onikszy—gminy: Androniszki, Ołoty, Onikszy i Pupany. Pod względem sądowym powiat dzieli się na 4 okręgi sądów pokoju: 1) Wiłkomierz (dla jednej połowy miasta i 5 gmin), 2) Leoniszki (dla 7 gmin), 3) w Wiłkomierzu (dla drugiej połowy miasta i 5 gmin), 4) Soły (dla 7 gmin powiatu) oraz 4 rewiry sędziów śledczych, z rezydencją 1, 2 i 4-go w Wiłkomierzu, 3-go w Rogowie. Dalej powiat dzieli się na 2 rewiry komisarzy do spraw włościańskich (mirowych pośredników) i 5 okręgów konskrypcyjnych. Pod względem obsługi sanitarnej powiat dzieli się na dwa okręgi: 1-go lekarz przebywa w mku Towianach (szpital miejski), felezerzy w Towianach, Traszkunach (ambulatoryum), Siesikach (ambulatoryum), Wieprzach, Pogirach, Kurklach i Subocz, akuszerka w Towianach; 2-go w Świadościu, felezerzy w Świadościu, Wiszyntach (ambulat.), Lelunach (ambulat.), Androniszkach, Oniksztach, Ucianie i Uszpolu; akuszerki w Świadościu i Lelunach. Oprócz tego w powiecie było w 1891 r. 9 lekarzy wolnopraktykujących. Apteki normalne znajdują się w Ucianach, Oniksztach, Szatach, Kupiszkach; wiejskie w Traszkunach, Rogowie, Świadościu i Uszpolu. W drogi komunikacyjne powiat niezbyt obfituje. Północny zakątek przerywa na przestrzeni 50 w. odnoga Kałkuny-Radziwiliszki dr. żel. lipawsko-romeńskiej, ze stacyami Subocz i Sławiani-

niszki. W południowej części przechodzi szosa kowieńsko-dyneburska na przestrzeni 106 w., ze stacyami: Pogięłoże, Wiłkomierz, Staszkuniszki, Ławzędyszki i Uciiana. Trakt ten, niegdyś bardzo ruchliwy, stracił zupełnie swe znaczenie od czasu przeprowadzenia dr. żel. warszawsko-petersburskiej i lipawsko-romeńskiej. Również upadł dawny trakt pocztowy z Poniewieża do Wilna przez Wiłkomierz, ze stacyami Rogowo, Towiany, Wiłkomierz, Malinka i Szeżeśliwa. Ważniejsze znaczenie mają drogi podjazdowe do stacji dróg żel. Główniejsze z nich są wychodzące z Onikszt do Poniewieża, Subocz, Sławianiszek i Poniemuńka oraz do Wiłkomierza (na Kowarsk i Świętorzec). St. poczt. są w Kupiszkach, Ławzędyszkach, Oniksztach, Pogięłożu, Rogowie, Szatach, Traszkunach, Ucianie i Wiłkomierzu; st. telegr. w Kupiszkach, Oniksztach, Rogowie, Ucianie i Wiłkomierzu. Pod względem oświaty ludowej, oprócz niższych szkół w Wiłkomierzu, w powiecie znajduje się 23 szkół ludowych ogólnych i 4 dla dziewcząt, do których w 1890 r. uczęszczało 1144 chłopców i 109 dziewcząt. Pod względem kościelnym prawosławni należą do dekanatu (błogoszczynia) wilkomierskiego eparchii litewskiej, rozciągającego się na pow. wilkomierski i poniebieski, i obejmującego 6 parafii: Wiłkomierz, Onikszy, Rogowo, Poniewież, Birze i Karoliszki (jednowierców). W ogóle w powiecie, wraz z monasterem w Surdegach, jest 7 cerkwi prawosł., 1 jednowierców i kaplica. Starowierzy mają 1 dom modlitwy. Rz.-katolicy należą do dwu dekanatów dyecezyi żmujdzkiej: wilkomierskiego i uciańskiego, mających 31 parafii, 43 kościoły i 32 kaplice. Dekanat wilkomierski obejmuje 17 parafii: Wiłkomierz (filie: Towiany i Szółkow, kaplica w Wiłkomierzu), Kowarsk (kapl. Ferdynandowo), Pobojsk (filie: Wojtkuszki i Chrzeczeniszki, kaplice: Pobojsk, Antokol i Dowmontyński), Subocz (filia Korsakiszki, kaplice: Subocz, Surdegi, Bigajle, Poławki, Strzeżczna, Żyliszki, Tyłtagoła, Pelisze al. Popile), Siesiki (filia Ponatery, kaplica Siesiki), Szaty (kaplica Szaty), Pogiry (kaplice: Pogiry i Kietraki), Dziewałtów (kaplica tamże), Upniki-Wieprze (filia Upniki, kaplica Śliże), Nidoki (kaplica w miejscu), Żmujdki (filia Pozelwa), Rogów (filia Rogówek, kaplice: dwie w Rogowie i w Rogówku), Bukańce, Troupie (filia Szyły, kaplice Troupie i Leoniszki), Wodakle (kaplica w miejscu), Traszkun (kaplica w miejscu) i Widziszki. Dekanat uciański w granicach pow. wilkomierskiego obejmuje 14 parafii: Uciiany (filia Suginty, kapl. Jassany i Syrutany), Kupiszki (filie: Szymańce, Alojzów, Poławenek, kaplice: Kupiszki i Krejwienie), Onikszy (filia Androniszki, orator. Burbiszki, kaplice: Onikszy i Pelisze), Świadoście (dwie kapl. w Świadościu i jedna w Ołotach), Uszpol, Owanta (filia Skiemiany, kapl Bu-

zale), Wiżuny (kapł. Jorańce), Leluny (filia Połkolnie), Sudejki, Bolniki, Kurkle (dwie kaplice w Kurklach i jedno w Powiryńcach), Wieszynty (kaplica Jurgiszki), Dobejki (kaplica w miejscu), Poławeń (filia Nowy Dwór al. Giełaze). Kalwini mają zbor w Dziewałtowie, żydzi 8 synagog i 69 domów modlitwy. Herb powiatu przedstawia tarczę na dwie połowy przedzieloną, w górnej połowie mającą herb gubernii, w dolnej zaś w polu różowem trzy wiązki lnu, ułożone w kształcie gwiazdy. Marszałkami pow. wilkomierskiego za czasów Rzpltej byli: Rajceki Aleksander h. Łabędź (1601—1626), Jerzykiewicz Jerzy Moniwid (1640—48), Mierzyński z Mierzna Jan (1653—8), Rajceki Jerzy Zygmunt Dunin h. Łabędź (1669), Pac Jan Bonifacy h. Gozdawa (1678), Siesicki Melchior h. Kitaurus al. Bawół (około 1692), Dąbrowski Marceyan h. Junosza (1718—33), Siesicki Tomasz (około 1730), Pietkiewicz Hieronim h. Trąby (1765—83), Kościółkowski Mikołaj h. Syrokomla (1775—80), Kościółkowski Ignacy (1782—99). Nadto wymienieni są Siesicki Kazimierz i Mateusz. Marszałkami szlachty po rozbiornie byli: Kuszelewski Józef (1800), Bolcewicz Józef (1805—7), Frąckiewicz Wincenty h. Brodzie (1809), Kościółkowski Mikołaj h. Syrokomla (1812—17), Żagiel Adam ks. h. Trąby (1820), Weisenhoff Franciszek h. Łabędź (1822), Pietkiewicz Benedykt h. Trąby (1825), Jawgieł h. Łabędź (1858), Kończka Medard h. Ogończyk (1858), Komar Konstanty h. własny (1876). Nadto jako marszałkowie wymienieni są: Bystram Karol h. Tarnawa, Erdman, Komorowski Franciszek h. Ciołek, Kosko Onufry i Siesicki Feliks h. Kitaurus. Za podstawę opisu pow. wilkomierskiego służyły notaty udzielone przez p. Józefa Narkiewicza, obywatela miejscowego, i opis powiatu przez K. Hukowskiego, sekretarza komitetu statyst. kowieńskiego (Kowno, 1890 r., jako odbitka z Pamiat. książki na 1891 r.). *J. Krz.*

Wilkomuże, zaśc. szl. nad strugą t. nazwy, pow. wileński, w 2 okr. pol., o 44 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. katol.

Wilkońgowie, ws, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 8 w. od Poniewieża.

Wilkonostry, ws, pow. sejneński, gm. i par. Lejpuny, odl. od Sejnu, ma 19 dm., 137 mk., 712 mr. Wchodziła w skład dóbr Lejpuny. W 1827 r. było 8 dm., 41 mk.

Wilkopedzie, pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Puńsk, odl. od Suwałk 26 w., ma 22 dm., 225 mk. W 1827 r. było 13 dm., 98 mk.

Wilkorójście 1.) al. *Wilkojście*, zaśc. nad Niemnem, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenczyn (o 2 w.), okr. wiejski Padziuny, o 24 w. od Wilna, 3 dm., 16 mk. katol., 7 żydów (w 1865 r. 4 dusze rewiz.); należy do dóbr skarbowych Giejany. 2.) **W.**, ws włośc., pow.

wileński, w 3 okr. pol., o 48 w. od Wilna, 3 dm., 39 mk. katol.

Wilkoślostis, w spisie z 1865 r. *Wilkoślostin*, zaśc. nad rzeką Łokais, pow. wileński w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 14 w.), okr. wiejski i dobra, dawniej hr. Wittgentsteina, następnie ks. Hohenlohe, Baranowo, o 63 w. od Wilna, 2 dm., 26 mk. katol. (11 dusz rewiz.).

Wilkosznie, jezioro, w pow. trockim.

Wilkotońce al. *Wolkotańce*, ws i przys., pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Kowarsk, o 21 i 22 w. od Wilkomierza. Dawniej własność Skirmuntów.

Wilkowawka, ob. *Wilkołówka*.

Wilkowyja, ob. *Wilkowyja*.

Wilkowyszki, ob. *Wyłkowyszki*.

Wilkunkinie, ws, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 24 w. od Telsz.

Wilkupie 1.) ws, pow. suwalski, gm. i par. Wiżajny, odl. od Suwałk 36 w., ma 17 dm., 89 mk. W r. 1827 było 9 dm., 33 mk., par. Jeleniewo. W. wchodziły w skład majoratu rząd. Kadaryszki. 2.) **W.**, ws i folw., pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Olwita, odl. od Wyłkowyszek 15 w., mają 4 dm., 17 mk., 34 mr. Wchodziły w skład dóbr Porozniewo. W r. 1827 było 11 dm., 140 mk. Dobra W. składały się w r. 1870 z folw.: W. i Leopoldowo, rozl. mr. 790: folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 353, łąk mr. 88, wody mr. 2, lasu mr. 25, nieuż. mr. 13; bud. murow. 8, drew. 11; płodozm. 9-pol.; folw. Leopoldowo gr. orn. i ogr. mr. 259, łąk mr. 43, nieuż. mr. 7; bud. drew. 5, pokłady torfu. Ws W. os. 3, mr. 38. 3.) **W.**, ws, pow. władysławowski, gm. Zypie, par. Łuksze, odl. od Władysławowa 30 w., ma 10 dm., 81 mk. *Br. Ch.*

Wilkupompie, ws, pow. rossieński, gm. i par. Szweksznie, o 124 w. od Rossień.

Wilkurojście, ob. *Wilkorójście*.

Wilnany, ws, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 72 w. od Nowoaleksandrowska.

Wilnokiszki al. *Antokalnie*, ws włośc. nad jez. Ejsiata, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 33 w. od Święcian, 5 dm., 37 mk. katol.

Wilnokura, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, o 81 w. od Nowoaleksandrowska.

Wilnoszyski, folw., pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 25 w. od Szawel.

Wilon, uroczysko, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Żyrowicze, o 15 w. od Słonima.

Wilowaczka, folw., pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Gródek, należy do dóbr Waliły Ottona Emila Jonasa.

Wilozence, okolica szlach. nad rz. Dzitwą, pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 40 w. od Lidy a 36 w. od Wasiliszek, 4 dm., 38 mk. kat. *A. T.*

Wilsznie, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Łukniki, o 51 w. od Szawel.

Wiltraki, ws, pow. władysławowski, gm. Leśnietwo, par. Władysławów (odl. 15 w.), ma

18 dm., 198 mk. W r. 1827 wś rząd. Wyłtroki miała 16 dm., 99 mk.

Wilucewicze, zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Horodek (o 5 w.), okr. wiejski Piotrowszczyzna, o 48 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do gr. pow. mińskiego, ma 3 dm., 18 mk. katol.

Wilucie 1.) os., pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Ołoty, o 75 od Wiłkomierza. 2.) **W.**, wś, tamże, o 92 w. od Wiłkomierza.

Wilugirce, zaśc., pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszy, o 46 w. od Wiłkomierza.

Wilujnie, wś, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Ołoty, par. Skopiszki, o 95 w. od Wiłkomierza. Kołodzińscy mają tu 145 dzies. (125 lasu, 5 nieuz.), Wiszniewscy 90 dzies. Poprzędno własność Rapaackich.

Wilunajcie, wś skarb. nad pot. Uźbalis, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Ligumy, o 29 w. od Szawel, 15 dm., 195 mk., szkoła. Włość. Waluszys ma tu 31 dzies. (2 nieuz.).

Wiluńce 1.) wś nad jez. Kowalskiem, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Domejkowo, o 47 w. od Trok, 23 dm., 25 mk. prawosł., 223 kat., 2 ewang. i 7 żydów (w 1865 r. 92 dusz rewiz.); kaplica prawosł. murowana, szkoła. Należy do dóbr Płytniki, dawniej Warzeckich, następnie Orwidów. Tadeusz Orwid, łowczy żmudzki, fundował tu cerkiewkę, w której były groby rodziny. 2.) **W.**, wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Wysoki Dwór, okr. wiejski Władysławów, 10 dusz rewiz.

Wiluniszki 1.) wś włość. nad potokiem Brażółka, między jeziorami: Baka, Dekis i Siemiut, przy linii dr. żel. warsz.-petersburskiej, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Jewie (o 6 w.), okr. wiejski Drozdówka, o 9 w. od Trok, 12 dm., 79 mk. katol. (w 1865 r. 75 dusz rewiz.); należała do dóbr skarbowych Mejryszki. W 1766 r. wchodziła w skład sstwa miecińskiego al. mieciańskiego. 2.) **W.**, dwa folw. nad rzeką Brażką (Brażółką?), pow. trocki, w 1 okr. pol., o 8 i 9 w. od Trok. Jeden z nich ma 1 dm., 4 mk. katol., drugi zaś 1 dm. i 15 mk. t. wyz. W 1850 folw. W. należał do Zajęzkowskich i miał 211 dzies. rozległ.

Wilutyski, wś, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz. Prokopowiczowie mają 80 dzies. (15 lasu, 10 nieuz.).

Wiły 1.) uroczysko, w pow. bobrujskim, w gm. Horki, należy do domin. Melitonowo, Sołtanów. 2.) **W.**, wś, przy ujściu rz. Świadzicy do Essy, pow. borysowski, w 1 okr. pol., gm. Wołoszewice, ma 2 osady; miejscowość obfita w łąki. 3.) **W.**, karczma, w pow. nowogródzkim, przy dr. ze wsi Smolenniki do Woronczy, w gm. Cyrzyn. 4.) **W.**, uroczysko osiadłe, pow. piński, w 4 okr. pol. łohiszynskim, gm. Porzecze, o 26 w. od Pińska. 5.) **W.**, dwór, pow. lepelski, 346 dzies. (w 2 częściach). A. Jel.

Wiły 1.) wś, pow. zasławski, gm. Chorowiec, par. praw. Majdan Łabuński (o 4 w.). 2.) **W.**, ob. *Widły*.

Wimajew, jezioro, w pow. święciańskim.

Wimaki al. *Cotowo*, folw., pow. sieński, dziedzictwo Woropajów, 274 dzies. (43 roli, 20 łąk, 151 lasu); karczma.

Wimbory, okolicy i zaśc., pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Bobty, o 28 w. od Kowna. Mają tu części: Franekiewiczowie 49 dzies. (9½ lasu, 5½ nieuz.), Talmontowie 35 dzies. (3 lasu), Wimborowie 262 dzies. (44 lasu, 46 nieuz.).

Wimby, zaśc., pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 70 w. od Poniewieża.

Wimsdorf (niem.), ob. *Kurkocin*.

Wimuzow, ob. *Wymuszówka*.

Wimże, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Podubis, własność Proszkowskich, ma 151 dzies. (7 nieuz.).

Winagiszki, futór, pow. lidzki, w 4 okr. pol., 1 dm., 3 mk. żydów. A. T.

Winarka, *Winiarka* al. *Krywarka*, *Krywianka*, rzeczka, w pow. skwirskim, prawy dopływ Irpienia, płynie pod wsią Krzywe.

Winarówka 1.) jar nad wybrzeżem Dniepru, w Kaniowie, ob. t. III, 818. 2.) **W.**, pow. taraszczański, ob. *Wojnarówka*.

Winary, ob. *Winiary*.

Winaska, góra, wzn. 526 mt., nad kotłnią zdrojów min. w Iwoniezu. Ze strony płu.-zach. okryta z tej strony wielkim lasem szpilkowym, pod 39° 26' wsch. dł., 49° 34' pld. sz. (Karta woj., 7, XXV).

Wincemierzyce, pow. grotkowski, ob. *Winzenberg*.

Wincencin, wś, pow. włodawski, gm. Woła Wereszczyńska, par. Wereszczyn, 23 dm., 151 mk., 481 mr. W 1827 r. było 16 dm., 85 mk., par. Andrzejów,

Wincenta (*Wycięta?*), rzeczka, ob. *Jańsbork* (t. III, 439) i *Łabna*. W akcie z 1343 wymieniona jako stanowiąca część granicy między Mazowszem a posiadłościami krzyżackimi (Dok. Ulanow., 311, № 26).

Wincenta, właściwie *Wycięta*, wś nad rzeką t. n., pow. kolneński, gm. Czerwone, par. Lachowo. Leży przy ujściu rzeczki Wincenty do Pisi, nad samą granicą pruską, odl. 9 w. od Kolna a 37 w. od Łomży. Częściowi właściciele mają 196 mr. (111 roli ornej), a włościanie, dawni pańszczyzniani, mają 205 mr. (144 mr. roli). W 1827 r. było 20 dm., 121 mk. Komora celna przy drodze bitej prowadzącej z Łomży na Kolno do Jańsborka w Prusach. W 1876 r. wywóz miał wartość 130192 rs., przywóz 162735 rs. W r. 1879 pobrano cła 18035 rub. met., 5737 rub. kred.

Vincenthorst, kol., w pow. babimoskim, ob. *Mochy* 1).

Wincentów 1.) folw., pow. warszawski, gm. i par. Nieporęt. 2.) **W.**, os. włośc., pow. radzyński, gm. i par. Radzymin (odl. 12 w.), ma 38 mk., 189 mr. (94 roli, 41 łąk, 26 lasu i 24 pastw.). 3.) **W.**, wś, pow. grójecki, gm. i par. Czersk, ma 221 mk., 643 mr. Wechodziła w skład dóbr Czaplina. W 1827 r. było 6 dm., 69 mk. 4.) **W.**, wś, pow. skierniewicki, gm. Korabiewice, par. Jeruzal, ma 233 mk., 190 mr. W 1827 r. było 17 dm., 81 mk. 5.) **W.**, kol., pow. łaski, gm. Bałucz, par. Borszewice, od Łasku odl. 35 w., ma 14 dm., 134 mk., 206 mr. 6.) **W.**, folw., pow. łaski, gm. Dąbrowa Rusiecka, par. Wola Wieszowa, odl. 35 w. od Łasku. Folw. ten, oddzielony w r. 1887 do dóbr Wola Wieszowa, rozl. mr. 551: gr. orn. i ogr. mr. 412, łąk mr. 10, pastw. mr. 69, przestrzenie sporne mr. 33, nieużytk. mr. 26; bud. murow. 2, drew. 8. 7.) **W.**, kol., pow. łaski, gm. Chociw, par. Widawa, ma 19 dm., 74 mk., 85 mr. włośc.; os. karcz. 1 dm., 5 mk., 1 mr. dwor. 8.) **W.**, łąki nad rz. Wartą, pow. sieradzki, gm. i par. Chałtupia Mała, odl. od Sieradza 4 w. Obszaru łąk 103 mr., pastw. 31 mr., wody 11 mr., nieuż. 1 mr. 9.) **W.**, os. nad rz. Pilicą, pow. radomski, gm. i par. Stromelec, odl. od Radomia 39 w., ma 1 dm., 9 mk., 30 mr. dwor. 10.) **W.** al. *Wincentów*, wś, pow. radomski, gm. Wielogóra, par. Radom (odl. 14 w.), ma 46 dm., 340 mk., 60 os., 640 mr. Wechodziła w skład dóbr Klwatka Szlachecka. 11.) **W.** *Nowy* i *Stary*, dwie wsi, pow. radomski, gm. Gzowice, par. Sucha, odl. od Radomia 19 w. **W.** Nowy ma 6 dm., 39 mk., 96 mr.; **W.** Stary 5 dm., 56 mk., 160 mr. W 1827 r. było 5 dm., 39 mk. Por. *Czarna* 6) (t. I, 736). 13.) **W.**, pow. kozienicki, gm. i par. Tezów, odl. od Kozienice 32 w., ma 19 dm., 102 mk., 320 mr. 14.) **W.** al. *Galganów*, wś, pow. iłżecki, gm. i par. Rzeźniów, odl. od Iłży 14 w., 9 dm., 99 mk., 5 mr. dwor., 168 mr. włośc. 15.) **W.**, pow. opoczyński, ob. *Wincentynów*. 16.) **W.** *Malachwskich*, wś, pow. konecki, gm. i par. Końskie (odl. 4 w.), ma 5 dm., 23 mk., 72 mr. włośc., 1 mr. dwor. Wechodziła w skład dóbr Końskie. 17.) **W.** *Grabkowskich*, wś, pow. konecki, gm. i par. Końskie (odl. 4 w.), ma 11 dm., 67 mk., 119 mr. dwor., 15 mr. włośc. W 1827 r. było 4 dm., 24 mk. 18.) **W.**, folw., pow. sandomierski, gm. i par. Obrazów, odl. od Sandomierza 13 w., ma 1 dm., 149 mr. Należy do dóbr Święcica. 19.) **W.**, folw., pow. kielecki, gm. i par. Piekoszów, odl. 17 w. od Kiele. Folw. ten, oddzielony w r. 1885 od dóbr Rykoszyn, rozl. mr. 563: gr. orn. i ogr. mr. 189, łąk mr. 53, pastw. mr. 59, lasu mr. 242, odpadki mr. 6, nieuż. mr. 14; bud. murow. 2, drew. 5; las nieurzadzony, pokłady kamienia wapiennego, piaskowego i torfu. 20.) **W.**, przysiółek Żeliszawie, w pow. włoszczowskim. 21.) **W.**, folw., pow. lubartowski, gm. Luck, par. Lubartów, leży w pobliżu Lubartowa

(o 3 w.), przy trakcie do Kocka. Utworzony r. 1870 na obszarze dóbr Lubartów. Przy ich wyprzedaży przez bank polski nabyty w r. 1882 za rs. 88355. Poprzednio jeszcze obszar ten należał do dóbr Szczekarków. W r. 1876 miał obszaru 1577 mr. (711 mr. roli, 230 łąk, 190 pastw., 281 lasu, 110 zarośli, 55 nieuż.); bud. drew. 12. Po r. 1882 rozkolonizowany został. Osiedli tu Niemcy. 22.) **W.** *Majdan*, wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Krasnostaw, ma 18 os., 175 mr. Wechodziła w skład dóbr Krupe. *Br. Ch.* **Wincentów**, kolonia, pow. włodzimierski, gm. Kisielin (o 9 w.).

Wincentówek, folw., pow. lubelski, gm. i par. Bychawa.

Wincentówka, folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatyce.

Wincentówka 1.) wś, pow. lipowiecki, w 2 okr. pol., gm. i par. prawosł. Lipowice (o 5 w.), ma 247 mk., 190 dzies. ziemi włośc., 210 dwor. W epoce uwłaszczenia włościan należała do Wincentego Sadowskiego. 2.) **W.**, wś nad rzeką Tarnawą, pow. uszycki, okr. pol., gm., sąd, parafia i st. poczt. Dunajowce (o 6 w.), odl. o 30 w. od Uszycy, przy drodze z Ostoi do Antonówki, ma 42 dm., 242 mk. Należy do klucza dunajowieckiego. Porów. *Muszkutyńce*. 3.) **W.**, wś nad rzeką Horochowatką, pow. wasylkowski, w pobliżu granicy pow. kijowskiego, w 3 okr. pol., gm. Wincentówka, o 50 w. od Wasylkowa a 45 od Białejcerkwi, ma 3316 mk. W 1790 r. było 140 dm. i 1215 mk.; 1863 r. 2456 mk. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesioną i uposażoną 78 dzies. Poprzednia cerkiew fundowaną była w 1752 r. przez ks. Stanisława Wincentego Jabłonowskiego. Wś należy do klucza białocerkiewskiego dóbr hr. Branickich. Do par. prawosł. należy wś Leszczyńska (o 7 w.). Gmina składa się z 9 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 9 miejscowości, mające 1421 dm., 14109 mk., 22606 dzies. ziemi (11779 włośc., 7256 dwor., 260 cerkiewnej i 3311 należącej do apanaży).

J. Krz.—Dr. M.

Wincentówka, pow. brzozowski, ob. *Temeszów*.

Wincentowo 1.) al. *Stary Bór*, wś i folw., pow. nieszawski, gm. Bytoń, par. Witowo, odl. 49 w. od Nieszawy, leży na wyspie wśród jez. Orle, ma 35 mk. W r. 1827 było 5 dm., 26 mk., par. Chałno. Folw. **W.**, oddzielony w r. 1880 od dóbr Pęcino, rozl. mr. 373: gr. orn. i ogr. mr. 297, łąk mr. 21, lasu mr. 1, wody mr. 48, nieuż. mr. 6; bud. murow. 5, drew. 10, wody stanowią jezioro. 2.) **W.**, wś, wechodziła w skład dóbr Koneck, w pow. nieszawskim, miała os. 12, mr. 16. 3.) **W.**, wś, pow. gostyński, gm. Łąck, par. Dobrzyków, ewang. Gombin, ma 29 os., 250 mk., 470 mr. Wechodziła w skład dóbr Ciechomice. 4.) **W.**, wś, pow. kolski, gm. i par.

Brudzew, odl. od Koła 16 w., ma 3 dm., 48 mk. 5.) **W.** al. *Galewo*, ws i folw. nad rzeczką b. n., pow. kolski, gm. i par. Brudzew, odl. od Koła 18 w., ma 4 dm., 35 mk. Dobra W., które dawniej wchodziły w skład dóbr Wola Brzostowa, składały się w r. 1888 z folw.: W., Bratuszyn, os. młyn. Dzierżazna, rozl. mr. 1504: fol. W. gr. orn. i ogr. mr. 732, łąk mr. 64, pastw. mr. 26, lasu mr. 235, nieuż. mr. 22; bud. murow. 9, drew. 13, las nieurzadzony; folw. Bratuszyn gr. orn. i ogr. mr. 372, łąk mr. 28, pastw. mr. 12, nieuż. mr. 13; bud. murow. 4, drew. 4, pokłady torfu i wiatrak. Ws W. os. 9, mr. 9; ws Galewo os. 11, mr. 67; ws Józefowo os. 21, mr. 322; ws Kalinowo os. 46, mr. 638; ws Huta Józefów os. 20, mr. 45; ws Bratuszyn os. 6, mr. 31. 5.) **W.**, pow. pułtuski, gm. Obrytte, par. Lubiel. W 1827 r. było 20 dm., 145 mk. 6.) **W.**, os., pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Płutyski, odl. od Maryampola 25 w., ma 1 dm., 6 mk. 7.) **W.**, ob. *Wincentów*.

Br. Ch.

Wincentowo 1.) folw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie, okr. wiejski i dobra ks. Wittgensteina, Wincentowo, o 79 w. od Dżisny, przy b. dr. poczt. z Wilejki do Dżisny, ma 1 dm., 23 mk. Kaplica katol. par. Głębokie. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Demideńki, Łaplino, Nowosiółki, Ramżyno, Sakowicze, Samkowszczyzna (Sajkowszczyzna), Soroki, Wereteje (Wierecieje), w ogóle w 1865 r. 268 dusz rewiz. włosc. uwłasz. 2.) **W.**, ws przyw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 59 w. od Dżisny, 1 dm., 88 mk. Była tu kaplica katol. drewniana. 3.) **W.**, zaśc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Łyntupy (o 2 w.), 2 dm., 34 mk. katol. (podług spisu z 1865 r. 3 dusze rewiz.). 4.) **W.**, pow. święciański, ob. *Polany* 8.) 5.) **W.** al. *Budrewicze*, folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenczyce, o 42 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowicz, 1 dm., 7 mk.; w 1865 r. własność Budrewiczów. 6.) **W.**, *Wikentiewo*, zaśc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Budstaw (o 5 w.), okr. wiejski i dobra Koziełłów, Komarowo, o 45 w. od Wilejki, 2 dm., 17 mk. katol. (w 1865 r. wykazany jako ws, mająca 17 dusz rewiz.). 7.) **W.**, folw., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Porpliszcz, okr. wiejski Wincentowo, o 87 w. od Wilejki, 1 dm., 15 mk. katol.; własność dawniej ks. Wittgensteina, następnie ks. Hohenlohe. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Kozły, Litowee, Szendzieliszki i Wołodyki, oraz zaśc. Pobidziniszcz, w ogóle w 1865 r. 55 dusz rewiz. 8.) **W.** al. *Andryjanki Wincentowo*, dobra, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Aleksin, o 24 w. od Bielska, własność Markowskich, 180 dzies. (36 łąk i pastw., 30 lasu, 1 nieuż.). 9.) **W.**, okolica, pow. kowieński, w 1 okr. pol., gm. Wilkija, o 55 w. od Kowna. Mają tu: Boguszowie 20 dzies., Kobieccy 3 dzies., Szukiewiczowie

w W. i Romanach 150 dzies. oraz w W. i Dakach 30 dzies. 10.) **W.**, dwór, tamże, w 2 okr. pdl., o 78 w. od Kowna. 11.) **W.**, dobra, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żorany, o 37 w. od Telsz, własność Minichów, mają 617 dzies. (114 lasu, 28 nieuż.). 12.) **W.**, dwór, pow. dyneburski, własność Zaleskich, 503 dzies. *J. Krz.*

Wincentowo 1.) ob. *Wiesenthal*, kol., pow. wschowski, okr. komis. Włoszakowice (Luschwitz), st. poczt. Barga (Zbarzewo). 2.) **W.**, folw., pow. żniński, okr. komis. w Janowcu, sąd w Wągrówcu, paraf., szkoła kat. i poczta w Żernikach, 1 dm., 19 mk. katol. Powstał w nowszych czasach. 3.) **W.**, folw., w pow. średzkim (jarcieńskim), sąd w Szremie, okr. komis. i poczta w Jaraczewie, paraf. w Wręczynie. 4.) **W.**, kol., w pow. średzkim, sąd i okr. komis. w Pobiedziskach, poczta w Swarzędzu. 5.) **W.**, folw. na pld. Ostroroga, pow. szamotulski, należał do dóbr Ottorowa, ks. sasko-altenburskiego. Parafia Ottorowo. *W. Ł.*

Wincenty, ws, pow. lepelski, ob. *Niesin*.

Wincentynów, ws, pow. opoczyński, gm. Kuniecki, par. Kuniecki, odl. od Opoczna 13 w., ma 23 dm., 170 mk., 443 mr. Wchodził w skład dóbr Kamień Wielki.

Wincentyszki, ws, pow. kalwaryjski, gm. Raudań, par. Kalwarya (odl. 7 w.), ma 8 dm., 38 mk. Wchodziła w skład majoratu rząd. Kalwarya lit. B. W 1827 r. było 3 dm., 27 mk.

Wincentyszki, zaśc., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Kurkle, o 50 w. od Wilkomierza.

Wincipole 1.) dobra szlach., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Soleczniki, własność Krzyckich, w zeszłym wieku Wierzbowiczów, wraz z Trudami (ob.), mają 307 dzies. ziemi upraw. 2.) **W. Nowe**, zaśc. szl., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 36 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. katol. 3.) **W. Stare**, zaśc., tamże, o 38 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. t. wyzn.

Winciszki, ws nad potok. Jodunis, pow. święciański, na pld. od st. Duda dr. żel. warsz.-petersburskiej, w 2 okr. pol., o 29 w. od Święcian, 9 dm., 63 mk. (52 katol., 11 żydów).

Winclawiszki 1.) zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Chrystyniczów, Łabonary (o 4 w.), 2 dusze rewiz. 2.) **W.**, ws, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Daugieliszki (o 7 w.), okr. wiejski Izabelin, 37 dusz rewiz.

Wincuki, ws włosc. i zaśc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Siedlisko, okr. wiejski Paszele, o 44 w. od Oszmiany a 8 w. od Dziewieniszek, 15 dm., 120 mk. katol. (w 1865 r. 84 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Gieranony.

Wincze 1.) okolica szlach., pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 21 w. od Lidy a 10 w. od Wasiliszek, 2 dm., 27 mk. katol. 2.) **W.**, 2 folw. i osada, pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Osowce

(Osowiec), o 64 w. od Kobrynia. Jeden z folw. należy do Koreczynów i ma 147 dzies. (45 łąk i pastw., 18 lasu, 10 nieuź.); drugi, Danowskich, ma 120 dzies. (15 łąk i pastw., 37 lasu, 15 nieuź.); osada 27½ dzies. (2 lasu, 3½ nieuź.), własność Daniłowa. Niegdyś dobra hibernowe w pow. pińskim, były 1764 r. w posiadaniu Ludwika Orzeszko, stolnika pińskiego. Z powodu nieporozumień z sąsiadami była wyznaczona komisya do uregulowania granic, pod przewodnictwem Stefana Ślizienia, podkomorzego słonimskiego (ob. Vol. Leg., VII, str. 419). 3.) **W.**, osada, tamże, gm. Drohiczyn, należy do wsi Pihasy. 4.) **W.**, dwór, tamże, własność Jaroszewskich, 80 dzies. (25 łąk i pastw., 8 lasu, 9 nieuź.).
J. Krz.

Windak, niem. *Windack*, folw. do Głuchowa, pow. chełmiński, st. poczt. Chełmża. W 1885 r. 3 dm., 49 mk. Wizyta Strzesza z r. 1667—72 pisze: „Windak, villa nobilitaris possessionis haereditariae Gnosi Głuchowski. Dnus obligatorius Gnus Lucas Elzanowski. Curia nihil pendit, cum debeat“ (str. 7).
Ks. Fr.

Windapol, folw. szl., pow. trocki, w 2 okr. pol., o 45 w. od Trok, 1 dm., 19 mk. katol.

Windau, rzeka, ob. *Wenta*.

Windau 1.) mto, ob. *Windawa*. 2.) **W.**, folw. dóbr pryw. Regen, w okr. i pow. hazenpockim, par. alszawangska.

Windaushof *Gross* i *Klein*, dobra pryw., w okr. i pow. hazenpockim, par. ambońska (Kurlandya). Pomiedzy W. a Nigranden znajdują się pokłady węgla brunatnego (ob. t. IV, 897).

Windawa, rzeka, ob. *Wenta*.

Windawa, niem. *Windau*, lotew. *Wente*, mto powiatowe i portowe, w okręgu goldyngskim (Kurlandya), leży pod 57° 24' płn. szer. a 39° 12' wsch. dłuż., o 174 w. na płn.-zach. od Mitawy, na lew. brz. rz. Wenty (Windawy), przy ujściu jej do Baltyku, w okolicy pokrytej lotnemi piaskami. W 1888 r. miało 6609 mk. W 1813 r. było tu 176 dm. (37 murów.), 33 ulic, 1049 mk.; w 1860 r. 38 ulic, 278 dm. (8 murów.), 51 sklepów, cerkiew, kościół ewang. (w 1820 r. była tylko kaplica zamkowa), kaplica katol. paraf. w Goldyndze, synagoga, 5 domów modlitwy żydowskich, 4150 mk. (58 prawosł., 55 katol., 61 rozkolków, 1487 żydów, zresztą ewang.). Do miasta należy 392 dzies.; dochody w 1860 r. wynosiły 3283 rs. W. posiada port, warsztaty okrętowe, komorę celną. Port tutejszy jest obszerny, dostatecznie głęboki, zasłonięty od wiatrów i niezamarza w ciągu całego roku, ma tylko utrudniony przystęp z powodu płytkości wejścia, czemu starano się zapobiedz za czasów ks. Ernesta przez urządzenie tam w 1737 r. W latach 1817 do 1819 przedsięwzięto roboty dla poprawienia dawnych tam, później jednak zostały one w części uszkodzone i port uległ zasypaniu. Od 1852 r. przystąpiono znowu do oczysz-

czenia i uregulowania portu. Handel oraz przemysł fabryczny (2 browary piwne) i rękodzielniczy (w 1860 r. 251 rzemieślników) nieznaoczne. Jest to starożytna osada lotyska, w której mistrz rycerzy mieczowych Burhard von Dreiloewen (1341—1346) zbudował zamek i ustanowił jedną z najdawniejszych komturji. Po strasznej pożodze w 1495 r. miasto podźwignąć się nie mogło. Za czasów Rzpltej stanowiło sstwo niegrodowe, zależne od grodu w Goldyndze. Podług ustawy sejmowej z 1617 r. obejmowało mto Windawę wraz z zamkiem obronnym i przyległościami. Ssta windawski był obierany przez panującego księcia Kurlandyi i Semigalii. Ks. kurlandzki Jakub potwierdził i uzupełnił prawa miejskie, nadane W. pierwotnie w 1378 r. W ostatnich czasach Rzpltej było tylko miastem parafialnem; od 1795 r. mto powiatowe. W. słynie z tego, że powietrze ma być tak zdrowe, że żaden lekarz niemoże się tu utrzymać z praktyki.

Windawski powiat okręgu goldyngskiego, leży w płn.-zach. części gub. kurlandzkiej, zajmuje 60·5 mil al. 1925 w. kw. i stanowi niskie wybrzeże m. Baltyckiego. Niewielkie wyniosłości znajdują się w dwóch miejscowościach powiatu. Jedna z nich rozpościera się pomiędzy jez. Uzmajteńskim a jez. Popen i służy za dział wodny pomiędzy dorzeczem Wenty (Windawy) i Irby, druga zaś, znana pod nazwą gór Sinych (Blauberger), znajduje się w płn.-wsch. części powiatu, między rz. Stende a wybrzeżem zatoki Ryskiej, w okolicy Dondangenu, ze szczytami Jungfrauer i Sztiterhof, nie przewyższającemi 180 st. Wybrzeża są niskie, piaszczyste, ze słabo rozwiniętą linią nadbrzeżną. Najwydatniejszym punktem linii tej jest przylądek Domesnez, stanowiący płn. cypel półwyspu Kurlandzkiego i będący właściwie niebezpieczną dla żeglugi rafą piaszczystą. Wzdłuż brzegów morskich ciągnie się na lądzie stałym pasmo pagórków piaszczystych, zwanych Kangern. Równolegle z brzegiem ciągną się w morzu trzy rzędy mielizn piaszczystych, utrudniających przystęp statków do brzegu. Podłoże powierzchni stanowią głównie piaszkowce dewońskie, przykryte głębokim pokładem napływowym. Gleba w części nadbrzeżnej składa się z piasków lotnych, w pozostałych zaś częściach powiatu jest piaszczysta lub gliniasta, obfitująca w mnóstwo kamieni narzutowych, lecz w ogóle dość urodzajna. Główną rzeką powiatu jest Wenta (Windawa); dopływ jej Abawa (Abau) dotyka tylko granicy. Jedynie te tylko dwie rzeki są splawne. Z pozostałych rzek najważniejszą jest Irba, uchodząca do Baltyku w płn. części powiatu. Z jezior największe Uzmajteńskie, zajmujące 37 w. kw. Błota liczne. Rozróżniają błota mchem i trzcina zarosłe (lotew. *tirul*) pomiędzy lasami i błota nadmorskie (kangern i jomek). Błota, piaski lotne i w ogóle

nieużytki zajmują do 79000 dzies. Lasy, przeważnie sosnowe, jodłowe i z czarnej olszyny, zajmują około $\frac{2}{3}$ ogólnej powierzchni, t. j. do 133000 dzies. (30600 dz. lasów rządowych). W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 38477 mk. (881 prawosł., zresztą luteranie), zamieszkujących 94 folw., 1282 osad włośc. i 63 karczmy. W powiecie było 10 parafii. Masę ludności stanowią Łotysze; Niemców było tylko 3286 dusz. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo (do 35000 dzies. roli). Gospodarstwo przeważnie wielopolowe. Hodowla bydła dość rozwinięta. W 1860 r. było w powiecie: 19200 sztuk koni, 65000 bydła rogatego, 40100 owiec, 13640 trzody chlewnej. W okolicach lesistych zajmują się pszczelnictwem, rybołówstwem zaś w jez. Uzmajteńskim i na płu. wybrzeżu morskim. Przemysł fabryczny na niskim stopniu (11 gorzelnia, 4 browary piwne, 9 cegielni, 2 dziegiarnie, 1 huta szklana). Handel koncentruje się w mieście W. i na jarmarkach w Dandangen, Erdwalen, Ugalen i Popen. *J. Krz.*

Windański kanał, ob. *Wenta*.

Windeck (niem.), ob. *Windyki*.

Windejki 1.) wś nad rz. Szyrwintą, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki (o 5 w.), okr. wiejski i dobra (w 1865 r. Zawadzkie i Urbanowiczów) Poszyrwicie, o 50 w. od Wilna, ma 16 dm., 162 mk. katol. (w 1865 r. 58 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 44 w. od Telsz.

Windenburg, wś nad zatoką Kurońską, pow. szyłokarczowski, st. poczt. Kinten. W 1409 r. zbudowali tu Krzyżacy zamek, zniszczony przez wodę. Stał tu też kościół do r. 1705. Woda zabierała tu znaczny obszar łąd (ob. t. IV, 929).

Windenhof, wybud., pow. świętosiekiński, st. poczt. Gutstadt.

Wingiry, ob. *Wingrydy*.

Windisch 1.) *Bohrau*, pol. *Borowo*, dobra i wś, pow. koźuchowski, par. kat. w miejscu, ew. Neustaedel. W r. 1885 dobra miały 186 ha, 4 dm., 27 mk. (8 kat.); wś 155 ha, 21 dm., 117 mk. (45 ew.). Kościół par. katol. 2.) **W. Marchwitz**, wś, par. ew. Przyczów, katol. Namysłów. W r. 1885 było 569 ha, 59 dm., 401 mk. (22 katol.).

Windischen Albrechtsdorff, ob. *Ullersdorf* 9).

Windkeim 1.) dobra ryc., pow. rastemborski, st. poczt. Rastenburg. 2.) **W. Gross i Klein**, wś i folw., pow. świętosiekiński, st. poczt. Ludwigsort.

Windorp 1780, *Winkidorp* 1686, wś, pow. chojnicki, st. poczt. i par. katol. Leśno; 412 ha (118 roli orn., 14 łąk, 20 lasu); 1885 r. 8 dm., 12 dym., 77 kat. mk. W topogr. Goldbecka zapisana jako pustkowie o 4 dym.

Windryzki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 19 w. od Nowoaleksandrowska.

Windsheim, łotew. *Brunnawa-Mujža*, dobra prywat., w okr. selburskim, pow. frydrychsztacki, par. Selburg (Kurlandya).

Windschendorf, ob. *Słowiańska Wieś*.

Windtken, wś, ob. *Woldówko*.

Winduga 1.) przyl. dóbr Duninów, w pow. gostyńskim. 2.) **W.**, folw., pow. piotrkowski, gm. Łęczno, paraf. Sulejów, odl. 16 w. od Piotrkowa, ma 5 dm., 33 mk., 458 mr. (285 mr. roli, 37 mr. łąk, 126 mr. lasu, 10 mr. nieuż.). Wchodził w skład dóbr Wola Bielska. 3.) **W. Racheńska**, folw. nad rz. Wisłą, pow. lipnowski, gm. Szpital, par. Chełmca, odl. 21 w. od Lipna, ma 15 dm., 158 mr., młyn parowy. Należy do dóbr Chełmca. W 1827 r. było 2 dm., 9 mk. 4.) **W. Włocławska** al. *Łacha*, folw., pow. lipnowski, gm. Szpital, par. Chełmca, ma 35 mk. Należy do Witoszyna. W 1827 r. był tu 1 dm., 7 mk. *Br. Ch.*

Winduga 1.) al. *Więduga*, niem. *Bommelablage*, leśnicz., w pow. międzychodzkiem (skwierzyńskim), o 10 klm. na zach.-płu. od Międzychodu, na praw. brzegu Warty. 2.) **W.**, dwie windugi (zórawie), na lew. brzegu Noteci, po obu stronach toru dr. żel., przed młynem drawskim.

Windugier al. *Widugiry*, wś, pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Urdomin, odl. od Sejn 12 w., ma 43 dm., 405 mk.

Windusschin, ob. *Smarchów* 1).

Windyczany (ob. t. VIII, 445), mylnie, za: *Wendyczany*.

Windyki Grzybowo, wś i folw., pow. mławski, gm. Dębsk, par. Wieczfnia, odl. 8 w. od Mławy, ma gorzelnię, 14 dm., 234 mk., 31 os., 74 mr. Folw. ma 10 bud. murow., 10 drew. 1096 mr., ob. *Grzybowo* 3).

Windyki, niem. *Windeck*, folw. do Kamienia, pow. suski, st. poczt. Hawa; 1885 r. 3 dm., 73 mk.

Windiule, wś włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Sumieliszki (o 7 w.), okr. wiejski Windziule, o 25 w. od Trok, 16 dm., 141 mk. katol. (w 1865 r. 75 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Postrawie. W skład okr. wiejskiego wchodzi wsi: Bojary al. Wizgirdy, Nowosiółki, Szakołdany, Windziule i Żuwice, w ogóle w 1865 r. 163 dusz rewiz. b. włości skarb., 1 jednodworeców, 10 żołnierzy dymis. i 26 osadników w. ross.

Windiuliszki, wś włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Sumieliszki (o 21 w.), okr. wiejski Naszkuny, o 43 w. od Trok, 1 dm., 9 mk. katol. W 1865 r. wraz ze wsią Warskolską Budą 30 dusz rewiz.

Windiuniy, wś włośc. nad stawem, pow. wileński, w 5 okr. pol., o 36 w. od Wilna, 18 dm., 174 mk. (17 prawosł., 157 katol.); cegielnia.

Wingendorf, dobra i wś, pow. lubański, par. ew. w miejscu, kat. Bertelsdorf. W r. 1885 do-

bra miały 177 ha, 5 dm., 35 mk. (11 kat.); wś 184 ha, 51 dm., 294 mk. (6 kat.).

Winek 1.) wś, os. i folw., pow. piotrkowski, gm. Chabielice, par. Sulmierzyce; wś ma 4 dm., 33 mk., 33 mr.; os. 1 dm., 7 mk., 6 mr. dwors. Istniała tu fryszerka, która w r. 1875 wyrobiła 1500 pud. żelaza kutego. W r. 1827 było 3 dm., 31 mk. 2.) **W.**, folw. i os. karcz., pow. noworadomski, gm. i par. Sulmierzyce, odl. 23 w. od Radomska. Folw. ma 2 dm., 9 mk., 160 mr. (101 roli, 18 łąk, 35 lasu); os. karcz. 1 dm., 5 mk., 10 mr.

Br. Ch.

Wineta al. *Julin*, *Wolin* i *Wieluń*, sławny niegdyś potęgą i handlem gród Lutyków nad morzem Bałtyckim. Pierwszą o nim wiadomość podał Adam Bremański, który swoje: „Gesta Hamburgensis ecclesiae pontificum“ ukończył około 1075 r. W rękopisach jego kroniki nazwa miasta pod różnemi pojawia się nazwami, jak: Jumne, Uimne, Vimne, Eumne, Junume, Julinum. Różnice powstały prawdopodobnie z trudności pisania i odczytywania imion słowiańskich przez cudzoziemców. Według Adama leżała Wineta nad ujściem Odry, po lew. stronie, odległa od Hamburga na 7 dni drogi lądem i była najświetniejszą z pomiędzy miast w tej stronie. Mieszkali w niej Słowianie i inne narody, Grecy i barbarzyńcy. Wolno także było przemieszczać i Saksonom, byleby nie nazywali się chrześcianami, bo Słowianie byli jeszcze poganami, ale ludem najpocześniejszym i najgościnniejszym („In eujus ostio, t. j. Odry, nobilissima civitas Jumne celebrerrimam praestat stationem barbaris et Graecis, qui sunt in circuitu.... Est sane maxima omnium quas Europa claudit civitatum, quam incolunt Selavi cum aliis gentibus, Graecis et barbaris. Nam et advenae Saxones parem cohabitandi legem acceperunt, si tamen christianitatis titulum ibi morantes non publicaverint. Omnes adhuc paganis ritibus observant, ceterum moribus et hospitalitate nulla gens honestior aut benignior poterit inveniri. Urbs illa mercibus omnium septentrionalium nationum locuples, nihil non habet jucundi aut rari“ (Lib. II, cap. 19). To samo mówi o rzeczonym mieście bezimienny kronikarz saksoński. Prawie w sto lat po Adamie, Helmold mówi o Winecie („Jumneta“) niemal toż samo, ale dodaje, że ją jakiś król duński zniszczył do szczeru; widać jeszcze było zwaliska („Hanc civitatem opulentissimam quidam Danorum rex, maxima classe stipatus, funditus evertisse refertur. Praesto sunt adhuc antiquae illius civitatis monumenta“ (Lib. I, cap. 2). W geografii Daniela z r. 1874 (t. IV, str. 182) czytamy, że według innych wiadomości miasto to uległo zniszczeniu przez niezwykłą burzę morską. Miejscowa tradycja opiewa, że można było dawniej widzieć na dnie morskim, o godzinę drogi do Uzny (Usedom), ruiny Winety, co do rozmiarów większe jak Lubeka. Książę pomor-

ski Filip I kazał je podobno w XVI w. wymierzyć i pokazało się, że były pół mili długie, a ćwierć mili szerokie. Nieraz nawet okręty o nie się rozbijały. Lecz nowsi badacze wszystkie podania o W. do bajek zaliczają, mianowicie też Barthold w swej historii Pomorskiej. Mniemane ruiny okazały się skałami morskimi, wykrytymi przez poszukiwania w r. 1798 i 1827. Ob. Becker: „Die Existenz Winetas in historischer u. geologischer Hinsicht“, Brandenburg, 1853. Być może jednak, że na niedowiarstwo krytyków niemieckich wpływa powszechne u nich uprzedzenie co do niskiego stopnia kultury Słowian.

Ks. Fr.

Wingatupie al. *Wingatupis*, os. leś., pow. władysławowski, gm. i par. Błogosławieństwo, odl. od Władysławowa 35 w., ma 2 dm., 27 mk.

Winge, posiadłość, pow. tylżycki, st. poczt. Kallwen.

Wingeningken, wś, pow. gąbiński, st. poczt. Judtschen.

Wingern, wś, pow. piłkałowski, st. poczt. Willuhnen.

Wingerupchen *Grutschen*, wś, pow. piłkałowski, st. poczt. Mallwischken.

Wingeruppen 1.) *Kischken*, wś, pow. ragnecki, st. poczt. Rautenberg. 2.) **W. Apirchen**, wś, pow. ragnecki, st. p. Szillen. 3.) **W. Neu**, wś, pow. piłkałowski, st. p. Rautenberg.

Wingillen, wś, pow. piłkałowski, st. poczt. Schillehnen.

Winginiki, wś, pow. rossieński, par. Botoki.

Wingiryszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Czadosy. Kołodziejsey mają tu 80 dzies. (12 lasu, 7 nieuż.).

Wingołańce, wś, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Niedzingi (o 9 w.), okr. wiejski Giejdukany, 18 dusz rewiz.; w 1865 r. własność Żylińskich.

Wingra, potok, w pow. święciańskim, przepływa pod folw. Oćkowiecze.

Wingrańce, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Urdomin, odl. od Kalwaryi 23 w., ma 22 dm., 205 mk. W 1827 r. było 12 dm., 146 mk.

Wingrany, jezioro, w pow. suwalskim, przy wsi t. n., przepływa przez nie rzeka Potopka.

Wingrany Wielkie i *Małe* al. *Wingranki*, wś i folw., pow. suwalski, gm. Kadaryszki, par. Lubowo, odl. od Suwałk 29 w. W. Wielkie mają 13 dm., 90 mk.; W. Małe 10 dm., 36 mk. W 1827 r. było 10 dm., 69 mk. Wchodziły w skład dóbr rząd. Kalwarya.

Wingrydy, *Windgiry*, wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Daugieliszki (o 6 w.), okr. wiejski Izabelin, o 29 w. od Święcian, 3 dm., 27 mk. kat. (w 1865 r. 16 dusz rewiz.).

Wingrys, strumień, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Wilkii.

Wingschnienen, wś, pow. ragnecki, st. p. Budwethen.

Wingsnupoeppen 1.) *Gross*, wś, pow. nizinny, st. p. Kellminen. 2.) **W. Klein** al. *Plagutschen*, wś, pow. nizinny, st. p. Skaisgirren.

Winguszki, wś włośc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 52 w. od Oszmiany a 27 od Dziewieniszek, 28 dm., 280 mk. katol. A. T.

Winiarczyków, grupa domów we wsi Lipnicy, w hr. orawskim.

Winiarka, ob. *Winarka*.

Winiarki, wś nad rz. Opatówką, pow. sandomierski, gm. Dwikozy, par. Trójca, odl. od Sandomierza 11 w., 26 dm., 173 mk., 313 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było 19 dm., 152 mk. Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 we wsi W. Minor, w par. św. Trójcy, J. Dmosiecki płacił od 1 zagr. (Pawiński, Małop., 177).

Winiarskie Szwaby, ob. *Szwaby* 1).

Winiary 1.) w XVI w. *Winary*, wś i folw. nad rz. Pilicą, pow. grójecki, gm. Nowa Wieś, par. Warka, odl. 22 w. od Grójca, 56 w. od Warszawy, 10 w. od szosy. Leży pod samą Warką, ma 372 mk., dwór, browar, zabudowania folwarczne murowane, kryte blachą. W 1827 r. było 31 dm., 299 mk. Dobra: W., Zakrzew i Wymysłów składały się w r. 1886 z folw.: W. i Zosin, rozl. mr. 1741: folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 408, łąk mr. 271, pastw. mr. 100, lasu mr. 63, nieuż. mr. 88; bud. mur. 18, drew. 23; płodozm. 15-pol.; folw. Zosin gr. orn. i ogr. mr. 237, łąk mr. 2, pastw. mr. 7, lasu mr. 548, nieuż. mr. 18; bud. drew. 5, las nieurządzony. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś W. os. 16, mr. 359; wś Zakrzew os. 16, mr. 629; wś Wymysłów os. 6, mr. 56; wś Szwaby os. 8, mr. 33. Według podania, za czasów Bony założono tu wielkie winnice, których śladem są dziedzicze krzewy winne wśród zarośli nadbrzeżnych. Obecnie istnieje tu winnica, świeżo założona, starannie i na wielką skalę prowadzona. Według reg. pob. pow. wareskiego z r. 1576 wś Winary, w par. Warka, miała 3 $\frac{1}{2}$ łąn. (Pawiński, Mazowsze, 239). 2.) **W.**, wś i folw., pow. kaliski, gm. Tyniec, par. Tłokinia, odl. od Kalisza 8 w. Wś ma 12 dm., 72 mk.; folw. 6 dm., 42 mk. W 1875 r. istniała tu gorzelnia z dystylarnią. W r. 1875 folw. W., oddzielony od dóbr Opatówek, rozl. mr. 904: gr. orn. i ogr. mr. 344, łąk mr. 109, pastw. mr. 10, lasu mr. 413, nieuż. mr. 31; bud. mur. 12, drew. 10; płodozm. 10-pol., las urządzony. Na obszarze W. odkryto w r. 1890 cmentarzysko pogańskie. Wykopano kilkanaście urn ze łzawnicami (ob. Tyg. ilustr., № 6, z r. 1890). Solys z W. wspomniany w dok. z r. 1298 (Kod. Wielk., n. 722 i 799). Na początku XVI w. kmiecie dawali pleban. w Tłokini po mierze żyta i owsa z łąnu (Łaski, L. B., II, 66). Według lustracji z r. 1564 wś królewska W. ma kmieci 8, którzy mają pod sobą *zrzebiów* 10, z każdego płacą czynszu po zł. 1 gr. 18. Wójtostwa jest 2 zrzebia. Włoka 1 osiadła na

kanonią kalis. Dochody wynoszą zł. 34 gr. 5 den. 10 (Lustr., V, 66). 3.) **W.**, wś nad doliną Wisły, pow. sandomierski, gm. Dwikozy, par. św. Trójca, odl. od Sandomierza 13 w., leży pod Zawichostem, ma 33 dm., 248 mk., wiatrak. W r. 1827 było 29 dm., 300 mk. Dobra W. składały się w r. 1887 z folw.: W., Buczek i Kepa Chwałowska, rozl. mr. 1856: folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 385, łąk mr. 84, pastw. mr. 221, lasu mr. 45, nieuż. mr. 21; bud. mur. 8, drew. 14; folw. Buczek gr. orn. i ogr. mr. 421, pastw. mr. 18, lasu mr. 32, nieuż. mr. 5; bud. drew. 11; płodozm. 8-pol.; folw. Kepa Chwałowska gr. orn. i ogr. mr. 159, łąk mr. 20, pastw. mr. 3, lasu mr. 306, nieuż. mr. 136; las nieurządzony. Wś W. os. 31, mr. 245; wś Winiarki os. 31, mr. 313. Dziesięcina z W. nadana kollegiacie sandom. w XII w. Wś sama nadana r. 1257 klasztorowi w Zawichoście. Dok. z r. 1262 wymienia: „Vinnare cum lacu qui iacet in Comorino“. Dokument z 1284, potwierdzający swobody kollegiaty sandom., wymienia Winiary w liczbie wsi kościelnych (Kod. Małop., 5, 53, 70, 126). W połowie XV w. wś W., w par. Zawichost, nadana klasztorowi św. Andrzeja przez Bolesława Wstydlwego, miała 4 łąny km., z których płacono czynszu po 1 grzyw., 30 jaj, 2 koguty, 2 sery, odbywano powabę i odrabiano jeden dzień w tygodniu. Folwark płacił dziesięcinę kościołowi św. Trójcy w Zawichoście. Karczma z rolą płaciła pół grzyw., 2 zagr. z rolą płaciło po fertynie i odrabiali dzień pieszy. Wszystkie role płaciły dziesięcinę, wartości 10 grzyw., kościołowi w Zawichoście (Długosz, L. B., II, 493; III, 311, 317). Według reg. pob. powiatu sandomierskiego z r. 1578 wś W. major, w par. Zawichost, w części J. Boboli miała 1 os., $\frac{1}{2}$ łąnu, 2 zagr.; część Garbowskiego 1 os., $\frac{1}{2}$ łąnu, 1 zagr.; część Gardzany 3 os., $1\frac{1}{8}$ łąnu, 1 zagr.; Dmosiecki 2 os., 1 łąn. 1 zagr. z rolą, zagr. (Pawiński, Małop., 177). 4.) **W. Wiślickie**, wś i folw. nad rz. Nidą, w malowniczym położeniu, z widokiem na pobliską Wisłę i dalsze okolice, pow. pińczowski, gm. Winiary Wiślickie, par. Korezyn. Leżą tuż pod Korezynem, mają browar piwny. Wchodziły w skład ststwa korezyńskiego. W 1827 r. było 51 dm., 284 mk. W połowie XV w. wś W., w par. Korezyn, miała łąny km., folwark królewski, karcznię z rolą, z których płacono dziesięcinę, wartości 8 grzyw., prebendzie w Nowym Mieście (Korezynie) (Długosz, L. B., II, 439). W r. 1578 wś królewska „Wynari“, w pow. wiślickim, płaciła od 8 os., 4 łąn., 4 ogrod. z rolą, 1 kom., 2 ubogich, 1 rzem. (Pawiński, Małop., 213). 5.) **W.**, wś i folw., pow. pińczowski, gm. i par. Zagość. Folw. jest majoratem rządowym, nadanym r. 1842 gener. major. Wilcińskiemu. W 1827 r. było 47 dm., 267 mk. Fulko, bisk. krak., ustępuje r. 1207 (?) klasztorowi w Busku dziesięcinę z W. (Kod. dypl. pol., I, 18). W r.

1248 Prandota, bisk. krakow., zamienia dziesięciny z wsi Winiary, należące do dziekana sandom., na dziesięciny ze wsi Ruszcza, pobierane przez rektora krzyżowców z Zagóścia (Kod. Małop., I, 36). W połowie XV w. wś W., w par. Zagóść, własność królewska, miała 10 łan. km., karcznię z rolą, zagr. z rolą, z których dawano dziesięcinę, wartości 15 grzyw., kościołowi w Zagóściu. Był też łan duchowny i łąka (Długosz, L. B., II, 375, 376). W r. 1579 wś królewska „Wynary“ miała 8 os., 4 łan., 1 kom., 2 ubog. (Pawiński, Małop., 210). 6.) **W.**, dawniej *W. Biskupie*, wś, pow. miechowski, gm. i par. Pałecznicza. Wechodzi w skład majoratu rząd. Książnice (ob.). W 1827 r. było 22 dm., 137 mk. W dok. z r. 1250 wymieniono wś „Vinare“ jako własność bisk. kujawskich (Dok. Ulanow., 187, № 13). Wś tę, jako własność kościoła kujawskiego, zwracają w r. 1335, po niesłusznem przywłaszczeniu, wraz z innemi, Bracia szpitalni niemiecicy z Lubiszewa na Pomorzu. Zapewne drogą zamiany przeszła na własność biskupów krakowskich. W połowie XV w. wś ta, własność biskupa krakowskiego, miała 9 łan. km., 3 zagr., od których dziesięcina szła dla bisk. krakow. w naturze: 30 miar pszenicy, 30 jęczmienia, 30 owsa (Długosz, L. B., II, 77). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1581 wś W. Biskupie miała 6 łan. km., 1 kom. z byd., 4 kom. bez byd. (Pawiński, Małop., 14, 441). 7.) **W.**, folw. i wś włosc. nad rz. Wisłą, pow. płocki, gm. Brwilno, par. Płock (odl. 1 w.), ma 5 dm., 21 mk., 152 mr. Rzeczka Brzeźnica, uchodząca tu do Wisły, odgranicza obszar W. od obszaru miasta Płocka. W r. 1827 było 12 dm., 69 mk. Ob. *Maszewo*. Według reg. pob. pow. płockiego z r. 1578, było tu zagr. 3, rybaków 4, zagr. z rolą 9 (Pawiński, Mazowsze, 3). 8.) **W.**, w par. Zuzel (dziś pow. ostrowski), według reg. pob. pow. nurskiego z r. 1578 miały wraz z Pentkowem 13¹/₄ (Pawiński, Mazowsze, 398). Będzie to zapewne wieś nosząca dziś nazwę: Pętkowo-Wymiarowo.

Br. Ch.

Winiary, wś, pow. wielicki, na lew. brzegu Raby, u ujścia do niej pot. Krzyworzeki al. Niżowej, w równinie podnoszącej się ku płd. w lesiste wzgórze. Par. rzym.-kat. w Dziekanowicach. Przez obszar wsi prowadzi gościniec z Gdowa do Bochni. Wraz z obszarem więk. pos. liczą W. 88 dm. i 516 mk. (244 męż., 272 kob.) rzym.-kat. Pos. więk. (Wikt. br. Lipowskiej) wynosi 333 mr. roli, 23 mr. łąk, 3 mr. ogr., 104 mr. pastw., 316 mr. lasu, 1 mr. nieuż. i 3 mr. 411 sąż. parcel budowlanych; pos. mn. 483 mr. roli, 104 mr. łąk, 143 mr. pastw. i 117 lasu. Za Długosza była ta wieś królewską (L. B., I, 216), z 11 łanami km. Trzymali ją imieniem króla (ibid., II, 113) Stan. i Jan Marszałkowiec h. Zadora. Dziesięciny, wartości do 10 grzyw., płacono klasztorowi w Mogile, z predium zaś oddawa-

no dziesięciny, wartości 5 grzyw., altaryście Wniebowzięcia w katedrze krak. W 1581 (Pawiński, Małop., 51) trzymał tę wieś „Sziraczki“, miała 10 półłan. km., 7 zagr. z rolą, 1 kom. z byd., 1 kom. bez bydła i karcznię na półłanku. Graniczy na wsch. z Falkowcami i częścią Kunie, na płn. z Niżową a na zach. z Dziekanowicami. Odł. 5 klm. od Gdowa na zachód. *Mac.*

Winiary 1.) w dok. *Winare, Winari, Vinar, Vyggnare, Villa Winitorum*, wś i wyb., pow. poznański, tuż pod Poznaniem, szkoła kat. i ewang. w miejscu, par., sąd, okr. komis. w Poznaniu. Wś ma 97 dm., 779 ha obszaru, 2034 mk. (1248 katol., 9 zyd., z resztą ewang.). Na gruntach wsi zbudowaną została cytadela poznańska, fort Winiary al. Kernwerk. Mieszkańcy musieli się od r. 1828 pobudować w dalszej stronie nad szosą pozn.-obornicką. Wś W. należy wraz z Boninem do włości, nadanych miastu przywilejem lokacyjnym. Nazwisko otrzymała podobno od winnic książęcych, które się znajdowały prawdopodobnie na stokach wysokiego brz. doliny Warty. R. 1283 daje Przemysław II część swoją W. Bartłomiejowi z Poznania za Żabikowo. R. 1296 posiadały dominikanki ogród czy winnicę na W. R. 1344 występuje niejaki Kyrstanus z W., magister pannicidorum. W 1372 r. zwraca królowa Elżbieta Poznaniowi W., zabrane przez króla Kazimierza, co król Władysław potwierdza r. 1388. R. 1284 Przemysław II nadał osadzonemu przez siebie w Gnieźnie klaryskom część W. i uwalniając mieszkańców wsi od ciężarów krajowych, tudzież od jurysdykcji świeckiej, pozwolił osadzać wś na prawie niem. Podobny przywilej nadał r. 1295 dla W. i innych posiadłości klasztornych. Oba nadania potwierdziła królowa Elżbieta r. 1372. Z W. pochodzi Piotr Winiarczyk, któremu Przemysław II r. 1289 za wyświadczone usługi pozwala osadzać posiadłości na prawie niem. W r. 1613 były W. jeszcze w posiadaniu klarysek, w r. 1793 w posiadaniu franciszkanek. W r. 1523 dawali kmiecie po 2 kor. żyta za meszne. We wsi tej wydał Ludwik, król węgierski, w r. 1372 przywilej, uwalniający miasto Poznań od opłaty ceł. Przypuszczają, że był tam dwór królewski, wystawiony przez Kazimierza W. Siedziało tu kilkunastu kmieci i zagrodników, którzy miastu czynsz opłacali, a oprócz tego zaciąg odrabiali do Sałasza i Bonina. Opodał od W. istniało w XV i XVI w. sołectwo Bonin, które miasto w r. 1549 kupiło od Stanisława Kłoszki. W. należą do wsi, które dziś miasto Poznań zaopatrują w warzywa, owoce i t. p. 2.) **W.**, wś i huby pod Gnieznem, z parafią w Gnieźnie u św. Michała, ma 21 dm., 426 ha, 292 mk. (264 katol.). *Wł. Leb.*

Winiary, niem. *Weingasse*, wś, pow. prądnicki, par. kat. i ew. Głogowa Górna. W r. 1885 było 124 ha, 74 dm., 480 mk. (1 ew.).

Winiatyńce z *Wygoda*, wś, pow. zaleszczy-

cki, 16 km. na pñ.-wsch. od Zaleszczyk (sąd pow.), 7 km. na pñ.-wsch. od urzęd. poczt. w Kasperowcach. Na pñ. leżą Sinków i Duniów, na pñd.-zach. Szczytowiec, na zach. Holihłady, na pñ. Nowosiółka Kostiukowa, na wsch. Szuparka (pow. borszczowski). Środkiem wsi płynie pot. Chrumowa, lewy dopł. Seretu, a wzdłuż granicy pñ.-zach. lewy dopł. Chrumowej, pot. Chrepelów. Zabudowania leżą w dolinie Chrumowej, na pñd.-wsch. grupa domów „Wygoda“. Wzn. na pñ.-wsch. sięga 304 mt. Własn. więk. ma roli orn. 977, łąk i ogr. 44, pastw. 199, lasu 465 mr.; wł. mn. roli orn. 1213, łąk i ogr. 136, pastw. 73 mr. W r. 1880 było 351 dm., 1727 mk. w gm., 24 dm., 95 mk. na obsz. dwors. (1596 gr.-kat., 160 rzym.-kat., 66 izr.; 1743 Rus., 79 Pol.). Par. rzym.-kat. w Zaleszczykach, gr.-kat. w miejsu, dek. zaleszczycki. We wsi jest cerkiew. Do parafii należą Holihłady. Jest tu szkoła 1-klas., kasa poż. gm. z kapit. 215 złr. i gorzelnia. *Lu. Dz.*

Winiawka, pow. trembowelski, ob. *Chmielówka*.

Winiawły, dwór, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 48 w. od Kowna.

Winica, góra, 177 mt. wysoka, pomiędzy potok. Olyka a rz. Ondawą, na obszarze Kis Domara, w pñ. Węgrzech, pod 39° 23' wsch. długi. a 49° 58' pñ. szer. g. (Karta woj., 10, XXV).

Winica al. *Mały Folwark*, niem. *Weinberg*, dobra i wś, pow. sycowski, par. kat. i ew. Syców. W r. 1885 dobra miały 358 ha, 5 dm., 112 mk. (48 kat.); wś 11 ha, 9 dm., 80 mk. (34 ew.).

Winichowy, pustkowie nad rz. Wartą, pow. wieluński, gm. i par. Mierzyce, odl. od Wielunia 14 w., ma 11 dm. Ob. *Kamień*.

Viniczna hora, góra, 407 mt. wysoka, lasem pokryta, wznosi się na obszarze Szinny, w pñ. Węgrzech, na praw. brz. Peolinki, praw. dopływu Ciroki, pod 39° 48 $\frac{1}{2}$ ' wsch. długi. a 48° 59 $\frac{3}{4}$ ' pñ. sz. g. (Karta woj., 10, XXVI).

Winiec, rzeczka, w pow. prużańskim, prawy dopł. Jasiołdy.

Winiec al. *Wieniec*, w dok. *Winche*, *Wincz*, *Wintzig*, *Winczig*, wś rycerska i gospodarska, w pow. mogilnickim, sąd, okr. komis. i poczta w Mogilnie. Wś ryc. ma 756 ha, z czystym dochodem 4426 mrk; wś gospod. należy do parafii i szkoły katol. w Niestronnie, ma 11 dm., 767 ha, 171 mk. (120 katol.). Os. młyn. ma 1 dm., 10 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę z łąn. km. i folw. dawano kościołowi w Mogilnie, zaś pleban w Niestronnie brał z pewnych tylko ról folw. a od kmieci kołędę po groszu. Wś ta wcielona była dopiero r. 1508 do nowo utworzonej parafii w Niestronnie (Łaski, L. B., 171, 190, 332). *Wł. Z.*

Winiele, wś, pow. poniebieski, w 1 okr. pol., gm. Krakinów, o 32 w. od Poniewieża. Mejer i Giedymin mają tu 30 dzies. (2 nieuż.).

Winiewka, rzeczka, w pow. oszmiańskim, pod wsią Olsztanka.

Winiewo, zaśc. nad rz. Ołą, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., gm. Turki, o 38 w. od Bobrujska. Łąk i lasu dużo, grunta lekkie. *A. Jel.*

Winija, rzeczka, lewy dopływ Łoszy (lew. dopł. Niemna). Płyń z zachodu od Pleszewicz i Kaczanowicz, na Kuczynkę.

Winiki, wś, pow. poniebieski, w 2 okr. pol., gm. Rozalin, o 38 w. od Poniewieża. Mają tu części: włość Dydziulis i Puszeko 97 dzies. (32 lasu, 2 nieuż.), Zawadzka i Namowiczowa 34 dzies. (4 lasu, 7 nieuż.), Namowiczowie 37 dzies. (4 lasu, 8 nieuż.), Radowiczowie 30 dzies. (2 lasu, 5 nieuż.), Janielunasowie 46 dzies. (13 lasu, 6 nieuż.), Walisowie 20 dzies. (6 nieuż.), Wałowiczowie 16 dzies.

Winin, wś, pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Rewiatycze, na pñ.-wschód od Siechnowicz, 355 dzies. ziemi włość. (155 łąk i pastw., 3 nieuż.), oraz 54 dzies. należących do różnych właścicieli.

Winiówka, osada nad rzeką Komyłanką al. Komyłówką, dopływ. Piereczuty, pow. miński, w pobliżu toru dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, pomiędzy st. Niehorele i Stolpee, w 3 okr. pol. kojdanowskim. *A. Jel.*

Winkeldorf Gross i Klein, wś i folw., pow. rastemborski, st. p. Korschen.

Winkeldorf, wś, pow. bystrzycki, par. kat. i ew. Landeck. W r. 1885 było 616 ha, 49 dm., 300 mk. (1 ew.).

Winkelmuehle, ob. *Grabowno*.

Winkelsdorf (niem.), ob. *Gronowo*.

Winkelvorwerk, pow. międzyrzecki, ob. *Kąty* 1).

Winkenhagen, wś, pow. morąski, st. p. Liebemuehl.

Winklerhuette, folw., ob. *Groditz*.

Winkleryszki, folw., pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Tryszki, własność Antoniego Dowgiałło, posiadający w W. i Bersztwach 162 dzies. (20 lasu, 4 nieuż.).

Winków al. *Winkowo*, mylnie *Wankowo*, okolica szlachecka, pow. słucki, w 3 okr. pol. i par. katol. Kopył, gm. Hrozów, o 36 w. od Słucka. Mają tu własność: Korbutowie, 3 dm., przeszło 25 włók, i Rymaszewscy przeszło 1 włókę. Przy schedzie Korbutów jest uroczysko Wielka-Polana. *A. Jel.*

Winkowce, wś i folw. nad strugą Ostrowem, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Przepierzyce, o 4 w. od gminy, 84 mk. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.); własność Maszewskich.

Winkowo 1.) cztery pobliskie zaścianki, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim. Na pñ. od W. leżą olbrzymie błota mszyste, zwane: Omelno, Aleksino, Bobowe, i Korytno. 2.) **W.**, ob. *Winków*. *A. Jel.*

Winkszniany, wś włośc. i folw. skarbowy, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Juraciszki, okr. wiejski Winkszniany, o 64 w. od Oszmiany a 37 w. od Dziewieniszek, ma 21 dm., 170 mk. katol. (w 1865 r. 83 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Trabcy. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Baczeszniki, Bilmony, Jatołtowicze, Pobole, Walki i Winkszniany, w ogóle w 1865 r. 116 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych i 162 b. włościan skarbowych. Za czasów Rzpltej stanowiły sstwo niegrodowe, które podług spisów podskarbińskich z r. 1766 obejmowało wś W. z przyległościami. Posiadał je w tym czasie Górski, opłacając kwarty złp. 209 gr. 15. Podług Eustachego hr. Tyszkiewicza dobra te były dawniej w obrębie ordynacyi birzańskiej,

Winkszniki, folw. szl., pow. trocki, w 4 okr. pol., 69 w. od Trok, 1 dm., 8 mk. katol.

Winkszninie, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 72 w. od Poniewieża.

Winkszniny, wś, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Niedzingi (o 4 w.), okr. wiejski Pilwini, 21 dusz rewiz.; należy do dóbr Łysogóra, Czyżów.

Winksznobrość, *Winksznobroście*, mylnie *Winksznobrość*, *Winksznobroście*, wś na prawym brzegu Szyrwinty, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki (o 6 w.), okr. wiejski Poszyrwinię, par. katol. Bogusławiszki, odległa o 49 w. od Wilna, 28 w. od Wilkomierza, 25 w. od st. dr. żel. Żośle i Jewie, 18 w. od st. poczt. Teolinka, 14 w. od mka Szyrwint. Rozległość wynosi 450 dzies., z czego na grunta dworskie wypada 336 dzies. (141 dz. lasu). Grunta przeważnie pszenne 1 klasy, las liściasty, z przewagą w drzewostanie jesionu i dębu. Podług spisu z 1865 r. wś miała 23 dusz rewiz. Spis z 1866 r. podaje folw., mający 1 dm., 16 mk. katol., wś z 14 dm. i 108 mk. t. wyzn. i zaśe. (1 dm., 14 mk. katol.). W. należy do dóbr Wybrańce, Hryńczuków Łukaszewiczów.

Winksznupie 1.) wś, pow. władysławowski, gm. Tomaszubuda, par. Gryszakubuda, odl. od Władysławowa 30 w., ma 19 dm., 147 mk. W 1827 r. było 18 dm., 133 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo. 2.) **W.**, wś i fol., pow. wyłkowyski, gm. i par. Bartniki, odl. od Wyłkowyszek 18 w.; folw. ma 4 dm., 80 mk.; wś 26 dm., 150 mk. W 1827 r. było 23 dm., 175 mk. Znajduje się tu jedyny w królestwie polskiem mezel drewniany, ubogi. W r. 1858 Tatarów było w ówczesnej gubernii augustowskiej 155 (76 męż., 79 kob.). W r. 1866 było 171 (79 męż., 92 kob.): w pow. sejneńskim 26, kalwaryjskim 120 i maryaupolskim 26. Dobra W. składały się w r. 1884 z folw.: W., Morgi al. Wojszwiłowo, os. Olszyna, rozl. mr. 925: folw. W. gr. or. i ogr. mr. 389, łąk mr. 135, lasu mr. 11, nieuż. i place mr. 19; bud. mur. 2, drew. 13; folw. Morgi al. Wojszwiłowo gr. orn.

i ogr. mr. 178, łąk mr. 62, pastw. mr. 31, lasu mr. 74, nieuż. mr. 26; bud. mur. 1, drew. 8. Wś W. os. 39, mr. 305. *Br. Ch.*

Winksznupis, strumień, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ. Okmiany.

Winkszyliszki, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuszki. Glebowtiewa w W. i w Mojgiszkach ma 119 dzies. (15 lasu, 21 nieuż.).

Winkuławki, ob. *Sprawdajcie*.

Winna, wś, pow. opatowski, gm. i par. Łągów, odl. od Opatowa 29 w., ma 19 dm., 132 mk. W 1827 r. było 10 dm., 86 mk.

Winna 1.) wś nad rzką Kukawką, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Skurcze, o 42 w. od Bielska, 6 dm., 37 mk., 167 dzies. ziemi włośc. (10 łąk i pastw., 5 lasu, 24 nieuż.), 32 $\frac{1}{2}$ dz. kościelnej; młyn wodny. Posiada kościół katol. paraf., p. wez. św. Doroty, z drzewa wzniesiony w 1696 r. przez ks. prob. Mamińskiego. Parafia katol., dekanatu bielskiego, 3035 wiernych. 2.) **W. Chroły**, osada, tamże, 81 dzies. (66 łąk i pastw., 11 lasu, 3 nieuż.). 3.) **W. Stara**, dobra, tamże, własność Wyganowskich, 181 dzies. (25 łąk i pastw., 54 lasu, 2 nieuż.). 4.) **W. Wilki**, wś, i *Wypychy*, osada, tamże, wszystkie o 43 w. od Bielska. W. Wypychy mają 159 dzies. (14 łąk i pastw., 8 lasu, 5 nieuż.). *J. Krz.*

Winna, folw. do Jaszkowa (dóbr hr. Wł. Zamoyskiego), w pow. średzkim, sąd, okr. komis. i st. dr. żel. w Środzie, poczta w Zaniemyślu (Santomischl), parafia i szkoła katol. w Śmieciaskach, ma 10 dm., 605 ha, 176 mk. Wś gospodarska, tamże, ma 16 dm., 122 ha obszaru i 130 mk. Leży na północ od Zaniemyśla, na półw. od Kórnik. W. składała dziesięciny altaryi św. Stanisława w kated. gnieźn. już przed r. 1387. W r. 1390 pisał się Wawrzyniec z W. Wś tę posiadali w r. 1578 Maciej Krzycki i Tomasz Międzychodzki, r. 1618 Maciej Jaskólski, r. 1755 Maciej Poniński a około r. 1793 Jarańczewski, ststa walecki. W. wchodziła wówczas w skład dóbr zaniemyślskich. *W. Ł.*

Winnagóra, wś, pow. skierniewicki, gm. i par. Słupia, ma 130 mk., 304 mr. włośc.

Winna góra 1.) wzgórze bezleśne, 345 mt., w Miejscu, w pow. krośnieńskim, we wsi Głównienka, pomiędzy pot. Lubatówką a Polszczykami, pod 39° 26' wseh. dł., 49° 39' płn. szer. (Karta woj. 7, XXV). 2.) **W.-g.**, wzgórze, we wsi Kutkorz (ob.). 3.) **W.-g.** nad Bouszowem, wzgórze, w dolinie Lipy Gniłej (ob. t. V, 250).

Winna Góra 1.) *Vineus Mons*, *Winnogóra*, *Winogóra*, wś gospodarska, pow. średzki, nad rzką Szywrą (dopl. Maskawy), okr. komis. w Miejscu, st. kolei i poczta w Miłosławiu. Szkoła i kościół parafialny w Miejscu, sąd w Środzie. Wś ma 9 dm., 197 ha, 80 mk. 2.) **W.**, wś rycerska, tamże, ma 20 dm., 686 ha,

238 mk. (236 katol.). Czysty dochód gruntowy 8681 mrk. Do W. należą folw.: Bronisław, Chocieża, Ołaszewo i Rumiejki. W. była kiedyś własnością biskupów poznańskich; nadana bisk. Boguchwałowi r. 1246 przez ks. Bolesława. Kościół fundowany i uposażony w r. 1306 przez Andrzeja, bisk. pozn. Drewniany kościół ten, kilkakrotnie odbudowywany, ostatecznie w r. 1766 ustąpił miejsce świątyni murowanej, wzniesionej kosztem ks. Teodora Czartoryskiego, bisk. pozn. Znajdują się tu dotąd znaczne winnice, od których wś wzięła nazwę. R. 1250 Bolesław, syn Władysława Odonicza, oznajmia, że, za życia biskupa Boguchwała, nadał W. kościołowi poznańskiemu. O dworzyszczu biskupiem w W. wspomina dyplomata z r. 1288. Pod r. 1299 występuje Małostrzyg, sołtys miejscowy. R. 1305 Andrzej, bisk. pozn., przekazuje kościołowi winnogórskiemu dziesięcinę z Budziłowa, Budziłówka, Łągiewek, Rumiejek, Chudziec, Pałczyzna, Nietrzanowa, Chocieży, Ołaczewa, Piątkowa Białego i Czarnego. R. 1331 spustoszyli W. Krzyżacy. R. 1336 Jan, bisk. pozn., sprzedaje sołectwo i czynsz 3 grzyw. z W. R. 1383 Peregryn z Węgleszyna zwołał rycerstwo na 2 sierpnia do W. celem oderwania od Kalisza ks. Konrada i Bartosza z Odolanowa, który naszedł zebrane rycerstwo i rozpedził. Według inwentarza dóbr biskup. z r. 1564 było w W. 41 łąn., z których 5 $\frac{1}{2}$ osiadłych. Z łąnu os. składano biskupom czynszu 1 grzyw. 8 gr. w gotówce, 4 ćwierćnie owsa, 2 kapłony i 20 jaj, tudzież baraniego 3 gr. i 6 denarów. Od 2 łąnów nie nie płacono. Były tam 2 karczmy, z których jedna stała pustkami, a druga opłacała 28 groszy rocznie. Karczmarz był obowiązany do roznoszenia listów. Sołtys, szlacheć Ścibor Sołbański, posiadał 4 łąny. Folwark biskupi utworzony został z 28 $\frac{1}{2}$ łąnów. Między rolami były łąki, z których sprzątano około 5 kóp siana. Sześć ogrodów znajdowało się między rolami kmieciami w środku wsi. Były też 2 sadzawki rybne. Reg. pobor. z r. 1578 wymieniają przy W. Franciszka Solnika, urzędnika p. bydgoskiego, który snać wieś tę dzierżawił i wspomnianego sołtysa z dwoma śladami os. W r. 1583 zachodziły zatargi między plebanem winnogórskim a dziedzicami Chocieży. Pod W. istniał w r. 1623 las, zwany Postalka. W. należała do klucza soleckiego (ob. Solec Biskupi), zabranego przez rząd pruski i nadanego następnie przez cesarza Napoleona gen. Henrykowi Dąbrowskiemu, którego włóki spoczywają w kościele miejscowym. Następnie była własnością syna generała Bronisława. W. par., w dek. miłosławskim, ma 2086 dusz. Opis W. podał „Tyg. illustr.“ (r. 1883, № 30 i nast.). W r. 1879 wyszedł w Poznaniu poetyczny opis p. t. „Siedziba wodza“. 3.) **W.**, niem. *Weinberg*, os., w pow. szamotulskim, na zach.-płn. od Wronek, w parafii Żoń, w lasach bieżdrowskich. 4.) **W.**, wzgórze na le-

wym brzegu Noteci, tuż przy m. Ujściu, w pow. chodzieskim. **W. Ł.**

Winna góra, niem. *Weinberg*, góra pod Trzebnicą, w Kociach górach, wzn. 311 mt. npm.

Winne Lesne, os., pow. włocławski, gm. Dobiegniewo, par. Wistka, ma 7 mk.

Winnica 1.) kol., pow. warszawski, gm. Jabłonna, par. Tarchomin, ma 13 mk., 30 mr. 2.) **W.**, kol., pow. koniński, gm. Wysokie, par. Kramsk, odl. od Konina 17 w., ma 6 dm., 41 mk. 3.) **W.**, os. nad rz. Wartą, pow. słupecki, gm. i par. Pyzdry, odl. od Słupcy 18 w., ma 1 dm., 2 mk. 4.) **W.**, wś, folw. i os. nad rz. Wisłą, pow. sandomierski, gm. i par. Połaniec, odl. od Sandomierza 44 w., ma 6 dm., 37 mk., 93 mr. dwor., 4 os. i 14 mr. włośc. W 1827 r. było 6 dm., 21 mk. 5.) **W.**, wś i folw. nad rzeką Bursaczką, pow. pułtuski, gm. i par. Winnica, posiada kościół par. murowany. W 1827 r. było 22 dm., 186 mk. W r. 1866 folw. W. rozl. mr. 721; gr. or. i ogr. mr. 527, łąk mr. 73, pastw. mr. 9, lasu mr. 210, zarośli mr. 52, nieuż. mr. 50. Wś W. os. 32, mr. 112; wś Pawłowo os. 6, mr. 104; wś Nowa Winnica os. 4, mr. 61. Kościół i parafia erekcyi niewiadomej. Obecny, murowany, p. w. św. Trójcy, z wysoką wieżą, dachówką kryty, fundował bisk. płocki Dobiesław, podobno r. 1371. Od r. 1847 należy do par. filia Gąsiorów. W. par., dek. pułtuski, 4480 dusz. W skład parafii wchodzi wsi: Bielany, Brodowo-Remboły, B.-Kuce, B.-Wity, B.-Żyłki, Domosław, Duchniki, Gnaty-Gromadze, G.-Remboły, G.-Lewiski, G.-Szczerbaki, G.-Zarazy, G.-Wieświany, Glinice Wielkie i Małe, Górki-Baczki, G.-Duże, G.-Witowice, Kamienna, Kowalewice, Lempice Wielkie, Mieszki-Burły, M.-Leśniki, M.-Kuligi, M.-Przybyły, M.-Morgi, Pawłowo, Poniaty, P.-Kęczki, P.-Cibory, P.-Wielkie, Rembowo, Skorasze Wielkie i Małe, Winnica, Winniczka, Zbroszki (wszystkie te wsi w 1821 płacą proboszczowi 247 złp. 17 gr. dziesięciny), Goładkowo (w 1821 daje dziesięcinę wyłączną snopkową z 4 pół włóczków), Bulkowo (z 2 $\frac{1}{2}$ pół wł.), wójtostwo Skarzyce (z całego obszaru). Na plebanii w 1821 r. znajdujemy organistę, 3 kopcarz., 2 szewe., kowala i szpital. Parafia liczyła dusz 702 męż. dorosłych i 419 syn., 856 kob. i 455 cór. Sama wś odrabiała pańszczyznę do folw. t. n. i wchodziła w skład klucza Wierzbice, należącego do dóbr Goładkowo (biskupich, a następnie skarbowych). Osady pańszczyźniane, po 50 mr., odrabiały każda 2 dni tłuści, 78 dni sprzęż., 78 pieszych i opłacały każda 9 złp. hyberny, 18 złp. 13 gr. dziesięciny do dworu (za czasów biskupich uiszczanej do seminarium w Pułtusk), 2 kapł., 15 jaj, 3 łokecie przędzy z włókna dwors. W 1821 znajdujemy 2 takie osady puste, 8 zamieszkałych; każda wysiewała 5 kor. jarz. i 5 ozim. i zbierała 4 fur siana; gospodarstwo trzypolowe; 4 kopcarz., karcz., owcarz., razem z plebanją; 63 męż., 61

kob. (starszych nad 12 lat: 45 męż., 45 kob.), 14 koni, 24 woł., 27 krów, 15 jałow., 16 owiec, 30 świń. Na folw. w 1821 r. wysiewano 36 kor. pszen., 45 żyta, 10 jęczm., 36 owsa, 3 gryki, 2 grochu, $\frac{1}{4}$ rzep., $\frac{1}{8}$ prosa. Znajdował się 1 dm., 8 parob., 3 dziewczek, 8 koni, 6 woł., 12 krów, 18 jałow., 15 świń, 250 owiec; siana zebrano 30 fur. 6.) **W.**, ws i folw. nad rzką Skrwą, pow. lipnowski, gm. Brudzeń, par. Bądkowo, odl. 29 w. od Lipna, ma 8 dm., 192 mk. W r. 1827 było 13 dm., 140 mk. W r. 1885 fol. W. rozł. mr. 524: gr. orn. i ogr. mr. 397, łąk mr. 14, pastw. mr. 33, nieuż. mr. 27; bud. mur. 9, drew. 2; płodozm. 11-pol. Ws W. os. 29, mr. 104. Według reg. pob. ziemi dobrzyńskiej z r. 1564 ws W. miała kmieci osadzonych na $3\frac{1}{2}$ łanach, 5 zagr. Płacono 1 fl. 12 gr. 1 sol. (Pawiński, Wielkop., I, 275). W r. 1789 ws jest własnością Winnickich.

Br. Ch.

Winnica 1.) ws przyw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 80 w. od Dżisny, 3 dm., 22 mk. starowierców. 2.) **W.**, dobra i *W. Kolonia*, ws, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Hosk, o 21 i 20 w. od Kobrynia. Ws W. wraz z osadą Moczulniki ma 138 dzies. ziemi włosc., dobra, własność Bortnowskich, 112 dzies. (18 łąk i pastw., 16 lasu, 20 nieuż.).

Winnica, mto powiat. gub. podolskiej, pod 48° 14' pń. szer. a 46° 81' wsch. dłu., na półwyspie oblany z trzech stron rz. Bohem, przy ujściu do niej rzki Winniczki al. Wiszni, w pobliżu toru dr. żel. południowo-zachodnich, na przestrzeni Kijów—Brześć, która ma tu stacją, odl. o $2\frac{1}{4}$ w. od miasta i połączoną z niem drogą bitą, odległe jest o 180 w. od Kamieńca linią powietrzną a 224 w. gościńcem publicznym, 830 w. od Warszawy na Lublin a 250 w. od Kijowa (dawną drogą pocztową). W., otoczona przedmieściami: Dubowiecka Słoboda, Stare Miasto, Zamostem i Nowe Miasto, zwane Zawalem, położona w żyznej okolicy i przy ważnej linii dr. żel., jest jednym z piękniejszych miast w gubernii i rozrasta się i upiększa z każdym dniem. W 1887 r. było tu 1923 dm. mieszkalnych (154 mur., 1769 drew.), 903 oficyn i domów włosc., 2904 różnych zabudowań, 23591 mk., w tem 32% praw., 7·8% katol., 1·5% starow., 0·2% ewang., 58·5% żydów. Obecnie ludność wzrosła do 24989 dusz. Miasto, prawie całe zabrukowane, posiada 5 cerkwi (soborną, p. w. Przemienienia Pańskiego, z muru wzniesioną w 1779 r. i uposażoną 44 dzies., z 2158 paraf.; na Starem Mieście, p. w. św. Mikołaja, z 1746 r., ma 1742 paraf. i 42 dzies. ziemi; św. Trójcy, z 1785 r., z 1488 paraf. i 33 dzies. ziemi; oprócz tego jest jeszcze dwie cerkwie na przedmieściach), kościół katol. mурowany, synagogę i 13 dm. modlitwy żydowskich, szkołę realną 6-cio klas., przed kilku laty przeniesioną z Mohyłowa, szkołę powiat. 2-klas. (8 nauczycieli i 3 nauczyciel-

ki; 148 chłopców i 78 dziewcząt), pensjonat prywatny żeński, założony w 1886 r. (4 naucz., 314 uczennic), 2 apteki, szpital powiat. na 20 łózek, st. poczt. i tel., 3 hotele, skwer, ogród spacerowy z letnim teatrzykiem, dwa kluby: miejski i wojskowy. W północnej części miasta wzniesiono w ostatnich czasach ogromne koszary dla konsystujących tu wojsk, około których tworzy się oddzielna dzielnica miasta. Zamierzono nadto założyć w W. centralny szpital dla obłąkanych dla 3 gubernii pńd.-zach. Zarząd miasta (dumę) zaprowadzono w 1880 r. Pod względem przemysłowym jest w W. 16 fabryk (między nimi: 2 browary, 2 fabryki mydła, 1 świec łożowych, 1 drożdży, 1 tytoniu, 1 odlewnia żelaza i miedzi, cegielnia), produkujących za 84790 r. rocznie. Znajdują się tu nadto: 2 drukarnie, zakład fotograficzny, 50 restauracji, 5 składów win większych i 11 mniejszych, 212 sklepów. Jest 226 rzemieślników. Targi odbywają się raz w tygodniu, jarmarki zaś cztery razy do roku. Nad bezpieczeństwem miasta czuwa straż ogniowa, obsługiwana przez 15 ludzi i 6 koni. Dochód miejski wynosi 46528 rs., wydatki zaś 38429 rs. Do miasta należy 2939 dzies. ziemi (2250 ornej, 165 łąk, 374 pastw., 150 nieuż.), przynoszącej 13852 rs. dochodu. Kościół paraf. katol. pokapucyński, p. wez. N. M. P. Anielskiej (Portiunculum), przez Ludwika Kalinowskiego, sstę winnickiego, w 1760 r. z muru wzniesiony a przez biskupa Wołowicza w 1761 r. konsekrowany. Par. katol., dekanatu winnickiego, 5043 wiernych. Kaplice: w Biskupce, Siedliszczach, Telepenkach a dawniej i w Jaroszwóce. Do parafii, oprócz W. z przedmieściami, należy mko Józwin i wsi: Biskupka, Bocheniki, Chyżyńce, Chmielowa, Cwizyn, Czerlenków, Hawryszówka, Humenna, Jakuszyńce, Jaroszwówka, Jurkowiec, futor Kajdaszycha, Komarów, Ludwikówka, Łysohórka, Łuka, Majdan Czepelski i Józwiński, Niedźwiedzie Ucho, Piętniczany ze Słobódką, Pisarzówka, Purpurowce, Seiborów, Siedliszcze, Siekierzyńce, Skurzyńce, Sołowijówka, Studenica, Szeremetka, Telepenki, Teneńki, Tiażyłów, Tiutki, Wisznia i Zarwańce. St. W. dr. żel. pńd.-wsch. (kijowsko-odesskiej), odl. o $2\frac{1}{4}$ w. od miasta, położona pomiędzy st. Kalinówką (o 22 w.) a Hniewaniem (o 23 w.), odl. jest o 44 w. od Żmierzynki (Żmierynki), 60 w. od Koziatyna, o 207 w. od Kijowa a 406 w. od Odessy. Początkowe dzieje W. giną w pomroce czasów. Powszechnie utrzymują, że w. ks. lit. Olgierd, po zawojowaniu ziem podolskich na Tatarach, oddał je w 1331 r. w zarząd synowcom swoim Koryatowiczom, którzy zbudowali tu zamek i mto założyli. Pochodzenie nazwy miasta rozmaicie wywodzą. Jedni wyprowadzają ją od rzki Winniczki, tu uchodzącej do Bohu, inni od winnic, obficie w okolicach niegdyś istniejących, inni wreszcie (pomiędzy nimi Marczyń-

ski) od przepalania gorzałki i browarów winnych, których tu, przy dostatecznych lasach, było bardzo wiele. Początkowo mieli się tu osiedlać wolni kozacy, w dzisiejszym Starem Mieście, za Bohem, gdzie też prawdopodobnie istniał pierwotny zamek, przez Koryatowiczów zbudowany a później dopiero wzniesionym został drugi zamek. Miejscowa tradycja nazywa go mylnie zamkiem królowej Bony, której przypisywanem bywa założenie wielu zamków w różnych okolicach kraju. Z czasów władania Podolem przez Koryatowiczów i z następnego stulecia nie nam dzieje nieprzechowały o W. W 1395 r. Teodor Koryatowicz postradał swe posiadłości a w. ks. Witold zarówno W. jak i inne grody podolskie obsadził swojemi załogami i wcielił do posiadłości wielkksiążęcych. Pomimo opieki królów i ciągłych przywilejów miasto dźwignąć się nie mogło skutkiem ciągłych napadów tatarskich i zdzierstw starostów. Jak się zdaje król Aleksander nadał pierwszy miastu prawo magdeburskie i powiększył nadział ziemi. Dzieje wspominają, że w 1508 r. ssta winnicki, pod wodzą Jana Kamienieckiego, kasztelana lwowskiego, rozbił Tatarów w okolicy W., pod Woronowem horodyszczem, i do 2000 trupem ich położył. W 1541 r. znowu Tatarzy plondrowali w okolicy W., ale ich dopędził słynny Bernard Pretficz, ssta barski, i odbił wziętych do jasyru. Zygmunt August gorliwie się zajmował losami miasta. W 1545 r. wysłał dla rewizyi zamku sekretarza swego Lwa Patejewicza Tyszkiewicza (Tyszkowicza). Komisarz królewski znalazł zamek w stanie najopłakaniejszym. Było w nim 30 horodni utrzymywanych przez ziemian i mieszczan i 3 wieże. „O robocie tego zamku, powiada Tyszkiewicz, rad bych pisał, jedno w tym zamku niema czego chwalić, cały opadł i ognił. A przytem mały jest i z drzewa zbyt cienkiego robiony, a nadto ściany niezamczyste, prawie jedne dziury wszędy i nie wiem gdzieby indziej tak prosto zamek był budowanym jak ten właśnie; nietylko ludziom w czasie przygody od nawalnego nieprzyjaciela niema gdzie się zamknąć i z kąd obronę czynić, ale i bydło niebezpiecznie zamykać, bo jakim żyw, tak prostego a słabego zamku ukraińskiego nie widziałem“. Postanowiono tedy zamek przebudować i rozszerzyć, ale ziemianie i mieszczanie nie chcieli się brać do tego bez pomocy hospodarskiej, wynawiając się swem ubóstwem i brakiem rąk roboczych. Co do stróżów i klikunów, takowych powinien starosta najmować za pieniądze, jakie ziemianie od ludzi swoich w „podym-szczyźnie“ dawali, po półtrzecia grosza litewskiego bez pieniądza z dymu. Mieszczanie zaś „owej klikowszczyzny niedają oddawna, jedno stróże za miastem na sochach dla siebie trzymają, z wiosny a jesienią, kiedy orzą, dla bezpieczeństwa od Tatar“. Również w bardzo opłakanym stanie było uzbrojenie zamku. Z dwóch nie-

wielkich działek lanych jedno tylko było zdadne do użycia; hakownic żelaznych było 26 dobrych, nadto 4 kije staroświeckie, niepewne do strzału; rusznicy ani jednej. Prochu około kamienia, saletry dwie niewielkie beczki, siarki około kamienia; ołowiu przeszło 3 kamienie; kul działowych kamiennych, żelazem oblanych 19 a hakowniczych 40; prochownic nie było wcale. Puszkarz był jeden, który nie umiał wyrabiać saletry. Zapasu żywności („naspizowania“) żadnego niebyło. Ssta winnicki kn. Teodor Sanguszkowicz, marszałek ziemi wołyńskiej, wymawiał się zupełnym brakiem uposażenia starostwa, jedyne bowiem sioło Meżykowce ciążyło wprost do zamku. Pomimo całkowitej prawie bezbronności zamku zarówno starosta jako też ziemianie i mieszczanie wszelkie potrzeby onego usiłowali zwalić na skarb hospodarski. Odbywający przeto rewizyę sporządził szczegółowy wykaz majątności tak bojarów jak i mieszczan, z którego okazuje się, iż było wówczas w mieście W.: 141 dym. mieszczan hospodarskich, 27 ich pasiek, 21 dm. bojarskich, ludzi zaś ich z „popowskimi“ 121 dym., t. j. wszystkich domów w mieście, oprócz domów bojarskich i ich „podworników“, 253. Siół zaś ciągnących do zamku winnickiego wyliczono: 4 hospodarskich i 18 bojarskich. Ogółem tak w W. jak i w powiecie wszystkich „ludzi hospodarskich i bojarskich, do zamku ciężących, 1113 dymów“ (Jabłonowski, Rewizye, 108—116). W skutek przedstawienia lustratorów w 1571 r. ówczesny ssta winnicki ks. Bohusz Korecki wybudował nowy zamek na wyspie, którego ślady dotąd przetrwały. Chcąc uregulować stosunki starosty do mieszczan Zygmunt August w 1552 r. polecił, ażeby ssta nie miał prawa samowolnie ustanawiać wójta, aby mieszczanie obowiązani byli do strzeżenia zamku w czasie trwogi, przyczem nie mają być zagnani do robót zamkowych ani też do jeżdżenia ze starostą na łowy. Tenże monarcha uwolnił w 1559 r. mieszczan raz na zawsze od opłaty ceł i myta, pobieranych w dobrach królewskich. Wzrost W. datuje się dopiero od upadku Braclawia, szlachta bowiem województwa, zaniepokojona o akta ziemskie, niszczone bezustannie przez napady Tatarów, prosiła na sejmie r. 1598 o przeniesienie grodu do Winnicy. Zgodnie z tem nastąpiła uchwała sejmowa, orzekająca przeniesienie do Winnicy sądu i akt ziemskich i grodzkich i wszelkiej jurydyki sądowej i sejmików powiatowych z Braclawia i takim sposobem W. stała się stolicą wwdztwa braclawskiego. W 1580 r. zamek winnicki został przez Tatarów spalony, wzniesiony więc został nowy, jak o tem świadczy konstytucya 1613 r.: „zamek winnicki po pogorzeniu, iż przez sstę winnickiego Walentego Aleksandra Kalinowskiego kosztem jego własnym i przewagą de nova radicis zbudowany, naznaczyliśmy rewizorów, którzy mają

zbudowanie zamku z municjami i fortecami pilnie i uważnie opatrzyć, którą rewizję odprawią, na przyszłym sejmie o wszystkim wiadomość zupełną winni będą oddać" (Vol. leg., III, 189). Ale o opatrzeniu tego zamku lustracya w 1615 r. przez Wojciecha z Rycht Humieckiego, kasztel. kamien., uczyniona nie nam nie wspomina, tylko objaśnia, że „posesorem starostwa jest Aleksander Bałaban. Należało do tego miasta wsi kilka przedtem. Tak na mieście samem, jako i na tych wsiach sumy starej przed Unią było kóp 5000 litew., które król August wziął był u ks. Koreckiego, naówczas braćwaskiego i winnickiego ssty, na zapłatę pewnym żołnierzom, na pewne zamki, której sumy s. p. Pan halicki, braćwaski i winnicki ssta, odłożywszy ją potomkom przereczonego ks. Koreckiego, to sstwo z rąk ich wykupując, transfuzują na się otrzymał. Ta tedy suma wszystka kóp 5000 natenczas służy JMP. Walentemu Aleksandrowi Kalinowskiemu, kamienieckiemu i braćwaskiemu staroście, jako sukcesorowi legitimo JMP. halickiego, która suma na wsiach tych do W. zdawna należących i w posesyi P. ssty kamienieckiego i teraz będących, t. j. Miziaków, Hizince, Niedźwiadka, Samnik nazwanych, zostawa się zupełnie. Do których wsi, na miejsce W. samej i miasta Wisienka nazwanej, Sałasze wieś należy, na którą przedtem ta suma nie ściągała się". Wspomina dalej, że na sejmie walnym koronnym w Warszawie r. 1615 odprawionym „wniesiona była prośba od koła poselskiego o przyczynę do JKMei, aby suma 5000 kóp groszy litew. przez Zygmunta Augusta na sstwo winnickie wniesiona a Walentemu Aleksandrowi Kalinowskiemu... służąca, z przereczonego m. W., teraz już sądowego, i z juryzdykeyi winnickiej, na sioła Miziaków (Miedziaków), Hizince (Chyżyńce), Sałasze (Sałasze), slobody: Cwiżyn, Niedźwiadka, Samnik (Sanniki) przeniesiona była, i aby to starostwo winnickie, jako sądowe i ukraińskie, od tej sumy wolne było, i na wsiach przereczonych JMP. staroście kamienieckiemu i jego potomstwu autoritate sejmu tego asekurowana była". Taż lustracya wspomina: „Mto W., stara i nowa osada. Z tych podatki żadne do zamku nie idą, oprócz owsa, którzy różnie dają z domu, co pospołu z czynszem żydowskim czyni fl. 200. Do tego straż od Tatar odprawować i przeciwko nieprzyjacielowi koronnemu przy p. staroście winnickim, konno z orężem wsiadać powinni. Innych też podatków żadnych z miasta tego p. staroście nie masz, prócz arendy, młynów, gorzałek, browaru, która czyni na rok fl. 2000". W 1629 r. posesorem sstwa winnickiego był Adam Kalinowski. Czyniło ono fl. 3128 gr. 29 (Jabłonowski, Lustracye, 74—5, 187). Wniesiono pobór z 787 dym. (Jabłonowski, Ukraina, I, 138). Kalinowscy stawszy się zastawnymi właścicielami większej części starostwa, stali się też

i dobrodziejami samego miasta. Walenty Aleks. Kalinowski oprócz zamku i zaopatrzenia go w uzbrojenie i odpowiednią załogę, pobudował (około 1610 r.) kolegium jezuitckie w kształcie warownej twierdzy, o czem świadczą dzisiejsze ruiny, tak że można śmiało powiedzieć, iż dwa obronniemi zamkami W. opatrzył. Na kolegium jezuitów ofiarował 30000 złp., oraz nadał im wsi: Kajdaczychę i Kazanichę pod Winnicą, w samem mieście znaczną jurydykę, a nadto dwie wsi w pow. braćwaskim: Bandurówkę i Piasoczyn. Miasto zabezpieczone na zewnątrz cierpiało wiele od nadużyć starostw, a do tego i jezuitci, zajmwszy większą część miasta pod swoją jurydykę, nakładali uciążliwe czynsze i daniny. Nadto w tym czasie wielki pożar nawiedził miasto i strasznie go zniszczył. Władysław IV w 1640 r. pośpieszył W. z pomocą, wznawiając używanie prawa magdeburgskiego, ustanowił trzy porządki zabezpieczające od nadużyć starostów: radę z 8 osób czyli magistrat; wójta i 3 ławników oraz 12 dożywotnich gminnych. Ławnicy i gminni przedstawiają trzy osoby, z których starosta mianuje burmistrza, wójta zaś z podanych sobie trzech innych kandydatów. W sprawach przenoszących 200 złp. lub groźących karą osobistą, apelacya od wyroków wójtowskich i radzieckich szła do sądu pośredniczego starościńskiego, a od tego do sądów zadwornych dopuszcza się; sprawy kryminalne do sądu wójtowskiego należeć mają, lecz pod surowemi karami zabrania się wójtowi i ławnikom wyjeżdżać do innych dóbr dla sądenia spraw kryminalnych. Przepisując król obszernie ustawy co do sposobu wyboru urzędników, składania przez nich przysięgi i pełnienia powinności, znosi tortury w sądzie wójtowskim, sprawy zaś o czarodziejstwo i zabobony w instancyi starościńskiej sędzić nakazuje; sądom radzieckim poniedziałek, środek i piątek, wójtowskim wtorek, czwartek i soboty wyznacza. Nadaje dalej pieczęć z herbem (niewyrażono jakim); zachowuje mieszczan przy dawnem prawie warzenia piwa, sycenia miodów i palenia gorzałki; dochody z miary, wagi smoły, dziegciu na użytek miasta przeznaczone; wszelkie przez starostę nieprawnie wybierane opłaty, daniny i wymagane powinności uchyla. (Starożytna Polska, II, 1366). W tym czasie przeniesieni tu zostali ks. dominikanie przez Stefana Czerlenkowskiego z mka Czerlenkowa, spalonego przez Tatarów. W 1639 r. starosta winnicki Jan Odrzywolski nadał im plac na folwark, stawek i ogród, a następnie nabyli oni futor, co Władysław IV osobnym przywilejem potwierdził. W 1635 r. król fundował monaster dziewięzy, który przetrwał do dnia dzisiejszego. Pod opieką króla i nadanych przez niego przywilejów miasto zaczęło się szybko rozwijać i dopiero wojny kozackie straszny mu cios zadały. Miasto kilkakrotnie zajmowane przez Kozaków, w 1651

r. dostało się Chmielnickiemu na mocy paktów zborowskich, jako pograniczny punkt między Ukrainą i Wołyniem. Po zwycięstwie hetmana Mikołaja Potockiego pod Krasnem, tenże obległ W., zajęta przez Bohuna, otrzymawszy jednak wiadomość ociągającej odsieczy, cofnął się, zostawując wozy i inne sprzęty obozowe. Dopiero Kalinowski chwilowo ją odebrał, ustąpić jednak musiał przed przeważną siłą pułkownika Głucha i Tatarów. Podczas wojen kozackich dominanie opuścił miasto a klasztor ich został zniszczony. Po Kalinowskich sstą winnickim został Andrzej Potocki jako widzimy z konstytucji 1662 r.: „Należy na tym securitati wwdztwa, aby miasto W. miało praesidium adaequatam dla bezpieczeństwa obywatelów, przetoż pozwalamy Andrzejowi Potockiemu, wwdzie braclawskiemu, aby sstwo winnickie insimul z wwdztwem, pro hac sola vice trzymał ea conditione: że powinien mieć zawsze przy rezydencyi swojej obecnej 200 piechoty kosztem własnym in praesidio miejsca tamtego. Post ascensum zaś pomienionego wwdy ad majorem dignitatem, albo post fata ejus in sequelam, takowe trzymanie sstwa isć nie ma“ (Star. Polska, II, 1367). Jak dalece miasto było zniszczone podczas wojen kozackich, objaśnia nam manifest pisarza ziemskiego, zanieiony d. 18 stycznia 1664 r., iż przy objęciu urzędowania niezastał w kancelaryi pióra i kałamarza, żadnej księgi, ani aktów, które podczas rebelii kozackiej spalone zostały. Na mocy traktatu Buczackiego (1672 r.) W. dostała się Turkom, lecz Jan Sobieski ją odebrał. W połowie XVII w. przebywał tu partyzant Samuś ze strony Rzpłtej i wielkie usługi oddawał, niszcząc oddziały buntowniczych szajek i Tatarów. Pod rządami ssty Ludwika Kalinowskiego W. znowu zaczęła się podnosić. Poprawił on kosztem swoim oba zamki, odnowił i przebudował kolegium jezuickie i ze starościńskich gruntów jurydykę powiększył, wreszcie w 1745 r. kościół i klasztor kś. kapucynów, który wszystkie inne przetrwał i jest obecnie jedynym parafialnym kościołem. W 1750 r. hajdamacy napadli na W., wzięli zamek, zniszczyli znajdujące się tam dokumenty, należące do całego wwdztwa braclawskiego, i ograbili żydów, którzy się tu schronili. Dla ukrócenia tych napadów obywatele województwa ustanowili milicję a dowództwo jej powierzyli ks. Czetwertyńskiemu, lecz gdy żołnierze również zaczęli się dopuszczać różnych nadużyć a między innymi napadli i na W., milicja została rozwiązana (Akta kom. kijowskiej). W 1758 r. Michał Grocholski, sędzia ziemski braclawski, zbudował kościół i klasztor dla dominikanów, którym Zakrzewski nadał ws Sołowijówkę. Ws tę dominikanie trzymali do 1805 r. O stanie miasta w tym czasie podaje wiadomość inwentarz z 1764 r., podług którego było w starem mieście: 75 chrześcian gospod., 87 żydów; na

nowem mieście: 16 chrześcian, 15 żydów. Jurydyki: jezuitci mieli 35 chałup, dominikanie 15, bazyliancki 6, szlachta 36 dworków; przedmieście Sadki 24 gospodarzów. W 1774 r. część wojsk tureckich plądrowała w okolicach W. i przez załogę została zniesiona. Machmud Basza, bej rumelski, mszcząc się, zdobył i zniszczył miasto (Sękowski, Collectanea). Podług taryfy z 1775 r. znajdowało się w obu miastach (starem i nowem) 244 dm., na przedmieściu Jarwińskiem 65, Winnickiem 68, Miedziakowskiem 103. Smutne rządy i zdzierstwa następnego ssty Józefa Czosnowskiego, zwanego Faraonem, zubożyły mieszkańców, szczególnie żydów, skutkiem czego zanosili oni skargi do króla, jak to widzimy z pisma królewskiego z d. 23 lutego 1780 r.: „Przełożono nam jest z strony niewiernych żydów, jako oni krzywdy i bezprawia od ssty Józefa Czosnowskiego czynione znosić muszą, a o takowe prawnie czynić chcieliby, lecz przemocy ssty obawiają się: których ażeby bezpiecznie prawem w sądach naszych asesoryi dochodzić i szkód wszelkich nagrodzenia poszukiwać mogli, przosono nas przez panów rady przy boku naszym będących, abyśmy tychże żydów w protekcyą wzięli i onych powagą naszą zabezpieczyli, oraz glejt od wszelkiej przemocy ssty, jego komisarza, ekonomy i wszystkich zwierzchność jakążkolwiek mających dać raczyli. Do której prosby, jako sprawiedliwej, przychyłając się, żydów w protekcyą naszą bierzemy i onym glejtem nasz od wszelkiej przemocy dajemy; którym to glejtem wsparci, krzywd swoich bezpiecznie dochodzić, w każdym miejscu stawać i wszelkie potrzeby przyzwoite czynić, handle prowadzić, bez najmniejszej przeszkody i bojaźni mogą, tak jednak, aby skromnie sprawiali się, zwierzchności w sprawiedliwych rzeczach posłuszni byli, zwyczajne podatki wypłacali i dobrodziejstwa naszego na złe nieużywali“. Pomimo jednak tej opieki Czosnowski jeszcze więcej grabił mieszkańców, szczególnie żydów, dając za powód, że Chrystusa umęczyli; sprawa aż na sejmie roztrząsać się miała, tylko ją ważniejsze wypadki polityczne przerwały. Stanisław August wracając z Kamieńca, zjechał tu 20 listopada 1781 r., witany mowami od obywateli wwdztwa, duchowieństwa i młodzi szkolnej. Po Czosnowskim posiadaczem sstwa został synowiec króla Stan. Poniatowski, podskarbi w. lit. W 1789 r. miał on ztąd 81881 złp. dochodu. Lustracya w t. r. dopełniona smutnie nam stan miasta przedstawia: „Kościół eksjezuicki pusty, znacznej ruinie podpadły, w którego kolegium szkoły akademickie; kościoły dominikanów i kapucynów murami opasane. Po zgorzeniu r. p. cerkwi, zostało dwie; przy jednej z nich klasztor bazylianek. Zamek na kępie za miastem, Bohem i odnogą tejże rzeki oblanej; przy moście brama drewniana, z 2 po bokach komórkami na niewolników, a na górze

izba na wieżę dla obywatelów; w dziedzińcu budynek duży z drzewa, dosyć wygodny, budynek kuchenny i trzeci na arezantów; na górze stajnia a pod górą wieża in fundo, darnem równo z ziemią pokryta, dalej magazyn, wał z ziem, sypiany, znacznie popsuty; na obszernym placu zaczęto kancelaryę budować. W Starem i Nowem mieście jest 99 dworców szlacheckich, z których żadna dla ssty nie idzie opłata. Na rogu rynku ratusz stary, opadły, per modum karczyny zajezdnej; pośród rynku kramnice żydowskie drewniane, bez symetrii i porządku, a przy nich izdebki mieszkalne. Żydzi mają w rynku 53 domów zajezdnych, 27 niezajezdnych, 82 zatylanych; szynkarze opłacają skapszczyznę od spustu gorzałki 40 kwartowego na swoim kotle wyrobionej tynfów 2 i miarkę surowcu, a od spustu gorzałki na stronie kupionego 4 zł. Domów chrześc., z których czynsz dla ssty idzie, 79. Na nowem mieście, Zawale zwanem, 9 domów żydowskich i 2 chałupy chrześc. Intrata roczna czyni 18563 złp. 10 gr. Miasto magdeburckiego niema urzędu i z gruzów swoich niepowstaje; mieszczenie handlu prowadzić ani domów dla ozdoby głównego w województwie miasta budować nie są w stanie; cechy rzemieślnicze zostają nieuregulowane. Wyzuci z wolności, praw i przywilejów mieszczenie, dla czynienia prawnie z Józ. Czosnowskim, sstą, u króla glejt wyjednali byli; mimo tego ledwie nie każdy na osobie swojej przykrych doznawał ciosów i coraz do większych opłat, danin i powinności był pociągany, aż ledwie te wyrządzone przykrości z śmiercią ssty ustały. I chociaż za rządu teraźniejszego księcia ssty, nienależyte z mieszczeniami postępowania zupełnie upadły, wolność jednak jeszcze zupełnie podług przywilejów nie jest odzyskana, a mieszczenie do pańszczyzny są używani. Mnogość żydów całe miasto obejmuje, domy ich nieporządnie zabudowane i zagęszczone, codziennym ogniem grożą; ulice i domy gnojem zasłane, przyjeżdżającym, jako do stołecznego miasta obywatelom, przykrość i niewygodę sprawiają. Żydzi handel i konsumpcyą utrzymują, towary wszelkie, likwory, mięsiwa i wszelką żywność, uprzedzając katolików, na jarmarkach i targach przekupują i ceną niezwykajnie drogą sprzedają; rzemieślnicy żadnej istotnej i właściwej nie mają nad sobą władzy; zgoła wszystkiego przeciwnego prawu, sprawiedliwości i wolnościom miejskim, w tem pogranicznostolęcznem mieście, smutnie doświadczać każdemu przychodzi i nigdzie nikomu na nieporządek, drogość i doznana krzywdę uskarżać się nie ma (Staroż. Pol., III, 1368—70). Po przyłączeniu do Rossyi na mocy ukazu cesarz. Katarzyny II z d. 22 maja 1795 r. wwdztwo braclawskie pozostało w dawnych granicach, ze zmianą na namiestnictwo i z podziałem, zamiast 3 dawniejszych, na 12 powiatów. Pierwszy namiestnik Bergman,

dla braku odpowiedniego pomieszczenia w W. zamieszkał w sąsiednich Pietniczanach, w pałacu hr. Grocholskich. Niedługo jednak W. była stolicą namiestnictwa braclawskiego, gdyż ukaz cesarza Pawła I w 1796 r. przyłączył W. z powiatem do gub. podolskiej, co ostatecznie dopełniono w 1798 r. Starostwo winnickie, składające się z mka Józwinia i Miedziakowa, wsi: Chizyniec, Hawryszówki, Medwedki, Miedziakowskich futurów i słobódki, Niedźwiedziego Ucha, Olehowy, Szczytek, Tenenek, Licherzyniec i Telepenek, nadane było za przywilejem króla z 1782 r. w dożywocie ks. Stanisławowi Poniatowskiemu, b. gener.-lejt. w. pol., który prawa swe odstąpił Piotrowi Potockiemu, wwdzie kijowskiemu. Prawo to przez komisją bankową warszawską sprzedane zostało w 1801 r. Kajetanowi Skopowskiemu, stolnikowi brzeskiemu, a po jego śmierci sukcesorowie Jordanowie odstąpili je, za najwyższem potwierdzeniem, 15 marca 1819 r. hr. Mikołajowi Grocholskiemu, którego prawo skończyło się z życiem ks. Poniatowskiego. Ukazem 1806 r. darowano to sstwo po ukończeniu dożywocia sukcesorom Murawiewa, którym kazano wypłacić i kwartę, wynoszącą rocznie 7048 rs., Majdan Józwiński, należący również do sstwa winnickiego, w 1820 r. wypuszczony został w 12-to letnią dzierżawę Wilczopolskiemu, z opłatą rocznie po 800 rs. Po skasowaniu jezuitów i zamknięciu ich kolegium, komisya edukacyjna ustanowiła w W. szkoły podwydziałowe stanu akademickiego, umieściwszy je w gmachach pojezuickich. Zorganizowanie ich powierzono profesorom: Zajączkowskiemu, Kopijowskiemu, Chruscielskiemu i Dobrzańskiemu (dyrektor). Szkoły te były bardzo uczęszczane; w 1784 r. liczyły 440 uczniów. Po przyłączeniu do Rossyi szkoła przeszła pod zawiadywanie rządu gubernialnego. Ukazem cesarza Aleksandra I z 1803 r. zatwierdzono gimnazjum w W. pod zawiadywaniem uniwersytetu wileńskiego, które otworzono dopiero w 1814 r. Na dyrektora powołany został pijar ks. Michał Maciejowski, kanonik kamieniecki, który energią i pracą w krótkim czasie budynek pojezuicki doprowadził do porządku i przy pomocy ofiarności publicznej założył bibliotekę, gabinety naukowe i ogród botaniczny. Pod jego kierunkiem i opieką kuratora Szczeniowskiego, a również przy odpowiedniem doborze nauczycieli, gimnazjum wkrótce stało się pierwszorzędnem w kraju. Z nauczycieli wykładali tu: Jan Miładowski matematykę, Bielecki fizykę, Józef Uldyński, następnie profesor w Krzemieńcu, nauki polityczne i moralne, Jan Styczyński wymowę i poezyą, Ignacy Jagiełło literaturę starożytną grecką i rzymską, Jurkowski łacinę, Kotelski język ruski, Deborez jęz. francuski, Wojewódzki niemiecki, Brzoskiewicz rysunki, Orsini fechtunek. To też ilość uczniów ciągle wzrastała; przy otwarciu gimna-

zyum wynosiła 400, w cztery lata później doszła do 747. W gimnazjum tem kształcili się, między innymi: Tytus Szczeniowski, Izydor Kopernicki, Piotr Jaxa Bykowski i w. in. Chociaż więc miasto utraciło urzędy wojewódzkie, szkoła jednak sprowadziła znaczną liczbę nauczycieli prywatnych, oraz rodziców osiadłych dla kształcenia dzieci, wznoszono nowe domy, handel się ożywił, powstały dwie prywatne pensje żeńskie: Maczyńskiej i Bersoc. W 1822 r. miasto liczyło już 799 dm., mimo pożaru, który w 1817 r. blisko połowę miasta zniszczył. Ze śmiercią jednak dyrektora Maciejowskiego, który opuściwszy szkoły zmarł w Warszawie 1829 r., gimnazjum straciło na swej świetności i wreszcie w 1843 r. przeniesione zostało do Białejcerkwi, wraz z biblioteką i wielkimi zasobami. Pozostałe obszerne mury oddano na użytek wojskowy. Zarząd miejski usiłował odebrać na rzecz swoją te gmachy ale nadaremnie. W ostatnich czasach miasto kilkakrotnie czyniło starania o otwarcie gimnazjum, lecz nie mogło uzyskać pozwolenia, chociaż jeszcze w 1875 r. zmarły mieszkaniec W. Weinstein zostawił znaczny legat (wynoszący przeszło 50000 rs.) na cele szkolnictwa. Miasto ze swej strony zobowiązywało się dać budynek i 8000 rs. rocznej zapomogi. W ostatnich dopiero czasach przeniesiono tu z Mohylowa szkołę realną. Do zakładów wychowawczych w W. zaliczyć należy instytut muzyczny, założony w 1834 r. przez Platona Kozłowskiego, znanego muzyka i kompozytora, ucznia Fielda. Dźwignął on własnym kosztem gmach na wyniosłej skale nad Bohem, zwanej dotąd „Skalą Kozłowskiego“. Instytut ten przetrwał do 1840 r. Starostami winnickimi najdawniejszymi byli: kn. Konstanty Iwanowicz Ostrogski (1498—1517), kn. Roman Andrejowicz Sanguszko (1517), kn. Konstanty Iwanowicz Ostrogski (1518—30), kn. Ilija Konstantynowicz Ostrogski (1530—39), kn. Semen Hlebowicz Proński (1540—41), kn. Teodor Andrejowicz Sanguszko (1546—8), kn. Bohusz Korecki (1551—65), kn. Roman Fedorowicz Sanguszko (1566—71), kn. Karol Korecki (1622—3). Dalej byli sstami, między innymi: Jerzy Struś z Komorowa, Aleksander Bałaban, Jan Odrzywolski, Kalinowscy (Walenty Aleksander, Adam i Marcin), Andrzej Potocki, Ludwik Kalinowski, Józef Czosnowski, Stanisław Poniatowski. O Winnicy pisali: ks. Maciejowski, ks. Marczyński (w Statystyce), Piotr Jaxa Bykowski (W. dzisiejsza i dawniejsza, w Tygod. Ilustr., t. X, 1880 r.).

Winnicki powiat leży w pñ.-wsch. części gub. podolskiej, graniczy od pñ. z pow. żytomierskim, od pñ.-wsch. z pow. berdyczowskim, od wschodu z braclawskim, od południa z jampolskim i mohylowskim, od zachodu z mohylowskim i lityńskim i zajmuje 58·8 mil al. 2844 w. kw.

(podług innych danych 54·13 mil al. 2619·3 w. kw.). Powierzchnia dosyć równa, podnosi się nieznacznie od zachodu ku wschodowi. Wchodzi tu mianowicie z gub. wołyńskiej niewielkie odgałęzienie gór Awratyńskich, które ciągnie się granicą gub. kijowskiej a później lewym brzegiem Bohu. Południowa część powiatu jest więcej pagórkowata i poprzerzymana dość głębokimi jarami, jakie tworzą tu rzeczki uchodzące do Bohu. Pod względem geognostycznym spotykamy tu granit, obnażenia którego występują pod Winnicą. Ciągnie się on nadto żyłą od Brahiłowa do Ułanowa (w pow. lityńskim). Dalej znajduje się wapień w okolicach Brahiłowa i margiel w okolicy Winnicy. W pñd.-zach. części powiatu podłoże należy do formacji mioceniczej (środkowej trzeciorzędnej). Glebę na lewym wybrzeżu Bohu stanowi czarnoziem, zalegający niezbyt grubą warstwą na pokładzie gliny. Natomiast prawy brzeg rzeki, dawniej prawie całkowicie zarosły lasami dębowymi, z których dziś ani śladu niepozostało, ma glebę złożoną z białawej lub czerwonej gliny, rozsypanej się w palcach i wymagającej starannej uprawy. Główną rzeką powiatu jest Boh, przerynający jego powierzchnię od pñ. ku południowi. Do m. Winnicy Boh płynie szeroką błotnistą doliną, poczem dolina jego zwęża się, brzegi ma suche i nieco wyniosłe; w obnażeniach występuje granit. Koryto rzeki do Winnicy jest ilaste, poniżej zaś zasiane wielkimi granitowymi skałami i porogami, utrudniającemi żeglugę, zwłaszcza między Winnicą i Tywrowem. Z dopływów Bohu w granicach powiatu ważniejsze: Rów, Densna, Winniczka al. Wisznia, Czeremoszna, Potok. Jezior niema w powiecie; błota, bardzo zresztą nieznaczne, spotykają się nad Bohem, powyżej Winnicy. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 115735 mk. Obecnie ludność wzrosła do 202149 dusz (101934 męz., 100,215 kob.), w tej liczbie 0·9% szlachty, 0·6 stanu duchownego, 19·2 mieszczan, 69·6 włościan, 8·6 st. wojskowego, 0·6 cudzoziemców, 0·5 innych stanów; pod względem zaś wyznania 74·3% prawosławnych, 8·9 katol., 0·4 ewang., 2 starowierców, 14·4 żydów. Na 1 w. kw. przypada 77·8 mk. Jednodworców (dawniej szlachty polskiej) było w powiecie 3049 dusz. Pod względem etnograficznym rdzenną masę ludności stanowią Małorusy, dalej idą Polacy, Wielkorossyianie, żydzi. Z ogólnej przestrzeni znajdowało się: 18133 dzies. pod zabudowaniami i ogrodami, 152692 dzies. pod rolą, 21242 łąk, 50847 lasów i 14360 nieużytków; z tego do włościan nalażało: 13513 dz. pod zabud. i ogrodami, 79188 roli, 10418 łąk, 4537 lasów. Z pomiędzy właścicieli większej posiadłości w 1887 r. 184 Roskich posiadało 51997 dzies. a 84 Polaków 75827 dzies. Stosunek ten w ostatnich czasach znacznie się zmienił z powodu ukazu zabraniającego katolikom naby-

wania ziemi w kraju pld.-zach. W powiecie było 158 miejscowości (25 skarb. i 133 prywatn. własc.) mających 14261 dym. Średni nadział ziemi na 1 duszę rewiz. wynosi 2·56 dzies. Zasiwiają średnio: żyta 17316 dzies. włosc. a 7905 dz. własc. więksi; pszenicy 9025 dzies. włoscianie a 14872 obywatele; tatarski 4736 dz. włosc. a 1511 obywatele; prosa 4056 dz. włosc., 1467 obywatele; jęczmienia 4708 dz. włosc. a 3036 obywatele; owsa 8254 dz. włosc. a 8602 obywat.; kukurydzy 432 dz. obywatele; kartofle sadzą na 371 dzies. włosc. a 265 obywatele. Średni urodzaj wynosi: 5·4 żyta, 5·3 pszenicy, 3·2 gryki, 3·6 prosa, 4 grochu, 4·8 jęczmienia, 7·2 owsa, 6·3 kukurydzy, 30·6 kartofli. Powiat posiada wiele sadów owocowych, szczególnie w majątkach dawniej należących do Szcześnego Potockiego, Chołoniewskich i Grocholskich, którzy sprowadzali doskonałych ogrodników i starali się o zaprowadzenie wyborowych gatunków. Hodowla bydła dość rozwinięta. Było: 16390 sztuk koni, 33956 bydła rogatego, 40220 owiec, 22142 trzody chlewnej. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 3 okręgi policyjne (stany) i 10 gmin, mianowicie: 1) okr. pol. Żmerynka, dla gmin Brahiłów, Stanisławczyk i Tywrów; 2) Strzyżawka, dla gmin Hawryszówka, Józwin i Strzyżawka i 3) Pików dla gmin Kalinówka, Kutyszcze, Ostrożek i Pików. Komisarzy włościańskich (mirowych pośredników) jest dwóch: w Winnicy dla 5 gmin i w Strzyżawce dla drugich pięciu gmin. Okręgów konskrypcyjnych jest cztery: Winnica, Brahiłów, Strzyżawka i Pików. Pod względem sądowym powiat dzieli się na 4 okręgi sądów pokoju: 1) w Brahiłowie dla gmin: Brahiłów, Stanisławczyk i Tywrów; 2) w Winnicy dla przedmieść Winnicy, Strzyżawki i Kalinówki; 3) w Pikowie dla gmin Kutyszcze, Ostrożek i Pików; 4) w Winnicy dla mta Winnicy i gmin: Józwin, Tywrów i wsi Jaryszówki. Inkwircenci sądowi są w Winnicy, Brahiłowie i Pikowie. Pod względem cerkiewnym powiat dzieli się na 6 dekanatów (błagoczynii) i ma w ogóle 13 cerkwi murow. i 120 drewn. i dwa monastery żeńskie (w Winnicy i w Brahiłowie). Rozkólnicy mają cerkwie w Borkowie i Żukowcach. Powiat tworzy oddzielny dekanat katolicki dyecezyi łucko-żytomierskiej, obejmujący parafie: Winnica, Brahiłów, Janów, Ostrożek, Pików, Tywrów, Strzyżawka i Woroszyłówka, w ogóle 15846 wiernych. Żydzi mają w powiecie 8 synagog. Pod względem oświaty ludowej, oprócz przed kilku założonej 6-cio klasowej szkoły realnej w Winnicy i 2-klas. szkoły powiatowej tamże, w powiecie znajduje się 25 szkółek gminnych, do których uczęszczało około 2000 dzieci, i 67 szkółek cerkiewnych. Pod względem sanitarnym w Winnicy znajduje się szpital powiatowy, w Pikowie i Brahiłowie szpitale wiejskie a oprócz tego 6 szpitali fabry-

cznych przy cukrowniach. Pod względem komunikacyjnym powiat przerzyna dr. żel. kijowsko-odesska i odessko-wołoczyska, ze stacyami: w Żmerynce, Brahiłowie, Gniewaniu, Winnicy i Kalinówce. Droga bita przeprowadzona jest z mka Tywrowa do st. Gniewań (17 w.) i od st. dr. żel. Winnica do miasta. Dawny trakt pocztowy przechodzi z Lityna przez Winnicę do Niemirowa. Przemysł fabryczny reprezentowany jest przez 231 fabryk, mianowicie: 6 cukrowni (Kalinówka, Gniewań, Brahiłów, Noskowce, Uładówka i Kordylówka, na których w 1887 r. przerobiono 666000 berkowców buraków, na sumę 2191000 rs.; rafinadę wyrabiają w Uładówce i Gniewaniu); 6 gorzeln (Uładówka, Holaki, Sutyska, Strzyżawka, Rogińce i Brahiłów; wyprodukowały one 33000000 st. spirytusu); 157 młynów i 20 wiatraków; fabryka tytoniu w Winnicy (przerabia rocznie 1184 pudów na sumę 9396 rs., zatrudnia 9 ludzi); 3 mydlarnie (z produkcją na 3800 rs.); 3 fabryki świec (z prod. na 1342 rs.); 13 garbarni (z produk. na 340 rs.); 2 browary piwne (z produkcją na 16980 rs.); fabryka drożdży (z prod. 226 rs.); fabryka octu (z prod. 2580 rs.); odlewnia żelaza (z prod. 9495 rs.); 23 cegielnie (z produkcją na 9495 rs.); 19 garncarni (z produkcją na 35790 rs.); 13 pieców wapiennych (z produkcją 35190 rs.); 1 fabryka wód mineralnych (produkująca za 800 rs.); 2 drukarnie i litografie i 1 fotografia. Zakładów sprzedających napoje wysokokowe jest 386 w powiecie (288 szynków, 73 zajazdów i restauracyi i 25 winiarni). Handel nieznaczny, jarmarki odbywają się tylko w Pikowie. Herb powiatu przedstawia w polu czerwonym 2 pałace na krzyż złożone i ostrzem od siebie odwrócone a w środku krzyż, którego dolne ramię rozdziela się nakształt kotwicy. Dr. M.

Winnica al. *Nosowka*, rzka, w gub. czerniowskiej, lewy dopływ Osteru.

Winnica 1.) wzgórze, 333 mt. wysokie, wznoszące się w małym garbie po nad pot. Stradomka, we wsi Łakta, w pow. bocheńskim, pod 38° 4' wsch. dł. a 49° 51' płn. sz. g. (Karta wojs., 6, XXIII). 2.) **W.**, bezleśne wzgórze, 329 mt. wysokie, w Jodłowej, w pow. pilzneńskim, pod 49° 52' 1/2' płn. szer. a 38° 37' wsch. dł. (Karta woj., 6, XXIV).

Winnica 1.) *Weinberg*, kol., pow. międzyrzecki, okr. komis., st. dr. żel. i poczta, szkoła i parafia w Międzyrzeczu. Ma 41 dm., 462 mk. (174 katol., 24 żyd.). Tu wystawiono pomnik ks. Bismarkowi z napisem: „My Niemcy boimy się Boga a oprócz tego nikogo więcej“. 2.) **W.**, osada, o 1 dymie, w pow. kościańskim. 3.) **W.**, folw., w pow. wschowskim (leszczyńskim), należy do majątku Goniembice (Golembetz), na zach. płn. Osieczny. W r. 1793 w posiadaniu Turnów. 4.) **W.**, os. w dobrach Wijewo, pow. wschowski. 5.) **W.**, niem. *Schwentner Weinberge*, w

pow. babimoskim. Nazwa „Winnica“ często się powtarza jako nazwa pól i pagórków na obszarze Wielkopolski. Nazwę W. nosi pagórek pod Osieczną (w pow. leszczyńskim), pagórek pod Lwówkiem (Neustadt bei Pinne) w pow. nowotomyskim, pole pod Pszczewem (pow. międzyrzeczki), wzgórze w Międzychodzie (pow. szremski), w Dzielnarkach (pow. gnieźnieński), dawny chmielnik w Nietuszkowie (pow. chodzieski), wzgórze w Wroniawach (pow. babimoski), miejscowość pod Ruskim (pow. jarociński), pod Wągrowcem (około r. 1540), pod Wilkowem i Czempiniem (pow. kościański), błoto pod Dolskim od strony Lubiatowa (pow. szremski), tuż pod Sierakowem, na lewym brzegu Warty, przy ujściu Kwileza, w Siekowie, pow. kościańskim (smigielskim). Zapewne oznaczają one najczęściej nie miejsca dawnej uprawy winnej lecz zarosła, z których wycinano gałęzie na winniki (miotły używane w łaźni).

W. Z.

Winnica Dworska, las we wsi Rozhureze, pow. stryjskim.

Winnicki Futor 1.) pow. lipowiecki, ob. *Dolżek*. 2.) **W. Futor**, pow. wasylkowski, gm. Chwastów, par. praw. Winnickie Stawy (o 4 w.), w 1863 r. miał 151 mk. Należał do skarbu.

Winnickie Futory, *Wielkie* i *Małe*, przedmieścia mta Winnicy, nad Bohem, przy trakcie poczt. od Niemirowa, o 7 w. od miasta a 5 w. od st. dr. żel. Winnica. *Wielkie* mają 202 osad, 1735 mk., cerkiew p. w. św. Jerzego, w 1727 r. wzniesioną; *Małe* zaś 221 osad, 1388 mk., cerkiew św. Trójcy, fundowaną w 1875 r. *Dr. M.*

Winnickie Stawy al. *Seredyna Słoboda* i *Seredynka*, wś, pow. wasylkowski, na obszarze Perepetowego pola, ob. *Stawy 2*), *Sady* (mylnie za: *Stawy*) i *Seredyna Słoboda*.

Winniczka, wś i fol., *Winniczka Zbroszki*, pow. pułtuski, gm. i par. Winnica, odl. 10 w. od Pułtuska, ma młyn wodny. W 1827 r. było 15 dm., 84 mk. W r. 1885 folw. W. Zbroszki rozl. mr. 1012; gr. or. i ogr. mr. 620, łąk mr. 56, past. mr. 11, lasu mr. 296, nieuż. mr. 29; bud. mur. 3, drew. 22; las urządzony. Wś Zbroszki os. 16, mr. 30; wś Winniczki os. 10, mr. 186; wś Budy Zabroszkowskie os. 2, mr. 16.

Winniczka, rzeczka, w pow. winnickim, lewy dopływ Bohu. Zaczyna się powyżej wsi Pisarzówki, mija tę wś, Szczytki, Teneńki, futor Kajdaszyche i pod przedmieściem Winnicy Dubowiecką Słobódką ma ujście. *X M. O.*

Winniczki, wś, pow. lwowski, 12 klm. na pld.-wsch. od Lwowa, 5 klm. na pld.-wsch. od Winnik (sąd pow. i urz. poczt.). Na pln. i pln.-wsch. leżą Czyszki, na pld.-wsch. Dmytrowice, na pld. Gańczary, na pld.-zach. Dawidów. Na zach. powstaje potok i płynie na wsch. do Kabanówki, dopł. Peltwi. Zach. część obszaru leśnista (na zach. las Machnota i Brzezina; na pld.-zach. Zapole) Najw. wzn. na pln. 289 mt.

Własn. więk. ma roli or. 266, łąk i ogr. 76, past. 105, lasu 501 mr.; wł. mn. roli or. 351, łąk i ogr. 100, past. 15, lasu 1 mr. W r. 1880 było 88 dm., 431 mk. w gm. (a mianowicie 60 dm., 273 mk. we wsi, a 15 dm., 81 mk. w części „Chołchów“, 13 dm., 77 mk. w części Ludwin); 5 dm., 60 mk. na obsz. dwor. (446 rz.-kat., 25 gr.-kat., 20 izr.; wszyscy narodowości polskiej). Par. rz.-kat. w Winnikach, gr.-kat. w Dmytrowicach. We wsi jest szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 725 złr. Na obszarze dwor. pałac z ogrodem i księgozbiorem. Wś ta zwała się dawniej „Małe Winniki“. W sierpniu 1352 r. zatwierdza Kazimierz W. podczas pobytu we Lwowie rodzinie mielników i kupców Stecherów dawniejszy przywilej księcia Leona na tę wś nadany (ob. Zubrzycki, Kronika miasta Lwowa, Lwów, 1844, str. 36). We Lwowie 1 list. 1378 r. daje Władysław Opolski Grzegorzowi Stecherowi, mieszczaninowi lwow., dziedzicowi Małych Winnik („Mały Wynik“), po drugiej stronie rzeki rozgraniczającej tę wieś, dla zaokrąglenia posiadłości jego, tyle gruntu, ile pięciu pługami zaorać można, a to dla tego, żeby gruntu jego ciągnęły się pasem „juxta jus theutonicum“ a nie kawałkami „juxta consuetudinem Ruthenorum“ (Zubrzycki, l. c., str. 46, i Liske, A. G. Z., t. III, str. 52). D. 1 lipca 1549 r. rozgraniczono dobra Czyszki, należące do franciszkanów lwowskich, od dóbr Dmytrowice i Winniczki, należących do Jana Pieczyhoskiego (Arch. Kraj. we Lwowie, T. t. 14, str. 393). W pierwszej połowie XIX w. należała wś do hr. Duninów Borkowskich. Widoki W. mieszczą się w zbiorze rycin Pawlikowskiego № 5520 do 5523 i w Muzeum Ossol. „Widoki Galicyi, № 22, 302. Czytaj także „Lwowianin“, 1840, str. 93. *Lu. Dz.*

Winniki, wś włośc., pow. płoński, gm. Modzele, par. Cieksyn, odl. 24 w. od Płońska, ma 6 dm., 64 mk., 120 mr. W r. 1827 było 5 dm., 34 mk.

Winniki 1.) al. *W. Szlacheckie*, wś, pow. drohobycki, 19 klm. na pln.-zach. od Drohobycza, 10 klm. na pln. od sądu pow. i urz. poczt. w Podbużu. Na pld. leży Uroż, na pld.-zach. Łukawica, na zach. Czerchowa, na pln. Mokrzany, (dwie ostatnie w pow. samborskim), na wsch. Nahujowice (w pow. drohobyckim). Zach. część obszaru przepływa Bystrzyca; wzdłuż granicy wsch. płynie Stupianka Wielka, prawy dopływ Bystrzycy, a środkiem obszaru Stupianka Mała, lewy dopływ Stupianki Wielkiej. Zabudowania wsi leżą na praw. brz. Bystrzycy. Nad Stupianką Wielką, na pln.-wsch., grupa domów „Mosty“. Najw. wzn. w lesistej pld.-wsch. części wsi 360 mt. Własn. więk. ma roli or. 362, łąk i ogr. 75, past. 293, lasu 626 mr.; wł. mn. roli or. 509, łąk i ogr. 127, pastw. 69 mr. W r. 1880 było 124 dm., 625 mk. w gm.; 4 dm., 46 mk. na rz.-kat. w Dublanach, gr.-kat. w Mokrzanach.

W ogóle było 572 gr.-katol., 43 rz.-katol., 56 izrael.; 561 Rus., 110 Pol.). We wsi jest cerkiew p. wez. św. Kozmy i Damiana i szkoła etat. 1-klas. Tartak parowy o sile 15 koni, o 1 gatrze, 16 piłach zwyczajnych i jednej cyrkularnej, spotrzebowuje 3620 mt. kub. drzewa a produkuje 2400 mt. kub. desek i łat (Hołowkiewicz „Flora leśna i przemysł drzewny w Galicji“, Lwów, 1877, str. 54). 2.) **W.**, ws, pow. lwowski, 8 klm. na pld.-wsch. od Lwowa, sąd pow. i urząd poczt. w miejscu. Na pln. leżą Lesienie i Podborce, na wsch. Mikłaszów i Podbereże, na pld. Czyszki, na zach. Lwów. Przez pld.-zach. część obszaru a następnie wzdłuż granicy pld. płynie Maruńka, dopł. Kabanówki. Środkiem obszaru idzie gościniec lwowsko-brodzki. Przy nim stoi fabryka tytoniu i leży kol. niem. Weinbergen (ob.), a na pld. od gościnca, w pld.-zach. stronie obszaru, ws Winniki. Na pln.-zach. leży las Żupan, na pld.-zach. Wielki las i góra Pryska (363 mt.). Środkową część wsch. obszaru zajmuje las Dąbrowa. Wł. więk. (fundacyi Głowińskiego) tu i w Weinbergen ma roli or. 16, łąk i ogr. 75, past. 28, lasu 1440 mr.; wł. mn. ma roli or. 1537, łąk i ogr. 575, past. 87, lasu 1 mr. W r. 1880 było w W. 374 dm., 2857 mk. w gm.; 4 dm., 23 mk. na obsz. dwor. (1398 gr.-kat., 1090 rz.-kat., 239 izr., 153 innych wyzn.; 1469 Rus., 206 Pol., 1189 Niem.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. lwowski zamiejski. Do par. należą: Lesienie, Mikłaszów, Podbereże, Unterbergen i Weinbergen. We wsi jest kościół murowany, wzniesiony w r. 1738 przez Maryannę z Potockich Tarłową, wojew. lubelską, erygowany na parafialny w r. 1766. Pod chórem, przy wejściu do kościoła, po prawej ręce, jest wmurowana tablica marmurowa z napisem: „Tu leży serce Edwarda Bratkowskiego, podkomorzego Augusta III, króla polskiego i elektora saskiego, starosty a potem dziedzica mikłaszewickiego. Zmarł 1778 r.“. Na cmentarzu jest kaplica. Par. gr.-kat. w miejscu. We wsi jest cerkiew p. w. Zmartwychwstania Chr. P., szkoła etat. 4-klas., kasa poż. gm. z kapit. 4945 zlr. We Lwowie dn. 2 stycznia 1418 r. rozstrzyga Iwan z Obychowa, kaszt. szremski, ststa generalny ruski, spór o W. między Waśkiem Mosenczyzem i Janem Berneczym na korzyść ostatniego (Liske, A. G. Z., t. IV, str. 93). We Lwowie dn. 12 marca 1459 r. poświadcza Hryczko z Pomorzian, woj. podolski i ststa trembowelski, że na mocy zapadłego wyroku wolno mieszkańcom wsi jego Winnik ciąć drzewo w lasach aż do Lwowa, a na odwrót mieszczanom i mieszkańcom Lwowa aż do wsi Winnik, dopóki nie nastąpi rozgraniczenie pomiędzy Lwowem a Winnikami (Liske, A. G. Z., t. VI, str. 45). W Lublinie d. 7 czerwca 1569 gani król Zygmunt August burmistrza i rajców lwowskich, że zabrali gwałtem Aleksandrowi Ła-

godowskiemu dobra jego w Winnikach i każe je zwrócić (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 41, str. 601). W tutejszym kościele znajduje się cudowny obraz Matki B. (podobizna M. B. Częstochowskiej), na płótnie malowany. Pierwotnie należał on do gospodarza Nikiel zwanego i wisiał zabrudzony w komorze. Lecz gdy spostrzeżono, że pot z siebie wydawał, p. Maryanna z Potockich Tarłowa wzięła go do kaplicy zamkowej, i nadała fundusz na kościół (w r. 1730), do którego wprowadzono obraz (Barącz, Cudowne obrazy Matki Najświętszej w Polsce, Lwów, 1891, str. 289). Około r. 1750 sufragana lwowski Samuel Głowiński zapisał W. sprowadzonym przez siebie do Lwowa pijarom. 3.) **W.**, ws, pow. sokalski, 20 klm. na zach. od Sokala, 12 klm. na pln. od sądu pow. i urz. pocz. w Bełzie. Na pln. leżą Chochłów i Liwce, na wsch. i pld. Rusin, na zach. Dłużniów. Przez wieś płynie rzka Młynówka. W r. 1880 było 28 dm., 168 mk. w gm. (155 gr.-kat., 3 rz.-kat., 18 izr., wszyscy narod. ruskiej). Par. rz.-kat. w Wareżu, gr.-kat. w Dłużniowie. We wsi jest szkoła 1-klas. 4.) **W.**, przedmieście miasta Żółkwi. *Lu. Dz.*

Winnikowce, w dokum. *Vynnicowcze* (1530), *Winnikowcze* (1565), *Winnikowcze* (1559 r.), ws nad Zharkiem, dopł. Zharu, pow. lityński, okr. pol., st. pocz. i dr. żel. Serbinowce (o 17 w.), gm. Owsianiki, par. kat. Meżyrow, o 20 w. od Lityna, ma 156 dm., 781 mk., 1073 dzies. ziemi włośc. (z przysiółkami Stempową i Makarowem), 2126 dzies. dworskiej, 67 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, z 1260 parafianami. Stara osada, nadana w 1530 r. wraz z innemi wsiami powiatu na utrzymanie zamku chmielnickiego. W 1565 r. królewsczyzna, do ststwa chmielnickiego należąca, płaci od 8 pługów, 1 koła dorocz.; w 1569 r. od 3 pługów, 1 koła młyńskiego; w 1578 r. od 10 pługów, 2 kół dorocz. po 12 gr., 10 rzemieśl. po 4 gr. a w 1583 r. od 10 pługów, popa, 2 kół dorocz. po 12 gr. i 6 rzemieśl. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 171, 182, 227, 301). Obecnie należą do Stempowskich. *Dr. M.*

Winnogóra, dobra, ob. *Winnagóra*.

Winnohora, uroczysko, w pow. mozyrskim.

Bierze tu początek rzka Tryzna.

Winnówka al. *Nowołuczki*, ws, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Osownica, o 85 w. od Kobrynia, 230 dzies. ziemi włośc. (52 łąk i pastw., 9 nieuż.).

Winnsdorf, *Wiensdorf*, 1406 *Wilhelmisdorf*, ws, pow. nissański, par. kat. Deutsch Wette, ew. Ziegenhals. W r. 1885 ws miała 478 ha, 59 dm., 279 mk. kat.

Wino, czesk. *Vino*, niem. *Weine*, ws na Szląsku austr., w pow. karniowskim (Jaegerndorf), obw. sąd. Osoblaha (Hotzenplotz), na pln.-wsch. od Albrechcie (Olbersdorf). W r. 1880 było 25 dm. i 169 mk. rz.-kat. Niemców. *W. II.*

Winogórska, garb bezleśny, ze wznies. 326 mt., 322, 257, nad doliną Lipy Gniłej, na płu. obszarze Tustani i Chorostkowa, w pow. stanisławowskim (Karta wojs., 9, XXXI).

Winograd, rzka, w pow. zwinogródzkim i taraszczańskim, dopływ Tykicza Gniłego. Powstaje na obszarze mka Winogradu z połączenia kilku strumieni, z których jeden wytryska pod wsią Pawłówką, płynie w kierunku przeważnie płu., od praw. brzegu przyjmuje ruczaj Bosówkę i pod wsią Semenówką ma ujście.

Winograd, w dokum. *Winnogorodka*, mko u źródła rzki t. n., pow. zwinogródzki, na pograniczu pow. taraszczańskiego i humańskiego, w 3 okr. pol., gm. i par. praw. Winograd, o 40 w. na płu.-zach. od Zwinogródki, przy drodze ze Stawiszcz do Zwinogródki i gub. chersońskiej. Ma 265 dm., 2800 mk. (w 1863 r. 1619 mk. prawosł., 14 katol., 559 żydów), cerkiew paraf., zarząd gminy, cegielnię, targi tygodniowe. Cerkiew drewniana, p. w. św. Trójcy, uposażona jest 90 dzies. ziemi; niewiadomej erekty. Do par. należy wś Tołste Rogi (o 1 $\frac{1}{2}$ w.). Poprzednio był tu zarząd klucza zwinogródzkiego dóbr hr. Branickich, obejmującego 5294 dusz rewiz. i 26344 dzies. ziemi w pow. zwinogródzkim i kilka wsi w pow. taraszczańskim. Między mieszkańcami wiele dawnej szlachty polskiej wyznania prawosławnego. Na obszarze mka dawna mogiła, zwana Bakunową, pod którą, wedle podania, został pogrzebany kozak Bakun, zabity z całą rodziną przez Tatarów. Własność poprzednio hr. Branickich, obecnie sprzedana minist. apanaży (udziół). Gmina dzieli się na 7 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 7 miejscowości, mających 2403 dm., 13194 mk., 17558 dzies. (9066 włośc., 337 cerkiewnej, 8155 należącej do apanaży). J. Krz.

Winogradna niwa, uroczysko, ob. *Winogradowa niwa*.

Winogradne, uroczysko na gruntach wsi Hrebienie (Grzebienie), w pow. kijowskim. Otoczone wałami, z gęstym lasem i sadami. Podług podania przebywali tu niegdyś rozbójnicy, napadający na statki płynące po Dnieprze.

Winogradnoje, ostrów na Dnieprze, ob. *Ostrów 13*).

Winogradowa al. *Winogradna niwa* (w dok. z XVIII w.), uroczysko na gruntach monasteru Meżyhorskiego (ob. t. VI, 270), między Meżhorjem a Piotrowcami.

Winogrady al. *Żarnosieki*, wś nad pot. Peresłówka, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Leonopol (o 20 w.), okr. wiejski i dobra, Czerwińskich, Peresłówka, o 26 w. od Dżisny, 9 dm., 88 mk. prawosł. (w 1865 r. 61 dusz rewiz.).

Winogród 1.) al. *Winograd*, *W. Potny*, wś, pow. kołomyjski, 21 klm. na płu.-wsch. od Kołomyi, 5 klm. na płu. od Gwoździa (sąd pow. i urz. poczt.). Na płu. leży Ostrowiec, na płu.-

wsch. Rochynia, na wsch. Chwaliboga, na płu. Ostapkowce i Czechowa, na zach. Pruchniszcze i Rosochacz. Płu.-zach. część wsi przepływa Czerniawa, dopł. Prutu, płynąca na płu. do Ostapkowiec. Zabudowania wsi leżą na lew. jej brzegu. Wł. więk. ma roli or. 969, łąk i ogr. 144, past. 1 mr.; wł. mn. roli or. 943, łąk i ogr. 117, past. 55 mr. W r. 1880 było 316 dm., 1530 mk. w gm.; 8 dm., 31 mk. na obsz. dwor. (na fol.: Baltazarówka i Leonówka); gr.-kat. 1274, obrz. rz.-kat. 193, izr. 90, innych wyzn. 4; Rus. 1345, Pol. 126, Niem. 90. Par. rz.-katol. w Gwoźdźcu, gr.-kat. w miejscu, dek. żukowski. Do parafii należą: Ostrowiec i Chwaliboga. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała, szkoła etat. 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 1680 złr. 2.) **W.** al. *Winograd*, wś, pow. tłumacki, 25 klm. na płu.-zach. od Tłumacza, 21 klm. na płu.-zach. od sądu pow. w Tyśmienicy, 7 klm. na zach. od urz. poczt. w Ottynii. Na płu. leży Ładzkie, na płu.-wsch. Worona, na płu. Strupków, Hawryłówka i Weleśnica, na zach. Kamienna (4 ostatnie w pow. nadwórniańskim). Płu.-zach. część wsi przepływa Worona; środkiem obszaru płynie Weleśnica, dopł. Worony, a część wsch. obszaru przepływa Stebnik, dopł. Weleśnicy. Zabudowania wsi leżą w dolinie Weleśnicy. Płu.-zach. i płu.-wsch. część obszaru lesista. Wzn. w środku obszaru 322 mt. Włas. więk. ma roli or. 211, łąk i ogr. 728, past. 283, lasu 305 mr.; wł. mn. roli or. 864, łąk i ogr. 340, past. 287, lasu 3 mr. W r. 1880 było 193 dm., 1039 mk. w gm., 5 dm., 16 mk. na obsz. dwor. (1011 gr.-kat., 2 rz.-kat., 36 izr., 6 innych wyzn.; 1008 Rus., 45 Pol.). Par. rz.-kat. w Ottynii, gr.-kat. w miejscu, dek. tyśmienicki. Do par. należy Weleśnica. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja i szkoła 1-klas. Lu. Dz.

Winogród, czesk. *Vinohrad*, niem. *Winohrad*, wś na Śląsku austr., w pow. cieszyńskim, obw. sąd. frydeckim. W r. 1880 było 24 dm. i 163 mk. rz.-kat., Czechów. W. tworzy dopiero z wsiami Rzepiszcz i Rakowiec jedną gminę.

Winohożka, ruczaj, w pow. orszańskim, dopływ jez. Rutowiec al. Nikulińskie.

Winokurnia, wś, pow. braclawski, o 2 w. od Szpikowa, 5 w. od st. poczt. i dr. żel. Rachny, 32 w. od Braclawia, ma 41 dm., 227 mk.; wraz z Hutą i Lewkowcami 1461 dzies. ziemi (ob.). Stanowi przysiółek Szpikowa (ob.). Porów. też *Gorzelnia 1*).

Winoly, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 72 w. od Szawel.

Winosady, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Antuzowo, o 21 w. od Nowoaleksandrowska. Piotrowiczowie mają tu 70 dzies. (16 lasu, 2 nieuz.).

Winowno, wś i os. leś., pow. będziński, gm. Koziegłowy, par. Koziegłówki, leży na lewo od drogi z Koziegłów do Siewierza. Wś ma 67 dm.,

585 mk., 977 mr.; os. leś. 1 dm., 6 mk., 15 mr. Należy do leśnictwa rządowego Olsztyn. Os. karcz. ma 6 mr. W 1827 r. było 41 dm., 254 mk. Według reg. pob. pow. siewierskiego z r. 1443 wś Winowno wchodziła w skład księstwa siewierskiego, nabytego dla biskupstwa krakowskiego (Pawiński, Małop., 452). W połowie XV w. wś W., w par. Siewierz, własność Jana Koziegłowskiego, miała 7 łan. km., 2 sołtysie, z których dziesięcinę dawano kościołowi w Pszczynie (Długosz, L. B., II, str. 193).

Winoż, mylnie *Winoża* i *Winoże*, wś nad rz. Ladawą, dopł. Dniestru, pow. mohylowski, okr. pol. i par. kat. Łuczyniec, gm. Kotiuzany, sąd Jaryszków, st. pocz. Równo (o 17 w.), st. dr. żel. Żmerynka (o 47 w.), odl. o 33 w. od Mohylowa, ma 151 dm., 1256 mk. (20 jednodworców), 1095 dzies. ziemi włośc., 1381 dworskiej, 33 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., wzniesioną w 1854 r., z 979 parafianami, kaplicę katol. Grunt miejscami pagórkowaty i skalisty, kopalnie wapienia i piaskowca, łomy kamienia młyńskiego. Własność niegdyś Dzierzków, Bienkiewiczów, dziś gien. Zejme.

Winprogie, ob. *Winrogie*.

Winrogie, u Buszyńskiego *Winprogie*, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Łabardzie, par. Ławkowo, o 73 w. od Rossień.

Winrunki, wś i dobra, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Popielany, o 49 w. od Szawel.

Winschendorf, ob. *Słowińska Wieś*.

Winszniki, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, o 63 w. od Rossień.

Winteliszki 1.) w spisie urzęd. *Wintelszyki*, dobra, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żorany, o 15 w. od Telsz, własność Siniawskich, ma 422 dzies. (26 lasu, 23 nieuż.). 2.) **W. Girkontszki**, dwór, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żorany, własność Rodowiczów, ma 75 dzies. (1 lasu, 15 nieuż.). 3.) **W. Juszki**, dwór, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żorany, własność Monstwiłów, 32 dzies. (2 nieuż.).

Winterhaagen, ob. *Witrówno*.

Wintersdorf, ob. *Przechówko*.

Winterseifenfluss, rzeczka, w pow. lwowskim na Szląsku, ob. *Liebenthal* 1) (t. V, 121).

Wintolazy, ob. *Wentolazy*.

Winujnie, dobra, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Kupiszki, o 101 w. od Wilkomierza.

Winupie, dwór nad Niewiażą, pow. poniewieński, w 1 okr. pol., o 5 w. od Poniewieża, w 1859 r. 12 mk., młyn i gorzelnia.

Winzenberg, 1282 *Vincemeritz*, 1315 *Wintmeritz*, 1372 *Wyntmeritz*, podobno *Wincemierzyc*, dobra i wś, pow. grotkowski, par. kat. w miejscu, ew. Grotków. W r. 1885 dobra miały 519 ha, 9 dm., 118 mk. (5 ew.); wś 630 ha, 106 dm., 692 mk. (5 ew.). Kościół par. katolicki.

Winzewsic, wś, pow. kowieński, w 1 okr.

pol., gm. Wilkija. Szlachcic Świlczewski ma tu 23 $\frac{1}{2}$ dzies. (1 nieuż., $\frac{1}{2}$ lasu).

Winzig, 1285 r. *Winczk*, miasto, w pow. wołowskim, położone na wyniosłości, ma 1204 ha obszaru (704 roli, 106 łąk, 324 lasu), 271 dm., 590 gospodarstw, 2397 mk. (380 kat., 52 żyd.), posiada kościół par. ewang., kościół par. katol., szkołę ewang., szpital, urząd miejski, stajnie królewskie. Miasto jeszcze w 1840 r. było otoczone z trzech stron murem, rozebrany jedynie od zachodu, miało trzy bramy: głogowską, wąsowską (Herrnstadt) i wołowską. Ludność trudni się rzemiosłami i uprawą roli, tudzież plantacyami tytoniu. Przemysław, ks. na Ścinawie, nadał osadzie r. 1285 prawo miejskie niemieckie, takie jakie miała Ścinawa. Król Władysław czeski nadał r. 1512 herb i jarmark na św. Trójcę. Fryderyk, ks. na Brzegu i Lignicy, nadał r. 1533 przywilej na handel solą i zbożem. Husyci zniszczyli osadę r. 1432, Kroaci 1633, Szwedzi 1642 a pożary w 1514, 1717 i 1773 r.

Winżykowo, dwór, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Wieksznie, własność Rymgajłów, ma 72 dzies. (4 lasu, 18 nieuż.).

Wiodziec, dobra, własność dawniej kościoła par. w miasteczku Obolce (ob. *Mieleszkowicze*), jestto dzisiejsza wś *Wiadziec* (ob.).

Wioliszki, wś, pow. poniewieński, w 4 okr. pol., gm. Czypiany. Włośc. Wikswa ma tu 140 dzies. (3 lasu, 3 nieuż.).

Wioły (w spisie z 1886 r. *Wiołst*) wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawle, o 4 w. od Szawel, 7 dm., 73 mk.

Wionek, wzgórze bezleśne (361 mt.), ze względem wzn. 70 mt., na obszarze Balina, w pow. chrzanowskim, pod 37° 2' wseh. dł., 50° 10' pń. szer. (Karta wojs., 5, XXI).

Wiorek al. *Wirek*, wś gospod., pow. poznański (wschodni), st. dr. żel. i poczta w Starołęce, szkoła katol. w miejscu, par. w Głuszynie, sąd w Poznaniu. Ma 29 dm., obszaru 352 ha, 232 mk. (231 kat.). R. 1296 Jan, biskup pozn., na prośbę Mikołaja, wojew. kalis., ustanawiając kolegiatę w Głuszynie, przekazał jej połowę W. z dziesięciną. W ostatnich czasach wchodził W. w skład domeny rząd. Swarzędz. W. Z.

Wiory 1.) os. leś., pow. słupecki, gm. i par. Grodziec, odl. od Słupcy 35 w. Ob. *Grodziec* 2). 2.) **W.**, wś, pow. opatowski, gm. i par. Waśniów, odl. od Opatowa 26 w., ma 7 dm., 50 mk., 132 mr. W 1827 r. było 5 dm., 40 mk. W połowie XV w. wś W., w par. Krzynki (Krynki), miała 1 any km., 2 karczmy z rolą, młyn z rolą, od których dziesięciny, wartości 6 grz., pobierał biskup krakowski (Długosz, L. B., II, 486). 3.) **W.**, os. młyń., pow. opatowski, gm. i par. Ćmielów, odl. od Opatowa 14 w., ma 1 dm., 6 mk., 26 mr. dwors. W 1827 r. 1 dm., 8 mk.

Wiosennica, rzeka, ob. *Wessnitz*.

Wioska 1.) wś, pow. sokołowski, gm. i par.

Jabłonna, ma 30 dm., 332 mk., 1015 mr. W 1827 r. było 20 dm., 173 mk. Wchodziła w skład dóbr Dzierzby. 2.) **W.**, pow. pułtuski, gm. i par. Nasielsk. 3.) **W. Książę**, wś, pow. łaski, ma 133 mr. Ob. *Książę Wioska*. 4.) **W. Nowa**, wś, pow. będziński, gm. Pinczyce, ma 14 dm., 92 mk., 150 mr. włośc. 5.) **W. Radzymińska**, pow. radzyński, gm. i par. Radzymin.

Wioska, wś i zaśc. nad bezim. strugą, pow. słucki, w 1 okr. poł. starobińskim, gm. Wyzna, o 30 w. od Słucka, ma 34 osad; za poddaństwa własność Proszyńskich. *A. Jel.*

Wioska, osada nie istniejąca obecnie, na obszarze dzisiejszego pow. wadowickiego. Według reg. pob. pow. szląskiego z r. 1581 wś Wioska. w par. Marcy-Poreba (Poremba Markowa), własność Palezowskiego, miała 6 półtan. km., 1 zagr. z rolą, 1 kom. bez bydła (Pawliński, *Map.*, 102).

Wioska, niem. *Wiosker See*, jezioro, w pow. babimoskim, na płu. Wolsztyna. Długości ma 3 klm. a 300 mt. szerokości, leży śród lasów. Płu.-zach. odnoga jeziora zwie się Brajec. Rzeczka Dajca wpada do jeziora na wysokości Holendrów Blumskich a wypływa dwoma korytami na zach. od Barłožny. Obraca młyn Ruchocin i uchodzi do Obry. *W. Ł.*

Wioska 1.) al. *Suchodębina*, niem. *Wioske*, wś, pow. babimoski, okr. komis. Rakoniewice, st. kol. w Grodzisku (Graetz), poczta w Jabłonie (Jablone), szkoła katol. w mniejscu, par. w Gninie, sąd w Wolsztynie. Ma 67 dm., obszaru 507 ha, 618 mk. (398 katol.). 2.) **W.** al. *Stara Jabłonna*, wś rycerska, tamże, obszaru 1443 ha, czysty dochód gruntowy 4131 mrk. Plantacye chmielu, gorzelnia, 8 dm., 106 mk. (86 katol.). Była w ręku Mieleckich. Por. *Jabłonna*. Przy wsi leżą holendry zw. *Sucha Dębina* (ob).

Wioska Nowa 1.) wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Domejków Sitec (o 4 w.), o 73 w. od Wilejki, 20 dm., 157 mk. (w 1865 r. 61 dusz rewiz.), wiatrak. 2.) **W. Nowa**, wś, pow. borysowski, w 3 okr. pol. i gm. Dokszyce, o 119 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Wioska, niem. *Wioske*, wś i kolonia, pow. sycowski, par. kat. i ew. Syców. W r. 1885 wś miała 113 ha, 26 dm., 245 mk. (85 kat.); kolonia 240 ha, 34 dm., 254 mk. (139 kat.).

Wioske (niem.), ob. *Jabłonna* i *Wioska*.

Wiosker Hauland, ob. *Sucha Dębina*.

Wiosło 1.) *Wielkie* i *Małe*, według Kętrz. *Wiosła*, niem. *Gr.* i *Kl. Wessel*, dwie wsi na lew. brzegu Wisły, stanowiące razem jedną gminę, pow. kwidziński, st. pocz. Mała Karczma, st. kol. Czerwińsk, paraf. kat. Pieniażkowo, 17 ha (7 roli or., 5 lasu). W 1885 r. było w pierwszej wsi 14 dm., 135 mk., w drugiej 11 dm., 74 mk. 2.) **W.**, niem. *Blankenburg* al. *Wessel*, leśnictwo, tamże, 1 dm., 4 mk. Wizyta Szaniawskiego z r. 1710 opiewa, że wś tutejsza nieda-

wała mesznego tylko kolendowe (str. 198). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 wlicza tu 44 mk. kat. i 31 ew. (str. 15). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisana jest jako wś rybacka, z karczma, o 17 dymach (str. 250). *Ks. Fr.*

Wiosna, wś, pow. konecki, gm. Grodzisko, par. Radoszyce, odl. od Końskich 11 w., ma 23 dm., 117 mk., 131 mr. W 1827 r. było 7 dm., 53 mk.

Wiosna, huby, w pow. średzkim, okr. komis. Środa, st. kol. w Orzechowie, poczta w Pięczkowie (Pientsechkowo), sąd w Środzie, szkoła kat. w Murzynowie Borowem, par. w Winnej Górze; 7 dm., 35 mk. 2.) **W. Wielka** i **Mała**, dwie łąki w leśnictwie miłoślawskim, w pow. wrzesińskim. *W. Ł.*

Wiosny Strzemieczne, ob. *Strzemieczne* 5).

Wiośt, ob. *Wioły*.

Wiołty, dziś *Wietły* (ob.), wś, w pow. kowelskim, istniała r. 1628. Ob. *Ratno* (t. IX, 542).

Wiple, wś i folw., pow. poniewiecki, w 1 okr. pol., o 26 w. od Poniewieża.

Wipper, rzeka, ob. *Wieprz*.

Wippersberg, wzgórze lesiste, na Szląsku austr., po praw. stronie pot. Barbara, pod 36° 38' wsch. długo., 40° 46' płu. szer., w pow. bielskim (Karta woj., 6, XX).

Wippich, wyb. do Górnych Buszków, pow. kartuski, st. p. Stęgowald, par. kat. Dolne Prągowo; 3 dm., 38 mk.

Wiplarsdorf (niem.), ob. *Labutowo*.

Wipsanow (dok.), ob. *Mszanowo*.

Wipynks, ob. *Wyping*.

Wir, w XVI w. *Wyr*, wś i fol. nad rzeką Wężownicą, pow. radomski, gm. Potworów, paraf. Wrzos, odl. od Radomia o 28 w., ma 28 dm., 103 mk. W 1827 r. było 23 dm., 156 mk. W r. 1888 fol. Wir z nomenklaturą Wirówek rozl. mr. 1507: gr. or. i ogr. mr. 713, łąk mr. 148, past. mr. 58, lasu mr. 553, nieuż. mr. 35; bud. mur. 7, drew. 13; płodozm. 4, 5 i 15-to pol., las nieurządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 14, mr. 132. Na początku XVI w. cała wś ze wszystkich ról dawała dziesięcinę, wartości do 14 grzyw., plebanowi we Wrzosie, za konopną płacono po 2 gr. z łanu (Łaski, L. B., l. 684).

Wir, jezioro, w pow. rohaczewskim. w dobrach Czereja; rocznie poławia się około 37 pudów ryb.

Wir Zamglaj, rzeka, w gub. czernihowskiej, lewy dopływ Soży (lew. dopł. Dniepru), wypływa z błota Zamglaj i ma ujście poniżej wsi Kolasiszcze. Wraz z dopływami odlewa 5 stawów.

Wira, os., pow. sieradzki, par. Wojków. W nowszych spisach nie podana. W 1827 r. było 2 dm., 31 mk.

Wira, rzeczka, w pow. sumskim, ob. *Wiry*.

Wira, wś, pow. rówieński, ob. *Wiry*.

Wiracieje, wś, pow. dzisieński, w 4 okr.

pol., gm., okr. wiejski i dobra hr. Chrapowickich, Prozoroki (o 7 w.), 3 dusze rewiz. Porów. *Wercieje*.

Wiranda al. *Wyranda*, rzeczka, w pow. władysławowskim.

Wiranden, ob. *Wyrandy*.

Wirawa, potok, lewy dopł. Laborey, wypływa na obszarze Węgier, w hr. ziemneńskim, z pod Magóry, płynie przez Virawę, granicą Zburski Białej, Vilagu i Zburskiego, Zbrojni i Humenego, Zburski i Rokitowa, przez Jablonę Sloveńską, Koskowce i w Hankowcach uchodzi do Laborezy. Bieg przeważnie wśród bezleśnych pagórków, oddziela dwa znaczniejsze pasemka: Magórę, ze szczytem Cereniny (672 mt.), od Bila hora (Białej góry), wzn. 366 mt. Ujście na wysokości 182 mt. (Karta woj., 9, XXVI). Por. *Magóra* 42).

Wirbale, *Wirbały* wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 62 w. od Telsz.

Wirbaliszki, wś, pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Sapieżyski, odl. od Maryampola 55 w., ma 20 dm., 189 mk.

Wirbaliszki, żmujdz. *Wirbaliszkes*, wś skarbowa nad Ławeną, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Wirbaliszki, st. pocz. Kupiszki, st. dr. żel. Sławianiszki (o 14 w.), o 88 w. od Wilkomierza, miała 28 dm., 314 mk., zarząd gminy, śpichlerz wiejski, szkołę, dom modlitwy żydowski. Gmina, położona w płn. części powiatu, otoczona od zach., płn. i wschodu gm. pow. nowoaleksandrowskiego Ponedel, graniczy od płd. z gm. Kupiszki i Pupany, obejmuje 31 miejscowości, mających 650 dm. włośc. (obok 15 należących do osób innych stanów), 3640 mk. włośc., uwłaszczonych na 7365 dzies.

Wirballen 1.) wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Kallingken. 2.) **W.** al. *Wirbeln*, wś, pow. stołupiański, st. p. Trakehnen.

Wirballen, ob. *Wierbolów*.

Wirbały, wś, pow. kowieński, w 4 okr. pol.

Wirbel al. *Wirbin*, jezioro, w pow. reszelskim, pod Reszlem. Ob. *Lipowo* 5.).

Wirbeln 1.) wś, pow. wystrucki, st. pocz. Norkitten. 2.) **W.**, ob. *Wirballen*.

Wirbelthal, kol., pow. toruński, st. p. Otłoczyn; gm. Nowa Grabia; 1868 r. 10 dm., 71 mk., 70 kat., 1 ew.

Wirben *Gross* i *Klein*, dobra prywatne, w okr. tukumskim, pow. talseński, par. zabelska (Kurlandya). Do dóbr należy folw. Rin-kuln.

Wirbesztis, jezioro, ob. *Pojurgiszki*.

Wirbinia, fol., pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 27 w. od Poniewieża.

Wirbitz, pow. wrocławski, ob. *Schlanz*.

Wirbitz, ob. *Wierzbie*.

Wirblauken, wś, pow. niziny, st. p. Skaisgirren.

Wirblewszczyzna, zaśc. włośc., pow. świę-

ciański, w 3 okr. pol., o 21 w. od Święcjan, 2 dm., 17 mk. katol.

Wirboły, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Żmujdki, o 20 w. od Wilkomierza

Wirbuszka, *Wierbuszka*, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Mejszagoła (o 5 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Dukszty, 2 dusze rewiz.

Wircawa, ob. *Wirczówka*.

Virchenzin (niem.), ob. *Wierzchucino*.

Wirchomla, ob. *Wierchomla*.

Wirchów (w dokum.), ob. *Wierzchów* 2.)

Virchow-See (niem.), *Wierzchowe*, jezioro w Pomeranii, z którego wypływa rzeka Gwda (Kuddow), prawy dopł. Noteci.

Virchuge (dok. r. 1290), jezioro pod Piechovicami, pow. kościerski. R. 1290 nadaje to jezioro wraz z innymi ks. Mestwin wojewodzie Mikołajowi z Kalisza (ob. Perlbach, P. U. B., str. 422). *Ks. Fr.*

Wirchuje (w dok. z r. 1210), miejscowość pod Przemętą. *W. Ł.*

Wirciszki, wś, pow. maryampolski, paraf. Gryszkabuda. Nie podana w nowszych spisach. W 1827 r. miała 7 dm., 47 mk.

Wirców, *Wircawa*, ob. *Wuerzau* i *Wirczówka*.

Wirczówka al. *Wircawa*, niem. *Wuerzau*, rzeczka, w gub. kowieńskiej i kurlandzkiej, lewy dopływ rz. Aa. Bierze początek na zachód od mka Poszwityń i ma ujście w par. mitawskiej, o 1 w. powyżej ujścia Platony. Długa 7 mil. Przybiera strumień: Awdruwis al. Audrupis (od lew. brzegu), Ellei i Audrau.

Wirdzelewo (w dok. z r. 1349), strumyk pod Chrzastowem, w okolicy Gniewkowa na Kujawach.

Wirdzieliszki, zaśc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Bystrzyca (o 7 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Preny, 7 dusz rewiz.

Wirerek al. *Wirok*, rzeka a właściwie lewe ramie Styru, odłączone w pow. łuckim pod wsią Mouczyce, które dalej płynie już w pow. pińskim koło wsi Borowe, Piereklje (gmina Wola-Kucheca), Rzeczyca (gmina Moroczna) i o 3 w. przed wsią Prywitowicze łączy się z korytem głównym. Długość przeszło 4 mile; ma dużo rozgałęzień. *A. Jel.*

Wirgatas al. *Wirgalle*, wyspa na Niemnie, naprzeciw ujścia Niewiaży, na której Kiejstut w 1362 r. zbudował warownię Nowe Kowno (Gotteswerder). Ob. *Szylele* 2).

Wirgen, dobra prywatne, w okr. hazenpockim, pow. grobiński, par. durbska (Kurlandya). Do dóbr należy fol. Klein Wirgen.

Wirgijówka, wioska, pow. braclawski, należy do klucza niemirowskiego, dawniej hr. Potockich, dziś ks. Szczerbatowej. Stanowi właściwie przysiółek wsi Kowalówki (ob.).

Wirginahl, łotew. *Wehrgale*, dobra prywa-

tne, w okr. hazenpockim, pow. grobiński, par. durbska (Kurlandya). Do dóbr należy fol. Osche-necken.

Wirginia, ws włośc., pow. płocki, gm. Bielino, par. Słupno, odl. 7 w. od Płocka, ma 20 dm., 130 mk., 240 mr.

Wirginki, fol., pow. kaliski, gm. Zbiersk, par. Stawiszyn, odl. od Kalisza 18 w., ma 2 dm., 28 mk. Dobra W., oddzielone w r. 1879 od dóbr Długa Wieś al. Stawiszyn, składają się z fol.: Wirginki i Pólko, rozl. mr. 925; fol. W. gr. or. i ogr. mr. 613, nieuż. mr. 24; bud. mur. 10; pło-dozm. 12-pol.; fol. Pólko gr. or. i ogr. mr. 180, łąk mr. 61, pastw. mr. 37, nieuż. mr. 10; pło-dozm. 12-pol.; bud. mur. 2.

Wirgojnie, dobra, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, par. Widukle, o 17 w. od Rossień; własność dawniej Bohdanowiczów, obecnie Adama Konarskiego, mają 513 dzies. (35 lasu, 10 nieuż.).

Wiridiana, fol., pow. chodzieski, okr. komis. Budzyna, st. kol. i poczta tamże, paraf. i sąd w Chodzieszu, 1 dm., 24 mk.

Wirigaist, jezioro, w pow. selburskim, par. dyneburskiej (Kurlandya). Długie do 2 w., szerokie 1 w.

Wirikiwski potok, prawy dopływ Jabłonki (lew. dopł. Stryja), wypływa z pod grzbietu ze szczytem 868 mt. wzn., w Jabłonce Niższej, pow. turezańskim. Długi do 4 klm. (Karta woj., 9, XXVIII).

Wirk al. *Wirok*, inna nazwa wsi Wierzeh, w pow. prądnickim.

Wirkesmujza (lotew.), ob. *Heiden*.

Wirki 1.) al. *Wirkie*, dwór, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kołtyniany, o 58 w. od Ros-sień, własność Bitowtów, 35 dzies. (1 lasu, 6 nieuż.). 2.) **W.**, ws, pow. sieński, gm. Lisieczyn, ma 10 dm., 29 mk.

Wirki, rzeczka, w pow. łuckim, lewy dopływ Horynia (praw. dopł. Prypeci). Bierze początek pod Majdanem Wirki, płynie na Romejki, Swarzyn, Horodziec, po za którym ma ujście.

Wirki, ws gospod., pow. poznański (zachodni), okr. komis. i poczta Komorniki, st. kolei Żabikowo, par. i szkoła kat. w Wirach, sąd w Poznaniu; 15 dm., 133 mk.

Wirkienie 1.) folw., pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz, o 66 w. od Wiłkomierza. 2.) **W.**, folw., pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Kurkle, o 49 w. od Wiłkomierza.

Wirkieten, ob. *Jon-Drucken*.

Wirkiniki, ws, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski, Sznipiele, 37 dusz rewiz.

Wirkno, wybud., pow. szczycieński, st. p. Friedrichsfelde.

Wirko, pow. przemyski, ob. *Hurko*.

Wirkowo 1.) ws nad bezim. bagnistym dopł. Berezyny, pow. bobrujski, w gm. i par. praw.

Świsłocz, o 49 w. od Bobrujska, ma 42 osad, cerkiewkę filjalną p. w. Narodzenia N. M. P. 2.)

W. al. *Wirków*, zaśc. nad odnogami rz. Łoszy, lew. dopł. Niemna, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. i par. kat. Uzda, gm. Słoboda-Pereszowska, o 98 w. od Ihumienia; miejscowość lesista, grunta lekkie. *A. Jel.*

Wirkowice, ws i folw., pow. zamojski, gm. Nielisz, par. Stary Zamość. Folw. W. wchodzi w skład klucza Nielisz, dóbr ordynacyi Zamoy-skich. W 1827 r. było 100 dm., 674 mk.

Wirksrupis, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Szuszwy.

Wirksztys, u Korejwy *Wirksztys*, jezioro, w pow. święciańskim, pod mkiem Daugieliszki.

Wirkukalnis, dwór, pow. rossieński, w 4 pol., gm. Pojurze, o 32 w. od Rossień.

Wirkumujza (lotew.), ob. *Firkshof*.

Wirkutt-Matz-Jon al. *Wirkieten*, ws, pow. szyłokarczemski, st. p. Kukoreiten.

Wirkutten al. *Picturn Goerge*, ws, pow. kłajpedzki, st. p. Memel.

Wirlandya, *Wirlandzki powiat*, niem. *Wier-land*, estoń. *Wirro-Ma*, powiat, w gub. estoń-skiej, ob. *Wesenbergski powiat*.

Wirłowicze, ws nad Wołmą, pow. miński, w 3 okr. pol. kajdanowskim, gm. Rubieżewicze, o 27 w. od Kajdanowa a 50 w. od Mińska, ma 7 osad; miejscowość falista, grunta szczerkowe, żytnie, łąki dobre. *A. Jel.*

Wirnia 1.) *Czarna*, ws, pow. rohaczewski, gm. Rudnia Stara (o 13 w.), ma 79 dm., 475 mk., zapasowy śpiichlerz gminny. 2.) **W.** *Zugowa*, ws, tamże, ma 41 dm., 378 mk., cerkiew paraf. drewnianą, zapasowy śpiichlerz gminny.

Wironie, ws, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Androniszki; włośc. Senwajglisowie mają tu 80 dzies. (13 lasu, 2 nieuż.).

Wirostoki al. *Wyrostoki*, szczyt (884 mt.), wznosi się ponad lasy na granicy Mihowa i Smolnika (pow. sanockiego i liskiego). Stoki jego rozwinięte przez prawe dopływy Osławy. Leży pod 49° 16' płn. szer. i 39° 50' wsch. dług. (Karta wojs., 8, XXVI).

Wirotejski, zaśc., pow. orszański, gm. Wy-sokie, ma 8 dm., 46 mk., z których 3 zajmuje się wyrobem wozów, sań i t. p.

Wirów, pow. sokołowski, ob. *Wierów*.

Wirowa al. *Wyrowa*, rzeczka, lewy dopływ Tanwi; ob. *Netecza*, per. *Lubliniec Nowy*.

Wirowa, ws, pow. bychowski, gm. Propojsk (o 3 w.), ma 57 dm., 221 mk., zapasowy śpi-chlerz gminny.

Wirówek, os., pow. radomski, gm. Potwo-rów, par. Wrzos, odl. od Radomia 34 w., ma 1 dm., 2 mr. dwors. Ob. *Wir*.

Wirowen (niem.), ob. *Wyrówno*.

Wirówka, ruczaj, w pow. bychowskim, gm. Propojsk, wpływa z błota Czysta Łuża.

Wirówka, wś, pow. klimowiecki, gm. Moszewo, ma 52 dm., 366 mk.

Wirowka, wś nad rzeką Kukołką, pow. kotonopski gub. czernihowskiej, gm. Krasne, 233 dm., 1405 mk., cerkiew paraf., dwa młyny wodne, 2 cegielnie.

Wirowla, pohost, pow. horodecki, w 3 okr. pol., gm. Wirowla (o 22 w. od Horodka), zarząd gminy, cerkiew paraf., szkoła. Gmina, położona w środkowej części powiatu, graniczy od pñ. z gm. Obol, od pñ.-wsch. z gm. Starzyny i Beskatowa, od pñd. z gm. Potasznia, od zach. z gm. Sieliszcz, obejmuje 91 miejscowości, mających 640 dm. włośc. (obok 7 należących do innych stanów), 4997 mk. włościan, uwłaszczonych na 9104 dzies. ziemi.

Wirowska Buda, wś, pow. mściśławski, gm. Bochota, ma 15 dm., 58 mk.

Wirpen, folw. dóbr prywat. Pormssaten, w okr. i pow. hazenpockim, par. gramzdeńska (Kurlandya).

Wirpile, *Wirpity*, dwór, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Wornie, własność Rodowiczów, ma 178 dzies. (16 nieuż.).

Wirr-Grab, struga wpadająca do Pregli w samym Króleweu.

Wirwitz al. *Wuerbitz*, zapewne *Wierzbice*, 1339 *Wirbicz*, 1380 *Wirbitz*, r. 1453 *Grosz Wuerbitz*, 1534 *Wirbitz*, dobra i wś, pow. wrocławski, par. ew. Rankau, kat. w miejscu. W r. 1885 dobra miały 377 ha, 11 dm., 250 mk. (60 kat.); wś miała 675 ha, 93 dm., 666 mk. (118 kat.). Kościół par. katol. i dwie szkoły.

Wirry, wybud., pow. szczycieński, st. poczt. Friedrichsfelde.

Wirskowitz (niem.), ob. *Wierzchowice*.

Wirsko, jezioro, w pow. chojnickim, ob. *Orlik*.

Wirschup-Lujehl, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Kallningken.

Wirsikken, folw. dóbr prywat. Suhrs, w okr. goldyngskim, pow. i par. windawska (Kurlandya).

Wirsing, kolonia pod miastem Krotoszynem.

Wirnitten, folw. dóbr prywat. Ruhenthal, w okręgu mitawskim, pow. i par. bowska (Kurlandya).

Wirnitz, ob. *Wyprzysko*.

Wirnsztys, ob. *Wirnsztys*.

Wirnie, dwór, pow. poniewieski, w 1 okr. pol.

Wirnoka (*Wersoka* ?), potok, w pow. trockim, przepływa pod wsią Jurkiance.

Wirzeningken, wś, pow. wystrucki, st. p. Pelleningken.

Wirzkuniany czy *Wirzkupiany*, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Kwietki, o 120 w. od Nowoaleksandrowska.

Wirzowice, *Vrszovice*, *Wrshowitz*, wś na Szląsku austr., w pow. i obw. sąd. opawskim, na pñd. od Opawy. W r. 1880 było 63 dm. i 526

mk. rz.-kat., Czechów. W. należą do par. Raduń. Szkoła ludowa w miejscu. W r. 1885 było tu 8 osób zajmujących się handlem i przemysłem i 1 młyn. W. H.

Wirzówka, *Wirszawka*, rzeczka, w pow. oszmiańskim, dopływ Isłoczy (lew. dopł. Berezyzny).

Wirzozygale al. *Werszozygale*, wś, pow. maryampolski, gm. i par. Ponieomń Pożajście, odl. od Maryampola 57 w., ma 23 dm., 148 mk.

Wirzuly, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Mejszagoła (o 9 w.), okr. wiejski i dobra, Wołowiczów, Izabelin, o 36 w. od Wilna, 3 dm., 50 mk. katol. (10 dusz rewiz.).

Wirzupie, wś włośc. nad pot. Ringa, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Daugieliszki (o 5 w.), okr. wiejski Izabelin, o 29 w. od Święcian, 5 dm., 33 mk. katol. (w 1865 r. 8 dusz rewiz.).

Wirzuradówka al. *Wierszeradówka*, zaśc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Merecz (o 10 w.), okr. wiejski Radówka, 5 dusz rewiz.

Wirzyle, *Wirzylty*, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 71 w. od Nowoaleksandrowska.

Wirzyliszki, dwór, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Erzwilek, o 40 w. od Rossien, własność Dowiatów, ma 135 dzies.

Wirzylowska Suderwa, pow. wileński, ob. *Suderwa* 3) i *Zameczek*.

Wirzylty, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 52 w. od Telsz.

Wirtele, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Łukniki. Mackiewiczowie mają 30 dzies. (1 $\frac{1}{4}$ nieuż.).

Wirtkallen, wś, pow. wystrucki, st. poczt. Berschkallen.

Wirtuki, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, par. Lele, o 31 w. od Rossien.

Wirtukszna, jezioro, w pow. rzezyckim, w dobrach Prezma. Wypływa z niego rzeka t. n., uchodząca do Małty.

Wirtukszna, folw., pow. rzezycki, posiada zarząd gm. Rezentów, szkołkę gminną. Należy do dóbr Prezma, Pereświt-Soltanów.

Wirtupic, wś, pow. rossieński, par. Lidowiany.

Wirty, niem. *Wirthy*, nadleśn. król., pow. starogardzki, 1 $\frac{3}{4}$ mili od Starogardu, par. kat. Zblewo, st. p. Borzechowo, 7218 ha (159 roli orn., 25 łąk, 6248 lasu). Na jego obszarze jest 9 osad leśnych, które r. 1885 liczyły 13 dm., 15 dym. i 95 mk. (23 kat., 72 ew.). Ks. Fr.

Wiruliszki, wś, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 7 w. od Kowna.

Wirusze, jezioro, w pow. wileńskim, pod wsią Janów.

Wirwita, rzeczka, w pow. szawelskim, lewy dopływ Wenty. Wypływa w pow. telszewskim

z jez. Birzule, leżącego między mkami Janopol, Powondenie i Wornie, przepływa pod mkami Janopol (dawniejsze Wirzuwiany, skąd W. niekiedy Wirzuwianką nazywają), Łukniki, Kownatów i Tryszki i ma ujście o 2 w. powyżej mka Wiek-sznie, w pobliżu dworu Kiegrzy. Przybiera od praw. brzegu Upinę, od lewego zaś Raszkietę, Potekłę, Bugienis i Tramesiadis. *J. Krz.*

Wiry 1.) wś i os. leś., pow. wieluński, gm. Naramnice, par. Lututów, odl. 16 w. od Wielunia, mają 9 dm., 79 mk. W 1827 r. było 5 dm., 25 mk. 2.) **W.**, pustka, pow. sieradzki, gm. i par. Godynice, odl. od Sieradza 26 w., ma 5 dm. Należy do Brąszewic. 3.) **W.**, pow. koniński, gm. i par. Rzgów.

Wiry, wś, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Imienin, o 40 w. od Kobrynia, 250 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włosc. (109 łąk i pastw., 13 $\frac{1}{2}$ nieuż.).

Wiry al. *Wyry*, wś, pow. rówieński, okr. pol. Dąbrowica, gm. Wiry, par. praw. Kamienne (o 12 w.), o 28 w. od Berezno a 120 w. od Równego, ma 34 dm., 349 mk. Wraz z pobliskimi wsiami: Kamienne, Sieliszcz Małe, Babin i Lenczyn oraz kilku obok leżącymi rudniami należała dawniej do rodziny Babińskich. O W. wspomina się w połowie XVII w., gdy Piotr Babiński zapisuje dożywociem żonie swej Jadwidze Parysównie część Babina, Sieliszcza, Kamiennego i Wiry, lecz znowu w ugodzie zawartej w 1737 r., między Łukaszem i Franciszkiem Babińskimi, wymienione jako miejsce nieosiedlone, bierze je Franciszek, który je znowu 5 lutego 1748 r. odstępuje Kazimierzowi, podczasycowi kijowskiemu. Gmina, położona w pń.-wsch. zakątku powiatu, graniczy od pń. z gub. mińskiej, od wschodu z gm. Kisarycze pow. owruckiego, od pńd. z gm. Berezno, od zachodu przez rz. Słucz z gm. Niemowicze i z gm. Osowa pow. łuckiego, od pń.-zach. z gm. Lubikowicze. Obejmuje 23 miejscowości, mające 721 chat włosc. (obok 105 dm. należących do innych stanów), 5504 mk. włościan, uwłaszczonych na 12110 dzies. ziemi. *J. Krz.*

Wiry, wś nad rzeką t. n., pow. szumski gub. charkowskiej, gm. Wiry, o 31 w. od Szumska, ma 666 dm., 4210 mk., zarząd gminy, 2 cerkwie, szkołę, st. poczt., szpital, 6 sklepów, targi, 3 jarmarki, cegielnię.

Wiry, część wsi Młyny, w pow. jaworowskim.

Wiry 1.) w dok. *Wyry, Wiri, Wirowe, Wyr Theutonicum*, wś gospodarska, w pow. poznańskim (zachodnim), okr. komis. i poczta Komorniki, st. dr. żel. w Żabikowie, szkoła i kościół paraf. w miejscu, sąd w Poznaniu. Ma 52 dm., 469 ha, 499 mk. (477 katol., 6 żydów). Osada przy przewozie przez Wartę ma 1 dm., 8 mk. 2.) **W.**, wś rycerska, tamże, ma 498 ha (razem z Górą), przy czystym dochodzie 6400 mrk, 11 dm., 202 mk. (177 katol.). W r. 1357 zastawił W. Jakusz

z Rogalina Janowi, bisk. pozn. R. 1387 Sędko z Wścieklic prawuje się o rozgraniczenie W. Kościół istniał tu przed r. 1510. Właścicielami W. byli podówczas Grodzińscy a w r. 1580 psoiadali je częściowo Ciświecy, Kunowscy i Potulicy. Potem Zbijewscy i podobno Działyńscy. W. par. w dek. bukowskim, ma 1392 dusz.

Wiry, wś, dawna własność klasztoru N. P. Maryi na Piasku we Wrocławiu, ob. *Wierau*.

Wiry, także *Wery*, niem. *Wirry*, 1415 *Wyre*, 1536 *Vyry*, 1649 i 1710 *Wery*, 1789 *Wehry*, dobra ryc., pow. świecki, st. p., kol. i par. kat. Drzycim, 2-2 klm. odl., 569 ha (448 roli orn., 28 łąk, 38 lasu); 1885 r. 9 dm., 17 dym., 111 mk., 77 kat., 34 ew. (folw. Grabowska Huta 1 dm., 2 mk.), cegielnia; hodowla bydła, świń i owiec. R. 1889 znaleziono tu przy wykopywaniu wielkich kamieni siekierkę kamienną, dobrze zachowaną. Według taryfy pobor. z r. 1648 płaci ztąd p. Piwnicki od karczmy i 4 ogrod. 2 fl. 12 gr. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 180). Sympla wynosiła r. 1682 i 1717 20 gr. Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1583 wykazuje tu 3 włościan, którzy od każdej włóki dawali mesznego po 1 kor. żyta i tyleż owsa (str. 71). R. 1676 było 40 mk. Według wizyty Szaniawskiego, z r. 1710 pobierał ztąd prob. drzycimski 2 kor. żyta i tyleż owsa (str. 261). R. 1773 rozróżniano jeszcze 5 włók folw. i 6 wł. włościańskich; liczono też 20 dm. i 116 mk. W r. 1775 włóki włościańskie były już zamienione na folwarczne, których liczono 14; włościańskie posiadała, w liczbie 13, były zobowiązane do czynszu i tłoki. R. 1676 posiadał W. Michał Piwnicki; r. 1715 sprzedaje je Maciej Piwnicki Mikołajowi Płaskowskiemu za 11300 zł.; po nim odziedziczył je r. 1725 Józef Płaskowski; r. 1775 był dziedzicem Antoni Płaskowski. R. 1833 nabył W. i Rówiennicę Fryderyk Paesler za 22875 tal. (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 351). *Ks. Fr.*

Wirydowo, attyn. dobr. Miasota, w pow. wileńskim, ob. *Weredewo*.

Wirynka, strumień, w pow. drysieńskim, w dobrach Sarya.

Wirynta, jezioro, w pow. święciańskim, w pobliżu Kołtynian. Daje początek rzeczce Wirynta, lewemu dopł. rz. Świętej. Na brzegach jeziora leżą wsi: Czurlańce i Podumble oraz zase. Śliżyski

Wirynta, *Wierynta*, rzeka, w pow. wilkomiernskim, lewy dopływ rz. Świętej. Wypływa z jez. Wirynta pod Kołtynianami, w pow. święciańskim, oblewa Szwabiszki, Owantę, Kurkle, i ubiegłszy 58 w., poniżej Kowarska ma ujście. Obraca 13 młynów. Na brzegach jej znajdują się najlepsze w powiecie łąki zalewne. Przybiera od praw. brzegu Niewiażę, od lewego Owantkę.

Wiryszcze, wś, pow. nowogrodzki, w 1 okr. pol., gm. Szczorse, o 23 w. od Nowogródka.

Wirysznie, jezioro, w pow. wileńskim, pod wsią Drusjańce.

Wirza al. *Wirsa*, ob. *Wyrsa*.

Wirzbiczany, ob. *Wierzbiczany*.

Wirzerw, jezioro, ob. *Wirzaewr*.

Wirzjaerw, *Werzjaerw* (Białe jezioro), jezioro, w gub. inflanckiej, na pograniczu pow. dorpacckiego (par. Ringen, Randen i Eks) i parnawskiego (par. Helmet, Tarwast, Fellin i Klein-Johannis), wzniesione 114 st. n.p.m., zajmuje 5 mil al. 242¹/₂ w. kw., przeto po jeziorze Czudzkim jest najrozleglejším w guberniach nadbałtyckich. Długość jeziora od płu. ku pld. wynosi 33 w., szerokość w części płu. dochodzi do 12, w południowej 2 w.; głębokie na środku do 24 st., u brzegów dość płytkie. Na jeziorze znajdują się mielizny, z których największa naprost ujęcia rzeki Tennasilm, mająca do 200 saż. długości. Wypłynie niewiele, ważniejsze: Wennasaar (o 2 w. od ujęcia rz. Emmel) i Pechtsaar (1 w. dłużej, 250 saż. szer., odl. o 2 w. od ujęcia Małej Embachy). Brzegi jeziora są w części pokryte lasem, w części zaś zalegają błota i łąki, przedstawiają w ogóle równinę, na której w niektórych miejscach spotykają się piaszczyste pagórki. Oprócz przestrzeni zajętych przez błota, wybrzeża jeziora są gęsto zaludnione. U wybrzeża północnego zasiadły przeważnie wsie, u południowego pojedyncze osady. Mieszkańcy nadbrzeżni zajmują się rolnictwem, głównie zaś rybołówstwem. Ryby tutejsze ustępują pod względem wielkości i smaku rybom z jeziora Czudzkiego. Do jeziora W. uchodzi wiele rzeczek, z których ważniejsze: od strony pld. Górny Embach a od zach. Tennasilm. Od płu.-wsch. wypływa z jeziora rz. Embach Dolny, uchodząca do jeziora Czudzkiego. J. Krz.

Wirzkupiany, ob. *Wirzkuniany*.

Wirzotzkow, jezioro, ob. *Konarzynny* 1.).

Wirzunt, ob. *Wirzunt*.

Wirzuwianka, ob. *Wirwita*.

Wirzuwiany, dawna nazwa mka Janopol (ob.), w pow. telszewskim, od przepływającej pod niem rzki Wirzuwianki.

Wirzyniszki, zaśc. skarb., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 35 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. katol.

Wirzynka, nazwa używana dawniej dla wsi Swierczyna, w pow. opoczyńskim (ob. t. VII, 557).

Wirzany 1.) wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 26 w. od Poniewieża. 2.) **W.**, dobra, tamże, gm. Krakinowo, o 33 w. od Poniewieża, w 1859 r. 24 mk., gorzelnia. Mają tu: Bakiwiczowie 260 dzies. (14 lasu, 8 nieuż.), Bańcewiczowie 120 dzies. (45 lasu, 55 nieuż.).

Wirże, wś włośc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Wołkołata (o 2 w.), okr. wiejski Wirże, o 70 w. od Wilejki, ma 26 dm., 252 mk. katol. (w 1869 r. 110 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Firkowszczyzna. W skład okręgu

wiejskiego wchodzi wsi: W., Chorosze, Cinki, Horodyszcze, Jabłońce, Kisiewo, Malakowo, Petryłowo, Prudziszcze, Rakitowszczyzna, Siemięniłowo, Sieńkowszczyzna, Zagocie, Zamoszje, w ogóle w 1865 r. 509 dusz rewiz. b. włośc. skarbowych.

Wirzinty, u Buszyńskiego *Wirzinty*, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. i par. Andrzejów, o 107 w. od Rossień.

Wisa al. *Wissa*, ob. *Wyssa*.

Wisbarienen, wś, pow. piłkałowski, st. p. Schillehen.

Wisbarren-Paoss, wś, pow. niziny, st. p. Skaisgirren.

Wischau, wś na Szląsku, ob. *Lichtenberg* i *Maryak*.

Wischawe, 1416 *Weyschow*, dobra i wś, pow. trzebnicki, par. kat. i ew. Trzebnica. W r. 1885 dobra miały 154 ha, 2 dm., 73 mk. (29 kat.); wś 15 ha, 7 dm., 39 mk. (18 kat.).

Wischehnen, wś, pow. fyszczuki, st. p. Powayen. Leży wśród puszczy Kaporowskiej. Por. *Rachsitten*.

Wischeln *Gross* i *Klein*, dobra prywatne, w okr. tukumskim, pow. talseński, par. zabelnska (Kurlandya).

Wischen, ob. *Wyszczanowo*.

Wischen, ob. *Wischno*.

Wischetzin (niem.), ob. *Wyszczecin*.

Wischin, ob. *Wyszczyny*.

Wischinsand, pow. chodzieski, ob. *Piaski* 7).

Wischkau al. *Wischke*, zapewne *Wyszczków*, 1359 *Wisschow*, 1372 *Wyska*, 1379 *Wischcow*, 1359 *Wisschow*, 1372 *Wyska*, 1379 *Wischcow*, wś, pow. nissański, par. kat. Neunz. W r. 1885 było 320 ha, 52 dm., 253 mk. katol. Kaplica katol. Wieś dawniej należała do biskupów wrocławskich.

Wischniewen, ob. *Wisniewo*.

Wischnitz, ob. *Wyznice*.

Wischrodt, os. młyn., pow. fyszczuki, st. p. Fischhausen.

Wischtecken *Gross* i *Klein*, wś i dobra, pow. gabiński, st. p. Sodehnen.

Wischtegg *Alt* i *Neu*, dwie wsi, pow. ragnecki, st. p. Kraupischken i Rautenberg.

Wischten-Andres, ob. *Meschellen*.

Wischtyten-See (niem.), ob. *Wisztyniec*.

Wischuetz, dobra i wś, pow. wołowski, par. ew. w miejscu, kat. Krehlau. W r. 1885 dobra miały 491 ha, 8 dm., 134 mk. (21 kat.); wś 463 ha, 80 dm., 426 mk. (33 kat.). We wsi kościół par. ewang. i katol. filialny.

Wischwill, wś i dobra nad Niemnem, pow. ragnecki, st. p. w miejscu.

Wischehlen, folw., pow. gierdowski, st. p. Gerdaun.

Wischehnen, dobra rye., pow. ilawkowski, st. p. Uderwangen.

Wisegard, *Wisegrad* (dok.), ob. *Wyszczgród*.

Wiseggen, ob. *Wyzęgi*.

Wiselka, nazwa dawana niekiedy rzeczce zw. Samborka al. Gorzyczanka, ob. Samborka.

Wiselka Czarna i Biała, ob. Wisła.

Wisendorf al. *Wizendorf*, właściwie *Wiesendorf Nowy i Stary*, kol., pow. lipnowski, gm. i par. ew. Ossówka, odl. 9 w. od Lipna. W. Nowy ma 31 dm., 172 mk., 165 mr.; W. Stary 18 dm., 135 mk., 196 mr. W 1827 r. było 16 dm., 100 mk.

Wisgaliszki, wś, pow. rossieński, par. Lidowiany.

Wisła, rzeka, w pow. zwinogrodzkim, ob. Wyś.

Wisianowo, niem. *Friedrichsheim*, wybud., pow. wyrzyski, okr. komis., st. dr. żel., poczta, szkoła kat. i sąd w Nakle. Os. ma 1 dm., 26 mk.

Wisiaty, jezioro, w pow. dzisieńskim, pod zaśc. Okuliszki i wsią Wisiaty.

Wisiaty, wś, osada i folw. nad jeziorem t. n., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Pohost Nowy (o 10 w.), okr. wiejski Biruki, o 62 w. od Dziśny. Osada ma 1 dm., 11 mk. starow., wś zaś 11 dm., 102 mk. (w 1865 r. 47 dusz rewiz.). Folw., własność dawniej Waličkih, od 1840 r. Żabów, ma 1102 dzies. Za czasów poddaństwa do Wisiat należały wsi: W., Wołoczki i Hurki.

Wisiekle, *Wiszienkle*, jezioro, w okolicy Koronowa (Wuttke).

Wisielnica, folw., pow. dryssieński, attyn. Saryi, Łopacińskich, ma 15¹/₂ dzies.

Wisieniec, uroczysko do dóbr Wojciechowszczyzna, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Brzostowica Mała.

Wisieńca, *Wisieńca*, *Wisienca*, u Korejwy *Wasinka*, rzeczka, w pow. wileńskim, prawy dopływ Soleży (lew. dopł. Merezanki). Bierze początek po za wsią Kamionka, płynie na Dawidowoszczyznę, Soleczniki Małe, dobra i folw. Jaworów, wś i folw. Powisienie, wś Skubiaty, Jundziliszki, dobra Gudelki. Na wiosnę spławiają po niej niewielkie sztuki drzewa. Stanowiła w części granicę dawnego pow. trockiego.

Wisienca 1.) al. *Wisienice*, folw. nad strugą t. n., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 53 w. od Lidy a 17 w. od Ejszyszek, ma 1 dm., 14 mk. katol. 2.) **W.**, zaśc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Olkieni, okr. wiejski Nopiszki, 7 dusz. rewiz.

Wisiołki 1.) *Wisiołki*, miejscowość na Kunowie, pow. szremski, między Dolskiem a Gostyniem. Jest to pagórek porośły brzezina, z którego wypływa źródło. Wedle podania, ponieważ zagrażała okolicy zalaniem, zawałony został kamieniami i żelaznami drzwiami. 2.) **W.** al. *Wisiołka*, pole na obszarze miasta Kamionny, w pow. międzychodzkiem. *W. Ł.*

Wisioły al. *Wiesoły*, *Wisioły*, folw. do Krotoszyna, w pow. szubińskim, o 2 klm. od Barcina. Kopalnia wapna. 2.) **W.**, wzgórze na obszarze wsi Manieczki, w pow. szremskim.

Wisła (463 mt.), bezleśna góra nad pot.

t. n. i Toplą, na obszarze Gerlachu, na Węgrzech (Karta wojs., 8, XXIV).

Wisła 1.) al. *Viska*, potok, prawy dopływ Topli, płynie wśród bezleśnych wzgórz, na obszarze Gerlachu, w płu. Węgrzech. Długość około 4 klm. (Karta wojs., 8, XXIV). 2.) **W.**, potok, lewy dopływ Ungu, wypływa na obszarze gm. t. n., w płu. Węgrzech, płynie dalej przez Niżną Rostokę i Kostrinę. Długość około 7 klm. (Karta wojs., 10, XXVII).

Wisła Wielka, sioło nad Wysią, pow. bobryniecki gub. chersońskiej, ma 2608 mk. (Matorusów i Mołdawianów).

Wiskacze, zaśc. i folw. nad bezim. dopł. Niemna, pow. nowogrodzki, w 4 okr. pol. i gm. Mir, o 56 w. od Nowogrodka, w miejscowości dość leśnej, lekko falistej, o glebie piaszczystej. Zaścianek ma 27 osad; folwark przeszło 19 włók. Niegdyś własność Radziwiłłów, z kolei Wittgensteinów i ks. Hohenlohe, a teraz kn. Swiatopełk-Mirskiego. Syrokomla w swoich „Wędrownicach“ z r. 1853 wspomina o zaśc. Wiskacze (str. 26—29).

A. Jel.

Wiski 1.) wś, pow. bielski, gm. Kościeniewice, par. Huszcza, ma 67 dm., 389 mk., 2256 mr. W 1827 r. było 74 dm., 396 mk. 2.) **W.**, wś i folw., pow. radzyński, gm. Brzozowy Kąt, par. Komarówka, 43 dm., 327 mk., 1632 mr. ziemi. W 1827 r. było 37 dm., 207 mk, par. Rudno. Dobra W. i Planta, z miastem Wołyn, wsiami: Wiski, Walina, Osowa, Wornice, Brzozowy Kąt, Derewiczne, Rudno, były w r. 1833 własnością ordynata Zamoyskiego, następnie sukcesorów Elizy Brzozowskiej, rozległość ogólna wynosiła mr. 17649. W skład dóbr wchodziły: miasto Wołyn os. 375, mr. 3003; wś. W. os. 40, mr. 703; wś Walina os. 63, mr. 1415; wś Osowa os. 109, mr. 2459; wś Wornice os. 29, mr. 327; wś Brzozowy Kąt os. 77, mr. 1494; wś Derewiczna os. 97, mr. 2010; wś Rudno os. 171 mr. 3564.

Wiski, chutor, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Odryżyn, należy do dóbr Górki, Czepielewskich

Wiski, wś, pow. rówieński, ob. *Monasterzyszcze*.

Wiskiany, wś, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta, par. Uciana, o 68 w. od Wilkomierza; uwłaszczona od dóbr Degule.

Wiskienice al. *Wiskienica*, r. 1418 *Wyskiennica*, w XVI w. *Wyskythnyca*, *Vyskythnyce*, *Wyskiennica*, wś i folw., pow. łowicki, gm. i par. Bąków, odl. 22 w. od Łowicza, 6 w. od Pniewa (st. dr. żel. warsz.-bydg.), ma 48 dm., 501 mk., 46 os., 920 mr. (606 roli, 37 łąk, 233 pastw., 44 nieuż.). Prócz tego dwie osady wieczysto dzierżawne, jedna z obszarem 341 mr. (194 roli, 59 lasu), druga mająca 40 mr. W r. 1827 było 38 dm., 175 mk.; 1864 r. 46 osad, 388 mk. W r. 1876 folw. W., nabyty i wydzielony z dóbr księ-

stwa łowickiego, rozl. mr. 258: gr. orn. i ogr. mr. 200, łąk mr. 50, nieuż. mr. 8; bud. mur. 5, drew. 10; płodozm. 11-pol. W 1358 r. Kazimierz W. będąc źle poinformowany, jakoby i wś W. stanowiła część królewskiej, kazał takową administrować na rzecz skarbu, dowiedziawszy się zaś, że wś ta od niepamiętnych czasów należy do dóbr arcybiskupów, przywilejem wydanym w Lublinie 1358 r. kazał ją powrócić prawemu właścicielowi. W 1419 r. arcyb. Mikołaj Trąba wymógł na kapitule gnieźn. przyzwolenie na zastaw wsi tej plebauowi Przecławowi w Piątku, na tak długo, dopóki z dzierżawy, czyli dochodów rocznych, nie wybierze pożyczki, którą od niego na pokrycie części kosztów pobytu swego w Konstancji był zaciągnął. W 1486 r. przed arcyb. Oleśnickiego skarży pleban z Bąkowa o kołędę parafian z Wyskietnicy. W XVI w. wś ma 19½ łąn., karcznię, kmieci 31. Folw. płacił do kościoła w Bąkowie dziesięcinę w gotówce, 72 złotych.

R. O.

Wisłitki 1.) dawniej *Wisłitki Kościelne*, w dok. z r. 1297 *Vyskythi*, 1349 r. *Wyskythki*, osada miejska, dawniej miasteczko, nad rzeką Piasią (Radziejówką), w pow. błońskim, o 6 w. na zach. od st. dr. żel. warsz.-wied. w Rudzie Guzowskiej a 53 w. na pld. od Warszawy. Posiada kościół par. rz.-kat. murowany, dom schronienia dla ubogich, kościół par. ewang. murowany, dwie szkoły początkowe, towarzystwo wkładowo zaliczkowe (od r. 1873), dystylarnię spirytusu i wódek słodkich, małą farbiarnię, dwie cegielnie, około 200 dm., 3449 mk. Śród ludności zapisanej do ksiąg stałych jest 6 prawosł., 207 prot., 1602 żydów. Do osady należy 1128 mr. W r. 1824 było 120 dm., 955 mk., w tej liczbie 32 sukienników; 1827 r. miasto miało 114 dm., 955 mk., os. Stare W. 47 dm., 303 mk. Obecnie osada stanowi oddzielną gminę, należącą do sądu gm. okr. IV w Żyrardowie. St. poczt. i dr. żel. w Rudzie Guzowskiej. Związkiem osady był dworek myśliwski książąt mazowieckich, położony śród obszarów puszczy Jaktorowskiej. W r. 1221 nadaje tu Konrad, ks. mazowiecki, wś Koskowo klasztorowi w Czerwińsku. Tu w r. 1297 bawi Bolesław „dux tocius Mazovie et Cynrensis“ i zatwierdza układ między Tomaszem, kaszt. nasielskim, a Falisławem, właścicielem Myślikowa (Myszlicow). Przy dworze wyrosła osada, która wcześniej bardzo otrzymała prawo miejskie. Bolesław „dux Mazovie et dominus plocensis“ nadaje r. 1349 matce swej Elżbiecie ziemię wyszogrodzką aktem datowanym „in Wyskythki opido nostro“. W dok. z r. 1365, którym ks. Ziemowit przyjmuje posiadłości w lenno od Kazimierza W., wymieniono W. jako miasto, obok Warszawy, Sochaczewa, Ciechanowa, Nowogrodu i Nowogrodu (Ulanow., Dok. kujaw. i mazow., 328, № 38). Na akcie, którym Ziemowit nadał r. 1399 prawo chełmińskie wsiom Świdno i Grzmiąca,

czytamy: „Datum in stacionibus venacionis nostrae Viskitki“. Dwór książęcy i przyległy folwark otrzymały nazwę Stare Wisłitki, miasteczko zaś powstało na wyznaczonym przyległym obszarze. Jagiełło wracając z wojny krzyżackiej po zwycięstwie grunwaldzkim, nawiedza tu w grudniu r. 1410 swą siostrę Aleksandrę (żonę Ziemowita) i oddaje się przez dni cztery łowom na istniejące wtedy jeszcze tury. Również dla łowów bawi tu w r. 1422 i 1434. W. były zapewne targowiskiem, nie posiadającym wszystkich praw miejskich. W r. 1578 jest to wś kościelna, płacąca pobór od 18 łąn., 28 zagr. z rolą, 8 zagr. bez roli, 30 rzemieślników i 1 rzeźnika. Do wójta należało 1½ łąna i 4 zagr. Przy osadzie istniała kuznica „Viskitezensis minera“, z której płacono od 8 rzem. Wś Stare W. miała 20 łąn., 6 zagr. z rolą, 2 komor., 3 rzem.; wójtowstwo w niej ¾ łąn. i 2 zagr. (Pawłowski, Mazowsze, 140). Dopiero w r. 1595 Stanisław Tarło, ssta sochaczewski, dzierżawca wsi królewskiej W. Kościelne, otrzymał od Zygmunta III przywilej miejski dla osady. Jako herb otrzymało miasto głowę tura w polu czerwonym a po nad nią topór. Władysław IV potwierdził przywilej ojca w r. 1641. W wieku XVIII W. wchodzi w skład ststwa guzowskiego, należące do Ogińskich. Około r. 1820 osadzono tu sukienników, których w r. 1824 było 32. Powstanie cukrowni w Guzowie i rozwój poblizkiego Żyrardowa wpłynęło wiele na przyrost ludności w W. Kościół parafialny powstał zapewne w XIV w. Wzmianki archiwalne o jego istnieniu sięgają r. 1426. Według wizyty Goślickiego w r. 1603 był p. w. św. Stanisława, murowany i podupadły ze starości. Odbudowany na nowo po spaleniu, został poświęcony r. 1630 p. w. W. W. Św. przez Macieja Lubieńskiego, bisk. poznańskiego. W wieku XVII istniały jeszcze dwa kościołki (kaplice), p. w. św. Krzyża i św. Wawrzyńca. W. par., dek. grodziski, 12450 dusz. Wisłickie starostwo niegrodowe, w wojew. rawskim, ziemi sochaczewskiej, pow. mszczonowskim, podług lustracyi z r. 1620 obejmowało: miasto Wisłitki Kościelne i wś Stare Wisłitki, należące dawniej do ststwa sochaczewskiego. W r. 1771 posiadała je Paulina z Szembeków ks. Ogińska, miecznikowa w. ks. litew. 2.) **W. Stare**, wś i folw., pow. błoński, gm. Guzów, par. Wisłitki, odl. 20 w. od Grodziska, leżą w pobliżu Rudy Guzowskiej (st. dr. żel. warsz.-wied.), mają 684 mk. Folw. Wisłitki Stare z attyn. Ulański, w r. 1873 oddzielony od dóbr Guzów, rozl. mr. 594: gr. orn. i ogr. mr. 445, łąk mr. 120, nieuż. mr. 29; bud. mur. 8, drew. 14; płodozm. 10-pol. Do włościan należy 438 mr. W r. 1579 wś „Wisłitki antiqua“ płaciła od 20 łąn., 6 zagr. z rolą, 2 kom., 3 rzem.; wójtowstwo od ¾ łąnu, 2 zagr. (Pawłowski, Mazowsze, 140). *Br. Ch.*

Wisłitno 1.) wś, folw. i os. młyn. nad rz.

Ner, pow. łódzki, gm. Wiskitno, par. Mileszki, odl. 7 w. od Łodzi. Posiada gorzelnię przetwarzającą 10000 kor. kartofli i wiatrak. Ws ma 34 dm., 427 mk.; folw. 7 dm., 90 mk.; os. młyn. Jędrzejów al. W. 1 dm., 7 mk., 60 mr. W 1827 r. było 40 dm., 317 mk. Dobra W. składały się w r. 1888 z folw. W. i Bronisin, rozl. mr. 1511; folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 681, łąk mr. 46, lasu mr. 4, w odpadkach mr. 104, nieuz. mr. 39; bud. mur. 14, dREW. 18; płodozm. 15-pol.; folw. Bronisin gr. or. i ogr. mr. 376, łąk mr. 177, kopalnia torfu mr. 10, w odpadkach mr. 49, nieuz. mr. 25; bud. mur. 4, dREW. 8. W skład dóbr poprzednio wchodziły: ws W. komorników os. 56, mr. 154; ws Konstantynowo os. 14, mr. 197; ws Huta Wiskitska os. 18, mr. 263; ws Giemzów os. 19, mr. 366; ws Olechowo os. 61, mr. 1149; ws Kalina os. 51, mr. 1029; ws Grodzisk os. 29, mr. 614; ws Stefanowo os. 13, mr. 95; ws Tadzios os. 13, mr. 138; ws Bolesławów os. 6, mr. 12, ws Bronisino os. 15, mr. 78; ws Wandalin os. 18, mr. 99; ws Posada os. 5, mr. 32; ws Ustronie os. 11, mr. 150; ws Huta Szklanna os. 16, mr. 72; ws Feliksino os. 41, mr. 158; ws Przypusta os. 10, mr. 55; ws Jędrzejewo al. Wiskitno os. 34, mr. 569. W połowie XV w. „Wyskitykno“, własność kapituły krakowskiej, w kluczu pabianickim leżąca, należała do par. Mileszki, miała 18 łan. km., z których dawano po 30 skotów (bez pół grosza), po 2 kapłony i 30 jaj na św. Marcin. Przy tem z każdego łanu odrabiano robocizny na folw. pabianickim, zwożono po 12 wozów drzew. Jako wykupno za robocizny płać 3 grzyw. Obowiązani są zebrać i zwieść siano z łąki. Nie dają osepu ni siennego. Z każdego łanu płać kasztelanowi konarskiemu (Conariensi), w ziemi łęczyckiej, po 4½ gr. rocznie. Z trzech zagrodników jeden płaci ½ grzyw., drugi i trzeci po fertonie. Sołtys ma 2 łany wolne, młyn na rzece „Plothy“, dający mu 1½ grzyw. Sołtys daje do dworu „pokow“ miodu. Dziesięcinę wieś daje tylko z łanów km. prepozyturze łęczyckiej, wartości do 30 grzyw.; role sołtysa dają plebanowi we wsi „Mirzino“, wartości 2 grzyw. Za obiedne dają kmiecie po ½ grzyw., sołtysi fertona. Obowiązani przytem sieci myśliwskie prowadzić do Piotrkowa, i rozmaite roboty koło dworu i budowli wykonywać, przewody do wsi i targowisk prowadzić. Dwaj sołtysi płać po pół seksageny za usługi (Długosz, L. B., I, 287). Według reg. pob. pow. brzezińskiego z r. 1557 ws W., w par. Mileszki, należąca do kapituły krakowskiej, miała 17 łan., 2 karczmy, 2 zagr. na pół łanku, 6 zagr. z rolą, 2 zagr. bez bydła, młyn o 1 kole, 9 rzem. po 2 gr., warzących piwo po 6 gr., 35 osad. (Pawiński, Wielkop., II, 98). W. gmina, należy do sądu gm. okr. II w Rogowie, st. dr. żel. i poczta w Łodzi. Gmina ma 10361 mr. obszaru i 5090 mk. Śród stałej ludności jest 6 prawosł., 1575

prot. i 74 żyd. 2.) W., os. szlach., pow. lipnowski, gm. Brudzeń, par. Bądkowo, ma 1 dm., 5 mk., 52 mr. Br. Ch.

Wiskitno, *Wiskidno*, *Wyskitykno*, *Wyskitno*, ws gospod. nad jez. Głusza, pow. bydgoski, okr. komis. Koronowo, st. dr. żel. w Bydgoszczy, kościół par. i poczta w Wierzehucinie, szkoła w miejscu, sąd w Bydgoszczy. Ma 34 dm., 1246 ha, 367 mk. (353 katol.). Niegdyś własność klasztoru byszewskiego. Znane w dok. od r. 1288. Na obszarze W. leżą jeziora: Gduna i Trzaska i błota Kurowo. W. Ł.

Wiskitska Huta, kol. i os. młyn. nad rz. Ner, pow. łódzki, gm. Wiskitno; kol. ma 20 dm., 182 mk., 260 mr.; os. 1 dm., 7 mr. dwor.; os. młyn. 1 dm., 55 mr.

Wisklin, folw., pow. czauski, dziedzictwo Misiewiczów, ma w 2 częściach 320 dzies. (73 roli, 35 łąk, 182 lasu).

Wiskowice, *Weisdorf*, 1373 *Wisdorff*, ws, pow. olawski, par. ew. Wuestebriese, kat. Thomaskirch. W r. 1885 miała 422 ha, 25 dm., 180 mk. (16 kat.).

Wiskula, rzeczka, w pow. łucyńskim, dopł. Ewikszy, ob. Ika. Przybiera rzki: Kiejbę i Taugagę, oraz strumień Paukla.

Wisłanka al. *Rudnia Żadkowska*, słoboda do wsi Świda, w pow. radomyskim, w 3 okr. pol., gm. Potyjówka, o 30 w. od Radomyśla, ma 50 mk. Podług Pochilewicz słoboda założona została w 1871 r. przez 16 gospodarzy ze szlachty, mieszczan, włościan i kozaków, na 407 dzies. ziemi, nabytej u Kwaśnickiej i Kraszewskiej, córek poprzedniego właściciela wsi Świda, Bielickiego.

Wisłanówka, *Wisłanka* al. *Kłotnia*, rzeczka, bierze początek ze źródła na łąkach wsi Beszyno, w gm. Lubień, pow. włocławskim. Strumień nieznaczny sączy się ztąd ku wschodowi przez Kałnybród, Wawał, Działków. Tu przyjmuje wody kilku źródeł i stawów miejscowych i zwraca się ku północy. Właściwie od Działkówka można uważać W. za rzeczkę, bo tu już woda w najsuchsze lata nie niknie, co się przytrafia powyżej. Dalej płynie W. przez obszar wsi: Piotrowo, Białotarsk, Górki w pow. gostyńskim, nareszcie zwracając ku półn.-zach. pod Patrowem wraca w pow. włocławski i łącząc się z Dyabelkiem, później Zgłowiączką, wpada do Wisły w Włocławku. W Działkówku ponad strumieniem wznosi się kopiec formy ostrosłupa ściętego, kilkadziesiąt stóp wysoki, u podstawy obwodu 40 pretów, u wierchołka średnicy 4 prety, z pod niego wypływa najsilniejsze źródło zasilające strumień. Kopiec ten jest widocznie dawnym grodziskiem, jak o tem świadczy zarówno położenie śród łąk torfiastych, zamienionych dziś na ogród, jak i wykopywane na szczybie kamienie, w regularnych liniach rozmieszczone, i

znalezione przed kilku laty ostrze strzały (ob. *Kłótnia i Kowal*) C. Apan.

Vislava, ob. *Wiszlawa*.

Wiślica w dok. *Vislicia*, niegdyś miasto powiatowe w wojew. sandomierskiem, dziś osada w pow. pińczowskim, gm. i parafia w miejscu, leży o 17 w. od Pińczowa, o 7 w. od Korczyna, najbliższa stacja kolei żel. w Miechowie. Wśród pięknej podmokłej doliny, nad rz. Nidą na wzniesieniu gipsowem, leży gród starożytny. Obecnie W. ma kościół paraf. (kollegiata) i kościół św. Wawrzyńca na przedmieściu Gorzysławice, synagogę, przytułek dla 5 ubogich (wzniesiony r. 1889), szkołę początkową (190 dzieci) i 6 hederów (200 uczniów), urz. gm., urząd pocztowy (od r. 1889), aptekę (od r. 1879), lekarza, 11 szynków, 7 piekarni, 139 dm. (70 murow.), ubezpieczonych na 96720 rs., 3279 mk. (14 prawosł., 2414 żyd.). W r. 1827 było 135 dm., 1372 mk.; w 1867 r. 142 dm., 2340 mk. Sąd gminny przeniesiono z W. do wsi Złota. Z cechów istnieją: mularski, szewcki, kuśnierski i kowalski. Kwitnie tu i w okolicy wyrób kozuchów. Nazwa osady dała w późniejszych wiekach osnowę do legendy etymologicznej o księciu Wisławie, założycielu grodu. Następnie wprowadzono postać Wisława do niemieckiego podania o Walterze i Heligundzie, której grobowiec jakoby miał się znajdować w W. w XIII wieku. Nazwa „Wislica“ jest prawdopodobnie pierwotną nazwą rzeki Nidy, wyrażającą jej stosunek do Wisły, podobnie jak nazwy: Wisłok, Wisłoka, Wiślika (stare koryta Wisły). Jak nad jeziorami spotykamy starożytne osady noszące tę nazwę co i jezioro (zabytek zapewne z epoki siedzib nawodnych), tak i nad rzekami zwykle mieszczą się osady tego samego co i rzeka nazwiska (Wisła, Pilica, Ner, Warta, Nida). Nic więc dziwnego, że stary gród na wyspie, utworzonej przez dwa ramiona rzeki, otrzymał i zatrzymał pierwotną nazwę rzeki.

Dzieje. Dolina Nidy, żyzna i obfita w łąki, zdawna musiała być zaludniona. Rozwinęło się tu pasterstwo, czego pamiątką są liczne nazwy, jak: Skotniki, Kobylniki, Owezary, Świniary, Koniary. Gród wiślicki był centrem tego obszaru. Bolesław Krzywousty przyjąwszy wygnanego z Węgier ks. Borysa, oddał mu w posiadanie r. 1128 kasztelanią wiślicką. W rok potem, gdy Bolesław bawił w Bambergu na zjeździe z cesarzem niemieckim, a zastępy Pieczyngów i Rusinów podstępły pod W., Borys przekupiony przez nieprzyjaciół, poddaje gród najeźdźcom. Stara notatka rocznikarska podaje pod r. 1135 „Vyslicia cede destruitur V id. Februarii“. Najazd tatarski w r. 1241 zniszczył osadę. Wkrótce jednak odbudowana została, skoro w walkach Łokietka z Wacławem Czeskim, pod wodzą Tobiasza, biskupa praskiego, w r. 1291 W. zdobytą została (Naruszewicz, V, 229). Gdy Łokietek po wielu latach tułactwa powraca do kra-

ju, pierwsza W. otwiera mu swe bramy (1305 r.). Miejscowe podanie głosi, że gdy strudzony walką, ukrywszy się w kościele św. Trójcy, zasnął, ukazała mu się Najśw. Panna, zwiastując pomysłny koniec cierpieniom; zbudziwszy się, znajduje obok siebie posążek Boga Rodzicy, podobny zupełnie do widzianego we śnie. Gdy odzyskał tron, na miejscu tem wznosił świątynię. Kazimierz W. umocnił zamek i opasał miasto murem. Zdawna zapewne W. była miejscem zebrań wiecowych dla Małopolan. Centralne położenie, obfitość łąk i pastwisk, bezpieczeństwo miejsca, czyniły ten gród odpowiednim punktem, podobnie jak w XV w. zajmuje jej miejsce jeszcze dogodniejszy, pobliski Korczyn. Ze zdawna w W. odbywały się „colloquia“ książęce, świadczy dokum. z r. 1218, w którym księżna Grzymisława mówi: „cum citra Pilciam vel Visliciam fuerim“. W r. 1219 dnia 18 paźdz. opat jędrzejowski, w gronie przedstawicieli duchowieństwa dyecezyi krakowskiej i wrocławskiej, układa tu ugodę między benedyktynami a premonstratensami o klasztor św. Wincentego we Wrocławiu. W zebraniu uczestniczył prepozyt wiślicki (Kod. Wielk., n. 106). Łokietek odbywa „colloquium apud V.“ w r. 1311. R. 1314 bawi też tu w lipcu w gronie kilku dostojników, toż samo w r. 1328 w kwietniu, 1329 w listopadzie i 1331 r. w czerwcu. Kazimierz W. gości tu w 1341 r. 6 maja. Najważniejszym z tych zebrań było „colloquium małopolskie“ z r. 1347, na którym 11 marca przyjęto zebrane w jedną całość prawa zwyczajowe małopolskie i ustawy poprzednie. Wielkopolanie jednak uzyskali dla siebie zachowanie pewnych odrębności w swoim statucie. Gdy król Ludwik oddał Polskę w zarząd Władysławowi ks. opolskiemu, niezadowolniona z tego szlachta, zebrawszy się w Wiślicy 1378 r., wysłała deputatów do Węgier, żądając powrotu króla. Inne zjazdy odbywały się w W. dnia 25 czer. 1381 r. (Ludwik z senatorami) i w dzień św. Mikołaja, 6 grudnia 1382 r.; stawili się tu, prócz arcyb. Bodzanty, dostojnicy wszystkich ziem, przybył też i Zygmunt, margr. brandeb., po zgonie teścia swego Ludwika, pretendent do korony małopolskiej Piastów. Najważniejszym momentem tego zebrania było wysłuchanie posłów węgierskich. Prosiła przez nich królowa Elżbieta, aby Polacy pozostali i nadał wiernymi córkom zmarłego monarchy, dopóki im królowa nie wyznaczy następczyni tronu. Jagiełło, chcąc podnieść dobrobyt miasta, zwolnił w r. 1386 mieszczan wiślickich od opłaty cła i targowego w granicach państwa a 1404 r. potwierdził zgorzały przywilej, nadający W. prawo niemieckie. Za panowania tego króla odbył się tu znany sąd nad obwinioną przez Gniewosza z Dalewic królową Jadwigą. Pobożna królowa jakoby wystawiła na tę pamiątkę kościołek św. Ducha ze szpitalem dla ubogich. Kościołek rozebrany został do-

piero w początkach obecnego wieku; żyją jeszcze ludzie, którzy pamiętają opustoszałe mury. Z podaniem tem niezgadza się to co pisze Długosz (Lib. Ben., I, 435), iż za biskupstwa Zbigniewa Oleśnickiego (a więc w pierwszej połowie XV w.) Jakub z Żabowa, doktor dekretów, kanon. krakow., i Jan Oszkowski z Dobry, doktor medycyny, założyli i uposażyli szpital dla ubogich w W., oddawszy go pod zarząd rajcom miejskim. Prócz kościoła św. Ducha istniały już w XV w. dwa kościoły drewniane należące do dwu prebend św. Mikołaja i św. Marcina. Zjazd w r. 1432 uświetnił przybyciem swoim Baldwin de Noris, poseł Jana, króla wyspy Cypru, z prośbą o rękę królowej Jadwigi. Pod koniec czerwca 1468 r. Kazimierz Jagiellończyk przybywszy z żoną do W., traktował z Małopolanami o wypłacenie zaległego żołdu rycerstwu, walczącemu z Krzyżakami. Postanowiono wybrać na nadchodzący sejm w Piotrkowie po 2 posłów z każdego powiatu. Powtórnie, z powodu morowej zarazy, nie mogąc uczestniczyć w zjeździe korczyńskim, przebył tu król w r. 1473 wraz z rodziną i dworem święta Bożego Narodzenia. Królowa Elżbieta, żona Kazimierza Jagiellończyka, miała od męża zabezpieczoną oprawę na Wiślicy, którą wraz z innymi zamkami zapisuje w r. 1505 jako dożywocie lub do zamążpójścia córce swojej Elżbiecie. Prawa rzeczonoj królowy istniały jeszcze w r. 1512, gdyż król Zygmunt I, zabezpieczając wiano małżonki swej Barbary Zapolyi na Wiślicy, ze względu że takowa należała jeszcze do tymczasowego uposażenia siostry królewskiej Elżbiety, dodaje Biecz i Sochaczew (Jagiellonki Polskie, Przedz., I, 19, 13). Gdy stronnictwo Zygmunta III wyznańczyło na poparcie elekcji jego zjazd powszechny do W., jako leżącej o dwa dni drogi od Krakowa, stronnicy Maksymiliana myśleli, że zajmą się to miasto, udaremnią tem zamysł przeciwników. W tym celu Krzysztof Zborowski dn. 7 wrześ. 1587 r. zajął W., bramy i rynek opanował, klucze miasta sobie przynieść kazał i zabronił mieszkańcom z miasta się oddalać. Zbliżał się dzień naznaczony na sejm, a gdy W. była w ręku Zborowskich, Jan Zamoyski wraz z Tęczyńskim, wojew. krakowskim, zebrawszy znaczne siły, dn. 3 paźdz. wyruszył ku W. Dzień i noc idąc, nad ranem niespodziewanie stanął pod miastem. Wiślicę otaczają bagna; od strony Skalmierza długim mostem łączyło się miasto z suchym lądem. Odpędziwszy oddział broniący mostu, pomimo ognia z armatek ustawionych na pobliskiej wysepce i obsadzenia wież i murów, Zamoyski zawładnął drogami do miasta wiodącymi, tak że Zborowscy ani ruszyć się nie mogli. Tym sposobem zjazd najspokojniej mógł się odbyć, w obliczu samych przeciwników, bo na wzgórzu rzeką i stawem tylko oddzielonem (na obszarze wsi Kocina). Elekcya

Zygmunta III na nim zatwierdzona została, wysłano poselstwo do arcyks. Maksymiliana z wiadomościem o woli Stanów (Hajdensztejn, II, 248, 256). W r. 1591 król Zygmunt III zjeżdża w lipcu do W.; przybył tu za nim czasz turecki wraz z posłem Zamoyskim, donosząc o zawarciu pokoju z Turcją (tamże, II, 299). Rokosz Zebrzydowskiego spowodował zwołanie do W. walnego zjazdu w połowie sierpnia 1606 r. Stanęło przy Zygmuncie przeszło 2000 rycerstwa i kilkanaście dział. Król dokonawszy przeglądu wojsk na błonich pod W., dn. 25 wrześ. ruszył ku Połańcowi (Niemcewicz, Panow. Zym. III, t. II, str. 71-89). „Patrząc, mówi Celli, sekretarz królewski, na marsową postać rycerstwa, na przepych zbroi, dzielność koni, na obroty ich nawet, mniemałem, że dawne legie rzymskie w oczach moich odżyły“. Najście Szwedów, stało się powodem ruiny miasta, co nie zrabowali w r. 1657 Szwedzi i Węgrzy, spłonęło od ognia. Zaledwie odbudowywać się zaczęło miasto, gdy żołnierz związkowy, poszukując zaległego żołdu, dał się srodze we znaki mieszkańcom. Stanisław August w przejeździe do Krakowa zatrzymał się tu dn. 13 czerwca 1787 r., aby obejrzeć starożytną kolegiatę, a na pamiątkę pobytu swego w kancelaryi grodzkiej zapisał się do podanej przez rejenta księgi. Kiedy W. otrzymało prawo magdeburskie niewiadomo. Władysław Jagiełło w r. 1404 potwierdził już zgorzały dawniejszy przywilej. Jan Olbracht zatwierdzając w r. 1493 ustanowiony przez Kazimierza W. skład soli, poleca kupcom i furmanom z Krakowa jadącym, a żeby W. nie mijali. Królowa Elżbieta chciała w r. 1514 usunąć z W. żydów, oparł się jednak temu Zygmunt I (Tomiciana, III, p. 241). Król ten przychyłając się do prośby zanieśionej przez cechy: kowalów, ślusarzów, wędzidlarów, mieczników, bednarzów, stolarzów, stelmachów, czapników i siodlarzów, stanowi 1521 r., a żeby ich czeladź przyjmowana była od rzemieślników krakowskich bez żadnego utrudzenia i przeszkody itp. Tenże król zezwała 1528 r., a żeby Wacław Morawa, biegły w swym kunszcie, sporządził wodociąg kosztem miejskim, a że to wymaga znaczne go kosztu, przekazuje przeto magistratowi pobieranie wieceysie dochodu zw. „urne“, pod obowiązkiem naprawiania murów i dbałości o ozdobę miasta. R. 1538 otrzymali mieszczanie wolności szynkowania wina, gorzałki i innych napojów, lecz natomiast naprawiać mają opasujące miasto mury. Między żydami i mieszczanami stanęła ugoda, którą zatwierdza król 1545 r. Mieszczanie broniąc praw swoich przeciw weiskającym się żydom, uzyskali postanowienie Zygmunta Augusta w r. 1566, aby więcej nad trzech żydów nie znajdowało się w mieście i to za murami; zabroniono im trudnić się sprzedażą trunków. R. 1616 konstytucye sejmowe orzekły „miasto nasze Wiślica, które z wielu miar y

przyczyn, tak przez ogień dawny, powietrza y inne przypadki spustoszone, tak iż do 80 pustych placów leży, z placów tych aby nie płaciło podatku „szos“ (Vol. leg., III, p. 300). Też powody uwzględniając starosta miejscowy Krzysztof ks. Zbaraski, koniuszy w. k., przywilejem z r. 1621, który król Zygmunt III potwierdził, oddał miastu na własność pewne grunta przyległe do wsi Kobylnik, gdzie wójtowstwo, zdawna do miasta należące, ostatecznie w r. 1598 do Wiślicy incorporowano (Vol. leg., II, p. 1465). Stan miasta musiał być smutny, gdy sejm zebrany w r. 1633 dla koronacyi Władysława IV, uwolnił W. „po kilkakroć przez ogień zniesioną“ od wszelkich podatków na lat cztery (Vol. leg., III, p. 826). Nie tylko ogień lecz i woda przyczyniała szkody. Bagna okrażające W., w których, mówi Gwagnin, moc rozmaitej gadziny, węzów i jaszczurek była, dopóki ich nie powyklinano (!), tamując dojazd do miasta, nie pozwoliły rozwinąć się przemysłowi. Rok roczne wylewy Nidy niszczyły komunikacyą ze światem. Uwzględniając to sejmujące stany w r. 1647 „dla prędszej y łacniejszej naprawy zniszczonych mostów i grobel“ cło na nich podwyższyć pozwalają (Vol. leg., IV, 111). Na mocy zawartej 1719 r. ugody, pozwolili mieszczanie 4 żydom szynkować trunki, pod warunkiem, iż podatki za miasto opłacać będą; ugoda zaś 1755 r. przyzwoliła pięciu żydom robienie piwa po kolei, osiadało też ich coraz więcej, tak iż lustracya z r. 1789 znalazła tu obok 51 katolickich domów, większą połowę żydowskich. Mocą ostatniego przywileju Stan. Augusta z r. 1766, Stan. Lubomirski, marszałek w. k. jako starosta miejscowy, miał prawo na pobudowanie gmachu na sądy ziemskie i archiwum, rozebrać wałęce się mury i bramy miejskie. Padły wówczas bramy: krakowska, buska i zamkowa, co starosta zrobił z otrzymanego z nich kamienia, niewiadomo, czytamy bowiem w lustracyi 1789 r. „Ratusz w środku rynku drewniany, nadpustoszały, bardzo szczupły, jedna jest tylko izba, w której żydowi mieszkanie pozwolone. Sądy ziemskie sądzą się w kamienicy kolleg., akta zaś częścią w tejże kamienicy, częścią w kościele konserwowane zostają“. W tym stanie opustoszenia dotrwał ratusz aż do początków naszego wieku, w którym rozebrany został. Przy końcu zeszłego stulecia stały jeszcze w W. trzy kościoły: kolleg. N. Maryi P., szpitalny św. Ducha przy bramie krakowskiej i kościół murowany św. Marcina. Obecnie pozostała tylko kollegiata. Wspaniała ta budowla, w stylu ostrołukowym, rozpoczęta przez Władysława Łokietka, przez syna jego Kazimierza W. ukończoną została w r. 1350. W stokilkanaście lat potem (1464 r.) kapituła kollegiaty wzmocniła główną szczytową ścianę przez dwie podpory, a nad drzwiami bocznymi umieściła tablicę kamienną z rzeźbą,

wyobrażającą króla Kazimierza W. w postawie kłęczącej, ofiarującego kościół wiślicki siedzącej na tronie N. P. Maryi z dzieciątkiem Jezus. U nóg króla tarcza herbowna, za nim biskup w uroczystych szatach (Bodzanta Poraj). Pod rzeźbą w sześciu wierszach gocki napis: AD. MCCCL Princeps Excellentissimus Casimirus Dei gratia Poloniae rex Ecclesiam S. Mariae Vislic. quadro fabricavit lapide, ejus beneficii memor clerus Vislicensis et populus decus hujus operis A. D. MCCCLXIV aureis inscripsit litteris“. Zbudowana z kamienia ciosowego, obrabianego w kostkę, odznacza się nie zwykłą wysmukłością form. Ściany jej, nie mające $\frac{3}{4}$ łokcia grubości, na dwadzieścia kilka łokci w górę się wznoszą. Ściany nawy, pozbawionej okien od strony północnej i wschodniej, podpira z każdej strony po pięć ciosowych skarpów, a część kapłańską, trzema wężkami ścianami zakończoną, dziesięć skarpów. Dach ostry na kunsztownem wiązaniu modrzewiowem, pokrywa włoska dachówka. Wewnątrz świątynia zachowała styl ostrołukowy; sklepienie podparte jest wśród nawy trzema filarami, sposobem właściwym tylko kościołom polskim tych stron. Niebawem ten sposób budowania objaśnia nam legenda przywiązana do niekształtnej figurki kamienną, wykutej na frontowej ścianie kościoła, a przedstawiającej człowieka wiszącego, przepasanego fartuchem. Ma to być wyobrazenie budowniczego kościoła, który za niezgrabne wiązanie sklepienia przez Kazimierza W. na śmierć skazany został. Przychylnie owemu budowniczemu osoby doradziły mu, aby powiesił na kościele swoją figurę, wyrobioną z kamienia, co gdy się właśnie w przeddzień egzekucyi stało, doniesiono królowi, że budowniczy powiesił się na kościele. Król tymczasem ochłonawszy z gniewu, oświadczył, że byłby mu darował karę; wtenczas przyjaciele winowajcy, korzystając ze sposobności, oznajmili monarsze jak się rzecz miała, a budowniczy za wstawieniem się królowej uzyskał przebaczenie. Sklepienie świątyni, na miejscu przecięcia żebrował, okryte jest herbowemi tarczami ziem: dobrzyńskiej, ruskiej i kujawskiej oraz godłami różnych rodzin polskich. W wielkim ołtarzu obraz starożytny P. Jezusa; w jednym z bocznych owo wyobrazenie z kamienia Bogarodziecy, przed którą modlił się niegdyś Łokietek, z prawej strony tego ołtarza, zawieszony na filarze wielki obraz N. Maryi Panny z opisem erekcyi kollegiaty oraz podaniem o ukrywaniu się Łokietka w lochach kościelnych. Obok wielkiego ołtarza posąg Łokietka, jakoby współczesny, dopiero w r. 1883 z zakryty tu przeniesiony. Jest to figura drewniana, przeszło łokieć wysoka, może z XV w. Twarz modelowana z wizerunku Kazimierza W. Posąg wstawiony jest w niszę drewnianą, która ledwie końca XVII w. sięgać może. Jakiś rymopis w dwóch wierszach łacińskich, a dwunastu

polских dzieje Łokietka opowiedział. Podobna zupełnie postać króla, lecz wykuta z kamienia, umieszczoną jest w zewnętrznej wschodniej ścianie kościoła. Po za wielkim ołtarzem, którego antepedium rzeźbione z drzewa zasługuje na uwagę, pokazują drzwi żelazne, na których Twardowski miał odbywać podróż do Rzymu; drzwi te okute, pochodzie mają z zamku. Obok nich szafka na oleje św., z piękną kratą gotycką. Z ośmiu grobowców najpiękniejszy wyobraża leżącą w zakonnem ubiorze Annę ze Stawiszyna Stawiską († 1619 r.). Pozostałe upamiętniają dostojników tutejszego kościoła: Piotra Waligórskiego, proboszcza († 1617 r.); Jakuba Vegriniowiusa, schol. i officyała († 1611); Andrzeja Milewskiego, kaszt wiśl., który w r. 1632 oddrzwia marmurowe do zakrystyi fundował; Józefa Ptaszyńskiego, archidyak. († 1806). Skarbiec, oprócz okazałych ubiorów kościelnych, posiada kilkanaście kielichów, z tych jeden z XV w.; pacyfikał z r. 1604 z wizerunkiem św. Anny; monstrancya srebrna, grubo wyzlacana, gotycka, dar Zygmunta III; oraz monstrancya srebrna z postacią Kazimierza W., zanoszącego modły do N. M. Panny. Akta kościelne zaczynają się za ledwie od 1800 r., za to księga uposażeń, pisana od r. 1599, ciekawo przedstawia zabytek. Przed kościołem, w narożniku cmentarnym, stoi czteropiętrowa, murowana dzwonnica. Ozdobiona niegdyś attykami i czterema wieżyczkami gotyckimi, stanowiła piękne dzieło sztuki mularskiej XV wieku. Dzwonnice tę wznosił własnym nakładem Jan Długosz, historyk, a zarazem prałat tutejszej kollegiaty. Po spaleniu przed 15 laty, odbudowana staraniem ówczesnego proboszcza i kanonika ks. Ludwika Strondały, zachowała cechy dawnej piękności. Podzieloną jest ona na cztery pietra, z których dwa dolne całkowicie, oraz węży dwóch górnych i gzyms wystawione są z ciosowego kamienia, same ściany górnych pięter z cegły skośnie układanej. Pod gzymsem pas na liczne podzielony pola, w których to cyfry imienia Jezus i Marya, to znów herby królestwa, fundatora lub rodzin polskich spostrzegać się dają. Tenże sam Jan Długosz, będąc kustoszem przy kollegiacie wiślickiej, około r. 1440, częścią od Jana Ranogutha, częścią od synów Bednarka, zakupuje dwa place przy cmentarzu kościelnym i na jednym stawia dom murowany dla siebie i następców swoich na prelaturze, na drugim obszerny dom dla 12 księży wikaryuszów, składający się z 3 sal, z 6 izb, z biblioteki, łaźni, kuchni itd. (Lib. Ben., I, 428-9). Piękny ten gmach do dziś istniejący, kryty jest szyfrem, szczyty ma zębate; na jednym z nich herb Wieniawa przypomina założyciela (ob. „Kłosy“, t. 32, № 817-18). Do parafii wiślickiej należą wsi: Goryslawice, Ostrów, Kobylniki, Kuchary, Koniecmosty, Wawrowice i Wiśniówki z ilością parafian: męż.

1518, kob. 1711. Obecnie Wiślica przedstawia smutny obraz żydowskiego miasteczka, z nędznymi domami i ulicami, których bruk dawniejszy zapadł się na łokieć w pulchną ziemię. Na przedmieściu Goryslawicach, rozłożonem na gipsowem wzgórzu, stoi kościół murowany św. Wawrzyńca, po za murami dawnego miasta. W. posiada kilka placów, jako to: Rynek, Targowisko i inne. Ulice: Długa, Targowica, Solna, Zatylna i Krakowska oraz kilka bez nazwy. Tuż pod miastem, od strony południowej, jest jezioro zw. Płyt, dosyć głębokie, przez które położono most na palach.

Kasztelania wiślicka należała zapewne do najdawniejszych w Małopolsce a ze względu na znaczenie tego miejsca, odbywające się tu częste zjazdy, obsadzana była niewątpliwie przez wybitniejszych ludzi z otoczenia książąt i królów. W znanych dotąd dokumentach spotykamy następujących: Ostasius (1212—24), Dirsislaus (1224), Marcus (1227), Mstivius (1228), Pacslaus (1239—43), Sudo (1244), Mstiwuy (?), r. 1248—50, Adam, Abraham (1254), Sulco (1255), Bogussa (1255—64), Jacobus (1271), Dobeslaus (1271), Swentoslaus (1286—87), Florianus (1317), Spicimir (1319), Adam (1325—31), Andreas (1340—46), Henrius (1348—1352), Dobeslaus (1356—68), Raphael (1368—1372), Otto (1373—4), Michael de Tarnowo (przed r. 1376), Stanislaus (1377—79), Joannes (1396), Petrus Rpischea? (1401), Clemens (1408), Florianus (1420), Florianus de Korytnica (1422—34), Joannes Felix de Tarnow (1470), Felix de Tarnow (1475), Nicolaus de Strzeszow (1495), Petrus Szafranec (1501—5).

Kanonicy wiśliccy bywali pisarzami dworu (notarius curiae) za Kazimierza W. i Jadwigi Prepozyt wiślicki pojawia się w r. 1214 Istnieje widocznie już wtedy kollegiata. Z tegoż miasta pochodził poeta łaciński z początku XVI w. znany p. n. Jana z Wiślicy, twórca poematu „Bellum prutenum“ (Kraków, 1516) w którym opiewa dom Jagiellonów i zwycięztwo pod Grunwaldem.

Wiślickie starostwo niegrodowe, w województwie sandomierskiem, powiecie wiślickim, podług lustracyi z roku 1669 składało się z miasta Wiślicy i wsi: Winary, Senisławice, Korezyn, Boryszowa (Boryslawice), Mędrzechów, Wólka Mędrzechowska, Kopacz, Kupienin, Podlipie, Strojców, Samocice, Kozłów, Hubienice, Łęka, Zawierzbie, Miernów, Sepichów, Kocina, Brzesko, Pawłów, Koniecmosty, Górnwola, Wełnin, Błotnawola, Chwalibogowice i Parchocin. W r. 1771 posiadał je Stanisław ks. Lubomirski, marsz. w. kor., wraz z swą żoną Elżbietą z książąt Czartoryskich, którzy zeń płacili kwarty złp. 11187, a hyberty złp. 270 gr. 3.

Szczegółowy opis uposażenia kollegiaty wi-

ślękiej podał Długosz (Lib. Ben., I, 403—436). Opisy miasta z rysunkami pomieszczał Tygod. Illustr. z r. 1860 (t. II, 419), 1862 r. (IV, 252 i V, 108) tudzież „Kłosy“ (Nr. 818).

(Opis miasta i dzieje od początku XV w. opracował M. R. Witanowski, objaśnienie nazwy, początkową historią i spis kasztelanów do dał Br. Ch.),

Wislica, rzeka, pow. piński, ob. Wisła.

Wislica, czesk. *Vislice*, niem. *Wisnitz*, wś na Szląsku austr., pow. bielski, obwód sąd. skoczowski, odl. 4 klm. na pń. od Skoczowa. Obszar W. graniczy na pld. z gm. Skoczów, na zach. z Simoradzem, na wsch. z Kieczycami, na pń. z Ochabem. Grupy domów wsi noszą nazwy: Kałuże, Łonice, Międzykrzyże, Stawiska, Przyczny. W r. 1890 miała W. 357 ha i 371 mk. rz.-kat., Polaków. Kościół paraf. katol. i szkoła ludowa w miejscu.

W. H.

Wisliczka, pow. olkuski, gm. Rabsztyn, par. Przeginia.

Wislina, dok. *Wyslina*, potok, w gdańskich nizinach (ob. Perlbach, P. U. B., str. 582).

Wislina, dawna nazwa wsi Hochzeit, w nizinach gdańskich (ob. Perlbach, P. U. B., str. 633).

Wislinka, niem. *Wesslinken*, wś w nizinach gdańskich, na lew. brzegu Wisły, pow. gdański nizinny, st. p. Gr. Plehnendorf. par. kat. przy królewskiej kaplicy w Gdańsku; 1074 ha (782 roli or. 47 łąk); 1885 r. 58 dm., 122 dym., 616 mk., 25 kat., 585 ew., 6 dyssyd. Przyległości: Bohnsackertryol (10 dm., 207 mk.); Rosenau (9 dm., 57 mk.); Scheerkrug (1 dm., 8 mk.); Biała Karczma (1 dm., 21 mk.). R. 1310 Jakub i Jan, synowie Wacława, kaszt. gdańskiego, sprzedają 9 wsi na żuławach, między niemi W. (wsi te ks. Mestwin r. 1290 darował ich poprzednikom), zakonowi krzyżackiemu za 600 grz. (ob. Script. rer. pruss., I, 706). R. 1514 przerwała tu Wisła groblę, lecz zdołano ją wnet naprawić. R. 1550 nadaje magistrat gdański 36 włók i 4 włoki wolne Jerzemu Moeller, Henrykowi Kleefeld, Janowi Conrath, Jakubowi Voelkel i towarzyszom (ob. Brandstaeter, Land u Leute des Landr., Danzig, str. 202).

Ks. Fr.

Wisła. I. Opis rzeki, charakterystyka dorzecza i łożyska. Źródła W. leżą pod 49° 36—37' szerokości północnej a 36° 40—41' długości wsch. od F. na wysokości 1125 mt. n.p.m. a według mapy Kammersberga 3519 st. paryz., w księstwie cieszyńskim, na póln. stokach Beskidu, o jakie 20 klm. na pń.-wsch. od wąwozu Jabłonki, w pobliżu źródeł Olszy (systemat Odry), na pń.-zach. stokach góry Baraniej.

Rzeka ta powstaje z dwóch strumieni źródłowych: *Czarnej* i *Białej Wiselki*. Czarna wypływa z jezior, leżących na różnych poziomach zachodniego stoku góry Baraniej, sączy się najpierw przez czarną próchnicę i spływa

małymi strumykami. Z powodu wielkiej ilości tych strumyków W. rozrasta się szybko, a ubiegłszy wiorstę, staje się tak szeroką, że ją trudno przeskoczyć. Już odtąd służy ona do spławu drzewa i w tym celu jest uregulowana zapomocą szluz. Z początku płynie w kierunku pld.-zach., następnie pń.-wschod., opływając lewym brzegiem stopy gór: Karolówki (930 mt.), Beskidku (763 mt.) i Głębea (829 mt.), prawym zaś stopy góry Czarnej, i tym sposobem tworzy półkole, którego średnicę stanowi W. Biała, druga rzeka źródłowa. W. Biała wypływa z licznych źródeł na pń.-zach. stokach góry Baraniej i zachodnich góry Magórzańskiej, na wysokości 948 do 1011 mt.; dążąc ku wschodowi tworzy kilka wodospadów, do 15 mt. wysokich. Tę to Wiselkę nazywają niekiedy Białką i uważają za właściwy początek W. Z doliny W., przez wklęsnięcie Kabalonki, znajdującej się na zachód Głębea, prowadzi droga do Węgior. Liczne ślady szauńców w pobliżu tej drogi dowodzą, iż miała ona strategiczne znaczenie.

Po złączeniu tych rzek płynie W. ku pń.-wsch., przepływa najrozleglejszą na Szląsku austr. wś Wisłę, dążąc ku Ustroniowi (zakład żętyczny); pod tą wsią staje się już spławną. Wody obu tych rzek źródłowych płyną długi czas we wspólnym korycie, nie mieszając się ze sobą; można odróżnić przezroczysty pas Białej i mętny Czarnej W. Do Ustronia połączona rzeka przepływa trzy mile wzdłuż wygodnej szosy. Na tej przestrzeni przyjmuje z prawej strony *Malinkę* płynącą równolegle do Wiselki Białej; z lewej zaś strony *Kopidłą*, mającą kierunek z pld.-zachodu ku pń.-wschodowi (przy końcu ku północy) i *Dziechcin* z kierunkiem z pld.-zachod. ku pń.-wschod. We wsi Ustronin zabiera W. z prawej strony wody górskich potoków; Dobki, Jaszowca, Gościeradowca i wielu innych pomniejszych rzeczek. Z lew. brzegu ze stoków gór Wielkiej i Małej Czantory, potoki: Suchy Poniwiec i Żabinec. Poniżej wsi Ustronia połączona rzeka przyjmuje już nazwę *Wisły* i tu się kończy właściwy obszar jej źródlowisk. Na tem obszarze znajdują się góry lesiste, budynki rybackie i myśliwskie (W. jest zarybioną pstrągami, łososiami).

Dalej płynie W. coraz bardziej ku północy doliną znacznie już rozszerzoną, dążąc do Skoczowa. Niedochodząc tej osady, W. przyjmuje z prawej strony bystrą *Bronicę*. Kierunek biegu jest odtąd już północny aż ku Strumieniowi (opływa to miasto od wschodu, tworząc granicę między Szląskiem austriackim a pruskim). Dotąd płynie W. w kamienistym rozdole, mając charakter górskiego potoku; koryto jej jest tu szerokie za ledwie 10 sążni. Od Strumienia zwraca się pod kątem prostym ku wschodowi i dostaje się po raz pierwszy na szerokie równiny.

Po lewej stronie rozciąga się kraj dzielący Karpaty od wyżyny Tarnowickiej oraz systemat

W. od systematu Odry (dział wodny nieznaczny). Po prawej, nieco opodal, widnieją góry, nad którymi w okolicy Kęt panuje wyniosłość „Wielką Puszcza” zwana. Po obu brzegach ciągną się wzdłuż małe jeziora. Tu wpada do Wisły z prawej strony rzeczka *Biała*; ma ona bieg prawie równoległy do kierunku W. od Ustronia do Strumienia. Rzeczka ta stanowi granicę polityczną między Szląskiem austriackim i Galicyą. Jest ona pierwszym większym dopływem, jaki W. przyjmuje od praw. brzegu. Źródła swe ma na podgórzu powyżej wsi Bystrej, płynie wprost z płd. ku północy; w biegu swoim dzieli miasto Bielsk od Białej i wpada pod Kaniowem do W.

W miejscu, gdzie W. opuszcza Śląsk, poziom jej sięga do 230 mt. n.p.m.; płynąc jeszcze kawałek na wsch., skręca później ku płn. na Oświęcim. Pod tym miastem przepływa *Soła*, uboczna W.; rzeczka ta powstaje z kilku potoków, płynących z pod Beskidu i łączących się pod wsią Rajcęgą w jedną rzekę, która płynie z południa na północ na Żywice, a przyjąwszy z prawego brzegu dopływ *Koszarawę*, zaczyna być spławna. Płynie dalej na Kęty i Oświęcim, gdzie zwraca się ku wschodowi i pod wsią Piekłem wpada do W. Dolina Soły jest ścieśniona i skalista. Naprzeciw Soły wpada do W. z lewej strony *Czarna Przemsza*. Jest to pierwsza większa rzeka, jaką W. przyjmuje z lewej strony; ma ona kierunek z płn. ku płd. Źródła jej znajdują się pod wsią Bzowem (pow. olkuski), niedaleko źródeł Warty (systemat Odry) a poniżej Gorzowa uchodzi do W. Od ujścia Brynicy stanowi granicę polityczną między Szląskiem pruskim a królestwem polskim. Do Czarnej Przemszy wpada z lewej strony *Biała Przemsza*, której źródła przytykają do źródeł Pilicy, z prawej zaś strony *Brynica*, której źródła zbliżają się do Małapanwi (systemat Odry); stanowi ona także granicę polityczną między Szląskiem i królestwem polskim aż do ujścia do Przemszy. Czarna Przemsza od połowy swego biegu jest już spławna dla galarów. Na północ-wschód Oświęcimia przechodzi przez W. most kolejowy, a drugi na północ tegoż miasta pod Czarnuchowicami; w tym miejscu znajduje się także prom. Odtąd płynie W. wprost ku wschodowi na Zator, gdzie z prawego brzegu przyjmuje *Skawę*. Rzeka ta bierze początek na płn. stokach Babiej Góry, ma kierunek północny (z małym zbieżeniem ku wschod.), płynie ku Suchej, gdzie zaczyna być spławna, następnie mija Wadowice i Zator. Od ujścia Skawy W. ścieśnia się coraz bardziej, ścianki i skałki opuszczają się nagle ku wodom a w miejscach, gdzie góry są niższe i niezbyt zbliżone, rozścielają się nad samymi wodami, łęgi gęsto wikłami porośłe a za nimi ciągną się otwarte, wesołe zabrzeża. Powyżej Tyńca przybiera W. z prawego brzegu *Skawinę*, która wypływa dwoma potokami z pod Lanekorony i wsi Polanki; powyżej Radziesz-

wa potoki te łączą się ze sobą i powstała ztąd rzeka po krótkim biegu północnym, przeważnie łąkami, wpada do W. Około Tyńca (gdzie zbudowany był klasztor na wysokiej, prostopadle do W. spadającej skale) i Piekar znajduje się na W. prom. W. przechodzi tu przez bramę jury krakowskiej, dalej zaś aż ku Krakowowi płynie szerokim rozdołem pośród jury, oblewając w drodze po lewej stronie leżącą wyniosłość Bielany, a nieco dalej po prawej Krzemionki (grota Twardowskiego i piec do wypalania wapna). Wprost Krzemionek na lewym brzegu Wisła oblewa stopy Sikornika, na którym trochę w oddali widnieje usypany kopiec Kościuszki, otoczony u podstawy czerwonymi murami fortu. Poniżej Sikornika, na wstępie do Krakowa, W. przyjmuje kanał przekopany od *Rudawy*, ze znacznym spadkiem, obracający młyn Zwierzyniecki. Nieco dalej przechodzi przez W. most kolei żelaznej. Tuż za tym mostem, prawie pod samym Wawelem, wpada do W. sama Rudawa, mająca źródła swe w jurze krakowskiej a płynąca z płn.-zach. na płd.-wschód. Pod Wawelem skały jurajskie znowu przysuwają się do rzeki, brzegi w tym miejscu łączy most drogowy. Nieco dalej na Ludwinowie, naprzeciw kościoła św. Stanisława na Skałce, W. przyjmuje podgórską strugę *Wilgę*, biorącą początek na północy góry Przewódki. Struga ta płynie ku północy na Janowiec, potem na zachód a skręcając się wreszcie na północ mija Swoszowice (źródła siarczane i zakład kąpielowy) i wpada do W.

Pod Krakowem wznosi się poziom W. na 210 mt., rzeka dosięga tu 80 mt. szerokości i staje się spławna dla małych statków (powyżej miasta chodzą po niej tylko galary). Od Krakowa W. zbacza lekko ku płn.-wsch. i ten kierunek zachowuje aż do ujścia Sanu. Dolina W. następnie się rozszerza, przyczem góruje brzeg prawy; w milowej odległości od rzeki występują spiętrzające się wyniosłości wyżyny olkuskiej, z których wypływa kilka strumieni, jak *Prądnik*, biorący początek około wsi Sułoszowej i przepływający malowniczą dolinę Ojcowską. Prądnik płynie z północo-zach. ku płd.-wsch. Prądnik na mapie austriackiego general. sztabu nosi w dolnym biegu nazwę *Biatucha*. O milę poniżej Krakowa pod mogiłą Wandy (fort), wpada z lewej strony do W. *Dłubnia*, a nieco niżej z prawego brzegu pod Szczerowem pot. *Srawa*. Pod Ujściem Solnem przyjmuje W. z prawej strony *Babę*, biorącą początek ze strumieni spływających z płn.-wsch. stoków Babiej góry, a częścią z płn. stoków góry Biernatki. Kierunek jej biegu jest z płd. ku płn., płynie koło Myślenie na Dobszyce i Gdów. Odznacza się nagłymi przyborami wody. Nieco dalej wpada z lewej strony *Szreniawa*. Przed ujściem jeszcze tej rzeki spuszcza się znowu stoki wyżyny ku W. i oddalają się znowu

lekkim łukiem na milę. Toż samo dzieje się jeszcze na ujściu Nidy (lewy dopł. W.), w okolicy Połańca i Sandomierza. Na tym obszarze pod Ławami wpada z lewej *Nidzica*, która płynie od Rogowa i Książa, z płn.-zach. na płd.-wschód na Skalmierz. Z prawego brzegu przyjmuje tu W. ważny dopływ, jakim jest *Dunajec*, powstający w Tatrach z dwu źródeł (*Czarny i Biały*), łączących się na płn.-wsch. stronie Nowego Targu. Źródłowe strumienie Dunajca są bardzo obfite w wodę i mają znaczny spadek. Po ich złączeniu Dunajec staje się już rzeką spławną (w niektórych porach roku), skręca na wschód i przyjmuje *Białkę*, mającą źródłowiska w wysoko leżących jeziorach Tatrzańskich. Między Starym i Nowym Sączem Dunajec przyjmuje *Poprad*, za pośrednictwem którego systemat W. rozszerza się na płd. stoki Tatr i zbliża się do systematu Dunaju. Źródła Popradu leżą na Węgrzech, w pobliżu źródeł Wagu. Po przyjęciu Popradu Dunajec płynie ku północy i uchodzi poniżej Nowopola, naprzeciw Opatowa, do W. (*przewóz*).

Nieco dalej W. przyjmuje z lewej strony *Nidę*; jest to największy z dotychczasowych lewych dopływów. Źródła ma koło Moskorzowa, w pobliżu Pilicy (dopływ lewy W.), płynie na Okszę, Sobków, Pińczów, Wiślicę do Nowego Korczyna, za którym wlewa się do W. Dolina Nidy należy do najpiękniejszych w naszym kraju, posiada malowniczy układ i żyzną glebę. W. płynąc ciągle w kierunku płn.-wschodnim przyjmuje z lewej strony pod Zawadą rzeczkę *Czarną*, a nieco dalej z prawego brzo *Wisłokę*, która źródła swe ma pod samym Beskidem, na zachód od przełęczy Duklańskiej, płynie koło Żmigrodu, Osieka, Jasła, gdzie zaczyna być spławna; dalej na Pilzno, Dębicę i Mielec i wpada do W. naprzeciwko dużej wiślanej kępy, na której leży wś Ostrowy. Na przestrzeni od Zawady do Zawichosta wpada z lewej strony do W. sześć krótkich potoków, z tych najważniejsze są: *Baranek* i *Opatówka*, wpadająca do W. poniżej Słupczy. Ostatnim karpackim a zarazem ostatnim prawym dopływem w górnym biegu W. jest *San*. Wypływa on pod samym Beskidem, powyżej wsi Sianek, niedaleko źródeł rzeki Stryja (systemat Dniestru). Kierunek Sanu w górnym biegu jest północno-zach., pod Dynowem skręca się na wschód, płynąc na Rzeszów; od Medyki powraca do pierwotnego kierunku i łączy się z W. pod kątem prostym naprzeciw wsi Szczytniki. Największym jego lewym dopływem jest *Wisłok*. Pod Rzeszowem zaś przyjmuje z prawej strony rzekę *Wiar*, która jest tylko o 3 mile oddalona od Dniestru. Poczynając od Medyki ciągnęły się brzegami Sanu rozległe bory sosnowe, których szczątki dziś jeszcze mają pozór puszczy. Z powodów wylewów W. i Sanu ten ostatni zmienia często swe koryto. Ob-

szar trójkątny leżący między W. i ujściem Sanu jest zabagniony. San jest ważny dla spławu drzewa.

Na całej dotychczasowej przestrzeni (pomiędzy Szląsk) lewy brzeg W. jest znacznie wyniesiony a miejscami nagi, stromy i skalisty, na prawym zaś brzegu, poczynawszy od ujścia Raby, rozściela się równina porośnięta lasami sosnowymi, przechodząca w poprzek Dunajca, Wisłoki aż do Sanu (nizina Galicyjska). W głównej dolinie między rozległymi zabrzęzami leży niby druga głębsza dolina, którą sama W. płynie. W miękkiej ziemi W. wyłabia sobie coraz nowe łożysko, a opuszczone, tak zwane *Wiślicka*, tworzą jeziora, strugi i bagna, porośnięte olehą i łożą. Na tej przestrzeni spotykają się też liczne wyspy, porośnięte nadwiślańską topolą, dębina lub olbrzymią wikliną. Już od Krakowa, a nawet powyżej tegoż, W. zdalna byłaby do prawidłowej żeglugi, gdyby została uregulowana, gdyż najmniejsza głębokość wynosi na tej przestrzeni 3 stopy. Od Nidy poczynawszy, nizina zalegająca obszary praw. brzegu występuje i na lewym brzegu i ciągnie się szerokim pasem wzdłuż rzeki oddalającej się od wyżyny Małopolskiej; oba brzegi leżą tu na jednakowym niskim poziomie. Pod Sandomierzem W. podchodzi pod samą krawędź wyżyny Małopolskiej. Miasto samo zbudowane jest na górze, a ściany tej wyżyny, wyniesione 30 mt. nad poziom W. (a 200 mt. n.p.m.), spadają ku rzece gliniastymi wzgórzami. Na zboczach tych gór pojawia się rzadka roślina: *parolist wschodni* (*Zygophyllum Fabago* L.); jest to jedyne stanowisko tej rośliny na całej Polsce i płn.-zachodnią Europę. Roślina ta według Wagi została sprowadzona z Hiszpanii przez jezuitów do ustalenia nadwiślańskich piaszków (Łapeczyński, *Pamięt. Fizyogr.*). Zbocza te, zwrócone ku płd.-wschod., były niegdyś podobno pokryte winnicami. Poniżej Sandomierza wyniosłości odsuwają się od brzegów a wracają znowu przy wsi Kamień Plebański. Powstała ztąd dolina nadrzeczną zapewniają łąki, pastwiska i łąca wiślane. We wsi Kamieniu wzgórze nadrzeczne znacznie są wyższe niż w Sandomierzu, sięgają bowiem do 40 mt. nad poziom W., a tak blisko przysuwają się do rzeki i tak są u podstawy spadziste, że przy nieco większej wodzie przejście po brzegu jest niemożliwe. Przez dwa kilometry ciągną się te strome spadzistości nad samym brzegiem, opierając się skutecznie naporowi fal Wisły, gdyż woda nie ma tu do czynienia z gliną, jak zwykle w Sandomierskiem, ale, wyjątkowo, z obnażonymi łupkami sylurskimi. Gdzie się kończy obnażenie skał a na brzegu znowu występuje glina, widać zaraz ślady słabej oporności zboczy wyżyny, bo nadrzeczne wzgórze nagle pod kątem prostym cofają się w głąb, ciągnąc się w znacznej od koryta odległości. Na wybrzeżu zaś rozkłada się nowa

nadwiślańska nizina, na której leży wieś Kamień Mściowski. Strome zbocza łupkowe zwane bywają niewłaściwie „górami“ Pieprzowemi. Płynąc Wisłą można je dobrze obserwować; nad szarem łupkami widać obrywy gliniaste, których zbocza są przez erozyę poszarpane, nagie lub skąpo porośnięte. W obrębie Sandomierza znajduje się wielki wąwóz, stromy i pokryty roślinnością, prowadzący ku wiślanej łasze, zwanej Wisiełką. Na wzgórzu spadającym stromo ku W. stoi zamek, oddzielony od sąsiednich wyniosłości wąwozem. Z powodu żyzności gruntu, a ztąd i większego zgęszczenia ludności, żegluga jest tu ożywiona; statki parowe odchodzą co dwa dni do Puław. Handel zbożem jest też znaczny; z Sandomierza wychodzi średnio rocznie 100,000 korcy zboża do Warszawy i Gdańska.

Od ujścia Sanu W. zaczyna swój bieg średni, na którym, płynąc z początku w kierunku północnym, przerywa się przez wyżynę południowej Polski, a później, w kierunku północno-zachodnim, płynie przez nizinę środkową. W części pierwszej do Iwangrodu (Dęblina) Wisła przerywa się między wyżyną Małopolską i Lubelską, mijając Rachów, Józefów, Kazimierz i Puławę. Na tej przestrzeni obie wyżyny to oddalają się, to zbliżają w kilku miejscach ku W.; np. pod Zawichostem i Piotrowicami brzeg lewy jest wysoki, prawy niski. Pod Rachowem zaś wyżyna Lubelska przysuwa się z prawej strony do rzeki, a brzeg lewy jest niski. Osada leży na wyniosłej krawędzi wyżyny amfiteatralnie ponad doliną W. Schodzą się tu trzy trakty z różnych stron (od Józefowa i Lublina na Urzędów i Kraśnik). Z powodu tych traktów istnieje tu przewóz i przystań dla statków (przeprawa gener. Kreutza w r. 1831).

Pod wsią Nowe Dębno wyżyna Małopolska znów zbliża się do W. i towarzyszy jej brzegom, z nieznacznymi oddaleniami, aż poniżej wsi Dorotki. Od Piotrowic (powyżej Rachowa) do Dorotki ciągnie się dolina W. łukowatym pasem (blisko 3 w. szeroki), wśród którego koryto rzeki wiję się, zbliżając to do jednego to drugiego brzegu doliny. Przy końcu tego pasa, nieco powyżej Wesółki, W. dzieli się na dwa ramiona. Pod Dorotką ramię lewe płynie u stóp wyżyny Małopolskiej, pod Wałowicami ramię prawe obla wia stopy wyżyny Lubelskiej. Poniżej Dorotki oba ramiona łączą się w jedno koryto i rzeka płynie w znacznie szerszej już dolinie ku Józefowowi. Osada ta leży na opoce kredowej, dostarczającej materiału na budowlę. Prowadzi tu trakt pocztowy z Opola do Annopola. Ludność tutejsza zajmuje się przewoźnictwem.

Od Józefowa wyżyna Lubelska spada stromym zboczem ku W. a starożytne osady: Kaliszany, Piotrowin i Kamień leżą na wąskim pasku niziny nadbrzeżnej. Po lewej stronie dolina W. rozkłada się szerokim pasem aż ku Solcowi.

Na tej przestrzeni powyżej Zawichosta, pod Winiarami, uchodzi z lewej strony do W. *Opatówka* albo *Lukawa*, biorąca początek na północnych stokach Lysej Góry; płynąc z zachodu na wschód, mija w drodze Opatów. Prawie w połowie odległości między Zawichostem i Annopolem wpada do W. z prawej strony *Sanna*. Wypływa ona z pod wsi Wierzchowic, przy samym już prawie ujściu natrafia na stare łożysko W. i płynie takowem aż do ujścia. Pod Pawłową Wolą, naprzeciw Kaliszany, wpada do W. z lewej strony *Kamienna*. Rzeka ta powstaje z dwóch strumieni źródłowych, złączonych pod Mroczkowem i płynąc w kierunku wschodnim łączy się z W. Bieg jej jest bystry, spadek znaczny, obfitość wody wielka, dostarcza też siły poruszającej licznym zakładom górniczym.

Poniżej Solca W. dochodzi bardzo blisko ku stokom wyżyny Małopolskiej a oddala się od Lubelskiej, w którą wrzyna się szeroką nizinową zatoką, ciągnącą się aż pod Opole. Zatoka ta tworzy trójkąt, którego wierzchołkami są: Kamień, Opole i Zastów. Środkiem tej zatoki przepływa rzeka *Chodel*, odprowadzająca wody stoków przyległej wyżyny do W. pod Zastowem. Gleba w tych okolicach jest odpowiednia do zmiennych warunków układu powierzchni, jest żyzną w dolinach nadwiślańskich, ubogą na wyżynach (przeważnie piaszczysta). Rozległa dolina między Kamieniem, Opolem i Zastowem posiada żyzną glebę, sprzyjającą uprawie buraków cukrowych (cukrownia w Opolu). Pod Kamieniem koryto W. rozczepia się na dwa, dalej na trzy ramiona, tworząc liczne kępy, wyspy i łąchy. Pod wsią Pole jarontowskie, mniej więcej w połowie drogi między Kamieniem i Zastowem Korezyńskim, wszystkie ramiona łączą się w jedno i W. przyjmuje tu z lewej strony *Ilzankę*, która bierze początek między Szydłowcem i Wąchockiem; płynie przez lasy i kierując się ku wschodowi, uchodzi pod Choteżą Dolną. Dolina po prawej stronie W. poniżej ujścia Chodla zwęża się a zbocza wyżyny Lubelskiej przysuwają się do rzeki i ciągną się wzdłuż jej brzegów aż do ujścia Wieprza. Brzegi na tej przestrzeni tworzą nadzwyczaj malowniczą ścianę, stromo opuszczającą się ku Wiśle. Wzniesienia dochodzą tu do 800 stóp nrm., liczne jary poszarpały wyżynę na pasmo wzgórz porośniętych bujną liściastą roślinnością. Szczególniej malowniczą jest okolica poniżej ujścia Chodla na prawym brzegu W., w której leży miasto Kazimierz, otoczone górami. Ponad domami miejskimi wznosi się zamek, zbudowany na górze oddzielonej od innych wąwozem. Wyżej jeszcze ponad zamkiem na drugim szczytynie stoi strażnica, która według podania służyła jakoby za latarnię dla statków na W., Kazimierz bowiem był dawniej ważnym portem rzeczny. Śladem tych czasów są też wielkie śpichrze, stojące

obecnie pustkami, gdyż koryto W. odwróciło się od nich, pozostawiając za sobą piaszczystą równinę. Otwarcie kolei nadwiślańskiej odwróciło również w części zład ruch zbożowy. Po drugiej stronie Wisły, nieco powyżej Kazimierza, widnieją zwałiska zamku w Janowcu. Poniżej Kazimierza wpada z prawej strony do W. bystra *Bochońnica*, tworząca dolinę bogatą w malownicze krajobrazy (leżą tu: *Bochońnica*, *Nałęczów* i *Wąwolnica*). Po przyjęciu *Bochońnicy* W. przerywa się przez północny taras wyżyny Lubelskiej i płynie krętym biegiem ku Nowoaleksandryi, oddalając się coraz bardziej od wyżyny; doliną nadrzeczną idzie droga z Kazimierza do Nowoaleksandryi. Dolina w tym miejscu obfituje w sady owocowe, dostarczające Warszawie (drogą wodną) jabłek, gruszek i śliwek. W tym punkcie Wisłę znów ścieśniają z obu stron wyżyny, dochodzące aż do samej rzeki. Tu przekracza rzekę stary trakt radomsko-lubelski z przewozem, tu rozłożyła się na prawym brzegu dawna rezydencja Sieniawskich i Czartoryskich. Odtąd wyniosłości lewego brzegu odbiegają daleko, pozostawiając brzegi niskie. Wyniosłości prawie też odbiegają, ale brzeg, choć niezbyt wysoki, pozostaje stromy, jednak już bez rumowisk kredowych jak dotąd; brzeg ten jest ziemisty, składa się z piasku lub gliny. W pobliżu tego stromego brzegu biegnie też główny prąd rzeki. Poniżej Nowoaleksandryi przyjmuje W. z prawej rzekę *Kurówkę*, ograniczającą z płu. kredową wyżynę Lubelską. Pod Iwangrodem W. przyjmuje z prawej strony rz. *Wieprz*, która wypływa w pld. najwyższej części wyżyny Lubelskiej z niewielkiego jeziora (pod wsią *Wieprzowe Jezioro*). Płynie on równoległe do *Bugu*, z początku przez krainę bardzo malowniczą aż do *Krasnegostawu*, odkąd wstępuje w kraj równiejszy i zaczyna być spławny. Od Iwangrodu Wisła zmienia swój kierunek z północnego na północno-zach. i zachowuje tenże aż do *Modlina*. Pod Iwangrodem W. się zwęża na małej przestrzeni a brzegi są sztucznie utrwalone brukiem z głazów erraticznych. Tu przekracza W. most kolei iwangrodzko-dąbrowskiej (drugi most kolei nadwiślańskiej znajduje się w pobliżu na *Wieprzu*). W. od Iwangrodu wstępuje na nizinę dyluwialną i aluwialną. Brzegi są odtąd w ogóle niskie, szczególnie z prawej, z lewej zaś zniżają się przeważnie w okolicy szerokiego ujścia *Pilicy*. Poniżej *Dębłina*, pod *Stężycą*, W. dzieli się na ramiona i tworzy liczne kępy. W pobliżu *Maciejowa* przyjmuje z prawej strony rz. *Okrzejkę*, nieco dalej pod *Ryczywołem* z lew. brzegu rz. *Radomkę*. Wypływa ona na pld. od *Skrzynna* w pow. koneckim i biegnie w kierunku z pld.-zach. na płu.-wschód przeważnie lasami. Między *Ryczywołem* a *Maciejowicami* znajduje się prom: połączenie poprzeczne dwóch wzduż W. prowadzących wiel-

kich dróg z *Lublina* i *Radomia* do *Warszawy*. Na połowie drogi między *Ryczywołem* a *Mniszewem* uchodzi do W. z prawej strony rz. *Wilga*. Pod samym zaś *Mniszewem* W. przyjmuje największy swój lewy dopływ *Pilicę*. Rzeką ta wypływa pod osadą t. n. z wyżyny olkuskiej (w pobliżu źródeł *Warty*), początkowo kierunek jej jest północny, w pobliżu *Tomaszowa* skręca się prawie pod kątem prostym ku wschodowi a niedaleko ujścia pod *Białobrzegami* zwraca się ku płu.-wschodowi i uchodzi powyżej *Mniszewa* do W. Dopływy jej zbliżają się bezpośrednio do źródła *Warty* (a zatem do systematu *Odry*) i częścią do *Nidy*. Ważniejsze jej dopływy są: *Luciążka*, *Wolborka* i *Drzewica*. W biegu swym oblewa: *Koniecpol*, *Przedbórz*, *Sulejów*, *Inowódz* i *Nowe Miasto*. Koryto *Pilicy* leży na samym grzbiecie wyniosłości stanowiącej dział wodny *Wisły* i *Warty*. Powyżej *Góry Kalwaryi* z lewej strony W. przyjmuje rz. *Czarną*, poniżej *Karczewa* z prawej strony *Świder*, płynący pod *Otwockiem*, powyżej *Siekierek* znów z lewej rz. *Jeziorne*. Poniżej *Siekierek* W. przepływa pod *Warszawą*. *Warszawa* rozłożyła się na grzbiecie i stokach wyniosłego lewego brzegu W. Długość W. wśród miasta wynosi 7½ wiorst. Prawy brzeg zajęła *Praga*. Brzeg warszawski opada dość stromym zboczem ku W., przeciwny brzeg wznosi się bardzo nieznacznie. Od strony zachodniej okrążała dawniej *Warszawę* rzeka *Drna*, uchodząca do W. na obszarze *Polkowa* (dziś obszar *cytadeli*). Uprawiała ona wody całego szeregu sadzawek i jezior, szczątków rozległego jeziora jakie istniało w okolicy dzisiejszych rogatki *Powązkowskich*. Rzeką ta obracała szereg młynów. *Warszawa* zawdzięcza szybki swój rozwój położeniu nad wielką drogą wodną, w punkcie środkowym między ujściami kilku najważniejszych dopływów, jak *Wieprz*, *Pilica*, *Narew* z *Bugiem* i *Bzura*.

O znaczeniu *Warszawy* i najstarszych osad nadwiślańskich w tym punkcie, jak również o kępie zwanej *Saską*, pouczyć mogą szczegóły podane już w opracowaniach: *Saska kępa* i *Warszawa*. Tu zasługuje na zaznaczenie istnienie znikłej od dawna kępy, *Półkowską* zwanej, która leżała na *Wiśle* wprost dzisiejszej ulicy *Mostowej* i nosiła nazwę od wsi *Polków* (na praw. brzegu *Wisły*, dziś obszar jej zajęty przez fort). *Wisła* płynęła dawniej u samej krawędzi płaskowzgórza warszawskiego, pod zamkiem. Zmieniony nurt W. zniszczył, zapewne dopiero w XVIII w., kępę *Półkowską* (złożoną z dwu wysepki) i utworzył szeroki dość pas niziny nadbrzeżnej pod *Starą Warszawą*. Za *Pragą* na prawym brzegu W. ciągną się piaski, mokradła i borki sosnowe, z lew. brzegu wzniesienie wzrasta w kierunku płu.-zach. i tworzy obszar (koło *Woli*) suchy, gliniasty, pokryty gęstą szachownicą sadów czereśniowych,

podszytych agrestem, porzeczkami oraz warzywami. Poniżej od strony Pelcowizny W. płynie pod dawną wsią Gołędzinowem (dziś fort należący do cytadeli). Nieco dalej przy lewym brzegu W., naprzeciw Potoku, Rudy i Marymontu, znajduje się piękna kępa. Zapewne jest to „Ostrów Gołędzinowski“, wspomniany przez Klonowicza. Poniżej kępy podnosi się brzeg lewy i porasta rzadkim lasem, wśród którego bieleją wieżycy klasztoru i kościoła kamedułów na Bielanych. Za Bielanami przy lewym brzegu odrywa się wązkie ramię W. ze szmaragdowym odbłaskiem wód, zwane Ciemną Łachą. Dalej na lewym brzegu W. widać między drzewami dwór w Młocinach, niegdyś letniej rezydencji Bruehla. Na przeciwległym brzegu widać Tarchomin z wieżyczką kościelną. Klonowicz wspomina o Ostrowiu Burakowskim, zmytym widocznie przez nurt rzeki, podrywającej dotąd strone brzegi. Dalej ku Jabłonnii prawy brzeg jest płaski a na lewym, choć niezbyt wysokim, sterczą korzenie drzew podmytych nurtami W. Gdzieniedzie w stromym brzegu widać małe otworki, jakby nory przez krety wydrążone, są to ziemne gniazda jaskółek, zwanych grzebulkami. Wprost Jabłonna istnieje dotąd kępa, o której wspomina Klonowicz. W okolicy Łomnej znajduje się głęboka warstwa napływowa, przepelniona muszlami wód naszych. Roślinność na wybrzeżu tu bogata. Dzikie chmiel, popłatan z bujnym ostem, koleczaste ciernie („ciarki“), z głogiem, łożyną i wierzbą. W dalszym biegu W. zbliża się do Modlina i przyjmuje największy a przytem dwumienny dopływ *Narew-Bug*. Połączona ta rzeka nosi u ludu na prawym brzegu nazwę *Narwi* a na lewym *Bugu*; dwumiennosc znajduje więc podstawę realną. Źródła *Bugu* wypływają pod wsią Werchobuzem, rzeka płynąc zrazu ku zach.-płn. na Białe Kamienie, Busk do Kamionki Strumiłowej, wykręca się ztąd ku północy i choć często zbacza, zachowuje jednak ten sam kierunek na największej części biegu swojego. Pomija Krystynopol, Sokal, Hrubieszów, dalej Uściąg, Dubienkę, Opalin, Włodawę, Kodeń i Brześć Litewski; tu skręca się ku północo-zachodowi, płynie na Niemirów, Drohiczyn pod Ner. Tutaj zbacza ku zachodowi na Brok i łączy się pod Serockiem z *Narwią*. *Narew*, rzeka wód leśnych, wypływa na granicy puszczy Białowieskiej z kilku strug leśnych około wsi Borki. Z początku płynie ku północo-zachodowi na Suraz, a dalej w wielkich zakrętach ku północy i powyżej Tykocina skręca się znów ku zachodowi na Łomżę, Nowogród i Ostrołękę. Odtąd skręca się ku południowemu-zachodowi na Pułtusk i płynąc dalej w kierunku południowym aż do Zegrza (już wraz z *Bugiem*), wraca się odtąd ku zachodowi aż do ujścia. Pod Zegrzem koryta *Narwi-Bugu* zbliża się do koryta W. pod Jabłonną i z tego powodu projektowany jest na tej linii kanał dla skrócenia

drogi z W. na Bug-Narew. Rzeka połączona płynie jeszcze jakiś czas na zachód i wpada pod murami twierdzy Nowogeorgiewska (Modlina) do W. Dorzecze *Narwi* rozszerza systemat W. najdalej na wschód. Za pomocą tego dwuramiennego dopływu systemat W. łączy się przy pośrednictwem kanałów (augustowskiego i dniprowo-buskiego) z systemami Niemna i Dniepru. Przy ujściu *Narwi* do W. znajduje się wydłużony półwysep, na którym powstało miasteczko Nowy-Dwór. Leży ono w niekorzystnym miejscu, gdyż co lat kilkadziesiąt nawiedzane jest przez powódź, która niszczy osadę. W bieżącym wieku klęska ta przypadła w latach: 1813 i 1889. Nowy-Dwór określić można słowami Klonowicza, którego na pierwszy rzut oka uderzyć musiały tak samo jak nas dzisiaj wielkie wydmy piaszczyste: „Dwór na piasku“. O ile widok Nowego-Dworu wśród tego piasku jest pośpym, o tyle ujście *Narwi* do W. tworzy niezwykłą i wspaniałą paronamę. Na wyniosłym prawym brzegu *Narwi* i W. czerwienią olbrzymie mury potężnej twierdzy. Przez *Narew* rzucony jest most wiszący na linach drutowych, a w cyplu między W. i *Narwią* wrzyna się śmiało między nurty tych rzek, wiecznie ich falami oplukiwany, olbrzymi wielopiętrowy śpichrz, tak zbudowany, że statki ze zbożem mogą bezpośrednio podpływać do jego ścian. *Narew-Bug* wpływając do W. zachowuje jeszcze na małej przestrzeni ciemny kolor swych wód, a później miesza je z białawym kolorem wód Wisły.

Ujście *Bugu* jest punktem nadzwyczaj ważnym pod względem komunikacji. Tu zbliżają się liczne rzeki spływające promienisto ze wszystkich stron: Wisła, *Narew-Bug* i *Wkra*, poboczna *Bugu-Narwi*, do której wpada przy samym prawie ujściu do W., co dowodzi niskiego położenia tej okolicy. Rzeki te tworzą na znacznej przestrzeni liczne wycinki kołowe, których środkowym punktem jest forteca, panująca nad wszystkimi drogami jednako, podczas gdy połączenie między pojedynczymi wycinkami jest bardzo utrudnione. Na tym polega znaczenie twierdzy i projektowanego przez Napoleona I „polskiego trójkąta fortec“ (Modlin-Seroek-Praga). Tuż poniżej fortecy znajduje się prom na W. Pod Zakroczymem również jest prom, na którym w r. 1806 przeprawiali się Francuzi. Tu znajduje się na W. duża kępa, zwana Grocholska, a nieco dalej również wielka kępa Zakroczyńska.

Brzeg lewy poniżej Warszawy obniża się stopniowo i przechodzi w rozległą nizinę, pokrytą dotąd jeszcze przez lasy stanowiące resztki rozległej puszczy Kampinoskiej, ciągnącej się do ujścia od lew. brzegu rz. *Bzury* (naprzeciw Wyszogrodu), płynącej leniwo szeroką błotnistą doliną, o słabo wzniesionych brzegach. *Bzura* zbliża systemat W. do systematu *Odry* za pośredni-

ctwem Warty (Neru). Wypływa ona z wyżyny Łódzkiej, płynie na płn., pod Łęczycą zwraca się na wschód a poniżej Łowicza znów na północ.

Poniżej ujścia Bzury nadbrzeżna nizina zwęża się, a pomiędzy Radziwem i Brwilnem występują wyniosłe, stromo dość opadające ku Wiśle zbocza. Śród przyległej wyżyny (wzniesionej do 200 st. ponad poziom Wisły) spotykamy w obrębie powiatu gostyńskiego i włocławskiego dość znaczną liczbę jezior, których wody spływają do Wisły (Zdworskie, Białskie, Szczawińskie, Lucieńskie, Łąckie, Mozdzierskie, w ogóle na obszarze pow. gostyńskiego 13 jezior, z obszarem około 2000 mr.). Próż tego spotykamy tu rozległą kotlinę wielkiego jeziora, które ciągnęło się na 30 wiorst w kierunku od wschodu ku płn.-zach. pod Kowal, przy 6 wiorstowej szerokości. Pozostałością tego wielkiego zbiornika, który po wycięciu lasów pokrywających wyniosły obszar okoliczny, tracił przez parowanie i odpływ ku Wiśle swe wody, jest jezioro Wielkie, drobne jeziorka i rozległe błotniste lasy koło Kowala i Kłótina, w pow. włocławskim. Pomiędzy tą kotliną a doliną Wisły ciągnie się na obszarze dzisiejszego pow. włocławskiego (a w części już i gostyńskiego) pas wyżyny pokrytej licznymi kotlinkami jeziornymi lub błotnistymi i grupami wzgórz piaszczystych. Obniża się ona stopniowo ku Wiśle. Dotąd przeważną część tego obszaru pokrywają lasy i zarośla. Drobne strumienie, jak *Osetnica* (Skrwa) pod Brwilnem, *Zuzelka* pod Wistką, uprowadzają wody tego obszaru do Wisły.

Od ujścia Bugu-Narwi kierunek W. zmienia się na zachodni aż do punktu poniżej Wyszogrodu; tu W. zwraca się ku płn.-zach. i pod Włocławkiem przyjmuje kierunek prawie północny do Torunia, a wreszcie znowu bardziej zachodni do ujścia Brdy. Na tej całej przestrzeni prawa krawędź doliny znacznie przewyższa lewą. Pierwsza występuje przeważnie tuż nad rzeką, podczas gdy lewy brzeg jest pokryty na znacznych przestrzeniach bagniskami lub lasami. Wzniesienia oddalone są od brzegów na 15 do 20 klm. Rzeka zmienia tu często swą szerokość i tworzy liczne, długie, piaszczyste kępy, które ciągną się prawie nieprzerwanie jedna za drugą zaczynając od punktu powyżej Czerwińska aż do Torunia. Najznaczniejszymi z nich na tej przestrzeni są: *Wychodzka*, *Wyszogrodzka*. Wprost Zakrzewa leży duża kępa *Karolińska*; pod *Ośnicą* dwie duże wyspy: *Tokarska* i *Ośnicka*, dzielą W. na trzy ramiona, a prąd idzie pośrodku tych wysp wąskim pasem. Pod *Płockiem*, który wznosi się malowniczo na wysokim prawym brzegu, wyspa taka ułatwia przeprawę. Próż tego znajduje się tu most, rozbierany na zimę. Poniżej pod Włocławkiem spotykamy też most, również rozbierany na zimę. Włocławek posiada ważną przystań zbożową i wielką liczbę śpiechlerzy zbo-

żowych, gromadzących plony żyznych Kujaw i ziemi dobrzyńskiej. Pod Włocławkiem W. przyjmuje z lew. brzegu *Zgłowiączkę* z *Wislanówką* a z prawego, poniżej *Płocka*, *Skrwę* pod Biskupicami, prowadzącą wody z pld. stoku wyżyny pojezierza bałtyckiego, *Mień* al. Lipiankę naprzeciw *Nieszawy*.

Rzeczka *Zgłowiączka*, uchodząca do Wisły pod Włocławkiem, stanowi dziś odpływ jeziora zw. *Orle* al. *Głuszyńskie* (w pow. nieszawskim), a w odległej przeszłości prawdopodobnie odprowadzała ona przelewające się ku Wiśle wody *Gopła* podczas wezbrań wiosennych. Jezioro to zajmowało przy daleko wyższym stanie wód obszar daleko rozleglejszy niż dziś. Jedną z jego odnóg była tak zw. *Bachorza*, dziś rozległa łąka, z sączącym się śród niej strumieniem (dopl. *Zgłowiączki*). Łąka ta, wzn. około 280 st. n.p.m., gdy otaczające ją wyżyny sięgają do 300 st., ciągnie się łukiem wygiętym ku płn.-wschod. na długości 24 wiorst od *Gopła* do *Brześcia Kujawskiego*, szerokość jej dochodzi wiorsty. Kanał wykopany w r. 1858 (długi na trzy mile) osuszyl około 4000 mr. tej łąki. Zważywszy, że poziom Wisły pod Włocławkiem sięga dziś 146 st. n.p.m., trzeba przypuścić, iż w epoce przedhistorycznej zarówno poziom tej rzeki jak i poziom wód w jeziorze musiały być znacznie wyższe. Przy takich warunkach możliwą była komunikacja wodna między *Gopłem* a *Wisłą*, co niewątpliwie wpłynęło na tak wczesny rozwój kultury nad *Gopłem*, znaczne zaludnienie Kujaw i wytworzenie w tych okolicach centru organizacji państwowej pierwotnej Polski.

Część Kujaw ciągnąca się nad W. od Włocławka ku *Aleksandrowi* jest znacznie nad rzeką wzniesiona i spada ku niej poczęści stromemi, poczęści łagodnymi zboczami. Zbocza te od Włocławka do *Nieszawy* trzymają się dość blisko rzeki, ale za *Nieszawą* oddalają się stopniowo od W. i dopiero, zatoczywszy łuk około 19 klm. rozciągnęły, znowu się do niej, już po za granicą pruską, przysuwają. W. na tej przestrzeni nie płynie po linii prostej, ale także zatacza łuk skierowany w odwrotnym do łuku zbocza wygięciu; tym sposobem między zboczami i rzeką tworzy się dość obszerna nizina, której największa szerokość wynosi około 5 klm. Nizinę tę nazwiemy *Ciechocińską*, gdyż osada *Ciechocinek* zajmuje jej środek. Cała ta nizina ma grunt piaszczysty a poczęści torfiasty. Spodnie warstwy tworzą pokłady trzeciorzędowe a jeszcze głębiej jurajskie. Te ostatnie występują na różnych głębokościach (jak to wskazują otwory świdrowe), ztąd wynika, że przed osadzeniem się formacji trzeciorzędowej musiała tu istnieć wzgórkowata kraina jurajska, osady trzeciorzędowe pokryły ją i wyrównały, a nareszcie i te osady zostały pokryte przez warstwy piaszczyste dyluwialne i aluwialne. Z wyjątkiem okolicy *Nieszawy*, gdzie

nadbrzeże jest niezarośnięte, dalej przez całą prawie długość Ciechocińskiej niziny gęste zarośla pokrywają brzeg wiślany. Kępy porośnięte ciągną się przy brzegu jedna za drugą, oddzielone od ładu t. zw. „żyłami wiślanymi“. Łach i różnej wielkości zagłębienia, zalewanych w czasie wezbrań a potem wysychających, spotykamy bardzo wiele. Z powodu osadzania mułu przez coroczne wylewy, nadbrzeże wzdłuż Słońska posiada żyzność prawie taką jak na Żuławach. Zarośla w znacznej części są pokryte starannie prowadzonymi plantacjami wierzbiny, przeznaczonej na rozmaite cele. Zarośla tworzą gęstwy, które tak zwarte, że w niektórych miejscach nie podobna się przez nie przecisnąć. Nie dość bowiem, że wierzbowy pręt przy przecięciu cisną się obok siebie łunnie niby konopie, ale są jeszcze powiązane i pomotane przez sznury dzikiego chmielu i sznurki wielkiego powoju (*Convolvulus sepium* L.), albo wyki ptasiej (*Vicia Cracca* L.). W dole jeżyny bronią przystępu.

Środkowy punkt niziny, Ciechocinek, słynie źródłami słonymi i warzelniami soli, przy których urządzono zakład kąpielowy bardzo uczęszczany. Słone źródła tutejsze znane są oddawna. Nasycając solanką grunta, wytworzyły warunki sprzyjające rozrostowi roślin tak zwanych salinowych. Warunki obecne dla rozrostu tych roślin coraz korzystniejszemi się stają. W miarę rozwijania się zakładu leczniczego coraz większa masa solanki, wydobyta z głębi ziemi a następnie zużyta na kąpiele, rozlewa się po bliskich miejscowościach. Powtórnie, po zbudowaniu w r. 1871 wału ochronnego, Ciechocinek nie bywa już zalewany przez W., więc powódzie nie splukują soli z gruntów i nie zabierają słonych wód, nagromadzonych w licznych rowach, połach i kałużach (Kazimierz Łapczyński, „Kilka szczegółów o roślinności jawnokwiatowej niziny Ciechocińskiej“, 1880). Poniżej Ciechocinka wpada do W. z lewej strony *Teżyca*, a nieco dalej, pod Złotoryą, z prawej *Drwęca*, 135 klm. długa, wypływająca z jeziora przy Drwęcku, w pow. ostródzkim; kierunek jej jest prawie równoległy do kierunku W. od ujścia Brdy. Jestto ostatnia rzeka, którą w średnim biegu przyjmuje W. a zarazem ostatni dopływ prowadzący wody pojezierza Bałtyckiego. Poniżej Drwęcy a nieco powyżej fortecy Torunia, gdzie wyniosłości zbliżają się na chwilę do rzeki i ułatwiają przeprawę (most kolejowy), W. zmienia kierunek z pń.-zach. prawie na zachodni i w tym kierunku płynie przez krainę lekko falistą (nizina Toruńska), korytem szerokim na 2½ do 3 klm., dosięga najbardziej na zachód posuniętego punktu (ujście Brdy) i zbliża się do Noteci, od której jest oddzielona tylko smugą bagien i nieznanym działem wodnym.

W ogóle działy wodne na nizinie środkowej są nieznaczne, co jest w związku z niedawną geologiczną przeszłością tej krainy i zmianami, jakim

uległy płynące po niej rzeki. Obecny bieg Wiśły, podobnie jak i rzek północno-niemieckich, zgadza się tylko częściowo z kierunkiem pierwotnych dolin rzecznych. Pomimo, iż dyluwialne grzbiety, ciągnące się pomiędzy wielkimi dolinami równoleżnikowemi, są pokrajane przez liczne doliny poprzeczne, da się jednak odnaleźć główny kierunek prastarych rzek, mianowicie w szerokich nizinach, które obecnie posiadają tylko nieznaczne rzeki, albo też są zupełnie zapiaszczone. Kierunek rzek prastarych był głównie zachodni i zachodnio-północno-zachodni; kierunku tego trzymały się cztery wielkie rzeki, które razem łączyły się w obszarze dolnej Elby i jako jednolita rzeka wlewały się do morza Północnego. Najdalej na północ wysunięta stara dolina W., lub jak ją Berendt nazywa dolina Toruńsko-Eberswaldska, brała, według Girarda, początek w nizinie, którą obecnie Bug przepływa, ciągnęła się od połączenia Bugu z Narwią wzdłuż niziny połączonej rzeki aż do W., która płynie tą doliną od Modlina do Fordonu. Pod tym miastem dzisiejsza W. skręca się w kierunku pń.-pń.-wschodnim i przerzyna się przez wyżynę Pojezierza bałtyckiego, w dolinie początkowo wąskiej, o stromych zboczach. Właściwe przedłużenie starej doliny W. ciągnie się przez Bydgoszcz, Nakło, Kistrzyń, wzdłuż Noteci i Warty aż do dzisiejszej Odry. Od Kistrzynia do Nieder Finow płynęła Stara W. doliną Odry. Północna wyżyna wysła pod Alt-Kuestrinchen wzniesiony przylądek w nizinę Odry; przylądek ten łączył się pierwotnie z wyspą Neuenhagenską, ale następnie został od niej odcięty przez dzisiejszą Odrę, która tutaj, podobnie jak W. pod Fordonem, skręca nagle na pń.-pń.-wschód. W tej dolinie wylomowej Odra płynie ku Szczecinowi. Od Niederfinow stara W. płynęła wzdłuż niziny kanału Finow przez Eberswalde w zachodnim kierunku razem ze starą Odrą do doliny Elby pod Hawelberg. Dolina starej Odry, zwana przez Berendta doliną Warszawsko-Berlińską, ciągnie się wzdłuż nizin Bzury i Neru, dalej wzdłuż Warty do Mosiny, aby przez bagna Obrzańskie dosięgnąć dzisiejszej Odry, wzdłuż której ciągnie się do kanału Fryderyka Wilhelma, łączącego Odrę ze Spreą. Następnie dolina starej Odry biegnie wzdłuż doliny Sprei, aby przez Berlin, Spandau, Neuen Friesack, w pń.-zach. kierunku dosięgnąć do doliny Toruńsko-Eberswaldskiej. Przez ten system wielkich dolin dyluwialnych nizina Polska wraz z Niemiecką zostały podzielone na mniej więcej równoleżnikowe smugi. Doliny te według Berendta tworzyły podczas cofania się lodowca Skandynawskiego wielkie rynny, które posuwały się ku północy razem z cofającą się krawędzią lodowca. Wschodnio-zachodni a względnie pń.-wsch., pń.-zach. kierunek wielkich dolin wynikał prawdopodobnie, według Berendta, z utworzenia się brzo-

dowatych zapadnięć (Grabenversenkungen), które wyznaczyły kierunek wodom wielkich rzek dyluwialnych. Po ustąpieniu lodów, masy wód, zapewne wskutek zapiaszczenia koryta Elby, utworzyły sobie drogę na północ jako: Odra i Wisła, które oddzieliły się prawie w kierunku prostopadłym od dawnej głównej doliny. Te nowe łożyska przedstawiają głębokie doliny erozyjne, ze stromemi zboczami. Szczególniej uwadniają się to w dolinie W. Pytanie, jaka była przyczyna odwrócenia rzek od pierwotnych łożysk było powielekroć roztrząsane przez geologów i geografów. Już Girard zajmował się zboczeniem W. pod Fordonem, zwrócił on uwagę, że dzisiejsze koryto poniżej Fordonu jest zbyt wąskie w porównaniu do szerokiej doliny ciągnącej się od Torunia na Bydgoszcz i Nakło, tak iż nosi charakter doliny pobocznej. Przy wysokim stanie wody W. musiała dążyć do utworzenia drogi na północ, przez co stare jej łożysko między Brdą i Notecią stawało się powoli martwym ramieniem i uległo części zapiaszczeniu pod wpływem Noteci, wreszcie W. weszła się tak głęboko, że porzuciła zupełnie swe dawne łożysko. Według Berendta potoki spływające z krawędzi cofającego się lodowca wytworzyły w kierunku ku płd. lub płd.-zach. głębokie rynny, które później zostały zużytkowane przez Odrę i W. Im głębszymi stawały się te wyżłobienia, tym bardziej były one zużytkowane przez wysoko wezbrane wody głównych dolin, szczególnie wtedy, gdy lodowiec cofnął się tak daleko, iż przestał tamować odpływ wód ku północy. W ten sposób wielkie główne doliny dyluwialne uległy zwolna zapiaszczeniu, w miarę jak krawędź lodowca posuwała się na północ (ob. Wahnschafte, Die Ursachen der Oberflächengestaltung der Norddeutschen Flachlandes, 1891).

W miejscu, gdzie od ujścia Brdy zaczyna się dolny bieg W., rzeka załamuje się prawie pod kątem prostym ku płn.-wsch. i zachowuje już ten kierunek, z lekkimi zboczeniami łukowatymi, aż do Piekła, gdzie zaczyna się delta. Na tej przestrzeni W. dosięga $2\frac{1}{2}$ do 8, a nawet 12 klm. szerokości i płynie między stromemi, malowniczymi brzegami, tu bowiem przerzyna się przez wał Pojezierza bałtyckiego i tworząc trzeci i ostatni wyłom, mija Fordon (most kolejowy o 18 arkadach, 1325 met. długi), Chełmno, Grudziądz (most kolejowy), Nowe, Gniew. Zbocza doliny przedstawiają się malowniczo, jako nieprzerwany szereg uprawnych wzgórz, pokrajanych przez erozyją a niekiedy stromo spadającymi. Między temi wyniosłościami rozpościera się szeroka nizinna, z niezliczonymi równoległymi kanałami, których brzegi obsadzono drzewami. Śród niziny tej błyszczy wązka wstęga W., z sunąciami się po niej żaglami statków. Po nad tem wznosi się (do 60 mt.) stromy, miejscami niedostępny, brzeg. Prawie prostolinijnie biegnąca

górną krawędź jego przerywają niekiedy głębokie doliny rzek, ku W. spływających. Na przestrzeni wyłomu krawędzie wyniosłości to z jednej to z drugiej strony przystępują do samej rzeki i w tych punktach przekraczają rzekę drogi i wznoszą się wyżej wspomniane miasta, Kwidzyn jednak leży amfiteatralnie na krawędzi wyniosłości, zdala od W. Wskutek tego pas nizinny nadwiślański, zawarty między krawędziami wyżyny, rozpada się na kilka części; za wyżej wspomnianą niziną Toruńską idą: Chełmińska i Świecka, a dalej Nowska i Kwidzyńska.

Pierwszą rzeką, jaką W. przyjmuje w swym dolnym biegu jest *Brda*. Źródła jej wysuwają systemat W. najdalej na zachód: bierze ona początek z jeziora Krepsko w Pomeranii, płynie z północy na płd. wielkimi zakrętami, przepływa kilka jezior, podchodzi ku Bydgoszczy, tu załamuje się pod kątem prostym ku wschodowi i wpada z lewej strony do W. pod Fordonem. Brda ma długość 150 klm., silny spadek, łączy się kanałem Bydgoskim (130 klm. długim) z Notecią, t. j. systematem Odry. Z tejże samej strony, poniżej miasta Świecie, uchodzi do W. *Czarna Woda* (Schwarzwasser), która powstaje z licznych strumieni spływających z wysokiej okolicy na płn.-zachód od Kościerzyny, tworzy jezioro Wdzidzkie, przepływa puszcze Tucholską i po 120 klm. biegu, głównie ku płd.-wschod., uchodzi do W. Poniżej Grudziądza wpada do W. z prawej strony rz. *Ossa*, w której, według podania, Bolesław Chrobry miał wbijać słupy żelazne. Rzeka ta (50 klm. długa) wypływa na zachód od jeziora Jerierzyckiego. Kanał Trynka, podobno przez Kopernika urządzony, prowadzi wodę tej rzeki do Grudziądza. Pod Nowem uchodzi z lewej strony 90 klm. długa *Mątawa*, wyginająca się łukiem otwartym ku północy, w dolnym swym biegu płynie ona równoległe do W. Największa odległość od W. w tej części biegu nieprzenosi pół mili. W. jest w tym miejscu ujęta tamami, wiele poprzecznych przekopów, którymi lewy brzeg W. osuszono, przypiera do Mątawy. Z tej samej strony pod Gniewem (Mewe), przyjmuje W. *Wierzycę*, 100 klm. długą, wypływającą z okolicy Kościerzyny. Rzeka ta ma silny spadek, płynie w kierunku płd.-wschodnim.

Poniżej Gniewa, pod wsią Piekło (dawniej nieco powyżej) W. dzieli się na dwa ramiona i zaczyna się delta (Żuławy). To co nazywamy deltą W. jest genetycznie dalszym ciągiem rozpoczynających się już powyżej Kwidzyna osadów rzecznych, które wypełniły dawną zatokę morską, wkraczającą tu niegdyś ostro w ląd; była to dawna Świeża zatoka (Frischhaf), daleko większa od dzisiejszej. Początek tworzenia się tej delty pod zasłoną mierzei, to jest pasa piaszczystego dzielącego zatokę od morza, sięga momentu, w którym wyżej wspomniana dylu-

wialna Prawisła otworzyła sobie drogę na północ poniżej Fordonu. Muł przynoszony przez ten nowo utworzony kanał wypełnił południowo-zachodnią szerszą część zatoki, podczas gdy część węższa półn.-wschodnia dotąd jeszcze pozostała pod wodą. Na podstawie grubości osadów delty, spoczywających na dyluwialnym podłożu, probowano oznaczyć czas, w którym W. otworzyła sobie drogę na północ; rachunek wydał 5000 lat. Byłaby to więc przeszłość stosunkowo niedawna (ob. Lullies Landeskunde von Ost- und Westpreussen, 1893). Wytworzony w ten sposób obszar napływowy ma kształt trójkąta z wierzchołkiem pod wsią Piekło i podstawą łukowatą na wybrzeżu morskiem (zatoka Gdańska).

Obszar ten jest poprzerzynany przez liczne odnogi W. i inne małe rzeczki, które przyniosły tu swe osady. W. dzieli się, jak wyżej wspomniano, na dwa ramiona, z których prawe, *Nogat*, płynie na półn.-wschód przez Malborg (most kolejowy) i wpada licznymi odnogami do zatoki Świeżej, lewe zaś ramie, pod nazwą *Leniwki* al. *Wisły*, płynie prawie w kierunku północnym przez Teczew (most kolejowy) i o trzy mile na półn.-wschód od Gdańska dzieli się znów na dwie odnogi. Na prawo ku wschodowi płynie obecnie bardzo zapiaszczona *Szkarpowa* (Elbinger Weichsel), wpadając podobnie jak *Nogat* licznymi ujściami do zatoki Świeżej; na lewo zaś na zachodnio-północ-zachód płynie *Wisła Gdańska* (Danziger Weichsel), która wskutek zatoru lodowego r. 1840 utworzyła sobie nową przerwę pod wsią Górki (Neufaeher); Gdańska zaś W. między Wisłoujściem i Nowym Portem (Neufahrwasser), również dosięgała morza. Wskutek utworzenia się nowego ujścia dolna część W. Gdańskiej stała się ramieniem martwym, oddzielono je za pomocą tamy pod Górkami (Neufaeher) od właściwej W., a za pomocą szluzowego kanału pod Plehnendorf na nowo połączono i przeto utworzono dla Gdańska wybory port rzeczny, zabezpieczony od kry i wylewów. Ujście pod Neufaeher staje się coraz płytsze, więc W. ma otrzymać *nowe ujście sztuczne*, o 10 klm. na wschód, pod wsią Einlage. Ponieważ wskutek utworzenia się nowego ujścia pod wsią Górki i silniejszego ztąd spadku Skarpawa stała się dla żeglugi za płytka, więc dla utrzymania komunikacji wodnej między Gdańskiem a Elblągiem i Królewcem zbudowano 1845—1850 kanał (Weichselhaffkanal). Kanał ten wychodzi z W. pod Czerwoną Budą, przechodzi w pobliżu Nowego Dworu (Tiegenhof), użytkowuje z rzeki Tugi i innych rzeczek, uchodzi pod Stobbendorf do zatoki Świeżej. *Nogat* mając bieg krótszy od *Leniwki* ma przeto większy spadek od tej ostatniej; większa masa wód spływająca *Nogatem* sprowadza zalew jego brzegów. Dla odwrócenia niebezpieczeństwa powodzi od nizin nad *Nogatem* postanowiono skierować więcej wody na *Leniw-*

kę; dla tego w 1847—1853 r. *Nogat* został zatamowany pod Montauerspitze a o 4 mile poniżej, pod wsią Piekło, został zbudowany kanał od *Leniwki* do *Nogatu*. Zamierzony skutek poczęści otrzymano: przy średnim stanie wody idzie przez *Nogat* tylko $\frac{1}{3}$ a przy niskim tylko $\frac{1}{15}$ całej masy wód wiślanych. Przy wysokim stanie jednak trudno przewidzieć jak się wody rozdziela.

Dyluwialne wysokości, ograniczające aluwialny obszar delty, spadają ku niej stromo od zachodu i wschodu, na północy zaś rozciąga się morze Bałtyckie, obwałowane łańcuchem odsypisk, który na półn.-wschód wkraeża na mierzeję Fryzka, oddzielając zatoką Świeżą od morza. Te dyluwialne wyniosłości po lewej stronie W. tworzą jej strome wybrzeża, mianowicie od Słońcy Małej do Teczewa na linii mającej około $11\frac{1}{2}$ klm. długości a 30 mt. wysokości. Na prawym brzegu *Nogatu* wyniosłości te tworzą stromo podmytą górę Judenberg (na półn. od wsi Białej Góry) i wysokie wybrzeża *Nogatu* od Sadlna do Galgenberg (na wschód od Malborga), na linii 16 klm. długiej i w południowej części na 51 mt. wysokości. Tak ograniczony obszar aluwialny delty dzieli się na następujące części: a) na lewo od *Leniwki*, między Teczewem i Gdańskiem: *Żuławy Gdańskie* (Danziger Werder), mające 321 klm. kw.; b) między *Leniwką* i *Wisłą* gdańską, zatoką Świeżą i *Nogatem*: *Wielkie Żuławy Malborskie*, mając 580 klm. kw.; c) między W. gdańską i Skarpawą oraz odsypiskami nadbałtyckimi: *Mierzeja Gdańska* (die Danziger Binnehrung), 41 klm. kw. Wschodnia jej część nazywa się *Starą*, zachodnia zaś, dopiero w ostatnim stuleciu otamowana, *Nową*; d) na prawo od *Nogatu* między Białą górą i Judenbergiem nizina wsi Rosenkranz (Rosenkranzniederung 2·3 klm. kw.; e) na prawo od *Nogatu* poniżej Malborga: *Małe Żuławy* (Kleine Werder). Część ta ciągnie się daleko na wschód w głąb kraju jako zatoka nizinowa, obejmująca płytkie jezioro Družno i razem z tą zatoką ma obszaru 417 klm. kw.

Oprócz powyższych otamowanych obszarów należą jeszcze do delty W. niziny prawej strony *Nogatu* (Uśnicka nizina przy wsi Uśnice), wyspy leżące u ujść (Kępy), a na koniec po lewej stronie *Nogatu* tak zwane „*Einlage*“, które od wezbrań letnich są ochronione tylko niskimi tamami, podczas gdy właściwa tama zimowa ciągnie się dalej na zachód.

Grunt wszystkich tych obszarów składa się z mułu wiślanego i przedstawia równinę prawie poziomą, wśród której wznoszą się gdzieniegdzie nieznaczne kopułowate lub grzbietowe wyniosłości dyluwialne i staroaluwialne; i tak na *Żuławach Gdańskich* pod wsią Grabiny-Zameczek (Herrengrebin), na prawym brzegu *Motławy*, wznosi się 1500 mt. długi 500 mt. szeroki i do 10 mt. wysoki grzbiet, w części lesisty. Na

Wielkich Żuławach Malborskich wznosi się mniej obszerne ale dość strome, do 12¹/₂ mt. wysokie, wzgórze pod Tragheim. Największa wyspa dyluwialna wznosi się na Małych Żuławach, ma 3 klm. długości i do 1 szerokości, na niej leżą liczne wsi. Z wyniosłości staroaluwialnych wznoszą się liczne na Wielkich Żuławach i mieszczą na sobie wsi. Najstromej i najwyżej wznosi się Galgenberg pod Schoenenberg. Te wszystkie piaszczyste wyniosłości, ważne jako nadające się do zakładania osad, znane są u rolników pod nazwą *Brenner*, gdyż w czasie lata rośliny wysychają tu od słońca.

Prócz powyższych wyniosłości napotykają się tu inne, innego pochodzenia: dopóki w krainie tej nie było żadnych grobli i W. zalewała ją bez przeszkody, grubsze materiały osadzały się obficie w pobliżu rzek, niż dalej; wskutek tego powstały wyniosłości, ciągnące się wzdłuż brzegów, a środek kraju leży niżej; to nam wyjaśnia dlaczego w środku Wielkich Żuław, między Leniwką i Nogatem, rzeczki: Tuga, Panińska Łacha i Stubna Łacha (*Jungfersehe Lache* i *Stubasche Lache*) oraz Linau płyną samodzielnie do zatoki. W Żuławach Gdańskich wody te zbiera Motława, a w Małych Żuławach *Tuja* (*Thiene*) i *Elbing*. Prócz tego Żuławy Wielkie mają pochylenie ku północy, Małe Żuławy na półn.-wschód, a Żuławy Gdańskie na północ, widocznie z tych samych przyczyn, dla których nastąpiło wzniesienie się wybrzeży rzecznych, podczas gdy części od rzeki oddalone zostały powstrzymane w rozwoju. Wskutek tego na obszarze aluwialnym mieszkańcy rozróżniają Żuławy od Nizin: pierwsze leżą wyżej, drugie niżej od powierzchni morza; pierwsze mają naturalny spadek ku morzu, drugie potrzebują sztucznego odwadniania za pomocą pomp i machin.

Taki obraz przedstawia dziś delta Wisły. Jestto kraina żyzna, poczęści uprawna, poczęści pokryta łąkami, przecięta rzeczkami o brzegach obwałowanych, usiana licznymi wioskami. Inną jednak zupełnie była w początkach osadnictwa. Pokrywały ten obszar bowiem bagna i jeziora pozostałe po niezpełnym wypełnieniu zatoki. Do ostatnich czasów sądzono, że kraina ta wtedy dopiero została zaludniona, gdy zakon krzyżacki przedsięwziął regulacją rzek, ale przeczą temu znalezione tu ślady osad z epoki neolitycznej (ob. *Die Ansiedlungen im Weichsel-Nogat Delta* von dr. Paul Thomaschky).

W obszarze delty W. otrzymuje jeszcze dość znaczne dopływy. Przy samym oddzieleniu się Nogatu wpada doń z prawej rz. *Livna* (*Liebe*) 85 klm. długa. Powstaje ona z kilku strug jeziornych, płynie podobnym analogicznie do Mąrawy biegiem, t. j. wygina się łukiem otwartym ku północy, od Kwidzyna dąży na północ równoległe do W. i uchodzi do martwej odnogi Nogatu, służącej za przystań. Na przestrzeni gdzie Liwna

płynie równoległe do W. przypierają do niej poprzeczne przekopy, osuszające prawy brzeg W., która jest tu ujęta tamami. Z lewej strony wpada do W. rz. *Motława*, 45 klm. długa, wypływająca na zachód Tezewa i płynąca do Gdańska, gdzie tworzy część portu. Motława płynie z południa na północ wzdłuż cięciwy łuku Leniwki i dlatego statki chodzą po niej do Gdańska, prostując drogę, a dostając się na nią przekopem, łączącym Leniwkę z Motławą (W. Pol. Północny wschód Europy). Z Motławą od lewej strony łączy się *Radunia*, długa 80 klm., wypływająca z grupy jezior na zachód od Kartuzów; nosi ona charakter rzeki górskiej. Radunia uchodziła dawniej powyżej Gdańska pod Pruszczem, ale w r. 1455 została przeprowadzoną wprost do Gdańska.

Powstanie Gdańska było uwarunkowane podsunieciem się dyluwialnych wyniosłości Pomorza ku W. Prócz tego korzystnym dla osady był zbieg Motławy z Radunią. Obie te rzeki, różniące się między sobą, są jakby przedstawicielkami dwu różnych obszarów, schodzących się właśnie w punkcie zajęty przez Gdańsk. Z niziny przychodzi powolna Motława, przynosi wody leniwe, ale głębokie, płynące w brzegach niepewnych, przyczynia się więc do obwarowania miasta; z wyniosłości pojezierza płynie czysta, górska Radunia, która bystrzym swoim biegiem porusza młyny, a przede wszystkim daje miastu dobrą wodę do picia, czego nie można powiedzieć o mętnej Motławie. Te okoliczności uwarunkowały powstanie Gdańska, na dalszy zaś jego rozkwit wpłynął zbieg dróg, prowadzących z zachodu na wschód, z pld. na północ oraz zetknięcie się żeglugi rzecznej z morską. Nie korzystnym dla Gdańska było, że Nogatem niegdyś zbyt wiele wody spływało a przez to Leniwka stawała się mało spławną; Gdańszczanie uskarżali się na to już za czasów krzyżackich. Kiedy Władysław IV zamierzał w r. 1637 zaprowadzić cła morskie, Jerzy Ossoliński zagroził Gdańszczanom, że jeżeli się na cła nie zgodzą, to rząd skieruje główny bieg W. do Elbląga i tam przeniesie rynek i port handlowy. Do tego jednak nie przyszło, przeciwnie upust pod Białogórą reguluje jak wiadomo odpływ Nogatu w ten sam sposób, jak go urządziła komisya z ramienia Rzeczypospolitej wyznaczona.

Do systematu W. należy właściwie także i rz. *Elbląg* (*Elbing*); jest to 10 klm. długi odpływ jez. Drużno (*Drausen*) do zatoki Świeżej. Rzeka Elbląg jest poczęści ostatnim ogniwem kanału *Elbląsko-Oberlandzkiego*. Kanał ten zużytkowujący wiele jezior, stanowi linię żeglowną, 190 klm. długą, między którymi 40 klm. przypada na same kanały. Dla wyrównania różnic poziomu, obniżono poziom niektórych jezior, zaś przez niżej leżące jezioro Abizgar została usypana szeroka grobla i w niej dopiero wykopany kanał, o dwa metry

wyższy od poziomu jeziora i wreszcie z powodu znacznej różnicy poziomu (106 mt.) między jeziorami Pinnau i Družno założono 5 równi pochylonych, od 14 do 25 mt. wysokości. Z pomocą siły wody, wozy, statki i tratwy przewożą się po lądzie pod górę i na dół. Tylko kanał Morryssa w Pensylwanji ma podobne urządzenie (Tomaschky i Lullies, l. c.).

W. uchodząc do morza przynosi mnóstwo materiału lądowego, a natrafiwszy na wiatr pñ., który tu przeważnie panuje na wiosnę i w lecie (t. j. w czasie gdy rzeka unosi najwięcej materiałów ziemnych), słabnie i osadza materiał zabrany z lądu na dnie morskim; tym sposobem tworzą się mierzeje czyli nasypy, które z czasem wynurzają się z pod wody i piętrzą pod działaniem wiatru, tworzącego z nich odsypiska. Tak powstała mierzeja *Fryska* (poczęści przy pomocy Pregoly), oddzielająca zatokę Świeżą od morza oraz mierzeja Helu, otaczająca zatokę Gdańską (Pucką) od północy. Tę ostatnią mierzeję W. rozpoczęła usypywać jeszcze w czasie, gdy prawie wszystkie jej woda uchodziła do zatoki Gdańskiej; mierzeja ta byłaby z czasem zamknęła całkiem zatokę, pozostawiając tylko mały przejazd jak w mierzei Świeżej pod Piławą, ale gdy coraz więcej wody zaczęło uchodzić Nogatem do zatoki Świeżej, brakło nurtowi W. siły i materiału dla dokonania poczętego dzieła a odsyp Helu niema dziś charakterystycznej cechy mierzei, bo nieodgradza zatoki morskiej, lecz pozostał wąskim półwyspem. W. niedokończywszy budowy Helu, wróciła się główną masą wód do zatoki Świeżej i pomogła Pregole utworzyć mierzeję tej zatoki. Siły, które nadały zatoce Gdańskiej i Świeżej ich formy obecne, są bez przerwy czynne i za dni naszych, a rezultatem ich działania będzie ciągła przemiana tych zatok. Tymczasem siły te pracują nad zamulaniem i zasypaniem zatoki Puckiej i Świeżej, zatoki te staną się zapewne kiedyś lądem bagnistym, który ręka ludzka zamieni na urodzajne łąki. Gdy to nastąpi, wtedy W. i Pregola skierują cały materiał ziemny do właściwej zatoki Gdańskiej i zaczną tu tworzyć nowe mierzeje (Kozłowski, Pamiętnik Fizeograficzny, t. IV).

W. jest największą z rzek wpadających do Bałtyku. Długość W. rzeczywista od źródeł do ujścia wynosi według Szystowskiego (Pamięt. Fizeogr., t. VII) 999 w. a w szczególności część od źródeł do wsi Morgi 201·87 w., część pograniczna między Galicyą a królestwem polskim od wsi Morgi do Zawichosta 175 w., część od Zawichosta do granicy pruskiej 390·96 w. Część ostatnia od granicy do ujścia 231·42 w. Według inżyniera Krościńskiego (Przegląd Techniczny, 1893 r.) długość W. wynosi 1060 w. (1127 klm.). Powyżej wymienione części wynoszą: 279 w. (297 klm.), 175 w. (186 klm.), 388 w. (412 klm.), 218 w. (232 klm.).

Średni spadek rzeki wynosi na wiorstę przeszło 1 mt. ($11^{25}/999$ al. $11^{25}/1060$). Spadek rzeki jest największy w górnej jej części, następnie ciągle się zmniejsza i dochodzi do swego minimum przy ujściu, jak to przekonywa poniższa tablica, ułożona na zasadzie niwelacji dokonanej przez inżyniera Keppena w r. 1826:

Nazwisko miejscowości	Od źródeł licząc po spływanym nurcie	Wzrostanie nad morzem baltickim	Na długości	Spadek rzeki	
				Ogólny	Na wiorstę
Źródła Wisły . . .	w. 0:00	mt. 1125:00	w. 0:00	mt. 0:00	0:000
Ujście Przemszy	94:45	233:67	94:45	891:33	9:437
Kraków . . .	179:32	198:20	84:87	35:47	0:418
Zawichost . . .	383:00	136:20	203:68	62:00	0:304
Nowoaleksandrya . . .	460:00	114:05	77:00	22:15	0:288
Warszawa . . .	592:60	76:99	132:50	37:06	0:280
Płock . . .	698:00	51:84	105:50	25:15	0:238
Toruń . . .	790:00	34:42	92:00	17:42	0:189
Gdańsk . . .	999:25	0:00	209:29	34:42	0:164

Prędkość wody w rzece zmienia się odpowiednio do stanu poziomu wody: w średnim stanie wynosi w najbystrzejszej żyłce, prądzie albo warcie (fahrwatter) około 2 stóp na sekundę, podczas zaś silnych powodzi ma dochodzić 8 stóp.

Długość W. w linii powietrznej, łączącej źródła z ujściem, wynosi 500 w., tak iż rozwinięcie rzeki, t. j. długość rzeczywista, jest dwa razy większą od powyższej odległości. Obszar dorzecza wynosi 198,285 klm. kw., a mianowicie w Szląsku polskiego 121,183 klm. kw., w granicach Prus 33,326 klm. kw. Wisła więc po Renie (225,000 klm. kw.) posiada największe dorzecze ze wszystkich rzek niziny niemiecko-polskiej. Całe dorzecze W. jest ku wschodowi wydane tak, że jeżeli połączymy linię z południa ku pñ., od źródeł do ujścia, to cały obszar rzeki przypadnie na wschodzie a w zagięciu tego kolana, które W. robi ku wschodowi, legła Noteć i Warta gałęziami swemi.

Zwykle oznaczają, mówi Pol, koniec górnej W. o 5 do 6 milowym biegu na Szląsku a to dlatego, że tutaj zbiegła w krainę zapadłą i zwołała w spadku. Powód ten nie jest wszakże, jak sądzi Pol, dostatecznym: trzeba tu bowiem zwrócić uwagę na jakość wód, na rodzaj onych. Często zdarza się, że znamiona, cechujące górny bieg, dają się spostrzegać na dolnym lub odwrotnie. To samo da się i tutaj powiedzieć. Przestrzeń ta, którą W. przechodzi podmokłem zapadliskiem na Szląsku jest mała i niknie w porównaniu z dalszym biegiem. Wybrzeża osuszają się znowu w Krakowskim, łożę jej jest znowu kamieniste, woda nabiera więcej spadku a obustronne jej dopływy są wodami górskimi. Tym sposobem górny bieg W. aż do Sanu rozciągnąć należy.

Na górnym swoim biegu W. otrzymuje z prawej strony rzeki i potoki, których źródła biją z pod turni tatrzańskich i Beskidu. Charakterystyczną jest rzeczą, iż rzeki biorące początek w wewnętrznych, starszych, krystalicznych górach, tworzą sobie ku W. wyłomy w młodszych, zewnętrznych, głównie piaskowcowych fałdach karpackich. Prawdopodobnie rzeki te działały jak piły w tartaku na kloc, wrzynając się coraz głębiej w stopniowo wznoszącą się przed nimi przegrodę w postaci wału górskiego (teoria wyłomów Tietzego). Do takich rzek należy Dunajec oraz Poprad. Wody karpackie odpierają koryto W. ku lewemu brzegowi, t. j. ku wyżynie Małopolskiej. Lewe dopływy górnej W. wypływają z wyżyny Małopolskiej; wierzchołki Przemyski stykają się prawie z wierzchołkami Pilicy i tym sposobem rzeki te wraz z W. zamykają ten obszar wyżyn, których najwyższymi częściami są pasma Krakowsko-Wieluńskie i Łysogórskie i z których biorą początek lewe dopływy górnej W. (a poczęści i średniej). Kierunek tych dopływów jest głównie południowy, a poniżej Nidy wschodni. Kierunek ten utrzymuje się aż do Pilicy, która ma kierunek podwójny: w dolnym biegu wschodni a w górnym północny.

Poniżej Pilicy a głównie poniżej Warszawy, dopływy lewe mają kierunek północny do Brdy. W dolnym zaś biegu kierunek lewych dopływów jest znów wsch. a poczęści płd.-wsch. Kierunek dopływów prawych aż do Sanu jest północny, następnie podwójny: północny i zachodni aż do ujścia Bugu; potem południowy, południowo-zachodni i zachodni. Na średnim biegu W. otrzymuje dopływy największe, mianowicie z prawego brzegu. Są to wody leśne, rude, kawowe lub czarne. Już Krakówka, Tanew, Bukowa, ostatnie rzeki, które od prawego brzegu wpadają do Sanu, są początkiem tych wód leśnych; szczególnie typową pod tym względem jest Narew, płynąca z głębin puszczy Białowieskiej. Na dolnym biegu na koniec otrzymuje W. stateczne dopływy jeziorne, które poziom jej wód utrzymują nawet w czasie posuchy na jednostajnej wysokości.

Koryto W. kamieniste, jak wspomnieliśmy, w górnym biegu, jest zresztą przeważnie piaszczyste, brzegi najczęściej płaskie i łatwo ulegające podmyciu; wskutek tego napotykamy w jej łożysku mnóstwo ławie piaszczystych, bardzo ruchomych wobec bystrego biegu rzeki i łatwo przenośnych. Ulegając zmiennym prądom wody układają się one w korycie nieprawidłowo i czynią główny nurt nadzwyczaj krętym i niestałym. Nieraz mała na pozór przyczyna, np. gałąź tkwiąca we dnie, sprowadza zmiany w korycie rzeczonym, tworzy z biegiem czasu ławę. Dno jest tak zmienne, że często tam gdzie w jednym roku ława piaszczysta sterczy 8 stóp nad 0, w następnym roku powstaje jama na 20 stóp głęboka.

Jamy takie są wynikiem działania wirów tworzących się podczas wezbrań. Powodzie wywołują też przerzucanie się prądów z jednego brzegu na drugi, nawet zmiany łożyska („Wisła jak Bóg, jednemu bierze drugiemu daje“). Przy pracach nurkowych w r. 1889 przy ujściu Narwi inżynier Słowikowski napotkał na dnie znaczne nierówności (brózdy, jamy, góry), ze stromemi ścianami; jestto skutek wirów, działających na materiał różnej spójności. Osobliwością dna są też napotykane wśród piasku gniazda błota, zwane *zygawką* albo *zygawicą*, rodzaj małych wulkanów błotnych. Inżynier Słowikowski przypuszcza, że w takich miejscach musiał być zgromadzony materiał drzewny, który z czasem zumszał.

W łożysku W. napotykają się często wyspy, które leżą najczęściej między bocznym korytem W. i głównym czyli między tak zwaną Łachą i Samicą, albo też na ujściach dopływów W. Wyspy te są dwójakie: jedne pokryte od dawna dębina i topolami nadwiślańskimi, z gruntem rędziennym nazywają się „*ostrowami*“; drugie, składające się z piasku i żwiru lub rumowiska, porastające z czasem wikliną i wierzbina, nazywają się „*kepami*“. Im bliżej ujścia tym częstsze i większe są wyspy.

II. Stosunki hydrologiczne i komunikacyjne.

Zamarzanie W. przedstawia wiele ciekawych zjawisk. Czasami rzeka wcale nie zamara, jako się trafiało w latach: 1791, 1796, 1843, 1852, 1881, 1884, 1885; średnio jednak pokrywa się lodem w drugiej połowie grudnia a zwalnia od lodów w początku marca. Zamarzanie zaczyna się w ten sposób, iż w miejscach zacisznych gromadzi się dużo igiełek lodowych tak, iż wreszcie wyjada się, iż W. toczy nie wodę lecz jakąś masę ciastowatą; mówi się wtedy, iż płynie *śnieżyca*, *łoka*, *lepa* lub *śrziż*, *szryż*. Prócz tego tworzy się również lód na dnie rzeki (lód denny, Grundeis). Tworzenie się igieł lodowych, które stanowią osnowę śnieżycy, występuje energicznie po zachodzie słońca. Na dnie rzeki tworzy się warstwa miękkiej, gąbczastej, nakształt mchu masy lodowej, której grubość dochodzi dwóch i więcej stóp. Taki kozuch lodowy daje się z łatwością krajać zapuszczonym wiosłem a nawet sam się od dna odrywa i wypływa na powierzchnię kawałami, które lud miejscami nazywa „*Sowami*“. Gdy zwierciadło rzeki pokryje się skorupą lodową, lód z dna wraz ze śnieżycą „*wstaje*“, t. j. lody podnoszą się ku zwierciadłu i gromadzą się pod świeżo utworzoną warstwą lodową, a dalszy proces zamarzania odbywa się prawidłowo, t. j. warstwa lodu pod działaniem mrozu grubieje. Śnieżycy rozpoczyna się początkowo nieprawidłowo pod taflą lodu z czasem staje się jak lud mówi „*wylizaną*“, t. j. pod działaniem większej niż na dnie prędkości jest ona rozwlęczona i w niektórych tylko miejscach do lodu przywrze

i przymarznie. Przy wydobywaniu tafli lodowych z W. można zauważyć, że w wielu z nich górna warstwa jest czysta i przezroczysta, dolna zaś jest biała, porowata, zabrudzona i składa się z kryształów, które z czasem wstają z dna rzeki. Jeżeli śnieżyca nagromadzi się w znacznej ilości na powierzchni wody, to przy silnych mrozach może się poskupiać i przymarznąć. Tafla lodowa jest wtedy u góry nierówna i chropowata, biaława, a spód przezroczysty i zbity. Przy żegludze, gdy wczesna zima zaskoczy statki na rzece, wtedy zdarza się, że tłoka tak podbije z pod spodu cały statek, że ten nie pływa, ale spoczywa na warstwie zbitej masy śnieżystej, do samego dna rzeki sięgającej. Na kilka dni przed puszczeniem lodów woda stopniowo łagodnie się wznosi, lód pod wpływem promieni słonecznych i deszczów kruszeje, pęka, łamie się; W. zrywa okowy lodowe. Przy ruszaniu lodów powstaje trzask i łomot, tafle lodowe ocierają się o siebie, stają na sztorc i t. d. Nieraz natrafiwszy na płytsze miejsce, zatrzymują się i piętrzą w jedną wielką masę lodową, która wraz z wąskości koryta może utworzyć zator, t. j. tamę lodową. Gdy koryto jest szerokie i głębokie wówczas nie tworzy się zator, lecz na brzegach rzeki powstaje wał lodowy, sięgający dna i sterzący ponad rzeką na kilka stóp. Takie samorodne „morza lodowe“ można obserwować corocznie w okolicach Siekierek a także powyżej i poniżej warszawskiego smoka wodociągowego. Na mieliznach powstają często odosobnione góry lodowe i poziom rzeki musi się znacznie podnieść a słonce dobrze przygrzać, zanim się te masy lodowe ruszą. Tworzenie się wyżej wspomnianych zatorów, spowodzających straszne klęski, wynika z kilku przyczyn: najprzód ztąd, że ujście W. leży o 5° stopni dalej na północ niż źródło, oraz, że w górnym biegu rzeka i jej dopływy płyną bystrzej; z tych dwóch przyczyn, klimatycznej i mechanicznej, lody w górnym biegu puszczają prędzej niż w dolnym, gdzie przytem W. wczesniej zamarza i pokrywa lodowa potęguje się od kry jesiennej, napływającej z górnego biegu. Na tym ostatnim trzeba 8 do 10 dni mrozu, a nadto jeszcze panującego wschodniego wiatru pod wodę, aby się W. lodem pokryła. Inne przyczyny tworzenia się zatorów są lokalne: krętość, zwężenie i płytkość łożyska w danym miejscu. W miejscach takich tafle lodowe zatrzymują się, zarywają w piasek, nasuwają się jedne na drugie i podsuwają jedne pod drugie i tym sposobem tworzą tamę poprzeczną, sięgającą do dna rzeki.

Wał taki rośnie szybko na wysokość oraz w szerz i wzdłuż ciągnąc się nieraz na kilka i kilkanaście wiorst w górę rzeki. Zatory powodują nagle wylewy, zmiany koryta i wielkie zniszczenie. Z początku tamę taką można zniszczyć dynamitem, inaczej trzeba czekać silnego przyboru,

aby zator sam się rozpułynał. W r. 1885 z powodu zatoru poniosło śmierć 102 osoby, 126 wsi zostało zalanych, tysiące domów zniszczonych (Słowikowski, Pamięt. Fizyogr., t. XII). Szczególniej niebezpiecznymi są zatory dla okolic Nogatu. Lód Nogatu dosięga Haffu, który jest płytki, a jego skorupa lodowa trzyma się dłużej niż Nogatu; między tą skorupą a dnem pozostaje mało miejsca na lód, przychodzący z Nogatu. Kto widział tylko w lecie W. przepętnioną mieliznami, leniwie płynącą, ten z trudnością zdoła sobie wyobrazić wspaniały widok, jaki rzeka ta przedstawia w czasie puszczenia lodów, gdy toczy szeroko rozlane fale, mętne, spienione, pokryte trzaskającymi krami. W peryodzie 9 letnim od 1877 do 1885 r. lody pod Zawichostem ruszyły: najpóźniej 19 marca 1883 r., najwcześniejszej 26 stycznia 1884 r. Rzeką stanęła najpóźniej 26 stycznia 1882 r., najwcześniejszej 21 listopada 1882 r. Pod Warszawą ruszały lody najpóźniej 24 marca 1881 r., najwcześniejszej 26 stycznia 1887 r.; stanęły najpóźniej 16 stycznia 1885 r., najwcześniejszej 17 listopada 1879 r. Pod Płockiem ruszyły najpóźniej 14 marca 1879 i 1883 r., najwcześniejszej 11 stycznia 1885 r.; stanęły zaś najpóźniej 11 stycznia 1879 r., najwcześniejszej 25 listopada 1879 r.

Powodzie W. mają miejsce z początkiem wiosny i w połowie lata. Powodzie wiosenne są skutkiem gwałtownego tajenia śniegów i puszczenia lodów na górnej W. i jej dopływach. Podczas ciepłej znowu pory roku, najczęściej w końcu czerwca i na początku lipca, chmury z nad oceanu, gnane przez wiatry północno-zachodnie („morke“) na Karpaty, ochładzają się na ich szczytach i oddają wilgoć, która pod postacią deszczu zasila potoki górskie i razem ze śniegiem, topniejącym na wyższych szczytach, daje początek wylewom letnim, znaczniejszym częstokroć od wiosennych. W ogólności długotrwałe wiatry północno-zachodnie są zwiastunami możliwej powodzi. Podług opinii mieszkańców nadwiślańskich przepowiednią powodzi jest też pojawienie się „wron morskich“, rybitw, mew. Płynąca piana czyli tak zwana „śmietana“, jest już następstwem powodzi; płynie ona najobficiej wtedy gdy nadchodzi szczyt czyli wierzeh wody, t. j. najwyższa fala w danej powodzi. Kolor piany najprzód się pojawiający jest biały, następnie przechodzi w żółtawy. Wprawne oko flisaka potrafi uchwycić pierwsze fale nastąpić mającej powodzi. Po wierzchu wody ukazują się wtedy tu i owdzie jakby plamy, błonki, kożuszki, pochodzące zapewne z uniesionych w górnym biegu ław piaszczystych, drobnych pyłków lub cząstek organicznych. Jestto niejako pleśń oderwana przez podnoszącą się wodę od swych łożysk. Fale unoszą również drzewa z poderwanych brzegów i części zrujnowanych chat. Pod Warszawą pojawiają się

często po wylewach warstwy grubego żwiru, z daleka naniesionego przez wodę. W. wylewa niekiedy jeszcze trzeci raz, ale słabiej znacznie, w jesieni. Najniebezpieczniejszymi dla rolników są powodzie letnie, w czerweu i lipcu, czyli tak zwana „Świętojanka“ i „Jakubówka“. Wiosenne zaś wylewy, w marcu i na początku kwietnia, znane pod nazwą „Krakówek“, są poniekąd dobrodziejstwem dla powiśla, albowiem zalewają one pola ozimną zasiane lub jeszcze pustkami stojące i jak wylewy Nilu osadzają muł rzeczny („madę“), znakomicie użyźniający. Wszakże przy znacznym przyborze wody zdarza się otwrotnie, t. j. że W. urodzajne pola zanoszą piaskiem. Mada pokrywa nieraz po powodzi jałowe odtozyska i piaski warstwą na 2 do 4 stóp grubą. Na tym świeżym gruncie puszczają się wierzby, wikliny i topole, a jeszcze z końcem roku mada zmienia się w bujną łąkę.

Podczas znaczniejszych wylewów Wisły w bieżącym stuleciu wzniesienie poziomu wody pod Warszawą wynosiło: dnia 29 kwietnia r. 1813 woda doszła 21 stóp ponad 0 wodowskazu; d. 13 marca r. 1838 dosięgła 18·97 st.; d. 28 sierpnia r. 1839 do 20·65 st.; d. 25 marca r. 1841 do 18·06 st.; d. 27 lipca r. 1844 do 21·75 st.; d. 4 kwietnia r. 1845 do 18·13 st.; 24 czerwea r. 1884 do 17·21 st. (0 wodowskazu warszawskiego jest wzniesione nad poziom morza Bałtyckiego na 36,085 sąż. al. 252,595 st. ang., czyli 76,989 mt.).

Rozwój żeglugi na W. natrafia na przeszkody z powodu mielizn (haki, haczyiska), głazów podwodnych (rafy), zatopionych pni drzew (wilki) i zmienności nurtu. W wielu miejscach rzeka jest tak zamulona, że nurt spławny przyjmuje kierunek prostopadły do ogólnego kierunku koryta, a nawet nieraz wprost przeciwny, t. j. w górę, co przytrafia się naturalnie tylko na nieznacznej przestrzeni. Spotykają się miejsca gdzie droga spławna jest tak wąska i płytka, że statki zmuszone są płynąć gęsiego i bezustannie z wielką trudnością omijać mielizny. Przyczem często kroć na nich osiadają, zagradzając drogę innym. Sternicy orientują się po barwie wody, miejsca ciemniejsze są głębsze, zaś „przesiewanie się wody“, t. j. jest lekkie falowanie, oznacza mieliznę. Wytknięcie drogi spławnej znakami na W. jest sprawą bardzo trudną, gdyż obok zmienności nurtu, tratwy, które nie mogą trzymać się wszystkich zakrętów nurtu, przechodząc obalają spotykane po drodze wiechy i wszelkie znaki ostrzegające. Żegluga po W. możliwą jest tylko przy poziomie sięgającym do 3 st. ang. Z chwilą obniżenia się poziomu do 2·5 żegluga w górę statków ładownych odbywa się tylko na dolnej części rzeki poniżej Warszawy. Statki zaś holowane z Warszawy w górę rzeki nie przewożą ładunków, lecz idą próżne, ażeby później przyjąwszy ładunek na przystaniach skorzystać z mo-

gącego nastąpić przyboru wody i do czasu powtórnego jej opadnięcia doprowadzić ładunek do miejsca przeznaczenia. Przewóz ładunku odbywa się głównie na galarach, prostokątnych statkach (rodzaj promu) o dnie płaskim, pogłębiających się średnio na półtory stopy. Na ładunek składają się przeważnie: sól, węgiel kamienny i płody rolnicze. Prócz tego spotykamy jeszcze statki lepszej konstrukcji, berlinki i parowce. Materiały drzewne spławiają tratwami, olbrzymich nieraz rozmiarów. Czas żeglugi na W., zależny od zamarzania i puszczania lodów, wynosi średnio od 238 do 256 dni. Według wykazów ministerium komunikacji ruch statków w Wiśle, w granicach Królestwa przedstawia następujące dane i cechy charakterystyczne. Spław drzewa tratwami odbywa się naturalnie tylko w dół rzeki. Tratwy zaczynają się pojawiać między Sandomierzem a Zawichostem (koło tej przystani przeszło w 1879 r. 285 tratew, w 1880 r. 478, w 1881 r. 578), po drodze przybywa ich tak, że pod Warszawą przechodzą w ilości dwa do trzech razy większej niż pod Zawichostem (w r. 1879 było pod Warszawą 1380, w 1880 r. 1156, w 1881 r. 1234), część pewna służy do zaopatrzenia Warszawy, pozostała ilość wyrusza w dalszą drogę (w 1879 r. 1001, w 1880 r. 1153, w 1881 r. 800), by wzrosnąć przez nadpływ tratew z Narwi-Bugu, tak że przez Nieszawę przechodziła dwa razy większa ilość tratew niż wychodziła z pod Warszawy (1803 w r. 1879, 2107 w r. 1880, 2182 w r. 1881). Co do statków, to podczas gdy pod Korczynem przechodziło od 108 do 190, to do Warszawy przechodziło średnio około 1200, z tego większa połowa zostawiała tu swój ładunek, tak że w dalszą drogę płynęło od 500 do 600, dopiero od ujścia Bugu-Narwi wzrastała ich ilość, a przez Nieszawę wyszło do Prus w 1879 r. 1893, w 1880 r. 1504, w 1881 r. 1254. Statki płynące w górę rzeki dążyły głównie do Warszawy i przybywały z Prus. W r. 1879 przeszło przez Nieszawę 892, do Warszawy 996, z tych 126 miało przeznaczenie wyżej Warszawy; r. 1880 przez Nieszawę przeszło 981, do Warszawy przybyło 1340, r. 1881 przybyło z Prus 843 do Warszawy 914, z tego 232 w dalszą poszło drogę. Według danych zaczerpniętych z dziełka: „Die deutschen Wasserstrase“ (Berlin, 1885) pod Toruniem w latach od 1873 do 1883 przechodziło średnio rocznie w dół rzeki 1,220,000 tonn różnych materiałów i produktów (w r. 1876 najwyższa cyfra 1,898,042, najmniej w r. 1879, bo 833,392 tonn), w górę rzeki przewożono średnio po 55,000 tonn (najwięcej w 1880 r. 87,172 tonn, najmniej 32,935 tonn w r. 1873).

W. ułatwiając komunikację w kierunku południowym, utrudnia ją w kierunku poprzecznym, stanowi ważną przeszkodę dla wojsk maszerują-

cych w kierunku równoleżnikowym. Wprawdzie w zimie zamarza ona i wtedy przeszkoda znika, ale lód nie zawsze jest dość mocny, a przytem trafiają się nagłe odwilże i lody spływają niekiedy po dwa i trzy razy w ciągu zimy.

Dla umożliwienia stałej komunikacji między obu brzegami zbudowano mosty i zaprowadzono promy przewozowe. Mosty na W. znajdują się w następujących punktach: most szosowy i most kolejowy pod Zabrzegiem na pñ.-zachód Oświęcima, most kolejowy pod Czarnuchowicami na pñ. Oświęcima, dwa mosty drogowe i most kolejowy pod Krakowem, most kolejowy pod Iwangrodem, most drogowy i kolejowy pod Warszawą (w projekcie drugi drogowy naprzeciw Alei Jerolimskiej), most drogowy łyżwowy pod Płockiem, most drogowy łyżwowy pod Włocławkiem, most drogowy i most kolejowy pod Toruniem, most kolejowy pod Fordonem, most drogowy pod Chełmnem, most drogowy i most kolejowy pod Grudziądzem, most drogowy pod Nowem, most drogowy pod Gniewem, most kolejowy pod Tezewem, most kolejowy pod Malborkiem. Z powyższych mostów najnowszym (bo w r. 1893 otwarty) jest most pod Fordonem, największy w środkowej Europie, gdyż długi na 1325 mt. Most pod Grudziądzem ma 1092 mt. długości, pod Toruniem 971, pod Tezewem 875 mt. a pod Warszawą tylko 446 mt. Koszta budowy mostu fordońskiego wynosiły przeszło 8 milionów marek.

Przewozy promem: o trzy klm. na pñ.-zachód dworca w Dziedzicach, na drodze z Pszczyny do Bielska, przy moście kolejowym pod Czarnuchowicami, o 6 klm. na pñ.-zachód od Zatora, między Pasieką i Podlesiem, między Piekarami i Tyńcem, pod wsią Morgi, pod Opatowcem przy ujściu Dunajca, pod Sandomierzem, pod Zawichostem, pod Annopolem (Rachowem) na drodze z Opatowa do Lublina, pod Solcem na drodze z Rży i Radomia do Lublina, pod Nowo-Aleksandryą na dawnej drodze pocztowej między Radomiem i Lublinem, pod twierdzą Iwangrodem, między Ryczywołem i Maciejowicami, połączenie poprzeczne między dwiema drogami nadbrzeżnymi od Radomia i Lublina do Warszawy, między Magnuszewem i Tarnowem o 9 klm. powyżej Piliicy na drodze z Radomia do Garwolina, pod Górą Kalwaryą, połączenie poprzeczne, pod Karczewem na drodze z Piaseczna do Siennicy, pod Siekierkami o 8 klm. powyżej Warszawy, między Warszawą i Pragę, między Burakowem i Morysinem, na południe Jabłonny poprzeczne połączenie między szosami prowadzącymi z Warszawy i Pragi do Nowogeorgiewska, pod Zakroczymem (przejście Francuzów w 1806 r.), między Dobrzykowem i Rydzynem (przejście Francuzów w 1806 r.), pod Dobrzyniem, pod Nieszawą.

Użytkowanie brodów jest bardzo trudne z po-

wodu zmiennego stanu wody i koryta. Bród powyżej Czerwińska, gdzie W. rozlewa najszerzej w granicach Królestwa (1200 mt.), ma 2 mt. głębokości; wśród rzeki leżą liczne wyspy, dzielące ją na trzy ramiona, brzegi są łagodne i dostępne.

III. Regulacya. W wielu miejscach spotykamy ślady robót w celu umocnienia brzegów, dokonanych jeszcze w wieku przeszłym. Służą one za dowód odwiecznej walki człowieka z nurtem rzeki. Regulacyą rzek w ogólności nazywa się utrwalenie brzegów, urządzenia łatwego przepływu lodów, aby uniknąć zatorów, a także utworzenie i utrzymanie stałej głębokości, koniecznej dla spławu. Roboty regulacyjne w prawdziwym słowa tego znaczeniu zjawiają się na W. i przyjmują bardziej odpowiedni kierunek dopiero w drugiej połowie naszego wieku, a mianowicie od r. 1864, po zawarciu między rządami rossyjskim i austriackim konwencji, co do jednoczesnej regulacyi W. na przestrzeni 175 wioś stanowiących granicę pomiędzy pomienionymi państwami. Motywy, któremi się rządziła Austria przy zawarciu pomienionej konwencji, wyjaśniono w protokule konferencyi międzynarodowej 13 czerwca 1864 r. Istotę ich stanowi: a) olbrzymie straty, dochodzące w obszernej i urodzajnej dolinie W. do 225,000 złr. rocznie przez mieszkańców nadbrzeżnych prawego brzegu ponoszonych, czy to skutkiem zatorów lodowych i ciągłych powodzi, czy z powodu bezustannego obrywania się ziemi, mogą być usunięte tylko przy pomocy uregulowania koryta rzeki, jak również i sypania wałów ochronnych na jej brzegach; b) budowa szosy w dolinie W. wskutek braku niezbędnych ku temu materiałów kamiennych pociągnęłaby za sobą nieobliczone wydatki, gdy tymczasem uszlawnienie rzeki może dostarczyć krajowi najtańszej i najwygodniejszej drogi do przewozu płodów rolniczych produkcji miejscowej; c) na podstawie badań nad rzeką Dniestrem, rząd austriacki postanowił uregulować koryto pomienionej rzeki do granicy rossyjskiej przy wsi Okopach, a ponieważ przy tej miejscowości aż do morza Czarnego na przestrzeni 700 wiorst, Dniestr niewymagałby znacznych ofiar materyalnych na polepszenie spławności, przeto utworzona tym sposobem droga wodna 1100 wiorst długości mająca, po uregulowaniu rzek W. i Sanu, mogłaby być połączona z systemem tych ostatnich zapomocą oddzielnego kanału, który miałby zaledwie 60 w. długości. Korzyści wynikające z bezpośredniej komunikacji między morzem Bałtykiem a względnie Gdańskiem i Warszawą z jednej strony, a Galicyą, Rossyą południową, Odessą i morzem Czarnem z drugiej są oczywiste i mogą wywrzeć wpływ bardzo dostatni na produktyjność państw ościennych, tudzież na międzynarodowe ich stosunki handlowe. Przyczyny, które skłoniły rząd

austriacki do zajęcia się kwestyą uregulowania W. bez zaprzeczenia mają charakter międzynarodowy i będąc w zupełności równoznaczne dla Rosyi zniewoliły i to państwo do zawarcia konwencji z r. 1864 i do przyjęcia czynnego udziału w robotach regulacyjnych na rzeczonych 176 wiorstach rzeki W., a także na 18 wiorstach pogranicznej części Sanu. Jednym z powodów specjalnych, powiększających znaczenie regulacji W., było podjęte przez rządy austriacki i pruski i wykonane wspólnymi siłami uregulowanie Czarnej Przemszy, w pobliżu której położone są kopalnie węgla w Dąbrowie. Węgiel krajowy po uszlachetnieniu W. stanie się przystępnym dla większej części Królestwa.

Na zasadzie przeprowadzonych studyj przyjęto następujące główne podstawy regulacji Wisły: 1) od Zawichosta do Nieszawy, W. w zależności od czterech jej wielkich dopływów: Sanu, Wieprza, Pilicy i Narwi z Bugiem, da się podzielić na cztery następujące części: a) od Zawichosta, t. j. cokolwiek niżej ujścia rzeki Sanu do W., do ujścia rzeki Wieprza, długość 110 w., licząc po istniejącym nurcie; b) od ujścia Wieprza do rz. Pilicy 65·25 w.; c) od ujścia Pilicy do rz. Narwi 91·5 w.; d) od ujścia Narwi do granicy pruskiej 166·5 w. Normalna głębokość, przy szerokości nurtu około 350 st. ang. przyjęta: dla dwu pierwszych części 4 st., dla trzeciej 5 st., a dla czwartej 7 st. Głębokości te mierzy się na wodowskazy warszawskim. 2) Normalna szerokość koryta rzeki dla letniego stanu wody, czyli odległość między budowlami wodnymi przyjęta: dla pierwszej części 1050 st. ang., drugiej 1086 st. ang., trzeciej 1120 st. ang., czwartej 1190 st. ang. 3) Odległość między wałami ochronnymi, których wysokość określono na 24·5 st. ang., przyjęto: dla pierwszej części 2555 st. ang., drugiej 2800 st. ang., trzeciej 2940 st. ang., czwartej 3500 st. ang.

Co do 4-go. Projektowanie kierunków normalnych linii (tras) i wyznaczenie kierunków wałów ochronnych opiera się na następującem rozumowaniu: Przy krętym kierunku nurtu, przy zapchaniu koryta rzeki mnóstwem mielizn i wysp oddzielnych, a także przy znacznej liczbie oddzielnych odnóg, sprostowanie kierunku rzeki robotami regulacyjnymi potrzebowałoby przedewszystkiem przemieszczenia istniejącego koryta rzeki częstokroć na znaczne odległości, co wywołałoby potrzebę przerzucania ogromnych ilości piasku i ziemi, trzeba by wykonać wiele przekopów i zbytnio oddalać budowle regulacyjne od brzegów; wykonywać je przy znacznych głębokościach, osobliwie przy nadmiernie długich poprzecznych trawersach. Na skutek znowu znacznego sprostowania nurtu przy zwiększonym spadku, otrzymałoby się większe prędkości, wymagające zbyt silnych budowli regulacyjnych i bardzo niekorzystne dla holowania statków. Przy takich wa-

runkach regulowanie rzeki pociągnęłoby za sobą potrzebę ogromnych nakładów i ogromnego czasu, a przy znacznych ilościach piasku, jakie musiałaby rzeka przenosić i mogłaby nie prawidłowo w korycie układać, pomagałoby się tworzeniu lodowych zatorów.

Dla uniknięcia wszystkich powyżej przytoczonych ewentualności, przyjęto trzymać się przeważnie głównego koryta rzeki i istniejącego nurtu. Ponieważ najczęściej przy normalnych poziomach wody łoża i nurt główny trzymają się więcej wysokich brzegów rzeki, przyjęto, aby jedna z tras zawsze po takich przechodziła brzegach, przerzucając się z jednej na drugą stronę rzeki. Wskutek tego wypadła, aby przedewszystkiem brzegi umocowane zostały i w następstwie w system robót wejść mogły.

Kierunek wałów ochronnych zastosowany został do kierunku tras wybranych, z większemi sprostowaniami i z zastosowaniem się do kierunku wód wielkich. Inne specjalne szczegóły projektu musimy tu pominąć.

Projekt regulacji W. w granicach Królestwa rozpatrywany był w r. 1870 przez komisję międzynarodową, złożoną z przedstawicieli Rosyi, Prus i Austrii i uznany został jako w zupełności odpowiedni i zgodny z zasadami przyjętymi na austriackiej i pruskiej W. Takowy projekt polecony przez radę ministerium komunikacji, w r. 1889 przez ministra komunikacji zatwierdzony i przy wykonaniu robót regulacyjnych jako miarodajny przyjęty został.

Roboty regulacyjne na W. między Zawichostem i granicą pruską prowadzone są w wielu punktach, w miarę udzielania stosownych kredytów, lecz sumy asygnowane bywają w rozmiarze nieznacznym, i dlatego o systematycznej regulacji rzeki myśleć dziś prawie nie można. Wykonane roboty mają jedynie charakter umocowania brzegów w miejscach najbardziej zagrożonych i tam, gdzie właściciele nadbrzeżnych majątków z pomocą przychodzą. *Annu Nalkowska.*

IV. *Nazwa.* Najdawniejszy ze wspominających o Wiśle pisarzów, geograf rzymski Pomponius Mela, żyjący w pierwszym wieku po Chr., nazywa Wisłę: *Visula*. Późniejszy nieco Pliniusz, w swej *Historii naturalnej*, używa formy *Vistula* a obok tego przekształconej w wymawianiu ludu formy *Visculus*. Grecki geograf Ptolomeusz przejął od rzymskich pisarzy nazwę, którą pisze *Ouistoula*. Formy te, od których poszła francuzka nazwa: *Vistule*, pozwalają przypuszczać iż pierwotna nazwa brzmiała *Wistla* (*Wis* pierwiastek, *l* przyrostek). Jak w wyrazach: *masło* (mastło) i *wiosło* (wiostło) tak i w nazwie *Wisła* wypadło pierwotne *t*. Podczas gdy jeszcze w pieśni anglosaksońskiego pielgrzyma z VIII w. spotykamy formę *Wistla*, to w opisie Wulfstana z IX w. już użyto formy *Wisle* a Kon-

stanty Porfirogeneta pisze: *Bislas*. Dzisiejsza niemiecka forma *Weichsel* powstała bardzo późno, bo zapewne przy schyłku wieków średnich. Ponieważ pierwiastek *vis* znaczy: moczyć, rozlewać, rozplywać, można więc domyślać się w nazwie *Wisła* znaczenia rozlewająca się. Wywód Kadłubka, nazywającego Wisłę *Vandalus*, jakoby od imienia Wandy, dałby się objaśnić chyba przez litewski wyraz *vanduo*, znaczący *woda*.

W taki sposób objaśniają nazwę „Wisła“ współcześni nasi lingwiści: Jan Karłowicz i nieżyjący już Jan Hanusz (ob. Prace filologiczne, t. I). Czy forma „Wisła“ jest pierwotną, co ona właściwie znaczy i dlaczego nie powtarza się w innych nazwach rzek słowiańskich, o tem nie pouczają nas wspomniani badacze, nie znajdując świadectw ni wskazówek rzucających światło na te kwestye. Zestawiliśmy jednakże dość liczne dane, nieuwzględnione przez obu uczonych, możemy dojść jeżeli nie do stanowczego rozwiązania kwestyi to, w każdym razie, do wskazówek rozświetlających takową.

Pierwszy Długosz, we wstępie geograficznym do swej Historii powiada, że Wisła „a nationibus orientibus Polonis vicinis, ab aquae candorem Alba aqua... nominatur“. Klonowicz zaś, niekoniecznie za Długoszem, lecz z tradycyi zapewne posłyszanej gdzieś na Powiślu, powiada w przedmowie do „Flisa“, iż starzy Słowianie zwali tę rzekę „Biełaa Woda“, ztąd (jest to zapewne domysł poety) Niemcy od białości Weisel a Polacy zaś z niemieckiego Wisła“. Długosz zaś domyśla się, że Wisła znaczy tyle co „wisząca“ (*pendens*). W języku serbskim i chorwackim znajduje się przymiotnik: „bistar, bistra, bistro“, znaczący: jasny (*limpidus*) wedle słownika Wuka Karadzicza. Nazwy rzek „Bistra“ i „Bistrica“ oznaczają więc nie szybkość biegu wody lecz jej jasną barwę. Wiadomo powszechnie, iż nazwy: Bystra i Bystrzyca noszą liczne rzeczki i strumienie. Obok formy: Bystrzyca spotykamy też równoznaczną zapewne formę: Wystrzyca (może Wistrzyca) w nazwie rzeczki zwanej dziś po niemiecku Weistriz a płynącej pod Świdnicą na Szląsku. Drugi raz ta forma pojawia się w starożytnej nazwie strumienia uchodzącego pod Gdańskiem do Wisły a zwanego dziś: Striessbach. Świętopełk, ks. pomorski, nadaje r. 1247 klasztorowi w Oliwie „aquam que dicitur Wstrisza cum molendinis dnobus“ (Kod. pomor. Perlbacha). W nadaniu Mestwina z r. 1283 czytamy: „Bisseker (Biesiekierz) cum pratis ejusdem ville circa Vislam sitis inter duos rivulos Stritzam videlicet et Bealstinam“. W kilku jeszcze dokumentach powtarza się ta skrócona widocznie forma nazwy: Stritza (Stryca za: Wystryca). Podobne skrócenie spotykamy w często powtarzanej w dokumentach pomorskich nazwie dopływu Wieprza pomorskiego (Wipper), zwanego w dok. z r. 1248 Vettera a już w r. 1269

piszą tę nazwę: Thra (dziś jestto rzeczka Grabow). Analogia takich siostrzanych par w nazwach, jak: Bystra i Bystrzyca, Wisła i Wiślica (zapewne pierwotna nazwa Nidy), pozwala domyślać się obok istniejącej nazwy Wystrzyca (Wistryca) i zatraconej formy „Wistra“, będącej pierwotną nazwą królowy rzek naszych. Forma ta zostawałaby w ścisłym pokrewieństwie ze starożytną, znaną już Herodotowi nazwą dolnego Dunaju, brzmiącą Istros po grecku a Ister po łacinie. Hanusz widzi w tej nazwie pierwiastek *vis*, i sądzi że nazwa brzmiała właściwie „Wister“.

Jeżeli przez analogią do form: Bistryca i Wistryca przyjmujemy formy: „Bistra“ i „Wistra“ za równoznaczne, wtedy staną się nam zrozumiałymi twierdzenia Długosza i Klonowicza, jakoby starożytni Słowianie nazywali Wisłę „Białą wodą“. Przymiotnik „bistra“ tłumaczy Karadziej przez „klar“ niemieckie a więc odpowiada mu staropolski przymiotnik „jasny“, znaczący tyle co „biały“ (Jasna góra, jasne włosy, jasny dzień). Klonowicz w „Żalach“ na zgon Kochanowskiego określa Wisłę jako „białawą“. Przykładem współczesnego istnienia jednoznacznych niewątpliwie a różnobrzmiących form są nazwy rzek: Ostrawa i Oslawa, Ostrawica i Oslawica, Strawa, Srawa i Sława (Sława, Schlawe). Na żuławach gdańskich znajduje się wieś zwana dziś Scharfenberg, która w starych dokumentach nosi stale nazwę: Bystra i Bistra. Zestawione powyżej wskazówki pozwalają przypuszczać iż forma „Wisła“ powstała z dawniejszej, pierwotnej, brzmiącej: „Wistra“ a równoznacznę z nazwą „Bistra“, znaczącą: Jasna woda.

Kwestya nazwy Wisły łączy się z ważną i ciekawą kwestją pierwotnego zaludnienia jej brzegów i dorzecza. Jeżeli powyżej rozwinięte przypuszczenie co do pierwotnej formy nazwy „Wisła“ zdoła się utrzymać, to związek tak bliski starożytnych nazw Wisły i Dunaju świadczyć będzie o związku plemiennym mieszkańców zajmujących podówczas wybrzeża i okolice przy ujściu obu ważnych tak dróg wodnych środkowej Europy.

V. *Zaludnienie brzegów i znaczenie dziejowe.* Rzymscy pisarze wspominają o Wiśle z tego jedynie powodu, iż uważają tę rzekę za granicę między obszarami zajętymi przez Germanów i Sarmatów. Dzisiejszemu czytelnikowi nasuwa się zwykle na myśl terazniejsze pojęcie granicy, jako linii zetknięcia się dwu państw czy plemion. Przy takim pojmowaniu rzeczy wypadłoby przypuścić, że siedziby Germanów sięgały do lewego brzegu Wisły, podczas gdy na prawym rozciągały się obszary sarmackie. Na Słowian więc niema miejsca. Otóż należy pamiętać, że w tych odległych czasach siedziby ludzkie mieściły się po nad wodami, wzdłuż wybrzeży rzek lub dokoła jezior i że zwykle oba brzegi rzeki zajmowało to samo plemię. Rzeka wtedy

tylko mogła rozgraniczać plemiona, gdy jej brzegi były niezaludnione. Granicę stanowiło w takim razie nie koryto rzeki ale całe lasami pokryte i niezaludnione dorzecze. Można domyślać się, iż taka puszcza, rozgraniczająca grupy różnoplemiennych siedzib, miała także nieliczną naturalnie ale mieszaną co do pochodzenia ludność. Jakie plemiona rozgraniczało dorzecze Wisły za czasów Tacyta, dokąd sięgały siedziby Germanów, a gdzie mieszcili się wówczas plemiona słowiańskie, tego chyba nigdy się na pewno nie dowiemy. Nieliczna ludność, jaka mieszcila się po brzegach Wisły i tułała po puszczech jej dorzecza, stała na niskim stopniu rozwoju, jak o tem świadczą ubogie ślady jej kultury, przechowane w odkrywanych teraz grobach. Dopiero na wyższym stopniu kultury, przez pracę włożoną w uprawę ziemi, powznoszone budowle, urotowane drogi, pobudowane grody, groble, mosty, plemię pewne zawiązuje ścisły stosunek z ziemią na której mieszka i uprawia tem jej posiadanie. Czasowe zajmowanie przez tułające się gromadki myśliwców lub rybaków nie może mieć znaczenia dla historii. Dopiero stała ludność nadaje trwałe nazwy rzekom, górcom, osadom, dopiero zorganizowane dla osiągnięcia wyższych celów społeczeństwo wysuwa zajmowany przez nie obszar na widownią dziejową. Dla plemion słowiańskich, gdy się pojawiają w dziejach około 5 wieku po Chr., dolina Wisły ma znaczenie przeważnie granicznego pasa między wschodnią a zachodnią Europą. Środek ciężkości przypada dla tych plemion na obszary między Odrą a Wartą. Jornandes (około 552 r. po Chr.) raz uważa Wisłę za granicę między Germanią a Scytywą a dalej nieco powiada, że od źródeł Wisły ku północy rozsiadło się na rozległej przestrzeni ludne plemię Winidów, zaś nad brzegiem morza, do którego trzema uściami Wisła się wlewa, mieszkają „Vidivarii“, będący mieszaniną różnych plemion. Dość wysoki stopień kultury osiągnięty przez Pomorzanie przypisać trzeba niewątpliwie bardzo naturalnym u mieszkańców okolic nadmorskich domieszkom obcej ludności: skandynawskiej, germańskiej i prusko-litewskiej. Wulfstan w opisie swej podróży morskiej (przed r. 900) powiada, że kraj Wendów ciągnie się aż do ujścia Wisły, która dzieli ziemię należącą do Estów (Witland) od kraju Wendów (Veonodland).

Król Alfred w opisie Europy wymienia na wschód od ziemi Morawian (Maroaro) ziemię wiślańską (Visleland), a współczesny geograf bawarski (866—890) obok Węgrów (Ungare), umieszcza Wiślan (Vuislane) i Słezan (Sleenzane). Z tych świadectw można by wnosić, co zresztą jest widocznem, że zaludnienie brzegów Wisły przez plemiona słowiańskie i wytworzenie się wyższej kultury nastąpiło może jednocześnie, po części w dolinie górnego biegu (okolice Krakowa i Wiślicy) i w dolnym biegu przy ujściu

(Gdańsk i Pomorze nadwiślańskie). W środkowym biegu Wisły, po za linią Narwi, spotkamy na prawym brzegu Mazurów, a dalej ku zachodowi mieszaną plemiennie ludność późniejszej ziemi dobrzyńskiej i chełmińskiej, podczas gdy z lewego brzegu rozsiadają się, także mieszanego pochodzenia Kujawianie. Wybrzeża rzeki w dolnym biegu zajmują zdawna Pomorzanie, którzy w sprawie zaludnienia brzegów Wisły i rozszerzenia tam wyższej kultury odegrają wybitną rolę. Zarówno fakt, że jeszcze w połowie XII w. po obu brzegach Wisły na przestrzeni od Krakowa do Torunia ciągnęły się pierwotne puszcze, z nielicznymi nadwodnymi osadami ludzkimi a licznymi dość jeszcze koloniami bobrów, jak i odnalezione dotąd stosunkowo ubogie i rzadkie cmentarzyska i grodziska, świadczą, że pierwotna ludność składała się z drobnych, różnoplemiennych zapewne grup, wiodących życie leśne, zajętych polowaniem i rybołówstwem.

W dziejach zasiedlenia doliny Wisły odróżnić można w epoce przedhistorycznej, kończącej się tu właściwie dopiero w połowie wieku XII, dwa peryody. Pierwszy, w którym po puszczech nadwiślańskich błąkają się nieliczne różnoplemienne gromadki ludności żyjącej z myślistwa i rybołówstwa. Jedyne przedstawicielami kultury bywali tu rzadko pojawiający się przemysłowcy rzymscy lub greccy, próbujący przedzierać się ku brzegom Bałtyku i zawiązujący po drodze stosunki wymiennego handlu z ludnością puszczy nadwiślańskich. Wykopaliska, nieliczne zresztą, monet rzymskich z epoki cesarstwa (w okolicach Warszawy) są pamiątką tych stosunków. Rozwój kultury i życia politycznego wśród Słowian zachodnich i nadbałtyckich wywołał posuwanie się tych plemion od brzegów Odry i Warty ku Wiśle. Rzeka ta tworzy w swym biegu wielki łuk zwrócony swą wypukłością ku wschodowi. Otóż środkowa, najdalej ku wschodowi i wsch.-płn. zwrócona część łuku, najpóźniej zostanie osiągniętą przez ten ruch kolonizacyjny w kierunku od zachodu ku wschodowi, kiedy na krańcach zachodnich łuku wcześniej bardzo nastąpi zasiedlenie obu brzegów i rozszerzenie się ludności na dalszych obszarach prawego brzegu (ziemia chełmińska, dobrzyńska, Mazowsze). Można by z pewnem prawdopodobieństwem przyjąć IX wiek za granicę między peryodem dzikości pierwotnej a okresem rozpoczynającej się nad brzegami Wisły pierwotnej kultury, której krzewicielami staną się Pomorzanie. Rozwój wyższej kultury u Słowian nadbałtyckich, mieszkających w pobliżu ujścia Wisły, wywołał właściwą wielu ludom nadmorskim dążność do roszczenia działalności handlowej i kolonizacyjnej na dalsze okolice. G. Ossowski w swych Objaśnieniach do mapy archeologicznej Prus zachodnich, twierdzi na podstawie zbadania kilkuset wykopalisk, że przedmioty znajduwane nad brzegami Wisły aż

po ujście Wieprza świadczą o tożsamości rozpostartej tu kultury, w porównaniu zaś z zabytkami wielkopolskimi przedstawiają liczne odrębności. Zdanie to znajduje potwierdzenie w innych, wymowniejszych i bardziej przekonujących zabytkach przeszłości, jakimi są nazwy najdawniejszych osad rozłożonych nad Wisłą i jej dopływami w średnim biegu. Jeżeli rozpatrzemy rozmieszczenie następujących osad: Arciechowo, Arciszew, Bałdów, Barchów, Biesiekiery, Brodno, Bruss, Chrosna, Czersk, Czerwińsk, Dęblin, Gardlino, Garczyn, Gledzianów, Gołąb (i liczne pochodne), Hów, Izbica, Jaktorów, Jezów, Kiepin, Kochów, Kosmaczewo, Kossakowo, Liw, Morzyczyn, Nieszawa, Paplin, Parlin, Płochocin, Płock, Popów, Raciąż, Radzyń, Radzymin, Serock, Sierpc, Służewo, Świeciechów, Szczecin, Stężyca, Tarchomin, Tarczyn, Trębki, Urzuty, Warszawa, Warszewice, Węgrów, Wyszogród, Zegrze, Zuzela, to w szeregu tym, mieszczącym przeważnie stare osady nadzeczne, grody i targowiska w znacznej części, spotykamy nazwy jakich daremnie szukalibyśmy w Małopolsce, na Szlasku lub południowej połowie Wielkopolski. Nazwy powyższe są właściwe jedynie obszarom Pomorza nadwiślańskiego, północnej części Wielkopolski, wybrzeżom Wisły i jej dopływów, w środkowym przeważnie biegu. Nazwa rzeki: Wieprz jest zapewne powtórzeniem nazwy pomorskiej, brzmiącej dziś: Wipper. Nazwy rz. Liw i Wkra są pochodzenia pomorskiego. Najdalszą i najciekawszą z nazw, w których można upatrywać pamiątkę kolonizacji pomorskiej i roznoszonej z północy wzdłuż Wisły kultury, byłaby nazwa Krakowa, spotykana tylko na Pomorzu i Rugii. Dzisiejsza forma tych nazw: Krokow (w pow. wejherowskim i na Rugii) powstała stąd, iż w pierwotnej było zapewne *a* pochylone. Kadłubek przystępując do skreślenia pozbiieranych w Krakowie i Sandomierzu tradycy o przybyciu Krakusa z dalekich stron, wspomina na początku kroniki o wojnach Polaków z ludami zamorskimi „Cismarinas undique nationes sed etiam Danomarchicas insulas suae coniecerunt ditioni“, a dalej mówi o wzięciu do niewoli króla Hanuta. Inni kronikarze opowiadają o władaniu synów Leszka na Rugii, Pomorzu, wojnach Wyzimira z Duńczykami, podczas gdy brat jego Popiel włada Polanami. Jaką drogą te tradycje dostały się do Krakowa i przyjęły się tam jako narodowe, choć nie lokalne, o tem pouczyć nas może rozpatrzenie się w całym szeregu grodów i targowisk rozmieszczonych po brzegach Wisły i jej dopływów. Pomorzanie nie doszli do jedności państwowej, jak o tem świadczy arabski podróżnik Al Bekri, ale mogli poprzednio puszczać się na zdobywcze wyprawy. Rozsiedleni nad morzem, wielkimi rzekami i jeziorami, wytworzyli kulturę opartą na rozwiniętym kulcie religijnym, przemyśle i handlu wodnym a pod wzglę-

dem politycznym tworzyli podobno federacją licznych osad i okręgów. Jak dzisiejsi przemysłowcy szukają wśród na pół dzikich plemion Afryki i Azji korzystnych rynków wymiany a dla ochrony swych składów i kantorów zmuszeni są budować forty, starając się przytem przez układy z dowódcami plemion zawiązywać stosunki pokojowe i zyskiwać swobodę handlu i bezpieczeństwo dla karawan, w podobny zapewne sposób postępowali żeglarze i kupcy pomorscy w stosunkach z różnemi grupami ludności, rozsiedlanej wśród puszczy dorzecza Wisły. Jak się przedstawiały te pierwotne stosunki handlowe kupców pomorskich i niemieckich zapewne, z ludnością puszczy nadwiślańskich o tem nas pouczyć może, przez analogią, ustęp, w którym Strykowski, idąc za kroniką Duisburga, opowiada o zawiązaniu stosunków przez kupców z Lubeki z Łotyszami, zamieszkującymi puszcze nad Dźwiną. „Roku pańskiego 1160, acz kalendarz liflandzki pisze 1111, kupcy z Lubku i z zamorskich krain, którzy w rozmaite strony dla zysku żeglować zwykli, gdy się przybili wiatrem z trafunku w północny port odnogi morza Bałtyckiego, gdzie teraz w Liflanciech Dunamund, obaczyli Łotwę, lud prosty, leśny i gruby. A iż pospolicie woszczyny, które z miodów wyciskali, jako inne śmieci z domów wymiatali, tedy Niemcy onych śmieci darmo w okręty nabierając, niewymowny zysk miewali i często zaś w większej liczbie okrętów do Łotwy przyjeżdżali, woszczyny u nich darmo bierząc a miody, bydła i skóry, których tam hojność wielka była, lada za co, jako u dzikiego ludu, kupowali albo wymieniwali“. Cofnijmy się wstecz o dwa lub trzy wieki a znajdziemy i nad Wisłą podobne stosunki. Kupcy pomorscy, przy rozwinięciu się stałych już stosunków handlowych z ludnością obszarów nadwiślańskich, pozakładali tu stacje handlowe, w których urządzone były stałe składy soli (pamiątką tego trzy Solce nad Wisłą: bydgoski, warszawski, iłżecki) a obok tego targowiska, które, przy większym zaludnieniu brzegów, istniały zwykle po dwa naprzeciw siebie z obu brzegów, jak: Solec i Kamień, Warszawa i Targowo, Kochów i Swierze, Wyszogród i Kamień, Stężyca i Sieciechów.

Przy składach i targowiskach powznoszono obronne grodziska, koło których skupiała się różnoplemienna ludność w osadach leśnych, pasterskich, rybackich, rolniczych. Przy kilku starych i ważnych osadach nadwiślańskich znajdujemy miejscowości (dziś wsi ludne) noszące nazwę: Kamień. Spotykamy takie osady: pod Sandomierzem, naprzeciw Solca Iłżeckiego, naprzeciw Warszawy, naprzeciw Wyszogrodu i pod Kwidzynie. Oprócz nazw Solec i Kamień powtarzają się w starych osadach nadwiślańskich kilkakrotnie nazwy: Wyszogród i Nieszawa. Ze kolonizacją i kultura pomorska sięgała aż pod

Kraków, ogarniając oba brzegi Wisły, to przekonują nas, między innymi, nazwy osad otaczających Opatowiec, położony naprzeciw ujścia Dunajca do Wisły. Sama osada, już w XI w. ważne targowisko nadrzeczne („cum foro, taberna et transito navali et duobus tabernis in Wisła“), nadana była klasztorowi tynieckiemu i wcześniej bardzo zmieniła swą nazwę pierwotną, nieznaną nam dzisiaj. Ze była to osada pomorska o tem świadczą leżące w pobliżu starożytne wioski. Spotykamy tu wieś Urzuty, nadaną klasztorowi tynieckiemu, a noszącą nazwę starej osady leżącej wśród żuław gdańskich, zwanej dziś Sperlingsdorf (zład Perlbaach mylnie wnosi, iż „Vruthi“ w dwu różnych aktach z 1308 i 1310 pisanych w Krakowie i Malborgu, ma być omyłką zamiast „Vrubly“), starej zaginionej wsi z pod Żnina na Pałukach i dwu starych wsi w dawnej ziemi czerskiej (jedna należy do potomków Gotarda ze Służewa w XIV w.). W innych częściach kraju nie spotykamy tej nazwy. Oprócz tego w pobliżu Opatowca mieszczą się osady: Dęblin, Wyszogród i Parchocin. Nad brzegami Narwi, Bugu, Bzury, Liwa, Wieprza, Sanu nawet, zwłaszcza w dolnym biegu tych rzek, spotkamy liczne osady noszące w swych nazwach wyraźne ślady pochodzenia pomorskiego. Zapewne tradycyjnie przechowane wspomnienia odległych stosunków posłużyły Kadłubkowi za podstawę do przypisania jednej założycielce (Julii, siostrze Cezara) zarówno Lubusza (nad Odrą) jak Lublina. Nazwa „Lubli“, choć w tej formie nie pojawia się na Pomorzu (jest tylko Lublewo), ale znajduje pokrewne co do formy nazwy w osadach: Modlin, Parlin, Dęblin, których pochodzenie pomorskie jest wielce prawdopodobne. W najdawniejszych czasach głównym przedmiotem handlu przywozowego na Wiśle była sól, sprowadzana przez przemysłowców nadbałtyckich aż z wybrzeży francuzkich. Choć później produkcja kopalni w Wieliczce i Bochni zaopatrywać zaczęła Małopolskę i dalsze obszary w sól kamienną, krajową, to mimo zakazów wydawanych przez królów i sejmy, sól morska, do której nawykli mieszkańcy nadwiśla, nie przestanie wchodzić drogą wodną.

Wcześniej bardzo, zapewne już w końcu XII w., zaczęły się posuwać, drogami utworowanymi przez Pomorzan, kolonizacja niemiecka, popierana przez stosunki handlowe. Po okresie pomorskim nastąpił okres szerzenia się kultury niemieckiej. Prawo niemieckie i język niemiecki posuwać się będą w górę Wisły aż po sam Kraków, w którym ten prąd niemiecki idący z północy spotka się z drugim, posuwającym się przez Szląsk od zachodu. Zarówno w miastach pomorskich jak i osadach nadwiślańskich wcześniej bardzo pojawiają się liczni kupcy i rękodzielnicy niemieccy, chętnie przyjmowani dla kultury jaką z sobą przynieśli. Przedmiotem handlu przywozowego jest,

prócz soli, żelazo i sukno, wywozu: bursztyn, futra, wosk. Przy uposażeniu klasztoru czerwińskiego (w połowie XII w.?) nadano mu, między innymi dochodami, cło od każdego 19 statku. Ponieważ cło płacono statki wtedy gdy się zatrzymywały i wyładowały towar, sól lub sukno, przeto można ztąd wnosić o dość żywym ruchu na Wiśle i targowisku czerwińskim. Świętopełk, władca Gdańska, wydaje około r. 1227 dla kupców Lubeki dokument określający warunki handlu. Większy statek naładowany sukniem (burnit vel frizol) płacono 10 grzyw. cła, jeżeli był solą naładowany dawał dwie miary (pundones, punth), mniejszy statek jedną. Od wozu z sukniem, jednokonnego 1 grzyw. i łokieć sukna do grodu, od całej karawany wozów 5 łokci albo pół grzywny srebra. Wracające statki płacono cło w Gdańsku po 1½ grzyw. od większego a 3 fertony od mniejszego statku. Kazimierz, ks. kujawski, nadaje r. 1252 kanonikom katedry włocławskiej cło od statków Wisłą przychodzących i dochód z targowego.

Jeszcze w XIII wieku W., mimo posuwającej się kolonizacji obszarów prawego brzegu, jest, w średnim biegu mianowicie, kresową ostoną Polski piastowskiej. Prusacy, Jądzwingi, Litwini, Ruscy, Tatarzy, w swych napastniczych wyprawach ścierają się pod nadwiślańskimi grodami ze śpieszącym na obronę granic rycerstwem. W ciągu wieku XII i XIII toczą się na całej prawie linii Wisły częste i krwawe boje. Kolonizacja posuwająca się dolinami prawych dopływów W. w średnim biegu, wzdłuż brzegów Narwi, Bugu, Wieprza, Sanu i ważniejszych dopływów tych rzek, jak: Liw, Bystrzyca, Tyśmienica, przesunęła stopniowo linią kresowych bojów ku wschodowi i umożliwiła spokojny rozwój kultury w dolinie Wisły. Po okresie kolonizacji i kultury pomorskiej nastąpił okres kolonizacji i kultury niemieckiej, która w XIII w. zapanuje na brzegach Wisły od Gdańska do Krakowa. Gdańsk od najdawniejszych czasów, jako ważne targowisko przy ujściu znacznej drogi wodnej do morza, posiadał ludność mieszaną, różnoplemienną, wśród której Niemcy stanowili zapewne dominującą kulturą i przewagą materialną, pierwiastek. Mestwin, ks. pomorski, powierzając w r. 1271 zamek i miasto („castrum et civitatem“) w opiekę margrabiom brandeburskim, wymienia jako składowe części ludności: „Theutonicos burghenses“, po nich Prusaków a w końcu dopiero wierznych Pomorzan. Wcześniej musieli tu Niemcy przynieść swe urządzenia. W akcie z r. 1274 mowa jest o sołtysie i rajcach (scultetus et consules). Obok kupców i osadników obcych pojawiają się nad brzegami Wisły w ciągu XII i XIII wieku liczne instytucje kościelne, wprowadzające tu również obcą przeważnie ludność i obcą kulturę. Tyniec, Kraków, Brzesko, Opatowiec, Koprzywnica, Sandomierz, Zawichost, Sie-

ciechów, Czersk, Warszawa, Czerwińsk, Płock, Włocławek, Toruń, Chełmno, Tczew, Oliwa, Gdańsk, oto szereg miejsc, w których od końca XI do połowy XIII powstają liczne klasztory, kolegiaty, katedry. Benedyktyni mają klasztory w Tyńcu (Krakowie), Sieciechowie, Płocku; kanonicy regularni w Brzesku (Hebdowie), Czerwińsku i Warszawie; cystersi w Koprzywnicy, Pelplinie i Oliwie; dominikanie w Gdańsku, Chełmnie, Toruniu, Płocku, Sandomierzu, Krakowie; franciszkanie w Krakowie i Włocławku; klaryski w Zawichoście i Krakowie; benedyktynki (cysterki) w Toruniu. Najstarsze parafialne kościoły miejskie w Toruniu i Warszawie są p. w. św. Jana Chrzyciela a w Gdańsku, Tczewie, w Tychnowach pod Kwidzynie, Chełmnie, Toruniu, Warszawie i Krakowie spotykamy starożytne kaplice lub kościoły p. w. św. Jerzego. Jeżeli teraz zważymy, że wszystkie te instytucje uposażone zostały licznymi posiadłościami, leżącymi bądź nad Wisłą bądź w pobliżu rzeki, że duchowni obcego przeważnie pochodzenia ściągali chętnie osadników obcych, głównie Niemców, to możemy wytworzyć sobie pojęcie o doniosłości oddziaływania takich centrów na zaludnienie i kulturę obszarów okolicznych. Biskup Piotr zakładając r. 1237 nową osadę miejską w Płocku oświadcza „Omnes habitatores civitatis sive Theutonico, sive Polono iudicet scultetus“ a ks. Ziemiowit wprowadzając r. 1254 prawo niemieckie do wsi biskupstwa płockiego, tak wzywa w akcie osadników: „Accedant itaque securi hospites de quacunque natione ad incolendas terras dicti Episcopatus“ i obiecuje dalej, że „gaudebunt pleno iure theutonico eujuscunque provincie vel civitatis prout ipsimet elegerint“ (Kod. Maz., 19). Potężne poparcie pozyska kolonizacya i kultura niemiecka w zakonie krzyżackim, który, otrzymawszy rozległe obszary na prawym brzegu Wisły, osiedli się tu w r. 1230. Wkrótce rozpoczyna on zaprowadzać instytucje i prawa niemieckie w miastach nadwiślańskich: Chełmnie i Toruniu (w r. 1233). Urządzenia tych miast, Chełmna zwłaszcza, posłużą książętom i biskupom polskim za wzór przy urządzaniu, za przykładem krzyżaków, innych miast, posiadających także znaczny procent ludności niemieckiej. Prawo niemieckie otrzymuje Kwidzyn w r. 1235; w Płocku urządzenia niemieckie spotykamy już w r. 1237. „Scultetus de Dobrin“ pojawia się w akcie z r. 1239. Tczew otrzymuje prawo niemieckie r. 1260, Kraków i Warszawa po r. 1260 zapewne, w Gdańsku wymienia akt z r. 1274 sołtysa i rajców, Sandomierz w r. 1286 dostaje prawo niemieckie, Czersk wprawdzie posiada akt nadania tegoż prawa z r. 1386, ale częściowo instytucje niemieckie miał zapewne już w połowie XIII w. Mimo rozwoju Gdańska kupcy Lubeki utrzymują ciągle zdawna związane stosunki handlowe na całym obszarze Polski. Władysław

Lokietek wydaje im w Kaliszu r. 1298 dwa przywileje na swobodny handel wodny i lądowy i pozwala urządzić w Gdańsku kantor i skład towarów (Kod. Wielkop., Nr. 792, 793). Opanowanie Gdańska i Pomorza nadwiślańskiego przez Krzyżaków w r. 1308 wywrze wielki wpływ na rozwój handlu i osad nadwiślańskich. Krzyżacy spełnili wprawdzie włożony na nich obowiązek osłony linii Wisły od napadu Prusaków i Litwinów lecz nie na korzyść Polski ale na własną obróćą otrzymane rezultaty. Energiczna, umiejętna i skrzętna gospodarka zakonu zaludni obszary jego posiadłości różnoplemiennymi przybyszami z różnych stron Niemiec i Polski (Mazowsza głównie). Powstanie tu około 1400 wsi czynszowych. Rozwój rolnictwa i przemysłu wywoła ożywiony ruch handlowy na Wiśle i wpłynęło na szybki rozwój Gdańska i Torunia. W 1343 r. powstaje najważniejsza część późniejszego Gdańska, t. zw. Rechtstadt, ze wspianym kościołem P. Maryi, ratuszem, Artushofem. Wody Raduni ujęte w dwumilowy kanał dostarczały motoru wielkim młynom zakonu. Istnieje też most na Wiśle, o którym spotykamy wzmianki już w r. 1247. Kiedy do r. 1369 Lubeka góruje jeszcze nad Gdańskiem co do rozmiarów ruchu handlowego, to już w r. 1383 Gdańsk jest najważniejszym portem na całym Bałtyku. Ryga, Królewiec i Szczecin nie wyszły wtedy jeszcze ze swego dzieciństwa. W r. 1393 przybywa do Gdańska 300 okrętów z Anglii, Francji i Holandji po zboże dla dotkniętych nieurodzajem krajów zachodniej Europy. Jednocześnie rozumne rządy Kazimierza W. i ruch kolonizacyjny wywołał podniesienie rolnictwa i przemysłowo-handlowej czynności ludności miejskiej. Król buduje kanał od Bochni do Wisły dla ułatwienia spławu soli, urządza w Kazimierzu składy na zboże. Ruch handlowy wywołuje podniesienie się drobnej lecz w wybornym punkcie położonej osady nadwiślańskiej: Warszawy, która się ukazuje na kartach dziejów w r. 1339 jako dość ludne, ruchliwe, handlowe miasteczko, mające już kilka kościołków, szkołę, a wśród ludności przemysłowców i rzemieślników niemieckiego przeważnie pochodzenia. Po Gdańsku, liczącym na początku XV w. około 30000 mieszkańców, najludniejszymi miastami nadwiślańskimi są: Toruń i Kraków, mające od 12 do 15000, podczas gdy Warszawa zapewne nie przechodziła 3000. Na wzrost Torunia wpłynęła polityka handlowa Zakonu, który nadał w r. 1365 temu miastu obowiązujące wszystkich kupców prawo składu towarów (Stapelrecht). Wszelkie towary wchodzące na Gdańsk do Prus i przeznaczone na wywóz do innych krajów musiały być składane na pewien czas w Toruniu, zkad dopiero rozchodziły się po całej Polsce i krajach sąsiednich. Kazimierz W. udzielił jeszcze w r. 1345 kupcom pruskim prawo wolnego handlu w całym pań-

stwie, bez żadnych opłat. Tym sposobem kupcy toruńscy posiadli niejako monopol handlu przywózowego (drogą morską) w całej Polsce. Gdańsk znowu był głównym punktem składowym i targowiskiem dla handlu wywózowego. Kraków pozostanie tylko centrem dla handlu lądowego. Wielkie korzyści, jakie ciągnęło z tego handlu mieszczaństwo Torunia i Gdańska, były zapewne ważnym bodźcem do przechylenia się na stronę Polski podczas wojny, jaką przez kilkanaście lat toczy Kazimierz Jagiellończyk z Zakonem. Gdańsk utrzymywał wtedy po 15000 żołnierzy zaciężnych i wydał do 700,000 grzyw. srebra na koszt wojenne ale uzyskał za to w r. 1454 przywilej Kazimierza Jagiellończyka, nadający miastu najszerszy samorząd i swobodę handlu. Gdańszczanie mogli utrzymywać swą fortecę, zamykać lub otwierać port wiślany, zawierać układy z innymi państwami, wyprawiać poselstwa. Toruń również otrzymał w nagrodę usług oddanych Polsce w czasie wojny rozległe przywileje (prawo bicia monety, własną załogę) i różne korzyści. Traktat toruński (z r. 1466) łącząc w jedną całość państwową z Polską obszary obu brzegów dolnego biegu Wisły od Torunia po Gdańsk, otworzył nową erę w rozwoju handlu i kultury na wybrzeżach i w dorzeczu Wisły. Rozszerzenie granic państwa od wschodu zabezpieczając obszary prawego brzegu od klęsk wojennych, wywołała szybki wzrost zaludnienia i produkcji rolniczej i przemysłowej. Następtwem tego będzie ożywienie ruchu handlowego na Wiśle i pomysłny wzrost miast nadwiślańskich, koncentrujących handel zbożowy okolicy. Korczyn, Sandomierz, Kazimierz, Warszawa, Płock, Włocławek, Nieszawa staną się ożywionymi targowiskami. Żywił niemiecki rozplynie się w tych miastach pod wpływem kultury i kolonizacji polskiej. Kopernik i Dantyszek, obok wielu innych mniej wybitnych postaci, są przedstawicielami wysokiej kultury, jaka na podstawie dobrobytu, pod wpływem humanizmu rozświetlającego mgliste wybrzeża Bałtyku, rozwinie się wśród mieszczaństwa prusko-pomorskiego. Po obu brzegach Wisły, począwszy od Sandomierza, wznosić się będą w miastach nadrzecznych liczne murowane śpichrze, kryte dachówką. Miasta zabudowywać się zaczęły murowanymi, ozdobnymi, kilkupiętrowymi kamienicami, o czerwonych dachach, według jednego typu, cechującego przechowane dotąd zabytki tych czasów w starych domach Gdańska, Torunia, Warszawy, Kazimierza, Krakowa.

Już od XV wieku stopniowe zaludnianie obszarów leśnych na wyżynach wododziałowych, i związany z tem rozwój handlu na traktach lądowych, przechodzących zwykle grzbietami działów wodnych, wywoła zmiany w kulturze cechującej dolinę Wisły i wprowadzi do jej rozwoju nowe czynniki, zmieniające wa-

runki bytu osad nadrzecznych. Dotychczasowa jedność kultury, łączność interesów, mimo różnorodności plemiennej wśród ludności nadwiślańskiej, zaczęły zanikać a natomiast, obok ustalającej się jedności narodowej, wytworzy się coraz ściślejszy związek miast nadrzecznych z dalszymi, zaludnionymi teraz, okolicami kraju, dla których staną się one targowiskami handlowymi, centrami sądowymi i ogniskami kultury. Po okresie przewagi wpływu niemieckiej zapanuje w dolinie Wisły kultura polska. Polonizacja mieszczaństwa niemieckiego a nawet szlachty niemieckiej w dawnych posiadłościach krzyżackich, dokona się z wielką szybkością. Watzelrodowie, Wejherowie, Heidensteinowie będą się czuć Polakami. Wiele rodzin zmieni nazwiska niemieckie na polskie. Rozwój miast zstawać będzie w ścisłym związku z postępnymi kolonizacji i rolnictwa ale dotąd tylko, dopóki włożenie na kmieci rosnących ciągle ciężarów (robocizn i opłat) i ograniczenie im swobody ruchu nie odbije się coraz szkodliwiej na przemyśle miejskim przez zmniejszenie się odbytu na miejscowe wyroby. Z drugiej zaś strony nadana szlachcie swoboda od ceł przywózowych i wywózowych, pozbawi kupców miejskich bogatszych odbiorców, zatamuje rozwój przemysłu i rękodzieł krajowych i skoncentruje cały ruch handlowy w Gdańsku, do którego panowie i szlachta będą bezpośrednio wysyłać zboże i inne produkty a równocześnie zaopatrywać się tam w zbytne zagraniczne produkty i wyroby. Na sejmach w drugiej połowie XVI wieku słyszymy często bardzo upominania się a nawet i zapadające uchwały w sprawie oczyszczenia rzek spławnych, już to z przyrodzonych przeszkód, już z jazów, młynów pływających i t. p. przez ludzi powznoznaczonych zawał dla żeglugi. Brak środków materialnych, zdolnych techników a nadewszystko nieudolność do zorganizowania zbiorowej działalności większych rozmiarów, sprawiały, iż mimo częstego ponawiania, uchwały te nie sprowadzały pożądanych rezultatów.

Ruch rozwijający się na drogach lądowych przecinających Wisłę wywoła potrzebę budowania na niej mostów. Wprawdzie już w dokumentach z XIII w. spotykamy wzmianki o moście pod Gdańskiem, ale zapewne odnosi się to do Motławy nie do Wisły, choć w dokumentach wyraźnie wskazano most gdański (pons danensis), jako granicę przestrzeni, w której na Wiśle ma być pobierane cło od statków. Na średnim biegu pierwszy most, czasowy jednak, zbudowany był w r. 1409, przed wojną z Krzyżakami, pod Kozienicami przez „mistrza Jarosława, biegłego w swym rzemiośle“, a pod nadzorem starosty radomskiego. Spuszczony częściami na Wisłę, ustawiony został dla przeprawy wojska polskiego pod Czerwińskiem. Mistrz krzyżacki,

według Długosza, nie chciał wierzyć, by Polacy zdolni byli wystawić taki most i przeprawić wojsko z całym taborem. Po skończonej przeprawie wysłano most, łyżwowy widocznie, do Płocka, by tam pozostał do dalszego rozporządzenia. Ruch wielki na traktach handlowych rozehodzących się z Torunia, wywołał potrzebę budowy stałego mostu, który w czasie od r. 1497 do 1500 wzniesiono kosztem miasta. Znaczenie polityczne i handlowe Warszawy skłoni Zygmunta Augusta do zbudowania (1568—1573), z wielką starannością, okazałego mostu, na palach dębowych, pod nową stolicą kraju. Kochanowski aż trzema fraszkami upamiętnił ten fakt, mający związek ze sprawą zjednoczenia politycznego, przeprowadzonego przez króla na sejmie lubelskim r. 1569.

Rewolucya ekonomiczna spowodowana przez odkrycie Ameryki i napływ wielkich ilości złota, wywarły doniosły wpływ, przez podniesienie cen zboża i innych przedmiotów, na gwałtowny wzrost produkcji rolnej i przemysłu leśnego w Polsce. W ciągu wieku XVI wywóz zboża i ruch handlowy wzrasta niezmiernie. Pożar niszczy w r. 1536 około 340 śpichrzów w Gdańsku, przypuszczając, że wszystkich było około 500 i rachując po 80 łasztów zboża na każdy, otrzymamy w przybliżeniu cyfrę 40,000 łasztów wywożonego zboża. Wywóz innych przedmiotów przedstawiał średnio wartość równą cenie zboża. Ogółem więc wywóz przez Gdańsk przedstawiać mógł wartość 2,400,000 korecy zboża. Przy końcu wieku XVI, kiedy Klonowicz w swym „Flisie“ opisuje żeglugę po Wiśle i brzegi jej usiane zamożnymi, dobrze zabudowanymi miastami, wreszcie zapechaną okrętami Motławę pod Gdańskiem, wywóz zboża dosięgł zapewne 100,000 łasztów. Bezimienny autor „Uwag nad uwagami“ (r. 1789) podaje w tabelce wywozu z portów polskich, iż w r. 1618 przybyło do Gdańska z kraju na wywóz 128,789 łasztów. Inne źródła (por. Korzon, Wewn. dzieje Polski, II, 5) podają tę samą cyfrę na r. 1648, podczas gdy Cellarius na ten sam rok oblicza na 116,000 łasztów. Wojny nieustanne w drugiej połowie XVII i na początku XVIII, zmniejszenie ludności, ucisk ludu i upadek mieszczaństwa sprowadzą, obok ogólnego zubożenia, zmniejszenie znaczne produkcji rolnej i ruchu handlowego. W pierwszej połowie XVIII w. spławiano przeciętnie co rok po 26,000 łasztów, dopiero w r. 1765 cyfra ta wzrasta do 51,487, by w r. 1781 spaść na 9,667 łasztów. Tak gwałtowny spadek cyfr wynikł ze zmian politycznych, jakie zaszły w r. 1772. Część wybrzeży Wisły, prócz Torunia i Gdańska, przeszła pod panowanie pruskie. Oba te miasta pozostały odcięte od reszty kraju i otoczone ścisłym kordonem. Wysokie cła, pobierane przez komory pruskie, powstrzymały ruch handlowy. Gdy po-

przednio od stu łasztów pszenicy płacono cła w Fordoniu 76 dukatów, rząd pruski podniósł opłatę na 375 dukat. W podobnym stosunku (prawie pięciokrotnie) zwiększono cła zarówno od wprowadzanych jak i wyprowadzanych przez Gdańsk produktów i towarów. W ciągu XVIII w. najludniejsze poprzednio miasta nadwiślańskie upadają stopniowo. Kraków i Sandomierz, Płock i Włocławek, a wreszcie Toruń i Gdańsk. Jedna Warszawa tylko wskutek nagromadzenia licznych rezydencyi magnackich, pobytu dworu, częstych sejmów, rośnie szybko i stanie się przy końcu wieku, około r. 1790, stotysięcznym miastem, podczas gdy Kraków spadnie do 10,000.

Wypadki r. 1794 i podział z r. 1795 oddadzą połowę Wisły, od Gdańska po ujście Pilicy, pod władzę Prus a drugą połowę, do źródeł, Austrii. W r. 1807 traktat tylżycki odda środkowy i część dolnego biegu Wisły, od ujścia Pilicy po Grudziądz, nowo utworzonemu księstwu warszawskiemu. Na obszarze tym jedna Warszawa posiadać będzie około 70,000 ludności, bogaty niegdyś Toruń ma w r. 1806 tylko 9,000 mk., Płock 2,700, Włocławek 2,300, Dobrzyń 1,000, Nieszawa 1,200, Chełmno 4,000. W r. 1809 Austriya ustąpiła po wojnie z księstwem część swych świeżych posiadłości a z niemi razem cały bieg Wisły po ujście Sanu, poniżej zaś ujścia tej rzeki brzeg lewy z Krakowem a z prawego okrąg koło Krakowa po Wieliczkę. W tej części miasta nadbrzeżne przedstawiały się w bardzo smutnym stanie. Sandomierz zniszczony przez świeżo toczące się tam boje i szturm, Kraków wyludniony i zubożały. Gdańsk ciężkie przejście teraz koleje w czasie długiego oblężenia i zajęcia przez wojska francuzkie (1807—1814). Traktat wiedeński w r. 1815 zmieni znowu i ureguluje na dłuższy czas stosunki polityczne w dolinie Wisły. Cały niemal środkowy bieg rzeki należeć będzie odtąd do nowo utworzonego królestwa polskiego, od Nieszawy zaś do ujścia zostanie pod władzą Prus. Traktat zapewnił swobodną żeglugę na całej rzece i jej dopływach i swobodny handel na całym obszarze bez względu na granice polityczne (art. XXII do XXX). Postanowienia te jednak nie weszły nigdy w wykonanie. Żegluga na Wiśle dotąd zostaje przeważnie w ręku Niemców. Polscy flisacy stanowią tylko obsługę na tratwach i galarach idących w dół rzeki i wyprawianych przez przedsiębiorców Niemców lub żydów. Berlinki przechodzące z dołu rzeki są wyłącznie własnością Niemców. Zawiązane około r. 1848 przez hr. Andrzeja Zamoyskiego Towarzystwo żeglugi parowej zaprowadziło, oprócz parostatków osobowych, statki parowe przewozowe i holownicze dla transportowania towarów. Gdy spółka ta upadła, powstały w ostatnich czasach przedsiębiorstwa prywatne, które dla braku odpowiednich kapitałów i przy trudnościach jakie przedstawia

splaw na Wiśle, przy małej wodzie i korycie nieuregulowanym, nie mogą się nalezyce rozwinąć. Powolny postęp robót regulacyjnych na średnim biegu Wisły nie pozwala oczekiwać w blizkiej przyszłości polepszenia stanu rzeczy i przywrócenia tej wielkiej drodze wodnej dawnego jej znaczenia w rozwoju handlu i kultury.

VI. Literatura. Najpierwszy opis biegu Wisły i jej dopływów skreślił z wielką starannością Długosz na początku swej Historji polskiej. Po nim opisał Wisłę i jej brzegi, ale tylko na przestrzeni od Warszawy do ujścia Motławy pod Gdańskiem, Klonowicz we „Flisie“ (r. 1595). Krótką ale trafną charakterystykę W. i innych rzek polskich skreślił Morsztyn w wierszu p. t. „Rzeki“, stanowiącym część „Kanikuły“. Wszystkie opisy Polski od wieku XVI do połowy XIX zajmują się polityczno-statystyczną stroną. Piękny przykład dany przez Długosza nie znalazł naśladowców. Największe rozmiarami dzieło geograficzne Lubieńskiego zajmuje się tylko geografją polityczną Polski. Surowiecki Wawrzyniec w swej rozprawie „O rzekach i splawach krajów ks. warszawskiego“ (r. 1811) nie mówi o Wiśle. Jeografia wschodniej części Europy (Wrocław 1825) zbywa tę rzekę kilkowerszową wzmianką. Dopiero Wincenty Pol, wstępując w ślady Długosza, podobnie jak i ten historyk, gorącą miłością kraju zastępujący brak specjalnych studyów, pierwszy rozpoczął pracować nad geografją Polski i w swej „Hydrografii“ (w dziele „Północny wschód Europy“ r. 1851) przedstawił szczegółowo stosunki dorzecza Wisły. Pierwszym specjalnym, ale dla celów technicznych, badaczem Wisły był Wilhelm Kolberg, inżynier zarządu komunikacji (od r. 1840), który rezultaty swych obserwacji i poszukiwań pomieścił w rozprawie „O usplawnieniu Wisły“ („Roczniki gospodarstwa krajowego“), obszernem dziele p. t. „Wisła, jej bieg, własności i splawność“ (część I zostaje w rękopisie, część II wyszła z druku r. 1861 w Warszawie) i treściwem opracowaniu pomieszczonem w Encyklop. Orgelbranda (t. XXVII). O źródłach W. pisał Ludwik Zejszner „Podróż do źródeł Wisły“ (Bibl. Warsz., 1850 r.) i Bogumił Hoff w dziełku „Początek Wisły i Wiślanie“ (Warszawa, 1888 r.). Zbiór widoków z nad brzegów W. z objaśnieniami wydał Oskar Flat p. t. „Brzegi Wisły od Warszawy do Ciechocinka“ (Warszawa, 1859, z 2 mapami i 6 widokami). Ważnymi dla poznania W. są prace pomieszczone w „Pamiętniku fizyograficznym“ Słowikowskiego Józefa: „Stan wody na Wiśle pod Warszawą od r. 1860 do 1880“ (w tomie I) i „Charakterystyka Wisły“ (w tomie XII), tudzież Szystowskiego M. „Roboty regulacyjne na Wiśle w granicach królestwa polskiego (t. VII). Kwiciński „Rzeka Wisła“ (Przegląd Techn., r. 1893). O handlu Gdańska i ruchu splawnym na Wiśle pomieścił obszerną

pracę w „Niwie“ (z r. 1876) Ed. Wasilewski i Jan Bloch w artykule „Dawne nasze porty na Bałtyku“ („Ekonomista“ z r. 1879). Wychodzące w Warszawie pod redakcją J. Karłowicza, czasopismo etnograficzne „Wisła“ pomieściło też kilka rozpraw i opisów odnoszących się okolic nadwiślańskich, skreślonych przez B. Hoffa, Z. Glogera i innych. O rezultatach poszukiwań archeologicznych na brzegach Wisły poczytać mogą wydawane w Warszawie (1873 i 1882 r.) „Wiadomości archeologiczne“ i „Mapa archeologiczna Prus zachodnich“ z tekstem objaśniającym, wydana przez G. Ossowskiego (Kraków, 1881). Z dzieł ogłoszonych przez niemieckich uczonych zasługuje na uwagę obszerna, zbiorowo opracowana, opisowo-historyczna monografia, z rycinami, p. t. „Die Weichsel“, wydana pod redakcją dr. Franza Brandstaettera 1855 r. w Kwidzynie (Marienwerder), tudzież przez tegoż autora wydane dzieło: „Land und Leute des Landkreises Danzig“ (1872 r.). Niektóre ważniejsze rozprawy wspomniane były już wyżej w części I niniejszej pracy.

Br. Ch.

Wisła al. *Wiślica*, rzeka, w pow. pińskim, dopływ jeziora Pohost, zaczyna się w lesistych moczarach za wsią Wólka, w obrębie gm. Lohiszyn, płynie puszciami na pld.-wsch. koło wsi Zaborowcy, przed wsią Łyszczka, przyjąwszy z lewej strony rzekę Czajówkę, przecina gośc. poczt. klecko-piński i odtąd pod nazwą Wiślicy płynie w pobliżu wsi Czuchów i za folw. Nowy-Dwór ma ujście, Długa przeszło 3 mile. W. stanowiła w 1558 r. granicę puszczy królewskiej pińskiej, która szła tędy od uroczyska Bobryk i Czajewo do jez. Nowodworskiego (Pohost) ku Pohostowi (ob. „Rewizya puszczy“, str. 8).

Wisła 1.) *Niemiecka*, dobra i wś, pow. pszczyński, par. kat. w miejscu, ew. Pszczyna. W r. 1885 dobra miały 903 ha, 4 dm., 96 mk. (11 ew.); wś 630 ha, 83 dm., 768 mk. (92 ew.). Kościół par. katol. i szkoła katol. Par. W. N., dek. pszczyńskiego, 1869 r. miała 799 katol., 110 ewang., 6 izr. 2.) **W. Polska**, dobra i wś, pow. pszczyński, par. kat. Brześć, ew. Pszczyna. W r. 1885 dobra miały 287 ha, 6 dm., 92 mk. (23 ew.); wś 775 ha, 96 dm., 1185 mk. (97 ew.). Kaplica katolicka, szkoła 1-klas.

Wisła, niem. *Weichsel*, wś na Szląsku austr., pow. i obw. sąd. bielski. Leży na wąskiej dolinie, u źródeł rzeki Wisły. Od pñ.-wsch. graniczy obszar W. z wsią Brenna, od pld.-wsch. dotyka granicy Galicji, od pld.-zach. z Istebną, od pñ.-zach. z Ustroniem. Linia graniczna od strony Galicji idzie grzbietem gór: Malinów (1095 mt.), Malinowska Skała (1150 mt.), Magórka (1129 mt.), Barania (1214 mt.), Karolówka (930 mt.). Obszar wsi jest znaczny, bo obejmuje blisko 7 mil kw. Najdłuższa odległość od granicy Ustronia aż do galicyjskiej wynosi 20-5 klm. czyli 3 mile. Z tego obszaru mniejsza część

jest własnością górali, większa należy do dóbr arcyks. Albrechta. Obszar ten zajmują przeważnie góry, lasami pokryte. Najważniejsze szczyty na obszarze wsi są: Wielka Czantorya (995 mt.), Obora (642 mt.), Malinów (1095 mt.), Malinowska Skała (1150 mt.), Malinka (809), Kamienna (790), Bukowa (714), Czajka (643), Wyreh Skalnity (762), Beskid (684), Mały Soszów (763), Wielki Soszów (882), Cieślak (919), Wielki Stożek (975), Mały Stożek (843), Karkawica (973), Kobyła (802), Kiczora (919), Koziniec (775), Głębiec (829), Beskidek (763), Karolówka (930), Czarny (958), Przysłop (1021), Cienków Niżny (720), Smerekowiec (882), Uścinków (710), Postrzedni (909), Cienków Wyżny (1140), Seidowa (795 mt.). Z dolin większych odznacza się główna dolina Wisły z odnogami Czarnej i Białej Wiselki. Od głównej doliny biegną mniejsze, z prawej strony: Malinka, Jarzębata, Pinkasów i Tokarnia. Od lewej są: Jawornik, Dziechcin i Kopidło. Siedziby góralskie są rozrzucone prawie po całym obszarze, przeważnie w dolinach i na niższych stokach, nawet na niektórych szczytach. Takie wysoko położone mieszkania znajdują się na Wyrehu Skalnitym. W głównej dolinie Wisły mieszczą się kościoł paraf. katol. z plebanią, kościół ew. z plebanią, urząd gminny, poczta, gospoda, dwie szkoły, dwie kuźnice, młyn, tartak parowy prywatny, tartak arcyksiążęcy, dworek starszego gajowego, dom leśniczego, pstrągarnia, mieszkania gajowych i pałacyk myśliwski. Również i zagród góralskich najwięcej znajduje się w głównej dolinie Wisły, szczególnie w samym środku, w bliskości kościołów, następnie w dolinie Malinki, Jawornika i Kopydła. Domy na wierzchołu i stokach gór tworzą grupy z osobnymi nazwami, jak np. Obłaziec, Gahura, Krzywy, Kiczora, Jawornik, Soszów, Wyreh groń, Stożek, Skalnity, Dziechcin, Jurzyków, Kobyła, Łabajów, Kopydło, Głębee, Koziniec, Cienków, Czarny, Bobrów, Równy, Przysłop, Malinka, Roztoki, Sadowy, Niedźwiedzia, Zielony, Gościejów, Jarzębata, Kamienny i Bukowa. Wody zlewają się do głównego koryta i potoków Wisły; znaczniejsze dopływy w obrębie wsi są, z praw. brzegu: Malinka, Gościejów, Pinkasówka a częściowo i Dobka (u źródeł swych). Z lew. brzegu: Kopydło, na który składają się potoki: Łabajów i Głębieczek. W miejscu, gdzie uchodzi do Wisły potok Gościejów, znajduje się środek wsi; tu skupia się ruch całej gminy, tu stoją oba kościoły, szkoły, gospody i sklepy. W r. 1890 obszar wsi wynosił 11001 ha, domów było 503 i 4261 mk., a to 2075 męż. i 2186 kob., 3980 prot., 240 rz.-kat. i 41 izrael.; co do narodowości 4196 Pol. i 64 Niem. W. leży w obrębie Beskidu Zachodniego. Średnia temperatura wynosi około $+5^{\circ}$ R. W dolinach zasłoniętych od wiatrów, n. p. w głównej dolinie około kościo-

łów, wegetacja opóźnia się o dwa tygodnie w porównaniu z równinami. Żyto ozime udaje się dobrze, jak wszystkie inne gatunki zboża i roślin pastewnych. Drzewa owocowe rosną tu pomysłnie, jagód polnych i leśnych w obfitości. Pierwotny kościół katol. został przebudowany w r. 1860. Kościół prot. wystawiła gmina pierwotnie z drzewa, kiedy w r. 1781 Józef II ogłosił swobodę religijną. W r. 1833 założono kamień węgielny pod kościół mурowany; kościół ten ukończono w przeciągu lat pięciu i poświęcono 29 czerwca 1838 r. Wraz z pierwszym kościołem prot. otwartą została i szkoła ludowa. Dziś jest jedna szkoła ludowa główna i cztery poboczne, rozrzucone w różnych stronach wsi. Katolicy należą do parafii w Ustroniu, protestanci mają parafię w miejscu. Proboszczami protest. od założenia parafii r. 1782 byli: Samuel Kosany (r. 1782—1787), Jędrzej Lechocki (r. 1788—1794), Wilhelm Bystron (1794—1802), Jan Rakowski (1802—1818), Michał Kupferschmidt (1818—1862) i Gustaw Kupferschmidt (1862—1886). Obecnie stanowisko to zajmuje Jerzy Mrowiec. W czerwcu r. 1886 wybuchł w W. wielki pożar, który zniszczył dom zajezdny, plebanię i kościół prot. W ostatnich latach zaczęła przybywać na czas letni niewielka jak dotąd ilość gości, z Warszawy i innych stron. Ob. Tomkowiec A: Źródła Wisły (Sławianin, zebrany i wydany przez Stanisława Jaszowskiego, Lwów, 1837, przedruk w Kalendarzu J. Czecha, Kraków, 1866), Zejszner L. Podróż do źródeł Wisły odbyta r. 1849, Bibl. Warsz. r. 1850; Hoff Bogumił: Początki Wisły i Wiślanie, Warszawa, 1888.

W. H.

Wisławice, *Wysławice*, *Wojślawice*, wś rycerska, należy do dóbr Drążgowo (hr. Grudzińskich). Leży na płu. od Środy, pld.-wschód od Kostrzyna, zach. od Giecza i Grodziszczka, w pow. średzkim, okr. komis. kostrzyński, st. dr. żel. Nekla, poczta Węgierskie, szkoła katol. w Drążgowie, par. w Grodziszczku, sąd w Środzie. Ma 5 dm., 576 ha, 100 mk. W r. 1360 pisał się Mikołaj z W. Przy schyłku XIV w. pojawia się mnóstwo współdziedziców. R. 1399 Sławomira, żona Borzysława z Grabianowa, zastawia część W. Mikołajowi z Wisławic i siostrze jego Katarzynie. R. 1489 graniczyła ta wieś z nieistniejącymi już Szczytkami. R. 1578 siedzieli tu: Jakub Wilkoński, St. Dąbrowski i różni Wisławscy. Kmieci wówczas nie było. Około r. 1793 należały W. do Gozimirskiego, kaszt. elbląskiego.

WZ. Ł.

Wisłoboki, wś, pow. lwowski, 18 klm. na płu.-wsch. od sądu pow. we Lwowie, 12 klm. na pld.-wsch. od urz. poczt. w Kulikowie. Na wsch. leży Remenów, na pld. Zapytów, na zach. Storniatyn, na płu. Sulimów (w pow. żółkiewskim). Wzdłuż granicy pld. płynie Kąpielówka i przyjuje od lew. brz. potok, płynący od płu. środ-

kiem obszaru. Włas. więk. (Hieronima Wisłobockiego) ma roli orn. 246, łąk i ogr. 48, pastw. 1, lasu 1 mr.; wł. mn. roli orn. 231, łąk i ogr. 78, pastwisk 9, lasu 37 mr. W r. 1880 było 36 dm., 209 mk. w gminie, 4 dm., 38 mk. na obsz. dwor. (222 gr.-kat., 25 rz.-kat.; 219 Rus., 29 Pol.). Par. rzym.-katol. w Winnikach, gr.-katol. w Remenowie. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klas. W Krakowie dn. 10 maja 1518 r. nakazuje Zygmunt I Stanisławowi z Chodecza marsz. kor. i stępc lwowskiemu, aby zyski prawne, które Daszkowa ma na dobrach Wisłoboki i Podliski, należących do Andrzeja Wisłobockiego, dla niej wyegzekwował (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 10, str. 500). W 1530 r. nadaje Zygmunt I wś Wisłoboki Andrzejowi Nieprzeskiemu, odbierając je Mikołajowi i Michałowi Chomatowskiemu (l. c. C., t. 14, str. 90). Ob. *Podlaski. Lu. Dz.*

Wisłocka Słoboda, wś, pow. owrucki, gm. Bazary, par. praw. Kalinówka (o 4 w.), na pń.-zachód od Malinki.

Wisłocz, tak w dawnych dokumentach zwano Isłocz (ob.), w pow. mińskim, w gm. Raków. Na początku XVIII w. dziedzie W. Antoni Teodor Wańkiewicz fundując w Mińsku karmelitów, zapisał im na tych dobrach 9000 złotych (ob. Teka Wileńska, II, str. 180). *A. Jel.*

Wisłocz, wś, nieistniejąca obecnie pod tą nazwą, w pow. żytomierskim, w okolicach Czerniachowa. W 1607 r. własność Bohdana i in. Strybyłów, których pozywa Jan Łącki o poddanych, zbiegłych ze wsi Horbaszy do Wisłoczka (Jabłonowski, Ukraina, II, 100).

Wisłoczek, wś, w pow. sanockim, nad pot. t. n., lew. dopł. Wisłoka, 13 klm. na pld. od Rymanowa. Par. gr.-kat. w Tarnawce. Jest to górską osada, zbudowana w dolinie potoku, wzn. 508 mt. n.p.m. Od północy zasłania ją góra Poharyla (604 mt.), od pld. Zademykowa (761 mt.); a wschodu dział wodny dzielący ten potok od Wisłoka, dochodzący 591 mt. wzn. Wś ma 131 dm. i 824 mk., 813 gr.-kat., 3 rz.-kat., a 8 izrael. Pos. tabularna (Anny hr. Potockiej) ma 10 mr. roli, 13 mr. pastw., 249 mr. lasu i 2 mr. 600 sąż. parcel bud.; pos. mn. 1510 mr. roli, 104 mr. łąk, 611 mr. pastw. i 13 mr. lasu. Gleba owsiana, jałowa, lasy szpilkowe. W. graniczy na pń. z Wołuszową, na zachód z Królikiem Polskim i Wołoskim, na zach. z Tarnawką i Zawoją, a na pld. z Polanami. *Mac.*

Wisłoczka, potok, lew. dopł. Wisłoku, w pow. sanockim. Płyńce przez wś Wisłoczek.

Wisłok, rzeka, lewy dopływ Sanu, powstaje z warstw wznies. od 700—800 mt. a uchodzi na wysokości 183 mt. Różnica wysokości, między źródłami a ujściem wynosi 564 mt. Krótko, bo zaledwie kilka kilometrów, płynie W. na obszarze górskim, zaraz bowiem schodzi w dolinę, wznies. poniżej 500 mt. i płynie już jako podgórska i wyżynowa rzeka około 100 klm. Poniżej Rze-

szowa, w Łukawcu, dostaje się w dolinę poniżej 200 mt. i jako nizinna rzeka przepływa około 45 klm. Bieg W. oznacza się ostrymi i wielkimi załamami, głównie z kierunkiem pń.-zach. i pń.-wsch. Dorzecze jego przypada na Nizki Beskid, jest więcej lesiste niż dorzecze Wisłoki. O stanie jego wód można, na podstawie spostrzeżeń ogłoszonych w rocznikach Akad. Umiej. w Krakowie, tyle powiedzieć, że przybory zależą od ilości topniejącego śniegu i lodu na wiosnę, odwilży w czasie zimy, letnich i miejscowych deszczów, od większego i mniejszego zalesienia dorzecza, dalej, że W. najwyższym stanem wody odznacza się w czerwcu w czasie letnich deszczów, że wreszcie puszczanie lodów wywołuje w średnim i górnym biegu obniżenie się poziomu wody, a to dlatego, że rozpoczyna się od dolnego biegu. Lód trzyma się na rzece zwykle trzy miesiące, mniej więcej od połowy grudnia do połowy marca. W r. 1890—91 stanął W. pod Krosnem 9 grudnia a puścił 9 marca, pod Zarnową zamarzył 8 grudnia, lód ruszył 8—12 marca, pod Rzeszowem stanął 13 grudnia puścił 8 marca, pod Dąbrówkami zamarzył 25 listopada, 1 grudnia puścił, drugi raz zamarzył 9 grudnia, puścił 8 marca, pod Tryńczę zamarzył 12 grudnia, puścił 9 marca (Spraw. kom. fizyogr. Ak. Um., 1892).

W. płynie przez podobne utwory geologiczne co i inne karpackie rzeki, przez pokłady eoceniczne i oligoceniczne, dalej przepływa glinę dolno-lodowcową, tworzy aluwialną dolinę, dopiero od Rzeszowa płynie pomiędzy jakby dwoma pasami loessu, które niemal równo biegną z wynies. 200 mt. Od źródła płynie W. na pń.-zachód i opłukuje stoki małego pasemka, Bukowicy swą stroną prawą, lewą zaś płynie po pod pasemko, Kiczere długą. W pierwszym najwyższe szczyty: Tokarnia 777 mt., Żrubień 778 mt.; w drugim: Kiczary Średnie (652 mt.), Kiczara (641 mt.). Na tej przestrzeni płynie przez wsi: Wisłok Wielki Górny, Wisłok Wielki Dolny, Surowice, ciasną doliną. Od Surowic zwraca się na północ i płynie granicą Darowa i Polan, Polan i Puław, Puław i Wisłoczka, Tarnawki i Rudawki, Rudawki i Odrzechowy, Głębokiego, Sieniawy i Beska. Na obszarze Beska tworzy łuk wydany ku wschodowi. Przepływa następnie Bziankę i płynie ku pń.-zach. przez Haczów, gdzie ostrym zakrętem zwraca się ku zachodowi i płynie przez Krościenko Wyżne i i Niżne, Krosno, Białobrzegi, Turaszówkę, Odrzykoń, Bratkówkę, granicą Wojkówki, Ustrobernej, przez Wojkówkę, granicą Wojaszówki, Łączek i Łęk, przez Łęki, granicą Widacza, Frysztaku i Twierdzy.

Dolina W. wciąż jest ciasna, woda zaledwie na małych przestrzeniach odsypuje nieco kamieńca, a dopiero od Tarnawki rozwiera się w obszerniejsze kotlinki. Dno doliny wznosi

się zaledwie do 350 mt., przy Głębokiem 330 mt. Sąsiednie pagórki pokryte są lasami. Najważniejsze są: Baszwicka góra (556 mt.), z lew. brz. Poharyla (604). Pod Beskidem pasemko Hamondowa góra (467—476 mt.), naprzeciw po lew. brz. las Hrabcowski (373 mt.). Kotlina Beska obszerna, płaska, moczarzysta gdzieniegdzie krzakami porośnięta, od płn. wiatrów zasłonięta lesistemi wzgórzami, które gdzieniegdzie podnoszą swe czuby do 150 mt. ponad dolinę. Dno kotliny beskiej pod Beskidem wzn. 288 mt., w Bziance 279 mt. Dolina się zęża, sąsiednie wzgórze z Łysą górą (367), a dalej ze Skrzyńską górą (331), zwracają bieg ku zachod. Towarzyszą mu z praw. brzegu: Marynkowska góra (330 mt.), św. Wawrzyńca góra (337), Odrzykoń (268), Czarnorzeki (592), Królewska góra (541), Wyrwak, Płacznik (370), pod Frysztakiem Kobylska góra (358), z lew. brzegu wzgórze są płaskimi bezleśnymi garbami: najważniejszy pod Ustrobną Wapionką (326), a pod Frysztakiem Łysa góra. Za Frysztakiem przedziela się rzeka ciśniejszą doliną, tworząc wylom w pasemkach ciągnących się w kierunku płd.-wschodnim. Dno doliny wzn. 246 mt. Po za Frysztakiem zwraca się W. na wschód i płynie granicą Kobyła, Polanek, Jazowej, Cieszyny, Wiśniowej, Kalębiny, Kozłowska, przez Markuszów, granicą Tutkowiec, Dobrzechowa, Wysockiej, Gbisk i przez Strzyżów. Dolina od Strzyżowa do Frysztaka, szeroka miejscami do 2½ klm. Dno jej pod Jazową wzn. 240 mt., pod Strzyżowem 236 mt. Z praw. brzegu najwyższa góra Grabiny (275), z lewego Kąt 373 mt. Wzgórze w ogóle bezleśne. Od Żarnowej zwraca się ku płn. i płynie przez Żarnową, Zaborów, granicą Nowej wsi. Dolina ciśnie, najwyższe wzgórze po lew. brz. Glinik (412). Od Czudca płynie na wschód do Babicy granicą Wyżnego, od Babicy płynie na płn.-wschód granicą Kasiny, Lubeni, Siedlisk, Zarzyca, Lutoryża, Budziwoja, Pietraszówki (Boguchwały), Drabinianki, Zwiężycy, dalej przez Drabiniankę, Rzeszów, przez Pobitną, granicą Staromieścia, Załęża, przez Trzebowisko, Nową wieś, jej granicą, przez Terliczki, granicą Jasionki. Dolina roztwiera się dopiero od Babicy. Odtąd to coraz szersze występują wylewy i coraz większa potrzeba obwałowań. Dolina w Budziwoju wzn. 211 mt., w Dębinie 208, pod Rzeszowem 209, w Staromieściu 201, w Łukawcu 196 mt. Z okalających wzgórz po lew. brzegu najwyższa: Babia góra, pasemko lesiste z kierunkiem płd.-wsch., ze szczytem wzn. 357 mt.; po praw. brzegu najwyższy pagórek: U dęba (342 mt.) Odtąd pagórki rozstępują się, wysyłając ku rzece małe położyste garby, które tak sam W. jak i jego dopływy rozmywają otwierając obszerne kotliny. W. rozlewa się i tworzy odnogi. Od Łukawca płynie ku

wschodowi, a od ujścia Mlecзки zwraca się na północ i płynie tak do ujścia. Daży on granicą Łukawca, Wólki pod lasem, Pogwizdowa, Medyni łańcuckiej, i przez tę ostatnią, Czarną, granicą Woli bliższej (małej), przez Dąbrówki, Wolę dalszą, Smolarzyny, Białobrzegł, Korniaktów, granicą Białobrzegów i Korniaktów, przez Budy łańcuckie, Świątoniowę, Gniewczyne, jej granicą a Chodaczkowa, przez Wólkę malkowską Trynezę, Ubieszyn, granicą Głogowca i Dębna, przez Głogowiec i wreszcie na granicy Głogowca i Dębna uchodzi do Sanu. Dolina staje się tu obszernym łęgiem, wystawionym na wylewy; stare łożysko rzeki, opuszczone, rozlewa się w błota i coraz bardziej wysycha. Osady ludzkie cofają się od brzegów na wyższe miejsca, chroniąc się przed zalewami. Dorzecze W. wąskie, nie posiada znacznych dopływów. Dopływy z lew. brzegu są: Citowa z obszaru Biezdżadki, Moszczaniec, Polańska woda, Rzyezki, Połonik, Morawa z Taborem i Kompachą, Lubatówka z pot. Olszyny, Stawiska, Stara rzeka, Glinik, Stepina, Grodzisko, Pstrągowa, Wola, Lasowy, Mogielnica, Zgłobieński pot., Pozacha, Ryjak, Przybyśzówka poniżej Rzeszowa, Czarna z Wesówką i Mrówką, Świrkowice z Golebką, Młynówka, Złotyński pot. Z praw. brzegu: Izwor z Osławicą, Maszówka i Kalnicą, Pielnica z pot. Siedliska, Śmierdziączka, Marcinka, Głęboki, Berska, Rzepnik, Wysoka z Czarnym pot., Brzezanka ze Stobnicą i Bonarówką, Stobnica z pot. Błotnym, Grudną i M. Krasną, z lew. brzegu zaś z praw. z Golewką i Kobyłą, Gwoźnica ze Stawiskami, Rubenia, Strug. Ten powstaje z Ryjaku, do którego płynie Izwor, Piątkowa z Tokarnią i Muńkami, Mokloczka, Tatyna z Nieborowem i Chmielnik, Głuchówka zbierająca wody ze Starego Wisłoka. Do niego płynie Sawa z pot. Granicznym, Mlecзка (z lew. brz. z Tarnawką, Hussowem, Markową, z praw. brz.: z pot. Łęgi, Pantalowice, Rączyną, Zarzeczem), Chałupski pot. z Mirocińskim.

St. M.

Wisłok Wielki, wś, w pow. sanockim, nad górnym biegiem Wisłoka, rozciąga się bardzo długą ulicą, w wąskiej dolinie rzeki. Wznies. opada z 541 mt. na płd. do 441 mt. na płn. W środku wsi, u spływu kilku potoków, wznies. wynosi 473 mt. npm. Dolinę otaczają od zachodu i wschodu lesiste działki, na zach. dział wód Jasiela, na wsch. Sanu. Szczyty działów sięgają ponad 640 mt. Pierwotnie były to dwie wsi, W. Górny na płd. i W. Niżny na płn., lecz stanowią jedną gminę polityczną, każda jednak ma osobną cerkiew i osobną parafię gr.-kat. Z nich dawniejszą była w W. Górnym, w W. Niżnym erygowana w r. 1752. Obie części razem liczą 323 dm. i 1988 mk. (1913 gr.-kat., 30 rz.-kat. i 45 żydów, 1940 Rus., 20 Pol. i 19 Niem.). Posiadłość tabularna dzieli się na trzy części: 1-a część (Józ. Hantla) ma ogółem 273 mr., przewa-

źnie lasu, 2-a część (Józ. Hellera) 1739 mr., z czego 88 mr. roli i pastw. a resztę lasu i ostatnia (Fel. Gniewosza) 669 mr., z których 42 mr. roli, łąk i pastw. a resztę lasu. Lasy świerkowe, gleba owsiana, górską. Pos. mn. ma ogółem 3978 mr. roli, 755 mr. łąk, 1587 mr. pastw. i 542 mr. lasu. Wś ta wymienioną jest w akcie z r. 1361; ob. *Surowice*. Uposażenie parafii w W. Niżnym składa się z 109 mr. roli, 61 kóp owsa skópczyni, 18 sągów drzewa i 165 złr. dodatku. Parafię założył Józef Ossoliński, chorąży sandom. Jest w tej części szkoła ludowa. W. Górny ma kapelania samoistną, uposażoną 50 mr. roli i 106 złr. dodatku. Obie parafie należą do dekat. jaśliskiego. W. graniczy na płd. z Czystohorbem, na płn. z Surowicami, na zach. z Rudawką i Moszczańcem, a na wschód z Jawornikiem i Przybyszowem.

Wisłoka, rzeka, dopływ Wisły, przedstawiający w porównaniu z innymi prawymi dopływami stosunkowo najmniej wybitnych i wielkich załomów. Źródła jej biją z warstw wzn. 600 do 700 mt. n.p.m., a ujście leży na wysokości 166 mt. Spadek wód jest więc mniej znaczny niż u innych rzek karpaccich. Różnica wysokości źródła od ujścia wynosi 500 mt. Ujście leży 15 mt. niżej sąsiedniego Dunajca a 18 mt. wyżej niż Sanu. W ogóle dorzecze W. pochyla się ku północy i wschodowi. Zatem i dział jej wschodni jest niższy, niż zachodni. We wschodnim najwyższy szczyt Hanasiówka sięga 823 mt., w zachodnim Lackowa 999 mt. Całe dorzecze czerpie wody z Nizkiego Beskidu, gór mało lesistych, a przecież ściągających nie mniej opadów atmosferycznych, jak inne pasma. W r. 1890 opad roczny w okolicy Gorlic wynosił 1617 milim., u źródeł 944 mm., przy ujściu 500 mm. Wody letnie, jako spływające z niższych i mało lesistych gór są cieplejsze od wód Dunajca i Sanu, a w zimie chłodniejsze. Lód trzyma się na W. zazwyczaj trzy miesiące, od połowy grudnia do połowy marca. Ciepło, które woda ze źródeł unosi i lasy, które łożysko niby płaszczem w czasie zimy osłaniają, wstrzymując oziębianie się są przyczyna, że zamarzanie, jako też i puszczanie lodów postępuje na W. od ujścia ku źródłom. W r. 1890—1 W. stanęła w Gawłuszowicach i Mielcu po Kliszów 28 list., w Niegłowicach 10 grud., a pod Żmigrodem 14 grudnia. Najwcześniej więc stanęła w dolnym biegu, najpóźniej w górnym. Puściła zaś zupełnie pod Mielcem 7 marca, pod Gawłuszowicami 8, pod Niegłowicami i Żmigrodem 10. Pierwej więc puściła w dolnym, później w górnym biegu. Próż tego trzeba pamiętać, że lód na W., podobnie jak i innych rzekach nie utrzymuje się bez przerwy przez trzy miesiące, ale ulega działaniu odwilży. W r. 1890—91 puściła W. pod Mielcem 1 grudnia, znów stanęła 9 grud., pod Gawłuszowicami 1 grud. puściła, a zamarzła 13

grud. W. wyprzedza w ogóle w zamarzaniu zachodnie dopływy Wisły. Przyczyny szukać należy w tem, że płynie z gór niższych, dolinami więcej odsłoniętymi i jest więcej zbliżoną ku obszarom z klimatem lądowym. Stan jej wód, najwyższy bywa w czasie letnich deszczów, zwykle w czerwcu. Dolina W. w górnym biegu jest wynikiem erozyji i denudacyi działającej w różnych kierunkach i dziś niemal zupełnie zatarte ślady dolin i grzbietów podłużnych odnaleźć można tylko przy najdokładniejszym badaniu budowy (Szejnocha, Studya geologiczne w Karpatach Galicyi Zachodniej, Kosmos, 1886, zesz. I i II). Wody W. i jej dopływy rzeźbią doliny w piaskowcu wielkopłytkowym szarym wietrzejącym żółtawo, tak zw. piaskowcu Krośnieńskim i zasypują okolicę alluwialnymi nasypaniami i piaskami. Po za tymi alluwialnymi nasypaniami, równoległe z brzegami rzeki, ciągną się strome terasy z glin i szutrowisk dyluwialnych. W. jest przeważnie podgórszą rzeką, bo jeśli warstwicę 500 mt. przyjmiemy jako granicę wzgórz, to od źródeł aż do tej warstwiczy płynie zaledwie 3½ klm., a znowu jeśli uważać będziemy warstwicę 200 mt. jako granicę między wyżyną a niziną, to właściwa nizina zacznie się na dolinie W. już powyżej Pilzna. Aż dotąd rzeka płynie przez podgórze na długości około 70 klm.; stąd zaś dąży powiślem krakowskiem do ujścia na długości do 60 klm. Powiśle pokryte jest pokładem porzecznym (alluwium). W. w okolicach Pilzna przepływa wały gliny loesowej, dalej w okolicy Brzostka i Jasła płynie przez porzecze (alluwium), w wyższych warstwicach przez eocen i kredowe pokłady karpaccie. Na porzeczu tworzą się rozległe kamienie, zwłaszcza tam gdzie woda wskutek zakrętu, lub głębokiego werznienia się w jedną stronę koryta, zwalnia na przeciwnym brzegu swój prąd i osadza tam swe zwiry. W pokładzie loesowym tworzy urwiste brzegi. W. powstaje z dwóch potoków: Radociny i pot. Zawoje. Radocina wypływa na obszarze wsi t. n. w powiecie gorlickim. Zbiera wody głównego działu, z pod góry Beskidu (619 mt.) i Dubiego werchu (664 mt.), płynie na północ przez wś Radocinę, tworzy następnie granicę pomiędzy wsią Długie a Czarnem; w Nieznajowej, którą oddziela od wsi Rozstajne łączy się z pot. Zawoje i odtąd przyjmuje nazwisko Wisłoki. Potok Zawoje powstaje wśród bezleśnych pagórków wsi Wołowca. Okolica Radociny nie posiada znaczniejszych lasów, ledwie gdzieś po stokach lub głębszych ścianach wąwozów natrafic na nie można. W. płynie zrazu granicą pomiędzy Nieznajową a Rozstajnem, w kierunku wschodnim, pomiędzy pagórkami sięgającymi po praw. brz. od 602 do 651 mt., po lewym zaś wzgórze tworzą pasemko z kierunkiem płd.-wsch. ze szczytami Mareska (794), Uherec (706). Dolina w najszerszym miejscu ma do ½ klm.

Od przyjęcia z praw. brzegu pot. Ryjaka zwraca się W. na północ granicą wsi Świątkówki i Świątkowej i płynie ciasną do jaru podobną doliną. Od przyjęcia z lew. brzegu pot. Kuczki, płynie W. na wsch. najprzód granicą Świątkówki, Krępskiej huty, a Świątkowej, Kotania i Krępny, doliną zrazu dość szeroką, bo dochodzącą w miejscach łączenia się z nią dopływów do 1 km.; w dalszym biegu na dolinie tworzą się dwa razy zwory. Z okalających dolinę wzgórz najwyższe są na lewym brzegu: Kolanin (707 mt.) i Kamień (712 mt.). Powyżej ujścia pot. Olehowskiego zwraca się W. na północ i tworząc wązko-kowate zakręty na wschód i zachód, zatrzymuje ogólny kierunek północny aż do ujścia. I tak przepływa Myscowę, biegnie granicą tej wsi a Kątów, przez Kąty, granicą Kątów a Desznicy, Skalnik, Brzezowej i Mytarza, granicą Mytarza a Żmigrodu. W kierunku północnym przerzyna W. pasemka górskie na poprzek. Dolina jej w ogóle ciasna, zasypana kamieńcem, żwirem i piaskiem. Okalające ją pagórki są garbami bezleśnymi, po praw. brzegu Toezkowa (585), Łazy (640), po lew. brzegu Buczniak (517). Od Żmigrodu rozwiiera się znacznie dolina. Rzeka rozlewa się szeroko, tworzy ostrowy i rodzaj łąk wiślanych. Płyńie po za Żmigrodem granicą Mytarki i obszarów Żmigrodu, przez Gorzyce, Osiek, Markuszkę, Załęże, granicą Załęża i Świerchowej, granicą Zarzyc a Debowca, Nieglowie i Żółkowa. Na granicy Jasła, Łęgorza i Trzeźnicy przyjmuje z lew. brz. Ropę, a we wsi Kaczorowy z praw. Jasiołkę. Ropa i Jasiołka rozpląkały z Wisłoką sąsiednie wzgórza i utworzyły rozleglejszą kotlinę pod Jasłem. Dno doliny W. przy ujściu Iwli wznosi się do 271 mt., w pobliżu ujścia Kłopotnicy 260 mt., pod Jasłem 233 mt. Sąsiednie pagórki z lew. brzegu są niższe niż z prawego, wznoszą się miejscami 10 mt. po uad doliną. Są to położyste garby. Najznaczniejszy z nich: z lew. brz. Nad lipowem (318 mt.). Z praw. brzegu najwyższy pagórek sięga do 379 mt. Od Jasła płynie W. szerokim łęgiem, granicą wsi Kaczorowy i Gorajowie, Kowalowy i Kaczorowy, Brył a Podzameca i Krajowie, Opacia a Krajowie, Krajowie a Dąbrówki, przez Wróblówkę i granicą Kołaczyc a Ujazdu, Brzysk i Kluzowej, przez Bukowę, granicą tej wsi a Blaszkowy, przez Blaszkowę, granicą Klecia a Skurowy, przez Skurowę, granicą Skurowy a Brzostka, przez Przeczycę, jej granicą a Kamienicy Dolnej, jej granicą a Dęborzyna, przez Dęborzyn, Jaworzne Górne i Dolne, granicą Jaworzna a Bielów, przez Złotoryę, Mokrzec, Łabuzie, granicą Łabuzia a Pilznionka, Pilznionka a Rzędzin, przez Lipiny, granicą Lipin a Parkosza, granicą Podgrodzia a Chołowy, granicą Latoszyna a Grabin, przez Latoszyn, Wolice, granicą Latoszynka, Ukруп, Dębicy i Pustyni a Straszęcina, Małej Woli i Żyrakowa.

Dalej płynie przez Pustynię, jej granicą a Woli Żyrakowskiej, granicą Brzeźnicy a Bobrowy, jej granicą a Pustkowa, przez Korzeniów, granicą Męciszowa a Podola, Podola a Tuszymy, tej ostatniej a Przeclawia, Przeclawia a Rzemienia, Rzemienia a Kiełkowa, Kiełkowa a Rzoehowa i Rzysk, tych ostatnich a Goleszowa, granicą Wojsławia a Książnic, Mielca a Podleszan i Woli mieleckiej, Złotnika, Rzędzianowie, tylko ostatnich i Woli pławskiej a Chrzastowa, Brzyścia a Pławia, Kłyszowa, Gałuszowie, Zdakowskiej Woli a Giżowy, Ciechowcy, wsi Borowy, Sadowej góry, Uścia, Woli i Ostrówka. Dno doliny W. obniża się coraz bardziej ku północy; przy ujściu Jasiołki sięga 225 mt., powyżej ujścia Dąbrówki 222 mt., koło Kołaczyc 219 mt. Odtąd W. bardzo leniwo się toczy aż po za Bukową gdzie dolina także do 219 mt. wyniosła. Dopiero pod Brzostkiem obniża się dolina do 218 mt., za Brzostkiem 216 mt., pod Kamieniem 211 mt., u granicy Dęborzyna 207 mt. Odtąd zaczynają się coraz większe ostrowy i w ogóle bieg staje się tak wolny, iż rzeka nanoszonych przez siebie warstw osadowych przebić nie ma siły i rozdziela się na ramiona. W Mokrzczu dno doliny wznosi się 204 mt., poniżej mostu kolejowego 193 mt., poniżej ujścia pot. Grabiny 192 mt., a dopiero w Woli bobrowskiej o 1 mt. się obniża. W Korzeniowie wznosi się 186 mt., w Przeclawiu 185, w Kiełkowie 183, w Rzoehowie 182, pod Mielcem 175. Na długości 4 km. zdaje się nie mieć spadku, tak leniwo płynie. Dopiero od folw. Babiej Góry do Złotnik spada o 5 mt. Tu rozlewa się, tworzy wyspy i rozległe łęgi. Pod Dębicą znikają ostatnie pagórki podgórze karpackiego sięgające jak Sowa góra do 342 mt. a Łysa 308 mt. Ztąd zaczynają się rozległe równiny powiśla, lekko tylko tu i owdzie pofałdowane. W. przyjmuje liczne dopływy, odznaczające się symetrycznością rozkładu. Z prawego brzegu wpadają: 1) Ryjak z dopł. praw. Równie i Żydowczyk, z lew. brz. z pot. Waradoki i Zawiel; 2) Chobot (Gbot ?); 3) Krępna z pot. Riwą; 4) Wilsznia z Olchówką, a ta z pot. Obszarem, Moczarem i pot. Ganiuszki; 5) Podgórnny; 6) Głojsee; 7) Iwla z dopływami; 8) Promiec; 9) Dunaj; 10) Kocanek; 11) Jasiołka z wielu dopływami; 12) Gogołowski pot.; 13) pot. od wsi Stany; 14) Połomyja; 15) Ostra; 16) Wielopolka z Zawadką i Budziszem; 17) Ociecki pot., w górnym biegu zw. Kamionka z Krowniczka; 18) Ruda z Blizną i Rzemieniem. Lewoboczne dopływy: 1) Rzeszówka; 2) Kłopotnica; 3) Grobla; 4) Iwina; 5) Ropa z wielu obustronnemi dopływami; 6) Dąbrówka; 7) Narożynka; 8) Łosiny; 9) Iwina; 10) Dolczówka; 11) pot. Grabiny; 12) Breń łączący się z Wisłoką. Drugi Breń płynie wprost do Wisły. *St. Majerski.*

Wisłouchowo, dwór, pow. połocki, własność Ludwika Erdmana, 80 dzies.

Wisłoujście al. *Minda*, niem. *Weichselmünde*, forteczka i ws. rybacka nad praw. brzegiem Leniwki czyli gdańskiej Wisły, o 5 klm. na płu. od Gdańska, pow. gdański nizinny, paraf. katol. Nowy Port, st. p. i szk. ew. w miejscu; 157 ha (24 roli orn., 2 łąk); 1885 r. 147 dm., 365 dym., 1701 mk., 272 kat., 1429 ew. Dawniej leżała ta osada tuż przy ujściu Wisły do Bałtyku. Teraz dzieli ją od morza długi ostrów, po niem. „Westerplatte“ zwany. Od niepamiętnych czasów znajdowała się tu drewniana strażnica dla obrony portu gdańskiego przed północnymi piratami, zwanymi „Witalisami“. Za czasów zaś krzyżackich był tu wójt osobny (Muendemeister), dla dozoru żeglugi ustanowiony. R. 1433 zburzyli tę strażnicę Husyci. Ale r. 1454, w którym się rozpoczęła 13-oletnia wojna związku miast pruskich przeciwko Krzyżakom, forteczka już na nowo była odbudowana, lecz r. 1465 znów przez burzę morską została zniszczona. R. 1482 zabrano się do odnowienia budowli, jak opiewa napis nad wejściem do wieży i ukończono ją między r. 1517—1519. Wysmukła ta wieżyczka służyła aż do r. 1758 jako latarnia morską. Na jej ołowiem pokrytej kopule wyrze są różne nazwiska, między niemi i króla Zygmunta (z datą r. 1593), który ztąd datował kilka dokumentów („Datum ad Laternam“). R. 1577 oblegał Stefan Batory Gdańsk, a dla zdobycia Wisłoujścia wysłał pułkownika Ernesta Weihera, któremu jednak Gdańszczanie d. 3 lipca pod Latarnią znaczną zadali klęskę, przyczem 14 małych dział zdobyli. W maju r. 1628 zawinęło 12 szwedzkich okrętów wojennych do portu gdańskiego. Lecz rzuciwszy kilka tylko pocisków na okopy i fortece w Wisłoujściu, cofnęły się nieco; wjazd do portu jednak całkowicie opanowały, zabraniając statkom handlowym przystępu do miasta. R. 1734, w czasie oblężenia Gdańska przez połączone wojska Sasów i Ruskie, którymi dowodził hr. Muennich, forteca tutejsza ważnym była stanowiskiem. Przy niej wylądował d. 24 maja mały oddział Francuzów, liczący 2400 ludzi, pod dowództwem brygadiera de la Mothe, idąc na pomoc zamkniętemu w Gdańsku królowi Stanisławowi. Lecz tak forteca w Wisłoujściu jako i Francuzi wnet musieli kapitulować. R. 1793, przy drugim podziale, zajęły Prusy razem z Gdańskiem i Wisłoujście. Po bitwie pod Hawą (1807 r.) zaszła tu potyczka, podczas której ws. zgorzała. Wysmukła biała wieża tutejszej fortecy, dochodząca 30 mt. wysokości, jest dobrym drogowskazem dla parowców i okrętów. Niejeden więzien polityczny siedział w fortecy tutejszej. Podczas drugiej wojny szwedzkiej był w niej przez 4 lata osadzony hr. Koenigsmark, ten sam, który r. 1648 zdobył część Pragi, poczem nastąpił pokój westfalski. R. 1744 siedział tu hr. de la Salle, poseł francuski u dworu warszawskiego. R. 1831 umieszczono tu in-

ternowanych 23 oficerów z korpusów Giełguda, Chłapowskiego i Rybińskiego, między nimi generała Szymanowskiego. Już przed reformacją istniał tu kościół katol., ale że prawo patronatu miał magistrat gdański, przeszedł wcześniej w ręce protestantów. R. 1734 został wraz z wsią dla lepszej obrony Gdańska zniszczony; r. 1789 pobudowano dla tamtejszej załogi nowy, który spłonął r. 1807. Terazniejszy pochodzi z r. 1823 (ob. Brandstaeter: Land u. Leute des Landkreises Danzig, str. 221). Na wybrzeżach tutejszych wydobywa spółka wiedeńska braci Spiller bursztyn parowemi machinami. *Ks. Fr.*

Wisłow-Rów, rzka, w pow. bobrujskim, mały lewy dopływ Ochówki, w obrębie gm. Ozarycze; płynie lasami w kierunku południowym koło wsi t. n., zaśc. Młyniszcze i na przeciwnym wsi Wyhorki ma ujście. Długa przeszło 7 w.

Wisłow-Rów, mylnie *Mysłow-Rch*, ws. nad rzką t. nazwy, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryekim, gm. Ozarycze, o 96 w. od Bobrujska, ma 19 osad; grunta lekkie, łąk obfitość. Za czasów Rzpłtej wchodziła w skład sstwa ozaryckiego. *A. Jel.*

Wisłowiec, ws., pow. zamojski, gm. i par. Stary-Zamość, odl. od Zamościa na płu. 18 w., ma 51 dm., 343 mk. katol., 345 mr. Lasy zasłaniające wieś od północy sprzyjają rozwojowi sadownictwa. W r. 1827 było 41 dm., 264 mk.

Wisłucha, dwór, pow. lepelski, własność Karoliny Stankiewiczowej, ma 28 dzies.

Wismondy, ws., pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 21 w. od Telsz.

Wismontowicze, ob. *Wilmontowicze*.

Wismonty 1.) okolica drobnych posiadaczy nad rz. Lidzieją, pow. lidzki, przy traktacie z Lidy do Nowogródka, miała 1866 r. 129 mk., w tem 80 katol., kaplicę katol. i 2 karczmy. 2.) **W.**, ws., pow. poniewieski, w 2 okr. pol., gm. Rozalin. Włośc. Nowicki ma 20 dzies. 3.) **W.**, ws., pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Lingumy. Mają tu: szlach. Arens 17 dzies., Mingin 20 dzies., Rodowiczowie 16 dzies. (2 nieuz.), Żadwidowie 16 dzies. 4.) **W.**, ws. i dobra, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Radziwiliszki, par. katol. Szadowo, o 24 w. od Szawel, własność Białozorów, ma 320 dzies. (182 lasu, 2 nieuz.) ziemi dworskiej, kaplica katol. *J. Krz.*

Wismontyszki 1.) ws., pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kołtyniany, par. Kroże, o 48 w. od Rossień. 2.) **W.**, zaśc., pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Kupiszki, o 101 w. od Wilkomierza. Szulcowie mają 20 dzies.

Wisnia, ob. *Wisznia*.

Wisnicz, w XVI w. *Wisnycze*, ws., pow. jędrzejowski, gm. Małagoszcz, par. Kozłów, ma 22 os., 333 mr. Należała do dóbr Lasochów. W r. 1827 było 18 dm., 115 mk. W połowie XV w. ws. ta, własność Floryana Lasochowskiego h. Jelita, miała łąny km., z których dziesięcinę płaco-

no kościołowi św. Jerzego na zamku w Krakowie (Długosz, L. B., t. I, 594). Według reg. pob. pow. chęcińskiego z r. 1540 wś W., w par. Kozłów, własność Lasochowskich, miała 5 km. na łanach, 2 na pół łanach, 1 zagr., lasy i łąki wspólne z Lassochohem. Wartość ogólna 500 grzyw. W r. 1573 wś W. i Lassochow, w par. Kozłów, płacili od 5½ łan., 2 zagr., 1 zagr. z rolą (Pawiński, Małop., 272, 484, 566).

Wiśnicz 1.) *Nowy*, miasteczko, w pow. bocheńskim, 7 klm. na pld. od Bochni, przy gościńcu do Limanowy. Okolica falista, o glebie glinowatej, urozmaicona gajami i lasami liściastymi. Znany w dziejach jako pielesza możnego rodu Kmitów i pamiętny z przyjęcia Zygmunta i Barbary przez Piotra Kmitę 26 sierpnia 1550 r., jest Wiśnicz dziś małym, nieregularnie zabudowanym, brudnym miasteczkiem. Ciekawym jest przecie z powodu wspaniałych ruin zamku Lubomirskich, dawnego klasztoru karmelitów, z grobami Lubomirskich, zamienionego teraz na zakład karny, i pięknego kościoła parafialnego z r. 1620. Stare domy drewniane miasteczka, zniszczone przew wielki pożar w lipcu r. 1863, miały cechy charakterystyczne starej architektury drewnianej, której zabytki przechowują się jeszcze na obszarze podgórskim. W. leży w dolinie wzn. 283 mt. npm., u pld.-zach. stóp wzgórza zamkowego (351 mt.). Przepływa je potok, mający tu źródła a uchodzący z lew. brzegu do Uszwicy, dopł. Wisły. Oprócz parafii rzym.-kat. znajduje się w W. sąd powiatowy, notaryat, urząd poczt. i tel., szkoła ludowa 3-klas., apteka i kilka sklepów. Obszar wynosi 0.05 miriam.; na nim jest 465 dm. i 4084 mk. (1932 męż., 2152 kob.), między którymi 2690 rzym.-katol. a 1394 izrael. Gmina jest ubogą, posiada bowiem małą realność i 400 złr. w obligacjach, potrzeby zaś opęda z poboru targowego, który w 1893 r. przyniósł 4659 złr. Ludność trudni się rękodzielni i drobnym handlem. Przed r. 1807 prowadzono tu dość żywy handel zbożowy, kupcy wiśniccy robili zakupy na jarmarkach w okolicznych miastach, gdy jednak pożar z r. 1863 zniszczył większą część miasta, przenieśli się do Bochni. Ruiny zamku, nakryte dachem, zajmują równinę w połowie wzgórza i panują nad osadą. Jestto czworobok piętrowy, wzmocniony czworogrannymi i okrągłymi basztami. Szczególniej piękną jest baszta nad drogą z miasteczka do bramy wjazdowej, ozdobiona ogromnym orłem jagiellońskim z ciosu. Na około zamku stoją mury forteczne z kazamatami, które mogły służyć także za stajnie i arsenał. Przed 20 laty leżały jeszcze przy bramie dwie armaty żelazne bez lawet, przypominające wielkie moździerze, na wale zaś rosły wspaniałe lipy, teraz po części wycięte. Zamek był zbudowany w stylu odrodzenia, a mimo opuszczenia znacząco po ruinach, że stanowił wspaniałą budowlę,

wzniesioną nie tyle na fortecę ile na okazałą rezydencją. Wzniósł go Stanisław Lubomirski, na miejscu starożytnego zamku Kmitów, na początku XVII w. Podczas wojen szwedzkich zajął ten zamek, osadzony 35 działami, oddział szwedzki. Załoga kapitulowała, by nie narażać pysznego pałacu na zniszczenie, mimo to jednak część budowli została uszkodzona, a nieprzajacieli, jak zapewnia Rudawski, wprowadził znaczną ilość broni i 150 wozów łąpu. W czasie konfederacji barskiej zajął zamek oddział ruski, przy czym mury zostały częściowo naruszone (z powodu eksplozyi beczki prochu). Mimo to jednak mieszkała tu ks. marszałkowa Lubomirska do r. 1780, poczem przeprowadziła się do Łańcuta. Po jej śmierci rezydował w nim jeszcze chwilowo Aleksander hr. Potocki i dopiero około r. 1850 został, z powodu pożaru, opuszczony zupełnie. Opodal od zamku, na tej samej górze, ale w miejscu nieco więcej wzniesionem, stoi duży budynek z kaplicą, niegdyś klasztor karmelitów, zbudowany w r. 1635 przez Stanisława Lubomirskiego. Tylko w kaplicy można widzieć ślady dawnego stylu i zabytki przeszłości w grobowcach Lubomirskich, reszta uległa zupełnemu przekształceniu. Po zniesieniu klasztoru w r. 1783, umieszczono tu sąd kryminalny i więzienia, co trwało od r. 1786 do 1855, później urządzone więzienie polityczne (r. 1863 i 1864), poczem przebudowano budynki z gruntu w 1868 i utworzono w nich zakład karny dla skazanych na ciężkie więzienie wyżej roku. Liczba więźniów wynosi do 800. Z dawnej świetności, o której wspomina Kuropatnicki „w Geografii Galicyi“ (Przemyśl, 1786), nie pozostało. Piękne obrazy i wota zabrano w 1783 przy supresyi klasztoru, pozostały tylko cynowe i drewniane trumny Lubomirskich, teraz bardzo zaniedbane. Czy istotnie był zamek połączony chodnikiem z klasztorem trudno się przekonać, jest jednak prawdą, że klasztor był tak samo jak zamek warownym, otoczony murem i rowem. Miasteczko powstało dopiero w XVII w. na obszarze starożytnej osady. Między posiadłościami, które Andrzej, biskup płocki, nadał w XIII w. klasztorowi w Staniątkach, za zgodą swych braci, znajduje się wieś „Visnice“, z dodatkiem „totaliter“, pozwalającym się domyślać, iż wtedy już składała się z części oddzielnych. Dowiadujemy się o tem z aktu ks. Konrada, wydanego r. 1242 w Krakowie (Kod. Małop., II, 65). Zdawna już istniało na obszarze W. grodzisko (dotąd wzgórze lesiste w okolicy osady nosi nazwę „Gródka“), a przy nim zapewne targowisko na trakcie z Węgier na Bochnię do Krakowa. Przybyśże z różnych stron chętnie osiadali w takich punktach, dających sposobność do prowadzenia obrotów handlowych czy pieniężnych interesów. Tą drogą zapewne urosła fortuna i znaczenie Kmitów. W r. 1367 asystuje w Krakowie „Johan-

nes Kmita de Wysnieze haeres" sprzedaży sołtystwa we wsi Prądnik, które nabywa niejaki Herman Krauz, mieszczanin krakowski. Układ dokonany był wobec opata tynieckiego. Można by ztąd wnosić, iż ten Jan Kmita zostawał w stosunkach pewnych z mieszczanstwem krakowskiem. W końcu tego roku spotykamy Jaśka Kmitę na starostwie sieradzkim. W dwa lata później inny może Jan Kmita, z dodatkiem „miles“, asystuje nadaniu przez króla Kazimierza przywileju na lokacyą miasta Przyrowa „provido viro Jacobo Reehiczki de Naglovicz heredi“. Widocznie więc siedzą Kmitowie w Krakowie i dorabiają się majątku, może obrotami pieniężnymi, a względów królewskich usłużnością. Zręczny dworak ów Jaśko umie pozyskać sobie przychylność Elżbiety, na której dworze odgrywa wybitniejszą rolę. Sprawuje on urząd starosty krakowskiego i ginie przy uśmierzaniu bójki wszczętej w mieście między Węgrami a Polakami. Wynagradzając to królowa Elżbieta dała podobno synowi zabitego Piotrowi starostwo łęczyckie. Trzymając się drogi przez ojca utorowanej, nie opuszcza Piotr dworu, zyskuje względy królowej Jadwigi i otrzymuje kasztelanią lubelską (w r. 1385), a następnie w 1406 r. widziemy go wojewodą krakowskim. Syn czy synowiec tegoż, także Piotr, piastuje godność kasztelana lubelskiego w r. 1469 a wojewody krakow. i marszałka nadwor. 1501 r. Zapewne bratem czy blizkim krewnym Piotra był Stanisław, wojew. bełzki (r. 1501), żonaty z Katarzyną Tarnowską, ojciec najgłośniejszego z Kmitów Piotra, który żonaty był naprzód z Anną Górówną, a następnie z Barbarą Herburtówną. Piastował on godność wojewody krakowskiego, marszałka kor. i posiadał starostwa: krakowskie, spiskie, przemyskie, kolskie. Zmarł 1553 r., w 76 r. życia. Na nim zakończyła się ta gałąź rodu Kmitów, która doszła fortuny wielkiej i godności, uboższe odnogi istniały dłużej, jak o tem świadczy Paprocki. Zapewne istniał już wtedy w Wiśniczu dwór czy zamek, stanowiący rezydencyą człowieka, który starał się skupiać koło siebie wszystkich wybitniejszych ludzi swej epoki i wywierał doniosły wpływ na sprawy polityczne a poniekąd i ruch umysłowy. W zamku tym podejmował on przez trzy dni (r. 1550) króla z żoną (Barbarą). Pozostałe dobra przeszły po Piotrze na potomstwo dwu siostr, z których jedna była za Stadnickim, a druga za Barzym. Siostrzeniec Piotra, Stanisław Barzy, wojew. krakow., otrzymawszy Wiśnicz, sprzedał r. 1590 Sebastyanowi Lubomirskiemu, kaszt. wojnickiemu. Seb. Lubomirski otrzymał od cesarza Rudolfa dziedziczny tytuł hrabiego na Wiśniczu, jego synowi zaś Stanisławowi pozwolił Zygmunt III w r. 1616 założyć u stóp zamku miasto Wiśnicz na prawie niemieckiem. Prócz zwykłych praw wymienianych w przywilejach

otrzymali mieszczanie prawo składu towarów prowadzonych z Węgier i na Węgry, głównie wina, miedzi i żelaza, uwolnienie od cel w całym państwie, trzy jarmarki doroczne i targi we wtorki. Po Lubomirskich odziedziczył dobra Aleks. hr. Potocki, następnie jego syn Maurycy hr. Potocki, poczem przeszły wianem z Maryaną z hr. Potockich w dom ordynata Tomasza hr. Zamoyskiego, w ostatnim zaś dziesięcioleciu nabył Maurycy Straszewski, prof. uniw. krakow. Kościół paraf., podobnie jak klasztor karmelitów, ufundował Stanisław Lubomirski, stłata sandomierski, spiski i dobczycki, używając do budowy, według podania, jeńców tatarskich. Do r. 1783 była tu prepozytura z czterema mansyonazami, którzy utrzymywali także szkoły. Na ementarzu znajduje się zbudowana ze składek w r. 1869 gotycka kaplica, z obrazem wskrzeszenia Łazarza, malowanym i darowanym przez Jana Matejkę. Do parafii (dyec. tarnowskiej, dek. bocheńskiego) należą wsi: Leksandrowa, Łomna, Olchawa i Połom Duży. W. graniczy na płu.-zachód z Olchawą, na płu. z Kopaliniami, na wsch. z Wiśniczem Starym, na pld. z Leksandrową i Królówką. W. jest miejscem urodzenia współczesnego malarza Juliusza Kosaka, który przyszedł tu na świat r. 1824, w sąsiedniej zaś z miasteczkiem wsi Królówce urodził się r. 1791 Kazimierz Brodziński. Opisy miasta i budowli jego z rysunkami podawał: Tyg. Illustr. r. 1860 (I, 60), 1866 (XIV, 217), 1867 (XV, 125) i 1868 r. (I, 5). Charakterystyczne domy drewniane miejskie wedle rysunków Matejki podawały „Kłasy“ (t. VI), zamek zaś i jego wnętrza wedle rysunków Matejki pomieszczone zostały w t. XIII (str. 133) i XXXIX. 2.) **W. Mały**, wś, pow. bocheński, w okolicy pagórkowatej, pokrytej lasem liściastym, na płu. od Wiśnicza Starego, a na płu.-wschód od Wiśnicza nowego, przy drodze gminnej z Brzeźnicy do W. starego. Od wschodu otacza wieś góra, nazywana w płu. części Gródkiem (szczyt 317 mt. wzn.), w pld. części Królówką górą (347 mt.), od zach. ma Kopaliny i skarbowy las, należący do kompleksu Kolanowa. Ku pld. obniża się teren na 257 a ku płu.-wsch. na 227 mt. Mała wioska, rozrzucana przy drodze i po pagórkach ma 61 dm. i 330 mk. rz.-katol., przyłączonych do parafii w Wiśniczu Nowym. Pos. tabularna (d-ra Maur. Straszewskiego) wynosi 68 mr. roli, 11 mr. łąk, 4 mr. 142 sąż. pastw., 673 mr. lasu; pos. mn. 346 mr. roli, 51 mr. łąk i ogr., 22 mr. pastw. i 54 mr. lasu. Gleba jest tu gliną dosyć urodzajną. Jako attynencya klucza wiśnickiego dzieliła losy Wiśnicza Starego i zamku w W. Nowym. Graniczy na pld. z Wiśniczem Starym, na wschód z Porębą, na płu. z Brzeźnicą, a na zach. z Kurowem i Kopaliniami. W 1581 (Pawiń., Małop., 55) W. Mały był tenutą Lutomirskiego (może Lubomirskiego), miał 3 łany km., 2 kom. bez by-

dła, rzemieślnika i $\frac{3}{4}$ roli. 3.) **W. Stary**, wś, w pow. bocheńskim, nad potokiem uchodzącym do Uszwicy, na wschód od mtk. Wiśnicza, przy drodze do Uszwy, ciągnie się długą ulicą w dolinie potoku i ma parafię rz.-kat. z kościołem murywanym, szkołą ludową. Wś ma 209 dm. i 1165 mk., z których jest 1155 rzym.-kat. a 19 izrael. Pos. tabularna (d-ra Maurycego Straszewskiego) ma browar, 233 mr. roli, 42 mr. łąk, 2 mr. ogrodu, 34 mr. pastw., 44 mr. lasu, 2 mr. nieuż. i 6 mr. 83 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 860 mr. roli, 157 mr. łąk i ogr., 73 mr. pastw. i 258 mr. lasu. Prawdopodobnie miejsce to nazywało się w początku XIV w. Rogozie, bo według dyplomu erekcyjnego została parafia założona w 1323 „in Rogozie”. Za Długosza) L. B., II, 241) Wyszynce miały kościół parafialny drewniany, p. t. św. Katarzyny, a pleban miał na swój użytek rolę. W 1520 r. zbudowano teraźniejszy murywany kościół, a 1539 urządzono przy nim prepozyturę z 6 jałmużnikami i trzema filiami: w Brzeźnicy, Chronowie i Łapezycy, które w 1772, po zniesieniu prepozytury, na samostne parafie zamieniono. Metryki przechowują się od r. 1644. Parafia należy do dyec. tarnowskiej, dek. brzeskiego i obejmuje wsi: Kobyle, Mały Wiśnicz, Kopaliny, Kurów, Dołuszyce i Wólkę. W 1581 (Pawiński, Małop., 56) Barzy płacił tu od 7 łan. km., 6 zagr. bez roli, 5 kom. z bydłem, 5 kom. bez bydła, karczmy i części Piotrowskiego, mającej pół łanu. Graniczy na płd. z Leksandrową, Łomną i Chronowem, na płn. z Wiśniczem Małym i Porębą Spytkowską, na zach. z Wiśniczem Nowym. *Mac.*

Wiśnienka, folw. nad Świsłoczą, pow. miński, w gm. Siemkowo, o 6 w. od Mińska, w pięknej miejscowości. Na początku b. wieku Jerzy Furs zapisał W. jezuitom mińskim (ob. Teka Wileńska, Nr. II, str. 181), potem z własności Naborowskich i Weryhów. Obecnie należy do gen. Adolfa Weryhy. Ma około 41 wótk; gleba i łąki wyborne, piękny las towarowy.

Wiśniew 1.) os. leś., pow. noworadomski, gm. i par. Sulmierzyce, ma 1 dm., 3 mk., 15 mr. dwor. 2.) **W.**, ob. *Wiśniewo*.

Wiśniewka 1.) *Polska*, niem. *Poln. Wiśniewko*, wś i młyn nad rz. Głumią, na t. zw. Krajnie, pow. złotowski, nad szosą z Złotowa do Frydlandu, st. p., kol. żel. i par. kat. Zakrzewo. Kościół filialny, szkoła 1-klas. katol. i szkoła ewang. w miejscu; 1401 ha (1095 roli or., 89 łąk, 52 lasu); 1885 r. 99 dm., 146 dym., 771 mk., 406 kat., 356 ew., 9 żyd. (Wiśniewski młyn 1 dm., 12 mk.). Znaczna część osady należy dziś do innych wsi, bo włościanie, nie chcąc płacić czynszów za pańszczyznę, oddali połowę gruntów. Na nich to stoją dziś: Nowa Wiśniewka, dwie trzecie Karolewa, część Królewskiej Wsi i Parowa; część zaś wcielono do Proskiego folw. Starzy ludzie powiadają, że dawniejszy

dziedzie hr. Potulicki chciał tu przed wojną szwedzką założyć miasto, czego śladem są dzisiejsze dwie szerokie ulice; miało się ono nazywać Gogolinem od tutejszego jeziora t. n. Ale zamiar ten nie przyszedł do skutku. W historii pow. złotowskiego przez Schmitta czytamy, że tuż przy W. jeszcze r. 1461 istniała wś Gogolin. Że wieś tutejsza jest starą osadą, tego dowodzą wykopane tu urny, jako i kamienna siekierka. Wiśniewką Pol. została wś tutejsza nazwana w przeciwstawienie do dwóch Wiśniewek pod Sępólnem, gdzie dawniej sami Niemcy mieszkali (ob. Schmitt: „Der Kreis Flatow“, str. 280). Kościół, p. w. św. Marcina bisk., z dębowego drzewa wzniesiony był r. 1647, jak wskazuje napis w środku sufitu umieszczony; kryty jest gontami; ołtarzy ma 3. Benedykowany był dopiero 1762 r. Jeden z obrazów, na drzewie malowany, z r. 1647, przedstawia św. Michała archaniola, 2 inne wyobrażają Najśw. M. P. Są to pewnie dary rodziny Działyńskich, fundatorów kościoła. Z 3 dzwonów tylko średni pochodzi ze starszych czasów. Wizyta Trebnica z r. 1653 opiewa, że W. należała do Andrzeja Grudzińskiego, wojew. kaliskiego. Kościół p. w. św. Anny, o 1 ołtarzu i 2 dzwonach, nie był jeszcze konsekrowany. Włościan było 16, dawniej 19, zagrodników 16. Tylko od czasu do czasu dojeżdżał tu kś. wikary z Zakrzewa (str. 167). Z wizyty Jezierskiego z r. 1695 dowiadujemy się, że dziedzicem był Paweł Działyński, woj. kaliski. Kościół niedawno się spalił, lecz na jego miejsce stał już nowy, drewniany (ob. str. 56). R. 1789 było tu 44 dym. Dnia 9 maja 1876 pożar prawie połowę wsi w perzynę obrócił. 2.) **W. Nowa**, niem. *Neu Wisniewke*, wś, tamże, 352 ha (321 roli or.); 1885 r. 34 dm., 37 dym., 221 mk., 24 kat., 197 ew., z których na kol. Nowe Łąkie przypada 9 dm., 60 mk. R. 1892 została Nowa W. i Nowe Łąkie od dominium złotowsko-krajeńskiego odłączone i połączone, jako osobna gmina, pod nazwą „Kirschdorf”. W. Nowa ma szkołę ewang. *Kś. Fr.*

Wiśniewko, wś i fol., pow. mławski, gm. Kosiny Stare, par. Mława, odl. $3\frac{1}{2}$ w. od Mławy, młyn wodny, 11 dm., 86 mk., 151 mr. włośc. Pol. należy do dóbr Podkrajewo. W r. 1827 było 7 dm., 44 mk., par. Wojnowka. Według reg. pob. pow. szreńskiego z r. 1578 wś Wiszniewo, w par. Podkrojewo, miała 9 łan., 2 zagr. bez roli, młyn (Pawiński, Mazowsze, 59).

Wiśniewko 1.) al. *W. Male*, fol., pow. wągrowiecki, okr. komis. i poczta Łekno, st. dr. żel. Wapno, szkoła kat. w Łukowie, par. kat. Czeszew, sąd Wągrowiec. Ma 4 dm., 75 mk., 1153 mr. Własność Ponikiewskiego. 2.) **W. Wielkie**, niem. *Kirschdorf*, wś gospod., pow. szubiński, sąd i okr. komis. Szubin, par. Samokłęski, st. dr. żel. Nakło, poczta Tur (Thure), szko-

ła w Spokojniku (Friedenthal). Ma 24 dm., 51 ha, 214 mk. (161 katol.).

Wiśniewko, niem. *Kl. Wisniewke*, wś, pow. złotowski, st. pocz. Lutowo, par. kat. Sępólno, 433 ha (282 roli orn., 49 łąk, 13 lasu); 1885 r. 25 dm., 28 dym., 181 mk., 2 kat., 179 ewang.; szkoła ewang. w miejscu. R. 1770 zakupili włościanie pustkowie Sosnowiec, 60 mr. obejmujące, r. 1767 jakimś Maciejowi zapisane i podzielili je między siebie. Luteranie mieli tu dawniej dom modlitwy (ob. „Gesch. d. Kr. Flattow“ v. Schmitt, str. 269). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jest W. jako wś szlach. Potulickich, o 9 dym. (str. 259). *Ks. Fr.*

Wiśniewko al. *Kopijki*, niem. *Klein Wischniowen*, *Krajfshen Kopicken*, wś, pow. łecki, st. pocz. Ostrokollen. Wś istnieje już r. 1486, w którym zakon nadaje tu 60 włók Grajewskim oraz 30 mr. między Długoszami a Dąbrowskimi. R. 1588 bracia: Kiersztan i Andrzej Munchow sprzedają 13 wł. w W. Bartoszowi i Maciejowi Rogalom. Jerzy Grajewski sprzedaje r. 1590 Bartoszowi Rogali 20 wł. i 10 mr. w W. i Kopijkach za 3000 złp. Akt podpisują trzej Grajewscy, synowie starosty na Wiźnie (Kętrz., O ludn. pol., 458).

Wiśniewo 1.) fol., pow. grójecki, gm. Rykały, odl. 12 w. od Grójca, ma 60 mr. obszaru. 2.) **W.**, wś, fol. i os., pow. słupecki, gm. Wilcza Góra, par. Ostrowaś, odl. 28 w. od Słupcy, ma 21 dm., 343 mk. W 1827 r. było 18 dm., 216 mk. Fol. W. w r. 1891 rozl. mr. 988; gr. or. i ogr. mr. 801, łąk mr. 18, past. mr. 8, lasu mr. 134, nieuź. mr. 28; bud. mur. 15, drew. 1; płodozm. 7 i 14-pol.; las nieurządzony. Wś W. os. 26, mr. 31; os. Wiśniewo os. 5, mr. 30; wś Biela os. 14, mr. 16. Na początku XVI w. folwark dawał dziesięcinę pleb. w Ostrowaś, łąny kmieccy zaś tylko meszne, po 2 kor. żyta i tyleż owsa a zagrodnicy po korcu (Łaski, L. B., I, 207). Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1579 wś W. miała 6½ łąn., 10 zagr., 1 rzem. (Pawiński, Wielk., I, 235). 3.) **W.**, wś i folw., pow. węgrowski, gm. Czarnogłów, par. Wiśniew, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, 54 dm., 405 mk., 1561 mr. Folw. stanowi majorat rządowy, nadany gen. Korffowi. W 1827 r. było 34 dm., 296 mk. Według reg. pob. pow. warszawskiego z r. 1580 wś królewska Wiśniewo posiadała kościół parafialny. Płacono tu od 2 łąn. sołtysich. Jan Wyrzykowski, starosta stanisławowski, płacił od 27 łąn. Były też 2 łąny puste, 12 zagr. z rolą, 2 młyny, 1 koło (Pawiński, Mazowsze, 254). Erekcya parafii i kościoła nieznana. Istniał już w XVI w.; obecny pochodzi z r. 1786. W. par., dek. nowomiński (dawniej siennicki), 2302 dusz. 4.) **W. Dziarnowo** al. *Dziarno*, wś i fol., pow. ciechanowski, gm. i par. Grudusk, odl. 21 w. od Ciechanowa, ma 7 dm., 69 mk. W r. 1827 było 9 dm.,

65 mk. W r. 1870 fol. W. Dziarnowo rozl. mr. 189; gr. or. i ogr. mr. 137, łąk mr. 7, past. mr. 10, lasu mr. 20, zarośli mr. 9, nieuź. mr. 6; bud. drew. 5. Wś W. Dziarnowo os. 6, mr. 3. 5.) **W.**, wś i fol., pow. mławski, gm. Kosiny Stare, par. Wyszyny, odl. 5 w. od Mławy, ma wiatrak, karcznię, 31 dm., 354 mk. W r. 1827 było 23 dm., 228 mk. W r. 1877 fol. W. z nomenklaturą Sewerynka rozl. mr. 690; gr. or. i ogr. mr. 459, łąk mr. 50, past. mr. 80, lasu mr. 86, nieuź. mr. 15; bud. mur. 11, drew. 22; las nieurządzony, wiatrak. Wś W. os. 6, mr. 131; wś Wiśniewko os. 38, mr. 440. 6.) **W. Gwoździe**, fol., pow. mławski, gm. Szczepkowo, paraf. Grzebsk, odl. 21 w. od Mławy, ma 257 mr. obszaru. 7.) **W.**, wś, pow. ostrowski, gm. Poręby, par. Długosiodło, ma 46 dm., 319 mk. W r. 1827 było 19 dm., 100 mk. Według reg. pob. pow. nuro-kamienieckiego z r. 1578 W., wś biskupia, miała 9 łąn., 1 zagr. (Pawiński, Mazowsze, 407). Wchodziła w skład dóbr Brańczyk, stanowiących pierwotnie część Biskupeczyny, a po zabraniu jej na rzecz skarbu, samodzielną ekonomię t. n. W 1820 r. spotykamy 17 gospodarzy siedzących na 15 pierwotnych osadach, płacących 628 złp. czynszu, 44 złp. 27 gr. hyberny i 7½ złp. z łąk (ten ostatni czynsz płaciło 2 gospodarzy); na 6 osadach wysiewano po 2 kor. jarz. i tyleż oziminy; na pięciu po 1½ kor. jarz. i tyleż oziminy; na 4 po korcu jarz. i ozim.; 2 chałupników (1 żyd), podleśniczy. Włościanie zajmowali się wywózką drzewa. W 1827 r. 19 dm., 100 mk. W 1856 r. 16 osad rolnych, 4 ogrodniczych. W 1858 r. urządzono wś kolonialnie; na 47 mr. 173 pret. urządzono 4 osady leśne; we wsi zaś na 643 mr. 41 pret. utworzono 20 osad rolnych, 4 ogrodn., karcznię, kuźnię i szkołę. Karczma należała do dóbr Daniłowo. Czynsz ustanowiono na 255 rs. 47½ kop. 8.) **W. Dąb**, wś, pow. łomżyński, gm. i par. Zambrowo. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 29 dm., 155 mk. W aktach sądowych łomżyńskich występują już w r. 1423 wsi: W. Wielkie, W. Wiśniówko, W. Wiśniówek Wertyce. Jest to gniazdo Wiśniewskich. Według reg. pob. ziemi łomżyńskiej z r. 1578 wś W. Dąb, w par. Zambrowo, miała 17 łąn., 4 zagr. (Pawiński, Mazowsze, 378). 9.) **W. Wertyce**, wś, pow. łomżyński, gm. Kossaki, par. Kołaki. W 1827 r. było 16 dm., 99 mk. W r. 1578 wś W. Wertyce, w par. Kołaki, miała 8½ łąn., 1 zagr. (Pawiński, Mazowsze, 380). 10.) **W. Wielkie** i *Wiśniewko*, wś szlach. nad rz. Ruziec, pow. ostrołęcki, gm. i par. Piski. W r. 1827 W. miała 20 dm., 118 mk.; Wiśniewko 1 dm., 7 mk. Według reg. pob. pow. ostrołęckiego z r. 1578 wś W. miała 11 łąn. (Pawiński, Mazowsze, 384). *Br. Ch.*

Wiśniewo 1.) wybud., pow. średzki, paraf. katol., okr. komis. i st. dr. żel. w Pobiedziskach

(Pudewitz), poczta w Kostrzynie (Kostschin). Ma 2 dm., 42 ha, 24 mk. 2.) **W.**, ws gospod., pow. wągrowiecki, st. dr. żel. w Rąbieszynie (Rombeschin), poczta w Łeknie, szkoła katol. w Koninku, par. w Czeszewie, sąd w Wągrowcu, 4 dm., 95 ha, 26 mk. 3.) **W.**, ws rycer., pow. wągrowiecki, okr. komis. i poczta Łekno, st. dr. żel. w Wapnie, szkoła katol. w Łukowie, paraf. w Czeszewie, sąd w Wągrowcu. Ma 13 dm., 877 ha, 283 mk. (r. 1885), z tych 270 katol. Roku 1399 Sędziwój z W. prawował się z Pakosławem z Jeziorek. Roku 1793 siedzi tam Nepom. Trzeciński; 1840 Ponikiewscy. *Wł. Ł.*

Wiśniewo 1.) niem. *Kirschenau*, ws, pow. lubawski, st. pocz. Lubawa, par. kat. Grabowo; 286 ha (224 roli or., 29 łąk, 3 lasu); 1885 r. 6 dm., 22 dym., 120 mk., 64 kat., 56 ew. Wizyta Strzesza z r. 1667—72 pisze, że prob. pobierał ztąd mesznego od włóki osiadłej po 1 kor. żyta i tyleż owsa, lecz wizytator dodaje: „Ad praesens agri ut plurimum deserti et desolati“ (pag. 220). Wizyta Potockiego z r. 1706 opiewa, że mesznego dostawał prob. od 16 wł. 16 kor. żyta i tyleż owsa (str. 400). W obu wizytacjach zowie się ta ws Wiśniewo. Inwentarz biskupstwa chełmińskiego z r. 1731 opiewa, że ws W. produkowała przywilej przez bisk. chełmińskiego Ottona r. 1325 na 16 włók wystawiony, z obowiązkiem czynienia jednej służby konnej w lekiej zbroi i niesienia pomocy grodowi biskupiemu w Lubawie i to „suis sumptibus, expensis et victualibus“ (str. 43). Na stronie zaś 73 czytamy jeszcze: Wiśniewo, ws szlach. PP. Tynkowej possessyi, circa privil. Ottonis, ep. culm., 1 posiadło, 16 włók, daje czynszu 5 korey żyta i 5 pszenicy, 1 funt wosku i 5 pieniążków. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zaznaczone jest W. jako ws chełm. o 6 dym., nad rz. Gryźlą, tworzącą tu granicę między Prusami Zach. i Wschod. (str. 253). Druga obok wsi płynąca strużka zowie się Przasnicą. 2.) **W.**, niem. *Gr. Wisniewke*, ws, pow. złotowski, st. p. Lutowo, paraf. kat. Sepólno, 845 ha (602 roli or., 25 łąk, 10 lasu); 1885 r. 57 dm., 67 dym., 392 mk., 16 kat., 376 ew.; szkoła ew. w miejscu. R. 1745 otrzymuje sołtys tutejszy swój przywilej, dotychczas bowiem miał tylko prosty zapis od Katarzyny Tucezyńskiej. Nadano mu dziesięć mórg w każdym polu i prawo warzenia i sprzedawania piwa. Ws posiada przywilej z r. 1767. Luteranie mieli tu dawniej dom modlitwy. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jest W. jako ws szlach., hr. Potulickiego, o 18 dym. (str. 259). *Ks. Fr.*

Wiśniewo, niem. *Wischniewen*, ws, w trzech częściach, pow. łecki, st. p. Ostrokollen. Rudolf v. Diepoltskirchen, komtur ryński, nadaje w Elku r. 1486, Gotardowi Korbowskiemu na prawie chełm. 66 włók między Grajewskimi, Krzywem

i Laszkami, dla założenia wsi dannickiej. Korbowski otrzymuje 6 włók sołeckich wolnych od czynszu i tłoki i 15 lat wolności. W r. 1600 mieszkają tu sami Polacy (Kętrz., O ludn. pol., 458).

Wiśniewski Majdan, pow. ostrowski, gm. i par. Długosiodło.

Wiśniewszczyzna, przyl. dóbr Jasionna, w pow. sieradzkim.

Wiśnioławka, ws, wchodziła w skład dóbr rząd. Ludwinów, w pow. kalwaryjskim. Miała 97 mr. obszaru.

Wiśniów 1.) ob. *Wiśniewo*. 2.) **W.**, ws, pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków. W 1827 r. było 20 dm., 122 mk.

Wiśniowa, ws i fol. nad rzeką Koprzywianką al. Wiśniówką, pow. sandomierski, gm. i par. Wiśniowa, odl. 8 w. od Staszowa a 35 w. od Sandomierza, posiada kościół par. murowany, dom przytułku dla starców, urząd gm., gorzelnię, dwa młyny wodne, młyn do gipsu, tartak, pokłady wapienia i torfu; 87 dm., 585 mk. W 1827 r. było 60 dm., 514 mk. Dobra W. składały się w r. 1887 z fol. W. i Starawieś, nomenkl. Osieczka, rozl. mr. 1214: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 394, łąk mr. 33, past. mr. 48, nieuż. mr. 30; bud. mur. 17, dREW. 14; płodozm. 10-pol.; folw; Starawieś gr. or. i ogr. mr. 292, łąk mr. 37, past. mr. 50, lasu mr. 312, w odpadkach mr. 23, nieuż. mr. 13; płodozm. 9-pol.; bud. mur. 3, dREW. 2; las nieurzadzony. Ws W. os. 48, mr. 754; ws Wólka Wiśniowa os. 41, mr. 648; ws Sztumbergów os. 15, mr. 461. W połowie XV w. ws W., w par. Kiełczyzna, własność J. Rytwiańskiego, miała łany km., z których dziesięcinę dawano bisk. krakow. (Długosz, L. B., II, 328). W r. 1578 ws „Wyszniowa“, w par. Kiełczyzna, należała do Jana Dymitrowskiego, który tu płacił od 20 osad., 6½ łan., 1 zagr. z rolą 4 kom., 7 ubogich, 3 rzemieśl., zaś w Woli Wiśniowskiej od 3 osad., ¾ łana, 1 zagr. z rolą, 1 kom. ubog. (Pawin., Małop., 175). Parafia z kościołem murowanym powstała tu w końcu XVII wieku. W kościele złożone zostało serce Hugona Kołataja, który przyszedł na świat w r. 1750 w pobliskich Nieciesławicach, zmarł zaś w r. 1812. Miejsce pochowania zwłok nieznanne; podobno spoczywa w Warszawie na cmentarzu powązkowskim. W obecnym stuleciu istniała tu kuznica żelaza, produkująca do 3000 centn. W. par., dek. sandomierski, 987 dusz. W. gm. ma obszaru 11618 mr., w tem ziemi dwor. 6891 mr. Sąd gm. okr. IV i st. pocz. w Staszowie. Gmina ma 5311 mk. (64 prot., 978 żyd.). W skład gm. wchodzi: Bogorya, Buczyny, Czajków, Czarnebłoto, Dobra, Fryszerka, Janów, Łaziska-Grocholicie, Ł.-Szczeplińskie, Łaziska-Wólka, Maleńce, Maławieś, Mostki, Osieczko, Pociuszka, Pod-

mostki, Poręba, Starawieś, Strugów, Sztumbergów, Wiśniowa, Wiśniowska-Wólka i Zimnówka.
Br. Ch.

Wiśniowa 1.) wś, pow. ropeczycki, parafia rz.-kat. w Nockowy, leży nad pot. Bystrzycą, o 11 klm. na pld. od Sędziszowa. Zajmuje długą a wąską dolinę potoku, wzn. 252 mt. n.p.m., ścieśnioną przez wzgórza, z których pld.-wschodnie pokrywa duży las, zwany „Zgłobieńskim“. Wzn. na wschodzie dochodzą 370 mt., na pld. góra Wiśniowa al. Zgłobieńska 410 mt. Południowe wzgórza (389 mt.) noszą nazwę Nockowskich Krzaków. Wznies. na zach. (na obszarze Iwierzyce) sięga od 304 do 370 mt. Wś zbudowana w ulicę po obu brzegach potoku, łączy się na pld. z Bystrzycą a na pln. z Wiercanami. Na wsch. pod lasem przys. Pachniączka. Wraz z obszarem wiek. pos. jest 126 dm. i 686 mk. (336 męż., 350 kob.), 663 rz.-kat. a 23 izrael. Pos. wiek. (Aleks. Żymirskiego) składa się z 421 mr. roli, 49 mr. łąk, 25 mr. past., 207 mr. lasu, 2 mr. stawów, 3 mr. nieuż. i 1 mr. parcel budowl.; pos. mn. ma 490 mr. roli, 36 mr. łąk, 78 mr. past. i 35 mr. lasu. Prawdopodobnie tę W. wymienia Długosz (L. B., II, 281) jako włość Spytka Jarosławskiego. Miała w owym czasie 17 łąn. km. i 1 łąn. sołtysi. W 1581 (Pawiński, Małop., 253) posiadał tę wieś Andrzej Brzeziński. Było w niej 30 kmieci na 15 łąn., 7 kół młyn., 8 zagr., 17 komor. z bydłem, 5 kom. bez bydła i 4 rzemieśl. 2.) **W.**, wś, pow. jasielski, 3·7 klm. na pln.-wsch. od Frysztaka, przy drodze do Strzyżowa, na lew. brzegu Wisłoka, paraf. rz.-kat. w Niewodny. Od pln. zaślaniają wś góry pokryte lasem. Składa się z 122 dm. i 882 mk. (388 męż., 494 kob.), 864 rz.-kat. a 18 izrael. Pos. wiek. (Fr. hr. Mycielskiego) na młyn wodny, tartak i cegielnię, składa się z 349 mr. roli, 31 mr. łąk, 6 mr. ogr., 16 mr. past., 2 mr. 1202 sąż. lasu, 6 mr. nieuż. i 1 mr. 1066 sąż. parcel budowl.; pos. mn. ma 667 mr. roli, 92 mr. łąk, 103 mr. past. i 336 mr. lasu. Wspominana w dok. z 1366 i 1377 r. (Kod. Małop., III, 202 i 305). W spisie pob. z r. 1536 (Pawiński, Małop., 518) wś ta własność Stanisława Odrowąża, ststy samborskiego, należała do parafii w Dobrzeczkowie, miała 8 kmieci, karcznię, którą odbudowywano i 2 zagrod., płacących 12 grzyw., młyn i 5 sadzawek. Cały czyns wynosił 4 grzyw. 6 gr. Prócz tego był dwór, łąki i predium; nadto Wiśniówka (Visnyowka) miała 2 kmieci płacących 36 gr. i 3 kor. owsa. W 1581 (ibid., 245) był dziedzicem obydwóch osad Seweryn Bonar, który płacił od 6 kmieci na 3 łąn., 2 zagr. z rolą, 3 zagr. bez ról i 7 komorn. W graniczy na zach. i pln. z Niewodną, na wschód z Kożuchowem a na pld. z Kalebiną. 3.) **W.**, wś, pow. wielicki, mająca ekspozyturę rz.-kat. i stacją pocztową, zajmuje dość szeroką dolinę nad Krzyworzeką, praw. dopł. Raby, do której

spływają liczne potoki. Poziom wsi wznosi się 419 mt. n.p.m. w miejscu najniższym. Ciągnie się W. długą ulicą nad rzeką i gościńcem z Dobczyce do stacyi kolei tranzwersalnej w Kasinie Wielkiej, stykając się domami na pld. z Wierzbanową a na pln. z Poznachowicami Dolnemi. Na wschodzie ma pasmo górskie, pokryte lasem, ze szczytami: Księża góra (649 mt.) i Czezeń (835 mt.), na zachodzie Łysina (897 mt.) i Kamienik (912 mt.). Pasma zachodnie tworzy dział Krzyworzeki od Raby, wschodnie od Stradomki. Góry te, najwyższe w tej stronie, widać już z toru kolei Karola Ludwika między stacyami: Podłężem a Krakowem. Wś ma z obszarem dwor. 244 dm. i 1602 mk. (788 męż., 814 kob.), 1542 rz.-kat. i 60 żyd. Dobra te były dłuższy czas dzierżawione przez izraelitów. Pos. wiek. (do 1894 Emilii Romerowej, nabył teraz Karol Dettloff) ma 122 mr. roli, 8 mr. łąk, 12 mr. past. i 1271 sąż. parcel budowl.; pos. mn. ma 1225 mr. roli, 379 mr. łąk, 466 mr. past. i 413 mr. lasu. W. była wsią królewską, należąca do ststwa dobczyckiego. W r. 1365 król Kazimierz nadaje „discreto viro Goszczyo Ade de Visnowa“ (synowi Ady) las królewski z wsią Herzmanówka, ciągnący się od granic Wiśniowy i karczmy Osikówki, dla lokacyi wsi na prawie niemieckiem (dziś Wierzbanowa). Za Długosza (L. B., II, 182) było tu 25 łąn. km. Dziesięciny oddawano opactwu w Szczyrzyczu. Prócz tego były 2 karczmy. Do parafii, z drewnianym kościołem p. w. św. Marcina, należały: Poznachowice Dolne, Lipnik, Kobielnik i Irzmanowa al. Wierzbanowa. W 1581 (Pawiński, Małop., 80) W. miała 24 łąn. km., 12 zagr. bez roli, 7 kom. z bydłem, 10 kom. bez bydła, 6 rzemieśln., 9 piekarzy, pół 1 1/2 wójtownskiego, dwór i karcznię na ćwierci 1 1/2 łąn. Parafia została założoną 1440 r. ale pierwotny kościół spalił się 1745 r., poczem wybudowano w dwa lata teraźniejszy drewniany. Metryki przechowują się od r. 1644. Do par. (dek. dobczycki) należą te wsie co za Długosza i Węglówka.

Wiśniowa Wola, w XVI w. *Wolia Wisnyowa*, wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Włoszczowa. W r. 1827 było 41 dm., 313 mk. W r. 1540 wś ta, własność Hieronima Szafranca (dzieńca Włoszczowy), miała 10 km. na 1 1/2 łąn., 4 na półłankach, 2 zagr., folwark, staw, bór i kilka pasiek. Wraz z Włoszczową ocenione były dobra na 1100 grzyw. (Pawiński, Małop., 582).

Wiśniowczyk, w dokum. *Wisniowiecz*, *Wisniowiecz*, *Wisniowcze*, *Vysniowiecz*, *Vysnyowiecz*, wś nad strum. Wiszniówką, dopł. Smotrycza, pow. kamieniecki, okr. pol. i sąd Gródek (o 19 w.), gm. Kupin, par. kat. Smotrycz, st. dr. żel. Proskurów (o 62 w.), o 42 w. od Kamieńca, ma 310 dm., 1853 mk. (44 jednodworców), 979 dzies. ziemi włośc., dworskiej w dwóch folw. (W. i Zawadówka) 2987 dzies., w tem 1970 dzies. po-

rzadnie zagospodarowanego lasu, 34 dzies. ziemi cerkiewnej. Cerkiew paraf., p. w. Narodzenia N. M. P., wzniesiona w 1730 r. na miejscu dawnej; 1316 parafian. Poprzednio była tu kaplica katol., obecnie zamknięta. We wsi fabryka cukru (piasku), zbudowana w 1845 r. przez właściciela Żurowskiego, z 10 dyfuzorami, objętości 474 wiader, przerabiająca od 50 do 70000 berkoców buraków i zatrudniająca do 200 ludzi. Grunt przeważnie równy, gospodarstwo wzorowe. Stara osada, wchodziła w skład sstwa skalskiego. W 1493 r. było tu 20 dym. W 1530 r. płaciła od 4, a w 1542 r. od 3 pługów. Regestra z 1530 r. wymieniają popa Pawła (Pauel). W 1565 r. należała do Lanekorońskiego, stty skalskiego, który płacił od 6 pługów, 1 popa, 1 koła dorocz., 2 komorn. (inquilim) a w 1569 r. od 6 pługów, 1 koła młynsk., wreszcie w 1583 r. od 9 pługów, popa, koła dziedzicznego, koła stępnego, od 4 ogr. po 4 gr. i 4 rzem. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyn i Podole, 160, 175, 197, 226, 299). W 1629 r. nadana wraz ze sstwem skalskim Mikołajowi Herburtowi z Fulsztyna, następnie Potockim. W XVII w. z Zawadówką tworzy oddzielną dzierżawę. W 1746 r. ststą jest August ks. Czartoryski z opłatą kwarty 2437 złp. a po jego śmierci Izabela z Czartoryskich Lubomirska. Po przyłączeniu Podola do Rosyji cesarzowa Katarzyna nadała dobra te hr. Littowej, siostrzenicy ks. Potemkina, która zaraz sprzedała je Ludwikowi Raciborowskiemu, sście czerwonogródzkiemu, a córka jego wniosła jako wiano w dom obecnych właścicieli Żurowskich.

Dr. M.

Wiśniowczyk 1.) wś, pow. podhajecki, 20 klm. na pld.-wsch. od Podhajec, pow. i urząd pocz. w miejscu. Na pld. leży Zarwanica i Kotyzów, na pln.-zach. Michałówka, na pln. Hajworonka i Burkanów, na wsch. Chmielówka (pow. trembowelski), na pld.-wsch. Dobropole (pow. buczacki). Środkiem wsi płynie od pln. na pld. Strypa i tworzy staw. Od praw. brzegu wpada do Strypy struga, a od lew. potok płynący wzdłuż granicy. Zabudowania leżą w dolinie Strypy, na praw. brzegu. Wzn. sięga 387 mt. na pld.-zach. Włas. więk. ma roli or. 1004, łąk i ogr. 217, past. 102, lasu 345 mr.; wł. mn. roli or. 2824, łąk i ogr. 177, past. 26 mr. W r. 1880 było 301 dm., 2094 mk. w gm. (w W. 195 dm., 1329 mk., a w części wsi Hołdówce 106 dm., 765 mk.), 14 dm., 126 mk. na obsz. dwor. (802 rz.-kat., 1039 gr.-kat., 375 izr., 4 innych wyzn.; 1353 Pol., 791 Rus., 76 Niem.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. trembowelski. Parafię fundował w r. 1747 Michał i Józefa z Makowieckich Sołtykowie. Do par. należą: Dobropole, Hajworonka, Kotuzów, Sapowa i Zarwanica. We wsi jest kościół murowany, konsekrowany w r. 1869. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. trembowelski. Do par. należy Hajworonka. We

wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas., kasa poż. gm. z kapitałem 5380 zlr. i młyn. Znajduje się tu piękny pałac, dawniej obronny zameczek. Roku 1684 stoczył w pobliżu hetman Jabłonowski zaciętą walkę z Turkami (Stupnicki, Galicya pod względem geogr.-topogr.-histor., Lwów, 1849, str. 88). W r. 1845 założono tu fabrykę cukru, zwiniętą następnie. 2.) **W.**, wś, pow. przemysłański, 16 klm. na pln.-wsch. od sądu pow. w Przemyslanach, 7 klm. na pld. od urz. pocz. w Gołogórach. Na pld. leżą Ciemieryżnice i Pleników, na zach. Lipowce i Łonie, na pln. Gołogóry i Zaszków, na wsch. Żuków (3 ostatnie w pow. złoczowskim). Środkiem obszaru płynie Złota Lipa, przyjmująca w obrębie wsi od praw. brz. Łoniówkę. Zabudowania leżą w dolinie Złotej Lipy. Wzn. obszaru sięga w górze „Kibanów“ 426 mt., najniższe 312 mt. w dolinie Złotej Lipy. Włas. więk. (arcybiskupstwa łaciń. lwowskiego i hr. Romana Potockiego) ma roli or. 480, łąk i ogr. 135, past. 35, lasu 196 mr.; wł. mn. roli or. 1333, łąk i ogr. 550, past. 99, lasu 28 mr. W r. 1880 było 163 dm., 1003 mk. w gm., 4 dm., 25 mk. na obsz. dwor. (848 gr.-kat., 135 rz.-kat., 45 izr.; 1003 Rus., 19 Pol., 6 Niem.). Par. rz.-kat. w Gołogórach, gr.-kat. w miejscu, dek. narajowski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała i szk. 1-klas. *Lu. Dz.*

Wiśniówek, wś i fol., pow. mazowiecki, gm. Dzieciel, par. Dąbrowa Wielka. W 1827 r. było 19 dm., 154 mk. W 1842 r. fol. W. lit. A. rozl. mr. 345; wś W. lit. A. os. 18, mr. 51.

Wiśniowicze, wś, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Sielec, o 15 w. od Prużany, 93 dzies. ziemi włośc. (6 łąk i past., 3 nieuż.).

Wiśniowiec Nowy i Stary, dwa miasteczka nad Horyniem, pow. krzemieniecki, w 2 okr. pol., gm. Wiśniowiec, odl. o 20 w. od Krzemieńca (gdzie st. pocz.), a 41 w. od st. dr. żel. Rudnia Poczajowska. Miasteczko położone w malowniczej, wyniosłej okolicy, prawie ze wszystkich stron otoczone jest sadami. Rz. Horyń, na której urządzoną jest tu tama z młynem przy niej, dzieli mko na dwie części, z których pln.-wschodnia, nazwana Nowym Wiśniowcem, leży po lewym wyniosłym brzegu rzeki, druga zaś część, pld.-zach., zajmuje nizinę na prawym brzegu Horynia. W około miasta znajdował się dawniej stary las dębowy, dziś prawie zupełnie wytrzebiony. W 1885 r. było tu 97 dm., 665 mk., zarząd okr. policyjnego i gminy, 3 cerkwie, kościół paraf. katol., kaplica katol., synagoga, 6 domów modlitwy żydowskich, szkoła gminna, 72 sklepów, targi tygodniowe w niedziele, jarmark, browar. Podług Teodorowicza (Opis. Wołyn. eparchii) W. Nowy wraz z przedmieściem Zagorodzie i wsią Myszkowce ma 112 dm., 876 mk., zaś W. Stary ze wsią Fedkowce (o 1 w.) 184 dm., 1501 mk. chrześcian i 460 żydów. Cerkiew par. w W. Nowym, p. w. Ar-

chaniola Michała, wzniesioną została pierwotnie w 1645 r. przez ks. Jeremiego Wiśniowieckiego a w 1726 r. przez ks. Michała Serwacego po zniszczeniu odrestaurowana, była początkowo kościołem przy klasztorze karmelitów. Świątynia ta, odnowiona ponownie w 1768 r., została po supremacji karmelitów w 1832 r. zamieniona na cerkiew i poświęconą w 1835 r. Odnowiona w 1840 r. kosztem skarbu, została zniszczoną przez pożar 17 kwietnia 1863 r., poczem nabożeństwo przeniesiono do cerkwi filialnej, p. w. Wniebowstąpienia Pańskiego. Mała ta cerkiewka, wzniesiona w ogrodzie pałacowym, u stóp góry zamkowej, zwana dotąd cerkwią zamkową, jest najdawniejszym zabytkiem Wiśniowca. Fundowana przez ks. Wiśniowieckich w 1530 r. odnowiona została w 1872-3 r. W sklepach podziemnych tej cerkwi spoczywają zwłoki wielu ks. Wiśniowieckich, między innymi obojga rodziców ks. Jeremiego: Michała, ssty owruckiego, i żony jego Reginy Mohylanki. Uposażenie cerkwi stanowi hutor (o 3 w.), obejmujący 41 $\frac{1}{2}$ dzies. oraz 11 dzies. łąk przy wsi Kuniey. Nadto do par. w W. Nowym należy cerkiew filialna we wsi Dźwiniacze (o 5 w.). W W. Starym znajduje się cerkiew par., p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesiona w 1845 r. kosztem hr. Mniszcha a ukończona staraniem parafian w 1869 r., uposażona jest 72 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi z zapisu ks. Michała Korybuta Wiśniowieckiego z 1738 r. W W. Starym znajduje się również kościół par. katol., p. w. św. Stanisława, z muru wzniesiony w 1757 r. przez Jana Mniszcha. Parafia katol. dekanatu krzemienieckiego, 1790 wiernych. Kaplica w Wierzbowcu. W kościele tym mieści się obraz św. Antoniego Padewskiego, słynący cudami. W grobach kościelnych spoczywają zwłoki fundatorów. Ozdobę miasteczka stanowi dworzec książąt Wiśniowieckich, wzniesiony około 1720 r. na górze, na gruzach dawnego obronnego zameczyska, pośród widocznych jeszcze wałów i okopów fortyfikacyjnych, przez ostatniego potomka rodu ks. Michała Serwacego. Jestto wspinały, dwupiętrowy gmach, z ciosowego kamienia, w podkowie zbudowany, z dwupiętrowym wypukłym dachem, w stylu rococo. W głównej sieni pałacowej napis na ogromnej tablicy marmurowej głosi późniejszą historię W. Ściany tej sieni wykładane są taflami z fajansu we wzory szafirowe na tle białem. Tu mieszczą się schody prowadzące na górne piętro. Po obu stronach sieni znajdują się wysokie pokoje, w których wiszą obrazy z wyobrażeniem wesela i koronacji Maryi Mniszchówny w Moskwie (obrzęd zaręczyn której odbył się w tutejszej cerkwi zamkowej) i bajeczne tryumfy przodków domu Mniszchów za Karola Wielkiego i Ottona III (w ostatnich czasach obrazy te sprzedane zostały przez obecnego właściciela W. do muzeum rumiańcowskiego w Mo-

skwie). Po prawej stronie sieni ciągną się mniejsze mieszkalne pokoje; po lewej stronie ogromna sala, mieszcząca popiersia gipsowe znakomitych Polaków. Dalej idzie długi szereg pokoi gościnnych. Na górze, z prawej strony schodów, wysoka sala przedpokojowa, także taflami fajansowymi wyłożona, a w niej portrety trzech ostatnich królów polskich. Za nią sala Korybutów, w której mieszczą się portrety samych ks. Wiśniowieckich, dalej kilka salonów z pięknymi staroświeckimi obiciami gobelinowymi na ścianach i meblach, a na samym końcu obszerny pokój sypialny, z okazałym łóżem pod baldachimem, na którym spoczywał w. ks. Paweł podczas swego pobytu tutaj. W tem samym skrzydle znajduje się obszerny teatr domowy a za nim, podobnie jak na dole, pokoje gościnne. Po lewej ręce od schodów jest przedpokój Lubomirskich, z ich portretami, dalej biblioteka i kaplica, zupełnie prawie opuszczona, następnie pokoje zajmowane niegdyś przez Stanisława Poniatowskiego, wytwornie i bogato urządzone. W sypialni Poniatowskiego, na wielkim zwierciadle nad kominkiem znajduje się brylantem wyrznięty napis „Le Conte du Nord“, zrobiony jakoby przez w. ks. Pawła. W pokojach tych są ładne obrazy, portrety Holbeina i widoki Canalettego. W pałacu znajdowała się biblioteka, licząca do 15000 tomów, pomiędzy niemi wiele rzadkości bibliograficznych oraz cennych rękopisów. Pałac otoczony jest dokoła obszernym i pięknym ogrodem, na pochyłości góry rozłożonym. Ogród ten założony został przy końcu zeszłego wieku przez słynnego ogrodnika Miklera. Gmina, położona w środkowej części powiatu, graniczy od zachodu z gminami: Oleksiniee, Poczajow i Bereżee, od płn. z gm. Białokrynica, od płn.-wschodu z gm. Borki, od wschodu z gm. Borsuki, od płd. z gm. Wierzbowiec i Zarudzie, obejmuje 18 osad, mających 1012 dm. włośc. (obok 315 należących do innych stanów), 13851 mk. włościan, uwłaszczonych na 7755 dzies. Okrąg policyjny wiśniowiecki obejmuje cztery gminy: W., Borsuki, Wierzbowiec i Zarudzie. W. jest bardzo starą osadą, choć daty jego założenia nie można na pewno określić. Podług Strykowskiemu Dymitr Korybut, ks. siewierski, syn w. ks. Olgierda, wyzuty ze swej dzielnicy, otrzymawszy od Witolda niektóre grody na Wołyniu, miał około 1395 r. założyć zamek tutejszy; syn zaś jego Fiedor czyli Fedko stał się protoplastą książąt na Wiśniowcu. Według innych założycielem zamku i głową domu Wiśniowieckich był Soltan, prawnuk Korybuta. Oba jednak te twierdzenia niemają żadnej podstawy. Nazwa osady poraz pierwszy występuje w przywileju Władysława Warnieńczyka, którym nadaje Zbaraż, Gródek, W., Maniów i in. w dożywotne władanie Wasilowi, synowi Fedka, kn. Nieświckiego, gorącego stronnika Świdrygajłły. Wasil poz-

stawił trzech synów: Wasila, Semena i Sołtana, którzy aktem z d. 9 lipca 1463 r. podzielili się spuścizną po ojcu. W., między innymi, dostał się Sołtanowi (Arch. ks. Sanguszków, I, 54—5), który pierwszy od siedziby swej W. przyjął nazwisko kn. Wiśniowieckiego. Po bezdzietnej śmierci Semena i Sołtana wszystkie ich dobra spadły na synów Wasila, który od otrzymanego Zbaraża przybrał nazwisko Zbaraskiego. Przy podziale W. dostał się średniemu bratu Michałowi, właściwemu protoplaście domu Wiśniowieckich. Za jego życia W. w 1494 r. srodze od Tatarów zburzonym został, natomiast w 1512 r. pod Łopuszną (o 2 mile od W.) hetmani Konstantyn Ostrogiński i Mikołaj Koniecpolski odnieśli nad nimi pamiętne zwycięstwo. Synowie kn. Michała: Aleksander, ssta rzeczycy, i Iwan, ssta zyski, dali początek dwóm oddzielnym liniom: starszej, królewskiej, i młodszej, książęcej, z których pierwsza zakończyła się na królu Michale w 1673 r., druga, na której wygasł ród Wiśniowieckich, na ks. Michale Serwacym w 1744. Potomkowie ich nierozdzielnie władali W., bowiem w czasie rewizji zamku krzemienieckiego z 1545 r. mieszczanie krzemienieccy uskarżają się o nieprawne branie przez ks. Wiśniowieckich w Wiśniowcu po dwa grosze od wozu myta (Jabłonowski, Rewizye, 105). Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1570 r. dobra wiśniowieckie należą w części do Michała (Michajły), ssty czerkaskiego i kaniowskiego, i Aleksandra, synów Aleksandra, oraz Andrzeja, kasztelana wołyńskiego, i Konstantyna, synów Iwana. Pierwszy z nich płaci z 211 dym., 41 ogr. po 4 gr., 56 ogr. po 2 gr., 4 bojar putnych po 20 gr., 9 kół młyn., szynk. gorzał. po 6 gr., 2 karcz.; drugi z 152 dym., 52 ogr. po 4 gr., 92 ogr. po 2 gr., 3 bojar putn., 10 kół młyn., 3 karcz., 7 rzemieśl., szynk. gorz.; kn. Andrzej z 251 dym., 102 ogr. po 4 gr., 62 ogr. po 2 gr., 25 bojar putn. po 20 gr., 7 rzemieśl. po 2 gr., 19 kół młyn., 9 kotł. gorzał., 4 karcz., wreszcie kn. Konstantyn z 235 dym., 10 ogr. po 4 gr., 113 ogr. po 2 gr., 12 kół młyn., 3 bojar putn., 3 karcz. W 1577 r. kn. Andrzej Wiśniowiecki i wszyscy „kniazata Wisniowieckie“ nieoddali poboru z mta W. oraz z miasteczek i włości do niego należących dla wielkiego spustoszenia od Tatarów. W 1583 r. kn. Michajło Wiśniowiecki, kasztelan kijowski, z części mka W. wnosi: z 10 dm. rynekow. po 6 gr., 16 dm. uliczn., z 10 ról, z 17 ubogich chałup, z 15 ogrodów miejskich, od 1 siodlarza, 1 łucznika, 1 rzeźn., 2 szewców, 2 garncarzów, 2 piekarzów, 10 komorn.; kn. Aleksandrowa Wiśniowiecka ze swej części: z 6 dm. rynekow. po 6 gr., 8 dm. uliczn., 6 nędznych chałup, $\frac{1}{2}$ koła wału.; kn. Andrzej W., wdwa wołyński, z 10 dm. rynekow. po 6 gr., 11 dm. uliczn., od siedelnika i rymarza, od 4 garncarzów, 2 piekarek, 1 rzeźnika,

z 4 półanków, z 9 nędznych chałup, 5 lan., 8 ogrod., 3 ogrod., 8 kom., $\frac{1}{4}$ koła wału.; wreszcie tenże kn. Andrzej z części mka W., którą dzierży w opiece po nieboszczyku kn. Konstantym: z 7 dm. rynek. po 6 gr., 16 dm. uliczn., 16 półanków, 10 chałup nędznych, 10 ogrod., 3 rzem., $\frac{1}{4}$ dwu kół wału. (Jabłonowski, Wołyń, 28, 29, 78, 132, 133, 145). Po śmierci kn. Andrzeja († 1585 r.) W. wraz z innymi dobrami dostaje się w 1593 r. jednej z czterech jego córek Aleksandrze, wydanej za kn. Jerzego Iwanowicza Czartoryskiego. Tym sposobem W. wyszedł z rąk Wiśniowieckich, nie nadługo wprowadzie, gdyż w 20 lat później (1614 r.) wykupił go ks. Michał, ssta owrucki. Syn jego Jeremiasz, wdwa ruski i hetman w. koronny, wznosił w W. wspaniałą bazylikę dla karmelitów bosych, zniszczoną potem przez Kozaków, oraz przebudował około 1640 r. zamek, powiększył go i należycie obwarował. Po śmierci syna Jeremiasza króla Michała W. przeszedł do młodszej linii, mianowicie w ręce ks. Dymitra Jerzego, wwdy bełzkiego, hetm. w. kor. W 1672 r. zamek tutejszy zdobyty został wskutek zdrady żydowskiej przez Turków, przyczem dowódcą załogi Borkowski i wielu ze szlachty okolicznej, która w zamku szukała schronienia, wycięci zostali a miasto w popiół obrócone. Pragnąc je podźwignąć Jan III stanowi 1677 r. „aby miasto W. post clades, a nadto obszernych majątności na Litwie i Ukrainie, odziedziczyły córki jego: Anna Ogińska, wojew. trocka, i Elżbieta Zamoyska, wojew. smoleńska. Córka ostatniej Katarzyna, wydana za Jana Karola Mniszcha, podkomorzego litew., wniosła mu w posagu klucz wiśniowiecki. W tym czasie w skład klucza starowiśniowieckiego wchodziły wsi: Kwarczówka, Okniny Wielkie i Małe, Horynka, Kuszlin, Podhajezyki, Jankowce, Kadzajówka, Wierzbica, Maniów, Kotużyńce, Chwedkowce, Czajezyńce, Horynkowce, Krzywczyki i Rakowiec. Klucz nowowiśniowiecki składał się z 23 wsi: Łozy, Bodaki, Kochanówka, Hnidawa, Wierzbowiec, Szepelówka, Łopuszna, Pachinia, Konieczówka, Hołobissy, Martyszkowce, Biłka, Biłeczka, Rakowiec, Myszkwce, Polany, Kunakowce, Butyń, Młynowce, Bakoty, Dźwiniacz, Zalesie (Stecki, Wołyń, 341—2). Syn ich Michał Jerzy, w 1783 r. marszałek w. kor., przywrócił przygasającą świetność Wiśniowcowi. Tu zjechał się w 1781 r. Stanisław August Poniatowski z w. ks. Pawłem, który z żoną swą pod nazwiskiem hr. Półnoey (du Nord) odwiedził cudze kraje. Tu po dwa kroć gościł w 1787

r. król Stanisław, raz udając się do Kaniowa na zjazd z ces. Katarzyną II i ces. austr. Józefem, i potem wracając do Warszawy. Za wstawieniem się Mniszcha otrzymał Fischer d. 14 sierpnia 1790 r. przywilej na założenie apteki, z zastrzeżeniem: aby pod jurysdykcją miejsca zostawał i od płacenia podatków tym przywilejem nie zasłaniał się, starych i popsutych lekarstw nie trzymał, świeże sprowadzał i o aptekarzyków pilnych starał się, prawa królewskie i kośc. rz. katol., tudzież miejscowe zachowując. Po śmierci hr. Michała Jerzego Mniszcha objął dziedzictwo syn jego Karol († 1846 r.), po nim zaś fortuna poszła w podział pomiędzy dwu braci, z których hr. Andrzej pozostał przy W., wkrótce jednak (1852 r.) sprzedał majątek wraz z pałacem i wszystkimi zabytkami ks. Abamelek. Od niej w 1857 r. odkupił W. hr. Włodzimierz de Broel-Plater, właściciel mka Dąbrowicy (w pow. rówieńskim). Okoliczności jednak niesprzyjały hr. Platerowi. Majątek był drogo nabyty, czasy nieprzyjazne, wystawiono przeto W. na sprzedaż za długi bankowe i na licytacji w 1876 r. nabył dobra za bezcen J. Tolli, prezydent mta Kijowa. Wywiązała się z tego powodu sprawa sądowa i w 1884 r. sąd okręgowy łucki oddalił ostatecznie pretensye hr. Platera. Obszerniejszy opis W. podał Przeździecki w dziele „Podole, Wołyń i Ukraina“ oraz Stecki w 2-gim tomie dzieła „Wołyń“. Opis z widokiem podał Tyg. Ilustrowany z 1870 r. (№ 119). J. Krz.

Wiśniowiec, ton jeziora Powidzkiego, w pow. gnieźnieńskim (witkowski). Rybacy mówią, że zapuszczają niewód „na Wiśniowiec“. Takich toni, z osobnemi nazwami, ma jezioro Powidzkie 88. W. Ł.

Wiśniowieccyzna, ob. *Wiszniowieccyzna*.

Wisniowiec, ob. *Wisniowczyk*.

Wiśniówka, góra w pasmie Łysogór, wznosi się po nad wsią Kajetanów, w pow. kieleckim, gm. Samsonów.

Wiśniówka 1.) strumień, powstaje ze źródeł i wód łącznych na obszarze Guzówki, w pow. łukowskim, i na folw. Celej uchodzi do Swidra w górnym jego biegu. 2.) **W.**, rzeka, ob. *Koprzywianka*. 3.) **W.**, inna nazwa rzeczki Muchawki, w pow. siedleckim.

Wiśniówka, wś, pow. radzyński, gm. Rudzienko, par. Wiśniew (w pow. węgrowskim), ma 28 mk., 27 mr. włość.

Wiśniówka, potok, dopł. Zyzogi, ma swe źródło na stokach Królewskiej góry (wzn. 266 mt.), na obszarze gm. Budy, w pow. rzeszowskim.

Wiśniówki, os., pow. pińczowski, gm. Zagóść, par. Wiślica.

Wiśniowska Dolina, ob. *Hale-Wiaterne*.

Wiśniowska Wólka, wś, pow. sandomierski, ob. *Wiśniowa*.

Wisnyo, ob. *Wisznowa*.

Wisoka, węg. *Vissoka*, wś, w hr. szarymskim, kościół katol. filial., 313 mk., lasy.

Wisowa, wś, pow. sochaczewski, gm. Rybno, par. Brzozów, ma 49 mk., 176 mr.

Wisówka, wś i folw., pow. rawski, gm. Gortatowice, par. Cieladz, odl. 10 w. od Rawy. Wś ma 8 dm., 67 mk.; fol. 2 dm., 22 mk. W 1827 r. było 9 dm., 68 mk. W r. 1881 fol. W. rozl. mr. 373; gr. or. i ogr. mr. 295, łąk mr. 42, past. mr. 24, nieuż. mr. 12; bud. mur. 1, drew. 11. Wś ma 43 mr. W 1579 we wsi Wisówka sukcesorowie Wojciecha Wolskiego płacą od 1½ łanu (Pawiań., Mazowsze, 175).

Wisranken al. *Klein Sawadden*, dobra, pow. węgoborski, st. pocz. Budderin.

Wiss..., ob. *Wysz...*

Wissa al. *Wysa*, rzeczka, bierze początek w Prusach wschodnich, z błot otaczających jezioro Warzno, w pow. jańsborskim. Płyńcie ku płd.-wsch. pod wsią Rakowo wchodzi do pow. szczecińskiego na obszar Królestwa, płyńcie pod Szczuczynem i Wąsoszem, w pobliżu wsi: Żebry, Bukowo, Rydzewo, Czerwonka, Święcienica, Karwów, i uchodzi za Radziłowem pod wsią Racibory do Biebrzy z lew. brzegu. Przyjmuje dopływy: Matlak al. Plewninę al. Rewinę pod Radziłowem. Płyńcie wśród niskich błotnistych obszarów.

Wissek, ob. *Wysoka*.

Wissewalde, *Wisswaldau*, litew. *Weikszkiu pilis*, starożytna warownia litewska, nad rz. Wilią (Neris), w okolicach m. Janowa, wspomniana często w kronikach krzyżackich. Tu w 1390 r. starli się Litwini z Krzyżakami, w następnym zaś (1391) została zdobytą i spaloną przez Krzyżaków, przyczem 300 Litwinów dostało się do niewoli. K Gerl.

Wisewil, ob. *Labusztyn* i *Trankwice*.

Wisowatten, *Wisowate*, wś, pow. lecki, st. p. Milken.

Wissritten, dobra ryc., pow. labiewski, st. pocz. Seith.

Wissy, fol., pow. konecki, gm. Grodzisko, par. Radoszyce, odl. od Końskich 24 w., ma 5 dm., 18 mk., 89 mr.

Wistemp (niem.), *Występ*.

Wistka 1.) u Długosza *Wyssznka*, w XVI w. *Wisnka*, kol. i folw., pow. noworadomski, gm. i par. Pajęczno; kol. ma 53 dm., 445 mk., 663 mr.; fol. 2 dm., 6 mk., 300 mr.; os. karcz. 1 dm., 6 mk., 1½ mr. W 1827 r. było 38 dm., 248 mk. Fol. rządowy W. został dołączony r. 1867 do majoratu Kieleczygłów. Michał, kanclerz ks. kujaw. Władysława, rektor kościoła w Pajęcznie, nadaje r. 1295 „nemora et dambrowas Wisnka vulgariter nuncupatas ad ecclesiam de Pagenchno pertinentes, que ad mensuram XXX mansorum se extendunt....viro discreto Simoni“ dla założenia wsi na prawie niemieckiem, nowotararskiem. Soltys otrzymuje 6 łan osadzony, wolny,

trzeci denar sądowy, młyn, karcznię, jatkę mięsną, pasiekę. Po upływie 8 lat wolności od czynszu a 6 lat od dziesięciny, płacić będą po fertonie z łanu a za dziesięcinę dawać dwie miary pszenicy, cztery żyta i 6 owsa pleban. w Pajęcznie. Sprawy kryminalne nawet, sędzi sołtys (Kod. dypl. pol., II, 131). Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę akademii krakowskiej a sołtysie zamieniono na folwark plebana w Pajęcznie (Łaski, L. B., I, 530). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1552 wś Wisnka miała 14 osad., 5 łan. (Pawiński, Wielkop., II, 282). 2.) **W.**, wś i fol., pow. opoczyński, gm. i par. Skrzyńsko, odl. od Opoczna 22 w., ma 25 dm., 288 mk. W 1827 r. było 25 dm., 90 mk. W r. 1884 fol. W. rozl. mr. 468: gr. or. i ogr. mr. 364, łąk mr. 34, past. mr. 45, lasu mr. 4, nieuż. mr. 21; bud. mur. 4, drew. 4. Wś W. os. 53, mr. 441. Na początku XVI w. W. należała do par. Skrzyńsko (magna Skrzyń), jednak łany folw. dawały dziesięcinę, wartości 3 fertonów, kościołowi w Klwowie. Kmiece zaś dawały dziesięcinę, wartości do 5 grzyw., kościołowi w Odrowązu (Łaski, L. B., 658—700). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1569 wś W., w par. Stary Skrzyń, własność Owadowskiego i Nowomiejskiej, miała 8 łan., 2 zagr. (Pawiński, Małop., 315). 3.) **W. Królewska**, wś i fol., i **W. Szlachecka**, wś i fol. nad rz. Wisłą, pow. wrocławski, gm. Dobiegniewo, par. Wistka, odl. 10 w. od Włocławka. **W. Królewska** ma 191 mk., **W. Szlachecka** 212 mk. W 1827 r. **W. Król.** miała 8 dm., 111 mk.; **W. Szlach.** 21 dm., 153 mk. W r. 1885 fol. **W. Królewska** Ładno, w r. 1879 oddzielony od dóbr Duninowo Stare, rozl. mr. 1509: gr. or. i ogr. mr. 453, łąk mr. 393, past. mr. 271, lasu mr. 65, nieuż. mr. 327; bud. mur. 10, drew. 13; młyn wodny. Fol. **W. Szlachecka** w r. 1872 rozl. mr. 791: gr. or. i ogr. mr. 363, łąk mr. 50, lasu mr. 339, zarośli mr. 5, wieceyste dzierzawy mr. 10, nieuż. mr. 23; bud. drew. 7, las nieurzadz., młyn wodny. Wś **W. Szlachecka** os. 22, mr. 167; wś Żuradki os. 10, mr. 156; wś Smólnik os. 27, mr. 409; wś Przerzytka os. 13, mr. 361; wś Łączka os. 4, mr. 8. Według reg. pob. pow. kowalskiego z r. 1557 wś Wistka Major miała 6 łan., 1 zagr., 1 komor.; **W. Minor** 1 łan., 6 rzem. (Pawiński, Wielkop., II, 16). Wś ta wchodziła później w skład ststwa duninowskiego (Ob. *Duninów* i *Kowal*). Kościół paraf. erekeyi niewiadomej. Istniał już w połowie XVI w. Obecny, drewniany, wzniesiony został w zeszłym stuleciu. Jan, rektor kościoła par. „in Withkowo“ w dok. z r. 1423 (Kod. dypl. pol., II, 399), może był tutejszym plebanem. **W. par.**, dek. wrocławski (dawniej brzesko-kujawski), 1025 dusz. *Br. Ch.*

Wistki, os., pow. sandomierski, gm. Górki, par. Olbierzów, odl. od Sandomierza 22 w., ma 1 dm., 4 mk., 1 mr.

Wistne, jezioro w dobrach Kadaryszki (ob.). **Wistorniczeny** al. *Ryszkawki*, sioło nad rz. Bykiem (pr. dopł. Dniestru), pow. kiszyniewski gub. bessarabskiej, o $\frac{1}{4}$ w. od Kiszyniewa, ma 100 dm., 566 mk., 6 cegielni.

Wistowa, wś, pow. kałuski, 8 km. na wsch. od Kałusza (sąd pow. i urząd poczt.). Na pld. leżą Mysłów i Rypianka, na pld.-zach. Podmichale, na zach. Podhorki, na ptn.-zach. Studzianka, na ptn.-wsch. Babin, na wsch. Bednarów (st. kolei, w pow. stanisławowski). Ptn.-zach. krawędź obszaru przepływa Łomnica od pld.-zach. na ptn.-wsch. Przez wieś idzie kolej i gościniec kałusko-stanisławowski. Własny więk. (rządowa) ma roli or. 1, łąk i ogr. 7, lasu 807 mr.; wł. mn. roli or. 448, łąk i ogr. 283, past. 237, lasu 22 mr. W r. 1880 było 140 dm., 766 mk. w gm., 1 dm., 7 mk. na obsz. dwor. (702 gr.-kat., 15 rz.-kat., 56 izr.; 717 Rus., 24 Pol., 39 Niem.). Par. rz.-kat. w Kałuszu, gr.-katol. w miejscu, dek. kałuski. We wsi jest cerkiew pod p. w. Narodzenia Chr. P., szkoła 1-klas. i kasa poż. z kapit. 2579 złr. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., ststwa kałuskiego (ob. Rkp. w Bibl. Ossol., Nr. 1892, str. 15, i Nr. 2127, str. 78). *Lu. Dz.*

Wistowice, wś, pow. rudecki, tuż na zach. od Rudek (sąd pow. i urząd poczt.). Na ptn. leży Bienkowa Wisznia, na zach. Michalewice, na pld. Nowosiółki Gościnne. Środkiem wsi płynie Wiszenka. W jej dolinie leżą zabudowania. Własny więk. ma roli or. 257, łąk i ogr. 37, past. 7, lasu 49 mr.; wł. mn. roli or. 324, łąk i ogr. 53, pastw. 13 mr. W r. 1880 było 52 dm., 391 mk. w gm., 3 dm., 12 mk. na obsz. dwor. (250 gr.-kat., 46 rz.-kat., 17 izr.; 217 Rus., 96 Pol.). Par. rz.-kat. w Rudkach, gr.-kat. w Nowosiółkach Gościnnych. We wsi jest cerkiew.

Wistycze al. *Wistycze*, *Wistycza*, dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Motykały, o 13 w. od Brześcia, własność Jagminów, 582 dzies. (146 łąk i pastw., 53 nieuż.); 164 dzies. ziemi cerkiewnej (9 łąk i pastw., 3 lasu, $25\frac{3}{4}$ nieuż.). Obręb leśny W., własność Laury Zejme, ma $84\frac{1}{2}$ dzies. (1 pod zabud. i roli, 74 lasu, $9\frac{1}{2}$ nieuż.). Kaplica katol. paraf. Brześć, dawniej parafii Czarnawczyce. Był tu klasztor cystersów, z kościołem p. w. św. Zofii, fundacji Ostafijana (Eustachego) Tyszkiewicza, podkomorzego brzeskiego, w 1678 r. W kościele znajdował się cudowny obraz Bogarodzicy. W 1817 r. parafia katol. Powierzchnia wyniosła, łąki, lasy, czarnoziem. Rzeki: Bug, Zena, Prudnica. *J. Krz.*

Wisun, rzeka, w gub. chersońskiej, prawy dopływ Ingulca. Bierze początek na pograniczu pow. bobrynieckiego i aleksandryjskiego, przepływa z ptn. na pld. pow. chersoński i ubiegłszy nader kręto około 150 w., powyżej sioła Bobro-

wy Kut ma ujście. Przepływa step, zw. Wisuńskim.

Wisuńskie al. Baturyniec, siolo nad rz. Wisunią, dopł. Ingulcu, pow. i gub. chersońska, o 65 w. na płn.-wsch. od Chersonia, ma 2831 mk. Małorusów.

Wiswainen, wś, pow. ragnecki, st. p. Kraupischken.

Wiswitten (w dokum. krzyżackich), ob. *Wiltczatów*.

Wisza, bagnista rzka, w pow. rzeczyckim, stanowi właściwie dolny bieg rzki Juchówki (ob.) al. Ochówki (ob.), dopływu Ippy, cała w obrębie gminy Kruki. Porów. też *Ołchówka 2.*)

Wisza, wś i folw., pow. rzeczycki, w 3 okr. pol., gm. Kruki, o 108 w. od Rzeczyca. Wś ma 7 osad; folw., dość dawna własność Hatowskich, przeszło 6 włók. *A Jel.*

Wisza, rzeczka góraska, lewy dopływ Cissy, lew. dopł. Dnaju.

Wiszaniec al. Bębnówka, strumień, w pow. proskurowskim, dopływ Bohu.

Wiszcielany, ob. *Wisztelany*.

Wiszczar, uroczysko, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Drużyłowicze, o 77 w. od Kobrynia.

Wiszczelice, wś i folw., pow. kolski, gm. Izbica, par. Błenna, odl. od Koła 27 w.; wś ma 9 dm., 92 mk.; fol. 3 dm., 12 mk. W r. 1885 fol. W. i Złotniki rozł. mr. 590: gr. or. i ogr. mr. 288, łąk mr. 22, past. mr. 53, lasu mr. 212, nieuż. mr. 15; bud. mur. 10, drew. 4; las nieurządzony, wiatrak. W r. 1557 we wsi „Wiszczelice“, w pow. przedeckim, siedzą częściowi właściciele, Wiszczelscy: Stanisław (1½ Janu) i Trojan (2½ Jan., 1 zagr.), Albert Kucieczki (1 Jan), Jakób Zaleski (1½ Jan.), Paweł Mikulicz (½ Jan.), Jan Gąsiorowski (2 Jan.).

Wiszczokajnie, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Olwita, odl. od Wyłkowyszek 3 w., ma 21 dm., 222 mk. W 1827 r. było 33 dm., 263 mk.

Wiszczowa, strumień, w gub. kowieńskiej, pr. dopł. Szałtony.

Wiszczyn, wś nad Dnieprem, pow. rohaczewski, gm. Kistenie (o 4 w.), 75 dm., 502 mk., zapasowy śpichlerz gminny.

Wiszczyńów, dwór, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 40 w. od Kowna.

Wiszczyń al. Krugła, zaśc. nad rzką Szylingą, pow. trocki, w 4 okr. pol., o 93 w. od Trok, 1 dm., 4 mk. katol.

Wisze, część gm. Ryglice, w pow. tarnowski, ma 48 dm., 260 mk.

Wiszejki, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 74 w. od Poniewieża.

Wiszenka 1.) al. Wyszanka, okolica w pobliżu jeziora Dzikie, pow. ihumeński, gm. Bieliczany, o 44 w. od Ihumienia, należy do domin. Drecheza, ma 6 osad. 2.) **W.**, osada, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Klinek,

2 włóki, własność starowierca Wasiljewa. 3.) **W.**, wś i folw., pow. rohaczewski, gm. Horodziecz (o 12 w.). Wś ma 30 dm., 192 mk., zapasowy śpichlerz gminny; folw., dziedzictwo Zboromirskich, 998 dzies. (201 roli. 29 łąk, 757 lasu); młyn wodny i folusz dają 100 rs.

Wiszenka 1.) wś nad rz. Wyteklą, dopływem Śniwody, pow. winnicki, okr. pol. i st. poczt. Pików (o 13 w.), gm. Małe Kutyszcze, par. kat. Ostrożek, st. dr. żel. Berdyczów (o 30 w.), o 63 w. od Winnicy, ma 101 dm., 1085 mk., 865 dzies. ziemi włośc., 820 dworskiej, 61 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1849 r., z 881 parafianami. Miejsowość stepowa, bezleśna. Wś ta wchodziła w skład sstwa winnickiego. W czasie lustracyi z 1616 r. była osadą nową. „Podatków żadnych względem slobody, która im jeszcze nie ekspirowała nie dają, prócz drew, które na zamkową potrzebę czasem wożą. Stawków dwa niespustnych, które się na zamkową potrzebę obracają“ (Jabłon., Lustracye, 75). Podług reg. pob. wwdztwa braclawskiego z 1629 r. ssta braclawski i winnicki płaci ztąd z 16 dym. (Jabłon., Ukraina, I, 139). W ostatnich czasach wś należała do Pieńkowskich, obecnie Hersów. 2.) **W.**, futor, pow. winnicki, gm. Ostrożek, ma 4 mk. *Dr. M.*

Wiszenka 1.) al. Wyszanka, wś, pow. gródecki, 32 klm. na płn. od Gródka, 20 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Janowie, 8 klm. na płd.-zach. od urz. poczt. w Magierowie. Na płd.-wsch. leżą Stawki, na płd. Majdan i Wereszyca, na zach. Kurnik i Trościaniec (obie w pow. jaworowskim), na płn. Szczerzec, Biała i Magierów (wszystkie trzy w pow. rawskim), na wsch. Wólka Kunińska, Kunin, Brzyszcze i Huciska (wszystkie cztery pow. żółkiewskim). Na płn.-zach. powstaje pot. Rudaczka, dopł. Wereszyca (dopł. Dniestru), i płynie na płd., przybierając nazwę „Sowina“. W płn. stronie powstaje lewy dopł. Świni (dopł. Raty) pot. Derewenka, zwany w gór. biegu Świnia. Między źródłami Rudaczki a Derewenki powstaje pot. Biała (dopł. Raty) i płynie na płn., a potem na płn.-wsch. Na wsch. nastaje pot. Kiślanka (dopł. Bzynki, wpadającej do Derewenki). Przez wś idzie główny dział wodny europejski. Płd.-zach. część obszaru leży w dorzeczu Dniestru, a płn.-wsch. w dorzeczu Wisły. Wzn. obszaru sięga 398 mt. na płd.-wsch., na płn.-zach. wzgórze Haraj 396 mt., na płn.-wsch. Horodyska 383 mt. Wieś składa się z przysiołków: Wiszenka Mała al. Malatyn, W. Wielka al. Jezierna, Bałandziuki, Bereściaki, Capy, Draby al. Droby, Kniazie, Gerusy, Harachy, Hremy, Kowale, Lutowa, Misaki, Mielniki, Praduchy, Stelmaehy, Zagórzany, Zajazd, Majdan, Walddorf, Michałajki, Baniły, Kality, Juski, Kuśnierze, Dumasy, Sydory, Spuśniki, Galany, Czernechy, Krasny Werch. Własni więk. tu i w Walddorfie ma roli orn. 917, łąk i ogr. 90.

pastw. 254, lasu 6195 mr.; wł. mn. roli or. 6713, łąk i ogr. 875, pastw. 949, lasu 386 mr. W r. 1880 było w W. i jej przysiółkach (prócz kol. Waldorf) 638 dm., 3672 mk. w gm., 18 dm., 167 mk. na obsz. dwor. (3614 gr.-kat., 94 rz.-kat., 70 izr., 61 innych wyznań; 3634 Rus., 75 Pol., 130 Niem.). Par. rz.-kat. w Janowie, gr.-katol. w Wiszence Małej al. Malatynie i druga w Wiszence Wielkiej al. Jeziernie. Cerkwie znajdują się w W. Małej i W. Wielkiej, toż samo i szkoły. We wsi jest gorzelnia, młyn, tartak parowy o sile 10 koni, fabryka terpentyny i stępa prochowa, należąca do c. k. zakładu materiałów artyleryjskich we Lwowie. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., ststwa gródeckiego. W lustracyi z r. 1570 (Rk. Os., n. 2834, str. 51) czytamy: „Ta wś, acz przez pierwsze rewizory jest wpisana nowej osady, a wszakoż jednak żadnego czynszu, ani podatku nie dają, bo im libertas nie wyszła według listu ich, aż dopiero poczną płacić in anno 1573. Jest w niej ludzi osiadłych na ten czas 44, którzy takowy czynsz płacić będą jako i wieś Wrzesica (Wereszyca). Z karczm dają per arendam zł. 5, kapłonów 2. Huta, która tam jest przy tej wsi, czyni do roku zł. 6 gr. 12. Pop ruski adhuc libertate gaudet, qua expirata płacić będzie jako i druzdy“. W lustracyi z r. 1662 (l. c., str. 237) czytamy: Ta wieś zasiadła zdawna na łąkach 50, oprócz kniaziego, wybrańskiego, popowskiego i kaczmarskiego. Poddanych w tej wsi przed wojną było 200; teraz ich tylko 24. Płacą dwaj czynszu po zł. 7 gr. 15 ze dwu zagonów, co uczyni zł. 90. Owsa ze dwu zagonów dają po pół miarków 2, przychodzi pół miarków 48, po gr. 15. Kapłonów, kur, gęsi, jajec nie dają podług dawnego zwyczaju. Robić powinni z zagona dzień jeden w tydzień. Dziesięciny owczej dostało się jagniąt 20 po 1 zł. 15 gr. Danego miodu przed wojną dawali rączek 5, teraz las spustoszał i miodu nie dają. Hajduczyzny za wybrańca dają zł. 14. Popi 2 dają po zł. 2. Karczem w tej wsi było przed wojną 3, dawano z jednej po zł. 19 i po kamieniu łożu i po kapłonów 2. Teraz ino jedna, która się kładzie na rok 30 zł. Młyn jest przy tej wsi jeden na rzece Derewiance, o jednym kole. Uczciwi Hryc, Jurko Prus, Maksym, Petro, Iwan, Jurko, ten młyn trzymają za przywilejem króla JMCI; dają z niego zł. 24. Młyn drugi na końcu drugim wsi pomienionej, na rzece Derewiance, o jednym kole. Mielnik na trzeciej mierze postanowiony. Ówierć pola do tego młyna należy. Czyni zł. 50. Wybraństwo na łanie roli. Siedzi uczciwy Lewko za przywilejem królewskim. Kniazstwo jest w tej wsi, na łanie roli. Z pustych ról dostaje się najmu zł. 50. Suma procentu z tej wsi czyni 316 złp.“ W Gródku d. 24 maja 1557 r. pozwala Jan Mielecki, wojew. podolski, marsz. kor. i ststa gródecki, kniaziewi Hryciowi założyć wieś Wisienkę i nadaje mu łąn roli i

sianożęć (Arch. krajowe we Lwowie, C., t. 348, str. 660; t. 360, str. 771; t. 385, str. 1326; t. 426, str. 2948 i t. 437, str. 2486). W Starzyskach d. 14 listop. 1603 r. opisuje Stanisław Żółkiewski powinności wsi Wisienki (l. c., t. 426, str. 2954; t. 437, str. 2492 i t. 568, str. 2900). W Warszawie d. 22 marca 1615 r. pozwala Zygmunt III Jerzemu Andreiszynowi przełać swe prawa do sołtystwa w Wiszence na syna Chomę i wnuków Iwana, Macieja i Fedkę (l. c., C., t. 369, str. 228). W 1618 r. nakazuje Zygmunt III staroście gródeckiemu Ferdynandowi z Mirowa Myszkowskiemu, aby rozpatrzył sprawę poddanych z Wisienki, oskarżających namiestników tegoż starosty o gwałty (l. c., C., t. 371, str. 1298). W Jaworowie d. 10 lipca 1679 r. poleca Jan III poddanym wsi W., aby słuchali starosty (l. c., C., t. 439, str. 284). W r. 1682 wybrał się Jan III w kwietniu na objazd do dóbr swoich i musiał się wymknąć ukradkiem z Jaworowa, bo jeden z młodszych synów, po Konstantym już urodzonych, którego Amorkiem nazywał, nie chciał go puścić. Przywiązany do dzieci, król nie gniewał się wcale za natręctwo na malca, lecz pisał: „Wielcem mu powinien, że mię nie zapomina, i lubo mię pożegnania pozbawił, niewinna jednak przy nim zostawa wina“. Wówczas zatrzymał się na pierwszy popas w Wiszence, nie jadł jednak obiadu we dworze, ale u sołtysów pod lasem, na ustroniu ode wsi“ (Helcel, „Listy Jana Sobieskiego do żony Kraków, 1860, str. 335). 2.) **W.** al. *Wiszenka Mała*, wś, pow. mościcki, 14 klm. na pld.-wsch. od urzędu poczt. w Mościskach, 16 klm. na pld.-zach. od sądu pow. w Sądowej Wiszni. Na pld. leżą Chlipie, na zach. Ostrożec i Radenice, na pld. Podliski, na wsch. Mokrzany Wielkie, na pld.-wsch. Łaszki Zawiązane (w pow. rudeckim). W zach. stronie wsi nastaje Wiszenka i płynie na wsch. Na wschód leży folw. Romotyń. Wzn. na pld. 332 mt. Włas. więk. ma roli orn. 488, łąk i ogr. 104, past. 5, lasu 372 mr.; wł. mn. roli orn. 348, łąk i ogr. 72, pastw. 3 mr. W r. 1880 było 88 dm., 325 mk. w gm., 13 dm., 49 mk. na obsz. dwor. (211 gr.-kat., 105 rz.-kat., 22 izr., 36 innych wyzn.; 217 Rus., 122 Pol., 35 Niem.). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Radenicach. *Lu. Dz.*

Wiszenki, wś i folw. należący do dóbr ordynacyi Zamoyskich Stary Zamość, pow. zamojski, gm. Stary Zamość, par. Skierbieszów, leży na pld. granicy powiatu, odl. od Zamościa 29 w., ma 5 dm. dwor., 11 włośc., 154 mk. (134 prawosł.), 413 mr. folw., 216 mr. włośc. Lesnej okolicy zawdzięcza sadownictwo, przeważnie na hodowli wisien oparte. Gleba urodzajna. W r. 1827 było 25 dm., 154 mk. *T. Ż.*

Wiszenki 1.) zaśc., pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Dobromyśl, należy do dóbr Dobromyśl Jundziłłów. 2.) **W.**, wś, w pow. mozyrskim, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Michałki, przy

gościń. pocz. mozyrsko-wołyńskim, o 8 w. od st. Jelsk, o 40 w. od Mozyrza, ma 17 osad. 3.) **W.**, pow. ihumeński, ob. *Pniewiczewo*. 4.) **W.**, ws i folw., pow. klimowicki, gm. Kościukowicze. Ws ma 41 dm., 203 mk.; folw., dziedzictwo Ciechanowieckich, należy do dóbr Kościukowicze (Kościukowicze, Kanicze, Wiszenki, Malinówka i Demidowicze), mających 6027 dzies. (535 roli, 275 łąk, 4158 lasu). 5.) **W.**, folw., pow. lepelski, należy do dóbr Iwańsk, Wołodkowiczów. 6.) **W.**, dwór, pow. lepelski, własność Emilii Lisowskiej, ma 236 dzies. *J. Krz.—A. Jel.*

Wiszenki, ws nad Styrem, pow. łucki, gm. Rożyszcze, na pń.-wsch. od Rożysz, st. pocz. Kopaczówka, 10 dm., 112 mk., kościół par. kat., dom modlitwy żydowski, garbarnia. Tutejszy kościół paraf. katol., p. w. Wniebowzięcia N. M. P., został z drzewa wzniesiony w 1771 r. przez Dominika Manieckiego. Parafia katol., dekanatu łuckiego, 1288 wiernych. Kaplice w Rożyszczu i Sławatyczach. *J. Krz.*

Wiszenki 1.) siolo nad Desną, pow. krolewiecki gub. czernihowskiej, na pń.-wsch. od Krolewca, ma 213 dm., 1398 mk., cerkiew paraf. Należała dawniej do hr. Rumiancewa, który w 1772 r. osadził tu menonitów, sprowadzonych z Wołoszczyzny a w 1784 r. 16 rodzin z Węgier i Czech. W 1787 r. ces. Katarzyna II nawiedziła Rumiancewa w W. Obecnie własność ks. Dołgorukowych. 2.) **W.**, w dokum. także *Wiszenka*, siolo nad Dnieprem, pow. osterski gub. czernihowskiej, na pń.-zach. od mka Browary (gmina), ma 294 dm., 1759 mk., cerkiew, szkołę. Należało niegdyś do włości podnieprskiej monasteru kijowskiego pieczerskiego. Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1628 r. monaster płaci ztąd od 4 dym., 2 ogr. (ob. Jabłonowski, Ukraina, I, 80, 174, 180). Hetman Paweł Tetera uniwersałem z d. 11 maja 1662 r. potwierdził posiadanie W. monasterowi kijowskiemu fłorowskiemu. 3.) **W.**, ws, pow. gżacki gub. smoleńskiej, ma 28 dm., 178 mk., dom modlitwy starowierców. *J. Krz.*

Wiszenki, grupa domów w Wiśniowczyku, pow. podhajecki.

Wiszeta, rzeczka, w pow. telszewskim, pod wsią Dowbory.

Wiszewka, strumień, w pow. lidzkim, pod wsią Świły.

Wiszewo, ob. *Wiszów*.

Wiszka, rzeczka, w pow. nowogradwołyńskim, prawy dopływ Uborci.

Wiszkańce, folw., pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. i par. Towiany, o 25 w. od Wilkomierza, własność Romanowskich, ma 234 dzies. (36 lasu, 66 nieuz.). Poprzednio należał do Duryńsewiczowej.

Wiszkirce, zaśc., pow. kowieński, w 2 okr. pol., gm. Betygoła, własność Raubów, którzy

w W. i Pirksztyniach mają 95 dzies. (1 lasu, 2 nieuz.).

Wiszkoc, węg. *Viskocz*, ws, w hr. szaryskim (Węg.), kościół paraf. gr.-katol., 147 mk.

Wiszkowice, czesk. *Viszkovice*, niem. *Wischkowitz*, ws na Szląsku austr., w pow. ópawskim, obw. sądowym bielowickim (Wagstadt), na pń.-wsch. od Opawy. W r. 1880 było 36 dm. i 229 mk. (227 rz.-katol., 2 izr.), 208 Czechów i 20 Niemców. W. tworzą z wsią Hrabstwem (czeski. Hrabstu) jedną gminę administracyjną. W r. 1885 było w W. 9 osób zajmujących się samoistnie handlem i przemysłem. Szkoła ludowa we wsi Hrabstwem. *W. H.*

Wiszkowicze, ws, pow. lepelski, 37 chat, attyn. dóbr Smolańce, Wincentego Wołodkowicza.

Wiszkowszczyzna, folw., pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, odl. od Wyłkowyszek 19 w., ma 1 dm., 11 mk.

Wiszkuńce, okolica nad rzką Niedzilką, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Ejszyski (o 5 w.), okr. wiejski Hornostajski, o 42 w. od Lidy, 9 dm., 68 mk. kat. (w 1865 r. 25 dusz).

Wiszlawa al. *Waszlawa*, węg. *Vislava*, wioska, w hr. szaryskim, kościół filialny gr.-katol., 75 mk., lasy.

Wisznia, pos., pow. jańsborski, st. p. Arys.

Wisznarowszczyzna, osada, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Zdzięciół, o 49 w. od Słoniama, należy do wsi Raklewicze.

Wisznia al. *W.-Abramowa*, ws, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. Staruny, o 34 w. od Prużany, wraz ze wsią Chociewszczyzna 815¹/₂ dzies. ziemi włośc. (196 łąk i pastw., 49¹/₂ nieuz.).

Wisznia, rzeczka, w gub. podolskiej, prawy dopływ Bohu. Bierze początek powyżej wsi Łukaszówki, w pow. lityńskim, płynie z zachodu ku pń.-wschodowi, mija ws Ludwikówkę, Szeremetkę, Wisznę, poniżej której uchodzi do Bohu w pow. winnickim. Długa około 18 w.; odlewa 6 stawów. Od prawego brzegu zabiera rzkę Korczman. *X. M. O.*

Wisznia, ws nad rzeką t. n., pow. winnicki, okr. pol. Strzyżawka, gm. Józwin, par. praw. Szeremetka, katol. Winnica (o 5 w.), ma 35 os., 670 mk. (z Ludwikówką i Szeremetką, której stanowi przysiółek), 796 dzies. ziemi włośc., 1650 dworskiej. Są tu młyny, stawy rybne, grunta równe, leśne, urodzajne. Należała dawniej do Grygolewskich, następnie słynnego chirurga Pirogowa, obecnie jego sukcesorów.

Wisznia 1.) *Bieńkowa*, ob. *Bieńkowa Wisznia*. 2.) **W. Sądowa**, ob. *Sądowa Wisznia*.

Wisznia, rz. dopł. Sanu, ob. przy końcu lit. W.

Wiszniak, dobra, pow. orszański, dziedzictwo Komarowskich, 3160 dzies. (90 roli, 70 łąk, 1416 lasu); młyn wodny i karczma.

Wiszniaki 1.) ws nad rzką Hołubichą, pow.

chorolski gub. połtawskiej, ma 219 dm., 1250 mk., cerkiew, 15 wiatraków, gorzelnię i cegielnię. 2.) **W.** al. *Suborowka*, wś nad rzeką Dubną, pow. smoleński, gm. Spas, ma 29 dm., 256 mk., dziesięciarnią.

Wiszniakówka, kolonia niemiecka, pow. żytomierski, gm. i par. praw. Horoski (o 5 w.), ma dom modlitwy ewang., szkołę, wiatrak.

Wiszniałówka 1.) wś, pow. maryampolski, gm. Kwieciszki, par. Maryampol (odl. 7 w.), ma 2 dm., 19 mk. W 1827 r. było 2 dm., 16 mk. 2.)

W., wś, folw. kalwaryjski, gm. Podawinie, par. Ludwinów, odl. od Kalwaryi 19 w., ma 2 dm., 11 mk. W 1827 r. 2 dm., 13 mk.

Wisznianka, ob. *Wiszniażka*.

Wiszniańskie, jezioro, w pow. wilejskim, ob. *Serwecz*.

Wiszniawka, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Uszpole; włość. Stasiszkis ma tu 20 dzies. (6 nieuz.).

Wiszniażka al. *Wisnianka*, potok, wypływa z Bieskidu, na obszarze pow. grybowskiego, w gm. Izby, łączy się z pot. Bielieczną i tworzą Białą Dunajcową.

Wisznice, osada, wś i folw. nad rz. Zielawą (dopł. Krzny), pow. włodawski, gm. Horodyszcze, par. Wisznice, odl. 28 w. na płn.-zach. od Włodawy i 28 w. na pld. od Biały. Posiada cerkiew paraf., kościół katol. paraf. drewniany, sąd gm. okr. I, szkołę początkową, urząd gm., urząd poczt., 121 dm., 1782 mk., 3360 mr. W r. 1827 było 178 dm., 603 mk. Ludność przeważnie żydowska. Trzy jarmarki do roku. Dobra W. składały się w r. 1869 z folw.: Wisznice, Wygoda, Małgorzacin, Zacisze, attyn. Małczyn, miasta Wisznice, rozl. mr. 4470: gr. orn. i ogr. mr. 2022, łąk mr. 449, lasu mr. 890, pastw. i zarośli mr. 906, nieuz. 207. Miasto W. os. 143, mr. 1492. W. stanowią dawną posiadłość Sapiehów. W r. 1579, z podziału majątności uskutecznionego w Wilnie między synami Pawła Sopiemy, wojew. nowogródzkiego, dobra W. dostały się najmłodszemu Andrzejowi. Stanowiły je naówczas, prócz dworu i miasta Wisznice, folwarki i sioła: Rozwadówka, Sosnówka, Motwica, Dołholiska, Pohorylec, Dance, Zabołotie i Lepniaki. (Metr. Litew., Ks. zap., 64, f. 57). W 1588 r. Andrzej Sopiemy sprzedaje dobra te bratu rodzonemu Mikołajowi. (M. L., Ks. zap., 73, f. 284), który założył tu cerkiew parafialną. Podział fortuny między dziećmi wojew. witebskiego, dokonany w 1614 r., przysądził dobra W. Krzysztofowi, podezaszemu w. ks. lit., który w r. 1630 fundował tu kościół drewniany, dotąd istniejący, i jako parafialny hojnie uposażył (Nies., IV, 33). Gdy w r. 1637 zmarł w Padwie i tam czasowo pochowany został, ciało jego przewiezione następnie było do Wisznice i w erygowanej świeżo świątyni spoczęło na zawsze (Sapiehowie, p. Ożarówskiego, I, 224). Po bezpotomnej śmierci

brata, Wisznice objął Mikołaj, kaszt. wileński. W r. 1707 uchwalono na sejmiku w Brześciu: „lubo mko Wisznice wdy mińskiego Władysława Sapiehy, z powodu ogromnego zniszczenia i ruiny przez ogień nie powinnyby ciężarom podlegać; ale kiedy tak gwałtowne kontrybucye, za obradą niniejszą żadnych dóbr nie ekscipują, przeto te dobra zarówno z nami uczestniczą... przeto pomienione dobra, według abjuracyi i conflagracyi, a teraz według kwitu contrybucyi szwedzkiej podymnego, którego tenże Imci p. wda z dóbr swoich zapłaci, z dymów 323, a terciam partem reducendo, z dymów 107 importować Imci p. wda do Imci p. Poborców powinien (Akt. wileń., IV, 354). Wspomniany w powyższym laudem sejmikowem Władysław Józefat Sapieha, pisał się zazwyczaj „hrabią na Wisznicach i Niesuchojezrach“. On to w r. 1715 wyrobił u króla Augusta II następujący przywilej na jarmarki, aby podnieść podupadłe miasteczko. „Mając wzgląd i miłościwe baczenie na podupadłe mko Wisznice, przez ogień, z dopuszczenia Boskiego, i różne wojska zrujnowane, usilną przytem prośbą W. Wład. Sapiehy, wdy brzeskiego, dziedzicznego pana mianowanego mka W., w ststwie brzesko-litewskiem leżącego, dla zasług nie tylko osobistych, ale zacnych w Rzplitej i doświadczonej życzliwości antenatów, circa fidele obsequium majestatu respektując, umyśliliśmy w temże mku W. jarmarki dwa: 1) na św. Jana, ruskiego kalendarza; 2) na św. Marcina, kalend. rzymskiego, dawniejszy jarmark, na święto św. Jura, kalend. ruskiego, approbując dotychczas odprawujące się, przydać i naznaczyć“ (Metr. L., Ks. zap., 155, f. 756). Wdowa po Władysławie († 1732), Krystyna z Sanguszków Sapieżyńska, wdżina brzeska, z synami: Karolem i Ignacym, potwierdzają d. 5 czerwca 1749, przed księgami grodu brzeskiego, wspólnie dany fundusz wisznickiej cerkwi (Akt. Wileń., III, 20). „Hrabstwo wisznickie“ z okolicznymi wsiami i folwarkami przeszło od Sapiehów drogą sprzedaży, w r. 1801 dokonanej przez ks. Teofilę Jabłonowską i syna jej Aleksandra ks. Sapiehy, w inne ręce, podzielone na części rozpadło się w ostatnich czasach. Na ementarzu pod miasteczkiem mury okrągłego kościołka wyprawdzone pod gzems i w tym stanie pozostawione od dawnych lat (z końca w. XVIII). Fundusz na ten kościół lokowany na dobrach wisznickich przez Sapiehów w ilości złp. 40,000 przepadł. Na ementarzu spoczywają zwłoki matki J. Ig. Kraszewskiego, Zofii z Malskich Kraszewskiej, jak również Anny z Nowomiejskich Malskiej i Błażeja Malskiego, rodziców Zofii z Malskich, oraz Konstancyi z Morochowskich Nowomiejskiej, babki. Piękny obraz włoskiego pędzla znajduje się w głównym ołtarzu kościoła. W. par., dek. włodawski (dawniej parczewski), 779 dusz. Wisznicki dekanat dawnej dyec. chełmskiej, dzielił

się na 13 parafii: Bezwola, Geś, Horodyszcze, Jabłoń z fil. Paszenki, Kolembród, Korezówka, Przegaliny, Radeze, Rudno, Rzeszczyńki, Wisznice, Wołyni.

M. Wit.—Br. Ch.

Wisznice, wś i folw., pow. klimowicki, gm. Mo-szewo. Wś ma 54 dm., 290 mk.; folw., od 1843 r. własność szlachty Zubów i Surazów, ma wraz z Stojaniczami 289 dzies. (15 roli, 50 łąk, 51 lasu); karczma. Owsiadowska od 1876 r. ma 400 dzies. (25 roli, 100 łąk, 263 lasu).

Wiszniewólka, zaśc. szl., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 48 w. od Święcian, 1 dm., 6 mk. katol.

Wiszniew 1.) mko i dwór nad rzeką Łusta al. Olszanką, dopł. Berezyny, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski, paraf. prawosł. i katol. Wiszniew, o 40 w. na pld.-wschód od Oszmiany a 81 w. od Wilna, otoczone wielkimi lasami, obfitującymi w rudę żelazną. Dwór ma 138 mk. (40 prawosł., 48 katol. i 50 ewang.), mko zaś 1309 mk. W 1859 r. było tu 72 dm., 900 mk., w 1866 r. 90 dm., 712 mk. (69 prawosł., 143 katol., 500 żydów). Posiada cerkiew paraf. murowaną, kościół katol. również murowany, kaplicę na cmentarzu grzebalnym, dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, sąd gminny, szkołę ludową (w 1885/6 r. 92 uczniów), młyn wodny, gorzelnię, fabrykę garnków kamiennych, targi tygodniowe w niedziele, 2 jarmarki doroczne. Dawniej był tu piec wielki, huta szklana (w 1860 r. wyprodukowano 19880 pudów surowcu, wartości 30670 rs. i zajmowano 150 robotników) i fabryka sukna. Paraf. prawosł., dekanatu (błagocynia) wołożyńskiego, 1500 wiernych (733 męż., 767 kob.). Kościół katol., p. w. Nawiedzenia N. M. P., pierwotnie wzniesiony został z muru w 1424 r. przez Siemiona Giedygołdowicza, kasztelana wileńskiego, i bogato przez niego uposażony. W prezbiterium znajduje się portret fundatora, dawnego pędzla. Odbudowany w 1637 r. przez Jerzego Chreptowicza, w wdę nowogrodzkiego. Par. katol., dek. wiszniewskiego, 4500 wiernych. Dek. wiszniewski, dyec. wileńskiej, w pow. oszmiańskim, obejmuje 12 parafii: W., Gieranony, Hruzdowo, Oborek, Derewna, Iwie, Konwaliszki, Lipniszki, Naliboki, Subotniki, Surwiliszki, Traby, Zabrzeż (dawniej, oprócz wymienionych, jeszcze: Wołożyn, Łosk, i Horodziłów); liczy 61393 wiernych. Okrąg wiejski obejmuje mko Wiszniew, wsi: Barcieniszki, Buda, Czerniewicze, Dorożnie, Gonczary, Helenowo, Kruhła, Linki, Olszanka, Wecimcy, Zofinowo i Żukowszczyzna, oraz zaśc. Jawuszycha i Podkalinia, w ogóle w 1865 r. 381 dusz rewiz. włośc. uwłaszczeni. Gmina składa się z 7 okręgów (starostw) wiejskich (Wiszniew, Wójtowicze, Ancielewszczyzna, Weronie, Nerowy, Bohdanowo i Sakowszczyzna), obejmuje 76 miejscowości, ma 751 dm., 7956 mk. włościan. W 1865 r. w gminie było 2625 dusz rewiz. (2434 włośc. uwłaszc-

zonych i 191 b. włośc. skarbowych). Oprócz szkoły ludowej w W. w obrębie gminy znajdują się szkółki parochialne w Siniej Górze i Rogalewszczyźnie. Dobra należały pierwotnie do Siemiona Giedygołdowicza, kasztelana wileńskiego, który tu fundował kościół paraf. Następnie dzie-dziecem W., zaliczonym wówczas do pow. krewskiego, był w 1522 r. Jan Steczko al. Steckiewicz z Dołubowa, marszałek królewski. Tradycya miejscowa utrzymuje, że kościół przez pewien czas był w ręku kalwinów. Po Steczkiewiczach W. przeszedł do Chreptowiczów i do dziś pozostaje w ich posiadaniu. Za dziedzictwa Joachima Chreptowicza, podkanclerzego w. litew., po zreformowaniu akademii wileńskiej, założone tu były szkoły podwydziałowe. Przechowały się wydawane przez tutejszą szkołę akty: „Dowód rocznego postępu panów kawalerów w szkołach podwydziałowych Wiszniewskich edukujących się w 1787“ i „Dowód rocznego postępu uczniów klas dwóch wyższych Wiszniewskich 1791 r.“ Około 1790 r. Chreptowicz urządził tu pierwszy i jedy-ny w Litwie piec wielki do wyrabiania żelaza. Okolica W. do Wołożyna posiada glebę jałową. Włościanie najlepsze swoje ziemie, t. j. ogrody, zasiewają konopiami, z których olej idzie na sprzedaż jako główny artykuł ich produkcji, a wytloczyny na karm dla bydła i koni. 2.) **W.**, mko i dwór na pld.-zach. wybrzeżu jez. Wiszniewskiego, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Wiszniew, par. katol. Żodziszki, o 60 i 61 w. od Święcian a 144 w. od Wilna. Dwór ma 1 dm., 17 mk. katol.; biblioteka, licząca około 4000 tomów, gorzelnia. Był tu kościół katol. paraf., z muru wzniesiony w 1811 do 1820 r. przez szambelana Tadeusza i Brygidę z Łopacińskich Sulistrowskich, z grobami familijnymi. W kościele znajdowały się dwa piękne obrazy, pędzla Demela. Mko miało w 1866 r. 49 dm., 289 mk. (16 prawosł., 259 katol., 14 żydów); r. 1880 było 405 mk., cerkiew filialna (od 1866 r.), zarząd gminy. W skład okręgu wiejskiego wchodzi mko Wiszniew, wsi: Bibki, Gołodnicze, Gorjany, Kawczynięta, Kupła, Leonowicze, Michnicze, Nizulicze, Podstarzyn 1 i 2, Spiahlica, Stupienki, Swiejginie, Świnka 1 i 2 i zaśc. Staryno, w ogóle w 1865 r. 235 dusz rewiz. b. włośc. skarb. i 581 włościan uwłaszczo-nych. Gmina należy do 2 okr. pol. do spraw włościańskich, obejmuje 2 okręgi (starostwa) wiejskie (W. i Nowe Aleksandrowo), 32 miejscowości, mające 337 dm., 4493 mk. włościan. W 1865 r. było w gminie 1541 dusz. rewiz. (269 b. włośc. skarb. i 1272 uwłaszczo-nych). D. 10 czerwca 1591 r. Jarosz Biegański, syn Andrzeja, sprzedaje W. Walentemu Dybowskiemu; d. 15 lipca 1569 r. prawem darownem od Cherubina syna Walentego Dybowskiego prze-chodzi do Rafała syna Andrzeja Sulistrowskiego i odtąd nieprzerwanie pozostaje w rodzie Suli-

strowskich. Ostatnią dziedziczką tego nazwiska jest obecnie Irena z Sulistrowskich Janowa Karłowiczowa.

J. Krz.

Wiszniew, ob. *Wiszniów*.

Wiszniewka, zaśc. szl., pow. wileński, w 6 okr. pol., o 5 w. od Wilna, 4 dm., 28 mk. (2 prawosł., 25 katol.).

Wiszniewskie, jezioro, w pow. święciańskim, pod mkiem Wiszniew, zajmuje 9·6 w. kw., największa długość z pń.-wsch. ku pń.-zach. wynosi 4¹/₂ w. a największa szerokość z pń.-zach. ku pń.-wsch. 3¹/₂ w. Największa głębokość w części pń. dochodzi 5 mt. (16·4 st. ang.). Brzegi jeziora porasta rzadka trzcina a dno stanowi delikatny muł, w którym ołowianka głęboko się zanurza. Od strony pń. brzegi jeziora bardzo płaskie, pokryte po większej części lasem. Wschodni brzeg wzniesiony, bezleśny, strona pń. lesista, ale brzeg tu stalszy niż na pń. Najwięcej urozmaicony brzeg zachodni. Jezioro W. zasilają niewielkie strumienie, najznaczniejszy Relicza wpada od pń.-wschodu. W tym kierunku ciągną się obszerne bagna, przeszło 2 mile długie i do 1¹/₂ mili szerokie, aż po prawy brzeg rz. Naroczy, po mko Iżę i Narocz. Na lewym brzegu Naroczy bagna pokryte są lasami, które prawie bez przerwy ciągną się ku źródłom Wilii i Berezyny. Jedyny odpływ jezior stanowi na pń. wypływająca rzeka Smoła, która przepłynawszy dwu wiorstowy przesmyk wpada do jez. Świrskiego. Wskazana na mapie sztabowej rzeka Spialhica, wypływająca jakoby z jeziora W. i uchodząca do Naroczy, w rzeczywistości nieistnieje. Podług miejscowego podania ludowego ludzie w tem jeziorze nie toną. Oprócz mka i dworu Wiszniew na wybrzeżach jeziora leżą wsi: Łycewicze, Leźniki, Gołodnicze, Czurlon. Opis jeziora podał Witold Wróblewski w Pamięt. fizyogr. (t. III, 76).

J. Krz.

Wiszniewskie, ws, pow. telszewski, w 3 okr. pol., gm. Dorbiany.

Wiszniopol 1.) w dokum. *Wisznopol, Wysznie Pole*, ws nad rzką Makówką, w pobliżu rz. Styru, pow. nowogradwołyński, gm. Rajki, st. pocz. Lubar (o 20 w.), st. dr. żel. Połonne (o 25 w.), odl. o 100 w. od Nowogrodu Wołyńskiego a 120 w. od Żytomierza, ma 104 dm., 570 mk., 909 dzies. ziemi włosc., 1336 dworskiej, 70¹/₂ cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja Cudotwórcy, z drzewa wzniesioną w 1714 r. Księgi metryczne przechowały się od 1714 r. Do par. prawosł. należy ws Korzówka (o 2 w.). W całej parafii 124 dm., 1036 mk. Własność dawniej hr. Potockich, nabyta przez r. st. Sza-chowskiego. Ws W. pod nazwą Wysznie Pole wymieniona jest w dokumencie z 1601 r. jako zniszczona przez Tatarów. Była wówczas własnością ks. Janusza Ostrońskiego, kaszt. krakowskiego. W 1702 r. stało pod W. obozem wojsko polskie, wysłane dla uśmierzenia zamie-

szek kozackich. W 1721 r. W. należy do dóbr ks. Jerzego Dominika Lubomirskiego. 2.) **W.**, ob. *Wisznopol*.

J. Krz.

Wiszniów 1.) ws i dwa folw., pow. hrubieszowski, gm. Mircze, par. Nabróż, odl. 21 w. od Hrubieszowa. Leży na wznies. 803 st. npm. Posiada szkołę początkową, cerkiew paraf. W r. 1827 było 78 dm., 393 mk. Folw. W. lit. B. rozl. mr. 815: gr. orn. i ogr. mr. 557, łąk mr. 82, lasu mr. 152, nieuż. mr. 24; bud. mur. 8, drew. 16; płodozm. 6 i 16-pol.; las urządzony. W r. 1885 W. lit. A rozl. mr. 768: gr. orn. i ogr. mr. 460, łąk mr. 94, lasu mr. 201, nieuż. mr. 13; bud. mur. 3, drew. 15; płodozm. 7 i 10-pol.; wiatrak; las urządzony. Ws W. os. 24, mr. 426. Cerkiew paraf. (dek. tyzowiecki) istniała już 1669 r. Należały do niej filie: Radosłów i Wereszczyn. 2.) **W.**, ws i folw., pow. siedlecki, gm. Wiszniów, par. Zbuczyn, odl. 8 w. od Siedlec, posiada szkołę początkową, sąd gm. okr. IV, urz. gm., 75 dm., 884 mk., 3426 mr. Ludność zajmuje się handlem drzewnym i rolnictwem. W 1827 r. było 56 dm., 186 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 ws W., w par. Zbuczyn, miała 4 łąny, 2 młyny, 2 koła, 2 łąny sołtysie, 1 młyn. W r. 1552 ws królewska W., miała os. 28, 2 łąny sołtysie. W r. 1580 p. Piotr Kosierski, sługa jegomości p. starościn, wnosi od 12¹/₂ włók osiadłych fl. 6 gr. 7¹/₂ a to bez dziesięciny, od 10 zagr. z rolami fl. 2, od 8 komornic bez bydła gr. 16, od 4 rzem. gr. 16, od 4 zagród wójtowskich bez ról gr. 16, od koła wolnego gr. 24. Suma fl. 10 gr. 19¹/₂ (Pawiński, Małop., 378, 382, 394, 395, 413). Wiszniowskie starostwo niegrodowe, w wojew. lubelskim, pow. urzędowskim, podług lustracji z r. 1764 obejmowało wsi: Wiśniów, Stok, Ciosna, Kaczory, Domanice, Kopicie, Czachy, Wólka i Gostchorza. W r. 1771 posiadał je Dymitr ks. Jabłonowski wraz z swą małżonką Józefą z Mycielskich, którzy opłacali kwarty złp. 2284 gr. 9, a hyberty złp. 916 gr. 22. W. gmina ma 10421 mr. i 2680 mk. (1 prawosł., 6 prot., 26 żyd.). Sąd gm. okr. IV w miejscu, st. p. i dr. żel. w Siedlcach. W skład gm. wchodzi: Baranek, Białki, Ciosna, Gostchorza, Grabianów, Helenów, Kaczory, Mościbrody, Myrcha-Stok, Sekuła, Stok-Wiszniowski, Wołyńce, Wiszniowska-Wólka i Wiszniów.

Br. Ch.

Wiszniów 1.) ws, pow. kowelski, należała do włosci mielnickiej. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1583 r. własność Aleksandra Siemaszki, kasztelana braclawskiego, który płaci ztąd z 8 dym., 2 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 87). 2.) **W.**, *Wiszniew*, ws, pow. łucki, na pń.-wschód od mta Łucka, należała do dóbr biskupa łuckiego. Podług rewizyi zamku łuckiego z 1545 r. ks. biskup łucki był zobowiązany z dóbr kościelnych W., Łuczyc i Wiktorzan (Wichteran) wespół z władką łuckim, archimandrytą żydy-

czynskim i ks. Ostrożeckimi do zbudowania jednej z czterech wież zamkowych. Wś tę (czy część jej) wyfrymarczył u biskupa Michno Boratyński (Jabłonowski, Rewizye, 37, 39, 53). W 1577 r. należy do Hryhora Danielewicza, który płaci ztąd z 8 dym., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 59).

Wisznów, wś, pow. rohatyński, 24 klm. na pld.-zach. od Rohatyna, 20 klm. na zach. od Bursztyna (sądu pow.), 10 klm. na pln.-zach. od urz. poczt. i st. kol. w Bukaczowcach. Na pln.-wsch. leży Hrehorów, na wsch. Czerniów, na pld.-wsch. Kozara, na pld.-zach. Żurawienko, na zach. Nowoszyn i Żurów, na pln. Mołodyńcze, Czeremchów i Nowosielce (wszystkie trzy w pow. bóbreckim). Wody spływają strugami na pld.-wsch. i na pln.-zach. i dążą do Dniestru. Na pln. folw. Wandolina; pld.-zach. obszar lesisty. Wzn. na pld. 337 mt., na wschód wzgórze „Mogila” 335 mt., najniższy punkt 265 mt. Własn. więk. ma roli orn. 435, łąk i ogr. 126, pastw. 108, lasu 2859 mr.; wł. mn. roli orn. 504, łąk i ogr. 643, pastw. 166, lasu 94 mr. W r. 1880 było 108 dm., 741 mk. w gm., 10 dm., 64 mk. na obsz. dwor. (671 gr.-kat., 48 rz.-kat., 86 izr.; 710 Rus., 31 Pol., 64 Niem.). Par. rzym.-kat. w Bukaczowcach, gr. kat. w miejscu, dek. zórawieński. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa poz. gm. z kapit. 133 złr. *Lu. Dz.*

Wiszniovec, wś włośc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Wołkołata (o 4 w.), o 65 w. od Wilejki, ma 16 dm., 148 mk. katol. (w 1865 r. 67 dusz rewiz.).

Wiszniovecze, ob. *Wisniowczyk*.

Wisznioveczyk, ob. *Wisniowczyk*.

Wiszniovec 1.) wś szlach. i włośc., pow. mazowiecki, gm. Szepietowo, par. Dąbrowa-Wielka. 2.) **W.**, os., pow. suwalski, gm. i par. Filipów, odl. od Suwałk 23 w., ma 1 dm., 9 mk. 3.) **W.**, ob. *Wisniówek*.

Wiszniovecze, wś, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Wilczuk, o 10 w. od Wołkowyska, 131 dzies. ziemi włośc.

Wisznioveczyzna, *Wisniowiecczyzna*, nazwa ogólna rozległych dóbr ks. Jeremiego Wisniowieckiego w środkowej części dzisiejszej gub. połtawskiej, centralnym punktem których było mto Lubny. Dobra te zaczynały się od mta Czehryna i Dubrowa nad Dnieprem, ciągnęły się po nad Sułą aż do ujścia Supoju, i zajmowały wiele kraju za Sułą, obejmowały Chorol i Połtawę i dochodziły prawie aż do Konotopu w gub. czernihowskiej. Na całej tej przestrzeni liczyło się 56 miast i wsi, a w nich 39610 gospodarzy, t. j. poddanych, z których każdy aby był wolny od pańszczyzny płacił po 5 talarów czynszu rocznie. Oprócz tego miał książę mnóstwo futurów i folwarków ekonomicznych, oraz 423 młynów, z których od każdego płacili młynarze po 2 czerwone złote. Inwentarz dóbr zadnieprskich

ks. Jeremiego, podług manuskryptu ks. Michała Wisniowieckiego, podał Przeździecki w dziele „Podole, Wołyń i Ukraina”, a za nim przedrukował Stecki w dziele swem Wołyń (t. II, 230—1).

Wiszniovecckie, osada na praw. brzegu owragu Wisznioveccki bujerak, w okręgu mijuskim ziemi wojska dońskiego. Znajduje się tu pokład węgla kamiennego, niedochodzący do 2 st. grubości.

Wisznioveczka, rzeczka, ob. *Stróża*.

Wisznioveczka, rzeczka, w gub. grodzieńskiej, dopływ rz. Odły, uchodzącej do Świsłoczy.

Wisznioveczka, jezioro, w pow. dzisieńskim, pod wsią Rutka.

Wisznioveczka 1.) wś włośc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Krewo (o 7 w.), okr. wiejski Czuchny, 20 dusz rewiz.

2.) **W.**, dobra, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Izabelin, o 14 w. od Wołkowyska, wraz z folw. Pasutyceze i Zabogonie mają 896 dzies. (76 łąk i pastw., 234 lasu, 15 nieuż.); własność Pichonowych. 3.) **W.**, wś, tamże, w 5 okr. pol., gm. Samarowicze, o 14 w. od Wołkowyska, 314 dzies. ziemi włośc. 4.) **W.**, wś, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Indura, o 36 w. od Grodua, 603 dzies. ziemi włośc. (71 łąk i pastw., 36 nieuż.). 5.) **W.**, zaśc., karczma i uroczysko, pow. miński, w gm. Samochwałowicze, należy do domin. Stańkow, hr. Czapskich; miejscowość bezleśna, grunta szczyrkowe, żytynie. 6.) **W.**, własność ziemską, w pow. mińskim, w gm. Samochwałowicze, ma około 4 włók, należy do Zienkowieców. 7.) **W.**, folw., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Białorucz, o 16 w. od Mińska, doś dawna własność Łętowskich, ma około 40 włók; grunta szczyrkowo-gliniaste, dobre. *A. Jel.*

Wisznioveczka, *Wiszniewka*, wś, w dawnym wwdztwie kijowskim, w okolicach Bielełówki.

W 1624 r. należała do Jana Czerkasa a w 1628 r. do Teodora Humienieckiego, który płaci od 20 ogrod. (Jabłonowski, Ukraina, II, 355; I, 86).

Wisznioveczka, wś nad Udają, pow. borznański gub. czernihowskiej, ma 155 dm., 846 mk.

Wisznioveczka Wólka, wś, pow. siedlecki, gm. Wisznioveczka, par. Zbuczyn, ma 18 dm., 124 mk., 658 mr. W r. 1827 wś rząd., ma 11 dm., 78 mk.

Wisznioveczka, folw. szl., pow. trocki, w 4 okr. pol., o 49 w. od Trok, 6 dm., 47 mk. (6 prawosł., 41 katol.).

Wisznioveczka 1.) wś nad potokiem, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Gielwany (o 15 w.), okr. wiejski i dobra hr. Kossakowskich, Kiejżany, o 77 w. od Wilna, 4 dm., 29 mk. katol. (14 dusz rewiz. w 1865 r.). 2.) **W.**, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki (o 2 w.), okr. wiejski i dobra Jasińskich, Narwidziszki, o 48 w. od Wilna, 2 dm., 22 mk. katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.).

Wisznopol 1.) al. *Wiszniopol*, wś u źródeł rzeki Kamianki, pow. humański, w 3 okr. pol., gm. Talne, par. katol. Humań (o 30 w.), ma 346 dm., 2510 mk. (20 katol.), cerkiew Bohosłowską, drewnianą, wzniesioną w 1778 r. i uposażoną 60 dzies. ziemi, szkołę, 3 wiatraki. W epoce uwłaszczenia włość. było tu 3087 dzies., 1674 mk. Wś ta sprzedana została w 1817 r. z klucza podwysoczańskiego hr. Stanisława Potockiego, z 733 duszami rewiz., 7084 mr. ziemi i 901 mr. lasu. W czasie uwłaszczenia włościan dziedzicem był Włodzimierz Trzeński, następnie Ludwik Kownacki i Rudolf Mężyński. 2.) **W.**, ob. *Wiszniopol*.

Wisznowa, po węg. *Visnyo*, wś w hr. goemoerskim (Węgry), 230 mk.

Wiszów 1.) al. *Wiszewo*, wś i dobra, pow. słońmiski, w 5 okr. pol., gm. Derewno, o 23 w. od Słonima. Wś ma wraz ze wsią Stenderowszczyzną al. Studerowszczyzną 748 dzies. ziemi włość. (159 łąk i pastw., 9 nieuż.). Dobra, własność Gnoińskich, z folw. Stenderowszczyzna i Konstantynowo mają 1210 dzies. (125 łąk i pastw., 759 lasu, 34 nieuż.). W lesie góra Karczca z wielu mogiłami. 2.) **W.**, wś, pow. mohylewski, gm. Nieżkowo, 46 dm., 273 mk.

Wiszowa, góra, panująca nad miasteczkiem Jodłową, w pow. pilzneńskim. Wzn. 409 mt. npm.

Wiszowate, wś nad rzeką b. n., pow. szczuczynski, gm. i par. Grabowo, leży przy trakcie z Kolna do Wąsosza, ma 32 dm. W 1827 r. było 28 dm., 165 mk., par. Poryte. Wś ta wspomniana jest w aktach sąd. łomżyń. pod r. 1496. Gniazdo rodziny Wiszowatych. Według reg pob. ziemi łomżyńskiej z r. 1578 wś Wisowate, w par. Grabów, miała 12 części, 20 łąn. (Pawin., Mazowsze, 375).

Wiszipilis, grodzisko litewskie, ob. *Jurborg*.

Wiszipinie, wś nad rzeką Nieszupą (pr. dopł. Szeszupy), pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Gryszakubada, odl. od Władysławowa 14 w., ma 24 dm., 238 mk. W 1827 r. było 15 dm., 126 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo.

Wisztęgiełka, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 70 w. od Nowoaleksandrowska.

Wisztelany, *Wisztelany*, wś włość., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Międzyrzecze (o 14 w.), o 8 w. od Trok, 4 dm., 29 mk. katol. Podług spisu z 1865 r. 53 dusz rewiz.

Wisztelizki 1.) zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 64 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 25 w. od Poniewieża.

Wisztoki 1.) wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 7 w.), okr. wiejski Mokrzyca, o 14 w. od Oszmiany, 5 dm., 42 mk. katol.

(w 1865 r. 28 dusz rewiz.); należy do dóbr Wilanowo, Reszkowskich. 2.) **W. 2**, wś, tamże, 27 dusz rewiz.; należy do dóbr Równopol, Śniadeckich.

Wisztorty al. *Wisztory*, wś, pow. sejneński, gm. Krasnowo; par. Łódzkie, odl. od Sejnu 13 w., ma 30 dm., 252 mk., 853 mr. Wchodziła w skład dóbr Dumbel. W 1827 r. było 21 dm., 162 mk.

Wisztowiany, wś nad rzeką Wisztowtą, dopł. Minii, pow. telszewski, w 3 okr. pol., gm. Płuniany, o 45 w. od Telsz, ma 49 dm., 686 mk.

Wisztynie, dwór, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 43 w. od Poniewieża.

Wisztyniec al. *Wisztynieckie*, niem. *Wishtyten-See*, jezioro, wśród wyżyny pojezierza bałtyckiego, wzn. 170 mt. npm., leży większą połową w pow. stołupiańskim (Prusy wschodnie) a mniejszą w pow. wyłkowyskim. Linia graniczna przechodzi przez jezioro od os. Wisztyniec (na płu. brzegu) do wioski Wartele, w odległości około 100 sążni od brzegu północnego i wschodniego. Jezioro ma milę długości (od płu.-wsch. ku pld.-wsch.) i do 1/2 mili szerokości. Wychodzi z niego rzeka Joduppe (Pisia?) a wpada Hańcza. Głębokość dochodzi 36 stóp. Woda czysta i zimna. Z ryb znajdują się głównie szczupaki, sławne ze smaku i wielkości, tudzież sielawy. Silne wiatry płu.-zachodnie uderzając na wody jeziora odkrytego zewsząd, tworzą na nim ogromne fale, wybiegające daleko na brzegi i zostawiające po sobie zwykle dużo ryb i pięknego szaroróżowego piasku. Mieszkańcy skwapliwie wtedy łowią ryby i zbierają piasek, używany do posypywania pisma.

Wisztyniec, osada, dawniej miasteczko, na płu.-brzegu jeziora t. n., w pow. wyłkowyskim, gm. i par. Wisztyniec. Odl. 31 w. od Wyłkowyzek a 48 w. od Suwałk, leży na samej granicy od Prus, posiada kościół par. murowany, kościół ewang. filialny, dwie szkoły początkowe ogólne, sąd gm. okr. IV, urząd gm., komorę celną, urząd poczt., 265 dm., 3995 mk.; wieś t. n., przyległa osadzie, ma 11 dm., 133 mk. W r. 1827 było 315 dm., 2449 mk. Przez komorę celną, której znaczenie zmalało skutkiem przeprowadzenia kolei na linii Kowno-Wierzbólowo, wywieziono w r. 1876 za 100128 rs. a przywieziono za 8658 rs. Podług tradycji miejscowej miasto, położone w wojew. trockim, miało być osadzone w wieku XV przy rz. Pissie p. n. Tur, lecz później posunięte do jez. Wisztyniec przybrało jego nazwę. To jednak pewna, że Zygmunt August dopiero w 1560 r. zbudować tu kazał kościół parafialny z drzewa, p. w. św. Trójcy. W dziesięć lat później tenże król przywilejem z 8 wrzes. 1570 r., w Warszawie wydanym, nadał miastu prawo magdeburskie i w herbie jednoróżca. W. oddawna był punktem handlowym; żydzi zamieszkiwali tu zdawna, kiedy dokumentem z 18 sty-

eznia 1589 r. Krzysztof Jeśman, ssta wisztyniecki, przeznaczył im grunt na mogiłki i bóżnicę. W r. 1723 Krzysztof z Kozielska Puzyna, wojew. mścisławski i ssta miejscowy, wystawił wspólnie z miastem nowy kościół drewniany. W r. 1829 stanął nowy murowany. Wisztynieckie starostwo niegrodowe, w wojew. trockiem, pow. kowieńskim, podług metryk litewskich powstało około r. 1583 i obejmowało miasto Wisztyniec, do czego w r. 1771 przyłączono wójtowstwo. Starostwo posiadał w tym ostatnim roku Pużyna, ssta upieki, opłacając kwarty złp. 2214 gr. 9, a hyberty złp. 1200. W. par., dek. wyłkowyski (dawniej olwieki), 2300 dusz. W. filiał par. ew.-augsb. Wiżajny, istniejący od r. 1842, liczy 1603 dusz. W. gmina ma sąd gm. okr. IV i urząd gm. w samej osadzie. Obszar wynosi 11756 mr. W 1890 r. było zapisanych do ksiąg stałej ludności 6498, lecz obecnych było tylko 4442 a razem z niestałą ludnością 4772. Znaczny procent (31%) nieobecnych jest wynikiem emigracji do Prus i do Ameryki. Śród zapisanych do ksiąg stałych było 9 prawosł., 1378 prot. i 2453 żydów. W skład gm. wchodzi: Bokszyzki, wś i folw., Czyżyszki, Janówka, Jegliszki, Kamionka, Łankupa, Marywil, Norwidy, Podwartele, Poszyrwinty, Powisztajeje, Wartele, wś i fol., Warwaruszkino, Wisztyniec, os. i wś.

Br. Ch.

Wisztyszki, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Wewirżany, o 115 w. od Rossień.

Wiszupochen, wś, pow. gołdapski, st. p. Szittkehen.

Wiszynta, rzka, w pow. wileńskim, pod wsią Tatarszki.

Wiszynty, dobra, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Dobejki, o 68 w. od Wilkomierza. Tu w XVIII w. urodził się słynny budowniczy i profesor architektury w uniwersytecie wileńskim Gucewicz, który z polecenia Stanisława Augusta przebudował katedrę wileńską.

Witaczów, ob. *Wityczew*.

Witagoła, wś skarbowa, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kołtyniany, par. Girdyszki o 49 w. od Rossień. Stanowiła dawniej sstwo niegrodowe, położone w pow. korszewskim, obejmujące podług spisów podskarbińskich z 1771 r. dobra W. al. Witajgoła z przyległościami. Possesorem był Krzysztof i Józefa z Wolterów Szczyttowie, z opłatą 344 złp. 7½ gr. kwarty (podług Słownika Echara 196 złp.).

Witakowice 1.) w dok. *Witakowitze, Vitakow, Vitacovicz*, wś ryc., pow. gnieźnieński, na pld.-wschód Kiszkowa, pld.-zach. Kłocka, st. kol. Weissenburg (Chwałkowice), poczta Łopienno (Welnau), parafia i szkoła katol. w Sławnie, sąd w Gnieźnie; ma 9 dm., 489 ha, 118 mk. (100 katol.). Do dóbr W. należą folw. Józefowo i Wolanki. Dochód czysty oceniono na 4390 mrk. W dokum. znane już przed r. 1391. R.

1459 Przedpełko z Wręczyna zeznaje przed konsystorzem, iż winien Broniszowi, plebanowi w Sławnie, grzywnę za dziesięciny z W. R. 1523 nie było tu ról kmiecych. Z folw. szła dziesięcina snopowa do Sławna. W r. 1579 Marcin Witakowski posiada 1 łan os. i 1 zagr.; Walenty Przyborowski 1 łan os. W r. 1620 mają Przelcławscy i Ciswińscy razem 3 łany folwarczne i 3 zagrod. W ostatnich stu latach należały W. do Jasińskich, obecnie Niemca. Na obszarze W. zachowały się nazwy pól: Łysa Góra, Żyły, Wilczy Dół, Kalinówka. *W. Ł.*

Witakowo, pow. węgrowski, ob. *Przysieckie Holendry*.

Vitalisfalva, ob. *Witaliszowce*.

Witalisów, folw., pow. kolski, gm. Piotrkowice, odl. 28 w. od Koła, ma 86 mr. (83 roli).

Witaliszewice, ob. *Witaszewice*.

Witaliszowce, słow. *Vitaliszowce*, węg. *Vitalisfalva*, wś na Węgrzech, w komitacie liptowskim, nad pot. Smereczanką, praw. dopł. Wagu. W r. 1890 było 98 mk. Słowaków (20 rz.-kat. i 78 wyzn. augsb.), 20 dm. i 332 mr. Rzym.-kat. parafia w Okolieczny (Okoliesno), prot. w Wierzbicy (Verbic). Sąd pow. i urząd podatkowy, st. poczt. i tel. w Św. Mikuluszu. *W. II.*

Witałty, ob. *Witulty*.

Witanice, wś, w dawnym wwdztwie braclawskim, przy końcu XVI w. należała do Stan. Pořebińskiego, który w 1598 r. pozywa ks. Jura Horskiego o poddanych zbiegłych z W. do mka Pikowa a w 1599 r. ks. Joachima Koreckiego, o poddanych zbiegłych do Hubina (Jabłonowski, Ukraina, II, 405, 418).

Witaniów, wś na wzgórzu nad Wieprzem z praw. brzegu, pow. lubartowski, gm. Ludwin, par. Łęczna (odl. 1 w.), od Lubartowa 30 w., ma 50 dm., 420 mk., 605 mr. Wchodziła w skład dóbr Łęczna. W 1827 r. było 23 dm., 118 mk., par. Kijany. W r. 1531 należy do par. Nowogród. Pani wojewodzina z Łęczny płaci tu od 1½ łana a Skoda od 1½ łana (Pawin., Małop.). Z chwilą wzniesienia w Kijanach kościoła paraf. w 1598 r. W. przyłączono do niego, gdyż oba te majątki jednego miały właściciela. Był nim Piotr Czerny, który na akcie fundacji klasztoru bernardynek w Lublinie w r. 1618 podpisuje się jako dziedzic Kijan, Stoczka, Nowogrodu i Witanowa (Monografia Lublina, K. W. Zielińskiego). Regestra pogłównego z wojew. lubel., zestawione w 1676 r., wymieniają w W. dusz 53. Wchodząc w skład dóbr Łęczna, wraz z nimi zmieniał właścicieli: Tęczyńskich, Firlejów, Noskowskich, Szeptyckich. Od tych ostatnich w r. 1774 nabył Ksawery Branicki, hetman w. kor. (Vol. leg., VIII, 183). Tabella dymów w kluczu łęczniańskim, sporządzona w roku następnym, notuje w W., posiadłości zastawnej ks. Sapieżyny, wojewodziny mścisławskiej, dymów 25 (Akt. podskarb., № 25). W r. 1792 widzimy klucz cały

w posiadaniu tej rodziny. W ostatnich czasach (1879) od Grabowskich nabywa dobra Jan Bloch.

M. R. Wit.

Witanki, wsł, pow. węgrowski, gm. i par. Wyszków, ma 21 dm., 253 mk., 584 mr. W r. 1827 było 16 dm., 186 mk. Wsł ta leży na dawnym pograniczu wojew. podlaskiego z brzeskiem. Włościanie zajmują się wyrobem kamieni młyńskich i do żarn.

Witanowa, słow. *Vitanova*, węg. *Vitanova*, wsł, w komit. orawskim, pow. terzczeńskim (trzczańskim), w wąskiej dolinie Orawicy (dopł. Orawy). Przez obszar W. idzie droga od Chochołowa, łącząca się z gościńcem pod Terszczeną. W r. 1890 było 173 dm., 11457 mr. obszaru, 835 mk. (798 Słowaków, 22 Niemców, 8 Madziarów i 7 innej narod.), pod względem wyznań 816 rz.-kat. i 19 izrael. Par. w Csimhovie (Csimhova), sąd pow. i urz. poczt. w Terszczeniu.

W. II.

Witanowice, *Górne*, *Średnie* i *Dolne*, trzy wsi przyległe, w pow. wadowickim, przy gościńcu powiatowym wiodącym do Krakowa. Odł. 5 km. na pń. od st. dr. żel. i poczt. w Wadowicach, od Brzeźnicy 10 km. Leżą w okolicy falistej, w dolinie potoku uchodzącego z praw. brzegu do Skawy. a) W. Górne obejmują w obszarze więk. posiadł. roli orn. 150 mr., zarośli i lasu 37 mr., z nomenklaturami: Rędziny, Potok, Kąty, Wieniec, Kotliny, Babiny, Krzemionki, Trzy Stawy; b) W. Średnie, zwane też *Czartoryszczyzna*, *Zakrzewszczyzna* lub *Wolwieszczyzna*, na obszarze więk. posiadł. 113 mr. 323 sąż., posiadają nazwy oddzielnych miejscowości: Łysa Góra, Wyrebisko, Bukowice; c) W. Dolne al. *Radwaniec*, posiadają 60 mr. wikliny oraz 240 mr. roli ornej. W ogóle włościanie mają tu 1200 mr. Według szematyzmu diecezyi tarnowskiej z r. 1889 było w miejscu 987 dusz rz.-katol. W r. 1880 liczone 140 dm. i 800 mk. (14 żyd.). Ludność rolnicza, zajmuje się też splawem drzewa na tratwach po Skawie. Dawniej kopano tu żelazo, którego dostawa do hut Makowskich, dawała zarobek furmanom. Sklepy dwa (katolicki i żydowski), karczem 4 (z tych jedna zw. N.-Świat), wyszynk wina, kowal, kilku krawców. W. Dolne mają szkołę etat. 1-klas mieszana. W. są starą osadą, założoną wedle tradycyi przez potomków czeskiej rodziny Wrszowców (Rawitów), którzy za czasów Bolesława Krzywoustego schronili się do Polski i posiadali w tych stronach (Długosz, I, 431). Ztąd ród Rawiczów Witanowskich wieś tę uważa za pieleszę swojego rodu, co dokumenta późniejsze stwierdzają. Przywilej z r. 1377, wydany przez ks. cieszyń. Przemysława, rozróżnia już W. Stare od Nowych, a tem samem założenie wsi pozwała odnieść do dawniejszych czasów. Nadanie ziemi tej przez panujących przybyszom z Czech, czy też, co prawdopodobniej ze szląskich Witanowice, zastało tu da-

wniejsze osady: Żar, Babice, Babiny, rozłożone w dolinie splawnej Skawy. Była to pierwotnie miejscowość lesista, czego pamiątką nomenklatury Witanowice: Bukowice, Wyrebisko, Zalesie. Dla wykarczowania tych borów, książęta przyzywając z Niemiec czy też Szląska osadników, zwalniali ich na pewien przeciąg lat od podatków i dziesięcin, nadając im „wole“, czyli t. zw. w miejscowym języku „lgoty“. Na wzgórzu w obrębie W. Dolnych wznosi się niewielki drewniany kościół parafialny, którego założenie tradycya przypisuje Janowi, ks. oświecim., w XII w. (znany jest tylko Janusz syn Władysława, ks. oświecimski w r. 1327). Głosi ona: iż gdy z rozkazu księcia zamierzającego zbudować świątynię, lecz nie w tem miejscu, na którym obecnie stoi, dnie całe lud gromadził materiał budowlany, co w dzień przygotowanem zostanie, to w nocy niepojętym sposobem znajdują zdumieni robotnicy w zupełnie przeciwnem miejscu, na stoku wzgórza. Doszło to uszów księcia, który widząc w tem wyższą wolę, na miejscu cudownie obranem wznosił przybytek Panu. Pamięć fundacyi książęcej zachowaną w ustach ludu, stwierdza dyplomata ks. cieszyń. z r. 1371, wspomniany kościół mianując „*ecclesia ducalis*“ (Lit. Pol. Wiszniew., II, 488). Uposażenie świątyni tej tak opisuje Długosz (Lib. Benef., II, 260), W. wsł mająca drewniany kościół paraf.: p. w. św. Mikołaja, której dziedzicami są: Piotr, Michał i Jan; w tej wsi są łany, z których odpłacaną bywa dziesięcina pieniężna przez dobrowolne przyznanie wyznaczonych groszy z każdego łanu dla biskupa krakowskiego. Są tam dwa folwarki szlacheckie, z których dziesięcina snopowa oddawaną bywa plebanowi i kościółowi w Witanowicach. Także pleban i kościół ma własne pola i łąki, dla swego użytku i potrzeby“. Do parafii należały wówczas: Lgota i Babice; skład ten przetrwał do obecnej pory, z tą jedynie różnicą, że wspomniane na innem miejscu przez Długosza Witanowice (zapewne Nowe), dziedzictwo Jakuba Witanowskiego (I, 82), należały do parafii w Zakrzowie, dziś zaś stanowią jedną z tamtego łałość. Według rubrycelli z r. 1889 liczy ona parafian: w Witan. 987, Lgocie 660, Babicach 339, razem 2066, żydów 98. Dwa cmentarze grzebalne: stary i nowy, wskazują na odległą przeszłość parafii. Pierwotna fundacya kościoła przetrwała do połowy XVII w., na miejscu zniszczonej świątyni zbudowano nową, drewnianą, która do dziś przetrwała. Stwierdza to napis umieszczony za wielkim ołtarzem: „*Hec Ecclesia extracta est A. D. 1663 sumptu C. D. Balth. Paszkowski*“. Konsekrowany w tymże roku przez Mikołaja Oborskiego, biskupa syffragana krakowskiego, p. w. św. Mikołaja, posiada bractwo różańcowe, założone w r. 1616. Z dzwonów, jeden z napisem: „*A. D. 1694 Sanct. Stanislai ora pro nobis. Johan Jacob Lener me fecit*“, po-

nizej herb Topór i słowa: „Stanislaus Bielcezy“ (czy nie Bielczewski, wspomniany przez Niesieckiego pod r. 1611). Drugi dzwon p. w. św. Mikołaja, przelany zapewne ze starego, nakładem proboszcza Jana Plewińskiego i parafian w r. 1861, niezawodnie sięga daty założenia kościoła. Struktura kościoła, baniastą kopułą wieży przypomina cerkiewki. Wnętrze pokryte klejowemi malowidłami, przedstawiającemi sceny życia N. M. Panny i dziecięcia Jezus. W wielkim ołtarzu, tak jak za czasów Długosza, mieści się obraz św. Mikołaja, lecz stanowi on tylko zasłonę dla obrazu Boga Rodzicy, w złocistej sukience, cudami słynącego. Na cmentarzu przykościelnym spotykamy grobowce kamienne rodziny Lgóckich z Lgoty, oraz włościanina Turdzika. Metryki nie sięgają po za wiek XVIII. Pierwszą wzmiankę o W. spotykamy w dokum. klasztoru mogińskiego r. 1317, będącym aktem rozgraniczenia wsi Żydowie, oraz w r. 1361, gdy Otton z Piley, generalny ststa ruski, wsi swoje Klimontów i Sielec, zamienił na Witanowice z Abramem i synem jego Markiem z Goszyc (Kod. Małop., 310). Zamiana ta dotyczyć musiała wsi W. Nowych, gdyż w lat kilkanaście później (1377 r.) Zdzisław z W., na wsi swej W. Starych zapisuje żonie Katarzynie wiano w ilości 80 grzywien, z zastrzeżeniem, że gdyby rzeczona wieś nie przedstawiała tej wartości, resztę zabezpiecza na W. Nowych, na których widocznie miał część swoją (Kod. dypl. katedry krakow., II, str. 68). Długosz wspomina około r. 1440 Jakuba Witanowskiego (L. B., I, 82), którego syn Michał, według oryginalnego dyplomu, zachowanego w zbiorach hr. Zamoyskich w Warszawie, zapisuje część W. jako „dotalicium“ żonie swej Małgorzae, co Waclaw, ks. cieszyński, zatwierdza r. 1452. Tegoż Michała z braćmi Piotrem i Janem wspomina około r. 1470 powtórnie Długosz (II, 260) jako współdziedziców W. Po raz trzeci (1487 r.) tenże Michał wraz z synem Stanisławem, przed aktami grodu krakow., zeznaje sprzedaż części W. „od Skawy“ Zbigniewowi z Grodzca (Ulanowski, Akta z arch. krak., Kraków, 1884, str. 4). Ostatnia wzmianka o Witanowskich siedzących jeszcze w rodzinnym swem gnieździe, sięga r. 1515, gdy Stanisław z W., pozywa przed sąd ziemski Jana Strusia (Akta bern. we Lwowie. Akt Zator., № 14). Odtąd znikają tu Rawiczowie, może idą oni za przykładem Jana, dworzana Zygmunta Augusta, który przeniósł się na Litwę, gdzie w brześciańskim obrał sobie siedzibę. Od tego czasu W., przechodząc po kądzieli w inne domy, często zmieniały właścicieli. R. 1535 Dorota Rokowska zapisuje 400 zlp. na dobrach W. córkom swoim Jadwidze Górczyńskiej, Annie i Agnieszce (Metr. koron. w Warszawie, № 92, 137—8); r. 1573—1588 Jakub, Michał i Wawrzyniec Rokowscy, Zygm. Palezowski (Akt. pod-

skarb., № 31, 115), 1588—1609 sukcesorowie Zygm. Palezowskiego, Stan. Rokowski, Jakub Zebrzydowski, Stan. Milianowski (Akt. podskarb., N 48, 126. Akt. Zator., № II), 1609—11 Stan. Rokowski, Stan. Lubański, Świętosławscy, Żydowscy, Porębsey (A. p., № 48. A. Z., № III), 1703 Czartoryscy h. Starykoń (Nies.). W latach 1881—1891 W. Górne po Mirzeckich, Duninach, Bogdańskich przez spadkobranie przeszły do Hoszów, dziś są własnością Karola Hosza. W. Średnie po Czartoryskich, Zakrzewskich Wolańskich, od Juliana i Bertę Trojnal-skich, nabył w r. 1885 Karol Hosz. W. Dolne od Duninowej kupił Jan Górkiewicz, w którego posiadaniu dotąd pozostają. *M. R. Witanowski.*

Witanowice, pierwotna nazwa wsi zwanej obecnie *Weichnitz*, w pow. głogowskim. W księdze fundacyjnej biskupstwa wrocławskiego wymieniono w spisie dochodów: „in Wytanowicidux aliquando solvit fertonem aliquando magis“ (Script. rer. Siles. Sommersberg). Już w r. 1360 ws nosi nazwę niemiecką „Wiehnitz“ (Lehns Urkund., I, 177). R. 1498 wchodzi w skład ks. lignieckiego. Ob. *Weichnitz*. *M. R. Wit.*

Witanowszczyzna, pow. kobryński, ob. *Sawickie 3*).

Witany 1.) ws włośc. nad jez. Orzwieta, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Twereczn, o 5 w. od gminy a 26 w. od Święciana, ma 4 dm., 48 mk. katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Dzisna. 2.) **W.**, ws, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 25 w. od Poniewieża.

Witardowo, folw., w pow. szubińskim, okr. kom. i poczta w Keyni.

Witaszewice, właściciel *Witaliszewice*, ws i folw. nad rz. Bzurą, pow. łęczycki, gm. i par. Tum, odl. od Łęczycy 4 w.; ws ma 6 dm., 110 mk.; folw. 4 dm., 5 mk. W r. 1827 było 12 dm., 86 mk. Dobra Witaliszewice składały się w r. 1886 z folw: W. i Witaliszewiczki, rozl. mr. 1553; folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 187, łąk mr. 134, pastw. mr. 3, lasu mr. 12, nieuż. mr. 21; bud. mur. 4, drew. 5; folw. Witaliszewiczki gr. or. i ogr. mr. 802, łąk mr. 241, pastw. mr. 34, lasu mr. 82, nieuż. mr. 38; bud. mur. 8, drew. 12, las nieurządzony, pokłady torfu, wiatrak. Ws W. os. 15, mr. 11; ws Witaliszewiczki al. Witaszewiczki os. 21, mr. 18; ws Michałowice os. 6, mr. 19; ws Marynki os. 12, mr. 283. Alexius de Lekenstein, ststa łęczycki z ramienia Waclawa czeskiego, nadaje r. 1302 w Łęczycy kościołowi gnieźn., między innymi, ws W., własność rycerską „militalem“, której dziedzicom obiecano w zamian co innego dać (Kod. Wielk., n. 859). R. 1318 daje Władysław, ks. krakow. i sandom. klasztorowi wąchockiemu targowisko Kazimierz w zamian za ws „Wittowicze“ pod Łęczycą (Kod. Wielk., n. 999). Na początku XVI w. ws Wytalyshevice majus miała zdawna

odrębne role należące do dworów szlacheckich i łąn dołączony z obszaru wsi W. minus. Z tych ról dziesięcinę dawano kościołowi paraf. w Kościele (Tum); z ról kmiecych zaś kanonii Łęczyckiej. W. minus miały tylko szlacheckie role i dawały dziesięcinę plebanowi we wsi Kościół (Łaski, L. B., II, 430). Według reg. pob. pow. Łęczyckiego z r. 1576 we wsi W., w par. Kościół, część kościelna miała 3 osad, część Karśnickiego 1 łąn, 3 os. Druga część miała 7 posiadaczy na 3 1/4 łąn., 2 zagr. (Pawiński, Wielkop., II, 54 i 120).

Br. Ch.

Witaszewiczki, właściwie *Witaliszewiczki*, wś i folw. nad rz. Bzurą, pow. Łęczycki, gm. i par. Tum, odl. od Łęczycy 5 w. Wś ma 8 dm., 178 mk. W r. 1827 było 16 dm., 145 mk. Ob. *Witaszewice*.

Witaszyce 1.) al. *Witasicze*, wś, pow. pleszewski. Leży na pld.-wschód Jarocina, na trakcie pleszewskim. Sąd, okr. kom., st. kol. i poczta w Jarocinie, kościół par., szkoła katol. w miejsc. ma 23 dm., 150 ha, 166 mk. (100 kat.). 2.) **W.**, wś gospod., tamże, okr. kom. Kotlin, 40 dm., obszaru 361 ha, 321 mk. (297 katol.). 3.) **W.**, wś, tamże, 27 dm., 1372 ha, 374 mk. (268 kat.). Czysty dochód grunt. 10193 mrk. Do W. należą folwarki: Charlottenhoff, Słupia i Friederikenau. W r. 1350 król Kazimierz zwalnia od wszelkich ciężarów dobra bisk. pozn., między którymi wymienia także W. R. 1364 biskup pozn. zamienia W., Górkę, Czarnotki, Głuszynę, Babki i Kaleje, wsi dziedziczne Mikołaja z Kobyłina. W. posiadał Jaskołeccy między r. 1566—1579, Maciej Bojanowski r. 1610, Jędrzej Suchorzewski r. 1618, a Stanisław Linowski ok. r. 1683. Kościół św. Michała istniał już przed r. 1450. Nowy kościół wystawiła r. 1566 Magdalena z Opalińskich Jaskołecka. Około r. 1683 przy odnowieniu poświęcony został p. w. św. Trójcy. W nowszych czasach odnowił go Tymoteusz Gorzeński, arcyb. gnieźn., wystawiwszy jedną ścianę z cegły. W kościele znajdują się nagrobki kamienne: Felicjana Wałkowskiego († 1813 r.) i Leokadyi Gorzeńskiej († 1820 r.). Księgi kościelne zaczynają się od r. 1707. W r. 1800 posiadał W., holendry i Słupią Nicefor Gorzeński. Obecnie nabyła komisja kolonizacyjna od Vossa. Na obszarze W. leżą łąki zwane: Podole, Jagłowa, Wąwalcia, Kwarta, Pławki, Lisia. Część lasu nazywa się Ciesiurka. W. par., w dek. nowomiejskim, w 1873 r. miała 1470 dusz.

W. Ł.

Witaszyckie holendry, niem. *Lichtenthal*, leżą przy wsi Witaszyce (ob.), mają 150 ha, 23 dm., 166 mk. (110 kat., 56 ew.).

Witaszyn, wś, folw. i kol., pow. radomski, gm. Białobrzegi, par. Jasionna, odl. od Radomia 29 w. Wś ma 7 dm., 105 mk.; kol. 21 dm., 77 mk. W 1827 r. było 10 dm., 88 mk. W r. 1885 folw. W. lit. A. al. Korzeń rozl. mr. 528:

gr. orn. i ogr. mr. 228, łąk mr. 93, pastw. mr. 135, lasu mr. 46, nieuz. mr. 26; bud. mur. 8, drew. 4. Wś W. os. 12, mr. 80 (105); wś Jeruzal os. 4, mr. 90. W r. 1877 folw. W. lit. B., oddzielony od dóbr Witaszyn al. Korzeń, rozl. mr. 534: gr. orn. i ogr. mr. 306, łąk mr. 8, pastw. mr. 14, lasu mr. 163, nieuz. mr. 19; bud. drew. 47. Folwark powyższy w całości został rozkolonizowany. Według reg. pob. wareskiego z r. 1576 wś W., w par. Jasionna, miała 3 łąn. (Pawiń., Mazowsze, 244). *Br. Ch.*

Witawa, wś, pow. winnicki, okr. pol. Żmerynka, gm. i st. poczt. Tywrów (o 14 w.), par. katol. Woroszyłówka, sąd w Brahiłowie, st. dr. żel. Gniewań (o 3 w.), w pobliżu linii dr. żel. kijowsko-odesskiej, o 26 w. od Winnicy. Ma wraz z Witawską Słobódką 201 dm., 924 mk. (139 jednodworców), 507 dzies. ziemi włósc., 35 cerkiewnej; dworska w 60 drobnych częściach, największe: Bykowskiego Anzelma 221 i Karola 217 dzies. Posiada cerkiew p. w. św. Michała (359 wiernych), wzniesioną w 1867 r., uposażoną 35 dzies.; parafia przyłączona do Sutysk. Wś bezleśna, powierzchnia równa. Według reg. pobor. wwdztwa braclawskiego z 1569 r. należała do Wasila Żytyńskiego. Musiała jednak i wtedy być już w częściach, gdyż obok Żytyńskich (1600, 1612 i 1616 Jana, 1612 i 1629 Hordija) występują jako właściciele 1590 r. Nikifor Denysowicz Komar, który 1594 r. puszcza W. i Borskowo (przysiółki Sutyski) Nikonowej Tryszczynej. W tymże roku jako dziedzice W. występują także w zapiskach sądowych Jan Koszko i Iwan Kałusowski, a w 1596 r. Andrzej i in. Hulewiczowie. Następnie w 1606 r. spotykamy spółdziedziki: Janową Werekę, Ewdotyą Komarową i Maryannę Komarową. W t. n. Andrzej Wasilewicz Hulewicz sprzedaje dobra swoje dziedziczne Sytyskę, Witawicę i in. Stefanowi Łozka a w r. następnym Fedora Semenówna Siemaszkowa zapisuje część w dobrach Sutyska, W. i in. synom i córkom Anny Denisowej Komarowej. Wreszcie w 1612 r. następuje podział dóbr Sutyski, W. i in. pomiędzy Nastazją Krasnosielską Koszczyną a Iwanem i Hordyjem Żytyńskimi (ob. Jabłonowski, Ukraina, t. I i II). W ostatnich czasach W. należała do hr. Korduli Potockiej, następnie Bekiersa. *Dr. M.*

Witazów, nieistniejące dziś sioło we włości iwankowskiej, t. j. w dzisiejszym pow. radomskim, w pobliżu mka Iwankowa, na lewym brzegu Teterewa.

Wit'ba, ob. *Wi'ba*.

Witczówka, *Wiczówka*, wś i dobra nad rz. Stulą, lew. dopł. Prypeci, pow. piński, na Zarczcu, w 3 okr. pol. płotnickim, gm. Raczysek (Radczysek), o 73 w. od Pińska. Wś ma 86 dm., 804 mk., cerkiew p. w. św. Michała, fundacyi Adama Skirmunta z 1837 r., ma z dawnych zapisów 2 1/2 włóki ziemi, około 900 parafian; filia

w Brodnicy p. wez. Opieki N. M. P. Dobra, własność Skirmuntów, 26252 dzies. Miejscowość nizinna, obfitująca w łąki, ryby, w lasach dęby. Niegdyś W. była królewsczyzną; trzymała ją w XVI w. wraz z innymi dobrami i siołami królewskimi. Bona. Wzmianki o W. pod 1553 r. znajdują się w „Rewizyi puszczy” (str. 88) i w Piscew. ks. pińsk. i kleck. kn. (str. 215, 270, 271, 273). Kontrym Kazimierz w swej „Ekskursyi” wspomina W. jako miejsce prowadzące handel wyrobami garncarskimi (str. 66). *A. Jel.*

Witeczyn, ob. *Wietczyn*.

Witeczyna, przys. do dóbr Kulczyce, w pow. samborskim.

Witebsk, u latopisców *Widbesk*, *Dbesk*, miasto główne gub. witebskiej, rozłożone na obu wyniosłych brzegach rz. Dźwiny, przy ujściu do niej Więby (Wit'by), leży pod 55° 12' płn. szer. i 47° 53' wsch. dłuż., odl. 792 w (koleją) od Warszawy, 516 w. od Moskwy, 128 w. od Smoleńska, 244 od Dźwińska (Dyneburga).

Początki W. nie są znane; założyli go może Waregowie za czasów Rogwołda, pogańskiego ks. Połocka, a może Połoczanie. Nazwa W. zostaje zapewne w związku z nazwą rz. Więby, podobnie jak nazwa Połocka z rz. Połotą. Po raz pierwszy wspomniany jest W. w rocznikach pod r. 1021. Odtąd staje się on centrem udzielonego księstwa, to niezależnego, to, po większej części, ulegającego potężniejszemu Połockowi. W r. 1320 W. przechodzi pod władzę Olgierda, w. ks. litewskiego, jako wiano jego żony Maryi, ostatniej ks. witebskiej, następnie wraz z Litwą wchodzi w skład państwa polskiego; w r. 1511 staje się stolicą województwa, a w r. 1772, wskutek pierwszego podziału Rzpltej, wcielony do Rosyi.

Najdawniejsza część miasta leży pomiędzy rzekami: Więbą, Dźwiną i Ruczejem; następnie miasto rozłożyło się po prawej stronie Więby, gdzie stały w r. 1641 sklepy (gościnny dwór), śpichlerze, mieścił się rynek, kościół, ratusz. Dalej następuje część miasta zw. Uzgorje, w r. 1522 jeszcze prawie nie zasiedlona; Zadunawje, zasiedlone już w końcu XVI w. Zachodnia część Zaruczewja była zasiedlona już wcześniej, wschodnia zaś jeszcze w drugiej połowie XVIII w. stała pustkami. W Zadwinii najprzód była zasiedlona północna część, następnie południowa, zwana Rusią. W najdawniejszej części miasta były dwa zamki: górny, mурowany, i dolny, drewniany.

O ilości domów i mieszkańców do połowy XVII w. nie ma żadnych wiadomości. W r. 1641, gdy Władysław IV ponownie nadawał Witebskowi prawo magdeburskie, odebrane za zabicie św. Józafata w r. 1623, był sporządzony inwentarz miasta, z którego widać, że w mieście było, na rynku, 35 sklepów, z których pobierano po 12 gr. litew., 8 sklepów garncarskich i 6 do

sprzedaży soli, 24 jatki rzeźnicze i nieliczne przenośne stragany handlarzy chleba i pierogów. Miasto dzieliło się na posady: Uzgorski, w którym szły ulice: od mostu na Więbie, Bohosłowska, wzdłuż rzeki na dół, Podźwińska, Bogorodzicka; Piesiański, Zadunajski, Zaruczewski, Słobodzki, Ruski. W tych wszystkich posadach było: 358 dworów należących do mieszczan, 62 oddzielnych placów i ogrodów; dworów jurydyki ratuszowej nie mieszczanskich: 180 należących do arcybiskupa Antoniego Sielawy, 27 do kapituły wileńskiej, do p. Samuela Starosielskiego, sędziego ziemskiego wit., za Dźwiną 112 dworów i placów, 12 dworów i placów z ogrodami popowskich, 6 witebs. luterskiego zboru; 3 księdza Jacka i 229 dworów, placów i ogrodów różnej szlachty, razem 1010, w tej liczbie ani jednego żydowskiego.

Wzięcie miasta przez Szeremietjewa 22 sierpnia 1654 r. spustoszyło je na tyle, że w inwentarzu z r. 1667 jest już tylko 226 dworów. Podług tego inwentarza w mieście było 3 zamki: górny, w którym pałac wojewodziński, dolny i Uzgorski; w tych zamkach 20 większych i 3 mniejsze wieże. Posady: Uzgorski, w nim ulica Podźwińska, Zadunajski, Słobodzki, Ruski, Zaruczajski; do miasta należy ekonomia Łukiszki (darowana mu przez Zygmunta III). W r. 1698 W. dzieli się na cztery posady: Uzgorski, Zadunajski, Ruski i Zaruczajski. Podług planu z r. 1797 jest w mieście: w Uzgorskiej i Zaruczewskiej częściach wewnątrz okopów 165 dzies. 702 saż. kw. i 640 numerów domów i placów, w Zamkowej części 17 dz. 897 saż. i 72 numerów, w Zadunawskiej i Zadźwińskiej 700 numerów i 51 dz. 1366 saż., czyli razem: wewnątrz okopu w mieście 352 dzies. 1288 saż. Oprócz częstych i rujnujących napadów nieprzyjaciół, W. był wielokrotnie nawiedzany przez pożary, mianowicie: w r. 1335, w r. 1614 zgorzały oba zamki, 1629, 1680, 1698, 1707; następnie 1708 r. 28 wrz. kapitan Sołowjew spalił całe miasto, ratusz, sklepy, Uzgorje, Zaruczewje, Zadunawje, 4 kościoły, 12 cerkwi; 31 maja 1733 znowu był pożar, 2 sierpnia 1752, 1757 dwa razy, 1762 w maju zgorzało około 800 domów. Ten cały szereg nieszczęść spowodował, iż w drugiej połowie XVIII w. W. miał tylko 3000 mk. pł. męz. Zamków w r. 1667 i 1698 było trzy: górny, dolny i Uzgorski. Pierwszy podobno już Olgierd opasał murem, który z czasem zniszczony, za Batorego był odnowiony; dolny zamek był także murem opasany. Obecnie nie ma śladów żadnego z zamków, a na miejscu najważniejszego z nich, górnego, stoi teraz gimnazjum męzkie.

Dokumenty i przywileje, dotyczące się miasta Witebska w oryginale zaginęły. Posłane były w r. 1803, przez miejscowego prokuratora, do Petersburga, dla zatwierdzenia i dotąd wyszukać się nie dały. Zachował się jednakże spis

wszystkich nadań i przywilejów królewskich, który kazał sporządzić, a następnie sprawdzić przez wybraną ad hoc komisję, magistrat m. Witebska 3 września 1733 r. Spis ten razem z przywilejami był przechowywany w ratuszu; odpis jego sporządził w osobnej księdze niejaki Semen Ziemkowiec; jest to tak zw. „Księga przywilejów m. Witebska“, która zachowała się do naszych czasów. Oprócz Ziemkowicza, niejaki Michał Sławski sporządził w r. 1758 drugi spis przywilejów, który jednak zaginął, lecz pozostała kopia jego, zrobiona przez mieszczanina witebskiego Awerko (przechowana w Wileńskiej bibl. publ.), znana pod nazwą „Kroniki m. Witebska“, która w wielu miejscach księgę przywilejów dopełnia. Są to najważniejsze źródła do dziejów Witebszczyzny a zwłaszcza samego Witebska.

Dzieje miasta ściśle łączą się z dziejami księstwa, województwa a następnie gubernii; dopełniając więc to, co się w odnośnych miejscach mówi, zanotujemy tutaj niektóre fakty historyczne, dotyczące się samego W., lub te, które w nim miały miejsce. W r. 1413, razem z w. ks. Witoldem, odwiedził W. słynny reformator, towarzysz Hussa, Hieronim z Pragi. Dnia 16 lipca 1503 r. król Aleksander potwierdził w Wilnie przywilej dla Witebska, którym nadane mu zostały pewne prawa, równające go z innymi miastami (patrz niżej). D. 28 grud. 1551 Zygmunt August nadał Witebszanom prawo warzenia miodu i piwa i pędzenia wódki, nie na sprzedaż jednak, lecz tylko dla własnej potrzeby i pozwolił im mieć trzy razy do roku „składy kanuny“ (jarmarki): w dzień Matki Boskiej „Oposznej“, na św. Szymona i na św. Michała, każdy po dwa dni trwający. Zygmunt II d. 24 kwiet. 1584 r., nadał mieszczanom i kupcom miasta Witebska przywilej „iż nigdzie indziej sądzeni być nie mają, tylko w grodzie Witebskim“. D. 17 marca 1597 r. tenże Zygmunt III „z osobliwej łaski hospodarskiej, chcąc stan i kondycję tych mieszczan naszych witebskich lepszymi uczynić i z innymi miastami naszymi głównymi, tak w koronie polskiej jak i w w. ks. litewskim, porównać“, nadaje prawo magdeburskie, wyłączając miasto z przedmieściami i folwarkami, ze wszystkimi dobrami, poddanymi, majątnościami i przynależnościami od wszelkich sądów trybunalskich, wojewódzkich, kasztelańskich, starościńskich i innych, a poddając sądom wójta z burmistrzami, rajcami i ławnikami, podług sposobu i porządku prawa magdeburskiego. Wójt będzie wyznaczony przez króla, z narodu szlacheckiego, wiary chrześcijańskiej i powszechnej; pierwszym wójtem był dożywotnio ziemianin witebski ur. Jerzy Letecki. Wójt ma stanowić landwójta, a mieszczanie wybierają burmistrzów, rajców i ławników. Jednocześnie, tym samym przywilejem, nadany był miastu

herb: „w błękitnem polu obraz Zbawiciela naszego, a przytym zaraz trochę niżej miecz goły czerwony, to się ma rozumieć krwawy“. Taką samą pieczęć ma używać miasto i na chorągwi swej „z którą podczas pospolitego ruszenia i potrzeby wojennej przy chorągwi ziemskiej witebskiej stawać będzie“; każdemu cechowi zaś wolno mieć swoją własną chorągiew. Ustanawia się jeden rocznie jarmark na św. Piotra, który ma trwać 4 tygodnie. Żydom osiedlać się w mieście zabroniono. Dnia 12 list. 1623 r. został zabity w W. arcybiskup połocki Jozafat Kuncewicz. Fakt ten miał dla miasta donośne znaczenie, gdyż, oprócz kar wymierzonych na winnych, W. został pozbawiony prawa magdeburskiego tudzież wszystkich przywilejów i oddany został pod jurysdykcję wojewody, W dziesięć lat później, d. 7 paźdz. 1633 r. Władysław IV powrócił W. wszystkie utracone prawa, w tej liczbie i magdeburgię (potwierdzone 25 listop. 1644 r.). Następnie Jan Kazimierz 19 stycz. 1650 r. potwierdził wszystkie prawa i przywileje mieszczan; w r. 1677, jak mówi kronika miasta, postanowiono, iż mieszczanie Wilna, Grodna i Witebska mają prawo trzymać dobra ziemskie pod wszelkiem imieniem i takowych używać. Na sejmie warszawskim z r. 1690 (Vol. leg., V, 825) potwierdzona fundacya Adama Kisiele, pisarza ziem. witebskiego, klasztoru bazylianów. i fundacya, jeszcze z 1640 r. Aleksandra Gosiewskiego, wojewody smoleńskiego, na kolegium jezuickie (ib., 827). Jan III w r. 1676 na sejmie koronacyjnym, August II w r. 1697, August III w r. 1735 potwierdzili wszystkie poprzednie prawa i przywileje witebskie; ten ostatni d. 12 grud. 1738 r. ustanowił w Witebsku izbę kupiecką, do której, pod zagrożeniem konfiskaty towarów, miał należeć każdy kupiec; izba ta miała swoją ustawę, której przestrzegać wszyscy pod przysięgą byli obowiązani (Vol. leg., VII, 422). Sejm koronacyjny 1764 r. temi słowy mówi o W.: „miasta naszego Witebska porównanego we wszystkich prerogatywach z miastem stołecznem Wilnem, wszystkie przywileje i prawa przed Unią onemu nadane, za zgodą wszech stanów aprobujemy; oraz magistratowym osobom na własną tylko domową potrzebę wszelakie trunki mieć pozwalamy, i od extorsyi przez kontrahentów czopowego i szelęznego, sposobem nadużycia czynionych, uwalnimy“ (ib., VII, 865). Sejm warszawski 1768 r. potwierdził wszystkie majątności kolegium witebskiego. Pomimo zastrzeżeń przywileju 1597 r., żydzi jednakże osiedlali się w W. Władysław IV, na prośbę wileńskich żydów Samuela i Łazarza, aby zostawić witebskich żydów w prawach i przywilejach, z których korzystają, mieszkając lat kilkadziesiąt w Witebsku. d. 9 marca 1633 r. wydał przywilej, mocą którego zezwolił im kupować w Witebsku place i domy,

oraz potwierdził wszystkie ich dawne prawa, oddając ich, jak zwykle, pod jurysdykcję wojewodów. Jan III d. 16 marca 1679 r., potwierdzając poprzednie prawa żydów, pozwolił im mieszkać w W., budować tu domy, mieć swoją szkołę i swój cmentarz, handlować wszelkimi towarami, sprzedawać miód, piwo, wódkę, prowadzić handel zbożem, mieć swoją łaźnię, płacić te tylko cła, które płacą mieszczanie, i potwierdził, że mają podlegać tylko wojewodom, a z apellacyi sądom zadwornym i asesorskim (Kronika m. Witebska, zamieszczając ten przywilej, nie znajduje słów oburzenia i powątpiewa o jego autentyczności). W r. 1765 było w W. 346 żydów mężczyzn, 321 kobiet, czyli razem 667, a w karczmach, należących do kahału w wdztwie witebskim 881 męż. i 811 kob., czyli razem 1692. Podług obliczenia z r. 1811 w W. było kupców żydów I gildyi 1, II gildyi 1 i III gildyi 7, czyli razem 9, a z dziećmi płci męz. 59.

Po przyłączeniu do Rosyi w r. 1772 W. był z początku miastem prowincjonalnem gubernii pskowskiej (ukazy 10 sierp. i 23 paźdz.), od r. 1777 gubernii połockiej, od r. 1796 staje się miastem gubernialnem, od r. zaś 1802 (ukazy 27 lut. i 12 lipca) gubernia otrzymuje od niego nazwę.

Z następującej epoki wielkiej wagi dla Witebska był r. 1812. D. 16 lip. t. r. Napoleon ze swojemi wojskami wszedł do niego. Zachował się bardzo ciekawy spis kupców tamtoczesnych, sporządzony przez władze francuzkie. Z niego widać, że było wtedy w W. 82 rodziny kupców chrześcian, z których 35 rodzin wyjechało za wojskiem ruskim i 7 rodzin kupców żydów. Ciekawą jest także taksa na przedmioty pierwszej potrzeby, którą ustanowili Francuzi na wrzesień i październik. Oto niektóre pozycje: pud mąki żytniej rs. 2 k. 30; pszennej rs. 15; funt mąki kop. 45; masła pud rs. 30, funt kop. 90; mleka butelka kop. 15 (w paźdz. kop. 50); 10 jaj kop. 50; garniec kartofli kop. 7½; garn. wódki rs. 4 k. 50; garn. piwa kop. 30; funt mięsa kop. 12½; funt soli kop. 6; funt chleba żytniego kop. 7; chleba pszennego kop. 34; funt świec kop. 70.

Dnia 1 sierpnia Napoleon wyruszył z W. na Smoleńsk; gubernatorem miasta i dowódcą pozostałego wojska był gen. Charpentier. Jeszcze za pobytu Napoleona została ustanowiona komisya rządząca, w skład której, oprócz gubernatora i intendenta, wchodzili miejscowi obywatele: brygadier Chrapowicki, Stanisław Bohomolec, Jurjewicz i Józef Szawernowski, następnie i Józef hr. Borch, sekretarzem generalnym był Jan Szczytt. Podprefektem był Stan. Bohomolec, merm. m. Witebska Romuald Bohomolec. Skład magistratu pozostał dawny (wójt Gabryel Lorko, burmistrz Zapolski i Łuczeski). D. 24 października Francuzi, po całodziennej prawie obronie,

ustąpili z Witebska, który zajął gen. ruski Harpe. Wojna ta kosztowała Witebsk bardzo drogo, co widoczne z następującego zestawienia: w r. 1812 było w mieście 6708 mk. męz. chrześcian: 376 kupców, 2943 mieszczan; żydów: 56 kupców, mieszczan 3333, zaś 30 kw. 1813 r. było tylko 2415 mk. męz. (chrześcian: 87 kupców, 1124 mieszczan; żydów: 4 kupców. 1200 mieszczan), więc ludność zmniejszyła się prawie o 79%. Podług raportu magistratu z dn. 30 kwiet. 1813 r. straty materialne Witebska dosięgły 1,687,736 rub. 59½ k. assygn. (chrześcianie stracili 683,956 r. 44 k., żydzi 1,003,780 r. 15½ k.). W r. 1831 nawiedziła Witebsk cholera: od 5 lip. do 1 sier. zachorowało 1287, umarło 494 osób. D. 3 czerw. 1831 przybył tu z Królestwa w. ks. Konstanty Pawłowicz, i 15 t. m. zmarł na cholere. D. 12 lut. 1839 został podpisany w Połocku akt o przyłączeniu unitów do prawosławnej cerkwi; 5 sier. t. r. katedra biskupia prawosławna przeniesiona z Połocka do Witebska. Ze spisu cerkwi unickich, sporządzonych wtedy, widać, że było ich 11 w Witebsku. D. 2 kwietnia 1852 r. ustanowiono centralne archiwum dla ksiąg aktowych w Kijowie, Wilnie i Witebsku. D. 12 marca 1866 r. otwarto gimnazjum żeńskie. D. 1 paźdz. t. r. rozpoczął się ruch na drodze żel. dynebursko-witebskiej, a 19 list. 1868 r. witebsko-orłowskiej. W d. 2 kwiet. 1872 r. nastąpiło otwarcie instytutu sądów pokoju, 29 kw. 1875 r. wprowadzono nową ustawę miejską, a 19 lip. 1877 sąd okręgowy.

Najdawniejszy kościół farny, fundacyi w. ks. Witolda, w r. 1640 oddany był jezuitom przez Aleks. Gosiewskiego, wojew. smoleńskiego; dziś jest to sobór św. Mikołaja. Następnie wzniesiony był kościół św. Antoniego i klasztor bernardynów, w r. 1676 przez Jana Antoniego Chrapowickiego, wojewodę witebskiego. W r. 1682 podkomorzy Adam z Brusilowa Kisiel przy katedrze unickiej wznosił okazały klasztor bazylianów, których uposażył 750 włokami ziemi. W r. 1759 osiedli tutaj trynitarze z fundacyi Reutta, dziś cerkiew Opieki M. B. (Pokrowa). W r. 1760 osiadł tu ks. Łuskina (późniejszy założyciel Gazety warszawskiej) jako nauczyciel. Uczniem Łuskiny był i przebywał tutaj jakiś czas Fr. Książnin. W r. 1573 pisał w W. swój opis Sarmacyi Europejskiej Maciej Strykowski. Za Augusta III byli tu pijarzy, którzy utrzymywali szkoły oraz konwikt szlachecki. W XVI i XVII w. istniał tutaj zbór kalwiński.

Podług urzędowych danych, w r. 1784 w W. było: 473 kupców chrześcian, 373 żydów, 6218 mieszczan chrześcian, 1386 żydów, 652 żydów stałych mieszkańców powiatu, 552 ludzi roboczych, 635 ludzi szlacheckich i in., razem 10289 osób, w tej liczbie 4955 męz. i 5334 kob. Do miasta należało: 75 dzies. ziemi ornej, 4

sianożęci, 38 błot, 273 dz. 378 sąż. kw. pod ogrodami, 40 dzies. pod Dźwiną, Więbą, jeziorom, 2 dzies. pod drogą brzegową (biezewnik), 3 dzies. 900 s. kw. pod kościołami, cmentarzami i klasztorami, 16 dzies. pod ulicami i drogą, razem 451 dzies. 1278 sąż. kw.

W 1808 r. miasto miało 10803 mk. (5398 męz. i 5405 kob.), w tej liczbie 110 duchowieństwa, 222 urzędników, 71 szlachty, 1180 kupców chrześcian, 128 kupeców żydów, 6242 mieszczan chrześcian, 2850 mieszczan żydów. W tym samym roku było: 2 cerkwie prawosł. murowane, 1 drewniana, 6 kościołów katolickich murow., 1 drewn., 11 cerkwi unickich murow., 6 drewn., 4 szkół żydowskich drewn., 98 domów murow., 1936 drewn., 24 fabryk, 3 młyny.

W r. 1860 było 29496 mk. (w tej liczbie 14315 męz.), mianowicie: 3207 szlachty, 325 kupców, 23745 mieszczan, 561 cechowych; podług wyznań zaś: 10383 prawosławnych, 156 jednowierców, 124 rozkolników, 3769 katolików, 70 protestantów, 15004 żydów.

Podług spisu jednodniowego z d. 31 grud. 1863 r. w W. było 27868 mk. (13301 męz. i 14567 kob.), mianowicie podług wyznań: 9416 prawosławnych, 375 jednowierców, 405 rozkolników, 2741 katolików, 195 protestantów, 14736 żydów; podług stanów: 1833 szlachty dziedzicznej 1222 osobistej, 341 duchowieństwa prawosł. świeckiego, 2 zakonnego, 26 jednowierczego, 47 katolickiego, 18 żydowskiego, 87 obywateli honor. dziedzicznych, 209 osobistych, 819 kupców, 19278 mieszczan, 258 włościan skarbowych, 1248 uwłaszczonych, 138 b. dworskich ludzi, 1057 wojska regularnego, 25 nieregularnego, 3 bezterminowych urlopów., 1001 dymisyjonowanych, 68 dzieci żołnier. i kantonistów, 74 cudzoziemców, 96 innych stanów. Podług wieku było: do 5 lat 3924, od 5—10 lat 3308, od 10—20 lat 4946, od 20—30 lat 4830, od 30—40 lat 4230, od 40—50 lat 3037, od 50—60 lat 1757, od 60—70 lat 997, od 70—80 lat 320, od 80—90 lat 62, od 90—100 lat 6, wyżej 100 lat 5, niewiadomych lat 450. Istniały wówczas następujące zakłady naukowe męzkie: gimnazjum z wydziałem mierniczotaksatorskim, seminaryum, szkoła powiatowa 3-klasowa, szkoła duchowna i parafialna 1-klasowa, dwie szkoły żydowskie 1-go stopnia, dwie szkoły żydowskie dla ubogich (talmud tor), 73 szkoły żydow. domowe (chedery); żeńskie: szkoła 4-klasowa (p. Kruze), pensya prywatna (p. Koszko), trzy szkoły pryw. jednoklasowe, szkoła dla dziewcząt stanu duchownego, szkoła żydow. 3-klas. Oprócz tego, dla dzieci obojej płci: ochrona, 2 szkoły przy cerkwiach jednowierczych. W zakładach tych było: 148 nauczycieli, 18 nauczycielek, razem 166; uczących się: 1434 chłopców, 303 dziewcząt, razem 1737.

W r. 1881 było w Witebsku 48206 mk.

(26462 męzczyzn i 21744 kobiety), w tej liczbie podług wyznań: 16954 prawosławnych, 633 jednowierców, 384 rozkolników, 5567 katolików, 497 protestantów, 24171 żydów; podług stanów zaś: szlachty dziedzicznej 1767, osobistej 3028, duchowieństwa: prawosł. świeckiego 137 (53 m., 84 k.), zakonnego 3, jednowierczego 12, katolickiego 5, ewang.-luterskiego 4, żydowskiego 2, obywateli honorowych dziedzicznych 169, osobistych 83, kupców 728, mieszczan 32838, włościan skarbowych 194, uwłaszczonych 1071, wojska regularnego 5073, urlopowanych bezterminowo 686, dymisyjon., żołnierskich żon i córek 1948, żołnierskich synów i kantonistów 106, cudzoziemców 78, innych stanów 274.

Na 1 stycznia r. 1883 było w W. domów i placów: 1) domów, należących do chrześcian 72 murowanych na własnej ziemi, 21 na ziemi dzierżaw., 246 drewnianych na włas. ziemi, 1211 na ziemi dzierż., razem 1550; 2) domów należących do żydów murowanych na własnej ziemi 180, na ziemi dzierżaw. 61, drewnianych na włas. ziemi 211, na ziemi dzierżaw. 1360, razem 1812; 3) placów próżnych chrześcian. 24, żydowskich 20, w ogóle 3406 nieruchomości.

W r. 1885 było 54916 mk. (29317 męz. i 25599 kob.), mianowicie: 1) szlachty dziedzicznej 1008 m., 1083 k., osobistej 1650 m., 1785 k.; 2) duchowieństwa: prawosław. świeckiego 66 m., 87 k., zakonnego 3 m., jednowierczego świeckiego 4 m., rzymsko-katolickiego 3 m., ewang.-luter. 1 m., 6 k., żydowskiego 4 m.; 3) stanu miejskiego: obywateli honor. dziedzicznych 84 m., 106 k., osobistych 192 m., 217 k., kupców 370 m., 394 k., mieszczan 19732 m., 19632 k.; 4) włościan 561 m., 739 k.; 5) stanu wojskowego: wojska regularnego 3703 m., beztermin. urlopowanych 869 m., dymisyjonowan. niższych stopni, żołnierskich żon i córek 879 m., 1193 k., żołnierskich synów i kantonist. 98 m.; 6) cudzoziemców 87 m., 117 k.; innych stanów 6 m. W t. r. podług wyznań było: prawosławnych 10205 m., 7697 k., jednowierców 378 m., 386 k., rozkolów 252 m., 231 k., katolików 3344 m., 3432 k., protestantów 227 m., 219 k., żydów 14911 męz., 13394 kob.

W r. 1888 liczba mieszkańców wzrosła do 58179 osób (31417 m., 26762 k.), a w r. 1891 do 59403 osób (prawosł. 24597, jednowier. 832, rozkolników 813, katolików 6749, żydów 24945, mahometan 288, innych wyznań niechrz. 12).

W r. 1860 było w mieście: 29 cerkwi prawosł., 2 jednowier., 3 kościoły katolickie, 3 kaplice, 1 kościół protest., 2 synagogi żydow., 41 domów modlitwy żyd.; 2746 dm. (178 murow.,) 22 składów towarow., 644 sklepów, teatr, szkoły powiatowa i parafialna, ochrona, szpital na 170 łózek. Miasto posiadało 1087 dzies. ziemi (503 dzies. pod miastem). Dochody miejskie wynosiły 19232 rs. Pod względem fabrycznym znaj-

dowały się: warzelnia łożu (z produkcją na 3000 rs.), mydlarnia (na 120 rs.), 13 garbarni (na 11500 rs.), 2 fabryki świec (na 3700 rs.), fabryka tabaki (na 800 rs.), 3 browary (na 5000 rs.), krupiarnia (na 3000 rs.), 1 cegielnia, 2 fabryki kafi, 20 garncarni. Rzemieślników było 2095 (1269 majstrów). Handlowych świadectw wydano 122 (90 kupiec.). Główny przemysł Witebszczan: budowa statków rzecznych, t. zw. szkut, czesanie lnu, ładowanie na statki, spław towarów do Rygi; bogatsi kupcy prowadzą handel głównie z Rygą. Przedmioty wywozu: zboże, len, tytuń w liściach, cukier i budulec.

Stare nazwy części miasta pozostały dotąd, ale śladów zamków, lub w ogóle starożytnych budowli nie ma żadnych. Rezydencya gubernatora, na wysokim brzegu Dźwiny, ładnie się przedstawia. W mieście znajdują się wszystkie władze gubernialne, zarząd żandarmeryi, wydział (lepeński) mohylewskiego okręgu dróg komunikacyjnych.

Pod względem kościelnym w Witebsku znajdują się: katedra prawosł. św. Mikołaja, katedra Wniebowzięcia, 12 cerkwi paraf., stanowiących jeden dekanat (błagocynie), mianowicie: św. Piotra i Pawła, Bohojawlenia, św. Eliasz, Przemienienia Pańskiego, Jana Ewang., Zakładów Dobroczynnych, Więzienna, Rynkowa, Zmartwychwstania, Jana Chrzciciela, św. Ducha, Zaruczewska Zmartwychwstania, Narodzenia Pańskiego, oprócz tego 17 cerkwi filialnych, razem 29 (25 mur., 4 dREW.). Kościoły katol. są: św. Antoniego wozn., fundowany w r. 1685 przez Kazimierza i Teklę z Larskich Sakowiczów (podług innych przez woj. Chrapowickiego), poświęcony w r. 1762 przez biskupa sufragana białoruskiego Feliksa Towiańskiego, i św. Barbary, fund. Antoniego Kossowa. Do pierwszego należy 3561 wiernych i 7 kaplic (Horodnia, Cechówka, Łużyn, Chociml, Leontowo, Skuratowo i Siedce), do drugiego 1511 wiernych, 2 kaplice (Horodek na cment. grzebalnym i Dożna), nadto w W. znajduje się kaplica przy domu zgromadzenia sióstr maryawitek. Z świątyn innych wyznań w W. jest kościół ewang. mur., 17 synagóg (7 mur., 10 dREW.), 29 domów modlitw żydow. (9 mur., 20 dREW.).

Pod względem sądowym znajdują się tu: 4 okręgi sądów pokoju: 1-szy obejmuje część miasta, 2-gi część miasta i dwie gminy pow., 3-ci część miasta, 4-ty część miasta, zw. Pieskowatin i 7 gmin pow.), zjazd sędziów pokoju (pow. witebskiego i horodeckiego); 4 komorników sądowych przy zjeździe, z których każdy ma część Witebska i powiatu witebskiego. Zarząd dóbr państwowych gub. witebskiej, mohylewskiej i smoleńskiej, oraz leśniczy witebskiego leśnictwa. Oddział banku państwowego, oddział szlacheckiego banku państwowego (obecnie połączony ze smoleńskim), oddział włościan. banku, zarząd akcyzy, sąd

okręgowy (prezes, 2 wice-prezesów, 9 członków), 4 rejentów, 4 komorników sądowych, prokurator, 7 towarzyszy jego, 6 adw. przys., 6 pom. adw. przys., 3 adw. pryw. W r. 1887 rada miejska (gorodzkaja дума) miała członków (głasných) I rzędu 21, II rz. 20, III rz. 19. Prócz tego jest w W. bank miejski, towarzystwo wzajemnego kredytu właścicieli ziemskich gubernii. Towarzystwo to rozpoczęło działalność 14 lutego 1881 r., obecnie ma 710 członków, obrót jego na 1 października 1894 r. wyniósł 1,381,359 rs. 94 k.

Pod względem oświaty publicznej w W. znajduje się: gimnazjum klasyczne męskie, gimnazjum żeńskie, seminaryum duchowne, szkoła duchowna, dyrekeya szkół ludowych (od r. 1864), szkoła 2-klas., przekształcona w r. 1886 z trzech szkół, które istniały od r. 1832; fundusz 1963 rs. ze skarbu i 200 rs. z kasy miejskiej; w r. 1886 było uczących się 135 chłopców i 5 nauczycieli; szkoła 1-klas. parafialna, z oddziałem dla dziewcząt, otwarta w r. 1831, zreform. w 1875 r.; w r. 1886 uczących się było 68 chł. i 77 dziewcz., nauczycieli 2 i nauczycielka 1; szkoła 1-klas. paraf., otw. w r. 1865, uczniów było (1886 r.) 59, nauczycieli 2; szkoła bezpłatna dla ubogich dziewcząt, założona w r. 1844; uczennice w r. 1886 było 58, nauczycielka 1; szkoła 7-klas. pryw. żeńska (p. Sas-Tisawskiej), założona 1870 r., zreformowana z dwóch klas w r. 1872; w r. 1886 było uczennice 140; szkoła 1-klas. żydowska, z klasą przygotowawczą, przeobrażona w r. 1877 z rządowej szkoły żydow. 1 stopnia; uczniów było (1886 r.) 88, nauczycieli 3; szkoła 2-klas. żeń. żyd., otw. 1886 r.; uczennice było (1886 r.) 62, nauczycielka 1.

W 1891 r. było w mieście 540 dm. murów., 4551 dREW., 62 magazynów mur., 30 dREW., sklepów 664 mur., 759 dREW.; teatr 1 mur., 1 dREW.; domów dla straży policyjnej 12 dREW., w ogóle (ze świątyniami) 1266 budynków mur., 5340 dREW. Pod względem fabrycznym w t. r. było: 2 mydlarnie, 23 garbarnie, 1 fabr. świec łożowych, 2 woskowych, 1 papiernia, 3 fabr. powrozków, 2 fabr. tabaczne, 3 browary, 1 krupiarnia, 1 młyn parowy, 1 fabr. kafi, 5 fabr. wody sodowej, 2 fabr. laku i farbki, 2 farbiarnie, 2 miodosytnie, ogółem 32 zakładów przemysłowych, zatrudniających 218 robotników i produkujących rocznie za 312303 rs. W gimnazjum męzk. (na 1 stycz. 1892 r.) było 400 uczniów (210 praw., 117 kat., 32 luter., 41 żydów; 284 szlachty i dzieci urzędników, 8 stanu duch., 90 stanów miejskich, 7 włościan, 7 cudzoziem.); w gimnazjum żeńskim było 278 uczennice (170 praw., 1 gregor., 35 katol., 12 luter., 60 żydówek; 171 szlachecianek i córek urzędników, 13 stanu duchow., 85 mieszczanek, 3 włościanki, 6 innych stanów); w seminaryum duchow. 196 uczn., z nich 84 na koszt skarbowy, 112 na koszt własny.

Szkoła męzka duch. liczyła 127 uczn. (z nich na koszcie własnym 98), szkoła żeńska duchowna eparchialna 97 uczn. (z nich na koszcie własnym 67); szkoła prywatna 7-klasowa żeńska 162 ucz. (61 praw., 37 katol., 21 luter., 43 żydówki); szkoła pow. 2-klasowa 85 uczn.; 2 szkoły parafialne 143 ucz. i 69 dziewcząt; szkoła początkowa żeńska 61 ucz.; szkoła przy kościele ewangelickim 21 chłopców i 10 dziewcz.; szkoła prywatna żeńska 2-klasowa 25 ucz.; szkoła początkowa żydow. 130 ucz.; szkoła żydow. 2-klasowa prywatna żeńska 80 dziewcz.; talmud-tora 250 ucz.; szkoła wzorowa przy seminarium duchow. 133 ucz.; szkoła wzorowa bracka przy duch. żeń. szkole 38 ucz.; 3 szkółki cerkiewno-paraf.

W t. r. było w mieście: 3 drukarnie, 3 litografie, 3 fotografie, 4 księgarnie, biblioteka (przy klubie); szpital miejski i więzienny, 30 lekarzy. Dochód miejski (1891 r.) ustanowiony był na 89979 rs. 3 kop.

Witebskie księstwo było zawsze w blizkich stosunkach z sąsiednim, większym i potężniejszym ks. połockim. Tak ks. Iziaslaw połocki w akcie z r. 1265 o wolnym handlu, wydanym Ryzanom i herrmejtrowi inflanckiemu, pisze: „Połock, Witebsk (Wid'besk) jedno jest.... Na tem krzyż ucałować (przysięgać) na prawdę, miłość mieć i pokój, jako było przy pierwszych książętach połockich, Połoczanom, Wid'blanom wolny handel w Rydze na Gockim brzegu i w Lubce (Lubeka), a granic nie stawic“. Pierwszym ks. połockim jest Rogwołod (Rogwald), Wareg, może z drużyny Ruryka, albo jego krewny. Synów Rogwołód nie miał, tylko córkę, Rogniedę, która wyszła za Jaropelka, syna Świętosława, w. ks. kijowskiego, i następnie, gdy Jaropelka zabił brat św. Włodzimierz, Rognieda została ułożnicą tego ostatniego i powiła mu syna Izaśława († 1101), któremu Włodzimierz dał udział matki—Połoczczynę. Od niego następnii książęta nazywają się Iziaslawowiczami. W r. 1021 wnuk Włodzimierza, Brzczysław Iziaslawowicz, ks. połocki, otrzymuje od stryja swego w. ks. Jarosława Witebsk i Uświat (jest to pierwsza wzmianka w łacińskich o Witebsku); miało to być ostatecznym zagodzeniem sporów synowca i stryja, długich i krwawych między nimi wojen. Syn Brzczysława Wszesław (1044—1101), jeden z najniepokojniejszych książąt społecznych, władał do śmierci całym udziałem swego ojca, a więc i Witebskiem; wojował z Nowogrodzianami, książętami: kijowskim, czerniechowskim, perejasławskim, był jakiś czas w. ks. kijowskim, następnie wrócił do rodzinnego Połocka. Jego księstwo rozciągało się prawie na całą obecną gubernię witebską, oraz wielką część mohylowskiej i mińskiej. W XII w. całe księstwo połockie dzieliło się, jak się zdaje, na dziewięć udziałów, czyli księstw pomniejszych: połockie, witebskie, druckie, izasławskie, mińskie, horodockie, stre-

żewskie, łukomskie (Łukoml) i łohojskie. Synowie Wszesława, a było ich 7, toczyli ciągle spory i wojny o swe udziały; ostatecznie przy Witebsku utrzymał się Roman, lecz i ten został wkrótce wygnany i, razem z bratem Dawidem, szukał pomocy książąt kijowskich i czerniechowskich. Skutkiem tego było wzięcie W. przez Dawida Świętosławowicza i Jaropelka w 1116 r., a następnie zupełne wygnanie z całej Połoczczyny wszystkich dzieci Wszesława (1129) i osadzeniu w Połocku Iziaslawa, syna w. ks. kijowskiego Mścislawa, a wnuka Włodzimierza Monomacha. Jednakże już w r. 1132, po śmierci Mścislawa, Połoczanie wygnali jego syna, a przywołali wnuka Wszesławowego Wasilka Świętosławowicza. Za nim wrócili i inni Wszesławowicze i Dawid syn Rościslawa otrzymał Witebsk (wspomniany pod r. 1165). Wkrótce jednakże zaczęła się znowu między nimi walka o Połock, głównie pomiędzy stryjeczniemi braćmi Rogwołdem Borysowiczem a Rościslawem Hlebowiczem, następnie pomiędzy Wszesławem Wasilkowiczem a Wołodarem Hlebowiczem. W r. 1167 Wołodar pobił Wszesława, który uciekł do Witebska i następnie odparł goniącego za nim Wołodara. W r. 1175 Jaropelk Rościslawicz, ks. włodzimierski, zeni się z córką Wszesława witebskiego, który, jak z tego widać, znowu owdlał Witebskiem, i następnie, przy pomocy zięcia prowadził dalszą wojnę. Do walki tej, która wypełnia koniec XII w., wciągnięci zostali książęta czerniechowscy, smoleńscy i litewscy; zakończyła się ona tem, że Witebsk odpadł do ks. smoleńskiego. W tym stuleciu, oprócz wymienionych, wspomnani są jako ks. witebscy: Wszesław Wasilkowicz (1175), któremu Witebsk oddał Dawid Rościslawicz, brat jego Brzczysław (1180), który nastąpił po Wszesławie, osiadłym w Połocku, i Wasilko Brzczysławowicz (1195 r.), podobno zięć Dawida Smoleńskiego. W ogóle historia Wszesławowiczów, dla braku źródeł i ich urywkowości, jest bałamutna i nie da się zwiazać w całość. Cały wiek XIII ks. witebskie ulega smoleńskiemu i Mścislaw Dawidowicz (wnuk Rościslawa Mścislawowicza, który zagarnął Połoczczynę), zawierając umowę w r. 1299 z Rygą, wymienia książąt połockiego i witebskiego jako zależnych od siebie. Z tego wieku wspomniany jak książę witebski Wasilko (1207), który wydał córkę za w. ks. Wszewłoda Juriewicza. Jako pamiątka po Iziaslawowiczach służą kamienie w Dźwinie, pomiędzy Połockiem a Dżisną, t. zw. Borysowe, na których wykuty jest krzyż i napis: „Panie, pomóż słudze twemu Borysowi“, oraz kamień w polu przy gościńcu do Mińska, w 3 milach od Orszy, z napisem: „w lato 6679 (1171) w 7-y dzień maja wykonany ten kamień; Panie! pomóż słudze twojemu Wasilowi na chrzcie, imieniem Rogwołdowi, synowi Borysa“. Podług podania kamienie te są wykute na pa-

miątkę Borysa Wszesławowicza († 1128) i syna jego Rogwołda, ks. witebskiego, stryja i brata stryjecznego Przedstawy Świętosławowny, która fundowała pod Połockiem monaster żeński Spasofuozimjewski, i którego była przełożoną pod imieniem Eufrozyny. W r. 1240 ks. połockim był jakiś Brzczysław, który, jak się zdaje, stale przemieszczał w Witebsku; jedna córka jego była za Aleksandrem Newskim, druga za Towciwillem, ks. litewskim. Brzczysław był ostatnim ks. połocko-witebskim z rodu Izasławowiczów, którzy poszli w rozsypkę, a dziedzictwo ich zabrali energiczniejsi książęta Litwy.

W r. 1241, może po śmierci Brzczysława, synowie Montwiłła, a synowcowie w. ks. litewskiego Mendoga, rozegrali pomiędzy siebie Połoczezyznę: Erdziwil wziął Połock, Towciwil Witebsk, a Wikind Smoleńsk. Po śmierci Mendoga (1263) Witebsk i Połock otrzymał Gierdenia, który zawarł traktat handlowy z rycerzami inflanckimi (1264). Następnie wspomniani są jako książęta witebscy: Iziasław, chwilowo go dzierzący, Fedor Rościsławicz, zapewne ks. smoleński, który lat kilkanaście (1281—1297) trzymał Witebsk, i Michał Konstantynowicz, ks. witebski. Miasta i udziały w owe czasy co kilka lat przechodziły od jednego księcia do drugiego; wymienieni, aczkolwiek pewniejszych wiadomości o nich niema, byli to prawdopodobnie Włodzimierzowicze innych dzielnic, którym się udawało chwilowo usiąść na tronach udziałowych Połoczezyzny. Jednakże udział witebski (obecnie mniej-więcej powiat witebski z Surazem i horodocki) najdłużej utrzymał samodzielność. Ostatnim ks. witebskim z rodu Rurykowiczów był Jarosław Wasilewicz, syn Wasila Andrzejewicza, a wnuk Andrzeja Jarosławowicza i Anastazyi, córki Daniela, króla halickiego. W r. 1318 Jarosław wydał swą córkę jedynaczkę Maryę za ks. krewskiego Olgierda, syna w. ks. litewskiego Giedymina. Po śmierci Jarosława (1320) Olgierd odziedziczył ks. witebskie wraz z należącym do niego Mohylewem, którego granice były, jak powiada Strykowski, od rzeki Berezyny aż do Ugry (dopływu Oki). Odtąd ks. witebskie staje się niepodzielną częścią Litwy. W r. 1345 Olgierd wstąpił na tron wielkksiążęcy, a Witebsk oddał synowi swemu (z Maryi Witebskiej) Wingoldowi Andrzejowi; następnie jednak przeniósł go do Połocka, w Witebsku zaś osadził drugiego swego syna Jagiełłę (z drugiej żony Julianny Twerskiej). Po śmierci Olgierda (1377) Jagiełło wstępuje na tron wielkksiążęcy i przeniosi się do Wilna, w Witebsku zaś pozostawia żywootno swą matkę, Wingolda wypędza z Połocka i oddaje to księstwo synowi Kiejstuta Andrzejowi Garbatemu. Następnie jednak (1380) zmienia to postanowienie i wysyła do Połocka rodzzonego swego brata Skirgiełłę, któremu wszakże nie powiodło się zająć Połocka. Tym-

czasem roznieciła się nieprzyjaźń pomiędzy Jagiełłą a starym stryjcem jego Kiejstutem, któremu udało się ovladnąć Wilnem. Kiejstut ogłosił siebie w. księciem, Jagiełłę zaś wysłał do Witebska, ząd Jagiełło jednak wkrótce zbiegł i w następnej walce zwyciężył Kiejstuta (zabity w r. 1382). W r. 1393 umiera matka Jagiełły Julianna i oddaje W. swemu młodszemu synowi Świdrygajle. Jagiełło jednakże, już wtedy (od r. 1386) król polski, odebrał od niego Witebsk. Nastąpił peryod prawie 40 letniej walki Świdrygajły z Jagiełłą. Trzy razy wracał Świdrygajłło do Witebska, walcząc uporeczywie z dzielnym Witoldem Kiejstutowiczem, którego Jagiełło posłał na obronę Połoczezyzny, lecz nie mógł się utrzymać i w końcu musiał ustąpić. Dopiero po śmierci Witolda (1430) Jagiełło zrobił Świdrygajłłę w. księciem litewskim i oddał mu Witebsk, ale nie na długo: okrucieństwa i zdzierstwa jego zmusiły odebrać mu władzę w. książęcą. Świdrygajłło niechciał jej jednak dobrowolnie ustąpić i prowadził rozpaczliwą walkę z nowym w. ks. Zygmuntem Kiejstutowiczem i jego synem Michałem. Witebsk nie raz był świadkiem okrucieństw Świdrygajłły: namiestnika witebskiego z ramienia Jagiełły Fedora Wesnę kazał zrzucić z zamkowych murów do Dźwiny, książąt Olszańskich, stronników Zygmunta, kazał jednego zaszyc do worka i wrzucić do przerebli pod Witebskiem, drugiego zrzucić z góry zamkowej do Dźwiny; metropolitę Harasyana, także stronnika Zygmunta, kazał spalić na wielkim kamieniu nad brzegiem Dźwiny. D. 8 grudnia 1432, w krwawej bitwie pod Oszmianą, Świdrygajłło został przez Michała rozbity i uciekł do Połocka; w następnym roku przeniósł się do Witebska. W 1435 r. d. 15 sierpnia znowu przegrał walną bitwę pod Wilkomierzem, która stała się kresem jego panowania. Witebsk otworzył bramy Zygmuntovi, a w r. 1437 poddała mu się cała Połoczezyzna. Świdrygajłło zaniechał dalszej walki i przeżył ostatnich lat kilkanaście spokojnie; umarł w Łucku 1452 r., w 96 roku życia. Tymczasem, po śmierci w. księcia Zygmunta (zabity w r. 1440), na tron w. książęcy litewski wstępuje młodszy syn Jagiełły Kazimierz, i, na samym początku swych rządów, wypuszcza z więzienia Jerzego Ługweniewicza, wnuka Olgierda, którego Zygmunta trzymał w zamknięciu. Jerzy zbuntował Połoczezyznę, która wymówiła Kazimierzowi posłuszeństwo; nie na długo jednak, gdyż już w r. 1441 Smoleńsk, Połock i Witebsk poddały się Kazimierzowi i złożyły mu hołd. Był to ostatni objaw udziałów i walki wewnętrznej: odtąd Witebsk już nie ma książęcych pretendentów i nastaje dla niego epoka pokojowa. W r. 1444 (?) Kazimierz wydaje dla Witebska wielki przywilej, który doszedł do nas w potwierdzeniu króla Aleksandra (1503 r.), następującej osnowy: „bili nam czołem wszyscy książęta i bojarzy i słudzy

witebscy i wójt i mieszczanie miasta witebskiego i cała ziemia witebska i powiedzieli przed nami, że przyszedłszy złodzieje z Wielkiego Nowogrodu okradli im cerkiew Najczystszej Bogarodzicy i z tej cerkwi i przywilej ich ukradli, który oni od ojca naszego króla Jmci mieli, a odpis tego przywileju przed nami kładli, i bili nam czołem, abyśmy im nasz list przywilej na niego dali; my zaś z łaski naszej za ich dla nas wierną służbę udarowaliśmy ich tem i daliśmy im nasz list na to samo, jako i ojciec nasz król Jmć dał był: jako nam w domy cerkiewne, w dom Boży św. Bogarodzicy, i w dom Boży św. Ducha i też w dom Boży Zwiastowania i w inne cerkwie nie wstępować; a w kupleniny, które będą z naszego zezwolenia kupione, i w bezojcowizny i w odumarlizny witebskie też nie mamy wstępować, a żon ich gwałtem za mąż nie dawać, a który Witeblanin, umierając, pozostawi swój majątek komu, i w to nie wstępować, a i podwód końskich od ludzi miejskich lub posielan nie brać... a o krzywdy sprawę dawać... a bez sprawy Witeblanina nie kaźnić... a kaźnić ich podług winy... a ojezycz im nie zabierać... a w zastaw nigdzie Witeblan nie dawać, a na wojnę być im z nami popołu gotowymi... Siabrow miejskich do podwód naszych ani na łowy nie pędzić. Także do wag witebskich, ani do łokei nam się nie wtrącać; Witeblanom rzek naszych albo jezior nie zabierać, a kto zabierze, tego my karać będziemy. Także odpuściliśmy im cła po całej ojezycznie naszej na wieczne czasy... Także dawać im mamy wojewodę po staremu podług ich woli, a który wojewoda będzie im nie luby i obwinia go przed nami, damy im innego wojewodę podług ich woli; także Witeblanom wolno żyć w Witebsku po staremu podług swej woli każdemu, dopóki kto będzie chciał, a który z powodu jakichkolwiek gwałtów nie będzie chciał, a będzie mu w Witebsku nie lubo, tego gwałtem trzymać nie będziemy: droga mu czysta, gdzie chce, bez żadnej zączepki; a pojedzie on do naszej ojezyczny, do Litwy, nie tajemnie, lecz pokłon oddawszy św. Zwiastowaniu, i opowiedziawszy się naszemu wojewodzie i swej braci mężom witebskim, a w majątku swym będzie miał zupełną swobodę odchodząc, sprzedając, albo darować. Jeżeli Witeblanin, przyjechawszy na Litwę, będzie oskarżał innego Witeblanina, nie poszlemy po winowanego dzieckiego (sługę) z Litwy, lecz damy list do wojewody witebskiego, który będzie sędzić podług przysięgi, rozejrzawszy sprawę z książętą, bojarami i mieszczanami, a osądziwszy ma kaźnić w Witebsku podług prawa miejscowego“. Przywilej ten, potwierdzony przez Aleksandra, Zygmunta I 1540 r., Zygmunta Augusta 1561, Stefana 1582, Zygmunta III na sejmie warszawskim 1592 r., ma wielkie podobieństwo do wszystkich innych przywilejów Kazimierza i jego ojca, i stanowi epokę w rozwoju we-

wnętrznym Witebszczyzny. Ale księstwo witebskie już niknie zupełnie: sama ta nazwa już się nie wspomina; od r. 1511 czy 1514 ustanawia się województwo witebskie, a księstwo ginie nawet w tytule królów polskich, pojawia się ono dopiero w tytule cesarzów ruskich (Ukaz ces. Aleksandra I z 1808 r.)

Witebskie województwo, ustanowione w lipcu 1511 czy 1514 r., dzieli losy historyczne kresów moskiewskich i całej Litwy. W r. 1492 car Iwan III zaczął nieprzyjazne kroki względem Litwy; w tym czasie Kazimierz umarł, a syn jego i następca na w. księstwie litewskim Aleksander, chcąc uniknąć wojny, ożenił się z córką Iwana Heleną (1495 r.), która jechała do Wilna przez Witebsk i Połock. Małżeństwo to jednak nie przyniosło pokoju; przewidując wojnę, Aleksander kazał ufortyfikować zamki połocki i witebski. Rzeczywiście w r. 1502 wojska moskiewskie wtargnęły na Litwę, spaliły przedmieścia Witebska i wszystkie wsi pomiędzy Witebskiem a Połockiem. W r. 1503 zawarto pokój na lat sześć; w tym przeciągu czasu umarł zarówno Aleksander jak i Iwan III. Jednorazowe wyprawy Moskwy nie ustawały: w r. 1516 napadła ona na Witebsk, ale wzięcie go nie mogła, w r. 1519, 1534, 1536 spalono przedmieścia Witebska. W r. 1562 zaczęła się wojna o Inflanty; znowu przedmieścia Witebska stały się pastwą ognia. W r. 1563 Moskwa zajęła Połock i pobudowała zamki przy jeziorze Uswiacie i przy ujściu Uły do Dźwiny. W r. 1576 na tron Rzpltej został wybrany Stefan Batory. „Zaczynając wojnę z Iwanem Groźnym, powiada Sapunow (Wit. Starina, I, 576), Batory wydał manifest, w którym zaznaczył, że podnosi miecz na cara, a nie na spokojnych mieszkańców, których będzie oszczędzać i bronić we wszelkich wypadkach. Tak się też stało: nigdy wojna dla rolników i obywateli nie była więcej spokojną i ludzką“. D. 29 sier. 1579 r. Połock został przez Batorego wzięty. Za różne zasługi podczas wojen minionych Zygmunt III d. 17 marca 1597 r. nadał m. Witebskowi prawo magdeburskie, które w r. 1624, za zabójstwo arcybiskupa połockiego Jozafata Kuncewicza było mu odjęte; przywrócone w r. 1633. Podczas wojny z carem Aleksym Michajłowiczem, 22 list. 1654 r. bojar Wasil Szeremietjew, po 14-tygodniowym oblężeniu, wziął Witebsk, zrujnował zamki, ściągając z mieszkańców ogromną kontrybucję, a zabranych do niewoli rozesał do dalszych miast. Na mocy pokoju Andruszowskiego (1667) zostały Litwie zwrócone: Witebsk, Połock i inne miasta. Niektóre z nich były następnie znowu zabrane, na mocy zaś umowy Moskiewskiej (1678 r.) zwrócone zostały Litwie Wieliz i Siebiez. Podczas wojny o tron pomiędzy Stanisławem Leszczyńskim i Augustem II Witebsk trzymał stronę Stanisława i potajennie

wysłał wojsku szwedzkiemu 7000 talarów; dowiedziawszy się o tem Piotr I wysłał swe wojsko i kazał Witebsk spalić (1708 r.). Podług słów kroniki m. Witebska: „Kapitan Solawow (Sołowjew), w 500 konnych Kozaków i Kałmuków, wypalił cały Witebsk: zamki, miasto, ratusz, sklepy, Uzgorze, Zaruczewje, Zadunawje, 4 kościoły, 12 cerkwi, a z Zarzeczca wziął 600 bitych talarów wykupu“. Odtąd Witebsk zbieadniał, ilość mieszkańców jego się zmniejszyła i handel upadł.

Cytowany wyżej przywilej z r. 1503 urządził niektóre stosunki województwa, zbliżając je do ogólnie państwowych. Sejm litewski z r. 1559 zrobił pod tym względem dalsze kroki: ustanowiono, że każdy posiadający majątek ziemski, ma się stawić „czasu potrzeby od pana wojewody oznajmionej“ orężnie na zamku osobiście albo przez urzędnika a podczas wojny „podług statutu mają się zachowywać“; ustanowiona „srebszczyzna“, podatek od sochy i pary koni, podług dawnego zwyczaju i in. D. 23 list. 1578 Stefan Batory na sejmie toruńskim, na ręce woj. wit. Stanisława Paca wydał przywilej dla szlachty witebskiej, mocą którego naprawa zamku nie leży w jej obowiązku, i reparacya, którą z własnej woli podczas wojny z Moskwą podjęła, przesądzać jej prawom nie będzie.

Wwda witebski zajmował dziewiąte miejsce w senacie, pomiędzy nowogródzkim i podlaskim; kasztelan (kasztelania ustanowiona r. 1566) również dziewiąte miejsce, niżej od połockiego, który jest na szóstym miejscu. Na sejmie r. 1569 ustanowiony został „Porządek rady koronnej, dołskiej i litewskiej, jako już jednej Rzpltej“, w którym wojewoda połocki idzie po lubelskim (21 miej.), witebski po płockim (25 miej.), kasztelan połocki (16 miej.), witebski (20 miej.) (Vol. leg., II, str. 777 i 778). Po drugim podziale Rzpltej województwa witebskie i połockie całkowicie odpadły do Rossyi i wojewodowie, jak również i kasztelanowie zachowali swoje tytuły dożywno. Uniwersał królewski z d. 20 grud. 1793 r. zniósł godność wojewody i kasztelana witebskiego. Wszystkich wojewodów rzeczypospolitej mianował król, oprócz witebskiego i połockiego, których obierała szlachta, król zaś tylko wybór potwierdzał. August II d. 22 sier. 1699 r. potwierdził województwu witebskiemu przywileje królów Kazimierza, Aleksandra, Zygmunta I, Zygmunta Augusta i Stefana na wolną elekcję wojewodów.

Województwo witebskie zajmowało wschodnią część obecnej gub. witebskiej, północną mohylewskiej i część mińskiej. Do niego należały: na północy Noweł, Uświat, Wieliz, na zachodzie Borysów nad Berezyną, na południu Czereja, Dąbrowna, Orsza, Tołoczyn, Kopyś, Hory (Hory-Horki), Szklów, Hołowczyn i Białynicze pod Mohylewem. Województwo dzieliło

się na dwa powiaty: witebski i orszański; każdy powiat wybierał po dwóch posłów na sejm i po dwóch deputatów na trybunał. Sejmiki wojewódzkie i popisy rycerstwa odbywały się w Witebsku, w którym odbywały się także sądy grodzkie i ziemskie. Sądy powiatu orszańskiego i sejmiki odbywały się w Orszy. W pow. witebskim były starostwa: wieliskie, suraskie, uświackie; w Witebsku ekonomia i wójtostwo. W pow. orszańskim starostwa: orszańskie grodowe, borysowskie, luboszańskie.

Herb województwa witeb. pogoń, czyli „mąż na koniu białym, rząd żółty, w polu czerwonym“ (Niesiecki, I, 198); pogoń obrócona w prawo, jeździec trzyma w prawem ręku miecz podniesiony, na lewem ma tarczę o podwójnym krzyżu.

Przed ustanowieniem godności wojewodów namiestnikami witebskimi byli: Wesna Fedor (od r. 1391, wkrótce został zabity przez Świdrygajłę), Rumpold (starosta witebski 1422), Wasil kniaź (wojewoda (?) 1431), Gojcewicz Iwan (1452—1454), Niemirowicz Mikołaj (1466), Iwan Jurjewicz (Chodkiewicz?) kniaź (Zasławski?) (5 mar. 1476 ?), Ilinicz Iwan (1482), Zasławski kn. Iwan Jurjewicz (9 stycz. 1485 ?), Zasławski kn. Fedor Iwanowicz (1492—1494), Zasławski kn. Michał Iwanowicz (1494—1495), Hlebowicz Stanisław (1495—1501), Hlebowicz Jurij (1503—1508), Sapielha Iwan Semenowicz (1508—1511 r. d. 3 lipca został wojewodą witebskim).

Szereg wojewodów witebskich rozpoczyna Sapielha Iwan Semenowicz (1511—1514); po nim idą: Kostewicz Janusz Stanisławowicz (1514—1517), Sapielha Iwan Bohdanowicz (1517—1526), Hlebowicz Jan Jurjewicz (1529—10 list. 1532), Kłoczkwicz (Kłodzko) Maciej Wojciechowicz Janowicz (10 list. 1532—24 maja 1542), Nasiłowski Jurij Wojciechowicz (24 maja 1542, † 1544), Kiszka Stanisław Piotrowicz (1544, † 1 list. 1554), Chodkiewicz Hryhory Aleksandrowicz (1554, 1555), Zbarański kn. Stefan Andrejewicz (1555—20 paźdz. 1564), Pac Stanisław Mikołajewicz (naprzód sprawca woj. wit., mianowany 16 mar. 1566, † 1588), Sapielha Mikołaj Pawłowicz (10 paźdz. 1588, † 1 list. 1599), Zawisza Jan Janowicz (30 gr. 1599, † 1626), Sanguszko kn. Szymon Samuel (21 maja 1626, † 1638), Rakowski Jan (1638, † 1639), Kiszka Krzysztof (2 lip. 1639, † 1646), Sapielha Paweł Jan (18 paźdz. 1646—1056), Wołowicz Władysław, hetman polny (23 mar. 1656—15 wrz. 1668), Chrapowicki Jan Antoni (1668, † 1683), Pociel Leonard (4 paźdz. 1686, † 1695), Kryszpin-Kirszensztejn Andrzej Kazimierz (1695, † 1704), Pociel Kazimierz Aleksander (10 czer. 1705, † 10 czer. 1728), Ogiński Mareyan-Michał (paźdz. 1730, † 2 kw. 1750), Sołohub Józef Antoni (7 czer. 1752, † 5 maja 1781), Prozor Józef Antoni (5 czer. 1781, rezygnował 1787,

† 1789), Kossakowski Michał (22 lut. 1787—17 mar. 1794).

Kasztelanami witebskimi byli: Pác Paweł Mikołajewicz, starosta wilkomierski (1566—1578), Snowski Malcher Zygmuntowicz, marszałek królewski, dzierżawca kurzeniecki (1578, † 1587), Zawisza Malcher Andrejewicz, marszałek hospodarski (6 lut. 1588, † 1592), Strawiński Marcin (14 maja 1592, † 1594), Zenowicz Jan Jurjewicz (20 list. 1594—18 marca 1600), Sapięha Andrzej Iwanowicz, starosta orszański (1600—15 lut. 1605), Drucki-Sokoliński kn. Michał, starosta ozierzycki (1605—1613), Sapięha Aleksander Bohdan, star. orszański (mianowany w październiku 1613, kasztelanii nie przyjął), Wolski Mikołaj Zygmuntowicz (31 marca 1615, † 1621), Sanguszko kn. Szymon Samuel (7 list. 1621—21 maja 1626), Zawisza Mikołaj Janowicz (25 list. 1626, † 1647?), Klonowski Józef (1647—29 st. 1652), Kossakowski Tomasz (15 mar. 1652—1664?), Białozór Kazimierz (1664—1667), Limont Marcin (20 mar. 1667, † 1670), Doenhoff Jan (1670, † 1685), Kocięł Michał Kazimierz (1685—1 wrz. 1700), Pocię Kazimierz Aleksander (20 wrz. 1700—10 maja 1703), Ogiński ks. Marcyan Michał (10 maja 1703—paźdz. 1730), Tyszkiewicz Jerzy (8 paźdz. 1730, † 1 lut. 1735), Rdułtowski Jan (15 mar. 1735—31 mar. 1739), Pocię Aleksander (31 mar. 1739—10 czer. 1740), Ogiński ks. Stanisław (10 czer. 1740, † 14 czer. 1748), Sołohub Józef Antoni (12 paźdz. 1748—7 czer. 1752), Syruć Szymon (23 paźdz. 1752, † 1774), Prozor Józef (7 kwiet. 1774—5 czerw. 1781), Kossakowski Michał (5 czer. 1781—22 lut. 1787), Felkerzamb al. Voelkersahm Adam Ewald (22 lut. 1787—20 paźdz. 1790), Rzewuski Adam Wawrzyniec (5 list. 1790, rezygnował 1793, † 1825), Kurzeniecki Ignacy (10 listop. 1793).

Z ziemskich urzędników województwa najdawniejsze akta wymieniają: chorążego Romana Harasimowicza (mian. 26 czer. 1524, 1540); horodniczych: Harasima (1480), Mitię Romejkowicza (1496), Seńkę Daszkowicza (ustąpił 1524), Romana Harasimowicza (mian. 26 czerw. 1524, 1540), Piotra Kisięla (1569); kluczników: Iwaszka Daszkowicza (1480), Hrehorego Iwaszkowicza (mian. 1 lip. 1524), Hrehorego Oliferowicza (1530—1533), Iwana Żelepucha (1537—1540); koniuszych: Kopota Andreja (1480), Fedkę Michajłowicza (1499), Timofieja Iwaszkowicza (mian. 4 lip. 1524), Bohdana Koptowicza (mian. 22 mar. 1526), Wasila Koptia (1530—1533), Hrehorego Oliferowicza (mian. 7 sier. 1533), Bohdana Kopota (1538—1547); łowczych: Olechnę Daszkowicza (1480), Fedkę Mitkowicza (mian. 27 lip. 1525), Mikołaja Skłeczewskiego (1539); podsędką: Timofieja Hurko (1569); podwojewódziego: Dymitra Zomejtyno-

wicza (1533); sokolniczego: Niekrasza Iwanowicza (1538).

W końcu wymieniamy poczet znanych z dokumentów starostów wwdztwa witebskiego z XVI w.: borysowskimi byli: Olbrycht Gasztold (1525—1533), Jan Hlebowicz (od 20 maja 1542—1549), ks. Mikołaj Janowicz Radziwiłł (1551—1558), ks. Mikołaj Jurjewicz Radziwiłł (1567—1579), ks. Krzysztof Radziwiłł (1579—1588); luboszańskimi: kn. Wasil Andrejewicz Połubiński (1515, 1516), Jan Zawiszyc (do r. 1519), kniaź Wasil Sołomerecki (od 13 czer. 1519), Juri Niemirowicz (od 20 lut. 1520—1533), kn. Semen Odyńciewicz (1533, 1541), Onikej Hornostaj (1546—1555); orszańskimi: Juri Hlebowicz (1500), kn. Fedor Iwanowicz Zaslowski (1501—1538), kn. Wasil Jurjewicz Tołoczyński (od 13 lut. 1538—1546), kn. Andrej Iwanowicz Oziercki (1546—1551), Filon Kmita (1566, † 1587), Mikołaj Sapięha (1588); suraskimi: Mikołaj Korycki (1537), Andrzej Kunicki (1545), Tomasz Owsiany (namiestnik królowej Bony. 1549—1553), Stanisław Pac (1576, † 1588), Mikołaj Sapięha (1591—1597); uświackimi: Kierdej Hryczynowicz (1548), Stanisław Kiszka (1552—1554).

Witebskie starostwo. Po ustanowieniu województwa (1506—1511 r.) starostą wit. był zawsze wojewoda. Do r. 1772 starostwo obejmowało miasto Witebsk z wójtostwami: witebskiem i lubaczkowskim, wsi Trubacze, Babinowicze i parę folwarków; w r. 1766 płacono z tego kwarty złp. 3705, a hyberny zł. 7758.

Witebska ekonomia należała do woj. wit. i czyniła do r. 1772 kwarty złp. 2705, wójtostwo zaś złp. 1000.

Witebski powiat graniczy: na połud. z pow. lepelskim i gub. mohylewską, na wschód z gub. smoleńską, na północ z pow. horodockim, na zachód z pow. połockim i podług obliczeń Strelbieckiego obejmuje 2928 w. kw., czyli 59·76 mil kw., podług zaś danych komitetu mierniczego gubernialnego 3001 w. kw. Bez pow. suraskiego (który został zniesiony w r. 1866), podług obliczeń z r. 1860—5 pow. witebski miał 1836 w. kw. czyli 190772 dzies. Z nich było: pola ornego 61270 dz., łąk 16370 dz., lasu 87676 dz., ziemi pod dworami, drogami i nieużytkami 25406 dz. Powierzchnia falista; najwyższe miejscowości: Seńkowo, Chodyszyno i Kolyszki, zwłaszcza przy karczynie Ramino; z tych wyniosłości biorą początek rzeki: Wymna, Łososina i Więba i dopływy jej Hornówka i Połonna. Na północ od rz. Połonnej w kierunku Suraza miejscowość równa i lesista. Pomiędzy rz. Dźwiną i Łużesianką przechodzi grzbiet dosyć znacznych wyniosłości, wznoszących się najwięcej przy wsi Kuskinowej i Olchówce; tutaj grzbiet ten dzieli się na trzy części: jedna idzie brzegiem Dźwiny, druga ciągnie się na północ, trzecia na

zachód, po prawej stronie drogi z Horodka do Sierocina. Na lewej stronie Łuczesa, w płd. części powiatu, przy drodze do m. Sienna, znajduje się dosyć duże wzgórze przy folw. Cielatniki. Grunt w pow. zawiera głównie glinę. Rz. Dźwina przepływa przez powierzchnię powiatu, dzieląc ją na dwie prawie równe połowy, następnie stanowi południową granicę powiatu; szerokość rzeki pod Witebskiem wynosi latem 55 saż., na wiosnę 115 saż.; na niej w powiecie znajdują się: kamienista przegroda zw. Kopacze, pomiędzy przewozami Borowinem i Słobodzkim, i próg Ruba, poniżej wsi Kurina. W r. 1878, od 20—30 marca, rz. Dźwina w Witebsku podniosła się na 4·75 saż., w następne 10 dni zniżyła się na 1·95 s. W r. 1879, od 1 do 10 kwietnia powierzchnia wody podniosła się na 3·62 s., od 10—20 spadała na 0·97 s.; w 1883 r. od 1 do 15 kwietnia rzeka podniosła się na 2·90 s. W m. Witebsku zbudowany jest na rzece stały most żelazny, a we wsi Borowej i m. Słobodzie urządzone są promy. Dźwina jest na całej przestrzeni powiatu spławna, w Witebsku urządzone jest przystań. Z dopływów Dźwiny w powiecie ważniejsze: Łuczesa, Więba, Łużesna i Wymna. Jezior nie wiele, w ogóle są one nieznaczne; najważniejsze: Łoswidź i Zaronowski po prawej stronie Dźwiny. Wszystkie jeziora w ogóle zajmują 38·6 w. kw. czyli 0·79 mil kw., co stanowi 0·013 dzies. wody na jedną dziesięcinę ziemi; pod tym względem pow. zajmuje przedostatnie miejsce pomiędzy powiatami gubernii (pierwsze newelski, ostatnie wieliski). Lasu w powiecie jest 118604 dz., co stanowi 38·9% całego obszaru powiatu, a 6·83% całej ilości lasów w gubernii. Z tej ilości: 11019 dzies. czyli 0·6% całej ilości lasów w gubernii należy do skarbu, 813 czyli 0·04% do cerkwi (najwięcej ze wszystkich powiatów gub.), 106772 czyli 6·2% do właścicieli prywatnych. Z powyższej ilości należy: 86742 do szlachty, 18797 do mieszczan, 1233 dz. do włościan, co stanowi: 1·2% w powiecie, czyli 0·08% w całej gubernii.

W r. 1860 było w powiecie (bez miasta) 32496 mk., z nich 15735 męż.; na 1 milę kw. (z miastem) 1648 mk. W tej liczbie 961 szlachty, 4021 włościan skarb., 24648 włościan pryw., 677 dworskich ludzi. Skarbowi włościanie byli podzieleni na 2 okręgi (obszczestwa): korowaiński i bilewski; włościanie prywatni, po usamowlonieniu, dzielili się na 4 okręgi pokojowe do spraw włośc. (mirowe rewiry), 15 gmin, 111 okręgów wiejskich (obszczestw); w nich było 702 wsi, należących do 178 właścicieli. Pod względem wyznań w powiecie było: 25802 prawosławnych, 142 jednowierców, 1407 rozkólników, 4837 katolików, 83 protestantów, 225 żydów. Pod względem etnograficznym podług danych z 1870 r. było w powiecie: 1979 Wiel-

korusów, 1069 Polaków (532 męż., 537 kob.); w tej liczbie było 417 właścicieli ziemskich (z ogólnej liczby 527), czyli 79·1%. Polacy w powiecie zamieszkiwali: a) oddzielnymi osadami, w ilości 60, ze 125 dworami, 328 męż. i 523 kob., razem 651, b) osadami wspólnie z innymi narodowościami, w ilości 74, ze 182 dworami, 204 (na ogólną liczbę 760) męż., 214 (na 749) kob., razem 418 (na 1509). Łotysze mieszkali w r. 1870 oddzielnie w 12 osadach, w liczbie 63 męż. i 63 kobiet, razem 126, w mieszanych osadach 13, o 20 dworach, w liczbie 67 (na 130) męż., 60 (na 120) kob., razem 127 (na 250), czyli w ogóle było 253 Łotyszów. Żydzi w pow. witebskim w r. 1870 zajmowali 79 oddzielnych osad, z 83 dworami, w ilości 225 m., 275 kob., razem 500; w mieszanych osadach 60, w ilości 890 dworów, w liczbie 891 (na ogólną liczbę 2422) męż., 1008 (na 2543) kob., razem 1899 (na 4965), czyli ogólna ilość żydów w powiecie była 2399. Cyfra ludności w powiecie w r. 1886 podług stanów tak się przedstawia: 1. szlachty dziedzicznej 450 męż., 519 kob., w Surażu 1 męż., 2 kob.; szlachty osobistej 209 męż., 197 kob., w Surażu 11 męż., 20 kob.; 2. duchowieństwa: prawosł. świec. 120 męż., 166 kob., w Surażu 10 męż., 15 kob., zakon. 10 męż., jednowierczego 2 męż., 3 kob., katolickiego 2 męż., żydowskiego 2 męż.; 3. stanów miejskich: obyw. honor. dziedzicznych 6 męż., 3 kob., osobist. 18 męż., 18 kob.; kupców 19 męż., 25 kob., w Surażu 29 męż., 27 kob.; mieszczan 4693 męż., 5166 kob., w Surażu 2392 męż., 2114 kob.; 4. włościan skarbowych 3962 męż., 3947 kob.; włościan uwłaszczonych 26948 męż., 27509 kob., w Surażu 12 męż., 66 kob.; 5. stanów wojskowych: wojska regularnego 6 męż., urlop. beztermin. 1358 męż., w Surażu 21, żołnierzy dymis., ich żon i córek 765 męż., 1455 kob., w Surażu 26 męż., 68 kob., synów żołn. i kantonistów 194 męż., w Surażu 21 męż.; 6. cudzoziemców 56 męż., 39 kob.; 7. innych stanów 84 męż., 102 kob., razem 38904 męż., 39149 kob., w Surażu 2523 męż., 2562 kob., czyli ogółem 41427 męż., 41711 kob., t. j. 83138 mk. Podług wyznań: było prawosławnych 33203 męż., 33223 kob., w Surażu 1799 męż., 1775 kob., jednowierców 70 męż., 79 kob., rozkólników 1590 męż., 1721 kob., katolików 1522 męż., 1539 kob., w Surażu 8 męż., 11 kob., protestantów 130 męż., 132 kob., żydów 2197 męż., 2281 kob., w Surażu 716 męż., 776 kob., mahometan. 192 męż., 174 kob.

Podług danych urzędowych z r. 1888 było w powiecie: 1 miasto (Suraż), 2 miasteczka, 1967 wsi, siół i t. d. Podług wyznań: prawosławnych 34924 męż., 34791 kob., jednowierców 103 męż., 111 kob., rozkólników 1653 męż., 1736 kob., katolików 1369 męż., 1441 kob., protestantów 436 męż., 399 kob., żydów 2052

męż., 1979 kob., innych wyzn. niechrześc. 2 męż., 1 kob., razem 40539 męż., 40458 kob. czyli w ogóle 80997 mk.

Ludność zajmuje się głównie, jak w całej gubernii, rolnictwem, które tutaj zresztą nie jest w lepszym stanie niż gdzie indziej. W r. 1864 było w pow.: 8772 sztuk koni, 14591 bydła rog., 12416 owiec, 10298 świń, 2545 kóz, ogółem 48552 sztuki, z tych 13150 w mieście, więc wypadnie trochę więcej jak $\frac{2}{3}$ sztuki na dziesięcinę ziemi uprawnej. W r. 1860 było w powiecie 26 cerkwi praw., 2 monastera, 2 katol. kościoły, 15 kaplic; było 1152 osad, z których 880 wsi, o mniej niż 10 gospodarstwach i 62 karczmem, 11 dystylarni, 2 browary, 8 cegielni, 6 garncarni. Powiat dzieli się na 35 prawosł. parafii, złączonych w trzy dekanaty (błagoczyńskie): w Kuryńce, Starem Siolu i Surażu. Kościołów katolickich dwa: w Nieporotach Wniebowzięcia N. P. M., fund. 1775 Michała Milkiewicza i synów jego Szymona i Bartłomieja, i w Stajkach Niepokalanego Poczęcia N. P. M., fundacyi Łukomskich. Pod względem oświaty, oprócz szkół w W., w powiecie znajduje się w Surażu szkoła 2-klasowa, założona w r. 1866 (fundusz roczny 2263 rs. ze skarbu); w r. 1886 było 61 uczniów i 4 nauczycieli, oraz następujące szkoły ludowe (dane z r. 1887): w Surażu męzka od 1864 r. (175 rs. ze skarbu i 117 rs. z kasy miejskiej), uczniów 49, i żeńska (od 1864 r., 95 rs. ze skarbu i 133 od miasta), uczennic 50; babinicka (1865 r., 125 rs. ze skarbu i 247 od gminy), uczniów 55; korolewska (1869 r., 75 rs. od skarbu i 532 rs. 50 kop. od gminy), uczniów 52; szczyrbińska (1864 r., 75 rs. od skarbu i 148 od gminy), uczniów 31 i 2 dziewcz.; miszkowska (1865 r., 75 rs. ze skarbu i 215 od gminy), uczniów 42; łoświńska (1863 r., 150 rs. od skarbu i 258 od włościan), uczniów 26; sielucka (1870 r., 65 rs. ze skarbu i 434 od włościan), uczn. 50 i 1 dziewcz.; żarowska (w żerebyckiej gm., od r. 1867, 75 rs. ze skarbu i 462 od włościan), ucz. 40 i 2 dziewcz.; łoświńska (1876 r., 75 rs. od skarbu i 325 od włościan), uczn. 40; starosielska (1885 r., 75 rs. od skarbu i 222 od włościan), uczniów 22 i 4 dziewcz.; wielaszkwicka (1864 r., 75 rs. ze skarbu i 420 od gminy), uczn. 42 i 3 dziewcz.; kuryńska (1863 r., 95 rs. od skarbu i 475 od gminy), uczniów 30; janowicka (1864 r., 175 rs. ze skarbu i 480 od gminy), uczniów 60; wymniańska (1871 r., 75 rs. od skarbu i 426 od gminy), uczniów 54. W każdej szkole jest jeden nauczyciel (albo nauczycielka) i nauczyciel religii, zwykle miejscowy paroch.

Miasteczkiem w powiecie (oprócz Suraża) jest dwa: Janowiczek w 4 stanie, należą (1887 r.) do obywatela Józefa Bohdanowicza, odl. o 35 w. od Witebska. mają 198 mk. chrześcian (93 męż., 105 kob.) i 1701 żydów, (798 męż., 903 kob.)

czyli w ogóle 1899 mk. i Kołyszki (również 4 st.), należą do obywatela Michała Lissowskiego, 215 mk. chrześc. (110 męż., 105 kob.) i 1192 żydów (547 męż., 645 kob.), razem 1407 mk.

Pod względem policyjnym powiat dzieli się na 4 okręgi policyjne (stany) i 15 gmin (wołosty): w 1 okr. pol. gminy: szczyrbińska (we wsi Cielątniki), miszkowska (w fol. Terespolu), chrapowicka, wierchowska, (we wsi Słobodzie); do tego stanu należą także slobody podmiejskie witebskie na traktach połockim i horodockim; w 2 okr. pol. gminy starosielska (z zarządem w fol. Stare Siolo), łoświńska (we wsi Smolki), żerebycka (we wsi Hrebniocy), i łoświńska (we wsi Słoboda); w 3 okr. pol. gminy: sielucka (we wsi Sieluty), korolewska (we wsi Korolewo), babinicka (we wsi Babinicze), wielaszkwicka (we wsi Wielaszkwicze); w 4 okr. pol. gminy: janowicka (we wsi Głazomicze), wymniańska (we wsi Kotowo), kuryńska (we wsi Kuryńka) i miasto Suraż.

Gminy sielucka i szczyrbińska należą do 2 rewiru sądu pokoju, miszkowska, starosielska, korolewska, żerebycka, łoświńska, wierchowska i wielaszkwicka do 4-go, babinicka, chrapowicka, kuryńska, janowicka, wymniańska, Suraż i Janowicze do 5-go rewiru.

Pod względem fabrycznym w r. 1887 było w powiecie 37 zakładów przemysłowych, zatrudniających 111 robotników i produkujących za 81653 rs., mianowicie: 12 garbarni (na 2677 rs., 14 rob.), 1 fabr. drożdży (na 600 rs., 1 rob.), 4 gorzelnie (na 35166 rs., 26 rob.), 2 młyny parowe (na 4000 rs., 4 rob.), 12 cegielni (na 8150 rub., 51 rob.), 4 garncarnie (na 260, rs. 4 rob.), 1 wapielnia (na 800 rs., 11 rob.), 1 huta szklana (na 30000 rs.).

Pod względem komunikacyjnym w południowej części powiatu przechodzą linie dr. żel.: dynebursko-witebskiej od st. Sirocino i orłowsko-witebskiej od st. Krynki.

Marszałkami szlachty powiatu byli: Łuski, Kazimierz, Łuski, Ignacy, Kossów, Dzierżaniewicz, Pióro, Bohomolec, Milkiewicz, Nitosławski, Chreptowicz, Horwat Aleksander.

Witebska gubernia, jedna z północno-zachodnich, graniczy: na zachód z gubernią kurlandzką i inflancką, na północ z pskowską, na wschód ze smoleńską, na południe z mohylewską, mińską, wileńską i kurlandzką. Część zachodniej i południowej granicy stanowi rz. Dźwina, która o kilkanaście wiorst poniżej Dżisny wychodzi z terytorium gubernii i w dalszym ciągu płynie jej granicami.

Na mocy pierwszego podziału Rzpltej w roku 1772 prawie całe województwo witebskie, oprócz południowej części powiatu orszańskiego, i większa część województwa połockiego, zostały przyłączone do Rosyi. Cały

ten nabytek terytoryalny był podzielony na dwie gubernie: pskowską, z głównym miastem Opoczka, i mohylewską, pod ogólną nazwą białoruskich, przytem Witebsk i Połock były włączone do gub. pskowskiej (ukaz Katarzyny II 23 paźdz. 1772; podział na powiaty ukaz 22 lipca t. r.). D. 22 listop. 1772 r. została ustanowiona białoruska katolicka eparchia. D. 24 sier. 1776 r. i 22 marca 1777 r. od gub. pskowskiej była oddzielona i ustanowiona gub. połocka z 11 powiatami i mohylewska z 12 powiatami; Witebsk należał do pierwszej. W r. 1778 gub. połocka i mohylewska zostały przemianowane na namiestnictwa i 21 wrześ. 1781 r. zostały nadane herby wszystkim miastom namiestnictwa połockiego. D. 30 stycz. 1783 r. wyszło rozporządzenie o pomiarze gub. mohylewskiej i połockiej; pomiar ten, tak zw. „generalny“, ma jeszcze i obecnie doniosłe praktyczne znaczenie. D. 1 marca 1784 r. została ustanowiona białoruska szlachecka chorągiew w namiestnictwach: mohylewskim i połockim. D. 7 stycz. 1785 r. poddano wszystkie klasztory i duchowieństwo unickie pod władzę arcybiskupa połockiego a 6 maja t. r. nastąpił nowy podział eparchii. W r. 1796 z gubernii połockiej i mohylewskiej zrobiono jedną gubernię białoruską, z miastem głównym Witebskiem; do niej był przyłączony pow. lepelski, który odszedł do Rosyi na mocy drugiego podziału. D. 28 kwietnia 1798 r. całe cesarstwo zostało podzielone na 6 katolickich dyccezji, poddanych arcybiskupowi mohylewskiemu, który został metropolitą. W 1802 r. gub. białoruska podzielona została na dwie: witebską i mohylewską, z pozostawieniem poprzedniej nazwy; w r. 1840 obydwie te gub. otrzymały nazwy od swych miast głównych. Podczas wojny 1812 r. gubernia była widownią potyczek i bitew; d. 13 lipca zaszła bitwa pod Ostrownem, niedaleko Witebska; d. 16 lipca Napoleon wszedł do tego miasta. Jednocześnie stoczone były bitwy pod Klasicami (18 i 19 lipca), pod Bojarszczyzną (20 lipca), pod Połockiem (5 i 6 sier.) i in.; d. 7 i 8 października, po długiej walce, Połock był wzięty, a 19 paźdz. Francuzi zostali pobici pod Czasznikami, zaś 26 paźdz. opuścili Witebsk. Historycy ruscy obliczają, iż gub. białoruskie straciły podczas wojny 1812 r. około 18 milionów rubli i wiele tysięcy ludności, gdyż w r. 1811 było w gub. witebskiej 352474 mk., zaś podług rewizji 1816 r. tylko 315481. Dnia 13 marca 1819 r. jezuita zostali wydaleny z granic państwa i wszystkie ich fundusze przelano do skarbu. D. 20 list. 1825 (28 st. 1826) wyszło postanowienie, aby do aktów na nieruchomości, przedstawianych do zatwierdzenia, były zawsze dołączane tłumaczenia w języku ruskim. D. 22 kw. 1828 r. ustanowiona w Połocku katedra unicka białoruska. D. 18 lutego 1831 r. zniesiono statut litewski. W r. 1831 grasowa-

ła w gub. witebskiej cholera: na 32856 chorych, umarło 20387. D. 11 stycz. 1832 r. zostały zniesione urzędy podkomorzycy, komorników, woźnych i chorążych. D. 2 list. 1835 r. zniesiono nauczanie języka polskiego w zakładach naukowych gubernii mohylewskiej i witebskiej. D. 12 lutego 1839 r. został podpisany w Połocku akt o przyłączeniu unitów do cerkwi prawosławnej, 23 czer. t. r. nastąpił ukaz o tem przyłączeniu, zaś 5 sier. arcybiskupia katedra połocka została przeniesiona do Witebska. D. 25 czer. 1840 r. ostatecznie zostały wprowadzone w Białej Rusi prawa cywilne Cesarstwa. W 1856 r. (17/29 listop.) zniesiono generał-gubernatorstwo witebskie, mohylewskie i smoleńskie. D. 19 lut. 1861 wyszedł ukaz o uwłaszczeniu włościan, przytem dla gub. witebskiej były ustanowione pewne odrębności. Ukazem 7 paźdz. 1864 r. gubernie witebska i mohylewska zostały przyłączone do okręgu naukowego wileńskiego. D. 31 paźdz. 1866 r. został zniesiony powiat suraski. D. 23 czer. 1871 r. ustanowieni sędziowie pokoju, zaś 19 lipca 1877 sąd okręgowy w Witebsku.

Gubernia dzieli się etnograficznie i historycznie na dwie nierówne części: właściwą Białorus (powiaty: witebski, wieliski, horodocki, lepelski, połocki, newelski i siebieski) i Inflanty (pow. dźwiński, drysieński, rzeżycki i lucyński). Historyczne życie obydwóch części szło odmiennym torem, czego ślady pozostały dotąd. Inflanty mają dużo ruin starożytnych zamków (Dźwina, Lucyn, Rzeżyca i in.), świadczących o zagospodarowaniu się tutaj niemieckiego żywiołu, Białorus nie ma nic ze średniowiecznych pamiatek. Inflanty w ogólności mają wyższą kulturę, tak pod względem przemysłowym jak i rolniczym; zasiedlone są Łotyżami i potomkami dawnych kawalerów mieczowych. Białorus ma jednolite słowiańskie zaludnienie, ubogie pod względem przemysłu i nie umiejące należyście wyzyskać bogactwa swej odwiecznej ojcowizny.

Gubernia witebska leży pomiędzy 54° 47' i 57° 30' płn. szer., a 43° 40' i 49° 30' dług. wschodniej. Ciągnie się pasem podłużnym od zachodu na wschód; największa długość jej wynosi 369 w., największa szerokość 185 w. Rozległość obszaru nie jest dokładnie znaną, gdyż różne sposoby wyliczenia jej dają rezultaty różne, aczkolwiek dość zbliżone. Podług generalnego pomiaru (1784-1793 r.) w gubernii (natenczas połockiej) było 3593650 dz., Ziablowski podał 4051320 dz. a podług wyliczenia Szwejcera gubernia zajmuje 39204 w. kw., czyli 4077216 dz. Następne wyliczenia wykazały 800 mil kw. al. 4083333 dziesięcin, t. j. 39200 w. kw. (podług Słownika Siemionowa jest 809 mil al. 39161 w. kw.). Obecnie przyjęto najściślejszy dokonany pomiar pułk. Strelbickiego, który podaje obszar ten na 39683·6 w. kw. al. 809·97

mil kw. Jednakże podług danych z r. 1888 (Pam. książka witeb. gub. na r. 1889) gubernia zawiera jakoby 39708 w. kw. W r. 1841 liczone na obszarze gubernii roli or. 1726737 dz., łąk 150255 dz., lasu 1759519 dz., wód, błot, dróg 302449 dz., dworów i pastwisk 67693 dz., czyli razem 4006925 dz.

Pod względem administracyjnym gubernia dzieli się na 11 powiatów: horodecki, drysieński, dźwiński (dyneburski), lepelski, ludyński, newelski, połocki, rzeżycki, siebieski, witebski i wieliski. Z nich największy jest ludyński (95·08 mil kw.), najmniejszy witebski (59·76 mil kw.).

Powierzchnia gubernii w ogóle ma układ falitysowy lecz wyniosłości znaczniejszych nie przedstawia; powiaty: ludyński, siebieski i newelski są najwyższej wzniesione i mają powierzchnię najsilniej pofalowaną. Najwyższe wyniosłości nie dochodzą jednak 1000 st. spotykamy w pow. witebskim w gm. Sieńkowo, Chodziszyno, Kołyszki; w pow. horodockim wzgórze Łakszewe i Gniłowe; w pow. lepelskim Katarsy na granicy gub. mohylewskiej, wzgórze pomiędzy Leplem a Pyszmem, tak zw. „Pysznogóry“; w pow. siebieskim Wzdychalinka (o 2½ w. od Siebieża), Kuksina, Zamkowa góra we wsi Morozówce; w pow. połockim góry Pustynki przy folw. Górcie i Zamkowa góra przy m. Homlu; w pow. newelskim pasmo wzgórz około granicy gub. pskowskiej, oraz przy folw. Turyczyn i in.; w pow. drysieńskim najwyższy punkt jest w Zamoszu, którym się kończy pochylność od Oświeja do Dryssy; w pow. ludyńskim góra Litowa przy Landwarowie, Zamkowa, Złota na południu od Lucyna; w pow. rzeżyckim góra Dzierkał, Wolkenberg, Czartow-Róg; w pow. dyneburskim trzy dosyć znaczne wyniosłości: Prudzińska, Głowa i Kankulli. Zresztą po całej gubernii rozrzucone są wzgórza z nazwą: „Zamkowe“ lub „Horodek“, z czego wnosić można, że były na nich grodziska.

Wody (jeziora i rzeki) w gubernii zajmują 1039·1 w. kw. al. 21·20 mil kw., t. j. dwa razy tyle, co w gub. wileńskiej, trzy razy tyle co w kowieńskiej, 7 razy tyle co w mińskiej i 9—10 razy tyle co w grodzieńskiej i mohylewskiej gub. Rzekami swojemi gub. witebska łączy się z Rygą i Petersburgiem, a na południu, za pomocą kanału berezyńskiego, z Dnieprem. Największą rzeką w gubernii jest Dźwina, w starożytności Tanais i Turuntus, Eridanus, Vina, u Łotyszów Daugawa. Bierze ona początek w pow. ostaszkowskim gub. twerskiej, z niewielkiego jeziora Dźwina czyli Dźwińca, o 13 w. od początku Wołgi, dochodzi do gub. witebskiej w północno-zachodnim krańcu pow. wieliskiego i na przestrzeni trzydziestu kilku wiorst stanowi granicę z gub. pskowską, następnie zwraca się na południe i przepływa przez Wieliz, Suraż, Witebsk, dalej na przestrzeni 20 w. stanowi granicę z gub. mohylewską, następnie wchodzi znowu w

granice gubernii, płynie przez Ułłę i Połock, a niedaleko Dżisny wychodzi znowu z gubernii i stanowi jej granicę aż do ostatniego krańca na północnym zachodzie, gdzie już zupełnie opuszcza gub. witebską. W gubernii tej Dźwina płynie wstęgą długą 630 w. (na 800—1000 w. całkowitej długości) przez powiaty: wieliski, witebski, lepelski, połocki, drysieński i dźwiński. Obydwa brzegi Dźwiny są dosyć wysokie i pokryte po większej części lasami i zaroślami; w niektórych miejscach tylko są niskie, a więc dogodnie dla przystani lub składów drzewa, szczególnie w pow. wieliskim. Szerokość rzeki podczas wezbrania wiosennego dochodzi do 115 sąż. w Witebsku, 120 w Połocku, 160 w Jakobsztacie; największa głębokość 8 sążni, zwykła zaś od 1½ do 3 s., w wielu miejscach na dnie rzeki nagromadzone są wielkie kamienie, tworzące progi (największe i najniebezpieczniejsze są pod Jakobsztaatem), które w znacznym stopniu przeszkadzają ustaleniu się żeglugi. Z dopływów Dźwiny w obrębie gubernii najważniejsze są: z prawej strony Uśwacza (długa 93 w.), z dopływem Owsianicą, Obol (105 w.), Połota (65 w.), wpada do Dźwiny pod Połockiem, Dryssa (130 w. a z rzeką Uszczą, która uchodzi za jej początek 190 w.), z dopływami Niszczą, Swolną i in.; Saryanka (75 w.), Dubna (95 w.), Ewst czyli Ewikszta (95 w.). Z lewej strony: Mieża (200 w.), Kaspla (120 w.), Więba (25 w.), wpada do Dźwiny w obrębie miasta Witebska), Łuczesa (100 w.), Ułła czyli Ulianka (180 w. przyjmując Essę za jej początek), Uszcz (80 w.); następnie dopływy opuszczamy, jako już nie należące do gub. witebskiej. Oprócz Dźwiny i jej dopływów zasługują na uwagę: rzeka Wielka, płynąca przez pow. siebieski, Łowac w pow. newelskim, Malta i Rzeżyca, wpadające do jeziora Łubań.

Jak powiedzieliśmy wyżej gubernia witebska jest bardzo zasobną w większe i mniejsze zbiorniki wody; w gubernii jest przeszło 2500 jezior; szczególnie powiaty rzeżycki, ludyński, siebieski, newelski i lepelski obfitują w jeziora. Jako przykład możemy przytoczyć, że na granicy pow. drysieńskiego i siebieskiego, w obrębie 1500 dziesięcin ziemi znajduje się aż 11 jezior, z których kilka ma po 100, 40 lub 30 dziesięcin obszaru. Największe jeziora są następujące: Łubań na granicy pow. rzeżyckiego z gub. inflancką, w większej części znajduje się w pow. rzeżyckim, ma formę podłużną, największa szerokość jego 7½ w., najmniejsza 1½ w., długość 13 w., leży pośród błotnistych łąk. Głębokość ma od 1½ do 2½ arszyn., przyjmuje w siebie znaczną liczbę małych rzeczek, które zwykle na kilka wiorst od ujścia mają już wodę stojącą, a w lecie początki ich wysychają; wylewa się przez znaczną rzekę Ewikszkę do Dźwiny; zajmuje 73 w. kw., musiało być jednak nie-

gdys znacznie większem, na co wskazuje tak nazwa na starożytnych mapach „Mare lubanicum“ jak i przestrzeń łąk i bagnisk, otaczających jezioro, a bardzo nieznacznie wzniesionych nad poziom jego wód. Obszar tych łąk wynosi w przybliżeniu 160 w. kw. Dawniejsza więc rozległość jeziora wynosiła przeszło 230 w. kw. Oświejskie jezioro, w pow. drysińskim, przy m. Oświeju, zajmuje 50 w. kw., ma długości 12, szerokości 8 w., głębokości miejscami 10 sążni; Razno, w pow. rzezyckim, długie 10¹/₂, szerokie 7 w., zajmuje 48 w. kw., bardzo głębokie, miejscami do 20 sążni; Ruszony i Siwer, w pow. dyneburskim, oba po 8 w. długości i po 4 w. szerokości; Siebieskie otaczające m. Siebież, zajmuje 15 w. kw.; Świbło, w pow. siebieskim, prawie tejże wielkości; Nieczerca, tamże; Lisno na granicy pow. drysińskiego, zajmują po 10 w. kw.; Nieszczarda, w pow. połockim, zajmuje 24 w. kw.; Czerstwiaty i Lepelskie, w pow. lepelskim; Newelskie i Borodzina, w pow. newelskim; Ozierzyszcze, w pow. horodockim. Wszystkie te jeziora są rybne: łowią się w nich okonie, leszcze, szczupaki, karasie, sumy, sandacze, pstrągi, sielawy, węgorze.

Błota są w wielkiej obfitości i zajmują wielką przestrzeń. Największe z nich otacza jezioro Łubań w powiecie rzezyckim, zajmuje 130 w. kw.; Tejez, w tym samym pow., zajmuje 114 w. kw.; Mosznica, w pow. dźwińskim, 136 w. kw.; błoto na granicy pow. lucyńskiego i gub. pskowskiej 136 w. kw.; Łonnica, w pow. połockim, 77 w. kw., i drugie zajmujące 56 w. kw.; Lipowy Mech, w pow. wieliskim, zajmuje przestrzeń 45 w. kw. Ogólny obszar błot wynosi około 431000 dzies. W ogólności największej błotniste są powiaty rzezycki i lucyński, potem idą dźwiński, siebieski, połowa drysińskiego, połocki, wieliski, następnie druga połowa drysińskiego i lepelski; najmniej błotniste są: pow. newelski, horodocki i witebski.

Zródła mineralne żelaziste znajdują się w miejscowościach: Adelinów w pow. lucyńskim, Podole w pow. rzezyckim, Borkowszczyzna w pow. lepelskim, Krasławka w pow. dźwińskim; siarczane we wsi Mgłowo w pow. dźwińskim i wsi Studzieniec w pow. newelskim.

Glebę w ogóle stanowi lekka glina i piasek, miejscami ciężka glina, w ogóle średnio urodzajna. Torfu rozległe pokłady po dawnych kolinach błotnych i w okół jezior.

Klimat chłodny, wilgotny, zmienny. Upały letnie i mrozy zimą łagodni wpływ morza Bałtyckiego, wielka ilość jezior i lasów. Średnia temperatura jest niższą we wschodniej części gubernii, wyższą w zachodniej. Obok obserwacji niesystematycznych i widocznie niedokładnych z lat od 1810 do 1830, mamy późniejsze od 1883 do 1885, z których wypadają następujące średnie miesięczne: styczeń —4.5, luty —4.2, ma-

rzec —1, kwiecień +6.4, maj +12.9, czerwiec +14.1, lipiec +15.9, sierpień +14.3, wrzesień +7.9, październik +3.8, listopad —0.4, grudzień —2.0. Średnia roczna 5.4. Średnia zimy —3.6, wiosny +6.7, lata +14.8, jesieni +3.8.

Wiatry panujące są pód.-zachodnie i pón.-wschodnie. W ogólności wiatry z pón. lub wschodu są zimne, z pód. lub zachodu ciepłe. Wiatry z pód. i pód.-zach. są zwykle wilgotne, z pón. lub pón.-wsch. suche. Z całego rzędu spostrzeżeń w jednym miejscu gubernii (niedaleko Witebska) okazuje się, że najczęściej pochmurnych dni bywa w listopadzie, grudniu i styczniu, najmniej w czerwcu. W ciągu czterech lat (1883—1886) wypadło na rok (średnio) jasnych dni 63, zmiennych 121, w części pochmurnych 35, całkiem pochmurnych 146.

Fauna gubernii nie ma żadnych cech odrębnych. Z domowych zwierząt żyją tu: konie, krowy, owce, kozy, nierogacizna, z dzikich: wilki, lisy, zające, borsuki, tchórze, wiewiórki; rzadziej spotyka się niedźwiedź (w pow. witebskim, połockim, lepelskim i siebieskim), jeszcze rzadziej kuny, rysie, łosie i wydry. Wilki w zimie przychodzą na zdobycz do wsi lub na dziedzińce dworów. W r. 1874 wilki pożarły 4295 sztuk bydła rogatego i koni, 30189 sztuk zwierząt domowych drobniejszych, 14508 szt. ptastwa i 5127 psów w całej gubernii. Miejscowa odmiana bydła i koni jest mała, niewielkiej siły i małej wydajności mleka. Konie małe, powolne. Na popisie koni (w 1874 r.) z 247,067 sztuk przedstawionych, uznano za przydatne dla celów wojskowych zaledwie 45320, czyli 18%. Jednakże koń miejscowy, pomimo powolności i braku siły, należy do wytrwalszych. Bydło także małe i słabe, z powodu nieumiejętności chowania. W ogóle tak u obywateli jak i u włościan bydło w lepszych gatunkach, zwykle holenderskich, spotyka się bardzo rzadko. Owce i nierogacizna w ogóle są także drobne, miejscowej rasy. Kozy chodują zwykle żydzi po miasteczkach. Hodowla ptastwa domowego również zaniedbana. W stanie dzikim spotykają się: gołębie, kaczki, cietrzewie, guszce, jarzabki, kurapatwy, słomki, bekasy, jastrzębie, sowy, skowronki, słowiki, dzięcioły, drozdy, kukułki, czaple, bociany i t. d. Ceny zwierząt domowych nie są wygórowane. Dobrego konia, młodego i silnego, można dostać na jarmarku za 60 do 100 rubli; starsze i słabsze oczywiście sprzedają się znacznie taniej, po 40, 25, nawet 15 rubli. Krowa kosztuje przecięciowo od 15—25 rub., większe ceną się znacznie drożej, nawet do 60 rubli. Flora, nie wyróżnia się także niczem. Uprawia się na obszarze gubernii głównie żyto i len (szczególnie w niektórych miejscowościach pow. drysińskiego, siebieskiego i lucyńskiego), oprócz tego: pszenica ozima (stosunkowo w małej

ilości), żyto jare (t. zw. „jaryca“), jęczmień, owies, pszenica jara, groch, gryka, kartofle i t. d.; w ogrodach warzywnych: kapusta, bob, konopie, wszelka ogrodowizna. W sadach owocowych: głównie jabłka, w mniejszej ilości gruszki, następnie śliwki, wiśnie, porzeczki (czarne, białe, różowe i czerwone), maliny, agrest, truskawki i t. d. Sadownictwo słabo rozwinięte, zaopatruje zaledwie potrzeby samych właścicieli. Największe bogactwo roślinne stanowią dotąd lasy, aczkolwiek już teraz znacznie wyrzeźbione. W drzewostanie lasów iglastych przeważa jodła i sosna, liściastych zaś brzoza, olcha i osina. Sosna przeważa w powiatach górzystych lub piaszczystych: horodockim, newelskim, połockim i dźwińskim, jodła w pozostałych powiatach. Brzoza, osina i olcha tworzą tu i owdzie gaje odosobnione, albo też zmieszane z lasem iglastym. Rozrzucone po całej gubernii są także jesiony, klony, wiązy, jarzębina, dąb, lipa, która rośnie niewielkimi gajami w pow. wieliskim, dąb zaś w pow. newelskim i dźwińskim. Wysokość sosen w ogóle jest średnia, wiek 60 do 80 lat. Ogólna ilość lasów w gubernii w r. 1881 wynosiła 1,736,047 dzies., t. j. 42% całego obszaru gubernii. Następująca tabelka wykazuje rozłożenie lasów w powiatach:

P o w i a t y	Ilość dzies. lasu	% powierzchni lasu do pow. powiatu	% pow. lasu w pow. do ilości lasów w gubernii
drysieński	124,710	45.3	7.14
dźwiński	180,444	44.4	10.04
horodocki	106,232	32.3	6.12
lepelski	116,790	32.0	6.73
lucyński	275,134	56.7	15.87
newelski	110,402	29.6	6.36
połocki	215,366	48.5	12.40
rzeżycki	147,814	38.0	8.52
siebieski	145,839	42.2	8.40
wieliski	194,712	47.6	11.20
witebski	118,604	38.9	6.83
razem	1,736,047	—	—

Z tego widzimy, że najwięcej lasów jest w pow. lucyńskim, najmniej w newelskim. Obliczenie powyższe nie jest jednak dosyć ścisłym, gdyż w liczbę tę weszły błota i jeziora znajdujące się w obrębie lasów, oraz miejsca wyrąbane, które jednakże na inny użytek nie zostały jeszcze obrócone. Z liczby powyższej do prywatnych właścicieli należy 1,517,555 dzies., czyli 87.4% ogólnej ilości, do skarbu 214,705 dzies., czyli 12.3%, do cerkwi 3,787, czyli 0.2%. Z liczby właścicieli prywatnych, szlachta posiada 1,326,320 dzies., czyli 87.3%, miasta 975 dzies., czyli 0.06%, do włościan zaś należy 47,239 dzies., czyli 3.2%. Lasów, należących do szlachty, najwięcej jest w powiatach: lucyńskim (231,843 dzies., czyli 92%), dźwińskim

(163,599 dzies., czyli 96%) i wieliskim (163,558 dzies., czyli 91%), najmniej w powiatach: siebieskim (84,055 dzies.), newelskim (79,418 dzies.) i horodockim (47,121 dzies.). Miasta posiadają las tylko w dwóch powiatach: wieliskim 288 dzies. i dźwińskim 687 dzies. Włościanie mają najwięcej lasów w pow.: siebieskim (32,989 dzies.), najmniej w rzeżyckim (568 dzies.), horodockim (370 dzies.), drysieńskim (302 dzies.) i wieliskim (0,0 dzies.). Co do gospodarstwa leśnego, zarząd lasów skarbowych urządził już w 1/4 części swoich lasów zupełnie prawidłowe gospodarstwo, w drugich 3/4 ma być takowe zaprowadzone i las nie jest niszczone. Lasy skarbowe są pod zarządem 9 leśniczych, 7 konduktorów, 41 objazdowych i 225 gajowych. Prywatni właściciele zaś prowadzą rabunkowe gospodarstwo. W skutek tego las bywa wyrąbany zwykle do możliwych granic co do grubości drzew i sprzedaje się zwykle z całego obszaru majątku odrazu. W całej gubernii jest chyba tylko jeden majątek Jakubowo pod Klasicami, w pow. drysieńskim, własność Oubril'a, w którym prowadzi się prawidłowe gospodarstwo, w paru innych sprzedaje las sam właściciel, więc z pewną oszczędnością, w innych żadnej gospodarki nie ma. Ilość wyrąbanych co rok lasów jest trudną do sprawdzenia, gdyż na to nie ma żadnej kontroli; przysięgawszy jednakże, że w rok spławia się 5,280 tratów, po 280 sztuk w każdej (zwykle są od 200 do 350 belek), otrzymamy w przybliżeniu 1,478,400 belek rocznie, ponieważ zaś każda dziesięcina daje około 30 sztuk drzewa na wywóz, wypadnie więc 49,280 dzies. rocznie na obszar wyrąbanego lasu. Lepsze drzewo wywozi się Dźwiną do Rygi, z powiatów wielickiego i newelskiego rzeką Łowacią do Petersburga, rzekami pow. siebieskiego do Pskowa i Ostrowa; gorsze okazy spotrzebowują się w większych miastach: Witebsku, Połocku, Dźwińsku, lub na miejscu. Według wykazów z r. 1884 zużytkowano: na budynki i opał 700,000 sąż. sześciennych masy drzewnej, na użytek fabryk i dr. żelaznych po 50,000 sąż., t. j. ogółem przeszło 800,000 sąż. sześciennych. Jeżeli z powodu takiej olbrzymiej konsumpcji i rabunkowego gospodarstwa gubernia jeszcze nie całkowicie została ogołocona z drzewa, to dzięki jedynie temu, że grunt ma pod tym względem bardzo urodzajny i las wyrąbany niezwłocznie sam się zasiewa. Ludność gubernii, jak powiedzieliśmy wyżej, nie jest jednolitą: na przestrzeni jej mieszkają: Wielkorusy, Białorusy, Polacy, Łotysze, Esty, Żydzi, Niemcy, Cyganie i Tatarzy. W r. 1777 w całej gubernii było 620,600 mk; w 1810 r. 828,800 mk. ob. płci; podług 6 rewizji (z r. 1795) było 313,060 dusz (t. j. włościan poddanych pł. męz.), w tej liczbie 236,879 włościan obywatelskich; podług 7 rewizji (1811 r.) było 352,474 dusz, w tej liczbie 260,505 obywatel-

skich; podług 8 rewizyi (1816 r.) było włościan należących do skarbu 42,839 męż., 42,448 kob., do apanażów 2,167 męż., 2,270 kob., do obywateli 236,099 męż., 235,369 kob., razem 281,105 męż., 280,087 kob., czyli 561,192 dusz włościańskich. W r. 1840 było w gub. 586,511 dusz obojej płci, w tej liczbie jednodworców 6,857, włośc. skarb. 80,654, apanażów 6,800, bez ziemi (bobyldów) 4,760, wolnych rolników 581, włościan obywatelskich 338,950 dusz. W r. 1841 było 739,136 dusz obojej płci, w tej liczbie wolnych rolników 510, bojarów pancernych 155, włościan: skarbowych 98,551, obywatelskich 511,556. W r. 1846 było 789,500 dusz (podług Arseniewa „Oezerki“, str. 116, 158, tylko 759,558). W r. 1850 podług „Atlasu gospodarczego“, wydanego przez ministerjum dóbr państwowych, 749,430 dusz. W r. 1851 cała ludność gub. witeb. wynosiła 742,811 dusz, w tej liczbie 398,000 włościan. W r. 1860 było w całej gubernii 795,262 mk. (396,378 męż. i 398,834 kob.); z nich: szlachty 30,163, stanu duchow. 3,648, mieszczan 108,973, kupców 4,533, honor. obywat. 214, cechowych 3,918, włościan skarb. 152,067, włośc. poddanych 454,098, włośc. bezrolnych (dworowych) 8,640, wojska 8,177, kolonistów 303. Podług narodowości (główniejszych): Białorussów 426,808, Łotyszów 139,028, żydów 62,628, Polaków 43,432, Niemców 10,158, Wielkorussów 1,843. Podług wyznania: prawosławnych 448,565, jednowierców 2,525, rozkolników 37,702, katolików 227,751, protestantów 11,999, żydów 66,711. W r. 1863 podług wykazów gub. statyst. komitetu było całej ludności 818,885 obojej płci. Podług innych obliczeń (N. Stołpiański „Dziwięć gubernii zachodnio-ruskiego kraju“, Peters., 1866) w tym roku było 776,739 dusz, w tej liczbie 383,334 męż. Podług stanów: szlachty dziedzic. 21,273, szlach. osobistej 7,388, duchowieństwa 4,017, mieszczan 112,018, włościan 606,864, stanu wojskowego (żołnierzy, żon ich i t. d.) 21,724, innych stanów 3,145. Podług narodowości i wyznań: Białorus. prawosław. 396,369, katolików 30,439, Wielkorus. prawosław. 1,843, Polaków katolików 43,432, prawosław. 61, Litwinów katolików 267, Łotyszów katolików 138,607, prawosław. 421, żydów 70,520, protestantów 12,343. Podług urzędowych danych z r. 1870 ludność gub. tak się przedstawia: Białorus. 549,380 (61·9%), Wielkorus. 48,730 (5·5%), Polaków 22,737 (2·6%), Łotyszów 176,149 (19·9%), Estów (Czuchnów) 1,067 (0·1%), żydów 87,760 (9·9%), Cyganów 177 (0·02%), Niemców 1,073 (0·2%), innych narod. 9, ogółem 887,748 mk. W r. 1885 podług danych urzędowych było 1,235,363 mk. (630,763 męż. i 604,600 kob.), w tej liczbie: podług stanów: 1) szlachty dziedzicznej 8,403 m., 8,335 k., szl. osobistej 2,980 m., 3,140 k.; 2) stanu duchow-

nego: prawosław. świeckiego 1,208 m., 1,466 k., prawosław. zakonnego 23 m., 31., jednowierczego 12 m., 12 k., katolickiego 108 m., 1 k., ewangelickiego 5 m., 15 k., starozakonnego 85 m.; 3) stanu miejskiego: obyw. miej. hon. dziedzicznych 337 m., 401 k., obyw. miej. hon. osobistych 566 m., 712 k., kupców 1,563 m., 1,861 k., mieszczan 118,394 m., 119,943 k.; 4) stanu wiejskiego: włościan skarbowych 81,140 m., 81,578 k., kolonistów 60 m., 70 k., włościan uwłasz. 357,224 m., 360,020 k.; 5) stanu wojskowego: wojska regularnego 18,191 m., 510 k., nieregularnego 7 m., 3 k., urlopow. bezterm. 20,207., żołnierzy dymisyonowanych, ich żon i córek 14,785 m., 24,748 k., żołnierskich synów i kantonistów 3,716 m.; 6) cudzoziemców 830 m., 795 k., innych stanów 918 m., 950 k. Podług wyznań zaś: prawosławnych 344,601 m., 326,794 k., jednowierców 2,078 m., 2,010 k., rozkolników 36,324 m., 36,070 k., katolików 160,094 m., 153,912 k., protestantów 13,304 m., 12,968 k., żydów 74,117 m., 72,662 k., mahometan 245 m., 184 k.

Podług danych z r. 1887 w całej gubernii znajduje się 19,739 miejsc zamieszkałych, mianowicie: 1 miasto gubernialne, 11 miast powiatowych, 1 miasto nadetatowe (Suraż), 41 miasteczek, 19,686 wsi. Cała ludność gubernii dochodzi do 652,127 męż. i 623,827 kob.; czyli razem 1,275,954 dusz, i dzieli się na powiaty podług następującej tabelki:

N a z w a	Obszar w wiorstach kw.	Ludność	Ilość miejscowości zamieszkałych		
			miast i miasteczek	Wsi	razem
drysiński . . .	2,684	80,932	7	1,275	1,282
dźwiński . . .	3,871	214,937	7	2,730	2,737
horodocki . . .	3,180	91,825	—	1,789	1,789
lepeński . . .	3,574	131,666	14	1,781	1,795
lueński . . .	4,585	104,583	—	1,709	1,709
newelski . . .	3,626	94,845	—	2,000	2,000
połocki . . .	4,221	111,487	3	1,886	1,889
rzeżycki . . .	3,703	131,173	6	2,006	2,012
siebieski . . .	3,323	87,123	—	1,448	1,448
wieliski . . .	3,940	84,375	2	1,095	1,097
witebski . . .	3,001	143,007	3	1,967	1,970
w ogóle	39,708 al. 810 m. kw.	1,275,954	42	19,686	19,728

Z powyższego widać, iż średnio wypadnie po 32·48 osób na wiorstę kw., czyli 1,575 na miłe kw.

Podług wyznań powyższa ilość ludności tak się rozkłada: prawosławnych 697,641, jednowierców 4,377, rozkolników 72,550, katolików 320,151, luteranów 28,223, żydów 152,045, karaimów 54, mahometanów 913 dusz.

W r. 1885 na 1,235,363 całej ludności urodziło się 50,779, czyli 4·1%, umarło 32,245, czyli 2·6%. W r. 1886 na 1,252,538 całej lu-

dności urodziło się 51,401, czyli 4·1⁰/₀, umarło 28,549, czyli 2·3⁰/₀. W średniej ilości w ciągu trzech lat (1885—1877) urodziło się 4·0⁰/₀, umarło 2·4⁰/₀.

W r. 1888 ludność wzrosła do 1,309,304 i rozkładała się w następujący sposób:

	meż.	kob.	razem
w m. Dryssie	1,725	1,920	3,645
„ powiecie	38,437	36,603	75,040
w m. Dźwińsku	42,807	29,182	71,989
„ powiecie	77,698	73,977	151,675
w m. Horodku	2,892	2,805	5,697
„ powiecie	44,422	43,596	88,018
w m. Lepłu	3,021	3,754	6,775
„ powiecie	64,240	62,462	126,702
w m. Lucyniu	3,070	3,065	6,135
„ powiecie	55,622	53,552	109,174
w m. Newłu	4,153	4,332	8,485
„ powiecie	45,582	45,381	90,963
w m. Połocku	9,986	9,978	19,964
„ powiecie	47,591	45,819	93,410
w m. Rzyżycy	6,370	5,655	12,025
„ powiecie	60,710	59,959	120,669
w m. Siebieżu	1,563	1,543	3,106
„ powiecie	43,548	42,185	85,733
w m. Wielizy	8,798	8,994	17,792
„ powiecie	33,534	34,532	68,066
w m. Witebsku	31,417	26,762	58,179
„ powiecie	40,539	40,458	80,997
w m. Surazu	2,495	2,570	5,065

A więc w miastach 118,297 meż., 100,560 kob., czyli razem 218,857, w powiatach 551,923 m., 538,524 k., razem 1,090,447, co stanowi razem 1,309,304. Mieszkańcy miast stanowią więc 16·7⁰/₀, mieszkańcy gmin wiejskich 83·3⁰/₀ całej ludności.

Podług wyznań było: prawosławnych 715,050, z tego w miastach 77,421 (44,114 meż., 33,307 kob.); we wsiach 637,629 (322,598 m. i 315,031 k.), jednowierców w ogóle 4,169, rozkólników 79,062, katolików 330,171, z tego w miastach 29,953 (16,390 meż., 13,563 kob.); we wsiach 300,218 (152,650 m., 147,568 k.), protestantów 34,223 (5,902 w miastach i 28,321 we wsiach), żydów 145,306 (93,640 w miastach, 51,666 we wsiach), mahometan 1,143 (1,098 w miastach i 45 we wsiach, w ogólnej liczbie tylko 20 kobiet), innych wyznań 164.

Podług stanów: 1) szlachty dziedzicznej 16,906, szl. osobistej 6,497; 2) duchowieństwa: prawosł. świec. 2,375 (1279 kob.), zakon. 55, jednowierczego 20, katolickiego 107, ewang.-luter. 13 (8 kob.), żydowskiego 53 (27 kob.); 3) stanu miejskiego: obyw. honor. dziedzicznych 982, osobistych 1,701, kupców 3,201, mieszczan 251,447; 4) stanu włościańskiego: włościan w ogóle 920,065, kolonistów 8,884, żydów rolników 276; 5) stanu wojskowego: wojska regularnego 19,782, beztermin. i zapas. 32,115, dymis., żołnierskich żon i dzieci 39,284; 6)

cudzoziemców 4,829; 7) innych stanów 712. W ogóle 1,309,304 (670,220 meż., 639,084 kob.).

Stan włościański stanowi 71⁰/₀, miejski około 20⁰/₀, szlachecki nie wiele więcej nad 1⁰/₀ ogólnej liczby mieszkańców. Ruch ludności w r. 1888 przedstawia się w następujący sposób: a) urodziło się chłopców 29,025, dziew. 26,562, razem 55,587, czyli 4·2⁰/₀, z nich prawych dzieci 53,523, nieprawych 2,064, czyli 3·8⁰/₀. Zmarło 17,335 m. i 15,577 kob., razem 32,912 osób, czyli 2·5⁰/₀.

Przechodzimy do poszczególnych narodowości: Białorusy zamieszkują głównie powiaty: witebski, horodocki, wieliski, połocki, newelski, siebieski, lepelski i większą część drysieńskiego, i stanowią główne jądro tubylców, potomków starożytnych Krzywiczian, którzy rozsiedli się szeroko w obecnych guberniach: grodzieńskiej, wileńskiej, mińskiej, mohylewskiej, witebskiej, smoleńskiej i poczęści pskowskiej. Szczep Białoruski, jako jednostka polityczna, czyli raczej kilka jednostek, znany jest tylko w czasach dawnych, pod władzą udziałowych książąt połockich, witebskich, smoleńskich i in., następnie uległ zupełnie wpływowi i władzy sąsiadów: wschodnia jego część—Moskwie, zachodnia—Litwie i Polsce. Mowa witebskich Białorusów jest czemś pośredniem, co do dźwięku, pomiędzy mową Wielkorusów, Małorusów i Polaków: wyrazy wspólne tym trzem mowom czasami wymawiają się inaczej, albo mają inne zakończenie. Im więcej na wschód, im bliżej gub. pskowskiej, tem język białoruski staje się podobniejszym do wielkoruskiego. Białorusy witebscy używają bardzo wiele wyrazów polskich: niechaj, niema, jaki, pierszy, pożyczyc, chustka, skrynia, szlub, wszystkie i t. d. Siebieżanie zamieniają zwykle głoskę cz na c, mówiąc: caho (czego), chacu (chcę), ztąd często zowią ich „ćwiakunami“; w powiatach drysieńskim i rzezyckim, pod wpływem sąsiedztwa, w języku białoruskim jest pewna domieszka wyrazów łotewskich. Większość Białorusów (w r. 1870), mianowicie 481,689, wyznaje prawosławie, rozkólników 8,512. Prawosławni zamieszkują ziemię między rz. Dryssą, Połotą i Dźwiną, głównie we wsch. części gubernii. Katolicy głównymi masami zajmują części pow. drysieńskiego (13,500), rzezyckiego (7,500), lueyńskiego (5,000), połockiego (4,000), lepelskiego (3,200), witebskiego (5,000), oraz w większych miastach. Rozkólnicy (miejskowa nazwa: razkoły) mieszkają głównie w sąsiedztwie z Wielkorusami, oraz w pow. inflanckich, w połockim, w witebskim i w miastach. Fizycznie Białorusy są w ogóle dosyć słabi, niepozorni, mierznego wzrostu, blondyni, powolni, leniwi i apatyczni; w pracy fizycznej są jednak wytrwali, ale wszystko robią bardzo powoli, bez przejęcia się i zapału. We wschodniej części gubernii noszą zwykle całko-

wity zarost i szeroką brodę, bliżej Dźwiny i w miastach zwykle brodę gołą, a noszą tylko wąsy. Charakter Białorusów jest w ogóle łagodny: są oni dowierający, cierpliwi, pobożni. Obok tego bardzo przesądni, skąpi, wahający się, bez inicjatywy; w rozmowach z ludźmi innego stanu bardzo wstrzemięźliwi i skryci. Wódka i karczma grają wielką rolę w życiu Witebszczanina, który nie umie sobie wyobrazić żadnego święta, żadnej uroczystości bez wódki, żadnej zabawy bez karczmy. Ubranie Białorusów jest w ogóle mało oryginalne i nie wyszukane: w lecie biała gruba zgrzebna koszula na wierzch białych również spodni, biały płócienny pas, i biały bałachon, w zimie biały kożuch, na wierzch którego kładzie się takiż bałachon z płótna lub kapota z sukna samodzielnego; na nogach w lecie łapcie, w zimie buty, albo czasami obuwie wojłokowe (walonki); u kobiet białe spódnice i białe chustki na głowach, to zwykle ubranie; kolor biały dominujący, ulubiony Białorusów. W ostatnich czasach jednak widać pewien zwrot ku zarzucaniu staroświeckiego stroju: mężczyźni zaczynają chodzić w sukiennych samodzielnymi marynarkach (t. zw. workach, „kulki“), kobiety zaczynają nosić różnokolorowe, zwykle jaskrawe, czerwone, błękitne lub wzorzyste spódnice i krótkie kaftaniki miejskiego kroju, bez wcięcia w pasie. Bogatsze gospodynie miejskie noszą na głowach duże „chustki“, przepasane „kupcem“ albo w wielki węzeł „zakrutkę“ związane; w uszach mają „zawusznice“, na szyi „krale“ (korale), koszule spinają „szponiką“, na nią zakładają „kitlik“, rodzaj gorseciku, „sajan“ (spódnice) i „chwartuch“, na nogach safianowe trzewiki. Tak się ubierały do niedawna mieszczyki z Suraża, Wieliża, Witebska i Połocka. Starsi gospodarze noszą jeszcze i teraz oryginalnego kroju kapelusze w formie przewróconej doniczki do kwiatów, z małym rondem, albo okrągłe wojłokowe lub baranie czapki, lub wreszcie kwadratowe nakształt konfederatek; młodzież jednak zarzuca już tę staroświeczczyznę i nosi zwykle czarne sukienne furazerki z daszkiem, które zyskują coraz więcej zwolenników. Kobieta białoruska starzeje bardzo prędko, ładną w ogóle nie jest, niema też poczucia estetycznego. Dziewczeta chodzą zwykle z odkrytą głową, ale warkoczy nie spuszczaają i czasami tylko ozdabiają głowę kwiatem, nie bardzo zresztą zgrabnie. Wieś witebskiego Białorusa jest w ogóle biedna i brudna. Zbudowania stawiane są bez żadnego planu i systemu, i chociaż w każdej wsi jest, oczywiście, ulica, ale chaty stoją nie zawsze przy niej, czasami stają do niej frontem, bokiem lub tyłem, czasami chata odstawiona gdzieś daleko, a przy ulicy stoi tyłem śpichlerz lub stajnie, albo, w najlepszym razie, ogród. Chaty niepobielane, najprostszej budowy, kryte słomą lub dranicami,

z małymi oknami o drobnych szybach; większość ich jednak już nie jest kurna; z rzadka spotykają się nawet, szczególnie we wsiach, przy większych traktach, chaty wytworniejsze, na fundamencie, z wyrzynanymi okiennicami i z gankiem. W przeciętnej chacie wejście bez ganku, o wysokim progu i niskich, prawie kwadratowych drzwiach, często nawet bez futryn, prowadzi do zimnej bez sufitu sieni, która dzieli chatę na dwie części i ma zwykle wyjście na podwórze, a w głębi odgradzona mała spiżarenka. U zamożniejszych włościan obie połowy chaty są ciepłe, u mniej zamożnych tylko jedna, a w niej piec, łózko, stół i ławy. Podłoga, często z ubitej ziemi, jeżeli drewniana, to bardzo brudna i zabłocona, bo się nigdy, nawet przed największym świętem, nie myje, a tylko czasami wymiata się miotłą i zasypuje tatarakiem (ajerem). W drugiej połowie chaty, zimnej, stoją żarna, leżą złożone kartofle, buraki, kapusta. Na około chaty, również bez planu i systemu, zabudowania gospodarcze: śpichlerz (t. zw. kleć), w którym przechowuje się całe bogactwo włościanina: zboże, lepsze ubranie, len, kawały płótna, w skrzyniach lub dzieżach zamykanych, częstokroć pieniądze, które nieraz, dla niepoznaki, kładą się wprost we zboże do zasieku, dalej chlewy; za chatą, o 15—20 sążni, znajduje się gumnisko, na nim „tok“ z „reją“ (w której suszą się snopy przed młócką), stodoła jedna lub kilka. Wszystko to budowane z taniego, kosztawego materiału, kryte bez użycia gwoździ, słomą, rzadziej dranicami, nigdy gontem. W każdej wsi jest zwykle łaźnia, która się buduje wspólnie gdzieś opodal, nad wodą; ta często nawet dachu nie ma, tylko pułap, na którym z wierzchu narzucona ziemia i kostra (paździora); o czystości w takiej łaźni mowy być nie może: jest tylko wielkie gorąco, dym i zaduch. Pożywienie Białorusa witebskiego bardzo jałowe: chleb, wypieczony z żytniej mąki, źle przesianej, źle zmielonej w ręcznych żarnach, często z domieszką tłuczonych kartofli, a jeszcze częściej plew; z gorących potraw różnego rodzaju mieszaniny, bez mięsa i bez masła, czasami tylko z mlekiem. Głównym pokarmem jest kartofel, którego też sadzi się wielką ilość. W zimie chłop witebski je zwykle trzy razy dziennie, latem cztery razy; jest to „śniadanie, abied, podwiaczonek i wiaczera“. Ponieważ wsie białoruskie rozrzucone są w lasach i błotach, a drogi wszędzie prawie niegodziwe, więc chłop witebski ma ad hoc urządzone wózki: w lecie t. zw. „kolasy“, t. j. cztery małe, prawie jednakowej wielkości koła, na drewnianych osiach, spojone tarciami tak blisko siebie, że tylne niemal zawadzają o przednie, i z poręczami również z tarcie, w zimie t. zw. „połozy“, czyli sanie najprostszej konstrukcji. Takimi „kolasami“ Białorus wozzi siano, zboże, drzewo z lasu, takimi jeździ

sam, siedząc wprost na osi, wozi swoich chorych i umarłych. Tylko zamożniejsi i miastecz-kowi mają małe bryczki, t. zw. karafaszki, lepszej roboty i malowane, z siedzeniem, zapewnio-nem sianem, pod dreliszkiem lub kilimkiem. Bia-łorus odbywa całą połowę robotę oraz jeździ zwykle w pojedynkę, t. j. o jednym koniu; para koni jeżdżą tylko w bardzo daleką podróż lub na wesele, i zaprzęgają wtedy nie w dyszel, ale w przysiążkę, z boku.

Po Białorusach drugie miejsce co do liczby zajmują Polacy, których w 1860 r. było 43,432, a w 1870 r. 21,626. Podług Stołpiańskiego w r. 1864 było Polaków w powiatach: witebskim 4,253, horodockim (niepodana cyfra), lepelskim 2,196, lucyńskim 3,445, dyneburskim 8,387, drysieńskim 12,713, wieliskim 437, su-raskim 1,682, newelskim 2,087, połockim 3,524, siebieskim 1,263, rzezyckim 3,730, czyli razem 43,717 dusz.

W r. 1870 podaje komitet statystyczny witebski w swym wykazie w pow.: drysieńskim 4,468, dzwińskim 4,357, lepelskim 3,872, po-łockim 2,552, lucyńskim 1,812, rzezyckim 1,701, witebskim 1,069, siebieskim 897, newel-skim 533, wieliskim 195, horodockim 167, w ogóle 21,626 (10,811 m., 10,815 k.).

W r. 1870 z ogólnej liczby (3,077) właścicieli ziemskich było 2,053 Polaków, t. j. 66.7% w pow. drysieńskim było na 158 właścicieli 149 Polaków, lepelskim na 462 wł. 433 Pol., dzwińskim na 180 wł. 149 Pol., witebskim na 527 wł. 417 Pol., rzezyckim na 186 wł. 147 Pol., połockim na 419 wł. 305 Pol., lucyńskim na 171 wł. 121 Pol., siebieskim na 175 wł. 113 Pol., wieliskim na 108 wł. 54 Pol., horodockim na 120 wł. 58 Pol., newelskim na 560 wł. 170 Pol. Polacy mieszkający w gub. witebskiej dzielą się na cztery klasy: większych właścicieli, drobną szlachtę, mieszczan i włościan. Tak zw. szlachta, składająca się z drobnych właścicieli ziemskich, dzierżawców lub służby dworskiej, wykształcenie posiada bardzo niskie: ograniczające się zwykle na czytaniu i pisanu po rusku i po polsku. Jednakże niepiśmiennych pomie-dzy nimi, nie wyłączając kobiet, nie ma wcale. Ta szlachta zagrodowa nosi się na wpół z pań-ska: mężczyźni czasami w długich kapotach, zwykle jednak w stroju europejskim, chociaż w wysokich butach, kobiety starają się naśladować miejskie i dworskie panie. Dworek takiego szlachcica jest zwykle pobielany, stoi w ogro-dzie owocowym, w którym zawsze musi się zna-leść kilka pni pszczoł. Oprócz książki do nabo-żeństwa i, czasami, kalendarza, innych druków w domu szlachcica zagrodowego nie znajdziemy. Mieszczanie Polacy, oprócz roli, trudnią się rzemiosłami: szewetwem, krawiectwem, rymar-

stwem, większość z nich także umie czytać. W r. 1870 mieszczan Polaków liczonó 5,111 głów obojej płci. Włościan Polaków jest w ogóle nie wielu; w niektórych miejscowościach zasiedlają oni całe wsie wyłącznie, w innych mieszkają ra-zem z innymi plemionami. Ilość miejscowości, za-mieszkałych wyłącznie przez włościan Polaków jest następująca: w pow. lepelskim miejscowości 259, dom. 340; połockim miejsc. 197, dom. 252; dzwińskim 194, dom. 280; drysieńskim 120, dom. 153; lucyńskim 77, dom. 102, rzyzyckim 63, dom. 105; siebieskim 61, dom. 71; witebskim 60, dom. 125; newelskim 34, dom. 40; wieliskim 6, dom. 11; horodockim 6, dom. 6. W ogóle miejscowości 1,077, dom. 1,485. Razem z in-nymi narodowościami: Białorusami, Wielkorusa-mi i Lotyszami Polacy zamieszkują: w pow. dry-sieńskim 269 miejsc., 1,718 dm.; dzwińskim 233 miejsc., 1,827 dm.; lepelskim 180 miejsc., 1,309 dm.; lucyńskim 165 miejsc., 594 dm.; po-łockim 109 miejsc., 362 dm.; rzyzyckim 108 miejsc., 711 dm.; witebskim 74 miejsc., 182 dm.; siebieskim 67 miejsc., 173 dm.; newelskim 54 miejsc., 125 dm.; horodockim 38 miejsc., 112 dm.; wieliskim 34 miejsc., 115 dm. Razem 1,331 miejsc., 7,228 dm.

Włościanie Polacy po większej części zatra-cili już język i mówią między sobą po biało-rusku. Ludność polska stoi na wyższym stopniu kultury niż białoruska. Według Siementowskie-go Polacy są uważani za dobrych gospodarzów rolnych, dzierżawców i rządców w majątkach ziemskich.

Wielkorusy osiedlili się tu jeszcze za Rzeczy-spolitej pojedynczo. Przybywali tu często bądź w orszaku księżniczek moskiewskich poślubi-anych przez w. ks. litewskich, już to osadzani jako jeńcy wojenni. W większych grupach za-częli się przesiedlać dopiero w połowie XVIII w., głównie sekciarze. Filiponi przybyli tu po r. 1742, kiedy mistrz ich Filip sam się dobrowolnie spalił; wyznawcy popowszczyzny, rozsiedleni w powiatach: witebskim, newelskim, poczęści po-łockim i lepelskim, przybywali dwa razy: pierw-szy raz po r. 1735, drugi po r. 1764. Wielko-rusy napływający przez pskowską gubernię, oczywiście zajmowali z początku miejscowości znajdujące się na gościńcu do Litwy, t. j. środek pow. lucyńskiego, rzezyckiego i dzwiń-skiego, i dopiero potem posunęli się w głąb i za-jęli miejscowości pomiędzy Połockiem a Witeb-skiem, Siebieżem a Newlem. Niektóre partye ich dotarły do granic Inflant, inne przeszły Dźwinę i rozsypały się po pow. lepelskim albo osiadły na około Witebska. Prawie wszyscy bez wyjątku są oni rozkolnikami i tylko mała część ich wyznaje prawosławie albo jest jednowierczą, i to tylko urzędownie. Podług Stołpiańskiego

w r. 1864 Wielkorusów było w ogóle 56,983 dusz, mianowicie: 7,885 prawosł. (w pow. witebskim 6,520 i w pow. połockim 1,365), oraz 49,098 rozkolników, w powiatach: witebskim (1,975), horodockim (386), lepelskim (685), lucyńskim (2,114), dźwińskim (14,188), drysieńskim (181), wieliskim (53), suraskim (252), newelskim (2,705), połockim (3,293), siebieskim (1,498), rzezyckim (21,768). Podług Siementowskiego Wielkorusów w gubernii w r. 1870 było w ogóle 48,730, z nich Filiponów 39,996, czyli 82%.

Podług „Pamiętnoż kniżki“ na r. 1887, przyjmując jednowierców i rozkolników za Wielkorusów, było w miastach 3,187 męż. i 3,243 kob., w powiatach 33,137 męż. i 32,827 kob.

W r. 1885 było w ogóle w całej gubernii 76,482 Wielkorusów. Podług danych komitetu statystycznego w końcu r. 1888 było w miastach i powiatach: rozkolników 79,062, jednowierców 4,169, razem 83,231, a dodając Wielkorusów prawosławnych, i powiększając cyfrę z r. 1870 (8,734) do 10,000, otrzymamy, że w końcu r. 1888 było w gubernii Wielkorusów, rozkolników i prawosławnych (głównie urzędników i wojskowych) przeszło 90,000 głów. Liczba ta w ostatnich latach musiała się jeszcze powiększyć, tak z powodu napływu urzędników, jak i coraz częstszego nabywania przez Wielkorusów dóbr ziemskich. Wielkorusy miejscowi (mówimy tu o masie włościańskiej) żyją albo oddzielnymi wsiami albo razem z Białorusami lecz trzymają się od nich oddzielnie. Dziewczęta rozkolnickie czasami wychodzą za Białorusów, ale rozkolnicy Białorusinek nigdy nie biorą. Rozkolnicy w ogólności nie uznają sakramentu małżeństwa, i sam obrzęd ślubny redukuje się u nich do uczy i błogosławieństwa rodziców. W ogóle są oni trzeźwiejsi, roztropniejsi, więcej przedsiębiorczy i rozwinięci niż Białorusy. Ztąd są oni znacznie bogatsi, mają lepsze chaty, strojniesz ubiory, potrzebują pewnego rodzaju, acz dosyć pierwotnego, konfortu. Wielkorus często i chętnie zajmuje się handlem.

Łotysze, ludność litewskiego plemienia, od najdawniejszych czasów osiadła w Infantach, zajmuje obecnie w gub. witebskiej wiele miejscowości w pow. dźwińskim, rzezyckim i lucyńskim. Podług Stołpiańskiego, w r. 1863 było ich w całej gubernii 138,607 katolików i 421 prawosławnych, mianowicie: w pow. lepelskim 219 (nazwani tu są Litwinami), lucyńskim 421 prawosł. i 40,907 katol., dźwińskim 51,997, drysieńskim 1,773, rzezyckim 44,930. Podług obliczenia Siementowskiego w r. 1870 Łotyszów było 176,149; w tej liczbie mieszkających oddzielnymi wsiami 141,314 i mieszkających razem z Białorusami 34,835, mianowicie:

a) zamieszkałych oddzielnymi wsiami:

Nazwa powiatów	L i c z b a		ludność
	miejscowości	chat	
dźwiński	1,639	7,538	61,544
rzezycki	975	4,781	40,588
lucyński	927	4,395	38,757
drysieński	12	12	51
witebski	12	12	126
newelski	4	4	54
połocki	29	30	150
siebieski	5	5	36
horodocki	1	7	8
Razem	3,604	16,784	141,314

b) zamieszkałych wspólnie z Białorusami:

Nazwa powiatów	L i c z b a		I l o ś ć	
	miejscowości	chat	Łoty-szów	Biało-rusów
dźwiński	412	3,418	12,380	25,730
rzezycki	318	2,564	13,083	20,388
lucyński	268	1,478	8,618	13,526
drysieński	26	28	120	269
witebski	13	20	127	250
wieliski	4	6	16	61
horodocki	3	3	13	69
lepelski	2	2	12	16
newelski	6	12	130	198
połocki	24	62	299	519
siebieski	7	26	77	270
Suma	1,083	7,619	34,835	61,326

Tym sposobem widzimy, że najwięcej Łotyszów było w pow. inflanckich, mianowicie: w dźwińskim 42%, rzezyckim 30,4% i w lucyńskim 26,9%, w innych zaś powiatach zaledwie 0,7%. Z tej liczby (176,149) 159,659 czyli 90,6% jest wyznania katolickiego, 13,504 czyli 7,7% luterańskich, 1,858 czyli 1% prawosławnych, 1,128 czyli 0,7% rozkolników. Obecnie Łotyszów w gub. witebskiej jest znacznie więcej, tak z powodu przyrostu naturalnego, jak i z powodu napływu z gub. kurlandzkiej i inflanckiej. Do r. 1888 weszło do gub. witebskiej, jako właściciele ziemscy lub dzierżawcy, 1,493 rodzin czyli 9,338 osób; zaś w r. 1886 Łotyszów w gubernii było: 50,526 prawosławnych, 159,659 katolików, 22,146 luteranów, czyli razem 232,331 osób obojczy płci. Łotysze znacznie różnią się powierzchownością od Białorusów: Łotysz jest średniego wzrostu, ale zgrabny i zręczny, z jasnymi oczyma i włosami; nie nosi zwykle ani brody ani wąsów; charakteru jest spokojnego i łagodnego, uczciwy, gościnnie, szczerzy. Długoletnie poddaństwo oddziało na niego więcej, niż na zimniejszego i mniej nerwowego Białorusa, i dla tego z mało sobie znajomym jest on skryty i unizony; lecz gdy się pozbędzie obawy, dobra

jego natura odrazu na jaw wychodzi. Łotysz jest bardzo nabożny; powracając z pola, z roboty, cała gromada Łotyszów zwykle klęka przed każdą figurą, którą napotka na drodze, a których jest wiele, bo Łotysze lubią je stawiać przy drogach lub w polu, i chórem śpiewają nabożne pieśni. W ogóle śpiew jest namiętnością Łotysza; nie lubi on gwarnych i tłumnych rozrywek, ale chętnie odwiedza najbliższych sąsiadów i wtedy znowu chórem śpiewa. Ulubiony jego taniec jest tak zwana „kruciołka“, która polega na tem, że kawaler chwyta dziewczynę za obie ręce i kręci się z nią do upadłego, bez przysiadania, bez holubców, nawet zwykle bez uśmiechu na twarzy. Spokojnego charakteru, Łotysze rzadko się kłócą, a jeszcze rzadziej się biją: są oni w ogóle bardzo moralni, nie znają ani śpiewów ani wymyślań sprośnych i wierność małżeńska jest przez nich ściśle przestrzegana. Witebscy Łotysze są mniej rozwinięci od Łotyszów z gub. inflanckiej i kurlandzkiej, ale analfabetów pomiędzy nimi, szczególnie między kobietami, prawie nie ma. Ubranie Łotysza witebskiego bardzo podobne do ubrania Białorusa, tylko jest z cieńszego materiału i trochę dłuższe. Charakterystyczną cechą ich ubrania jest kamizelka, rodzaj kurtki kolorowej z odkładanym kołnierzem, którą noszą tak mężczyźni jak i kobiety; święteczne ubranie kobiet składa się z kolorowej sukni ze składkami, kolorowego gorsetu i chusteczki na szyi, zwierzchu zaś zwykle wkłada się jeszcze dużą kolorową chustę; niektóre nakładają na głowę rodzaj wianka z aksamitu. Ulubioną potrawą Łotysza jest tak zw. „putra“, t. j. mleko, ser, krupy, kartofle i ryba razem zmieszane i zakwaszone. Wódka u Łotyszów gra taką samą rolę jak i u Białorusów, chociaż w ostatnich czasach widoczny znaczny postęp ku trzeźwości.

Esty czyli Czuchoncy, naród plemienia fińskiego, przybył do gub. witebskiej z Estonii; podług mapy etnograficznej Keppena z r. 1852. Estów było w gub. witebskiej 9,936. Siementowski narachował ich zaledwie 1,067 (551 męż. i 516 kob.). Mieszkają oni w 20 miejscowościach pow. lucyńskiego, mianowicie w gminach pyłdzieńskiej i michałowskiej, i w gminie wykrzyńskiej pow. newelskiego.

Cyganie. Podług Keppena było ich w gubernii 607; Siementowski narachował tylko 177, mieszkających po kilku i kilkunastu w różnych miejscowościach całej gubernii. Najwięcej ich razem, bo 43, mieszka w gminie obolskiej pow. horodockiego. Z całej liczby cyganów 151 było prawosławnych, 26 katolików. Zresztą wszystkie te cyfry są nie pewne, gdyż trudno cyganów, z powodu ich koczowniczego życia, dokładnie porachować.

Niemcy, przybyli do gub. witebskiej poczęści z gub. nadbałtyckich, poczęści z zagranicy. Keppen narachował ich w 1852 r. 1,300; podług Sie-

mentowskiego było ich w r. 1870 tylko 1703. Po 1863 r. zwiększył się napływ Niemców, z których wielu pokupowało majątki ziemskie. W r. 1888 było 5,178 Niemców. Stanowią oni stan odrębny, nie łączą się z innymi narodowościami, i nawet zwykle nie znają miejscowego języka albo władają nim bardzo słabo. Niektórzy z nich posiadają dobra ziemskie, czasami nawet bardzo obszerne, większość zaś składa się z dzierżawców, rządców i t. d.

Żydzi przybyli do gubernii prawdopodobnie dopiero w połowie XVII w. Pomimo że cały szereg przywilejów królewskich, wydanych miastom Witebskowi i Połockowi (r. 1669, 1676, 1697, 1735), zastrzegł niedopuszczanie żydów do tych miast, już w r. 1807 było ich w Połocku 3,501 a w Witebsku 2,978, zaś w r. 1870 w Połocku 7,628 a w Witebsku 16,323, czyli w lat 60 ilość żydów powiększyła się w Połocku 2:17 razy, w Witebsku 5:5 razy. Obecnie w Połocku jest ich przeszło 8,730, w Witebsku przeszło 23,632 (cyfry z r. 1888).

W całej gubernii w r. 1850, podług rachunku Keppena, było 47,649 żydów. W r. 1863 (Stołpiański) było ich 70,520, mianowicie w powiatach: witebskim 13,842, horodockim 1,651, lepelskim 7,281, lucyńskim 3,641, dźwińskim 16,474, drysieńskim 3,159, wieliskim 4,005, suraskim 2,565, newelskim 3,923, połockim 8,828, siebieskim 1,501, rzezyckim 3,725. Następne cyfry wykażą rozsiadanie się żydów w r. 1870: w pow. witebskim 2,399, wieliskim 1,358, horodockim 1,011, lepelskim 7,532, newelskim 794, połockim 2,222, siebieskim 475, dźwińskim 5,593, drysieńskim 3,333, lucyńskim 1,026, rzezyckim 1,369. Ogółem w powiatach 27,112. Liczba ta jest mniejsza od wykazanej przez urzędy policyjne na 3,619 męż. i na 3,411 kob., t. j. razem na 7,030 osób. W miastach było: w Witebsku 16,273, w Wielizhu 2,897, w Horodku 2,052, w Leplu 2,272, w Newlu 3,044, w Połocku 7,523, w Siebieżu 1,235, w Dźwińsku 11,345, w Dryssie 2,219, w Lucynie 1,835, w Rzezycy 2,023, ogółem 53,618. Dołączając tutaj tych, których się w powiatach nie znalazło, otrzymamy: w powiatach 12,696 męż., 14,416 kob., razem 27,112, w miastach 29,998 męż., 30,650 kob., razem 60,648, w ogóle 42,694 męż., 45,066 kob., razem 87,760.

Opis gub. witebskiej wydany w r. 1890 przez miejscowy komitet statystyczny daje cyfry następujące: w pow. witebskim: w mieście na 42,931 mk. 23,632 żyd. (55%), w miasteczkach na 7,329 mk. 3,156 żyd. (43%), we wsiach na 62,308 mk. 1,490 żyd. (2.4%); w pow. wieliskim: w mieście na 16,476 mk. 7,004 żyd. (42.5%), w miasteczkach na 3,157 mk. 1,333 żyd. (42.2%), we wsiach na 52,814 mk. 994 żyd. (1.9%); w pow. horodockim: w mieście na

5,121 mk. 2,734 żyd. (53·4°/_o), we wsiach na 72,705 mk. 1,547 żyd. (2·1°/_o); w pow. dźwińskim: w mieście na 49,797 mk. 20,743 żyd. (41·7°/_o), w miast. na 17,162 mk. 14,366 żyd. (83·7°/_o), we wsiach na 112,364 mk. 1,914 żyd. (1·7°/_o); w pow. drysieńskim: w mieście na 2,852 mk. 2,000 żyd. (70·1°/_o), w miast. na 5,378 mk. 3,262 żyd. (60·7°/_o), we wsiach na 61,670 mk. 1,400 żyd. (2·3°/_o); w pow. lepeńskim: w mieście na 5,396 mk. 3,014 żyd. (55·9°/_o), w miast. na 13,461 mk. 9,341 żyd. (69·4°/_o), we wsiach na 94,815 mk. 2,227 żyd. (2·3°/_o); w pow. ludyńskim: w mieście na 5,444 mk. 2,356 żyd. (43·3°/_o), we wsiach na 88,185 mk. 2,282 żyd. (2·6°/_o); w pow. newelskim: w mieście na 7,004 mk. 3,717 żyd. (53·0°/_o), we wsiach na 73,370 mk. 1,141 żyd. (1·6°/_o); w pow. połockim: w mieście na 12,742 mk. 8,730 (68·4°/_o), w miast. na 1,777 mk. 1,599 żyd. (90°/_o), we wsiach na 73,298 mk. 2,366 żyd. (3·2°/_o); w pow. rzeżyckim: w mieście na 9,160 mk. 6,620 żyd. (72·2°/_o), w miast. na 2,159 mk. 1,601 żyd. (74·2°/_o), we wsiach na 68,119 mk. 789 żyd. (1·2°/_o); w pow. siebieskim w mieście na 3,845 mk. 1,959 (56·2°/_o), we wsiach na 67,540 mk. 472 żyd. (0·7°/_o). W całej gubernii w miastach na 160,408 mk. było 82,509 żyd. (51·4°/_o), w miasteczkach na 50,423 mk. 34,658 żyd. (69·7°/_o), we wsiach na 827,188 mk. 16,622 żyd. (2·0°/_o). Ogółem na 1,038,019 mk. było 133,789 żyd. (12·9°/_o). Tym sposobem główne siedlisko żydów jest w miastach, a zwłaszcza w miasteczkach, gdzie ilość ich przewyższa liczbę chrześcian. Trudnią się tu żydzi przeważnie handlem, przemysłem i rzemiosłami. W r. 1867 z całej liczby 1,105 osób, trudniących się w miastach gub. witebskiej sprzedają trunków, było 997 żydów, czyli 88·4°/_o. Większość rzemieślników stanowią także żydzi. W r. 1869 z całej liczby 8,621 rzemieślników w gubernii było 6,500 żydów czyli 75·4°/_o. Z 22 kupców 1 gildyi w r. 1868 było 17 żydów.

Wszystkie powyższe narodowości rozkładają się na stany: szlachecki, miejski i wiejski: Białorusy, Wielkorusy, Polacy i Niemcy należą do wszystkich trzech, żydzi do mieszczan, Łotysze i Esty do włościan. W gub. witebskiej znajduje się jeszcze jedna odrębność stanowa, t. zw. bojarzy pancerni. Jest to pozostałość po dawnej milicyi kresowej czyli kozakach, którzy za czasów Rzpltej pilnowali granic Litwy w powiatach siebieskim i newelskim, mieli oni za to nadaną dziedzicznie ziemię i żadnych innych powinności i służb państwowych nie spełniali. W pow. newelskim zajmują oni obecnie całą wieś, zwaną Hulciaj, i mają przywileje, sięgające czasów Batoroego. W r. 1859 było ich 6,500, w r. 1887 do 10,000. Wszyscy oni są rolnikami, zwykle są gospodarzami, trzeźwi, dosyć zamożni i zręczni do wszelkich robót; są przystojniejsi, silniejsi od

Białorusów i zachowali poczucie swej wyższości. Na rokach sądowych ziemskich 1630 r. (Witeb. starina, I, 110, 111) bojarowie pancerni województwa witebskiego: Karp Lach, Anika Kozieł, Zachary Ułasowicz i Taras Leskowicz przedstawili dwa przywileje, które zostały aktykowane, mianowicie: króla Kazimierza Jagiellończyka, wydany w Wilnie 18 lipca indykta XIV, którym on nakazuje namiestnikowi witebskiemu Iwaszkowi Iliniczowi, od bojarów pancernych żadnych posług i podwód nie żądać, ani do nich bojarów nie zmuszać, lecz zostawić ich „po dawnemu, jak było za stryja naszego w. ks. Witolda i Zygmunta, jaką służbą oni nam zdawna służyli, aby i teraz nam tą służbą służyli“, oraz przywilej króla Aleksandra, wydany w Wilnie 8 lipca indykta VI, do namiestnika witebskiego Jerzego Hlebowicza, w którym zaleca mu również żadnych posług i podwód od bojarów nie brać: „bili nam (bojarzy) czołem, abyśmy im na to list nasz dali i my im na to ten list daliśmy, że nie należy im wszystkich tych, wyżej opisanych, nowin znać, gdyż mają nam tylko służyć koniem i zbroją (koniom i dospiechom), jak za w. ks. Witolda i Zygmunta i za ojca naszego króla Jmci służyli“. Dnia 21 stycznia 1788 r. wyszedł ukaz cesarzowej Katarzyny, aby pozostawić bojarów pancernych gubernii połockiej, zapisanych do włościan pałacowych, po dawnemu wolnymi, z prawem własności na ziemi im nadane i pobierać od nich te same podatki, jakie płacą Kozacy małoruscy (ib., I, 485). Ukazem z r. 1864 bojarzy pancerni zostali zrównani co do praw z włościanami, lecz z pozostawieniem prawa dziedzicznej własności ziemi.

Pod względem sądowym gub. witebska należy do sądu okręgowego w Witebsku i do izby sądowej petersburskiej. Skład sądu obejmuje: prezesa, dwóch wiceprezesów, 9 członków, starszego notariusza i sekretaryat. Notaryuszów jest: w Witebsku i Dźwińsku po 4, w Połocku 3, w Rzeżycy 2, w Wieliziu i Newlu po jednym. Zjazdy sędziów pokoju są: witebski na pow. witebski i horodocki; wieliski, dźwiński, lepeński, połocki na pow. połocki i drysieński; rzeżycki na pow. rzeżycki i ludyński; newelski na pow. newelski i siebieski.

Pod względem kościelnym prawosławna eparchia połocka, do której należy gub. witebska, dzieli się na 26 dekanatów (błahoczynja) i 285 parafii; mianowicie pow. witebski zawiera jeden dekanat miejski na 12 parafii i trzy powiatowe dekanaty z 35 par., pow. wieliski ma 3 dek. i 30 par., pow. horodocki ma 2 dek. i 24 par., pow. dźwiński ma 1 dek. i 6 pow., pow. drysieński ma 2 dek. i 21 par., pow. lepeński ma 3 dek. i 46 par., pow. ludyński ma 1 dek. i 9 par., pow. newelski ma 3 dek. i 38 par., pow. połocki ma 3 dek. i 38 par., pow. rzeżycki ma 1 dek. i 5 par., pow. siebieski ma 3 dek. i 21 par. Kla-

sztory prawosławne meżkie: witebski, taduliński, połocki, newelski i wierbiłowski (pow. siebieski); żeński: połocki.

Katolicy należą do metropolii mohylewskiej.

Kościół katolickie dzielą się na następujące dekanaty: witebski, obejmujący parafie: w Witebsku 1) św. Antoniego, kościół parafialny murowany, fundacyi Sakowiczów 1685 r., 2) św. Barbary, fundacyi Kossowa, 3) w Nieporotach Wniebowzięcia N. P. M., fund. Milkiewiczów 1775 r., 4) w Stankowie Niepokalanego Poczęcia, fundacyi Łukowskich; wielisko-newelski: 5) w Wieliziu, 6) w Newlu św. Jerzego, murow., fund. Suchockiego 1785; połocki: 7) Matki Boskiej Rożańcowej (po dominikański), mur., fund. 1801 r., 8) w Rukszenicach, drew., fund. 1804, 9) w Horbaczewie-Obytokach św. Józefa, fund. 1876 przez parafian; lepelski: 10) w Leplu-Zawadzickim Podniesienia Krz. P., fund. 1604 r. Sapiehy, zgorzał 1833 r., odbud. 1876 r. przez Malczewskiego, 11) w Sieliszczu św. Weroniki, mur., fund. 1728 r. Sielawy, 12) w Zaskorkach św. Trójcy, mur., fund. 1792 Korsaka, 13) w Ulle św. Ducha, fund. 1669 Łukomskiego i Przysieckiego, po spaleniu wymur. przez parafian 1864 r., 14) w Zahaczu św. Trójcy, drew., fund. 1773 r. przez jezuitów, 15) w Kamiennie-Hubnie św. Kazimierza, fund. 1714 r. Pakosza, 16) w Bieszenkowiczach św. Kazimierza i Rafała, fund. 1785 r. przez prob. Laskowskiego, odbud. przez parafian; drysieńsko-siebieski: 17) w Siebieżu św. Trójcy, mur., na miejscu drew. kaplicy fund. przez Radziwiłła 1619 r., zbudowany kościół fund. 1625 r. przez króla Zygmunta III, 18) w Oświeju św. Trójcy, fund. 1782 r. Hilzenów; do tej parafii należał kościół w Przypieszku, fund. przez ks. misjonarzy, następnie przeniesiony i odbudowany przez Łabuńskiego, obecnie cerkiew św. Eliasza, 19) w Zamoszu Podnies. Krzyża św., mur., fund. 1779 Hylzenów, 20) w Pustyni Przemienienia Pańskiego, fund. Platerów, 21) w Rosicy św. Trójcy, fund. 1790 Łopacińskiego, 22) w Przydrujsku Wniebowzięcia N. P., mur., fund. 1662 r. Lwa Sapiehy, 23) w Dryssie, 24) w Zabiałach św. Jerzego, fund. 1756 Szczytów; górno-dźwiński: 25) w Dźwińsku św. Piotra w okowach, murow., fundow. 1848 przez parafian, 26) w Krasławiu św. Ludwika króla, mur., fund. 1776 Platerów, 27) w Osuniu Podnies. Krzyża św., na miejscu drew. z r. 1685, wybudowany mur. 1816 przez ks. Kuprewicza, 28) w Indrycy św. Jana Chrzciciela, drew., fund. 1698 Platera, 29) w Dagdzie św. Trójcy, mur., fund. 1732 Hylzena, 30) w Birzągole Opatrzności, św. Wawrzyńca i Stefana, drew., fund. 1751 Sokołowskiego, 31) w Wyszkach Zwiastowania N. P. M., drew., fund. 1621 Mollów, 32) w Józefowie św. Piotra i Pawła, drew., fund. 1782 Szadurskiego, 33) w Uźwałdzie św. Michała, drew., fund. 1701 Lackie-

go i jezuitów, 34) w Auli św. Maryi Magd., mur., fund. 1790 przez Gąsiewskiego, na miejscu spalonych 1626 i 1675 r.; dolno-dyneburski: 35) w Likśnie św. Imien. Jezus, Maryi, Józefa, mur., fund. 1790 Zyberga, 36) w Liwemujży św. Michała, mur., fund. parafian w r. 1785, odbudowany i przerobiony 1862 r. przez barona Korffa, 37) w Jasmujży Podn. Krzyża św., mur., fund. 1815 Szadurskiego, 38) w Nidermujży św. Piotra i Pawła, fund. przed r. 1748, 39) w Prelach N. P. Maryi, fund. 1771 hr. Borchy, 40) w Warkowie św. Trójcy, przebud. 1826 r., 41) w Ruszonach św. Michała, mur., fund. 1816 Sielańskiej, 42) w Kołupiu, drew., fund. 1785 Zyberga-Platera, 43) w Agłonie Wniebowz. N. P., mur., zbudowany w 1780 r. przez dominikanów; rzezycko-rański: 44) w Rzeżycy Serca Jezusowego, drew., fund. 1680 Bielińskiego, 45) w Stolarowie św. Trójcy, drew., fund. 1770 r., 46) w Sarkanach Niepokal. Poczęcia N. P. M., mur., fund. 1830 r. parafian, 47) w Puszy św. Trójcy, drew., fund. 1743 Szadurskiego, 48) w Duksztogalu-Słobodzkiem św. Trójcy, drew., fund. 1746, przebud. 1827 r., 49) w Andrepnie Szkaplerza N. P. M., fund. 1849 Szadurskiego, 50) w Andzelmujży św. Krzyża, fund. 1782 Wejssenhofa, 51) w Bukmujży św. Ludwika, mur., fund. 1829 Sobalskiego, 52) w Duksztogalu-Szadurskim Nar. N. P. M., drew., fund. 1775 Szadurskich, 53) w Rozentowie Podnies. Krzyża Pań., dr., fund. Felkerzamba, 54) w Kownacie Imienia N. P. M., mur. na miejscu drew., fund. 1850 Druwe; rzezycko-nadłubański: 55) w Fejmanach św. Jana Chrzciciela, drew., fund. 1759 Koźmińskiego i Borka, 56) w Uzulmujży św. Piotra i Pawła, mur., fund. 1820 Zybergów, 57) w Drycanach św. Ap. Szymona i Judy, mur., fund. Ulanowskiej i Manteufłowej, 58) w Bykowie Serca Jezusowego, mur., fund. 1825 Benisławskiej, 59) w Ciskadach drew., fund. 1751 Sokołowskiego, 60) w Wielonie św. Michała, mur., fund. 1772 Rycka, 61) w Rykowie św. Antoniego, mur., fund. 1829 Rycka, 62) w Prezmie św. Szymona, Judy i Tadeusza, mur., fund. 1859 Sołtanów, 63) w Rybiniskach św. Piotra i Pawła, drew., fund. 1781 Wejssenhofa, 64) w Galanach św. Ducha, drew., fund. 1743 Borchy, 65) w Warklanach Wniebowz. N. P., fund. 1752 Borchowej, 66) w Borchowie św. Michała, drew., fund. 1793 Borchy, 67) w Sternianach św. Wawrzyńca, drew., fund. 1767 Borchy; przed-lucyński: 68) w Lucyniu Wniebowz. N. P. M., fund. 1738, 69) w Ewersmujży św. Andrzeja, fund. 1771 Karnieckiego, 70) w Posiniu św. Dominika, Józefa, N. P. M., mur., fund. 1761 dominikanów, 71) w Lanckoronie św. Trójcy, mur., fund. 1728 Karnieckiego, 72) w Rundanach Podnies. Krzyża św., mur., fund. 1800 Szachny, 73) w Pyłdzie św. Krzyża, fund. 1765 Hylze-

nów, 74) w Brodajży Przem. Pań., mur., fund. 1813 Kiborta; za-lucyński: 75) w Małnowie N. P. M. Rożańcowej, drew., fund. 1762 Szadurskiego, 76) w Poszmucewie Zwiastow. N. P. M., mur., fund. 1852 Paraka i in., 77) w Styglowie św. Jerzego i Podn. Krzyża, drewn., fund. 1769 bisk. Poławskiego, 78) w Neuteranach Niepok. Pocz., drew., fund. 1799 Paulina, 79) w Birzach św. Anny, mur., fund. 1852 parafian (na miejscu drew., fund. 1755 Benisławskich), 80) w Bołowsku św. Trójcy, mur., fund. 1804, 81) w Marienhauzie św. Mateusza, drew., fund. 1748 prob. Januskiewicza, 82) w Bałtynowie Zwiast. N. P. M., drew., fund. 1690 Hylzenów, 83) w Berżygału św. Anny, mur., fund. 1770 bar. Manteuffla.

W r. 1860 było w gubernii świątyni: 326 cerkwi prawosł., 9 monasterów praw., 7 cerkwi jednowier., 16 domów modlitw rozkolników, 90 kościołów katolickich, 2 klasztory katol. (w Witebsku i w Połocku, a oprócz tego przed r. 1859 sióstr miłosierdzia w Krasławiu), 188 kaplic, 8 kościołów protest., 11 synagog żydow., 162 szkół żydow. (domów modlitwy).

Pod względem administracyjnym gubernia dzieli się na 11 powiatów, 38 okręgów policyjnych (stanów), 135 rewirów policyjnych (uradników), 197 gmin (wołosti), mianowicie: pow. drysieński obejmuje 3 stany i 17 gmin, pow. dźwiński 4 stany, 16 gmin, pow. horodocki 4 stany, 21 gmin, pow. lepelski 4 stany, 28 gmin, pow. lucyński 3 stany, 16 gmin, pow. newelski, 3 stany, 20 gmin, pow. połocki 3 stany 15 gmin, pow. rzeżycki 3 stany, 19 gmin, pow. siebieski 3 stany, 17 gmin, pow. wieliski 4 stany, 15 gmin, pow. witebski 4 stany, 15 gmin.

Każdy stan znajduje się pod zarządem t. zw. stanowego przystawa, który ma pod sobą kilku uradników, mających swe rewiry. Każda gmina (wołost) dzieli się na okręgi wiejskie (obszczestwa), które, pod zarządem starosty, stanowią najmniejszą jednostkę administracyjną.

Zachodnie powiaty: dźwiński, rzeżycki, lucyński, a od r. 1861 i drysieński, zajmują obszar noszący nazwę polskich Infantant.

Szkoły. Za czasów Rzpltej szkoły na obszarze obecnej gub. witebskiej znajdowały się w ręku jezuitów, pijarów i bazylianów; szkoły ostatnich dwóch zakonów miały podrzędne znaczenie. Gdy w r. 1773 zakon jezuitów został zniesiony, pozostali oni jednak w obrębie Rosyi, a więc i w prowincjach odpadłych wskutek pierwszego rozbioru Rzpltej. Na obszarze gub. witebskiej jezuitci mieli, oprócz mniejszych, jak w Wołynicach, trzy główne kolegia: w Połocku, fundowane przez Batorego, w końcu XVI w., w Dźwińsku i Witebsku (1640 r.). W r. 1812 kolegium jezuitckie połockie było przekształcone na akademię z trzema wydziałami: filologicznym,

nauk wyzwolonych i teologii. Akademia miała prawo sprowadzania z zagranicy wszelkich ksiąg i narzędzi naukowych bez cła, i posiadała bogatą bibliotekę, która następnie została rozproszona. D. 13 marca 1820 r. akademia została zamknięta i jezuitci wydaleny z granic państwa. Do r. 1830—1831 istniały szkoły duchowne w pojezuickim kolegium w Połocku i Witebsku, prowadzone przez bazylianów a zniesione na skutek przedstawienia Sękowskiego, prof. uniw. petersburskiego. Ze świeckich szkół była t. zw. główna szkoła narodowa, ustanowiona w Połocku w r. 1786, następnie w Witebsku w r. 1794; ta ostatnia zamieniona w r. 1808 na gimnazjum, istniejące dotychczas. Od r. 1831 zaczęto otwierać szkółki miejskie, od r. 1862 wiejskie. Świeckie szkoły gub. witebskiej do r. 1825 należały do okręgu naukowego wileńskiego; następnie, do r. 1863, razem z mohylewskimi stanowiły oddzielny okrąg białoruski, którego zarząd był w Witebsku; w r. 1863 zostały przyłączone do okr. petersburskiego, od r. 1864 weszły ponownie w skład okręgu naukowego wileńskiego. W r. 1889 w miastach gubernii było 75 zakładów naukowych (45 męz. i 30 żeń.), mianowicie: w Witebsku męzkie: 1) gimnaz. klasyczne, przekształcone w r. 1808 z głównej szkoły narodowej. W r. 1888 było w niem 385 uczniów. Liczba prawosławnych uczniów wzrosła z 25% w 1833, do 51% w r. 1888. Protestanci stanowili w ostatnich latach 7% a żydzi 11% (gdy w r. 1865 tylko 0.8%). W ciągu 75 lat (1808—1883) ukończyło kurs 669 uczniów, czyli po 9 rocznie. Etat wynosi przeszło 40000 rubli; nauczycieli 18. Gimnazjum mieści się we własnym gmachu i posiada bibliotekę (przeszło 13000 tom.). 2) Połockie seminaryum duchowne, fundowane w r. 1806, przeniesione z Połocka do Witebska w r. 1856; mieści się w gmachu po bazylikańskim i posiada bibliotekę liczącą 12000 tomów. W r. 1888 uczących się było 236. 3) Szkoła duchowna, 4) Szkoła powiatowa 2-klas., przekształcona w r. 1866, w r. 1887 miała uczniów 135. 5 i 6) Szkoła miejska parafialna pierwsza, otwarta w r. 1831, w r. 1887 miała uczniów 68; druga szkoła miejska paraf. otwarta r. 1865. 7) Szkoła wzorowa przy seminaryum duchownem. 8) Szkoła przy kościele ewang.-luterskim i 9) 1-klas. szkoła żydowska, przekształcona w r. 1877 ze szkoły żydow. rządowej; w r. 1887 miała 88 uczniów. Żeńskie: 1) Gimnazjum 7-klas., otwarte jako szkoła 3-klas. w r. 1866, zamieniona na 7-klas. w r. 1874. W r. 1888 było uczennic 259, w 1889 r. 269. Z nich: prawosł. 177, katoliczek 34, luteranek 9, żydówek 48; córek szlachty i urzędników 161, stanu duchownego 22, kupców i mieszczan 74, włościan 2, innych stanów 10. W ciągu lat 23 (1866—1889) ukończyło kurs 1072 uczennic, czyli 33 rocznie. Etat wynosi 16900

rs. Gimnazjum posiada 11 stypendyów; oprócz tego jest towarzystwo wspierania niezamożnych uczennic. 2) Szkoła żeńska zarządu duchownego, założona w r. 1864 dla córek osób stanu duchownego w celu przygotowywania ich na nauczycielki szkół początkowych; ma 3 klasy z 2-letnim kursem. Do r. 1889 była przy niej szkoła niedzielna, zamieniona następnie na wzorową żeńską cerkiewno-prawosławną szkołę. Ukończenie tej szkoły nadaje prawa nauczycielki domowej. W r. 1888 było w niej 99 uczennic. Etat 18000 rubli. Utrzymywana przez witeb. eparchialne bractwo św. Włodzimierza 3) Prywatna 7-klasowa szkoła żeńska, subsydowana przez rząd, przekształcona w r. 1872 ze szkoły 2-klasowej, istniejącej od r. 1870; subsyd. otrzymuje 2500 rs.; w r. 1887 miała 140 uczennic, 4) żeński wydział przy 1-ej miejskiej szkole parafialnej, otwarty w r. 1875; w r. 1887 miał 77 uczennic; etat 250 rs., 5) szkoła bezpłatna dla biednych dziewcząt, 6) szkoła żeńska 2-klas. prywatna, 7) szkoła żeńska 2-klas. żydow. prywatna, otwarta w r. 1866; w r. 1887 miała 62 uczennice; subsyd. z pieniędzy gminy żydow. 600 rs.

W Połocku: męskie: 1) korpus kadetów, otwarty w r. 1835; do r. 1885 było w nim 3442 uczniów; mieści się w gmachu akademii pojezuickiej; etat wynosi 180000 rs. W r. 1888 uczących się było 369, z nich: 305 prawosł., 35 katol., 21 luter., 8 mahomet.; 284 szlachty dziedzicznej, 81 dzieci szlachty osobistej, 4 ze stanu duchownego, 2) seminarium nauczycielskie. Akademia, po wydaleniu jezuitów, była zamieniona na wyższą szkołę pijarską, w r. 1836 zamienioną na 5-klasową szkołę szlachecką, która istniała do r. 1865. D. 19 paźdz. t. r. szkoła ta została zamienioną na 2-klasową szkołę powiatową. W r. 1872 zamiast tej otwarto seminarium nauczycielskie; mieści się ono w trzech budynkach akademii pojezuickiej; zawiera w sobie 3 klasy przygotowawcze. Etat około 18000 rs.; od r. 1875 do 1887 wyszło 265 nauczycieli początkowych szkół ludowych, z nich 191 włościan, 42 mieszczan, 13 stanu duchownego, 6 dzieci żołnierzy i 3 dzieci szlachty i urzędników. W r. 1888 było 84 uczniów. 3) Początkowa szkoła przy seminarium nauczycielskiem; w r. 1888 było w niej 53 uczniów. 4) Szkoła duchowna. 5) Początkowa jednoklasowa szkoła żydowska z kl. przygotowawczą, przekształcona w r. 1878 ze szkoły żydow. rządowej; w r. 1887 miała 83 uczniów; utrzymanie 1851 rs. Żeńskie: 1) szkoła duchowna spaso-eufrozyniewska, 2) prywatna szkoła 4-klasowa, subsydowana przez rząd, otwarta w r. 1872; subsydium 700 rs.; w r. 1887 miała 71 uczennic, 3) bezpłatna szkoła dla biednych dziewcząt, otwarta w r. 1872; w r. 1887 miała 71 uczennic.

W Dźwinku: męskie: 1) szkoła realna, o-

twarta jako gimnazjum w r. 1830, w r. 1872 zamieniona na szkołę realną. Od r. 1830 do 1884 uczyło się w tym zakładzie 10166 chłopców, ukończyło zaś nauki 383. W ciągu 10 lat istnienia szkoły (1872—1882) uczyło się w niej 3288 chłopców, ukończyło 162 i oprócz tego 42 na wydziale handlowym. Etat wynosi przeszło 38500 rs. W r. 1888 uczących się było 243, z nich: 77 prawosł., 6 starowierów, 85 katolików, 31 luter., i 44 żydów; dzieci szlachty i urzędników 102, stanu duchownego 5, st. miejskiego 108, włościan 28. 2) Szkoła miejska 2-klasowa (z ustawy 31 maja 1872), otwarta r. 1880; w r. 1887 miała 117 uczniów; koszt utrzymania 3190 rs. 3) Szkoła miejska parafialna 1-klas., otwarta w r. 1831; w r. 1887 miała uczniów 41. 4) Prywatna szkoła 3-klasowa. 5) Początkowa szkoła dla dzieci rzemieślników, otwarta w r. 1883; w r. 1887 miała 34 uczniów. 6) Szkoła przy kościele ewang.-luter., otwarta w r. 1879; w r. 1887 miała 29 uczniów i 16 uczennic; utrzymuje się kosztem parafii ewang.-lut. 7) Początkowa 1-klas. szkoła żydowska. 8) 3-klas. szkoła rzemieślnicza żydowska. Żeńskie: 1) 7-klasowe gimnazjum, otwarte w r. 1882 na miejscu progimnazjum, założonego w r. 1879. Na 1 stycznia 1889 uczennic było 250, z nich: prawosł. 100, katol. 35, luter. 17, żydówek 91, innych wyznań 7; córek szlachty i urzędników 105, stanu duchow. 6, córek kupców i mieszczan 126, włośc. 6, innych stanów 7. Etat 13315 rs., z których miasto płaci 3000 rs. i 7315 rs. opłaty za naukę. 2) Oddział żeński przy szkole paraf. miejskiej, otwarty w r. 1875; w r. 1887 było uczennic 45. 3) Szkoła prywatna 3-klas. 4) Szkoła prywatna 1-klas. 5) Szkoła początkowa prywatna, 6) szkoła prywatna 2-klas. żydowska.

W Siebieżu, męskie: 1) szkoła powiat. 2-klas., otwarta w r. 1866; w r. 1887 miała uczniów 42, 2) szkoła paraf. miejska 1-klas., otwarta w r. 1844; w r. 1887 miała uczniów 38, 3) prywatna szkoła dla nauki jęz. russkiego dla żydów, otworz. w r. 1886; w r. 1887 miała 35 uczniów; utrzymanie 500 rs. Żeńskie: 1) oddział przy szkole paraf. miejskiej, otwarty w r. 1865; w r. 1887 miał 24 uczennice.

W Newlu, męskie: 1) szkoła powiatowa 2-klas.; w r. 1887 było w niej uczniów 67, 2) szkoła parafialna miejska 1-klas., otwarta w r. 1831; w r. 1887 miała uczniów 50, 3) szkoła żydow. 1-klas. przekształcona w r. 1881 ze szkoły rządowej żydow.; w r. 1887 miała 42 uczniów; etat 1815 rs. Żeńskie: 1) oddział żeński przy szkole paraf. miejskiej, otwarty w r. 1865; w r. 1887 miał 40 uczennic; 2) szkoła prywatna 2-klasowa, subsydowana przez rząd w ilości 385 rs., otwarta w r. 1869; w r. 1887 miała 23 uczennice.

W Wieliziu, męskie: 1) szkoła powiat. 2-klas.

przekształcona w r. 1865 ze szkoły 3-klasowej, istniejącej od r. 1830. W r. 1887 miała uczniów 70; koszt utrzymania 2271 rs. 60 kop. 2) Szkoła paraf. miejska 1-klas., otwarta w r. 1831; w r. 1887 miała uczniów 112; etat 1066 rs. 3) Żydowska szkoła 1-klas. początkowa, z klasą przygotowawczą. Żeńskie: 1) oddział przy szkole miejskiej paraf., otwarty w r. 1865; w r. 1887 miał 120 uczennic; etat 250 rs.; 2) szkoła prywatna 2-klas., subsydiowana przez rząd w sumie 385 rs.; otwarta w r. 1863; w r. 1887 miała 28 uczennic, 3) szkoła prywatna 1-klas. żydowska, przekształcona w r. 1881 ze szkoły żydow. rządowej; w r. 1887 miała 55 uczniów.

W Lucynie męzkie: 1) szkoła powiatowa 2-klas. (od r. 1866); w r. 1887 miała uczniów 66; etat 2498 rs. 20 k., 2) szk. miejska paraf. 1-klas. (od r. 1846); w r. 1887 miała 25 uczniów, 3) prywatna szkoła ruskiego języka dla żydów, otw. w r. 1865; w 1887 miała 53 uczniów; utrzymanie 525 rs. Żeńskie: 1) oddział przy szkole paraf. miejskiej, otwarty w r. 1865; w r. 1887 było 42 uczennic.

W Horodku: 1) szkoła miejska parafialna i 2) żeński oddział przy niej.

W Dryssie: 1) szkoła powiatowa 2-klas. (od r. 1866); w r. 1887 miała 43 uczniów, 2) szkoła paraf. miejska 2-klas., otwarta w r. 1831; w r. 1887 miała 54 uczniów i 3) oddział żeński przy niej (od r. 1866); w r. 1883 miał 28 uczennic.

W Leplu męzkie: 1) szkoła miejska dwuklasowa (z ustawy 31 maja 1872 r.), ze szkoły powiatowej przekształcona w r. 1878, uczniów 51, 2) szkoła parafialna miejska, 3) początkowa szkoła ludowa, 4) początkowa 1-klasowa szkoła żydowska z klasą przygotowawczą. Żeński oddział przy szkole paraf. miejskiej.

W Rieżycy męzkie: 1) szkoła miejska dwuklasowa (z ustawy 31 maja 1872), przekształcona ze szkoły powiatowej w r. 1878; w r. 1887 uczniów było 83, 2) szkoła parafialna miejska 1-klas. (od r. 1865); w r. 1887 miała 37 uczniów, 3) szkoła prywatna języka ruskiego dla żydów (od r. 1865); w r. 1887 miała 45 uczniów. Żeńskie: 1) oddział przy szkole paraf. miejskiej, otwarty w r. 1865, w r. 1887 miała 35 uczniów, 2) szkoła prywatna 2-klasowa.

W Surażu męzkie: 1) szkoła powiat., przekształcona w r. 1866; w r. 1887 było 61 uczniów, 2) szkoła początkowa ludowa; 3) rządowa szkoła języka ruskiego dla żydów (od r. 1882); w r. 1887 miała 41 uczniów. Żeńskie: 1) szkoła początkowa ludowa, 2) żeński oddział przy rządowej szkole języka ruskiego dla żydów.

We wszystkich tych szkołach dn. 1 stycznia 1889 r. było uczących się 5927, z nich 3935 (66·4%) chłopców, 1992 (33·6%) dziewcząt. Podług wyznania było: prawosławnych 2331 (59·2%) chł., 1091 (54·8%) dziew.; katolików

595 (15·1%) chł., 218 (10·9%) dziew.; lutera-
nów 231 (5·9%) chł., 110 (5·5%) dziew., roz-
kolników 51 (1·3%) chł., 16 (0·8%) dziew.;
żydów 719 (18·3%) dziew., 557 (28·0%) dziew.;
mahometan 8 (0·2%); podług stanów zaś: szlach.
i dzieci urzędników 1004 (25·7%) chł., 399
(20%) dziew.; st. duchow. 422 (10·7%) chł.,
257 (12·9%) dziew.; st. miejskiego 2169 (55·1%) chł.,
1296 (65·0%) dziew.; st. wiejskiego 332
(8·3%) chł., 37 (1·9%) dziew.; cudzoziemców
8 (0·2%) chł., 3 (0·2%) dziew. Jeżeli przy-
jmiemy, że dzieci od 8 do 13 lat stanowią śre-
dnio 10% ogólnej ludności, to wypadnie że z o-
gólnej ilości dzieci w tych latach uczyło się w
szkołach 35·6% chłopców i 28·8% dziewcząt.
Do rachunku nie weszły tu szkoły żydowskie.
Tych ostatnich było w r. 1888: 2 talmud-tory,
1 eszybat, 164 chederów; w tych zakładach by-
ło 1737 dzieci, co stanowi, razem z poprze-
dnikiem, 51% wszystkich chłopców szkolnego
wieku.

Szkoły ludowe wiejskie. Przed r. 1863 szkół
ludowych rządowych nie było; prywatne szkoły
nie były urządzone prawidłowo i wymykały się
z pod kontroli. O ile się zdaje, na całą gubernię
było tylko jedna szkoła urządzona podług prze-
pisów, mianowicie żeńska w Oświeju (pow. dry-
sieński), założona w r. 1823 przez marszałka
Ignacego Szadurskiego, właściciela Oświejszczy-
zny. Po r. 1863 rząd zaczął zakładać szkoły
ludowe. Z początkiem r. 1865 było ich już w
gub. witebskiej i mohylewskiej 224, na 1 stycz.
następnego roku w samej witebskiej otwarto ich
183. W r. 1864 ustanowiona dyrekcya szkół
ludowych dla gub. mohylewskiej i witebskiej,
która następnie w r. 1866 została podzielona.
Powoli gminy włościańskie zaczęły brać udział
w zakładaniu szkół: budowały domy albo dawa-
ły drzewo na budowlę, przyjmowały na siebie
światło i opał, dodawały od 50 do 120 rubli, o-
prócz tego ziarno itd. W r. 1866 szkół etato-
wych w gub. witebskiej było 61, zaś na 1 stycz-
nia 1868 było ich 102, mianowicie w powiatach:
witebskim 12, horodockim 3, połockim 12, wie-
liskim 10, newelskim 4, drysieńskim 6, dyne-
burskim 13, rieżyckim 11, lepelskim 23, sie-
bieskim 2 i lucyńskim 6. Ciało nauczycielskie
składało: 15 księży, 4 dyaków, 3 byłych uc-
niów gimnazyum, 20 uczniów szkół powiat., 53
uczniów seminariów duchownych, 1 b. urzędnik,
3 kobiety, 1 uczeń szkoły ludowej, 2 b. wojsko-
wych. Gminy, oprócz utrzymania budynków i
zboża, dawały gotówką 7742 rub. 84 kop., a na
szkoły drugorzędne (nie etatowe) 127 rub. 48 k.
Liczba uczniów doszła cyfry 5123 dzieci oboj-
g płci. W r. 1889 istniało 204 szkół pod zarzą-
dem ministerjum oświaty (jednoklasowe) i 165
cerkiewno-parafialnych (z ustawy 13 czerwca
1884), z nich: 4 dwuklasowe, 129 jednoklaso-
we, 32 szkoły pisma. Ilość ta dzieli się podług

powiatów tak: witebski 41, w tem cerkiew. 27, połocki 42, cerk. 22, lepelski 50, cerk. 23, newelski 36, cerk. 18, horodocki 28, cerk. 7, wieliski 29, cerk. 15, lucyński 22, cerk. 3, dźwiński 28, cerk. 4, rzeżycki 19, cerk. 4, siebieski 47, cerk. 32, drysieński 27, cerk. 10. Utrzymanie szkół ludowych ministeryalnych w r. 1888 kosztowało 76264 rub. 10 kop., z których 15743 rub. 75 k. szło z kasy państwowej, 5680 rub. z podatku od b. włościan państwowych, 53440 rub. 35 k. od gmin i 1400 rub. z opłat prywatnych. Dołączywszy cenę 5311 czetwerti zboża, które włościanie dali szkołom (+ 37177 rub.), otrzymamy, że te szkoły w ogóle w r. 1888 kosztowały 113441 rub. 10 k., czyli koszt jednej szkoły wynosił 556 rub. (374 gotówką). Utrzymanie szkół cerkiewno-parafialnych w r. 1888 wynosiło 18903 rub. 53 k. i 352 czetwerci 4 czetweryki zboża, czyli (rachując po 7 rub. na czetwierć) 2467 rub. 50 k., razem 21370 rub. 3 k., z których 10382 rub. szło z kasy państwowej, 2249 rub. 94 k. od witeb. eparch. bractwa św. Włodzimierza i 8739 rub. 9 k. z ofiar, opłat prywatnych itd. Za wyjątkiem 32 szkół pisma (szkoły gramotności, na które wypadło średnio po 25 rub.), każda szkoła cerkiewno paraf. kosztowała przeciętnie 155 rub. Uczących się w r. 1888 było: w szkołach ministeryalnych 8170, w cerkiewno-paraf. 3299, razem w 369 szkołach 11469, w tej liczbie chłopców 10607 (czyli 92·48%), dziewcząt 862 (7·52%). W przecięciu na szkołę minist. wypadło 40 uczniów, na szkołę cerk.-paraf. 20. Uczących się w r. 1888, podług wyznań, było: prawosławnych 8871 (czyli 77·3%), katolików 1509 (13·2%), rozkołków 409 (3·6%), luteranów 589 (5·1%), żydów 91 (0·8%); podług stanów zaś dzieci szlachty i urzędników 96 (0·8%), dzieci osób stanu duchow. 225 (1·9%), dzieci mieszczan 611 (5·3%), dzieci włościan 10535 (92·0%), dzieci cudzoziemców 2. Odliczywszy od ilości uczniów stanu wiejskiego 600 dziewczęta, a dodawszy 332 chłopców, pobierających nauki w szkołach miejskich, otrzymamy ogólną cyfrę (z r. 1888) 10267 uczących się chłopców włościańskich, która stanowi 2·2% całej ludności (463·516), a 22% ludności wieku szkolnego (licząc takowej 10% czyli 46352). Z całej ilości szkół wypada, iż jest jedna na 2·2 mili kw. i na 2517 mk. Co do dziewcząt wiejskich, to takowych w szkołach był zaledwie 1·3%, a nawet w specjalnych żeńskich szkołach (których było w r. 1888 w gub. 6) średnio było tylko po 16 uczennice.

Personel nauczycielski szkół ludowych ministeryalnych w r. 1888 składał się z 392 osób: nauczycieli religii 188 (151 praw., 35 katol., 2 protest.), nauczycieli 140, nauczycielek 64; z tych wszystkich 81 (39·7%) odebrało wykształcenie w seminariach nauczycielskich, 79

(38·7%) w innych zakładach, głównie w semin. duch., 44 (21·6%) w szkołach niższych, głównie powiatowych. W szkołach cerkiewno-parafial. w r. 1888 nauczało osób 271, mianowicie: 1 archimandryta (opat), 1 protojerej, 131 księży, 3 dyaków, 42 niższej służby cerkiew., 38 nauczycieli i 55 nauczycielek. Etat szkół ministeryalnych: przy gotowym pomieszczeniu, opale, świetle i usługach, wynosi 150—200 rub., rzadko 250 rub. i dodatek w zbożu, dla nauczycieli, i 25 rub. dla wykładającego religię. Szkoły cerkiewno-parafialne stałego etatu nie mają. Kurs szkół ministeryalnych obejmuje początki religii, języka ruskiego, słowiańskiego, arytmetyki, kaligrafii, historii i geografii ruskiej, parę godzin zajmuje śpiew chóralny i gimnastyka. Przy szkołach znajdują się biblioteki, które się stale powiększają. W r. 1888 wysłano do szkół ministeryalnych 23 dziełek, 3635 tomów, kosztem 885 rub. 25 k., oraz podręczników 2226 egzemplarzy, kosztem 217 rub. 89 k.; do szkół paraf. 5485 (z tych ofiarowanych 222) książek różnej treści. We wszystkich bibliotekach szkół ministeryalnych było w ogóle w 1888 r. 87622 tomów książek i 50237 podręczników. Przy 27 ministeryalnych szkołach urządzona sprzedaż książek; takich książek na sprzedaż w r. 1888 było 9016 tomów, na sumę 506 rub. 40 kop., sprzedano w tym roku tomów 368, na sumę 84 rub. 17 k.

Rezultat nauczania w szkołach ludowych w r. 1888 był następujący: otrzymali wybór 4 rzędu przy poborze do wojska, z uczniów szkół ministeryalnych 1065, czyli 13·8%, z uczniów szkół parafialnych 141, czyli 4·8%. W r. 1889 rezultat szkół parafialnych już jest znacznie lepszy: z 3447 uczących się ukończyło 257 z wyborem 4 rzędu, czyli 7·5%.

Zbyt mała ilość szkół stosunkowo do obszaru uniemożliwia dalej położonym wioskom (często 15 do 20 w. odległe) korzystanie z tych zakładów. Tak np. w pow. siebieskim na obszarze 3323 w. kw. jest 15 szkół a więc jedna na 221 w. kw.

W gub. witebskiej znajdują się następujące miasteczka (wiad. z r. 1887): w pow. witebskim: 1) Janowicze, własn. Bohdanowicza, 1899 mk., 2) Kołyszki, wł. Lissowskiego, 1417 mk.; w pow. wieliskim: 3) Ilino, wł. Baumgartena, 688 mk., 4) Uświaty, wł. hr. Szuwałowa, 1735 mk.; w pow. dyneburskim: 5) Dagda, wł. Bujnickiego, 667 mk., 6) Krasław, wł. hr. Zyberga Platera, 3703 mk., 7) Wyszki, wł. Mohla, 362 mk., 8) Prele, wł. bar. Ungern-Sternberga, 1183 mk., 9) Krzyżbork (Kreiburg), wł. bar. Korffa, 2557 mk., 10) Liwenhof, wł. tegoż, 1140 mk., 11) Głazmanka, wł. tegoż, 2011 mk.; w pow. drysieńskim: 12) Mikołajewo, wł. Skiersta, 449 mk., 13) Wołyńce, wł. rządowa, 550 mk., 14) Juchowicze, wł. Kleinberga, 420 mk., 15) Oświej, wł. Szadur-

skiego, 1495 mk., 16) Kochanowicze, wł. Chrapowickiego, 17) Przydrujsk, wł. Miłosza, 747 mk., 18) Rosica, wł. Łopacińskiego, 639 mk.; w pow. łepelskim: 19) Bieszenkowicze, wł. hr. Chreptowicza, 2889 mk., 20) Boczejkowo, wł. Ciechanowieckiego, 724 mk., 21) Uka, wł. Reutta, 1806 mk., 22) Uszacz, wł. hr. Platara, 908 mk., 23) Woroniec, wł. Lissowskiego, 182 mk., 24) Zaskorki, wł. Korsaka, 39 mk., 25) Wietrzno, wł. Glińskiej, 149 mk., 26) Orzechowno, wł. Zabięły, 205 mk., 27) Babynicze, wł. Tomaszewicza, 449 mk., 28) Kublicze, wł. w połowie rządowa, w drugiej połowie Zenowicza, 806 mk., 29) Sieliszczce, wł. Szyryna, 78 mk., 30) Pyszno, wł. Szczytta, 146 mk., 31) Kamień wł. Szyrynowej, 828 mk., 32) Czaszniki, wł. Wołodkowieza, 4292 mk.; w pow. połockim: 33) Sirocino, wł. bar. Rozena, 838 mk., 34) Ekimań, wł. Beznierczego, 253 mk., 35) Homel, wł. Missuny i Majewskiego, 192 mk.; w pow. rzezyckim: 36) Kownany, wł. włościan Krutowych, 57 mk., 37) Wielony, wł. Janowskich, 557 mk., 38) Warklany, wł. ks. Sanguszkówny, 1244 mk., 39) Malta, wł. Janowskiego, 120 mk., 40) Iserówka, wł. von Kern, 34 mk., 41) Rybiniszki, wł. Kierbedzia, 294 mk.

Główne zajęcie ludności stanowi rolnictwo, które jednakże stoi na niskim stopniu rozwoju, zarówno dla ubóstwa średnio urodzajnej gleby jak i dla braku wszelkich ulepszeń. W r. 1788 w całej b. gub. połockiej posiano: ziarna ozimego 295,892 czetw., jarego 367,243 czetw., zebrano: ozimego 959,644 czetw., jarego 1,002,393 czetw. W gub. witebskiej zaś w 1802 r. posiano 1,076,910 czetw., zebrano 4,027,000 czetw., z tego sprzedano 1,513,704 czetw.; w 1803 r. posiano 908,249, zebrano 3,065,893; w 1804 r. posiano 1,104,663, zebrano 3,889,674, sprzedano 1,436,331. Żyto dało w tych latach 2—8 ziarn, pszenica ozima 4—15, jęczmień 15, owies 3—10, gryka 2—10, groch 5—12. Podług Keppena w r. 1802 zboża ozimego posiano 304,941 czet., zebrano 1,359,200 czet., jarego posiano 976,641, zebrano 2,681,253; w r. 1808 cały urodzaj oceniono na 3,169,285 rs.; w r. 1834 zasiew oziminy dał 2½ ziarna, jary tylko 1 ziarno; w r. 1836 zasiew ozimy 237,145 czet., czyli 3 ziarna, jary 393,186 czet. (3 ziarna). W r. 1840 zebrano 100.000 pudów lnu; ozime i jare zboże dało w tym roku przecięciowo 3 ziarna. W r. 1844 włościanie rządowi posieli zboża ozimego 40,839 czet., zebrali 122,514 cz., jarego posieli 64,687, zebrali 83,546, kartofli zasadzili 31,989 cz., zebrali 76,564 cz. W r. 1846 zebrano 193,788 cz. kartofli. D. 7 marca 1846 r. w „Wit. gub. wied.“ ogłoszono, iż dla całej ludności włościańskiej w gubernii, w ilości 468,660 dusz, potrzeba do nowego zbioru 702,990 czetw. zboża, jest zaś tylko 183,433 czetw., czyli trzeba dokupić

519,566 czetw. W r. 1848 posiano ozimego zboża 40,439 czetw., zebrano 150,962 czetw., jarego posiano 64,567 cz., zebrano 204,233 cz. Od r. 1814 było w gubernii 12 lat z rzędu nieurodzajów, z powodu małej ilości bydła dla uprawy ziemi. W r. 1845 i 1846 w wielu miejscowościach zbiór nie zwrócił nawet zasianego ziarna. Po r. 1847 do 1856 było 3 lata nieurodzajów. W ogólności potrzeby ludności zaspakają miejscowa produkcja tylko w latach urodzajnych. W r. 1862 posiano zboża ozimego około 270,090 czetw., zebrano około 750,000 czetw., jarego wysiano 440,000 cz., zebrano 1,300,000 czetw. Pola ornego liczone wtedy 1,726,737 dzies., czyli prawie ⅓ część powierzchni gubernii. Głównymi produktami rolnymi są: żyto, owies i len. Ludność miejscowa w wielkiej ilości uprawia kartofle, które jej zastępują zboże i chleb. W r. 1862 wysiano 150,000 czetw., zebrano do 400,000 czetw. Len stanowi jeden z ważniejszych przedmiotów uprawy i prawie jedyny produkt, który włościanie sprzedają. Wywozi się go do Rygi przecięciowo 350,000 do 450,000 pudów.

R. 1847 do 1851 włącznie ceny targowe były: żyta 3·02 do 6·30 rs., mąki żytniej 3·09—6·78, gryki 4·64—6·26, owsa 1·49—2·70, siana 9—21 rs., pszenicy 5·85—7·88 rs. System gospodarstw jest przeważnie trzypolowy. W Inflantach więcej jest gospodarstw postępowych, płodozmiennych; w powiatach białoruskich płodozmienu prawie wcale nie znają i jedyny postęp stanowi tylko nawożenie gruntów mąką kostną lub superfospatem, które, w miejscowościach położonych w pobliżu dr. żel., sprowadzają nawet włościanie. W wielu miejscowościach dwory gospodarują po połowie z włościanami, t. j. oddają im za wszystkie roboty połowę plonu, a nadto obowiązani oni są zwykle jeszcze do innych robót, jak grodzenie plotów, naprawy dróg i mostów i t. d.

Przemysł i fabryki. Na początku bieżącego stulecia cały przemysł fabryczny gubernii ograniczał się do młynów, garbarni, smolarni i wielkiej liczby drobnych gorzelni (browarów). W r. 1801 w gub. witebskiej i mohylewskiej wypędzono 700,000 wiader wódki. W r. 1840 było w gub. witebskiej 759 fabryk, z nich: 6 rzemieślniczych, 550 gorzelni, 66 garbarni, 65 cegieli. W r. 1844 wydano w celu przemysłowym po zagranicę gub. 7250 pasportów. Włościańskich fabryk było 3; gorzelni w ogóle 4136, na których wypędzono w 1843 r. 1,004,718 wiader wódki i spirytusu.

W niektórych miejscowościach włościanie zajmują się przemysłami domowymi, aczkolwiek te są w stanie bardzo pierwotnym. Nad Dźwiną budują łodzie i krypy, w pow. wieliskim wyrabiają drewniane naczynia, sanie, koła, i t. p., to samo i w pow. drysieńskim; w horodockim, sie-

bieskim, newelskim, połockim i lucyńskim pędzą dziegieć, aczkolwiek w ilości nie wielkiej (w 1860 r. 6700 pudów, na 6700 rs.). Na wiosnę znaczna liczba włóścian udaje się, jako fliśacy, do Rygi; wracają oni dopiero w połowie lata (w r. 1860 było ich przeszło 15,000). Wielu także zajmuje się furmaństwem i robotami ziemnymi, jak kopaniem rowów i t. d.

Zwierzęta domowe, konie, bydło i t. d. są rasy miejscowej, małe, drobne, o małej sile, od niedawnego dopiero czasu zaczęto poprawiać rasę bydła rogatego osobnikami ras zagranicznych, głównie holenderskich. W r. 1838 było w całej gub. bydła rogatego 600,000 sztuk; w r. 1842 było 7,300 owiec lepszego gatunku; w r. 1844 włóścianie państwowi mieli bydła 39,682 (w tej liczbie młodego 9,038) sztuk, koni 25,416, owiec i kóz 20,310, świń 18,459. Padło 4,809 sztuk. Pomór bydła w ogólności jest dosyć rzadki i wyjątkowy: w r. 1840 padło 3,942 sztuki. W r. 1845 w majątkach obywatelskich padło: koni 29,384, bydła rogatego 133,387 i drobnego 189,450, ogółem na sumę 1,705,122 rs (podług Arseniewa w tym roku padło koni 13,753, bydła 72,062, bydła drobnego 95,235). W r. 1846 było: koni 170,457 szt., bydła rogatego 245,879, owiec 87,834, świń 85,598, kóz 7,531. W r. 1849 było w gubernii: koni 192,473 szt., bydła rogatego 285,274, owiec 133,304, świń 106,600, kóz 25,627. W r. 1850 było owiec poprawnej rasy 1,000, koni 193,151. W r. 1860 było koni 172,200 sztuk, bydła rogatego 305,300, owiec 233,400, świń 141,580, kóz 28,300.

Chociaż hodują w gubernii pszczoły, niema jednak prawidłowego pszczelnictwa. Najwięcej pasiek posiada drobna szlachta, miejscami i włóścianie.

Przemysł rybny ma dosyć duże znaczenie w tych powiatach, gdzie jest wiele jezior, chociaż prawidłowego gospodarstwa rybnego nigdzie nie ma: jeziora oddają się w dzierzawę, zwykle żydom, którzy od siebie wynajmują rybaków, płacąc im, po większej części, połowę połowu. Co rok wywozi się do gub. mińskiej i mohylewskiej ryb na 20,000 do 30,000 rs.; funt ryby dużej na miejscu kosztuje zwykle 5 kop.

Pod względem przemysłowym w r. 1850 było w gubernii 515 fabryk, zatrudniających 2,269 robotników i produkujących za 839,044 rs.; w tej liczbie gorzelnia 199 (na 585,712 rs.), 89 garbarni (na 95,095), 71 cegielni (na 71,600 rs.), 71 browarów piwnych (na 47,500 rs.), 2 wazelnie łożu (na 6,430 rs.), 3 fabryki świec (na 6,336 rs.), 4 fabryki kafli (na 5,055 rs.), 58 garbarni (na 4,605 rs.), 1 huta szklana (w dźwińskim pow. na 4,500 rs.), 17 dziegciarni (na 6,700 rs.), 7 fabryk tabaczych (na 3,896 rs.), 1 fabryka powrozków (na 320 rs.), 1 mydlarnia

(na 120 rs.). Wszystkie wytwory fabryk konsumują się na miejscu, oprócz skór, które wysyłają do Petersburga, Rygi i Nowogrodu. Większość tych fabryk znajduje się w miastach.

W r. 1864 podług danych departamentu rękodzieł było 207 fabryk (51 w rękach żydów), zatrudniały one 511 robotników i produkowały za 401,616 rs. rocznie. Były to same drobne zakłady, wśród których główną rolę odgrywały dystylarnie (18 fabryk), z produkcją na 209,993 rs. i garbarnie (81 zakładów) z produkcją na 90,222 rs. Młynów było 27, krupiarni 6. Zresztą drobne cegielnie, huty szklane (23 zakładów z produkcją na 8,591 rs.), dziegciarnie (16 zakładów, z produkcją na 3,950 rs.), garbarnie, zakłady wypalania wapna (5, z produkcją na 3,117 rs.). W ciągu 20 lat do r. 1885, skutkiem przeprowadzenia dróg żelaznych i reformy włóściańskiej, wytworzość przemysłowa wzrosła bardzo szybko. W r. 1885 znajdowało się 627 fabryk, zatrudniających 2,651 robotników i produkujących za 3,089,561 rs. Pierwsze miejsce zajmowały garbarnie (w ilości 146), produkujące za 1,208,941 rs. rocznie: po nich gorzelnie (52), z produkcją na 840,456 rs., fabryki tytoniu (10 zakładów), z prod. na 237,810 rs., browary (24), z prod. na 128,742 rs., huty szklane (3), z prod. na 98,750 rs., cegielnie (102), z prod. na 98,178, młyny (20), z prod. na 41,884 rs., dystylarnie (10), z prod. na 87,540 rs. Jednakże są to same drobne lub średnich zaledwie rozmiarów zakłady.

Handel w ogólności jest niewielki, głównie wewnętrzny. W r. 1844 było w całej gubernii tylko 4 jarmarki, z obrotem 4,600 rs.; tygodniowych targów nie ma. Z gubernii wywozi się szeszecina i drzewo, smoła, dziegieć, potaż, rohoże, trochę drewnianych naczyń, oraz skóry, sadło, masło i len. W r. 1861 wydano w gubernii 680 świadectw handlowych: kupieckich 1-iej gildyi 4, 2-iej 9, 3-iej 589, subiek. hand. 78. Handel wywozowy polega głównie na wywozie lnu, siemienia lnianego i drzewa do portu ryskiego, oraz skór. Przywożone w znacznej ilości: zboże z przystani gub. smoleńskiej, sukna z gub. grodzieńskiej, galanterya i delikatesy z Rygi i Moskwy. W gubernii jest 40 jarmarków: mniejsze w Ilinie, Krasławiu, Sirocinie, Uświacie, Janowiczach, Wołyńcach. Znaczniejsze: w Bieszenkowiczach 29 czer., w Wieliziu w 2-m tyg. wielkiego postu i od 20 czer., oba po 2 tygodnie, w Dźwińsku od 25 grud. do 7 stycz. i od 6 do 20 czer., w Lucynie od 2 lut. i od 15 sierp. po 2 tygodnie, w Newlu od 6 stycz. i od 20 lipca po 2 tygod., w Oświeju w piątek przed św. Piotrem (24 lip., t. zw. Piecionka), 6 maja, i na Wniebowstąpienie, w Połocku w dzień św. Eufrozyny, w Rzeżycy od 2 lip. i od 8 wrześ. po 2 tygod., w Siebieżu w 1-m tygod. wielk. postu, 25 marca, 23 kwiet., 1 sierpnia i 26 listopada. Najbardziej ożywione z nich są w Dyneburgu i Bieszenkowi-

czach. W r. 1859 na jarmark w Bieszenkowiczach (29 czerwa) przywieziono towaru za 712,700 rs., sprzedano za 276,400 rs.; w Dyneburgu przywieziono za 217,100, sprzedano za 74,460 rs. Drobny handel jest całkowicie w ręku żydów; w lecie po gubernii chodzą czasami węgry z towarami.

Pod względem komunikacyjnym gubernia jest w ogólności w stanie zaniedbany. Przerzynają ją cztery drogi żelazne: 1) petersbursko-warszawska, przecina ją wszerz, na północny-wsch., prawie w prostej linii od Dyneburga do Korsówki, na przestrzeni 122 w.; droga ta, przechodząca przez pow. dźwiński, rzeżycki i lucyński, przez miasta Dźwińsk i Rzeżycę, odcina na wschód $\frac{1}{5}$ część gubernii. W obrębie gubernii ma 7 stacyi: Dźwińsk, Wyski, Ruszona, Antopol, Rzeżycę, Iwanówka i Korsówka. Droga ta była otwarta w r. 1862; 2) rysko-dźwińska, która idzie od Dźwińska na północny-zachód brzegami Dźwiny do Głazmanki, na przestrzeni 100 wiorst, prawie samą granicą pow. dźwińskiego i gub. kurlandzkiej, otwarta w r. 1861 r., posiada 7 stacyi: Dźwińsk, Liksna, Nicgal, Carogrod, Liwenhof, Trepnhof, Kreicburg (do Stockmanshof w gub. kurlandzkiej); 3) dźwińsko-witebska, stanowiąca właściwie przedłużenie poprzedniej, idzie na wschód-południowy, wzdłuż Dźwiny, na przestrzeni 244 w., zbliżając się do rzeki pod Dryssą, Połockiem i Starem Siołem, a oddalając się pod Borkowiczami i Sirocinem. Droga idzie południowym krańcem pow. dźwińskiego i drysieńskiego, odcina południową $\frac{1}{3}$ część połockiego i przebiega 37 wiorst w powiecie witebskim. Otwarta w r. 1866. Przechodzi przez Dźwińsk, Dryssę i Połock, ma 21 stacyi: Witebsk, Kniażyce, Stare Sioło, Jaświno, Sirocino, Łowska, Obol, Horjany, Połock, Barawuchę, Adamowo, Borkowicze, Swołnę, Drysse, Georgiewsk, Balbinowo, Bałtyń, Krasławkę, Malinówkę, Józefowo i Dźwińsk; i 4) witebsko-orłowska, która w gub. witebskiej przechodzi tylko 23 wiorsty, ze stacyami Witebsk i Zabołotinka (do Krynek w gub. mohylewskiej). Ogółem sieć dróg żelaznych w gubernii wynosi 499 w., czyli 0,126 w. na jedną w. kw. Stosunek, jak widzimy, bardzo słaby, jeśli zaś weźmiemy na uwagę, że główna linia, która przebiega wzdłuż całej gubernii, Głazmanka-Krynki, leży na samej prawie granicy (bo tylko pow. lepelski i mała część połockiego pozostają po południowej stronie toru), to ekonomiczne znaczenie drogi żel. jeszcze się zmniejszy. Powiaty: siebieski, newelski, wieliski, horodocki i lepelski nie mają wcale dróg żelaznych, lucyński przecięty jest nią w najwęższej swej części, drysieński i połocki mają ją przy granicach; najlepiej w tym względzie są uposażone powiaty: witebski, a zwłaszcza dźwiński.

Dróg szosowych jest w gubernii trzy: 1) ró-

wnoległa z dr. żel. petersbursko-warszawską i idąca obok niej; 2) z Witebska przez Horodek i Newel na Opoczkę i 3) równoległa drodze rysko-dyneburskiej.

Traktów pocztowych jest 27, mianowicie: 1) z Witebska do Ostrowa; 2) z W. do granicy gub. mohylewskiej przez Dymanowo; 3) z W. do Wieliża, przez Suraż; 4) z W. do Lepela; 5) z Dryssy do Rzeżycy, przez Kochanowicze, Oświej, Siebież i Lucyn; 6) z Siebieża do Zarzecza, przez Górny Most (Wierchni Most); 7) z Newla do Wielkich Łuk; 8) z Wieliża do Uświatu; 9) z Wieliża do Smoleńska; 10) z Połocka do Siwoszyna; 11) z Przydrujska do Balbinowa; 12) z Dyneburga do Nowo-Aleksandrowska (gub. kowieńska); 13) z Dźwińska do Iłukszty; 14) z Wieliża do Ilina; 15) z Suraża do Janowicz; 16) z Łowży do st. Łowska dr. żel. dźwiń.-wit.; 17) z Boczejkowa do Czasznik; 18) z Połocka do Kubliczy, przez Woroniecz i Uszacz; 19) z Połocka do Uszacza, przez Woroniecz; 20) z Borkowicz do Dżisny (gub. wileńskiej); 21) z Oświeja do Posinia, przez Lanckoronę; 22) z Krasławia do Dagdy; 23) z Rzeżycy do Warklan, przez Wielony; 24) z Iwanowskiej do st. Iwanowskiej (dr. żel. petersb.-warsz.), długi $\frac{1}{2}$ wiorsty; 25) z Krzyżbarga do st. Krejeburg; 26) z Borkowicz do Klasie, przez Siwoszyno; 27) z Korsówki do st. Korsówki (dr. żel. petersb.-warsz.). W gubernii w ogóle jest 71 stacyi pocztowych.

Główną arterią komunikacyjną wodną jest, oczywiście, rz. Dźwina, która przepływa całą gubernię wzdłuż, a której dopływy przyczynają ją we wszelkich kierunkach, łącząc się za pomocą całego systemu jezior z innymi rzekami. I tak za pomocą kanału Berezynskiego Dźwina łączy się z Dnieprem; kanał ten w większej swej części przechodzi przez gub. witebską; cały system tego kanału podzielony jest na 5 oddziałów (dystansów), z których już drugi oddział znajduje się w obrębie gub. witebskiej, mianowicie: jez. Bereszto, rz. Bereszta, kanał Werebiński (łączący rz. Beresztę z rz. Essą, dopływem jez. Lepelskiego), jezioro Prosza, kanał Lepelski (który łączy jez. Proszę z jez. Lepelskim); jez. Lepelskie i rz. Ułła, dla obejścia której przy mku Czasznikach przekopano kanał Czasznicki. Dalej w celu połączenia Siebieża z Dźwiną, w 1811 r. podał projekt kupiec siebieski Nowiński. Z powodu spodziewanej wojny z Francuzami władza projektem tym zajęła się w celach strategicznych i asygnowała na to 281,692 rs. Przed wojną robota jednak nie była ukończoną, a następnie dla rządu już nie miała interesu i dla tego w r. 1815 asygnowano tylko 16,106 rs. i całe przedsięwzięcie oddano Nowińskiemu. Cała ta robota polegała jedynie na uporządkowaniu i rozszerzeniu brzegów rzek wchodzących w systemat. Około jeziora Siebieskiego (które ma wzdłuż i wszerz po 7 w.) leżą prawie ró-

wnolegle jeziora: Woronowo, Wetiterowo i Głębokie; z tego ostatniego wypływa bystry, chociaż wązki strumień, wpadający do jez. Nieczercy (które ma wzdłuż 23 w., a wszerz $2\frac{1}{2}$ w.); od tego jeziora trzeba było przekopać $1\frac{1}{2}$ w. do jeziora Lisna, przez małe jezioro Zieleniec; z Lisna (7 w. długości i $2\frac{1}{2}$ szer.) wypływa przez jez. Swołną rz. Swołna, która wpada do rz. Dryssy, o 10—11 w. powyżej ujścia tej ostatniej do Dźwiny. Tą drogą spławia się tylko drzewo; ogólniejszego handlowego znaczenia ona nie ma, tak z powodu samego Siebieża, który jest miastem małym i niehandlowym, jak i z powodu tego, że rz. Swołna jest nadzwyczaj kręta, co utrudza i przedłuża żeglugę. Dla połączenia Oświeja z Dźwiną w r. 1811 właściciel Oświejszczyzny Szadurski przekopał kanał, długi 7 w., od jez. Oświeja do jez. Ormia, następnie została spożytkowana rz. Ormia, od której, w tem miejscu (Suzierowje-Ancisów), gdzie ona zaczyna być bardzo wązka i kręta, przekopano znowu kanał długości 7 w., przez jeziora Łukawiec i Przypiecz, do jez. Lisna. Droga ta również służy tylko dla spławu drzewa; jednakże te kanały, które kosztowały właściciela około 150,000 rs., znakomicie osuszyły całą miejscowość.

Co do żeglugi na Dźwinie i znaczenia jej handlowego, to są dane, iż w r. 1804 do 1 czerwca przyszło Dźwiną do Rygi 493 strug, 59 sztuk, 48 łodzi, 201 galarów, 447 tratw (plotów) z drzewem budulcowym i 275 z drzewem opałowym. W r. 1805 przewieziono Dźwiną 1,183,995 pudów różnego zboża, 44,075 pud. siemienia lnianego i konopnego, 1,096,541 pud. konopi, 70,350 pud. lnu, 72,672 pud. sadła i świec. W r. 1817 szło Dźwiną: 1,572,584 kuli zboża, 548 pud. anyżu, 4,119 kuli siemienia lnianego, 708 pud. miodu, 33,000 pud. oleju konopnego, 190 pud. sadła, 64 pud. kleju, 100 pud. farby czerwonej, 19,980 pud. świec łojowych, 450 pud. sadła topionego, 275 pud. szynki, 3,550 pud. słoniny: 437 pud. pierza, 226 sztuk płótna zgrzebnego, 100 szt. płótna grubego, 3,507 pud. potażu (chlorku), 14,638 ryz papieru, 2,800 pud. włosa końskiego, 120 pud. cykoryi, 30,070 pud. żelastwa, 1,850 szt. siekier i łopat, 8,400 zamków, 713 skrzyń szyb szklanych, 8,000 kapeluszy, 2,000 par rękawic, 140 pud. powrozów, 118,112 funt. tytoniu, 1,200 pud. mydła, 34,166 wiader wódki, 430 arszynów płótna cienkiego, 537,132 pud. konopi, 11,500 pud. pakulów, 3,000 szt. naczyń szklanych, 16,415 pud. szczeciny, 1,645 pud. lnu, 1,650 szt. skór, 18,212 szt. drzewa budulcowego, 16,920 desek, belek, brzosów i innych kawałów drzewa, 89,040 sztuk innego drzewa obrobionego, 190 szt. dębów, 238 szt. masztów. W ogóle w tym roku cały system rzeczny Dźwiny przewiózł towarów na $29\frac{1}{2}$ mil rubli; z nich na 20,919,000 dały Obsza i Mieża, na brzegach zaś samej Dźwiny naładowano za-

ledwie $\frac{1}{4}$ część całego wywozu. W r. 1820 cały spław towarów Dźwiną i jej dopływami oceniony był na 14,539,696 rs.; w r. 1829 na 21,226,000 rs.; w r. 1831 samych prywatnych transportów było na 24,440,543 rs.; w r. 1833 przeszło 1,668 statków i 1,725 tratw na 19,467,794 rs.; w r. 1847 poszło w dół Dźwiną towarów na 13,731,015 rs., w górę na 389,930 rs. W dziesięciolecie 1851—60 r. wywóz towarów Dźwiną średnio wynosił 17,737,000 rs., przywóz 4,876,230 rs. rocznie. Wywożono średnio na rok: lnu na 6,766,570 rs., konopi na 3,660,777 rs., siemienia lnianego na 2,561,277 rs., zboża na 2,307,366 rs., drzewa na 1,184,489 rs.; przywożono zaś w tym samym okresie średnio na rok: soli na 792,858 rs., śledzi na 604,774 rs., wódki na 386,099 rs., cukru na 281,279 rs., tytoniu na 208,067 rs., win francuz. na 203,808 rs., kawy na 175,903 rs., rumu, araku na 79,093 rs., porteru na 73,431 rs., innych towarów razem na 1,930,108 rs. Ważniejsze przystanie wodne w gubernii są na Dźwinie: Ujście, Wieliz, Suraż, Witebsk, Bieszenkowicze, Uła, Połock, Dryssa, Druja z Przydrujskiem, Dyneburg, Jakobsztadt, Kreiburg; na systemie kanału Berezynskiego: Lepel, Czaszniki, na północy Siebież. Statki, które chodzą po Dźwinie, są różnych rodzajów i różnych nazw: strugi (barki), dług. na 17—18 sąż., szer. przeszło 5 sąż., mogą unieść około 12,000 pudów, wyrabiają się w Porzecczu, Witebsku, Wielizu i Białej; jest to statek dosyć kosztowny, bo wymaga grubego drzewa, którego coraz mniej jest w gubernii; półstruga dług. 14, szer. 4 sąż.; szkuna (szkuta), podobna do strugi, czółno, łajba, niewielki statek łotyski.

Rok 1861—63 stanowi przewrót w handlu i w kierunku wywozu. Reforma włościańska podkopuje na razie byt obywatela i, z ubytkiem rąk, wstrzymuje jego wytworczość. Pierwej nie trudno było znaleźć obywatela, mającego na składzie 20—30 tys. pudów zboża, obecnie taki, który ma 5—10 tys. pud. w zapasie, stanowi bardzo rzadki wyjątek. Jednocześnie były pobudowane drogi żelazne: rysko-dźwińska, otwarta we wrześniu 1861 r., warszawska (od Ostrowa do Dźwińska) w końcu 1860 r. Oprócz Rygi, która stanowiła jedyny rynek dla wytworczości Witebszczyzny Dźwiną, pojawił się Królewiec, połączony z nią koleją żelazną. W końcu r. 1866 otwarto drogę żel. do Witebska, w końcu 1868 r. zaś dr. żel. orłowsko-witebską. Od tej pory głównem zadaniem całej linii dr. żelaznych staje się przewóz zboża z rynków czarnoziemnych południowej Rosyi do Rygi, a więc zagranicę, albo do Królewca. Znaczenie Dźwiny, jako środka komunikacji, upada; wodą spławiają już teraz materyał tani, a dużej objętości, jak las, drzewo, reszta towarów idzie koleją.

W latach od 1869 do 1872 r. wodą przecho-

dziło tylko 13% całej ilości towaru. Dowóz i wywóz zboża dr. żel. dynebursko-witebską i częścią orłowsko-witebską (w obrębie gubernii) w latach 1874—1887 wykazuje, iż wywozi się rocznie średnio 1,500 wagonów owsa, a przywozi się 2,222 wagonów mąki i 70 wagonów żyta. W tym samym czasie (1874—1887) szło Dźwiną rocznie, średnio: żyta 120,871 pud., mąki żytniej 661 pud., pszenicy 342 pud., mąki pszennej 112 pud., jęczmienia 98,344 pud., owsa 764,112 pud., siemienia lnianego 450,824 pud. W ogóle z obszaru gubernii wywozi się owies, jęczmień, siemię lniane, żyto i nieco pszenicy, przywozi się na potrzeby miejscowe żyto w ilości nieco mniejszej od wywozu, tudzież mąkę pszenną, żytnią i cukier w wielkich ilościach.

Statków parowych jest bardzo mało i takowe chodzą tylko po Dźwinie. Już w r. 1846 A. Haacke prosił o wydanie mu pozwolenia na urządzenie żeglugi parowej po Dźwinie i jej dopływach; w r. 1851 kapitan Szule miał zamiar urządzić komunikację statkiem parowym pomiędzy Witebskiem i Dźwińskiem; w r. 1852, z polecenia generał-gubernatora ks. Golicyna, inżynier de la Serre robił staranie dla założenia towarzystwa żeglugi parowej na Dźwinie. Wszystkie te projekty jednak spełzyły na niczem. Od początku 80-ych lat chodzą statki parowe z Dźwińska do Pohulanki (majętności hr. Platera); w r. 1892 dwie spółki, niemiecka i żydowska, urządziły żeglugę parową pomiędzy Witebskiem a Wielizem, ostatnia dotarła następnie do Bieszenkowicz i Ułty.

Herb gub. witebskiej, zatwierdzony dnia 21 września 1781 r., był następujący: tarcza przedzielona na dwie połowy w poprzek; w górnej części w złotem polu połowa dwugłowego orła, w dolnej części w polu, o srebrnych i czerwonych pasach poziomych, pogoń, rycerz trzymając miecz podniesiony i na prawem ramieniu ma tarczę z krzyżem podwójnym. D. 8 grud. 1856 r. herb ten został zmieniony: w polu czerwonym pogoń, koń i rycerz srebrni, rycerz w prawem ręku trzyma miecz podniesiony, na lewem ramieniu ma okrągłą tarczę; siodło czerwone, pokryte złotym czaprakiem, o trzech końcach, z niebieskim szlakiem. Tarcza pokryta cesarską koroną a otoczona dębowymi gałęziami, przewiązaniem wstęgą orderu św. Andrzeja.

Generał-gubernatorami białoruskimi (połoccy i mohylewscy) byli: Zacharyasz Czernyszew (od 1772), Piotr Passek (1782—1803), Iwan Michelson (białoruski wojenny gubernator. zarządzający częścią cywilną, 1803—1805), Rimski-Korsakow (1805—1811), ks. Wirtemberski (1811—1822), ks. Mikołaj Chowański (1822—1837), Piotr Djakow (1837—1846), ks. Andrzej Golicyn (1846—1853), Paweł Ignatjew (1853—1855), ks. Urusow (1855—1856). W 1856 r.

zostało zniesione generał gub. witeb., mohylew. i smoleńskie.

Gubernatorami witebskimi (od czasów przeniesienia rządu gub. z Połocka do Witebska) byli: Żegulin (od r. 1797), Biełokopytow (1798), Sewerin (1799), Torbiejew (1801), Szyszkin (1802), Leszern (1813), Tormasow (1815), Butowicz (1819), Sorokunski (1824), Pieszurow (1829), Gamaleja (1830), Szrejder (1831), Żyrkiewicz (1836), Lwow (1839), Klementjew (1840), Tatarinow (1846), Radziszczew (1847), ks. Dołgorukow (1848), Jermołow (1849), Filiczajew (1856), Paweł Kłuszyn (1858), Aleks. Ogolin (1861), Włodzimierz Wierowkin (1863), Paweł Kosagowski (1867), Włodzimierz Tokarew (1868), Paweł Rostowcew (1869), Wiktor von Wahl (1880), ks. Wasil Dołgoruki (1884), Lewaszow (1894).

Eparchia prawosławna połocka wspomnianą jest w kronikach w XII w.; w r. 1632 połączona została z mohylewską. Ustanowiona na nowo 30 kw. 1833 r.

1. Archijerejami połockimi byli: Mina, prekonizowany przez kijow. metr. Nicefora I (1195 r., † 1116 r.), Eljasz (około r. 1128), Kozmas, Grek (1143—1156), Dyonizy († 1183 r.), Mikołaj, Grek (1183), Włodzimierz (około r. 1218), Aleksy, biskup połocki, biełgorodzki i jurjewski (około r. 1231), Symeon, Nowogrodzianin (ok. r. 1274), Jakub (ok. r. 1300), Grzegorz (ok. r. 1331), Teodozy (1392—1416), Symeon Stary (ok. 1456), Kalikst (1458—1459), Symeon II, zdaje się następnie metropolita kijow. († 1488), Jonasz Glenka (do r. 1488, następnie metropolita kijow.), Łukasz, władca połocki i witebski (1488—1503).

2. Arcybiskupi połoccy i witebscy (od 5 lip. 1511 r.): Eufimiusz Okuszkowicz-Boski (1504—1524), Jozafat Rusin, czyli Józef II (od 1526), Nataniel (1524—1533), Misael (ok. r. 1534), Symeon. arcyb. połocki, witebski i mścislawski (1540—1545), Herman Chreptowicz, arcyb. władca połocki, witebski i mścislawski (od 1553, † 1558), Harasym (Hleb) Korsak (od r. 1558). Następnie dzierżył dożywotnio arcybiskupstwo władcytwo połockie i witebskie Grzegorz Markowicz Wołowicz († 1562), o którym zresztą niewiadomo kiedy i przez kogo był prekonizowany. Arseniusz Szyszko (od 22 paźd. 1562 do 15 lut. 1563, kiedy był wzięty w niewolę, † 1576).

Po zajęciu Połocka w r. 1563 do r. 1579 rząd moskiewski ustanawiał swoich biskupów, p. t. połocki i wielkołucki; jednocześnie królowie polscy stanowili swoich, którzy byli w zależności od metropolity kijowskiego i nosili nazwę arcyb. połockich, witebskich i mścislawskich, ze stolicą w Witebsku, Mohylewie lub Mścislawiu.

3. Arcyb. połoccy i wielkołuccy: Tryfon Stupiszyn (od 1563, † 1566), Atanazy ks. Palecki

(od 1566—1568), Antoni (do r. 1572), Cypryan (do r. 1579).

4. Arcyb. połoccy, witebscy i mściśławscy: Warsonofiusz Wałach (1563, † 1576), Teofanes (Bohdan) Rpiński (od 1576, † 1588), Atanazy Terlecki (1588—1589), Nataniel Sielicki (od 1592, † 1595), Grzegorz Herman Zahorski (od 1595, † 1600), Melecjusz Smotrycki († w końcu grud. 1633), Kalikst Ritorajski (od 1657 do 1661 r.).

Na sejmie warszawskim 1 list. 1632 r. postanowiono nadać dyzuniickim biskupom nazwę: biskup mściśławski dyzuniicki, orszański i mohylewski i przenieść stolicę jego do mohylewskiego klasztoru Zbawiciela; biskupów mają odtąd wybierać obywatele nieuniści.

5. Biskupi mściśławscy, orszańscy i mohylewscy: Józef Bobrykowiec (od 1632, † 1635), Sylwester Kossow (1635—1647), Józef II Kononowicz-Gorbaeki (1647, † 1653), Ignacy Okszenowicz-Staruszyez (od 1650, prawdopodobnie jako koadjutor poprzedniego, wkrótce umiera), Metody Filimonowicz (ok. r. 1655—1661), Józef Nielubowicz-Tukalski (od r. 1661—1664; w tym r. został metropolitą kijow., zaś mohylewska eparchia wróciła znowu do Metodego, który umarł w r. 1669), Teodozy Wasilewicz (od r. 1669, w przywileju Jana III z 1675 r. nazwany biskupem mściśław., orszańskim, mohylewskim i białoruskim, † 1678), Serapion Polchowski (od 1697, przybył do Mohylewa w grud. 1699, z tytułem: „biskupa mohylewskiego, mściśławskiego i orszańskiego, namiestnika metropolii kijowskiej i ekzarhatu najświętszego apostołskiego tronu konstantynopolskiego i archimandryty słuckiego“, † 1704), Sylwester ks. Czetwertynski (ok. r. 1707, † 1728), Arseniusz Berło (wybrany 8 lip. 1729, nie zarządzał eparchią, w r. 1733 przeniesiony przez synod petersburski do Perejasławia), Józef Wołczański (od r. 1734, 1 wrz. 1742 przeniesiony po Moskwę), Hieronim Wołczański (od r. 1744, † 1754), Jerzy Konisski (otrzymał przywilej na biskupstwo od Augusta III d. 23 maja 1755 r., † 1795 r.).

D. 14 grud. 1772 r. eparchia mohylewska, orszańska, mściśławska i rohaczewska przemianowana na mohylewską; prowincje: witebska, połocka i dźwińska przyłączone do eparchii psko wskiej, w której wtedy arcybiskupem był Innocenty Nieczajew (1763—1798).

6. Arcybiskupi mohylewscy i połoccy. D. 10 styc. 1795 r. gub. połocka przyłączoną została do eparchii mohylewskiej. Atanazy Wołchowicki (od 1795—1797 r.), Hilaryon Kondratkowski (od 1797 r., z powodu słabości zdrowia już w październ. t. r. został zwolniony od zarządu eparchii).

7. Arcybiskupi białoruscy i mohylewscy: Anastazy Bratanowski (prekoniz. w r. 1797 i

mianowany biskupem białoruskim i mohylewskim; 15 wrz. 1801 został arcybiskupem, od r. 1803 mianowany arcybisk. mohylewskim i witebskim; przeniesiony do Astrachania 1805 r.).

8. Arcyb. mohylewscy i witebscy: Barlaam Szyszacki (od 1805 biskup, 23 marca 1808 został arcybiskupem, 1 maja 1813 r. pozbawiony godności i relegowany do klasztoru), Daniel Natton-Michałowski Mirdamski (od 1813, od 1816 arcybiskup, † 1821 r.), Joasaf Sretienski (od 1821, † 1827 r.), Paweł Pawłow Morew (od 1827 do r. 1831), Gabryel Gorodkow (od 1831; 1834 został arcybiskupem; po oddzieleniu eparchii połockiej w r. 1833 biskup mohylewski i mściśławski).

9. Biskupi połoccy i wileńscy: Smaragd Krzyżanowski (od 1833, został arcyb. 1836, w r. 1837 przeniesiony do Mohylewa), Izidor Nikolski (od 1837 do 1840).

10. Biskupi połoccy i witebscy (od 17 kwiet 1840): Wasil Łużyński, b. biskup unicki orszański (od 1840, 1841 został arcyb., 1866 uwolniony), Sabba Tichomirow (od 1866—1874), Wiktoryn Lubimow (od 1874 do 1842), Marcelli Popiel (od 1882), Aleksander (od r. 1890).

Arcybiskupi połoccy (uniccy) byli: Grzegorz (Harman) Zahorski (1595—1600), Gedeon Brotnicki (od 6 marca 1601, † 1618), Jozafat Kunciewicz (od 1617, † 1623), Antoni Sielawa (1624, od r. 1642 i metropolita kijowski), Gabryel Kolenda (1655, od r. 1666 i metropolita kijowski), Cypryan Żochowski (1674 i metrop. kijow., † 1693), Marcyan Białozór (1697—1707), Sylwester Łada-Pieszkiewicz (1709—1719), Floryan Hrebniicki (od r. 1719, od r. 1747 i metropolita kijowski, † 18 lipca 1762), Jazon Junosza Smogorzewski (1762—1783), Herakliusz Lisowski (1783, od r. 1805 i metropolita), Jan Krasowski († 1827), Jakub Adam Okiełło-Martusiewicz († 26 st. 1833), Jozafat Bułhak (metropolita i arcyb. połocki, † 1828). Podczas przyłączenia unitów do prawosławia eparchią unicką białoruską zarządzał Wasil Łużyński, biskup orszański (po † Bułhaka).

Marszałkami szlachty gub. witebskiej byli z wyboru: Józef hr. Borch (1805), Jan Ciecchanowiecki (1807), Józef Szadurski (1814—1817), Romuald Bohomolec (1819), Feliks Ciecchanowiecki (1820—1826), Marcin Karnicki (1826—1833), Ignacy Szadurski (od 1835—1838), Karol Borch (od 1838—2 lip. 1843), Mikołaj Hrebniicki (od 1844—1850), Michał hr. Borch (od 1850—1852), Stanisław Jurjewicz 1855—1858), Jan de Lippe Lipski (od 1859, † 1862). Oprócz tego pełnili obowiązki marszałków gubernialnych: w końcu r. 1819 ks. Dawydow i w r. 1834—35 major Enko. — Z urzędu: rad. taj. Michał Chrapowicki (od 1864—1880), rz. rad. st. szambelan Ignacy Chrapowicki (od 1880, † 1893), rz. rad. st. Nikander Nazimow (od 1894). Oprócz tego

pełnił obowiązki gub. marszałka szlachty wyznaczony przez generał-gubernatora, generał-lejtn. Bazyli Korwin Krukowski od 12 lip. 1863—28 st. 1864.

Bibliografia. Jan Stuckenberga „Opis gubernii witebskiej (Petersb., 1859); N. Stołpiański „Dziewięć guber. zachodnio-ruskiego kraju“ (Petersb., 1866); A. Siemientowski „Etnograficznie pogląd na Witeb. gub.“ (Peter., 1872); Siemionow, Geograficzno-statystyczny słownik cesarstwa ross. (Peters., 1863); Witebska gubernia, wyd. z polecenia b. gubernatora witeb. ks. Dołgorukiego (Witeb., 1890); Pam. książka gub. wit. za 1887 i 1889 r.; Ziablowski, Ziemieop. ross. imp. (cz. VI, str. 111—121); Witebskie wiadomości gubernialne 1858 r. Nr. 8 (wypis z wileń. ksiąg trybunal.), Nr 12 (kalwinizm w Białej Rusi), Nr 15 (nazwy szlachty starych rodów), Nr 33 (Sądownictwo w gub wit. w r. 1858), 1859 r. Nr 35 (jarmark Bieszenkowiecki w r. 1859), Nr 36 (jarmark Dyneburski, 1859 r.), 1860 r. Nr 19, 27, 39 (opis statyst. Wit. gub.). 1894 (opis życia włościan białoruskich); Połujański, Opis lasów król. pol. (Warsz., 1855, t. II); Sapunow „Dźwina Zachodnia“ (Wit., 1893); „Witebskaja Starina“ (t. I, IV, V); Rys historyczny 75-lecia witeb. gimnazjum; Uświat i jego świątynia; G. Manteufel, Inflanty (Poznań, 1879 r.); Rajewski, „Zapadn. rajon eksp. po izucz. chlebn. torg. Rosii“; Widoki kościołów witebskich podał „Tygodnik powsz.“ (1884 r., Nr 33); Baliński i Lipiński, „Starożytna Polska“ (t. III); Sapunow „Witeb. Uspen. Sobor.“ w „Wit. Gub. Wied.“ (1894 r., Nr 9, 10 i 11); Batuszgow „Białorussia i Litwa“ (Pet., 1890 r.); Wolff Józef „Senatorowie i dygnitarze w. ks. litewskiego 1386—1795“ (Krak., 1885); Adam Boniecki „Poczet rodów w w. ks. litewskim w XV i XVI w.“ (Warsz., 1887). *Józef Łabuński.*

Witejki 1.) folw., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 49 w. od Wilna, 2 dm., 13 mk. katol. 2.) **W.**, ws, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 80 w. od Poniewieża. 3.) **W.**, dwie wsi, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta, o 77 w. od Wilkomierza.

Witek, pow. krotoszyński, gm. Orpiszewo, poczta Roszki, par. w Jankowie Zalesnem, 2 dm., 22 mk.

Witek, ob. *Wick*. Według taryfy z r. 1648 płacił tu p. Chork od 5 wł. osiadł., 1 pust., 4 ogrod. 12 fl. 2 gr. (ob. Rocz. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 198).

Witeliszki, zaśc., pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta, o 34 w. od Wilkomierza.

Witelówka al. *Wittilowka*, ws nad rzeką Sowią wschodnią, przy ujściu Walówki, pow. kocmański na Bukowinie. W r. 1881 gmina miała 493 mk., obszar dwor. 64 mk. W miejscu

cerkiew par. nieun., urząd poczt. w Kocmaniu (odl. 5 klm.). Graniczy od wschodu z Mamajowcami.

Witeloka, chutor, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Luszniwio, o 40 w. od Słonima. W najnowszym spisie niepodany.

Witelna, ws nad rz. Desną, pow. starodubski gub. czernihowskiej, gm. Czasy, 101 dm., 596 mk., cerkiew paraf., cegielnia.

Witeradów, ws, pow. olkuski, gm. Bolesław, par. Olkusz, leży tuż pod miastem w stronie południowej, stanowiąc przedmieście. W 1827 r. było 41 dm., 241 mk. Przy końcu XIV w. ws wraz z Żuradą i Starczynowem nabyta została przez miasto Olkusz od Rafała z Miechowa (mieszczanina widocznie) za 700 grzyw. Władysław Jagiełło potwierdził to nabycie w r. 1402 i nadał miastu jurysdykcją na obszarze tych posiadłości. Według reg. pob. pow. krakowskiego r. 1581 wsi Witeradów, Starczynów i Żurada były w dzierżawie Piotra Czernego, który płacił tu od 14 łan. km., 3 zagr. bez roli, 6 komor. bez bydła, 1 piekarki i młyna papierowego miejskiego (Pawiński, Małop., 30, 433). *Br. Ch.*

Witeż, węg. *Nagy-Vitez*, ws, w hr. szaryskim, kościół katol. filial., 870 mk.

Witfeld, niem. *Gross Wittfelde*, ws, pow. człuchowski, st. p. Białobór, paraf. kat. Ekfir, szkoła ew. w miejscu, 924 ha (620 roli, 30 łąk, 1 lasu); 1885 r. 50 dm., 73 dym., 342 mk., 1 kat., 337 ew., 4 żyd. Dawniej stał tu kościół katol., w pruski mur stawiany, patronatu rządowego, filialny do Białoborku. Proboszcz miał 2 włóki, na potrzeby kościoła zaś 4 morgi, które uprawiali po kolei miejscowi włościanie. Ponieważ ludność przyjęła luteranizm, dla tego dziekan z Czarnego niekiedy tylko przyjeżdżał z nabożeństwem. W jego nieobecności nauczyciel z Białoborka odczytywał w kościele odpowiednią naukę z postylli. Około r. 1800 ustało nabożeństwo. Zrujnowany kościół stał do r. 1844, w którym rozebrany został. Materiał sprzedano za 27 tal. 25 sbr. Pozostała tylko dzwonnica i stary cmentarz (ob. „Utrac. kośc.“ p. ks. Fankidejskiego, str. 337). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisany jest W. jako ws królewska., z kościołem katol., o 18 dym. (str. 253). *Ks. Fr.*

Witgiry, ws, pow. rossieński, gm. Aleksandrowsk, o 124 w. od Rossień.

Witiaziewo al. *Witiaziewa*, ws przy ujściu rzki Tołmacz do Wysli, pow. zwinogrodzki, w 1 okr. pol., gm. Kalihorka, par. praw. Wesoły Kąt (o 2 w., w pow. czehryńskim), o 50 w. od Zwinogrodzki, ma 214 mk. Według Pochilewicza w 1863 r. było tu 109 mk.; połowa wsi, z 363 dzies., należała do Antoniego Waksmana, druga zaś do skarbu.

Witicze, ws, w dawnym wwdztwie kijow-

skiem, podług reg. pobor. z 1628 r. należała do kapituły kijowskiej, która płaci ztąd z 2 dym. (Jabłonowski, Ukraina, I, 72).

Witinnen, ob. *Wytyń*.

Witk, ob. *Wick*.

Witkajcie 1.) wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Taurogi, o 67 w. od Rossień. 2.) **W.**, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Łabardzie. Wojtkiewiczowie mają tu 60 dzies. (11½ nieuż.). 3.) **W.**, okolica, pow. telszewski, w 1 okr. pol., gm. Tyrksze, o 32 w. od Telsz. Krzyżewiczowie mają tu 50 dzies. (1 lasu), Stańczykowie 33 dzies. (1½ lasu, 1½ nieuż.).

Witki 1.) dawniej *Witki Łażniewo*, wś, pow. błoński, gm. Radzików. par. Rokitno, ma 215 mk., 10 os., 295 mr. Wieś ta wchodziła w skład dóbr Kopytów. W 1827 r. było 6 dm., 51 mk. Według reg. pob. pow. warszawskiego z r. 1580 wś W. Łażniewo, w par. Rokitno Górne, miała wielu częściowych właścicieli (Pawiński, Mazowsze, 276). 2.) **W.**, wś nieistniejąca obecnie, w okolicy Warszawy. Według reg. pob. pow. warszawskiego z r. 1580 wś Witki, w par. Służewo, miała drobnych posiadaczy (Pawiński, Mazowsze, 260). 3.) **W. Lempice**, wś i folw., pow. pułtuski, gm. Gzowo, par. Pokrzywnica (Dzierżenin?), odl. 7 w. od Pułtusk. W 1827 r. było 5 dm., 46 mk. W r. 1885 folw. W. Lempice rozl. mr. 360: gr. or. i ogr. mr. 290, łąk mr. 62, nieuż. mr. 8; bud. mur. 1, drew. 4. Wś W. Lempice os. 8, mr. 15. W r. 1576 wś „Wyky“, w par. Pokrzywnica, płaciła od pół łana (Pawiński, Mazowsze, 315). 4.) **W.**, pow. łomżyński, ob. *Cibory W.* *Br. Ch.*

Witki 1.) al. *Witkowo*, folw. nad rz. Łoszą, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany, o 52 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. katol.; gorzelnia. W 1865 r. własność Dziekońskich. 2.) **W.** al. *Witów*, folw. u źródeł Łoszy, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, w gm. Słoboda-Pereszewska. 3.) **W.**, wś, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 42 w. od Telsz.

Witki, część Moszczanicy, w pow. cieszanowskim.

Witkiele, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Łabardzie, par. Retów, o 88 w. od Rossień.

Witkieliszki, wś, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Uspole.

Witkiszki, os., pow. maryampolski, gm. Antonowo, par. Pilwiszki, odl. od Maryampola 18 w., ma 2 dm., 30 mk. W 1827 r. 1 dm., 15 mk.

Witkiszki 1.) dwór u zbiegu Twarkończy (al. Katin-upis) z Dubissą, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. i par. Szydłów, o 12 w. od Rossień. Posiada kaplicę katol. 2.) **W.**, wś, pow. rossieński, par. Niemokszty.

Witkocz, ob. *Witkowce*.

Witkopowczyzna, dwór, pow. lutyński,

własność dawniej Szantyrów, dziś Ludwika Reutta, ma 215 dzies.

Witków 1.) wś, pow. tomaszowski, gm. Poturzyn, par. Oszczów, o pół mili od Poturzyna, miejscowość górzysta, gleba popielatka i glinka. Ma 80 dm., 706 mk., w tem 110 r.l., 685 mr. gruntu, 78 mr. łąk, 146 mr. lasu. W r. 1827 było 53 dm., 228 mk. Cerkiew drewniana, filia par. Poturzyn. Data założenia nieznaną. Szkoła początkowa, sąd gm. okr. V. Ludność rolnicza; 1 bednarz, 2 tkaczy, 1 krawiec, 1 szewc, 1 kowal. Folw. W. należy do Poturzyna i ma 380 mr. roli ornej, 90 mr. łąk, 976 mr. lasu. Jest to stara osada. Należy ona w r. 1396 do Demetriusza (Dymitra), marszałka królów. Oddaną została ks. Ziemowitowi w zamian za Sieliszcze. 2.) **W.**, os., pow. konecki, gm. Gowarczów, par. Końskie (odl. 10 w.), 1 dm., 10 mk., 6 mr. W 1827 r. 1 dm., 6 mk. *Br. Ch.*

Witków 1.) wś nad rzeką Krapilówką, pow. ostrogski, gm. Hoszcza, par. praw. Sieniów (w pow. rówieńskim, o 1 w.), ma 40 dm., 331 mk., cerkiew filialną, p. w. św. Jakuba Apost., z drzewa wzniesioną w 1770 r. kosztem biskupa łuckiego Sylwestra Rudnickiego i uposażoną 13 dzies. ziemi. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. własność Iwana Kierdeja Muszyńskiego, który z Woskodaw, Mniszyna, Włodzimierki i Czudnyez płaci z 31 dym., 5 bojar, 18 ogr. po 2 gr. W 1583 r. Iwan Kierdej Myłski wnosi z W. z 3 dym., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 12, 86). 2.) **W.**, nieistniejąca obecnie pod tą nazwą-wś, w pow. żytomierskim, należała w 1600 r. do Jana Kownackiego, który pozywa Andrzeja Leszczyńskiego, wwdę brzesko-kuj., oraz Juliusza i Aleksandra ks. Prońskich i Jana i Annę Radzymińskich o wydanie poddanych zbiegłych z W. do Horoszkowa, przezwanego Hreżanami (Jabłonowski, Ukraina, II, 50). *J. Krz.*

Witków 1.) wś pow. sokalski, 26 klm. na pld.-zach. od Sokala, tuż na pld.-zach. od Bełza (sąd pow., st. kol. i urz. pocz.). Na pln. leżą: Tuszków i Bełz, na wsch. Bełz, na pld. Tehłów, na zach. Staje (dwie ostatnie w pow. rawskim). Pld.-wsch. część wsi przepływa Sołokija. Własni więk. ma roli or. 138, łąk i ogr. 466, pastw. 3, lasu 258 mr.; wł. mn. roli or. 192, łąk i ogr. 198, past. 19 mr. W r. 1880 było 34 dm., 222 mk. w gm., 4 dm., 26 mk. na obsz. dwor. (177 gr.-kat., 52 rz.-kat., 19 izr.: 158 Rus., 90 Pol.). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Bełzie. We wsi jest kasa poż. gm. z kapit. 53 złr. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., województwa i powiatu bełzkiego. Według wykazu kwarty na r. 1770 była dzierżawiona przez Franciszka Trembińskiego, podsędka lubelskiego, z prow. 2400 złp. Po rozbiorze otrzymała ją Eleonora hr. Ostroróżyna, jako częściowe wynagrodzenie za dobra Tustanowice, zajęte dla salin, wedle kontraktu z 7 sierpnia 1802 r. (Czemeryński „O dobrach

koron. b. Rzpłtej polskiej“, Lwow, 1870, str. 262). 2.) **W. Nowy**, miasteczko, pow. kamionecki, pod 50° 19' płn. szer. a 42° 9' wsch. dłuż. od F., 28 klm. na płn. wsch. od Kamionki Strumiłowej, 14 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Radziechowie, z urzęd. poczt. w miejscu. Na wsch. leży Witków Stary, na pld.-wsch. Płowe i Stanin, na pld.-zach. Radwanice z Wólką al. Wolicą Radwaniecką, na płn.-zach. Andrzejówka, część Rozdziałowa (dwie ostatnie w pow. sokalskim). Wzdłuż granicy wsch. płynie pot. Buszków, lewy dopł. Białegostoku, dopł. Bugu. Pld.-zach. i płn.-zach. część obszaru lesista (las Czarny). Wzn. obszaru wynosi średnio 216 mt. npm. Własn. więk. (hr. Stanisława Badeniego) ma roli or. 2, łąk i ogr. 123, pastw. 21, lasu 1679 mr.; wł. mn. roli or. 374, łąk i ogr. 427, past. 35 mr. W r. 1880 było 262 dm., 2014 mk. w gm. (1679 gr.-kat., 280 rz.-kat., 35 izr., 20 innych wyzn.; 1690 Rus., 263 Pol., 21 Niem., 41 innej narodowości). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. buski. Parafię fundowali w r. 1675 Wacław i Anna Lanckorońscy. W skład parafii wchodzi: Feliksówka, Hoholów, Korezyn, Obrotów, Rozdziałów i Witków Stary. W miasteczku jest kościół murowany, należący niegdyś do istniejącego tu klasztoru augustyanów, którzy obok kościoła mieli klasztor drewniany. W r. 1788 zniesiono klasztor. Kościół jest p. w. św. Trójcy. Paraf. gr.-kat. w miejscu, dok. chołojowski. Do parafii należą Witków Stary i Obrotów z Feliksówką. W miasteczku jest jeszcze cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 672 złr. Niegdyś słynął W. z wyrobu piwa. 3.) **W. Stary**, wś, pow. kamionecki, 28 klm. na płn.-wsch. od Kamionki Strumiłowej, 12 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Radziechowie, tuż na wsch. od urz. poczt. w Witkowie Nowym. Na płn.-wsch. leży Suszno, na pld. wsch. Płowe, na pld. i zach. Witków Nowy. Pld.-zach. część obszaru przepływa pot. Buszków, płn.-wsch. Białystok. Część płn. obszaru zajmuje przys. Obrotów z Feliksówką. Na wsch. las „Kacun“. Średnie wzn. obszaru 219 mt. Własn. więk. (hr. Stanisława Badeniego) ma roli or. 340, łąk i ogr. 199, past. 56, lasu 40 mr.; wł. mn. roli or. 623, łąk i ogr. 344, past. 167 mr. W r. 1886 było 118 dm., 708 mk. w gm., 5 dm., 58 mk. na obsz. dwor. (571 gr.-kat., 111 rz.-kat., 53 izr., 31 innych wyzn.); 549 Rus., 211 Pol., 6 Niem.). Parafia rzym. i gr.-kat. w Witkowie Nowym. We wsi jest cerkiew, kasa poż. gm. z kapit. 2096 złr., młyn, browar, gorzelnia. *Lu. Dz.*

Witków 1.) czesk. *Vitkov*, niem. *Wigstahl*, miasto na Szląsku austr., w pow. opawskim, obw. sąd. witkowskim. Wznies. poziomu w pobliżu kościoła dochodzi 480 mt. W r. 1880 było 297 dm. i 2936 mk. (1400 męż., 1536 kob.), 2903 rz.-kat., 3 prot. i 30 izr., wyłącznie Niemców. Kościół katol., szkoła ludowa, urząd tel. i

poczt. w miejscu. W. jest siedzibą sądu obw. i ożywionego przemysłu, polegającego na wyrobie: skór, wstążek (jedyna fabryka na Szląsku), masy papierowej, napojów gazowych. Co do gmin wchodzących w skład obwodu sądowego witkowskiego ob. *Tropawa*. 2.) **W. Górny**, *Vitkov Horni*, niem. *Wigstahl-Oberdorf*, wś, w pow. opawskim, obw. sąd. witkowskim, tuż pod miastem. W r. 1880 było 208 dm., 1604 mk., 1589 rz.-kat., 4 prot. i 11 izr., wyłącznie Niemców. Do gminy W. należą także gromady domów czyli przysiółki: *Mittelhof*, *Scheibenhof* i *Schneckenhof*. Kościół i szkoła ludowa znajdują się w mieście Witkowie. 3.) **W.**, niem. *Meltsch*, ztąd *Melc*, wś, pow. opawski, obw. sąd. witkowskiego. Posiada kościół par. katol., szkołę początkową, st. poczt. 1104 mk. *W. H.*

Witkowce, wś, w dawnym wwdztwie bractwskim, należała w 1622 r. do Dżusy, podwoj. bractwskiego (Jabłonowski, Ukraina, II, 615).

Witkowce, słow. *Vitkouce*, węg. *Vitkócz* al. *Vitfalu*, wś, w hr. spiskiim, pow. lewockim, w niewielkiej kotlinie po lewym brzegu Hernadu. W r. 1890 było 184 mk. rz.-kat., Słowaków, 35 dm., 90 mr. obszaru. W. należą do par. Poracz, sąd pow. w Podegrodziu Spiskiem (Szepes Varalja, Kirchdrauf), urz. podatk. w Lewoczy, urz. poczt. w Hruszowie. Jest to starożytna osada spiska, wspomniana już w dok. z r. 1254.

Witkówek, folw., pow. inowrocławski (strzeleński), sąd, okr. komis. i st. dr. żel. Strzelno, poczta w Włostowie (Lostau), szkoła w Chrośnie, parafia w Kościeszkach; 5 dm., 177 ha, 59 mk.

Witkowie 1.) dawniej *W. Wielkie* i *Małe*, fol. i kol. nad rz. Bzurą, przy ujściu Łasiochy, pow. sochaczewski, gm. Młodzieszyn, par. Brochów, odl. 8 w. od Sochaczewa. Fol. ma 177 mk., kol. 214 mk. W 1827 r. było 23 dm., 292 mk. W r. 1873 fol. W., oddzielony od dóbr Trojanów w r. 1869, rozl. mr. 1638: gr. or. i ogr. mr. 502, łąk mr. 177, past. mr. 108, lasu mr. 283, nieuż. mr. 68; bud. mur. 1, drew. 16; las nieurządzony. Według reg. pob. gostyńskiego z r. 1579 wś Witkowie Major, w par. Brochow, miała 1 zagr. W. Minor 1 łąn, 2 zagr. Części szlach. bez kmieci 1/2 łąnu i 4 zagr. (Pawński, Mazowsze, 204, 210). 2.) **W.**, wś, pow. nieszawski, gm. Piotrkowo, par. Sadlno, odl. 49 w. od Nieszawy, mają 61 mk. W 1827 r. było 5 dm., 32 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 322: gr. or. i ogr. mr. 281, łąk mr. 27, nieuż. mr. 14; bud. mur. 10; płodozm. 4 i 9-pol. Wś W. os. 9, mr. 12. Według reg. pob. pow. radziejowskiego z r. 1557 wś W., w par. Sadlno, miała 2 łąn., 2 zagr. (Pawński, Wielkop., II, 30). 3.) **W.**, wś i folw., pow. brzeziński, gm. Lipiny, par. Brzeziny. Wś ma 15 dm., 144 mk., 369 mr.; fol. 3 dm., 65 mk., 605 mr.; karcz. 1 dm., 7 mk., 2 mr. W 1827 r. było 17 dm., 131

mk. Na początku XVI w. we wsi W. „duplex“ łany km. i fol. dają dziesięcinę pleb. w Brzezinach (Łaski, L. B., II, 400). Według reg. pob. pow. brzezińskiego z r. 1576 we wsi Witkowiec, w par. Brzeziny, Jakub Paprocki płacił od 2 $\frac{1}{2}$ łan., 3 zagr., karczmy, 4 zagr. pustych, 5 osad. W części W. Major siedziała drobna szlachta bez kmieci. S. Witkowski miał 1 $\frac{1}{2}$ ćwierci; Bronowska ćwierć łanu, 2 zagr.; Jaroskowiec Jeżowicz trzy ćwierci, 3 zagr., karcznię. W części W. Minor M. Witkowski 1 $\frac{1}{2}$ ćwierci, 2 zagr.; Rypułtowicz trzy ćwierci (Pawński, Wielkop., II, 93 i 151). 4.) **W.**, ws i fol., pow. noworadomski, gm. Rzeki, par. Borowno, leży przy drodze z Kłomnic do Częstochowy. Ws ma 35 dm., 243 mk.; fol. 4 dm., 16 mk. W 1827 r. było 18 dm., 155 mk. W r. 1890 folw. W. rozl. mr. 373; gr. or. i ogr. mr. 281, łąk mr. 2, pastw. mr. 4, lasu mr. 80, nieuż. mr. 6; bud. mur. 4, drew. 7. Ws W. os. 30, mr. 222. Na początku XVI w. dziesięcina z łanów kmiecych szła do Borowna, z wyłączeniem małego pola zwanego Smarszów i części pola zwanego Napłatki, z kąd dawano kościołowi w Kłomnicach (Łaski, L. B., I, 522). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1552 ws W. miała 8 posiadaczy na 3 $\frac{1}{4}$ łan. (Pawński, Wielkop., II, 280). 5.) **W.**, w par. Sędziszów (dziś pow. jędrzejowski, dawniej księski), ws nie istniejąca obecnie. W r. 1581 posiadał ją Rej i płacił od 7 półłanów kmiecych (Pawń., Małop., 86). 6.) **W.**, pow. płocki, ob. *Przedpełce*.

Br. Ch.

Witkowiec 1.) ws, w pow. białskim, nad potokiem uchodzącym z praw. brzegu do Soły, 7 klm. na pń.-wsch. od mka Kęty, ma paraf. rzym.-kat. i szkołę ludową; wraz z obszarem większej posiadłości ma 175 dm. i 1071 mk. (504 męż., 567 kob.), 1034 rz.-kat. i 37 izrael. Obszar więk. pos. (Anton. Smiałowski) ma 3 folw., obejmujące 476 mr. roli, 17 mr. łąk, 49 mr. past., 164 mr. lasu, 45 mr. stawów i moczarów, 8 mr. nieuż. i 1 mr. 31 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 853 mr. roli, 22 mr. łąk i ogr. 87 mr. pastw. i 183 mr. lasu. Za Długosza (L. B., I, 84) W. miały sześciu dziedziców, ale tylko dwa „predia“ szlacheckie. W drugim opisie (L. B., II, 290) Długosz podaje, iż W. są wsią opuszczoną, mającą jednak kościół paraf. W r. 1581 (Pawński, Małop., 105) dwaj Witkowscy: Kasper i Stanisław płacą od 23 półłanów km., 7 zagr. z rolą, 3 zagr. bez roli, 9 kom. z bydłem, 13 kom. bez bydła, 2 łany km. i 2 ról pustych. Szematyzm dyec. krak. podaje, na podstawie aktów wizytacji bisk. Łubińskiego, że parafia została erygowana na nowo w r. 1624 a obecny kościół drewniany postawił Samuel Stojowski. Prawdopodobnie zatem dawniejsza parafia podpadała. Graniczy na wschód z Nidkiem, na pńd. z Bulowicami, na zach. z Neudorfem al. Nową Wsią a na pńn. z Osiekiem. 2.) **W.**, ws, w pow.

krakowskim, par. rz.-kat. w Zielonkach, leży w okolicy falistej, nad dopływem Białuchy (Prądnika Białego) zwanym Bibiczka, o 4 klm. na północ od Krakowa, po zach. stronie gościńca do Michałowic. Tworzy wspólną gminę administracyjną z Prądnikiem Białym i liczy 41 dm. i 290 mk. (5 izrael.). Obszar tabularny (kapituły krak.) ma 193 mr. roli, 3 mr. ogr., 11 mr. past. i 1 mr. 668 sąż. parcel bud.; pos. mniejsza 240 mr. roli, 14 mr. łąk i ogr. i 38 mr. past. Za Długosza (L. B., I, 167, II, 148) miała ta kapitulna wieś dobry dworzec, role w trzech częściach, 8 łan. km., karcznię z rolą, 5 zagród bez roli, gaje, zarosła i 4 sadzawki. W 1581 (Pawński, Małop., 27) miała 12 półłan. km., 1 czynsz., 4 zagrody bez roli, 1 kom. z bydłem, 9 kom. bez bydła, przekupnia, dudę, 9 piekarek i $\frac{1}{4}$ roli. Graniczy na pńd. z Górką Narodową i Prądnikiem Białym, na zach. z Toniami, na pńn. z Zielonkami, Marszowicami i Węgrzeczami, na wsch. z Balowicami. 3.) **W.**, os., w pow. wielickim, gm. Byszyce, leży na pńd. od Wieliczki, przy drodze do Zawady, ma 10 dm. i 58 mk. Jest to dawna wieś, która za Długosza (L. B., I, 123) należała do Stanisława Kłapa h. Strzemie, a 1581 (Pawński, Małop., 66) do Floryana Morstina. W owym czasie miała 2 $\frac{1}{2}$ łan. km., 1 kom. z bydłem i 2 kom. bez bydła. Według objaśnienia wydawcy Kod. dypl. pol. (III, 34) ws „Viscovicii“, z której dziesięcinę r. 1238 nadano klasztorowi w Staniątkach, ma oznaczać Witkowiec. 4.) **W.**, ws, pow. ropezycki, w równinie nad Wielopolką, 3 klm. na pńn. od Ropezyce, wzn. 212 mt. npm. Ma parafią rzym.-kat. z kościołem drewnianym i szkołę ludową. Wraz z obszarem więk. pos. (Józ. Michałowski) liczy 123 dm. i 675 mk. (311 męż., 364 kob.), 650 rz.-kat. i 25 izrael. Pos. tabularna ma 410 mr. roli, 87 mr. łąk, 6 mr. ogr., 23 mr. past., 5 mr. lasu i 3 mr. 331 sąż. parcel budowl., ogółem 534 mr.; pos. mn. 485 mr. roli, 138 mr. łąk i ogr. i 78 mr. pastw. Za Długosza (L. B., II, 280) należała ta wieś do kasztelanii sandomierskiej, miała parafią z dobremi gruntami plebańskimi. W 1581 r. (Pawński, Małop., 250) ws kościelna królewska Wythwyce miała 47 kmieci na 30 łanach, 9 zagrod. z rolą, 9 kom., 13 komor. bez bydła i 2 rzemieśl., a nadto sołtystwo na 3 łan. Należała do Andrzeja Gołuchowskiego. Teraźniejszy kościół wzniesiono w r. 1673 p. w św. Michała. Metryki przechowywały się od r. 1773. Do parafii (dek. ropezycki) należą: Brzyzna, Kozodrza, Pietrzejowa i Żdźary. W. graniczą na pńd. z Brzyzną, na zach. z Pietrzejową, na pńn. z Borkiem Małym a na wsch. z Sędziszowem. 5.) **W.**, ws, pow. tarnobrzeski, par. rz.-kat. w Pniowie. Leży na praw. brzegu Wisły, na pńn. od ujścia Sanu, w nizinie wzn. 147 mt. npm. Granicę wschodnią wsi stanowi część starego łożyska Sanu. Ma 73 dm. i 354 mk. rz.-kat. Pos. więk. (Mojż. Hirsch-

felda) ma 155 mr. obszaru (12 mr. łąk i pastw., 42 mr. zarośli i 19 mr. nieuż.). Leżała w dawnym pow. urzędowskim, w par. Borów (dziś pow. janowski). Wspominana w spisach pobor. z r. 1531. W r. 1676 płacą tu pogłównie od 26 poddanych (Pawin., Małop., 375, 8a). Graniczy na północ i wschód z Chwałowicami, na płd. z Orzechowem.

Witkowice 1.) wś gosp., w pow. szamotułskim, okr. komis. Duszniki, par. i st. kolei Kazimierz, szkoła katol., poczta w Bytyniu, sąd w Szamotułach: 97 dm., 138 ha, 76 mk. (72 katol.). 2.) **W.**, folw., tamże, należy do dóbr bytyńskich (Br. Gąsiorowskiego). Ma 10 dm., 180 mk. W. leżą na płd.-zach. od Szamotuł. Wspomniane w dok. w r. 1387. Mieli tu części: Bobolicey, Jaktorowscy i Pawłowscy; są gniazdem Witkowskich. 3.) **W.**, *Stare i Nowe*, niem. *Witkowitz*, wś, pow. chodzieskim (Colmar.) na płd. Margonina, nad połudn.--wschodnią kończyną jez. Margonińskiego, na płd.-wschód Budzynia. Składa się z dwu części. Okr. komis. w Budzynie, par., sąd, szkoła i poczta w Margoninie. R. 1398 występuje jako świadek Strasz z W.

Witkowicze, mylnie *Witkowicze* (ob.), wś nad Styrem, pow. rówieński, gm. Berezo, par. prawosł. Sielec (o 5 w.), ma 52 dm., 510 mk., młyn na stawie, zwanym Tetiojana. Należy do klucza berezeńskiego Malińskich. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1583 należy w części do Ostosecza (sic) kn. Ołowni Ostrozeckiego, który płaci od 12 dym., 4 ogr., w części do Michajły Kozinskiego, płacącego od 2 dym. (Jabłonowski, Wołyn., 94, 97).

Witkowizna 1.) os., pow. nowomiński, gm. i par. Jakubów, ma 4 os., 13 mk., 62 mr. dwor. W 1827 r. 1 dm., 6 mk. 2.) **W.**, os. młyn., pow. będyński, gm. i par. Żarki, 1 dm., 4 mk., 50 mr. dwor. 3.) **W.**, os., pow. suwalski, gm. Kadaryszki, par. Lubowo. W ostatnich spisach urząd. nie podana.

Witkówka, szczyt górski, w pow. myślenickim (wzn. 760 mt.). Ob. *Grzechinia* i *Kudyjówka*.

Witkówka 1.) przys. do Tabaszowy, w pow. sądeckim. Leży na lew. brzegu Dunajca, wzn. 239 mt. n.p.m., naprzeciw Rożnowa. Od płd. zasłaniają wzgórza pokryte lasem, oddzielające W. od Tabaszowy. 2.) **W.**, grupa domów, w pow. myślenickim, ob. *Stróża*.

Witkówki 1.) wś gospod., pow. i okr. komis. kościański, sąd i st. kolei w Kościanie, poczta w Racocie, szkoła katol. w Starym Lubaszku a par. w Wyskoci, ma 12 dm., 250 ha, 78 mk. 2.) **W.**, folw., tamże, wchodzi w skład dóbr Racocie, własności Zofii, w ks. sasko-wejmarskiej, ma 6 dm., 94 mk. W r. 1793 był właścicielem ks. Jabłonowski na Racocie (ob. *Racot*).

Witkówko 1.) folw., pow. gnieźnieński (wit-

kowski), par., okr. komis., szkoła i poczta w Witkowie, st. kol. w Trzemesznie, ma 4 dm., 136 ha, 63 mk. Istniało już r. 1497. 2.) **W.**, właściciel *Wiekowko* (ob.).

Witkowo 1.) wś, folw. i rumunek, zwany *Wysiolki Witkowskie*, nad jez. Zbytkowo, pow. lipnowski, gm. Oleszno, par. Zaduszniaki, odl. 10 w. od Lipna. Wś ma 32 dm., 356 mk.; rum. 41 dm., 312 mk. Szkoła początkowa i szkoła ewang., dom modlitwy ewang. W r. 1827 było w ogóle 34 dm., 295 mk. Ob. *Krojezyn*. Jezioro ma 60 mr. obszaru i do 15 st. głębokie. Wody jego odprowadza struga do Wisły. W r. 1885 fol. Witkowo, z nomenklaturą Gołąbki, rozl. mr. 937: gr. orn. i ogr. mr. 642, łąk mr. 90, pastw. mr. 104, wody mr. 69, nieuż. mr. 32; bud. mur. 7, drew. 5; płodozm. 12-pól., pokłady torfu. Osada młyn. Gołąbki mr. 15 na prawie wieczysto-czynszowym, wiatrak. Wś W. os. 55, mr. 260; wś Wysiolki Witkowskie os. 53, mr. 637. Wymienione w akcie rozgraniczenia dyecezy kujawskiej od płockiej w r. 1321 (Kod. dypl. pol., II, 232). Według reg. pob. ziemi dobrzyńskiej z r. 1564 wś W., w par. Zaduszniaki, miała 5 kmieci, poddanych Ostrowieckiego, 5 osadników było wolnych. Płacono fl. 2 gr. 23 solid. 1 (Pawiniński, Wielkop., I, 284), 2.) **W.**, wś i folw., pow. łomżyński, gm. Borzejewo, par. Wizna. Wś ma 4 os., 20 mr. Wchodziła w skład dóbr Olszyny. W 1827 r. było 11 dm., 86 mk. 3.) **W.**, os. w dobrach Hołny Wolmera, pow. sejneński, ma 30 mr. 4.) **W.**, *Miłaki i Pawłaki*, dwie wsi, pow. płoński, gm. Stróżecin, par. Raciąż; odl. 26 w. od Płońska. W. Miłaki ma 11 dm., 100 mk., 295 mr., wiatrak i karcznię; W. Pawłaki 8 dm., 100 mk., 244 mr. W 1827 r. W. Miłaki miały 10 dm., 77 mk.; W. Pawłaki 8 dm., 51 mk. W r. 1578 wś Witkowo Miłak płaci od $\frac{3}{4}$ łana, 4 zagr. z rolą i wiatraka (Pawin., Mazowsze, 82). *Br. Ch.*

Witkowo, pow. wileński, ob. *Witki*.

Witkowo 1.) *Witków, Vytkowo*, miasto, w pow. gnieźnieńskim, od r. 1887 centr nowo-utworzonego powiatu witkowskiego, leży między Gnieznem, Żydowem, Wrześnią, Powidzem a Trzemeszmem. St. kolei i sąd w Gnieźnie, parafia, szkoła i poczta w miejscu. Ma 159 dm., 288 ha, 1583 mk. (1127 katol., 144 prot., 312 żydów). W. było odwieczną siedzibą Korzboków Witkowskich. Kościół parafialny powstał zapewne już przy końcu XIII w., bo w XIV spotykamy wzmianki o jego istnieniu. W r. 1439 proboszcz tutejszy Wincenty Kot z Dębna (późniejszy arcybiskup) sprzedaje Tomisławowi, dziedzicowi Małachowa, dziesięcinę z pięciu części tej wsi, tudzież z Chładowa i Wigroszewa, zdawna przysługujące plebanom witkowskim, za 18 grzyw. R. 1517 Mikołaj, sufragan gnieźnieński, konsekrował tu nowy kościół drewniany, p. w. św. Mikołaja. Na początku XVI w. we wsi było 12 łąk osiadłych, które dawały plebanowi po fertor-

nie, z 12 drugich, pustych, pobierał dziesięcinę snopową, podobnie jak i z folwarku. Ogółem otrzymywał ztąd pleban około 5 grzyw. Miał też pleban dwa łany roli, których nie uprawiał, bo podzielone, jak i kmiece na 6 *plusów*, rozłożone były na samych skrajach łanów kmiecych (a więc ztąd wystawione na szkody, wypasanie itp.). Utrzymywał wikarego, któremu dawał po 15 miar żyta i 15 miar owsa rocznie, tudzież część ofiar kościelnych, zaś kościelny (minister) otrzymywał 16 miar zboża i czwartą część ofiar. W r. 1580 właścicielem W. jest Jan Splawski, kasztel. inowrocławski, który płaci tu od 13½ łan., 16 zagrod., 12 komor. Zapewne w XVII w. zostało na części wsi założone miasto, które otoczone dokola starszemi osadami miejskimi, nie mogło się rozwinąć. Ludność trudniła się uprawą roli a dość licznie osiadający tu żydzi drobnym handlem. W r. 1765 zapłacono z W. 708 zł. pogłównego żydowskiego. W r. 1793 miasto włączone zostało do nowo utworzonego powiatu powidzkiego. R. 1821 zgorzał kościół parafialny. Na jego miejscu wystawiono nowy, murywany, konsekrowany r. 1840 przez arcyb. Dunina. Od r. 1885 zostało W. centrem nowoutworzonego powiatu, który powstał z części dawnego gnieźnieńskiego. Powiat ten ma obszaru 58,896 ha (39,132 ha roli, 2806 łąk, 9945 lasu) i 25,205 mk. (1885 r.). W obrębie jego mieszczą się miasta: Czerniejewo, Mielżyn, Powidz i Witkowo. Do miast należy 3688 ha (2498 roli, 99 łąk, 8 lasu) i ludność ich ogólna w r. 1885 wynosiła 4812 (w r. 1871 było 5217). W tej liczbie było 3918 katol. (2113 kob.), 406 ewang. (209 kob.) i 448 żyd. (257 kob.). Do gmin wiejskich należało 23227 ha (18353 roli, 1454 łąk, 201 lasu), 1465 dm., 2399 gospodarstw i 12558 mk. (1871 r. 13937). Co do wyznania było 9778 kat., 2834 ew., 26 żyd. Większa posiadłość obejmowała 31981 ha (18281 roli, 1253 łąk i 9736 lasu) i 7814 mk. (w 1871 r. 6931), w tej liczbie 7524 kat., 335 ew. 2.) **W.**, ws gospod. przy mieście t. n., ma 4 dm., 126 ha, 63 mk. 3.) **W.**, ws szlach., tamże, 6 dm., 506 ha, 168 mk. Czysty dochód 4318 mrk. Należy do dóbr niechanowskich (własność Żoltowskich). Na obszarze W. leżą łąki nazwane: Bachorza i Żabeza, źródło: Brogówka, a zapłocie: Wygrocewo. W. wraz z Witkowem r. 1793 były własnością Michała Wołowicza na Działyniu. 4.) **W.**, ws, w par. Powidz, pow. witkowski.

Witkowo 1) niem. *Wittkowo* al. *Wittkow*, 1402 *Wytkow*, dobra, pow. toruński, st. poczt. Dźwierzno, st. kol. i par. kat. Chełmża, 5·5 km. odl.; 1885 r. 6 dm., 27 dym., 162 mk., 155 kat., 7 ew.; 434 ha (396 roli orn., 19 łąk, 0·4 lasu); chów i tucz bydła i owiec rasy Rambouillet. Dawna własność kapituły chełmińskiej, która r. 1402 nabyła W. od Chrystyana Heselechte i jego synów na prawie chełm. (ob. Woelky: Ur. d. B. Culm,

str. 337). R. 1601 wyznacza kapituła pro inventario praedii Witkowo 150 grz. pruskich, każda po 20 groszy licząc; oprócz tego dodaje się „satio hiemalis, pro satione vero aestivali tres lastae cum media avenae, 30 modii hordei et 5 modii pisi“ (ob. tamże, str. 960). Dochody z dóbr pobierał jeden z kanoników; około r. 1667 kś. Chryzostom Olszowski, kan. chełmiński, warszawski i kaliski (ob. Wizytę Strzesza, str. 8). W topogr. Goldbecka zapisane jest W. jako folw. puszczoney w wieczystą dzierżawę i siedziba urzędu leśniczego, o 11 dym. (str. 255). 2.) **W.**, niem. *Wittkow*, dok. *Wittkowo*, *Wittowo*, *Witichow*, *Vitancovo*, ws, w pow. waleckim, na wsch.-płd. od Wałcza, st. p. i par. kat. Wałcz; 2490 ha (1882 roli orn., 69 łąk, 369 lasu); 1885 r. 57 dm., 117 dym., 717 mk., 488 kat., 229 ew. (Neumuehl 3 dm., 29 mk., folw. Witkowo 4 dm., 182 mk., Rosenthal 4 dm., 83 mk.). Znana jest r. 1249. Należała według Schmitta (Gesch. d. Dt. Croner Kr., str. 224) do templaryuszów, jeżeli tu niezachodzi pomieszenie z Witkowem pod Kamieniem w pow. złotowskim, jak się domyśla Callier (ob. pow. walecki w XVI w., str. 54). R. 1337 stała pustkami i obejmowała włók 64. R. 1457 przekazał król Kazimierz 4 łany w W. mieszczaninowi waleckiemu Pawłowi Hornowi. R. 1662 był tu wójtem Jan Paweł Górecki. Za czasów polskich należało W. do ststwa nowodworskiego. Kś. Dalski, prob. walecki, około r. 1794 założył na polach Witkowa posiadłość wiejską p. n. Rosenthal (ob. Callier, l. e., str. 54). W topogr. Goldbecka z r. 1879 zapisane jest W. jako ws i folw. z młynem, o 47 dymach (str. 259). 3.) **W.**, niem. *Wittkau*, ws nad Kamienką, pow. złotowski, st. p. Gronowo, par. kat. Kamień; 1071 ha (788 roli orn., 44 łąk, 54 lasu); 1885 r. 59 dm., 84 dym., 413 mk., 330 kat., 83 ew. (Witkowski Młyn 6 dm., 70 mk.). W. pojawia się już r. 1259 p. n. „Vittovo“ w przywileju ks. Bolesława, nadającym Miechowitom w Gnieźnie jez. Dziechowo i puszcze koło Witkowa (ob. „Kod. Wielkop.“, № 382). R. 1366 zamienia prepozyt klasztoru ws pustą Witkowo (Vytkowo) i przyległe posiadłości na ws Włóknę i dziesięcinę w Kowalewie. Dan w Szubinie. R. 1578 trzyma tę ws w zastawie Kostka, woj. sandomierski. Tenże puszcza młyn tutejszy za 70 złp. à 30 gr. pol. w dzierżawę, dodając puszcze między młynem a bagnem „Samin“. Następnie dostaje przywilej na młyn od arcyb. Jan Blistron (ob. Der Kreis Flatow v. Schmitt, str. 270). Topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisuje W. jako ws król. wraz z młynem i leśn., o 23 dym. (str. 259). *Kś. Fr.*

Witkowo, niem. *Viethow*, dok. 1280 *Wicosouo*, ws w Pomeranii, pow. słupski, par. kat. Słupsk; 483 ha; 1885 r. 46 dm., 82 dym., 390 mk. ew. Pojawia się po raz pierwszy w przywileju ks. Mestwina r. 1280 (ob. „P. U. B.“ von

Perlbach, str. 299). R. 1605 wystawia ks. Bogusław Starszy Melchiorowi i Ernestowi list nadawczy na Witkowo (Vietske), Słuchowo, M. i W. Jencewo i Gniewinko, które dawniej ich przodkowie Ernest i Franciszek Weyherowie posiadali. Dan w Słupsku (ob. Cramer: Gesch. d. Lande Lauenburg u. Buetow, II, 281). *Ks. Fr.*

Witkowszczyzna, folw. i dobra, pow. augustowski, gm. Hołynka, par. Lipsk, odl. od Augustowa 52 w., ma 7 dm., 69 mk. W 1827 r. 2 dm., 15 mk. Dobra Witkowszczyzna składały się w r. 1889 z folw.: W., Wnuczowszczyzna, Andzin, lasu Puciatowszczyzna, osad leśn.: Straż, i Rygałówka al. Jałowa, rozl. mr. 1662: fol. W. gr. orn. i ogr. mr. 392, łąk mr. 39, nieuż. mr. 9; bud. mur. 8, drew. 18; folw. Wnuczowszczyzna gr. orn. i ogr. mr. 99, łąk mr. 61, pastw. mr. 12, nieuż. mr. 2; bud. drew. 5; folw. Andzin gr. orn. i ogr. mr. 260, łąk mr. 32, pastw. mr. 13, nieuż. mr. 5; bud. drew. 8; las Puciatowszczyzna łąk mr. 32, pastw. mr. 127, lasu mr. 540, nieuż. mr. 3.; os. Straż gr. orn. i ogr. mr. 9, łąk mr. 6; os. Rygałówka al. Jałowa gr. orn. i ogr. mr. 10, łąk mr. 8, nieuż. 2, młyn wodny. Wś Zofiewo os. 19, mr. 135; wś Dolinczany os. 11, mr. 186; wś Rygałówka os. 25, mr. 463; wś Chorozowa os. 17, mr. 326.

Witkowszczyzna 1.) al. *Poukaje*, zaśc. nad jez. Ukajes, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Łyngmiany (o 9 w.), okr. wiejski Antolkiena, o 35 w. od Święcian, ma 3 dm., 24 mk. katol. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.). 2.) **W.** (czy *Wiszkowszczyzna*), wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Horodek (o 14 w.), okr. wiejski i dobra Druzbickich, Chołchła, o 39 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do gr. pow. mińskiego, ma 6 dm., 45 mk. 3.) **W.**, zaśc. szlach., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 26 w. od Wilna, 2 dm., 17 mk. (2 prawosł., 3 katol., 12 starow.). 4.) **W.**, zaśc. szlach., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 44 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. katol. 5.) **W.**, zaśc., pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Dobejki, o 50 w. od Wilkomierza, własność włościanina Tomulewicza, ma 35 dzies. (3 lasu, 2 nieuż.).

Witkuny 1.) okolica, pow. kowieński, w 1 okr. pol., gm. Średniki, o 47 w. od Kowna. Mają tu: mieszczanin Bandziński 8 dzies. (2 lasu), Danichowscy 25 dzies. (3 lasu, 1 nieuż.), Gójscy 25 dzies. (4 lasu, 2 nieuż.), Łukaszewiczowie 15 dzies. (3 lasu, 6 nieuż.), Pacewiczowie 41 dzies. (10 lasu, 11 nieuż.), Pankiewiczowie 19 dzies. (6 lasu, 3 nieuż.), Pepol 19 dzies. (6 lasu, 2 nieuż.), Ulińscy 13 dzies. (2 lasu), Jurewiczowie 60 dzies. (23 lasu, 8 nieuż.). 2.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Dobejki, o 76 w. od Wilkomierza.

Witkuszki 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 18 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 4

okr. pol., gm. Abele, o 55 w. od Nowoaleksandrowska, własność Roksimowiczów, ma 80 dzies. (6 lasu, 3¹/₂ nieuż.).

Witlandsort (dok.), ob. *Lochstaedt*.

Witlandya, nazwa dawana w wiekach średnich części Prus położonej nad Bałtykiem. Według Toeppena odpowiadała ta nazwa dzisiejszej Nierzei fryskiej (*Frische Nehrung*), czyli tej wężkiej smudze gruntu, która oddziela Fryszhaf od Bałtyku. Nazwę tę spotykamy w opisie podróży Wulfstana, odbytej w IX wieku. Odnosi ją do obszarów na prawym brzegu Wisły.

Witlin, wś, pow. bobrujski, w gm. Turki, przy drodze z Pobołowa do Worotynia, o 38 w. od Bobrujska a 10 w. od st. dr. żel. lipawsko-romeńskiej Krasny-Brzeg, ma 5 osad; miejscowość leśna, grunta lekkie.

A Jel.

Witnica, wś i folw., pow. koniński, gm. Rzgów, par. Grabienice, odl. od Konina 19 w.; wś ma 8 dm., 158 mk.; folw. 1 dm. W r. 1481 przed konsystorzem gnieźn. zeznaje Jan Grabieński, pleban w Grabienicach i dziedzic wsi, że sprzedał na „wyderkaff“ za 62 grzyw., czynsz roczny 4 grzyw. 7 gr., zapisany niegdyś kościołowi w Grochowach. Tomasz Otto Trapczyński, kanon. krakow. i pozn., czynsz ten zabezpieczył na wsiach swych: Witnicy i Grabienicach. Dziesięcinę z W. zarówno od kmieci jak z folw. pobierał pleban w Grabienicach (Łaski, L. B., I, 286).

Br. Ch.

Witnice, wś, pow. ostrołęcki. Wś ta rozpadła się dziś na części zwane: Goski i Choromany (ob.). Według reg. pobor. z r. 1578 w parafii Piski, pow. ostrołęckim, istniały wsi: Choromani Vitnicza (9¹/₂ łan.), Priki Vitnicza (9¹/₂ łan.) i Gostki Vitnicza (3 łan.).

Witnie, małe jezioro w płn. części Szląska, ob. *Polska Woda*.

Witno, część gm. Grębów, w pow. tarnobrzeskim.

Witniowa, *Witniewa*, kolonia nad Dniestrem, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. Chocim, 41 dm.

Witobel 1.) al. *Witowle*, wś gospod. nad jeziorem t. n., odpływającym do rz. Samicy, pow. poznański (zachodni), okr. komis., poczta, szkoła i par. w Stęszewie, st. kol. Mosina. Połowa wsi należy do par. w Stęszewie; druga połowa do Łodzi. Ma 12 dm., 159 ha, 139 mk. (130 kat.). 2.) **W.**, folw., tamże, 2 dm., 72 mk. Należy do dóbr Chmielnik, w. ks. Zofii sasko-wejmarskiej. Na obszarze W. jedno pole nosi nazwę Kąty, łąka Kały, stawy zaś: Owezanki i Żórawiec.

Witocin, os. młyn., pow. częstochowski, gm. Opatów, par. Kłobuck. Nie podana w nowszych spisach urzęd. W 1827 r. był 1 dm., 7 mk. Miało tu podobno istnieć miasteczko koło wsi Opatów a więc na obszarze dawnych posiadłości klasztoru mstowskiego, w r. 1582 należących do wojew. sieradzkiego, lecz osadzeni tu mieszkań-

cy (przez wojewodę?) przenieśli się do Krzepic.

Witoczne, jezioro, ob. *Karsino*.

Witoldów 1.) wś, pow. sochaczewski, gm. Szymanów, par. Mikołajów, ma 60 mk., 188 mr. włośc. 2.) **W.** al. *Witoldowo*, kol., pow. włocławski, gm. Pikutkowo, par. Wieniec, ma 116 mk., 347 mr. włośc. 3.) **W.** al. *Witoldowo*, wś, pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Chodecz, ma 30 mk., 49 mr. dwor., 87 mr. włośc. 4.) **W.**, pow. kaliski, ob. *Piechło*. 5.) **W.**, kol., pow. łaski, gm. Dąbrowa Widawska, par. Widawa, ma 10 dm., 56 mk., 325 mr. włośc. Fol. wchodził w skład dóbr Dąbrowa Widawska. 6.) **W.**, fol., pow. radomski, gm. Przytyk, par. Wrzeszczów, odl. od Radomia 27 w., ma 5 dm., 19 mk., 130 mr. 7.) **W.**, os. włośc., pow. sandomierski, gm. Górki, par. Olbierzowice, odl. od Sandomierza 26 w., ma 3 dm., 20 mk., 20 mr. Wchodziła w skład dóbr Jurkowice. 8.) **W.**, folw., pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice. 9.) **W.**, folw., pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. Janów, 3 dm., 12 mk., 1194 mr. Wchodzi w skład dóbr Konstantynów. 10.) **W.**, fol., pow. łukowski, gm. i par. Tuchowicz, odl. 3 w. od Łukowa, rozl. 121 mr. Oddzielony od dobr. Niedźwiedzi Kierz.

Br. Ch.

Witoldowa al. *Witowa-Kalodzież*, uroczysko leśne, w pow. pińskim, w okolicy Wólki Telechańskiej, wspomniane w dokum. z XVI w. (ob. „Rewizya Puszczy“, str. 14). Takie tradycyjne uroczysko jest i w pow. borysowskim. *A. Jel.*

Witoldowa Łażnia 1.) komora celna wzniesiona za czasów Witolda nad Dnieprem, u brodu tawańskiego, dla karawan idących z Kaffy do Kijowa (ob. *Dniepr*, II, 48). 2.) **W. Ł.**, komora celna, wzniesiona w Kaniowie przez Witolda (ob. *Kaniów*, III, 807).

Witoldówka al. *Witoldowo*, fol., pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Teladowicze, par. katol. dawniej Bobownia, teraz Kopyl, o 52 w. od Słucka, ma około 2 włók; należy do domin. Bobownia Jodków.

A. Jel.

Witoldowo 1.) zaśc. w pobliżu Ptycza, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Stare-Sioło, o 12 w. od Rakowa (st. poczt.) a 32 w. od Mińska, ma 6 osad; należy do domin. Kotłowo, Sopoćków. Miejscowość falista, dość leśna, grunta szczerkowo-gliniaste. 2.) **W.**, ob. *Witoldówka*.

A. Jel.

Witoldowo 1.) wś gospod., wybud. i folw., w pow. bydgoskim, okr. komis. Wilhelmsort, st. kol. w Bydgoszczy, poczta w Gogolinku (Gogolinke), szkoła w miejscu, par. w Byszewie, sąd w Koronowie. Wś ma 27 dm., 732 ha, 363 mk. (125 katol.). Fol. ma 319 ha, z czystym dochodem 4210 mrk. 2.) **W.**, folw., w pow. szamotulskim, sąd, okr. komis. i st. kol. Wronki, poczta Neubruck (Wartosław), par. Biezdrowo, ob. *Chojno*. 3.) **W.**, fol., pow. gostyński, okr. komis. i sąd w Gostyniu, poczta w Kossowie. 4.) **W.**,

folw. należący do majątku Gola, pow. i okr. komis. gostyński, urząd st. cyw., sąd i par. kat. w Gostyniu, poczta i st. kol. w Kossowie na linii Leszno-Jarocin, szkoła w Goli, ma 6 dm., 95 mk.

Witoldowy Bród, wś nad Bohem, przy ujściu Dereniuchy, pow. bałeki, okr. pol. i st. poczt. Bohopol (o 35 w.), gm. Lipowenkie, par. katol. i sąd Hołowaniewskie, st. dr. żel. Hołta (o 35 w.), o 90 w. od Bałty, ma 124 dm., 675 mk., 1067 dzies. ziemi włośc., 1545 dworskiej, 60 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Jana, wzniesioną w 1777 r., z 697 parafianami. Powierzchnia wyniosła, grunt skalisty, gleba czarnoziemna. Własność dawniej hr. Potockich, dziś Mikulina. Podług podania w ks. litew. Witold po przegraniu walki pod Połtawą, uchodząc szezatkami wojska i obozu do Benderu, przeszedł rz. Boh powyżej Bohopola, i w miejscu tem osiadła wś, zwana dziś W. Bród. *Dr. M.*

Witoldzia, wybud. we wsi Pamiątkowo, pow. poznański (zachod.), okr. komis. Sady, st. kol., poczta i szkoła Pamiątkowo, par. w Cerekwicy, sąd w Poznaniu; 13 dm., 120 mk.

Witolicz, rzeczka, w pow. nowogrodwołyńskim, lewy dopływ Słuczy, źródła ma pod wsią Kaszperówką, płynie na wś Tabory i w pobliżu wsi Baranówki ma ujście.

Witolino, inna nazwa zaśc. *Szwintelka* (ob.).

Witołtowska droga, w dzisiejszym pow. kowelskim, między Kowlem i Śmidynem (ob. t. X, 874).

Witomysł 1.) niem. *Witomischel*, wś gospod., w pow. bukowskim (nowotomyskim), okr. komis. Kuszlin, sąd, st. kol. i poczta w Nowym Tomysłu, szkoła i parafia w miejscu. Ma 54 dm., 403 ha, 379 mk. (330 kat.). 2.) **W. Rycerski**, wś, pow. nowotomyski, okr. komis., st. kol. i poczta w Nowym Tomysłu, szkoła i parafia w miejscu, ma 25 dm., 268 mk. Już r. 1250 występuje Stefan, pleban miejscowy. R. 1288 Przemysław II oddał Janowi, bisk. pozn., w zamian za Skrzyszno sandomierskie wsi; Łubnicę (pod Wielichowem), Zemsko pod Stęszewem, W. z kościołem i Bielsko pod Międzychodem. W r. 1294 jest plebanem w W. Bogusław, syn Unesty, brat Tomka, kustosza pozn. Około tego czasu biskup Jan oddał W. sędziemu Gniewomirowi, który w r. 1296 otrzymał pobliski Tomysł od Władysława Łokietka w zamian za Kurowo, ale następnie biskup Andrzej Szymonowicz unieważnił tę zamianę. W. wrócił r. 1298 do bisk. pozn. Później przekazano W. archidyakonowi pszczewskiemu. R. 1413 archidyakon Sędziwoj (Sandko), za pozwoleniem bisk. Piotra Wysza i kapituły, ustąpił tej wsi Sędziwojowi z Ostroroga, woj. pozn., z prawem patronatu, za co wwdą i następcy jego płacić mieli rocznie po 4 grz. gr. prag. czynszu, zabezpieczonego na Łagwach w pow. kościańskim. W r. 1580 Marein Lwowski (Ostroróg) ma 13 półhanków osiadłych, 4 puste,

4 zagr. i 4 komor. Potem posiadali W. Opalińscy, r. 1693 Bronisław Unrug, ststa gnieźn., r. 1729 Ludwik, a 1786 Feliks Szoldrscy. Kościół, p. w. św. Michała Arch., istniał już r. 1250. Nowy wystawili w r. 1413 Sędziwoj z Ostrowa i archidyakon pszczewski. Gdy ten spłonął odbudował nowy r. 1729 Ludwik Szoldrski. Dzisiejszy kościół z cegły, w formie krzyża, stoi od r. 1800. Wzniesli go Feliks i Wiktor Szoldrscy. Ma krucyfiks i obraz Aniołów Stróżów, słynące z cudów. Już w XVII w. istnieje tu bractwo św. Aniołów Stróżów. Księgi kościelne zaczynają się od r. 1632. W r. 1641 stała kaplica, odnowiona przez Strykowską. W grobowcu spoczywają zwłoki Stanisława Kosińskiego. Szkoła istniała już w r. 1725. Szpital wystawiony i uposażony w r. 1693 przez Bogusława Unrugą, istnieje dotąd.

W. Ł.

Witohoszcz al. *Cerkowska Słoboda*, pñ.-wsch. część wsi Mojsiejki, w pow. radomyskim.

Witonia, w XVI w. *Witunia*, ws, fol. i fol. pokościelny nad rzką b. n., pow. łęczycki, gm. i par. Witonia. Leży przy trakcie z Łęczycy do Kutna, odl. od Łęczycy 12 w., od Kutna 9 w. Wieś posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, urząd gm. z kasą zaliczkowo-wkładową, karczmę z zajazdem. Sąd gm. i st. poczt. w Łęczycy. Folw. ma 238 mr. (209 roli, 20 łąk, 9 nieuż.), 4 bud. mur., 8 dREW.; wś ma 16 osad i 938 mr. należących do włóścian i kolonistów. Obszar pokościelny, mający 120 mr., przeszedł w ręce prywatne. Do probostwa należy osada 6 morgowa. Ludność wynosi 1320 głów rz.-katol. (kilku żydów). W r. 1827 było 27 dm., 215 mk.; 1880 r. było 800 mk. Kościół przedstawia budowlę starożytną, wzniesioną w połowie z kamienia polnego, w połowie z cegły; kryty blachą żelazną. Wysokość wynosi 30 łokci, długość 60 łokci, wieża z dzwonami wyniesiona na 60 łokci. Pożar w 1762 r. zniszczył kościół i plebania a zarazem i akty kościelne. Księgi urodzeń i zgonów zaczynają się dopiero od r. 1762. Z zabytków dawnych przechował się pomnik w rodzaju ołtarza, umieszczony po lewej stronie wielkiego ołtarza, wysoki około 15 łokci, przyozdobiony rzeźbą; podobno miał służyć jako cymboryum. Obrazy w pięciu ołtarzach pochodzą z r. 1884. Malował je ks. Marceli Karpiński, proboszcz miejscowy. Z nagrobków zasługują na uwagę: płyta dębowa, obita blachą mosiężną, zamykająca wejście do grobów pod w. ołtarzem. Napis łaciński wskazuje, iż pochowaną tu była Helena z Bogusławie Sierakowska. Na płycie data: M. D. C. X. L. III. W grobach mieszczą się trzy późniejsze trumny: Anny Błociszewskiej († 1833), Eustachii z Orsetich Karnkowskiej († 1821) i Konstancji z Wodzińskich Orsetti († 1831). Płyty grobowe i pomniki tych osób, z czarnego marmuru, mieszczą się, pierwszy przy wielkim ołtarzu, a dwa następne w krucheie.

Są jeszcze pomniki Adama Bagniewskiego, dyrektora głównego komisji rząd. przych. i skarbu († 1873) i Aleksandra Radoszewskiego († 1874). Na ementarzu przy kościele dwa nadgroby: Franciszka Bagniewskiego († 1824), i Stanisława Kuczborskiego, dziedzica Węglewie († 1828). Wieś jest starożytną osadą. Trójkątne grodzisko (w pobliżu karczmy, przy trakcie), dotąd nie zbadane, wskazuje na dawne zasiedlenie. Nieistniejąca dziś wieś Spiżany, o której wcieleniu do W. wspomina Lib. Ben. Łaskiego, należała zapewne do naroku grodu łęczyckiego, jak o tem świadczy nazwa. Prof. Pawiński rozkopywał tu ementarzysko przedhistoryczne. W czasach późniejszych siedzi tu drobna szlachta h. Rola (Wituńscy). W księgach sąd. łęczyckich występują częściowi dziedzice W. już w r. 1386. Paszko Łącki skarży Sławomirę, wdowę po Janie z W., o nieprawne zajęcie przez jej męża kuźnicy żelaza (czy też kopalni rudy) „quod se in mineram violenter intremisit“. Kościół paraf. powstał zapewne już w XIV w., bo wspomniany jest w aktach konsystorza gnieźn. z pierwszej połowy XV w. Uposażyli go właściciele wsi. Rok 1550, wykuty na drzwiach żelaznych od zakrysty, wskazuje zapewne datę odbudowania z muru. Na początku XVI w. kościół p. w. św. Katarzyny, miał proboszcza i dwu wikaryuszów. Uposażenie w ziemi stanowią 1an roli (w trzech polach), łąka zwana Poświętne (5 do 6 wozów siana). Dziesięciny z 1an. km. i folw. w W. pobierał pleban, toż samo i kołędę, po groszu z 1anu (Łaski, L. B., II, 477, i przypisy). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1557. wś W., należąca do Wituńskich, miała 10 1an., 4 puste 1any, 3 zagr., 1 karczmę, 1 rzem., 16 osad. (Pawiński, Wielkop., II, 86). W. par., dek. łęczycki, 3252 dusz. W. gmina należy do sądu gm. okr. II w Łęczycy (tamże st. poczt.), ma 16474 mr. obszaru i 6273 mk. (śródm. stałej ludności 6 praw., 23 prot., 27 żyd). W skład gm. wchodzi wsi: Adamów, Byszew, Budki, Gajewo, Gledzianów, Gledzianówek, Józefów, Józefków Szamowski, Julinki, Kuchary I i II, Kostusin, Krokoszyce, Ktery, Leszno, Maryanki, Michałów, Nędzarzew, Obidów, Obidówek, Oraczew, Piaski, Rudniki, Rybitwy, Strzegocin, Szamów, Uwielinek, Wargawa Młoda, Wargawa Stara, Węglewie, Wierzyki, Witonia, Zieleniew. *Br. Ch.*

Witonia, ob. *Witunia*.

Witoniz, ws nad Stochodem, pow. łucki, na pñ.-zach. od Torczyna, gm. Szczyrny, ma 42 dm., 376 mk., cerkiew, szkołę, 2 młyny wodne. Posiada kaplicę katol. par. Kisielin. Podług re wizji zamku łuckiego z 1545 r. własność Fedora i Wasila Witonizkich, którzy sami od siebie byli zobowiązani do opatrywania jednej horodni zamkowej a wspólnie z innymi drugiej (Jabłonowski, Rewizye, 40, 53).

Witonowo, folw., pow. borysowski, w 3 okr.

pol. i par. katol. Dokszyce, gm. Dolce, o 109 w. od Borysowa.

A. Jel.

Witoradz al. *Witoraz*, 1437 *Withoradze*, 1648 *Witoras*, niem. *Vitrose*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. łęborski, st. pocz. i kol. i par. kat. Łębork. o 7 klm. odl.; 674 ha (212 roli orn., 144 łąk, 67 lasu); 1885 r. 17 dm., 30 dym., 186 mk., 21 kat., 165 ew.; cegielnia, owczarnia. 2.) **W.**, ws., tamże, 58 ha; 1885 r. 2 dm., 3 dymy. 16 mk. ew. Jeszcze roku 1437 dobra tutejsze miały prawo polskie i 2 włóki osiadłe. Według taryfy z r. 1648 płaciła tu p. Pierschowa od 10¹/₂ wł. os., 2 pust., 4 ogr., mł., 26 flor. 2 gr. (ob. Roczniki Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 198).

Ks. Fr.

Witoraz, zapewne *Witoradz*, ws i fol., pow. radzyński. gm. Żerocin, par. r. g. Witoraz, posiada cerkiew paraf., założoną r. 1605 przez Lwa Sapiechę, kancl. w ks. lit. Obecna, drewniana, z r. 1739. Fol. ma 34 dm., 292 mk., 3364 mr.; ws 1 dm., 3 mk., 2 mr. W 1827 r. było 39 dm., 247 mk., par. Biała.

Witorcie, ws, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Poszutyń, o 51 w. od Szawel.

Witoroż 1.) folw., pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Różana, o 36 w. od Słonima, należy do dóbr Jundziłowicze, Golezów. 2.) **W.**, osada leśnika, pow. ihumeński, w 4 okr. puchowickim, gm. Omelno, o 53 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Witorty 1.) dwór, pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Janowo, własność Montwiłłów, ma 120 dzies. (25 lasu, 6 nieuż.). 2.) **W.**, dobra, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., gm. Skrobotyżki, o 37 w. od Poniewieża, własność Chodakowskich, mają 271 dzies. (48 lasu).

Witosłak, pow. przemysłański, ob. *Rzędowice*.

Witosław, ws ryc., w pow. wyrzyskim, na zach. od Mroczy, na pld.-zach. od Zabartowa, okr. komis. Mrocza (Mrotschen), st. kol. Samostrzel (Walden), poczta w Dębionku (Debenke), szkoła w Kaźmierowie, par. w Zabartowie, sąd w Łobżeniczy. Ma 25 dm., 1807 ha, 365 mk. (362 katol.). Do W. należą folw. Witosławek i Orle. Istniała tu kaplica, której podobiznę, odlaną z ołowiu, znaleziono w szczątkach fundamentów. Zapewne ten model kaplicy służył za skarbonkę. Napis niemiecki „Dersreibet J. 1684“ pozwala domyślać się, że budowniczy był Niemcem a kaplica protestancką. Z niekształtnej figurki na ścianie modelu chciano wnosić, iż pochodzi ten zabytek ze świątyni pogańskiej, a datę czytano 1084 a nie 1684. W r. 1793 była ws w posiadaniu Józefa Krzyckiego. Maciej Łodzian Poniński, poślubiwszy Dorotę Witosławską h. Prawdzic, nabył W., należący w ostatnich czasach do Koczorowskich. 2.) **W.** al. *Wojtosław*, ws ryc., niegdyś kościelna, nad jez. Witosławskim, w pow. kościańskim (szmigielskim), okr. komis. i sąd w Szmiglu, st. kol. i poczta w

Starem Bojanowie (Alt-Boyen), szkoła katol. w Popowie Polskim, par. w Drzeczkuwie (Retschke). Ma 8 dm., 677 ha, 240 mk. (171 katol.). Czysty dochód 4625 mrk. Do W. należy folw. Adamowo. Położona na pfn. od Osieczny, zach.-pfd.-Krzywina, należała ws r. 1301 do bisk. pozn. Była potem własnością Pienińskich. W r. 1793 wchodziła w skład dóbr Splawie. Kościół istniał przed r. 1510 i tworzył około r. 1580 parafią, ale już w r. 1610 leżał w gruzach. Podanie głosi, że kościół zburzyli Szwedzi 3.) **W.**, cegielnia, należąca do wsi W., w pow. wyrzyskim, 1 dm., 9 mk. *W. Ł.*

Witosławice 1.) ws i folw., pow. opatowski, gm. Boksice, par. Waśniów, odl. 14 w. od Opatowa, mają 21 dm., 196 mk. W r. 1827 było 19 dm., 114 mk. W r. 1888 folw. W. rozl. mr. 394: gr. or. i ogr. mr. 262, łąk mr. 18, lasu mr. 38, nieuż. mr. 76: bud. drew. 12; płodozm. 13-pol. Ws W. os. 18, mr. 79; ws Rostyllice os. 10, mr. 132. W połowie XV w. ws W., w par. Waśniów, własność Nieczui, Gulacza, Grabowca, Grabionka, miała 2 łany km., 2 karczmy, z których dziesięcinę, wartości 2 grzyw., dawano prepozyturze kieleckiej. Cztery dwory rycerskie dawały pleban. w Waśniowie (Długosz, L. B., I, 442, II, 474). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1508 ws W., w części Andrzejka Witosławskiego dawała gr. 10. W r. 1578 Witosławscy placili od 2 łan., 2 zagr. z rolą (Pawliński, Małop., 195, 459). 2.) **W.**, ws i fol., pow. płocki, gm. i par. Drobin, odl. 29 w. od Płocka, ma 4 dm., 48 mk., 137 mr. (83 roli, 20 łąk, 30 lasu w r. 1876). W 1827 r. było 5 dm., 28 mk. W. stanowiły jedną całość z wsią Kłaki (ob.). *Br. Ch.*

Witosławice, ws, pow. osterski gub. czerernihowskiej, w sąsiedztwie mka Hoholewa. W 1624 r. własność Stanisława Wigury, który prawuje się z Anną z Chodkiewiczów ks. Korecką, o wydanie poddanych, zbiegłych z W. do Hoholewa (Jabłonowski, Ukraina, II, 336). W 1628 r. tenże Stan. Wigura, klucz. i horodn. kijowski, wnosi z W. pobór z 1 dym., 2 ogr. (tamże, I, 69).

Witosławice, niem. *Wittoslawitz*, 1217 r. *Witoslawici*, 1302 *Vitoslawicz*, ws, pow. kozielecki, par. kat. Grzędzin. Ws ma 237 ha (209 roli, 13 łąk), 60 dm., 434 mk. katol. Ob. *Ciężkowice*.

Witosławska, góra, w pow. opatowskim, gm. Boksice. Jest to jeden ze szczytów wschodniej części pasma Łysogórskiego, na odnodze zwanej Witosławską. Stoi tu kaplica, w której na Zielone Świątki bywał dawniej odpust gromadzący liczne tłumy. Mimo zniesienia odpustu (1850) lud zawsze w ten dzień się tu gromadzi (ks. Gacki, Benedyktyński klasztor, 7). Nazwa góry pochodzi od pobliskiej wsi Witosławice. Osada leśna na tej górze ma 1 dm., 5 mk. Wody spływające kilkoma strumieniami ze

stoków góry dają początek rzeczce Klimontówce, uchodzącej do Koprzywianki. *Br. Ch.*

Witosławskie 1.) jezioro, pod wsią t. n., w pow. wyrzyskim, w okolicy Mroczy, wzn. 104 mt. n.p.m. Wody jego odpływają za pośrednictwem rzki Rudny (dopł. Łobzonki, dopł. Noteci). 2.) **W.**, jezioro, pod wsią t. n., w pow. kościańskim, za pośrednictwem rz. Samicy odpływa do jez. Wojnowickiego.

Witoszyn 1.) dawniej *Witoszyno*, ws i folw. nad rz. Wisłą, pow. lipnowski, gm. i par. Szpital, odl. o 21 w. od Lipna, wiatrak, 30 dm., 250 mk. W r. 1827 było 27 dm., 174 mk. W r. 1892 folw. W. rozl. mr. 834: gr. or. i ogr. mr. 576, łąk mr. 26, pastw. mr. 89, lasu mr. 61, nieuż. mr. 82; bud. mur. 4, drew. 8; płodozm. 7-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu. Ws W. os. 26, mr. 30; ws Działy os. 8, mr. 217; ws Olszany os. 19, mr. 211; ws Kotoskie os. 2, mr. 123; ws Łachy os. 3, mr. 2; ws Rumunki Witoszyn os. 16, mr. 307; ws Łęg Nadwiślański os. 16, mr. 515. Według reg. pob. pow. ziemi dobrzyńskiej z r. 1564 ws W., w par. Szpital miała 10 kmieci poddanych Witoskich na pół łanach. Było tam 4 zagr., gontarz. Płacono flor. 3 gr. 19 solid. 1 (Pawiński, Wielkop., I, 286). W z. 1789 właścicielem był Michał Chełmiecki. 2.) **W.**, ws, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Celejów, par. Kazimierz, ma 239 mr., młyn wodny. Wechodziła w skład dóbr Celejów. W 1827 r. było 13 dm., 108 mk. W połowie XV w. ws W., w par. Kazimierz, własność szlachty h. Wieniawa, miała 2 łany km., z których dziesięcinę dawano klasztorowi św. Krzyża. Była tam karczma z rolą. Dwa fol. i 2 inne łany dawały dziesięcinę pleb. w Kazimierzu (Długosz, L. B., II, 553 i III, 244). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 ws W., w par. Kazimierz, własność Kruszcowskiego, miała 1 łan, 1 młyn. R. 1676 Mateusz Chomici płacił od 1 osoby z rodziny i 11 dworskich. Poddanych nie podano (Pawiński, Małop., 367 i 22a). *Br. Ch.*

Witoszyńce, ws, pow. przemyski, 8 klm. na pld.-zach. od Przemysła (urz. poczt.), 9 klm. na ptn.-zach. od sądu pow. w Niżankowicach. Na zach. leżą Rokszyce, na ptn.-zach. Prałkowiec, na ptn.-wsch. Kruhul Wielki, na wsch. Grochowce, na pld. Kniażyce, na pld.-zach. Brylińce. W zach. stronie wsi, w lesie „Smuga“, powstaje potok Błonia, płynący na wsch. do Wiaru. Zabudowania leżą w dolinie potoku, na ptn. od nich wzgórze Helicha (422 mt.), karczma i leśniczówka. Zach. część wzn. 425 mt., część pld. 389 mt. Własn. więk. ma roli or. 91, łąk i ogr. 7, pastw. 13, lasu 947; wł. mn. roli or. 416, łąk i ogr. 66, past. 58, lasu 1 mr. W r. 1880 było 65 dm., 397 mk. w gm., 4 dm., 33 mk. na obsz. dwor. (333 gr.-kat., 85 rz.-kat., 12 izr.; 336 Rus., 94 Pol.). Par. rz.-kat. w Przemysłu, gr.-kat. w Grochowcach. We wsi jest szkoła

1-klas. W Przemysłu dn. 30 czerw. 1418 r. przeprowadza Iwan z Obychowa, kaszt. szremski i ststa ruski, z polecenia królewskiego, rozgraniczenie pomiędzy przedmieściem przemyskim zw. Pikulicz i wsiami: Witoszyńce, Koniuchy i Grochowce (Liske, A. G. Z., t. VI, str. 17). *Lu. Dz.*

Witów, ws nad rzką Strawą, pow. piotrkowski, gm. Uszczyn, par. Witów, leży o 6 w. na pld.-wsch. od Piotrkowa, na wyniosłości panującej nad doliną Luciąży. Posiada kościół paraf. murowany, dawniej klasztorny, 46 dm., 489 mk., 644 mr. włośc. i 6 mr. do kościoła należących. W r. 1827 było 18 dm., 100 mk. Jest to starożytna osada, jedno z gniazd możnych rodów, jakie pojawiają się na obszarze między Pilicą i Wisłą w XII i XIII wieku. W połowie XII w. spotykamy tu dwu braci: jeden Wit (noszący widocznie imię założyciela rodu i wsi) zostaje biskupem płockim (żyje jeszcze na tym stanowisku w r. 1187), drugi „miles“ Dzierżek (Dirseo) al. Dersław (Derslaus u Długosza) jest podobno wojewodą sandomierskim (według Długosza). Wit sprowadza w r. 1179 kanoników regularnych (reguły św. Norberta) i osadza ich w swej wsi, którą nadaje na własność klasztorowi. Dzierżek, idąc za wzorem brata, w r. 1190 (?) zakłada drugi klasztor w Busku, w którym osadza, prócz siostr zakonnych, sprowadzonych z Witowa zakonników; „per manum meam adduxi“ wyraża się w akcie fundacyjnym. Wychodząc na wyprawę wojenną w r. 1206 sporządza testament, w którym czyni zapis części swego majątku na rzecz klasztoru. Kończy życie, długie widocznie, dopiero r. 1241. Prawie jednocześnie, bo w 1176 r., powstaje w pobliskim Sulejowie klasztor cystersów, zawdzięczający swe powstanie darom i poparciu możnych panów: niejakiego Raclawa „comesa“ a podobno i współudziałowi Piotra ze Skrzynna. Cystersi będą zrzęczniejsi czy szczęśliwsi w pozyskaniu względów książąt i panów, skutkiem czego pozyskają rozległe posiadłości i zostaną sąsiadami skromniejszych o wiele włości klasztoru witowskiego. Rzecz naturalna, iż norbertanie w swym okiem będą patrzeć na pomyślność sąsiadów i że wynikną stąd między obu klasztorami spory i procesy, które przez kilka wieków ciągnąć się będą. Dnia 7 września r. 1240 odbywa się tu „colloquium“, na którym znajduje się Konrad, ks. mazow., z synami, bisk. płocki Andrzej, Bolesław, ks. mazow., z braćmi, tudzież wielu duchownych i świeckich (Kod. dypl. pol., II, 24). W r. 1242 w Radogoszczy klasztor witowski zawiera ugodę z sulejowskim w obec Konrada, ks. krakow. i łączyc. Cystersi ustępują norbertanom część wsi Borkowice od rzeczki Koprzywnicy i Korytnicy aż po drogę do Piotrkowa, zatrzymując sobie część nad Luciążą, powyżej mostu Jana aż do granic. Klasztor sulejowski bę-

dzie mógł nad Luciążą wystawić młyn w dowolnym miejscu. W zamian za dziesięcinę z części mu ustąpionej klasztor witowski oddaje sulejowskiemu dziesięcinę z Kępiny. W r. 1250 w Kłobu Kazimierz, ks. łączycki, rozstrzyga, iż w obec dowodów złożonych przez opata witowskiego o ba brzegi rzeki Luciąży co do połowu ryb, polowania na bobry i stawiania młynów, na szerokości morga („per unum juger a fluvis“) należą do Witowa, począwszy od mostu w Przygłowie aż po Pilicę, też i na rzeczce Koprzywnicy. Spory o te rzekę trwały długo, bo dopiero w r. 1421 sąd ziemski sieradzki, w obec delegowanych przez króla senatorów (wojewody sieradzkiego i kasztelanów), rozgraniczył posiadłości obu klasztorów i określił prawa do brzegów Luciąży i Koprzywnicy (Kod. dypl. pol., III, 41, 54, 382). W r. 1260 klasztor zniszczony podobno został przez Tatarów. R. 1282 w klasztorze Henrykowskim na Szląsku podpisany został układ o dziesięcinie między klaszturem witowskim a sulejowskim, potwierdzony przez Filipa Firmiana, legata papieża. (Kod. dypl. pol., III, 131). Najdawniejszym znanym opatem jest „Gregorius abbas de Vitovia“, wymieniony w dok. z r. 1227, obecny w Krakowie przy boku ks. Grzymisławy (Kod. Małop., II, 37). Arnold, opat, znajduje się w r. 1261 przy boku Kazimierza, ks. łączyckiego. We wsi Ręczno, stanowiącej własność klasztoru, założoną została, zapewne w końcu XIII w., parafia i wzniesiony kościół. Kościół i parafia w Milejowie oddane były klasztorowi jeszcze przed XVI w., ztąd obowiązki pasterskie spełniali tu zakonnicy przysyłani z Witowa. Dziesięciny i dochody parafii rozdzielone były pomiędzy klasztor sulejowski a witowski. Bardzo korzystne dla klasztoru przywileje wydawali królowie: Władysław Jagiełło w r. 1390 i 1418, Kazimierz Jagiellończyk 1467, Zygmunt I r. 1548. W r. 1511 we wsi W. płacono pobór od 5 łan., młyna, sołtystwa, dwu karczemu z rolami. Na obszarze Majkowa klasztor posiadał młyn (Pawiński, Wielkop., 195). Według lustracji z r. 1564 wieś płaci „Stacyi“ z łan. 5 po gr. 2, daje żyta po 4 kor., owsa po 7 kor., kur po 2, serów po 2 i jaj po 20 z łanu (Lustr., V, 142). W czasie wojen szwedzkich kościół i klasztor uległy zniszczeniu w r. 1657. Klasztor wkrótce został odbudowany lecz kościół później dopiero, staraniem opata Eustachego Sircheckiego (Sucheckiego?) został ukończony i poświęcony p. w. św. Eustachego w r. 1784. W połowie XVII w. wszczęły się na nowo spory między klaszturem witowskim a sulejowskim i powstał proces, ukończony dopiero w połowie XVIII w. umową polubowną (ob. *Sulejów*). W r. 1819 klasztor został zniesiony a kościół poklasztorny obrócony na parafialny. Jest to okazała budowla z dwoma wieżami, o trzech nawach oddzielonych od głównej szczytoma filarami. Prezbiterium, zakończone pół-

kolisto, mieści wielki ołtarz z obrazem Zwiastowania N. M. P. Po prawej stronie kaplica nakryta kopułą. Stalle starożytne i chrzcielnica marmurowa z datą r. 1646. Na cmentarzu stoi stary kościółek modrzewiowy p. w. św. Marcina, który dawniej służył jako parafialny. Folw. poklasztorny W. al. Witówek wchodzi dziś w skład donacji rząd. (ob. *Koło 4*). Pisał o przeszłości W. młodo zmarły badacz dziejów Piotrkowa Władysław Wieczorkowski („Dziennik Warsz.“ z r. 1853, Nr 204).

Br. Ch.

Witów 1.) w XVI w. *Wythowo*, ws., pow. kutnowski, gm. Krośniewice, par. Nowe, ma 7 dm., 119 mk., 321 mr. dwor., 12 mr. włośc. W 1827 r. było 5 dm., 63 mk. Na początku XVI w. łany dworskie dają dziesięcinę [pleb. w Nowem, kmiece zaś kolegiacie łączyckiej (Łaski, L. B., II, 473). 2.) **W.**, ws i fol., pow. łączycki, gm. Piątek, par. Oszkowiec, odl. od Łęczycy 24 w.; ws ma 24 dm., 208 mk.; fol. 5 dm., 45 mk. W r. 1827 było 21 dm., 217 mk. W r. 1888 fol. W. rozl. mr. 1573: gr. or. i ogr. mr. 482, łąk mr. 145, past. mr. 278, lasu mr. 471, nieuz. mr. 196; bud. mur. 8. drew. 7; las nieurządzony, pokłady torfu, wiatrak. Ws W. os. 30, mr. 199; ws Półkowo Gatka os. 2, mr. 18. Konrad, ks. łączycki, poświadcza r. 1257, iż „comes Nicholaus subpincerna“ łączycki, wsi „que Smeusco, Vitovo, Osecoviza vulgariter nuncupatur“, nabyte od księcia, sprzedał za 30 grz. Wolimirowi, bisk. kujaw. (Ulanow., Dokum., 192, Nr. 18). Na początku XVI w. łany dworskie dawały dziesięcinę pleb. w Oszkowiecach, zaś łany kmiece altaryi św. Aleksego przy kolegiacie łączyckiej (Łaski, L. B., II, 422). 3.) **W.**, kol., pow. łączycki, gm. i par. Dalików, odl. od Łęczycy 22 w., ma 5 dm., 37 mk. 4.) **W.**, ws i fol. nad rzeką Wartą, pow. sieradzki, gm. Majaczewice, par. Burzenin, odl. 15 w. od Sieradza, ma 17 dm., 217 mk., wraz z os. Zamłynie i Karnicą. Pokłady wapienia. W 1827 r. było 22 dm., 143 mk. W r. 1889 fol. W. rozl. mr. 932: gr. or. i ogr. 487, łąk mr. 12, past. mr. 66, lasu mr. 266, nieuz. mr. 101; bud. mur. 8, drew. 7; las nieurządzony. Ws W. os. 21, mr. 147. Na początku XVI w. pleban w Burzeninie pobierał dziesięcinę z łanów dwor. a od kmieci kolędę, po groszu z łanu. Kmiece zaś płacili dziesięcinę kanonii gnieźnieńskiej (Łaski, L. B., I, 426). Według reg. pob. pow. sieradzkiego z r. 1553 ws W., w par. Burzenin, miała łan. 4½ i łan sołtysi (Pawiński, Wielkop., II, 215). W r. 1745 Eleonora z hr. Schliebenów księżna d'Aschen, której matką była Pstrokońska, córka Macieja, wojew. brzesko-kujawskiego sprzedaje dobra Witów, Prażmów i Ligotę Antoniemu Grudzieckiemu, podwojewódzemu sieradzkemu, za 65000 złp. Paweł z Lubrańca Dąbski, pojawiający za żonę Eleonorę z hr. Schliebenów 1-o voto Morsztynową, 2-o księżnę d'Aschen, odkupił dobra te od Grudzieckiego lecz

wkrótce zastawił je Wawrzyniowi Wierzechlejskiemu. W r. 1753 Witów i Prażmów przeszły w ręce Walentego Wewiórowskiego, cześnika kołomyjskiego. Zamienił on Witów w r. 1757 na wieś Ligotę w Wieluńskim z Ignacym z Mikorzyna Węgierskim. Pomimo to Stefan Wiewiorowski w r. 1764 powrócił do dziedzictwa Witowa. Od Wewiorowskich nabył wś Maksymilian Zadora Łączkowski, od tego zaś około r. 1827 Józef Kobierzycki, do którego potomków należy. Dwór ma 700 mr. roli or., 150 mr. lasu, 52 mr. łąk; wś 120 mr. roli or., 27 mr. łąk. 5.) **W.**, wś i kol., pow. turecki, gm. Grzybki, par. Warta, odl. 38 w. od Turka. Wś ma z Augustynowem 11 dm., 102 mk.; kol. zaś 14 dm., 165 mk. W 1827 r. było 16 dm., 123 mk. Dobra W. składały się w r. 1867 z fol. W. i Augustynów, rozl. mr. 511. W r. 1872 folwarki zostały rozparcelowane pomiędzy częściowych nabywców. Wś Witów os. 20, mr. 57; wś Augustynów os. 4, mr. 6. Na początku XVI w. mieszkańcy dawali pleb. w Warcie tylko koledę po pół gr. z łanu (Łaski, L. B., I, 411). 6.) **W.**, wś i fol., pow. włoszczowski, gm. Irządze, par. Nakło, odl. 30 w. od Włoszczowy, posiada szkołę początkową. W 1827 r. było 30 dm., 231 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 1153: gr. or. i ogr. mr. 689, past. mr. 11, lasu mr. 431, nieuż. mr. 22; bud. mur. 3, drew. 11; płodozm. 4, 10 i 12-pol.; las nieurządzony. Wś W. os. 55, mr. 514; wś Paulinów os. 5, mr. 30. W dok. z 1242 r., potwierdzającym przywileje i posiadłości klasztoru w Staniątkach, wymieniono „Withow prope Siwior“ w liczbie wsi nadanych przez Klemensa, kaszt. krakow. (Kod. Małop., II, 65). Może z tego W. pochodził „Imramus haeres de Witow“, asystujący aktowi z r. 1277 w Krakowie, przy boku ks. Bolesława (ib., II, 140). W połowie XV w. wś W., w par. Nakło, miała 13 łąn. km., z których dziesięcinę dawano pleban. w Nakle (Długosz, L. B., II, 219). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1581 wś W., własność Ofcinowskiego, miała 7 łąn. km., 1 zagr. z rolą, 5 komorn. bez bydła, 1 rzemieśl., 1 jutrzynę karcz. 1 (Pawiński, Małop., 72, 434). 7.) **W.**, wś i folw. w pobliżu Wisły, pow. pińczowski, gm. Książnice Wielkie, par. Witów, odl. 36 w. od Pińczowa, posiada kościół par. mурowany i dom przytułku dla starców. W 1827 r. było 34 dm., 260 mk. W 1883 r. folw. W., oddzielony od dóbr Morsko w r. 1875, rozl. mr. 468: gr. or. i ogr. mr. 277, łąk mr. 32, past. mr. 34, lasu mr. 77, nieuż. mr. 48; bud. mur. 1, drew. 9; płodozm. 5, 7 i 11-pol.; las nieurządzony, cegielnia. W połowie XV w. W., wś kościelna, blisko Koszyc, własność Stanisława Wątróbki, miała łąny km., zagr., karczmy, folwark, z których dziesięcinę, wartości 10 grzyw., płacono pleban. w Witowie. Miał on swoją rolę i łąki (Długosz, L. B., II, 172, 173). W 1581 r. wś W., własność

Morskiego, dzierzawiona przez Glewskiego, miała $4\frac{1}{2}$ łąn. km., 7 zagr. z rolą, 5 kom. bez bydła, $\frac{11}{4}$ roli karczem. (Pawiński, Małop., 9, 433). Obecny kościół mурowany miał wzniesieć 1546 r. Żegota Morski. W. par., dek. pińczowski, 575 dusz. 8.) **W.**, ob. *Witowo*. *Br. Ch.*

Witów, pow. ihumeński, ob. *Witki*.

Witów al. *Witowo*, *Wytowo*, wś gospod., pow. średzki, sąd i okr. komis. Środa, st. kol. w Orzechowie, poczta w Pięczkowie (Pienschkowo), szkoła katol. w miejscu, par. w Solcu; 73 dm., 592 ha, 517 mk. (516 katol.). Leży na pñ. od Nowego Miasta nad Wartą, na wsch.-pñ. Solca. W r. 1286 Gotard, syn Mirosława z Chrzanowa, odstępuje bisk. pozn. część swoją Witowa za 40 grzyw. dla świętej zgody. R. 1302 Jędrzej, bisk. pozn., przekazuje grunta swe w Solcu kościółowi soleckiemu w zamian za Szeligy, które nabył proboszcz solecki, Szeligy zaś wciela do Witowa. Według inwentarza dóbr biskupich z r. 1564 było w W. 32 łąnów, osiadłych $8\frac{1}{2}$, pustych $3\frac{1}{2}$, kmieci było 17, z których każdy siedział na półłanku i składał biskupowi 1 złp. $2\frac{1}{2}$ gr. czynszu, 2 wiertelce owsa, 4 kapłony, 15 jaj. Baraniego płacił $1\frac{1}{2}$ gr. 3 den., żołądnego dawał 2 wiertelce owsa i kapłona. Na św. Małgorzatę dawali po kapłonie. Dwaj karczmarze płaćli każdy 13 gr. czynszu, baraniego i stawnego po 4 den. od beczki piwa. Jeden z karczmarzy miał rolę, od której płaćli 20 gr. i wiertel owsa, każdy zaś z nich winien był jeździć z listami, gdzie mu kazano. Od łąnów pustych, uprawianych, płacono po 2 złp. 5 gr. Włodarz nie składał nic z powodu służby, jaką pełnił. Znajdujące się pod W. stawy wydzierżawiano po 1 grzyw. rocznie. Każdy z kmieci od stawianego wycierza płaćli po 5 gr. Rejestra poborowe z r. 1578 wymieniają Franciszka Salnika, urzędnika starosty bydgoskiego, który wieś tę dzierzawił. W r. 1581 rozgraniczono Orzechowo z Witowem. Z grobowisk przedhistorycznych wydobyto to siekierkę serpentynową i różne przedmioty brązowe. *W. Ł.*

Witów, północny półwysep Rugii, z sławnym przylądkiem Orekundą (Arkona).

Witowa al. *Witoldowa Droga*, białorus. *Witowaja Daroha*, w pow. borysowskim i ihumeńskim, począwszy od wsi Murawa (gm. Bieliczany) widać jej ślady ku Berezynie. Lud opowiada o niej legendę, iż tędy miał przechodzić niegdys wódz wielki i mościł drogę kamieniami. Istotnie są jej ślady. Legendę podał Eustachy Tyszkiewicz (ob. Opisanie powiatu borysowskiego, str. 38). *A. Jel.*

Witowa Góra 1.) lepiej *Biała Góra* al. *Szydłowo*, niem. *Gross Wittenberg*, wś kościelna, pow. wałecki, na pñ.-wsch. od Wałcza, na zach. od Piły, posiada st. pocz., szkołę kat. i ewang., kościół ewang., 848 ha (584 roli or., 6 łąk, 63 lasu); 1885 r. 46 dm., 74 dym., 388 mk., 195

kat., 193 ew. Leży w pobliżu Białych Błot (die weissen Moore). Kościół drewniany, p. w. św. Jana Chrz., filialny do Piły, stanął przed kilku laty na miejscu starego, zbudowanego r. 1738. Kościół ewang., murowany, wzniesiono r. 1853 (ob. Gesch. des Dt. Croner Kreises v. Schmitt, str. 229). Jest to stara osada, pominięta jednak w registr. pobor. XVI w. (ob. Callier, Pow. walecki w XVI w., str. 6). 2.) **W. G.** al. *Jaroszewo*, ob. *Jaroczewo*. *Ks. Fr.*

Witowa Kałodzież, ob. *Witoldowa Kałodzież*.

Witowa Studnia, białoros. *Witowyj Kałodziaż*, studzienka kamieniami wyłożona, pow. borysowski, w pobliżu wsi Masałaje, do której przywiązana legenda ludowa, że ją wykopał niegdyś przechodząc tędy wojownik król Wit i lud miejscowy wolnością obdarował, ale gdy dokument pisany zaginął, zostali włościanie poddanyimi; tradycya to tak silna, że aż do ostatnich czasów poddaństwa nie chcieli ulegać dziedzicowi (ob. Opis pow. borys. przez Tyszkiewicza, str. 39).

A. Jel.

Witowąż al. *Witowąs*, wś, pow. lipnowski, gm. Ossówka, par. Czernikowo, odl. 20 w. od Lipna, ma 18 dm., 163 mk., 349 mr., karczme. W r. 1827 było 11 dm., 106 mk. Według reg. pob. pow. lipnowskiego z r. 1564 wś Witowąż, w par. Czernikowo, miała 9 osadników, poddanych Sumińskich, na 5 łan. Płacono fl. 3 gr. 26 sol. 2 (Pawiński, Wielkop., I, 322).

Witowce, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Kamieńskich, Dołhino (o 3 w.), o 47 w. od Wilejki, 12 dm., 92 mk. (w 1865 r. 47 dusz rewiz., w tem 3 jednodworców).

Witowcie, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Janiszki, o 48 w. od Szawel.

Witowciszki, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 13 w.), okr. wiejski Suderwa, 5 dusz rewiz.; należy do dobr Izabelin, Koticzów.

Witówek, wś i fol. nad rz. b. n., pow. piotrkowski, gm. Uszczyn, par. Witów; wś ma 4 dm., 30 mk., 10 mr.; fol. 10 dm., 35 mk. Folw. ten wchodzi w skład majoratu rząd. (bar. Korfa), obejmującego 1741 mr. Dawniej należał do klasztoru w Witowie. W 1827 r. było 11 dm., 117 mk.

Witowice 1.) wś i fol., pow. sandomierski, gm. Górki, par. Olbierzowice, odl. od Sandomierza 26 w., mają 24 dm., 219 mk., 406 mr. dwor., 154 mr. włośc. W 1827 r. było 24 dm., 105 m. Dobra W. składały się w r. 1886 z fol. W. i Józefów rozl. mr. 584: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 257, łąk mr. 10, past. mr. 44, nieuż. mr. 5; bud. drew. 12; fol. Józefów gr. or. i ogr. mr. 85, łąk mr. 19, past. mr. 4, lasu mr. 157, nieuż. mr. 3; bud. drew. 3. Wś W. os. 22, mr. 155. W r. 1578 wś składała się z wielu części: Krzesimo-

wski Krzysztof płacił od 2 os., $\frac{1}{2}$ łana, 1 zagr. z rolą, 1 ubog.; Stanisław Krzesimowski od 1 os., $\frac{1}{4}$ łana, 1 ubog., Chrzanowska od 1 os., $\frac{1}{4}$ łana; Żbikowski Jakub od 1 os., $\frac{1}{4}$ łana; Andrzej Krzesimowski syn Andrzeja sam uprawiał $\frac{1}{2}$ łana; Andrzej Krzesimowski syn Jerzego od 1 os., $\frac{1}{4}$ łana, 2 zagr. z rolą; Mikołaj Krzesimowski od 2 os., $\frac{1}{2}$ łana; Elżbieta Krzesimowska (nie podano jej posiadłości). 2.) **W.**, wś i fol. nad rzką b. n., dopł. Szreniawy, pow. miechowski, gm. Rzerzusia, par. Miechów (odl. 7 w.), posiada szkołę początkową (od r. 1881), młyn wodny i tartak. W 1827 r. było 56 dm., 347 mk. W r. 1886 fol. W. z nomenkl. Góry rozl. mr. 933: gr. or. i ogr. mr. 689, łąk mr. 32, past. mr. 14, lasu mr. 176, nieuż. mr. 22; bud. mur. 9, drew. 15; płodozm. 10 i 11 pol.; las nieurządzony. Wś W. os. 76, mr. 712. Wspomniane w dok. z r. 1339 (Kod. Małop., III, 33). W połowie XV w. Witowice i Gotprzydowice (Godfrydowice?) stanowiły jedną wieś w dwu częściach, należących do dwu parafii: w Miechowie i Szreniawie. Część Witowice należała do klasztoru miechowskiego. Reszta zaś była własnością Stanisława Pieniążka h. Jelita. Było tu 19 łan. km., 2 karczmy z rolą, 3 zagr. z rolą, 2 młyny; ze wszystkich ról płacono dziesięcinę, wartości 26 grzyw., klasztorowi miechowskiemu. Folw. rycerski dawał także dziesięcinę klasztorowi. Ogólna wartość dziesięciny 30 grzyw. (Długosz, L. B., II, 37 i III, 25). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1490 wś W. miała 14 i pół łana; r. 1581 własność Stanisława Czernego, miała 9 łan. km., 3 zagr. bez roli, 4 kom. bez bydła (Pawiński, Małop., 93, 438). 3.) **W.**, w XIII w. *Unewitowicy*, a więc *Uniewitowice*, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Nowa Aleksandrya, paraf. Końskowola. Na obszarze wsi obfite pokłady żwiru. W 1827 r. było 37 dm., 232 mk. W akcie z r. 1279 potwierdzającym uposażenie klasztoru w Koprzywnicy, podano w liezbie wsi dających dziesięcinę klasztorowi „Unewitowicy“, które wydawca Kod. Małop. (II, 144 i 155) uważa za niedającą się odgadnąć nazwę. Tymczasem są to niewątpliwie późniejsze Witowice, następnie zamienione z klasztorem św. Krzyża. Bawi tu r. 1360 dn. 25 sierp. Kazimierz W. w gronie dostojników (Kod. Małop., III, 140). W połowie XV w. wś W., w par. Witowska Wola (potem Końskowola), własność Konińskiego h. Rawa, miała 22 łany, z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 15 grzyw., dawano klasztorowi św. Krzyża. Folw. i zagr. płacili dziesięcinę pleban. w Woli Witowskiej. Niektóre role dawały dziesięcinę bisk. krakowskiemu, inne klasztorowi (Długosz, L. B., II, 571 i III, 246). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś W. leżała w par. Końskowola. W r. 1676 płacono pogłównie od 56 poddanych (Pawiński, Małop., 359). *Br. Ch.*

Witowice Dolne z Cisowcem i W. Górne, dwie wsi, w pow. sądeckim, leżą w widłach utworzonych przez ujście Łososiny do Dunajca, par. rzym.-kat. w Tropiu. Dunajec tworząc tu wielki zakręt, ogranicza te wsi od wschodu i północy, Łososina zaś od zachodu. Płd. część obszaru jest lesistą i górską, ze szczytem Ostra góra (459 mt.). Od tego szczytu ciągnie się pasmo lesiste w kierunku płn.-wsch., dzieląc W. Górne od wsi Zagórza. Pasma to zmusza Dunajec do kierunku płn.-wsch. Wznies. W. Dolnych wynosi 326 mt., na obszarze Cisowca szczyt Żebraczka 417 mt. a Czyżowiec 424 mt. W. Dolne graniczą na płn. z Tropiem (przez Dunajec), na zach. z Połomem Małym i Kątami. W. Górne na zach. z Łękami a na płd. z Bilskiem. W. Dolne leżą wraz z obszarem więk. pos. (Marcelego Piłatowskiego) 67 dm. i 488 mk. (483 rzym.-katol. i 5 izr.). Pos. tabularna ma 359 mr. roli, 7 mr. łąk, 5 mr. 1038 sąż. ogr., 35 mr. pastw., 404 mr. lasu, 30 mr. stawów i moczarów, 7 mr. nieuż. i 2 mr. 56 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 203 mr. roli, 17 mr. łąk i ogr., 24 mr. pastw. i 5 mr. lasu. W. Górne leżą 50 dm. i 303 mk. (w tem 7 izrael.). Posiadłość tabularna rozparcelowana. Obszar ogólny 237 mr. roli, 12 mr. łąk i ogr., 46 mr. pastw. i 165 mr. lasu. Jestto starożytna osada. Znajdują się tu ruiny zamku (por. *Tropie*). W r. 1581 ws ta należy do par. Świradz w Tropiu. Kasper Wiernek płaci tu od 2 łan. km., 6 zagr. z rolą, 6 kom. bez bydła. Olszowski i Mikołaj Witt od 2 łan. km., 2 zagr. z rolą. Adryan Wiktor od 3 pół łanków, 1 zagr. z rolą, 1 rzem. Ofinowski i Kempński od 2 łan. km., 6 zagr., 2 kom. z bydł., 3 kom. bez bydła, 2 rzem., foluszu (Pawiń., Małop., 150). Widocznie nazwa wsi poszła od Witta, pierwotnego osadnika. Ztąd pisano ją Wittowice. *Mac.*

Witowice, ws ryc., w pow. inowrocławskim (strzeliński), na płd.-wschód od Kruszwicy, na wschód od Gopła, okr. komis. i st. kol. Kruszwica, poczta w Jerzycach, szkoła katol. w Orpiszewie, par. w Ostrowie nad Gopłem, sąd w Inowrocławiu, 6 dm., 339 ha, 102 mk. (99 katol.). Do podatku gruntowego oszacowano czysty dochód na 3016 mrk. W r. 1560 siedzą tu Wyganowscy i Witowscy. Według reg. pob. pow. radziejowskiego z r. 1557 ws szlachecka Witowice Małe i Wielkie miała 8 osadników na 8 łanach (Pawiński, Wielkop., II, 34). *Wł. Z.*

Witowice, 1319 *Wichowicz, Weigwitz*, dobra i ws, pow. śląski, par. ew. Witowice, kat. Stary Więzów. W r. 1885 dobra miały 290 ha, 6 dm., 109 mk. (22 kat.); ws 441 ha, 48 dm., 300 mk. (15 kat.).

Witowiczki, ws ryc., przyległa do Witowic, pow. inowrocławski, 5 dm., 108 ha, 46 mk. (38 kat.). Czysty dochód gruntowy 1224 mrk.

Witowiec, w pow. lelowskim, par. Niegowa (Pawiń., Małop., 76), jestto mylnie odczytana

nazwa wsi Lutowiec, w dzisiejszym pow. będzińskim. Ws ta zapewne nie istnieje obecnie. Podana w spisach urzęd. z r. 1867 a pominięta w najnowszych.

Witówka, rzeczka, bierze początek pod wsią Wity, w pow. nowomińskim, płynie ku płd. pod Kałuszyn, skręca ku płd.-wschod., płynie przez Skrzeki, Skrodę, Gołębiówkę, wchodzi na obszar pow. węgrowskiego i pod wsią Sosnowe wpada do Kostrzyna z lewego brzegu. Długa do 14 w.

Witówka, ws i kol., pow. augustowski, gm. Dowspuda, par. Raczki, odl. od Augustowa 21 w., leży przy granicy od Prus. Ws ma 30 dm., 197 mk.; kol. 1 dm., 13 mk. Wchodziła w skład dóbr Dowspuda. Folw. ma 274 mr. obszaru. Ob. *Raczki*.

Witówka, 1.) zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hajna, o 56 w. od Borysowa, własność Pieślaków, ma 2 włóki; miejscowość fallista, grunta lekkie. 2.) **W.**, ws nad Ptyczęą, pow. miński, gm. Samochwałowice, 2 dm., 17 mk., cerkiew paroch. 3.) **W.**, folw., pow. orszański, dziedzictwo Rogińskich, ma 210 dzies. (21 roli, 8 łąk, 10 lasu).

Witówka, ws nad bezim. rzeką, pow. mgliński gub. czernihowskiej, ma 105 dm., 611 mk., cerkiew.

Witowie, ob. *Witobel*.

Witówno, niem. *Weitenhagen*, ws i dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, st. p. Ujsé, par. kat. Słupsk. W r. 1885 ws miała 278 mk. ew., 359 ha; dobra ryc. 242 mk. ew., 1 kat., 1229 ha.

Witowo 1.) ws i kol., pow. niezawski, gm. Bytoń, par. Witowo, posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, kopalnię torfu, 294 mk., 833 mr. W 1827 r. było 40 dm., 291 mk. Jestto dawna posiadłość biskupów kujawskich. W r. 1339 we wsi Wieniu spisany był akt rozgraniczenia dokonanego między W., wsią bisk. kujaw., a przyległą wsią częściowej szlachty Powołowice (dziś Powalkowice) (Kod. dypl. pol., II, 263). Kościół paraf., p. w. św. Andrzeja Ap., powstał tu zapewne już w XV w. Według reg. pob. pow. lipnowskiego z r. 1564 ws W. miała 8 osadników, 3 zagr., 2 kołodziei, młynarza, poddanych Lasockiego. Płacono 5 fl. 5 gr. 1 sol. (Pawiński, Wielkop., I, 329). Biskup Szaniawski przeznaczył wieś tę na uposażenie seminarium we Włocławku. Jednocześnie oddano pod zarząd seminarium parafią, którą zawiadywał prefekt seminarium, ustanowiony przez wizytatora gener. zgromadzenia misjonarzy. Po reformie w r. 1864 ustanowiony został oddzielny proboszcz z duchowieństwa świeckiego. Istniejący dotąd kościół par. drewniany, wystawiony był w r. 1735 przez ks. misjonarzy, gdy jednak podupadł, prefekt seminarium ks. Franc. Płoszczyński z gruntu go wyrestaurował, przyczem wewnątrz i zewnątrz ozdobił płaskorzeźbami, które sam przy pomocy wyuczonych przez sie-

bie chłopców wiejskich wykonał, a nadto zaopatrzył kościoł aparatami i makatami. Na cmentarzu grzebalnym jest kaplica murowana p. w. św. Krzyża, wystawiona r. 1840 przez kś. Wojciecha Kochowicza (ob. Borucki, Ziemia kujawska). **W.** par., dek. nieszawski, 2300 dusz. 2.) **W.**, wś, pow. kolski, gm. Budziszewo, par. Dęby Szlacheckie, odl. od Koła 10 w., ma 14 dm., 135 mk. 3.) **W.**, kol., pow. kolski, gm. Kłodawa, par. Bierzwienna Długa, odl. od Koła 18 w., ma 7 dm., 61 mk. 4.) **W.**, dwór, pow. kolski, gm. Lubotyń, par. Wrząca Wielka, odl. od Koła 7 w., ma 1 dm., 10 mk. Żadna z trzech powyższych osad nie jest podana w spisach pobor. z XVI a nawet i w spisie wsi i osad z r. 1827. 5.) **W.**, ob. *Witów*. *Br. Ch.*

Witowo, jezioro w dobrach Kublicze, pow. lepelskim.

Witowo 1.) wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Brzozowo Nowe, o 21 w. od Bielska, 692 dzies. ziemi włośc. (420 roli i pod zabud., 172 łąk i pastw., 100 nieuż.). 2.) **W.**, dobra, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Luszczewo, o 22 w. od Słonima. W najnowszym spisie niepodane.

Witowo (dok.), wś zaginiona pod Kiszewą, pow. kościerski; r. 1304 własność cystersów w Byszewie (ob. *Perblach*: P. U. B., str. 555).

Witowo, niem. *Vitovo*, os. do Kisielic, 9 dm., 95 mk.

Witowska Wola, pierwotna nazwa wsi, później miasteczka Końskowola.

Witowtyszki al. *Wytowtyszki*, wś, pow. kalwaryjski, gm. Nadniemeńska, odl. 49 w. od Kalwaryi, ma 13 dm., 71 mk.

Witowy, wś ryc., pow. inowrocławski, sąd, okr. komis. i st. kol. Inowrocław, poczta w Łojewie, parafia i szkoła katol. w Górze; 4 dm., 280 ha, 104 mk. Czysty dochód gruntowy 2617 mrk.

Witowy-Most, wś, pow. przasnyski, gm. i par. Baranowo, odl. 34 w. od Przasnysza, ma 6 dm., 57 mk., 218 mr.; olejarnia i smolarnia. W r. 1827 było 6 dm., 33 mk.

Witramowice, ob. *Wytrybowice*.

Witramowo, niem. *Wittmannsdorf*, wś i dobra, pow. ostródzki, st. poczt. w miejscu.

Witranka, wś nad rzeką t. n., dopł. Dniestru, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. Chocim, 87 dm.

Witrowno, niem. *Wintershagen*, wś i dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, st. p. Charnowo, paraf. kat. Słupsk.

Witrowszczyzna, uroczysko na gruntach mka Steblowa, pow. kaniowski (ob. t. XI, 312).

Witryków al. *Wetryków*, część gm. Kulowa, w pow. żółkiewskim.

Witryłów, wś, pow. brzozowski, na lew. brzegu Sanu, przy ujściu pot. Witryłówny, na wzn. 343 mt. n.p.m., wzdłuż potoku płynącego z obszaru wsi Końskie w kierunku płn.-zach., ma

szkołę ludową i cerkiew drewnianą, p. w. św. Michała, filialną parafii w Końskiem. Liczy wraz z obszarem tabul. 98 dm. i 641 mk. (396 rzym.-kat., 239 gr.-kat. i 16 izrael.). Rzym.-katolicy należą do parafii w Dydni. Pos. tabularna (dra Jana Kozłowskiego) ma 300 mr. roli, 49 mr. łąk, 3 mr. ogrodu, 20 mr. pastw., 412 mr. lasu i 1 mr. 504 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 584 mr. roli, 36 mr. łąk i ogr., 94 mr. pastw. i 15 mr. lasu. Na obszarze W. znajduje się nafta. Graniczy na pld. z Końskiem, na zach. z Krzywem a na pln. z Temeszowem. *Mac.*

Witryno, jezioro, w pow. orszańskim.

Witschenske, niem. *Wyciążkowo*.

Witschinken (niem.), ob. *Wycinki*.

Witschlin (niem.), ob. *Wyczlin* i *Wiślin*.

Witschunen, wś, pow. ragnecki, st. poczt. Kraupischken.

Witsodzie, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 44 w. od Szawel.

Vittanowa, ob. *Witanowa*.

Wittauten, wś i dobra, pow. kłajpedzki, st. p. Plicken.

Vitte, jedno z przedmieść Kłajpedy.

Wittehnen, folw. dóbr Maldaiten, w pow. fyszhuskim.

Wittenberg Gross i *Klein* (niem.), ob. *Biała Góra* i *Jaroczewo*.

Wittenberg 1.) wś, pow. welawski, st. p. Allenburg. 2.) **W.**, wś, pow. iławkowski, st. p. Tharau.

Wittenfeld, folw., pow. frydlandzki, st. p. Domnau.

Wittenfelde (niem.), dobra, pow. elbląski, st. p. i paraf. kat. Elbląg, 106 ha (91 roli orn., 3 łąk); 1885 r. 8 dm., 9 dym., 43 mk., 3 kat., 40 ew.; hodowla bydła holenderskiego, sprzedaż mleka. Nazwę otrzymała od dziedzica, Mik. Witte, który ją posiadał około r. 1400. R. 1721 rozróżniano 2 działy, z których jeden spadkobiercy burmistrza Chrystyana Treschenberg podzielili na 3, tak że teraz są tam 4 działy, przez lud Buendelhoefer zwane (ob. *Der Elbinger Kreis v. Rhode*, str. 88). W r. 1789 było 6 dym. *Ks. Fr.*

Wittenheim, folw. dóbr prywat. Baechhof (lotew. Uppes Mujża), w okr. i pow. tukumskim, par. neuenburgska (Kurlandya).

Wittfelde 1.) (niem.), ob. *Witfeld*. 2.) **W. Klein**, folw., pow. człuchowski, st. poczt. Białembork, par. katol. Ekfir, 342 ha (283 roli orn., 28 łąk, 8 lasu); 1885 r. 5 dm., 8 dym., 55 mk. ew.; 1789 r. 4 dymy. *Ks. Fr.*

Wittfong, żuławka, pow. węgoborski, st. p. Steinort.

Wittgenau, 1428 *Wylchenaw*, wś, pow. zielonogórski, par. kat. i ew. Zielonogóra. W r. 1885 było 1178 ha, 57 dm., 353 mk. (21 kat.).

Wittgendorf 1.) *Ober*, wś i dobra, pow. złotoryjsko-hajnowski, par. ew. Kreibau, kat. Hajnów.

W r. 1885 dobra miały 49 ha, 2 dm., 4 mk. ew.; wś 88 ha, 39 dm., 171 mk. (4 kat.). 2.) **W. Nieder, Wickendorf**, 1360 *Wichchindorf*, dobra i wś, pow. złotoryjsko-hajnowski, par. ew. Kreibau, kat. Hajnów. W r. 1885 dobra miały 185 ha, 2 dm., 59 mk. (8 kat.); wś 450 ha, 44 dm., 266 mk. (3 kat.). 3.) **W.**, 1375 *Witchendorff*, wś, pow. kamieniogórski, par. ew. Giesmannsdorf, katol. w miejscu. W r. 1885 było 1042 ha, 153 dm., 1100 mk. (108 ew.). Wś ta stanowiła do r. 1810 własność klasztoru w Gryzoborze, który tu założył parafię i wznosił kościół. 4.) **W.**, 1446 *Witchendorf*, dobra i wś, pow. szprotowski, par. ew. w miejscu, kat. Hertwigswaldau. W r. 1885 dobra miały 650 ha, 8 dm., 104 mk. (9 katol.); wś 1229 ha, 104 dm., 600 mk. (29 katol.). Istnieje tu kościół katol. filialny, przy którym już w r. 1539 osadzony został kaznodzieja protestancki. Po wypędzeniu w r. 1668 duchownych protestanckich kościół odzyskali katolicy a ewangelicy wzniesli dla siebie nowy kościół dopiero r. 1742. Szkoła ewang. istniała już r. 1539. Na obszarze wsi, śród warstwy marglu znalezionu kości mamuta r. 1830.

Wittgenstejnowska, str. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, w pow. borysowski, w gm. Smolewicz (o 1¹/₂ w.), pomiędzy st. Kołodyszcze (o 19 w.) a Żodzino (o 20 w.), odl. o 666 w. od Moskwy a 356 od Brześcia. Nazwa ta została nadana, ponieważ st. stanęła na obszarze dóbr smolewickich ks. Wittgenstejna, obecnie ks. Hohenlohe.

A. Jel.

Wittgirren 1.) posiadłość, pow. wystrucki, st. p. Gr. Bubainen. 2.) **W. Bessen**, posiadłość, pow. wystrucki, st. p. Gruenheide. 3.) **W.**, wś, pow. ragnecki, st. p. Kellminnen. 4.) **W. Legen**, wś, pow. piłkajowski, st. p. Mallwischken. 5.) **W.**, wś, pow. labiewski, st. p. Mehlawischken. 6.) **W.**, posiadłość, pow. labiewski, st. p. Neunischken. 7.) **W.**, wś, pow. tyłzycki, st. p. Piktupoehnen. 8.) **W.**, wś, pow. darkiejmski, st. p. Szabienen. 9.) **W. Stannen**, wś, pow. ragnecki, st. p. Szillen. 10.) **W. Gross i Klein**, wś i posiadłość, pow. wystrucki, st. p. Didlacken.

Wittich, niem. *Wittig*, rzeka, prawy dopływ Nissy tyłzyckiej, lew. dopł. Odry, ma źródła w górach Izerskich, w Czechach, płynie na pewnej przestrzeni granicą Saksonii i Śląska pruskiego, uchodzi do Nissy pod wsią Radmercy.

Wittichenau (niem.), ob. *Kulów*.

Wittichswalde, ob. *Rygwalt*.

Wittigsfelde (niem.), ob. *Bronisze*.

Wittigwalde, pol. *Wigwald*, w dok. *Wittichensdorf, Wittichenwalde*, dobra ryc., os. kośc., młyn, pow. ostródzki, st. poczt. Reichenau. R. 1363 w Malborku w. m. Winrych v. Kniprode odnawia przywilej nadany nieżyjącemu już Witychowi na dobra W. w ziemi saskiej, mające 80 wł. na prawie chełm. Granicami były: jezioro Płatyńskie, Ostrowin i jez. Gugowo. R. 1460 w. m.

Ludwik v. Erlichshausen nadaje Janowi i Kasprowi Schoeneich'om oraz trzem braciom Lesławom posiadłości Klawka z Wierzbowa i Mikołaja z Wigwałdu (Kętrz., O lud. pol., 376).

Wittinnen 1.) ob. *Wityh*. 2.) **W.-John**, wś, pow. kląjpedzki, st. p. Plicken.

Wittkampen, wś, pow. stołupiański, st. p. Kattenau.

Wittkehmen, ob. *Schmalleningken* 3).

Wittken, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Kallingken.

Wittko 1.) *Blinden*, ob. *Szillinnen*. 2.) **W. Sembeln**, ob. *Klumben*. 3.) **W. Szabern**, wś, pow. kląjpedzki, st. p. Plickef.

Wittmansdorf, wś i posiadłość, pow. ostródzki, st. poczt. w miejscu.

Wittomin (niem.), ob. *Wytomin*.

Wittschen, wś, pow. tyłzycki, st. poczt. Kallwen.

Wittock (niem.), ob. *Wysoka*.

Wittun (niem.), ob. *Witunia*.

Wittwenhof, łotew. *Kirkauē-Mujža*, dobra koron., w okr. mitawskim, pow. i par. bowska (Kurlandya).

Witty, wś, pow. nowomiński, gm. Chróściec, par. Kałuszyn, ma 71 mk., 69 mr. dwors. W r. 1827 było 14 dm., 93 mk.

Wituchowo, w dok. *Vitankovo*, wś ryc., pow. międzychodzki, okr. komis. Orzeszkowa, st. kol. i poczta w Kwilezu (Kwiltsch), szkoła katol. i ewang. w miejscu, par. katol. w Kwilezu, ew. w Lwówku (Neustadt bei Pinne), sąd okr. w Międzychodzie, ma 10 dm., 840 ha, 168 mk. (99 katol.). Leży na zachód-płn. od Pniew. Czysty dochód gruntu 2074 mrk. Gorzelnia parowa i młyn parowy. Do W. należy folw. Kapanina. R. 1251 Vitankowo, jako własność templaryszów, daje dziesięciny bisk. poznańskiemu. R. 1580 było własnością Anny Bukowieckiej i miało 8 półłanków os., 5 zagrod., 1 komorn. W r. 1793 dziedzicem był Jan Mańkowski.

Witulín, wś i folw. nad rzeką Białą (Kamionką ?), pow. konstantynowski, gm. i par. rz.-gr. Witulin, rz.-kat. Bordziłówka, poczta Biała, odl. 12 w. od Janowa, posiada cerkiew par., szkołę początkową, ma 61 dm., 492 mk. W 1827 r. było 39 dm., 247 mk. Cerkiew paraf. (w dekan. łosickim) erekcyi niewiadomej, została odbudowana w r. 1666. W r. 1887 folw. Witulin, z przyl. Pasieka, rozl. mr. 1746: gr. orn. i ogr. mr. 980, łąk mr. 228, pastw. mr. 154, lasu mr. 330, w odpadkach mr. 11, nieuż. mr. 43; bud. mur. 13, drew. 12; płodozm. 9 i 10-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 60, mr. 913. Dobra W., które pierwotnie składały się z wsi: W. Osówka, Nosów, Bukowice, Nosowska Wólka, Komarno, Kozierady (dziś Konstantynów), kupione zostały w r. 1642 od Koniecpolskich przez Jana z Dąbrowy Firleja, wojew. sandomierskiego, zostawały chwilowo

w posiadaniu jego zięcia Krzysztofa Sapiędy, podczaszego w. ks. litew., ale już w roku następnym nabył je Krzysztof Piekarski, woj. brzeski. Posiadał on W. przeszło 40 lat; w r. 1669 oddał zięciowi Sawickiemu, którego syn, kasztelan brzeski, sprzedał je w 1688 r. Janowi Pieniżkowi, woj. sandomierskiemu. Jedyne jego córka Marya Kazimiera, między innymi, wniosła w 1700 r. mężowi swemu Karolowi hr. Siednickiemu h. Odrowąż, po którym odziedziczył je Karol Józef Siednicki, podskarbi wojewtwa podlaskiego. Pamiątką po Krzysztofie Piekarskim jest dotąd istniejący ogród, a po Siednickim dwór, który zbudował około r. 1720, na miejscu spalonej dawnej rezydencji. W dworze tym niekiedy tylko w porze letniej przebywał, mieszkał bowiem w nieistniejącym już dziś pałacu w Ostromęczynie, później zaś przeniósł się do założonej przez siebie wspaniałej rezydencji w sąsiednim Konstancynie. Po śmierci jego W. objął Kazimierz Wężyk z Wielkiej Rudy, on to dom tujejszy wykończył; jednym z jego synów był znany poeta Franciszek Wężyk, urodzony w W. dnia 7 paźdz. 1785 r. Ogród tujejszy sięga czasów Jana Kazimierza, ciągnie się wzdłuż rzeczki Białki, która odgraniczała tu Koronę od Litwy. Przechowały się po Wężyku jeszcze meble i portrety niektórych znakomitych osób. Opis W. podał W. Łoski w Tygod. Illustr. z r. 1877. W. gmina, graniczy z gm.: Rokitno, Zakanale, Kornica, Huszlew i Swory, ma 16672 mr. obszaru i 3080 mk. (2415 prawosł., 718 kat., 16 żyd.). Sąd gm. okr. II we wsi Horoszk, urząd gm. we wsi Leśno. W skład gm. wchodzi: Bordziłówka Stara i Nowa, Bukowice, Droblin, Hrud, Kajków, Klukowszczyzna, Koszelówka, Lewiczyna, Leśna, Maryampol, Nosów, Nowinki, Owczarnia, Osówka, Pasieka, Roskosz, Witulin i Zielony folw.

Br. Ch.

Witulin, folw. nad bezim. rzką, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krajsk, o 70 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. mińskiej, 1 dm., 4 mk. katol.; w 1865 r. własność Wasilewskich.

Witułty, niem. *Witulten*, ws. pow. ostródzki, st. p. Dorotowo. Leży na granicy b. ziemi saskiej i dzisiejszej warmińskiej. R. 1344 w Ostrodzie nadaje w. m. Ludolf Koenig niejakiemu Witułtowi (Wiltote) 15 włók obok wsi Mańki, przy 9 latach wolności. W r. 1415 Jan v. Bichon, komtur ostródzki, nadaje Erazmowi z Witułt 10 wł. tamże i 10 wł. w Olszewie na prawie chełm., z obowiązkiem jednej służby zbrojnej. R. 1599 siedzą tu tylko Polacy (Kętrz., O ludn. pol., 374).

Wituń, ws. nad Biesiedzią, pow. klimowicki, gm. Berezki (o 7 w.), ma 63 dm., 400 mk., zapasowy śpichlerz zbożowy gminny, przystań. 2.) **W.**, ws. pow. sieński, gm. Pustyn, mo 9 dm., 72 mk.

Witunia al. *Witonia*, [niem. *Wittun*, w dok.

z r. 1554 *Withun*, 1546 *Vithunia*, ws. pow. złotowski, st. p. i par. kat. Więcbork, 834 ha (590 roli orn., 117 łąk, 22 lasu); 1885 r. 40 dm., 54 dym., 316 mk., 21 kat., 283 ew., 12 żyd. Pojawia się w dokum. z r. 1453. Według wizyty Trebnica z r. 1653 pobierał prob. więcborski ztąd od 13 włościan po 2 korce żyta i tyleż owsa (str. 120). Tyleż było ich, kiedy r. 1695 archidyakon Jezierski wizytował parafię; mesznego dawali wówczas razem 27 korce żyta i tyleż owsa (str. 92). W XVIII w. mieli tu luterańskie dom modlitwy, który r. 1739 został zniszczony, lecz później na nowo wzniesiony (ob. *Gesch. des Platau Kr. von Schmitt*, str. 270). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisana jest W. jako ws. szl., należąca do Potulickich, o 17 dym. (str. 259).

Ks. Fr.

Witunicze, ws. z zarządem gminnym i dobra nad bezim. dopł. Poni, pow. borysowski, w 3 okr. pol. a 4 okr. sądowym, o 92 w. od Borysowa. Ws. ma 12 osad, 130 mk. Cerkiew p. wez. św. Piotra i Pawła, ma z dawnych zapisów około 2 1/3 wł. gruntu i łąk; około 1200 parafian; filie: w Niebyszynie p. wez. Wniebowzięcia N. P. M., z 1760 r. fundacyi Macieja Rodziewicza, uposażona 2 włókami ziemi, i w Szklanicach, p. wez. Podwyższenia św. Krzyża, fundacyi Łyszkiewicza, z zapisem 4 mr. ziemi. Gmina W. składa się z 4 okręgów (starostw) wiejskich, ma 363 dm., 1904 dusz męz., uwłaszczonych na 5899 dzies. ziemi. Szkołka gminna we wsi Wilejce; w obrębie gminy znajduje się 33 wiosek, 4 zaśc., 35 majątków i folw., 1 miasteczko. Dobra W., nadane przez Stefana Batorego za zasługi wojenne Chmielewskiemu (ob. *Dobinów*), potem własność Kaweczyńskich, z których Enoch w 1627 r. sprzedaje Janowi Burbie. W połowie b. w. należały do Korcozowiczów, miały około 100 poddanych; od 1863 r. są własnością Nowomiejskich i wraz z folw. Nowosiółki i Stań-Król mają około 140 włók; grunta lekkie, miejscowość wzgórzysta i lesista.

A. Jel.

Witunki, osada, pow. sieński, gm. Pustyn, ma 1 dm., 6 mk.

Witusza, ws. i folw., pow. gostyński, gm. Kiernozia, par. Osmolin, odl. 28 w. od Gostynina. Folw. ma 6 dm., 49 mk., 653 mr. (617 mr. roli); ws. ma 10 dm., 134 mk., 30 osad, 33 mr. W 1827 r. było 13 dm., 117 mk.

Witwica, nazwa dawana pot. Łuzanka (dopł. Świcy) w dolnym jego biegu.

Witwica, ws. pow. doliniański, 14 klm. na pń.-zach. od Doliny, 10 klm. na pńd. od sądu pow. i urz. poczt. w Bolechowie. Na pń. leży Hoszów, na wsch. Kniaziołuka, na pńd. Mizuń, na pńd.-zach. Kalna, na zach. Roztoczki i Stańkowce, na pń.-zach. Cerkowna. Pń. część wsi przepływa Witwica, dopł. Świcy, zwana w górnym biegu Łuzanką (ob.) i przyjmuje w obrębie wsi od praw. brz. Rostoczki i Putnej, a od lew. brz.

Krzywiec i Jusiepowiec. Zabudowania leżą w dolinie Witwicy. Przeważna część obszaru lesista. Na zach. las Sołotwina, na płd. las Osieczna. Wznies. sięga na płd. 867 mt. Dolina Witwicy wzn. średnio 450 mt. Własn. więk. ma roli orn. 82, łąk i ogr. 39, pastw. 90, lasu 162; wł. mn. roli orn. 675, łąk i ogr. 463, pastw. 1803, lasu 491 mr. W r. 1880 było 194 dm., 957 mk. w gm., 9 dm., 46 mk. na obsz. dwor. (949 gr.-kat., 7 rzym.-kat., 45 izr., 2 innych wyzn.; 952 Rus., 1 Pol., 50 Niem.). Par. rzym.-kat. w Bolechowie, gr.-kat. w miejscu, dek. bolechowski. We wsi cerkiew p. w. św. Jana Ewang. i szkoła 1-klas. Jest tu tartak wodny o jednym gatrze, pile zwyczajnej, wyrabiający deski. Wś ta jest gniazdem Witwickich. Zład pochodził Stanisław, biskup kijowski a następnie poznański († 1697). Z tej rodziny pochodził też poeta Stefan Witwicki, urodzony w Janowie na Podolu. Krótki opis wsi podał „Literaturnyj Sbornik“ z r. 1870, str. 68.

Lu. Dz.

Witwińce, wś, w dawnym wwdztwie bralcawskim, podług reg. pobor. z 1629 r. własność Stefana Kierdynowicza Dżusy z Lachowca, który płaci z niej z 44 dym. (Jabłonowski, Ukraina, I, 133).

Witwiniec, dobra, pow. brzeski, w 2 okr. pol., gm. Małoryta, 632 dzies. (74 łąk i pastw., 300 lasu, 125 nieuż.); własność Stankiewiczów.

Witwiszki, zaśc. szl. nad jez. Kruszkokie, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 59 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. katol.

Wity, ob. *Chylińy, Głazewo, Łapy, Radzieje, Targonie*.

Wityczew, *Wityczów* al. *Witaczów*, wś na prawym brzegu Dniepru, pow. kijowski, w 4 okr. pol., gm. Trypol, o 60 w. poniżej Kijowa, ma 1060 mk. Podług Pochilewicz jest tu 2200 mk. prawosł. i 23 żydów. Włościanie, w liczbie 714 dusz. rewiz., uwłaszczeni zostali na 2221 dzies., ze spłatą po-3240 rs. 15 kop. rocznie. Posiada cerkiew, p. wez. Podniesienia Krzyża św., z drzewa wzniesioną w 1853 r. i uposażoną 41 dzies. ziemi. Obok niej znajduje się ruina dawnej cerkwi, pochodzącej z połowy zeszłego wieku. Prom ułatwia komunikację pomiędzy dwoma brzegami Dniepru. Jestto jedna z najdawniejszych sadyb Polan naddnieprzańskich. Posiada bardzo stare horodyszcze, położone na wyniosłym brzegu Dniepru; część jego odwaliła się w rzekę; reszta stanowi sadybę włościańską. Starożytność tego horodyszcza nie podlega wątpliwości; wały idą po krawędzi naturalnych spadzistości: z zachodniej strony od równiny horodyszcza to oddzielone jest dwoma równoległymi wałami; z tych wał wewnętrzny dwa razy wyższy od zewnętrznego, dostępu do wału bronił jeszcze jar, którym przecieka mały ruczaj. Taki typ fortyfikacji niezawodnie należy do epoki wielkoksiążęcej lub jeszcze znacznie da-

wniejszej: wały tu nie przerywają się sztucznymi wzmocnieniami i obroną, w rodzaju baszt narożnych. Od południa tylko jest wązka przerwa w wałach, którą włościanie nazywają „baksztoja“ (basztą); oczywiście był tędy jedyny wjazd do horodyszcza, ku któremu prowadziła drożyna kręto wijąca się od brzegu Dniepru. Wśród tych wałów dziś jeszcze wykopują mnóstwo kości ludzkich, tudzież szczątków dawnych glinianych naczyń, z ciekawą ornamentyką. Znaleziono tu brązowy gwóźdź z uszkiem. Horodyszcze to otacza mnóstwo (do 100) starożytnych mogił. Tyleż mogił znajduje się i przy sąsiedniej wiosce Chalepin. Konstanty Porfirogenita, piszący 980—990, czyni już wzmiankę o W. „Wiedzieć należy—mówi on—że przybywające z dalszej Rusi czółna do Konstantynopola, pochodzą częścią z Nomogardu (Nowogród), w którym Światosław, syn Inhora, ks. Rusi, mieszkał, częścią od grodu Miliniska (Smoleńsk?) i od Telincy (Lubez?) i od Cernigogi (Czernihów) i od Wusegradu (Wyszogród). Te wszystkie wtedy przebywają rz. Dnieprem i zgromadzają się pod grodem Kijowem, zwanym Samvatus. Słowianie zaś, onych Rusów daniicy, którzy się zowią Krzywiczani i Lenzaninami i reszta Słowian na górach swoich ścinają zimową porą te czółna, i sporządziwszy je, wpuszczają do pobliskich jezior, w porze folgującej, kiedy lód taje. A gdy je potem spuszcza na rz. Dniepr, wtedy i sami stamtąd tą rzeką jadą do Kijowa i wyciągają czółna na wystawę i sprzedają je Rusom. Rusowie zaś łódki skupują, rozbierają swoje stare czółna; zabierają z nich do nowych czółen wiosła i powrozy do wiosel, i zaopatrują je we wszelkie inne potrzeby. Poczem w miesiącu czerwcu rzeką Dnieprem puszczają się i dojeżdżają do Wityczewy (Wityczew), który jest grodem daniiczym Rusów. I przybywszy tam czekają dwa lub trzy dni, dopóki się wszystkie czółna niezbiorą, wyruszają wreszcie i jadą pomienioną rz. Dnieprem“ (Bielowski, Monum. polon. hist., t. I, str. 16). Lelewel domyśla się, że i nazwa Wityczewa mogła powstać od owych czółen, które nazywano wicinami, witkami, wiciami (Geogr. du moyen age, t. III et IV, p. 169). W latopiscach ruskich o W. częste zachodzą wzmianki. Gdy Połowcy w 1095 r. zburzyli Juriew na Rosi, Światopełk, w ks. kijow., resztę ocalałych Juriewców osiedlił na „Wityczowskim chołmie“, i nazwał ten nowy gród: „Światopółcem“ (Ławr. letop., 97, Nikon. let., 11). Ale z czasem Juriewcy opuścili Światopółce i w 1103 r. wrócili na miejsce dawnego Juriewa. W 1100 r., dla rozdziału pomiędzy sobą dzielnic, książęta ruscy zebrali się do W. na sejm, pod przewodnictwem w. ks. Światopełka II Światosławicza; ale spory i wanie wszczęły się pomiędzy nimi i sejm ów spełził na niczem. Ciż książęta, w ciągłych z sobą żyjąc zatargach, sprzymierzając się z Połow-

cami, często ich sprowadzali na Rus. Toć i W. ciągłym był świadkiem ich bojów, wypraw i przechodów (Letop. Ipat., str. 265, 292, 408). W 1151 r. stało obok W. wspomiane w kronikach: Miłosławskie Seło (Letop. Ipat., str. 292). Był tu w owe czasy i „brod Wityczewski“, o który książęta częstokroć walczyli z sobą (Ławr. letop., 143). Także w pobliżu W. na „Jugu Dnieprowym“ leżało jezioro Dołobskie, wspomiane również w kronikach ruskich. Prawdopodobnie, że za najazdu Batego w 1240 r. na Kijów W. musiał uleż zniszczeniu. Dopiero późno o egzystencji W. dowiadujemy się z dokumentów. Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1581 r. W. należy do Chabnego Szczęsnego Charlińskiego (Charłeskiego), podkom. kijowskiego, który płaci od 1 osiadł. (Jabłonowski, Ukraina, I, 37). Tenże Charłeski testamentem z d. 16 czerwca 1600 r. jednemu z synów swoich Stanisławowi, urodzonemu z ks. Łubeckiej, zapisał w okolicy Kijowa: Buhajówkę z horodyszczem Byrkowskim, horodyszcze Żesławkę nad Dnieprem i Wityczew nad Dnieprem z przewozem, ludźmi nowo osadzone (Archiwum Charłeskich w Paszkówce i Jabłonowski, Ukraina, II, 62). W 1604 r. należy już do Hulewiczów; następnie w 1609 r. występują jako właściciele W.: Niewidanna Kmicianka Mikołajowa Hulewiczowa oraz Łauryn (Ławryn, Wawrzyniec) Łózka, podczasy kijowski, i żona jego Anna Hulewiczówna, a w 1624 r. Aleksander i Barbara Łożczanka małżonkowie Krasinscy, pozywani przez mieszczan kijowskich o niesłuszne pobieranie myta ze statków bajdaków, z rybami do Kijowa prowadzonych (tamże, 491, 136, 654 i in.). W późniejszych czasach W. wchodzi w skład dóbr Woronkowa, należącego do Olizarów. Dobra te, położone w większej części na lewym brzegu Dniepru, w r. 1666 składały się z Woronkowa, Rogozowa, Sałkowa, Żerebiatyna, Procewa, Sofijówki, nowo osiedlonej Słobody Kałagurskiej, Skwirówki, Krasnopola, Sotników i po prawej stronie Dniepru, Wityczewa. Dobra te wtedy należały już do Jana Sobieskiego, marszałka kor., a późniejszego króla (Opis Kiew. Centr. archiwa, № 21, str. 15). Obecnie W. należy do dóbr państwa.

Edward Rulikowski.

Witynie, wś szlach. i włosc., pow. kolneński, gm. i par. Jedwabno, odl. 28 w. od Kolna, ma pokłady wapienia i torfu. W r. 1871 istniał tu piec wapienny. W r. 1827 było 13 dm., 87 mk. W r. 1871 folw. Witynie Pyziołki rozl. mr. 704: grn. orn. i ogr. mr. 460, łąk mr. 64, ogr. mr. 4, lasu mr. 168, nieuż. mr. 8; bud. mur. 6, drew. 14; las nieurzadzony. Wś W. os. 16, mr. 50. Według reg. pob. pow. wiznieńskiego z r. 1577 wś Witynie, w par. Jedwabno, miała $4\frac{1}{3}$ łan. i 1 łan szlachty zagrod. (Pawiński, Mazowsze, 356 i 357).

Br. Ch.

Wityny al. *Wytyń*, niem. *Wittinnen*, domena

rządowa, pow. łecki, st. p. Łyk (Lyek). R. 1532 w Królewcu ks. Olbracht odnawia Wojtkowi Wityńskiemu przywilej na 20 wł. na prawie magd., które mu w ostatniej wojnie ztraćili Mazowszanie (Kętrz., O ludn. pol., 462).

Witzleben, ob. *Liszkowo*, w pow. wyrzyckim.

Wiuki, pow. kowieński, ob. *Wnioki*.

Wiun, wś, pow. bychowski, gm. Czyhyrynka (o 12 w.), 41 dm., 260 mk., centralny zapasowy śpichlerz gminny.

Wiunica, rzeczka, w pow. mozyrskim (ob. t. VI, 759).

Wiuniszcze 1.) wś, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Czernin, przy drożynie ze wsi Pruzyniszcze do wsi Wisłow-Row, ma 17 osad. 2.) **W.**, wś, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Czernin, o 63 w. od Bobrujska. 3.) **W.**, uroczysko zasiedlone, w pow. bobrujskim, w gm. Hłusk. *A. Jel.*

Wiuniszcze, wś nad Dnieprem, pow. perejaśławski gub. połtańskiej, 170 dm., 850 mk., cerkiew paraf., wiatrak.

Wiuniszcze-Werchy i *Wiuniszcze-Torki*, dwa w pobliżu siebie leżące jeziora, w kotlinie lewej Prypeci, w pow. mozyrskim, o 6 na płu. od mka Turowa. Porów. *Torki*. *A. Jel.*

Wiunki, pow. żytomierski, ob. *Wijunki*.

Wiunnoje, jezioro, w pow. pińskim, w 1870 r. wraz z jez. Staryckim (ob.) i in. nadano przez rząd monasterowi w Ładzie (pow. ihumeński).

Wiunówka, białorus *Wjunouka*, wś nad rz. Klewą, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Pohost, ma 5 osad; miejscowość głucha, grunta piaszczyste, łąk i pastwisk obfitość. *A. Jel.*

Wiunzki, wś, należała niegdys do Ostrohładowicz, przeto w dzisiejszym pow. rzeczyckim. W 1623 r. pozywa Halszka Charlińska Stanisława, Jura i in. Charlińskich o gwałtowne najechanie na zamek ostrohładowski i wsi do niego należące, pomiędzy którymi wymienione są „Wiunzki“ (Jabłonowski, Ukraina, II, 637). Dziś pod tą nazwą nie istnieje.

Wiwańce, folw., pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Pogiry, o 31 w. od Wiłkomierza, należy do dóbr Wojszkany, Bielińskich.

Wiweliszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 40 w. od Nowoaleksandrowska.

Wiwule, wś, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz, o 66 w. od Wiłkomierza.

Wiwzole, dwór, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 37 w. od Kowna.

Wixten, folw. dóbr prywat. Ekengrafen, w okr. selburskim, prw. frydrychszaeki, par. Selburg (Kurlandya).

Wixtrauten, dobra prywatne; w okr. i pow. goldyngskim, par. frauenburgska (Kurlandya).

Wixwen *Gross* i *Klein*, wś, pow. nizinny, st. pocz. Skaisgirren.

Wizany, niem. *Fissahn*, *Fushan*, wś gospod., w pow. czarnkowskim (wieleńskim), okr. urzęd., sąd i par. kat. Wielen, st. kolei i poczta w Krzyżu (Kreutz), szkoła katol. i ewang. w Szklanej-lucie (Glashuette), par. ewang. w Dębowejgórze (Eichberg), sąd ziemiański w Pile; ma 3 dm., 616 ha, 295 mk. (30 katol.). Leży na pń.-zach. Wielenia.

Wizbory 1.) dwie wsi i dobra, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Mańkuny, par. Girtakol, o 14 w. od Rossień. Przed uwłaszczeniem włościan dwór należał do Juszkiewiczów. 2.) **W.**, okolica i karczma, tamże, o 12 w. od Rossień. 3.) **W.**, wś i dwa dwory, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Sartyniki, par. Zwingie, o 87 i 92 w. od Rossień, posiada kaplicę katol. Gimbutowie mają tu 76 dzies. (4 nieuż.), Laszyńscy 69 dzies., Jurewiczowie 155 dzies. (6 nieuż.), Jankowscy 8 dzies. Przed uwłaszczeniem włościan jeden dwór należał do Gimbuttów, drugi do Połubińskich. 4.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Owanty, o 68 w. od Wilkomierza.

Wizbuty, *Wisbuty*, wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Taurogi, o 63 w. od Rossień. Nadana przez Bartosza, dziedzica Taurogów, na uposażenie kościoła w tej wsi.

Wizdergi al. *Wizderki*, folw., pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. i par. Szawkiany, o 42 w. od Szawel, należy do dóbr Warpucciany. Szczałki mogiły pogańskiej.

Wizdewa, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 37 w. od Nowoaleksandrowska.

Wizdziawgi, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Sartyniki, o 78 w. od Rossień.

Wizere (w dok.), jezioro, ob. *Leginy*.

Wizereset (węg.), ob. *Mokra Luka*.

Wizgajle, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 30 w. od Rossień.

Wizgany, dwa dwory, pow. poniebieski, w 2 okr. pol., gm. Linkowo, o 55 i 56 w. od Poniewieża. Zalescy mają 39 dzies. (2 lasu, 5 nieuż.), Łapińscy w W. i Giegiedziach 57 dzies.

Wizgarty, nazwa łąk na obszarze Widziszewa, w pow. kościańskim.

Wizgi, os., pow. augustowski, gm. Kolnica, par. Augustów (odl. 5 w.), ma 11 dm., 71 mk.

Wizgi 1.) wś, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Kruglany, o 19 w. od Sokółki, 132 1/2 dzies. ziemi włosc. 2.) **W.**, osada, tamże, własność Mazanowiczów, ma 14 dzies. 3.) **W.**, przysiół, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. i par. Szydłów, o 28 w. od Rossień.

Wizginie, wś skarbowa, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Tryszki, o 58 w. od Szawel. Własność pojezuicka.

Wizginy, wś, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Angleniki, 32 dusz rewiz.

Wizgirdy, wś nad rzką Gulbinos (lew. dopł.

Szeszupy), pow. wykowyski, gm. Pojeziory, par. Wykowszki (odl. 10 w.), ma 8 dm., 91 mk. W spisie z r. 1827 wś Wizgiry (z parafią?) ma 4 dm., 35 mk.

Wizgirdy 1.) wś nad strugą Pobroję, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Bieniakonie (o 4 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Putkamerów, Bolcieniki, o 40 w. od Lidy a 20 w. od Ejszyszek, 5 dm., 52 mk. katol. (w 1865 r. 44 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski i dobra Chmielewskich (w 1865 r.) Podworańce, o 15 w. od Trok, 5 dm., 30 mk. katol. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.). 3.) **W.** al. *Bojary*, wś włosc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Sumieliszki (o 7 w.), okr. wiejski Windziule, o 26 w. od Trok, 6 dm., 65 mk. katol. (w 1865 r. 31 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Postrawie.

Wizgirdyszki, dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, o 15 w. od Rossień.

Wizgiuny, wś, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Kupiszki, o 79 w. od Wilkomierza.

Wizgóry, wś, pow. suwalski, gm. i par. Wiżajny, odl. od Suwałk 29 w., ma 18 dm., 168 mk. W r. 1827 było 8 dm., 118 mk., par. Jeleniewo. Wechodziła w skład dóbr rząd. Kadaryszki.

Wizgowdzie, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 47 w. od Telsz.

Wiziuuny, wś włosc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Kukuciszki (o 5 w.), okr. wiejski Puczkaryszki, 33 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Inturki.

Wizna, osada miejska, dawniej miasto i gród starożytny, na praw. brzegu rz. Narwi, niedaleko od ujścia Biebrzy, pow. łomżyński, gm. Borzejewo, par. Wizna, odl. 21 w. na wschód od Łomży, z którą łączy osadę trakt zwyczajny. Posiada kościół par. murowany, synagogę, szkołę początkową. Sąd gm. okr. V w Piątnicy, st. pocz. w Łomży. Osada ma 278 dm., 2632 mk. (1880 r.); w r. 1827 było 235 dm., 2110 mk. Z zakładów przemysłowych istnieje tylko browar. Związkiem osady był gród starożytny, leżący niemal w równej odległości (licząc po linii Narwi) od Łomży i Tykocina. Około r. 1170 miał tu być kasztelanem Bolesła, należący do licznego rozgałęzionego rodu. W akcie uposażenia kościoła św. Jana w Mogilnie (w XII w.?) ks. Bolesław nadaje, między innymi, „transitus Navchre in Wyzna et in Macow“ (Kod. Wielk., № 3). Maków leży nad Orzycem, dopł. Narwi, przytem znowu nazwa rzeki pozwalałaby się domyślać raczej Wkry nie Narwi, mimo to z wielkiem prawdopodobieństwem możemy odnieść to do Narwi i Wizny, której kasztelan Sasinus pojawia się już r. 1221 przy boku ks. Konrada. W potwierdzeniu papieżkiem z r. 1232 nadań Konrada, ks. mazow., dla kościoła płockiego, czytamy: „annona que colligitur in villis que non

sunt ecclesie datur in conservacionem castri visnensis" (Kod. Maz., 7). Widocznie więc brzegi Narwi w okolicy Wizny były już dawno zaludnione i posiadały ludność rolniczą, kiedy gród wizneński ma służyć na skład danin zbożowych dla kościoła płockiego. Podobno po wygnaniu Władysława II popierający go Rusini zajęli Wiznę i kilka innych grodów okolicznych. Na „colloquium“, odbytem przy wsi: Wilczkowice (?) w r. 1250, jest obecnym Gerhard, kasztelan „de Vizna“. R. 1254 przy boku ks. Ziemowita w Płocku występuje już inny kasztelan: Jakub. Gród ten nieraz był wystawiony na napady Prusaków, Jądzwingów i Litwinów. Witenes, ks. litewski, zajmował jakiś czas gród tutejszy, mając w nim ważny punkt obrony Litwy przeciw najazdom krzyżackim. Bolesław, ks. mazow., zawarłszy z nim przymierze, pozostawił w spokojnem posiadaniu, mimo protestu Krzyżaków, którym wielce zawadzał ten gród obsadzony przez Litwinów. Gdy wreszcie Krzyżacy zdobyli i zburzyli W., Bolesław usunąwszy Litwinów, sam zaczął na nowo odbudowywać warownią w r. 1296. W tym czasie gród ten stał się centrem powiatu i odrębnej dzielnicy książęcej, w której rządzi (około r. 1340) Ziemowit II. Kazimierz W. zawiera r. 1352 umowę z książętami: Ziemowitem i Kazimierzem, co do ziemi płockiej, wizkiej i zakroczymskiej. Z tego zapewne czasu pochodzi założenie miasta przy grodzie i parafii z kościołem drewnianym (r. 1390?). Przedtem już istniało tu zapewne targowisko z kapliczką przy grodzie, po którym pozostał dotąd nasyp podłużny, mający 540 kroków obwodu. Na lokacyą miasta wyznaczono 98 włók. Ziemowit, ks. mazowiecki, oświadcza w akcie z r. 1335, iż otrzymał od stryja swego Kazimierza, króla, zamki: Zakroczym i Wiznę na lat trzy i obiecuje takowe odbudować. R. 1382 tenże Ziemowit zastawia W. z całą kasztelaniją Krzyżakom za 7000 flor. (Dok. kujaw. i mazow., Ulanowski, 327, 338, 339). Prócz wspomnianego wyżej Sasina znamy jeszcze następujących kasztelanów: 1282 r. Comes Nicolaus, syn Wojciecha z Jazdowa (Kod. dypl. pol., II, 103); 1297 Imislaus (Kod. wielk., № 763, 766). Sędzia pojawia się dopiero r. 1490 w osobie Józefa z Kościelnicy. W r. 1482 Jan, ks. mazow., wydał w Wiznie w wigilią św. Trójcy przywilej nadający miastu trzeci denar z cła mostowego, za co mieszczanie mają zbudować i naprawiać most. Wysokość opłaty nie była oznaczona, ale wedle zeznań mieszczan przed lustratorami płacono od wozu 1/2 gr., od konia 3 denary, od pieszego denar (Lustr. IV, 290). W r. 1549 miało miasto 98 łąnów, z tego 85 czynszowych, z których dawano z każdego 30 gr., 6 kor. owsa, 3 kor. pszenicy. Do grodu wizneńskiego należały miasta: Wizna, Wąsosze, Radziłów i wsi: Kramkowo, Srebrowo, Borzejewo, Niwkowo, Zajęklewo,

Wierciszewo. Most był zbudowany przed dwoma laty (1547). Przed mostem usypany był szaniec „antemurale seu propugnaculum in ponte ante portam castri, quod cognominatur Samborza“, Zamek był otoczony parkanem drewnianym „ad instar stubarum quae izbice vocantur ambitus super eandem cincturam ex omni parte. In eodem cinctura (parkan na wale) propugnacula lignea“. Pod zamkiem na wykupionem wójtostwie był folwareczek; na nim piekarnia z piecem glinianym, palatium (dwór), budynki wszystkie były stare i złe (Lustr., 4, p. 8). W r. 1577 płaci miasto soszu duplae fl. 13, czopowego od 360 warów (po 4 gr. od waru) fl. 48, od gorzałki fl. 8, od 9 rybaków 2 fl. 12 gr., od ubogich komor. fl. 1. Ogółem 72 fl. 12 gr. (Pawin., Mazowsze, 360). Cyfry te świadczą o dość znacznej produkcji piwa, na której się opierała pomysłność materyalna wielu osad mazowieckich. Cały powiat wizneński w r. 1552 miał 390 łąnów kmiecych osiadłych, 803 1/2 łąn uprawianych przez drobną szlachtę, 26 zagrod. z rolą, 78 zagrod. z ogrodami, 16 młynarzy dziedziennych, 28 młynów dorocznych, 7 karczem, 2 rzeźników, 724 osadników. W zamku tutejszym przemieszkiwały: Bona i jej córka Anna Jagiellonka. Tu złożone były zwłoki Zygmunta Augusta zmarłego w Knyszynie, gdy je prowadzono do Krakowa. W r. 1616 podług lustracji miała W. 302 domów. Wojny szwedzkie dały się we znaki miastu, morowa zaraza również przyczyniła się do jego wyludnienia i zubożenia. W r. 1800 było jednak 197 dm. i 1098 mk. Wyniosłe i zdrowe położenie miasta przy zbiegu dwu rzek, wywołało zamiar rządu pruskiego wybrania W. na stolicę departamentu. Brak gmachów potrzebnych na pomieszczenie władz i liche zabudowanie miasta przeszkodziły wykonaniu zamiaru. Były już przygotowane plany regulacji i odbudowy miasta. Na początku tego wieku już zamek tutejszy nie istniał. Pozostały po nim tylko piwnice i nasyp, otoczony widoczną jeszcze fosą. W r. 1860 miała W. 260 dm. drew. i 6 mur., 2573 mk. (687 żydów). Jedyną pamiątką przeszłości jest stary kościół, współczesny z łomżyńskim, ukończony r. 1525, jak świadczy data na sklepieniu. Wzniesiony jest z cegły, mieszanej z kamieniami polnemi, w stylu ostrołukowym. Sklepienia żebrówane były nad całą budowlą, dziś część nawy niema sklepienia. Ołtarzy jest siedm. Wielki z obrazem św. Jana Chrzciciela i dwoma innemi staroniemieckiej szkoły. Boczny mieści rzeźbę, przedstawiającą św. Annę a pod nią obraz, na którym papież, cesarz Ferdynand II i król Zygmunt III otoczeni orszakiem składają hołd świętej. W innych ołtarzach (z XVII w.) mieszczą się obrazy ciekawe ze względu na ubiory przedstawionych postaci. Nad wejściem do zakrystyi jest łoża, która miała służyć dla Bony. Łoża ta równie

jak i stalle 'i chrzecielnica pochodzi z XVI w., gdy ambona w XVII w. była wykonana. Trzy nagrobki znajdujące się w kościele także z XVII w. pochodzą. Opis kościoła z rysunkiem podał Tyg. Illustr. z r. 1870, № 147. W. par., dek. łomżyński, 5928 dusz. Księgi sądów ziemskich w Wiznie odbywanych, przechowały się od r. 1452 a sądów grodzkich od 1525 r. Wizkie starostwo grodowe, w wojew. mazowieckiem, ziemi wizkiej, podług lustracy z r. 1660 obejmowało miasto Wiznę i wsi: Niwków, Kramków, Zajęklów, Wierciszew al. Russ, Szczuki, Litwa al. Księża. W r. 1771 posiadał je Jan Rostkowski, opłacając kwarty złp. 3730 gr. 14, a hyberty złp. 1348 gr. 10. Na sejmie z r. 1773-75 Stany Rzpltej, chcąc zakończyć spory o miasto Wąsosz, niegdyś do tego ststwa należące, uchwałyły, aby asesorya koronna sprawę tę z Teresą Świdorską, stolnikową wizką, ostatecznie i bez żadnej zwłoki rozstrzygnęła.

Wizka ziemia przechodziła różne koleje, zastawiana i wykupywana przez swych książąt. W r. 1468 wyrok sądu złożonego z dostojników koronnych odsądził Katarzynę, ks. mazowiecką, od praw do ziemi wizkiej i płońskiej i wcielił takowe do Korony. W r. 1502 król Aleksander porównał ziemię: plocką, zawkrzeńską i wizką co do praw z Koroną, zwłaszcza co do podatku „poradnie“. W r. 1504 tenże król wydał obszerny przywilej, porównywający mieszkańców tej ziemi w prawach z ludnością Korony i określający sposób wyboru urzędników ziemskich i wymiaru sprawiedliwości. W r. 1506 szlachta tej ziemi otrzymuje od króla Zygmunta I potwierdzenie uchwały, na sejmiku wiznieńskim zapadłej, co do możności spłaty przez właścicieli dóbr barci posiadanych w lasach tychże dóbr przez licznych bartników. Otóż uchwała ta określała termin i warunki spłaty. Kto w danym terminie nie spłaci, ten musi zostawić nadal bartników przy tej służebności, za opłatą oznaczonej daniny. Ziemia ta dzieliła się na dwa powiaty: wizki i wąsoski. Miała obszaru 25·77 mil kwadr. Znajdowało się w niej w XVI w. 280 wsi (133 w pow. wizkim a 147 w wąsoskim). Powiat wizki miał 390 łan. km. a wąsoski 124 łan. Wsi szlachty [zagrodowej było 85 w pow. wizkim (803 łan.) i 105 w wąsoskim (661 łan.) i prócz tego 185 zagrodników. Na obszarze tej ziemi spotykamy, między innymi, gniazda rodowe: Rakowskich, Kossaków, Truszkowskich, Makowskich, Grądzkich, Karwowskich, Janczewskich, Kuczów i Kuczewskich, Borowskich, Bagińskich, Trzasków, Jaczyńskich, Mieczkowskich, Supińskich, Wagów, Konopków, Glinków i in. *Br. Ch.*

Wizna, mko, w pow. słuckim, przy drodze z Filipowicz do Lenina, ob. *Wyżna*.

Wiznica al. *Wizna*, fol., pow. łomżyński, gm. Borzejewo, par. Wizna. Jest to dawne wójtostwo wiznieńskie. Został oddzielony od dóbr rządowych

Wizna i w r. 1872 obejmował 267 mr.

Wiznica, *Wizenica*, rzeczka, w pow. kowelskim, lewy dopływ Prypeci. Poczyna się powyżej wsi Swarnia, płynie od póln.-wschodu ku południowi i odlewa jezioro Białe. Wypłynawszy z niego dzieli się na dwie strugi: wschodnia wpada zaraz do Prypeci przy wsi Niewiasze, zachodnia przechodzi jeziora Ostrowiec i Święte i ma ujście poniżej wsi Załukowa. Przez W. zrobiony jest przekop Białozierski, łączący Prypecz z kanałem Królewskim al. Muchawieckim.

Wizory, wś, pow. poniebieski, w 3 okr. pol., o 30 w. od Poniewieża.

Wizranka, *Pustepolje*.

Wizwa, ob. *Izwa*.

Wizytka, os., pow. piotrkowski, gm. Bujny, par. Łobudzie, ma 4 dm., 10 mk., 6 mr. włośc.

Vizzehden 1.) przyległ. dóbr pryw. Stabben, w okr. zemburskim, pow. frydrychsztacki, par. zemburska (Kurlandya). 2.) **V.**, folw. dóbr pryw. Stenden, w okr. tukumskim, pow. i par. talseńska (Kurlandya).

Wizajcie, wś, pow. rossieński, par. Lale.

Wizajdy, wś, pow. wyłkowyski, gm. Giże, par. Wyłkowyski (odl. 6 w.), ma 8 dm., 71 mk. W 1827 r. 4 dm., 35 mk.

Wizajny, w dokum. *Wizejni*, *Wizeni*, jezioro wśród wyżyny pojezierza bałtyckiego na obszarze pow. suwalskiego, o 34 w. na północ od Suwałk, ciągnie się w kierunku od póln. ku pld., ma do 4 w. długości a 1 w. szerokości, obszaru 3 w. kwadr. (0·06 mili). Rzeczka Wizajna odprowadza wodę do jeziora Wisztynieckiego. Jezioro leży w części wyżyny wzniesionej do 900 st. npm. Jezioro to, leżące jednym końcem w puszczy Mereckiej, a dwiema częściami w puszczy Simneńskiej, nabył wiaz z innymi Stanisław Dowojna, starosta bobrujski, uerecki etc. od bojar Monkgejlłowiczów z pow. trockiego (Rewizya puszczy w. ks. litew. r. 1559, str. 38). *Br. Ch.*

Wizajny, w dok. *Wizejni*, osada, dawniej miasteczko, na pld. brzegu jeziora t. n., w pow. suwalskim, gm. i par. Wizajny, odl. 34 w. od Suwałk na północ, a 11 w. od Kalwaryi, posiada kościół par. murowany, kościół par. ewang. murowany, szkołę początkową, urząd gm., aptekę, 175 dm., 2276 mk. W r. 1827 było 165 dm., 1342 mk. W osadzie odbywa się 6 jarmarków. Okolica W., pokryta niegdyś bagnami, stanowiła część puszczy, ciągnącej się aż do jeziora Wisztyniec, które należało do księstwa pruskiego. Starostwo niegrodowe wizańskie, w wojew. trockiem, pow. grodzieńskim, nadane było r. 1638 Radziwiłłom. W bitwie nad Dźwiną (13 listopada 1661 r.) z wojskami Chowańskiego, uczestniczyła rota kozacka J. Pana Lipnickiego, starosty wizajńskiego i lejwańskiego (Dyaryusz Poczobuta Odlanickiego, str. 54). Według aktów podskarbińskich posiadała je w r. 1766 Stru-

tyńska, placąc kwarty złp. 2508. Na sejmie warszawskim w r. 1773-5 rządzące Stany nadały dobra te w emfiteutyczne władanie Róży z Platerów Strutyńskiej, wraz ze starostwem sejwejskiem (siejwiejskiem), z wsią Boleie w pow. grodzieńskim i z wsią Zyrwiny z włókami Giełuzzańskimi w Trockiem. W celu położenia kresu sporów o granice starostwa tego, na rzeczonym sejmie wyznaczona komisya, ostatecznie takowe uregulować miała (Vol. leg., VIII, 750—1). W obecnem stuleciu W. wchodziły w skład ekonomii Kadaryszki. Kiedy osada otrzymała prawo miejskie, niewiadomo. Uposażenie w ziemi otrzymała bardzo bogate. Parafią rz.-kat. uposażył Jan Kazimierz w r. 1659. Na miejscu pierwotnego, nowy kościół wzniesli podobno Strutyńscy. Spłonął on r. 1814. W 1825 r. częścią ze ściągniętych zaległości na pokrycie długu dawnego Towarzystwa ogniowego (Rapport rady stanu), częścią z ofiar parafian zbudowano z cegły kościół p. w. św. Teresy. Według szematyzmu z r. 1885 parafia liczy 3638 wiernych i należy do dekanatu suwalskiego. Zbór ewangelicki istnieje tu od r. 1842, lecz kościół wzniesiono dopiero r. 1879. Parafia liczy 3709 dusz ludności niemieckiej. W. gmina ma 16623 mr. obszaru i 4393 mk. (6 praw., 2437 prot., 490 żyd.). Śród ludności stałej nieobecni (z powodu emigracji przy pogranicznym położeniu) stanowią 24°/_o. Gmina należy do sądu gm. okr. IV w Starej Hańczy, st. pocz. Szypliszki (o 21 w.). W skład gm. wchodzi: Antosin, Bolce, Burnyski, Dziadówek, Dzierwany, Gromadczyna, Grzybina, Jaczno, Jacznówek, Jegliniszki, Kłajpeda, Kłajpedka, Kojle, Kramnik, Laskowskie, Leszkiemie, Ługiele, Mauda, Mierkinie Nowe, M. Stare, Miciszki, Okliny, Olszanka-Huk, Poddebszczyna, Podgorzałek, Polulkie, Rakówek, Rogozajny Prywatne, R. Małe, R. Wielkie, Rozgulina, Skombobole, Stankuny, Stanuliszki, Stara Hańcza, Stołupianka, Sudawskie, Użmanda. Wilkupie, Wizgóry, Wiżajny, Wysokie i Żelazkowitzna.

M. R. Wit.—Br. Ch.

Wiżdauba, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Minii.

Wiże 1.) al. *Widzie*, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 4 w.), okr. wiejski Suchodoły, 32 dusz rewiz.; należy do dóbr Baruliszki, Wojniczów. 2.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 40 w. od Nowoaleksandrowska.

Wiżeiszki (*Wiżeciszki?*), zaśc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny (o 18 w.), okr. wiejski Ławaryszki, 3 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Rubenka.

Wiżele 1.) zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 7 w.), okr. wiejski Widziszki, 1 dusza rewiz.; należy do dóbr skarbowych Białodwór. 2.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandro-

wski, w 1 okr. pol., o 29 w. od Nowoaleksandrowska.

Wiżenica, ob. *Wiżnica*.

Wiżenka al. *Wiszanka*, wś, pow. wyżnicki na Bukowinie, ma 1385 mk. Stanowi część gminy miasteczka Wyżnicy.

Wiżnica, ob. *Wyżnica*.

Wiżnińce, *Wiżynce*, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 4 w.), okr. wiejski Gockiszki, o 54 w. od Wilna, 2 dm., 27 mk. kat. (w 1865 r. 10 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Intury.

Wiżoncie, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 48 w. od Telsz.

Wiżulany 1.) folw. nad stawem, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzezie, okr. wiejski Wiżulany, o 31 w. od Wilna, 1 dm., 29 mk. (2 prawost., 27 katol.); w 1865 r. własność Ludwika Wróblewskiego. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Babaniszki, Dowsieły, Jedoziery, Kudry, Makucie, Mikulańce, Mieszkańce, Miszkańce, Pietrucie, Pikieliszki, Podworszyski, Stodoliszki, Szepiecie, Zajeziorec, oraz zaśc.: Biedrzyszki, Bobrowszczyna, Brodziszki, Dawle, Girulszczyna, Jankowszczyna, Króliszki, Morgieliszki, Moskaliszki, Stouborzyski, w ogóle w 1865 r. 355 dusz rewiz. włość. właszc. 2.) **W.**, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 31 w. od Wilna. 1 dm., 4 mk. katol.

Wiżunas (żmujdzkie), ob. *Wiżuny*.

Wiżuniszki, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzezie (o 11 w.), okr. wiejski Adamejejski, 7 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Pacuny.

Wiżunka, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Niemenka. Wypływa z jez. Skiautoryszki, na płu.-wsch. od mka Rakiszki, przepływa przez niewielkie jezioro Wiżunka, w mku Czadosy łączy się za pośrednictwem odpływu z jez. Czadoskiem, i na płu. od mka Poniemunia ma ujście. Przybiera od lewego brzegu Szatupkę i Wałksznę.

Wiżunki, dobra nad Wiżunką, pow. wilkomierski, par. Wiżuny (o 2 w.), stanowią połowę dóbr Wiżuny; rozległe i wyborne łąki nadrzeczne.

Wiżuny, jezioro, w pow. wilkomierskim, pod mkiem Wiżuny, ma około 1 w. dług. i tyleż szerokości. Przepływa przez rzekę Wiżunka' dopł. Niemenka.

Wiżuny, żmujdzkie *Wiżunas*, mko i dobra nad rzeką Wiżunką, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. i par. Wiżuny, st. pocz. Uciana, o 60 w. na płu.-wsch. od Wilkomierza. Mko miało (w 1859 r.) 66 dm., 647 mk. (150 żydów), kościół paraf. katol. w stylu ostrołukowym, synagogę i dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, młyn wodny. Dobra, własność hr. Czapskiego, mają 1520 dzies. (735 lasu, 63¹/₂ nieuż.). Kościół par. katol., pod wez. św. Jerzego, z muru

wzniesiony w 1406 r. Parafia katol., dekanatu uciańskiego, 5229 wiernych. Kaplica w Jonaukach. W drugiej połowie XVI w. kościół wiżuński oddany był kalwinom przez dziedziców mka, ks. Radziwiłłów, żąd powstały zatargi z zwierzchnością duchowną katolicą, aż nakoniec około 1664 r. przywrócono go katolikom. W kościele tym w 1603 r. pogrzebiony został Krzysztof Mikołaj Radziwiłł, hetman w. lit., zwany Piorunem. Po zwróceniu kościoła katolikom, kalwini odbywali nabożeństwa w osobnym zborze jeszcze około 1720 r. Gmina, ograniczona gminami: Dobejki, Świadoście, Uszpole i Uciana, obejmuje 45 miejscowości, mających 583 chat włośc. (obok 95 dm., należących do innych stanów), 5782 mk. włościan, uwłaszczonych na 9522 dzies. W okolicy Wiżun, pod wsią Surdegi odkryto w kurhanach groby pogańskie. W XV w. W. należały do Łozowickich, z których Nelub Hrynkowicz zapisał je synowi swemu Michnowi (ob. *Chataimgródek*, I, 540). Następnie własność Radziwiłłów linii Birżańskiej, od komisji radziwiłłowskiej nabyte przez Wojciecha Pusłowskiego, syn którego Ksawery w 1856 r. sprzedał obecnemu właścicielowi hr. Edw. Czapskiemu.

J. Krz.

Wiżupa, rzeczka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Świętej (pr. dopł. Wilii).

Wiżyńce, ob. *Wiżuńce*.

Wiżyńcie, ws włośc. nad jez. Kirnejła, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 11 w.), okr. wiejski Bebrusy, o 58 w. od Wilna, 4 dm., 62 mk. katol. (w 1865 r. 26 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Intury.

Wiżynta, jezioro, w pow. święciańskim, pod wsiami: Gimuryski i Stasiuny oraz zaśc. Po-wiażyńcie.

Wiżys, strumień, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Wenty.

Wiżyszki, zaśc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Bystrzyca (o 14 w.), okr. wiejski Rubno, o 24 w. od Wilna, 1 dm., 1 mk. prawosł. i 14 kat. (w 1865 r. 4 dusze rewiz.); należy do dóbr skarbowych Ławaryszki.

Wkra al. *Działdówka*, rzeka, prawy dopływ Narwi, bierze początek na wyżynie pojezierza bałtyckiego, w pow. niborskim, z połączenia dwu strumieni. Bieg jej w obrębie Prus przedstawiony już został pod nazwą: *Działdówka* (ob.). Dotknąwszy pod wsią Gnojno granicy Królestwa, płynie w kierunku zach. i na długości 22¹/₄ w. stanowi granicę od Prus. Wszedłszy pod Zieluniem na obszar pow. mławskiego, płynie krętym biegiem ku płd., od wsi Lubowidz (pow. mławski) przybiera nazwę Wkry, wchodzi na obszar pow. sierpeckiego, płynie pod Ponia-towem i Bieżuniem, skręca odtąd na wschód, wraca w pow. mławski, od Radzanowa przybiera kierunek wschodnio-południowy, płynie przez wsi: Radzimowice, Rydzyn, Strzegowo, Unie-

rzyrz, dalej podąża granicą pow. sierpeckiego z ciechanowskim i tegoż z płońskim, wszedłszy na obszar pow. płońskiego przepływa pod Sochocinem, Królewem, Szumlinem, Popielzynom, odgranicza pow. płoński od pułtuskiego, i pod Pomiechowem, na wschód Modlina, uchodzi z praw. brzegu do Narwi, w niewielkiej odległości od ujścia tej ostatniej do Wisły. Całkowita długość biegu wynosi 180 w., z tego na obszarze Królestwa 140 w. Od Popielzyna podczas przyborów wiosennych spławiają po niej drzewo. Dopływami W. w obrębie Królestwa z prawego brzegu są: Raciażnica al. Szkło z Kurczenia (pod Sochocinem), Płonka z Żurawianką (pod wsią Kołoząb); z lew. brzegu: Mławka z Przylepnicą i Miłotką (pod Ratowem), Łydynia z Ościłówką (pod Gutarzewem), Sosa z Kotownicą i Mądzelką (pod Popielzynom). Święciecki w „Opisie Mazowsza“ uważa W. za równą co do wielkości z Pilicą. Tożsamość nazwy z dwoma pomorskimi rzeczkami, świadczy, iż pomorska kolonizacja posuwając się brzegami Wisły a także i dolnego biegu Narwi i Bugu, rozszerzyła się i w dolinie Wkry. Przed r. 1233 wzniesiono już nad Wkrą w Unierzyszu gród obronny, widocznie dla osłony i administracji istniejących w okolicy osad. Ob. *Unierzysz*.

J. Bl.-Br. Ch.

Wkra, r. 1256 *Wera magna*, ws i folw. nad rz. Wkrą, pow. ciechanowski, gm. Młock, par. Glinojeczek, odl. 22 w. od Ciechanowa, ma 24 dm., 258 mk. W r. 1827 było 15 dm., 114 mk. Fol. Wkra, w r. 1878 oddzielony od dóbr Garwarz, rozl. mr. 499: gr. or. i ogr. mr. 433, łąk mr. 47, nieuz. mr. 19; bud. mur. 1, drow. 10; płodozm. 9 i 10-pol. Ws ma 76 os., 446 mr. Jest to starożytna osada. W r. 1256 „nobilis Vir Conradus“ nadaje kościołowi płockiemu „praedium qui Wera magna vulgo dicitur“, położone nad rzeką przy moście, grobach pogańskich (ad tumbas paganorum) i drodze do Raciaża (Dok. kujaw. i mazow., Ulanowski, str. 158). R. 1578 ws Wkra leży w par. Glinojeczek. Stanisław ma tu 2 łany, 4 zagr. z rolą; Albert 1¹/₂ łana, 2 zagr. z rolą; Jerzy 2 łany; Baltazar 2 łany, szynkarza; Olszewski 1¹/₂ łanu. Część wsi należała do par. Unierzysz. Tu mieli części bez kmie-si: Mat. Olszewski 1 łan i Hieronim Garwaski 2¹/₂ łana. Istniała też Wola Wkrzeńska, należąca również do dwu parafii i złożona z pięciu działów szlacheckich (Pawiński, Mazowsze, 116 i 122).

Br. Ch.

Wkra, niem. *Wicker*, w dok. 1260 *Vera*, 1303 *Wykara*, 1338 *Wyckir*, *Wycker*, pierwotnie dopływ Działdówki, teraz Wła, powstaje pod Tułodziadem, w ziemi saskiej, w pow. ostródz-kim, wstępuje pod Szczuplinami w jez. Rumiańskie („lacus Roman“ 1303) i stanowi potem, płynąc przez jez. Rybińskie i Rzeczechowskie czyli Grądzkie, granicę między ziemią saską a lubawską. Pod Lidzbarkiem przechodzi łożyskiem

umyślnie wykopaniem do Wła. Tylko jedna odnoga uchodzi jeszcze dziś do Działdówki, która wskutek tego przybiera miano Wkry. Na mapie Reymana nazwana jest Wkra mylnie Wlem (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XVI, str. 17).

Wkra, niem. *Ucker*, rzeczka w Pomeranii, dopływ morza Bałtyckiego, przyjmuje z praw. brzegu dopł. Randow (podobno kiedyś Leknica), łączący się z rzeczką Welse (lewy dopł. Odry Dolnej). Uchodzi pod Uckermuende do zatoki szczyńskiej, w której łączy się z wodami Odry, ztąd często bywa uważaną za dopływ tej rzeki.

Wlachi *Male* i *Welke*, węg. *Kis-Olaszi* i *Nagy-Olaszi*, dwie wsi, w hr. liptowskim, obok siebie leżące, mają razem 336 mk.

Wlachow, węg. *Olah-Patok*, wś, w hr. goemoerskim, nad rz. Slaną (Sajo), ma kościół par. ewang., pałac z parkiem, bogate kopalnie żelaza i miedzi, kuźnice żelaza, 883 mk.

Wlachy 1.) miasto spiskie, ob. *Włochy*. 2.) **W.**, ob. *Włahi*.

Wlacza, węg. *Vlacsza*, wś, w hr. szaryskim, kościół filial. gr.-katol., 167 mk.

Wladicza, węg. *Vladicsa*, wś, w hr. szaryskim, 53 mk.

Wladzenin, niem. *Bladen*, 1415 r. *Blawda*, wś i dobra, pow. głupezycki, par. katol. w miejscu, ewang. Głupezyce. Wś ma 1451 ha (1334 roli, 43 łąk, 2 lasu), 271 dm., 1717 mk. (1708 kat. i 9 ew.); większa własność ma 172 ha (133 roli, 22 łąk, 8 lasu), 4 dm., 62 mk. kat. Szkoła katol., młyn wodny nad rz. Troją.

Włahi, ob. *Włochy*.

Wleń, niem. *Laehn* i *Lehn*, ztąd pol. *Lejno*, miasto nad rz. Bober, pow. lwowski (na Szląsku). Leży na lew. brz. rzeki, u stóp góry, na której stoi zamek Lehnhaus. Posiada kościół par. katol., kościół par. ewang., szkołę katol. i ewang., szkołę tkactwa, szpital na 6 osób, 4 jarmarki do roku, wyrób zegarków, targi na gołębie. Łomy piaskowca. W r. 1885 było 172 dm., 310 gospodarstw, 1191 mk. (634 męż., 557 kob.), w tej liczbie 908 ew., 282 kat., 1 żyd. Do mieszczan należy 230 ha (69 roli, 27 łąk, 86 lasu); 1842 r. było 165 dm., 942 mk. (690 ew., 252 kat.). Związkiem osady był stary gród szląski, wspomniany w bulli papieżkiej z 1155 r., wyliczającej posiadłości bisk. wrocławskich. Henryk V założył przy grodzie miasto w 1214 r. Kościół par., p. w. św. Mikołaja, założony został r. 1215, szpital w r. 1575. Protestanci zajmowali kościół katolicki od r. 1530 do 1664. Nowy ewangelicki poświęcono r. 1752. W r. 1813 oddział wojsk włoskich, ustępując ztąd, spalił całe miasto. Leży ono na obszarze dawnego księstwa jaworskiego. Widok ruin zamku podał Tyg. Illustr. z r. 1882. *Bv. Ch.*

Wlewsk, w dok. *Wleskau*, *Vlesko*, *Vlewsko*,

dobra ryc., pow. brodnicki, st. pocz., kol. i par. kat. Lidzbark (o 3.5 klm. odl.), szkoła katol. w miejscu. Mają 1608 ha (913 roli orn., 18 łąk, 455 lasu); 1885 r. 29 dm., 59 dym., 338 mk., 312 kat., 26 ew.; gorzelnia parowa, młyn parowy, cegielnia, hodowla bydła; własność Władysława Rożyckiego, posła do sejmu niem. W pobliżu płynie rzeka Wel (niem. Welle), od której miejscowość ta ma swą nazwę. W. był pierwotnie własnością państwową, którą w r. 1408 w. m. Ulryk v. Jungingen zamienił na Gzinszlach., przez co majątność ta dostała się w ręce prywatne i rozpadła na mniejsze działki; w r. 1670 liczono dziewięć działów. Wizyta Strzesza wylicza Trzezińskich, Debińskich, Zaleskich, Bojanowskich, Artowskich i innych (str. 638); włók było razem 80. W skutek wojen szwedzkich właściciele ci podupadli tak, że później całą wś nabyli Chełstowscy. Na końcu XVII w. posiadał ją kasztelan Sierakowski, do którego należał też Osiek i Waplewo. Kościół paraf. p. w. św. Bartłomieja, istniał tu już przed reformacją; prawo patronatu mieli dziedzice. Do proboszcza należały 4 włóki i dziesięciny z 3 wiosek: Wlewska, Klonowa i Młynka. Z Wlewska pobierał 30 korcy żyta. Za biskupa Tylickiego około r. 1600 był tu prob. Jakub Ługowski, po nim Wlewski, r. 1754 Józef Langner. Dawniej mieli proboszczę plebanią; za Chełstowskich i Sierakowskich przemieszkiwali zwykle we dworze. Gdy jednak kasztelan Sierakowski r. 1780 przeniósł się z rodziną do Waplewa, osiadł tam i proboszcz. Kościołem zarządzał zwykle prob. z Boleszyna al. Lidzbarga. Około r. 1690 wystawił Paweł Chełstowski nowy kościół, w pruski mur budowany, o trzech ołtarzach. W maju r. 1804 spalił się kościół i nie był odbudowany. Włóki plebańskie zaginęły (ob. Utrac. kościoły kś. Fankidejskiego, str. 139—140). W 1789 r. było 17 dym.

Wleżki 1.) wś, pow. lebedziński gub. charkowskiej, gm. Boronienka, ma 37 dm., 170 mk., cerkiew. 2.) **W.**, wś, tamże, gm. Czupachowka, ma 54 dm., 303 mk., cerkiew.

Wlinko (dok.), ob. *Flinkowo*.

Wlonice, ob. *Wlonice*.

Wloschnitz (niem.), ob. *Włosienica*.

Włyn (dok.), ob. *Wieleń*.

Władimir, ob. *Włodzimierz*.

Władówka al. *Buda Kamieniecka*, wś nad ruczajem Wieleń, jednym ze źródłowych ramion rzki Ryzni al. Ryznicy, pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Malin, par. praw. Kamianka (o 3 w.), o 53 w. od Radomyśla, ma 414 mk. (podług Pochilewicza 350 mk.). Włościanie, w liczbie 137 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 660 dzies., ze spłatą po 469 rs. 89 kop. rocznie.

Władyczna, wś, pow. chocimski, par. Chocim, leży obok wsi Szyrowice (mołd. Szirouc), ma 193 dm.

Władyczyce, wś, pow. brzeski gub. gro-

dzies. w. w 4 okr. pol., gm. Ratajezyce, 285¹/₂ dzies. ziemi włosc. (91 łak i past., 5 nieuż.).

Władyczyna Połonna, pow. łucki, ob. Połonna 2).

Władyczynia, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Kirjanowo, o 71 w. od Szawel.

Władyczyno, wś, pow. połocki, przy dr. z Połocka do Oświeci i Siebieża. Miejscowość wzgórzysta.

Władyki, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenczyce (o 14 w.), okr. wiejski Zalesie, o 48 w. od Wilejki, przy b. dr. pocz. z Ilii do Radoszkowicz, 13 dm., 157 mk. (w 1865 r. 59 dusz rewiz.); należy do dóbr Kazimierzowo, Kapsuścińskich.

Władyki, w dok. *Władyka, Włodyky, Władik, Vladiki*, część płu. Baszkowa, w pow. krotoszyńskim, w której stoi kościół. Stanowiła odrębną posiadłość około r. 1477. Jan Baszkowski pisał się wówczas „heres de Vladiki“. Pustkami leżała w r. 1578 i 1618. Zachodzi w aktach ziemskich pyzdrowskich pod r. 1549. Nazwa ta przechowała się dotąd. *W. Ł.*

Władyki, grupa domów w Kamionce Wołoskiej, w części wsi Biszków, pow. Rawa Ruska.

Władykiszki, wś i folw., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. i par. Żyźmory (o 4 w.), okr. wiejski i dobra, Roemerów, Władykiszki, o 45 i 47 w. od Trok, między Koszedarami i Żyźmorami. Fol. ma 1 dm., 94 mk., (77 prawosl., 8 kat., 9 żydów), wś zaś 12 dm., 128 mk. (17 prawosl. i 111 katol.). Spis z 1865 r. podaje 38 dusz rewiz. Była tu kaplica katol. parafii żyźmorskiej. Dobra W., własność niegdyś Kierdejów, w XVII w. przeszły w posiadanie Mateusza Roemera. W 1850 r. składały się z 5 fol., 7 wsi, 2 zaśc., miały 5294 dzies., należały de Aleksandra Roemera. Obecnie dziedziczy Bolesław Roemer. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: W., Gudziany-Kalniszki i Kiemialec, w ogóle 1865 r. 200 dusz rewiz.

Władymir, *Władymirów*, ob. *Włodzimierz, Włodzimierzów*.

Władymirka al. *Władymirówka* al. *Burakówka*, wś na pr. brzegu Siniuchy, pow. humański, w 2 okr. pol., gm. i par. praw. Podwysokie, par. kat. Humań (o 45 w.), ma 276 mk. (6 kat.). Stanowi właściwie część wsi Podwysokie. Własność Maryi z Potockich Czetyrtyńskiej.

Władymirow Kołodziej, zdroj na obszarze wsi Dmitrowicze, w pow. kijowskim. Bije grubym strumieniem wybornej wody na stoku góry i był poprzednio okolony drzewami. Podług miejscowego podania źródło to wytrysło od uderzenia kopyta końskiego, podczas jednej z licznych wypraw na południe w. ks. Włodzimierza.

Władymirówka, *Włodzimierzówka*, st. dr. żel. chwastowskiej, w pow. czerkaskim, gm. Rotmistrzówka (o 5 w.), pomiędzy st. Świątko-

wo (o 13 w.) a Bobryńska (o 18 w.), odległa o 182 w. od Chwastowa a 101 w. od Znamienki.

Władymirowka 1.) al. *Hryniewka*, sloboda nad rz. Bobrykiem, pow. lebedziński gub. charkowskiej, gm. Annina, ma 84 dm., 538 mk. 2.) **W.**, sloboda. pow. kupiański gub. charkowskiej, gm. Olszana, ma 47 dm., 294 mk., cerkiew. 3.) **W.**, wś, pow. szumski gub. charkowskiej, gm. Białowody, 104 dm., 901 mk. 4.) **W.**, wś, pow. horodniański gub. czernihowskiej, gm. Chotywała, 258 dm., 1214 mk., cerkiew paraf.

Władymirowo al. *Tarasy*, fol., pow. sieński, od 1870 r. własność Burych, 119 dzies. (22 roli, 13 łak, 73 lasu).

Władymirskoje al. *Iłowka*, pogost, pow. smoleński gub. smoleńskiej, gm. Władymirskoje, zarząd gminy, cerkiew paraf., szkoła gminna, młyn wodny; targ 26 sierpnia.

Władypol, wś, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Domejkowo, o 50 w. od Trok, 1 dm., 20 mk.

Władypol 1.) wólka na obszarze gm. Rajtarowice, w pow. samborskim. Fol. t. n. należał do przyległej wsi Sadkowiec. 2.) **W.**, grupa domów i fol. w Sadkowicach, pow. samborski. 3.) **W.**, grupa domów w Górze, pow. sokalski.

Władysin, fol., pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. bogorodzicka, o 44 w. od Grodna, należy do dóbr Stary Dwór, Leona Buttowt Andrzejkowicza.

Władysławczyk, wś, pow. lipowiecki, w 3 okr. pol., gm. Cybulów, par. praw. Kniażyki, katol. Monasterzyszcze, odl. 70 w. od Lipowca, ma 415 mk. (w 1863 r. 320 mk.). Założona w bieżącym stuleciu przez Rohozińskiego i nazwana od imienia syna jego Władysława, przeszła drogą wiana za córką Hipolita Rohozińskiego do Waleryana Rościszewskiego. Od pld.-zach. przypiera do wsi wielki las dębowy.

Władysławin, fol., pow. krasnostawski, gm. Rudnik, par. Chłaniów, odl. 24 w. od Krasnostawu. Oddzielony w r. 1876 od dóbr Bzowiec lit. A, ma 438 mr. roli, 108 mr. łak, 83 mr. pastw., 204 mr. lasu, 49 mr. w odpadkach, 12 mr. nieuż., 17 bud. dREW., las nieurządzony.

Władysławka 1.) al. *Władysławówka*, wś nad rzką Byeć, pow. kaniowski, w 2 okr. pol., gm. Olchowiec, par. praw. Wachutyńce (o 4 w.), par. katol. Bohusław, st. dr. żel. chwastowskiej Mironówka (o 3 w.), odl. o 44 w. od Kaniowa, przy trakcie z Bohusławia do Kozina, ma 58 dm., 566 mk. Według rewizji z 1858 r. miała 1783 mk. (878 męż., 905 kob.), według zaś Pochilewicza w 1863 r. 400 mk. prawosl. i 34 katol. Przez wś przechodzi trakt poczt. z Bohusławia do Kaniowa. Był to fol. ekonomiczny, mający do 1300 dzies., w glebie przeważnie pszennej, urodzajnej. Wś założoną została na obszarze sstwa bohusławskiego, nadanego na własność hetm. Ksaweremu Branickiemu, i pozostawała w posia-

daniu tej rodziny do 1869 r., w którym ostatni właściciel hr. Konstanty Branicki sprzedał ją z wolnej ręki minist. apanaży (Udzielów. 2.) **W.**, ws, pow. rówieński, gm. Kustyń, par. Żytyń Wielki (o 2 w.).

Władysławki, niem. *Wladislawken*, folw. do Świerczyn, pow. brodnicki; 1 dm., 11 mk.

Władysławów 1.) za rządów pruskich *Neustadt*, miasto powiatowe w gub. suwalskiej, w widłach utworzonych przez rz. Szeszupę i uchodzącą tu do niej z lew. brz. Szyrwintę, na samej granicy od Prus, naprzeciw miasta Szyrwint (powiat piłkałowski), pod 54° 45' 7" szer. płn. i 40° 31' 8" dług. wsch. od F., odl. 364 w. od Warszawy, 96 w. od Suwałk, 17 w. od Wyłkowyszek, posiada kościół par. murowany, kościół ewang. filialny do Wierzbołowa, synagogę, szkołę początkową, sąd pokoju, urząd powiatowy, magistrat, przykomorek celny, urz. pocz. i tel., 332 dm., 4500 mk. (79% żyd., 6·6% prot., 0·9 praw.). Do ksiąg stałej ludności zapisano wprowadzie 6189 osób, lecz 1962 mieszka w innych stronach kraju lub zagranicą. W r. 1827 było 229 dm., 3213 mk.; 1857 r. 366 dm. (86 mur.) i 5516 mk. (4434 żyd., 450 Niemców). W tej ostatniej cyfrze mieści się zapewne cała ludność zapisana do ksiąg, wraz z nieobecnymi. Z zakładów fabrycznych istnieją tu: przędzalnia i drukarnia wełny. Obszar, na którym powstał **W.**, należał dawniej do ststwa jurborskiego. Królowa Cecylia Renata posiadając to starostwo, jako oprawę posagu swego, założyła tu miasto, nazwała od imienia męża i wydała w Warszawie 26 marca 1643 r. przywilej nadający prawo magdeburskie. Jurydykę nad mieszczanami otrzymał wójt, którego ma naznaczać królowa ze stanu szlacheckiego, burmistrz zaś powinien być mieszczaninem osiadłym na miejscu, mianować go będzie starosta z kandydatów podanych przez mieszczan. Apellacya od magistratu iść miała naprzód do starosty, następnie do królowej. Jako herb otrzymało miasto głowę jelenia, z trzema gwiazdami między rogami. Uposażenie stanowiło 32 włók. Pozwolono wystawić ratusz z zegarem, młyn nad jedną z dwu rzek, zorganizować cechy. Prócz targów niedzielnych ustanowiono trzy jarmarki doroczne. Żydom nie wolno było się osiedlać. Kościół parafialny z drzewa wzniosła tu królowa w r. 1647. Przy kościele tym utworzono następnie klasztor karmelitów, który istniał do r. 1805. Karmelici na miejscu drewnianego kościołka wzniesli stojący dotąd murowany w r. 1788. Jest to budowla obszerna i dość okazała o trzech nawach, wspartych na sześciu filarach i dwu wieżach na froncie. Dzwony odlewane w Toruniu. Pomimo zakazu, żydzi zwabieni przez korzystne dla handlu położenie miasta na granicy Prus, zaczęli tu osiadać w wielkiej liczbie i rozwinęli tu handel siemieniem lnianem i produktami Żmujdzi (zboże, wełna,

miód, drzewo, skóry). W r. 1800 na 2320 mk. liczono $\frac{2}{3}$ żydów, którzy z 230 domów posiadali przeszło połowę i jak powiada Holsche doszli do takiej zamożności, że liczono niektórych na 10 do 50 tysięcy talarów. Rozwinął się tu wyrób piwa i wódki. Żydzi dzierżawili dochody z miasta za 1200 dukatów; akcyza wynosiła tu do 3000 tal. a roczny dochód miasta do 7000 tal. Biedna niedawno oada zaczęła się pięknie zabudowywać, ulice otrzymały bruki. Stał wtedy w mieście szwadron huzarów. Mieszkańcy przeciwległej Szyrwinty, chcąc brać udział w tej pomysłności, robili około r. 1800 starania o połączenie obu miast w jedną całość, co jednak nie zostało dokonaniem. Osiedlanie się coraz większej ilości Niemców, protestantów, wywołało urządzenie w r. 1842 filiału ewang. par. w Wierzbołowie. Liczba jarmarków, która z trzech pierwotnych wzrosła do 12, została w ostatnich czasach zmniejszona do sześciu. W r. 1881 pożar wielki zniszczył znaczną część miasta.

Władysławowski powiat gubernii suwalskiej, utworzony r. 1867 z zachodniej połowy dawnego powiatu maryampolskiego, obejmuje 32·22 mil kwadrat. Zajmuje on zachodnio-północną część obszaru gubernii. Graniczy od pld. z pow. wyłkowyskim, od wschodu z maryampolskim, część wschodniej i północną granicę stanowi Niemen, odgraniczający powiat od gubernii kowieńskiej, od zachodu Szeszupa oddziela obszar powiatu od pow. piłkałowskiego w Prusach wschodnich. Powiat zajmuje część niziny ciągnącej się na północ wyżyny pojezierza aż ku Bałtykowi. Średnie wzniesienie wynosi od 180 do 200 st. Kierunek pochylenia poziomu spotykamy tu przeważnie od południa ku północy i od pld.-wsch. ku pld.-zach. Najwyższym punktem jest wyniosłość pod Sudargami, niedaleko Szeszupy, wzn. 277 st. W północnej połowie ciągnie się słabo wzniesiony obszar lesisty, którego wody uprowadzają do Szeszupy równoległe prawie płynące rzeczki: Jotyja i Sesarka. Wypływają one z najwynioślejszego obszaru okolic Szak, z kąd również biorą początek Aukspirta i Penta, uchodząca do Szeszupy pod wsią Ponowie. Ze wsch.-płn. części powiatu, lesistej i wzniesionej, spływają do Szeszupy rzeczki: Wysoka, Miluppa (pod Tumpejami) i Nienuppa (pod Narwojciami). Dopływy prawe Szeszupy przedstawiają w ogóle układ wachlarzowaty. Do Niemna spływają tylko drobne, krótkie strumienie. Gleba powiatu jest w ogóle żyzną, w części czarnoziemna, sprzyja uprawie zbóż, lnu i kartofli. W r. 1887 wysiano w powiecie: 23419 czetw. oziminy, 39657 cz. jarzyny i 24431 cz. kartofli, zebrano zaś: 154110 oziminy, 176209 jarzyny, 211936 kartofli. Obszar lasów rządowych obejmuje 40225 mr. i stanowi dwa leśnictwa: Gryszakabuda i Sudargi. Ludność powiatu z 64396 w r. 1867, wzrosła do 77745 w 1890 r. Zapisano

nych do ksiąg stałej ludności jest 84907, lecz 8064 przebywa w innych stronach. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 139 praw., 8701 prot. i 10704 żyd. Katolicy stanowią 77%, żydzi 12%. Śród ludności miejskiej żydzi tworzą 82·4%, protestanci 6·6%. Ludność katolicka jest litewską, z małą domieszką w klasie szlacheckiej i urzędniczej pierwiastku polskiego i ruskiego, prócz tego żydów i Niemców. Pod względem przemysłu fabrycznego powiat przedstawia się ubogo. W r. 1878 było 11 drobnych zakładów (38 robotn.), z prod. na 89515 rs., 5 gorzelnia (20 rob.), z prod. na 85828 rs. i 4 małe browary, z prod. na 2400 rs. Władysławowski dekanat, dyecezyi sejneńskiej, składa się z 12 parafii: Błogosławieństwo, Giełgudzki, Gryszkabuda, Hgowo, Kajmele, Łuksze, Ponieoni-Fergissa, Słowiki, Sudargi al. Jańsborg, Syntowty, Szaki i Władysławów. Co do zakładów naukowych to, prócz szkół 2-klas. ogólnych we Władysławowie i Szakach, istnieją szkoły początkowe we wsiach: Sudargi (dwie), Gryszkabuda, Barzdy, Słowiki, Łuksze, Syntowty, Giełgudzki, Pamiętka, Lokajcie, Błogosławieństwo. Pod względem sądowym, to powiat ma sąd pokoju II okr. dla miast: Władysławów i Szaki, tudzież cztery okręgi sądów gminnych: Słowiki, Syntowty, Błogosławieństwo, Lokajcie. Sądy te należą do II okr. zjazdu sędziów pokoju w Maryampolu. Pod względem administracyjnym powiat składa się z dwu miast: Władysławów i Szaki, tudzież z 11 gmin: Błogosławieństwo, Dobrowola, Giełgudzki, Gryszkabuda, Kidule, Leśnictwo, Światoszyn, Syntowty, Szyłgale, Tomaszbuda, Zypie. 2.) **W.**, os. miejska, dawniej miasteczko, w pow. konińskim, nad rzeką b. n., śród płaskowzgórza niedawno jeszcze lesistego, odl. od st. pocz.-tel. w Turku w. 10, od Koła w. 14, od Konina w. 18. Połączona z temi miastami drogami bocznymi. Ogólny obszar osady wynosi 43 mr.; ludność dochodzi 1244, w tem: 8 praw. (3 męz. i 5 kob.), 285 prot. (142 m., 143 k.), 412 żyd. (209 m., 203 k.). Osada posiada kościół ew. mur., sąd gm. okr. II i urząd gm.; żydzi zaś, którzy w r. 1765 liczyli w Rusocicach jednego współwiercę, obecnie posiadają również mурwany dom modlitwy. Handel przeważnie w rękę żydów. W osadzie znajdują się 3 sklepy galanteryjne, 4 łokciowe, 1 z żelazem, 9 tabaczných, 7 z chlebem (w tem 5 chrześcijańskich), 2 z mąką, 6 z mięsem (4 chrześc.), 4 karczmy chrześcijańskie. Istnieją też 2 garbarnie, jedna Juliana Marchela, z obrotem rocznym 13780 rs., druga Juliana Kintzla, z obrotem 1250 rs. Rzemieślnicy, przeważnie chrześcijanie, wyroby swoje rozwozą po jarmarkach. Szczególniej wyrabiane tu wozy i bryczki mają pokup w Sieradzkim i na Kujawach. Rzemieślników liczy osada: piekarzy 7, rzeźników 6, szewców 5, krawców 6, stolarzy i stelmachów 7, garbarzy 3, ślusarz 1,

kowali 4, tkaczy 40, bednarzy 5. Służbę zdrowia pełnią: felczer i akuszerka. Na utrzymanie starców i kalek istnieje zapis hr. Gurowskich (10 morgów), z których dochód (42 rs.) na ten cel jest obracany. Dwie szkoły elementarne, mieszane, protestancka i katolicka z 2 nauczycielami, liczą w ogóle 150 wychowawców, w tem chłopców 100, dziewcząt 50 (katol. 80, protest. 50, żyd. 20). W. przylega do Russocic, stanowiących niejako przedmieście tej osady. Kiedy powstał W. niewiadomo. W dokum. z r. 1298, którym Łokietek zamienia z klasztorem sulejowskim różne posiadłości, powiedziano; „et in civitate nostra nunc Wladislavia nuncupata idem abbas curiam debet habere ab omnibus servitutibus liberam“ (Kod. dypl. pol., III, 165). Ponieważ wymieniona w tym akcie wieś Borzewisko (pod Uniejowem) jest dość bliską W., przeto możnaby ztąd wnosić, iż W. już wtedy byłświeżo założonem miastem królewskim. Widocznie osada upadła, nie mogąc się rozwijać dla blizkiego sąsiedztwa z miastami: Konin, Koło, Turek, Brudzew, Rychwał. Spisy pobor. z 1618 r. nie wymieniają tej osady. Mileczy o niej geografia Lubieńskiego z r. 1740. Zapewne jednak powstała osada na nowo już na początku XVIII w., gdyż w r. 1738 spotykamy tu cech tkacki, który otrzymał r. 1739 przywilej od Melchiora Hieronima na Gurowie Gurowskiego, kaszt. gnieźn., starosty kolskiego, brdowskiego, obornickiego, grabowskiego, dziedzicznego pana na W., Wyszynie, Kleczewie, Cieninie i Murowanej Goślinie. Ponieważ i Russocice należały do Gurowskich, można więc wnosić, iż jeden z nich uzyskał przywilej miejski dla osady, która powstała zapewne na obszarze należącym do Russocic. Bądź założyciel bądź następcy osadzili tu tkaczy, Niemców, którym wydał Gurowski przywilej niemiecki, datowany na zamku wyszyńskim (Wyszyna leży o kilka wiorst od W.). Cech ten przetrwał dotąd i przechowuje swe księgi protokółów i dokumenty. W r. 1800 W. miasto szlacheckie, ma 729 mk. (108 żyd.). W r. 1827 było 81 dm., 907 mk. Obecnie ludność się zwiększyła. Wiadomość o cechu tkackim w W. podała Gazeta Polska z r. 1888, № 5. Do zabytków przeszłości w osadzie należy pałac dawniej hr. Gurowskich, dziś przerobiony na garbarnię, w okolicy zaś, bo o parę wiorst, ruiny zamku w Wyszynie. W. gmina należy do sądu gm. okr. II w miejscu, st. pocz. w Turku, ma obszaru 6453 mr., 463 dm. i 3977 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałych w ilości 4430 (13·9% nieobecnych) jest 12 praw., 827 prot., 248 żydów. W gminie jest kasa pożyczkowa z kapit. 7000 rs. 3.) **W.**, wś, pow. błoński, gm. Piekary, par. Mszezonów, ma 9 os., 71 mk., 96 mr. Należała do dóbr Gurba. 4.) **W.**, wś, pow. błoński, gm. Młochów, par. Brwinów, ma 65 mk., 178 mr. Stanowiła posiadłość szpitala św. Ducha w Warszawie. 5.)

W., ws, pow. grójecki, gm. i par. Jazgarzew, ma szkołę początkową, 91 mk., 504 mr. 6.) **W.**, pow. grójecki, gm. Jasieniec, par. Boglewice. Nie pomieszczony w ostatnim spisie urzędow. 7.) **W.**, os., pow. nowomiński, gm. Otwock, par. Ostrówek, ma 43 mr. dwor. 8.) **W.**, ws, pow. sochaczewski, gm. Łazy, par. Brochów, ma 131 mk., 464 mr. 9.) **W.**, ws, pow. sochaczewski, gm. Hów, par. Zyck, ma 41 mk., 165 mr. 10.) **W.**, ws, pow. łowicki, gm. i par. Bielawy, odl. 25 w. od Łowicza, 7 w. od Bielaw, ma 17 dm., 119 mk., 22 os., 373 mr. 11.) **W.**, kol., pow. łęczycki, gm. i par. Dalików, odl. od Łęczycy 15 w., ma 7 dm., 54 mk., 98 mr. Wechodziła w skład dóbr Dalików. 12.) **W.**, kol., pow. łęczycki, gm. Rogózno, par. Gieczno, odl. od Łęczycy w. 22, ma 26 dm., 239 mk., 27 os., 539 mr. Należała do dóbr Rogózno. 13.) **W.** Śniatowo, kol., pow. łęczycki, gm. Tkaczew, par. Leźnica Wielka, odl. od Łęczycy w. 6 $\frac{1}{2}$, ma 5 dm., 24 mk. 14.) **W.**, ws, pow. nieszawski, gm. Wierzbie, par. Mąkoszyn, ma 30 os., 221 mk., 268 mr. włośc. Wechodziła w skład dóbr Mąkoszyn. 15.) **W.**, ws, pow. włocławski, gm. i par. Lubień, ma 50 mk., 195 mr. 16.) **W.**, kol., pow. koniński, gm. Sławoszewek, par. Kleczew, odl. 19 w. od Konina, ma 12 dm., 141 mk., 13 os., 146 mr. Wechodziła w skład dóbr Kleczew. 17.) **W.**, fol., pow. rawski, gm. i par. Lubania, odl. 24 w. od Rawy, ma 1 dm., 12 mk., 148 mr. (102 roli, 38 lasu, 6 łąk). Oddzielony został od dóbr Żelazna. 18.) **W.**, ws, pow. brzeziński, gm. Ciosny, par. Ujazd, ma 4 dm., 14 mk., 114 mr. Utworzona na obszarze dóbr Niewiadów. 19.) **W.**, fol., pow. łódzki, ob. *Tążewy*. 20.) **W.**, ws, pow. piotrkowski, gm. Parzniewice, par. Bogdanów, ma 8 dm., 55 mk., 97 mr. 21.) **W.** al. *Niedospielin*, fol. i os. młyn., pow. radomski, gm. i par. Wielgomłynny, ma 7 dm., 872 mr. 22.) **W.**, kol. włośc., pow. noworadomski, gm. i par. Dmenin, ma 7 dm., 63 mk., 138 mr. Wechodziła w skład dóbr Dziepuć. 23.) **W.**, kol., pow. noworadomski, ob. *Borowa*. 24.) **W.**, fol. dóbr Kamyk, w pow. częstochowskim, ma 1 dm., 10 mk., 379 mr. 25.) **W.**, ws, pow. iłżecki, gm. Miechów, par. Kazanów, odl. od Rży 18 w., ma 8 dm., 62 mk., 156 mr. Wechodziła w skład dóbr Kazanów. 26.) **W.**, kol. wieczysto-czynszowa, utworzona na obszarze dóbr Myśli-borz, w pow. opoczyńskim, gm. Machory, ma 310 mr. 27.) **W.**, kol., pow. kozienicki, gm. i par. Policzna, odl. od Kozienic 20 w., ma 59 dm., 391 mk., 990 mr. Założona r. 1867 na obszarze Czarnolasu. 28.) **W.**, kol., pow. iłżecki, gm. Lipsko, par. Krępa, odl. od Rży 25 w., ma 5 dm., 180 mr. 29.) **W.**, pow. opoczyński, gm. Radonia, par. Wójcici, odl. od Opoczna 19 w., ma 11 dm., 74 mk., 195 mr. dwor., 11 mr. włośc. 30.) **W.**, folw., pow. lubelski, gm. i paraf. Krzezonów. 31.)

W., fol., pow. krasnostawski, ob. *Władysławin*. **W.**, ws, pow. biłgorajski, gm. Kocudza, par. Goraj. Należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich. 33.) **W.**, ws, pow. chełmski, gm. i par. Olehowiec. 34.) **W.**, folw., pow. konstantynowski, gm. Swory, par. Huszlew, odl. 17 w. od Konstantynowa, ma 2 dm., 37 mk., 710 mr. (415 roli, 54 łąk, 125 lasu, 78 zarośli, 22 pastw., 16 nieuż.). W 1827 r. 1 dm., 5 mk. 35.) **W.**, folw. dóbr Czekanów, w pow. sokołowskim, ma 1 dm., 38 mk., 558 mr. 36.) **W.**, folw. dóbr Kodeń, w pow. bialskim, ma 12 bud. (1 mr.), 913 mr. obszaru, gorzelnia. 37.) **W.**, ws, pow. garwoliński, gm. Żelechów, par. Gończyce, ma 20 dm., 145 mk., 381 mr. 38.) **W.**, ws, pow. garwoliński, gm. Wola Rębkowska, par. Wilga, ma 19 dm., 97 mk., 210 ur. 39.) **W.**, folw., pow. radzyński, gm. Siemień, par. Czemierniki, odl. 22 w. od Radzynia, ma 3 dm., 6 mk., 303 mr. Oddzielony od dóbr Tulniki. 40.) **W.**, folw., należy do dóbr Woroniec, w pow. konstantynowskim. 41.) **W.**, ws włośc., pow. płoński, gm. Modzele, par. Nowemiasto, odl. 22 w. od Płońska, ma 9 dm., 83 mk., 213 mr. 42.) **W.**, *Budy, W. Nowe i W. Stare*, ws i dwa folw., pow. sierpecki, gm. i par. Biezuń, odl. 18 w. od Sierpeca. *W. Budy*, ws, ma 6 dm., 54 mk., 150 mr.; *W. Nowe*, folw., 9 dm., 108 mk., 210 mr., huta szklana z prod. do 11000 rs. i zajazd; *W. Stare*, folw., ma 3 dm., 21 mk., 90 mr. 43.) **W.**, ws i folw. nad rz. Sonia, pow. ciechanowski, gm. Opinogóra, par. Ciechanów (odl. o 5 w.), ma 7 dm., 139 mk., 118 mr., wiatrak. Ws ma 22 mr., folw. zaś należy do dóbr Opinogóra. 44.) **W.**, ws, pow. lipnowski, gm. Obrowo, par. Ossówka, odl. o 23 w. od Lipna, ma 8 dm., 44 mk., 60 mr. 45.) **W.**, folw., pow. wyłkowyski, gm. i par. Bartniki, odl. 17 w. od Wyłkowyszek, ma 1 dm., 13 mk. Fol. Władysławów, w r. 1879 oddzielony od dóbr Roś, rozl. mr. 333: gr. orn. i ogr. mr. 254, łąk mr. 60, pastw. mr. 12, nieuż. mr. 7; bud. mur. 4, drew. 5; płodozm. 5-pol., pokłady torfu. *Br. Ch.*

Władysławów 1.) zaśc. szl. nad rzeką Kiewną, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 24 w. od Święcian, 1 dm., 10 mk. katol. 2.) **W.**, folw. nad jez. Selnie, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. i par. Wysoki Dwór, okr. wiejski Władysławów, o 30 w. od Trok, 1 dm., 18 mk. katol. W 1850 r. własność Odyńców. W skład okręgu wiejskiego wchodziły wsi: Mackaneiszki, Nikrany, Noworszańce, Strawieniki, Wituńce, Zaborówka, oraz zaśc.: Huta i Masze, w ogóle w 1865 r. 164 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. 3.) **W.**, fol., pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 70 w. od Nowoaleksandrowska. 4.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., gm. Opsa, o 43 w. od Nowoaleksandrowska, własność Koziełłów, ma 140 dzies. (67 lasu, 28 $\frac{1}{2}$ nieuż.). 5.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 18 w. od Nowoaleksandrowska. 6.) **W.**,

dwór, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., gm. Mołodczany, o 26 w. od Poniewieża, własność Pietruszewskich, ma 75 dzies. (20 lasu). 7.) **W.**, pow. wilkomierski, ob. *Traszkuny*. 8.) **W.**, folw., pow. ihumeński, gm. Jurewicze, ma 4 włóki; nabyty niedawno przez włóścian. 9.) **W.**, folw., pow. słucki, o 17 w. od Słucka, o 1½ w. od st. poczt. Siwica, przy szosie słucko-brzeskiej.

Władysławów, folw., pow. przemyski, ob. *Tarnawce*.

Władysławów 1.) niem. *Neufeld*, wś gospod., na pld.-wschód Lwówka, w pow. bukowskim (nowotomyślskim), okr. urząd. Kuszlin, sąd okr. i st. kol. w Nowymtomysłu, par. kat. i ew., i poczta w Lwówku (Neustadt b. Pinne), szkoła ewang. w miejscu, katol. w Wąsowie, ma 64 dm., 384 ha, 404 mk. (137 katol.). 2.) **W.**, wś gospod., w pow. szubińskim, na pld.-wschód Rynarzewa, na lew. brzegu Noteci, sąd okr. i okr. urząd. w Szubinie, st. kol. Hopfengarten (Brzoza), par. kat. i ew., urz. poczt. w Rynarzewie, szkoła kat. w Pszczółczynie, ew. w miejscu, ma 76 dm., 135 ha, 786 mk. (209 katol., 7 żyd.). 3.) **W.**, folw., należy do Myjomie, pow. pleszewski (kępiński), okr. urząd. Kępno, st. kol. w Domaninie, urz. poczt. w Kochlowie, par. katol. i szkoła w Myjomicach, ma 2 dm., 46 mk. 4.) **W.**, niem. *Althütte*, wś gospod. i ryc., pow. czarnkowski, o 9 staj na wschód-pld. od Czarnkowa nad Rudą, dopł. Gólnicy, przy trakcie z Czarnkowa do Ryczywołu i do Obornik, okr. urz. Czarnkowa, urz. poczt. w miejscu, st. kol. w Trzebianie (Schaenlanke), szkoły w miejscu, par. i sąd okr. w Czarnkowie. Wś gospod. ma 23 dm., 405 ha, 262 mk. (30 katol., 7 żyd.); wś rycerska ma 9 dm., 715 ha, 162 mk. (154 katol.). We wsi gorzelnia parowa, cegielnia, młyn. Czysty dochód gruntowy 5363 mrk. Wieś ta należała do Czarnkowskich, potem Świnarskich i Szumanów. Henryk Szuman, prezes koła i poseł, sprzedał ją bratu Kazimierzowi, mecenasowi w Poznaniu († 1894 r.). Teraz ma być rozparcelowana. Kiedyś miała tu istnieć huta szklana. Wyorują tu odłamki szkła surowego i naczyń oraz bursztyn. Do W. należy folw. Laura. *Wł. Ł.*

Władysławów, warownia niegdyś nadmorska przy Wielkiej Wsi, w pow. puckim (ob. *Puck*, t. IX, 269).

Władysławówka, grupa domów i folw., w Toustem, pow. skałacki.

Władysławowo, ob. *Władysławów*.

Władysławowo 1.) folw., pow. wileński, ob. *Orniany* 2.) 2.) **W.**, folw. rządowy pojezuicki, pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 8 w. od Lidy, 10 mk. 3.) **W.**, folw., pow. orszański, od 1880 r. Czystagowych, 400 dzies. (30 roli, 30 łąk, 320 lasu); karczma daje 100 rs. 4.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Owanty. Włóśc. Butejkisy posiadają tu 20 dzies.

Władysławowska Wola, wś, pow. garwo-

liński, gm. Wola Rębkowska, paraf. Wilga. Posiada szkołę początkową, 18 dm., 210 mk., 600 mr.

Władysławpol, wś i folw., pow. olkuski, gm. Minoga, par. Sieciechowice, odl. 28 w. od Olkusza. W r. 1827 było 14 dm., 58 mk. Folw. miał w r. 1886 obszaru 251 mr. (242 mr. roli) i 2 bud. drewn.; wś miała 9 os., 86 mr.

Władysza, jezioro, w pow. trockim.

Władyszki, w spisie z r. 1827 *Władyszyszki*, wś, pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Szumsk, odl. od Wyłkowyszek 16 w., ma 6 dm., 67 mk. W r. 1827 było 6 dm., 52 mk.

Władyszyn, wś gospod., w pow. obornickim, sąd okr., okr., urząd. st. kol. i poczta Rogoźno (Rogasen), szkoła katol. i ewang. w miejscu, paraf. katol. w Skokach, ewang. w Rogoźnie, ma 6 dm., 201 ha, 48 mk. (7 katol.); w r. 1793 posiadali W. Tomiccy z Budziszewa. *Wł. Ł.*

Władzienin, ob. *Władzenin*.

Władziwirów, wś, pow. radomski, gm. Radzanów, par. Bukówno, odl. od Radomia 28 w., ma 8 dm., 124 mr. Utworzona świeżo po r. 1864.

Władziwirowo, świeżo utworzona nazwa majoratu rządowego, nadanego r. 1887 sekretarzowi stanu, rzeczyw. tajnemu radcy Władziwirowi Filosofowi. Wskład majoratu, obejmującego 2473 mr., wchodzi folwarki: Raków (407 mr.), Wolica (435 mr.), Węgleniec (204 mr.), Zdanowice (391 mr.) i lasy rządowe z obszarem 1036 mr. Dobra te leżą w pow. jędrzejowskim.

Władzin, wś, pow. nowomiński, gm. Rudno, par. Kołbiel, ma 129 mk., 254 mr.

Władzin, ob. *Władzenin*.

Władzinek, folw., pow. krasnostawski, gm. Izbica, par. Tarnogród.

Władzinowo, wś nad rzką Dubrówką, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Ostrożyce, o 28 w. od Mińska, ma 12 osad. *A. Jel.*

Władziów, wś, pow. lubelski, gm. Chrzczonów, par. Bychawa, ma 8 os., 53 mr. Wchodziła w skład dóbr Kazarzów al. Kosarzów.

Władziszki al. *Przyjaźń*, osada, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Daugieliszki (o 6 w.), kościół, karczma.

Włakniszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Smołwy, własność Podbereskich, ma wraz z zaśc. Aleksniszki 120 dzies. (9 lasu, 31 nieuż.).

Własiewiczze, wś, pow. stonimski, w 2 okr. pol., gm. Różana, o 44 w. od Stonima, 223½ dzies. ziemi włóśc. Wraz ze wsią Połońsk 46 dm., 488 mk.

Własna, wś i młyn nad rz. Kamieniczką, pow. częstochowski, gm. Rększowice, par. Konopiska, odl. 18 w. na pld. od Częstochowy, na samej granicy od Szląska pruskiego. Wś ma 36 dm., 270 mk., 480 mr.; młyn 1 dm., 13 mk., 32 mr. dwor.; karczma 1 dm., 1½ mr. W 1827 r. było 21 dm., 237 mk.

Własowa, wś, pow. gżacki gub. smoleńskiej, gm. korytowska, 12 dm., 60 mk.

Własowicze, wś, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., gm. i par. prawosł. Lubonicze, o 21 w. od Bobrujska, ma 27 osad. Niegdyś W. należały do sstwa lubonickiego (ob. *Lubonicze*). *A. Jel.*

Własowka 1.) al. *Parafijewka*, wś, pow. borznieński gub. czernihowskiej, gm. Własowka, o 50 w. od mta powiat., ma 635 dm., 3792 mk., zarząd gminy, cerkiew, szpital, targi, cukrownię. 2.) **W.**, mko nad rzką Jordanką, pow. kremieńzucki gub. połtawskiej, gm. Niedogarok, ma 232 dm., 1690 mk., 2 cerkwie, 14 młynów wodnych, 12 wiatraków, 3 olejarnie. 3.) **W.** al. *Fedorowka*, wś nad rzką Berestową, pow. konstantynogradski gub. połtawskiej, gm. Fedorówka, ma 231 dm., 1590 mk., cerkiew, 18 wiatraków. 4.) **W.**, wś nad rzką Tazsanią, pow. wieńkowski gub. połtawskiej, gm. Dejkałowka, ma 187 dm., 940 mk., cerkiew, młyn wodny, 9 wiatraków, olejarnię.

Własowo, wś, pow. juchnowski, gub. smoleńskiej, 17 dm., 86 mk., cerkiew, kaplica, szkoła, jarmark.

Własowszczyzna, wś, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zaslów, ma 7 osad; miejscowość falista, grunta szezerkowo-gliniaste.

Włastowice, niem. *Wlastowitz*, wś, pow. opawski, par. Jaktarz, ma szkołę ludową, 206 mk.

Właszanówka, wś nad Chomorem, rozlanym tu w wielki staw, pow. zaslowski, gm. Nowe Sióło (o 5 w.), o 15 w. od Zaslawia (st. poczt.) a 30 w. od st. dr. żel. Szeptówki, ma wraz z wehodzącą w skład parafii wsią Sachnowce (odl. o $\frac{1}{2}$ w.), 57 dm., 1027 mk. prawosł., 60 katol. i 26 żydów. Posiada cerkiew p. w. św. Jana Ewang. (Bohosłowa), z drzewa wzniesioną w r. 1769 i uposażoną 36 dzies. ziemi. Cerkiew filialna we wsi Dańkowce (o 2 w.). Szkołka cerkiewna od 1861 r. Własność br. Potockiego.

Właszczyńce, wś nad rzeką Pachiniecką, pow. krzemieniecki, w 3 okr. pol., gm. i par. praw. Wyżgródek (o 2 w.), ma 98 dm., 779 mk., cerkiew filial., p. w. św. Michała Archaniola, z drzewa wzniesioną w 1779 r. i uposażoną 34 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi, szkołka cerkiewna. Do filii należy wś Domaninka (o 1 w.).

Właszinówka, część wsi Lubyecza-Kniazie, w pow. rawskim (Rawa Ruska).

Wława, niegdys osada szlachecka, istniała jeszcze w r. 1610 i graniczyła z Górą, Zalescem, Brzostowem i Roszkowem, w okolicy Jarocina i Jaraczewa. W r. 1398—9 pisali się z Wławy Dąbroszka i syn jej Przecław Wławszy, którzy się pracowali z Klemencyą, Mirosławem i Samsonem Zaleskimi o czwartą część graniczącego z W. Zalesia (Akt. Gr. Wpl., I, II, 2325). W r. 1418 istniały dwie Wławy, które w on czas rozgraniczono. *Wł. Ł.*

Wławie, w dok. *Wlawe*, *Wlywie*, *Wlawie*,

wś gospod. nad Obrą, pow. kościański, między Krzywiniem a Kościanem, na pld.-wschód Wyskoci, naprzeciw Osieka, urząd okr., sąd okr., st. kol. w Kościanie, urząd poczt. w Choryni, szkoła katol. w miejscu, par. katol. w Wyskoci, ewang. w Racocie, ma 23 dm., 399 ha, 195 mk. R. 1307 ks. Henryk, jako dziedzic królestwa polskiego zatwierdza, darowiznę W. klasztorowi lubińskiemu przez Moykona, dziedzica wsi. Leżało wtedy W. „in districtu Crivyn“ (Krzywiń). W r. 1580 W. obejmuje 3 łany os., 1 zagrodę i łan sołtysi. W r. 1793 należało do klasztoru w Lubiniu. *Wł. Ł.*

Włazowicze, wś nad rzką Rzaczą, pow. suraski gub. czernihowskiej, gm. Duszatyn, ma 125 dm., 921 mk., 2 wiatraki, olejarnię.

Włęcz 1.) wś nad rz. Wisłą, pow. lipnowski, gm. Ossówka, pow. Czernikowo, odl. 21 w. od Lipna, ma 20 dm., 182 mk., 670 mr. Jedna z większych osad włoczańskich ma 112 mr. (70 roli, 11 łąk, 3 pastw., 21 lasu i 4 wody). We wsi dom modlitwy ewang. i młyn wodny. W r. 1827 było 21 dm., 152 mk. R. 1789 dom. Steklin brało tu od gburów 940 a z młyna 412 zł. czynszu. 2.) **W.**, w dok. z r. 1203 *Vlenc*, starożytna, osada wymieniona w akcie potwierdzenia posiadłości biskupów płockich przez Konrada. Należała wtedy do kasztelanii pułtuskiej. Spisy pobor. z XVI w. nie wymieniają tej wsi.

Włochów, wś, pow. konecki, gm. Duraczów, par. Odrowąż, odl. od Końskich 17 w., ma 26 dm., 144 mk., 494 mr. W 1827 r. było 7 dm., 82 mk. Wehodziła w skład dóbr Końskie.

Włochów, jezioro, w pow. bytowskim, ob. *Niedarzyno*.

Włochówka, wś, pow. łomżyński, gm. Borzejewo, par. Wizna, ma 2432 mr.; wehodziła w skład dóbr rząd. Łomża. Zapewne były to głównie obszary leśne. W 1827 r. było 2 dm., 18 mk., par. Zawady.

Włochy 1.) fol. i st. dr. żel., pow. warszawski, gm. Pruszków, par. Służewo, leży przy linii dr. żel. warsz.-wied., odl. 6 w. od Warszawy. Znajduje tu się przystanek dr. żel. warsz.-wied., piękny park z pałacykiem, wielka cegielnia, około 150 mk. W 1827 r. było 3 dm., 81 mk. W r. 1876 folw. ten rozl. mr. 368: gr. or. i ogr. 321, past. mr. 1, ogrodu mr. 9, pod budowlami i drogami mr. 39; bud. mur 9, drew. 11; płodozm. 10-pol. Wś Solipsy os. 40, mr. 179. W reg. pobor. z r. 1580 podano: „Włochi, fam. Petrus senior villae Włochi, man. $\frac{1}{4}$. W przyległej wsi Solipsy siedzi Stanisław „olim Andrae de Rakowo majore“ i sam uprawia $\frac{1}{4}$ łanu. Parafia była w Służewie (Pawin., Mazowsze, 260). Verdum, jadąc przy końcu XVII w. do Warszawy, widział tu pałac ciężko zbudowany, niewykończony, z włoska założony; prymas Leszczyński zaczął go budować (Liske, Cudzoziemcy, 120). 2.) **W.**, wś i fol. nad rz. Pokrzy-

wnicą, pow. opatowski, gm. Grzegorzewice, par. Chybice, odl. od Opatowa 21 w., mają 17 dm., 161 mk., 180 mr. dwors., 221 mr. włośc. W 1827 r. było 11 dm., 51 mk. R. 1362 Bodzanta, bisk. krakow., przyłączył wsi W. i trzy inne do nowo utworzonej parafii w Chybicach (Kod. Małop., III, 155). W połowie XV w. ws ta, w par. Słupia Stara, własność Andrzeja Misszopada h. Łabędź, miała łany km., karczmy, zagr., folwark rycerski, z których dziesięcinę płacono pleban. w Goźlicach (Długosz, L. B., II, 336). Według reg. pob. pow. sandomierskiego, z r. 1508 ws Włochy, własność Myssopatha z Włoch, miała 1 łan. W r. 1578 Miekiczki płacił od 6 osad., 2¹/₂ łan., 2 biednych (Pawinski, Małop., 460, 193). 3.) **W.**, ws i fol., pow. pińczowski, gm. i par. Pińczów (odl. 2 w.), leżą na wschód od miasta. W 1827 r. było 17 dm., 156 mk. *Br. Ch.*

Włochy, słow. *Wlahi*, węg. *Szepes-Olaszi*, niem. *Wallendorf*, łac. *Olasinum*, *Villa Italorum*, jedno z 16-tu miast koronnych. w hr. spiżkiem, nad rz. Hernadem, ma kościół par. katol., drugi mniejszy, kościół ewang., ratusz. Ludność trudni się uprawą roli, która tu jest bardzo urodzajną. Obszerne lasy, kopalnie miedzi i rudy żelaznej, łomy marmuru i kamieni. W pobliżu stacya kolei koszycko-bogumińskiej t. n. Miasto ma 3149 mk. Miało być założone przez osadników wołoskich, z kąd nazwa. Istniało już r. 1278. Należało do liczby miast oddanych w zastaw Polsce w r. 1412.

Włochy, niem. *Wallendorf*, 1353 *Walendorf*, 1373 *Walindorf*, dobra i ws, pow. namysłowski, par. katol. w miejsceu, ewang. Wierzbica Polska. W r. 1885 ws miała 427 ha, 63 dm., 532 mk. (82 ew.), szkoła katol. Dobra miały 397 ha, 2 dm., 48 mk. (14 ew.). Wieś ta była własnością biskupów wrocławskich. Parafia musiała być wcześniej erygowana, skoro r. 1350 istnieje tu już szkoła. Uposażenie kościoła składa się z 118 mr. roli i łąk.

Włochyniec, pow. sieradzki, ob. *Mokre* 9).

Włocin al. *Włoczyn*, ws i fol., pow. sieradzki, gm. Gruszczyce, par. Wojków, odl. od Sieradza 24¹/₂ w. Ws ma z os. Chudobą 23 dm.; fol. ma 6 dm. i wraz z os. Kije, karcz. Chudobą 10 mk. W r. 1827 było 21 dm., 172 mk. W r. 1892 fol. W. lit. A. z attyn. Ottonów i Jarychy rozl. mr. 703; gr. or. i ogr. mr. 446, łąk mr. 91, past. mr. 51, lasu mr. 99, nieuż. mr. 16; bud. mur. 1, drew. 17; las nieurządzony. Ws W. os. 41, mr. 272; ws Pęczek os. 2, mr. 55; ws Niwy os. 5, mr. 85; ws Kije os. 3, mr. 70; os. Pogorzele os. 1, mr. 26; os. Stelmów os. 1, mr. 36. W r. 1868 fol. W. lit. B. miał obszaru mr. 412. Ws Grzymaczew B. Wcisłe os. 23, mr. 54. W r. 1874 rozkopano tu cmentarzysko przedhistoryczne (ob. Tyg. Illustr. z r. 1876, Nr 25). Na początku XVI w. łany km. i folw. dawały dziesięcinę pleb. w Wojkowie. Były też we wsi

trzy młyny, z których każdy dawał plebanowi po korcu owsa (Łaski, L. B., II, 55). *B. Ch.*

Włocławek, w dok. z r. 1165 *Wladislaw*, 1185 *vetus Vladislavia*, później *senis Wladislavia*, 1566 *Antiqua Vladislavia*, u Klonowicza *Włocławek* (t. j., *Włocław Mały*) a w dok. z 1599 r. *Włocław*, miasto powiatowe gub. warszawskiej, na lewym brzegu Wisły, przy ujściu Zgłowiączki z Bachorzą, pod 52° 39' 5" szer. płn. i 36° 47' 7" długości wsch. od F., na stokach łagodnie obniżającej się ku Wiśle krawędzi doliny tej rzeki, odl. 175 w. od Warszawy, z którą prócz komunikacyi wodnej, łączy W. kolej żelazna warszawsko-bydgoska, o 54 w. w linii powietrznej na wschód-wschód-płd. od Inowrocławia, około 26 w. (koleją) od Niezawy, 5 mil od Torunia, 6 mil od Płocka, 15 w. od Brześcia Kujawskiego, połączony mostem żelaznym łyżwowym, rozbieranym na zimę, z prawym brzegiem Wisły (wieś Szpital) i dalej szosą z Lipnem (odl. 23 w.). Miasto posiada kościół katedralny, przy którym rezyduje biskup, kościół parafialny, kościół i klasztor reformatów, kościół filialny, konsystorz i seminarjum dyecezyalne, kościół ewangelicki, synagogę murowaną (od r. 1854), szpital powiatowy św. Antoniego na 45 łóżek, dom przytułku dla 26 ubogich, ochronę, dla dzieci, drugi okręg zjazdu sędziów pokoju gubernii warszawskiej, sąd pokoju okr. I dla Włocławka i Brześcia, wydział hipoteczny, szkołę 2-klas. męzką i rzemieślniczo - niedzielną, szkołę 2-klas. ogólną i rzem.-niedz., szkołę 2-klas. żeńską, dwie szkoły 1-klas., szkołę żydowską 2-klas. męzką i żydowską 1-klas. żeńską, urząd powiatowy, magistrat, zarząd policmajstra (od r. 1879), urząd poczt.-tel., stacyą dr. żel. warsz.-bydgoskiej. Z zakładów przemysłowych istnieją: dwie fabryki wyrobów fajansowych, trzy fabryki narzędzi rolniczych i odlewów, dwie wielkie fabryki cykoryi, dwie fabryki tektury smołoweowej, dystylarnia, browar, dwie cegielnie parowe, młyn parowy, huta szklana i kilkanaście drobnych zakładów, jak olejarnia, mydlarnia, wiatraki, młyny. Miasto porządnie zabudowane, domami murowanymi przeważnie, posiada, prócz dwu rynków (stary i nowy), następne główne ulice, idące w kierunku prostopadłym ku Wiśle: Królewiecka, Nowa, Brzeska, Kaliska i Żelazna, oraz przeszło 40 przecznicy i mniejszych uliczek. W r. 1890 miał W. 20,135 mk. (12,017 stałych i 8,118 niestałych), prócz tego do ksiąg ludności stałej zapisano jeszcze 1,718 przebywających w innych stronach kraju. Co do wyznań, to było wśród ludności stałej: 147 prawosł., 1,218 prot., 3,623 żydów. W r. 1894 ludność wzrosła do 22,776. W r. 1789 było tylko 1,325 mk. Na początku obecnego stulecia W. miał 188 dm. (8 murow., 50 z pruskiego muru, inne drewniane), 2,283 mk. (wraz ze stojącym batalionem strzelców). Żydów nie było wcale. W r. 1820 jest 3,278 mk., w tem 208 żydów

którzy zaczęli osiadać w r. 1803. R. 1827 jest 341 dm. i 3,664 mk.; 1857 r. 475 dm. (119 murow.) i 6,930 mk. (1,365 żyd. i 579 Niemców). Domy ubezpieczone były od ognia na 479,850 rs. Dochód kasy miejskiej wynosił 9,290 rs. W r. 1877 było 12,815 mk., a dochód miasta wynosił 18,163 rs. W r. 1880 wartość produkcji fabryk wynosiła 431,477 rs., a dochód kasy 23,217 rs.

Kościół. *Katedra* włocławska należy do najznakomitszych świątyń. Na miejscu pierwotnego kościoła drewnianego (z XII w.), zniszczonego przez Krzyżaków, biskup Maciej Gołanczewski, położył kamień węgielny dn. 25 marca 1340 r. pod obecną świątynię. Wystawił on tylko presbiterium i zakrystyę, dalszą budowę prowadził następca Zbylut Gołanczewski i późniejsi biskupi. Budowała ta, w stylu ostrołuku nadwiślańskiego, z cegły palonej, ma trzy nawy, z których środkowa znacznie wyższa od bocznych i od presbiterium. Ściany jej pokryte wielu pomnikami, między którymi godzien uwagi pomnik biskupa Piotra Moszyńskiego, przez Kallimachu postawiony oraz bisk. Jana Karnkowskiego (†1537). Wieki składały się na ozdobienie i szpecące przebudowy. Dopiero bisk. Popiel począł świątynię oczyszczać z naleciałości późniejszych, gdy własnym kosztem wyrestaurował kaplicę Najśw. Sakramentu, do której okna kolorowe, wyobrażające św. Stanisława bpa i Kazimierza, robione w Paryżu, ofiarował Mikołaj Wisłocki. Staraniem tegoż biskupa stanęły nowe wieże (1882—86), według planu budowniczych: Tadeusza Stryjeńskiego i Konstantego Wojciechowskiego. Pod kierunkiem tego ostatniego i według jego planów dokonana została następnie restauracja, albo raczej przerobienie całej świątyni, za staraniem bisk. Bereśniewicza, funduszem częścią od rządu uzyskanym, częścią ze składek. Na ołtarz wielki, wykonany w zakładzie Szpetkowskiego w Poznaniu, ofiarowała pieniądze rodzina pp. Kretkowskich, z Kujaw, na ambonę zaś, postawioną 1894 r., Leopold Kronenberg, dziedzic dóbr Brzezia i Wieńca. Organy o 32 głosach robił Jan Szpigiel z Rychtału na Szląsku; roboty mularskie prowadził Leon Bojańczyk, który własnym kosztem wyrestaurował kaplicę N. M. P., a poprzednio (1883) kaplicę św. Marcina; do tej ołtarz i okno kolorowe sprawiła kapituła. Skarbiec kościelny posiada dziś tylko cząstkę dawnych bogactw świątyni, złupionej kilka razy przez Krzyżaków, później przez Szwedów (1657) i w końcu przez dowódcę wojsk pruskich Szekelęgo (1794). W tej ostatniej klęsce utracił 14 złotych kielichów i wiele innych drogocennych sprzętów. Z zabytków archeologicznych posiada kościół dotąd starożytną stulę, pastorał, kielich i pierścień z grobu bisk. Macieja Gołanczewskiego; kielich srebrny bisk. Wład. Oporowskiego i drugi stary; nadto kilka dzwonów większych. Na zewnątrz

kościół, od strony południowej, jest kompas, który tu pierwotnie miał urządzić sam Kopernik. Przy ostatniej restauracji napis odnowiono i dodano obok mapę dawniejszej i dzisiejszej diecezji włocławskiej do której za wzór użyto mapę, umieszczoną przy nowem wydaniu synodów włocławskich, dokonaniem przez ks. Z. Chodyńskiego. Kapitułę katedralną składało 8 prałatów i 18 kanoników, a od r. 1819, po nowem urządzeniu diecezji w Królestwie, 4 prałatów i 8 kanoników, z których od 1864 r. 4 kanoników pensyi nie posiada. Obok tych było kolegium wikaryuszów, z 20 kapłanów złożone, teraz do sześciu zredukowane. Posiadał nadto kościół ten mansjonarzy i psalterzystów, zniesionych w części 1819, wreszcie 1864 r.

Kościół parafialny p. w. św. Jana Chr. wymieniony już w akcie uposażenia klasztoru w Mogilnie, jako nadany temuż klasztorowi (w XI w.?). Według wizyty bisk. Rozdrażewskiego z r. 1582 obecna świątynia miała być wystawioną r. 1538 i poświęconą przez sufr. włocław. bisk. Dziaduskiego 1540 r. Presbiterium jego rozszerzone 1622 r. kosztem mieszczanina Jędrzeja Rogala, kaplica Pięciu Ran Zbawiciela dostawiona przez ks. Bartł. Wiskickiego, psalterzystę katedry, wkrótce po zbudowaniu kościoła, nosiła pierwotnie tytuł św. Urszuli. Druga kaplica stanęła kosztem ks. Sebast. Grotkowskiego, archid. włocław., 1635 r., p. w. św. Aniołów i N. M. P. Parafia miała początkowo własnego proboszcza, r. 1461 oddana wikaryuszowi katedry, a 1593 od bisk. Rozdrażewskiego otrzymała wikaryusza stałego, lecz od 1819 r. ma znowu proboszczów własnych, przy kościele mieszkających. Kościół jest w stylu ostrołukowym, mały i niski; zabytków żadnych nie posiada (*Catalog. Eccles. et Cleri Dioec. Vlad. a. 1874*).

Kościół p. w. W. Świętych z klasztorem reformatów fundacji Wojciecha i Doroty z Rogalińskich małż. Romotowskich, poświęcony był 1640 r., lubo zakonnicę przez bisk. Jędrzeja Lipskiego do W. sprowadzeni 1625 r. i przy drewnianym kościele św. Stanisława bisk. osadzeni byli. Kaplicę Niepokal. Pocz. N. P. i św. Magdaleny dostawiła Marya Żukowska 1650 r. Rozszerzono ją z ofiar 1842 r. Około kościoła jest cmentarz ogrodzony, z katakumbami i pomnikami. Zakonnicy tutejsi odbywali misye parafialne i utrzymywali szkołę dla chłopców (*Catalog. Ecel. et Cleri, a. 1881*).

Kościółek św. Witalisa męcz. jest najdawniejszą budowlą we W., postawiony r. 1330 przez bisk. Macieja Gołanczewskiego, służył niegdyś dla szpitala starców, pod tymże tytułem założonego i zostającego pod opieką kapituły. Od r. 1720 był razem kaplicą dla seminarium, a od r. 1866 wyłącznie do seminarium należy i dla publiczności zamknięty. Kościółek ten żadnych pamiątek nie przechował.

Dawniej posiadał W. jeszcze dwa kościoły, drewniane, już nieistniejące: jeden p. w. św. Stanisława męż., drugi św. Wojciecha.

Kościół św. Stanisława stał na miejscu pierwotnej katedry nad Wisłą, w pobliżu zamku biskupiego. Kilka razy odbudowywany, głównie w intencji zachowania pamięci dawnej katedry, pod którą spoczywały śmiertelne szczątki biskupów, kanoników i prałatów tego kościoła; w wieku bieżącym rozebrany, posłużył do wystawienia w r. 1819 kaplicy drewnianej św. Ducha w Brześciu Kujawskim. Kaplica ta ze starości upadła około r. 1864. Miejsca, na którym stał kościół św. Stanisława, nawet krzyżem nie oznaczono, ztąd zatarto się w pamięci ludu.

Kościół św. Wojciecha postawił wspomniany fundator reformatów, Wojciech Romotowski około r. 1639 i zakupił dla niego rolę, stwarzając prebendę, którą zarządzał jeden z członków kapituły. Właściwie zaś Stanisław Romotowski około r. 1600 postawił drewniany kościół W. Świętych, a syn jego Wojciech, zostawił pieniądze na zbudowanie murowanego kościoła dla reformatów, oraz przeniesienie drewnianego na miejsce bliżej miasta i fundacją prebendy św. Wojciecha. Kościół ten r. 1821 oddano czasowo na użytek protestantów, którzy zatrzymali go na zawsze i chylącą się już do upadku świątynię drewnianą, zastąpili nową, murowaną w r. 1881. Dzieje jego opisał ks. Zenon Chodźński w Roczniku Włocławskim na r. 1882.

Z instytucji dobroczynnych najdawniejszym jest szpital św. Witalisa, fundowany dla starców płci obojga, którzy mieli spełniać pewne posługi w katedrze. Biskup Stan. Karnkowski r. 1569 poczynił zapisy na utrzymanie tu 4 starców i 4 babek, a potem nastąpiły inne ofiary. Szpital miał swoje place, ogrody i domki przy kościółku św. Witalisa, a nadto prepozyta własnego, który obowiązki duchowne spełniał, oraz prowizora, z członków kapituły. Zniesiony 1864 r. a własność jego wcielona do ogólnego majątku dóbr poduchownych. Szpital św. Jana Chr. przy kościele parafialnym powstał również z ofiar osób duchownych, dotąd istnieje, ma dom przy kościele św. Jana na pomieszczenie starców i kobiet ubogich, których utrzymanie stanowi sama prawie jałmużna. Szpital św. Antoniego opata, dla chorych, początek wziął w wieku bieżącym. Rząd sam naglił władze miejscowe do założenia tej instytucji. Pierwszy ks. Józef Żurawski, kan. płocki, r. 1810 testamentem zapisał dziedziczną swoją część wsi Pinino w pow. lipnowskim, na szpital siostr miłosierdzia we W. Od początku więc zamysłano osadzić tu szarytki, co jednak dopiero później nastąpiło. Mieszkańcy całych Kujaw na szpital składali drobne ofiary, głównie zaś cechy rzemieślnicze. Bractwo literackie i strzeleckie w W. całą swoją własność na ten cel oddawszy, istnieć przestało (1820).

Na pomieszczenie szpitala oddał rząd domki skarbowe na Zazamczu w r. 1823 i odtąd dopiero rozpoczyna się istnienie zakładu, przy pomocy ofiar uporządkowanego i rozszerzonego. Najwięcej zawdzięcza on prezesom swoim kan. Fijałkowskiemu (późniejszy arcyb. warszawski), od którego imienia otrzymał tytuł św. Antoniego opata; równie gorliwie dobrem jego zajmował się biskup. Tadeusz Łubieński sufr. włocł., i hr. Józef Skarbek, dziedzic Osiecin. Gdy zapisami różnych księży fundusze szpitala wzrosły, r. 1867 sprowadzono do obsługi chorych siostry miłosierdzia św. Wincentego á Paulo, których z początku było 5, potem zmniejszono ich liczbę do trzech. Oprócz zwykłych swoich czynności przy chorych, utrzymują tak że aptekę w szpitalu (Catalog. Eccl. et Cleri Dioce Vlad. a. 1880, str. 128). Istnieje również ochrona dla dzieci przychodnich, pod opieką magistratu miasta.

Szkoła przy kościele katedralnym od wieków była, bo tego wymagały dawne ustawy kościelne. Nauczyciela utrzymywał biskup i kapituła, a chłopcy ucząc się w szkole, pomagali razem księżom śpiewać w kościele. Za bisk. Karnkowskiego i Rozdrażewskiego doszła do najwyższego stopnia swego rozwoju, lecz z przybyciem do kraju jezuitów, tworzących kollegia dobrze urządzone, upadła, podobnie jak wszystkie inne szkoły katedralne i parafialne. Doszło do tego, że w końcu szkoła katedralna miała tylko kilkunastu chłopców, którym nauki elementarnej udzielał jeden z księży wikaryuszów, opłacany przez kapitułę. Po przejściu funduszy kościelnych na skarb w r. 1864, szkołę zwinęto. Ks. reformacji otworzyli także przy klasztorze szkołę dla chłopców, w której jeden z zakonników uczył, i ta przetrwała do r. 1864. Za Stanisława Augusta (w r. 1778?) otworzono tu podobno szkołę wyższą o 6 klasach, w której ex-jezuici sprowadzeni z Torunia przez lat kilka mieli uczyć; gdy ta upadła, reformaci wykład w swej szkole nieco podnieśli; następnie dn. 4 paźdz. 1820 r. komisja edukacyjna zaprowadziła szkołę wydziałową o 4 klasach, pod kierunkiem ks. pijarów, z Radziejowa sprowadzonych. Wyższa ta szkoła mieściła się w zamku biskupim. Gdy w r. 1832 pijarzy usunięci zostali od zarządu szkołami, obsadzono tu nauczycieli świeckich. Szkoła ta, czteroklasowa, zamieniona na realną z oddziałem handlowym przy reformie szkół w r. 1862 przekształcona została na gimnazjum realne o 7 klasach, które następnie zamienione na szkołę realną o 6 klasach, wreszcie do Kalisza przeniesione 1893 r. Obecnie W. posiada same tylko szkoły elementarne, to jest dwie rządowe dwu-klasowe dla chłopców, takżeż szkółki ewangelicką i żydowską, oraz szkołę dla dziewcząt. Dla tych bywały dawniej prywatne pensje, nawet po kilka razem.

Przy katedrze istnieje seminaryum duchowne

dla kleryków, najdawniejsze w Polsce, bo wkrótce po uchwale soboru trydenckiego założone przez bisk. Karnkowskiego 1569 r. Gdy jednak zaraza wkrótce rozpedziła alumnów, trudno ich było następnie zebrać, i z tej przyczyny oraz dla innych nieznanych powodów, czas jakiś zakład ten nie funkcjonował. Przez ten czas klerycy tutejsi uczyli się w Poznaniu u jezuitów. Dopiero bisk. Wołucki 1620 r. seminaryum do życia powrócił. Ale i potem jeszcze różnych doznawało losów i dopiero od r. 1720, w którym z rozporządzenia bisk. Szaniawskiego oddane zostało ks. misjonarzom św. Wincentego a Paulo, należycie rozwijać się poczęło. Po zniesieniu u nas zgromadzenia tego w r. 1863, seminaryum zostaje pod zarządem kapłanów świeckich i dla znacznego obszaru dyceezji w murach swych utrzymuje około 120 alumnów.

Księgarnią, wyłącznie sprzedają książek się zajmująca, otworzył dopiero r. 1870 Herman Neuman, dotąd bowiem same prawie tylko szkolne książki sprzedawano łącznie z innymi przedmiotami handlu. Wkrótce potem powstała druga księgarnia Stef. Błędowskiego. Przy obu księgarniach istnieją drukarnie, z których, oprócz różnych druków wychodzą i książki. Poprzednio istniała drukarnia Teodora Buchholtza, w której wydano dziełko Agnieszki Buflę, ochmistrzyni pensyi żeńskiej, pod tyt. „Ostatnie rady i przestrogi dla moich uczennic“. Drukarnia ta zwinęta została za powstaniem zakładu Her. Neumana w 1881 r.

Ludność żydowska, licząca znaczny procent inteligencji, założyła w r. 1845 dla siebie resursę pod nazwą Harmonii, a r. 1853 wzbudowała synagogę w stylu maurytańskim. W tymże czasie i ludność chrześcijańska założyła resursę, po której obecnie pozostała biblioteka z czytelnią.

Herb miasta przedstawia pieczęć jego z r. 1582 i druga z r. 1641, a mianowicie: na murze, w środku którego jest brama zamknięta, stoją trzy okrągłe baszty, z tych baszta nad bramą umieszczona, czyli środkowa, grubsza i wynioślejsza, okryta jest infulą biskupią; na okół napis łaciński: Sigillum civitatis antiquae Vladislaviae A. D. 1641. Znajdujemy ją jeszcze wyciśniętą na dokumencie z r. 1774.

Dochody miasta w r. 1893 uczyniły 129,722 rs., rozechód 108,353 rs.

Targi i jarmarki. Już w czasach przedhistorycznych istniało tu targowisko przy przeprawie przez Wisłę. Po założeniu miasta były zapewne nadane roczne targi (jarmarki) na Zwiastowanie i Wniebowzięcie N. M. P., które w 1519 r. odnawia Zygmunt I, dodając nowy jarmark na Znalezienie Krzyża św. Innym zaś przywilejem z tegoż roku ustanowił jeszcze jarmark na św. Łucyą i wszystkim jarmarkom tutejszym dał prawa służące jarmarkom w Brześciu, to jest, że sprawy z nich wynikłe sędzić będzie na

miejsu starosta włocławski. Tenże król (1532 r.) porównał W. co do przywilejów z Gnieznem, co zatwierdził Zygm. August (1544 r.). Biskupi też kupcom i przekupniom różne ulgi czynili. Jednocześnie jednak starostowie, czasem za wiedzą biskupów, a częściej na własną rękę, przybywających na targi obcych przekupniów obkładali podatkami i opłatami, przeszkadzając tym sposobem rozwojowi konkurencyi, pomagając do zmonopolizowania handlu i zdzierstw. Już w r. 1517 kapituła narzeka na drożyznę, spowodowaną podatkami nałożonemi na sprzedających, którzy z tego powodu cenę podnieśli, lub wcale na targi przybywać nie chcieli. Powiększała się jeszcze drożyzna i niedostatek rzeczy spożywczych, gdy biskup z dworem swoim zjeżdżał na mieszkanie do W. Wtedy to szafarze i kucharze zamkowi, aby potrzebie swej zaradzić, przy pomocy starosty, zabraniali sprzedawać wiktuałów do domów prywatnych, często pod groźą kar ciężkich, nim wpiery zakupioną została dostateczna ilość tego wszystkiego dla kuchni biskupiej. Na te nadużycia i na podatki podobne, zwłaszcza na rzeźników zamiejskich nakładane, narzeka kapituła i skargi znosi do biskupów r. 1519, 1521, 1532 i jeszcze 1588 r. Aby przeszkodzić samowoli i zdzierstwu starostów, r. 1614 też kapituła zażądała ustanowienia taksy sprawiedliwej na produkty spożywcze i handlowe. Nie pomogło to jednak, lecz dało owszem sposobność magistratowi do wyzyskiwania przekupniów. W czasie więc wakowania stolicy biskupiej, r. 1608 kapituła wezwwała magistrat i oznajmiła, że drożyzna w mieście, jakiej nie ma w całym królestwie, pochodzi z winy tegoż magistratu, który bez wiedzy, rady i zatwierdzenia kapituły, a wbrew przywilejom miasta, podniósł taksę wiktuałów: tę zatem zniesiono, a dawną opublikowano. Kupcy tutejsi mieli stowarzyszenie, z ustawami zatwierdzonemi przez bisk. Wojciecha Gniewosza d. 8 lutego 1645 r.

Cechy. Piekarze otrzymali przywilej od bisk. Mikołaja Dzierzgowskiego 1544 r.; pod ich opieką był ołtarz św. Mikołaja w kościele parafialnym, gdzie też wszystkie cechy się mieściły. Przy zapisie do stowarzyszenia płacili groszy 6 i dawali dwa wrąby (kręgi) wosku na świece do kościoła, a potem co kwartał do skrzynki cechowej płacili grosz. W jatkach każdemu wyznaczono miejsce na sprzedaż chleba, za co cech płacił magistratowi kwartalnie gr. 15. Ustawa poleca, aby do cechu przyjmowano tylko uczciwych i dobrze się prowadzących; przestrzega nadto, aby w kupnie zboża się nie podchodzili, w czem obwiniony płacił kary gr. 6. Na sesyą wezwani, stanąć byli powinni pod karą 1 gr. Na rocznej głównej sesyi przedstawiano rachunki i obierano dwóch starszych. Tenże przywilej wznawia dawniejszą ustawę bisk. Macieja Drze-

wickiego, pozwalającą piekarzom miejscowym mleć zboże w młynie biskupim na Lisku, a mieszczanom poleca sprzedawać im takowe po cenach za jakie sami do spichrzów swoich zakupili. Inne rozporządzenia odnoszą się do nabożeństw w kościele. Wspomniany przywilej Dzierzgowskiego zatwierdzili jego następcy: Czartoryski (1660), Madaliński (1684), Czapski (1743), Dembowski (1754) i Rybiński (1777).

O cechu rzeźniczym wiadomo, że miał jatki blisko domu wspólnego księży, które dopiero r. 1760 na inne miejsce przeniesiono. Kapituła r. 1764 starania czyniła u bisk. Ostrowskiego, aby dla siebie mieć mogła rzeźnika nieopłacającego podatków miejskich i akcyzy, lecz to skutku nie osiągnęło.

Rybacy posiadali przywilej bisk. Stan. Karnowskiego z r. 1577, oparty zapewne na starożytnych zwyczajach i nadaniach, mocą którego otrzymali w opiekę ołtarz św. Barbary i własnego kapelana. Po obu stronach Wisły dozwolono im łowić ryby i takowe sprzedawać tylko na rynku miasta, nie po kątach. Do zamku biskupiego płacili tygodniowo od małej sieci gr. 1, od większej gr. 5. W sadzawce zamkowej małą siecią łowili ryby dla użytku biskupa i służyli mu w posyłkach po Wiśle na przestrzeni 7 mil z wodą ku Toruniowi i 1 mili przeciw jej prądowi, w stronę Płocka, biorąc za każdą taką posyłkę 1 gr. zapłaty. Gdy biskup przeprowadzał się za Wisłę, dawali łodzi pod jego wozy, karety i konie, za co, według praktykowanego zwyczaju, dostawali na każdy raz beczkę piwa. Biskup pozwolił im także używać drzewa ze swych lasów nadbrzeżnych i po wyspach Wisły. Od stowarzyszonych tylko rybaków wolno było mieszczanom wynajmować galary pod zboże wysyłane do Gdańska i ich tylko zamawiać na retmanów do prowadzenia tratw i łodzi. Starosta biskupi wyznaczał każdemu miejsce nad rzeką do rozkładania i suszenia sieci, którego innym zajmować nie było wolno pod karą 1 zł. Wpisujący się do cechu płacili 40 gr. i dawali wrąb wosku. Przywilej ten zatwierdzili biskupi: Rozdrażewski (1594), Lubieński (1636), Sarnowski (1679), Krzysztof Szembek (1743), Rybiński (1777) i inni.

Piwowarzy oddawna w cech złączeni, wstawili Włocławek swym produktem. Biskup Szaniawski wznowił ich przywileje (1716 r.), ustanowił do miary korzec kujawski czyli brzeski, polecił od każdego waru z 30 korcy dawać jeden do zamku, na mocy dawnego zwyczaju, oraz takse na wino i piwo wydawać z magistratu i cenę obliczać na kwarty. Ze względu że do cechu tego nacisło się wielu niefachowych, prałat Bayer, administrator dyecezyi (1751), ograniczył ich liczbę do 24, stanowiąc jednak, że po zmarłym mogła proceder ten prowadzić wdowa, dopóki nie wyszła za męża innego fachu, nadto

że po zmarłym pierwszeństwo mieli jego synowie, a potem dopiero obcy. Piwowarzy składali bractwo literackie i w kościele paraf. mieli w ościepie swojej ołtarz wielki, a proboszcza za kapelana.

Szewcy posiadali, najdawniejszy może, przywilej od bisk. Jana Gruszczyńskiego z r. 1452. Do bractwa ich należeć mogli i obcy. Przy wstępie szewcy płacili gr. 14, a obcy gr. 6; po dwóch zaś latach wszyscy dawali wrąb czyli kamień wosku na świece do kościoła. Stowarzyszeni tylko mieli prawo sprzedawać obuwie na rynku, oprócz jarmarków, w które i obcy na sprzedaż wystawiać je mogli. Biskup Winc. Przerembski (1510) potwierdził ich prawa, polecając, aby buty wyrabiali dobre i w liczbie dostatecznej na potrzeby miejscowe, oraz aby je sprzedawali po cenach ustanowionych. Gdy jednak warunków tych nie spełniali, kapituła r. 1517 postanowiła prosić biskupa o zniesienie danego im przywileju, a potem r. 1519 wydała takse na obuwie. Bisk. Jan Tarnowski (1600) zatwierdzając cech szewcki polecił wpisującym się płacić do skrzynki brackiej zł. 10 i dawać na poczęstunek beczkę piwa; a bisk. Sarnowski (1678) szewcom z obcych miejscowości zapisującym się do cechu każda płacić zł. 20, oprócz ofiar zwyczajem ustalonych. Ponieważ szewcy tłumaczyli się, że z powodu trudności dostania skór, nie mogą wystarczyć na potrzebę miejscową i cenę podnosić muszą, więc 1660 r. imieniem bisk. Czartoryskiego, ks. Święciecki, sufragan żmujdzki i prałat włocł., na jarmarki przybywającym żydom polecił sprzedawać skóry naprzód szewcom miejscowym, a bisk. Dąbski (1695) naznaczył nawet karę 2 groszy na rzeźnika, sprzedającego skórę komu innemu przed szewcami. Ustawy te zatwierdzali bisk.: Czapski (1743), Dembowski (1754) i Rybiński (1777 r.). Cech szewcki zaopatrywał w światło ołtarz Zwiast. N. M. P. naprzemian tygodniowo z bractwem szkaplerza, na co były zapisy.

Krawcy otrzymali przywilej od bisk. Łukasza Górki (1542), zatwierdzony następnie przez bisk. Madalińskiego (1682) i Sarnowskiego (1679). Dwóch starszych obierali corocznie wśród oktawy Bożego Ciała. Wpisujący się płacił kopę groszy, składał 4 wręby wosku i antałek piwa za gr. 12 dla braci. Stowarzyszonym tylko dawano robotę. Przyjmowali na naukę jedynie chłopców katolików, uczeiwych i prawego łoża: ci zostawali na praktyce lat 3, płacili wpisu gr. 10, dawali dwa wręby wosku i antałek piwa za gr. 8, a przy wyzwoleniu publicznie dziękowali mistrzowi za naukę. Czeladnikowi przepisano od majstra przyzwoite utrzymanie, dobre postanie, umywalnię i jeden grosz tygodniowej zapłaty, a od naprawy starych szat 2 gr. Majster, który materyał popsuł, zrobiwszy szatę za krótką lub źle, odpowiadał przed starszymi cechu i brał od

nich karę, której jeśli spełniać nie chciał, bywał wyrzucaany ze zgromadzenia i oddawany pod sąd wójta. Spełniający zaś wyrok starszych, po naprawieniu złej roboty, lub jej nagrodzeniu, za nieumiejętność dawał dwa wręby wosku i antałek piwa za 8 gr. Odmawianie czeladnika lub roboty, było także karane. Wzbroniono przyjmować do roboty sukna niestrzyżone (bo te zwykle bywały kradzione), a to pod utratą fachu i doniesieniem staroście włocł. dla ukarania za uczestnictwo w kradzieży. Dla zapewnienia pracy stowarzyszonym, na milę od Włocławka nie wolno było krawcom osiadać. Statut ten, bez zmiany prawie, zatwierdzili późniejsi biskupi: Pstrokoński (1609), Lubieński (1641), Czartoryski (1660), Dembowski (1754) i Rybiński (1777). Jeden tylko Wawrz. Gembicki, na prośbę majstrów, utrzymujących że „precium iucundi ingressus“, czyli wpis, był zbyt mały i na ugoszczenie braci niewystarczający, uczynił odmianę, dekretem z d. 19 sierpn. 1615 r. stanowiąc, aby odtąd wstępujący do cechu płacili do skrzynki brackiej zł. 6, do kościoła dawali wosku wrębów 6, a dla braci na poczęstunek dwie beczki piwa. Cech ten miał w opiece ołtarz św. Aniołów Stróżów, do którego z pobożnych zapisów należały pewne kawałki gruntu, przez krawców wydzierżawianego.

Kuśnierze mieli cech własny już r. 1600, w którym senior Bartłom. Nosek do konsystorza wystąpił ze skargą przeciwko Jędrz. Zaparciak, że ten od roku profesją prowadząc, wpisu nie opłacił i kolacyi majstrom nie wyprawił, jak to stanowi przywilej przez bisk. Rozdrażewskiego im dany. Okazany dokument dowiódł słuszności żądania, które Zaparciakowi w ciągu dwóch tygodni spełnić polecono. Luny przywilej wydał kuśnierzom bisk. Lubieński 9 maja 1639 r. a ustawy jego, spisane po polsku, obejmują, między innymi, te szczegóły: Sami cechowi sprzedawać mogli w mieście skóry i kozuchy; pokryjomu roboty nosić wzbroniono pod karą 6 gr.; odmawiający drugiemu czeladnika za karę miał dać kłodę (beczkę) piwa i 6 gr. na wosk; na kozuchy wzbroniono używać skór starych i marlic, to jest z owiec zdechłych, także między nowe skóry nie wkładać starych w robotę; takiego za oszustwo karało bractwo aresztem w wieży przez 3 dni. Majster spóźniający się na sesyę, lub przychodzący tam z kordem czy nożem, płacił kary półgroszka. Towar swego rzemiosła wspólnie kupować mieli i dzielić między siebie. Czelnik poniedziałkowy (po niedzielnej pijatyce świętującej) karany był usunięciem od roboty i pozbawieniem płacy na cały tydzień; w święto robiący miał dać wręb wosku, a jeśli za wiedzą majstra, ten dwa wręby wosku dawał. Nie pozwolono trzymać czeladnika żonatego, któryby żony nie miał ze sobą. Majster mógł tylko 4 czeladników za pieniądze robiących i piątego

garbarza mieć w warsztacie swoim, oprócz chłopców; inaczej na każdy rok dawał 6 wrębów wosku. Ublizający drugiemu, za karę dawał 2 wręby wosku i kłodę piwa. Z obcych stron przybywający majster, obowiązany był u miejscowego pracować rok i 6 tygodni, nim go do cechu wpisano; tyleż czasu bez przerwy terminował chłopiec. Wpisujący się płacił zł. 10 i dawał kolacyę dla majstrów, lub na takową składał zł. 5. Przywilej ten potwierdził bisk. Czartoryski 1660 r.

Cech szynkarski, z bractwem połączony, według przywileju bisk. Wołuckiego z 26 paźd. 1619 r. obejmował różnych rzemieślników. Tu należeli: kowale, ślusarze, blacharze, puszkarze, łucznicy, stelmachy i kołodzieje, bednarze, powróznicy, hafciarze, siodlarze, rymarze, kapelusznicy i inni. Mieli dwóch starszych, z których jednego sami, drugiego magistrat obierał. Przy wpisie dawali zaraz 2 gr., a po dwóch tygodniach zł. 6, wosku 4 funty, oraz na poczęstunek beczkę piwa i mięsa za gr. 24. Obowiązki braci najwięcej odnoszą się do posługi w kościele paraf., gdzie się opiekowali ołtarzem Wniebow. N. M. P. i odprawiali kwartalne nabożeństwa za zmarłych. Odbywali sesye, na których każdy miał wyznaczone miejsce i to musiał zająć pod karą 3 gr., a jeśli przykre słowo drugiemu powiedział, starszy winien tego płacił kary 4 zł., młodszy zł. 2. Bractwo szynkarskie miało ogólniejsze znaczenie, jako obejmujące rzemieślników różnych fachów. Głównie jednak należeli tu szynkujący piwo, wódkę i różne napoje, których liczba w ostatnich czasach była dość znaczna. W r. 1773 znajdujemy ich 40, a jeszcze po prywatnych domach przez nadużycie sprzedawano trunki. Miasto dzierżawiło od rządu podatek czopowego, jeden z najdawniejszych w kraju.

Garncarze trzymali ołtarz pięciu Ran P. Jezusa, lecz nie oświecali go dla braku fundacyi; około r. 1800 był i złotnik w mieście.

Biskup Stan. Karnkowski, dla zachęty i ożywienia młodzieży, wznowił bractwo strzeleckie i przepisał mu prawa ustawą z d. 7 stycz. 1577 r. Istniało ono oddawna, lecz dokumenty w porzarze utraciło, a tradycya nie zachowała, kto je pierwszy założył. Przywilej Karnkowskiego poleca wśród oktawy Zielonych Świątek z łuku strzelać do koguta drewnianego i tego ze słupa zrzucić. Miało się to odbywać wobec burmistrza, radnych, wójta, ławników i kupeów miasta. Magistrat winien był przygotować podarunki kosztem kasy miejskiej, a brali je ci, co trafili koguta w głowę, skrzydło lub ogon. Kto zaś koguta zwałił swym strzałem, ten królem kurkowym zostawał, wolny przez rok od podatków, danin i kontrybucyi dla zamku biskupiego i państwa, także od miarki zacieru przy warzeniu piwa, dostawał nadto z lasów biskupich ile potrzebował drzewa na opał całoroczny. Za to jednak obo-

wiązany był urządzić poczęstunek dla stowarzyszonych i dać srebrny medal dla ozdoby kura srebrnego, pod karą 10 zł. węgier. Zatwierdzając ustawę bisk. Madaliński (1 stycz. 1690 r.) strzelanie z łuku odmienił na strzelbę, nabijaną kulą i prochem; broń i nabój każdy swój przynosił. W porządku spisu strzelał każdy 3 razy; wszyscy odbywali ćwiczenia od maja do końca września. Król kurkowy obierał jednego seniora, bractwo drugiego; król też naznaczał dwóch młodszych do posługi w kościele. Wpisujący się dawali zł. 50 do bractwa, dwie świece woskowe do kościoła, po 12 fun. wążące, i beczkę piwa dla braci. Krewni ich przy wpisie płacili połowę. Na Boże Ciało bractwo z bronią i bębniem asystowało na procesji wychodzącej z kościoła katedralnego. Zatwierdzili te ustawy bisk. Grabowski (1741) i Czapski (1743). Na początku tego wieku stowarzyszenie przestniało istnieć wraz z bractwem literatów i piwowarów, z którymi połączył je bisk. Ostrowski 1764 r. Z tych wszystkich pozostały dotąd cechy: szewców, piekarzy, rzeźników, cieśli, murarzy i zdunów, spełniając same tylko brackie obowiązki przy kościele parafialnym św. Jana Chr., bez innych przywilejów i znaczenia.

O lekarzach w mieście żadnej wzmianki nie znajdujemy w czasach dawniejszych. Kapituła miewała ich w swoim gronie, gdyż jedna stalla kanonicka zostawiona była dla doktora medycyny. Obowiązkiem jego było darmo leczyć członków kapituły i ich służbę, oraz dostarczać im lekarstw. Udzielali oni rady i oheym. Około r. 1602 ks. Kacper Linderer, wychowaniec akademii krakow., był tu kanonikiem medykiem, a kapituła podczas zarazy kierowała się jego radami. Gdy w wieku następnym przestano powoływać medyków do kapituły, utrzymywała ona dla swojej potrzeby felczera i lekarza, lecz nie zawsze mogła go dostać, w razie więc potrzeby zamożniejsi chorzy udawali się do Torunia. Od początku dopiero bieżącego wieku lekarze stale tu zamieszkiwać zaczęli, a liczba ich w ostatnich latach wzrosła do 9. Apteka była oddawna; jest o niej wzmianka w r. 1547, a 1607 r. spotykamy aptekarza Jędrzeja Kupieca i r. 1615 Wojciecha Skórczewskiego. Obecnie miasto posiada trzy apteki i jeden skład materiałów aptecznych.

Biskup Karnkowski chcąc ułatwić zabudowanie miasta domami murowanymi nadał mu cegielnię, a bisk. Tylicki (1605) darowiznę zatwierdził. Odtąd stanęło wiele domów murowanych, małych i nieokazałych. Sam tylko zamek biskupi, w pięknym położeniu nad brzegiem Wisły stojący, przedstawiał pewną wspaniałość, rozmiarem raczej niż strukturą. Bisk. Ostrowski (1762—77) przebudował go zupełnie i nową nadał mu formę, ale gdy od r. 1819 biskupi osiedli w Kaliszu, pałac ten, dotąd zamkiem zwany, po

kilkakroć jeszcze do różnych celów przerabiany, ostatecznie r. 1861 w połowie biskupom powrócony, w drugiej połowie oddany szkołom. Miał on niegdyś własną jurysdykcją i akta, do których mieszczanie swoje przywileje wnosili. W wieku bieżącym stanął w mieście inny gmach dość okazały, przez urząd powiatu teraz zajmowany. Na starym rynku był na glinę murowany dawny ratusz; obok niego r. 1790 duże pompy postawiono z wodą zdrojową, o 420 łokci rurami drewnianymi sprowadzoną (Popis publ. uczniów, r. 1824). Ratusz ten zrujnowany, szczupły i nieodpowiadający powadze miasta, około r. 1872 rozebrano, a magistrat czasowo pomieszczono w domu powiatu. Skład na sól i urząd solny zbudował rząd pruski 1797 r. na przedmieściu Zazamczu. Od r. 1870 do 1885 najczęściej stanęło domów murowanych: w tym też czasie miasto najlepiej się rozwijało. Niegdyś zasiliał je głównie handel zbożem, które ztąd wysyłano do Gdańska i Elbląga, dla tego wiele spichrzów wystawiono na wybrzeżu Wisły: w r. 1850 było ich 35, z tych 26 w samym mieście. Biskup i kapituła, a także możni panowie z okolicy i mieszczanie, nawet kapituła krakowska, posiadali tu własne spichrze. Rząd pruski r. 1803 wystawił wielki spichrz murowany, cynkiem kryty, o 5 piętrach, dominujący nad miastem, który w r. 1836 nabył Bank polski dla swoich składów, a w końcu dla wojska na składy słomy, siana i owsa oddany, przypadkowo zgorzał 1881 r. Z zaprowadzeniem drogi żelaznej warszawsko-bydgoskiej (1862 r.) handel zbożem i spław jego Wisłą bardzo się zmniejszył i coraz więcej ustaje, dla tego spichrzów już nie budują. Ostatni wystawił kupiec Bernard Kohn 1862 r. Domy najpiękniejsze stoją na ulicy Nowej, między którymi najkosztowniejszy dwupiętrowy dom bankiera Lewińskiego, r. 1867 zmurowany. Niemniej pięknie zabudowuje się ulica Żelazna (od r. 1862), do dworca kolei żelaznej prowadząca.

Miasto dawne stało nad samą Wisłą i niewiele ulic miało, z tych kilka wcale niebrukowanych, wskutek czego po deszczach trudna była przez nie przeprawa, zwłaszcza na przedmieściach. Inne, lubo brukowane, przez nieoczyszczenie tak błotem zaszły, że bruk w ziemi został zagrzebany. W r. 1516, 1517 i 1529 kapituła własnym kosztem naprawiała drogę obok kościołka św. Witalisa, a jakie doły na niej być musiały, wnosić można z polecenia tejże kapituły 1530 r., nakazującej zarzucić je gałęziami dębowymi, z lasów Lubania zwiezionymi. Dla wygody przechodniów położono potem bale drewniane i tartice, które renowowano 1745, 47 i 63 r. oraz 1796 r. na przyjazd ministra pruskiego hr. de Hoyma, wielkie u króla wpływy mającego. Ulica więc Brzeską zwana, dla komunikacji miasta nader ważna, nie była wówczas brukowana. Jeszcze w listopadzie 1802 r. dla ułatwienia

przejścia zakonnikowi, pełniącemu w katedrze obowiązki penitencjarza, kapituła kazała położyć na niej belki i tarcice. Dopiero r. 1803 z polecenia kamery poznańskiej kosztem kapituły ulicę tę rozszerzono i łącznie z miastem uporządkowano, a r. 1818 wybrukowano od kościoła św. Witalisa do kościoła św. Wojciecha, nadto starano się nadać jej postać pryncypalnej i płace puste ogrodzono. Około kościoła i kurii swoich kapituła r. 1619 dała bruki, lubo nie całkowicie; r. 1821 poprawiono je i uzupełniono. Ulica Tumską r. 1792 na nowo przebrukowana, a potem od r. 1814 do 1818 rozszerzona i przedłużona, wtedy nazwano ją ulicą Napoleona, lecz z upadkiem bohatera i nazwa ustała. Było tu wąskie tylko przejście od katedry do rynku, z którym komunikacja wozowa odbywała się ulicami nad Wisłą prowadzającymi. Zabrano na ten cel część placu z podwórza kolegium wikaryuszów (1815 i 1821 r.), oraz plac z kurii naprzeciw stojącej, którą z umysłu (r. 1826) rozebrano; miasto zapłaciło kapitule złp. 5000 za kuryę, a 216 zł. za plac zabrany. Inne ulice były również zaniedbane. R. 1765 prefekt seminarium na kapitułę w sierpniu zaniósł prośbę, aby oczyszczono ulicę od św. Witalisa do rzeki Zgłowiączki idącą, dziś Seminarijską zwaną. Zbudowana była domami kościelnymi, których podwórza do niej dotykały: z tych śmieci wyrzucano i nigdy nie wywożono, wskutek czego woda nie mogąc odpływać tworzyła kałuże błota cuchnącego. Wcale nie lepiej wyglądała ulica Cyganka, pierwotnie Cygany nazywana. R. 1767 kapituła poleciła jej mieszkańcom, aby w ciągu miesiąca wywieźli z niej gnoje, które ze stajen i podwórz wyrzucane, piętrzyły się kupami i przejazd tamowały. Dopiero pod koniec XVIII w. rozrzucone na przedmieściach tych domki, porządkować zaczęto w ulice miejskie. Tak r. 1792 przez ogród szpitala św. Witalisa i seminarium przeprowadzono ulicę Gęsią, zabrukowano i ostatecznie r. 1824 urządzono. Dopomógł do tego przejazd króla pruskiego Fryderyka Wilhelma 21 paźdz. 1793 r., poprzednio wcześniej zapowiadziany. Rynek posiadał kilka domów większych, lecz niedaleko w bocznych ulicach były domki skromne, od czego jednej uliczce dano nazwę Małe Budy, co w wymawianiu przemieniono na Matebudy, jak się dotąd mianuje. W r. 1821 była nadto ulica Jurska, między kolegium wikaryuszów i domem Nasta, którą zniesiono. Od roku zatem 1792 do 1826 wytknięto i uporządkowano ulice, które dotąd, jak bywa po wsiach, nie miały stałej linii. Dziś W. posiada Stary i Nowy rynek, główne ulice: Królewicką, Nową, Brzeską, Kaliską i Żelazną, idące w kierunku od Wisły do dworca kolei żelaznej, oraz bocznych ulic wiele, razem 49.

Oświetlenie ulic miano zaprowadzić 1817 r., lecz dopiero 1819 r. je urządzono, przez usta-

wienie 15 latarni rewerberowych na słupach urządzonych, z których 4 kapituła, resztę mieszkańcy zapłacili. Sprawienie ich miało kosztować 6000 zł., a roczne opalanie zł. 1200. Były to więc pierwsze początki oświetlania, bo liczba ta lamp niezdołną była należycie zadania tego spełnić. Urząd pocztowy przez rząd pruski zaprowadzony 1794 r.; przedtem kapituła dla własnej potrzeby i wygody utrzymywała postać konnego, który do najbliższej stacji pocztowej odwoził listy i posylki przywoził. Zegar na wieży kościoła katedralnego od strony Wisły istniał od XVI w. lub wcześniej; kapituła opłacała zegarmistrza. W r. 1852 postanowiła go oddać pod opiekę miasta, co dopiero 1864 r. nastąpiło. Po zbudowaniu wież nowych 1886 r., zegar przeniesiono na wieżę od strony seminarium, bo w tej stronie i miasto więcej się zabudowało; dotąd był na wieży od strony Wisły.

Do W. dochodzą szosy od strony Kowala, Nieśzawy i Brześcia, ta ostatnia przed 20 laty zbudowana. Komunikacja wodna statkami parowymi z Warszawą i Toruniem, łączy miasto od czasu zaprowadzenia jej przez twórcę żeglugi parowej na Wiśle hr. Andrż. Zamoyskiego, który tu przybył osobiście 1 lip. 1853 r. na poświęcenie statku „Włocławek“ nazwanego. Wybrzeża rzeki od strony miasta zabezpieczone i bulwark urządzony. Jeszcze r. 1844 staraniem naczelnika Wojdy. Po zbudowaniu mostu żelaznego w Warszawie, tamtejszy most łyżwowy został tu przewieziony i ustawiony, następnie w obecności władz i wielu zaproszonych gości uroczystie poświęcony przez bisk. Marszewskiego 1866 r. Droga żelazna warszawsko-bydgoska w r. 1862 objęła i Włocławek, który ma stacją 2 klasy.

Na gruntach miasta w różnych czasach powstały osady, do których należą: Papieżka, Grądy, Syberyjka, Kępinki, Kępiny, Glinki, Kolanowszczyzna, Łaniewszczyzna (inaczej Rakutówek), Żelazna, Bularka, Kokoszka, i mniejsze osady w lasach, najwięcej przy jeziorach, przez rybaków zamieszkałe. Kokoszka, tak zwana od Wojciecha Kotlemburga al. Kokoszki z r. 1560, najbliższej jest miasta; Łaniewszczyzna zaś, lubo niedawno powstała, gęsto się jednak zabudowała. Zameczek od r. 1850 liczy się do miasta, ma swego wójta i stanowi główne przedmieście. Nazwę swoją ztąd otrzymało, że do niego prowadziła droga około zamku biskupiego, przez most drewniany na Zgłowiączce, pod samym zankiem zbudowany; lecz ok. r. 1818, gdy ulicę Tumską w prostej linii od kościoła katedralnego do Zgłowiączki przedłużono, most tu przesunięto, a r. 1856 wystawiono nowy murowany. Na Zamczku, staraniem obywatela Jabłońskiego, kosztem miasta (ok. r. 1870) urządzono ogród spacerowy, mało jednak uczęszczany przez publiczność, zadawalniająca się więcej spacerem po moście łyżwowym i okolicą za Wisłą, stanowiącą wieś

Szpital zwaną. Nieco wcześniej przy Nowym rynku założono skwer, ogrodem Saskim nazywany; a w r. 1893 inny skwer między kościołem a seminaryum, z placu pozostałego po dwóch kuryach kanonicznych, za staraniem bisk. Popiela, w r. 1880 przez rząd miastu ofiarowanego.

Historja Miasta. Włocławek jest starożytnym targowiskiem nadwiślańskim, założonym w tym punkcie lew. brzegu rzeki, w którym uchodzi Zgłowiączka, która wraz ze swym dopływem Bachorzą stanowiła podobno odpływ jeziora Gopła i przyległych mu do Wisły. Czy w czasach rozwinięcia się kultury nad Gopłem istniała ta droga, może tylko w epoce przyborów wiosennych i wylewów letnich, o tem mogłyby nas przekonać specjalne pomiary i badania doliny Bachorzy. Dość wydatną zmianę w kierunku biegu Wisły, która od W. zmienia swój kierunek zachodni na zach.-płn. możnaby przypisać partii obfitych odpływów grupy jezior wielkopolskich a może i przelewaniu się w czasie wezbrań wód z dorzecza Warty. Słaby spadek przyspieszył zaparcie tego kanału odpływowego nanieśionymi przez wody materiałami a wczesne bardzo wyniszczenie lasów na Kujawach obniżyło poziom wód w jeziorach. Zatomowanie tej drogi wodnej spowodowało upadek Kruszwicy, dawnego centra Kujaw a przyczynić się mogło do rozwoju Włocławka jako targowiska i centra kościelnego a Brześcia (nad Zgłowiączką) i Inowrocławia jako centrów politycznych ziemi kujawskiej. Włocławek leży przytem w punkcie gdzie żywe i ludne Kujawy stykają się z lesistym i błotnym obszarem ciągnącym się wzdłuż lew. brzegu Wisły od ujścia Bzury po ujście Zgłowiączki. Nieliczna ludność tych puszczy wymieniała tu produkty swego leśnego przemysłu na płody rolniczych zdawna Kujaw. O dawnym zasiedleniu brzegu Wisły przy ujściu Zgłowiączki świadczą napotymane często groby z urnami. Istniejąca w pobliżu W. nad Wisłą wieś, dawniej książęca, Korabniki zwana, świadczy iż znaczny ruch na Wiśle wywołał wcześniej wytworzenie się osad oddanych specjalnie budowie statków. Przy ujściu Zgłowiączki do Wisły istniało tedy oddawna, dość ożywione zapewne targowisko, przy którym stały wcześniej bardzo dwie kaplice: św. Jana i św. Jerzego. W akcie uposażenia klasztoru w Mogilnie (z 1065 r.?) wymieniono w liczbie zamków dających dziesięcinę klasztorowi „Wladislaw“, a w liczbie posiadłości nadanych klasztorowi „ecclesiam s. Johannis in Wladislaw“. O istnieniu kaplicy św. Jerzego (kaplice pod tym wezwaniem spotykamy we wszystkich ważniejszych osadach nadwiślańskich) świadczy nazwa ulicy Jurskiej, którą zniesiono w r. 1821. Kościółek ten został zapewne zniszczony przez Krzyżaków przy spalaniu miasta i po odbudowaniu otrzymał przy konsekracji wezwanie św. Stanisława, pod którym przetrwał do początku

obecnego stulecia. Wedle dawnej tradycyi stał on na miejscu pierwotnego kościołka katedralnego, który nie mógł przecie nosić wezwania św. Stanisława, a prawdopodobnie był poświęcony św. Jerzemu. Gród książęcy, wspomniany w dok. z XII w., pilnował targowiska i poboru opłat od statków płynących Wisłą. Gdy utworzono biskupstwo kujawskie (przy końcu XI w.?) książę, może Władysław Herman, znany z hojności dla kościoła i działalności organizacyjnej, oddał gród włocławski na rezydencyę biskupa. Kościołem katedralnym pierwotnym była zapewne owa kaplica św. Jerzego (książęca?). Wkrótce jednak stanie tu kościół drewniany, pierwotnie p. w. „Beatae Virginis Mariae“, wspomniany w akcie r. 1185, którym „Lesco dux“ nadaje temuż kościółowi i kanonikom „in veteri Vladislavia castrum Slonense, capellam in Gniewo et ecclesiam cum villa in Kowale et aliam que dicitur Curow. De foro eciam in novo Wladislaw decem marcas argenti, de cellario in veteri Wladislaw decem urnas mellis“ (Kod. dypl. pol., II, 6). Przy katedrze na gruntach kościelnych powstaje osada, która wcześniej bardzo otrzymuje organizacyę miejską i ztąd przy sąsiedztwie z targowiskiem książęcym wynikają spory o pobór opłat książęcych i odbywanie powinności, do których mieszkańców tej osady pociągają kasztelani, z polecenia księcia zapewne. W r. 1250 odbywa się sąd polubowny w Sieradzu, pod prezydencyą arcyb. gnieźn. Fulkona, przy udziale biskupa wrocławskiego Tomasza. Kazimierz, ks. kujawski, poddając się decyzji sądu przyznaje, iż „civitas cathedralis Wladislavia, quantum territorium canonicorum occupat, omnino sit libera a powoz, a prewod eciam militari, podimne, podworove, strosa“, itd., prócz tego wolną jest od posług książęcych, z wyjątkiem udziału w łowach na bobry w obrębie terytorium kościelnego. Następnie nadaje książę kanonikom cło „a foro Zgovendie usque in Wislam ubi eunque fluvius Zgovendia transeatur“. Jest to więc cło pobierane przy przeprawach (brodach) na Zgłowiączce na przestrzeni od osady t. n. (dawniej targowisko dziś folwark i kościół) na pld. od Lubrańca aż do Wisły. Daje im również targowe z Włocławka (targowiska książęcego) i cło od statków płynących Wisłą i zatrzymujących się pod targowiskiem włocławskim (Ulanowski, Dok. kujaw., str. 184 i 185, № 13). W pięć lat później tenże książę na prośbę biskupa Wolimira „in nostrorum remissionem peccatorum“ nadaje katedrze „civitatem theutonicealem ibidem sitam“, a więc targowisko książęce mające już, zapewne niedawno nadane (przed r. 1255), prawo niemieckie. Prócz tego daje młyn na Zgłowiączce i prawo łowu bobrów po obu brzegach Wisły i Zgłowiączki w obrębie posiadłości kościelnych (Kod. dypl. pol., II, 56, 57). Odtąd naturalnie dwa miasta: kościelne i książę-

ce zleją się w jedną całość. Prawdopodobnie osada kościelna nosiła miano małego Władysława czyli Włodławka. Ztąd powstała późniejsza nazwa „Włodławek“, rozciągnięta i na starszą osadę. Jednocześnie na praw. brzegu Wisły naprzeciw W. powstaje z fundacji niejakiego Boguszy, wojew. łęczyckiego, szpital p. w. św. Gotarda, oddany pod zarząd cystersom sprawozdanym z Lubiąża. Napady Prusaków niszczą tę instytucję, o której majątek toczy się następnie spór pomiędzy bisk. kujawskim a cystersami (ob. *Szpital i Sulejów*). W r. 1230 zawarty został układ między Chrystyanem, bisk. pruskim, a zakonem krzyżackim o ziemię chełmińską, której część biskup ustępuje zakonowi. Biskupi, którzy później będą przesiadywać zwykle w Wolborzu dla łatwiejszego komunikowania się z dworem i udziału w zjazdach, odbywających się zwykle w grodach pasu pogranicznego między Małopolską a Wielkopolską, w wieku XIII i XIV rezydują zwykle w W. i ztąd zaglądają tu często książęta kujawscy i pomorscy, wysłańcy krzyżacy, duchowieństwo pomorskie. Karol „de Treveris“, w. mistrz krzyż., umawia się r. 1307 z Władysławem, ks. krakow., w sprawie „colloquii super diversis causis tenendi apud antiqum Vladislaviam“ (Ulanów, Dok. kuj., 167, Nr. 25). W r. 1326 Władysław, król polski, zawiera tu układ z Krzyżakami o Pomorze. Z chwilą zagarnięcia przez Krzyżaków Pomorza w r. 1309, zależność tej prowincji od biskupów kujawskich stała się wielce niedogodną dla zakonu, ztąd niechętnym okiem patrzyli na Włodławek, w którym siedzą biskupi Polacy, paraliżujący nieraz ich politykę niemiecką, podczas gdy samo miasto, jako rynek handlowy, zawadzało rozwojowi krzyżackiego Torunia. Biskup kujawski Gerward jedzie do Awinionu w r. 1321, by Janowi XXII przedstawić krzywdy i gwałty spełnione przez Krzyżaków. W czasie sprawowania tego poselstwa umiera. Następca Gerwarda, Maciej z Gołańczy (Gołańczewski), z rycerskiego rodu z Pałuk, towarzyszy r. 1331 królowi w wojnie z Krzyżakami, znajduje się pod Płowcami. W r. 1329 Krzyżacy pustosząc Kujawy zrabowali i spalili Włodławek wraz z kościołami, których odbudowie starali się zapobiedz groźnymi zakazami. Wyrok sądu odbytego w sprawie krzyżackiej w Warszawie r. 1339 i potwierdzenie takowego przez Klemensa VI w r. 1342, zapewniły spokój miastu i Kujawom. Opanowanie dolnej Wisły przez Krzyżaków, którzy starali się skoncetrować cały handel wodny i lądowy w Toruniu, powstrzymało rozwój Włodławka, który teraz był tylko ważnym centrem kościelnym, utracił znaczenie targowiska i przystani ważnej dla handlu na Wiśle. Dawny Włodław upadł a rozwijał się powoli kościelny Włodławek. W 1340 r. staraniem dzielnego biskupa Macieja z Gołańczy stanęło prezbyteryum okazałej, dotąd

istniejącej świątyni katedralnej, której dalszą budowę prowadzą następcy Macieja. Przy katedrze istnieje szkoła. Biskup Maciej zakłada szpital dla starców, przy którym buduje (r. 1330) kościółek św. Witalisa. W r. 1343 Kazimierz W. zawarł z Krzyżakami ugodę w Kaliszu, mocą której odzyskał, między innymi, Kujawy. Na ugodzie podpisali się delegaci ważniejszych miast, a w tej liczbie i Włodławka. W 1431 r. ponownie Krzyżacy pustoszą Kujawy, łupią miasto i katedrę włocławską. Na wyprawę malborską z r. 1459 W. dostarcza tylko 6 zbrojnych, gdy poblizki Brześć Kujawski, centr polityczny Kujaw, wysyła 30. Wreszcie pokój toruński z r. 1466, przez odzyskanie Pomorza i dolnego biegu Wisły, otwiera dla miasta szerokie pole działalności handlowej, choć przeważne stanowisko Gdańska i Torunia nie pozwoli portowi kujawskiemu rywalizować z temi starymi rynkami handlowymi. Zygmunta I i Zygmunt August przywilejami z r. 1530, 1549 i 1555 uwalniają mieszczan od ceł lądowych i wodnych w całym państwie. Dowóz zboża na sprzedaż i ruch handlowy wywołał rozwój produkcji piwa, którym zasłynęło miasto. W r. 1566 płaci W. szosu fl. 48, gdy wspólnie Brześć daje 96 fl., za to czopowe od piwa miejscowego wynosi fl. 206 gr. 8, gdy w Brześciu 138 fl. 6 gr. Czopowe od wina, miodu i piwa gdańskiego fl. 23 gr. 21. Opłata od łasztów zboża spławianego do Gdańska i od „frochtarów“ fl. 196 gr. 19¹/₂, od palenia gorzałki fl. 17 gr. 14, od komorników i hultajów fl. 27 gr. 17¹/₂, od przekupek gr. 24, od cechów rzemieśln. 5¹/₂ gr., od rybaków fl. 5 gr. 2, od 6 łanów uprawianych przez mieszczan zapłacono pobor. (zapewne po 20 gr. — Pawin., Wielkop., II, 38).

Doniosłe przekształcenie w organizacji władz miejskich spowodowała ustawa wydana przez biskupa Stanisława Karnkowskiego 7 stycz. 1577 r. a zatwierdzona przez Stefana Batorego i następców. Miała ona na celu ustalenie porządku w mieście, oraz podniesienie dobrobytu mieszkańców. Wspomina w niej biskup o rurach, które niedawno miasto własnym kosztem zaprowadziło dla przeprowadzenia wody, pozwala dla ich naprawy używać drzewa z lasów biskupich, za opowiedzeniem się staroście. Wielu do terytorium miasta niedawno zabudowane przedmieście, Nowe miasto zwane, nadto ogród swój przy przedmieściu Kokoszka i połowę wójtostwa, z gruntami przy młynie Słodowym. Nadaje miastu cegielnię urządzoną przez mieszczan, pozwalając do niej brać drzewo z lasów biskupich, aby budynki miejskie i prywatne ku ozdobie miasta były murowane. Odstąpił miastu opłaty ze spięchrów, placów i ogrodów, także kary sądowe, opłaty od rzeźników, postrzygalni i wagi; w sprawach zaś z biskupami nie chcąc być sam sędzią, poddaje siebie i swych następców sądom

i prawu magdeburkiemu. Stanowi też porządek w urzędzie miejskim, polecając aby burmistrza i radnych co rok obierano w drugim tygodniu po św. Michale. Na burmistrza miano przedstawiać biskupowi czterech mężów, z których tenże, lub jego starosta, jednego zatwierdzał. Radnych dwóch miał obierać biskup ze starszych ławników lub mieszczan, a dwóch drugich miasto. Takse na przedmioty handlu ustanawiać będzie starosta łącznie z magistratem. Ponieważ najczęściej nieporządku czynili rybacy, biskup polecił im ryby sprzedawać na wspólnym rynku, nie po mieście lub na brzegu Wisły, a to pod karą utraty ryb i złożenia kopy groszów do kasy magistratu. Łodziom mieszczan pozwolił zimować na rzece Zgłowiączce, lecz za to mieli ją oczyszczać i mostek reparować. Miejscowym galarom zapewniał pierwszeństwo do zabierania zboża i ładunków. Co rok burmistrz i radni składać powinni byli rachunki przed starostą, za co naznaczył im konsulacyę z kasy miejskiej; burmistrzowi 5 zł., radnym po 3 zł., pisarzowi miejskiemu 2 zł. Wreszcie wznowił braćwo strzeleckie. By przypilnować wykonanie tych rozporządzeń biskup Karnkowski często przemieszkował we W. i tu podejmował Stefana Batorego, gdy szedł z wojskiem dla uśmierzenia zbuntowanego Gdańska. Ztąd wysłał król uniwersały 1 kwiet. 1577 r., zwołujące sejmiki powiatowe (Pawiński, Źródła dziej., t. IV, str. 103); tu też w wielki czwartek, 4 kwiet. t. r. król ten w katedrze włocławskiej z dworem swoim i senatem uroczyste przyjmował komunią św. Niedługo potem, 1587 r. w paźdz., biskup Rozdrażewski przywiózł z Gdańska do kraju Zygmunta III wraz z siostrą królewską i znacznym poczem panów szwedzkich i polskich, a potem 1593 w sierpniu podejmował hojnie w zamku włocławskim tegoż króla gdy płynął Wisłą do Szwecyi. Są to najświetniejsze lata w dziejach W. Miastem zarządzał starosta lub ekonom dóbr biskupich, którym bywał członek kapituły, sama kapituła nie raz zajmowała się sprawami miasta. Upomina się często u biskupów o ułatwienie dowozu żywności i wolność handlu, troszczy się i o moralne sprawy mieszkańców. Po śmierci bisk. Rozdrażewskiego wybrany administratorem diecezji sufr. Franc. Łącki (18 mar. 1600), zaważwał obywateli, przypomniał ich obowiązki, zalecił utrzymanie porządku, a nadto polecił magistratowi karać zgorszycieli i wydalić z miasta niewiasty złych obyczajów. Gdy znowu 1600 r. 22 lip. prepozyt Jan Grochowicki odebrałszy fałszywą wiadomość, jakoby wyprawieni przez sąsiednie państwo wysłańcy przebiegali Polskę by palić miasta, zaniepokoił kapitułę, ta wezwała burmistrza i radnych, zalecając im ostrożność na włoczęgów, którym gospody wzbroniono. Podobne pogłoski rozchodziły się już 1515 r. i lat innych. Surowe także postanowienie przeciwko

pijaństwu i nierządom wydał komisarz dóbr biskupich ks. Cypryan Wolicki 1759, które potem wznowiono 1772 i 1777 r. Miasto wzrastało do wojen szwedzkich, w czasie których wojska nieprzyjacielskie zajmowały W. 29 czer. 1657 r., wiele domów spaliły, inne zrabowały, 70 osób obojej płci zabito, choć mieszkańcy do tych krwawych czynów najmniejszej pobudki nie dali. W klasztorze reformatów zamordowali Szwedzi mansyonarza katedralnego ks. Walentego z Przedcza i zakonnika Paschalisa Łabiszyńskiego. Zmniejszenie się ruchu handlowego na Wiśle, upadek gospodarstw rolnych w kraju niszczonego przez ciągłe wojny i przechody wojsk, zubożenie materialne zarówno szlachty jak i ludu wiejskiego, odbić się musiało na położeniu miast, a zwłaszcza takiego rynku handlowego jakim był Włocławek. Z ruchliwej, przemysłowej osady staje się miastem liczącą zaledwie 1000 mieszkańców, zajmujących biedne drewniane domki. Gruba warstwa błota przykryła bruk nieoczyszczonych ulic. Wprawdzie rozporządzenia kapituły i działalność komisji „boni ordinis“ (od r. 1737) pobudzały biednych i niedbałych mieszkańców do usuwania błota i śmieci z ulic, ale dopiero za rządu pruskiego od r. 1796 zaczęnie się regulowanie i porządkowanie ulic. Rząd pruski zaprowadził urząd pocztowy, wystawił r. 1797 skład na sól i ustanowił urząd solny na Zazamczu, a w r. 1803 wznosił wielki pięciopiętrowy spichrz, cynkiem kryty. W miarę rozwijania się handlu zbożowego przybywało spichrzów, których liczba doszła do 35 w r. 1850 (z tych 26 w mieście samem). Ostatni wzniesiono r. 1862. Przeprowadzenie drogi żel. warszawsko-bydgoskiej zmniejszy ruch spławny na Wiśle i odwrócił handel zbożowy od drogi wodnej. Miasto stracił znaczenie centru handlowego a zaczęnie się przekształcać na ognisko przemysłowe, choć zawsze pozostanie ważnym rynkiem handlowym dla bogatej w płody rolne ziemi kujawskiej. W r. 1865 urządzony zostanie na Wiśle most łyżwowy, który kosztował 160000 rs. Z tutejszej przystani wodnej wywieziono w r. 1877 około 280000 pudów zboża a przywieziono węgla kamiennego 14000 pud. W latach od 1870 do 1885 rozwinię się w mieście znaczny ruch budowlany, głównie przy ulicy Żelaznej, prowadzącej do stacji dr. żelaznej. W tych czasach zawiąże się straż ogniowa ochotnicza i towarzystwo wioślarskie. Bank Polski utworzył tu swoją filię, która przy przekształceniu tej instytucyi na Kantor Banku państwa, została zwiniecią.

Bibliografia. Pierwszy opis i historią W. skreślił ks. Politowski, pijar, i pomieścił w programacie szkolnym na r. 1824 („Popis publiczny uczniów szkoły wydziałowej włocławskiej“, wydany w Płocku). „Starożytna Polska“ podaje o W. krótką i ubogą w dane historyczne wiadomość. Opis zabytków sztuki przechowywanych

w tutejszych kościołach mieści rękopis komisji wydelegowanej przez rząd Królestwa dla zbadania dawnych zabytków (Rękopis znajduje się w Bibliot. Uniwers. w Warszawie), Katedrę opisał pod względem architektonicznym pr. Wł. Łuszczkiewicz w „Czasopiśmie technicznym“ (Lwów, 1883 r., Nr. V i VI). „Tyg. Illustr.“ podał rysunek i opis katedry w r. 1863 (Nr 216) a rysunek grobowca Piotra z Bnina w r. 1871 (Nr. 185). Opis miasta z rycinami mieści książka Oskara Flatta p. t. „Brzegi Wisły“ (Warsz., 1854) „Tyg. Illustr.“ z r. 1863 (str. 324, 392, 449), z r. 1864 (47), 1866 (str. 197), i z 1872 r. (str. 226) i 1875 r. (t. XV, str. 97) tudzież „Kłosy“ (t. VI, str. 246 i IX, 148). Klasztoru reformatów opis z ryciną dały: „Tyg. Illustr.“ 1863 r. (t. VIII, 392), „Kłosy“ (z r. 1885, Nr 1066). Szczegóły dotyczące kościołów podawał też „Przegląd katolicki“ z r. 1878 (Nr 50), 1884 (Nr 28—30) i 1892 (Nr 42 i 43). Istniejąca we W. szkoła wydziałowa, potem obwodową zwana, ogłaszała swe „Akty uroczyste“ w latach 1836 do 1838 w Warszawie. „Ziemia kujawska“ przez M. Boruckiego (Włocławek, 1883) podaje wiadomości o W. W r. 1882 wydany był w W. „Rocznik włocławski“. Przez tego krótkie opisy i zarysy dziejów W. znajdujemy: w Encykl. większ. Orgelbranda i w urzędowych wydawnictwach: „Warsz. gubern. wiadomości“ (z r. 1877, Nr 17 do 19) i „Pamiętn. książka warsz. gub.“ za r. 1894. Bogałe materiały do dziejów miasta podane zostały w kodeksach dyplomatycznych: Muezkowskiego i Rzyszczewskiego, małopolskim Piekosińskiego, wielkopolskim Zakrzewskiego i w Zbiorze dokumentów kujawskich Ulanowskiego.

Włocławski powiat gubernii warszawskiej, utworzony w r. 1867 z połowy dawnego powiatu t. n. (drugą połowę stanowi obecny powiat nieszawski, zwany pierwotnie radziejowskim), graniczy od zachodu z pow. nieszawskim, od pld. z kolskim i kutnowskim, od wschodu z gostyńskim, od płu. i płu.-wschodu Wisła rozdziela obszar powiatu od gub. płockiej (pow. lipnowski). Obszar powiatu wynosi 23·84 mil kw. Przedstawia on równinę pochyłą się nieznacznie w kierunku od pld. ku płu. ku Wiśle. Odróżnić tu możemy cztery odrębne obszary: pas niziny nadwiślańskiej, od 4 do 6 w. szeroki, bezleśna równina kujawska, przetrzynięta doliną Bachorzy a ciągnąca się po lew. brzegu Zgłowiączki, lesisty i błotny obszar we wschod. części powiatu, po praw. brzegu Zgłowiączki i wyżyna jeziorna w pld.-zach. części powiatu. W pld. części, na wseh.-płd. od Przedeza, pod wsią Dziwie, spotykamy punkt wznies. 439 st. n.p.m., na pld.-zach. krańcu powiatu mamy 430 st. Wyżyna jeziorna zawiera się na obszarze, którego krańcowymi punktami są: Lubraniec, Lubień, Przedez i Izbiца (pow. kolski). Jeziora, zajmujące ogółem 0,20 mil kw., ciągną się wązkiemi pasami w kierunku

od pld. ku płu. Wody ich odprowadzają do Wisły rzeczki: Zgłowiączka, wypływająca z jez. Orle (pow. nieszawski), z dopływami Chodeczką (z jez. pod Chodezem), odwadniająca cały szereg jezior, Kocięcą (z jez. pod wsią Grójec), Przedpólną (Dyabefek, Lubień) odlewającą jez. Lubień, Bachorzą, która niegdyś odprowadzała wody Gopła. Z obszaru lasów, błot i jezior wschodniej części prowadzi wody rzeka Kłótnia, a oprócz niej małe strumienie: Zuzelka pod Wistką (z bagien koło Murska), Ruda i Teleżyna, we wschod. części powiatu. Podczas gdy Brześć Kujawski nad Zgłowiączką, odl. około dwu mil od Wisły, wznosi się 296 st. n.p.m., to o 2 w. od Wisły w dolinie Zgłowiączki mamy 192 st. wzn. a poziom Wisły koło Włocławka sięga 140 st. Najżyźniejszą glebę i najgęstsze zaludnienie ma zachodnia połowa powiatu, z miastami: Włocławek i Brześć; najuboższym w glebę i mieszkańców jest wschodni obszar, z główną osadą w Kowalu. W r. 1889 lasy prywatne zajmowały około 20000, m. w tem było: 4157 mr. lasów nieurządzonych, 10427 mr. urządzonych, 1711 mr. zasianych po wycięciu, 1987 wyciętych a niezadrzewionych, 415 mr. lasów włośc., 690 mr. należących do osad. Obszar lasów rządowych nieznany. Ogólny obszar powiatu wedle wykazów urzędowych wynosił w 1880 r. 207852 mr., w tem 23241 mr. lasu (z rządowemi?). Z obszaru tego na większą własność przypadało 121287 mr., donacje rządowe 14050 mr., osady włościańskie 60473 mr., rządowe 1278 mr., miejska własność 10764 mr. Rolnictwo zdawna osiągnęło tu, zwłaszcza w części zach. powiatu (dawne Kujawy), wysoki stopień rozwoju (uprawa pszenicy). W związku z tem zostaje chów bydła a zwłaszcza owiec. Około r. 1880 było w powiecie 55924 owiec zwykłych, 70204 merynosów i 9848 na mięso chowanych. Przemysł fabryczny mało rozwinięty, koncentruje się głównie w Włocławku. W powiecie spotykamy drobne przeważnie zakłady, jak młyny i wiatraki (106), cegielnie, olejarnie (7), garbarnie (5) i dwie gorzelnie większe. Ludność powiatu z 60704 w r. 1867, wzrosła w r. 1890 do 92153 (44033 męż., 48120 kob.). Z tego na dwa miasta przypada 22165 a na gminy 69988. Co do wyznań, to było śród stałej ludności, prócz katolików, 209 praw., 9900 prot. i 10480 żyd. Katolicy stanowią 76% ludności, żydzi 12·20%.

Zakładów naukowych wyższych ni średnich niema w powiecie, są tylko szkoły początkowe. We Włocławku dwie 2-klas. i dwie 1-klas. (z tych jedna żeńska). W powiecie (r 1883) było 26 szkół początkowych 1-klas. ogólnych we wsiach i osadach: Chodecz (2 szkoły), Przedez (2 szkoły), Brześć, Lubień, Kowal, Rakutów, Dziwie, Żarów, Przysypka, Nowawieś Wielka, Lubraniec, Kłóbia, Sarnów, Wienice, Kruszyn, Śmiłowice, Kłótno, Łanięta, Osiek Wielki, Mi-

chowice, Kłóbką, Dęby Wielkie, Modzerowo, Brzeźno. Pod względem kościelnym powiat wchodzi w skład dekanatu włocławskiego dyecezyi t. n., składającego się z 22 parafii: Boniewo, Brześć, Choceń, Chodecz, Dąbie, Grabkowo, Kłóbia, Kłóbką, Kłótno, Kowal, Kruszyn, Lubień, Lubomin, Lubraniec, Przedecz, Smiłowice, Wieniec, Wistka, Włocławek i Zgłowiączka, położonych w pow. włocławskim, i parafii: Białotarsk i Duninowo w pow. gostyńskim. Pod względem sądowym powiat stanowi jeden okrąg sądu pokoju dla Włocławka i Brześcia, tudzież cztery okręgi sądów gminnych: Brześć, Kowal, Kłóbką, Chodecz. Sądy te należą do 2 okręgu zjazdu sędziów pokoju we Włocławku. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na dwa miasta: Włocławek i Brześć Kujawski i 13 gmin: Baruchowo, Chodecz, Dobiegniewo, Falborz, Kłóbką, Kowal, Lubień, Łęg, Piaski, Pikutkowo, Przedecz, Pyszkowo i Smiłowice. W skład gmin weszły dawne miasteczka: Kowal, Lubraniec, Chodecz, Przedecz, Lubień.

Biskupstwo włocławskie przedstawia w swych dziejach początkowych kilka ciekawych a niedających się ze znanych dotąd źródeł wyjaśnić zagadek historycznych. Pierwszą z nich jest data utworzenia dyecezyi. Pierwszą wzmiankę o jej istnieniu spotykamy w bulli Innocentego XI r. 1133, poddającej polskie biskupstwa pod zwierzchnictwo metropolii magdeburskiej. W szeregu dyecezyi spotykamy na końcu: „Cruciwiz, Mazovia et Ladilaensis“, a więc kruszwickie, mazowieckie i kujawskie. W tymże roku pojawia się pierwszy znany biskup kujawski, Swidger, który wraz z bisk. lubuskim Bernardem poświęca klasztor w Strzelnie. Czy jednak był on pierwszym biskupem o tem nie możemy wyrokować. Gorliwość jaką Władysław Herman okazywał dla sprawy kościoła, przy organizacji kapituły krakowskiej, w połączeniu z wyprawami pomorskimi, jakie przedsięwziął w ostatnich latach panowania, pozwalałyby przypuszczać, iż on mógł utworzyć biskupstwo kujawskie w celu szerzenia chrześcijaństwa na Pomorzu. Biskupstwo kruszwickie, według kroniki Bogufala, miało powstać za Mieszka II, a więc przed 1034 r. W Kruszycy istniał podobno pierwotnie klasztor („monasterium b. Petri“ w dok. z r. 1185). Klasztor ten (kanoników regularnych?) mógł uleść przekształceniu na kolegiatę, o której wspomina akt z r. 1143 (?), wymieniający prepozyta Bernarda i pięciu kapelanów. Trzeba przypuszczać, iż biskupstwo to wkrótce po założeniu upadło, a po utworzeniu dyecezyi włocławskiej zostało z nią złączone. Przez pewien czas utrzymywać się będą dwie kapituły: kruszwicka i włocławska. Dziekan kapituły włocławskiej występuje już przed r. 1161. Obie kapituły spotykamy w akcie z r. 1215 (Ulanowski, Dokum. kujaw., 117, Nr. 2). Nowa dyece-

zya powstała na obszarze zostającym pierwotnie pod władzą arcybiskupów gnieźnieńskich. Objęto nią pas ciągnący się wzdłuż lewego brzegu Wisły od Bzury aż po Bałtyk. Weszło tu więc Pomorze nadwiślańskie, Kujawy i część Mazowsza. Z drugiej strony Wisły obejmowała dyecezya część ziemi dobrzyńskiej. Biskupi tytułowali się włocławskimi i pomorskimi (Wladislaviensis et Pomeraniae), do czego ich nawet synodprowin. z 1551 zobowiązał. O należeniu do dyecezyi parafii z praw. brzegu Wisły, jak: Szpital i Bobrowniki, spotykamy świadectwo z r. 1321; zaś Ciechocin, Dobrzejowice, Chełmca, Zaduszniki, Nowogród i Złotoryja wymienione r. 1640. Nadto r. 1764, za staraniem bisk. Ostrowskiego, do dyecezyi przyłączono Wolbórz i siedm kościołów parafialnych ościennych, w dobrach bisk. włocławskich. Po rozbiore kraju i nowym podziale dyecezyi w r. 1818 odpadło Pomorze i archidyaconat kruszwicki, a natomiast dyecezyi kujawskiej dodano znaczną część z archidyaconatu gnieźn., która weszła w skład Królestwa kongresowego, oraz po kilka kościołów z dyecezyj sąsiednich. Nowa dyecezya ma 344 kościołów paraf., a między nimi tylko 59 z dawnej dyecezyi kujawsko-pomorskiej. Otrzymała też nazwę nową, kujawsko-kaliskiej, i tą się tytułuje. Stara dyecezya dzieliła się na 3 archidyaconaty: włocławski, kruszwicki i pomorski. Nową składają 3 officyalaty: włocławski (kujawski), kaliski i piotrkowski, do r. 1866 podzielone na 24 dekanaty, teraz na 13 dekanatów, a mianowicie: kaliski, kolski, koniński, sieradzki, słupecki, turecki, wieluński w gub. kaliskiej, częstochowski, łaski, noworadomski, piotrkowski w obrębie gub. piotrkowskiej, włocławski zaś i nieszawski w gub. warszawskiej. Kościoły dyecezyi kujawsko-kaliskiej leżą w guberniach: warszawskiej, kaliskiej i piotrkowskiej. Liczba tychże kościołów paraf. w starej dyecezyi była rozmaita, średnio dochodziła do 250; w nowej miało ich być 344, lecz jest dziś tylko 339, oraz 37 filialnych i 153 kaplic; ludność zaś katolicka w r. 1894 obliczona na 1102412 dusz. Między kościołami dawnej dyecezyi była jedna kolegiata w Kruszycy, przybyła później kolegiata wolborska. W nowej dyecezyi jest kolegiata w Kaliszu, oraz kościoły po kolegiatach zniesionych r. 1819, w Wieluniu, Sieradzu, Uniejowie, Łasku, Choczcu i Wolborzu, nadto dwie infułacye: w Łasku i Choczcu. W dawnej dyecezyi istniały następujące zakony i klasztory: kartuzi w Paradyżu czyli Kartuzi; cystersi w Oliwie, Pelplinie i Koronowie; paulini w Topolnie i Brdowie; franciszkanie w Radziejowie, Inowrocławiu, Nieszawie i Smardzewicach; bernardyni w Nowem, Bydgoszczy i Świeciu; reformaci w Sztolemburgu (przedmieście Gdańska), Wejherowie, Włocławku, Łabiszynie i Podgórzu; pijarzy w Radziejowie; kanonicy lateraniecy w Lubrańcu; dominikanie w

Gdańsku, Tczewie i Brześciu; karmelici w Gdańsku, Bydgoszczy, Markowie i Zakrzewie; zakon Zbawiciela lub św. Brygidy w Gdańsku; bonifratrzy w Szkotlandzie pod Gdańskiem; jezuici w Gdańsku na Szkotlandzie i w Bydgoszczy; misyjonarze św. Wincentego a Paulo w Włocławku i u św. Wojciecha pod Gdańskiem; zakonnice norbertanki w Żukowie i Strzelnie; benedyktynki w Żarnowcu i Bysławku, brygiti w Gdańsku; klaryski w Bydgoszczy. W nowej diecezji po zniesieniu wielu klasztorów w r. 1819, do r. 1864 istniały następujące: paulini w Częstochowie, gdzie mieli trzy kościoły, to jest na Jasnej Górze (dotąd przez nich posiadany), parafialny św. Zygmunta i św. Barbary z nowicyatem, nadto klasztor w Wielgomłynach, Wieruszowie, Konopnicy i Brdowie; dominikanie w Brześciu, Sieradzu, Piotrkowie i Gidlach; franciszkanie w Nieszawie, Pyzdrach, Radomsku, Radziejowie i Kaliszu; bernardyni w Przyrowie, Kaliszu, Piotrkowie, Widawie, Złoczewie, Kazimierzu, Kole i Warcie; reformaci w Choczcu, Koninie, Wieluniu, Kaliszu, Lutomińsku i Włocławku; augustianie w Wieluniu; pijarzy w Radziejowie, Wieluniu i Piotrkowie; zakonnice zaś: maryawitki w Częstochowie; dominikanki w Piotrkowie, z kąd przeniesione r. 1869 istnieją w Przyrowie; bernardynki są w Warcie i Wieluniu; siostry miłosierdzia św. Wincentego a Paulo w Kaliszu mają pod swoją opieką szpital dla chorych i przytułek dla starców, oraz szpitale we Włocławku i Sieradzu.

Biskupi włocławscy w hierarchii kościoła i rzeczypospolitej wysokie mieli znaczenie. Im przyznano prawo przewodniczenia na sejmach i koronowania królów pod niebytność prymasa; w senacie drugie miejsce po arcybiskupie gnieź. zajmowali (tylko biskup krak. poprzedzał ich w dawaniu głosu); dobra mieli liczne po całym kraju, bo od Gdańska aż pod Kraków; katedra ich słynęła bogactwem sprzętów i aparatów, oraz liczbą kleru i wystawą nabożeństwa, kapituła zaś zastępem uczonych i znakomitych rodem prałatów i kanoników. Miasto Włocławek odbierało listy od papieżów o prekonizowanych i naznaczonych tu biskupach. Do dóbr biskupich należały miasta: Włocławek, Raciążek, Wolbórz i Łódź, oraz 162 wsi. podzielonych na klucze ekonomiczne: włocławski (wsi 26), ciechociński w Płockiem (w. 15), raciąski na Kujawach (w. 22), wolborski w dawnym wojew. sieradzkim pod Piotrkowem (w. 16), łażnowski (w. 5), smardzewicki (w. 7), grabicki (w. 13), czarnociński (w. 6), niesułkowski (w. 13), subkowski na Pomorzu (w. 17), komorski tamże (w. 5), i piórkowski w Sandomierskiem, z kopalniami rudy w Łagowie (w. 17). Pobierali nadto dziesięciny z 812 wsi. Zamki i rezydencje mieli: w Włocławku, Raciążku, Sobkowie, Ciechocinie, Wolborzu i Smardzewicach; najwięcej jednak przemieszkiwali w Wolborzu. Rząd pruski zabrał te dobra 1795 r.,

wyznaczając za nie lichą kompetencję. Biskup Malczewski niewłaściwie zamek w Włocławku ofiarował na szkoły, obierając sobie rezydencje w Wolborzu; po nowej jednak regulacji diecezji 1819 r., biskupowi włocławskiemu naznaczono mieszkanie, i na ten cel kupiono kamienicę dwupiętrową w rynku Kalisza. Tam z początku mieszkali biskupi, dopiero bisk. Marszewski pozostał przy katedrze w Włocławku, zamieszkując kurję prałacką, a tymczasem czynione przez niego starania o tyle uwieńczone zostały skutkiem, że mu w W. połowę pałacu powrócono i odpowiednio kosztem rządu wyrestaurowano 1861 r., w drugiej połowie pozostały szkoły. Do pałacu tego r. 1894 od frontu przybudowano skrzydło na pomieszczenie konsystorza. Szereg biskupów tej diecezji podzielić można na trzy grupy. Kruszwicki, których nazwiska i następstwo nie stwierdzone przez dokumenty wytworzone zostały przez domysły i bezzasadne kombinacje późniejszych dziejopisów, od Długosza począwszy; grupę tę tworzą: Lucidus (Jasnoch), zm. r. 993, Maurycy (Laurenty), zm. 1014, Marcelli 1035, Wenancy 1055, Jędrzej 1081, Jan Chrzeciel 1097, Paulin 1112, Baldwin 1128. Drugą grupę tworzą znani z dokum. biskupi włocławsko-pomorscy: Świdger 1133, Warner († 1148), Honold 1160, Rudger 1170, Onolf 1187, Stephanus 1187, Ogerius 1210, Barto 1215, Michael 1227, Wolimir 1253, Albertus 1274, Wislaus 1286, Gerward 1301, Mathias z Gołańczy 1329., Zbilut z Gołańczy 1367, Trojan Leszczyce 1383, Jan Kropidło, ks. opolski, do r. 1389, przeniesiony do Gniezna, Henryk, ks. lignicki († 1398), Mikołaj Kurowski, r. 1402 przeszedł do Gniezna; Jan Kropidło, powtórnie († 1421); Jan Pella z Niewiesza († 1427), Jan Szafranec 1433, Władysław Oporowski, 1499 do Gniezna, Mikołaj Lasocki († 1450), Jan Gruszczyński, 1463 do Krakowa, Jan Lutek, 1464 do Krakowa, Jan Sieniński, 1473 do Gniezna, Zbigniew Oleśnicki, 1480 do Gniezna, Jędrzej Oporowski († 1483), Piotr z Bnina Moszyński († 1493), Krzesław z Kurozwęk 1503, Wincenty Przerebski 1513, Maciej Drzewicki, 1531 do Gniezna, Jan Karnkowski († 1533), Łukasz Górka 1542, Mikołaj Dzierzgowski, 1545 do Gniezna, Jędrzej Zebrzydowski, 1551 do Krakowa, Jan Drohojowski 1557, Jakub Uchański, 1562 do Gniezna, Mikołaj Wolski 1567, Stanisław Karnkowski, r. 1581 do Gniezna, Hieronim Rozdrażewski 1600, Jan Tarnowski, 1603 do Gniezna, Piotr Tylicki, 1607 do Krakowa, Wojciech Baranowski, 1608 do Gniezna, Maciej Pstrokoński 1609, Wawrzyniec Gembicki, 1615 do Gniezna, Paweł Wołucki 1622, Jędrzej Lipski, 1631 do Krakowa, Maciej Łubieński, 1641 do Gniezna, Mikołaj Gniewosz 1654, Floryan Kazimierz ks. Czartoryski, 1664 do Gniezna, Jan Gembicki 1675, Stanisław Sar-

nowski 1680, Bonawentura Madaliński 1691, Stanisław Dąbski, 1699 do Krakowa, Stanisław Szembek, 1705 do Gniezna, Felicyan Konstanty Szaniawski, 1720 do Krakowa, Krzysztof Antoni Szembek, 1738 do Gniezna, Adam Stanisław Grabowski, 1741 do Warmii, Walenty Czapski († 1751), Antoni Sebastian Dembowski 1762, Antoni Kazimierz Ostrowski, 1776 do Gniezna, Józef Rybiński († 1806), Franciszek Malezewski, r. 1818 przeniesiony na areybiskupstwo warszawskie. Biskupi kujawsko-kaliskie są: Jędrzej Wołłowicz od r. 1819, zm. 1822, Józef Szczepan Koźmian († 1831), Walenty Tomaszewski († 1850), Mikołaj Błocki († jako nominat 1851), Jan Michał Marszewski († 1867), Wincenty Teofil Popiel r. 1883 przeniesiony do Warszawy, Aleksander Kazimierz Bereśniewicz od 1883 r., z sufragana i administratora dyecezyi żmudzkiej. Biskupi miewali do pomocy sufraganów, o których pierwsze wiadomości historyczne pochodzą dopiero z początku XV w. Około r. 1400 był sufraganem Ulryk, bisk. termopoleński, po nim Jan, bisk. taoryneński (ok. 1404), Aleksander de Miszin, bisk. margaryteński (od 1515), Jan Dziaduski (1540—42), Waleryan de Vareclavia, dominikanin (ok. 1555), Adam Merchonuski, eysters (od r. 1565), Andrzej Błinowski (1574), Maciej Wielicki (1581), Jan Nowowiejski Rozdrażewski (1587), Franciszek Łącki (1596), Baltazar Miaskowski (1617), Krzysztof Charbicki (1634), Wacław Paprocki (1639), Piotr Mieszkowski (1643), Stanisław Domaniewski (1655), Piotr Paweł Odrowąż Mieszkowski (1679), Jędrzej Albinowski (1695), Ignacy Bardziński (1721), Franc. Kobielski (1725), Franc. Kanigowski (1741), Marcin Chyczewski († 1796), Feliks Łukasz Lewiński (1795), Marcelli Dziecielski (1819), Józef Goldman (1838), Tadeusz hr. Łubieński (1844), Karol Pollner (1885), Henryk Kossowski (od r. 1890). Dla Pomorza dopiero 1755 r. bisk. Ostrowski postanowił sufragana: był nim Cypryan Wolicki, bisk. Synopy, po którym godność tę piastowali: Maciej Garnysz, bisk. larnandeński (1776) i Ludwik Stanisław Gorski, bisk. cesaropolitański (1781). Dyecezya miała swoje ustawy, wydawane na synodach, których liczba była znaczna. Akta kapituły czynią wzmiankę o 46 synodach dyecezyalnych, od r. 1227 do 1641 po różnych miejscach odbytych. W Włocławku odprawiano je w latach: 1402, 1418, 1478, 1487, 1499, 1516, 1532, 1537, 1539, 1544, 1551, 1568, 1579, 1586, 1590, 1607, 1612, 1613, 1621, 1628, 1634, i ostatni 1641 d. 9 czer. Nie wszystkich jednak postanowienia doszły czasów naszych. Staranny zbiór wszystkich postanowień synodalnych tej dyecezyi zrobił ks. Zenon Chodyński i wydał p. t. „Statuta synodalia Diocesis Wladislaviensis et Pomeraniae“ (Varsav., 1890). Dołączona do dzieła tego mapa pokazu-

je położenie i granice tak dawnej jako i teraźniejszej dyecezyi włocławskiej. Krótką wiadomość historyczną o bisk. włoc. podał „Przeegl. katol.“ z 1894 (28—33). O początkach biskupstwa znaleźć można szczegóły w dziele dr. Abrahamy: „Organizacya kościoła w Polsce do połowy XII w.“ (Lwów, 1890), zaś ks. Stan. Fiałek wydał „Ustalenie chronologii biskupów włocławskich“ (Kraków, 1894 r.).

Ks. Stan. Chodyński—Br. Ch.

Włoczewo, wś i folw., pow. płocki, gm. Brwilno, par. Proboszczewice, odl. 14 w. od Płocka, ma 26 dm., 8 os. włośc., 274 mk., 782 mr. gruntu (630 mr. ornego). Przy folwarku, mającym 315 mr., wiatrak i karczma. W r. 1827 było 20 dm. 180 mk.

Włoczkowice, wś, pow. krzemieniecki. Istniały 1570 r.; ob. *Stepanówka* 2).

Włoczyszcze, ob. *Woloczyszcze*.

Włodareckie horodyszczce, uroczysko na obszarze dóbr Nowochwastów, wymienione w dok. z 1545 r. (ob. t. VII, 243).

Włodarka, os., pow. włocławski, gm. Pikutkowo, par. Wieniec, ma 14 mk., 2 mr.

Włodarka, ob. *Wolodarka*.

Włodarski bród, miejscowość pod Rosozycą, w pow. odolanowskim.

Włodawa, miasto powiatowe gub. siedleckiej, nad rz. Bugiem (zlew. brzegu), przy ujściu Włodawki, leży pod 51° 32' 1" szer. półn. a 41° 13' 3" dług. wschod., w punkcie zbiegu granic trzech gubernii: siedleckiej, grodzieńskiej i wołyńskiej. Na przeciwnym brzegu Bugu leży os. Włodawka a na lewym brzegu w pobliżu osada Orchówek, łączona dawniej z W. w jedną całość administracyjną. Odl. 209 w. Warszawy, 56 w. od Radzyna, 73 w. od Lublina. Przez W. przechodzi linia kolei żelaznej łączącej Chełm z Brześciem. Miasto posiada cerkiew paraf., kościół paraf. katol. murowany, synagogę, sąd pokoju okr. IV, szkołę 2-klas. męską i 1-klas. żeńską, urząd powiatowy, magistrat, szpital, urz. poczt. st. dr. żel. Głównymi niedawno jeszcze były tu tejsze jarmarki na bydło, konie i owce. Na św. Michał spędzano tu do 20,000 samych wołów z Wołynia i Ukrainy. Obecnie jest w W. około 333 dm., przeważnie drewnianych, i 8132 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 774 prawosł., 708 katol. i 6704 żydów. W r. 1827 było 489 dm., 3162 mk.; 1857 r. 600 dm. (27 mur.) i 6026 mk. (±480 żyd.). Do miasta należy 2825 mr. ziemi. Cerkiew paraf. erygował tu r. 1564 Roman Fedorowicz Sanguszko. W r. 1842 wzniesiono murowaną świątynię Kościół par. katol. został założony r. 1596 przez ks. Sanguszkową. Powstanie parafii było wcześniej- szem od fundacyi klasztoru paulinów, sprowadzonych r. 1694 z Częstochowy przez Ludwika Poceja, hetmana w. lit., który przyłączył probostwo do klasztoru i uzyskał potwierdzenie swej

fundacyi na sejmie z r. 1717. Zakonnicy na miejsce dawnego, drewnianego zapewne, kościoła zaczęli budować okazałą, murowaną świątynię, którą dopiero po 60 latach ukończyli w r. 1780. Budowla ta, w stylu rococo, przypomina kościół w Lubartowie. W kościele wiszą portrety Ludwika Pocięja i ks. Adama Czartoryskiego, generała ziem podolskich. Klasztor istniał do r. 1864 i do tego czasu paulini zarządzali parafią i kościołem. Ciekawym zabytkiem budownictwa jest synagoga, z końca XVII w. pochodząca. Dobra W. składały się w r. 1871 z folw.: Rozanki, Augustów, Stawki, Suszno, Korolówka, Hucin, Dobropol, Adamki, Tomaszpol, Adampol, Połod, Zosiny, Kapłonosy, Wyrki, Marysin, Elizin, Suchawa, Okóninka, Irkuck. Ogólna rozległość wynosi mr. 36,098; w tem lasów urządzonych mr. 16,932. Browar piwny, 6 młynów wodnych, wiatrak, tartak, folusz, 3 cegielnie. W skład dóbr wchodziły poprzednio: miasto Włodawa os. 596, mr. 2912; miasteczko Orchówka os. 144, mr. 3335; ws Suszno os. 103, mr. 1989; ws Rożanka os. 104, mr. 1469; ws Szuminka, os. 48, mr. 1049; ws Konstantyn os. 13, mr. 560; ws Stawki os. 54, mr. 1152; ws Korolówka os. 99, mr. 1857; ws Kapłonosy os. 106, mr. 2234; ws Krasówko os. 81, mr. 1908; ws Wyrki os. 157, mr. 2738; ws Suchawce os. 88, mr. 1952; ws Żdzarki os. 5, mr. 639; ws Lubień os. 53, mr. 1382; ws Żuków os. 49, mr. 1368; ws Iwaniki os. 3, mr. 325; ws Luta os. 35, mr. 1626; ws Okóninka os. 51, mr. 1418. Dobra W. w r. 1507 były własnością Kryńskich, miasto zaś osadzone zostało nieco później przez kn. Ongulskowicza, który dał od siebie następujący przywilej: „Kn. Fedor Andrzejewicz Ongulskowicz, marszałek wołyńskiej ziemi, ststa włodzimirski, daję znać tym moim listem, iż jeszcze nieboszczyk ojciec mój P. Andrzej Aleksandrowicz Ongulskowicz, posiadał miasto Włodawę, i dał był mieszczanom swój list, według którego mieli się sprawować i rządzić; a iż oni powiedzieli przedemną, iż ten list ojca mego u nich zginał podczas nastania Bożego ognia, na to więc dałem im drugi mój list. Co ja na ich czołobitnią uczyniłem: według którego mają się oni rządzić i sprawować w tem mieście naszym Włodawie prawem magdeburskiem, tak jako i po innych miastach książęcych i pańskich. I na to dałem ten list z moją pieczęcią. Pisan w Włodawie r. P. 1540, 18 marca.” Jednakże nigdy to miejsce nie otrzymało przywileju królewskiego na prawa miejskie, dziedzice tylko utrzymywali raz nadane swobody. Z tych książęta Sanguszkowie posiadali ją około r. 1596, potem zaś W. dostała się Leszczyńskim, którzy tu założyli zbor helweckiego wyznania razem ze szkołą. Za dziedzictwa Rafała Leszczyńskiego, woj. bełzkiego, odprawili tu kalwini koronni i litewscy 21 wrześ. r. 1634 zjazd. celem zaprowadzenia jednostajności w ob-

zrządkach. Za czasów Chmielnickiego, Kozacy r. 1648 wycięli tu kilka tysięcy żydów, zgromadzonych z całej okolicy dla bezpieczeństwa. W napadzie tym spaliło się prawie całe miasto, a zarazem i kościół reformowany. Był wówczas pastorem jego Andrzej Węgierski, autor „Historji kościołów reformowanych słowiańskich“, dziedzicem zaś dóbr Rafał Buczacki; obaj ujęć zdołali, lecz Węgierski w tej klęsce stracił piękny swój księgozbiór. R. 1694 Ludwik Pocię, później hetman w. lit. i wda wileński, nabył W. i wiele się do jej pomysłowości przyczynił. On to na mocy przywileju Augusta II, z 7 sierp. r. 1726 zaprowadził jarmark na konie, bydło i owce. Ale był tu już w użyciu daleko większy jarmark na św. Michał, nadany przywilejem Jana III; August III zaś przywilejem 21 listop. 1746 r. ustanowił trzeci jarmark dwutygodniowy, poczynający się w dzień św. Bartłomieja. Antoni Pocię, synowiec Ludwika, sprzedał dobra włodawskie r. 1745 Jerzemu Flemming, podskarbiemu w. lit., po którym odziedziczyła je Izabella Czartoryska, generałowa ziem podolskich. Po niej zaś przeszły dobra na Zamojskich. W. par., dekanat t. u. (dawniej parczewski), 2330 dusz. W. gmina wiejska, należy do sądu gm. okr. IV we wsi Sobibór, graniczy z gm. Wyrki i Sobibór, urząd gm. we wsi Szuminka, od urzęd. pow. i st. poczt. we Włodawie o 4 1/2 w. odl. Gmina ma 28226 mr. i 4989 mk. (4832 praw., 301 katol., 7 prot., 35 żyd). Wskład gm. wchodzi: Augustów, Dąbropol, Hucin, Irkuck, Konstantyn, Korolówka, Okóninka, Orchówek, Różanka, Stawki, Suszno, Szuminka.

Najdawniejszy opis W. ogłosił po łacinie Venceslaus Węgierski: Descriptio oratoria Wlodaviae urbis celeberrimae, in finibus Lithuaniae et Minoris Poloniae sitae. Francofurti ad Viadrum 1634. Tyg. Illust. z r. 1870 (str. 69-76) podał opis okolic W. a w r. 1871 (T. VII, 20) opis miasta. Ant. Wieniarski pomieścił w Bibl. Warsz. z r. 1860, (T. III, 433) pracę „Włodawa i Rożanka“.

Włodawski powiat, utworzony w r. 1867 z połowy dawniejszego powiatu radzyńskiego, zajmuje pld.-wschodnią część obszaru gub. siedleckiej. Obszar powiatu wynosi 39.49 mil kw., co do rozległości jest on trzecim z 84 powiatów Królestwa. Tylko maryampolski i sejneński mają większy jeszcze obszar. Graniczy od płu. z pow. białskim od wschodu rz. Bug oddziela go od pow. kowelskiego, od pld. graniczy z pow. chełmskim i lubartowskim, od zach. z lubartowskim i radzyńskim. Obszar powiatu przedstawia płaskowzgórze pochylające się nieznacznie ku wschodowi i zachodowi, a więc ku dolinom Bugu i Tyśmienicy. Przez środek powiatu przechodzi dział wodny tych rzek. Do Bugu uchodzą z obszaru powiatu: Włodawka, Uherka z Gdolą i Garką i Zielawa (dopł. Krzny). Włodawka prowadzi wody z grupy jezior około Wereszczyna.

Południowo-zachodnia część obszaru mieści liczne jeziora, otoczone bagnami. Leniwo odpływające wody tych zbiorników zabiera w części Piononia, uchodząca do Tyśmienicy. Z jezior ważniejsze są: Dratowskie, Wereszczynskie, Uściwierz, Wielkie, Bikeze, Piaseczno, Brzeziczno, Uścirowskie, Orzechówek. Obszar jezior wynosi 0·22 mil kw. Obszar wód i błot dochodzi podobno 7000 włók, a więc obejmuje około połowy powierzchni powiatu. W takich warunkach wytworzyć się tu mogła głównie wielka własność. Największa z posiadłości, dobra włodawskie, obejmuje 36,098 mr. (w tem do 17,000 mr. lasu), Hańsk ma 10,544 mr., Stulno 8,183 mr., Romanów 4 844 mr. Ogółem 23 dóbr posiada przeszło 2,000 mr., 18 majątków od 1,000 do 2,000 mr. Przy niezbyt przyjaznych warunkach dla rozwoju rolnictwa, rozwinąć się tu musiała hodowla bydła, gospodarstwo rybne i przemysł leśny. Brak kolei żelaznych, dróg bitych (jedna szosa z Chotyłowa do Włodawy), utrudniał rozwój produkcji rolnej i przemysłu fabrycznego. W ostatnich latach dopiero przecięła obszar powiatu linia kolei żelaznej łączącej Chełm (dr. żel. nadwiślańska) z Brześciem litewskim. Bug, jakkolwiek jest spławnym, nie nadaje się do regularnej żeglugi z powodu nieuregulowania koryta. W r. 1878 było w powiecie 65 zakładów przemysłowych zatrudniających 297 robotników i produkujących rocznie za 235,738 rs. Były to przeważnie drobne zakłady, związane w części z gospodarstwem rolnem, a mianowicie: 9 gorzelnia, 7 browarów, 10 olejarni, 9 cegielni, 2 smolarnie, tartak, 2 młyny parowe, 19 garbarni, mydlarnia, 2 farbiarnie, fabryka serów. Wysiew wynosił 4,106 czetw. pszenicy, 20,501 cz. żyta, 12,400 cz. owsa, 6,168 cz. jęczmienia, 4,868 cz. gryki, 1,860 cz. innych ziarn, 28,974 cz. kartofli. Zbiór siana wydał 1,344,232 pudów. Żyto, owsa, kartofle i siano są więc głównymi produktami powiatu. Ludność, wynosząca w 1867 r. 55,669 dusz, wzrosła w r. 1890 do 83,474 (w tem 3,701 niestałych mieszkańców). W miastach 13,726 mk., w gminach wiejskich 69,748 mk. Co do wyznań wśród stałej ludności jest: 50,397 prawosł. (1,003 w miastach a 49,394 w gminach), 15,290 katol. (3,254 w miastach), 2,624 prot. (2,623 w gminach), 15,516 żydów (9,908 w miastach). Co do gęstości zaludnienia zajmuje powiat trzecie miejsce od końca wśród 84 powiatów Królestwa. Na 1 klm. kw. przypada 38·4 mk., gdy w sejneńskim i augustowskim tylko 36, a średnio w kraju 73·7. Zakładów naukowych średnich niema w powiecie, są tylko niższe. Jedna szkoła począt. 2-klas. męzka, szkoła 1-klas. żeńska w miastach i 46 szkół początkowych we wsiach i osadach: Brus, Hola, Psia Wólka, Sosnowica, Wołoska Wola, Bytyń, Kossyń, Uhrusk, Wisznice, Horodyszcze, Dębica, Polubicze, Wyrzyki, Żuków, Kapłonosy, Krasów,

Lubień, Lute, Suchawa, Główno, Opole, Zbereże, Osowa, Sobibór, Zeszczynek, Motwice, Rozwadów, Kodeń, Krzywierzba, Korolówka, Orchów, Okóuin, Rożanka, Suszno, Lejno, Andrzejów, Wereszczyn, Załucze, Ostrów, Hańsk, Kołacze, Żdzary, Kulczyn, Uściarów, Dębowa Kłoda, Parczew. Pod względem kościelnym włodawski dekanat, dyec. lubelskiej, składa się z 8 parafii: Opole, Ostrów, Parczów, Sosnowica, Uhrusk, Wereszczyn, Wisznice i Włodawa. Włodawski dekanat dawnej dyec. chełmskiej, dzielił się na 22 par.: Dołhobrody, Dołholiska, Hanna, Hańsk, Hola, Holeszów, Hołowno, Horostyta, Jabłeczna, Kodeń, Kossyń, Lubień, Mutwica, Opole, Orchówek, Rozwadówka, Rożanka, Sławatycze, Sobibór, Uhrusk, Włodawa i Zbereże. Pod względem sądowym powiat składa się z 1 okręgu sądu pokoju we Włodawie dla tego miasta i Parczewa, tudzież z 4 okręgów sądów gminnych: Wisznice, Ostrów, Wołoska Wola, Sobibór. Należą do zjazdu sędziów II okr. w Białym. Pod względem administracyjnym powiat składa się z dwu miast (Włodawa i Parczew) i 15 gmin: Bytyń, Dębowa Kłoda, Hańsk, Horodyszcze, Krzywierzba, Opole, Ostrów, Romanów, Sobibór, Turna, Uściarów, Wereszczynska Wola, Włodawa, Wołoska Wola, Wyrzyki. W skład gmin wiejskich wchodzi dawne miasteczka: Ostrów, Wisznica, Horodyszcze, Orchówek (w gm. Włodawa).
Br. Ch.

Włodawka, rzeczka, lewy dopł. Bugu, powstaje z kilku strumieni i odpływów jeziornych, wśród łąk otaczających wsi: Urszulin, Andrzejów i Wytyczno, płynie w kierunku północno-wschodnim, pod wsią Iwanki przyjmuje z praw. brz. Krzepiankę (Krzewiankę), rozdziela się na boczne koryta i dopiero za wsią Starzyzna, powyżej Suchowoli, płynie jednym korytem i pod Włodawą uchodzi do Bugu. Długość biegu wynosi około 27 w. Prócz Krzewianki przyjmuje kilka strumieni, które noszą podobno nazwy: Skoradnica, Lutówka, Tarasienka (Enc. Org., XXIV, 45).

Włodawka, mko i dobra nad Bugiem, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, na samej granicy od królestwa polskiego (na wprost mta powiat. Włodawy), w 1 okr. pol., gm. Przyborowo, o 59 w. od Brześcia, 980 mk., cerkiew, dom modlitwy żydowski, 2 szkoły, 3 jarmarki. Należy do dóbr Przyborowo hr. Tomasza Zamojskiego. Dekanat prawosławny włodawski obejmuje 13 parafii, 11,534 wiernych.

Włodki 1.) wś, pow. sokołowski, gm. Wyrzęby, par. Kożuchówek, ma 25 dm., 177 mk., 662 mr. W 1827 r. było 20 dm., 117 mk. 2.) **W.**- *Białobrzegi*, wś szlach. nad rz. Narwią, pow. kolneński, gm. Rogienice, par. Mały-Płock, ma szkołę początkową, młyn wodny. W r. 1827 było 40 dm., 293 mk. R. 1578 we wsi Włodki było 5 części 14 łanów, 1 zagrod. Wś była gniazdem Włodkowskich. 3.) **W.**, pow. przasnyski, ob.

Kobytki, - W. 4.) **W.**, pow. sierpecki, ob. *Kruszenica* - W. 5.) **W.**, pow. mazowiecki, ob. *Roski* 1).

Br. Ch.

Włodowice, os. miejska, dawniej miasteczko, w górzystym położeniu wśród wyżyny olkuskiej, pow. będziński, gm. i par. Włodowice. Leżą pomiędzy Żarkami a Kromolowem, o kilka wiorst na wschód-półd. od Myszkowa, st. dr. żel. warsz.-wied., wśród wyniosłego płaskowzgorza, sięgającego pod wsią Góra, o kilka wiorst na półn. od W., do 1300 st. n.p.m. W pobliżu W. znajdują się wśród tego płaskowzgorza źródła Przemszy Czarnej, Warty i Pilicy. Śród płaskowzgorza w okolicy W. występują liczne skały, złożone z wapienia jurajskiego, którego pasmo ma tu swą zachodnią granicę (ob. *Pamięt. Fizyogr.*, t. III, 170). O wiorstę na wschód od W. sterczy góra Grdylń, najeżona skałkami wapiennymi, nieco dalej zaś góra Głowienna, dostarczająca kamienia do budowy. Osada ma kościół par. mурowany, szkołę początkową, urząd gm., 208 dm., 1341 mk., 1931 mr. ziemi do mieszczan należącej (1438 mr. ornej), 49 mr. dwor. i 6 kościelnych. W r. 1827 było 170 dm., 882 mk.; 1857 r. było 175 dm. (6 mur.), 1159 mk. (185 żyd.). Ludność trudni się rolnictwem. W lasach ciągnących się na wschód od W. znajdują się wielkie mogiły i czworokątne okopy a oprócz tego długie groble, biegnące równolegle od siebie o kilka staj w kierunku od wschodu ku zachodowi. Jestto dawna osada. W r. 1220 Iwo, biskup krakowski, potwierdzając nadane przez poprzedników dziesięciny klasztorowi w Mstowie, wymienia w liczbie wsi książęcych, dających te dziesięciny: „Włodowycze“ obok Częstochowy, Wilkowiecka i innych (*Kod. Małop.*, II, 27). Klasztor mstowski otrzymał następnie (podobno od Iwona) jakąś część we W., którą następnie zamienił na książęcą wieś Komorniki, jak o tem świadczy akt Łokietka z r. 1327 (*Lib. Ben.*, III, 158). Zapewne w XIV w. otrzymała osada prawo miejskie i parafią, z kościołem drewnianym. *Długosz* (L. B., II, 216) nazywa W. miastem (oppidum). Należało ono do rodu Salomonów h. Łabędź (rajeów krakowskich), posiadających wszystkie wsi wchodzące w skład parafii (Podleszany, Góra, Zdów, Parkoszowice, Rudniki, Zagórzany). Łany miejskie dawały biskupowi krakow. dziesięcinę, wartości do 8 grzyw. W r. 1581 miasteczko, w pow. lelowskim, dawało szosu fl. 4 gr. 24; łany miejskie 2; rzemieśln. 3, komorn. 3. Ogółem fl. 8 gr. 27. Była to więc uboga i nieludna osada. Jednocześnie Częstochowa płaci 75 fl., Olkusz 155 fl., Mstów 78 fl., Lelów 136 fl. Przy miasteczku jest wieś, która płaci od $4\frac{1}{2}$ łan. km., 2 zagr. bez roli (*Pawliń.*, *Małop.*, 73, 157, 436). Od Salomonów dobra przeszły do Włodków, Pilekich i znowu Włodków, od których dostały się wraz z Ogrodzińcem w ręce Bonerów, bogatych mieszczan krakowskich. Seweryn i Fryderyk Bone-

rowie przyjęli protestantyzm i zamienili kościół W. na zbór, przy którym od r. 1571 był kaznodzieją znany Jakub Sylwiusz. Dopiero gdy dobra przeszły w ręce Firlejów, wtedy r. 1594 Mikołaj Firlej, wojew. krakowski, powrócił kościół katolikom. W r. 1629 poświęcony został (nowy kościół?) p. w. św. Bartłomieja. W czasie wojen szwedzkich W. zostały spustoszone. Gdy kość. podupadł, wtedy staraniem proboszcza Kępskiego stanął r. 1702 w innym miejscu, przy ulicy Krakowskiej, nowy, mурowany, dotąd stojący. Przy kościele wzniesiono czworoboczną dzwonnice z kamienia. Par. W., dek. będziński, dawniej lelowski, ma 3400 dusz. Dobra W. składają się z folw. W., Parkoszowice, Włodawska Góra, młynów: Gruchta, Rak, Stypa i osad leśn. Grdynia, Kręciwilk, Dynoluby, z obszarem 964 mr. (w tem 805 mr. roli). Gmina W. należy do sądu gm. okr. V w os. Żarki, st. poczt. i dr. żel. w Zawierciu. Obszaru ma 19,877 mr. i 4055 mk. Śród ludności zapisanej do ksiąg stałych jest 334 żydów.

Br. Ch.

Włodowska Góra, ws i folw., pow. będziński, gm. i par. Włodowice; ws ma 42 dm., 418 mk., 560 mr.; folw. 8 dm., 14 mk., 700 mr. Wchodzi w skład dóbr Włodowice. W połowie XV w. łany kmiece dawały dziesięcinę bisk. krakow., wartości do 7 grzyw. (*Długosz*, L. B., II, 216).

Włodyczka, pole pod Baszkowem, w okolicy Jutrosina, Kobyлина i Krotoszyna (Łaski, L. B., II, 17).

Włodyka, pow. krotoszyński, ob. *Baszków*.

Włodimir, las w pobliżu Borszczajówki, pow. skwirski (ob. t. VII, 243).

Włodimirka, uroczysko na obszarze dóbr Nowoehwastowa, wspomniane w dok. z 1545 r. (ob. t. VII, 243), dziś las Włodimir, w bliskości Borszczajówki, w pow. skwirskim.

Włodzimierka, kol., pow. niezawski. Utworzona po r. 1864 na gruntach pokościelnych we wsi Kościelna Wieś.

Włodzimiersk, ws, pow. nowomiński, gm. Łukowiec, ma 98 mr. włośc.

Włodzimierz 1.) kol., pow. piotrkowski, gm. Parzniewice, par. Kamięnsk, ma 26 dm., 183 mk., 368 mr. włośc.. Wchodziła w skład dóbr Gałkowiec. 2.) **W.**, ob. *Włodzimierzów*.

Włodzimierz, mto pow. gub. wołyńskiej, ob. przy końcu lit. *W*.

Włodzimierz (*Włodimir*, *Władymir*) nad *Kłazmą*, zwany też *W. Żulzski*, mto główne gub. włodzimierskiej, pod $56^{\circ} 8'$ półn. szer. a $58^{\circ} 5'$ wseh. dług., odl. o 781 w. od St.-Petersburga a 177 w. od Moskwy, rozłożone na lew. wyniosłym brz. rz. Kłazmy i obu brzegach rz. Łybedi, dzielącej mto na dwie części. Przez mto przechodzi szosa i dr. żel. z Moskwy do Niżnego Nowgorodu. W 1859 r. było 1,477 dm. (143 mурow.), 259 sklepów, 22 cerkwi, monaster żeń-

ski, 12,765 mk. (w 1888 r. liczba mk. wzrosła do 20,709 dusz), gimnazjum, seminaryum, 2 szkoły powiatowe i 2 paraf., teatr, 2 szpitale, przytułek dla biednych, dom obłąkanych, ochrona dla dzieci. Do miasta należy 3,075 dzies. (642 dzies. pod miastem). Dochody w 1860 r. wynosiły 15,972 rs. Przemysł fabryczny i rękodzielniczy średnio rozwinięty. W 1860 r. było tu 750 rzemieślników (290 majstrów) i 28 zakładów przemysłowych, produkujących rocznie za 116,728 rs. Mieszkańcy zajmują się nadto sadownictwem; słynne są zwłaszcza tutejsze wiśnie. Handel dość słaby, ogranicza się głównie na sprzedaż zboża, skupowanego w sąsiednich powiatach oraz gubernii riazzańskiej i tambowskiej. Jarmark jeden (od 21 do 28 maja). Miasto założone zostało w XII w., według jednych przez w. ks. Włodzimierza Monomacha, według innych zaś przez Jerzego Włodzimierzowicza Dołgorukiego. W latopisach występuje po raz pierwszy pod r. 1151, w którym Andrzej Jerzowicz Bogolubski w czasie walki domowej pomiędzy Monomachowiczami, schronił się do W. i obrał go sobie za rezydencją. Władając jednocześnie ks. włodzimierskim, suzdalskim i rostowskim, w 1157 r. przybrał tytuł w. księcia. Z następców jego zasługują na wzmiankę: Wszewołod III, zw. Wielkie Gniazdo, Jarosław Wszewołodowicz i Aleksander Jarosławowicz Newski. W. ks. włodzimierskie istniało samodzielnie do 1328 r., w którym wraz z tytułem w. księżym przeszło w posiadanie ks. moskiewskich. W r. 1708, przy pierwszym podziale Rosyi na gubernie, W. zaliczony został do gub. moskiewskiej, od 1719 r. mto prowincjonalne prowincyi włodzimierskiej, od 1778 r. mto gubernialne.

Włodzimierski powiat, w środkowej części gubernii, zajmuje 483 mil al. 2338·8 w. kw. Powierzchnia powiatu przedzielona jest rz. Kłazmą, na dwie nierówne części. W południowej, mniejszej części przechodzi równolegle z biegiem Kłazmy szereg piaszczystych wyniosłości, zarosłych w części lasem i dających początek niewielkim dopływom Kłazmy i Sudogdy. W tej części powiatu znajduje się kilka jezior śródlądnych, z których najważniejsze Isechra (do 6 w. obwodu). Błot prawie niema. Północna, większa część powiatu, jest pagórkowata. Z rzek ważniejsze tu: Mała Nerl, Irpeń, Kołoksza i Worszcza. Z jezior ważniejsze Płowucze i Rukaw. Nieliczne błota rozłożone są w dolinie Kłazmy oraz dolnego biegu Kołokszy i Nerli. Pod względem gleby pomiędzy Kłazmą, Nerlą i Kołokszą znajduje się czarnoziem z gliną zmieszany; na wschód od Nerli i na zachód od Kołokszy gleba jest piaszczysto-gliniasta, wreszcie na praw. brz. Kłazmy przeważa piasek. W lasy powiat jest ubogi; zajmują one zaledwie 24,000 dzies., przeważnie na praw. brz. Kłazmy. Część leżąca na lew. brzegu rzeki jest wogóle bezleśna.

W 1859 r. było w powiecie 114,167 mk. (2060 rozkolników). Cerkwi w t. r. było 94 i 1 monaster męzki. Z powodu ubóstwa gleby rolnictwo mało rozwinięte i plody jego niewystarczają na miejscową potrzebę. Pod rolą znajduje się do 105,341 dzies. Uprawa lnu i konopi, również jak i ogrodnictwo znajdują się na niskim stopniu, natomiast kwitnie sadownictwo. Pod sadami znajduje się do 400 dzies. Z powodu dostatku łąk dość rozwinięta hodowla bydła. W r. 1859 było w powiecie: 25,920 sztuk koni, 26,612 bydła rogat., 38,566 owiec. Przemysł fabryczny słabo rozwinięty. W 1860 r. było 43 zakładów przemysłowych (19 olejarni i 27 cegielni), produkujących w ogóle za 926,820 rs., z czego 903,116 rs. przypada na przedziałnię bawełny w Sobinkach. Wielu z mieszkańców zajmuje się obróbką kamieni, ciesielstwem, kryciem dachów, sztukatorstwem, bednarstwem i t. d.

Włodzimierska gubernia, jedna z gubernii środkowych wielkoruskich, graniczy na wschód z gub. niżegorodzką, na pld. z riazzańską, na zachód z moskiewską, na pln. z jarosławską i kostromską i zajmuje 860·5 mil al. 41,638 (podług pułk. Strielbickiego 42930·5) w. kw., z czego 43·8% przypada na pola orne, 6·5% na łąki, 46·8% na lasy 12·9% na nieużytki. Powierzchnia gubernii przedstawia równinę falowaną; gleba gliniasta, piaszczysta i zwirowata. Pod względem geognostycznym znajdujemy w gubernii: wapienie górnej formacji (w pow. kowrowskim, wschodniej części sudogodzkiego i pln. mielenkowskiego); dalej piaskowce i gipsy formacji permskiej (w pow. wiaźnikowskim, gorochowieckim i pln. części muromskiego), gliny formacji jurajskiej (w pow. aleksandrowskim, pokrowskim, włodzimierskim i mielenkowskim) oraz warstwy wapieni formacji kredowej (w pld. części pow. mielenkowskiego). Z kopalin wydobywają białą glinę, używaną do fabryk fajansu i szkła, gips, rudę żelazną i torf. Wszystkie rzeki gubernii należą do systematu rz. Oki, przepływającej w części pld.-wschod. na przestrzeni 125 w. Z dopływów Oki najważniejsze: Kłazma, należąca do gubernii na przestrzeni 385 w. i Tiesza, obie spławne, podobnie jak i Teza, lewy dopł. Kłazmy. Jezior znaczna liczba, lecz w ogóle nie są one wielkie. Najważniejsze Pleszczejewo al. Perejasławskie, do którego uchodzi rz. Trubeż, wypływa zaś Nerl Wielka, dopływ Wołgi. Błota zajmują do 227,000 dzies. W 1859 r. było w gubernii 1,222,599 mk. (w 1885 r. 1,376,042 dusz), w tej liczbie: 3,088 jednowierców, 12,619 rozkolników, 601 katol., 229 prot., 153 żydów. W t. r. było 1,193 cerkwi (1,045 murow.), 27 monasterów, 4 cerkwie jednowierców, 4 domy modl. rozkolników. Ludność zamieszkuje w 14 miastach, 2 osadach, 11 slobodach, 918 siołach i 5,672 wsiach. Zatrudnienia rękodzielnicze i przemysłowe przemagają nad rolnictwem. W gub. sie-

ją żyto, owies, tatarkę, len i w małej ilości pszenicę, lecz zbiory niewystarczają na wyżywienie mieszkańców. Hodowla bydła dość rozwinięta. W 1859 r. było 253,181 sztuk koni, 304,822 bydła rogatego, 347,266 owiec, 18,560 trzody chlewnej i 1,510 kóz. W t. r. było w gubernii 1,132 fabryk i zakł. przemysłowych, zatrudniających 71,061 robotników i produkujących za 30,591,683 rs. Nadto mieszkańcy zajmują się pędzeniem smoły, dziegieciu i terpentyny, spławem drzewa opałowego i malowaniem obrazów świętych (ikonów), których rocznie sprzedają za 1,200,000 rs. Kramarstwem wędrownem trudni się pewna klasa włościan, znanych pod nazwą ofeni. Pod względem administracyjnym gubernia dzieli się na 13 powiatów: włodzimierski, aleksandrowski, gorochowski, juryewski, kowrowski, mielenkowski, muromski, perejasławski, pokrowski, sudogodzki, suzdalski, szujski i wiaźnikowski.

Włodzimierzec. *Włodzimirec*, w dokum. *Włodzimierska*, *Włodymierek*, mko, pow. łucki, okr. pol. i gm. Włodzimierzec, st. poczt. Kołki, o 19 w. od Horodeca a 120 w. na pń.-wschód od Łucka, ma 149 dm., 1083 mk. (443 żydów), cerkiew paraf., kościół katol. paraf., 2 domy modlitwy żydowskie, 4 jarmarki doroczne. W 1870 r. było tu 4 sklepy, gorzelnia, 10 rzemieślników. W mtku ślady zamku i wałów. Kościół paraf. katol., p. w. św. Józefa, z muru wzniesiony w 1827 r. przez hr. Krasiekiego. Parafia katol. (od 1705 r.), dekanatu łuckiego, 1561 wiernych. Kaplice w Hołuzi, Rafałowce, Chinoczy, Serchowiczach i Polieach. Okrąg policyjny obejmuje 4 gminy powiatu: Włodzimierzec, Horodziec, Osowa i Rafałówka. Gmina, w pń. części powiatu, graniczy od pń. z gub. mińską, od pń.-wschd. z gm. Osowa, od pńd.-wschd. z gm. Horodziec, od pńd. i pńd.-zachd. z gm. Rafałówka, od zachd. przez Styr z gm. Biała Wola, obejmuje 24 miejscowości, mające 954 chat włościańskich (obok 190 dm. należących do innych stanów), 8556 mk. włościan (4135 męż., 4421 kob.), uwłaszczonych na 14,823 dzies. ziemi. Stara osada, podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. należała do Iwana Kierdeja Mnyżynskiego (pobór niewykazany; ob. Jabłonowski, Wołyń, 12), następnie własność Czetwertyńskich, w końcu hr. Krasiekich.

J. Krz.

Włodzimierzec, ob. *Wolmar*.

Włodzimierzów 1.) kol., pow. łęczycki, gm. i par. Dalików, odl. od Łęczycy 18 w., ma 4 dm., 53 mk. 2.) **W.** al. *Włodzimirów*, kol., pow. słupecki, gm. Kazimierz, par. Gosławice, odl. od Słupcy 18 w., ma 22 dm., 178 mk. 3.) **W.** al. *Włodzimirów*, kol., pow. kaliski, gm. i par. Iwanowice, odl. od Kalisza 19 w., ma 14 dm., 95 mk. 4.) **W.**, kol. i os. leś., pow. piotrkowski, gm. Łęczno, par. katol. Sulejów, ew. Piotrków (odl. 11 w.); kol. ma 11 dm., 89 mk., 418 mr.;

os. leśn. 1 dm., 6 mk., 1 mr. 5.) **W.**, wś, pow. łaski, gm. Łask, par. Mikołajewice, ma 23 dm., 375 mk., 532 mr. Wechodziła w skład dóbr Łask. 6.) **W.** al. *Włodzimierz*, wś, pow. opoczyński, gm. Radonia, par. Dąbrowa, odl. od Opoczna 25 w., ma 9 dm., 19 mk., 71 mr. 7.) **W.**, ob. *Włodzimierz*.

Włodzimierzówka 1.) kol., pow. turecki, gm. Piekary, par. Skęczniew, odl. od Turka 24 w., ma 5 dm. Stanowi część wsi Skęczniew. 2.) **W.**, os., pow. suwalski, gm. Wólka, par. Bakałarzewo, odl. od Suwałk 22 w., ma 2 dm., 17 mk. Wechodziła w skład dóbr Raczki.

Włodzimierzówka 1.) folw., pow. rzeczycy, w 3 okr. wasilewickim, gm. Kruki, 10 włók; własność Michałowiczów. 2.) **W.**, folw., pow. horodecki, w 1 okr. pol., gm. Włodzimierzówka, o 40 w. od Horodka, własność sukcesorów Danesterna, 805 dzies. Gmina, położona w zachodniej części powiatu, graniczy od zachodu z gm. Struń (pow. połockiego), od pń. z gm. mikołajewską (tegoż pow.), od wschodu z gm. Chołmierze, od pńd. z gm. Koziany, obejmuje 29 miejscowości, mających 353 dm. włośc. (obok 24 należących do innych stanów), 2073 mk. włośc., uwłaszczonych na 3749 dzies. Zarząd gminy we wsi Diud'ki.

Włodzimierzówka, *Włodimirówka*, 1.) futor, pow. jampolski, gm. Pieńkówka, o 75 w. od Jampola, ma 68 dzies. 2.) **W.**, ferma, pow. winnicki, gm. Brahiłów (o 4 w.), ma 5 dm., 60 mk.

Włodzimierzowo, białorus. *Włodzimirowa*, folw., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, o 38 w. od Borysowa; miejscowość leśna, grunta lekkie. A Jel.

Włodzimirce, wś, pow. żydaczowski, 21 klm. na pńd.-wsch. od Żydaczowa, 4 klm. na pńd.-zach. od Żurawna (sąd pow. i urz. poczt.). Na pń. leżą Mazurówka i Żurawno, na pń.-wsch. Żurawno, na wsch. Mielnicz, na pńd. Dubrawka i Lachowice Zarzeckie, na zach. Lachowice Podrózne. Pńd.-wsch. część wsi przepływa Świca od pńd.-zach. na pń.-wsch.; część pń.-zach. Krechówka, dopł. Dniestru. Położenie nizinne. Własn. więk. ma roli orn. 270, łąk i ogr. 34, pastw. 473; mr.; wł. mn. roli orn. 707, łąk i ogr. 475 pastw. 47. W r. 1880 było 109 dm., 759 mk., mr. w gm., 3 dm., 23 mk. na obsz. dwor. 739 gr.-kat., 15 rzym.-kat.; 747 Rus., 7 Pol.). Par. rz.-kat. w Żurawnie, gr.-kat. w miejscu, dek. żurawieński. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 619 złr. Lu. Dz.

Włodzimirczewo, os., pow. opoczyński, gm. Opoczno, par. Libiszew, odl. od Opoczna 1 w., ma 43 mr. włośc.

Włodzimirów 1.) folw., pow. słupecki, gm. i par. Trąbczyn, odl. od Słupcy 19 w., ma 1 dm., 17 mk. 2.) **W.**, ob. *Włodzimierzów*.

Włodzimierzewo 1.) al. *Włodzimierzewo*, niem. *Elisenhof*, posiadłość, w pow. szubińskim,

st. kol., poczta i okr. urząd. w Keyni, o 4 km. na płd. na granicy pow. węgrowskiego. Należało dawniej do dóbr Żórawia, teraz do gminy t. n. Szkoła katol. i ewang. w Palmierowie, sąd, par. katol. i ewang. w Keyni; 3 dm., 301 ha, 90 mk. (58 katol.). O 400 kroków ku zachodowi od dworu kopiec, wzniesiony na 113·6 mt. npm. 2.) **W.**, wybud., należy do gm. Palmierowa, 2 dm., 26 mk. (12 katol.). *Wł. Ł.*

Włodzisław, ob. *Wodzisław*.

Włoka, zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja (o 12 w.), okr. wiejski i dąbra, Szau-manów, Ryżowszczyzna, 1 dusza rewiz.

Włoki 1.) pow. lubartowski, gm. Niemce, par. dys. 2.) **W.**, ws nad rz. Płonką, pow. płocki, gm. Starożreby, par. Daniszewo, odl. 30 w. od Płocka, ma 15 dm., 175 mk. W r. 1827 było 10 dm., 76 mk. W r. 1886 folw. **Włoki** rozl. mr. 731: gr. orn. i ogr. mr. 597, łąk mr. 57, pastw. mr. 53, nieuż. mr. 24; bud. murow. 7, drew. 4. Wś W. os. 28, mr. 125. 3.) **W. Piaski**, folw., pow. sierpecki, gm. Borkowo, par. Sierpe (odl. o $\frac{1}{2}$ w.), ma 18 dm., 203 mk., 345 mr. obszaru. Folw. W. Piaski lit. B, rozl. mr. 184: gr. orn. i ogr. mr. 20, łąk mr. 160, nieuż. mr. 4; bud. mur. 2, drew. 3. 4.) **W. Małe**, ws nad rz. Sierpianicą, pow. sierpecki, gm. Borkowo, par. Sierpe (odl. o $\frac{1}{2}$ w.), ma urząd gminny, młyn wodny i karcznię, 25 dm., 390 mk., 122 mr. W r. 1827 było 20 dm., 160 mk. 5.) **W. Jelonki**, pow. ostrowski, ob. *Jelonki* 4).

Włoki 1.) uroczysko do wsi Wólka Poduchowna, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Czarna Wieś. 2.) **W.** al. *Podlinkowo*, dwór, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., gm. Linkowo, o 50 w. od Poniewieża, własność Jana hr. Tyszkiewicza, ma 334 dzies. (68 lasu, 8 nienż.). W 1859 r. 12 mk., wiatrak. 3.) **W.**, ws, pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. Konstantynów, Zabielscy mają tu 60 dzies. 4.) **W. Borowe**, ob. *Wrzosey*. 5.) **W. Nowe**, pow. ihumeński, ob. *Nowe Włoki*.

Włoki al. *Wluki, Wlaky*, ws kościelna na płu.-zach. Fordonia, wschód-płu. Koronowa w pow. bydgoskim, okr. urząd. żółędowskim (Dobrez), st. kolei i urząd. poczt. w Kotomierzu (Klarheim), szkoła katol. w miejscu, ew. w Trzęsacz, paraf. katol. w miejscu, ewang. w Fordoniu, sąd w Bydgoszczy; 27 dm., 491 ha, 236 mk. 194 katol., 4 żyd. Należały do opactwa koronowskiego. R. 1580 wymienione między dobrami opactwa, mają 2 sołtysów, 13 $\frac{1}{2}$ łąków, 3 zagrody, 1 rzemieślnika. *Wł. Ł.*

Włokińskie jezioro, ob. *Włókno*.

Włokiele, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 27 w. od Szawel.

Włókna, *Włókno, Włocna*, ws nad jeziorem t. n. (Włocińskim), na płd.-zachód od Skoków, pow. obornicki, okr. urząd. Murowana Goślina, st. kol. Rogoźno, szkoła, poczta i obie parafie, i sąd okr. Skoki (Schakken), 6 dym., 103 mk.

Na obszarze W. są okopy przedhistoryczne. Jezioro Włokińskie, wzn. 74·2 mt. npm., należy do sieci jezior, spływających do Wełnianki, dypływu Wełny. Zlewa się na płd. z jez. Brzezińskim a na wschodzie odpływa do jez. Maciejaka. Ma 1·6 km. dług. a 1·3 km. szerok., zwęża się w jednym miejscu do 0·25 km. czyli 200 kroków. Na obszarze W. zachowały się nazwy pól: Ostrówek, Ostrów, Cwejda, Przedstawa, Frydrych; łąk: Sławskie; jezior: Maciejak, Garnek, Włocnińskie; okopu: Rejkus, półwyspu: Średniekopy. R. 1235 Władysław Odoniec wsi Sławno i Włókna oddaje kościołowi gnieźnieńskiemu. Arcybisk. Henryk dobra te nadał kościołowi św. Wojciecha, ale mu takowe bezprawnie odjął ks. Władysław, bratanek Odonca. R. 1580 występuje jako dziedzic W. Jan Zbyszewski. *W. Ł.*

Włóknik, niem. *Wuknik, Wuchnik*, jezioro, leży na wschód od Frydlandu Marchijskiego, między Nierzeszynem a Hankami, w pow. wałeckim. Drugie jezioro t. n. leży tuż pod Bytyniem, na płu.-wschód od Tuczna (ob. Callier: Pow. wałecki w XVI w., str. 54). *Ks. Fr.*

Włonicze al. *Wlonice*, w XVI w. *Wlanicze*, ws i os. leś., pow. opatowski, gm. Ożarów, par. Bidziny, odl. od Opatowa 18 w., ma 19 dm., 238 mk. W r. 1827 było 15 dm., 128 mk. W r. 1886 folw. Włonicze rozl. mr. 719: gr. orn. i ogr. mr. 455, łąk mr. 14, lasu mr. 234, nieuż. mr. 15; bud. mur. 13, drew. 4; płodozm. 9-pol.; las urządzony, wiatrak. Wś W. os. 27, mr. 116; wś Tominy os. 20, mr. 383. Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 we wsi W., w par. Bydziny, Zagórska płaciła od $\frac{1}{2}$ łąnu. Gabryel Piekarski od os. 3, łąn. $\frac{3}{4}$; zagr. z rolą 2, kom. 2, hult. 1; Mikołaj Włański od $\frac{1}{2}$ łąnu, 1, zagr. 1; kom. Mat. Zaklika od $\frac{1}{2}$ łąn. (Pawin. Małop., 181, 463). *Br. Ch.*

Włosań, ws, pow. wielicki, w okolicy pagórkowatej, urozmaiconej gajami, przy drodze z Mogilan na płd. do Sieprawia. Ma szkołę ludową. Wraz z obszarem tabularnym liczy 135 dm. i 735 mk. (12 izrael.). Par. w Mogilanach. Pos. tabularna (Henr. Bołoz Antoniewicza) składa się z 84 mr. roli, 12 mr. łąk, 7 mr. pastw., 37 mr. lasu i 1572 sąż. parcel budowl.; pos. mn. ma 544 mr. roli, 152 mr. łąk i ogr., 110 mr. pastw. i 287 mr. lasu. Wymieniona w akcie uposażenia klasztoru szczyrzyckiego w r. 1252, w liczbie wsi dających dziesięcinę. Gdy w XIV w. kanonik krakow. Spytko, dziekan kościoła św. Floryana przy Krakowie, rości pretensje do tych dziesięcin, sąd polubowny w r. 1362 rozstrzyga sprawę na korzyść klasztoru (Kod. Małop., I, 49, 352). W 1581 r. (Pawin. Małop., 43) „Włoziani“ posiadał Spyttek Jordan, kaszt. krak., płacił on od 7 i $\frac{3}{4}$ łąn. km., 2 zagr. z rolą, 2 zagr. bez roli, 3 komor. z bydłem, 1 komor. bez bydła, 4 rzemiośl. i dudy. Graniczy na płu. z Mogilanami, na wschód z Kopaniem i Olszowcem, na płd.

z Głogoczowem i Krzyszkowicami a na zach. z lasem zwanym Bronaczową i Wołą Radziszowską.

Włosaty, urząd. *Wolosatyj*, futor nad rz. Perejmą (Sarażynką), pow. bałeki, w 3 okr. pol. Sańrań, gm. Pieszczana, par. praw. Nowipol, katol. Bałta. X. M. O.

Włosiborek, ob. *Włosibórz*.

Włosibórz 1.) *Lościbórz*, niem. *Gr. Lossburg*, dok. 1373 *Zossowo*, 1546 *Włosibor*, 1728 *Lościbor*, wś, pow. złotowski, st. p. i kol. Sępólno, o 7 km., par. kat. Wałdowo, szkoła kat. w miejsu; 206 ha (169 roli orn., 6 łąk, 4 lasu); 18 dm., 25 dym., 128 mk., 75 kat., 57 ew. 2.) **W.**, dobra ryc., tamże; 1192 ha (795 roli orn., 94 łąk, 84 lasu); 1885 r. 19 dm., 57 dym., 337 mk., 254 kat., 83 ew., z których na folw. Męczychudobę (Justinenhof) przypada 1 dm. i 9 mk. a na folw. Włosiborek 2 dm. i 41 mk.: hodowla bydła i owiec, wiatrak. Za czasów polskich posiadali dobra te Wałdowscy, którzy się wskutek tego pisali też Włosiborskimi. Po okupacji pruskiej napotykanymi tu jako dziedziców spokrewnionych z nimi Sadowskich, potem posiadał je Lesse z Drozdzienicy, r. 1858 Karol Wegner. Niedawno nabył wś tę Józef Prądyński ze Skarpy za 585,000 mrk. Od niego kupiła r. 1894 niemiecka komisja kolonizacyjna za 600,000 mrk. Wizyta Trebnica z r. 1653 donosi, że w W. było 5 półgburów (semicoloni), którzy mesznego dawali po 1 kor. żyta i owsa; dawniej było tu 24 włościan, których puste włóki odraabiał dwór, dając proboszczowi 8 korcy żyta i beczkę piwa (str. 145). W czasie separacji gruntów miało tu 11 włościan i dwór wolne pastwiska w Sikorzu; za zrzeczenie się tego prawa dostał dwór 125 mr. lasu, włościanie zaś 17 mr. i 48 kw. przętów. R. 1774 było we wsi tylko 2 ewang, kowal i owczarz. W Włosiborku było 1766 r. 10 mk. prot. (ob. „Der Kreis Flatow“ v. Schmitt, str. 289). Ks. Fr.

Włosiejewka, lasek nad Małpinem, w pow. szremskim.

Włosiejewki 1.) w dok. *Włoszczegow*, *Włoszczijewie*, wś gospod., w pow. szremskim, par. ewang., poczta i okr. urząd. Książ, st. kol. Chocicza (Falkstaedt), kościół paraf. katol., szkoła katol. i ewang. w miejsu, sąd okr. w Szremie, ma 11 dm. 150 ha, 111 mk. katol. 2.) **W.**, wś rycerska, tamże, ma 16 dm., 1090 ha, 379 mk. (341 katol.); czystego dochodu 5653 mk. Do W. należy folw. Międzybórz i posiadłość Wójtostwo. Na obszarze W. zachowały się nazwy pól: Tomidaj, Smolnydół, Cmentarzysko; łąk: Robaczywa, Wągródka; wzgórz: Zameczysko, Łysa Góra; błot: Wilczykat, Żórawiec; jezior: Wielkie jezioro, Gluta. Zanim przeszły do rąk niemieckich, były W. w posiadaniu Niegolewskich. 3.) **W.**, leśniczówka, tamże, ma 2 dm., 15 mk. 4.) **W.**, cegielnia, tamże, 1 dm., 6 mk.) 5.) **W.**, *Holendry*, 43 dm., 298 mk. Osadził je w r. 1753

Tadeusz Krzyżanowski. R. 1382 Dobrogost Włoszczegowski (Włocziowski) h. Wezele był na zjeździe w Radomsku. Dobrogost z Włoszczewek jest kasztelanem gdeckim od r. 1391—1411. Tenże r. 1390 świadczył w sprawie Wysłoty, w sprawie Elżbiety wdowy po Wincentym, wojew. poznań. W r. 1396 zasiadał na rokach. Sam kilkakrotnie prawuje się z żydami: Danielem i Aronem. W r. 1397 przyznaje, że Aronowi winien 200 grzywien. W tymże roku prawując się z dziedziczką Książa, powierzył sprawę swą Piotrowi Nagrudowskiemu, który w jego imieniu prawuje się także z Adamem Kowalskim. W r. 1399 w sprawie Chrzana Jeżewskiego z Przybysławem Golskim, byli konkordatorami Dobrogost gdecki i Mikołaj Lubiatowski, burgrabia kościański. W r. 1392 występuje tenże Dobrogost w Łucku przy królu Władysławie, gdy tenże Henrykowi z Zimnej Wody pozwolił wieś Zdzież (?) wynieść do rzędu miast na prawie niemieckim. W r. 1395 występuje w Gnieźnie przy boku króla Władysława, gdy tenże nadaje posiadłości w Wschowie Wincentemu Granowskiemu, kasztel. nakielskiemu. W r. 1396 występuje z Sędziwojem ze Szubina w Gnieźnie, przy podziale dóbr Dzierżysława z Golin. W r. 1400 zasiada na sądach wojewódzkich. W tymże roku występuje Piotr z W. W r. 1580 mają W. 1 łąn, 1 zagr., 2 komor., trzy młyny. Kościół istniał tu już przed r. 1610. Znajduje się w nim nagrobek Tadeusza Krzyżanowskiego († 1813). Przed Niegolewskimi W. posiadali Krzyżanowscy, a jeszcze dawniej Radolińscy.

Włoscinowo, ob. *Włoszanów*. Wł. Z.

Włosianka al. *Bereźnica*, potok, lewy dopł. Sanu, w pow. liskim; ob. *Matyaszowa Wola*.

Włosień 1.) przyl. wsi Kwaczała, w pow. chrzanowskim. 2.) **W.**, przyl. wsi Osiek, w pow. bialskim (Galicya).

Włosienica, wś, pow. bialski, przy gościńcu z Oświęcimia (8.5 klm.) do Zatora, nad potokiem uchodzącym z praw. brzegu do Wisły. Ma kościół rzym.-katol., filialny parafii w Oświęcimie, nieznaney erekcyi, zbudowany w r. 1844 i konsekrowany p. w. św. Michała. Do filii należą wsi Monowice, Stawy i Las. Wł. ma 137 dm. i 783 mk. rzym.-kat. We wsi szkoła ludowa, własność tabularna należy do probostwa rzym.-katol. w Oświęcimie i wynosi 218 mr. roli, 23 mr. łąk, 1 mr. ogrodu, 21 mr. pastw., 167 mr. lasu, 6 mr. stawów, 4 mr. nieuż. i 1 mr. 713 sąż. parcel budowl., ogółem 445 mr.; pos. mn. 436 mr. roli, 30 mr. łąk i ogr., 23 mr. pastw. Wątpliwej autentyczności dokument z r. 1285 na lokacyę wsi Poreby, wymienia tę wieś i wspomina o strumieniu t. n. (Kod. dypl. pol., III, 136). W połowie XV w. wś ta miała kościół drewniany, p. w. W. Św. Przy zakładaniu par. w Oświęcimiu nadano w r. 1470, jako uposażenie kościoła, wieś W. wraz z kościołem paraf. i jego docho-

dami. Odtąd kościół ten stał się filialnym. Wies W. miała łąny km., sołtystwo z rolą i dwie oddzielne osady kmiece większe. Sołtys posiadał karcznię i zagrodnika. Każdy kmieć dawał czynszu plebanowi po florenie, sześć denarów za „barankowe“ na Wielkanoc, przytem jaja, kury, a za dziesięcinę po mierze owsa i mierze żyta, które sami winni byli zasiać na uprawionych rolach plebana. Sołtys dawał po 4 miary żyta i tyleż owsa, ale bez obowiązku siewu. Kmiecie zaś sołtysowi mieli zasiewać po mierze owsa i żyta (Długosz, L. B., II, 224). Przy nadaniu W. kościołowi w Oświęcimiu zastrzeżono, by nabożeństwo i nadal się tu odprawiało (ob. t. VII, 746). W 1581 r. (Pawiński, Małop. 99). W. miała samodzielną parafię; oprócz części probostwa oświęcimskiego liczącego 19 półłanków km., 3 zagr. bez roli, 3 kom. z bydłem i tyłuż bez bydła, miał jeszcze część Stanisław Porębski, składającą się z półłanka km. i komornika z bydłem. W. graniczy na płu. z Dworami, na zach. z Monowicami, na pld. z Porębą Wielką, a na wschód z Przeciszowem. Por. *Poręba*. 1). *Mac.*

Włosienica, dawniej *Włosiennica*, niem. *Wloschnitz*, wsł. włośc., pow. kwidzyński, paraf. kat. Lalkowy, st. p. i kol. Twarda Góra; 259 ha (225 roli orn., 7 łąk); 1885 r. 15 dm., 21 dym., 127 mk., 110 kat., 17 ew. Leży między Lalkowami i Pieniążkowem. Dawniej własność benedyktynek w Grudziądzu, darowana przez Aunę Konarską, staroście mitawską. Początkowo wydawały ją panny w dzierżawę zwykle na 3 lata, od r. 1751 wydzierżawiały ją na czynsz gburom, którzy od włóki płacili 40 zł. R. 1734 opuściła ksieni dzierżawę dla przeciągów różnych wojsk. R. 1737 wicher obalił około 600 sztuk drzewa w lesie (ob. Klasztory żeńskie przez ks. Fankidejskiego, str. 222). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 wykazuje tu 54 mk. katol.; włók było 16. Proboszcz pobierał dawniej 8 korcy żyta i tyleż owsa, podówczas tylko 5¹/₂ korea żyta i tyleż owsa (pag. 42); 1789 r. b. 7 dym. Jeszcze dziś jedno jezioro nazywa się Panieńskie (Nonnensee), tak samo przyległy lasek (Nonnenwald). *Ks. Fr.*

Włosinowo, ob. *Włoszanów*.

Włoska Wola, pow. włodawski, ob. *Włoska Wola*.

Włosków, w XVI w. *Włoskowo*, wsł. pow. kutnowski, gm. Krośniewice, par. Nowe, ma 7 mk., 94 mr. W 1827 r. było 6 dm., 28 mk. Na początku XVI w. dziesięciny z folw. pobierał pleban w Nowem, od kmieci zaś kustodya łączycza (Łaski, L. B., II, 474).

Włoskowie, wsł (w dok. z 1549 r.), pow. kamieniecki, ob. *Olczydajów*.

Włosnowice, wsł i folw., pow. stopnicki, gm. Zborów, par. Świniary, odl. 8 w. od Stopnicy. W 1827 r. było 28 dm., 172 mk. W r. 1880

folw. Włosnowice, rozl. mr. 310: gr. orn. i ogr. mr. 193, łąk mr. 20, pastw. mr. 23, lasu mr. 59, nieuz. mr. 15; bud. drew. 9; płodozm. 9-pol. Poprzednio należał do dóbr folw. Janów. Wsł W. os. 30, mr. 415; wsł Solec os. 31, mr. 335. W połowie XV w. wsł miała 4 łąny km, karcznię z rolą, z których dziesięcinę, wartości do 4 grzyw. dawano pleban. w Świniarach. Folw. rycki dawał pleb. w Solcu, wartości 2 grzyw. (Długosz, L. B., II, 427). W r. 1579 wsł W. w par. Solec, własność Andrzeja Zborowskiego, dziedzica okolicznych włości, miała 9 osad., 1¹/₂ łąnu. 1 zagr., 2 ubog. (Pawiński, Małop., 212).

Włostki, wsł gospod., w pow. gostyńskim, par. kat. i ewang., urz. okr. i poczta Poniec (Punitz), st. kol., szkoła kat. i ewang. w Sarbinowie, sąd okr. w Bojanowie, 2 dm, 34 mk.

Włostów, wsł, folw. i dobra, pow. sandomierski, gm. Lipnik, par. Włostów, odl. od Sandomierza 22 w., leży na wznies. 813 st. upm., posiada kościół paraf. murowany, gorzelnię, młyn wodny, 48 dm., 613 mk. W 1827 r. było 38 dm., 332 mk. W r. 1883 miał tu stanąć szpital z funduszu, w ilości rs. 50,000 zapisanego przez dziedzica dóbr Michała Karskiego. Dobra Włostów składały się w r. 1881 z folw.: Włostów, Gaj, Peślawice, Swojków, attyn.: Podgaje, Buczek i las Skolanowski, rozl. mr. 1933: gr. orn. i ogr. mr. 1209, łąk mr. 60, pastw. mr. 14, lasu mr. 542, zarośli mr. 44, wody mr. 10, niez. mr. 54; bud. mur. 17, drew. 22; płodozm. 11 i 14-pol.; las urządzony. Wsł W. os. 66, mr. 605, wsł Swojków os. 6, mr. 98. Jestto starożytna osada. Nie spotykamy jej wprawdzie w starszych dokumentach, bo dopiero w akcie z 1362 r. pojawia się Bernard, dziedzic Włostowa (Kod. Małop., I, 312), ale według tradycyi kościół tu tejszy ma być założony przez Piotra Dunina i ochrzczony w nim został Wincenty Kadłubek (urodz. r. 1160), którego wizerunek przechowywał się jakoby w kościele. W połowie XV w. spotykamy tu kościół paraf., murowany z kamienia, p. w. św. Jana Chrzciciela. Dziedzicami wsi są: Pełka, Jan Zbank i Iwon, h. Janina. We wsi jest 12 łąnów kmiecych, dających dziesięcinę archidyakonowi sandomierskiemu, z niektórych pól jednak pobiera pleban miejscowy. Do kościoła należą 4 łąny, łąka, staw i trzy karczmy z rolą dające dziesięcinę archidyakonowi (Długosz, L. B., II, 344). Zdaje się, że na obszarze wsi mieściło się pierwotnie targowisko, czego pamiątką pozostała nazwa pola: Targowiska, ztąd spotykamy tu trzy karczmy i ztąd założono tak wcześniej parafię. Rozwój pobliskiego Opatowa odebrał znaczenie tej osadzie. W r. 1578 Albert Wielicki płacił od 16 osad., 8 łąn., 11 zagr. z rolą, 2 zagr., 12 ubogich komor., 1 rzem. Pleban od 1 osad., 1 łąnu. 2 ubog. komor.; Hubliński od 2 os., 1 łąnu 4 zagr. z rolą, 5 ubog. komor., 1 komor. 1 rzem.; Pełka Jan od 1¹/₂ łąnu (Pawiński,

Małop., 179). W. par., dek. sandomierski, 1277 dusz.

Br. Ch.

Włostów 1.) *Wielki*, folw. pow. krobki (gostyński), par. kat., okr. urzęd., st. kolei i urząd poczt. w Krobi, szkoła katol. w Chwałkowie, par. ewang. w Górcie, sąd okr. w Rawiczu, ma 3 dm., 65 mk., obszaru 194 ha. Leży na pld.-zachód Krobi pod Chwałkowem. Własność niegys Czaciek. Czystego dochodu 4339 mrk. W r. 1793 dzierży W. Leon Kowalski z Chwałkowa. 2.) **W. Mały**, ws szlach., tamże, sąd okręg. w Gostyniu, ma 2 dm., 195 ha, 54 mk. (41 katol.). Należał niegdyś do Włostowskich. Czystego dochodu 3885 mrk. W r. 1793 dzierży W. Jakub Potocki. 3.) **W.**, ob. *Włostowo*.

Wł. Ł.

Włostowice 1.) ws i folw. nad rz. Bzurą, pow. Łęczycki, gm. Balków, par. Piątek, odl. od Łęczycy 20 w. Ws ma 9 dm., 45 mk.; folw. 4 dm., 15 mk. W r. 1827 było 12 dm., 144 mk. W r. 1876 folw. Włostowice rozl. mr. 567: gr. orn. i ogr. mr. 191, łąk mr. 126, pastw. mr. 57, lasu mr. 102, zarośli mr. 84, nieuż. mr. 7; bud. mur. 14, drew. 1; płodozm. 13-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu. Ws W. os. 19, mr. 68. Na początku XVI w. łąny folw. zdawna odrębne, dawały dziesięcinę pleb. w Piątku, zaś łąny km. na stół arcybiskupi (Łaski, L. B. II, 420 i 510). Dziesięciny z W. dla kościoła w Piątku przeznaczył w r. 1433 arcyb. Wojciech Jastrzębiec. W r. 1576 Albert Szlonkowski płaci tu od 1/2 łąnu i 2 zagr.; Jan Szlonkowski, syn Mateusza, od 1 łąnu, 1 zagr., karczmy, młyna; Szymon Włostowski od 1/2 łąnu, 2 zagr., karczmy, 3 osad (Pawliński, Wielkop., II, 57). 2.) **W.**, ws i fow., pow. pińczowski, gm. Filipowice, par. Koszyce, odl. 38 w. od Pińczowa, leży pod Koszycami. W 1827 r. było 25 dm., 183 mk. W r. 1887 r. folw. Włostowice rozl. mr. 449: gr. orn. i ogr. mr. 338, łąk mr. 95, nieuż. mr. 16; bud. mur. 1, drew. 12; płodozm. 5 i 9-pol. Ws W. os. 31, mr. 79. W połowie XV w. ws ta, w par. Koszyce, należała do Jakuba Słupowskiego h. Leliwa. Było tu 7 łąn. km. dających dziesięcinę, wartości do 10 grzyw., kapitule krakowskiej. Folw. i 4 zagrod. dawały pleban. w Witowie, wartości do 3 grzyw. (Długosz, L. B., II, 172). W r. 1581 ws W., w par. Witów, pow. proszowicki, należała do Ossolińskich. Dzierżawca Mikołaj Dębniecki płacił tu od 5 1/2 łąn. km., 6 zagr. z rolą, 1 komor. z bydłem, 3 komor. bez bydła, 2 chałupników (Pawliński, Małop., 10). 3.) **W.**, ws nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Nowa-Aleksandrya, par. Włostowice, leżą między Puławami a Bochońnicą. Posiadają kościół par. murowany, szkołę początkową, około 1000 mk. W 1827 r. było 105 dm., 712 mk. W połowie XV w. ws ta należy do paraf. Jaroszyn (dziś Góra Puławska), na przeciwnym brzegu Wisły, posiada kaplicę drewnianą, w której pleban z Jaroszyna odprawia nabo-

żeństwo. Dzierżycem wsi był Jan Koniński h. Rawa. We wsi było 11 łąn. km., karczmy, folwark, dające dziesięcinę, wartości do 11 grzyw., kościołowi w Jaroszynie (Długosz, L. B., II, 564). W r. 1531 W. Osiny i Parihovatka w połowie, własność Andrzeja Tęczyńskiego, dawały pobór od 15 łąn. 1 młyna. Należały do par. Końskowola. W r. 1676 ws kościelna W. daje połowę od 245 poddanych i 12 żydów. Zdaje się, że ws stała się teraz małym targowiskiem przy przewozie przez Wisłę (Pawliński, Małop. 359 i 48a). Stara kaplica, istniejąca już w XV w. została zamieniona na kościół parafialny staraniem Opalińskich w r. 1661. Wyznaczyli oni fundusze na utrzymanie proboszcza. W r. 1801 odbudowali kościół z gruntu Czartoryscy. Do kościoła tego należy kościół filialny w Puławach. W r. 1656 na obszarze W. stoczył Czarniecki walkę ze Szwedami. W. par., dek. nowoaleksandryjski (dawniej kazimierski), ma do 4000 dusz.

Br. Ch.

Włostowice, dziś *Losswitz*, ws i dobra, pow. wołowski, kościół par. kat. w miejscu. Ws ma 566 ha (435 roli, 12 łąk, 95 lasu), 63 dm., 377 mk. (73 ewang.). Par. ewang. Mondschuetz. Dobra mają 261 ha (164 roli, 7 łąk, 77 lasu), 4 dm., 54 mk. (34 ew.). Do r. 1810 własność klasztoru w Lubiążu. Wspomniana w dokum. z XII w.

Włostowo 1.) ws gospod. nad rzeką Maskawą pow. średzki, par. kat. i ewang., urząd okr., sąd okr., st. kol. i urz. poczt. w Środzie, szkoła katol. i ewang. w Zrenicy. Ma 16 dm., 229 ha, 148 mk. Leży na pld. od Środy. Należała do kapituły gnieźn. już r. 1357. R. 1578 dzierżawił tę wieś Janusz Wrzesiński od ks. Magnuszewskiego, a r. 1616 Minicki, kan. gnieźn. Wykaz dochodów z W. i nieistniejących już Przykąt podaje ks. Korytkowski w dziele „Prłaci i kanonicy“ (I, 212). Pod W. wykopano pielnice i naczynia malowane, grzechotki dziesięcine. 2.) **W.**, ws gospod. i kol. nad Gopłem, od r. 1878 *Lostau*, pow. inowrocławski (strzeleński), par. ewang., urz. okr. i sąd okr. w Strzelnie, st. kol. w Kruszwicy i Strzelnie, poczta w miejscu (Lostau), szkoła katol. w Chrośnie, ewang. w miejscu, par. kat. w Kościeszkach. Ws ma 3 dm., 66 ha, 54 mk. (45 katol.); kol. 9 dm., 93 ha, 91 mk. (38 katol.). Ws ta leży na pld. od Kruszwicy a pld.-wsch. Strzelna, przy ujściu Rehty do Gopła. R. 1145 była własnością klasztoru w Trzemesznie, wraz ze znaczną częścią Gopła nadana przez komesa Włosta. Ks. Mieszko potwierdził to nadanie. R. 1293 Władysław, ks. kujawski, wyjmując W. z pod jurysdykcji grodu kruszwickiego. R. 1318 kanonicy z Trzemeszna sprzedali W. biskupowi kujawskiemu. R. 1560 wchodzi w skład stwa kruszwickiego, ma 2 1/2 łąnu, 1 os. i 2 rybaków. W r. 1793 zabrane przez rząd pruski wieleone

zostało do zarządu domeny Strzelno. W nowszych czasach rozdzielono W. na dwie części, z których mniejsza zachowała dawną nazwę, większą przezwano Lostau.

Włosty 1.) pow. ciechanowski, ob. *Kozdroje Włosty*. 2.) **W. Olszanka**, ws drobnej szlachty, pow. mazowiecki, gm. Wysokie Mazowieckie, par. Dąbrowa Wielka. W 1827 r. było 23 dm., 141¹/₂ mk. 3.) **W.**, pow. płocki, ob. *Przedpełce*. 4.) **W.**, pow. płocki, ob. *Smardzewo W.*

Włosty 1.) niem. *Wlosten*, ws. pow. jańsborski, st. p. Bialla. Zygfryd Flach v. Schwarzburg, komtur baldzki, nadaje r. 1471 Marcynowi, Andrzejowi i Jakubowi Włostowcom (Flostoffzein) oraz 11-u innym, z imion wymienionym, 34 włók we Włostach na prawie magd., z wyższym i niższym sądownictwem i obowiązkiem trzech służb zbrojnych. R. 1533 sprzedaje Fryderyk Heidek Stańkowi Karkosze z Sołdan 2¹/₂ włóki we Włostach za 23 kóp polskich (Kętrz., O ludn. pol., 428). 2.) **W.**, niem. *Floesteni*, ws, pow. gołdapski, st. p. Grabowen.

Włosty, pow. sierpecki, ob. *Osiek* 24).

Włoszakowice, w dok. *Wlossakowice, Włoszkowice*, niem. *Luschwitz*, ws kośc., gospod. i ryc., w pow. wschowskim, urząd okr., poczt., par. kat. i ew. w miejscu, sąd okr. i st. kol. we Wschowie (Fraustadt). Ws gospod. ma 102 dm., 1014 ha, 809 mk. (711 katol.). Ws ryc. ma 4241 ha. Należą do niej folw.: Jezierzyc (Deutsch Jeseritz), Grotnik i Koła (Kahle), Frydrykowo (Friedrichsthal), Neu-Anhalt, Nowe Troski (Neusorge), Miastko, Ujazdów, Domnice, Bukowiec. Dobra te do podatku grunt. oszacowane na 26262 mrk dochodu. Należą do książąt Anhalt-Dessau. W. leżą na płu. Wschowy na pld.-zach. Szmigła. Istnieje dotacya kościoła we W. z r. 1409, przez Przebysława Gryżynskiego, ówczesnego dziedzica; uważają ją jednak za podrobioną. Autentyczniejszą datą jest r. 1580, w którym kościół został poświęcony. W połowie XVII w. legował Michał Tarnowiecki 40000 zł. pol., za które Jan Karol Opaliński wystawił kościół murowany obok dawnego drewnianego. Ten ostatni stał jeszcze w r. 1685. Zamek tutejszy w brew prawidłom budownictwa i smaku, w trójkąt zbudowany, wystawił Fr. ks. Sułkowski w r. 1749—51. Z rąk książąt Sułkowskich już r. 1782 dobra te przeszły do ks. Anhalt. Dnia 6 marca 1785 r. urodził się tu Karol Kurpiński, kompozytor i dyrektor opery polskiej w Warszawie. Wykopaliska miejscowe znajdują się w zbiorach, Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu. Opis zamku z ryciną podał „Tyg. Illustr.“ (r. 1862, t. VI, 64).

Włoszanów al. *Włoszczanowo*, w dok. *Włoszynow, Włoszianowo, Włoszinowo, Włosinów*, ws ryc., pow. gnieźnieński (źniński), par. katol., urząd okr., st. kol., st. pocz. i szkoły w Janówcu, sąd okr. w Wągrówcu. Ma 7 dm., 462

ha, 154 mk. (136 katol.). Czysty dochód grunt. 4796 mrk. W. leży nad Wełną, na zach. Zernik, płu. od Janowca. R. 1479 arcyb. Jakub z Sienna wcielił W. do parafii w Janówcu. W r. 1577 Włoszynowski posiada część Jadownik. W r. 1793 siedzi tu Jan Cieński. Dawniej siedzieli tu dziedzice h. Leszczyce, piszący się Włosinowskimi. Już r. 1272 występuje Wojciech de Włosynow. W r. 1399 Jakusz i Piotr Włosinowscy zrezygnowali sprawę swą Piotrowi z Damasławic a następnie razem z Paskiem z Dziekczyną prawowali się z panią Kozielską. W r. 1499 w grodzie keyńskim rozgraniczono W., Janowiec i inne dobra. R. 1525 z ról dziedzicznych dawano dziesięcinę snopową prob. w Janówcu i płacono altaryi św. Marcina 2 grzyw. czynszu, altaryi św. Doroty w Kieszkowie 1 grzyw. Kmiecie płacili po fertonie z łąnu, dawali po korcu pszenicy i owsa, a karczmarze i zagrodnicy po korcu owsa.

Włoszczanów al. *Włoszczonów*, ws nie istniejąca obecnie. W r. 1827 leżała w pow. gostyńskim, par. Suserz, miała 30 dm., 199 mk., była własnością rządową. W r. 1299 Bolesław, ks. mazow., nadaje słuźce swemu Janowi wsi: Włoszczanów i Szczawin na własność, z prawem sądenia w sprawach kryminalnych (Kod. Maz., 34). W r. 1579 ws Włoszczanowo płaci od 13 łąn. i 2 zagr. (Pawin., Mazowsze, 197). W tej wsi przemieszkiwał czas jakiś, jako dzierżawca, Kasper Miaskowski, który upamiętnił swą siedzibę wierszem p. t. „Waleta włoszczonowska“.

Włoszczowa, osada miejska, centr powiatu w gub. kieleckiej, leży pod 50° 51' 3" szer. płu. i 37° 37' 4" dłu. wschod. od F., odl. 35 w. na zach. od Kielec, 210 w. od Warszawy, połączona drogami bitymi z Radomskiem i Kielcami. Najbliższe stacje drogi żel. w Kłomnicach (warszawied.) i Chęcinach (dąbrowiecka). Leży śród wyżyny rozciągającej się na zach.-płu. od pasma Łysogór. Wody z okolicy osady prowadzą strumienie do Nidy i Pilicy. Posiada kościół paraf. murowany i kaplicę ementarną, szkołę początkową, sąd gminny okr. I, urząd powiat., urząd poczt. i tel., urząd gminny z kasą zaliczkową, około 308 dm. (w połowie murowanych) i 4536 mk., w tej liczbie 33 prawosł., 3253 żydów. Ulice w liczbie 14 niebrukowane, oświetlone 12 latarniami naftowymi. Jedyne zakłady fabryczne są dwie małe olejarnie z produkcyą roczną na 1790 rs. W r. 1827 było 162 dm. i 1353 mk.; r. 1857 było 195 dm. (84 mur.) i 2102 mk. (1257 żyd.). Domy ubezpieczone były od ognia na 46060 rs. a dochód kasy miejskiej wynosił 383 rs. W osadzie odbywa się 6 jarmarków rocznie. Jest to jedna z licznych osad możnowładczych, powstałych śród lesistych wyżyn, zalegających obszar wyniosły, otaczający grzbiet łysogórski. W pobliżu W. spotykamy całą grupę podobnych osad, jakimi

sa: Koniecpol, Czarnca, Secemin. W pobliższej Czarnce osiadł wielkopolski ród Łodziów. Secemin nadał Jagiełło r. 1401 Piotrowi Szafrancowi. Prawdopodobnie i Włoszczowa była pierwotnie wsią królewską. O dawności zaludnienia tego punktu świadczy ementarzysko z urnami, o 2 w. od osady się znajdujące, a na północ śród bagna nasyp (grodzisko) na którym później stał dwór Szafranców. Kościół paraf. powstał tu zapewne już w XIV w., albowiem pleban tutejszy Jakub, procesując się przed konsystorzem gnieźnieńskim z plebanem wsi Goleniowy o dziesięciny z Woli (pod Włoszczową), wygrał sprawę na mocy dawnych przywilejów swego kościoła. Lib. Ben. Łaskiego podaje, jakoby dziećmi W. na początku XVI w. byli Olsztyńscy. Jest to widocznie omyłka piszącego czy też wydawcy. Należy czytać: Oleszyńscy. W r. 1540 ws Oleszno (odl. 10 w. od Włoszczowy) wraz z kilku przyległymi wsiami jest majątkiem posagowym Zofii Szafrancowej, kasztelanowej wiślickiej. Zapewne była ona z domu Sienińska h. Dębno. Jednocześnie Włoszczowa i przyległa Wola Wiśniowa należą do Hieronima Szafranca, starosty checińskiego, który otrzymuje w r. 1539 przywilej Zygmunta I na lokacyę miasta na prawie niemieckiem, przy dziesięcioletniej wolności od podatków. Jednakże jeszcze w r. 1540, według rejestrow pobor. W., jest wsią, mającą 7 kmieci na całych łanach, 8 na półłankach, 4 zagrod., dwie sadzawki większe i trzecią małą, młyn, dwór i folwark. Łąk było nie wiele, ale bory piękne, obfite w pasieki. Wiele pól leżało odłogiem, tak że porastały drzewami. Wraz z Wolą Wiśniową oszacowano W. na 1000 grzyw. Rejestra pobor. pow. checińskiego z r. 1573 nie wymieniają W. w liczbie miast i opuszczają w spisie parafii. Szafrancowie, przyjąwszy protestantyzm, zamienili kościół na zbór. Około r. 1563 był tu kaznodzieją Grzegorz z Żarnowca. Za Zygmunta III katolicy odzyskali kościół a kalwini wnieśli sobie nowy zbór drewniany niedaleko dworu dziedziców. Obecny kościół murywany wzniesiony został z ofiar, p. w. N. P. Maryi, z powodu objawienia się Matki Boskiej w r. 1643. Podobno do r. 1643 kościół paraf. stał na obszarze wsi Włoszczówki. Na ementarzu stoi kościółek p. w. WW. Św., niewiadomego początku. Położona w niedogodnym punkcie, otoczona całą grupą miasteczek, W. słabo się rozwijała i tak podupadła w ciągu XVIII wieku, że według „Post-Lexikonu Crusiusa“ z r. 1802 jest tylko wsią o 123 dym., z kościołem. Dykeyonarz Echarda nazywa W. miastem należącym do Małachowskich. Dopiero po r. 1815 odzyskała urzędzenia miejskie, by je znów stracić w r. 1867. Po wydaleniu kalwinów, zapewne w drugiej połowie XVII w., zaczęli tu osiadać żydzi. W. par., dek. włoszczowski (dawniej kurzełowski). W. gmina należy do sądu gm. okr. I

we Włoszczowy, tamże stacya poczt. Gmina ma 25501 mr. obszaru i 7587 mk. Śród stałej ludności jest 38 prot. i 3454 żydów, głównie w samej osadzie. Dobra W. składały się w r. 1890 z fol.: Podzamecze, Sułków i Ewina, nomenklat. Chruściel, miasta Włoszczowa, rozl. mr. 5797: fol. Podzamecze gr. or. i ogr. mr. 646, łąk mr. 97, past. mr. 188, lasu mr. 1853, w odpadkach mr. 1369, nieuż. mr. 100; bud. mur. 4, drew. 15; płodozm. 9-pol.; fol. Sułków gr. or. i ogr. mr. 314, łąk mr. 62, past. mr. 19, lasu mr. 770, nieuż. mr. 104; bud. drew. 12; fol. Ewina gr. or. i ogr. mr. 37, łąk mr. 207, lasu mr. 9, nieuż. mr. 22; bud. drew. 3; lasy urządzone, pokłady torfu, browar piwny, cegielnia, 2 młyny wodne, tartak. W skład dóbr poprzednio wchodziły: miasto W. os. 312, mr. 1171; ws Włoszczówka os. 41, mr. 619; ws Sułków os. 34, mr. 395; ws Biedaszka os. 9, mr. 58; ws Ewina os. 3, mr. 38; ws Kuzki os. 14, mr. 237; ws Bieliny os. 3. mr. 43.

Włoszczowski powiat, gub. kieleckiej, zajmuje zach.-płn. część obszaru gubernii. Utworzony w r. 1867 z części zach. pow. kieleckiego (10 gmin) i płn. części dawnego pow. olkuskiego (4 gminy). Ma 25·17 mil kw. rozległości. Zajmuje on część wyżyny krakowskiej jury i w części zachodzi na wyżynę Nidy. Większa, zachodnia połowa powiatu leży w dorzeczu Pilicy, która przerzyna obszar powiatu w kierunku od pld. od wsi Jasieniec ku płn.-zach., a od Koniecpola płynie zach. granicą. Mniejsza, pld.-wsch. część powiatu należy do dorzecza Nidy, biorącej tu początek pod Moskorzowem. Wzniesienie wyżyny dochodzi tu do 1050 st. nrm. Podczas kiedy w zach.-płn. części powiatu gleba przeważnie piaszczysta, kamienista, to w pld. części, w gminach. Lelów, Irządze, Słupia i Rokitno, przeważa glina urodzajna, sprzyjająca uprawie pszenicy. Z ogólnego obszaru, obliczanego na 118062 dzies., lasy mają zajmować blisko połowę, bo 46688 dzies. W r. 1880 znajdowało się lasów prywatnych nieurządzonych 36028 mr., urządzonych 29957 mr., zasianych po wycięciu 4429 mr., nie zadrzewionych po wycięciu 5182 mr., oddanych włościanom za służebności 796 mr., włościańskich 438 mr., do osad miejskich należących 103 mr. Obszar lasów rządowych wynosi obecnie 4481 dzies. Ziemi ornej znajduje się obecnie 43572 dzies., łąk 8013 dz., pastwisk i piaszków rzadko uprawianych 9252 dz., wód, bagien, dróg itp. nieużytków 7136 dz., pod budynkami, ulicami, placami 2081 dz., ogrodów 1320 dz. W r. 1880 wedle ścisłego obliczenia sady dworskie zajmowały 205 mr., włościańskie 141 mr., a w osadach miejskich 20 mr. Cyfra 1320 dzies. (2600 mr.) obejmuje widocznie obszary poświęcone uprawie kapusty i warzyw. Do większej posiadłości (dwory) należy 78277 dzies., do włościan 39785 dzies. Jak zwykle bywa na

lesistych wyżynach wododziałowych, rozwinęła się tu wielka posiadłość z nadań królewskich. Centra tych dóbr, jak: Kurzelów, Lelów, Secemin, Szczekociny, Włoszczowa, stały się osadami targowymi, które, mimo otrzymanych praw miejskich, nie przybrały charakteru miast. Wsi istniejące na obszarze powiatu tylko 161 a prócz tego 25 oddzielnych kolonii i osad. W r. 1892 wysiano na obszarze powiatu pszenicy (z jarą) 6705 czetw. (zebrano 45675 cz.), żyta 9029 cz. (zebr. 49659), owsa 14510 cz. (68197), jęczmienia 6185 cz. (40821), tatarski 240 cz. (730), grochu i prosa 1500 cz. (18000), kartofli 58185 cz. (290925 cz.). Znajdowało się w powiecie 11986 koni, 28804 sztuk bydła, 45794 owiec, 14354 świń, 80 kóz, 33 mułów i osłów. Ogółem 101051 sztuk. Ogrodnictwo i pszczelnictwo na niskim stopniu rozwoju. Gospodarstwa rybne go niema. Przemysł fabryczny stanowi właściwie tylko gałąź gospodarstwa rolnego, którego produkty przerabia. W r. 1892 było w powiecie 108 fabryk, zajmujących 344 robotn. i produkujących rocznie za 491259 rs. Pierwsze miejsce zajmują gorzelnie w liczbie 8, z produkcją na 172785 rs., po nich 4 krochmalnie, z prod. na 188487 rs., 3 młyny amerykańskie z prod. na 43545 rs. i 59 zwyczajnych, wyrabiających za 28414 rs., 7 tartaków dostarczało materiałów drzewnych za 26353 rs., 2 fryszerki za 10600 rs., huta szklana (6150 rs.), 2 małe browary (2560 rs.), 7 garbarni (4110 rs.), 2 olejarnie (1790 rs.), bibularnia (520 rs.) i 2 miodosytnie (1350 rs.). Rzemieślników było w ogóle 1044 (869 majstrów i 180 uczniów), w tej liczbie 392 szewców i 118 krawców. Handel w ręku żydów, ogranicza się na zaspakajaniu potrzeb miejscowej ludności i zbywaniu nadmiaru produktów (zboża, okowity i wełny). Jarmarków nie ma. W osadach bywają targi tygodniowe i dwutygodniowe. Drogi żelazne nie przechodzą przez obszar powiatu a z dróg bitych dwie tylko go przecinają: z Żarek do Staszowa (27 w. w powiecie) i z Radomska do Opatowa (19 w. w pow.). Ludność powiatu z 49791 mk. w r. 1867 wzrosła do 69835 w r. 1890. W tej liczbie było niestałej ludności 1516 głów. Śród stałej ludności było 32 prawosł., 460 prot., 8673 żydów. Katolicy stanowią 87·6% ludności. Co do płci było 33686 męż. i 36149 kob. W r. 1882 istniało w powiecie 20 szkół początkowych w następujących osadach i wsiach: Włoszczowa, Kurzelów, Lelów, Secemin, Szczekociny, Bonowice, Witów, Dzierzgów, Konieczno, Krasocin, Nakło, Chrzastów, Czarna, Oleszno, Oludza, Podlesie, Rokitno, Ropocice, Słupia, Sokolniki. Pod względem kościelnym powiat stanowi dekanat włoszczowski dyec. kieleckiej, składający się z 26 parafii: Bebelno, Chlewicko, Chrzastów, Czarna, Drochlin, Dzierzgów, Goleniowy, Irządze, Kluczewsko, Konieczno, Kossów, Krasocin, Kucz-

ków, Kurzelów, Lelów Nowy, Moskarczów, Nakło, Obiechów, Oleszno, Podlesie, Przyłek Szlachecki, Rokitno, Secemin, Słupia, Szczekociny, Włoszczowa. Pod względem sądowym powiat dzieli się na cztery okręgi sądów gminnych: Włoszczowa, Secemin, Dzierzgów i Irządze, należące do zjazdu sędziów okr. II w Miechowie. Pod względem administracyjnym rozdziela się powiat na 14 gmin: Chrzastów, Irządze, Kluczewsko, Krasocin, Kurzelów, Lelów, Moskarczów, Oleszno, Radków, Rokitno, Secemin, Słupia, Szczekociny, Włoszczowa. W skład gmin tych weszło pięć dawnych miasteczek: Włoszczowa, Lelów, Kurzelów, Secemin, Szczekociny (Dane statystyczne do opisu miasta i powiatu zebrał na miejscu Edw. Kononowicz). *Br. Ch.*

Włoszczowice, r. 1257 *Wloscevice*, 1262 r. *Wlostovice*, 1316 r. *Wloszeuicze*, wś i fol., pow. stopnicki, gm. Maleszowa, par. Piotrkowice. Fol. poduchowny, rozl. 623 mr., nabyty na licytacji od rządu za 18915 rs. w r. 1881. W 1827 r. było 41 dm., 234 mk. Bolesław, ks. krakow., nadał tę wieś r. 1257 wraz z innymi w uposażeniu klasztorowi w Zawichoście. W r. 1316 otrzymał nową wieś, założoną na obszarze W. (na prawie niem.?), w dożywotnie władanie od klasztoru Tomisław, kasztel. sandecki, z obowiązkiem rozgraniczenia jej od drugich W. (starych) i Umianowie i zaprowadzenia na jej obszarze uprawy roli i pasiek (Kod. małop., I, 53, 71, 182). W połowie XV w. wś W., w par. Piotrkowice, miała 16 łan. km., należących do klasztoru św. Andrzeja w Krakowie. Wszystkie te łany płaciły kustodyi kieleckiej dziesięcinę, wartości około 15 grzyw. Był tam też folwark duchowny. Klasztor pobierał od km. czynsz po fertonie z łanu, jaja i dwa koguty. Serów nie dawano. Robót nie było; tylko jutrzyny orzą, obsiewają i sprzątają (Długosz, L. B., I, 453, III, 321). W r. 1540 było tu 12 kmieci na łanach całych, 2 na półłankach, łan pusty, 6 pustych zagród, których role uprawia dwór. Dwie karczmy, dwór, folwark, gaje, bory, pasieki. Kmiec każdy daje królowi po 3 kor. żyta i 3 kor. owsa i tyleż roli uprawia, ile potrzeba na zasianie tych ilości zboża, które sami zbierają i odstawiają do spichrza królew. w Boguścicach. Również mają kosić łąkę jedną i odstawiać do spichrza królew. Oceniano wś na 250 grzyw. Widocznie była tu część królewska obok klasztornej (Pawin., Małop., 271, 589). *Br. Ch.*

Włoszczówka, wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Włoszczowa. Jest to zapewne stara Włoszczowa, dawna wś pozostała po założeniu na jej obszarze miasta, a może tylko później osadzone przedmieście. W 1827 r. było 32 dm., 270 mk.

Włoszkowice, ob. *Włoszakowice*.

Włoszny, zaśc. nad rz. Niemen, pow. trocki, w 2 okr. pol., o 56 w. od Trok, 5 dm., 60 mk. katol.

Włoszyca al. *Włoszczyca*, w r. 1557 *Włoszicza*, wś i fol. nad rz. Wisłą, pow. nieszawski, gm. i par. Lubanie, odl. 6 w. od Nieszawy, ma 204 mk. W 1827 r. było 21 dm., 207 mk. W r. 1886 fol. W. z attyn. Zawirownia rozl. mr. 601: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 438, łąk mr. 19, past. mr. 22, nieuź. mr. 15; attyn. Zawirownia mr. 107; bud. mur. 12, drew. 5; płodozm. 6 i i 12-pol. Wś W. os. 37, mr. 47. W r. 1557 Adryan Thulibowski płaci ztąd od 6 łąn., 2 zagr. (Pawin., Wielkop., II, 4). *Br. Ch.*

Włoszyn, folw. dobr. Kwików, w pow. brzeskim (Galicya).

Włoty, nieistniejąca obecnie wś w dawnym pow. krzemienieckim, wymieniona w reg. pob. z 1583 r. w liście spustoszonych od Tatarów wsi włości połonskiej ks. Konstantego Ostrogskiego, w wdy kijowskiego (ob. Jabłonowski, Wołyn., 132).

Włuzupki, osada, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta, o 55 w. od Wiłkomierza.

Włyn, w XVI w. *Wlyny*, wś, fol. i młyn, pow. sieradzki, gm. Dzierżążna, par. Kamionacz, odl. 10 w. od Sieradza; wś ma 28 dm., 309 mk.; fol. 6 dm., 101 mk.; os. młynu. 1 dm., 6 mk. W 1827 r. było 33 dm., 324 mk., par. Rozsoszyca. W r. 1886 fol. W. rozl. mr. 2400: gr. or. i ogr. mr. 1009, łąk mr. 220, past. mr. 115, lasu mr. 964, nieuź. mr. 110; bud. mur. 9, drew. 11; las nieurządzony. Wś W. os. 40, mr. 636. Na początku XVI w. łąny km. dawały dziesięcinę na stół areybiskupi, z łąnów folw. kościelowi w Zadzimiu (Łaski, L. B., I, 439). W r. 1553 wś Włyn miała 9 łąn. a 1576 r. 6 łąn. (Pawin., Wielkop., II, 220). *Br. Ch.*

Włynice, w XVI w. *Wlyncze*, wś i fol., pow. noworadomski, gm. i par. Gidle, odl. 10 w. od Radomska; wś ma 13 dm., 244 mk.; fol. 4 dm., 24 mk., młyn wodny. W 1827 r. było 17 dm., 169 mk. W r. 1886 fol. W. i Karolów rozl. mr. 1287: gr. or. i ogr. mr. 287, łąk mr. 150, past. mr. 24, lasu mr. 795, nieuź. mr. 31; bud. mur. 3, drew. 16; las urządzony. Wś W. os. 19, mr. 306; wś Budy os. 11, mr. 51; wś Ojrzeń os. 19, mr. 74; wś Chrustowo os. 8, mr. 150. Na początku XVI w. łąny km. dawały dziesięcinę kanonii gnieźnieńskiej, zaś dwory szlacheckie i należące do nich role pleban. w Gidlach. W r. 1552 Stan. Kotwiński i częściowi dziedzice płacą od 1 os. i 1 łąnu; część kasztelana sieradzkiego i Jak. Włynickiego z młynem od 1 osad. (Pawin., Wielkop., II, 279). *Br. Ch.*

Wmeńka, ruczaj, w pow. orszańskim, w gm. Nowy Tuchyń, wypływa z błota Weretejskiego.

Wnętrzne, wś i fol., pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyńska, odl. 21 w. od Łukowa, ma 14 dm., 232 mk. W 1827 r. było 25 dm., 179 mk. W r. 1882 fol. W. rozl. mr. 1433: gr. or. i ogr. mr. 539, łąk mr. 99, past. mr. 79, lasu mr.

692, nieuź. mr. 24; bud. drew. 18; płodozm. 14-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 33, mr. 533. W r. 1552 wś szlachecka Wnętrzne, w par. Wilczyńska, należy do Mysłowskich, którzy płacą ztąd od 15 osad. (Pawin., Małop., 482). *Br. Ch.*

Wników, wś, pow. lityński, ob. *Meżyrów*.

Wnioki al. *Wiuki*, zaśc., pow. kowieński, w 1 okr. pol., gm. Krasne Siolo, o 8 w. od Kowna, własność Rodziewiczów, ma 53 dzies. (5¹/₂ lasu, 6 nieuź.).

Wniosłówka, przyl. Dzikowa, pow. tarnobrzski.

Wnoki, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 38 w. od Szawel.

Wnorów, wś i fol., pow. sandomierski, gm. i par. Łonów, odl. od Sandomierza 22 w., ma 26 dm., 155 mk., 275 mr. dwor., 209 mr. włośc. Fol. W. wchodzi w skład dóbr Łonów. W 1827 r. było 27 dm., 154 mk. W połowie XV w. wś W., w par. Lungów (Łonów), należała do Jana Wnorowskiego h. Strzegomia. Były tu łąny km., karczma, zagrodnik, od których dziesięcinę, wartości do 5 grzyw., pobierał biskup krakowski; folw. rycerski dawał dziesięcinę pleb. w Łonowie (Długosz, L. B., II, 346). W r. 1578 Jan Gniwosz płaci ztąd od 4 os., 1 łąnu, 1 ogrod., 2 kom. ubogich; Jakub Michowski od 2 os., 1/2 łąnu, 1 ogrod., 1 kom., 1 ubog. (Pawin., Małop., 167).

Wnorowa, wś nieistniejąca obecnie. W XVI w. leżała w par. Łąkoszyn (dziś pow. kutnowski). W reg. pobor. pow. łączyckiego z 1576 r. wś Wnory, w par. Łąkoszyn, należy do Michała Psurskiego Szewlicza, który płaci od 1/8 łąnu

Wnorowszczyzna, przyl. wsi Tymowa, pow. brzeski (Galicya).

Wnory 1.) okolica szlachecka nad rzeką Rokitnicą, pow. mazowiecki, gm. Piszczaty, par. Kobylin, odl. 24 w. od Tykocina. W obrębie jej leżą wsi: Wnory Kużele, W. Pażochy, W. Stare, W. Wandy i W. Wypychy. W r. 1827 W. Kużele miały 28 dm., 130 mk.; W. Pażochy (par. Kulesze) 21 dm., 122 mk.; W. Stare 32 dm., 188 mk.; W. Wandy 21 dm., 130 mk.; W. Wypychy 24 dm., 112 mk. W r. 1867 fol. W. Pażochy rozl. mr. 657: gr. or. i ogr. mr. 336, łąk mr. 8, past. mr. 2, lasu mr. 28, nieuź. mr. 282. Wś W. os. 7, mr. 22. W aktach sądow. ziemi bielskiej spotykamy W. Stare już r. 1456, inne zaś w ciągu XVI w. O starożytności osad świadczy grodzisko niegdys oblane jeziorem, dziś zamienionem na łąkę. Ma obwodu 525 stóp, zaś otaczający je wał ma 30 do 40 st. wysokości. Obok znajduje się wzgórze, zwane dotąd „Żale“. Opis podał „Tyg. Illustr.“ z r. 1873 (t. XII, 92). 2.) **W. Wiechy**, dawniej *Więchy*, wś, pow. mazowiecki, gm. Wysokie Mazowieckie, par. Kule-

sze. Należy do okolicy szlach. Wnory. W 1827 r. było 15 dm., 59 mk.

Br. Ch.

Wnuczki, wś i folw., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Dmitrowieze, o 45 w. od Brześcia. Wś ma 87 dzies. ziemi włośc., folw. należy do dóbr Kamieniec Litewski, Szarków i ma 320 dzies. (16 łąk i pastw., 12 lasu, 35 nieuż.).

Wnuczkowce, pierwotnie nazwa wsi Radziejowce, w pow. lityńskim.

Wnuczkowszczyzna, os., pow. augustowski, gm. Hołynka, par. Lipsk, odl. od Augusta 50 w., ma 2 dm., 8 mk. W 1827 r. 2 dm., 11 mk.

Wnuczkowszczyzna, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 1 okr. pol., gm. i par. katol. Uzda, o 104 w. od Ihumienia.

A. Jel.

Wnuk, nazwa nadawana przez sterników siódmemu porohowi Dnieprowemu, t. z. Wołnik. Ob. *Dniepr* (II, 47).

Wnuk, pustkowie, pow. odolanowski, ob. *Katy*.

Wnuki 1.) *Włóki* w spisie z 1866 r., wś, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Szemetowo (o 5 w.), okr. wiejski Kołodno, o 46 w. od Święcian, 10 dm., 58 mk. katol. (w 1865 r. 44 dusz rewiz.); należy do dóbr Oleszki, Możejkw. 2.) **W.**, zaśc. włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 54 w. od Święcian, 1 dm., 5 mk. katol.

Wobalce, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 48 w. od Nowoaleksandrowska.

Wobaliszki, ob. *Wobaliszki*.

Wobały 1.) wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 5 w. od Telsz. 2.) **W.**, ob. *Obały*.

Wobazdo (dok.), ob. *Objazda*.

Wobbrow (niem.), ob. *Obrowo*.

Wobbrow-See (niem.), jezioro, ob. *Obrowo*.

Wobekacz (dok.), ob. *Obkas*.

Wobelinie, dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., o 6 w. od Rossień.

Wobenzin *Gr. i Kl.* (niem.), ob. *Niebędzino* i *Niebędzinko*.

Wobesde, ob. *Objazda*.

Wobjazda, ob. *Objazda*.

Woble, wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., o 39 w. od Święcian, 4 dm., 52 mk. katol.

Wobole 1.) wś włośc. nad jez. Swejeygis, pow. trocki, w 4 okr. pol., o 80 w. od Trok, 19 dm., 115 mk. katol. 2.) **W.**, wś, pow. poniewiecki, w 1 okr. pol., o 6 w. od Poniewieża. 3.) **W.**, wś, dwór i dobra, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 54 w. od Szawel. Buniewiczowie mają tu 23 dzies., Mondejkowie 120 dzies., Narakasowie 17 dzies., Chrzastowscy w dwóch częściach 373 dzies. (70 lasu, 7 nieuż.), Juczaszowie 72 dzies. 4.) **W.**, dwie wsi i zaśc., pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 46-7 w. od Telsz.

Woboliszki 1.) folw., pow. poniewiecki, w 4 okr. pol., o 49 w. od Poniewieża. 2.) **W.**, wś, pow. rossieński, par. Szweksznie.

Wobolka, rzeczka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Połanki (pr. dopł. Kirszyni, pr. dopł. Szoi).

Wobolneki, wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kołtyniany. Szymkiewiczowie mają 34 dzies. (2 lasu, 14 nieuż.).

Wobolniki, żmudzkie *Wobalnijkaj*, mko, zaśc. i ferma nad rz. Wobolą, pow. poniewiecki, w 4 okr. pol., gm. Czypiany, o 42 w. na pń-wschód od Poniewieża, o 22 w. od st. dr. żel. Subocz. Mko posiada kościół katol. paraf., kaplicę na ementarzu, 2 domy modlitwy żydowskie, szkołę ludową, 3 nieznaczące garbarnie, dom przytułku dla biednych, st. poczt., 122 dm., 1178 mk. (w 1858 r.), w tej liczbie 545 żydów. Kościół paraf., p. w. N. M. P., z muru wzniesiony w 1618 r. przez sstę Wołowicza. Kaplica ementarna, p. w. św. Maryi Magdaleny, wymurowana w 1766 r. przez obywatela Piekarskiego. Parafia katol., dekanatu poniewieckiego, 14384 wiernych. Filie w Antoszewie, Sołomiesciu i Dylowie; kaplice w W., Unciszkach, Poryu, Sodaliszkach, Jasiukach, Dejkiškach, Gikonaach, Ogińcach i Natyszkach, w latach 1716-1755 przez włościan z drzewa wzniesione. Ferma, własność Fermorów, ma 313 dzies. (100 lasu, 26 nieuż.). Za czasów Rzplęj mtko z przyległościami stanowiło sstwo niegrodowe, położone w wdztwie trockim, pow. upiekim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766 było w tym czasie w posiadaniu Augusta Moszyńskiego, pułkownika wojsk koronnych, który opłacał kwarty złp. 9158 gr. 15, a hyberny złp. 2400. Na obszarach tego sstwa Loewenhaupt, generałszwedzki za Karola XII, połączył się z wojskiem litewskim, dowodzonem przez Sapiełę, trzymające stronę Leszczyńskiego.

J. Krz.

Woboła, strumień, w gub. kowieńskiej, prawy dopł. Totoly (pr. dopł. Muszy).

Woborki, błoto pod Nieświastowicami, w pow. wągrowieckim, wymienione w dokum. z r. 1583.

Wobory al. *Na Woborach*, łąka we wsi Strzelno, w pow. puckim (ob. t. XI, 474).

Wobózeno (kaszub.), ob. *Obozin*.

Wobudka, wś, pow. hajsyński (ob. *Moszczana*), mylnie, za: *Słobódka*.

Wochenica, rzka, ob. *Wakenitz*.

Wochniewiczze, w dokum. *Wochnowicze*, *Wochnowycze*, *Wohnowicze*, wś, pow. włodzimierski, w pobliżu wsi Wierzba (Wierba). Podług reg. pob. pow. włodzimierskiego z 1570 r. Michajło Rusalski z części swej Wierbey i Wochnowycz płaci z 7 dym., 4 ogr. po 2 gr. W 1577 r. Wasil Mirowicki z części Wierzbey i Wochniewicz wnosi z 5 dym., 2 ogr. po 4 gr. W 1583 r. Michajło Rozalski z Wierbey i Wochnowicz płaci z 6 dym., 1 ogr., 4 ogrod., 1/2 popa a Wasili

Wierbski z części tych wsi z 1 dym., 1 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 20, 75, 119, 125).

Wochny, ob. *Swiercze* 4).

Wochose, niem. *Nochten*, wś, pow. rozborzki, par. ew. w miejscu, ma 1318 ha (175 roli, 95 łąk i 935 lasu), 73 dm., 404 mk. ewang. Do r. 1815 wś należała do Łużyc Saskich. Kościół par. ewang. miał w 1588 pierwszego kaznodzieję ewang. Szkoła ewang., smolarnia.

Wochra, rzeka, prawy dopływ Soży, lewego dopł. Dniepru, Przyjmuje od prawego brzegu Mołochwę i Horodnicę, niegdyś rzeczkę graniczną.

Wociany, wś, pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Janowo. Szlachta Wociańcowie mają tu w 3 częściach 117 dzies. (15½ lasu, 9½ nieuż.), Szymkowscy 93 dzies. (11 lasu, 5 nieuż.).

Wocieszyn, ob. *Ocieszyn*.

Wócipiel (kaszub.), ob. *Ocepel*.

Wockendorf, *Jelenie*, wś na Szląsku austr., pow. i okr. sąd. bruntalski (Freudenthal), ma kościół par. katol., szkołę ludową, 651 mk.

Wocław, niem. *Wotzlaff*, w dok. z r. 1308 *Oteslawe*, wś kościelna na żuławach gdańskich, 2 mile na wschód od Gdańska, pow. gdański niziny, agent. poczt., szkoła kat. i ew. w miejscu. Wś zawiera 18 posiad. włośc. i 5 zagrod., 1015 ha (896 roli, bardzo żyznej, 60 łąk); 1885 r. 47 dm., 96 dym., 552 mk., 179 kat., 355 ew., 18 dyssyd. W r. 1308 ks. Władysław nadaje wś „Oteslawe“ wraz z 8 innymi synom Unisława (ob. P. U. B., v. Perlbach, № 660). Ci zaś sprzedali r. 1310 swoje posiadłości Krzyżakom (tamże, Nr. 680). Wielki mistrz Luther z Brunświku udzielił osadzie przywilej, który r. 1384 w. m. Konrad Zoellner v. Rothenstein odnowił, nadając 60 włók i 7½ morgi i wolne 4 włoki dla prob. i 6 dla sołtysa. Od pierwszych płacili włościanie po 1½ grz. i 1 funcie pieprzu (ob. Land u. Leute des Landkr. Danzig“ v. Brandstaeter, str. 207). W r. 1465 zaciężne wojska krzyżackie spustoszyły wieś. Kościół ewang., którego patronat dzierży magistrat gdański, spalił się r. 1729, pozostały tylko mury. Najstarszą częścią jest prezbiterium, pochodzące może z XIII i XIV w. Organy, z piękną rzeźbą, pochodzą z r. 1738; chrzcielnica z r. 1702. Z wyrobów metalowych zasługują na wzmiankę pajak, r. 1730 kościołowi darowany, nadto puszka gotycka. Dzwony zostały oba w przeszłym stuleciu przelane (ob. Bau u. Kunst. d. Pr. West.-Preussen“, 1884, str. 145). R. 1869 położono kamień węgielny pod nowy kościół katolicki. Aktu dokonał ks. oficyał Hassc. Plebanią i szkołę wybudowano już rok przedtem. R. 1887 została tutejsza stacja misyjna wyniesiona na parafię, do której należą osady: Wocław, Szonowo, Herzberg, Koszwały, Schmerblock, Schoenrohr, Szerzawa, Rychembek, Quadendorf, Dziewięcwałk, Mokry Dwór, Hoehzeit, M. Bystra, Lędowo i Lędowski

Torfisko, Sperlingsdorf, Grabińskie Pole, Grabiny zameczek, Grabiniec i Trutnowskie pole pańskie. R. 1893 liczyła parafia, która od r. 1885 należy do dek. miejskiego gdańskiego, 700 dusz. Szkołę kat. utrzymuje stowarzyszenie św. Bonifacego i Wojciecha. *Ks. Fr.*

Wocławny, ob. *Ocesławny*.

Woczki, ob. *Rozzki* 1).

Woda, nazwa wielu strumieni na Szląsku, zwłaszcza i w Tatrach. Łączy się zawsze z przymiotnikiem określającym pewne właściwości danego strumienia, bądź barwę (biała, czarna), bądź ciepłotę (zimna), bądź miejsce wypływu. Strumienie te rozmieszczone są w „Słowniku“ podług nazw przymiotnikowych.

Woda 1.) *Biała*, małe jezioro, na zapadłem Polesiu, wśród moczarów kotliny leśnej Berezyny, w pow. bobrujskim, w gm. Nowe Stepy. 2.) *W. Gnita*, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Wierchmień, o 43 w. od Ihumenia. 3.) *W. Ściudziona*, jezioro, w pow. rzezyckim, w kotlinie Dniepru, pod wsią Łukojedę. Z dokumentu z r. 1754 widać, że miało jedną toń i należało do dóbr Jołcza, Rokickich. Dziś się nazywa Studzino (ob.), zapewne od chłodnej wody wskutek krynic.

Woda Anny, strumień górski na Spizu, ob. *Krzyżówka* (t. IV, 822).

Woda Biała, *Bila Woda*, niem. *Weisswasser*, dobra i wś, pow. rozborzki, par. kat. i ew. Mużaków. W r. 1885 dobra miały 287 ha, 12 dm., 107 mk. (2 kat.); wś 490 ha, 143 dm., 1245 mk. (240 kat.). Szkoła ewang. od r. 1770. Do r. 1815 wś wchodziła w skład Łużyc Saskich.

Woda Kozła, wś, pow. noworadomski, gm. Radziechowice, ma 2 dm., 13 mk., 44 mr. włośc.; os. karcz. 1 dm., 2 mr.

Woda Wronińska, struga, w pow. koziełskim, dopł. Odry. Ob. *Lanemierz*.

Wodacza, folw., pow. newelski, własność Aleksandry Krasowskiej, 374 dzies.

Wodagi, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 36 w. od Telsz.

Wodaje, przyl. wsi Grabowa, pow. Kamionka Strumiłowa.

Wodakle 1.) wś i dobra nad rz. Jodą, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. i st. pocz. Rogowo, par. Wodakle, o 31 w. od Wilkomierza a 34 w. od st. dr. żel. Subocz, 719 dzies. ziemi dworskiej (302 lasu, 60 nieuż.). Posiada kościół paraf. p. w. św. Trójcy, zbudowany w r. 1781 przez Franciszka Białozora, podsejda upickiego, który przytem 10 włók na probostwo zapisał. Kaplica. Parafia katol., dekanatu wilkomierskiego, 3530 wiernych. Dobra były w 1726 r. własnością Białozorów, później Chrypciewiczów, dziś bar. v. Brunnow. 2.) *W.*, dobra, tamże, w 1 okr. pol., gm. Pogiry, o 42 w. od Wilkomierza, własność Michniewiczów, 470 dzies. (151

lasu, 62 nieuz.). Zarembowie mają tu 80 dzies. (11 lasu, 10 nieuz.). *J. Krz.*

Wodańce, ws skarbowa, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Ofoty, par. Świadoście, o 74 w. od Wilkomierza.

Wodanówko, os. nad rz. Pilicą, pow. kozienicki, gm. Rożniszew, par. Mniszew, odl. od Kozienic 37 w., ma 2 dm., 22 mk., 15 mr.

Wódargowo, ob. *Odargowo*.

Wodawa, rzeczka, lewy dopł. Świniuchy, w pow. trembowelskim. Niekiedy naodwrot Świniucha uważaną bywa za dopł. Wodawy, uchodzącej do Seretu. Por. *Eadyczyn* i *Seret*.

Wodaça, kol. włośc., pow. iłżecki, gm. i par. Sienno, odl. od Iłży 22 w., ma 17 dm., 111 mk., 221 mr.

Wodejnie Girszyki, ws, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Tryszki, o 61 w. od Szawel.

Wodek, pow. inowrocławski, ob. *Osiek* i *Wodzek*.

Wodelinice, ws, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Antuzowo, o 18 w. od Nowoaleksandrowa. Włośc. Chrzczonowiczowie mają tu 94 dzies. (6 lasu, 12 nieuz.).

Woderady, ob. *Oderady* 2).

Wodesznia, folw., pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. Rogów, o 41 w. od Wilkomierza.

Wodiagi, zapewne *Wodziagi*, ws, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 12 w. od Trok, przy dr. żel. warsz.-petersburskiej, na wschód od Landwarowa, 5 dm., 41 mk. katol.

Wodiana al. *Wodziana*, rzeczka, pr. dopływ rzeki Hromoklei. Por. *Inguł*.

Wodiana Bałka, ws nad rzką Wodianą, pow. zienkowski gub. połtawskiej, gm. Budyszcz Wielkie, 42 dm., 280 mk., cerkiew, 2 wiatraki.

Wodianaja, rzeczka, prawy dopływ Hromoklei, praw. dopł. Ingułu (lew. dopł. Bohu).

Wodianenkie, las w dobrach Popudni, pow. lipowiecki.

Wodianoj al. *Olchowatka*, sloboda, pow. wołczański gub. charkowskiej, gmina w miejscu, o 45 w. od Wołczańska, 389 dm., 3396 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, st. poczt., targi, jarmarki.

Wodianoje, ws nad rzką Udach (Udaj?), pow. zmijewski gub. charkowskiej, gm. Zamoście, 16 dm., 83 mk., cerkiew.

Wodighnen, ws, pow. morąski, st. poczt. Jaeskendorf.

Woditurkuł, ob. *Wadyturkuł*.

Wódka, ws i fol., pow. brzeziński, gm. Dobra, par. Skoszewy. Ws ma 2 dm., 17 mk., 21 mr.; fol. 1 dm., 7 mk., 170 mr. W 1827 r. było 6 dm., 23 mk.

Wódka 1.) według Kętrz. miejscowość w pow. brodnickim, w spisach urzęd. nie zapisana. 2.) **W.**, niem. *Woodtke*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. lęborski, 731 ha, 13 dm., 25 dym.,

165 mk. ew. (folw. Rexinhof 3 dm., 24 mk.); st. poczt. Mierzyno, par. kat. Lębork. Ob. *Sawulino*. *Ks. Fr.*

Wódki 1.) niem. *Wudki*, w XVI w. *Wothki*, ws dworska, w pow. gnieźnieńskim (witkowskim). Ma urząd okr. w Witkowie, urz. st. cyw. w Mielzynie, st. kol. i poczta we Wrześni (Wreschen), szkołę w Sobiesierzniu, par. katol. w Grzybowie, sądy w Gnieźnie. Obszaru 309 ha, 4 dym., 90 dusz (1 ewang.). Wymienia ws Lib. Ben. Łaskiego w opisie par. Grzybowo (I, 38). W. były następnie własnością Jaraczewskich i nosiły nazwę: Wódki Grzybowe. 2.) **W.**, pole na obszarze wsi Grotniki, w pow. wschowskim. *W. Ł.*

Wodninizski, ws, pow. rossieński, paraf. Pogromoncie.

Wodnicki potok al. *Wodniki*, dopł. pot. Kocurowskiego, w pow. bobreckim, uchodzącego do Horóżanki.

Wodnik, młyn, wchodził w skład stwa kościńskiego.

Wodna, strumień, dopł. pot. Chechło, w pow. chrzanowskim. Wypływa z obszaru wsi t. n.

Wodna, ws, pow. chrzanowski, na przecięciu się dróg z Trzebini do Szczakowy i z Chrzanowa do Płok, w okolicy równej, piaszczystej, zasłoniętej od płu. borami sosnowymi. Liczy 71 dm. i 416 mk. (11 izrael.). Pos. tabularna jest atyn. klucza krzeszowickiego hr. Potockich i składa się z 11 mr. roli, 4 mr. łąk, 8 mr. past., 347 mr. lasu, 1 mr. 1526 sąż. stawu, 13 mr. wydm piaszczystych; pos. mn. ma 235 mr. roli, 44 mr. łąk i ogr. i 51 mr. pastw. W spisach pob. z r. 1581 (Pawiński, Małop., 36) jest zapisana w parafii w Trzebini, jako część Sierszy. Graniczy na pld.-wschód z Trzebionką, na pld. z Chrzanowem, na zach. z Luszowicami a na płu. z Sierszą i Myślachowicami. Odl. od Trzebini 2-8 klm. *Mac.*

Wodniki, osada, wchodząca w skład par. wrzesińskiej, dawnego powiatu pyzdrowskiego. Około r. 1523 były W. osadą wyłącznie kmieca. W r. 1578 posiadała ją Anna Gałczyńska, a r. 1618 Marcin Gałczyński. Dziś nie istnieje.

Wodniki 1.) ws, pow. bóbrecki, 10 klm. na płu.-zach. od sądu pow. w Bóbree, tuż na wsch. od st. kol. i urz. poczt. w Staremsiole. Na płu.-zach. leży Szolomyja, na płu.-wsch. Dźwinogród, na wsch. Kocurów, na pld.-wsch. Hryniów, na pld. Podmanasterz, na zach. Budków i Staresioło. W środkowej części obszaru powstaje pot. Wodniki i płynie na płu. Dolina potoku podmokła. Zabudowania leżą w środkowej części obszaru; na płu. od nich stoi młyn Plichów. Pld. część obszaru zajmuje las starsielski. Własny więk. (hr. Romana Potockiego) ma roli or. 363, łąk i ogr. 155, past. 85, lasu 518 mr.; wł. mn. roli or. 605, łąk i ogr. 382, past. 64 mr. W r. 1880 było 121 dm., 721 mk. w gm.; 6 dm., 44

mk. na obsz. dwor. (82 rz.-kat., 576 gr.-kat., 102 izr., 5 innych wyzn.; 636 Rus., 20 Pol., 107 Niem.). Par. rz.-kat. w Staremsiole, gr.-kat. w miejscu, dek. bobrecki. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja i szkoła 1-klas. Za czasów Rzpłtej należała wś do dóbr koronnych. W lustracyi z lat 1661 i 1662 (Rkp. Ossol., Nr 2834, str. 75) czytamy: „Wś Wodniki i Plichno. Grunt pusty. Tej wsi i gruntu posesorem jest IMPan Gabryel Silnicki, łowczy ziemi lwowskiej, za przywilejem Jana Kazimierza danym w Warszawie d. 10 sierpnia 1660. Pokazał przytem jus communitativum IMPani Annie z Zakliczyna, małżonce swej, nadane za przywilejem Jana Kazimierza (Warszawa, 4 lutego 1662 r.). Ta wś z dawna na łanach $7\frac{1}{2}$ zasiadła. Poddanych juxta lustrationem a. 1616 osiadłych w tej wsi było 23; teraz osiadłych, którzy na ówierciach siedzą, jest 7. Czynszu płacić powinni złp. 122 gr. 9. Owsa przychodzi półmiarków 42, po gr. 15 = 21 zł.; pszenicy półmiarków 21, po 1 zł. 15 gr. = 31 zł. 15 gr.; kapłonów 14, po go. 6 = 2 zł. 24 gr.; jajec za zł. 12 gr. 9. Robić powinni według dawnego zwyczaju; przasć z ówierci 7 łokci powinni. Stróżę nocną koleją. Powóz do Lwowa za dzień. Zagrodników jest 3. Ci powinni robić 3 dni w lecie, a 2 w zimie. Dziesięciny pszczelnej dostało się pniów 3, po zł. 2 = 6 zł. Pop daje z roli czynszu na rok zł. 5; kapłonów 5, po gr. 6 = 1 zł.; kur prostych 5, po gr. 3 = 15 gr. Młyn jest na Krynicy o jednym kole; czyni rocznie zł. 50. Ta wieś ma wybrańca tego, który w Stokach mieszka, daje na każdy rok pewną kwotę, to jest zł. 12. Temuż się przykładają z Lubezy i z Gajów na pachółka, a on już powinien pachółka ze wszystkim rynsztunkiem do obozu wyprawić. Karczma w tej wsi pusta zostawa. Summa prowentu facit 119 zł. 24 gr. Urodzaj folwarku wodnickiego: żyta kóp 100, pszenicy 30, jęczmienia 46, owsa 64, tatarski 70, grochu 20. Siana stogów 2 w sążni 3. Summa prowentu z folwarku 224 zł. 10 gr. Summa prowentu ze wsi Wodnik i Plichowa 343 zł. 29 gr. Na urzędnika idzie z tego 16 zł. 29 gr.⁴. Dokumentem wydanym w Krakowie dnia 25 sierpnia 1595 r. zatwierdza Zygmunt III kontrakt dzierżawny zawarty przez Andrzeja Bolek i żonę jego Annę z Piotrkowie z Stanisławem Rzeczyckim, pisarzem grodz. lwowskim, o dzierżawę wsi król. Wodnik i Plegowa (Arch. kr. we Lwowie, C., t. 394, str. 1518). Dnia 25 lut. 1600 r. ustanawia Zygmunt III przykomorek myta gliniańskiego przy karczynie w Wodnikach (l. c., t. 354, str. 3039). Dnia 18 grudnia 1620 r. daje Zygmunt III wieś Wodniki Adamowi Kalinowskiemu (l. c., C., t. 374, str. 947). W Grodnie dnia 11 marca 1679 nadaje Jan III kasztelanństwu kamienieckim Gabryelowi i Annie Silnickim wsi Wodniki i Plichów (l. c., C., t. 439, str. 444). W Wysocku d. 8 paźdz. 1690 nadaje Jan III

Stanisławowi Szczuce wieś W. dożywociem (l. c., C., t. 458, str. 2075). Dnia 20 lipca 1699 r. pozwala August II Antoniemu na Szczuczynie i Radzynie Szczuce, referendarzowi kor., na odstąpienie dożywocia na wsi W., w wojew. ruskim, ziemi lwowskiej, Krzysztofowi Hundorfowi, pułk., i jego żonie Krystynie z Kurezów (l. c., C., t. 478, str. 1407). Według lustracyi z r. 1765 była wś w posiadaniu księcia Czartoryskiego, wojew. i generała ziem ruskich (przy lustr. nie wykazano przywileju), z prow. 3190 złp. 2 gr., z czego kwarta 759 złp. Wedle kontraktu z r. 1776 nabyli tę wieś Stanisław i Izabela Lubomirscy za cenę 15440 złp. (ob. Czernyński, Dobra koronne, str. 169). 2.) **W.**, wś, pow. stanisławowski, 22 klm. na pñ.-wsch. od Stanisławowa, 9 klm. na pñ.-wsch. od sądu pow. w Haliczu, 6 klm. na pñ.-zach. od urz. poczt. w Maryampolu. Na pñ.-zach. leżą Dubowce, na pñ.-wsch. Łany, na pñ.-wsch. Maryampol, na pñ.-zach. Jezupol. Wzdłuż granicy zach. i pñ. płynie Dniestr. Na lew. jego brzegu leżą zabudowania. Zach. część obszaru przebiega kolej lwowsko-czerniowiecka, przechodząc przez most na Dniestrze. Średnie wzn. obszaru wynosi 215 mt. Własn. więk. ma roli or. 70, łąk i ogr. 14, past. 5, lasu 123 mr.; wł. mn. roli or. 273, łąk i ogr. 13, past. 81, lasu 9 mr. W r. 1880 było 48 dm., 289 mk. w gm. (28 rz.-kat., 247 gr.-kat., 14 izr.). Par. rz.-kat. w Maryampolu, gr.-kat. w Dubowcach. We wsi jest cerkiew p. w. Narodzenia Chr. P. i szkoła jednoklasowa.

Lu. Dz.

Wodnikowo Górne i Dolne, niem. *Woidnikowe Nieder i Ober*, dobra i wś, pow. mielecki, par. ew. Gałkowice, kat. Strzebieko. W r. 1885 W. Dolne, dobra, miały 446 ha, 6 dm., 117 mk. (6 kat.); wś 181 ha, 62 dm., 322 mk. (26 kat.). W. Górne, dobra, miały 310 ha, 4 dm., 76 mk. (25 kat.); wś 90 ha, 33 dm., 197 mk. (17 kat.).

Wodnoga, ob. *Odnoga*.

Wodny Młyn 1.) niem. *Wassermuehle*, os. młyn., w pow. pleszewskim (jarocińskim), na Fabianowie, 1 dm., 5 mk. 2.) **W.**, os., pow. międzyszycki, leży pod Międzyrzeczem, ma 2 dm., 23 mk. 3.) **W.**, pow. szamotulski, na Dobrojewie pod Ostrorogim.

Wodny Rów, niem. *Wassergraben*, lewy dopływ Maławy pod Komorskiem, pow. świecki. Z lewej strony wpada do rowu młyńska struga.

Wodociek, osada straży leśnej, pow. nowogrodzki, w 3 okr. pol. i gm. Nowa Mysz, o 49 w. od Nowogrodka.

A. Jel.

Wodokaczka, uroczysko, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Czarna Wieś, o 28 w. od Sokółki, 18 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc. (6 łąk i pastw., $\frac{1}{2}$ nieuż.).

Wodokle, dwór, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Remigola, własność Mateckich, ma 282 dzies. (94 lasu, 47 nieuż.).

Wodoksta, niem. *Waddaks*, rzeczka na pograniczu gub. kowieńskiej i kurlandzkiej, prawy dopływ Wenty al. Windawy. Bierze początek w wyniosłej części okręgu tukumskiego, na płn. zach. od folw. Alt-Auz i wsi Frauenburg, w pobliżu jeziora Auceńskiego, przerywa wyżynę frauenburską al. gross-auceńską, od mka Węgery płynie linią graniczną aż do swego ujścia poniżej folw. Lackowa, pod dworem Greże. Długa około 30 w. Prawy, kurlandzki brzeg W. jest wyniosły, miejscami stromy, lewy zaś niski, pokryty łąkami, polami i lasami sosnowymi. Z prawych dopływów ważniejsze: Awiksne, Meluppe i Esser, z lewych zaś Jeglona i Aszwa.

Wodokty, fol. nad rz. Wisłą, pow. nowomiński, gm. Otwock, par. Karczew, odl. 25 w. od Mińska, ma 360 mr. obszaru, w tem 312 mr. łąk i 48 mr. nieuż. Są to więc łąki nadwiślańskie. Należał do dóbr Duda, wchodzących w skład dóbr Otwock. W r. 1888 odłączony hipotecznie od dóbr Duda.

Wodokty 1.) dwór, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Krakinów, o 20 w. od Poniewieża, własność dawniej Bitowtów, obecnie Ludkiewiczów, którzy mają w W. i Jasnogórcie 659 dzies. (199 lasu, 13 nieuż.). 2.) **W.**, żmudzkie *Wodakte*, dwór nad Niewiażą, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., gm. Nowe Miasto, o 24 w. od Poniewieża, własność dawniej Zawiszów, obecnie Kopańskich, ma 749 dzies. (351 lasu, 39 nieuż.). Kościół katol., p. w. N. M. P., r. 1697 z drzewa wzniesiony przez Józefa Jodkiewicza a odrestaurowany r. 1880 przez Kopańskich, filialny krakinowski. 3.) **W.**, dwór, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 57 w. od Szawel, własność Kolcowa, ma 110 dzies. (33 lasu, 2 nieuż.).

Wodole, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Subotniki (o 5 w.), okr. wiejski Wodole, o 40 w. od Oszmiany a 24 w. od Dziewieniszek, 28 dm., 208 mk. katol. (w 1865 r. 93 dusz rewiz.); należy do dóbr Iwie, hr. Zamojskich. W skład okr. wiejskiego wchodzi wsi: Baradynie, Galimszczyzna, Chilowicze, Sakowicze, Wasilewicz, Wiguszki, Wodole, Zabłóć al. Kisły oraz zaśc. Jakunka, w ogóle w 1865 r. 397 dusz rewiz.

Wodolenów, ob. *Odolanów*.

Wodolaga 1.) *Nowa*, sloboda nad rzeką Wodolazką, pow. wałkowski gub. charkowskiej, gm. w miejscu, o 25 w. od Wałek, 1159 dm., 6767 mk., 4 cerkwie, szkoła, przytułek, st. poczt., 4 jarmarki, targi tygodniowe w niedziele. Mieszkańcy zajmują się garncarstwem i sadownictwem. W. Nowa założona została około 1675 r. przez pułk. Grzegorza Dońca. W 1693 r. została zniszczona przez Tatarów. Cerkiew murowana istniała już w 1724 r. 2.) **W. Stara**, wś nad rzeką Mzą, tamże, gm. W. Stara, o 17 w. od Wałek, 195 dm., 1089 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, jarmark 1 października, cegielnia.

Wodolagi, wś, pow. sumski gub. charkowskiej, gm. Białowody, 71 dm., 595 mk.

Wodolysy, tak inaczej nazywa się wś Ły-sowody, w pow. kamienieckim.

Wodomyjka, rzeczka, w pow. olhopolskim, lewy dopływ Dniestru. Ma źródła powyżej wsi Waladyнки, płynie z płn. ku południowi i pod Raszkowem ma ujście. Od lewego brzegu zabiera rzekę Bucharkę. Według Pola W. uchodzi do Kamionki, uchodzącej do Dniestru pod miastem Kamionką. Por. *Kamionka*, miasto i *Kamionka*, rzeka (t. III, 780 i 793).

Wodopój 1.) karcz., pow. wileński, w 6 okr. pol., o 6 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. żydów. 2.) **W.**, karczma nad jez. Miłoszowce, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 44 w. od Dżisny, 1 dm., 3 mk. żyd. 3.) **W.**, wś nad rz. Wołmą, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Ostrożyce, o 20 w. od Mińska, ma 4 osady; miejscowość dość leśna. 4.) **W.** al. *Wodopojło*, zaśc., pow. mozyrski, w 4 okr. pol. lenińskim, gm. Żytkowice, o 132 w. od Mozyrza a 42 w. od Lenina. *A. Jel.*

Wodopoje, wś, w pow. lepelskim, z kaplicą katolicą parafii Bieszenkowicze, własność Spasowskich, 524 dzies. ziemi dworskiej.

Wodostecz, potok, w pow. drohobyckim, wprowadza wody ze wzgórza lesistego Jaworynki (724 mt.) do Rybnika (dopl. Stryja).

Wodotyje, wś na pr. brzegu Zdwiża, pow. radomyski, w 1 okr. pol., gm. Wodotyje, o 35 w. od Radomyśla a o 8 w. od Brusilowa, ma 1715 mk. Podług Pochilewicz jest tu 1770 mk. prawosł. i 42 żydów. Włościanie, w liczbie 672 dusz rewiz. i 41 dusz jednodworców (dawniej szlachty), uwłaszczeni zostali na 1815 dz., ocenionych na 30672 rs., ze spłatą po 1945 rs. 10 kop. rocznie. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, uposażoną 42 dzies. i wzniesioną w 1792 r., na miejscu poprzedniej, p. t. Archan. Michała, istniejącej już w 1746 r. Wś W. w 1415 r. należała do katedry św. Zofii w Kijowie. Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego, który płaci ztąd z 3 dym., 1 ogr., 2 ubogich (Jablónowski, Ukraina, I, 86). Przed uwłaszczeniem włościan, z 3185 dzies. należała do braci Bojarskich, po śmierci najstarszego z których kupił Bernard Głuchowski (1297 dzies. ziemi użytk., 507 lasu i 10 nieuż.). Od niego w 1878 r. nabył Mikołaj Sethofer 225 dzies. W 1888 r. Ławrentiew nabył od Głuchowskiego 500 dzies., płacąc po 90 rs. za dzies., resztę zaś kupili włościanie, w cenie od 60 do 100 za dziesięcinę (ob. Kraj, 1888, № 47). Do par. praw. należy chutor Edwardów (o 1½ w.), mający 19 mk., 70 dzies. roli, 22 lasu i 2 nieuż., własność Oktawiana Głuchowskiego.

Wodowicze, dobra nad Turją, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. i gm. Jurewicze, o 90 w. od Rzeczycy a 20 w. od Mozyrza, własność niegdys

Wawrzęckich, następnie Oskierków h. Murdelio. We dworze archiwum, zbiór pamiątek, biblioteka. Wielkie W. włók 115; Małe W. włók 225. Miejscowość równa, bogata w dary natury, ziemia wyborna namulowa, łąk obfitość, lasy, smolarnie, młyny wietrzne i wołowe. *A. Jel.*

Wodryckie, ws, pow. drysieński, par. Oświej.

Wodtke (niem.), ob. *Wódka*.

Woduhnkeim, ws i os. leś., pow. frydlański, st. p. Schippenbeil.

Wodwa 1.) ws i dobra nad rz. Łochwą, pow. mohylewski, gm. Tołpieczyce (o 4 w.), 41 dm., 288 mk., cerkiew paraf. murow., zapasowy śpiczlerz gminny. Dobra, od 1842 r. własność Mikołaja Rakuzo, mają 1175 dzies. (72 roli, 60 łąk, 650 lasu); sad. Część nadana w r. 1881 Bazylemu Rakuzo ma 1000 dzies. (20 roli, 600 lasu). 2.) **W. Łotwa**, ws, tamże, 19 dm., 130 mk.

Wody, osada pod Rakoniewiczami, wspomniana w dok. z r. 1426.

Wodyca, chutor do wsi Górki, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Odryżyn.

Wodyca, rzeczka, dopływ Dniepru z praw. strony, między Irpieniem a Łebiedziem.

Wodyczki 1.) ws, pow. ostrogski, gm. Siemionów, par. praw. Tychoml (o 4 w.), ma 44 dm., 353 mk. Posiada cerkiew cmentarną, p. w. św. Michała, z drzewa wzniesioną w 1883 r. Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego należy do dóbr Fedora Sieniuty Lachowieckiego. Pobór oddzielnie niewykazany. W 1583 tenże płaci ztąd z 4 dym., 7 ogr. (Jabłonowski. Wołyń, 28, 136). 2.) **W.**, w dokum. *Wodziczki*, ws nad rzeką Płoską (dopł. Bohu), która tworzy tu duży staw, pow. proskurowski, okr. pol., gm., par. katol. i st. dr. żel. Czarny Ostrów (o 9 w.), st. poczt. Fulsztyn (o 10 w.), o 22 w. od Proskurowa, ma 179 dm., 868 mk., 647 dzies. ziemi włośc., 624 dworskiej, 50 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1828 r., obszerny dwór piętrowy, sad owocowy na 7 dzies., młyn wodny. Podług reg. pob. wwdztwa podolskiego z 1565 r. własność pani Piaseckiej, która płaci od 2 pługów; w 1583 r. płaci od 2 pługów i 1 ogrodnika (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 191, 300). Obecnie własność Zaleskich.

Wodynia al. *Wodynka*, rzeczka, wypływa w okolicy wsi Wodynie, w pow. siedleckim, a uchodzi do Świdra z praw. brzegu pod Latowiczem.

Wodynie, ws i fol. nad rzeką Wodynią, pow. siedlecki, gm. i par. Wodynie, odl. 26 w. od Siedlec, mają kościół par. drewniany, szkołę początkową, urząd gminny, 34 dm., 312 mk. W 1827 r. było 33 dm., 261 mk. Fol. W. z awulsem Strojnik rozl. mr. 1372; gr. or. i ogr. mr. 832, łąk mr. 78, lasu mr. 434, nieuż. mr. 28; bud. mur. 14, drew. 12; plodozm. 6 i 10-pol., las nieurządzony, pokłady torfu. Ws. W. os. 25,

mr. 614; ws Brodki os. 14, mr. 476; ws Serocka Wola os. 11, mr. 329; ws Helenów os. 6, mr. 58; ws Budy Wodyńskie os. 6, mr. 49. Jest to dawna osada, w ziemi czerskiej leżąca. R. 1476 siedzi tu „nobilis Stanislaus de Wodynie”, posiadający prócz W. jeszcze Wolę (Kod. Mazow., str. 276). W r. 1576 płacą tu od 7 łan. i w Woli od 7¹/₂ (Pawiński, Mazowsze, 223). Parafia założona tu była w 1445 r. przez Stefana z Wodyń, proboszcza kolegiaty warszawskiej. Obecny kościół drewniany wystawiono w 1776 r. Na cmentarzu stoi grobowiec Jana Filipa Carosi'ego, uczonego mineraloga, urodz. w Rzymie 1744 r. a zmarłego w Woli Wodyńskiej w r. 1799. Dykcyonarz Echarda (w dopełnieniach) nazywa W. miastem, w pow. wareckim (?). W. par., dek. siedlecki, 3145 dusz. W. gmina należy do sądu gm. okr. III we wsi Skurzec, st. pocz. i dr. żel. Siedlec. Gmina ma 21150 mr. obszaru i 4949 mk. Śród ludności stałej jest 1 praw., 7 prot., 434 żydów. W skład gm. wchodzi wsi: Adamówka, Borki, Brodki, Budy, Czajków, Donulin, Emilianówka, Helenów, Jedlin, Kamieniec, Kołodziej, Kułak, Lucynów, Łomnica, Młynki, Oleśnica, Olszyc, Olszycka Huta, Osiny, Ruda, Ruda Szostkowska, Seroczyn, Serocka-Wola, Strojnik, Szostek, Trzciniec, Wodynie, Wodyńska Wola, Zielonka i Żebrak. *Br. Ch.*

Wodynis, jezioro, pow. sejneński, [o 3 w. na pld. od jez. Kuknielno i wsi Iwaszki. Ma brzegi lesiste i wzgórzyste.

Wodyńska Wola, ws i fol., pow. siedlecki, gm. i par. Wodynie, odl. 20 w. od Siedlec, ma 24 dm., 250 mk. W r. 1827 było 3 dm., 292 mk. W r. 1863 fol. Wola Wodyńska rozl. mr. 2132; gr. or. i ogr. mr. 494, łąk mr. 161, past. mr. 14, wody mr. 6, lasu mr. 1407, nieuż. mr. 50; bud. mur. 2, drew. 20; las urządzony, pokłady rudy, młyn wodny. Ws Wola Wodyńska os. 35, mr. 615; ws Ruda os. 3, mr. 63; ws Młynki os. 13, mr. 206. Wieś ta istniała już dawniej w ziemi czerskiej r. 1478. W r. 1576 ma 7¹/₂ łan. Zapewne przez omyłkę piszącego podano w reg. pobor. z r. 1576 jako Wola Rodinska (Pawiński, Mazowsze, 222).

Wodyńszczyzna, pow. drysieński, ob. *Lachowszczyzna*.

Wodyrady, pow. łucki, ob. *Oderady* 2).

Wodzek, niem. *Wodek*, właściciwi *Wosiek*, *Osiek*, nadleśnictwo, pow. inowrocławski, okr. urzęd. i st. kol. w Gniewkowie, poczt. i szkoły w miejscu, par. katol. w Płonkowie, ew. w Rojewie (Gruenkirch), sąd w Inowrocławiu. Obszaru (lasu) 9142 ha, 11 dym., 69 dusz (3 kat.). 2.) **W. Wielki**, niem. *Gross Wodek*, ws gospod., tamże. Obszaru 578 ha, 44 dym., 357 dusz ew. 3.) **W. Mały**, ws gospod., tamże, ma 96 ha, 33 dym., 216 dusz (215 ewang.). 4.) **W. Nowy**, os., tamże, ma 2 dym., 24 dusz. Por. *Osiek* 7). **Wodźgiry**, ws, dawniej miasteczko, i dobra,

pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szymkajcie, par. Erzwitek, o 18 i 19 w. od Rossień. Ws ma 15 dm., 327 mk., kościół filialny p. w. św. Józefa, z drzewa wzniesiony w drugiej połowie zeszłego wieku i kaplicę p. w. św. Trójcy. Dobra, własność dawniej Wojtkiewiczów, obecnie Sylwestrowiczów, mają 837 dzies. (180 lasu, 10 nieuz.).

Wodziacin al. *Wodziaszyno*, ws, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Jastrebewo, o 70 w. od Nowogródka; miejscowość dość leśna, nizinna. *A. Jel.*

Wodziaciny, ws nad lesisto-bagnistą kotłina Szczyry, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Niedźwiedzica, o 98 w. od Słucka, ma 11 osad. *A. Jel.*

Wodziana, ws nad bezim. ruczajem, uchodzącym do rz. Tołmacz, pow. zwinogródzki, w 1 okr. pol., gm. Szpoła, o 42 w. od Zwinogródki, ma 2466 mk. W 1863 r. podług Pochilewicza było tu 884 mk. prawosł. i 29 katol. Posiada cerkiew, p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesioną w 1808 r. i uposażoną 44 dzies. Ws ta należała do dobr złotopolskich Lubomirskich, następnie Potemkina, potem przeszła do Łopuchinych, od których nabył Stefan Monasterski. W epoce uwłaszczenia włościan dziedzicami byli: Władysław Rojecki (87 dusz rewiz. i 767 dzies.), Wojciech Kamiński (72 dusz i 570 dzies.), Faustyn Kamiński (58 dusz i 563 dzies.), Franciszka Czachurska (62 dusz i 389 dzies.) i Ludwik Hanulewicz (39 dusz i 317 dzies.). Podług podania ws otaczało do 20 stawów, z kąd poszła nazwa.

Wodzianiki, ws nad bezim. ruczajem, uchodzącym o 10 w. dalej pod wsią Nemoroż do Tykicza Gniłego, pow. zwinogródzki, w 2 okr. pol., gm. Nemoroż, par. katol. Zwinogródka (odl. o 15 w.), ma 1837 mk. W 1741 r. było tu tylko 24 sadyb, w 1863 r. zaś 1562 mk. prawosł. i 20 katol. W pobliżu wsi ciągnie się od pń.-wschodu na pńd.-zachód wyniosłość, z której wytryskują liczne ruczaje i źródła, zraszające tę część powiatu. Ws otoczona jest okopem, który miał służyć mieszkańcom za ochronę od nieprzyjaciela (Tatarów). Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1737 r. na miejsce dawniejszej i uposażoną 36 dzies. ziemi. W cerkwi znajduje się słynący cudami obraz Bogarodzicy. Kaplica katol. par. Zwinogródka. Podług podania dawniej miały się we wsi znajdować jeszcze dwie cerkwie, św. Michała wewnątrz okopu, spalona przez Tatarów, i Wniebowzięcia N. M. P., za okopem, rozebrana później z powodu zmniejszenia się ludności. W 1661 r. należała do dóbr Konstantego Wyhowskiego (ob. Lisianka, t. V, 304). W zeszłym wieku W. wchodziły w skład sstwa łysiańskiego (Lisianka), następnie należały do Kazimierza Rościszewskiego, od syna którego kupił Grudziński, od niego zaś znaczną część nabyła drobna szlachta, od tej zaś

częściowo skupili więksi posiadacze i właścicieleka największej części ks. Honorata Lubomirska (1800 dzies.). Dalej mają tu części: Kobielscy (120 dzies.), Wielhorscy (100 dzies.), Ernestowa Kobielska (100 dzies.), Prochorowa (20 dzies.), Tarkowscy (30 dz.) i Siewrukowa (12 dzies.). Oprócz tego do skarbu należy 21 dzies. W W. urodził się 1852 r. znany poeta Stanisław Grudziński († 1884 r.).

Wodzianoje, folw., pow. rzezycki, w 4 okr. pol. rzezyckim, gm. Chołmecz, o 39 w. od Rzezycey; własność Jasięńskich, ma 7½ włók.

Wodziany, ws i dwa folw., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Niedzingi (o 2 w.), okr. wiejski Pilwingi, par. Merez, o 70 w. od Trok. Jeden z folw. ma 1 dm., 19 mk. katol., drugi 1 dm., 6 mk. t. wyz., ws zaś 15 dm., 90 mk. katol. (w 1865 r. 47 dusz rewiz.). W 1850 r. dobra W. składały się z folw. i 2 wsi, miały 610 dzies. ziemi dworskiej. Należały do Godaczewskich.

Wodzica 1.) straż leśna, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Oziaty, o 23 w. od Kobrynia. 2.) **W.**, ws, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Ostrożyce, o 21 w. od Mińska, ma 2 osady; miejscowość dość leśna, falista. *A. Jel.*

Wodziczna al. *Wodziczno*, w dok. z r. 1340 *vozieczna*, ws i fol., pow. grójecki, gm. Rykały, par. Mogielnica (odl. 4 w.), 236 mk., 942 mr. fol., 10 os., 256 mr. włośc. Fol. wchodzi w skład dóbr Dylew. W 1827 r. było 15 dm., 130 mk., par. Goszczyn. R. 1340 nadaje tę ws, świeżo założoną, ks. Trojden wraz z innemi niejakiemu Pakosławowi. W r. 1576 ws Wodziczna, w par. Przybyszewo, miała cztery części. Andrzej Wodzienieński płacił od 6 łan. km. i 1 łanu na folwark obróconego. Inne trzy części, należące do różnych Wodzienieńskich, miały po 1 łanie (Pawiński, Mazowsze, 235). *Br. Ch.*

Wodziczno, ws gospod., pow. ostrzeszowski (kempiński), okr. urząd. Opatów, st. kol. Costau, par. katol. i urząd. poczt. Trzećnica (Strenze), szkoła ewang. tamże, katol. w miejscu, par. ew. w Laskach, sąd okr. w Kempnie. Obszaru 596 ha, 122 dym., 814 dusz (684 katol.).

Wodzierady, ws i fol. nad rz. Pisią al. Pliś, pow. łaski, gm. Wodzierady, par. Mikołajewice, odl. 14 w. od Łasku, mają urząd gm., szkołę początkową. Ws ma 12 dm., 249 mk.; fol. 6 dm., 63 mk. W 1827 r. było 19 dm., 161 mk. W r. 1882 fol. W. rozl. mr. 721: gr. or. i ogr. mr. 531, łąk mr. 47, past. mr. 10, lasu mr. 106, wody mr. 4, nieuz. mr. 23; bud. mur. 5, drew. 11; płodozm. 10-pol., las urządzony, pokłady torfu. Ws W. os. 29, mr. 130; ws Nowyświat os. 13, mr. 173; ws Apolonia os. 11, mr. 162; ws Alfonsów os. 13, mr. 179; ws Józefów os. 9, mr. 145; ws Teodorów os. 11, mr. 166. W stronie północnej wsi W. pole nosi nazwę Kalinowa, na pń.-wschod. Przegorzałka, na zach. Derłówka, na wschód Wola, pozostałość po wspo-

minanej w aktach szadkowskich z wieku XV Woli Wodzierzadzkiej. Na drodze do Chorzeszowa leży wielki kamień, z wykutą stopą. Według podania ludowego wycisnęła ją św. Dorota w czasie swego odpoczynku. Na początku XVI w. łąny folw. dawały dziesięcinę pleb. w Mikołajewicach, kmieccie kolegiacie łęczyckiej. Kołedy dawano plebanowi po groszu z łąnu (Łaski, L. B., I, 383). Według reg. pob. pow. szadkowskiego z r. 1552 wś Wodzyrady, w par. Mikołajewice, miała 15 os., 3 1/2 łąn. (Pawin., Wielkp., II, 237). W końcu XVIII w. W. należały do Dzierzbickich, potem do Mniewskiego, wojskiego sieradzkiego, z córką Teodora Mniewskiego przeszły w posiadanie Franc. Bajera a w 1840 za córką Bajera do Hipolita Parczewskiego. Od 1868 r. własność Kulezyckich. W r. 1840 obszar W. wynosił 56 włók (19 wł. lasu), do wsi należały kolonie: Teodorów i Nowy Świat, zasiedlone początkowo przez Niemców, których z czasem zastąpiła ludność polska. Po r. 1850 przybyły trzy nowe kolonie: Apolonia, Józefów i Alfonsów. W r. 1861 Hipolit Parczewski uwolnił włościan od pańszczyzny i oddał im grunta. Założono też wtedy szkołę początkową. Pozostał dotąd dawny stary budowy dwór, z dachem o dwu kondygnacjach. W podwórzu wielka grusza, mająca 6 łokci obwodu. Przy domu ogród obfitujący w stare piękne drzewa. *M. Parcz.*

Wodzilki, wś, pow. suwalski, gm. Pawłówka, par. Głęboki Rów, odl. od Suwałk 19 w., ma 45 dm., 338 mk. W 1827 r. było 29 dm., 171 mk., par. Jeleniewo.

Wodziłówka, wś i uroczysko, pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Obrębnyki, o 23 w. od Białegostoku; wś ma 190 dzies. ziemi włośc., uroczysko należy do dóbr Knyszyn hr. Krasińskich.

Wodzimiu, ob. *Wodzymin*.

Wodzin, *Wodzinek*, ob. *Wudzyn*, *Wudzynek*.

Wodzirady 1.) w dokum. *Wodyerady*, dziś *Oderady*, wś nad rzeką Putyliwnią, pow. dubieński, na płn.-zach. od Ołyki. Podług rewiz. zamku łuckiego z 1545 r. własność kn. Fedora Ostrożckiego i jego „potużników“ (Jabłonowski, *Rewizye*, 38). Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1577 r. włość zamku ołyckiego ks. Michała Czartoryskiego, ssty żytomierskiego, który wnosi ztąd z 1 dym. na włoce. 2.) **W.**, dziś *Oderady*, wś nad dopł. Połonki, pow. łucki, na pld.-zach. od Łucka. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1583 r. należy do włości władzyków łuckich i ostrogskich, którzy z W. i z przysiołków wnieśli pobór z 20 dym., 15 ogr., 8 komor., 2 kół waln., 4 bojarów (Jabłonowski, *Wołyń*, 92). Porów. *Oderady*.

Wodziradz, wś nad rz. Kamionną, pow. opatowski, gm. Częstocice, par. Szewno, odl. od Opatowa 18 w. Na obszarze wsi pokłady glinki o-

gniotrwalej. Wś ma 9 dm., 71 mk., 140 mr. W 1827 r. było 8 dm., 61 mk.

Wodziska, pole i łąka na obszarze wsi Sokolowo, w pow. kościańskim (szmigielskim).

Wodzisko, wś gospod., pow. wrzesiński, okr. urzęd., par. ewang., st. kol. w Miłosławiu, poczta w Pogorzeliicy, szkoła katol. i ewang. Nowej Wsi Podgórnej (Neudorf am Berge), par. katol. w Wszemborzu, sąd okr. w Wrzesni, ma 3 dm., 28 mk.

Wodzisław, dawniej *Włodzisław*, osada, przed r. 1867 miasteczko, pow. jędrzejowski, gm. i par. Wodzisław, odl. 20 w. od Jędrzejowa, przy trakcie bitym z Kielec do Krakowa. Leży w rozległej dolinie, pomiędzy dwoma rzeczkami Mozgawą i Mierzawą, które łącząc się w Pawłowicach, uchodzą pod Pińczowem do Nidy. Osada ma kościół paraf. murowany, synagogę murowaną, szkołę początkową, sąd gm. okr. II, urząd gm., urząd pocztowy, cztery ulice brukowane (Krakowska, Kielecka, Żarnowska, Pińczowska), około 350 dm. i do 4000 mk., w tej liczbie przeszło 3000 żydów. W r. 1827 było 191 dm., 1760 mk. W r. 1857 było 321 dm. (121 mur.) i 2081 mk., w tem 1463 żydów. Domy ubezpieczone były od ognia na 42310 rs. a dochód kasy miejskiej wynosił 549 rs. 15 kop. Główną ozdobą osady jest kościół murowany, blachą kryty, z kopułą i facyatą zdobną dwoma posagami świętych i zegarem. Otoczony dokoła murem, z bramą żelazną. Przy kościele, odnowionym r. 1865, wyniosła dzwonnica. W kościele dwa okazałe nagrobki Lanekorońskich z marmuru, z napisami łacińskimi. W podziemiach przechowały się starożytne trumny metalowe. Śród osady stoi figura św. Jana Nepomucena, wzniesiona przez Macieja Lanekorońskiego r. 1720. Żydzi wystawili sobie okazałą synagogę. W r. 1865 pożar zniszczył całą niemal osadę. Janko z Czarnkowa opowiada, że król Kazimierz powróciwszy w końcu października r. 1370 z Przedborza i czując się chorym, sporządził 3 listopada testament, którym, między innymi, zapisał Zbigniewowi, Przedborowi i Pakosławowi, synom Zbigniewa, miasto Włodzisław. Dokument odnoszący się jakoby do tej darowizny, pomieszczony w Kod. małop. Piekosińskiego, jest sfałszowany w wielu ustępach. Być może, iż zapis ten przez Ludwika i Elżbietę nie został wykonany, jak większa część zapisów Kazimierza W. Widocznie jednak W. musiał już być wtedy miastem królewskim, którego założenie odnieść wypadnie do czasów Łokietka. Długosz jakkolwiek opisuje szczegółowo kościoły okoliczne i podaje akt erekcyj kościoła paraf. w przyległych Mieronicach, pomija milczeniem Włodzisław i jego parafię. Według reg. pobor. z r. 1578 w skład parafii wchodzi wsi: Łany, Zielonki, Klemencice, Laskowo, stanowiące własność Wodzisławskich, widocznie dziedziców samego miasta, które w

XVI w. nosi już nazwę: Wodzisław. Płaci ono w r. 1581 szosu 16 fl.; od 3 łan. miejskich, 1 koła młyn., 8 komorn., 2 krawców, 2 kuśnierzy, 4 tkaczów, 5 szewców, 2 kowali, 2 rzeźników, 1 bednarza, 1 kołodzieja, 1 miecznika, 4 piekarzy, 1 balwierza. Ogółem fl. 35. Jest to więc mała osada, rzemieślnicza przeważnie. Dziedzice miasta Włodzisławscy noszą też w relacjach społecznych nazwę Lanckorońskich. Ród Zadorów, wywodzący się z Brzezia, przybrał następnie od dwu głównych posiadłości nazwy: Wodzisławskich i Lanckorońskich. Ta druga przeważała w rodzinie. Jan dziedzic W. w r. 1551 oddał kościół miejscowy kalwinom i osadził tam kaznodzieję. On podobno wypędził też z Kurozwęk proboszcza. Marcin Krowicki miał być jakiś czas kaznodzieją w W. Dopiero Samuel Lanckoroński († 1638), kasztelan wiślicki, wróciwszy do katolicyzmu, zniósł zbor a wybudował nowy kościół mурowany dla katolików. Po usunięciu się z osady protestantów zaczęli ściągać tu żydzi. Po spaleniu kościoła w r. 1746 odbudował go r. 1787 dziedzic dóbr Maciej Lanckoroński. W kościele mieszczą się groby tej rodziny. Murowany zamek za miastem wznosił Jan Lanckoroński († 1561). Przerobiony później na pałac. W. parafia, dekanat jędrzejowski, ma do 2000 dusz. Dobra W. składały się w r. 1866 z folwarków: Brzezie, Świątniki, Droblin, Łony, Sielec, Klemencice, Mieronice, Płomieńczyk i Zielonki, z obszarem mr. 4726, w tem grunta orne i ogrody mr. 2468, łąk mr. 152, past. mr. 614, lasu mr. 1162, nieuż. mr. 330. W szczególności zaś fol. Brzezie ma mr. 857, Świątniki mr. 276, Droblin mr. 165, Łony mr. 401, Sielec mr. 774, Zielonki mr. 784, Klemencice mr. 415, Płomieńczyk mr. 625, Mieronice mr. 330, w os. młyn. i karczem. mr. 99. Młyn parowy o 9-ciu kamieniach, przerabiający rocznie do 50000 kor. zboża, 2 młyny wodne, tartak, 2 gorzelnie, browar i cegielnia. W skład dóbr wchodziły: miasto Wodzisław os. 343, mr. 1337; ws Laskowy os. 42, mr. 437; ws Łony os. 116, mr. 280; ws Mieronice os. 37, mr. 259; ws Sielec os. 19, mr. 144; ws Zielonki os. 51, mr. 438; ws Klemencice os. 50, mr. 451; ws Świątniki os. 19, mr. 199; ws Ludwinów os. 10, mr. 136; ws Płomieńczyk os. 10, mr. 118; ws Droblin os. 5, mr. 76. W. gmina należy do sądu gm. okr. II w osadzie Wodzisław (tamże urząd gm. i poczta). Ma obszaru 15264 mr. i 9228 mk. (w tem 323 mk. niestałych). Śród ludności stałej jest 14 praw. i 3543 żyd., głównie w osadzie Wodzisław mieszkających. *Br. Ch.*

Wodzisław, niem. *Loslau*, miasto nad rzeką Wodzisławką, na Szląsku pruskim, w pow. rybnickim, odl. 14 mil na pld.-płd.-wsch. od Opola, a 3 mile na wschód od Rybnika, 2 mile od Bogumina (Szląsk austr.), na stokach wzgórza, wzn. 753 st. n. p. m. Do r. 1817 leżało w pow.

pszczyńskim. Posiada kościół par. katol., szkołę katol., kościół par. ewang., szpital dla kobiet, synagogę, urząd okr., urząd poczt., 686 ha (438 roli, 75 łąk, 94 lasu), 219 dm., 569 gospodarstw, 2536 mk. (130 prot., 302 żyd.). W r. 1843 było 1990 mk. (87 prot., 321 żyd.). Mury opasujące miasto zostały rozebrane. Już w r. 1843 były tylko ślady fos i murów. Istniał tu dawniej klasztor franciszkanów (minorytów), którego zabudowania użyte zostały na pomieszczenie urzędu miejskiego i innych władz rządowych. Po spaleniu się miasta w r. 1822 odbudowano je na nowo; domy murowane przeważnie. Kościół, który utracił wtedy swe dokumenty, został na nowo odbudowany. O starożytności osady świadczy nazwa Grodzisko, utrzymująca się dotąd dla wsi zwanej dziś Wodzisław Stary. Par. W., dek. t. n., miała 1869 r. 5817 katol., 153 ewang., 320 izr. Dekanat wodzisławski diecezji wrocławskiej miał 27258 katol., 895 ewang., 447 izr. w 10 parafiach: Godów, Gorzyce Wielkie, Jodłownik, Wodzisław, Dolna Mszanna, Górny Jastrząg, Połomia, Pszów, Ruptów, Skrzyszów. Ludność przeważnie polska.

Wodzisławka, niem. *Muelbach*, rzeczka, w pow. rybnickim, płynie pod Jodłownikiem i Wodzisławiem, uchodzi z praw. brzegu do Olzy (dopł. Odry).

Wodźki, ws i fol., pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Malesze, o 27 w. od Bielska; ws ma 88 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc. (10 $\frac{1}{2}$ łąk i pastw., 3 nieuż.); folw., własność Nowińskich, 94 dzies.

Wodno al. *Wadzyno*, jezioro przy dobrach Mezowie, w pow. kartuskim, wzn. 162 mt. npm., $\frac{1}{4}$ mili długości, $\frac{1}{20}$ mili szer. Od wsch. brzegu wysuwa się półwysep lasem porośły (ob. Kassubei u. Tuchler Haide von Pernin, str. 36). Nad jeziorem leżała dawniej ws Wadzyno (ob.). Dawniej było jezioro własnością norbertanek w Żukowie (ob. Klasztorzy żeńskie p. ks. Fankidejskiego, str. 61). *Ks. Fr.*

Wodzymin al. *Wodzimino*, ws i fol., pow. płoeki, gm. Rogozino, paraf. Radzanowo, odl. 10 w. od Płocka, ma 15 dm., 127 mk. W r. 1827 było 10 dm., 108 mk., par. Rogotworsk. Jest to starożytna osada, odwieczna posiadłość katedry płoekiej. W r. 1570 podano tu 13 łanów. Fol. Wodzymin, w r. 1872 oddzielony od dóbr Boryszewo, rozl. mr. 288: gr. or. i ogr. mr. 236, łąk mr. 8, past. mr. 37, nieuż. mr. 7; bud. dREW. 7. Do włościan należy 270 mr.

Wodzyń *Rządowy i Prywatny*, dwie wsi, pow. łódzki, gm. Żeromin, par. Sroek. W. rząd. ma 9 dm., 79 mk., 175 mr. włośc.; W. pryw. 25 dm., 153 mk., 365 mr. Wieś rząd. wchodziła w skład donacji rząd. Czarnocin. W 1827 r. W. rząd. 7 dm., 38 mk.; W. pryw. 13 dm., 72 mk. Dziesięcinę z W. pobierali na początku XVI w.

kolejno jednego roku pleban ze Srocka, drugiego pleban z Górki. Łanów kmiecych tu nie było, lecz siedziała tylko częściowa szlachta (Łaski, L. B., I, 379, II, 171). Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1552 wś W., w par. Sroczko, miała 8 os., 4½ łan. Część biskup. kujawskich 3 osad., 2 łan. W. minor (dziś Wodzynek) miała wielu drobnych właścicieli (Pawiński, Wielkop., II, 262).

Br. Ch.

Wodzynek, wś i fol., pow. łódzki, gm. Żeromin, par. Sroczko, odl. 30 w. od Łodzi, składa się ze wsi, kolonii i kilku drobnych folwarków. *W. Majoratowy*, wś włośc., ma 7 dm., 79 mk., 175 morg. włośc.; *W. Szlachecki*, kol., ma 28 dm., 201 mk., 165 morg. częściowych właścicieli; *W. Częstkowy*, wś, ma 26 dm., 253 mk., 365 mr. włośc., fol. zaś ma 3 dm., 78 mk., 300 mr. Wreszcie odrębny folw. ma 3 dm., 16 mk., 193 mr., a os. włośc. 1 dm., 7 mk., 176 mr. W r. 1827 było 29 dm., 191 mk.

Wodzyńska Wola, wś i os., pow. ciechanowski, gm. Ojrzeń, par. Sochocin, odl. 18 w. od Ciechanowa, posiada dom modlitwy, szkołę początkową, młyn konny, 35 dm., 579 mk., 1207 mr. W r. 1827 było 13 dm., 105 mk., par. Kraszewo. Spisy poborowe z XVI w. nie podają tej wsi. Nie ma też i nie było w okolicy żadnego Wodzynia.

Woeklitz al. *Wecklitz* (ob. *Wekllice*), wś włośc., pow. elbląski, st. p. i kol. Gueldenboden, 2 mile od Elbląga. Zawiera 10 posiad. gbur. i 5 zagród, razem 604 ha (391 roli orn., 97 łąk, 74 lasu); 36 dm., 66 dym., 329 mk., 322 ew., 7 dyssyd., 2 żyd.; szk. ew. w miejscu. R. 1321 nadaje mistrz ziemski Fryderyk v. Wildenberg Prusakowi Konradowi za wierne usługi 2 radła wolne od dziesięcin i tłoki na prawie dziedzicznym, z obowiązkiem służby konnej i pomagania przy budowlach warownych. R. 1377 nadaje komputur Ulryk Fricke Jakubowi 3 radła i Prusakowi Wissemeyer 1 radło pod temi samymi warunkami (ob. *Der Elbingen Kreis v. Rhode*, str. 46). W 1789 r. 23 dym.; 1867 r. 35 dm., 60 dym., 325 mk., 134 koni, 138 sztuk bydła, 203 owiec.

Woedtker-Bach, strumień, dopł. rz. Regi w Pomeranii.

Voeglers, wś rybacka na Mierzy, nad zatoką Świeżą, o 9 mil od Gdańska, pow. gdański nizinny, st. p. Kahlberg, paraf. kat. Fuerstenwerder; 5 ha (1 roli orn., 1 łąk), 10 zagr. W 1885 było 17 dm., 31 dym., 157 mk. ewang. *Ks. Fr.*

Woelfel, rzeczka, prawy dopł. Nissy Kładzkiej. Wypływa ze stoków góry Schneeberg na Szląsku.

Woelfelsdorf, dobra i wś, pow. bystrzycki, par. kat. w miejscu, ew. Bystrzyca. W r. 1885 dobra miały: 658 ha, 13 dm., 80 mk. Wś 2046 ha, 312 dm., 1683 mk. (7 ew.). Kościół par. stoi na szpiczasto zakończonej górze (wzn. 1130 st. n. p. m., zaś plebania 1228 st. wzn.). Kościół

ten, p. w. św. Jerzego, istniał już 1384 r., w 1516 r. wzniesiono nowy z kamienia, w latach 1745 do 1755 ozdobiony freskami wykonanymi przez Fr. Bartscha. W pobliżu wsi na górze Spitzberg (5349 st.) stoi słynna z cudownego obrazu kaplica N. M. Panny Śnieżnej, zbudowana z kamienia 1782 r. Na obszarze dóbr piękny zamek, wzniesiony w latach 1700 do 1708 i okazały park.

Woelfelsgrund, wś i obręb leśny nad rzeką Woelfel, pow. bystrzycki, par. Ebersdorf, ew. Bystrzyca. W r. 1885 obręb leśny miał 1990 ha, 5 dm., 34 mk. (5 ew.); wś 409 ha, 110 dm., 559 mk. (5 ew.). Wieś leży na wzn. 1518 st. n. p. m., po nad wodospadem rzki Woelfel, najpiękniejszym w Sudetach. Rzeczka pędzi tu nurtem szerokim na 10 stóp i rzucając się w wąwóz, po nad którym wzniesiono most żelazny, tworzy wodospad 49 st. wysoki i odpływa dalej ciasnym łożyskiem, po nad którym sterczą ściany skaliste na 100 stóp wzniesione.

Woelken 1), wś, pow. liebarski, st. p. Gutstadt. 2) **W.**, posiadłość, pow. brunsburski, st. p. Packhausen.

Woelferode (niem.), ob. *Karczewko*.

Woellwitz (niem.), ob. *Wielowicz*.

Woelschow (niem.), wś w Pomeranii, pow. dyمیński, agent. pt. w miejscu; 1885 r. 533 mk.

Voeltzendorf, dawniej *Quarzau*, ob. *Chwarzno*, dobra szl. na Kaszubach, pow. wejherowski, st. p. M. Kaczki, par. kat. Kolebki, filia do Chwaszczyna; 439 ha (367 roli orn., 3 łąk, 64 lasu); 1885 r. 6 dm., 14 dym., 87 mk., 63 kat., 24 ew.; własność braci Voelty, od których przybrały nową nazwę; dawniej posiadali je Przebendowscy (ob. *Goldbecka topografia* z r. 1789, str. 181). *Ks. Fr.*

Voelzer, rzeczka w Pomeranii, płynie przez obszar powiatu Naugard, uchodzi do Odry z praw. brzegu.

Woenicken, wś, pow. ostródzki, st. poczt. Locken.

Woennokirrik, ob. *Wendau*.

Vörös-Alma (węg.), ob. *Czerwenica*.

Vörös-Klastrom (węg.), ob. *Czerwony klastor*.

Vörös-to, ob. *Czerwony staw Kiezmarski*.

Vöröstocsucs, ob. *Czerwono-stawiański szczyt* al. *Kolowy szczyt*.

Vörös-Vagas, ob. *Czerwenica* 2).

Woerth 1) (niem.), ob. *Chwałkówko*. 2) **W.**, ob. *Uboga*.

Woessupchen, wś, pow. piłkałowski, st. p. Willuhnen.

Woessupoehlen, wś, pow. piłkałowski, st. p. Willuhnen.

Woeterkeim 1) wś, pow. iławkowski, st. p. Uderwangen. 2) **W.**, dobra ryc. i dworzec dr. żel. pow. frydlański, st. p. w miejscu.

Woga, dawna nazwa rz. Oger (ob.).

Wogan, wś, pow. radzyński, gm. Zabrodzie, ma 60 mk., 121 mr.

Wogary, wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski i dobra skarbowe Mile (o 11 w.), 16 dusz rewiz.

Wogau 1) posiadłość, pow. iławkowski, st. p. Pr. Eylau. 2) **W. Posmahlen**, posiadł., pow. iławkowski, st. p. Creuzburg.

Vogelgesang 1) 1260 *Mechnik, Meznicowo*, 1316 *Mezyc*, 1360 *Fogelgesang*, dobra i wś, pow. niemczyński, par. kat. i ew. Niemczyn. W r. 1885 dobra miały 142 ha, 3 dm., 45 mk. (15 kat.); wś 31 ha, 25 dm., 195 mk. (23 kat.). Stoi tu stary zamek, otoczony wałami. Znaleziono w pobliżu ruin złote naczynia i pierścienie. 2) **V.** wś, pow. kamionogórski, parafia ewang. Konradswaldau, kat. Gottesberg. W r. 1885 miała 67 ha, 20 dm., 99 mk. (8 kat.). W połowie XIV w. rycerz Konrad Czastałowic otrzymał od Agnieszki, ks. świdnickiej, obszar lasu, który wyciął, założył wieś na prawie niem. i zbudował zamek, którego szczątki przechowały się na obszarze przyległej wsi Konradswaldau. Ober. 3) **V.**, dobra i wś, pow. oleśnicki, par. ew. Bernstadt, kat. Klein Zoellnig. W r. 1885 dobra miały 174 ha, 1 dom., 11 mk. (2 kat.); wś 68 ha, 28 dm., 153 mk. (8 kat.).

Vogelgreif 1.) wyb. do Oruni, pow. gdański górny, st. p. Orunia; 21 dm., 249 mk. 2) **V.**, karczma do Czatków należąca, pow. tczewski, st. p. Tczew, 1 dom, 14 mk. *Ks. Fr.*

Vogelheerd, kolonia, w pow. bolkowickim, ob. *Kunzendorf* 20.).

Vogelsang 1) majątność prywatna, pół mili od Elbląga, nad rz. Homulą, pow. elbląski, st. p. i par. kat. Elbląg; 118 ha (15 roli orn., 3 łąk, 94 lasu); 1885 r. 4 dm., 3 dymy, 22 mk., 4 kat., 18 ew. R. 1801 nabył tę posiadłość radzca Abegg, wystawił dwór, założył ogród. R. 1803 przypadły mu pograniczne dobra Kl. Roeborn, na których obszarze r. 1810 wybudował restaurację. Odtąd jest ta malownicza miejscowość miejscem wycieczek dla ludności elbląskiej (ob. *Der Elbinger Kreis v. Rhode*, str. 130). 2) **V.**, wś rybacka na Świeżej nierzei, nad zatoką Świeżą, pow. gdański nizinny, agentura pocztowa w miejscu, parafia kat. Fuerstenwerder; 216 ha roli orn.). W 1885 r. 36 dm., 74 dym., 354 mk., 2 kat., 352 ew. Stara ta osada należała za czasów krzyżackich do komturstwa elbląskiego; r. 1439 wystawia nadszpitalnik zakonu przywilej dla karczmy tutejszej. Zdaje się, że Krzyżacy pobudowali tu zamek warowny, którego ruiny są zasypane. Ale r. 1890 odkryto tu przy morzu mur gruby, który musi być bardzo stary (ob. rozprawę Schumana w *Preuss. Prov. Bl.*, 1858). Na wybrzeżach napotyka się jeszcze bursztyn w obfitości (ob. *Land u. Leute d. Landkr. Danzig v. Brandstaeter*, str. 233). 3) **V.**, wś do Malborka należąca, 1/3 mili od

miasta, pow. malborski, st. p. i par. kat. Malbork, zawiera 3 gburstwa i 17 zagród, 36 ha (23 roli orn.); 1885 r. 21 dm., 35 dym., 179 mk., 68 kat., 111 ew. Założona na gruntach r. 1470 miastu nadanych. R. 1470 nadaje bisk. chełmiński i administrator pomezanski Wincenty, wiernemu Mikołajowi Riben, sołtysowi w V., i jego sąsiadom tamże 31 mórg na prawie chełm.; od każdej morgi mają płacić 1 grzyw. pruskiej monety i po 2 kury do zamku malborskiego i to połowę na św. Marcin, a połowę na Boże Nar., ale jeden rok mają być od tego wolni. Tłoka na zamku ma być potrącona od czynszu. Nadto dajemy pół morgi na pastwisko i zezwalamy, że bydła 4 sztuki paść się mogą na folw. kądowskim razem z bydłem pańskim, ale skotarza winni sami trzymać i opłacać. Przywilej ten, po niemiecku pisany, przechowuje się w archiwum miejskim w Malborku. R. 1520 zastrzegł król Zygmunt dochody tutejsze miastu (ob. *Gesch. des Kr. Marienburg v. Dormann*, II, str. 40 i *Woelky: Urkund. Buch des Bist. Culm*, str. 547). 4.) **V.**, wyb., pow. wejherowski, st. p. Gdynia. 5.) **V.**, wyb. do Oliwy, pow. gdański górny, st. p. Oliwa. 6.) **V.**, pierwszy, dziś już nie istniejący zamek krzyżacki na lew. brzegu Wisły, naprzeciw dzisiejszego Torunia. Wystawił go dla Krzyżaków r. 1230 książę mazow. Konrad. 7.) **V.**, tak zwała się pierwotnie wś ryc. Folsong (niem. *Folsong*), w pow. toruńskim. Już za czasów krzyżackich pod wpływem polskiej ludności wiejskiej nazwa się spolszczyła, tak że nawet w rejestrach krzyżackich spotykamy już tylko nazwę *Folsong* (ob. *Kętrz.*, O ludn. pol., str. 51). 8.) **V.**, ob. *Lubowieś*. *Ks. Fr.*

Vogelsdorf 1.) wś, pow. kamionogórski, par. kat. i ew. Kamionogóra. W r. 1885 miała 549 ha, 75 dm., 753 mk. (197 kat.). 2.) **V.**, 1374 *Fogelsdorf*, dobra i wś, pow. lubański, par. kat. Greiffenberg. W r. 1885 dobra miały 155 ha, 3 dm., 18 mk. (4 kat.); wś 169 ha, 73 dm., 337 mk. (2 kat.).

Vogelseifen *Alt* i *Neu*, dwie wsi, pow. i okr. sąd. bruntalski, na Szląsku austr. *V. Neu* ma szkołę ludową, 355 mk.; *V. Alt* kościół par. kat., szkołę ludową i 825 mk. Ob. *Neudoerfel*.

Wogenabskampe (niem.), wyb. do Doerbeek, pow. elbląski wiejski.

Wogenap 1.) *Gross*, dobra, pow. elbląski, st. p. i par. kat. Elbląg o 7 km. odl.; 138 ha (108 roli orn., 2 łąk, 11 lasu); 1885 r. 4 dm., 8 dym., 33 mk., 8 kat., 25 ew.; owczarnia, sprzedaż mleka. 2.) **W. Klein**, dobra tamże; 136 ha (81 roli orn., 26 łąk, 7 lasu); 1885 r. 6 dm., 17 dym., 89 mk., 17 kat., 72 ew., cegielnia, hodowla bydła i owiec. Dobra *W.* istniały już przed przybyciem Krzyżaków, gdyż r. 1332 oświadcza w. m. Luther v. Braunschweig, że jego poprzednik nadał 13 włók w *Wogenapp* Henrykowi v. *Holden*, które potem posiadał syn jego Piotr. Po

jego śmierci powstał między jego potomkami spór, który w. mistrz w ten sposób rozstrzygnął, że Lupertowi Bransberg nadał połowę dóbr, a drugą bratu i siostrze Piotra. Każdy z dziedziców był zobowiązany do służby konnej w lekkiej zbroi i do pomagania przy budowaniu warowni. Klein W. nabyło później miasto Elbląg, które je r. 1566 nadało Michałowi Friedewaldt, potem Feliksowi Fidler. R. 1701 sprzedało miasto tę posiadłość Michałowi Horn za 8500 zł., z prawem wolnej rybitwy w zatoce dla własnego stołu i wolnej paszy dla bydła naterytorium miejskiem (ob. Der Elbinger Kreis v. Rhode, str. 46 i 86 i „Cod. Dipl. Warmiens“ I, 434). *Ks. Fr.*

Wognoten al. *Lauken*, wś, pow. stołupiański, st. p. Sodargen.

Wogojnie, wś, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Tryszki. Włościanie Balcunas i Czernis mają 47 dzies.

Wogra, rzeczka, lewy dopływ Damicy, wpadającej do Prośnicy (Persante); oblewa miasto Połczyn (ob. „Powiat walecki przez Calliera, str. 55).

Wogram, wś, pow. fyszczuzki, st. p. Pillau. Leży na mierzei fryskiej, obok wsi Alt Pillen.

Vogtei (niem.), wś, pow. malborski, st. p. Brunowo, par. kat. Baerwalde, filia do Fuerstenerwerder; zawiera 3 posiadła chełmińskie, ma 109 ha (38 roli orn., 25 łąk); gleba żyzna. W 1885 r. 6 dm., 6 dym., 52 mk., 2 kat., 25 ew., 25 dyssyd. Posiada przywilej z r. 1756. *Ks. Fr.*

Vogtei Chełm, dobra i wś, pow. pszczyński, par. kat. Chełm Wielki, ew. Hołdanów. W r. 1885 dobra miały 110 ha, 3 dm., 7 mk. (3 kat.); wś 201 ha, 51 dm., 361 mk. (1 ew.).

Vogtenthal, folw. do Kamieńca, pow. suski, st. p. Altechristburg; 8 dm., 10 1/2 mk.; szkoła ew.

Wohlau, wś, pow. świętosiekiński, st. p. Lichtenfelde.

Wohlau, miasto na Szląsku, ob. *Wolów*.

Wohlfahrt, folw. dóbr pryw. Ellei, w okr. mitawskim, pow. dobieński, par. Sessau (Kurlandya).

Wohnsdorf, nazwa dawana w średnich wiekach wschodniej części pruskiej ziemi Natangii.

Wohnsdorf *Gross* i *Klein*, dobra ryc. i folw., pow. frydlandzki, st. p. Friedland Ostpr.

Wohnwitz, 1351 *Wonowicz*, 1361 *Woynowicz*, dobra i wś, pow. nowotarski (Szląsk), par. kat. Nippern, ew. Belkau. W r. 1885 dobra miały 349 ha, 5 dm., 61 mk. (31 kat.); wś 41 ha, 30 dm., 154 mk. (67 kat.).

Wohyń, osada miejska, dawniej miasteczko, i dobra nad rz. Piwonią, w pow. radzyńskim, gm. Lisia Wólka, par. Wohyń, odl. 10 w. od Radzynia, 130 w. od Warszawy. Posiada kościół par. murowany, szkołę 2 kl. męską, cerkiew, dom przytułku dla starców, 240 dm., 2480 mk., 5194 mr. ziemi. W r. 1827 było 228 dm., 1181 mk.; 1864 r. 264 dm., 2145 mk. Domy drewniane.

W r. 1881 pożar zniszczył 100 domów. Jest to stara osada, od której otrzymał nazwę „trakt wołyński“, zaliczony w r. 1576 do Korony, podczas gdy Litwini uważali go za przynależność Litwy. W r. 1576 W. jest dzierżawą królewską. W r. 1690 rozgraniczono dobra Wohyń i Radzyn. Wohyń zaliczono do wojew. brzeskiego a Radzyn do ziemi łukowskiej. Kiedy przeszedł W. na własność prywatną, niewiadomo, może dopiero w XVIII w. Położona w pobliżu Parczewa, osada otrzymała prawo miejskie zapewne w XVI w., może współcześnie z założeniem parafii przez Zygmunta I, w r. 1537. Data założenia cerkwi nieznaną. Jan Kazimierz wydał dla niej w r. 1661 przywilej na posiadanie nadanego gruntu. Należała do dekanatu wisznickiego. Kościół paraf., pierwotnie drewniany, spłonął r. 1794; terazniejszy murowany stanął kosztem parafii w r. 1844. Dobra W. były w ostatnich czasach własnością Brzozowskich, poprzednio Celińskich i Dąbrowskich. W r. 1827 wójtostwo wołyńskie stanowiło odrębną osadę, mającą 17 dm., 99 mk. W. par., dek. radzyński 1638 dusz. Dobra W. mają 4819 mr. obszaru.

Woidballen al. *Kupischken*, posiadłość, pow. ragnecki, st. p. Mischwill.

Woidehnen, wś, pow. ragnecki, st. pocz. Ragnit.

Woiditten, folw., pow. świętosiekiński, st. pocz. Zinten.

Woidnig, zapewne *Wodniki*, 1444 *Wodnig*, wś i leśnictwo, pow. górski (Szląsk), par. kat. i ew. Wąsosz. W r. 1885 leśnictwo obejmowało 3383 ha lasu, miało 8 dm., 57 mk. (10 kat.); wś 325 ha, 36 dm., 271 mk. (kat. 26).

Woiduszen al. *Skudden*, wś, pow. kłajpedzki, st. pocz. Plicken.

Voigtsdorf 1) dobra i wś, pow. lwowski (Szląsk), par. kat. i ew. w miejsc. W r. 1885 dobra miały 126 ha, 3 dm., 18 mk. (8 ew.); wś 1000 ha, 228 dm., 1087 mk. (219 kat.). Wś leży w pobliżu zakładu kąpielowego Warmbrun. Kościół par. katolicki, w wyniosłem punkcie zbudowany, był zapewne w XVI w. zajęty przez protestantów i dopiero w r. 1654 zwrócony katolikom. Ewangelicki kościół, pierwotnie w r. 1742 dom modlitwy, w 1752 z kamienia zbudowany. Ludność trudni się wyrobem płótna. Do r. 1810 był własnością klasztoru w Gryziborze.

2) **V.**, 1343 *Voysdorf*, pow. kamionogórski, par. kat. i ew. Schoemberg. W r. 1885 wś miała 295 ha, 68 dm., 396 mk. (8 ew.). 3) **V. bei Habelschwerdt**, wś, pow. bystrzycki, par. kat. i ew. Bystrzyca. W r. 1885 miała 544 ha, 96 dm., 544 mk. kat. Leży na wzn. 2353 st. par., nad pot. Kressenbach. 4) **V. bei Landeck**, wś, pow. bystrzycki, par. ew. i kat. Landeck. W r. 1885 miała 490 ha, 34 dm., 186 mk. (1 ew.). 5) **V.**, 1315 *Advocati villa*, 1375 *Voysdorf*, dobra i wś, pow. grotkowski, par. kat. Hohen-

giersdorf. W r. 1885 dobra miały 258 ha, 3 dm., 68 mk. (13 ew.); wś 33 ha, 17 dm., 91 mk. kat.

Woinothen, wś, pow. wystrucki, st. poczt. Norkitten.

Woischau, wś, pow. głogowski, par. kat. Wilkau, ew. Weisholz. W r. 1885 dobra miały 174 ha, 37 dm., 79 mk. (12 kat.).

Woischnik, ob. *Woźniki*.

Woischwitz, zapewne *Wojszyce*, 1249 *Woy-sici*, 1283 *Wiskowicz*, 1338 *Woyschisz*, wś, pow. wrocławski, par. kat. Ołtaszyn, ew. we Wrocławiu. W r. 1885 dobra miały 582 ha, 37 dm., 629 mk. (179 kat.). Dawna własność klasztoru św. Katarzyny we Wrocławiu.

Woislwitz, 1416 *Woyslawicz*, wś i dobra nad rz. Olawą, pow. strzeliński. Leżały tuż pod Strzelnem i zapewne weszły w skład miasta. W spisie z r. 1885 nie podane. W r. 1843 było tu 43 dm., 321 mk. (50 kat.) Młyn, zwany „Weidemuehle“, już w r. 1369 należał do Strzelna. Na obszarze osady tej stał do r. 1834 dom, w którym Fryderyk W. w czasie wojny 7-letniej miał kwaterę. Wtedy to baron v. Warkotsch (pobliska wieś) uplanował swą zdradę.

Woisselsdorf, 1315 *Woysti Villa*, 1368 *Woyslendorf*, wś, pow. grotkowski, par. kat. w miejsu, ew. Grotków. W r. 1885 miała 712 ha, 91 dm., 433 mk. (13 ew.). Kościół par. kat. z grobowcami z r. 1630. Wś należała przed r. 1810 do wikaryuszów i mansyonarzy wrocławskich. Szkoła katol. Par. W., dek. grotkowski, 1869 miała 451 katol., 7 ew.

Woisk, wś, człuchowski, st. poczt. Reckow.

Woislowitz, 1371 *Weislitz*, dobra i wś, pow. niemiecyński, par. kat i ew. Niemczyn. W r. 1885 dobra miały 137 ha, 3 dm., 82 mk. (10 kat.); wś 8 ha, 6 dm., 61 mk. (10 kat.). Wś leży na górze Spitzberg, o 1/4 mili na pld.-wschód od Niemczyna.

Woistrasch, wś, pow. niemodliński, par. kat. Przychod (dziś niem. Psychod, pow. prądnicki). W r. 1885 miała 145 ha, 30 dm., 161 mk.

Woitekaten, wś, pow. piłkałowski, st. poczt. Lasdehnen.

Woitinell, wś, pow. radowiecki (na Bukowinie), par. gr.-nieun. w miejsu, urząd poczt. Wików, ma 966 mk.

Woitekaten-Matz-Ginnuth, wś, pow. szyłkarczemski, st. poczt. Jugnaten.

Woitkus-Szardwethen, wś, pow. tylżycki, st. poczt. Szameitkehmen.

Woitnicken, wś, pow. fyszczuzki, st. poczt. Pobethen.

Woitschecke al. *Woischecke*, wś, pow. zielonogórski, par. ew. Rothenburg, nad Odrą. W r. 1885 miała 128 ha, 24 dm., 142 mk. (1 kat.).

Woitschinberg, dobra, pow. zielonogórski, par. ew. Rothenburg nad Odrą, kat. Gross Lessen. W r. 1885 miały 249 ha, 3 dm., 55 mk. ew.

Woitsdorf, 1386 *Woyczichsdorff*, dobra i wś,

pow. złotoryjsko-hajnowski, par. kat. Wilkau, ew. Woitsdorf. W r. 1885 dobra miały 585 ha, 10 dm., 256 mk. (85 kat.); wś 512 ha, 64 dm., 381 mk. (16 kat.).

Woitz, zapewne *Wojcice*, 1418 *Woyczyez*, dobra i wś, pow. grotkowski, par. kat. w miejsu, ew. Odmuchów. W r. 1885 dobra miały 97 ha, 4 dm., 26 mk. kat.; wś 1028 ha, 181 dm., 1247 mk. (11 ew.). We wsi kościół par. katolicki, patronatu królewskiego i biskupiego. Część wsi należała dawniej do biskupów wrocławskich. Szkoła katolicka.

Woitz, ob. *Waitz*.

Woitzdorf, ob. *Wójtowice*.

Woja, zaśc., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol. gm. Kurkle, o 29 w. od Wilkomierza.

Wojabolo, zaśc., pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 78 w. od Kowna.

Wojacino, wś pryw. nad rz. Dzisienką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 91 w. od Dzisny; 4 dm., 34 mk. starow.

Wojaczewo, w dok. *Wogaczewo*, *Wogeczewo*, *Wogaszewo*, os., niegdys wehodząca w skład par. bnińskiej (dziś pow. średzki). Leżała pustkami między r. 1578 a 1618. Nazwa jej pojawia się jeszcze w registrach pobor. z r. 1618—1620. W r. 1388 występuje Przybysław z Wyaszewa, który w r. 1391 pisze się de Wogaszewo. W r. 1388 występuje on w gronie szlachty z Rogalina (pod Mosiną), Ociosny pod Zaniemyślem, Płaszek czyli Płazkwowie (tamże) i z Szlachcina (pod Środą), a w r. 1397 świadczy w sprawie Spławskiego (ze Spławna pod Poznaniem), wspólnie z wikarym spławskim i innymi. Według reg. pob. pow. pyzdreńskiego w r. 1578 wś Wojaczewo leżała pustką. (Pawiński, Wielkop., I, 197). *Wł. Ł.*

Wojakiszkki, zaśc., pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 21 w. od Kowna.

Wojakowa, wś, pow. brzeski, w okolicy pagórkowatej, wzn. 313 mt. n.p.m., nad pot. Wojakowskim, dopł. Uszwicy, przy drodze gminnej. Ma parafią rzym.-kat. i szkołę ludową. Kościół, niewiadomej erekcyi, jest murowany, ma jednak wieżę drewnianą. Metryki przechowują się od r. 1609. Należy do dyec. tarnowskiej, dekan. brzeskiego i obejmuje wsi: Porąbkę Iwkowską, Drużków Pusty, Dobrocierz, Połom Mały i Kąty. Wś jest rozrzuconą po wzgórzach. Wraz z obszarem tabularnym (Adama Dunikowskiego) ma 112 dm. i 739 mk. (10 izrael.). Obszar więk. ma 499 mr. roli; 42 mr. łąk, 1 mr. ogr., 16 mr. past., 391 mr. lasu i 1 mr. nieuż. i parcel budowlanych; pos. mn. wynosi 487 mr. roli, 54 mr. łąk i ogr. i 70 mr. pastw. W XVI w. była W. kolokacyą, po czem pozostał ślad dotychczas w nazwach folwarków: Górny, Dolny, Działek i Kąty. W 1581 były części: Marcina Wojkowskiego, Małgorzaty wdowy, Mikołaja Wojakowskiego, Otfinowskiego, Katarzyny Krętowskiej, Sebastjana Iw-

kowskiego, Brzeńskiego, Stanisława Lisieka i Krzeczowskich, z których największe miały połanie, inne po półłanku (Pawin., Małop., 138). Takie same stosunki istniały w całej parafii. W. graniczy na płu. z Iwkową, na zach. z Rajbrotem i Kamionką, na pld. z Dobrocierzem a na wschód z Połomem Małym.

Mac.

Wojaliszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 51 w. od Nowoaleksandrowska.

Wojamontowicze, okolica, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 60 w. od Szawel.

Wojanowo, niem. *Woyanow*, dobra ryc., pow. gdański górny, st. pocz. Świńez, kol. Pruszcz, 4·5 klm. odl., par. kat. św. Wojciech. Razem z fol. Bardlinem i 2 przyległościami obejmują 568 ha (309 roli or., 41 łąk, 96 lasu); 1885 r. 17 dm., 31 dym., 204 mk., 117 kat., 87 ew.; hodowała bydła, sprzedaż mleka. W kościele wsi Wojciech św. (ob.) są dwa nagrobki dawniejszych właścicieli W., pochodzące z r. 1533 i 1587. Według taryfy pobor. z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podw. a akcyzę potrójną, płacił tu P. v. Embden z Bartlina, Jagatowa i Rusocina 93 fl. 10 gr. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 175). Dawniej istniał tu kościół filialny p. w. św. Mikołaja, murowany, prywatnego patronatu. Do prob. należały podobno 2 włości. Uratowała go dla katolików Katarzyna Wojanowska, właścicielka dóbr, która wyszła za Marcina Borzewicza, przedtem kanclerza Stefana Batorego w Siedmiogrodzie. Ten gorliwy protestant, będąc starostą starogardzkim i osieckim, pozajmował dla protestantów wiele kościołów w obu starostwach. Po jego śmierci atoli wróciły te kościoły za staraniem jego małżonki w ręce katolików. Gdy W. dostało się później w ręce innowierców, kościół tutejszy podupadł. W r. 1710 leżał już w gruzach (ob. Utrac. kośc. p. kś. Fankidejskiego, str. 185). Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 było tu wówczas 86 kat. i 11 akat. Mesznego pobierał prob. ztąd 13 kor. żyta i tyleż owsa (ob. str. 319).

Kś. Fr.

Wojasze, wś, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Kurkle, o 42 w. od Wilkomierza.

Wojaszówka, w XVI w. *Woyaschowka*, wś, pow. jasielski, na lew. brzegu Wisłoka, przy gościńcu z Korezyny do Frysztaka (7·5 klm.), par. rz.-kat. w Łączkach. Liczy 105 dm. i 620 mk. rz.-kat. (prócz 18 izrael.). Pos. tabularna ma 18 mr. roli, reszta została rozparcelowaną i dołączoną do posiadłości mniejszej, mającej 689 mr. obszaru. W skorowidzu Pilata zapisano tę wieś pod nazwą: Wojaczówka Zawierzbie. W r. 1508 (Pawin., Małop., 249) do 1536 (ibid., 519 i 524) była W. własnością Jana Giebołtowskiego; miała 11 kmieci siedzących na nierównych rolach, 6 zagrod. i łąny (praedium) szlacheckie. Szacowano ją na 300 grzyw. a wraz

z Potokiem i Borkiem na 1300 grzyw. W 1581 (ibid., 469) była własnością Dobka Gruszyńskiego. Stosunki zmieniły się cokolwiek, liczone bowiem tylko 8 kmieci, 3 zagr. z rolą, 2 komor. bez bydła i 2 rzemieśl. W. graniczy na zachód z Chrzastówką i Nieplą, na płu. z Przybówką, na pld. z Bajdami, na wschód zaś oddziela ją od Wojakówki i Łączek rzeka Wisłok.

Mac.

Wojaszyszki, wś skarbowa nad jez. Akmenis, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Tyłtyszki, par. Sołoki, o 27 w. od Nowoaleksandrowska, 2 dm., 22 mk., kościół filialny drewniany, w połowie zeszłego wieku fundowany przez właścicieli wsi Dawidsonów.

Wojbuniszki, trzy zaśc., pow. trocki, par. Wysokidwór. W 1850 r. jeden należał do Wiszniewskich (41 dzies.), drugi do Rudelewiczów (44 dzies.), trzeci do Osinich (20 dzies.).

Wojchanie Stare al. *Nowa Wieś*, wś, pow. horodoeki, gm. Wojchanie, o 12 w. od Horodka, 11 dm., 80 mk., zarząd gminy, młyn wodny. O 2 w. pohost Wojchanie, z cerkwią paraf.

Wojciana, rzka, w pow. wileńskim, przepływa pod wsiami: Czepurniszki, Murowanka, Nowosiółki, Oblizanka, Szynkapole.

Wójcice 1.) właściwie *Wojcice* al. *Wojczyce*, wś, pow. sieradzki, gm. Gruszczycy, par. Błaszki, odl. od Sieradza w. 20 $\frac{1}{2}$, ma 15 dm. i wraz z wsiami: Żeliszaw, Dębiniec, Janowice liczy 584 mk. W r. 1827 było 19 dm., 107 mk. 2.) **W. Wielkie i Małe**, w XVI w. *Woyuczycy duplex*, dwa folw. i wś nad strum. Usiącą, pow. kaliski, gm. i par. Błaszki, odl. od Kalisza 28 w. Pierwszy fol. ma 2 dm., 42 mk.; drugi fol. 1 dm., 6 mk.; wś ma 9 dm., 174 mk. W r. 1873 fol. W. Wielkie i Małe rozl. mr. 353: gr. or. i ogr. mr. 312, łąk mr. 22, past. mr. 6, nieuż. mr. 13; bud. mur. 2, drew. 7; płodozm. 13-pol., cegielnia. Wś W. os. 20, mr. 92. Następnie folw. uległ rozparcelowaniu na 15 kolonii, mających od 12 do 61 mr. obszaru. Na początku XVI w. łąny folw. dają dziesięcinę pleb. w Błaszkach. Według reg. pob. pow. sieradzkiego z r. 1553 wś W. (Wojuczycy) Majus i Minus miały 4 łąn. a w r. 1576 łąn. 5 $\frac{1}{2}$, prócz tego $\frac{1}{2}$ łąna bez kmieci (Pawin., Wielkop., 219). W r. 1734 wś została zniszczoną przez wojska Augusta III.

Wojcice 1.) al. *Kamienie*, niem. *Steindorf*, 1362 *Steynerdorf*, wś, pow. olawski, par. ewang. i kat. Minken. Wś ma 649 ha (516 roli, 93 łąk), 146 dm., 1071 mk. (91 katol.). Ludność trudni się uprawą lnu, pszczelnictwem, płóciennictwem. 2.) **W.**, ob. *Woitz*.

Wojciech, wś, pow. augustowski, gm. Szczebro Olszanka, par. Studzieniczna, odl. 5 w. od Augustowa, ma 9 dm., 83 mk. W 1827 r. było 9 dm., 57 mk.

Wojciech Św. 1.) niem. *St. Albrecht*, przedmieście gdańskie, pow. miejski gdański, 7 klm. na pld. od miasta, nad Radunią, szosą i koleją

gdańską, ma st. poczt. i szkołę symultanną; r. 1828 do miasta przyłączone; 1885 r. 92 dm., 1119 mk. Bywa tu jarmark zwany Albertus Markt. 2.) **W. Św.**, niem. *St. Albrecht Pfarndorf*, ws kośc., tamże; 1865 r. do miasta przyłączona. W 1885 r. 57 dm., 492 mk. Teraźniejszy kościół mурowany wybudował biskup kujawski Stanisław Karnkowski r. 1575. Stary spalił się r. 1537. Wieża pochodzi z r. 1680, wkrótce potem zostały dobudowane dwie kaplice. Przechował się tu, choć bardzo już uszkodzony, ołtarz rzeźbiony, ze starego kościoła i statua św. Wojciecha z marmuru. Organy o 14 rejestrach pochodzą z r. 1741. Oprócz tego są w kościele 2 nagrobki: jeden Leonarda Dameraw z Wojanowa († 1533), a drugi jego synów Feliksa († 1572) i Piotra († 1578). Duży dzwon sprawił r. 1668 proboszcz Śmiglewski. Wizyta Rybińskiego z r. 1780 wspomina o trzech relikwiarzach, pierwszy zawierał części św. Krzyża, co aprobował r. 1754 ks. sufr. Wybicki, kanonik włocławski. W drugim były relikwie św. Wojciecha, w trzecim św. Wincetego a Paulo. Parafia tutejsza, dekanatu gdańskiego miejskiego, tyt. św. Wojciecha, jest patronatu rządowego i biskupiego, kołeją miesięcy. Istnieje przy kościele bractwo św. Józefa od r. 1731. W skład parafii wchodzi: Św. Wojciech, Arciszewo, Będzieszyn, Boręcin, Borgfeld, Jaški, Gołabkowo, Gute Herberge, Hundertmark, Jankowo, Jagatowo, Kowale, Komnaty, Maćkowy, Mueggenthal, Migowo, Nobel, Pruszez, Prędzieszyn, Recino, Roszkowo, Rusocin, Rotmanki, Scharfenort, Łostowice, Straszyn, Świńcz, Świniegłowy, Głębokie, Wojanowo, Ciepłowo, oprócz tego Scharfenberg czyli Bystra, Mokry Dwór, Wiślina (Hochzeit), Landauer-Bruch i Krępiec. R. 1893 liczyła parafia 3272 dusz. R. 1780 było w Św. W. 449 kat. i 112 akat., w całej parafii zaś 1054 kat., 811 komunikantów, 698 akatol.; żydów nie było. Wś sama należy do najstarszych osad na Pomorzu. Uświęcona pobytem św. Wojciecha, od niego też przybrała swą nazwę. Według starej bowiem tradycyi św. Wojciech ciągnąc do Prus tu pod starym dębem głosił naukę chrześcijańską. Tu też podobno po jego śmierci męczeńskiej przez 3 lata spoczywało ciało, aż je król polski przeniósł najprzód do Trzemeszna a potem do Gniezna. Dla tego już r. 1222 tu na cześć tego apostoła Prus założyła kościół ks. Mirosława, matka ks. Barnima, i Ingarda, jego ciotka (ob. Borek: *Echo sepulchralis*, I, 388). Biskupi oddali go benedyktynom z Mogilna, gdyż św. Wojciech przez pewien czas nosił habit tego zakonu. R. 1541 zamienił opat Andrzej Łopieński z Mogilna posiadłości klasztoru swego pod Gdańskiem, mianowicie wieś Św. Wojciech, na dziesięcinny biskupie z Opatowic. R. zaś 1711 osadził tu biskup kujawski Szaniawski misyonarzy, którzy pracowali tu aż do kassacyi konwen-

tu w r. 1818, Starożytna kaplica św. Wojciecha, z kamieni polnych zbudowana, stoi na wzgórzu niedaleko kościoła. Do niej odbywa się jeszcze dziś co rok w dzień św. W. uroczysta procesya. Wizyta Rybińskiego z r. 1782 opiewa, że podówczas odprawiała się tam msza św. nietylko w dzień Św. Wojciecha, lecz i w dni krzyżowe. Lustracya biskupich majątków z r. 1760 opiewa, że wś św. Wojciech, stanowiąca trzecią jurysdykcyą, liczyła 37 domów i kilka placów. Miała wójta i dwóch ławników, którzy podatki odbierali i do kasy Sztotlandu wnosili. Podatku gruntowego płaciła zł. 82 gr. 15, szynkowego zł. 90, od warzenia piwa zł. 292 gr. 15 (ob. „Majątki biskupie“ przez ks. Kujota, str. 61). R. 1772 połączył król pruski 4 wsi, mianowicie Sztotland, Stolzenberg, Św. Wojciech i Szydlice w jedno królewskie miasto Stolzenberg, aby rywalizowało z Gdańskiem. R. 1789 wykazuje tu topografia Goldbecka 110 dym. *Ks. Fr.*

Wojciechów 1.) kol., pow. nowomiński, gm. i par. Siennica. 2.) **W.**, kol. nad rz. Białą, pow. koniński, gm. Rzgów, par. Grabienice, odl. od Konina 19 w., ma 26 dm., 256 mk., 26 os., 350 mr. Powstała na obszarze dóbr Grabienice. 3.) **W.**, kol., pow. kolski, gm. Drzewce, par. Umienie, odl. 14 w. od Koła, ma 4 dm., 37 mk. W r. 1827 było 5 dm., 40 mk. 4.) **W.**, wś, pow. sieradzki, gm. Dzierżazna Wielka, par. Kamionacz, odl. od Sieradza 14 w., ma 5 dm., 85 mk., 12 os., 45 mr. Należała do dóbr Kamionacz. 5.) **W.**, kol., pow. turecki, gm. Kowale Pańskie, par. Tokary, odl. od Turka 13 w., ma 24 dm., 213 mk., 34 os., 320 mr. Należała do dóbr Siewieruski. 6.) **W.**, wś, pow. turecki, gm. Biernaciec, par. Niewiesz, odl. 27 w. od Turka, ma 15 dm., 116 mk. 7.) **W.**, przył. dóbr Kobile Małe, w pow. noworadomskim. 8.) **W.**, kol. nad rz. Radomką, pow. radomski, gm. Kozłów, par. Wola, odl. od Radomia 9 w., ma 7 dm., 88 mk., 135 mr. W 1827 r. było 3 dm., 9 mk. 9.) **W.**, kol., pow. radomski, gm. i par. Potworów, odl. od Radomia 31 w., ma 7 dm., 17 mk., 250 mr. Powstała z rozparcelowania części obszaru dóbr Jabłonna Żydy. 10.) **W.**, fol., pow. kozienicki, gm. i par. Policzna, odl. od Kozienic 22 w., ma 1 dm., 5 mk., 93 mr. 11.) **W. Osiemborowski**, fol., pow. kozienicki, gm. Rożnieszew, par. Magnuszew, odl. od Kozienic 28 w., ma 1 dm., 3 mk., 450 mr. 12.) **W.**, kol., pow. konecki, gm. Góry Mokre, par. Pilezyca, odl. od Końskich 32 w., ma 15 dm., 93 mk., 305 mr. 13.) **W.**, fol., pow. iłżecki, gm. Tarczek, par. Dębno, odl. od Rży 34 w., ma 1 dm., 132 mr. 14.) **W.**, os. górnicza, pow. kielecki, gm. Szczecno, par. Pierzchnica. Odlewnia żelaza i fabryka wyrobów żelaznych, posiadająca wielki piec. Za motor służy koło wodne i maszyna parowa o sile 12 koni. Rudy dostarczają kopalnie: Napieńków i Kudów. Zbyt na miejscu. 15.)

W., ws, pow. włoszczowski, gm. i par. Krasocin, ma 27 os., 274 wr. Wechodziła w skład dóbr Gruszczyń. W r. 1573 ws „Wojciechów nowa“, własność arcyb. gnieźn. w kluczu kurzelowskim, płaci od 1 łanu, 3 zagr. z rolą, 1 rybaka (Pawliń., Małop., 273). 16.) **W.**, ws, pow. jędrzejowski, gm. i par. Mstyczów, ma 12 os., 90 mr. Wechodziła w skład dóbr Krzelów. W 1827 r. było 16 dm., 93 mk. Spis z tego roku podaje drugą wieś t. n., w par. Tarnawa, miała 15 dm., 75 mk. W połowie XV w. dziedzicem wsi był Jan Skrzewski. Dziesięcinę, wartości do 6 grzyw., dawano plebanowi w Mstyczowie (Długosz, L. B., II, 91). 17.) **W.**, fol., pow. pińczowski, gm. Dobieszawice, par. Kazimierza Wielka, odl. 30 w. od Pińczowa. W 1827 r. było 32 dm., 264 mk. Fol. **W.**, w r. 1874 oddzielony od dóbr Dobieszawice, rozl. mr. 336: gr. or. i ogr. mr. 276, łąk mr. 46, lasu mr. 3, nieuż. mr. 11; bud. mur. 1, drew. 8; płodozm. 10-pol. Ws **W.** ma 14 os., 445 mr. W XIII w. dawała dziesięcinę klasztorowi tynieckiemu. W połowie XV w. dziedzicem wsi jest Stanisław Ostoja i Jan Ulina. Wieś ma 8 łan. km., dających dziesięcinę, wartości do 7 grzyw., bisk. krakow. Dwa folw. rycerskie i karczma dawały dziesięcinę, wartości do 6 grz., pleb. w Kazimierzy (Długosz, L. B., II, 143). W r. 1581 ws **W.**, w par. Kazimierza, składała się z trzech części: Winarski miał 1 łan, Dębicki i Wojciechowski 1 łan km., 1 zagr. z rolą, 1 kom. bez bydła. Część Wojciechowskich w dzierzawie Scislica miała 3 łany km., 4 zagr. z rolą, 2 kom. z bydłem, 3 kom. bez bydła, 1 rzemieśl. (Pawliński, Małop., 12). 18.) **W.**, ws i folw., pow. lubelski, gm. i par. Wojciechów, odl. 21 w. od Lublina a 5 w. od Nałęczowa (st. dr. żel. nadwiślań.). Posiada kościół par. drewniany, urząd gm., 78 dm., 807 mk. (w r. 1882), 1268 mr. ziemi ornej folw., 82 mr. łąk, 32 ogr. i zabud., 641 mr. lasu wysokopienego a 200 mr. zalesionych, 75 mr. zarośli, 17 mr. stawów, 65 mr. past. i dróg, 8 mr. do probostwa należących, 1806 mr. włością., 210 mr. lasu pod służebnościami. Fol. Ignaców ma 2 dm., 22 mk., 707 mr. ornej ziemi. Do dóbr przedtem należały wsi: Maszki 42 dm., 383 mk., 1107 mr. włośc.; Gaj duży 8 dm., 92 mk., 72 mr.; Gaj mały 9 dm., 82 mk., 188 mr. W r. 1827 ws **W.** miała 63 dm., 549 mk. Są tu zwaliska zamku, wystawionego w zeszłym wieku przez Morskich. W narożniku budowli zamkowej mieści się budynek nierównie dawniejszy, który podobno w XVI w. stanowił zbór aryański. Obecnie służy za śpichlerz i lamus. Opis budowli tej z ryciną podał Tyg. Illustr. z r. 1869 (t. IV, 16). W połowie XV w. istniał tu już kościół paraf.; dziedzicem wsi był Jan Szczekocki h. Odrowąż (Długosz, L. B., II, 575). W r. 1531 ws kościelna **W.**, ze wsiami Baski (Batki), Maski i Palikije, płaci od 32 łan. i 4 kół.

R. 1676 Paweł Orzechowski płaci pogłównie od siebie, dwojga dzieci, 4 kobiet szlachcianek, 6 krewnych, 62 dworskich, 237 poddanych (Pawliń., Małop., 358, 3a). **W.** par., dek. lubelski, 2854 dusz. **W.** gmina należy do sądu gm. okr. I, st. poczt. w Bełżycach. Gmina ma 12913 mr. obszaru i 3114 mk. Śród stałej ludności jest 1 praw., 9 prot., 3 żyd. W skład gminy wchodzi: Chmielnik Ga jnowy i Stary, Góra, Ignatów, Maszki, Miłocin, Palikije, Sworniak, Wojciechów. 19.) **W.**, fol. i os. fabr., pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Surhów. Fol. ten, należący do dóbr Krośniczyn, ma 11 bud. mur., 6 drew., 515 mr. (295 mr. roli). Założoną tu została przed r. 1880 fabryka mebli giętych, której materyału dostarczają okoliczne lasy liściaste, bukowe przeważnie. Fabryka ta, początkowo własność hr. Poletyły, posiadacza dóbr Krośniczyn, przeszła następnie na własność spółki. W r. 1880 pracowało tu 210 robotników a sprzedaż roczna przynosiła około 200000 rs. Lasy okoliczne należą do dóbr ordynackich. Na obszarze **W.** jest dość rozległe jezioro. Ob. „Kłosa“ z r. 1883, № 958. 20.) **W.** al. *Zakrzyżo*, fol., pow. krasnostawski, gm. Żółkiewka, par. Krzeszów, odl. 28 w. od Krasnegostawu. Fol. ten, oddzielony od dóbr Sobieska Wola w r. 1883, rozl. mr. 380: gr. or. i ogr. mr. 276, łąk mr. 14, pastw. mr. 15, lasu mr. 57, nieuż. mr. 17; bud. drew. 8; płodozm. 9-pol., pokłady wapienia. 21.) **W.**, ws i fol., pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Modliborzycy, odl. od Lublina w. 60, od Janowa w. 10, od Modliborzycy w. 4. **W.** leży na wyniosłym wzgórzu, obfitującym w łomy kamienia wapiennego. Ws ma 17 dm., 812 mk., gr. or. 317 mr., oraz za służebności otrzymała lasu 72 mr. Folw. **W.**, obecnie rozparcelowany między kolonistów, którzy w 1891 r. kupili takowy z pomocą Banku włościańskiego, za wyłączeniem obszaru 84 mr. 142 przęt. pozostałych przy dworze pod nazwą Wojciechów A. B. Koloniści nabyli ogółem 642 mr., w tem gr. or. 549 mr., lasu 83 mr., nieuż. 10 mr. Gleba gliniasta, urodzajna. W r. 1827 było 27 dm., 185 mk. Ludność wiejska utrzymuje sady wiśniowe i jabłkowe, dające dość znaczny dochód. Około r. 1874 istniał tu piec wapienny. 22.) **W.**, ws, pow. włodawski, gm. i par. Hańsk, 31 dm., 23 os., 188 mk., 465 mr. Wechodziła w skład dóbr Kulczyn. *Br. Ch.*

Wojciechów, ob. *Wojciechowo*.

Wojciechów 1.) niem. *Albrechtsdorf*, ws i dobra, pow. olesieński, par. kat. i ew. w Oleśnie. Ws leży o 3 klm. na pń.-zach. od Oleśna, nad Stobrawą, ma 393 ha (255 roli, 33 łąk, 57 lasy), 78 dm., 150 gospodarstw, 606 mk. (25 ew.). Dobra mają 1086 ha (355 roli, 43 łąk i 643 lasu), 21 dm., 251 mk. (46 prot.). Do dóbr należy pięć młynów. Huta cynkowa istniała tu r. 1843. We wsi szkoła katol. 2.) **W.**, niem. *Albrechtsdorf*, 1336 *Villa Alberti*, 1360 *Albrechts-*

dorff, ws i dobra, pow. wrocławski, par. ew. Rankau, kat. Wirrwitz. Ws ma 142 ha (116 roli, 6 łąk), 53 dm., 85 gospodarstw, 376 mk. (17 katol.); dobra 353 ha (311 roli, 21 łąk, 8 lasu), 8 dm., 92 mk. (11 kat.).

Wojciechowe-Bielice al. *Bielice*, ws i fol., pow. kutnowski, gm. i par. Krośniewice, odl. 17 w. od Kutna. W r. 1878 folw. W. Bielice rozl. mr. 398; gr. or. i ogr. mr. 356, past. mr. 24, wody mr. 2, lasu mr. 3, nieuż. mr. 13; bud. mur. 10, drew. 6; płodozm. 8-pol., pokłady torfu. Ws Bielice os. 10, mr. 10; ws Pniewo A. os. 10, mr. 227; ws Pniewo B. os. 17, mr. 22

Wojciechowie 1.) kol., pow. łowicki, gm. Bielawy, par. Oszkowie. Utworzona na obszarze Borowa Starego. 2.) **W. Duże i Małe**, dwie wsi, pow. kutnowski, gm. Krzyżanówek, par. Łąkoszyn, odl. 4 w. od Kutna. W. Duże mają 8 dm., 83 mk., 340 mr.; W. Małe 8 dm., 75 mk., 249 mr. Mieszka tu drobna szlachta, mająca osady, z których największa liczy 64 mr. obszaru. W 1827 r. W. Duże miały 12 dm., 92 mk.; W. Małe 11 dm., 64 mk. Na początku XVI w. W. Duże dawały z łąn. dwor. dziesięcinę kościołowi w Łąkoszynie a z kmiecych wikaryuszom kolegiaty łączyckiej, zaś W. Małe miały tylko części szlacheckie, z których dziesięcinę dawano do Łąkoszyna (Łaski. L. B., II, 483). Według reg. pob. pow. łączyckiego z r. 1576 ws Woczechowice miała łąn. 3½, zagr. 4, osad. 7, karcznię, młyn, rzeźnika i rzemieślnika (Pawii., Wielkop., II, 84, 85, 140). 3.) **W.**, ws i folw., pow. opatowski, gm. i par. Waśniów, odl. od Opatowa 20 w., ma 10 dm., 88 mk. W 1827 r. było 10 dm., 54 mk. Fol. W. Jeleniowskie w r. 1884 rozl. mr. 220; gr. or. i ogr. mr. 205, łąk mr. 11, nieuż. mr. 4; bud. drew. 15; płodozm. 14-pol., wiatrak, pokłady wapienia. Ws W. ma 15 os., 76 mr. Wechodziła w skład dóbr Jeleniów. W połowie XV w. posiadali tu folwarki rycerskie: Głąb i Zaklika Czajęcicy. Klasztor wąchocki miał jeden łąn kmiecy a dwaj dziedzicze także posiadali łąny kmiecy (Długosz, L. B., II, 472). 4.) **W. Wielkie**, ws i fol., pow. opatowski, gm. Wojciechowice, par. Mikułowice, odl. od Opatowa 14 w., ma szkołę początkową, urząd gm., 21 dm., 220 mk. W 1827 r. było 27 dm., 185 mk. Dobra W. Wielkie składały się w r. 1870 z fol. W. i Koszyce z nomenklat. Stróża, rozl. mr. 1421; fol. W. gr. or. i ogr. mr. 600, łąk mr. 37, past. mr. 10, lasu mr. 243, wody mr. 2, os. leś. mr. 8, nieuż. mr. 10; bud. mur. 1, drew. 23; płodozm. 16-pol.; fol. Koszyce gr. or. i ogr. mr. 222, łąk mr. 60, past. mr. 12, lasu mr. 211, wody mr. 1, nieuż. mr. 5; bud. drew. 14, las nieurządzony, pokłady torfu, wiatrak. Ws W. Wielkie os. 25, mr. 104; ws Koszyce os. 12, mr. 89. Ws ta posiadała parafię z kościołem mурowanym, założonym podobno w r. 1362 przez Wojysława, kanon. sandom. (według

Długosza, Wojszyk, kanon. krakowski) Kościół był p. w. św. Wojciecha. Dziesięcinę z 12 łąn. km., wartości do 12 grzyw., pobierał biskup krakowski. Cztery folw. rycerskie, dwie karczmy, czterech zagrodn. z rolą dawali (w połowie XV w.) dziesięcinę miejscowemu plebanowi (Długosz, L. B., II, 498). W r. 1578 są tu cztery działy: Rzechowski ma 1 zagr. z rolą; Mietelska ½ łąnu, 1 osad., 5 zagr. z rolą, 1 ubog. komor.; Białaczowskiego dział wydzierżawiony ma ½ łąn, 2 zagr. z rolą; Katarzyna Mietelska 4 os., 1 łąn, 2 zagr. z rolą. Przyległa wieś Mikułowice, nieznana jeszcze Długoszowi, musiała teraz dopiero wydzielić się jako odrębna całość z obszaru Wojciechowie. Dodawszy sumę łąnów w obu wsiach w r. 1578 otrzymano 9, podczas gdy za Długosza same W. miały 12. Otóż jakkolwiek kościół włączony został do Mikułowice, to parafia nosi dalej nazwę pierwotną. Dopiero w ostatnich czasach, przy nowem rozgraniczeniu przyległych parafii (Bidziny i Gierczyce), zmieniono nazwę parafii na Mikułowice. W r. 1632 Tymoteusz Ligenza, podskarbi kor., wystawił kaplicę z kopułą, przy kościele, a pod nią urządził groby dla swej rodziny. W kaplicy znajduje się starożytny obraz M. Boskiej na drzewie malowany. W. gm. ma 4756 mr. (418 włósciań.) i 4340 mk. (10 prot. i 69 żyd.). Sąd gm. okr. V w os. Ćmielów o 8 w., st. pocz. Ożarów. W skład gm. wchodzi: Bidziny, Chorochów, Drygulec, Gajówka-Zielonka, Gierczyce, Grochocice, Hultajka, Jasiec, Julianów, Kaliszany Koszyce, Kunie, Lisów, Łopata, Łukawka, Ługi, Marjanów, Mierzanowice, Mikułowice, Podgajeże, Smug-Spoczynek, Śródborze, Stodoły, Stróża, Wojciechowice, Zielonka. 5.) **W.**, ws i fol., pow. jędrzejowski, gm. Przasław, par. Krzeięcice, odl. 12 w. od Jędrzejowa. W 1827 r. było 5 dm., 39 mk. W r. 1889 fol. W., oddzielony od dóbr Deszno, rozl. mr. 591; gr. or. i ogr. mr. 317, łąk mr. 4, past. mr. 21, lasu mr. 207, nieuż. mr. 42; bud. drew. 6; płodozm. 10-pol.; las nieurządzony. Ws W. ma 9 os., 133 mr. W połowie XV w. ws ta, własność Jakuba Kuli h. Jastrzębiec, miała 4 zagr. z rolą, folw. rycerski, dający dziesięcinę plebanowi w Krzeięcicach (Długosz, L. B., II, 69). 6.) **W.**, os., pew. ostrołęcki, gm. i par. Ostrołęka, leży o 4 w. na ptn.-wschód od Ostrołęki, przy szosie do Łomży. *Br. Ch.*

Wojciechowice, po rus. *Utichowyczi*, ws, pow. przemysłański, 12 klm. na pld.-płd.-zach. od sądu pow. i urz. pocz. w Przemyslanach. Na ptn. leżą Rzędowice i Ostalowice, na wsch. Brzechowice, na pld. Korzelice i Dobrzanica, na zach. Tuczne (al. Tuszno). Wzdłuż granicy ptn. płynię pot. Lehinie (ob.), prawy dopł. Gniłej Lipy. Zach. część lesista. Wznies. dochodzi 402 mt. na zach. Najniższy punkt 299 mt. w dolinie pot. Lehinie. Własn. więk. ma roli or. 299, łąk i ogr. 36, past. 22, lasu 185 mr.; wł. mn.

roli or. 373, łąk i ogr. 82, pást. 11, lasu 24 mr. W r. 1880 było 78 dm., 446 mk. w gm., 2 dm., 18 mk. na obsz. dwor. (436 gr.-kat., 10 rz.-kat., 8 izr., 10 innych wyzn.; 432 Rus., 13 Pol., 19 Niem.). Par. rz.-kat. w Firlejowie, gr.-kat. w miejscu, dek. narajowski. Do par. należą Tuczno i Rzędowice. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała i szkoła 1-klas. *Lu. Dz.*

Wojciechowicze, okolica szlachecka, pow. miński, w 3 okr. pol. i par. katol. Kojdanów (o 20 w.), gdzie też i st. poczt., gm. Rubieżewicze, o 65 w. od Mińska. Mają tu własności: Dżianowie (2 $\frac{1}{2}$ włóki), Żywiccy (1 $\frac{3}{4}$ włóki), Downarowie (1 wł.) i Ćwirkowie (1 $\frac{1}{2}$ wł.). Miejscowość falista, grunta szecerkowe, żytnie.

Wojciechowięta Sikory, ob. *Sikory* 8).

Wojciechówka 1.) przysiółek nad rz. Szpikówka, dopł. Bohu, pow. braclawski, okr. pol. Tulezyn, gm. Szpików, par. praw. i poczta Torców, par. kat. Kopijówka, o 18 w. od Braclawia, przy dr. poczt. z Rachen do Braclawia, ma 52 dm., 265 mk. Należy do Zabokrzyca. 2.) **W.**, ws nad Słuczą, pow. nowogradwołyński, gm. Nowo Sielica, par. praw. Tyranowka (o 3 w.). 3.) **W.**, futor, pow. proskurowski, okr. pol. Czarny Ostrów, gm. Malinieze, par. prawosł. Rożyczna, katol. Proskurów, przy dr. z Rożyczny do Rososza. Należy do Malinowskich.

Wojciechówka Będkowska, folw., pow. olkuski, gm. Cianowice, odl. 21 w. od Olkusza, ma 100 mr. obszaru (52 roli, 10 łąk, 33 lasu). Oddzielony od dóbr Będkowiec.

Wojciechowo 1.) ob. *Wojciechów*. 2.) **W.**, ws i fol., pow. sierpecki, gm. i par. Gradzanowo, odl. 27 w. od Sierpea. Ws ma 19 dm., 137 mk., 337 mr. Fol. W. wchodzi w skład dóbr Łaszewo.

Wojciechowo 1.) ws, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Kuczewicze (o 5 w.), okr. wiejski i dobra, Ważyńskich, Olany, o 14 w. od Oszmiany, 11 dm., 120 mk. katol. (w 1865 r. 34 dusz rewiz.). 2.) **W.**, folw. nad rzką Wamianką, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 97 w. od Oszmiany, 1 dm., 39 mk. katol. 3.) **W.**, zaśc. nad potokiem, pow. święciański, w 3 okr. pol., o 42 w. od Święcian, 1 dm., 7 mk. katol. 4.) **W.**, zaśc. przy w. w lesnem uroczysku, pow. wilejski, w 3 okr. pol., dawna gm. Gaby, o 64 w. od Wilejki, 2 dm., 9 mk. katol. 5.) **W.**, folw., pow. bobrujski, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Hłusk, o 47 w. od Bobrujska, własność Brzozowskiej, ma 1747 dzies. 6.) **W.**, ws, pow. orszański, gm. Dobromyśl, 2 dm., 15 mk. 7.) **W.**, ws, pow. drysieński, par. Zabiały.

Wojciechowo 1.) w dokum. *Woczichowo*, *Wojczechow*, *Wojczehowicze*, ws gospod. i dworzec kolei nad rz. Obrą, pow. szremski (jarociński), sąd i okr. urząd. Jarocin, st. kol. w miejscu, poczta w Jaraczewie, szkoły obydwóch wyznań w miejscu, par. katol. w Chytrowie,

ewang. w Borku. Obszaru 197 ha, 40 dym., 243 dusz katol. 2.) **W.**, ws szlach., tamże, 418 ha. W r. 1887 rozkolonizowana przez komisją kolonizacyjną. Osadnicy przybyli z okolic Frankfurtu i ze Szląska. W 1396 r. Czele de Łobez otrzymał rok na Marcinie z W. o 10 grzyw. iściezny i 2 grzyw. procentów. R. 1398 Przybysław z Marcinem ze Skoków mieli w zastaw dać 2 łany w W. za 20 grzyw. i dwa denary „Celtoni de Lobez“. A gdyby nie zastawili, mieli być winni 20 grz. w gotówce. W r. 1400 toczy się sprawa między podstolim Przybysławem i Marcinem z W. z jednej strony a panią Gorzdzowską. W r. 1418 część obszaru W. odstąpiła Łowęcicom. W r. 1450 toczy się sprawa graniczna między W. a Łowęciami. W r. 1504 ugoda co do granic i pastwisk między W., Skokowem i Gołą. W r. 1510 ugoda o wręb. W r. 1578 Jan Jastrzębski posiada w W. 9 śl. os., 3 zagr., 2 komorn. W r. 1620 ma tamże Jerzy Cielecki 6 $\frac{1}{2}$ śl. os. i ćwierć a 3 śl. i ćwierć puste, koło korzeczne i zagrodnika. 4.) **W.**, tak zwał się niegdyś Odrowąż, w pow. gnieźnieńskim. 5.) **W.**, niem. *Georgsdorf*, ws gospod., w pow. wągrowieckim, okr. urząd. Skoki, st. kol. i poczta w Rogoźnie, szkoły obu wyzn. w miejscu, paraf. katol. w Pruścu, ewang. w Rogoźnie, urząd cywil. w Siernikach, sąd okr. w Wągrowcu. Obszaru 163 ha, 15 dym., 143 dusz (22 kat.). Leży na pln. od Kcyńi (Exin), pod Rozwarką, stąd nazwano *W. Rozwareckie*. Kolonia założona w r. 1797 przez Józefa Radziwińskiego, woj. gnieźn. 6.) **W.** al. *Św. Wojciech*, *Woczich*, *Villa ecclesie s. Adalberti*, *Villa Alberti*, ws kościelna, w pow. międzyrzeckim, sąd, urząd okr., urząd stanu cywil., st. kol. i poczta, szkoły i parafie obu wyznań w Międzyrzeczu. Obszaru 1354 ha, 27 dym., 286 dusz (195 kat.). Wspominana już pod r. 1259. Na schyłku zeszłego wieku włościanie wojciecho wscy w miejscu starego wystawili nowy kościół W r. 1793 była ws własnością bisk. pozn. 7.) **W.**, folw. między Wolsztynem a Babimostem, w pow. babimojskim, na pld. Zbąszynia, urz. okr. Hammer, urz. st. cywil. i pocz. w Chobienicach (Kobnitz), szkoła i kościół ewang. i st. kol. w Babimostcie, par. katol. w Zbąszyniu, Ma 2 dym., 38 dusz. W r. 1793 w posiadaniu Józefa Mielżyńskiego na Chobienicach, wojew. pozn. *W. Ł.*

Wojciechowszczyzna, dobra, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Brzostowica Mała, o 48 w. od Grodna, własność Korybut Daszkiewiczów, mają z folw. Ojeowo al. Zamojdzie i Milatyce oraz urocz. Zameczysko i Wisieniec 1381 dzies. (799 pod zabud. i roli, 243 łąk i pastw., 77 lasu, 262 nieuż.).

Wojciechuny, ws, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 84 w. od Kowna.

Wojciechy, ws, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 42 w.), okr. wiejski Hoł-

bieja, o 84 w. od Dżisny, 9 dm., 79 mk. (w 1865 r. 47 dusz rewiz.).

Wojciekiszki, wś, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Towiany, o 5 w. od Wiłkomierza.

Wojciele, wś i folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Krasne al. Krasnesioło (o 10 w.), okr. wiejski Usza, 10 dusz rewiz. w części Klemon-towiczów i 6 w części Lackich; folw. należał do Lackich.

Wojcielowo al. *Wojciulewo*, wś skarbowa, w pow. drysieńskim, z kaplicą katolicką parafii Przydrujsk, fundacyi Maternów. Niegdyś własność ks. Sapiehów, attyn. hr. drujskiego. W 1779 r. ks. Franciszek Sapieha sprzedaje W. Ignacemu Maternie, stoln. grabowickiemu.

Wojcieniszki, zaśc. rząd. nad Wilią, pow. wileński, w 1 okr. pol., o 12 w. od Wilna, 1 dm., 12 mk. katol.

Wojcieszce, wś i folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Krasne al. Krasnesioło (o 6 w.), okr. wiejski Ułanowszczyzna, o 48 w. od Wilejki, przy b. dr. pocz. z Wilna do Mińska. Folw. ma 1 dm., 4 mk.; wś 5 dm., 72 mk., prawosł. (w 1865 r. 13 dusz rewiz.); własność Kononowiczów.

Wojcieszek, os. młyn., pow. rawski, gm. i par. Lubochnia, ma 1 dm., 6 mk., 20 mr.

Wojcieszków, wś, folw. i dobra nad rz. Bystrzycą, pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszów, odl. 18 w. od Łukowa, posiadają gorzelnię przetwarzającą do 24000 kor. kartofli, cegielnię, tartak i młyn. W spisie z r. 1827, mylnie nazwany „Wojnisków“, miał 35 dm., 272 mk. Dobra W. składały się w r. 1885 z fol.: W., Nowinki, Zofiówka i Dąbrowa, rozl. mr. 3674: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 781, łąk mr. 181, pastw. mr. 4, lasu mr. 368, nieuż. mr. 47; bud. mur. 12, drew. 28; płodozm. 11-pol.; fol. Nowinki gr. or. i ogr. mr. 341, nieuż. mr. 5; bud. mur. 1, drew. 4; fol. Zofiówka gr. or. i ogr. mr. 748, łąk mr. 82, past. mr. 8, lasu mr. 158, nieuż. mr. 21; bud. mur. 4, drew. 8; folw. Dąbrowa gr. or. i ogr. mr. 544, łąk mr. 59, pastw. mr. 3, lasu mr. 315, nieuż. mr. 9; bud. drew. 3; lasy nieurządzone. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś W. os. 32, mr. 212; wś Starawieś os. 49, mr. 196; wś Wola Burzecka os. 39, mr. 378; wś Wola Bystrzycka os. 52, mr. 607; wś Wola Bobrowa os. 13, mr. 227; wś Szczałb os. 14, mr. 188; wś Oszczepalin os. 37, mr. 524; wś Nowinki os. 13, mr. 16. W połowie XV w. istniał już tu kościół par. drewniany, p. w. św. Trójcy i św. Barbary, założony przez Zbigniewa Oleśnickiego, bisk. krak., i uposażony rolą i łąkami. Był on filią kościoła w Tuchowiezu. Dziedzicem wsi był wtedy Piotr Ciołek Bieliński. Dziesięcinę, wartości do 4 grzyw., pobierał biskup krakowski (Długosz, L. B., II, 560). Kościół i parafię erygowali podobno w r. 1437 bracia Berezińscy, dziedzice wsi. Obecny, drewniany, pochodzi z r.

1769. Dykeyonarz Echarda nazywa W. miastem. Post-Lexikon Crusiusa z r. 1802 podaje W. jako targowisko (Marktflücken) z kościołem i zamkiem. W. par., dek. łukowski, 3166 dusz. W. gmina, graniczy z gm. Gułów, Serokomla i Białobrzegi, ma 21626 mr. obszaru i 4767 mk., śród ludności stałej jest 40 prot. i 134 żydów. Sąd gm. okr. V w os. Adamów o 5¹/₂ w., st. pocz. i dr. żel. Łuków o 17 w. W skład gminy wchodzi: Bobrowa Wola, Bużec, Bużecka Wola, Bystrzyca, Bystrzycka Wola, Filipina, Jadwiga, Jasnosz, Nowinki, Osowińska Wola, Oszczepalin, O.-Suchy, Siedliska, Starawieś, Szczałb i Wojcieszków. *Br. Ch.*

Wojcieszkowa Wola al. *Wojcieszkowska Wólka*, wś nad Wisłą, pow. kozienicki, gm. i par. Sieciechów, odl. 18 w. od Kozienic, ma 20 dm., 158 mk., 206 mr. Należała do dóbr Stężyca.

Wojcieszkowice Wielkie i Małe, niem. *Woitsdorf Gross i Klein*, w r. 1416 *Foytzedorff*, wś i dobra, pow. sycowski, par. kat. i ew. Syców. W r. 1885 W. Wielkie, dobra, miały 507 ha, 10 dm., 155 mk. (28 kat.); wś 177 ha, 38 dm., 256 mk. (28 kat.). W. Małe, dobra, 22 ha, 2 dm., 39 mk. (18 ew.); wś 76 ha, 23 dm., 197 mk. (87 ew.). Do nich należą osady: Błotnik, Bąklawe i Niwki al. Góry Garbarskie.

Wojcieszuny 1.) folw., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 54 w. od Oszmiany a 19 w. od Dzie-wieniszek, 54 mk. katol. Należał do bar. Le-fortów. 2.) **W.** wś nad Mereczanką, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Soleczniki (o 14 w.), okr. wiejski Jaszuny, o 25 w. od Wilna, 11 dm., 71 mk. katol., 4 żyd. (w 1861 r. 52 dusz rewiz.); należy do dóbr Kiejdzie, Naborowskich.

Wojcieszycze, wś i folw., pow. sandomierski, gm. Łoniów, par. Sulisławice, odl. od Sandomierza 22 w.; ma 14 dm., 76 mk., pokłady wapienia. W r. 1876 istniał tu piec wapienny. W r. 1827 było 16 dm., 108 mk. W r. 1871 fol. W. rozl. 213 mr.: 182 mr. gr. or. i ogr., 10 mr. łąk, 17 mr. past., 4 mr. nieuż.; bud. mur. 7, drew. 4. Wś W. 9 os., mr. 76; wś Królewice Górne os. 10, mr. 148. W połowie XV w. byli tu dziedzicami: Jan ze Strzegomi, Piotr ze Strzegomi i Mateusz Hauszłowicz. Łany kmiecie, zagrodnicy, karczmy. folwarki dawały dziesięcinę kościołowi w Sulisławicach (Długosz, L. B., II, 349). W r. 1578 z części po Jakubie Gorzkowskim płacono od 3 os., 1¹/₂ łanu., 4 ogr. z rolą, 1 rzem.; Sebastyan Gorzkowski od 2 ogr. z rolą, 1 ubog. komor.; Jan Deszniski od 1 ogr. z ogrodem, 2 pustek (Pawin. Małop., 168). *Br. Ch.*

Wojcieszyn 1.) w r. 1580 *Wocieszyno*, zapewne *Ocieszyno*, wś, pow. warszawski, gm. Ożarów, par. Borzęcin, ma 345 mk., 890 mr. W 1827 r. 41 dm., 292 mk. Jest to starożytna osada, nadana kaplicy św. Jerzego w Warszawie, wraz z Koczargami. W r. 1580 Jan Lewicki,

przełożony klasztoru św. Jerzego w Warszawie płacił tu od 7 łan. (Pawin., Mazowsze, 283). Ztąd pochodził Świętosław z W., doktor dekretów, dziekan kollegiaty warszawskiej, zajmujący zapewne jakiś urząd na dworze ks. Bolesława mazow., dla którego przed r. 1448 przełożył na język polski statut wiślicki. Przekład ten ogłosił naprzód Lelewel w r. 1824, a następnie Helcel w „Pomnikach prawa polskiego“ 2.) **W.**, folw., pow. błoński, gm. Pass, par. Grodzisk, odl. 7 w. od Błonia. W r. 1881 folw. W., oddzielony od dóbr Zabłotnia, rozl. mr.: 87 gr. or. i ogr. mr. 80, łąk mr. 4, nieuż. mr. 3; bud. mur. 2, drew. 1. 3.) **W.**, folw. dóbr Mateczyn, w pow. lubelskim, ma 374 mr. obszaru.

Br. Ch.

Wojcieszyn, ob. *Ocieszyn*.

Wojcieszyn, wś, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Piaski o 76 w. od Słonima, 550 dzies. ziemi włośc. (284 łąk i pastw., 20 lasu, 81 nieuż.).

Wojciszyski, zaśc. szlach nad rz. Wilią, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 52 w. od Wilna, 2 dm., 8 mk. kat.

Wójcik, os. młyn. nad rz. Widawką, pow. noworadomski, gm. i par. Dobryszyc, ma 1 dm., 84 mr. Należała do wsi Kletnia.

Wójciki 1.) w dok. *Wojcziki*, ob. *Pagów* 3.) 2.)

W., folw. należący w XVI w. do miasta Łęczycy (Łaski, L. B., II, 350). Jestto dawne wójtostwo łęczyckie. W lustracji z r. 1569 czytamy: „Młyn nad rz. Bzurą, podle włók wójtowskich Lanczyckich na Starem mieszczie, *Wojcziki* rzeczone“. O grunta te na starem mieście („prata et ejus utilitates in antiqua civitate“) pozywa w r. 1395 do grodu łęczyckiego mieszczan („totam civitatem Lancicien.“) Michno Wojczik „prudens vir“. Musiały one z czasem przejść na własność miasta, skoro Łęczycę, przyciśniętą potrzebą, zastawia je za 700 grzyw. klasztorowi norbertanek (Lustracja ststwa łęczyckiego z r. 1765).

M. R. Wit.

Wojcikowski, młyn pod Zdunami w Wielkopolsce, istniał około r. 1597.

Wójcin 1.) folw. i wś, pow. nieszawski, gm. i par. Piotrków, odl. 32 w. od Nieszawy. Folw. ma 111 mk., wś ma 146 mk. W 1827 było 13 dm., 121 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 385: gr. orn. i ogr. mr. 240, łąk mr. 91, past. mr. 44, nieuż. mr. 10; bud. mur. 8, cegielnia. Wś W. os. 73, mr. 212. Obszar folwarczny uległ parcelacji na drobniejsze części, mające jednak po 136 i 90 mr. Według reg. pob. pow. radziejowskiego z r. 1557 wś W., w par. Piotrkowo, miała 1 1/2 łan., zagr. 3 (Pawin., Wielkop., II, 29). 2.) **W.**, w dok. z r. 1229 *Voncici*, 1308 *Voiczino* a więc *Wojczyno*, wś, folw. i dobra, pow. opoczyński, gm. Wielka Wola, par. Wójcin, leży przy szosie piotrkowsko-kieleckiej, między Sulejowem a Paradyzem, odl. od

Opoczna 21 w., posiada kościół par. murowany, sąd gm. okr. V, ma 77 dm., 615 mk. (wraz ze wsią W. Poduchowny). W r. 1827 było 24 dm., 422 mk. Dobra W. składały się w r. 1874 z folw.: W. i Irenów, rozl. mr. 1348: folw. W. gr. or. i ogr. mr. 236, łąk mr. 29, lasu mr. 142, nieuż. mr. 17; bud. mur. 5, drew. 16; płodozm. 14 pol.; folw. Irenów gr. orn. i ogr. mr. 287. łąk mr. 25, pastw. mr. 4, lasu mr. 294, nieuż. mr. 15; bud. mur. 4, drew. 10, lasy nie urządzone, cegielnia, pokłady wapienia. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś W. os. 74, mr. 783; wś Krasik os. 32, mr. 175; wś Bogusławów os. 9, mr. 18; wś Hieronimów os. 4, mr. 10. Wś W. Poduchowny ma 106 mr. obszaru. Jestto stara osada, której pierwotna nazwa „Wojezyno“ nie pozwala domyślać się w niej osady wójtowskiej, do czego upoważniałoby dzisiejsze brzmienie nazwy. Zapewne zaraz po założeniu klasztoru w Sulejowie, a więc przy końcu XII w., nadaną została cystersom, jak o tem świadczą akty z r. 1229 i 1308. W r. 1365 opat sulejowski zastrzega dla tej wsi prawo pasania bydła i trzody chlewnej w lesie dębowym na obszarze przyległej Dąbrowy (Kod. małop., I, 336, II, 42 i 213). Wezniebardzo założył tu klasztor kościół i urządził parafię. W opisie z początku XVI w. kościół ten, p. w. św. Andrzeja, przedstawiony jest jako stara drewniana budowla zrujnowana, ze złym dachem. Chór tylko nowo został przybudowany. Prawo patronatu posiadał klasztor. Pleban utrzymywał wikaryusza, zakrystyana i kłeryka. Posiadał ośm odrębnych kawałków roli, łąkę, sadzawkę, dwu ogrodników z rolą, odrabiających po 1 dniu piąszym w tygodniu. Karczme wójtowską, daną plebanowi, zajął następnie klasztor sulejowski. Łany kmieccę dawały plebanowi po 1 1/2 kor. żyta i tyleż owsa jako meszne i kołędę (zapewne po groszu z 1 1/2 kor.), którą dawali też zagrodnicy. Wójtowskie łany dawały dziesięcinę (Łaski, L. B., I, 625, 626). Wieś była osadzona na prawie niemieckim, ztąd istniało tu wójtostwo. W r. 1577 dzierżawca wsi Derśław Strzembosz płaci od 10 łan., 4 zagr. z rolą, 3 zagr. bez roli. Rakusz Sołtys od 1 1/4 łana (Pawin., Małop., 292). Zapewne dopiero w XVII w. drogą zamiany czy kupna przeszła wieś na własność królewską i stanowi w r. 1765 część starostwa opoczyńskiego. Obecny kościół murowany stanął kosztem Glasserów, dzierżawców wsi w r. 1825 na miejscu drewnianego. W., par., dek. opoczyński, 2200 dusz. 3.) **W.**, wsi os. młyn. nad rz. Prosną, stanowiącą tu granicę od Szląska, pow. wieluński, gm. Dietrzykowice, par. Wójcin, odl. 20 w. od Wielunia. Wś ma 118 dm., 1034 mk.; os. 5 dm., 48 mk.; os. kościelna 2 dm., 2 mk.; wś W. Poduchowny ma w dwu częściach 153 mk. W r. 1827 było 69 dm., 466 mk. W r. 1891 folw. W. z attyn. Ludomierz rozl. mr. 430: gr. orn. i

ogr. mr. 397, łąk mr. 22, nieuż. mr. 11; bud. mr. 6, drew. 8. Wś W. os. 111, mr. 1348; wś Gola os. 25, mr. 312. Jestto dawna wś królewska, należąca do starostwa bolesławieckiego. Kościół paraf., p. w. św. Katarzyny, fundacji królewskiej, powstał zapewne w XIV w., jakby można o tem wnosić z dość znacznej ilości aparatów i ksiąg, wymienionych w opisie z początku XVI w. Między innymi były tu dwa mszały a trzeci z antyfonami, psalterz pergaminowy, agenda drukowana dyecezyi wrocławskiej. Część kościoła od chóru i zakrystyi były murywane, tylna nawa z chórem drewniane z bali. Widocznie już wtedy rozszerzono pierwotną szczyplą budowlę. Pleban miał dwa łany, ogrody i plac. Folwark królewski dawał dziesięcinę, wartości do 5 grzyw., a łany osiadłe meszne po korcu owsa i tyleż żyta, zaś młynarz i zagrodnicy po groszu (Łaski, L. B., II, 143). Według lustracyi z r. 1564 było tu kmieci os. 24 łąn $9\frac{1}{2}$, karczmarz, ogrodn. 6 z rolą i 2 bez roli, sołtys na 1 łanie, młyny dwa. Dochód wynosił zł. 114 gr. 18 den. 10, z folw. zł. 219 gr. 10, z inwentarza zł. 34 gr. 22 (Lustr., V, 160). W r. 1831 przybudowano do presbiteryum nawę murywaną. Obecnie są tu cztery ołtarze; jeden z nich św. Bartłomieja, przeniesiony z kościoła w Żdżarach. Jeszcze w r. 1700, August II nadaje organizację rolę przewleklewską. Później wś przechodzi na własność prywatną. W. par., dek. wieluniński, 2020 dusz.

Br. Ch.

Wojcin, w dok. *Wojcin, Wojczyn, Wojcino, Woncino*, wś szlach. i gospod. nad jeziorem, w pow. inowrocławskim (strzeleński), sąd i okr. urz. w Strzelnie, urząd stanu cywilnego w Siedlimowie, poczta w miejscu, st. kolei w Mogilnie i Strzelnie, szkoły obu wyznań i par. kat. w miejscu, ew. w Jeziorach (Grosssee). Wś gosp. ma 888 ha, 36 dym., 427 dusz (371 kat., 11 żyd.). Dominium ma 421 ha, z czystym dochodem 4119 mk. Leży na zachod.-póln. od Skulska, przy trakcie z Wilezyna do Strzelna. Obecnie szosa, prowadząca ze Strzelna do Wronów, przedłuża się do Wojcina. Wś nazywana była W. Klasztornym, gdyż należała do klasztoru w Mogilnie, nadana w r. 1065, potwierdzona w r. 1193. R. 1358 opat Bożysław potwierdza rozgraniczenie tej osady od posiadłości klasztoru strzeldeńskiego. W r. 1359 król Kazimierz pozwala opatom z Mogiły założyć wieś w lesie Nieborzu pod Wójcinem. Arcyb. Jarosław przekazuje klasztorowi w Strzelnie dwie grzywny czynszu, składanego przez kmieci wojcińskich, a następnie tegoż jeszcze roku zwraca je klasztorowi w Mogilnie, który za to i za inne nadania zręka się praw swych do Chwałęcina. W r. 1360 występuje Paweł, probosz wojciński. Kościół, p. w. św. Jana Ewangelisty i Chrzciciela, istniał już przed r. 1560. W skład par. wchodziły: Gaj i Nowa Wieś. Później przybyły: Bartodzieje-

wice, Pomiany i Węgrzynów. Za czasów arcyb. Łaskiego należały do probostwa dwa łany z łąkami i dworzysko z ogrodami. Łany kmieccie składały mesznego po 3 miary pszenicy i owsa. Działający kościół drewniany wystawił w r. 1734 Jan Rostkowski, opat mogilnicki. W r. 1873 odnowił go rząd wraz z parafianami. W r. 1580 składał się W. z $9\frac{1}{2}$ łąnów, 4 zagr., 2 komorn. i 1 pół-łanka. W r. 1678 płacił W. podatku 7 złp. 24 gr. od 7 łąnów osiadłych, 1 pustego, od 1 komor. i 3 zagr. 2.) **W. Kapitulny**, w dok. *Wucin*, wś gospod. nad jez. Ptur, w pow. szubińskim (żuńskim), okr. urz. i urząd stanu cywil. w Żuinie, st. kol., poczta i par. ew. w Barcinie (Bartschiu), szkoła i par. kat. w Szczepanowie, szkoła ewang. w miejscu, sąd okr. w Łabiszynie. Obszaru ma 582 ha, 50 dym., 561 dusz (404 kat.). W. był odwieczną własnością kapituły gnieźn., potwierdzoną przywilejem króla Kazimierza z r. 1357. W r. 1373 Mikołaj z Kozuchowa, prob. gnieźn., oddał W. w ręce kanonika Jaranda. W r. 1577 było $6\frac{1}{2}$ śl. os. i 3 zagr. W 1579—1620 podano $7\frac{1}{2}$ śl. os., 3 zagr. i 2 komor., karcznię i młyn o 1 kole. Był tu niegdyś kościół paraf., p. w. Narodzenia N. M. Panny. Istniał już w XV w. Znajdował się w nim słynny cudami obraz N. M. Panny, który następnie przeniesiono do Szczepanowa. Kościół, zbudowany podobno przez Krzyżaków, stał pustkami kilka wieków a parafia przeniesioną została już przed r. 1523. Probostwo posiadało tu folwark, z ogrodem przy kościele i 2 łany roli z łąkami. Dziesięcinę snopową pobierał pleban miejscowy, sołtys płacił pół grzywny rocznie, młynarz dawał korzec mąki pszennej, kmiecie dawali kolendę po groszu z łąnu. Znajdowano tu groby skrzynkowe z czasów przedhistorycznych a podanie niesie, że w żalach spożywają ryceerze, z których co noc wyjeżdża jeden na koniu w żelaznej zbroi, a napoiwszy konia w tutejszem jeziorze, wstępuje do mogiły. *W. Ł.*

Wójcina, w r. 1581 *Wojczyzna*, wś, pow. dąbrowski. Mała ta osada wraz z obszarem tabularnym ma 31 dm. i 195 mk. (4izrael.); leży w nizinie podmokłej, wzn. 173 mt. n. p. m., na prawym brzegu Wisły. Dawniej attyn. Dalastowic, po rozparcelowaniu własności tabularnej około r. 1875, jest dosyć zamożną gminą, posiadającą 330 mr. roli, 79 mr. łąk i ogr., 73 past. i 74 mr. lasu. Parafia w Szczucinie. W 1581 (Pawin., Małop., 234) była własnością Fryderyka Bonara, miała tylko 7 zagr. z rolą i 4 komor. bez bydła. Graniczy na wschód z Dalastowicami, na półn. z Odmętą, na zach. z Kupieninem i Mędrzechowem a na płd. z Wolą Mędrzechowską.

Wojcinek 1) fol., pow. niezawski, gm. Ruzskowo, par. Broniszewo, odl. 56 w. od Nieszawy, ma 3 bud. mur., 10 mk., 118 mr. (109 roli). 2.) **W.**, wś i folw. nad rz. Swędmnią, pow. kaliski, gm. Staw, par. Chlewo, odl. 28 w. od Ka-

lisza, ma 5 dm., 55 mk. W r. 1827 było 10 dm., 70 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 255: gr. or. i ogr. mr. 233, łąk mr. 12, nieuż. mr. 11; bud. mur. 2, drew. 9, pokłady torfu. Wś W. os. 7, mr. 4. Na początku XVI w. łany km. dawały pleban. w Chlewie po 2 kor. owsa i tyleż żyta (Łaski, L. B., II, 61). Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579, wś Wojczynko w par. Chlewo, miała 4 łąn. i 1 sołtysi. *Br. Ch.*

Wojciszki 1.) folw. nad Strawą, pow. trocki, w 4 okr. pol., par. Merecz, o 69 w. od Trok, 1 dm., 10 mk. katol. W r. 1850 własność Michałowskich, miał 60 dzies. 2.) **W.**, wś włośc. i dobra skarbowe, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 19 w.), okr. wiejski Sipowicze, 49 dzus rewiz. 3.) **W.**, folw. i zaśc., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 18 w. od Rossień.

Wojciukiszki, wś włośc. nad rz. Szwinłką, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 12 w. od Święcian, 8 dm., 75 mk. (69 kat., 6 żyd.).

Wojciuliszki, ob. *Wojczuliszki*

Wojciuliszki 1.) dwór, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 58 w. od Kowna. 2.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszty, o 22 w. od Witkomierza

Wojciuniszki, wś włośc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 24 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Białuny, 3 dusz. rewiz.

Wojkieluny, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Widze, własność Pizanieh, ma 173 dzies. (24 nieuż.).

Wojkuniszki, wś, pow. sejneński, gm. i par. Metele, odl. od Sejna 50 w., ma 2 dm., 12 mk.

Wojkuniszki 1.) wś i folw. nad potokiem Samarką, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. i par. Hanuszyszki (o 4 w.), okr. wiejski i dobra Krzywobłockich Romanowo, o 35 w. od Trok. Polw. ma 1 dm., 18 mk. katol.; wś 5 dm. 53 mk. tegoż wyzn. (w 1865 r. 4 dusze rewiz.). W 1850 r. do dworu należało 359 dzies. 2.) **W.**, trzy zaśc., pow. trocki, par. Butrymańce. W r. 1850 należały do Jabłońskich (30 dzies.), Iljasiewiczów (50 dzies.) i Szaguniewiczów (20 dzies.).

Wojkuny, wś nad rz. Sorą, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski Wójtostwo Sudaty, o 18 w. od gminy, 8 dm., 52 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych Antesary.

Wojcyn (mylnie), ob. *Wojcina*.

Wojcza, wś, folw. i dobra, pow. stopnicki, gm. Wojcza, par. Biechów, odl. 6 w. od Stopnicy. Leży niedaleko od Wisły. Na obszarze wsi jezioro, mające do 28 morg. obszaru. Odkryto tu w ostatnich czasach ślady nafty. Wś ma sąd gm. okr. IV i szkołę początkową. Na folw. gorzelnia i cegielnia. W r. 1827 było 64 dm., 408 mk. Dobra W. składały się w r. 1887 z folw.: W. i Wojeczka, Chrzanów, Biechów Górny i Dolny, Wola i Leśny, rozl. mr.: 3028; folw. W. i Wojeczka gr. or. i ogr. mr. 513, pastw. mr.

15, lasu mr. 142, wody mr. 10, nieuż. mr. 35; bud. mr. 14, drew. 13; płodozm. 7° i 14° pol.; folw. Chrzanów, gr. or. i ogr. mr. 518, pastw. mr. 24, wody mr. 2, nieuż. mr. 15; bud. mur. 4, drew. 7; folw. Biechów Górny i Dolny gr. or. i ogr. mr. 397, łąk mr. 293, pastw. mr. 280, lasu mr. 1, wody mr. 19, nieuż. mr. 65; bud. mur. 6, drew. 6; płodozm. 7 pol.; folw. Wola Biechowska gr. or. i ogr. mr. 167, łąk mr. 21, pastw. mr. 75, nieuż. mr. 11; bud. mur. 2, drew. 5; folw. leśny gr. or. i ogr. mr. 305, łąk mr. 23, pastw. mr. 41, nieuż. mr. 25; bud. mur. 2, drew. 9; płodozm. 8 pol., lasy urządzone. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś W. os. 56, mr. 518; wś Wojeczka os. 37, mr. 315; wś Biechów os. 63, mr. 497; wś Chrzanów os. 10, mr. 107; wś Wola os. 38, mr. 140; wś Podwał, os. 7, mr. 61. Fulko, bisk. krakow. dziesięciny z wsi „Woecha“ nadaje r. 1207 klasztorowi w Busku. „Voyszyk de Woycza“, komornik królewski, obecny jest przy akcie z r. 1363 (Kod. dypl. pol., I, 181, 225). Albertus de W. asystuje przy akcie spisany w Opatowie r. 1379 (Kod. małop., I, 413). W połowie XVI w. Wojcza, w par. Biechów, należy do Jana z Rytwian i Jana Wojszyka (Wojczyka?). Dzieścicę z 12 łąn. km., wartości do 12 grzyw., pobierał klasztor w Busku. Dwa folw. rycerskie dawały kościołowi w Biechowie. Istniała już wtedy Wojeczka (mała Wojcza), należąca do Jana z Rytwian i Stanisława Piestrzeckiego. Cztery łany km. dawały dziesięcinę, wartości do 5 grzyw., kościołowi w Zborowie, zaś folw. rycer. pleban. w Biechowie (Długosz, L. B., II, 454 i III, 95). W r. 1579 Wojcza i Wojeczka należą wraz z okolicznymi wsiami do Fryderyka Bonara, który płaci z W. od 21 os. na 10½ łąn., 4 zagr. z rolą, 4 komor, 7 ubog., z Wojeczki zaś od 12 os., 6 łąn., 1 zagr. z rolą, 1 kom., 3 ubog. (Pawin., Małop. 230). W. gmina, należy do sądu gm., okr. IV w Wojczy, urząd gm. w Biechowie, st. poczt. w Stopnicy. Gmina ma 9420 mr. obszaru i 4255 mk. Śród ludności stałej jest 38 żyd.

Wojczany 1.) wś pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 36 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 60 w. od Nowoaleksandrowska.

Wojcze, ob. *Mierzejewo*.

Wojcze 1.) wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, o 63 w. od Rossień. 2.) **W.**, pow. rossieński, ob. *Wajcie*.

Wojczice, węg. *Vecse*, wś, w hrab. ziemnieńskim (Zemplin), ma kościół par. gr.-kat., 799 mk.

Wojczuliszki al. *Wojciuliszki*, wś, pow. suwalski, gm. Andrzejowo, par. Puńsk, odl. 24 w. od Suwałk, ma 28 dm., 228 mk. Obręb leśny W. stanowił część dóbr rząd. Krasnowo, miał 1203 mr. obszaru.

Wojczyki, ob. *Wójciki*.

Wojda al. *Chelstów*, młyn, należący do dóbr Dębska Wola, w pow. jędrzejewskim.

Wojdaciszki, folw. nad stawem, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 42 w. od Wilna, 2 dm., 26 mk. (15 prawosł., 8 katol., 3 żydów); gorzelnia. Była tu dawniej kaplica katol. parafii Bystrzyca, fundacyi Korsaków. Własność niegdyś Korsaków, dalej Święciekich, wreszcie Bronisława Kulwińskiego.

Wojdagi, okolica szlach., pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 33 w. od Lidy, 11 dm., 134 mk.

Wojdagine, dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 45 w. od Poniewieża.

Wojdakemie, ws włośc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Butrymańce (o 10 w.), okr. wiejski Krużnice, o 67 w. od Trok, 15 dm., 146 mk. katol. i 6 żydów (w 1865 r. 61 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Punie.

Wojdal, ws ryc., w pow. inowrocławskim, sąd okr. i urząd. w Inowrocławiu, urząd stanu cywil. w Gniewkowicach, st. kol. żel. i poczta w Złotnikach (Gueldenhof), par. kat., szkoła kat. i ew. w Dźwierznie (Kaisertreu), par. ew. w Barcinie; obszaru 341 ha, 7 dm., 81 mk. (59 kat.). Pod r. 1583 W. podany w par. Dźwierzno jako młyn.

Wojdale, część lasu w Dulnowie, pow. czarnkowski.

Wojdale, okolica szlach., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 53 w. od Lidy a 18 w. od Ejszyszek, 8 dm., 58 mk. katol., 5 żyd. A. T.

Wojdatany 1.) ws, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 55 w. od Kowna. Należy do dóbr Datnów, dawniej Brzostowskich, następnie Szczytów, obecnie Chrapowickich. 2.) **W.**, dobra i okolica, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skawdville, par. Stulgie, o 34 w. od Rossień. Dobra, własność dawniej Chrapowickich, dziś Butlerów, mają 716 dzies. (104 lasu, 20 nieużytk.). Kielczewscy mają tu 40 dzies. (3 nieu.), Walentynowiczowie 43 dzies. (4 lasu), mieszczenie Żadecey 23 dzies. (1 nieu.), Rodowiczowie 53 dzies. (20 lasu, 1 nieu.), Stankiewiczowie 32 dzies. (5 lasu, 1 nieu.).

Wojdaty 1.) ws nad Wilią, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino (o 12 w.), okr. wiejski i dobra Łęskich. Waka Biała, o 11 w. od Wilna, 37 dm., 60 mk. prawosł., 270 katol. (w 1865 r. 110 dusz rewiz.); dwa młyny wodne. 2.) **W.**, ws, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skawdville; Iwankiewiczowie mają 199 dzies. (35 nieu.).

Wojdelańce, os. karcz., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 62 w. od Nowoaleksandrowska.

Wojdmińce, ws różnych właścicieli, pow. nowoaleksandrowski, par. Nowoaleksandrowski.

Wojdminy, folw., pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Żagory, o 52 w. Szawel.

Wojdotany, ws, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, o 34 w. od Rossień.

Wojdy 1.) ws, pow. warszawski, gm. i par. Nieporęt, ma 36 mk., 93 mr. 2.) **W. Radziejewo**, ws i fol., pow. szczuczyński, gm. Przestrzele, par. Rajgród, odl. 32 w. od Szczuczyna. W 1827 było 8 dm., 56 mk. W r. 1873 fol. W. Radziejewo rozl. mr. 481: gr. orn. i ogr. mr. 118, łąk mr. 180, pastw. mr. 76, lasu mr. 76, nieuż. nr. 32; bud. mur. 1, drew. 8; pokłady torfu. Ws W. Radziejewo os. 15, mr. 85.

Wojdy, zaśc., pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 59 w. od Poniewieża.

Wojdyły 1) os., pow. mazowiecki, gm. Szeptowo, par. Dąbrówka. 2.) **W.**, pow. mazowiecki, gm. Klukowo, par. Wyszonki.

Wojdyły 1.) ws, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 85 w. od Kowna. 2.) **W.**, dwór, własność ks. Wasilezykowa, pow. rossieński, par. Taurogi. 3.) **W.**, dwór, pow. rossieński, par. Żwingi, własność Wasilezykowa.

Wojdzbuniszki, folw., pow. wyłkowyski, gm. i par. Bartniki, odl. od Wyłkowyszek 16 w., ma 7 dm., 156 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 810 gr. or. i ogr. mr. 577, łąk mr. 170, pastw. mr. 44, nieuż. mr. 19; bud. mur. 19, drew. 7; płodozm. 9 pol., pokłady torfu. Poprzednio należała do niego ws Chomicze, os. 8, mr. 302.

Wójeczka, ws, pow. stopnicki, gm. Wójcza, par. Biechów. W r. 1827 było 36 dm., 201 mk. Ob. *Wójcza*.

Wojdźgotany, ws, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Radziwiliszki, o 36 w. od Szawel.

Wojdzie 1.) ws, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Kielmy. *Mieszcz. Saks* ma tu 112 dzies. (12 lasu, 10 nieuż.). 2.) **W.**, dobra, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 32 od Rossień.

Wojdziuliszki al. *Wojdziuliszki*, folw. i ws, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Giełwany, o 57 w. od Wilna, 11 dm., 103 mk. katol.; własność ks. Żagielów.

Wojdzenie, ws, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Wojstom (o 12 w.), okr. wiejski Hanuta, o 83 w. od Święcian, 15 dm., 139 mk. prawosł. i 3 kat. (w 1865 r. 52 dusz. rewiz.), własność Szafkowskich i Stefanowskich.

Wojdziewicze 1.) os., pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Samarowicze, 78½ dzies. (5 łąk, 2 lasu, 1 nieuż.). 2.) **W.**, ws, tamże, gm. Krzemienica, o 18 w. od Wołkowyska, 111 dzies. ziemi włośc. i 47 należącej do różnych właścicieli.

Wojdzinięta, ws nad rz. Wilią, pow. święciański, w 4 okr. pol., o 82 w. od Święcian, 22 dm., 165 mk. (162 praw., 3 kat.).

Wojdziszki, uroczysko, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Zdzięcioł.

Wojdziuny, ws, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 37 w. od Poniewieża.

Wojdziuszki 1, 2 i 3, trzy zaśc. nad jez. Bosze, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. dobra skarbowe Łyngmiany (o 8 w.), okr. wiejski Antolkiema, o 35 w. od Święcian, 5 dm., 34 mk. katol. (w 1865 r. 20 dusz. rewiz.).

Wojehoszcze, w dokum. *Woihoszcze, Woihoszcze*, wś nad rzką Olesią, pow. kowelski, gm. Kamień Koszyrski, 65 dm., 459 mk., cerkiew, młyn wodny i wiatrak. Podług reg. pobor. pow. włodziemskiego w 1577 r. należy do Niesuchojeży kn. Romana Sanguszki, który wnosi ztąd z 19 dym. półdworzysz., 4 ogr. po 4 gr. W r. 1583 płaci od tyłuż dym. i ogr. a nadto od 1 popa (Jablónowski, Wołyn, 65, 113).

Wojeicie, zaśc. i wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 34 i 35 w. od Nowoaleksandrowska.

Wojejkowce 1 i 2-gie, dwie wsi, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Wasiliszki (o 9 w.), okr. wiejski Szejbakpol, o 48 w. od Lidy a 9 w. od Wasiliszek. W. 1 w 1865 miały 10 dusz. rewiz. i należały do dóbr Lebiodka Iwanowskich; W. 2-gie 27 dusz. rewiz., należały do dóbr Szlachetowszczyzna Wołkowych. Podług spisu z r. 1866 obie miały 8 dm., 83 mk. kat.

Wojejkowice al. *Nowa-Planta*, wś, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. i gm. Horodysze, o 44 w. Nowogródka. *A. Jel.*

Wojejkowo, wś, pow. wiazemski gub. smoleńskiej, o 13 w. od Wiazmy, ma 6 dm., 89 mk., fabryka zapalek.

Wojel, uroczysko, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Worocewicze, o 65 w. od Kobrynia.

Wojele, wś włośc. nad pot. Łaukinis, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Kukuciszki, okr. wiejski Puczkarzyski, o 43½ w. od Święcian, 9 dm., 59 mk. katol.

Wojencze, okolica, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Grodzisk, o 59 w. od Bielska, 130 dzies. (4 łąk i pastw., 4 lasu, 2 nieuż.).

Wojenna Dolina, uroczysko, ob. *Kosówka* (pow. skwirski).

Wojerecy, ob. *Wojrowice*.

Wojewicze, wś przy ujściu rz. Suszy do Olsy, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świstockim, gm. i par. praw. Bacewicze, o 43 w. od Bobrujska, ma 20 osad, cerkiewkę św. Jerzego, fundacyi Barbary Zabiellowej. Należała za poddaństwa do domin. Olsa, Zabiellów. *A. Jel.*

Wojewoda, os. młyn., w pow. stopnickim, ob. *Czyżów* 4.)

Wojewodczyńce, wś nad rzką Derłą, dopł. Dniestru, pow. mohylowski, okr. pol. Jaryszów, gm. i par. kat. Ozarzyńce, sąd, st. poczt. i dr. żel. Mohylów (o 12 w.), ma 212, dm., 1093 mk., 733 dzies. ziemi włośc., 1356 dworskiej (z Skazińcami), 47 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1874 r. Własność da-

wniej Kossakowskich, Komarów, dziś Rafałowiczów. *Dr. M.*

Wojewódka al. *Wojewódki*, wś, pow. sieński, gm. Ostrowno, o 1 w. od jez. Mosznia.

Wojewódki Górne i Dolne, dwie wsi, pow. sokołowski, gm. Kudelczyn, par. Sokołów. W. Górne mają 18 dm., 188 mk., 790 mr.; W. Dolne 41 dm., 320 mk.; 1011 mr. W 1827 r. W. Górne miały 33 dm., 194 mk.; W. Dolne 21 dm., 136 mk. Było to gniazdo Wojewódzkich. Ztąd pochodził Wojewódzki Jakub, obrońca Smoleńska w r. 1633.

Wojewodowszczyzna, okolica szlachecka, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, o 46 w. od Mińska, do niedawna była własnością rodziny Piątkowskich, teraz Wojnow, ma 2 osady, 7½ włók. *A. Jel.*

Wojewodyńce, część Horodnicy, w pow. husiatyńskim.

Wojewodza al. *Wojewodza Wies*, wś, pow. łowicki, gm. Bielawy, par. Chruślin, odl. 17 w. od Łowicza, 3½ w. od Chruślin, ma szkołę początkową (od r. 1865), 15 dm., 135 mk., 240 mr. W 1827 r. było 11 dm., 119 mk. Na początku XVI w. łany km. i wójtowskie dawały dziesięcinę pleb. w Chruślinie (Łaski, L. B., II, 347). W r. 1728 wś była własnością Marcina Walewskiego, kaszt. brzezińskiego.

Wojewodziele, wś i dobra, pow. poniewiecki, w 1 okr. pol., gm. Pniewy, o 3 i 4 w. od Pniewieża. Włośc. Giejgo ma tu 110 dzies. (10 lasu, 5½ nieuż.).

Wojewodzin, wś przy źródłach rzki Undegi (dopł. Dybły, uchodzącej do Elka), pow. szczuczynski, gm. Bogusze, par. Grajewo, ma 1692 mr. W r. 1827 było 18 dm., 104 mk.

Wojewodzina, os. młyn., pow. noworadomski, gm. i par. Sulmierzyce ma 1 dm., 7 mk., 37 mr. W r. 1827 był 1 dm., 6 mk.

Wojewodzino, wś i folw., pow. szczuczynski, ob. *Wierzbowo*.

Wojewodziszki 1.) w spisie z 1865 r. *Wojwojdziszki*, wś, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 20 w.), okr. wiejski Zameczek, o 12 w. od Wilna, 9 dm., 114 mk. katol. (w 1865 r. 20 dusz. rewiz.); należy do dóbr Bujwidziszki hr. Tyzenhauzenów. 2.) **W.**, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenczyn (o 9 w.), okr. wiejski Traszkuny, o 36 w. od Wilna, 1 dm., 19 mk. katol. (w spisie z r. 1865 9 dusz. rewiz.); należy do dóbr skarbowych Giejany. 3.) **W.**, wś i dobra nad Wilią, pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Janowo (o 7 w.), o 38 w. od Kowna, własność Bolcewiczów, ma 733 dzies. (154 lasu, 63 nieuż), gorzelnia, młyn wodny. 4.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Ołoty, par. Szaty, o 30 w. od Wilkomierza, własność w 1787 r. Michała Kuszelewskiego, mostow. upickiego, dziś Montwiłłów.

Wojewodzk, sloboda, pow. starobielski gub.

charkowskiej, gm. Wojewodzk, o 38 w. od Starobielska, 75 dm., 587 mk., żarząd gminy, cerkiew.

Wojganiszki, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Daugieliński (obw.), okr. wiejski Michałowo, 17 dusz rewiz.

Wojgiany, folw. szl. nad rzeką Poltanką, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 30 w. od Oszmiany, 1 dm., 26 mk. katol.

Wojgieta 1.) folw. szl. nad bezim. potok., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 4 w. od Oszmiany, 1 dm., 23 mk. katol. 2.) **W.**, karczma, przy trakcie z Oszmiany do Wilna.

Wojkały, ws. włośc. nad rzeką Spuszą, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Lack, o 3 w. od gminy a 12 w. od Szczuczyna, 7 dm., 40 mk.; należy do dóbr skarbowych Rożanka.

Wojkocz, ob. *Wajkowce*.

Wojkontany, ws. włośc. nad rzeką Duśmianką, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Hanuszyski (o 10 w.), okr. wiejski Wojkontany, o 49 w. od Trok, 14 dm., 129 mk. kat. (w 1765 r. 44 dusz. rewiz.). Okr. wiejski obejmuje jedną tylko ws. Wojkontany.

Wojków, ws. i folw., pow. sieradzki, gm. Gruszczyce, par. Wojków, odl. od Sieradza 23 w., posiada kościół par. drewniany, 35 dm., 288 mk. W r. 1827 było 22 dm., 176 mk. Można się domyślać, że wieś, którą r. 1323 sąd ziemski kaliski przysądza kościołowi gnieźn., odrzucając żądanie Jana, syna Sulisława, roszczonego do niej prawa, jestto Wojków, dawna własność arcyb. gnieźnieńskich, wspominana w dok. z r. 1357 (Kod. Wielk., № 1354). Arcybiskupi założyli tu parafię i kościół, wspominany w dokum. z początku XVI w. Kościół ten, p. w. św. Małgorzaty, miał na początku XVI w. dochód szacowany na 30 grzyw. Uposażenie w ziemi stanowiły dwa łany, trzy ogrody, trzy sadzawki. Ws. dawała pleban. tylko meszne po groszu od głowy rodziny. Przy kościele była szkoła. W r. 1646 arcyb. Maciej Łubieński wznosił nowy kościół, który w r. 1756 został przebudowany i r. 1762 konsekrowany (Łaski, L. B., II, 55 i przypisy). W. par., dek. sieradzki, 5272 dusz. *Br. Ch.*

Wojków, ws., pow. bielski, w gub. grodzieńskiej, ob. *Mielnik*.

Wojków, ws., w pow. mieleckim, par. rzym.-kat. w Padwie, leży w nizinie podmokłej, wzn. 162 mt. n. p. m., na praw. brzegu Wisły, na zachód od gościńca z Mielca do Baranowa (odl. 7 km.). Wieś jest zabudowana nad dużym stawem. Wraz z małą wólką, zwaną Sikory (5 dm.) i obszarem większej posiadłości liczy 107 dm. i 479 mk. (233 męż., 246 kob.), z których 443 rzym.-kat. a 39 izrael. Pos. tabularna (Siegłów i Kroc) dzieli się na dwie części: Annapol o obszarze 204 mr. i Wojków 675 mr. Role i łąki stanowią przeważną część obszaru, na stawy odpada 12 a na nieużytki 14 mr. Gleba napływowa i uro-

dzajna. Pos. mniejsza ma 387 mr. roli, 53 mr. łąk i ogr. i 20 mr. pastw. Wymieniony w liście wsi dających dziesięcinę klasztorowi tyńcekiemu, w pierwotnym nadaniu. Wydawca Kod. małop. domyśla się, że wieś „Boykow“, którą Bolesław, ks. krakow., nadaje r. 1260 Hensirovi i Piotrowi, dziedzicom wsi Dubie (Dupe), jest dzisiejszym Wojkowem. (Kod. małop., I, 95). W r. 1508 posiadał tę wieś wraz ze siedmiu innymi Andrzej Kurozwęcki (Pawii., Małop., 457) w 1578 Andrzej Leszczyński. Było w niej 28 kmieci, 8 łan., 5 zagr., 4 komor. (ib., 200). Do r. 1717 należał W. do par. w Dymytrowie Wielkim i dopiero po zniesieniu kościoła przez powódź przydzielono W. do Padwy. Graniczy na zach. z Majdanem Wielkim i Kłębowem, na płd. z Padwą, na wschód z Gołego Wołą, na płn. z Domaczynami. *Mac.*

Wojkowa, uludu *Wojtkowa*, ws., pow. sądecki, w zwartej dolinie pot. t. n., dopł. Muszynki, wzn. 662 mt. n. p. m. Od połd. zasłania wioskę szczyt Beskidu Barwinek (796 mt.), którego grzbietem przechodzi granica Galicyi i Węgier, od wschodu Wysokie Berestie (895 mt.), od zach. Stupny (868 i 771 mt.). Chaty wsi tworzą długą ulicę po obu brzegach potoku, w srodku stoi cerkiew paraf. drewniana, należąca do dekanatu muszyńskiego. Obok cerkwi jest szkoła ludowa. Ws. liczy 60 dm. i 374 mk. (372 gr.-kat. a 2 izrael.). Niegdyś należała ws. do biskupstwa krakow., teraz do skarbu państwa. Posiadłość tabularna ma wogóle 504 mr., prawie wyłącznie lasu; pos. mn. 768 mr. roli, 206 mr. łąk i ogr., 211 mr. pastw i nieuż. i 70 mr. lasu. Uposażenie probostwa gr.-kat. składa się z 40 mr. roli, 3 mr. łąk, 2 mr. pastw., 9 mr. lasu i dodatku do kongruy w kwocie 152 złr. Pierwszy raz spotykamy nazwę wsi w spisie z r. 1674 (Pawii., Małop., 54a), co wskazuje, że dopiero w XVII w. została założona. Graniczy na płn. z Powroźnikami, na wschód z Muszynką i granicą Węgierską, na płd. z Dubnem, a na zach. z Muszyną. *Mac.*

Wojkowce, niem. *Vojkendorf*, węg. *Vojkócz* al. *Voikfalva*, ws., w hr. spiskim, pow. lewocimkim. W r. 1890 było 45 dm., 237 mk., 232 Słowaków, 2 Niemców i 3 Madarów religii rz.-kat. i 307 mr. obszaru. Par. rz.-kat. w Słotwinie (Szlátvin), sąd pow. w Podegrodziu Spiskim, urząd podatk. w Lewoczy (Leutschau), st. p. we Włochach. W. wymienione są już w dok. z r. 1290. *W. H.*

Wojkowice 1) *Kościelne*, ws. i folw. nad rz. Czarną Pszemszą, pow. będziński, gm. i par. Wojkowice, odl. 12 w. od Będzina, posiadają kościół par. murowany, szkołę początkową, dom przytułku dla 2 ubogich, urz. gm., młyn. Ws. ma 90 dm., 582 mk., 1529 mr.; folw. 7 dm., 27 mk., 434 mr.; os. prob. 5 dm., 3 mk., 8 mr.; młyn 2 dm., 15 mk., 47 mr. W. Poduchowne, kol., ma

12 dm., 93 mk., 103 mr. W r. 1827 było 99 dm., 588 mk. Dobra rząd. W. składały się w r. 1855 ze wsi i folw. W., wsi Wareżyn, wsi i folw. Dąbie, folw. Warnie i wsi Kuźnica Wareńska. W. są starą osadą. Już w połowie XV w. noszą nazwę „Kościełnych“, mają kościół par. murowany, p. w. św. Marcina, uposażony ziemią. Dzieńdziejami wsi są: Jan Działeczki w połowie a w drugiej: Mateusz, Andrzej i Mikołaj (Długosz, L. B., II, 188). Kiedy ws stała się własnością królewską, niewiadomo. Może przeszła pierwiej na własność bisk. krakow. a z ich dobrami do rządu. W. par., dek. będziński, 3220 dusz. W. gmina, należy do sądu gm. okr. II w miejscu, ma 13,717 mr. obszaru i 6014 mk. Śród stałej ludności, 7 prot. i 59 żyd. 2.) **W. Komorne**, ws nad rz. Brynicą, pow. będziński, gm. Bobrowniki, par. Czeladź. Ws ma 93 dm., 722 mk., 1091 mr.; 2 os. młyn. 2 dm., 6 mk., 31 mr., os. karcz. 1 dm., 9 mk., 34 mr. Na obszarze wsi kopalnia węgla kamiennego, galmanu i rudy ołowianej. W r. 1827 było 48 dm., 320 mk., par. Targoszyce. W połowie XV w. ws ta należała do par. Siewierz i była własnością biskupów krakow. Trzy łany km. dawały za dziesięcinę biskupowi po fertonie. Był też jeden zagrodnik. Sołtystwo na dwu łanach, z młynem i 1 zagr., dawały dziesięcinę kościołowi w Mysłowicach, wartości 2 flor. Jeden łan należał do kościoła w Siewierzu i płacił mu grzywnę czynszu, dziesięcinę zaś, wilości 1 fertona, pobierał biskup (Długosz, L. B., II, 201, 205). *Br. Ch.*

Wojkowiec, po rus. *Wujkowyczi*, ws, pow. mościcki, 7 klm. na wsch. od urzędu poczt. w Mościskach, 10 klm. na zach. od sądu pow. w Sądowej Wiszni. Na płu.-zach., na płu. i na wsch. leży Twierdza, na pld. Zawadów, na płu.-zach. Lipniki. Wschodnią część wsi przepływa pot. Młynówka, dopł. Wiszni. Włas. więk. ma roli or. 4, łąk i ogr. 46. pastw. 3, lasu 27 mr.; wł. mn. roli or. 375, łąk i ogr. 56, pastw. 108, lasu 1 mr. W r. 1880 było 87 dm., 405 mk. w gm. (307 obrz. rzym.-kat., 90 gr.-kat., 8 dys.; 352 Pol., 53 Rus.). Par. rzym.-kat. w Stojańcach, gr.-kat. w Twierdzy. *L. Dz.*

Wojkowiec, pow. wrocławski, ob. *Krieblo-witz*.

Wojkowiec, czesk. *Vojkovicé*, niem. *Wojkowitz* ws, nad pot. Rybią, który połączywszy się z Praszywką, tworzy pot. Hulezynę, dopł. Łuczyny, na Szląsku austr., w pow. cieszyńskim, 15 klm. na pld.-zach., od Cieszyna, przy gościńcu do Frydka. W r. 1880 było 848 mr. obszaru i 473 mk., 402 kat., 56 prot. i 15 izr.; 452 Czechów, 4 Polaków i 15 Niemców. W. należą do par. rz.-kat. Dobra (Dobrá, Dobrau), ew. Lgota. Szkoła ludowa w miejscu. Jestto ws morawska, na granicy obszaru polskiego. Katolicy mówią tu po morawsku, ewangelicy po polsku. Par. *Nossowice*. *W. H.*

Wojkowiec, ws nad rzką Świnorojką, pow. włodzimierski, gm. Chorów, 48 dm., 293 mk., cerkiew, młyn wodny. Podług. reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1570 i 1573 r. własność p. Wasilowej Zahorowskiej, kaszt. braclawskiej, i ks. Maruszy Zbaraskiej. Pobór oddzielnie niewykazany (Jabłonowski, Wołyn, 34, 114).

Wojkowiec czy *Wojnowiec*, os., pow. jędrzejowski, gm. Sobków, par. Łukowa. Leży na pld. od wsi Siedlce. śród lasów, ma 5 dm.

Wojkówka, ws, pow. krośnieński, na prawym brzegu Wisłoka, przy gościńcu z Korczyny do Frysztaka (odl. 10.5 klm.) Wieś jest zabudowana na porzeczu, na wschodzie jednak ma wzgórze lesiste, sięgające 334 mt. Liczy 76 dm. i 400 mk. rzym.-kat. Paraf. w Łączkach. Pos. tabularna (Józ. Wiktora) ma 186 mr. roli, 19 mr. łąk, 3 mr. ogrodu, 9 mr. pastw., 142 mr. lasu; pos. mu. 331 mr. roli, 33 mr. łąk i ogr., 57 mr. pastw. i 5 mr. lasu. W r. 1536 należała W. do par. w Szebnie i była dziedzictwem Marcina Kamienieckiego, wojew. podolskiego, jako attyn. Kamieńca (zamku odrzykońskiego). Dzierżawił ją Baltazar Dąbrowski, dziedzic sąsiedniej Modęrowki. Miała 13 kmieci płacących 6 grzyw. 14 gr. i dających prócz tego 28½ kor. owsa kury, jaja, sery. Nadto odrabiali pańszczyznę na gruntach Łączek. Sołtys miał 1 lan roli, karcznię i szósty denar z czynszu pańskiego (Pawliń., Małop., 523, 525). W r. 1571 było tylko 9 kmieci na 6 łan., 4 zagr., 2 komor. z bydłem i 2 bez kydła. W. graniczy na płu. z Łączkami, na wsch. z Węglówką a na pld. z Bratkówką *Mac.*

Wojkowo, ws, w par. Głuszyn (dziś pow. poznański). Rozgraniczane około r. 1508 z Taczałami i Wścieklicami, istniało jeszcze r. 1570. Leżało po prawym brzegu Warty, na pld. od Poznania, w okolicy Daszewie, Piotrowa i Kamionek, zwanych pierwotnie Kamienowicami. Z tego W. pisał się w r. 1398 Miroslaw Woykowski, prawujący się z sąsiadem, Jaryszem Kamienińskim. *W. Ł.*

Wojksztajcie, ws, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. i par. Szydłów, o 14 w. od Rossień, własność Witkiewiczów, ma 210½ dzies. (6 lasu, 6½ nieuż.).

Wojksztance, ws włośc. nad jez. Sznoris, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 58 w. od Wilna, 4 dm., 66 mk. katol.

Wojksztany, zaśc. rząd., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 24 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. katol.

Wojksztomie, zaśc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Szumsk (o 6 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Kosina, 5 dusz rewiz.

Wojkucie, ws, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 11 w. od Nowoaleksandrowska.

Wojkuciszki, ws, pow. trocki, w 3 okr. pol., o 53 w. od Trok, 2 dm., 20 mk. (11 katol., 9 mahom.).

Wojkuńce, ws. włość., pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Raduń (o 6 w.), 70 dusz rewiz.

Wojkuny, ws., pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Dobejki, o 86 w. od Wilkomierza.

Wojkutany, zaśc., pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Dobejki, o 66 w. od Wilkomierza.

Wojliszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 41 w. od Nowoaleksandrowska.

Wojłoby, ws., pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skawdville, par. Widukle, o 15 w. od Rossień.

Wojłowo, ws., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Mściże, o 56 w. od Borysowa.

Wojtyczkowce, część wsi Repisko, w pow. magórzeńskim (hr. spiskie).

Wojtyzski, mylnie (ob. *Lesnictwo*, t. V, 161), za: *Wojtyzski*.

Wojmadyzski (w spisie z r. 1827), ob. *Wojwodyzski*.

Wojmica, w dokum. *Wennica*, *Wojnica*, *Ujmica Pawłowicka*, ws., pow. włodzimierski, na płu. od mka Łokacze.

Wojmutyzski, dwór, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszy, własność Francuzowiczów, 132 dzies. (3 lasu, 2 nieuż.).

Wojna al. *Wojnińce*, pow. berdyczowski, ob. *Machnówka* (t. V, 878).

Wojnachy, ws., pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Kamionka, o 7 w. od Sokółki, 212 dzies. ziemi włość.

Wojnajcie, ws. nad rz. Sauzdrawą, pow. telszewski, okr. pol. sałański, o 38 w. od Telsz, 14 dm., 169 mk., młyn wodny (1859).

Wojnapol, zaśc. rząd. nad rzeką Narocz. pow. święciański, w 4 okr. pol., o 81 w. od Święcian, 1 dm., 7 mk. prawost.

Wojnarowa, ws., pow. grybowski, odl. 6-8 klm. od Bobowy, w okolicy podgórskiej, mało-wnieczej, nad pot. Spólnikiem, uchodzącym z lew. brzegu do Białej, dopł. Dunajca, naprzeciw Jeżowa. Wieś rozrzucona, dzieli się na sześć wólek: Mosteczna, Rzeki, Sikornik, Sośnie, Zabrzeż i Wojnarowa. Mają one razem 109 dm. i 693 mk. (340 męż., 353 kob.); pos. tabularna dzieli się na: Średni folwark, Wyższy i Niższy folwark i Wygodę, razem 7 dm. i 80 mk. Par. rz.-kat. w Wilczyskach. Posiadłość tabularna ma 707 mr. roli, 20 mr. łąk, 2 mr. ogr., 22 mr. pastw., 262 mr. lasu, 1 mr. 1494 sąż. parcel budowl. Pos. mn. wynosi 549 mr. roli, 34 mr. łąk i ogr., 118 mr. pastw. i 62 mr. lasu. Jest to stara osada, gniazdo Strzemieńczyków. Do wsi przytyka fol. Zamczysko (ob. *Jeżów*), a na górze Trzeblin znajdują się szczątki starych budowli. W połowie XV w. dziedzicem wsi był Jan h. Strzemień. Łany km. dawały dziesięciną, wartości do 20 grzyw., biskupowi krakow., folw. rycerski pleb.

w Wilczyskach (Długosz, L. B., II, 253). W r. 1581 (Pawiński, Małop., III) była W. własnością Byliny i miała 8 knieci, 6 zagrod. bez roli i 6 kom. bez bydła. Graniczy na wschód z Wilczyskami, na płd. z Jeżowem, mianowicie częścią Zamczysko, na płd. z Chodorową a na zachód z Nicewią.

Wojnarówka 1.) zachodnia część wsi Strym, w pow. radomyskim. 2.) **W.** al. *Wojnarów*, nieistniejące sióło, w sąsiedztwie Czopowicz i Meleni, t. j. w płu.-zach. zakątku dzisiejszego pow. radomyskiego, po lew. brzegu rz. Irszy, prawdopodobnie w pobliżu wsi Józefówki (w pow. owruckim). 3.) **W.**, u Pochilewicza *Winarówka*, ws. nad rzeką Tarhań, pow. taraszczański, w 2 okr. pol., gm. Stawiszcz (o 6 w.), o 35 w. od Taraszczy, ma 1100 mk. (w 1863 r. 955 mk.), w trzeciej części b. szlachty polskiej. Włóścianie uwłaszeni zostali na 514 dzies., ocenionych pierwotnie na 20608 rs. Posiada cerkiew p. w. św. Jana Bogosłowa, wzniesioną w pierwszej połowie zeszłego wieku, na miejsce dawniejszej, istniejącej p. t. św. Parascewii. Ws. należy do dóbr Stawiszcz hr. Branickich.

Wojnarowicze, ws. i folw., pow. miński, par. kat. Sołomerecze, ma 17 dm., 48 dusz, 180 dzies., kaplicę katol. p. wez. Wniebowstąpienia. Należy do dóbr Sołomerecze (ob. t. XI, 61).

Wojnarowo al. *Winarowo*, ws. nad rzeką Pientrycą, dopł. Berezyny, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Brodziec, przy gościńcu z mka Bohuszewicz do Bożyna, ma 12 osad; miejscowość leśna, z dobrą glebą z powodu kultury i łąk obfitych.

Wojnary, ws., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 14 w. od Rossień.

Wojnary al. *Wojnasze*, niem. *Wojnassen*, ws., pow. olecki, st. p. Gr. Czymochen.

Wojnaryzski, ws., pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 63 w. od Kowna.

Wojnaszówka, ws., pow. mohylowski, okr. pol., par. kat., sąd, st. poczt. i dr. żel. Bar (o 4 w.), gm. Tereszki, o 69 w. od Mohylowa, ma 42 dm., 236 mk., 188 dzies. ziemi włość., 302 dworskiej. Własność dawniej Jastrzębskich, następnie Ostolskich.

Wojnatyzski, ws. i dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. i par. Szydłów, o 23 w. od Rossień. Dwór, własność dawniej Godwojszów, obecnie Przeciszewskich, ma 149 dzies. (40 lasu). We wsi mają posiadłości: Panfilów 88 dz. (2 lasu, 9 nieuż.) i włość. Wyboras 20 dzies.

Wojnejki, dwór i ws., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Jużynty, par. Komaje, o 60 w. od Nowoaleksandrowska, własność Parczewskich, dawniej Rudominów, ma 224 dzies. (76 lasu, 6 nieuż.). Na polach wsi znajduje się mnóstwo mogił przedhistorycznych.

Wojnekany, okolica, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., gm. Skrobaciszki. Mają tu: włość. Ka-

zenas 24 dzies., szlachta Minginowie w W. i Sa-
banach 137 dzies. (4 lasu), Plewakowie 62 dz.
(6 lasu, 4 nieuz.), Proniewscy 30 dzies. (3 lasu,
4 nieuz.), Tomkiewiczowie 27 1/2 dzies. (2 1/2 lasu),
Frejtagowie 25 dzies. (3 lasu, 1 nieuz.),
Szpakiewiczowie 50 dzies., Ejsymontowie 160
dzies. (36 lasu, 9 nieuz.).

Wojnekupis, strumień, w gub. kowieńskiej,
lewy dopływ Okmiany,

Wojniaczyn, ob. *Woniaczyn*.

Wojniaki, zaśc. nad jez. t. n., pow. trocki,
w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbo-
we Międzyrzecze (o 14 w.), o 6 w. od Trok, 1
dm., 12 mk. katol. (w 1865 r. 3 dusze rewiz.).
Wspomniany w dok. z r. 1409. Ob. *Troki*.

Wojniałgowo, ws włośc. i ferma rządowa,
pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Wojstom
(o 4 1/2 w.), okr. wiejski Ruskie Siolo, 12 dusz
rewiz.

Wojniany, dwór rządowy, pow. rossieński,
par. Szydłów.

Wojnica, ws nad rz. Ikwą, pow. dubieński,
gm. Kniahynin, par. praw. Bokujm (o 1/2 w.),
ma 46 dm., 347 mk., cerkiew filialną p. w. św.
Trójcy, z drzewa wzniesioną w 1884 r. i uposa-
żoną 54 dzies. ziemi, młyn wodny. Podług re-
wizji zamku łuckiego z 1545 r. własność pani
Dachnowej (ob. Jabłonowski, Rewizye, 35 i in.).
Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. wła-
sność pani Klementowej. Pobór oddzielnie nie-
wykazany. W 1583 r. Andrzej Bohowityn Ko-
ziradzki płaci ztąd z 12 dym., 9 ogr., 6 ogrod.,
1 koła (Jabłonowski, Wołyn, 17, 110). Ob. *Zy-
sin*.

Wojnice, ws nad rzeką Łukoszówką, pow.
perejasławski gub. połtawskiej, gm. Choćki,
261 dm., 1418 mk., cerkiew, 39 wiatraków.

Wojnicki, kanał, odprowadza wody jez. Woj-
nieskiego (Wojniesć) do Obry, na południe Ko-
ściana.

Wojnicz, w dok. z r. 1217 *Woynicze*, 1224
Woyniz, 1232 *Woynic*, 1259 *Woynicz*, miasto,
w pow. brzeskim, leży w równinie 207 mt. n.p.m.,
na skrzyżowaniu się gościńców z Brzeska do
Tarnowa, z zachodu na wschód, i z Zakluczyna
do Radłowa, z południa ku północy. Odl. od
Brzeska 15 klm., od Tarnowa 12 klm., a prawie
tyleż od Zakluczyna i Radłowa. Posiada parafią
rz.-kat., sąd powiatowy, urząd podatkowy, po-
cztę, telegraf i szkołę ludową. Tworzyło niegdys
z kilkoma wsiami starostwo niegrodowe i kaszte-
lanią, dziś bardzo podupadłe. Zbudowane pra-
wie samymi drewnianymi domami, niema teraz
żadnych zabytków pomimo swej starożytności,
składa się z 294 dm. i 1683 mk. (777 męż., 906
kob.), między którymi jest 1483 rz.-kat. i 200
izrael. Mieszkańcy żyją przeważnie z uprawy
rol, rzemiosł i z drobnego handlu. Ubogie to
miasteczko należy jednak do liczby staroży-
tnych osad. Zamek, z którego nawet śladu nie

pozostało, stał podobno w pld. części miasta, na
małym wzniesieniu; według tradycyi miejscowej
mieli go zburzyć Szwedzi w r. 1655 czy 1702.
W. jest starożytną osadą, której znaczenie han-
dlowe i polityczne polegało na położeniu w punk-
cie zetknięcia się trzech różnych co do warun-
ków kultury obszarów i przecięcia się ważnych
traktów handlowych. Leży on mianowicie w po-
bliżu lewego brzegu Dunajca, który, opuściwszy
kraję górską podkarpacką, wchodzi tu na ro-
zległą nizinę dorzeczy: Wisły i Sanu. Obszar z
wyższą kulturą, na rolnictwie, handlu i przemy-
śle górnym opartą (Kraków, Bochnia, Wieli-
czka) dochodził tu do lew. brzegu Dunajca, pod-
czas gdy od prawego poczynały się rozległe, bło-
tiste puszcze, towarzyszące praw. brzegowi
Wisły aż po San. Ludność góralska dolin pod-
karpackich, nieliczni mieszkańcy puszczy środko-
wej niziny, rolnicy i przemysłowcy okolic Kra-
kowa, wreszcie kupcy dążący zarówno z Rusi ku
zachodowi (Lwów — Kraków), jak z Węgier i
miast podgórskich (Biecz, Jasło, Sącz) ku pół-
nocy, spotykali się w Wojniczu i wymieniali swe
produkty i towary. Brak wsi naroczniaków w o-
kolicy W. świadczy, iż gród tutejszy nie miał
znaczenia strategicznego, ale powstał dla nadzo-
ru nad targowiskiem. Przy grodzie tym, czu-
wającym nad bezpieczeństwem targów i pobo-
rem opłat od przywożonych produktów, powstał
w odległych czasach kościółek św. Leonarda,
który miał już istnieć w r. 1209. W r. 1217
pojawia się w dokumentach pierwszy znany ka-
sztelan: „Symil de Woynicze“, występujący przy
boku Leszka. R. 1239 spotykamy w W. księ-
żnę Grzymisławę, która przybywa tu z synem
Bolesławem na spotkanie nadjeżdżającej z Wę-
gier królowej Kunegundy, dla poślubienia ks.
Bolesława. W tym czasie zapewne targowisko
wojnickie otrzymuje prawo miejskie średkie.
W akcie z r. 1278 W. nazwany już miastem.
Księżna Kunegunda uwalnia w r. 1278 mieszczan
Sącza od płacenia ceł w miastach: Wojnicz, Opa-
towiec i Korezyn. Król Kazimierz W. uwalnia
r. 1363 mieszczan z Biecza od cła w W., a w r.
1367 poleca poborcy cła w W. uwalniać od opłat
mieszczan Biecza, Jasła, Osieka, Dębowa i Pil-
zna. O znacznych rozmiarach ruchu handlowe-
go na targowisku wojnickim w wieku XIV świad-
czy ustanowienie tu naczelnego poborcy ceł, któ-
rym jest niejaki Floczko, tytułujący się: „domi-
nus ac miles necnon senior districtus woynicen-
sis“, który w dok. wydanym w Bieczu r. 1375
poleca „fidelibus nostris theleonatoribus vel vi-
ces eorum gerentibus“, by uwalniali od opłat
mieszczan z Biecza. W r. 1381 król Ludwik
przenosi miasto z prawa średniego na magde-
burskie. O znaczeniu W. świadczy, między in-
nemi, akt Ludwika z r. 1374, w którym wylicza-
jąc „castra et civitates regni de quibus honores
et judiciales sedes procedunt“, wymienia w ziemi

krakowskiej, obok Krakowa, miasta: Biecz, Sandecz, Wiślicę i Wojnicz. Jak w Wiślicy tak i w W. starostwo otrzymują z kolei przedstawiciele najznakomitszych rodów małopolskich: Tęczyńscy, Tarnowscy i inni. Wpływa to na rozwój miasta, które staje się centrem interesów dla całej okolicy. W r. 1388 dnia 30 czerwca bawi tu Jagiełło i potwierdza akt sprzedaży sołtystwa w Tarchowie „in terra wojnicensi”. Znaczeniu miasta odpowiadać będzie rozwój instytucji kościelnych. Obok pierwotnego kościoła św. Leonarda, zapewne stojącego po za miastem, przy grodzie, powstanie nowy, z kamienia i cegły wzniesiony kościół paraf., p. w. św. Wawrzyńca i św. Małgorzaty, przy którym w r. 1456 Jan Pniowski, archidyakon krakow., pleban wojnicki, ufunduje prepozyturę, scholastryę, kustodyę i czterech mansyonarzy, czem wyniesie kościół do stopnia kolegiaty. Przy mieście powstało przedmieście, zwane Zamoście, zaludnione przez mieszczan rolników. Zaludnienie obszarów między Dunajcem a Sanem i rozwój pobliskiego Tarnowa, pozbawią W. charakteru głównego centru handlowego dla rozległego obszaru. Utorowanie nowych traktów z południa ku północy odwróci napływ kupców. Już w XVI w. miasto zaczęło upadać i ubożeć. Według lustracji z r. 1564 było w W. 10 jatek rzeźniczych, dających kwartalnie po 6 gr. i kamień łożu z każdej, z czego brał altarzysta 3 kam., dzierżawca opłat $4\frac{1}{2}$ a $2\frac{1}{2}$ szło na wosk i porzeby członków cechu. Piekarze płacili co kwartał po 12 gr. a szewcy 24 gr. Targowcy rzeźnicy dawali od jatek po 6 den. a na wolnicy od wołu i krowy 9 den., wieprza 6 den., barana 3 den. Na stacyę królew. dawali mieszczanie 20 grzyw., do czego przyczyniała się wieś Łopuń (Łopunia), dająca 1 grzyw. 24 gr. Cech garncarski był wolny od opłat. W r. 1581 szosu płacono 64 fl. (w Bieczu 224 fl.). Łany miejskie 3, koło zakupne 1, piekarek 6, rzeźnicy 3, szewców 5, kowale 2, garncarze 2, krawcy 2, komorników 16. Suma fl. 83 gr. 15. Sącz Nowy jednocześnie płaci 489 fl. 27 gr., Stary Sącz 94 fl. 11 gr., Bochnia 225 fl. 15 gr. Tak szybko przeminęła dawna świetność Wojnicza, który zeszedł na podrzędne stanowisko w rządzie miast podkarpackich. Los W. podzieli także i Wiślica. Z lustracji 1660 r. okazuje się, iż chleb każdemu piec wolno, pod obowiązkiem płacenia grzywny wójtowi. Targ odbywa się w poniedziałek, prócz tego jest 5 jarmarków. Na koronacyę króla terażniejszego zapłacili mieszczanie zł. 32, a pieniędzy podwod. 1649 r. zł. 96. Pokazali registr wydatków na posła tatarskiego 1650 r. i zaświadczenie Działnameta Murzy 1654 r., gdy udawał się w poselstwie do marszałka w kor. W 1655 r. pobił Karol Gustaw w pobliżu W. oddział Stanisława Lanckorońskiego i zmusił wojsko kwarciane do złożenia przysięgi wierno-

ści. Przy tem złupiono miasto. W tym czasie odbywały się w W. targi w poniedziałki i 5 jarmarków rocznie. Parafia, istniejąca już zapewne w XIII w., została w r. 1456 staraniem Jana z Pniowa zamienioną na prepozyturę, ze scholastykiem, kustoszem i 4 mansyonarzami, później na kolegiatę, która dopiero w 1775, z powodu braku funduszków, została zniesioną. Teraźniejszy kościół murowany wzniesiono w r. 1773. Metryki przechowały się od r. 1675. Prócz parafialnego istniał jeszcze w mieście drewniany kościół św. Leonarda, podług tradycyi z r. 1209, teraz zaś jest drewniana kaplica na Zamościu i murowana na cmentarzu. Do parafii należą wsi: Zamoście, Biadolina, Grabno, Łętowice, Dębina Łętowicka, Łopuń, Łukanowice, Mikołajowice, Sierachowice, Milówka, Ratnawy, Rudka, Wielkowieś, Więckowice, Zakrzów i Dębina Zakrzowska. W r. 1800 urodził się w W. Teofil Żebrański, matematyk i archeolog, profesor uniwersytetu krakowskiego († 1887). Dobra wojnickie w obecnym stuleciu przeszły w ręce rodziny Dąbskich, którzy na przedmieściu Zamościu zbudowali piękny dworzec a około r. 1874 duży browar. Obecnie własność tabularna (Wandy Chwalibogowskiej), zaliczona do Zamościa, wynosi 300 mr., przeważnie dobrej roli; pos. mn. ma 707 mr. roli, 111 mr. łąk i ogr. i 144 mr. past. Mto otaczają wsi: od pld. Zawodzie, Wielkowieś i Więckowice, od zach. Radnawy, Sufeczyn i Łopuń, od północy Zakrzów a od wschodu Łukanowice. Sąd powiatowy obejmuje dwa małe miasta: Wcjuń i Zakluczyn, 40 gmin administracyjnych i 39 obszarów dworskich. Na tym obszarze jest 4237 dm. mieszkalnych i 24814 mk. rz.-kat., prócz 1286 izrael. mieszkających przeważnie w obu miastach.

Kasztelania wojnicka jedna z najgłówniejszych w Małopolsce, była ważnym posterunkiem, pierwotnie obronnym punktem przy zbiegu krzyżujących się tu licznych dróg, śród szerokiej nizinny ciągnącej się od wschodu po sam niemal Kraków, następnie ruchliwym targowiskiem wymagającym obrony i nadzoru. Gdy obszary wielkich puszczy zalegających nizinę między Sanem a Wisłą zostaną rozdane przez królów kilku rodom małopolskim, kasztelania wojnicka zawsze będzie oddawana przedstawicielom tych rodów możnych. Oleśnicy, Tęczyńscy i Tarnowscy będą ją na przemian otrzymywać. Szereg znanych kasztelanów do połowy XVI w. stanowią: Symil 1217 r., Dirscieray 1224, Sudo 1232, Petrus 1255 i 56, Jacobus 1259-1272, comes Scarbimirus 1277, Andreas 1286-87, Varsius 1329-1341, Johannes (Jasko) 1351-1361, Petrus 1362-1368, Zavissa 1366-1376, Johannes (z Tęczyna) 1378-1396, Nicolaus 1401-1406, Dobieslaus (z Oleśnicy) 1417-1433, Domaratus (z Kobylan) 1434, Joannes (z Tarnowa) 1470-1475, Andreas (z Tęczyna) 1494-

1501, Andreas (z Tęczyna) 1494—1501, Jacobus (z Siekluk) 1505, Andreas (z Kościelca) 1513, Joannes (z Tarnowa) 1526.

Wojnickie starostwo niegrodowe, w wojew. krakowskim, pow. czechowskim, podług spisów podskarbińskich z r. 1764 obejmowało: miasto Wojnicz i wsi: Zamoście, Łoponie, Ratanów. Od r. 1746 posiadali je Franciszek i Teresa z Olszewskich Laszewscy, opłacając zeń kwarty złp. 1178 gr. 28, a hyberty złp. 1146 gr. 2. Zajęte przez rząd austriacki d. 1 kwietnia 1778 r., sprzedane zostało w r. 1780 Stadnickiemu (Opis i dane statystyczne skreślił Mac., historią i spis kasztelanów podał Br. Ch.).

Wojnicze, ws. włośc. i dobra skarbowe nad rzeką Ponarką, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Krewa (o 4 w.), okr. wiejski Popielewice, o 24 w. od Oszmiany, 7 dm., 36 mk. praw., 34 kat. (w 1765 r. 31 dusz rewiz.).

Wojnidanięta, ws., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Dubotówka (o 10 w.), okr. wiejski Daniuszewo, 73 dusz. rewiz.; należy do dóbr Świetlany.

Wojnie, ws., pow. rossieński, par. Szweksznie.

Wojniechów, w dok. *Woinyeyow*, zaginione sioło, w pow. krzemienieckim, w pobliżu Lachowic, Kaszyniec i Warywodziniec, t. j. w południowym zakątku dzisiejszego pow. ostrogińskiego. W 1570 r. własność Fedora Sieniuty Lachowieckiego. Pobór oddzielnie niewykazany. W 1583 r. tenże płaci z W. (mylnie nazwane Zwojniechów) z 19 dym., 6 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 28, 136).

Wojniechowo, ws. włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Twerecz, okr. miejski Gontowniki, o 6 w. od gminy, 3 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Wokanówka.

Wojniekany, okolica, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 41 w. od Poniewieża.

Wojnierany, ws., pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 50 w. od Poniewieża

Wojnieś, ob. *Wonieś*.

Wojniewicze 1.) ws., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Kucewice (o 10 w.), okr. wiejski Olany, o 7 w. od Oszmiany, 4 dm., 37 mk. kat. (w 1865 r. 20 dusz. rewiz.); należy do dóbr Nowosiółki, Czapskich. Była tu kaplica katol. parafii Oszmiana. 2.) **W**, chutor, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Kozłowszczyzna, o 19 w. od Słonima, 5 dm., 51 mk., cerkiew, 80 dzies.; należy do wsi Chorobrowicze. 3.) **W.**, ws., pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Biskupice, o 12 w. od Wołkowyska, 61 dzies. ziemi włośc.

Wojniłów, ob. *Uniów*.

Wojniłów, miasteczko, w pow. kałuskim, 16 klm. na pń.-wsch. od Kałusza, pod 49° 8' pń. szer. a 42° 10' wschod. dług. od F.; sąd pow. i urząd poczt. w miejscu. Na pń.-wsch. leży Medynia, na pń. Przewoziec i Słobódka, na zach. Dołpotów i Tomaszowce, na pń. Siółko i Sere-

dne, na wsch. Siedliska i Temerowce (obie w pow. stanisławowskim). Wzdłuż granicy zach. i przez pń.-zach. krawędź obszaru płynie Siwka, dopł. Dniestru. Od pń. ku pń. płyną prawe dopł. Siwki: pot. Moczarny i Petrykowce (z Baranówką od praw. brz.). Zabudowania leżą na pń.; na pń. od nich folw. Postruski. Wzn. dosięga 354 mt. na pń.-wsch., najniższy punkt 257 mt. na zach. Środkiem obszaru idzie gościniec z Kałusza do Bursztyna. Własn. więk. (Postruskich) ma roli or. 334, łąk i ogr. 200, pastw. 41, lasu 1254 mr.; własn. mn. roli or. 925, łąk i ogr. 996, pastw. 63, lasu 386 mr. W r. 1880 było 340 dm., 2176 mk. w gm., 18 dm., 127 mk. na obsz. dwor. (1013 gr.-kat., 245 rzym.-kat., 1075 izr.; 1149 Pol., 1022 Rus., 31 Niem.). Par. rzym.-kat. w miejscu, dek. doliniański. Parafia fundowała w r. 1610 Elżbieta z Lesznie Sieniawska. Do parafii należą: Babin, Błudniki, Ówitowa, Dąbrowa, Dołha, Dołpotów, Dołżka, Dorobów, Dubowieza, Julianówka, Kuliszówka, Kołodziejów, Kulinki, Łuka, Medynia, Niegowce, Ostrów, Perekosy, Protesy, Pukasowce, Przewoziec, Seredne, Siedliska, Siółko, Słobódka, Stańkowa, Temerowce, Tomaszowce, Zbora. W miasteczku jest kościół mурowany, konsekrowany w r. 1868, p. w. św. Trójcy. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. kałuski. Do parafii należą: Dołpotów, Siółko i Słobódka. Cerkwie są trzy: jedna parafialna p. w. św. Mikołaja, a dwie filialne: p. w. Bożego Narodzenia i p. w. Zwiastowania N. M. P. Jest tu szkoła mieszana 2-klas., kasa poż. gm. z kapit. 569 złr. i młyn. Gminy należące do sądu wojniłowskiego podano przy opisie pow. kałuskiego (t. III, str. 724). Przywilejem z r. 1552 pozwala Zygmunt August, ażeby Prokop Sieniawski, stolnik lwowski, założył nad rzeczką Siółką, inaczey Wojniłową zwaną, miasto Prokopów. Osiadających uwalnia król na lat 15 od wszelkich poborów publicznych, wyjąwszy od nowego cła pogranicznego, a od czopowego na rok tylko; obdarza prawem magdeburskiem, uchylając na zawsze prawa i zwyczaje powszechne polskie i ruskie; ustanawia nakoniec targ i dwa jarmarki do roku. Nazwa „Prokopów“, nadana przez założyciela, nie utrzymała się. Czy nazwa Wojniłów była pierwotnem mianem osady, trudno orzec. Część nadbrzeżna, nad Siwką, nosi nazwę Czetwertyny, która może jest dawniejszem mianem całości. Dnia 23 września 1676 r. pobił Jan III pod W. Turków. Zwycięstwo tak opisał w swym liście do królowej: „Nie mogąc mieć żadnym sposobem języka, gdzie się obraca nieprzyjacieli, i jeśli puścił zagony, z samych dorozumiewałem się ogniów, które pod wszystkimi niecił górami. Ruszyłem się tedy ztąd (t. j. z pod Żurawna, gdzie stał obozem) o północy wczora pod Wojniłów z samym tylko komunikiem, mil dwie od obozu tureckiego, a miłą prawie tylko od kosza hańskiego. Naprzód,

skoro świt, potkawszy się z różnymi partjami Tatarów, poznaliśmy ich. Potem zastawszy kilka tysięcy Turków, dobywających zameczku w Wojniłowie, gdzie się tylko sami zaparli chłopci, i tych na głowę wyścinaliśmy, których się kilka tysięcy rachowało, i za którymi nasi zaganiiali się aż po same obozy tureckie i hańskie. Czem nas ledwo nie zgubili, bo czekając na nich z wojakiem, powinniśmy się byli doczekać wszystkiej potęgi. Bóg jednak dał z łaski swej, że ordy w różne tropy porozbiegały się były, które zwabiając, i znak albo hasło im dając, kilkadziesiąt zaraz i oraz han wsi zapalić kazał, że to gorzało koło nas, jako Etna jaka albo Mont Gibel. A tymczasem wyprawił synów swych dwóch ze wszystką ordą, którą miał przy sobie i część Turków; a drudzy Turcy w wielkiej konfuzji i strachu w swym zostawali obozie. Ci tedy synowie na naszych zagnanych mocno byli wsiedli aż pod wojako i już nas nie jeden za zgubionych sądził. Wytrzymawszy im jednak ich impet, długo tylko samemi myśmy ich bawili harcami. Ale widząc, że nazad niepowracają i że owszem coraz ich więcej przybywało, a że jeszcze z groźbą nam odpowiadali, że za przyjściem hańskim mieliśmy u nich być wszyscy na wieczery (co gdy nam i języcey zgodnie obiecywali), skoczyliśmy na nich i tak przy łasce Bożej rozgromili, nasiekli i moc niemając żywcem nabrali. Chorągwi kilka i murzów znacznych bardzo wzięto. Trupa było z półtora tysiąca, ale więcej tureckiego jak tatarskiego“ (Listy Jana Sobieskiego do żony wydał A. Z. Helcel, Kraków, 1860, str. 282). Miasteczko było niegdyś obronne i miało zamek, jak świadczą szczątki wałów i okopów. Za miastem są ślady obozu tureckiego. Wykopywano tu kule działowe i inne przedmioty. Cellarius pisze („Descriptio Poloniae“, str. 336): „Woinlovia, oppidum munimentis militaribus circumdatum et in dextra Siwkae fluvii parvo inde spatio in Tyram illabentis ripa situm“. Po Sieniawskich dziedziczyli W. Potoccy, później Kopystyńscy a od r. 1857 Potruscy. Krótki opis W. podało „Słowo“ (Lwów, 1864 № 73) i Wremennyk Stauropigialny (1872, str. 129. Pod względem geologicznym badał miejscowość prof. M. Łomnicki (Kosmos., t. VI, str. 181 i 182). O garncarzach pisał Rohrer w dziele „Bemerkungen auf der Reise durch Galizien“ (st. 178.).

Lu. Dz.

Wojniłowce 1.) wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Szczuczyn, okr. wiejski Iszczozno, 4 dusze rewiz.; należy do dóbr Czarnowszczyzna Radziwanowskich. 2.) **W.**, okolica, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Pokrowsk (Sobakińce, o 9 w.), okr. wiejski Chodźlonie, o 40 w. od Lidy a 6 w. od Wasiliszek, 6 dm., 2 mk. praw., 45 kat. (w 1865 r. 4 dusze rewiz.); należy do dóbr skarbowych Wasiliszki. 3.) **W.**, wś i dobra, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Kuryłowice, o 39

w. od Słonima, na pń.-zach. od Dereczyna. Wś ma 347¹/₂ dzies. ziemi włośc. (88¹/₂ łąk i pastw., 46 nieuż.); dobra 666¹/₂ dzies. (220 łąk i pastw., 160 lasu, 31 nieuż.); własność Nowickich.

Wojniłowicze 1.) wś, pow. ihumeński, w 2 okr. pol., gm. Hrebionka, o 9 w. od Ihumenia, ma 9 osad; gr. lekkie. 2.) **W.**, wś poradziwiłłowska w pobliżu rz. Uszy, pow. słucki, w 2 okr. pol. klekim, gm. Łań, o 30 w. na pńd. od Nieświeża a o 63 w. od Słucka, ma 20 osad; grunta urodzajne, miejscowość bezleśna.

A. Jel.

Wojniłowka, folw. oddzielony od dóbr. Borz al. Bielicha, w pow. radomskim, gm. Zakrzew, par. Cerekiew, odl. 4 w. od Radomia, ma 90 mr. obszaru.

Wojniłowka, zaśc. nad rzeką Jasienką, dopł. Wołczanki, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. par. kat. i gm. Świsłocz, o 30 w. od Bobrujska.

Wojniłowo, osada skarb. nad rzeką Spiahlicą, pow. święciański, w 4 okr. pol., o 81 w. od Święcian, 1 dm., 3 mk. praw.

Wojniłowszczyzna 1.) zaśc. nad Iścóżą, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Bakszty (o 12 w.), o 106 w. od Oszmiany, 2 dm., 25 mk. katol., 30 żyd (w 1865 r. 3 dusze rewiz.). 2.) **W.**, wś, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowski, gm. Iwieniec o 65 w. od Mińska.

Wojniły, wś i folw., pow. czauski, gm. Holeńwio; wś ma 60 dm., 342 mk.; folw., od r. 1878 własność Nieczajewych, 1927 dzies. (140 roli, 75 łąk, 1225 lasu); 3 karczmy dają 240 rs.

Wojnin, wś i dobra nad rzeką Chochołą, pow. mściłowski, gm. Lubawicze, 26 dm., 112 mk.; cerkiew paraf. drewniana. Dobra, od 1873 r. własność Szellegów, 646 dzies. (166 roli, 64 łąk, 319 lasu); 2 młyny wodne dają 300 rs.

Wojnin, wś skarb., pow. włodzimierski, gm. Świniuchy, 46 dm., 301 mk., cerkiew paraf. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z r. 1570 własność Balcera Gniewosza. Pobór oddzielnie nie wykazany. W r. 1583 Gniewosz Oleksowski płaci ztąd z 8 dym., 3 ogr., 2 ogr., 4 komor. (Jabłonowski, Wołyń, 22, 122).

Wojniowce, wś, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Zubryca, o 13 w. od Sokółki, 409 dzies. ziemi włośc. (56 łąk i pastw., 101 lasu, 29 nieuż.).

Wojniszki 1.) zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzezie (o 6 w.), okr. miejski Adamejszki, o 31 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. katol. (w 1865 r. 4 dusze rewiz.); należy do dóbr skarbowych Jęczmieniszki. 2.) **W.**, wś, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Kupiszki, o 106 w. od Wiłkomierza. 3.) **W.**, zaśc., tamże, gm. Traszuny, o 62 w. od Wiłkomierza. 4.) **W.**, dwór, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Wirbaliszki, par. Skopiszki, własność Józefa Tura, ma 284 dzies. (101 lasu, 6 nieuż.).

Wojnity, niem. *Woynitz*, wś, pow. brunberski, st. p. Mehsack.

Wojniūnce, wś nad jeziorem t. n., pow. sejneński, gm. i par. Kopciowo, odl. 29 w. od Sejnu, ma 20 dm., 151 mk. W 1827 r. było 6 dm., 55 mk. Jezioro W. łączy strumień z jez. Bagaryns.

Wojniūnce, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 57 w. od Nowoaleksandrowska.

Wojniuniszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Ponedel. Czerwińscy mają tu 168 dzies. (30 lasu, 10 nieuz.), włość. Rymbunasy w dwóch działach 30 dzies. (4 lasu, 6 nieuz.), Skieberdysowie 82 dzies. (5 lasu, 1 nieuz.), Stanianisowie 10 dzies. (27 lasu).

Wojniuny, wś nad rzeką Serejką, pow. sejneński, gm. i par. Sereje, od od Sejnu 36 w., ma 28 dm., 273 mk. W 1827 r. 20 dm., 145 mk.

Wojniuny 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 32 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., o 52 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **W.**, dobra, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Poszwityń, o 35 w. od Szawel. 4.) **W.**, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Radziwiliszki, o 49 w. od Szawel. 5.) **W.**, folw., pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 50 w. Szawel, należy do góbr Skatajeje, Władysława Komara, b. marszałka szlachty pow. poniewieskiego, mających wraz z W. i Bejsagołą 3686 dzies. (1338 lasu, 201 nieuz.). 6.) **W.**, wś skarbowa, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Dobejki, par. Uszpole, o 58 w. od Wilkomierza.

Wojniwka al. *Wojniówka*, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Łuczaj (o 6 w.), okr. wiejski i dobra Mostowskich Stary Dwór, o 82 w. od Wilejki, 9 dm., 6 mk. prawosł., 39 katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.).

Wojnocie, wś, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Tryszki, o 59 w. od Szawel.

Wojnopole, folw., pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 24 w. od Lidy a 22½ w. od Wasiliszek, 11 mk. prawosł., 9 katol.; własność ks. Ogińskich.

Wojnotraki Pogiermońskie i *W. Rożelskie*, dwie wsi, pow. maryampolski, gm. Poniemoń Pozajście, par. Pokojnie, odl. od Maryampola 51 w. W. Pogiermońskie mają 40 dm., 140 mk., 44 os., 679 mr., wchodziły w skład dóbr Pogiermoń; W. Rożelskie 12 dm., 158 mk., 12 os., 574 mr., wchodziły w skład dóbr Rożele. W r. 1827 było 14 dm., 178 mk.

Wojnoty, niem. *Woynothen*, wś, pow. wystrucki, st. p. Norkitten.

Wojnów 1) fol., pow. stopnicki, gm. i par. Oleśnica, odl. 7 w. Stopnicy. W r. 1870 folw. oddzielony od dóbr Oleśnica, rozl. mr. 198: gr. or. i ogr. mr. 166, łąk mr. 16, pastw. mr. 9, nieuz. mr. 7; bud. drew. 4. 2.) **W.**, właściewie *Skolimów Wojnów*, wś i folw., pow. siedlecki, gm. i par. Mordy, ma 22 dm., 168 mk. Ob. *Skolimów* 2.). Istniała już w XVI w. p. n. Sko-

mowo Wojnowe. Ob. *Mordy*. 3.) **W.**, ob. *Wojnowo*.

Wojnowe, jezioro, koło wsi Rytele Olechny, w pow. sokołowskim. Przyjmuje wody dwóch mniejszych i odpływa do Bugu pod wsią Rybaki.

Wojnowce, wś, pow. sokółski, w 1 okr. pol., gm. Kruglany, o 16 w. od Sokółki, 295 dzies. ziemi włość.

Wojnowice 1.) wś i folw., pow. noworadomski, gm. i par. Gidle, odl. 16 w. od Radomska; wś ma 43 dm., 424 mk., folw. 6 dm., 127 mk. Jestto folw. rządowy, puszczoney w wieczystą dzierżawę a następnie, po spłaceniu czynszu, prywatna własność. W r. 1827 było 19 dm., 119 mk. W r. 1880 W. folw. W. rozl. mr. 513: gr. or. i ogr. mr. 285, łąk mr. 181, pastw. mr. 30, nieuz. mr. 17; bud. drew. 17, pokłady torfu. Do włościan należy 699 mr. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę kapitule gnieźnieńskiej (Łaski, L. B., I, 518). W r. 1552 Jan Stobiecki płacił tu od 4 os. na 1½ łan. (Pawiniński, Wielkop., II, 279). Anna Dąbrowska, kasztelanowa wieluńska nadała tę wieś w r. 1615 dominikanom w Gidlach. Por. *Gidle*. 2.) **W. Male**, wś i folw., pow. opatowski, gm. i par. Modliborzycze, odl. od Opatowa 13 w., ma 18 dm., 145 mk., 380 mr. dwor. i 124 włość. W r. 1827 było 13 dm., 67 mk. W połowie XV w. łany km., zagrodnicy, karczmy i folwarki dawały dziesięcinę pleb. w Modliborzycach (Długosz, L. B., II, 330). W r. 1570 Adam Rzuchowski płacił tu od 8 osad., 1¼ łana. 3.) **W.**, wś, pow. opatowski, gm. Ćmielów, par. Wojciechowice (Mikolowice), odl. od Opatowa 14 w., ma 37 dm., 286 mk., 534 mr. włość. i 1 mr. dwor. W r. 1827 było 31 dm., 250 mk. W r. 1578 własność księcia Ostrońskiego, który płacił od 14 os., 7 łan., 4 zagr. z rolą, 4 ubog. komor., 1 smolarza (Pawiniński, Małop., 182). *Br. Ch.*

Wojnowice 1.) niem. *Klein Woynitz, Woynowitz*, wś, w pow. wschowskim (leszczyńskim), okr. urzęd., urz. poczt. i par. ew. Osieczna, sąd i st. kolei w Lesznie (Lissa), szkoły obydwóch wyznań w miejscu, par. kat. w Czerwonej Wsi (Rothdorf). Obszaru 166 ha, dym. 25, dusz 214 (kat. 209). 2.) **W.**, wś ryc. tamże, ma obszaru 609 ha. Czysty dochód oceniony na 4392 mrk. Fabryka mączki. Dym. 8, dusz 153 (kat. 108). W r. 1793 właścicielem W. był Józef Malczewski z Miaskowa. 2.) **W.**, wś gospod. i ryc., w pow. bukowskim (grodziskim), leży między Opalenicą a Bukiem, okr. urz., st. kol. i poczt. i obie parafie w Buku, szkoły obydwóch wyznań w miejscu, sąd okr. w Grodzisku. Wś gospod. ma 274 ha obszaru, 218 dym., 327 dusz, z tych 221 kat. Wś ryc. ma obszaru 2651 ha z folw. Łagwy, Kozłowo, Michalino i Szewce. W r. 1450 dziedzicem W. był Stanisław Ostroróg a 1580 r. Zofia Ostrorogowa posiadała 11 łan., 7 zagrod. Karczmarz miał ¼ łana i 40 owiec.

W r. 1793 były W. własnością Fil. Raczyńskiego, obecnie należą z Dakowami Mokremi do dóbr Bol. Potockiego z Będlewa. W r. 1352 Sędziwój z W. staje w Poznaniu z Wierzbietą, starostą wielkop., przy sprawie Mikołaja, sołtysa na Jeżycach. W r. 1393 Krystyna, żona Tomasza, utrzymuje się przy swoim wianie na Łagwach. R. 1396 Jost z W. Wojnowicki prawuje się z Andrzejem na ulicy Wrocławskiej (w Poznaniu), r. 1398 z Mikołajem, sędzią kaliskim. W r. 1399 zapłacił 2 kary, ponieważ nie stanął Januszowi Łagiewnickiemu. Żona jego Jostowa r. 1392 prawuje się z kasztelanem starogrodzkim i synami jego o 20 grzywien. W r. 1393 naganiała Janowi, Wilkowskemu herbu Czasza al. Korczak. Prawuje się także z Waclawem z Latalie i Janem z Kuropatnic.

W. Z.

Wojnowice 1.) 1416 *Woynowicz, Woinowitz*, dobra i wś, pow. raciborski, par. kat. Wojnowice., ew. Raciborz. W r. 1885 dobra miały 494 ha, 6 dm., 207 mk. (15 ew.); wś 251 ha, 102 dm., 734 mk. (14 ew.). Zamek. W pobliżu W. schodzą się rzeczki: Troja z Zinną (Pścina?) Kościół par. kat., wzniesiony 1795. Dziesięciny wś dawała kościołowi w Jodłowniku (pow. rybnicki). W kościele zaprowadzono w r. 1884 trzy razy w tygodniu nabożeństwo niemieckie. Szkoła katolicka. Par W., dek. raciborskiego, 1869 r. miała 668 kat., 16 ewang. Na obszarze wsi jest st. kol. żel. na linii z Raciborza do Karniowa, odl. 48 klm. od Karniowa. 2.) **W.**, niem. *Wanowitz*, pow. głupeczycki, par. kat. w miejscu, ew. Głupeczyce. W r. 1885 wś miała 1294 ha, 227 dm., 1505 mk. (130 ew.), kościół par. katolicki i szkoła.

Wojnowka, wś nad jeziorem Stare, pow. mławski, gm. Kosiny, par. Mława (odl. $4\frac{1}{2}$ w.), posiada kościół drewniany, filialny, szkołę początkową, młyn wodny, cegielnię, karcznię, 24 dm., 210 mk., 344 mr. Wś należała do dóbr Podkrajewo. W 1827 r. było 10 dm., 64 mk. W r. 1578 wś ta jest częścią tylko wsi Podkrajewo (Podkrajewo), w której odróżniano: *P. Wojnowe* (było 3 łany, 2 zagr. bez roli, młyn), *P. Łazy* (1 łan, 3 zagr. bez roli) i *P. Ecclesiastica*, w której kasztelan płocki miał $\frac{1}{2}$ łanu (Pawiański, Mazowsze, 59). We wsi istniała parafia, która z czasem od miana części wsi przybrała nazwę Wojnowka. W r. 1754 wcielona została do par. Mława.

Br. Ch.

Wojnowka 1.) wś i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wierzchowice, o 50 i 52 w. od Brześcia. Wś ma 449 dzies. ziemi włośc. (25 łąk i past., 185 nieuż.); dobra, własność Wołynciewiczów 567 dzies. (50 łąk i past., 315 lasu, 43 nieuż.). 2.) **W.**, zaśc., pow. miński, gm. i par. katol. Kojdanów. 3.) **W.**, małe mtko, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Wola Kuchcka, o 80 w. od Pińska, przy drodze ze wsi Sudeze do Wólki

Bereźniackiej, ma 20 osad; należy do domin. Sudeze, Czarneckich. Miejscowość poleska, grunta lekkie.

J. Krz.—A. Jel.

Wojnowo, wś i fol. nad jeziorem zw. Jeziorko, w malowniczym, wzgórzystym położeniu, przy trakcie z Rypina do Zbójna, pow. rypiński, gm. Sokołowo, par. Ruże, odl. 16 w. od Rypina, ma 14 dm., 170 mk. W r. 1827 było 21 dm., 183 mk. Na obszarze wsi miało istnieć jezioro, z obszarem do 34 mr., przy głębokości do 30 st. sięgającej. Obecnie są tylko dwa mniejsze stawy. Ob. *Jeziorko* 2). W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 746: gr. or. i ogr. mr. 548, łąk mr. 92, past. mr. 18, lasu mr. 58, wody mr. 11, nieuż. mr. 19; bud. mur. 7, drew. 8; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 26, mr. 58. Floryan de Woynowo występuje w dok. z r. 1347 (Ulanowski, Dok. kujaw., 315, 30). W r. 1434 znany jest Nicolaus de W. Według reg. pob. pow. rypińskiego z r. 1564 wś W. miała 10 kmieci, młynarza, szewca, kuśnierza, karczmarza, 6 zagr., poddanych Zebowskiego; Mikołaj Trzcinski 6 łan., 3 zagr.; Albert Wojnowski 6 łan., 2 zagr. Płacono 12 fl. 2 solid. (Pawiański, Wielkop., I, 294). R. 1789 jest W. własnością Ostrowskich, którzy wysiewają 70 kor. żyta, 9 kor. pszenicy i pobierają 552 złp. czynszu. *Br. Ch.*

Wojnowo, fol. nad Niemnem, pow. nowogrodzki, w 1 okr. pol. wsielubskim, gm., paraf. praw. i st. poczt. Lubez, o 22 w. od Nowogrodka, przy gości. pomiędzy miasteczkami: Delatycze i Lubez. Obszar folw. ma około 15 włók, w glebie pszennej; łąki obfite. Cerkiew filialna p. w. N. M. P. Od lat kilkudziesięciu własność rodziny Nargielewiczów. Ostatni z rodu Jan († 1886 r.), zawołany biblioman, zgromadził tu wielką bibliotekę, liczącą przeszło 20000 tomów wyłącznie prawie z literatury polskiej dawnej i spółczesnej.

A. Jel.

Wojnowo 1.) wś ryc., w pow. obornickim, okr. urzęd. i obie paraf. w Murowanej Goślinie, szkoły obu wyzn. i urząd poczt. w Długiej Goślinie, st. kol. i sąd okr. w Rogoźnie. Obszaru 969 ha, czysty doch. grunt. 7604 mrk. Gorzelnia parowa. W r. 1325 Jan, bisk. poznań., fundując parafię Gać, do niej zaliczył W. R. 1372 Sędziwoj z W. występuje przeciwko udzieleniu wsi Kamieńca komornikom królewskim. R. 1580 ma tam udział Jan Paprocki. Posiadali W. Trezerowie, Korytowscy, ostatecznie Kolski sprzedał ją hr. J. Tyszkiewiczowi. Na obszarze W. zachowały się nazwy: pole Olęderki, łąki: Jeziorko, Czajeze, Grabarz, Tykwin, Śmierdząca, Blado Błoto, Uciekaj, Forset, Zieleń, Abertyna, las Dziki, wzgórze Pieczarki. 2.) **W.**, folw. należący do Lednogóry, w pow. i okr. urzęd. gnieźnieńskim, st. kol. i urząd poczt. w Chwałkowie (Weissenburg), szkoła katol. i paraf. w Imielnie, ewang. w Johannesgarten, par. ewang. w Czarniejewie, sąd i urząd st. cywil. w Gnie-

nie, 3 dym., 40 dusz. W. razem z Lednogórą przedane przez Brudzewskich komisji kolonizacyjnej. W r. 1793 posiadali je Miałkowscy z Lednogóry.

Wojnowo, niem. *Eckertsdorj*, kol., pow. żądzborski, st. pocz. Alt-Ukta (Ukta Stara).

Wojnowska Wola, dziś *Wólka*, wś, pow. opatowski, gm. i par. Ćmielów, odl. 14 w. od Opatowa, ma 18 dm., 206 mk., 247 mr. dwors., 249 mr. włośc. Wechodzi w skład dóbr Wojnowice. W 1827 r. było 14 dm., 106 mk.

Wojnowskie Góry, uroczysko, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Zubryca, własność Włodzimierza Odyńcewa, 150 dzies. nieuź.

Wojnuta, żmujdzkie *Wajnutas*, mko rząd. nad Szyszłą i Wojnutelą, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Sartyniki, o 95 w. na zach. od Rossień, ma 68 dm., 333 mk., kościół, dom modlitwy żydowski, szkołę początkową, 7 sklepów, 3 jarmarki. Kościół katol. paraf., pod wez. św. Jana Chrzciciela, pierwotnie wzniesiony został r. 1606 przez biskupa żmujdzkiego ks. Melchiora Giedrojeja, przy pomocy Zygmunta III. Przy kościele założoną została szkoła parafialna. Obecny kościół fundował z drzewa bisk. Jan Łopaciński. Uposażenie parafii stanowiło 17 włók ziemi i 45 dusz rewiz. Parafia katol., dekanatu retowskiego, 3931 wiernych. Przy mku posiadają Rautenowie folw., mający 213 dzies. (45 lasu, 18 nieuź.). Mko posiadało prawo magdeburskie, potwierdzone przez Stan. Augusta w 1792 r. Za czasów Rzpltej W. stanowiła sstwo niegrodowe, położone w ks. żmujdzkiem, pow. pojurskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766 obejmowało ono mtko W. i wsi Degucie i Zwinicie, które wraz z sstwem rossieńskim posiadał Jerzy Billewicz, opłacając kwarty złp. 3266 gr. 10. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltej nadały te dobra narodowe wraz z sstwem chwejdańskim Michałowi Ronikierowi, cześnikowi w. ks. lit., w posiadanie emfiteutyczne. Na tymże sejmie z powodu długoletnich sporów o granice tego sstwa, wyznaczono szczegółową komisję z 10 urzędników dla ostatecznego ich określenia. Sstwo to nazywano niekiedy ciwuństwem pojurskiem.

Wojnutyszki, dwór i wś, pow. rossieński, par. Szweksznie. Dwór należał do Jumaszoła.

Wojny 1.) okolica szlach. na Podlasiu, w dzisiejszym pow. mazowieckim, obejmowała pierwotnie rozległy, kilkanaście wiorst kwadr. obejmujący obszar na praw. dorzeczu Nurca, pomiędzy Wysokiem Mazowieckiem (na płu.) a Ciechanowcem (na pld. krańcu). Już w akcie potwierdzenia posiadłości bisk. płockich z r. 1203 wymieniono: Wojnowo „eum villis attinentiis“ w liczbie osad należących do kościoła w Zuzeli. Z czasem obszar ten pokrył się wsiami szlacheckimi, które rozdzielono między trzy później utworzone parafie: Wyszonki, Kuczyn i Dąbró-

wka. W aktach sąd. ziemi bielskiej spotykamy już w r. 1455 odrębne następne części: Wojny Króle, Bakałarze, Krupy, Piotrowce, Izdebnik, Dąbrówka, Piecki, Pogorzal, Wawrzyńce. Obecnie istnieją: a) *Wojny* al. *W. Szuby*, wś szlach. i włośc., pow. mazowiecki, gm. Klukowo, par. Wyszonki. W r. 1827 było 33 dm., 231 mk., par. Dąbrówka. W r. 1867 fol. W. Szuby lit. E. rozl. mr. 421. Wś W. Szuby os. 22, mr. 212. b) *W. Krupy*, c) *W. Pietrasze*, d) *W. Wawrzyńce*, wsi, pow. mazowiecki, gm. Klukowo, par. Kuczyn. W 1827 r. W. Krupy miały 10 dm., 66 mk.; W. Pietrasze 14 dm., 79 mk.; W. Wawrzyńce 12 dm., 77 mk. e) *W. Piecki*, f) *W. Pogorzal* i g) *W. Izdebnik*, wsi szlach., pow. mazowiecki, gm. Szepietowo, par. Dąbrówka Kościelna. W r. 1827 W. Piecki miały 14 dm., 87 mk.; W. Pogorzal 29 dm., 183 mk.; W. Izdebnik 7 dm., 57 mk. W r. 1867 fol. W. Pogorzal rozl. mr. 196: gr. or. i ogr. mr. 142, łąk mr. 10, past. mr. 10, lasu mr. 4, zarośli mr. 10, nieuź. mr. 20. Wś W. Pogorzal os. 15, mr. 50; wś Wojdyły os. 2, mr. 24; wś Pułazie Swieże os. 2, mr. 2. 2.) **W.**, wś, pow. płoński, gm. Załuski, par. Kroczewo, odl. 18 w. od Płońska, ma 12 dm., 56 mk., 293 mr. W r. 1827 było 11 dm., 94 mk.

Wojny, niem. *Woynen*, wś, pow. jańsborski, st. pocz. Bialla.

Wojny, fol., pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, o 20 w. od Nowogródka. Należy do dóbr Miratycze.

Wojpmany, ob. *Wobmany*.

Wojponie, wś, pow. suwalski, gm. Andrzejewo, par. Puńsk, odl. od Suwałk 24 w., ma 14 dm., 103 mk. Wechodziła w skład dóbr rząd. Kadaryszki. W 1827 r. było 7 dm., 72 mk., par. Jeleniewo.

Wojponiszki, wś, pow. suwalski, gm. Andrzejewo, par. Puńsk, odl. od Suwałk 30 w., ma 23 dm., 228 mk., 770 mr. Wechodziła w skład dóbr Krasnowo. W 1827 r. było 19 dm., 186 mk., par. Kalwarya.

Wojra, leśnictwo i dwór rząd. nad rz. Wąką, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 28 w. od Trok, 1 dm., 4 mk. prawosł.

Wojrowice al. *Wojerocy*, niem. *Hoyerswerda*, miasto powiatowe na Szląsku pruskim, między dwoma ramionami Czarnej Elstery, odl. 28 mil na zach. od Wrocławia, 7 mil na płu.-wsch. od Drezna, 4 mile na płu. od Budziszyna, przy linii dr. żel. z Wrocławia do Drezna wiodącej, posiada kościół par. ewang., st. dr. żel., urząd pocz. i tel., urząd okręg., szkoły ewang., 663 ha ziemi (429 roli, 148 łąk i 14 lasu), 334 dm., 719 gospodarstw, 2720 mk. (w tem 92 katol. i 6 żyd.). Nadleśnictwo królewskie ma 7980 ha (38 roli, 28 łąk i 7703 lasu). Zamek królewski służy za siedzibę władz rządowych. Ludność zajmuje się tkactwem, przędzeniem wełny, wy-

roblem pończoch, szewctwem. Istnieją tu fabryki zegarów wieżowych i sikawek. Jest to dawna łązycka osada. Kościół parafialny obecny pochodzi z XIV wieku. Było to zapewne targowisko dla nielicznej ludności okolicznych lasów i bagien i centr zarządu lasów państwowych. Do r. 1815 należała osada do pow. budziszynskiego w Saksonii. Po przejściu pod władzę Prus należała do powiatu: Spremberg-Hoyerswerda w regencji frankfurckiej. Od r. 1825 zostały W. centrem odrębnego powiatu wcielonego do regencji lignickiej na Szląsku. Szkoła ewang. istniała już w XVII w., w obecnym stuleciu rozwinięta została przez utworzenie klas wyższych dla chłopców i dziewcząt. Nowa ustawa miejska wprowadzoną tu była w r. 1833.

Wojerecki powiat mający 15 $\frac{1}{2}$ mil kwadr., zajmuje zachodni kraniec obszaru Szląska pruskiego, część dorzecza górnego biegu Czarnej Elstery i Szprewii. Jest to równina obfita w wody, rzeki, jeziora i bagna, pokryta w połowie lasami, z glebą ubogą, piaszczystą, słabo zaludniona. Jedynie dolina Czarnej Elstery ma glebę żyzniejszą. W r. 1885 obszar ogólny wynosił 86801 ha, w tem 21717 ha roli, 8866 łąk i 45977 lasu. Z tego przypadało na gminy miejskie 3008 ha (1536 roli, 740 łąk, 536 lasu), wiejskie 48160 (15577 roli, 6352 łąk, 20706 lasu), większą własność 35633 ha (4604 roli, 1774 łąk i 24735 lasu). W powiecie było: 3 miasta, 89 gmin wiejskich, 42 dóbr, 227 osad pojedynczych, 5797 dm., 7019 gospodarstw, 33061 mk. Według wyznań było: 29007 ewang., 4045 katol., 8 żyd. Co do narodowości to większą połowę ludności stanowią Serbowie łązyccy. W r. 1840 r. liczono ich 15228, w r. 1860 było 18713 a 1880 r. 17468. W mieście Wojerecy wzrosła ich liczba z 422 w 1840 r. do 600 w r. 1880 a w Kulowie (Wittichenau) z 810 w r. 1840 do 1000 w r. 1880. *Br. Ch.*

Wojrówka, białorus. *Wojrauka*, ws nad rzeką Piaskówką, dopł. Ptycza, pow. ihumeński, w 1 okr. pol., gm. Dudzicze, ma 11 osad. Za poddaństwa należała do domin. Samuelów. Grunta szczerkowe, urodzajne, łąki dobre. *A. Jel.*

Wojryzki, ws, pow. rossieński, par. Kroże.

Wojrzańów, pisany też *Wyerzanowo* (Lib. Ben. Łaskiego, II, 374), *Wyrzanow* (reg. pobor. z r. 1576), ws, w par. Kałów (dziś pow. łęczycki), jest to niewątpliwie dzisiejsza wieś Dzierzańów w par. Beldów (pow. łódzki), leżąca na połowie drogi między Kałowem a Beldowem.

Wojśa, jezioro, w pow. nowoaleksandrowskim, jedno z szeregu jezior, służących za połączenie pomiędzy jez. Dryświaty a jez. Snudy. Łączy się za pośrednictwem wązkiego odpływu od płu. z jez. Strusty, od zachodu z jez. Bolejcie, od pld. z jez. Niespiza. Długie 3 $\frac{1}{2}$ w., szerokie 2 $\frac{1}{2}$ w.

Wojśac, jezioro, w pow. trockim, ob. *Rakowa Noga*.

Wojśady, uroczysko, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Podolesie, o 19 w. od Kobrynia.

Wojśak, niem. *Woyssack*, folw., pow. lecki, st. pocz. Loetzen.

Wojśiatowszczyzna, uroczysko osiadłe, pow. miński, w 3 okr. pol. i par. katol. Kojdanów (o 40 w.), gm. Zasule, o 78 w. od Mińska.

Wojśiaty, okolica szlachecka, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 48 w. od Lidy a 12 w. od Ejszyszek, 4 dm., 20 mk. katol. *A. T.*

Wojśiatyżki, dwa zaśc. nad jez. Niedzingi, pow. trocki, w 4 okr. pol., o 69 w. od Trok. Jeden ma 1 dm., 3 mk. katol., drugi 1 dm., 6 mk. t. wyzn.

Wojśiuny, ws, pow. rossieński, par. Szydłów.

Wojśka, w XVI w. *Wojska* i *Wola Wojska*, ws i fol., pow. rawski, gm. Wałowice, par. Wysłokienice, odl. 6 w. od Rawy, mają szkołę początkową, 25 dm., 180 mk. W 1827 r. było 23 dm., 186 mk. W r. 1882 fol. W. rozl. mr. 604: gr. or. i ogr. mr. 562, łąk mr. 20, past. mr. 6, nieuż. mr. 16; bud. mur. 7, drew. 9; płodozm. 6 i 12-pol., pokłady torfu. Wś W. os. 29, mr. 322. Wojciech Jastrzębiec nadaje r. 1433 dziesięciny z tej wsi, do stołu arcyb. należące, kolegiacie łowickiej. Na początku XVI w. kmiecieplacą plebanowi tylko kołędę, po groszu z łąnu (Łaski, L. B., II, 301, 509). W r. 1579 wś Wola Wojska miała cztery części: Jan płacił od 1 $\frac{1}{2}$ łąnu, 1 rzem.; Andrzej i Jan Gryźniowie od trzech ćwierci; Trzeński od trzech ćwierci i rzeźnika; Walenty od 1 $\frac{1}{2}$ łąnu (Pawin., Mazowsze, 166).

Wojśka, ws i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Wojśka, o 47 w. od Brześcia. Wś ma 13 dm., 152 mk., zarząd gminy, cerkiew i szkołę, 147 dzies. ziemi włośc. (21 łąk i pastw.), 194 dzies. ziemi cerkiewnej (7 łąk, 1 nieuż.), 144 dzies. (7 łąk) należącej do Terpiłowskich i Rogozińskiego i 362 do różnych właścicieli (22 łąk i past., 6 lasu). Dobra, własność Bogusławskich i Bubnów, 192 dzies. (13 łąk i past., 19 lasu, 2 nieuż.). Gmina W., położona w płu.-wsch. części powiatu, graniczy od płu.-wschodu z gm. Dymitrowicze, od pld.-wschodu z gm. Kamieniec Litewski, od pld.-zachodu z gm. Ratajczyce, od płu.-zach. z gm. Wysokie Litewskie i Wierzchowicze, obejmuje 35 miejscowości, mających 394 dym. włośc. (obok 17 należących do innych stanów), 3790 włościan, uwłaszczonych na 6094 dzies.

Wojśka, przys. dóbr Imielin, w pow. pszczyńskim.

Wojśko, dawna nazwa folw. Odyn, w pow. ihumeńskim.

Wojśko, niem. *Woisk* al. *Woysk*, ws, pow. człuchowski, st. pocz. Rekowo (w pow. bytowski), paraf. kat. Borzyszkowy, szkoła katol. w

miejsu; 1562 ha (387 roli orn., 3 łąk, 4 lasu); 1789 r. 15 dym.; 1868 r. 23 dm., 196 mk., 192 kat., 4 ew.; 1885 r. 32 dm., 45 dym., 252 mk., 248 kat., 4 ew. Wizyta Trebnica z r. 1653 wykazuje tu 2 włości, którzy mesznego dawali po kor. żyta i tyleż owsa. Sołtysów było 2, każdy dawał także po 1 kor. żyta i tyleż owsa, karczmarz także tyle. Półgburów liczono 2, od których prob. pobierał po pół kor. żyta i tyleż owsa (ob. str. 77).

Ks. Fr.

Wojsko 1.) w r. 1283 *Woesiche*, dobra w trzech częściach, pow. toszecko-gliwicki, par. kat. Wyżnice, ew. Tarnowice. W r. 1885 część I i II miała 212 ha, 4 dm., 46 mk. (11 ew.); część III 360 ha, 12 dm., 93 mk. (1 ew.). 2.) **W.**, część wsi Błaziejowic, w pow. toszecko-gliwickim.

Wojskowszczyzna al. *Laskowszczyzna*, zaśc. szlach., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 29 w. od Święcian, 1 dm., 13 mk. katol.

Wojsław z *Rzyską, Smoczka i Porębami Wojsławskimi*, ws, w pow. mieleckim, leży na praw. brzegu Wisłoka, 3 klm. na pld. od Mielca. Obszar wsi przecina gościniec z Dębicy do Mielca a ztąd do Baranowa nad Wisłą i tor kolei żel. z Dębicy do Nadbrzezia. Okolica równa, wzn. 183 mt. n.p.m., zasłonięta od wschodu dużemi borami, resztką puszczy sandomierskiej. Grunta nad Wisłokiem są urodzajne napływowe, dałej zaś ku wschodowi lotne piaski. Wszystkie osady mają 198 dm. i 901 mk. (443 męż., 458 kob.), obszar tabul. 19 dm. i 185 mk. Mieszkańcy są rz.-kat. wyzn., prócz 28 izrael. Piękny dwór znajduje się w Rzysee. Pos. tabularna (Aleks. Sękowskiego) wynosi 454 mr. roli, mniejsza 795 mr. roli. Ws należy do par. w Mielcu. Dawna własność klasztoru św. Krzyża. Żegota „miles“ ws św. „Wojsław“ zamienia r. 1269 na Grzegorzewice ws należącą do klasztoru na Łysej Górce (Kod., Małop., I, 94). Opat Michał z Lipia zamienił ją na wieś Pawłów z Janem Pawłowskim h. Godziemba, dopłaciwszy mu 200 grzyw. w r. 1471 (Długosz, L. B., II, 484). W 1578 r. (Pawliński, Małop., 202) był W. własnością Hieronima Mieleckiego; liczył 24 kmieci na 9 łąkach, 2 zagr. z rolą, 2 kom. i 2 rzem. Graniczy na pfn. z Mielcem, na południe z Rzechowem.

Mac.

Wojsławie, ws, w dawnej ziemi liwskiej. Wymieniona w dok. z r. 1476 (Kod. Maz., 271). W r. 1563 należy do par. Niwiska (dziś pow. siedlecki), ma 6 łąn. szlach., 2 rzeźn. Obecnie nie istnieje pod tą nazwą.

Wojsławice 1.) w XVI w. *Wogyslawycze*, ws i fol. przy źródłach rzki Brodnie, pow. sieradzki, gm. Wojsławice, par. Korczew, odl. 12 w. od Sieradza, ma 32 dm., 376 mk., młyn wodny. W 1827 r. było 25 dm., 229 mk. W r. 1892 dobra W. składały się z folw. W., Stradzew i Rembieskie, rozl. mr. 2442: fol. W.

gr. or. i ogr. mr. 401, łąk mr. 37, past. mr. 29, lasu mr. 1039, nieuż. mr. 155; bud. mur. 12, drew. 15, las urządzony; fol. Stradzew gr. i ogr. mr. 314, łąk mr. 17, past. mr. 19, nieuż. mr. 21; bud. mur. 3, drew. 5; fol. Rembieskie gr. or. i ogr. mr. 262, łąk mr. 19, past. mr. 7, nieuż. mr. 122; bud. mur. 2, drew. 9. W skład dóbr poprzednio wchodziły: ws W. os. 51, mr. 286; ws Wólka Wojsławska os. 23, mr. 309; ws Rembieskie os. 33, mr. 190; ws Pratków os. 54, mr. 904; ws Zamłynie os. 35, mr. 572; ws Anopole os. 23, mr. 320. Na początku XVI w. ws królewska W., w par. Korczew, dawała dziesięcinę z łąnów folw. kościołowi w Męce, z łąnów km. kościołowi w Kazimierzu. Pleban w Korczewie otrzymywał tylko kołędę, po groszu z łąnu (Łaski, L. B., I, 392, 481). Według reg. pob. pow. szadkowskiego z r. 1652 ws W. miała 10 osad., 8 łąn. (Pawliń., Wielkop., II, 230). W. gmina, należy do sądu gm. okr. IV w Szadku, st. pocz. w Zduńskiej Woli. Ma 12991 mr. obszaru i 4551 mk. Śród stałej ludności jest 4 praw., 858 prot. i 5 żyd. 2.) **W.**, fol., pow. kaliski, gm. Staw, par. Chlewo, odl. 25 w. od Kalisza, ma 3 dm., 54 mk., 325 mr. (294 roli or., 20 łąk i 11 nieuż.). W 1827 r. było 6 dm., 41 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę z łąn. km. i folw. pobierał pleban w Chlewie (Łaski, L. B., II, 60). Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579 ws W. miała 6 właścicieli, posiadających razem 1½ łąnu (Pawliń., Wielkop., I, 112). 3.) **W.**, ws i fol., pow. będziński, gm. Koziegłowy, par. Koziegłówki. Ws ma 65 dm., 458 mk., 779 mr.; fol. 1 dm., 2 mk., 221 mr. W 1827 r. było 39 dm., 254 mk. Wchodziły w skład dóbr rząd. Koziegłówki. Wymienione w spisie wsi księstwa siewierskiego z r. 1443. Według Długosza (L. B., II, 192) dziedzicem wsi był Jan Koziegłowski. Łany kmieccie dawały dziesięcinę pleb. w Koziegłowach. 4.) **W.**, ws i fol., pow. radomski, gm. Kuczki, par. Skaryszew, odl. od Radomia 12 w., ma 37 dm., 335 mk. W 1827 r. było 20 dm., 100 mk. W r. 1870 fol. W. rozl. mr. 562: gr. or. i ogr. mr. 388, łąk mr. 58, past. mr. 2, lasu mr. 71, zarośli mr. 20, wody mr. 2, nieuż. mr. 21; bud. drew. 16, wiatrak. Ws W. os. 29, mr. 384. W połowie XV w. dziedzicami wsi są: Jakub Przekuleja h. Doliwa, Mikołaj Dobiesz i Marek. Cztery łąny km. i 3 zagrod. dawały dziesięcinę, wartości 4 grzyw., prepozyturze sandomierskiej. Jeden fol. dawał kościołowi w Skaryszewie (Długosz, L. B., I, 306 i II, 528). W r. 1569 Marcin Przekuleja płaci tu od 2 półłan. i ćwierci a Jan od 2½ łąn. (Pawliń., Małop., 298). 5.) **W.**, ws i fol. nad rzką t. n., pow. pińczowski, gm. Nagórzany, par. Gorzków, odl. 35 w. od Pińczowa. W 1827 r. było 27 dm., 156 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 428: gr. or. i ogr. mr. 374, łąk mf. 33, lasu mr. 11, nieuż. mr. 10; bud. mur. 2, drew. 8; płodozm. 13-pol. Ws W.

os. 33, mr. 161. Tych to W. dziedzicem był zapewne Jan, po którym pozostała wdowa sprzedaje r. 1442 część swą w Mikłuszowicach Piotrowicz Cikowie (Kod. dypl. pol., III, 421). W r. 1581 p. Czikowski płaci tu od 8 półłan. km., 4 czynsz., 4 zagr. bez roli, 3 kom. z byd., 2 kom. bez bydła (Pawin., Małop., 12). 6.) **W.**, ws, pow. pińczowski, gm. i par. Chroberz, ma 59 os., 569 mr. Wchodziła w skład dóbr Chroberz. W 1827 r. było 41 dm., 255 mk. W r. 1508 płaci tu Anna Marcinowska i grzyw. 19 gr. 9 den. (Pawin., Małop., 489). 7.) **W.**, w r. 1508 *Swojstawice*, ws, pow. włoszczowski, ob. *Ojstawice*. W połowie XV w. był tu dziedzicem Jan Moskorzowski h. Pilawa. Łany km. dawały dziesięcinę prepozyturze krakowskiej, karczma, trzy folw. rycerskie i zagrodnicy dawali pleb. w Dzierzgowie (Długosz, L. B., I, 25). 8.) **W.**, osada miejska i ws, pow. chełmski, gm. i par. Wojstawice, odl. 77 w. od Lublina, 22 w. od Chełma, posiada kościół paraf. murowany, cerkiew, dom modlitwy żydowski, dom przytułku dla starców, urząd gm., szkołę początkową, urz. poczt., aptekę, 6 jarmarków, fabrykę maszyn i narzędzi rolniczych, browar, gorzelnia, 145 dm., 2323 mk. (w tem 1633 żyd.). W r. 1827 było 114 dm., 678 mk. Ws W. miała 1827 r. 62 dm., 338 mk. Dobra W. składały się w r. 1889 z fol.: W., Tartak, Witoldów, nomenkl. Zarowie i osady Wojstawice, rozl. mr. 5615: fol. W. gr or i ogr. mr. 1044, łąk mr. 91, past. mr. 59, lasu mr. 3388, nieuż. mr. 102; bud. mur. 40, drew. 66, płodozm. 10-pol., lasy urządzone; fol. Tartak gr. or. i ogr. mr. 431, łąk mr. 141, past. mr. 10, nieuż. mr. 33; bud. mur. 4, drew. 23; fol. Witoldów gr. or. i ogr. mr. 256, łąk mr. 56, nieuż. mr. 5; bud. mur. 2, drew. 21. W dobrach istnieją 2 gorzelnie, browar, 3 młyny, 2 wiatraki, cegielnia, piec wapienny, garbarnia, olejarnia, fabryka narzędzi rolniczych. W skład dóbr poprzednio wchodziły: miasteczko W. os. 144, mr. 557; ws W. os. 77, mr. 864; ws Huta al. Placydopol os. 42, mr. 647; ws Rozięcín al. Ponikły os. 26, mr. 335; ws Stary Majdan os. 38, mr. 739; ws Nowy Majdan os. 79, mr. 1422; ws Popławy os. 5, mr. 70. Jest to dość dawna osada. Kościół paraf. istniał już w XVI w. Około r. 1680 W. należały do Stefana Czarneckiego, pisarza koron., synowca wodza. Może on założył to miasteczko. W ostatnich czasach należało do hr. Poletyńców. W. gmina należy do sądu gm. okr. IV we wsi Żmudź, st. pocz. i urz. gm. w Wojstawicach. Ma 17212 mr. obszaru i 7766 mk. Śród stałej ludności jest 2669 praw., 18 prot. i 1828 żyd. W skład gm. wchodzi: os. Wojstawice i wsi: Alojzów, Huta, Krasne, Majdan Nowy i Stary, Popławy, Putnowice, Rozięcín, Tartak, Teresin, Turowiec, Wojstawice, Wólka Putnowska, Wygnańce. 9.) **W.**, ob. *Fajstawice*.
Br. Ch.

Wojstawice, ws, pow. sokalski, 10 klm. na pñ.-zach. od Sokala (sąd pow. i urząd poczt.). Na pñ.-zach. leżą Tudorkowice, na pñ. Starogród i Pieczygóry, na wsch. Pieczygóry i Horodłowie, na pñd. Cieląż i Chorobrów, na zach. Mianowice. Wody spływają strugami na pñ.-wsch. do Bugu. Na zach. wzgórze „Mogila“ (241 mt.). Włas. więk. ma roli or. 703, łąk i ogr. 213, past. 4, lasu 14 mr.; wł. mn. roli or. 1484, łąk i ogr. 339, past. 6 mr. W r. 1880 było 157 dm., 970 mk. w gm., 19 dm., 205 mk. na obsz. dwor. (821 gr.-kat., 292 rz.-kat., 62 izr.; 958 Rus., 210 Pol., 7 Niem.). Par. rz.-katol. w Uhrynowie, gr.-kat. w miejscu, dek. wareski. Do parafii należą: Mianowice i Pieczygóry. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klas. Gorzelnia i cegielnia. Tu urodził się r. 1811 poeta Tomasz Olizarowski.
Lu. Dz.

Wojstawice, 1405 *Woystowicz*, *Woistawitz*, dobra i ws, pow. kluczborski, par. ew. Roszkowice, kat. Byczyna. W r. 1885 dobra miały 270 ha, 1 dm., 14 mk. (7 ew.); ws 117 ha, 20 dm., 193 mk. (50 kat.). W miejscu kościół ew. filialny.

Wojstawice, dawna nazwa wsi Górki w Pozezani.

Wojstawka, rzeczka, prawy dopł. Wieprza, ob. *Kalinówka*.

Wojstawska Wola, w XVI w. *Wola Wojslawowska*, ws, pow. sieradzki, gm. Wojstawice, par. Korczew, odl. 16 w. od Sieradza, ma 14 dm., 190 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę pieniężną z łan. km., po 8 gr., dawano na stół arcybiskupi. Por. *Wojstawice*.

Wojstawskie Poręby, ob. *Poręby* 14).

Wojstawy 1.) ws szlach., pow. szczeczyński, gm. Szczuczyn, par. Wasosz, ma 667 mr. W r. 1827 *W Duże* miały 10 dm., 53 mk. a *W. Małe* 3 dm., 14 mk. W r. 1577 Mikołaj, Walenty i Melchior Wojslawscy płacą tu od 2 łan. km., 3 zagr. z rolą. W spisie wsi szlachty zagrodowej podano: Wojslawi Utraque Thomas et alii mans. 6 mr. 2¹/₂ (Pawin., Mazowsze, 361, 363). 2.) **W. Porosł**, pow. mazowiecki, ob. *Porosł*.

Wojstom, dawniej *Uszakowem* zwany, mko na praw. brzegu Naroczy, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i par. katol. Wojstom, odl. o 94 w. od Wilna a 84 od Święcian, ma 17 dm., 189 mk., zarząd gminy, kościół paraf., przytułek dla biednych (szpital), szkołę, st. pocz. Król Michał w 1672 r. ustanowił tu targi, co August III w 1740 potwierdził. Kościół paraf., p. wez. św. Trójcy, pierwotnie fundowany (czy też uposażony) przez Stefana Radziwiłła, na nowo z drzewa wzniesiony w 1774 r. przez ks. Jana Twardowskiego. Na cmentarzu kaplica. Parafia katol., dekanatu świrskiego, 4868 wiernych. Kaplice w Ruskiem Siole, Hanucie i Hruzdzienicy. Na cmentarzu miejscowym spoczywa-

ją zwłoki Ignacego Chodźki, autora Obrazów litewskich, zmarłego w 1861 r. w Dziewiętni. Okrąg wiejski obejmuje mka W. i Żodziszki; wsi: Dybuńki, Dzierwiele. Juryzdyka, Katarzynowo, Kołpieja, Krunie, Kulesze, Nowosiolki, Ostrów, Pogorzelszczyzna, Racewicze, Szczanie, Sielco, Sieliszcz, Szostaki, Trylesina, Ukropianka, Uszywece, Wielkopole, Zamość i Zawiel; zaś: Brzozowik, Okuszeko i Uszakowo; okolice szlach. Czernienty i Rodziewicze, w ogóle w 1865 r. 1026 dusz rewiz. b. włośc. skarb., 38 osadników w. ruskich, 8 żydów rolników. Gmina składa się z 4 okręgów (starostw) wiejskich: W., Ruskie Siolo, Łokacze i Hanuta, obejmuje 69 miejscowości, mających 710 dym., 8574 mk., w tem 7829 włościan (w 1865 r. 2997 dusz rewiz. i 1661 włośc. skarb., 1284 włośc. uwłaszczonych, 44 osadn. w. rus., 8 żydów rolników), uwłaszczonych na 13770 dzies. ziemi (6109 ornej). Nadto w obrębie gminy znajduje się 5761 dzies. ziemi należącej do własc. prywatnych, 25 skarbowej, 244 kościelnej i miejskiej. Jest to starożytna posiadłość ks. Radziwiłłów (Wojstomskich), którzy wygaśli niepozostawiając w dziejach żadnego po sobie wspomnienia. Niewiadomo nawet, czy należeli do tego samego pnia, który wyprowadzony później na widowię przez Michała, wwdę wileńskiego i kanclerza litew., zajaśniał w XVI w. ogromnym blaskiem. Jeden z Radziwiłłów Wojstomskich, Stefan Andruszkowicz Jadołgowicz al. Radziwiłł, dziedzie Uszakowa al. Wojstomia, będąc w podeszłych latach a bezpotomnie schodząc ze świata, dwór swój nowozbudowany przekazał braciom, dwie zaś włóki z poddanymi zapisał na altaryą w kościele wojstomskim św. Jerzego. Odnośny urywek jedynego dokumentu świadczącego o istnieniu tego domu, brzmi: „Ego nobilis Stefanus Andruszkowicz Jadołgowicz alias Radziwiłł in Uszakowo in propecta aetate mea saeculo carere, quae decesum meum in bonis meis haereditarijs, diligenter hoc considerabam quo mihi misericordiam Dei consequer. Ita nunc volens lucrari salutem animae meae, relicta fratribus meis aula mea in Uszakowo noviter aedificata hominesque na Rusi et Oszmiano do et ascribo ecclesiae S. Georgij in Uszakowo alias Ffoystom collationis meae fratumque meorum etc. (Akta Dyeceze. Wilen. ks. № 2, p. 45). Do powiększenia funduszu kościelnego przyczynili się następnie: Maciej Andruszkiewicz, nadając r. 1494 jednego poddanego, Zofia Butwiłowiczowa jednego poddanego we wsi Świranki; Michał Raczewicz darował r. 1490 jednego poddanego, gruntu na 5 beczek wysiewu i sianożęci na 2 stogi siana; Stefan Radziwiłł Jadołgowicz r. 1491 czterech ludzi i gruntu na 50 beczek zasiewu; Zofia ks. Świrska r. 1519 ziemię Borkowszczyznę i jednego poddanego; Abraham Górski Andruszkiewicz Jadołgowicz przekazał niektóre dobra swoje r. 1509 na fun-

dacyą kościoła farnego; Jakub Jakoszewicz 1494 r. dwóch ludzi nadał; Jakub Jurjewicz r. 1489 nadał poddanego i łąkę pod Brzozami; Stanisław Jurjewicz r. 1496 jednego poddanego; Miklasz r. 1540 sianożęć; Stefan Olechnowicz r. 1501 niwę jedną; Stanisław Jan Zenowicz z małżonką swą r. 1555 dziesięcinę z paszni Bielskiej; Ostafiusz Sadowski r. 1624 dwie włóki gruntu; Józef Horain r. 1645 niwę jedną; ks. Głębocki r. 1704 zapisał na szpital wojstomski 290 złp.; wreszcie Ignacy Burzyński, ssta brasławski, r. 1783 na dwóch wikaryuszów przeznaczył 20000 złp. Z liczonej zbiorowej kollacji kościoła, sprawowanej r. 1789 przez okolicznych obywateli, okazuje się, że klucz wojstomski Radziwiłłów rozpadł się na części. Po Radziwiłłach W. był w posiadaniu Korejwów, którzy fundowali swój sklep grobowy w kościele. Około 1669 r. dziedziecem jest Paweł Korejwa, łowczy oszmiański, dalej własność Teofila Chrapowieckiego, od r. 1740 do 1764 w posiadaniu Stanisława i Maryanny z Kopciów Burzyńskich, instygatorów litewskich a później kasztelanów smoleńskich; od 1764 do 1776 przechodzi sukcesyjnie na syna ich Tadeusza, wwdę mińskiego, ożenionego z Józefą z Platerów. od 1776 r. Ignacego Burzyńskiego, ssty brasławskiego, po bezpotomnym jego zejściu na siostrę Kazimierę Chrapowicką, wreszcie drogą wiana Karola hr. Przeździeckiego. Po 1830 r. przeszedł na skarb. *A. K. L.*

Wojstomska Plebania, dobra skarbowe, pow. święciański, w 4 okr. pol. W skład dóbr wchodzi wsi: Juryzdyka (Jurzdyka), Pukały i Racewicze w gm. Wojstom, oraz wsi Owieczki i Ponizany w gm. Dubotówka. Wsi te stanowiły prawdopodobnie dawniej uposażenie plebana wojstomskiego.

Wojświliszki, pustk., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszty, o 37 w. od Wilkomierza.

Wojsy, fol., pow. kalwaryjski, gm. i paraf. Krakopol, odl. od Kalwaryi 38 w., ma 7 dm., 32 mk. W 1827 r. 1 dm., 4 mk.

Wojsy, ws nad jeziorem t. n., pow. dzisieński, gm. Druja (o 9 w.), okr. wiejski i dobra Zablockich Ponczany, o 50 w. od Dżisny, 7 dm., 72 mk. katol. (w 1865 r. 34 dusz rewiz.).

Wojszac, jezioro, w pow. trockim, pod folw. Stelmaniszki.

Wojszajcie, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, własność Norejków, ma 297 dzies. (60 lasu, 24 nieuż.).

Wojszczuki, ws, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Wasiliszki (o 9 w.), okr. wiejski Glinicze, odl. o 86 w. od Lidy, ma 8 dm., 73 mk. katol. (w 1865 r. 43 dusz rewiz.); należy do dóbr Gajki hr. Potockich.

Wojszczyce, mylnie *Wojszyce*, ws i fol., pow. płoński, gm. Błędówko, par. Kroczewo, odl. 18 w. od Płońska, ma 5 dm., 115 mk., 366 mr., w

tem 282 dwor. W r. 1827 było 6 dm., 45 mk. W r. 1576 wś „Woyszczyce“ daje pobór od 3 $\frac{1}{2}$ łan., 6 zagr., 3 kom. Mieszka tu szlachta zagrodowa (Pawin., Mazowsze, 311).

Wojszczyno, zaśc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Wilejka, okr. wiejski Kaczanki, o 10 w. od gminy, 9 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Wołkowszczyzna.

Wojsze-Mierzejewo, wś szlach. nad rz. Orzyc, pow. ostrołęcki, gm. i par. Czerwin. W 1827 r. było 20 dm., 138 mk. W r. 1578 wś Mierzejewo Wojsze płaciła od 4 łan.

Wojsze, wś włośc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Dziewieniszki (o 20 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Bieniakonie, 20 dusz rewiz.

Wojszkajcie 1.) wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Łabardzie. Gładkowscy mają tu 47 dzies. (1 lasu, 22 nieuż.). 2.) **W.**, dobra, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Kurszany, o 27 w. od Szawel.

Wojszkany 1.) wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., gm. Pokroje, o 60 w. od Poniewieża. 2.) **W.**, fol., pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. i par. Pogiry, o 20 w. od Wilkomierza, własność Bielińskich, ma wraz z folw. Aleksandrowo i Wiwańce 886 dzies. (168 lasu, 39 nieuż.). 3.) **W.**, dwór, pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. i par. Pogiry, o 36 w. od Wilkomierza. Gintowtowie mają tu 52 dzies. (10 lasu), Romanowsy w **W.** wraz z zaśc. Planie 260 dzies. (87 lasu, 8 nieuż.). Miejsce urodzenia (26 lutego 1821 r.) ks. Aleksandra Gintowta, metropolity mohylewskiego († 1889). 4.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w okr. pol., gm. Szaty, o 25 w. od Wilkomierza. D. 22 grudnia 1684 r. z grodu wilkomierskiego wypis intrumisy do dóbr Wojszkan Kuran, z poddanymi we wsi Ołanty al. Możele od Maryanny z Orłowskich Jakubowej Białozorowej, cześnikowej mściśławskiej.

Wojszki 1.) wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Pawły, o 20 w. od Bielska, 1086 dzies. ziemi włośc. (111 łąk i pastw., 138 nieuż.). 2.) **W.**, dobra, pow. białostocki, gm. Przytulanka, o 35 w. od Białegostoku, wraz z folw. Uścianek i Zucielec 231 dzies. (42 łąk i pastw., 6 lasu, 10 nieuż.); własność Niecieckich. 3.) **W.** i **W. Bramuła**, dobra, tamże, o 43 w. od Białegostoku, własność Nieciarowskich, 215 $\frac{1}{2}$ dzies. (76 łąk i pastw., 32 lasu, 8 nieuż.). 4.) **W.**, ob. *Wojtki*.

Wojszkielewsczyzna, osada nad jez. Ikażń, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 83 w. od Dżisny, 1 dm., 7 mk. kat.

Wojszkuny 1.) wś włośc. nad jez. Bojduk, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Święciany, o 5 w. od gminy, 13 dm., 120 mk. katol. (w 1865 r. 31 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Giełwany (o 6 w.), okr. wiejski Bogu-

sławiszki, 4 dusze rewiz.; należy do dóbr Zubliżki Trzeciaków. 3.) **W.**, wś i fol., tamże, 14 dusz rewiz. w części Krzywców a 5 dusz w części Koplewskich.

Wojszławki, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 45 w. od Szawel.

Wojsznagoła Mała i Wielka, dwie wsi, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Podubis, o 26 w. od Szawel.

Wojsznary, os., pow. sejneński, gm. i par. Kopciowo, odl. od Sejnu 34 w., ma 1 dm., 8 mk.

Wojsznaryszki 1.) wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 18 w. od Oszmiany, 6 dm., 67 mk. (22 prawosł., 45 katol.). 2.) **W.**, wś włośc. i dobra skarbowe nad rzeką Żygianką, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Graużyski (o 4 w.), okr. wiejski Wojsznaryszki, o 14 w. od Oszmiany. Folw. ma 1 dm., 11 mk. katol., wś zaś 18 dm., 143 mk. t. wyzn. W 1865 r. wraz ze wsiami Woskresienka i Błotkowszczyzna było 63 dusz rewiz. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Błotkowszczyzna, Dorże, Huta, Podgaje, Szczepanowicze, Wojsznaryszki i Woskresienka oraz zaśc. Pisarówka, w ogóle w 1865 r. 64 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych i 87 b. włościan skarbowych. 3.) **W.**, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Holszany (o 8 w.), okr. wiejski Rogincienięta, o 14 w. od Oszmiany, 6 dm., 58 mk. katol. (w 1865 r. 25 dusz rewiz.); należała do dóbr Remejkiszki, Salmonowiczów. 4.) **W.**, folw. nad stawem, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Dziegieniewo, o 16 w. od Oszmiany, 1 dm., 12 mk. katol.; w 1865 r. własność Raczynskich. 5.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, nad granicą święciańską.

Wojsznie, wś rząd., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 38 w. od Lidy a 22 w. od Ejszyszek, 6 dm., 71 mk. katol.

A. T.

Wojszniewo, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 45 w.), okr. wiejski Hołbija, o 76 w. od Dżisny, 2 dm., 21 mk. prawosł. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.).

Wojszniuny 1.) wś włośc. nad jez. Drynga, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Łyngmiany (o 14 w.), okr. wiejski Antolkiena, o 28 w. od Święcian, 8 dm., 71 mk. katol. (w 1865 r. 29 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, par. Owanta, uwłaszczona z dóbr Szwabiszki.

Wojsztany, wś, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta; włośc. Pratkunas ma 34 $\frac{1}{2}$ dzies. (2 lasu, 7 $\frac{1}{2}$ nieuż.).

Wojsztortany, dwa zaśc., pow. trocki, w 4 okr. pol., o 45 w. od Trok, Jeden ma 1 dm., 8 mk. katol., drugi zaś 1 dm., 9 mk. t. wyzn.

Wojsztowicze, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 37 w. od Oszmiany, 29 dm., 218 mk. (120 prawosł., 80 katol., 18 żydów).

Wojszućki, wś pow. oszmiański, w 3 okr.

pol., gm. Dziewieniszki (o 6 w.), okr. wiejski Girdziuny, o 25 w. od Oszmiany, 5 dm., 35 mk. katol.; należy do dóbr Giełoże, Umiastowskich.

Wojszuny, folw., pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta, własność ks. Giedrojców, ma wraz z pustk. Maćkiany 124 dzies. (80 lasu, 17 nieuz.).

Wojszutysze, folw., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszy, o 57 w. od Wilkomierza.

Wojszutyszki 1.) wś. pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta. Dobużyńscy mają tu 90 dzies. (11 lasu, 9 nieuz.). 2.) **W.**, dwór, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. i par. Onikszy, o 35 w. Wilkomierza. własność Francuzowiczów, ma 138 dzies. (4 lasu, 19 nieuz.). Porów. *Wojmutyszki*. 3.) **W.**, tamże, własność Szwejkowskich.

Wojszwidowo, folw., pow. maryampolski, gm. i par. Ponieomń Pożajście, odl. od Maryampola 55 w., ma 7 dm., 193 mk. Wchodziła w skład dóbr Marwa. W 1827 r. było 9 dm., 89 mk. W 1886 r. fol. **W.** z attyn. Wicie rozl. mr. 602: gr. i ogr. mr. 497, łąk mr. 79, pastw. mr. 2, lasu mr. 7, nieuz. mr. 17; bud. mur. 5, drew. 10; płodozm. 9-pol.

Wojszwidze, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 43 w. od Poniewieża.

Wojszwilce 1.) wś i okolica, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Nowe Miasto, o 8 i 10 w. od Poniewieża. Mają tu części: Bogdanowiczowie 65 dzies. (19 lasu, 14 nieuz.), Downarowiczowie 25 dzies., Kobialisowie 30 dzies., Kowalewscy 39 dzies., Walentynowiczowie 28 dzies., Wiapstas 38 dzies., Witortowie w dwóch częściach 278 dzies. (2 nieuz.), Skruzdzisowie 28 dzies., Stefanowiczowie 34 dzies., Taruszko 33 dzies., Tomaszunas 28 dzies. (2 nieuz.), Ejdrygiewiczowie w **W.** i Maryampolu 636 dzies. (230 lasu, 170 nieuz.), Jaroszunas (40 dzies.). 2.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Pniewy; włość. Kabalis ma 80 dzies.

Wojszwiliszki 1.) folw., pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kielmy, par. Lale, o 25 w. od Rossień, własność Olendzkiego-Januszewicza, ma 140 dzies. (50 lasu, 4 nieuz.). 2.) **W.**, okolica, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kroże, o 47 w. od Rossień. 3.) **W.**, folw., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 21 w. od Rossień. 4.) **W.**, wś i folw., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszy, o 28 i 30 w. od Wilkomierza. Folw. należy do dóbr Rogalszczyszna, Chmielewskich.

Wojszwilajcie, os., pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Wierzbolów, odl. 16 w. od Wyłkowszek, ma 1 dm., 22 mk.

Wojszwały 1.) wś, pow. władysławowski, gm. Szygale, par. Władysławów, odl. od Władysławowa 12 w., ma 3 dm., 29 mk., 151 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kidule. W 1827

r. było 3 dm., 23 mk. 2.) **W.**, wś i fol., pow. wyłkowyski, gm. i par. Pojewoń, odl. od Wyłkowszek 15 w. Wś ma 18 dm., 177 mk. Jedna z osad włościańskich ma 99 mr. obszaru (77 mr. roli i 17 mr. łąk).

Wojszwały, wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Botoki. Włość. Szymajtis ma 8³/₄ dzies. (1³/₄ nieuz.).

Wojszyce, wś i fol., pow. kutnowski, gm. Wojszyce, par. Bedno, odl. 12 w. od Kutna, o 6 w. od Pniewa (st. dr. żel.), leży przy szosie z Kutna do Kalisza, ma 14 dm., 398 mk. W r. 1827 było 12 dm., 142 mk., par. Wojszyce (?). W r. 1891 folw. **W.** i Szewce Owsiane rozl. mr. 1621: gr. or. i og. mr. 1267, łąk mr. 56, pastw. mr. 159, lasu mr. 76, nieuz. mr. 63; bud. mur. 16, drew. 19; płodozm. 13 i 14 pol.; dwa wiatraki. Wś **W.** os. 13, mr., mr. 30; wś Kręcieszki os. 11, mr. 183; wś Szewce Owsiane os. 10, mr. 205; wś Tarnowo os. 7, mr. 115. Na początku XVI w. były tu przeważnie części szlacheckie, które dawały dziesięcinę pleb. w Bednie (Łaski, L. B., II, 493). Według reg. pob. pow. orłowskiego z r. 1576 **W.** wś major, w pow. Bedno, miała 24 posiadaczy, przeważnie Wojszyckich, na drobnych częściach (Pawin., Wielkop., II, 105 i 145). **W.**, gmina, należy do sądu gm. okr. I w Żychlinie, st. poczt. i dr. żel. w Pniewie. Gmina ma 13894 mr. obszaru i 3934 mk. Śród ludności stałej jest 30 prot. i 30 żydów. Przez środek gminy płynie rzka Ochnia (dopł. Bzury) i przechodzi szosa z Żychlina do Piątku i w części szosa z Kutna do Kalisza. *Br. Ch.*

Wojszyn, wś i folw. nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. Oblasy, par. Janowiec, odl. od Kozienic 38 w. Przy wsi przystań na Wiśle. Wś ma 59 dm., 436 mk., 495 mr. dwor., 43 os. i 927 mr. włość. W r. 1827 było 41 dm., 291 mk. W r. 1873 folw. **W.** i Trzeciarki, oddzielony od dóbr Kazimierz. rozl. mr. 1549: gr. or. i ogr. mr. 545, pastw. mr. 40, zarośli mr. 771, wody mr. 94, nieuz. mr. 91; bud. mur. 4, drew. 8. Pokłady wapienia. W r. 1660 wchodziła wś w skład dóbr ststwa kazimierskiego. R. 1676 ks. Lubomirska płaci tu główne od 1 osoby ze służby i 63 poddanych. *Br. Ch.*

Wojtacy Folwarczne i *W. Karczemne*, dwie wsi włość., pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Ostra Góra, o 35 w. od Sokółki, mają 216 dzies. (40 łąk i pastw., 1 lasu, 44 nieuz.).

Wojtajcie, folw., pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, należy do dóbr Poromocze, Norejów.

Wojtakuny, zaśc. nad potokiem, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 22 w. od Oszmiany, 5 dm., 42 mk. katol.

Wojtal 1.) niem. *Woitthal*, wś wśród borów tucholskich, nad Czarną Wodą i szosą chojnicko-gdańską, pow. kościerski, st. poczt. Czarna Woda, agent. poczt. i szkoła ew. w miejscu, par.

kat. Stara Kiszewa. Wś zawiera 7 posiadłości włośc. i 4 zagrody, razem 257 ha (131 roli or., 3 łąk, 51 lasu); 1885 r. 24 dm., 45 dym., 224 mk., 106 kat., 118 ew. Dawniej była tu tylko karczma z przywilejem z r. 1743. W 1869 r. 149 mk., 103 ew., 33 kat., 13 żyd., 12 dm. Lustracya z r. 1570 opiewa: W., parafii wielewskiej; karczmę dziedziczną dzierży Maciej Gwiazdowski, płaci 20 gr., czopowego 30 gr. Później należała do jezuitów w Chojnicach. 2.) **W.**, niem. *Woythal*, leśn., tamże, 1 dm., 8 mk. *Ks. Fr.*

Wojtaniszki, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Daugieliszki (o 6 w.), okr. wiejski Michałowo, o 24 w. od Święcian, 2 dm., 14 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych Dawiliszki.

Wojtasie al. *Dreni*, wś, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowski, gm. Darewo, o 68 w. od Nowogródka. *A. Jel.*

Wojtasówka, część wsi Kamesznicy (ob.).

Wojtasze, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Kucewicze (o 4 w.), okr. wiejski Skirdziuny, o 20 w. od Oszmiany, 4 dm., 41 mk. kat. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.); należy do dóbr Nowosiółki, Czapskich.

Wojtaszki, grupa chat nad pot. Wojtaszkowym, w pow. żywieckim, ob. *Lachowice*.

Wojtaszków, potok, w pow. żywieckim ob. *Lachowice*.

Wojtaszów, pow. radomyski, ob. *Oteszów*.

Wojtaszówka, wś nad rzeką Wilią, pow. radomyski, w 1 okr. pol., gm. Wodotyje, par. praw. Wilna, o 20 w. od Radomyśla, przy starej dr. poczt. z Kijowa przez Korostyszew do Żytomierza, ma 274 mk. W 1783 r. było tu 55 mk. a w 1863 r. 115 mk. praw. i 65 kat. Włościanie, w liczbie 16 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 167 dzies., ze spłatą po 45 rs. 50 kop. rocznie. Należy do dóbr Korostyszewskich, dawniej Olizarów. Podług reg. pob. wdztwa kijowskiego z 1628 r. własność Łukasza Witowskiego, podczaszego kijowskiego, w zastawie, płaci z 2 dym., 2 ogr., rzemieśl. (Jabłonowski, Ukraina, I, 66).

Wojtczany, wś włośc. nad rzeką Dumiek, pow. trocki, w 2 okr. pol., o 33 w. od Trok, 10 dm., 115 mk. (110 kat., 5 żyd.).

Wojteczki, wś, pow. opatowski, gm. Rembów, par. Ocieski, odl. od Opoczna 32 w., ma 12 dm., 61 mk., 119 mr. W r. 1827 było 5 dm., 30 mk., par. Bardo.

Wojtekanie, okolica, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 34 w. od Kowna.

Wojtele 1.) wś i folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 43 w. od Wilejki, przy b. drodze poczt. z Wilna do Mińska. Wś ma 2 dm., 12 mk. praw.; folw., własność Czekatowskiego, 1 dm., 5 mk. 2.) **W.**, wś, pow. telszewski, gm. Gorzdy, o 80 w. od Telsz. 3.) **W.** al. *Nielubowiczyna*, folw. w pow. miński, w 2 okr. pol. rakowski, gm. Zastaw, odl. o 49 w. od Mińska a

18 w. od Rakowa, własność mieszczanina Aleksandrowa, ma przeszło 3¼ włók. *A. Jel*

Wojtele, niem. *Woytellen*, wś, pow. jańsborski, st. poczt. Gr. Rosinsko.

Wojteliszki 1.) wś włośc., pow. wileński, w okr. pol., o 63 w. od Wilna, 4 dm., 37 mk. kat. 2.) **W.**, wś, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuszki, o 13 w. od Wiłkomierza.

Wojteniany al. *Wojtyniany*, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, par. Szytele, o 56 w. od Rossień.

Wojteńki, wś, pow. mgliński gub. czernihowskiej ob. *Iwajtenki*.

Wojtkajcie 1.) wś, pow. rossieński, gm. Aleksandrowsk, par. Nowe Miasto, o 99 w. od Rossień. 2.) **W.**, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 32 w. od Rossień. 3.) **W.**, dobra, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Łabar-dzie, o 70 w. od Rossień. Wojtkiewiczowie mają tu 20 dzies. (5 nieuż.), Ukrynowie w W. i Szawłajciach 130 dzies. (2 lasu, 4½ nieuż.). 4.) **W.** *Jawgieliszki*, wś, tamże. Pietkiewicz ma 16 dzies. (2 nieuż.), Wojtkiewicz ma 15 dzies. 5.) **W.**, dwór, pow. szawelski, w 2 okr. pol. gm. Kurszany, własność Tomkiewiczów, ma 210 dzies. (2 lasu, 1 nieuż.); Piorowie mają 20 dzies. 6.) **W.**, ob. *Wojtkance*.

Wojtkance al. *Wojtkajcie*, okolica, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Wornie, o 49 w. od Telsz. Mają tu: Ławrynowicz 30 dzies. (4 nieuż.), Szydłowscy 16 dzies., Jawgielowie i Montowiczowie 44 dzies. (5½ lasu, 4 nieuż.), Jakubowscy 60 dzies. (4 nieuż.)

Woitkaten, ob. *Ginnuth-Matz*.

Wojtki 1.) mylnie *Wojzski*, wś, pow. bielski, gub. grodzieńskiej, w okr. pol., gm. Aleksin, o 27 w. od Bielska, 425 dzies. ziemi włośc. 2.) **W.**, osada, pow. drysieński, gm. Oświej (o ⅓ w.), gorzelnia, cegielnia, młyn wodny i wiatrak.

Wojtkiewiczze, wś i dobra, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Biskupice, o 10 w. od Wołkowyska. Wś ma 402 dzies. ziemi włośc.: dobra, własność Jaroszenków, 1000 dzies. (50 łąk i pastw., 350 lasu, 254 nieuż.) Gorzelnia. 2 młyny wodne. Była tu kaplica katol. par. Wołkowysk

Wojtkiewiczze, wś nad rz. Pławą, pow. owrucki, gm. Jurowa, par. praw. Żurzewicze (o 12 w.), par. kat. Olewsk, ma 49 dm., 377 mk., cerkiew filialną p. w. św. Michała, z drzewa wzniesioną w 1878 r. i uposażoną 219 dzies. ziemi (186 dzies. lasów i zarośli), kaplicę kat., dwa młyny wodne. Podług aktu rozgraniczenia pow. owruckiego z pow. mezyrskim z 1622 r. sioło W. należało do kapituły wileńskiej (Jabłonowski, Ukraina, I, 91).

Wojtkiszki 1.) wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 7 w.), okr. wiejski Łajbiszki, o 28 w. od Wilna, 3 dm., 50 mk. katol. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Świrany. 2.) **W.**, zaśc., pow. wileński,

w 6 okr. pol., gm. Góry (o 24 w.), okr. wiejski Łajbiszki, 4 dusze rewiz. żydów rolników.

Wojtkobole, wś, pow. wyłkowyski, gm. Wojtkobole, par. Grażyszki, odl. od Wyłkowyszek 26 w., ma 22 dm., 150 mk. Jedna z większych osad włośc. ma 108 mr. (70 roli, 33 łąk). W r. 1827 było 16 dm., 107 mk. Wechodziła w skład dóbr rząd. Kalwarya. W., gmina należy do sądu gm. okr. III w os. Bartniki, st. pocz. Kalwarya. Gmina ma 14513 mr. obszaru i 4493 mk. Śród stałej ludności jest 2 praw., 1340 prot. i 73 żyd. W skład gm. wchodzi: Auksztokalnie, wś i folw., Bierzyny, Bombieniki, Detoniszki, wś i folw., Ejszyski, Garmudziszki, Grauzyny, Grażyszki, Gryżyszki, Kregździe, Kowniszki, Lepotały, Łankupiany, Nowosady, Poszyrwinty, Rogoże, Skordupiany, Strozdynie, Trydonie, Tupiki, Wartele, Widgiry, Wigrele, Wojtkobole i Zaserwinie.

Br. Ch.

Wojtkowa, z *Netrebka*, wś, pow. dobromilski, 21 km. na zach. od Dobromila, 15 km. na płd.-wsch. od sądu pow. w Birezy, urząd poczt. w miejscu. Na płn. leży Graziowa, na płn.-wsch. Jamna Góra, na płd.-wsch. Kwaszenina i Wojtkówko, na płd.-zach. Nowosielce Kozićkie, na płn.-zach. Trzećianiec. Środkiem wsi płynie od płd.-wsch. na płn.-zach. Wiar i przyjmuje w obrębie wsi dopływy, z których znaczniejsze z lew. brz. pot. Sienkowiec i Klimów. Wzdłuż granicy płn.-wsch. płynie Mszaniec, prawy dopł. Wiaru. Zabudowania leżą w dolinie Wiaru. W dolinie jednego z praw. dopływów leży folw. Tusze. Wzn. sięga na płd. (Son) do 537 mt., najniższy punkt w dolinie Wiaru wzn. 383 mt. Włas. większa ma roli or. 218, łąk i ogr. 29, past. 52, lasu 315 mr.; włas. mn. roli or. 759, łąk i ogr. 68, pastw. 110, lasu 360 mr. W r. 1880 było w W. i N. 89 dm., 564 mk. w gmin., 24 dm., 160 mk. na obsz. dwor. (477 gr. kat., 182 rzym.-kat., 65 izrl.; 182 Pol., 477 Rus., 65 Niem.). Par. rzym.-kat. w Nowosielcach, gr.-kat. w miejscu, dek. dobromilski, dyec. przemyska. Do parafii należą: Jureczkowa i Seńkowa. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas., tudzież tartako jednym gatrze i 12 piłach zwyczajnych. Przerabia on rocznie około 1200 metr. sześć. drzewa jodłowego i świerkowego, a produkuje 800 mt. sześć. desek, łąt i brusów.

Lu. Dz.

Wojtkowa Wieś al. *Wojtkowiec*, wś i folw., pow. ciechanowski, gm. Ojrzeń, par. Kraszewo, odl. 14 w. od Ciechanowa, ma 16 dm., 152 mk. W r. 1827 było 4 dm., 16 mk. Folw. W. wchodzi w skład dóbr Ojrzeń; wś ma 17 os., 254 mr. W r. 1567 Wojtkowa wieś, w par. Krasowo (Kraszewo), należy do Jana Ojrzeńskiego, który płaci tu od $1\frac{3}{4}$ wł., 3 zagr., 1 wł., 2 ogr., $\frac{1}{2}$ wł. (Pawliń., Mazowsze, 325).

Wojtkowce, pow. bielski gub. grodzieńskiej, ob. *Wojtkowice*.

Wojtkowce, mylnie *Wójtowce*, ob. *Rychty* i

Witkowce, urząd. *Widkowcy*, wś nad Zbruczem, pow. kamieniecki, okr. pol. Lanckoroń, gm. Rychna, par. katol. Żwaniec, sąd w Kamieńcu (o 26 w.), st. poczt. Isakowce (o 8 w.), ma 118 dm., 656 mk., 380 dzies. ziemi włośc., 452 dworskiej, 35 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Krzyża, wzniesioną w 1805 r., szkołę ludową, posterunek straży pogranicznej. Stara osada po obu stronach Zbrucza, choć po prawej stronie nosi nazwę Boryszkowiec. W r. 1530 obie miały 6 łądów a w 1542 po 3 łąny każda. Nadto w W. były 3 koła młyn. Podług reg. pob. wwdztwa podolskiego z 1565 r. należały do Strusia, który wnosi pobór od 12 plugów, 1 popa, 2 kół młyńskich dorocz. W r. 1569 wsi te płaciły od 13 plugów i 2 kół młyn. W r. 1577 Strusiowie płacą z samych W. od 5 plugów, 1 koła młyn. 24 gr. i 1 koła stepnego 15 gr. a w 1583 r. od 6 plugów, popa, koła młyńsk. i koła stepnego (Jabłonowski, Wołyn i Podole, 161, 194, 225, 299). W r. 1583 drogą wiana wsi te przeszły do Kalinowskich, do klucza żwanieckiego, z którym wspólne dzieliły losy. W r. 1843 Komar sprzedał wś Bednarowskiemu, córka którego wniosła ją Wołoszynowskiemu. *Dr. M.*

Wojtkowice al. *Wojtkowce* 1.) *Dady*, wś i osada przy ujściu Nurca do Bugu, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Skurzec, o 56 w. od Bielska. Osada ma 70 dzies. (11 łąk i pastw., 5 lasu, 2 nieuż.). 2.) *W. Glińne*, wś i dobra, tamże, o 57 w. od Bielska. Obie wsi razem mają 90 dzies. ziemi włośc. ($12\frac{3}{4}$ łąk i pastw., 2 nieuż.); dobra, własność Narcyza Obryckiego, 306 dzies. (85 łąk i pastw., 10 lasu, 100 nieuż.). 3.) *W. Stare*, okolica, tamże, o 55 w. od Bielska, 114 dzies. (4 łąk i pastw., 31 lasu, 2 nieuż.). Ob. *Pierlejewo*.

Wojtkowice, niem. *Woigwitz*, 1309 r. *Woytkowice* i *Woikowicz*, 1492 *Woytkewitz*, wś, pow. wrocławski, par. kat. Pełcznica, par. ew. *Kąły*. W r. 1885 miała 330 ha, 53 dm., 359 mk. (40 ew.). Dawna własność klasztoru św. Wincentego we Wrocławiu. Już w r. 1355 istniał tu kościół filialny do Pełcznicy. W r. 1465 przyłączono do wsi folw. Gantzko. Szkoła katol. zdawna istniejąca.

Wojtkowiec, ob. *Wojtkowa Wieś*.

Wojtkówka, szczyt górski (687 mt.), na obszarze gm. Granastowa, w hr. spiskim, ob. *Ruski Potok* 3).

Wojtkówka, wś, pow. dobromilski, 19 km. na zach. od Dobromila, 17 km. na płd.-wsch. od sądu pow. w Birezy, tuż na płd.-wsch. od urz. poczt. w Wojtkowej. Na zach. leżą Nowosielce Kozićkie i Wojtkowa, na płn.wsch. Kwaszenina, na płn.-wsch. Netrebka, na płd.-zach. Ropienka (w pow. liskim). Środkiem obszaru płynie Wiar od płd.-wsch. na płn.-zach. Zasilają go z obu boków drobne dopływy. Zabudowania leżą w dolinie Wiaru. Na zach. od nich

grupa domów Jerzypol. Wzn. na pld.-zach. sięga przeszło 650 mt., w dolinie Wiaru 410 mt. Włas. wiek. ma roli ornej 264, łąk i ogr. 49, past. 18, lasu 478 mr.; własn. mn. roli ornej 196, łąk i ogr. 20, pastw. 18 mr. W r. 1880 było 23 dm., 163 mk. w gmin., 13 dm., 93 mk. na obsz. dwor. (225 gr.-kat., 17 rzym.-kat., 13 izr.; 76 Pol., 236 Rus., 23 Niem.). Par. rzym.-kat. w Nowosielcach, gr.-kat. w miejscu, dek. dobro-milski. We wsi jest cerkiew. *Lu. Dz.*

Wojtkowo 1.) wś nad. jez. Kociołowo, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Miory (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, Mirskich, Kociołowo, o 40 w. od Dżisny a 38 w. od st. dr. żel. dyn.-witebskiej Balbinowo, ma 8 dm., 94 mk. (w 1865 r. 27 dusz. rewiz.). Włościanie dość zamożni. 2.) **W.**, zaśc. szlach., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., 35 w. od Dżisny, 2 dm., 22 mk. 3.) **W.**, zaśc. rząd. na bezim. rzeką, tamże, o 35¹/₂ w. od Dżisny, 1 dm., 5 mk. kat.

Wojtkowszczyzna 1.) wś, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Białorucz, o 20 w. od Mińska. 2.) **W.**, zaśc. nad bezim. dopł. Wołmy, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Iwieniec (o 4 w.), o 61 w. od Mińska, ma 4 os; miejscowość lekko falista. *A. Jel.*

Wojtkuńce, wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzezie (o 13 w.), okr. wiejski Adamejczski, o 35 w. od Wilna, 3 dm., 16 mk. katol (7 dusz. rewiz.); należy do dóbr skarbowych Jęczmieniszki.

Wojtkuny 1.) wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Łyntupy (o 10 w.), 50 dusz. rewiz. 2.) **W.**, wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Wysoki Dwór, okr. wiejski Sępcioniszki, o 40 w. od Trok, 14 dm., 125 mk. (w 1865 r. 59 dusz. rewiz.). 3.) **W.**, zaśc. nad rz. Mussą, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Muśniki (o 2 w.), o 39 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. katol. (w 1865 r. 1 dusza rewiz.); należy do dóbr skarbowych Dukszty. 4.) **W.**, wś, pow. kowieński, w 1 okr. pol., gm. Wilkija, Matuszewiczowie mają 22 dzies. 5.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Krakonowo, o 39 w. od Poniewieża. Zakrzewscy mają tu 55 dzies. (4 nieuz). 6.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 30 w. od Poniewieża. 7.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 30 w. od Poniewieża. 8.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 56 w. od Poniewieża. 9.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuszki, o 6 w. od Wilkomierza. 10.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Dobejki, o 50 w. od Wilkomierza. 11.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszy, o 63 w. od Wilkomierza. 12.) **W.**, wś, tamże, o 98 w. od Wilkomierza.

Wojtkupie al. *Wojtekupie*, wś, pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Syntowty, odl. od

Władysławowa 20 w., ma 8 dm., 91 mk. W 1827 r. było 8 dm., 89 mk.

Wojtkuszki 1.) zaśc. szl., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 18 w. od Święcian, 1 dm., 10 mk. katol. 2.) **W.**, zaśc. nad rzeką Nocze-walką, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 13 w.), okr. wiejski Rubikańce, o 64 w. od Wilna, 2 dm., 19 mk. katol. (w 1865 r. 7 dusz. rewiz.); należy do dóbr skarbowych Szeszole. 3.) **W.**, dwór nad rzeką Michaliszki, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Rym-szany, o 22 w. od Nowoaleksandrowska, własn. Romualda Tynkhauza, ma 335 dzies. (155 lasu, 30 nieuz.). Młyn wodny. 4.) **W.**, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Smoły-wy. W 1797 r. własność Józefa Kossakowskiego, podczaszego kowieńskiego, dziś Ronczew-skich, ma wraz z zaśc. Gaj 326 dzies. (101 lasu, 25¹/₂ nieuz.). 5.) **W.**, mko i folw. w pobliżu rz. Świętej, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuszki, par. Pobojsk, odl. o 4 i 5 w. od Wilkomierza. W mku znajduje się kościół filialny, p. w. Zbawiciela, z muru wzniesiony w 1789 r. przez Michała, wdowę witebskiego, i Barbarę z Zybergów Kossakowskich. Stanisław Szcześny Kossakowski pokrył kościół blachą. Na folw. jest zamek, w stylu gotyckim, z wieżą, wzniesiony wśród rozległego i pięknego parku w latach 1857 do 1862 r. przez hr. Stanisława Szcześnego Kossakowskiego, prezesa heroldyi królestwa polskiego, według jego planu. Mieści się w nim archiwum, obejmujące przeszło 1000 fascykulów, biblioteka, licząca do 12500 tomów, galeria obrazów. Przy zamku kaplica. Dobra, własność obecnie hr. Stan. Kossakowskiego, mają wraz z folwarkami 1963 dzies. (695 lasu, 83 nieuz.). Według miejscowego podania miał tu na wyniosłem wzgórzu istnieć dworzec w. ks. Świdrygajłły. O dawności osady świadczą znalezione w 1796 r. przy sadzeniu topoli obok dawnego dworu, sztabki srebra z herbami i nazwiskami różnych osób; była to dawna moneta litewska, zwana rublami. W późniejszych czasach dobra należały do Skorulskich, od których w 1761 r. nabył Michał Kossakowski, wdwa witebski. W 1799 r. syn jego Józef, łowczy w. ks. lit., za zezwoleniem cesarza Pawła I fundował na Wojtkuszkach komandoryą maltańską, z prawem starszeństwa w męskiej linii. W razie wygaśnięcia potomków po mieczu dobra wracają w stan pierwotny, t. j. zostają dobrami dziedzicznymi. Od r. 1820 pole działalności filantropijnej hr. Stanisława Kossakowskiego, który zakładał tu szkółki, ochrony, szpitale, kasy pożyczkowe, zaprowadził samorząd gminny, zniósł daremnszczyzny i ograniczył pańszczyzny. W 1858 r. hr. Stanisław Kossakowski uzyskał pozwolenie na utworzenie ordynacyi z dóbr wojtkuskich, łącznie z innymi dobrami dziedzicznymi. Widok pałacu z krótkim opisem podały Kłosy z 1869 r.

(t. IX, № 210). Gmina, położona w południowej części powiatu, graniczy od pld. i wschodu z gub. wileńską, od pfn.-wschodu z gm. Żmujdki, od pfn.-zach. z gm. Konstantynów, obejmuje 71 miejscowości, mających 745 dm. włośc. (obok 19 należących do innych stanów), 5290 mk włośc. uwłaszczonych na 7747 dzies. ziemi. Nadto w obrębie gminy znajduje się 9886 dzies. należących do właścicieli prywatnych i 350 dzies. skarbowych. 6.) **W.**, wś, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty. *J. Krz.*

Wojtokiemie, wś, pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Puńsk, odl. od Suwałk 28 w., ma 50 dm., 510 mk. W 1827 r. było 29 dm., 173 mk.

Wojtopól, fol., pow. maryampolski, gm. Freda, par. Godlewo, odl. od Maryampola 45 w., ma 3 dm., 92 mk. W 1827 r. 1 dm., 10 mk. Wchodził w skład dóbr Mazuryszki.

Wójtów, wś, w par. Jadów, ob. *Wójt.*

Wójtów Most, uroczysko, pow. wołkowski, w 3 okr. pol., gm. Bojary, o 26 w. od Wołkowyska, 28¹/₂ dzies.; należy do wsi Nowosiółki.

Wójtowa, potok, biorący nazwę od wsi Wójtowa, prawy dopł. Libuszanki, do której uchodzi na obszarze Libuszy, w pow. gorlickim.

Wójtowa, wś, w pow. gorlickim, w okolicy podgórskiej, nad pot. t. n., dopł. Libuszanki (dopł. Ropy). Wś rozłożyła się po obu brzegach potoka, w dolinie zasłoniętej od wschodu górą Świerzem (438 mt.), od pfn. Łysą górą (350 mt.) a od pld. działem wodnym tegoż potoka i Libuszanki. We wsi jest ekspozytura rz.-kat. z drewnianym kościołem i szkoła ludowa. Nie wiadomo w którym roku zbudowano i konsekrowano kościół, jednak już w XVI w. była tu parafia, którą 16 czerwca 1611 r. przydzielono do Lipinek jako filią. Wś ma 199 dm. i 1216 mk. (608 męż., 608 kob.) rz.-kat., prócz 33 izr. Pos tabularna (H. Klimontowicza) wynosi 128 mr. roli, 11 mr. łąk, 3 mr. past., 51 mr. lasu i 1256 sąż. parcel bud.; pos. mn. 1344 mr. roli, 134 mr. łąk, 177 mr. past. i 90 mr. lasu. Znajdują się tu pokłady nafty. W r. 1880 były czynne cztery szyby dobywające ropę. Należała do starostwa bieckiego. W 1581 (Pawiński, Małop., 124) miała osobną parafię. Liczyła 16 łan km, 8 kom. z bydłem, 7 kom. bez bydła i 1 rzem. W. graniczy na pfn. z Korczyną, przedmieściem bieckiem Bylną i Głęboką, na wschód z Harklową, na pld. z Pogorzyną i Libuszą, a na zach. z Libuszą. *Mac.*

Wójtowa Wieś, niem. *Vogtsdorf*, 1471 *Voytsdorff*, 1532 *Foytschdorf*, wś, pow. opolski, par. kat. i ew. Opole. W r. 1885 miała 666 ha, 122 dm., 926 mk. (4 ew.).

Wójtowa Wola, ob. *Rużyn* (t. X, 49).

Wójtowce, wś i fol., pow. augustowski. gm. Balla Wielka, par. Hoża Sylwanowce, odl. od Augustowa 61 w., ma 25 dm., 164 mk. W 1827

r. było 20 dm., 116 mk. W r. 1884 r. fol. W. rozl. mr. 357: gr. or. i ogr. mr. 227, łąk mr. 32. past. mr. 24, lasu mr. 67, nieuż. mr. 5; bud. mur. 3, drew. 8, pokłady torfu. Wś W. os. 18, mr. 430.

Wójtowce 1.) wś, pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Obrębniaki, o 32 w. od Białegostoku, wraz ze wsią Chobotki ma 420 dzies. ziemi włośc. (42 łąk i pastw., 3 nieuż.). 2.) **W.**, zaśc. poradziwiłłowski, pow. miński, w gm. i par. kat. Koжданów, ma 3 osady. Zdaje się że w r. 1740 zwały się Wojdanowicze i należał do domin. Rodzica. *A. Jel.*

Wójtowce 1.) mylnie *Wójtówka*, wś nad rz. Sobkiem, dopł. Sobu, pow. braclawski, na pograniczu pow. hajsyńskiego, okr. pol. i sąd Woronowica, gm. Obodne, par. kat. i st. pocz. Niemirów (o 18 w.), st. dr. żel. Winnica (o 39 w.), o 45 w. od Braclawia, ma 254 dm., 1563 mk., 1307 dzies. ziemi włośc., do 3000 dworskiej (z Wołodowcami i Potokiem), 52 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesioną w 1750 r. Własność dawniej Potockich, dziś Grocholskich. Podług rewizji zamku braclawskiego z 1545 r. zdawna należała do zamku i szła na utrzymanie wójta, w tym zaś czasie trzymał je Wasyl Romanowicz (Jabłonowski, Rewizye, 123). W 1609 r. Bohdan Obodeński sprzedaje część dziedzicznej wsi gm. W. Hrehoremu Bajbuzie, pisarzowi winnickiemu, za 400 złp. W 1618 r. w posiadaniu Odolińskiego (ob. Jabłonowski, Ukraina, II, 305, 539, 553). Por. *Kuna* (t. IV, 874). 2.) **W.**, wś, pow. latyczowski, okr. pol. Derażnia, gm. W., par. kat., sąd i st. pocz. Latyczów (o 8 w.), st. dr. Wołkowińce (o 15 w.), ma 204 dm., 1071 mk., 1040 dzies. ziemi włośc., 692 dworskiej, 50 cerkiewnej. Posiada zarząd gminy, cerkiew z 1820 r., młyn, 4 fabryki sztyftów do butów. Włościanie trudnią się garncarstwem i wyrobem kół. W skład gminy wchodzi: Wójtowce, Bieleckie, Bochny, Holeniszczów, Huta Stara i Nowa, Kozackie, Majdan, Majdan Starozakrzewski, Rosochy, Rudnia, Śnitówka, Terłówka, Warena, Wołkowińce z Majdanem i Zharek, w ogóle 24 starostw wiejskich, 1414 osad, 9559 mk. włościan, uwłaszczonych na 9136 dzies. (6039 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy zamieszkuje 1897 osób innych stanów, posiadających 22589 dzies. (5008 ornej). Cały więc obszar gminy obejmuje 31725 dzies. (11047 ornej), z ludnością 11456 dusz. Wś należała do sstwa latyczowskiego, darowanego w 1795 r. przez ces. Katarzynę Morkowowi; dziś Natalii Morkowej. 3) **W.**, wś, pow. lityński, okr. pol. Stara Sieniawa, gm. Kaczanówka, par. katol. Kumanowce, sąd i st. pocz. Chmielnik (o 10 w.), st. dr. żel. Kalinówka (o 35 w.), odl. o 40 w. od Lityna, ma 170 dm., 1065 mk., 575 dzies. ziemi włośc., 1152 dworskiej, 50 cerkiewnej. Posiada cerkiew

p. w. św. Trójcy, wzniesioną w 1788 r. Między W. a sąsiednią wsią Kaczanówką znajduje się fabryka cukru, zwana Lewaszowo-Wójtowiecką, założona na akcyjach w 1858 r., posiadająca 10 dyfuzorów, mieszczących 1715 wiader, 12 maszyn parowych. Przerabia do 150000 berkoców buraków i zatrudnia do 600 ludzi. Wś ta wchodziła w skład sstwa chmielnickiego, nadanego przez ces. Katarzynę hr. Kuszelewowi Bezbordko, następnie drogą sukcesji Kanschyna i Lewaszowa. 4.) **W.**, wś, pow. nowogradwołyński, gm. Hordyjówka, par. praw. Meleńce (o 2 w.), par. katol. Lubar, ma 38 dm., 306 mk., 383 dzies. ziemi włośc.; cerkiew filialną drewnianą, p. w. św. Parascewii, niewiadomej erekeji, uposażoną 44 dzies. ziemi. Należy do dóbr romanowskich, dawniej Ilińskich, następnie Steekich. W 1683 r. należała do Pawłoczy i była zupełnie opustoszała (Arch. J. Z. R., cz. VII, t. 1, 509). Porów. też *Pawłocz* (t. VII, 918). 5.) **W.**, wś, pow. ostrogski, gm. Płużne, par. Bielezyn (o 3 w.), o 35 w. na pld.-wschód od Ostroga, w równinie położona, zasiedlona wyłącznie szlachtą czynszową. Gleba czarnoziemna, z podkładem glinki, urodzajna. Własność pierwotnie ks. Ostrogskich, następnie Koniecpolskich, potem ks. Jabłonowskich, od których około 1840 r. nabył Gorłow. Obecny właściciel poodbierał szlachcie grunta orne, zostawiając ich tylko przy ogrodach, nadto podwyższył czynsz, w skutek czego szlachta wytoczyła mu proces, który zupełnie ich zrujnował. 6.) **W.**, mylnie *Wójtowina*, wś nad rzeką Wójtowina, dopł. Bohu, pow. proskurowski, okr. pol., gm., par. katol., st. pocz. i dr. żel. Czarny Ostrów (o 4 w.), o 18 w. od Proskurowa, ma 114 dm., 564 mk., 583 dzies. ziemi włośc. Należy do klucza czarnoostrowskiego, dawniej ks. Wiśniowieckich, obecnie z hr. Przezdzieckich Walewskiej. Podług reg. pob. wwdztwa podolskiego z 1565 r. własność pani Piaseckiej, która płaci ztąd od 2 pługów. W 1578 r. należy do Czarnegoostrowa i jest w posiadaniu Wojewódzkich. W 1583 r. płaci od 4 pługów, 1 rzemieśln., 1 komorn. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 185, 301). 7.) **W**, wś u źródeł rz. Unawy, pow. skwirski w 2 okr. pol., gm. Browki, par. katol. Chodorków, o 40 w. od Skwiry, na pld.-wschd od Kotelni, 1104 mk. W 1741 r. było 60 dm., w 1863 r. 923 mk. Posiada cerkiew p. w. Pokrowy N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1790 r., na miejsce dawniejszej z 1725 r. Wraz z leżącą o 3 w. wsią Sokoleżą w epoce uwłaszczenia włościan należała do hr. Elżbiety Lambert. Na początku XVII w. należała do ks. Rużyńskich, w 1618 r. w zastawie u Nadarzyńskiego (Jabłonowski, Ukraina, II, 40, 175, 264). 8.) **W.** al. *Pisarówka*, wś, pow. starokonstantynowski, gm. Manaczyn, par. katol. Kupin, ma 165 dm., 1331 mk., cerkiew, 2 szkoły, młyn wodny i wiatrak. Na gruntach jej st. dr. żel.

odesko-wołoczyskiej, między Czarnym Ostrowem (o 20 w.), a Wołoczyskami (o 18 w.), odl. o 134 w. od Zmierzynki a 495 w. od Odessy. 9.) **W.**, ob. *Wójtowiec*. 10.) **W.**, ob. *Wojtkowce*.

Wojtowce 1.) wś nad rzeką Altą, pow. perejaślawski gub. połtawskiej, gm. Skopee, 425 dm., 2254 mk., cerkiew, szkoła, 41 wiatraków. 2.) **W.**, wś nad Supojem, pow. piratyński gub. połtawskiej, gm. Jahotyn, 248 dm., 1265 mk., cerkiew, 32 wiatraków.

Wójtowe Siolo, wś na zach. brz. jez. Chryckiego, pow. słonimski. W spisie urzęd. nie podana. W 1766 r. wchodziła w skład sstwa sokołowskiego (Sokołów, Zdzitów, Niwa, Wójtowe Siolo).

Wójtoweczka, strumień, w pow. olhopolskim, pr. dopływ Bernardynki, bierze początek powyżej wsi Wojtówki, i po krótkim biegu ma ujście.

Wójtówek, os., pow. włocławski, gm. Dobiegniewo, ma 5 mk., 13 mr.

Wójtowice, czesk. *Wojtovice*, niem. *Woitzdorf*, wś na Szląsku austr., w pow. frywałdzkim, na pld. od Jawornika, w wąskiej kotlinie gór Reichenstein, nad pot. Młyńskim, tuż przy granicy pruskiej. W r. 1880 miały W. 47 dm. i 258 mk. rz.-kat., narod. niemieckiej. W. tworzą razem z wsiami: Bergów (Bergov, Bergau), Nowa Wioska (Nova Ves, Neudoerfel), Niederwald, Pilzberg i Wilezyce (Vleice, Wildschuetz) jedną gminę. W miejscu jest szkoła ludowa. W. należą do par. Wilezyce, odl. 4 klm. *W. II.*

Wójtowice 1.) wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Żyrmyny (o 16 w.), okr. wiejski Dworzyszcze, o 18 w. od Lidy, 7 dm., 88 mk. (w 1865 r. 30 dusz rewiz.); należy do dóbr Trokiele, Wolskich. 2.) **W.**, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. i dobra hr. Chreptowiczów Wiszniów (o 3 w.), okr. wiejski Wójtowice, 99 dusz rewiz. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Wójtowice, Huta, Ignacowo, Jukowce, Kolinikowszczyzna, Lutosz, Milkinieja, Milkowszczyzna, Nowosiółki, Pieciowszczyzna, Rogalewszczyzna, Skodorwa, Widziejowszczyzna, Zacisze, w ogóle w 1865 r. 535 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. 3.) **W.**, wś nad rz. Serweez, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitec (o 4 w.), okr. wiejski i dobra, Klukowskich, Klemensowo, o 71 w. od Wilejki, 7 dm., 30 mk. prawosł. i 28 katol. (w 1865 r. 24 dusze rewiz.).

Wójtowice 1.) grupa domów w Bołdurach, pow. brodzki. 2.) **W.**, grupa domów w Bordulakach, pow. brodzki. 3.) **W.**, część Huty Obedyńskiej, w pow. rawskim.

Wójtowiec al. *Wojtowce*, wś nad strum. Bystryk, pow. berdyczowski, w 1 okr. pol., gm. Czerniawka Mała, na pld.-zach. od Rużyna, o 42 w. od Berdyczowa, ma 1087 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 778 mk. prawosł. i 90 katol.; 1261 dzies. Przez wieś przechodzi

trakt pocztowy ze Skwiry do Berdyczowa, przeprowadzony w 1822 r. Posiada cerkiew p. w. Przemienienia Pańskiego, z drzewa wzniesioną w 1849 r. na miejsce dawniejszej z 1759 r. i u⁴posażoną 55 dzies. ziemi. Do par. praw. należy wś Wolnopol (odl. o 5 w.). Dawniej istniała cerkiew p. w. Archan. Michała, wzniesiona w 1728 r. na urwisku zwanem Łysą Górą, która uległa zniszczeniu w 1759 r. Wś ta po ruinie należała do ks. Lubomirskich, od 1789 r. cześnika Łukasza Malinowskiego, następnie brata jego chorążego Andrzeja, poczem jego syna Leonarda a w końcu od 1831 wnuka Cezarego. Uroczyska we wsi noszą nazwę jarów Korbuta i Małyszewskiego, podług podania od osiadłych tu na początku zeszłego wieku rodzin szlacheckich tegoż nazwiska.

J. Krz.

Wójtowina, rzeczka, w pow. proskurowskim, prawy dopływ Bohu, bierze początek z pod podolskiego grzbietu we wsi Dzielińce (Zielińce), płynie z zachodu na wschód na przestrzeni 16 w., mija wsi: Kisilówką, Rydkoduby, Pedosy, Wójtowce, Martynówkę i poniżej wsi Hruszowice ma ujście. Odlewa 8 stawów. X. M. O.

Wójtowina 1.) wś nad bezim. dopł. Zbrucza, pow. proskurowski, okr. pol., sąd, par. kat. i st. pocz. Satanów (o 3 w.), gm. Juryńce, o 62 w. od Proskurowa, ma 61 dm., 440 mk., 426 dzies. ziemi włośc. Należy do klucza satanowskiego, obecnie z hr. Potockich Tyszkiewiczowej. Wś ta nadana była wójtom satanowskim na czas ich urzędowania, ztąd jej nazwa. 2.)

W., pow. proskurowski, ob. Wójtowce. Dr. M.

Wójtowizna, fol., pow. błoński, gm. Pass, par. Błonie (odl. 1 w.), ma 250 mr. (226 roli, 20 łąk), 3 bud. mur. i 12 dREW.

Wójtówka 1.) os., pow. kutnowski, gm. i par. Dąbrowice. 2.) W., fol., pow. włocławski, gm. i par. Kowal, ma 20 mk., 150 mr. Wechodzi w skład dóbr Kowal. 3.) W., fol., pow. nieszawski, gm. Lubanie, par. Nieszawa (odl. 3 w.), ma 3 bud. mur., 1 dREW., 123 mr. (118 roli). 4.) W., os. wieczysto-czynszowa w dobrach Kikoł, pow. lipnowskim, ma 130 mr. obszaru. 5.) W., kol. w dobrach Dobrzyń, pow. lipnowski, ma 4 os., 116 mr. 6.) W., fol. nad rzką Baranichą, pow. opatowski, gm. Grzegorzewice, par. Słupia Nowa, odl. od Opatowa 21 w., ma 1 dm., 38 mk., 218 mr. 7.) W. *Strużewo*, wś i fol., pow. nieszawski, gm. i par. Bytoń, ma 55 mk., 264 mr. dwors., 13 mr. włośc.

Wójtówka, zaśc., pow. miński, w gm. i par. katol. Kojdanów. A. Jel.

Wójtówka 1.) wś u źródeł rzki Kilezówki, dopł. Tymanówki, pow. braclawski, okr. pol., sąd i st. pocz. Tulezyn (o 6 w.), gm. i st. dr. żel. Żurawłówka (o 5 w.), par. kat. Kopijówka, o 23 w. od Braclawia, ma 416 dm., 2070 mk., 2928 dzies. ziemi włośc., 91 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1869 r.

z 1880 parafianami. Własność dawniej Potockich, sprzedana apanażom. Szczęsny Potocki darował ją żonie swej Zofii na szpilki. 2.) W., wś rząd. nad bezim. ruczajem, pow. humański, gm. i par. kat. Humań (o 6 w.), ma 297 mk. Pochilewicz podaje w 1863 r. 921 mk. Posiada cerkiew drewnianą, p. w. św. Parascewii, nie wiadomej erekcyi, uposażoną 35 dzies. 3.) W., wś nad Wójtoweczką, dopł. Bernardynki, pow. olhopolski, okr. pol., gm. i st. pocz. Berszada (o 7 w.), par. katol. Czeczelnik, sąd Bałabanówka, st. dr. żel. Trościaniec (o 18 w.), o 32 w. od Olhopola, ma 432 dm., 3960 mk., 2707 dzies. ziemi włośc., 2249 dworskiej, 31 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1872 r., z 3239 parafianami; młyn parowy. Należała do Moszyńskich, dziś Jurjewiczów. 4.) W., ob. Wójtowce. Dr. M.

Wójtowo 1.) wś nad rzką Spinglą, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Olkieniki, okr. wiejski Wójtowo, o 20 w. od Trok, 8 dm., 118 mk. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Domonańce, Kołance, Koniuchy, Puszkarnia i Wójtowo, w ogóle w 1865 r. 330 dusz rewiz. 2.) W., wś, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Nikodemowo, 42 dusz rewiz.

Wójtowo, wś na lew. brz. Taśminy, pow. czechryński, w 1 okr. pol., gm. Adamówka, o 10 w. na wschód od Czechrynia, ma 737 mk. W 1741 r. było tu 60 sadyb, w 1808 z sąsiednią wsią Huczewką 55 dm., 435 mk., a w 1863 r. 1105 mk. Posiada cerkiew Wozdwiżeńską, z drzewa wzniesioną w 1764 r. w miejsce poprzedniej z 1729 r. i uposażoną 37 dzies. ziemi. Wechodziła w skład ststwa czechryńskiego, obecnie należy do dóbr państwa.

Wójtowo, wś nad rzką Niedrą, pow. perejasławski gub. połtawskiej, gm. Wojtowo, o 52 w. od Perejasławia, 382 dm., 1758 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, młyn wodny, 27 wiatraków, 2 olejarnie.

Wójtowo, niem. *Fittigsdorf* al. *Woytowo*, wś, pow. olsztyński, st. poczt. Allenstein.

Wójtowska Góra, przedmieście Drohobyca.

Wójtowski Młyn 1.) os. nad rz. Rakówką, pow. piotrkowski, gm. Łękawa, 1 dm., 7 mk., 20 mr. 2.) W. *Młyn*, os., pow. ilżecki, gm. i par. Iłża, ma 4 dm., 55 mk., 35 mr.

Wójtowski Zapust, uroczysko na gruntach Horochowa, w pow. włodzimierskim.

Wójtowskie, wś, pow. włocławski, gm. Śmiłowice, par. Włocławek, ma 52 mk., 98 mr.

Wójtowskie góry, wzgórze w południowej części pow. suraskiego.

Wójtowskie jeziora, wś, pow. włocławski, gm. i par. Kowal. Wechodziła w skład dóbr Kowal, ma 6 os., 163 mr.

Wójtowskie jezioro, niem. *Schulzensee*, ła-

cha, na lew. brz. Warty, w pow. międzychodzki, o 5 $\frac{1}{2}$ klm. na zach.-póln. od Skwierzyny.

Wójtowskie Włoki, os., pow. augustowski, gm. i par. Augustów (odl. 4 w.), ma 3 dm., 23 mk.

Wójtowstwo 1.) Dawne, pow. skierniewicki, gm. Skierniewka, par. Skierniewice. 2.) **W. Inowłódz**, os., pow. rawski. Leży nad rz. Pilicą, przy osadzie Inowłódz, obejmuje 4 mr. Jest to naturalnie częstka dawniejszego folwarku wójtowskiego. 3.) **W. Rokicie**, wś nad rz. Ner, pow. łódzki, ob. Rokicie 2). 4.) **W. Szczukwin**, pow. łódzki, ob. Czarnocin. 5.) **W. Tuszynek**, pow. łódzki, ob. Czarnocin. 6.) **W. Wolborz**, fol. nad rz. Moszczanką, pow. piotrkowski, gm. Bogusławice, par. Wolborz, ma 2 dm., 64 mr. dwor. 7.) **W. Sulejowskie**, w pow. piotrkowskim, weszło w skład wsi Łęczno, rozdzielone między włościan. 8.) **W.**, pow. noworadomski, gm. i par. Pajęczno. W 1827 r. stanowiło wioskę, mającą 6 dm., 47 mk. 9.) **W. Sieradzkie**, wś i fol., pow. sieradzki. W 1827 r. było 7 dm., 48 mk. W r. 1868 fol. Wójtowstwo Sieradzkie i Zalesie rozl. mr. 559: gr. or. i ogr. mr. 315, łąk mr. 53, past. i zarośli mr. 136, lasu mr. 13, nieuź. mr. 42. Wś W. Sieradzkie os. 6, mr. 19; wś Wiechucie os. 43, mr. 293. 10.) **W.**, dwa fol. nad rz. Wartą, pow. słupecki, gm. Dłusk, par. Pyzdry, odl. od Słupcy 20 w., mają 9 dm., 83 mk. W r. 1885 fol. W. Pyzdrowskie, oddzielony w r. 1882 od dóbr Rataje, rozl. mr. 240: gr. or. i ogr. mr. 111, łąk mr. 44, past. mr. 66, nieuź. mr. 19; bud. mur. 4, drew. 1, młyn wodny, pokłady torfu. 11.) **W. Jarmużówka** al. **Jarmuszevek**, fol., pow. słupecki, gm. Emilienheim par. Zagorów, ob. Jarmuszevek. W r. 1886 fol. W. Jarmużówka rozl. mr. 171: gr. or. i ogr. mr. 106, łąk mr. 36, past. mr. 19, lasu mr. 7, nieuź. mr. 3; bud. mur. 7, drew. 3, pokłady torfu. 12.) **W. Częstochowa**, fol. nad rz. Wartą, pow. częstochowski, gm. Grabówka, par. Częstochowa (odl. 2 w.), ma 9 dm., 36 mk., 227 mr. 13.) **W. Kułów**, os., pow. częstochowski, gm. Kuźniczka, par. Krzepice; 29 mr. ziemi częściowych właścicieli. 14.) **W. Olsztyn**, os., pow. częstochowski, gm. i par. Olsztyn, 1 dm., 3 mk., 23 mr. 15.) **W. Przyrów**, fol., pow. częstochowski, gm. i par. Przyrów, ma 2 dm., 9 mk., 42 mr. 16.) **W. Siedlec**, kol. nad rz. Wartą, pow. częstochowski, ob. Siedlec 3). 17.) **W. Skrajnica**, fol., pow. częstochowski, ob. Skrajnica. Fol. ten ma 179 mr. (150 roli, 22 zarośli, 4 łąk, 3 nieuź.). 18.) **W. Wierzchowisko**, fol., pow. częstochowski, ob. Krasice i Wierzchowisko. 19.) **W. Zbrojewskie**, fol., pow. częstochowski, gm. Lipie, par. Danków, odl. 34 w. od Częstochowy. W r. 1893 fol. W. Zbrojewskie rozl. 447: gr. or. i ogr. mr. 367, łąk mr. 17, past. mr. 7, lasu mr. 34, nieuź. mr. 20; bud. mur. 4, drew. 5. Wś Brzoska os. 10, mr. 78; wś Zbrojewsko os. 18, mr. 159. 20.)

W. Jastrzębskie, fol., pow. radomski, gm. Rogów, par. Jastrząb, odl. od Radomia 25 w., ma 7 dm., 5 mk., 150 mr. 21.) **W.** pod **Dąbrówką**, wś nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. i par. Kozienice, ma 12 dm., 133 mk., 159 mr. włośc. 22.) **W.** pod **Kozienicami**, wś, pow. kozienicki, gm. i par. Kozienice, ma 41 dm., 774 mk., 48 mr. W r. 1827 było 44 dm., 317 mk. 23.) **W. Poduchowne**, wś, pow. kozienicki, gm. i par. Kozienice, ma 11 dm., 129 mk., 231 mr. włośc. 24.) **W.** pod **Zwoleniem**, pow. kozienicki, gm. Tezów, par. Zwoleni. 25.) **W.**, os., pow. konecki, gm. i par. Radoszyce, odl. od Końskich 19 w., ma 24 dm., 120 mk., 2 mr. włośc. 26.) **W.** al. **Dębina**, fol. dóbr Dzierzkowice, w pow. janowskim. 27.) **W.**, pow. hrubieszowski, gm. i par. Hrubieszów. 28.) **W.**, wś, pow. zamojski, gm. i par. Skierbieszów, w pobliżu rzki Wotyki, w płu.-wsch, stronie powiatu, odl. od Zamościa w. 20, ma 4 dm., 34 mk., 44 mr. Położenie faliste wśród lasów. 29.) **W.**, attyn. dóbr Łaskarzew, w pow. garwolińskim. 30.) **W.**, wś, pow. łukowski, gm. i par. Łuków, 12 dm., 147 mk., 212 mr., ob. **Łuków** (t. V, 882). 31.) **W.** al. **Zgórznica**, fol. nad rz. Świder, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek, odl. 29 w. od Łukowa. Dwa młyny wodne, 158 mr. obszaru (121 roli, 17 łąk, 11 lasu, 9 nieuź.), 12 bud. drewn. 32.) **W. Wołyni**, wś, pow. radzyński, gm. Lisia Wólka, par. Wołyni, ma 15 dm., 145 mk., 376 mr. 33.) **W. Ostrowiec**, fol., pow. bialski, gm. i par. Huszlew, odl. 20 w. od Białej, ma cegielnię, 292 mr. (184 roli, 50 łąk, 51 past.). 34.) **W. Podgórze**, pow. płocki, ob. **Podgórze** 23). 35.) **W. Wyszogród**, fol. nad Wisłą, pow. płocki, gm. Rembów, odl. 39 w. od Płocka, ma 127 mr. (125 roli), 9 bud. drew. 36.) **W. Sochocin**, pow. płoński, gm. Sarbiewo, par. Sochocin. 37.) **W. Zakroczym**, pow. płoński, gm. i par. Pomiechowo. 38.) **W. Przasnysz** nad rz. Węgieką, ob. **Przasnysz**. 39.) **W. Rypin**, ob. **Rypin** 1). 40.) **W.**, fol., pow. lipnowski, gm. i par. Bobrowniki. 41.) **W. Mława**, wś, pow. mławski, gm. Dębsk, par. Mława, ma 12 dm., 113 mk., 76 mr. 42.) **W. Płocochowo**, wś, pow. pułtusi (mylnie **Płowitowo**), ob. **Górki** 43) i **Płocochowo**. 43.) **W. Serock**, fol. nad Bugiem i Narwią, pow. pułtusi, gm. Serock, par. Zegrze, ma 121 mr., 8 bud. drew. 44.) **W.** al. **Chodorki**, wś nad rz. Rospudą, w pow. augustowskim, gm. Dowspuda, par. Janówka (ob. **Chodorki**). Należała do dóbr Dowspuda hr. Paców. 45.) **W.**, os młyn, tamże. Posiada młyn wodny o 3 kamieniach, 2 dm., 15 mk.

Br. Ch.

Wójtowstwo, wś i osada, pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Przytulanka, o 48 w. od Białegostoku. Wś (**W. Goniądzkie**) ma 133 dzies. ziemi włośc., osada 30 dzies. (4 łąk); należy do dóbr hr. Krasińskich.

Wójtowstwo, przys. Bochni, tworzący gmi-

nę, ma 42 dm. i 370 mk. (166 męż., 204 kob.), 282 rz.-kat., 55 ewang. a 33 żyd. Leży na pld.-wschód od Bochni. Osada założona w ostatnich latach XVIII w. jako kolonia niemiecka, wyposażona gruntami i budynkami, różniła się od sąsiednich wsi schludnością domów, zamożnością i językiem mieszkańców. Obecnie stracili potomkowie przybyszów cechy niemieckie i tylko protestanci uważani są za Niemców. W nowszych spisach ludności przyznali się wszyscy do narodowości polskiej.

Mac.

Wójtowstwo 1.) posiadł. nad Wartą, na wseh. Szremu, pow. i okr. urząd. szremski, szkoły, parafie, sąd, st. kol. i urząd pocz. i urząd stanu cyw. w Szremie. Obszaru ma 157 ha, 4 dym., 81 dusz. W r. 1783 należało do ststwa szremskiego. 2.) **W.**, wybud. pod Rogoźnem, w pow. obornickim, urząd st. cyw., st. kol., poczta, szkoły i sądy w Rogoźnie. Dym. 19, dusz 174. Ob. *Rogoźno*. 3.) **W.**, folw. pod Żychlewem, w pow. krobskim (gostyńskim), w pobliżu Krobi, utworzony z 3 osad kmiecych przez bisk. pozn., do których należało Żychlewo. Nadany był Teodorowi Raczynskiemu. 4.) **W.** pod Gniezmem, miało 1580 r. 38 zagrod., 10 rzemieśln. i 2 rybaków. W części należącej do proboszcza przy koście. św. Wawrzyńca było 3 zagrod. W r. 1793 należało do ststwa guieźn. 5.) **W.**, os. nad Cymbiną, na pld. Pobiedzisk, w pow. średzkim. W r. 1793 należało do ststwa pobiedziskiego, następnie do domeny Swarzędz. 6.) **W.**, os. tuż pod Kleckiem. W r. 1793 posiadał ją Antoni Mierosławski z Chorbowa. 7.) **W.** *Keyńskie*, niem. *Herzberg*, os. pod Keynią (Exin) w pow. szubińskim, okr. urząd., st. kol., urz. pocz. i urz. st. cywil., szkoły, obie parafie i sąd okr. w Keyni. Obszar 269 ha, 6 dym., 92 dusz (65 katol.). W r. 1577 miało 7 ślad., w 1579 r. 14 ślad., 7 zagrod. i 3 ratajów. W r. 1618-30 było 14 śl. pustych, 2 osad., 3 zagr. i młyn. W r. 1793 należało do ststwa keyńskiego. 8.) **W.**, niem. *Schliepershof*, ws dominialna, w pow. wyrzyskim, urz. okr., sąd, urz. st. cywil., st. kol., urz. pocz., szkoły i paraf. w Nakle. Obszaru ma 100 ha, 2 dym., 27 dusz (1 kat.). 9.) **W.**, pole pod Mikstatem. 10.) **W.**, ob. *Sarbinowo*, *Żnin*.

Wójtowstwo 1.) posiadłość lemańska do Szydlic, pow. kościerski, st. pocz. i paraf. kat. Kościierzyna; 1885 r. 6 dm., 49 mk. Wydane na własność 1719 r., zawiera 109·75 mr. magd. 2.) **W.**, wyb. do Skarszew, pow. kościerski.

Wójtowstwo 1.) przedmieście Stryja. 2.) **W.**, część Radycza, w pow. turezańskim. 3.) **W.**, nadleśniczówka i karczma w Mikołajowie, pow. żydaczowski. 4.) **W.**, część Firlejowa, w pow. rohatyńskim.

Wójtowstwo Kleckie. W XVI w., gdy Zygmunt Stary puścił swej małżonce Bonie w dzierżawę różne królewskie ziemie na Litwie, a między innymi ks. pińskie i kleckie, znajdujemy w opi-

sie tych dóbr pod r. 1552 — 1555 Wójtowstwo Kleckie, jedno z pięciu w „powiecie kleckim“, które sięgało od Klecka aż w obręb dzisiejszego powiatu pińskiego, w okolice gm. Święta Wola, Telechany i Chotynicze, tudzież do południowo-wschodniego krańca dzisiejszego powiatu słonimskiego, za wieś Wiado nad jeziorem Bobrowickim, stanowiącą z attynenciami „Wiadzką wołość“. Ob. „Piscewaja kniga pinsk. i kleck. kniaz.“

A. Jel.

Wójtowstwo Sudata, dobra skarbowe, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski W. Sudata. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Czynezuki, Dziętyniany, Grzyby, Łosiszki, Łowki, Marguniszi, Melegiany, Mieżany, Niemenczyniany, Pokrowka, Rogowszczyzna, Wierzkale, Załoby, oraz zaśe.: Grażulany, Jakubieniszki, Johanpol, Junodary, Lulin, Mamieliszki, Plauszki, Pogłusze, Popieliszki, Popieniği, Rudaszyszki, Stary Szlak, Sudata, Sutryszki, Uszwarojstwienia, Wojekuny i Żyrnieliszki, w ogóle w 1865 r. 493 dusz rewiz. b. włose. skarb., 18 osadn. w. rus., 6 jednodworców.

Wójtowszczyzna, ws, pow. kalwaryjski, gm. Simno, odl. od Kalwaryi 31 w., ma 8 dm., 41 mk.

Wójtowszczyzna 1.) ws, pow. słonimski, na pld.-zach. od wsi Piaski. W spisie urząd. niepodana. 2.) **W.**, osada, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Biskupice, 9 $\frac{1}{2}$ dzies.; należy do Piotrowskich. 3.) **W.**, uroczysko osiadłe, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Słuck, o 7 w. od Słucka.

Wójtowszczyzna, uroczysko nad rz. Sułą.

Wójtowszczyzna 1.) grupa domów w Lisich Jamach, pow. cieszanowski. 2.) **W.**, część Rodatycz, w pow. gródeckim. 3.) **W.**, część Pirszny, w pow. lwowskim. 4.) **W.**, część Cykowa, pow. przemyski. 5.) **W.**, część Potylicza, pow. rawski. 6.) **W.**, część Białego Kamienia, pow. złoczowski. 7.) **W.**, folw. w Jeziernej, pow. złoczowski. 8.) **W.**, przedmieście Zborowa, w pow. złoczowski.

Lu. Dz.

Wójtul, potok, praw. dopływ Prutu, powyżej Woroehy.

Wójtukiszki, ws, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Seifertów, Zabłociszki (o 4 w.), 34 dusz rewiz.

Wójt 1.) al. *Wójtów*, ws przy ujściu rzki Naborówki do Ossownicy, pow. radzymiński, gm. i par. Jadów, ma 16 os., 137 mk., 440 mr. Wchodziła w skład dóbr Jadów. W r. 1827 było 15 dm., 107 mk. Ws ta, zwana dawniej Zawady, wchodziła w skład ststwa rożańskiego. Ob. *Jadów*. 2.) **W.**, ws, pow. maryampolski, gm. i par. Pilwiszki, odl. od Maryampola 21 w., ma 6 dm., 67 mk. W 1827 r. było 4 dm., 69 mk. 3.) **W.** *Trojany*, folw., pow. pułtuski, gm. Kleszewo, par. Szwelice, odl. 10 w. od Pułtuska. W r. 1827 było 3 dm., 37 mk. W r. 1873 folw. ten

rozl. mr. 233: gr. or. i ogr. mr. 155, pastw. mr. 10, lasu mr. 24, zarośli mr. 36, nieuź. mr. 8; bud. dREW. 7. 4.) **W. Zamoście**, wś i folw., pow. płoński, gm. Wójtów Zamoście, par. Płońsk (odl. 1 w.), ma 4 dm., 91 mk., 60 mr., wiatrak. W r. 1827 było 8 dm., 58 mk. W r. 1880 folw. Wójtów Zamoście lit. B. rozl. mr. 71: gr. or. i ogr. mr. 63, łąk mr. 1, pastw. mr. 2, nieuź. mr. 5; bud. mur. 1, dREW. 10. W. Z. gmina należy do sądu gm. okr. II, ma 14056 mr. obszaru, 228 dm., 4024 mk. Śród stałej ludności 34 prot. i 48 żyd. W gm. znajdują się: 1 browar, cegielnia, 10 wiatraków, 5 karczmy. W skład gm. wchodzi: Arcelin, Bąki, Brody, Dalanowo, Dalanówko, Jaskułowizna, Jeżewo, Ilinko, Ilino, Kluczewo, Michalinek, Poświętne, Poczernin, Pilitowo, Rakowo, Skarzyn, Skrzyńki, Strachówko, Siedlin, Sieluki, Szeromin, Szerominek, Wilamowice, Wójtów, Zamoście, Wygoda, Wygoda Dębiny.

Wójtów, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 73 w. od Nowoaleksandrowska.

Wojtynell, rum. *Woitinell*, wś nad pot. Wojtynellą, w pow. radowieckim, na Bukowinie, par. gr.-nieun. w miejscu, urz. poczt. w Witkowie (odl. 2 klm.), par. rzym.-kat. w Radowcach. Wieś leży w górzystej okolicy, w pobliżu Putny (ob. t. IX, 320), ma 966 mk., stanowi własność funduszu religijnego. Nadana r. 1490 klasztorowi w Putnie. W pobliżu W. leży os. Mieczyszn, ze stadnią koni.

Wojtynella, potok na Bukowinie, dopł. Suczawy. Przyjmuje w gm. Wojtynell z lew. brz. pot. Slatynę. Uchodzi do Suczawy na obszarze Putny.

Wojtyniany, ob. *Wojtyniany*.

Wojtyniów, wś przy ujściu rzki Kamelska do Kamienny, pow. konecki, gm. Blizin, par. Odrowąż, odl. od Końskich 27 w., ma 26 dm., 153 mk., 162 mr. włośc. i 4 dwor. W r. 1827 było 14 dm., 111 mk. Wś ta wchodziła w skład dóbr Blizin (Bliżyn). Istniała tu kuźnica żelazna.

Wojtyszki 1.) pustka, pow. sieradzki, gm. Godynice, par. Wójków, wchodzi w skład Brąszewic. 2.) **W.**, wś, pow. maryampolski, gm. Kwieciszki, par. Maryampol (odl. 8 w.), ma 11 dm., 85 mk. W r. 1827 było 9 dm., 49 mk. 3.) **W.**, os., pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Godlewo, odl. od Maryampola 50 w., ma 1 dm., 10 mk. 4.) **W.**, wś, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów (odl. 5 w.), ma 6 dm., 75 mk. W 1827 r. 6 dm., 51 mk.

Wojtyszki, wś i dobra skarbowe nad Niemnem, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 19 w.), okr. wiejski Sipowice, o 66 w. od Trok, 21 dm., 122 mk. (1 prawosł. i 121 katol.). Spis z 1865 r. podaje 49 dusz rewiz.

Wojutyce, wś, pow. samborski, 8 klm. na płu.-zach. od sądu pow. w Samborze, z urz. poczt. w miejscu. Na płu.-zach. leżą Lutowiska, na

płu. Rakowa i Brześciany, na wsch. Wykoty i Biskowice, na pld. Dąbrówka i Humieniec, na zach. Nadyby i Sąsiadowice. Pld.-wsch. część obszaru przepływa Strwiąż od pld.-zach. na płu.-wsch., część płu. lewy dopł. Strwiąża, pot. Pieklińska, powstający na płu.-zach. i płynący aż do ujścia. Krawędź pld. przepływa pot. Jasienica (al. Jaruga), prawy dopł. Strwiąża. Zabudowania leżą w dolinie pot. Pieklińska; grupa chat leży na praw. brz. Strwiąża, zaś na lew. brz. przys. Jaz. Wznies. obszaru sięga 349 mt. w płu.-zach. lesistej części. Przez wieś idzie droga z Sambora do Chyrowa i kolej naddniestrzańska. Stacja kolei jest na samej granicy Nadyb. Własn. więk. ma roli orn. 814, łąk i ogr. 147, past. 21, lasu 388 mr.; wł. mn.: roli or. 1386, łąk i ogr. 186, pastw. 312 mr. W r. 1880 było we wsi i w przysiółkach: Dół, Góra, Jaz, Stronński, Zarzecze, Zwierzyniec 356 dm., 2011 mk. w gm. (546 rzym.-kat., 1406 gr.-kat., 59 izrael.; 648 Pol., 1363 Rus.). Par. rzym.-kat. w miejscu, dek. samborski, dyec. przemyska. O pierwotnej fundacji parafii nie wiemy nic pewnego, z aktów konsystorskich okazuje się, że istniała ona już w r. 1484. W r. 1598 wznosił dotację Jan Tomasz Drohojewski, ststa przemyski. Za jego staraniem połączył Wawrzyniec Goślicki, biskup przemyski, parafią w W. z Rybotyczami, a parochowi z Wojutyce przyznał godność zwiernika. W następnym wieku rozdzielono je znowu. W początkach XVII w., gdy właścicielem W. był Stanisław Stadnicki z Łańcuta, kalwin, poniósł kościół szkody w dochodach. Między r. 1714 a 1719 wznosił Jan Franciszek ze Żmigrodu Stadnicki kościół murowany, p. w. św. Katarzyny. Do wykończenia budowy dostarczył materiału ze swego zniszczonego zamku w Rakowie Józef z Wielkich Kończone Mniszech. Konsekracja kościoła odbyła się w r. 1743. Dokonał jej bisk. Wacław Sierakowski. Do parafii należą Barańczone Wielkie i Małe, Brześciany, Chlewiska, Lutowiska, Nadyby, Rakowa, Wola Barańczone (al. Wolica) i Wykoty. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. starosolski, dyec. przemyska. Do par. należą Nadyby. We wsi jest cerkiew. Według wizytacji z r. 1732 uszkodzili Szwedzi podczas napadu obraz Chrystusa i Matki B., znajdujące się w tej cerkwi. Erekcyjny dokument pochodzi od Olbrachta Rożny, dziedzica wsi (oblatowany w r. 1642), zatwierdził go Leopold Andrzej z Wielkich Kończone Mniszech, wojewodzie wołyński, w zamku laszeckim d. 1 kwietnia 1700 r. We wsi jest szkoła 1-klas. Na folw. gorzelnia, wiatrak. *Lu. Dz.*

Wojutyn, wś, pow. łucki, gm. Torczyn, par. katol. Skurcze, 59 dm., 452 mk., cerkiew, młyn wodny i wiatrak. Należała do sześciu właścicieli, pomiędzy którymi miała część Ewa Felińska, matka ks. Zygmunta Szcześnego Felińskiego, arcybiskupa warszawskiego. Podług rewizji

zyi zamku łuckiego z r. 1545 własność Semena i Hawryła Wojutyńskich, którzy wspólnie z innymi byli zobowiązani do opatrywania trzech hodrodni zamkowych (ob. Jabłonowski, Rewizye, 37, 39, 42). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. należy w części do Awryły Wojuthińskiego, który płaci z 8 dym., 8 ogr. po 4 gr., 5 ogr. po 2 gr., 1 karcz. i 1 koła młyn., w części do Siemiona W., płacącego z 8 dym., 7 ogr. po 4 gr., 8 ogr. po 2 gr. i 1 koła młyn. Posiadał też część Falilej Rogosziński. 1577 r. Łukaszowa Wojutyńska płaci z części W. z 4 dym. po 20 gr., 2 ogr. po 4 gr., 4 ogr. po 2 gr.; Wasil Wojutyński z 4 dym. po 10 gr., 5 ogr. po 2 gr. i od 1 koła wiesn. 12 gr.; Paweł Koziniński z 3 dym. po 10 gr., 3 ogr. po 2 gr. W r. 1583 należy w części do Fiedora Wojutyńskiego, który wnosi z 13 dym., 7 ogr., w części do Wasila W., płacącego z 4 dym., 6 ogr. i 1 koła, wreszcie w części do Piotra W., który płaci z 4 dym., 6 ogr., 1 koła (Jabłonowski, Wołyn, 6, 9, 10, 59, 62, 98).

J. Krz.

Wojweryszki, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 10 w.), okr. wiejski Wazguny, 7 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Szeszole.

Wojwodiasa, potok, dopł. Suczawicy, na obszarze gm. Putny, na Bukowinie.

Wojwody 1) wś skarbowa, pow. dryssiński, par. Przydrujsk. 2) **W.**, pow. rzezycki, ob. *Wojwody*.

Wojwodyszki al. *Bartupie*, folw. i os., pow. władysławowski, gm. Błogosławieństwo, par. Giełgudyszki, odl. 32 w. od Władysławowa. Fol. Bartupie ma 1 dm., 46 mk., os. leś. Wojwodyszki 1 dm., 2 mk. Wechodziła w skład dóbr Giełgudyszki Dolne. W spisie z r. 1827 podano mylnie Wojmadyszki al. Bartupie, 3 dm., 21 mk.

Wojzbuniszki, folw. prywatny nad rz. Wersoczką, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 40 w. od Lidy a 16 w. od Ejszyszek, 9 mk. katol., 4 żydów.

A. T.

Wojźgi, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., gm. Śmilgi, o 28 w. od Poniewieża. Włośc. Dejlidonis ma 22 dzies.

Wojzgirdy, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Gruzdzie, o 27 w. od Szawel.

Wokanówka, dobra skarbowe, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Twerecz, okr. wiejski Gontowniki.

Wókalece, ob. *Okalice*.

Wókarpie, ob. *Okarpice*.

Wokellen, posiadłość, pow. ilawkowski, st. poczt. Pr. Eylau.

Wokiszkiele, wś, pow. wykowyski, gm. i par. Wyłkowyski (odl. 2 w.), ma 7 dm., 78 mk. W r. 1827 było 10 dm., 80 mk.

Wokonjewo, ob. *Okuniewo*.

Wokowice, wś, pow. brzeski, w piaszczystej równinie, nad Uszwia, dopł. Wisły, przy

drodze z Biadolin (3 km.) do Radłowa. Par. rzym.-kat. w Szczepanowie. Wś ma 121 dm. i 639 mk. (284 męż., 346 kob.), 619 rzym.-kat., 11 izrael. Pos. tabularna (Stan. Gniewińskiego) wynosi 81 mr. roli, 7 mr. łąk, 2 mr. ogr. 3 mr. pastw., 2 mr. lasu, 1 mr. nieuż. i 1594 s. parcel. budowl.; pos. mn. 351 mr. roli, 58 mr. łąk i ogr., 157 mr. pastw. i 13 mr. lasu. Dawniej należały W. do dóbr radłowskich bisk. krakowskich. W połowie XV w. było 4 $\frac{1}{2}$ łąn. km., jeden wolny osadnik mający 1 $\frac{1}{2}$ łąnu z młyn., karczma z rolę, zagrodnicy. Łany sołtysie zabrano na folwark. Dziesięcinę w części wsi pobierał bisk. krakowski (Długosz, L. B., II, 269). Reg. pobor z r. 1536 (Pawłowski, Małop., 493) tak opisują wieś: Vokowicze, wś biskupa krak., należąca do Radłowa. Jest w niej cztery i pół łąna, na których siedzi 10 kmieci, uprawiających nie równe role; płacą czynszu rocznie 4 $\frac{1}{2}$ grzyw., po 4 kor. owsa z łąnu, po 2 koguty, po 2 sery i po 20 jaj. Jest tam sołtys mający półtora łąna, sadzawkę, młyn na swój użytek, karcznię i zagrodę. Lasy i bory wspólne z Radłowem. W 1581 (ibid., 260) podano 10 kmieci na 5 łąn., 2 zagrody, 2 kom. bez bydła i sołtysa na łąnie. W. graniczą na pld. z Maszkienicami, na wsch. z Biadolinami i Bielezą, na pln. z Łękami a na zach. ze Szczepanowem. *Muc.*

Woksza, rzeczka, lewy dopływ Wilii, uchodzi poniżej Podmoszu.

Woksza, zaśc. szlach., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 30 w. od Wilna, 2 dm., 10 mk. kat.

Wola, łac. *libera villa*, *libertas*, nazwa dawana wsiom rolniczym, pojawiającym się już w pierwszej połowie XIII w. i stanowiącym, w stosunku do innych, odrębną kategorią osad, ze względu na ludność używaną do zasiedlania takowych i nadawane jej swobody. Potrzeba użytkowania pustych obszarów leśnych należących do książąt, duchowieństwa i rycerstwa, obok wzrostu liczebnej klasy ludzi wolnych, ustania handlu niewolnikami i zmniejszenia napływu jeńców wojennych, wywołała zakładanie wsi z ludnością wolną, bądź przybywającą z obcych krajów, Niemiec przeważnie, bądź krajową. Osadnikom tym dawano działki ziemi z uwolnieniem na pewną liczbę lat (do 20-tu) od wszelkich czynszów, opłat i podatków a przytem w większej części odrębne urzędnia i prawa niemieckie. Ze istniały wolne wsi (Wole) na prawie polskiem, świadczy fakt przenoszenia ich na prawo niemieckie. Tak np. Władysław, ks. dobrzyński, nadaje r. 1328 Woli i innym wsiom w ziemi dobrzyńskiej prawo chełmińskie (Kod. dypl. pol. II, 658). Król Kazimierz przenosi r. 1363 wsi: Chothow i Wola, własność Krzesława, z prawa polskiego na średzkie (Kod. Małop., III, 168). O ludności używanej do zasiedlania tych wsi daje ważną wskazówkę akt, który „Bolizlavus dux Polonie“ r. 1255 wydaje dla klasztoru w Łądzie: „inter fluvium qui Wirbec vocatur et claustrum ipsorum contullimus libertatem novam villam locandi quem *Liberam villam* appellarunt atque populandi eandem de Theutonicis sive *liberis Polonis* pleno jure Theutonico“ (Kod. Wielkop., Nr. 331, 600), W dok. z r. 1325 wieś ta zwana jest: Wolany al. „Villa Gerlaci“. Dowiadujemy się tu, że założoną została na obszarze wsi Dolany i zaludnioną przez osadników

niemieckich. W akcie uposażenia klasztoru w Krzyżanowicach z r. 1255 wymieniona jest „Volia que vulgariter Grochovisko nuncupatur” (Kod. dypl. pol., I, 75). Spotykamy też Wolę w akcie uposażenia klasztoru w Zawichoście z r. 1257. Na Szląsku i w przyległych częściach Wielkopolski i Małopolski osady takie zwano Igotami (Ligota). Akt z r. 1369 wymienia koło siebie Wolę i Ligotę, w okolicy Żarnowca (Kod. Małop., III, 229). Najliczniej występują Wole w ciągu XIV w. na obszarach północnej i wschodniej części Małopolski, na wschodnich kresach Wielkopolski, następnie w XV w. na Mazowszu, Podlasiu i Rusi Czerwonej, wreszcie dosięgną obszarów Wołynia. Nazwa Wola niejednokrotnie znika ustępując miejsca pierwotnej nazwie obszaru albo też zmienia swoją drugą część wraz ze zmianą właściciela albo łączności z przyległą osadą. Gdy stopniowo zatrać się różnice między ludnością wolną a przytwierdzoną do gleby, nazwa Wola znaczyć będzie tyle co świeżo założona a ztąd wolna na pewien czas od podatków osada, tyle co Nowa Wieś. W ten też znaczeniu używaną będzie nazwa Wólka.

Br. Ch.

Wola 1.) dawniej *Wielka Wola*, r. 1368 *Magna Vola Warszoviensis*, ws i przedmieście Warszawy, leży w stronie pld.-zach. od miasta, na obszarze rozległego płaskowzgórza, pokrytego żyzną glebą gliniastą, pow. warszawski, gm. Czyste, par. Wola. Posiada kościół par. murywany, dwie szkoły początkowe, cerkiew i cmentarz prawosławny. Obszar wsi zajmują przeważnie liczne osady młynarskie (wiatraki) i kolonie ogrodników, uprawiających warzywa i owoce, tudzież kilka fabryk. Wola ma 667 mr. włościańskich i 142 dworskich. Obecnie gmina Czyste, w skład której wchodzi Wola, Czyste i dwie mniejsze osady: Koło i Ochota, ma 16280 mk. (w tej liczbie 9644 niestałej ludności). Śród stałej ludności jest 59 praw., 310 prot., 1017 żydów. W r. 1827 ws Wola miała tylko 19 dm., 133 mk. Wieś ta powstała na obszarze lasów książęcych zapewne na początku XIV w. O dawnym bardzo zaludnieniu tego obszaru świadczy podany przez kalendarz Duńczewskiego fakt wykopania w r. 1672 na Woli urn mieczem obwiniętych (ob. F. M. Sobieszczański, Wycieczka archeologiczna, str. 41). W dok. z r. 1367 wymieniona Wola w liczbie wsi dających dziesięcinę kościołowi w Zegrzu nad Narwią. Wskutek rozstrzygnięcia sporu o te dziesięciny ws ta, zwana w dok. z r. 1368 „Magna Vola Warszoviensis”, ma płacić dziesięcinę bisk. poznańskiemu, po 6 gr. z łanu (Kod. Wielkp., Nr 1584 i 1601). Wzrost Warszawy wpływał na zaludnienie okolicy i karczowanie pobliskich obszarów leśnych. W akcie ks. Janusza z 1425 r. wspomniany jest folw. Pustola, leżący przy drodze do Błonia „retro villam nostram Wola”. Widocznie okolice Warszawy dość szybko się zaludniały, skoro w XVI w. spotykamy tak liczne parafie podmiejskie. W r. 1580 mają kościoły parafialne: Powsin, Milanów (Wilanów), Wielka Wola, Wawrzyszew, Babice, Raszyn. Według reg. pobor. z r. 1580 we wsi królewskiej Wielka

Wola płaci Jan Pietrzejewski, szlachcic, wójt dziedziczny, od 1 łanu, 3 zagr. z rolą; Jan Umiasztowski, szlachcic, z części Malehera od 1 łanu; Jadwiga Bolebowska od 1 łanu; Bartłomiej Zaliwski, chorąży liwski, dzierżawca królewski, od 13 łan., 2 zagr. z rolą (Pawin., Mazowsze, 269). Lustracya starostwa warszawskiego z r. 1660 podaje: „Wieś Wielka Wola ma troje pole, funditus przez nieprzyjaciela spalona. Jest w tejże wsi włók 13 i pół, między którymi znajduje się włók, które w dawnych lustracyach specificantur, № 10 i z wójtowską № 1, wolnych; na ten czas znajduje się włók osiadłych, które fruktyfikują Nr 3 i pół. Robocizny były: cztery dni w tygodniu z włóki, straż nocna kolejna do Warszawy, „do zboża w nocy lecieć powinni”, czynszu po zł. 1 na rok, żyta 13 kor., owsa 26 kor., 2 kapłony, 30 jaj i gęś dawać obowiązani. Ogrodników i dworskich budynków nie było wtedy. Mikołaj Konstanty Gissa, sekretarz i oberszter gwardyi Jego Król. Mości, miał przywilej z r. 1652 na folwark w tej wsi 3 i pół włóki obejmujący, nadany mu i żonie dożywotnio. Prócz tego trzymał oddzielnie półwłóczek z roli, z którego płacił kwartę. Drugi folwark, świeżo spalony, trzymała za przywilejem królewskim z r. 1652 Urszula Szperlingowa, wdowa po aptekarzu królewskim. Były też dwie włóki wybranieckie. Prawo patronatu nad kościołem miał dziekan warszawski. Dziesięcina ze wsi należała do mansyonarów warszawskich. Ogólny dochód wynosił zł. 190 gr. 16 den. 9. Po ks. Czartoryskim woj. ruskim, objął starostwo warszawskie w r. 1750 dwunastoletni Fryderyk Bruehl, później generał artylerji. Urządził on tu świetną dla siebie rezydencją i przyczynił się wiele do zabudowania i zaludnienia obszarów stwa, wchodzących w skład Warszawy. W r. 1785 sprzedał on starostwo które nabył Poniński. Pałac w Woli został spalony r. 1794 przez Prusaków. Zniszczyli też oni kościół paraf. który na miejscu dawniejszego wznosił r. 1611 ks. Jan Raciborski. Odnowiony w r. 1807 znowu uległ zniszczeniu w r. 1831 a od 1834 r. przestał istnieć. Nabożeństwo odprawiano w domu prywatnym przy ulicy Wolskiej do r. 1860. Na wyniosłej i suchej równinie Woli, górującej po nad Warszawą, odbywały się elekcye królów, od Batorego (w r. 1575) począwszy. Miejsce na ten akt wyznaczone było otoczone rowem i opasane wałem. Do wnętrza prowadziły trzy bramy, przeznaczone dla przedstawicieli Wielkopolski, Małopolski i Litwy. W środku ogrodzonego placu stała szopa drewniana, z dachem z desek, okrywana w razie potrzeby z boków oponami. Szopa służyła dla senatorów, dokoła stawało koło rycerskie, t. j. posłowie. Szlachta z dobrej woli przybywająca miała wytknięte przez marszałka miejsca w pewnym oddaleniu. Grupowała się według województw.

Obozowała przeważnie pod namiotami na zewnątrz okopu. W czasie elekcji r. 1587 spalono szopę, w r. 1669 strzelano do senatorów obrażających pod szopą. Okop miał kształt podłużnego czworoboku. Długość ocenia Verдум na doniosłość strzału muszkietowego. Przedostatnia elekcya, Augusta III, odbyła się podobnie jak i Walezego w Kamieniu nad Wisłą, pod Pragą. Ostatni obiór Stanisława Augusta na polach Woli w r. 1764. W r. 1794, podczas oblężenia Warszawy przez Prusaków, zachodziły tu kilkakrotne walki. Przy szturmie Warszawy we wrześniu r. 1831 Wola ze wzniesionymi tu obwarowaniami stanowiła punkt, w którym głównie koncentrowały się usiłowania obu stron walczących. W miejscu najzaciętszego boju, przy murach dawnego kościoła, urządzono następnie cmentarz prawosławny. Kościółek zamieniony został na cerkiew. Nowy kościół paraf., p. w. św. Stanisława i Wawrzyńca, wzniesiony został w r. 1860. Wzrost Warszawy zamienił obecnie Wolę w przedmieście, zamieszkiwane przez ludność wyrobniczą, ogrodników i młynarzy. Wyniosłe i otwarte położenie sprzyja urządzaniu wiatraków, których spotykamy tu znaczną ilość.

2.) **W.**, pow. stopnicki, ob. *Wola Biechowska*. 3.) **W.**, ws. pow. pińczowski, par. Chroberz, ob. *Wola Chrobberska*. 4.) **W.**, ws. pow. miechowski, gm. i par. Książ Wielki, ob. *Wola Mianocka*. 5.) **W.**, w XVI w. *Wola Gaszczyńska*. ws. pow. grójecki, gm. i par. Konary, ma 15 os., 99 mr. Wchodziła w skład dóbr Konary. W r. 1576 płaci tu Adam Mniszewski od 2 łan. 6.) **W.**, dawniej *Kalkowa Wola*, ws. pow. łowicki, gm. Bielawy, par. Sobota (odl. 4 w.), ma 244 mk. Na początku XVI w. łany km. dają dziesięcinę kolegiacie łęczyckiej a folw. pleban. w Sobocie (Łaski, L. B., II, 504). W r. 1576 ws. „Kalkowa Wola“ należy do Aleksandra Wolskiego, który płaci od 5½ łan., 4 zagr., karczmy, rzeźnika, rybaka, karczmy dziedzicznej; puste były 3 osady rybaków i komornika jedna. 7.) **W.**, os. włośc., pow. będziński, gm. Górnica, ma 9 dm., 72 mk., 102 mr. 8.) **W.**, dawniej *Wola Kuczkowska*, ws. pow. włoszczoński, gm. Secemin, par. Kuczków, ma 42 os., 383 mr. Wchodziła w skład dóbr Chrzastów. W r. 1827 było 32 dm., 194 mk. W r. 1581 należy z Kuczkowem i Wolcią Kuczkowską do Kuczkowskich. Stanisław ma 2½ łan. km., Krzysztof 2½ łan., pan Sandomirski 2½ łan. i 3 kom. bez bydła (Pawin., Małop., 75). 9.) **W.**, w 1581 r. *Tezeńska Wola*, ws. pow. jędrzejowski, gm. Nagłowice, par. Rakoszyn. W r. 1581 ws. Tezeńska Wola ma w części Tworowskiego ½ łanu, 1 zagr. bez roli, w części dzierzawionej przez Borka ½ łanu. 10.) **W.**, ws. pow. biłgorajski, gm. Puszcza Solska, par. Biłgoraj. W 1827 r. było 24 dm., 98 mk. 11.) **W.**, ws. nad rz. Wisłą, pow. płoński, gm. Sielec, par.

Czerwińsk, odl. 27 w. od Płońska, ma 21 dm., 210 mk., 768 mr. W r. 1827 było 21 dm., 142 mk. 12.) **W.**, ws. pow. lipnowski, gm. Ossówka, par. Wola (Trutowo), odl. 12 w. od Lipna, ma szkołę początkową, browar, gorzelnia, 33 dm., 249 mk. Dobra Wola Wymysły składały się w r. 1891 z fol.: Wola, Wymysły i Swoboda rozl. mr. 2907: fol. Wola gr. or. i ogr. mr. 734, łąk mr. 60, past. mr. 20, nieuż. mr. 66; bud. mur. 16, drew. 8; płodozm. 6 i 12-pol.; fol. Wymysły gr. or. i ogr. mr. 230, łąk mr. 9, nieuż. mr. 6; bud. drew. 5; fol. Swoboda gr. or. i ogr. mr. 94, łąk mr. 5, past. mr. 2, nieuż. mr. 28; bud. mur. 1, drew. 6, lasu urzędzonego mr. 1654, cegielnia i młyn wodny. W skład dóbr poprzednio wchodziły: ws. Wola Wymysły os. 32, mr. 45; ws. Wawrzonkowo os. 18, mr. 555; ws. Makowsko os. 14, mr. 651; ws. Kiełpin os. 38, mr. 824; ws. Wyzendorf Stary os. 18, mr. 180; ws. Wyzendorf Nowy os. 13, mr. 148. Do r. 1835 istniała tu parafia, z kościołem drewnianym. R. 1328 Władysław, ks. dobrzyński i łęczycki, nadaje W. i innym wsiom prawo chełmińskie (Kod. dypl. pol., II, 658). W r. 1564 ws. leży w ziemi dobrzyńskiej, pow. rypińskim. Stanisław Zelski płaci od 20 poddanych siedzących na 14 łanach, 2 karczem, 7 zagrod., kowała. Ogółem fl. 9 gr. 3 sol. 1 (Pawin., Wielkop., I, 317). R. 1789 dziedzic Wojciech Trzeiński wysiewał tu 92 kor. żyta i 27 kor. pszenicy. Wizyty dziekańskie z r. 1825 i następnych opiewają, że kościół był erygowany r. 1538, akt erekcji znajduje się w archiwum kapituły płońskiej. R. 1609 była ponowną erekcyą a 1779 r. 8 maja odświeżoną przez komplaniacyą między ówczesnym dziedzicem Szym. Zielińskim, chorążym ziemi nurskiej, z jednej, a ks. Krzysztof. Piszczatowskim, prob. kieleckim, komendantem kościoła w W., z drugiej strony, i następnie też komplaniacyą w Bobrownikach d. 31 maja została utwierdzoną, z wymienieniem uposażenia do kościoła należącego. Akta metryczne par. Wola zaczynają się od r. 1754, podpisał je pierwszy ks. Raf. Błoch ze zgromadzenia dominikanów poznańskich, czasowo tu przebywający. W wizytach dziekańskich spotykamy ciągle skargi na „wiołencyą“ kollatorów. W r. 1757 dziedzic wszystkie grunta plebańskie i łąki „modo chapativo“ włączył do swych posiadłości, przez co kościół pozbawiony został funduszu i utrzymania dla plebana. Skutkiem czego kościół ten niebędąc podtrzymywany przez nikogo, chylił się coraz bardziej do upadku, aż w końcu popadł w zupełną ruinę i urzędownie d. 2 grudnia 1835 r. przez ks. Zawadzkiego, dziekana lipnowskiego, został zapieczętowany, parafią zaś przeniesiono do sąsiedniego kościoła karmelitów w Trutowie. Przełożony tegoż ks. Kajetan Schroeter od władzy dycezyjalnej otrzymał pierwszy z karmelitów „*curam animarum*“ („Przeł. katol.“ z r. 1888, Nr 44).

13.) **W. Abramowska**, pow. zamojski. W r. 1827 było 21 dm., 140 mk. Ob. *Abramów*, 14.) **W. Adamowa**, w r. 1557 *Wolia Ademowa*, r. 1827 *Wólka Adamowa*, ws i folw., pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Chodecz, odl. 20 w. od Włocławka. W r. 1882 folw. rozl. mr. 501: gr. or. i ogr. mr. 464, łąk mr. 17, nieuż. mr. 20; bud. mur. 15, dREW. 2. Ws Wola Adamowa os. 24, mr. 45; ws Holendry Wóleckie os. 14, mr. 132. W r. 1557 Scibor Wolski płaci od 2 łąn., 2 zagr. Kmieci tu niema. Ws nazwana „Wolia Ademowa“ (Pawin., Wielkop., II, 23). W spisie wsi z r. 1827 podane są dwie wsi z nazwą: Wólka Adamkowa, w par. Chodecz. Pierwsza ma 11 dm., 90 mk., druga 10 dm., 64 mk. 15.) **W. Adamowa**, ws, pow. płoński, gm. Szumlin, par. Joniec, odl. 17 w. od Płońska, ma 9 dm., 57 mk., 222 mr. obszaru. W r. 1827 było 6 dm., 42 mk. 16.) **W. Aleksandra**, ws, pow. warszawski, gm. i par. Nieporęt, ma 53 mk., 74 mr. włość. i 4 mr. dwor. 17.) **W. Bachorna**, ws i folw., pow. niezawski, gm. i par. Sędzin, ma 126 mk., 670 mr. dwor. i 37 mr. włość. W r. 1827 było 11 dm., 86 mk. W r. 1557 ws Wolia Bachorna, w pow. brzeskim, własność Feliksa Wolskiego, ma 9 łąn., 7 zagr., 1 komor. (Pawin., Małop., II, 6). 18.) **W. Bachorska**, ws i folw., pow. łaski, gm. i par. Buczek, odl. 14 w. od Łasku. Ws ma 4 dm., 88 mk.; folw. 5 dm., 30 mk. W r. 1552 istnieje tylko ws Bachorzyno, mająca 16 osad. na 5 łąn. W r. 1885 fol. W. Bachorska rozl. mr. 398: gr. or. i ogr. mr. 312, łąk mr. 5, pastw. mr. 48, lasu mr. 19, nieuż. mr. 14; bud. dREW. 6. Ws Wola Bach. os. 10, mr. 15. 19.) **W. Bagnowa**, w par. Mnin (Łaski, L. B., II, 595), będzie to dzisiejsza Wólka w pow. koneckim gm. Pijanów. 20.) **W. Bałucka**, ws i fol. nad rz. Pilicą, pow. łaski, gm. Bałucz, par. Borszewice, odl. 5 w. od Łasku. Ws ma 8 dm., 31 mk., 101 mr.; fol. 3 dm., 44 mk. W 1827 r. 13 dm., 55 mk. Fol. Wola Bałucka rozl. mr. 438: gr. or. i ogr. mr. 304, łąk mr. 29, pastw. mr. 63, lasu mr. 29, nieuż. mr. 13; bud. mur. 2, dREW. 7. Na początku XVI w. dziesięcinę dawano na stół arcybiskupi, plebanowi zaś tylko kołędę po groszu z łąnu (Łaski, L. B., I, 444). 21.) **W. Batorska**, właściwie *Botorska*, ws, pow. janowski, gm. Chrzanów, par. Batorz. W spisie z r. 1531 podana tylko ws kościelna Bothorz (7 łąn. km. i młyn). Ob. *Batorz*. 22.) **W. Belska**, w par. Łęczeszyce, pow. grójecki, ob. *Wola Pogroszewska*. 23.) **W. Bezathowa** (Łaski, L. B., II, 364) ob. *Wola Bezdziałowa*. 24.) **W. Bezdziałowa**, ws, dziś *Wólka Bezdziałowa*, w par. Wartkowice, pow. łęczycki, dawniej w par. Chodów (Lib. B. Łaskiego mylnie ją nazywa: Wola Bedzathowa). Na początku XVI w. łąny kmiecie dawały dziesięcinę dziekanowi kolegiaty łęczyckiej, dworskie i zagrodniczy plebanowi w Chodowie. W r. 1576 Szymon Wolski płaci od 1/2 łąnu i 1 os., Stanisław Zaleski od 1 łąnu, 1 łąn. pusty. Prócz tego płaci Szymon Wolski od 1 1/2 łąnu bez kmieci i 1 zagr., a Anna, wdowa po Idzikowskim od 1 łąnu (Pawin., Wielkop., II, 68, 125). 25.) **W. Bilina** al. *Belńska* (Lib. Ben. Łaskiego, II, 252), w par. Boguszyce (pow. rawski), składała się z samych łąnów km., dających dziesięcinę wikaryszom kolegiaty łowickiej. W reg. pobor. z r. 1579 wieś ta nosi nazwę Księża Wola. Była tu „regalis pars plebani“ i 3 łąny km. (Pawin., Mazowsze, 166). Ob. *Księża Wola*. 26.) **W. Będkowska**, ws i folw., pow. sieradzki, gm. Barzew, par. Burzenin, odl. 18 w. od Sieradza. Folw. (rozparcelowany) ma 4 dm., 42 mk., ws 30 dm., 320 mk. W nowszych spisach nazywany: Wólka Będkowska. W r. 1827 było 21 dm., 127 mk. Na początku XVI w. ws Bantkowska Wolia dawała dziesięcinę z łąn. km. na stół arcybiskupi, z folw. plebanowi w Burzeninie. Kmiecie dawali plebanowi za kołędę po groszu z łąnu (Łaski, L. B., I, 428). 27.) **W. Białecka**, ob. *Wólka Białecka*. 28.) **W. Biechowska**, w XVI w. *Wola Jurkowska*, ws i folw., pow. stopnicki, gm. Wojeza, par. Biechów. Folw. ma 294 mr., wchodzi w skład dóbr Wojeza, ws 38 os., 140 mr. W r. 1827 było 22 dm., 133 mk. W r. 1579 ws Wola Jurkowska, podobnie jak Biechów i okoliczne wsi, należała do Fryderyka Bonara, który ztąd płacił od 8 osad., 4 łąn., 3 zagr z rolą, 4 ubog., 1 rzem. (Pawin., Małop., 230). 29.) **W. Biejkowska**, ws i folw. nad rz. Pilicą, pow. grójecki, gm. i par. Promna, odl. 20 w. od Grójca. Dobra te składały się w r. 1885 z folw. W. i Julianów wsi W. Biejk., rozl. m. 1137: fol. W. Biejk. gr. or. i ogr. mr. 416, łąk mr. 128, past. mr. 220, lasu mr. 11, nieuż. mr. 66; bud. mur. 8, dREW. 9; płodozm. 8 pol.; fol. Julianów gr. or. i ogr. mr. 197, lasu mr. 99, nieuż. mr. 1; bud. dREW. 2; las nieurządzony. Ws W. Biejk. os. 28. Mr. 152. Ob. *Biejków*. 30.) **W. Bielska**, ob. *Wola Bielska*. 31.) **W. Bierwiecka**, fol., pow. radomski, gm. Jedlińsk, odl. od Radomia 17 w., ma 13 dm., 107 mk., 304 mr. (172 roli, 24 łąk, 35 lasu). Ob. *Bierwece*. 32.) **W. Bilska**, fol. i kol. nad rz. Pilicą, pow. piotrkowski, gm. Łęczno, par. Sulejów, odl. 18 w. od Piotrkowa. Kol. ma 21 dm., 178 mk.; fol. 5 dm., 32 mk.; os. leś. 1 dm. W r. 1885 fol. W. Bilska rozl. mr. 560: gr. or. i ogr. mr. 320, łąk mr. 2, past. mr. 2, lasu mr. 221, nieuż. mr. 16; bud. mur. 1, dREW. 13. Las nieurządzony. Do fol. należały poprzednio: ws W. Bilska os. 31, mr. 326, ws Adelinów os. 14, mr. 225, ws Klemementynów os. 31, mr. 405, ws Karolinów os. 20, mr. 237, ws Salkowszczyzna os. 8, mr. 150, ws Dorotów os. 8, mr. 28, ws Mikołajów os. 4, mr. 75, ws Piotrów os. 8, mr. 136. Na początku XVI w. ws Wola Bielska dawała dziesięcinę z łąnów km. na stół arcybiskupi, pleban. zaś w Sulejowie kołędę po pół gr. z łąnu (Łaski, L. B., II, 187). 33.) **W. Biskupia**,

wś, pow. łódzki, gm. i par. Czarnocin, ma 60 dm., 518 mk., 1055 mr.; os. karcz. 1 dm., 3 mk., 1 mr. W r. 1827 było 48 dm., 308 mk. Na początku XVI w. łany kmiecie dawały dziesięcinę pleb. w Czarnocinie, zaś łany folwarczne i role kmiecie, zwane Murzyny, Podniwiszcze i Zadworyszcze, kościołowi w Nagórzycach. Pole zw. Zalesne dawało kolejno obu kościołom (Łaski, L. B., II, 185, 229). 34.) **W. Biskupska**, w par. Jeziorsko. Istniała w XVI w. Dziś pod tą nazwą nie ma wsi w tej parafii (pow. turecki). Ob. Łaski, Lib. Ben., I, 408. 35.) **W. Blakowa**, wś i fol., pow. noworadomski, gm. Brudzice, par. Lgota, odl. 18 w. Radomska, składa się z wielu części, mających razem 485 mk. W r. 1827 było 36 dm., 279 mk. Fol. lit. A. C. al. Antoniew miała w 1877 r. 255 mr. (172 mr. roli, 77 lasu), fol. lit. B. miał 618 mr. (387 roli, 116 lasu); wś włosc. 20 os., 305 mr.; fol. lit. D. w r. 1886 miał 318 mr. (254 roli); wś lit. D. os. 18, mr. 139; fol. lit. E. w r. 1886 miał 379 mr. (226 roli, 71 lasu); wś lit. E. 18 os., 156 mr. Na początku XVI w. dziesięcinę płaci wś Wola kapitule gnieźn., plebanowi zaś tylko kołędę (Łaski, L. B., I, 492). 36.) **W. Blizocka**, wś, pow. łukowski, gm. Serokomla, par. Łysobyki, ma 44 dm., 338 mk., 751 mr., szkołę początkową. W r. 1827 było 34 dm., 254 mk. Por. *Podlodów i Radom* (t. IX, 408). 37.) **W. Błędowa**, w XVI w. *Blandowa Wola*, *Bledowska Wola*, wś i fol., pow. brzeziński, gm. Bratoszewice, par. Waliszew, odl. 14 w. Brzezin. Wś ma 23 dm., 248 mk.; fol. 5 dm. W r. 1827 było 17 dm., 139 mk. W r. 1885 fol. Wola Błędowa i Woliska rozl. mr. 1411: gr. or. i ogr. mr. 108, lasu mr. 853, nieuź. mr. 40; bud. mur. 3, drew. 13; płodozm. 4 i 11 pol.; las nieurządzony. Fol. ten w r. 1884 został oddzielony od dóbr Bratoszewice. Wś ma 348 mr. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę pleb. w Brzezinach, role folw. kościołowi w Strykowie, zaś swemu pleb. w Bratoszewicach dawali kmiecie kołędę, po pół grosza z łanu (Łaski, L. B., II, 394, 406). 38.) **W. Błędowska**, wś, pow. przasnyski, gm. i par. Baranowo, odl. 29 w. od Przasnysza, ma 19 dm., 153 mk., 19 os., 665 mr. Wchodziła w skład dóbr Krasnosiele. W r. 1827 było 19 dm., 93 mk. 39.) **W. Błędowska**, wś, pow. płoński, gm. Błędówko, par. Ciekryn, odl. 22 w. od Płońska, ma 11 dm., 147 mk., 306 mr. W r. 1827 było 10 dm., 98 mk. 40.) **W. Błotna**, wś wchodząca w skład starostwa korczyńskiego, jest to dzisiejsza Błotnowola (ob.), w pow. stopnickim. W r. 1579 wś ta, królewska, płaci od 13 osad, $3\frac{1}{4}$ łan., 8 zagr., 1 kom., 3 ubogich (Pawin., Małop., 212). Zdaje się, że ta sama wieś jest wymieniona przez Długosza w opisie par. Ostrowce (Lit. Ben., II, 429) p. n. „Breskowska Wola“, 41.) **W. Bobrowska** al. *Bobrownicka*, wś i fol., pow. konecki, gm. Dobromierz, par. Stanowiska,

odl. 50 w. od Końskich. W r. 1886 Wola Bobrowska rozl. mr. 647: gr. or. i ogr. mr. 275, łąk mr. 47, pastw. mr. 38, lasu mr. 271, nieuź. mr. 16; bud. mur. 2, drew. 3; płodozm. 7 pol., las nieurządzony. Wś Wola Bobr. os. 10, mr. 109. Na początku XVI w. wś daje dziesięcinę z ról wszystkich pleb. w Stanowiskach a za konopne po 2 gr. z łanu. Wartość dziesięciny sięga 3 grzyw. (Łaski, L. B., I, 615). Zapewne do tej wsi odnosi się to, co podaje Łaski w innym miejscu (L. B., I, 555) o wsi Wola Borkowa, w par. Stanowisko, iż dziesięciny z łan. km. dawano kollegiacie kurzelowskiej. 42.) **W. Bobrowa**, wś, pow. łukowski, ob. *Bobrowa Wola*. W r. 1827 było 8 dm., 64 mk. 43.) **W. Bogdańska** al. *Wólka*, wś nad rzeką b. n., pow. piotrkowski, gm. Parzniewice, par. Bogdanów. Wś ma 8 dm., 69 mk., 90 mr., os. leś. 1 dm., 6 mk., 12 mr. W r. 1827 było 13 dm., 74 mk. Na początku XVI w. dziesięciny ze wsi idą na stół arcybiskupi, pleban dostaje tylko kołędę, po groszu z łanu (Łaski, L. B., II, 220). 44.) **W. Boglewiska**, w r. 1368 *Libertas grodensis*, wś i fol., pow. grójecki, gm. Jasieniec, par. Boglewice, odl. 6 w. od Grójca, ma 267 mk. W r. 1827 było 19 dm., 131 mk. W r. 1886 fol. Wola B. rozl. mr. 1077: gr. or. i ogr. mr. 536, łąk mr. 113, pastw. mr. 3, lasu mr. 385, nieuź. mr. 40; bud. mur. 9, drew. 7; płodozm. 10 pol., las urządzony, wiatrak. Wś Wola B. os. 38, mr. 43. Wieś ta, księżąca, założona w 1345 r., zwana początkowo Wola Grodziecka, na mocy postanowienia ks. Ziemiowita z r. 1368 (Kod. Wielkop., № 601) płaciła za dziesięcinę bisk. pozn. po 6 gr. z łana; miała w r. 1576 (pow. warecki) trzy części, należące do Boglewskich. Mikołaj miał $\frac{1}{2}$ łanu, Jan $\frac{1}{2}$ łanu, Maksymilian $1\frac{3}{4}$ łan. km. 45.) **W. Boguszowa**, w par. Regów (pow. kozienicki). Jest to dzisiejsza Boguszkówka (ob.). W r. 1569 Jan Bogusz, podkom. lubelski, płaci tu od 3 łan. 46.) **W. Bojarska** al. *Wólka*, wś, pow. sokołowski, gm. i par. Kossów, ma 9 os., 321 mr., wchodziła w skład dóbr Nowa Wieś. 47.) **W. Bolowiecka**, wś, pow. pińczowski, gm. Boszczynek, par. Pałecznicza. Wchodziła w skład dóbr Małoszów, ma 6 os., 49 mr. Spis z r. 1581 podaje tylko: Bolów i Bolowice (w par. Pałecznicza), własność Prospera Prowanny, który ma 11 łan. km., 1 zagr. z rolą, 2 zagr. bez roli, 1 kom. z bydł. (Pawin., Małop. 14). 48.) **W. Boniecka**, wś, pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Bończa. Należy do wsi Bończa. 49.) **W. Borowa**, pow. opoczyński, par. Klwów, ob. *Borowa Wola*. W r. 1569 mają tu Suligostowscy $\frac{1}{4}$ łanu i Ruchowski $\frac{1}{2}$ łanu (Pawin., Małop., 314). 50.) **W. Borowa**, wś, wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo, w pow. władysławowskim. Dziś nie istnieje pod tą nazwą. 51.) **W. Branecka**, wś, pow. grójecki, gm. i par. Promna, ma 144 mr.; wchodziła w skład dóbr Branków. W r. 1827 było 5 dm.,

40 mk., par. Wrociszew. Wś ta założoną została w połowie XV w. W r. 1576 siedzą tu Brancecy (z Brankowa) mają we trzech 2 łany. Wś należy do par. Wrociszewo (Pawin., Mazowsze, 240). 52.) **W. Branicka**, wś i fol. nad rz. Mszczanica, pow. brzeziński, gm. Biała, par. Giepczno. W r. 1827 było 20 dm., 255 mk. Zapewne nazywała się: *Brachowicka Wola*, od wsi Brachowice. 53.) **W. Brudnowska**, pow. radomski, par. Wieniawa. Na początku XVI w. dziesięcinę wartości, do 4 grzyw., pobierali wikaryusze kościoła w Wieniawie (Łaski, L. B., I, 689). Ob. *Brudnowska Wola*. 54.) **W. Brwileńska** al. *Wólka*, wś, pow. gostyński, gm. Łąck, par. Duninów, ma 151 mk., 332 mr.; ob. *Brwilno*. W r. 1570 Wólka Brwilińska stanowiła własność proboszcza kościoła św. Michała za murami Płocka. Było w niej $5\frac{1}{2}$ łan. (Pawin., Mazowsze, 128). 55.) **W. Brzeska**, wś, pow. radomski, gm. i par. Stomiec. Nazwę nosi od wsi Brzeście nad Pilicą. Na początku XVI w. wś należała do par. Jasionna. Łany folw. uprawiane przez zagrodników, dawały dziesięcinę, wartości do 5 gr. pleb. w Jasionnie (Łaski, L. B., I, 668). W r. 1576 Brzeście i Wola Brzeska leżały w pow. wareckim, par. Stomiec. Wola Brzeska miała czterech właścicieli: Kożuchowscy $1\frac{1}{2}$ łanu, dwie części Brzeskich po $\frac{3}{4}$ łanu i Wielebnowski $\frac{3}{4}$ łanu (Pawin., Mazowsze, 243). Ob. *Brzeska Wola*. 56.) **W. Brzezińska**, wś, pow. sieradzki, gm. i par. Brzeźno, odl. od Sieradza 15 w., ma 13 dm. W r. 1827 było 6 dm., 45 mk. Ob. *Brzeźno*. 57.) **W. Brzózka**, pow. kozienicki, przy wsi Brzózka. Wechodziła w skład ststwa radomskiego. Ob. *Brzózka Wola*. 58.) **W. Brzozowa**, wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Komarów. W 1827 r. było 49 dm., 319 mk. Ob. *Brzozowa Wola*. 59.) **W. Buczkowska**, kol., fol. i wś, pow. łaski, gm. i par. Buczek, odl. 7 w. od Łasku; kol. ma 12 dm., 177 mk., 179 mr.; fol. 2 dm., 13 mk. W 1827 r. było 18 dm., 162 mk. W r. 1885 fol. Wola Buezkow. rozl. mr. 227: gr. or. i ogr. mr. 176, łąk mr. 11, past. mr. 7, lasu mr. 23, nieuż. mr. 10; bud. mur. 1, drew. 9. Wś Wola Buezk. os. 2, mr. 28. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi, pleban. zaś tylko kołędę, po groszu z łanu. Pleban miał we wsi tej dwie łąki. Jedna z nich w lesie zwała się „Jewina łąka“ (Łaski, L. B., I, 450). 60.) **W. Bukowska**, pow. miechowski, ob. *Bukowska Wola*. Wymieniona w dok. z r. 1354 w liczbie posiadłości klasztoru miechowskiego. Przy akcie z r. 1373 obecny jest Albert, wójt „de villa dicta Wola Bukowska“ (Kod. Małop., III, 93 i 271). W r. 1581 we wsi tej prepozyt miechowski płaci od 5 łan. km., 3 kom. z bydłem, 5 kom. bez bydła, 1 rzem. (Pawin., Małop., 92). 61.) **W. Burzecka**, wś i fol., pow. łukowski, odl. 16 w. od Łukowa. W 1569 r. nosi nazwę „Wolia Wipiucha“ lecz ma wspólnych właścicieli ze wsią „Burzec“ (Bużec?). Ob. *Burzecka Wola*. W r. 1879 fol. Wola Burzecka z awulusem Mikołajew al. Szczałb, w r. 1879 oddzielony od dóbr Wojcieszków rozl. mr. 1631: gr. or. i ogr. mr. 693, łąk mr. 288, past. mr. 109, lasu mr. 508, nieuż. mr. 33; bud. drew. 11, las nieurządzony. Wś ma 39 os., 378 mr. 62.) **W. Bychawska**, wś i fol. nad rzeką Kosarz, pow. lubelski, gm. i par. Bychawa, odl. 21 w. od Lublina. W 1827 r. było 24 dm., 162 mk. W r. [1877 fol. Wola Bych. rozl. mr. 1172: gr. or. i ogr. mr. 964, łąk mr. 42, past. mr. 141, wody mr. 4, nieuż. mr. 21; bud. drew. 16, młyn wodny i pokłady wapienia. Do folw. należały poprzednio: wś Wola Wielka os. 14, mr. 288; wś Olszowiec os. 30, mr. 772; wś Leśniczówka os. 6, mr. 18. Spisy pobor. z r. 1531 nie podają tej wsi. W r. 1676 wś Wola Bychowska al. Zadubie daje podobne od 44 poddanych. 63.) **W. Bytkowska**, podobno w XVI w. *Pyeklova Volya*, fol., pow. piotrkowski, gm. Szydłów, par. Srocko, odl. 5 w. od Piotrkowa, ma 4 dm., 20 mk. W 1827 r. 1 dm., 16 mk. W r. 1890 fol. Wola Byk. rozl. mr. 462: grunt or. 426, łąk mr. 16, past. mr. 2, nieuż. mr. 18; bud. mur. 4, drew. 13. Wś Karlin os. 18, mr. 224. Na początku XVI w. we wsi Pyeklova Wola łany km. dają dziesięcinę kapitule gnieźu., karczma dworska pleb. w Sroczku. Folwarku niema (Łaski, L. B., II, 172). 64.) **W. Bystrzycka**, fol., pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszków, odl. 19 w. od Łukowa, 37 dm., 361 mk., 3216 mr. ziemi. W r. 1879 fol. Wola Bystrz. z awulusem Otylin, oddzielony w r. 1874 od dóbr Wojcieszków, rozl. mr. 1191: gr. or. i ogr. mr. 958, łąk mr. 147, past. mr. 37, nieuż. mr. 49; bud. drew. 19; płodozm. 9-pol., pokłady torfu. Wś Wola Bystrz. ma 52 os., 607 mr. W r. 1531 wś „Wola Bistrziczka“ ma $\frac{1}{2}$ łanu i 1 młyn. R. 1552 siedzą tu na drobnych działach Gościecy al. Gojscy (piszą ich: Goseczsky i Goyszczki), mający 21 osad. Siedzą oni też w Bystrzyce i Siedliskach (Pawin., Małop., 379, 402, 409). 65.) **W. Cesarska**, os., pow. nieszawski, gm. Wierzbie, par. Mąkoszyn, ma 40 mk., 62 mr. włośc. Jest to świeżo utworzona (po r. 1864) osada włościańska. 66.) **W. Cesarska**, wś, pow. radomski, gm. i par. Błotnica, odl. od Radomia 24 w., ma 2 dm., 14 mk., 88 mr. włośc. Utworzona po r. 1864 przy uwłaszczeniu włościan. 67.) **W. Chańkowska** al. *Hankowska*, fol. i kol., pow. częstochowski, gm. Rędziny, par. Częstochowa (odl. 6 w.); kol. ma 3 dm., 44 mk.; fol. 4 dm., 23 mk. W r. 1885 fol. Wola Chań. rozl. mr. 284: gr. or. i ogr. mr. 251, łąk mr. 25, nieuż. mr. 8; bud. mur. 5, drew. 6; płodozm. 8-pol., pokłady wapienia. Wś Wola Chań. os. 3, mr. 51. W r. 1581 we wsi Hankowska Wola Jakub Potkański miał 1 łan. km. (Pawin., Małop., 78). 68.) **W. Chodkowska**

ska al. *Chotkowska*, ws nad rz. Radomką, pow. kozienicki, gm. Świerze Górne, par. Ryczywół, odl. od Kozienic 16 w., ma 42 dm., 330 mk., 1333 mr. W r. 1569 ws „Wolia Chotkowska“, własność Jana Wolskiego, dziedzica Wilezkowic, miała 7 łan. km. (Pawiuń., Małop., 321). W XVIII w. wchodzi w skład dóbr ststwa ryczywolskiego. 69.) **W. Chojdakowa**, pierwotna nazwa wsi Grabów, w pow. garwolińskim, ob. Nowodwór 2). 70.) **W. Chojnata**, w XVI w. *Koprzywieńska*, ws i fol., pow. rawski, gm. Stara Wieś, par. Biała, odl. 20 w. od Rawy, ma gorzelnię, wiatrak. Dobra Wola Chojn. składały się w r. 1885 z fol.: Wola Chojnata i Stanisławów, rozl. mr. 1624: fol. Wola Choj. gr. or. i ogr. mr. 615, łąk mr. 55, lasu mr. 247, odpadki mr. 29, nieuz. mr. 47; bud. mur. 16, drew. 23; płodozm. 10-pol.; fol. Stanisławów gr. or. i ogr. mr. 357, łąk mr. 4, lasu mr. 250, nieuz. mr. 20; bud. mur. 3, drew. 3, las nieurządzone. Ws Wola Choj. os. 33, mr. 342; ws Stanisławów os. 12, mr. 14; ws Koprzywna os. 8, mr. 179. W r. 1579 ws Wola Koprzywieńska, w par. Biała, miała w części Pawła Chojnackiego $1\frac{3}{4}$ łanu, 1 zagr., 1 rzem.; Jan miał $\frac{7}{8}$ łanu, 1 zagr.; Papliński $\frac{7}{8}$ łanu. Istniała wtedy w pobliżu „Wola Chojnacka“ (od wsi „Chojnata“ nazwana), która następnie zmieniła nazwę na Wolę Turową (Pawiuń., Mazowsze, 168, 170). Ob: *Chojnata Wola*. 71.) **W. Chomejowa** al. *Chomiejowa*, ws i folw., pow. radzyński, gm. Biała, par. Ulan, odl. 10 w. od Radzynia. Dobra Wola Chomejowa składały się w r. 1885 z fol.: Wola Chom., Olszewnica i Broncin, nomenklatur: Ruda i Borowe, rozl. mr. 3263: fol. Wola Chom. gr. or. i ogr. mr. 186, łąk mr. 66, past. mr. 57, lasu mr. 606, nieuz. mr. 24; bud. drew. 15; fol. Olszewnica gr. or. i ogr. mr. 573, łąk mr. 117, past. mr. 126, lasu mr. 498, nieuz. mr. 51; bud. mur. 4, drew. 14; płodozm. 9-pol.; fol. Broncin gr. or. i ogr. mr. 300, lasu mr. 647, nieuz. mr. 12; bud. mur. 1, drew. 3, lasy nieurządzone. W dobrach jest gorzelnia, dwa młyny wodne z foluszem, pokłady torfu. Ws Wola Chom. os. 31, mr. 621; ws Olszewnica os. 27, mr. 561; ws Ruda os. 4, mr. 15. Ob. *Chomejowa Wola*. 72.) **W. Chotkowska**, ob. *Wola Chodkowska*. 73.) **W. Chroberska**, ws, pow. pińczowski, gm. i par. Chroberz, ma 24 os., 319 mr. Wchodziła w skład dóbr Chroberz. W 1827 r. miała 19 dm., 99 mk. W połowie XV w. ws ta, w par. Chroberz, własność Jana z Tęczyna, kaszt. krakow., miała 12 łan. km., karczmgę, 4 zagr. Dziesięcinę, wartości 8 grzyw. dawano mansyonarzom krakowskim. Folw. rycerski dawał dziesięcinę pleb. w Chrobrzu (Długosz, L. B., I, 268). W r. 1579 ws ta, własność bisk. krakowskiego, miała 11 os., $5\frac{1}{2}$ łan., 1 kom., 2 rybaków, 1 rzem., 1 łan. pusty (Pawiuń., Małop., 218). 74.) **W. Chruścińska**, w XVI w. *Chrosczyńska Volja*, ws i kol., pow.

kutnowski, par. Grochów. Na początku XVI w. ws ta stała pustką. Role porosły krzakami. Dziesięciny z części uprawianych pobierał pleban w Grochowie. Ob. *Chrościńska Wola*. 75.) **W. Chuda**, folw., pow. grójecki, par. Worów, ob. *Chudowola* 1). 76.) **W. Chuda**, ws i fol., pow. lubartowski, par. Rudno, ob. *Chudowola* 2). W r. 1676 płaci tu pogłówne Jan Czaplński od 3 dwor. i 15 poddanych (Pawiuń., Małop., 42a). 77.) **W. Chynowska**, ws i fol., pow. grójecki. W r. 1576 ws ta ma trzy części. Jan i Piotr Łasecy płacą od $2\frac{1}{2}$ łan.; Paweł syn Hieronima od $1\frac{1}{4}$ łanu; Walenty i Krzysztof od $\frac{1}{2}$ łanu (Pawiuń., Mazowsze, 215). Ob. *Chynowska Wola*. 78.) **W. Ciechomska**, pow. łukowski, ob. *Ciechomie*. 79.) **W. Cieciszewska**, ws w par. Cieciszewo (dziś Słomczyn), w okolicy Warszawy, obecnie nie istnieje pod tą nazwą. Ziemowit, ks. mazow., nadaje r. 1363 w Warszawie, Stanisławowi, podstolemu czerskiemu, prawo osadzenia na prawie niemieckim wsi zw. Wola Cieciszowska na obszarze gaju (merica), przyległego do Cieciszowa i nadanego przez księcia (Ulanowski, Dok. kujaw., 331—40). W spisie z r. 1576 niema tej Woli ale jest „Cieciszewo Minor“, będące zapewne tą Wolą. 80.) **W. Cisia**, ob. *Cisia Wola* i *Wola Mianocka*. 81.) **W. Cisowska**, w XVI w. *Czysowska Volja*, ws dawniej w par. Piotrków, zapewne utworzona przy wsi Cisowa (dziś w par. Gomulin, pow. piotrkowski). Dawała dziesięciny klasztorowi witowskiemu. W r. 1515 było $\frac{3}{4}$ łanu km. Spis z r. 1552 nie podaje już tej wsi. 82.) **W. Cygowska**, pow. radzyński, gm. Ręczaje, par. Cygów, odl. 22 w. od Radzymina. W r. 1887 fol. Wola Cyg. rozl. mr. 1051: gr. or. i ogr. mr. 457, łąk mr. 100, past. mr. 60, lasu mr. 399, nieuz. mr. 35; bud. mur. 7, drew. 21; płodozm. 10 i 13-pol. Ws Wola Cyg. os. 32, mr. 231; ws Papiernia os. 4, mr. 12. W r. 1580 ws „Czigowo Major“, w par. Cygowo, własność Stan. Skulskiego, miała 2 łan. (Pawiuń., Mazowsze, 254). Ob. *Cygowska Wola*. 83.) **W. Cyrusowa**, ws i fol., pow. brzeziński, gm. Dmosin, par. Kołacinek, odl. 7 w. od Brzezina. Ws ma 25 dm., 320 mk.; fol. 7 dm., 40 mk. W 1827 r. było 27 dm., 225 mk. W r. 1886 fol. Wola Cyr. rozl. mr. 777: gr. or. i ogr. mr. 463, łąk mr. 53, past. mr. 4, lasu mr. 235, nieuz. mr. 22; bud. mur. 3, drew. 20; płodozm. 12-pol., las nieurządzone. Ws Wola Cyr. os. 43, mr. 642. Powstała zapewne w końcu XVI w. Spisy pobor. ziemi rawskiej z r. 1579 nie podają tej wsi. 84.) **W. Czarnyska**, ws i kol. nad rzeką Pisią, pow. łaski, gm. Wodzierady, par. Kwiatkowiec. Ws ma 19 dm., 88 mk.; kol. 9 dm., 56 mk. W 1827 r. było 8 dm., 80 mk. W r. 1867 fol. Wola Czar. rozl. mr. 348: gr. or. i ogr. mr. 226, łąk mr. 12, past. i zarośli mr. 62, nieuz. mr. 48. Ws Wola Czarn. os. 16, mr. 21. Obecnie folw. został rozparcelowany na kolonie. Łany kmiecie i folw.

dawały dziesięcinę pleb. w Kwiatkowicach, prócz tego kolebę po groszu z łanu (Łaski, L. B., I., 384). Wś ma 6 os. i 1 $\frac{1}{2}$ łanu km. 85.) **W.**, *Czaryska*, wś, pow. włoszczowski, ob. *Czaryż*. W spisach pobor. z r. 1579 podano tylko wieś Czaryż, własność Szafranca. W 1827 r. było 20 dm., 140 mk. 86.) **W.** *Czernięcka* ob. *Wólka Czernięcka*. 87.) **W.** *Czołnowska*, wś, pow. nowoa-
leksandryjski (puławski), gm. i par. Baranów. Nosi nazwę od wsi Czołna (ob.). W r. 1676 daje pogłównie od 24 poddanych. W 1827 r. było 21 dm., 160 mk. 88.) **W.** *Czosnowska*, pow. warszawski, gm. Czastków, par. Łomna. Istnieje już w r. 1580 jako przyl. Czosnowa Wielkiego. W r. 1827 było 27 dm., 185 mk., par. Kazuń. 89.) **W.** *Czulczycka*, pow. chełmski, ob. *Wólka Czulczycka*. 90.) **W.** *Czyżowska*, pierwotna nazwa wsi Grzymalina Wola, w pow. piotrkowskim. Na początku XVI w. wś Wola Czyżowska należy do par. Kamińsk i nosi nazwę swą od przyległej wsi Czyżów. Dziesięciny idą dla kapituły gnieźnieńskiej. W r. 1552 Mikołaj Wolski ma tu 11 osad, na 6 łan. Ob. *Wola Grzymalina*. 91.) **W.** *Daleszewska*, wś, w par. Wójcin (dziś pow. opoczyński). Istniała na początku XVI w. (Łaski, L. B., I, 625). Dziś nie znana. 92.) **W.** *Dereźniańska*, pow. biłgorajski, gm. i par. Sól. Leży przy wsi Dereźnia. 93.) **W.** *Dębiana*. Istniała na początku XVI w. (na obszarze dzisiejszego pow. włoszczowskiego), ob. *Pilczyca* 2). 94.) **W.** *Dębna*, dziś *Dębnowola*, fol., pow. grójecki, gm. Konary, par. Ostrołęka. Wchodzi w skład dóbr Konary (ob.). W r. 1576 we wsi Wola Dębna płacił Jan Wolski z $\frac{1}{2}$ łanu wójtowskiego i kanonik warszawski od 10 łan. 95.) **W.** *Dębska*, pow. jędrzejowski, par. Brzeziny (w pow. kieleckim), zwała się w 1540 r. *Wolia Deprzka*, od wsi *Deprz*, dziś nie istniejącej. W r. 1540 dzie-
dzicem obu wsi był Feliks Trzaska. Wola Deprzka miała 2 kmieci na całych łanach, 10 na pół-
łankach, 2 półlanki puste, karczme, role folwar-
czne, lasy i pasieki wspólne ze wsią Deprz. Obie oszacowane były na 360 grzyw. Należały do par. Kielce (Pawin., Małop., 586). Ob. *Dębska Wola*. 96.) **W.** *Dębska*, wś i fol. śród wyżyny, nad bagnami Niemyje, pow. mławski, gm. Dębsk, par. Szydłowo, odl. 9 w. od Mławy, ma 8 dm., 83 mk. W r. 1827 było 8 dm., 57 mk. Ob. *Dębsk*. Fol. rozl. mr. 440: gr. or. i ogr. mr. 143, łąk mr. 129, past. mr. 60, lasu mr. 105, nieuz. mr. 3; bud. drew. 4. Wś ma 11 os., 173 mr. 97.) **W.** al. *Długowola*, w r. 1368 *Banikowska Wola*, w r. 1576 *Długa Wola*, wś, pow. grójecki, gm. Rykały, par. Goszczyn. Pierwotnie wś książęca, wymieniona w akcie ks. Ziemowita z r. 1368, nazywaną za dziesięciny bisk. pozn. po 6 gr. z łanu (Kod. wielkop., № 1601). W r. 1576 płacono tu od 30 łan. i 12 zagrod. W 1855 r. wchodzi w skład dóbr rząd. Goszczyn. Ob. *Długowola* 1). 98.) **W.** *Długa*, wś, pow. iże-
cki, par. Lipsko, ob. *Długowola* 2) i *Pawłowi-
ce* 4). 99.) **W.** *Długa*, wś, pow. garwoliński, par. Pawłowice, ob. *Długowola* 3) i *Pawłowi-
ce* 7). W r. 1569 wś Wola Długa, w par. War-
gocin, pow. stężyckim, własność Gostomskiego, ma 8 łan. km., 5 zagr. (Pawin., Małop., 334). 100.) **W.** *Dłuska*, wś, pow. radomski, par. Pot-
worów, ob. *Długie* 9). W r. 1569 Stefan Wę-
drogowski płaci tu od 2 łan. i 2 zagr. (Pawin., Małop., 313). 101.) **W.** *Dłużewska*, w par. Koł-
biel. Istniała w r. 1576, stanowiła jedną całość z Dłużewem. Ob. *Wólka Dłużewska*. 102.) **W.** *Dłużniewska*, w r. 1578 *Wola Sarbiewska*, wś i fol., pow. płoński, gm. i par. Sarbiewo, odl. 13 w. od Płońska, ma 41 dm., 352 mk. W 1827 r. było 8 dm., 74 mk. W r. 1868 fol. Wola Dłużn. rozl. mr. 1128. Wś Wola Dłużn. os. 15, mr. 258; wś Wysiółki os. 8, mr. 150; wś Radzymińskie Budy os. 13, mr. 194. W r. 1578 wś ta nosiła jeszcze pierwotną nazwę: Wola Sarbie-
wska. Mieszkał tu Zavisius Dłużniewski, który płacił od 5 łan., 2 zagr. z rolą, 1 $\frac{1}{2}$ łanu pustego; Jan Sękowski miał 1 łan km. (Pawin., Mazo-
wsze, 99). 103.) **W.** *Dobromirowa*, wś w par. Petrykozy, pow. opoczyński (Łaski, L. B., I, 710) ob. *Wólka Dobromirowa*. 104.) **W.** *Domaszewska*, pow. łukowski, ob. *Wólka Doma-
szewska*. 105.) **W.** *Droszewska*, wś i fol. nad rz. Prosną, pow. kaliski, gm. i par. Godziesze, odl. od Kalisza 15 w.; wś ma 26 dm., wraz z os. Kępie i Zwycięstwo 488 mk.; fol. 8 dm., 10 mk. W r. 1827 było 35 dm., 320 mk. W r. 1887 fol. Wola Drosz. rozl. mr. 777: gr. or. i ogr. mr. 559, łąk mr. 45, past. mr. 61, lasu mr. 59, nieuz. mr. 53; bud. mur. 8, drew. 7. Wś Wola Drosz. os. 61, mr. 283; wś Kakawy os. 64, mr. 302; wś Holendry Kakawskie os. 30, mr. 305. Wś ta występuje w dok. z r. 1377. Zapewne założył ją jeden z Droszewskich, z po-
blizkiego Droszewa. Na początku XVI w. dają kmiecie plebanowi po mierze owsa i żyta. Dzię-
sięciny zapewne idą na stół arcybiskupi (Łaski, L. B., II, 54). 106.) **W.** *Drzazgowa*, wś i fol. nad rz. Wolborką, pow. brzeziński, gm. i par. Będków, odl. 28 w. od Brzeziny. W r. 1889 fol. Wola Drzazgowa rozl. mr. 820: gr. or. i ogr. mr. 510, łąk mr. 67, past. mr. 16, lasu mr. 202, nieuz. mr. 25; bud. mur. 8, drew. 8; płodozm. 6 i 10-pol., las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Wola Drz. os. 22, mr. 49; wś Cieniawy os. 6, mr. 3; wś Krzyżanów os. 10, mr. 161; wś Ewein os. 25, mr. 322. Na początku XVI w. wś należała do par. w Rososze (wcielonej do Będkowa), dziesięcinę z łan. km. pobierał scho-
lastyk łęczycycki, a pleban tylko kolebę, po groszu z łanu. Łany folw. dają dziesięcinę pleb. w Rososze (Łaski, L. B., II, 232). 107.) **W.** *Drze-
wiecka*, wś, pow. skierniewicki, gm. Stupia, par. Lipce, leży w pobliżu wsi Drzewce, ma 354 mk., 1078 mr. W 1827 r. było 13 dm., 116 mk

Na początku XVI w. łany kmiecie dawały pleb. w Lipcach meszne po 3 kor. żyta i 3 owsa i na kolebę po trzy chleby lub trojaka. Sołtys płacił za dziesięcinę 6 gr. (Łaski, L. B., II, 338). W r. 1579 Wola Drzew., własność arcyb. gnieźn., w kluczu skierniewickim, miała 8 łan., 1 wójtowski, 3 kom., 1 rzem. (Pawin., Mazowsze, 178). 108.) **W. Ducka**, wś, pow. nowomiński, gm. i par. Glinianka, ma 146 mk., 294 mr. W r. 1576 wś Wola Ducka Długa, w par. Karczew, ma $1\frac{1}{8}$ łanu a Dąbrówka Duckich ma $2\frac{1}{2}$ łanu. Zapewne założyciele pochodzili ze wsi Duki, w par. Tarczyn. 109.) **W. Ducka**, wś i fol., pow. kozienicki. Na początku XVI w. istniała już i należała do par. Stromiec (Łaski, L. B., I, 669). W r. 1576 Stan. Staniszewski płaci tu od 2 łan. 110.) **W. Dziankowsko**, fol. i wś, pow. włocławski, gm. Lubień, par. Białotarsk, odl. 28 w. od Włocławka, ma 80 mk. W r. 1873 Wola Dziank. rozl. mr. 309; gr. or. i ogr. mr. 278, łąk mr. 24, nieuż. mr. 7; bud. mur. 2, drew. 10; płodozm. 12-pol. Spisy poborowe z r. 1566 podają Dzianków Mały i Wielki lecz Woli nie zamieszczaają. 111.) **W. Dzibaltowska**, wś, wchodziła w r. 1765 w skład ststwa radoszyckiego, założona zapewne przy końcu XVI w. przez jednego z Dzibaltowskich z Dzibaltowa, w par. Końskie. Dziś nie istnieje. 112.) **W. Dzierlińska**, wś i folw. nad strum. Mesznik, pow. sieradzki, gm. i par. Charłupia Mała, odl. od Sieradza 4 w.; wś ma 13 dm., 282 mk.; fol. 4 dm. W r. 1827 było 18 dm., 210 mk., par. Sieradz. W r. 1833 fol. miał 990 mr.; wś 21 os., 152 mr. W r. 1496 w par. Charłupia Mała wykazana jest wieś „Wola“, mająca $7\frac{1}{2}$ łan., podczas gdy Dzierlin ma 13. W r. 1518 taż Wola ma 6 łan. i młyn pustką stojący (Pawin., Wielkop., II, 171, 181). 113.) **W. Dzika**, wś, pow. błoński, par. Izdebnno, ob. *Dzika Wola*. W r. 1580 Dzika Wola, w par. Zukowo, miała kilka części należących do Cichoszów Kłodzińskich, ogółem $2\frac{1}{2}$ łan. km. i $\frac{1}{4}$ łanu km. zajętego na folwark (Pawin., Mazowsze, 277). 114.) **W. Flaszczyna**, wś i fol., pow. sieradzki, gm. Wierzchy, par. Zadzim, odl. od Sieradza 22 w.; wś ma 17 dm., 160 mk.; fol. 6 dm., 27 mk. W r. 1827 było 19 dm., 161 mk. W r. 1886 fol. Wola Flaszczyna rozl. mr. 552; gr. or. i ogr. mr. 420, łąk mr. 30, pastw. mr. 55, lasu mr. 25, nieuż. mr. 22; bud. mur. 3, drew. 11; płodozm. 9-pol., las nieurządzony. Wś Wola Flasz. os. 23. mr 101; wś Hilarów os. 2, mr. 15; wś Pietrychy os. 5, mr. 35; wś Wola Sypińska os. 9, mr. 172. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę kollegiacie uniejowskiej, fol. pleb. w Zadzimiu. Kmiecie dawali pleb. tylko kolebę po groszu (Łaski, L. B., I, 346, 386). 115.) **W. Flakowa**, wś, w par. Bogdanów (pow. piotrkowski), podana w opisie par. Bogdanów (Lib. Ben. Łaskiego, II, 219). Nie pomieszczona w spisach poborowych. 116.) **W.**

Galecka, pow. opoczyński, par. Nieznamierowice. Istnieje na początku XVI w. (Łaski, L. B., I, 653). 117.) **W. Gałęzowska**, wś i fol. nad rzeką Samicą (dopł. Bystrzyce), pow. lubelski, gm. i par. Bychawa, odl. 30 w. od Lublina, ma pokłady wapienia i kamienia budowlanego, wiatrak, smolarnię, 54 os., 700 mk. W r. 1827 było 38 dm., 239 mk. W r. 1885 fol. Wola Gał. rozl. mr. 1491; gr. or. i ogr. mr. 1056, łąk mr. 30, past. mr. 68, lasu mr. 290, nieuż. mr. 48; bud. mur. 11, drew. 21; płodozm. 9 i 10-pol., las nieurządzony. Wś Wola Gał. os. 55, mr. 1021. W spisach pobor. z r. 1676 wś Gałęzow, zamieszkała przez drobną szlachtę, podana jest w par. Targowisko a druga część, zapewne późniejsza „Wola“, w par. Bychawa. Zofia Silnicka płaci tu pogłówne od 3 osób szlach., 7 dworskiej służby, 64 poddanych i 2 żydów; Jan Rueki od 3 osób i Jan Dąbrowa od 3 osób z rodziny i 7 dworskich (Pawin., Małop., 10a). 118.) **W. Gardzienicka**, wś, pow. krasnostawski, ob. *Gardzienice*. 119.) **W. Gaszczyńska**, w par. Konary, dziś Wola (ob.), w pow. grójeckim. 120.) **W. Gawartowa**, wś i folw., pow. błoński, gm. Pass, par. Pawłowice, odl. 7 w. od Błonia. W 1827 r. było 15 dm., 158 mk. W r. 1885 fol. Wola Gawar. rozl. mr. 446; gr. or. i ogr. mr. 432, past. mr. 5, nieuż. mr. 9; bud. mur. 9, drew. 21; płodozm. 14-pol. Wś Wola Gaw. os. 14, mr. 201. W r. 1579 Jan Wolski ma 4 łany km., 2 zagr.; Stan. Wolski 8 zagr. Dwie części szlach. bez kmieci mają: Jan Wolski $1\frac{1}{2}$ łanu i Paskowski $\frac{1}{4}$ łanu (Pawin., Mazowsze, 145, 158). Ob. *Gawartowa Wola*. 121.) **W. Gęsia**, wś, pow. łukowski, par. Okrzeja. W nowszych spisach nie podana. W r. 1827 miała 7 dm., 61 mk. 122.) **W. Gęsia**, pow. tomaszowski, ob. *Wola Szlatyńska*. 123.) **W. Gieraszkowska**, pow. radomski, par. Łoniów, ob. *Wólka Gieraszkowska*. 124.) **W. Głokowska**, pow. grójecki, ob. *Głoków*. W spisach pobor. z XVI w. nie ma tej Woli w par. Jazgarzew, za to podana jest nieznaną dziś Mroczkowa Wola (ob.), która po przyłączeniu do Głokowa mogła zmienić nazwę. 125.) **W. Głupia**, dziś *Glupianka*, wś, pow. nowomiński, par. Kołbiel. W r. 1576 mają Suszczynscy z Suszczyna (Sufczyn) trzy działki, ogółem $1\frac{3}{4}$ łanu (Pawin., Mazowsze, 225). 126.) **W. Głupicka**, wś, pow. piotrkowski, gm. Wadlew, par. Druźbice, ma 11 dm., 105 mk., 256 mr. W r. 1827 wś rządowa, miała 10 dm., 66 mk. Zapewne tę samą wieś p. n. „Głupice Małe“ (Minor) wymieniają rejestra pobor. z r. 1552 jako własność biskupa kujawskiego. Było tu 6 osad. i $2\frac{1}{2}$ łan. 127.) **W. Gołkowska**, wś i fol., pow. grójecki, gm. i par. Jazgarzew, odl. 27 w. od Grójca. W r. 1580 było tu pięć działów należących do Gołkowskich i obejmujących po $1\frac{1}{10}$ łanu (Pawin., Mazowsze, 295). W r. 1887 fol. Wola Gołk. rozl. mr. 651; gr. or. i

ogr. mr. 468, łąk mr. 61, past. mr. 16, lasu mr. 97, nieuz. mr. 9; bud. mur. 5, drew. 10; płodozm. 4, 7 i 14-pol. Wś Wola Gołk. os. 35, mr. 321; wś Władysławów os. 23, mr. 503. 128.) **W. Gołębiowska Stara i Nowa**, dwie wsi, pow. radomski, gm. i par. Radom (odl. 6 w.). W połowie XV w. wś ta, w par. Radom Nowy, należała do miasta i dawała dziesięcinę z łąn. km., wartości do 24 grzyw., klasztorowi wachockiemu. Łanów folw. i karczmy nie było. Przyległa wś Gołębiów była dawną własnością klasztoru wachockiego. W r. 1569 wś Gołębiów i Wola Gołębiowska należała do miasta Radomia i rządziła się prawem magdeburskiem (Pawiuń., Małop., 329). 129.) **W. Gołuchowska**, pow. stopnicki, par. Kije, ob. Wólka Gołuchowska. 130.) **W. Gołymińska**, wś, pow. ciechanowski, ob. *Gołymińska Wola*. W r. 1567 we wsi „Wola Goliński“ Kasper Goliński miał 5 wł., 3 ogr.; Jan Goliński 5 wł., 4 ogr. (Pawiuń., Mazowsze, 328). W 1827 r. było 16 dm., 125 mk. 131.) **W. Górna**, w XVI w. *Rzepiszewska Wola*, wś, pow. sieradzki, ob. *Górna Wola 2*). 132.) **W. Górna**, w XVI w. *Wola Nagórna* al. *Górzna*, wś, pow. radomski, par. Jankowice. Na początku XVI w. pleban z Jankowic posiadał tu, jako uposażenie, trzy łąny roli i łąki. Kmiecie dawali pleban. tylko kołędę po groszu z łąnu i świętopietrze po denarze od osoby (Łaski, L. B., I, 676), ob. *Górna Wola 2*). 133.) **W. Górna**, dziś *Górnowola*, wś, w pow. stopnickim, par. Ostrowce. W połowie XV w. dziedzicem był Jan Nasion h. Topór. Dziesięciny ze wsi brał w części biskup krakow., w wartości 1 grzyw., w części pleban w Ostrowcach, wartości dwu seksagen (Długosz, L. B., II, 429). W 1579 r. jest to wieś królewska, mająca 18 osad., 8 łąn., 3 kom., 3 ubog., 1 rzem. i łąn sottysi. W r. 1602 wchodzi w skład ststwa korezyńskiego. Ob. *Górnowola*. 134.) **W. Goryńska Stara i Nowa**, wś i fol., pow. radomski, ob. *Goryńska Wola*. W r. 1892, po dokonaniu nowego rozdziału obszaru dóbr, fol. Wola Gor. Stara lit. C. miał 219 mr. zaś wś 23 os., 420 mr. Należały poprzednio wsi Spezya os. 3, mr. 15 i Olszowa os. 13, mr. 169. Fol. Wola Gor. Nowa miał 211 mr. oraz Wola Gor. lit. B. mr. 605. Na początku XVI w. łąny folw. i karczmy (prócz jednej) dawały dziesięcinę, wartości 1 grzyw., pleb. w Goryni (Łaski, L. B., I, 672). W r. 1569 we wsi Wola Goryńska Jerzy Charzyński płacił za Zbąskiego od 11 półhanków, 4 zagr. (Pawiuń., Małop., 303). 135.) **W. Gosławska**, wś, pow. łowicki, gm. Bielawy, par. Waliszew, ma 132 mk., 152 mr. W 1827 r. było 12 dm., 125 mk. Na początku XVI w. łąny km. dają dziesięcinę kollegiacie łęczyckiej, folw. zaś pleb. w Waliszewie (Łaski, L. B., II, 426). W r. 1576 Stan. Bykowski płaci tu od 8 łąn., 2 zagr., 1 karczmy, 2 osad. 136.) **W. Gozdowska**, w XVI w. *Wola Gozdka*, wś, pow. radomski, gm. i par. Błotnica, odl. od Radomia 14 w., ma 3 dm., 20 mk., 173 mr. Powstała przy wsi Gózd (ob. *Guzd*). Na początku XVI w. łąny km. i folw. dawały dziesięcinę, wartości 1 grzyw., pleb. w Błotnicy (Łaski, L. B., I, 678). W r. 1569 siedzą tu Gójscy (z Gozdu, więc Gozdzcy właściwie), mają pięć części, po 1/2 łąnu każda. 137.) **W. Grabina**, wś i fol., pow. łódzki, gm. Żeromin, par. Srocko, odl. 27 w. od Łodzi. Wś ma 28 dm., 220 mk.; fol. 4 dm., 16 mk. W r. 1877 fol. Wola Grab. rozl. mr. 643; gr. or. i ogr. mr. 406, łąk mr. 39, past. mr. 3, lasu mr. 174, nieuz. mr. 22; bud. mur. 6, drew. 11; płodozm. 10-pol., las nieurządzony, wiatrak. Wies Wola Grab. os. 38, mr. 216. Na początku XVI w. łąny km. i folw. dawały dziesięcinę pleb. w Srocko (Łaski, L. B., II, 171). W r. 1552 Wojciech, chorąży sieradzki, płaci tu od 16 osadn. 138.) **W. Grabowska** al. *Komorniki*, fol., pow. kozienicki. W r. 1576 Hieronim Grabowski miał tu 2 łąny a Jan ze Stanisławem 1 1/2 łąnu. W r. 1885 fol. Wola Grab. al. Komorniki rozl. mr. 902; gr. or. i ogr. mr. 555, łąk mr. 2, lasu mr. 326, nieuz. mr. 19; bud. mur. 2, drew. 10; płodozm. 7 i 12-pol., las urządzony. Fol. ten oddzielony został od dóbr Grabów. Ob. *Grabów* i *Grabowska Wola*. 139.) **W. Grabowska**, pow. radomski, gm. Potworów, paraf. Wrzeszczów, Istniała już na początku XVI w. (Łaski, L. B., I, 660). W r. 1508 należała do dóbr starosty radomskiego. 140.) **W. Grąbecka**, pow. sierpecki, ob. *Grąbiec*. W r. 1578 Wola Grembecka w części Pawła i Piotra Jezewskich miała 1 łąn, 1 zagr. z rolą, w części Ziemska 1/2 łąnu (Pawiuński, Mazowsze, 42). 141.) **W. Gródecka**, wś, pow. tomaszowski, ob. *Gródecka Wola*. W 1827 r. było 30 dm., 161 mk. 142.) **W. Gródzka** al. *Gródkowola*, wś, pow. grójecki, gm. Kobylin, par. Grójec. Wchodziła w skład dóbr rząd. Goszczyn. W r. 1576 we wsi Wola Grodzka płaci wójt od 2 łąn. 143.) **W. Grójecka**, w r. 1578 *Wolia Grodzka*, wś, pow. opatowski. W r. 1578 Piotr Zborowski płaci od 7 osad., 7 łąn., 2 kom. ubog. Grodziec należy do ks. Ostrońskiego (Pawiuń., Małop., 188). 144.) **W. Grotkowa**, wś, w par. Bukowno (dziś pow. radomski). Istniała na początku XVI w. Z pewnością jest to dzisiejsza wieś Grotki (ob.). 145.) **W. Grzybowa**, w par. Chełmo (pow. noworadomski). Jest to dzisiejsza wieś Wólka (ob.). 146.) **W. Grzybowa** al. *Grzybowska*, fol. i wś, pow. warszawski, gm. i par. Okuniew. Fol. ma 1038 mr., wiatrak; wś ma 7 os., 26 mr. Wchodziła w skład dóbr Okuniew. Spisy pob. z r. 1580 nie podają tej wsi. Być może, iż jest to ówczesna Wólka Duchnowska, która po spaleniu stała pustką w r. 1580 (Pawiuń., Mazowsze, 252). W spisie z r. 1827 podana p. n. Grzybowa, miała 3 dm., 20 mk. W nowszych

spisach pominięta. 147.) **W. Grzymalina**, w XVI w. *Wola Czyżowska*, wś i fol. nad rzeką Widawka, pow. piotrkowski, gm. Kleszczów, par. Wola Grzymalina. Wś ma 38 dm., 394 mk.; fol. 10 dm., 5 mk. We wsi kościół parafialny. W 1827 r. było 21 dm., 184 mk. Dobra Wola Grzym. składały się w r. 1871 z fol. Wola Grzym., Dąbrowa i Ludzin, nomenklatury Stok, rozl. nr. 2492: fol. Wola Grzym. gr. or. i ogr. mr. 108, łąk mr. 92, past. mr. 109, lasu mr. 1620, zarośli mr. 150, nieuż. mr. 206; bud. mur. 3, drew. 15; fol. Dąbrowa z przył. Stok gr. or. mr. 80, nieuż. mr. 1, os. młyn. mr. 26; bud. drew. 9; fol. Ludzin gr. or. i ogr. mr. 99, nieuż. mr. 1; bud. drew. 3, las nieurządzony, młyn wodny, pokłady torfu. Wś Wola Grzym. os. 37, mr. 479. Ob. *Grzymalina Wola* i *Wola Czyżowska*. 148.) **W. Grzymkowa**, wś i fol., pow. łódzki, gm. Rąbień, par. rz.-kat. Kazimierz, ew. Aleksandrów, odl. 11 w. od Łodzi. Wś ma 14 dm., 96 mk.; fol. 4 dm., 32 mk. W 1827 r. było 10 dm., 173 mk. W r. 1888 fol. Wola Grzym. rozl. nr. 523: gr. or. i ogr. mr. 355, łąk mr. 74, past. mr. 11, lasu mr. 34, nieuż. mr. 49; bud. mur. 3, drew. 12. Wś Wola Grzym. os. 15, mr. 200; wś Budy Wolskie os. 11, mr. 156; wś Stawki os. 22, mr. 299; wś Placydów os. 10, mr. 98. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi, pleban. w Kazimierzu tylko po groszu z łanu na kołędę (Łaski, L. B., II, 380). W r. 1576 Katarzyna Wolska, wdowa, płaci tu od 5 łan., 1 zagr., 1 karczmy, 9 os. (Pawin., Wielkop., II, 65). 149.) **W. Gulowska**, wś, pow. łukowski, ob. *Gulowska Wola*. Wymieniona w spisie z r. 1508 obok *Gulowa*. W reg. pobor. pow. steżyckiego z r. 1509 wś ta, w par. Wojcieszków (z Adamowem), własność Rusieckiego, ma 13 półłanków (Pawin., Małop., 338 i 477). W r. 1548 Hieronim Rusiecki, chorąży sandomierski, wystawił tu mały kościółek drewniany, a raczej kaplicę i utrzymywał przy niej kapłana zakonnego. Około r. 1660 nowi dziedzice dóbr Krasińscy obok dawniejszej kapliczki wzniesli okazałą świątynię mурowaną. W bardzo pięknym wielkim ołtarzu umieszczono obraz Boga Rodzicy, słynny cudami, przeniesiony z kaplicy. Nadto fundatorowie za pośrednictwem bisk. krak. Andrzeja Trzebieckiego erygowali tu konwent kś. karmelitów, dawnej obserwancyi, z nowicyatem dla młodych zakonników. Parafia zostawała także pod zarządkiem tychże karmelitów, ale jako kapelanów przysyłanych z Krakowa z konwentu na Piaskach. Dnia 28 list. 1864 r. nastąpiła suppresya klasztoru. Dnia 11 kwiet. 1869 r. kościół przemieniony został na parafialny (ob. Przegl. Katol., Nr. 41 z 1886 r.). 150.) **W. Gutowska**, wś, pow. radomski, ob. *Gutowska Wola* i *Jedlonka*. Jest to osada utworzona przy dawnym targowisku, przeniesionem widocznie do poblizkiego

Jedlińska. W połowie XV w. wś ta, w par. Jan-kowice, należy do Jana Gutowskiego h. Półkoza, ma 17 łan. km., dających dziesięcinę kolegiacie sandomierskiej, wartości od 12 do 20 grzyw. Było też 10 karczem z rolą dających dziesięcinę „in gonithwam“, 3 zagrod. Folw. dawał pleban. w Jankowicach (Długosz, L. B., I, 392). Według reg. pobor. z r. 1569 wś ta, nosząca też nazwy: *Wola Żabia* al. *Jankowska*, miała w części Andr. Kroczyńskiego 7 łan., 2 kom., w części Wolskiego 2½ łan., 1 zagr. (Pawin., Małop., 302. 471). 151.) **W. Guzowska**, wś i fol., pow. radomski, ob. *Guzów* 2). 152.) **W. Hajownicka**. Istniała w XVI w. i należała do kościoła w Uchaniach. Zapewne złała się w jedną całość ze wsią Hajowniki, w pow. zamojskim. Ob. *Hajowniki* i *Uchanie*. 153.) **W. Hankowska**, ob. *Wola Chankowska*. 154.) **W. Helszczyzna**, ob. *Wola Łaznowska*. 155.) **W. Idzikowska**, wś, pow. krasnostawski, ob. *Idzikowska Wola*. W 1827 r. było 44 dm., 268 mk. 156.) **W. Jackowa** al. *Jackowska*, dawniej *Jachowa* i *Jachnowa*, wś, pow. kielecki, gm. Górno, par. Daleszycze. W r. 1827 wś rządowa, górnicza, ma 58 dm., 267 mk. W połowie XV w. wś *Jachowa Wola* należy do bisk. krak., ma 12 łan. km., dających dziesięcinę, wartości do 4 grzyw., biskupowi. Sołtys z dwu łanów daje pleb. w Daleszycach, wartości 2 grzyw. (Długosz, L. B., II, 459). W spisach pobor. z r. 1540 *Jachowa Wola* i *Jachnowa Wola*, własność bisk. krakow., w kluczu kieleckim, ma 6 łan. (w tej liczbie 2 puste). Przez tego 2 łany wójtowskie, mały folwark i sadzawka. W r. 1573 ma 4 łany i 2 wójt. (Pawin., Małop., 277, 584). Zapewne po zajęciu części dóbr biskupich, w końcu XVIII w. przeszła na własność skarbu. 157.) **W. Jagielczyna**, w par. Krzemienica, ob. *Jagielszczyńska Wólka*. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi, pleban. tylko kołędę (Łaski, L. B., II, 304). W r. 1579 jest tu 1 łan km. i 1 zagr. 158.) **W. Jajkowa**, w par. Mogielnica (ob. Łaski, L. B., II, 294), ob. *Wola Trębaczowska* i *Jajkowiec*. 159.) **W. Jajkowska**, w XVI w. *Wolia Jaykowa*, wś i fol., pow. noworadomski, odl. 21 w. od Radomska, ob. *Jajkowska Wola*. W 1827 r. było 29 dm., 179 mk. Na początku XVI w. dawano w miejsce dziesięciny z łan. km. i folw. plebanowi w Pajęcznie po 7 gr. z łanu (Łaski, L. B., I, 530). W r. 1552 siedzi tu drobna szlachta: Zbrozskowie, Kule i inni, mają niecałe trzy łany km. (Pawin., Wielk., II, 282). 160.) **W. Jaworska**, pow. iłżecki, ob. *Jaworska Wola*. 161.) **W. Jedlińska**, dawniej *Wola Jedleńska* od wsi *Jedlno*, wś i fol., pow. noworadomski, gm. Radziechowice, par. Jedlno, odl. 9 w. od Radomska, ob. *Jedlińska Wola*. W 1827 r. było 29 dm., 179 mk. Dobra Wola Jedl. składały się w r. 1890 z fol. i wsi t. n. i fol. Ludwinów, rozl. nr. 1540:

gr. or. i ogr. mr. 862, łąk mr. 300, past. mr. 126, lasu mr. 206, nieuż. mr. 46; bud. mur. 5, drew. 14, las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Wola Jedl. os. 50, mr. 558. Na początku XVI w. łąny km. dawały pleb. w Jedlnie za dziesięcinę po 6 gr. z łąnu a za kołędę po groszu (Łaski, L. B., I, 488). W r. 1552 Piotr Jedliński płaci ztąd od 13 osad., 11 łąn. i karczmy z rolą (Pawin., Wielkop., II, 284). 162.) **W. Jeżowa**, pow. radomski, ob. *Jeżowa Wola*. Spisy pobor. z XVI w. nie podają tej wsi w paraf. Kowala. 163.) **W. Jurkowa**, wś i kol., pow. nieszawski, gm. Czamanin, par. Świerczyn, odl. 40 w. od Nieszawy, ma 111 mk. Fol. Wola Jurkowa w r. 1889 rozl. mr. 463: gr. or. i ogr. mr. 388, łąk mr. 48, nieuż. mr. 27; bud. mur. 11, drew. 4. W r. 1557 Wola Jurkowa, w par. Chalno, ma 3 $\frac{1}{2}$ łąn. km., 3 zagr., 1 rzem. (Pawin., Wielk., II, 10). 164.) **W. Jurkowska**, w par. Biechów, ob. *Wola Biechowska*. 165.) **W. Kadłubska**, wś, pow. radomski, ob. *Kadłubska Wola*. Na początku XVI w. role folw. dawały dziesięcinę, wartości do pół grzyw., pleb. w Błotnicy (Łaski, L. B., I, 678). W r. 1569 Katarz. Dzikowa płaci tu od 16 $\frac{1}{2}$ łąn. km. i 1 rzem. (Pawin., Małop., 310). 166.) **W. Kalinowska**, w XVI w. *Szafrańcza*, wś, pow. olkuski, gm. Sułoszowa, par. Saspów. Wś ta w połowie XV w. nosiła nazwę Wola. Dziedzicami jej byli Krzysztof i Stanisław Szafrańcowie h. Stary koń. Były tu łąny kmiece (Długosz, L. B., II, 63). Ta sama wieś nosiła w r. 1581 nazwę Wola Szafrańcza, miała wtedy 5 $\frac{1}{2}$ łąn. km., 1 komor. z bydł., 2 kom. bez bydła (Pawin., Małop., 30). W 1827 r. było 48 dm., 368 mk. 167.) **W. Kalska**, wś i fol., pow. łódzki, ob. *Kalska Wola*. Na początku XVI w. dziesięciny z łąnów km. (folw. nie było) dawano kościołowi w Wolborzu, zaś pleb. w Czarnocinie tylko kołędę (Łaski, L. B., II, 178, 230). W r. 1511 wś ma 6 łąn. i karczmę; w r. 1552 Spinek ma 2 os. z karczmą, Potocka i Elżbieta Zwirchowska 2 osad., kasztelan rozpierski 5 osad. W r. 1553 jest 6 łąn. (Pawin., Wielkop., II, 199 i 266). 168.) **W. Kałkowa**, wś i fol. nad rz. Bzurą, pow. kutnowski, odl. 24 w. od Kutna, ob. *Kałkowa Wola*. W r. 1827 było 19 dm., 170 mk. Dobra Wola Kałkowa składały się w r. 1892 z fol. Wola Kał., Wiewierz i Podlasie, rozl. mr. 1061: gr. or. i ogr. mr. 663, łąk mr. 132, past. mr. 20, lasu mr. 199, nieuż. mr. 47; bud. mur. 8, drew. 14, las nieurządzony, wiatrak. Wś Wola Kał. os. 21, mr. 21. W r. 1576 Aleks. Wolski płaci tu od 5 $\frac{1}{2}$ łąn., 4 zagr., karczmy, rzeźnika, rybaka, karczmy dziedzicznej; 3 rybaków, rzemieślnik i komornik zbiegli. Osadników było 17 (Pawin., Wielkop., II, 107). 169.) **W. Kałkowska**, w par. Sobota, ob. *Wola*, pow. łowicki. 170.) **W. Kałuska** al. *Szlachecka*, wś, pow. nowomiński, gm. Kuflew, par. Kałuszyn, ma 17 dm., 214 mk., 315 mr.

W spisach z XVI w. nie podana. W r. 1827 miała 9 dm., 58 mk. 171.) **W. Kamienna**, wś, pow. konecki, gm. i par. Miedzierza. W reg. pob. z r. 1577 jest wieś „Wola Iwowa“ w par. Końskie (z której wydzielono parafią Miedzierza). Należała ona do wdowy po Stanisławie Iwo, założycielu zapewne tej woli (Pawin., Małop., 285). Wieś ta przeszła następnie na własność królewską i wchodziła w skład ststwa radoszyckiego. Zwana też była Zatorowska Wola. Ob. *Kamienna Wola* 1). 172.) **W. Kamienna**, wś, pow. opoczyński, par. Petrykozy. W r. 1577 reg. pobor. podają wieś „Kamień“, należąca do Baltazara Płozy, który ma 5 łąn., 4 zagr. z rolą. Dziś wieś nie istnieje (Pawin., Małop., 285). Ob. *Kamienna Wola* 2). 173.) **W. Kamienna**, r. 1520 *Wola Kamyen*, w r. 1577 *Wolia Kamińska*, pow. opoczyński, par. Odrzywół. Na początku XVI w. role dworskie dają dziesięcinę pleb. w Odrzywole (Łaski, L. B., I, 654). W r. 1577 Odrzywolscy płacą tu od 2 łąn., 2 zagr. z rolą (Pawin., Małop., 282). Ob. *Kamienna Wola* 3). 174.) **W. Kamienna**, pow. lubartowski, ob. *Kamiennowola*. 175.) **W. Kamienna**, pow. siedlecki, par. Zbuczyn, ob. *Kamienna Wólka*. W r. 1531 „Camya Wola“ ma 1 łąn.; r. 1552 „Camyona Volia“ ma 8 osad., należących do drobnych działów szlacheckich; r. 1580 „Wola Kamina“, złączona ze wsią „Iwanow Kwasy“, należy do Iwanowskich (Pawin., Małop., 378, 395, 419). 176.) **W. Kamocka**, pow. piotrkowski, par. Srocko, ob. *Kamocka Wola*. W r. 1552 mieszkają tu Kamoccy, mający w 4 działach 10 osad. a 1533 podano 1 łąn. (Pawin., Wielkop., II, 263). W r. 1827 było 15 dm., 127 mk. 177.) **W. Kanigowska**, w 1578 *Kanigowska Wolia*, fol., pow. mławski, gm. i par. Unerzyrz. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 13 dm., 158 mk. W r. 1868 fol. Wola Kan. rozl. mr. 1121: gr. or. i ogr. mr. 507, łąk mr. 86, past. mr. 180, lasu mr. 80, zarośli mr. 238, nieuż. mr. 30. Wś Maryanowo os. 6, mr. 180. W r. 1577 Mikołaj i Stanisław płacą od 3 $\frac{1}{2}$ łąn., 2 zagr. z rolą. Wdowa po Andrzeju od 2 łąn., 6 zagr. z rolą, 1 rzem. (Pawin., Mazowsze, 116). Ob. *Kanigowska Wola*. 178.) **W. Karczewska**, wś i fol., pow. nowomiński, gm. i par. Glinianka, ma 176 mk., 401 mr. W r. 1576 wś Wola Karczewskich al. Karczówek miała dwa działki po łąnie km. (Pawin., Mazowsze, 226). 179.) **W. Kaszowska**, wś i fol., pow. radomski, gm. Przytyk, par. Kaszów, odl. 17 w. od Radomia. W r. 1885 fol. Wola Kasz. z attyn. Marylin, w r. 1845 oddzielone od dóbr Kaszów, rozl. mr. 578: gr. or. i ogr. mr. 454, łąk mr. 15, past. mr. 24, lasu mr. 79, nieuż. mr. 6; bud. drew. 15, las nieurządzony. Wś Wola Kasz. os. 49, mr. 330. Ob. *Kaszów*. W połowie XV w. wś „Kaszowska Wolya“, w par. Kaszów, własność Jana Kaszowskiego h. Janina, miała 20

łan. km., dających dziesięcinę kolegiacie sandomierskiej, wartości 16 do 20 grzyw. Nie było wtedy folw. ni karczmy (Długosz, L. B., I, 392). W r. 1569 są tu cztery działki: Stan. Kaszowski ma dwa działki, każdy po 6 $\frac{1}{2}$ łan., Stan. Wasowicz 5 półłanków i Andrzej Kroczeński 5 półłan. (Pawin., Małop., 301). 180.) **W. Kawęczyńska** al. *Kawęcka*, wś, pow. jędrzejowski, gm. Raków, par. Mokrsko, ma 13 os., 77 mr. Wchodziła w skład dóbr Mokrsko. W 1827 r. było 12 dm., 90 mk. W r. 1540 „Kawianczinseu Wola Kawianczinska“, własność Jakuba Secygniowskiego, kaszt. buskiego, ma 4 kmieci na łanach, 2 na półłankach. Prócz tego dwa łany całe i trzy półłanki puste. Do wsi należy brzeg Nidy i łąki (Pawin., Małop., 558). 181.) **W. Kazubowa**, w XVI w. i r. 1827 *Wola Kozubowa*, wś i fol., pow. łódzki, gm. Górki, par. Tuszyn, odl. 21 w. od Łodzi. Wś ma 19 dm., 153 mk.; fol. 3 dm., 26 mk. W r. 1827 było 11 dm., 89 mk. W r. 1885 fol. Wola Kaz. rozl. mr. 472; gr. or. i ogr. mr. 367, łąk mr. 23, lasu mr. 73, nieuż. mr. 9; bud. mur. 2, drew. 17; płodzm. 6 i 7-pol., las nieurządzony. Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. km. i folw. pobierał pleban w Tuszynie (Łaski, L. B., II, 166). W r. 1552 mieszka tu drobna szlachta, mająca po $\frac{1}{4}$ łana km. w swych działkach. 182.) **W. Kątecka**, wś, pow. zamojski, ob. *Kątecka Wola i Kąty* 43). 183.) **W. Kiedrzyńska**, kol., pow. częstochowski, ob. *Kiedrzyńska Wola*. 184.) **W. Kielczowa**, dawna nazwa wsi Kielczówka (ob.), w pow. piotrkowskim, w par. Wolborz. Na początku XVI w. wś ta, w par. Wolborz, dawała dziesięcinę z łan. km. pleb. w Moszczenicy, wartości do 8 grzyw., z innych zaś ról pleb. w Białobrzegach (Łaski, L. B., I, 631 i II, 174). W r. 1553 płacono tu pobór od 9 łan. km. 185.) **W. Kielczyńska** wś, pow. opatowski, ob. *Kielczyńska Wola*. W r. 1578 Andrzej Niedzwicki, dziedzic Kielczyny, płaci tu od 8 os., 2 łan., 5 zagr. z rolą, 2 kom. ubog. (Pawin., Małop., 174). W r. 1827 było 11 dm., 85 mk. 186.) **W. Kielpińska**, wś, pow. pułtuski, gm. i par. Zegrze. Podana już w spisach pobor. pow. zakroczymsko-nowomiejskiego z r. 1576. W 1827 r. miała 1 dm., 7 mk. 187.) **W. Kienzeńska** al. *Kenczeńska*, wś, pow. mławski, gm. Turza, par. Lipowiec. W r. 1827 było 11 dm., 97 mk. W XVI w. istnieje wś Kenczewo ale Woli nie podają spisy. Ob. *Kenczewo*. 188.) **W. Kisielska**, wś, pow. łukowski, par. Stoczek. Ob. *Kisielska Wola*. W r. 1827 wś rząd., ma 22 dm., 135 mk. Jest to dawna posiadłość bisk. poznańskich. W r. 1576 ma wś 9 łan. 189.) **W. Klasztorna**, dawniej *Wola Sieciechowska i Święcica*, wś, pow. kozienicki, gm. i par. Sieciechów, ob. *Klasztorna Wola*. W połowie XV w. wś Wola Sieciechowska, zwana przedtem Podolszany i Święcica, własność klasztoru sieciechow-

wskiego, miała 12 łan. km. z których dawano po fertonie, 30 jaj, 2 kury, 2 kor. owsa, jeden dzień robocizny. Sołtys miał dwa łany wolne od czynszu. Karczma bez roli, własność sołtysa, dawała mu 18 gr. Dwóch zagrod. bez roli odrabiali po jednym dniu. Każdy kmieć i komornik dawał po koreu chmielu. Dziesięciny, wartości 8 grzyw., pobierał klasztor (Długosz, L. B., III, 262). Reg. pobor. z r. 1569 podają tę wieś p. n. Święcica, ma ona 12 łan., 2 kom., 2 łany wojt., 2 karczmy (Pawin., Małop., 321). 190.) **W. Kleszczowa**, wś, pow. łaski, ob. *Kleszczowa Wólka*. W r. 1553 płacono od $\frac{1}{2}$ łan. km. 191.) **W. Klewkowa**, dziś *Klewków* (ob.), w pow. łowickim, par. Łowicz. Wymieniona w akcie uposażenia kolegiaty łowickiej przez arcyb. Wojciecha Jastrzębca w r. 1433 (Łaski, L. B., II, 512). W r. 1579 wś Klewków, kościelna, należąca do zamku łowickiego, ma 10 łan., 2 rzem., 2 łany wojt. (Pawin., Mazowsze, 206). 192.) **W. Klonowa**, wś, pow. grójecki, gm. Konary, par. Ostrołęka, ma 11 os., 258 mr. Wchodziła w skład dóbr Konary. Zapewne ta sama wieś nosiła dawniej nazwę: Wola Ostrołęcka. W r. 1576 płać z niej od 3 łan. km. (Pawin., Mazowsze, 240). 193.) **W. Kłowska**, pow. opoczyński, ob. *Kłowska Wola*. Istniała już na początku XVI w. Stan. Zbąski płaci tu od 3 łan., 4 zagr. (Pawin., Małop., 313). 194.) **W. Knyszyńska**, mylnie *Krzyszzyńska*, w r. 1581 *Wola Knyszyńska*, wś i fol., pow. pińczowski, gm. i par. Sancygniów. Wś ma 22 os., 211 mr., fol. Knyszyn 206 mr. Należy do dóbr Sancygniów. W 1827 wś Wola Krzyszzyńska miała 24 dm., 221 mk. Długosz wspomina wś „Knyszyn“ (L. B., II, 73) jako przyległą do Sancygniowa. Reg. pobor. pow. ksiąskiego z r. 1581 nie znają tej wsi ale za to podają „Wolę Knyszzyńską“, jako wieś z kościołem parafialnym. Miał tu dział jeden Sancygniowski (2 $\frac{1}{2}$ łan. km., 1 zagr., 1 kom. bez bydła) a drugi Bartłom. Saszowski, płaćcy od 2 łan. km., 1 czynsz., 1 zagr. z rolą, 2 zagr. bez roli, 2 kom. bez bydła (Pawin., Małop., 93). Parafia istniała tu do r. 1608. 195.) **W. Kocerańska**, wś, pow. grójecki, gm. Konie, par. Rembertów. W r. 1827 wś Kocierany ma 19 dm., 125 mk. Wola istniała przy wsi Kocierany. W r. 1580 wś „Koczerany“, w par. Rembertów, należy do Stan. i Hieron. Parysów, którzy mają tu 2 łany km. Woli nie ma wtedy (Pawin., Mazowsze, 292). 196.) **W. Kodrąbska**, w par. Kodrąb, ob. *Wola Pytowska*. 197.) **W. Kolechowska**, wś, przy wsi Kolechowie, w pow. włodawskim. Nadana była r. 1548 na własność miasta Ostrow (ob.). 198.) **W. Konarska**, wś, pow. sandomierski, ob. *Konarska Wola*. Istniała już w połowie XV w. (Długosz, L. B., II, 349). W r. 1578 Jan Słupecki, dziedzic Konar, płaci ztąd od 4 osad., 1 łanu. 199.) **W. Konitska**, ob. *Kon-*

skowola. 200.) **W. Konkowa**, w r. 1557 *Kunkowa Wola*, ws, pow. wrocławski, par. Dąbie, ob. *Konkowa Wola*. W r. 1557 Erazm z Kretkowa, kasztel. gnieźn. płaci tu od 8 $\frac{1}{4}$ łan., 2 łany sotyście; Chlewicki ma 8 $\frac{1}{4}$ łan. Drugie sotyństwo 4 łany i 1 komor. (Pawin., Wielkop., II, 11). W 1827 r. było 24 dm. 211 mk. 201.) **W. Konopnicka** al. *Konopińska*, ws, pow. rawski, par. Kurzeszyn. Obecnie nie istnieje. Na początku XVI w. łany kmieccy dawały dziesięcinę pleb. w Godzianowie. Folw. nie było. Pleban w Kurzeszynie pobierał tylko kołędę; po groszu z łanu (Łaski, L. B., II, 286, 292). W r. 1579 miał Jerzy Konopiński 2 $\frac{1}{2}$ łan., 1 rzem. Stan. Helasowicz $\frac{1}{4}$ łanu, Samson 2 łany, Mat. Kurzeski $\frac{1}{4}$ łanu, Hieronim Andrzejkiewicz $\frac{1}{2}$ łanu. Były też dwa działki szlach. bez kmieci (Pawin., Mazowsze, 167, 189). 202.) **W. Kopcowa** al. *Kopciowa*, ws, pow. kielecki, par. Kielce. Wechodziła w skład dóbr rząd. Kielce. W r. 1573 wieś biskupa, ma 5 łan. km., 2 łany wójtowskie (Pawin., Małop., 277). 203.) **W. Koprzywieńska**, ob. *Wola Chojnata*. 204.) **W. Korybutowa**, ws i fol. nad rzeką Mogilnicą, pow. chełmski, gm. Siedliszcze, par. Pawłów, odl. 28 w. od Chełma. W 1827 r. było 35 dm., 182 mk. W 1871 r. fol. Wola Koryb. rozl. mr. 1234: gr. or. i ogr. mr. 366, łąk mr. 184, pastw. mr. 160, lasu mr. 466, zarośli mr. 20, wody mr. 11, nieuż. mr. 27; bud. drew. 20; las urządzony, młyn wodny. Ws Wola Kor. os. 40, mr. 1175; ws Borowo os. 5, mr. 54. Dobra ta w r. 1865 oddzielone zostały od dóbr Siedliszcze. 205.) **W. Korycka**, ws i fol., pow. garwoliński, par. Korytnica, odl. 21 w. od Garwolina. W r. 1827 było 24 dm., 205 mk. W r. 1509 ws Wola Korycka, w pow. stężyckim, miała trzy działki, należące do 6 współwłaścicieli. Jeden dział miał 5 półłanków, drugi $\frac{1}{2}$ łanu, trzeci 4 łany (Pawin., Małop., 336 i 476), ob. *Korycka Wola*. W r. 1873 fol. Wola Kor. rozl. mr. 219: gr. or. i ogr. mr. 128, łąk mr. 28, pastw. mr. 28, lasu mr. 25, w osad. mr. 3, nieuż. mr. 7; bud. mur. 1, drew. 10; płodozm. 9-pol. Ws Wola Kor. os. 92, mr. 1720. 206.) **W. Korytnicka**, dawniej *Wola Korycka*, ws i fol., pow. węgrowski, gm. i par. Korytnica, odl. 12 w. od Węgrowa, ma 30 dm., 326 mk. W 1827 r. było 21 dm., 125 mk. W r. 1879 fol. Wola Kor., oddzielony od dóbr Korytnica, rozl. mr. 540: gr. or. i ogr. mr. 350, łąk mr. 88, pastw. mr. 36, lasu mr. 53, nieuż. mr. 13; bud. mur. 1, drew. 18. W r. 1563 ws Wola Korycka, w ziemi liwskiej, należąca do ststwa liwskiego, ma z wójtostwem 19 łan., 1 rzeźnika (Pawin., Mazowsze, 414). 207.) **W. Korzeniowa**, pierwotnie *Szydłowiecka*, ws, pow. konecki, gm. i par. Szydłowiec. W połowie XV w. Wola Szydłowiecka al. Korzeń, własność Stan. Szydłowieckiego, miała łany km., dające dziesięcinę bisk. krakow. (Długosz, L. B., II, 525). W r. 1569 we wsi Korzeń Jan

Kieszkowski płaci od 5 łan., 1 zagr. (Pawin., Małop., 309). 208.) **W. Kostkowska**, os., pow. olkusiński, par. Kroczyce. W r. 1581 istnieje tylko wieś Kostkowice, w której siedzi 3 zagr. z rolą. Woli niema. 209.) **W. Koszutska** al. *Koszucka*, ws i fol., pow. słupecki, par. Kowalewo, leży na półn.-wschód od Łądu, ob. *Koszutska Wola*. W r. 1827 było 27 dm., 108 mk. Dobra Wola Kosz., oddzielone od dóbr rząd. Koszuty, które w r. 1836 nadane zostały jako majorat gen. Starczenko, składają się z folw.: Wola Koszutska i Kowale Opackie, wsi: Wola Koszutska, Kowalewo Opackie i Piotrowo, mają 1347 mr. obszaru. Ws Wola Kosz. os. 37, mr. 934; ws Kowalewo Opackie os. 28, mr. 893; ws Piotrowo os. 12, mr. 258. Reg. pobor. z XVI w. nie podają tej wsi. 210.) **W. Kotkowska**, ws, pow. noworadomski, gm. Przerąb, par. Gorzkowice, ma 35 dm., 234 mk., 606 mr. W r. 1827 było 20 dm., 167 mk. Na początku XVI w. łany kmieccy dają dziesięcinę na stół arcyb., zaś pleban w Gorzkowicach tylko kołędę po groszu (Łaski, L. B., II, 217). W r. 1552 siedzą tu Kotkowscy i płacą od 14 osad. na 4 łan. (Pawin., Wielkop., II, 254). 211.) **W. Kotkowska**, ws wchodząca w skład ststwa reczywolskiego, jesto właściwie: *Wola Chodkowska*. 212.) **W. Kowalska**, kol., pow. turecki, gm. i par. Kowale Pańskie. W 1827 r. było 6 dm., 56 mk., par. Dobra. W r. 1553 ws ta należała do par. Psary, miała 2 łany (Pawin., Wielkop., II, 254). 213.) **W. Kowalska**, pierwotna nazwa miasteczka Wolanów, w pow. radomskim. 214.) **W. Kozielkowa**, ws, w par. Brudzewice, w pow. opoczyńskim. Istniała na początku XVI w. (Łaski, L. B., I, 647). W r. 1577 Dersław Odrzywolski płacił tu od 2 łan. Dziś nie istnieje. 215.) **W. Koźla**, ws, pow. grójcecki, wchodziła w skład dóbr rząd. Goszczyn w r. 1855. Zapewne będzie to dawniejsza Wola Turowska, mająca w r. 1576 dwa półłanki, należące do kilku właścicieli. Nowsze spisy nie podają wsi pod tą nazwą. 216.) **W. Kozubowa**, ob. *Wola Kazubowa*. 217.) **W. Koźniewska**, w XVI w. *Wola Koźniewska*, ws i dobra, pow. noworadomski, gm. Wielgomłyny, par. Niedospielin, odl. 20 w. od Radomska. Ws ma 10 dm., 93 mk., 105 mr. W r. 1827 było 12 dm., 80 mk. Dobra Wola Koźniewska składały się w r. 1871 z fol.: Odrowąż i Radzynia, rozl. mr. 1273: fol. Odrowąż gr. or. i ogr. mr. 358, łąk mr. 159, pastw. mr. 20, lasu mr. 546, wody mr. 2, w osad. mr. 2, nieuż. mr. 18; bud. drew. 17; płodozm. 6 i 8-polowy; las nieurządzony; fol. Radzynia gr. or. i ogr. mr. 115, łąk mr. 24, pastw. mr. 16, lasu mr. 14, wody mr. 1. Na początku XVI w. ws „Kosehnyewska wolya“, zwana też „Kosnyowska“, miała dwa folwarki szlacheckie, dające dziesięcinę pleb. w Niedospielinie; łany kmieccy dawały na stół arcybiskupi, zaś pleb. po groszu z łanu za kołędę (Łaski, L. B.,

II, 213). W r. 1552 wś Wola Koźn., w par. Nie-
dościelin, miała w części pani Mleczkowy 5 os.,
a Jana Wolskiego 1 os., ogółem 2½ łan. 218.)
W. Kozuchowska al. *Radlińska*, także *Wólka*,
wś, pow. radomski, gm. Białobrzegi, par. Wy-
śmierzyce, odl. od Radomia 30 w., ma 6 dm., 69
mk., 205 mr. W r. 1827 było 10 dm., 67 mk.
R. 1576 wś Wola Koźn., w par. Jasiona, pow. wa-
reckim, własność Stan. Kozuchowskiego, miała 5
zagr. (Pawin., Mazowsze, 244). 219.) **W. Kra-
kowińska**, wś, pow. błoński, gm. Młochów, par.
Tarczyn, ma 88 mk., 472 mr. W 1827 r. 10
dm., 73 mk. W r. 1580 we wsi tej było 5 dział-
ków szlach., obejmujących ogółem 3 łany km. i
młyn o 1 kole (Pawin., Mazowsze, 290). 220.)
W. Krasienińska, wś, pow. lubartowski, gm. Sa-
mokłęski, par. Krasienin. Wehodziła w skład
dóbr Krasienin, ma 19 os., 421 mr. W r. 1676
płacono pogłównie od 23 poddanych. 221.) **W.
Krobowska**, wś i fol., pow. grójecki, gm. Koby-
lin, par. Grójec, ma 14 os., 95 mk., 433 mr. dw.,
37 włośc. Wehodziła w skład dóbr Krobów.
W r. 1576 mają tu dwaj Krobowscy, Stanisław
i Jerzy, 2½ łan. (Pawin., Mazowsze, 231)
222.) **W. Krokocka**, wś i fol., pow. sieradzki,
par. Małyń, ob. *Krokocka Wola*. W 1827 r. by-
ło 15 dm., 163 mk. Na początku XVI w. dzie-
sięcinę z łan. km. dawano pleb. w Poddebicach,
zaś z fol. pleb. w Małyń (Łaski, L. B., I, 375).
223.) **W. Królowa** al. *Królewska*, wś i kol., pow.
rawski, gm. Lubochnia, par. Inowłodź. Wś ma
36 dm., 259 mk., 570 mr. włośc.; kol. 24 dm.,
140 mk., 540 mr. kolon.; karcz. 1 dm., 6 mk., 2
mr. dwor. W r. 1827 wś rząd. Królowa Wola
ma 26 dm., 175 mk. Na początku XVI w. dawa-
no dziesięciny na stół arcybiskupi, pleban. zaś
tylko kołędę (Łaski, L. B., II, 317). W r. 1576
wś Królowa Wola, należąca do grodu w Inowło-
dzu, ma 25 łan. km. (Pawin., Wielkop., II, 89).
224.) **W. Kruszyńska**, dawniej *Wola Kruszna*.
wś i fol., pow. piotrkowski, par. Łobudzie, odl.
25 w. od Piotrkowa, ob. *Kruszyńska Wola*. W r.
1552 Jakub Politalski ma tu 4 osad. 225.) **W.
Kryska**, wś, pow. płoński, ob. *Kryska Wola*. Nie
podana w spisach pobor. z XVI w. 226.) **W.
Krzykowska**, ob. *Wólka Krzykowska*. 227.) **W.
Krzysztoporska**, wś, fol. i dobra, pow. piotrkowski,
gm. Krzyżanów, par. Bogdanów, odl. 12 w. od
Piotrkowa, ob. *Krzysztoporska Wola*. W 1827 r.
było 21 dm., 121 mk. Lib. Ben. Łaskiego
w opisie par. Bogdanów nie podaje tej wsi. We-
dług spisów pobor. z r. 1552 Piotr Krzysztopor-
ski płacił od 7 osad., 1 łan (Pawin., Wielkop.,
II, 256). Dobra Wola Krzyszst. składały się w r.
1885 z fol. Wola i Krężna, rozl. mr. 1868: fol.
Wola Krz. gr. or. i ogr. mr. 466, łąk mr. 85,
pastw. mr. 194, nieuź. mr. 26; płodozm. 10 i
13-polowy; fol. Krężna gr. or. i ogr. mr. 479,
łąk mr. 29, pastw. mr. 12, lasu mr. 563, nieuź.
mr. 14; płodozm. 10 i 13-polowy; bud. mur. 20,

drew. 26; las urządzony. W dobrach gorzelnia
przerabiająca 50 kor. żyta i 10 kor. jęczmienia
dziennie, fabryka drożdży prasowanych. Wś
Wola Krz. os. 42, mr. 241; wś Krężna os. 25,
mr. 235; wś Wygoda os. 7, mr. 50. 228.) **W.
Krzyszzyńska**, mylnie, ob. *Wola Knyżyńska*. 229.)
W. Krzyżowa, w XV w. *Krzyżanowa Wola* i
Krzyszowa Wola, wś, pow. iłżecki, par. Wą-
chock. W połowie XV w. wś ta miała 2 łany
km. i sołtystwo na 2 łanach, dające dziesięcinę,
wartości do 4 grzyw., klasztorowi wachockiemu.
W drugim opisie podaje Długosz, iż wś miała
kuźnię żelaza i młyn, dające 18 grzyw. czynszu.
Czynsz z łanu km. wynosił fertona, 30 jaj,
2 kury, sery, powabę odbywano i osep dawano
(L. B., II, 478, III, 414). W r. 1578 opat wá-
chocki płacił ztąd od 4 os., 2 łan. km., 1 zagr.
z rolę, 1 kom. 230.) **W. Księża** (w XVI w.),
dziś *Księżowola* (ob.), pow. grójecki, par. Rem-
bertów. W r. 1580 Jan Lesnowolski, syn Jaku-
ba, płacił od 5 łan. (Pawin., Mazowsze, 292).
231.) **W. Księża**, kol., pow. rawski, gm. i par.
Boguszyce, ob. *Księża Wola*. Na początku XVI
w. łany kmiece dawały za dziesięcinę po 6 gr.
z łanu a siódmy na kołędę. W r. 1579 „regalis
pars plebani“ wynosi 3 łany (Pawin., Mazowsze,
166). 232.) **W. Kuczowska**, par. Kuczków,
ob. *Wola*, pow. włoszczowski. Na początku XVI
w. we wsi tej pleban z Kuczowa miał obszar
roli, niekiedy uprawiany przez tamtejszych
kmieci, co przynosiło grzywnę dochodu, łąki,
bór i pasiekę. Kmiecie z tej wsi dawali pleban.
tylko kołędę (Łaski, L. B., I, 562). 233.) **W.
Kuligowa**, wś, w par. Brudzewice, pow. opoczyń-
ski. Wymieniona w Lib. Ben. Łaskiego (I, 647),
będzie zapewne jedną z trzech Wól wymienio-
nych ogólnie w reg. pobor. z r. 1577 jako „Wo-
lie tres regales brudzewskie“ (Pawin., Małop.,
282). Będzie to zapewne dzisiejsza Wólka Kuli-
gowska, w par. Studzianna. Jeszcze w r. 1827
istniała wś rządowa Kuligowiec w par. Brudze-
wice, mająca 7 dm., 58 mk. Ob. *Kuligowska
Wólka*. 234.) **W. Kunkowa**, ob. *Wola Konko-
wa*. 235.) **W. Kuroszowa**, w XVI w. *Ninkow-
ska Wola*, wś, pow. konecki, par. Borkowice.
W 1827 r. było 3 dm., 71 mk. Długosz nie wy-
mienia tej wsi w opisie par. Borkowice. W r.
1569 we wsi Ninkowska Wola (od wsi Ninkowa)
płaci Hieronim Kuros od 3 półłan., 6 zagr. (Pa-
win., Małop., 315). 236.) **W. Kutowa**, kol.,
pow. łódzki, par. Czarnocin, ob. *Kutowa Wola*.
Spisy pobor. z XV w. nie podają tej wsi. W r.
1827 było 15 dm., 114 mk., par. Kurowice.
237.) **W. Kuźniewska**, ob. *Wola Koźniewska*.
238.) **W. Laskowa**, w r. 1569 *Lyasłowa Wolia*,
fol. i wś, pow. radomski, par. Mniszek, ob. *La-
skowa Wola*. W r. 1569 we wsi „Lyasłowa Wo-
lia“ Bartł. Laszcz, służebnik ks. opata wácho-
c., płacił od 5 półłan., zaś Wawrzyniec Woyth od 1
łanu (Pawin., Małop., 317). W 1827 r. było 7

dm., 57 mk. 239.) **W. Laskowa**, w XVI w. *Olszowe Laski* al. *Żydowa Wola*, wś, pow. radomski, gm. Potworów, par. Bukowno, odl. 29 w. od Radomia, ma 3 dm., 26 mk., 38 mr. W r. 1827 Wola Żydowska miała 13 dm., 150 mk. W r. 1569 Jerzy Wolski ma 1 łan i Krzysztof Wolski 1 łan (Pawin., Małop., 312). 240.) **W. Ładzka**, wś nie istniejąca obecnie, założona była na obszarze wsi Dolany pod Ładem (pow. słupecki, gm. Ciążen). Boleslavus dux Polonie wydaje r. 1255 dla klasztoru w Łądzie przywilej: „inter fluvium que Wirbez vocatur et claustrum ipsorum contulimus libertatem novam villam locandi quem Liberam villam appellarunt atque populandi eandem de Theutonicis sive liberis Polonis pleno jure Theutonicorum“ (Kod. Wielk., N. 331, 600). Jednakże założoną została znacznie później, jak tego dowodzą powtórne przywileje ks. Przemysława, jeden bez daty a drugi z r. 1289, nadający 20 lat wolności wsi klasztornej pod Ładem, założonej na obszarze Dąbrowy. W dok. z r. 1325 wieś ta zwana jest Wolaną al. „villa Gerlaci“ (Kod. Wielkop., 1055). W spisach pobor. z r. 1507 podano Wolę w par. Łądek; późniejsze spisy nie podają już tej wsi. Może zespoliła się w jedną całość z Łądkiem lub Dolanami. 241.) **W. Lechowska**, wś, pow. rawski, par. Boguszyce. Jestto wieś zwana Dziurdzioły (ob.). Istniała w r. 1579 i miała 2½ łan. km. (Pawin., Mazowsze, 166). 242.) **W. Lepieniecka** al. *Lipienicka*, w XVI w. *Lepienya Wola*, wś, pow. radomski, par. Jastrzab, ob. *Lipienicka Wola*. Należała do klucza iłżeckiego dóbr bisk. krakow. W r. 1569 płacono tu od 5½ łan. (Pawin., Małop., 322). W 1827 r. było 24 dm., 190 mk. 243.) **W. Lesiowska**, wś, pow. radomski, par. Wsola. W r. 1569 Bartosz Lesiowski płacił od 1 łanu, a Jakub Kotecki od 2 łan. W r. 1827 wś duchowna, ma 9 dm., 64 mk. 244.) **W. Leśna**, pow. warszawski, par. Piaseczno, ob. *Lesznowola* 1.). W r. 1580 Leśna Wola, wś król., płaci tu Andrzej Sokołowski od 5 łan. (Pawin., Mazowsze, 273). 245.) **W. Leśna**, wś, pow. grójecki, par. Worów, ob. *Lesznowola* 2.). W r. 1580 we wsi Leśna Wola, w par. Worów, w pow. warszawskim, Mikołaj Uliniecki za Jana Górskiego, syna Stanisława, podsędka czerskiego, płaci od 2½ łan. (Pawin., Mazowsze, 299). 246.) **W. Libertowska**, w dok. *Wola*, wś i majorat rząd. nad rz. Pilicą, pow. olkuski, gm. Żarnowiec, par. Kidów. W 1827 r. było 60 dm., 285 mk., par. Żarnowiec. Dobra Wola Lib. nadane zostały w r. 1838 gener. Uszakow jako majorat. Składają się z fol.: Wola Libertowska, Białaczów, Barycz, Żebro, os. młyn. Scholastów, z obszarem mr. 5030, do której to przestrzeni włączone były i obszary wsi włościańskich następnych: wś Wola Lib. os. 83, mr. 1384; wś Kleszczowy os. 62, mr. 1364; wś Wierzbica os. 77, mr. 1220. Wspomniana w akcie uposażenia

klasztoru w Zawichoście r. 1257 i w późniejszych nadaniach klasztoru (Kod. Małop., I, 53, 69, 74). Według dokumentów tych leży wś nad rzeką Krztynią. W połowie XV w. wś Wola, w pow. Żarnowiec Stary (przedmieście Nowego), własność królewska, miała łany km., zagrod., karczmy, dające dziesięcinę klasztorowi św. Andrzeja w Krakowie (Długosz, L. B., II, 97, 209). W r. 1581 wś Wola należy do zamku w Żarnowcu, ma 15½ łan. km., ½ nowo wykop., 2 zagr. z rolą, 3 komor. z bydłem, 2 kom. bez bydła, rzeźnika, 1 rzem., 1 przekupnia, 1 dudka, 1 piekarza (Pawin., Małop., 91). Ob. *Libertowska Wola*. 247.) **W. Linowska**, wś, w par. Zawichost. Jestto dzisiejszy *Linów Nowy*, w pow. opatowski. 248.) **W. Lipska**, wś, pow. zamojski, gm. Mokre, par. Lipsko. Nie podana w nowszych spisach urzęd. Stanowi przyl. Topornicy. W r. 1827 było 32 dm., 162 mk. 249.) **W. Lisowska**, wś, pow. lubartowski, gm. Łuck, par. Lubartów. Powstała przy wsi Lisów. Spisy pobor. z r. 1676 nie podają tej wsi w par. Lubartów. Lisów wś ma 50 poddanych. 250.) **W. Litwinowa**, w par. Jasionna (pow. warecki), wspomniana w Lib. Ben. Łaskiego (I, 668), jest to zapewne *Wola Suska* (ob.). 251.) **W. Lubańska**, pow. stopnicki, par. Chmielnik, ob. *Wola Sucha*. 252.) **W. Lubecka**, wś, pow. jędrzejowski, gm. i par. Nawarzyce, ma 15 os., 162 mr. Należała do dóbr Lubeza. W r. 1581 wś Wola Lubecka, w par. Lubeza, miała 14 półłan. km., 3 kom. z bydł., 11 bez bydła, 1 rzem., ½ łanu karcz. W 1827 r. było 18 dm., 110 mk. 253.) **W. Lubiankowska**, wś, pow. łowicki, gm. Lubianków, par. Domaniwice, odl. 20 w. od Łowicza, ma 8 dm., 153 mk. (z kol. Wymysłów) i 75 mr. W r. 1827 było 11 dm., 83 mk. Na początku XVI w. kmiecie dawali dziesięcinę na stół arcybiskupi, plebanowi zaś kolendę (Łaski, L. B., II, 345). Ob. *Wola Pelczyna*. 254.) **W. Luborzycza**, wś, pow. miechowski, gm. i par. Luborzycza. W 1827 r. było 15 dm., 126 mk. W połowie XV w. wś ta, własność bisk. krakow., miała 12 łan. km., karcznię z rolą, dawała dziesięcinę, wartości 12 grzyw., biskupom (Długosz, L. B., II, 153). W r. 1581 biskup. płaci tu od 3 łan. km., 1 czynsz., 1 kom. z bydłem, 2 kom. bez bydła, 1 rzem., ¾ roli. 255.) **W. Łabuńska**, al. *Wólka*, wś i fol. należący do dóbr Łabunie. Odl. na połud. od Zamościa 10 w., ma 5 dm. dwor., 67 włośc., 4 mk. praw., 473 kat., 6 żyd., razem mk. 483 i 526 mr. obszaru. W r. 1827 było 49 dm., 340 mk. Pod koniec XVI w. istniała już i leżała na pld.-zach. granicy ziemi chełmskiej, pow. krasnostawskiego. 256.) **W. Ładowska**, wś, pow. sochaczewski, ob. *Ładowska Wola*. 257.) **W. Łagowska**, wś, pow. opatowski, gm. i par. Łagów. Zapewne jestto ta sama wieś, którą Długosz opisuje p. n. „Pawłowa Wola“ (w par. Łagów). Była własnością bisk. kujawskiego, który tu

miał 8 $\frac{1}{2}$ łan. km., karcznię z rolą, 3 zagr. Dziesięcinę, wartości do 6 grzyw., dawano biskupowi. Dwa łany sołtysie dawały dziesięcinę, wartości 1 grzyw., pleb. w Łagowie (Długosz, L. B., II, 467). W r. 1578 bisk. kujawski płaci tu od 4 osad., 4 łan., 4 zagr. z rolą, sołtys od 1 łanu (Pawliń., Małop., 189). 258.) **W. Łapczyzna**, ws i fol., pow. konecki, par. Stanowiska. W r. 1827 było 24 dm., 209 mk. Ob. *Łapczyzna Wola*. Na początku XVI w. ws ta, zw. Łapka al. Łapczyzna Wola, dawała dziesięcinę z łan. dwor. pleban. w Stanowiskach. W r. 1540 Borkowa Wola al. Łapczyzna Wola, własność Jana Rozenkowskiego Łapki, miała 8 kmieci na półłankach, 2 zagr., dwór, folwark, 3 sadzawki, młyn domowy, bory i pasieki, łąki. Oceniona była na 250 grzyw. W r. 1573 podano tu $\frac{1}{2}$ łanu km. i 1 zagr. (Pawliński, Małop., 275, 581). 259.) **W. Łasiecka**, w XVI w. *Łasiecka Wola*, w spisie z r. 1827 *Łasiecka Wólka*, ws, pow. łowicki, par. Nieborów. W r. 1827 było 11 dm., 125 mk. Na początku XVI w. ws Wola Łasiecka daje dziesięcinę na stół arcybiskupi, pleban. zaś tylko kołędę (Łaski, L. B., I, 271). W r. 1539 Wola Łasiecka ma 4 działy szlach., mające razem 2 $\frac{1}{2}$ łan. (Pawliń., Mazowsze, 141). 260.) **W. Łaska**, ws i fol., pow. łaski, gm. i par. Łask. Ws ma 10 dm., 157 mk., 107 mr.; fol. 2 dm., 12 mk., 1170 mr. W r. 1827 było 14 dm., 115 mk. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę pleb. w Łasku, który miał tu swój łan roli, ogród i łąki w ośmiu miejscach, między łąkami kmieci (Łaski, L. B., I, 448). W r. 1552 jest 16 osadników. 261.) **W. Łaskarzewska**, ws i fol., pow. garwoliński, gm. i par. Łaskarzew, ma 24 dm., 240 mk. Fol. wchodzi w skład dóbr Łaskarzew, ws ma 24 os., 478 mr. W r. 1827 było 25 dm., 150 mk. W r. 1569 ws, własność bisk. pozn., miała 14 łan. Ob. *Łaskarzew*. 262.) **W. Łaszczowa**, ws i fol., pow. koniński, gm. i par. Gosławice, ma 15 dm., 239 mk. Ob. *Łaszczowa Wola*. W r. 1827 było 11 dm., 79 mk. W r. 1579 we wsi Wola Łaszczowa płaci Andrzej Wolski od 9 łan., 6 zagr. bez roli, 1 kom. z bydłem i 1 bez bydła (Pawliń., Wielkop., I, 227). 263.) **W. Łaszewska**, w r. 1578 *Lesewska Wolia*, ws i fol., pow. mławski, gm. Ratowo, par. Unieck, odl. o 30 w. od Mławy, ma 13 dm., 177 mk. W r. 1827 było 10 dm., 73 mk., par. Gradzanowo. Dobra Wola Łasz. składały się z fol. Wola Łasz. i Goszczk, rozl. mr. 979: fol. Wola Łasz. gr. or. i ogr. mr. 430, łąk mr. 29, lasu mr. 194, nieuz. mr. 13; bud. mur. 1, drew. 14; fol. Goszczk gr. or. i ogr. mr. 200, lasu mr. 108, nieuz. mr. 5; bud. mur. 1, drew. 3; las nieurządzone. Ws Wola Łasz. os. 18, mr. 53; ws Goszczk os. 4, mr. 6. W r. 1578 Lesewska Wola ma 2 łany (Pawliń., Mazowsze, 85). 264.) **W. Łaznowska**, w XVI w. *Helszczyzna Wola*, kol. i os., pow. brzeziński, par. Łaznów, ob. *Łaznow-*

ska Wola. Na początku XVI w. ws Wola Helszczyzna, w par. Łaznów, dawała dziesięcinę z łan. km. pleb. w Będkowie, a z folw. kościołowi w Mierzynie, zaś pleb. w Łaznowie tylko kołędę, po groszu z łanu (Łaski, L. B., II, 232, 235). W r. 1576 Anna Rudnicka, wdowa, płaci od 9 łan. km., 6 zagr. (3 z bydł. po 4 gr., 3 bez bydła po 2 gr.), karczmy, młyna, 18 osad. (Pawliński, Wielkop., II, 97). 265.) **W. Łącka**, ws, pow. gostyński, par. Gombin. W r. 1827 ws rząd., 12 dm., 99 mk. W r. 1579 było 10 łan. km. i 1 zagr. Ob. *Łącka Wola*. 266.) **W. Łęczeska**, ws, pow. grójecki, gm. Belsk, par. Łęczeszyce, ma 132 mk., 384 mr. włośc. i 10 mr. dwor. W 1827 r. było 11 dm., 95 mk. 267.) **W. Łękańska**, ws i fol., pow. piotrkowski, par. Grocholice. W r. 1827 było 20 dm., 108 mk. Na początku XVI w. łany km. dają dziesięcinę arcyb. gnieźn., zaś pleban. dostaje tylko kołędę (Łaski, L. B., I, 459). W r. 1552 Anna Spinkowa płaci tu od 7 os. na 3 $\frac{1}{2}$ łan. Jest kuźnica żelazna o 3 kołach i dwa młyny (Pawliń., Wielkop., II, 260). 268.) **W. Łobudzka**, pow. sieradzki, par. Małyń, ob. *Łobudzka Wola*. Wspomniana w Lib. Ben. Łaskiego (I, 274). W r. 1552 ma 10 osad., 4 łany (Pawliń., Wielkop., II, 236). 269.) **W. Łochowska**, ws, pow. rawski, par. Żelechlin, ob. *Wolica*. 270.) **W. Łokotowa**, w XVI w. *Wola Smiłowa* i *Łokotowa*, ws i fol., pow. brzeziński, par. Jeźów, odl. 14 w. od Brzezina. W r. 1827 było 16 dm., 124 mk. Dobra Wola Łokotowa składały się w r. 1891 z fol. Wola Łok. i Zamłynie, rozl. mr. 906: gr. or. i ogr. mr. 617, łąk mr. 44, pastw. mr. 36, lasu mr. 178, w os. mr. 12, nieuz. mr. 19; bud. mur. 5, drew. 13; płodozmian 13-płowy; las nieurządzone, młyn wodny. Ws Wola Łok. os. 17, mr. 194; ws Taurów os. 17, mr. 299. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę pleb. w Jeźowie, kmiecie zaś tylko kołędę, a dziesięcinę arcyb. gnieźn. (Łaski, L. B., II, 335). W r. 1579 ws ta zapisana w reg. pobor. jako Smiłowa Wola, ma trzy działy, mające 2 $\frac{1}{4}$ łan. km. i 1 zagr. (Pawliń., Mazowsze, 164). 271.) **W. Łomska**, ws i fol., pow. mławski, par. Mława. Nie podana w spisach pobor. z XVI w. Wieś Łomia należała wtedy do par. Kuklin. W r. 1827 było 14 dm., 138 mk., par. Wojnowka. 272.) **W. Ługowa**, ws, pow. grójecki, par. Promna, ob. *Ługowa Wola* 1.). W r. 1576 ws *Wielki Łuk* al. *Ługowa Wola* ma 2 łany, należące do Biejkowskiego i dwa Wysokińskich (Pawliń., Mazowsze, 235). 273.) **W. Ługowa**, ws, pow. kozienicki, par. Policzna, ob. *Ługowa Wola* i *Świetlikowa Wola*. 274.) **W. Łychowska** al. *Koziebrody*, fol. i ws, pow. grójecki, gm. i par. Jasieniec, odl. 14 w. od Grójca, ma 146 mk. W r. 1884 fol. Wola Łych. rozl. mr. 779: gr. or. i ogr. mr. 602, łąk mr. 63, pastw. mr. 8, lasu mr. 94, nieuz. mr. 12; bud. mur. 8, drew. 17; płodozm. 6, 8 i 10-płowy

wy; las nieurządzony, wiatrak. Wś włośc. ma 40 mr. W r. 1576 we wsi Wola Lichowska Stan. Wolski płaci od 2 $\frac{1}{2}$ łan. a Zygm. Staniszewski od 1 $\frac{1}{2}$ łan. km. i 1 łanu zajętego na folwark (Pawin., Mazowsze, 233). W r. 1827 było 15 dm., 121 mk. Ob. *Łychów*. 275.) **W. Łyczkowska**, w XVI w. *Wola Łyczkowska* i *Rozworzyna Wolia*, wś i fol., pow. turecki, gm. i par. Niemysłów, odl. od Turka 30 w. Wś ma wraz z Wólką Smoloną 7 dm., 134 mk.; fol. 2 dm., 47 mk. Na początku XVI w. łany km. dawały pleb. w Niemysławie meszne po 2 kor. żyta i 2 kor. owsa z łanu, młynarze zaś z tej wsi i z Woli Lubiszowskiej po korcu mąki. W r. 1552 ta sama zapewne wieś, p. n. Rozworzyna Wola, płaci od 1 łanu i młyna dziedzic. o 1 kole (Pawin., Wielkop., II, 231). 276.) **W. Magierowa**, wś i fol., pow. grójecki, ob. *Magierowa Wola*. W r. 1576 są dwa działki Boguszkowskich ($\frac{1}{2}$ i $\frac{3}{4}$ łanu) i dział Adama Mniszewskiego mający 1 $\frac{1}{2}$ łanu (Pawin., Mazowsze, 240). 277.) **W. Magnuszewska**, wś, pow. kozienicki, par. Magnuszew. W r. 1827 było 19 dm., 140 mk. R. 1576 podano tu 3 łany km. Ob. *Magnuszewska Wola*. 278.) **W. Makowska**, wś, pow. skierniewicki, gm. Skierniewka, par. Maków, ma 342 mk. i 1393 mr. włośc. W r. 1827 wś rząd., miała 36 dm., 361 mk. Wincenty Kot, arcyb. gnieźn., fundując parafię w Makowie r. 1446, wcieli do niej, między innymi, wieś: „Wolya Krzysheowa“, która później zmieniła nazwę na: Wola Makowska. Łany wójtowskie w Woli miały dawać dziesięcinę plebanowi (Łaski, L. B., II, 279). 279.) **W. Malkowska**, w XVI w. *Malikowska*, wś, pow. opatowski, par. Kiełczyzna. W r. 1578 płaci tu p. Zborowska od 10 os., 2 $\frac{1}{2}$ łan., 4 kom. ubog. (Pawin., Małop., 175). 280.) **W. Malowana**, wś i kol., pow. noworadowski, gm. Dmenin, par. Kodrąb, ob. *Malowana Wola*. Wieś ta nie podana w spisach pobor. z XVI w. Może jest to „Kye-mlina Wola“, w par. Kodrąb, wymieniona w Lib. Ben. Łaskiego (I, 505). W r. 1827 było 21 dm., 139 mk. 281.) **W. Mała**, w XVI w. *Wola Mała Czerniewska*, wś i fol., pow. rawski, par. Czerniewice, ob. *Mała Wola* 1.). W r. 1579 Wola Minor Czerniewska miała 3 łan. km., 2 rzem. (Pawin., Mazowsze, 177). 282.) **W. Mała**, pow. lubelski, ob. *Mała Wola* 2.). 283.) **W. Mała**, pow. biłgorajski, ob. *Mała Wola* 3.). 284.) **W. Małecka**, wś, tak zwana od wsi Małecz (Małecz.), ob. *Wola Tarnowska*. 285.) **W. Małoszowska**, pow. pińczowski, gm. Boszczynek, par. Mołozów. Zapewne będzie to inna nazwa wsi: *Wola Bolowiecka* (ob.). 286.) **W. Markowa**, wś, pow. kozienicki, par. Regów, ob. *Markowa Wola*. W r. 1569 Jan Bogusz, podkom. lubel., płaci tu od 3 łan. km. 287.) **W. Marzeńska**, wś i fol., pow. łaski, par. Marzenin. W r. 1827 r. było 8 dm., 20 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę ze wszystkich ról pobierał pleb. w Marzeninie (Ła-

ski, L. B., II, 483). W reg. pobor. z r. 1552 niema tej Woli w par. Marzenin, jest za to nieznana przedtem ni później „Wolia Dziekczyowa“, może zmieniona nazwa Woli Marzeńskiej. 288.) **W. Mąkolska** al. *Mąkolicka*, wś, pow. łowicki, gm. Lubianków, par. Mąkolice, ma 398 mk., 1303 mr. obszaru. W r. 1827 wś rząd., 58 dm., 310 mk. Ob. *Mąkolska Wola*. Jest to dawna własność arcyb. gnieźn., w pow. łączyckim położona. W r. 1449 wcielona do nowoutworzonej parafii w Mąkolicach. Dziesięcinę płaciła kościołowi w Bielawach (Łaski, L. B., II, 407, 428). W r. 1576 arcybiskup płaci tu od 14 łan. km., 1 karczmy, 24 osad. (Pawin., Wielkop., II, 53). 289.) **W. Męcka**, wś i fol., pow. sieradzki, par. Męka, ob. *Męcka Wola*. Na początku XVI w. wś miała 12 łan. km., dających dziesięcinę pleb. w Męce, po 4 gr. z łanu (Łaski, L. B., I, 32). W r. 1553 podano tu 5 łan. km. w reg. pobor. Ob. *Męcka Wola*. Dobra Wola Męcka składały się w r. 1892 z fol. Wola, Trzebieczno i Moczelnik, z nomenklaturą Mokre, rozl. mr. 3256: fol. Wola gr. or. i ogr. mr. 455, łąk mr. 31, pastw. mr. 10, lasu mr. 3022, nieuź. mr. 467; bud. mur. 11, drew. 16; las urządzony; fol. Trzebieczno gr. or. i ogr. mr. 231, łąk mr. 15, pastw. mr. 2, nieuź. mr. 7; bud. drew. 4; fol. Moczelnik gr. or. i ogr. mr. 85, pastw. mr. 1; bud. drew. 7; przyl. Mokre bud. drew. 4; młyn wodny. Wś Wola Męcka os. 46, mr. 416; wś Zborowskie os. 52, mr. 757. 290.) **W. Mianocka**, wś, pow. miechowski, par. Książ Wielki, ob. *Cisia Wola*. W r. 1581 wś Wola Czissa, własność Bonara, miała 6 $\frac{1}{2}$ łan. km., 1 kom. bez bydła, 1 kom. z bydł., 1 dudę. 291.) **W. Miastkowska**, wś i fol., pow. łukowski, ob. *Miastków* i *Miastkowska Wola*. W r. 1827 było 25 dm., 173 mk. R. 1576 Jan Lasocki płacił od 13 łan. km. i 5 łan. km. zajętych pod folwark. Wś leżała w pow. czerskim (Pawin., Mazowsze, 221). W r. 1885 fol. Wola Miast., r. 1876 oddzielony od dóbr Miastków Kościelny, rozl. mr. 1045: gr. or. i ogr. mr. 442, łąk mr. 71, pastw. mr. 2, lasu mr. 515, nieuź. mr. 13; bud. drew. 11; las urządzony. Wś ma 20 os., 455 mr. 292.) **W. Michowska** al. *Michowa*, ob. *Michowa Wola*. Wechodziła w skład ststwa mrzygłodzkiego. Ob. *Mrzygłód* (t. VI, 772). 293.) **W. Mieczkwa** al. *Mieczykowa*, wś, w par. Mileszki (dziś pow. łódzki). Obecnie pod tą nazwą nie istnieje. Wymienia ją Lib. Ben. Łaskiego (II, 384). W r. 1576 Jakub Stokowski, łowczy łączycki, miał 3 łany, 2 $\frac{1}{2}$ łan. pustych, 17 osad.; Stanisław Stokowski 3 $\frac{1}{2}$ łan. i 3 puste (Pawin., Wielkop., II, 98). Była to więc dość znaczna wieś. 294.) **W. Mieczysławska**, pow. lubartowski, gm. Łuck, ob. *Mieczysławska Wola*. 295.) **W. Miedniewska**, wś i fol., pow. błoński, gm. Guzów, par. Wiskitki, odl. 21 w. od Grodziska, ma 414 mk. Fol. Wola Miedn., r. 1873 oddzielony od dóbr Guzów, rozl. mr. 718: gr. or.

i ogr. mr. 507, łąk mr. 57, lasu mr. 124, nieuż. mr. 30; bud. mur. 4, drew. 16; płodozm. 12-pol.; las nieurządzony. Wś ma 28 os., 294 mr. W r. 1579 płacono tu od 19 łan. km., 10 zagr., 12 kom., 1 rzeźnika, 5 łan. wójtowskich (Pawin., Mazowsze, 140). 296.) **W. Miedzyńska**, wś, pow. węgrowski, gm. i par. Miedzno, ob. *Miedzyńska Wólka*. Ma 33 os., 456 mr., wchodziła w skład dóbr Orzeszówka. W 1827 r. było 14 dm., 126 mk. 297.) **W. Miejska**, ob. *Wola Opoczyńska*. 298.) **W. Mikorska**, kol, pow. piotrkowski, par. Parzno, ob. *Mikorska Wola*. Na początku XVI w. wś ta dawała dziesięcinę na stół arcybiskupi, tylko karczma z rolą i część pola od strony Domiechowiec dawała plebanowi w Parznie (Łaski, L. B., I, 463). W r. 1552 wś ta, wraz z Mikorzycami miała 31 osad., 13 łan., 3 karczmy. 299.) **W. Milkowska**, wś i fol., pow. turecki, par. Jeziorsko, odl. 24 w. od Turka, ma 20 dm., 86 mk. na folw., ludność wsi niepodana w wykazie urzęd., młyn, ob. *Milkowska Wola*. W 1827 r. było 17 dm., 185 mk. Wymieniona w liczbie wsi wchodzących w skład par. Jeziorsko na początku XVI w. (Łaski, L. B., I, 407). W r. 1553 podano tu 1 łan km. (Pawin., Wielk., II, 223). 300.) **W. Mirowska**, dziś *Mirowska Wieś*, wś, pow. grójecki, par. Prażmów, ob. *Mirówice*. W r. 1580 są tu trzy działki Mirowskich, dwa po $3\frac{1}{8}$ łanu, trzeci ma $1\frac{3}{4}$ łan., 1 zagr. Wś leży w par. Worowo (Pawin., Mazowsze, 299). 301) **W. Młocka**, pow. ciechanowski, par. Przasnysz, ob. *Młocka Wola*. Mieszka tu drobna szlachta i koloniści Niemcy. R. 1578 płaci tu Paweł od $2\frac{1}{2}$ łan. i $\frac{1}{8}$ łanu, Hieron. Garwaski od $5\frac{1}{2}$ łan., 1 zagr. z rolą (Pawin., Mazowsze, 116). Wś ta należała jeszcze w r. 1827 do par. Malużyn. 302) **W. Mokrzeska**, wś i fol., pow. częstochowski, par. Żuraw, ob. *Mokrzesz*. W r. 1827 było 18 dm., 167 mk. W r. 1581 we wsi Wola Mokrzeska, w par. Żorawie, pow. lelowski, płaci p. Kłobukowska od 6 pół łan., $\frac{1}{4}$ łanu młyn. 302) **W. Mokrzeska**, wś, pow. radomski, par. Potworów, ob. *Mokrzesz*. Istnieje na początku XVI w. w par. Potworów (Łaski, L. B., I, 659). W r. 1569 Wojciech Rokicki, imieniem Górskiej płaci tu od 4 łan., 2 kom. (Pawin., Małop., 313). W r. 1827 jedna część wsi ma 17 dm., 113 mk. i należy do par. Wrzeszczów, druga ma 7 dm., 70 mk. i należy do Potworowa. 303) **W. Morawicka**, wś, pow. kielecki, par. Brzeziny, ob. *Morawica* i *Morawicka Wola*. W r. 1540 Jan Morawicki ma 6 km. na łanach, 1 na pół łanie, 1 półłan pusty, 1 ogród pusty, lasy i barcie wspólne z Morawicą. Obie wsi ocenione były na 500 grzyw. W r. 1573 obie wsi mają trzy działki, ogółem $3\frac{1}{2}$ łan. i 4 zagr. (Pawin., Małop., 270 i 585). 304) **W. Moszczenicka**, wś, pow. piotrkowski. Ob. *Moszczenica* 2) i *Moszczenicka Wola*. W r. 1827 było 25 dm., 139 mk. 305) **W. Mroczkowa** w par. Jazgarzewo (dziś pow. grójecki). Istniała w r. 1580, miała 4 działki szlach., ogółem $3\frac{1}{2}$ łan. (Pawin., Mazowsze, 295). Dziś nie znana. 306) **W. Mrokowska**, wś, pow. błoński, par. Tarczyn, ob. *Mrokowska Wola*. W r. 1580 płaci tu dzierżawca i opiekun małoletnich Nadarzyńskich od 7 łan. a Prokop Pilitowski od $1\frac{1}{2}$ łanu (Pawin., Mazowsze, 288). 307) **W. Murowana**, pow. kielecki, par. Chęciny, ob. *Murowana Wola*. W r. 1827 wś rząd., 45 dm., 153 mk. Na początku XVI w. już istnieje, należy do ststwa chęcińskiego. W r. 1573 ma 12 łan., 1 zagr., 2 łany sołtysie (Pawin., Małop., 277 i 561). 308) **W. Mysiakowa**, wś, w par. Brudzewice (Łaski, L. B., I, 647). Jest to dzisiejszy Mysiakowiec w pow. opoczyńskim. 309) **W. Mysłowska**, wś i fol., pow. łukowski, par. Wilczyska. W r. 1827 było 23 dm., 169 mk. W r. 1885 folw. Wola Mysł. al. Górki, w r. 1882 oddzielony od dóbr Mysłów, rozl. mr. 618: gr. or. i ogr. mr. 291, łąk mr. 136, pastw. mr. 28, lasu mr. 148, nieuż. mr. 15; bud. mur. 1, drew. 10; płodozm. 12 pol, las urządzony, pokłady torfu. Wś ma 35 os., 106 mr. Ob. *Mysłów* i *Mysłowska Wola*. W r. 1531 wś Wola Mysł., w par. Wilczysko, pow. lubelskim, ma 7 łan.; r. 1552 własność Morawców i Mysłowskich, ma 23 os. (Pawin., Małop., 380, 402). 310) **W. Mystkowska**, pow. pułtuski, gm. Somianka, par. Pniewo, odl. 18 w. od Pułtusk. W r. 1827 było 16 dm., 111 mk. W r. 1885 fol. Wola Mystk. rozl. mr. 573: gr. or. i ogr. mr. 427, łąk mr. 50, past. mr. 64, lasu mr. 14, nieuż. mr. 19; bud. drew. 8. Wś Wola Myst. os. 32, mr. 216. W r. 1578 wś Mistkowiec (część jedna) i Wólka należą do szlachty zagrodowej, płacącej zład od 8 łan. km. i 2 zagr. Wś leży w par. Bareice, pow. nursko-kamienieckim (Pawin., Mazowsze, 411). 311) **W. Nadrybska**, ob. *Wólka Nadrybska*. 312) **W. Nakonowska**, wś i fol., pow. włocławski, par. Kowal, odl. 12 w. od Włocławka. W r. 1827 było 7 dm., 48 mk., par. Kruszyn. W r. 1885 fol. Wola Nak. rozl. mr. 700: gr. or. i ogr. mr. 647, łąk mr. 32, nieuż. mr. 21; bud. mur. 6, drew. 5. Wś Wola Nak. os. 16, mr. 170. R. 1346 król Kazimierz sprzedaje Markowi zw. Pomorka sołtystwo we wsi królewskiej Wola, za 60 kop. groszy pragskich. Sołtys otrzymuje pięć łanów wolnych, trzeci denar z kar sądowych, karczmę, trzech zagrodników, ośm morgów łąk w Łagiewnikach, okopanych rowem, prawo połowu ryb w Zgłowiączce z obu brzegów, z rybakiem. Sołtys winien stawać na wojnę konno w zbroi. Z lasów kowalskich ma prawo brać drzewo na budynki i potrzeby domowe (Kod. dypl. pol., II, 273 i powtórnie 701—703). W r. 1557 wś ta, w par. Gołaszewo, własność Krzysztofa Kostki, miała 15 łan., 1 zagr., 1 kom. (Pawin., Wielk., II, 15). 313) **W. Naropińska**, wś, pow. rawski, par. Zelechlinek, ob. *Naropińska Wola*. W r. 1827 było 9 dm., 67 mk. W r.

1579 „pars notarii“ ma $\frac{3}{4}$ łanu i „pars Podlesny“ też $\frac{3}{4}$ łana (Pawin., Mazowsze, 165). 314) **W. Niechcicka**, wś, fol. i kol., pow. piotrkowski, gm. i par. Rozprza, ob. *Niechcicka Wola*. Reg. pob. z XVI w. nie podaje tej wsi, tylko Niechcice, własność królowej węgierskiej (Izabelli, siostry Zygmunta Augusta). 315) **W. Niedźwiedzia**, wś i fol., pow. łęczycki, par. Wartkowice, ob. *Niedźwiedzia Wola*. W r. 1827 było 14 dm., 96 mk. W r. 1885 fol. Wola Niedz. rozl. mr. 632: gr. or. i ogr. mr. 518, łąk mr. 55, pastw. mr. 31, lasu mr. 2, w odpad. mr. 6, nieuż. mr. 20; bud. mur. 8, drew. 5; płodozm. 17 pol. Wś Wola Niedz. os. 4, mr. 3; wś Starzynki os. 3, mr. 8. W r. 1576 Jan Pieskowski Margosz płaci tu od 15 łan., 1 zagr., Jan Pieskowski od $\frac{3}{4}$ łanu (Pawin., Wielkop., II, 69). 316) **W. Niemcowa** al. *Dobroszowa*, wś, wchodzi w skład ststwanurskiego z XVII w. W spisach XVI w. nie pomieszczone. Dziś nie znana (ob. t. VII, 312). 317) **W. Niemiecka**, wś, pow. lubartowski, par. Dys, ob. *Niemiecka Wola*. R. 1676 płacono tu pogłównie od 37 poddanych. W r. 1827 było 43 dm., 274 mk., par. Bystrzyca. 318) **W. Nosowa**, wś, pow. konecki, par. Końskie, ob. *Nosowa Wola*. W r. 1827 było 7 dm., 47 mk., par. Gowarczów. Na początku XVI w. dziesięcinę wartości około 2 grzyw., dawano pleb. w Gowarcowie, a za konopną płacono po 2 gr. z łanu. Wies należała do par. Gowarczów (Łaski, L. B., I, 696). W r. 1577 Kasprowa Smigielska płaci tu od 1 łanu, 2 zagr., a Stefan Bębnowski od $1\frac{1}{2}$ łanu (Pawin., Małop., 284). 319) **W. Nowa**, wś, pow. warszawski, par. Piaseczno, ob. *Nowa Wola* 1). Podana w reg. pobor. z r. 1580 jako Nowa Wies, królewska (Pawin., Mazowsze, 273). 321) **W. Nowa**, kol., pow. łaski, par. Wygiełzów, ob. *Nowa Wola*. 322) **W. Nowa**, wś, pow. radomski, par. Jedlińsk, ob. *Wola Nowa* 3). W r. 1569 Stan Bębnowski płaci z Woli od $2\frac{1}{2}$ łan. (Pawin., Małop., 303). 323) **W. Nowa**, wś, pow. kozienicki, par. Głowaczów, ob. *Nowa Wola* 4). W r. 1576 płaci tu Anzelm Gostomski, dziedzic Leżenie od 5 łan. km. Wś leży w pow. wareckim (Pawin., Mazowsze, 244). 324) **W. Nowa**, wś, pow. płoński, par. Cieksyn, ob. *Nowa Wola*. 325) **W. Nowa**, pow. kalwaryjski, par. Lubow, ob. *Nowa Wola* 6). 325) **W. Nowa**, fol., pow. wyłkowyski, par. Łankieliszki, ob. *Nowa Wola* 7). 327) **W. Nowa**, wś, pow. wyłkowyski, par. Giże, ob. *Nowa Wola* 8). 328) **W. Nowa**, fol., pow. wyłkowyski, par. Wierzbolów, ob. *Nowa Wola* 9). 329) **W. Nowodworska**, ob. *Nowodworska Wólka*. 320.) **W. Nowska**, wś, pow. kutnowski, par. Nowe, odl. 18 w. od Kutna a 2 w. od Krośniewie. W r. 1885 fol. Wola Nowska rozl. mr. 579: gr. or. i ogr. mr. 367, łąk mr. 5, lasu mr. 172, nieuż. mr. 34; bud. mur. 9, drew. 11; płodozm. 13 pol.; las urządzony. Na początku XVI w. łany folw. dają dziesięcinę pleb. w Nowem, kmiece zaś kustody łęczyckiej (Łaski, L. B., II, 474). W r. 1576 było 6 działów szlach. Puczek płaci od 1 łanu, Krzysz. Pawlikowski od $2\frac{1}{2}$ łan., 10 osad., Andrzej Jarochowski z działu po Wolskiej, od $1\frac{1}{2}$ łanu i 1 łanu pustego, Goliszewski po Wolskiej, z 1 łanu, Andrzej Wysocki od $\frac{1}{2}$ łanu, 2 os., tenże z bratem Kasprem od $\frac{1}{3}$ łan. i 5 os. Był też działek szlach. Wysockich, bez kmieci $\frac{1}{2}$ łanu (Pawin., Wielkop., II, 85, 138). 331) **W. Obszańska**, wś i fol., pow. biłgorajski, gm. Babice, par. Łukowa, r. g. Obsza. Leży w pld. części powiatu, w pobliżu granicy od Galicyi. Ob. *Obsza*. W r. 1827 było 116 dm., 722 mk. 332) **W. Okrzejska**, wś i fol., pow. łukowski, par. Okrzeja. W r. 1827 było 26 dm., 208 mk. Ob. *Okrzeja* i *Okrzejska Wola*. 333) **W. Oleszyńska**, ob. *Wola Świdzińska*. 334) **W. Olszowa**, w r. 1579 *Wola Żelezińska*, wś i fol., pow. rawski, gm. i par. Lubania. W r. 1579 wś Wola Żelezińska w par. Lubania (od wsi Żelazna), ma 1 łan, 2 zagr. 335) **W. Olszowa**, wś i fol., pow. włocławski, gm. i par. Lubień, odl. 32 w. od Włocławka. Wr. 1827 było 18 dm., 128 mk. W r. 1886 folw. Wola Olsz. rozl. mr. 793: gr. or. i ogr. mr. 597, łąk mr. 73, pastw. mr. 63, lasu mr. 31, nieuż. mr. 29; bud. mur. 5, drew. 10; pokłady torfu, wiatrak. Wś W. Olszowa os. 20, mr. 60. W r. 1557 wś „Olsewa Wolia“, w par. Piórowa Wola, miała w części Łukasza Lubieński 14 łan., w dziale Stepczynskiego 2 łany (Pawin., Wielkop., II, 17). 336) **W. Ołudzka** al. *Wólka*, wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Rokitno. Wchodziła w skład dóbr Ołudza, ma 446 mr. Reg. pobor z XVI w. nie podają tej wsi tylko samą Ołudzę. W r. 1827 Wólka Ołudzka, wś rząd., 22 dm. 134 mk. 337) **W. Opoczyńska** al. *Miejska*, ob. *Wola Zależna*. 338) **W. Orzeszowska**, wś, pow. węgrowski, gm. i par. Miedzna, ma 20 dm., 198 mk. W r. 1827 było 22 dm., 144 mk. Por. *Orzeszówka*. 339) **W. Osinska**, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Żyrzyn, par. Końsko-Wola. W r. 1676 wś ta, w par. Końskowola, daje pogłównie od 19 poddanych. W r. 1827 było 30 dm., 209 mk., par. Włost owice. 340) **W. Osowa**, wś, pow. stopnicki, ob. *Osowa Wola* i *Wola Żabna*. 341) **W. Ossowińska**, wś, fol. i dobra, pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszków, odl. 21 w. od Łukowa, ma 56 dm., 412 mk. W r. 1827 było 39 dm., 248 mk., par. Kock. Dobra Wola Ossow. składały się w r. 1885 z folw. Wola Ossow. i Oszczepalin, przy ległości Filipiny i Jadwiga rozl. mr. 2591; folw. Wola al. Filipina gr. or. i ogr. mr. 911, łąk mr. 105, past. mr. 54, lasu mr. 435, nieuż. mr. 34; bud. mur. 14, drew. 25; płodozm. 7 i 8 pol.; fol. Oszczepalin z przyl. Jadwiga gr. or. i ogr. mr. 655, łąk mr. 76, lasu mr. 266; nie uż. mr. 42, obszar sporny mr. 13; bud. mur. 15, drew. 9; płodozm. 9 pol., lasy nie urządzone, pokłady torfu. Wś Wola Ossow. os.

79, mr. 736; wś Oszczepalin os. 64, mr. 569. W r. 1531 wś Wola Ossow, w par. Kock, płaciła od $\frac{1}{2}$ łanu. R. 1552 płaci ztąd wojewoda ruski. R. 1581 daje Paweł Klebowski od 10 półwłóczków osiadłych fl. 5 (Pawin., Małop., 379, 392, 425). 342) **W. Ossowska**, pow. lubelski, gm. Bychawa, par. Bychawka. Nie podana w spisach pobor. z XVI i XVII w. i w spisie z r. 1827. 343) **W. Ostaszewska i Rańcza**, wś, pow. pułtuski, gm. Kozłowo, par. Szyszki, ma 33 os., 201 mr. Wchodziła w skład dóbr Ostaszewo. W r. 1567 Wola Rańcza ma 1 wł., 3 zagr. i 2 działki po $\frac{3}{4}$ wł. a Czernie Ostaszewo 2 działki po $\frac{3}{4}$ wł. i 2 zagr. (Pawin., Mazowsze, 325). W r. 1827 było 4 dm., 48 mk. 344) **W. Ostrowska**, wś w par. Markuszew (pow. lubartowski). W spisach pobor. z XVII w. nieznaną, nie pomieszczoną też w nowszych spisach urzędów. W r. 1827 było 10 dm., 52 mk. 345) **W. Ostrożeńska**, pow. garwoliński, par. Gończyce, ob. *Ostrożeńska Wólka*. 346) **W. Owadowska**, wś nad rz. Radomką, pow. radomski, gm. Kozłów, par. Wsola, odl. od Radomia 9 w., ma 18 dm., 173 mk., 338 mr. W r. 1827 Owadowska Wólka ma 10 dm., 40 mk. W r. 1559 Barbara Owadowska płaci tu od 7 półłan. i 3 kom. 347) **W. Owsiana**, w XVI w. *Wolia Major*, wś, pow. kutnowski, gm. i par. Oporów, ma 13 dm., 266 mk., 408 mr. W r. 1827 było 10 dm., 99 mk. R. 1576 we wsi *Wolia Major*, w dziale Aleksego Kempalskiego „de sorte Owsiani“ były 4 łany, 2 zagr., wiatrak, rzeźnik, rzemieślnik, 6 osad. W części Kaspra Wolskiego 1 łan., 1 zagr., karczma pusta, 1 osad. (Pawin., Wielkop., II, 105). 348) **W. Pachnina**, par. Jaroszyn, ob. *Pachnowola*. 349) **W. Pacierkowska**, pow. częstochowski, gm. Przystajń, par. Truskolasy. W spisie z r. 1827 jest tylko wś rząd. Pacierniki, mająca 5 dm., 27 mk. W nowszych spisach urzęd. nie ma tej wsi ani też Woli Pacierkowskiej, pomieszczonej w wykazach z r. 1867. 350) **W. Pacynska**, w XVI w. *Stankowska Wola*, wś i fol., pow. gostyński, gm. i par. Pacyna, odl. 21 w. od Gostynina, ma 32 dm. (4 mur.), 334 mk. Ob. *Pacynska Wola*. W r. 1892 folw. Wola Pac. rozl. mr. 525: gr. or. i ogr. mr. 499, łąk mr. 14, nieuź. mr. 21; bud. mur. 11; płodozm. 10 pol. Wś Wola Pac. os. 53, mr. 189. W r. 1579 we Woli Stankowskiej Stan. Dobrzykowski miał 6 łan., 1 zagr.; kasztelan gostyński $3\frac{1}{2}$ łan. Nazwę miała od wsi Słanków (dziś Słomków). 351) **W. Palczewska**, wś, pow. grójecki, par. Wrociszew, ob. *Palczewska Wola*. W 1827 r. 10 dm., 71 mk. W r. 1569 Palczewscy mają tu trzy działki, jeden $1\frac{1}{2}$ łana km., dwa po $\frac{1}{4}$ łanu. 351) **W. Paprocka**, wś w par. Głowaczów, ob. *Paprocka Wola*. 353) **W. Paprotna**, wś, w par. Wargocin (pow. garwoliński), jestto dzisiejsza wieś Wólka Paprocka w par. Pawłowice. W r. 1569 Gostomski płaci tu od $4\frac{1}{2}$ łan. Istniała już w

r. 1508 (Pawin., Małop., 334, 479). 354) **W. Paprotnia**, wś, w par. Pilezyca, ob. *Wólka Paprotnia*. 355) **W. Paruszewa** al. *Paruszevska*, wś, pow. włocławski, par. Kłobia. W r. 1827 miała 7 dm., 73 mk., par. Boniewo. Por. *Paruszewo*. 356) **W. Porzybocka**, w par. Odrowąż (dziś pow. konecki). Podana w spis. pobor. z r. 1577 będzie zapewne dzisiejsza Wólka Zychowa (ob.). 357) **W. Paskowa**, w spis. pobor. z r. 1508 (Pawin., Małop., 478), jestto *Wola Pasztowa*. 358) **W. Pasztowa**, pow. iłżecki, ob. *Pasztowa Wola*. Jestto wieś podana w spisach pobor. z r. 1508 jako *Paskowa Wola* a w r. 1569 jako *Parsthowa Wola* (Pawin., Małop., 332., 477). 359) **W. Paprotnia**, wś, pow. nowomiński, gm. i par. Kuflew. W r. 1827 było 2 dm., 16 mk. 360) **W. Pasikońska**, wś, pow. sochaczewski, par. Zawady. W r. 1579 wś Wola Pasikońska, w par. Kapios, miała 4 działki: Jan Jabłocki, skarbnik, 2 łany km., Piotr Zabłocki 2 łany, Jan Grziwa $1\frac{1}{2}$ łan., 2 zagr., Kasper Pasikoński 6 łan., 1 zagr., rzeźnik. W r. 1827 było 21 dm., 156 mk. 361) **W. Pawłowska**, wś i fol., pow. iłżecki, gm. i par. Pawłowice, ob. *Pawłowska Wola*. W r. 1827 było 45 dm., 430 mk. W r. 1569 wś Wola Pawł., w par. Chlewińska, własność Jana Chlewińskiego, miała 8 półłan. i 6 zagr. (Pawin., Małop., 314, 468). 362) **W. Pawłowska**, wś, pow. ciechanowski, par. Leko-wo, ob. *Pawłowska Wola* 2). W r. 1827 było 8 dm., 81 mk. 363) **W. Pełczyńska**, wś, w par. Kołacinek (pow. brzeziński). Na początku XVI w. łany km. i dwor. dają dziesięcinę pleb. w Kołacinku (Łaski, L. B., II, 340). Wydawca Lib. Ben. domyśla się, że jestto dzisiejsza Cyruosowa Wola. Zapewne tą samą wś podają reg. pob. z r. 1569 w par. Dmosin. Są tu 3 działki, obejmujące 5 łan. km. Według objaśnienia wyd. reg. pob. (Pawin., Mazowsze, 162) ma to być dzisiejsza Wola Lubiankowska. 364) **W. Peławska**, wś w par. Olbierzowice (pow. sandomierski). Jestto zapewne Wola Witowska wymieniona w opisie par. Olbierzowice przez Długosza (L. B., II, 347). W r. 1578 siedzą tu Wolscy i mają ogółem $1\frac{1}{2}$ łanu. Dziś nie istnieje. 365) **W. Pękoszewska**, wś i fol., pow. skierniewicki, par. Jeruzal, odl. 20 w. od Skierniewic. W r. 1579 było tu 9 łan., 1 rzem. W 1827 r. 28 dm., 218 mk., par. Chojnata. Dobra Wola Pęk. składały się w r. 1873 z fol. Wola Pęk., Pękoszew, Nowiny, nomenklatury Kokoszka, rozl. mr. 3166: fol. Wola Pęk. gr. or. i ogr. mr. 628, łąk mr. 92, lasu mr. 1900, nieuź. mr. 86; bud. mur. 14, drew. 23; płodozm. 7 pol.; fol. Pękoszew gr. or. i ogr. mr. 220, nieuź. mr. 3; bud. mur. 3, drew. 5; fol. Nowiny gr. or. i ogr. mr. 213, łąk mr. 7, nieuź. mr. 17; bud. mur. 1, drew. 3; las urządzony, gorzelnia, cegielnia, młyn wodny i tartak. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Wola Pęk. os. 57, mr. 691, wś Pękoszew os. 28, mr. 67, wś

Huta Zawadzka os. 24, mr. 25, wś Wólka Jeruzalska os. 7, mr. 262, wś Borszyce os. 6, mr. 159, wś Budy pod Zatorem os. 10, mr. 77. 366.) **W. Piasecka**, w XVI w. *Piasecka Wieś*, wś i fol., pow. grójecki, gm. i par. Jazgarzew, ob. *Piasecka Wola*. W r. 1827 było 12 dm., 163 mk., par. Piaseczno. W r. 1580 *Piasecka Wieś*, w par. Piaseczno wś królewska, ma 20 łan. i 2¹/₂ łan. wójtowskich. Zarządza wsią Jakub Poradowski (Pawiń., Mazowsze, 273). 367.) **W. Piasecka**, folw. oddzielony od dóbr Piasek Wielki w pow. stopnickim, gm. Radzanów, odl. 14 w. od Stopnicy, rozl. 183 mr. (163 mr. roli, 10 łąk). 368.) **W. Piasecka**, wś i fol., pow. lubelski, gm. i par. Piaski, odl. 21 w. od Lublina. W r. 1827 było 20 dm., 173 mk. W r. 1887 fol. Wola Pias. rozl. mr. 993: gr. or. i ogr. mr. 742, łąk mr. 28, past. mr. 63, lasu mr. 139, nieuz. mr. 21; bud. mur. 7, drew. 17; płodozm. 9 i 11 pol.; las nieurzadzony, pokłady kamienia budowlanego i wapiennego. Wś Wola Pias. os. 34, mr. 490. 369.) **W. Piaseczna**, wś w par. Sochaczew. Wymieniona w reg. pob. z 1579, będzie to zapewne dzisiejsze Piaseczno w par. Brochów (pow. sochaczewski). 371.) **W. Pieczyńska**, fol. i wś, pow. grójecki, gm. Drwałew, par. Pieczyńska, odl. 10 w. od Grójca. W r. 1827 było 13 dm., 138 mk. W r. 1880 folw. Wola Piecz., oddzielony od dóbr Pieczyńska, rozl. mr. 310: gr. or. i ogr. mr. 106, łąk mr. 42, past. mr. 2, zarośli mr. 153, nieuz. mr. 7; bud. drew. 5. Wś ma 31 os., 380 mr. W r. 1576 Adam Mniszewski płaci z tej wsi od 2 łan. 370.) **W. Piekarska**, wś, pow. turecki, par. Skęczniew, ob. *Piekarska Wola*. 372.) **W. Piekłowa**, ob. *Wola Bykowska*. 373.) **W. Pienicka**, wś i fol., pow. makowski, gm. Sielec, par. Krasnosielec, odl. 14 w. od Makowa, ob. *Pienicka Wola*. Dobra Wola Piennicka w r. 1840 miały obszar 1200 mr. Wś Wola Pien. os. 27, mr. 166; wś Nowinki os. 4, mr. 30. W r. 1883 fol. Wola Pien. rozl. mr. 95: gr. or. i ogr. mr. 62, łąk mr. 21, lasu mr. 11, nieuz. mr. 11; bud. drew. 6. W r. 1567 wś Wola Pieniczka, w par. Sieleckiej, miała 2 wł. km., 1 ogr. 1/2 wł., 1 kowala, 3 ogrod. (Pawiński, Mazowsze, 348). 374.) **W. Pierdółów**, w par. Odrowąż, podana w reg. pobor. z r. 1577, jest to dzisiejsza wieś *Pardółów* (ob.). 375.) **W. Piesza** al. *Piesza*, wś, pow. włodawski, ob. *Piesza Wola*. 376.) **W. Pijarska**, pow. łowicki, ob. *Wola Zbrożkowa*. 377.) **W. Pilowska**, wś, według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1552, wś ta, własność Wincentego Przerembskiego, miała 8 osad. (Pawiń., Wielkop., II, 274). Są to dzisiejsze Lipowczyce, w pow. noworadomskim. 378.) **W. Piórowa** al. *Pierowa*, wś i fol. nad rzeką Ochnią, pow. kutnowski, par. Lubień, odl. 16 w. od Kutna, ma 18 dm., 193 mk., ob. *Piórowa Wola*. Posiada kościół murowany filialny z XVII w. Była tu poprzednio oddzielna parafia, istnie-

jąca już w XVI w. W r. 1887 fol. Wola Pier. rozl. mr. 655: gr. or. i ogr. mr. 441, łąk mr. 111, past. mr. 81, nieuz. mr. 22; bud. mur. 7, drew. 12; płodozm. 12 pol. Do włościan należy 323 mr. Fol. wchodzi w skład dóbr Krośniewice. W r. 1557 wś kościelna Piórowa Wola, w pow. kowalskim, należy do Łukasza Lubieńskiego, który płaci od 7 łan., 6 zagr. (Pawiń., Wielkop., II, 17). 379.) **W. Pliska**, wś, pow. sandomierski, par. Osiek, ob. *Pliskowola*. W r. 1578 Wola Plyska, wś królewska, miała 71 osad., 28 łan., 4 kom., 17 kom. ubogich, 4 rzem. (Pawiński, Małop., 168). 380.) **W. Płowiecka**, w par. Złotków. Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1579, własność Piotra Łąkockiego miała 1 łan., 2 zagr. bez roli, 1 kom. bez bydła (Pawiń., Wielkop., I, 241). Jest to dzisiejsza *Splawiecka Wola* (ob.). 381.) **W. Pobiedzńska**, dawniej *Pobiednia*, wś, pow. rawski, gm. Góra, par. Nowo Miasto, leży na wzgórzu, o 1 w. od Gostomi, pół wiorsty od Pobiednej, 1¹/₂ w. od Nowego Miasta. Ma 70 dm., 400 mk., 37 os., 661 mr. Wchodziła w skład dóbr Nowe Miasto. W r. 1827 było 14 dm., 221 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. km. dawano kościołowi w Łegonicach, a pleb. w Nowem Mieście tylko kolebę i dziesięcinę z folwarku (Łaski, L. B., II, 308, 313). W r. 1579 „pars subdapiferi lan. 5/8, pars pincernae lan. 5/8, pars Hieronimi lan. 5/8. 382.) **W. Podczasza**, wś, pow. opoczyński, par. Klwów, ob. *Podczasza Wola* i *Rzeszotkowa Wola*. 383.) **W. Podlaska**, wś, wchodziła w skład ststwa opoczyńskiego (ob. t. VII, 557 i IX, 462). Dziś nie znana. 384.) **W. Podlesna**, wś, pow. miechowski, par. Miechów, ob. *Podlesne Wola*. W r. 1827 było 37 dm., 216 mk. W r. 1363 przenosi tę wieś wraz z Chodowem król Kazimierz z prawa polskiego na sredzkie (Kod. Małop., III, 168). Na obszarze wsi st. dr. żel. dąbrowieckiej Miechów. W r. 1581 prepozyt miechowski płacił tu od 7 łan. km., 1 zagr. bez roli, 2 kom. z bydł. i 1/2 łanu karcz. (Pawiń., Małop., 92). 385.) **W. Podlesna** w par. Chodów, pow. łęczyckim. Wedle domysłu wydawcy Lib. Ben. Łaskiego (II, 364) ma to być dzisiejsza *Wola Niedźwiedzia*. 386.) **W. Podlężna**, wś i fol., pow. koniński, par. Morzysław. Co do położenia ob. *Konin* (t. IV, 337). Por. *Podlężna Wola*. W r. 1827 było 18 dm., 179 mk. Na początku XVI w. łany km. dawawały pleb. w Morzysławiu za dziesięcinę po 10 gr. z łanu (Łaski, L. B., I, 237). W r. 1578 Katarz. Przyjemska, kasztel. łądzka, płaciła tu od 3¹/₂ łan. km., 2 zagr. bez roli. 387.) **W. Podmiejska**, wś, pow. miechowski, par. Miechów, ob. *Podmiejska Wola*. W r. 1581 ze wsi tej prepozyt miechowski płaci od 10 półłan. km., 1 zagr. z rolą, 1 zagr. bez roli (Pawiń., Małop., 92). W r. 1827 było 35 dm., 215 mk. 388.) **W. Pogroszewska**, dawniej *Wola Belska*, wś i fol., pow.

grójecki, par. Belsk, odl. 8 w. od Grójca. W r. 1827 było 14 dm., 121 mk. Fol. Wola Pogr. w r. 1885 rozl. mr. 812: gr. or. i ogr. mr. 737, łąk mr. 4, lasu mr. 57, nieuź. mr. 14; bud. mur. 4, drew. 8; płodozm. 16 pol. Wś Wola Pogr. os. 13, mr. 19; wś Daszewice os. 16, mr. 206. Zapewne ta sama wś, p. n. Wola Belska, należała w r. 1576 do par. Łęczeszycze. Kozielkowski płacił tu od 2 $\frac{1}{2}$ łanu a N. Pobroszewski (Pogroszewski z Pogroszewa) od 2 $\frac{1}{2}$ łan. (Pawiń., Mazowsze 231). 389.) **W. Polewna**, wś i fol., pow. pułtuski, gm. i par. Lubiel. W r. 1827 było 6 dm. 34 mk. W r. 1879 fol. Wola Pol. oddzielony od dóbr Bielino, rozl. mr. 420: gr. or. i ogr. mr. 282, łąk mr. 102, lasu mr. 18, nieuź. mr. 18; bud. mur. 1, drew. 11; pokłady torfu. W skład dóbr wchodziły: wś Wola Pol. os. 21, mr. 16; wś Wincentowo os. 24, mr. 797; wś Józefowo os. 16; mr. 393; wś Zontowo (?) os. 5, mr. 78; wś Gołystok os. 8, mr. 101. W reg. pobor. z r. 1578 podana jest wś „Polewna“, własność Jana Ciekuskiego, który płacił tu od 6 łan. (Pawiń., Mazowsze, 410). 390.) **W. Polska**, wś, pow. radzyński, gm. Rudzienko, par. Wiśniew, ma 139 mk., 167 mr. 391.) **W. Pomianowa**, wś i fol., pow. turecki, par. Drużbin, odl. 30 w. od Turka, ob. *Pomianowa Wola*, W r. 1827 było 15 dm., 142 mk. Na początku XVI w. łąny km. i fol. dawały dziesięcinę pleb. w Drurzbynie, na kolebę kmiecie z łąnu po korcu owsa a zagrodnicy po pół grosza (Łaski, L. B., I, 397). W r. 1889 fol. Wola Pom. rozl. mr. 425: gr. or. i ogr. mr. 384, past. mr. 4, lasu mr. 22, nieuź. mr. 15; bud. mur. 4, drew. 11. Wś Wola Pom. os. 29, mr. 99; wś Antonin os. 17, mr. 213. 392.) **W. Ponikiewska** al. *Wólka*, wś, pow. krasnostawski, gm. Zakrzów, par. Targowisko. W r. 1827 wś Wólka Ponikowska miała 17 dm., 109 mk. Spisy pobor. z XVII w. nie podają tej wsi. 393.) **W. Popowa**, wś, pow. kutnowski, gm. i par. Żychlin. Na początku XVI w. wś ta, własność plebana w Żychlinie, miała 7 łan., lecz stała pustkami. Przedtem kmiecie dawali pleb. po 32 gr. czynszu z łąnu i odrabiali po 3 dni w tygodniu, a prócz tego dawali mu dziesięcinę. Nie mając kmieci, pleban wydzierżawiał rocznie części roli (Łaski, L. B., II, 496). 394.) **W. Popowska**, wś, w par. Pięcznie (pow. turecki). Na początku XVI w. stała pustką. Siedział tu jeden kmieć i był łąn sołtysi (Łaski, L. B., I, 396). Potem znika ze spisów. 395.) **W. Potocka**, wś i fol., pow. janowski, gm. i par. Potok Wielki. Wś ma 14 dm., 130 mk., 360 mr. Fol., obecnie rozkolonizowany posiadał 395 mr. w r. 1868. Ob. *Potok Wielki*. 396.) **W. Pracka**, wś, pow. grójecki, par. Jazgarzew, dawniej Tarczyn, ob. *Pracka Wólka*. R. 1580 płaci tu Fran. Pracki od 1 łąnu. W r. 1827 było 4 dm., 29 mk., par. Tarczyn. 397.) **W. Prażmowska**, wś, pow. radzyński, par. Ja-

dów, ob. *Prażmowska Wola 1.*). 398.) **W. Prażmowska**, wś, pow. grójecki, par. Prażmów, ob. *Prażmowska Wola 2.*) W r. 1576 Marcin Prażmowski płaci tu od 8 łan. R. 1827 było 18 dm., 170 mk., par. Pieczyska (?). 399.) **W. Prosperowa**, fol. i wś, pow. kutnowski, par. Oporów, odl. 9 w. od Kutna, ob. *Prosperowa Wola*. W spisach pobor. z XVI w. spotykamy w par. Oporów pięć Wól, noszących nazwy dziś nie znane, która z nich oznacza Wolę Prosperową trudno orzec. 400.) **W. Proszewska**, wś, wymieniona w dok. z r. 1476 jako wieś w ziemi liwskiej (Kod. Maz., 270), jestto dzisiejsza Wólka. Ob. *Proszewska Wólka*. 401.) **W. Prószkowska**, wś i fol. nad rz. Mławką, pow. mławski, gm. Dąbrowa, par. Szreńsk, odl. 18 w. od Mławy, ma 15 dm., 104 mk., 440 mr. Wchodziła w skład dóbr Proszkowo. Folw. należy do dóbr Grotkowo. W r. 1578 wś Wola, w par. Szreńsko (zapewne Wola Proszkowska), ma 3 łąny km., 4 zagr. z rolą (Pawiń., Mazowsze, 53). 402.) **W. Prymusowa**, r. 1520 *Premuschowa Wola*, zwana też *Przymusowa*, wś, pow. opoczyński, par. Stawno, ob. *Prymusowa Wola*. Por. Łaski, Lib. Ben. (I, 633). 403.) **W. Przatowska**, wś, fol. i os. młyn., pow. sieradzki, gm. i par. Szadek (odl. 21 w.) ob. *Przatowska Wola*. W r. 1827 było 17 dm., 119 mk. W r. 1886 Wola Przat. rozl. mr. 222: łąk mr. 15, lasu mr. 8, nieuź. mr. 11; bud. mur. 3, drew. 3. Wś Wola Przat. os. 28, mr. 90, wś Remiszew os. 47, mr. 431, wś Piaski os. 16, mr. 209. 404.) **W. Przeclawska**, wś, w par. Żarnów (pow. opoczyński). Istniała na początku XVI w. (Lib. Ben. Łaskiego, I, 599). Potem znikła. 405.) **W. Przeclawska**, istniała r. 1442 w ziemi czerskiej. Potem nieznana. 406.) **W. Przedborska**, fol. nad rz. Pilicą, pow. konecki, gm. i par. Przedbórz, ob. *Przedborska Wola*. W r. 1827 było 2 dm., 12 mk. 407.) **W. Przedmiejska**, w XVI w. *Wolia Templi* al. *Kościelna*, wś, pow. turecki, par. Uniejów, ob. *Przedmiejska Wola* i *Kościelnica*. Na początku XVI w. wś ta stanowiąca główne uposażenie kanonii, zwanej „Chebdowską“ przy kolegiacie uniejowskiej, miała 17 $\frac{1}{2}$ łąn. km., 2 łąny puste, 2 sołtysie. Kmiecie dawali z łąnu za czynsz i dziesięcinę po 6 kor. pszenicy, 12 żyta i 12 kor. owsa i 8 groszy, tudzież po 2 kapłony, 20 jaj i zwózkę dwu wozów drzewa z boru wskazanego przez kanonika, bo przy wsi nie było lasu. Miara miała być w koreach uniejowska. Sołtys obowiązany był chodzić do Warty, odbierać tam maldraty kanonikom i dziesięcinę w Chwalibogowicach (Łaski, L. B., I, 347). 408.) **W. Przedmiejska**, w par. Miechów, ob. *Wola Podmiejska*. 409.) **W. Przerębska**, w XVI w. *Wola Żarska* i *Bartodziejska*, wś, pow. noworadomski, par. Bęczkowice, ob. *Przerębska Wola*. Na początku XVI w. łąny km. w Woli Żarskiej dawały dziesięcinę pleb. w Rzu-jewicach a pleb. w Bęczkowicach otrzymywał

tylko kołędę (Łaski, L. B., II, 196 i 215). W r. 1518 było $4\frac{1}{2}$ łan. km. i karczma; r. 1552 cześćnik sieradzki ma 7 osad. na $4\frac{1}{2}$ łan. (Pawin., Wielkop., II, 201, 285. 410.) **W. Przybysławska**, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), par. Garbów. W r. 1676 płacono tu poglówne od 60 poddanych. Do wsi tej wcielono drugą Wolę w tejże parafii istniejącą (Pawin., Małop., 18a), ob. *Przybysławska Wola*. 411.) **W. Przymusowa**, ob. *Wola Przymusowa*. 412.) **W. Przypkowska**, w r. 1580 *Wola Prepositalis*, wś, pow. grójecki, par. Tarezyn, ob. *Przypkowska Wola*. W r. 1580 własność kościelna. Stan. Rycharski, rzadca wszystkich wsi kościelnych w par. Tarezyn, płaci tu od 4 łan. (Pawin., Mazowsze, 287). 413.) **W. Psarska** w par. Waliszewo (pow. łowicki) ob. *Psary* 3.). 414.) **W. Pszczótecka**, wś i fol., pow. łaski, gm. i par. Wygiełzów, odl. 16 w. od Łasku. W r. 1827 było 21 dm., 202 mk. Według reg. pob. pow. szadkowskiego z r. 1552 w części Baltazara było 3 osad., $5\frac{1}{4}$ łan. (młyn o 1 kole); część Mojka miała 2 osad. (dwa młyny). Mścichowie mieli 1 łan bez kmieci a Jaworski $\frac{1}{2}$ łanu (Pawin., Wielkop., II, 240 i 247). W r. 1889 fol. Wola Pszczół. rozl. mr. 1039: gr. or. i ogr. mr. 382, łąk mr. 66, past. mr. 9, lasu mr. 569, nieuż. mr. 13; bud. drew. 14; las nieurządzony, młyn wodny. Wś Wola Pszczół. os. 27, mr. 239; wś Faustynów os. 42, mr. 402, wś Sikawica os. 14, mr. 51. 415.) **W. Puczniewska**, wś nad rz. Ner, pow. łódzki, par. Małyń, ob. *Puczniewska Wola* i *Puczniew*. W r. 1827 było 14 dm., 133 mk. Na początku XVI w. dawano ztąd dziesięcinę na stół arcybiskupi (Łaski, L. B., I, 375). 416.) **W. Pukarzowska**, pow. tomaszowski, ob. *Pukarzewo* i *Pukarzowska Wólka*. 417.) **W. Pytowska**, dawniej *Wola Kodrąbska*, wś, pow. noworadomski, gm. Dmenin, par. Kodrąb, ma 30 os., 190 mr. Istniała już na początku XVI w. W r. 1552 Mikołaj Kodrębski płacił od 7 osad. na $3\frac{1}{2}$ łan. (Pawin., Wielkop., II, 274). 418.) **W. Raciborowa**, wś, w par. Grocholice (pow. piotrkowski). Dziś nie znana pod tą nazwą. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi, pleb. tylko kołędę po groszu (Łaski, L. B., I, 459). Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1552, wś ta miała 6 osad., 3 łany km. (Pawin., Wielkopolska, II, 260). 419.) **W. Raciborowska** al. *Raciborska*, wś i fol., pow. kutnowski, gm. Sójki, par. Głogowice, odl. 5 w. od Kutna, ma 17 dm., 204 mk. Ob. *Raciborowska Wola*. W r. 1579 wś Raciborowo minor (wola) miała 1 łan. w części Zyg. Zaborowskiego (Pawin., Mazowsze, 195). 420.) **W. Raciążek**, kol., pow. niezawski, gm. i par. Raciążek, ma 109 mk., 134 mr. 421.) **W. Radlińska**, ob. *Wola Kozuchowska*. 422.) **W. Radoryska**, pow. łukowski, ob. *Radoryska Wólka*. W r. 1827 było 5 dm., 34 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531, wś Radorziska Wola, w par. Tuchowicz, miała 2 łany. W r. 1552 Gabryel Radorzyski miał 3 os., wdowa Radorziska 4 osad. W r. 1580 p. Piotr Goiszki wnosi od pół włóczka osiadłego, p. Andrzej Misłowski od p. Zebrzydowskiego od półszósta włók osiadłych fl. 5 gr. 15. Suma fl. 6 (Pawin., Małop., 378, 394, 430). 423.) **W. Radwańska**, pow. opoczyński, ob. *Radwan* i *Straszowa Wola*. 424.) **W. Radziemska**, wś, pow. miechowski, gm. Pałecznicza, par. Wrocinowice. W r. 1827 było 2 dm., 11, mk. 425.) **W. Radzięcka**, wś i fol., pow. zamojski, par. Radzięcin, ob. *Radzięcka Wola*. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531, wś Radzięcka Wola w par. Góraj miała 12 łan. i młyn (Pawin., Małop., 355). 426.) **W. Rafałowska**, wś, pow. nowomiński, gm. i par. Kuflew. Zapewne będzie to dawniejsza Ruska Wola (Rudzka Wola od wsi Ruda?), w której r. 1576 Adam Oborski miał 3 łany (Pawin., Mazowsze, 222). 427.) **W. Rakowa** al. *Rakowska*, wś i fol., pow. łódzki, par. Kurowice, ob. *Rakowa Wola*. Na początku XVI w. wś ta, zwana Rakowska Wola, należała do par. Tuszyn, miała tylko łany km. dające dziesięcinę kościołowi w Rzgowie (Łaski, L. B., II, 166). Dziesięcinę te nadał kościołowi w Rzgowie Jan Gruszczyński, arcyb. gnieźn., r. 1469. Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1552 wś Rakowska Wola, w par. Tuszyn, należąca do starosty krakowskiego, miała 33 osad., 18 łan., 7 karczem z rolą, 2 szynkarzy (Pawin., Wielkop., II, 265). 428.) **W. Rańcza**, *Ostaszewska*, wś, pow. pułtuski, par. Szyszki, ob. *Ostaszewo* i *Rańcza Wola*. W r. 1827 było 6 dm., 52 mk. 429.) **W. Rasztowska**, wś i fol., pow. radzyński, gm. i par. Klembów. Ob. *Rasztowska Wola*. W r. 1827 było 28 dm., 255 mk. W r. 1892 folw. Wola Raszt. rozl. mr. 754: gr. or. i ogr. mr. 513, łąk mr. 40, past. mr. 31, lasu mr. 110, os. wieczyste czynsz. mr. 35, nieuż. mr. 25; bud. mur. 7, drew. 41; pokłady torfu. Wś Wola Raszt. os. 41, mr. 423. W r. 1578 wś Rastowska Wola należy do par. Dąbrowa. Mat. Chajęcki i Stan. Woliński płacą ztąd od $8\frac{1}{2}$ łan. (Pawin., Mazowsze, 408). 430.) **W. Regowska** al. *Regów* (pow. kozienicki). Ob. *Wysokie Koło*. Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1508 wś Regów, Wola, Wysokie Koło, własność Stanisława z Regowa, płaciły poboru 2 grzyw. 3 gr. W r. 1569 Mikołaj Regowski płacił ze wsi Wola Regowska al. Wysokie Koło od $2\frac{1}{4}$ łan., 3 kom., 3 rzem. (Pawin., Małop., 319, 475). 431.) **W. Rębkowska** al. *Rembkowska*, w XVI w. *Repkowska Wola*, wś i fol., pow. garwoliński, gm. Wola Rębkowska, par. Garwolin (odl. 4 w.), ma 47 dm., 334 mk., 1039 mr. We wsi urząd gm. i szkoła początkowa od r. 1871. W r. 1827 wś rządz., ma 30 dm., 108 mk. Ob. *Rembkowska Wola*. W r. 1576 Jan Pilichowski, podstarości garwoliński, płacił we Woli Repkowskiej od $29\frac{3}{4}$

łan. i 4 zagr. (Pawin., Mazowsze, 210). Wieś leży w ziemi czerskiej. Wola Rębkowska gmina, graniczy z gm. Osieck, Górzno i Pszonka, ma 10793 mr. obszaru i 4955 mk., w tej liczbie 5 praw., 21 żyd. Sąd gm. okr. I w Aleksandrowie. urz. poczt. w Garwolinie. W skład gm. wchodzi: Budzin, Ewelin, Jagody, Leszczyzny Nowe, L. Stare, Mętne, Michałówka, Niecieplin, Osniackie Budy, Puznów Stary, P. Nowy, Rębków, Rębkowska Wola, Stoczek, Trąbki (z fabr. szkła „Czechy“), Uśniaki, Wilkowyje, Władysławów, Władysławowska Wola, Wyszczynki i Zwirówka. 432.) **W. Ręczajska**, ws i fol., pow. radzyński, par. Cygów, ma 314 mk. W r. 1827 było 18 dm., 159 mk. Ob. *Ręczajska Wola*. Spisy z XVI w. nie podają tej wsi. 433.) **W. Rgilewska**, ws, w par. Kłodawa. Jest to dzisiejsza *Wólka Czepowa*. Na początku XVI w. ws Wola, w par. Kłodawa, dawała dziesięcinę swemu plebanowi (Łaski, L. B., II, 453. Na wsi tej ubezpieczony był zapis 5 grzyw. dla altaryi św. Mikołaja w kościele grzegorzewskim (Łaski, I, 220). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 we wsi Rgilewska Wola Mateusz Rgilewski posiadał wspólnie z bratem 10 łan., 2 zagr., 9 osad. (Pawin., Wielkop., II, 78). 434.) **W. Rogozińska**, ws nad rz. Moszczenicą, pow. łęczycki, gm. Rogoźno, par. Gieczno, odl. 20 w. od Łęczycy, ma 38 dm., 222 mk. W r. 1827 były dwie części, jedna miała 14 dm., 107 mk., druga 14 dm., 118 mk. Ob. *Rogozińska Wola*. Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 Jadwiga Sobocka miała tu 2 łany, 1 karczme, 3 puste łany, 8 osad. (Pawin., Wielkop., II, 60. 435.) **W. Rokszyccka**, par. Piotrków, ob. *Wólka Rokszyccka*. 436.) **W. Roszkowa**, w XVI w. *Wola Roskowa*, ws i fol., pow. rawski, par. Łęgonice. Ob. *Roszkowa Wola* 1.). Na początku XVI w. łany folw., na których części osadzeni byli kmiecie, dawały dziesięcinę pleb. w Łęgonicach, zaś łany km. na stół arcybiskupi (Łaski, L. B., II, 311). W r. 1579 są tu trzy działy: Ziemiccy mają trzy łany, Stan. Jarzyna 2 łany, 3 zagr., 1 kom., Piotr Jarzyna 2 łany, 1 zagr. (Pawin., Mazowsze, 174). 437.) **W. Roszkowa**, ws i fol., pow. noworadomski, par. Niedospielin, ob. *Roszkowa Wola* 2.). Wola Rosz. ma 36 dm., 208 mk. 438.) **W. Rotmistrzowa**, ws, w par. Bratoszewice. Według reg. pob. pow. brzezińskiego z r. 1576 miała w części Andrzeja Bratoszewskiego 1 łan, Mateusz Bratoszewski 1 łan, Jarosław Bratoszewski 1½ łanu (Pawin., Wielkop., II, 90). Zapewne będzie to dzisiejsza wieś Woliska, w gm. Bratoszewice. 439.) **W. Rowska**, ws, pow. garwoliński, ob. *Rowska Wola* W r. 1579 ws ta miała dwa działy. Stan. Rowski miał 1½ łanu, Adam Podleski 1 łan (Pawin., Małop., 338). Leżała w pow. stężyckim. 440.) **W. Rozostowa**, w XVI w. *Wola*, fol. nad rzeką b. n., pow. kolski, gm. i par. Bru-

dzew, odl. od Koła 16 w., ob. *Rozostowa Wola*. Wymieniona już w dok. z r. 1288 i 1290 jako wieś dająca dziesięciny klasztorowi byszewskiemu, zamienione za dziesięciny stołu arcybisk. w kasztelanii nakielskiej (Kod. Wielk., № 618, 656). Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę wartości, do ½ grzyw., kolegiacie uniejowskiej, folw. pleban. w Brudzewie (Łaski, L. B., I, 253, 352). Spisy pobor. z r. 1579 podają fol. Wolę w par. Brudzew (Pawin., Wielkop., I, 223). Dobra Wola Rozostowa składały się w r. 1889 z fol. Wola Rozostowa, Bogdałów i Krwony, rozl. nr. 2805: fol. Wola Roz. gr. or. i ogr. mr. 601, łąk mr. 25, pastw. mr. 12, lasu mr. 1272, nieuź. mr. 97; bud. mur. 12, drew. 5; fol. Bogdałów gr. or. i ogr. mr. 307, łąk mr. 10, pastw. mr. 62, nieuź. mr. 55; bud. mur. 5, drew. 5; folw. Krwony gr. or. i ogr. mr. 190, łąk mr. 11, past. mr. 95, nieuź. mr. 68; bud. mur. 2, drew. 4; las nieurządzony, wiatrak. 441.) **W. Rozworzyna**, par. Niemysłów, ob. *Wola Łyszkowska*. 442.) **W. Rożaniecka**, właściwie *Wólka Rożaniecka*, ws, pow. biłgorajski, gm. Wola Rożaniecka, par. Tarnogród. Leży wśród lesistej wyżyny, o 5 w. na pld. od Tarnogrodu, a 3 w. na zach. od Różańca, 24 w. od Biłgoraja, w pobliżu granicy od Galicyi, ma 16 dm. Gmina Wola Rożan. należy do sądu gm. okr. III w Tarnogrodzie (st. p.), urząd. gm. w Różańcu, ma 14148 mr. obszaru i 4308 mk. Śród ludności stałej jest 1290 praw. i 55 żyd. W skład gm. wchodzi: Bolesławin fol., Jamięszczyzna, Luchów Dolny i Górny, Różaniec, Różaniecka Wola i Zagrody. 443.) **W. Rozkowa**, ob. *Wola Roszkowa*. 444.) **W. Roźniatowska**, ws, pow. piotrkowski, par. Łobudzice, ob. *Roźniatowska Wola*. Zapewne jest to dawna Wola Krusznna w par. Łobodzice, w której r. 1552 Jan Politalski ma 4 os. (Pawin., Wielkop., 259). 445.) **W. Rudlicka**, ws, pow. wieluński, par. Rudlice, ob. *Rudlicka Wola*. W r. 1827 było 26 dm., 196 mk. Spisy pobor. z 1552 nie podają tej wsi. 446.) **W. Rudnicka**, pow. janowski, par. Wilkołaz, ob. *Rudnicka Wola*. 447.) **W. Rudzka**, ws, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Opole. W r. 1827 r. było 13 dm., 118 mk. 448.) **W. Rusiecka**, ws istniejąca w XVI w. w par. Restarzew, będzie to zapewne dzisiejsz za Dąbrowa Rusiecka, w pow. łaskim. W r. 1553 było tu 13 łan. km. (Pawin., Wielkop., II, 216), Ob. *Dąbrowa Rusiecka*. 449.) **W. Ruska**, pow. radzyński, ob. *Ruska Wola* 1.) 850.) **W. Ruska**, pow. lubartowski, ob. *Ruska Wola* 2.) 451.) **W. Rychwańska**, kol., pow. koniński, par. Rychwał, ma 21 os., 336 mr. Ob. *Rychwańska Wola*. Na początku XVI w. kmiecie dawali pleb. w Rychwale tylko meszne po koreu żyta i koreu owsa z łanu (Łaski, L. B., I, 277). 452.) **W. Rypultowska**, ws, zwana też *Wola Zaradzńska*, 1576 r. *Sirodzińska*, ob. *Rypultowice* i *Wola Zaradzńska*. 453.) **W. Rzepiszewska**,

dziś *Górna*, wś, w par. Szadek, ob. *Górna Wola i Rzepiszew*. 454.) **W. Rzeszotkowa** w par. Klwów, ob. *Rzeszotkowa Woia*. 455.) **W. Rzędkowa**, w par. Żelazna (pow. skierniewicki), ob. *Rzędków*. 457.) **W. Sernicka** al. *Sernicka*, w par. Serniki, ob. *Syrnicka Wola*. W r. 1676 we wsi Wola Sernicka w części Drohojewskiego, dawano pogłównie od 14 dworskich i 235 poddanych. Latoszyński płacił od 5 osób z rodziny i 1 dworskiego (Pawiń., Małop., 43a). W r. 1827 wś Wola Syrnicka miała 149 dm., 987 mk. 457.) **W. Serocka**, wś, pow. siedlecki, gm. i par. Wodynie, ob. *Serocka Wola*. W r. 1576 Jakób Głoskowski płaci tu od 3 łan. 458.) **W. Sieciechowska**, ob. *Wola Klasztorna*. 459.) **W. Siemińska**, ob. *Siemińska Wólka*. W r. 1827 wś Wola Siemińska w par. Parczew, miała 15 dm., 148 mk., obecnie Wólka Siem., w gm. Siemień ma 25 dm., 133 mk., 1778 mr. 460.) **W. Siennicka**, pow. iłżecki, par. Sienno, ob. *Siennicka Wola*. W r. 1827 było 59 dm., 390 mk., par. Grabowiec. 461.) **W. Siennicka**, pow. nowomiński, gm. i par. Siennica, ob. *Wola Siennicka* 1.). W r. 1576 Kasper Siennicki płaci tu od 9 łan. 463.) **W. Siennicka**, wś, pow. krasnostawski, par. Siennica, ob. *Siennicka Wola* 3.). W r. 1827 było 35 dm., 216 mk. 464.) **W. Sierska**, wś, ob. *Sierskowola*. 465.) **W. Skarbkowa**, wś i kol., pow. nieiszawski, gm. i par. Osiecin. Wś ma 95 mk.; kol. 74 mk. W r. 1827 było 14 dm., 123 mk., ob. *Skarbkowa Wola*. 467.) **W. Skarzyńska**, wś, pow. gostyński, gm. Słubice, par. Jamno. Ob. *Skarzyńska Wola*. Spisy pobor. z r. 1579 podają w par. Jamno dwie nieznane obecnie Wole: Kobyla i Gęsia. Może jedna z nich jest dzisiejszą Wolą Skarzyńską. 466.) **W. Skórkowska**, pow. opoczyński, ob. *Wolica*. 467.) **W. Skotnicka**, w par. Skórkowice, ob. *Skotnicka Wola*. Wymienia ją Łaski w Lib. Ben. (I, 620). 468.) **W. Skromowska**, wś i fol., pow. lubartowski, par. Kock, ob. *Skromowska Wola*. 469.) **W. Słubowska**, ob. *Wola Słubowska*. 470.) **W. Sławińska**, wś i fol., pow. lubelski, par. Lublin, ob. *Sławińska Wola*. Fol. ten po rozparcelowaniu ma obecnie 483 mr. obszaru. 471.) **W. Smarkowska**, wś wymieniona w dok. ks. Ziemowita z r. 1368 (Kod. Wielkop., № 1601) jest to późniejsza Wola Markowska w par. Mszczonów. W r. 1579 miała 1½ łanu (Pawiń., Mazowsze, 148). Dziś nie istnieje. 472.) **W. Smolana**, wś, pow. pułtuski, gm. i par. Zegrze, ob. *Smolana Wola*. 473.) **W. Sniatycka**, pow. tomaszowski, ob. *Sniatycka Wola*. 474.) **W. Sobiekurska**, wś i fol. pow. nowomiński, par. Karczew, ob. *Sobiekursk*. W r. 1576 Sobiekursey płacą tu od 4 łan. km. 475.) **W. Sobieska**, pow. krasnostawski, par. Chrzczonów, ob. *Sobieska Wola*. 476.) **W. Sobieska**, pow. garwoliński, ob. *Sobieska Wólka i Przytoczno*. W r. 1827 było 19 dm., 113 mk., par. Drażgów. 477.) **W. Sosnowa**, wś, pow. włocławski, par. Zgłowiączka. W r. 1557 istnieje już ta wś; posiada ją Philibowski pisarz ziemski brzeski (Pawiń., Wielkop., II, 10). 478.) **W. Sosnowa**, wś i dobra, pow. janowski, par. Boiska, ob. *Sosnowa Wola*. 479.) **W. Splawiecka**, wś, ob. *Wola Płowiecka i Splawiecka Wola*. W r. 1827 było 10 dm., 60 mk. 480.) **W. Średnicka**, pow. zamajski, ob. *Średnie* 1.) 481.) **W. Stankowa**, pow. lubartowski, ob. *Nowa Wieś* 66.) 482.) **W. Sromocka** w par. Łobudzice (ob. Łaski, L. B., I, 453), jest to zapewne dzisiejsza Wola Krużyńska (ob.). 483.) **W. Stara**, pow. radzyński, par. Jadów, ob. *Stara Wola* 1.) 484.) **W. Stara**, pow. kielecki, par. Piekoszów, ob. *Stara Wola* 2.) i *Piekoszów*. 485.) **W. Stara**, pow. garwoliński, par. Parysów, ob. *Stara Wola* 3.). W r. 1576 dwaj Parysowie płacą tu od 3 łan. km. 486.) **W. Stara**, wś, pow. pułtuski, gm. i par. Zegrze, ob. *Stara Wola* 4.) 487.) **W. Stara**, wś, pow. płoński, par. Ciekryn (ob. *Stara Wola* 5.), mylnie podana nazwa wsi *Nowa Wola* (ob.). 488.) **W. Stara**, wś i dobra, pow. rypiński, par. Gójsk, ob. *Stara Wola* 6.). Wś włośc. ma 30 os., 262 mr. W r. 1564 wś Stara Wola, w par. Szcutowo, od 8 kmieci na pół łanach, poddanych Andrzeja Sierpskiego, dawała pobor. 2 flor. 6 gr. 2 sol. (Pawiń., Wielkop., I, 302). 489.) **W. Starogrodzka**, w XVI w. *Wola Starogrodzka*, wś, pow. garwoliński, par. Parysów, ob. *Starogrodzka Wola* i *Osieck*. W r. 1827 było 43 dm., 232 mk.; własność prywatna. W r. 1576 w części Walbacha było 10 łan., a w części Piotra Krajewskiego 10 łan. (Pawiń., Mazowsze, 219, 220) 490.) **W. Stępowaska**, wś i fol., pow. gostyński, par. Złaków, ob. *Stępowaska Wola*. Na początku XVI w. łany km. i sołtysie dawały pleb. w Złakowie dziesięcinę i kołędę po korcu owsa z łanu (Łaski, L. B., II, 260). W r. 1579 wś ta, w par. Luszyn, płaci od 14½ łan., 2 zagr. (Pawiń., Mazowsze, 199). 491.) **W. Stokowska**, dziś *Stokowskie Budy* (ob.), wś, w par. Mileszki (pow. łódzki). Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę kościołowi w Bielawach, pleb. zaś w Mileszkach brał kołędę, po groszu z łanu, i dziesięcinę z łan. folw. (Łaski, L. B., II, 384, 429). W r. 1576 Stan. Stokowski płaci tu od 7 łan., 3 łan. pustych, wogóle od 10 osad. (Pawiń., Wielkop., II, 97). 492.) **W. Straszowa**, pow. opoczyński, ob. *Straszowa Wola* i *Radwan*. 493.) **W. Stromiecka**, wś, pow. radomski, gm. i par. Stromiec, ob. *Stromiecka Wola* i *Stromiec*. W r. 1576 wieś ta, leżąca w pow. wareckim, płaciła od 14 łan. km. (Pawiń., Mazowsze, 243). 494.) **W. Stryjowska**, wś i fol., pow. łaski, ob. *Stryjowska Wola*. Na początku XVI w. łany km. i fol. dawały dziesięcinę pleb. w Borszowicach. Za konopną dawali kmiecie z łanu po 2 gr. i grosz za kołędę (Łaski, L. B., I, 444). Według reg. pob. pow.

szadkowskiego z r. 1552 Mikołaj Kwiatkowski płacił tu od 6 osad., Tomasz Stryjewski (w 1576 r. Wola Bzdura) od 4 osad. (Pawin., Wielkop., II, 243). 495.) **W. Studziańska**, ws i fol., pow. krasnostawski, par. Targowisko, ob. *Studziańska Wola*. W r. 1531 ws Wola w par. Batorz, wraz ze Studziankami i Stawczem ma 17 łąn. R. 1676 Wola w par. Batorz, daje pogłówne od 123 poddanych (Pawin., Małop., 374 i 8a). W r. 1827 było 27 dm., 191 mk., par. Boża Wola. 496.) **W. Sucha**, ws i fol., pow. noworadomski, par. Rzaśnia, ob. *Sucha Wola 1*). 497.) **W. Sucha**, ws, pow. sandomierski, par. Osiek, ob. *Sucha Wola 2*). W r. 1578 ws królewska „Sucha“ ma 56 osad., 22½ łąn., 2 zagr. z rolą, 4 kom., 7 ubog., 3 rzem. (Pawin., Małop., 178). 498.) **W. Sucha**, fol., pow. grójecki, par. Worów, ob. *Suchowola 1*). 499.) **W. Sucha**, ws, pow. kozienicki, par. Magnuszew, ob. *Suchowola 2*). W r. 1576 dwaj Trzebińscy płacą tu od 1½ łąnu (Pawin., Mazowsze, 242). 500.) **W. Sucha**, ws, pow. stopnicki, par. Stopnica ob. *Sucha Wola 3*). Ma 32 os., 355 mr. Wehodziła w skład ststwa stopnickiego w r. 1634. Później należy do dóbr rząd. Stopnica. 501.) **W. Sucha**, dawniej *Lubańska*, pow. stopnicki, par. Chmielnik, ob. *Lubania 2*). i *Suchowola 3*). W r. 1579 ws wsi Wola Lubańska płacił Seb. Lubański od 7 os., 3½ łąnu, 3 zagr., 1 ubog. (Pawin., Małop., 222). 502.) **W. Sucha**, ws i dobra, pow. zamojski, par. Krasnobród, ob. *Suchowola 4*). 503.) **W. Sucha**, ws, pow. łukowski, par. Zwola. Nie pomieszczona w nowszych spisach urzęd. Ob. *Suchowola 5*). W r. 1576 w pow. czerskim, w par. Zwola, istnieje już *Sucha Wola* (Pawin., Mazowsze, 221). 504.) **W. Sucha**, ws, pow. radzyński, par. Czemierniki, ob. *Suchowola 6*). 505.) **W. Sucha**, ws, pow. kalwaryjski, par. Lubów, ob. *Suchowola 7*). 506.) **W. Suchożębrska**, fol., pow. siedlecki, par. Suchożębry, ob. *Suchożębrska Wola*. W r. 1827 było 26 dm., 189 mk. 507.) **W. Sufczyńska**, ws i fol., pow. nowomiński, gm. i par. Kołbiel, ob. *Sufczyńska Wola*. W r. 1576 płacą tu z trzech działów Suszczyńscy z Suszczyna (dziś Sufczyn) od 6½ łąnu (Pawin., Mazowsze, 225). 508.) **W. Sukowska**, właściwie *Sulkowska*, ws, pow. radomski, par. Jankowice, ob. *Sukowska Wola*. W r. 1569 Wojc. Podłodowski płaci tu od 11 łąn. (Pawin., Małop., 302). 509.) **W. Sulejowska**, pow. iłżecki, ob. *Dorotka* i *Sulejowska Wola*. 510.) **W. Sulimierzycka** w par. Sulimierzyce (pos. Lib. Ben. Łaskiego, II, 394), jest to dzisiejsza Wola Wydrzyna. 511.) **W. Suska**, w par. Jasionna (pow. radomski). Istniała na początku XVI w. (Łaski, L. B., I, 668), następnie znikła, zapewne włączona została do wsi Sucha, jako *Sucha Mała*, podana w reg. pobor. z r. 1576 (Pawin., Mazowsze, 244). 512.) **W. Suska**, dawniej *Wilcza*, pow. kozienicki, par. Su-

cha, ob. *Suskowola*. W r. 1569 Wola Wilcza Nowa al. Suska, w par. Sieciechów, ws królewska ma 2 zagr. z rolą (Pawin., Małop., 319). 513.) **W. Świątkowa**, w par. Momina, ob. *Świątkowa Wola*. 514.) **W. Świątkowska**, ws, pow. łukowski, ob. *Świątkowska Wólka*. W r. 1827 miała 8 dm., 46 mk., par. Tuchowicz. 515.) **W. Świdzińska**, w XVI w. *Oleszeńska*, ws, pow. włoszczowski, gm. i par. Oleszno, ob. *Świdzińska Wola*. W r. 1827 było 6 dm., 65 mk. W r. 1540 ws Wola Olesznowska, w par. Chotów, własność posagowa Zofii Szafrancowej, kasztel. wiślickiej. Ma 3 kmieci na pół łąnach, 1 zagr. Wraz z Olesznem, Chotowem, Lasocinem i Świdnem oceniona na 1000 grzyw. (Pawin., Małop., 580). 516.) **W. Świerzowska**, ws, pow. chełmski, par. Świerze. W r. 1827 ma 17 dm., 94 mk. Będzie to zapewne Wólka Okopska, której spisy z r. 1827 nie podają. 517.) **W. Świłtikowa**, par. Policzna, ob. *Świłtikowa Wola*. 518.) **W. Świniecka**, w XVI w. *Wola Swoyencycka*, ws i fol., pow. turecki, par. Świniec, odl. 1 milę od Uniejowa, 3 mile od Łęczycy, ob. *Świniecka Wola*. W r. 1827 było 16 dm., 139 mk. Na początku XVI w. łąny km. dają dziesięcinę wikaryuszowi w Uniejowie, zaś pleb. w Świnicach po koreu żyta za meszne i kolędę po groszu, łąny folw. dają plebanowi (Łaski, L. B., I, 354, 364). 519.) **W. Sypiąska**, ws, pow. sieradzki, par. Zadzim, ob. *Sypiąska Wola*. W r. 1827 było 10 dm., 99 mk. 520.) **W. Syrnicka**, ws, pow. lubartowski, gm. i par. Syrniki, ob. *Syrnicka Wola*, por. *Wola Syrnicka* 521.) **W. Szczawińska**, w XVI w. *Szczawińska Wola*, ws i kol., pow. sieradzki, par. Burzenin, ob. *Szczawińska Wola* i *Szczawno*. W 1827 r. 1 dm., 14 mk. Na początku XVI w. łąny km. dawały dziesięcinę kapitule gnieźn., zaś pleb. w Burzeninie tylko kolędę. Folw. dawał plebanowi (Łaski, L. B., I, 427). 522.) **W. Szczucińska**, ob. *Szczucińska Wola*. Obecnie leży w pow. dąbrowskim w Galicyi, lecz jeszcze spis z r. 1827 mieści tę wieś w obrębie Królestwa, w pow. kraśnickim, par. Borów. Miała wtedy 17 dm., 99 mk. 523.) **W. Szczygielkowa**, ws, pow. kielecki, par. Dębno, ob. *Szczygielkowa Wola*. W r. 1827 było 47 dm., 188 mk. 524.) **W. Szkuca**, ws, pow. konecki, par. Fałków, ob. *Szkuca Wola*. W r. 1827 było 17 dm., 137 mk. Ws ta była własnością probostwa w Fałkowie. Były w niej same łąny kmiecie. Trzech kmieci dawało po 18 gr. czynszu, trzech po fertonie, każdy odrabiał dzień w tygodniu, dawał po 2 koguty, 30 jaj i 2 kor. owsa. Pleban miał tu swe łąki, bór i pasiekę, plac pod karcznię, która dawniej była, i plac dla zagrodnika (Łaski, L. B., I, 601). 525.) **W. Szlachecka**, pow. nowomiński, par. Kałuszyn, ob. *Wola Kałuska*. 526.) **W. Szlatynska** al. *Gesia*, ws, pow. tomaszowski, gm. Jarczów, par. Gródek, leży przy wsi Szlatyn, na samej linii gra-

nicznej od Galicyi. 527.) **W. Szlubowska**, al. *Szlobowska*, wś, pow. radzyński, gm. Zabrodzie, par. Niegów, ma 30 mk., 107 mr., ob. *Szlobów*. 528.) **W. Szydłowiecka**, wś i fol., pow. łowicki, gm. i par. Bolimów (odl. 5 w.). Posiada piękny dwór murowany, park, gorzelnię. W r. 1827 było 32 dm., 301 mk. Wr. 1884 folw., miał 1521 mr. (962 mr. roli); do folw. należały poprzednio wsi: Wola Sufczyńska os. 24, mr. 157 i Głupianka 28 os., 218 mr. Na początku XVI w. wś ta dawała dziesięcinę z 1 an. km i dwor. pleb. w Bolimowie (Łaski, L. B., II, 273). Według reg. pobor. cała wieś spłonęła 1579 r. Bodano tylko 2 łany wójtowskie (Pawiuń, Mazowsze, 140). 529.) **W. Szydłowiecka**, pow. konecki, ob. *Wola Korzeniowa*. 530.) **W. Szydłowska**, folw. i wś, pow. mławski, par. Wyszyńny, ob. *Szydłowska Wola*. R. 1578 we wsi Sıldowska Wola Niemierza płaci od 5 1/2 an., 1 zagr. z rolą, a Piotr Chorąży od 4 1/2 1/2 an. (Pawiuń, Mazowsze, 68). W r. 1827 było 13 dm., 89 mk. 531.) **W. Tuczowska**, wś, pow. radomski, ob. *Tuczowska Wola*. 532.) **W. Tanewska**, wś, ob. *Wólka Tanewska*. 533.) **W. Tarnowska**, w XVI w. *Wola Małecka*, wś i fol., pow. rawski, par. Lubochnia, ob. *Tarnowska Wola* 1). Na początku XVI w. folw. i dwie karczmy z rolą dawały dziesięcinę pleb. w Małczu, łany kmieccy zaś na stół arcybiskupi (Łaski, L. B., II, 320). W r. 1676 wś „Wolia Malieczka“, w par. Małecz, należała do Piotra Tarnowskiego, który płacił tu od 11 1/2 1/2 an. km. i karczmy rocznej (Pawiuń, Wielkop., II, 94). 534.) **W. Tarnowska**, pow. kozienicki, par. Magnuszew, ob. *Tarnowska Wola* 2.). W r. 1576 wś Wola Tarn. leżała w par. Tarnów (Tarnówek), w pow. garwolińskim. Jan Tarnowski, cześnik czerski płacił od 1/8 1/8 1/8 anu, a Piotr i Wawrzyniec Tarnowscy od 3/8 1/8 1/8 anu (Pawiuń, Mazowsze, 218). 535.) **W. Tarnowska**, pow. chełmski, ob. *Tarnowska Wola* 3.). 536.) **W. Tesserowa**, w XVI w. *Wola Syethla* i *Thessarowa*, wś i fol., pow. jędrzejowski, gm. Złotniki, par. Rembieszce, ob. *Tesserowa Wola*. W r. 1885 fol. Wola Tesser. rozl. mr. 769: gr. or. mr. 533, łąk mr. 45, pastw. mr. 53, lasu mr. 115, nieuz. mr. 23; bud. mur. 3, drew. 7; płodozmian 7 i 8 pol.; las nieurządzony, pokłady wapienia, cegielnia. Wś Wola Tes. os. 26, mr. 181. Na początku XVI w. łany km. z dwu pól dawały dziesięcinę pleb. w Złotnikach a z trzeciego do Krakowa (Łaski, L. B., I, 579, 580). 537.) **W. Tłomakowa**, wś i fol., pow. turecki, gm. Goszczanów, par. Chlewo, odl. 25 w. od Turka, ob. *Tłomakowa Wola*. W r. 1827 było 28 dm., 225 mk. W r. 1885 fol. Wola Tłom. rozl. mr. 623: gr. or. i ogr. mr. 545, łąk mr. 46, lasu mr. 45, nieuz. mr. 23; bud. mur. 2, drew. 11; płodozm. 15 pol. Wś Wola Tłom. os. 17, mr. 40. Na początku XVI w. łany km. dają za dziesięcinę pleb. w Chlewie po fertonie (Łaski, L. B., II, 61). 538.) **W. Trębaczowska** al. *Jajkowa*, jest to dzisiejsza wieś Jajkowiec, w par. Lubania. Pierwotnie należała do par. Mogielnica (Łaski, L. B., II, 294). Już w spisach pobor. z r. 1579 nosi nazwę Jajkowiec. 539.) **W. Trębska**, wś i folw., pow. gostyński, gm. Szczawin Kościelny, par. Trąbki, odl. 11 w. od Gostynina, ob. *Trębska Wola*. W r. 1884 folw. Wola Trębska rozl. mr. 993: gr. or. i ogr. mr. 688, łąk mr. 107, lasu mr. 163, nieuz. mr. 35; bud. mur. 11, drew. 16; płodozm. 10 pol.; las nieurządzony. Wś Wola Trębska os. 30, mr. 172. Wś Tuliska os. 19, mr. 306. W r. 1579 jedna część ma 8 1/2 an., zaś Jan Puczek 8 1/2 an., 3 zagr. (Pawiuń, Mazowsze, 194). 540.) **W. Truskolasy**, pow. mazowiecki, ob. *Truskolasy* 4). 541.) **W. Trzydnicka** al. *Piotrowszczyzna*, wś i folw., pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Rzeczyca, odl. od Janowa 30 w., od Kraśnika 10 w. Wś ma 47 dm., 465 mk. Gleba gliniasta, urodzajna, łomy piaskowca, młyn wodny, staw zarybiony. Ob. *Trzydnicka Wola*. W r. 1884 folw. Wola Trzyd., oddzielony w r. 1872 od dóbr Rzeczyca Ziemiańska, rozl. mr. 367: gr. or. i ogr. mr. 328, łąk mr. 5, lasu mr. 9, nieuz. mr. 15; bud. drew. 11. Do włościan należy 411 mr. Folw. ten miał poprzednio znacznie większy obszar, uszczuplony przez parcelację. 542.) **W. Tuczepska** al. *Wólka*, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec, ob. *Tuczepska Wola*. 543.) **W. Tulnicka**, wś, pow. radzyński, par. Parczew, ob. *Tulnicka Wola*. 544.) **W. Turska**, folw. dóbr Tursko, w pow. sandomierskim. Nie podany w nowszych spisach urzęd. i w spisie z r. 1827. Nie tworzy oddzielnej całości. 545.) **W. Uchańska**, wś, pow. chełmski, par. Uchanie, ob. *Uchańska Wola*. W r. 1827 było 35 dm., 231 mk. 546.) **W. Uhruska**, wś, pow. włodawski, par. Uhrusk, ob. *Uhruska Wola*. W r. 1827 było 29 dm., 100 mk. 547.) **W. Ulinieckich**, dziś *Jurki*, wś, pow. grójcecki, par. Jeziora. W r. 1580 Ulinieccy mają tu cztery działki: trzy po 1/4 1/4 1/4 1/4 anu i jeden 1/2 1/2 1/2 1/2 anu, przytem 2 zagr. (Pawiuń, Mazowsze, 298). Ob. *Jurki* 1.). 548.) **W. Warszyccka**, w par. Gieczno (pow. brzeziński), ob. *Warszyce*. 549.) **W. Wawrzyszowska** al. *Rogowa*, ob. *Wawrzyszowskie*. Zapewne ta sama wieś podana jest w reg. pobor. z r. 1569 jako „Lyasłowa Wolia“, z której płaci Bart. Laszcz, słuźebnik kś. opata wąchockiego, od 5 półan., a Wawrzyniec wójt od 1 1/2 1/2 1/2 1/2 anu (Pawiuń, Małop., 317). Jest to dzisiejsza Laskowa Wola. 550.) **W. Wąkopna** al. *Wólka*, wś, pow. opatowski, par. Bardo Górne. W r. 1827 Wólka Wąkopna, wś rząd. miała 4 dm., 57 mk. W spisie z r. 1789 podana jest Wólka Wonkosina. 551.) **W. Wereszczyńska**, wś, pow. włodawski, ob. *Wereszczyńska Wola*. 552.) **W. Wesola**, ob. *Żabia Wola*. 553.) **W. Wężykowa**, wś i folw., pow. łaski, gm. Wola Wężykowa, par. Grabno, ob. *Wężykowa Wola*.

W r. 1827 było 9 dm., 159 mk. W r. 1873 folw. Wola Węż. rozl. mr. 1012: gr. or. i ogr. mr. 508, łąk mr. 92, pastw. mr. 206, wody mr. 5, lasu mr. 76, nieuż. mr. 125; bud. mur. 1, drew. 20; las nieurzadzony, młyn wodny. Wies Wola Węż. os. 18, mr. 26; wś Grabieca os. 32, mr. 412. Na początku XVI w. wś ta dawała dziesięcinę z łąn. km. i dwor. pleb. w Grabnie. 554.) **W. Wiaderska**, kol., pow. piotrkowski, par. Wolbórz, ob. *Wiaderska Wola*. W spisach pobor. z XVI w. nie znana. Może będzie to Wola Kurzyna albo Kielcowa, podana w reg. z 1553 r. 555.) **W. Wiązowa**, ob. *Wola Wiązowa*. 556.) **W. Wielka**, przedmieście Warszawy, ob. *Wola 1.*) 557.) **W. Wielka**, pow. rawski, par. Czerniewice, ob. *Wielka Wola 2.*) Na początku XVI w. „Wielka Wola Czerniewska“ daje dziesięcinę z łąn. km. arcyb. gniezn. Pleban z Czerniewic ma tu dwa łąny, dające mu czynszu po 29 gr., 2 kapłony, 30 jaj i dzień robocizny w tygodniu a prócz tego dziesięcinę. Za meszne z całej wsi pobiera po korcu owsa z łąnu (Łaski, L. B., II, 299). W r. 1579 Wielka Wola Czerniewska płaci od 10 łąn. 558.) **W. Wielka**, pow. opoczyński par. Wojcin, ob. *Wielka Wola 3.*) Dziedzice tej wsi mają udział w prawie patronatu kościoła par. we wsi Lipa (ob. Łaski, L. B., I, 597). 559.) **W. Wierzbicka**, w par. Żarnowiec. Jest to zapewne to samo co Wola Libertowska. 560.) **W. Wierzbowska**, pow. ciechanowski, par. Koziczyn, ob. *Wierzbowska Wola*. 561.) **W. Wiewiecka**, fol. i kol., pow. noworadomski, par. Wiewiec, ob. *Wiewiecka Wola*. 562.) **W. Więcierzowa**, wś, pow. opoczyński, par. Skrzyńsko, ob. *Więcierzowa Wola*. W r. 1827 było 11 dm., 66 mk. Na początku XVI w. wś „Wola Wyeczarowa“ daje dziesięcinę, wartości około 2 grzyw., kościołowi w Skrzyńsku (Łaski, L. B., I, 692). 563.) **W. Więclawska**, wś, pow. miechowski, par. Więclawice, odl. 22 w. od Miechowa, ob. *Więclawska Wola*. Dobra Wola Więcl. w r. 1883 składały się z fol. Wola Więcl. i Firlejewo, rozl. mr. 457: gr. or. i ogr. mr. 343, pastw. mr. 13, lasu mr. 79, nieuż. mr. 22; bud. mur. 4, drew. 11; las nieurzadzony. Wś Wola Więcl. os. 17, mr. 152. 564.) **W. Więżowa**, w XVI w. *Wyazowa Wola*, wś, fol. i dobra, pow. łaski, gm. Dąbrowa Rusiecka, par. Wola Więżowa, odl. 35 w. od Łasku, 12 w. od Szczercowa (st. poezt.) i 12 w. od Widawy. Posiada kościół par. drewniany, urząd gm., 69 dm., 778 mk. W r. 1827 było 70 dm., 704 mk. Po r. 1864 z dawnych obszarów kościelnych utworzono osady włośc. p. n. Wola Wiązowa Poduchowna. Dobra Wola Więż. składały się w r. 1885 z folw.: Wola Więż., Stanisławów, Wincentów i Dęby, rozl. mr. 2813: fol. Wola Więż. gr. or. i ogr. mr. 708, łąk mr. 114, pastw. mr. 62, nieuż. mr. 26; bud. mur. 15, drew. 10; płodozm. 12 pol.; fol. Stanisławów gr.

or. i ogr. mr. 303, łąk mr. 60, pastw. mr. 6, nieuż. mr. 8; bud. mur. 2, drew. 4; fol. Wincentów gr. or. i ogr. mr. 412, łąk mr. 11, pastw. mr. 69, przestrzenie sporne mr. 33, nieuż. mr. 26; bud. mur. 2, drew. 7; folw. Dęby, gr. or. i ogr. mr. 280, łąk mr. 18, pastw. mr. 4, lasu mr. 656, nieuż. mr. 17; bud. drew. 3; las nieurzadzony, wiatrak. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Wola Więż. os. 75, mr. 246; wś Prądzew os. 30, mr. 445; wś Mierzynów os. 16, mr. 264; wś Wincentów os. 8, mr. 3; wś Dęby Wolskie os. 26, mr. 285; wś Bolesławów os. 11, mr. 180. Na początku XVI w. Wola Więż. należała do par. Restarzew. łąny km. dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi, pleban w Restarzewie brał dziesięcinę z łąnów soltysich a od kmieci tylko kołędę (Łaski, L. B., I, 465). W spisach pobor. z r. 1553 wś ta nosi nazwę Rusiecka Wola, ma 13 łąn. km. a w 1576 r. 14 łąn. i 2 zagr. (Pawin., Wielkop., II, 216). W r. 1781 dziedzic wsi Franciszek Walewski, chorąży ostrzeszowski, wystawił kościół drewniany p. w. św. Rocha. Syn fundatora Stanisław Walewski uzyskał u arcyb. Ignacego Raczyńskiego w r. 1814 erekcję nowej parafii. Proboszcz par. Rusiec, do której należała Wola Wiązowa, stawił przez lat 6 opór temu uszczupleniu jego parafii ale bez skutku. Wola Więż., par., dek. łaski ma około 1500 dusz. 565.) **W. Wilcza** al. *Wilkowa*, wś, pow. piotrkowski, par. Krzepczów, ob. *Wilcza Wola 1.*) 566.) **W. Wilcza**, w r. 1569 *Wola Wilkowa* al. *Kozicka*, pow. radomski, par. Wysoka, ob. *Wilcza Wola 2.*) W r. 1569 były tu trzy działki szlach., dwa Kozickich (2 łąny i $\frac{3}{4}$ łąnu) i Kossowskiego $\frac{1}{4}$ łąnu. 567.) **W. Wilcza**, wś, pow. kozienicki, par. Policzna, ob. *Wilcza Wola 3.*) i *Policzna*. 568.) **W. Wilcza Magnuszewska**, pow. kozienicki, par. Magnuszew, ob. *Wilcza Wola 4.*) W r. 1576 Wola Magnuszewska ma 3 łąny. 569.) **W. Wilcza Trzebińska**, wś, pow. kozienicki, par. Magnuszew, ob. *Wilcza Wola 5.*) 570.) **W. Wiśniowa**, pow. włoszczowski, ob. *Wiśniowa Wola*. Na początku XVI w. dziesięcinę z łąn. km. i folw., wartości od 10 do 12 grzyw., dawano pleb. we Włoszczowie. Za konopną po 2 gr. z łąnu, zamiast mesznego dawali kmiecie kołędę po $1\frac{1}{2}$ gr. z łąnu. Wies nosi nazwę Wola (Łaski, L. B., I, 569). 571.) **W. Wiśniowska** al. *Wólka*, wś, pow. sandomierski, gm. i par. Wiśniowa, odl. od Sandomierza 35 w., ma 48 dm., 330 mk., 648 mr. W r. 1827 Wiśniowa Wólka ma 1 dm., 5 mk. Ob. *Wiśniowa*. 572.) **W. Witowska**, pierwotna nazwa miasteczka: *Końskowola*. 573.) **W. Władysławowska**, wś, pow. garwoliński, par. Wilga, ob. *Władysławowska Wola*. Spisy pob. z XVI w. nie podają żadnej Woli w par. Wilga. 574.) **W. Wodyńska**, pow. siedlecki, ob. *Wodyńska Wola*. 575.) **W. Wodzyńska**, wś, pow. ciechanowski, par. Sochocin, ob. *Wodzyńska*

Wola i Ojrzeń 4.) 576.) **W. Wojcieszkowa**, wś, pow. kozienicki, gm. i par. Sieciechów, ob. *Wojcieszkowa Wola*. W r. 1827 było 19 dm., 106 mk., par. Steżyca. 577.) **W. Wojska**, pow. rawski, par. Wysokienice, ob. *Wojska*. Na początku XVI w. obszar dworski należał do par. Kurzeszyn, kmiecy do par. Wysokienice. Dziesięcinę z łąn. folw. pobierał pleban w Kurzeszynie (Łaski, L. B., II, 292 i 549). Dziesięcinę z łąn. km., wartości do 5 grzyw., dawano kollegiacie łowickiej. 578.) **W. Wojstawska**, wś, pow. siedzki, par. Korzew. W r. 1827 było 11 dm., 103 mk. Ob. *Wojstawska Wola*. 579.) **W. Wólka**, wś i fol., pow. włodawski, gm. Turna, par. Sosnowica, odl. 20 w. na zach.-płd. od Włodawy. Posiada cerkiew paraf., szkołę początkową, 60 dm., 473 mk., młyn wodny. W r. 1827 było 40 dm., 273 mk. Folw. Wola Wól. z kol. wieczysto-czynszow.: Czerniów i Maryanka, rozl. w r. 1885 mr. 2084: gr. or. i ogr. mr. 210, łąk mr. 247, pastw. mr. 38, w kolon. czynsz. mr. 1574, nieuź. mr. 14; bud. mur. 1, drew. 19. Wś Wola Wól. os. 48, mr. 1669; wś Dębiny os. 15, mr. 195; wś Nowiny os. 28, mr. 348. 580.) **W. Worowska**, wś i fol., pow. grójecki, gm. Kobylin, par. Worów, odl. 2 w. od Grójca, ma 120 mk. W r. 1827 było 13 dm., 97 mk. W r. 1883 folw. Wola Wor. rozl. mr. 553: gr. or. i ogr. mr. 435, łąk mr. 37, past. mr. 48, nieuź. mr. 11; bud. mur. 2, drew. 15, pokłady torfu. Wś Wola Wor. os. 17, mr. 21. W r. 1576 Jan Osuchowski płaci tu od 4 łąn. km. (Pawin., Mazow., 231). 581.) **W. Wrzeszczowska**, wś i fol., pow. radomski, gm. Przytyk, par. Wrzeszczów, odl. 26 w. od Radomia, ma 26 dm., 246 mk. W 1827 r. było 21 dm., 145 mk. W r. 1886 fol. Wola Wrzesz. rozl. mr. 467: gr. or. i ogr. mr. 431, łąk mr. 24, nieuź. mr. 12; bud. mur. 1, drew. 8. Wś Wola Wrzesz. os. 20, mr. 372. Na początku XVI w. wś ta, zw. Szpotowa Wola, dawała z łąn. dwor. dziesięcinę, wartości do 2 grzyw., pleb. w Wrzeszczowie (Łaski, L. B., I, 661). W r. 1569 Anna Spothowa płaci tu od 10 łąn. km., 3 kom., 2 rzem. (Pawin., Małop., 313). 582.) **W. Wydrzyna** al. *Wydryna*, wś i fol., pow. noworadomski, gm. i par. Sulmierzyce, odl. 21 w. od Radomska, ma gorzelnię parową, przetwarzającą do 24000 kor. kartofli, trzy młyny wodne. W r. 1827 było 12 dm., 80 mk. Dobra Wola Wydrz. składały się w r. 1886 z folw.: Wydrzyna Wola, Józefina al. Walewice al. Sulmierskie i Bogumiłowice, nomenklatur: Ostrówek, Markowizna i Siewierzyna, rozl. mr. 3225: fol. Wydrzyna Wola gr. or. i ogr. mr. 553, łąk mr. 334, past. mr. 114, lasu mr. 1285, os. młyn. wiecz.-czynsz. mr. 37, nieuź. mr. 53; bud. mur. 12, drew. 45; płodozm. 14-pol., las nieurzadzony; fol. Bogumiłowice gr. or. i ogr. mr. 518, łąk mr. 38, past. mr. 5, nieuź. mr. 12; bud. mur. 2, drew. 10; płodozm. 13-pol.; fol.

Józefina gr. or. i ogr. mr. 248, łąk mr. 4, past. mr. 13, nieuź. mr. 9; bud. mur. 2, drew. 2; płodozm. 7-pol. Wś Wola Wydrz. os. 26, mr. 217; wś Kuźnica os. 22, mr. 347; wś Bogumiłowice os. 25, mr. 210; wś Łęczyska os. 11, mr. 137; wś Nowa Wieś os. 14, mr. 265; wś Piekary os. 18, mr. 184. Na początku XVI w. wś Wola dawała dziesięcinę na stół arcybiskupi, zaś pleb. w Sulmierzycach meszne po 1½ kor. owsa i 1½ kor. żyta z łąnu (Łaski, L. B., I, 491). W r. 1552 ze wsi „Wedrinyńska“ płaci Mikołaj Wolski od 6 os. na 4 łąn. i 1 młyna (Pawin., Wielkop., II, 284). 583.) **W. Wysoka**, fol., pow. skierniewicki, gm. Dębowa Góra, par. Żelazna, odl. 11 w. od Skierniewic, ma 40 mk. Fol. Wola Wys., w r. 1871 oddzielony od dóbr Żelazna, rozl. mr. 354: gr. or. i ogr. mr. 320, łąk mr. 27, past. mr. 2, nieuź. mr. 5; bud. mur. 3, drew. 2. W r. 1579 mają tu działają: Piotr 3 zagr. i Jakub Wolski 2 zagr. (Pawin., Mazowsze, 167). 584.) **W. Wysoka**, pow. gostyński, ob. *Wólka Wysoka*. 585.) **W. Wytycka** al. *Wólka*, wś, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn, ma 15 dm., 163 mk., 453 mr. W 1827 Wólka Wytycka ma 9 dm., 76 mk. 586.) **W. Zacharyaszowska**, wś i fol., pow. miechowski, gm. Michałowice, par. Korzkiew, odl. 30 w. od Miechowa. Leży na granicy od Galicyi. Fol. ma 182 mr. (132 roli, 50 nieuź.). W 1827 r. było 17 dm., 86 mk. W połowie XV w. wś Wola Zacharzowska, własność kapituły krakow., należy do par. Zielonki, ma 8 łąn. km., karcznię z rolą, dające dziesięcinę, wartości do 10 grzyw., wikaryi prebendy krakow. zwanej Głabinowska. Folw. kapitulny istniał przy wsi (Długosz, L. B., II, 148). W r. 1581 wś Wola Zach., w dzierżawie ks. Pilzna, płaci od 8½ łąn. km., 2 czynsz., 2 kom. bez bydła, 3 piekarzy (Pawin., Małop., 27). 587.) **W. Zadąbrowska**, w XVI w. *Wola Biskupska*, wś i fol., pow. turecki, gm. Grzybki, par. Jeziorsko, odl. od Turka w. 32. Wś ma 9 dm. a wspólnie ze wsią Retnicą 213 mk., fol. ma 2 dm., 41 mk. W r. 1827 było 10 dm., 86 mk. Na początku XVI w. łąny km. w Woli Biskupiej dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi, łąny folw. pleb. w Jeziorsku. W r. 1553 Wola Zadąbrowska ma 5 łąn. a 1576 r. 15 łąn. km. (Pawin., Wielkop., II, 222). 588.) **W. Zadubowska**, w niektórych spisach: *Wola Zabudowska*, wś, pow. pułtowski, gm. Somińska, par. Wyszaków. W r. 1827 było 2 dm., 26 mk. Spisy pobor. z XVI w. nie podają tej wsi. 589.) **W. Zadybka**, wś i fol., pow. garwoliński, gm. Kłoczew, par. Żelechów, odl. 28 w. od Garwoli, ma szkołę początkową, 44 dm., 464 mk. W 1827 r. było 39 dm., 245 mk. W r. 1885 folw. Wola Zad. rozl. mr. 845: gr. or. i ogr. mr. 561, łąk mr. 95, past. mr. 28, lasu mr. 132, w odpadkach mr. 9, nieuź. mr. 20; bud. mur. 4,

drew. 20; płodozm. 10-pol., las nieurządzony. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś Wola Zad. os. 46, mr. 639; wś Rybaki os. 4, mr. 46; wś Derlatka os. 12, mr. 239; wś Ochodno os. 23, mr. 363; wś Magazyn os. 4, mr. 66; wś Budziska os. 16, mr. 251; wś Boruciecha os. 14, mr. 186; wś Wygranka os. 6, mr. 100. W r. 1569 we wsi Wola Zadybska, w par. Żelechów, było 8 działów szlach. Andrzej Gołuchowski miał 10 łan. km.; Paweł Ranaehowski 7 pół łan.; 1/2 łanu pust., 2 zagr.; Błotnicka 4 półłanki, Holth, Korzyb i trzej Wolscy działły od 1/2 do 1 1/2 łanu km. i od 1 do 2 zagr. (Pawiuń, Małop., 334). 590.) **W. Zadzimska** al. *Zaleska*, na początku XVI w. *Wola Konopczyna*, wś, fol. i młyn, pow. sieradzki, gm. i par. Zadzim, odl. od Sieradza w. 26; wś ma 11 dm., 185 mk.; os. młyn. 1 dm., 8 mk.; fol. 4 dm., 8 mk. W r. 1827 wś Wola Zalewska, miała 18 dm., 142 mk. Na początku XVI w. Wola Konopczyna dawała dziesięcinę z łan. km. kolegiacie w Uniejowie, z dwor. pleb. w Zadzimiu. Kmiecie dawali pleb. tylko kołędę, po groszu z łanu (Łaski, L. B., I, 388). W reg. pobor. z 1552 Wolia Derslai seu Konop. ma 7 osad. na 2 1/2 łan. (Pawiuń, Wielk., II, 230). 591.) **W. Zagajkowa**, os., pow. nie-szawski, gm. Czamanin, par. Świerczyn, ma 4 mk., 83 mr. dwor. W 1827 r. było 9 dm., 53 mk., par. Chalno. 592.) **W. Zagojska**, wś, pow. pińczowski, gm. i par. Zagość. W 1827 r. było 64 dm., 388 mk. W połowie XV w. Wola, wś królewska, w par. Zagość, miała 17 łan. km., dających dziesięcinę, wartości do 15 grzyw., pleb. w Zagości (Długosz, L. B., II, 376). W r. 1579 Wolia Zagoczka, wś królewska, ma 8 os. na 4 łan., 1 kom., 2 ubog. (Pawiuń, Małop., 210). 593.) **W. Zagórska**, fol., pow. będziński, gm. Górnica, ma 1 dm., 8 mk., 20 mr. 594.) **W. Zagrodna**, wś, pow. konecki, gm. i par. Chlewska, odl. od Końskich 31 w., ma 53 dm., 327 mk., 328 mr. włośc. i 1 mr. dwor. W 1827 r. było 13 dm., 124 mk. W r. 1569 wś Wola Zagrodna, własność Chlewskich, płaciła od 6 zagr., 4 kom. (Pawiuń, Małop., 314). 595.) **W. Zakrzewska**, wś i fol., pow. radomski, gm. i par. Zakrzew, odl. 12 w. od Radomia, ma 18 dm., 217 mk. W r. 1827 było 18 dm., 105 mk. Dobra Wola Zakrz. składały się w r. 1885 z fol. Wola Zakrz. i Stefanów, rozl. mr. 975: fol. Wola Zakrz. gr. or. i ogr. mr. 393, łąk mr. 74, past. mr. 56, lasu mr. 206, nieuź. mr. 20; bud. mur. 6, drew. 15; płodozm. 7-pol., las nieurządzony; fol. Stefanów gr. or. i ogr. mr. 197, łąk mr. 10, nieuź. mr. 19; bud. mur. 1, drew. 2. Wś Wola Zakrz. os. 17, mr. 92. W r. 1569 Wojciech Podlodowski płacił tu od 4 łan., 4 zagr. (Pawiuń, Małop., 301). 596.) **W. Zakrzewska**, wś i fol., pow. sandomierski, gm. Klimontów, par. Goźlice, odl. od Sandomierza 25 w., ma 6 dm., 36 mk., 280 mr. dwor., 69 mr. włośc. W r. 1827 było

5 dm., 29 mk. Spisy pobor. z XVI w. nie podają tej wsi. 597.) **W. Zalewska**, w par. Zadzim, ob. *Wola Zadzimska*. 598.) **W. Zależna**, dawniej *Wola Opoczynska* al. *Miejska*, wś nad rz. Drzewiczką, pow. opoczyński, gm. i par. Opoczno. Jest to przedmieście Opoczna, złączone z miastem pod względem administracyjnym i kościelnym, ma 68 dm., 429 mk. i 285 mr. ziemi. Ludność zaliczona do klasy mieszczan. W r. 1827 było 44 dm., 269 mk. Według Lib. Ben. Łaskiego (I, 640) dawała dziesięcinę, wartości do 6 grzyw., kościołowi w Opocznie. Regestra pobor. z r. 1577 nie podają tej wsi. Jest tylko wtedy Wójtostwo opoczyńskie o 6 łan. 599.) **W. Zambrowska**, pow. łomżyński, gm. i par. Zambrów. Jest to właściwie przedmieście Zambrów. W r. 1578 było tu 35 łan. i 16 zagr. (Pawiuń, Mazowsze, 377). W 1827 r. było 35 dm., 245 mk. 600.) **W. Zamkowa**, w r. 1579 *Wola Regalis*, fol. nad rz. Rawką, pow. rawski, gm. Regnów, par. Rawa, ma 4 dm., 20 mk., 449 mr. (390 roli, 33 łąk). Leży tuż pod miastem. Wchodził w skład ststwa rawskiego. W r. 1877 oddzielony od dóbr Rawa. W r. 1827 był 1 dm., 15 mk. Na początku XVI w. łany km. dawały kościołowi w Rawie za dziesięcinę po 4 gr. zaś folw. dawał dziesięcinę snopową (Łaski, L. B., II, 294). W reg. pobor. z r. 1579 zwana: *Wola regalis*. 601.) **W. Zamkowa**, wś, pow. opatowski, gm. i par. Łagów, odl. od Opatowa 26 w., ma 55 dm., 327 mk., 449 mr. włośc. i 1 mr. dwor. W r. 1827 wś rząd., 29 dm., 215 mk. W r. 1578 Wola Zamkowa, wś bisk. krakow., płaci od 5 os., 2 1/2 łan., 2 rzem. (Pawiuń, Małop., 189). 602.) **W. Zaradzyska**, dawniej *Wola Rypultowska*, wś, fol. i kol., pow. łaski, gm. Widzew, par. Pabianice, odl. 19 w. od Łasku. Wś ma 24 dm., 262 mk., 519 mr.; fol. 3 dm., 7 mk., 210 mr. Prócz tego 145 mr. różnych właścicieli. Wola Zaradz. Nowa, kol., 24 dm., 149 mk., 140 mr. W 1826 r. było 13 dm., 138 mk. Ob. *Rypultowice*. Na początku XVI w. dawano dziesięciny kolegiacie łączyckiej a pleb. w Pabianicach tylko po koreu żyta z łanu (Łaski, L. B., I, 381). W r. 1552 Wola Rypultowska, zwana wtedy już Zaradzyska (Siradzyska także), ma 18 osad. i 13 łan. (Pawiuń, Wielkop., II, 238). 603.) **W. Zastawska**, wś, w par. Tuchowicz (pow. łukowski). W r. 1827 miała 8 dm., 46 mk. Obecnie nie istnieje. Spisy pobor. z XVI w. nie podają wsi tej nazwy. 604.) **W. Zatorowska**. Jest to druga nazwa wsi Kamienna Wola, w pow. koneckim. Wchodziła w skład ststwa radoszyckiego w r. 1765. 605.) **W. Ząbkowa**, wś, w par. Kamion (Praga). Wchodziła w skład ststwa warszawskiego w r. 1665. W r. 1580 Bartłomiej Zaliwski, chorąży liwski, dzierżawca, płacił ze wsi królewskiej od 12 łan., zaś Jan Markowicz, młynarz, od 4 kół młyn. i 1 łanu (Pawiuń, Mazowsze, 250). Dziś wś ta nosi

nazwę Ząbki. 606.) **W. Zbrożkowa** al. *Pijarska*, wś, pow. łowicki, gm. Lubianków, par. Waliszew, odl. 23 w. od Łowicza, ma 28 dm., 259 mk., 33 os., 1060 mr. (w tem 471 roli, 19 łąk, 538 past., 32 nieuż.). W r. 1827 było 16 dm., 163 mk. Na początku XVI w. wś ta, należąc do par. Waliszew, dawała dziesięcinę pleb. w Mąkolicach (Łaski, L. B., II, 225). W połowie XVI w. siedzą tu Zbrożkowie, mający liczne drobne działki. Od r. 1710 do 1865 wś ta była własnością collegium pijarów w Łowiczu. 607.) **W. Zdunkowska**, wś, pow. radzyński, gm. Suchowola, par. Czemierniki, ma 21 dm., 186 mk., 485 mr. Spisy pobor. z r. 1676 nie podają tej wsi. W r. 1827 Wólka Zdunkowska miała 14 dm., 116 mk. 608.) **W. Zduńska**, ob. *Zduńska Wola*. 609.) **W. Zmożna**, w XVI w. *Wola Smorzna*, wś i fol., pow. piotrkowski, gm. i par. Rozprza. Wś ma 11 dm., 136 mk., 126 mr.; fol. 4 dm., 8 mk., 552 mr. W r. 1827 wś Zmożna Wola miała 7 dm., 64 mk. Na początku XVI w. kmiecie dawali dziesięcinę na stół arcybiskupi, łany folw. pleb. w Rozprzy (Łaski, L. B., II, 191). W r. 1552 we wsi Wola Zmożna są drobne działki szlacheckie, ogółem 6 osad. na 3 łąn. km. (Pawin., Wielk., II, 252). 610.) **W. Żabia**, r. 1580 *Wola Wesoła*, wś i fol., pow. błoński, gm. Skuły, par. Ojrzanów, ma 179 mk., 449 mr. dwor. i 54 włośc. W r. 1827 było 20 dm., 187 mk. R. 1580 kasztelanowa krakowska płaci ztąd od 3½ łąn. i 1 zagr. z rolą (Pawin., Mazowsze, 298). 611.) **W. Żabia**, w XVI w. *Wola Gutowska* al. *Jankowska*, wś i fol., pow. radomski, gm. Błotnica, par. Jankowice, odl. 16 w. od Radomia, ma 15 dm., 119 mk., 305 mr. dwor. i 160 włośc. W r. 1827 było 7 dm., 70 mk. Istnieje na początku XVI w. p. n. Gutowska Wola (Łaski, L. B., I, 676). W r. 1569 Gutowska Wola Żabia al. *Jankowska* ma dwa działki: Andrzej Krocowski płaci od 5 łąn., 2 kom., Marcin Wolski od 2½ łąn., 1 zagr. (Pawin., Małop., 302). 612.) **W. Żabia**, wś, pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Abramowice. W r. 1676 wś Żabia Wola, w par. Zemborzyca, ma dwa działki. Teod. Kiełczewski płaci od 59 poddanych a Jan Żuchowski od 3 osób z rodziny i 4 dworskich (Pawin., Małop., 49a). 613.) **W. Żabia**, wś, pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Krężnica. W r. 1827 było 27 dm., 163 mk. 614.) **W. Żabna**, w r. 1674 *Wola Ossowa*, wś, pow. stopnicki, gm. i par. Kurozwęki, ob. *Ossowa Wola*. W r. 1827 Wola, w par. Kurozwęki, ma 10 dm., 137 mk. W r. 1674 płacą tu pogłowne od 88 poddanych. 615.) **W. Żarska**, w par. Bęczkowice, ob. *Wola Przerębska*. 616.) **W. Żelazowa**, wś i fol. nad rz. Utratą, pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Brochów. Leży o 4 w. na wsch.-płn. od Sochaczewa, ma 120 mk. W r. 1827 było 15 dm., 138 mk. Jest to miejsce urodzenia Fryderyka Chopina, który przyszedł tu na świat dnia 1 marca 1809 r. Ojciec wielkiego muzyka, Mikołaj, żonaty z Justyną Krzyżanowską, przebywał tu jako nauczyciel w domu hr. Skarbków, właścicieli wsi. Uczniem jego był Fryderyk hr. Skarbek, późniejszy powieściopisarz, profesor ekonomii politycznej na uniwersytecie warszawskim. W r. 1894 w dniu 14 października, w obec przybyłych z Warszawy przedstawicieli świata artystycznego, literackiego i licznie zgromadzonej ludności okolicznej, odbyło się odsłonięcie pomnika wzniesionego w pobliżu domu, w którym Chopin przyszedł na świat. Wzniesiony ze składek pomnik, przedstawia obelisk żelazny, z popiersiem artysty, okolony ozdobną kratą. Pod popiersiem podpis: „F. Chopin“ i lata urodzenia i zgonu. Opisy i rysunki pomnika, tudzież uroczystości całej pomieściły wszystkie pisma warszawskie, a głównie Tyg. Illustr. i Echo muzyczne. W r. 1885 fol. Wola Żel. i Mokas lit. N. rozl. mr. 476: gr. or. i ogr. mr. 401, łąk mr. 18, past. mr. 6, lasu mr. 27, nieuż. mr. 24; bud. mur. 11, drew. 12; płodozm. 6 i 12-pol., młyn wodny, pokłady torfu. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Wola Żel. os. 7, mr. 2; wś Chodaków os. 9, mr. 144; wś Budy Żelazowskie os. 7, mr. 107; wś Lipianka os. 2, mr. 14; wś Towiany os. 5, mr. 39. W r. 1579 Mikołaj Żelazo płaci z Woli Żelazowej od 2 łąn. km. a Piotr Żelazo od 1 łąnu (Pawin., Mazowsze, 144). 617.) **W. Żelechowska**, wś i fol., pow. garwoliński, gm. i par. Żelechów, ma 68 dm., 374 mk., 788 mr. W 1827 r. było 34 dm., 210 mk. W r. 1569 płaci tu Ciołek od 12 łąn. km. (Pawin., Mazowsze, 334). 618.) **W. Żółkiewska**, wś, pow. krasnostawski, ob. *Wólka Żółkiewska*. 619.) **W. Żukowska**, pow. siedlecki, ob. *Wólka Żukowska*. 620.) **W. Żulińska**, wś, pow. chełmski, gm. i par. Pawłów. 621.) **W. Życińska**, wś i fol. nad rz. Pilicą, pow. noworadomski, gm. i par. Maluszyn, odl. 21 w. od Radomska, ma 21 dm., 198 mk. W r. 1827 było 16 dm., 97 mk. Dobra Wola Życ. składały się w r. 1888 z fol. Wola Życ. i Błonie rozl. mr. 716: fol. Wola Życ. gr. or. i ogr. mr. 337, łąk mr. 40, past. mr. 15, lasu mr. 148, nieuż. mr. 21; bud. drew. 8, las nieurządzony; fol. Błonie gr. or. i ogr. mr. 37, łąk mr. 56, pastw. mr. 13, nieuż. mr. 6; bud. drew. 3. Wś Wola Życ. os. 18, mr. 207; wś Błonie, os. 10, mr. 121. Na początku XVI w. wś Wola, w par. Maluszyn, dawała dziesięcinę z łąn. km. na stół arcybiskupi (Łaski, L. B., II, 211). W r. 1552 wś Wola Życińska, w par. Żytne, płaciła od 6 os. i młyna (Pawin., Wielkop., II, 277). 622.) **W. Życka**, wś, pow. garwoliński, gm. Trojanów, paraf. Korytnica, ma 29 dm., 60 mk., 380 mr. W r. 1827 było 20 dm., 144 mk. W r. 1569 wś królewska Wola Życzka, należąca do ststwa stężyckiego, miała 10 łąn.

km. i 4 zagr. (Pawin., Małop., 339). 623.) **W.** *Zydowska*, wś, pow. stopnicki, gm. Chmielnik, par. Kije. W 1827 r. było 19 dm., 193 mk. W r. 1579 Andrzej Gołuchowski płaci tu od 11 os., 2³/₄ łan., 3 chałup., 2 ubog. (Pawin., Małop., 219): 624.) **W.** *Żydowska* al. *Żydowa*, pow. radomski, par. Bukowno, ob. *Wola Laskowa*. 625.) **W.** *Żytowska*, wś, pow. łaski, gm. Wymysłów, par. Górka Pabiańska, ma 20 dm., 201 mk., 439 mr. włośc.; kol. 1 dm., 4 mk., 2 mr. dwor. W 1827 r. było 11 dm., 120 mk. W reg. pobor. z XVI w. nieznana. Nazwę otrzymała od pobliskich Żytowic. 626.) **W.** *Żyzna* al. *Żyznowa*, pow. stopnicki, gm. i par. Szydłów. W 1827 r. było 25 dm., 228 mk. W r. 1579 wś królewska, ma 6 os. na 3 łan., 1 zagr. (Pawin., Małop., 224).

Br. Ch.

Wola 1.) wś nad rz. Szczarą, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Orla, okr. wiejski i dobra, hr. Uruskich, Stukały, o 62 w. od Lidy, 13 dm., 94 mk. (w 1865 r. 38 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Dworce, o 49 w. od Brześciea, 737 dzies. ziemi włośc. 3.) **W.**, mko i dobra w pobliżu Niemna, pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. Łunna, o 46 w. od Grodna, 665 mk., przeważnie żydów, synagoga, dom modlitwy żyd., garbarnia. Do mka należy 14 dzies. Dobra, własność Wiktorji Krzywickiej, mają z fol. Siemaszkowszczyzna i Wiktoryn 1037 dzies. (670 pod zabud. i roli, 137 łąk i pastw., 141 lasu, 89 nieuż.). 4.) **W.**, wś, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Kossów, o 57 w. od Słonima, 430 dzies. ziemi włośc. (191 łąk i pastw., 10 lasu, 27 nieuż.). 5.) **W.**, wś, tamże, w 2 okr. pol., gm. Różana, o 40 w. od Słonima, 605¹/₂ dzies. ziemi włośc. 6.) **W.**, wś, tamże, w 4 okr. pol., gm. Pacowszczyzna, o 50 w. od Słonima, 142¹/₂ dzies. ziemi włośc. 7.) **W.**, osada, tamże, o 49 w. od Słonima. 8.) **W.**, wś, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Biskupice, o 2 w. od Wołkowyska, 186 dzies. ziemi włośc. 9.) **W.**, ferma, tamże, własność Szyrajowych, 183 dzies. (40 lasu, 11 nieuż.). 10.) **W.**, osada, tamże, 95¹/₂ dzies. (15 łąk i pastw., 16 nieuż.); własność Bałwanowiczów. 11.) **W.**, dobra, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żorany, o 9 w. od Telsz, własność Józefowiczów, mają 269 dzies. (38 lasu, 120 nieuż.). 12.) **W.**, folw., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siemkowo, odl. o 30 w. od Mińska. 13.) **W.**, fol. nad rz. Śmierć, lew. dopł. Prypeci, pow. mozyrski, w 4 okr. pol. lenińskim, gm. Łachwa (o 12 w.), par. katol. dawniej Łachwa, obecnie Dawidgródek, o 30 mil prawie od Mozyrza, przy dr. z Woli Krasnej do Łachwy. 14.) **W.** *Horoszkowa*, wś, w dawnym starostwie mielnickim, ob. *Mielnik* (t. VI, 347). 15.) **W.** *Krasna*, wś nad bezim. dopł. Śmierci, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. lenińskim, gm. Łachwa (o 16 w.), odl. przeszło 200

w. od Mozyrza, ma 39 osad. Na północ od W.-K. leżą niezmierne błota Hryczyńskie (ob. *Hryczyn*). 16.) **W.** *KucHECKA*, wś, ob. *KucHECKA Wola*. Do podanych tam wiadomości dodajemy, że leży o 90 w. od Pińska, ma szkołę wiejską. Cerkiew św. Paraskiewii z r. 1760, fundacyi Samuela Ordy, posiada z dawnych zapisów 1³/₄ włóki; około 1000 parafian. Filia p. w. św. Andrzeja w Pierekalu, fundacyi Terleckich w r. 1760. Niegdyś była to królewsczyzna, trzymana przez królowę Bonę. 17.) **W.** *Mała*, wś nad Szczarą, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Kuryłowicze, o 43¹/₂ w. od Słonima, 546 dzies. ziemi włośc. 18.) **W.** *Nowa*, wś, pow. sokólski, ob. *Nowa Wola* 1) i *Wola ZasiDRZańska*. 19.) **W.** *Słoniewska*, wś, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol., gm. Niechniewicze, ma 12 osad; miejscowość bezleśna, falista, grunta urodzajne. 20.) **W.** *Święta*, wś na prawach miasteczka, z zarządzeniem gminnym, w pow. pińskim, odl. o 56 w. od Pińska; ob. *Święta Wola*. 21.) **W.** *Wielka*, wś nad Szczarą, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Kuryłowicze, o 47 w. od Słonima, 11 dm., 84 mk., cerkiew, młyn wodny, 500 dzies. ziemi włośc. 22.) **W.** *ZasiDRZańska*, wś nad rz. Sidrą, zapewne w dzisiejszym pow. sokólskim (może dzisiejsza Wola Nowa). W sporze o sianożęć „Strzałkowszczyznę“, którą Łukasz Hrynkiewicz, klucznik grodzieński, wymienił u brata swego Bohdana, dawszy mu w zamian część na Dowspudzie. Sianożęć tą „ludzi gospodarskie zasidrzanie“ zabierają jako własną, zajmują staw jego, rybę w nim łowią. Na to odpowiedzieli „osoczni“, że sianożęci po obu brzegach rz. Sidry do nich należą, aż do „toje Woli ZasiDRZańskoje, kotoryje wolanie poczali wstutowati w tyje naszi senożeti, za dozwoleciem lesniczych“ (1539 r. z 11 Nov. Akta grodzień. ziemskiego sądu, XVII, str. 57—8). *J. Krz.—A. Jel.*

Wola, rzeczka, w pow. kowelskim, pr. dopływ Wyżwy (pr. dopł. Prypeci). Bierze początek z dwóch strug, z których jedna wypływa z jeziora Piasecznego.

Wola 1.) nieistniejąca obecnie pod tą nazwą wś, w pow. kowelskim, w okolicach Mielnicy. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. należy do Mielnicy Aleksandra Siemaszki, podkomorzego włodzimierskiego, który płaci z łąk z 5 dym. półłank., 3 ogr. po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyn., 68). 2.) **W.**, przedm. mta, pow. Równe (ob. t. IX, 821). 3.) **W.** al. *Wólka Makarowa*, wś niegdyś, w pow. rówieńskim, na płu. od Sieniania. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. sioło zamku stepańskiego ks. Konst. Ostrogskiego, który płaci z łąk z 3 dym. półdworz., 3 ogród. W 1583 r. tenże wnosi z Wólki Makarowej również z 3 dym. i 3 ogr. (Jabłonowski, Wołyn., 40, 83). 4.) **W.**, karczma przy drodze z Michałówki do Worobijówki, w pow. uszyckim, gm. Rachnówka, par. Dunajo-

wce. 5.) **W. Andruskiego** al. *Wolica Andruhy*, ws niegdyś, w pow. kowelskim, na pñ.-wsch. od Kowla. Podług reg. pobor. pow. włodziemskiego z 1577 r. należy do Niesuchojeży kn. Romana Sanguszki, który płaci z tąd z 3 dym. półdworz., 2 ogr. W 1583 r. *Wolica Andruhy* należy do Turyska kn. Romana Sanguszki, który płaci z 3 dym., 4 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 45, 89). 6.) **W. Babińska**, ob. *Desirówka*. 7.) **W. Bielska**, ws, pow. łucki, gm. Wola Bielska, o 115 w. od Łucka, 103 dm., 1041 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła ludowa, młyn wodny, gorzelnia, browar piwny. 8.) **W. Boża**, ws, pow. kowelski, na pñ.-wsch. od Wyżwy. 9.) **W. Bytyńska** (w dok.), pow. dubieński, ob. *Wolica*. 10.) **W. Cezarówka**, ws nad Kahorłykiem Suchym, pow. kaniowski, w 1 okr. pol., gm. i par. praw. Prycki Wielkie (o 5 w.), odl. o 37 w. od Kaniowa, ma 306 mk. (w 1863 r. 543 dusz). Podług Pochilewicza stanowi część wsi Krasnopólki (ob.). 11.) **W. Czerecka**, ws niegdyś, w pow. łuckim, w okolicach Włodzimierzca. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do Czartoryska kn. Michajłowej Czartoryskiej, sęciny żytomierskiej, która płaci z tąd z 15 dym., 11 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 89). 12.) **W. Długa**, ws, pow. łucki, na pñ.-zach. od Włodzimierzca a na pñ.-wsch. od Rafałówki. 13.) **W. Dolmatowska** al. *W. Dolmatówka*, nieistniejąca ws, w pow. włodziemskim, leżała na pñ.-zach. od Włodzimierza. Podług reg. pob. pow. włodziemskiego z 1583 r. była w części w zastawie Matfieja Łaniewskiego, który płaci z 2 ogr. w częściej należy do Jacka Tuliczowskiego, płacącego od 5 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 117, 118). 14.) **W.** al. *Wolica Dubieńska*, sioło we włości kowelskiej, następnie uroczysko przy wsi Wołoszki, pow. kowelski, na pñ.-wsch. od Kowla. Podług reg. pobor. pow. włodziemskiego z 1588 r. własność Kiryła Zubezowskiego, horodniczego łuckiego, który z Dubna, W. D. i Wołochów płaci z 12 dym., 6 ogr., 1 koła dorocz., 1 popa, 1 bojar. (Jabłonowski, Wołyń, 121). 15.) **W. Falimicka**, pow. włodziemski, ob. *Wolica Falimicka*. 16.) **W. Gadomska**, zwykle *Gadomka* zwana, część wsi Krasnopólka (ob.), w pow. kaniowskim. Własność dawniej Zenona Hołowińskiego, następnie Aleksandra Nejmana. 17.) **W. Hrymiacza**, dziś *Hrymiacze*, ws nad Puciówką (Putyliwnią), pow. łucki. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do włości zamku ołyckiego ks. Michała Czartoryskiego, ssty żytomierskiego, który płaci z tąd od 8 ogrod. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 47). 18.) **W. Kluska**, pow. kowelski, ob. *Wólka*. 19.) **W. Kołodeżńska**, pow. kowelski, ob. *Wólka Kowelska*. 20.) **W. Kołodziska**, dziś *Kołodno*, ws nad dopł. Słuczy, pow. rówieński, w pobliżu granicy pow. owruckiego, gm. Wryry. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do Czarto-

ryska kn. Michajłowej Czartoryskiej, która płaci z tąd od 5 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 89). 21.) **W. Komarowa**, przysiołek wsi Ośmihowicze, t. j. w dzisiejszym pow. włodziemskim, na pñ. od Kisielina. 22.) **W. Kotowa** al. *Kotowa* (mylnie), dziś *Kotów*, ws, pow. łucki, gm. Romanów, na wschód od Łucka a na pñ.-wsch. od Ostrożca. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. własność kn. Jurya Woronieckiego, który z Woli Kołowej płaci z 2 dym., 1 ogr. 6 gr. W 1583 r. przysiołek Kotowa Wola należy do Janusza z Zbaraża Woronieckiego, który wnosi z tąd z 4 dym., 2 ogr., 2 komor. (Jabłonowski, Wołyń, 53, 94). 23.) **W. Krasna**, ws, pow. kowelski, na wschód od Smidzina. Podług reg. pobor. pow. włodziemskiego z 1583 r. należy do Wyżwy kn. Andrzeja Kurbskiego i Jarosławskiego, który płaci z 5½ Jan., 7 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 121). 24.) **W. Krasna**, ws nad rzeką Korinin, dopł. Styru, pow. łucki, na pñ.-zach. od mka Kołki a na pñ. od wsi Ośnicy. 25.) **W. Krzywca**, ws nad bezim. rzeką, pow. starokonstantynowski, gm. Teofilpol, 72 dm., 391 mk., kaplica. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z r. 1570 własność Stefana Szumskiego. Pobór oddzielnie niewykazany. W 1583 r. należy do Gorajskiego, który płaci z 7 dym., 7 ogr., 2 podsus. (Jabłonowski, Wołyń, 30, 144). 26.) **W. Kukulska** al. *Okno*, obecnie *Okońsk*, ws, pow. łucki, na pñ.-zach. od wsi Kukle. 27.) **W. Lubaczowska**, dziś *Lubachy*, ws, pow. łucki, na wschód od Rafałówki. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do Czartoryska kn. Michajłowej Czartoryskiej, sęciny żytomierskiej, która płaci z tąd z 5 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 89). 28.) **W. Mirkowska**, prawdopodobnie dziś *Marków* al. *Markowicze*, ws nad Styrem, pow. włodziemski, na pñ.-zach. od Horochowa. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. własność Stanisława Juwalskiego, wojskiego oświęcimskiego, który płaci z 9 dym., 2 rzemieśln. (Jabłonowski, Wołyń, 99). 29.) **W. Mokra**, przedmieście Ostroga. 30.) **W. Mokra**, ws nad Horyniem, pow. ostrogski, gm. Nowo Malin, par. praw. Żemelińce (o 3 w.), ma 71 dm., 557 mk. Posiada cerkiew filialną drewnianą, p. w. Zwiastowania N. M. P., niewiadomej erekcyi, uposażoną 33 dzies. ziemi z nadania dziedziczki wsi ks. Teofili z Jabłonowskich Sapiężyny w 1794 r. 31.) **W. Nowosiedzi**, ws, niegdyś, w pow. łuckim. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do Czartoryska kn. Michała Czartoryskiego, który płaci z tąd z 20 dym. po 6 gr., 20 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 45). 32.) **W. Ozierska**, dziś *Oziery* (*Jeziro*), ws, pow. łucki, na pñ.-zach. od mka Kołki a na wsch. od wsi Andruhy. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do Czartoryska kn. Michała Czartoryskiego, który płaci z tąd z 6 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 45). 33.)

W. Podfilipska, pow. kamieniecki, ob. *Dobrowola*. 34.) **W. Pożaryszcze**, wś, pow. łucki, ob. *Rożyszcze*. 35.) **W. Roksycka**, pow. rówieński, ob. *Niewirków*. 36.) **W. Rudzińska**, prawdopodobnie dzisiejsza wś *Rudno*, nad Mielnicą, pow. kowelski, na wschód od Mielnicy. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do Mielnicy Aleksandra Siemaszki, kaszt. braclawskiego, który płaci z 5 dym., 3 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 87). 37.) **W.** al. *Wólka Sadowska*, wś, pow. włodzimierski, na pograniczu pow. łuckiego, na pń.-zach. od wsi Sadowa, niegdys dobra biskupów łuckich. 38.) **W. Szyszczynska**, wś niegdys, w okolicach Wyżwy, t. j. w dzisiejszym pow. kowelskim, na pń.-zach. od Kowla. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1583 r. należy do Wyżwy kn. Andrzeja Kurbskiego i Jarosławskiego, który płaci ztąd z 7 dym., 3 ogr., 3 rzem. (Jabłonowski, Wołyń, 121). 39.) **W. Sitnia**, obecnie *Sitnica*, wś, pow. łucki, na pń.-zach. od mka Kołki. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego należy do Niesuchojeży kn. Romana Sanguszki, który płaci z 5 dym. półdworz., 5 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 65). 40.) **W. Sucha**, obecnie *Suchowola*, wś, pow. łucki, na pograniczu pow. dubieńskiego, na pńd. od Łucka a na wschód od Radomyśla. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do Targowicy kn. Koreckiej, wwdziny wołyńskiej, która płaci ztąd z 6 dym. po 4 gr. 2 ogr. po 2 gr., 1 bojarzyna 24 gr. W 1583 r. własność Antoniego Jałowickiego, płaci od 5 dym., 4 ogr., 1 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 50, 93). 41.) **W. Sucha**, jedno z sześciu przedmieść Ostroga. 42.) **W. Sucha**, przedmieście mka Lachowce, w pow. ostrogi, nad Horyniem, ma 99 dm., 811 mk. prawosł. i 20 katol., zarząd okręgu policyjnego i urząd gminny. Posiada cerkiew p. w. Pokrowy N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1778 r. i uposażoną 33 dzies. ziemi. Właściciel posiadł. większej J. Borysow. 43.) **W. Sucha**, wś niegdys, w okolicach Czeniewa, t. j. w dzisiejszym pow. włodzimierskim, na pńd. od Włodzimierza. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1570 r. należy do Stanisława Demańskiego, który z części W. S. i Czerniewa płaci z 4 włók, półdworz. 10 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 24). 44.) **W. Szymkowa**, prawdopodobnie dzisiejsze *Szymkowce*, wś, pow. krzemieniecki, na pograniczu od Galicyi (pow. zbaraskiego). Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. własność Balcera Czertnerza, który płaci z 3 dym., 3 ogr., 3 komer. (Jabłonowski, Wołyń, 144). 45.) **W. Tulichowska**, wś niegdys, około Zielinowa, t. j. w pow. włodzimierskim, na pńd.-zach. od Włodzimierza. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. Paszkowski płaci z części W. T. z 1 dym. 10 gr., 2 ogr. po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 72). 46.) **W. Wolskiego** al. *Brezkowce*, ob-

Korsuń (t. V, str. 39). 47.) **W. Wolosowa** al. *Wosowa*, prawdopodobnie dzisiejsza *Wolosówka*, wś nad Stochodem, pow. włodzimierski, na pń.-wsch. od wsi Ośmihowicze. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. należy do Łokacz kn. Romana, który płaci ztąd z 4 dym. półdworz. W 1583 r. należy do Bereska ks. Fiedora Romanowicza, który wnosi z 4 dym., 4 kom. (Jabłonowski, Wołyń, 66, 125). 48.) **W. Wosowa** ob. *Wolosowa*. 49.) **W. Zachodnia**, pow. włodzimierski, ob. *Wólka Dulibska*. 50.) **W. Żmoczka**, widocznie dzisiejsza *Zmuczka* al. *Zmudcza*, wś, pow. kowelski, na pńd.-wsch. od Mielnicy. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. należy do Mielnicy p. Aleksandra Siemaszko, podkomorzego włodzimierskiego, który płaci ztąd z 8 dym. półłank., 3 ogr. po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 68). *J. Krz.*

Wola 1.) wzgórze (554 mt. n. p. m.), na obszarze wsi Kamionka Wielka, w pow. grybowskim. 2.) **W. Żebracka**, wzgórze (417 mt.), na lew. brzegu Dunajca, na obszarze wsi Połom Mały, w pow. brzeskim.

Wola 1.) grupa domów w Piątkowy, pow. rzeszowski, ob. *Piątkowa*. 2.) **W.**, część przedmieścia Czudeckiego, pow. rzeszowski, ob. *Przedmieście Czudeckie*. 3.) **W.**, wólka do Swoszowy, pow. pilzneński, składająca się z 48 dm., i 260 mk. Ob. *Swoszowa*. 4.) **W.**, wólka do Wierzechosławic, pow. tarnowski, składa się z 62 dm., 323 mk., ob. *Wierzechosławice*. 5.) **W. Albinowska**, przys. do Wietrznego w pow. krośnieńskim, położony na południowy wschód od tej wsi, na lewym brzegu Jasiela, w pobliżu drogi z Dukli (4-5 klm. na pń.) do Zręcina. 6.) **W. Antoniuwska**, przys. do Antoniowa, w pow. tarnobrzezskim, leży na północ od tej wsi, nad starym łożyskiem Sanu, blisko ujścia tej rzeki do Wisły. Graniczy na zach. z Dąbrówką, na pń. z Orzechowem a na zach. z Zalesiem. 7.) **W. Batorska**, właściwie *Botorska* al. *Boturzyńska*, wś, w pow. bocheńskim, ma 2498 mk. i 490 domów, rozrzuconych grupami między Wisłą a póln. krawędzią puszczy niepołomskiej. Grupy chat noszą nazwiska: Hylne, Kępiany, Kozlica, Ruskie i Tarnówka. Przez wieś prowadzi droga z Niepołomic (6 klm.) do Dziewina, gdzie się łączy z gościńcem salinarnym z Bochni do Sierosławic. Pos. większa (rządowa) dzieli się na dwa korpusy tabularne, mające razem 1189 mr. obszaru, przeważnie lasu sosnowego; pos. mn. ma 1538 mr. roli, 876 mr. łąk, 338 mr. past. i 46 mr. lasu. Wś ta zwała się pierwotnie Czyste Brzegi. Wspomina ją akt erekcyi kościoła par. w Niepołomicach (Kod. dypl. pol., III, 228). W połowie XV w. nosi już nazwę Wola i jest własnością Boturzyńskiego. Łany km. dają dziesięcinę bisk. krakow. (Długosz, L. B., II, 164). W r. 1581 (Pawliń., Małop., 63) wś ta, zwana Wola Boturzyńska, należała do zamku niepołomickiego;

miała $5\frac{1}{2}$ łan. km., 4 zagr. z rolą. 3 komor. z bydłem, 2 bez bydła, rybitwę i 2 rzemieślników. Należy do par. w Niepołomicach. Jest w tej wsi szkoła ludowa. Graniczy na zach. z Mszęcinem, na wsch. z Wolą Zabierzowską, na pld. z puszczą a na pln. z Wisłą. 8.) **W.** al. *Wólka Bielinińska* al. *Bielinińska*, ws, w pow. niskim, składająca się z 41 dm. i 199 mk. rzym.-kat., leży na praw. brzegu Sanu, przy drodze z Ulanowa (4 klm.) do Leżajska. Graniczy na pln. z Bielincem, na wschód z Glinianką i Bukowiną a na pld. z Bieliniami. 9.) **W.** *Bliższa al. Mała*, ws w pow. łańcuckim, licząca 68 dm. i 379 mk. (179 męż., 200 kob.) rzym.-kat., leży 4 klm. na północ od Łańcuta, między potokiem Głuchówką, tworzącym granicę od Łańcuta, a Wisłokiem. Pos. tabularna (ordynacyi łańcuckiej) ma 7 dm. i 62 mk. (26 męż., 36 kob.) rzym.-kat. wyznania i 542 mr. 409 sąż. kw. roli; pos. mn. 748 mr. roli, 89 mr. łąk i ogr., 88 mr. pastw. i 30 mr. lasu. 10.) **W.** *Błażowska*, os. dom. w Błażowy Górnej, pow. rzeszowski, leży nad pot. Wolskim, dopł. Struga z lew. brzegu, na pln.-zach. od Błażowy. 11.) **W.** *Bobrowska*, ws, w pow. ropezyckim, tworząca wspólną gminę administracyjną z Bobrową (ob. t. I, 265) składa się z 44 dm. i 234 mk. Leży na lew. brzegu Wisłoki, przy drodze z Głowaczowa do Przeclawia, na pln. od Bobrowy. Na mapie Kummersberga jest oznaczona jako Wolica Bobrowska. Na pln. graniczy z Korzeniowem, na zach. z Nagoszynem. 12.) **W.** *Bolechowska*, część Bolechowic, w pow. krakowskim, składa się z 10 dm. i 69 mk. rzym.-kat., leży na pln. od Bolechowic, blisko granicy królestwa polskiego. 13.) **W.** *Borkowska*, wólka do Borka Nowego, w pow. rzeszowskim, leży na pld.-wsch. od tej wsi, nad pot. Wołoskim, dopł. Struga, przy gościńcu z Tyczyna do Błażowy; liczy 39 dm. i 195 mk. 14.) **W.** *Brzeźnicka*, część wsi Brzeźnicy w pow. ropezyckim, składa się z 41 dm. i 223 mk. rz.-kat., leży na praw. brzegu Wielopólki. Graniczy na pln. z Wolą Pustkowską, na pld. z Paszezyną, na zach. z Brzeźnicą a na wschód z lasami sosnowymi. 15.) **W.** *Brzosteczka* al. *Brzostkowa*, ws w pow. pilzneńskim, nad pot. Słoną, praw. dopł. Wisłoka, na wschód od mtk. Brzostka (par. kat.), ma przys. Łęg, liczący 3 dm. Osada obejmuje 75 dm. i 414 mk. rzym.-kat. Posiadłość tabularna (funduszu religijnego) ma ogółem 159 mr., przeważnie lasu. Domy są zabudowane w dolinie potoku, 301 mt. n. p. m.; ku północy podnosi się poziom w górze lesistej Smarżów do 441 mt. bezwzględnej wysokości, ku wschodowi i południu w niższe pagórki. Graniczy na pld. z Opanówką, na pln. z Bączalką i Smarżową, na zach. z Brzostkiem, na wschód z dużymi lasami. Istniała na początku XVI w. i należała do klasztoru tynieckiego. Było tu 14 kmieci. Sołtys miał folwark i 2 kmieci. 16.) **W.** *Brzyska*, pow.

łańcucki, ob. *Brzyska Wola*. 17.) **W.** *Buchowska*, ws, w pow. jarosławskim, w równinie na lew. brzegu Sanu, naprzeciw ujścia Lubaczówki, 8.5 klm. na pld. od Sieniawy, należy do par. rzym.-kat. w Gniewczynie, a gr.-kat. w Górzycach. Ma 99 dm. i 553 mk. (393 rzym.-kat., 132 gr.-kat. i 30 żyd. 1). Obszar tabularny dzieli się na dwa korpusy. Część ks. Witolda Czartoryskiego ma ogółem 6 mr., część ordynacyi łańcuckiej 36 mr. Graniczy na pln. z Górzycami, na pld. z Pełkińską Wólką, na zach. z Jagiełłą (ob. t. I, 431). 18.) **W.** *Budyńska*, wólka wsi Zwiernika, w pow. pilzneńskim, leży koło Budynia, śród lasu, 10 klm. na pld.-zach. od Pilzna. 19.) **W.** *Chorzelska*, ws w pow. mieleckim, licząca 38 dm. i 213 mk. (193 rzym.-kat., 20 izr.), leży wśród lasów sosnowych, resztek puszczy sandomierskiej, na wschód od Trześni (ob. t. I, 634). 20.) **W.** *Cicha*; z os. Bilikówka, ws w pow. rzeszowskim, leży na pld. od Głogowa, przy gościńcu do Rzeszowa, graniczy na pln. z Zabójką a na pld. z Rogoźnicą; liczy 50 dm. i 248 mk. (232 rzym.-kat., 9 izr.). 21.) **W.** *Cieklińska*, ws w pow. jasielskim, par. rzym.-kat. w Cieklinie, gr.-kat. w miejscu, z drewnianą cerkwią. Ws liczy 54 dm. i 317 mk. (10 rzym.-kat., 300 gr.-kat. i 7 izr.). Leży nad Lasową, potokiem uchodzącym z praw. z brzegu do Ropy, przy gościńcu z Górki do Żmigrodu, na pld. od Cieklina. Graniczy na zach. z Bednarką, na wsch. z Dobrynią, na pld. z Foluszem (ob. t. I, 683). 22.) **W.** *Czerwona z Czercami* (92 dm., 561 mk.) i *Scieżkami* (28 dm., 117 mk.), jest dużą wsią, liczącą ogółem 240 dm. i 1444 mk (727 męż., 717 kob.), 964 gr.-kat., 443 rzym.-kat. i 37 izr. Leży na praw. brzegu Sanu, przy gościńcu z Sieniawy (4 klm.) na pld. od Jarosławia. Wólka Czercze może pierwotnie Czernice, leży na północ obok Gajd, Scieżki jeszcze dalej ku północy, w pobliżu wsi Dobry. 23.) **W.** *Dalsza* al. *Wielkowola*, ws w pow. łańcuckim, 6 klm. na pln. od Łańcuta, na praw. brzegu Wisłoka, przy ujściu Głuchówki, składa się z 141 dm. i 755 mk. Graniczy na zach. z Bliższą Wolą, na wsch. z Białobrzegami a na pld. z Dębiną. 24.) **W.**, część Dąbrówki, w pow. brzozowskim (ob. t. I, 938). 25.) **W.** *Dębińska z Dwojanowem*, ws, w pow. brzeskim, położona nad Złockim potokiem, dopływem Uszwicy, na północnej stronie gościńca z Wojniczka do Brzeska, liczy z Wólką Dwojanowem (30 dm., 163 mk.) i obszarem tabularnym (15 dm., 118 mk.) wogóle 85 dm. i 491 mk. (242 męż., 249 kob.), między nimi zaś 467 rzym.-kat. i 24 izrl. Pos. tabularna (Edm. Jastrzębskiego) wynosi wogóle 225 mr. 1412 sąż. kw. roli; pos. mn. 412 mr. Graniczy na pld. z Jastwią i Dębniem, na wsch. z Perłą, na zach. z Jadownikami Górnymi a pln. z Maszkienicami. 26.) **W.** *Dębowiecka*, ws w pow. jasielskim, na pld. od Dębowa, nad potokiem uchodzącym z lew. brze-

gu do Wisłoki. Graniczy na płu. z Dębowcem, na zach. przez lasy z Duląbką i Cieklinem, na pld. z Dobrzynią i Zawadką a na wsch. z Załężem. Ma 106 dm. i 580 mk., 568 rzym.-kat. (par. w Dębowcu) i 12 izr. Odl. od Dębowca 3·5 klm. Pos. tabularna (A. Stawiarskiego) ma 225 mr. 27.) **W. Dobranowska**, przys. Dobranowie, w pow. wielickim (ob. t. II, 68). **W. Domatkowska**, wś, w pow. kolbuszowskim, na zach. od Domatkowa (ob. t. II, 15), 7 klm. na pld.-wsch. od Kolbuszowy, składa się z 39 dm. i 232 mk. rzym.-kat. Pos. tabularna (hr. Potockich) ma 151 mr. Graniczy na płu. z Brzezówką, na zach. z Huciskiem, a na pld. z Hutą. 29.) **W. Drwińska**, wś w pow. bocheńskim, w nizinie nadwiślańskiej, na lew. brzegu Raby, w pobliżu jej ujścia do Wisły. Przy wsi wólka Zielona. Par. rzym.-kat. w Mikuszowicach. Sama Wola ma 65, Zielona 19 dm., razem 84 dm. i 454 mk. rzym.-kat. We wsi szkoła ludowa. Pos. tabularna (rządowa) wynosi 3 mr. 1182 sąż. kw.; pos. mn. 436 mr. roli, 110 mr. łąk i ogr. i 119 mr. pastw. Wieś istniała już za Długosza (L. B., I, 77) i była w owym czasie posiadłością Dobiesława Kmity. Miała 4 łany kmiece i karcznię z rolą. W r. 1581 (Pawin., Małop., 59) wchodzi w skład starostwa niepołomickiego, ma 5 łan. km., 2 komor. z bydł., 3 komor. bez bydła i karcznię z ćwiercią łąnu. Graniczy na pld. z Bieńkowicami, na zach. z Drwiną, na płu. z Niedarami. 30.) **W. Duchacka**, wś w pow. wielickim, przy gościńcu z Podgórze (3·7 klm.) do Wieliczki, między Bonarką (stacja kolei), Łagiewnikami, Piaskami Wielkimi, Prokocimem i Płaszowem. Składa się wraz z obszarem większej posiadłości z 58 dm. i 400 mk.: 377 rzym.-kat. i 23 izr. Pos. tabularna (K. Bielińskiej) ma 278 mr. obszaru; pos. mn. 290 mr. 31.) **W. Dulecka** al. *Wólka Dolecka*, wś, w pow. mieleckim, na pld. od Radomyśla (1·5 klm.) a na wsch. od Doleczy, graniczy na pld. ze Zdziarcem a na wsch. z Rudą. Liczy 70 dm. i 320 mk.: 308 rzym.-kat. i 21 izrl. Posiadłość tabularna składa się z 83 mr., przeważnie lasu.; pos. mn. podana wraz z Doleczą (ob. t. II, 215). 32.) **W. Dylągowska**, część Dylągówki, w pow. rzeszowskim, nazywana także *Wólka*, leży na płu. od wsi, ma kapliczkę, p. w. św. Antoniego i składa się z 24 dm. i 122 mk. (ob. t. II, 246). 33.) **W. Dydniańska**, wólka do Dydni, w pow. brzozowskim, liczy 18 dm. i 115 mk. rzym.-kat. Leży pod lasem, na pld.-wsch. od Dydni, rozłożonej na lew. brzegu Sanu. 34.) **W. Filipowska**, wś, w pow. chrzanowskim, par. rzym.-kat. w Tęczynku, leży nad pot. Krzczówką, 5·5 klm. na pld.-wschód od Krzeszowic, przy drodze do Chrzanowa. Od zachodu i pld. otacza osadę las. Liczy wraz z obszarem tabularnym 185 dm. i 1261 mk.: 1249 rzym.-kat. a 12 izrl. Posiadłość tabularna (hr. Potockich) ma 914 mr, przeważnie lasów (800 mr.); pos. mn. 958 mr. roli.

Granicy na płu. z Filipowicami, na wsch. z Tęczynkiem. 35.) **W.**, przyl. do Gawłuszowie, leży u samego ujścia Wisłoki do Wisły, między temi rzekami (ob. t. II., 480). 36.) **W. Golezowska** al. *Wólka*, w pow. mieleckim, jest osadą, liczącą 9 dm., położoną na zach. od Golezowa, na lew. brzegu Wisłoki. 37.) **W. Golego**, wś w pow. tarnobrzeskim, przy gościńcu z Mielca do Baranowa, nad Wisłą, 4 klm. na pld. od Baranowa. Obszar tabularny jest podzielony na dwie części: pierwsza (Stanisł. Dolańskiego) ma 308 mr., druga (Mojżesza Siegla) 10 mr.; pos. mn. ma ogółem 401 mr. W r. 1505 (Pawin., Małop., 457) była ta wieś atynencją klucza baranowskiego Stanisława Kurozwęckiego; w 1578 (ibid. 200) własność Andrzeja Leszczyńskiego, liczyła 40 kmieci na 19³/₄ łan., softys miał 2 kmieci na 2 łanach, 1/2 łąnu było pustego; prócz tego 2 zagr. z rolami, 4 komor. bez bydła i 1 rzemieślnik (ob. t. II, 670). Wś liczy 196 dm. i 1006 mk. (512 męż., 498 kob.), 957 rzym.-kat. a 49 izrl. 38.) **W. Górecka**, wś, stanowi wspólną gminę administracyjną z Górkami, w pow. brzozowskim, składa się z 32 dm. i 148 mk. Leży na pld. od Górek, u źródłówek potoku, wzn. 388 mt. n. p. m. Graniczy na zach. z Jaćmierzem na pld. z Bazanówką i Strachociną, na wsch. przez lasy z Grabownicą i Paszkówką. Korpus tabularny (Willnera) ma 212 mr., w połowie lasu. 39.) **W. Górzeńska**, wś w pow. liskim, w górach, nad Tyskówką, dopł. Wilkowyjki, uchodzącej z lew. brzegu do Solinki; składa się z 31 chat w zwartej dolinie potoku, ma 184 mk.: 162 gr.-kat., 15 rzym.-kat. i 7 żyd. Pos. tabularna (Ant. Tysszkowskiego) ma 113 mr. roli, 21 mr. łąk, 58 mr. pastw., 214 mr. lasu. Graniczy na pld. z Radziejową i Tyskową, na zach. z Steżnicą, na płu. Górzanką a na wsch. z Bukowcem. 40.) **W. Gręboszowska**, wś, w pow. dąbrowskim, składająca się z 75 dm. i 422 mk.: 409 rzym.-kat. a 13 izr., leży na praw. brzegu Wisły, między Gręboszowem (ob. t. II, 808) a Kozłowem. Pos. tabularna (Jadw. hr. Kwileckiej) ma ogółem 284 mr. 41.) **W. Jasienicka**, wś w pow. brzozowskim, o 1 klm. na zach. od Jasienicy, w dolinie potoku górskiego, 341 mt. n. p. m. Pos. tabularna (Zofii hr. Załuskiej) składa się z 382 mr., prawie samego lasu. Ob. *Jasienicka Wola*. 42.) **W. Jastkowska** al. *Wólka*, część wsi Jastkowice, w pow. tarnobrzeskim. Wchodzi w skład ordynacji rozwadowskiej ks. Lubomirskich. 43.) **W. Jaworowa**, część wsi Sekowa Wola, w pow. sanockim, ma 46 dm. i 256 mk.: 224 gr.-kat., 32 rzym.-kat. Ob. *Sekowa Wola*. 44.) **W. Justowska**, ob. *Justowska Wola*. 45.) **W. Kąkolowska**, wólka, licząca 44 dm. i 255 mk., tworzy wspólną gminę administracyjną z Kąkolówką, w pow. rzeszowskim (ob. t. III, 943). 46.) **W. Komborska**, wś, pow. krośniński, z przys. Budy Wolskie, leży na pld. od Woli Jasienickiej, na

samej granicy powiatu, w okolicy górzystej i lesistej. Cała osada ma 77 dm. (z czego na Budy, wysunięte ku zachodowi, wypada 17) i 507 mk. rzym.-kat., prócz 5 izrael. Pos. tabularna (Maryi Szeliskiej) składa się z 702 mr. lasu. Graniczy na pld. i zach. z Kłapówką. Ob. *Kombornia*. 47.) **W. Kosnowa**, wś. w pow. sądeckim, ob. *Kosnowa* (t. IV, 476). 48.) **W. Kozia**, wólka do wsi Lipiny, w pow. pilzneńskim, liczy 48 dm. i 260 mk., leży na pln.-zach. od Pilzna (5 klm.), przy drodze z Łęk Dolnych do Lipin. 49.) **W. Krecowska**, wś w pow. sanockim, liczy wraz z obszarem tabularnym 40 dm. i 225 mk.: 192 gr.-kat., 26 rzym.-kat. i 7 izrl., leży w okolicy górskiej i lesistej, 7-5 klm. na póln. od Tyrawy Wołoskiej, par. rzym.-kat. w Mrzygłodzie. Pos. tabularna (Anny Strzeleckiej) ma 331 mr. Graniczy z Krecowem (ob.). 50.) **W. Krogulecka**, wś, w pow. sądeckim, składa się z 43 dm. i 304 mk. rzym.-kat., leży na praw. brzegu Popradu, 5 klm. na pld.-wsch. od Starego Sącza. Par. w Barcicach. Pos. tabularna (Jana Liebiga i Spółki) ma 702 mr. lasu, pos. mn. 546 mr. 51.) **W. Królewska**, część wsi Olszany, w pow. sądeckim, liczy 15 dm. i 104 mk. Ob. *Olszana*. W r. 1581 Wolica, w par. Podegrodzie, własność Garnysza, ma 4½ lan. km. Dokument króla Kazimierza z r. 1311 (?), wątpliwej autentyczności, dotyczący się założenia wsi Królówka Wola, na 60 lan., prędeżyby można odnieść do Królówki pod Bochnią, niż do tej wsi (ob. Kod. Małop., II, 290, 292). 52.) **W. Kurowska**, wś, w pow. sądeckim, ma 26 dm. i 229 mk.: 222 rzym.-kat. i 7 izr. Par. rzym.-kat. w Wielogłowach. Leży na praw. brzegu Dunajca, 8-5 klm. na pln. od Nowego Sącza. Pos. tabularnej nie ma, mniejsza ma 291 mr. roli, 29 mr. łąk, 108 mr. past. i 10 mr. lasu. W r. 1581 wś ta, własność bisk. krak., ma 7½ lan. km., 1 sołtysi, 1 zagr. bez roli, 2 kom. bez bydła (Pawiań., Małop., 135). 53.) **W. Krzemieniecka**, część wsi Krzemienica, w pow. łańcuckim, leży na pln. stronie gościńca z Łańcuta do Rzeszowa. 54.) **W. Laskowa**, wś w par. Szezuczyn. Jest to dzisiejsza *Laskówka Delastowska*, w pow. dąbrowskim. W r. 1579 Fryd. Bonar płaci tu od 12 zagr. z rolą, 1 ubog. 55.) **W. Leśna** al. *Głogowska*, pow. rzeszowski, składa się z kilku chat, zbudowanych na pln.-wsch. od Głogowa. 56.) **W. Lubecka**, wś w pow. pilzneńskim, leży na zach. od Lubezy, nad pot. Lubeckim, uchodzącym z lew. brzegu do Wisłoki. Składa się z 85 dm. i 508 mk.: 502 rzym.-kat. i 6 izrl. Pos. tabularna dzieli się na trzy części, ma 13 dm. i 96 mk.: 50 rzym.-kat. a 46 izr. Część pierwsza (Plucińskiej) ma 152 mr., druga (Chrapusty) 271 mr., trzecia (Kulikowskiego) 103 mr. Ob. *Lubecka Wola*. W r. 1540 Jan Słuzowski ma tu 24 kmieci, płacących 6 grzyw. czynszu, karczmę dającą 2½ grz., miarę piwa; 36 kor. owsa dają kmiecie a prócz tego kury, jaja. Jest dwór, folwark, sadzawka. Oceniona wś na 300 grzyw. W r. 1581 Piotr Słuzowski płaci od 8 os., 1 lanu (7½); 3 zagr., 1 kom., 4 ubog., 1 rzem., zaś Tomasz Słuzowski od 9 os., 2 lan. (4½), 1 zagr., 1 chał., 2 kom., 2 ubog., 1 rzem. (Pawiań., Małop., 258 i 544). 57.) **W. Łużańska**, wś w pow. gorlickim, wraz z obszarem dwor. ma 88 dm. i 483 mk.: 478 rzym.-kat. a 5 izr., leży nad dopływem Bieśnika, uchodzącego do Biały z praw. brzegu, ma stację kol. żel. (10 klm. na wsch. od Stróżów a 17 klm. na zach. od Biecza) i należy do par. w Łużny. Pos. tabularna (dr. Alfreda Kaliny) ma 540 mr., druga część 4 mr. W r. 1581 (Pawiań., Małop., 111) jako atyn. Łużny należała do Zofii Brańskiej, miała 3 łany km., zagrodę z rolą, 2 komor. z bydłem, 2 bez bydła i karczmę. Graniczy na wsch. z Mszanką, na zach. z Szalową, na pln. z Łużną, na pld. zaś ma lasy na wzgórzu, zwane Bieśnikami, wzn. 695 mt. n. p. m. 58.) **W. Maćkowa**, wś, pow. liskim, tworzy wspólną gminę administracyjną z Leszczowatem, leży na pld.-wsch. od tej wsi, nad pot. Uniaszką, uchodzącą pod Berechami Dolnymi z lew. brzegu do Strwiąża. Chaty (37) ciągną się w zwartej dolinie potoku ulicą, wzn. od 535 do 515 mt. n. p. m., podczas gdy na wschodzie dział wodny lesisty „Wolańska Kiczera“ sięga do 610 mt. a dział zachodni do 393 mt. Osada ma 225 mk. Graniczy na pln. zach. z Leszczowatem, na zach. z Romanową Wolą, na pld. z Łodyną a na wsch. z Liskowatem. 59.) **W. Mała**, pow. pilzneński, ob. *Mała Wola*. 60.) **W. Mała Głowaczowa**, pow. ropezycki, ob. *Straszęcin*. 61.) **W. Matyaszcowa**, wś, w pow. liskim, położona nad Wołosianką, potokiem, który pod nazwą Bereżnicy wpada z lewego brzegu do Sanu. Wraz z obszarem tabularnym ma 39 dm. i 262 mk. (132 męz., 130 kob.), z tych zaś 53 rzym.-kat., należących do parafii w Hoczwi, 189 gr.-kat., należących do par. w Bereskach i 20 izrael. Pos. tabul. (Felicyi Bałowej) wynosi 388 mr. 1296 sąż. kw. obszaru. Graniczy na zach. z Żernicą Wyższą, na wsch. z Myszkowem, na pln. z Bereskami. 62.) **W. Marcinkowska**, wś, w pow. sądeckim, stanowi wspólną gminę administracyjną z Marcinkowicami (ob. t. IV, str. 106), ma 28 dm. i 85 mk., leży nad pot. Zadziele, uchodzącą z lew. brzegu do Dunajca. Graniczy na zach. z Krasnym Potokiem, na pln. z Chomranicami, na zach. z Kłęczanami. 63.) **W. Mędrzechowska**, ob. *Mędrzechowska Wola*. 64.) **W. Michowa**, miasteczko, w pow. liskim, ob. *Michowa Wola* (ob. t. IV, 318). 65.) **W. Mielecka**, wś w pow. mieleckim, ob. *Mielecka Wola* (ob. t. IV, 339). 66.) **W. Mieszkowska**, wś, w pow. bocheńskim, 8 klm. na pld.-zach. od Wiśnicza, jest od zachodu zasłonięta lasistymi wzgórzami i liczy wraz z obszarem tabularnym 45 dm. i 301 mk.: 283 rzym.-kat., należących do par. w Pogwizdo-

wie a 18 izrl. Ma dwie wólki wysunięte ku zachodowi a liczące po 6 chat, Królową Górę i Wichracz. Pos. tabularna (Konrada Grosza) ma 319 mr., pos. mniejsza 301 mr. W r. 1581 (Pawin., Małop., 60) liczyła 4 łany km, 2 zagr. z rolą, 1 komor. z bydłem a 2 bez bydła. Ob. *Sieradzka*. 67.) **W. Niżna** al. *Jaśliska*, wś, w pow. sanockim, ma par. gr.-kat. z cerkwią mурowaną, leży w okolicy górskiej, lesistej, w zwartej dolinie Jasiela, wzn. 474 mt. n. p. m., o 3·7 klm. na pld. wsch. od Jaślisk. Składa się z 85 chat i ma 546 mk. gr.-kat. Pos. tabularna (biskupstwa przemyskiego rzym.-kat.) ma 524 mr., przeważnie lasu, pos. mn. 1848 mr. Graniczy na pln. z Polanami, na wsch. z Moszczańcem, na pld. z Wolą Niżną. Parafia gr.-kat. należy do dekanatu jaśliskiego, dyec. przemyskiej, obejmuje Wolę Wyższą. Uposażenie parocha składa się z 80 mr. roli, 18 mr. łąk, 83 mr. pastw. i 178 zlr. dodatku. 68.) **W. Ociecka**, wś w pow. ropczyckim, licząca 61 dm. i 363 mk. rzym.-kat., tworzy wspólną gminę administr. z Ocieką. Leży nad pot. Ocieką, praw. dopł. Wisłoki. 69.) **W. Orzechowska**, wólka do wsi Orzechówki (ob.), w pow. brzozowskim, liczy 69 dm. i 407 mk.: 401 rzym.-kat. a 6 izrl. 70.) **W. Ostrębowska**, wólka do Koszyce Małych, w pow. tarnowskim, leży na pld. od Koszyce Małych, w międzyrzeczu Biały i Dunajca, wzn. 272 mt. n. p. m. Składa się z 21 dm. i ma 117 mk. Graniczy na pld. z Rzychową a na zach. z Błoniem. 71.) **W. Otałęzka**, wś w pow. mieleckim, na praw. brzegu Wisły, na pln. wsch. od Otałęża, ma 104 chat. i 505 mk.: 470 rzym.-kat. a 35 izrl. W 1578 r. (Pawin., Małop., 201) było w tej osadzie (Wolia Otaleska) 12 kmieci na 6 łan., 3 zagrod. z rolami, komornik z bydłem i 2 bez bydła. Posiadłość tabularna (hr. Andrzeja Potockiego) ma 177 mr. Par. rzym.-kat. w Czerminie, odl. o 5 klm. 72.) **W. Pietrusza**, wś, w pow. jasielskim, ob. *Pietrusza Wola*. 73.) **W. Piotrowa**, wś, w pow. sanockim, w okolicy górskiej i lesistej, 3·5 klm. na pld. od Bukowska, u źródeł pot. Bukowicy, ciągnie się długą ulicą nad pot., utworzona z 45 chat, ma 308 mk.: 281 gr.-kat., 21 rzym.-kat. i 6 izrl. Pos. tabularna (F. Gniewosza) ma 622 mr., pos. mn. 847 mr. Należy do par. rzym.-kat. w Bukowsku a gr.-kat. w Karlikowie. Graniczy na pln. z Bukowskim, na pld. z Przybyszowem, na wsch. z Karlikowem. Na zach. ma duże lasy, pokrywające dział wodny Wisłoka i Sanu, zwane Bukowcem. 74.) **W. Piskulina**, wś, w pow. sądeckim, o 4 klm. na pln. zach. od Łącka, u stóp góry Okrąg (610 mt.), u źródeł Czarnej Wody, wpadającej pod Łąckiem z lew. brzegu do Dunajca (ob. t. VIII, 230). Teraz pos. tabularna (55 mr.) jest własnością gminy, nienależącej już do związku administr. z Zagorzynem. Wś ma 36 dm., 256 mk. rzym.-kat., należących do par. w Łącku. Osada była wła-

snością klasztoru klarysek w Starym Sączu i w 1581 (Pawin., Małop., 130) miała 2 łany kmiecio i 1 łan sołtysi. 75.) **W. Pławska**, wś, w pow. mieleckim (ob. t. VIII, 280), teraz samoistna gmina, liczy 71 dm. i 325 mk.: 308 rzym.-kat. a 22 izrl. W r. 1578 wś królewska, miała 11 os., 5½ łan. km., 4 kom. 1 biedn. (Pawin., Małop., 203). 76.) **W. Podlazańska**, wś, w pow. wielickim, przy drodze z Wieliczki do Gdowa (5·3 klm.), w okolicy pagórkowatej, pokrytej małymi górami, ma wraz z obszarem tabularnym 19 dm. i 118 mk. rz.-kat., należących do par. w Łazanach. Pos. tabularna (Jul. i Ew. Brzezińskich) ma ogółem 187 mr. roli; pos. mn. 78 mr. Graniczy na pln. z Łazanami, na wsch. z Grajowem, na zach. z Jawczycami a na pld. ze Stawkowicami. 77.) **W. Podgórska** al. *Pogórska*, pow. tarnowski, ob. *Pagórska Wola*. 78.) **W. Postołowska**, wś, w pow. liskim, w zgięciu Sanu, 2·8 klm. na pln. od Liska, przy drodze z Liska do Sanoka, liczy 48 dm. i 334 mk.: 312 gr.-kat., 28 rzym.-kat. i 4 izrl. Pos. tabularna (Edm. hr. Krasieckiego) ma 451 mr. Graniczy na wsch. z Liską Posadą, Ob. *Postołowska Wola*. 79.) **W. Pozowska**, dawniejsza nazwa wsi Wólka Pełkińska w pow. jarosławskim. 80.) **W. Przemysłowska**, pow. brzeski, ob. *Przemysłowska Wola*. 81.) **W. Pustkowska**, wś, w pow. ropczyckim, tworzy jedną gminę administracyjną ze wsią Pustków (ob.). 82.) **W. Pyszynska**, pow. niski, ob. *Pyszynica*. 83.) **W. Radłowska**, wś, pow. brzeski, ob. *Radłowska Wola*. 84.) **W. Radziszowska**, wś, pow. myślenicki, nad rz. Skawina, przy gościńcu ze Skawiny (8 klm.) do Kalwaryi Zembrzydowskiej i przy linii dr. żel. Skawina-Sucha. Ma parafię rzym.-kat. z kościołem drewnianym niewiadomej erekcyi (dek. skawinowski) i szkołę ludową. Liczy 320 dm. i 1697 mk.: 1656 rzym.-kat. a 41 izrl. Pos. tabularna (Wiktorji hr. Dębińskiej) ma ogółem 41 mr. obszaru, pos. mn. 2339 mr. Ob. *Radziszów*. 85.) **W. Rafałowska**, wś, pow. rzeszowski, ma par. rzym.-kat. z kościołem drewnianym, składa się ze wsi i wólek: Działy (28 dm.), Grodziska (10 dm.) i Tomaszówki (29 dm.); liczy razem z obszarem więk. pos. 151 dm. i 788 mk.: 775 rzym.-kat. i 13 izrl. Pos. tabularna (Ign. Jaworskiego) ma wogóle 435 mr.; pos. mn. 1164 mr. Parafię założyła Anna z Pilezy Opalińska, starościna leżajska, dziedziczka Tyczyna, Zalesia i Woli Rafałowskiej w r. 1587. Parafia (dek. rzeszowski) obejmuje także wieś Zabratówkę. Wola leży 15 klm. na pld. wsch. od Rzeszowa i tyleż na wsch. od Tyczyna, nad pot. Chmielnikiem, uchodzącym z praw. brzegu do Struga. Okolica jest podgórska i lesista. Graniczy na pln. z Cierpiszem Górnym, na wsch. z Handzlówką, na pld. z Błędową a na zach. z Chmielnikiem. Ob. *Tyczyn*. 86.) **W. Raniżowska**, wś, w pow. kolbuszowskim, ob. *Raniżowska Wola*. 87.) **W.**

Romanowa, przys. do Dźwiniacza Dolnego, w pow. liskim, na pñ. zach. od wsi, graniczy z Serednią. Ob. *Romanowa Wola*. 88.) **W. Rogowska**, wś, pow. dąbrowski, ob. *Rogowska Wola*. 89.) **W. Rozwieniecka**, pow. jarosławski, ob. *Rozwieniecka Wola*. 90.) **W. Rusiecka**, wólka do Branice, w pow. krakowskim, liczy 5 dm. i 183 mk., leży na lew. brzegu Wisły, na zach. leżą wólki: Chałupki i Holendry, na pñ. Stryjów, a na wsch. Przylasek Wyciązki i Przylasek Rusiecki. 91.) **W. Rusinowska**, wś, pow. kolbuszowski, ob. *Rusinowska Wola*. 92.) **W. Rzeczycka**, wś, pow. tarnobrzeski, ob. *Rzeczycka Wola*. 93.) **W. Rzeplińska**, pow. jarosławski, wólka do Rzeplina (ob.), liczy 16 dm. i 86 mk. Pos. tabularna (Zygm. Pinelesa) ma 211 mr. lasu. 94.) **W. Rzędzińska**, wś, pow. tarnowski, ob. *Rzędzińska Wola*. 95.) **W. Sękowa al. Seńkowa**, wś, w pow. sanockim, ob. *Sękowa Wola*. 96.) **W. Skrzydlańska**, wś, pow. limanowski, wokolicy podgórskiej i lesistej, nad pot. dopł. Stradomki, przy gościńcu z Dobry do Gdowa, na pñ. zach. od Skrzydłej. Par. w Wiśniowy. Wś ma 52 chat i 332 mk. rzym.-kat. Pos. tabularna (Zyg. Pruszyńskiego) ma 606 mr., w połowie lasu, pos. mn. 473 mr. W r. 1581 Pieniążkowa płaci tu od $3\frac{1}{4}$ łan. km. Graniczy na pñ. z Przenoszą, na pñ. z Kasiną Wielką, na wsch. z Węglówką. 97.) **W. Sokolowa**, ob. *Sokolowa Wola*. 98.) **W. Stankowska**, wś, pow. sądecki, stanowi wspólną gminę administr. ze Stankową, liczy 28 dm. i 160 mk. rzym.-kat. Ob. *Stankowa 2.* 99.) **W. Stróska**, wś, w pow. brzeskim, nad. pot., dopł. Dunajca z praw. brzegu, na pñ. od Stróż a pñ.-wsch. od Zakluczyna (3 klm.), jest od południa zakryta wzgórzami lesistymi, ze szczytami: Dębina (475 mt.), Ukrzyże (503) i Mogiła (493 mt.) i składa się z 94 dm., 531 mk. rzym.-kat. Pos. tabularna (Justyny Benoe) wynosi 208 mr. lasu, pos. mn. 1121 mr. 100.) **W. Strońska al. Wolica**, ob. *Stronie 2.* 101.) **W. Szczucińska**, wś, pow. dąbrowski, o 2 klm. na pñ. wsch. od Szczucina, na praw. brzegu Wisły, liczy z wólką Czekaj (8 dm., 20 mk.) i obszarem tabularnym (10 dm., 67 mk.) 36 dm. i 235 mk.: 220 rzym.-kat. a 15 izr. Pos. tabularna wynosi 581 mr. Graniczy na pñ. z Łęką Zabiecką, na pñ. z Świdrówką, na wsch. z Czółnowem. W r. 1579 (Pawiań, Małop., 234) była własnością Stanisława Niedowickiego i miała 8 kmieci i 2 łany. Ob. *Szczucińska Wola*. 102.) **W. Tarnowska**, wś, w pow. tarnobrzeskim, ob. *Tarnowska Wola*. 103.) **W. Turebska al. Wólka**, wś, stanowiąca wspólną gminę administr. z Turbią, pow. tarnobrzeski, leży na lew. brzegu Sanu, na pñ. od Turbi, a na pñ. zach. od Majdanu Zbydniowskiego. Ma 79 dm. i 476 mk. rzym.-kat. Ob. *Turbia*. 104.) **W. Wadowska**, wś, w pow. mieleckim, w równinie nadwiślańskiej, nad pot. Breniem. Do związku administr. wsi należą wólki: Bór (37 dm., 175

mk.), Kosówka (40 dm., 231 mk.), Różnica (21 dm., 119 mk.), Smyków (22 dm., 113 mk.), Państwiska (14 dm., 84 mk.). W ogóle jest w gminie 312 dm. i 1475 mk.: 1429 rzym.-kat. a 46 izrl. Na obszarze większej posiadłości, z osadami: Kądzielną, Wierzechowiny, Podkanie, Zalesie i Kosówka 8 dm. i 90 mk.: 83 rzym.-kat. a 7 izrl. We wsi szkoła 3 klas. Wola Wad. graniczy na pñ. z Jamami, na zach. z Suchym Gruntem, na pñ. z Załużem, na wsch. z Wampierzowem, Wadowicami Dolnymi i Izbiskami. 105.) **W. Węgierska**, wś w pow. jarosławskim, w okolicy lesistej, pagórkowatej, nad pot., dopł. Mleczki, 8·7 klm. na pñ. od Pruchnika, wśród obszernych lasów. Wraz z obszarem tabularnym (Kl. hr. Szembekowej), mającym 1177 mr., prze-ważnie lasu, liczy 84 dm. i 546 mk.: 527 rzym.-kat., 12 gr.-kat. i 7 izrl. Graniczy na pñ. z Węgierką. 106.) **W. Wielka**, w XVI w. *Wola Górská*, wś, z przyl. *Wolą Małą* i *Zawierzbem*, pow. ropczycki, nad Wielkim potokiem, uchodzącym z pot. Grabinami z lew. brzegu do Wisłoki. Wólka Mała Wola leży przy drodze z Wiewiórki do Dębicy a Zawierzbie (12 dm., 78 mk., nad samą Wisłoką, na wsch. od Straszęcina. Wś cała ma 134 dm. i 716 mk.; 693 rzym.-kat., należących do par. w Straszęcinie i 23 żyd. Pos. tabul. (Edw. hr. Raczyńskiego) ma 57 mr., pos. mn. 998 mr. Graniczy na pñ. z Straszęcinem, na pñ. z Wiewiórką, na zach. z Borową, a na wsch. z Górą Motyczną i Żyrakowem. Istniała już w połowie XVI w. w par. Straszęcina, p. n. Wola Górská. Miała 2 łany km., dające dziesięcinę bisk. krak., folw. rycerski (Długosz, L. B., II, 261). 107.) **W. Wieruszycka**, wś, pow. bocheński, ob. *Wieruszycka Wola*. 108.) **W. Wileza**, część wsi Podborze, w pow. mieleckim, na pñ. od Podborza, graniczy na zach. z Wadowicami Górnymi, na pñ. z Piątkowicami, a na wsch. z częścią Grzybowa. 109.) **W. Wilcza**, wś, w pow. kolbuszowski, ob. *Wilcza Wola*. 110.) **W. Wołodzka**, część wsi Wołódz w pow. brzozowski, leży na wzgórzu (434 mt.), na pñ. wsch. od Wołodzia, wśród lasów, gdy sama wieś Wołódz zbudowana jest na praw. brzegu Sanu, na wzn. 274 mt. n. p. m. Wola składa się z 34 dm., ma 191 mk.: 180 gr.-kat., 7 rzym.-kat. i 4 izrael. Par. rzym.-kat. w Dylągowy a gr.-kat. w Siedliskach. 111.) **W. Wyżna** i *Niżna*, wólki, do Mystkowa w pow. grybowski. W. Wyżna liczy 23 dm. i 155 mk., W. Niżna ma 15 dm., 92 mk. rzym.-kat. 112.) **W. Wyżna**, wś, pow. sanocki, par. rzym.-kat. w Jaśliskach, gr.-kat. w Woli Niżnej, leży u źródeł Jasiela, w Karpat, blisko granicy węgierskiej. Ma osadę domową Sołtystwo, leżącą na wzn. 314 mt. i cerkiew drewnianą. Graniczy na pñ. z Wolą Niżną, na pñ. wsch. z Rudawką. Liczy 48 dm. i 320 mk.: 311 gr.-kat., 2 rzym.-kat. i 7 izrl. Pos. tabularna (biskupstwa łacińskiego o przemy-

skiego) wynosi 461 mr. lasu; pos. mn. ma 1478 mr. 113.) **W. Zabierzowska**, wś, w pow. bocheńskim, do której należą wólki: Brzeźówka (19 dm., 112 mk.), Chałupki (51 dm., 265 mk.), Floga (34 dm., 184 mk.), Nowa Wieś (36 dm., 196 mk.), Psiarka (3 dm., 20 mk.), Skotnica (50 dm., 280 mk.), Zakrzewice (27 dm., 131 mk.), liczy w ogóle z obszarem tabularnym (funduszu religijnego) 249 dm. i 1326 mk.: 1301 rzym.-kat., 5 prot. i 11 żyd. Leży na praw. brzegu Wisły, granicząc na zach. z Wola Batorską, na płd. z Zabierzowem a na wsch. z lasem Groblą, częścią puszczy niepołomskiej. Fund. religijny ma tutaj 9 mr. Par. rzym. kat. w Zabierzowie. W połowie XVI w. wś ta, w par. Wawrzyńczyce, należała do bisk. krakow. Dziesięcinę z 6 łan. km. wartości do 6 grzyw., pobierał wikaryusz z prebendy Wawrzyńskiej (Długosz, L. B., II, 175). 114.) **W. Żarczycka**, wś, w pow. łańcuckim, nad pot. Łowiskiem i Tarlaką, przy ujściu ich do Trzebośny, dopł. Saau z lew. brzegu. Leży w równinie piaszczystej, pokrytej sosnowym borem, resztką puszczy sandomierskiej. Wś bardzo rozległa, ma wólki i osady: Kołocznia, Perlaki i Smycze (39 dm.), Łomy i Flisy (23 dm.), Zagaje (24 dm.). W ogóle jest 593 dm. i 2905 mk. (prócz 77 żyd.) rzym.-kat. Pos. tabularna (ordynacji łańcuckiej) ma 659 mr. roli, 118 mr. łąk, 3 mr. ogrodu, 53 mr. pastw., 924 mr. lasu, 4 mr. moczarów i stawów, 7 mr. nieuz. i 4 mr. parcel budowl., ogółem 1773 mr.; pos. mn. 3353 mr. roli, 608 mr. łąk i ogr., 689 mr. pastw. i 473 mr. lasu. Parafia należy do dyec. przemyskiej, dekanatu leżajskiego. Kościół drewniany. Wś graniczy na płd. z Brzozą Królewską i Wolką Niedźwiecką, na zach. z Górnem i Łowiskiem, na półn. z Łętownią, na wsch. z Hueiskiem. Wś obecna powstała z dwu Wól. Pierwsza, starsza, istniała już na początku XVI w. i dawała dziesięciny biskupowi przemyskiemu, które Piotr z Chrzastowa, biskup (1435—1452) ustąpił kustoszowi katedry. Spustoszona przez Tatarów, na początku XVI w. stała pustkami. Dopiero w 1578 r. Stefan Batory nadaje Piotrowi Żarczyckiemu, za zasługi brata, który zginął w walce pod Tezewem, w czasie wyprawy gdańskiej, sołtystwo, z obowiązkiem osadzenia wsi nad rz. Trzeboswicą i potokami: Trzeboszowem i Kołaciną, na 16 łanach, między wsiami: Łętownią i Szarzyną. We wsi ma założyć parafię z kościołem i wyznaczyć dla plebana 1 łan. Sołtys otrzyma 4 łany, ma prawo założyć młyn swój na Trzebośnicy, w którym cała ludność wsi obowiązana będzie mleć zboże; zbudować karcznię i wyznaczyć jej pół łanu a na skrawkach obszaru, po wymierzeniu łanów kmiecych, osadzić swych zagrodników. Ciekawą bardzo i bogatą w wyściagi z dokumentów historię wsi i kościoła par. skreślił ks. Maryan Podgórski w dziełku p. t. „Wola Żarczycka, streszczona kronika kościelna“

(Jasło, r. 1878, str. 106). 115.) **W. Zdakowska**, prawdopodobnie w XVI w. **Wola Kliszowska**, wś, pow. mielecki, par. rzym.-kat. w Gawłuszowicach (2 klm.) Leży na praw. brzegu Wisłoki, w pobliżu jej ujścia do Wisły. Wraz z Wolką Zabagnie (11 dm., 55 mk.) i zabudowaniami obszaru tabularnego (ks. Jadwigi de Ligne) liczy 99 dm. i 463 mk.: 435 rzym.-kat. a 28 izrl. Pos. tabularna ma w ogóle 654 mr., w połowie dobrej roli, pos. mn. 298 roli w ogóle. Jest tu piękny dwór. Graniczy na płd. z Gawłuszowicami a na wsch. z Roźniatami. Wspomina ją Długosz. 116.) **W. Zgłobieńska**, wś, w pow. rzeszowskim z wolką Zagóry (15 dm.), leży nad Zgłobienką, pot. uchodzącym z lew. brzegu do Wisłoka. Okolicę ma podgórską i lesistą. Cała osada liczy wraz z obszarem tabularnym 156 dm. i 898 mk.: 887 rzym.-kat., należących do par. w Zgłobieniu a 21 izrl. Pos. tabularna (Gabr. Jędrzejowiczowej) wynosi w ogóle 497 mr., przeważnie roli; pos. mn. 1276 mr. Graniczy na półn. ze Zgłobieniem, na zach. z Wiśniową, na płd. przez lasy z Czudcem, na zach. z Niechobnem. 117.) **W. Żegota**, pow. bocheński, ob. Rzegocina. 118.) **W. Żelichowska**, wś, w pow. dąbrowskim, w pobliżu ujścia Dunajca do Wisły, w podmokłej ale urodzajnej nizinie, liczy wraz z obszarem tabularnym 93 dm. i 471 mk.: 443 rzym.-kat. a 28 izrl. Obszar tabularny (St. Kotarskiego) ma 131 mr. Par. rzym.-kat. w Gręboszowie. Graniczy na półn. z Wola Gręboszowską i Huleniami, na zach. z Gręboszowem, na płd. z Żelichowem a na wsch. z Żalipiem. Wydawca Kod. Małop. (II, 71) przypuszcza, że wieś Gorzejów, wspomniana w dok. z r. 1244 jako przyległa do Żelichowa, jest to późniejsza Wola Żelichowska, nieznana jeszcze Długoszowi. W r. 1579 Hieronim Burzyński (kasztelan) płaci tu od 8 os., 2 łan., 3 zagr. z rolą, 2 ubog. (Pawiń., Małop., 235). 119.) **W. Żyrakowska**, wś, w pow. ropezyckim, na lew. brzegu Wisłoki, przy drodze z Straszęcina do Przeclawia, wraz z obszarem więk. pos. Rydlów ma 67 dm. i 359 mk.: 352 rzym.-kat. a 7 izrl. Pos. tabularna ma w ogóle 307 mr. Graniczy na półn. z Bobrową, na zach. z Górą Motyczną a na poł. z Żyrakowem. Istniała już w połowie XV w. w par. Straszęcim. Dziedzicem był Stanisław Ligenza (Długosz, L. B., II, 261). W r. 1536 własność Feliksa Ligenzy, burgr. krakow., w zastawie u Pawła Pakosza. Ma 9 kmieci, karcznię dającą 2 grzyw. 16 gr. czynszu i kamień łożu, 1 zagr. płacił 20 gr., drugi był w służbie. Czynsz wynosił 7½ grzyw., 24 kor. owsa, prócz tego sery, kapłony, jaja. Był też folwark i sadzawka, dwór i łąki. Oceniona była wieś na 300 grzyw. W r. 1581 dziedzicem wsi Jan Ligenza, wojski sanocki. Podana wś razem z Żyrakowem (Pawiń., Mał., 247, 538). 120.) **W.**, przyl. Dąbrówki Starzeńskiej, pow. cieszanowski. 121.) **W. al. Morochów**,

część Lipy, pow. dobromilski. 122.) **W.** część Jazowa Nowego, pow. jaworowski. 123.) **W.**, część Woleczyszczowie, pow. mościński. 124.) **W.** al. *Bolestraszyce Dolne*, część Bolestraszyce, pow. przemyski. 125.) **W.**, część Werchraty, pow. Rawa Ruska. 126.) **W.**, przedmieście Oleska, pow. złoczowski. 127.) **W.** *Adamowa*, część Opłucka, pow. Kamionka Strumiłowa. 128.) **W.** *Arlamowska*, ob. *Arlamowska Wola*. Niedługo miał tu istnieć monaster bazylikański. 129.) **W.** *Baraniewka*, ws, pow. samborski, 14 km na pñ.-zach. od sądu pow. w Samborze, 9 km. na pñd.-zach. od urzędu poczt. w Krukienicach. Na pñ. leżą Rajtarowice i Sadkowice, na wsch. Barańczyce Małe, na pñd. Wykoty, na zach. Brześciany. Środkowa część obszaru wznosi się do 333 mt. (Bursuki), a ztąd obniża się obszar ku pñd. i pñ. Pñ. krawędź obszaru przepływa Błazewka; wody z pñd. części dążą moczarzystą doliną od zach. na wschód ku Strwiażowi. Zabudowania wiejskie leżą na pñ., w dolinie Błazewki, na praw. jej boku. Na pñd. leży przysiółek Kopanie. W r. 1880 było 80 dm., 503 mk. w gm., 7 dm., 20 mk. na obsz. dwor. (50 obrz. rz.-kat., 441 gr.-kat., 32 wyzn. izrael.; 20 Pol., 503 Rus.). Par. rz.-kat. w Wojutyczach, gr.-kat. w Barańczycach. We wsi jest cerkiew. 130.) **W.** *Bartatowska*, część Bartatowa, pow. gródecki. 131.) **W.** *Błażowska*, ob. *Błażowska Wola*. 132.) **W.** *Bonowska*, część Bonowa, pow. jaworowski. 133.) **W.** *Brzeżawska*, część Brzeżawy, pow. dobromilski. 134.) **W.** *Cewkowska*, część Cewkowa, pow. cieszanowski. 135.) **W.** *Cholojowska*, część Cholojowa, pow. Kamionka Strumiłowa. 136.) **W.** *Dobrostańska*, ws, pow. gródecki, 14 km. na pñ. od sądu pow. w Gródku, 6 km. na pñ. od urzędu poczt. w Weissenbergu. Na pñ.-wsch. leży Lelechówka, na wsch. Zalesie i Wielkopole, na pñd.-wsch. Ottenhausen, na pñd. Weissenberg. na pñd.-zach. Dobrostan, na zach. Małkowice i Szkło, na pñ. Starzyska (3 ostatnie wsie w pow. jaworowskim). Wody z całego obszaru zabiera potok podążający na pñd. Tworzy on na pñd.-zach. staw Woliccki, następnie na granicy pñd. staw Dobrostański, a wpada do Wereszycy. Zabudowania wiejskie leżą na pñd.-zach., nad stawem Wolicckim. W środku obszaru leży leśniczówka Jaryna. Cały obszar przeważnie lesisty. Najwyższe wzniesienie na wsch., uianowicie „Wysoka góra“ 363 mt.; najniższe na pñd.-zach. w dolinie stawu Wolicckiego (około 290 mt.). Po daty statystyczne odsyłamy do artykułu „Dobrostańska Wola“ w t. II. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr koronnych, do ststwa grodeckiego. W lustracyi starostwa z r. 1570 (Rk. Os., № 2834 str. 249) czytamy: „Wieś Wola Dobrostańska (al. Wolica). W tej wsi jest ludzi na rolach niepomiernych 18, z których różny czynsz idzie wedle osady et quantitatem

agri. Siedm ich daje po 1 zł.; 9 po gr. 15; jeden groszy 36, a ostatni groszy 21. Zagrodników jest 10. Sześciu z nich dają po gr. 6; 3 po gr. 8, a ostatni gr. 12. Pop ruski z roli i cerkwi dawa zł. 2. Kołodziejów jest 2; każdy z nich daje po gr. 20 annuatim. Tamże mielnik z kawałka roli przyczynnej dawa czynszu zł. 8. Bartników przy tej wsi jest 6. Każdy z nich daje z bani miodu rączkę jedną, a in defectu mellis po gr. 24“. W lustracyi z r. 1662 (l. e., str. 234) czytamy: „Ta wieś z dawna na łanach 5 zasiadła. Poddanych jest 3, którzy się sprzęgają na jeden pług. Robią po 2 dni w tydzień. Czynszu dają po gr. 5. Owsa, kapłonów, gęsi i kur żadnych nie dają. Chałupników jest 12, i dzień w tydzień robić powinni. Czynszu nie dają. Pop z cerkwi daje zł. 2. Karczuz bywało 2, teraz żadnej nie masz, a zatem i nie szynkują. Hajduk, który z listami jeżdząc posługę dworską odprawuje, na pół ćwierci siedzi, żadnej powinności nie daje“. 137.) **W.** *Dobrołucka*, ob. *Dobrołucka Wola*. 138.) **W.** *Głuchowska*, grupa domów w pñd. części Głuchowie, pow. sokalski. 139.) **W.** *Gnojnicka*, ob. *Gnojnicka Wola*. 140.) *Wola Gologórska*, część Gologór, pow. złoczowski. 141.) **W.** *Jakubowa*, ws, pow. drohobycki, 12 km. na pñ. od sądu pow. w Drohobyczu, tuż na zach. od st. kol. i urzędu poczt. w Dobrowlanach. Na wsch. leżą Dobrowlany, na pñd. Śniatynka, na zach. Bronica, na pñ. Glinne i Doroszów (obie w pow. samborskim). Pñ.-wsch. część obszaru przepływa pot. Trudnica (ob.), dopływ Tyśmienicy, a część pñd. pot. Broniczany, dopływ Trudnicy. Zabudowania wiejskie leżą na pñd., na lew. brz. potoku Broniczany. Pñ.-zach. część zajęły lasy: Chaszczowne i Zabrusno. Najwyższe wzniesienie wynosi 321 mt. na pñ.-wsch., najniższe 278 mt. w dolinie Trudnicy. Pñ.-wsch. część wsi przebiega kolej naddniestrzańska. Włas. więk. ma łąk i ogr. 5, pastw. 4, lasu 474 mr.; wł. mn. roli or. 1273, łąk i ogr. 378, pastw. 330, lasu 39 mr. W r. 1880 było we wsi i w przysiółku „Kołyeczki“ 259 dm., 1140 mk. w gminie, a 2 dm., 14 mk. na obsz. dwor. (10 obrz. rz.-kat., 1096 gr.-kat., 14 wyzn. izr.; 5 Pol., 1149 Rus.). Par. rz.-kat. w Rycheicach, gr.-kat. w miejscu, dek. mokrzański, dyec. przemyska. We wsi jest cerkiew pod wezw. św. Kozmy i Damiana i szkoła jednoklasowa. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr koronnych, do klucza dublańskiego w ekonomii samborskiej. W lustracyi ekonomii samborskiej z r. 1686 (Rkp. w Bib. Ossol. № 1255, str. 94) czytamy: „Ta wieś ma łanów 25, czyni ćwierci 100. Między temi jest hajduckich ćwierci 4, popowskich ćwierci 4; zostaje ćwierci osiadłych 50. Powinności tej wsi: Robić powinni z każdej ćwierci osiadłej dzień cały na wiosnę, na jesień dzień cały pługiem swoim czterema końmi. Gromada z tej wsi powinna

zarabiać na sianożęci w Prusach, to jest powinni skosić, zgrabić, ułożyć i w stogu ogrodzić. Soli wozić powinni do składu po 6 beczek z każdej osiadłej ćwierci bez pańszczyzny, a dawać im się powinno od każdej beczki po gr. 5, a kiedy soli nie wożą, to dają do dworu dublańskiego za każdą beczkę po gr. 24. Młynek w swojej wsi szarwarkiem naprawiać powinni, który młynek do arendy dorożowskiej należy. Czysze: Płacą czynszu z każdej ćwierci osiadłej dwiema ratami, jedną na św. Marcin, drugą na św. Jan, zł. 3¹/₂. Owsa dają z każdej ćwierci po macy jednej samborskiej miary, gęś jedną, kapłona jednego, jajec 6 z ćwierci dają. Z pustych ćwierci, cokolwiek ich znajduje się, płacą z każdej po zł. 6. Z niwy zaś, albo stajania zasianego na pustem, płacą po gr. 16. Kuchennego z każdego chlebnika gr. 2. Hajduczyzny gromada daje ogółem zł. 16. Z pola Ostrygów daje gromada zł. 2 gr. 15. Czyszu od owcy każdej, tak małej jako i wielkiej, płacą po groszu jednym. Z pola Zabruskiego, które gromada między się rozbiierać powinna, płacić należy, choć nie zasiewają, na rok zł. 15. Z Teremcowego gruntu gromada daje zł. 2. Z plebańskiego garbu płaci gromada zł. 2. Mielnik górny z gruntu płaci zł. 6. Także mielnik dolny płaci zł. 6. Pop z jaru popowskiego płaci na rok zł. 1 gr. 10. Wójt służy z ćwierci jednej, dziesiętnik z pół ćwierci. Leśny z pół ćwierci lasu pilnować powinien. Sołtys z 4 ćwierci wojną służyć powinien. Ponieważ pobożni popi z Jakubowej Woli przypowzani pokazali gromadzie Jakubowskiej, że nie gruntów gromadzkich nie zabrali ani sobie przywłaszczyli, bo gromada na tych, na których zasiadła, zostaje na tychże ćwierciach i teraz, a oni zaś same popostwo tylko w prawie opisane wzdłuż od granicy wsi Śniatynki do granicy dorożowskiej, a wszzerz od między Ihnata Ukieja z jednej strony, a z drugiej strony po między Iwana Zderka, poddanego Jakubowskich, i drugą sztukę roli między rolami Konrączka i Stefka Jackowicza trzymają, i nie nadto ról gromadzkich nie posiadli, co i sama gromada zeznała. Tedy grunta te, jako zdawna do cerkwi i popostwa nadane, przy swoich wolnościach zachowujemy salvo censu zł. 20 do zamku samborskiego persolvendo według prawa sobie służącego już do żadnych innych podatków należeć nie będą. W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Ossol., Nr 1632, str. 30) czytamy: „Ta wieś zasiadła na łanach 25, co czyni ćwierci 100. Videlicet gromadzkich roboczych ćwierci 30, arendownych 38, pustych 24 i do tych sołtyskich 1/2 seu hajduckich 4, popowskich 4. Notandum: między ćwierci gromadzkie includitur ćwierci 8 w pustych ćwierciach przez popów vigore przywileju trzymane i od gromady odjęte. Chlebnika gromadzkiego ad praesens znajduje się 92. Czysze tej wsi (wymienione szczegółowo) czynią 614 zł.

19 gr. Ad haec od Popów z przyjemnych gruntów z ćwierci 8 podług przywileju płacić powinni zł. 20. Powinności tej wsi: Robić powinni z każdej ćwierci robotnej in N-ro 30 dzień cały na wiosnę, a drugi dzień na jesień pługiem swoim, czterma koniami, wynosi po pługów 30 tak na wiosnę, jako i w jesieni. Żąć cały dzień z chlebnika raz w rok na folwarku pruskim lub dublańskim. Gromada cała powinna sianożęci w Prusach skosić, zgrabić, w sterty ułożyć i one ogrodzić bez pańszczyzny. Młynek w swojej wsi szarwarkiem naprawiać powinni, który teraz do arendy wsi Woli należy, tudzież karczmę skarbową i mostki reparować i z gruntu stawiać, biorąc asygnacją na drzewo na tę reparację z zamku samborskiego. Karczma i arenda Woli Jakubowej: Budynek arendarski z drzewa budowany. Sień, izba z komorą, słomą poszyte. W izbie okien 2. Piec z kaflí prostych. Drzwi wszędy proste na biegunaeh. Winiarnia z chrustu grodzona, słomą poszyta, bardzo zła, w niej kotlin 2 z gliny lepióne, naczynia browarne arendarskie. Stodoła z chrustu grodzona, słomą poszyta, przy niej stajenka i chlewnik pod jednym pokryciem, kosztem gromady postawione. Karczma na końcu wsi: Izba z drzewa, a sień z chrustu, słomą poszyte; pušto stoi. Do tej arendy trzyma arendarz ćwierć pola gromadzkiego. Młynki dwa, jeden dolny, a drugi górny, każdy o jednym kamieniu, do tejże arendy należące, z drzewa budowane, słomą poszyte. Zapusty przy tej wsi, alias chaszczce dosyć obszerne i gęste, lecz co większe, przez zakończoną administracją wcale wycięte na łąty do żup drohobyckich. W tych zapustach byłby dobry las i do żup zgodny, ale mu trzeba do lat przynajmniej 8, albo 10 folgi, którego lasu leśni pilnują. Uskarżała się gromada wsi Woli Jakubowej na JWJMPana Ustrzyckiego, kasztelana inowłodzkiego, iż będąc o granicę śniatyńską i wacowicką, nie uważając o ograniczenie zdawna będące, pastwisk ich własnych pod wsią zabrania, z onych bydło, konie zabiera, jako niedawnemi czasy, to jest od niedziel dwunastu, 5 koni poddanym JKrMości zabrał, dotychczas nie oddaje, tudzież inny drób każde swemu panu podstaroście mu zabierać. O co protestacye w grodzie przemyskim są poczynione. Rekomenduje się tedy administracji terażniejszej, aby w grodzie przemyskim o takowe attentata sprawę promowować raczyła. Taż gromada żali się, że ojcowie duchowni wyrobili sobie przywilej na łanów 2 pola gromadzkiego i z niego obligowawszy się corocznie po zł. 20, atoli już więcej, niż od lat 40 jak nie płacą, a gromada corocznie musi do kasy odpowiadać, jako z tej przyczyny teraz do kasy zadłużyła się. Uznała więc komisya rzecz potrzebną traktowania w tym interesie z JWJCksiędzem Szumlańskim, biskupem przemyskim“.

142.) **W. Koblaińska**, wś, pow. staromiejski, 7 klm. na pld.-wsch. od sądu pow. i urzędu poczt. w Staremmieście. Na pld.-zach. leży Łuzek Górny, na zach. Suszyca Rykowa, na pln.-zach. Sozań, na pln. Straszewice, na pln.-wsch. Koblko Stare, na wsch. Błażów i Wola Błażowska, na pld.-wsch. Wola Błażowska (5 ostatnich wsi w pow. samborskim). W pld. stronie wsi nastaje prawoboczny dopływ Dniestru, pot. Krzemianka, płynie na pln. a potem na pln.-wsch. i przyjąwszy w obrębie wsi liczne małe strugi z obu boków, wchodzi do Koblko Starego. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Krzemianki, wzn. na pld. do 457 mt., w środkowej części do 420, na pln. do 373 mt. Najwyżej wznosi się Kundieska na zach. (668 mt., miejsce znaku triang.). Najwyższe wzniesienie na pld. wynosi 607 mt. Włas. więk. ma roli or. 6, łąk i ogr. 8, pastw. 2, lasu 1010 mr.; wł. mn. roli or. 1182, łąk i ogr. 268, pastw. 370, lasu 30 mr. W r. 1880 było 135 dm., 663 mk. w gm. (5 obrz. rz.-kat., 641 gr.-kat., 17 wyzn. izr.; 651 Rus., 12 Niem.). Par. rz.-kat. w Staremmieście, gr.-kat. w miejscu, dek. samborski, dyec. przemyska. We wsi jest cerkiew, szkoła jednokl. i kasa pożyczk. gmin. z kapit. 960 złr. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr koronnych, do krainy gwoźdeckiej w ekonomii samborskiej. W lustracyi starostwa z r. 1686 (Rkp. Ossoł., Nr. 1255, str. 220) czytamy: „Ta wieś ma łąnów 20, kniazki łąn jeden, popowskiego pół łąnu, hajduckiego pół łąnu. Czynnsze na św. Marcin: Żyrowszczyznę z łąnu każdego płacą po gr. 20. Kuchennego od chlebników dają po gr. 3¹/₂. Owsa z łąnu półmiarków 2. Za wołu gromada daje ogółem zł. 1. Dani głównej z każdego łąnu płacą po zł. 4. Za hajduka gromada płaci zł. 4. Za sądy zborowe płacą z łąnu zł. 10. Z łąnu Kuniowskiego płacą zł. 4. Z pustych łąnów sianych płacą z każdego zł. 16. Z pustych koszonych łąnów płacą z każdego zł. 6. Z popostwa czynszu płacą zł. 2 gr. 14. Czynnsze na św. Wojciech: Kuchennego od chlebników dają po groszy 2¹/₂. Za jagnię i jarząbki płaci gromada gr. 28. Za barana kuchennego płacą z łąnu zł. 3. Dziesięcinę owczą dają albo dwudziestego barana, albo od owcy po gr. 4. Na Wielkanoc gromada baranka daje i kopę jajec. DREW do żupy albo blechu samborskiego powinni oddać z łąnu wozów 150. Inne powinności i robocizny odprawiają jako inne wsi“. W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Os., № 1632, str. 235) czytamy: „Ta wieś osiadła na łąnach 20¹/₂. Videlicet sianych łąnów 4, koszonych 9, pustych 7¹/₂. Z osobna kniazki łąn 1, soltyskiego ¹/₂, popowskiego ¹/₂. Chlebnika ad praesens znajduje się 34. Czynnsze tej wsi (wymienione szczegółowo) czynią 279 zł. 18 gr. Wójtostwa w tej wsi posesor ImPan Felicjan Szaniawski, na które prawo produxit, vigore którego płacić

powinien wszelkie onera fundi, tudzież hyberne na gardekurów JKrMości. Powinności tej wsi: „Chrustu na potrzebę zamku samborskiego na grodenie ile potrzeba za ordynansem zamkowym. Pańszczyznę do blechu samborskiego odbywali, teraz za nią płacą do tegoż blechu zł. 120. Lasy tej wsi: Las od wschodu słońca nazwany „Wetykij“, chaszczę w nim drobne. Las od południa nazwany „Łysy“ jodłowy. Las od zachodu słońca nazwany „Krzemień“. Las od północy nazwany „Dział“. Skarżyła się gromada, że ich do wójtostwa, aby niezwykle powinności odbywali, przymuszają“. 143.) **W. Korzenińska**, wś, pow. dobromilski, 28 klm. na pln.-zach. od Debromila, tuż na pld. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Birezy. Na pln. leżą Bireza i Korzeniec, na wsch. Łodzinka Górna, na pld.-wsch. Krajna, na pld. Łomna, na zach. Leszczawa Dolna i Bireza Stara. W pld. stronie obszaru nastają na stoku góry Czechowej małe strugi i płyną na pln. dążąc do Stopnicy. W dolinie jednej z tych strug leżą zabudowania wiejskie. Najwyższe wzniesienie 482 mt. na wsch. Włas. więk. ma roli or. 34, past. 3, lasu 500 mr.; wł. mn. roli or. 452, łąk i ogr. 28, pastw. 114, lasu 67 mr. W r. 1880 było 64 dm., 356 mk. w gminie, 1 dm., 6 mk. na obsz. dwor. (53 obrz. rz.-kat., 292 gr.-kat., 17 wyzn. izr.; 50 Pol., 295 Rus., 17 Niem.). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Birezy. We wsi jest cerkiew. 144.) **W. Krzeczowska**, część Krzeczkowy, pow. przemyski. 145.) **W. Krzywiecka**, ob. *Krzywiecka Wola*. 146.) **W. Lipska**, pow. cieszanowski, ob. *Wola Wielka*. 147.) **W. Lubieńska**, część wsi Lubienie, pow. jaworowski. 148.) **W. Mała**, część Woli Wielkiej, pow. żydaczowski. 149.) **W. Malnowska**, ob. *Malnowska Wola*. 150.) **W. Mazowiecka**, ob. *Mikulince* (t. VI, str. 412). 151.) **W. Nowosielska** al. *Cieszanowska*, część Nowegosioła, pow. cieszanowski. 152.) **W. Obłaźnicka**, kol. w Obłaźnicy, pow. żydaczowski. 153.) **W. Oleszycka**, część Oleszyc Starych, pow. cieszanowski. 154.) **W. Rajnowa**, wś, pow. staromiejski, 10 klm. na pln.-wschod. Staregomiasta, 7 klm. na wsch. od sądu powiat i urzędu poczt. w Starejsoli. Łącząc się waz kim pasem na pld.-zach. z obszarem Starejsoli, sąsiaduje wieś zresztą z wsiami powiatu samborskiego. I tak na zach. i pln.-zach. leżą Czapple, na pln.-wsch. Humieniec, na pld.-wsch. Mrozowice i Torczynowice. Środkiem wsi płynie od pld. na pln. Jasienica, prawoboczny dopływ Strwiąża. W jej dolinie leżą zabudowania wiejskie. Włas. więk. ma roli or. 60, łąk i ogr. 10, pastw. 11 mr.; wł. mn. roli or. 242, łąk i ogr. 75, past. 47 mr. W r. 1880 było 52 dm., 341 mk. w gminie (334 obrz. gr.-kat., 7 wyzn. izr.; wszyscy narodowości rusińskiej). Par. rz.-kat. w Sasiadowicach, gr.-kat. w Humieńcu. 155.) **W. Rogużańska** al. *Rogużnicka*

ska, część Czerczyka, pow. jaworowski. 156.) **W. Sarnowska**, część Sarn, pow. jaworowski. 157.) **W. Stasiowa**, pow. rohatyński, ob. *Stasiowa Wola*. 158.) **W. Starzyska**, ws, pow. jaworowski, 11 klm. na pń.-wsch. od sądu pow. w Jaworowie, 4 klm. na pń.-zach. od urz. poczt. we Szkle. Na wsch. leżą Starzyska, na pńd. Szkło i Jazów Nowy, na zach. Jazów Nowy, na pń. Kurniki. Wzdłuż granicy wsch. płynie pot. Kurniki od pń. na pńd.; pńd. część obszaru przepływa pot. Tereszka od wsch. na zach. We wsi łączą się oba te potoki i płyną dalej na zach. Zabudowania wiejskie leżą na praw. brz. pot. Kurnickiego. W r. 1880 było 71 dm., 412 mk. w gminie, 2 dm., 9 mk. na obsz. dwor. (5 obrz. rz.-kat., 413 gr.-kat., 3 wyzn. izr.; 9 Pol., 412 Rus.). Par. rz.-kat. w Janowie, gr.-kat. w Starzyskach. W lustracyi z r. 1662 (Rkp. Ossol., Nr. 2834) czytamy: „Ta wieś zdawna na ćwierciach łanowych 40 zasiadła. Podanych w tej wsi było przed wojną 30; teraz jest poddanych 20, którzy siedzą na ćwierciach łanowych 7. Czynszu dają z ćwierci po gr. 7 den. 9, facit 1 zł. 22 gr. 9 den. Owsa, kapłonów, gęsi, kur, jajec nie dają podług dawnego zwyczaju. Robić powinni po 3 dni w tygodniu, lubo sprzężajem, lubo pieszo z ćwierci ładu. Z karczmy dawano arendę zł. 28, kamień łożu i kapłonów 8. Miodu danego dostało się rączka 1, teraz nie masz, bo spustoszało. Dziesięciny z owiec dostało się jedno jagnię w cenie 1 zł. 15 gr. Z młyna dają zł. 2. Pop daje zł. 2. Summa procentu z tej wsi facit 7 zł. 7 gr. 9 den.“ 159.) **W. Sudkowska** al. *Chlipelska*, część Chlipła, pow. mościński. 160.) **W. Trościanicka**, część Trościanca, pow. jaworowski. 161.) **W. Więckowska** al. *Wólka Więckowska*, część Więckowie, pow. samborski. 162.) **W. Wielka** al. *Lipska*, ws, pow. cieszanowski, 21 klm. na pń.-wsch. od sądu pow. w Cieszanowie, 7 klm. na pńd.-wsch. od urzędu poczt. w Narolu. Na pń. leży Lukawica, na pń.-zach. Jędrzejówka (część Lipska), na pńd.-zach. Łowcza, na pńd. Huta Stara, na wsch. Huta Lubycka (w pow. rawskim). Zach. część obszaru przepływa Taneu od pńd. na pń. i przyjmuje w obrębie wsi kilka małych dopływów, z których znaczniejszy pot. Dolinka od lew. brz. Zabudowania wiejskie leżą na wsch. Na pń. leży grupa domów „Brzezina“, na pńd. karczma „Szarpanka“. Własni. więk. ma roli or. 112, łąk i ogr. 32, past. 172, lasu 214 mr.; własni. mn. roli or. 872, łąk i ogr. 146, pastw. 279, lasu 170 mr. W r. 1880 było 115 dm., 648 mk. w gminie (397 obrz. rz.-kat., 229 gr.-kat., 22 wyzn. izrael.; 467 Pol., 181 Rus.). Par. rz.-kat. w Lipsku, gr.-kat. w Krupcu. 163.) **W. Wielka i Mała**, ws, pow. żydaczowski, 21 klm. na pń.-zach. od Żydaczowa, 4 klm. na pń.-wsch. od sądu pow. i urzędu poczt. w Mikołajowie, tuż na pńd. od Trościanca.

Wzdłuż granicy wsch. płynie pot. Barbara. W r. 1880 było w W. Małej 22 dm., 111 mk., w Woli Wielkiej 54 dm., 297 mk. (10 obrz. rz.-kat., 388 gr.-kat., 10 wyzn. izr.; 1 Pol., 402 Rus., 5 Niem.). Par. rz.-kat. w Mikołajowie, gr.-kat. w Woli Wielkiej, dek. rozdolski. Do parafii należą Wola Mała i Trościaniec. We wsi jest cerkiew, kasa pożyczk. gm. z kapit. 2158 złr. i szkoła jednokl. Ob. także *Trościaniec*. 164.) **W. Wróblaczyńska**, część Wróblaczyna, pow. Rawa Ruska. 165.) **W. Wysocka**, ws, pow. żółkiewski, 4 klm. na pń.-zach. od sądu pow., stac. kol. i urzędu poczt. w Żółkwi. Na pń.-zach. leżą Piły, na pń. Zameczek, na wsch. Winniki i Lipina, na pńd. Winniki i Glińsko, na zach. Glińsko. Pńd. część wsi przepływa pot. Fujna, dopływ Świni. W dolinie tego potoku leżą zabudowania wiejskie. Pńd. część obszaru przebiega gościniec żółkiewsko-rawski. Własni. więk. ma roli or. 263, łąk i ogr. 226, past. 13, lasu 259 mr.; wł. mn. roli or. 1057, łąk i ogr. 764, past. 196, lasu 183 mr. W r. 1880 było we wsi i w przysiółkach „W Kątach“ i „Za Stawem“ 135 dm., 736 mk. w gminie, 2 dm., 15 mk. na obsz. dwor. (172 obrz. rz.-kat., 535 gr.-kat., 44 wyzn. izr.; 26 Pol., 678 Rus., 47 Niem.). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Żółkwi. We wsi jest cerkiew pod wezw. św. Michała i szkoła jednoklasowa. 166.) **W. Zaderewacka**, ws, pow. doliniański, 21 klm. na pń. od Doliny, 14 klm. na pń.-wsch. od sądu pow. i stac. kol. w Bolechowiu, 7 klm. na pńd.-zach. od urz. poczt. w „Sokołowie k. Stryja“. Na pńd. leżą Czolhan, na zach. Zaderewacz, na pń. Uhelna, na wsch. Dzieduszyce Wielkie (obie ostatnie w pow. stryjskim). Pń. część wsi przepływa Sukiel od zach. na wsch. i przyjmuje w obrębie wsi Gerynię. Zabudowania wiejskie leżą na pńd.-wsch. W r. 1880 było 104 dm., 599 mk. w gm. (4 obrz. rz.-kat., 582 gr.-kat., 11 wyzn. izrael., 2 innych wyzn.; 4 Pol., 582 Rus., 13 Niem.). Par. rz.-kat. w Bolechowie, gr.-kat. w miejscu, dek. bolechowski. Do par. należy Zaderewacz. We wsi jest cerkiew pod wezw. św. Michała i kasa pożyczk. gm. z kapit. 270 złr. 167.) **W. Żółtaniecka**, ws, pow. żółkiewski, 15 klm. na pń.-wsch. od sądu pow. w Kulikowie, 12 klm. na pń.-zach. od urzędu poczt. w Żółtanicach. Na pń. leży Theodorshof (pńd. część Żelca), na pń. Hirawce (zach. część Dalnicza), na pńd.-wsch. Żółtańce, na zach. Dzibułki. Przez wsch. krawędź wsi płynie pot. Pasieczna, dopływ Ratty. Zabudowania wiejskie leżą na pńd. Pńd. część wsi lesista. Własni. więk. (konwentu ks. dominikanów w Żółkwi) ma roli or. 9, łąk i ogr. 1, past. 4, lasu 700 mr.; wł. mn. roli or. 150, łąk i ogr. 107, past. 53 mr. W r. 1880 było 54 dm., 351 mk. w gminie, 2 dm., 8 mk. na obsz. dwor. (2 obrz. rz.-kat., narodowości polskiej, 342 gr.-kat. narod. rusińskiej, 15 wyzn. izr.,

narod. niemieckiej). Par. rz.-kat. w Kamionce Strumiłowej, gr.-kat. w Żeldecu. We wsi jest cerkiew pod wezw. św. Michała i szkoła jednoklasowa.

Mac.—Lu. Dz.

Wola, rzeczka, lewy dopływ, Wisłoku, wpływa wśród wzgórz zrzadka drzewami porośniętymi, przy źródłach wznoszących się do 389 mt., na obszarze Woli, w pow. ropezyckim i uchodzi do Wisłoku w Nowej Wsi, w pow. rzeszowskim. Długa 6 klm. (Karta wojs., 6, XXV).

Wola 1.) *Jakubowa*, słow. *Wolja Jakubowa*, węg. *Jakob-Volya*, wś, w hr. szaryskim, kościół katol. filialny, 296 mk. 2.) **W. Jurkowa**, węg. *Juszko-Volya*, wś, w hr. szaryskim, kościół filial. gr.-katol., 225 mk. 3.) **W. Niżna**, węg. *Also-Volya*, wś, w hr. szaryskim, kościół katol. filial., 234 mk. 4.) **W. Ruska**, węg. *Orosz-Volya*, wś, w hr. szaryskim, kościół filial. gr.-katol., lasy, 255 mk. 5.) **W. Wiżna**, węg. *Felso-Volya*, wś, w hr. szaryskim, kościół katol. paraf., lasy, 305 mk.

Wola 1.) *Czewujewska*, wś, pow. gnieźnieński (żniński obecnie), okr. urzęd., st. kol. poczt. w Żninie, urz. stanu cywil. w Rogowie, szkoła kat. w Kaczkowie, ewang. w Grochowiskach, par. kat. w Izdebnie, ew. w Żninie, sąd okr. w Trzemesznie. Obszaru 434 ha, 10, dm. 152 mk. (130 kat.). Istniała na początku XVI w. W r. 1793 siedzą tu Jaraczewscy i Zielińscy, po nich Wit Łubiński, później Skrzydlewski. 2.) **W. Książęca**, wś gospodarska i ryc., pow. pleszewski (jarociński), okr. urz. i urz. stanu cywil. w Kolinie, st. kol. i urz. poczt. w Jarocinie, szkoła katol. w miejscu, par. kat. w Twardowie, par. ew. i sąd okr. w Jarocinie. Wieś gospod. ma 166 ha, 17 dm., 111 mk. Wieś rycerska ma 615 ha, 8 dm., 176 mk. Należy do dóbr Twardowo, własność Żychlińskich. Czysty dochód gruntowy 4263 mrk. Pojawia się już r. 1304. W r. 1579 był właścicielem Maciej Tarnowski. 3.) **W. Duchowna**, wś gospod. i folw., w pow. i okr. urzęd. pleszewskim, sąd, st. kol. i urzęd. poczt. w Jarocinie, urz. stanu cywil. w Pleszewie, szkoła katol. w Woli Książęcej, par. kat. w Czerminie, ewang. w Jarocinie. Wś gospod. ma 51 ha, 10 dm., 71 mk. (3 ewang.). Folw. ma 216 ha, 2 dm., 32 mk. katol. Należy do dóbr Skrzypna. Leży na pñ.-zach. Pleszewa, pod Czerminem. W r. 1679 Krzysztof Marszewski płaci tu od 3 łan., 2 zagrod. W temże położeniu istniała w r. 1529 Wola Skrzypińska, rozgraniczona z Broniszewicami i w r. 1681 ze Skrzypną i Czerminem. 4.) **W. Łagiewnicka**, wś gospod., w pow. gnieźnieńskim, par. ew. i okr. urz., urząd poczt. i stanu cywil. w Klecku, st. kol. w Gnieźnie, szkoła katol. i par. w Łagiewnikach, szkoła ewang. w Kamińcu, sądy w Gnieźnie. Obszaru 163 ha, 6 dm., 64 mk. (2 ewang.). 5.) **W. Skorzęcińska** al. *Skorzęca*, może i *Skórzewska*, wś, w pow. gnieźnieńskim

(witkowskim), sądy, par. ew., st. kol., urz. poczt. w Gnieźnie, urz. stanu cywil. w Szczytnikach, szkoły obie i par. kat. w Kędzierzynie. Wś gospod. ma 350 ha, 12 dm., 100 mk. (96 kat.). Folw. ma 50 ha, 3 dm., 41 mk. Nabyła go komisya kolonizacyjna. 6.) **W. Wapowska**, w XVI w. *Wola Wapowska seu Chrosna*, wś gospod., w pow. inowrocławskim (strzeleńskim), par. ew., okr. urz., urz. stanu cywil. i st. kol. w Kruszycy, urząd poczt. w Paprosie, szkoły w miejscu, par. kat. w Piaskach, sąd okr. w Inowrocławiu. Obszaru 710 ha, 23 dm., 141 mk. (32 ewang.). Jest to dawna posiadłość bisk. kujawskich. 7.) **W. Kozuszkowska**, wś ryc., pow. inowrocławski (strzeleński), pod Strzelnem, w par. Siedlimowo. Folw. należy do dóbr Kuśmierz. Wś ma 377 ha, z czystym dochodem 2993 mrk. Urząd poczt. ma w Wojcinie, stacją kol. w Strzelnie i Mogilnie, sąd okr. w Strzelnie, ziem. w Bydgoszczy. 8.) **W. Kozuszkowska**, wś gospod., tamże, ma obszaru 180 ha, 21 dm., 171 mk. (64 ew.). Przy wsi kolonia, mająca 11 dm., 95 mk. Istniała na początku XVI w. 9.) **W. Kijewska**, wś gospod., w pow. inowrocławskim, okr. urz., stacja kol. i urz. poczt. w Gniewkowie (Argenau), urz. stanu cywil. w Murzynnie (Gross Morin), szkoły w Markowie, par. kat. w Brannie, sąd okr. w Inowrocławiu. Obszaru 452 ha, 4 dym., 125 dusz (104 katol.). 10.) **W. Pani** al. *Paniwola*, wybud., w pow. koźmińskim, szkoły i par. katol. w Mokronosie, par. ew. i poczta w Koźminie. 4 dym., 33 dusz. 11.) **W. Stanowska**, niem. *Schoenau*, wś ryc. w pow. inowrocławskim, par. ew. urz. okr. stanu cywil. i poczt. w Dąbrowie (Louisenfelde), st. kol. w Gniewkowie (Argenau), par. i szkoła katol. w Brudni, ew. w Mleczkowie, sąd okr. w Inowrocławiu. Obszaru ma 272 ha, 4 dm., 96 mk. (13 ew.). 12.) **W. Łabiszyńska** istniała na początku XVI w. pod Gnieznem (Łaski, L. B., I, 16). W reg. pobor. z XVI w. nie wymieniona. 13.) **W. Liszkowska**, pod Liszkowem (pow. inowrocławski), obecnie nie znana. W r. 1583 Barbara Kaczkowska płaci tu od 8 łan. 14.) **W. Orchowska**, pow. mogilnicki, ob. *Orchowska Wólka*. 15.) **W. Pieruszowa**, pod Strzałkowem (pow. wrzesiński). Istniała r. 1418. Dziś nie znana. Ob. *Strzałków*. 16.) **W. Sułkowa**, pod Krobią, przy wsi Sułkowie. Dziś nie znana. *W. Ł.*

Wola 1.) niem. *Wolla*, folw., pow. tezewski, st. poczt., kolei i par. kat. Pelplin, 2,5 klm. odl. Leży nad szosą, blisko dworca pelplińskiego i cukrowni; cegielnia w miejscu; 193 ha (181 roli orn., 5 łąk); 1885 r. 5 dm., 13 dym., 73 mk.: 59 kat. 14 ew. Dawniej majątność cystersów w Pelplinie, cięży na niej znaczny kanon, wynoszący nieomal niską dzierżawę. Folw. ten powstał na obszarze Pelplina pewnie w XVIII w. R. 1886 był dziedzicem Aleksander Mittelstaedt; r. 1887 nabył go Tournier za 180,000 marek.

Wizyta Rybińskiego z r. 1780 wykazuje tu 14 kat. i 3 akat. (ob. str. 209). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisana jest W. jako folw., w wieczystą puszczonej dzierżawę o 3 dym. (str. 254). 2.) **W.**, niem. *Gross Wolka*, folw., pow. lubawski, st. pocz. i par. kat. Szwarcenowo, odl. 3 km.; razem z kol. Wólką 393 ha (325 roli or., 40 łąk, 4 lasu); 1885 r. 11 dm., 30 dym., 157 mk.: 77 kat., 80 ew., z których na Wólkę przypada 8 dm., 55 mk. Hodowla bydła hol. rasy i świń, sprzedaż mleka i masła. Dziedzic Szymon Wilezyński. Są to osady zapewne dopiero w zeszłym stuleciu założone. 3.) **W.** fol., niem. *Wolla*, pow. suski, obwód dominialny Nejdak, st. pocz. i par. kat. Szwarcenowo; 1885 r. 3 dm., 67 mk.; 1789 r. 10 dym. 4.) **W.**, niem. *Wolla*, dobra ryc., pow. kwidziński, st. p. Rakowice, odl. 6 km., st. kolei i par. kat. Prabuty, odl. 8 km.; 125 ha (95 roli orn., 7 łąk, 2 lasu); 1885 r. 2 dm., 3 dym., 18 mk.: 7 kat., 11 ew.; pokłady torfu. 5.) **W. Czapielska**, kol. dziś nie istniejąca, pod Czapielskiem, w pow. kartuskim, założona około r. 1754 przez jezuitów szotlandzkich „iu qua impensis Collegii, collectis ex silvis Czapielscensibus, exstructae sunt duae domus amplae et commodae cum suis hordeis locatiquae sunt in ipsis duo coloni contractu avendatorio in sexennium ad excolendos a multis annis sterilescentes ac ferme iam silvescentes. Ex quibus collegio primo quidem anno solvent florenos 60, 2-do anno fl. 80, 3-tio et singulis reliquis flor. 100. Unde auctus est status habitualis Collegii censu correspondente ferme duobus millibus“ (ob. Liber Resignationum, manusk. w Pelplinie, str. 107). 6.) **W. Dolna**, niem. *Niederwolla*, ws, pow. ostrodzki, st. p. Rychnowo, okr. urz. stanu cywil. Gr. Potzdorf. 7.) **W. Zawda**, ob. *Zawda. Ks. Fr.*

Wola 1.) niem. *Wolla*, ws nad rz. Działdówką, pow. niborski, st. p. Napierken. 2.) **W.**, ws i leśn., pow. gierdawski, st. p. Gerdauen. 3.) **W.**, niem. *Christalken*, fol., pow. morąski. 4.) **W.**, niem. *Dirwangen* al. *Duerwangen Neu* al. *Gruenhoff*, ws, pow. reszelski, st. p. Roessel. 5.) **W.**, niem. *Wolla-Weisenfluss*, ws i fol., pow. lecki, st. p. Neuhoft. 6.) **W. Górna** i *Dolna*, niem. *Wolla Hoch* i *Nieder*, ws i wybud., pow. ostrodzki, st. p. Reichenau Ostpr. 7.) **W. Markowiczowa**, dziś *Markowskie*, ws na Pruskich Mazurach, pow. margrabowski, ob. *Krupin* 1.). 8.) **W. Parczowska**, pow. rastemborski, ob. *Parczowska Wola*. 9.) **W. Popowa**, niem. *Pfaffendorf*, pow. szczeciński, ob. *Popowa Wola*. 10.) **W. Surmowa**, pow. żądzborski, ob. *Surmowa Wola*. 11.) **W. Wielka** i *Mala*, niem. *Wolla Gross* i *Klein*, folw. i leśn., pow. iławkowski, st. p. Glommen.

Wolaki 1.) przyl. Ulanowa, pow. niski. 2.) **W.**, przyl. Świrkli, pow. nowosądecki. 3.) **W.**, przyl. wsi Łącka, pow. sądecki.

Wolańczany, ws w dobrach Lejpuny, ob. *Wolonczany*.

Wolańczyce 1.) ws nad rzeką Świącią, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Rożanka, okr. wiejski Rakowica, o 58 w. od Lidy, 3 dm., 22 mk. (w 1865 r. 27 dusz rewiz.); własność gen. Frankensteina. 2.) **W.**, osada, tamże, o 56 w. od Lidy, 1 dm., 3 mk. żydów.

Wolanik, las, w pow. brodzkim, ob. *Koniuszaków*.

Wolaninowo, folw., pow. suwalski, gm. Kukowo, odl. 7 w. od Suwałk, ma 3 dm., 17 mk. Wchodził w skład dóbr Raczeki.

Wolaniny-Ratwica, ws na pld.-zach. granicy pow. zamojskiego, gm. Zwierzyniec, par. Gorecko, odl. od Zamościa 47 w., od Biłgoraja 6 w., ma 12 dm., 300 mk. kat., 26 praw., 225 mr. T. Z.

Wolanka, osada, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Skorodno (o 30 w.), o 50 w. od Mozyrza.

Wolanka, rzeczka, prawy dopł. Błazówki, wypływa na granicy Łuzka Dolnego i Zworu, a tem samem na granicy pow. samborskiego i staromiejskiego. Dopływy zbiera z lesistych wzgórz Zalarskiego (600 mt.) i Lisyja (622 mt.). Płyynie przez Zwór i Wolę Błazowską. Długa 11 km. (Karta wojsk., 8, XXVIII). A. Jel.

Wolanka, część wsi Tustanowie, pow. drohobycki.

Wolanki, w dok. *Volanky*, *Wolanowicze*, ws, w pow. gnieźnieńskim, na ptn.-wsch. Pobiedzisk a pld.-wsch. Kiszkowa, na pld. od Sławna. Leżała w okolicach Skrzetuszowa, w par. Sławno. W XVI w. miała same role szlacheckie (Łaski, L. B., I, 55). W r. 1793 był dziedzicem Ksawery Jasiński z Witakowic. Na W. był okop otwarty od strony zach. Rozorał go dziedzic Jasiński r. 1860. Od strony Rybitw było ementarzysko z popielnicami w grobach skrzynekowych. Spis urzęd. z r. 1885 nie podaje tej osady. W. Ł.

Wolanów, dawniej *Wola Kowalska*, os. miejska i fol., pow. radomski, gm. i par. Wolanów, odl. od Radomia o 12 w. na zachód. Osada ma kościół par. drewniany, szkołę początkową, sąd gm. okr. V, urząd gm., browar, 28 dm., 401 mk.; folw. ma 5 dm., 38 mk. W r. 1827 było 24 dm., 238 mk. Odbywają się targi tygodniowe co wtorek. Dobra W. składały się w r. 1875 z folw. W. i Kowala Duszcocina, rozl. mr. 811: gr. or. i ogr. mr. 615, łąk mr. 92, pastw. mr. 14, lasu mr. 57, nieuz. mr. 33; bud. mur. 13, drew. 4; pokłady torfu. Miasto Wolanów os. 21, mr. 35; ws Kowala Duszcocina os. 33, mr. 45. W. był pierwotnie wsią, zwaną Wola Kowalska, założoną na obszarze wsi Kowale (Kowala). Dziś ws Kowala, leżąca na północ od Wolanowa, zwaną jest Duszcocina. Nazwa ta pochodzi od Pakoza Duszoty h. Habdank, dziedzica wsi w połowie XV w. Były tu wtedy dwa folw. rycerskie (Habdanków), karczma, zagrodnicy i łany kmiecie, dające dziesięcinę dziekanowi kieleckiemu.

Zapewne Habdankowie założyli Wolę Kowalską, wzniesli w niej kościół i uposażyli parafią. Fundatorem miał być Michał Pakosz, data 1221 r., podawana w późniejszych aktach kościelnych, jest zapewne o lat sto zawczesną. Długosz podał (L. B., II) niewypełniony szemat opisu kościoła i wsi. W r. 1508 Mikołaj Orlik płaci z Woli Kowal. i Łazisk 1 grzyw. 12 gr., Jan Orszyanowski z Woli Kow. i Mokrska 4 grzyw. 26 gr., Boguseh z jednego działu w Woli 24 gr. W r. 1569 podają reg. pobor. Bartosza Bralińskiego, płacącego od 3 półhan. km. i 6 zagr. (Pawin., Małop., 300, 470, 474, 475). Kiedy wieś ta otrzymała przywilej miejski i zmieniła nazwę na Wolanów, nie wiadomo. „Post Lexikon“ Crusiusa z r. 1802 nazywa Wolanów targowiskiem, z kościołem i pałacem. W. par., dek. radomski, 1215 dusz. W. gmina ma 19081 mr. obszaru (w tem ziemi dwor. 12146 mr. a 6935 włósc.) i 5199 mk. Śród stałej ludności 15 prot. i 519 żydów. Oprócz os. Wolanów wchodzą w skład gm.: Kowala Duszcocina, Młodocin Większy, Sławno, Kasprowice, Janówek, Ewulin, Łaziska, Nowy Młyn, Mniszek, Rogowa, Gozd, Chałupki, Chronów, Garno, Wyremba, Wawrzyszów, Łaskowa Wola, Strzałków, Zabłocie, Sabat, folw. Oblas, Gaczkowice, Bieniędzice, Jarosławice Górne, Dolne i Średnie, Drutarnia i Krzyżkowice.

Br. Ch.

Wolanów, folw. dóbr Bijunciszki, pow. oszmiański.

Wolanówka al. *Manówka*, folw. w pow. brzeżańskim.

Wolanowo, dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Radwanice, o 25 w. od Brześcia, 500 dzies. (50 łąk i pastw., 250 lasu, 125 nieuż.), własność Wolańskich.

Wolanowo, wybud., w pow. inowrocławskim, st. kol. i urz. poczt. w Jaksicach, par. kat. w Liszkowie, 1 dm., 12 mk.

Wolańska, straż leśna, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Kossów, o 60 w. od Słonima.

Wolańska Kiczera 1.) góra (641 mt.), na granicy Leszczowatego i Liskowatego, a więc na granicy powiatów: liskiego i dobromilskiego, na $49^{\circ} 29\frac{1}{2}'$ płn. szer., $40^{\circ} 15\frac{1}{2}'$ wsch. długości. Jest to góra bezleśna, wody z niej odpływają do pot. Łodyni i Uniaczki (Karta wojsk, 8, XXVII). 2.) **W. K.**, góra (610 mt.), z grzbieciem trawiastym a stokami lesistymi, na granicy Dźwiniacza i Liskowatego, a więc na granicy powiatów: ustrzyckiego i dobromilskiego, na $40^{\circ} 15\frac{1}{2}'$ wsch. dł., $48^{\circ} 29\frac{1}{2}'$ płn. szer. Wody z niej odciekają na wschód do pot. Łodyni, na zach. do Uniaczki (Karta wojsk., 8, XXVII).

Wolański Majdan, ws nad Chomorem, pow. nowogradwołyński, gm. i par. praw. Połonne (o 7 w.), ma 57 dm., 428 mk. praw. i 8 kat., 341 dzies. ziemi włósc., cerkiew filialną, p. w. Arch. Michała, drewnianą, niewiadomej erekcyi, odno-

wioną w r. 1827 r. i uposażoną 6 dzies. ziemi z zapisu właściciela wsi, ks. Lubomirskiego z r. 1745. Szkołka cerkiewna od 1878 r. Należy do dóbr baranowieckich, dawniej Gagarynych, obecnie Strogonowych.

Wolańskie, jezioro, ob. *Wólka* 2.).

Wolańszczyzna 1.) ws, u zbiegu rz. Irszycy z Irszą, pow. żytomierski, gm. Horoszki, par. praw. Horoszczyki (filia par. Horoszki, o 3 w.), 12 dm., 102 mk., młyn wodny, garbarnia. Występuje tu piaskowiec biały drobno-ziarnisto-kwarcowy. Skały hyperytowe. Nad rzeką spotyka się labradoryt. 2.) **W.**, ws, tamże, par. praw. Hryżany.

Wolanczyska, góra w Tatrach, łączy Zandnię Kopkę z Przysłópkami Waksrudzkimi; z niej wypływa potok Filipezański.

Wolany, ws włósc., pow. sierpecki, gm. i par. Gradzanowo, odl. o 23 w. od Sierpeca, ma 8 dm., 70 mk., 209 mr. W r. 1827 Wolany Budy miały 3 dm., 36 mk.

Wolany, przedmieście Buska, w pow. kamioneckim. Ma cerkiew filialną.

Wolany, folw., w pow. strzelińskim, urząd okr. i urz. stanu cywil. w Kruszwicy, tamże st. kol. i urz. poczt.; szkoła katol. i par. w Piaskach, ewang. w Kruszwicy, sąd okr. w Inowrocławiu, ziem. w Bydgoszczy, 2 dm., 33 dusz. 2.) **W.**, folw. do Barda, w pow. wrzesińskim, założony w r. 1853 przez J. Rówieckiego.

Wolarka 1.) ws nad Jahorlikiem, pow. bałcki, okr. pol., sąd i st. poczt. Okny (o 7 w.), gm. Czarna, par. kat. Rybnica, o 47 w. od Bałty, 48 dm., 233 mk., 654 dzies. ziemi dworskiej; nadana gener. Łosiewoj. 2.) **W.**, kolonia żydowska, tamże, 43 dm., 309 mk., 716 dzies. ziemi włósc.

Wolawce, ws, pow. chełmski, gm. Żmudź, par. r. l. Kumów, r. g. Leszczany. W r. 1827 było 31 dm., 200 mk.

Wolbarów, pow. dubieński, ob. *Ulbarów*. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1583 należy do Ostroga kn. Konst. Ostrogskiego, wwdy kijowskiego, który płaci ztąd z 10 dym., 3 ogr., 1 koła dorocz. (Jabłonowski, Wołyń, 80).

Wolbarowicze al. *Olbarowicze Stare* i *Nowe*, dwie wsi i folw. w pobliżu jeziora t. n., pow. borysowski, w 3 okr. pol., gm. Tumilowicze, przeszło o 100 w. od Borysowa. Każda ws ma po 12 os. Niegdyś W. należały do ks. karmelitów głębockich, obecnie do skarbu. *A. Jel*

Wolborka, rzeczka, wypływa z płaskowgórza łódzkiego pod Tuszymem, w pobliżu źródła Neru, dąży ku wschodowi, pod Żurominem stanowi granicę między pow. łódzkim a brzezińskim i brzezińskim a piotrkowskim, zwraca się na wsch. - pld. pod Będków, poczem wchodzi w pow. piotrkowski, płynie pod Wolborzem, skręca ku płn.-wschodowi, wchodzi w pow. brzeziński i za Tomaszowem pod os. Gustek (o 3 w. od To-

maszowa) uchodzi z lew. brzegu do Pilicy. Długość 35 wiorst. Przyjmuje z praw. brzegu pod Wolborzem, Moszczenicę a z lew. pod Będkowem Kurówkę.

J. Bliz.

Wolborz, dawniej *Wojborz*, w dok. z r. 1136 *Voibor*, gród starożytny, centr kasztelanii, później miasto, obecnie osada miejska nad rzeką Wolborką, przy ujściu Moszczanki, w dolinie, wśród łąk torfiastych, pow. piotrkowski, odl. 13 w. na wsch.-płn. od Piotrkowa, około 16 w. na płn. od Sulejowa, a 12 w. na zach. od Tomaszowa, przy szosie z tego miasta do Piotrkowa wiodącej. Najbliższa st. dr. żel. warsz.-wied. w Babach (o 8 w.). W. posiada kościół par. murowany, dom przytułku dla 9 ubogich, szkołę początkową, sąd gm. V okr., urz. gm., urz. poczt. i tel., 171 dm., przeważnie murowanych, do 3000 mk., w tem około 700 żydów. Do mieszczan należy 1767 mr. Ulice: Piotrkowska, Kozia, Św.-Krzyżka i inne, wszystkie brukowane. Oddzielne nomenklatury przedmieść: Kulzów, Zwierzyńc, Wójtowstwo. Ratusz murowany z wieżami, dawniej rezydencja biskupów kujawskich. Apteka założona w r. 1882, doktor i felezer. Handel drobny w ręku żydów. Zajazd 1, młynów wodnych kilka. W r. 1791 był tu prywatny młyn prochowy, dostarczający amunicji do arsenału warszawskiego (K. Górski, Hist. piechoty polskiej). Jarmarków 6. W r. 1827 było 159 dm., 1232 mk. Między 1870 a 1880 r. dwa wielkie pożary zniszczyły znaczną część miasteczka. Dobra rząd. Wolborz nadane zostały po r. 1831 gen. Reibnitzowi. W., jakkolwiek stanowił własność biskupów kujawskich, ulegał jednak władzy duchownej arcybiskupów gnieźnieńskich. Dopiero biskup Antoni Ostrowski wyjechał w r. 1764 przyłączenie W. do diecezji włocławskiej, wraz z 7 kościołami parafialnymi w okolicy i kościołem franciszkanów w Smardzewicach (pow. opoczyński). Stolica apostołska zatwierdziła takowe włączenie („Przegl. katol.“, r. 1894, № 30). Jest to starożytny gród, połączony zapewne z targowiskiem. Według Długosza, Bolesław Śmiały nadał z dochodów grodu 4 grzyw. na uposażenie klasztoru w Mogilnie. Znany akt fundacyjny klasztoru nie wymienia jednak tego nadania. W potwierdzeniu posiadłości kościoła gnieźnieńskiego przez Innocentego II w r. 1136, wymieniono w liczbie grodów dających dziesięciny ze zboża, miodu, futer, targów, ceł, karczem: Sieradz, Spicymierz, Małogoszcz, Rozprzę, Łęczycę, Wolborz, Żarnów i Skrzyn. Pojawiające się współcześnie biskupstwo włocławskie otrzymało przy swej fundacji na uposażenie kasztelanii wolborską. W akcie poddania papieżowi Eugeniuszowi III w r. 1148 w opiekę kościoła kujawskiego, przy wyliczeniu dóbr biskupich wymieniono: „castrum videlicet Woibor cum omnibus suis appendiciis“ (Kod. dypl. pol., II, 2). Zapewne wcześniej bar-

dzo wzniesiono tu rezydencję biskupią i założono kościół, skoro już w r. 1215 odbywa się w W. synod prowincjonalny, który deleguje Mengoza, prepozyta de Chirmesna, i Guntera, dziekana płockiego, aby rozstrzygnęli sprawę między Bartoszem, bisk. kujaw., a klasztorem w Strzelnie o dziesięciny. Wyrokuja oni w tej sprawie wspólnie z kanonikami obu kapituł włocławskiej i kruszwickiej, we Włocławku (Dok. kujaw., Ulanowski, 117—2). Ciekawy bardzo przywilej dla całej kasztelanii wolborskiej wydał w Sieradzu r. 1239 Konrad, ks. łęczycki. Uwolnił on ludność od powinności książęcych, służby wojсковej, budowy zamków. Ograniczył przejazdy książęce do jednego w roku. Widzimy z niego, że W. był wsią z kościołem („Homines de Woybor in ipsa villa habitantes circa ecclesiam“), której mieszkańcy mieli swego żupana („Supanum“). W drugim akcie, wydanym dla arcybiskupa gnieźn., biskupa włocławskiego i mazowieckiego, ponawia książę w r. 1242 te same przywileje (Kod. dypl., pol., II, 21, 33). W r. 1228 Grzymisława, księżna krakow. i sandom., nadaje Michałowi, bisk. kujawskiemu, prawo polowania w lasach kasztelanii wolborskiej (Volborensis), której granice stanowią rzeki: Pilica, Pirsna, Śraba i Wolborka (Kod. dypl. pol., I, 31). Kazimierz, bisk. kujawski, potwierdzając r. 1252 nadane przez ojca Konrada przywileje, pozwala biskupom polować na bobry w obrębie całej kasztelanii, bez względu na to, do kogo będą należały wsi, czy będą książęce, rycerskie lub inne a także specjalnie w lasach wsi Sierosław (Kod. dypl. pol., II, 603). Weznieście bardzo następuje rozgraniczenie dóbr biskupich od książęcych. „Anno gracie MCCLV vicinia de Wolborz et alia de Rozprza per comitem Budzislau iudicem curie et Vitum thesaurarium Lancicie illustris Camiriri ducis Lancicie et Cujavie auctoritate vocate, super eo et requisite ad terminos et limites supradictarum castellaturarum, ostenderent ab antiquo constitutas“. Granice te były: rzeka Luciąża do ujścia do Pilicy, Koprzywnica do ujścia do Luciąży, Pirszna, dopł. Koprzywnicy, Smolna, dopł. Grabi i Grabia na całej długości do Kociszewa (Dok. kujaw., Ulanowski, 188, 14). Z aktu widać, że nad lasami czuwali nadzorey i gajownicy książęcy i biskupi. Dowiadujemy się z dok. Leszka z r. 1262, iż biskup kujawski, Wolimir skarżył się przed księciem, że „comites de Lubatou“ usiłowali bez jego upoważnienia zbudować młyn „super fluvium Woyboram“ we wsi Lubiatowie. Około połowy XIII w. W. zostaje miastem. Zapewne wprowadzono tu do dawnego targowiska niektóre urzędnia niemieckie, gdyż dopiero Leszek, ks. sieradzki, nadaje r. 1273 rozmaite swobody: „civitati Woybor cum villis sibi anexis, scilicet Sarnovica, Psarevo, Molendino (Młynary), Cusnocino, ville sanctuariorum (Świątniki)“. Pozwala on biskupowi

miasto i wsi powyższe osadzić na prawie niemieckiem, sprowadzać osadników z jakiegobądź narodu, miasto obwarować murem kamiennym, ceglany lub parkanem. Zastrzega swobodny obieg denarów książęcych w mieście (Kod. dypl. pol., II, 85). Na żądanie biskupa Wisława ks. Leszek w r. 1285 poleca Pawłowi, „comesowi“ i Albertowi, skarbnikowi, dostojnikom sieradzkim, rozgraniczenie włości kościelnych w kasztelanii od innych posiadłości (Kod. dypl. pol., II, 110). Leszek, ks. krakow., zastrzega sobie w akcie z 1286, że gdy raz w rok przejeżdżać będzie kasztelanią, otrzyma na obiad: krowę i dwie owce w lecie, a w zimie dwie ćwiartki mięsa, trzydzieści kur, sto jaj, pół miary grochu, pół miary prosa i soli „tercianum“. W r. 1290 na żądanie Władysława, ks. kujawskiego, daje biskup włocławski 4 grzyw. z kasztelanii na budowę zamku w Sieradzu (Kod. dypl. pol., II, 112, 115). Ponieważ miasto otrzymało pierwotnie prawo niemieckie nowotarskie, przeto w r. 1357 przy sprzedaży wójtostwa następuje nowa lokacja na prawie magdeburskiem (Ulanowski, Dok. kujaw., 251—77). W dok. z r. 1370 wspomniane jest przedmieście („in suburbio Woyboriensi“) zwane „Rulsow“ (Kod. dypl. pol., II, 319). R. 1377 biskup Zbilut daje przywilej na młyn pod Wolborzem, na rz. Moszczenicy, Jakubowi, synowi Radosława z Piotrkowa. Młynarz ma dawać biskupowi dwie miarki, sobie brać trzecią, przy dwu wieprzach biskupich w młynie tuczyć swego trzecią, ponosić trzecią część kosztów kupna kamieni i reparacyi, wykonywać roboty w dworze biskupim aż do wartości jednej grzywny, młec zboże i słydy biskupie bez miarki. Za to mieszczanie Wolborza obowiązani byli tylko w tym młynie młec zboże i słydy i młynarz otrzymał łąkę i zagrodnika (Ulanowski, Dok. kujaw., 263, 86). Po śmierci Zbiluta w końcu lipca 1383 r. Drogosz, ststa sieradzki, krewny zmarłego, popierając na biskupstwo brata swego Mikołaja, kantora kujawskiego, zajął zamek z kasztelanią całą, przy pomocy kanonika Henryka, administratora tych dóbr (Mon. pol., II, 745). R. 1409 Małopolanie z Rusią ściągają pod W., szykując się na wyprawę krzyżacką (Kromer, 337) Zjeżdża tu wreszcie d. 24 czerwca 1410 r. sam król i na zwołanej radzie dostojników obmyśla sposoby walki. Przybyłe wówczas poselstwo z Węgier wymogło na królu, że do dni dziesięciu po św. Janie Chrzcicielu kroków nieprzyjacielskich nie rozpocznie. W ostatnich dniach czerwca wyruszył ztąd król na pola sąsiedniej wsi Lubochni; gdzie zatoczywszy obóz, dokonał przeglądu zgromadzonych hufców swoich, oraz zaciężnych Czechów. W r. 1414 znów gromadzą się wojska polskie pod W., aby ztąd ciągnąć przeciw krzyżakom (Kromer, 363). W r. 1418 bisk. włocławski Jan daje dożywotnio: „castrum et opidum Woyborz“ Janowi z Nie-

wiesza, proboszczowi kruszwickiemu, który ma ztąd płacić kapitule pewną sumę (Kod. dypl., II, 387). W kilka lat później (1420) do Jagiełły, przebywającego tu po zjeździe łęczyckim, przybyli posłowie czescy z ofiarowaniem mu korony; po naradzie z senatorami odpowiedziano im od tronu, że w tak ważnej sprawie bez zasięgnięcia zdania ks. Witolda nie stanowczego powiedzieć im nie można. Na nową wyprawę krzyżacką w r. 1422 podobnież na W. pochód wojsk był skierowany. Stawił się na ten czas w tem mieście ks. mekleburski, biskup kamiński, z oświadczeniem zyczliwych chęci dla Jagiełły i z gotowością posiłkowania na tę wojnę. Król jego pomoc wdzięcznie przyjąwszy, gdy się doczekał chorągwi z województw: krakowskiego, ruskiego i podolskiego, ruszył do Prus. Władysław król chcąc nagrodzić szkody zrządzone w dobrach biskupich przez wojska idące na wyprawę pod Łuck, pozwała w r. 1433 wszystkie wsi klucza wolborskiego przenieść z prawa polskiego na niemieckie, magdeburskie. Miasto Wolborz i jego wójt otrzymują prawo sądzienia spraw kryminalnych, jak o rozbój, podpalenie, ciężkie rany, zabójstwo itp. (Kod. dypl. pol., II, 479). W r. 1464 arcyb. Gruszczyński zwołał do W. na październik synod prowincjonalny. Ostatni z Jagiellonów bawił tu chwilo-wo dn. 6 lipca 1550 r. Oto wzmianka z dziennika Herberszteina, posła cesarza niemieckiego: „Król JMci Zyg. August na prośbę biskupa kujawskiego (Jędrzeja Zebrzydowskiego) pojechał konno do zamku jego zwanego Wolborz o 2 mile ztąd, i my pojechaliśmy tam na zaproszenie biskupa i jedliśmy z królem JMcią“. (Jagiell. Polskie, I, 248). Za panowania Zygmunta III, w r. 1611, zapadła konstytucya następującej treści: „ż m. Wolborz w naprawianiu mostów i dróg wielkie koszty podejmie: tedy za pozwoleniem Stanów wszystkich podwyższamy temu miastu mostowego, które im według praw tylko po 4 pieniądze oddawano, aby odtąd każdy furman który z towarem jedzie, po półgroszku od konia płacić był powinien, a od bydła rogatego a zwłaszcza wielkiego, po szelągu“ (Vol. leg., III, 21), co potwierdziła uchwała sejmowa i w r. 1647 (l. c., IV, 109). Król Władysław IV po koronacyi swej w r. 1632 dążąc z Częstochowy do Warszawy, odwiedził W. (Kwiatkowski, str. 54). Jan Kazimierz, na wiadomość o nadeciągającej nawale szwedzkiej, spieszy d. 17 sier. 1655 r. na jej spotkanie od Warszawy na Łowicz do Wolborza (Wejnert, V, 239). Tu w r. 1662 dn. 24 grudnia pohamowano groźne zamiary związku wojskowego pod marszałkiem Stefanem Świdorskim utworzonego, za staraniem bisk. kujawskiego Czartoryskiego. Sumę 29 milionów żądaną przez związkowych, zredukowano na 9 milionów. Gdy jednak król Jan Kazimierz nie chciał zgodzić się i na to, mało co nie przyszło

do krwi rozlewu. Stała więc druga odmienna umowa w Wolborzu, jako głównym siedlisku konfederacji, w dn. 2 lipca 1663 r., a po wypłacie żołdu związkowi otrzymali przebaczenie (Baliński, I, 222). Pożar od pioruna w dniu 2 czerwca 1671 r. spalił miasto (Pam. J. Chrapowickiego, str. 243). Wskutek tego na sejmie z r. 1676 zapadła następująca uchwała: „Pamiętając na straszny desuper, ognia piorunowego pożar, którym Pan Bóg po dwakroć y innemi przypadkami konflagracjami miasteczko Wolborz nawiedził, aby tym łatwiej do pożądanego przyśię mogło wigoru, y redyfikacyi, obywatelów jego wszystkich, ab omnibus generaliter contributionibus Regni okrom pogłownego, y szeląznego insistentio libertacyi Nayiaśniejszego Antecessora naszego Michała et laudo Conventus Satocviensis, do lat 4 uwalniamy, y przywilej, którego dotąd fatis saevientibus, in usu nie byli; autoritate praesentis Conventus approbuiemy“ (Vol. leg., V, 376). Ostatnim z władców, którzy nawiedzili to miasto, był Stan. August, podejmowany przez biskupa Ostrowskiego od 3 do 6 czerwca 1775 r. Kościół parafialny, p. w. św. Mikołaja, powstał zapewne wkrótce po nadaniu kasztelanii wolborskiej biskupom kujawskim, choć już i przedtem mogła istnieć przy zamku kapliczka. Zapewne pierwotny kościół stał w innym miejscu, przy grodzie, a dopiero po założeniu miasta, wystawiono nowy śród rynku. Obecny murowany, z wysoką wieżycą panującą nad Wolborzem i okolicą, łącząc się w perspektywie z wspaniałymi budowlami dawnego pałacu biskupiego, na tle drzew parku i alei lipowych malowniczo przedstawia widok. Aż do r. 1538 przy kościele był proboszcz z 3 wikaryuszami. Na prośby ówczesnego proboszcza, Stanisława Dąbrowskiego, archidyakona kurzelowskiego, arcyb. Jan Latański, przywilejem z dn. 18 lutego t. r. ustanowił przy kościele kolegium z 6 wikaryuszów wieczystych, obmyśliwszy dla nich odpowiednie uposażenie, które na dniu 8 stycznia 1595 r. biskup kujawski Hieronim Rozrażewski powiększył połową wsi Lutosławice i wójtostwem w Luboni. Nadto wcielony został do tego kolegium kościół parafialny w Nagórzycach z wszelkimi dochodami. Przywilejem wydanym w Piotrkowie dn. 3 marca 1544 r. arcyb. Piotr Gamrat wyniósł kościół wolborski do godności kolegiaty, ustanowiwszy przy niej proboszcza, 3 prałatów i 1 kanonika, do których zaliczono prebendarza zamku biskupiego w Wolborzu (Hist. kościoła pol., Buliński, II, 207). Patronat świecki należał do starosty wolborskiego, lecz dwóch kanoników w mieście niezrezerwowanych stolicy apostolskiej, mianował prepozyt. Kapitułę generalną odprowadzali raz na rok, w niedzielę po św. Michała. Szezępłe kolegiata miała fundusze. W r. 1818 wraz z wielu innymi zniszczona została. Ostatnimi pra-

latami byli: Antoni Melchior Fijałkowski, późniejszy arcyb. warszawski, kantor, i Szymon Rotyński kaznodzieja, kanonicy zaś Miuiszewski i Widziński. Pierwszym proboszczem po zniesieniu kolegiaty był Walenty Tomaszewski, późniejszy biskup kujaw.-kaliski. Zewnętrzna strona kościoła wolborskiego, oprócz wieży, prawdopodobnie wzniesionej w 1549 r., gdy cały kościół uległ przebudowie, niezem się nie odznacza. Ściany boczne niskie, od strony wschodnio-północnej nadają mu pozór raczej kamienicy niż kościoła. Widocznie całość nie odrazu powstała. Pierwotna budowla rozszerzoną została później przez dodanie bocznych, niższych naw, z którymi się łączy wewnątrz przez arkady, utworzone z dawnych ścian przebitych. Przymurowano też do niego kruchtę, będącą podstawą wieży i tworzącą z nią facyjatę. Przedłużono kościół przybudowaniem zakrystyi i skarbeca, ponad którym, na piętrze, znajduje się kapitułarz. W głębi naw bocznych, ponad grobami, na 3 łokcie nad poziomem, wznoszą się dwie kaplice, z nich św. Anny w r. 1550 przebudowana. W r. 1579 Stan. Karnkowski pokrył dachówką kościół i wieżę dokończył. Jako zabytek po kolegiacie, pozostały w kościele dwie łoże biskupie, stalle kanonickie i mansyonarskie w prezbiteryum i kapitułarz, nadto w skarbcu: 6 wielkich lichtarzy srebrnych, krzyż ołtarzowy wielki i relikwiarz św. Fortunata. Szezęgólniejszą ozdobą tego kościoła są piękne obrazy olejne. W wielkim ołtarzu Chrystus na krzyżu Smuglewicza, oraz w bocznych ołtarzach tegoż artysty: św. Trójcy i św. Rocha. Inne, jak: św. Jana, Antoniego, M. Boskiej Różańcowej, pochodzą też z XVIII w. Obok ołtarza św. Trójcy wisi obraz mniejszych rozmiarów, przedstawiający św. Piotra w okowach. Kompozycya, rysunek, koloryt tworzą harmonijną całość. Około ołtarza św. Anny, w prawej nawie wisi obraz starożytny M. Boskiej, pochodzący z kaplicy pałacowej biskupów. Dawniej w prezbiteryum wisały portrety: biskupa Józefa Rybińskiego, ostatniego pana Wolborza, gdyż za niego dobra biskupie zostały inkamerowane przez rząd pruski. Na przeciw niego wisiał portret ks. Tomaszewskiego, pierwszego proboszcza. W krucheie kaplica św. Antoniego, później dobudowana, obok niej wmurowana jedyna w kościele tablica nagrobkowa, Piotra Thury, kapitana, dowódcy inwalidów († 1836 r.). W całym kościele układaną jest obecnie piękna posadzka kamienna. Przy kościele bractwo N. M. Panny Różańcowej. Metryki chrztu rozpoczynają się od r. 1755, wcześniejsze zaginęły (Rubryca. z r. 1878). Obecnie parafia liczy 6500 dusz. Kantorem przy kolegiacie tutejszej był Jędrzej Kitowicz, kanon. kaliski, autor znanych powszechnie pamiętników. Umierając w r. 1804, zapisał testamentem 6000 złp. dla kapituły wolbor-

skiej, na doroczne nabożeństwo żałobne za spokój duszy prymasa Ostrowskiego (Lit. Pol. Sowińskiego, II, 267). Oprócz tego kościoła było jeszcze w W. 6 mniejszych świątyni: św. Krzyża przy ulicy Ś-to-Krzyżkiej, w XVI w. kaplica po za miastem, obok młyna (Łaski, Lib. Ben., II, 178); św. Leonarda nad Wolborką, przy kaplicy proboszcz, opiekujący się szpitalem (Korytkowski, Arcyb. gnieźn., str. 37), uposażony, przez mieszczanina wolborskiego Jana Wicher, do którego sukcesorów, lub w braku tychże do ławników m. Wolborza należał patronat (Łaski, L. B., II, 174—8); św. Ducha, gdzie obecnie kapliczka; św. Trójcy; wreszcie św. Anny na przedmieściu Wesoła. Z wszystkich tych kościołów jeden tylko św. Anny pozostał na ementarzu grzebalnym. Kościółek ten drewniany, gdy chylił się ze starości do upadku, w latach 1886—7 przebudowany z cegły, staraniem ówczesnego proboszcza ks. Gerlacha, który spoczął w nim r. 1893. Obok kolegiaty, prymas późniejszy A. Ostrowski, jeszcze jako biskup kujawski, między 1763 a 1777 r. wznosił mурowany z wyniosłą okrągłą wieżą ratusz (Gandziara Prawdy etc., Warszawa, 1792). W r. 1832 rozwalono go, mimo to, że był ozdobą miasta, dla tego tylko, że potrzebował pokrycia, na które nie było funduszu. Pierwotnym mieszkańcem biskupów kujawskich, jako panów Wolborza, był gród obronny nad rz. Moszczanką. Jakub Sieniński, późniejszy arcybiskup, będąc jeszcze biskupem kujawskim (1464—1473), zamek wolborski, za poprzedników jego spustoszały, wielkim nakładem odbudował. Skrętny administrator, kazał wykopać dwa obszerne stawy i zaprowadził na nich rybołówstwo, przez co dochody z klucza wolborskiego znacznie pomnożył (Rzepnicki, I, 103). Każdy z biskupów pobyt swój w W. zaznaczał upiększeniem rezydencji letniej. Andrzej Zebrzydowski, między 1546—1551 r. biskup kujawski, w zamku tutejszym zbudował jedną salę i umieścił tam portrety wszystkich swoich poprzedników (ks. Buliński, II, 170). Stan. Karnkowski, jako biskup włocławski, dwór przyozdobił (Paprocki, Herby, str. 821). Gdy jednak pierwotny zamek spłonął, wystawił inny w tem samym miejscu, Hieronim Rozrażewski, bisk. kujaw. Lecz i ten zamek zgorzał wskutek wypadku między r. 1761 a 1770, zostały tylko fundamenty i gruzy. W miejscu letniego mieszkania biskupów Jędrzej Lipski w r. 1626, zrzuciwszy domki drewniane, wznosił mурowany pałac, obok którego założył ogród i zwierzyńiec. Tych zapewne czasów sięga, w zapuszczonym obecnie parku pałacowym, wykopany staw w kształcie krzyża, ze wzmocnionymi granitem brzegami. Biskup A. Ostrowski przebudował ten pałac, ogrody upiększył, miasto całe wybrukował. Pałac ten od 1818 r. stał się własnością rządową i został przeznaczony na koszary dla

wojska. W 1834 r. pomieszczono tu inwalidów, sprowadzonych z Serocka i Warszawy w liczbie 500. Dziś stoi tu batalion piechoty połockiej. W pięknej tej niegdyś siedzibie biskupiej wrzało życie, szczególnie w chwilach posiedzeń Trybunału koron. w sąsiednim Piotrkowie. Naoczny świadek, ks. Kitowicz, kantor kolegiaty wolborskiej, w te słowa opowiada nam ich dzieje: „W dzień poprzedzający reasumpeję trybunału, zjeżdżali się do Wolborza ci wszyscy, którzy mieli interes przeszkadzać do łaski marszałkowskiej. Prezydent (przewodniczący posiedzeniom trybunału ze strony duchowieństwa) dawszy swój obiad, albo pod jego imieniem ks. prymas choć nieprzytomny, albo biskup kujawski jako gospodarz miejsca, zaczynał wjazd do Piotrkowa, któremu wszyscy przytomni asystowali. Bywał ten wjazd prezydencki, acz nie zawsze, taki liczny, że jeden koniec podchodził pod Piotrków, a drugi dopiero wyciągał z Wolborza t. j. na 2 mile pocztarskie“ (Opis obyczajów, I, 106—7). Miejsce to było też widownią smutnych obrządków. Tu zmarł w 1493 r. Piotr z Bnina Moszyński h. Łodzia, biskup kujawski (Papr., 552); tu również zakończył życie Jan Drohojowski h. Korczak, w 1557 r. po którym nastąpił J. Uchański. W. jest poniekąd kolebką znakomitego reformatora i publicyisty Andrzeja Frycza Modrzewskiego. Urodzony r. 1503, zapewne na folwarku wójtowskim, z ojca Andrzeja, wójta w Wolborzu, odbył w szkole miejscowej początkowe nauki. W późniejszych latach życia osiadł w W., a raczej na folwarku przy mieście, piastując objęte po ojcu w 1553 r. wójtostwo. Stanisław Karnkowski, zostawszy biskupem kujawskim, nie lubiąc Modrzewskiego za jego pojęcia religijne, spłacił mu zastawną sumę, a samemu z Wolborza wynieść się nakazał (Lit. Pol. Sowińskiego, I, 560). Monografią W. pomieścił Gryglewski w „Roczniku piotrkowskim“ z r. 1872.

(Opis miasta i kościołów tudzież dzieje od połowy XV w. opracował M. R. Witan., dzieje początkowe do połowy XV w. Br. Ch.).

Wolbrom, właściwie *Wolwram* al. *Wolfram*, osada miejska, przedtem miasteczko, w pow. olkuskim, nad rz. Pokrzywianką al. Wolbromką, wśród najwynioślejszej części płaskowzgórza olkuskiego, sięgającego w okolicy osady do 1600 st. n.p.m. Odl. 19 w. od Olkusza, 8 w. od Pilicy, leży w pobliżu linii dr. żel. dąbrowieckiej (stacja Wolbrom odl. 3 w. od osady, 14 w. od st. Miechów a 21 w. od Olkusza). Drogi bite z Pilicy do Miechowa, i z Olkusza do Żarnowca krzyżują się w Wolbromiu. Osada ma obecnie kościół par. mурowany, kościółek filialny, dom przytułku dla starców, urząd gm., urząd poczt., dwie szkoły początkowe (męską i żeńską), doktora, aptekę; 6 jarmarków dorocznie, przeszło 6000 mk. (w tej liczbie 5000 żydów). W r.

1857 było 223 dm. (8 mur.), 2504 mk. (1479 żyd.). R. 1827 było 209 dm., 1987 mk. Do miasta przytyka wieś Łobzów licząca do 1000 mk. Miasto założone zostało na obszarze wsi królewskiej Dłużec. W r. 1321 król Władysław Łokietek wydał przywilej braciom przyrodnim Wolwramowi i Hilaremu, właścicielom sołtystwa we wsi Dłużec, na 4 wolne łany, pozwalając im lasy do tejże wsi należące karczować i mieszkancami osadzać. Stanowiła ona własność stołu królewskiego, ulegając jurysdykcji miejscowego starosty. Władysław Jagiełło nagradzając nakłady Piotra Szafranca łożone na utrzymanie zaciężnego żołnierza, celem obrony granic od Szlaska, a oszacowane przez niego na 1200 grzywien, obdarza go tutejszem wójtostwem. Gdy przez pożar uległy zniszczeniu przywileje na prawo niemieckie, ponawia takowe w r. 1485 Kazimierz Jagiellończyk, stanowiąc trzydniowy jarmark na św. Katarzynę i targi tygodniowe. Zdaje się że dość długo osada nie miała swego kościoła lecz należała do kościoła paraf. we wsi Dłużec. Długosz opisując ten kościół i jego dochody nie wspomina Wolbromia i nie zamieszcza go w rzędzie osad kościelnych. Podług lustracyi 1564 r. opłaca tu 67 domów po gr. 2, a po groszu z 5 domów. Kiedy gościniec szedł tędy, wnosili rzeźnicy grzywien 8 a teraz tylko 6, piekarzy 9 płacą po gr. 4, szewców 14 po gr. 16. Gorzałkę palących 8 dotąd. Czynnosc z łaźni grzywna 1 gr. 12. Przychód z 2 jarmarków gr. 6. Na stokach i źródłach stawów 6. Ogół dochodu grzywien 31(?) gr. 3 den. 12. W r. 1581 daje miasto szosu fl. 32; 3 łany miejskie, 3 szewców, 3 tkaczy, 2 kowali, ślusarz, bednarz, krawiec, kuśnier, rzeźnik, 4 komorników. Ogółem fl. 42 gr. 24. Była to więc osada uboga, nirolnicza ni przemysłowa. Istniał wtedy już kościół parafialny. Według lustracyi z r. 1660 w skład starostwa wolbromskiego wchodziły: miasto Wolbrom z wójtostwem i wieś Łobzów. Było naówczas w mieście domów rynkowych 7, ulicznych 78, rzeźników 4, tyłuż piekarzy i szewców. „Ponieważ to clare patuit, mówi rzeczona lustracya, że mieszczanie zarobki wielkie ze sprzedaży krup miewają, które wożą do różnych miast, tedy wynaleźliśmy, aby od korcy 10 po rpół korca dawali p. Annie Korycińskiej, kancelarzowej w. koronnej, dzierżawczyni, co może upzynieć złotych 8. Za stróżne mają dawać wszysey po kapłonie. Na koronacyę króla Jegomości zapłacili zł. 15, pieniądze podwodnych fl. 96 in quadruplo za lat 2. Kupcy i furmani jadący z Wielkiejpoli lub Wrocławia ku Krakowu, miasta tego pod utratą wieszonych towarów pomijać nie mają“. Inne szczegóły o W. i odmienne rodzaje dochodów obejmuje lustracya 1765 r. a między innymi: „Od żydów za kapustę z dworskiego ogrodu zł. 400; od tychże in recognitionem protekcyi wielkiemu staroście zł. 200, za korzenie, które na święta dawać powinni zł. 200.

Rzeźnicy katolicy, których jest około 20 z ratusza pożytkują. jatki mięsne około niego mają z których nie dworowi nie importują“. Od r. 1766 starostwo to było w posiadaniu Urszuli z Morsztynów Dębińskiej, głosnej pod nazwiskiem starościны wolbromskiej. Ostatnia lustracya 1789 r. wyraża: „Miasto ma landwójta, burmistrzów i cały urząd kandydatów do jurysdykcyi starościńskiej powinno podawać a ta wybrawszy zdanego na urząd winna aprobować, sądy toż miasto sobie składa z których apelacya do jurysdykcyi dworskiej iść powinna a dopiero od tej do assessoryi. Intrata ze wszelkich prowencyi starostwa zł. 8344 gr. 15“. Starostą naówczas (od r. 1771) był Franciszek Dębiński, ststa jodłowski, opłacając kwarty 1297 złp. i gr. 26, a hyberny złp. 611 gr. 6. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rplitej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne rzeczonemu Dębińskiemu. W r. 1838 część dóbr rząd. Wolbrom nadaną została jako majorat gener. Niejołow. W skład majoratu obejmującego 3893 mr. wchodził folw. Wolbrom i wsi: Łobzów, Dłużec, Nowałaka, dwa młyny, cegielnia i wapiarnia. Po wydzieleniu majoratu pozostały własnością rządu: folw. Lgota Wolbromska, miasto Wolbrom, ws Lgota i trzy młyny. Ogółem 1014 mr. Kościół parafialny p. w. św. Katarzyny, został założony w XVI w. W r. 1627 (1633) za staraniem kś. Marcina Wolbrama, proboszcza z Dzierążni, po zrzeczeniu się przez króla prawa patronatu, parafia wolbromska z filią we wsi Dłużec, nie mogące dla braku funduszków utrzymać proboszcza, oddane zostały pod zarząd kanonikom laterańskim przy kościele Bożego Ciała w Krakowie. Oni to zbudowali tu sobie klasztor i wzniesli dość okazały kościół (konsekrowany r. 1692). Klasztor służy dziś za plebanją. Pierwszym świeckim proboszczem po skasowaniu klasztoru w r. 1864 był kś. Gawroński. Jedyną pamiątką po kanonikach pozostały stare księgi i nieuporządkowane dotąd dokumenty. Obszerny kościół w obecnej chwili ulega gruntownej odnowie. W presbiteryum mieszczą się tablice grobowe: wspomnianego Marcina Wolbrama, kanon. św. Anny w Krakowie, naprzeciw zaś niego grobowiec Jana Gaudentego, dziekana i proboszcza wolbromskiego († 1638 r.) oraz Konstantego Nowakowskiego, naddzierżawcy dóbr wolbromskich († 1893 r.). Drugi kościółek p. w. N. Panny Maryi, drewniany, chyli się już do upadku. Nazywają go tu „Szpitalnym“, gdyż przy nim mieścił się przytułek dla starców i kalek, którego dobrodziejem był rzeczony Marcin Wolbram, proboszcz z Dzierążni. W. par. dek. olkuski, ma do 5000 dusz. W. gmina należy do sądu gm. okr. III w Pilicy, st. pocz. w miejscu, ma obszaru 13323 mr. i 12779 mk. Śród stałej ludności jest 7850 rz.-kat. i 5064 żydów. M. R. Witan.

Wolbutowo (*Wielbutowo?*), ws, pow. osz-

miański, w 1 okr. pol., gm. Grauzyski (o 4 w.), okr. wiejski Giedejki, 26 dusz rewiz.; należała do dóbr Wysoko, Giedrojciów Jurahów.

Wolce al. *Wolca*, wś, folw. i okolica szlachecka nad rz. Newdą, lewym dopł. Serweczka, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Rajcy, o 19 w. od Nowogródka, w miejscowości całkiem bezleśnej, falistej, w gruntach wybornych, pszennych. Wś ma 4 osady; w okolicy mają własność szlachta: Bukrewowie $\frac{3}{4}$ włóki, Małoszczyccy $\frac{1}{2}$ włóki, Porzeczy 1 włóka, Saplińscy $\frac{1}{2}$ włóki. Folw., od r. 1834 własność Gnoińskich, ma około 17 włók. *A. Jel.*

Wolcinsz (dok.), struga pod Gniewem, pow. kwidziński; zachodzi w przywileju Sambora z r. 1229 (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 34).

Wolcow (dok.), ob. *Ulkowy*.

Wółczyn al. *Wółczyna*, fol., pow. radomski, gm. Jedlińsk, par. Goryń, odl. od Radomia 22 w. Wechodzi w skład dóbr Goryń. Istniała tu huta szklana.

Wółczyńskie Mostki, pow. warszawski, ob. *Mostki* 1.)

Wółczyńskie Podłęże, pow. grójecki, ob. *Podłęże* 2.)

Wolde, wś (t. V, str. 25), mylnie za: *Weide*, ob. *Pastwa*.

Woldenberg, miasto, w reg. frankfurckiej, st. dr. żel. na linii między Krzyżem a Starogardem (Stargard), odl. 22 klm. od Krzyża. Według Kętrzyńskiego nosiło pierwotnie nazwę: *Dobiegiewo*.

Woldicz, wzgórze (521 mt.) na obszarze wsi Strzelbice, w pow. staromiejskim.

Woldonie, wś, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Hoduciszki, okr. wiejski Rokity, 70 dusz rewiz.

Woldziki, wś nad bezim. strugą, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Łogumowice (o 8 w.), okr. wiejski i dobra (w 1865 r.) Milewskich Łazduny, o 73 w. od Oszmiany a 35 w. od Dziewieniszek, 15 dm., 83 mk. (9 prawosł., 74 katolików).

Wolecka Szyperya, pow. gdański, ob. *Szyperya*.

Woleczyno, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 1 okr. pol., gm. Mohilua, o 15 mil przeszło od Ihumenia. *A. Jel.*

Wolejkiszki 1.) wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany (o $3\frac{1}{2}$ w.), okr. wiejski i dobra Minejków Dubinki, o 56 w. od Wilna, 3 dm., 30 mk. katol. (17 dusz rewiz.). 2.) **W.**, zaśc., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 57 w. od Wilna, 2 dm., 11 mk. katol.

Wolejkowicze, wś i folw., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły (o 9 w.), okr. wiejski Zajeziorze. Folw. należał do Snarskich; wś w części Snarskich miała 43, w części Hurczynów 26, w części zaś Raczkiewiczów 18 dusz rewiz. Ob. *Wilejkowicze*.

Wolejsze, wś i folw., pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Zabłoc (o 5 w.), o 43 w. od Lidy a 9 w. od Wasiliszek, przy trakcie z Wasiliszek do Wilna. Folw. ma 3 mk. prawosł., 37 katol., 13 żydów; wś zaś 10 dm., 118 mk. katol. (w 1865 r. 37 dusz rewiz.); własność Przybytków.

Woleń, wś i folw., pow. kaliski, gm. i par. Błaszki, odl. od Kalisza 25 w.; wś ma 5 dm., 128 mk.; fol. 3 dm., 61 mk. W r. 1827 były dwie części, jedna miała 4 dm., 33 mk., druga 7 dm., 35 mk. Na obszarze wsi, przy drodze do wsi Gołków prowadzącej, przy kopaniu żwiru, znaleziono w r. 1881 kilka urn z popiołami. w głębokości $1\frac{1}{2}$ łokcia. W r. 1886 folw. W. lit. A. B. C. rozl. mr. 309: gr. or. i ogr. mr. 285, łąk mr. 14, nieuz. mr. 10; bud. mur. 3, drew. 9; płodozmian 13-pol., pokłady torfu. Wś W. os. 21, mr. 25. Na początku XVI w. dziesięciny z łąn. km. i folw. dawano pleb. w Błaszczkach (Łaski, L. B., II, 58). W r. 1553 było tu 3 łąny km., a r. 1576 były 3 łąny i 2 zagr. (Pawiń., Wielk., II, 219). *Br. Ch.*

Wolencin, mylnie *Walencin*, wś i folw., pow. lipnowski, gm. i par. Kikoł, odl. 8 w. od Lipna, ma 17 dm., 256 mk. Wechodzi w skład dóbr Kikoł (ob.). W r. 1827 było 19 dm., 187 mk. „Jacobus de Volanczino“ podpisany jest na akcie z 1474 r. i z r. 1475 (Kod. dypl. pol., II, 556, 565). W r. 1564 wś „Volyeczyno“, w par. Kikoł, ma kilkunastu drobnych właścicieli, mających razem $7\frac{1}{2}$ łąn. km. i 1 zagr. Jeden łąn należy do 6 braci. Ogółem płacą 3 fl., 2 gr. poboru (Pawiń., Wielkop., I, 325). R. 1789 dom. Kikoł wysiewało tu 59 kor. żyta, 3 kor. pszen.; czynszu pobierało 29 zł. Adam Kowalski wysiewał 11 kor. żyta, 2 kor. pszenicy.

Wolencin, niem. *Wollentschin*, dobra i wś nad rz. Prosną, pow. olesieński, par. kat. Sternalice, ew. Bischdorf. W r. 1885 dobra miały 305 ha, 1 dom, 11 mk. kat.; wś 214 ha, 34 dm., 212 mk. (4 ew.).

Wolengiszki, wś, pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Preny, odl. od Maryampola 45 w., ma 6 dm., 82 mk. W r. 1827 wś ma 6 dm., 81 mk.

Wolenice al. *Wolanice*, niem. *Wolenitz*, wś gospod. i ryc., pow. krotoszyński, urząd okr., stanu cyw. i poczta w Krotoszynie, st. kol. w miejscu, między Krotoszynem a Jarocinem, na linii oleśnicko-gnieźn., szkoły w Dziełicach, par. katol. w Rozdrażewie, ewang. i sąd okr. w Koźminie. Wś gospod. ma 91 ha, 6 dm., 141 mk. (109 kat.). Wś ryc. ma 417 ha, 6 dm., 137 mk. (112 katol.). Dochód czysty oceniony na 4611 mk. W r. 1338 król Kazimierz, nadając Maćkowi, synowi Przybysława Borkowica, miasto Koźmin z przyległościami, wymienia między niemi Wolenice. Około r. 1564 było tu 7 łąn., z których płacono po 12 gr. bisk. poznańskim. W r.

1578 posiadali wieś Tomasz Czekanowski i Jan Włostowski, a r. 1618 Rozdrażewscy, w r. 1800 szambelan Mieszkowski, potem Antoni Stablewski.

Woleński las, obszar lesisty, wzn. do 230 mt. n. p. m., część Wolicy Komarowej, w pow. sokalskim (Karta wojs., 4, XXXI).

Wolental, niem. *Wollenthal*, ws nad szosą czerwińsko-starogardzką i rz. Węgiernicą, pow. starogardzki, 2¹/₂ mili od mta pow., st. poczt. Pączewo, tamże kościół paraf. katol., szkoła kat. w miejscu. Ws zawiera 21 posiad. gburskich, 33 zagród, 844 ha (708 roli orn., 73 łąk); 1885 r. 74 dm., 118 dym., 546 mk. (496 katol., 50 ew.). Ws ta została podobno w XIII w. przez Krzyżaków założona, lecz w wojnach szwedzkich zburzona, następnie r. 1667 na nowo uprzywilejowana. Lustracja starostwa gnieńskiego z r. 1664 opiewa: ws ma włók 50. Daje z osiadłej włóki pół korca żyta i pół korca owsa (ob. „Varia acta“ w Pelpinie, str. 58). R. 1682 zostały tu niektóre wolne włóki nadane osadnikom (ob. Stadio: „Gesch. d. Stadt Stargard“, str. 134). Widzta Rybińskiego z r. 1780 wykazuje tu 213 katol.; a kat. i żydów nie było wcale; mesznego pobierał prob. 22 kor. żyta i tyleż owsa (ob. str. 112 i 116). R. 1789 było tu 43 dym. W pobliżu wsi leży między drogami rozchodzącymi się do Czarnego Lasu i Bukowca cmentarzysko, gdzie często natrafiano na groby skrzynkowe (ob. „Objasn. do mapy archeol.“ Ossowskiego, str. 44).

Wolentarski Groń (606 mt.), góra nad doliną Koszarawy i pot. Przyłkiem, w zach. Beskidzie, w pow. żywieckim, na 36° 56' wsch. dł., 49° 39¹/₂ półn. szer. (Karta wojs., 7, XX).

Wolerowo, dwór, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Bobty, własność Chołodów, ma 386 dzies. (25 lasu, 191 nieuż.).

Wolewacze, ws, pow. osterski gub. czernirowskiej, gm. Oster, 142 dm., 700 mk.

Wolewki, pow. orszański, ob. *Walewki*.

Wolewsk, ob. *Olewsk*.

Wolecin, ob. *Wolencin*.

Wolfanówka al. *Wolfantówka*, ws skarbowa nad Szumiłówką (Markówką), dopł. Dniestru, pow. jampolski, gmina, par. katol. i sąd w Jampolu (o 18 w.), par. praw. Podlasówka, ma 63 dm., 448 mk., 416 dzies. ziemi włośc. *Dr. M.*

Wolfberg, góra bazaltowa na Szlązku, w pobliżu miasta Goldberg (Złotagóra).

Wolfersdorff, ws, pow. szprotawski, par. katol. i ew. Primkenau. W r. 1885 ws miała 474 ha, 46 dm., 230 mk. (9 kat.); dobra 2 dm., 18 mk. ew.

Wolfsberg, ws i os., pow. nizinny, st. poczt. Neukirch.

Wolfsbruch 1.) leśn., do nadleśn. Koenigsbruch, pow. tucholski, st. poczt. Śliwice, 1 dm.,

10 mk. 2.) **W.**, pow. świecki, ob. *Wilcze Błoto*. 3.) **W.**, pow. świecki, ob. *Dubielno* 2.). 4.) **W.**, pol. *Parowa*, dobra nad jeziorami Gogolinem i Gogolinkiem, pow. złotowski, gm. Kielpin, par. katol. Złotowo, st. poczt. Łąkie, 2 dm., 57 mk.; hodowla bydła. 5.) **W.**, dziś *Hoh-Paleschken*, ob. *Polaszki* (t. VIII, 575), ma 772 ha (448 roli or., 105 łąk, 318 lasu), 8 dm., 25 dym., 149 mk. (54 katol., 95 ew.). *Ks. Fr.*

Wolfsbruch, nadleśnictwo, w pow. jańsborskim. Dzieli się na 4 okręgi. St. poczt. Johannisburg.

Wolfschlucht, fol. do dóbr sypniewskich, pow. złotowski, st. poczt. i par. katol. Sypniewo, 1 dm., 19 mk.

Wolfsdorf (niem.), ob. *Wilczan*.

Wolfsdorf 1.) *Hoeh*, ws, pow. elbląski wiejski, st. poczt. Pomehrendorf, par. kat. Elbląg, szk. ew. w miejscu, 750 ha (392 roli or., 92 łąk, 70 lasu); 1885 r. 36 dm., 66 dym., 329 mk.: 322 ew., 5 dyssyd., 2 żyd. Założona przez Krzyżaków za czasów komtura elbląskiego Ludwika v. Schippen (1296—99); nowy przywilej r. 1344 nadany. W 1789 r. 19 dym. 2.) **W. Niederung**, ws, pow. elbląski, st. poczt. Einlage, agentura pomocnicza w miejscu, par. katol. Elbląg; 118 ha: 5 roli or., 48 lasu; 1885 r. 56 dm., 106 dym., 484 mk.: 430 ew., 13 kat., 41 dyssyd. Zawiera 54 zagród, 1789 r. 19 dym. *Ks. Fr.*

Wolfsdorf 1.) 1374 r. *Wolffsdorf*, ws i dobra, pow. nowotarski, par. kat. Auras, ew. Belkau. W r. 1885 dobra miały 228 ha, 4 dm., 56 mk. (20 katol.); ws 19 ha, 16 dm., 79 mk. (11 kat.). 2.) **W.**, ws, pow. żegański, par. kat. Hartmannsdorf, ew. Kunau. W r. 1885 miała 644 ha, 33 dm., 180 mk. (8 katol.).

Wolfsdorf 1.) ws, pow. liebarski, st. poczt. Gutstadt. 2.) **W.**, ws, pow. nizinny, st. poczt. Neukirch. 3.) **W. Gross** i *Klein*, ws i fol., pow. rastemborski, st. poczt. Dochhofstaedt. Odbywają się tu dwa jarmarki rocznie. 4.) **W.**, ws, pow. królewiecki, st. poczt. Waldau Ostpr.

Wolfgangarten, leśniczówka, w pow. bydgoskim, na wschód od Koronowa (obie parafie i urząd poczt.), 1 dm., 12 mk.

Wolfsgrund, leśn. do nadleśn. Lindenbusch, pow. tucholski, st. poczt., kolei i par. katol. Pol. Cekeyn, 1 dm., 6 mk.

Wolfshtagen, ob. *Kijaszkowo*.

Wolfshtagen 1.) leśnictwo, pow. rastemborski, st. poczt. Nordenburg. 2.) **W.** al. *Nordenburg*, ws, pow. rastemborski, st. poczt. Drengfurt.

Wolfshtain, 1400 r. *Wolfshayn*, ws i dobra, pow. bolesławski, par. katol. i ew. Thomaswaldau. W r. 1885 ws miała 42 ha, 22 dm., 109 mk. (5 katol.); dobra 470 ha, 11 dm., 171 mk. (6 ew.).

Wolfshtau, dobra, pow. jeleniogórski, par.

katol. i ew. Arnsdorf. W r. 1885 dobra miały 1973 ha lasu, 1 dm., 6 mk. (2 katol.).

Wolfsheide, leśn. do nadleśn. Ryjewa, pow. sztumski, st. poczt. Piekło, 1 dm., 10 mk.

Wolfshoehe, dobra ryc., pow. gierdawski; st. poczt. Abelischken.

Wolfshof, folw. dóbr pryw. Nurmhusen, w okr. tukumskim, pow. i par. talseńska (Kurlandya).

Wolfshof, leśn., pow. walecki, obwód domin. Dykowo, 1 dm., 11 mk., st. poczt. Arnpol.

Wolfschette al. *Nieborowitz-Hahn*, dobra, pow. rybnicki, par. kat. Pilchowice. W r. 1885 miały 207 ha, 4 dm., 34 mk. katol.

Wolfskaempe 1.) wyb. pod Toruniem, pow. toruński. 2.) **W.**, pow. świecki, ob. *Wilcza Kępa*.

Wolfskolonie, wybud., pow. chodzieski, par. i poczta Smitowo.

Wolfskrug, wyb. pod Toruniem, pow. toruński.

Wolfskrug, fol., pow. iławkowski, st. poczt. Creuzburg Ostpr.

Wolfsmuehle 1.) ob. *Wilczak*. 2.) **W.**, młyn, pow. i obw. urz. czarnkowski, 1 dm., 6 mk. 3.) **W.**, młyn wodny, pow. jarociński, okr. urz. i poczta Nowemiasto.

Wolfsmuehle, os. młynarska nad rz. Wolfsfluesschen, pow. toruński, gm. i st. poczt. Lubiez. W 1885 r. 9 dm., 83 mk. Należy do Torunia.

Wolfsruhni, os., pow. wschowski (Leszno), urz. okr., poczta i par. Leszno, 1 dm., 7 mk.

Wolfswald (niem.), ob. *Welcz Mały*.

Wolfswinkel, os. leśna, pow. ragnecki, st. poczt. Schmallingenken.

Wolfswinkel, część wsi Schlegel, w pow. kładzkim.

Wolfsvorwerk, fol., pow. wschowski (Leszno), urz. st. cyw. i par. katol. w Święciechowie, 1 dm., 10 mk.

Wolfszagal, wyb., pow. elbląski, st. p. Einlage.

Wolgast (niem.), ob. *Wolgoszcz*.

Wolgund, z folw. Baechhof, dobra prywatne, w okr. mitawskim, pow. dobieński, par. mitawska (Kurlandya).

Wolhyny, leśn., pow. krobski (Rawicz), ob. *Streitfurth*.

Wolica, rzka, dopł. Wieprza, ob. *Kalinówka*.

Wolica 1.) wś i fol., pow. warszawski, gm. Wilanów, par. Służew, przy drodze ze Służewa do Natolina, ma 336 mk., 481 mr. dwor., 317 mr. włośc. W r. 1827 było 13 dm., 177 mk. W r. 1580 Wolica Służewska ma dwa działki. Andrzej Służewski płaci od 2 łan. i 2 zagr. z rolą, Dorota Dąbrowska, wdowa, od 2 1/4 łan. (Pawiński, Mazowsze, 261). 2.) **W.**, wś, pow. radzyński, gm. Małopole, par. Radzymin, ma 125 mk., 319 mr. W r. 1827 było 10 dm., 68 mk.

3.) **W.**, wś, pow. błoński, gm. Młochów, par. Nadarzyn, ma 14 os., 133 mk., 567 mr. Wechodziła w skład dóbr Nadarzyn. W r. 1827 było 16 dm., 135 mk., par. Pęcice. W r. 1580 we wsi Wolica, w par. Nadarzyn, płaci dzierżawca, Zygm. Dąbrowski od 2 1/2 łan., 2 ryb. (Pawiński, Mazowsze, 286). 4.) **W. i Józefów**, folw., pow. błoński, gm. Radzików, par. Rokitno, ma 279 mk., 594 mr. W r. 1827 było 3 dm., 48 mk. W r. 1580 we wsi Wolica Płochockich mają Płochocy trzy działki po 1/4 i 1/8 łanu i młyn (Pawiński, Mazowsze, 275). 5.) **W.**, dawniej *Wola Miejska*, kol. i os. leśna, pow. kaliski, gm. Żydów, par. Chełmce, odl. od Kalisza 8 w. Wś ta ma 48 dm., 340 mk., należała do miasta Kalisza. W r. 1827 było 30 dm., 219 mk. Na obszarze wsi, w miejscowości zwanej Borkiem, natrafiono na ślady cmentarzyska pogańskiego. Wykopano jedną urnę, a obok niej kilka przedmiotów z kamienia, jako to: młotek, kulę i elipsę (ob. Kurjer Warsz., N. 358 z r. 1887). Na początku XVI w. we wsi Wola, kmiecie ze swych półłanków dawali pleb. w Chełmcach po 2 miary żyta i 2 owsa (Łaski, L. B., II, 54). W r. 1618 wś Wola Miejska, w par. Chełmce, ma 4 łany km., płacące po 30 gr., 2 zagr. po 4 gr. i 1 rzem. gr. 4 (Parczewski, Analekta Wielkp., 71). 6.) **W.**, pow. turecki, par. Wilamów, ob. *Jaszczurów*. 7.) **W. Nowa**, kol., pow. wrocławski, gm. Pikutkowo, par. Wieniec, ma 32 mk., 102 mr. włośc. Należała do dóbr Gustorzyn. 8.) **W. Stara**, kol. i fol., pow. wrocławski, gm. Pikutkowo, par. Wieniec, odl. 10 w. od Włocławka, ma 121 mk., 215 mr. W r. 1827 było 7 dm., 49 mk. W r. 1876 folw. W. rozl. mr. 328: gr. or. i ogr. mr. 275, łąk mr. 38, nieuz. mr. 15; bud. mur. 2, drew. 1; płodozm. 7 pol. Wś Stara Wolica os. 18, mr. 202; wś Nowa Wolica os. 2, mr. 100. Według reg. pob. pow. brzeskiego z r. 1557 miała 3 łan., 4 czynsz., 2 kom. (Pawiński, Wielkop., II, 4). 9.) **W. Łochowska** al. *Wola*, wś, pow. rawski, gm. Boguszyce, par. Żelechlin, ma 5 dm., 83 mk., 97 mr. W r. 1827 wś Wola Łochowska, w par. Jeżów, miała 16 dm., 139 mk. a Wolica, w par. Żelechlin, 8 dm., 45 mk. Na początku XVI w. wś Łochowska Wola, w par. Żelechlinek, dawała dziesięcinę z łan. km. kościółowi w Głuchowie a pleb. w Żelechlinku tylko kołędę po 1/2 gr. z domu. O dziesięcinę z folw. był spór między obu proboszczami (Łaski, L. B., II, 327, 329). W r. 1579 Wola Łochowska stanowiła całość ze wsią Łochów Wielki. Były we Woli dwa działki po 1/2 łan. km. Prócz tego istniała tu Wola Januszowa (Pawiński, Mazowsze, 165). 10.) **W.**, pow. łódzki, ob. *Kozubowa Wola*. 11.) **W.**, wś i fol., pow. piotrkowski, gm. Kleszczów, par. Grzymalina Wola. Wś ma 18 dm., 205 mk., 187 mr.; folw. 4 dm., 27 mk., 269 mr. Wechodziła w skład dóbr Łękińsko. W r. 1827 było 8 dm., 56 mk. 12.) **W.**,

wś i fol., pow. sandomierski, gm. Górki, par. Szczeglice, odl. od Sandomierza 28 w., ma 6 dm., 60 mk. W 1827 r. 1 dm., 8 mk. W r. 1887 folw. W. rozl. mr. 193: gr. or. i ogr. mr. 138, łąk mr. 15, pastw. mr. 7, lasu mr. 30, nieuź. mr. 3; bud. dREW. 7. Wś W. os. 6, mr. 13. 13.) **W.** al. *Skórkowska Wola*, wś i fol., pow. opoczyński, gm. Machory, par. Skórkowice, odl. od Opoczna 24 w., ma 11 dm., 69 mk., 425 mr. dwor., 64 mr. włośc. W 1827 r. 1 dm., 13 mk. Na początku XVI w. dziesięciny z całej wsi, wartości do 2 seksagen, dawano pleb. w Skórkowicach, za konopną dziesięcinę płacono po 2 gr. z łąnu (Łaski, L. B., I, 621). Według reg. pob. pow. opoczyńskiego z r. 1508 wś Skórkowice i Wola, własność Mikołaja i Jana ze Skórkowic, płaciły poboru 2 grzyw. 18 gr. W r. 1577 Mateusz Skorkowski płacił od 5 łąn., 6 zagr. z rolą; część plebana $\frac{3}{4}$ łąnu, 2 zagr.; Mściśław i Jakub Skorkowscy $\frac{1}{2}$ łąnu km. (Pawliński, Małop., 288, 482). 14.) **W.**, wś i fol. nad odnogą rzeki Nidy, pow. kielecki, gm. Korzecko, par. Łukowa, odl. 21 w. od Kielec, ma młyn wodny. W r. 1827 było 19 dm., 127 mk. W r. 1871 folw. W. lit. B. rozl. mr. 381: gr. or. i ogr. mr. 229, łąk mr. 30, pastw. mr. 33, lasu mr. 106, zarośli mr. 18, nieuź. mr. 3; bud. mur. 1, dREW. 9; płodozm. 7 pol. Wś W. os. 17, mr. 126. Folw. ten uległ następnie parcelacji. 15.) **W.**, wś, pow. jędrzejowski, gm. Raków, par. Jędrzejów. Wchodziła w skład dóbr rząd. Jędrzejów. Do wsi należy os. młyn Kruk. W r. 1827 było 13 dm., 129 mk. 16.) **W.** al. *Wolica Kuczkowska*, wś, pow. włoszczowski, gm. Secemin, par. Kuczków, ma 11 os., 162 mr. Wchodziła w skład dóbr Chrzastów. W r. 1827 było 8 dm., 59 mk. 17.) **W.**, wś pow. pińczowski, gm. Góry, par. Wolica, posiada kościół par. drewniany. Do par. należała, prócz W., tylko wieś Dziewięczyce. W połowie XV w. wś posiada już kościół parafialny. Dziedzicem jest szlachcic herbu Półkoza. Folwark rycerski daje dziesięcinę plebanowi, który posiada rolę i łąkę (Długosz, L. B., II, 416). W r. 1827 było 17 dm., 103 mk. W. par., dek. pińczowski, 626 dusz. 18.) **W.**, wś nad rzeką Schodnią, pow. stopnicki, gm. i par. Szydłów. W r. 1579 Wolica, folwark królewski, ma 4 zagr. z rolą (Pawliński, Małop., 224). W r. 1827 było 13 dm., 82 mk. 19.) **W.**, wś, pow. stopnicki, gm. i par. Stopnica, ma 27 os., 339 mr. Wchodziła w skład ststwa stopnickiego. W r. 1579 wojew. krakowski płacił ztąd od 8 os., 4 łąn., 2 zagr. W r. 1827 było 41 dm., 310 mk. 20.) **W.**, wś, pow. stopnicki, gm. Olganów, par. Dobrowoda. 21.) **W.**, wś, pow. stopnicki, gm. Lubnice, par. Beszowa. W r. 1579 Elżbieta Czyżowska płaci tu od 12 osad., 3 łąn., 1 zagr. z rolą, 2 ubog. (Pawliński, Małop., 227). W r. 1827 wś poduchowna, miała 27 dm., 170 mk. W r. 1621 Jan Tęczyński nadał W.

klasztorowi kamedułów w Rytwianach (ob. t. X, 119). 22.) **W.**, wś, pow. miechowski, gm. i par. Książ Wielki. W r. 1581 Jan Barzi płacił ztąd od 2 łąn. km., 1 kom. bez bydła. W r. 1827 było 14 dm., 121 mk. 23.) **W.** *Siesławska*, wś i fol., pow. stopnicki, gm. Radzanów, par. Busko, odl. 14 w. od Stopnicy. W r. 1827 miała 3 dm., 33 mk. W r. 1674 Wolica, w par. Chotel płacił od 55 głów. W r. 1885 folw. Wolica Siesł. rozl. mr. 318: gr. or. i ogr. mr. 264, łąk mr. 27, pastw. mr. 22, nieuź. mr. 5; bud. mur. 1, dREW. 3. Wś Wolica os. 9, mr. 28. 24.) **W.**, wś i fol., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Szczekarków, par. Opole, odl. 28 w. od Puław. W r. 1676 Aleks. Myśliszewski płacił tu pogłównie od 56 poddanych i dworskich (Pawliński, Małop., 34a). W r. 1827 były dwie części, jedna miała 22 dm., 78 mk., druga 32 dm., 194 mk. W r. 1889 folw. W. lit. A. rozl. mr. 529: gr. or. i ogr. mr. 441, łąk mr. 29, pastw. mr. 21, lasu mr. 28, nieuź. mr. 10; bud. dREW. 9, młyn wodny. Wś W. os. 46, mr. 405, wś Rozaliu os. 10, mr. 132, wś Anielin al. Leszczyniec os. 8, mr. 78. 25.) **W.**, wś i folw. nad rz. Sanną, pow. janowski, gm. i par. Modliborzyce, odl. 8 w. od Janowa a 2 w. od Modliborzyce, ma pokłady wapienia i opoki, młyn wodny, 60 dm., 463 mk. W r. 1827 było 58 dm., 334 mk. W r. 1885 folw. W. z nomenklaturą Helenów rozl. mr. 1585: gr. or. i ogr. mr. 661, łąk mr. 89, pastw. mr. 26, lasu mr. 668, w odpadkach mr. 90, nieuź. mr. 51; bud. mur. 3, dREW. 22; płodozm. 10 i 11 pol., las urządzonym w r. 1891. Wś Wolica os. 58, mr. 972. W r. 1885 oddzielono w skutek spżedazy 86 mr. z obszaru folwarcznego. 26.) **W.**, folw. dóbr Krośniczyn, w pow. krasnostawskim. 27.) **W.**, wś, pow. lubartowski, gm. Wielkie, par. Kurów, ma 56 os., 1111 mr. Wchodziła w skład dóbr Dębiny. 28.) **W.** *Brzozowa*, wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Komarów, o 24 w. od Tomaszowa, o 21 w. od Zamościa, ma 52 dm., 420 mk., w tem 178 r. l., 584 mr. roli ornej, 132 mr. łąk, 204 mr. lasu. Grunt żyzny czarnoziem, włościanie rolnicy; cieśla 1, kowal 1. Os. młyn. ma 148 mr., młyn wodny. Wchodziła w skład dóbr Komarów. 29.) **W.** *Nadgórecka*, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Hrubieszów. W r. 1827 było 17 dm., 77 mk. 30.) **W.** *Podhorecka*, wś i fol., pow. hrubieszowski, gm. i par. Hrubieszów (odl. o 2 w.). W r. 1827 było 17 dm., 77 mk. W r. 1884 folw. Wolica Podhor. rozl. mr. 353: gr. or. i ogr. mr. 227, łąk mr. 81, lasu mr. 37, nieuź. mr. 8; bud. mur. 9, dREW. 4, pokłady torfu. Wś Wolica os. 34, mr. 205. 31.) **W.** *Sitanińska*, wś i fol. przy trakcie lubelsko-lwowskim, pow. zamojski, gm. Wysokie, par. Sitaniec, odl. od Zamościa 7 w., ma 4 domy dwor., 20 włośc., 220 mk. katol., 15 praw., 241 mr. włośc.; folw. należy do dóbr ordynacji Bortaty-

cze. Ob. *Wysokie*. 32.) **W. Średnica**, ws, pow. zamojski, ob. *Średnie* 1.). 33.) **W. Uchańska**, pow. hrubieszowski, gm. Grabowiec, par. Skierbieszów. W r. 1827 było 20 dm., 108 mk.

Wolica 1) w dok. *W. Sucha*, ws nad rzeką Stubłą, pow. dubieński, gm. Mizocz, par. praw. Spasów (o 3 w.). 2.) **W.**, w dok. *Wola Bytyńska* (*Zbytyńska*), ws nad Zbyteńką, pow. dubieński, gm. Warkowicze, par. praw. Zbytyń (o 2 w.). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do włości miasta Dubieńskiego ks. Konstantyna Ostrogi, który płaci ztąd z 9 dym., 6 ogr., 3 podsusiedków (Jabłonowski, Wołyń, 82). 3.) **W.** al. *W. Strakłowska*, ws nad Ikwą, pow. dubieński, gm. Dubno, par. praw. Strakłów (o 2 w. na pld.). 4.) **W.** i *Wolica Morawska*, nieistniejące pod tą nazwą wsi, w pow. dubieńskim. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1583 należały do Morawicy kn. Andrzeja Wiśniowieckiego, wwdy wołyńskiego, który z pierwszej płaci z 5 dym., z drugiej zaś z 9 kół waln., 1 stępn. (Jabłonowski, Wołyń, 108). 5.) **W.** (w 1570 i 1588 r.), *Wólka* (1577), prawdopodobnie dzisiejsza *Wolica Łobaczowska*, ws, pow. dubieński, na pograniczu pow. włodzimierskiego, w pobliżu Łobaczówki. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1570 należy do Hrehorego Junkiewicza Kołmowskiego, który z Kołmowa, Borozowa i Wolicy płaci z 52 dym., 13 ogr. po 2 gr. W r. 1577 Hryhory Jurkowiec Kołmowski płaci z Wólki z 9 dym., 4 ogr. a w 1583 r. z 8 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 5, 75, 98). 6.) **W.**, ws, pow. krzemieniecki, gm. Łanowce, 41 dm., 189 mk. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. własność Sawy Jałowickiego, podsędka ziem. krzemienieckiego, który płaci ztąd z 7 dym., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 137). 7.) **W.**, ws, pow. krzemieniecki, gm. Poczajów, par. praw. Łopuszno (o 1 w.); własność hr. Potoekich. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z r. 1570 w zastawie Jarofieja Oskiego, który z Poczajowa, Przeniatina, Basiorowki, Wolicy, Komnatki i z części Leduchowskiej płaci z 75 dym., 32 ogr. po 4 gr., 46 ogr. po 2 gr., 2 karcz., 1 koła młyn. (Jabłonowski, Wołyń, 25). 8.) **W.**, ws, pow. krzemieniecki, gm. Wyszogródek (Wyszogorodek), par. praw. Małe Kośkowce (o 1 w.), ma 35., 300 mk., cerkiew filialną, p. w. św. Archaniola Michała, z drzewa wzniesioną przed r. 1724 i uposażoną 27 dziesięcinami ziemi. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z r. 1583 należy do Wiśniowca kn. Aleksandrowej Wiśniowieckiej, która płaci ztąd z 4 dym., 3 ogr., 2 komor. (Jabłonowski, Wołyń, 133). W r. 1776 ws należała do Jana Lipskiego, cześnika trębowelskiego, a w r. 1777 do Mikołaja Polanowskiego, starosty dąbrowieckiego. 9.) **W.**, ws, pow. łucki, na pograniczu z gub. mińska, na pld. wsch. od Włodzimierza. Podług reg. pobor.

pow. łuckiego z 1577 r. należy do Czartoryska kn. Michała Czartoryskiego, który płaci ztąd z 2 dym. po 20 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 45). 10.) **W.**, pow. łucki, ob. *Wólka*. 11.) **W.**, nieistniejąca ws w pld.-wsch. części pow. ostrogi. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z r. 1570 należy do Sydora Kornickiego, który z Kornicy, Sielca, Oknin, W. i Przerosła płaci z 29 dym., 15 ogr. po 2 gr., 1 koła młyn. 12 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 28). 12.) **W.**, ws nad rz. Płoską, pow. proskurowski, okr. pol. i par. katol. Fulsztyn, gm. Malnicze, st. poczt. i dr. żel. Czarny Ostrów (o 10 w.), o 12 w. od Proskurowa, ma 143 dm., 731 mk., 583 dzies. ziemi włość., 487 dwor., 43 cerkiewnej. Posiada cerkiew, p. w. św. Michała, wzniesioną w r. 1833. Parafia przyłączona do Małaszowiec. Własność Zalewskich. Podług reg. pobor. województwa podolskiego z 1578 r. należy do Czarnego Ostrowu Stanisława Stawskiego (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 303). 13.) **W.**, ws niegdys, w zach. części pow. rówieńskiego. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1583 należy do Klewania kn. Jurya Czartoryskiego, który płaci z 5 dym., 4 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 88). 14.) **W.**, ws nad lew. dopł. Stuczy, pow. starokonstantynowski, gm. Tereszki, 92 dm., 665 mk., cerkiew, szkoła, młyn wodny, wiatrak, cegielnia, piec wapienny. Własność Jodków. 15.) **W.**, ws skarbowa nad Unawą, pow. wasylkowski, w 2 okr. pol., gm. Wieprzyk, par. praw. Piwnie (o 3 w.), ma 611 mk. (w r. 1863 podług Pochlewiecza było 695 dusz). Wraz z sąsiednią wsią Dmitrówką należy do klucza chwastowskiego dóbr państwa. 16.) **W.**, ws, pow. włodzimierski, na pld. wsch. od Porycka. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z r. 1570 w zastawie Michajły Serbina, który z Pierkowiec, Zawidowa i W. płaci z 44 dym., 34 ogr. po 4 gr., 35 ogr. po 2 gr., 2 kół młyn. po 12 gr., 1 karczma 12 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 24). 17.) **W.**, ws niegdys, w pld. części pow. włodzimierskiego, na pograniczu od Galicyi, czy nie dzisiejsza *Wolica Bużańska*, pod Boryszkowiczami. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1570 własność Wasila Żurawnickiego, który z Żurawnik, W., Rziszczowa i Koczkarowca płaci z 61 dym., 6 ogr. po 4 gr., 8 ogr. po 2 gr., 6 bojar., 2 kół młyn. po 12 gr. W r. 1583 Jan Żorawnicki z Żorawnik i W. wnosi z 12 dym., 16 ogr., 4 kół dorocz., 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 13, 110). 18.) **W.**, prawdopodobnie dzisiejsza *Wolica Drużkopolska*, ws w pld. części pow. włodzimierskiego, pod Drużkopolem. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1570 własność Bazylego Drewińskiego, który z Spykołos, W. i Kokoszewa płaci z 40 dym., 32 ogr. po 2 gr., 1 karcz., 2 kół młyn. po 24 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 13). 19.) **W.**, pow. włodzimierski, ob. *Wólka Dubiska*. 20.) **W.**, ws, pow. żytomierski, gm. Trojanów,

par. praw. Szumsk, ma 56 dm., 470 mk., gorzelnię. 21.) **W. Andruchy**, ob. *Wola Andruskiego*, pow. kowelski. 22.) **W. Bużańska**, pow. włodzimierski, ob. *Wolica*. 23.) **W. Chojckiego**, dwie zaginione miejscowości we włości żesławskiej, t. j. w dzisiejszym pow. zasławskim. 24.) **W. Choroszowa** (w 1570 r.) al. *Nowosiółki* (w 1583), wś nieistniejąca obecnie — we włości lachowieckiej, przeto w pld. zakątku pow. ostrogskiego. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z r. 1570 własność Fedora Sieniuty Lachowieckiego; pobór oddzielnie nie wykazany. W r. 1583 tenże płaci z *W. Nowosiółki* z 2 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 28, 136). 25.) **W. Dorosińska Niemier**, nieistniejąca pod tą nazwą wś, w pow. łuckim, prawdopodobnie dzisiejszy *Dorosiń* lub też *Niemier*, obie w pld.-wsch. części powiatu, w pobliżu granicy pow. włodzimierskiego. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. własność Kłodzińskiego, ssty błońskiego, który płaci z 2 dym., 4 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 94). 26.) **W. Drużkopska**, pow. włodzimierski, ob. *Wolica*. 27.) **W. Dubieńska**, pow. kowelski, ob. *Wola Dubieńska*. 28.) **W. Dubiska** al. *Dubiszczce*, wś nad Słuczą, pow. starokonstantynowski, gm. Krasilów (o 4 w.), par. kat. Kulezyny odl. o 20 w. od st. dr. żel. Czarny Ostrów, ma 85 dm., 452 mk., przeszło 1000 mr. pola ornego, cerkiew, garbarnię, wapielnię, wiatrak. Własność dra Gawrońskiego. Wchodziła w skład włości kuźmińskiej, nadanej w r. 1557 przez Zygmunta I ks. Konstantemu Ostrogskiemu. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. wś *Wolica Dubiska* należy do włości konstantynowskiej ks. Konst. Ostrogskiego, który płaci ztąd z 3 dym., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 129). Opis podał A. Konaszynskij w „*Wol. eparch. wiadom.*“ (1873 r.). 29.) **W. al. Wólka** al. *Wola Falimicka*, wś nad Ługiem. pow. włodzimierski, na pld.-wsch. od Włodzimierza, właściwie przysiółek wsi Falimicze. Należała do dóbr biskupów łuckich. Podług rewizji zamku łuckiego z r. 1545 niegdyś włość zamku włodzimierskiego, nadana przez króla Kazimierza wraz z Falimiczami i in. kn. Michałowi, ojcu kn. Kowelskiego Sanguszki (ob. Jabłonowski, *Rewizye*, str. 83). 30.) **W. Horna**, wś nieistniejąca obecnie, sądząc po wyliczonych w sąsiedztwie wsiach musiała leżeć w zach. części dzisiejszego pow. ostrogskiego. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do włości ostrogskiej ks. Konst. Ostrogskiego, który płaci ztąd z 5 dym., 3 ogr., 2 podsus. (Jabłonowski, Wołyń, 81). 31.) **W. Kierekieszyna**, wś, pow. starokonstantynowski, gm. St. Konstantynów, par. katol. Butowce, 99 dm., 800 mk., cerkiew, gorzelnia. Wzniesienie około wsi dochodzi 1106 st. npm. 32.) **W. Kutyszczce**, dziś *Kutysko* al. *Kutyszczce*, wś u źródła rzki Buhłówki, pow. krzemieniecki, na pld.

od Łanowiec. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. należy do Wyszogródku kn. Aleksandra Poryckiego, który płaci ztąd z 2 dym., 2 ogr., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 136). 33.) **W. Lachowiecka**, wś, pow. zasławski, gm. Tarnawka, par. praw. Szarłajówka (o 1/2 w.); własność Borysowa. 34.) **W. Laskowska**, nieistniejąca wś, w pow. krzemienieckim lub zbaraskim. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. należała do dóbr niebosz. ks. Władysława Zbaraskiego. Pobór oddzielnie niewykazany (Jabłonowski, Wołyń, 128). 35.) **W. Lipa**, dziś *Lipa*, wś, pow. dubieński, na wschód od Mirohoszczy. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do Dymitra Jałowickiego, który z Mirohoszczy i *W.* płaci z 28 dym., 20 ogr., 2 kół waln., 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 110). 36.) **W. Lubecka**, przysiółek wsi Lubeza, w pow. łuckim. 37.) **W. Lubin**, prawdopodobnie dzisiejsza *Wólka Lubitowska* (ob.), wś, pow. kowelski, na pld.-wsch. od Kowla, między Lubitowem a Radoszynem, koło Wołoszek. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1583 r. własność Kiryła Zubezowskiego, horodniczego łuckiego, który płaci ztąd z 3 ogr., 2 podsus. (Jabłonowski, Wołyń, 121). 38.) **W. Łobaczowska**, pow. dubieński, ob. *Wolica*. 39.) **W. Maczywkowa**, nieistniejąca wś, w pow. krzemienieckim lub zbaraskim. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. należy do dóbr ś. p. kn. Władysława Zbaraskiego. Pobór oddzielnie niewykazany (Jabłon., Wołyń 128). 40.) **W. Mała**, wś nad Teterówką, dopł. Teterowa, pow. żytomierski, gm. Januszpol, par. praw. Halijówka al. Wysoka Grobla (o 2 w.), par. katol. Krasnopol, własność gen. Lachmanowej. 41.) **W. Markowa**, wś na lew. brzegu Unawy, pow. skwirski, w 3 okr. pol., gm. Popielnia, par. praw. Sokoleza, o 38 w. od Skwiry, ma 427 mk. Stanowi właściwie część wsi Sokolezy, leżącej po praw. brzegu Unawy. Należała do włości pawłockiej. 42.) **W. Mińkowa**, obecnie *Mińkowce*, wś, pow. skwirskiego. 43.) **W. Morawska** (w dokum.), pow. dubieński, ob. *Wolica*. 44.) **W. Ochmatkowska**, widocznie dzisiejszy *Ochmatków*, wś nad Styrem, pow. dubieński, na pld.-wsch. od Boremla. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. własność Aleksandra Zahorowskiego, który płaci od 3 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 96). 45.) **W. Oliczówka** al. *Olycka*, dziś *Olyczki*, wś nad Pucifówką (Putyliwnią), pow. łucki, na pld. od Klewania. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. włość zamku ołyckiego kn. Michała Czartoryskiego, ssty żytomierskiego, który płaci ztąd z 13 dym. po 10 gr., 3 ogr. po 4 gr. W 1583 r. własność Stanisława Radziwiłła, ks. na Olyce i Nieswieżu, który płaci z 11 dym., 5 ogr., 5 komor., 2 kół waln., 1 folusz, (Jabłonowski, Wołyń, 47, 109). 46.) **W. Omelańska** al. *Omielna*, dziś *Omelno*

wś, pow. łucki, na płd. od Kołek. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. własność Iwana Koszki, który z Zerowycz (Żurawicze) i z W. O. płaci z 16 dym., 2 ogr., 3 ogr., $\frac{1}{2}$ popa (Jabłonowski, Wołyń, 9, 100). 47.) **W.** w *Ostrowie*, wś niegdyś w okolicach Szepla, pow. łucki, na płn.-zach. od Torezyna (w tej okolicy jest dziś wś *Wólka* nad rz. Stawem). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do dworu Szepla kn. Iwanowej Czartoryskiej, która płaci ztąd z 3 dym., 4 ogr. po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 48). 48.) **W.** *Paszowska*, opustoszałe sioło we włości żesławskiej, t. j. w dzisiejszym pow. zasławskim. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. własność Tychny Homiaka, który płaci z 1 dymu, 2 ogr., 3 komor. (Jabłonowski, Wołyń, 146). Ob. *Paszówka*. 49.) **W.** *Polowa*, wś nad rz. Szafaryą, pow. zasławski, gm. Tarnawka. o 40 w. od Zasławia (st. poczt.) a 60 w. od Szepietówki (st. dr. żel.), ma 129 dm., 987 mk. prawosł., 25 rodzin katol. i 2 żydów. Posiada cerkiew paraf., p. wez. św. Dymitra, z drzewa wzniesioną w 1796 r. i uposażoną 62 dzies. ziemi. Oprócz tego jest tu cerkiew cmentarna, p. w. św. Jana Bogosława z muru wzniesiona w 1871 r. Szkoła wiejska od 1869 r. Własność gen. Chołszewnikowa. 50.) **W.** *Poniatowska*, wś, pow. starokonstantynowski, par. katol. Bazalia, w 1867 r. 113 dm. 51.) **W.** *Pustomit*, dziś *Pustomity*, wś, pow. rówieński, na płn.-wsch. od Tuczyna. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do włości tuczyńskiej Aleksandra Siemaszki, który płaci z 3 dym., 2 ogr. po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 55). 52.) **W.** *Rochmanów*, wś, pow. krzemieniecki, dziś *Rachmanów* (ob.). Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. własność Walentego Wkryńskiego, nowoosadzona, płaci z 4 dym., 2 komor., 2 kół wałn. (Jabłonowski, Wołyń, 143). 53.) **W.** *Strakłowska*, pow. dubieński, ob. *Wolica*. 54.) **W.** *Sucha*, pow. dubieński, ob. *Wolica*. 55.) **W.** *Tatarska*, wś nad dopł. Ikopoci, pow. zasławski, gm. Antonin, par. praw. Krzemieńczuki (o 2 w.), par. kat. Kulczyzny. 56.) **W.** *Utyńska* al. *Utyńska*, wymieniona w reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. będzie, prawdopodobnie to co *Wolica Pustomit* z reg. 1577 r., leżała przeto w pow. rówieńskim, na płn.-wsch. od Tuczyna. Należała do włości tuczyńskiej Aleksandra Siemaszki, kasztelana braclawskiego, który płaci ztąd z 4 dym., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 87). 57.) **W.** *Wąsowicza* al. *Wonowicze*, wś nad dopł. Słuczy, pow. starokonstantynowski, gm. Czernielówka, par. katol. Bazalia, 156 dm., 827 mk., cerkiew, 2 młyny wodne, wiatrak, cegielnia. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. wś *Wolica* należy do Kuźmina ks. wwdy kijowskiego, który płaci ztąd z 11 dym., 8 ogrod., 4 ogr., 2 podsus. (Jabłonowski, Wołyń, 147). 58.) **W.** *Wielka*, wś

Słownik Geograficzny T. XIII. — Zeszyt 155.

nad rzeką Karańką, dopł. Słuczy i dwoma stawami, pow. żytomierski, gm. Motowidłówka (o 1 w.), par. katol. i st. pocz. Lubar (o 15 w.), odl. o 90 w. od Żytomierza i 35 w. od st. dr. żel. Pieczanówki, ma 184 dm., 1485 mk. prawosł., 44 katol. i do 80 żydów. Posiada cerkiew par. p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesioną w 1787 r. i uposażoną 42 dzies. ziemi, kaplicę katol. na cmentarzu grzeb., piękny pałac dziedziców, gorzelnię. Wś słynie z bogactwa włościan. Własność dawniej Buszyńskich, dziś Romerów. 59.) **W.** *Wonowicze*, pow. starokonstantynowski, ob. *Wolica Wąsowicza*. 60.) **W.** *Woronijów*, dziś *Woronówka*, wś nad dopł. Styru, pow. rówieński, na wschód od Tuczyna. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do włości tuczyńskiej Aleksandra Siemaszki, który płaci z 2 dym., 2 ogrod. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 55). 61.) **W.** *Zabłockiego*, nieistniejąca wś, w pow. krzemienieckim lub zbaraskim. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. należy do dóbr ś. p. kn. Władysława Zbaraskiego. Póbr oddzielnie niewykazany (Jabłonowski, Wołyń, 128). 62.) **W.** *Zahorowska* al. *Zahorów Nowy*, wś, pow. włodzimierski, gm. Chorów, ma 45 dm., 248 mk. Posiada starożytny monaster, w którym znajduje się obraz Bogarodzicy, słynący cudami. Dzisiejszy kościół i monaster fundowany jest przez Piotra Zahorowskiego w 1567 r. Są tu portrety kolatorów Zahorowskich i Czackich. Przechowywały się tu w 3 srebrnych urnach sereca Czackich, które, gdy Czacecy zaprzestali zapomagać klasztor, przełożony takowego Seweryn Dziubiński kazał zakopać do ziemi a z uru urządzić świeczniki. 63.) **W.** *Zarubiniec*, wś nad rz. Iwnicą, pow. skwirski, na pograniczu pow. żytomierskiego, w 3 okr. pol., gm. Chodorów, par. kat. Iwnica, o 50 w. od Skwiry, ma 548 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 642 mk. prawosł., 88 katol.; 2630 dzies. ziemi. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, z drzewa wzniesioną w zeszłym wieku i uposażoną 56 dzies. Kaplica katol. dek. żytomierskiego. W epoce uwłaszczenia włościan należała do Zygmunta i Bronisława Raciborowskich. 64.) **W.** *Zmieniecka*, prawdopodobnie dzisiejszy *Zmieiniec*, wś nad dopł. Styru, pow. łucki, na płn.-zach. od Łucka. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. własność Sebastjana Bohuszewicza, namiestnika klewańskiego, który płaci z 6 dym., 4 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 107). *J. Krz.*

Wolica 1.) nazwa dolnego biegu rzeki Kościelnicki Potok (ob.). 2.) **W.**, rzeczka, lewy dopływ Czeremoszu, wypływa we wsi Horodzie, w pow. kosowski. Źródlane wody zbiera z pod Chromeńskiego grzbietu, z pod szczytów: *Palina* (614 mt.), *Michałkowa* (815 mt.) i płynie na Czerhanówkę, Kobaki i w Rybnie uchodzi do Czeremoszu, na wysokości 265 mt. Długość do 20 klm. We wsi Kobaki przyjmuje z lew. brze-

gu Hnilicę. 3.) **W.**, nazwa dawana rz. Seret (dopł. Dniestru) na obszarze pow. brodzkiego.

Wolica 1.) wś, pow. bocheński, w okolicy podgórskiej, 2·2 klm. na płd. od Łapanowa, między Lubomierzem (od zach.), Grabiem (płd.) i Brzezową (wsch.). Par. rzym.-kat. w Łapanowie. Wś wraz z obszarem większej posiadłości ma 40 dm. i 227 mk., w tem 220 rzym.-kat., 7 izrl. Pos. tabularna (Stan. Lgóckiego) ma 190 mr., pos. mn. 242 mr. W spisie pob. po 2 grosze z łanu z r. 1490 (Pawiński, Małop., 447) nie ma tej wsi w par. łapanowskiej, w 1581 r. znajdujemy ją wraz z nieistniejącą teraz Wolą. Miała 3½ łan. km., 4 zagr. z rolą i 2 komor. z bydłem. 2.) **W.** z *Wałowicami*, wś, w pow. jasielskim, na lewym brzegu Jasiołki, o 4·6 klm. na wschód od Jasła. Składa się z dwóch osad: Wolicy (24 dm., 135 mk.) i ku płd. wysuniętych Wałowic (28 dm., 146 mk.) a wreszcie obszaru dwor. (4 dm. i 26 mk.), ma 307 mk. rzym.-kat. a 5 izr. Pos. tabularna (Apol. Przyłęckiego) ma ogółem 264 mr., pos. mn. 172 mr. obszaru. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 119) Wola i Wałowice miały 2½ łanu km., 4 zagr. z rolą, 2 bez roli, 3 komor. z bydłem i 3 bez bydła. Posiadali je Mateusz i Mikołaj Pakosze. Graniczą na zach. z Sobniowem, na płd. z Łaskami, na wsch. z Gąsówką i Czeluśnicą a na pñ. stanowi Jasiołka granicę od Hankówki. 3.) **W.** z *Lasem Kościelnickim* i *Rogowem*, wś, pow. krakowski, nad pot. Kościelnickim, dopł. Wisły z lew. brzegu, na granicy królestwa polskiego. Wólka Las Kościelnicki jest położona ku płd. (36 dm.) a Rogów (4 dm.) na brzegu Wisły. Wogóle liczy wś 58 dm. i 295 mk. rzym.-kat.; obszar tabularny z osadami: Pomykana i Browarek 4 dm., 36 mk. (13 izrael.). Obszar tabularny (Maryi hr. Wodzieckiej) ma 284 mr.; pos. mn. 281 mr. Par. w Górze Kościelnickiej. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 7) należała wś do par. w Pobiedniku; była dziedzictwem Wodzisławskiego, który płacił od 4 łan. km. i 2 komor. z bydłem. Graniczy na zach. z Kępą Rusiecką, Przylaskiem Wyciążkim i Wyciążami a na pñ. z Clem. 4.) **W.**, wólka do Kobylan, pow. krośnieński na płd. od Kobylan, nad pot. Stawiska, składa się z 8 dm., ma 57 mk. rzym.-kat. 5.) **W.**, wólka do Ostrowa, w pow. łańcuckim, na wsch. od Ostrowa, 4 klm. na pñ. od Kańczugi, liczy 62 dm. i 314 mk. rzym.-kat. Pos. tabularna (Józ. Stojałowskiego) wynosi 76 mr., pos. mn. 317 mr. 6.) **W.**, wólka do wsi Stronie, w pow. limanowskim, składa się z 14 dm. i 75 mk. 7.) **W.** z *Kopalniami* i *Błyszczówką*, wś, w pow. ropezyckim, na praw. brzegu Wisłoki, przy gościńcu z Dębicy (1·8 klm.) do Pilzna, ma w stronie pñ. i wsch. większe lasy. Kopaliny leżą na brzegu Wisłoki, Błyszczówka zaś jest karczma przy gościńcu. Razem z obszarem więk. pos. i Wólką, ma Wolica 32 dm. i 248 mk.: 236 rzym.-kat. a 12 izrl. Po-

siadłość tabularna (br. Henryka Christianiego) ma w ogóle 802 mr., w połowie roli a w połowie lasu, pos. mn. 162 mr. roli. Wś tę spotykamy dopiero w r. 1674, w spisie pobor., jako Wolę (Pawiński, Małop., 56a), wszystkie zaś inne wsi, należące do par. w Dębicy, istniały w r. 1581. Graniczy na płd. z Latoszynem i Podegrodziem, na wschód z Gawrzyłową a na pñ. z Kawęczynem. 8.) **W.** *Ługowa*, wś, w pow. ropezyckim, o 1·5 klm. na pñ. od Sędziszowa, a na zach. od Kawęczyna, składa się z 109 dm., ma 566 mk. rzym.-kat. 9.) **W.** *Piaskowa*, wś w pow. ropezyckim, na pñ. od W. Ługowej, 2 klm. od Sędziszowa, liczy 105 dm. i 580 mk.: 353 rzym.-kat. a 227 izrl. Pos. tabularna (hr. Potockich z Krzeszowie) wynosi 440 mr. 10.) **W.**, wś, pow. sanocki, ma par. gr.-kat. z cerkwią murowaną, leży nad Sanoczkiem, 3·5 klm. na pñ. wsch. od Bukowska, składa się z 58 dm. i ma 362 mk.: 324 gr.-kat., 29 rzym.-kat. i 9 izrl. Pos. tabularna (w rękach izraelitów, dawniej hr. Komorowskich) ma w ogóle 729 mr., pos. mn. 620 mr. obszaru. Uposażenie parafii wynosi wprawdzie 84 mr. i 176 50 zlr. dodatku, lecz gleba jest płonna. Do par. (dek. potolieki) należą, prócz Wolicy: Zboisko, mto Bukowsko, Ratnawica z cerkwią drewnianą i Bełchówka. Graniczy na płd. z Bełchówką i Ratnawicą, na wsch. z Niebieszczanami, na zach. z Nowotańcem a na pñ. ze Zboiskami. 11.) **W.**, wólka do Sierczy, leży na płd. od Sierczy, przy drodze z Wieliczki do Gorzkowa, w pow. wielickim, składa się z 50 dm., ma 352 mk. W r. 1581 Adam Niewiarowski miał tu półłanek kmiecy i 3 zagrody z rolą, a Wielogłowska 3 zagr. z rolą. 12.) **W.**, przys. Plichowa, pow. brzeżański (ob. t. VIII). 13.) **W.**, wś, pow. dobromilski, 15 klm. na pñ.-zach. od sądu pow. w Dobromilu, tuż na pñ.-zach. od urz. poczt. w Krościenku, koło Chyrowa. Na pñ.-zach. leży Liskowate, na pñ. Łopuszanka, na wsch. Obersdorf, na płd.-wsch. Krościenko, na płd.-zach. Berehy (pow. liski). Płd. część wsi przepływa dopł. Strwiąża, pot. Łodyna, a część pñ. inny dopływ Strwiąża, nadpływający z Liskowatego. W dolinie tego ostatniego potoku leżą zabudowania wsi, a w dolinie Łodyny grupa domów Łodynka i młyn. W r. 1890 było 27 dm., 195 mk. w gm.: 186 gr.-kat., Rus., a 9 izrl. Pol. Par. gr.-kat. w Krościenku, rzym.-kat. w Jasieniu. Ob. *Krościenko*. 14.) **W.**, część Pustomyt, w pow. lwowskim. 15.) **W.**, wś, pow. podhajecki, 9 klm. na płd. od sądu pow. i urz. poczt. w Podhajcach. Na pñ.-zach. i pñ. leży Wierzbów, na wsch., płd. i płd.-zach. Hołhocze. Wody płyną strugami na wsch. do Koropca. Na płd. leżą zabudowania wsi, folwark, cegielnia i wapniarka. Własn. więk. ma roli ornej 149, łąk i ogr. 10, pastw. 11, lasu 450 mr.; własn. mn. roli or. 215, łąk i ogr. 125, pastw. 11 mr. W r. 1890 było 73 dm., 486

mk. w gm.; 6 dm., 46 mk. na obsz. dwor. (321 rzym.-kat., 172 gr.-kat., 39 izrl.; 339 Pol., 193 Rus.). Par. rzym.-kat. w Zawałowie, gr.-kat. w Hołhoczem. 16.) **W.**, ws, pow. skałacki, 27 klm. na pld.-wsch. od Skałatu, 19 klm. na pld.-wsch. od sądu pow. w Grzymałowie, 11 klm. na wsch. od urz. tel. w Toustem, tuż na zach. od urz. poczt. w Kałaharówce. Na pld. leżą Raosztowce, na zach. Borki i Krasne, na ptn. wsch. Kozina; wschodnia część styka się z Kałaharówką i Wychwatynicami na środkowej przestrzeni, a zresztą przypiera do granicy pow. proskurowskiego (gub. podolska) i stykają się na ptn. z Satańówką, a na pld. z Kręciłowem. Wzdłuż pld.-wsch. granicy płynie Zbrucz. Do niego podąża struga z ptn. części obszaru. W dolinie tej strugi leżą zabudowania wsi, folwark i gorzelnia. Pld. część obszaru lesista (las Grzymałowski). Wznies. sięga 338 mt. na pld.; ptn. część obszaru opada poniżej 340 mt. Włas. więk. tu, w Kręciłowie i Wychwatynicach ma roli or. 809, łąk i ogr. 35, past. 86, lasu 2463 mr.; wł. mn. roli or. 900, łąk i ogr. 69, pastw. 7 mr. W r. 1890 było 88 dm., 589 mk. w gm., 19 dm., 169 mk. na obsz. dwor. (536 gr.-kat., 142 rzym.-kat., 70 izrl., 2 innych wyzn.; 208 Pol., 536 Rus., 6 Niem.). Par. rzym.-kat. w Grzymałowie, gr.-kat. w Kałaharówce. We wsi jest cerkiew i kasa pożyczk. gm. z kapit. 3520 złr. 17.) **W.**, część Pietnicznan, pow. stryjski. 18.) **W.** al. *Wolica Mostenska z Piaskami, Rokitną i Wiczorkami*, ws, pow. żółkiewski, 24 klm. na ptn., wsch. od Żółkwi, tuż na zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Mostach Wielkich. Na wsch. leżą Mosty Wielkie, na pld. Stanisłówka, na zach. Dworce, na ptn. Kuliczków (pow. sokalski). Pld. część wsi przepływa Rata od pld.-zach. na ptn.-wsch. i lewoboczny dopływ Raty, Rokitna od zach. na wsch. Wzdłuż granicy ptn. płynie od zach. na wsch. pot. Błotny, lew. dopł. Raty, wzdłuż granicy pld. zach. Swinia, prawy dopł. Raty, aż do ujścia. Zabudowania wsi leżą w dolinie Raty. Na praw. brzegu grupa dm. „Piaski, a na lew. brz. Rokitny grupa domów „Rokitna“. Obszar cały przeważnie lesisty. Wznies. w środku obszaru 217 mt. („Czysty wierch“). Włas. więk. ma roli orn. 121, łąk i ogr. 163, pastw. 7, lasu 2826 mr.; włas. mn. roli or. 171, łąk i ogr. 437, pastw. 39 mr. W r. 1890 było 131 dm., 779 mk. w gm.; 16 dm., 186 mk. na obsz. dwor. (454 rzym.-kat., 454 gr.-kat., 157 izrl., 450 Pol., 457 Rus., 62 Niem.). Par. rz.-kat. w Mostach Wielkich, gr.-kat. w Dworcach. 19.) **W.** *Baryłowa*, ws, pow. kamionecki, 45 klm. na ptn. wsch. od Kamionki Strumiłowej, 16 klm. na ptn. wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Radziechowie. Na pld.-zach. leży Sieńków, na pld. Kulików, na wsch. Baryłów, na ptn. Bużany (w pow. włodzimierskim). Wzdłuż granicy ptn. płynie Sydołówka od zach. na wsch. i przyjmu-

je w obrębie wsi od praw. brz. dopływ od pld.-zach. z Sieńkowa. Na praw. brz. tego potoku leżą zabudowania wsi. Na pld.-wsch. leży las „Dąbrowa“, a w nim na granicy wsch. grupa domów „Zielona“. Wzn. 227 mt. w środku obszaru, 210 mt. na granicy ptn. w dolinie Sydołówki. Włas. więk. ma roli orn. 331, łąk i ogr. 149, past. 186, lasu 407 mr.; włas. mn. roli or. 533, łąk i ogr. 277, past. 54 mr. W r. 1890 było 99 dm., 591 mk. w gm.; 5 dm., 36 mk. na obsz. dwor. (530 gr.-kat., 59 rzym.-katol., 38 izrl.; 201 Pol., 426 Rus.). Par. rzym.-kat. w Radziechowie, gr. kat. w Sieńkowie. We wsi jest cerkiew, szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit. 457 złr. 20.) **W.** *Derewulanska*, ws, pow. kamionecki, 15 klm. na pld.-wsch. od Kamionki Strumiłowej, 10 klm. na pld.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Busku. Na wsch. leżą Pobużany, na pld. Derewiany, na zach. Spas i Sokola, na ptn. Sokola. Wzdłuż granicy pld. i pld.-zach. płynie Bug. Na praw. jego boku leżą zabudowania wsi. Ptn. część obszaru zajmują lasy: Zbyska, Zamynki i Matwijawka. Wzn. na ptn. 245 mt. Włas. więk. (br. Kazimierza Badeniego) ma roli or. 254, łąk i ogr. 149, past. 7, lasu 1294 mr.; wł. mn. roli or. 359, łąk i ogr. 260, pastw. 32, lasu 4 mr. W r. 1890 było 101 dm., 593 mk. w gm., 3 dm., 11 mk. na obszarze dwor. (54 rzym.-kat., 523 gr.-kat., 27 izrl.; 542 Rus., 62 Pol.) Par. rzym.-kat. w Busku, gr.-kat. w Sokoli. We wsi jest cerkiew, szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit. 312 złr. Był tu niegdyś warowny zamek, z którego tylko dwie baszty pozostały (Stupnicki, „Geografia Galicji“, Lwów, 1849, str. 85). 21.) **W.** *Hnidyczowska*, ws, pow. żydaczowski, 7 klm. na pld.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Żydaczowie. Na wsch. i pld.-wsch. leży Hnidyczów, na pld.-zach. Pokrowce, na zach. Cucułowce, na ptn. Turady. Wzdłuż granicy pld.-wsch. płynie Stryj. Zabudowania wsi leżą na zach. Włas. więk. ma roli or. 140, łąk i ogr. 16, past. 152 mr.; wł. mn. roli or. 283, łąk i ogr. 70, past. 63 mr. W r. 1890 było 71 dm., 410 mk. w gm.; 2 dm., 12 mk. na obsz. dwor. (371 gr.-kat., 5 rzym.-kat., 33 izrl., 13 innych wyzn.; 373 Rus., 36 Pol., 13 Niem.). Par. rz.-kat. w Żydaczowie, gr.-kat. w Cucułowcach. We wsi jest cerkiew, p. w. św. Michała, szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1611 złr. 22.) **W.** *Komarowa z Horodelcem i Komarowem*, ws, pow. sokalski, 12 klm. na pld.-wsch. od sądu pow., st. kol. i urz. poczt. w Sokalu. Na ptn. leży Tartaków, na wsch. Zubków, na pld. Poździejcz, na zach. Komarów. Pld. część wsi przepływa pot. Białystok. Na obu jego brzegach leżą zabudowania wsi. Na ptn.-wsch. lasy: Woleński (szczyt 230 mt.) i Świdniki. W r. 1890 było 229 dm., 1360 mk. w gm.; 16 dm., 131 mk. na obsz. dwor. (596 rzym.-kat., 846 gr.-kat., 49

izrl.: 893 Rus., 598 Pol.). Par. rzym.-kat. w Tartakowie, gr.-kat. w Zubkowie. We wsi jest cerkiew, szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit. 928 zlr. 23.) **W. Ładyczynska**, część Ładyczyzna, pow. tarnopolski. 24.) **W. Trembowelska**, wś, pow. trembowelski, tuż na pld.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Trembowli, graniczy na pld. z Plebanówką, a na wsch. z Iwanówką (pow. husiatyński). Zabudowania wsi leżą na pld.-zach., tuż na granicy Trembowli. Na wsch. wzgórze Wolica (361 mt.). Wł. więk. ma roli or. 385, łąk i ogr. 13, past. 24 mr.; wł. mn. roli or. 303, łąk i ogr. 22, past. 4 mr. W r. 1890 było 56 dm., 289 mk. w gm., 5 dm., 39 mk. na obsz. dwor. (90 rzym.-kat., 213 gr.-kat., 25 izr.; 200 Rus., 128 Pol.). Par. rzym.-kat. i gr.-kat. w Trembowli.

Lac. — Lat. Dz.

Wolice 1.) al. *Wolice*, niem. *Walitz*, wś ryc., przy wejściu Noteci do jez. Ptur, w pow. szubińskim, okr. urz. łabiszyński, urz. stanu cywil., st. kolei, urz. poczt., szkoły i par. obie w Barcinie, sąd okr. w Łabiszynie. Obszaru 781 ha, 8 dm., 167 mk. (131 katol.). Czysty dochód oceniony na 5064 mrk. Uprawa trzciny ma 269 ha i fabryka krochmalu. Do W. należy folw. Fridrichsrode. W r. 1523 proboszcz szczepanowski pobierał z W. dziesięcinę snopową, a nadto po groszu kołody z łąnu. W r. 1577 było 3 łąn., w r. 1620 cztery półłanki. Leży na zach. Barcina, na pld. Szczepanowa. W dok. z r. 1474 wieś ta nosi nazwę „Wolna“. W tymże roku Mikołaj z Janowego Młyna Janowski, kaszt. szremski, kupił, jako patron altaryi, u Jana Raczkowskiego z Marcinkowa Górnego, 4 grz. czynszu za 40 grzyw., zabezpieczywszy go na Wolnej wsi dziedzicznej Raczkowskich. W r. 1793 był dziedzicem Józef Łochocki na Barcinie. 2.) **W. Kozia**, wś i fol., w pow. pleszewskim (jarocińskim), urz. stanu cywil. i par. ew. w Nowem Mieście nad Wartą, st. kol. i poczta w Żerkowie, par. katol. w Dębnie, sąd w Jarocinie. Wś gospod. ma 348 ha, 33 dym., 308 dusz (292 katol. Folw. ma 1 dm., 17 mk. 3.) **W. Pusta**, wś gospod. i folw., w pow. pleszewskim (jarocińskim), ma urząd okr. w Nowem Mieście nad Wartą, urz. stanu cywil., st. kol. i urz. poczt., szkoły i par. kat. w Mieszkowie, par. ewang. w N. Mieście, sąd w Jarocinie. Wś gospod. ma obszaru 120 ha, 28 dm., 184 mk. (8 ewang.). Folw. ma 9 dym., 141 dusz. W. graniczy od pld. z Mieszkowem. R. 1282 Jan, bisk. poz., poświęcając kościół mieszkowski, przekazał mu dziesięcinę z Bielejewa i Wolicy, wsi lwona. R. 1372 pisał się z Wolicy Mikołaj, podkomorzy kaliski, a w r. 1392 — 9 Wincenty Wolicki. R. 1578 posiadał W. Mikołaj, r. 1618 Jędrzej Wolicki, a pod koniec zeszłego wieku Józef Hersztupski.

W. Ł.

Woliczka 1.) *Nowostawce*, prawdopodobnie dzisiejszy *Nowy Staw*, wś nad Wilią, pow. krze-

mieniecki, na pld. od Zahajec i Szumbaru. Po dług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. własność Stanisława Łaszczka, który płacił ztąd z 5 dym., 1 ogr., 1 komor., 2 kół wałn., 1 step. (Jabłonowski, Wołyń, 140). 2.) **W. Zuczki**, nieistniejąca pod tą nazwą wś, około Jampola, t. j. we wschodniej części pow. krzemienieckiego lub przyległej pow. ostrogskiego. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z r. 1583 własność Pawła Małyszewicza Nowosielskiego, wójta ostroskiego, który płacił z 1 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 140).

J. Krz.

Woliczka, wś, pow. rzeszowski, nad potokiem, dopł. Mrówki, na pld. stronie gościńca z Rzeszowa do Sędziszowa, w okolicy pagórkowatej. Składa się, wraz z obszarem tabularnym z 76 dm., ma 378 mk.: 365 rzym.-kat. i 13 izrl. Par. w Świleczy. Pos. tabularna (Ant. Krupnickiego) ma 276 mr.; pos. mn. 396 mr. Graniczy na pld. ze Świleżą, na pld. z Bzianką, na wsch. z Przybyszowem a na zach. z Trzcianą i Błędową.

Mac.

Wolin, folw., pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Żmujdki, o 14 w. od Wilkomierza.

Wolin, niem. *Wollin*, wysepka na morzu Bałtykiem, między dwoma ujściami Odry: Dziwnem (niem. Dievenow) i Świnią (Swine), 3 1/2 mili kw. obejmująca. Należy do obwodu regencyjnego szczecińskiego, pruskiej prowincyi Pomeranii. Tworzy wraz z przeciwległą wyspą Orzną (U-sedom) powiat osobny. Wyspa ta jest po większej części płaską, piaszczystą i nieurodzajną; obejmuje liczne jeziora, obszerne lasy i dobre pastwiska. Wybrzeża jej są pokryte wałami i pagórkami piaszczystymi. Hodowanie bydła, połów śledzi i węgorzy i zbieranie bursztynu stanowią główne zatrudnienie mieszkańców, których jest około 12000. Jedyne miasto na niej zowie się także Wolin. Dwie mile na pld.-zach. od niego leży uroczą wioska Misdroy, licznie dla kąpeli morskich zwiedzana. Szafarzyk utrzymuje, że Wolin jest identyczny ze sławną niedydys Winetą.

Ks. Fr.

Wolin, niem. *Wollin*, miasto powiatowe na pld.-wsch. krańcu wyspy t. n., od łądu oddzielone przez odnogę Odry: Dziwno (Dievenow). Klimat ma ostry. Woda do picia zawiera wiele saletry. Obszaru ma miasto 1145 ha (488 roli orn., 496 łąk, 7 lasu); 1885 r. z przyległ. 600 dm., 1215 dym., 5097 mk., 4932 ew., 19 kat., 8 dyssyd., 138 żyd. Trudnią się handlem zboża i bydła i połowem ryb, które wędzone albo solone wysyłają do Szczecina, Poznania, Wrocławia, Lipska i t. d. Dawniej prowadziło miasto ożywiony handel wodny z północnymi krajami, łądowy zaś przez Pomorze aż po Nowogród. Dowodzą tego znalezione tu monety arabskie z IX i X stulecia. Gród ten był od r. 1125 siedzibą biskupstwa, przeniesionego r. 1170 do Kamienia. R. 1630 zdobyli go Szwedzi, r. 1675

Brandenburgcy, lecz dopiero r. 1720, mocą traktatu sztokholmskiego, cała wyspa ostatecznie z państwem pruskim połączona została (ob. „Das Reichspostgebiet“ Berlin, 1878, str. 178).

Wolina, wś, w pow. niskim, na lew. brzegu Sanu, przy gościńcu z Niska (3 klm.) do Rudnika, wraz z wólką Podwoliną ma 45 dm. i 241 mk.: 219 rzym.-kat. (par. w Raclawicach) i 22 izrael. Obszar tabularny został rozparcelowany; pos. mn, ma 403 mr. roli. W. graniczy na pñ. z Raclawicami, na zach. z Warchołami i borami, na pñd. z Przędzelem a na wsch. z Nową Wsią, która do niedawna tworzyła wraz z Wolią wspólną gminę.

Mac.

Wolinowo, folw., pow. suwalski, gm. Kułów, par. Suwałki (odl. o 7 w.), ma 3 dm., 17 mk.

Wolino al. *Aminskie*, folw., pow. siebieski, w pobliżu jez. Osyunia. Pod folw. zaczyna się szereg niewielkich pagórków, pokrytych lasem sosnowym, ciągnący się w kierunku wschodnim, na przestrzeni 25 w., do jez. Świbło i Niewiedro.

Wolińskie Baraki, wś nad rzeką Łydynią, pow. płoński, gm. i par. Sochocin, odl. 14 w. od Płońska, ma 13 dm., 103 mk., 329 mr.

Wolińskie Budy 1.) wś, pow. mławski, gm. Ratowo, par. Unieek, odl. 28 w. od Mławy, ma 6 dm., 73 mk., 115 mr. Należała do dóbr Gradzanowo. 2.) **W. B.** al. *Żurawskie*, wś, pow. mławski, gm. i par. Unierzysz, odl. 28 w. od Mławy, mają 9 dm., 109 mk., 231 mr. Mieszka tu drobna szlachta.

Woliska, fol. i os. włośc., pow. brzeziński, gm. i par. Bratoszewice. Folw. ma 3 dm., 627 mr., wchodzi w skład dóbr Bratoszewice, os. włośc. ma 45 mk., 15 mr. Ob. *Wola Kotmistrzowa*.

Wolisko, leśnictwo, pow. niborski, st. p. Muschaken.

Woliszewo, pow. kościański, ob. *Olszewo 3.*)

Wolitta, wś, pow. świętosiekierski, st. p. Balga.

Wollitnick, dobra rye. i młyn, pow. świętosiekierski, na pñd. brzegu zatoki Fryskiej. W miejscu st. dr. żel., urz. poczt. i tel. W. leży naprzeciw Fyszhuzy. Zimową porą komunikacja po lodzie z Pilawą.

Wólka 1.) folw., pow. sochaczewski, gm. Seroki, par. Pawłowice, ma 30 mk., 331 mr. 2.) **W.**, pow. grójecki, ob. *Turowska Wola*. 3.) **W.**, kol. nad rzeką Bałdówką, pow. łączycki, gm. Poddębice, par. Kałów, odl. od Łęczycy 29 w., ma 7 dm., 68 mk. W r. 1827 wś rząd., ma 10 dm., 70 mk. 4.) **W.**, os. karcz., pow. sieradzki, gm. i par. Godyniec, odl. od Sieradza 22 w. 5.) **W.**, wś, weszła w skład terytorium miasta Łodzi w r. 1825. Miała 28 dm., 260 mk. 6.) **W.**, wś, pow. nieszawski, gm. i par. Służewo, ma

120 mk., 318 mr. W r. 1827 było 6 dm., 68 mk. Może będzie to dawniejsza Wola Borzewicka, z której r. 1583 wojewoda brzeski płaci od 10 łan. (Pawiński, *Wielkop.*, I, 249). 7.)

W., wś i folw., pow. noworadomski, gm. Wielgomłyny, par. Chełmno. Wś ma 9 dm., 103 mk., 90 mr.; folw. 1 dm., 5 mk., 296 mr.; os. karcz. 4 mr. Folw. należał poprzednio do dóbr Zagórzycy. W r. 1827 było 6 dm., 44 mk. 8.)

W., folw. dóbr Gołuchów, w pow. stopnickim, ma 220 mr. 9.) **W.**, folw. dóbr Oleśnica, w pow. stopnickim, ma 289 mr. 10.) **W.** al. *Borek*, wś i folw., pow. włoszczowski, gm. Secemin, par. Przyłek. Folw. ma 2 dm. mur., 3 drew. bud., 300 mr.; wś 16 os., 178 mr. Wchodziły w skład dóbr Przyłek. W r. 1827 Wólka Raczynska, w par. Przyłek, miała 12 dm., 72 mk. 11.)

W., wś, pow. włoszczowski, gm. Chrzastów, par. Kuczów, ob. *Wola Kuczowska*. 12.) **W.**, w r. 1827 *Wólka Jakubowicka*, wś, pow. lubelski, gm. Wólka, par. Czwartek (Lublin), odl. 6 w. od Lublina. Wchodziła w skład dóbr Jakubowice, ma urz. gm., 7 os., 140 mr. W r. 1827 miała 5 dm., 47 mk. Gmina Wólka należy do sądu gm. okr. III w Piaskach, urząd gm. w Wólce, st. poczt. tel. i dr. żel. w Lublinie. Gmina ma 21545 mr. obszaru i 6105 mk. Śród ludności stałej jest 87 praw., 20 prot., 24 żyd. W skład gminy wchodzi: Biskupie Nowe i Stare, Boduszyn, Bystrzyca, Dąbrówka, Długie, Firlejowszczyzna, Gajdów, Jakubowice, Łagiewniki, Łysaków, Łuszczów, Nowogród, Płiszczyn, Rudnik, Sobianowice, Świdniczek, Świdnik Duży i Mały, Tatary, Trześniów, Turka, Wólka, Wasilianówka, Zadębie, Zawadów. 13.) **W.**, w r. 1827 *Wólka Dobrska*, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Rogów, par. Wilków. W r. 1676 płacą tu pogłównie od 55 poddanych. Zdaje się, że tą wieś podaje spis z r. 1827 p. u.

Wólka Dokrska (?), zapewne Dobrska (od wsi Dobre), w par. Opole. Jedna część ma 21 dm., 152 mk., druga 12 dm., 97 mk. 14.) **W.**, folw. dóbr Jabłonna, w pow. lubelskim, ma 758 mr, 15.) **W.**, wś, pow. płocki, gm. Rogozino, par. Radzanowo, odl. 16 w. od Płocka, ma 10 dm., 101 mk., 185 mr. W r. 1827 było 3 dm., 20 mk. 16.) **W.**, pow. lipnowski, ob. *Wólka Rumunki*. 17.) **W.**, wś, pow. rypiński, gm. Czermin, par. Skrwilno, odl. 10 w. od Rypina. Wraz z os. Szeroka Olsza ma 28 dm., 250 mk., 351 mr., wiatrak. W r. 1827 było 2 dm., 12 mk. 18.)

W., wś i osada, pow. mławski, gm. Turza, par. Mława (odl. 3 w.), ma 36 dm., 517 mk., 63 mr. Na obszarze wsi mieści się komora celna, stacya pograniczna dr. żel. nadwiślańskiej, zwana Mława, posterunek straży pogranicznej. 19.) **W.**, wś szlach., pow. ostrołęcki, gm. Piski, par. Czerwin. W r. 1827 miała 16 dm., 78 mk. 20.)

W., kol. włośc., pow. ostrołęcki, gm. Szczawin, par. Goworowo, ma 158 mr. 21.) **W.**, wś i

fol., pow. mazowiecki, gm. Kowalewsczyzna, par. Waniewo. W r. 1866 folw. miał 1150 mr.; wś 22 os., 370 mr. W r. 1827 było 19 dm., 131 mk. 22.) **W.**, os., pow. szczuczyński, gm. i par. Szczuczyn. 23.) **W.**, wś, par. Bargłów (dziś pow. augustowski). W nowszych spisach nie podana. W r. 1827 było 25 dm., 165 mk. 24.) **W.**, wś i fol., pow. suwalski, gm. Wólka, par. Bakałarzewo, odl. od Suwałk 13 w. Folw. ma 5 dm., 50 mk.; wś 9 dm., 77 mk., 525 mr. Wechodziła w skład dóbr rząd. Adamowicze. W r. 1827 1 dm., 9 mk. W. gmina ma 13701 mr. obszaru i 5230 mk. Śród stałej ludności 6 praw., 153 prot., 1360 żyd. (w os. Bakałarzewo). Sąd gm. okr. III i st. p. w os. Filipowo o 13 w. W skład gm. wchodzi: Bakałarzewo, Bolesty Nowe i Stare, Czerwonka, Gębalówka, Kamionka, Karasiowo, Karolin, Klonowa Góra, Konopki, Konstantynówka, Kotowina, Malinówka, Matłak, Mazury Gizewicze, Nieszki, Nowa Wieś, Nowopol, Nowy Dwór, Podrabalino, Podwólka, Podwólczanka, Podwysokie, Podzajączkowo, Podzdreby, Rabalino, Ruda, Rydzewina, Sadłowina, Siekierowo, Siemienówka, Skazdub, wś i fol., Szczedruchy, wś i fol., Włodzimierzówka, Wólka, wś i fol., Zajączkowo, wś i fol. Zdręby. 25.) **W. Abramowicka**, pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Abramowice. W r. 1827 było 21 dm., 140 mk. 26.) **W. Abramowska**, wś, pow. zamojski, gm. Goraj, par. Radzięcin, odl. 55 w. na zach. od Zamościa, leży w górzysto-lesistej okolicy. Ma 240 mk. rzym.-kat., 30 osad, 694 mr. ziemi ornej. Gleba po części piaszkowata, żytinia. W r. 1827 było 30 dm., 146 mk. 27.) **W. Adamkowa**. Spis z r. 1827 podaje dwie wsi t. n., w par. Chodecz (dziś pow. wrocławski). Jedna ma 10 dm., 64 mk., druga 11 dm., 90 mk. Będzie to zapewne dzisiejsza Wola Adamowa, w gm. Pyszkowo. 28.) **W. Babska**, wś, pow. rawski, gm. Maryanów, par. Babsk, ma 13 dm., 103 mk., 367 mr. W r. 1827 było 10 dm., 93 mk. R. 1579 Wola Babska ma 2½ łan. km. 29.) **W. Bachońska** al. **Bocheńska**, pow. kozienicki, gm. Sarnów, par. Oleksów, odl. od Kozienic 18 w., ma 24 dm., 144 mk., 220 mr. W r. 1827 wś Wólka Bochańska, w par. Rogów, ma 11 dm., 87 mk. 30.) **W. Bałtowska**, pow. iłżecki, gm. Pętkowice, par. Bałtów, odl. od Iłży 28 w., ma 34 dm., 266 mk., 296 mr. dwor., 368 mr. włośc. W r. 1827 było 15 dm., 118 mk. 31.) **W. Batorska**, dawniej **Botorska**, wś, pow. janowski, gm. Chrzanów, par. Batorz, ma 34 dm., 307 mk, 587 mr. W r. 1827 było 28 dm., 156 mk. Należała do ordynacji Zamojskich, teraz uwłaszczona. Grunta ciężkie gliniaste, sapowate; położenie wzgórzyste. W r. 1676 Stan. Zamiechowski, dziedzic Botorza, płaci w Wólce Botorskiej od 28 poddanych. 32.) **W. Bezdziadowa**, wś i młyn nad rz. Ner, pow. łączycki, gm. Gostków, par. Wartkowice, odl. od Łęczycy 14 w.; wś ma

26 dm., 96 mk.; os. młyn. 1 dm., 14 mk. Ob. **Wola Bezdziadowa**. W r. 1827 było 6 dm., 68 mk. 33.) **W. Będkowska**, wś i fol., pow. sieradzki, gm. Barczew, par. Burzenin, odl. od Sieradza 18 w. Wś ma 30 dm., 320 mk.; folw. 4 dm., 42 mk. W r. 1827 Wola Będkowska ma 21 dm., 127 mk. 24.) **W. Białecka** al. **Wola**, wś, pow. lubelski, gm. Jaszczów, par. Milejów. Istniała już w r. 1676 i stanowiła jedną całość ze wsią Białka, w której Marek Lebkowski płacił od 6 osób z rodziny, 8 dworskich i 59 poddanych. Leżała w par. Biskupice. W r. 1827 było 9 dm., 64 mk. 135.) **W. Biernicka**, wś, pow. skierniewicki, gm. Korabiewice, par. Jeruzal. Nazwę otrzymała od pobliskiej wsi Biernik, mającej 131 mk., 831 mr. dwor. i 70 włośc. W r. 1827 było 17 dm., 81 mk. 36.) **W. Będowska**, wś, pow. płoński, gm. Będówko, par. Ciek syn, odl. 22 w. od Płońska, ma 5 dm., 40 mk., 62 mr. W r. 1827 było 6 dm., 71 mk. 37.) **W. Biska**, wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Biszcza. Łączy się zapewne z wielką i ludną wsią Biszcza, mająca do 3000 mk. Ob. **Biszcza**. 38.) **W. Bocheńska**, ob. **Wólka Bachońska**. 39.) **W. Bodzechowska**, wś nad rz. Kamienną, pow. opatowski, gm. Bodzechów, par. Denków, odl. Opatowa 14 w., ma 25 dm., 171 mk., 324 mr. W r. 1827 Wola Bodzechowska ma 20 dm., 110 mk. 40.) **W. Bórakowska**, wś, w par. Wawrzyszew, utworzona przy wsi Buraków (dziś pow. warszawski, gm. Młociny), należącej w XVI w. do par. Tarehomin. W r. 1580 wieś ta, własność królewska, w dzierżawie Bartłom. Zaliwskiego o, chorążego liwskiego, ma 3 łany km. (Pawień, Mazowsze, 267). Będzie to zapewne dzisiejsza **Wólka Węglowa** (ob.). 41.) **W. Bossowska**, wś, pow. stopnicki, gm. Grabki, par. Kargów. Powstała przy wsi Bossowice. W spisie z r. 1827 nie podana. 42.) **W. Brwileńska**, pow. gostyński, ob. **Wola Brwileńska**. 43.) **W. Brzezińska**, wś, pow. ostrołęcki, gm. i par. Goworowo. W spisach pobor. z XVI w. nie podana. W r. 1827 było 8 dm., 154 mk. 44.) **W. Brzezińska**, pow. garwoliński, ob. **Oszczylilk** 10.). 45.) **W. Brzozowska**, wś, pow. błoński, gm. i par. Radziejowice. W r. 1579 „Wólka Brzozokolowa“ ma 2 zagr. (Pawień, Mazowsze, 148). W r. 1827 było 6 dm., 45 mk. 46.) **W. Brzozowska**, wś i fol., pow. przasnyski, gm. i par. Dzierzgowo, odl. 26 w. od Przasnysza, ma 3 dm., 16 mk., 749 mr. W r. 1827 było 5 dm., 29 mk. R. 1579 „Wólka Brzozowskich“ ma 2 łany km. 47.) **W. Chrapanowska**, w XVI w. **Wola**, wś, pow. opatowski, gm. i par. Czyżów Szlachecki, odl. od Opatowa 29 w., ma 13 dm., 51 mk., 202 mr. W r. 1827 było 8 dm., 54 mk., par. Przybysławice. W r. 1578 Wola Chrapanowska (przy wsi Chrapanów) miała 7 os., 3½ łan., 1 kom. ubogi, 1½ łanu pustego, 1 skrzypek (Pawień, Małop., 177). **W. Cycowska**, wś, pow. chełm-

ski, gm. i par. Cyców. Wechodziła w skład dóbr Cyców (ob.). W r. 1827 było 12 dm., 61 mk., par. Olchowiec. 49.) **W. Czarnińska** al. *Wola Czarniewska*, ws, pow. nowomiński, gm. Ładzyń, par. Stanisławów, ma 166 mk., 344 mr. Ob. *Czarna 3.*) W r. 1827 Czarnińska Wola, w par. Mińsk, miała 5 dm., 81 mk. 50.) **W. Czarnogłowska**, folw., pow. węgrowski, gm. Czarnogłów, par. Wiśniew, ma 8 dm., 21 mk., 338 mr. Oddzielony w r. 1851 od dóbr Czarnogłów. Do folw. należała ws Pokrzywnik (os. 20, mr. 172). W r. 1827 było 8 dm., 56 mk. R. 1563 ws Wólka Czern., w par. Dobrzyniec, płaciła od 5 łan. km. 51.) **W. Czarnostocka**, ws, pow. zamajski, gm. Radecznicza, par. Szczebrzeszyn, odl. 35 w. od Zamościa, 14 w. od Szczebrzeszyna, ma 11 dm., 110 mk. katol. i 208 mr. 52.) **W. Czarnowska**, pow. radzyński, gm. Małopole, par. Dąbrówka, ma 48 mk., 60 mr. dwor., 107 mr. włośc. W r. 1827 Wola Czarnowska ma 5 dm., 30 mk. 53.) **W. Czepowa**, folw. nad rzeką Rgilówką, pow. kolski, gm. Drzewce, par. Kłodawa, odl. od Koła w. 14; ma 5 dm., 64 mk., 340 mr. folw. (293 mr. roli, 21 łąk, 11 pastw.). Ob. *Wola Rgilewska*. W r. 1622 przed aktami grodu przeddeckiego ur. Zofia Straszowska, żona ur. Andrzeja Wyszezielskiego zeznała, że wzięwszy od Krzysztofa Trynieszewskiego, syna Stanisława, 40 fl., takowe zabezpiecza na wsi swojej Wólec Czepowej (Akta magistr. w Kłodawie, № 25). W r. 1625 część Wólki Rgielewskiej al. Zepowej, mianowicie „fundum desertatum“, zw. Przyłóg, sprzedaje Albert Radzyński, syn Pawła, za 30 złp. Jerzemu Mikołajewskiemu (ks. grod. przeddeckie). W latach 1658—95 występują Wojciech Dąbrowski i małżonka jego Franciszka, w 1698 i 1701 r. Jan Wodziński z żoną Katarzyną jako współwłaściciele Wólki (Księgi chrztu kościoła św. Idziego w Kłodawie). W bieżącym wieku w większej części należała do Szumowskich, w mniejszej do Sławińskich (Wizyta kośc. z r. 1823). 54.) **W. Czernięcka**, ws, pow. krasnostawski, gm. i par. Turobin. Należała do wsi Czernięcin. W r. 1827 było 16 dm., 114 mk. 55.) **W. Czosnowska**, ws, pow. warszawski, gm. Częstków, par. Bazuń, ma 82 mr. włośc. W spis. pobor. z r. 1580 podana jest Wólka Czosnowska, w par. Łomna. 56.) **W. Czuczycza**, ws i fol., pow. chełmski, gm. Staw, par. Czuczycze. W r. 1827 było 7 dm., 48 mk. Ob. *Czuczycze*. 57.) **W. Dańkowska**, ws, pow. grójecki, par. Błędów, ma 83 mk., 247 mr. włośc. i 1 mr. dwor. Prócz tego jest Wola Dańkowska, mająca 22 mk. i 76 mr. Istniała już r. 1580 i miała 4 łany km. Ob. *Dańków*. W r. 1827 było 11 dm., 84 mk. 58.) **W. Danowska**, ws, pow. szczuczyński, gm. Przestrzele, par. Rydzewo. W r. 1827 było 2 dm., 13 mk., par. Rajgród. 59.) **W. al. Wola Dąbrowicka**, ws i fol., pow. radzyński, gm. Międzyłes par. Cygów, odl. 21 w. od Radzymina, ma 154 mk., 304 mr. dwor., 263 mr. włośc. W r. 1827 ws rząd Dąbrowicka Wola ma 11 dm., 93 mk. 60.) **W. Dębowa**, folw., pow. radomski, gm. Wieniawa, par. Skrzynno, odl. 25 w. od Radomia, ma 1 dm., 33 mk. Folw. ten oddzielony został r. 1875 od dóbr Ryków, ma 204 mr. (166 roli, 21 łąk, 12 pastw.). 61.) **W. Dłużewska**, ws i folw. nad rz. Świder, pow. nowomiński, gm. i par. Siennica, odl. 13 w. od Mińska. Folw. Wólka Dłuż., w r. 1871 oddzielony od dóbr Dłużew, rozl. mr. 389: gr. or. i ogr. mr. 151, łąk mr. 21, pastw. mr. 13, lasu mr. 174, nieuz. mr. 30; bud. mur. 1, drew. 10, las nieurządzony. Ws ma 20 os., 241 mr. W r. 1576 istniała już Wola Dłużewska, która wraz z Dłużewem miała 6 łan. km. Należała do par. Kołbiel (Pawin., Mazowsze, 224). 62.) **W. Dobromirowa**, zwana też *Dąbromirowa*, dawniej *Wola Dobromirowa*, ws, pow. opoczyński, gm. Stuzno, par. Petrykozy, odl. od Opoczna 9 w., ma 8 dm., 47 mk., 43 mr. W r. 1827 Dobromirowa Wola ma 5 dm., 37 mk. W r. 1577 Zborzeńska płaci tu od 3 łan. km. 63.) **W. Dobrska**, w spisie z r. 1827 mylnie: *Dokrska*, ws, pow. nowoaleksandryjski (puławski), ob. *Wólka 13*). 64.) **W. Dobryńska**, ws i fol., pow. bielski, gm. Dobryń, par. Malowa Góra, ma 40 dm., 358 mk., 1358 mr. W r. 1827 było 31 dm., 244 mk. 65.) **W. Domaszewska**, ws i fol. nad rz. Bystrzycą, pow. łukowski, gm. Ulan, par. Łuków (odl. 10 w.), ma 26 dm., 271 mk. W r. 1827 było 19 dm., 113 mk. W r. 1892 Wólka Dom. rozl. mr. 645: gr. or. i ogr. mr. 503, łąk mr. 32, pastw. mr. 2, lasu mr. 73, w odpadkach mr. 21, nieuz. mr. 14; bud. mur. 1, drew. 14, las nieurządzony, pokłady torfu, młyn wodny. Ws Wola Dom. os. 31, mr. 296. W r. 1531 Wola Domaszewska ma 1 łan km. Ws w r. 1580 stanowi jedną całość z Domaszewnicą (Pawin., Małop., 377, 410). 67.) **W. Dorguńska**, ws, pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Teolin, ma 12 os., 58 mr. W r. 1827 było 12 dm., 78 mk. 67.) **W. Drajewska**, ws, pow. mazowiecki, gm. Siele, par. Krasnosiele. W r. 1827 było 13 dm., 87 mk. 68.) **W. Drużniewska**, ws, pow. sokołowski, gm. Korczew, par. Rusków, ma 6 dm., 50 mk., 92 mr. W r. 1827 było 5 dm., 27 mk. 69.) **W. Duża**, ws i kol. nad jeziorem, pow. lipnowski, gm. i par. Skempe, odl. 17 w. od Lipna, ma 23 dm., 246 mk., 1397 mr. W r. 1827 było 16 dm., 176 mk. 70.) **W. Dzibałtowska**, ws, pow. konecki, gm. i par. Radoszyce, ob. *Wola Dzibałtowska*. W r. 1827 ws rząd. Wólka Dzibałtowska miała 3 dm., 18 mk. 71.) **W. Garwarska**, ws i fol., pow. ciechanowski, gm. Młock, par. Glinojec, odl. 19 w. od Ciechanowa, ma 15 dm., 164 mk. Folw., oddzielony od dóbr Garwarz ma 240 mr., ws 246 mr. włośc. W r. 1827 miała 5 dm., 36 mk. Zapewne ta sama wieś nosiła w XVI w. nazwę Wkrzeńska

Wola, miała 1578 r. $3\frac{1}{4}$ łan. km., 1 zagr. z rolą, 1 zagr. bez roli (Pawin., Mazow., 116). 72.) **W. Gieraszkowska**, w XVI w. *Wola Gieraszkowska*, ws i fol., pow. sandomierski, gm. Łoniów, par. Sulisławice, odl. od Sandomierza 20 w., ma 13 dm., 165 mk. W r. 1827 Gieraszkowska Wola ma 22 dm., 148 mk. W r. 1885 folw. Wólka Gier. rozl. mr. 350: gr. or. i ogr. mr. 237, łąk mr. 47, pastw. mr. 24, lasu mr. 29, w odpadkach mr. 4, nieuż. mr. 9; bud. mur. 5, dREW. 8. Ws Wólka Gier. os. 13, mr. 60. W r. 1578 Mikołaj Jurkowski płaci z Woli Gier. od 3 os., $\frac{1}{4}$ łanu, 3 zagr. z rolą, 2 kom. ubog. (Pawin., Małop., 168). **W. Głodna**, pow. radomski, par. Wierzbica, ob. *Pomorzan* 3). 74.) **W. Gola**, ws, pow. mazowiecki, gm. Szepietowo, par. Dąbrowa Wielka. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 było 20 dm., 126 mk. 75.) **W. Gołębska**, dawniej *Wola Gołębia*, ws, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Gołęb. W r. 1827 było 26 dm., 149 mk. W r. 1679 ws Wola Gołębia, wraz ze starostwem gołębskiem nadaną była Marcinowi Oborskiemu, staroście liwskiemu. W r. 1789 już nosi nazwę *Wólka Gołębska*. Ob. *Gołęb.* 76.) **W. Golaszka**, pow. grójecki, par. Biedów. Ob. *Golasze*. W r. 1827 było 4 dm., 23 mk. 77.) **W. Gołuchowska** al. *Wola*, folw., pow. stopnicki, gm. Chmielnik, par. Kije. Ob. *Gołuchów*. W r. 1827 było 6 dm., 11 mk. 78.) **W. Gonciarska**, w spisie z r. 1827 *Gaciarska Wólka*, ws nad rz. Hżanką, pow. iłżecki, gm. Miechów, par. Odechów, odl. od Hży 14 w., ma 20 dm., 106 mk., 395 mr. włośc., 1 mr. dwor. W r. 1827 było 14 dm., 85 mk. 79.) **W. Górka**, ws, pow. warszawski, gm. Góra, par. Nowy Dwór, ma 64 mk., 208 mr. Wechodziła w skład dóbr rząd. Góra. W r. 1827 było 23 dm., 211 mk. 80.) **W. Górka**, w XVI w. *Wola Górka*, ws, leżąca pod miastem Górą (dziś Góra Kalwaryja). Na jej obszarze urządzona została w końcu XVI w. Kalwaryja. W r. 1576 podstępkiem czerski Stan. Górski płaci ząd od $\frac{1}{2}$ łanu km. (Pawin., Mazowsze, 213). Ob. *Góra Kalwaryja*. 81.) **W. Gościeradowska**, ws, pow. janowski, gm. i par. Gościeradów, ma 24 dm., 197 mk., 304 mr. Wechodziła w skład dóbr Gościeradów. W r. 1827 było 23 dm., 162 mk. 82.) **W. Gostomska**, dawniej *Wola*, ws, pow. rawski, gm. Góra, par. Nowe Miasto, ma 10 dm., 108 mk., 270 mr. W r. 1827 było 11 dm., 55 mk. Na początku XVI w. ws ta była dopiero założoną i zwała się Wola Nowa (Łaski, L. B., II, 308). W r. 1579 Wola Gostomska ma $2\frac{3}{8}$ łan. (Pawin., Mazowsze, 174). 83.) **W. Grochowa** al. *Grochowska*, ws, pow. ostrowski, gm. i par. Długosiodło. W r. 1827 było 2 dm., 18 mk. Wechodziła jako wieś zarobna w skład dóbr Paęcyna, stanowiących niegdyś część dóbr bisk. płockich, następnie dóbr nsrodowych Brańszczyk al. Leszczydół. Podług pomiarów

z czasów pruskich liczyła 653 mr. W 1819 r. 2 gospodarzy dwudniowych, odrabiających po 52 dni sprzężaj. i tyleż pieszych i po 20 dni tłuکی; oddających po 24 gr. czynszu, 2 złp. hyberny, 35 złp. 1 gr. 2 szel. dziesięciny do dworu, po 2 kury, 2 kapłon., 20 jaj i 3 łokcie przędzy. Każdy z nich wysiewał po 5 kore. jarz. i tyleż oziminy; 9 mk. (2 męż., 2 kob., 3 syn., 2 córek), wtem 5 Niemców; 3 koni, 2 wołów, 2 krowy 1 jałow., 3 świń. 84.) **W. Grodziska**, ws i fol., pow. błoński, gm. i par. Grodzisk. Stanowi przedmieście Grodziska, ma 355 mk. W r. 1827 było 27 dm., 269 mk. W r. 1884 folw. Wólka Grodz., oddzielony od dóbr Jordanowice (ob.), rozl. mr. 278: gr. or. i ogr. mr. 140, łąk mr. 120, nieuż. mr. 18; bud. dREW. 7. Ws włośc. ma 266 mr.; folwark w znacznej części został rozparcelowany na kolonie. 83.) **W. Gruszczyńska**, ws, pow. garwoliński, gm. Wilga, par. Mniszew, ma 12 dm., 200 mk., 188 mr. W r. 1827 było 14 dm., 119 mk. Ob. *Gruszczyń* 2.). 86.) **W. Grzybowa**, dziś *Wólka*, ws i folw., pow. norwradomski, gm. Wielgomłynny, ma 10 dm., 103 mk., 90 mr. włośc. i 293 mr. dwor. Wechodziła w skład dóbr Zagórze. Istniała już na początku XVI w. w par. Chełmo (Łaski, L. B., II, 202). W r. 1552 ws Wola Grzybowa miała 1 os. i $\frac{1}{2}$ łanu. Siedziała tu Moszczeńska (Pawin., Wielkop., II, 275). 87.) **W. Gumowska**, zapewne część wsi Gumowo, w pow. płońskim, par. Skołatowo. W r. 1576 istniała Wola Gumowska w par. Smoszewo (dziś Chociszewo), miała 3 łany os. i 5 łan. pustych. Jednak nie była to ta Wólka, gdyż zbyt wielka odległość dzieli obie parafie. 88.) **W. Horyszowska**, ws, pow. zamojski, gm. i par. Zamość. Ob. *Horyszów Polski*. 89.) **W. Husińska** al. *Husiny*, pow. zamojski, gm. Podklasztor, par. Krasnybród. Ob. *Husińska Wólka*. W r. 1827 było 31 dm., 184 mk. 90.) **W. Huszewska**, ws, pow. konstantynowski, gm. i par. Huszew. W spisie urzęd. z r. 1877 nie pomieszczona. W r. 1827 było 12 dm., 70 mk. Ob. *Huszew*. 91.) **W. Infułacka**, ws, pow. zamojski, gm. i par. Zamość (odl. 4 w.). Jestto dawna posiadłość proboszczów kolegiaty zamojskiej. Składa się dziś z 3 części: a) ws i folw. (Siergiejewa) ma 2 dm. dwor., 20 dm. włośc., 171 mk. (10 praw., 10 żyd.), 125 mr. folw.; b) cegielnia, z prod. na 1400 rs., ma 10 mk.; c) młyn parowy, z prod. na 7200 rs., ma 2 dm., 12 mk., 1 mr. Stały tu koszary, przerobione na fabrykę zapalek, która spłonęła r. 1878. 92.) **W. Jabłońska**, folw., pow. lubelski, gm. Piotrków, par. Bychawka. 93.) **W. Jagieleczyńska**, folw. i kol., pow. rawski, gm. Czernewice, par. Krzemienica, ma 24 dm., 164 mk., 336 mr. włośc., 602 folw. W r. 1827 było 6 dm., 54 mk. Ob. *Stanisławów* 13.) i *Wola Jagielszczyzna*. 94.) **W. Jakubowicka**, ws, pow. lubelski, ob. *Wólka* 12.). 95.) **W. Jeruzalska**, ws, pow.

skierniewieki, gm. Kowiesy, par. Jeruzal, ma 64 mk., 258 mr. W r. 1579 ma $1\frac{3}{4}$ łanu km. W r. 1827 było 9 dm., 97 mk., par. Chojnata. 96.) **W. Jurkowa**, pow. nieszawski, par. Chalno. Ob. *Wola Jurkowa*. W r. 1827 było 7 dm., 68 mk. 97.) **W. Kadłubska**, ws, pow. radomski, gm. Radzanów, par. Bukowno, odl. od Radomia 30 w., ma 5 dm., 22 mk., 99 mr. 98.) **W. Kaliska** al. *Kaliska*, dawniej *Wola*, ws, w pow. słupeckim, par. Kleczów, ob. *Kaliska* 5.). 99.) **W. Kałuska**, folw., pow. nowomiński, gm. Chruscice, par. Kałuszyn, ma 77 mk, 82 mr. dwor. W r. 1827 było 7 dm., 40 mk. 100.) **W. Kamienowa**, pow. siedlecki, par. Zbuczyn, ob. *Wola Kamienowa* i *Kamienowa Wólka*. 101.) **W. Kańska**, ws i fol. nad rz. Wieprz, pow. chełmski, gm. i par. Pawłów, odl. 31 w. od Chełma. W r. 1827 było 38 dm., 286 mk. W r. 1885 folw. Wólka Kańska, część dóbr Kanie, rozl. mr. 1992: gr. or. i ogr. mr. 558, łąk mr. 236, pastw. mr. 241, lasu mr. 922, nieuź. mr. 36; bud. mur. 6, drew. 20; płodozm. 13 pol.; las urządzony, gorzelnia. 102.) **W. Karczeńska** al. *Wola*, ws, pow. nowomiński, gm. Glinianka, par. Karczew, ma 176 mk., 401 mr. W r. 1827 Wola Karcz. ma 15 dm., 122 mk. 103.) **W. Karwicka**, ws i fol. nad rz. Brzuśnią, pow. opoczyński, par. Sołek, odl. 8 w. od Opoczna. W r. 1827 było 9 dm., 59 mk. W r. 1885 folw. Wólka Karw. rozl. mr. 605: gr. or. i ogr. mr. 283, łąk mr. 42, pastw. mr. 9, lasu mr. 243, nieuź. mr. 28; bud. mur. 3, drew. 10; płodozm. 12 pol., las nieurzadzony, pokłady piaskowca. Ws Wólka Karw. os. 11, mr. 295; ws Kraszków os. 23, mr. 182. 104.) **W. Karwowska**, ws i fol., pow. szezuczyński, gm. Pruska, par. Bargłów, ma 1847 mr. 105.) **W. Kawęcka**, ws, pow. sochaczewski, ob. *Gaj* 1.) 106.) **W. Kawęcka**, pow. jędrzejowski, gm. Raków, par. Jędrzejów. Zapewne nosi nazwę od wsi Kawęczyn. 107.) **W. Katna**, ws, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Markuszew, ma 21 os., 638 mr. Wchodziła w skład dóbr Garbów. W r. 1676 płacono pogłowne od 20 osób. W r. 1827 było 21 dm., 141 mk. 108.) **W. Kępska**, pow. janowski, gm. i par. Wilkołaz. 109.) **W. Kijańska Stara i Nowa**, ws i fol., pow. lubartowski, gm. Ludwin, par. Kijany, odl. 21 w. od Lubartowa. W r. 1827 było 14 dm., 130 mk., par. Ostrów. Dobra Wólka Kijańska, w r. 1879 oddzielone od dóbr Kijany składały się w r. 1885 z folw. Wólka Kij. i Radziec, rozl. mr. 3103: folw. Wólka gr. or. i ogr. mr. 449, łąk mr. 497, pastw. mr. 99, lasu mr. 1169, nieuź. mr. 24; bud. mur. 3, drew. 17; płodozm. 12 pol.; folw. Radziec gr. or. i ogr. mr. 350, łąk mr. 284, pastw. mr. 4, lasu mr. 206, nieuź. mr. 21; bud. mur. 4, lasy nieurządzone, cegielnia, pokłady torfu. Ws Wólka Kij. Stara ma 11 os., 16 mr., Wólka Nowa 18 os., 403 mr. 110.) **W. Kikolska**, ws, pow. płoński, gm. i par. Pomiechowo. Ob. *Kikolska Wólka*. W r. 1827 było 3 dm., 31 mk. 111.) **W. Klezczowa**, ws i fol., pow. łaski, gm. Dąbrowa Widawska, par. Widawa, odl. 21 w. od Łasku. W r. 1873 fol. Wólka Klezcz. rozl. mr. 540: gr. or. i ogr. mr. 401, łąk mr. 39, pastw. mr. 78, nieuź. mr. 22; bud. mur. 1, drew. 11; płodozm. 8 pol., młyn wodny, pokłady torfu. Ws Wólka Klezcz. os. 31, mr. 238. Ob. *Klezczowa Wólka*. 112.) **W. Klonowska**, ws, pow. sieradzki, gm. i par. Godynice, odl. od Sieradza 22 w., ma 17 dm., 133 mk. 113.) **W. Kluczeńska**, ws, pow. sierpecki, gm. Żeromin, par. Kuczbork, ma 12 dm., 144 mk., 713 mr. (105 nieuź.). W r. 1827 było 10 dm., 76 mk. 114.) **W. Kłwatecka**, folw. i ws, pow. radomski, gm. Wielogóra, par. Radom (odl. 4 w.), ob. *Kłwatecka Wólka*. 115.) **W. Kłucka** al. *Kłódzka*, ws i fol., pow. kielecki, gm. Snochowice, par. Grzymałków, odl. 21 w. od Kiele. Istniał tu dawniej wielki piec i pięć kuźnic, które produkowały do 8000 cent. surowcu i do 6000 cent. żelaza kutego rocznie. W r. 1827 było 26 dm., 234 mk. W r. 1888 folw. Wólka Kłucka po dopełnionej segregacji miał 439 mr. obszaru. W skład dóbr poprzednio wchodziły: ws Wólka Kłucka os. 22, mr. 137, ws Kuźniaki os. 32, mr. 154, ws Palengi al. Pałęgi os. 15, mr. 206, ws Filipy os. 17, mr. 300, ws Podłysów al. Jarzab os. 3, mr. 18; ws Grzymałków os. 7, mr. 7, ws Skoki os. 29, mr. 364, ws Borki os. 36, mr. 436, ws Strawczyn os. 30, mr. 219, ws Hucisko os. 31, mr. 310, ws Drabów os. 5, mr. 26, ws Burdawa os. 3, mr. 16, ws Lasek os. 3, mr. 52, ws Niedźwiedz os. 31, mr. 313. 116.) **W. Kobyla** al. *Kobylany*, ws, pow. siedlecki, gm. i par. Skurzec, ma 14 dm., 131 mk., 669 mr. W r. 1827 Wólka Kobylany, w par. Niwiska, w części własność prywatna, w części funduszu edukacyjnego, miała 16 dm., 131 mk. 117.) **W. Kobylaki**, ws, pow. przasnyski, gm. Jednoróżec, par. Chorzele, odl. 14 w. od Przasnysza, ma 9 dm., 116 mk., 468 mr. obszaru. W r. 1827 było 7 dm., 67 mk. 118.) **W. Kobylańska**, pow. radzyński, ob. *Kobylanka*. 118.) **W. Kocerańska** al. *Kocierańska*, ws, pow. grójecki, gm. Konie. W spisach urzęd. nowszych nie podana. W r. 1827 było 10 dm., 74 mk. 120.) **W. Kokosia**, ws, pow. radzyński, gm. Rudzienko, par. Dobre, ma 76 dm., 36 mr. 121.) **W. Koleczyńska**, ws, pow. nowoaleksandryjski (puławski). W r. 1827 było 11 dm., 76 mk. 122.) **W. Kolońska**, też *Kulenska*, ws, pow. biłgorajski, gm. Biszcza, par. Tarnogród, 123.) **W. Komarowska**, ws, pow. radzyński, gm. Żelizna, par. Komarówka, r. g. Przegaliny. Ob. *Komarowska Wólka*. W r. 1827 było 30 dm., 167 mk. 124.) **W. Komaszycza**, też *Komaska* i *Komaska*, ws, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Godów, par. Chodel. Nazwę otrzymała od wsi Komaszycze, zwanej dziś Komarzy-

ce. W r. 1827 było 11 dm., 175 mk. 125.) **W. Komorowska**, wś, i fol., pow. kolski, gm. i par. Izbica, ob. Izbica 1.) i **Komorowska Wólka**. W r. 1827 było 6 dm., 68 mk. 126.) **W. Komaska** al. **Komaska**, ob. **Wólka Komaszyczna**. 127.) **W. Konopna**, wś, pow. łukowski, par. Trzebieszów, ob. **Konopna Wólka**. 128.) **W. Konstancja**, wś, pow. nowomiński, gm. Dębe Wielkie, par. Pustelnik. Ob. **Dębe Wielkie** 7.). 129.) **W. Korabiewska**, wś, pow. skierniewicki, gm. Korabiewice, par. Jeruzal, ma 131 mk., 317 mr. W r. 1827 było 28 dm., 218 mk., par. Mszczonów. 130.) **W. Karczowska**, wś i fol., pow. bialski, gm. Lubienka, par. r. gr. Korczówka, ma 16 dm., 96 mk. Ob. **Korczówka**. W r. 1827 Korczowska Wólka, w par. Łomazy, ma 9 dm., 52 mk. 131.) **W. Kościeniewicka**, pow. bialski, gm. i par. Kościeniewicze, odl. 21 w. od Biały, ob. **Kościeniewicka Wólka**. W r. 1827 Wola Kościen. miała 18 dm., 128 mk. W r. 1885 folw. Wólka Kośc., z awulusem Pogar, rozl. mr. 899: gr. or. i ogr. mr. 361, łąk mr. 104, pastw. mr. 25, lasu mr. 385, nieuż. mr. 24; bud. drew. 20, las nieurządzony. Wś Wólka Kośc. os. 22, mr. 335. 132.) **W. Kosmata**, wś, pow. mazowiecki, gm. Szeptowo, par. Dąbrowa Wielka. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 było 8 dm., 46 mk. 133.) **W. Kossowska**, wś, pow. błoński, gm. Młochów, par. Nadarzyn, ma 85 mk., 424 mr. W r. 1827 było 11 dm., 109 mk., par. Leszno. 134.) **W. Kozłowska**, wś i fol., pow. radzyński, gm. Klembów, par. Postoliska, ma 174 mk. W r. 1827 Kozłowska Wola miała 11 dm., 93 mk. W r. 1867 dobra Wólka Kozł. składały się z fol. Wólka i Kozły, rozl. mr. 1141: gr. or. i ogr. mr. 593, łąk mr. 23, pastw. mr. 74, lasu mr. 130, zarośli mr. 43, nieuż. mr. 255. Wś Wólka Kozł. os. 21, mr. 99; wś Kozły os. 18, mr. 355, wś Rysie os. 7, mr. 199. 135.) **W. Kozodawska**, wś i folw. nad rzeką Jeziorką, pow. grójecki, gm. i par. Jazgarzew, odl. 27 w. od Grójca, ma 111 mk., młyn wodny. W r. 1827 było 11 dm., 128 mk. W r. 1887 folw. Wólka Koz. roz. mr. 1082: gr. or. i ogr. mr. 426, łąk mr. 113, pastw. mr. 26, lasu mr. 482, nieuż. mr. 35; bud. mur. 8, drew. 13, las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Wólka Koz. os. 6, mr. 17; wś Jazgarzew os. 14, mr. 177; wś Jeżówka os. 12, mr. 223. 136.) **W. Kozuchowska**, wś, pow. konstantynowski, gm. Przesmyki, par. Łosice, ma 1 dm., 8 mk., 116 mr. 137.) **W. Kozuchowska** al. **Radlińska**, wś, pow. radomski, gm. Białobrzegi, par. Wyśmierzyce, odl. od Radomia 30 w., ma 6 dm., 69 mk., 205 mr. Ob. **Kozuchów**. W r. 1827 Kozuchowska Wola miała 10 dm., 67 mk. 138.) **W. Krasienińska**, wś, pow. lubartowski, gm. Samokleski, par. Krasienin. W r. 1827 było 13 dm., 95 mk. 139.) **W. Kretkowska** al. **Smolnicki**, wś, pow. rypiński, gm. i par. Osiek, ma 12 os., 124 mk., 470 mr. (454 roli). 140.) **W. Krobowska**, wś, par. Grójec, ob. **Wola Krobowska** i **Krobów**. 141.) **W. Krośniczyska**, par. Surchów, ob. **Wola Krośniczyska**. 254.) **W. Krosnowska**, wś i fol., pow. skierniewicki, gm. Słupia, par. Lipce. W spisie wsi gub. warsz. z r. 1870 nie podana. W r. 1827 Wola Krosnow. miała 13 dm., 6 mk. W r. 1848 nabyta została przez zarząd dóbr księstwa łowickiego. Miała 1260 mr. obszaru. W r. 1579 wś Wola Krosnowa, w par. Wysokienice, miała dwie części, po 1 łanie km. każda (Pawin., Mazowsze, 166). 143.) **W. Kruszyńska**, pow. piotrkowski, par. Łobudzie, ob. **Kruszyńska Wola**. W r. 1827 było 10 dm., 132 mk. 144.) **W. Krzekowska**, ob. **Wólka Krzekowska**. 135.) **W. Krzykowska**, w spisie urz. **Krzykowska Wólka**, wś i folw., pow. brzeziński, gm. Łaziska, par. Chorzęcin, odl. 28 w. od Brzezin, ma 18 dm., 168 mk. W r. 1827 Wola Krzekowska miała 10 dm., 69 mk. Na początku XVI w. wś Wolia Krzekowska dawała dziesięcinę z łąnów km. na stół arcybiskupi, zaś dwory szlach. pleb. w Chorzęcinie. W r. 1576 trzy działki Wolskich mają 1/2 łąnu km., 1/3 pustego, karcznię i komorników. Ogółem 11 os. (Pawin., Wielkop., II, 95). W r. 1892 folw. Wólka Krzyk. rozl. mr. 485: gr. or. i ogr. mr. 372, łąk mr. 11, lasu mr. 85, w odpadkach mr. 5, nieuż. mr. 12; bud. mur. 5, drew. 17, las nieurządzony. Wś Wólka Krzyk os. 20, mr. 112; wś Wygoda os. 5, mr. 15. 146.) **W. Krzymowska**, wś, pow. radzyński, par. Międzyrzec, ob. **Krzybowska Wólka**. W r. 1827 było 25 dm., 127 mk. 147.) **W. Księża**, pow. turecki, par. Niemysłów, ob. **Księża Wólka**. W r. 1827 było 15 dm., 138 mk. 148.) **W. Kuligowska**, ob. **Wola Kuligowska**. 149.) **W. Kunińska**, wś, pow. ostrołęcki, gm. i par. Goworowo. W r. 1827 było 7 dm., 36 mk. 150.) **W. Kurdwanowska**, w XVI w. **Wola Kurdwanowska**, wś, pow. grójecki, gm. i par. Błędów, ma 174 mk., 259 mr. włośc. W r. 1827 było 18 dm., 119 mk. W r. 1579 we wsi Wola Kurdwanowska mają drobne działki: Aleksy Zawisza i Stan. Krosnowski. 151.) **W. Kusze**, wś, pow. biłgorajski, gm. Huta Krzeszowska, par. Krzeszów. Spisy z r. 1827 nie podają tej wsi. 152.) **W. Lancorońska**, wś, pow. jędrzejowski, gm. Mierzwin, par. Imielno. W r. 1827 miała 16 dm., 97 mk. 153.) **W. Laskowska**, wś, pow. grójecki, par. Warka. Nie podana w spisach z XVI w., ni w spisie z r. 1827. Będzie to zapewne pierwotna nazwa wsi Murowanka, stanowiącej przyległość wsi Laszki. 154.) **W. Lesiecka**, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Garbów. Powstała przy wsi Leśce (Leszcze). 155.) **W. Lesiewska**, wś nad rz. Białką, pow. rawski, gm. Maryanów, par. Biała, ma 3 dm., 31 mk., 8 mr. W r. 1827 było 6 dm., 39 mk. W r. 1579 Wola Lisiewska ma 1 łąn. km. 156.) **W. Lesiowska**, wś, pow. radomski, gm. Kozłów, kar. Wsola, odl. od

Radomia 12 w., ma 27 dm., 235 mk., 294 mr. W r. 1827 Lesiowska Wola, wś duchowna, ma 9 dm., 64 mk. R. 1569 Bartosz Lesiowski płaci od 1 łan. km. a Jakub Kotecki od 2 łan. (Pawiń., Małop., 302). 157.) **W. Leśna**, folw., pow. siedlecki, gm. i par. Mordy, ma 2 dm., 25 mk., 448 mr. 158.) **W. Leszczańska**, wś i folw., pow. chełmski, gm. Żmudź, par. r. l. Kumów, r. g. Leszczany, odl. 18 w. od Chełma. W r. 1875 istniał tu piec wapienny, fabryka terpentyny za pomocą suchej dystylacji drzewa. W r. 1827 Leszczańska Wola miała 23 dm., 90 mk. Dobra Wólka Leszcz., oddzielone w r. 1875 od dóbr Wojstławice, składały się z folw.: Wólka i Mażiarnia, rozl. mr. 1625: folw. Wólka Leszcz. gr. or. i ogr. mr. 182, łąk mr. 7, nieuź. mr. 8; bud. mur. 3, drew. 10; płodozm. 8 i 9 pol.; folw. Mażiarnia gr. or. i ogr. mr. 266, łąk mr. 65, lasu mr. 1086, nieuź. mr. 11; bud. mur. 1, drew. 14; las urządzony, pokłady wapna i torfu. 159.) **W. Lipowa**, wś i folw., pow. opatowski, par. Ożarów, ob. Lipowa Wólka. W r. 1827 było 23 dm., 114 mk. 160.) **W. Lipska** al. **Krzemienna**, folw., pow. rawski, gm. Czerniewice, par. Krzemienica, odl. 11 w. od Rawy. Oddzielony r. 1885 od dóbr Lipie, ma 311 mr. (244 roli, 37 łąk, 24 nieuź.). 161.) **W. Lizigońdz**, dwa folw., pow. kutnowski, gm. Żychlin, par. Oporów, odl. 19 w. od Kutna, mają 92 mk. Folw. lit. A. ma 180 mr. (163 roli), folw. lit. BC. ma 211 mr. (186 roli, 10 łąk). W r. 1576 „Wola Czizigoszcz“ w części Feliksa Wolskiego ma 1/2 łanu, 1 karcznię, 1 os. (Pawiń., Wielkop., II, 105). 162.) **W. Lubielska**, wś i folw. nad rz. Narew, pow. pułtuski, gm. Obrytte, par. Lubiel, odl. 21 w. od Pułtuska. W r. 1827 było 20 dm., 118 mk. W r. 1892 folw. Wólka Lub. rozl. mr. 576: gr. or. i ogr. mr. 248, łąk mr. 59, pastw. mr. 6, lasu mr. 230, nieuź. mr. 33; bud. drew. 10; pokłady torfu i wapienia; las nieurzadzony. Wś Wólka Lub. os. 47, mr. 838; wś Janowo os. 13, mr. 261. W r. 1578 Jurgian Nowodworski, dziedzic Lubieli, płaci z Wólki od 3 łan., 2 zagr. (Pawiń., Mazowsze, 411). 163.) **W. Zabulska**, pow. zamajski, ob. Wola Zabulska. W r. 1827 było 49 dm., 340 mk. 169.) **W. Zagowska**, wś, pow. kozienicki, par. Janowiec, ob. Zagowska Wola 2). W r. 1827 było 9 dm., 68 mk. 165.) **W. Łańcuchowska**, dawniej Wola, wś, pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Łańcuchów. Wieś tę, p. n. Wola Łańcuchowska, w par. Łańcuchów, wymienia Długosz (L. B., II, 547). W r. 1827 było 29 dm., 181 mk. 166.) **W. Łanięcka**, wś i folw., pow. ciechanowski, gm. Bartoły, par. Pałuki, odl. 10 w. od Ciechanowa, ma 6 dm., 65 mk. W r. 1827 było 5 dm., 38 mk. W r. 1874 folw. Wólka Łan. rozl. mr. 350: gr. or. i ogr. mr. 281, łąk mr. 54, pastw. mr. 3, nieuź. mr. 2; bud. drew. 13. Wś Wólka Łan. os. 16, mr. 35. 167.) **W. Łasicka** al. **Łasicka**, wś nad rz. Raw-

ką, pow. łowicki, odl. 15 w. od Łowicza, ob. Wola Łasicka. 168.) **W. Łaziska**, wś, pow. sandomierski, gm. Wisniowa, par. Kieleżyna. Ob. Łaziska 9). W r. 1827 było 4 dm., 8 mk., par. Szczeglice. 169.) **W. Łęczeska**, wś, pow. grójecki, gm. Belsk, par. Łęczeszycy, ma 100 mk., 197 mr. włośc. i 1 dwor. W r. 1579 Krzysz. Boglewski płaci od 4 łan. km. W r. 1827 ma 13 dm., 116 mk. 170.) **W. Łękańska**, folw. i wś, pow. piotrkowski, gm. Łękańska, par. Grocholice, odl. 21 w. od Piotrkowa. Folw. ten oddzielony od dóbr Zawadów i Łękańska, ma 2 dm., 5 mk., 3340 mr., w tem 289 roli, 96 mr. łąk, 167 pastw. i 2788 mr. nieuź. Wś ma 17 dm., 136 mk., 152 mr. Por. Łękańska Wola. 171.) **W. Łosia**, wś, pow. warszawski, par. Łomna, ob. Łosia Wólka 1.). W r. 1827 było 20 dm., 149 mk., par. Kazuń. W r. 1580 Wola Jałochi, w par. Łomna, ma dwa działki po 1/2 łanu km. każdy (Pawiń., Mazowsze, 266). 172.) **W. Łosia**, wś, pow. grójecki, par. Jazgarzew. W spisie urz. Łoska Wólka, ma 16 mk. 173.) **W. Łosiniecka**, wś, pow. tomaszowski, ob. Łosiniecka Wólka. W r. 1827 było 73 dm., 436 mk. 174.) **W. Łukowska**, wś i folw., pow. makowski, gm. i par. Karniewo, ma 18 os., 38 mr. włośc. i 429 folw. Wechodziła w skład dóbr Łukowe. W r. 1827 był 1 dm., 12 mk. Zapewne ta sama wieś podana jest w spisach pobor. z r. 1567 jako „Wolia Loss“ (Wola Łosia?), w par. Karniewo, Stanisław Loss płaci tu od 5 włók, 4 ogr. (Pawiń., Mazowsze, 347). Ob. Łukowe. 175.) **W. Łukowska**, w par. Łukowa (dziś pow. biłgorajski). W nowszych spisach urzęd. nie podana, W r. 1827 miała 22 dm., 147 mk. 176.) **W. Łużeczka**, wś, pow. radzyński, gm. i par. Szóstka, ma 47 dm., 252 mk., 1105 mr.; os. leśna 1 dm., 6 mk., 2 mr. W r. 1827 było 43 dm., 212 mk. 177.) **W. Łysowska**, wś, pow. konstantynowski, gm. i par. r. g. Łysów, r. l. Niemojki, ma 16 dm., 169 mk., 568 mr. ziemi. W r. 1827 było 15 dm., 121 mk. 178.) **W. Łyszowska** al. **Smolana**, wś i folw., pow. turecki, gm. i par. Niemyślów, odl. 30 w. od Turka, ma 19 dm., 180 mk. Folw., oddzielony od dóbr Siedlątków, miał w r. 1876 obszaru 345 mr. (269 roli, 31 łąk), wś ma 16 os., 150 mr. W r. 1552 Wola Łyszowska, w par. Pięcniew, ma 7 osad. i 1 młyn dziedziczny (Pawiń., Wielkop., II, 231). 179.) **W. Magierowa**, wś, pow. rawski, gm. Góra, par. Łęgonice, ma 3 dm., 49 mk, 19 mr. W spisie z r. 1827 podana jest Wola Magierowa w par. Orzywół, miała 1 dm., 13 mk. 180.) **W. Mała**, pow. szczeczyński, ob. Mała Wólka. 181.) **W. Mała**, wś i folw., pow. lipnowski, gm. i par. Skempe, odl. 15 w. od Lipna, ma 2 dm., 26 mk., 420 mr. W r. 1827 było 8 dm., 84 mk. 182.) **W. Maziarska**, wś nad rz. Hżanką, pow. ilżecki, gm. Miechów, par. Odechów, odl. od Hży 14 w., ma 20 dm., 136 mk., 452 mr. W r. 1827 było

13 dm., 77 mk. 183.) **W. Michowska** al. *Ostrowska*, wś, pow. lubartowski, gm. Rudno, par. Michów. Wchodziła w skład dóbr Michów, ma 9 os., 208 mr. 184.) **W. Miedzyńska**, wś, pow. węgrowski, par. Miedzna, ob. *Miedzyńska Wólka*. 185.) **W. Miejska**, przedmieście miasta Zamościa. 186.) **W. Mikorska**, par. Parzno, ob. *Wola Mikorska*. W r. 1827 było 14 dm., 119 mk. 187.) **W. Milanowska**, wś i folw., pow. opatowski, gm. i par. Słupia, odl. od Opatowa 26 w., ma 23 dm., 202 mk., 130 mr. włośc., 275 mr. dwor. 188.) **W. Miłkowska** al. *Wola*, wś i fol., pow. turecki, par. Jeziorsko, ob. *Wola Miłkowska*. W r. 1893 folw. Wólka Miłk. z atyn. Justynów rozl. mr. 820: gr. or. i ogr. mr. 541, łąk mr. 27, pastw. mr. 55, lasu mr. 176, nieuż. mr. 21; bud. mur. 11, drew. 14, las nieurzadzony. Wś Wólka Miłk. os. 33, mr. 141. 189.) **W. Mińska**, pow. nowomiński, gm. i par. Mińsk, ma 57 mk., 96 mr. W r. 1827 było 3 dm., 25 mk. 190.) **W. Młęcka**, właściwie *Mlecka*, wś, pow. radzyński, gm. Rudzienko, par. Wiśniew, ma 93 mk., 123 mr. Ob. *Młęcka Wólka*. 191.) **W. Młęcka** al. *Mładzka*, wś, pow. nowomiński, gm. Glinianka, par. Karczew, ma 223 mk., 597 mr. Ob. *Wola Mładzka*. 192.) **W. Modrzejowa**, wś, pow. iłżecki, par. Grabowiec, ob. *Modrzejowa Wólka*. W r. 1827 było 19 dm., 216 mk. 193.) **W. Nadrybska**, kol., pow. chełmski, gm. Cyeów, par. Puchaczów, ma 213 mr. Na obszarze wsi jezioro Ciesaein (Szecięcyn). 194.) **W. Narodowa** al. *Rządowa*, wś, pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Teolin, odl. 57 w. od Augustowa, ma 14 dm., 137 mk. W r. 1827 wś rząd., ma 15 dm., 76 mk. 195.) **W. Nieliska**, wś i folw. nad rz. Wieprzem, pow. zamojski, gm. i par. Nielisz, odl. 18 w. od Zamościa, ma 14 dm., 145 mk. (80 katol.), 78 mr. dwor. i 80 włośc. 196.) **W. Nadbużna**, wś, pow. sokołowski, gm. Sterdyń, par. Ceranów, ma 6 dm., 41 mk., 393 mr. 197.) **W. Nizka**, wś, pow. gostyński, gm. i par. Słubice, ma 169 mk., 327 mr. 198.) **W. Nosowska**, wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. r. l. Górki, r. gr. Nosów, odl. 15 w. od Konstantynowa, ma 30 dm., 334 mk. W r. 1827 było 29 dm., 219 mk. W r. 1885 folw. Wólka Nos. z przyl. Połonice rozl. mr. 1454: gr. or. i ogr. mr. 939, łąk mr. 138, pastw. mr. 8, lasu mr. 339, nieuż. mr. 30; bud. mur. 14, drew. 18; płodozm. 10 pol.; las nieurzadzony, pokłady wapna. Wś Wólka Nos. os. 66, mr. 955; wś Koszelówka os. 38, mr. 808; wś Zalesie os. 3, mr. 190. 199.) **W. Nowa**, pow. płoński, par. Ciekryn, ob. *Nowa Wólka*. 200.) **W. Nowodworska**, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), par. Końskowola, ob. *Nowodworska Wólka*. Zapewne ta sama wieś wymieniona jest w spisie z r. 1676 jako Osińska Wola, z której płacą od 19 poddanych (Pawin., Małop., 26a). 201.) **W. Okopska**, pow. chełmski, gm. i par. Swierze. Ob. *Wola Swierzowska i Swierze* 3.). Wchodziła w skład dóbr Swierze, ma 34 os. 535 mr. 202.) **W. Okraglik**, wś i fol., pow. sokołowski, gm. Kossów, par. Prostyn, odl. 28 w. od Sokołowa, ma 27 dm., 322 mk. W r. 1827 było 19 dm., 163 mk. Dobra Wólka Okraglik, w r. 1865 oddzielone od dóbr Kossów, składały się w r. 1877 z folw.: Wólka Okraglik, Maryanka Guty, Sołdany i Majdan, rozl. mr. 3098: fol. Wólka gr. or. i ogr. mr. 295, łąk mr. 516, past. mr. 21, lasu mr. 1506, nieuż. mr. 59; bud. drew. 24; płodozm. 12 pol.; las urządzony; folw. Maryanka Guty gr. or. i ogr. mr. 373, pastw. mr. 41, lasu mr. 11, nieuż. mr. 9; bud. drew. 5; folw. Sołdany gr. or. i ogr. mr. 26, łąk mr. 129, past. mr. 2, lasu mr. 38, nieuż. mr. 8; bud. drew. 3; folw. Majdan gr. or. i ogr. mr. 57, łąk mr. 1, pastw. mr. 3, nieuż. mr. 2; bud. drew. 6, pokłady torfu. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Kossów Ruski os. 45, mr. 1171; wś Wólka Okraglik os. 30, mr. 443; wś Jakubiki os. 8, mr. 227; wś Guty os. 46, mr. 760. 203.) **W. Olbicka**, wś, pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Dzierzkowice, ob. *Olbiczin*. 204.) **W. Oludzka**, wś, pow. włoszczowski, gm. Chrzastów, par. Rokitno. W r. 1827 było 22 dm., 134 mk., w r. 1880 r. 248 mk. Ob. *Oludza i Rokitno*. 205.) **W. Orłowska**, wś przy ujściu rzki Wolicy do Wieprza, pow. krasnostawski, gm. Izbica, par. Krasnystaw, przy szosie z Lublina do Tomaszowa, ma 34 dm., 249 mk., 422 mr. W r. 1827 było 20 dm., 165 mk. 206.) **W. Osiecka**, pow. ciechanowski, par. Gołymin, ob. *Osiek* 21.) W r. 1827 było 9 dm., 54 mk. 207.) **W. Osowska**, folw., pow. lubelski, gm. i par. Byehawa, odl. 21 w. od Lublina. Oddzielony od dóbr Ossowa, ma 180 mr. obszaru. 208.) **W. Ostrowska**, ob. *Wólka Michowska*. 209.) **W. Ostrożeńska**, wś, pow. garwoliński, gm. Górzne, par. Gończyce, ob. *Ostrożeńska Wólka*. 210.) **W. Pachnowolska**, wś i folw., pow. kozienicki, ob. *Pachnowolska Wólka*. W r. 1827 było 4 dm., 34 mk. 211.) **W. Panińska**, wś i folw. nad rz. Łabuńką, pow. zamojski, gm. i par. Zamość (odl. 4 w.), leży przy trakcie lubelsko-lwowskim, ma 16 dm., 140 mk. katol., 147 mr. dwor. i 141 włośc. Dawniej własność klasztoru bonifratrów, później szarytek w Zamościu, szpitala św. Katarzyny w Szebrzeszynie, dziś Kwiatkowskiego. 212.) **W. Papińska**, wś, pow. węgrowski, gm. i par. Stara Wieś, ob. *Papińska Wólka*. W r. 1827 było 12 dm., 121 mk. 213.) **W. Paprocka**, pow. garwoliński, par. Pawłowice, ob. *Wola Paprocka*. 214.) **W. Paprotnia**, w XVI w. *Wola Skapska*, później *Wola Paprotnia*, wś, pow. konecki, gm. Pijanów, par. Pilezyca, odl. 31 w. od Końskich, ma 49 dm., 370 mk., 48 os., 535 mr. Wchodziła w skład dóbr Skąpe. W r. 1827 Wola Paprotnia

ma 30 dm., 291 mk. Wspomina tę wieś jako dawną Lib. Ben. Łaskiego (I, 604). W r. 1540 Mikołaj Kobielski, dziedzic wsi Skąpe, ma we wsi „Wolia Skampska 6 km. na półłan., 1 zagr., pracujących dla folw. w Skąpem. Lasy wspólne dla obu wsi, ocenionych na 200 grzyw. (Pawiuń., Małop., 580). 215.) **W. Paruszevska**, pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Boniewo. Jest to zapewne przyległość Paruszewic. 216.) **W. Pasikońska al. Wola**, pow. sochaczewski, par. Zawady, ob. *Pasikońska Wola*. W r. 1579 były cztery działki. Jan Zabłocki, skarbnik, ma 2 łany km., Piotr Zabłocki 2 łany, Jan Grzywa 1½ łanu, 2 zagr., Kasper Pasikoński 6 łan., 1 zagr., 1 rzeźn. Wś należała do par. Kampinos (Pawiuń., Mazowsze, 145). 217.) **W. Patrykowska**, w par. Koźuchówek (dziś pow. sokołowski). Obecnie nie stanowi oddzielnej nomenklatury. Weszła widocznie w skład dóbr Patrykozy. W r. 1827 było 5 dm., 26 mk. 218.) **W. Petryłowska**, wś, pow. chełmski, par. Sawin, ma 409 mr. 219.) **W. Pęcherska**, folw., pow. grójecki, gm. i par. Jazgarzew, ma 8 mk., 192 mr. W r. 1827 było 2 dm., 10 mk. 220.) **W. Pętkowska**, wś i folw., pow. iłżecki, gm. Pętkowice, par. Bałtów, odl. od Iłży 35 w., ma 19 dm., 136 mk. W r. 1888 folw. *Wólka Pętk.*, oddzielony od dóbr Pętkowice, rozl. mr. 432: gr. or. i ogr. mr. 271, łąk mr. 52, pastw. mr. 1, lasu mr. 99, nieuż. mr. 9; bud. mur. 4, drew. 4; las nieurządzony, pokłady torfu. Do włościan należy 511 mr. Istniała już r. 1508. W r. 1569 Wola Pętkowska miała 8 półłanków, 2 zagr. Płacił pobór Mikołaj Maliczowski (Pawiuń., Małop., 306). 221.) **W. Piaseczna**, wś nad rz. Biebrzą, pow. szczuczyński, gm. Ruda, par. Białaszewo, ma 726 mr. W r. 1827 było 12 dm., 73 mk. 222.) **W. Piaseczna**, wś i folw., pow. ostrowski, gm. i par. Długosiodło. W r. 1834 dobra miały wogóle około 40 włók. Wś *Wólka Pias.* os. 13, mr. 63; wś Prabutys os. 9, mr. 55. W r. 1827 było 5 dm., 56 mk. 223.) **W. Piecząca**, wś, pow. nowomiński, gm. Ładzyń, par. Stanisławów. W r. 1580 *Wólka Pieczoncina*, wś królewska, dawała przez ławnika przysięgłego Szcześnika od 6 zagr. zrolą (Pawiuń., Mazowsze, 254). Ob. *Piecząca Wólka*. 224.) **W. Pieczyńska**, folw., pow. grójecki, gm. Drwałew, par. Pieczyńska, ma 6 mk., 150 mr. 225.) **W. Piekosy**, wś, pow. pułtuski, gm. i par. Obrytte. Wchodziła w skład dóbr Obrytte. W r. 1827 było 23 dm., 132 mk. Nowsze spisy urzęd. nie podają tej wsi. Por. *Wólka Przekory*. 226.) **W. Pierzchnicka**, wś, pow. radomski, par. Jasiona, ob. *Pierzchnicka Wólka*. 227.) **W. Pieska**, par. Łabunie (dziś pow. zamojski). Obecnie nie znana. W r. 1827 miała 15 dm., 101 mk. 228.) **W. Piotrowska**, wś, pow. szczuczyński, gm. Przestrzele, par. Rajgród (filia w Rydzewie). W r. 1827 miała 10 dm., 59 mk. 229.) **W. Plebańska**, wś, pow. konecki, par. Odroważ, ob. *Plebańska Wólka*. 230.) **W. Plebańska**, wś i folw., pow. bialski, ob. *Plebańska Wólka 2.*) 231.) **W. Pochłonna**, też *Pokłonna*, wś i folw., pow. kielecki, gm. Cisów, par. Ociesęki, odl. 32 w. od Kiele. Folw. ma 495 mr. (238 roli, 41 łąk, 21 pastw., 117 lasu, 78 nieuż.). Należał do dóbr Ociesęki. Wś ma 18 os., 327 mr. W r. 1827 było 20 dm., 146 mk. 232.) **W. Podgórska**, pow. płocki, gm. Rembowo, par. Zakrzewo. Nie pomieszczona w nowszych spisach urzęd. Zapewne złączona ze wsią Podgórze. 233.) **W. Podlaskowa**, par. Brudzewice (pow. opoczyński). Dziś nie znana. W r. 1827 miała 17 dm., 115 mk. 234.) **W. Policka**, wś i folw., pow. kozienicki, gm. i par. Policzno, odl. od Kozienic 18 w., ma 12 dm., 154 mk., 249 mr. włośc. i 30 mr. dwor. W r. 1827 było 12 dm., 114 mk. 235.) **W. Polinowska**, wś, pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. Janów, r. g. Konstantynów, ma 26 dm., 380 mk., 919 mr. W r. 1827 było 17 dm., 169 mk. 236.) **W. Ponikiewska**, ob. *Wola Ponikiewska*. 237.) **W. Popowa**, pow. kutnowski, ob. *Popowa Wola*. 238.) **W. Poturzyńska**, pow. tomaszowski, gm. Poturzyn, par. Oszczów, ob. *Poturzyńska Wólka*. W r. 1827 było 12 dm., 87 mk. 239.) **W. Potworowska**, kol., pow. radomski, gm. i par. Potworów, odl. od Radomia 32 w., ma 4 dm., 25 mk. Ob. *Potworowska Wólka*. 240.) **W. Powalina al. Kwatecka**, pow. radomski. W r. 1827 było 3 dm., 15 mk. Ob. *Klwatka*. 241.) **W. Poznańska**, kol. i folw. nad rz. Świder, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek, ma 15 dm., 108 mk, 314 mr. Folw. należy do majoratu rzęd. Prawda. 242.) **W. Pracka**, pow. grójecki, par. Jazgarzew, ob. *Pracka Wólka*. W r. 1580 Wola Pracka, w par. Tarczyn, miała 1 łan km. (Pawiuń., Mazowsze, 287). 243.) **W. Profeska**, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), par. Włostowice, ob. *Profeska Wólka*. W r. 1827 było 27 dm., 178 mk. 244.) **W. Proszewska**, wś i folw., pow. węgrowski, gm. Wyszków, par. Kopcie, ma 17 dm., 162 mk. W r. 1827 było 17 dm., 103 mk. Ob. *Proszew*. 245.) **W. Prusiecka**, wś i folw. nad rz. Kacynką al. Piszczką, pow. noworadomski, gm. i par. Brzeźnica, odl. 24 w. od Radomska, ma młyn wodny, tartak, pokłady wapienia, 35 dm., 223 mk. W r. 1891 folw. *Wólka Prus.* rozl. mr. 919: gr. or. i ogr. mr. 433, łąk mr. 24, pastw. mr. 36, lasu mr. 397, nieuż. mr. 29; bud. mur. 5, drew. 13, las nieurządzony. Wś *Wólka Prus.* os. 45, mr. 469; wś Broniszewo os. 37, mr. 760; wś Puchy Nowa Wieś Klekot os. 10, mr. 159. 246.) **W. Przedmieście**, os., pow. suwalski, gm. i par. Filipów, odl. od Suwałk 25 w., ma 30 dm., 289 mk., stanowi przedmieście Filipowa. W r. 1827 było 16 dm., 97 mk. 247.) **W. Przekory**, folw., pow. pułtuski, gm. Wyszków, par. Pniewo, odl.

10 w. od Pułtуска. W r. 1871 folw. Wólka Przekory oddzielony od dóbr rząd. Obryte rozl. mr. 600: gr. or. i ogr. mr. 322, łąk mr. 90, pastw. mr. 75, lasu mr. 106, nieuż. mr. 5; bud. drew. 11, las urządzony. Będzie to zapewne to samo co Wólka Piekosy (ob.). 248.) **W. Przybojewska**, dawniej *Wola Goławińska*, ws i fol. nad rz. Wisła, pow. płoński, gm. Wychodź, par. Chociszewo, odl. 24 w. od Płońska, ma 32 dm., 220 mk., 440 mr. W r. 1827 było 6 dm., 46 mk. W r. 1576 Wola Goławińska ma 4 łąny, 2 zagr. (Pawin., Mazowsze, 309). 249.) **W. Przyłęcka**, pow. włoszczowski, ob. *Przyłek 5.*) i *Wólka.* 250.) **W. Przywitowska**, pow. rypiński, ob. *Przywitowska Wólka.* 251.) **W. Pukarzowska**, pow. tomaszowski, ob. *Pukarzędów i Pukarzowska Wólka.* 252.) **W. Putnowicka**, pow. chełmski, par. Turowice, ob. *Putnowice.* 253.) **W. Pyrzyńska**, pow. kozienicki, w spisach urzęd. nowszych, jest to mylnie podana *Wólka Tyrzyńska.* 254.) **W. Pytowska**, pow. janowski, ob. *Sucha Wólka.* 255.) **W. Rachowska**, pow. janowski, ob. *Sucha Wólka.* 256.) **W. Raczynska**, par. Przyłek, ob. *Wólka.* 257.) **W. Radoryska**, ws, pow. łukowski, ob. *Radoryska Wólka.* 258.) **W. Radzięcka**, pow. zamojski, par. Radzięcin, ob. *Radzięcka Wola.* W r. 1827 było 48 dm., 293 mk. 259.) **W. Radzymińska**, ws i folw., pow. radzyński, gm. i par. Radzymin (odl. 5 w.), ma 222 mk. W r. 1827 było 13 dm., 160 mk. W r. 1870 folw. Wólka rozl. mr. 983: gr. or. i ogr. mr. 218, łąk mr. 150, pastw. mr. 90, lasu mr. 150, zarosłi mr. 369, nieuż. mr. 7; bud. drew. 11; las nieurządzony. Ws Wólka Radz. os. 35, mr. 94. 260.) **W. Rakowska**, pow. makowski, gm. i par. Krasnosielec, ob. *Rakowska Wólka.* W r. 1827 4 dm., 28 mk. 261.) **W. Ratajska**, ws, pow. janowski, gm. Kawęczyn, par. Janów, ma 47 dm., 444 mk. Wehodziła w skład dóbr Ordynacji. W r. 1827 było 39 dm., 216 mk., par. Biała. 262.) **W. Rejowska** al. *Rejowiecka*, ws, pow. chełmski, gm. i par. Rejowiec, ma 632 mr. W r. 1827 było 31 dm., 133 mk., par. Pawłów. 263.) **W. Rogalińska**, pow. radomski, ob. *Rogalińska Wólka.* 264.) **W. Rokicka**, ws i folw. nad rz. Wieprzem, pow. lubartowski, gm. Łuck, par. Lubartów (odl. 7 w.). W r. 1827 było 16 dm., 167 mk. W r. 1879 fol. Wólka Rok. rozl. mr. 1032: gr. or. i ogr. mr. 514, łąk mr. 106, past. mr. 27, lasu mr. 341, nieuż. mr. 44; bud. drew. 23, las nieurządzony, dwa młyny wodne. Ws Wólka Rok. os. 35, mr. 269. 265.) **W. Rokszyccka**, w XVI w. *Wola Rokszyccka*, ws i folw., pow. piotrkowski, gm. Szydłów, par. Piotrków. Ws ma 30 dm., 252 mk., 223 mr.; folw. ma 2 dm., 19 mk., 421 mr. Wehodzi w skład dóbr Rokszycce. W r. 1827 było 6 dm., 54 mk. Według reg. pobor. pow. piotrkowskiego z r. 1552 ws Rokszyccka Wola, własność Piotra Rokszycckiego, miała 2 os. (Pawin., Wielkop., II, 250).

266.) **W. Rozwadowska**, ws, pow. lubartowski, gm. Firlej, par. Kock. Zapewne leży przy fol. Rozwadówek, który wchodzi w skład dóbr Wola Skromowska. 267.) **W. Roźniatowska**, ws i os. leśn., pow. piotrowski, ob. *Roźniatowska Wola.* 268.) **W. Różaniecka**, pow. biłgorajski, ob. *Wola Różaniecka.* 269.) **W. Rożańska**, ws, pow. łukowski, ob. *Rożańska Wólka.* 270.) **W. Rudnicka**, ws, w par. Kurzelów. Wehodziła w skład dóbr Rudniki, w pow. włoszczowskim. W r. 1827 miała 13 dm., 53 mk. 271.) **W. Rudnicka**, pow. janowski, par. Wilkołaz, ob. *Rudnicka Wola.* Obie wsi Wola i Wólka mają 31 dm., 267 mk., 437 mr. Wehodziły w skład dóbr ordynacji. W r. 1827 Wólka miała 4 dm., 19 mk. 272.) **W. Rumunki**, ws, pow. lipnowski, gm. i par. Skempe, odl. 18 w. od Lipna, ma 43 dm., 456 mk., 957 mr. W r. 1827 było 12 dm., 166 mk. 273.) **W. Rydzewska**, ws, pow. ciechanowski, gm. Nużewo, par. Ciechanów, odl. 14 w. od Ciechanowa, ma 10 dm., 98 mk., 288 mr. W r. 1827 miała 6 dm., 45 mk. 274.) **W. Ryteńska**, ws, pow. sokołowski, par. Ceranów, ob. *Ryteńska Wólka.* W r. 1827 Rytela Wólka, ma 6 dm., 39 mk. 275.) **W. Sernicka**, ob. *Sernicka Wola.* 276.) **W. Seroczyńska**, ws i folw., pow. ostrołęcki, par. Jelonki, ob. *Seroczyn 3.*) 277.) **W. Serekomelska**, ws, pow. łukowski, gm. i par. Serokomla, ob. *Serekomelska Wólka.* W r. 1827 było 11 dm., 92 mk. 278.) **W. Siemińska**, ws, pow. radzyński, par. Czemierniki, ob. *Siemińska Wólka.* 279.) **W. Skotnicka**, ws i folw., pow. konecki, gm. i par. Skotniki, odl. od Końskich 36 w., ma 20 dm., 146 mk., 556 mr. dwor., 459 mr. włośc. W r. 1827 Skotnicka Wola miała 12 dm., 103 mk. Ob. *Skotniki 5.*) 280.) **W. Słópska** al. *Słupska*, ws i folw. nad rz. Bugiem, pow. radzyński, gm. Małopole, par. Niegów, odl. 15 w. od Radzymina, ob. *Słópska Wólka.* 281.) **W. Smogorzowska**, ws w par. Oleksów (pow. kozienicki). Dziś nie znana. W r. 1827 miała 4 dm., 18 mk. 282.) **W. Smolana**, w XVI w. *Nowa Wola*, ws, pow. sochaczewski, gm. Łazy, par. Brochów, ma 96 mk., 400 mr. W r. 1827 było 10 dm., 79 mk. W r. 1579 ws Nowowola ma 1½ łąn. km. 293.) **W. Smolana**, pow. konecki, gm. i par. Miedziera, odl. od Końskich 14 w., ma 11 dm., 81 mk., 147 mr. W r. 1827 było 7 dm., 48 mk. 284.) **W. Smoszeńska**, ws, pow. płoński, gm. Załuski, par. Zakroczym, odl. 24 w. od Płońska, ma 16 dm., 171 mk., 156 mr. W r. 1827 było 5 dm., 43 mk. 285.) **W. Śniatycka**, w par. Łabunie, ob. *Śniatyce i Śniatycka Wola.* W r. 1827 było 29 dm., 200 mk. 286.) **W. Sobieska**, ws i młyn, pow. garwoliński, par. Drażgów, ob. *Sobieska Wólka.* 287.) **W. Somiankowska** al. *Somiańska*, ws, pow. pułtuski, gm. Somianka, par. Barceice, ob. *Somianka.* W r. 1827 było 13 dm., 81 mk. W r. 1578 ws Wólka Somieńska, własność za-

konnie płockich (norbertanek), miała $9\frac{1}{2}$ fan. km. (Pawiński, Mazowsze, 408). 288.) **W. Soseńska**, ws, pow. siedlecki, gm. i par. Mordy, ob. *Soseńska Wólka*. 289.) **W. Stańska**, przyl. fol. Grala Dąbrowizna, w pow. siedleckim. 290.) **W. Stara**, pow. błoński, gm. Błędówko, par. Ciekryn. Nie podana w najnowszym spisie urzęd. 291.) **W. Starzyńska**, ws, pow. płocki, gm. Rembowo, par. Zakrzewo, odl. 29 w. od Płocka, ma 5 dm., 18 mk., 50 mr. 202.) **W. Strobowska**, ws, pow. skierniewicki, par. Żelazna, ma 64 mk., ob. *Strobowska Wólka*. Zdaje się, że wieś ta zwana była na początku XVI w. Wola Wysoka (Łaski, L. B., II, 287). W r. 1579 Piotr Wolski ma tu 3 zagr., Jakub Wolski 2 zagr. (Pawiński, Mazowsze, 167). 293.) **W. Strońska**, ws, pow. rawski, par. Biała, ob. *Strońska Wólka*. 294.) **W. Sucha**, pow. janowski, ob. *Sucha Wólka*. 295.) **W. Sulejowska**, ws, pow. radzyński, gm. Międzyłes, par. Sulejów, ob. *Sulejowska Wólka*. W r. 1827 miała 10 dm., 75 mk. 296.) **W. Sumińska**, ws i folw., pow. rypiński, par. Strzygi, ob. *Sumińska Wólka*. 297.) **W. Świętowa**, ws, pow. łukowski, gm. i par. Łuków, ma 20 dm., 188 mk., 758 mr. 288.) **W. Świętowa**, wchodziła w r. 1660 w skład ststwa parczewskiego, ob. *Parczew* (t. VII, 864). 299.) **W. Świniarska**, ws, pow. węgrowski, par. Wierzbno, ob. *Świniarska Wólka*. 300.) **W. Sycyńska**, ob. *Wólka Szelażna*. 301.) **W. Szczawińska**, ws i folw., pow. płoński, par. Nowe Miasto, ob. *Szczawińska Wólka*. Zapewne będzie to dawna Wola Łuszczewska, która w r. 1576 miała 2 łany km. (Pawiński, Mazowsze, 313). W r. 1827 było 7 dm., 43 mk. 302.) **W. Szczeka**, ws, pow. janowski, gm. Gościeradów, par. Borów, ma 30 dm., 220 mk., 479 mr. Należała do dóbr Gościeradów. W r. 1676 płacą tu pogłowne od 29 poddanych (Pawiński, Małop., 8). 303.) **W. Szelażna** al. *Sycyńska*, pow. kozienicki, par. Zwoleń, ob. *Szelażna Wólka*. 304.) **W. Szlubowska** al. *Ślubowska*, pow. radzyński, ob. *Ślubów* i *Wola Ślubowska*. 305.) **W. Tartowska**, pow. opatowski, ob. *Tartowska Wola*. W r. 1827 było 11 dm., 63 mk. 306.) **W. Tarnowska**, ws, pow. chełmski, par. Wereszczyn, ob. *Tarnowska Wola*. 307.) **W. Trojanowska**, pow. garwoliński, gm. Trojanów, par. Korytnica. Nie podana w nowszych spisach urzęd. 308.) **W. Trzemeska**, ws i kol., pow. iłżecki, gm. i par. Siemno, odl. od Iłży 26 w. Ws ma 11 dm., 80 mk., 237 mr.; kol. 3 dm., 20 mk., 86 mr. dwor. Powstała przy wsi Trzemcha. 309.) **W. Tuczępska**, ws, pow. stopnicki, gm. i par. Tuczępy, ma 11 os. 135 mr. 310.) **W. Tuczępska**, pow. hrubieszowski, ob. *Tuczępska Wola*. 311.) **W. Turowska**, pow. grójecki, ob. *Turowska Wola*. 312.) **W. Twarogowa**, ws, pow. radomski, gm. i par. Skaryszew, odl. od Radomia 17 w., ma 31 dm., 179 mk., 684 mr. W r. 1827

było 19 dm., 175 mk. W r. 1569 Michał Schomowski płaci ze wsi „Wolia Thwarogowa“ od 2 fan. km. (Pawiński, Małop., 299). 313.) **W. Tybory**, pow. mazowiecki, ob. *Tybory 1.* 314.) **W. Tyrzyńska**, ws i folw. nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, ob. *Tyrzyńska Wólka*. W r. 1881 folw. miał 125 mr. obszaru. 315.) **W. Walercin**, pow. nowomiński, ob. *Walercin Wólka*. 316.) **W. Wasko**, ws, pow. konstantynowski, ob. *Wasko-Wólka* i *Huszew*. 317.) **W. Wąkopna**, w par. Bardo, ob. *Wąkopna Wola*. W r. 1827 było 7 dm., 57 mk. 318.) **W. Wąsowska**, ws, pow. konecki, gm. i par. Miedzierza. Nie podana w nowszych spisach urzęd. W r. 1827 miała 5 dm., 31 mk. 319.) **W. Węglowa**, ws, pow. warszawski, gm. Młociny, par. Wawrzyszew, odl. 18 w. od Warszawy, ma 39 dm., 238 mk., 415 mr. włośc. Gleba piaszczysta, uboga. W r. 1827 było 3 dm., 23 mk. Ob. *Wólka Borakowska*. 320.) **W. Wiciejowska**, ws, pow. nowomiński, gm. Barcząca, par. Mińsk, ma 34 mk. 102 mr. W r. 1827 było 5 dm., 27 mk. 321.) **W. Wieprzecka**, ws i folw., pow. zamojski, gm. Mokre, par. Wielęcza, r. gr. Kosobudy, odl. 14 w. od Zamościa, ma 3 dm. dwor., 40 włośc., 474 mk. (80 kat.), 673 mr. włośc. Folw. należy do dóbr ordynackich Białowola. Ob. *Kąty*. W r. 1827 było 24 dm., 368 mk., par. Kossobudy. 322.) **W. Wierzbicka**, ws, dziś złączona w jedną całość ze wsią Moniaki, w pow. janowskim. W r. 1676 ws Wólka, w par. Boby, miała 6 cząstek szlacheckich, z których jedna tylko dawała pogłowne od 26 poddanych, inne były bez poddanych, a tylko ze służbą dworską (Pawiński, Mał., 6a). 323.) **W. Wilcza**, pow. grójecki, par. Prążmów, ob. *Wilcza Wólka*. 324.) **W. Wiszniewska**, ws, pow. siedlecki, gm. Wisznów, par. Zbuczyn, ma 18 dm., 124 mk., 658 mr. W r. 1827 było 11 dm., 78 mk. Według reg. pobor. pow. urzędowskiego z r. 1531 ws Wólka Wiszniewska i Kaczory w par. Zbuczyn, miały 1 fan km. i młyn (Pawiński, Małop., 378). 325.) **W. Wojcieszowska**, ws nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. i par. Sieciechów, odl. od Kozienic 18 w., ma 20 dm., 158 mk., 206 mr. W r. 1827 było 19 dm., 106 mk., par. Steżycza. W r. 1569 we wsi Wola Wojcieszkowa płaci Dzikowa od 10 fan. km. (Pawiński, Małop., 338). 326.) **W. Wojnowska**, ws i folw., pow. opatowski, gm. i par. Ćmielów, odl. od Opatowa 14 w., ma 18 dm., 206 mk., 247 mr. dwor., 249 włośc. W r. 1827 było 14 dm., 106 mk. 327.) **W. Wojstawska**, ws, ob. *Wojstawska Wola*. 328.) **W. Wołyńska**, ws nad rz. Muchawką, w par. Niwiska (pow. siedlecki), będzie to zapewne to samo co Wólka Żukowska (ob.). W r. 1827 miała 13 dm., 95 mk. 329.) **W. Wręcka**, ws, pow. błoński, gm. Radziejowice, par. Mszeczonów, ma 56 mk., 143 mr. R. 1579 we wsi Wręcka Wola płacił Wręcki od $1\frac{1}{4}$ fan. km., 1 zagr.,

i rzeźn.; Albert Wręcki od $1\frac{1}{4}$ łanu (Pawin., Mazowsze, 148). W r. 1827 miała 5 dm., 75 mk. 330.) **W. Wybranowska** al. *Wybraniecka*, wś, pow. nowomiński, gm. Dębe Wielkie, par. Pustelnik, odl. 10 w. od Mińska, ma 98 mk., 315 mr. Jedna osada włośc. ma 146 mr. obszaru. W r. 1827 Wola Wybr., wś rząd., ma 14 dm., 93 mk. 331.) **W. Wysoka i Nizka**, wś i folw., pow. gostyński, gm. i par. Słubice, odl. 30 w. od Gostynina, ma młyn wodny, 137 mk. W r. 1871 folw. Wólka Wys. rozl. mr. 1384: gr. or. i ogr. mr. 355, pastw. mr. 37, lasu 403, zarosli mr. 428, wody mr. 2, nieuź. mr. 159; bud. mur. 2, drew. 11; płodozm. 7 pol., las urządzony. Wś Wólka Wys. os. 16, mr. 176; wś Wólka Niska os. 21, mr. 260. 332.) **W. Wytycka**, ob. *Wola Wytycka*. 333.) **W. Zabłocka**, wś, pow. bialski, gm. Zabłoc, par. l. r. Kodeń, r. g. Zabłoc, ma 29 dm., 216 mk., 1442 mr. W r. 1827 Wola Zabłocka ma 21 dm., 143 mk. 334.) **W. Zabłocka**, wś i folw., pow. lubartowski, gm. i par. Syrniki, ma 411 mr. dwor. i 23 os., 309 mr. włośc. W r. 1827 miała 24 dm., 161 mk. R. 1676 Wólka Zabłoczna. Jakub Nietyksa daje tu pogłównie od 3 osób z rodziny i 25 dwor. i poddanych. 335.) **W. Zaborowska**, wś, pow. warszawski, gm. i par. Zaborów, ma 130 mk., 316 mr. W r. 1827 miała 15 dm., 165 mk. R. 1580 Wola Zaborowska należy do Stan. Młochowskiego, który płaci tu od 2 łan. km. 336.) **W. Zabadowska**, pow. pułtuski, gm. Somianka, par. Barceice, ob. *Wola Zadubowska*. 337.) **W. Zaleska**, wś, pow. pułtuski, gm. Gzowo, par. Dzierżenin. W r. 1576 wś Wola Zaleska, w par. Seroek, ma $1\frac{1}{2}$ łan. km. (Pawin., Mazowsze, 321). W r. 1827 było 10 dm., 66 mk., par. Seroek. 338.) **W. Zaleska**, wś, w par. Jelonki (dziś pow. ostrowski). Obecnie nie istnieje. W r. 1827 miała 4 dm., 36 mk. 339.) **W. Załęska**, dawniej *Zaleska*, wś i folw., pow. grójecki, gm. Kąty, par. Góra Kalwaryja, odl. 24 w. od Grójca, ma 233 mk. W r. 1827 było 17 dm., 137 mk. W r. 1889 folw. Wólka Załęska rozl. mr. 509: gr. or. i ogr. mr. 298, łąk mr. 94, pastw. mr. 8, lasu mr. 26, nieuź. mr. 83; bud. mur. 8, drew. 12, wiatrak. Wś Wólka Zał. os. 15, mr. 46; wś Podłęże os. 5, mr. 16. W r. 1576 ze wsi Wola Zaleska, w par. Góra, płaci Jan Zaleski z braćmi od $\frac{3}{4}$ łanu km. i $\frac{1}{2}$ łanu zajętego na folwark (Pawin., Mazowsze, 214). 340.) **W. Załęska**, folw., pow. grójecki, gm. Konie, par. Jezioro, odl. 11 w. od Grójca. Stanowi jedną całość ze wsią Konie. W r. 1893 folw. Wola Załęska i Konie rozl. mr. 889: gr. or. i ogr. mr. 763, łąk mr. 5, lasu mr. 27, nieuź. mr. 20; bud. mur. 10, drew. 12; płodozm. 8 i 14 pol. Wś Konie os. 23, mr. 22. W r. 1580 we wsi Wola Załęskich, w par. Rembertowo, mają Przedborowie dwa działki: jeden $\frac{1}{4}$ łanu i 2 zagr., drugi $\frac{1}{4}$ łanu km. (Pawin., Mazowsze, 292). 341.) **W. Zamojska** al. *Wola*, wś i folw., pow. kozienicki, gm.

Grabów nad Wisłą, par. Janowiec, odl. od Kozienic 35 w., ma 19 dm., 150 mk., 281 mr. dwor., 277 mr. włośc. W r. 1827 było 16 dm., 209 mk. Powstała przy wsi Zamoście. 342.) **W. Zamojska**, w par. Zamość. Zapewne weszła w skład miasta Zamościa. W r. 1827 miała 12 dm., 49 mk. 343.) **W. Zastawska**, wś i folw., pow. łukowski, gm. i par. Tuchowiec, odl. 12 w. od Łukowa, ma 10 dm., 90 mk. W r. 1885 fol. Wólka Zast. rozl. mr. 474: gr. or. i ogr. mr. 215, łąk mr. 34, pastw. mr. 5, lasu mr. 213, nieuź. mr. 6; bud. drew. 9; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Wólka Zast. os. 14, mr. 84. 344.) **W. Zatorska**, wś, pow. pułtuski, gm. i par. Zatory. W r. 1578 wś Wólka Zatorska należy do par. Kamionna. Marcin Podoski, rządzca p. Mińskiego, płaci tu od 6 zagr. (Pawin., Mazowsze, 410). W r. 1827 było 11 dm., 76 mk. 345.) **W. Zawieprzyska**, wś, pow. lubartowski, gm. Syrniki, par. Ostrów. W r. 1827 miała 22 dm., 105 mk. 346.) **W. Zdziwowska**, mylnie *Zdrzywowska*, wś i folw., pow. przasnyski, gm. Bugzy Płoskie, par. Janów, odl. 30 w. od Przasnysza, ma 12 dm., 75 mk., 302 mr. W r. 1827 było 6 dm., 62 mk. 347.) **W. Zelgoska**, folw., pow. turecki, gm. Zelgoszcz, par. Wielenin, odl. 28 w. od Turka, ma 3 dm., 18 mk. W r. 1827 było 4 dm., 27 mk. 348.) **W. Zerzyńska**, wś i folw., pow. warszawski, gm. Zagożdź, par. Zerzyń (Zerzeń), odl. 10 w. od Warszawy, ma 149 mk. W r. 1827 było 8 dm., 73 mk. W r. 1891 fol. Wólka Zerk. rozl. mr. 1008: gr. or. i ogr. mr. 236, łąk mr. 98, pastw. mr. 37, lasu mr. 552, osady wieczysto-czynszowe mr. 33, nieuź. mr. 52; bud. mur. 6, drew. 14, las nieurządzony. Wś Wólka Zerk. os. 17, mr. 25; wś Zagożdź os. 17, mr. 180. W r. 1580 wś Wólka Rzerzinska, w par. Rzirzno, ma trzy działki: dwa po $\frac{1}{4}$ łanu i $\frac{1}{2}$ łanu. Mieszka tu częściowa szlachta, która sama uprawia swe działki (Pawin., Mazowsze, 251). 349.) **W. Złojcka**, wś, pow. zamojski, gm. Wysokie, par. Nielisz, r. gr. Złojec, odl. 16 w. od Zamościa, ma 34 dm. włośc., 1 dwor., 320 mk. (100 katol.), 533 mr. obszaru. W r. 1827 było 23 dm., 144 mk., par. Szczebreszyn. 350.) **W. Zychowa**, wś, pow. konecki, gm. i par. Nieklan, odl. od Końskich 24 w., ma 41 dm., 253 mk., 277 mr. włośc. i 4 mr. dwor. Prawdopodobnie ta sama wieś istniała już w XVI w., p. n. Wola Parzybocka (w par. Odrowąż), Bębnowskiej płacą tu w r. 1577 od 1 łanu km. i 4 rzem. (Pawin. Małop., 286). 351.) **W. Żabna**, wś, pow. stopnicki, gm. i par. Kurozwęki, ma 10 os., 223 mr. Wchodziła w skład dóbr Kurozwęki. W spisie z r. 1827 Wola w par. Kurozwęki ma 137 mk. 352.) **W. Żółkiewska**, wś, folw. i dobra, pow. krasnostawski, gm. i par. Żółkiewka, odl. 24 w. od Krasnegostawu, mają dwa młyny wodne, piec wapienny, cegielnię. W r. 1827 było 16 dm., 112 mk. Dobra Wólka Żółk. składały się w r. 1873 z folw.: Wólka Żółk. i

Makowiska, rozl. mr. 2433: folw. Wólka gr. or. i ogr. mr. 873, łąk mr. 89, pastw. mr. 195, wody mr. 14, lasu mr. 250, nieuż. mr. 41; bud. mur. 5, drew. 16; płodozm. 8 pol.; folw. Makowiska gr. or. i ogr. mr. 445, pastw. mr. 16, lasu mr. 496, nieuż. mr. 13; bud. drew. 2, lasy nieurządzone, pokłady torfu, wapna. Wś Wólka os. 10, mr. 132; wś Średnie Zabuzze os. 40, mr. 361; wś Popereczyn os. 29, mr. 441. 353) **W. Żukowska**, folw., pow. siedlecki, gm. i par. Niwiski, odl. 12 w. od Siedlec, ma 3 dm, 38 mk. W r. 1827 było 13 dm, 92 mk. Folw. Wólka Żuk. w r. 1874 oddzielony od dóbr Żuków, rozl. mr. 420: gr. or. i ogr. mr. 332, łąk mr. 63, lasu mr. 21, nieuż. mr. 2; bud. drew. 10. *Br. Ch.*

Wólka, rzka, ob. *Wólka i Wólma*.

Wólka 1.) jezioro, pow. piński, w obrębie gm. Kożanbródek, za pomocą kanału łączy się z błotami Hryczyn, odprowadzając część ich wód przez dopływ rz. Śmierci do Prypeci, ma około $\frac{1}{2}$ w. kw. obszaru. Nieopodal południowego brzegu leży wieś Wólka. 2.) **W. al. Wolanski**, jezioro, w pow. pińskim, w gm. Telechany (o $3\frac{1}{2}$ w. na płn.), przeszło na 1 w. długie i $\frac{3}{4}$ w. szerokie; wchodzi w system kanału Ogińskiego. Z powodu znacznej głębokości i przystępności brzegów jest wyborem stanowiskiem zimowym dla statków. Na wschodnim brzegu leży wieś flisacza Wólka. *A. Jel.*

Wólka 1.) wś i folw., pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Juchnowiec, o 13 i 14 w. od Białegostoku; wś ma 128 dzies. ziemi włośc., folw. należy do dóbr Juchnowszczyzna, Lebidewych. 2.) **W.**, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Kleniki, o 20 w. od Bielska, 88 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc. 3.) **W.**, wś, tamże, gm. Orla, o 7 w. od Bielska, 177 dzies. ziemi włośc. 4.) **W.**, folw., tamże, w 3 okr. pol., gm. Grodzisk, należy do dóbr Biszewo, Dziubandowskich. 5.) **W.**, wś, tamże, w 4 okr. pol., gm. Siemiatycze, o 49 w. od Bielska, 351 dzies. ziemi włośc. (114 łąk i pastw., 92 nieuż.). 6.) **W.**, wś, tamże, gm. Narojki, o 54 w. od Bielska, 519 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc. 7.) **W.**, wś i dobra, pow. brzeski, gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Kamienica Żyrowicka, o 19 w. od Brześcia. 8.) **W.**, wś, tamże, w 3 okr. pol., gm. Motykały, o 14 w. od Brześcia, 147 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc. 9.) **W.**, wś i dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Rohoźna, o 21 w. od Kobrynia. Wś ma 53 dzies. ziemi włośc. (21 łąk i pastw.); dobra, własność Szutkowskich, 121 dzies. (55 łąk i pastw., 1 lasu, 1 nieuż.). 10.) **W.**, wś i folw., tamże, w 3 okr. pol., gm. Antopol, o 35 w. od Kobrynia. Wś ma 159 dzies. (80 łąk i pastw., 5 nieuż.); folw. należy do dóbr Antopol, von Brewernów. 11.) **W.**, karczma, tamże, o 36 w. od Kobrynia. 12.) **W.**, wś, tamże, gm. Wołowel, o 47 w. od Kobrynia, 156 ziemi włośc. 13.) **W.**, wś, tamże, w 4 okr. pol., gm. Chomsk, o 50

w. od Kobrynia, 711 dzies. ziemi włośc. (389 łąk i pastw., 34 nieuż.). 14.) **W.**, dobra, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Makowlany, o 17 w. od Sokółki, własność Hipolita Wołkowyckiego, ma 607 dzies. (61 łąk i pastw., 88 lasu, 4 nieuż.). 15.) **W.**, wś, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Trofimówka, o 29 w. od Sokółki, 575 dzies. ziemi włośc. (187 łąk i pastw., 7 nieuż.). 16.) **W.**, osada, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Czarnawieś, o 30 w. od Sokółki. 17.) **W.**, wś, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Ostrów, o 79 w. od Nowogródka, ma 33 os.; miejscowość lekko falista, dość leśna. Za poddaństwa własność Potockich (pojezuicka). 18.) **W. al. W. Telechańska**, wś nad jez. t. n., pow. piński, w 4 okr. pol. i gm. Telechany, ma 57 os., 209 mk. Miejscowość nizinna, małoлюдna, bogata w łąki i ryby. Lud zajmuje się głównie flisactwem. Za poddaństwa własność Pusłowskich. 19.) **W.**, dwie wsi, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Chojno, przy drożynie z Chojna do Żytkowicz. W. Wielka, odl. od Pińska 18 w., ma 15 os., 58 mk. W. Mała, odl. o 20 w. od Pińska, 12 os., 47 mk. Miejscowość bardzo nizinna, zalewana w czasie powodzi wodami rz. Strumień. łąk obfitość. Za poddaństwa własność Ordów. 20.) **W.**, wś nad Kotliną Jasioldy, pow. piński, na t. zw. Zahorodziu, w 1 okr. pol., gm. Pińkowicze, o 1 w. od toru kol. żel. poleskiej, o 14 w. od Pińska, ma 42 os. Miejscowość nizinna, bogata w łąki i ryby. Lud głównie trudni się flisactwem i rybactwem. 21.) **W.**, wś nad rzeką Wisłą, pow. piński, na t. zw. Zahorodziu, w gm. Łohiszyn przy drożynieze wsi Chworosny do Zaborowice, ma 13 os. 22.) **W.**, wś nad jez. t. n., pow. piński, w 1 okr. pol., gm. Kożanbródek, o 86 w. od Pińska, ma 30 os. 23.) **W. Bereżnińska al. Wola Biereżna**, wś i dobra nad kotliną Stochodu, pow. piński, w 2 okr. pol. i par. katol. Lubieszów, gm. Wola Kuchceka, o 85 w. od Pińska, ma 32 os. Dobra, własność Czarncekich, około 78 włók; grunta lekkie, łąk obfitość, rybołówstwo, lasu dostatek. 24.) **W. Brodnicka**, wś, pow. piński, w 1 okr. pol., 82 mk.; własność Szczyttów. 25.) **W. Dostojewska**, wś i dwa folw., pow. piński, w 4 okr. pol. telechańskim, gm. Porzecze, o 27 w. od Pińska. Wś ma 20 os., 63 mk.; jeden z folw., własność Ordów, około 14 włók, drugi Koźlakowskich, przeszło 19 włók. Miejscowość dość leśna, grunta lekkie. Niegdyś miejscowość ta była królewszczyzną w ks. pińskim, przy dom. Dostojewo, o którym wzmianka pod. 1553 w opisanii księstwa (ob. Piscewaja Kniga, Wyd. arch. komis. Wil., str. 320, 333, 382). 26.) **W. Horodyska**, wś, pow. piński, w 1 okr. pol., 160 mk., niegdyś funduszowa klasztoru horodyskiego. 26.) **W. Lubieszewska**, ob. *Lubieszewska Wólka*. Tu dodamy, że leży o 75 w. od Pińska, w 2 okr. pol. lubieszowskim, posiada 109 mk., 1621 dzies.

ziemi, cerkiew św. Michała z r. 1804, uposażona, z dawnych zapisów około 3½ włók gruntów i łąk, około 800 parafian. Własność dawniej Czarneckich, następnie Korsaków. 28.) **W. Ławska**, wś szlachecka, pow. piński, w 4 okr. pol. telechańskim, gm Łohiszyn, o 35 w. od Pińska, w posiadaniu dziesięciu rodzin Marcinkiewiczów, z których każda ma od 2 do 4 włók ziemi. 29.) **W. Łunińska**, wś, pow. piński, w 1 okr. pol., gm Łunin, 141 mk.; własność Edwina Lubbeckiego. 30.) **W. Mokrzańska**, wś, pow. piński, w 2 okr. pol., gm. Mokrze, 32 mk.; własność Pusłowskich. **W. Nurecka**, wś i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Połowce, o 54 w. od Brześcia. Wś ma 778½ dzies. ziemi włośc. (34 łąk i pastw., 4 lasu, 18 nieuż.); dobra, własność Feliksa Imbry, 695 dzies. (426 łąk i pastw., 75 lasu, 10 nieuż.). 32.) **W. Obrowska**, sioło, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Hiczyce, o 77 w. od Słonima, 48 dm., 375 mk., cerkiew, 818 dzies. ziemi włośc. (485 łąk i pastw., 26 nieuż.), 45 dzies. cerkiewnej (16 łąk i pastw.). 33.) **W. Pietkowska**, wś i dobra, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Malesze, o 21 w. od Bielska. Wś ma 114½ dzies. ziemi włośc. (21 łąk i pastw., 3½ nieuż.); dobra, z chutorem Sieški, 658 dzies. (130 łąk i pastw., 120 lasu, 16 nieuż.); własność Kosińskich. 34.) **W. Pniowieńska**, wś nad rzeką Korystenką, dopł. jez. Lubiaż, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Uhrynicze, przy gościńcu poczt. pińsko-wołyńskim, o 89 w. od Pińska, ma 40 os., 165 mk. W. należała do dom. pijarów lubieszowskich Pniowno. Grunta lekkie, łąk obfitość, miejscowość dość leśna. 35.) **W. Podmiejska (Podgorodzka)**, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Kamienica Żyrowicka, o 5 w. na pld. od Brześcia, na wschód od fortu Wołyńskiego, ma 189 dzies. ziemi włośc. (25 łąk i pastw., 5 nieuż.). Nadto Szutkowski i Lepieszkiewicz mają tu 67½ dzies. (22 łąk i pastw., 5 nieuż.). 36.) **W. Poduchowna**, wś, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Czarnawieś, o 28 w. od Sokółki, ma wraz z urocz. Plebańszczyzna Włóki, Jakimy i Jarszówka 173 dzies. (56 łąk i pastw., 15 nieuż.). 37.) **W. Poduchowna**, osada, tamże, o 30 w. od Sokółki, cerkiew. 38.) **W. Popińska**, wś, pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Osowiec, o 54 w. od Kobrynia, 911 dzies. ziemi włośc. (488 łąk i pastw., 7 lasu). 39.) **W. Puzycka**, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wołczyn, o 42 w. od Brześcia, 717 dzies. ziemi włośc. (83 łąk i pastw., 150 lasu, 140 nieuż.). 40.) **W. Radowicka**, wś, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Wołowel, o 49 w. od Kobrynia, 476 dzies. ziemi włośc. (67 łąk i pastw., 207 nieuż.). 41.) **W. Ratowiecka**, wś, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Czarnawieś, o 24 w. od Sokółki, 190 dzies. ziemi włośc. (55 łąk i pastw.,

13 nieuż.). 42.) **W. Reszniowska i W. Rudniańska**, dwie wsi, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Dobromyśl, o 42 w. od Słonima, mają 40 dm., 734 mk., cerkiew, 1098 dzies. ziemi włośc. (436 łąk i pastw., 97 nieuż.). 43.) **W. Rzeczycka**, wś i folw., pow. piński, na Zarzeczu, w gm. Moroczna, o 53 w. od Pińska, ma 87 mk., 2977 dzies.; własność Terleckiego. Ob. *Rzeczycka Wólka*. 44.) **W. Telechańska**, ob. *Wólka* 18.). 45.) **W. Terechowska**, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Połowce, o 51 w. od Brześcia, 389 dzies. ziemi włośc. 46.) **W. Wyganowska**, wś i dobra nad błotnistym stawem, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Dubiażyn, o 15 w. od Bielska. Wś ma 20 dm., 299 mk., cerkiew, szkołę, 447 dzies. ziemi włośc. (208 łąk i pastw., 10 lasu, 5 nieuż.), 43 dzies. ziemi cerkiewnej; dobra, własność Kościów, mają z chutorem Teklinowo 968 dzies. (261 łąk i pastw., 154 lasu, 141 nieuż.). 47.) **W. Zakaj-ska**, folw., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Kamienica Żyrowicka, własność Mikołaja Sołomki, ma 156½ dzies. (85 łąk i pastw., 1 lasu). 48.) **W. Zaleska**, wś, dobra i okolica, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Rajsk, o 21 w. od Bielska. Wś ma 64 dzies. ziemi włośc. (13 łąk i pastw., 2 nieuż.), okolica 17 dzies., dobra zaś, własność Telatyckich, 160 dzies. (50 łąk i pastw., 20 lasu, 5 nieuż.). 49.) **W. Zastawska**, wś i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Kamienica Żyrowicka, o 19 w. od Brześcia. Wś ma 127½ dzies. ziemi włośc.; dobra, własność Bursów, 418 dzies. (37 łąk i pastw., 10 lasu, 176 nieuż.). 50.) **W. Żyrowicka**, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Żyrowice, 48½ dzies. ziemi włośc. 51.) **W. Żyrowicka**, folw., tamże, w 5 okr. pol., gm. Szydłowice, należy do dóbr Szydłowice, Pusławskich.

Wólka 1.) pow. dubieński, ob. *Wolica*. 2.) **W.**, wś nad Wyżewką, pow. kowelski, pod samą Wyżewą. 3.) **W.**, w dok. *Wólka* al. *Wola Kluska*, wś nad Turą, pow. kowelski, na pln. od wsi Kluski, a na wsch. od Turyjska. 4.) **W.**, zaginiona, wś w pobliżu Karasina, t. j. w dzisiejszym pow. kowelskim, na wsch. od Niesuchojeża. 5.) **W.**, w dokum. *Wolica*, wś nad Stochodem, pow. łucki, na pograniczu pow. włodzimierskiego, na pld.-zach. od Rożyszc. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. należy w części do kn. Lwa Wojnieza, który z imienia swego Babiego i z części Troszczeńskiej i Wolice płaci z 25 dym., 6 ogr. po 2 gr., 1 karcz. (Jabłonowski, Wołyni, 12). 6.) **W.**, w dokum. *W. Diedo-wicka* al. *Didowicka*, wś nad rzeką Konopelką, pow. łucki, przy wsi Dzydowice, na pld.-wsch. od Rożyszc. 7.) **W.**, wś, pow. ostrogski, gm. Krzywini, par. praw. Krupiec (ob.), o 25 w. na wsch. od Ostroga. Należała pierwotnie do ks. Ostrogskich, później do ks. Jabłonowskich, z r.

1848 nabyta przez Juliusza Bienkowskiego, dziś w ręku jego syna. Gleba gliniasta, pszenna. Włościanie trudnią się rolnictwem, mają dostateczny inwentarz i są wogóle zamożni. Wieś bezwodna. 8.) **W.**, folw., pow. proskurowski, okr. pol., gm., par. i st. poczt. Czarny Ostrów. 9.) **W.**, ws, pow. rówieński, gm. Stydzin, około Japołocia, Zbuża i Żalina. 10.) **W.**, ws nieistniejąca obecnie, w zach. części dzisiejszego pow. włodzimierskiego, około Szelwowa (czy nie dzisiejszy Zelinów?). Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. własność Jana Szelwowskiego, który płaci z 2 dym. dworz., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 73). 11.) **W. Chrypska**, ws, pow. włodzimierski, gm. Pulmo, 52 dm., 376 mk., cerkiew ementarna. 12.) **W. Czumańska**, dziś *Czumań*, ws nad Pucilówką (Putylwnią), pow. łucki. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1577 należy do włości zamku ołyckiego kn. Michała Czartoryskiego, ssty żytomierskiego, który płaci z 3 dym. na półwł. W r. 1583 należy do Ołyki Stanisława Radziwiła, ks. na Ołyce i Nieświeżu, który płaci z 3 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 47, 109). 13.) **W. Didowicka** al. *Didowicka*, pow. łucki, ob. *Wólka*. 14.) **W. Dulibska**, w 1570 r. *Wola Zachodnia*, 1583 r. *Wolica*, ws w pobliżu pr. brz. Turyi, pow. włodzimierski, na pograniczu pow. kowelskiego, na pld.-zach. od wsi Duliby. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z r. 1570 własność kn. Wasilowej Bołoziny, która z Thuriczan, Dulieb, Woli Zachodniej i Nowosiółek płaci z 24 dworz., 15 bojar putnych, 31 ogr. po 2 gr. W r. 1583 w arendzie Macieja Wygnańskiego, który z Turyczan, Dulebów i z Wolice wnosi z 20 dym., 8 ogr., 1 kom., 1 koła wodn., 1/2 kopa (Jabłonow., Wołyń, 34, 123). 15.) **W. Falimicka**, pow. włodzimierski, ob. *Wolica Falimicka*. 16.) **W. Hałuzieńska** al. *Hałuzijska*, ws, pow. łucki, gm. Wola Bielska, na pln.-wsch. od Hałuzia, ma 27 dm., 332 mk., cerkiew, młyn wodny, folw. 17.) **W. Hryssowa**, prawdopodobnie dzisiejsza wieś *Hruszówka*, w pow. włodzimierskim, na pograniczu pow. kowelskiego. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego w 1583 r. należy do dóbr władcy włodzimierskiego, który płaci z 6 dym., 4 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 69). 18.) **W. Klesowska**, ws, pow. rówieński, gm. Wyry, w pobliżu wsi Klesowa. 19.) **W. Kluska**, pow. kowelski, ob. *Wólka*. 20.) **W. Kowelska** al. *Wola Kołodeżeńska*, ws, pow. kowelski, na zach. od Kołodeżna a na pld. od Kowla. 21.) **W. Lubitowska**, ws, pow. kowelski, na wschód od Lubitowa a na zach. od Mielnicy. Prawdopodobnie będzie to wymieniona w reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. ws *Wolica*, należąca do Wańki Białostockiego, który z Lubithowa, W. i z części Białostoczka i Horodyszczka płaci z 36 dym., 15 ogr. po 4 gr., 15 ogr. po 2 gr., 1 karcz., 1 koła gorzałcz. (Jabłonowski, Wo-

łyń, 7). Porów. *Wolica Lubin*. 22.) **W. Łomaczynska**, obecnie *Łomaczynka*, ws, pow. kowelski, na pld.-zach. od Horodka (Gródka), dawniej we włości czarnogródzkiej. 23.) **W. Makarowa**, ob. *Wola*, pow. rówieński. 24.) **W. Porska**, ws nad Stochodem, pow. kowelski, gm. Wielick, 17 dm., 179 mk., cerkiew, młyn wodny i wiatrak. 25.) **W. Radoszyńska**, ws nad rzką Mielnicą, pow. kowelski, gm. Mielnica, na zachód od Radoszyna, ma 44 dm., 378 mk., cerkiew, młyn wodny. 26.) **W. Sadowska**, pow. włodzimierski, ob. *Wola Sadowska*. 27.) **W. Siekierzyska**, ws nad rzką Konoplą, pow. łucki, na pld.-wsch. od Rożyszcz, w pobliżu wsi Siekierzycy. 28.) **W. Swyczowska** al. *Swojczowska*, ws, pow. włodzimierski, na pld.-wsch. od Włodzimierza. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. ws *Wolica* (wraz ze wsią Zwoiczow, t. j. Swojczew) należy do p. Zdanowej Kowleńskiej, która płaci z 4 dym. półtank., 1 ogr. 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 69). 29.) **W. Szczytyńska**, ws nad jez. Ostrowie, przez które przepływa rzka Wiżenica, dopł. Prypeci, w pln.-zach. zakątku pow. kowelskiego. Należy do dóbr Lelikowo. 30.) **W. Tuliczowska**, widocznie dzisiejsza ws *Tuliczów*, w pow. włodzimierskim, na pln.-wsch. od Świniech. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1557 r. własność Chaczka Czuwata, w części w zastawie Mateusza Łaniewskiego, który płaci z 2 ogr. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 76). *J. Krz.*

Wólka 1.) przys. do Połoma Dużego, w pow. bocheńskim, składa się z 29 dm., ma 156 mk. rzym.-kat. Leży w okolicy podgórskiej i lesistej, 4 klm. na pld. od Wiśnicza, przy drodze do Limanowy. 2.) **W.**, ws, pow. sanocki, liczy 30 dm., 166 mk. (165 gr. kat. i 1 rz. kat.). Par. w Desznie. Leży w okolicy podgórskiej, na pld. od zakładu kąpielowego w Iwoniezu, na pld. stoku Suchej Góry (608 mt. n.p.m.). Graniczy na zach. z Lubatową, na pld. z Bałucianką, na wschód z Deszną i Posadą Wyżnią Rymanowską. 3.) **W.**, część Skowierzyna, w pow. tarnobrzeskim, leży na wschód od Skowierzyna i składa się z 15 dm. i 58 mk. 4.) **W.**, przyl. Kielnarowy, w pow. rzeszowskim, składa się z 17 dm. i liczy 102 mk., leży na wschód od Kielnarowy (2 klm. na wschód od Tyczyna). 5.) **W.** al. *Wola Borkowska*, przyl. Borka Nowego, w pow. rzeszowskim, po zach. stronie drogi z Tyczyna do Błażowy. 6.) **W.**, przyl. Huciska Jawornieckiego, w pow. rzeszowskim, liczy 17 dm. i 124 mk., leży na pln. od Huciska, ma na wschód rozległe lasy, na zach. zaś Widaczów. 7.) **W. pod Lasem**, ws, w pow. rzeszowskim, na praw. brzegu Wisłoka w równinie piaszczystej i lesistej, 215 mt. n.p.m., liczy 153 dm. i 724 mk. rz.-kat. (par. w Stobierny). Pos. większej niema, pos. mn. ma 592 mr. roli, 84 mr. łąk i ogr., 166 mr. lasu. Graniczy na pln. ze Stobierną, na zach.

z Gruntem, Wólką Jasionki, na wschód z Medynią Łańcucką. 8.) **W. Bielińska**, pow. niski, ob. *Wola Bielińska*. 9.) **W. Błońska**, część wsi Błonie, w pow. mieleckim, leży na lew. brzegu Wisłoka. 1.5 klm. na płu. od Przecławia, liczy 28 dm. i 150 mk. 10.) **W. Dulecka**, wś, pow. mielecki, ob. *Wola Dulecka*. 11.) **W. Golezowska**, należy do Golezowa, wsi w pow. mieleckim, składa się z 9 dm. i 74 mk. Leży na lew. brzegu Wisłoki, 7 klm. na pld. od Mieleca. 12.) **W. Grądzka**, wś, pow. dąbrowski, ob. *Grądzka Wólka*. 13.) **W. Grodziska**, wś, pow. łańcucki, 7.5 klm. na zach. od Grodziska, w równinie piaszczystej. Pos. tabularna ma 5 morg.; pos. mn. 1055 mrg. roli jałowej. Graniczy na płu. z Giedlarową, na zach. z Gwizdowem, a na pld. z lasami należącymi do Grodziska Górnego. 14.) **W. Łamana**, wś, pow. łańcucki, jest częścią Brzyckiej Woli. Ob. *Łamana Wólka*. 15.) **W. Łętowska**, wś, pow. niski, przy gościńcu z Sokołowa do Rudnika (15 klm.), na zach. od Łętowni, wśród równiny piaszczystej i lesistej, liczy 103 dm. i 530 mk., 502 rz.-kat. (parafia w Łętowni) a 28 izrael. Graniczy na zach. z kol. niem. Steinau, na pld. z Łowiskiem, na płu. z Przybyszówką, a na wschód z Łętownią. 16.) **W. Małkowa**, wś, pow. łańcucki, na praw. brzegu Wisłoka, w międzyrzeczu tej rzeki i Sanu. Składa się z 42 dm., 192 mk. (173 rz.-kat. i 9 izrael.). Par. rz.-kat. w Gniewezynie. Przez wieś prowadzi droga z Przeworska do Głogowca, u ujścia Wisłoka do Sanu. Graniczy na pld. z Gniewezyną, na płu. z Tryneżą, na wschód z Wólką Ogryzkową. 17.) **W. Mędrzechowska**, wś, pow. dąbrowski, ob. *Wola Mędrzechowska*. 18.) **W. Niedźwiedzka**, wś, pow. łańcucki, o 7.5 klm. na wsch. od Sokołowa, w równinie piaszczystej i lesistej, nad pot. Trzebosną (Trzebośnicą). Obszar tabularny stanowi folw. Marynin z gorzelnią. Wś należy do par. rzym.-kat. w Sokołowie. Liczy 245 dm. i 1247 mk.: 1192 rzym.-kat., 2 akat. i 53 izrl. Pos. tabularna (ordynacyi łańcuckiej) ma lasy pięknie utrzymane i budynki gospodarze, wynosi 57 mr. roli prócz Marynina (ob.); pos. mn. 786 roli, łąk. i pastw. 19.) **W. Ogryzkowa**, wś, pow. łańcucki, na wsch. od Wólki Małkowej, na płu. od Gorzyc, ma folw. Borki i liczy 32 dm., 175 mk. rzym.-kat. 20.) **W. Plebańska**, przył. Radomyśla, w pow. mieleckim, leży na płu.-zach. od miasteczka, składa się z 18 dm. i 78 mk. 21.) **W. Podolska**, część Podola (ob. t. VIII, 460) w pow. mieleckim, leży na lew. brzegu Wisłoki, na płu.-zach. od Podola, dotyka obszernych borów. Liczy 16 dm. i 87 mk. 22.) **W. Rydzowska**, część Książnie, w pow. mieleckim, leży przy drodze z Mieleca do Radomyśla, między Książnicami a Rydzowem. Składa się z 17 dm. i 111 mk. 23.) **W. Sokołowska**, z Rękawem, wś, pow. kolbuszowski, o 5 klm. na płu. od Sokołowa, w równinie lesistej i piaszczystej.

Par. rzym.-kat. w Sokołowie. Na obszarze wsi rozdziela się droga na dwa ramiona: do Niska i Rudnika. Wraz z obszarem dwor. (3 dm., 21 mk.) i wólką Rękawem (31 dm., 168 mk.) ma wś 215 dm. i 1062 mk.: 978 rzym.-kat. a 84 izrl. Pos. tabularna (J. hr. Zamoyskiego) ma 801 mr., w połowie lasów; pos. mn. 1263 mr. roli, łąk i pastw. Graniczy na zach. z Turzą, na płu. z Górnem, na wsch. z Wólką Niedźwiedzką, na pld. z Sokołowem. 24.) **W. Tanewska**, wś, pow. niski, u ujścia Tanwi do Sanu, na praw. brzegu Tanwi, naprzeciw Ulanowa, 184 mt. n. p. m. Składa się z dwóch grup chat: W. Tanewskiej (90 dm.) i Wołoszyna (32 dm.). Wraz z obszarem większej posiadłości (2 dm.) liczy 124 dm. i 735 mk.: 629 rzym.-kat., 49 gr.-kat. i 57 izrl. Pos. tabularna (Klem. Kostheima) wynosi 155 mr. roli; pos. mn. 941 mr. Graniczy na płu. z Hutą Deregowską, na wsch. z Dąbrówką. 25.) **W. Turebska**, ob. *Wola Turebska*. 26.) **W. Zawadzka**, przys. Zawady, w pow. tarnowskim, liczy 6 dm. i 38 mk., leży na pld. od Tarnowa (5 klm.), na płu. stoku góry św. Marcina, 334 mt. n. p. m. Graniczy na zach. z Tarnowem, na pld. z Zawadą, na wsch. z Strzyszowem a na płu. z przedmieściem tarnowskim Terlikówką. 27.) **W.**, wś, pow. brzeżański, 12 klm. na zach. od sądu pow. w Brzeżanach, tuż na płu.-zach. od urz. poczt. w Kurzanach. Na pld. leży Bohaczyn, a na zach. Stratyń i Dobryniów (dwie ostatnie w pow. rohatyńskim). Wsch. część obszaru przepływa pot. Narajówka. Zabudowania wsi leżą w dolinie dopływu Narajówki. W r. 1890 było 70 dm., 495 mk. w gm. (406 gr.-kat., 77 rzym.-kat., 12 izrl.; 432 Rus., 63 Pol.). Par. rzym.-kat. w Podwysokiem, gr.-kat. w Kurzanach. We wsi jest szkoła 1 klas. Wś tworzy jedną gminę katastralną z Kurzanami. 28.) **W.**, część przedmieścia halickiego we Lwowie. Znajduje się tu kaplica, o której podał wiadomość „Przyjaciół domowy“ z r. 1863, str. 381. 29.) **W. Czyszecka**, część Czyszek, w pow. lwowskim. 30.) **W. Grzędzka**, część Grzędy, w pow. lwowskim. 31.) **W. Hamulec**, wś, pow. lwowski, 10 klm. na płu.-zach. od sądu pow. we Lwowie, 7 klm. na płu.-zach. od urz. poczt. w Zamarstynowie. Na płu. i na wsch. leży Grzęda, na pld. Grzybowice, na zach. Brzechowice. Wody płyną strugami na pld., do t. zw. kanału rządowego, zwanego w dolnym biegu Jaryczówką. Zabudowania wsi leżą na wsch. (Wólka) i na zach. (Hamulec). W r. 1890 było 61 dm., 334 mk. w gm., 1 dm., 6 mk. na obsz. dwor. (130 rzym.-kat., 202 gr.-kat., 10 izrl.; 283 Rus., 51 Pol.). Par. rzym.-kat. w Małechowie, gr.-kat. w Grzędzie. 32.) **W. Horyniecka**, wś, pow. cieszanowski, 18 klm. na pld.-wsch. od sądu pow. w Cieszanowie, 4 klm. na pld.-zach. od urz. poczt. w Horyńcu. Na pld.-zach. leży Sieniawka, na zach. Basznia i Krzywe, na płu. Podem-

szczyzna, na wsch. Horyniec, na pld.-wsch. Radruż (pow. Rawa Ruska). Środkiem wsi płynie pot. Papiernia, zwany w dalszym biegu Gliniancem. W r. 1890 było 88 dm., 481 mk. w gm., 5 dm., 33 mk. na obsz. dwor. (303 gr.-kat., 161 rzym.-kat., 50 izrl.; 309 Rus., 205 Pol.). Par. rzym. i gr.-kat. w Horyńcu. 33.) **W. Krowicka**, część Krowicy Hołodowskiej. pow. cieszanowski. 34.) **W. Kuniska**, ws, pow. żółkiewski, 21 klm. na zach. od sądu pow. w Żółkwi, 14 klm. na pld.-zach. od urz. poczt. w Dobrocinie. Na płu.-wsch. i wsch. leży Kunin, na pld. i pld.-zach. Wiszenka Mała (pow. gródecki), na płu. Magierów (pow. Rawa Ruska). W płu. stronie wsi powstaje dopływ Świni, pot. Derewienka (zwany w górnym biegu Świnią) i płynie na wsch. Włas. mn. ma roli or. 369, łąk i ogr. 16, past. 101, lasu 4 mr. W r. 1890 było 63 dm., 383 mk. w gm. (349 gr.-kat., 12 rzym.-kat., 22 izrl.; 370 Rus., 5 Pol., 8 innej narod.). Par. rzym.-kat. w Żółkwi, gr.-kat. w miejscu, dek. żółkiewski. We wsi jest cerkiew drewniana, do której wiąże się podanie, że w czasie napadu tatarskiego po hańce wyrąbali otwór w drzwiach wehodowych, który dotąd pokazuje. 35.) **W. Mazowiecka**, z *Denysami, Grzeskami, Jankami, Matwiją, Pyrochami, Rudą i Szpakami*, ws, pow. rawski, 18 klm. na wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Rawie Ruskiej, 17 klm. na pld.-wsch. od sądu pow. w Ulinowie. Na pld. leży Kamionka Lasowa, na wsch. Hujeze, na płu. Sałasze, na płu.-wsch. Choronów i Chlewczany, na wsch. Przystanie (ws pow. żółkiewskiego). Wzdłuż granicy pld. płynie Rata od zach. na wsch. Zabudowania wsi leżą w pld. części obszaru. Wzn. wynosi 218 mt. na pld. w dolinie Raty, 227 mt. na płu. Wł. mn. ma roli or. 540, łąk i ogr. 350, past. 62, lasu 2114 mr.; wł. mn. roli or. 1377, łąk i ogr. 1354, past. 359, lasu 3 mr. W r. 1890 było 361 dm., 2041 mk. w gm., 17 dm., 89 mk. na obsz. dwor. (1855 gr.-kat., 92 rzym.-kat., 176 izrl., 7 innych wyzn.; 1849 Rus., 98 Pol., 182 Niem.). Par. rzym.-kat. w Rawie Ruskiej, gr.-kat. w miejscu, dek. potylicki. We wsi jest cerkiew drewniana o 5 baniach, p. w. św. Dymitra, szkoła 2 klas., młyn, tartak, gorzelnia. Tartak wodny o jednym gatrze i pile zwyczajnej, przerabia rocznie 200 metr. kub. drzewa sosnowego, a produkuje 120 metr. kub. desek. 36.) **W. Miłkowska**, część Miłkowa, pow. cieszanowski. 37.) **W. Niemirowska**, część Niemirowa, pow. Rawa Ruska. 38.) **W. Poturzycka**, część Poturzycey, pow. sokalski. 39.) **W. Radwaniecka** al. *Wolica*, grupa domów w Radwanicach, pow. sokalski. 40.) **W. Rosnowska** al. *Wola Rosnowska*, ws, pow. jaworowski, 11 klm. na zach. od Jaworowa, 9 klm. na pld.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Krakowcu. Na płu. leżą Huki, na wsch. Nakoneczne (przedmieście Jaworowa), na pld. Porudno i Lubienie, na zach. Morańce. Pld. część ob-

szaru przepływa pot. Szkło. W jego dolinie leżą zabudowania wsi. Włas. więk. ma roli or. 119, łąk i ogr. 92, past. 23, lasu 147 mr.; wł. mn. roli or. 216, łąk i ogr. 126, pastw. 86, lasu 10 mr. W r. 1890 było 52 dm., 310 mk. w gm., 3 dm., 23 mk. na obsz. dwor. (235 gr.-kat., 84 rzym.-kat., 14 izrl.; 229 Rus., 104 Pol. Par. rzym.-kat. w Krakowcu, gr.-kat. w Nakonecznem. We wsi jest cerkiew. 45.) **W. Sichowska**, grupa domów w Sichowie, pow. lwowski. 42.) **W. Sieciechowska**, część Grzędy, w pow. lwowskim. 43.) **W. Suszańska**, ws, pow. kamionecki, 32 klm. na płu.-wsch. od Kamionki Strumiłowej, 7 klm. na płu.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Radziechowie. Na płu. leży Suszno, na pld.-zach. Płowe, na pld.-wsch. Józefów. Wzdłuż granicy pld.-zach. płynie potok Białystok, prawy dopł. Bugu. W dolinie potoku leżą zabudowania wsi. Włas. więk. (Stanisława hr. Badeniego) ma roli or. 345, łąk i ogr. 25, past. 2 mr.; wł. mn. roli or. 572, łąk i ogr. 16, pastw. 1 mr. W r. 1890 było 72 dm., 353 mk. w gm., 1 dm., 7 mk. na obsz. dwor. (142 gr.-kat., 103 rzym.-kat., 15 izrl., 100 innych wyzn.; 146 Rus., 116 Pol., 98 Niem.). Par. rzym.-kat. w Radziechowie, gr.-kat. w Płowem. We wsi jest cerkiew, p. w. św. Michała, kasa poż. gm. z kapit. 1061 zlr. 44.) **W. Wierzbicka**, część Wierzbicy, pow. Rawa Ruska. 45.) **W. Zapałowska**, ws, pow. cieszanowski, 24 klm. na pld.-zach. od Cieszanowa, 19 klm. na pld.-zach. od sądu pow. w Lubaczowie, tuż na płu. od urz. poczt. w Zapałowie. Na wsch. leży Stare Siolo, na płu. i płu.-zach. Surmaczówka (w pow. jarosławskim). Płu. część wsi przepływa dopł. Lubaczówki, pot. Bachórka al. Nowa Rzeka. Na lew. jej brzegu leżą zabudowania wsi, na praw. grupa domów „Szczybiwołki“, na wsch. „Bachory“. Włas. więk. ma łąk i ogr. 126 mr.; wł. mn. roli or. 353, łąk i ogr. 100, pastw. 152 mr. W r. 1890 było 41 dm., 253 mk. w gm.; 2 dm., 16 mk. na obsz. dwor. (242 gr.-kat., 1 rzym.-kat., 26 izrl.; 261 Rus., 86 Pol.). Par. rzym.-kat. w Radawie, gr.-kat. w Zapałowie. 46.) **W. Żmijowska** al. *Wola*, ws, pow. jaworowski, 18 klm. na płu.-zach. od Jaworowa, 11 klm. na płu.-wsch. od sądu pow. w Krakowcu, 4 klm. na płu.-wsch. od urz. poczt. w Wielkich Oczach. Na pld. leżą Żmijowiska, na zach. Żmijowiska i Wielkie Oczy, na płu. Majdan, na wsch. Lipowice (pow. cieszanowski). Wzn. 261 mt. w środku obszaru. Wł. więk. ma roli or. 5 mr.; wł. mn. roli or. 292, łąk i ogr. 50, pastw. 116 mr. W r. 1890 było 60 dm., 310 mk. w gm. (273 gr.-kat., 26 rzym.-kat., 11 izrl.; 278 Rus., 32 Pol.). Par. rzym.-kat. w Wielkich Oczach., gr.-kat. w Żmijowskach. We wsi jest cerkiew.

Muc. Lu. Dz.

Wólka 1.), w dok. *Wola*, ws gospod., w pow. wrzesińskim, urz. okr. w Strzałkowie, urz. stan. cyw., st. kol. i poczta, szkoły obu wyzn. w miej-

seu, par. kat. w Stawie, ewan. w Witkowie, sąd okr. w Wrześni. Obszaru 32 ha, 2 dm., 15 mk. katol. 2.) **W.**, wś dworska, tamże, ma 592 ha, 13 dm., 226 mk. (175 katol.). Leży na pograniczu Królestwa, na pld. Mielżyna, przy trakcie ze Słupey do Wrześni, pod Stawem. Na jej obszarze przystanek kolei pozna.-strzałkowskiej. R. 1574 było tam 3 kmieci, z których dwaj na półłankach, trzeci na całym. Z każdego łanu płacono biskupom po 24 gr., dawano ćwiertnią owsa, 2 kapłony i 10 jaj. Wiecznego po ćwiertni owsa, kurę czy koguta i po 2 soldy. Łany puste zarastały krzewami. Kopeczyzna sprzedana była za 7 złotych. Sołtys posiadał 3 łany i składał wiecznego 12 gr. R. 1578 dzierżawił W. Jan Kuklinowski. R. 1584 rozgraniczono W. z Kornatami. 3.) **W.**, niem. *Wulke*, wś i folw., pow. wsehowski (Leszno, Lissa), par. kat. Gołębie, ew. Osieczna, urząd okr. i stanu cyw. w Osieczny, ma 121 ha (92 roli, 20 łąk), 11 dm., 82 mk. (34 ew.). Nowa Wólka os. ma 4 dm., 27 mk. Folw. Wólka należy do dóbr Drzęczkowo, ma 7 dm., 97 mk. 4.) **W.** *Orchowska*, ob. *Orchowska Wólka*. Wł. Ł.

Wólka, niem. *Klein Wolka*, ob. *Wola*, pow. lubawski.

Wólka 1.) niem. *Wolka*, wś, pow. jańsborski, st. p. Johannsburg. 2.) **W.** al. *Bosem Wolka*, wś, pow. żądzborski, st. p. Rudwangen. 3.) **W.**, posiadłość, młyn, pow. niborski, st. p. Neidenburg. 4.) **W.** *Krzywa*, niem. *Klein Krzywen W.*, wś, pow. łecki, st. p. Neu Jucha. 5.) **W.**, wś, pow. szczyceński, st. p. Opaleniec. 6.) **W.**, posiadłość, pow. rastemborski, st. p. Rastenburg. 7.) **W.**, wś, pow. reszelski, st. p. Siegfriedswalde. 8.) **W.** *Bagnowa*, niem. *W. Bagnowen*, posiadłość, pow. żądzborski, st. p. Sensburg. 9.) **W.** *Dimmern*, wś, pow. szczyceński, st. p. Rosehung. 10.) **W.** *Gross i Klein*, wś, pow. reszelski, st. p. Rothfliess.

Wólkan, góra (1021 mt.), w Beskidzie lesistym, na granicy Lipowicy i Perehińska, w pow. doliniańskim, na 41° 46' wseh. dług. a 48° 46' półn. szer. (Karta 10, XXX).

Wolkenberg (Góra obłoków), wyniosłe wzgórze, w pow. rzezyckim, na pld.-zach. wybrzeżu jez. Rašno, uwieńczone zwałiskami starożytnego zameczyska, istniejącego już w XIII w., który do czasu założenia starego Dyneburga, t. j. do 1277 r. był siedzibą miejscowych komturów. O górze tej pomiędzy miejscowymi mieszkańcami kręży wiele ciekawych podań i powieści (ob. t. III, 280 i t. IX, 574).

Wolkenberg, wś na dolnych Łużyceach, ob. *Klejsznik*.

Volkersdorf, wś, pow. lubański, par. ew. w miejscu. W r. 1885 wś miała ha 184, dm. 144, mk. 549 (kat. 15.).

Wólki Rzeczeki, pow. ciechanowski, ob. *Rzeczeki* 3.).

Wolkieniki, ob. *Olkieniki*.

Volkmannsdorf, 1371 *Wolkmarstorf*, 1379 *Fuckmari villa*, dobra i wś, pow. nissański, par. kat. w miejscu. W r. 1885 wś miała 1316 ha: 217 dm., 973 mk. (ew. 1); dobra miały 189 ha, 5 dm., 63 mk. kat. Kościół par. katolicki patronatu królewskiego i biskupiego.

Wolkoneszty, ob. *Kagul*.

Wolków, *Wolków*, *Wolkowo*, *Wolkowo*, *Wolikowo*, wś i folw., w pow. kościańskim (szmigielskim), okr. urz. Wielichowo, urz. stanu cywil. w Kamieńcu, st. kol. w Grodzisku, poczta i szkoły w miejscu, par. kat. w Łęce, ewang. w Grodzisku, sąd okr. w Kościanie. Wś gospod. ma 230 ha, 42 dm., 277 mk. Folw. 5 dm., 106 mk. Folw. W. należy do majątności karczewskiej. W. leży na wsch.-płn. od Wielichowa, między Kościanem a Grodziskiem. Niegdyś posiadłość Łąckich. 2.) **W.**, niem. *Wulke*, wś i fol., w pow. wsehowskim (leszczyńskim), obw. urz., urz. stanu cyw. i poczta Osieczna (Storchnest), st. kol. w Lipie (Leiperode), szkoła katol. w Drzęczkowie (Retschke), ew. w Wyciążkowie. Par. katol. w Goniembicach (Golembitz), ew. w Osiecznie, sądy w Lesznie. Wś gospod. ma 121 ha, 11 dm., 82 mk. (48 katol.). Folw. ma 7 dm., 97 mk. Należy do dóbr Drzęczkowa, własność baronów v. Leesen. Leży na płn. Osieczny, między Drzęczkowem a Goniembicami. W r. 1266 pojawia się Tomasz, syn Dzierżykraj, „de Woliszewo“. Wyd. Kod. Wielk. objaśnia jako „Wolikowo“. Wiedzie on z klasztorem lubińskim spór o Popowo polskie. W. zachodzi także w dypl. z r. 1362. W r. 1388 pisali się z Woliszewa, czyli Wolkowa Adam i Mikołaj. W r. 1564 należało do Leszczyńskich. Z 4½ łana os. płaćto bisk. pozna. 1 zł. 24 gr. fertonów. W r. 1793 posiadał W. Jan Trzebiński z Drzęczkowa, oraz Adam Niezychowski, także z Drzęczkowa.

Wólkowe, pow. ostrołęcki, ob. *Wolkowe*.

Wolkowica, węg. *Valkaja*, wś, w hr. ungarskim, ma kościół filialny gr.-katol., lasy dębowe, 514 mk.

Wollehlen, folw., pow. darkiejmski, st. p. Darkehmen.

Wollenthal, ob. *Wolental*.

Wollischken Gros i Klein al. *Wollisko*, wś, pow. jańsborski, st. p. Dlottowen.

Wollmen, folw., pow. frydlańskiej, st. p. Schoenbruch.

Wollmersdorf, pow. opawski, ob. *Olbramice*.

Wollowetz, ob. *Wolowiec*.

Wollstein, ob. *Wolsztyn*.

Wollustsche See, jezioro, ob. *Puehhajaerw*.

Wolma, rzka, ob. *Wolma*.

Wolmaniszki, dobra, pow. poniewiecki, w 1 okr. pol., o 27 w. od Poniewieża.

Wolmanów al. *Bronibór*, os. włośc., pow.

sieradzki, gm. Dzierżazna Rządowa, ma 1 dm., 10 mk.

Wolmar, łotew. *Walmare*, estoń. *Wolmar-Lin*, rus. *Władimirec*, *Włodzimierzec*, mto pow. gub. inflanckiej, na wyniosłej równinie prawego brzegu rz. Aa, pod 57° 32' płn. szer. a 43° 5' wsch. dług., odl. o 113 w. na płn.-wsch. od Rygi, w 1888 r. miało 2572 mk. W 1819 r. było 81 dm. (10 murów.) i 529 mk. a w 1860 r. 100 dm. (9 murów.), 1154 mk. (184 prawosł., zresztą ewang.), cerkiew, kościół ewang., bardzo starożytny, 5 szkół, szpital miejski, więzienie, st. poczt. Dochody wynosiły 3507 rs. Przemysł fabryczny nie istnieje; rzemiosłami zajmowało się w 1860 r. 209 osób (49 majstrów). Handel nieznaczny. Odbywają się tu dwa jarmarki, na których sprzedają głównie: bydło, len i zboże. Mto założone zostało prawdopodobnie w 1219 r. przez króla duńskiego Woldemara II, zostało silnie obwarowane przez mistrza zakonu Wilhelma von Schauerburga, kwitnęło w XIV i XV w., lecz w XVI w. do upadku chylić się zaczęło. W 1561 r. wraz z całymi Inflantami przeszło pod panowanie Polski, zdobyte zostało w 1601 r. przez Szwedów, od których odzyskał je hetman Zamoyski, zajęte zostało w 1625 r. przez wojska Gustawa Adolfa, poczem podczas wojny 1657 r. jeszcze raz na krótko dostało się w ręce Polaków, lecz w 1658 r. przez feldmarszałka Duglasa odzyskane, traktatem zawartym w Oliwie 1660 r. Szwecyi odstąpione zostało wraz z północnymi Inflantami. Podczas wojny z Karolem XII przeszło pod władzę Rossyi. W 1671 r. warownie jego zostały zburzone, a pożary w latach 1689 i 1772 r. zniszczyły je do szczytu. Od 1783 r. mto powiat. namiestnictwa ryskiego.

Wolmarski powiat leży w zachodniej części gubernii i zajmuje 89³/₄ mil al. 4343 w. kw. Linia wychodząca z parafii Rujen, przez płn. wybrzeże jeziora Burtneek na Lemzał, dzieli powierzchnię powiatu na dwie części, z których płn.-zach., stanowiąca dorzecze rzeki Salis, jest niziną, pokrytą lasami, miejscami bagnistą, płd.-wsch. zaś tworzy t. zw. płaskowzgórze Lamzałskie. Średnia wysokość tego uroczego płaskowzgórza wynosi 212 st. Najwyższe punkty tych wyniosłości dochodzą w szczycie Blauberg, na zach. od Wolmaru, 430 st., w szczycie Ceziskalus, w pobliżu Hochrosen, 407 st. Pod względem geognostycznym płaskowzgórze to składa się przeważnie z piaskowców czerwonych formacji dewońskiej. Gleba przeważnie urodzajna. Podglebie stanowi głównie piaskowiec czerwony dawnej formacji, pokryty gliną i miążkim żwirem marglowatym, pomiędzy którym znajdują się kamienie eratyczne. Zachodnie stoki wyniosłości powiatu często pokrywa piasek napływowy, podczas gdy wschodnie mają glebę gliniastą. Równiny pokrywa dość gruby sój zie-

mi urodzajnej. Głównemi rzekami powiatu są: Salis, wypływająca z jez. Burtneek, i rz. Aa, dotykająca płd.-wsch. części powiatu i przepływająca pod Wolmarem. Jezioro wiele, zwłaszcza w części środkowej i południowej. Najważniejsze jez. Burtneek (12 w. dł., 5¹/₂ szer., mające 36 w. km.); dalej jez. Althofskie, w pobliżu Hochrosen, Wajdau w par. Papendorf, Dustne i in. Błota zajmują 458 w. kw., t. j. przeszło 10% ogólnej powierzchni. Pod lasami było do 120000 dzies. W drzewostanie przeważają iglaste, jakkolwiek pod Burtneek spotykają się gaje dębowe. W 1760 r. było w powiecie 87565 mk. (6886 prawosł., reszta ewang.), zamieszkujących 403 miejscowości, należących do 13 parafii (Wolmar, Burtneek, Rujen, Salisburg, St. Matthiae, Dikkeln, Allendorf, Salis, Pernigel, Lemzał, Ubbenorm, Roop i Papendorf). Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo (do 49000 dzies. pola or.). Sieją głównie żyto, owies i jęczmień, mało pszenicy i tatarski. W okolicach Wolmaru rozwinięta uprawa lnu. Ogrodnictwo na niskim stopniu, natomiast w dobrym stanie sadownictwo, którym zajmują się nawet właścianie. Z powodu obfitości łąk (do 55000 dzies.) i pastwisk (około 41000 dzies.) hodowla bydła dosyć rozwinięta. W r. 1860 było 15600 sztuk koni, 42000 bydła rogatego, przeszło 40000 owiec (3300 rasy poprawnej), do 19000 trzody chlewnej, 2000 kóz. Pod względem przemysłowym w r. 1860 było w powiecie: 56 gorzelni, 1 olejarnia i 1 fabryka wyrobów bednarskich. Z godniejszych uwagi miejscowości w powiecie należy wymienić mko Lemzał, zamek Burtneek nad jez. t. nazwy, zamek pokrzyżacki Rujen i słynną Teufelshoehle pod Salisburgiem, nad brzegiem rz. Salis.

J. Krz.

Wolmir, wś, pow. czerykowski, cerkiew paraf. drewniana.

Wolmontowicze, okolica, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie. Bujnowscy mają 17 dzies. (3 lasu, 2 nieuz.), Gościewiczowie 78 dzies. (18 lasu, 5 nieuz.), Daukszowie 12 dzies. (3 lasu), Dzierżańscy 28 dzies. (10 lasu, 3 nieuz.), Dowborowie 20 dzies. (2 lasu, 1 nieuz.), Domaszewiczowie 48 dzies. (8 lasu, 6 nieuz.), Jegoriew w W. i Syrutyszkach 110 dzies. (3 lasu, 2 nieuz.), Zachorzewscy 20 dzies. (2 lasu, 2 nieuz.), Ludkiewiczowie w W. i Ponikielcie 79 dzies. (10 lasu, 9 nieuz.), Lawdańscy 21 dzies. (3 lasu), Matulisowie w W. i Syrutyszkach 79 dzies. (33¹/₂ lasu), Montwiłowie 43 dzies. (1 lasu, 8 nieuz.), Pernarowscy 19 dzies. (5 lasu, 2 nieuz.), Rymkiewiczowie 18 dzies. (4 lasu 2 nieuz.), Torczyńscy 21 dzies. (5 lasu, 1 nieuz.).

Wolmsdorf 1) 1210 *Rogouzca*, 1216 *Rogourca*, 1262 *Rogurca*, wś, pow. bystrzycki, par. kat. Konradswalde. W r. 1885 miała 355 ha, 32 dm., 191 mk. kat. 2.) **W. Nieder**, 1369 *Walcheymsdorff*, 1399 *Wolframsdorff*, 1495

Wolfmanstorff, wś, pow. bolkowicki, par. kat. i ew. Bolkowice. W r. 1885 dobra miały 343 ha, 3 dm., 38 mk. (1 kat.); wś 415 ha, 51 dm., 325 mk. (26 kat.). 3.) **W. Staedtisch**, wś, tamże, miała 138 ha, 6 dm., 48 mk. (3 kat.). 4.) **W. Ober**, dobra, tamże, miały 308 ha, 2 dm., 22 mk. (4 kat.); wś 335 ha, 49 dm., 308 mk. (17 kat.). 5.) **W. Wilmsdorf**, 1260 *Susnowo*, 1307 *Villa Voltrami*, 1317 *Wolderamisdorf*, wś, pow. ząbkowicki, par. kat. Raichenau, ew. w Kamieńcu. W r. 1885 miała 473 ha, 99 dm., 487 mk. (5 ew.). Kaplica katolicka, wzniesiona na miejscu walki Husytów ze Szlązakami r. 1428, odbudowana na nowo r. 1880. Szkoła katol. Do r. 1810 wieś należała do klasztoru w Kamieńcu.

Wolna, wś, pow. augustowski, gm. Sztabin, par. Krasnybór, odl. od Augustowa 21 w., ma 17 dm., 106 mk.

Wolna, wś i dobra nad Rudzicą, lew. dopł. Dźwiei, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Czernichów, o 49 w. od Nowogródka, w miejscowości lekko falistej, małołesnej, ma 28 osad. Cerkiew paraf., p. w. św. Trójcy, z muru wzniesiona w r. 1768 przez miejscowych ks. bazylianów, przy niej istnieje obecnie monaster żeński. Przeszło 2600 parafian. Filie w Czernichowie św. Paraskiewii, fundacyi Chaleckich, posiada około 4 włók ziemi, i w Stajkach, p. w. Podwyższenia św. Krzyża, fundacyi Judyckich, z zapisem 1 włóki ziemi. Dobra mają przeszło 100 włók w wybornej glebie pszennej. Piękna rezydencya dziedziców. W r. 1632 właściciele Krzysztof Kamiński, podstoli nowogródzki, wspólnie z żoną, Heleną Drucką-Horską, fundowali tu cerkiew z muru, przy której osadzili bazylianów, zapisując monasterowi 10 poddanych z nadziałem włócznym i 12 włók gruntów i łąk w uroczyskach Brzeźne i Markowszczyzna, oraz prawo użytkowania z lasu w puszczy Mołodowskiej. Dobrodziejami monasteru byli nadto: Samuel i Klara Kamińscy, zapisujący w 1707 r. 900 złp., na kahale słuckim zabezpieczonych; Michał Damasłowski, legujący w 1766 r. łąkę i 1050 zł. na majątności W.; Kazimierz Maławski, zapisujący w 1717 r. 1600 złp., ubezpieczonych na kahale mirskim; Paweł Makuszyński, zapisujący w 1747 r. 1050 rs. z ubezpieczeniem na wsi Żadźwieju. W r. 1839 klasztor bazylianów został skasowany, natomiast osadzono tu mniszki. Z przeorów tutejszych znani są: w 1779 Józef Fiszer, w r. 1799 Joachim Obuch, w r. 1802 Arkadyusz Łabuć, w r. 1806 Klemens Kłopotowski, w r. 1810 Adryan Jakszewicz, w r. 1816 Klemens Bielski. Pierwszą przełożoną monasteru od r. 1840 była Regina Pieszkowska, drugą od r. 1848 Aniela Bieldziwska (ob. Archimand. Mikołaja, Opis. minsk. eparch., str. 132—134 i Mińskie eparch. wied. z r. 1874, № 11 i 12). W zbiorze „Aktów archeogr. komis. wileńskiej“ (t. XV z r. 1888) znajdujemy

opis procesu, jaki monaster wolniański prowadził w r. 1649 z obywatelem Rymszą o wyrąbanie lasu. Bazylianie wolniańscy utrzymywali szkołę dla dzieci szlacheckich, w której uczono nawet filozofii; w niej też pobierał pierwsze nauki rzeźbiarz, rysownik, architekt i estetyk Rafał Słizień, który mieszkając później w dziedzicznej Wolnej zgromadził zbiory artystyczne i tu umarł 20 maja 1881 r. Przebywał tu chwilowo Jan Czezcot, kiedy po śmierci Adama Chreptowicza, 1846 r. usunął się z posady bibliotekarza w Szezorsach. Obecnie W. należy do Henryka Słiznia, syna Rafała. *A. Jel.*

Wolna, wś nad rzeką Konką, pow. aleksandrowski gub. ekaterynosławskiej, na pld.-wsch. od Orzechowa.

Wolne, wś i folw. nad rzeką Wisłą, pow. nieszawski, gm. Lubanie, par. Nieszawa (odl. 3 w.), ma 124 mk. W r. 1827 było 14 dm., 127 mk. W r. 1890 folw. Wolne rozl. mr. 511; gr. or. i ogr. mr. 349, łąk mr. 5, pastw. mr. 29, nieuż. mr. 128; bud. mur. 3, drew. 15; płodozm. 12 pol.; pokłady torfu, wiatrak. Wś W. os. 15, mr. 66. W r. 1557 we wsi Wolne, w par. Przepust, Jan ze Służewa, kaszt. brzeski, płacił od 8 łan. km. (Pawii., Wielkop., II, 5).

Wolne al. *Kozacza*, sloboda nad Worskłą, pow. bohoduchowski gub. charkowskiej, gm. Wolne, o 30 w. od Bohoduchowa, 453 dm., 2936 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, szpital, jarmark.

Wolneragi, dwór, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Zagory, o 75 w. od Szawel.

Wolnica 1.) *Grabowska*, kol., pow. sieradzki, gm. Majaczewice, par. Burzenin, par. ew. Wieluń, o 17 w. od Sieradza. Kolonia ta powstała na gruntach odprzedanych od dóbr Grabówka. Ma 26 dm., 340 mk. ewang., 9 izr., 240 mr. roli, 52 mr. łąk. W r. 1827 było 18 dm., 157 mk. 2.) **W. Niechmirowska**, wś i fol., pow. sieradzki, gm. Majaczewice, par. Stolec, odl. od Sieradza 30 w. Wś ma 14 dm., 190 mk.; folw. 3 dm., 18 mk. W r. 1827 było 14 dm., 104 mk. W r. 1887 folw. Wolnica, oddzielony w r. 1877 od dóbr Niechmirow rozl. mr. 674; gr. or. i ogr. mr. 550, łąk mr. 27, pastw. mr. 12, lasu mr. 257, nieuż. mr. 28; bud. mur. 5, drew. 10, las nieurządzony, pokłady torfu. Wś ma 25 os., 135 mr. 3.) **W. Majdan**, pow. lubelski, ob. *Majdan* 28.).

Wolnica, wś na pld.-wsch. krańcu powiatu borysowskiego, przy samej granicy powiatu mohilewskiego, w 1 okr. pol. chłopienickim, gm. Jeśmany, odl. o 15 mil od Borysowa. Miejscowość dość leśna, grunta lekkie. *A. Jel.*

Wolnica, rzeczka, lewy dopływ Raby, wpływa wśród niskich pagórków z Działów (379 mt.), w Byszycach, w pow. wielickim, dalej płynie przez Czechówkę, Stojowice, w części wije się granicą Stojowie i Zakliczyna, w Brzozowi-

each przepływa gościniec i uchodzi do Raby. Długa około 7 $\frac{1}{2}$ klm. (Karta wojs., 6, XXII).

Wolnica, góra (408 mt.), w grzbiecie między Dunajcem a pot. Złockim, na granicy Miłówki, Jaworska i Grabna, w pow. brzeskim, na 38° 27' wsch. dług., 49° 54 $\frac{1}{2}$ ' półn. szer. (Karta wojsk., 6, XXIII).

Wolnica 1.) os. pod Gnieznem, w r. 1510 rozgraniczona ze Szczawinem. 2.) **W.**, plac w mieście Poznaniu, między plac. Sapieżyńskim a ulicą św. Wojciecha i M. Garbarami. Na placu tym zamiejscowym rzeźnikom wolno sprzedawać mięso. Ob. *Poznań*.

Wolnicze, włość istniejąca w XVI w., ob. *Targowica*, pow. dubieński.

Wolniki, grupa domów w Olesku, pow. złotowski.

Wolnomyśl, folw. pryw., pow. lidzki, w 3 okr. pol., o 26 w. od Szezuczyna, 9 mk.

Wolnopol, ws, pow. berdyczowski, w 1 okr. pol., gm. Czerniawka Mała, par. praw. Wójtowiec (o 5 w.), o 37 w. od Berdyczowa, ma 758 mk. Według Pochilewicza w r. 1863 było tu 575 mk., 1406 dzies. Własność poprzednio Felicjana Homolińskiego, następnie Oktawii Dunajewskiej.

Wolnostwo-Tyniec, ws i folw., pow. kaliski, ob. *Tyniec* (t. XII, 710). Ws ma 2 os., 10 mr., folw. 92 mr.

Wolny Gniazdów, folw., pow. będziński, gm. Rudnik, ma 1 dm., 72 mr. Jest to część dóbr Gniazdów.

Wolola, rzeczka, prawy dopł. Totoly, w gub. kowieńskiej.

Woloszkoje, węg. *Olah-Csertesz*, ws, w hr. bereskiem (Węgry), ma kościół filial. gr.-kat., kopalnię żelaza, młyn wodny, fabrykę gwoździ, 421 mk.

Wolowica, węg. *Palfalva* al. *Palfala*, ws, w hr. bereskiem, nad rz. Latorczą, 287 mk.

Wolpersdorf, dobra i ws, pow. Stara Huta, par. ew. Neurode, kat. w miejsu. W r. 1885 dobra miały 1252 ha, 16 dm., 138 mk. (15 ew.); ws 982 ha, 276 dm., 2070 mk. (48 ew.).

Wolpesie, ob. *Welpesie*.

Wolsa, jezioro, ob. *Dryssa* (rzeka).

Wolse, rzeka, dopł. Berezyny, ob. *Olsa* 1.).

Wolsk, *Wolżsk*, *Wolysk*, mto powiat. gub. saratowskiej, pod 52° 2' półn. szer. a 65° 4' wsch. dług., na praw. brzegu Wołgi, przy ujściu rzki Małykówki, zabudowane wśród wązkiej i dość głębokiej doliny, rozłożonej pomiędzy wzgórzami kredowymi, odl. jest o 137 w. na półn.-wsch. od Saratowa i ma 38550 mk. W r. 1860 było tu 4 cerkwie praw., 2 jednowierców, meczet mahomet., 2637 dm. (160 mur.), 261 sklepów i magazynów, szkoła powiat. i miejska, st. poczt., przystań, 23519 mk. (2424 jednowierców, 2270 rozkolników, 38 ew. i 101 mahom.). Do miasta należy 1232 dzies.; dochód miejski

wynosił 16530 rs. W mieście było 27 fabryk i zakładów przemysłowych, zatrudniających 270 robotników i produkujących za 876673 rs. Rzemiosłami zajmowało się 387 osób (140 majstrów). Handel dość ożywiony, zwłaszcza łojem, stearyną, skórą i zbożem. Mieszkańcy zajmują się także sadownictwem i ogrodnictwem, głównie uprawą arbuzów i melonów. W mieście odbywają się dwa dość ożywione jarmarki (Pokrowski i Piotrowski). W zeszłym wieku **W.** był sołem, zwanym Małykowo i należał do ks. Menszykowa. Po zajęciu na skarb, został w r. 1780 mtem powiat. namiestnictwa saratowskiego.

Wolski powiat, leży w półn.-wsch. części gub. saratowskiej, wschodnią granicą przylega do Wołgi i zajmuje 97·7 mil. al. 4716·8 w. kw. Powierzchnia powiatu falista, zwłaszcza w pobliżu Wołgi, wzdłuż której od Chwalińska do Wolska ciągną się wyniosłości zwane Dziewiczemi, dalej zaś do siola Berezniki, Żmijowemi. Gleba przeważa gliniasto-czarnoziemna, miejscami spotyka się piaszczysto-czarnoziemną. Lotne piaski na lewym brzegu Tereszki zajmują do 700 dzies. Z rzek najważniejsza Wołga, oddzielająca powiat na przestrzeni 70 w. od gub. samarskiej. Z pozostałych głównejsze: Małykówka i Tereszka. Jeziora i błota nieznaezne, zgrupowane na wybrzeżach Wołgi i Tereszki. W r. 1860 było w powiecie (bez miasta) 114959 mk. (38 katol., 1374 rozkolników i 1746 mahomet.), trudniących się przeważnie rolnictwem (do 229500 dzies. pola ornego), sadownictwem, uprawą melonów i arbuzów, hodowlą bydła (w r. 1860 41500 sztuk koni, 41800 bydła rogat., 71000 owiec zwyczajnych, 31000 rasy popraw., 2800 trzody chlewnej i 2000 kóz). Lasy liściaste zajmują 125000 dzies. Pod względem przemysłowym w r. 1860 była w powiecie 1 fabryka sukna, produkująca za 19200 rs. i 10 gorzelni, produk. za 449600 rs. Zatrudniały one razem 1300 robotników.

Wolska Woda, potok, w pow. gorlickim, uchodzi z praw. brzegu do Moszczanki (dopł. Ropy).

Wolski Młyn, w pow. pleszewskim, ob. *Twardów* 1).

Wolski, zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol., gm. Hajna; grunta lekkie, miejscowość dość leśna, nieco falista. *A. Jel.*

Wolski Jar, uroczysko na guntach mka Mezryecz, w pow. czerkaskim.

Wolskie, ws i folw., pow. błoński, gm. Radzików, par. Zbików, odl. 7 w. od Błonia, ma 119 mk. W r. 1827 było 10 dm., 77 mk., par. Zaborów. W r. 1870 folw. **W.** rozł. mr. 358; gr. or. i ogr. mr. 339, łąk mr. 3, nieuż. mr. 16; bud. mur. 1, drew. 11; płodozm. 11 pol., wiatrak. Ws **W.** os. 13, mr. 20.

Wolskie, jezioro, w pow. wągrowieckim (żnińskim), 94·3 mt. n. p. m. Należy do Woli Cze-

wujewskiej, leży ku wschodowi od Żernik, za Tonowem. Zasila się na płu. odpływem jeziora Kaczkowskiego, a na pld. zlewa się z jez. Izdebnno, z którym odpływa do jez. Rogowskiego. Na płu.-wsch. wybrzeżu jeziora rozłożyła się Wola Czewujewska, wprost której powstał w nowszych czasach Żalin. Nad pld. kończyuą jeziora leży Izdebnno.

W. Ł.

Wolskie Budy 1.) wś. pow. skierniewicki, gm. Kowiesy, par. Jeruzal, ma 73 mk., 76 mr. 2.) **W.**, wś i os. młyn., pow. łódzki, gm. Rąbień, par. Kazimierz. Wś ma 9 dm., 73 mk., 156 mr.; os. młyn. 1 dm., 7 mk., 30 mr. dwor.

Wolskie Dęby, wś i folw., pow. łaski, gm. Dąbrowa Rusiecka, par. Rusiec. Wś ma 31 dm., 177 mk., 284 mr.; folw. 4 dm., 54 mk., 240 mr.

Wolskie Holendry, wś. pow. wrocławski, gm. Piaski, par. Zgłowiączka, ma 41 mk., 105 mr.

Wolskie Huby, pow. pleszewski, ob. *Twardów* 1.).

Wolskie Poręby, ob. *Poręby* 33.).

Wolsko al. *Woisko*, *Woysko*, niem. *Netzdorf*, wś i kol., w pow. wyrzyskim, na wsch. od Miasteczka, okr. urz. Białośliwie (*Weissenhoehe*), par. kat., st. kol. i urz. poczt. w Miasteczku (*Friedheim*), szkoły obu wyznań w miejscu, par. ew. w Brzostowie, sąd okr. w Wyrzysku. Wś ma obszaru 868 ha, 54 dm., 435 mk. (62 kat.). Kolonia ma 29 dm., 204 mk. W. istniało już 1578 r., miało 11 fan., 1 zagr. Wł. Ł.

Wolsuczyn (dok.) al. *Olsiza*, *Oleschiza*, *Olsicia*, odnoga Wisły elbląskiej, ob. *Oleśnica*.

Wolszówka, rzeczka, w pow. sokalskim, ob. *Korczyn*.

Wolszaniszki, dobra, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Krakinów, własność Burbów, mają 1853 dzies. (884 lasu, 43 nieuż.).

Wolszczyzna, folw. dóbr Puzyry, w pow. borysowskim.

Wolszczyzna, fol., pow. czerykowski, dziedzictwo Stachowskich, 172 dzies. (45 roli, 20 łąk, 40 lasu).

Wolszczyzna, folw. dóbr Frydrychowice w pow. wadowickim.

Wolsze, 1780 *Olsze*, niem. *Wolsche*, wś włośc. nad Bachą, pow. starogardzki, par. kat. i st. p. Nowa Cerkiew, st. kol. Morzeszczyn, odl. od Starogardu $2\frac{1}{8}$ mili, razem z Brzeźnem ma 432 ha (173 roli orn., 48 łąk, 2 lasu); 1885 r. było 19 dm., 35 dym., 179 mk., 168 kat., 11 ew. (samo Brzeźno 13 dm., 90 mk.). Jest to dawniejsza własność cystersów w Pelplinie. Pierwszy raz zachodzi r. 1341, w którym gospodarze nowocerkiewscy dostali folw. Wolsze, obejmujący 16 wł. 9 mr. za roczny czynsz, wynoszący 13 grz. i 8 skojców (280 marek), płatnych od r. 1343. Do czasu mogli paść bydło nad jeziorem Brzeźnem. R. 1444 potwierdził opat. Mik. Engelke gospodarzom przywilej. W XVI w. je-

dnak zdaje się klasztor złączył ten folw. z Borkowem. R. 1742 opat Leski puścił W. Janowi Leszczyńskiemu na 3 lata. Za pierwszy rok miał dać 300 zł., a następnie o 50 zł. podwyższać dzierżawę. R. 1768 przedłużył opat Gortowski Andrzejowi Schoenke dzierżawę na dalsze 3 lata. Jedną włókę dodał opat z pola borkowskiego. Dzierżawca miał płacić 700 zł. rocznie i talara pogłównego, rowy utrzymywać w porządku i po 3 latach zostawić cały zasiew (ob. *Opactwo pelplińskie p.k.s. Kujota*, str. 380). W topogr. Goldbecka z r. 1789 są W. zapisane jako folw. w wieczystej dzierżawie, o 6 dym. (str. 245). R. 1780 było tu według wizyty Rybińskiego 22 kat. i 10 akat. (ob. str. 21).

Wolszewice, ob. *Olszewice*.

Wolszewo, pow. średzki, ob. *Olszewo* 1.).

Wolszka 1.) w 1746 r. *Olezhówka*, wś nad rz. Oezeretnią, dopł. Irpenia, pow. kijowski, na pograniczu pow. wasylkowskiego, w 2 okr. pol., gm. Byszew, o 67 w. od Kijowa, ma 501 mk. Podług Pochilewicza jest tu 537 mk. prawosł., 31 katol., 30 żydów. Włościanie, w liczbie 176 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 605 dzies., ze spłatą po 587 rs. 89 kop. rocznie. Posiada cerkiew, p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesioną r. 1786, kosztem ówczesnych dziedziców: Gabryela Chaleckiego i Stanisława Lubeckiego, na miejsce dawniejszej, pochodzącej z końca XVII w. Uposażenie parocha stanowi 37 dzies. ziemi. Do par. praw. należy wś Sosnówka (o 5 w.). Na miejscu dzisiejszej wsi na początku XVII w. stał ehutor z kapliczką, w której znajdował się obraz św. Mikołaja. Stopniowo ludność wzrosła do tego stopnia, że pod koniec tego wieku wzniesiono cerkiew parafialną. Wś należała do dóbr byszewskich. Około 1743 r. W. władał Michał Skrzyński, prawdopodobnie prawem dzierżawnym. W 1843 r. Gabriel Krzyżanowski kupił W. wraz ze wsią Kozaczanką i częścią wsi Sosnówki, wogóle 3545 dzies. w glebie piaszczysto-gliniastej, lecz dość urodzajnej. W r. 1876 synowie Krzyżanowskiego sprzedali W. z 666 dzies. obecnemu właścicielowi gen. Kaszniewowi. 2.) **W.** al. *Wólzka*, pow. radomyski, ob. *Ulszka*.

Wolsztyn, niem. *Wollstein*, w dok. *Wolstin*. *Volstyn*, *Wolszyn*, miasteczko, leży pomiędzy jeziorami Niałek i Wolsztyńskie, pomiędzy Babimostem, Kopanicą, Kęblowem, Rostarzewem a Zbąszyniem, w pow. babimojskim. Sąd okr., urz. stanu cywil., st. kol., urz. poczt., szkoły i parafie obu wyznań w miejscu. Obszaru 147 ha, 236 dm., 2791 mk., z tych 1637 katol., 388 żyd. W r. 1846 było 834 żyd. Miasto posiada kościół par. katolicki, niezbyt starożytny, obszerny i ozdobny; dalej protestancki, odbudowany w r. 1820 kosztem 28750 tal. (w tem od rządu 13541 tal.), bóżnicę z r. 1842 (rząd dał na nią 8000 lal.), ratusz murowany, dwa szpitale,

przy szkoły, ulice szerokie, brukowane i po części drzewami wysadzone, dom sierot katolicki, założony r. 1849, szkołę dla niewidomych (1854 r. kosztem aptekarza Knechtla). Odbywa się tu 5 jarmarków, jeden na chmiel. Przy kościele katol. księgozbiór. Najstarszy znany dokument dla miasta, sięga r. 1458, widać z niego, że W. już poprzednio otrzymał prawo magdeburskie. W r. 1458 miasto miało dostawić 4 żołnierzy. W r. 1469 dziedzic Andrzej ze Sepna Szepeński potwierdził odbudowanemu po pożarze miastu prawo magdeburskie. Pożary nawiedzały W. w r. 1548, 1611, 1634. R. 1641 dziedziczka Anna Miękicka, protestantka, zbudowała dla współwyznawców kościół tuż za bramą, na przedmieściu. W r. 1656 kościół ten został zburzony, a osiedli tu protestanci wynieśli się do Niemiec. Odwołał ich dziedzic Piotr Powodowski i nadał im wolność wyznania i procedury. W r. 1658 wróciło wielu wygnańców z nowymi osadnikami. Ściągali ich coraz więcej Łukasz Gorajski i starosta Niegolewski. Ten w r. 1700 nowym osadnikom nadawał 4 letnią wolność od podatków. Ale nową, prawie całkiem niemiecką ludność zdziętkowało w r. 1709 morowe powietrze. Umarło wtedy 1400 ludzi. W r. 1728 wielki pożar zniszczył prawie całe miasto. W tym roku nabył W. Franciszek Gajewski, którego potomstwo utrzymało się tu do ostatnich czasów. Na schyłku wieku XVIII liczył W. 1554 dusz, między nimi 561 żydów; czwartą część stanowili Polacy. Było wtedy 24 kupców, 11 handlujących mąką, 11 młynarzy, 9 piekarzy, 6 rzeźników, 22 palących wódkę, winiarzy i szynkarzy, 31 piwowarów, 60 szweców, 20 krawców, 16 sukienników, 12 kuśnierzy, 6 czapników, 2 kapeluszników, 4 rękawiczników, 5 płócienników, 4 stolarzy, 4 kołodziejów, 2 bednarzy, prócz tego 1 cieśla, garncarz, szklarz, kordybannik, guzikarz (żyd), ludwisarz, kowal, farbiarz, siodlarz, mydlarz, powroźnik, ślusarz, kamieniarz, kominiarz, piernikarz, 2 muzyków, 3 oberżystów, 4 introligatorów (żydów). Miasto utrzymywało 2 stróżów nocnych. Dochodu miało 340 tal. a rozehodu 325 tal. Wzmagało się mianowicie sukiennictwo. W r. 1816 było 17 warsztatów sukienniczych i 12 do przedzenia wełny. Po pożarze r. 1810, który zniszczył ratusz, kościół, szkołę ewang., bóżnicę i 163 dm., miał W. jednak w r. 1816 już 1661 dusz. Od r. 1830 do 1835 odbudowało się miasto. Zmarła w r. 1860 angielska Mary Pearce, konwertystka, fundowała szpital katol. Dawny klucz wolsztynski tworzyły majątki: Wolsztyn, Tłoki, Tłoki Holendry, Cegielskie (kol.), Mały Niałek, (Kl. Nėlke), Komorowo, Karpicko, Barłożnia (kol.), Młyńskie (kol.), Bierzyn, Wroniawy, Solec, Sólcekie (kol.). Dziś centrem klucza jest Komorowo, do którego należą folw. Bierzyn i Niałek, oraz dom. Tłoki. 2.) **W.**, niem. *Follstein*, ws w, pow. czarn-

kowskim (wieleńskim), par. kat., urz. okr. i stanu cywil., sąd okr. w Wieleniu (Filehne), tamże st. kol. i urz. poczt. Szkoły w miejscu, par. ew. w W. Kotnie (Gr. Kotten). Obszaru 1517 ha, 80 dm., 590 mk. (12 kat.). *W. Ł.*

Wolszynka, rzeczka, w pow. wojereckim, wpada z praw. brzegu do Małej Szpewii.

Woltersdorf, kol., pow. kutnowski, gm. Sójki, par. Strzelce, ma szkołę początkową, 315 mk., 458 mr. W r. 1827 było 24 dm., 190 mk., par. Mnich.

Woltersdorf 1.) ob. *Kielpiń*, ws, pow. człuchowski, st. p. Człuchowo, agent. pomoc. i szkoła ew. w miejscu, par. kat. Przechlewo; 120 ha (53 roli orn., 10 łąk, 15 lasu); 1885 r. 5 dm., 5 dym., 23 mk., 7 kat., 16 ew. Tutejszy kościół filialny, drewniany, p. w. św. Andrzeja, został zbudowany w pierwszej połowie bieżącego stulecia. 2.) **W.**, dobra ryc., tamże, 1215 ha (745 roli orn., 30 łąk, 233 lasu); 1885 r. 18 dm., 36 dym., 201 mk., 61 kat., 140 ew. (folw. Elsenhof 1 dm., 14 mk., Johannisthal 1 dm., 13 mk.); gorzelnia parowa, hodowla bydła rasy fryzyskiej, sprzedaż mleka i masła. Pokłady torfowe obejmują 35·57 ha. *Ks. Fr.*

Woltzer, rz., dopł. hafu Odry, ob. *Voelzer*.

Wolukiszki, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Muśniki (o 5 w.), 15 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Dukszty.

Wolwacze, ws, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. i gm. Śmiłowicze, o 17 w. od Ihumienia.

Wolwanowice, ws i folw. nad rz. Szreniawą, pow. pińczowski, gm. Kościelec, par. Bobin, odl. 42 w. od Pińczowa. W r. 1827 było 20 dm., 172 mk. W r. 1893 folw. W., w r. 1874 oddzielony od dóbr Bobin, rozl. mr. 303; gr. or. i ogr. mr. 236, łąk mr. 48, pastw. mr. 3, lasu mr. 9, nieuż. mr. 7; bud. mur. 2, drew. 7; płodozm. 10 pol. W połowie XV w. dziedziecem Wolwanowice jest Stanisław Tęczynski h. Topór, mający też dział w Bobinie. W. miały 4 łany km., 2 karczmy, 2 zagr. z rolą. Dawały dziesięcinę, wartości do 8 grzyw., kapitule krakow. Folw. rycerski dawał dziesięcinę, wartości do 4 grzyw., pleb. w Bobinie. R. 1581 płaci Smolik (tenże i w Bobinie) od 4½ łan. km., 3 zagr. z rolą, 2 kom. z bydłem, 3 kom. bez bydła, 1 rzem. (Pawin., Małop., II). *Br. Ch.*

Wolwiszki, ws, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Erzwilek. Bejnarysowie mają 54 dzies. (3½ nieużytków).

Wolwark, ws, pow. szubiński, par. kat. i ew. Szubin, tamże urząd okr., ma 491 ha (235 roli, 134 łąk, 17 lasu), 37 dm., 417 mk. (388 kat., 29 ew.). Wspomniana w opisie par. Szubin z początku XVI w. (Łaski, L. B., I, 132), płaciła za dziesięcinę plebanowi po 6 gr. polskich z łanu i po mierze żyta i owsa.

Wolz (niem.), ob. *Welcz*.

Volz, dok. *Wolza*, *Voltscha*, *Wolscha*, bagna

pod Białemborkiem, pow. człuchowski. Zachodzą w dok. margrabi brandenburskiego Waldemara z r. 1310 (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 603).

Wolzog, ob. *Walczak*.

Wól, wś, pow. sieński, gm. Czereja, ma 63 dm., 413 mk.

Wolabienka, rzeczka, w pow. słonimskim, lewy dopływ Szezary.

Wolaj, zaśc. włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 49 w. od Święcian, 1 dm., 5 mk. katol.

Wolajnie, dobra, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., gm. i par. Rozalin, o 48 w. od Poniewieża a 5 w. od mka Pokroje. Własność niegdyś Downarowiczów, potem Białozorów, obecnie Szumskich, mają 353 dzies. (120 lasu, 8 nieuż.). Gleba czarna, urodzajna.

Wolajowice, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze. W 1827 r. było 23 dm., 163 mk.

Wolaki, folw., pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Krupie, o 34 w. od Szawel.

Wolasin, zaśc. szlach. nad rzeką Kromaniecią, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., 124 w. od Oszmiany, 2 dm., 28 mk. katol.

Wolaukańce, dobra, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skienie, o 54 w. od Szawel.

Wolbo, jezioro, w pow. połockim, jedno z szeregu jezior, dających początek rz. Drysie.

Wolcha, *Wolchwa*, *Wolfa*, *Babka*, rzeka, w pow. mozyrskim, prawy dopływ Słuczy. Powstaje z rzki Babki, płynącej z bagien okolicy wsi Chworostów, kieruje się na południe dzikimi puszciami pod wś Hryczynowice (Gryczynowice), stanowiącą granicę pomiędzy gm. Łachwa i Lenin. Od Hryczynowicz oddzieliwszy prawe ramię pod nazwą Głucha-Łań (ob.), dociera do zaśc. Rudnia i tu na dużym rozlewie jeziornym ma młyn. Dalej przeciąwszy tor dr. żel. poleskiej, o 5 w. poniżej ma ujście do jeziornego rozlewu Słuczy pod folw. Wilcza. Długa przeszło 5 mil. W biegu swym wśród najdzikszych leśnych, nizinnych i niezaludnionych miejscowości ma kilka rozgałęzień. *A. Jel.*

Wolchoński Las, ob. *Wolkoński Las*.

Wolchonskoje, ob. *Świato-Troickoje*.

Wolchow, rzeka, dopływ jez. Ładoga, wypływa z jez. Ilmenu, w gub. nowogrodzkiej, o 5 w. powyżej Nowogrodu, płynie początkowo w kierunku płu., następnie w gub. petersburskiej w kierunku płu.-wsch. i ubiegłszy 208 w. (z czego 110 w gub. nowogrodzkiej), w pobliżu m. Nowa Ładoga ma ujście. Wybrzeża ma przeważnie niskie. W. jest żeglowny na całej długości. Uchodzą do niego rzeki Pit'ba, Polist, Kerest', Oskuj, Pezewża, Tigoda, Czarna, Włoja, Czażesna i Stara Ładoga.

Wolchow, st. dr. żel. mikołajewskiej (st.

petersb.-moskiewskiej) i st. poczt., w pow. i gub. nowogrodzkiej, pomiędzy st. Griady (o 14 w.) a Czudowo (o 8 w.), odl. o 491 w. od Moskwy a 118 w. od St. Petersburga.

Wolchowskie błoto, ob. *Wolochowe błoto*.

Wolchwa, ob. *Wolcha*.

Wolcz al. *Wolczesa*, *Wolczas*, rzeka, w gub. mohylewskiej (pow. czerykowski), prawy dopływ Soży, ma ujście pomiędzy Dobrososną i Uduhą. Na wprost ujścia W. znajduje się mielizna na Soży.

Wolcz, ob. *Welcz*.

Wolcza, białorus. *Woucza*, wś nad rz. Wierchnią, pow. borysowski, w gm. Biehomla, o 71 w. od Borysowa, ma 24 osad; grunta wzniesione, lekkie, okolica leśna. W moczarach pod wsią bierze początek rzeka Lutka. *A. Jel.*

Wolcza, rzeka, w gub. samarskiej, lewy dopływ Samary (lew. dopł. Dniepru Dolnego). Przez jej dopływy szedł wodny okólny szlak Waregów i Zaporozców, po łupy na południowych wybrzeżach Czarnego morza.

Wolcza 1.) *Mała* al. *Słobódka*, sloboda nad rzeką Wolczą, pow. wolezański gub. charkowskiej, gm. Wolechowka, 187 dm., 1269 mk., cerkiew, szkoła, 2 jarmarki. 2.) **W.** *Rieczka*, wś nad pot. Butakowa Grobla, pow. kobelacki gub. połtawskiej, gm. Kobelaki, 144 dm., 1600 mk., cerkiew, szkoła, 16 wiatraków.

Wolcza 1.) góra (893 mt.), na obszarze Jabłonowa, w pow. turezańskim, pod 40°46' wsch. dług. 2.) **W.** góra (736 mt.), na zachód od pierwszej, pod 40°44' wsch. dług. Obie leżą pod 49°3' płu. szer. (Karta wojsk., 9, XXVIII).

Wolcza Dolna, wś, pow. staromiejski, 19 klm. na płu.-zach. od Starego Miasta, 12 klm. na płu.-zach. od sądu pow. w Starejsoli, 7 klm. na pld.-wsch. od urz. poczt. w Nowemmieście. Na pld. leżą Słochynia i Grodowice, na wsch. i płu. Błóżew Górna, na zach. Posada Nowomiejaska i Rosenberg (obie w pow. dobromilskim). Na pld.-zach. powstaje na wsch. stoku góry Radycza (564 mt.) pot. Zwineczny i płynie na pld.-wsch. Nieco dalej na pld.-wsch. od jego źródeł tworzy się pot. Pietnicki i płynie na płu. Oba potoki łączą się i tworzą Błóżewkę, dopł. Strwiąża. Zabudowania leżą głównie w dolinie pot. Zwinecznego (348 mt.). Własnu. więk. ma roli or. 296, łąk i ogr. 67, past. 53, lasu 927 mr.; wł. mn. roli or. 843, łąk i ogr. 117, past. 41, lasu 109 mr. W r. 1890 było 124 dm., 701 mk. w gm., 5 dm., 16 mk. na obsz. dwor. (574 gr.-kat., 118 rz.-kat., 37 izr.; 611 Rus., 116 Pol.). Par. rz.-kat. w Błóżwi, gr.-kat. w miejscu, dek. starosolski. Do parafii należą: Błóżew, Koniów i Towarnia. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 677 zlr.

Wolcza Łapa, pow. wileński, ob. *Wilcza Łapa*.

Wolczaniec, rzeczka, w gub. bessarabskiej,

dopływ Botny (pr. dopł. Dniestru). Podług Hydrografii W. Pola odlewa 10 stawów.

Wołczanka, rzeka, w pow. bobrujskim, mały prawy dopł. Berezyny. Zaczyna się w bagnistych moczarach okolicy wsi Kamionka (gm. Horbacewicz), płynie na wschód puszciami pod folw. Baranowicze (młyn), odtąd, zasilana kilku strugami, zwraca się na północ, przecina tor dr. żel. lipawsko-romeńskiej, płynie pod wś Bykowszczyzna, fol. Wołczyn, wś Durynicze i przeciąwszy trakt poczt. świstocko-bobrujski ma ujście dwa ramionami. Z lewej strony zasilą się Jasienką z prawej zaś Baniówką. Długa około 4 mil.

A. Jel.

Wołczańsk, mto powiat. gub. charkowskiej, nad rz. Wołczą (dopł. Dońca płu.), pod 50° 17' płu. szer. a 54° 36' wseh. dł., odl. o 70 w. na płu.-wseh. od Charkowa. W 1860 r. miało 874 dm. (4 murow.), 3 cerkwie, 53 sklepów, 8291 mk. (w 1888 r. 8012 mk.), szkołę powiat. i ludową, szpital, dom przytulku, st. poczt., 4 zakłady przemysłowe (wazelnia łoża, fabryka świec, wosku, cegielnia). W 1878 r. było w mieście 16 fabryk, zatrudn. 91 robot. i produkujących za 120154 rs. Do miasta należy 1012 dzies. Dochody w 1860 r. wynosiły 3119 rs. Odbywa się 5 jarmarków rocznie. W mieście znajduje się wiele sadów fruktowych. Założone w 1688 r. pod nazwą Wołcze Wody, od 1776 r. miasteczko wojskowe kozackie, zostało w 1780 r. zamienione na miasto powiatowe.

Wołczański powiat zajmuje 60·3 mil al. 2918 w. kw. Powierzchnia w ogóle równa, od północy otoczona niewielkimi wzgórzami. Gleba czarnoziemna, łąkowa, we wschodniej części powiatu błotnista. Na lewym brzegu Dońca płu. znajdują się lotne piaski. Zachodni kąt powiatu oddzielony jest przez kamieniste wyniosłości, zarosłe lasem i ciągnące się po prawym brzegu Dońca i rz. Wołczy. Prawe wybrzeża tych rzek składają się z pokładów gliniastych i kredowych, lewe zaś obfitują w piękne łąki. Dawniej było w powiecie wiele lasów, które z czasem zostały wyrzebane, tak że obecnie jest zaledwo około 19000 dzies. (w tem 9000 lasów rządowych). Główną rzeką jest Doniec, płynący z płu. na pld. przez zachodnią część powiatu i przybierający rz. Wołczę i Chotomłę. W południowej części znajdują się źródła rzek: Mokrej Kazanki, Dwurecznej (dopł. Oskołu) i Wielkiego Burlaka (dopł. Dońca). W 1860 r. było w powiecie, bez miasta, 80350 mk. (później 112940 mk.), w tem 25 katol. i 851 rozkolników, zamieszkujących 248 osad (1 mto, 17 slobód i wsi skarbowych, 57 osad należących do osób prywatnych i 174 osad stanowiących dawniej osady wojenne). W powiecie było 74 cerkwi. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo (do 240000 dzies. gr. orn. i łąk). Hodowla bydła dość rozwinięta (w 1858 r. 9500 sztuk koni,

16300 bydła rogatego, 32000 owiec zwyczajnych, 103000 rasy fpoprawczej, 15000 trzody chlewnej). Z zakładów przemysłowych w 1860 r. w powiecie znajdowały się: 3 cukrownie, 11 gorzeln, 13 cegielni, 2 garbarnie. W 1878 r. było tu 20 fabryk, zatrudniających 72 robotników i produkujących za 491555 rs. Handel powiatu koncentruje się na 50 jarmarkach (oprócz pięciu w Wołczańsku).

Wołczańska-Słoboda, własność ziemska, pow. rzezycki, w 4 okr. pol. rzezyckim, gm. Chołmecz, przeszło 16 włók; w ostatnich czasach nabyta przez włościan.

A. Jel.

Wołczański, chutor nad rzeką Wołczą, pow. wołczański gub. charkowskiej, gm. Wołczańsk, 145 dm., 765 mk., cerkiew.

Wołczas, ob. *Wołcz.*

Wołczas, sioło nad rzeką Wołczasą, pow. czerykowski, gm. Komarowicze, ma 29 dm., 183 mk., cerkiew paraf. drewn. Posiadłość większa należy: do Pietrożyckich (od r. 1875) 154 dzies. (27 roli, 11 łąk, 89 lasu), Iliniczów 166 dzies. (21 roli, 9 łąk, 97 lasu), Smirnowych (od r. 1876) 138½ dzies. (40 roli, 18 łąk, 76 lasu) i do Wirkowskich (od 1880 r.) 150 dzies. (35 roli, 10 łąk, 35 lasu). W części Smirnowych młyn wodny, dający 250 rs. rocznie. Za czasów Rzpltej stanowiło sstwo niegrodowe wołczaskie al. prusinowskie, położone w wdztwie mścisławskim. Podług metryk litewskich powstało z sstwa krzyzewskiego około r. 1589 i obejmowało w różnych czasach: dobra W. i wsi: Dorohę i Brzozowe Błoto. Od XVI w. było w posiadaniu: Iwickich, Gimbutów, Czudowskich, Podbereskich, Krząkowskich, Iliniczów, Kielczewskich, Mężynskich, Szukiewiczów wreszeie z mocy przywileju Stanisława Poniatowskiego z d. 5 grudnia r. 1766 Jerzy Iwicki ustąpił to sstwo Jerzemu Iliniczowi, pisarzowi grodzkiemu mścisławskiemu, który zeń opłacał kwarty złp. 213 gr. 12, a hyberty złp. 100.

J. Krz.

Wołzatycze, wś, pow. bóbreeki, 30 klm. na pld. od Bóbrki, tuż na wseh. od Chodorowa (sąd pow., urz. poczt. i st. dr. żel.). Na pld. leży Suehrów i Zagóreczko, na zach. Chodorów, na płu. Ottyniowice i Doliniany, na wseh. Doliniany i Pomonięta (dwie ostatnie w pow. rohatyńskim). Zach. granicę tworzy staw Chodorowski, zasilany przez pot. Ług (nazwa dolnego biegu Boberki, dopł. Dniestru). Na płu.-wseh. leżą folwarki: „Sadki“ i „Księża Sadki“. (Co do obszaru ob. *Chodorów*). W r. 1890 było 76 dm., 418 mk. w gm. (291 gr.-kat., 109 rz.-kat., 18 izr.: 291 Rus., 127 Pol.). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Chodorowie. We wsi jest szkoła 1-klas.

Wołcze 1.) al. *Pod Wołczem*, przedmieście Doliny. 2.) **W. Górne i Dolne**, wś, pow. turczański, 12 klm. na płu.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Turce. Na płu.-zach. leży Żukotyń, na płu. Smereczka, na płu.-wseh. Rozłucz,

na pld.-wsch. Przysłów, na pld. Jabłonka Wyżna, na pld.-zach. Szandrowiec. Na pld.-wsch. powstaje Dniestr (ob.), na tak zwanem „Starem Polu“, i płynie środkiem obszaru do Żukotylna, przyjmując w obrębie wsi liczne strugi, z których znaczniejsze są: pot. Terniski i Kulawy od lew. brz., a Żukotylniec od praw. brz. Na granicy pld.-wsch. wznoszą się: Sejówka (830 mt., znaku triang.), Terkaliwski (892 mt.), Stary (875 mt.). Na pld.-wsch. wznies. sięga 781 mt., na pld.-zach. 720 mt. Dolina Dniestru wzn. 633 mt. w początkowym biegu rzeki, a 568 mt. w środku wsi. Zabudowania leżą w dolinie Dniestru. Włas. więk. (rządowa) ma roli or. 1, lasu 1187 mr.; wł. mn. roli or. 4441, łąk i ogr. 248, pastw. 497, lasu 796 mr. W r. 1890 było 345 dm., 2102 mk. w gm., 2 dm., 14 mk. na obsz. dwor. (1913 gr.-kat., 100 rz.-kat., 103 izr.; 1896 Rus., 204 Pol.). Par. rz.-kat. w Turce, gr.-kat. w miejscu, dek. żukotyński, dyec. przemyska. Cerkwie są dwie: w W Górnem drewniana, postawiona w r. 1681, przy niej są metryki od r. 1785; druga w W. Dolnem, drewniana, postawiona w r. 1680. W obu cerkwiach są ikonostasy z r. 1681. We wsi jest szkoła 1-klas. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., ekonomii samborskiej a krainy rozłuckiej. W lustracji z r. 1686 (Rkp Ossol., Nr. 1255, str. 141) czytamy: „Ta wieś ma łąnów 44¹/₂; między temi hajduckich łąnów 2, popowski jeden i wójtowski jeden. Czysze na św. Michał: Kuchennego od chlebników, wiele się ich znajduje, po gr. 3. Stróżnego z łąnu płacą po gr. 15. Żyrowszczyzny z łąnu zł. 1 gr. 10. Kopy hajduckie z łąnu płacą zł. 2. Za sady zborowe z łąnu trzema ratami zł. 10. Czysze na św. Marcina: Czyszu głównego z każdego łąnu po zł. 6; od komorników gromada daje za każdego po gr. 3. Z łązów gromada daje ogółem zł. 6. Z łąnu przekopanego folwarcznego też gromada daje zł. 22 gr. 18. Przyczyną JMX. Pilihowskiego gromada daje zł. 14. Przyczyny od wielkiej miary też gromada daje zł. 12. Za wołu z każdego łąnu gromada daje zł. 1. Z Malinowskiego Potoku gromada daje zł. 100. Z karczmy piwnej i gorzałczanej gromada płaci na rok (nie ma kwoty). Z młyna i folusza gromada daje zł. 16. Kopy hajduckie z łąnu płacą zł. 2. Owsa czynszowego dają z łąnu półmiarków 2, gęś jedną, kur dwie. Z koszonych łąnów płacą po zł. 6. Z wójtowstwa za pokłon i stacyą zł. 2 gr. 6. Z domów wójtowskich płacą z każdego po gr. 24. Toż wójtowstwo płaci z młyna i karczmy zł. 38. Popi od cerkwi płacą czynszu na rok każdy z nich po zł. 2 gr. 6, co czyni na rok zł. 4 gr. 12. Z przyczynionego pół łąnu ciz popi płacą zł. 6 gr. 24. Od wybrania gromada płaci zł. 6. Wolnicy z obszarów płacą zł. 3 gr. 7. Czysze na św. Wojciech: Kuchennego od chlebników, wiele ich będzie, dają po gr. 10. Stró-

żnego z każdego łąnu płacą po gr. 15. Za jagnię i jarzabki gromada daje gr. 28. Kopy hajduckie płacą z łąnu każdego zł. 2. Owsa czynszowego oddają z każdego łąnu półmiarków 2, albo po zł. 2. Za każdy półmiarek gęś jedną, kur 2. Baranów kuchennych gromada daje 2, albo za każdego barana zł. 3. Baranków wielkanocnych gromada także daje 2, albo za każdego baranka zł. 1. Jajec gromada daje kop 2, albo za każdą kopę po gr. 20. Dziesięcinę owczą dają od dwudziestej owcy barana, albo od każdej owcy po gr. 4. Pop z cerkwi, z łązu i pasieki przy dolinie popowskiej płacić ma zł. 4. Powinności wsi: Posyłają robotników z każdego łąnu po 4 na cały tydzień, a jeden kosiarz za 2 żenców rachowany być ma. Ciesłów wszystka kraina wyprowadzi ze 20 łąnów po jednemu, którzy od św. Wojciecha aż do św. Marcina robić około roboty zamkowej powinni przez ten czas nie schodząc. Drzewo dają z każdego łąnu kostkowe jedno, ciosaniec z łąnu jedną, łąt 2, gontów kop 2. A jeśliby zamek tego drzewa nie potrzebował, tedy płacić będą z każdego łąnu za to drzewo po zł. 2⁴. W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Os., Nr. 1632, str. 194) czytamy: „Ta wieś osiadła na łąn. 42¹/₂. Videlicet sianych łąnów 24, koszonych 16¹/₂, pustych 2. Z osobna wójtowski łąn 1, wolniczy 1, hajduckich sebu sołtyjskich 2, popowski 1. Chlebnika ad praesens znajduje się 176. Czysze tej wsi (wymienione szczegółowo) wynoszą 119 zł. 4 gr. Oprócz tego z karczmy piwnej i gorzałczanej gromada płaci zł. 300. Z wójtowstwa JmPan Wołęzański za pokłon, stacyą, z młynów, karczmy i domostwa zł. 41. Pop z cerkwi dolnej z łąnu przyczynionego zł. 6 gr. 27; pop z górnej cerkwi z łąnu i pasieki przy dolinie popowskiej płacić powinien zł. 4. Z wolnietwa JmPan Jaworski Perkowicz czynszu płacić powinien zł. 3 gr. 7¹/₂. Wójtowstwa w tej wsi posesor JmPan Bazyl Wołęzański, na które tylko decreta produkt, oprócz czynszu wyż wyrażonego hybernę na gardekurów JKrMości i inne onera fundi płacić tenetur. Wolnietwa posesor JmPan Jaworski prawo pokazał; prócz czynszu wyż wyrażonego powinien do gromady przykładać hybernę i expenszczyzny część czterdziestą. Lasy tej wsi: Las od Przysłupia smerekowy. Las od Szumiaczego smerekowy. Las od Szandrowca, nazwany Czereszyna, jodłowy. Żaliła się gromada wsi Wołęze, że im las Gutówka zwany do wsi Turki szlacheckiej odebrano, w czem administracya ma dać protekcyą. Skarżyła się też gromada, że JmPan Jaworski, wolnietwa posesor, pola hutyjowskim zwanego, na pługów 2, cychowskiego na pługów 3, Batówki na pługów 2, na Przysłupskim Wierzchu na pługów 2, na Dubanowem na pługów 3, Paekaliski pretów 2, w lesie pola do wolnietwa w tej wsi przyłączył. O co w jurydyceki zamku rozsądzić się ma. Także ks. Woł-

czański, paroch górnej cerkwi, pola na pługów 6 odebrał i używał tudzież i inne grunta. Item do Szandrowca, wsi dziedzicznej JWPana wojewody wołyńskiego, odebrano pola od granicy szandrowskiej na pługów 40. Znosi jeszcze skargę gromada, że jej łany tak JWPan Bazyli Wołczański, paroch, jako i wdowa popadya odjęli, oraz i inne pola i grunta od gromadzkiego oderwali. We wszystko jurysdykcy z zamku samborskiego wejrzeć i rozsądzić ma". *Lu. Dz.*

Wołczek, wś, pow. łucki, gm. Miedwieże, 42 dm., 338 mk., cerkiew.

Wołczek 1.) rzeczka, w pow. braclawskim, lewy dopływ Bohu. Bierze początek pod wsią t. n., płynie z płn. na południe na przestrzeni kilku wiorst, mija wś Czuków i pod wsią Wołczkiem Braclawskim ma ujście. 2.) **W.**, rzeczka, prawy dopływ Wołku, zaczyna się w pow. proskurowskim powyżej wsi Wychyłówki, mija Pasiczną, Magdaszówkę, Wodoczną, mko Michałpol, wsi: Korolówkę, Nowosiółkę, Litki, poniżej których uchodzi do Wołku w pow. latyczowskim. Długa około 30 w. W pobliżu wsi Śnitówki występują nad **W.** warstwy wapienia nad granitem. *X M. O.*

Wołczek 1.) wś skarbowa, pow. olhopolski, okr. pol. i par. kat. Czeczelnik, gm. Demówka, sąd i st. poczt. Olhopol (o 7 w.), o 32 w. od st. dr. żel. Bałta, ma 171 dm., 1618 mk., cerkiew p. wez. św. Michała, wzniesioną w 1874 r. i uposażoną 94 dzies. ziemi; 744 parafian. Wś bezleśna, powierzchnia płaska, gleba czarnoziemna. Należała do Sabatynów. 2.) **W. Braclawski**, wś rząd. nad rzeką Wołczkiem, dopł. Bohu, pow. braclawski, okr. pol. Niemirów, gm. Monasterskie, par. kat. i st. poczt. Braclaw (o 4 w.), ma 139 dm., 816 mk., 884 dzies. ziemi włośc. Należała do sstwa braclawskiego, nadanego prawem emfiteutychnem Kozłowskiem bez opłaty kwarty. 3.) **W. Niemirowski**, wś, pow. braclawski, par. katol., sąd i st. poczt. Niemirów (o 7 w.), o 10 w. od Braclawia, przy dr. poczt. do Tulczyzna, ma 30 dm., 155 mk., cerkiew p. wez. Przemienienia Pańskiego, wzniesioną w 1761 r. i uposażoną 52 dzies.; 540 parafian. Własność dawniej Potockich, dziś Szczerbatowych. *Dr. M.*

Wołczek 1.) hutor, pow. konotopski gub. czernihowskiej. Była tu cukrownia, założona w 1845 r. 2.) **W.**, wś nad Wołkiem, pow. osterski gub. czernihowskiej, gm. Wołczek, o 25 w. od Ostru, 302 dm., 1483 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, dom przytulku. 3.) **W.**, wś nad Sulą, pow. łubieński gub. połtawskiej, gm. Wołczek, o 17 w. od Łubien, 309 dm., 1520 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, 20 wiatraków.

Wołczesa, ob. *Wołcz.*

Wołczewo-Mironim, dobra, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Byteń, o 22 w. od Słoni-

ma, 175 dzies. (74 łąk i pastw., 30 lasu, 23 nieuż.); własność Barancewiczów.

Wołczja, st. dr. żel. poleskich, na odnodze Wilno-Równno, w pow. rówieńskim, pomiędzy st. Stepań (o 23 w.) a Kostopol (o 13 w.), odl. o 134 w. od Wilna a 45 w. od Równnego.

Wołczja Grobla, ob. *Wileza Grobla*.

Wołczki, *Wilezki* 1.) wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Pohost Nowy (o 8 w.), okr. wiejski Biruki, o 60 w. od Dżisny, 10 dm., 80 mk. (w 1865 r. 43 dusz rewiz.); należy do dóbr Wiśtaty, Żabów (dawniej Walickich). 2.) **W.**, dwa folw. pryw. nad Niemnem, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 50 w. od Lidy. Pierwszy ma 1 dm., 5 mk., drugi zaś 1 dm. i 18 mk. 3.) **W.**, przystań prywatna nad Niemnem, pow. lidzki, w 2 okr. pol., przy trakcie do Zelwy, o 49 w. od Lidy, 2 dm., 8 mk. 4.) **W.**, okolica nad rzeką Lipiczanką, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Orła, okr. wiejski Lipiczanka, o 50 w. od Lidy, 20 dm., 126 mk. katol. (w 1865 r. 12 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Minajtowicze. 5.) **W.**, wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Orła, okr. wiejski Korytnica, 10 dusz rewiz.; własność Jodków. 6.) **W.**, zaśc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, hr. Uruskich, Zoludek, 5 dusz rewiz. 7.) **W.**, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Hermaniszki, okr. wiejski i dobra, Jaźwińskich, Czarnowo, o 5 w. od gminy a 41 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do granicy pow. mińskiego, 9 dm., 85 mk. (w 1865 r. 36 dusz rewiz.). 8.) **W.**, zaśc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krzywicze (o 12 w.), okr. wiejski Klesin, o 28 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Dołhinowa do Wilejki, 1 dm., 9 mk. katol. 9.) **W.**, folw., tamże, o 26 w. od Wilejki, 1 dm., 11 mk. 10.) **W.**, uroczysko do wsi Klepacze, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Mieźwicz, o 24 w. od Słonima. 11.) **W.**, osada, tamże, w 3 okr. pol., gm. Czemery, o 26 w. od Słonima. *J. Krz.*

Wołczki, przys. dóbr Kulezyn, pow. samborski.

Wołczkiewicze, wś i folw. nad rz. Ptyecz, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Sanochwałowicze, o 9 w. od st. Fanipol dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, o 16 w. od Mińska. Kościół filialny par. Kałwaryi (o 16 w.), fundowany w r. 1806 p. wez. Narodzenia N. M. P. przez Marcyanę Iwanowską, z grobami Iwanowskich, odnowiony z gruntu około r. 1884. Do filii **W.** należy około 2000 wiernych. Kościółek dzieł sztuki nieposiada, zbudowany z drzewa wśród dawnego ementarzyska, na malowniczym podgórzu, ocieniony drzewami brzoźowemi. **W.** w końcu zeszłego i na początku b. stulecia należały do Iwanowskich. Przez wiano Ludwiki Iwanowskiej przeszły do Osztorpów; z kolei przez wiano Ludwiki Osztorpówny, córki Leona, dostały się Ottonowi Horwatowi, i weszły w skład klu-

cza przyłuckiego (ob. *Przyłuki*). W r. 1872 hr. Emeryk Czapski kupił wraz z Przyłukami od O. Horwata. Klucz przyłucki, w którym są W., wydzielony został obecnie przez hr. Emeryka Czapskiego synowi Jerzemu, ożenionemu z hr. Maryą Thun. Grunta i łąki wyborne, pozycya usiana wzgórzami, pomiędzy którymi płynie rzeka; folwark pobudowany na dość wysokiej górze. W okolicy są pięknie zachowane i zagospodarowane lasy.

A. Jel.

Wołczków 1.) wś u źródeł rzeki Bobra, pow. radomski, w 4 okr. pol., gm. Kresiatyceze (o 5 w.), odl. o 90 w. od Radomyśla, ma 1207 mk. Podług Pochlewieza w 1783 r. w całej parafii było 872 mk.; w 1863 r. w W. 820 mk. prawosł., 80 katol. i 25 żydów, następnie zaś 1272 mk. prawosł., oraz w całej parafii 105 katol., 389 protest. i 185 żydów. Włościanie, w liczbie 362 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 2036 dzies., ze spłatą po 1216 rs. 18 kop. rocznie. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1773 r. na miejscu poprzedniej z 1746 r., a przebudowaną w 1833 r. i uposażoną 68 dzies. Do par. prawosł. należą wsi: Szkniewa (o 4 w.), Amelin, zwana też Wołczkowską Budą i Czertowcem (o 4 w.), Miklewszczyzna al. Niwki (o 6 w.), Weresnia z Andrejówką i Alferówką (o 5 w.), Zaleszany z Pokrowką (o 7 w.), Białosukniewska al. Stawiszczce (o 15 w.), Żmijewka (o 15 w.), Olizarówka (o 20 w.) i Ośnica al. Krasidłówka Warowska (sąsiadująca z poprzednią). W. był uważany niegdyś za miasteczko i podług podania miał być zabudowany o 2 w. od dzisiejszej wsi, w miejscowości gdzie obecnie znajdują się okopy i nasypy oraz wykopują często kości i kamienie. Mko to podług podania zostało zburzone przez Tatarów. W XVII w. W. należało do dóbr katedry metropolitalnej. Pod koniec XVIII w. właścicielem był Franciszek Olizar, stolnik koronny, a na początku bieżącego wieku syn jego Narcyz. Przed uwłaszczeniem włościan do klucza wołczkowskiego Mickiewiczów, mającego 17070 dzies. ziemi i 710 dusz rewiz., należały sioła W. i Kresiatyceze, oraz wsi Szkniewa, Lewkowieze i Termachówki. W 1880 r. dobra wołczkowskie, ze wsiami Szkniewą i Amelinem, obejmujące 1050 dzies. ziemi użytkowej, 5490 lasu i 115 nieużytków, nabył Lewszyn; od 1885 r. Andrzeja Kukiela. 2.) **W.** al. *Wolczy Perewoz*, wś, pow. kowelski, leży przy linii dr. żel. nadwiślańskiej, o 4 w. od Dorohuska ku Lubomli, posiada kaplicę katol. par. Ostrówek al. Ostrówki.

J. Krz.

Wołczkow, wś nad Trubieżą, pow. perejaślawski gub. połtańskiej, gm. Wołczkow, 150 dm., 847 mk., cerkiew, 21 wiatraków.

Wołczków, płaskowzgórze lesiste (245 mt.) nad Seretem, po praw. brzegu, tworzy jakby półwysep, na płu. od Holibrad w pow. zalesz-

czyckim (Karta woj., 11, XXXIV). Ob. *Lesieczniki*.

Wołczków, potok, prawy dopł. pot. Kołomyjskiego, wypływa na obszarze Grzęd w Kamionce Małej, w pow. kołomyjskim, trzyma się prawie granicy Kamionki a Godów i Piadyk, gdzie też ma ujście. Długi około 6 klm (Karta wojs., 11, XXXII).

Wołczków 1.) wś, pow. stanisławowski, 19 klm. na płu.-wsch. od Stanisławowa, 14 klm. na płu.-wsch. od sądu pow. w Haliezu, tuż na płu.-wsch. od urz. poczt. w Maryampolu. Na płu. leżą Łany i Tumierz, na płu.-wsch. Trościańce (w pow. buczackim), na płu.-wsch. Dołhe (w pow. tłumackim). Wzdłuż granicy płu. płynie na małej przestrzeni Dniestr. Zach. część obszaru przepływa pot. Zabłocie (al. Zgniły), lewy dopł. Dniestru. W dolinie potoku leżą zabudowania wsi. W r. 1890 było 188 dm., 1012 mk. w gm., 6 dm., 22 mk. na obsz. dwor. (877 obrz. rz.-kat., 138 gr.-kat., 19 wyzn. izr.; 995 Polaków, 33 Rusinów). Par. rz. i gr.-kat. w Maryampolu. We wsi jest kasa poż. gm. z kapit. 795 złr. 2.) **W.**, część Lesiecznik, w pow. zaleszczyckim.

Lu. Dz.

Wołczkowce al. *Wolkowce*, w dokum. z 1583 r. *Wolczkowca*, wś nad Zbruczem, pow. starokonstantynowski, na płu. od Wołoczyska, na pograniczu od Galicji, cerkiew, szkoła, młyn wodny. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. należy do Manaczyna kn. Andrzeja Wiśniowieckiego, wwdy wołyńskiego, który płaci ztąd z 7 dym., 9 ogr., 2 kół wałn. (Jabłonowski, Wołyn, 145).

Wołczkowce 1.) wś, pow. śniatyński, 14 klm. na zach. od sądu pow. w Śniatynie, 7 klm. na wsch. od urz. poczt. w Zabłotowie, ze stacją dr. żel. w miejscu. Na płu.-wsch. leżą Zadubrowce, na wsch. Orelec, na płu.-wsch. Widynów, na płu.-zach. Rudniki, na zach. Lubkowce, Żebzanówka i Albinówka. Płu. część wsi przepływa Prut od zach. na wsch. i Czerniawa, uchodząca tu do Prutu od lew. brz. Przez płu. część obszaru płyną potoki: Lukacz (lewy dopł. Czerniawy), Orelec i Korbasinka (lewe dopływy Prutu). Zabudowania wsi leżą na płu., na lew. brz. Prutu i Czerniawy. Przez wieś idzie gościniec śniatyńsko-kołomyjski i kolej lwowsko-czerniowiecka. Wł. więk. ma roli or. 338, łąk i ogr. 39, past. 9 mr.; wł. mn. roli or. 783, łąk i ogr. 69, past. 52 mr. W r. 1890 było 520 dm., 2464 mk. w gm., 15 dm., 114 mk. na obsz. dwor. (2386 gr.-kat., 120 rz.-kat., 69 izr., 3 innych wyzn.; 2475 Rus., 68 Pol., 30 Niem., 5 innej narod.). Par. rz.kat. w Śniatynie, gr.-kat. w miejscu, dek. śniatyński. Do parafii należą Orelec. We wsi jest cerkiew i szkoła etat. 2-klas. 2.) **W.**, wś, pow. zloczowski, 21 klm. na płu.-wsch. od Zloczowa, 9 klm. na płu. od urz. poczt., st. kol. i telegr. w Zborowie. Na

płn.-zach. leżą Iwaczów i Nuszcze, na płn.-wsch. Perepelniki i Hukałowce, na wsch. Jarosławice, na płd. Kabarowce, na zach. Płuhów i Podlipce. Środkiem wsi płynie od płn. na płd. jedno z ramion Strypy. Wł. więk. ma roli or. 550, łąk i ogr. 237, past. 165 mr.; wł. mn. roli or. 2353, łąk i ogr. 320, past. 529 mr. W r. 1890 było 86 dm., 529 mk. w gm., 2 dm., 45 mk. na obsz. dwor. (420 gr.-kat., 119 rz.-kat., 35 izr.; 299 Rus., 275 Pol.). Par. rz.-kat. w Zborowie, gr.-kat. w Iwaczowie. We wsi jest cerkiew p. w. św. Dymitra, szkoła 1-klas., młyn o 2 kamieniach i gorzelnia.

Lu. Dz.

Wolezkówka al. *Strypa Wolezkowiecka*, ramię źródłowe Strypy w pow. zloczowskim. W opisie gm. Serwery (ob.) mylnie nazwana Wolezkówką al. Gniłą Lipą.

Wolezkowska Buda, zwana też *Amelin* al. *Czertowiec*, wś nad rzką Czertowiec, dopł. Bobryka, pow. radomski, gm. Kresiatyceze, par. praw. Wolezków (o 4 w. na płn.-wsch.), ma 180 mk., należy do Wolezkowa.

Wolezniów al. *Woleniów*, wś, pow. żydaczowski, tuż na płn. od Żydaczowa, (sąd pow. i urz. poczt.). Na płn.-zach. leży Brzezina, na zach. Demenka Poddniestrzańska i Demenka Leśna, na płd. Iwanowce i Żydaczów, na wsch. Międzyrzecze, na płn.-wsch. Turzanowce i Podhorce (obie w pow. bóbreckim). Wzdłuż granicy płn. płynie Dniestr; płd. część obszaru przepływa Stryj. Zabudowania wsi leżą na lew. br. Stryja. Własn. więk. ma roli or. 261, łąk i ogr. 134, pastw. 499 mr.; wł. mn. roli or. 461, łąk i ogr. 203, past. 66 mr. W r. 1890 było 80 dm., 480 mk. w gm., 5 dm., 43 mk. na obsz. dwor. (461 gr.-kat., 37 rz.-kat., 20 izr., 5 innych wyzn.; 497 Rus., 21 Pol., 5 Niem.). Par. rz.-kat. w Żydaczowie, gr.-kat. w miejscu. Do par. należą Demenka Leśna i Poddniestrzańska. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 4379 złr. We Lwowie dnia 23 kwiet. 1544 r. ubezpiecza Jan Braniecki, dziedzie Branie obojga i Borysowa, w obwodzie lwowskim, i Wolezniowa („Wolezyowa“), w obw. żydaczowskim, 3000 zł. na swych dobrach żonie swej Annie, córce niegdyś Jana Polanowskiego (Arch. Bernard. we Lwowie, C., t. 327, str. 328).

Lu. Dz.

Wolezuchy, wś, pow. gródecki, 8 klm. na zach. od sądu pow., st. kol. i urz. poczt. w Gródku koło Lwowa. Na płn.-zach. leżą Rodatyceze, na wsch. Bratkowice i Doliniany, na płd. Dobrzany, na płd.-zach. Milatyn. Własn. więk. ma roli or. 393, łąk i ogr. 72, past. 11, lasu 247 mr.; wł. mn. roli or. 630, łąk i ogr. 190, past. 26 mr. W r. 1890 było 139 dm., 903 mk. w gm., 15 dm., 99 mk. na obsz. dwor. (393 gr.-kat., 559 rz.-kat., 37 izr., 13 innych wyzn.; 228 Rus., 768 Pol., 6 Niem.). Par. rz.-kat. w Rodatycazech, gr.-kat. w miejscu, dek. wiszeń-

ski, dyec. przemyska. Do r. 1864 była tu kapelania, w tymże roku zaś oddzielono filialną cerkiew w Dolinianach od par. Haliczonowa w archidyec. lwowskiej i przyłączono do kapelanii w W. a kapelanię zamieniono na parafię. Prócz Dolinian należą do parafii Rodatyceze. We wsi jest cerkiew p. wez. św. Grzegorza i szkoła 1-klas.

Lu. Dz.

Wolezukowa, obszar wzn. 385 mt., na garbie w Krzywem, pow. brzeżański (Karta woj., 8, XXXII).

Wolezuny, wś, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Derewno, o 17 w. od Słonima, 378 dzies. ziemi włośc.

Wolezwin, ob. *Wolewin*.

Wolezy Jar, wś nad rzką Bałaklejką, pow. żmijewski gub. charkowskiej, gm. Nowo-Borysoglebsk, 180 dm., 1039 mk., cerkiew.

Wolezy Kut, położysty garb lesisty, wzn. 438 mt., na obszarze Stratyna, w pow. rohatyńskim. Wody z niego odpływają do pot. Studennego licznymi potoczkami. Leży na 42° 19' wsch. dług. a 49° 29 1/2' płn. szer. (Karta wojs., 8, XXXI).

Wolezy 1.) *Moch*, uroczysko na gruntach wsi Borki, w pow. kowelskim. 2.) *W. Róg*, uroczysko nad rzką Bojarką, w pow. żytomierskim.

Wolezyca, rzeczka, dopływ Murachwy, ob. *Wilezyca* al. *Sucha*.

Wolezyce 1.) wś, pow. piński, ob. *Wilezyca* 3.). Własność dawniej Skirmuntów, następnie bar. Hartinga. 2.) **W.**, wś, pow. słucki, posiada kaplicę katol. par. Słuck.

Wolezyn, jezioro, w pow. wilejskim, w gm. Mańkowieze. Na wybrzeżach leży zaśc. Woleczyn i wś Kabajły.

Wolezyn 1.) folw., pow. święciański, własność Skirmuntów. Błotniste łąki. Dobra W. al. Sermierz stanowiły niegdyś własność Szezytów, z których Fryderyk, stryj, i Samuel, synowie, w r. 1624 sprzedają je Adamowi Paszkiewiczowi za 6000 złp. 2.) **W.**, zaśc. włośc. nad jez. t. nazwy, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowieze, o 61 w. od Wilejki, 1 dm., 7 mk. 3.) **W.**, dobra nad rzką Wolezanką, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horbacewicze, o 16 w. od Bobrujska. Kaplica katol. par. Bobrujsk. Niegdyś należały do sstwa bobrujskiego; od r. 1870 własność Sołohubów, około 285 włók. Mają też tu własność Wierzbołowiczowie, około 10 włók. Miejscowość pólleska, grunta lekkie, łąk obfitość. 4.) **W.**, fol. pow. rzezycki, w 4 okr. pol. rzezyckim, gm. Jakimowska Słoboda; własność de Bechli, ma przeszło 112 włók.

A. Jel.

Wolezyn, mko i dobra nad rz. Pulwą, dopł. Bugu, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, pod 52° 17' płn. szer. a 41° 27' wsch. dług., w 5 okr. pol., gm. Wolezyn, odl. o 36 w. na płn.-zach.

55

od Brześcia, o 12 w. od Wysokiego Litewskiego (st. poczt. i dr. żel.) a 8 w. od Janowa podlaskiego. Mko ma 102 dm. (5 murów.), 804 mk., przeważnie żydów, 2 cerkwie paraf., dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, szkołkę ludową, 14 sklepów, młyn wodny, 3 jarmarki (30 stycznia, 23 kwietnia i 24 czerwca). Ludność chrześcijańska trudni się rolnictwem, żydzi zaś drobnym handlem i krawiectwem. Mko ma 336½ dzies. ziemi włośc. (75 łąk i past., 5½ nieuż.) i 98½ cerkiewnej (8 łąk i past., 7 lasu, 13½ nieuż.); dobra, własność Lucyana Moraczewskiego (w 1890 r.), wraz z folw. Pauki i chut. Planta mają 634½ dzies. (101 łąk i pastw., 40 lasu, 37 nieuż.). Jedna z cerkwi fundowana była w 1586 r. przez Jarosława Sołtana, sstę ostryńskiego, p. w. św. Mikołaja i Jerzego, druga zaś przerobiona w 1868 r. z kościoła katolickiego. Parafia praw., dekanatu (błagoczynia) Wysokie Litewskie, ma do 2000 wiernych, cerkiew paraf., filialną i kaplicę. Gmina, położona w płu.-zach. części powiatu, graniczy od zachodu z gm. Aleksandrówka pow. bielskiego, od płu. z gm. Wysokie Litewskie, od wschodu z gm. Łyszczyce i Motykały, od pld.-zach. przez Bug z gub. siedlecką, obejmuje 53 miejscowości, mające 886 dm. włośc., obok 118 należących do innych stanów, 7526 mk. włościan, uwłaszczonych na 12536 dzies. W XVI w. W. należał do Sołtanów, z których Jarosław Sołtan wraz z żoną swą Maryą fundował w 1586 r. cerkiew św. Mikołaja i Jerzego (Akta brzeskie, III). W początkach XVII w. właścicielami W. byli Gosiewscy, z których Aleksander, wwd. smoleński († 1641 r.), zbudował kościół drewniany i obdarzył takowy funduszem. Biskup wileński Abraham Wojno w 1639 r. konsekrował ten kościół i nazaczył plebana. W t. r. Aleksander i Ewa z Paców Gosiewscy ustąpili synom swym Krzysztofowi, referendarzowi, i Wincentemu, pisarzowi, do równego działu majątności Stary W. z folw. zw. Hrymiaczy, Nowym W. i folw. Siechniewszczyzna (Metr. Litew. Ks. Zapis., 112, f. 19). Po kądzieli dobra te przeszły do Sapiarów. W r. 1708 Teresa z Gosiewskich Sapiężyna, żona Kazimierza, hetmana pol. lit., testamentem swoim legowała dobra W. z folwarkami: Szczytniki, Hrymiatycze, Luta i Siechniewicze, mężowi swemu (Sapiarowie p. Ożarówskiego, II, 202). W 1710 r. tenże Kazimierz Sapiara, już naówczas wojewoda wileński (od 1682), sprzedaje dobra W. i Radwaniec Jakubowi Flemmingowi, feldmarszałkowi saskiemu, koniuszemu w. l. i jego małżonce Franciszce Izabeli Sapiężance, koniuszance w. l. (l. c., II, 202, 205). Szacunek ogólny majątków tych ustanowiony został na 352500 złp. Z szacunkowej summy wojewoda Sapiara przeznaczył 30000 tyńfów na wzniesienie pałacu w Wołczynie, oraz na za-

pomogi dla włościan i na reparacyą budowli, zdezelowanych przez wojnę majątności (Akt. Tryb. Głów., № 397). Po zgonie wojewody wileńskiego Sapiary, synowie jego: Jerzy, stolnik, i Aleksander, marszałek, byli zagrożeni procesem ze strony Bogusława Korwin Gosiewskiego, dziekana i prałata wileńskiego, o zapis W., uczyniony przez nieboszczkę siostrę jego Teresę z Gosiewskich Kazimierzową Sapiężynę. Pretensye prałata tego załatwione zostały w r. 1720 przez kombinacyą w następujący sposób: ponieważ majątność W. sprzedaną została przez nieboszczkę wdę wileńskiego Sapiary, koniuszemu w. lit. Flemmingowi, nie uważając na testamentowy zapis zmarłej wwdziny wileńskiej prałatowi Gosiewskiemu, jednak dla uniknięcia procesów Gosiewski tego zapisu zrzeka się i w imieniu rodziny pozwala Sapiarom przyznać prawo przedazne Flemmingowi, przyczem za ustąpienie W. Sapiarowie majątność Hołowczyn, w orszańskim powiecie, prawem zastawnym, w 40000 złp. ks. dziekanowi puścić obowiązują się (M. L. Ks. zapis., 161, f. 42). Od Flemmingów dobra te przeszły do ks. Czartoryskich, którzy wzniesli tu kościół parafialny a pałac przyozdobili. Na wspaniałym ich dworze wrzało życie polityczne dotyczące całej Rzpltej. Konstancya Czartoryska, córka ks. Kazimierza, podkanclerzego lit., wychodząc za Stanisława Ciołka Poniatowskiego, podskarbiego w. lit., wniosła dobra te w dom Poniatowskich. Z pozostałych po nim regestrów ekonomicznych widać, że był to pan skrzętny i energiczny, albowiem zaraz po nabyciu dóbr pomierzył folwarki, których było 18, dokupił kilka siół od sąsiadujących z nim ks. Szujskich, zbudował 7 młynów na rz. Pulwie i Lśnie, hodował liczne stada bydła i koni, spławiał zboże do Gdańska kilkonastoma statkami itd. Odnosił włościan uregulował robocizną, zniósł t. zw. gwałty i zmniejszył ilość dni pańszczyznianych, jednym słowem na każdym kroku dawał dowody wysokich zdolności ekonomicznych i pracy. W 1733 r. wymurował w W. prześliczny kościół katol., p. wez. św. Trójcy, Nawiedzenia N. M. P. i św. Stanisława bisk., konsekrowany w 1743 r. przez biskupa łuckiego i brzeskiego Franciszka Kobielkiego. Zbudował też Poniatowski cerkiew we wsi Szczytnikach, do której należy dziś już zamknięta stara cerkiewka w Rakowicy, w podziemiach której spoczywają (podobnie jak w Terebuniu) zwłoki byłych właścicieli tych dóbr ks. Szujskich. Około 1744 r. dobra wołożyńskie nabył od Poniatowskiego kanclerz lit. ks. Michał Czartoryski. Zbudował on tu ładny pałac modrzewiowy o 36 pokojach, a przy nim murowane oficyny o 56 komnatach, teatr, oranżeryą, cieplarnią i otoczył to wszystko obszernym parkiem, mającym do 60 morgów. Z jakim nakładem urządził książe swą rezydencyą wno-

się można z rejestrów ekonomicznych. Tak np. splantowanie ziemi pod pałac, oranżeryą i park kosztowało 18000 złp., cztery altany, malowane wewnątrz al fresco, 58000 złp.; do budowy oranżeryi użyto 120000 sztuk cegieł; dno i brzegi stawu i kanałów w parku wyłożone były dębowymi dylami itp. W pałacu komnaty książęce obite były gobelinami i karmazynowym adamaszkim ze złoceniem brzegami; posadzki wyłożone były hebanem, mahoniem i drzewem różanem; meble bogato rzeźbione z bronzami, sprowadzone z Francji; na ścianach obrazy znakomitych artystów, przeważnie szkoły włoskiej. Przy pałacu w dwupiętrowym murywanym budynku, t. z. archiwum, do dziś w porządku zachowanym, mieściła się biblioteka, z kilku tysięcy tomów złożona, zawierająca, między innymi, wiele starożytnych dokumentów dotyczących się wództwa wołyńskiego, przeniesionych z Klewania. W budynku tym, w prawej narożnej komnacie na piętrze od strony parku przyszedł na świat d. 17 stycznia 1732 r. Stanisław August Poniatowski, o czym świadczył napis na marmurowej tablicy, umieszczonej w ścianie pokoju. Podobny napis znajdował się również na marmurowej tablicy, umieszczonej nad wchodowymi drzwiami od strony parku. Obie te tablice zostały obecnie usunięte. Pokój, o którym mowa, do dziś zwie się „królewskim“, posadzka w nim marmurowa, kominek duży marmurowy, ładnie rzeźbiony, para foteli, biurko i łóżko mahoniowe z bronzami, starej francuskiej roboty. Według podania sprzęty te znajdowały się w pokoju w czasie urodzenia się Stanisława Augusta. Z pamiątek po ks. kanclerzu, oprócz pomienionego archiwum, pozostały murywane kramy w miasteczku, zegar o czterech cyferblatach na wieży byłego kościoła, oranżerya i część cieniściego parku. Pałac modrzewiowy przeniesiono w 1844 r. do rezydencji Karoliny Pusłowskiej w Leoszkach, w pow. prużańskim. Konfederaci barsey wprowadzili ztąd w czerwcu 1769 r. 7 dział oraz znaczną ilość kul i prochu. Po śmierci ks. Michała Czartoryskiego hrabstwo wołyńskie przeszło do ks. Adama a następnie do ks. Konstantego Czartoryskiego. Ten w 1828 r. sprzedał je Karolinie z Ostyk Narbuttów Pusłowskiej a od niej przeszło, znacznie już uszczuplone, składające się bowiem tylko z W., Pauków, Ponikw i Kotery, na własność Bronisława i Konstancyi z Moraczewskich Narbuttów, następnie syna ich Tadeusza. W pobliżu mka znajdują się rozwaliny, podług podania, dawnego klasztoru a w alejach klonowych u zęścia się dróg z Niemirowa i Wysokiego, kapliczka z 1791 r. *G. S.*

Wołczyn, niem. *Constadt* al. *Konstadt*, 1294 r. *Cunzinstadt*, miasto, w pow. kluczborskim, odl. 2 mile na zach.-płn, od Kluczborka, na krawędzi płaskowzgórza ponad doliną Brynicy, praw. dopł. Stobrawy, przy linii dr. żel. prawe-

go brzegu Odry, pomiędzy Kluczborkiem a Namysłowem, posiada kościół par. ewang., kościół par. katol., szkołę ewang., szpital dla kobiet, synagogę. Katolicy należeli jeszcze r. 1840 do par. w Bogucicy (pow. olesiński). Z zakładów przemysłowych są tu: browar, warsztaty tkackie. Z rękodzielnictwa głównie rozwinięte szewstwo. Miasto jest targowiskiem dla handlu lnem. W r. 1775 było tu 737 chrześc. i 68 żyd. W 1840 r. było 132 dm. w mieście, 41 na przedmieściach, przeważnie drewnianych, i 1449 mk. (1187 ew., 102 kat., 160 żyd.), obecnie (r. 1885) ma 189 dm., 544 gospodarstw, 2504 mk. (1945 ew., 351 kat., 208 żyd.). Ludność mieszana, język niemiecki przeważa. Do miasta należy 905 ha (484 roli, 181 łąk i 116 lasu). Posiada dwa przedmieścia: Namysłowskie (na praw. brzegu Brynicy) i Kluczborskie (na lew. brz.). Przywilej wydany r. 1261 w języku niemieckim przez Henryka III, ks. śląskiego, pozwalał niejakiemu „Cuntzo“ założyć tu miasto na prawie nowotaraskim, w miejscu, wśród lasów książęcych, zwanem „Fuerstenthal“, mimo to już w dokum. z r. 1294 występuje nazwa „Cunzinstadt“, która się też utrzymała. W r. 1463 zburzony przez ks. Konrada i mieszczan wrocławskich stojący pod miastem gród, którego właściciel Jan v. Jeltsch dopuszczał się rozbojów i rabunków. Na tem miejscu znajduje się obecnie cmentarz miejski. Kościół par. istniał zapewne już w XIII w. Pierwszy pastor Vitus został zabity przez pijanego r. 1577. Kościół spłonął r. 1591, odbudował go z drzewa Adam Posadowski. Jan v. Posadowski wznosił r. 1742 wieżę. Nowy, murywany, stanął w latach 1766 do 1771. Kościół katolicki wzniesiony został w stylu ostrołukowym w r. 1861 wraz z utworzeniem parafii. W. par., dek. bogacickiego, miała w 1869 r. 680 kat., 4770 ewang., 246 izr. *Br. Ch.*

Wołczyniec, zaśe., pow. bobrujski, w 1 okr. pol. Kaczerycze, gm. Stepy, o 35 w. od Bobrujska. *A. Jel.*

Wołczyniec, ruczaj, w pow. berdyczowskim, dopływ Hnyłopiatu, bierze początek pod wsią Osieczną, oblewa Wołczyniec, Mołotkowce, Czerniczki, i pod wsią Brodeckie ma ujście. Pod Wołczyńcem przybiera ruczaj płynący od Jurówki oraz drugi bezim., nad którym leży wieś Bezimienna.

Wołczyniec, ws nad rzeką t. n. (dopł. Hnyłopiatu), do której we wsi wpada strumień płynący od wsi Jurówki, pow. berdyczowski, w 1 okr. pol., gm. Maehnówka, odl. o 12 w. od Berdyczowa, ma 1830 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 1272 mk. prawosł., 44 katol., 6 żydów; 2963 dzies. ziemi, z czego na mocy umowy wykupnej właścianie otrzymali 1128 dzies., ocenionych pierwotnie na 42607 rs. Wś należała poprzednio do Zaleskich, następnie do Róży Cichońskiej. We wsi cerkiew p. w. Iwana

Bohosłowa, z drzewa wzniesiona w 1780 r. przez właściciela wsi Mikołaja Zaleskiego. Przy drodze do wsi Mołotkowce, na wprost wsi Czerniczki znajduje się uroczysko, zwane Wołczyńczyk, stanowiące, podług podania, pierwotną posadę wsi. Wś osadzona została po r. 1776 na gruntach Machnowki (ob. t. V, 878). *J. Krz.*

Wołczyniec al. *Wołczeniec*, wś nad rzeką Łukoszeni, dopł. Welii, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. Chocim, przy drodze z Nowosieliicy do Burdiuga, ma 112 dm., cerkiew.

Wołczyniec, wś, pow. stanisławowski, 4 klm. na pń.-wsch. od Stanisławowa (sąd pow. i urz. poczt.). Na pńd. leżą Uhorniki, na pńd.-zach. Stanisławów i Kniyhynin, na zach. Uhrynów Dolny i Jamnica, na pń. Jezupol, na wsch. Kołodziejówka i Podłuże. W pńd. stronie wsi łączą się Bystrzyca Czarna, nadpływająca od pńd. z Uhornik, i Bystrzyca Złota nadpływająca od pńd.-zach. z Kniyhynina. Po złączeniu płynie Bystrzyca na pń. Na pń. leży las „Scianka”. Włas. więk. ma roli or. 417, łąk i ogr. 25, pastw. 174, lasu 371 mr.; wł. mn. roli or. 894, łąk i ogr. 186, past. 66, lasu 3 mr. W r. 1890 było 242 dm., 1500 mk. w gm., 21 dm., 186 mk. na obsz. dwor. (1353 gr.-kat., 160 rz.-kat., 168 izr., 5 innych wyzn.; 1353 Rus., 240 Pol., 93 Niem.). Par. rz.-kat. w Stanisławowie, gr.-kat. w miejscu, dek. stanisławowski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała i szkoła 1-klas. Na obszarze więk. własn. stoi gorzelnia i cegielnia. Ob. „Przyrodnik“ z r. 1871, Nr 1 i 2.

Wołczyniec, rum. *Wołczynetz*, wś, pow. sarecki, ma 1810 mk. we wsi i 37 na obszarze dwor. We wsi kościół par. gr.-nieun. St. poczt. w Czerepkowcach (odl. 2 klm.). We wsi jest 20 rz.-kat., należących do par. w Serecie.

Wołczyński strumień, niem. *Constadter Bach*, inaczej *Brynica*, uchodzi do Stobrawy.

Wołczyn, bezleśna góra (528 mt.), na pń. krańcu małego pasemka w Podbużu, pow. drohobyckim, na 40° 55' wsch. dług. a 49° 20' pń. szer. Górę opływa ze wschodu Bystrzyca, z zachodu Babin pot., z pń. *Stronawka (Karta wojs., 8, XXVIII).

Wołczyszczowice, wś, pow. mościcki, 14 klm. na pńd.-wsch. od Mościsk, 10 klm. na pńd.-zach. od sądu pow. i urzędu poczt. w Sądowej Wiszni. Na pń. leży Wołostków, na wsch. Dydiatycze i Szeszerowice, na pńd. Mokrzany Małe i Mokrzany Wielkie, na zach. Podliski i Mistyce. We wschodniej stronie wsi powstaje potok Siekanica, dopł. Wiszni płynie na pń.-zach. Wzn. sięga na pń. do 308 mt. Wł. więk. ma roli or. 495, łąk i ogr. 73, past. 5, lasu 367 mr.; wł. mn. roli or. 721, łąk i ogr. 104, pastw. 9, lasu 1 mr. W r. 1890 było 131 dm., 821 mk. w gm., 8 dm., 49 mk. na obsz. dwor. (802 gr.-kat., 72 rzym.-kat., 24 izrl., 2 innych wyzn.; 831 Rus., 36 Pol., 2 Niem.). Par. rzym.-kat. w

Milczyceach, gr.-kat. w miejscu, dek. sądowo-wiszeński. Do par. należą Mistyce i Sanniki. We wsi jest cerkiew i szkoła 1 klas. *Lu. Dz.*

Wołdaciszki, wś i folw. nad Dzitwą, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Raduń (o 12 w.), okr. wiejski Mozejki, o 42 w. od Lidy a 35 w. od Wasiliszek. Folw. ma 15 mk. katol., wś zaś 11 dm., 107 mk. t. wyzn. (w 1865 r. 36 dusz re wiz.); własność Henszlów.

Wołdamiszki, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Retowo. Bitowtowie posiadają 63 dzies. (15 lasu, 8 nieuz.).

Wołdamy, dwór, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Gruździe, własność Aleksandra Godlewskiego, na 500 dzies. (90 lasu, 20 nieuz.).

Wołdejki 1.) wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 31 w. od Poniewieża. 2.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 38 w. od Poniewieża.

Wołdrychowski Smarchów, pow. namysłowski, ob. *Smarchów*.

Wołek, folw. nad jez. Miadzioł, pow. wilejski, w 3 okr. pol., o 54 w. od Wilejki, 1 dm., 9 mk. (1 prawosł., 8 katol.).

Wołek, strumień, w pow. winnickim, dopływa Pastułowej (dopł. Bohu), bierze początek na polach wsi Zalewańszczyzna, uchodzi pod wsią Hulołce.

Wołek, gród starożytny, istniejący niegdyś w pobliżu Kęt, na górze przy wiosce Czaniec, w dawnym księstwie oświęcimskim (obecnie pow. biański). Po raz pierwszy spotykamy się z nazwą zamku w dok. z 13 maja 1400 r., w którym król czeski Wacław potwierdza zapis Janusza, księcia oświęc., zabezpieczający oprawę 5000 grzyw. groszy praskich żonie na mieście Zatorze i zamku Wołek (ob. Gruenhagen u. Markgraf, Lehns u. Besitzurkunden Schlesien, II, 579). W wieku XV W. był jednym z gniazd rozbójniczych obok Grójca pod Żywcem, Lanckorony po lew. brzegu Soły, nad Kobiernicami i Barwałdu, tuż na pograniczu księstwa zatorskiego i wojew. krakowskiego. W r. 1453 wyprawił się dla pomszczenia najazdu księcia oświęc. Janusza na ziemię krakowską Jan Kuropatwa, podkomorzy lubelski, i obległ Oświęcim. Przestraszony książę szukał pojednania z królem Kazimierzem i wydał Janowi Kuropatwie zamek oświęcimski. Niebawem jednak Janusz żałując tego kroku, usiłował zamek odzyskać. Odparty, obwarował się w zamku Wołku i począł ztąd pustoszyć pograniczne okolice. Wtedy wojewoda krak. Jan z Tęczyna wyruszył z rycerstwem dla zdobycia zamku. Obleżenie jednak wlokło się i zakończyło ugodą. Janusz za 20 tysięcy groszy szerokich praskich ustąpił królowi ziemi oświęcimskiej. W układach o tę ziemię zamek Wołek jest kilkakrotnie wymieniony (ob. Boniecki M., Kod. dypl. Polski, t. IV, str. 72, 78, 79,

81 i 82). Po oblężeniu ziemi król kazał zamek W. zaraz zburzyć. *W. H.*

Wolfa, rzeka, w pow. mozyrskim, ob. *Wolcha*.

Wołga, w starożytności *Ra*, *Oaros* al. *Rhos*, w czasie wielkiej wędrówki narodów *Atel*, *Etil*, *Itil*, największa rzeka nie tylko w Rosyi lecz i w całej Europie, dopływ m. Kaspijskiego. Bierze początek z niewielkiego błotnistej źródła pod wsią Wołgino Wierchowie (w pow. ostaszkowskim gub. twerskiej) położoną na wzgórzach Wałdajskich. Początkowo płynie w kierunku płn.-wsch. jako strumień błotnisty, lecz przeszedłszy przez jeziora: W. i M. Werchota, Stierż, Wsieług, Pieno i Wołgo staje się rzeką spławną. Oprócz gub. twerskiej zrasza gubernie: jarosławska, kostromska, niżegorodzka, kazańska, sybirską, saratowską, samarską i astrachańską, nadto na nieznacznej przestrzeni dotyka się gub. moskiewskiej. Oprócz wymienionych do rzeczem swem obejmuje jeszcze 12 gubernii. Nad jej brzegami leży 39 miast, 6 osad i przeszło 1000 wsi. Długość biegu wynosi 3343 w., odległość zaś źródła od ujścia w linii powietrznej 1565 w.; dorzecze jej obejmuje 1284920 w. kw. Przybiera około 200 rzek, pomiędzy którymi 38 żeglownych. Z dopływów W. najważniejsze, od prawego brzegu: Wazuza, Dubna, Oka (najznaczniejszy prawy dopływ), Sura, Świaga i Sarpa, od lewego zaś: Twerca, Mołoga, Szekszna, Kostroma, Unża, Wetługa i Kama al. Mała Wołga (najznaczniejszy lewy dopływ). Za pośrednictwem kanałów: Wyszniwołockiego, Tychwińskiego, Maryńskiego i ks. Wirtemberskiego W. utrzymuje komunikację z systematą rzek bałtyckich i białomorskich. Bieg W. można podzielić na trzy części: górny, do ujścia Oki, środkowy do rz. Sarpy i dolny do jej ujścia do m. Kaspijskiego. W górnej części W. jest bardzo wązka, płytka i tylko podczas pełnej wody zdolna do spławu. Między Twerem a Rybińskiem staje się daleko szerszą (100 do 300 sążni) i głębszą, lecz tu utrudnia jeszcze żeglucę około 70 mielizn. Poniżej Rybińska, do ujścia rz. Oki, szerokość W. dochodzi w niektórych miejscach do 800 sążni i tu dogodną już jest dla żeglugi większych statków. Środkowa część W., zwiększona wodami rzek Oki i Kamy, ma w wielu miejscach około 15 sąż. głębokości, szerokość zaś, wynosząca średnio około 850 sąż., dochodzi pod Saratowem do 2150 sąż. W dolnej części, od ujścia rz. Sarpy, W. wstępuje na wielką równinę i rozdziela się na liczne koryta; z tych niektóre łączą się napowrót z głównym korytem, inne płyną oddzielnie do samego morza. Do tych ostatnich należy Achtuba, oddzielająca się od W. niedaleko ujścia Sarpy. Między odnogami znajduje się mnóstwo wysp, mających grunt bardzo żyzny. W. obfituje w ryby, zwłaszcza porą wiosenną.

Wołga, os. włośc., pow. konecki, gm. i par.

Gowarczów, odl. od Końskich 9 w., ma 202 mr. Powstała na gruntach poduchownych.

Wołgińska, karczma flisacza na praw. brzegu Prypeci, pow. piński, w gm. Płotnica, w pobliżu toru dr. żel. przeryniającej tu Prypec.

Wołgo, jezioro w pow. ostaszkowskim gub. twerskiej, o 30 w. na płd. od Ostaszkowa, ma do 6 $\frac{1}{2}$ w. długości i od 1 do 2 w. szerokości. Przepływa przez nie rz. Wołga na 85 w. swego biegu.

Wołgoszcz, niem. *Wolgast*, jezioro w pobliżu Frydlandu Marchijskiego, tak zwane w dok. z r. 1314 (ob. Pow. wałeki przez Calliera, str. 55).

Wołgoszcz, niem. *Wolgast*, miasto portowe i handlowe nad ujściem Pieni (odnogi Odry) do Bałtyku, w pow. gryfijskim, w obwodzie reg. stralsundzkiej. Pienia tworzy tu port wygodny, milę od morza odległy. Miasto posiada szkołę żeglugi, warsztaty okrętowe, szkołę realną, główny urząd celny, filię banku rzeszy, trzy vice konsulatory: holenderski, duński i szwedzki. R. 1878 miało miasto 79 statków, między niemi 3 parowe. Obszaru obejmuje 1603 ha (1124 roli orn., 252 łąk, 81 lasu). R. 1885 było 942 dm., 1954 dym., 7485 mk. (7405 ew., 35 kat., 35 dyssyd., 10 żyd.). Ludność trudni się budową statków, żegluga, handlem, połowem ryb i rolnictwem. W. jest miastem bardzo starożytnym. Około r. 1127 przebywa tu Otto bawarski. W XII w. był tu gród warowny, później rezydencja książąt wołgoskich. Należało do hanzy. R. 1628 zdobył je Wallenstein. Dnia 28 lipca 1630 r. przybył tu Gustaw Adolf, którego zwłoki 2 lata później ztąd odwieziono do Sztokholmu. R. 1675 zdobył je wielki elektor brandenburski; r. 1713 zostało zburzone i spalone przez wojsko rosyjskie, a r. 1715 ponownie przez Szwedów zdobyte i dopiero r. 1720 mocą traktatu sztokholmskiego połączone z królestwem pruskim.

Wołgsk, ob. *Wolsk*.

Wołhowne, uroczysko na gruntach wsi Oszczów (Woszczów), w pow. włodzimierskim.

Wołk, rzeczka w pow. mińskim, lewy dopływ Suły, przepływa pod wsią Sosenką, osadą Kameszy i ma ujście pod wsią Nowosiółki.

Wołk, *Wowlk*, rzeka, w gub. podolskiej, prawy dopływ Bohu. Ma źródła w błotach leżących na pograniczu pow. latyczowskiego i proskurowskiego, między wsiami Karpowce, Szumowce i Rożyczna, pod wsią Wołkowce Wyższe, płynie łąkami podmokłymi z zachodu na wsch. do mka Derażni, mija wsi: Wołkowce Niższe, Rososze, Rożyczankę, Karpowce, Szumowce, Swinnę, Kołybanie i mko Derażnię, odtąd wykręca ku północo-wschodowi, oblewa wsi: Niżną, Czereszankę, Śnitówkę, Rudnię, Zawońk i pod Latyczowem, pod którym tworzy znaczny staw, ma ujście. Okolice nadbrzeżne W. są błotniste, koryto w wielu miejscach zarosłe trzciną; w czasie wez-

brania wód wiosennych wylewa szeroko i zatapia okolice łąki. Długa przeszło 60 w.; odlewa sześć stawów. Przybiera od praw. brzegu rzekę Wołczek i małą rzekę Żarnówkę, która wpada na samem ujściu W. do stawu latyczowskiego.

Wołka 1.) rzeczka, w pow. oszmiańskim, w dobrach wołożyńskich, drobny dopływ Istoczy. Płyynie wśród lasów, bieg ma kręty, nie spławna. 2.) **W.**, *Wolsza*, rzeczka, w pow. mińskim i oszmiańskim, lewy dopływ Berezyny Niemnowej. Zaczyna się za wsią Siwicą, w obrębie gm. Iwieniec (pow. miński) i upłynawszy 4 w. lesistemi moczarami, wkracza na t. zw. Polesie pow. oszmiańskiego, tu biegnąc głuchemi puszcami 28 w., ma ujście za zaśc. Żebraczycha. Zasila się z praw. strony Prużanicą, z lew. Bratuchą i Izchledzią (Isledzią), przy samem ujściu do Berezyny, do której na wiosnę spławia drzewo z lasów okolicznych. 3.) **W.**, rzeczka, w pow. słuckim, mały lewy dopływ rzeki Morocz. Zaczyna się w obrębie gm. Czapllice, w moczarach za wsią Sadowicze, płyynie zrazu zataczając duże koło na południe i wsch. puszcami koło wsi Buczaczyn (gm. Wyzna), Dominikowo, koło folw. Warszawka, wsi Smolacze, folw. Wołka, zaśc. Strachin, o kilka wiorst po za którym ma ujście. Długa około 2 mil. *A. Jel.*

Wołka, folw. nad rzeczką t. n., lew. dopł. Morocza, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Wyzna, par. katol. Starezyca, o 43 w. od Słucka. Do r. 1874 należał do ordynacyi klekcyj ks. Radziwiłłów, odtąd do ordynacyi nieświeskiej, ma około 20 włók; grunta lekkie, łąk obfitość. *A. Jel.*

Wołkajcie, dwór, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Kiejdany, o 59 w. od Kowna, własność Strebejków, ma 166 dzies. (12 lasu, 12 nieuż.), browar, gorzelnia, młyn wodny.

Wołkany, *Wolkany, Wolkny*, wś, pow. mazowiecki, gm. Poświętne, par. Pietkowo. W spisie z r. 1827 wś ma 9 dm., 60 mk.

Wołki 1.) wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Krasne al. Krasnesioło (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, Tyszyńskich, Miasota, 28 dusz rewiz. 2.) **W.**, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Mołodeczno (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, Oskierków, Rajewszczyzna, o 26 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 3 dm., 27 mk. (w 1865 r. 11 dusz rewiz.). 3.) **W.**, wś włośc. nad rz. Tomiłówka, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowiec (o 8 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Męczenięta (Męczeniaty), o 78 w. od Wilejki, przy b. drodze poczt. połockiej, ma 11 dm., 79 mk. praw., 24 katol. (w 1865 r. 36 dusz rewiz.). 4.) **W.**, wś nad jez. i rz. Wołk, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Okuszków, Norzyca (o 3 w.), o 76 w. od Wilejki, przy b. drodze połockiej, 14 dm., 157 mk. (81 praw., 76 katol.). 5.) **W.**, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm.

Radwanicze, o 16 w. od Brześcia, 941 dzies. ziem włośc. 6.) **W.**, zaśc., pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. Wieprze, należy do dóbr Śliże, Bielińskich. 7.) **W.**, wś, pow. orszański, gm. Mikulino, ma 12 dm., 85 mk. *J. Krz.*

Wołki, jezioro, w pow. porzeckim gub. smoleńskiej, ob. *Dgo.*

Wołkiewicze, okolica szlach. nad rz. Dzitwą, pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 41 w. od Lidy a 42 w. od Wasiliszek, 5 dm., 41 mk. kat.

Wołkiniki (w dokum.), pow. trocki, ob. *Olkieniki.*

Wołkiszki 1.) folw. i dwór nad strugą Nectozą, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Bieniakonie, okr. wiejski Boleieniki, o 38 w. od Lidy a 19 w. od Ejszyszek, 18 mk. katol.; własność hr. Putkamerów. 2.) **W.** al. *Grygajcie*, zaśc., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 17 w. od Rossień.

Wołkodawka, wś nad rz. Żurawką, pow. starobielski gub. charkowskiej, gm. Koładowka, 248 dm., 1633 mk., cerkiew.

Wołkodawy, w dokum. z r. 1583, ob. *Woskodawy* (pow. rówieński).

Wołkogule 1.) wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 12 w.), okr. wiejski Słoboda, o 24 w. od Wilna, 6 dm., 83 mk., w tej liczbie 65 katol., 18 żyd. (w 1865 r. 29 dusz rewiz.), należy do dóbr skarbowych Świrany. 2.) **W.**, zaśc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Góry (o 22 w.), okr. wiejski Łajbiszki, o 25 w. od Wilna, 1 dm., 10 mk. żyd. (w 1865 r. 4 dusze rewiz. żydów rolników).

Wołsokiele 1.) osada nad jez. Niedzingi, (o 4 w.), okr. wiejski Pilwinki, o 69 w. od Trok, 1 dm., 10 mk. katol. 2.) **W.**, ob. *Wołkokiele* 2).

Wołkokiemia, wś, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żośle (o 8 w.), okr. wiejski Stabinciszki, o 42 w. od Trok, 8 dm., 118 mk. (112 katol., 6 żyd.). W r. 1865 wraz z zaśc. Rudzie i Gopieniszki było 28 dusz rewiz.; należała do dóbr Samuelowo, Pomernackich.

Wołkokiele 1.) wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki (o 13 w.), okr. wiejski i dobra, dawniej Montwiłłów, następnie Piłsudzkich, Kraweryn, 15 dusz rewiz. 2.) **W.**, w spisie z 1866 r. *Wołkokiele*, zaśc. nad Wilią, pow. wileński, w 2 okr. pol., o 60 w. od Wilna, 1 dm., 4 mk. katol.

Wołkołackie, błoto, w pow. wilejskim, zajmuje do 4000 dzies.

Wołkołapowszczyzna, uroczysko, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Zalesie, o 9 w. od Kobrynia.

Wołkołata, mtko skarbowe nad strumieniem, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Wołkołata, o 63 w. od Wilejki a 175 w. od Wilna, ma 36 dm., 246 mk. (w 1865 r. 132 dusz rewiz. a w 1880 r. 286 mk.), zarząd gminy, kościół par. katol., szkołę, 2 wiatraki. Kościół par., p. w. św. Ja-

na Chrzcz., z drzewa wzniesiony w r. 1624. Parafia katol., dekanatu nadwilejskiego, 5715 wiernych. Kaplica na cmentarzu w W. Teresdworze i Starej Żośnie. Okrąg wiejski W. 1 i 2 obejmuje mtko W. i wsi: Dąbrówka, Firkowszczyzna, Jasionówce, Kimstaczewo, Maciuszenki (Maciuszenki), Nowa Słoboda, Osinowszczyzna, Osówek, Płoteczno, Repiszce, Stanisławce, Szyłki, Trychomowo i Wiszniowce, wogóle w 1865 r. 589 dusz rewiz. b. włośc. skarb. Gmina należy do 2 okr. pok. do spraw włośc., składa się z 3 okr. (starostw) wiejskich (poprzednio z 5: Wołkołata 1 i 2, Wirze, Kuryłowice i Działowo), obejmuje 52 miejscowości, mające 352 dm., 5149 mk. włośc. W r. 1865 było w gminie 1782 dusz rewiz. (1652 b. włośc. skarb. i 130 włościan uwłaszczonych). Podług danych centralnego komitetu statyst. z 1886 r. gmina obejmuje 4 okręgi miejskie, 58 miejscowości, 533 dm., 4443 mk. włośc., uwłaszczonych na 10779 dzies. (4499 orn.). Nadto w obrębie gminy przebywa 171 mk. innych stanów, posiadających 1283 dzies. (388 ornej), cały więc obszar gminy obejmuje 12072 dzies. (4887 ornej), 4614 mk. W. należało niegdyś do wygasłej rodziny Dołmat Pajkowskich, 1794 r. Ksawerego Zienkowicza, następnie Brzostowskich, Oskierków i Szyzków.
J. Krz.

Wołkołatka, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Budstaw (o 6 w.), okr. wiejski i dobra Szyszków Szyszkowszczyzna, o 47 w. od Wilejki, przy b. drodze poczt. budstawskiej, 17 dm., 295 mk. katol. (w 1865 r. 67 dusz rewiz.).

Wołkonosowo, wś, pow. mohylewski, gm. Krubłe (o 7 w.), ma 30 dm., 198 mk., zapasowy śpiechlerz gminny.

Wołkonosza 1.) folw. i okolica szlachecka nad rz. Izwą, lew. dopływem Niemna, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol., gm. i par. katol. Wsielub, o 9 w. od Nowogródka. W r. 1860 W. nabył Konstanty Miłaczewski razem z dom. Kamionka, przez wiano córki jego Maryi przeszło do Grabowskich. Razem z Kamionką ma około 92 włók. Porów. *Kamionka*. 2.) **W.**, folw., pow. nowogródzki, w 1 okr. pol., gm. Wsielub, około 2 1/2 włók, własność Tubartowskiego. *A. Jel.*

Wołkoński Las al. *Waldajskie góry*, ob. *Ałańskie góry*.

Wołkorabiszki, wś i fol. nad stawem, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Rukojnie (o 9 w.), okr. wiejski Kiena-Wołkorabiszki, o 21 w. od Wilna. Folw. ma 1 dm., 16 mk. (1 praw., 15 kat.), wś zaś 8 dm., 78 mk. katol. (w 1865 r. 12 dusz rewiz.); własność Joczów.

Wołkostawiec al. *Wielkostawiec*, wś i fol., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wierzehowice, o 44 i 49 w. od Brześcia. Wś ma 134 dzies. ziemi włośc. (15 łąk i pastw., 30 nieuż.); dobra, własność Bojewych, 403 dzies. (22 łąk i pastw., 116 lasu, 4 nieuż.).

Wołkoszańsk, folw., pow. rzeczycy, w 4 okr. pol. rzeczycy, gm. Chołmecz, własność Bykowskich, ma 10 włók. *A. Jel.*

Wołkosznie, jezioro, w pow. trockim, pod okolicą szlach. Sawaszczyzki.

Wołkoszów, wś, pow. rówieński, gm. Międzyrzecz, par. praw. Lipki (o 2 w.), należy do dóbr Niewirków (ob. t. VII, 136). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. sióło zamkn dorohobuzkiego ks. Konst. Ostrońskiego, płaci z 4 dym. półdwor., 3 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 41).

Wołkoszyn, jezioro, w pow. trockim, pod wsią Grandowo.

Wołkota, ob. *Welkota*.

Wołkotruby, przysiółek nad strum. t. n., dopł. Smotrycza, pow. kamieniecki, okr. pol. Maków, gm. i par. katol. Smotrycz, par. praw. Słobódka Smotryczowiecka, sąd w Gródku, o 35 w. od Kamieńca, ma 14 dm., 57 mk. Należy do wsi Maryanówki. Wechodził w skład ststwa smotryckiego, dziś Potockich. Porów. *Huta* 1.).

Wołków 1.) wś, pow. lwowski, 14 klm. na pld.-wsch. od Lwowa (urz. poczt.), 14 klm. na pld.-zach. od sądu pow. w Winnikach. Na pld. leży Zyrawka, na wsch. Milatycze, na pld.-zach. Kuhajów i Zagórze. Środkiem wsi płynie pot. Zubrze. W jego dolinie leżą zabudowania. Wł. więk. (konwentu benedyktynek we Lwowie) ma roli or. 516, łąk i ogr. 91, past. 46, lasu 138 mr.; wł. mn. roli or. 798, łąk i ogr. 193, pastw. 93, lasu 2 mr. W r. 1890 było 113 dm., 652 mk. w gm., 7 dm., 55 mk. na obsz. dwor. (469 rz.-kat., 197 gr.-kat., 29 izrl., 12 innych wyzn.; 536 Pol., 171 Rus.). Par. rzym.-kat. w miejscu, dek. szczyrzecki. Rok założenia parafii i nazwisko fundatora nie są znane, gdyż dokument erekcyjny uległ wraz z kościołem zniszczeniu podczas napadu Turków i Tatarów około r. 1673. W trzy lata później odbudował kościół Kurdwanowski, dziedzic W., ale erekcyi nie wznowił. W aktach wizytacyjnych z r. 1638 znajduje się jednak uwaga, objaśniająca dotacje kościoła. Kościół drewniany, w r. 1712 konsekrowany. Do par. należą: Kuhajów, Milatycze, Siedliska, Tołszczów i Zagórze. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. szczyrzecki. Należą do niej: Milatycze, Kuhajów i Zagórze. We wsi jest cerkiew, szkoła 2 klas. Wieś wspomniana w dokumencie z r. 1484 (Liske, A. G. i Z., t. 7, str. 146). 2.) **W.**, wś, pow. przemysłański, 7 klm. na pld.-wsch. od Przemysła (sąd pow. i urz. poczt.). Na pld. leżą Borszów i Ładańce, na wsch. Brzykoń, na pld. Biłka i Kosteniów, na zach. Meryszczów. Wzdłuż granicy zach. płynie Gniła Lipa od pld. na pld. Środkiem obszaru płynie od pld.-wsch. na zach. lewy dopływ Gniłej Lipy, pot. Maruszka. W dolinie Maruszki leżą zabudowania. Najw. wzn. na pld. 301 mt., najniższe w dolinie Gniłej Lipy 289 mt. Wł. więk. ma roli or. 295, łąk i ogr. 142, pastw. 54,

lasu 113 mr; wł. mn. roli or. 275, łąk i ogr. 181, pastw. 14 mr. W r. 1890 było 126 dm., 713 mk. w gm.; 6 dm., 44 mk. na obsz. dwor. (597 gr.-kat., 112 rzym.-kat., 48 izrl.; 736 Rus., 21 Pol.). Par. rzym.-kat. w Przemyslanach; gr.-kat. w miejsu, dek. narajowski. We wsi jest cerkiew i szkoła 1 klas.

Lu. Dz.

Wołkowa, wś, pow. opoczyński, gm. Zajączków, par. Smardzewice, odl. od Opoczne 28 w., ma 6 dm., 33 mk., 97 mr.

Wołkowa al. *Niłówka*, wś nad rzeką Wołkówną, pow. bielski gub. smoleńskiej, gm. Batutoryno, o 37 w. od Białego, 17 dm., 117 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła.

Wołkowatycze, część Zabłociec w pow. brodzkim, nad rz. Ponikowicą.

Wołkowie 1.) wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski i dobra (w 1865 r. Zachwatowiczów) Berdówka, o 14 w. od Lidy, 18 dm., 166 mk., w tej liczbie 161 praw. (w 1865 r. 74 dusz rewiz.). 2.) **W.**, zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Prusewice, o 60 w. od Borysowa.

Wołkowie 1.) wś nad rzeką Połtwą, pr. dopływ. Horynia, pow. krzemieniecki, gm. Dederkały Wielkie, par. praw. Dederkały Małe (o 2 w.), ma 34 dm., 290 mk. Posiada cerkiew filialną Pokrowską, z drzewa wzniesioną w 1703 r. i uposażoną 18 dzies. ziemi. Zygmunt I. d. 27 czerwca 1518 r. potwierdza horodniczemu włodziemskiemu Jesko Seniutyczowi prawo władania, pomiędzy innemi, siołem Wołkowce (Arch. ks. Sanguszków, III, 173). Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1570 r. wś W. należy do Lucjana Wasilewskiego i do Andrzeja Wołkowskiego. Pierwszy wznosi z 3 dym., 2 ogr. po 2 gr., drugi zaś z 3 dym., 1 ogr. 4 gr., 1 ogr., 2 gr. Również i 1583 r. wś W. posiada częściowych właścicieli: Fiedor Wołkowski płaci z 1 dym., 1 ogr., Andrzej Owianik z 2 dym., 2 ogr., 1 kom. i Marcin Osiemborowski z 1 dym., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyn, 29, 142, 143). 2.) **W.**, ob. *Wołzkowce*. 3.) **W.**, ob. *Wołkowicze*. 3.) **W.**, wś, pow. starokonstantynowski, par. praw. Czołhuzów (w pow. ostrogskim, o 1/2 w.). 5.) **W.**, wś, pow. zasławski, gm., st. poczt. i dr. żel. Szepietówka, par. praw. Zieleńce (o 2 w.), par. katol. Zasław, posiada cerkiew filialną, p. w. św. Dymitra, z drzewa wzniesioną w 1862 r. kosztem parafian i uposażoną 31 dzies. ziemi. Szkołka cerkiewna od r. 1859. Do filii należy wś Wołkowczyki. Obie mają 103 dm., 777 mk. Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1583 r. wś Wołkowie należy do dóbr zasławskich ks. Michała Zasławskiego, który wnosi ztąd od 8 dym., 4 ogr., 3 ogrod., 1 komor. (Jabłonowski, Wołyn, 134). 5.) **W. Niższe**, wś nad rz. Wołkiem, pow. proskurowski, okr. pol., par. kat. i st. poczt. Felsztyn (o 10 w.), gm. Maliniec, st. kol. żel. i sąd Pro-

skurów (o 14 w.), ma 133 dm., 670 mk., 520 dzies. ziemi włośc., dworskiej sukcesorów Łuczynskiego 140 dzies., Skibniewskich (z Rososzą, Andrejkowcami i Rajkowcami) 2105 dzies. Cerkiew, p. w. N. M. P., wzniesiona w 1877 r. i uposażona 34 dzies., ma 628 parafian. 6.) **W. Wyższe**, wś u źródeł Wołku, pow. proskurowski, okr. pol., par. katol. i st. poczt. Felsztyn (Felsztyn, o 7 w.), gm. Maliniec, st. drogi żel. Proskurów (o 16 w.), ma 87 dm., 458 mk., 522 dzies. ziemi dworskiej, 253 włośc., 28 cerkiewnej. Cerkiew, p. w. św. Michała, wzniesiona w 1792 r. Własność dawniej Grabianków, dziś Czajkowskich. Wsi te istniały już w 1542 r. i należały do Chocimirskich, którzy wnieśli pobór od 1 pługa. Zofia Chocimirska wniosła W. Iwanowi Jarmolińskiemu, zwanemu od majątku Sutkowskim. W r. 1565 r. p. Sutkowska płaci z W. od 8 pługów, 2 komorn., 1 hultaja a Chocimirski i Kalinowski od 6 pługów, 1 popa, 2 kół młyn. W r. 1569 Sutkowska z części swej, zniszczonej przez Tatarów, wnosi od 2 pługów, Chocimirscy zaś i Kalinowscy od 6 pługów, 2 kół młynskich. W r. 1578 i 1583 są tu części Kalinowskich, Chocimirskich i Sutkowskich. Pierwsi płacą w 1578 r. od 3 pługów i 1 ogr. 4 gr., a w 1583 od 3 pługów; Chocimirski od 6 pługów, 3 ogr. po 4 gr. i popa (w 1578 r. 1 fl. „propter paupert.“), Sutkowscy zaś od 6 pługów i 1 rzemieśl. 4 gr. Nadto w 1583 r. podaną została wś Wołkowiec Niżne, płacąca od 3 pługów (Jabłonowski, Wołyn i Podole, 165, 189, 191, 223, 224, 300, 301, 302). Córka Sutkowskich, Barbara, wyszła za Bałabana, sstę trębawelskiego. Gdy tenże pod Cecorą wzięty był do niewoli, żona jego zastawiła W. u Górskiego, kaszt. halickiego, dla wykupienia męża, który następnie dla wykupienia W. sprzedał Sutkowce.

J. Krz.—Dr. M.

Wołkowie, wś nad Sułą, pow. romeński gub. połtańskiej, gm. Korowińce, 308 dm., 1900 mk., cerkiew, 4 jarmarki, 38 wiatraków, 3 olejarnie, targi tygodniowe.

Wołkowie 1.) „*Koło Borszczowa*“, wś, pow. borszczowski, 5 klm. na pld.-wsch. od Borszczowa (sąd pow. i urz. poczt.). Na pln. leży Słobódka, na wsch. Turyleze, na pld.-wsch. i pld. Sapahów, na zach. Skowiatyn, Piszczatyńce i Borszczów. Środkiem wsi płynie od pln. na pld. Cyganka, dopł. Niczławy. W jej dolinie leżą zabudowania. Własn. więk. (Ordynacyi Czarkowskich) ma roli or. 1282, łąk i ogr. 394, past. 113, lasu 1256 mr.; wł. mn. roli or. 1313, łąk i ogr. 195, pastw. 100, lasu 2 mr. W r. 1890 było 347 dm., 1641 mk. w gm.; 22 dm., 116 mk. na obsz. dwor. (1393 gr.-kat., 301 rzym.-kat., 63 izrl.; 1470 Rus., 287 Pol.). Par. rzym.-kat. w Borszczowie, gr.-kat. w miejsu, dek. sokalski. We wsi jest cerkiew, p. w. św. Michała, szkoła 1 klas. i kasa poż. z kapitałem

375 złr. Jest także gorzelnia i młyn. W., Wierzchniakowce, Wysuczki, Piszczyńce i część Strzałkowic, z obszarem mr. aust. 5748, blisko 3000 ha (roli lub pastwisk stepowych 2961 mr. aust., a 2200 mr. lasu) stanowią nowo utworzoną ordynacją imienia Czarkowskich. Dobra te są oszacowane na 581606 złr. 2.) **W.** „nad Dniestrem“, wś, pow. borszczowski, 36 klm. na pld.-wsch. od Borszczowa, 10 klm. na pld.-wsch. od Mielnicy (sąd pow. i urz. poczt. Na zach. leży Olechowice, na pld. Dźwiniaczka, na wsch. Łatkowce i Dźwinogród, na pld. Raszków i Bukotyn (obie w pow. chocimskim gub. bessarabskiej). Wzdłuż granicy pld. płynie Dniestr. Nad nim leżą zabudowania wsi. Wł. więk. ma roli or. 896, łąk i ogr. 18, past. 98, lasu 132 mr.; wlas. mn. roli or. 1173, łąk i ogr. 125, pastw. 43 mr. W r. 1890 było 249 dm., 1194 mk. w gm., 11 dm., 40 mk. na obsz. dwor. (1164 gr.-kat., 30 rzym.-kat., 40 izrl.; 1157 Rus., 77 Pol. Par. rzym.-kat. w Mielnicy, gr.-kat. w miejsce, dek. kudryniecki. Do par. należą: Dźwinogród, Łatkowce i Babińczyki. We wsi jest cerkiew, p. w. św. Mikołaja, szkoła 1 klas., kasa poż. gm. z kapit. 111 złr. i młyn. Dokumentem, wydanym w obozie pod Łęczycą dnia 2 paźd. 1656 r. nadaje Jan Kazimierz Andrzejowi Potockiemu, obożnemu kor., Zwiniacz z Zwinogrodem i wsiami: Wołkowce, Łatkowce, Babice i Tupezyn (Arch. Bernard. we Lwowie, C., t. 405, str. 1569). W Krakowie dnia 19 paźd. 1669 r. pozwala król Michał Stanisławowi na Jabłonowie Jabłonowskiemu, woj. ruskiemu, na ustąpienie prawa dożywocia na wsiach Wołkowce, Łatkowce i t. d. na rzecz Jerzego i Krystyny Wołodyjowskich, małżonków (l. c., C., t. 155 str., 514). *Lu. Dz.*

Wołkowczyki, wś, pow. zaslawski, gm. Szepletówka, par. praw. Zieleńce, odl. 1 w. od cerkwi filialnej w Wołkowcach.

Wołkowe, także *Wólkowe*, wś nad rz. Rozogą, pow. ostrołęcki, gm. i par. Myszeniec, leży o 4 w. na wschód pld. od Myszeńca, w pobliżu granicy od Prus, w okolicy bezleśnej i nieludnej, na obszarze dawnej puszczy myszenieckiej, ma 142 dm., 1174 mk. i 4523 mr. obszaru. Mieszkają tu Kurpie. W r. 1827 było 113 dm., 702 mk.

Wołkowe, trzęsawisko błotne, w pow. latyczowskim, przy którym leżą wsi: Świnna, Kołybanie, Bohdanhowce i Iwaśkowce.

Wołkowiany, wś, pow. chełmski, gm. Żmudź, par. r. l. Kumów, r. g. Pobołowice, ma 29 os., 864 mr. Wechodziła w skład dóbr Klestów. W r. 1827 było 27 dm., 160 mk.

Wołkowica, grupa domów w Kamionce Wołoskiej, w części „Starawieś“, pow. Rawa Ruska.

Wołkowice, niem. *Wolkowitz* (na mapie z r.

1836), leśniczówka, w pow. średzkim, w lasach nekielskich, na pld. od Nekli.

Wołkowicki Krupiec, wś, pow. homelski, gm. Telesze (o 10 w.), 166 dm., 879 mk., 3 wiatraki, zapasowy śpichlerz gminny.

Wołkowice 1.) wś włośc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Możejki Wielkie, okr. wiejski Zabrojewce, o 20 w. od Szczuczyna, 9 dm., 118 mk. 2.) **W.**, wś i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wysokie Litewskie, o 44 w. od Brześcia. Wś ma 390 dzies. ziemi włośc. (55 łąk i pastw., 46 nieuż.) i 180 należących do różnych własc. (9 łąk, 2 nieuż.). 3.) **W.**, dobra, tamże, o 49 w. od Brześcia, własność Hrynkiewiczów, 78½ dzies. 4.) **W.**, dobra, tamże, o 49 w. od Brześcia, 580 dzies. (58 łąk i pastw., 42½ lasu, 11 nieuż.). Należą w częściach do d'Obernów, Zawistowskich, Niewiarowskich, Hrynkiewiczów, Pomerzańskich i Tokarzewskich. 5.) **W.**, wś i dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Rohoźna, o 19 w. od Kobrynia. Wś ma 122½ dzies. ziemi włośc. (72½ łąk i pastw.) i 24 dzies. należącej do różnych właścicieli; dobra, własność Nowackich, 148 dzies. (4 lasu, 11 nieuż.). 6.) **W.**, osada, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Oziaty, własność Rudominów, ma 8 dzies. 7.) **W.**, wś i folw. na rz. Rutką, lew. dopł. Serweczy, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. wsielubskim, gm. Horodeczno, o 10 w. od Nowogródka, w miejscowości bezleśnej, wzgórzystej, w glebie wybornej. Wś W. należała niegdyś do wójtostwa nowogródzkiego, ma 34 osad. Cerkiew paraf. z r. 1787, fundacyi obywatela Korsaka, p. w. Wniebowzięcia N. M. P., ma z dawnych zapisów do 2 włók gruntów; około 1200 parafian. Folw., około 45 włók, należał jeszcze w r. 1876 do Piotra Zygmuntańskiego, obecnie jest własnością właścianina Czurki. 8.) **W.**, wś, pow. bychowski, gm. Osowiec Cerkiewny (o 6 w.), ma 35 dm., 144 mk., zapasowy śpichlerz gminny. 9.) **W.**, wś, pow. orszański, gm. Olenowice, 23 dm., 174 mk. 10.) **W.**, wś, pow. orszański, gm. Stary Tólczyn (o 8 w.), zapasowy śpichlerz gminny.

Wołkowice 1.) al. *Wolkowce*, nieistniejące sióło nad rz. Uszą, w dzisiejszym pow. owruckim, w sąsiedztwie wsi Paszyny i Michajłówka. Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego sióło bojarów putnych owruckich, w liczbie 6, płacących po 20 gr. (Jabłonowski, Ukraina, I, 27). 2.) **W.**, wś, w dawnym pow. włodzimierskim, widocznie dzisiejsze Wojkowice, wś nad Ługiem, na zachód od Łokaczy. Podług rewizyi zamków wołyńskich z 1544 r. niegdyś sióło zamku włodzimierskiego, nadane z dworem Falmicze, oraz siólami Zajaczeze, Teszkowice i Wola przez króla Kazimierza ks. Michałowi, ojcu ks. Kowelskiego. W czasie rewizyi zamku, własność Michała Świnuskiego, który z W. i z Zajaczeze (dzisiejsze Zajczyce) zobowiązany

był do opatrywania dwóch horodni zamkowych.

J. Krz.

Wołkowiecki horb, garb bezleśny w Wołkowiecach nad pot. Cygańskim, w pow. borszczowskim (Karta wojsk., 10, XXXIV).

Wołkowińce, ws u źródeł rzeki Zharka, pow. latyczowski, gm. Wójtowce, par. katol. Bar (o 12 w.), sąd w Derażni, odl. o 23 w. od Latyczowa, przy dr. poczt. do Lityna, posiada st. kol. żel. w miejscu, zwaną dziś Komarowce. W. powszechnie uważane za mtko, choć przywileju zdaje się nie otrzymało, ma 589 dm., 3308 mk., w tej liczbie do 30% żydów, szkołę 1 klasową (od 1887 r.), aptekę, 3 młyny, 56 rzemieśl., oddział poczt. i telegr., 420 dzies. ziemi włośc., 941 dworskiej w częściach, których jest do 40 i część rządową, 42 dzies. ziemi włośc. Posiada cerkiew, p. w. św. Trójcy, wzniesioną w 1807 r., z 2050 parafianami, kościół filialny katol., ze słynącym cudami obrazem P. Jezusa, 3 domy modlitwy żydowskie. St. kol. żel. pld.-zach. W., zwana Komarowce, na odnodze Zmierzynka-Wołodczyska, pomiędzy stacjami Serbinowce (o 20 w.) a Derażnią (również o 20 w.) odległą jest o 39 w. od Zmierzynki a 113 w. od Wołodczysk. W. były dawniej otoczone ogromnymi lasami, z niemałą liczbą wilków, ztąd zapewne powstała nazwa wsi. Jestto stara osada, powstała na gruntach do stwta barskiego należących. W 1530 i 1542 r. władali nią Tethko, Haynko i Snyenya i płacili od 2 pługów. W 1578 r. należy do Baru. Płacono z niej od 1 pługa, 10 komorn. (inquilini), od 3 kół po 12 gr. i od popa 2 fl. W r. 1583 wniesiono pobór od 1 pługa, 3 komor. po 2 gr., 3 kół dorzec. po 12 gr. i od popa („a popone ex quo non ert tantum templum“; Jabłonowski, Wołyn i Podole, 169, 301). Podług lustracyi stwta barskiego z 1616 r. posesorami wsi Wołkowińcze byli: „synowie Bachnowi, Pankowi i Turkowi Wołkowińskich, za prawem dożywotnem „percessionem juris parentum suorum, za konsensem ś. p. króla JMci Stefana, t. j. Wawrzeniec, Konrad, Mikita Wołkowińscy, na którym konsensie mencyę czyni jakiejśi sumy, której nie ukazują, mianując, że te przywileje przez nieprzyjaciela, kiedy tak trzy lata Tatarowie bez wieści przyszedłszy sto siedmdziesiąt człowieka tam wzięli, są wzięte. Z której wsi, iż servitium militare odprawują z panem starostą barskim, nie podlegli lustracyi. A co się sumy tyczy, to na łasce JKMci“ (Jabłonowski, Lustracye, 32).

Wołkowiński Majdan, pow. latyczowski, odl. od 18 w. od Latyczowa, należy do Wołkowińce (o 5 w.), gdzie st. poczt. i kol. żel., ma 14 dm., 98 mk.

Wołkowizna, ws, pow. kalwaryjski, gm. i par. Lutowo, odl. od Kalwaryi 16 w., ma 13 dm., 71 mk. W r. 1827 było 11 dm., 42 mk.

Wołkówka, folw., pow. czerykowski, własność Bohdana Sistrzeńcewicza.

Wołkowo 1.) ws nad rzką Supowką, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łuzki (o 6 $\frac{1}{2}$ w.), okr. wiejski Jakubionki, o 34 w. od Dżisny, 2 dm., 28 mk. (w 1865 r. 13 dusz rewiz.); należy do dóbr Stare Porzecze, Jacynów. 2.) **W.**, zaśe., tamże, 1 dm., 7 mk. katol. 3.) **W.**, fol. pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 29 w. od Dżisny, 1 dm., 11 mk. katol. 4.) **W.**, ws włośc., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski i dobra skarbowe Kuryłowicze, 5 dusz. rewiz. 5.) **W.**, osada żydow., tamże, o 10 w. od Dżisny, 3 dm., 25 mk. 6.) **W.**, zaśe., tamże, o 10 w. od Dżisny, 1 dm., 6 mk. katol. 7.) **W.**, folw., tamże, o 10 w. od Dżisny, 1 dm., 4 mk. katol. 8.) **W.**, ws, pow. orszański, gm. Lubawicze, ma 8 dm., 54 mk. *J. Krz.*

Wołkowo 1.) pow. radomyski, młyn (ob. t. IX, 131), za *Wołczków*. Pod wsią rozciąga się błoto Zdwiz. 2.) **W.**, przedmieście mta Humania (ob. t. III, 216).

Wołkowo, ws, pow. kraśniński gub. smoleńskiej, gm. Wołkowo, o 20 w. od mta powiat., ma 24 dm., 145 mk., zarząd gminy, cerkiew, przytułek, młyn wodny, 2 jarmarki.

Wołkowo, pow. szmigielski, ob. *Wołkowie*.

Wołkowszczyzna 1.) *Wilkowszczyzna* al. *Wileza Jama*, ws, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Jody (o 6 w.), okr. wiejski i dobra, Bożeranowych Paulinów, o 72 w. od Dżisny, 5 dm., 61 mk. (w 1865 r. 21 dusz rewiz.). 2.) **W.**, ws, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Woropańszczyzna (o 12 w.), okr. wiejski Ikażń, o 57 w. od Dżisny, 10 dm., 124 mk. (w 1865 r. 47 dusz rewiz.); własność Klottów. 3.) **W.**, ws włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 10 w.), okr. wiejski Mokrzyca, 22 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Cudzieniszki. 4.) **W.**, okolica, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Dziewieniszki (o 2 w.), o 36 w. od Oszmiany, 7 dm., 45 mk. katol. (w 1865 r. 2 dusze rewiz. jednodworców). 5.) **W.**, folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Krasna al. Krasnesioło, o 42 w. od Wilejki, przy b. drodze poczt. z Wilna do Mińska, 1 dm., 4 mk.; własność Jurkiewiczów. 6.) **W.**, ws włośc. i folw. skarbowy nad rz. Pienią, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Wilejka, okr. wiejski Kaczanki, o 4 w. od Wilejki, przy b. drodze poczt. z Dołhinowa do Wilejki. Folw. ma 1 dm., 12 mk., młyn wodny; ws 9 dm., 83 mk. (w 1865 r. 36 dusz rewiz.), młyn wodny. 7.) **W.**, ws, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitce (o 18 w.), okr. wiejski Duszewo, o 98 w. od Wilejki, 15 dm., 81 mk. katol. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.); należy do dóbr Derkowszczyzna, Domejków. 8.) **W.**, fol. nad strumieniem, tamże o 104 w. od Wilejki, 1 dm., 38 mk. 9.) **W.**, ws rząd. nad stawem, pow. wileński, w 5 okr. pol., o 35 w. od Wilna, 4 dm.,

26 mk. katol. 10.) **W.**, wś, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino (o 6 w.), okr. wiejski Petesza, o 19 w. od Wilna, 5 dm., 31 mk. kat. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.); należy do dóbr Korzyść, Domejków. 11.) **W.**, folw., pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. maryjska, należy do dóbr Chmielnica Mikołaja Redutto. 12.) **W.**, wś i folw., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Holszany (o 7 w.), okr. wiejski Bałwaniszki, o 12 w. od Oszmiany, 3 dm., 35 mk. katol.; własność Zawadzkieh. 13.) **W.**, białorus. *Wolkouszczyzna*, wś nad bezim. dopł. Moży, pow. borysowski, gm. Jeśmony, w 1 okr. pol. chołopienickim, o 68 w. od Borysowa, ma 12 os. 14.) **W.**, zaśc. i karczma, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siennica, przy drodze z Niedźwiedzina do Sucharewa, odl. 8 w. od Mińska, 8 osad; grunta szczerkowo gliniaste, miejscowość małoleśna. 15.) **W.**, białorus. *Wolkouszczyzna*, wś, pow. miński, przy samej granicy pow. wilejskiego, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zastaw, ma 5 osad. 16.) **W.**, *Wolkouszczyzna*, wś, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zastaw, o 4 w. od Rakowa, gdzie też st. poczt., o 42 w. od Mińska, ma 5 os.; miejscowość lekko falista, dość leśna, grunta szczerkowie, żytynie. 17.) **W.**, folw., pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Horodziej, o 60 w. od Nowogródka. 18.) **W.**, dwór, pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Janowo, o 39 w. od Kowna, własność Żorgów, 113 dzies. (28 lasu, 20 nieuż.). 19.) **W.**, dobra, pow. horecki, od 1880 r. własność gen. Szestakowa, mają 1176 dzies. (26 roli, 175 łąk, 947 lasu). *J. Krz., A. J.*

Wołkowyja, rzeczka, w pow. wołkowyskim, dopływ Rossy, przepływa pod Wołkowyskiem, poniżej którego ma ujście.

Wołkowyja 1.) w dokum. *Wołkowa, Wołkowie, Wołkowie, Wołkowie, Wołkowie*, wś nad rzeką Kalinówką, dopł. Styru, pow. dubieński, gm. Testuhów, par. praw. Rohoźna (o 3 w.), par. katol. Łysin, ma 80 dm., 743 mk., cerkiew filialną, p. w. Podniesienia Krzyża św., niewiadomej erekcyi, uposażoną 35½ dzies. ziemi; fabryka kości palonej. Obok wsi kolonia czeska, mająca 502 mk. Uroczysko nosi nazwę Szwejberowskie. Jest to dawna osada, wspominana już w przywileju Świdrygajły z 1459 r., którym potwierdza prawa monasteru św. Wasila w Łucku, na dobra nadane mu przez Mściława Wołodymirowicza i Wasilka Romanowicza. Z dobrami temi graniczyła wś W. (Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1, 182). Według rewizyi zamku łuckiego z 1545 r. własność Rohozińskiego, który z Rohoźna i W. był zobowiązany, wspólnie z innymi, do opatrywania dwóch horodni zamkowych (Jabłonowski, Rewizye, 36, 40). W r. 1570 należy w części do Falleja, Dmytra i Daniła Rogozińskich (Rogosziński). Pobór oddzielnie nie wykazany. W r. 1583 pła-

ci zład Mikołaj Hrennicki z 3 dym., 2 ogrod., Matwiej Rogoziński z Rogoźna, Woroniez, Wołkowie i Kazimir z 12 dym., 6 ogr., 4 ogr., ¼ koła, ¼ popa; Jan Worona Borotyński w imieniu Dymitrowej Rogozińskiej z części tychże wsi z 6 dym., 5 ogr., 5 ogrod., ¼ koła; wreszcie Matfiej Rogoziński, w imieniu swego stryja Wasila, z części tychże wsi z 12 dym., 6 ogr., 4 ogr., ¼ koła, ¼ popa rohozińskiego, ¼ popa wołkowyjskiego (Jabłonowski, Wołyń, 10, 18, 97, 101, 103). 2.) **W.**, nieistniejąca osada w pow. łuckim, na pld.-wsch. od Łucka. *J. Krz.*

Wołkowyja, wś, w pow. liskim, u ujścia pot. Wołkowyjki do Solinki z lew. brzegu, wzn. 414 mt. n. p. m. Wś leży w dolinie i dzieli się na dwie grupy chat: około cerkwi drewnianej nad potokiem i około mурowanego kościoła nad Solinką. Obie świątynie są parafialne. Wogóle jest 53 dm. i 365 mk.: 249 gr.-kat., 96 rzym.-kat. i 20 izrl. Pos. tabularna (Wiktoryi Tyszkowskiej) ma 186 mr. roli, 47 mr. łąk, 29 mr. pastw., 391 mr. lasu, razem 655 mr.; pos. mn. 558 mr. roli, 51 mr. łąk, 183 mr. pastw. i 23 mr. lasu, razem 815 mr. Parafiarzym.-kat. założyła Justyna z Żmigrodu Stadnicka, 1-o voto żona Stefana Bala, 2-o Hieronima Orzechowskiego, budując około r. 1728 kaplicę filialną do paraf. w Hoczwi. W r. 1772 powiększyli uposażenie kościoła bracia Krasiecy: Antoni, Piotr i Ignacy i wystarali się o zamianę filii na parafie. Kościół terazniejszy zbudowano r. 1842. Do par. należy 28 gmin: Bereźnica Wyższa, Buk, Bukowiec, Gorzanka, Horodek, Jaworze, Kalnice, Łuh, Łopienko, Polańczyk, Polanki, Radziejowa, Rajskie, Rybne, Sakowczyk, Smerek, Solina, Strubowiska, Strudenne, Teleśnica Sanna, Terka, Tyskowa, Tworylne, Wetlina, Wola Gorzańska, Zabrodź, Zawój i Zawóz. Wogóle 783 dusz. Parafia gr.-kat. (dek. baligródzki) obejmuje Zawóz z cerkwią i Rybne, wogóle 733 dusz, Uposażenie par. gr.-kat. składa się z 34 mr. roli, 7 mr. łąk, 1 mr. pastw. i 15 sągów drzewa. Dodatek do kongruy 228 zlr. W. graniczy na pln. z Rybnem, na zach. z Gorzanką a na pld. z Bukowcem. *Mac.*

Wołkowyje, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Werbkowice, par. Trzeszczany, odl. 10 w. od Hrubieszowa. W 1827 r. 27 dm., 129 mk. W r. 1889 folw. W. rozl. mr. 663: gr. or. i ogr. mr. 440, łąk mr. 136, pastw. mr. 49, lasu mr. 15, nieuż. mr. 22; bud. mur. 3, drew. 17; płodozm. 9 pol. Wś W. os. 24, mr. 290.

Wołkowyjka, potok, lewy dopł. Solinki, uchodzi do niej na obszarze wsi Wołkowyja, w pow. liskim.

Wołkowysk, mto powiat. gub. grodzieńskiej, pod 53° 10' pln. szer. a 42° 8' wsch. dług., nad rz. Wołkowyją, niedaleko ujścia jej do Rosi, przy linii dr. żel. poleskich, na przestrzeni Białyłstok—Baranowicze, odl. jest o 85 w. na pld.-

wsch. od Grodna. Zabudowane w dolinie, z trzech stron otoczonej pagórkami, w 1891 r. miało 910 dm. (71 mur.), 5 składów towarów (2 murow.), 334 sklepów (254 mur.), 8057 mk. (4654 męz., 3403 kob.), w tem podług wyznań 1934 praw., 2752 kat., 16 prot., 3332 żydów i 23 mahomet., podług stanów zaś: 73 szlachty dziedzicznej, 206 osobistej, 5 st. duchow. (3 praw., 1 katol., 1 żyd.), 61 obywat. honor., 141 kupeów, 5476 mieszczan, 530 rzem. cechowych, 93 włościan, 18 kolonistów. 1228 wojska regularn., 140 żołn. urlop., 43 dymisyonowanych, 32 dzieci żołn. i 11 cudzoziemców. W ciągu 1891 r. zawarto 36 małżeństw, urodziło się 244 dzieci, zmarło 142 osób, przyrost zatem ludności wynosił 102 osób. W r. 1817 było w mieście 156 dm. (2 mur.), 602 mk. (216 żyd.) a w 1860 r. 492 dm. (5 murow.), 58 sklepów i 3472 mk. (451 praw., 1503 katol. i 1518 żydów). Pod względem fabrycznym w 1891 r. było w W. 19 fabryk i zakładów przemysłowych, zatrudniających 54 robotników i produkujących za 37305 rs., mianowicie 1 fabr. tabaczna (zatrudniała 16 robot. i produkowała za 26405 rs.), 2 farbiarnie (4 rob., 340 rs.), 1 browar piwny (2 rob., 1150 rs.), 2 miodosytnie (4 rob., 3542 rs.), 2 młyny (2 rob., 440 rs.), 2 fabr. świecłożowych (2 rob., 750 rs.), 3 garbarnie (10 rob., 1827 rs.), 4 cegielnie (10 robot., 950 rs.) i 2 fabr. kafl. (4 rob., 900 rs.). Dawniej istniała tu fabryka sukna Pinesa i Zabłudowskiego, mająca do 50000 rs. obrotu. W t. r. wydano wogóle 450 świadectw handlowych (2 świadectwa 1 gildyi, 38 drugie i 205 na handel drobiazgowy). Oprócz zwykłych władz powiatowych w W. znajdują się 2 cerkwie, kościół katol. paraf., synagoga i 6 domów modlitwy żydowskich, szkoła powiat. 2-klasowa, szkoła początkowa, kilka chederów żydowskich, apteka, 3 szpitale cywilne (o 40 łózkach), 4 szpitale wojskowe (o 60 łózkach), st. poczt.-telegr. i dr. żel. Par. prawosł., dekanatu (błagocznia) wołkowyskiego, 1202 wiernych. Kościół katol. paraf., p. w. św. Wacława, z muru wzniesiony został w latach od 1841 do 48 staraniem miejscowego proboszcza ks. Jana Łętowskiego, przy współudziale parafian. Jest to dość okazała świątynia, mająca blisko 60 łokci długości a 32 łokci szerokości. Konsekracyi dopełnił d. 13 sierpnia 1850 r. biskup wileński Wacław Żyliński. Parafia katol., dekanatu wołkowyskiego, 3558 wiernych. Dawniej do parafii należała kaplica w Wojtkiewiczach. St. dr. żel. W., pomiędzy stacyami Brzostowica (o 34 w.) a Zelwa (o 24 w.), odległa jest o 90 w. od Białegostoku a 112 w. od Baranowicz (st. dr. żel. poleskich). Targi odbywają się w niedziele i święta, jarmark zaś 29 czerwca. Do miasta należy 1937 dzies. Gleba niezbyt urodzajna, gdyż grunta po większej części piaszczyste i górzyste. Pagórki w południowej części miasta położone ma-

ją pozór okopów i noszą nazwę „Szwedzkich gór”. Stanowiły one rzeczywiście szaniec za czasów wojen szwedzkich, jak tego dowodzą znajduwane tu części uzbrojenia, oraz monety z owych czasów. W. jest bardzo starą osadą, pierwotna posada której miała się znajdować w miejscowości, zwanej Zabejkowszczyzna, o kilka wiorst od Wołkowyska, w lesie Zamkowym, gdzie dotychczas spotykają się ślady fundamentów kamiennych. Podług podania zapisanego przez parocha wołkowyskiego D. Bułakowskiego w końcu XVII lub na początku XVIII w. (rękopis znajdował się w bibliotece dawniej ks. Sapiehów w Różanej, przełożony na język ruski i ogłoszony w „Wilensk. Wiestn.“ na 1881 r.) miejsce, gdzie jest dzisiejszy W. pokrywał niegdyś gęsty las. Jakiś Zabejko, słysząc o ciągłych napadach na podróżnych w puszczy, koło rzeki Nietupy dokonywanych, gdzie miały kryjówki dwie bandy rozbójników, którymi dowodził Wołoko i Wisek, wytropił je, zbójców powywieszał na drzewach na żer krukowi, a na miejscu ich kryjówek kazał zbudować kilka lepianek, w których osadził swych niewolników, nazwawszy osadę Wołokowisek. Osada ta była położoną o 200 kroków od płynącej wówczas w tem miejscu rz. Nietupy, koryto której mieszkańcy wskazują koło przedmieścia Zapole. Na miejscu kaźni zbójców położono wielki kamień, z napisem nieznanymi znakami, mającemi znaczyć: Wołoko i Wisek. Podług wieści miejscowej kamień ten przed kilkudziesięciu laty rozbito na kawały i użyto na fundamenta budującej się cerkwi. Dalej podanie głosi, że około 1000 r. po Chr. kapłan Maks Pusta kazał zorać brudę na około osady, która miała stanowić granicę rozszerzenia się tejże. Granica ta nazywała się „obłową”. Na północnym jej krańcu wykopał sadzawkę, przy której zbudował świątynię Nii. Ślady tej sadzawki do dziś ukazują w lesie Zamkowym, w uroczysku zwanym „Maksakowy ług”. Na południowym krańcu obłowy była świątynia Śmigusa, w miejscowości zwanej Pohi, gdzie obecnie znajduje się źródło i łączka „Pohibłowo bołoto”. Około tego czasu starszyną miał być jakiś Wygheejtes al. Wyheis, który miał zbudować gmach olbrzymich rozmiarów, z czasem zamkiem nazwany, ślady którego znajdują się około Szwedzkiej góry. W ciągu XI w. osada wzrosła tak, że było tu kilka świątyń pogańskich. W r. 1038, podług rękopisu Bułakowskiego, w nocy z 15 na 16 lutego napadli na W. Jatwiagi (Jadźwingowie) i sprawiwszy okropną rzeź pomiędzy bezbronnymi mieszkańcami, miasto zrabowali i spalili. Między 1124 a 1130 r. wielki wylew Nietupy spowodował nową klęskę dla miasta. Najście Tatarów z 1224 r. znowu zniszczyło W., który w tym czasie należał do któregoś z ruskich książąt. Po śmierci w. ks. lit. Ryngolda, kiedy Mongołowie posuwali się w

głęb Rusi a wódz litewski Erdziwiłł (od 1241—50) ziemie jej zdobywał, W. powtórnie przez Mongołów był zniszczony, wkrótce jednak podniósł się z ruin, podźwignięty przez Mendoga, do którego należał. Podczas zatargów Daniela Romanowicza, króla halickiego, z Mendogiem, W. w 1252 r. zdobyty został przez Wasila, ks. wołyńskiego, jednocześnie z Mścibowem i na przemian to w ruskim, to w litewskim ręku zostawał aż do zawartego w 1258 r. między stronami wojującymi przymierza. Po odzyskaniu W. Mendog odbudował i upiększył zamek. Fundamenta zamku tego były z obrabianego kamienia, z których kilka przeniesiono w nowszych czasach na cmentarz katolicki i użyto na pomniki, kilka zaś przechowało się dotychczas na pagórku, zwanym „Wały“. Za zamkiem, z południowej strony, znajdował się ogród, zwany Królewskim, która to nazwa do dziś się przechowała. Ogród ten miały przerzynać liczne kanały. Po śmierci Gedymina, zabitego w 1339 r. pod Wieloną, W. wraz z Nowogródkiem otrzymał najmłodszy syn jego Koryat, urodzony z księżniczki ruskiej, Jewny. Przyczynił się on wiele do podniesienia miasta. Syn jego Aleksander, odbywszy w 1365 r. wraz z Olgierdem szczęśliwą wyprawę przeciwko Krzyżakom, przywiódł do W. wielką liczbę jeńców i znaczne łupy i zamek jeszcze lepiej opatrzył. We 20 lat później Jagiełło ustąpił W. Witoldowi w zamian za ks. trockie. W tym też czasie W. był widownią faktu, mającego dziejowe znaczenie. Ztąd bowiem Jagiełło w 1385 r. wyprawił posłów do Krakowa, z oświadczeniem, że wraz z całym narodem przyjmie wiarę katolicką, jeżeli go Polacy wybiorą na króla a Jadwiga odda mu rękę. Układy ciągnęły się długo, a na rezultat ich oczekiwał Jagiełło w W., przebywając w zamku tutejszym. Tutaj Jagiełło przyjmował poselstwo polskie, składające się z Włodka, ssty lubelskiego, Piotra Szafrąca, podstolego krakowskiego, Mikołaja, kasztelana zawichoskiego, Krystana z Ostrowia, i tu „feria 5 infra octavas Epiphaniae 1386 r.“ zawartą została tranzakcja o przyjęcie religii chrześcijańskiej przez całą Litwę, pod nazwą „Nunciarum regni recognitio, quod Jagellonem ad regnum et conjugium Hedvigis invitarunt“. Odtąd już Jagiełło pisał się: „dux et tutor regni Poloniae, supremus dux Litvaniae, dominus Russiae naturalis“. Na tymże zjeździe uczyniona z w. ks. inna umowa, mocą której Jagiełło zobowiązał się przybyć do Lublina na zjazd generalny na d. 2 lutego z bracią i ze szlachtą narodu litewskiego a tymczasem miał wysłać posłów swych do wszystkich państw koronnych. Odtąd znowu zakwitło życie w W. Świątynie pogańskie zburzone, naród został ochrzczone, sprowadzono kilku franciszkanów dla opowiadania wiary św., a na zamku urządzono kaplicę. Godnym pamięci jest wjazd

Jagiełły ze szlachtą polską przez bramę tryumfalną, wzniesioną przy rz. Rus (Roś) i oświetloną mnóstwem kagańców. Wywdzięczając się za przyjęcie, Jagiełło obiecał zbudować w mieście swoim kosztem kościół chrześcijański, co uskutečnił w. ks. Witold, fundując świątynię, p. w. św. Mikołaja i opatrując ją dziesięcinami. Wśród tak pomyślnych warunków coraz wzrastając W. przetrwał do r. 1409, w którym to roku w. mistrz Ulryk v. Jungingen niespodzianie wpadł d. 16 marca w kwietnią niedzielę do W., sprawił okropną rzeź, miasto spalił i zrabował i mnóstwo jeńców uprowadził. W kilka lat jednak W. na nowo się odbudował, dzięki dogodnemu położeniu wśród rozległych lasów. Odbarżony prawem magdeburskiem zawsze trzymał niepoślednie miejsce między miastami powiatowymi, bo już w 1513 r. podług rozkładu poborowy na wojnę z miast w. ks. litewskiego obowiązany był płacić 20 kóp groszy zarówno z Nowogródkiem i Słoninem. Ulic w tym czasie miało być 9, mianowicie: Słonimska, Jasionowa, Biskupia, Jezuicka, Wileńska, Piekarska, Piaski, czyli Piaskowa, Zamkowa i Piotroszowska. W niektórych miejscach do dziś dają się widzieć ślady tych ulic (fundamenta kamienie); kupy żużli spotykamy niedaleko rz. Rosi. Były tam kuźnie przy ul. Słonimskiej. Przy tejże ulicy, na rogu dzisiejszej ulicy Aleksandrowskiej i Kościelnej znajdował się klasztor jezuitów, fundowany w r. 1598 r. przez Oskierkę. W 1565 r. Zygmunt August nadał plebanii wołkowskiej 10 włók ziemi. Od czasów wojen szwedzkich za Jana Kazimierza W. począł się chylić ku upadkowi. W 1656 r. miasto z trzech stron było otoczone wojskiem. Od strony południowej stali Szwedzi, od pń.-wsch. wojsko polsko-litewskie, od pń.-zachodniej sprzymierzona z Rzpląta horda tatarska. Przez trzy dni trwała zacięta walka, wreszcie Szwedzi zostali zwyciężeni. Pamiętkę tych czasów stanowi usypany przez Szwedów szaniec, zwany Szwedzką górą, mający dziś do 50 st. wysokości, chociaż niegdyś był znacznie wyższym. W 1662 r. miasto uległo nowemu zniszczeniu podczas wojny z Moskwą. Zniszczenie to było tak okropne, że, jak twierdzi podanie ludowe, nie pozostało kamienia na kamieniu. W sto lat potem liczone w W. tylko 112 dm. W r. 1792 było już jednak przeszło 1000 dm., kościół katolicki i cerkiew unicka, wzniesiona po 1700 r. W 1794 r. miasto na nowo uległo zniszczeniu. W 1796 r. W. przeznaczony został na miasto powiatowe krótko trwającej gub. słonimskiej, następnie litewskiej a od 1802 r. grodzieńskiej. Na początku kampanii 1812 r. była tu główna kwatery drugiej armii ruskiej, a w czasie odwrotu Napoleona z pod Moskwy, zaszła w W. 15 i 16 listopada mordereza bitwa między 28000 korpusem Sackena a oddziałem francuskim Rayniera, któ-

ry zagrożony oskrzydleniem musiał się cofnąć, przyczem miasto spalono do szczytu, tak dalece, że ledwo kilkanaście domów ocalało; nie miano gdzie pomieścić władz powiatowych i wypadło je na czas jakiś przenieść do pobliskiego Izabelina.

Wołkowyskie ststwo grodowe, położone w pow. wołkowyskim wdtwa nowogródzkiego, obejmowało w 1766 r. mto powiatowe Wołkowysk i dwa wójtowstwa: wołkowyskie i porozowskie, oraz dwie dzierżawy: Nowydwór i Dreczów. W tym czasie płacono z niego 2039 złp. 16 gr. kwarty. Podług spisów podskarbińskich z 1569 r. stanowiło uposażenie stołu królewskiego. Najdawniejszymi ststami byli: Iwan Dowojnowicz (1484—1494), Wojciech Kuczukowicz (1496—1505), Jan Zabrzeziński (1506—9), kn. Janusz Aleksandrowicz Holszański (1511), Juri Illebowicz (1518—1520), Maciej Wojciechowicz Kłoczko (1522—1543), Wasil Tyszkiewicz (1546—1552), Mikołaj Naruszewicz (1556), Juri Tyszkiewicz (1557—1575), Mikołaj Dorohostajski (1576—1571), Mikołaj Kiszka (1637). Dalej podani są jako ststwie grodowi wołkowyscy: Kiszka Janusz (1604), Dorohostajski Krzysztof (1611), Tryzna Mikołaj (1621), Pac Krzysztof (1648), Tryzna Jan (1649), Tryzna Stanisław (1650), Połubiński Aleksander Hilary (1674), któremu konstytucya sejmowa 1678 r. zastawiła ststwo z wójtowstwem za 80000 złp., Sapieha Jerzy (1717—21), Pocij Aleksander Antoni (1740), Massalski Michał (1756—73), Brzostowski Adam (1756—73?), Brzostowski Michał (1773), Brzostowski Aleksander (1780—83), Grabowski Paweł (1783—86). Nadto wymienieni są: Połubiński Dominik i Wojna Andrzej.

Wołkowyski powiat, położony w pñ.-wsch. części gub. grodzieńskiej, graniczy od pñ.-zach. z pow. grodzieńskim, od zach. z pow. białostockim i bielskim, od pñ.-zach. z pow. prużańskim, od pñ. wsch. i wschodu z pow. słonimskim, wreszcie na niewielkiej przestrzeni od pñ. dotyka do gub. wileńskiej. Zajmuje 3413·2 w. kw., t. j. 355541 dzies. Powierzchnia powiatu przeważnie równa; niewielkie wyniosłości wznoszą się na wybrzeżach rzek należących do dorzecza Niemna. Najwynioslejszy punkt dochodzi pod wsią Dziergiele do 749 st. n. p. m. Najbardziej równą jest część południowa powiatu, w okolicach mka Nowego Dworu. Do równiny tej, dobrze wogóle uprawnej, przylegają obszerne błota, dające początek rz. Jasiołdzie. Gleba w części zachodniej powiatu przeważnie piaszczysta, we wschodniej kamienista, zwłaszcza zaś na wschód od Wołkowyska, w kierunku ku Krzemienicy. Wyjątkowe miejscowości mają glebę czarnoziemną lub też złożoną z lotnego piasku. Podłoże stanowi glina czerwona lub piasek. Rzeki zraszające powiat należą przeważnie do dorzecza Niemna, który na przestrzeni około 20 w. oddziela pow. wołkowyski od grodzieńskiego. Na

Niemnie w granicach powiatu są dwie przystanie, czyli t. zw. „rumy“, w miejscowościach Mosty i Zelwiany. Przed przeprowadzeniem dr. żelaznej przystanie te stanowiły główne punkta, z których wysyłano zboże za granicę. Obecnie jeszcze wywożą ztąd corocznie od 400000 do 500000 pudów zboża do Królewca, na przybywających z Prus berlińskich, które zastąpiły miejsce dawniej używanych, ciężkiej konstrukcyi „wiei“. Do mniejszych kursów, niedalej Kowna, używane są mniejsze statki, zwane „baty“. Żegluga po Niemnie z powodu nieuregulowanego koryta, podwodnych kamieni i licznych mierzliż jest bardzo utrudniona. Z dopływów Niemna najważniejsze są: Roś i Zelwianka. Pierwsza z nich biorąc początek w lesie t. nazwy, przerywa powiat na przestrzeni około 70 w., obraca do 12 młynów, ma brzegi nieco wyniosłe, dość suche, pokryte niezbyt urodzajnymi łąkami i uchodzi do Niemna przy wsi Korzeniskach. Zelwianka przepływa na przestrzeni około 85 w., stanowi w części wschodniej granicę od pow. słonimskiego, obraca kilkanaście młynów, brzegi z początku ma wyższe i suche, bliżej ujścia otoczone dobrymi łąkami, o kilka wiorst od ujścia do Niemna, przy miejscowości Zelwiany, wybrzeża są piaszczyste. W pñ.-zach. części powiatu bierze początek rz. Narew, należąca do dorzecza Wisły, a z błot na pograniczu pow. prużańskiego wypływa Jasiołda (dopływ Prypeci). Większych jezior nie ma w powiecie; błota leżą głównie w części południowej i pñ.-wsch., na pograniczu z pow. prużańskim i słonimskim. Największe błoto znajduje się około mka Nowy Dwór. Lasy zajmują 83384 dzies. (w tem 38009 dzies. lasów skarbowych), t. j. blisko 1/4 część ogólnej przestrzeni powiatu. Są one nierówno rozdzielone: część południowa i pñ.-zach. więcej leśna, natomiast pñ. i pñ.-wsch., żywniejsze, mają mniej lasów. W pñ. części lasy stanowią jednolitą masę na przestrzeni kilkunastomilowej; w reszcie powiatu rozrzucone są niewielkimi kawałkami. W drzewostanie przeważa sosna. Z drzew liściastych głównie znajduje się brzoza a w części dąb. Lasy należące do właścicieli prywatnych w ostatnich czasach zostały po większej części wycięte; natomiast lasy rządowe, zajmujące znaczną przestrzeń, są dobrze zagospodarowane. Główna część lasów rządowych, położona w części południowej powiatu, na pograniczu z pow. prużańskim, ze znacznymi obszarami błotnych łąk, stanowi t. zw. puszcę Świsłocką (niegdyś własność rodziny Tyszkiewiczów). Puszcza ta, oddzielona od puszczy Białowieskiej rz. Narwią i wązkimi pasami łąk nadbrzeżnych, jest, podobnie jak ta ostatnia, jedynem schroniskiem żubrów, których liczą tu obecnie do 550 sztuk. Puszcza Świsłocka i przyległe do niej lasy prywatne stanowią główny zapas budulcu w powiecie. Pozostałe lep-

sze lasy w powiecie znajdują się nad brzegami rz. Rosi. W 1891 r. było w powiecie (bez miasta powiat.) 129102 mk. (64424 meż., 64678 kob.), w tej liczbie podług stanów: 1314 szlachty dziedz., 146 szlachty osob., 125 st. duch. prawosł., 9 katol., 2 ewang.-reform., 33 żydów, 74 obywat. honorowych, 118 kupeców, 15968 mieszczan, 105095 włościan i kolonistów, 5781 stanu wojskowego (zdłn. urlopowanych, dymisjonowanych i ich rodzin), 253 cudzoziemców i 84 innych stanów; podług wyznań zaś: 81842 praw., 35183 katol., 439 ewang., 11571 żydów. 67 mahomet. W ciągu 1891 r. zawarto 1105 małżeństw, urodziło się 5838 dzieci, zmarło 3323 osób, przyrost zatem wynosił 2515 dusz. W r. 1860 było w powiecie 74321 mk. Pod względem etnograficznym pomiędzy ludnością najliczniej reprezentowane jest plemię litewskie (w 1860 r. do 37500 dusz), dalej białe i wielkoruskie (w t. r. do 25000) i polskie (do 9000). Mieszkańcy zajmują się przeważnie rolnictwem. W 1891 r. pod uprawą było 135240 dzies. (66163 pod oziminą, 43271 pod zbożem jarem i 25706 pod katoflami). Zasiano: 3825 czetw. pszenicy ozimej, 912 jarej, 51738 żyta, 19017 owsa, 9213 jęczm., 3598 tatarski, 2868 innych zbóż jarych, 197288 kartofli; zebrano zaś 22103 czetw. pszenicy ozimej, 3639 jarej, 221614 żyta, 78487 owsa, 39405 jęczm., 13007 tatarski, 13197 innych zbóż jarych, 1106220 kartofli, czyli średnio zboża ozime dały 4·3, jare 3·5, kartofle 4·1 ziarna. W t. r. grady zniszczyły zboże na 1458 dzies., przynosząc 16995 rs. szkody. Zbiory nie tylko wystarczają na miejscowe potrzeby, ale pozostaje nawet część zbywająca na sprzedaż. Len i konopie uprawiają tylko na potrzeby domowe; ogrodnictwo i sadownictwo słabo są rozwinięte. Łąki zajmują do 32235 dzies., wogóle jednak nie odznaczają się dobrocią i miejscami są błotniste, z tego też powodu i hodowla bydła nie stoi na wysokim stopniu. W 1891 r. było w powiecie 17671 sztuk koni, 43260 bydła rogatego, 74791 owiec, 33526 trzody chlewnej, 266 kóz i 4 osły. Przemysł fabryczny dość słabo rozwinięty, reprezentowany był w 1891 r. przez 220 zakładów przemysłowych, produkujących wogóle za 357394 rs. i zatrudniających 407 ludzi. Z liczby tych zakładów największą produkcję przedstawiały: 15 gorzelni, zatrudniających 100 robotników i produkujących za 224582 rs.; 151 młynów, zatrudniających 187 robotników i produkujących na 91577 rs.; 11 garbarni (18 robot., z produkcją na 11170 rs.) i 1 huta szklana (22 robot., 7970 rs.). Pod względem handlowym w t. r. wydano wogóle 588 świadectw handlowych, w tem 36 kupcom 2-iej gildyi i 325 świadectw na handel drobiazgowy. Handel koncentruje się na targach i jarmarkach w miasteczkach i zostaje przeważnie w ręku żydów.

Główny przedmiot handlu stanowi zboże i produkty gospodarstwa wiejskiego. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 5 okręgów policyjnych (stanów): Zelwa, obejmujący gminy: Izabelin, Międzyrzecze, Pieniuga, Podorosk i Zelwa; Łysków, z gminami: Hornostajewicze, Łyskowo, Porozowo, Tołoczmany i Zelzin; Świsłocz, z gminami: Bojary, Dobrowola, Jusków, Świsłocz, Szymki i Tarnopol; Roś, z gminami: Mścibów, Roś, Szydłowicze, Werejki i Wilezuki; Piaski, obejmujący gminy: Biskupce, Krzemienica, Piaski i Samarowicze. Gminy te obejmują 975 miejscowości, mających 12292 dym. włościańskich, obok 2487 należących do innych stanów i należących do 2 okręgów pokojowych do spraw włościańskich, z zarządami w Wołkowysku (dla 11 gmin) i w Lewszowszczyźnie (dla pozostałych 14 gmin). Pod względem kościelnym cerkwie prawosławne należą do dwóch dekanatów (błagoczynii): wołkowyskiego i podorskiego. Pierwszy z nich obejmuje 19 cerkwi parafialnych, 3 filialne, 4 cmentarne i 2 kaplice, drugi zaś 14 cerkwi paraf., 5 filialnych i 1 cmentarną. Wszystkie kościoły katolickie powiatu tworzą dekanat wołkowyski, obejmujący 13 parafii: Wołkowysk, Krzemienica, Porozowo, Wołpa, Międzyrzec, Mścibów, Repla, Świsłocz, Szydłowicze, Hniezna, Piaski, Roś i Strubnica. Dawniej było 16 parafij, t. j. oprócz wymienionych: Jałówka, Łysków i Zelwa. W Izabelinie znajduje się zbór ewang.-reformowany. Pod względem sądowym powiat dzieli się na 3 rewiry sądów pokoju, z biurami w Wołkowysku, Izabelinie i Klepaczach, oraz dwa rewiry inkwizentów sądowych (sędziów śledczych). Pod względem komunikacyjnym powiat przecina od zachodu na wschód linia dr. żel. poleskich, na przestrzeni Białystok-Baranowicze, mająca na obszarze powiatu stacje w Wołkowysku i Zelwie. Nadto mto powiatowe połączone jest drogami bitymi z Grodnem, Białymstokiem i st. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej Kossów. Oprócz W. w powiecie znajduje się 10 miasteczek: Izabelin, Jałówka, Łopienica Mała, Łysków, Mścibów, Nowy Dwór, Piaski, Roś, Świsłocz i Zelwa. Za czasów Rzpltej pow. wołkowyski należał do wwdztwa nowogródzkiego (ob. t. V, 340). Na sejmie grodzieńskim 1793 r. d. 12 stycznia, marszałka powiatowego wołkowyskiego Mikołaja Bułharyna wyniesiono do godności i prerogatyw kasztelana, co jednak już w końcu t. r. zniesiono. (Podług materiałów dostarczonych przez *Ant. Kwiecińskiego* co do miasta i przez *D. T.* co do powiatu).

J. Krz.

Wołkowysk, ws, pow. ihumeński, gm. Hrebionka, o 17 w. od Ihumenia. A. Jel.

Wołkowyszki, ob. *Wyłkowyszki*.

Wołkusz al. *Wolkuszanka*, rzeczka, prawy dopływ Czarnej Hańczy, bierze początek w lasach błotnistych koło wsi Krasne, na płn. od Lipska, w pow. augustowskim, z połączenia się

strug płynących od wsi Ginowicz i Hołynki, płynie koło wsi Wołkusz i uchodzi do Czarnej Hańczy z praw. brzegu, przy 16 słuzie kanału augustowskiego. Od wsi Wołkusz do ujścia długo 7 w.

Wołkusz 1.) wś, pow. augustowski, gm. Kuryanki, par. Teolin, odl. 36 w. od Augustowa, ma 19 dm., 111 mk., 215 mr. Wechodzi w skład dóbr rząd. Łabno. W r. 1827 było 19 dm., 105 mk. 2.) **W.**, przyl. folw. Józefatowo, w pow. augustowskim, gm. Wołłowiczowce.

Wołkusz al. *Wołkusza*, wś, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Krugłany, o 9 w. od Sokółki, 204³/₄ dzies. ziemi włośc. (83³/₄ łąk i pastw., 13 nieuż.). 2.) **W.**, folw. tamże, należy do dóbr Wielka Łosośna Stanisława Ostromeckiego, ma 250 dzies., zamek, w którym w 1639 r. przebywał Władysław IV (ob. Kubala, Jerzy Ossoliński, I, 210). W r. 1597 Jan Bouffał nabył W. od Andrzeja Kotowicza i odtąd bez przerwy pozostawał w ręku tej rodziny do 1826 r., w którym kapitan Onufry Bouffał sprzedał go za 180000 rs. Marcinowi Zawadzkiemu. 3.) **W.**, uroczysko, tamże, należy do dóbr Mała Łosośna Sytynych. *J. Krz.*

Wołkuszanka, rzka, ob. *Wołkusz*.

Wołkuszek, folw. nad rz. Wołkuszanką, pow. augustowski, gm. Kuryanki, par. Krasnybór. W r. 1827 miał 2 dm., 13 mk. Folw. ten, w r. 1880 oddzielony od dóbr Lipsk Murowany, rozl. mr. 694: gr. or. i ogr. mr. 104, łąk mr. 131, lasu mr. 444, nieuż. mr. 15; bud. drew. 6, las nieurządzone, pokłady torfu, smolarnia.

Wołkuszne, os., pow. augustowski, gm. Kuryanki, par. Lipsk. Leży na zach.-płn. od wsi Krasne. W pobliżu druga osada, zwana Podwołkuszne. W r. 1827 W., os. rządowa, miała 3 dm., 19 mk. W spisie urzęd. osad gub. suwalskiej podane p. n. Wołkusz.

Wołma 1.) *Wołma*, mylnie *Wólka*, rz., w pow. mińskim, lewy dopływ Iłłoczy. Zaczyna się w okolicy zaśc. Zagajno, płynie najprzód na południe, a potem na zachód pod mstko Wołmę (młyn), koło wsi Kowalowiec, Joachimowo (młyn), folw. Wołmeczka, wsi Michalewszczyzna (młyn Wirłowice, Szykutny, Zamościany, Staryki (młyn), Iwieniec (młyn), wś Ściporowce i po za wsią Rudnia ma ujście. Długa w obrębach gmin: Raków, Iwieniec i Pierszaje około 5 mil. Nad brzegiem W. znajdują się obfite łąki. Zasiła się kilku drobnymi strumieniami i bezmieni rzeczkami, między innymi od praw. brzegu rzeką Kułyta pod wsią Staryki, od lew. zaś brzegu rzeką Siwiczanką. 2.) **W.** al. *Wołma*, rzeka w gub. mińskiej, znaczny lewy dopł. Świsłoczy. Zaczyna się w pow. mińskim, w obrębie gm. Ostrożyce, za wsią Korolew Stan, płynie na wsch. koło folw. Horodyszcze (młyn), tu przeciąwszy tor dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, płynie pod wsi: Drunszczyzna i Wodopoj, po za którą wkra-

cza w pow. ihumeński, płynie pod wś Wołma (młyn), Piotrowicze, mtko Śmiłowicze (wielkie młyny), wś Żurawki, Ubiel (młyn), Wołma (wielkie młyny), Iwanicze, folw. Krasny Brzeg, wś Uhołec i pod wsią Mieźreczje (Międzyrzecze) ma ujście. Długa przeszło 12 mil. Nie licząc drobnych bezimiennych dopływów W. zasila się od praw. brzegu rzekami: Krynicą i Słouścią (Smouś); od lew.: Wożą, Nieruczaj, Hać i Ihumenką. W średnim i w dolnym biegu na błoniach ma obfite bardzo łąki. *A. Jel.*

Wołma 1.) wś poduchowna i folw., obecnie skarbowe, nad rz. Wołmą, lew. dopł. Świsłoczy, pow. ihumeński, gm. Klinek, o 13 w. od Ihumenia, przy małym tr. poczt. do Maryi Górki i do Śmiłowicz, w miejscowości leśnej, w gruntach lekkich, łąki obfite. Wś ma 38 osad. 2.) **W.**, wś nad rz. Wołmą, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. i gm. Śmiłowicze, o 27 w. od Ihumenia, ma 25 osad., grunta lekkie, łąki obfite, miejscowość leśna. Cerkiew paraf. p. w. Opieki N. M. P., fundacyi ks. Radziwiłłów, odnowiona w r. 1837 przez ks. Wittgensteina, ma z dawnych zapisów 3¹/₂ włóki ziemi, około 1600 parafian; filie i kaplice: w Piotrowiczach, p. w. N. M. P., w Pekałinie św. Anny, w Szemiotowie św. Mikołaja, w Królowym Stanie św. Jerzego, w Draczkowie św. Koźmy i Damiana; przytem kaplice w miejscu i w Hlebowiczach. 3.) **W.**, mtko i dobra nad rzeką Wołmą, lew. dopł. Iłłoczy, pow. miński, w 3 okr. pol. Kojdanów (o 25 w.), gm. Rubieżewicze, par. katol. i st. poczt. Raków (o 14 w.), o 42 w. od Mińska, w miejscowości lekko falistej, w gruntach szczyrkowych, żytnych, łąki dobre. Do r. 1886 był w W. starożytny kościół paraf. katol., dekanatu mińskiego, z filiami w Naborowszczyźnie i Zaniewszczyźnie. Gdy kościół skasowano, parafia została podzielona pomiędzy sąsiednie parafie: kamińską i rakowską, a w W. istnieje tylko kaplica ementarna, z grobami rodziny Wańkowieców. Kościół ten fundowali w r. 1474 Stanisław i Barbara Dowkszewiczowie z nadaniem gruntów na 100 miar (?) zasiewu i 9 poddanych, tudzież z prawem pobierania przez plebana dziesięciny z folw. dworskich Wołma i Braclaw. O tę ziemię i dziesięciny był potem proces plebanów z dziedzicami Wołodkowiczami. Marcin Wołodkowiec, sędzia ziemski w dztwa mińskiego, na mocy wyroku trybunału duchownego z d. 28 sierpnia r. 1619 grunta zagarnięte wraz z włościanami powrócił kościołowi. W r. 1705, gdy W. władali wspólnie Wołodkowiczowie, Filipowiczowie i Wańkowiec, proboszcz ks. Czeszejko przez umowę z kollatorami za ustąpienie im dziesięciny otrzymał jeszcze 4 poddanych, na co nastąpiła sankcja biskupa wileńskiego Brzostowskiego. W r. 1751 kościół po raz trzeci zbudowany z drzewa na starym miejscu, p. w. Wniebowzięcia N. M. P., miał 6 ołtarzy, w srebra i aparaty był dostate-

cznie opatrzone, a przy nim istniał szpital na 5 ubogich. Do plebanii należała jurysdyka w miasteczku, folw. Żebrowszczyzna, włók 22, z 49 poddanymi. Wizyta metropolitalna około połowy b. stulecia zaznaczyła dochód z folw. kościelnego na 364 rub. Gdy ziemię zabrano wraz z poddanymi, rząd przeznaczył plebanom jako indemnizację po 275 rubli rocznie i zostawił im 1½ włóki. W r. 1842 parafia liczyła przeszło 6000 wiernych (wyciąg z notat Jana Chodźki). Dobra, mające przeszło 130 włók, są do dziś dnia własnością Wańkiewiczów. W. nazywało się niegdyś Gródkiem, Horodkiem i pod r. 1161, w czasie wojny domowej ks. połockich, kronikarze o niej wspominają. *A. Jel.*

Wołmany al. *Wołmiany*, w spisie urzęd. właścicieli ziemskich *Wojpmany*, ws i fol., pow. poniewieski, w 3 okr. pol., gm. Skrobotyński, o 25 w. od Poniewieża. Jawojszowie mają tu 18 dzies. (2 lasu, 1 nieuz.).

Wołmeczka, folw. i karczma nad rz. Wołmą, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Rubieżewice, par. katol. poprzednio Wołma, teraz Raków, o 45 w. od Mińska a 16 w. od Rakowa (poczta). Miejscowość falista, grunta szczyrkowe, żytnie, łąki dobre. *A. Jel.*

Wołmiany, ob. *Wołmany*.

Wołnianka, rzeka, lewy dopływ Dniepru Dolnego, wpada przed ostatnim porogiem, zwanym Hadiuczy al. Wołny.

Wołnianka 1.) *Mała*, ws, pow. taraszczański, w 1 okr. pol., gm. Żydowska Hrebła, par. praw. Bereżianka Mała (o 3 w.), odl. o 13 w. od Taraszczy, ma 225 mk., 330 dzies. ziemi; ws należała do Apolonii Makarewiczowej. W r. 1846 na ementarzu wiejskim wzniesiono kaplicę drewnianą. 2.) *W.* al. *Wownianka Wielka*, ws nad rzeką t. n., uchodzącą pod wsią Żydowska Hrebła do Tykicza, pow. taraszczański, w 1 okr. odl., gm. Żydowska Hrebła, o 10 w. od Taraszczy, ma 1155 mk. Podług Pochilewicz w 1863 r. było tu 1220 mk. prawosł. i 6 katol. Posiada cerkiew, p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesioną w 1770 r. i uposażoną 50 dzies. ziemi. Należy do klucza lesowiekiego dóbr hr. Branickich. *J. Krz.*

Wołniany, dobra, pow. telszewski, w 1 okr. pol., gm. Gadonów, własność Kurnatowskich, mają 905 dzies. (289 lasu, 41 nieuz.).

Wołnicze, ws nad Ikwą, pow. dubieński, na pld. od Targowicy.

Wołnik, u Konst. Porfirogenity *Baruforos* i *Wulniphah*, przez sterników zwany *Wnuk*, 6-ty poroh na Dnieprze, w pow. i gub. ekaterynosławskiej, o 32 w. poniżej Kudaku, t. j. początku parohów a 13 w. poniżej parohu Nienasyteckiego. Składa się z 4 łąw granitowych, przerywających rzekę równolegle na przestrzeni 150 sąż. i ścieśniających koryto początkowo do 300 a przy końcu do 200 sąż. Spadek wynosi 5 st. i 7 ca-

li na przestrzeni 150 sąż. Jest to najniebezpieczniejszy z parohów po Nienasyteckim.

Woło..., porów. *Oło...*, *Golo...*, *Hoło...*

Wołoba Zajeziorna, osada, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Dereczyn, należy do wsi Jezierki Wielkie.

Wołochow Jar, ws nad rz. Bałaklejką Średnią, pow. żmijewski gub. charkowskiej, gmina w miejscu, o 60 w. od Żmijewa, 544 dm., 3113 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, st. poczt.

Wołochowe al. *Wołchowskie błoto*, bagnista nizina, w pow. mozyrskim, rozciągająca się na 30 w. od zachodu na wschód, pomiędzy rzekami Mutwicą i Świnowody, i na 14 w. od strony Prypeci na południe ku wsiołom Rudnia Simoniecka i Rudnia. W obrębach gmin: Turów, Tonież i Lelczyce. Tu w r. 1874 rozpoczął gen. Żyliński roboty kanalizacyjne i cała miejscowość została osuszona w kierunku Prypeci i rz. Bobrowki. Śród niziny tej nie spotykamy ani jednej wsi. *A. Jel.*

Wołochowicze, okolica, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Ejszyski (o 17 w.), okr. wiejski Podborze, o 53 w. od Lidy, 8 dm., 68 mk. katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Raduń.

Wołochowka, słoboda nad rzeką Wołczą, pow. wołczański gub. charkowskiej, gm. Wołchowka, o 12 w. od Wołczańska, 150 dm., 807 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, 3 jarmarki.

Wołochowszczyzna, białorus. *Walachouszczyzna*, ws, pow. rzezycki, w 1 okr. pol., gm. Brahin, o 86 w. od Rzezycy. *A. Jel.*

Wołochwa, rzeka w pow. nowogródzkim, drobny lewy dopł. Myszanki, cały w obrębie gminy Jastrebiewo, ma ujście za wsią Wołochwą.

Wołochwa, dwie poblizkie wsi nad rzeczką t. n., przy ujściu jej do Myszanki, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol., gm. Jastrebiewo, o 60 w. od Nowogródka, w miejscowości dość leśnej, w gruntach dobrych, łąk dostatecznie. W. Wielka ma 39 osad., W. Mała 23 osad. Jedna z tych wsi należy do skarbu. *A. Jel.*

Wołochy, ws nad rzeką Miadziołką, pow. dziśnieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 2½ w.), okr. wiejski Zosin, 10 dm., 119 mk. (w 1865 r. 51 dusz rewiz.).

Wołochy 1.) ws nad Zbruczem, naprzeciw mta Skąły (w Galicyi), którego stanowiła niegdyś przedmieście, pow. kamieniecki, okr. pol., gm. i st. poczt. Lanckoroń, par. praw. Huków, katol. Zbrzyż, odl. o 34 w. od Kamieńca, ma 52 dm., 298 mk., 114 dzies. ziemi włosc., 325 dworskiej; posterunek straży pogranicznej. Należała do ststwa skalskiego. Ces. Katarzyna darowała ją hr. Littowej, z domu Engelhardt, od której nabył Kuczkievicz, obecnie Korostowcewa, który zapłacił po 83 rs. za dziesięcinę. 2.) **W.**, ws nad rzeką Bronnicą, dopł. Dniestru, pow. mohylewski, okr. pol. Jaryszów, gm. Bronica,

par. praw. Sliszkowce, par. katol., sąd, st. poczt. i dr. żel. Mohylów (o 7 w.), ma 62 dm., 339 mk., 452 dzies. ziemi włośc., dworskiej ze Sliszkowiecką Słobódką 900 dzies. Należała do Szołajskich, dziś Dobrowolskich. 3.) **W.**, ob. *Wołoszki*, pow. kowelski. *J. Krz.—Dr. M.*

Wołochy, ws., pow. brodzki, 13 klm. na pld. od Brodów (sąd pow., st. kol. i urz. poczt.). Na wsch. leży Hucisko Brodzkie, na pld. Hołubica, na zach. Dubie, na pld.-zach. i pld. Ponikwa Wielka. Wzdłuż granicy pld. płynie Ponikwa, dopł. Styru i tworzy staw Ponikiewski, w pobliżu którego leżą zabudowania wsi. Pld. część obszaru lesista. Wł. więk. ma roli or. 10, łąk i ogr. 7, past. 28, lasu 734 mr.; wł. mn. roli or. 581, łąki ogr. 176, pastw. 28 mr. W r. 1890 było w **W.** i w przysiółkach Huta Nowa i Pereliski 122 dm., 927 mk. w gm., 12 dm., 29 mk. na obsz. dwor. (651 gr.-kat., 257 rzym.-kat., 48 izrl.; 649 Rus., 259 Pol., 48 Niem.). Par. rzym.-kat. i gr.-kat. w Ponikwie. We wsi jest kasa gm. z kapit. 2575 zlr. *Lu. Dz.*

Wołócki 1.) *Wolodźki*, folw., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siemkowo, przy drożyni z Gródka Chmarzyńskiego do Zarzecza, grunta szczerkowo-gliniaste. 2.) **W.**, ob. *Wolodźki*. *A. Jel.*

Wołoczek 1.) al. *Wolczek*, zaśc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Miadzioł (o 7 w.), okr. wiejski Niekazieek, o 51 w. od Wilejki, 1 dm., 12 mk. prawosł., 8 katol. (w 1865 r. 9 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Justynowo. 2.) **W.**, fol. nad jez. Miadzioł, tamże, o 52 w. od Wilejki, 1 dm., 4 mk. katol.

Wołoczek, pohost, pow. syczewski gub. smoleńskiej, gm. Wołoczek, zarząd gminy, cerkiew, st. poczt., o 14 w. na pld. zach. od st. Grygorewskiej.

Wołoczkiwicz, mylnie (ob. t. IX, 262), za *Wolczkiwicz* (ob.).

Wołoczyce, ob. *Woloczyce*.

Wołoczyska, w dokm. *Woloczyska* (1518 r.), *Woloczyszcze* (1545 r.), *Wolocziszce* (1570), *Woloczyszcze* i *Woloczyszcze* (1583), mko nad rz. Zbruczem, pow. starokonstantynowski, na pograniczu od Galicyi, pod 57° 32' pld. szer. a 43° 5' wsch. dług., w 3 okr. pol., gm. Wołoczyska, odl. o 90 w. na zach. od St. Konstantynowa a 210 w. od Żytomierza. W r. 1860 miało 387 dm., 2576 mk. (w 1870 r. było 326 dm., 1180 mk., w tem 58% żydów, a w 1885 r. 3100 mk.), zarząd gminy, 2 cerkwie, kościół par. kat., 2 kaplice prawosł. i katol., synagogę, 2 domy modlitwy żydowskie, szkołę, targi co niedziele, 6 jarmarków, 2 fabryki świec, st. poczt.-teleg. i dr. żel. (o 4 w.), komorę celną pograniczną. Kościół par. katol., p. w. św. Trójcy, z muru wzniesiony w 1813 r. przez hr. Moszyńskiego, na miejscu dawnego z 1772 r., fundacyi wojewody kijowskiego Potockiego. Parafia katol., dekanatu starokonstantynowskiego, 4179 wier-

nych. Miała dawniej kaplicę w Frydrykówce. Gmina, położona w pld.-zach. zakątku powiatu, graniczy od zach. i pld.-zach. z Galicyą, od pld. i pld.-wsch. z gub. podolską, od wschodu z gm. Monaczyn, od pld. z gm. Awratyn, obejmuje 12 miejscowości, mających 1606 dm. włościańskich (obok 384 należących do in. stanów), 8800 mk. włościan, uwłaszczonych na 7269 dzies. ziemi. St. W. dr. żel. pld.-zach., na linii Zmierzynka (Zmierzynka)-Wołoczyska, odl. jest o 151 w. od Zmierzynki a 4 w. od st. Podwołoczyska dr. żel. austriackich państwowych (dawniej Karola Ludwika). Pierwszą wzmiankę o **W.** spotykamy w dokumencie z d. 4 maja 1518 r., którym Zygmunta I potwierdza ks. Konstantemu Ostrogskiemu prawo władania dobrami, otrzymanymi w spadku po babce jego żony, ks. Maryi Semionownie Rówieńskiej i jej mężu ks. Semionie Wasilewiczu Nieświskim. Pomędzy dobrami temi wymienione jest „Wołocziszce“ (Arch. ks. Sanguszków, III, 167). W 1545 [r. należy wraz z Zbarażem do ks. Michała Zbaraskiego. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1570 r. własność Wodzisława (sic) Sbaraskiego, urzędnik którego Michał Swiebor wnosi z Wołoczyc i wiosek k niemu: z 104 dym., 64 ogr. po 2 gr., 16 bojar, 8 kół młyn., 8 kotł. gorzałcz. W 1583 r. kn. Stefan Korybutowicz Zbaraski, w wda trocki, z mka Wołoczyszcz, które trzyma od nieboszczyka kn. Władysława Zbaraskiego, wnosi z 23 dm. rynekow. po 6 gr., z 70 dm. uliczn., z 42 nędznych chałup, z 2 rzeźników, z 3 przekupniów, 2 skomorochów, z 3 luźnych, z 3 piekarzów, z 3 sług żydowskich, 23 ogrod., 10 komor., 8 rzem., 2 kół wal., 1 fol. Przytem dodano: „W tem mieście od zapalenia żołnierzw w r. 1580, które ludzie będąc zubożeni na majątnościach swoich w niwecz się obrócili, dla czego i poboru oddać nie mogli“. Nadto tenże kn. Zbaraski ze wsi Starych Wołoczyszcz (prawdopodobnie dzisiejsze Podwołoczyska) wnosi z 3 dym., 8 ogr., 5 ogrod., 6 kom., 3 kół dor., 1 bojarzyna, 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 27, 127). Odtąd przez przeciąg dwóch prawie wieków nie znajdujemy żadnej wzmianki o tej osadzie. Nie wiemy do kogo należała i przez jakie przechodziła koleje. Dopiero w drugiej połowie XVIII w. właścicielem **W.** został Fryderyk Moszyński, syn Jana Kantego, podskarbiego koronnego, i hr. Cosel, naturalnej córki Augusta II. Moszyński wiele się przyczynił do wzrostu miasteczka, przyozdobił je pięknymi budowlami gospodarskimi i murowanym piętrowym pałacem; swoim kosztem wznosił tu kościół parafialny, założył bank włościański (mons pietatis), wreszcie wyjednał u Stanisława Augusta przywilej pod datą 15 stycznia 1775 r., zaprowadzający jarmark w wigilią św. Trójcy, przez sześć tygodni trwać mający. Po śmierci Fryderyka Moszyńskiego w 1816 r. klucz wołoczyski, wraz z innymi do-

brami, dostał się na mocy zapisu testamentowego dalekiemu jego krewnemu hr. Ignacemu Moszyńskiemu, wnukowi Stanisława, kasztelana radomskiego, następnie synowi jego Piotrowi, który jako wiano posagowe przeznaczył W. z wielu innymi dobrami jedynaczce swej córce hr. Józefowej Szembekowej. Z upadkiem fortuny Szembeków W. około 1860 r. przeszły na własność hr. Janusza Ledóchowskiego. Na podniesienie mka i rozwój tutejszego handlu tranzytowego wpłynęło najprzód zbudowanie w 1846 r. drogi bitej (szosy) pomiędzy Lwowem a Tarnopolem, a następnie otwarcie w 1871 r. linii dr. żel., łączącej Lwów przez W. ze Zmierzynką a tem samem z siecią dróg południowo-zachodnich ruskich. Pożar wybuchł d. 22 marca 1870 r. zniszczył około 40 dm. i kościół katol. Krótki opis W. i dziejów rodziny Moszyńskich podał T. J. Stecki w „Kłosach“ (1871 r., t. XIII, str. 236—7).

J. Krz.

Wołoda, wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol., gm. Chłopienicze, o 55 w. od Borysowa, ma 6 osad; miejscowość lekko falista.

A. Jel.

Wołodarka, w dokum. *Wołodorewo, horodyszcze Wołodareckie, Rozwołozie, Zwolozie, Wielka Słoboda*, mtko na lew. brz. rz. Rosi, w staw duży zebranej, pow. skwirski, w 1 okr. pol., gm. Wołodarka, o 30 w. od Skwiry, otoczona żyzną i bogatą okolicą. Lewy brzeg Rosi przedstawia równinę, z niezmierną przestrzenią tłustego ukraińskiego czarnoziemiu, prawy natomiast zalegają lasy, które jeszcze przed niedawnymi czasy stanowiły puszcę ciągnącą się aż do Piatyhor „Pustynnych“ i Strzyżawki. W r. 1885 było 3088 mk., w tem 1487 żydów. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 1042 mk. prawosł., 98 katol. i 1831 żydów; wraz z Zawadówką 4594 dzies. Jest tu cerkiew Wozdwiżeńska, zbudowana w r. 1847 kosztem parafian, na miejsce dawniejszej z 1764 r., kościół katol. murowany, bóżnica i 2 domy modlitwy żydowskie, kramy murowane, poczta listowa i telegraf, szkoła ludowa, zarząd okręgu policyjnego (stanu) i gminy (wołost'), apteka, dwóch lekarzy, dwa młyny wodne, browar piwny, targi co drugi tydzień. Z dawniej istniejącego tu zamku pozostały tylko resztki wałów. O parę wiorst od W., na obszarze wsi Zawadówki, wznosi się mogiła majdanowa, wydrażona, zwana Orlichą. W pobliżu wsi Lichaczychy, na polach widnieje wyniosły kurhan, nazywany „Carową mogiłą“, na którym, według podania, jakiś władca potężnego narodu odbierał hołdy i przysięgę posłuszeństwa od ludów „try dewiatych zemel“. Oprócz dwóch tych mogił, wzdłuż lewego brzegu Rosi występuje cały szereg mogił t. zw. „strażniczych“; stoją one pojedynczo, lub po trzy lub więcej razem, i dla tego w starych dokumentach granicznych mianowano je „rzędowemi“. Mogiły te, niezbyt od siebie odległe, są tak usy-

pane, aby jedne z drugich były widziane. W łapispisach ruskich o W. zachodzi pierwsza wzmianka już w XI w. Podczas wojny domowej pomiędzy Jerzym Włodymirowiczem a Izasławem o berło kijowskie, kn. Włodimir spiesząc na pomoc pierwszemu z Halicza przez ziemię Bołochowską, r. 1150 skierował swój pochód na Munarewo (?), Wołodarewo i Perepetowo (Ipat. letop., 278). Była to zapewne zwykła droga orężna w tym czasie z Halicza do Kijowa prowadząca. To zaś Wołodarewo, z całym bliższym dorzeczem Rosi, czyli t. zw. „Porosiem“, zajętem było przez Czarnych Kłobuków, którzy inaczej w tę porę i „Bołochowcami“ się nazywali, tę drugą nazwę otrzymawszy, z późniejszymi analogicznymi im Kozakami, nie od rodowości, ale od wspólnego sobie rzemiosła i zatrudnienia, polegającego na łowieniu ryb w rzekach i gromieniu zwierz w polach (ob. Jana Szczech. Herburta: Zatrzymanie Tatar). Bołochowcy ci, choć Rusi podlegali, mieli wszakże swoich oddzielnych kniazów; ale gdy Baty podbił Ruś (1240 r.), to Bołochowcy bez oporu przyjęli jego władztwo nad sobą; na co się zżymał i sierdził Daniel Halicki (Ipat. letop., 527). Czy zaś Wołodarewo i po zalewie mongolskim było zawsze punktem zamieszkałym, trudno wiedzieć; jednakże już z pierwszych czasów litewskich musiało tu być znowu tabula rasa, ile że dopiero w 1471 r., jak to widzimy, na dawnym uroczysku tutejszem wyrasta zupełnie nowa osada, pod nazwą „Słobody“, która wraz z Antonowem należała wtedy do zamku kijowskiego. Ciekawe świadectwo o stanie ówczesnym tej osady podaje nam rewizya zamku kijow. z tegoż roku. „Sioło Słoboda, a w tym siole dziesięć sług; na wojnę chodzą, i w roku cztery kopy groszy i podymszczyznę dają; a innych żadnych powinności nieznają“ (Arch. J. Z. R., cz. VII, t. 2, str. 3 i 4). Ale napad Mendligireja (1483) i tak często potem trafiające się pustoszące kraj napady Tatarów musiały zniszczyć niedługo i ową Słobodę, ile że za panowania Zygmunta III „horodyszcze Wołodareckie z sieliszczem Zwoloziem“, nazywajacem się inaczej „Wielka Słoboda“, było zaliezone jako res nullius do t. zw. w konstytucyi „pustyni za Białocerkwią leżącej“ (Vol. leg., II, str. 318). Aby kraj ten zupełnie pusty, pobudzić do odzycia, Zygmunt III, z dozwolenia sejmu, pustynię tę rozdarował „zasłużonym osobom rycerskiego stanu“. Atoli w kancelaryi królewskiej przy onem rozdarowaniu w 1590 r. przez błędną informację co do W., musiała zajść pomyłka, bo widzimy, że całą tę „pustynię“ aż dwie naraz osoby otrzymały. Obdarowanymi jednocześnie byli: Janusz Zahorowski i Marcyan Trębicki. O pierwszym z nich, jako obdarowanym, dowiadujemy się dopiero teraz z dokumentów ogłoszonych przez Aleks. Jabłonowskiego (Ukraina, t. II, str. 392).

Ale wkrótce, bo tegoż jeszcze roku, Janusz Zahorowski odprzedaje te pustki ks. Januszowi Zbarazkiemu, w wdzie bract., a Marcin Trębicki schodzi z tego świata, i brat jego Stanisław, jako opiekun jedynaczki córki jego Anny, w r. 1596 sprzedaje również te puste dobra temuż ks. Zbarazkiemu za 3000 złp. „na spłacenie długów i na oswobodzenie innych dóbr obrócone“ (tamże, str. 401). Widać więc z tego, że uprzednia sprzedaż przez Janusza Zahorowskiego była zakwestyonowaną, kiedy Zbarazki był zmuszony powtórnie kupnem tych dóbr utwierdzić się. Obszar tych dóbr składał się wtedy: z horodyszcza Wołodarskiego czyli z sieliszcza Zwółozia, lub inaczej Wielkiej Słobody pod rz. Rosią, Przylepek nad tąż rzeką, Antonowa nad rz. Berezną, Zuchowiec nad rz. Horochowatycią, Skułkowa nad rz. Rastawicą, Fastowa nad rz. Rosią pod Białocerkwią. Były to wszystko puste uroczyska. Nowy więc nabywca ks. Janusz Zbarazki czynnie zaprzął się nad osiedleniem tej pustyni. Ważnym wypadkiem było założenie przez niego na Wołodareckim horodyszczu małego obronnego „sypanego“ zameczku, przy którym rozwijać się zaczęła osada. Zapelniał on ją sługami swymi i bojarami. Ale dobra te miały niepewną granicę od Białocerkiewszczyzny, ile że tu pustka graniczyła z pustką. Ztąd pomiędzy ks. Zbarazkim a Białocerkwią ustawiczne zachodziły spory o oderwanie jakoby od Białocerkwi gruntów pewnych i przyległości. Jakoż w 1594 r. z rozkazu ks. Konst. Ostrońskiego, wwdy kijow., podstarości białocerkiewski kn. Dymitr Bułycha Kurcewicz, upatrzwszy czas, wpadł zbrojnie do W. i zburzył zameczek (tamże, str. 392). Jednakże ks. Janusz Zbarazki odbudował go wkrótce, ile że Erich Lassota von Steblau, poseł cesarza Rudolfa do Kozaków, r. 1594 przejeżdżający przez W., o istnieniu w niej zameczku nadmienia (Putew. zap.). Ks. Janusz z bojarów i sług swoich organizował zbrojne najazdy. I tak w 1604 r. użył on ich do najazdu na dobra Smolichowce i inne (koło Czarnobyła), należące do Sapielchów (Jabłon., Ukraina, II, 459). Wielki wojownik, ks. Janusz odznaczał się pod Czasnikami (1567), Połockiem (1579), Sokołem, Wielkimi Łukami (1580), Toporcem, Szklowem (1581), pod Zbarazem (1575), pod Zaslawiem zbił Tatarów. W r. 1603 ks. Janusz przez zakupno od Turbowskich i Bratkowskich Torczycy, przyległej W., zaokrąglił swą posiadłość, rozrzuconą szeroko nad rz. Rosią, Horochowatką, Berezną i Rastawicą, która teraz zaczynając od Torczycy, ciągnęła się prawie bez przerwy aż do Niemirowa i Pohrebyszcz, czyli t. zw. „Biskupszczyzny“, będącej przed laty uposażeniem i dziedzictwem rz.-katol. biskupów kijowskich. Tymczasem gdy Anna Trębicka dorosła i wyszła za mąż za Pątkowskiego, stanowczo zaprzeczyła sprzedaży

W. przez stryja swego ks. Zbarazkiemu, ile że ona wtedy, gdy się sprzedaż dokonała, niewyszła z małoletności. Ks. Janusz umarł 1608 r. i synowie jego Krzysztof i Jerzy musieli po raz drugi od Pątkowskiej nabyć tę majątność. Ale nie koniec na tem. Tyszowie Bykowscy, właściciele Chodorkowa (w Kijowszczyźnie), pozwali Zbarazkich o niesłuszne jakoby trzymanie przyległości Wołodarskich, a mianowicie Dolinnego i Chrobrego (wsi dziś nieistniejących), które były jakoby starodawnem ich rodu dziedzictwem, przed spustoszeniem takowego przez Tatarów. Niewiemy jak się ta sprawa zakończyła, ale pod r. 1628 czytamy dekret w sprawie Jerzego i Krzysztofa ks. Zbaraskich z Anną z Trębickich 1-mo voto Pątkowską, 2-do Czudnowską, pozwaną, o niebronienie dóbr Wołodarskich od impedymentów ze strony Tyszów Bykowskich (Jabłon., Ukraina, II, str. 368). Po śmierci ks. Krzysztofa Zbarazkiego, koniuszego kor. (zm. 6 marca 1626 r. w Końskowoli), całe dziedzictwo po nim bierze w spadku brat ks. Jerzy, kasztelan krakowski. W taryfie podymnego z 1626 r. czytamy: „w Wołodarce dym. rynek. 94, uliczn. 30, ubog. 16, ogrod. 3, rzem. 4, pop 1“ (Jabłon., Ukraina, I, 77). Ks. Jerzy Zbarazki umarł w r. 1631 d. 12 lipca, bezżenny, i dobra jego przeszły spadkowo przez Zahorowskich na ks. Janusza Wiszniowieckiego, którego ojciec ks. Konstanty ożeniony był z Zahorowską, urodzoną z ks. Zbarazkiej. Ks. Janusz Wiszniowiecki umierając zostawił dwóch małoletnich synów: Dymitra Jerzego i Konstantego Krzysztofa, a ich opiekunem i ich dóbr został ks. Jeremiasz Wiszniowiecki, który funduje r. 1640 d. 29 listopada w W. kościół katol. p. wez. św. Michała Archanioła (Michał drugie imię Jeremiego). Zapisał on temuż kościołowi na utrzymanie proboszcza ziemię zwaną „Rudą Hreblę“ (z Ksiąg magistratu kijow.). Podczas wojen Chmielnickiego W. wpadła w ręce Kozaków, przyczem świątynia katolicka została zburzoną. Mieszkańcy tutejsi wzięli czynny udział w walce. Lud uważał W. za gniazdo „charakterników“, będących mistrzami w zamawianiu kul (ob. Michałowski, Ks. pamięt., 158). Młodzi książęta wróciwszy z Krakowa, gdzie nauki pobierali, r. 1651 d. 10 grudnia w Niemirowie czynią pomiędzy sobą dział dóbr ukraińskich, mocą którego ks. Dymitr Jerzy otrzymał Niemirowszczyznę, a ks. Konstanty Krzysztof wziął Pohrebyszczę (dawniejszą Biskupszczyznę), Dziunkowszczyznę, Borszczajowszczyznę, Monastyrzyszczyznę i Wołodarszczyznę. Do tej ostatniej należały wtedy, jeszcze przez Zbarazkich osiedlone wioski: Kossówka, Rude Seło, Hajworon, Pietraszówka, Torczyca, Ławryki i Szalijówka. Kozacy wszakże niedopuszcili ks. Konstantego do aktualnego tychże dóbr posiadania. W r. 1655, gdy Bohdan Chmielnicki pod-

dał się Rossyi i wracał z wyprawy z pod Lwo-
wa, han krymski z ordami zaszedł mu drogę pod
Jezierną, gdzie wódz Kozaczyzny doznał krwawej
porażki, tak że o mało sam się w pęta niedostał
(Letop. Bielozierskiego). Tatarzy jednak, prze-
chodząc w bliskości W., niezajęli jej, dzięki
może temu, iż była wtedy, jak mówi Cellaryusz,
dobrze utwierdzonem miejscem. Następnie oko-
lica ta była trzymana w ryzie przez załogi i
chorągwie polskie. Roku 1671 z rozkazu Jana
Sobieskiego pułkownicy Piwo i Łasko lokują się
z chorągiewami swemi w tem miasteczku i okoli-
cy, dla przewidowania ztąd żywnością fortecy
białocerkiewskiej, w której stał załogą komen-
dant Lebel (Pisma do wieku i spraw Sobieskie-
go, Act. hist., t. I, str. 713). Odtąd ks. Kon-
stanty mógł choć dorywczo przez swych urzę-
dników zawiadywać tą posiadłością. Gdy w
1686 r. we Lwowie umarł, wszystkie ukraiń-
skie jego włości przeszły na syna ks. Michała
Serwacego (później hetmana w. lit.). W 1704 r.
za hetmaństwa Iwana Mazepy na Zadnieprzu,
przez gwałtowne wyprowadzenie („zhin“) ludności
z prawego na lewy brzeg Dniepru, W. z przy-
ległościami wyludniła się do szczytu. Ks. Mi-
chał Serwacy umarł w Mereczu na Litwie w
1744 r., zostawiwszy z Katarzyny ks. Dolskiej
dwie córki: Annę za ks. Józefem Ogińskim i El-
żbietę za Michałem Zdzisławem Zamoyskim,
łowczym kor., w wdą smoleńskim. Szerokie pu-
stki, jakie w dobrach Wołodarskich przegon lu-
dności zostawił po sobie, jeszcze za ks. Serwa-
cego zaczęły się kolonizować, ale za władania
Zamoyskich osadnictwo to z każdym dniem roz-
pościerało się coraz bujniej. Na dawnych goto-
wych „siedliszczach“ przemuogie dźwigały się
wioski i futory, na warunkach najrozleglejszej
słobody. Osadników na rolne gospodarstwa
wspomagano. Dwór każdemu osiadającemu wło-
ścianinowi dawał mat^{ki} drzewny na chatę i
stodołę, pewien obsza. gruntu, ogród, sprzężaj
wołowy, ziarno na zasiew i potrzebne narzędzia
rolnicze. W. staje się odtąd dominialną wło-
ścią całego klucza. Zdzisław Michał Zamoyski
z ks. Wiszniowieckiej miał jedną córkę Kata-
rzynę za Janem Karolem Mniszchem, podkomor-
zym kor., i na tę ostatnią po matce drogą spad-
ku przeszła część olbrzymich włości, jakie w
różnych stronach kraju posiadali ks. Wiszni-
owiecy. R. 1750 na mocy działu dopełnionego
z ks. Ogińskimi w Wiszniowcu, Katarzyna
Mniszchowa stała się dziedziczką: hrabstwa ko-
marzeńskiego, klucza czarnoostrowskiego, orze-
chowickiego, horyńskiego, hrabstwa dąbro-
wickiego, klucza karolińskiego, opolskiego, wi-
szniowieckiego, czajezynieckiego, wierzbowie-
ckiego, kupielskiego, dziunkowskiego, hrabstwa
brahińskiego, hrabstwa lubieszowskiego, klucza
telechańskiego i na Ukrainie: kluczów: tahananec-
kiego, międzyrzeckiego (nad Dnieprem), anto-

nowskiego, worobijowskiego i wołodarskiego.
Z Wołodarszczyzny, osiedlonej teraz gęściej, wy-
dzielono dwa osobne klucze: worobijowski i an-
tonowski, tak, że sama W., w ten sposób uszczu-
plona, składała się odtąd z wiosek następujących:
z Bereźnej, Skwirki z horodyszczem, Pustowar-
ni i siedliska Żukowa. Klucz wołodarski obfi-
tował w prastare uroczyska, jako to: Wojnina
stawki, Carowa mogiła, staw Żmijski na Rosi,
ad praesens Plotińce, Czarny las z uroczysz-
czem Korybutowszczyzna, Hrynczuki las, jezio-
ro Kurmine, pole Telacze, ruda Chwastówek,
ur. Suche jary, futory Karmaka, zwane Bukacz,
mogiła nad rz. Skwirą i rz. Podbilcza (w Pu-
stowarni), sieliszcz Żukow, rz. Pożarnia, grunt
pusty nazwany Mołodowa, słoboda Horodycia
czyli Książ Łuh (z rozgraniczenia 1750 r.). Za
Mniszchowej szedł dalszy rozwój kolonizacji
dóbr. Mnożyły się osady, zakładane przez t.
zw. „osadzców“. I tak Tehorzewski osadził
Tehorzówkę, Sobotkowski Karpenki, Zawadow-
ski Wołodarskie futory al. Zawadowkę. Zakła-
dano też i wioski czysto szlacheckie na czynszu,
opartem nie na prawie wieczystem ale na goło-
słownej ze skarbem umowie. W. się rozrosła,
tak że w niej aż trzy powstało cerkwi; r. 1730
zbudowana Georgiewska (dziś nieistniejąca), r.
1741 Rozdestweńska i r. 1746 Wozdwiżeńska,
dziś istniejąca. Żydzi w meczu się osiedlili i
zasłynęli z dostatków. Kupczyli i trudnili się
rzemiosłami. W kramach było pełno towarów.
Był tu kupiec Zelman Słazczak, dla tego tak na-
zwany, że co roku jeździł na Szląsk i ztamtąd
sukna i drogie bławaty przywoził. Żydzi tutej-
si wraz z troszczańskimi płacili corocznie do ka-
hału ostrogskiego na Wołyniu, według dyspar-
tymentu, na wojsko polskiego zaciągu zł. 755.
W tym czasie trapił kraj t. zw. hajdamacy.
Ażeby kraj od ich łupieztw zasłonić, r. 1750
szlachta kijowska na sejmiku w Żytomierzu po-
stanowiła utworzyć landmilicję, której dowódz-
two powierzyła Danielowi Macewiczowi, pułko-
wnikowi nadwornych pocztów Mniszchowej w
Wołodarec. Gdy pewnego razu Macewicz wy-
dał się z W. dla ścigania hajdamaków grasu-
jących na Polesiu, inni z nich zawiadomieni o
tem, pod osłoną nocy wpadli do W. i srogą za-
dali jej klęskę, szczególnie zemstę swą wywarli
na dworku Macewicza; złupili go i zapalili
(Arch. J. Z. R., część IV, t. 3, str. 542-4).
Macewicz jeszcze potem sporo lat w W. prze-
żył i w późnym wieku życia dokonał. Katarzy-
na Mniszchowa r. 1740 fundowała w W. kościół
katolicki drewniany, na uposażenie którego za-
pisała 20,000 złp. lokowanych na wsi Skwirce.
Kościół oddała pod zarząd misyi jezuickiej w
Białejcerkwi. Po zakończonej fabryce, mówi
wizyta kościelna: „r. 1760 w sam dzień św. Mi-
chała archanioła wprowadzone było nabożeń-
stwo przez Imci ks. Soc. Jesu misyonarzów (któ-

rym ten kościół afiliowany); przed wieczorem dnia tegoż przez delegowanych od JW. fundatorki stanął obwód, przy którym Wielebny ks. Jan, paroch cerkwi Noworodeńskiej, znajdował się i wiele innych osób jeszcze. Ten obwód zaczął się od rogu cmentarza kościelnego, od strony zachodniej drogi idącej do Rosi, za którą zaraz zamek, prosto był prowadzony ku wschodniej stronie, aż do cmentarza cerkwi Noworodeńskiej, całe stare zajmując zameczysko, oprócz mizernego zabudowania a bardziej ustąpienia budynku przez ImcP. Macewicza dla pomieszczenia Ichm. ks. misjonarzy Soc. Jesu; reszta placu pusto leżała. Kościół był z drzewa dębowego, formy podługowatej, z kaplicami po bokach, z facyatą ku miastu na północ, po bokach mając dwie wieże. Facyata była malowana, z obrazem N. Panny Niepokalanego Poczęcia, na wierzchu zaś statua św. Michała archanioła. W wielkim ołtarzu znajdował się obraz św. Michała arch., w gloryi Najśw. Panny Bolesnej P. Jezusa z krzyża zdjętego trzymającej. W kaplicy ołtarz z obrazem Najśw. Panny Maryi Niepokalanego Poczęcia, w gloryi św. Hieronima (przy nim liczne vota). W innych ołtarzach obrazy św. Barbary, św. Katarzyny, na zasuwie św. Antoniego Padewskiego, św. Jana Nepomucena. Portatel marmurowy biały, w blachę mosiężną pobielaną oprawny, z różnemi inskrypcjami z Pisma Bożego wyjętemi, stosownemi do Najśw. ofiary i ołtarza, konsekrowany r. 1661 d. 30 Martii przez św. p. JW. Kazimierza Charbickiego, biskupa nikopskiego, sufr. i kustosa i oficjała lwowskiego, z kaplicy Wiszniowieckich dany kościołowi. W r. 1768 gdy bunt Gonty i Żeleźniaka ogarnął większą część Ukrainy, przywódca Seredynenko opanowawszy Monastyrzyszcze, Żywotów i Tetijów, wpadł do W., ale tu dowiedziawszy o zbliżającym się od Białejcerkwi wojsku polskiem, umknął do Piatyhor. Wkrótce potem trzy klucze podkomorzyny kor.: worobijowski, antonowski i wołodarski rozdroszły się przez wyprzedaje częściowe. I tak Ławryki, Tehorzówkę, Szalijówkę, Kononówkę, Tereski, Tokarówkę kupił od Mniszechowej Leon Rulikowski, ssta markowiecki, dziedzic Możdżar, Horodyszcze Wielkie Baltazar Podhorski, podczaszy krzem., Pustownię Franciszek Saryusz Zaleski, stolnik trembowelski, Skwirkę Jan Pakucki, szambelan królewski, Worobijówkę Piotr Dobrzyński, również szamb., Rubenzenki Ignacy Zaleski h. Prawdzie, cześnik trocki, Rude Seło, Karpenki i Kossówkę Jan Zaleski, h. Prawdzie, pisarz ziemi żytom., Horodyszcze Małe, Rohożne i Bilijówkę Łukasz Rybiński, podkomorzy kijow., nareszcie miasto W., słobódkę Wołodarską (Zawadówkę), Pietraszówkę, Hajworon, Kazimirówkę, Bereżnę i Antonów Seweryn Wisłocki, ssta kopajgrodzki. Nadto Wisłocki dokupił od Brzostowskich sąsiednią Torczycę, Wasylicę, Li-

chaczycę, Tarhan. Posiadał też i Żywotów. Z Kulczyce Wisłocy byli h. Sas i pochodzili z rodziny osiadłej w ziemi czerwonoruskiej i na Litwie. Katarzyna Mniszechowa, która się ze wszystkich swoich dóbr na Ukrainie wyprzedala, umarła w 1771 r. w Warszawie. Po kasacie jezuitów w 1775 r. kościół w W. jak i fundusze jego przeszły na własność komisji edukacyjnej, która przez konkordat w Warszawie d. 26 listop. 1780 r. oddała kościół pod zarząd biskupa i kapituły kijowskiej, z dochodów pojezuickich dla plebana wyznaczwszy pewną roczną annuatę. Parafia W. została wydzieloną w 1788 r. Pieczęć kościoła W. przedstawia św. Michała arch. R. 1794 d. 4 czerwca Suworow wszedł do W. i rozbroił tu polską brygadę; 5 czerwca był już w Białejcerkwi, a ztamtąd wyruszył do Niemirowa i na Pragę (Listy i zapiski Suwarowa, Russkij Arch., 1866). Seweryn Wisłocki zamieszkał w W. w starym dworze, obok kościoła, otoczonym szczątkami dawnych okopów; był on ożeniony z Maryą Teresą z Sobieszezańskich, z którą w 1802 rozwiódł się a ona wyszła powtórnie ślubny za Franciszka Salezego Podolskiego. Wisłocki miał z nią jednego syna Michała W. Wkrótce się zadłużył i W. w 1800 r. poszła pod eksdywizję. Właścicielem W. został Stanisław Jotejko. Kościół tutejszy, jako drewniany, ze starości groził upadkiem, a więc za staraniem ks. Piotra Konopki, proboszcza miejscowego, z dozwolenia władzy, został na jego miejscu wymurowany nowy w r. 1826 kosztem obywateli parafian. Do składki należeli: Nazary Jezierski, marsz. pow. skwir., brat jego Leonard Jezierski, Jan Nep. Podhorski, Stanisław Jotejko, Anna Iwaszkiewiczowa, Bonawentura Saryusz Zaleski, Dominika Saryusz Zaleska (żona Franciszka), Stan. Kuczalski, Stan. Prawdzie Zaleski, E. Berezowska, Wiktor Prądzie Zaleski, Fremiot Saryusz Zaleska, Antoni Berezowski, Mateusz Prądzie Zaleski. Budowniczym kościoła był Deboni. Poczet proboszczów stanowią: 1775 r. ks. Stan. Łagunowski, komendarz; 1785 ks. Michał Prawdzie Pałucki, aktualny proboszcz; 1788 ks. Bernard Ant. Mikoszewski, kanonik katedr. kijow.; 1792 ks. Jan Odyniec, kan. katedr., sędzia surrogat kijow., akt. prob.; 1793 komendarz ks. Maciej Mićński; 1807 ks. Bonifacy Zore, komendarz; 1812 ks. Augustyn Łacki, franciszkanin, komendarz; 1815 ks. Piotr Konopka, prob. akt. (grobowiec na cmentarzu kośc. obok dzwonnicy); ks. wikary Pawlin Kamiński; ks. Ludwik Brynk (później biskup amateński, sufragan łucko-żytomierski), ks. Antoni Szatyński, prob. akt.; od 1882 r. ks. Władysław Szostakowski. R. 1850 odbył konsekrację tutejszego kościoła ks. Kacper Borowski, bisk. łucko-żytom.; 1883 r. ks. Szymon Marcin Kozłowski, biskup łucko-żytom. wizytował kościół. Na ścianach we-

wewnętrznych kościoła pamiątkowe tablice grobowe: Abramowiczów, Iwaszkiewiczów, Podhorskich, Zaleskich Saryuszów. Skutkiem gorliwości obecnego proboszcza ks. Szostakowskiego kościół ten znacznie przyozdobiono: kosztem Augusty Podhorskiej z Antonowa ułożoną została posadzka z białego marmuru, a Lucyan Abramowicz sporządził kosztem swym okna kolorowe, z wyobrażeniem czterech Ewangelistów, św. Leopolda i św. Zofii. Na ementarzu grzebalnym znajdują się grobowe pomniki: Abramowiczów, Czarnowskich, Czerwińskich, hr. Moszeżeńskich, Podhorskich, Świderskich etc. Parafia katol., dekanatu skwirskiego, ma 1052 wiernych. Kościół filialny w Rudem Sele. Kaplice są obecnie: w Antonowie, w Tchorzówce, Worobijówce, Pustowni. Stanisław Jotejko r. 1841 sprzedał W. Walentemu Abramowiczowi, marszałkowi pow. machnow., którego syn Leopold Abramowicz, marszałek pow. skwirskiego, wznosił tu okazałą rezydencję, w ogrodzie dochodzącym do rz. Rosi. Zgromadził on w swym domu cenny zbiór utworów znakomitszych zagranicznych i krajowych malarzy (z tych ostatnich są obrazy Simlera, Siemiradzkiego, Kossaków Juliusza i Wojciecha, Pillatego, Kostrzewskiego, Chelmońskiego i in.). Utwory zagranicznych malarzy pochodzą przeważnie ze szkoły włoskiej i holenderskiej. Kilka posągów marmurowych dłuta Bertoliniego i Pampeloniego. Obecnie W. jest własnością Lucyana Abramowicza, syna Leopolda. Gmina obejmuje 7 miejscowości (mto W., 1 karczma), mających 1812 dm., 9861 mk., 22853 dzies. ziemi (8739 włose., 13684 dworskiej, 430 cerkiewnej). *Edward Rulikowski.*

Wołodarka al. *Hnileszczyzna*, chutor, pow. kijowski, par. praw. Pirohów (o 1 w.), 3 dm., do 15 mk., 27 dzies., dwie pasieki, ogród owocowy; własność monasteru brackiego w Kijowie, któremu nadany został w 1833 r. Zbudowany na miejscu starożytnego monasteru Hnileckiego al. Hlinieckiego, istniejącego już w 1504 r., jak widać z dokum. wydanego przez metropolitę Józ. Sołtana i zniszczonego następnie przez Tatarów. Na początku XVII w. Hnileszczyznę, do której należały uroczyska Kulikowe, Kalinowszczyzna i Kalny Ług, zajęła ks. Anna z Chodkiewiczów Korecka, następnie własność monasteru Wydubieckiego. W 18... r. w W. na górze odkryto fundamenty budowli murowanej a przy nich pieczarę, t. zw. Teodozyjską, która, podług podania, służyła za schronienie mnichom po zburzeniu monasteru.

Wołodkajcie 1.) wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 92 w. od Kowna. 2.) **W.**, dobra, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Kirjanowo, o 76 w. od Szawel, własność Bortkiewiczów, mają wraz z Mejliszkami i Martynajcami 418 dzies. (62 lasu, 170 nieuz.). 3.) **W.**, w spisie własc. ziemskich *Wołodkajcie*, wś, pow. szawelski, w

4 okr. pol., gm. Skiemie, par. Bejsagoła, o 54 w. od Szawel, własność Jagminów, ma 483 dzies. (200 lasu, 35 nieuz.); Norejkwie mają 23 dzies. (5 lasu); Tomkiewiczowie 32 dzies. (3 lasu, 2 nieuz.). Kaplica katol.

Wołodkajcie, ob. *Wołodkajcie*.

Wołodkiszki 1.) zaśc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Siedliszcze (o 3 w.), okr. wiejski i dobra, bar. Leforta, Hermaniszki, 5 dusz rewiz. 2.) **W.**, dwór, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Remigoła, własność Totwenów, 127 dzies. (44 lasu, 33 nieuz.). 3.) **W.**, przysiół, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, par. Girtakol.

Wołodkowa Djewica, wś nad rzeką Nowy Potok, pow. nieżyński gub. czernihowskiej, gm. w miejscu, o 14 w. na pld.-zach. od Nieżynia, 978 dm., 5265 mk., zarząd gminy, 3 cerkwie, szkoła, targi co środa, 2 wiatraki, gorzelnia i cegielnia; wielkie sady, pszczelnictwo. W 1776 r. należała do 2 sotni pułku nieżyńskiego; w 1787 r. zatrzymała się tu cesarzowa Katarzyna II jadąc do Krymu.

Wołodkowszczyzna, osada, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Biskupice, własność Antonowiczów, ma 18 dzies.

Wołodkowszczyzna, wś nad Styrem, pow. łucki, na pld.-wsch. od Rożyszcz. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. własność kn. Maksima Sokalskiego, który z Cholpniewa, Wołodkowlisney i Bozewa płaci z 2 bojar putn., 13 dworz., 6 ogr. po 4 gr., 6 ogr. po 2 gr., 2 rzemieśln. po 2 gr., 2 kół młyn. (Jabłonowski, Wołyn., 31).

Wołodkuszki al. *Góry*, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Rymszany, 160 dzies. (30 nieuz., 11 lasu). Własność dawniej Połubińskich i Kimbarów. Władysław i Maryanna z Benetów Połubińscy w 1736 r. sprzedają jedną część a w 1746 r. Zygmunt i Jerzy Kimbarowie drugą część Antoniemu Wawrzeckiemu h. Rola. Od Wawrzeckich W. przeszły do bar. Engelharta, dziś własność włościanina Miłasa.

Wołodoly, strumień we wsi Łagiewniki, w pow. wieluńskim.

Wołodrza 1.) wś, pow. kutnowski, gm. Błonie, par. Krośniewice. Leży przy linii dr. żel. warsz.-bydgoskiej, o 1 w. od stacyi Ostrowy, ma 21 dm., 251 mk., 199 mr. Jest to dawna wś królewska. Na początku XVI w. daje ona dziesięciny altaryi przy kapliczce zamkowej w Borysławicach (należących do Jarosława Łaskiego, wojew. sieradzkiego). Kolędę dają kmiecie pleb. w Dąbrowicach, wieś zaś należy do par. Krośniewice (Łaski, L. B., II, 448, 472). W r. 1564 wś ta, w dawnym zastawie u kasztelana płockiego ma 3½ włók (Lustr., V, 251). Wechodziła w skład ststwa przeddeckiego. R. 1576 Jan Płocki płaci tu od 8 łąk., 2 zagr., 1 karczmy, 15 osadn. (Pawin., Wielkop., II, 50).

2.) **W.** al. *Zawadzka Wola*, ws dziś nie istniejąca. W r. 1557 należała do par. Kłótno, miała 3 łany, 1 zagr., 1 rzem. (Pawin., Małop., II, 18). Druga nazwa tej W. (od wsi Zawada, w par. Kłótno) nie pozwala utożsamiać jej z Wołodrzą w par. Krośniewice, od której zresztą różni się znacznie ilością łanów.

Dr. Ch.

Wołoduta, dwie wsi w jednej okolicy, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Bielechany, o 25 w. od Ihumenia. Ws Wołoduta Stara ma 13 osad, leży przy gości. z Rawanicz do Drechezy; Nowa W. osad 10, przy drodze ze Słobody do Domowicka. W. należała do domin. Rawanicz, Słotwińskich.

A. Jel.

Wołodutka, rzeczka, w pow. ihumeńskim, prawy dopływ Uszy.

Wołodujowce 1.) ws, pow. mohylowski, okr. pol. Łuczyniec, gm. Maryanówka, par. kat. Kopajgród, st. poczt. i dr. żel. Bar (o 26 w.), o 50 w. od Mohyłowia, przy drodze z Baru do Szypinek, mają 111 dm., 727 mk., 621 dzies. ziemi włośc., 968 dworskiej (z Maryanówką), 34 cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Jana, wzniesiona w 1881 r. W. założone zostały przez Wołodujowskich, należały później do Pogórskich, następnie do Stadnickich, drogą wiana Czetwertyńskich, którzy obecnie sprzedali. 2.) **W.**, ob. *Wołodujówka*.

Dr. M.

Wołodujówka al. *Wołodujowce*, urząd. *Wołodowce*, ws nad Murachwą, pow. jampolski, okr. pol. Dzygówka, gm. i par. kat. Czerniejowce, st. poczt. Berezówka (o 7 w.), st. dr. żel. Rachny (o 30 w.), odl. o 40 w. od Jampola, ma 318 dm., 2273 mk., 1271 dzies. ziemi włośc., 1081 dworskiej, gorzelnią. Cerkiew p. w. N. M. P., wzniesiona w 1768 r. i uposażona 30 dzies., 1732 parafian. Należała niegdyś do Zamoy-skich, Koniecpolskich, Trzecieskich, dziś Szczeniowskich i 6 drobnych właścicieli.

Dr. M.

Wołoduki, ws, pow. wilejski, ob. *Wołodźki*.

Wołodymierka, ob. *Sowki*, pow. kijowski.

Wołodymir, uroczysko na gruntach mka Dziunkowa, w pow. berdyczowskim, po drugiej stronie rz. Rosi, na górze, zarosłe lasem i otoczone rowem.

Wołodymirka, dawna nazwa wsi Borszczajówki, w pow. kijowskim.

Wołodź z *Wolą Wołodzką*, ws, pow. brzo-zowski, na praw. brzegu Sanu, 7.5 klm. na pfd. od Dynowa, 274 mt. npm. San tworzy w tem miejscu duże zagięcie, otaczające wieś od południa, zachodu i północy, na wschód zaś podnosi się teren w podgórze lasiste. Na takim wzgó-rzu (wzn. 434 mt. npm.) powstała Wola Wołodzka. Obszar wsi przepływa kilka potoków wpadających do Sanu. Ws ma 65 dm. i 403 mk., Wola 34 dm. i 191 mk. Co do wyznania jest 564 gr.-kat., 19 rz.-kat. a 11 izrael. Na obszarze tabularnym (Kazimierza Trzeińskiego) są 4 karczmy, gorzelnia, młyn, tartak, cegielnia

i folwark. Obszar ten nosi nazwy Gdyczyna, fol. na pfn. od wsi, u ujścia potoku do Sanu, Jasionów, folw. na granicy pfd.-wsch. ku Jawornikowi Ruskiemu: Wołodź. W 10 domach mieszka tam 61 osób, 23 rz.-kat., 22 gr.-kat. i 16 żyd. Obszar tabularny ma 382 mr. roli, 31 mr. łąk, 3 mr. 1064 sąż. kw. ogr., 51 mr. pastw., 862 mr. lasu, 7 mr. nieuż. i 2 mr. 540 sąż. parcel budowl.; pos. mn. ma 608 mr. roli, 70 mr. łąk i ogr., 126 mr. past. i 21 mr. lasu. Parafia rz.-kat. w Dylągowej, gr.-kat. w Siedliskach. We wsi cerkiew drewniana i kaplica na ementarzu. Graniczy na pfd. z Jabłonicą Ruską, na pfn. z Siedliskami, na wsch. z Jawornikiem Ruskim i Ntrebką.

Mac.

Wołodzka Wola, ob. *Wola Wołodzka*.

Wołodziejewicze, ws, pow. piński, na „Zarreczu“, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Zab-
czyce, o 14 w. od Pińska.

A. Jel.

Wołodźki 1.) al. *Wołodki*, ws, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Dziewieniszki (o 3 w.), okr. wiejski Szudojnie, 18 dusz rewiz.; należy do dóbr Ludwinowo, Umiasławskich. 2.)

W., ws włośc. nad rzką Miadziółką, pow. święciański, w 3 okr. pol., o 48 w. od Święcian, 22 dm., 193 mk. (188 katol., 5 żydów). 3.) **W.**, ws włośc. nad Straczą, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Świr (o 3 1/2 w.), o 42 w. od Święcian, 9 dm., 93 mk. katol. (w 1865 r. 44 dusz rewiz.). 4.)

W., ws, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Rado-szkowicze (o 8 w.), okr. wiejski Putniki, o 50 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 13 dm., 107 mk.; należy do dóbr Dek-szniany, Wołodkowiczów. 5.) **W.**, w spisie z 1865 r. *Wołoduki*, ws, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, dawniej ks. Wittgensteina, następnie ks. Hohenlohe, Porpliszcz (o 4 w.), o 71 w. od Wilejki, 15 dm., 62 mk. prawosł., 10 katol. (w 1865 r. 46 dusz rewiz.). 6.) **W. 2**, ws, tamże, okr. wiejski i dobra, ks. Wittgensteina, Wincentowo, o 7 w. od Porpliszcz, 7 dusz rewiz. 7.) **W.**, ws, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Stańkow, o 6 mil od Mińska, ma 13 osad; miejscowość dość leśna, grunta glinkowato-szczerkowe. *J. Krz.—A. Jel.*

Wołodźkowo, ws, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie (o 13 w.), okr. wiejski Zaborce, 29 dusz rewiz.

Wołodźkowszczyzna 1.) ws, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Grauzyszki (o 3 w.), okr. wiejski Horodniki, o 7 w. od Oszmiany, 7 dm., 56 mk. katol. (w 1865 r. 24 dusze rewiz.); należy do dóbr Ukropiszki, Ważyńskich. 2.) **W.**, folw. nad stawem, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 43 w. od Oszmiany a 19 w. od Dzie-wieniszek, 5 mk. katol. Należał do Wolskich.

Wołodzyń, potok, w gub. witebskiej, do-pływ Łowaci.

Wołodga, mto główne gub. wołodzkiej,

położone pod 53° 10' płn. szer. a 42° 8' wsch. dłuż., nad rz. Wołogdą, przy ujściu do niej Zolotuchy, Szagraszu i Sodinki, wzn. 433 st. n.p.m., połączone jest z Moskwą linią dr. żel., dłużą 453 w. W 1861 r. było 1772 dm. (101 murów.), 47 cerkwi, monasterzy męzki i żeński, kaplica katol. (1057 parafian), 16867 mk. (w 1888 r. 17795 dusz), 124 magazynów (58 murów.), 249 sklepów (179 murów.), bank miejski, założony w 1788 r., 2 szpitale, dom dla obłąkanych, 4 przytułki, więzienie, dom poprawy, gimnazjum gub. (od 1804 r.), szkoła żeńska, szkoła powiatowa i paraf., seminarium duch. (od 1730 r.), szkoła duchowna, ochrona, biblioteka gimnazjalna. Dochody miejskie w 1860 r. wynosiły 30661 rs. Do miasta należało 2210 dzies. W 1861 r. było w mieście 27 zakładów przemysłowych, z których najważniejsze 2 fabr. świec woskowych, produkujące na 27000 rs. Rzemieślników w tymże roku było 1062 (280 majstrów). Wielu z mieszkańców zajmuje się budową statków wodnych, zarobkiem na przystani i przy spławie, oraz rolnictwem i hodowlą bydła. W mieście odbywa się jarmark od 6 stycznia, trwający dwa tygodnie. Założenie W. przypisują Nowogrodzianom w XIII w. Podlegała ona początkowo Nowogrodowi i wchodziła do składu prowincji zawołockiej. Od połowy XV w. przeszła w posiadanie w. ks. moskiewskich. W 1613 r. miasto doznało strat od wojska polskiego. Od 1719 r. mto prowincjonalne gub. archangelskiej, od 1796 r. mto gubernialne.

Wołogodzki powiat, położony w pld.-zach. części gubernii, zajmuje 123³/₄ mil al. 5929 w. kw. Powierzchnia w ogóle równa; w części zachodniej i pld.-zach. przechodzi dział wodny między dorzeczem Wołgi i Dźwiny Północnej. Gleba przeważnie piaszczysto-gliniasta i ilowata; podglebie stanowi glina i piaski formacji permskiej. Z rzek najważniejsze: Suchona, przybiegająca od pr. brzegu Wołogdę, do której uchodzą: Maslina, Tosznia i Weksa. Z jezior zasługują na uwagę Kubińskie, należące do powiatu południowym wybrzeżem, dalej Wielkie i Małe Głuche i Onaziemskie. W powiecie znajdują się rozległe błota. Lasy zajmowały 90974 dzies., t. j. 1/6 część ogólnej przestrzeni. Znajdują się one wyłącznie w części zachodniej i pld.-zach. W drzewostanie przeważa sosna i jodła. W 1861 r. było w powiecie (bez miasta) 120749 mk. (620 rozkolnik.), zamieszkujących 1804 miejscowości, mających 20403 dym. W t. r. było 110 cerkwi i 4 monast. Głównie zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo (do 165000 dzies. pola orn.), uprawa lnu i chmielu, hodowla bydła (do 78000 dzies. łak); sprzęt siana dochodzi do 6207660 pudów.

Wołogodzka gubernia, jedna z gubernii północnych Rosyi europejskiej, graniczy na płn. i płn.-zach. z gub. archangielską, na wschód z

tołolską, na południo-wschód z permską i wiacką, na południe z kostromską i jarosławską, na zachód z nowogrodzką i ołoniecką i zajmuje podług Szwejcera 7200·9 mil al. 348415 w. kw., podług zaś Strjelbickiego 7312·07 mil al. 353882 w. kw. Powierzchnia gubernii przedstawia wielką równinę, której wschodnia część (od gub. tołolskiej do rz. Pieczory) pokryta jest górami Uralskimi; w części południowej ciągną się wzgórza Uralsko-Ałaunskie. Tylko tarasy okalające doliny rzeczne stanowią jedyne miejsce zdadne do zamieszkania, pozostałe bowiem międzyrzecza przedstawiają nieprzebyte błota, gęstymi porośnięte lasami. Z pldów mineralnych gubernii głównejsze są: sól, kamień młyński, krzemień, alabaster i kamień szlifierski. Gleba w części pld.-zach. mulista i gliniasta, w pld.-wsch. z piaskiem i wapnem zmieszana; pasy czarnoziemiu rzadkie i nieznaczne. W wody tak bieżące jak i stojące obfituje gubernia; rzek jest tu około 4800, z liczby których tylko 15 jest spławnych. Najważniejsze Suchona i Jug, z połączenia których powstaje Dźwina Północna, Łuża, Wyczegda, Sysoła, Waga, Pieczora i in. Jezior jest wiele (najważniejsze Kubińskie); błota, szczególniej leśne, zajmują większą część gubernii. Lasy zajmowały do 33000000 dzies., t. j. 91% ogólnej przestrzeni. Klimat surowy; średnia temperatura roczna w Wołogdzie wynosi - 2° 16 R. W 1861 r. było w gubernii 960848 mk., obecnie zaś 1242798 mk., t. j. 3·5 na 1 w. kw. Ludność zamieszkuje 12318 miejscowości (w tem 13 miast, 291 siół, 11235 wsi), mających w 1861 r. 132795 dym. Wsi w ogóle nie zbyt ludne. Największe mają zaledwo 50 dym. Pod względem etnograficznym większa część luności (84%) należy do plemienia wielkoruskiego, resztę (16%) stanowią Zyrianie. W 1861 r. było w gubernii 754 cerkwi (655 murów.), 579 kaplic i 20 monasterów. Główne zajęcie mieszkańców stanowi przemysł leśny, dalej myśliwstwo, połów ptaków, rolnictwo i hodowla bydła. Ogrodnictwo i sadownictwo na bardzo niskim stopniu. Handel jest dość ożywiony, przemysł natomiast słabo rozwinięty, reprezentowany był w 1861 r. przez 351 fabryk i zakładów przemysłowych, zatrudniających 6560 robotników i produkujących za 901600 rs. Pod względem administracyjnym gubernia dzieli się na 10 powiatów: giazowiecki, jareński, kadnikowski, nikolski, solwyczegodzki, totemski, ustiński, ust'sysolski, welski i wołogodzki.

Wołojcie 1.) wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 11 w.), okr. wiejski i dobra Wołowiczów, Hermaniszki, o 14 w. od Oszmiany, 7 dm., 55 mk. katol. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.). 2.) W., folw., tamże, o 14 w. od Oszmiany, 1 dm., 27 mk. katol. 3.) W. 1 i 2, dwie wsi, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły (o 5 w.), okr. wiejski Żuprany, 12 i 13

dusz rewiz.; należały do dobr Barańce, Świebodów.

Wołojedowa, ws nad rzeką Rudomką, pow. kraśniński gub. smoleńskiej, gm. Wiktorowo, 56 dm., 325 mk., szkoła.

Wołoka, ws włośc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Szczuczyna, okr. wiejski Iszczołno, 3 dusze rewiz.; należy do dóbr skarb. Wasiliszki.

Wołoka, rzeczka, w pow. nowogradwołyńskim, prawy dopływ Korczyka, do którego uchodzi poniżej Korca. Przybiera od lew. brz. Zhar.

Wołoka, ws, nieistniejąca obecnie pod tą nazwą, niedaleko Szumbaru, w pow. krzemienieckim. W r. 1513 Zygmunt I nadał ją Bohuszowi Bohowitynowi h. Korczak, podskarbiemu litewskiemu (ob. *Rachmanów*).

Wołoka 1.) ws, pow. i okr. sąd. czerniowiecki, poczta Kuczurmare. Posiada cerkiew par. nieun., 2978 mk. Śród lasu źródło i przy nim krzyż z napisem na pamiątkę pobytu Jana III Sobieskiego w r. 1675. 2.) **W.**, rum. *Wołoka*, ws nad rz. Czeremoszem, pow. storozyniecki, okr. sąd. i poczta Stanestie (odl. 2 klm.). We wsi cerkiew par. nieun. i 984 mk.

Wołoki 1.) zaśc. szl., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 19 w. od Oszmiany, 1 dm., 22 mk. katol. 2.) **W.**, ws włośc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Radoszkowice (o 2 w.), okr. wiejski Putniki, o 50 w. od Wilejki, przy b. dr. poczta z Wilna do Mińska, 12 dm., 72 mk. (w 1865 r. 28 dusz rewiz.). 3.) **W.**, dobra, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Miadziół, własność Hałków. Do dóbr należały wsi: Cielaki i Minezaki oraz zaśc. Sobolewszczyzna. 4.) **W.**, ws, pow. rossieński, paraf. Stulgie. 5.) **W.**, ws, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Łukniki, o 46 w. od Szawel. 6.) **W.**, białoros. *Woloki*, ws nad rzeką Mraj, pow. borysowski, gm. i par. praw. Mściż, par. katol. Dziedziłowicze, o 48 w. od Borysowa, ma 47 osad; cerkiewka z r. 1790, p. wez. Przemienienia Pańskiego. Za poddaństwa należała do Wołowiczów. Miejscowość wzgórzysta. 7.) **W.**, *Włoki*, ws nad rzeczką Mezaną, dopł. praw. Newdy, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczanski, gm. Rajcy, o 20 w. od Nowogródka, ma 15 osad; miejscowość falista, bezleśna, grunta wyborne. 8.) **W.**, ws i fol., pow. rzezycki, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. Chojniki, o 66 w. od Rzezycy, ma 59 osad. Za poddaństwa należała do domin. Chojniki Prozorów. *J. Krz.-A. Jel.*

Wołokiele 1.) przysiółek, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Niedzingi (o 4 w.), okr. wiejski Pilwinki, 2 dusze rewiz. 2.) **W.**, przysiół., pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 26 w. od Kowna.

Wołokieniki, ws nad Mereczanką, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. lline (o 9 w.), okr. wiejski i dobra Kobylińskich Pawłów, o 29 w.

od Wilna, 14 dm., 126 mk. katol. (w 1865 r. 58 dusz rewiz.).

Wołokityn, ws nad rzeką Klewanią, pow. głuchoowski gub. czernihowskiej, gm. Chołopkow, 172 dm., 1133 mk., 2 cerkwie, szkoła, jarmark, 4 wiatraki; cukrownia założona w 1859 r., fabryka porcelany.

Wołoko, błotnista rzeczka, w pow. kobryńskim, odgranicza Siechnowicze Małe i Wielkie od Zielenkowszczyzny i wraz z innymi ruczajami tworzy rzekę Nieczawnicę, uchodzącą do Muchawca.

Wołokołamsk, dawniej *Wołok Łamski*, mto powiat. gub. moskiewskiej, nad rzeką Gorodenką, dopł. Łamy, pod 56° 2' płn. szer. a 53° 37' wsch. dług., odl. o 147 w. na płu.-zach. od Moskwy. W 1860 r. miało 222 dm. (9 murów.), 7 cerkwi, 60 sklepów, 2276 mk. (w 1888 r. 1872 mk.), 2 szkoły elementarne, szpital, st. poczt., 3 fabryki perkalików, browar piwny, fabryki syropu, pierników, 2 cegielnie. W t. r. było 81 rzemieślników (46 majstrów). Handel nieznacznym. Odprawia się tu 1 jarmark, z obrotem około 3000 rs. Do miasta należy 275 dzies. Dochód w 1860 r. wynosił 2075 rs. W latopisach *W.* występuje po raz pierwszy pod 1138 r. Początkowo należał do Nowogrodu, był bardzo obszerny i liczył do 80 cerkwi. Kilkakrotnie zniszczony przez Mongołów i Tatarów oraz podczas walk domowych, pod koniec XIII w. przyłączony został do w. ks. moskiewskiego; w 1606 r. zajęty przez wojska polskie, był w 1613 r. oblegany przez Zygmunta III. Od 1781 r. mto powiat. gub. moskiewskiej.

Wołokołamski powiat, położony w zachodniej części gubernii, zajmuje 43·2 mil al. 2088·5 w. kw. Powierzchnia przedstawia równinę, lekko falistą. Gleba przeważnie ilasta i gliniasta, dość urodzajna. Północna część powiatu, pomiędzy rz. Łobią i Łamą, pokryta jest lasami. Rzeki nieznaczne, w ogóle niezeglowne, po większej części należą do powiatu tylko wierzchowinami. Najważniejsze z nich: Ruza, Łob' i Łama. W płu.-wsch., błotnistej części powiatu, znajdują się niewielkie jeziora. Błota spotykają się między rz. Łamą i Łobią. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 78827 mk. (w tej liczbie 335 roskolników), zamieszkujących w 367 osadach (34 siołach). W powiecie było 36 cerkwi (25 murów.) i 1 monaster męzki. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo (pod rolą 138000 dzies.). Łąki zajmują do 27043 dzies. W 1860 r. było w powiecie 27400 sztuk koni, 46900 bydła rogat., 46300 owiec zwyczajnych, 6600 trzody chlewnej. Lasy zajmują 39240 dzies. (13646 dzies. rządowych). Przemysł fabryczny, oprócz kilku garbarni i cegielni, ograniczał się na fabryce wyrobów fajansowych (z produkcją na 11035 rs) i 68 drobnych fabrykach wyrobów bawełnianych. W powiecie

odbywa się 11 jarmarków, mających do 100000 rs. obrotu.

Wołokońska al. *Krasna*, sloboda przy ujściu Sazona i Saczy do Oskofu, pow. biruczyński gub. woroneskiej, o 42 w. od mta powiat., ma 564 dm., 5205 mk., cerkiew, dom przytułku, szkołę, 6 jarmarków do roku, targi tygodniowe.

Wołoksza, zaśc. rząd., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 40 w. od Wilna, 3 dm., 61 mk. (27 prawosł., 34 katol.).

Wołomin, ob. *Wolumin*.

Wołominów, poroh Dnieproprowy, ob. *Wołszyna*.

Wołoczuny al. *Wołoczany* i *Wolanczany*, wś nad jez. Bylsonajeis, pow. sejneński, gm. i par. Lejpuny, ma 12 dm., 105 mk., 654 mr. Wchodziła w skład dóbr Lejpuny. W 1827 r. było 8 dm., 48 mk.

Wołongiszki, dwór i zaśc., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szymkajcie, par. Girtakol, o 21 i 22 w. od Rossien.

Wołoniszki, wś, pow. rossieński, par. Widukle.

Wołos, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 70 w. od Nowoaleksandrowska.

Wołosacz, rzeczka, w pow. mozyrskim (ob. t. VI, 759).

Wołosacz, białoros. *Wolasacz*, uroczysko leśne, pow. ihumeński, w obrębach gmin: Sierbiejewieze i Dudzicze; niegdyś puszcza znaczna do domin. Sierbiejewieze należąca, następnie przy podziale siostr Barbary z Prozorów Bukatowej i Róży z Prozorów Jelskiej około 1796 r. część tego uroczyska w ilości 4 włók odeszło do domin. Dudzicze Jelskiej. Obecnie znaczniejsza o wiele scheda sierbiejewicka W. należąc do Bungiego, wyniszczona całkiem z lasu, stała się osadą, wydzierzawianą gospodarzom. Scheda zaś druga została od roku 1857 podzieloną pomiędzy domin. Dudzicze i Zamość, braci Michała i Aleksandra Jelskich. Uroczysko W. leży nad brzegiem olbrzymich omszarów, stanowiących odnogę domniemanego przedhistorycznego „morza Herodotowego“ na Polesiu“. *A. Jel.*

Wołosacze 1.) białoros. *Wolasaczy*, wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol., gm. Chołopienicze, o 64 w. od Borysowa, ma 12 osad; miejscowość wzgórzysta, dość leśna. 2.) **W.**, wś, pow. nowogródzki, przy granicy pow. słuckiego, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Darewo, o 70 w. od Nowogródka, ma 14 osad; miejscowość bezleśna, gruntu urodzajne. *A. Jel.*

Wołosań 1.) szczyt (1070 mt.) na granicy Szczerbanówki, Zubraczego i Jabłonki, w grzbiecie ciągnącym się pomiędzy Solinką a Rabskim pot., pośród wielkich lasów, na 39° 55' wsch. długo., 49° 14 1/2' półn. szer. (Karta woj., 9, XXVI). 2.) **W.**, góra (1001 mt.), na granicy Kołonic, Maniowa i Rabego, w pow. liskim.

Liczne potoczki odpływają do Kołonicy i Oślawicy. Wznosi się na 39° 54' wsch. długo. a 49° 15 1/2' półn. szer. (Karta woj., 8, XXVI).

Wołosanie, chutor do wsi Odryżyn, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Odryżyn.

Wołosanka, szczyt (934 mt.) w Karpatach marmaroskich, posiada stoki silnie rozwinięte i lesiste. Wody odpływają do Cisy. U stóp wypływa pot. Żniowy. Szczyt sam wznosi się na 41° 45' wsch. długo. a 47° 56' półn. szer. (Mapa wojs., 14, XXX).

Wołosate, wś, pow. liski, nad pot. Wołosatką, lew. dopł. Sanu. Górska wioska, zbudowana na granicy węgierskiej, ciągnie się długą ulicą nad pot. W najniższym miejscu wzn. 705 mt. n.p.m. Z obydwóch stron wznoszą się góry lesiste, sięgające wyżej 965 mt. Par. rz.-kat. w Polanie a gr.-kat. w Ustrzykach Górnych. We wsi cerkiew drewniana, 104 dm. i 706 mk. gr.-kat., prócz 30 izrael. Pos. tabularna ma 3826 mr. prawie samego lasu; pos. mn. 943 mr. roli, 542 mr. łąk i ogr., 1206 mr. past. i 415 mr. lasu. Na pód. i zachód sięga obszar wsi do granicy węgierskiej, na wschód leży Bukowiec, odl. w linii powietrznej o 11 klm. a na półn. Ustrzyki Górne (8 klm.). *Mac.*

Wołosaty, potok, zwany u źródeł *Wołosatką*, lewy dopł. Sanu, wypływa w paśmie, które stanowi dział wód Sanu od wód własnych. Paśmo poczyna się na półn. przy połączeniu się dolin Sanu i pot. Wołosatego a na pód. stanowi granicę pomiędzy Galicyą a Węgrami. W. wypływa z pod Kiczery (1034 mt.), nieopodal góry Halicza (1335 mt.), płynie dość rozwartą doliną na północ przez Wołosate, Ustrzyki Górne, Dereżki, Stuposiany. Dno doliny we Wołosatem wzn. do 705 mt., w Ustrzykach 626 mt., w Dereżkach 594 mt., w Stuposianach 575 mt., przy ujściu 541 mt. W. płynie wśród uroczych lesistych gór. Brzegiem potoku wije się droga łącząca wsi rozłożone w jego dolinie. Przyjmuje dopływy, z prawego brz. Terebowie, z lew. brz. Ryszyce. Długość do 23 klm. (Karta wojs., 9, XXVI). *St. M.*

Wołosatyj, ob. *Włosaty*.

Wołosewicz 1.) wś i dobra nieopodal kołtliny rz. Tremli i jeziora Tremlec, pow. rzeczycy, na pograniczu pow. bobrujskiego, w 3 okr. pol. wasilewickim, gm. Krukowicze, o 129 w. od Rzeczycy. Wś ma 44 osad; dobra, własność Goleniszczewa-Kutuzowa, około 142 włók, należą do domin. Jakimowicze. 2.) **W.**, wś i dobra nad rz. Ołą, dopł. Berezyny, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., gm. Kaczerycze, par. katol. Bobrujsk (o 20 w.), ma 27 osad. Cerkiew paroch. p. wez. Narodzenia N. M. P., fundacyi Kiszaków, z zapisem przeszło 2 włók ziemi; około 1000 parafian; filia p. wez. św. Michała w Iwaniszczewiczach z r. 1795, ma z dawnych zapisów przeszło 1 1/2 włók ziemi i łąk na 40 wozów. Nie-

gdys własność Kiszaków, w ostatniej dobie poddaństwa Kiełczewskich. Folw. po uwłaszczeniu włościan miał w r. 1876 przeszło 46 włók. 3.) **W.**, mstko z zarządem gminnym, ws i dobra nad rzeką Wieświerzdzianką, dopł. Świadzicy, pow. borysowski, w 1 okr. pol., o 80 w. od Borysowa. Mstko ma około 40 osad. Cerkiew, p. w. Narodzenia N. M. P., na z dawnych zapisów około 6½ włók gruntów, przeszło 600 parafian; kaplica we wsi Starych Wołosowiczach z r. 1814 p. w. Podwyższenia Krzyża. Gmina W. składa się z 4 okręgów (starostw) wiejskich, 468 dym., 2420 włosc. pł. męz. uwłaszczonych na 6050 dzies. W obrębie gminy jest: 24 wsi, 11 zaśc., 5 majątków, 1 okolica szlachecka, 2 sioła, 2 fermy, 6 folw. Wies Stare W. ma 15 osad. Własność niegdys Michała Lopoto, obóznego litew., który w r. 1780 sprzedaje z Łatycholiczami i Zamoszem Antoniemu Bielikowiczowi, szambelanowi król. W 1824 r. wskutek eksdywizji przeszły do wielu posiadaczy. Za poddaństwa mieli tu Palczewscy od r. 1837 w dwóch wsiach 140 włościan i Eberlinowie od 1824 r. 54 poddanych. Obecnie posiadają tu: Kozarscy od 1830 r. 86 dzies.; Miładowscy od 1824 r. 114 dzies.; Palczewscy 2878 dzies., młyny i propinacye; Reutowie od 1841 r. 156 dzies.; Romaszkwiczowie od 1841 r. 92 dzies.; Stańkiewiczowie od 1824 r. 80 dzies.; Eberlinowie 180 dzies. Grunta wzgórzyste, na zachód leżą nieprzebyte puszcze ku rzece Essie. 4.) **W.**, folw., pow. borysowski, w gm. Wołosewice, od r. 1824 własność Szawerskich, ma 7 włók.

Wołosianka, rzeczka, w pow. taraszczańskim, lewy dopływ Gniłego Tykicza, do którego uchodzi we wsi Żydowska Hrebła.

Wołosianka 1.) potok, pow. stryjski, ob. *Sławka*. 2.) **W.**, prawy dopływ pot. Berdy, wypływa pod górą Zakopaniec (741 mt.), przerzyna się ciasną doliną przez Wołosiankę Małą i następnie szerszą doliną przez Wielką W. w pow. turezańskim. Długa 7 klm. (Karta wojs., 9, XXVII, 8, XXVIII).

Wołosianka 1.) ws, pow. stryjski, 70 klm. na pld.-zach. od Stryja, 33 klm. na pld.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Skolem. Na pln. leży Sławsko, na wsch. Rożanka Nizna i Wyżna, na pld. Jelonkowate, na pld.-zach. Chaszczowanie, na pln.-zach. Ławoczne (st. kol.) i Tarnawka. Środkiem wsi płynie Wołosianka, prawy dopł. Oporu, zwana w dalszym biegu Sławskiem i przyjmuje w obrębie wsi z obu boków liczne strugi, z których znaczniejsze są: od praw. brzegu: Jałyna i Hnyła, od lew. brzegu: Mała Sławka, Sławka i Reszutka. Na granicy wsch. wznosi się Wysoki Wierch do 1245 mt. (znak triang); na pld. Błyszcz do 987 mt. i Cyrkowski Wierch na granicy węgierskiej do 986 mt. Zabudowania wiejskie rozrzucone w dolinie Wołosianki i jej dopływów. Wł. więk. ma roli or. 2, łąk i

ogr. 3, lasu 266 mr.; wł. mn. roli or. 2088, łąk i ogr. 1375, pastw. 1257, lasu 1297 mr. W r. 1890 było 227 dm., 1241 mk. w gm., 2 dm., 12 mk. na obszarze dwor. (1210 gr.-kat., 5 rzym.-kat., 38 izrl.; 1235 Rus., 5 Niem.). Par. rzym.-kat. w Skolem, gr.-kat. w miejscu, dek. skolski. We wsi jest cerkiew, p. w. św. Michała, szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit. 605 złr. Ws tę założył w r. 1572 ks. Konstanty Wasyl Ostrogiński, szwagier Jana Krzysztofa Tarnowskiego, i nazwał „Polanki“. Później otrzymała ws nazwę dzisiejszą (ob. Papée „Skole i Tucholszczyzna“, str. 31.) 2.) **W. Mała**, ws, pow. turezański, 12 klm. na pln. od Turki (sąd pow. i urz. poczt.). Na pld.-wsch. leżą Isaje i Jawora, na pld.-zach. Rozłucz, na pln.-zach. Jasienica Zamkowa, na pln.-wsch. Wołosianka Wielka. Na pld.-wsch. nastaje pot. Wołosianka Mała i płynie na pln.-zach. do Jasienicy Zamkowej, gdzie się łączy z Wołosianką Wielką i tworzy pot. Berdo, prawy dopływ Rozłucza. W dolinie potoku leżą zabudowania (585 mt.). Najw. wzn. na pld. „Dmytrowski“ 789 mt. Własność. 2.) w Wołosiance Wielkiej ma łąk i ogr. 2, past. 10, lasu 685 mr.; wł. mn. roli or. 1362, łąk i ogr. 232, pastw. 760, lasu 207 mr. W r. 1890 było 72 dm., 400 mk. w gm. (383 gr.-kat. Rus., 17 izrl.). Par. gr.-kat. w Wołosiance Wielkiej. We wsi jest cerkiew, p. w. św. Michała. W r. 1559 otrzymali od Zygmunta Augusta Jau i Szymon Oleksinicy przywilej założenia wsi Wołosianki Małej nad potokiem tejże nazwy (Rkp. Ossol., № 2837, str. 99). Za czasów Rzpltej należała ws do dóbr koron. krainy wołosiańskiej, w ekon. samborskiej. W lustr. z r. 1686 (Rkp. Ossol., Nr. 1255, str. 123) czytamy: „Ta ws ma łąn. 10; między temi jest pustych 5, osiadłych 5. Wójtowskich z osobna łąn. 3; popowski jeden. Powinności tej wsi: robocizna takąż, jako we wsi Wołosiance Wielkiej, do klucza medenickiego należy. Także drzewo, jako wyżej i cieślowe wyprawia do żup, do których każą. Czyszne na św. Marcini: Czyszu głównego z łąnu płacą po zł. 5. Za wołu z łąnu każdego zł. 1. Z wójtowskich łąnów za wszystkie podatki zł. 9 gr. 14. Pop płaci czyszu na rok zł. 2 gr. 6. Owies, kury, gęsi oddają jako i Wołosianka Wielka. Z pustych łąnów płacą po zł. 6. Czyszne na św. Michał: Od chlebników, ile ich będzie dają po gr. 3. Stróżnego z łąnu dają po 1 zł. 10 gr. Zerowszczyzny płaci gromada na rok z łąnu zł. 10, t. j. na św. Michał, na św. Marcini i na św. Wojciech po 3 zł. 10 gr. Czyszne na św. Wojciech: kuchennego od chlebnika jednego, wiele ich będzie, po gr. 10. Stróżnego z łąnu dają po gr. 15. Za jagnię i jarzabki gromada płaci gr. 28. Owies, kury, gęsi oddają z łąnu każdego jako ws Wołosianka Wielka na drugą ratę. Także barana i baranka wielkanocnego oddają, jako wyżej. Jajec kopę gromada daje. Od owiec

dają dwudziestego barana jednego, albo od każdej owcy po gr. 4". W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Os., Nr 1632, str. 70) czytamy: „Ta wieś osiadła na łąkach 10. Videlicet sianych łąnów $2\frac{1}{2}$, koszonych $3\frac{1}{4}$, pustych, $4\frac{1}{4}$. Z osobna wójtowskich 3, poposki 1. Chlebnika ad praesens znajduje się 19. Czynsze tej wsi (wymienione szczegółowo) wynoszą 121 zł. 12 gr. Wójtostwa w tej wsi z karczmą i młynkiem posesorowie, szlachetni Lesio i Iwasio Pawłowiczowie, Skoblewiczowie, Hrubiakowie i synowie ich szlachetni Iwanowie dwaj, Paweł, Jerzy, Piotr i Seńko, którzy prawo swe producerunt, vigore którego inkorporowanego czynszu do kasy ekonomicznej płacić powinni co rok zł. 120. Cóż uprzywilejowani hibernę na gardekurów J.Ks. Mości, podług dyspartymentu zamkowego i inne onera fundi płacić powinni. Lasy tej wsi: Na zachód słońca chaszczę. Na południe las judowy. Żaliła się gromada na Popowiczów, że im grunta przecorują i wielkie krzywdy czynią, też grunta sobie przywłaszczając. Także przeciwko duchownym tejże wsi, którzy pogłównego od lat kilku od nich należącego nie dają, tylko po 3 zł., a należy się zł. 14 na jedną ratę. Skarży się też gromada na JM. Pana Gołkowskiego, wójta jasienieckiego, iż im odebrał pole „Hłowczyński Pomiarok“, o co go też gromada ma pozwać do zamku samborskiego“. Do krainy wołosiańskiej, należały prócz Wołosianki Wielkiej i Małej: Łastówka, Świdnik, Jasionka Masiowa i Stęciowa, Kondratów i Isaje. Powinności całej krainy wołosiańskiej określa inwentarz z r. 1760 (Rkp. Os., Nr 1632, str. 72) jak następuje: „Każda wieś powinna odwozić do zamku samborskiego drzewo rokowe, kiedy rozkażą, z łąnu każdego sianego, kostkowe drzewo jedno, ciosane jedno, łąt dwie, gontów kop dwie, albo jeżeli zamek nie potrzebowałby takowego drzewa, tedy z każdego łąnu sianego po zł. 2 do kasy ekonomicznej płacić mają. Robocizny do klucza medynieckiego lub kasy ekonomicznej samborskiej z każdego łąnu sianego po zł. 10 płacić wszystkie wsie powinny, albo dać raz w rok z każdego łąnu sianego na cały tydzień do Medynie, jeżeli administracya pozwoli, robotników pieszko po 4, a jeżeli kosarzów to po 2 z łąnu. Dziesięciny owczej dawali od owiec 20, barana jednego albo od każdej owcy płacili po gr. 4. Teraz ogólnie cała kraina płaci co rok zł. 200. Hybernę na gardekurów J.Kr. Mości, oraz expenszczyznę do kasy ekonomii samborskiej podług dyspartymentu wydanego każda wieś wypłacić ma, tudzież uniwersałom zamkowym i dyspozycyom wszelkim zadosyć uczynić. Na pachółka do klucza medynieckiego z łąnu każdego sianego po zł. 4 płacić mają. Ta cała kraina wołoszańska podług dyspozyeyi JMPana Szmitha, konsyliarza J.Kr. Mości, jako komisarza do ekonomii samborskiej zesłanego w Samborze d. 1 lipca 1757 r. uczy-

nionej, łątry do żupy starosolskiej przy naznaczonej przez tegoż Jegomości konsyliarza zapłacie wozic powinna do dalszej dyspozyeyi komisji skarbu“. 3.) W. *Wielka*, wś, pow. turczański, 14 klm. na pñ. od Turki (sąd pow. urząd poczt.). Na pñ.-wsch. leżą Isaje, na pñ. i zach. Wołosianka Mała, na pñ.-zach. Jasieniczamkowa i Łopuszanka Chomina, na pñ.-wsch. Turze (obie w pow. staromiejskim). Na pñ.-wsch. nastaje pot. Wołosianka Wielka i płynie na pñ.-zch. do Jasienicy Zamkowej, gdzie się łączy z Wołosianką Małą i tworzy pot. Berdo. W dolinie tego potoku leżą zabudowania wiejskie (cerkiew 586 mt.). Na wsch. leży las Maciejów (wzn. 821 mt.). W r. 1890 było 81 dm., 467 mk. w gm. (449 gr.-kat., 1 rzym.-kat., 17 izrl.; 465 Rus., 2 Pol.). Par. rzym.-kat. w Turce, gr.-kat. w miejscu, dek. staromiejski, dyec. przemyska. Do par. należy Wołosianka Mała. Erekeyjny dokument parafii wydany był dnia 23 sierpnia 1666 r. przez króla Jana Kazimierza. We wsi jest cerkiew, p. w. św. Mikołaja. W rękop. Ossol. Nr 2837, str. 99 czytamy: „A. 1559. Privilegium Sigismundi Augusti Provido Tymkoni Kuzmiętha et fratribus illius locandi villam ad rivum Wołosianka major eodem nomine appellandam, datum. In qua ad scultetiam duae areae integrae in ipsa villa et unus lanus agri in fundo dictae villae cum facultate in dicto rivo Wołosianka molendinum extruendi, fructusque percipiendi cum columbatione utraque annali, cum tribus diebus laboratilibus subditorum quolibet anno scultetii adjunguntur. Ratione quorum dictus scultetus onera solita subire et expeditonem bellicam obire obligatur“. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., krainy wołosiańskiej, w ekon. samborskiej. W lustracyi z r. 1686 (Rkp. Ossol., Nr 1255, str. 121) czytamy: „Ta wieś ma łąn. $12\frac{1}{2}$, między niemi hajduckiego $\frac{1}{2}$, popowski 1, wójtowskich 3. Powinności tej wsi: Ta kraina z łąnu osiadłego do klucza medynieckiego daje robotników 4, raz do roku, na cały tydzień, pieszko albo jako każą. A kiedy kosić każą, to za jednego kosiarza dwóch żeńców potrącają. Drzewo jedno kostkowe z łąnu do zamku samborskiego odwieźć powinni. I-tem ciosanicę jedną, łąt dwie i gontów kop dwie. To drzewo na budynki zamkowe albo folwarkowe obracać się powinno. Jeśliby jednak takowego drzewa po opatrzonych budynkach zamek nie potrzebował, płacić za nie będzie gromada po zł. 2 z łąnu każdego. Taż kraina do tego ze dwudziestu łąnów cieśle jednego przysyła do żup kotowskich, daje od św. Wojciecha do św. Marcina na robotę, którzy z roboty przez ten czas nie schodzą. Czynsze na św. Michała należące: Z chlebników, ile się ich którego roku znajdzie, płacą z każdego po gr. 5. Stróżnego z łąnu płacą po gr. 15. Żerowszczyzny z łąnu każdego płacą na rok po 1 zł. 10 gr. Zborowszczyzny

placą na każdy rok z łąnu osiadłego zł. 10, to jest na św. Michał zł. 3 gr. 10, na św. Marcin zł. 3, gr. 10, na św. Wojciech zł. 3 gr. 10. Czynsze na św. Marcin należące: Czynszu głównego placą z łąnu każdego osiadłego zł. 6. Z obszarów z osobną placą zł. 13. Za wołu placą z łąnu każdego zł. 1. Przyczynku wedle rewizyi z r. 1614 zł. 8. Z wójtostwa na rok tak za pokłon, jako z młyna, z karczmy, za wołu z kniazkich domów płaci ogółem zł. 23 gr. 13. Prawa jednak, jakiby to wójtostwo trzymał p. Wołoszański, terażniejszy posesor, nie pokazał. Pop z łąnu czynszu płaci na rok zł. 2 gr. 6. Owsa dają czynszowego z łąnu półmiarków dwa, a ten owies wydawać powinni ziarnem, nie pieniędzmi. Kur z łąnu dwie, gęś jedną dają. A jeśliby zamek owsa nie potrzebował, tedy za każdy półmiarek dawać będą zł. 2. Czynszu placą z łąnu pustego, kto go zasiewa, zł. 6. Innych żadnych nie pełnią powinności z takowych łąnów. Czynsze na św. Wojciech: Kuchenne od chlebników, wiele ich będzie, z każdego po gr. 10. Stroznego z łąnu po gr. 15. Za jagnię i jarzabki gromada daje gr. 28. Za barana kuchennego płaci gromada zł. 3 albo barana. Za baranka wielkanoonego daje gromada 1 zł. albo baranka. Jajec gromada daje kopę jedną albo za nią gr. 20; kur 2, gęś jedną. Za dziesięcinę owczą dają z łąnu od dwudziestej owcy barana jednego, albo od każdej owcy po gr. 4. Nadto żadnych innych wymyślnych powinności, ciężarów i podatków (okrom tych, któreby uniwersałami JKról. Mości, jako to na hybernę, albo na inszą całej Ekonomii potrzebę naznaczone były) pociągani być nie mają przez urząd zamkowy albo krajników. Salarium po groszu od złotego przy czynszu oddawali, jako na nich niesłusznie nałożone było, tak to abrogujemy i dawać go nie każemy. Czynsze jednak włość wybrane wcześniej do zamku oddawać i odwozić powinna pod exekucyą zwyczajną, która nate tylko wsie wychodzić będzie, które czynszu i innych, według wyżej opisanego inwentarza, powinności wcześniej nie wydadzą. Te zaś, co czynsz oddadzą od pojezdników i wszelkiego ruszenia wolne być mają. A za zborowszczyznę placą, jako się wyżej nadmienilo. Ta wś i cała ta kraina hajduczyzny z łąnów nie płaci, ale tylko do Medenic hajduka ze dwudziestu łąnów wyprawują. Jeżeli zaś hajduka tam nie potrzeba, tedy placą hajduczyzny z każdego łąnu do zamku samborskiego jako i inne krainy po zł. 2 na św. Marcin i na św. Michał zł. 2⁴. W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Os., Nr 1632, str. 69) czytamy: „Ta wieś osiadła na łąnach 12. Videlicet sianych łąnów 1¹/₂, koszonych 2, pustych 8¹/₂. Z osobna hajduckiego pustego 1¹/₂, wójtowskich łąnów 3, popowski 1. Chlebnika ad praesens znajduje się 23. Czynsze tej wsi (wymienione szczegółowo) wynoszą 92 zł. 17 gr. Ad haec

z wójtostwa czynszu należy do skarbu 24 zł Lasy tej wsi: Las od wschodu słońca, duży, nazwany Berdo, w nim buczyna i jedlina. Las na północ, nazwany Kotelnicy, w nim jedlina, buczyna, leszczyna. Wójtostwa w tej wsi posesorowie, panowie: Hrehory, Michał, Jan, Bazyli Pasławscy; Jan, Hrehory Wołosiańscy Szolęgunowie prawo produxerunt, vigore którego onera fundi wszelkie ponosić tenentur. Zaliła się gromada, że ksiądz Teodor, duchowny tamtejszy, odebrał im łąz „Szpiczyt“ nazwany, także łąz „Chyłowy“, tudzież inne pola przeoruje. Taż gromada skarży się na p. Wołosiańskiego, posesora wójtostwa, że im odebrał łąz „Pilipowy“ zwany i drugi „Dubaniówka“, tudzież i inne grunta. O co taż gromada ma pozwać do zamku samborskiego tego p. Wołosiańskiego. *Lu.Dz.*

Wołosiany, szczyt górski (893 mt.), na krańcu pasemka, stanowiącego boczny przypór działu wznoszącego się między pot. Sławskiem, pot. Jelonkowatę a Rożanką. Góra wychyla się łąsą polanką nad lasy a stokami swemi rozkłada się między widłami Mizunki i jej dopływu pot. Senecznej. Leży na obszarze Seneczowa, w pow. doliniańskim, na 41° 17' wseh. dług., 48° 46' pń. szer. (Karta wojsk., 10, XXIX).

Wołosin, uroczysko, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol. gm. Siemiatycze, o 46 w. od Bielska.

Wołoska Bałaklejka al. *Szczeniace*, słoboda nad Bałaklejką Wołoską, pow. kupiański gub. charkowskiej, gm. Starowierowka, 294 dm., 1730 mk., cerkiew, szkoła, st. poczt.

Wołoska Kamionka, pow. Rawa Ruska, ob. *Kamionka Wołoska*.

Wołoska Kobylnica, wś, pow. cieszanowski, ob. *Kobylnica 2.*

Wołoska Pisarzówka, ob. *Pisarzówka 4.*

Wołoska Ruda, ob. *Ruda 60.* (t. IX, 888).

Wołoska Rutka, ob. *Rutka 6.*

Wołoska Tyrawa, ob. *Tyrawa 1.*

Wołoska Wieś, pow. doliński, 18 klm. na pń.-zach. od Doliny, tuż na pń.-zach. od urzędu poczt. w Bolechowie, siedziba sądu powiat. bolechowskiego. Na pń. leżą Lisowice, na wseh. i pńd. Bolechów, na zach. Cisów, na pń.-zach. Taniawa. Wzdłuż granicy wseh. płynie Sukiel od pńd. na pń. i przyjmuje w obrębie wsi od lew. brzegu dwa małe dopływy. Z pń. obszaru płyną wody trzema strugami na pń. do Bereźnicy, płynącej wzdłuż granicy Taniawy. Zabudowania wsi leżą na pńd.-wseh., a między niemi także Bolechowskie saliny. Na pń.-wseh. leży las kameralny i wznosi się lesista Bolechowska Góra (428 mt.); zach. część obszaru zajmuje las Droszowski. Włas. więk. tu i w Babilonie (rządowa) ma roli or. 20, łąk i ogr. 40, pastw. 4, lasu 2387 mr.; wł. mn. roli or. 424, łąk i ogr. 1058, pastw. 315, lasu 1 mr. W r. 1890 było 341 dm., 2287 mk. w gm., 14 dm., 107 mk. na obsz.

dwor. (857 rzym.-kat., 1210 gr.-kat., 267 izrl., 60 innych wyznań; 1384 Rus., 667 Pol., 340 Niem., 3 innej narod.). Par. rzym.-kat. w Bolechowie. We wsi jest cerkiew. Według podania stał tu niegdyś monaster bazylianów.

Wołoska Wola, pow. włodawski, ob. *Wola Wołoska*.

Wołoski 1.) wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Serwecz (o 5 w.), okr. wiejski i dobra Śliżniów, Kostyki, 33 dusz rewiz. 2.) **W.**, *Wołoszki*, wś, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Zbirohy, o 32 w. od Kobrynia, 51 dzies. (15 łąk i pastw., 1 nieuz.). W r. 1789 należała do dóbr Raczków, Kościów.

Wołoski al. *Wołoski Jar*, uroczysko na gruntach mka Meżyrycza, w pow. czerkaskim.

Wołoskie 1.) wś, pow. krzemieniecki, gm. Dederkały, par. praw. Siwki (w pow. ostrogskim, o 3 w.), katol. Jampol, ma 31 dm., 251 mk., cerkiew filialną, p. w. św. Jana Bohosłowa, z drzewa wzniesioną w 1739 r. kosztem dziedzica wsi Aleksandra Sieniuty Lachowieckiego, odnowioną w 1875 r. i uposażoną 15 1/2 dzies. ziemi, kaplicę katol. dekanatu krzemienieckiego. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z r. 1583 płaci ztąd p. Iwi, wójt janpolski (sic) z 5 dym., 4 ogr., 2 komor., 1 koła waln. (Jabłonowski, Wołyń, 142). W r. 1665 była własnością Krystyny Sieniuciny, w dzierżawie, wraz z Olshanicą i Skrobotówką, u Mikołaja Jakubowskiego (Arch. J. Z. R., cz. IV, t. I, 79). W 1873 r. własność Jana Sieniuty. 2.) **W. Karaczyńce**, ob. *Karaczyńce Wołoskie*. 3.) **W. Mecherzyńce**, pow. berdyczowski, ob. *Mecherzyńce*. 4.) **W.**, ob. *Wołosówka* 1.).

J. Krz.

Wołoskie, część Ciemierzyniec, w pow. przemyślańskim.

Wołoskie wsi, były to osady zakładane w XIV i XV w. na podgórzu karpackim przez przybyszów pochodzenia wołoskiego (Rumunów), którym pozwolono rządzić się własnymi zwyczajami prawnymi (prawo wołoskie), tak jak niemieckim kolonistom zostawiono prawo niemieckie. Podobnie jak z czasem nadawać zaczęto prawo niemieckie czysto polskim osadom, tak i liczne wsi z ludnością rusińską, polską czy mieszaną otrzymywały prawo wołoskie, odpowiadające warunkom pasterskiego życia wśród lesistego podgórza karpackiego. Dzieje tej kolonizacji wołoskiej i rozszerzenie się osad na prawie wołoskiem przedstawiają prace: „O wsiach tak zwanych wołoskich na płn. stoku Karpat“ przez Al. hr. Stadnickiego (Lwów, 1851 r.) i „Północno-wschodnie wołoskie osady“ przez ks. J. T. Lubomirskiego („Bibl. Warsz., 1885 r., t. IV). Istniejące na obszarach między górnym biegiem Sanu i Dniestru wsi wołoskie wyliczono w artyk. „Górale“ („St. Geogr., II, 693).

Br. Ch.

Wołoskie Rostoki, ob. *Rostoki* (t. IX, 804).

Wołoskoje, wś nad Dnieprem, w pow. i gub. ekaterynosławskiej. Na wprost W., u ujścia Mokrej Sury, znajduje się w rzece drugi z rzędu poroh, t. zw. Surski.

Wołoskowie, wś w pobliżu pr. brz. Horynia, pow. ostrogski, gm. Moszczanica (o 3 w.),

odl. o 8 w. na płn.-wsch. od Ostroga (gdzie st. poczt.), str. żel. Krywin i Ożenin (obie o 8 w.), ma 42 dm., 410 mk., cerkiew paraf. drewnianą, p. w. Pokrowy N. M. P., niewiadomej erekcyi, uposażoną 35 dzies. ziemi, szkołę cerkiewną (od 1874 r.). Do par. należą wsi Kurhany (o 3 w.) i Badówka (o 2 w.). W całej parafii 127 dm., 1051 mk. prawosł., 29 katol. i 22 żydów. Glebę stanowi czarnoziem z podkładem bardzo grubego piasku, pomieszanego z kamykami i wapieniem. Z pod gór wytryskują obfite źródła czystej wody. Wołsianie zajmują się wyłącznie rolnictwem i są wogóle dość zamożni. Niektórzy mają przy domach sady owocowe, a w nich ule z pszczołami. Wś należała do ks. Ostrogskich. W r. 1577 sioło ziemian Ostrogskich płaci od 3 dym. na ćwierc. W r. 1583 ks. Konstanty Ostrogski płaci ztąd z 2 dym., 2 podsus. (Jabłonowski, Wołyń, 39, 71). Anna Alojza z książąt Ostrogskich Chodkiewiczowa w 1622 r. nadała tę wieś, pomiędzy innymi, na uposażenie kolegium jezuickiego w Ostrogu. Po kasacie jezuitów W. w 1771 r. przeszły do ks. Jabłonowskich, obecnie własność Antropowych.

J. Krz.

Wołoskowie, wś nad rzeką Djahówką, pow. sosnocki gub. czernihowskiej, gm. Wołoskowie, o 35 w. od Sosnicy, 325 dm., 1850 mk., zarząd gminy, cerkiew, targi.

Wołoskownia, wś, pow. klimowicki, gm. Kościukowice, ma 40 dm., 176 mk.

Wołosław, kępa na rz. Ługu, w pow. włodzimierskim, należała do dóbr monasteru św. Onufrego.

Wołosnia, rzeczka, w pow. nowogródzkim, właściwie Wołownia, ob. *Wołowicz*.

Wołosów, os. młyn., należąca do dóbr Leszczany, w pow. chełmskim, gm. i par. Wojsławice.

Wołosów, wś nad Hujwą, pow. żytomierski, gm. i par. praw. Kotelnia (o 3 w. na płn.-zach.), ma 145 dm., 1167 mk., cerkiew filialną, p. w. św. Michała, z drzewa wzniesioną w 1775 r. i odnowioną w 1874 r.; kaplica pod źródłem, woda którego uważana jest przez mieszkańców za uzdrawiająca. Na płn. od W., bliżej Iwnicy, leży wś Słoboda Wołosowska. Podług rewizyi zamku żytomierskiego z 1545 r. własność Olizara Wołozkiewicza (Jabłonowski, Rewizye, 131). Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1571 r. pobór z mka Koroscieszowa, Toporzycz, Starego Choroszczowa i Wołosowa, i z wsi do tego mka przynależących Starowicz, Sidorowicz, Sołodyrow, Horoszkowicz, wynosił 48 fl. 21 gr. W 1628 r. Ludwik Olizar płaci z Wołosowa w zast. od 5 bojar., 30 dym., 2 kół mk., 1 stęp. (Jabłonowski, Ukraina, I, 40, 84).

Wołosów, wś, pow. nadworniański, 15 klm. na pld.-wsch. od sądu pow. w Nadwornie, tuż na wsch. od urzędu poczt. w Cucełowie. Na zach

i pld. leży Cucylów, na wsch. Hawryłówka i Weleśnica Dolna, na płu. Weleśnica Górna, Kamienna i Tyśmieniczany (ostatnia wś w pow. stanisławowskim). Wzdłuż granicy wsch. płynie Worona od pld.-zach. na pld.-wsch.; w małym od niej oddaleniu na zach. płynie w tym kierunku Rokitna al. Poliński Potok, dopł. Worony. Zach. część wsi przepływa Strymba. Zabudowania wsi leżą w dolinie Strymby. Na płu. od nich leżą ruiny zamku. Wsch. część obszaru lesista. Wł. więk. ma roli or. 442, łąk i ogr. 473, past. 247 mr.; wł. mn. roli or. 770, łąk i ogr. 1214, pastw. 10 mr. W r. 1890 było 168 dm., 1059 mk. w gm.; 3 dm., 33 mk. na obsz. dwor. (935 gr.-kat., 100 rzym.-kat., 53 izrl.; 968 Rus., 60 Pol., 49 Niem., 5 innej narod.). Par. rzym.-kat. w Nadwornie, gr.-kat. w miejscu, dek. tyśmienicki. We wsi jest cerkiew i szkoła 1 klas. O mogiłach z czasów napadów tatarskich tu i w Cucylowie ob. „Rozmaitości“, 1835 r., str. 327. W ostatnich czasach W. z Hawryłówką przeszły od dawniejszych właścicieli hr. Szeptyckich, drogą wiana, do rąk Władysława hr. Komorowskiego.

Lu. Dz.

Wołosowce, wś skarbowa, pow. latyczowski, okr. pol., gm., par. katol. i st. poczt. Międzybórz (o 13 w.), st. dr. żel. Derażnia (o 29 w.), odl. o 27 w. od Latyczowa, przy drodze z Międzyborza do Niemierzyniec, ma 133 dm., 1044 mk., 1774 dzies. ziemi włośc., 35 cerkiewnej, 2 młyny. Posiada cerkiew, p. w. N. M. Panny, wzniesioną w 1799 r. Włościanie zajmują się bednarstwem i wyrabianiem z drzewa łopat, grabi i t. p. Podług reg. pobor. pow. międzyborskiego z 1530 r. płaci od 1 a w 1552 r. od 1½ pługa. W r. 1578 i 1583 należy do Jana Sieniawskiego, który płaci od 3 pługów (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 167, 301). Następnie należała do klucza międzyborskiego ks. Czartoryskich, którzy mieli tu letnią rezydencję i stajnię koni rasowych. Jadąc ku Międzybożowi spotyka się liczne mogiły. Podług podania miała tu Zofia z Lubomirskich Czartoryska stoczyć utarczkę z Tatarami.

Dr. M.

Wołosowice 1.) fol., pow. bychowski, dziedzictwo Borysowiczów, 1016 dzies. (150 roli, 30 łąk, 444 lasu); młyn wodny daje 400 rs. 2.) **W.**, wś, pow. horecki, gm. Lubnicze (o 7 w.), zapasowy śpichlerz gminny. 3.) **W.**, wś i folw., pow. rohaczewski, gm. Polesie (o 13 w.), ma 76 dm., 440 mk., zapasowy śpichlerz gminny. Fol., dziedzictwo Stachowskich, ma 575. dzies (122 roli, 60 łąk, 228 lasu). 4.) **W.**, wś u źródeł rz. Bojni, pr. dopł. Jessy al. Essy, w pow. lepełskim.

Wołosowiec, osada w Ciemierzyńcach, w pow. przemysłańskim.

Wołosówka 1.) w dokm. *Wołoskie*, wś, pow. włodzimierskim, na pld.-wsch. od Ozieran a na płu.-wsch. od Ośmihowicz, których sta-

nowiła przysiołek. 2.) **W.**, wś przy zbiegu Teterówki z Teterowem, pow. żytomierski, gm. Karpowce (o 4 w.), odl. o 60 w. od Żytomierza, 7 w. od st. poczt. Cudnów a 3 w. od st. dr. żel. Olszanka, ma 106 dm., 875 mk. prawosł., 31 katol., 20 żydów, cerkiew, p. w. św. Parascewii, z drzewa wzniesioną w 1798 r. i uposażoną 51½ dzies. ziemi. Cerkiew filialna we wsi Bejzymówce (o 3 w.). Własność Trzeciaków. Dobre gospodarstwo rolne.

Wołosówka, wś, pow. złoczowski, ob. *Podhajczyki* (t. VII, 388).

Wołosowo, wś nad rzeką Uświwką, pow. sieński, gm. Wysoki Horodziec, ma 27 dm., 132 mk., cerkiew par. drewnianą.

Wołosowo, st. dr. żel. bałtyckiej, w gub. petersburskiej, pomiędzy st. Kikieryno (o 8 w.) a Wrudą (o 11 w.), odl. o 80 w. od Petersburga a 267 w. od Rewla.

Wołosowska Huta, uroczysko, pow. rohaczewski, gm. Polesie (o 16 w.), fabryka zapalek (założona w 1875 r.) produkuje na 10000 rs. rocznie.

Wołosowszczyzna 1.) folw. szlach., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., o 21 w. od Oszmiany, 1 dm., 14 mk. (1 prawosł., 13 katol.). 2.) **W.**, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, dawniej ks. Wittgensteina, następnie ks. Hohenlohe, Porpliszcz (o 5½ w.), o 84 w. od Wilejki, 9 dm., 37 mk. prawosł., 11 kat. (w 1865 r. 30 dusz rewiz.).

Wołostków, wś, pow. mościski, 14 klm. na pld.-wsch. od Mościsk, 7 klm. na pld.-zach. od Wiszni Sądowej (sąd pow., st. kol. i urz. poczt.). Na płu. leżą Królin i Sądowa Wisznia, na wsch. Dymytrowice i Kulmatyże, na pld.-wsch. Dydiatyceze, na pld. Wołczyszczewice i Mistyże, na zach. Stojanice. Środkiem wsi płynie Młynówka dopływ Wiszni, z Dydiatycz (gdzie powstaje) na płu.-zach. do Stojaniec. W dolinie potoku leżą zabudowania. Wzn. na pld.-zach. sięga 305 mt. Na płu. Łysa Góra (279 mt.). Płu. krawędź obszaru lesista. Wł. więk. ma roli or. 668, łąk i ogr. 71, past. 33, lasu 203 mr.; wł. mn. roli or. 876, łąk i ogr. 124, pastw. 60 mr. W r. 1890 było 189 dm., 1134 mk. w gm.; 9 dm., 71 mk. na obsz. dwor. (560 rzym.-kat., 592 gr.-kat., 45 izrl., 8 innych wyzn.; 591 Pol., 596 Rus., 17 Niem.). Par. rzym.-kat. w Sądowej Wiszni, gr.-kat. w Stojanicach. We wsi jest cerkiew i szkoła 1 klas.

Lu. Dz.

Wołostycz al. *Wolostec*, część wsi Rybnik, w pow. drohobyckim.

Wołosy 1.) przys. wsi Pogorzelsko, w pow. rawskim (Rawa Ruska.). 2.) **W.**, część Kamionki Wołoskiej.

Wołosza, wś, pow. rówieński, gm. i par. Stepań (o 8 w.).

Wołoszcza z *Zadami*, wś, pow. samborski, 32 klm. na wsch. od Sambora, 9 klm. na wsch. od Łąki (sąd pow. i urz. poczt.). Na zach. leży Majniec, na płd.-zach. Dorozów, na płd. Hruszów, Tynów i Litynia (wszystkie w pow. drohobyckim), na wsch. Terszaków, na płn. Monasterzec, Mosty, Susułów i Podolee (wszystkie w pow. rudeckim). Wzdłuż granicy płd.-wsch. płynie Bystrzyca. Wody z płn., moczaryzowego obszaru spływają na płn. ku pobliskiemu Dniestrowi. Zabudowania wsi leżą na płd.-zach. (276 mt.), na wsch. od nich grupa domów „Zady“, na płd.-zach. las „Wołoszcza“. Własny wiek. ma roli or. 154, łąk i ogr. 3537, pastw. 36, lasu 510 mr.; wł. mn. roli or. 487, łąk i ogr. 1642, pastw. 573 mr. W r. 1890 było 315 dm., 1745 mk. w gm., 9 dm., 63 mk. na obsz. dwor. (1266 gr.-kat., 457 rzym.-kat., 85 izrl.; 1388 Rus., 420 Pol.). Par. rzym.-kat. w miejscu, dek. drohobycki, dyec. przemyska. Założył parafię Franciszko Korytko w r. 1703. Do par. należą: Hruszów, Majniec, Monasterzec, Mosty, Świniusza i Terszaków. We wsi jest kościół drewniany, zbudowany w r. 1703, konsekrowany r. 1858. Na starym cmentarzu stoi kaplica murowana, wzniesiona kosztem Brueckmanów. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. mokrzański. Do par. należy Majniec. We wsi jest cerkiew. Na cmentarzu jest drewniana kaplica. Szkoła 1 klas., kasa poż. gm. z kapit. 2107 złr. W Żółkwi dnia 14 lutego 1691 r. potwierdza Jan III przywilej króla Michała, zezwalający Korytce założyć na gruntach wsi Wołoszcza miasteczko Korytków na prawie niemieckim (Arch. kraj. we Lwowie, C. t. 460, str. 2140). Opis wsi podał Płoszczański w „Literaturnym Sborniku Matyey“, 1870, str. 31. Ob. „Słowo“, 1864, nr 69. We wsi są ślady zamku. W cerkwi tutejszej jest Antemis poświęcony przez biskupa chełmskiego Maksymiliana Ryłę, z własnoręcznym podpisem (ob. Szaraniewicza „Katalog wystawy archeologicznej we Lwowie“, 1888 r., str. 9).

Lu. Dz.

Wołoszczyzna, przedmieście Miastkówki, w pow. olhopskim.

Wołoszczyzna 1.) wś, pow. bóbreecki, 6 klm. na zach. od Bóbrki (sąd pow., st. kol. i urz. poczt.). Na płn., wsch. i płd. leżą Chlebowice Wielkie, na zach. Suchodófi Olechowice. Wzdłuż granicy wsch. płynie Krywula, dopł. Boberki. W jej dolinie leżą zabudowania wsi. Zach. część obszaru przeważnie lesista (las Beniów na płd.-zach.). Wł. wiek. ma roli or. 37, łąk i ogr. 1, past. 21, lasu 578 mr.; wł. mn. roli or. 594, łąk i ogr. 95, pastw. 82, lasu 37 mr. W r. 1890 było 85 dm., 478 mk. w gm., 1 dm., 5 mk. na obsz. dwor. (380 gr.-kat. Rus., 75 rzym.-kat. Pol., 28 izrl. Niem.). Par. rzym.-kat. w Staresiole, gr.-kat. w Olchowcu. We wsi jest cerkiew, szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit.

Słownik Geograficzny T. XIII. — Zeszyt 156.

1006 złr. W czasie budowy kolei lwowsko-czerniowieckiej znaleziono tu wiele urn z kośćmi. 2.) **W.**, część Horozanki, pow. podhajecki. 3.) **W.**, wś, pow. podhajecki, 12 klm. na płn.-zach. od sądu pow. i urzędu poczt. w Podhajeach. Na wsch. leży Mużyłów, na płd. Litwinów, na zach. Bożyków, na płn. Sarańczuki (w pow. brzeżańskim). W pobliżu granicy zach. płynie Złota Lipa. Płn.-zach. część obszaru przepływa dopł. Złotej Lipy, pot. Litiatyński. Wł. wiek. ma roli or. 239, łąk i ogr. 44, past. 19, lasu 555 mr.; wł. mn. roli or. 661, łąk i ogr. 136, pastw. 84, lasu 81 mr. W r. 1890 było 118 dm., 713 mk. w gm., 10 dm., 60 mk. na obsz. dwor. (671 gr.-kat., 36 rzym.-kat., 68 izrl.; 679 Rus., 94 Pol.). Par. rzym.-kat. w Podhajeach, gr.-kat. w Bożykowie. We wsi jest cerkiew i kasa poż. gm. z kapit. 3454 złr. Pod względem geologicznym badał miejscowość prof. Łomnicki (ob. „Sprawozdanie z badań geolog. między Gniłą Lipą a Strypą“, Kosmos, Lwów, 1888, t. V, str. 178).

Lu. Dz.

Wołoszczyzna. Nazwa Wołoszczyzna, niekiedy Wołosza, występuje u nas w wielorakiem znaczeniu: najprzód, jako termin bardziej etniczny, stosuje się ona do całego przestworu ziem zajmowanych przez ród wołoski (rumuński) przed i za Dunajem, potem do dwóch, razem wziętych, historycznie znanych „hospodarstw“ wołoskich, Mołdawii i Multan, zjednoczonych ostatecznie jako obecne królestwo Rumunii, nakoniec nadawano ją rzadziej pierwszemu z tych gospodarstw, jako reprezentującemu wobec Rzpltej przez ściśle zespolenie, tak geograficzne, jak i historyczne, z obszarem jej ruskich prowincyi, całą Wołoszę. Rzeczywistą wagę faktyczną atoli posiada przedewszystkiem to ostatnie znaczenie; wobec czego Wołoszczyzna była dla nas krainą leżącą u południowo-zachodniej granicy Rzpltej, pomiędzy Dniestrem a górami Karpackimi, od Pokucia aż do ujść Dunaju. Nosiła kraina ta jeszcze inną szerególną nazwę, mającą swe uzasadnienie nie tyle w geografii, ile w genezie historycznej ludu, mianowicie nazwę Mołdawyi (nigdy Multan); była takowa wszakże u nas dość rzadko w użyciu. Przeważała bezwarunkowo nazwa ogólna. Z całego świata bowiem rumuńskiego Wołosza mołdawska jedynie wchodziła w sferę życia Rzpltej, była dla niej samą Wołoszczyzną. Ta część W. była zespolona z Rzpltą licznymi węzłami stosunków geograficznych, tradycyi dziejowych, potrzeb polityki, obronności, przemysłu, potrzeb moralnych nakoniec.

Pod względem *geograficznym* stanowi W. nieodzowne jakby dopełnienie czerwieńskich ziem ruskich Rzpltej. Spływa ona niejako od wierzchołków Seretu i Prutu, kryjących się na ruskim Pokuciu, łożyskami tych rzek pomiędzy pasmem Karpat, od huculskiej Czarnohory ku

południowi idącym, oraz Dniestrem podolskim ku ujściom rzek tych jedynie, do morza; w obliczu których to ujść i same Karpaty, jakby umyślnie, zwracają się nagle na zachód, odsłaniając tam dzielnicę geograficzną już inną, dunajską. Same zaś gardziele („hirła“—z ruska) dunajskie są raczej ujściem Seretu i Prutu, nie Dunaju, dosyć rzucić okiem na nie. Mają one z Dunajem dzisiaj wspólną deltę jedynie, podobną do tej, jaka się w inny sposób wytwarza dla Padu i Adygi w Lombardii. Zresztą pierwotne ujście Dunaju wcale nie zataczało się przed wieki dokoła granitowej wyżyny Dobruczy na północ, jak obecnie, lecz przedzierało się najniewątpliwiej południowym rębem tej wyżyny, wprost linią Czarnowody, ku morzu, gdzie Kustendza. Jakkolwiek bądź Seret z Prutem w takim stopniu tylko należą do Dunaju, ile Boh do Dniepru, że się ich limany spływają. Wołoszczyzna mołdawska nie należy więc wcale, ściśle biorąc, do geograficznego obszaru dunajskiego, który w tej stronie, topograficznie nawet, kończy się na linii Milkowa, wpadającego do Seretu, nieco wyżej jego ujścia. Zatem, rozciągająca się po za tą linią, między południowymi Karpatami a dolnym Dunajem, Wołosza podgórska, multańska, dziś wyłącznie Wałachią zwana, nie stanowi zupełnie, pod względem geograficznym, jakiejś jednności z Wołoszczyzną mołdawską. Przeciwnie nawet, o ile tamta przez Dniestr zepała się z Rusią czerwieńską, boć przeicie nie powód to rozbitcia całości geograficznych, że Dniestr w średnim swym biegu z prawej strony nie otrzymuje dopływów, o tyle multańska Wałachia stanowi w wyższym o wiele stopniu jednność topograficzną z Bułgarią, jako dzielnicę jednej doliny niższo-dunajskiej, między Karpatami i łańcuchem Bałkanów; całość tak jednolita, jak dolina Lombardii po obydwu brzegach Padu, od Alp do Apeninów. Wobec czego Wałachia ściślej niż z Wołoszczyzną zespolona jest geograficznie z Transylwanią, nawet z tamtąd bowiem wypływa główna jej, po Dunaju, rzeka Aluta, spuszcza ją się ku nizinom przez wązów Czerwonej Wieży. Niezależnie tedy od wszelakich legend dackich, od spójni późniejszych etnologicznych, od obecnego zespolenia dzielnic wołoskich w dzisiejszej Rumunii, Wołoszczyzna stanowiła dopełnienie ziem ruskich Rzpltej za Jagiellonów tak dobrze, jak stepy czarnomorskie między Dniestrem a Dnieprem. Dzieje same prowadziły ku temuż rezultatowi. Oto w połowie IX w., w epoce pierwszego wyraźniejszego zawiązywania się rzeszy politycznych pod sterem Piastów i Ruryków, na całym dorzeczu Dniestru, aż do morza, siedzieli Tywercy słowiańscy, pokrewni karpackim Chorwatom i Dulebom wołyńskim. Lud ten, zajmujący obydwie brzegi starożytnego Tyrasu, wchodzi z czasem w splot potężnie wznoszącej się w Kijowie

szerokoramienną ruską rzeszą; następnie po rozszczepieniu się Rusi, kraina, przez ten lud zamieszkała, staje się dziedziną książąt dzielnic halickiej. Władza tych książąt sięga niejednokrotnie daleko na południe i na początku drugiej połowy XII w. powstaje nawet w Berładzie, na dopływie Seretu, na chwilę dział odrębny, do którego należą grody: Tekucze i Mały Halicz (późn. Gałacz). Czy jednak osady Tywerców a następnie i posiadłości pierwszych książąt halickich, sięgały z biegiem dolnego Dniestru i Prutu aż do wyżyn Karpat siedmiogrodzkich, rzecz wątpliwa; najprawdopodobniej cały pas bliższy wschodnich pochyłości tego łańcucha gór zostawał dalej przytuliskiem jakiego odłamu Daków, ocalonych od pogromu Trajana i zromanizowanych nawet może nieco przez starożytnych władców tamtych krain. Wszelkie atoli stałsze przez kogokolwiek bądź zasiedlenie było na długie czasy wprost niemożliwe. Dolne Podniestrze, ku Dunajowi, leżało na samej linii wielkiej drogi stepowej, po której koczownicze ludy azjatyckie, w niepowstrzymanym swym wylewie, przesuwają się przez wieki całe ku wnętrzu Europy, wypierając się wzajem kolejno. Nie mogła się też tu mocniej ustalić i władza ruska. Półtora wieku koczowali tu Pieczyngowie, tak że Zadniestrze, kraina nad Prutem i Seretem, otrzymała od nich u kronikarzy nazwę „Pacinatia“; w połowie zaś XI w. Pieczyngów tych spędzili ztąd nowi przybysze ze stepów zadnieprzańskich Połowcy czyli Kumani, czystej krwi turskiej jak i ich poprzednicy.

Namioty połowieckie okrywały stepy zadnieprzańskie podobnie z górą półtora stulecia, od którego to czasu dawna „Pacinatia“ przybrała nazwę Kumanii. Co tem słuszniejszem się stało, iż nawała mongolska, po fatalnej porażce nad Kałką, wyparła (1225) i koczujące na stepach Podnieprza hordy połowieckie również za Dniestr. Ale niebawem i nad Zadniestrzem zawisła burza. Zmysł samozachowawczy nakazywał Połowcom zespolić się z Zachodem, przedewszystkiem węzłami moralnymi, przez przyjęcie chrztu. Chan ich ówczesny Bart nie wahał się. Na jego prośbę arcybiskup strzygoński Robert otrzymał od papieża rozkaz zajęcia się nawróceniem pogan; Teodoryk zaś, przeor dominikanów, którzy arcybiskupowi w tem najwięcej pomagali, został 1228 r. wyznaczony na biskupa Kumanii. Nadto posłał papież błogosławieństwo do nawracania pogan król węgier, Andrzejowi II, którego syn Bela IV począł (1236 r.) tytułować się nawet królem Kumanii. Atoli nowa nawała mongolska (1241 r.) zniweczyła wszystko do szczytu. Kumani całą hordą uszli z nad Dniestru na Bułgarię i do Węgier, cząstka ich tylko ukryła się w górach.

Opuszczona przez koczowników połowieckich kraina nie przestała mimo to nosić nazwy Ku-

manii. Zaległa ona była odtąd pustynią, Mongołowie bowiem niedługo się tu trzymali, koczowiska ich po nad Prutem i Seratem znikły powoli. Po upływie zaś wieku od wypędzenia Połowców, zwycięstwo Kazimierza W. nad Tatarami podolskimi pod Lublinem 1334 r., a następnie rozgromienie przez jego siostrzeńca Ludwika 1352 r. tych, co pozostawali jeszcze w Siedmiogrodzie, stanowczo uwolniły i Zadniestrze od owych najświeższych przybyszów azjatyckich, którzy poczuli odtąd skupiać przeważnie siłę swą w Krymie.

Bogate w skarby przyrody ziemie Kumanii nie mogły dłużej pozostawać bez zaludnienia; bogactwa te same wabiły sąsiadów. W najodpowiedniejszych dla zajęcia ziem kumańskich warunkach znajdowali się teraz Wołosi; oni też niebawem zajęli opuszczoną przez Połowców i Mongołów Kumanie.

Nowi ci przybysze znani już byli od wieków w sąsiedztwie. Nazwy „Wołoch“, „Włoch“, „Wlach“ nadawali wogóle Słowianie, idąc w tem może za przykładem Giermanów, najprzód ludom szczepu celtyckiego, z biegiem czasu zromanizowanym przez wszechwładzców starożytnego świata, a następnie wszelkim ludom romańskim bez różnicy krwi pierwotnej, a więc tak dobrze Italom, jak i innym. Wnosząc z tej nazwy musieli być ci nowi przybysze na pustę kumańskie Zadniestrze plemieniem szczepu romańskiego. Byli takowem w rzeczy samej, z tą wszakże różnicą, iż nie powstali oni, jak zachodni ich współplemiennicy, ze pnia italskiego lub celtyckiego, lecz wyrosli z gałęzi trakoiłirskiego odłamu ludów aryjskich. Wyrosli nadto na miejscu w południowym swym odłame, na obustronnych stokach szerokokamiennych pasm Hemu; w północnym zaś na pochyłościach, zataczających się półwieńcem ku średniemu Dunajowi, Karpat daekich. Tu i tam pod nieprzecieżonym parciem wpływu rzymskiego.

Proces historyczny *romanizacji* tego ludu znany jest dostatecznie. Po dokonaniu takowej u plemion odłamu południowego już w pierwszej dobie cesarstwa przyszła kolej i na Dacyą, rozpostartą po obydwu stronach pasma górskiego, pomiędzy dolnym Dunajem, Cisą i Dniestrem. W ostatecznym wyniku wojen eksterminacyjnych cesarza Trajana, oraz systematycznej następnie kolonizacji, zapanowała i tam wszechwładnie, jak pierwiej wśród ludów Galii, Iberyi etc., kultura i mowa zwycięzców. Czy przecie wylew romanizacji sięgnął wtedy aż Dniestru, rzecz wątpliwa.

Gdy przyszła wielka wędrówka ludów barbarzyńskich, władza rzymska za następców Trajana musiała się cofnąć na prawy brzeg Dunaju; nie mogąc bronić Dacyi odwołano legiony i osadników. Dakowie zromanizowani woleli wszakże, w znacznej części, szukać schronienia w ko-

tlinach i halach gór ojczyźstych, niż opuszczać kraj rodzinny. Odkąd zaś doliny naddunajskie i naddniestrzańskie stały się szerokim gościńcem, coraz zmieniających się kolejno hord barbarzyńców, góry te zostały kolebką, w której dzieje wykołysały w ciągu długiej pomroki wieków, nowy, nieznanym odłam wschodnio-romańskiej, czyli „wołoskiej“ narodowości. Kotliny siedmiogrodzkie Dacyi transalpińskiej były Wołochów kolebką istotniejszą nawet, niż kotliny i stoki starożytnego Hemu.

Zresztą świat ten karpacki bliżej nas też obchodzi. Nie mniej przeto do szerokiego zakresu Wołoszy wogóle należy historycznie i etnograficznie i świat *bałkański*, nie przedstawiający wszakże geograficznie nigdzie znacznie większego skupienia gałęzi tej etnicznej. Zromanizowane plemiona bałkańskie, których przyjęta od Słowian nazwa „Vlachy“ zjawia się jednak u byzantyjskich pisarzy nie wcześniej jak na początku XII w., były istotnie rozproszone po całym półwyspie, bląkając się od wieków ze swemi stadami, jak i dotąd jeszcze po części, nietylko po wyżynach Hemu i Pindu, lecz i po Helladzie. Przy powszechnem zaś rozproszeniu, każde ich znaczniejsze gniazdo z osobna otrzymało u Greków nazwę „Vlachia“, tak w użyciu pospolitem, jak i w urzędowych aktach. Ztąd w ciągu wieków średnich spotykamy na półwyspie bałkańskim przeróżne Włachie, rozrzucone bez żadnej spójni i jakiegoś narodowego środkowego ogniska. Tak pomiędzy XII a XV w. istniały na południu półwyspu „Vlachia Wielka“, które to miano nadawano ówczesnie starożytnej Tessalii; „Vlachia Mała“, czyli dawna Etolia, oraz „Vlachiotis“—Epir. Na Bałkanaach zaś i dolnym Dunaju istnieje w ciągu XIII i XIV w. całe państwo „włacho-bułgarskie“, czyli tak zwane carstwo bułgarskie drugie, ternowskie. Chociaż nie da się w niem wydzielić Włachii jako krainy osobnej, widać, iż tu Wołosi byli bardziej jeszcze wśród Słowian rozproszeni; znaczenie ich niezaprzeczone, ale nie oparte na podstawie terytorjalnej. Akta i dokumenta urzędowe, greckie i łacińskie, podając wciąż nazwy: Blachia, Vlachia, Valachia, osobnej przecie tego miana ziemi, miejscowości, nie wskazują. Rubsiquis w swem sprawozdaniu r. 1524 zaznacza tylko, jako uległą Tatarom, po za Dunajem, ku Konstantynopolowi, Walachią, która jest ziemią Assana i mniejszą Bułgarią, nie bliżej nie określając.

Ale też i w świecie karpackim, w owej, bardziej istotnej, jakieśmy już na to wskazali, kolebce Wołoszy, występuje ona pierwotnie podobnież nie w zwartym zastępie lecz rojnie, wśród innych żywiołów, gniazdami, krzepnąc powoli w ciszy kotlin ustronnej Transylwanii, osłoniętej z trzech stron prawie łańcuchami gór.

Wszakże i przy warunkach górskiego zabez-

pieczenia, lud ten dako-rzymski, romański, wołoski, nie mógł się jednak rozwijać samoistnie, swobodnie. Koczownicy wprawdzie nie tknęli go prawie, ale natomiast nie był on w stanie uchronić się od niepowstrzymanego wylewu Słowiańszczyzny. Przenikali Słowianie wszędy różnymi drogami, torowanymi pługiem i mieczem, pod przewodnictwem własnych wojewodów; najeźdźcą zaś, pędzeni tłumami naprzód przez napiętych na nich Gotów, Hunnów, Awarów. Przeniknęli też i w dawne Daków siedziby; jeśli już oddawna, co najprawdopodobniejsze, nie zajmowali spolem z nimi górskich siedzib. Wytwarzająca się w ostępach Karpat południowych nowa narodowość romańska, przesiąkła tedy na wskroś słowiańskością, a nawet na długie wieki słowiańską powłoką całkiem została przystonięta. W etnicznej onej ztąd genezie, do dwóch poprzednich pierwiastków: dackiego i rzymskiego przyłączył się jeszcze trzeci, słowiański. Lecz najbardziej stanowczym pośrednikiem owego wpływu tak przeważnego Słowian, na zromanizowaną do szczytu ludność starożytną Dacyi, było plemię turańskie Bułgarów (Bólgarów).

Bułgarowie, przybysze od Wołgi i Kamy, stanawszy raz nad Dniestrem, zagarnęli najprzód pod swe koczowiska całą podgórszą Dacyę, a następnie przeszli przez Dunaj, przekroczyli Bałkany, i powstrzymani zostali dopiero u murów samego Carogrodu. W podbitych krainach zastali oni już przeważającą ludność słowiańską; zakładając tedy potężne carstwo, sami się stali Słowianami i odtąd będą najgorliwiej popierać sprawę narodową swych poddanych. Do spójni politycznych przybyła silniejsza od nich spójnia moralna, religijna; nowopowstała cerkiew bułgarska była właśnie cerkwią słowiańską, posiadającą swój odrębny obrządek i samorząd. Carstwo bułgarskie, chociaż odwzorowujące u siebie porządki byzantyjskie, wytworzyło nadto własny swój systemat polityczno-społeczny, na silnym możnowładczym „bojarstwie“ oparty. Wszędzie więc, gdzie tylko sięgało zwierzchnictwo Bułgarów, wznosiła się świątynia dla słowiańskiego obrządku, rozgospodarowywali się carscy bojarowie. Stało się to oczywiście i w ziemiach najprzód przez Bułgarów zajętych, to jest w starożytną Dacyę, tak naddunajskiej, jak nie mniej i zagórskiej, transalpińskiej. Ludność jej wszelka, a więc i owa zromanizowana obok słowiańskiej, musiała przyjąć naprzód bułgarskie bojarstwo usłowianione, potem obrządek słowiański, a nareszcie cały tryb społeczny bułgaro-słowiański, z panującym w cerkwi, urzędzie i domach możnych językiem słowiańskim. Romanizm pozostał udziałem warstw najniższych; na wyżynach życia dziejowego długo nie widać go zupełnie. Stara Dacya pociągniętą została przez Bułgarów na wieki całe w odmet życia świata południowo-słowiańskiego. Taki stan

rzeczy zastali Madziarowie, gdy ostatecznie pod koniec IX w. przekroczyli Karpaty i przed rzucając się na równiny Pannońskie, poczęli się sadowić mocno w Transylwanii, którą razem z dzisiejszą Wałachią Grecy nazywali nawet Bułgarią zadunajską.

W Bułgarii tej północnej „ardelskiej“ pomiędzy Cisą, w całym biegu onej, a południowo-wschodnim łańcuchem zataczających się półwiosem ku niej Karpat, zastali Madziarowie udzielne słowiańsko-wołoskie księstwa. Zagarnawszy je pod swe panowanie, nie wprowadzili oni tam narazie żadnych zmian stanowych w położeniu ludności miejscowej, romańskiej. Kraina ta, Transylwanią, Erdelem, też Ardelią od Turanców zwana, wieki całe przechowała swój obrządek słowiański w cerkwi, swój język słowiański w możnowładczych stosunkach. W niedostępnych zaś gór czeluściach zdołały tu wytworzyć się z czasem i utrzymać w stanie na pół niezależnym nawet, małe odrębne dzielnice: jak Marmarosz na północy, Fagarasz—u wierzchołku Aluty na południu. Mimo wszystko, żywioł słowiańsko-romański, ze swym właściwym obrzędem trzymał się tam mocno; owszem, w czasie późniejszych nawet nawałnic, ze strony nowych stepowych najeźdźców, górską Ardelią była i dla mieszkańców równin ostatnim zwykłym przytułkiem.

Nie znaczy to zupełnie, aby zwierzchnictwo Madziarów nie miało być tam uciążliwym weale. Katolicyzm występował tu bardzo wojowniczo, pociągając ku sobie coraz bardziej miejscowe możnowładztwo wołosko-słowiańskie, zmuszane samą nieodzownością swego położenia do ściślejszego zbliżania się z przewodniczącym pierwiastkiem narodowym w ziemiach podległych koronie św. Szczepana. Nie wszystko jednak ulegało przemożnemu kierunkowi: dla niechętnych nowym porządkom rozwarły się z czasem szerokie wrota wychodźstwa.

Wyrośla w ciągu kilku wieków pod osłoną ciszego gór ludność wołoska, sama sobie ogólną nazwę „Rumunów“, „Rumynów“ nadająca, spotężniawszy liczebnie, poczęła po uspokojeniu się stanowczym groźnym ruchom koczowniczym (Mongolów), pod przymusem wymagań życia samego, rozszerzać się we wszystkie strony. Najprzód wylew osadniczy zwrócił się z biegiem strumieni i rzek górskich, ku żyznym nizinom pochłaniającej je Cisawy. Ułatwiało to jedność zwierzchniej władzy potomków Arpada. Po za obrębem więc gniazdowej ziemi Wołochów, zagórskiej, zapłonińskiej, u południowych Słowian poczęły powstawać nowe osiedlenia wołosko-słowiańskie, pod opieką węgierską. Wzmogło się najprzód dawne, w banacie temeskim, nad Temeszem, wpadającym do dolnej Cisawy, a z kolei po przekroczeniu Wrót żelaznych, powstało takowe w banacie zewryńskim, czy krajow-

skim, nad Dunajem, aż do Aluty, zależnym pierw-
wej od Bułgarów, potem od Templaryuszów.

Przewodnictwo w ruchu wychodźczym ku Du-
najowi ujął w swe ręce przeważnie możny ród
Basarabów, pewnie jeszcze z dawnych bułgar-
skich bojarów pochodzący. Nazwa jego pow-
stała jakoby z przetworzonego przezwiska, jakie
nadano protoplastom onego, za dodawanie stałe,
przy podpisach imienia bogobojnego epitetu:
„Boży rab“—sługa Pański. Gdy tedy jedna z
gałęzi onego, korzystając z opuszczenia przez
koczowników nizin naddunajskich, zajęła ze
swym ludem poddany kraj do Olty (Aluty),
z tego powodu wyłączeni pierwotnie *Basara-
bium* (Bessarabią) zwaney; druga gałąź, posia-
dająca w górach południowej Ardellii państwo
Fagarasz (Wakarasz), przeszedłszy na południo-
wą pochyłość gór, zwróciła się w połowie XIII
w. ku Dunajowi z biegiem Dembowicy; przenosząc
główne swe siedlisko coraz głębiej z podgórskie-
go Kimpolungu, przez Targowiszczę (Tergo-
wiste), do nadolnego Bukaresztu (Bukoroszcza).
Na czele tego wychodźstwa stał dzielny Raduł
(Radosław) Czarny Basaraba, który korzystając
z okoliczności stał się prawie niezależnym (tak
od Węgrów, jak od Bułgarów) panem całej prze-
strzeni pomiędzy południowymi Karpatami i dol-
nym Dunajem, gdzie już go były poprzedziły na-
pewno dawniejsze, od Bałkanów nawet, wychodź-
stwa i osady pobratymców.

Lud, któremu Raduł przewodniczył, był gór-
skim; przychodził ze starożytnej Dacyi transal-
pińskiej, transylwańskiej, „zapłonińskiej“; zwał
się sam i był zwanym przez pobratymców dalej
w dolinach osiadłych („a montibus“) wyłącznie
Montanami (góralami). Z pozorną tedy sprze-
cznością a przecie zupełnie konsekwentnie, cała
północna, zajęta przez nich, nizina dolnego Duna-
ju otrzymała z tego powodu nazwę Montanii, Mun-
tanii, z kąd „Multan“ u Polaków, a „Cara Mun-
teniasca“ u swoich. Wojewodowie zaś tej kra-
iny przybierali tytuł „transalpińskich“ w aktach
pisanych po łacinie, albo też „ungro-wlachijs-
kich“, gdyż Grecy, mając przed oczyma całe
potężne państwo Bułgaro-Vlachów (t. zw. drugie
bułgarskie), a nadto lud Makedo-Vlachów i inne,
dla wyróżnienia dali jej nazwę „Ungro-Vlachii“.
Chociaż sami Węgrzy początko wo zwali ją tylko
„Hawas afdē“ — ziemią ze śnieżnymi górami.
Miano zaś dzisiejsze „Walachii“, „Wołoszczyzny“
niby *per excellentiam*, otrzymała kraina ta od
swych bezpośrednich sąsiadów obcego szczepu,
a następnie i na Zachodzie, dopiero później.
Przodkowie nasi nazywali Wołochy naddunajskie
Multanami, rządzców zaś onych nie inaczej, jak
„multańskimi hospodarami“.

Dzisiejsza nazwa „Valachia“, początkowo
przez Węgrów szczególnie, na oznaczenie pod-
władnej im dzielnicy wołoskiej używana, a któ-
ra obecnie nadawaną jest przez obcych Multa-

nom, ustaliła się wogóle w swej wyłączności
bardzo późno, gdy naprawdę, po ostatecznym
prawie unicestwieniu się ludności południowo-
wołoskiej za Bałkanami, po zdeptaniu jej polity-
cznego bytu w Siedmiogrodzie a przy stałym dą-
żeniu Mołdawy ku Rusi, podkarpacka nizina dol-
nego Dunaju stała się głównym ogniskiem naro-
dowości wołoskiej. Ustaliła się zaś ta nazwa w
ogólnej swej postaci „Vlachia“, „Valachia“,
przez usunięcie nadto w pierwotnym mianie
(„Ungro-Vlachia“) pierwszego składowego wy-
razu, świadczącego jedynie o dawnej jej zawi-
słości od Węgier. Pierwotnie zaś nazwa ta w
ogólnej swej postaci była nawet nie możliwą;
nazwa bowiem Vlachii nadawaną też była daw-
niej innym krajom.

Pomiędzy XII a XV w. istniała więc za Bałka-
nami nie jedna Vlachia: w Tessalii, Etolii, Epirze.
Było też rzeczą wielce naturalną, że nowopowsta-
jącej Wołoszy multańskiej nie dano odrazu nazwy
Vlachii, lecz Ungro-Vlachii jedynie, lub też Bia-
łej Vlachii, która to nazwa, zdaje się, stosowała
się pierwaj do Wołochów mezyjskich (bałkań-
skich), następnie zaś do mołdawskiej Wołoszy,
która dla nas była Wołoszczyzną *per excellentiam*,
przypadła nazwa Czarnej Vlachii. Turcy utrzy-
mali tylko miana greckie, nazywając Multany
Ak-Iflak, Mołdawę zaś—Kara Iflak, albo „Bog-
dan“, od miana panującego rodu gospodarów. Sa-
mi zaś (późniejsi) hołdownicy Rzpłtej zwali się
najczęściej: „wojewoda wołoski, hospodar ziemi
mołdawskiej“ w tytule tym urzędowym słowiań-
skim, łącząc razem etniczne i geograficzne mia-
no swej ziemi.

Zagórscy „multańscy“ Wołochowie, dotąd pod-
dani czy hołdownicy Węgrów, z początkiem XIV
w. wyzwalają się od nich stopniowo i po usta-
pieniu hord koczowników posuwają się niepow-
strzymanie z biegiem Dunaju, aż ku jego gar-
dzielom i po za nie nawet, ku brzegom dobruckim,
do morza Czarnego.

Potężnieją zaś do tego stopnia, że pod koniec
tegoż wieku, jeden z potomków Raduła Basara-
by, Mireza (Miroslaw) już się tytułuje: „woje-
woda Transalpinus (Multan), Ffagaras et Omias
dux (gniazda pierwotnego na Siedmiogrodziu),
Severini comes (banatu Krajowy) terrarumque
Dobrodicii (Dobruczy) despotus“.

U ujście Dunaju spotkali się też Muntanie z po-
bratymcami od północy idącymi.

O ile spotężnieni w swem prastarem siedmio-
grodzkiem gnieździe, Wołochowie posuwali się z
jednej strony ku południowi, o tyle z drugiej nie
zaniedbywali też okoliczności sprzyjających wy-
lewowi ich na północ, ku właściwym już siedzi-
bom plemion słowiańskich. Usadowili się oni
najprzód, mocno i niezależnie prawie, w odstę-
pach górskich Marmoroszu, na północy Ardellii;
gdy zaś Kumanowie opuścili wierzchowiska Se-
retu i Prutu, przeszli przez grzbiety gór Kar-

packich na drugą onych pochyłość, i szukając coraz nowych, żyzniejszych pastwisk, poczęli się wylewać z biegiem rzek ku południowi, na spotkanie z pobratymczymi Muntanami Basarabów. Oczywiście wyjście takie, taki exodus, powrót, jak chcą nowocześni rumuńscy historycy, nie mogło być jednorazowym, lecz odbywał się powoli, falami niejako. Ostatnia taka fala wychodźstwa wołoskiego miała przebyć Karpaty pod przewodnictwem „wojewody“ marmaroskiego Bohdana w połowie XIV w., a więc po upływie stulecia całego od zesłania Raduła ze swymi „zapłonićcami“ ku nizinom Dunaju. Bohdan ów tedy był też pierwszym wojewodą wołoskim na Zadniestrzu.

Wychodźcy ci z Marmaroszu zajęli pierwotnie nieznaną przestrzeń tylko, rozciągającą się po nad górskim potokiem Mołdawą, wpadającym do Seretu. Ztąd otrzymali od pobratymców nazwę Mołdawian, a kraj przez nich zagarnięty wziął miano „Cara Moldavanesca“. Miano to następnie, po rozszerzeniu się zwierzchnictwa Bohdanów ku południowi, rozciągnięciem zostało i na całą krainę, zawartą pomiędzy wschodnim łańcuchem Karpat, Dniestrem, ujściami Dunaju i zastąpiło zupełnie dawną nazwę Kumanii. U sąsiedniej Rusi wszakże, a za jej przykładem i u Polaków, Kumanie ową przeważnie z czasem od nazwy rodowej nowych przybyszy: Wołochami lub Wołoszczyzną, które to miano utrzymywało się tak w aktach urzędowych, jak i w mowie potocznej w całym ciągu istnienia Rzpltej. Używaną przeciwko była i nazwa Mołdawii, jako przeciwstawienie nazwie Multan, odnoszącej się zawsze i wyłącznie tylko do Wołoszy naddunajskiej.

Szybkie atoli spotęźnienie Wołochów na Zadniestrzu nie było dziełem wychodźstwa ostatecznego jedynie. Wychodźcy marmaroscy zostali tu napewno rozproszone osady pobratymców, oraz współwierzycy sobie Słowian, które przetrwały wszelkie nawałnice koczowniców: Pieczyngów, Połowców, Tatarów mongolskich i teraz chętnie się kupiły pod chorągwie Bohdanów. Co zaś do żywego przypływu i falowań ludności wołoskiej, ułatwiał takowe sam jej długowiekowy tryb życia pasterskiego, który się stał, mimo prastarych wpływów rzymskich, charakterem prawie narodowym Wołocha. Do takiego zaś stopnia, że nawet długo potem jeszcze na pograniczu Rzpltej przybywający osadnicy wołoscy byli zwykle ludem pasterskim, ich znane osobne „prawo wołoskie“ prawem pasterskim wyłącznie. Wylewowi Wołochów towarzyszył po części przypływ też innych żywiołów, osobliwie z Rusi, z za Dniestru.

Przybysze wołoscy do dawnej Kumanii, która już ziemi mołdawskiej przybrała nazwę, przynieśli ze sobą, z gór swych gniazdowych, Marmaroszu, własny swój porządek i ustroj spo-

żny, wyrobiony w ciągu całych wieków bytowania zacisznego w ostępach ardelskich. Na wytworzenie tego porządku społecznego złożyło się więcej może pierwiastków, niż na wytworzenie samej narodowości wołoskiej, rumuńskiej. Ziemia ardelska, siedmiogrodzka, tak później od 7-miu grodów (burgów) saskich nazwana, była (do przyścia Madziarów) integralną dzielnicą potężnego carstwa bułgarskiego. Po rozłamaniu się carstwa tego na połę, została ogniskiem północnego jego odłamu; po upadku nakoniec dzielnicy południowej stała się głównym przytuliskiem niezależnym Bułgarów w ogóle. Wszelkie tu więc porządki społeczne, polityczne i religijne, były też same co za Dunajem, co w Bałkanach, więc słowiańsko-bułgarskie: narodowość ludu pospolitego nie była wcale uwzględniana. Nowi zdobywcy Węgrzy zastają Ardelię na powierzchni zupełnie słowiańską: język obrzędu religijnego, język klasy panującej, imiona samych książąt, wszystko to słowiańskie. Zresztą tam cały ustroj polityczny ściśle bułgarski; a więc „bany“, „bojary“ i wszystko co przez potomków usłowianionych Kruma i Kubrata przejętem zostało z ponętnych wzorów olśniewającego barbarzyńców Byzancynm. Węgrzy podbijając ziemię ardelską i sadowiąc się hordą swą przeważnie za Cisawą, nad Dunajem, wewnętrzne jej porządki dawne zostawili najwidoczniej długo nietkniętymi prawie. Siedmiogrodzie miało zawsze swych odrębnych wojewodów (palatynów), chociaż z Węgrów w znaczniejszej części; ale w obec zapewnionego samorządu Sekelów i Sasów, widzimy tu uznawanymi również i starych władców bułgarskich nad ludnością wołoską, w dzielnicach takich, jak Fogaracz, Maramosz i inne. Pozbawienie bowiem Wołochów w Siedmiogrodziu wszelkich praw politycznych, widocznie po ostatecznym już zmadziaryzowaniu możnowładztwa ze starych rodów bułgarskich, nastąpiło dopiero w połowie XVI w. Słowiański zaś język cerkwi był wypartym nie przez szerszą się katolicyzm wcale, lecz przez obudzony pod wpływem reformy religijnej ruch narodowy, prowadzący do zastąpienia go powoli przez język wołoski, rumuński.

Bohdan tedy przybył nad Mołdawę z tłumem wołoskich pasterzy, jako istny ban bułgarski, podobny do południowych swych pobratymców z rodu Basaraby, siedzących na baństwie w Krajowy lub w Fagarasz. Wnosił on z sobą obrządek słowiański, język słowiański w bliższym otoczeniu, a zarazem cały byzantyjsko-bułgarski porządek polityczny.

Przybysze nowi na Zadniestrze nie przedstawiali się więc sąsiedniej Rusi Halickiej, która mogła rościć do zajmowanej przez nich krainy dawne swe prawa, jako żywioł obcy, w obec postaci występujący. Owszem, zdawało się, jak by wracało na dawne swe siedziby jakieś zabłą-

kane plemię staro-ruskie, w obec tyłu niezatartych znamion pokrewieństwa moralnego, wpływających z jednorodności, jednostajności nawet, wspólnej ich bizancko-słowiańskiej kultury ogólnej.

Nie dziwnego tedy, że sadowiąca się za Dniestrem Wołosza tak odrazu i tak żywo zespoliła się z Rusią mnogimi węzły, tak swobodnie i ebętnie dała się porwać w zakres warunków jej życia. Zdawałoby się nawet, iż węzły te nowe z Rusią, niezależnie wcale od warunków geograficznych, były silniejsze, jak z pobratymcami multańskimi, którzy długo trzymali się gniazdowej swej Ardelli, i z nią Węgier, przy każdej okoliczności przekraczali za Dunaj, a dla Mołdawian mieli tylko uczucie współzawodnictwa.

Zwano też Zadniestrze czasem nawet wprost „*Rosso Vlachia*“, Wołoszczyzną Ruską. Tego właśnie greckiego terminu użyto w akcie erekcyjnym (1401) pierwszej w tym kraju episkopii w Białogrodzie (Ak-Kermanie), zależnej od metropolii halickiej. Chociaż pierwszy już ów władca, razem z następnym uniezależnieniem, otrzymał z Konstantynopola tytuł metropolity „*Moldo-vlachii*“.

Nieuniknionem następstwem takiego stosunku było, iż od stanu rzeczy na Rusi sąsiedniej zależał przeważnie, w każdej danej chwili, i stan samej Wołoszy. Gdy zaś ta Ruś najbliższa, nadniestrzańska, czerwienińska, dostała się w znaczniejszej swej dzielnicy Polsce, państwo to poczęło, prawie od samego zawiązku wołoskiego nad Mołdawą społeczeństwa, wywierać na nie wpływ swój pod względem politycznym, ekonomicznym i kultury. Samo nawet usadowienie się Wołochów na Mołdawie zawarunkowaniem było ustaleniem potęgi polskiej nad Dniestrem, nieodzownym następstwem którego być musiało spędzenie koczowników tatarskich z nad brzegów tej rzeki w głąb stepów czarnomorskich. Zwycięstwo Kazimierza W. nad Tatarami pod Lublinem (1344), dozwoliło i wychodząc z Marmarozu rozprzestrzeć swe siedliska i władzę w dawnej Kumanii.

Zetknięcie się wszakże bezpośrednie Kazimierza W. z Wołochami, pierwsze w naszych dziejach, mogło być atoli doraźnym jedynie. Dopiero wyniesienie Jagiełły na tron Piastów i następna unia Litwy z Polską, wypadki sprowadzające za sobą stanowczą zmianę we wszystkich stosunkach politycznych wschodniej Europy, musiały oddziaływać i na rozwój nowo narodzonej Wołoszczyzny.

Wyteczne fakta dalszych dziejów Wołoszczyzny, czyli ziemi mołdawskiej, oraz jej wojewodów, wołoskich „hospodarów ziemi mołdawskiej“ podane już zostały poprzednio (t. VI, 802) w ustępie: *Multan, Mołdawia*; w którym należy zmienić co nieodzowne tytuł jedynie, na „*Mołdawia*“ al. *Wołoszczyzna*, czasem błędnie

Multanami zwana“. „Multy“ bowiem czyli „Wafachia“ naddunajska mają zupełnie odrębne swe dzieje, rozwijające się równoległe z mołdawskimi, lecz całkowicie inne; chociaż jedne i drugie spływają się ostatecznie, dla wytworzenia dzisiejszej Rumunii.

Nie tu miejsce tłumaczyć wyczerpująco przyczyny podobnego powikłania i obłądnego bałamucetwa, jakiego nie potrafili się ustrzedz autorowie opracowań: „Multy“ i „Bessarabia“. Dosyć będzie zaznaczyć, iż w ogóle winą temu przeobrażeniu niekrytyczne posilkowanie się obcymi opracowaniami. Nawet poważni nasi historycy, jak Lelewel, Szajnocha i Szujski, gmatwali istotne znaczenie i stosunek wzajemny owych nazw: *Wołoszczyzna, Mołdawia a Multany*.

Nie lepiej zaś działo się pod tym względem i z nazwą *Bessarabia*. Wywody wstępne w odnośnym opracowaniu (t. I) niech służy za wskazówkę, o ile wypada być ostrożnym wobec obcych przywidzeń niedorzecznych, gdy się ma we własnym piśmiennictwie historycznym rzecz faktycznie stawioną. Oto nazwa ta „Bessarabia“, „Basarabie“ jest przedewszystkiem nazwą—niestałą, lecz ruchomą, tak historycznie jak i geograficznie. Z postępem czasu oznaczała ona coraz to inne krainy, dostające się pod władzę znanego nam już rodu Basarabów. Tak więc pierwotnie Basarabiem nazywano najstarszą nad Dunajem dzielnicę tego rodu, między Żelaznymi wrotami i Alutą, mianowicie banat seweryński lub krajowski, czyli dzisiejszą Małą Wafachię. Następnie nazwę tę stosowano i do dalszych posiadłości rodu Basarabów, a więc do Multan całych, czego mamy częste świadectwa u Długosza, jak i w aktach urzędowych, w których gospodarowie „wołoscy“, nam bliżsi, zwykle tak nazywają naddunajską dziedzinę swych sąsiadów i przeciwników. Nawet w inwentarzach metryki koronnej spotykamy w nadpisach nad pewnymi działami aktów wołoskich: *Besarabia seu Transylvania* (oczywiście *Transalpinia-Montania*), używaną w tem właśnie znaczeniu. Nakoniec, gdy Basarabowie multańscy poczęli od czasu do czasu zagarniać pod swą władzę i „nadolną“ ziemię wołoską, mołdawską, z zamkami Kilią i Białogrodem, „nagórni“ Wołosi od Soczawy musieli ją przezywać nieraz podobnież *Basarabiem*. Co więcej, Bielski, jak wszyscy nasi dawni ścisli pisarze, rozumiejący należycie znaczenie miana Multan, raz nawet nazywa nadolną dzielnicę mołdawskiej Wołoszczyzny „ziemią multańską“. Gdy zaś dla Wołoszy naddunajskiej ustaliła się nazwa *Montanii, Multan*, a potem *Wafachii*, nazwa *Bessarabii* pozostała wyłącznie dla zagarniętego przez Turków i Tatarów od Mołdawii poniżej ujśćiami Dniestru i Dunaju. W naszym zaś już wieku zastosowano administracyjnie nazwę *Bessarabii* i do całego międzyrzecza Wołoszczyzny od Dniestru

do Prutu, zdobytego od Turków 1812 r., tak, że nazwa ta posunęła się aż pod Chocim, zapomniała już zupełnie u Wrót żelaznych i nad Dembowicą. Myśmy wszakże w przeszłości zwali ową nadolną dzielnicą Wołoszczyzny, pospolicie, z tatarską Budziakiem, od miana w ich języku „Budżak“, tyle co „zawęgle“, niejako przypominającego „Uhliczów“ Nestora, siedzących w zawęglu tem przed wieki przy Tywercach.

Zwracając się teraz ostatecznie do zasiedlenia (i co z tem związane) owych dzielnic świata wołoskiego, zaznaczyć w ogóle winniśmy, że odpowiednio dwoistemu charakterowi przeszłości onego i wszelakie też jej zabytki, dotąd jeszcze, podobnie podwójny charakter noszą. Romanizacja dotknęła wszystkie tam niemal żywioły, wszystkiemu nadano rumuńską, czy zromanizowaną nazwę, osadom, miastom; ale z pod każdej prawie nazwy takiej wyziera znaczenie onej pierwotne, dźwięczy u sąsiadów, i teraz jeszcze bez zmiany, pierwotne, słowiańskie nade wszystko, brzmienie. Brzmienia też owe, pierwotne słowiańskie, formy nazw, używane przez nas powszechnie i pilnie przestrzegane, winny nas i nadal stałe obowiązywać.

Podajemy tedy poniżej nazwy słowiańskie (staropolskie względnie) znaczniejszych z przeszłości miast przynajmniej, do zapamiętania. Tak oto wskazać by się dały:

Na Wołoszczyźnie mołdawskiej, od Płoniny do morza: stołeczna w pierwszej dobie jej dziejów Soczawa, dziś po rumuńsku Suceva, Seret-Sereth, głośny zwycięstwami bohaterów Chocim-Chotin, Botuszany-Botoseni, Chorłowcy Hyrłów-Harleu, Radowce-Radauti, Bania-Baja, Niemcza-Nemtu, Jasy stołeczne, Jaski targ pierwotnie—Jasi, Soroka-Soroki, Orchijów-Origa, Kiszyniew-Kissineu, Łopuszno-Lapusna, Roman czy Romanów targ-Romanu, Koroczunów kamień-Piatra, Baków-Bacau, Waslin-Vaslui, Berład-Berladu, Tekucza-Tecuza, Gałace, mały Halicz pierwotnie—Galati. Nadto w Budżaku (Bessarabii): Tehynia czy Bendery-Bender, Białogrod wołoski, po tur. Akkerman-Cetatea alba, Kilia-Chilia, Nowesioło-Chilia nova, Wilkowo, po gr. Likostomion-Akolutra.

Na Wołoszczyźnie zaś multauńskiej „od Żelaznych wrót do Braiłowa“: Argiszów-Arges, Targowiszcze-Tergoviste, Zewrin czy Seweryn-Turnu Severinu, Krajowa-Kralowo, Zimnica-Zimnicca, Bukarest, Bukoroszcz raczej—Bucuresci, Zurzewo czy Dżurdzewo-Giurga, Braiłów-Ibraila, Buzow-Buzeu, Rybnik-Romnik i inne.

(„Sprawy wołoskie za Jagiellonów“ w t. X Źród. Dziej.; „Wołoszczyzna, Mołdawia i Multany“ w Pamięt. drug. zjazdu histor. pols.).

Aleksander Jabłonowski.

Wołoszki, wś, pow. bialski, gm. Połoski, par. r. gr. Kopytów, ma 7 dm., 47 mk., 146

mr. W 1827 r. było 5 dm., 42 mk., par. Kozeń.

Wołoszki, ob. *Woloski* 2).

Wołoszki 1.) w dokum. *Wolochy*, wś, pow. kowelski, gm. Lubitów, 53 dm., 647 mk., cerkiew, szkoła. Uroczyska noszą nazwy: Bajurki, Bojarki, Derewani, Dobrynje, Domalnica, Dubno, Gacia, Grobelka, Gumynsza, Osowa, Rudniki, Stawek Sergieja, Zaraszeze. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1583 r. własność Kiryła Zubezowskiego, horodniczego łuckiego, który ze wsi Dubna, Wolicze Dubieńskiej i Wołochow płaci z 12 dym., 6 ogr., 1 koła dor., 1 popa, 2 bojar (Jabłonowski, Wołyń, 121). 2.)

W., wś nad Horyniem, pow. rówieński, gm. i par. praw. Kustyń, o 3¹/₂ w. od cerkwi filialnej w Koptewiczach (Koptewiczach), o 12 w. na płu. od Równego; smolarnia, przystań.

Wołoszków, pow. radomski, mylnie (ob. *Horodeczna*), za: *Wolczków*.

Wołoszków, wś nad Dniestrem, pow. choceński gub. bessarabskiej, par. Chocim, ma 91 dm., cerkiew drewnianą.

Wołosznik, folw., pow. sieński, od 1879 r. Śmigielskich, wraz z Szarniewem ma 785 dzies. (166 roli, 70 łąk, 450 lasu).

Wołoszyn, las należący do wsi Wiktorówki, w pow. lipowieckim.

Wołoszyn, wólka na obszarze Szczurowy, w pow. brzeskim.

Wołoszyna, sloboda, w ziemi wojska dońskiego, okr. donieckim, st. poczt. o 38 w. na zach. od Millerowa.

Wołoszyna, przys. Jaśkowie, pow. tarnobrzeński.

Wołoszynowa, wś, pow. staromiejski, 15 klm. na zach. od Starego Miasta (sąd pow. i urz. poczt.). Na płu.-zach. leżą Rosochy i Libuchowa, na płu.-wsch. Bilicz, na płu. Ławrów i Nanczułka Wielka, na płu.-zach. Tycha. Na płu.-wsch. powstaje pot. Lysówka i płynie środkiem obszaru na płu.-zach. do Rosochów. W dolinie tego potoku leżą zabudowania wsi. Na płu.-zach. leży las „Kiczera“ (624 mt.). Na północ góra „Wołoszynowa“ (635 mt.). Własni więk. ma roli or. 39, łąk i ogr. 11, past. 26, lasu 691 mr.; wł. mn. roli or. 1528, łąk i ogr. 174, past. 222, lasu 253 mr. W r. 1890 było 133 dm., 737 mk. w gm. (719 gr.-kat. Rus., 18 izrl. Niem.). Par. rzym.-kat. w Starej Soli, gr.-kat. w miejscu, dek. staromiejski, dyec. przemyska. We wsi jest cerkiew, szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1143 złr. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr krainy gwoździeckiej, w ekonomii samborskiej. W lustracyi ekonomii z r. 1686 (Rkp. Ossol., Nr 1255, str. 203) czytamy: „Ta wś ma łąn. 29, z osobna kniazkich łąn. 2, popowskiego pół. Czysnsze na św. Marcin: Zyrowszczyznę, stróżne, kuchenne, za sądy zborowe, owies, kury, gęsi, drwa do żupy, także wszyst-

ko wydają z łanu każdego, jako Strzelbice. Z pustych koszonych łanów płacą z każdego po zł. 6. Pop czynszu płaci z cerkwi zł. 10 gr. 11. Wójtowie z domów, wiele ich będzie, płacą z każdego po gr. 24. Czynnsze na św. Wojciech: Stróżne, kuchenne, za jagnię i jarzabki, dziesięcinę owczą tak płacą, jako Strzelbice. Baranka wielkanocnego dają i jajca z łanu, jako Bylica. Wójtowstwo trzymają w tej wsi Wołoszynowscy, na które prawa nie pokazali. W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Os., Nr 1632, str. 226) czytamy: „Ta ws osiadła na łanach 28 $\frac{1}{2}$. Videlicet sianych łan. 9, koszonych 12, pustych 7 $\frac{1}{2}$. Zosobna kniazkich 2, popowskiego $\frac{1}{2}$. Chlebniaka ad praesens znajduje się 61. Czynnsze tej wsi (wymienione szczegółowo) czynią 521 zł. 11 gr. Wójtowstwa tej wsi posesorem JMPan Józef Piórkowski i Maryanna Kobelnicka, małżonkowie, skarbnikowie chęcińscy, na które prawo produxerunt, vigore którego płacić powinni corocznie do kasy ekonomicznej czynszu zł. 600, a to dwiema ratami, na św. Wojciech 300 zł. i na św. Marcin 300, tudzież hybernę na gardkurów JKMości i inne onera fundi płacić tenentur. Powinności tej wsi: Z łanu każdego sianego odbywają do folwarku żupy starosolskiej pług jeden z broną, kosarza jednego i żeńca jednego. Drogi do wsi Bilicza naprawują. Na posługi wszelkie skarbowe za ordynansem żupy chodzą. Drzewo rokowe z każdego łanu sianego dają łupanego 2, krokiew 1, łat 2, brus 1 seu drzewo kostkowe, gontów kop 2. Stróżnego płacą na cały rok do Starej Soli zł. 9. Lasy tej wsi: Las od Bilicza i Leniny, nazwany Tyn, jodłowy i smerekowy. Las od Nanczułki Ławrowskiej, nazwany Tołsty, jasieniowy. Las od Nanczułki i Tychy, nazwany Grabowy. Las od Rosoch, nazwany Jabłonka. Las od Lubochory, zwany Hnyła. Żalą się poddani tej wsi, iż IchMość szlachta tak z Libuchory, Rosoch, tudzież ks. bazylianie ławrowscy, oraz wójtowstwo wołoszynowskie grunta i łąki odbierają, pastwiska wypasają, w czym administracya ma dać protekcyę. Do wójtowstwa nad dawne powinności obornik wozić, tłoki odbywać bywają przymuszeni. Opis wsi podany w „Naukowym Sbornyku“, 1866, str. 324). *Lu. Dz.*

Wołoszynowka 1.) ws nad Trubieżą, pow. perejasławski gub. połtawskiej, gm. Skopce, 106 dm., 554 mk., 7 wiatraków. 2.) **W.**; ws nad rzką Hołynką, pow. romeński gub. połtawskiej, gm. Hlińsk, o 35 w. na pld.-zach. od Romien, ma 385 dm., 2300 mk., cerkiew, targi co niedziela, 2 jarmarki, 6 olejarni, 42 wiatraków.

Wołoszynówka, ob. *Komarniki*.

Wołoszynowskie, uroczysko w m. powiat. Lucku.

Wołotki, pow. maryampolski, ob. *Izsonany*, właściwie *Iszmany*.

Wołotki, ws, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 22 w. od Szawel.

Wołotów, zaśc., pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Zaczyscie, o 27 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Wołotówka, folw., pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Wołosewice, o 78 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Wołotówka, rzeczka, w gub. witebskiej, prawy dopływ Oboli.

Wołotówka, ob. *Wołotowo*.

Wołotowki, nazwa dawana na Litwie naszym ziemnym, kurhanom.

Wołotowki, ws, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski i dobra, Korzeniowskich, Puciacin (Putiatyn), o 17 w. od Dżisny, 2 dm., 24 mk. prawosł. (w 1865 r. 10 dusz rezerw.).

Wołotowo al. *Wołotówka*, okolica, pow. homelski, gm. Homel, cerkiew par. drewniana, cegielnia.

Wołoty al. *Wolty*, ws, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Cerewcy, o 18 w. od Słucka. *A. Jel.*

Wołotyń, ws, pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. bogorodzicka, o 44 w. od Grodna, 544 dzies. ziemi włośc. (82 łąk i pastw., 42 nieucz.).

Wołów 1.) ws i os. fabr., pow. konecki, gm. Niekłau, par. Odrowąż, odl. od Końskich 14 w., ma 26 dm., 249 mk., 190 mr. włośc. i 16 dwor. W 1827 r. było 16 dm., 153 mk. Istniała tu kuźnica żelaza, produkująca do 1800 cent. żelaza kutego rocznie. 2.) **W.**, ws, pow. konecki, gm. Bliżyn, par. Odrowąż, odl. od Końskich 28 w., ma 25 dm., 163 mk., 125 mr. włośc. i 5 mr. dwor. W 1827 r. było 15 dm., 125 mk.

Wołów, niem. *Wohlau*, w dok. *Wolav*, *Wolau*, ztąd też poszło polskie *Wola*, miasto powiatowe, centr. dawniejszego księstwa, nad rzką Jezierzycą (Jueseritz, także Juesche zwaną po niemiecku), uprowadzającą wody okolicznych bagien i stawów do pobliskiej Odry (z praw. brzegu). Leży o 6 mil na zach.-płn. od Wrocławia. Posiada kościół par. ewang. i drugi na cmentarzu, kościół par. katol. (po klasztorze karmelitów), szpital miejski, dom przytułku dla ubogich, szkołę rzemiosł, szkoły miejskie, zarząd domen królewskich, urzędy powiatowe i miejskie, 85 ha obszaru (49 roli, 15 łąk), 240 dm., 587 gospodarstw, 3114 mk. i 655 żołnierzy w czynnej służbie. Śród ludności jest 1921 ewang., 1120 katol., 12 innych wyzn. chrześc., 61 żydów. W r. 1840 było 2022 mk. i 375 wojskowych z rodzinami, ogółem 2397, w tem 898 ew., 449 katol., 50 żyd. W r. 1781 na miejscu zniesionych fos i murów założono plantacje, poosuszano stawy podmiejskie. Pozosta-

ły tylko trzy bramy: wrocławska, stynawska i zamkowa. Przy mieście są trzy przedmieścia: wrocławskie, stynawskie i winckie (od miasta Winzig zwane). Związkiem miasta był zamek drewniany, wzniesiony r. 1157 przez wypędzonego z Polski ks. Władysława II przy istniejącej tu osadzie. Osada wcześniej otrzymała prawo miejskie niemieckie, które odnawia przy powtórnym nadaniu wójtostwa r. 1292 Henryk III, ks. głogowski. Konrad I, wypędzony z Oleśnicy, osiada w W. 1327 r. a przedtem w r. 1324 nadaje gród Wernerowi z Pannewitz. Konrad Biały, ks. oleśnicki, obdarza od r. 1450 lieznemi przywilejami miasto. Powstaje wtedy kościół św. Wawrzyńca, bractwo strzeleckie, zawiązując się cech sukienników, wznoszą się mury miejskie. W r. 1463 powstają liczne cechy rzemieślnicze. Pożar r. 1465 niszczy całe miasto z kościołem, toż samo powtarza się r. 1498. Po tych klęskach otrzymuje miasto, prócz odnowienia przywilejów utraconych, nowe nadania, jak targ na sól, prawo wyszynku piwa. Ks. żegański Jan Szalony, wypędzony z Głogowy i Żegania, mieszkał w W. i zajmował się alchemią. R. 1524 Fryderyk II, ks. na Lignicy i Brzegu, kupuje W. wraz z księstwem. Po śmierci Jerzego II, syn jego Jan Jerzy otrzymał W. jako odrębne księstwo. Od 1634 do 1644 przechodzi miasto cały szereg obłężeń, szturmów i zajęć przez wojska cesarskie, saskie, szwedzkie. Przedtem zaraza nawiedzała miasto w latach 1585 (750 zmarłych), 1613 i 1631. W r. 1654 otrzymało W. z okolicą prawa odrębnego księstwa a 1670 zamek odbudowany przez ks. Chrystyana, otrzymał dzisiejszą postać. Śmierć ostatniego Piasta szląskiego Jerzego Wilhelma, księcia na Lignicy, Brzegu i Wołowie, w dniu 21 listop. 1675 r. sprowadziła przejście W. na własność domu cesarskiego. Pożar w r. 1669 zniszczył całe miasto i archiwum. Wojna 7-letnia sprowadziła straty ocenione na 13692 talar. a pożar 1781 zniszczył ponownie miasto. Król pruski Fryderyk II. przeznaczył 78000 tal. na odbudowanie, które się ciągnęło do r. 1786. Kościół ewangelicki, ratusz i zamek dźwignięto z ruin. Nową ustawę miejską wprowadzono r. 1808. Klasztor karmelitów, założony w latach 1712 do 1724, został zamknięty r. 1810.

Powiat wołowski ma 14 $\frac{1}{4}$ mil obszaru. Zajmuje on część płaskowzgórza stanowiącego dział wodny Baryczy i Odry. Wody z obszaru powiatu spływają do Odry (z praw. brzegu). Gleba piaszczysta, częścią torfiasta, miejscami nieco żyzniejsza. Płaskowzgórze pokrywają rozległe lasy. W głębi ziemi spotykamy węgiel brunatny. Suche położenie wyniosłych części sprzyja hodowli owiec. Ogólny obszar powiatu wynosi 80324 ha, z tego przypada na role orne 45859, łąki 7858 i lasy 19736 ha. Do miast należą 2052 ha (1183 roli, 258 łąk, 405 lasu),

do gmin wiejskich 32955 ha (23222 roli, 3349 łąk, 3028 lasu), do większej posiadłości 45317 (21454 roli, 4251 łąk, 16303 lasu). Ludność ogólna z 48986 mk. w 1871, spadła na 48001 w r. 1885. W tej liczbie było urodzonych w powiecie 35871, co do wyznania: 33294 ewang., 14490 katol., 43 innych wyzn., 172 żydów. W 4 miastach (Wołów, Auras, Winzig, Dyhrnfurt) było 7946 mk., 738 dm., 1828 gospodarstw, co do wyznania: 5566 ew., 2213 katol., 74 innych wyzn., 53 żyd.; w gminach: 32695 mk., co do wyznania: 21699 ew., 10950 kat., 27 innych wyzn., 19 żyd.; na większej posiadłości 7358 mk., a w tej liczbie 6029 ew., 1327 katol., 2 innych wyzn. Pruska urzędowa statystyka całą ludność powiatu zalicza do plemienia niemieckiego i Polaków nie wykazuje tu wcale. Z miejscowości w powiecie zasługuje na uwagę Dyhrnfurt, które do połowy XVII w. nosiło pierwotną nazwę: Brzeg, i Lubiąż (Leubus), wś z dawnym klasztorem cystersów, zakład dla obłąkanych, stadnina koni i winnice nad Odrą.

Wołowa, wś, pow. plocki, gm. Rogozino, par. Blichowo, odl. 19 w. od Płocka, ma 6 dm., 80 mk. W r. 1827 było 5 dm., 59 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 437: gr. or. i ogr. 1 mr. 351, łąk mr. 40, past. mr. 3, lasu mr. 32, nieuż. mr. 11; bud. mur. 4, drew. 3; płodozm. 10-pol. Wś W. os. 8, mr. 10 (wedle wykazów urzęd. 47 mr.). W r. 1578 wś ta należała do par. Święcieniec, składała się z 5 działów szlacheckich. Trzy miały po $\frac{1}{2}$ łana km., czwarty cały łan, piąty $1\frac{1}{6}$ łana, prócz tego 1 łan. na folw. zajęty i 2 zagr. bez roli. Siedzą tu Dziedzicy, Sieliscy, Blichowski i Wołowscy (Pawin., Mazowsze, 16).

Br. Ch.

Wołowa al. *Woly*, wś nad rz. Klewą, wśród lasów położona, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Pohost, o 69 w. od Ihumenia, ma 10 osad; grunta lekkie. Podług podania ludowego w czasach, gdy opowiadano wiarę chrześcijańską wśród puszczy odwiecznych, pewien zamężny kmięć, nierozumiejąc wyrazu Wielki dzień (Wielkanoc) i chcąc się przekonać, czy rzeczywiście dzień ten jest dłuższy niż inne, poszedł w pole z wołami orać, i eudem za karę został wraz z wołami w kamień zamieniony. Po dziś dzień wieśniacy pokazują w lesie niedaleko Klewy trzy ogromne kamienie, które podług ich mniemania są właśnie skamieniałymi wołami z oraczem, który nieuszanował dnia świętecznego.

Wołowa 1.) wś rząd. nad rzeką Wołówką, dopł. Perejmy, pow. olhopolski, na pograniczu pow. bałckiego, okr. pol i par. katol. Czezelnik, gm. Demówka, st. poczt i sąd Olhopol (o 13 w.), st. dr. żel. Bałta (o 22 w.), ma 104 dm., 1069 mk., 1236 dzies. ziemi włośc., 64 cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Michała, wzniesiona w 1867 r., z 1103 parafianami. Niegdyś dobra starościńskie, należały do folw. berezań-

skiego (Berezki, Koczyjówka, Wołowa), nadanego gen. Kurucie a przez niego odstąpionego Napolemu. 2.) **W.**, karczma, w pow. uszyckim, przy wsi Iwankowcach. *Dr. M.*

Wołowa 1.) przys. Pererowa, w pow. kołomyjskim. 2.) **W.** al. *Walowa*, grupa domów w Sarnikach, pow. bobrecki.

Wołowa-Dolina, uroczysko koło Lubomirki, w pow. olhopolskim.

Wołowa Dolina, obszar wzn. 378 mt. n.p.m., w pow. tarnopolskim, między rz. Seretem a pot. Hnizdeczną.

Wołowa Góra, obszar leśny, we wschodniej części pow. borysowskiego, nad kanałem łączącym jez. Beresztę z jez. Pelik, w obrębie gm. Wołosewice, ma około 200 włók; należy od r. 1840 do Konstantego Ciechanowieckiego.

Wołowa Góra, góra pod Sławnem, w Pomeranii, pow. sławiński.

Wołowa Karczma, niem. *Ochsenkrug*, wyb. do Kębłowa, pow. wejherowski, st. p. Luzin; 2 dm., 46 mk.

Wołowa rzeczka (est. *Haerg-Oja*), właściwie *Erro*, rzeczka, w par. Anzen, okr. dorpackiego (gub. inflanckiej), jedna z trzech rzeczek dających początek rz. Embach W. Przybiera strumień Rebando, wypływający z jez. Jaska.

Wołowa struga, dok. *Woldwastruga*, potok pod Sławnem, w Pomeranii, pow. sławiński.

Wołowe, pola pod Międzyrzeczem Wielkopolskim, dawniej ostatnia stacya dla bydła opasowego pędzonego ze wschodnich prowincyi Rzpłtej do Niemiec.

Wołowe Lasy, niem. *Eichfier*, ws z kościołem filialnym, pow. wałecki, st. p. i kośc. paraf. Człopa; szkoła katol. i ew. w miejscu; 2940 ha (2227 roli orn., 50 łąk, 554 lasu); 1885 r. 111 dm., 182 dym., 877 mk., 203 kat., 655 ew., 11 dyssyd., 8 żyd. Kościół filialny, p. w. św. Trójcy, został zbudowany między r. 1830 a 1840 z drzewa, na miejscu dawnego i konsekrowany r. 1840 przez Antoniego Perzyńskiego, oficyna wałeckiego. Filia ta należy do Człopy. O tutejszej szkole parafialnej mówi wizyt. Kierskiego z r. 1738: „Obok cmentarza jest dom szkolny, w którym mieszka rektor szkoły Jakub Kulzdorf, który uczy dzieci, a w niedzielę i dni uroczyste, gdy ksiądz zjechać nie może, czyta ludowi kazanie niemieckie z postylli w kaplicy, jakoteż w kaplicach wsi Buchholz i Jaglicach. Temu rektorowi szkoły obowiązany jest każdy chłop dawać po pół korca żyta, właściciele zaś sołectw po całym koreu. Prócz tego każdy chłop daje mu bochenek chleba, nieco grochu i zwozi mu drzewo na opał. Od pogrzebu bierze 12 groszy“ (ob. Opis hist., kościołów w dawnej dyec. pozn. p. Łukaszewicza, I, 228). *Ks. Fr.*

Wołowica, ws nad Desną, pow. sosnicki

gub. czernihowskiej, gm. Blistowa, 153 dm., 1048 mk., cerkiew.

Wołowice, ws, pow. krakowski, na lewym brzegu Wisły, tworzącej tu silny zakręt, o 6 klm. na pld. od Liszek. Par. w Czernichowie. Ws rozrzuciona, składa się z dwu większych i 11 drobnych osad. Części te są: Grotowa (18 dm., 85 mk.), Zaprzeżyta (6 dm., 30 mk.), Niwka (6 dm., 36 mk.), Sułkowa (3 dm., 12 mk.), Dziadówka (3 dm., 22 mk.), Krzemienik (13 dm., 70 mk.), Na Wyspie (5 dm., 30 mk.), Podzagacie (14 dm., 78 mk.), Podedworem (12 dm., 69 mk.), Wężyce (5 dm., 22 mk.), Wołowice (80 dm., 594 mk.) i Zawierzbie (8 dm., 39 mk.). W ogóle 183 dm., 1087 mk., w tej liczbie 17 izrael. Obszar tabularny składają dwie części: pierwsza (klasztoru norbertanek na Zwierzynicu) ma 299 mr., druga (Józefa Bachora) 76 mr.; pos. mniejsza 646 mr. Gleba urodzajna. Ws ta wedle buli Grzegorza IX z r. 1229 należała do klasztoru tynieckiego, który następnie, przed połową XV w., zamienił W. z klasztorem norbertanek w Krakowie na pobliskie Liszki i sołtystwo w Kolberku (zapewne Kolbark, w pow. olkuskim). We wsi obok łąków km. była karczma, zagrodnicy, młyn, folwark. Podany przez Długosza opis jest niewykończony (Lib. Ben., III, 61, 62). W r. 1581 klasztor płaci od 8 półłanków km., 10 zagr. z rolą, 2 rzem., 1 komor. W. obecnie graniczą na zach. z Czernichowem i Zagaciem, na wschód z Jezierzanami i Ściejowicami, na płu. z Nową Wsią i Dąbrową. *Mac.*

Wołowicz al. *Wołownia*, rzka, w pow. nowogrodzkim, lewy dopływ Niemna. Zaczyna się ze wzgórz w okolicy wsi Moteza i Horodeczno, płynie na płu.-zach. koło wsi: Sulatycze (młyn), Bronniki (młyn), Małosiółki (młyn), Bojarskie, folw. Ostaszyn (młyn), sióło Zahorje; odtąd zwraca się ku zachodowi pod wieś Sienno i Karpowszczyznę i pod mkiem Lubez ma ujście. Długa około 5 mil, do połowy ma brzegi malownicze, począwszy zaś od wsi Zahorje bardziej nizinne, o wybornych łąkach. Z lewej strony zasila się wielu strumieniami płynącymi ze wzgórz okolicznych, a pod wsią Zahorje rzka Ossa. *A. Jel.*

Wołowice, ws i fol., pow. wykłowski, gm. Karkliny, par. Kieturwłoki, odl. 25 w. od Wykłowszek a 17 w. od Maryampola. Ws ma 14 dm., 222 mk.; fol. 6 dm., 144 mk. W r. 1827 ws rząd., ma 27 dm., 198 mk. Dobra W., w r. 1837 nadane jako majorat gener. v. Tornau, składały się z folw.: W. i Parysowszczyzna i wsi: W. os. 37, mr. 623; ws Parysowszczyzna os. 20, mr. 262; ws Nowinniki os. 36, mr. 1280; ws Plumbole os. 1, mr. 407; ws Taboryszki os. 17, mr. 967; ws Jegliszki os. 2, mr. 253; ws Tertrubicze os. 6, mr. 272; ws

Posudoniszki os. 13, mr. 157; wś Guldynie os. 2, mr. 115.

Wołowiczowce 1.) wś, pow. augustowski, gm. Balla Wielka, par. Teolin. Leży przy trakcie z Grodna do Sopoćkiń, odl. od Augustowa 53 w., ma 43 dm., 323 mk. W 1827 r. było 23 dm., 141 mk. 2.) **W.**, gmina, w pow. augustowskim, należy do sądu gm. okr. III w Sopoćkiniach (tamże st. poczt.), ma 24689 mr. obszaru i 7894 mk. Śród ludności stałej jest 954 prawosł., 16 prot., 2745 żydów (w os. Sopoćkinie). W skład gm. wchodzi: Babiczki, Balenięta, Bugieda, Carewo, Czortek, Dorguń, Dźmieszewice, Horaczki, Kadysz-Hołowieńczyce, K. Gineta, K.-Rządowy, Nowiki, Niemnowo, Osoczni, Ostasz, Pieszczany, Radziwiłki, Ryńkowce, Sieniewice, Simoniszki, Sonieze, Sopoćkinie, Świaek, Świaek-Wołowicza, Świętojańsk, Tartak, Teolin, Usienniki, Warniszki, Wasilewice, Wolkusz i Wólka-Rządowa. *Br. Ch.*

Wołowiec 1.) szczyt w zach. Tatrach, wzn. 2065 mt. n.p.m. Stanowi pld.-zach. narożnik w ścianie górskiej zamykającej od pld. dolinę Chochołowską. Od pld. przytyka do W. Rohacz, od wschodu przedni Uplaz. 2.) **W.**, góra (696 mt.), na obszarze gm. Szare, w pow. żywieckim, w Beskidzie zachodnim. Wody z niej odpływają do pot. Czerny, płynącego przez Zwardoń. Leży na 36° 33' wsch. dług., 49° 31 1/2' pld. szer. (Karta wojs., 7, XX).

Wołowiec 1.) potok, dopł. pot. Bukowieckiego (w pow. Lisko), praw. dopł. Sanu Górnego. 2.) **W.**, potok, prawy dopł. Suczawicy, płynie w pow. radowieckim, w gm. t. n.

Wołowiec, wś nad pot. Zawoją, przy ujściu pot. Mareskiego, w pobliżu źródeł Wisłoki, w pow. gorlickim. Wznies. 502 mt. n.p.m., leży w dolinie potoków, zamkniętej od wschodu i zachodu wyniosłościami sięgającymi 700 mt. We wsi cerkiew filialna do par. w Krywej, szkoła ludowa, 104 dm., 676 mk. (649 gr.-kat., 7 rz.-kat., 20 izr.). Posiadł. tabularna wynosi 22 mr.; pos. mn. 1172 mr. roli, 546 mr. łąk i ogr., 520 mr. pastw., 80 mr. lasu. W reg. pobor. z r. 1581 podano W. jako wieś świeżo założoną, w pow. bieckim, w par. Ropica. Miała 2 łąny km. i 1 łąn soltysi (Pawin, Małop., 121). Graniczy na zach. z Jasionką i Krywą, na pld. z Bartnem, na wsch. z Świętkową a na pld. z Nieznajową.

Wołowiec, czesk. *Volovec*, niem. *Wolowetz*, wś na Szląsku austr., w pow. i obw. sąd. cieszyńskim, nad rz. Stonawką, dopł. Olszy z praw. brzegu, odl. 8 klm. na zach. od Cieszyna. W r. 1880 było 46 dm. i 238 mk., 192 rz.-kat., 46 prot.; 215 Czechów, 21 Polaków, 2 Niemców. Obszar wynosi 517 mr. W. tworzy z Domasłowicami Dolnymi (Domaslawice Dolni, Nieder-Domaslovitz), Kocurowicami (Kocurovice, Kotzurorovitz) jedną gminę administr. Domasłowice

Dolne. Paraf. w Domasłowicach Górnych o 3 klm. Szkoła ludowa w Domasłowicach Dolnych.

Wołowiec, rum. *Wolowetz*, wś, pow. radowiecki, na Bukwinie, parafia gr. nieun. w miejscu, st. p. Radowce (o 7.5 klm.). Obszar większej posiadłości należy do funduszu religijnego. Wś ma 2217 mk. W tutejszym starożytnym kościele spoczywają podobno zwłoki Dragosza (Bohdana), pierwszego księcia Mołdawii.

Wołowiec, osada na lew. brzegu Noteci, w pow. i okr. urząd. szubińskim, par. i poczta w Rynarzewie, ma 3 dm., 11 mk. W. powstał po r. 1830.

Wołowiel 1.) folw., *W. Nowy i Stary*, dwie wsi, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Wołowiel, o 45 w. od Kobrynia. W W. Starym zarząd gminy, cerkiew, szkoła. Obie wsi mają 55 dm., 683 mk., 1065 1/2 dzies. (200 łąk i pastw., 438 nieuż.) ziemi włośc., nadto w W. Starym do cerkwi należy 38 1/2 dzies. Fol. W. należy do dóbr Zakoziel, Kaliksta Orzeszki. Rozległe błota pomiędzy wsią W. a okolicznymi wsiami Horki, Hołowczyce, Antopol, Demidowszczyzaa i in. stanowią główny zbiornik wód Piny i Wołoki (dopł. Muchawca). Gmina, położona w pld. części powiatu, graniczy od południa z pow. kowelskim gub. wołyńskiej, od wschodu z gm. Osowiec i Drohiczyn, od pld. z gm. Braszewice a od zachodu z gm. Antopol, obejmuje 13 miejscowości, mających 334 dm. włośc. (obok 9 należących do innych stanów), 4260 mk. włościan, uwłaszczonych na 6507 dzies. Północną część gminy przerywna linia dr. żel. poleskich, na przestrzeni Żabinka-Łuniniec. 2.) **W.**, w spisie miejscowości *Wotawka*, folw., pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Antopol, o 40 w. od Kobrynia, 532 dzies. (234 łąk i pastw., 32 lasu, 64 nieuż.), nadany przez rząd Sergiuszowi Kuzniecowski. *J. Krz.*

Wołowiki, wś nad rzeką Żygianką, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Holszany (o 3 w.), o 16 w. od Oszmiany, 30 dm., 209 mk. (108 prawosł., 101 katol.); należała do dóbr Remejkiszki, Salmonowiczów.

Wołowka, rzeczka, w pow. bałckim, prawy dopływ Perejmy (Sarazyńki), płynie z zachodu na wschód do wsi Wołowej, odgranicza pow. bałcki od olhopolskiego, poczem zwraca się na południe i pod wsią Nowipolem (Sarazyńską) ma ujście. *X. M. O.*

Wołowka 1.) dawna nazwa wsi Komarówki, w pow. radomyskim (ob. t. III, 129). 2.) **W.**, miejscowość w pobliżu Oszczowa, w dzisiejszym pow. włodzimierskim.

Wołowko, niem. *Windtken*, wś, pow. olsztyński, st. p. Jonkendorf. Nadana na prawie dziedzicznym w 1346 r. prusakom Wyndeko i Preywiez.

Wołownia, wś, pow. suwalski, gm. i par. Jeleniewo, odl. od Suwałk 12 w., ma 47 dm.,

372 mk. W 1827 r. było 31 dm., 265 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kadaryszki.

Wołownia 1.) zaśc. szl., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 24 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. katol. 2.) **W.**, folw., pow. sieński, należy do dóbr Rotnica, Cypryana Dłużniewskiego. 3.) **W.**, ob. *Wołowicz*.

Wołownica al. *Biereźnica*, dwa zaśc., pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Pohost, przy drożynie ze wsi Lipnicy do Kaplańców, mają razem 6 osad. *A. Jel.*

Wołownica, rzeczka, dopływ jez. Ziolo, w pow. mogilnickim. Bierze początek pod Budziławiem, w pow. mogilnickim (źnińskim), o 8 klm. na płd.-wsch. od Rogowa. Płyne od południa ku północy na Ryszewo, odlewa staw „Gaszcz”. Minąwszy Ryszewo łączy się ze strugą, płynącą z Ryszewka, skręca ku zachodowi, mija Borek, rozdziela Gałęzówko od kol. Lubeckich (Lubez), obraca młyn Gostomkę i poniżej Ochodzy, o 1½ klm. na płd. od Rogowa, uchodzi do jez. Ziolo. W nowszych czasach sprowadzono W. do jeziora Jądrzewie (Andreassee, 93·8 mt. npm.), które także spływa do jez. Ziolo. 2.) **W.**, kol., w par. Łabiszyńskiej, ob. *Wołowica*.

Wołowniki 1.) osada, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Pacowszczyzna, własność Korsaków, 84 dzies. 2.) **W.**, ws, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Rohotna, o 49 w. od Słonima, 195 dz. ziemi włośc. 3.) **W.**, uroczysko, tamże, 70 dzies. roli. 4.) **W.**, uroczysko, tamże, gm. Kozłowszczyzna, o 42 w. od Słonima. 5.) **W.**, ws nad bezim. prawobocznym dopł. Ussy, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Rubieżewice, o 11 w. od Kojdanowa a 5 mil od Mińska, ma 22 osad; grunta szczerkowo-glinkowate, żytne. Niegdyś własność Radziwiłłów, należała do domin. Starzynki. W r. 1740 W. miały 7 osad, zamieszkałych przez szlachtę: Tracewskich, Matuszewiczów, Niemirków, Wiereszczewiczów, Jacynów, Krapowickich i Zawałków (Inwentarz w zbiorze A. Jelskiego w Zamościu). 4.) **W.**, folw., pow. czerykowski, dziedzictwo Poniatowskich, 310 dzies. (46 roli, 24 łąk, 217 lasu); młyn wodny daje 40 rs. W 1715 r. własność Mikołaja Górskiego, łowczego mścisławskiego. *J. Krz.—A. Jel.*

Wołowo 1.) karczma, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 13 w. od Dżisny, 1 dm., 6 mk. żyd. 2.) **W.**, obręb, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 20 w. od Rossień. 3.) **W.**, ws, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Żmujdki, o 19 w. od Wilkomierza.

Wołowodówka 1.) ws nad rzeką Sobkiem, dopł. Sobu, pow. braclawski, na pograniczu pow. lipowieckiego, okr. pol. i st. poczt. Woronowica (o 15 w.), gm. Obodne, par. katol. Niemirów, st. dr. żel. Winnica (o 33 w.), odl. o 38 w. od Braclawia, ma 283 dm., 1804 mk., 858 dzies. ziemi włośc., do 3000 dworskiej (z Wójtowcami i

Potokiem), 47 cerkiewnej. Cerkiew p. w. N. M. P., wzniesiona w 1782 r., z 1780 parafianami. Należała do Potockich, dziś Grocholskich. Tu urodził się d. 16 października 1790 r. Szymon Konopacki († 1884). 2.) **W.**, przedmieście Tuleczyna, w pow. braclawskim. *Dr. M.*

Wołowska Wola, pow. włodawski, ob. *Wola Wołoska*.

Wołowszczyzna 1.) ws włośc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. i okr. wiejski Mickuny (o 6 w.), o 19 w. od Wilna, 3 dm., 27 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych Ławaryszki. 2.) **W.** al. *Smolarnia*, uroczysko osiadłe, pow. miński, w 1 okr. pol. rakowskim, gm. Stare Siolo (o 6 w.), o 24 w. od Mińska. 3.) **W.**, białorus. *Wolouszczyzna*, folw. i okolica szlach. nad rzeką Czernicą, praw. dopł. Świsłoczy, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zastaw, o 3—4 w. od st. dr. żel. lipawsko romeńskiej Zastawa a 15 w. od Mińska, w miejscowości falistej, z glebą dobrą, żytnią, łąki obfite. Folw., około 3 włók, należy od r. 1839 do Łukaszewiczów. W okolicy W. mają własność: Narkiewiczowie przeszło 4 włoki; Olesiewiczowie około 4 włók; Pietraszkiewiczowie 1½ włoki; Romanowiczowie około 2 włók; Witkowsy około ½ włoki; Szablówscy około 4 włók; Tatarzyńscy około 1 włoki; Jurewiczowie około 2 włók.

Wołowszczyzna, uroczysko na gruntach wsi Sarnów, w pow. proskurowskim (ob. t. X, 320).

Wołodźn, rzeczka, na pograniczu gub. witebskiej i pskowskiej, dopływ rz. Łowaci.

Wołozie, jezioro, w pow. dzisieńskim, pod folw. Oziory.

Wołozowo, ws, należała do dóbr zadnieprskich ks. ze Skwiry Rożynowskich (ob. t. X, 744).

Wołożaniszki al. *Wolozyniszki*, zaśc. nad pot. Jusina, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenczyn (o 8½ w.), okr. wiejski Traszkuny, o 32 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. katol. (w 1865 r. 9 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Giejany.

Wołożawka, rzeczka, w pow. ihumeńskim, dopływ Czernicy, ma ujście w pobliżu zaśc. Peleka.

Wołożda, rzeka, w pow. bobrujskim, mały lewy dopł. Ptycza, w obrębie gminy Karpilówka, płynie na zachód głuchemi puszciami prawie 1 milę, ma ujście do lewego ramienia Ptycza, w okolicy folw. Chołopienicze. *A. Jel.*

Wołożeda, os., pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. dawniej Rudobielka, teraz Karpilówka, o 65 w. od Bobrujska. *A. Jel.*

Wołożenka, ws i dwa folwarki, pow. czauski, gm. Czausy. Ws ma 21 dm., 172 mk.; jeden z folw., od r. 1871 własność Fliwerków, 141 dzies. (128 lasu, 8 łąk); drugi, własność

Bielowych, 406 dzies. (36 roli, 28 łąk, 329 lasu).

Wołożewicze, ob. *Wasilewicze* 8).

Wołożnica, wś, pow. sieński, nad błotem, z którego wypływa rz. Bóbr, dopływ Berezyny.

Wołożno, jezioro, w pow. newelskim, otoczone błotami.

Wołożoda, zaśc. nad rzką Wołożówką, pow. ihumeński, w gm. Wierchmień. *A. Jel.*

Wołożowicze, folw., pow. rzezycki, w 1766 r. należał do dóbr Jakimowicze (ob.) Ludwika Jeleńskiego.

Wołożówka, rzeczka. w pow. ihumeńskim, drobny bagnisty dopływ Miany, w obrębie gminy Wierchmień, płynie kilka wiorst na płn. zach. głuchą puszcza. *A. Jel.*

Wołożyce al. *Woloczycze*, okolica szlach., pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Pocięki, o 68 w. od Słucka. Mają tu własności: Steckiewiczowie, w liczbie 12 rodzin, $5\frac{1}{10}$ włóki; Bereśniewiczowie $\frac{1}{4}$ włóki; Dawidowscy $\frac{1}{4}$ włóki; Domaszkieviczowie $\frac{1}{4}$ włóki; Dostojewscy $\frac{1}{4}$ włóki; Małyszewiczowie $\frac{1}{10}$ włóki; Markowscy około 1 włóki; Miarkowscy $\frac{1}{2}$ włóki; Olesiewiczowie około $\frac{3}{4}$ wł., Floryanowiczowie $\frac{1}{10}$ wł.; Chocianowiczowie $\frac{1}{10}$ wł. Miejscowość bezleśna, lekko falista, grunta urodzajne szczerkowe. *A. Jel.*

Wołożyn, wś nad jez. Wołożyno, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 27 w.), okr. wiejski Antonów, o 97 w. od Dżisny, 19 dusz rewiz. W spisie z 1866 r. podany jako zaśc., mający 1 dm., 9 mk. katol.

Wołożyn, mko nad rz. Wołożynką, lew. dopł. Isłoczy, pow. oszmiański, pod $54^{\circ} 6'$ pñ. szer. a $44^{\circ} 11'$ wsch. dług., w 4 okr. pol. i gm. Wołożyn, odl. o 56 w. na pñd.-wsch. od Oszmiany a 112 w. od Wilna. Ma 523 dm. (2 murow.), 2446 mk. (406 prawosł., 140 katol., 1900 żydów), 3 cerkwie, synagogę, 3 domy modlitwy żydowskie, zarząd okręgu policyjnego i gminy, biuro sędziwego pokoju i inkwidenta sądowego, st. poczt.-telegr., aptekę, 2 doktorów, szpital dla włościan (po za mkiem). Targi odbywają się co niedziela, jarmarki zaś 4 razy do roku, z obrotem od 10 do 12000 rs. Główne artykuły handlu: bydło, konie, len i skóry. Poprzednio ludność była większą, istniała bowiem w W. rozgłośna, bardzo dawna szkoła rabinów i melamedów (t. zw. akademii żydowska), prowadzona w duchu surowej prawowierności, której przewodniczył wspólnie z rabinem ejszyskim wielkiej na Litwie używali wziętości. Szkoła ta liczyła kilkuset uczniów, pochodzących nie tylko z pomiędzy ludności miejscowej lecz i z obcych krajów, jak z Anglii, Austrii, Egiptu, Syrii i in., a wychodzący z niej rabini słynęli z nauki, zkad przysławie: „Uczony (al. mądry) jak rabin wołożyński“. W 1892 r. minist. oświaty zreformowało tutejszą szkołę i eszybot wołożyński

podciągnięto pod ogólną ustawę szkół żydowskich ludowych. Okoliczność tak, jak również kilkakrotne pożary (najgroźniejszy w 1885 r.), wydalenie obcokrajowych wychowawców szkoły i emigracja do Ameryki, wpłynęły na zmniejszenie się ludności. W ogóle W. przedstawia wygląd zwykłego mka żydowskiego, brudnego, zaniedbanego, błotnistego. Przytem brak w nim dobrej wody do picia. Kramów żydowskich mnóstwo, szynków kilkanaście; porządnych rzemieślników brak zupełny. W 1890 r. wniesiono 109 rs. podatków z nieruchomości. Jedna z cerkwi, murowana, przerobiona została w 1866 r. z kościoła katolickiego, ma fronton wzniesiony w stylu atycko-jońskim (inne części mają nowsze cechy). Druga, drewniana, fundacyi Słuszków, wzniesioną została w 1710 r.; trzecia wreszcie, również drewniana, wystawioną została w 1866 r. Parafia prawosł. W., dekanatu (błagocynia) wołożyńskiego, p. w. św. Józefa, ma 3464 wiernych; druga, p. w. św. Konstancyi i Heleny, 2631-wiernych, cerkiew filialną i kaplicę. Dekanat (błagocynia) wołożyński obejmuje 12 parafii: Wołożyn (dwie), Bakszty, Dowbenie (al. Douwbenie), Dubina, Horodziów, Horodzków, Hruzdowo, Mikołajów, Słowieńsk, Wiszniów, Zabrzezie, 12 cerkwi paraf., 3 filialne, 7 ementarnych, 5 kaplic, 28660 wiernych. W skład okr. wiejskiego wchodzi mko W., wsi Augustowo, Gończary, Gordynowo, Jewłasze, Konowaly, Mińcie, Podbłocie, Sakowiki, Sidercewicze, Ulanowszczyzna oraz zaśc. Rudniki, w ogóle w 1865 r. 879 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych i 10 b. włośc. skarbowych. Gmina, należąca do 3 okręgu pokojowego do spraw włośc., obejmuje 7 okręgów (starostw) wiejskich: Wołożyn, Czartowicze, Jackowo, Kibudzie, Lużany, Poniż i Suchwozdy (Sugwozdy), ma 83 miejscowości, 1013 dm., 8157 mk. włośc. (3420 dusz rewiz.), uwłaszczonych na 8878 dzies. (6679 ornej). Własność większa w obrębie gminy wynosi 22778 dzies. (3512 ornej). Nadto cerkwie posiadają 292 dzies. (174 ornej). Cały obszar gminy wynosi 31948 dzies. (10365 ornej), i ma 10108 mk. Szkoła gminna znajduje się w Wołożynie, szkoły cerkiewne: w Wołożynie, Augustowie, Cimkowiczach, Czartowiczach, Domanowszczyźnie, Mińcach, Polisowszczyźnie, Ułazowiczach, Wedernikach i Żurawcach. Okr. policyjny (stan) wołożyński obejmuje 5 gmin powiatu: Bakszty, Derewno, Naliboki, Wiszniów i Wołożyn. Przy mstku znajduje się fundum (dwór), jako to pałac murowany piętrowy, w stylu klasycznym, z murowaną oficyną, kilka oranżeryi, ananasarnią, park i sad owocowy, wielki śpielerz murowany na pomieszczenie zboża zbieranego w całych dobrach oraz zapasowego magazynu zbożowego włościańskiego. Racjonalna hodowla koni. W pałacu kaplica domowa (par. Zabrzezie, dek. wiszniewskiego).

Wołożyńskie dobra, zwane *Wołożyńskim hrabstwem*, położone są w pow. oszmiańskim i mińskim i stanowiły w XV i XVI w. własność ks. Wołożyńskich, idących podobno z tego samego pnia co ks. Holszańscy, dalej Gasztoldów, od 1614 Słuszków, w końcu XVII w. Maryi Denhoffowej, wzdłuż połockiej, następnie ks. Czartoryskich, od których w 1803 r. nabył hr. Józef Tyszkiewicz, ssta wielatycki, poczem kolejno synów jego hr. Michała, pułk. w. pol. († 1839 r.) i hr. Józefa († 1844 r.), dalej hr. Jana, b. marszałka pow. wileńskiego († 1892 r.), od 1894 r. własność hr. Michała Tyszkiewicza. Dobra te przed uwłaszczeniem włościan składały się z mka W., 81 wsi osadzonych włościanami i 17 folwarków; obejmowały one w ogóle przeszło 2000 włók. Po uwłaszczeniu włościan, którym nadano prawie 16000 dziesięcin, dobra mają obecnie około 30000 dzies. ziemi dworskiej. Składają się one z 6 kluczów: wołożyńskiego, sakowskiego (Sakowszczyzna), adampolskiego, maryangórskiego, dubińskiego i łojkowskiego. Klucz wołożyński obejmuje mko W., przy niem fundum (dwór), folw. W., Szapowałów i Justynowo. Do tego klucza należało niegdyś 7 ulic mka (stanowiących oddzielne wsi włościańskie): Wileńska, Bednarska, Browarna, Mińska, Krzywa, Zarzecka i Smorgońska, tudzież wsi: Sidercewicze, Jewłasze, Ponzie, Kielewicze, Makarówka, Ułazewicze, Podbłoc, Mińcie, Szełkany, Bielaki, Sowiatyce i Stajki. Do klucza należą osady leśne: Pieslewica i Nowosiółki (siedziby leśników). Karczmy dworskie znajdują się w folw. Justynowie i we wsiach: Poniziu, Mińciach i Stajkach, młyn w fol. Wołożyn na stawie. Klucz sakowski, odl. o 10 w. od fundum, 8 w. od mka Wiszniewa a 45 w. od st. dr. żel. lipawsko-romeńskiej Mołodeczno, składa się z folw. i dworu Sakowszczyzna, os. leśnej Przyruta, folw. Dworzyszcz (białor. Kazinka), tudzież pozostałych od nadziału włościańskiego części wsi Czartowicz, Sakowszczyzny i Nowosiółków. Karczmy dworskie są we wsiach Sakowszczyźnie i Czartowiczach, młyn zaś z krupiarnią i foluszem w Sakowszczyźnie na Berezynie. Do klucza należały dawniej wsi: Zamościany, Sakowszczyzna, Pietraszuńce, Żurawce, Czartowicze i Nowosiółki. Klucz adampolski, odległy o 6 w. od fundum a 38 w. od Mołodeczna, obejmuje folw. Johanów, Michałów i Adampol, folwarczek Popowszczyzna, część wsi Rumm, osady leśne: Krzywy Bór, Zwirowa Góra, Borsukowina, Białokorzecka, zaśc. Smolanka, Supieckie, Miskowy Bór, folw. Chworczówka, os. leśne Zabłoc i Litouka. Do klucza należały niegdyś wsi włośc.: Komarowce, Wiedzierniki, Nosewicze, Burniejki, Sołoj, Kapuscino, Bobrowicze, Rudniki Jackowskie, Jacków, Podbrzezcie, zaśc. Borki Jackowskie, Białokorzec, Rodziewszczyzna, Domanowszczy-

zna, Aleksandrowo, Biłucie, Prudniowce, Konstantynówka, Bryłki z Woznowszczyzną, Rumm, Darahun, Rosoliszki, Borki, Mazurka, Pyten i Prudniki. Karczmy dworskie znajdują się w folw. Adampol, we wsiach Kapuscinie, Bobrowiczach, Jackowie, Rudnikach Jackowskich, Bryłkach i w Rummie; młyn wodny na Isloczy, z krupiarnią i foluszem oraz tartak w Jackowie. Klucz maryangórski, odl. o 8 w. od fundum a 36 w. od Mołodeczna, obejmuje folw. Maryngóra i Porycz oraz osady leśne: Koniuchoy, Wołkownia, Dajnowka. Do klucza należały wsi włościańskie: Augustowo, Sakowiki, Konowały, Bondarszczyzna, Cynkowicze, Russakowce, Hordynowo, Narejsze, Dajnowo i Dajnowka. Karczma dworska jest w pustce Dajnowce. Klucz dubiński, odl. o 9 w. od fundum a 24 w. od Mołodeczna, obejmuje folw.: Dubina, Batury 1 i 2, Adamówka, Józefowo, Kaciucie, zaśc. Kowalewszczyzna, osady leśne: Lady, Wasyliszki, siedziby leśników: Kudry i Batury i pozostałe od nadziału gruntu wsi: Dubiny, Wierszyckich Bojarów, Czabajów, Hanczyców, Kibuc, Zofileów, Burmaków, Jesmanów. Podług karty rozgraniczenia dóbr wołożyńskich ks. J. Czartoryskiego z 1774 r. klucz ten graniczył od wschodu z Łuzanami i Chołchłą, od pld. z Pierszajami i kluczem adampolskim, od zachodu z kluczem wożyńskim, od ptn. z Zabrzeziem i Horodziłowem. Obejmował wówczas folw. Dubinę, wsi: Dubinę Wielką i Małą, Dejnowę, Nerejsze z Poryczem, Zofilas z Kozielowszczyzną, Kibuc, Raczynięta, Czabaje, Hanczyce, Adamówek, Burmaki i Sidorowszczyznę, Bryłki i Woznowszczyznę, Mężykowszczyznę i Polikowszczyznę, Budrowszczyznę, Suchwozdy, Ciabuty. Miał 500 mr. gr. orn. dworsk., 50 sianozęci, około 650 mr. gr. używanego przez włościan, 93 wł. i 24 mr. lasów. Od ptn. klucz dubiski odgraniczała Berezyna, do której wpadały rzki: Pralnia, Żukówka, Pierespa, Dubinka; wschodnią granicę stanowiła Chołchlica, przybierająca Treściankę, Rudawkę, Letan i Osinowica, również graniczna. Karczmy dworskie znajdują się we wsiach Dubinie, Wierszyckich Bojarach i Zofileach. Klucz łojkowski, położony w części w gm. Pierszaje pow. mińskiego, odl. jest o 14 w. od fundum, 40 w. od Mołodeczna a 72 w. od Mińska, obejmuje folw. Łojkowszczyznę z os. leśną, zaśc. Rodziejkowo 1 i 2, folw. Szeroki Łoh, zaśc. Rymowszczyznę, folw. Jusowszczyznę, zaśc. Mezejki. Do klucza należały przed uwłaszczeniem włościan wsi i zaścianki: Konusowszczyzna, Dangelowszczyzna, Mokrycowszczyzna, Wojniłowszczyzna, Leśniki, Ciabuty, Suchwozdy, Nowosady, Budrowszczyzna, Polikowszczyzna, Mężykowszczyzna, Łuzińskie, Miłasze, Giubowszczyzna, Marszałki i Obuchowszczyzna. Karczmy dworskie znajdują się we wsiach: Konusowszczyźnie, Mokrycowszczyźnie, Ciabutach,

Suchwozdach i Marszałkach. W w. XVIII wchodzący jeszcze w skład dóbr ul. Smorgońska w mku W., wsi Izabelport, Konstantynówek, Mordasy, Bankowo, Doubienie, Pieszkurowszczyzna. Lasy rozróżniają się puszczone i polne, pomiędzy wsiami porzucane. Las puszczone zaczyna się od boku Bobrowickiego po prawym brzegu Isłoczy, składa się z uroczysk: Litonka, Bratuki i Rudziszca, ciągnie się dalej po lewym brzegu Isłoczy do granicy pierszajskiej, koło Wiałego nad rz. Wołką do granicy Kamienia i Bakszt, dalej po pr. brzegu Isłoczy koło zaśc. Rosaliszek, granicząc z lasami rządowemi Baksztańskimi i Wiszniewskimi hr. Chreptowicza do rz. Berezyny, dalej przylega do sianozęci i gruntów wsi leżących nad Berezyną i Wołożynką koło Żurawców, Czartowicz, Prudnik, Chwoszczówki aż do sianozęci w Połósnej i rz. Isłoczy. Obszar ten zawiera około 15500 dzies., w tem $\frac{1}{4}$ część pod błotami i rojstami, w $\frac{1}{3}$ las jest młodociany, resztę stanowi budulec i las towarowy. Po lewym brzegu Isłoczy są uroczyska: Zwirowa, Żółty Bereh, Ostupiec, Cygany, Borsuki Touszeze, Rowny Ostup, Zalidzika, Kuponiszczce, Mosty, Lipniak, Weliki Łuh, Jagodziny Bor, Sokolnik, Kołodyszny Bor, Wysoka Hora, Pienki, Stopiszczce, Miskowy Bor, Podłużne, Ciakowo, Warnowo, Kupaliszczce, Ponyrne i Zady. Każde z tych uroczysk ma jeszcze mniejsze i większe ostępy, mające właściwe nazwy. Po pr. brzegu Isłoczy są uroczyska: Wiałe, Supieckie, Osowica, Rukówka, Karczunia, Perelesanka, Załadzie, Dolhaja Hrada, Chwoszczawka, Pieskowy Bor, Antonicha, Podwołczja Jama, Kucharowy Terebez, Żukowska Hrada i Krywyj Bor. Za rz. Wołożynką znajdują się uroczyska: Delei, Bronhonyja Krużki, Borkowa Doroha, Żurawskie Rojstwo, Culata, Hryniew Bród, Mokry Bor, Przyruta i Żurawiowa Hora. Lasy polne porzucane są między folwarkami i wsiami, a mianowicie: Rodniag, Mostki, Cholerne Mogiłki, Staciwskie Końce, Pieslewica, łącząca się z Wołkownią, Hliniszczem, Krularyą, Lwipkami, Koniuchami, Wasyliszkami, Wodonas, Kudry i Zaległe, Popowszczyzna i Szyroka, Stary Zwierzyniec, Kowalewszczyzna, łączące się z Budrowszczyzną, Hunia i Borki; obchody za Radynem składają się z Kołohrywea i Miranicki, Sawiszki, Mażutka, Rymowszczyzna, Horki, Kazinki, Tatarszki i Komaryszki. Obszar lasów polnych wynosi około 4000 dzies. Wartość lasu puszczonego na wyręb może wynieść minimalnie do 500000 (rachując po 25 rs. za dzieśięcinę). W lasach spotykamy: sosnę, świerk, dąb, jasion, klon, brzość, lipę, osinę, olechę czarną i białą, jarzębinę, brzozę, ezeremchę, leszczynę i in. Zwierzyna stale trzymająca się: niedźwiedź, wilk, łos, dzik, bielak, zając, lis, ryś, kuna, telórż; przechodną są sarny. Ptac-

two miejscowe: głuszcze, cietrzew, kuropatwa, przelotne: słomka, dubelt, krzyk, kuljony, kaczką kryżówka, cyranka, podgorzałka, kilka gatunków nurów, żóraw, czajka i in. We wsi Białokorzec nad Isłoczą jest zwierzyniec z danielami i pałacykiem myśliwskim drewnianym. W Isłoczy do niedawna jeszcze mnożyły się bobry. Dobra wołożynskie graniczą, poczynając od Pieslewicy w lesie najpierw z dobrami Słowieńsk hr. Chreptowicza, dalej idą dobra skarbowe Kraże, znów Słowieńsk, Zabrzezie, grunta cerkwi słowieńskiej, maj. Uzbłoc Komara, Józepol Bażeranowa, znowu Uzbłoc, granica od maj. Sulistrowskiego, od maj. Szawłowski, maj. Kobylka kilku dziedziców, Chołchły Garbaniewa, maj. cerkiewnego Łosokiń, maj. Dory hr. Ben. Tyszkiewicza, maj. Kamień Plewaki, maj. skarb. Rakszt, nakoniec graniczy z dobrami Wiszniew hr. Chreptowicza, maj. Daugiewszczyzna oraz Pierszajami hr. Ben. Tyszkiewicza. W obrębie dóbr znajdują się: osada szlachecka Mażejki i sianozęcia osady Giedrojé, dalej maj. skarb. Rudniki i ziemie 2 cerkwi wołożynskich i dubińskiej. Pod względem komunikacyjnym przez obszar dóbr przechodzą dwie główne drogi, z Wilna na Boruny do Mińska (długa w obrębie dóbr 21 w.) i z Wołożyna do st. dr. żel. lip.-romeńskiej Mołodeczno (dług. 13 w.). Prócz tego prowadzą większe drogi do Rakszt (15 w.), Nalibok (16 w.), z Oszmiany na Sakowszczyznę (29 w.) i z Zabrzezia na Dubinę. Wszystkie te drogi, konserwowane środkami gminy, znajdują się w najopłakalszym stanie. Z rzek najważniejsza Berezyna Niemnowa (Bereza), przybierająca Isłocz z Wołką, Świnke, Siwiczankę, Siabrynkę, Litonką (z Bobrowiczanką), dalej Wołożynkę z Rozakówką i Brudnicą, Dubinkę i Treściankę. Jezior niema. Z bogactw kopalnianych, nieeksploatowanych dotychczas, znajdują się tu dość znaczne pokłady rudy żelaznej (zawierającej 47% żelaza) w lasach nad rzeką Wołką i Świnką, dalej pokład kamienia ciosowego (piaskowca) w lesie za Żurawcami, wreszcie bogate pokłady torfu, w miejscowości po wycięciu lasu nad rz. Isłoczą, koło zaśc. Wiałego. Pod względem archeologicznym przypadkowo odkryto na folw. Kaciuciach monety srebrne i złote, gdzieindziej sporo złotych Jana Kazimierza i nieco trojaków Jana III.

Lucyan Uziębło.

Wołożyniszki, ob. Wołożaniszki.

Wołożynka, rzeczka, w pow. oszmiańskim, prawy dopływ Isłoczy, lew. dopł. Berezyny Niemnowej (Berezy). Bierze początek o 6 w. powyżej Wołożyna, pod wsią Brylki, przepływa pod Wołożynem, gdzie porusza młyn, wsią Ponizie, Chwoszczówka, Borki, Ewłasze, Kielewice, Makarówka i pod zaśc. Rosaliszki ma ujście. Niespławna i wązka, płytka. Przybiera Rozakówkę pod Chwoszczówką i Brudnicę koło Borków.

Wołożynki al. *Wołożonki*, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Jody (o 10 w.), okr. wiejski i dobra, Święcieckich, Terezyanów, o 68 w. od Dżisny, 6 dm., 48 mk. (w 1865 r. 15 dusz rewiz).

Wołpa, mko przy ujściu rzki Wołpy al. Wołpianki do Rossy, blisko lewego brzegu Niemna, pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. Wołpa, st. poczt. Łunna (o 12 w.), odl. o 57 w. na pld.-wsch. od Grodna, ma 110 dm., 2027 mk. (w 1886 r. 1634 mk.), zarząd gminy, cerkiew par., 2 kaplice prawosł., kościół katol. paraf., synagoga, 2 domy modlitwy żydowskie, szkoła gminna, 25 sklepów, kilka drobnych zakładów przemysłowych (browar, 2 garbarnie, farbiarnia), targi tygodniowe, 5 nieznacznych jarmarków rocznie. Mko ma 923½ dzies. ziemi włośc. (107 łąk i past., 18 nieuż.), 54 dzies. należącej do różnych właścicieli, 59½ dzies. stanowiących uposażenie cerkwi i 37½ należących do kośc. parafial. Wołpiańska jurysdyka ma 264 dzies. (62 łąk i pastw., 12 nieuż.). Leśnictwo rządowe Wołpa, ma wraz z leśnictwem mostowskim i komarowskim 4436 dzies. Parafia praw., dekanatu (błagocynia) wołkowyskiego, 3021 wiernych. Kościół paraf. katol., p. wez. św. Jana Chrz., założony został pierwotnie przez Aleksę ks. Holszańkiego, wwdę wileńskiego, kanclerza króla Kazimierza. Biskup wileński Paweł Algimunt ks. Holszański około 1550 r. fundował przy kościele mansjonarzy. Obecny, drewniany, wzniesiony został w 1773 r. przez bisk. Kossakowskiego. Parafia katol., dekanatu wołkowyskiego, 2061 wiernych. Gmina, położona w pld.-wsch. części powiatu, graniczy od zachodu i pld. z gm. Gudziewicz i Dubno, od pld.-wsch. z gm. Mosty, od wschodu i pld. z gm. Roś pow. wołkowyskiego, obejmuje 25 miejscowości, mających 728 dm. włośc. (obok 157 należących do innych stanów), 4990 mk. włościan, uwłaszczonych na 10291 dzies. Własność niegdyś ks. Holszańskich, z których Aleksander, kasztelan wileński, darował królowej Bonie a ta utworzyła tu sstwo, które Lew Sapieha, kanclerz w. lit., na mocy uchwały sejmowej nabył na imię syna swego Kazimierza Leona. Tenże Kaz. Sapieha, marszałek nadw. lit., przyjmował tu 1643 r. Władysława IV i Cecylię Renatę, jadących do Wilna. Sstwo w sumie złp. 100000 na mocy konst. sejmku r. 1661 Pawłowi Sapieżie, wwdzie wileńskiemu, zastawione zostało. W W. 1662 r. rozstrzelany tu został przez zbuntowane wojsko Wincenty Gosiewski, hetman polny litew. Stefan Batory często przyjeżdżał do W. z Grodna i w lasach tutejszych jeszcze na tydzień przed śmiercią polował. Po 1831 r. W. przeszła na skarb. Oprócz własności prywatnej Sapiechów istniało sstwo niegrodowe wołpiańskie, położone w pow. wołkowyskim wwdztwa nowogródzkiego. Po-

dlug Vol. leg. obejmowało w 1772 r. mto W., klucz Dubno, Stary Dworzec i Kołodziej w pow. grodzieńskim, które z przyległościami posiadał ks. Jabłonowski, wvda nowogródzki, opłacając 6016 złp. 15 gr. kwarty. Na sejmie z 1773—5 r. Stany Rzpltej przez oddzielną konstytucję nadały te dobra Wincentemu Platerowi, pisarzowi polnemu w. ks. lit., w posiadanie emfiteutyeczne. *J. Krz.*

Wołpajnie (u Buszyńskiego, w spisie urzęd. *Wojnajnie*), wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Kroże.

Wołsnów, pow. opatowski, par. Słupia, ob. *Walsnów 2*). W 1827 r. było 6 dm., 29 mk.

Wołsta, rzka. w gub. smoleńskiej, lewy dopływ rz. Ugry.

Wołsto-Piatnice, wś nad rzką Ozierną, pow. juchnowski gub. smoleńskiej, gmina w miejscu, o 15 w. od Juchnowa, 36 dm., 165 mk., zarząd gminy, cerkiew, dom przytułku, 2 jarmarki.

Wołswin z Hrudnem, Narudną i Wołswinkiem, wś, pow. sokalski, 18 km. na pld. od sądu powiat. w Sokalu, tuż na pld.-zach. od urz. poczt. w Jastrzębicy. Na pld. leży Bendiucha Poturzycka i Poździmierz, na pld.-wsch. Jastrzębica, na zach. Horodyszcze Bazylikańskie i Parchacz. Zach. część obszaru przepływa Bug dzieląc się na liczne ramiona. Zabudowania wsi leżą na pld. Włas. więk. ma roli or. 1, łąk i ogr. 92, past. 19, lasu 1436 mr.; wł. mn. roli or. 778, łąk i ogr. 1014, past. 324, lasu 102 mr. W r. 1890 było 185 dm., 1181 mk. w gm., 2 dm., 18 mk. na obsz. dwor. (1130 gr.-kat., 18 rz.-kat., 51 izr.; 1128 Rus., 71 Pol.). Par. rz.-kat. w Sokalu, gr.-kat. w Jastrzębicy. We wsi jest cerkiew. Dawniej były tu dwa klasztory bazylikańskie, męzki i żeński. Bazylianie sprawowali urząd parafialny aż do r. 1796. We wsi jest szkoła 1-klas. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr kor., dzierżawy Jastrzębicy w pow. buskim. *Lu. Dz.*

Wołsza, rzeczka, ob. *Wołka*.

Wołszontowicze, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 60 w. od Szawel.

Wołszyna al. *Jacka*, u Kopernickiego (Rzeki i jeziora) *Wołominów*, zapora na Dnieprze, poniżej Kudaku, nie wspomniana ani u Konstantego Porfirogenity ani też u Beauplana.

Wołta, rzeczka, w pow. dzisieńskim, lewy dopływ Dźwiny. Bierze początek pod wsią Mniuchy, przepływa pod wsiami: Suchoworze, Gusaki, Kryki, Kowalewszczyzna, Kruki, Franopol, Polaki, Pohorec, Gowarcze, Michasinki, Zajcewo, Ilmeńki, Maśniki, Dowalewo, Łysagóra, Kipczewka i po za wsią Kapłanowszczyzna al. Smulki ma ujście.

Wołtuchowo, wś nad rz. Serweć, pow. nowogródzki.

Wołtuny, wś, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Żmujdki, o 14 w. od Wiłkomierza.

Wołuszowa, wś, w pow. sanockim, nad Czarnym potokiem (dopł. Taby), u stóp góry t. n., wzn. 669 mt. Zajmuje ustronną dolinę wśród lasów szpilkowych, ma 29 dm., 169 mk. (145 gr.-kat., 5 rz.-kat., 10 izrael.). Parafia gr.-kat. w Desznie, rz.-kat. w Rymanowie. Pos. tabularna (hr. Potockich z Rymanowa) ma 858 mr. (729 mr. lasu); pos. mn. 319 mr. roli. Gleba jałowa. Wieś graniczy na zach. z Desznem, na płd. z Wisłoczkiem, na zach. z Rudawką, a na półn. z zakładem kąpielowym w Rymanowie i Posadą Górną. *Mac.*

Wołtyz, *Boltysz* al. *Baltyszka*, rzeczka, w pow. czehryńskim, lewy dopływ Taśminu Suchego.

Wołucin, zaśc. poradziwiłowski, pow. miński, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Kojdanów (o 12 w.), gdzie też st. poczt. Mają tu własności włościanie: Niemirko 1½ włóki i Puzkarewicz 1 włókę. *A. Jel.*

Wołucza, wś i fol., pow. rawski, gm. Wałowice, par. Kurzeszyn, ma 24 dm., 178 mk. W 1827 r. było 16 dm., 110 mk. Dobra W. składały się w r. 1867 z fol.: Wołucza, Kurzeszynek i Michalinów rozl. mr. 917: gr. or. i ogr. mr. 533, łąk mr. 64, past. mr. 90, lasu mr. 123, zarośli mr. 80, nieuź. mr. 27. Sam fol. Wołucza ma 435 mr., wchodzi obecnie w skład dóbr Konopnica. Wś W. os. 29, mr. 409; wś Kurzeszynek os. 11, mr. 172. Na początku XVI w. łąny km. dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi zaś pleb. w Kurzeszynie tylko kołędę, po pół gr. z łąnu, zaś łąny folw. dziesięcinę dawały pleb. w Kurzeszynie (Łaski, L. B., II, 291). W r. 1579 były tu dwa działki szlach., jeden obejmował 2 łąny km., drugi 1½ łąnu (Pawł., Mazowsze, 167). *Br. Ch.*

Wołodryńce, w dokum. *Wołodryncze*, wś u źródeł Trościańczyka, pow. proskurowski, okr. pol., gm., par. katol. i st. poczt. Jarmolińce (o 8 w.), odl. o 26 w. od Proskurowa, ma 180 dm., 896 mk., 539 dzies. ziemi włośc., 601 dworskiej, 55 cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Jana, wzniesiona w 1792 r., filialna do Kadejówki. Wś należała do Mniszców, Langów, obecnie z sąsiednią wsią Słobódką Kadejowiecką do Orzechowskich. Podług reg. pobor. wwdztwa podolskiego z 1509 r. należała do Wiśniowieckich i miała 1 łąn uprawny (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 224). *Dr. M.*

Wołujki, ob. *Olesko* (VII, 463—1).

Wołomin al. *Wołomin*, w r. 1580 *Wolunin*, wś i fol., pow. radzyński, gm. Ręczaje, par. Kobyłka, odl. 6 w. od Radzymina, ma 124 mk. Przy wsi stacya dr. żel. warsz.-petersb., zwana Wołomin, odl. 16 w. od st. Warszawa. Pobudowano tu liczne wille i domy służące za letnie mieszkania dla Warszawian. W 1827 r. było

11 dm., 91 mk. W r. 1886 fol. W. rozl. mr. 501: gr. or. ogr. mr. 278, łąk mr. 89, pastw. mr. 12, lasu mr. 105, nieuź. mr. 17; bud. mur. 1, z drzewa 11; płodozm. 14-pol., las urządzony. Wś W. os. 12, mr. 68; wś Sławsk os. 5, mr. 163. W r. 1580 r. wś „Wolunin“, w par. Kobyłka, miała dwa działki szlach. Seibor syn Jana z Wolunina płacił od 1 łąn km., 3 zagr. z rolą a Małgorzata, wdowa po Stanisławie, z Janem i Mikołajem z W. od 1 łąnu (Pawł., Mazowsze, 255). *Br. Ch.*

Wołuminek al. *Albertówka*, fol., pow. radzyński, gm. Ręczaje, par. Kobyłka, odl. 6 w. od Radzymina. Folw. ten, oddzielony od dóbr Wołumin, rozl. mr. 302: gr. or. i ogr. mr. 117, pastw. 72, lasu mr. 102, nieuź. mr. 11; bud. dREW. 5.

Wołuńce, folw., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno, należy do dóbr Koszany, stanowiących własność mta Kowna.

Wołungi, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 23 w. od Nowoaleksandrowska.

Wołuszewo, wś, pow. nieszawski, gm. i par. Raciążek, ma 437 mk., 1089 mr., znaczne pokłady torfu. Część gruntów wsi zajęta została na zwiększenie obszaru zakładu kąpielowego w Ciechocinku. W r. 1827 Wołuszewo, wieś prywatna, w par. Słońsk, miała 38 dm., 340 mk. W r. 1583 wś Wołuszewo, w par. Słońsko, miała części: Sobiesierskiego Piotra ½ łąn km. i Wojciecha Sobiesierskiego al. Borzewickiego ½ łąn km. (Pawł., Wielkop., I, 250).

Wołuta, *Wieluta*, wś i dobra, nad rz. Cną, lew. dopł. Prypeci, pow. piński, na „Zahorodziu“, w 1 okr. pol., gm. Łunin, odl. o 110 w. od Pińska, ma 61 osad, 134 mk., 8127 dzies.; cerkiewka św. Trójcy, parochii Bostyni. Dobra, dość dawna własność ks. Drucko-Lubeckich, mają przeszło 406 włók, należą do dominium Łunin. Miejscowość małoludna, cała w puszczech. Na wschód od W. leżą olbrzymie błota Hryczyn. W. niegdyś królewsczyzna z daru kniazia Jarosławowicza królowi Zygmuntowi Staremu, potem w dzierżawie królowej Bony. W. wspomniana w dokumencie z r. 1592 (ob. „Rewizya Puszczy“, str. 322).

Woły 1.) wś włośc. na lew. brz. Willii, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski i dobra skarbowe Kowieńska Waka, o 15 w. od gminy i tyleż od Trok, 5 dm., 49 mk. katol. (w 1865 r. 33 dusz rewiz. i 7 b. ludzi wolnych). 2.) **W.**, wś, pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 30 w. od Kowna. 3.) **W.**, ob. *Wołowa*.

Wołymer, folw., pow. czerykowski, od 1864 r. Trubeżyńskich, 265 dzies. (80 roli, 20 łąk, 125 lasu); młyn wodny i folusz dają 200 rs. Wierzejscy mają tu 110½ dzies. (14 roli, 10 łąk, 70 lasu).

Wołyń, wś, pow. brzeziński, gm. i par. Dobra, ma 5 dm., 60 mk., 141 mr. włośc. Jestto

świeżego pochodzenia wieś. W tejże gminie znajdują się w pobliżu wsi: Podole i Ukraina.

Wołyń, fol. nad rzeką Różanicą, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Wierzchnie, okr. wiejski Michalec, o 62 w. od Dżisny, 1 dm., 14 mk. katol. Dawniej stanowił t. j. Mosarza i był własnością hr. Brzostowskich, dalej Julii Szyrynowej, następnie syna jej Rudolfa. Do dóbr należały wsi: Paczkowskie (25 dusz), Pastuchowe (37 dusz), Sieńkowiec al. Sielkowiec (12 dusz), Demidowo (17 dusz) i Wyszatki (58 dusz), w ogóle 149 dusz mężczyzn i 2807 dzies. ziemi dworskiej.

Wołyń, uroczysko na gruntach mka Murawica, w pow. dubieńskim, (ob. t. VI, 808).

Wołyń. *Kraj i nazwa*. Nazwa „Wołyń“ nie oznacza obszaru o pewnych, stałych, niezmiennych granicach zarówno politycznych jak i geograficznych. Każda epoka dziejowa zmieniała zakres terytorjalny obejmowany przez tę nazwę: rozciągając ją lub uszczuplając stosownie do politycznej potęgi krainy, siły jej władców. Pod względem ściśle geograficznym, a nawet prastaro-dziejowym, obejmuje ona dwa dorzecza różne, a mimo to silnie ze sobą zespolone: od zachodu dorzecze Bugu w górnym onego biegu, od wschodu zaś Styru z Horyniem; słowem krainę od Wieprza za Słucz w jedną stronę, w drugą zaś sięgającą od wyniosłego wododziału, rozgraniczającego wierzchowiska rzek powyższych z wodami Bohu i Sanu, aż po za błotniste obszary poleskie górnej Prypeci. Politycznie zaś nazwa ta w biegu czasów to posuwała się na północ ku Brześciowi lub po za Braclaw daleko na południe, to zaś skromnie ustępowała zupełnie prawie z lewego brzegu Bugu; pierwotnie nawet, kto wie czy nie była ona równoznaczną z mianem nieokreślonym „grody czerwieńskich“, rozciągając się w ten sposób na szerszą rzeszę plemion.

Pochodzenie samo nazwy „Wołyń“ jest wcale nieznanem, niezrozumiałem. Nie brak oczywiście przeróżnych tłumaczeń; jedno wszelako jest pewnem, że nazwa ta prastara; czy słowiańska?—i to podległe wątpliwości.

Wątpliwe też bardzo istnienie w zmroku wieków zamku tej nazwy, która to nazwa rozciągniętą następnie być miała na kraj cały sąsiedni; chociaż zamek podobnie brzmiącego miana wspomnianym jest u annalistów, i odnajdywany potem przez starożytników przy ujściu niby Huczwy do Bugu.

Pierwotni mieszkańcy Wołynia noszą u Nestora, obok ogólniejszej nazwy swej „Wołynian“, miana poszczególnie: Dulebów i Bużan. Dulebowie przekazali potomstwu pamięć imienia swego razem z podaniem o srogiem ciemieństwie, jakiego doznawali od dzikich Obrów (Awarów). Bużanie byli to widać Dulebowie zachodni, siedzący na dorzeczu Buga, tak jak spotykani u

latopisców Łuczanie byli mieszkańcami bliższymi starożytnego Łuczaska (Łuczka). Jednak leży w tem zapewne głęboka historyczna przyczyna, że mimo widomego braku powodów nazwa Wołynian przemogła inne i utrzymała się przez wieki do chwili obecnej.

Odwiecznymi sąsiadami Wołynian byli: od północy pokrewni im Dregowiczanie po za górną Prypecią i obca Jaćwież nad Bugiem; od zachodu lechicki Wiślanie sędomiersey; od południa bracia rodzona Chrobaci czerwieni, poczynając od Sanu, z Tywercami, siedzącymi nad Bohem i Dniestrem; od wschodu zaś surowi dziedzi dnieprscy, Polanie, Drowlanie.

Do przyjścia Rusów waregkich na południe i usadowienia się ich pod koniec IX w. (koło r. 882) nad Dnieprem, w Kijowie, Wołynianie z sąsiedniami od południa plemionami tworzyli, jak się zdaje, jeden ściślejszy związek polityczny, następnie pod ogólną nazwą „Grody czerwieńskich“ znany. Związek ten zostawał pod zwierzchnictwem Lachów, a może nawet wchodził w skład ich potężnej na zachodzie słowiańskim rzeszy. Lecz w lat sto po zdobyciu Kijowa, Rusowie wydarli Lachom (ok. 981), za świadectwem Nestora, krainy Czerwieńskie z Wołyniem razem. I odtąd Wołyń z najbliższymi swymi pobratymcami od południa, jak Horwaci i Tywerce, zostawszy raz dziedziną rodu Ruryka, nie wychodził już wieki całe z jedności rzeszy, wytworzonej wśród plemion starej Słowiańszczyzny przez Rusów i razem z nimi stał się z biegiem czasu „ruskim“.

Nie przemoc atoli z resztą Rusi wiązała Wołyń, lecz spójnie moralne przedewszystkiem. Rusowie zagarnęli w spłot swej rzeszy wszystkie bez wyjątku plemiona wschodnio-słowiańskie, posiadłości ich na Słowiańszczyźnie kończyły się razem z granicami plemion wschodnich; z plemion zachodnio-słowiańskich ani jednego podbie swej władzy nie zdołali. W obec tego Wołyń, o ludności wschodniego odłamu, stało już trzyma się bliższego krewieństwa, trzyma się Polan wschodnich, nie zaś zachodnich, zjednoczony ściślej z pierwszymi, o tyle prastarem jakimś podaniem, ile sympatyczniejszą następnie kulturą, opartą na unarodowionym zupełnie religijnym obrządku. Skutkiem czego Lachowie polscy, nawet pod Bolesławami, nie byli już w stanie przechylić znów „Grody czerwieńskie“, na długo ku związkowi zachodniemu, lku rzeszy Piastów.

Nie zatraciła wszakże ziemia wołyńska na onie wielkiej rzeszy ruskiej swego indywidualizmu, podobnie jak nie zatraciły onego inne ziemie i plemiona słowiańskie; Ruś bowiem Rurykiewiczów nie była państwem wcale, nie była narodem, lecz istotną rzeszą, społeczeństwem związanem jednością rodu panującego i kultury religijnej; w objęciach którego każde plemię o-

drębne, każda ziemia szczególna, miały zapewnione życie swe samoistne. Do czego przyczyniało się niepomału i samo rozrodzenie się nadzwyczajne panującej dynastii, sprowadzające w następstwie, że każda ziemia odrębna przestronnej Rusi otrzymała dla siebie w udziale jedną z linii książęcych, pochodzących od mądrego Jarosława, pod którą mogła rozwijać się odpowiednio własnym potrzebom.

W taki sposób utrzymał i Wołyń (księstwo włodzimierskie) wybitną swą indywidualność polityczną i plemienną w obec reszty ziem staroruskich pod Rurykowiczami zrzeszonych.

Od połowy w. XI-go zasiadł tu ród Monomacha, w linii starszej idącej od jego wnuka Iziaslawa Mściśławicza. Pod koniec w. XII-go ród ten niemniej i sąsiednie księstwo halickie zagarnia, w osobie znanego nam z bojów nad Mozgawą i Zawichostem Romana Mściśławicza. Od tej zaś doby Wołyń i tak zwana z czasem wyłącznie Ruś Czerwona, księstwa: włodzimierskie i halickie, mimo wszelkich burz wewnętrznych i zewnętrznych, poczęły po dawnemu ścisłej się z sobą zespalać, wytwarzając odrębną zupełnie od reszty Rusi grupę, stanowiącą kraj osobny. Prowadziło ku temu w wyniku nieodzownym ostateczne, najzupełniejsze, po upadku Kijowa, rozszczepienie się wielokoramiennej rurykowskiej rzeszy na składowe onej polityczno-plemienne pierwiastki.

Wzniesione twardą prawicą surowego Romana w zachodniej połowie Rusi południowej państwo, którego „samodzierzęcą“ zwał się on dumnie, posiadało nawet pod względem społecznym charakter odmienny od reszty, luźnie zrzeszonych ziem ruskich. W obydwu swych dzielnicach składowych zarówno, tak halickiej jak i włodzimierskiej, z powodu odrębnego w poprzednich wiekach rozwoju socjalnego, była to kraina możnowładczego bojarstwa, kraina arystokracji, główne onej na długie czasy ognisko.

Bezskuteczne zgoda okazało się okrutne jej tępienie przez Romana. W ciągu długiej małoletności sierot jego Daniła i Wasilka, bojarstwo wyrobiło ostatecznie swe siły i doszło do szczytu potęgi. Rozrządzało ono dzielnicami książęcimi podług upodobania; najdowolniej przerzucając książęty, bliższymi i dalszymi bez różnicy, przyzywając cudzoziemców, Polaków i Węgrów, sadowiąc się wreszcie samo chwilami na tron książęcy, w osobach wybrańców swoich, Władysława i innych. Gospodarowało po całym kraju najsamowolniej, utrzymywało własne drużyny zbrojne po swych zamkach i t. p. O doli ludu poddanego, w podobnych w warunkach, już i mówić potrzeby niema. Nie zmieniła zaś potem takowego stanu rzeczy, co do onego istoty, i dzielna prawica Daniela.

Tymczasem przyszła niespodzianie (1224 r.) nawałnica mongolska i rozerwała dawne spójnie

rozluźnionych dzielnic rzeszy Rurykowiczów do reszty. Kijów legł 1240 r. w gruzach, cała rozległa „ziemia“ jego zamieniona w pustynię, prawie i pustynia ta tem bardziej jeszcze wyosobniła od reszty Rusi ziemię czerwieńską z Wołyniem, dokąd teraz, pod osłoną puszczy poleskich i karpackich ostępów górskich cisnęło się wszystko co uszło z życiem od Dniepru, w czasie straszliwego „licholecia“. W ten sposób zjednoczone księstwa, halickie z włodzimierskiem (księstwa Galicyi i Lodomeryi), stały się istotnie odtąd same już w sobie, nie tylko dla zachodu jedynie, „Rusią“, „ziemią ruską“, czem właśnie była przedtem ziemia kijowska wyłącznie. Ruś ta przechyliła się teraz najzupełniej ku Zachodowi, dla własnego ocalenia weszła w skład politycznego systematu zachodnich, katolickich, państw słowiańskich i przyjąwszy od papieża koronę królewską (1254 r.), stanęła obok Polski, Czech i Węgier, podobnie do przyozdobionej również wtedy (1252 r.) wieńcem królewskim spółzawodniczki swej Litwy. Chociaż zamierzona unia religijna nie doszła do skutku, a związek polityczny państw Europy wschodniej przeciw Mongołom nie dał się utworzyć, pod względem kulturowym wszelako i polityczno-społecznym Ruś ta, nowo ukrolewiona, wbrew widokom nawet króla swego, dzielnego Daniła, rozwarła jeszcze bardziej na oścież wrota wpływom zachodnim. Skutkiem oddziaływania tego i potężne już samo przez się bojarskie możnowładztwo normowało się coraz bardziej podług wzorów sąsiednich, w zewnętrznym swem upostaciowaniu nawet. Stosuje się to zaś do obu dzielnic zarówno, tak halickiej jak i włodzimierskiej, chociaż Wołyń, mimo jedności politycznej, miewał wciąż prawie osobnych swych władców udzielnych. Zaznaczyć tu nadto wypada, że właśnie w takowych warunkach społecznych w zamierzłej dobie Wołynia należy szukać głębiej ukrytych przyczyn, dla czego ziemia ta i pod panowaniem litewskim i w jedności Rzpltej polskiej, występuje na widowni dziejów, jako żywsze od innych ognisko możnowładztwa.

Po śmierci króla Daniela (1264 r.) i brata jego wołyńskiego Wasilka (1271 r.), w ciągu kilku pokoleń ich następców, życie wewnętrzne Rusi Czerwonej z Wołyniem w niezem się nie zmieniło. Królestwo to czy wielkie księstwo halicko-włodzimierskie, stanowiąc jeden jedyny, odrębny i zaokrąglony systemat polityczny, to szło w podziały między książąt, to skupiało się na krótko w jedną całość, nim nareszcie, po wygaśnięciu rodu panującego w osobie ostatniego potomka Daniela Jerzego II-go (1337 r.), nie przeszło prawem krewieństwa na mazowieckiego Bolka Trojdenowicza, po którego krótkotrwałem panowaniu (do 1340 r.) podzielili się niem sąsiedzi: całą dzielnicę halicką z Bełzem i

Chełmem zagarnął Kazimierz Wielki na rzecz Polski. Wołyń zaś, a raczej znaczniejsza tylko część onego, dostał się przez Lubarta Gedyminiowicza Litwie. Nowe sąsiadów granice miecz zakreślił; prastara dziedzina Bużan, lewy brzeg Bugu odpadł od Wołynia na zawsze.

Podział ów atoli, faktyczny, królestwa Daniłowego pomiędzy Polską a Litwą, równemi prawy do posiadania onego uzasadniony, nie tylko nie zaspokoił współzawodników, lecz owszem stał się powodem parowiekowych pomiędzy nimi zapasów zaciętych. Obojgu stronom chodziło o zagarnięcie pozostałości: Litwa rada była zając kraj nadbużny, Polska zaś występowała z prawem swem do całego Wołynia, a nawet i samego Kijowa, jako niegdyś od królestwa Rusi zależnego poniekąd. Spór ten zaś utorował drogę wyniesieniu na tron polski Jagiełły i był najdrażliwszym motywem w całym procesie jednoczenia się Litwy z Koroną, a raz zostawszy z międzynarodowego sporem domowym, familijnym, doprowadził ostatecznie do unii lubelskiej.

Nim zaś to nastąpi, przekazywała ziemia wołyńska epoki Rurykowiczów z grodów swych starych—Polsce tylko: Chełm, Uhrusk (Uhrowsk), Wereszczyn, Szczekarew (później Krasnostaw), oraz Bełz, Bużsk, Brody, wszystkie prawie po lewej stronie Buga. Litwie zaś: oprócz dawnych znaczniejszych stolic księstw udzielnych, jak Włodzimierz, Łuck (Łuczesk), Ostróg, Peresopnica, Dorohobuż, Stepań, nadto Czartorysk, Kamień (Koszyrski), Turzysk, Mielnicę, Dubno, Murawicę, Mylsk, Peremil, Krzemieniec, Szumsk, Zasław (Izjasław), Tychomel, Korzec (Korczewsk) i inne. Jednem słowem weszły tu grody leżące w obrębie późniejszego województwa wołyńskiego.

Ziemia wołyńska pod Litwą. Ziemia wołyńska zagarnięta przez Litwę przedstawiała tedy zupełnie inny kompleks terytoryalny niż w epoce Rurykowiczów. Brana w ścisłym, późniejszym znaczeniu, obejmowała ona, mówiąc ogólnie, obszar pomiędzy Bugiem a Słuczą, stanowiący po zniesieniu udzielnosci księstw dawnych, ostatecznie już za Kazimierza Jagiellończyka dopiero, trzy powiaty tylko: Łucki, włodziński i krzemieniecki. Lecz nadto, oprócz zawisłego niegdyś od Kijowa Pohorynia, zaliczonym do jej obrębu zostało i całe, utrzymywane przy Litwie, niższe Podole, z zamkami: Braclawiem, Winnicą i Zwinogrodem.

W takim obrębie, zostawszy integralną nawet dzielnicą w. księstwa, używała przecie ziemia wołyńska praw najzupełniejszej niemal autonomii. Władza litewska nie wносиła w ogóle w ziemiach dawnej rzeszy ruskiej, po za feudalizmem, żadnej zmiany powierzchownej w wewnętrznych onych stosunkach; tem mniej zaś tutaj, w krainie, która dla szczególnych warunków swej przeszłości i samego położenia musia-

ła zając w państwie potomków Giedymina stanowisko pierwszorzędnej wagi. Stała się też ona istotnie głównem ogniskiem całej litewskiej Rusi południowej. Prastary gród jej Łuck był za Witolda, obok Wilna, drugą niejako stolicą Litwy, w nim się też odbył r. 1429 ów zjazd monarchów; za Świdrygiełły zaś, po utracie przezeń r. 1432 w. książęcego dostojenstwa, stolicą istotną jego (od 1437) na południu dzielnicy. Ostatni ten udzielną książę Wołynia, w ciągu 15-letniego onym władania, w charakterze hołdownika Polski nie Litwy, wywarł też wpływ nie mały na dalszy kierunek rozwoju tej krainy. Zdecydowany wróg Polski, bronił on zacięcie autonomii swej dzielnicy a zarazem i całej Rusi południowej; lecz jednocześnie, naśladowując znane polskie porządki, samochaćce rozwarł szeroko wierzeje wpływom zachodnim. Wprawdzie po jego śmierci r. 1452 ziemia wołyńska, wbrew zabiegom polskim, została zajęta bezpośrednio na rzecz w. książąt i poddana zarządowi starostów, z których jeden bywał jej marszałkiem; ale cały jej ustrój społeczny w ogóle, niepowstrzymanie już, ulegał dalej stopniowemu przeobrażeniu, pod coraz silniejszym wpływem porządków sąsiedniej Polski. Tak, że w połowie w. XVI-go przedstawia Wołyń już cały osobny organizm polityczno-społeczny, wydzielający się coraz więcej z jednoci rzeszy litewskiej; co z kolei poprowadziło i do stanowczego wrędcie przechylenia się krainy tej w objęcia Korony, pociągającego i Kijów daleki.

Znaczenie takowe ziemi wołyńskiej podnosił niepomatu i sam jej obszar terytoryalny; zaliczanem było bowiem do jej obrębu nie tylko całe niższe Podole, z jego polami dziekami, lecz poniekąd i kijowski Zytomierz nawet.

Stosunek też polityczny Litwy z Polską pod Jagiellonami i zawzięty a wytrwały spór, jakie państwa te, zostające właściwie w faktycznej, personalnej unii jedynie, prowadziły o dzielnicę efemerycznego królestwa ruskiego, ułatwiały niezmiernie Wołyniowi utrzymanie jego odrębności, niezawisłości względnej. Spór ów prowadził nieodzownie do tego, że Wołyń w istocie rzeczy stawał się i był czemś pośredniem, ni litewskim ani polskim. Obowiązywał tu, jako prawo, statut litewski, panowie wołyńscy za Litwinów się mieli, chociaż rzadkim był prawdziwy Litwin pomiędzy nimi; ale formy społeczne i obyczaje stawały się tam coraz bardziej polskimi. Nie wygasła też była zupełnie i pamięć dawnej, polityczno-państwowej niejako, wołyńskiej czy halicko-włodzińskiej, tak w obec Polski i Litwy, jako też w obec innych Rusi, odrębności. Wszystko to prowadziło za sobą w następstwie, że nawet w obec statutu ogólnego dla w. księstwa, rozwija się tu osobne prawo ziemi wołyńskiej, wywołane odmiennością warunków jej życia.

Najpierwszym dostojnikiem i przedstawicielem politycznym ziemi wołyńskiej był jej marszałek, którą to godność piastował najczęściej ststa łucki. Był on w niej bezpośrednim namiestnikiem hospodara, zwierzchnikiem niejako innych starostów, przewodniczącym na zjazdach, „zborach“ ziemi całej i najwyższym wodzem sił zbrojnych. Lecz pod koniec epoki litewskiej, skutkiem potrzeby ściślejszej asymilacji z porządkami koronnymi, dostojństwo to zastąpionem zostało 1566 r. przez urząd wojewody; tem nieodzownie, gdy nawet sama ziemia wołyńska, dla swej zbyt znacznej dotąd rozciągłości, musiała być podzieloną na poły, na województwo wołyńskie właściwe oraz braclawskie.

Posiadała ziemia wołyńska swoje stany osobne, które tworzyli: „władcy, biskupi, książkowie, panowie i ziemianie, wszystka szlachta wołyńskiej ziemi“. Stany te ostatni raz prosiły króla o zatwierdzenie swobod r. 1547. Miewała też i swoje zjazdy, „zборы“ miejscowe, na których radziła o swych potrzebach wyłącznych, niezależnie od sejmów ogólnych wielkiego księstwa, jakowe zaledwie dostojnicy i możniejsi z książkowie i panów wołyńskich odwiedzali. Zasiadali na nich: najprzód dwaj władcy wołyńscy: włozomiński i brzeski oraz łucki i ostrogski, dalej biskup katolicki łucki, po biskupach szli starostowie: łucki, włozomiński i krzemieniecki, przedstawiciele i namiestnicy hospodarscy powiatów, na jakie się dzielił Wołyń właściwy, po tych zaś książkowie, panowie i ziemianie wszyscy ziemi wołyńskiej. Przewodniczył obradom marszałek lub czasem komisarz hospodarski. Oddalone a pustynne jeszcze Podole wołyńskie, braclawskie, w zjazdach tych widać nie uczestniczyły.

Pod względem charakteru polityczno-społecznego przedstawiała ziemia wołyńska w połowie w. XVI-go, w obliczu zespalających się z sobą coraz ściślejszymi węzły reszty ziem w. księstwa i Korony, obraz nie tylko odrębny, lecz do pewnego stopnia wyjątkowy nawet. Przedstawiała jakby jedno wielkie gniazdo możnowładztwa, występującego tu w swej najbardziej może surowej postaci, w postaci rojowiska głównego książkowie feudalnych. Feudalizm był ogólną normą stosunków polityczno-społecznych w. księstwa; przeprowadziła go Litwa po całej Rusi orężem swem zagarniętej, przeprowadziła też ściśle i na Wołyniu, porządkując tylko przygotowane tam już poprzedniemi żywiciemi „obfite“ wiele po temu żywioły. Pod władzą zwierzchniczą litewską, w objęciach systematu politycznego Litwy, żywioły te rozwinęły się tylko bardziej i w potężny oryginalny organizm urosły.

Cechę najwybitniejszą tego organizmu stanowi tu wszystko pochłaniająca przewaga książkowie. Tytuł to książkowie mieli Wołynianie

już za waregskich, przed-mongolskich czasów; potem, gdy w bratnim Haliezu Rurykowicze całkowiec byli wygaśli, Wołyniowi przybyło ich jeszcze więcej z sąsiedniego turowsko-pińskiego Polesia. Potęga zwierzchniczych władców halicko-włozomińskich, Daniła i jego synów, obezwładniła była wprawdzie najzupełniej rozrodzonych książkowie polesko-wołyńskich, nie im więcej oprócz rozległych posiadłości nie zostawiając, tak że tytuł jedynie świadczył o dawnej ich udzielnosci. Lecz pod łagodniejszym panowaniem Litwy, w objęciach jej porządku feudalnego książkowie ci odradzają się, przychodzą do poważnego znaczenia, wstępują czynnie w zakres obudzonego na nowo politycznego życia, i pozostawiają imię swe w historii. A zastęp ich, już sam przez się liczny, pomnażają jeszcze nowi przybysze litewscy, Giedyminowicze etc., ściśle z tamtymi zespalaający się w jeden jedyny spłot wielki, co ogarnia wszystkie ich stopnie, od potężnych posiadaczy dzielnic całych do książkowie służebnych. Nie tyle odziedziczone po przodkach dzielnice, ile hojne dary Jagiellonów stanowią podstawę potęgi książkowie wołyńskich, którzy wyrwywają wciąż co się da z rąk swego hospodara—króla, nawet jeszcze za Zygmunta. Sam Zygmunt Stary rozdał książkowie i panom, w pow. łuckim i włozomińskim tylko: 6 zamków, 4 dwory, 2 włości, 105 siól i znaczną liczbę pomniejszych części, dworów, dworzyszcz i przysiołków; w pow. krzemienieckim zaś jedna włość kuźmińska, darowana przezeń ks. Konst. Ostrogskiemu, zawierała zamek i siól 73, oprócz 11 wsi w zameczkiem, jakie otrzymał z niej ks. Zasławski, etc.

Najpotężniejszym ztąd rodem książkowie na Wołyniu był ród książkowie Ostrogskich, ród szczero-ruski, nie mający żadnych uroszczeń do pochodzenia ze krwi Giedymina; rad się za to wydawać za idący bezpośrednio od króla Daniła, chociaż najprawdopodobniej stanowiący, z tylu innymi na Polesiu rodami, również gałęź książkowie turowsko-pińskich, co pochodzili od Świętopółka II-go, syna Iziaslawa, którego Bolesław Śmiały na tron kijowski przywracał. Odroślą ks. Ostrogskich byli ks. Zasławscy. Współzawodniczył z owym rodem ks. na Ostrogu i Zasławiu ród podobnie ruski (jak się ostatecznie okazało), lecz za krew Giedymina, po Korybucie Olgierdowiczu, się wydający, ród ks. na Zbarażu etc., pochodzący od skromnych książkowie Nieświeżkich czy Nieświeżkich może, odrośli również turowskiej, lecz spotężniały następnie i rozszczeplony z czasem na 4 gałęzie: dwie silniejsze Zbarazkich i Wisniowieckich, oraz Poryeckich i Woronieckich słabsze. Po nich idą książkowie na Czetwertni, podobnie ze pnia turowskiego, co przybrałym z czasem przydomkiem Świętopółek przytwierdzać by się zdawali; z pokrewnymi sobie

bliżej Sokolskimi, Wyszowskimi. Ruskiego też pochodzenia jeszcze są kniaziowie Rożyńscy i gałęź ich Rohowicy, prawdopodobnie, choć się od Narymunta Giedyminowicza wyprowadzają. Do możniejszych rodów należący Czartoryscy są za to prędzej Litwinami ze krwi, podobnie jak Sanguszkowie, chociaż i nie Lubartowicze, na dwie gałęzie Kowelskich i Koszyrskich dzielący się. Kniaziowie Koreccy niemniej krwi Giedymina, od wnuka jego Patrycego Narymuntowicza. Dubrowiccy, z Holszańskimi pokrewni, Litwini podobnie, ale od dawniejszych na Litwie dynastów pochodzący. Oprócz tych główniejszych rodów kniaziowskich są jeszcze w połowie w. XVI-go na Wołyniu całe tłumy kniaziów mniejszych, uboższych, bez znaczenia nieraz, wyjąwszy tytułu, niżej stojących od panów i ziemian. Policzyc ich i ułożyć w grupy rodowe niepodobna; często też są to nazwy efemeryczne, istniejące w ciągu paru pokoleń zaledwie. Oto owi kniaziowie, w łuckim powiecie najgęściej osiedli: Kurcewicze, roszeający sobie przydomek Koryatowiczów, dawnych udzielnych panów Podola; dalej Ostrożeccy, Weliccy, Boremlscy, a nadto Kozikowie, Kropotkowie z Jełowicz; nareszcie przybysze litewscy i siewierscy: Sieńscy, Sokolińscy, Lubeccy i Massalsey.

W obec tych zastępów przeróżnego pochodzenia i znaczenia kniaziów, rozwiniętem było podobnie potężnie i stare bojarstwo ziemi wołyńskiej, występujące w połowie XVI-go w. już jako panowie i ziemianie. Panowie ci i ziemianie, to kość z kości dawnego możnowładztwa miejscowego z czasów panowania Rurykowiczów; jednak wpłynęło tu było nieco krwi litewskiej i coraz żywiej przenikali tu wszelkimi drogami Polacy. Otóż i bojarstwo, możniejsze przynajmniej, występuje w tej epoce już niemal zupełnie na wzór polskiego szlachectwa wyrobionem. Pierwotne, prostacze, przezwiskowe nazwy rodów prawie już się nie powtarzają: przechowały się one w tradycyi tylko. Staroświeckie bojarstwo: Bohowityn, Bohusz, Bokij, Bołbas, Bołoban, Borejko, Borzobohaty, Cata, Czapla, Dederko, Denisko, Hornostaj, Hurko, Chmara, Chomek, Jelo, Kierdej, Kisiel, Kiszka, Kostiuszko, Meleszko, Mokosiej, Myszka, Nepituszczy, Obuch, Serbin, Siemaszko, Sieniuta, Sołtan, Szyło i litewskie Gasztold, Gietold, Montowt, występuje w nowych zupełnie szatach świątecznych. Nawet, powstałe następnie z poprzednich, nazwy patronymiczne w znacznej części ustały. Spotykamy wprawdzie jeszcze Bohowitynowiczów, Bohuszewiczów, Czapluczów, Deniskowiczów, Chodkiewiczów, Jełowiczów, Obuchowiczów, Sieniutyczów, Sołtanowiczów, Woroniczów, ale formy te nazwisk są tylko przejściowemi, z niewielkimi wyjątkami. Występują już powszechnie nazwy, na wzór polski, od posiadłości przybierane i utrzymywa-

ne odtańd stale jako nazwiska familijne, z pozostawieniem czasem rodowego przezwiska lub nazwy patronymicznej, najczęściej zaś bez tego już wcale. Widzimy więc dalej podwójne formy w nazwach: Bohowityn Kozieradzki, Bokij Pieczechwostski, Borzobohaty Krasieński, Czaplucz Szpanowski, Deniskowicz Reduchowski, Hurko Omelański, Chomek Smordowski, Kierdej Mylski, Kisiel Dorohonicki i Nieskinicki, Myszka Chołoniewski, Mokosiej Bakowiecki, Siemaszko Rykański i inni. Znaczniejsza część ziemian wołyńskich atoli nosi już w połowie XVI-go w. nazwiska od dóbr posiadanych, tak: Beresteccy, Hostsey, Chryniccy, Jełowiccy, Kafusowscy, Koryteńscy, Kozińscy, Krasnosielscy i tylu innych. Niektóre rody przecie utrzymały stare swe przezwiska lub powróciły do nich, jak Borejkwie, Hornostaje, Kisiel, Siemaszki. Ustalone zaś nazwiska od miejscowości z biegiem czasu przybrały co do wymowy formy czysto polskie (Drzewiński, Krzywicki, Wierzechowski), z nielicznymi wyjątkami, tem łatwiej, że panowie wołyńscy i znaki też swe pieczętnie, pospolicie z głosek pisma cerkiewnego urobione, zmieniają na herby nazw polskich. Odpowiadało to oczywiście istotnemu też, postępowemu podnoszeniu się ziemiaństwa wołyńskiego pod względem społeczno-politycznym; podnoszeniu się ubezpieczanemu coraz pewniej przez takie ostoje, jak przywilej powszechny ziemi wołyńskiej r. 1501 i przepisy pierwszego (z r. 1529) statutu, wzmocnione następnie bardziej jeszcze w statucie drugim (z r. 1566), wołyńskim zwanym. Teraz brakowało już tylko, dla ostatecznego zrównania się ze szlachtą koronną, przechylenia się od Litwy ku Koronie i tyle upragnionego przez ziemian wołyńskich, oddawna już szlachtą się zwących, poddania się następstwom politycznej unii 1569 r. Dotąd bowiem, mimo wszystko, utrzymywało się jeszcze faktycznie szczeblowanie dawne warstw tej szlachty, wśród której obok ziemian gospodarskich byli ziemianie pańscy, zależni zupełnie prawie od swych kniaziów i panów.

W obec kniaziów, panów i ziemian stanowisko mieszczan wołyńskich, nawet miast hospodarskich, powiatowych, jak Łuck, Włodzimierz i Krzemieniec, było oczywiście podrzędniejszego znaczenia. Miasta jednak owe posiadały, pierwotnie, w epoce litewskiej nie małą wagę, jeśli nie jako ogniska przemysłu i handlu, to jako miejsca obronne i przez zamki swe, główne opory organizacyi wojennej. Ztąd więc i mieszczenie, uorganizowani w stan społeczny osobny, mieli względnie uznanie pewne, jako niezbędny pierwiastek obronności kraju. A stosuje się to i do miast większych prywatnych, jak Ostróg, Zbaraż, Korzec etc. Napróżno jednak miasta większe hospodarskie Wołynia usiłują, w obliczu stanu ziemiańsko-wojennego, utrzymać sta-

re swe prawa i rozległe posiadłości. Za to, dla podniesienia się, przez zabezpieczenie tak od nadużyć namiestników gospodarskich, jak i przywłaszczeń warstwy wojennej, wcześniej poczynają zdobywać przyznanie prawa magdeburskiego. Tak: Krzemieniec jeszcze 1431, Łuck o rok później, Włodzimierz pod koniec w. XV-go, w następnym zaś Kowel 1518, Torczyn 1540, Ołyka 1564 itd.

Co do ludu poddanego, włościańskiego ziemi wołyńskiej, w epoce bezpośredniego tu litewskiego zwierzchnictwa, stan ludzi, tak gospodarskich jak i pańskich, nie wiele chyba różnił się od stanu odpowiednich im warstw w innych ziemiach w. księstwa.

Wogóle zatem biorąc, zewnętrzny wygląd ziemi wołyńskiej w połowie XVI w., i do samej unii, przedstawiał obraz pierwotnego prawie jeszcze stanu we wszystkich, obraz pierwotnej prawie sielkości. W pasie północnym puszcze ciemne, wody rzek mnogich, piaski nagie i trochę pastwisk leśnych, jak przed wieki bywało na Polesiu; na Wołyniu środkowym, właściwym, łąk więcej i pól uprawnych, ale rolnictwo nie folwarczne jeszcze, na starych ruskich dworzyszczach spoczywa; na południowych zaś kresach ukraińskich stępy niezmierzone, a na nich rzadkie chutory.

Obronność ziemi wołyńskiej ubezpieczają trzy tylko zamki gospodarskie: Łuck, Włodzimierz i Krzemieniec. Zameczków za to kniaziowskich, gniazdowych, niezmiernie liczba: Ostróg, Zasław, Dubno, Korzec, Wiśniowiec, Zbaraż, Poryck, Kowel, Kamień Koszyrski, Czartorysk, Klewań, Kuków, Czetwertnia, Równo, Zviahel i inne. Niemniej liczne obronne siedziby ziemian rodów starodawnych: Beresteczko, Hoszeza, Kisielin, Kozin i tyle innych. Nareszcie upadłe zabytki czasów wareskich: Stepań, Peresopnica, Dorobuż, jak z drugiej strony nowopowstały Torczyn biskupi.

Liczne też ślady gorliwości religijnej panującej klasy, gorliwości w utrzymaniu starego obряду słowiańskiego: słynne monasterie: we Włodzimierzu, Dermaniu, Mielcach, Dubnie, Poczajowie. Chociaż przed unią jeszcze lubelską już i katolicyzm dokoła Łucka mocno usadowiony, a w Podkamieniu z klasztorem dominikańskim posiada od wieków miejsce swe święte.

Co do charakteru etnicznego mieszkańców ziemi wołyńskiej pod koniec epoki litewskiej, przedstawiali oni lud, który w przeciągu wieków zupełnie się był już ujednostajnił: był ruskim, wołyńskim i żadnym innym, pozechowując, jako część konarzu południowo-ruskiego, wszystkie swe odrębne właściwości, język różny i obyczaj. Wyróżniał się on mocno, jak i wyróżnia dotąd, od Rusi litewskiej, krzywickiej, inny, osobny lud stanowiącej, od którego oddzielało go najbliższe mu pokrewne Polesie górne,

brzesko-pińskie, następnie przy Litwie zatrzymane. Wśród samego zaś ludu ówczesnej ziemi wołyńskiej, jeśli były jakie odcienia, takowe mogły się okazywać jedynie na rozgraniczających, ku północy przechodząc w typ ludu poleski, ku południo-wschodowi, na stepach braclawskich, stając się ludem ukraińskim, należącym już do wschodniego odłamu południowej Rusi, gdy Wołyniacy właściwi z halickimi Czerwieńcami odłami zachodni stanowią. Żywioł polski przenikał na Wołyn oddawna, powoli, najwięcej oczywiście z pobliskiego, a również należącego do w. księstwa, Podlasia, lecz z czasem, ze samej też Korony, mimo wszelkich przeszkód i ograniczeń prawnych, o ile takowe szlachty dotyczyły.

Tak było do unii 1569 r., mocą której ziemia wołyńska, rozdzielona już parę lat pierwej na dwa województwa, wołyńskie i braclawskie, została przyłączoną do Korony.

Województwo wołyńskie. Wydany przez Zygmunta Augusta w czasie sejmu, dnia 26 maja 1569 r. t. zw. „Przywilej przywrócenia ziemi wołyńskiej do królestwa polskiego“, o ile z jednej strony robił ją uczestniczką wszystkich praw i swobód koronnych, o tyle z drugiej zapewniał jej najzupełniejszą autonomię, statut litewski, pismo ruskie, urzędy z pośród koła ryerskiego własnego województwa etc. etc. Utrzymanie owej autonomii zależało już w znacznej części od samych obywateli, tak co do charakteru onej, jak też rozciągłości i mocy. Litwa, mimo unii, długo nie chciała zrzec się nad Wołyniem swego zwierzchnictwa. W pierwszym bezkrólewiu nakazywała ona Wołynianom podatki podawnemu do skarbu w. księstwa wnosić; ale ci nie dali się już odprowadzić od nowego związku, a o ile chętnie przysięgali na wierność Koronie przed wysłaniami sejmu lubelskiego, o tyleż szczerze przyjmowali wszelkie uchwały sejmowe w czasie bezkrólewia, i mimo dąsań się Litwy, łączyli się coraz ściślej instytucjami z Koroną. Kiedy też Litwa na pierwszą elekeyą wysłała ze swej strony dwóch dostojników jedynie, niby państwo udzielne, Wołyni całym gromem wyprawił na nią swoich kniaziów i panów. Ustanowione r. 1578 ziemstwa, t. j. urzędy na wzór polskich, od razu wszystkie nastąpiły na Wołyniu, podobnie jak pierwej sądownictwo. Utworzoną atoli została osobna metryka ruska przy kancelaryi królewskiej, dla aktów administracyjnych i sądowych, idących od króla lub sejmu, dla województw: wołyńskiego, braclawskiego i kijowskiego, mających być zapisywanymi w języku ruskim. Gdy przyszło do urzędzenia 1575 r. trybunałów, województwa powyższe miały utworzyć osobny dla siebie trybunał w Łucku, jako stolicy ziemi najwyższej z nich pod względem uspołecznienia stojącej, oraz będącej naturalną i prawdziwą ówczasnie ich przedstawicielką. Wołały one przeciw wyrzec się tej swojej odrębno-

sci i 1589 r. przechyliły się do trybunału lubelskiego, jakowy w ten sposób stał się ogólnym dla całej prowincyi małopolskiej, do której właśnie województwa te zaliczonymi zostały. Ale przez to same otwarły mowie polskiej wrota do akt i wyroków, wbrew prawu zapewnionemu przez unię i samą ustawę trybunału, a którego nikt zgola łamać nie myślał. Chociaż zkadinał szlachta wschodnich ziem ruskich, osobliwie wołyńska, jako między bracią przodująca, przestrzegająca, mimo wszystko, dość długo, formalnie przynajmniej, utrzymania języka urzędowego ruskiego przy życiu. Jeszcze też r. 1632 na sejmie konwokacyjnym w Warszawie, na żądanie szlachty tej, wniesiono do egzorbitancji punkt pisania ruskich praw dotyczący, a co było popartem jeszcze w instrukcyi posłom wołyńskim na sejm 1638 r. Ale nowe potrzeby życia, nowa onego istota, wymagały form nowych. Język urzędowy litewsko-ruski, który, jak wiadomo, był językiem oddawna martwym, językiem pisma jedynie, utrzymywanym był jeszcze pewien czas w prawie dlatego, że przyjaciele tradycyi za tą pamiątką obstawali, lecz życie rzeczywiste przecie brało górę. Język dawny, starosłowiański niby, stawał się tedy dla Wołynia tylko pamiątką, jak i jego obrządek stary, jak jego kniaziowie. Co do starego zaś obrządku cerkiewnego, opierał się on również silnie na swej polityczno-prawnej podstawie; ale w obliczu wielkiej na Zachodzie reformy religijnej, oraz przy oddziaływaniu nieuniknionem takowej, został on wstrząśniętym do posad. W ostatecznym wyniku czego zapanowała na Wołyniu kościelna unia. Zanikli powoli i starodawni z litewskiej epoki kniaziowie, niektóre rody wygasły, niektóre podniosły się na wyżynę książąt prawdziwych, większość utonąła w tłumie ogólnie szlacheckim. Ale, mimo wszystko, długo jeszcze odzywa się u Wołynian poczucie odrębności politycznej. Po dokonanej unii 1569 r. dawna, z epoki litewskiej, ziemia wołyńska zostaje tylko wspomnieniem, występuje natomiast wołyńskie wwdztwo. Wwdztwo to, wytworzone jeszcze 1566 r., znalazło się po odcięciu Braclawszczyzny w znacznie uszczuplonych granicach. Od północy stykało się z Polesiem pińsko-brzeskiem, począwszy od rz. Słuczy powyżej Dąbrowicy (Strzelska), po linii łamanej, idącej dalej po pod Serniki, Borowę, Czerewiszcze (w wwdztwie brzesko-litew.), ku górnemu biegowi Prypeci, aż za dopływ jej Turyę, poniżej Chociszewa. Od zachodu z ziemią chełmską, również po linii łamanej, wijącej się, począwszy od (wołyńskiego) Chociszewa, lewą stroną Turyi, którą przekracza powyżej (chełms.) Datynia, oraz lewą rz. Wyżwy, okalając mstko tejże nazwy, wprost na południe po pod (chełmski) Maciejów i (wołyński) Dolsk, ku Bugowi, który przechodzi poniżej (do Wołynia należ.) Uściługa, zkad jeszcze pa-

rokrotnie go przebywając, wkracza naprzeciw Latowicza na rubież województwa bełzkiego; następnie owym rubieżem po pod (wołyńskie) Milatyn, Kniaże, Rzyszczew, na rz. Sudyłówkę, którą dalej zmierza do Styru, Styrem zaś aż do ujścia Słonówki; ztąd rubieżem już ziemi lwowskiej wwdztwa ruskiego, pomiędzy (woł.) Radziwiłowem a (rus.) Brodami, po pod Ledóchów, przez rz. Ikwę, powyżej Krutniewa (woł.) na wierchowiska Seredu, należącego już do dorzecza Dniestru; nakoniec wkraczając już na rubież ziemi halickiej, okoliwszy Czernichów (woł.) i przeszedłszy Sered poniżej (rusk.) Tarnopola a Hnieznę poniżej zbaraskich Borków, z mierza wprost ku Wołoczyskom (woł.) na Zbrucz, którym już dochodzi do granicy wwdztwa podolskiej, pomiędzy ujściem Medwedówki a Tarnorudą. Południowa granica wwdztwa wołyńskiego szła od Zbrucza, wprost ku wschodowi, najprzód rębem włości wołoczyskiej po przez źródła Mszańca i Bohu, powyżej (podol.) Kupieli, ku wierchowiskom Bożku, dalej Bożkiem samym aż do Paszutyniec (woł.), zkad po za Ikwę, wyżej Pilawy, a dalej już wododziałem między do rzeczem Bohu a Słuczy, głośną Honezarychą Wschodnią nakoniec granicę Wołynia, od woj. kijows. nominalnie rz. Słucz stanowiła.

Podobnie jak właściwa ziemia wołyńska za Litwy, dzieliło się województwo wołyńskie na trzy powiaty: łucki, włodzimierski i krzemieniecki, z których włodzimierski zajmował krawędź onego zachodnią, łucki—pas północny, krzemieniecki zaś—południowy. Linia graniczna pomiędzy powiatami włodzimierskim a łuckim szła z północy na południe, poczynając od rubieży pińskich, prawą stroną (lecz nie brzegiem) rz. Stochodu, który przekraczała powyżej ujścia Mielnicy, dalej wododziałem tej ostatniej i lewej strony Stochodu, aż powyżej Witoniza, potem Stochodem samym w górę aż do jego źródła, zkad przez wierchowiska dopływów Styrowych: Stawu i Tykwy aż do Pustomyt, od których zwraca się już na południo-zachód, by u Milatyna dotrzeć do bełzkiej granicy. Pomiędzy powiatami zaś łuckim a krzemienieckim rozgranicze stanowi linia, która poczynając się u ujścia Sudyłówki do Styru, okoliwszy Beresteczko, przechodzi tę ostatnią rzekę u ujścia Plasowzy, zwraca się po pod Rohożno ku rz. Ikwie, którą przekracza poniżej Werby, spada aż ku rębom krzemienieckiego starostwa, zkad podnosi się ku wierchowiskom Ponoru (do Styru), dalej powyżej ujścia Kotuńki przebywszy Wilię spada ku Horyniowi, aż w pobliżu Szelwowa, poczem znów się zwraca rębem kstwa ostrog. aż ku Sławucie, powyżej której przechodzi Horyń, by ztąd zwrócić się już wprost ku Słuczy, gdzie się też kończy poniżej Baranówki.

Zawarte w powyższych granicach wołyńskie województwo ogarniało powierzchnię o 742,18

mil kw., z których 374·30 przypadło na powiat łucki, 122·65 na włodzimierski, 245·23 zaś na krzemieniecki. Nierównomierność owa pomiędzy powiatami co do ich obszaru już dawno powstała. Księstwo włodzimierskie, z którego wytworzył się powiat tejże nazwy, pierwotnie większe nawet nieco od łuckiego, straciło było na rzecz Korony z czasem całą połac swą zachodnią, mianowicie Chełm i Bełz, tak, że przy Wołyniu pozostała część onego mniejsza, po prawej stronie Bugu, obejmująca i dzielnicę koszyrską, która chwilowo osobny też powiat stanowiła. Powiat łucki zaś objął całe starożytne księstwo łuckie, z którego wyrastały były czasowie i tonyły w niem następnie drobniejsze dzielnice, jak Drohobuż, Peresopnica, a potem Ostrog, Korzec i inne, tak że nie on z obszaru dawnego księstwa nie stracił, z kąd też trzy razy z górą większy od włodzimierskiego. Powiat krzemieniecki nie tworzył nigdy osobnego księstwa, skupiony koło jedynego tu zamku hespodarskiego, ważył się długo między Wołyniem a Podolem i ostatecznie pochłonął w sobie drobniejsze powiaty, Zbaraż, Kuźmin i inne.

Stan zasiedlenia owych obszarów województwa wołyńskiego ledwie dopiero pod koniec XVI w. da się nieco pewniej zaznaczyć statystycznie. Tak oto miast i miasteczek w owej epoce na Wołyniu okazuje się 68, z których 3 królewskie, 3 duchowne a 62 prywatne; ogółem zaś jedno na 10·97 mil kw. powierzchni. Z tych: na powiat łucki przypada 30, pomiędzy którymi 1 król, 2 duch. a reszta prywatna, ogółem zaś jedno na 27 mil kw.; na włodzimierski—13, z których 1 król i 1 duch., lecz ogółem jedno na 11 mil kw.; na krzemieniecki—25, wyjąwszy 1 król., wszystkie prywatne, jedno na 24 m. kw. W roku unii (1569) miasta Wołynia wogóle, mniej liczone jeszcze, wniosły pobór od 1·124 łanów uprawnych, w pow. łuckim od 649, we włodz. od 198, w krzem. od 277. Pomiedzy znaczniejszymi miastami Wołynia pod koniec XVI w. znajdujemy w powiecie łuckim: Łuck, Ostrog, Dubno, Ołykę, Korzec, Międzyrzecz, Stepań, Torczyn.; we włodzimierskim: Włodzimierz, Kowel, Turzysk, Litowiz, Poryck; w krzemienieckim—Krzemieniec, Zbaraż, Wiśniowiec, Zaslów, Konstantynów, Bazylia, Ostropol, Lubartów.

Ilość osad wiejskich na Wołyniu pod koniec XVI w. (1583) dochodzi do 1600 (1595), z których 760 przypada na powiat łucki, 285 na włodz., 550 na krzem. Zkąd, wobec 724·18 mil kw. powierzchni wwdztwa wołyń., wypadnie na 1 milę kw. od 2·1 do 2·6 wsi. Uprawiają zaś one po 5·8 łanów km. przeciętnie, mianowicie: w pow. łuckim po 6·2, włodz. po 7·2, krzem. po 4·4.

Liczba ogólna ludności Wołynia w tymże czasie sięgała 300.000 (293,780) głów, więc średnio po 396·9 na 1 milę kw.; z tych przypa-

dało 248690 głów na ludność wiejską, zatem 335 na milę, zaś 45090 głów na miejską, t. j. 61·9 na 1 m. kw. Co do poszczególnych zaś kategorii owej ludności, to na 248690 głów wiejskiej wogóle składało się 155160 ludności kmiecej, 77580 innej opodatkowanej, 15950 folwarcznej; zaś na 45090 głów miejskiej—40000 opłacających szos, 1840 duchowieństwa obojga obrządków, 3250 sług etc. zamkowych. Ilość ludności żydowskiej, osobno branej, nie pewna; w r. 1578 miało jej być do 3000 głów tylko.

Rozmieszczenie topograficzne zaludnienia wołyńskiego województwa w owej że epoce, skupiającego się w posobnych włościach, przedstawia obraz wiele urozmaicony. Najprzód obszar wwdztwa tego wogóle ogarnia sobą, niezależnie od podziału na powiaty, dwie wielce różne pod każdym względem dzielnice: Polesie i Wołyn właściwy, a potem każda z tych dzielnic uwydatnia w sobie, nie mało wyróżniające się wzajem, obręby dorzeczwowe. Na Polesiu takowych jest 3: obręb Turyi (Kowel), Styru (Czartorysk), oraz dolnego biegu Horynia ze Słuczą (Stepań, Korzec); na właściwym Wołyniu jeszcze więcej, obręb Bugu z Ługiem (Włodzimierz, Poryck), potem Styru (Łuck, Beresteczko), dalej Ikwę (Dubno, Krzemieniec), Horyń średni (Ostrog, Zaslów), nadto górny bieg onego razem z przytykającymi wierzchowiskami dopływów dnistrowych Seredu i Zbrucza (Wiśniowiec, Zbaraż), i nakoniec całe dorzecze Słuczy od źródeł po za ujście Chomaru (Konstantynów, Połonne).

Włości zaś same rozciągają się przed nasze mi oczyma, po tych obrębach obydwu dzielnic, w następującym porządku, poczynając od północno-zachodniego narożnika województwa.

Na Polesiu tedy, wszedłszy na dorzecze Turyi, stanowiące całą północną połowę powiatu włodzimierskiego, mamy przed sobą najprzód rozległą książęcą włość koszerską, rodu Sanguszków, zajmującą w dwóch działach Kamień i Niesuchojeże razem 38·28 mil kw., od granicy starostwa ratneńskiego w ziemi chełmskiej, aż po za Stochód do granicy powiatu łuckiego, na południe zaś aż do rzeki Mielnicy.

Na tej rozległej przestrzeni, poczynającej się z północy od nieprzerwanych prawie moczarów i trzęsawisk, widzimy rozsiadłe, jakby na oazach wśród borów i błot, nieużytków piaszczystych, 2 miasteczka z 30 i parą ledwie drobnych wsi książęcych (23) i innych, mieszkańcy których, bardziej niż rolę trudnili się wszelakim przemysłem leśnym. Lepszy przecie zaraz co do tego stosunek znajdujemy, posuwając się w górę po tejże Turyi, nieco na południo-wschód. Tam we włości kowelskiej, zajmującej 16·77 mil kw., w którym obrębie znajduje się też Mizów i Stary Koszer (7 wsi), również nie bez moczarów i nieużytków, osobliwie po samym środku włości, po

lewej stronie Turyi; ale tu już wypada na milę 2 wsi dużych, nadto, oprócz Kowla, są tu jeszcze dwa miasteczka: Wyżwa i Milanowicze. W sąsiedniej od południo-wschodu włości Kupieczowskiej władyków Włodzimier., z nowoosadzonym miasteczkiem Jeziorzanami, rozpostartej tylko na przestrzeni 3·13 mil. kw., podobnież na 1 mili kw. po 2 wsi duże. Za to powyżej Kowla leżąca włość turzyska, zajmująca 6·17 m. kw., choć ma na 1 mili kw. 2·7 wsi, lecz te są znacznie słabsze. Po wierzechowisku Turyi i po Mielnicy do Stochodu wpadającej, wśród osad należących do mniej zamożnych ziemian gniazdowych, stosunek zaludnienia napewno bliższym był Turzyska niż Kowla, osady wszakże jak Holoby, Mielnica i inne są dosyć znaczne.

Odmiennej nieco przedstawia się sąsiedni u wschodu dorzecza Turyi obręb. W borach dolnego biegu Styru i Horynia już w łuckim powiecie, pług jeszcze nie zdołał wiele zagarnąć zdanej do uprawy ziemi, zresztą wystarczała tu gospodarka, oparta na bujnych, leśnych wypasach, myśliwstwie, rybołówstwie, bartnictwie, stosunki też i co do zaludnienia, bardziej tu podobne do tych, jakie widzimy we włości koszerskiej niż kowelskiej. Włość czarnohorodzka, rozciągająca się od granicy pińskiej, pomiędzy Stochodem i Styrem i wszystkie osady dokoła niej, to typ właśnie błotno-leśnej pustyni, wśród której rozproszyły się, niby ostrowki jakie, rzadkie sioła i zaścianki. W gniazdowej włości książęcej czartoryskiej, zalegającej aż 40·13 mil kw. po obydwu brzegach dolnego Styru, dostrzegamy ledwie 36 osad, między którymi są takie, co nie posiadają i dwóch dymów nawet, obok znaczniejszych, jak Włodzimierzec (o 41 dym.) i inne, bliższe samego miasta Czartoryska, gdy znów cała połowa włości północna poniżej Włodzimierca (koło 20 mil kw.), to bór prawie tylko, przerywany moczarami. Leżąca na Styrze powyżej, t. j. na południe od Czartoryska książęca włość czetwertyńska przedstawia przy 3·6 m. kw. obszaru, na 1 milę zaledwie 4 kmiece łany. Podobnyż stosunek uprawy gruntu i zaludnienia panował zapewne i wyżej jeszcze po Styrze i Stochodzie, dokoła gniazd równie drobnych tam rodów kniaziowskich, w Wielicku, Sokolu, Lubezu, Woroneczynie. Nieco lepszy może w Berezku, oraz włości władyków łuckich przy m. Rożyszczu. Za to znów w rozległej książęcej włości stepańskiej, na dolnym Horyniu, widzimy na 46·9 m. kw. wsi, ledwie jedną przeciętnie na mil parę; co tem zrozumialsze, ile że tu osady trzymają się prawie brzegów Horynia jedynie a nie tylko cała połowa północno-wschodnia włości, lecz i cały wązki rubież zachodni, od włości czartoryskiej aż do księstwa dubrowickiego i Słuczy, stanowi całkowicie niemal pustynię leśną. Lecz i tutaj wcale to nie świadczy ani o małej zamożności, ani o zbyt sła-

bem zaludnieniu tamtych okolic: m. Stepań dość ludne i wobec nieznacznej uprawy roli przy osadach, żywa zabiegliwość w puszczy.

Wyższy oczywiście stopień zaludnienia przedstawiają leżące na południe od stepańskiej, po lewej stronie Horynia a stykające się już z właściwym Wołyniem, włości. Włość ołycka, obejmująca całe dorzecze Putylówki, dopływu Horynia, posiada na przestrzeni 14·64 mil kw. ze 35 wsi, a razem z miastem ok. 7380 ludności. Na wschód od poprzedniej, rozpostarta po dorzeczu dolnego Stubła, włość klewańska na obszarze 10·44 m. kw. obejmuje oprócz 20 z górą wsi książęcych, nadto do 15 osad stanowiących gniazda i posiadłości ziemian miejscowych, które powstały były niegdyś dokoła starożytnej Peresopnicy. Warunki tu zaludnienia, jeśli nie lepsze, to równe jak we włości ołyckiej, chociaż samo miasto Klewań bardzo jeszcze skromne. Sąsiednia dalej od wschodu i podobnież rozległa (o 10·11 m. kw.) włość rowieńska, ogarniająca w swym obrębie nadto Szpanów, Zaborol i inne ziemiańskie dziedziny, posiada i zaludnienie takie, jak na dorzeczu Putylówki i Stubła, t. j. w dwóch poprzednich włościach, przynajmniej po lewej, południowej tutaj stronie Horynia, gdy po prawej północnej, ku Stepaniowi, zalegało widocznie obszerne leśne pustkowie. We włości drohobuzkiej, rozproszonej wyżej przy Horyniu, jako resztką dawnego księstwa udzielnego, mniej już może dodatni stosunek w samym jej zwartym jądrze, przecie na 0·90 m. kw. miasteczko i 5 wsi. We włości hosekiej, po prawej stronie Horynia, dalej na wschód ku Międzyrzeczowi, przy 3·18 m. kw. obszar, znajdujemy do 10 wsi, o słabej jednak uprawie. Słabszą zaś jeszcze napewno jest ona w Tuczynie i całym przestworze dalej na północ, przez moczary, ku rubieżom księstwa koreckiego.

Z dorzecza dolnego Horynia przechodząc dalej na wschód ku Słuczy, w obręb jej lewych dopływów: Klecki, Korczyka i Ceremu, spotykamy odmienny też widok. Zjednoczone włości korecka z międzyrzeczką rozciągające się na przestrzeni 36·79 m. kw., ogarniają 57 wsi (21 + 36), przy 2 miastach, z których kilka leży już za Słuczą, a więc urzędowo-nominalnie już w wództwie kijowskim; nadto zaznaczyć też należy, że cały pas północny koreckiego księstwa, które włości owe tworzą, pokryty borem i moczarami. Sam narożnik północno-wschodni wołyńskiego Polesia stanowiąca włość książęca zwiahelska, równie po za Słucz, w Kijowszczyźnie nieco przekraczająca, obejmuje po lewej stronie tej rzeki i nad jej dopływem Smółką 9·12 mil kw., na którym to obszarze rozrzucone z 10 wsi i chutorów, choć i wsi te bardziej chutorami zważyć wypadało. Ludność zagrodnicza wszakże, rozproszona po borach, szczu-

plą być nie mogła, mając przytem na znacznej przestrzeni rybną Słucz z jej dopływami. Nie inaczej też pewnie było i we włości berezniańskiej, na północ od księstwa koreckiego, między włością stepańską a Słuczą, podobnie jak i w rozciągającej się od niej na południe, po przez Korezyk, Cerem i Smółkę, włości berestowskiej, obejmującej na 10-28 mil kw. 9 wsi.

Po wyszczególnieniu powyższych włości, gdy się rzuci okiem na Polesie wołyńskie w ogóle, wypadnie przyznać, że co do zaludnienia onego pod koniec XVI stulecia, było takowe dość należytem, tylko że mało miejscowości mocniej w niem osadzonych. Skutkiem czego cała ta połać leśna województwa przedstawia się jako kraina, mniej zapewne uprawiona niż dzisiaj, ale nie o wiele słabiej zaludniona chyba. Większe jak gdziekolwiek od Tatar bezpieczeństwo, obfitość pastwisk, zwierzyzny, ryb, pasiek, bogatsze niż gdzieindziej rudnie, wszystko to razem skupiało tu ludność bardziej niż może ponęty żyzniejszej gleby w miejscowościach otwartych. Tak, że nie mogło być jeszcze w owe czasy podobnej różnicy w stopniu zaludnienia Polesia i Wołynia właściwego, jaka później z rozwojem gospodarstwa rolnego nastąpić musiała.

Pas Wołynia właściwego, rozciągający się pomiędzy połacią poleską a podolskiem Pobożem przedstawia wszakże innego niż na Polesiu rodzaju, co do zaludnienia, postać. Tak poczynając również od zachodu, od granicy chełmskiej, obręb Ługu, między Bugiem a Styrem, stanowiący połowę południową powiatu włodzimierskiego, z pozbawionem dawnej swej włości miastem Włodzimierzem, należy do lepiej już zaludnionych okolic Wołynia; bardziej zabezpieczone położenie i żyzniejsza od nadturyjskiej połowy powiatu gleba temu sprzyjają. Leżąca na zachód od Włodzimierza włość władków miejscowości mikulicka posiada na przestrzeni 1-24 m. kw. 7 wsi, a im dalej na południe w górę Ługu, tem zaludnienie silniejsze. Na południo-zachód od Mikulicz, bliżej ku Bugowi nad Studzianką, na równi Hrubieszowa (w ziemi chełmskiej) w drobnej posiadłości biskupów łuckich choteczowskiej, zajmującej ledwie 0-8 mili kw. widzimy 5 wsi o 64 łanach kmiecych; przykład wyjątkowy prawie, przyświadczaający, że i wtedy już miejscami, w dobrach duchownych poważniej, spotykać się daje na niewielkim kawałku żyzniejszej ziemi uprawę wyższą, gdyż i folwark porządny isniał tu niezawodnie. We włości latowizkiej z Sielcem, od Buga po Ługu, na 4-28 m. kw. widzimy 16 wsi. Wyżej na Ługu leżąca książęca włość porycka, u granicy bełzkiej, ledwie 2-14 m. kw. rozległa, ma miasteczko i 7 wsi. Jeszcze mniejsza od poryckiej, ku północy od niej, włość książęca zamlicka, lepiej nieco od niej osadzona, ma bowiem na 1-15 m. kw. 6 wsi. Rozciągająca się na północno-

wschód od poprzedniej włość łokacka, rozległa 2-47 m. kw. przedstawia stosunek jeszcze lepszy, posiada mstko i 10 wsi. Podobny stosunek przeważa tu zapewne i na całym pograniczu powiatu łuckiego, po wododziale między Ługiem a Styrem, ku źródłom Stochodu, tu w rozproszonej włości świniuskiej naprz. 13 wsi.

W przytykającym od wschodu do dorzecza Ługu obrębie górnego Styru z jego dopływami, najprzód rozciągająca się po lewej stronie tej rzeki włość biskupia torczyńska (z Sadowem) na 4-5 mili kw. posiada miasto i 14 wsi. Nie gorszy też stosunek panuje i na całym dorzeczu Tykwy, nasiadłem przedewszystkiem gniazdami ziemiańskimi, oraz rozmaitej przynależności dobrami kleru obojga obrządków. Ku południowi dalej i granicy bełzkiej, na dorzeczu Zboryszówki zaludnienie jeszcze znaczniejsze, tu we włości horohowskiej na 1-27 m. kw. znajdujemy mstko i 4 wsi duże. Mniej zaludniona nieco sąsiednia włość holatyńska, czyli zwinihorodka, na teźże Borysówce bliżej Styru leżąca, która przy 2 m. kw. ma mstko i 6 wsi. Po prawej stronie Styru, koło stołecznego Łucka i zakonnego Żydeczyna, wsi choć gęste, nie rozległe, monasterskich 5 wsi; Łuck zaś włość swą właściwą oddawna już, podobnie jak Włodzimierz, na rzecz gniazdowych tu ziemian, oraz duchowieństwa utracił. Powyżej przy Styrze u ujścia Ikwy rozpostarta, na 1-09 m. kw. drobna włość targowicka ma 1 mstko i 7 wsi niewielkich. Taki też stosunek występuje i dalej na południe, wśród gniazd ziemiańskich od Krasnego ku Rohoznu i Kozinowi nad Plaszewką, pogarszając się odtąd ciągle już w powiecie krzemienieckim, w miarę zbliżania się ku Radziwiłowu i granicy bełzkiej.

Na dorzeczu Ikwy i pobliskich strumieni stopień zaludnienia nie jednostajny. W powiecie łuckim, w rozległej włości dubieńskiej, obejmującej razem przestrzeni 19-33 m. kw., siedzi 40 wsi książęcych a nadto kilka bliższych m. Dubna wsi szlacheckich oraz, zalegająca od północy, oddzielana czasem od głównej, drobna włość żornowieńska o 6 wsiach. W przytykającej od wschodu do Dubieńszyny nieznacznej włości kniahynińskiej nad górnym Stubłem, w bardziej żwartyim żyznym obszarze, wyższa norma zaludnienia, 8 wsi na 1-32 m. kw. Mniej pomyślny stosunek w sąsiednich Warkowiczach. W powiecie krzemienieckim na górnym biegu wpadającej do Ikwy Jełowicy, włość antonowiecka, o 6 wsiach na 3-15 m. kw., bardziej rażący stosunek przedstawia, mało tu jeszcze wśród borów i majdanów kmieć uprawia roli. Lecz w starostwie krzemienieckim, po prawej stronie górnej Ikwy i na wierzchowisku zmiierzającej ku Horyniowi Wilii, na 4-64 m. kw. miasto i 12 wsi, przy widocznych śladach gospodarki król. Bony. Na przytykającym do Ikwy dorzeczu górnej Wi-

lii, na przestrzeni conajmniej 15 m. kw., od Szumbaru, przez Suraz ku Kuniewu stosunek zaludnienia i uprawy o wiele słabszy, za wyjątkiem pobliza samej rzeki, gdzie osady są większe i liczniejsze.

Na średnim Horyniu, po obydwu jego brzegach włość książęca ostrogska szeroco oto rozpościera się długim, z zachodu na wschód, pasmem, od Kniachynina do Beresdowa, na południe sięga Białogródki a ku północno-zachodowi, przez dział swój Zdołbicę, wbija się klinem między włości klewańską i rowieńską i zajmuje razem 32·03 m. kw. Całe pierwotne księstwo jednym słowem posiada też zaludnienie wielce urozmaicone, silniejsze po brzegach rzek, najstarsze po leśnych wodziałach dopływów Horynia i innych, ogółem wsi 72 (68+4 zdołb.) i 1 miasto. Gorszy jeszcze stosunek dostrzegamy, posuwając się dalej na południe wschód i po za średni Horyń, ku wierzehowiskom Chomoru z jednej, Korczyka zaś z drugiej strony; na północ bowiem od Zaslawia, gniazda obszernej książęcej włości tu się rozpościerającej po nad Cwetochę i wyżej, tam gdzie później powstały Sławuta, Szepietówka, bór, tylko, puszcza. Ztąd we włości zaslawskiej na 32·33 m. kw., oprócz miasta, wsi 37 tylko, stosunek o połowę słabszy niż we włości ostrogskiej. Żywiej za to wygląda dział dorzecza Horynia powyżej Zaslawia, od Kornicy, przez Lachowce ku Januszpolowi: w drobnej włości tu Lachowieckiej 7 wsi.

Jeszcze bardziej zwarte i silne miejscami zaludnienie widzimy na górnym biegu Horynia, poczynając od jego wierzehowisk u czerwono-ruskiej granicy. Skrajna tu włość wiśniowiecka obejmuje 17·53 m. kw., na których się mieści 16 wsi, oraz parę mstek. Niżej po Horyniu leżąca włość januszpoliska ma na 3·12 m. kw. 6 wsi, oprócz mstka. Nielepszemu stosunkowi w Łanowcach, drobnej włości ziemiańskiej, na południu powyższej, nad Żerdzią, wpadającą do Horynia, tu na 1·52 m. kw. sześć niewielkich wsi. Za to w drugiej drobnej włości ziemiańskiej, przytykającej od południo-wschodu do dwóch poprzednich, na Połtwie, płynącej ku Horyniowi, mian. Czołhańskiej (Teofilpol), wyjątkowy przykład silniejszej uprawy, w 6 wsiach na przestrzeni 2·48 m. kw. We włości wyszogradzkiej, ogarniającej wierzehowiska rzeczek spływających do Żerdzi, na 2·22 m. kw., 9 wsi.

Gorzej znacznie od dorzecza górnego Horynia uprawionem jest i słabiej zaludnionem, przytykające do niego na całej ścianie od południa, zagarnięte w obręb województwa wołyńskiego, dorzecze wód zbiegających ku Dniestrowi. Tu najprzód od samej granicy halickiej spotykamy na dopływie jego Seredzie, włość czerniechowską, mającą na obszarze 3·48 m. kw. 9 wsi, drobne osady nad jeziorzyskami, jakby na jakim pustkowi polskim. Lepiej już w sąsiedniej

od wschodu włości kołodeńskiej nad Hnizną, do Seredu spływająca, gdzie na 4·69 m. kw. mstko i 14 wsi. Na południo-wschód od włości książęcych: wiśniowieckiej i kołodeńskiej, po wierzehowiskach strumieni biegnących częścią do Seredu, więcej zaś do Zbrucza, rozścielające się dalsze włości tegoż rodzaju zbarazkiego, przedstawiają w miarę posuwania się na południe coraz mocniejszy stosunek uprawy i zaludnienia. Najprzód we włości Zbarazkiej, zajmującej mil kw. 13·46, miasto i 13 wsi zaledwie, stosunek słabszy znacznie niż w Kołodnem. Lecz już w leżącej na północno-wschód ku Czołhanowi włości białozerskiej, na 9·44 m. kw. 35 wsi. W dopełniających zaś niejako powyższe, mniejszych 2 włościach, o Podole już opartych, znajdujemy: w wołoczyskiej na 2·41 m. kw. 10 wsi, w monaczyńskiej na 3·74 m. kw. 13 wsi.

Dorzecze Słuczy, stanowiące granicę Wołynia na południu od Podola, korytem zaś rzeki na wschodzie od Kijowszczyzny, ogarniając wcale znaczną przestrzeń wołyńskiego województwa przedstawia i pod względem gęstości zaludnienia znaczące urozmaicenie. Stosownie do rozmaitości gleby i położenia odmiennie też ono wygląda w obrębie swym południowym, inaczej we wschodnim. Całe leśne wierzehowisko Słuczy stanowi włość krasilowska, zajmująca razem ze świeżą Bazylią i starożytnym Kuźminem mil kw. 17·84 o 19 wsiach jedynie, przy 3 mstkach. W przytykającej do niej, niżej po Słuczy, od wschodu, a rozciągniętej po tej dopływie Ikopoci, oraz wierzehowiskach Ikwy podolskiej, włości konstantynowskiej, na 20·25 m. kw. żyznego, stepowego bardziej gruntu, wsi 47 tylko, oprócz miasta. Pomniejsza z ostrogskich włości, oparta o poprzednią od północno-wschodu, a leżącą na górnym Chomorze u granicy zaslawskiej, mian. sulżyńska ma na 4·39 m. kw. 10 wsi. Opierająca się zaś o konstantynowską, ze strony przeciwnej południowo-wschodniej, włość ostropolska na Słuczy i jej dopływie Bielce, posiada na 8·25 m. kw. mstko i 15 wsi.

Nakoniec, zwróciwszy się ku północy, z biegiem Słuczy, która w tę stronę odtąd już zmierzając, wkraczamy na dobre w napół stepowe, na pół leśne pustkowie prawie, narażone nadto na częstsze zniszczenia koczowników. Główną tu dziedzinę stanowi włość połońska, rozciągająca się po lewej stronie Słuczy, stanowiącej tu granicę Wołynia z Kijowszczyzną, po przez Chomor aż do wododziału z Okopem, a z południa na północ od włości ostropolskiej aż pod rębę zwiahelskie i granicę tam powiatów krzemienieckiego z łuckim; zajmuje ona mil kw. 20·12, na którym to obszarze wsi 26. Cały zaś przestwór dorzecza górnego Smółki, na północno-wschód od właściwej włości połońskiej, od Sudyłkowa i Chrolin aż po za Majdan Łabuński, to już prawdziwa leśna puszcza, łącząca się bez-

pośrednio z lasami zasławskimi nad Cwetożą. Na południo-zachód od Połonnego, ku Sulżynowi, po Chomorze głównie i dopływie jego Polhance rozsiadła włość łabuńska ma na 4·11 m. kw. 7 wsi. Na południo-wschód zaś od Połonnego rozciągająca się wązkim pasmem ku Ostropolowi i granicy podolskiej, już i poza Słuczą, włość lubartowska, o 3·25 m. kw. przedstawia podobny chyba do połonńskiej stan zaludnienia. Każda z powyższych włości skupia się oczywiście koło swego miasteczka.

Niemniejsze też urozmaicenie uwydatnia z natury rzeczy względny stopień uprawy w owych obrębach wwdztwa wołyń. pod koniec XVI w. Oto w połaci poleskiej cały najprzód pas pogranicza wołyńskiego Polesia od strony północnej, t. j. wwdztwa brzesko litewskiego, na przestrzeni od ziemi chełmskiej aż do powiatu żytomierskiego, po dolnym biegu wszystkich rzek spływających do Prypeci, jest to długi łańcuch borów, kniei i trzesawisk, wśród których zrzadka tylko rozsiane drobne większą częścią osady, ubocznie zaledwie trudniące się rolą, tak że tu najwięcej 5 łanów kmiecych przeciętnie przypada na 1 milę kw., niżej tego w Stepaniu i Zwiahlu, wyżej w Koreu. Za to w pasie południowszym, we włościach kowelskiej, ołyckiej, klewańskiej, rowieńskiej, ilość uprawnych łanów przechodzi cyfrę tę o 4·5 razy. W innych przecie drobniejszych jest słabszą, wyjątkowo jednak w posiadłości duchownej Kupiczowie, bliżej Kowla, do 33 łan. km. dochodzi. W połaci właściwie wołyńskiej, na dorzeczu Ługu najprzód uprawa silniejsza niż w pasie południowym Polesia, przeciętnie przekracza 25 łan. km. na 1 milę kw., chociaż wyjątkowo w dobrach duchownych, bliżej Włodzimierza przeskakuje z 10 (w Mikuliczach) na 6 razy tyle (w Choteczowie). Na Styrze, bliżej Łucka stosunek łanów jeszcze wyższy (nad 25), osobliwie w dobrach duchownych sięga po za 30 łan. km., podnosząc się w drobnym Horochowie aż wyżej 60, by w Targowicy spaść do 15. Na Ikwie przeskoki nie mniej rażące: na dolnej włość dubieńska ma do 16 łanów tylko, na górnej włość krzemieniecka do 60; za to drobne włości odwrotnie, tam Kniahynin ma wyżej 45 łan. km., tu Antonowce o 7 razy ich mniej. Na średnim Horyniu za to uprawa daleko słabsza aniżeli niżej (Drohobuz etc.) i wyżej na tem dorzeczu: włość ostrogska ma przec. 11 łan., zasławska o połowę mniej. U wierchowskim bowiem tej rzeki i na jej górnym biegu stopień uprawy znów się podnosi na 15 łan. przeciętnie, przy czem jednak Łanowce mają 12 a Czołhan aż 30 łan. km. Na dorzeczu wód do Dniestru spływających, od zachodu (po Seredzie) licha uprawa, 6 łan. km. na 1 milę, na południo-wschód (po Zbruczu) 3 razy tyle. Górne dorzecze Słuczy przedstawia na południo-zachodzie 7 łan. tylko, gdy na północo-wschodzie do 16. Na

koniec średni bieg tejże rzeki to już pustkowie tylko, wyzywające ku wznowieniu osiedlenia.

Co do stosunków własności ziemskiej na Wołyniu pod koniec XVI w., to poczynając od dóbr królewskich, zaznaczyć najprzód z góry należy, iż przedstawiają one w owej epoce już tylko szczątki jedynie dawnej ich przestronności i bogactwa. Utrzymały się tu ledwie 3 ubożutkie, prawie wszystkie oskubane wielce, starostwa przy 3 zamkach królewskich, stanowiących ogniska 3 wołyń. wwdztwa powiatów. R. 1570 do klucza łuckiego należało 7 wsi: Czarnohorodek, Kołek i inne, ale już 1583 r. są one w posiadaniu ks. Sanguszków; ststwo włodzimierskie dawniej włość swą straciło; przy krzemienieckim jedynie pozostał obszar 4·04 mil kw., ciągnący się podłużnie od Ikwy na wschód ku wierchowsku Wili.

Za to uposażenie duchowieństwa obojga obrządków jest wcale znacznem na Wołyniu. Co więcej samo położenie i rozgrupowanie topograficzne dóbr duchownych podnosi ich znaczenie, leżą one najbliżej centrów hierarchicznych, zaokrąglone i zagospodarowane należyście. Oczywiście przeważały dobra panującego wschodniego obrządku, który posiadał tu aż dwie katedry: łucką i włodzimierską, dyecezya której obejmowała i powiat brzeski, pozostały i po 1569 r. przy Litwie. Nadania tych katedr pochodziły jeszcze ze staroruskiej epoki. Władcywo łuckie miało swe dobra rozproszone po zachodnim Wołyniu, główną włość których stanowiły Rożyszcza nad Styrem, nadane jeszcze przez Lubarta Giedyminiowicza 1322 r. razem z Mizoczem etc. Włodzimierskie zaś posiadało uposażenie, oprócz mienia rozrzuconego pojedynczo po powiecie, w dwóch kompleksach; z tych włość Mikulicze tuż nad Ługiem, Kupiczów zaś, dar jeszcze Romana Mściłowicza, bliżej Kowla. Z monasterów obrządku wschodniego na Wołyniu najzamożniejszy żydyczyński w pow. łuckim, posiada całą włość rozrzuconą nad Styrem poniżej Łucka o 10 wsiach etc.; po nim idący dermański, bogato uposażony w 5 wsiach włości ostrogskiej; starożytny drohobuski trzyma jeszcze wieś Drozdów, za to peresopnicki widocznie już pochłonięty we włości klewańskiej. W pow. włodzimierskim najprzód monaster Spasa we Włodzimierzu posiada wś Janowiec; mielnicki dzierży Zadyby we włości niesuchojeskiej, Michajłowski w Turzysku ma wś Michajłowice; monaster w Oranach uposażony na miejscu; na koniec w Zimnie miał czas pewien Marków Staw we włości litowizkiej. Posiadają na Wołyniu i archimandryci pieczarscy w Kijowie Horodek i Obarów, w powiecie łuckim, włości rowieńskiej. W powiecie krzemienieckim żadnych dóbr duchownych. Oprócz monasterów mają też i niektóre znaczniejsze cerkwie i parochie wsi własne.

Obrządek zachodni, łaciński, posiadał na Wołyniu nie mniej znaczące uposażenie swego duchowieństwa. Biskupstwo łuckie, do którego dyecezyi należały, oprócz wołyńskiego, wwdztwa braclawskie, podlaskie i brzeskie-litew., miało dobra rozległe, choć rozproszone, w pobliżu stolicy samej, tak dyecezyi, jak i wwdztwa; główną ich podstawę stanowiła włość torczyńska na dorzeczu Stawgi, wpadającej do Styru poniżej Łucka, od której nieopodal już w pow. włodzimierskim, ku Bugowi, leżała niewielka lecz zamożna włość choteczowska. Nie dość tego, obok katedry łacińskiej, posiadali też wsi własne (po 2), kanonie łuckie, kustosz, dziekan, oraz przeor klasztoru dominikanów w Łucku, wszystkie w pow. łuckim.

Nawet pop ormiański łucki dzierży majątek ziemski Czeporów, w pow. łuckim, nad Tykwą.

Co do dóbr ziemiańskich, szlacheckich, nakoniec, przeważały takowe na Wołyniu niepomierzenie dwie powyższe, choćby razem wzięte dobrej kategorii, tak jak znów wśród nich samych przeważały oczywiście kniaziewskie, uksiążęczone latyfundię

Najpotężniejsze ze wszystkich tu „latyfundi“ stanowiła Ostrogszczyzna. Znane pod tą ogólną nazwą posiadłości rodu książąt Ostrogskich w wwdztwie wołyń. zajmują niemal $\frac{1}{3}$ onego, przedstawiają konglomerat prawie, nie tylko kluczów i włości, lecz i księstw całych. Podstawę tego, rozczłonkowanego nieco wprawdzie konglomeratu stanowiła włość ostrogska, właściwie księstwo ostrogskie pierwotnie, ogarniające i sąsiednią włość dubieńską. Do tych dwóch włości, przedstawiających razem z Zaslawiem gniazdową dziedzinę rodu książąt Ostrogskich, dołączyli oni z czasem kilka innych jeszcze na Wołyniu księstw i włości. Do liczby tych w pow. łuckim należą uksiążcone włości: rowieńska, stepańska, zwiahelska, oraz szczątki dawnego księstwa drohobuzkiego. Ogółem w pow. łuckim obszar przewyższający $\frac{1}{3}$ onego, mil kw. 130. W powiecie zaś krzemienieckim do domu tego należy już cały prawie bieg Słuczy od samego jej wierzechowiska niemal aż ku włości zwiahelskiej. Idą tu po sobie porządkiem włości nast.: krasifowska, konstantynowska, oraz klucze ostropolski i sulżyński, wszystko razem stanowiące niegdyś jedną „wołość“ (powiat) kuzmińską, hojny dar Zygmunta I; niżej jeszcze Słuczy włościę połońska i lubartowska. Nadto nabyte z dziedziny rodu Zbaraskiego dwie drobne włości: kołodeńska i czerniechowska. Ogółem w pow. krzemienieckim obszar mil kw. 82 z górą, stanowiący $\frac{1}{3}$ onego. W pow. włodzimierskim tylko ród ks. Ostrogskich nie posiada. Do dziedzin tego rodu w linii jego młodszej, Zaslawskiej, należy policzyć nareszcie, stanowiącą osobne księstwo, włość zaslawską w pow. krzem., która zajmowała 32 z górą

mil kw., czyli $\frac{1}{13}$ powiatu. Zatem ród ks. Ostrogskich z Zaslawskimi władał w wwdztwie wołyńskim obszarem 242·5 m. kw., czyli blisko $\frac{1}{3}$ tegoż. Zbarazczyzna przedstawia drugi z rzędu co do potęgi materialnej konglomerat, stanowiący pierwotnie jedną książęcą dzielnicę, a następnie rozpadły pomiędzy rozszczerzone linie książąt rodu Zbarazkiego. Dzielnica ta pierwotna, położona w pow. krzem., zajmowała całą południowo-zachodnią krawędź Wołynia, ogarniającą tu wododział Prypeci z Dniestrem, razem z wierzechowiskami dopływów tego ostatniego, jak Sereń i Zbrucz, oraz całym górnym biegiem Horynia. Składały takową następnie: włość zbarazka właściwa (na 3 działy rozpadła), wołoczyska z manaczyńską, oraz książęca wiśniowiecka (na 4 działy rozdarta), do której przytykała, później nabyta włość januszpolska. Co wszystko razem stanowiło obszar do 52 m. kw., czyli blisko $\frac{1}{4}$ powierzchni pow. krzemienieckiego. Młodsze dwie linie rodu Zbaraskiego, mian. ks. Poryeckich i Woronieckich, miały właściwie gdzieindziej, po za kompleksem gniazdowym, swe dzienice, z tych uksiążconą włość poryeka w pow. włodzimierskim, gniazdowy zaś ks. Woronieckich Woronieczyn w pow. łuckim. Chociaż i starsze dwie linie Zbaraska i Wiśniowiecka miały też w powiatach owych rozproszone swe dobra.

Sanguszkowszczyzna, czyli dzielnica Sanguszkowiczów, książąt na Koszerze i Kowlu, obejmowała pierwotnie całą niemal północną część pow. włodzimierskiego, obszar znaczny Polesia po obydwu stronach Turyi, od jej wierzechowisk prawie. Dzielnica ta rozpadła się z czasem na grupy włości, z których dolna, stanowiąca właściwie księstwo koszerskie, zawierała 2 włości: Kamień i Niesuchożeże; średnia tworzyła ks. kowelskie, z onego dobrami, nabyte ok. 1536 przez kr. Bonę, a potem oddane ks. Kurbskim (1564) i górna, najmniejsza z nich włość turzyską z Dolskiem. Nadto posiadali Sanguszkowicze, już po za obrębem dzienicy gniazdowej, włość Łokacze. Ogółem tedy w pow. włodz. (przed utratą Kowla) obszar do 65 m. kw., t. j. większą połowę powiatu. Oprócz tego należały do nich w pow. łuckim na Polesiu: włości Czarnohorodek i Beresko; na Wołyniu włości Horohów, Holatyn (Zwinihorodek), oraz Peremil. Czartoryzczyzna, oprócz pierwotnej, gniazdowej swej włości książęcej czarotryskiej w pow. łuck. na Polesiu, obejmowała na Wołyniu włości w tymże pow. włość klewańską ze starożytną Peresopnicą, oraz w pow. włodzimierskim włości latowizką i sielecką. Razem obszar do 50 m. kw. Korecczyzna, którą stanowi półn.-wschodni narożnik wwdztwa, jako księstwo osobne, składające się z dwóch włości koreckiej i międzyrzeckiej, obszar do 37 m. kw. Z czasem posiadli też ks. Koreccy i włość tar-

gowieką w pow. łuckim. Nakoniec do rozległych dziedzin kniaziów znaczniejszych trzeba zaliczyć i posiadaną na Wołyniu przez potężnych na Litwie a uksiążęconych Radziwiłłów włość ołycką, w pow. łuckim, otrzymaną po Kiszkach; miasteczko zaś Radziwiłłów leżało odosobnione w pow. krzemienieckim. Dziedziny mniej znacznych kniaziów Wołynia należą już do kategorii średniej własności.

Kolebką rodów drobniejszych kniaziów wołyńskich było zachodnie Polesie, u samego rozgranicza powiatów włodzimierskiego i łuckiego. Tu gniazda ich rodowe prawie wszystkie, bez różnicy pochodzenia. Oto, poczynając od zachodu w pow. włodzimierskim naprzód Rożyn, jeszcze po lewej stronie Turcji, między włościami turyjską i kowelską, dziedzina kniaziów Różyńskich, którzy pierwiej zwali się i Rohowickimi od drugiego ich gniazda Rohowicz. Dalej na wschód od Rożyna, między Mielnicą a Stochodem, już w pow. łuckim, Wielick, gniazdo kn. Wielickich. Między Stochodem zaś a Lutyca, nad Styrem, Sokół, gniazdo kn. Sokolskich. Nad Lutyca, w pobliżu Lubeza, dziedzina kn. Lubeckich (odrośli Druckich). Niedaleko ztąd, między Stochodem, w widłach, Woronczyn, który się dostał najmłodszej linii domu Zbarazkiego, piszącej się ztąd Woronieckimi. Na dorzeczu Ługu, w pow. włodzimierskim, Zamlice, włość kn. Kozików; Tworenicze Kurcewiczów. O miedzę na południe Poryek, włość i gniazdo młodszej linii Zbaraskich, kn. Poryekich. Sąsiednie Trubki kn. Trubeckich, innych pewno od znanych za Dnieprem, chyba skrawek tylko włości poryckiej. Najbardziej na południe wysunięte drobne gniazdo kniaziów stanowi Boremel nad Styrem, w pow. łuckim, dziedzina ks. Boremskich. Przy samym Łucku Jałowicze dziedzina kn. Kropotków, którzy na chwilę poczeli się byli pisać Jałowickimi; różni wcale od Bożeńców, moźnej rodziny ziemiańskiej podobnego nazwiska w pow. krzemienieckim. Niedaleko Łucka też Ostrożec, gniazdo kn. Ostrożeńskich. W głębinach Polesia nad Styrem, Czetwertnia, dziedzina pierwotna kn. Czetwertnyńskich, spotężniałych z czasem w Braclawszczyźnie. W pow. krzemienieckim przybysze Pronicy dzierżą już Beresteczko po Bohowitynach; Podhorsey—Borek po Tołmaczach; Masalscy—Chodaki, Puzyny—Straków.

Dobra moźnych ziemiańskich rodów Wołynia wyrównywały włościami kniaziów średniej potęgi. Najznacniejszą z wielkopańskich była gniazdowa włość Kierdejów — Hojskich Hoszeza, w pow. łuckim, głównie po prawej stronie Horynia z Krupą (później Horyngrodem) etc. Inne bardziej zwarte włości w pow. łuckim: Targowica, Czapliców, potem kn. Koreckich, przy ujściu Ikwy; Świniuchy na południo-wschodnim narożniku

pow. włodzimierskiego, dziedzina rodu krwi polskiej Gniewoszów-Swiniuskich; główne siedlisko Bożeńców Jełowickich, Łanowce, w pow. krzemienieckim, nad Żerdzią; o miedzę Czołhan (późn. Teofipol)—gniazdo Czołhańskich. Inne dobra szlacheckie, znaczniejsze nieraz od powyższych, lecz mniej lub wcale nieskupione, w pow. łuckim Szpanów, Czapliców, wśród kstwa rowieńskiego; Milatyn, Bokijów, nad Horyniem, niżej Ostroga; Małyn, Jełów Małyńskich, bliżej włości ołyckiej; Warkowicze, Myszków, nad Stubłem. W pow. krzemienieckim Lac howce, Sieniutów nad Horyniem; Szumbar, Bohowitynow, potem Łaszczów; Łabuń, gniazdo Łabuńskich, nad Chomorem. W pow. włodzimierskim Mielnica Siemaszków, nad rz. tejże nazwy, oraz tegoż domu Tuczyn nad Horyniem, w pow. łuckim.

Oprócz powyższych bardziej zwartych włości, posiadały znaczne dobra rozproszone nadto rodziny: w pow. włodzimierskim Drzewińscy, Hulewicze, Kałusowscy, Kisiele, Oranicy, Zahorowscy; w pow. łuckim: Bakowieccy, Bohuryńscy (Chrebtowicze), Borejkowie, Bukojemscy, Dorohostajscy, Chołoniewscy, Krasieńscy, Prusimowscy, Rohozińscy, Ryszczewscy, Świszczowscy, Żórawniccy; w pow. krzemienieckim Andruscy, Koziińscy, Leduchowscy, Roztoccy (Bołbasy), Zabokrzyccy i in.

Własność drobna ziemiańska występuje, wobec latyfundi kniaziów i moźnych pańskich rodów, na Wołyniu, jeszcze za króla Stefana nawet, w postaci dosyć nieokreślonej, ani co do zasady prawnej, ani faktycznie. Spotykamy tu wszelkie stopnie, nie dających się wyosobnić wyraźnie, odcieni posiadania, poczynawszy od zawisłości zupełnej — feudalnej, bojarskiej, aż do zupełnej własności — alodialnej, szlacheckiej. Wszelkie te różnopościowe kategorie posiadania zlewają się wszakże powoli w jeden typ własności szlacheckiej, dziedzicznej, co bardziej jeszcze, gniazdowej po większej części. Gniazda ziemian, szlachty na Wołyniu, wytworzyły się z poprzednich nadań hospodarskich; zatem w obrębie dawnych królewsczyzn jedynie, dokoła królewskich zamków. Na ziemiach książęcych za to gniazda takowe ledwo dostrzedz się dają, chyba przy zamkach niedawno przez króla odstąpionych; nie wypuszczali bowiem kniaziewie swych własnych ziemian, a dawnych bojarów, z feudalnych więzów. Spotykani tedy w owej epoce, obok hospodarskich wołyńskich ziemian, szlachty, ziemianie księstw oddzielnych nie są wcale tantym równi, bo od swych kniaziów zależni. Dosyć oni liczni jeszcze, choć tylko prawie w połaci poleskiej Wołynia wyłącznie, powiecie łuckim. Oto ziemianie stepańscy trzymają 12 wsi na 27 zamkowych, koreccy również ale na 9 zamkowych, ołyccy 7 na 23, ostrozcy nakoniec 12 na 15 zamkowych. Na południu

Wołynia ziemian książęcych wcale nie ma, chociaż jeszcze 1545 r. w darowanej księciu Konst. Ostrogskiemu włości kuźmińskiej, przy zamku krasifowskim na 9 siół zamkowych było aż 33 bojarskich. Rozmieszczenie tedy uniezależnionych gniazd rodowych szlacheckich wielce nie równomierne. Tak poczynając od powiatu włodzimierskiego, najprzód w księstwach koszerskim i kowelskim nie ma prawie, jak naturalna, ani jednego gniazda. Na północ od Włodzimierza, po górnym biegu Turji gniazd nie dóbr; za to na południe licznie już takowe rozrzucone po całej połaci powiatu, przerywane tylko miejscami przez większe włości. Tu, u granicy ziemi chełmskiej, bliżej Buga, znajduje się i gniazdo, najstarożytniejszego może z rodów ruskich — Kisielow, mian. Nieskinicze i Dorohinicze. W powiecie łuckim cała połać poleska powiatu nie ma prawie gniazd rodowych szlachty, wśród tamiecznych latyfundijskich książęcych. Natomiast istnym rojowiskiem gniazd ziemiańskich wydaje się być dzielnica Łucka w ściślejszem znaczeniu, obejmująca i dawniejszy powiat (włość) pereński — jednym słowem całe dorzecze górnego Styru, od ujścia Sudyłówki i granicy ziemi bełskiej aż poniżej Łucka. Nie wiele tu dóbr znaczniejszych, przeważnie gniazda rodowe szlachty, których do 50 należyć by się tu dało. Większość przytem nazw tutejszej szlachty gniazdowej tak brzmi po staropolsku, że z łatwością można je było brać za powstałe gdzieś na Powiślu. Dalej na wschód od tego głównego mrowiska przeciska się pasmo podobnych gniazd (kilkunastu) po za rz. Stubeł, pomiędzy książęce włości klewańską i rowieńską z jednej, a dubieńską i zdolbicką z drugiej strony; nadto występuje kilka jeszcze gniazd nad Horyniem, na północ od włości ostrogskiej. Co zauważyć należy, że znaczna część tych gniazd leży w promieniu dwóch starożytnych zamków: Peresopnicy i Drohobuża, zatem pochodzi z bardzo dawnych czasów. W pow. krzemienieckim jedynie dzielnica onego północna, od granicy bełskiej po pod powiat łucki, ku Zaslawszczyźnie, przedstawia dosyć zwarty łańcuch gniazd szlacheckich, układających się we 2 grupy: od granicy (Radziwiłowa) po za Ikwę (Krzemieniec) kilka tylko (10) ognisk rodowych, na dorzeczu Wilii i Horynia gniazd kilkanaście.

W dobie następnej, ogarniającej całą pierwszą połowę XVII w. aż do „ruiny“, stosunki własności ziemskiej w wwdztwie wołyńskim, oraz ewolucye onej, rozwijały się już na tle, jakie się było uwidatniło pod koniec XVI w., Stwierdza to wyraźniej dotknięcie szczegółów. Tak oto w zakresie królewszczyzn, każde z trzech powyżej wskazanych starostw pozostaje i nadal w dotychczasowym obrębie, rozrastając jedynie wewnątrz pod względem ekonomicznym; przybywa tylko do ich liczby, jako ststwo, przywrócona po Kurb-

skich do dyspozycyi królewskiej włość kowelska. Starostwo to 1525 r. obejmuje m. Kowel z 9 wsiami i 1 folwarkiem, mstko Milanowice z 7 wsiami i 2 folwarkami i mstko Wyżwę, z 4 wś. i folw. 3. Ze starszych jedynie krzemienieckie znacznie się podniosło, posiada ono w tymże czasie 15 wsi i 5 folw.

W zakresie dóbr duchownych większe zmiany; wprawdzie obszar posiadłości kleru wschodniego, niezależnie od przyjętej unii religijnej, pozostał ten sam, lecz zato przybyło dóbr, zakonemu szczególnie duchowieństwu łacińskiemu. Tak przed samą „ruiną“ należą do ks. jezuitów ostrogskich m. Suraż z 9 wsiami, oraz części 14 siół włości kniahynińskiej, do łuckich zaś wsi Łyszczce i Botyn; do ks. dominikanów łuckich Nowystaw i nadto wsi parę, do kamieńskich Ołble; do ks. franciszkanów koreckich Duplinki, międzyrzeckich Popowce; do brygitek łuckich Hołuzie. Posiadały też i probostwa: łuckie, tuczyńskie, ołyckie, po jednej wsi każde.

W zakresie własności ziemiańskiej, szlacheckiej, na Wołyniu zaszły w ciągu pierwszej połowy XVII w. zmiany daleko znaczniejsze i bardziej charakterystyczne. Włości większe, pojedynczo brane, nie zmieniły, z małemi wyjątkami chyba, swego obrębu; zato doznało zmiany, znacznej nieraz, onych rozgrupowanie, w rękę nowych, niepomału obcych dotąd Wołyniowi, dziedziców. Najprzód oto rozpadła się owa potężna, skupiona przez ks. Bazylego Konstancyana, Ostrogszczyzna. Z głównego działu onej ks. Janusz, kaszt. krak., wytwarza 1618 r. słynną ordynacyę, podstawę której właśnie stanowią dobra wołyńskie. W skład owej ordynacyi weszły tam włości: najprzód Ostrog i Dubno, dalej na dorzeczu Stuczy: Krasylów, Konstancyonów, Sulżyn z ich przynależnościami, nadto Lutowiz na dorz. Buga. Co wszystko, po wygaśnięciu 1620 r. linii starszej (ostrogskiej) przechodzi na linię ks. Zaslawskich. Włości zaś domu ks. Ostrogskich nie objęte ordynacyą dostały się jako wiana: Połonne, Ostropol i Lubartów domowi Lubomirskich, którzy posiadli nadto Łabuń i Sudyłków; Równne, Drohobuż i Żornowno—Zamoyskim; Zwiachel nakoniec, Berezdów—chwilowo Chodkiewiczom; Suraż (1640) ks. jezuitom ostrog. Wygaśli też 1631 i ks. Zbarazcy. Jak dzielnica linii ostrogskiej dostała się przeważnie ks. Zaslawskim, tak dziedziny starszej linii zbarazkiej przeszły do Wiśniowickich.

Podobną drogą jak znaczne działy Ostrogszczyzny, t. j. przez wiana, przechodzi niemała liczba i innych włości wołyńskich w ręce obce, przedewszystkiem zaś, obok Zamoyskich i Lubomirskich, do innych Małopolan, czerwono-ruskiej szlachty najbardziej, chociaż niebrak Litwinów i Wielkopolan nawet. Wobec czego wiele ze staro-wołyńskich rodów zanika zupełnie. Tak

pod koniec pierwszej połowy XVII w., przed samą „ruiną“, z pomiędzy włości znaczniejszych Wołynia: Czartorysk, Targowica, Berestów należą już do Leszczyńskich; Milanowice do Opalińskich; Mosor—Firlejów, Hubków i Tuczyn,— Daniłowiczów; Świniuchy—Sobieskich; Mielnica—Kaszowskich; Krupiec—Cetnerów; Morawica, Dorohostaje,—Sapiehów; Tajkury i Mylsk—Ossolińskich; Bortniew — Czapskich; Radziwiłłów—Koniecpolskich; Sklin—Ostrorogów; Sołowin — Działyńskich; Horochów — Warszuckich etc.

Pomiędzy posiadaczami zaś drobnej ziemiankiej własności o jednej lub paru wsiach, spotykamy już zjaki 50, różnego pochodzenia, rodzin polskich. Oto na przykład są tu już: Bieniewscy, Budziszewscy, Cieszkowscy, Dąbrowscy, Falibowscy, Głęboccy, Głogowscy, Gnatowscy, Górscy, Gościmińscy, Gostynscy, Grotowscy, Chomętowscy, Komorowscy, Krasinscy, Lipscy, Lubieniecy, Ładowie, Łaszeze, Michałowscy, Miłkowscy, Młodziejowscy, Modrzewscy, Mrowińscy, Mysłowscy, Niepokojezyccy, Opacy, Paprocy, Piaseccy, Przyjemscy, Pstrokońscy, Rakowscy, Rogusey, Stanisławscy, Stępkowscy, Suchodolscy, Sułkowscy, Więckowscy, Wilczopolscy, Wilgowie, Wronowscy, Wyleżyńscy, Załęscy, Zapolscy, Zdżarscy, Żelińscy, Żółkiewscy i in. Ale występują tu zaś rodziny pochodzenia notorycznie litewskiego, jak: Horainy, Narbuty, Naruszewicze, Puzyny lub przybysze z Ukrainy nawet: Łaskowie, Niemiryce, Piasoczynscy, Strybyle.

Nie mniej też przechodzą gniazdowe dziedziny starych wołyńskich rodów w posiadanie innych domów wołyńskich; tak Poryck należy już 1644 r. do Zahorowskich, Hoszeza 1648 r. do Kisielów, Czetwertnia 1625 do ks. Zbarazkich etc.

W drugiej połowie XVII w., po „ruinie“ postać Wołynia pod każdym względem jeszcze bardziej się zmieniła. Druga połowa XVII w. przechodzi tu na wysileniach, ku wydzwignieniu się z bezwładu po przebytem wstrząśnieniu powszechnem. Wspierały wysilenia owe coraz liczniej przybyszące tu żywioły zachodnie, pożądane też wielce dla zastąpienia zanikłych w burzy żywiołów starodawnych. Ztąd w wieku następnym powierzchowność Wołynia tak się przeobraża pod względem warunków bytu ziemiankiego, że pod koniec onego nie różni się już województwo to niczem prawie od sąsiednich, podolskiego i ruskiego, dawniej z Koroną zjednoczonych.

Co do stosunków własności ziemskiej; w dobrach tak królewskich jak i duchownych nie ma wprawdzie zmian widomych, obszary ich pozostają te same; za to w dobrach prywatnych, pod koniec istnienia Rzpltej już przewrót zupełny, nie tylko pod względem obrębów dawnych włości i ich ugrupowań, lecz i właścicieli sa-

mych, z zachodu przedewszystkiem dalej się posuwających.

W zakresie książęcych latyfundi, zaraz u samego świtu drugiej połowy XVII w., po wygaśnięciu 1651 r. rodu ks. Koreckich, dobra ich rozpadają się: włość korecka dostaje się ks. Czartoryskim, międzyrzeczka przechodzi do rąk Lubomirskich (1706), Targowicę posiadają (1669) Bieniewscy.

We 25 lat po Koreckich wygaś i ród ks. na Ostrogu w linii onego Zasławskiej a dobra rozległe ordynacyi ostrogskiej, przyznane na razie spokrewnionym Sanguszkom, zostały następnie, ze szkodą Rzpltej, rozszarpane przez możnowładców. Z łupu tego dostały się na Wołyniu, rozdane przez ostatniego ordynata ks. marsz. nadw. lit. Janusza Sanguszkę, przy tranzakeyi kolbuszewskiej (1753) włości: W pow. włodzimierskim Łokacze i Lutowiz z 9 wsiami Potockim, które następnie (1778) w ręce Wilgów przeszły.

W pow. łuckim Dubno ze 70 wsiami (pom. którymi Dermań, Suraż, Zdołbunów) Lubomirskim; Stepań i wsi 80 podobnie Lubomirskim, która to włość przeszła z czasem do Potockich (1775) a potem Worcelów (1780); Ostrog (połowa) z 36 wsiami (Mizocz etc.) Małachowskim, później (1772) Jabłonowskich; Świniarzyn i 6 wsi Czackim; nadto nadania drobniejsze.

W pow. krzemienieckim: Bazalia ze 13 wsiami, oraz Krasilów z 18 — Sapiehom; Kuźmin z 15 wsi Szydłowskim; Konstantynów ze 36 wsiami — Czartoryskim i Lubomirskim, potem (1794) Rzewuskich; Kulezyny i 34 wsi — Lubomirskim; Miropol i 13 wsi — podobnie; Sulżyn, oraz 19 wsi Jabłonowskim, nadto drobniejsze działy.

Z dóbr zaś książąt Zasławskich na Wołyniu, które nie zostały objęte ordynacją ostrogską: Zasław ze Sławutą i Szepietówką dostaje się najprzód (1675) Lubomirskim, potem (1703) przechodzi do Sanguszków.

W ogóle też wszystkie prawie, za małym wyjątkiem, znaczniejsze włości, znajdują się w ostatniej dobie istnienia Rzpltej w innych rękach.

W powiecie włodzimierskim: Kamień Koszerki należy (od 1656) do Krasieckich; Niesuchożeje (1650) do Sapiehów; Turzysk (1773) do Ossolińskich, potem Moszyńskich; Dolsk (1696) ks. Wiśniowieckich, (1794) Moszyńskich; Kisielin (1773) do Ledochowskich; Uściąg (1705) do Lubomirskich; Poryck (1694) Czackich; Świniuchy (1664) Leszczyńskich, (1765) Rzewuskich.

W powiecie łuckim: Włodzimierz — Krasieckich; Czartoryjsk po Leszczyńskich, (1677) ks. Wiśniowieckich, (1725) Radziwiłłów; Czetwertnia po Horainach wraca (1750) do ks. Czetwertyńskich; Krupa (Horyńgrad) po Radziwiłłach, (1777) podobnie Czetwertyńskich; Hoszeza (1775) Leńkiewiczów; Młynów (1780) Chodkiewiczów; Murawica po Chodkiewiczach (1790)

Krasičkih; Boremel (1782) Czackich; Horochów (1791) Pomiątowskich, (95) Strojnowskich; Beresteczko (1765) Zamoyskich, (95) Platerów etc.

W powiecie krzemienieckim: Radziwiłów (1787) Miączynskich; Kozin po Firlejach, (1787) Tarnowskich; Poczajów (1650) Domaszewskich, (1774) Tarnowskich; Wiśniowiec (1774) Mniszców; Zbaraż (1774) Potoeckich; Wyzgródek po Zahorowskich, (1697) Czackich, (1746) Potoczek, (1758) Ryzszczewskich; Wołoczyska (1775) Moszyńskich; Lachowce (1660) Opalińskich, (1745) Jabłonowskich, (92) Sapielów; Teofipol (Czołhan) Jabłonowskich (1744); Jampol (Januszpol) Radziwiłów (1774); Sudyłkow (ok. 1750) Lubomirskich, (1771) Młodziejowskich, potem Grocholskich; Łabuń (1675) Lubomirskich, (1775) Stępkowskich.

Na schyłku istnienia Rpltej (r. 1790) posiadało województwo wołyńskie (podług obliczeń Moszyńskiego w „Dzieu. handl.“) 761 mil kw., a na tym obszarze ogółem 2348 osad, mian. miast i miasteczek 114, wsi zaś 2234, w których było razem 130,656 dymów z tych w dobrach królewskich 5409, w dziedzicznych 124,883 (+ 364 ?). Wartość ogólna dóbr w kapitale wynosiła złp. 192,323,708; z których: królewskich 6,382,880, dziedzicznych 185,940,828. Intratę tych dóbr ogółem obliczono na 9,616,185 złp., mian.: królew. na 319,144, dziedzicznych 9,297,041 złp. Ludność województwa w ogóle miała sięgać 805,170 głów. Względnie do przestrzeni onego zatem wypadło na 1 milę kw. 183 dymów, 1058 dusz.

Co do miast samych Wołynia z owej doby (1788 r.), odnośny stosunek stopnia ich siły względnej, podług ilości dymów, przedstawia się (Buesching—Korzon) w następnym porządku:

Najludniejszym miastem województwa ówczesnie jest ordynaackie Dubno, ma bowiem 1127 dymów; za nim tuż idą: Zaslaw o 844 dymach, Połonne 813, Lubar 805. Ostróg ma 705 dymów, Konstantynów 672; królewskie — Krzemieniec 607, Łuck stołeczny tylko 597, gdy ordynaacka Ołyka 594. Od 550 do 500 dymów posiadają: Równe, Łabuń, Stepań i powiatowy Włodzimierz. Kowel ma 407, Lachowce mają 400 dm., Horochów 367, Wiśniowiec 356. Od 350 do 300 dymów znajduje się w Oleksińcu, Kuźminie St., Turzysku. Niżej jeszcze, od 300 do 250 dm., posiadają: Wołoczyska, Bazylija, Jampol, Klewań, Krasifów, Czartorysk, Korzec, Sudyłków, Torczyn. Reszta miasteczek Wołynia już należy do kategorii niżej 250 dym., jak np. Miropol, Zwiabel, Uscilug, a nawet niżej 150, jak Radziwiłów, a inne niżej jeszcze.

Na zamknięcie powyższego zarysu zaznaczymy tu jeszcze, iż przy upadku Rzpltej, całe niemal województwo wołyńskie dostało się w udział Rossyi. Austria bowiem oderwała od Wołynia r. 1772, przy pierwszym rozbiórce, jedynie

wązką u granicy Rusi Czerwonej listwę, ze Zbarażem, Załóżcami i Podkamieniem, jakby po to tylko, by upozorować rację dodania do nowego tytułu zdobytego „królestwa Galicyi“ (Halicza) i „Lodomeryi“, niby Wladimirii, księstwa włodziemierskiego czyli dawnego Wołynia, do którego właśnie i ten skrawek należał.

Pod panowanie Rossyi przeszło wszakże województwo wołyńskie nie odrazu. Najprzód przy drugim rozbiórce Rzeczypospolitej zajęła Rossya wschodnią, mniejszą, połać onego, a następnie pozostały dział, nieco większy, przy rozbiórce ostatecznym. W r. 1793 tedy (podług obliczeń Friedericha w „Alt—und Neu—Polen“: 308·25 mil kw. z 386,500 mk., mianowicie: z powiatu łuckiego 185·02 mil. kw. oraz 206,500 mk. i z pow. krzemienieckiego 123·23, mil kw. mk. 180,000. W r. 1795 zaś: 446·25 mil kw. z 554,500 mk.; mianowicie z pow. łuckiego mil kw. 260·37 oraz 315,500 mk., z pow. krzemienieckiego 68·63. mil kw i 104,000mk., nadto cały już powiat włodziemierski, mający 117·25 mil kw. oraz 135,000 mk. Razem więc, mocą obydwu ostatnich rozbiórów: 754·50, mil kw. i 941,000. mk.

Wszelkie dane powyższe mogą, oczywiście, mieć tylko przybliżone znaczenie.

(Źródła Dziejowe: t. VI „Ziemia Wołyńska w połowie XVI-go w.“; t. XX „Wołyń i Podole XVI-go w.“; t. V „Starostwa ukraińskie w pierwszej połowie XVII-go w.“; „Encyklop. powsz.“ Orgelbr. art. „Wołyń“ J. Bartoszewicza; „Arch. Kij.“, cz. VII, t. 2; „Wykaz dóbr wwdztwa wołyń. z połowy XVII w.“). *Aleksander Jabłonowski.*

Wołyńska gubernia, jedna z gub. zachodnich Rossyi Europejskiej, leży pomiędzy 41° 20' i 47° 5' wsch. dług. od F. a 49° 28' i 52° 3' płu. szer. geogr. Graniczy od płu. z gub. grodzieńską i mińską, na wschód z gub. kijowską (pow. radomyski i skwirski), na pld. z gub. kijowską (pow. berdyczowski) i podolską (pow. winnicki, lityński, latyczowski i proskurowski), na pld.-zach. z Galicyą, na zach. zaś przez Bug z gub. lubelską (pow. hrubieszowski i chełmski) i na małej przestrzeni z gub. siedlecką (pow. włodawski). Podług obliczenia Strjelbickiego obejmuje 63126 w. kw. (w tem 100·2 w. kw. pod znaczniejszemi jeziorami), t. j. 6575625 dzies. Podług dawniejszych obliczeń gubernia obejmowała 1287 mil al. 62209 w. kw. Powierzchnia jest rozmaita: północna jej część przedstawia równinę płaską, niską, pokrytą błotami i lasami i noszącą wybitny charakter Polesia. Pośród błot występują niekiedy piaszczyste wyniosłości, mające kształt albo obnażonych pagórków albo też podługowatych wałów, ciągnących się pasami. Wyniosłości te tworzą często urwiste wybrzeża Słuczy i Horynia, nprz. od wsi Remczycy do Strzelska (pow. równieński), gdzie Horyń i Słucz zbliżają się do siebie na 10 w.

gdzie całe międzyrzecze pokryte jest wydmami (djunami) piaszczystymi. Zupełnie odmienny charakter nosi na sobie większa pld.-zach. część gubernii, przetrzynięta dość wysokimi górami w kierunku z pln.-zach. na pld.-wsch. Gęste zaludnienie, mnóstwo rzek i rzeczek, zwłaszcza górskich strumieni i wyniosłych pagórków i pasm górskich, zarosłych lasem liściastym, ożywiają miejscowość, czyniąc ją bogatą i malowniczą. Wschodnia nakoniec część gubernii przedstawia mniej albo więcej równą miejscowość, żyzną i dobrze zaludnioną. Z Galicji wchodzi do gub. wołyńskiej dwie gałęzie gór karpackich. Pierwsza z nich służy za dział wodny pomiędzy Bugiem a Styrem. Ciągnie się ona od mka Drużkopolu (pow. włodzimierski) w kierunku pln.-wsch., wypuszczając z siebie odrośle na pln.-zach., do pld. części pow. łuckiego, i doszedłszy do rz. Stochodu znika w błotnistych obszarach. Najwyższe wzniesienia dochodzą pod mkiem Torczynem (w pow. łuckim) do 903 st. n.p.m., pod mkiem Rożyszcze 652 st. a przy wsi Oranowicze 715 st. Odrośle tej gałęzi dochodzą z jednej strony do rz. Bugu w pow. włodzimierskim, z drugiej zaś do Styru, tworząc lewy, urwisty brzeg tej rzeki. Druga gałąź gór karpackich wkracza do pow. krzemienieckiego pod wsią Wolicą, przechodzi przez południową część pow. krzemienieckiego, zasławskiego i starokonstantynowskiego, ciągnie się granicą z gub. podolską, przechodzi dalej przez południową część pow. żytomierskiego. Wkracza wreszcie do gub. kijowskiej i dotarłszy do Dniepru tworzy porogi na tej rzece. Najwyższe wyniosłości w tej gałęzi dochodzą pod mkiem Białozorką (w pow. krzemienieckim) do 1120 st. n.p.m., pod Zapadyńcami (w pow. starokonstantynowskim) do 1203 st. a odrośli jej w pow. żytomierskim pon Kodnią do 809 st., pod Szwejkówką 882 st., pod Ozodówką 910 st. i pod wsią Rohoźna do 983 st. n.p.m. Pod Krzemieniem odnogi gór Karpackich dochodzą do 1328 st. n.p.m. Wyniosłości te dają początek wielu rzekom, z których ważniejsze: Turya, dopływy Styru, Horyń, Ikwa, Słucz, Teterew, i in.; wszystkie te rzeki wypływają z północnych zboczy. Zbocza południowe dają początek rz. Zbruczowi, Bużkowi i in., wpływającym, po krótkim biegu, w granice gub. podolskiej. Pod względem geognostycznym w południowej części gubernii pierwsze miejsce zajmuje granit, zawierający ziarna kwarcu, miki i szpatu polnego, rzadko przechodzący w gnejs, śród którego znajdują się warstwy gliny porcelanowej a niekiedy grafitu. Taki granit tworzy pod Owruczem wysokie skaliste brzegi rz. Norynia, pod Żytomierzem wyniosłe wzgórza na wybrzeżach Teterowa i Kamionki, pod Zwiąhlem pagórki nad Słuczą. Obnażenia granitu spotykają się dalej pod mkiem Koreem (pow. nowogradwołyński) i Rajgródkiem (pow. żytomierski).

Z innych formacji krystalicznych spotykamy w gub. wołyńskiej bazalty w pobliżu wsi Berestowiec, o 35 w. na pln. od Równego, nad Horyniem. W ogóle granit dominuje w pow. żytomierskim, nowogradwołyńskim, większej części owruckiego, w części rówieńskiego, zasławskiego i starokonstantynowskiego. W pozostałych powiatach zalegają formacje osadowe, pomiędzy którymi przeważa kreda, występująca we wszystkich miejscowościach niskich, zwłaszcza zaś na wybrzeżach Ikwy i Horynia. Formacja kredowa najbardziej jest rozpowszechniona w pow. krzemienieckim, przechodzi jednak do sąsiednich powiatów: ostrońskiego, zasławskiego i starokonstantynowskiego. Również szeroko rozpowszechnioną jest w gubernii formacja trzeciorzędna, podstawę której stanowią pokłady gliny garncarskiej, różnej grubości, leżące bezpośrednio na kredzie. Nad gliną zalega zbity wapień, bądźto bezpośrednio, bądź przedzielony słojem piasku lub węgla brunatnego. Gleba przeważnie piaszczysta i gliniasta. Pierwszą spotykamy w pld.-zach. części gubernii; dalej około Radziwiłłowa, zkad rozszerza się na wschód pod Krzemieniec i na pln. pod Kamień Wierzbowski. Gleba gliniasta znajduje się w pozostałych częściach. Czarnoziem spotyka się w pow. starokonstantynowskim i w niektórych miejscowościach pow. żytomierskiego. Z bogactw kopalnych znajdują się: glina garncarska, fajansowa i porcelanowa, labrador, marmur, krzemień, węgiel brunatny (w Zaliścach, pow. krzemieniecki), ruda żelazna błotna w pow. zasławskim, zwłaszcza zaś pod Szepietówką, gdzie znajdują się źródła mineralne, bursztyn w okolicach Dąbrowicy i pod Dubnem, granit i wapień. Rzeki gubernii należą głównie do systematu Prypeci i Teterewa (Teterwi), dopł. Dniepru, i Bugu. Mniej ważne są dopływy Dniestru i Bohu. Prypeć bierze początek w pow. włodzimierskim i od mka Ratno jest spławna. Z dopływów jej najważniejsze: Turya, Stochód, Styr z Ikwą, Horyń ze Słuczą, Uboré i Usza (Uż). Teterew, również dopływ Dniepru, bierze początek w pow. żytomierskim i ma ujście w gub. kijowskiej. Dla gubernii wołyńskiej małego jest znaczenia, równie jak i jego dopływy. Bug, oddzielający gub. wołyńską od królestwa polskiego na przestrzeni 170 w., jest żeglowny i spławny i ma w granicach gubernii pięć głównych przystani. Pozostałe rzeki są mniejszego znaczenia, chociaż w nie obfituje gubernia, zwłaszcza jej część północna. Jeziora znajdują się przeważnie śród błot poleskiej części gubernii. Najważniejsze z nich: Świtiaz (20 w. kw.) i Pulemieckie (14 w. kw.) w pow. włodzimierskim, Tur (13 w. kw.), Peremut (12 w. kw.) i Białe (do 5 w. kw.) w pow. kowelskim. W południowej części nie ma jezior, natomiast znajdują się stawy uformowane z zatamowania rzek. Najważniejsze znaj-

dują się na Ikwie, Horyniu i Słuczy i niektóre z nich dosiegają do 6 w. kw. Najrozleglejsze błota znajdują się w pow. włodziemskim i kowelskim, w płu. części pow. łuckiego na wybrzeżach Styru, w rówieńskim po prawym brzegu Słuczy i w pow. owruckim. Największe błoto rozciąga się od granicy gub. grodzieńskiej do Prypeci i zajmuje do 1000 w. kw. W pow. rówieńskim błota zajmują do 1200 w. kw. od wsi Niemowicze nad Słuczą aż do połączenia się jej z Horyniem. W pld. górzystej części gubernii znajdują się również błota, zwłaszcza zaś od Ikwy do Słuczy. Błota po większej części pokryte są nieprzebytym lasem lub wysoką trzcina i sitowiem. Klimat gubernii w ogóle jest umiarkowany i zdrowy, lecz podległy częstym zmianom, zależnym od kierunku wiatrów. Latem upały dochodzą do wysokiego stopnia, zimą zaś niebyswa wielkich mrozów, panują natomiast silne zamiecie, którym towarzyszą gwałtowne wiatry a niekiedy nawet uragany. Wiosna nastaje bezpośrednio po zimie, skutkiem czego następuje gwałtowny wylew rzek i rzeczek a zwłaszcza strumieni górskich. Płody przyrodzone gubernii w różnych jej częściach są bardzo rozmaite. Część pld.-zach. i wschodnia są bardzo urodzajne. Północna połowa pokryta jest wielkimi lasami, przeważnie sosnowymi, w których znajdują się niedźwiedzie, wilki, łosie, dziki, borsuki itd., oraz mnóstwo przelotnego ptactwa, zwłaszcza w błotach Polesia i zarosłach rzek południowych. W 1885 r. było w gubernii 2176790 mk. (podług późniejszych danych 2,485,764), w tej liczbie podług stanów: 17239 szlachty dziedz., 10029 szlachty osobistej, 11503 stanu duchow. prawosł. świeckiego, 289 zakonnego, 148 katol., 12 ewang.-augsb., 10 czesko-husyckiego, 424 żydow., 1 karaimskiego, 9 mahomet. i 22 baptystów; 919 obywat. honor. dziedz., 1042 osobistych, 3331 kucpów, 411072 mieszczan, 10932 cechowych, 1433512 włościan, 58022 kolonistów, 14520 Czechów, 11854 żydów rolników, 17662 wojska regularnego, 1597 nieregularnego, 47992 żołn. urlopowanych, 120714 żołn. dymisyonowanych i ich rodzin, 22262 cudzoziemców, 932 innych stanów; podług wyznań zaś (niewliczając w to wojska tak regularnego jak i nieregularnego): 1590088 prawosł., 5629 rozkolników, 174881 katol., 91388 ewang.-augsb., 14520 husytów, 3814 baptystów, 295938 żydów, 103 karaimów i 449 mahometan. W tymże roku zawarto 21736 małżeństw, urodziło się 109641 dzieci (1850 nieprawych), zmarło 72860 osób, przyrost zatem wynosił 36781 dusz. Główne zajęcie mieszkańców, zwłaszcza w części południowej, stanowi rolnictwo. W części północnej, poleskiej, ważną rolę obok rolnictwa gra przemysł leśny. Najbardziej urodzajnymi są powiaty: starokonstantynowski, zasławski, ostrogski i krze-

mieniecki, najmniej zaś urodzajnymi: łucki i owrucki. W całej gubernii pod rolą znajduje się około 2108000 dzies., t. j. $\frac{1}{3}$ ogólnej przestrzeni. W 1885 r. zasiano: 172794 czetw. pszenicy ozimej, 5433 jarej, 521534 żyta, 432712 owsa, 146289 jęczmienia, 126451 tatkarki, 13593 prosa, 483923 kartofli, zebrano zaś: 1030550 czet. pszenicy ozimej, 20983 jarej, 2726986 żyta, 1915018 owsa, 578132 jęczmienia, 438723 tatkarki, 152346 prosa, 2835955 kartofli. Zbiory nie tylko wystarczają w zupełności na przeżywienie mieszkańców i potrzeby miejscowych gorzelnii ale pozostaje nadto nadmiar, wywożony po zagranicę gubernii. System gospodarstwa przeważa trzypolowy. Len i konopie uprawiają przeważnie na własną potrzebę. Ogrodnictwem i sadownictwem zajmują się przeważnie mieszkańcy miast i miasteczek; w ogóle obie te gałęzie niezbyt są rozwinięte. Gubernia obfituje w łąki i pastwiska. Łąki zajmują do 764000 dzies. i wydają siana od 45 do 50 mil. pudów rocznie. Wyborne jest zwłaszcza siano w południowej części gubernii, mianowicie w pow. starokonstantynowskiego i zasławskiego. Powiaty poleskie wydają obfitość siana, jakkolwiek nie tak wyborowego gatunku. Skutkiem bogactwa paszy hodowla bydła oddawna stanowiła jedną z głównych gałęzi zajęcia mieszkańców. Gub. wołyńska zawsze zaopatrywała swem bydłem Królestwo i Litwę. W nowszych czasach hodowla bydła poczęła upadać, ilość koni, bydła rogatego i owiec zwyczajnych zmniejsza się, natomiast chów owiec cienkorunnych czyni widoczne postępy. W 1885 r. było w gubernii 507858 sztuk koni, 644659 bydła rogatego, 604503 owiec zwyczajnych, 126596 cienkorunnych, 492096 trzody chlewnej, 22749 kóz, 143 osłów i mułów. Pszczelnictwo dosyć jest rozwinięte w poleskiej części gubernii. Lasy zajmowały do niedawna 2686400 dzies., t. j. przeszło $\frac{1}{3}$ część ogólnej przestrzeni. W części północnej zalegają wielkie, często nieprzebyte lasy, przeważnie sosnowe. W części południowej lasów jest znacznie mniej; na płu. stokach wyżyny Awrałyńskiej drzewostan jest mieszany, iglasty i liściasty, na pld. zaś przeważa dąb, klon i lipa. Najbardziej lesistym jest powiat owrucki, w którym lasy zajmują przeszło połowę ogólnej przestrzeni; najmniej leśnym jest starokonstantynowski, mający do 8000 dzies. lasów. Z ogólnej ilości było przeszło 1065000 dzies. lasu budulcowego; do skarbu należało 634650 dzies. Las budulcowy i opałowy spławiają przeważnie do Warszawy i Gdańska rzekami: Bugiem, Styrem, Ikwą, Horyniem, Słuczą i in. Z innych przemysłów leśnych zasługują na uwagę: wyrób naczyń drewnianych, palenie potażu, dziegciu i smoły, budowa statków wodnych nad Bugiem i Styrem (łyżwy, barki, półbarki i łódki). Przemysł fabryczny ciągle się

rozwiła. W 1885 r. było w gubernii 1040 fabryk i zakładów przemysłowych, zatrudniających 14291 robotników i produkujących za 13038347 rs., podczas gdy dane z 1860 r. wykazują 671 fabryk, zatrudniających 6110 robotników i produkujących za 2856000 rs. Pierwsze miejsce pod względem ważności zajmują cukrownie, w liczbie 14, zatrudniające 5997 rob. i produkujące za 6712134 rs. (w 1860 r. było 6 cukrowni i 1 rafineria, z produkcją na 1206000 rs.). Dalej idą gorzelnie (123), zatrudniające 964 ludzi i produkujące za 3574688 rs., papiernie (9), zatrudn. 516 robot., z prod. 501200 rs.; tartaki (24), zatrudn. 655 robotn., z produkcją 373644 rs.; garbarnie (215), zatrudn. 560 ludzi i produk. za 211393 rs.; 9 fabryk tabaczných (119 robot., 200430 rs. prod.); 73 browarów piwnych (177 robot., 184308 rs.); 1 fabryka żelaza (120 robot., 180505 rs.); 41 fabryk sukna (469 robotn., 159327 rs.); 157 smolarni (488 robotn., 156196 rs.); 7 odlewni żelaza (2030 robotn., 148941 rs.); 27 hut szklanych (662 robotn., 142885 rs.); 6 fabryk wyrobów fajansowych (242 robotn., 120292 rs.), 1 fabryka wyrobów mechanicznych (198 robotn., 72000 rs.); 97 cegielni (352 robotn., 63067 rs.) i in. Pod względem administracyjnym gubernia dzieli się na 12 powiatów: dubieński, kowelski, krzemieniecki, łucki, nowogradwołyński, ostrogiński, owrucki, rówieński, starokonstantynowski, włodziński, zasławski i żytomierski. Powiaty te nie są jednakowe. Największym lecz natomiast najmniej zaludnionym jest pow. owrucki, mający 9272·9 w. kw. lecz tylko 13·8 mk. na 1 w. kw.; najmniejszym lecz jednocześnie najlepiej zaludnionym jest pow. starokonstantynowski (2249·8 w. kw., i 70·6 mk. na 1 w. kw.). Powiaty dzielą się na okręgi policyjne (stany), których znajduje się po 3 w pow. dubieńskim i ostrogskim, po 5 w pow. żytomierskim i nowogradwołyńskim, w pozostałych zaś po cztery. Nadto w gubernii jest 207 gmin (od 13 do 22 na powiat.). Ludność zamieszkuje 3991 miejscowości (w tem 12 miast i 140 miasteczek). Spis gmin z 1890 r. podaje w gubernii 6180 miejscowości zamieszkałych (licząc w to i pojedyncze osady, rozdzielając folw. od wsi włośc. itp.), mających 240242 dm. włośc., obok 88332 należących do innych stanów. Pod względem kościelnym wyznanie prawosławne stanowi oddzielną eparchią wołyńską, utworzoną w 1799 r., przyłączoną w 1843 do eparchii warszawskiej a w 1860 r. oddzielną od niej. Pod względem zarządu cerkiewnego powiaty: kowelski, owrucki, włodziński i zasławski dzielą się na cztery dekanaty (błagoczynia); powiaty: dubieński, krzemieniecki, łucki, nowogradwołyński, rówieński, starokonstantynowski i żytomierski na 5 dekanatów każdy i wreszcie powiat ostrogski na 6 dekanatów, tak że w ogóle cała gubernia o-

bejmuje 57 dekanatów (błagoczynii). W ogóle w 1885 r. było w gubernii: 1780 cerkwi (228 murowanych), 11 monasterów, 182 kaplice (28 murowanych). Kościół rz.-katolicki należy do diecezji łucko-żytomierskiej (ob. Łuck). Każdy powiat tworzy oddzielny dekanat. W ogóle w 1885 r. w gubernii znajdowało się 113 kościołów katol. (85 murow.), 4 klasztory i 127 kaplice (73 murow.). Rozkólnicy mają 12 domów modlitwy (1 murow.), ewangelicy 15 kościołów (3 murowane) i 139 domów modlitwy (1 murow.), baptyści 7 domów modlitwy (drewn.), husyci czesey 1 dom modl. (drewn.). Z wyznań niechrześcijańskich żydzi posiadają 87 synagog (50 murow.) i 472 domów modlitwy (98 murow.), karaimi 1 synagogę i mahometanie meczet. Pod względem oświaty gubernia należy do okręgu naukowego kijowskiego i nie posiada wyższego zakładu naukowego. Z zakładów średnich znajdują się: 1 gimn. męskie i 1 żeńskie, szkoła realna, seminarium duchowne prawosł. i katol., seminarium nauczycielskie, 2 progimnazya, szkoła dla dziewcząt stanu duchownego, szkoła eparchialna żeńska, 4 duchowne szkoły powiatowe i in. W ogóle w 1885 r. było w gubernii 1551 zakładów naukowych (w tem 686 szkół ludowych, 175 szkółek cerkiewnych, 237 szkół przy kościołach i kantoratach niemieckich, 22 szkółek czeskich i 376 chederów), do których uczęszczało 47253 dzieci (38398 chłopców i 8855 dziewcząt). Pod względem komunikacyjnym gubernia przerywa z płu - zach. na pld.-wsech. linia dróg żel. pld.-zach., na odnodze Brześć-Kijów, przechodząca przez Kowel, Równno do Berdyczowa i dalej, która w Zdolbunowie łączy się z odnogą do Radziwiłowa (długą 85 w.). w Kowlu z dr. żel. nadwiślańską a w Równnem z dr. żel. wileńsko-rówieńską (będącą odnogą dróg żel. poleńskich). Nadto ze st. Kiwercy wychodzi odnoga do Łucka. Długość linii dr. żel. w granicach gubernii wynosi około 645 w. Z dróg bitych najważniejszy jest dawny trakt kijowsko-warszawski, przechodzący przez Żytomierz, Nowogradwołyński, Równno, Łuck, Włodzimierz Wołyński do Uściługa, mający w granicach gubernii przeszło 400 w. Trakt ten w Żytomierzu przecina droga z Berdyczowa, przez Iskorość, Owruć do Skorodnego (gub. mińska), długa 196 w., dalej wychodzi z Żytomierza droga przez Cudnów, Starokonstantynów, Kupiel do Wołoczyska (dług. 216 w.), z Klewania droga do Karasina (na granicy gub. mińskiej), długa 91 w., z Łucka do Drużkopola (na granicy Galicyi), długa 60 w. i z Włodzimierza przez Kowel do st. Horniki (długa 105 w.). Z Proskurowa przez Zapadyńce, Starokonstantynów, Zasław, Ostróg do st. dr. żel. Krzywini prowadzi droga, długa w granicach gubernii około 125 w. St. telegraficznych w gubernii było 38, pocztowych 44. Nadto w gubernii było 227 st. pozt.

gminnych do przewozu urzędników. Marszałkami szlachty gub. wołyńskiej byli (w porządku alfabetycznym): Czacki hr. Michał (1822), Gostyński Alojzy (1808—12), Giżycki (1814), Hański Wacław (1812), Iliński hr. Henryk (1816), Iliński hr. Józef August (1797), Ledochowski hr. Wincenty (1822), Lenkiewicz Gracyan (1832), Miączyński hr., Moszyński Piotr (1825), Sanguszko ks. Eustachy (1816—20), Wilga, Wurcel hr. Stanisław (1805). Opisy gub. wołyńskiej są dość liczne. Z dawniejszych zasługuje na wzmiankę Bessera, Rzut oka na jeografię fizyczną Wołynia i Podola, Wilno, 1828; z nowszych zaś: Steckiego, Wołyn, pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym, Lwów, 1864 i 1871; Nowickiego, Wołyn i jego mieszkańcy, Drezno 1870; Teodorowicza, Opis eparchii wołyńskiej, dotychczas 3 tomy, zawierające opis 8 powiatów, Poczajów, 1888—1893 r. i in. Wiele opisów pojedynczych miejscowości wyszło z pod pióra Pierogowskiego i Sendulskiego w Wołyńskich gubern. i eparchialnych wiadomościach. Pod względem geognostycznym zbadał gub. wołyńską Gotfryd Osowski. *J. Krz.*

Wołyńa, *Wołynaja*, sióło we włości płońskiej, t. j. w dzisiejszym pow. nowogradwołyńskim al. w pld.-zach. części pow. żytomierskiego.

Wołyńce 1.) wś i fol., pow. siedlecki, gm. Wiszniew, par. Skurzec, ma 28 dm., 207 mk., 745 nr. W 1827 r. było 11 dm., 78 mk., par. Niwiska. W r. 1563 wś Wołyńce, w par. Niwiska, w ziemi liwskiej, miała 9 łan. km. (Pawit., Mazowsze, 415). 2.) **W.**, wś, pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Puńsk, odl. od Suwałk 31 w., ma 28 dm., 407 mk. W r. 1827 wś Wołyńce miała 15 dm., 134 mk.

Wołyńce 1.) przysiółek wsi Nowosiołki, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Wierzeholesie. 2.) **W.**, osada, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Krugłany, o 23 w. od Sokółki, własność Iwańczuka, ma 15 dzies.

Wołyńce, mko na pr. brzegu Dryssy, pow. drysieński, gm. Filipowicze, o 20 w. od Dryssy a 7 w. od st. dr. żel. dyneb.-witebskiej Swolna, ma 12 dm., 156 mk., cerkiew paraf., kościół katol., dom modlitwy żydowski, szkołę, garbarnię, cegielnię, 3 sklepy, jarmarki 24 czerwca i w pierwszą niedzielę po święcie Pokrowy N. M. P. Prom przez rzekę. Dobra, zwane pierwotnie Okaciewszczyzną, stanowiły uposażenie cerkwi św. Mikołaja w zamku połockim, następnie nadane przez Stefana Batorego jezuitom, którzy zamienili Okaciewszczyznę na Zacharewicze z Tukowiczami. Dobra zawierały wówczas 8 włók, z 6 poddanymi. Okaciewszczyzna przybrała w tym czasie nazwę W., od zamieszkujących tam włościan Wołyńców. Wkrótce Tukowicz sprzedał W. Konstantemu Szczyttowi. Syn jego Anto-

ni sprzedaje w 1715 r. dobra te Jerzemu i Annie z Hłasków Zabielskim Szczytom, wojskim połockim, za 100 tal. bitych. Ci fundują tu 1716 r. kościół p. wez. św. Jerzego, i osadzają przy nim dominikanów, dając im na uposażenie dobra W. wraz z wielu innymi. W 1746 r. August III daje przywilej na zaprowadzenie targów tygodniowych w niedzielę i dwóch jarmarków dorocznych: na św. Dominika i N. M. P. Rozańców. W 1756 r. ks. Jerzy Hylzen, biskup smoleński, konsekruje tutejszy kościół. W kościele są groby rodziny Szczyttów, na miejscowym zaś cmentarzu nagrobki wielu obywateli tej parafii, jak: Szczyttów, Chrapowickich, Swołyńskich, Chelchowskich, Medunieckich i in. Przeorami tutejszego zgromadzenia byli: ks. Ludwik Borowski; Mateusz Głuchowski, za czasów którego ukończono kościół drewniany; Damian Jurkiewicz, za którego w 1731 ukończono budowę klasztoru i założono nowicyat; Placyd Błażewicz; Alojzy Trokiniecki, który rozpoczął budowę murowanego kościoła; Karol Zakrzewski; Onufry Kulesza; Remigiusz Lenartowicz; Ludwik Rybiński; Dominik Massalski; Remigiusz Zahorowski, rozpoczął budowę klasztoru murowanego; Aureli Lubowicki; Ludwik Hryniewicz; Jakub Kozakowski; Franciszek Kochanowski; Aleksander Szystowski; Wincenty Downarowicz; Hyacynt Strumiłło, Albert Szofucha, Michał Kozłowski, Czesław Paprocki, Kazimierz Wienczycki, Alan Kawecki, Antoni Klimaszewski, Maciej Magnuszewski, Faustyn Ciecierski, Julian Sokólski, Reginald Szaniawski, Andrzej Jaczkiewicz, Tomasz Bagieński, Donat Oheko i Hieronim Bajkowski. *A. K. L.*

Wołyńce, nieistniejąca obecnie wś, w pow. żytomierskim, w okolicach Czerniachowa. Podług rewizji zamku żytomierskiego z 1545 r. wraz z Toporyszczami i Wołosowem własność Olizara Wołczkiewicza (Jabłonowski, Rewizye, 131). Na początku XVII w. należy do Adama Olizara Wołczkiewicza. Do dóbr należą sióło: Krasnosiółka i Zarubińce (Jabłonowski, Ukraina, II, 61, 63, 546).

Wołyńiec, zaginione sióło, w dawnym pow. łuckim. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. własność kn. Bohdana Masalskiego, który płaci z 15 dym., 5 ogr. po 2 gr., 2 kół młyn., kotła gorzałcz. (Jabłonowski, Wołyn, 8).

Wołyńiec, wś, pow. klimowicki, gm. Rodnia (o 15 w.), ma 49 dm., 366 mk., zapasowy śpi-chlerz gminny.

Wołyńka, zaśc. szlach., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 34 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. katol.

Wołyńka, wś nad rzeką Wołyńką, pow. sosniecki gub. czernihowskiej, gm. Wołyńka, o 10 w. na płu. od Sosnicy, 431 dm., 2673 mk., zarząd gminy, 2 cerkwie, szkoła, targi co niedziela.

Wołyńskie, wś, pow. sochaczewski, gm. i par. Hów, ma 67 mk., 346 mr. W r. 1827 był 1 dm., 16 mk. Spis urzęd. osad gub. warsz. z r. 1870 podaje w gm. Hów wś: Wolmek, będzie to zapewne zepsuta nazwa tej osady.

Wołyńskie Baraki al. *Budy*, ob. *Ciemniewo*.

Wołyny, część wsi Golejewko, pow. krobowski.

Woźsk, ob. *Wolsk*.

Womba, rzeczka, lewy dopływ Wilii, uchodzi między Naczałą a Padaszą.

Womińsk Mikołajewszczyzna, dobra skarbowe, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Sumieliszki, okr. wiejski Mustyniany.

Wommen 1.) posiadłość, pow. frydlański, st. p. Friedland Ostpr. 2.) **W.**, os. leśn., pow. iławski, st. p. Friedland Ostpr.

Wonasznia, kar. i zaśc. rząd., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 10¹/₂ w. od Wilna, 3 dm., 25 mk. (20 katol., 5 żydów).

Wond, os. leś., w pow. międzychodzki, w dobrach Sieraków.

Wondagi, okolica szlach. nad rzeką Miedukszanką, pow. trocki, w 4 okr. pol., o 67 w. od Trok, 5 dm., 63 mk. (7 prawosł., 52 katol., 4 żydów).

Wondolleck, pol. *Wądołek*, huta żelazna, pow. jańsborski, st. p. Dlotowen.

Wondrysel, niem. *Wagendruessel*, węg. *Vagendriszel* al. *Merény*, miasteczko na Węgrzech, w hr. spiskim, pow. bańskim, nad górnym biegiem Gielnicy (Hnilca), praw. dopł. Hernadu, na wzn. 533 mt. n.p.m., w kotlinie górskiej rozszerzonej przy ujściu dwóch źródłowych potoków Gielnicy. Wysokie pasmo górskie „Hegen Gebirge“ osłania W. od północy. W r. 1890 było 308 dm., 2224 mk., 1625 Niemców, 553 Słowaków i 44 Węgrów; pod względem religii 1284 wyzn. augsb., 845 rz.-kat., 88 gr.-kat., 6 helweckiego i 1 izr. Gmina obejmowała 9760 mr. Kościół paraf. rz.-kat. w miejscu, również i kościół prot., gr.-kat. par. we wsi Zawadka. Jest to starożytna osada górnicza, wspomniana już w dok. z r. 1290. Zdawna istnieją tu kopalnie rud żelaznej i miedzianej, tudzież kuźnice żelaza. Znajduje się też urząd telegraf. i pocztowy, i szkoła ludowa. Miasteczko jest porządnie zabudowane, składa się niemal z samych drewnianych domków. Należy ono do tych miejscowości na Spiżu, które w ostatnich czasach wskutek wychodźstwa ludności najwięcej ucierpiały. Ludność z 3112 spadła na 2224 mk. Przyczyną tego jest upadek górnictwa w ogóle na Spiżu a mianowicie w powiecie bańskim i brak zupełny innych gałęzi przemysłu. Ten sam objaw spotykamy i w innych osadach górniczych jak: Gielnica, Smolnik i Swedlar. O 3 km. na pń.-zach. od W. znajduje się zakład kąpielowy Schwarzenberg (węg. Teketchegy) a należący do gmi-

ny W. Jest to zakład hydropatyczny, w środku pięknego lasu sosnowego położony, wzn. 664 mt. n.p.m. Nieopodal wznosi się szczyt góry Schwarzenberg na 811 mt. n.p.m. W. należy do urzędu podatkowego w Gielnicy a sądu pow. w Nowej Wsi (Igló). (Ob. Mueldner H.: Kąpiele Schwarzenberg, Warszawa, 1879; Weber: Zipser Geschichts u Zeitbilder). *W. H.*

Wongi, ob. *Wagi*.

Wonglick, pol. *Wąglik*, wś, pow. jańsborski, st. p. Johannsburg.

Wonglikowitz (niem.), ob. *Węglkowice*.

Woniacz al. *Dobre Wody*, wś należąca w 1629 r. do dóbr Hubków (w pow. rówieńskim) Stanisława Daniłowicza, ssty ezerwonogródzkiego, miała wówczas 29 dym. (ob. III, 199).

Woniacza, wś, pow. owrucki, gm. Kisarycze, par. praw. Hołysze (o 15 w.).

Woniacze 1.) białoros. *Waniaczy*, od niedawna nazwane *Lubicze*, uroczysko i folw., pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Szack (o 10 w.), par. katol. Uzda, o 80 w. od Ihumenia. Poprzednio W. wchodziły w skład Werkał (ob.), wydzielone przy podziale rodziny Józefowi Obrąpalskiemu, który założył folwark i nazwał go Lubiczami. Miejscowość leśista, wśród nizin i piasków, nieposiadająca warunków dla gospodarstwa. 2.) **W.** al. *Wojniacze*, zaśc. poradziwiłowski, pow. miński, w 3 okr. pol. i par. katol. Kojdanów (o 10 w.), przy linii dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, w pobliżu st. Niehorele, o 49 w. od Mińska, należy do domin. Niehorele, do niedawna Abłamowiczów, teraz hr. Czapskich. Grunta wyborne. W. należały w r. 1740 do domin. Rudzica ks. Radziwiłłów, było tu wtedy 8 osad szlacheckich, zajmowanych przez rodziny: Ciszków, Baruczewskich, Chmielewskich, Nasznikiewiczów, Mereckich. Koni było w zaśc. 3, wołów 4 (Inwentarz w archiwum piszącego w Zamościu). *A. Jel.*

Woniaczka al. *Zubnia*, rzka, w pow. rówieńskim, prawy dopł. Horynia. Wpada za Stepaniem. W. słynęła niegdyś żeremami bobrowemi.

Woniaczyn, w dokum. *Woniacyncze*, *Woi-nathincze*, *Woniathincze*, wś nad Zharem, dopł. Bohu, pow. lityński, okr. pol. Bahrynowiec, gm. Sosny, par. katol. i st. poczt. Lityn (o 4 w.), st. dr. żel. Winnica (o 36 w.), ma 140 dm., 1186 mk., 1139 dzies. ziemi włośc., 38 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Parascewii, wzniesioną w 1757 r., z 1045 parafianami. W 1566 r. trzymali ją Jazłowieccy, którzy płacili od 3 pługów. W 1569 r. Jazłowieccy płacą ztąd od 2 pługów. W 1578 r. w posiadaniu Jassowskiego, który płaci od 6 pługów, od koła dorzecznego 12 gr. i od popa 2 fl. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 199, 227, 303). Następnie wchodziła w skład sstwa lityńskiego i podług lustracyi z 1615 r. ze wszystkimi czynszami i daninami

czyniła 112 fl. 13 gr. (Jabłonowski, Lustracye, 73). Po 1833 r. wraz z całym sstwem nadana prawem emfiteutyżnym Chołoniewskiemu, z opłatą kwarty 2893 złp., dziś skarbową. *Dr. M.*

Woniajki, ws nad rzką Połonką, pow. owrucki, gm. i par. praw. Łuhin (o 6 w. na pld.), ma 42 dm., 336 mk., cerkiew filialną p. w. św. Mikołaja. Podług opisu zamku owruckiego z 1545 r. ws Woniakowszczyzna należy do Stanisława i Niemiry Surynowiczów, z wysługi ich ojca. W 1628 r. własność Hrehorego Czernika, Anny Szaszkiwiczówny i Michałowej Pronkowej Derewencekiej, którzy płacą z Woniajek z 2 dym., 5 ogr. (Jabłonowski, Ukraina, I, 69).

Wonicze al. *Gonicza*, ws nad rzką Janczanką, lew. dopł. Olsy, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Bacewicze, o 49 w. od Bobrujska, ma 5 osad. *A. Jel.*

Woniecko, ws, pow. łomżyński, ob. *Grądy Woniecko*. Leży na wyspie, wzn. 525 st. n.p.m., otoczonej wsząd błotami i korytem Narwi. Według lustracy z r. 1549 była to wieś szlach. w starostwie łomżyńskim. W r. 1578 ws „Wonieczk“, w par. Zawady, ma 1 łan km. a „Grandy“ 12 łan. (Pawiński, Mazowsze, 378).

Wonieść al. *Woniejść*, niem. *Woynitz*, w dok. *Woneszcz, Woniesiec, Wojnesz, Wojnice, Vanesch, Wanesech, Wonec, Wonesesz, Uneszce*, ws kościelna, w pow. kościańskim (szmigielskim), urząd okr. w Szmiglu, urz. stanu cywil. w miejscu, stac. kol. i urząd poczt. w Starem Bojanowie (Alt.-Boyen), szkoły i paraf. katol. z kościołem w miejscu, ewang. i sąd okr. w Szmiglu. Ws gospod. ma 228 ha, 7 dm., 81 mk. (59 katol.); ws rycerska ma 724 ha, 28 dm., 339 mk. (279 katol.). W. leży na pld. od Kościana, wsch. Szmigla, zach.-płn. Krzywina. W r. 1258 Bolesław, syn Wład. Odonicza, potwierdzając przywilej Wład. Laskonogiego z r. 1231, wymienia między posiadłościami benedyktynów lubińskich W. z wszystkimi częściami. W r. 1277 Przemysł II uwalnia W. od opola krzywińskiego. W r. 1294 potwierdzono posiadłości klasztoru. W r. 1296, Przemysław, zlewając prawa książęce na opatów lubińskich, wymienia W. z jeziorem, na którym prawo rybołówstwa nie mają dziedzice Gryżyny i Osieka. W r. 1382 występuje jako świadek Hanko, pleban z W., a w r. 1588 w W. Maciej z Drzęczkowa z braćmi swymi i inną szlachtą, pozwalają Janowi, kaszt. przemęckiemu, i Maciejowi, kaszt. moderskiemu (od os. Modrze), prowadzić wodościeki przez ich dziedzictwa do Jezierzyc. Między świadkami są: Mikołaj, pleban, i Piotr, karczmarz miejscowi. W r. 1397 występuje pleban Świętosław. W r. 1393 Agnieszka „de Vonicz“, żona Dominika, w grodzie poznań. prawo oddać musi bisk. poznań. R. 1398 występuje Prądota „de Venszece“, prawujący się z Wojciechem Górskim. R. 1400

opat lubiński występuje przeciwko Janowi Gryżyńskiemu o rozgraniczenie Gryżyny, W. i Gniewowa i prawuje się z nim o jezioro W. R. 1408 Jan, oficyał pozn. i komisarz apostolski, przysądził klaszt. lubińskiemu to jezioro. Łączy się ono na pld. od Kościana z jeziorem Osieckiem z pod Osieczny i odpływa do Obry, poniżej Gryżyny. R. 1547 umarł w W. Stanisław „Wonienscensis“, benedyktyn lubiński, ekonom Nowego Dworu (Novae Curiae). W r. 1580 ma W. 12³/₄ łan. os., 1/4 karcz. 3 zagr., 4 komorn. z bydłem, 6 bez bydła, 7 rzemieśl., 5 rybaków, 2 wiatraki. Około r. 1620 był w W. plebanem Jan Noskowiec, uczony teolog. R. 1648 Władysław IV dał klasztorowi lubiń. na poprawę wieży podupadłej dziesięcioletnie opłaty skarbowe z dóbr W. i Gniewowa. Księgi kościelne W. sięgają r. 1696. Kościół jest p. w. św. Wawrzyńca. Dzisiejszy, z cegły palonej, pochodzi z XVII w. Odnowiony w r. 1865 i ostatecznie 1891, ma wysoką wieżę. W tym kościele jeden z ołtarzy założył r. 1447 Iwan, dziedzic Karmina, Gronowa i Jezierzyc. *W. Ł.*

Wonieskie, jezioro, w pow. wschowskim, na obszarze wsi Wonieść, stanowi część całego pasma jezior, których wody odprowadza do Obry z lew. brzegu rzka Samica. Podobno całe to pasmo stanowiło niegdyś jedno wielkie jezioro, które Długosz nazywa „Wonieska“, ob. *Osieckie jezioro*.

Woninkeim, posiadłość, pow. gierdawski, st. p. Dietrichsdorf.

Woniućka, rzeczka, w gub. podolskiej, prawy dopływ Siniuchy, lewego dopł. Bohu. Od Żurawlinki płynie pod Płoskie. Uchodzi poniżej ujścia Jatrani.

Wonjacina, węg. *Vajnatinu*, ws, w hr. ugarskim. Kościół katol. filialny, 478 mk.

Wonk, zaśc. szlach., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 18 w. od Trok, 1 dm., 4 mk. katol.

Wońki, ws nad rz. Wiedźmą, lew. dopł. Szczary, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Niedźwiedzica, o 78 w. od Słucka, ma 15 osad; miejscowość lekko falista, bezleśna, grun-ta i łąki wyborne. *A. Jel.*

Wońki-Wismontyszki, ws, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Wornie. Włośc. Tyszko ma 24 dzies. (2 lasu, 2 nieuż.).

Wońkowce, mstko u zbiegu dwóch strug Kołomyjki i Nieczyporówki, dopł. Kalusa (Bystrzycey), pow. uszycki, okr. pol. Wierzbowiec, gm. Osłamów, st. dr. żel. Deraźnia (o 35 w.), st. poczt. w miejscu, odl. o 25 w. od Nowej Uszycey, ma 319 dm., 2541 mk., 502 dzies. ziemi włośc., dworskiej w 4 folw. 4067 dzies., 80 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Dymitra, wzniesioną w 1843 r., z 1564 parafianami, kościół paraf. katol., synagogę, 2 domy modlitwy żydowskie, szkołę wiejską 1-klas., gorzelnię, cegielnię, 3 młyny, aptekę, 20 sklepów, 40

rzemieślników; targi co dwa tygodnie. Piękny dom mieszkalny właścicielki, z ogrodem na 13 dzies. Położenie wzgórzyste, gleba glinowata. Znajduje się tu glina i kamień wapienny. W. mają 4 przedmieścia: Berezówka, Majdan, Tatarynka i Zastawnia. Był tu niegdyś kościółek ormiański. Kościół paraf. katol., p. w. N. M. P. Anielskiej, fundowany dla franciszkanów przez Zamiechowskiego w 1643 r., z muru wzniesiony w 1780 r. przez Humieckich, konsekrowany t. r. przez bisk. Cieciszowskiego, posiada obraz św. Antoniego Padewskiego, uważany za cudowny. Filia (kaplica) w Żeniszkowcach (pow. Iatyczowski), kaplice w Daszkowcach i Morozówce, dawniej też w Hlibówce i Karaczyjowcach. Parafia katol., dekanatu uszyckiego, 4415 wierznych. W skład parafii, oprócz W. z przedmieściami, wchodzi wsi: Bystrzyca, Daszkowce, Hlibów z Hutą, Homernia, Kalusik, Karaczyjowce z Majdanem, Karażyn, Ludwikówka, Łomaczyńce, Łopatówka, Mierzyjówka, Morozów, Osłamów, Porosiątków Wielki i Mały z Hutą Starą i Nową z Majdanem i Pilipami, Wysoka Grobla i Żurówka. Podług reg. pobor. wwdztwa podolskiego z 1583 r. wś Wonikowce płaci od 13 plugów, od popa, od koła dorocz. i 7 ogrodn. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 302). Własność następnie Zamiechowskich, Tyszkiewiczów, Humieckich, Starzyńskich i Orłowskich, którzy sprzedali Czerkasowi a ten Kosielskiej, teraźniejszej właścicielce.

Dr. M.

Wonkowiecki Majdan, ob. *Majdan*. Wraz z Tatarynką ma 235 dm., 1110 mk.

Wonlarowo, wś i b. st. pocztowa, w gub. smoleńskiej, przy dawnej szosie ze Smoleńska do Witebska, o 13 w. za Hniezdowem.

Wonna 1.) niem. *Wonna*, wś włosc., pow. lubawski, st. p. i par. kat. Szwarenowo, szkoła kat. w miejscu, 663 ha (617 roli or., 22 łąk); 1885 r. 44 dm., 95 dym., 413 mk., 354 kat., 58 ew. (wyb. Dziura ma 5 dm., 22 mk.). 2.)

W., folw., tamże, 361 ha (290 roli or., 54 łąk); 1885 r. 6 dm., 10 dym., 52 mk., 8 kat., 44 ew.; hodowla bydła, owczarnia. Zdaje się, że za czasów krzyżackich stał tu zamek obronny i mieszkał komtur. W 1278 r. występuje bowiem komtur Otto z Wonny (Wonneburg). Miała też W. kościół mурowany paraf., p. w. św. Leonarda. Do prob. należały 4 włóki, które r. 1833 zamienione zostały na inne, dogodniej w Szwarenowie położone. Szkoła i plebania stały opodal cmentarza. R. 1670 wizytator Strzesz już kościoła nie zastał, tylko niektóre ruiny, choć r. 1630 jeszcze istniał. Zdaje się więc, że go Szwedzi zburzyli. Los ten spotkał całą wieś, bo wizyta Strzesza opiewa, że było w niej tylko 2 włóścian, dawniej 12 (ob. Utracone kościoły p. ks. Fankidejskiego, str. 121). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa, że proboszcz szwarenowski miał tu chałupkę nad jeziorem, Szcze-

pankowską zwaną, z której pobierał 5 fl. czynszu (str. 289b). Taż wizyta donosi, że dawniej było tu 12 kmieci, wówczas tylko 2. Sołtysów było 3, dwóch siedziało na 7 włókach, trzeci na trzech. Dwóch pierwszych nabyło nadto włókę Kasprowską i podzielili się nią (ob. str. 291).

Wonneberg, wś, pow. reszelski, st. p. Seeburg.

Wonneberger Grund, wyb. do Oruni, pow. gdański górny, st. p. Orunia, 12 dm., 89 mk.

Wonnenberg (niem.), ob. *Wujęcisko*.

Wonnenmorgen, os. należąca do Tczewa.

Wonno, ob. *Wonna*.

Wonnwitz, 1260 *Voynouici*, dobra i wś, pow. niemiezyński, par. ew. Siegroth, kat. Niemczyn. W r. 1885 dobra miała 107 ha, 4 dm., 53 mk. (kat. 4); wś miała 12 ha, 9 dm., 57 mk. (12 kat.).

Wonogi, wś, pow. dyneburski, par. Waraków, posiada kaplicę katol. murowaną, p. w. św. Anny, wzniesioną w 1882 r.

Wonorze, też *Wąnorze*, w dok. *Wanore*, wś i kol. w pow. inowrocławskim, urz. okr. i stanu cywil. w Dąbrowie (Louisenfelde). st. kolei w Gniewkowie (Argenau), urząd poczt. w Parchaniu, szkoła katol. w Ośniszczewku, ew. w miejscu par. katol. w Brudnie, ew. w Murzynnie, sąd okr. w Inowrocławiu. Wś gospod. ma 349 ha, 25 dm., 250 mk. (24 katol.), kolonia ma 191 ha, 20 dym., 199 mk. (7 katol.). Wś ta należała do klasztoru w Strzelnie. R. 1308 Mikołaj, opat klasztoru, pożyczwszy pewną sumę od Gerwarda, bisk. kujawskiego, oddaje mu w zastaw wieś klasztorną „Wanore“ (Kod. dypl. pol., II, 162). Wr. 1583 było 5 fan. os., 1 zagr., 1 rzem. Sołtys miał 2¼ lanu. W. Ł.

Wonowice al. *Fonowice*, niem. *Wonsdorf*, część gm. Polanka, w pow. opawskim, okr. sąd. klinkowieckim, ma 126 mk.

Wonsin (niem.), ob. *Wadzyn*.

Wontajnie 1.) wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 80 w. od Kowna. 2.) **W.**, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Radziwiliszki, o 15 w. od Szawel.

Wontuszka, obszar pagórkowaty (548 mt.), w Zarzyczu, pod Delatynem, w pow. nadworniańskim (Karta wojs., 12, XXXI, 11, XXXI).

Wonzog, folw., ob. *Ploetzig*.

Wonzow (niem.), ob. *Wąsosz*.

Wonzower Weg, wyb. do Krajenki, pow. złotowski, 23 dm., 147 mk.

Wonzodziszki, folw. szl., pow. trocki, w 3 okr. pol., o 43 w. od Trok, 2 dm., 21 mk. katol.

Woo, *Wou* al. *Woehhando* (eston. *Wõu-Jõggi*), rzeka w gub. inflanckiej, dopływ jeziora pskowskiego. Bierze początek z płaskowzgórza Odempe, przepływa przez jezioro Waggula i Tamimula, pod mtem Werro, w par. Rappin przybiera rzekę Meda, wypływającą z jeziora Tabiina (w par. Neuhausen). Długość właściwej rzeki wy-

nosi 70 w., z jeziorami zaś, przez które przepływa i z rzeką Piuchą, uważaną za jej źródłowiska, do 110 w. Spadek od jeziora Waggule do ujścia wynosi 158 st.

Woopen, posiadłość, pow. frydlański, st. p. Domnau.

Wop', rzeka, w gub. smoleńskiej, prawy dopływ Dniepru. Bierze początek w pow. bielskim, w pobliżu chutoru Akiejewa, przepływa powiat bielski i duchowszczyński, ma ujście poniżej Dorohobuża. Pływie w kierunku południowym, długo około 130 w., szeroka od 1 do 10 saż., głęboka od 5 do 9 st. Wiosną na rzece odbywa się znaczny spław drzewa. Przybiera od prawego brzegu: Sosznię, Otrię al. Wotrią i Carewicz.

Wopejki, wś, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Szaty; włość. Błus ma 30 dzies.

Wopiec, rzeka w pow. dorohobuskim gub. smoleńskiej, prawy dopływ Dniepru. Wypływa z niewielkiego jeziora, płynie w kierunku pół-wschodnim i ubiegłszy około 40 w. uchodzi poniżej Dorohobuża. Na wiosnę spławiają po niej drzewo.

Wopienica, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Mejszagola (o 7 w.), okr. wiejski Izabelin, 3 dusze rewiz.; należy do dóbr Joda, Januszewskich.

Wopłany, wś pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski, Żośle (o 2 w.), 29 dusz rewiz.; własność dawniej Ignacego Żukowskiego, następnie Szejerów.

Woplauken, dobra ryc., pow. rastemborski, st. p. Rastenburg.

Woplisdorf (w dok.), ob. *Waplewo*, w pow. szczywieńskim.

Wopotnia, folw., pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 23 w. od Szawel.

Woppen 1.) wś, pow. olsztyński, st. p. Spiegelberg. 2.) **W.**, wś, pow. brunsberski, st. p. Lichtenau.

Woprit, rzeka, lewy dopływ Nadwy (lew dopływu Ipuet).

Wopsowszczyzna, zaśc. pryw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 28 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowie, 1 dm., 4 mk. prawosł.

Wora, *Woria*, rzeka w gub. smoleńskiej, lewy dopł. rz. Ugry.

Worańce, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol. gm. Poszwityń, o 38 w. od Szawel.

Worany, ob. *Orany*.

Vorbrigen (niem.), ob. *Folwarki*, wś, w pow. rybnickim.

Worcowszczyzna, pow. owrucki, ob. *Szaby*.

Wordamm (niem.), ob. *Miranowo*.

Wordel (niem.), ob. *Orle* i *Mochle*.

Wordell ob. *Orle* 1.).

Vorderberg, kol. niem. w pow. gródeckim,

tuż na pół-wsch. od Gródka, nad Wereszycą, na granicy Czerlan i Artyszowa. W r. 1890 było, tu 12 dm., 195 mk. w gm.; 2 dm., 14 mk. na obsz. dwor (85 obrz. rzym.-kat., 86 gr.-kat., 18 izrl., 20 innych wyzn.; 52 Pol., 105 Rus., 43 Niem., 2 innej narod). Par. rzym. i gr.-kat. w Gródku. *Lu. Dz.*

Vordergand (niem.), ob. *Grain Pośrednia*.

Vorder-Gebirg, pasmo wzgórzyste na obszarze gm. Mikuszowice (Nikelsdorf), w pow. bielskim, na Śląsku austr.

Vorderharte (niem.), pow. krobski, ob. *Dąbrówka* 4.) (t. I, 938).

Vorterheide, dobra i st. dr. żel., pow. ligniecki, par. ew. i kat. Lignica. W r. 1885 miały 715 ha, 2 dm., 10 mk. (1 kat.). St. dr. żel. na przestrzeni od Lignicy do Głogowy, odl. 11 klm. od Lignicy.

Wordomen, wś, pow. frydlański, st. p. Barenstein.

Wordon, ob. *Fordon*.

Worduksznie 1.) wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie. Bortkiewiczowie mają tu 154 dzies. (37 lasu, 8 nieuż.), Łapińscy 54 dzies. (12 lasu, 3 nieuż.), Misiewiczowie w W. i Norejkiškach 58 dzies. (11 lasu), Radziszewscy 8 dzies. 2.) **W.**, ob. *Werduksznie*.

Wórdzelka, ob. *Podbrykula* 2.).

Worehlen, wś, pow. darkiejmski, st. p. Klechowen.

Worejki, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 26 w. od Poniewieża. 2.) **W.**, wś, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Towiany, o 10 w. od Wiłkomierza.

Worele, dwór, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Kurszany, o 35 w. od Szawel. Należy do dóbr Ryngowiany.

Woreningken, wś, pow. ragnecki, st. p. Kraupischken.

Woreny, wś, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Kiejdany.

Worfengrund, wś, pow. szczywieński, st. p. Ortelsburg.

Worgi, w spisie z 1765 *Worogi*, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. i dobra ks. Drukich Lubeckich, Mańkowieze (o 6 w.), okr. wiejski Radzki, o 63 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. połockiej, 3 dm., 29 mk. prawosł., 14 kat. (w 1865 r. 13 dusz rewiz.).

Worglitten, wś, pow. ilawkowski, st. p. Reddenau.

Worgony, pow. wilejski, ob. *Wargany*. Leżą o 76 w. od Wilejki, mają 14 dm., 88 mk. (79 praw., 9 kat.).

Worgule, wś i folw., pow. biański, gm. Sitnik, par. Biała (odl. 11 w.) ma 49 dm., 470 mk. W r. 1827 było 32 dm., 210 mk. Dobra W. składały się w r. 1884 z folw. W. i Jagodnica, oraz przyl. Ludwinów, Zaberwecze al. Sobszczyzna i las Florya rozl. mr. 2641; folw. W. z przyl.

Ludwinów gr. or. i ogr. mr. 623, łąk mr. 134, pastw. mr. 231, lasu mr. 330, nieuż. mr. 24; bud. mur. 6, drew. 19; płodozm. 6, 8 i 9 pol.; folw. Jagodnica z przyl. Zaberweceze al. Sob-szczyczna gr. or. i ogr. mr. 650, łąk mr. 296, pastw. mr. 328, nieuż. mr. 25; bud. mur. 7, drew. 14; las urządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 53, mr. 1115; wś Jagodnica os. 20, mr. 1.

Worgule, niem. *Worgullen*, wś, pow. jańsborski, st. p. Drygallen.

Vorhaus, dobra i wś, pow. złotoryjsko-hajnowski, par. ew. Samitz, kat. Hainau. W r. 1885 dobra miały 771, ha. 13 dm., 95 mk. (2 kat.). wś 327 ha, 73 dm., 397 mk. (5 kat.). Por. *Samitz* 1.).

Vorheide, os., młyn parowy, w pow. międzychodzkim (ob. t. VI, 372).

Worhol, wś, nad rzeką Worholą, pow. głuchowski gub. czernihowskiej, gm. Jarosławiec, 106 dm., 535 mk., cerkiew, 2 jarmarki, młyn wodny, gorzelnia i cegielnia.

Worienen 1.) wś, pow. królewiecki, st. p. Lindenau bei Koenigsberg. 2.) **W.**, wś, pow. iławkowski, st. p. Pr. Eylau.

Woritten, jezioro, ob. *Woryty*.

Workallen, posiadłość, pow. morąski, st. p. Liebstadt.

Workeim, wś, pow. liebarski, st. p. Heilsberg.

Worki, wś, na wyspie Rugii. Przy wsi grupa mogił obrzymich (ob. t. IX, 957).

Workiewiczze, wś nad rzeką Czarną, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. i gm. Wsielub, o 12 w. od Nowogródka, ma 10 osad; miejscowość dość wzgórzysta, w gruntach dobrych. *A. Jel.*

Workole al. *Workiele*, zaśc., nad Niemnem, przy ujściu rzki Łopojni, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Kiejdań, własność Witortów, ma 50 dzies. (5 lasu).

Workowa, ob. *Warków*.

Worlack, posiadłość, pow. iławkowski, st. p. Landsberg.

Worle, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 46 w. od Nowoaleksandrowska.

Worle, ob. *Orle*.

Worliny, niem. *Worleinen*, wś, pow. ostródzki, st. p. Locken.

Worlinie, dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, o 24 w. od Rossień.

Worlowa al. *Worłów*, szczyt górski (397 mt.), na obszarze wsi Kozówki, w pow. brzeżańskim. Ze stoków wzgórza wypływa rz. Koropiec, lewy dopływ Dniestru (Karta wojs., 8, XXXII).

Wormaczka, zaśc. pow. ihumeński, w gm. Jurewo, przy drożynie z Iwanowska do Domo-wicka, o 11 w. od Ihumienia; grunta piaszczy-ste. *A. Jel.*

Wormditt, ob. *Orneta*.

Wormen, łotew. *Wahrme*, dobra pryw. w

okr., pow. i par. Goldingen (Kurlandya). Do dóbr należą folw. Alt Wormen i Nitten.

Wormen 1.) wś, pow. iławkowski, st. p. Wildenhoff. 2.) **W.**, dobra ryc. i przyst. dr. żel., pow. rastemborski, st. p. Schippenbeil. 3.) **W.**, os. leśna, pow. iławkowski, st. p. Glommen.

Wornino, wś nad rzeką Worminką, pow. mgliński gub. czernihowskiej, gm. Mglin, 102 dm., 669 mk., cerkiew, jarmark.

Worms, estoń. *Wormsi-saar* al. *Hiorootsi-saar*, wyspa na m. Bałtyckim, należy do pow. hapsalskiego (wikskiego) gub. estlandzkiej. Leży na pń.-zach. od Hapsalu, o 14 w. na pń.-wseh. od wyspy Dagden a 4 w. od półwyspu Nukko. Długa 15 w., szeroka od 6 do 9 w., zajmuje 1.59 mil al. 77 w. kw. Powierzchnia przeważnie równa, tylko w pń.-zach. zakątku znajduje się szereg pagórków. Część pń.-zach. zarosła jest lasem sosnowym, w pozostałych częściach prze-waża las liściasty. Część północna kamienista i nieurodzajna, południowa ma glebę gliniasto-piaszczystą, zdatną pod uprawę. Mieszkańcy, w liczbie około 1600 osób, są prawie wyłącznie pochodzenia szwedzkiego i używają języka staroszwedzkiego, różnego od dzisiejszego. Główne zajęcie rolnictwo, rybołówstwo, wypalanie wapna i retmaństwo. Wyspa stanowi oddzielną parafię (św. Olaja) i zawiera 1 pastorał, 2 fol-warki i 12 wsi, mających wogóle do 200 dym.

Wormsahten Gros, wś, w okr. i pow. ha-zenpockim, par. amboteńska (Kurlandya), ma pokłady pirytu.

Wornianka, rzeczka, w pow. telszewskim, kilka wiorst tylko długa, miejscami oparzelista, wychodzi z jez. Łukstas, wpada do jez. Birzulis.

Worniany 1.) mko i folw., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Worniany, odl. 60 w. od Wilna a 18 w. od st. dr. żel. libawsko-ro-meńskiej, ma 24 dm., 249 mk. (13 prawosł., 22 katol., 114 żydów), kościół par. katol., dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, szkołkę wiejską, dom przytułku, 18 sklepów, cegielnię, targi co niedzielę, oraz jarmarki (kiermasze), w czasie dorocznych odpustów, czyli festów kościelnych. Folw., o 1/2 w. od mka, ma 1 dm., 9 mk. katol., gorzelnię i młyn wodny. Piękna rezydencya z parkiem. Kościół tutejszy, jeden z najdawniej-szych na Litwie, fundowany został w 1462 r. przez Marynę Sagajłową; później odnowiła fun-dacyę Maryanna Abramowiczowa w 1769 r. Kościół ten, p. w. św. Jerzego, z cegły zbudowa-ny, o dwóch z frontu wyniosłych wieżach, na pagórku położony, odnowiony został w 1880 r. Parafia katol., dekanatu wileńskiego powiatowe-go, 4300 wiernych. Kaplica w Woronie muro-wana. Okr. wiejski obejmuje mko W., wsi: Bol-niki, Chroły, Jurezuny, Lachy, Nqwa, Staubury Górne i Dolne i zaśc. Łozowo, wogóle w 1865 r. 403 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. Gmina, należąca do 2 okr. pokoju do spraw włościań-

skich, składa się z 12 okręgów wiejskich: Bobrowniki, Dubniki, Gałczuny, Gierwiaty, Goza, Kuleszki, Markuny, Ostrowiec, Podworzańce, Ryndziuny, Sokołojce, Worniany, obejmuje 130 miejscowości, mające 1015 dm., 12469 mk. włościan, uwłaszczonych na 19919 dzies. ziemi (14916 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy znajduje się 34216 dzies. większej posiadłości (6748 ornej), 292 należnych do kościołów in. (113 ornej). Dawna własność Abramowiczów, którzy pisali się z Wornian, dziś Andrzeja Sniadeckiego. Pod koniec XVI w. Jan Abramowicz, ststa lidzki i wendeński a potem w wda smoleński, założył tu zbór reformowany a przy nim szkołę i szpital, hojnie wspierając uczącą się młodzież. Za czasów biskupa wileńskiego Abrahama Wojny ks. Żabiński, proboszcz miejscowy, dzwignął plebanie i pomnożył jej fundusz, uzyskawszy zapis od Mikołaja Abramowicza, kasztelana mścisławskiego. 2.) **W.**, pow. kowieński. W 1554 r. Jan syn Wojciecha Białozor otrzymał, jako bliski krewny, od Nikifora Michajłowicza Hrehorowicza Łowejkowicza dobra Sarwy i Worniany. Porów. *Hrynkiški*.

Worniańce, ob. *Warniańce*.

Worniczany, ob. *Orliczany*.

Wornie, jezioro, w pow. święciańskim, na wschód od toru dr. żel. warsz.-petersb., między Ignalinem a Dudą.

Wornie 1.) wś włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 9 w.), okr. wiejski Oszmianka Murowana, o 9 w. od Oszmiany, 12 dm., 124 mk. katol. (w 1865 r. 45 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Daukszyszki. 2.) **W.**, zaśc., pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 10 w. od Kowna. 3.) **W.**, *Wornie*, dawniej *Miedniki*, żmujdzkie *Wornaj*, w dokm. krzyżackich *Madeniken*, *Medwalgen* i *Medwagen*, mstko nad rzeką Wornianką, pow. telszewski, pod 55°45' pń. szer. a 40°2' wschd. dńg., w 4 okr. pol., gm. Wornie, odl. 31 w. na pńd. od Telsz a 50 w. od najbliższej st. dr. żel. Kurszany. Otoczone 4 jeziorami, z których największe Łukszta, w miejscowości niskiej i błotnistej, z niezdrowym klimatem, w 1859 r. miało 120 dm., 442 mk., zarząd okręgu pol. i gminy, kościół katol paraf., kaplicę cmentarną, dom modlitwy żydowski, seminarium duchowne katolickie, garbarnię, młyn wodny, szkołę ludową. Po pożarze w 1863 r. i przeniesieniu stolicy biskupiej i seminarium duchownego do Kowna msto podupadło, tak że podług nowszych danych ma 19 dm., 205 mk., cerkiew, 3 kościoły katol., 3 domy modlitwy żydowskie, szkołę ludową, st. poczt.-telgr., 49 sklepów, kilka drobnych zakładów przemysłowych. Targi odbywają się co wtorek i piątek, jarmarki zaś (kiermasze) 19 marca, 27 czerwca i 8 września. Kościół par. katol., p. w. św. Piotra i Pawła, fundowany w 1421 r., przebudowany w r. 1691 przez biskupa żmujdzkiego Paca. Kapli-

ca na cmentarzu. Parafia katol., dekanatu worniańskiego, 2,226 wiernych. Parafia W. zwie się też nowoworniańską, dla odróżnienia od staroworniańskiej w Worniach starych, tuż obok W. leżących, gdzie jest kościół p. w. św. Aleksandra, fundowany w 1416 r. przez w. ks. Witolda, z 2,241 parafianami. Dekanat worniański dyecezyi żmujdzkiej obejmuje część pow. telszewskiego i część szawelskiego. Liczy 9 parafii: Wornie, Wornie stare, Twery, Łukniki z filiami Upina i Ubiszki, Uźwienty, Żorany z filią Ławkosody i Medyngiany, Janopol, Powondeń i Ławków z filią Pojewiory, w ogóle 9 kośc. par., 7 filialnych, 7 kaplic, 37,535 wiernych, st. poczt. W. na trakcie Kowno-Możejki, między Kołtynianami a Darywojniami, odl. jest o 16½ w. od Darywojń. Gmina, położ. w pńd.-wschod. zakątku powiatu, graniczy od zachodu z gm. Żorany; na niewielkiej przestrzeni od pń. z gm. Gadonów pow. telszewskiego, z pozostałych stron otoczona jest gm. Łukniki, Szawkiany, Błagowieszczeńsk pow. szawelskiego i gm. Kołtyniany, Pojurze, Kostantynów i Łabardzie pow. worniańskiego, obejmuje 113 miejscowości, mających 943 dm. włośc, (obok 132 należących do innych stanów), 8,580 mk. włościan uwłaszczonych na 19,358 dzies. Nadto w obrębie gminy znajduje się: 15,863 dzies. ziemi właścicieli większej posiadłości (4,102 ornej), 2,291 skarbowej (18 ornej); 349 należącej do kościołowi in. (139 ornej). Okręg policyjny W. obejmuje 3 gminy powiatu: Wornie, Bernatowo i Żorany, 6 miasteczek, 4 sioła, 189 wsi, 235 zaścianków, 11,460 dusz męzkich. W., niegdyś okolica ks. żmujdzkiego, później powiatu i rezydencya biskupów żmujdzkich, wzmiankowane są w kronikach od początku XIII w. Krzyżacy nieraz napadali na W., jako na miejsce święte. Tu d. 27 lipca 1320 r. Żmujdzini pobili na głowę Niemeów, przyczem w. mistrz Henryk v. Plotzke z 29 rycerzami zakonnymi poległ na placu a brat Gerhard Rode, wójt sambijski, dostawszy się w niewolę, spalony został na ofiarę bogom. W r. 1329 w. m. Werner razem z królem czeskim Janem, na czele 18,009 wojska, z różnych narodów zebranego, d. 1 lutego zdobył zamek tułtejszy i wszystkich lud w nim zebrany do chrztu przymusił. Niebawem jednak żmujdzini wrócili do pogaństwa. W 1377 r. mistrz inflancki ze szczętem W. spustoszył. W 1389 r. komandor kłajpedzki Mewejnard Raschau, zapuściwszy się na rabunek w głąb Żmujdzi, otoczony pod W. śród jezior, poniósł zupełną klęskę, przyczem sam dostał się do niewoli i został żywcem spalony bogom na ofiarę. Mszcząc się zaś Krzyżacy w r. 1381 W. zrabowali i spalili, msto jednak te zostało wkrótce odbudowane. W 1413 r. Władysław Jagiełło z Witoldem zburzył tu kazali ołtarze bałwochwalcze i lud nawrócił do chrześcijańskiej wiary. W 1417 r. arcybiskup lwowski

Jan z Rzeszowa i biskup wileński Piotr, z polecenia soboru konstancyjskiego urządziwszy biskupstwo żmudzkie w mieście tutejszem, ks. Macieja z Wilna wyświęcił na pierwszego biskupa. Papież Marcin V w 1421 r. potwierdził tę nową diecezję. W 1425 r. morowe powietrze wyniszczyło trzecią część ludności. W 1491 r. biskup Marcin nadał miastu prawo chełmińskie a Władysław IV, na prośbę biskupa Jerzego Tyszkiewicza, w 1635 r. przeniósł W. na prawo magdeburskie, nadał miastu za herb św. Jerzego na koniu z tarczą, nazaczył targi co wtorek i dwa jarmarki do roku. Pierwszy synod diecezjalny odbył się tutaj w 1656 r. za biskupa Jerzego Tyszkiewicza, a piąty czyli ostatni zwołany został w 1752 r. przez biskupa Antoniego Tyszkiewicza. Szwedzi zrabowali msto w 1655 i 1656 r. Pożar w 1689 r. pochłonął część miasta. W 1710 r. sroga zaraza wielu sprzątnęła mieszkańców. Na początku 1713 r. szwedzi spalili część miasta. Katedrę p. w. św. Piotra i Pawła z drzewa wystawił w 1464 r. biskup Jerzy litwin. Chylącą się ku upadkowi świątynię Michał Radziwiłł, w wda wileński, w 1519 r. zaczął murować, ale biskup Wacław Wierzbicki, zaniechawszy dalej mury prowadzić, w 1555 r. odbudował katedrę z drzewa, na miejscu gdzie później stało seminaryum. Gdy ta świątynia w 1680 r. zgorzała, biskup Kazimierz Pac r. 1691 na innym miejscu za rzeką wymurował ją własnym nakładem. W katedrze, kanonikami której byli między innymi: znany pracownik Piotr Roizyusz (właściwie Piotr Ruiz de Moros) i dziejop. Maciej Strykowski, spoczywają zwłoki biskupów żmudzkich. W świątyni tej znajduje się również pomnik, wystawiony w 1779 r. przez kapitułę żmudzką dla ks. biskupa Jana Dominika Łopacińskiego († 1778 r.), który kosztem swym wymurował gmach dla seminaryum, przeniesionego tu w 1741 r. z Kroż, gdzie istniało od 1570 r. W 1785 r. zgorzała dzwonnica katedralna, a w niej stopił się wielki dzwon, w XVII w. przez biskupa Paca fundowany a także piękny zegar, W 1817 r. biskup Józef Arnolf ks. Giedroję kosztem własnym odnowił katedrę. Po przeniesieniu stolicy biskupiej i seminaryum do Kowna w pałacu biskupim mieści się staeya pocztowa i apteka, w gmachu seminaryjnym koszary pułku kozackiego. W dzień św. Piotra i Pawła 1891 r. odbyła się w W. po raz pierwszy wystawa koni. Poprzednio istnieli w W. szoehici, fundowani przed r. 1735 przez biskupa Aleksandra Horaina, którzy utrzymywali tu szpital dla obłąkanych.

J. Krz.

Wornika, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Willi.

Wornikagole, ws, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Towiany, o 12 w. od Wilkomierza.

Worniki, ws włośc. nad jez. Trockiem, pow.

trocki; w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski Troki Stare, o 7 w. od Trok, 7 dm., 61 mk. kat. (w 1865 r. 27 dusz rewiz. b. włośc. skarb. i 11 jednodworów); należy do dóbr skarbowych Troki Nowe.

Wornikiele 1.) ws włośc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski Troki Stare, o 5 w. od Trok, 14 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Troki Nowe. 2.) **W. Nowe**, zaśe., tamże, o 4 w. od gminy, 6 dusz rewiz.

Wornin al. *Aleksnapernis*, zaśe. nad jez. Warlis, pow. święciański, w 1 okr. pol., o 69 w. od Święcian, 2 dm., 22 mk. katol.

Worniny, niem. *Warneinen*, dobra ryc., ws, pow. ostródzki, st. p. Osterode. Paweł v. Rusdorf, w. m., nadaje r. 1428 Janowi Pfeil 12 włók w Worninach na prawie magdeburskiem. Ludwik v. Seinsheim, kontor ostródzki, nadaje r. 1490 Piotrowi v. Vollis 12 wł. tamże, na prawie magdeburskiem (Kętrz. O ludn. pol., 364).

Worninken, ob. *Woreningken*.

Worniszki 1.) okolica szlach., pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 12 w. od Lidy, 5 dm., 52 mk. 2.) **W.**, zaśe., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski i dobra skarbowe Brażoła, o 16 w. od Trok, 1 dm., 8 mk. katol. (w 1865 r. 2 dusze rewiz.). 3.) **W.**, ws nad jez. Akie, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzezcie (o 11 w.), okr. wiejski Adamejcziski, o 50 w. od Wilna, 21 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Pacuny. 4.) **W.**, zaśe., pow. nowoaleksandrowski, o 23 w. od Nowoaleksandrowska. 5.) **W.**, ws, pow. rossieński, par. Szweksznie. 6.) **W.**, ob. *Worniszki*.

Wornogiry, pow. kalwaryjski, ob. *Warnagiry*.

Wornolawki al. *Warnolawki*, okolica, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Botoki, o 30 w. od Rossień. Włośc. Butkusy mają tu 41 dzies. (14 lasu, 1 nieuż.). Posiada kościół fil., p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesiony w drugiej połowie zeszłego wieku a przebudowany w 1860 r. kosztem parafian. 2.) **W.**, ws i dobra, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Sarytniki, o 88 w. od Rossień. 3.) **W.**, *Ożwiany*, dwór, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Konstantynów, własność Buccwiczów, ma 600 dzies. (288 lasu, 25¹/₂ nieuż.).

Wornulis, ws, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty, włośc. Żwinis ma 60 dzies. (5 lasu, 19¹/₂ nieuż.).

Wornupiany, ob. *Warnupiany*.

Woro, wzgórze, w pow. dorpackim gub. inflanckiej, w par. Ringen, nad jeziorem Wirzjaerw, przy ujściu rz. Embach Mały (Omowża). Podług podania, nieuzasadnionego zresztą, wzgórze to usypane zostało rękami ludzkiemi.

Worobiec, rzeka, w gub. kijowskiej, prawy dopływ Sobu.

Worobie 1.) okolica, pow. lidzki, w 4 okr.

pol., gm. i okr. wiejski Pokrowsk (Sobakińce, o 2 w.), 12 dusz rewiz.; należy do dobr skarbowych Wasiliszki. 2.) **W.**, wś nad rz. Straczą i jez. Puszcze, pow. święciański, w 4 okr. pol., o 42 w. od Święcian, 13 dm., 134 mk. (120 kat., 14 star.). 3.) **W.**, wś nad rz. Daustą, pow. święciański, w 4 okr. pol., o 77 w. od Święcian, 6 dm., 27 mk. katol. 4.) **W.**, wś i folw., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Budślów (o 5 w.), okr. wiejski Worobie, 26 dusz rewiz. w części Oskierków, 38 dusz w części należącej do dóbr Irzykovo Irzykowieców i 17 dusz w części skarbowej. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: W., Kulikowa, Nowosiółki, Olehówka i Wasilewszczyzna, wogóle w 1865 r. 173 dusz rewiz. 5.) **W.**, *Werebie*, wś, pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Juszków, o 49 w. od Wołkowyska, 86 dzies. ziemi włośc. 6.) **W.**, okolica, tamże, gm. Szymki, o 49 w. od Wołkowyska, 335 dzies. (9 łąk i pastw., 1 lasu). 7.) **W.**, ob. *Werebie*.

Worobie 1.) *Nowe*, wś nad rz. Pieriejedką pow. owrucki, okr. pol. narodycki, gm. W. N., st. poczt. Radomyśl, odl. o 80 w. od Owruca a 100 w. od Żytomierza, ma 101 dm., 862 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkołę, gorzelnię, fabrykę smoły (o 4 w.). Cerkiw par., p. wez. Narodzenia N. M. Panny, z drzewa wzniesiona w 1759 r. kosztem parafian, uposażoną jest 38 dzies. Do parafii należą wsi: Rudnia Worobiewska (o 3 w.), Łumla nad rz. Rysią i Łoszką (o 7 w.) i Hurkówka (o 5 w.). W całej parafii 238 dm., 1850 mk. (7 katol.). Gmina, położona w pld.-wsch. zakątku powiatu, graniczy od pñ. z gminą Bazar, od zachodu, pld. i wsch. z pow. radomyśkim, obejmuje 25 miejscowości, mających 1756 dm. włośc. (obok 523 należących do innych stanów), 10630 mk. włościan, uwłaszczonej na 12160 dzies. Nadto w obrębie gminy znajduje się 27454 dzies. (5198 orn.) ziemi należącej do właśc. większych posiadłości i 103 dzies. ziemi cerkiewnej (63 orn.). 2.) **W.**, *Stare*, wś nad stawem, tamże, o 77 w. od Owruca a 4 w. od W. Nowych, ma 63 dm., 433 mk., cerkiew par., p. w. św. Michała Arch., z drzewa wzniesioną w 1759 r. kosztem parafian i uposażoną 32 dzies. ziemi. Do par. należą wsi: Rutwianka (o 7 w.), Buda Jasionówka (o 5 w.) i sloboda Kropiwna (o 10 w.). Obie te wsi należały do katedry św. Zofii w Kijowie, następnie własność metropolii prawosławnej kijowskiej i archimandryi pieczarskiej kijowskiej. W r. 1705 wypuszczone zostały w dzierżawę na trzy lata przez biskupa lwowskiego i t. d. Józefa Szumlańskiego cześnikowi ziemi podolskiej Samuelowi Szumlańskiemu (ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4, 248).

J. Krz.

Worobiejewicze, dwie w pobliżu siebie leżące wsi nad rz. Retymłą, dopływem Wołowni, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol., gm. Lubez, o 12 w. od Nowogródka. W. Wielkie

mają 37 osad, W. Małe 14 osad. Miejscowość bezleśna, mocno wzgórzysta, grunta i łąki wyborne.

A. Jel.

Worobiejnia, wś nad rz. Teremuchą, pow. mgliński gub. czernihowskiej, gm. Worobiejnia, o 45 w. od Mglina, 66 dm., 427 mk., zarząd gminy, cerkiew.

Worobiew, wś, pow. horodniański gub. czernihowskiej, gm. Pietrusze, 90 dm., 550 mk., dom modl. żydowski.

Worobiewa, okolica, pow. newelski, gm. Trechalewo (o 10 w.), cerkiew filialna, jarmarki na trzeci dzień po Trójcy św. i 8 września.

Worobiewicze, białorus. *Warabjewicz*, wś, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Bystryca, o 33 w. od Słucka, ma 41 osad. Miejscowość dość leśna. Błonia błotne łączą się kanałem z rz. Wuswą.

A. Jel.

Worobiewka 1.) wś nad rz. Warą, pow. nowogrodziewierski gub. czernihowskiej, gm. Mamiekin, 280 dm., 1275 mk., cerkiew, młyn wodny. 2.) **W.** al. *Rudnia*, wś nad rz. Pakopką, pow. suraski gub. czernihowskiej, gm. Horodiejewka, 71 dm., 531 mk., 3 wiatraki. 3.) **W.**, wś nad rz. Kowrycią, pow. żolotonoski gub. połtawskiej, gm. Bezpaleze, 133 dm., 763 mk., 10 wiatraków, 2 olejarnie. 4.) **W.**, sloboda nad rz. Tałuczejewą, pow. bohuczorski gub. woroneskiej, o 95 w. od Bohucza, ma 710 dm., 5372 mk. Małorusów, 2 cerkwie, szkoła, 4 jarmarki. 5.) **W.**, st. poczt., pow. kodnikowski gub. wołogodzkiej, na trakcie z Kodnikowa do Todmy.

Worobiewo 1.) wś, pow. dzisieński, ob. *Werebiewo*. Odl. o 47 w. od Dżisny, ma 8 dm., 42 mk. praw. i 35 kat. 2.) **W.**, zaśc., nad rz. Żeleńnicą, pierwszym prawym dopływem Słucki, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hresk.

A. Jel.

Worobiewo, wś nad rz. Jakszynką, pow. gżacki gub. smoleńskiej, gm. Worobiewo, 43 dm., 291 mk., zarząd gminy, cerkiew.

Worobiewska Buda, wś, pow. czerkaski, w 2 okr. pol., gm. Meżyrycz, par. praw. Rożówka (o 2 w.), odl. o 69 w. od Czerkas, otoczona wielkimi lasami, ma 556 mk. (w 1863 r. 311 mk.). Należała do dóbr Meżyrycz, Parczewskich.

Worobiewska Buda, wś nad rz. Warą, pow. nowogrodziewierski gub. czernihowskiej, gm. Mamiekin, 125 dm., 547 mk., cerkiew.

Worobiewska Rudnia, wś w pobliżu rz. Rżni, pow. owrucki, na pograniczu pow. radomyśkiego, gm. i par. Worobie Nowe (o 3 w.), na zach. od Unina, niegdyś dobra monasteru pieczarskiego w Kijowie.

Worobijówka 1.) zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Wiazyń (o 11 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe lla, 2 dusze rewiz. 2.) **W.**, folw., pow. rohaczewski, gm. Rzeczeki, od 1879

r. własność Gerardów, ma wraz z Bartłomiejówką 1688 dzies. (148 roli, 60 łąk, 957 lasu); karczma.

Worobijówka 1.) ws nad Bohem, pow. braclawski, okr. pol., par. katol., sąd i st. poczt. Niemirów (o 15 w.), gm. Peczara, st. dr. żel. Rachny (o 26 w.), odl. o 24 w. od Braclawia, ma 102 dm., 731 mk., 503 dzies. ziemi włośc., 1553 dworskiej, 37 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1737 r., z 897 parafianami; gorzelnia. Gleba glinkowata. Ws należała do Koszków, którzy posiadali w tych stronach znaczne nadania (klucz szpikowski i krośniański). W r. 1572 Iwan i Andrzej zrobili dział ojcowski i wkrótce Iwan Koszko sprzedał część swoją: Szpików, Worobijówkę i Rohożnę ks. Ostrogskiemu. Następnie władali nią: Świejkowscy, Leszczyńscy, Płońscy, dziś Abazy. Do wsi należy przysiółek Gwozdów. 2.) **W.**, ws otoczona lasami jarami, pow. czerkaski, w 2 okr. pol., gm. Meżyrzecz (o 5 w. na płd.), odl. o 67 w. od Czerkas, ma 1224 mk. W 1741 r. było tu 50 sadyb, w 1863 r. 762 mk. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesioną na miejsce dawniejszej w 1802 r. a odnowioną w 1854 r. i uposażoną 42 dzies. Do par. praw. należy ws Łuka (odl. o 2 w.). Należała do dóbr Meżyrzecz Parzewskich, od których w 1863 r. nabyta przez z Rozówką przez gen. Tichanowskiego. 3.)

W., ws, pow. kijowski, w 2 okr. pol., gm. i par. praw. Byszew (o 1 w.), przy drodze do Paszkówki, o 55 w. od Kijowa, ma 513 mk. Włościanie, w liczbie 166 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 537 dzies., ze spłatą po 640 rs. 69 kop. rocznie. Należała do klucza byszewskiego Charleskich, dziś Anny Charleskiej, mającej 327 dzies. roli i łąk i 172 lasu. 4.) **W.**, część wsi Mikołajówki, w pow. kaniowskim. W 1858 r. nabyta przez Komarowiczów od Piotra Czachowskiego, miała 1341 dzies. 5.) **W.**, u Marezyńskiego *Wolobijówka*, ws nad Sniwodą, dopł. Bohu, pow. lityński, okr. pol., gm., par. katol. i st. poczt. Ułanów (o 3 w.), par. praw. Rybczyńce, st. dr. żel. Berdyczów (o 40 w.), sąd w Chmielniku, odl. o 35 w. od Lityna, ma 61 dm., 665 mk., 436 dzies. ziemi włośc., dworskiej z Rybczyńcami 1406 dzies.; młyny wodne, gorzelnia. Należała do Chołoniewskich, dziś Mazarskiego. 6.) **W.**, przedmieście Szarogrodu, nad rz. Muraszką, w pow. mohylowskim. 7.) **W.**, ws, pow. nowogradwołyński, gm. Kustowce, par. katol. Lubar, odl. o 90 w. od Nowogrodu Wołyńskiego, 25 w. od st. dr. żel. Połonne a 17 w. od st. poczt. Lubar, ma 101 dm., 854 mk., 911 dzies. ziemi włośc., 659 dworskiej; cerkiew, p. w. Pokrowy N. M. P., z drzewa wzniesioną na fundamencie murowanym w 1848 r., uposażoną 3 1/2 dzies. ziemi; kaplicę drewnianą z 1875 r. Ws ta wymieniona jest w akcie z 1601 r. w li-

czbie wsi zniszczonych przez Tatarów, należała wówczas do ks. Janusza Ostrogskiego. W zeszłym wieku własność ks. Lubomirskich, obecnie Żurakowskich. 8.) **W.**, *Worobiejówka*, ws nad rzeką Kolina, pow. ostrogski, gm. Semenów, par. praw. Pohorelce (Pogorzelce) (w pow. krzemienieckim, odl. o 4 w.), ma 50 dm., 387 mk. Posiada cerkiew filialną, p. w. św. Jana Bogosłowa, wzniesioną z drzewa na murowanym fundamencie w 1877 r. i uposażoną 28 1/2 dzies. ziemi. Reg. poborowe z 1570 r. wymieniają ws Worobiejówkę w liczbie wsi należących do Stepana Szumskiego, a z 1583 r. pomiędzy włościami zmarłego ku. Władysława Zbarazkiego. Pobór oddzielnie nie wykazany (Jabłonowski, Wołyń, 30, 128). W t. r. syn kn. Władysława Piotr oddaje W. w arendę, pomiędzy innymi, Mikołajowi Wasowiczowi i żydowi nowo-zbarskiemu Efraimowi (Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, 235). W zeszłym wieku należała do ks. Jabłonowskich, później do Sapiehów. Przed 1820 r. ks. Teofila Sapieżyna sprzedała jedną połowę wsi Zaborzyckiemu, drugą zaś Ka weckim, którzy w r. 1852 odstąpili ją również Zaborzyckiemu. Droga wiana przeszła na Różyckiego. Pozyceja równa, bezleśna, stepowa, gleba czysty czarnoziem pszenny, wydający obfite plony. Włościanie trudnią się wyłącznie rolnictwem i są wogóle zamożni. 9.) **W.**, ws u źródeł rzki Ławryka, dopł. Berezianki, po w. skwirski, w 1 okr. pol., gm. Worobijówka, o 12 w. od Skwiry, ma 295 dm., 1817 mk. (w 1862 r. 1342 mk.), zarząd gminy, cerkiew paraf., p. w. Narodzenia N. M. P., wzniesioną w drugiej połowie zeszłego wieku, kaplicę katol. par. Wołodarka, szkołę ludową, 2 młyny wodne i wiatrak. W zeszłym wieku W. należała do klucza antonowskiego dóbr kn. Wiśniowieckich, w bieżącym wieku Kuczalskich, od sukcesorów których w 1840 r. nabyli: Bezus (2750 dzies. i 468 dusz rewiz.) i Steger (933 dzies. i 184 dusz rewiz.). Ws położona na wyniosłej równinie, otoczona jest starym lasem dębowym. Gmina obejmuje 15 okręgów (starostw) wiejskich, 16 miejscowości (1 chutor, 2 karczmy), mających 1920 dm., 11143 mk., 20423 dzies. ziemi (8787 włośc., 11354 dworskiej, 282 cerkiewnej). 10.) **W.**, ws nad rz. Tarnawą, dopł. Dniestru, pow. uszycki, okr. pol., par. kat., sąd i st. poczt. Dunajowce (o 6 w.), odl. o 42 w. od Uszycey, ma 169 dm., 1046 mk., 542 dzies. ziemi włośc., 993 dworskiej w dwóch częściach, 36 cerkiewnej. Posiada cerkiew, p. w. św. Parascewii, wzniesioną w 1766 r., z 708 paraf. W reg. pobor. wwdztwa podolskiego w 1569 r. wymieniona pod nazwą Dunajowce Niżne, własność Herbutów, płaci od 3 pługów, 2 kół, 5 komorn. W r. 1578 Dunajowce Niżne (za Niżne) al. Worobyówka, własność Herbutówien, płaci od 3 pługów, 4 ogr. po 4 gr., 2 komorn. po 2 gr., od koła młyn. 24 gr. i

od koła stempnego od 15 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 220, 254). Następnie własność Bogusza, Wilamowskiego, Borkowskiego, dziś w połowie bar. Majdłowej (548 dzies.) i Wilgi (445 dzies.), przedtem Żery. 11.) **W.** al. *Lipowe*, karczma, pow. uszycki, gm. Rachnówka.

Worobijówka 1.) wś, pow. tarnopolski, 16 klm. na pld.-zach. od sądu pow. w Tarnopolu, 7 klm. na pld.-zach. od urzędu poczt. w Hłuboczku Wielkim. Na pln. leży Czernichów, na wsch. Hładki i Kurowce, na pld. Kurowce, na pld. Kurowce, na pld.-zach. Cebrów, na pln.-zach. Seredyńce. Pln.-wsch. część obszaru przepływa dopływ Seretu, nadpływający z Seredyńce. W dolinie tego potoku leżą zabudowania wiejskie. Własn. więk. ma roli or. 96, łąk i ogr. 1, pastw. 51, lasu 60 mr.; wł. mn. roli or. 782, łąk i ogr. 28, pastw. 35 mr. W r. 1890 było 90 dm., 515 mk. w gm., 2 dm., 21 mk. na obsz. dwor. (15 obrz. rzym.-kat., 515 gr.-kat., 6 izrl.; 23 Pol., 513 Rus.). Par. rzym.-kat. w Jeziernej, gr.-kat. w miejscu. Do tej parafii należą Cebrów i Kurowce. We wsi jest cerkiew, szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit. 2230 złr. 2.) **W.**, wś, pow. zbaraski, 35 klm. na pld.-wsch. od Zbaraża, 12 klm. na pld.-wsch. od sądu pow. w Nowem Siole, 12 klm. na pld.-wsch. od st. kol. i urzędu poczt. w Podwoleczyskach. Na pld. leżą Prosońce, na pld.-zach. Pieńkowce i Medyni, na pln.-zach. Hnilice Małe (al. Hniliczki), na pln. Hołotki, na pln.-wsch. Toki, na wsch. Sobolówka (wś pow. starokonstantynowskiego). Wzdłuż granicy wsch. płynie Zbrucz na małej przestrzeni. Środkiem wsi płynie mały dopł. Zbrucza. W dolinie tego dopływu leżą zabudowania wsi. Własn. więk. ma roli or. 495, łąk i ogr. 82, pastw. 24 mr.; wł. mn. roli or. 707, łąki i ogr. 41, pastw. 20 mr. W r. 1890 było 103 dm., 615 mk. w gm., 6 dm., 24 mk. na obsz. dwor. (511 gr.-kat., 112 rzym.-kat., 16 izrl.; 570 Rus., 69 Pol.). Par. rzym.-kat. w Tokach, gr.-kat. w Medyniu. We wsi jest szkoła 1-klas., kasa poż. gm. z kapit. 1819 złr. i młyn. *Lu. Dz.*

Woroblin, wś i folw. nadrz. Bug, pow. konstantynowski, gm. Bohukały, par. Pratulini, odl. 12 w. od Janowa, 25 w. od Biały, ma 21 dm., 178 mk. W r. 1827 było 13 dm., 102 mk.; w 1791 r. było 123 mk. W r. 1886 folw. W. rozl. mr. 708: gr. or. i ogr. mr. 195, łąk mr. 160, pastw. mr. 164, lasu mr. 205, nieuz. mr. 84; bud. drew. 25; płodozm. 6 pol.; las, w części dębowy, nieurzadzony, cegielnia. Wś W. os. 17 mr. 273. Wś W. w XVI w. należała w części do Czyżewicza w części do Łosowicy, majątków leżących po drugiej stronie Buga. W r. 1569 było dokonane rozgraniczenie między temi częściami. W części czyżewickiej, należącej do Bohdana Kuczuka Łazuckiego i brata jego Aleksandra Kuczuka Łazuckiego, było 6 gospodarzy, dla których wymierzono 4 włók 19 mr.

pól i sianożęci, pozostawiając resztę dla gospodarzy z części Łosowickiej, będącej wówczas w zastawie od Jerzego Hlicza u Mikołaja Kiszki, wojew. podlaskiego, a przez Hlicza darowanej Stanisławowi Mogilnickiemu (ob. *Łosowica*). Lasu i łąk w nim dla „wielkiej wody“ nie dzielono, pozostawiając je we wspólnem używaniu. W r. 1597 Semen Aleksandrowicz i Anna z Telatyckich Kuczukowie Łazucecy sprzedali schedę swą w Łazukach i Woroblinie Wasylowi Aleksandrowiczowi Kuczukowi Łazuckiemu. Do drugiej połowy XVIII w. część włościan w W. odrabiała pańszczyznę do Łosowicy, część do Czyżewicz, a dwóch do Krzyczewa. W r. 1752, po nabyciu Łosowicy przez Jana Grotthusa, ustała pańszczyzna do Czyżewicz, a w 1758 r. Ksawery Hornowski, dziedzic Krzyczewa, dwóch swoich chłopów odprzedał małż. Grotthusom za złp. 4000. W r. 1767 Grotthusowie dobra Łosowica z wsią Rudawcem, a także Woroblin zbyli Józefowi Dulębie, którego synowiec Józef Dulęba, w r. 1814 sprzedał Łosowicę Joachimowi i Annie z Iwaszkiewiczów Bryndzom, w dniu 15 lipca t. r. sprzedał im także wieś Woroblin za 100,000 złp. We wsi W. nie było wówczas jeszcze folwarku, tylko las i większa część łąk były w używaniu dworu, reszta gruntów była podzielona między włościan, bardzo podupadłych po wojnie z 1812 r. Pozostawiono tu 10 gospodarzy, innych przeniesiono do Łosowicy i z pustek utworzono folwark. Dopiero w r. 1858, po nabyciu W. w drodze działów przez Ludwika Bryndzę, ustał stosunek z Łosowicą. *L. Br.*

Worocheł, potok górski, prawy dopł. Prutu, powstaje na obszarze Mikuliczyna i uchodzi pod wsią Worochełtą.

Worocheł, os. w Mikuliczynie, pow. nadworniański.

Worochełciański, szczyt w dziale górskim Beskidu lesistego zw. Grzebień, na obszarze Mikuliczyna, w pow. nadworniańskim. Szczyt ten wzn. 1325 mt. n. p. m. jest najwyższym w całym dziale. Nazwę nosi od przyległej wsi Worochełty, części Mikuliczyna.

Worochełta 1.) część Mikuliczyna, pow. nadworniański. Wieś ta, osada huculska, w malowniczej górskiej okolicy nad Prutem, ma cerkiew filialną par. Mikuliczyn, 472 mk. Ob. *Mikuliczyn*. 2.) **W.**, wś, pow. sokalski, 28 klm. na pld.-zach. od Sokala, 7 klm. na pln.-zach. od sądu pow., st. kol. i urzędu poczt. w Bełzie. Na zach. leży Machnowek, na pln. Budyńin, na wsch. Tuszków, na pld. Staje (pow. Rawa Raska). Środkiem wsi płynie Rzeczycza. W jej dolinie leżą zabudowania wiejskie. Własn. więk. ma roli or. 321, łąk i ogr. 171, pastw. 29, lasu 117 mr.; wł. mn. roli or. 377, łąk i ogr. 152, pastw. 14 mr. W r. 1890 było 84 dm., 439 mk. w gm., 11 dm., 54 mk. na obszarze dwor. (274 rzym.-kat., 207 gr.-kat., 10 izrl., 2

in. wyzn.; 349 Pol., 143 Rus., 1 Niem.). Par. rzym.-kat. w Bełzie, gr.-kat. w Budyninie. We wsi jest szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit. 788 złr. *Lu. Dz.*

Worobijówka, pow. przylucki gub. połtawskiej, ob. *Orobijowka*.

Worobin, ws nad Horyniem, pow. rówieński, gm. Dąbrowica (o 3 w.), posiada kaplicę katol. par. Dąbrowica, młyn wodny, gorzelnię, browar, piękny pałac i wzorowe gospodarstwo. Był tu zbiór obrazów, między niemi znajdowało się wielkiej piękności płótno, przez znawców przypisywane Dominichinowi, a przedstawiające N. M. P. Bolesną. Należała do dóbr Dąbrowica hr. Platerów.

Worocewicz, dwie wsi, folw. i dobra, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Worocewicze, o 70 w. od Kobrynia. Jedna ws ma 575 dzies. ziemi włośc. (245 łąk i pastw., 25 nieuż.), druga ws 796 dzies. ziemi włośc. i 64 cerkiewnej. Obie mają 77 dm., 824 mk., zarząd gminy, 2 cerkwie, 2 wiatraki, jarmark. Dobra, własność Paleologów, 710 dzies. (455 łąk i pastw., 70 lasu, 50 nieuż.); osada 15 dzies.; należy do Wysickich. Dobra należały dawniej do Ordów. Urodził się tu w 1807 r. Napoleon Orda, znany rysownik, wydawca Albumu. W. były niegdyś własnością kn. pińskich i przez Teodora Jarosławicza testamentem zapisane Zygmuntowi I; z kolei trzymała je królowa Bona. Znajdujemy różne wzmianki o W. w dokumentach XVI w. (ob. Rewizya puszczy, 84, 112, 271, 278, 279 i Piscewaja kniga, str. 125). W XVIII w. znajdujemy W. w posiadaniu Oskierków, jako dobra hybernowe. Wskutek nieporozumień z sąsiadami wyznaczoną została w 1775 r. komisya dla uregulowania granic, pod przewodnictwem Bystrego, kowczego nadw. w. ks. lit. (ob. Vol. leg., VIII, 714 i 817).

Worochole, ws skarbowa, pow. święciański, w 1 okr. pol., 8 dm., 94 mk. kat.

Worochołowicze, *Worochołowicze*, zaginione sioło w pow. owruckim, w pobliżu granicy dzisiejszego pow. radomyskiego od pow. rzeczyckiego, należało do dóbr monasteru św. Nikoły pustynskiego w Kijowie. W r. 1628 wniesiono ztąd pobór od 5 ogr. (Jabłonowski, Ukraina, I, 68).

Worociec, *Worocień*, ws, pow. rzezycki, w 2 okr. pol. brahińskim, gm. Mikulicze, o 93 w. od Rzezycey, ma 26 osad. Grunta wyborne, jęczmienne i pszenne. *A. Jel.*

Worocień 1.) al. *Worotniki*, zaśc. nad Berezyną, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. i gm. Parycze, o 55 w. od Bobrujska, stanowi własność donacyjną Puszczyńców, przy dom. dawniej starościskim Parycze. Miejscowość obfita w łąki, rybołówstwo, grunta lekkie. 2) **W.**, pow. ihumeński, ob. *Krapiwona*. 3) **W.**, ob. *Worociec*.

Worociszki, zaśc., pow. święciański, w 2

okr. pol., o 30 w. od Święcian, 3 dm., 22 mk. katol.

Woroczin, pow. dubieński, ob. *Woroniecze*.

Woroczyn, ws nad Stochodem, pow. włodzimierski, gm. Kisielin, ma 50 dm., 410 mk., cerkiew, kaplicę, młyn wodny.

Worodzków, ws i folw. nad rzeką Wołezasą, pow. czerykowski, gm. Bielica, 22 dm., 149 mk., cerkiew paraf. drewniana, kościół katol., p. w. Wniebowzięcia N. M. P., z drzewa wzniesiony w 1669 r. przez braci Aleksandra, kanonika, i Aleksego, karmelitę, Poniatowskich. Par. katol., dekanatu czerykowskiego, 561 wiernych. Kaplice w Zabołociu i Uspolu. Dobra, własność dawniej Poniatowskich, od r. 1845 Husakowskich, 212 dzies. (45 roli, 15 łąk, 105 lasu).

Worok, rzeczka, w pow. ihumeńskim, drobny lewy dopływ Uszy berezyńskiej, w obrębie gminy Bieliczany, na obszarze dóbr Rawaniec. Bierze początek z jez. Głuche, płynie na wsch. puszcza 4 w., ma ujście pod osadą fabryczną, w której wyrabiały się sukna przez obywatela Słotwińskiego. *A. Jel.*

Worokoliszczyzna, czy *Worokomszczyzna*, ws, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Dworzec, o 45 w. od Słonima.

Worokoml, w dokm. *Wrokomle*, ws, pow. kowelski, gm. Hłusza Wielka, 83 dm., 615 mk., cerkiew, kaplica, cegielnia, gorzelnia. Posiada filię paraf. katol. Kamień Koszyrski. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1583 r. należy do włości Kamień kn. Hrehorego Koszerskiego (Sanguszki), który płaci ztąd z 28 dym., 5 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 114).

Worokomszczyzna, ob. *Worokoliszczyzna*.

Woroi, ws nad wielkiem jeziorem t. n., pow. lepelski, w 3 okr. pol., gm. Woroi, odl. o 15 w. od Lepła, przy drodze z Lepła do Uszacza, ma 25 dm., 304 mk., zarząd gminy, cerkiew, p. w. Przemienienia Pańskiego, kaplicę katol. par. Lepel, szkołę, gorzelnię. Tutejszą kaplicę, p. w. św. Tekli, z pięcioma ołtarzami pięknej roboty, fundował Szymon Kmitynicz Sielawa, chorąży lepelski a następnie kurator honorowy gub. witebskiej i syn jego Franciszek. Gmina w pld.-zach. części powiatu, graniczy odpn. z gm. gutowską, od wschodu z gm. bielską i niesińską, od pld. z gm. Franopol i Pyszno, od zach. z gub. mińską, obejmuje 16 miejscowości, mających 319 dm. włośc. (obok 9 należących do innych stanów), 2163 mk. włościan, uwłaszczonej na 3282 dzies. W. w 1601 r. był własnością Despot Zenowiczów, później hr. Chodkiewiczów, od których nabywa Tadeusz Woroniec, chorąży gwardyi lit., po czem drogą wiana za córką jego Apolonią przechodzi na Józefa Dyszewicza, sędz. borysowskiego, córka którego Tekla wnosi w posagu Szymonowi Kmityniczowi Sielawi, dziś syna ich Franciszka. Dawniej dobra W., do których należały wsi: Waclaw, Żary, Prudok

i Królewiec, były obszerniejsze i obejmowały 650 włók; dziś, po odejściu ziemi włościańskiej, folw. W. ma 1551 dzies.

A. K. Ł.

Worona 1.) folw. nad stawem, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. i par. Worniany, odl. o 53 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. (2 katol., 4 żydów), kaplica katol., p. w. św. Jerzego, z muru wzniesiona przez Brzostowskich, gorzelnia, młyn wodny. Własność Czyżów. 2.) **W.**, folw. pow., wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany, 1943 dzies. ziemi dworskiej; własność Górskich. 3.) **W.**, ws nad stawem, pow. wileński, 5 okr. pol., o 39 w. od Wilna, 2 dm., 20 mk. katol.

Worona, karczma, pow. uszycki, w gm. Mukarów, przy wsi Siniakowcach.

Worona 1.) rzeka, prawy dopływ Bystrzycy, wypływa na krawędzi właściwych gór, na wysokości około 600 mt. a uchodzi na wysokości około 230 mt. Źródła jej mieszczą się na obszarze Strymby, w pow. nadworniańskim. Całe dorzecze W. przedstawia okolicę równą, zrazu podniesioną lekkiemi płaskimi garbami, a następnie płaską, w górnym biegu zalesioną. Dolina jej, podobnie jak i Bystrzycy, przecina Karpaty na poprzek i to prawie prostopadle do ich pasem i uwarstwowań. Dolina W. u źródeł wrzyna się w dyluwium rzeczne i w aluwium. Wypływa W. na obszarze Strymby, przy gościńcu wiodącym z Delatyna do Nadworny, przepływa nareszcie wśród wzgórz, z rzadka porośniętych drzewiną, doliną dosyć głęboką, po pod Horby i Poharyl. Na obszarze Nadworny robi wygięcia w kształcie litery S. Płyń dalej w kierunku płu.-wsch. przez Nazawizów, granicą Tarnawicy Lesnej, Przerosła a Paryszcz, granicą Cucyłowa, Wołosowa a Hawryłówki, przez Weleśnicę Górną i Dolną, Winograd, Woronę, granicą Worony a Ottynii, przez Krasilówkę, Słobódkę, Czarnożecze, Przeniczniki, Tyśmienicę, Podpieczary i Podłuże. Całe dorzecze W. jest krainą pagórkowatą, podniesioną rozległemi płaskimi garbami bez wyraźnych i wybitnych pasem. Opada z lekka ku północy. Miejscami okolica lesista, od Worony płynie potok na wschód, gdzie przypiera aż po brzegi wyżyny tyśmienickiej, oplukuje ją, płynąc na północ do Tyśmienicy. Tu odparty przez tęż wyżynę przelewa się ku płu.-zach. i tak płynie do ujścia. Wyżyna tyśmienicka wznosi się nad łęgiem W. około 600 mt. Prawe dopływy W. są: Weleśnica z pot. Czarnym, Stebnik z pot. Krzywym. Babianka zbiera bardzo liczne dopływy z lesistych obszarów, jako to: Opraszynę z potokami: Czarny, Glinki, Bilenci, Rumysty, Brabunki; do pot. Babianki płynie dalej: Holiszanka z pot. Iwanów, Chorosna, z pot. Wiksze, dalej do Holiszanki Bobrówka i Korzelówka. Do Babianki płynie następnie pot. Targowa. Z lew. brzegu do W. płyną pot.: Poliński, Rokitna, Strymba z Uniąwą, Studeniec. Długość W. około 70 klm. (Kar-

ta wojs., 11, XXXI, 10, XXXI, 11, XXXII, 10, XXXII i Atlas geolog. Galicyi). 2.) **W.**, prawy dopł. Słonicy, wypływa w Stebniku, uchodzi w Bolechowcach. Płyń z pod lesistej góry Łysej (388 mt.) i zbiera dopływy z lesistych obszarów Lipy, Baranicy. Długa około 4 klm. (Karta wojs., 8, XXIX). 3.) **W.** (por. t. II, 450), mylnie, zam. *Wownia*.

St. Maj.

Worona 1.) część Cucyłowa, pow. nadworniański. 2.) **W.**, ws, pow. tłumacki, 21 klm. na pld.-zach. od Tłumacza, 19 na pld.-zach. od sądu pow. w Tyśmienicy, 5 na płu.-zach. od urzędu poczt. w Ottynii. Na płu.-zach. leży Ladzkie, na płu.-wsch. Krasilówka, na pld.-wsch. Ottynia, na pld.-zach. Winograd. Środkiem obszaru płynie od zachodu na wsch. Worona, a na południe od niej jej dopływ Weleśnica (zasilona Stebnikiem). Zabudowania wsi leżą na pld.-zach., w dolinie Worony i Weleśnicy. Najw. wzn. na pld.-zach. 313 mt. (znak triang). Wł. więk. ma roli or. 218, łąk i ogr. 353, pastw. 202, lasu 568mr.; wł. mn. roli or. 745, łąk i ogr. 715, pastw. 24, lasu 6 mr. W r. 1890 było 410 dm., 1327 mk. w gm., 1 dm., 9 mk. na obsz. dwor. (1221 gr.-kat., 28 rzym.-kat., 68 izrl., 18 innych wyzn.; 1220 Rus., 98 Pol., 18 Niem.). Par. rzym.-kat. w Ottynii, gr.-kat. w miejscu. dek. tyśmienicki. We wsi jest cerkiew i szkoła etat. 1-klas.

Lu. Dz.

Woronajcie, dwór, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żorany, własność Kunejków, ma wraz z zaśc. Kiwajecie-Pubzubie 297 dzies. (31½ lasu, 41½ nieuz.).

Woronajewo, wlas. pryw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 95 w. od Dżisny, 1 dm., 21 mk.

Worońce 1.) ws, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łuck (o 7 w.), okr. wiejski Buki, o 59 w. od Dżisny, 11 dm., 124 mk. katol. (w 1865 r. 70 dusz rewiz.). 2.) **W.**, ws, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 50 w. od Święcian, 11 dm., 77 mk. katol. 3.) **W.**, ws nad jez. Narocz, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Kobylniki (o 3 w.), o 51 w. od Święcian, 4 dm., 45 mk. prawosł., 3 żydów (w 1865 r. 19 dusz rewiz.); należy do dóbr Antonieberg, Hałków. 4.) **W.**, ob. *Woroniec*.

Worońce, ws nad rzeką Śleporodą, pow. łubieński gub. połtawskiej, gm. Łazorki, 165 dm., 1000 mk., cerkiew, 20 wiatraków.

Worońcewicz, ws i folw., pow. orszański, gm. Stare Siolo (o 15 w.), 8 dm., 33 mk., cerkiew paraf. drewniana, dom przytułku, zapasowy śpichlerz gminny. Folw., od r. 1873 Gonirowskich, 1082 dzies. (240 roli, 130 łąk, 500 lasu); karczma daje 100 rs.

Woroncówka, os., pow. opoczyński, gm. Białaczew, par. Petrykozy, odl. od Opoczna 4 w., ma 7 dm., 32 mk., 67 mr. Utworzona na gruntach poduchownych po r. 1864.

Woroncówka, sloboda nad rz. Osieredą,

pow. pawłowski gub. woroneskiej, na pñn.-wsch. od Pawłowska, ma 1625 dm., 11625 mk., 3 cerkwie, szkołę, szpital, 5 jarmarków bardzo handlowych, st. pocztową. Mieszkańcy, oprócz rolnictwa, zajmują się garbarstwem.

Woroncowo Horodyszcze, st. dr. żel. chwastowskiej, w pow. czerkaskim, o 3 w. od mta Horodyszcza (ob.), pomiędzy st. Korsun (o 22 w.) a Ćwietkowo (o 14 w.), odległa jest o 154 w. od Chwastowa a 129 w. od Znamienki.

Woroncowskie Białozierze, pow. czerkaski, ob. *Pożeża*.

Woroneża 1.) dobra nad rz. Dorogówką, lew. dopł. Serwecza, pow. nowogródzki w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Cyryn o 28 w. od Nowogródka, w okolicy malowniczej, z glebą wyborną, pszenną. Par. kat w miejscu. Kościół murowany św. Anny, z r. 1781, fundacji ówczesnego dzieźdźca Józefa Niesiołowskiego, ostatniego wwdy nowogródzkiego, ma kaplice: w miejscu, w Tuhanowiczach, Serweczu i Kozłach (Kozłowiczach); przeszło 2500 parafian. Wojewoda Niesiołowski żył długo w W., zmarł w 1814 r. i pochowany w podziemiach kościoła. Syn jego generał wojsk pol., po śmierci ojca W. zamienił z gen. Floryanem Kobylńskim na dobra w Królestwie. Córka Kobylńskiego hr. Rostworowska sprzedała W. około 1844 Antoniemu Mierzejewskiemu. Obecnie przez wiano M. Mierzejewskiej, poślubionej Aleksandrowi Lubańskiemu, synowi Jana, b. marszałka pow. wilejskiego, przeszła w ręce Lubańskich. Dobra W. mają przeszło 104 włóki. Piękny pałac, z drzewa wzniesiony śród wspaniałego parku, zawiera pamiątki przeszłości i jest ozdobą okolicy. Gospodarstwo i ogrodnictwo znaczne i porządne. Młyny, propinacye. Oprócz pałacu zasługują na uwagę wszystkie budynki z muru ufundowane, tudzież pięknej architektury. Starożytny skarbiec, z wieżą gotycką, jak niemniej olbrzymie szpalery lipowe. W r. 1807 był tu zastępcą pełnomocnika u wojewody Niesiołowskiego, głośny starożytnik Adam Czarnocki, piszący pod pseudonimem Zoryana Dołęgi Chodakowskiego i przebywszy tu do 25 marca r. 1808, odjechał do Omska. O W. i wojewodzie Niesiołowskim znajdujemy wzmiankę w „Panu Tadeuszu“, kiedy wojski, zgorszony polowaniem młodzików na zające, powiada: „Cóżby rzekł (na to) wojewoda Niesiołowski stary, który ma dotąd pierwsze na świecie ogary I dwiestu strzelców trzyma obyczajem pańskim. I ma sto wozów sieci w zamku woroneżańskim, A od tyłu lat siedzi jak mnich na swym dworze“. 2.) **W.**, karczma, pow. nowogródzki, przy gościńcu z mta Horodyszcza do dóbr Woroneża, należy do tego dominium, odl. od niego o 1 w.

Woroneżuki, wś nad rzką Małonką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Ihumenowo (o 15 w.), okr. wiejski Julianowo, o 65 w. od Dżysy,

7 dm., 68 mk. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.); należy do dóbr Bazyłpol Fedorowiczów.

Woroneczyn, wś, pow. włodzimierski, na pñn.-wsch. od Kisielina, posiada kaplicę katol. par. Kisielin. Na początku XIX w. siedziba Ludwika Kropińskiego, generała, poety. Znalezione tu pod warstwą pni dębowych młotki i stęki krzemienne, oddane potem do muzeum krzemienieckiego (ob. Niemcewicz, *Podróże historyczne*, 293). Niegdyś własność ks. Woroneckich, którzy podług rewizji zamku łuckiego z 1545 r. zobowiązani byli do opatrywania wspólnie z innymi, dwóch horodni zamkowych (Jablonski, *Rewizye*, 36, 40). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1570 własność kn. Jurgy (Jerzego) Woroneczkego; pobór oddzielnie niewykazany. W r. 1577 kn. Jurya Woronecki płaci ztąd od 10 dym. po 16 gr., 4 ogr. po 6 gr., 7 ogr. po 3 gr. a w r. 1583 kn. Janusz ze Zbaraża Woronecki z 16 dym., 6 ogrod. (Jablonski, *Wołyn*, 17, 59, 94).

Woronecz, ob. *Woronecz*.

Woronele, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 54 w. od Poniewieża.

Woroneż, mko nad rzką Osotą, pow. głuchowski gub. czernihowskiej, gm. Woroneż, o 35 w. od Głuchowa, 549 dm., 2824 mk., zarząd gminy, 6 cerkwi, 19 sklepów, targi w poniedziałek i piątek, 3 jarmarki, cukrownia. W pobliżu łomy wybornego kamienia na żarna młyńskie.

Woroneż, mto główne gub. woroneskiej, na pr. brzegu rz. Woroneża (lew. dopł. Donu), przy linii dr. żel. pñd.-wschodnich, pod 51° 39' pñn. szer. a 56° 52' wsch. dłuę., odl. o 550 w. od Moskwy a 1154 w. od Petersburga. Zbudowane na wyniosłej płaszczyźnie, otoczone slobodami: Czyżowska, Jamska, Troicka, Prydacza i Monastyrszezenka, w 1888 r. miał 61336 mk. W r. 1860 było tu 4741 dm. (1214 murow.), 37772 mk. (325 katol., 117 rozkoln., 94 prot., 245 żydów, 24 mahomet), 23 cerkwie, 2 monasterzy męskie i 1 żeński, kościół par. katol., p. w. Przemienienia Pańskiego (parafia, arch. mohylewskiej, 2457 wiernych), 451 sklepów (354 murow.), teatr, szpital, dom przytułku, dom dla obłąkanych, dom poprawy i roboczy, więzienie, korpus kadetów, gimnazjum męskie i żeńskie, seminaryum, szkoła powiatowa i paraf. Pod względem przemysłowym było tu 29 fabryk, produkujących za 659790 rs. W t. r. było 2543 rzemieślników (607 majstrów). Targi odbywają się dwa razy tygodniowo, jarmarki zaś cztery razy do roku. Do miasta należało 3128 dzies. (2045 lasu). Dochód miasta w r. 1860 wynosił 46031 rs. Dzisiejsze miasto założone zostało w r. 1586 w celu obrony od napadów Tatarów; w 1590 spalone przez Czerkiesów, 1603 i 1604 r. zajmowane i niszczone przez Samozwańców. Po pożarze w 1672 r.

car Feodor Aleksiejewicz kazał zbudować tu na nowo twierdzę. Ważne znaczenie zyskało mto za Piotra I, który wybudował tu fortecę i urządził warsztaty okrętowe. W 1708 r. zaliczone do gub. azowskiej, która w 1725 r. została przemianowaną na gub. woroneską.

Woroneski powiat, położony w północnej części gubernii, zajmuje 91 mil al. 4423 w. kw. (460170 dzies.). Powierzchnia wogóle równa i nizinna; nieznaczne wyniosłości towarzyszą prąwu brzegowi Donu, Usmani i Woroneżu. W pld. części powiatu podłoże stanowi formacja kredowa, w pln. zaś dewońska. Czarnoziem spotyka się przeważnie na pr. brz. Donu i na lewym brz. Usmani, w pozostałych częściach powiatu gleba piaszczysta i gliniasta. Rzeki zraszające powiat należą do dorzecza Donu, przepływające w części zachodniej powiatu. Z dopływów jego najważniejsze Woroneż z Usmanią i Diewica. Jeziora, wogóle nieznaczne, zgrupowane są po obu brzegach Donu. Błota spotykają się na wybrzeżach Woroneżu, Usmani, Prawej Chawy i Tamłyku. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 150731 mk. (4420 rozkol.). W t. r. było 66 cerkwi i 4 monastera. Wyłączne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo i hodowla bydła. Ogrodnictwo, sadownictwo i pszczelnictwo słabo rozwinięte. Łąki zajmują do 37600 dzies., z których zbierają około 2 mil. dudów siana. W r. 1860 byłow powiecie: 67000 sztuk koni, 50700 bydłarogatego, 119400 owiec zwyczajnych, 27400 cienko-runych, 27300 trzody chlewnej i 210 kóz. Pod lasami znajdowało się do 64000 dzies.; w drzewostanie przeważały: brzoza, osina i in. Pod względem przemysłowym w t. r. było 77 fabryk i zakładów przemysłowych, zatrudniających 2500 robot. i produkujących za 870000 os. Najważniejsze: 3 fabryki sukna z produkcją na 179000 rs. i 7 gorzelni, produkujących za 405600 rs.

Woroneska gubernia, jedna z gubernii środkowych wielkoruskich, graniczy na pln.-wsch. z gub. tambowską i saratowską, na pld.-wsch. z ziemią wojska dońskiego, na pld. i pld.-zach. z gub. charkowską na zach z gub. kurską i orłowską i zajmuje 1196·4 mil al. 57001 w. kw., z czego 60·3% przypada na grunta orne, 17·2% na łąki, 9·1% na lasy i 12·4% na nieużytki. Rz. Don dzieli gubernię na dwie połowy, z tych zachodnia przecięta jest niewielkimi wzniesieniami kredowymi i parowami, wschodnia jest mniej wyniosła i dosyć równa. Glebę w części zach. stanowi czarnoziem, we wschodniej po większej części grunt jest piaszczysty, lecz znajdują się pasy czarnoziemu i lotnych piasków. Pod względem geognostycznym pln. część gubernii należy do formacji dewońskiej, pld. zaś do formacji kredowej. Powierzchnię gubernii zraszają trzy rzeki żeglowne: Don (na przestrzeni 600 w.), Woroneż (lewy dopływ Donu, na prze-

strzeni 140 w.) i Choper (również lewy dopływ Donu). Z rzek nieżeglownych zasługują na uwagę: dopływy Donu: Wieluga, Djenica Cicha Sosna, Czarna Kalitwa, Boguczar, Ikorec, Forostań, Bitiug, Osereda i dopł. Woroneżu: Usmani i Chawa. Większych jezior jak również i błot nie ma w gubernii. Klimat umiarkowany, średnia temperatura roczna wynosi + 5·1° R. W 1888 r. było w gubernii 2663683 mk., t. j. 46 na 1 w. kw. W r. 1860 było tylko 1974406 mk., w tej liczbie 11470 rozkoln., 695 katol., 1979 prot., 337 żydów i 114 mahomet. Pod względem etnograficznym gubernię zamieszkują: Wielkorusi, Matorusi (przeszło 40%), koloniści niemieccy (1700) i cyganie (2700). W tymże r. było w gubernii 727 cerkwi (57 w miastach) i 8 monasterów (5 w miastach). Ludność zamieszkuje 12 miast i 4972 innych osad, wogóle dość ludnych. Mieszkańcy zajmują się przeważnie rolnictwem i sieją: żyto, owies, pszenicę, jęczmień, grykę i proso. Nadmiar zboża, pozostający po zaspokojeniu potrzeb miejscowych, używa się w części na potrzeby gorzelni, w części zaś wywozi do innych gubernii. Ogrodnictwo i sadownictwo mało jeszcze rozwinięte, natomiast hodowla bydła znajduje się w kwitającym stanie. W r. 1860 było w gubernii: 516000 sztuk koni, 625400 bydła rogatego, 1430000 owiec zwyczajnych, 478000 cienkorunych, 375000 trzody chlewnej, 27400 kóz. Lasy zajmują zaledwo 1/10 ogólnej przestrzeni. W drzewostanie przeważa: dąb i brzoza, stanowiące około 90%. Na pozostałe 10% składają się: olszyna czarna, sosna, jesion i in. Pod względem przemysłowym w t. r. było w gubernii 449 fabryk, zatrudniających 9300 robotników i produkujących za 3466000 rs. (najważniejsze: 57 gorzelni z produkcją 1333600 rs. i 4 fabryki sukna, wyrabiające za 295000 rs.). Pod względem administracyjnym gubernia dzieli się na 12 powiatów: biriuczeński, bobrowski, boguczarski, korotojaski, niżniediewicki, nowochoperski, ostrogoski, pawłowski, wałujski, woroneski, zadoński i ziemlański, mających wogóle 34 okręgów policyjnych (stanów) i 232 gmín.

Woroni, ob. *Wroni*.

Woroniackie przedmieście, część m. powiatowego Złoczowa.

Woroniaki, nazwa pierwotnie nadana pasmom pagórków ciągnących się na południe od Złoczowa, w okolicy wsi Woroniak; z czasem rozciągniono ją na całą część pln. krawędzi wyżyny podolskiej, od Gołogór aż do granicy Galicyi, do Awratyna. Za granicę Woroniak od Gołogór przyjęto dolinę Złotej Lipy, staw w Gołogórach i kotlinę pot. Wyżary. Gołogóry trzymają się linii równoleżnikowej, Woroniaki zaś wysuwają się z południa daleko na północ, pomiędzy 42°23' a 43° wsh. dług. Wziąwszy za podstawę do rozejrzania się w stosunkach u-

kładu pionowego W. warstwicę 300—400 mt. n. p. m. wzniesioną, widzimy najpierw, że znaczna część obszaru całej wyżyny podolskiej dosięga tej warstwicę, że najwyższe obszary znajdują się na zachodzie, gdzie góra Kamuła dosięga 477 mt. Po nad 400 mt. sięgają znaczne obszary, które podnoszą północną krawędź wyżyny, inne znów ciągną się ku południowi, często ze zboczeniem wschodnim, nadając całej wyżynie wiele różności. Występują one tu jako lekkie sfalowania powierzchni, lub w postaci wałów górskich, grzbietów płaskich lub czubowych wierzchołków. Wody podarły ich stoki, a w wielu miejscach odsłoniły skały lub rozwarły szerokie doliny, w których człowiek, pod osłoną wysokich brzegów doliny i w pobliżu wody, znalazł korzystne warunki dla osiedlenia. Od południa właściwie nie mają W. żadnej granicy, podnoszą się zwolna i z resztą wyżyny zlewają się w jedną całość. W wielu miejscach, przy samej krawędzi nieraz, na znacznej przestrzeni przechodzą warstwicę po nad 400 mt. w postaci odosobnionych gór kopcowych, lub jako płaskie wyżyny i garby lub pasemka. Najwyżej wyniosła się okolica Łysej góry (448 mt.), gdzie wystąpił najpierw wązki, 4 km. długi garb, a dalej ku wschodowi rozwinęła się obszerna wyżyna, poszarpana potokami z niej spływającymi. Nad źródłami samej Złotej Lipy wznosi się góra Stary Majdan (430 mt.) i Hrac (430). Przy drodze łączącej Kondratów ze Szpikłosami wzniosło się pasemko, zwane „Nad Krupką“, od którego na południe wysuwają się osobne działki. Od Jasienia więc ku Woroniakom ciągną się dwa garby na Fedenową dolinę. Lewe jej zabrzeże stanowi krótkie pasemko Zalesie, oddzielone żłobem od garbu wzniesionego z południa nad Woroniakami. Najwyższe wzniesienie stanowi tu góra Żalasy (420 mt.). Na wschód od Żalaszów ciągnie się rozległy dział, po nad 400 mt. wzniesiony, w okolicę Pomorzan. Dalej na wschód okolica się obniża, a podnosi się nad Płuchowem do 409 mt., nad Podlipcami góra Mogiła 417 mt., nad Łuką góra Bochenkowa 405 mt. W kierunku ku północy okolica podnosi się coraz wyżej, ze wzniesieniami: Kruczą górą (431 mt.), Orłową (422 mt.), a kończy się na północy górą Bzowy (409 mt.). Zrazu wązkim grzbietem, potem obszerną wyżyną łączy się okolica, którą umiał las jarosławski, z poprzednimi obszarami i dochodzi do najwyższego wzniesienia (423 mt.). Liczne też wzgórze (po nad 400 mt.) ciągną się równoległe do siebie na stronę ku Jeziornej. Między Załocściami a Kołtowem okolica nie dosięga 400 mt. wzn., dopiero od Werchobuża podnosi się ku północy, w lesie Biłocha, w szczytach: Łysa Góra (400 mt.), Huke (445 mt.). Najrozległej podniosłej się działki podhoreckie, a mianowicie po zachodniej stronie drogi ze Sasso- wa do Podhorzec, las Sewczyński z górą Olesko

(415 mt.), po wschodniej stronie las Podśląski, na południe od niego las Stawki z górą Zielony Horb (439 mt.), od niego wyżej wznosi się bezimienny garb (445 mt.). Wschodnie krańce działów umiał las Majdański, pld.-wsch. las Chodackowski, pld. las Poręby ze szczytem 455 mt. W działki podhoreckie włączyły się liczne kotliny; najznaczniejsze z nich: kotlina Kierniczyny, Huty Pieniackiej i kotlina Majdańska. Od Wolicy i Łuhu ciągnie się garb do 16½ klm. długi, ze szczytami: Kamienną górą (431 mt.) i Wysokim Kamieniem (444 mt.). W lesie zwanym Buczyną niektóre miejsca dochodzą do 402 mt. Inaczej przedstawia się wyżyna podolska, gdy do niej zbliżamy się z północy. Występuje ona jako grzbiet wyraźnie oddzielający się od kotliny nadbużańskiej, jego krawędź jest poszarpana głębokimi kotlinami, ciasnymi debrami, podniesiona górami kopcowymi, podłużnymi garbami albo wreszcie przechodzi w lekki pomost, łączący nizinę z wyżyną. Krawędź ta tworzy kilka znacznych zakosów, a mianowicie: 1) od Gołogór na północ do Łysej góry, długi do 7 klm., z zatokowem wcięciem pot. Wyżary; 2) od Łysej góry do Płuhowa (25 klm.), z kierunkiem ku wschodowi. Wzdłuż tej krawędzi wcinęła się kotlina Złoczowska; 3) od Płuhowa do góry Podlesia (377 mt.) z kierunkiem na północ, długi do 90 klm., w prostej linii 20 klm. Ta część krawędzi najbardziej zniszczona, posiada głębokie doliny, które im dalej na północ, tem szersze są i dłuższe. Dopływy Buga powykrawały rodzaj półwyspów. Na najmniejszym z nich wznosi się góra Krawska (330 mt.) na drugim, rozszczepiającym się na dwa mniejsze półwyspy, wznosi się góra Kozakowa (384 mt.). Pomiedzy nimi płyną dopływy Złoczówki, z którą łączy się dolina Trościaniecka. Trzeci półwysp objęły doliny: Bieniwska i Jelechowicka. Czwarty, ze wszystkich najdłuższy, wznosi się pomiedzy kotliną Jelechowicką a sassowsko-kołtowską z górami: Bracką (375 mt.), Horodecko (389 mt.), Żulicą (369 mt.). Kotlina sassowsko-kołtowska, utworzona przez Bug i rozplukana jego dopływami do 6 klm. szerokości, łączy się z dolinami pot. Spinochy i Bużka. Czwarty półwysp, rozszczepiony trójkątną kotliną na dwa mniejsze, z górami: Włoską (378 mt.), Turychą 320 mt.), Świętą (362 mt.) i Podlesiem (377 mt.). Czwarty zakos ciągnie się od Podlesia do Huciska Brodzkiego, z kierunkiem na wschód, dług. do 30 klm. Stoki tej części dosyć słabo rozwinięte, przejście z wyżyny do niziny nadbużańskiej łagodne, żaden znaczniejszy potok nie przerwał tej krawędzi. Wznoszą się na niej: Menicz (384 mt.), Wywóz (393 mt.), Makitra (369 mt.). Wzdłuż wschodniego grzbietu krawędzi utworzyła się rozległa dolina Ponikwy ze stawem. Pięty zakos od Huciska Brodzkiego do góry Boratyńskiej (393 mt.), z kierunkiem ku płu-

zach., długi 10 klm. Doliny utworzyły w tej części krawędzi trzy półwyspy, najznaczniejszą doliną jest Szmejkalka. 6) Od Boratyńskiej góry do kotliny Suchowolskiej, z kierunkiem wschodnim, długi do 11 klm., z najwyższym wzn. Mogiłą (362 mt.). 7) Od doliny Suchowolskiej do Makucey (355 mt.), z kierunkiem ku północy, dług. około 10 klm. Grzbiet dobrze rozwinięty, z główną doliną Szabasową. Woroniaki stanowią część działu wodnego między stokami Bałtyku i morza Czarnego, a to między Wyżarą a Złotą Lipą, Złoczówką a główną Strypą, Bugiem a Kiernieczyną i Wiatyną, między Łahodowym pot. a Wolicą. Od Podlesia staje się krawędź trzeciorzędnym działem wodnym między Ikwą a Styrem, dalej pomiędzy nimi a dopływami Dniestru. W czasie, kiedy podłoże wyżyny podolskiej w epoce sylurskiej wyłoniło się z morza, nie było jeszcze w Europie ani Karpat, Alp, Apeninu, ni Pirenejów. Po innych okolicach osadzały morza spłuczyska w epoce węglowej, permskiej, tryjasowej, a wyżyna podolska sterczała, jako suchy ląd, nad falami oceanu. Dopiero w epoce jurajskiej część jej nad Dniestrem zanurzyła się w fale morza a bardziej jeszcze w epoce kredowej i trzeciorzędowej. Na pokładach paleozoicznych leżą bezpośrednio na naszej wyżynie nowsze utwory. Na południu Podola rzeki wryły się tak głęboko, że dostały się do paleozoicznego spągu. Północna zaś krawędź odsłoniła tylko warstwy kredowe i trzeciorzędowe. Już w epoce przedlodowej zniszczyły wody trzeciorzędową warstwę, grubą na 150 mt., zaś lodowce skandynawskie, sięgające do dzisiejszej północnej krawędzi a w wielu miejscach i po za nią na południe, spłukiwały coraz to głębsze warstwy, corocznie bowiem nadtapiające się lody zdzierały warstwę po warstwie, a płynące z nią rzeki uprowadzały z sobą wszystkie rumosze do morza. I tym sposobem pozostała część wyżyny stanęła jak krawędź nad niziną nadbużańską. Na wyżynie ułożyła się glina stepowa (loess). Liczne potoki, rozplukawszy krawędź, odsłoniły pokrywę trzeciorzędową i kredową. Kreda biała występuje w bardzo wielu miejscach na wierzach, po deszczu drogi przez nią prowadzące, stają się śliskie i trudne do przebycia, a w miejscach stromych nawet niebezpieczne. Tu i owdzie występuje na kredzie węgiel brunatny, towarzyszą mu szare iły i łupki iłowe lub marglowe, np. w Hucisku Oleskiem, w Trościańcu Małym, koło Złoczowa, Nuszcza, Kołtowa, w Hucisku Brodzkiem i Hucisku Oleskiem. Cztery kilometry na wschód od Podhorzec występują warstwy sarmackie i nadsarmackie. Pierwsze pojawiają się u szczytów wzgórz jako regularne warstwy, rzadziej jako sterczące skały (w Hucisku Brodzkiem i Podkamieniu), drugie jako duże porozrzucane bryły (Szwerc, Ratyszczce). Przez górne warstwy przesiąka wilgoć,

zatrzymuje się na nieprzemakalnej kredzie, gdzie tworzy się cały system wód, wydobywający się na wierzach łąk obficie w postaci płynących potoków i źródeł. Północna krawędź Podola ma wieloraką doniosłość, odcina ona najpierw krainy wyżynne od nizin, jest działem wód, granicą między młodszymi i starszymi warstwami geologicznymi, a dalej linią rozdziału różnych światów roślinnych. Na północ od niej zaległa niska, posępna kraina piasków, podmokłych łąk, topieli grząskich, torfów i lasów sosnowych. Tu i owdzie po rozległych łąkach rozsiadły zrzadka poważne dęby. Do ich towarzystwa jak i do sosnowych borów wdziera się wszędzie brzezina, okala je, lub wkradłszy się do wnętrza buja szybko i tłumami młode nierozwinięte olbrzymy. Nie jest to jednak kraina w sobie zamknięta, całość stanowiąca, taki obraz przedstawia bowiem cała północna część Europy środkowej. Na krawędzi Podola świat się odmienia, rozwesela; sosnowe bory pozostały na błoni nadbużańskim, za to rozpostarła się tu kraina buki, który poczawszy od działu lwowsko-tomaszowskiego otczozył po krawędzi podolskiej niziny nadbużańskiej, rozrósł się w rozległe buczyny i stał się skarbem dla okolic Złoczowa, Tarnopola a poczęści i Lwowa. Od niego na południe poczynają się mieszane lasy podolskie. Odmienne warunki niziny a wyżyny wpływają i na życie ludności wiejskiej. Głodny lud z piaszczystych błoni często zagłada na pszeniczne łąny Podola, ofiarowując tu swą pracę. Lud ten mieszka w chatach drewnianych i pali drzewem, a nawet na sprzedaż wypala węgiel. Podolanin mieszka w lepiance, pali słomą i nawozem i cały oddany pracy koło roli. Źródła: Karta wojskowa (6, XXXI, 6, XXXII, 6, XXXIII, 7, XXXI, 7, XXXII) i opracowania: Olszewski, Rys geologiczny północno-wschodniej części Podola austriackiego (Sprawozd. komis. fizyogr., 1876); Łomnicki, Powstanie krawędzi północnej płaskowzgórza podolskiego [(odbitka z „Kosmosa“, 1884 r., Lwów); Feisseyre, Ogólne stosunki kształtowe i genetyczne wyżyny wschodnio-galicyskiej (Sprawozd. kom. fizyograf., 1894 r.); Paleomorfologia Podola (Sprawozd. kom. fizyogr., 1894); Kilka uwag o węglu brunatnym i poszukiwaniach geologicznych na Podolu (Spraw. kom. fizyogr. 1892); dr. Rehman, O formacjach roślinnych w Galicyi (Sprawozd. kom. fizyogr. r. 1870 i 1871).

St. Majerski.

Woroniaki, wś, pow. złoczowski, tuż na pld. od sądu pow., urzędu poczt. i stac. kol. w Złoczowie, położona w pasmie Woroniaków, wzn. 401 do 414 mt. Nastają tu liczne strumyki, z których jedno, ze stoku południowego, podążają do Złotej Lipy, drugie zaś, ze stoku północnego, do Złoczówki. Wś stanowi jedną gminę katastralną zé Złoczowem. W r. 1890 było 330 dm., 1859 mk. w gm., a 3 dm., 7 mk. na obsz.

dwor. (1099 gr.-kat., 751 rz.-kat., 16 izr.; 1831 Rus., 35 Pol.). Par. rzym. i gr.-kat. w Złoczowie. We wsi jest szkoła 1-klas. i kasa pożyczk. gm. z kapit. 2501 złr. *Lu. Dz.*

Woroniany, wś, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Nowawola, o 6 w. od Sokółki, 252³/₄ dzies. ziemi włośc. (67 łąk i pastw., 42 nieuż.).

Woronica, rzeczka, w gub. smoleńskiej, lewy dopływ Ipuć (lew. dopł. Soży).

Woronicz, szczyt (749 mt.) lesisty, ma stoki silnie rozwinięte, sięgające do doliny Rybnicy i Riezki, na obszarze Jaworowa, w pow. kosowskim, na 42° 39' wsch. dług., 48° 16' półn. szer. (Karta wojsk., 12, XXXII).

Woronicza, rzeczka, w gub. grodzieńskiej, dopł. rz. Łaszy, lew. dopł. Sokoldy.

Woronice 1.) folw., pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Pokrowski, okr. wiejski Chodźżonion, o 48 w. od Lidy a 10 w. od Wasiliszek, 14 mk. katol., 196 dzies. ziemi dworskiej; własność Narbutów, następnie Żorawskich. Kaplica katol. par. Zabłocie. 2.) **W.**, wś włośc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Rabuń (o 20 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Huby, o 23 w. od Wilejki, 10 dm., 144 mk. (w 1865 r. 44 dusz rewiz.). 3.) **W.**, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Mieźewicze, o 17 w. od Słonima, 796 dzies. ziemi włośc. (179 łąk i pastw., 41 nieuż.). 4.) **W.**, wś i dobra, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Stara Wieś, o 33 w. od Słonima. Wś ma 269 dzies. ziemi włośc., dobra zaś, z chut. Brudno (Broduo), 359 dzies. (56 łąk i pastw., 15 lasu, 20 nieuż.); własność Iwanowych. 5.) **W.**, uroczysko do wsi Sokółda, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Ostrów, o 25 w. od Sokółki. 6.) **W.**, wś, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Porozowo, o 32 w. od Wołkowyska, 61 dzies. ziemi włośc. 7.) **W.**, wś i folw. w pobliżu rz. Ptyecz, lew. dopł. Prypeci, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowieckim, par. katol. dawniej dukorska, teraz kalwaryjska, gm. Citwa, o małą milę od st. Rudziński dr. żel. lip.-romeńskiej, o 56 w. od Ihumienia, dawna własność rodziny Janiszewskich. Wieś za poddaństwa należała do domin. Citwa, ma 32 osad. Cerkiew paroch., p. w. św. Michała, fundacyi dziedziców Janiszewskich, ma gruntu z dawnych zapisów 3 włóki i 9 mr.; około 1000 parafian. Filie: w Rusakowiczach św. Eufemii, w Słobódce-Krystynopolskiej Wniebowzięcia N. P. i kaplica w miejscu. Folw., około 10 włók, w początku bieżącego stulecia należał do Szyszaków i tu się urodził 8 listopada 1811 r. znany pisarz Michał Bohusz Szyszko, zmarły 28 lutego 1877 r. w blizkim Olchowcu, pochowany na cmentarzu w Użlanach. Gleba wyborna, łąki obfite. 8.) **W.**, białoros. *Waronicy*, zaśc., pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hresk, przy drożynie wiodącej przez puszcze i moczary z Werkał do Zamościa odl. o 39 w. od Słucka, ma 9 osad. *J. Krz.-A. Jel.*

Woronice, w dokum. *Woronytze, Woroczin*, wś, pow. dubieński, gm. Testuhów, par. praw. Rohozno. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. należała w częściach do Fałileja, Dmytra i Daniła Rogozińskich. W 1583 r. również w częściach: Mikołaja Hrennickiego (płaci od 1 dym., 2 ogr., z ¹/₄ koła waln. i ¹/₄ dwóch popów), Matfieja Rogozińskiego, Dymitrowej Rogozińskiej (w imieniu której wnosi pobór Jan Worona Borotyński) i Wasila Rogozińskiego. Pobór oddzielnie niewykazany (Jabłonowski, Wołyn, 10, 18, 97, 101, 103).

Woronie 1.) wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 44 w. od Oszmiany, 12 dm., 88 mk. (10 prawosł., 78 katol.). 2.) **W.**, zaśc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 9 w.), okr. wiejski Słoboda, 9 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Świrany. 3.) **W.**, okolica, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Rajsk, o 7 w. od Bielska, 137¹/₂ dzies. (9 łąk i pastw., 4 lasu, 2¹/₂ nieuż.) 4.) **W.**, pow. piński, ob. *Worony*.

Woronie, ob. *Woronne*.

Woronie, osada przemysłowa, w pow. i gub. kostromskiej, o 71 w. na półn.-wsch. od Kostromy, ma 100 dm., 600 mk. zajmujących się malarstwem, wyrobem wozów i slusarstwem, 2 cerkwie, fabrykę świec, st. poczt., targi tygodniowe, jarmark od 10—12 czerwca.

Woroniec 1.) fol. i dobra nad rz. Krzną, pow. konstantynowski, gm. Swory, par. Biała, odl. 21 w. od Janowa, ma 6 dm., 71 mk. W dobrach jest gorzelnia, młyn wodny i folusz. W 1827 r. było 2 dm., 6 mk. Dobra W. składały się w r. 1885 z folw. W. i Frampol, attyn. Mirsk, Kostunin i Muszki, rozl. mr. 3551: folw. W. gr. or. i ogr. mr. 1070, łąk mr. 361, pastw. mr. 161, lasu mr. 1168, nieuż. mr. 46; bud. mur. 4, drew. 35; płodozm. 8 i 13-pol., las nieurzadzony; fol. Frampol gr. or. i ogr. mr. 511, pastw. mr. 223, lasu mr. 4, nieuż. mr. 7; bud. drew. 7. Wś Sycyna os. 34, mr. 873; wś Swory os. 127, mr. 3414. Właścicielem dóbr w r. 1885 był ks. Świętopełk Mirski. 2.) **W.**, wś i fol., pow. radzyński, gm. Brzozowykał, par. Komarówka, ma 35 dm., 222 mk., 639 mr. W 1827 r. było 25 dm., 154 mk., par. Kolembrod.

Woroniec 1.) al. *Worońce*, mylnie *Worowice* (ob. Świr), zaśc. nad rzeką Świrycą, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Swir (o 2 w.), o 40 w. od Święcian, 1 dm., 7 mk. katol. 2.) **W.**, folw. przyw. nad jez. t. naz., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowieze, o 64 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. połockiej, 1 dm., 5 mk. prawosł.

Woroniec, rum. *Woronetz*, wś, pow. suczawski, okr. sąd. i poczta Gurahumora (odl. 7 klm.), par. gr. /nieun. w miejscu. Wś ma 460 mk. Większa własność należy do funduszu religijnego. Pokłady glinki porcelanowej. Do wsi

należą przysiółki: Bukozoja i Fontina al. Białokiernica.

Woroniecz, mko i dobra nad Uszaczą, pow. lepelski, w 4 okr. pol., gm. Woroniecz, o 53 w. od Lepla, ma 20 dm., 134 mk., zarząd gminy, cerkiew paraf., kaplicę katol. par. Zaskórki, szkołę, szpital, st. poczt., prom przez rzekę. Dobra, własność Lisowskiego, 2509 dzies. Gmina, w pñ.-zach. części powiatu, graniczy od pñ. z gm. bonońską pow. połockiego, od wschodu z gm. t. pow. Turowl, od pñd. z gm. Uszacze od zach. zaś z gm. Kublicze, Bobynicze i Wietrzyno, obejmuje 48 miejscowości, mających 549 dm. włośc. (obok 116 należących do innych stanów), 3884 mk. włościan, uwłaszczonych na 4467 dzies. W 1563 r. W. wymieniony jest w liczbie przygródków pskowskich, zajętych przez Iwana Groźnego. Podczas rokowań o pokój w 1567 r. Iwan Groźny żądał od Zygmunta ustąpienia całej prowincyi połockiej wraz z Woronieczem. W 1579 r. Stefan Batory zajął W., ustąpił go jednak następnie i dopiero za czasów wojen z Zygmuntem III znowu został przyłączony do Rzpltej, w posiadaniu której pozostawał do 2-go podziału.

Woronienka 1.) góra (958 mt.) na pñd.-wschód od Jabłonicy i przelęczy Tatarskiej, wznosi się wśród rzadkich lasów, na granicy pomiędzy Galicyą a Węgrami, nad pot. Jabłonicą i Zimirem, na 42° 8' wsch. dñg., 48° 17' pñ. szer. (Karta wojs., 12, XXXI). 2.) **W.**, góra lesista (810 mt.) występuje jako przypora do pasemka, objętego dolinami Bystrzycy i pot. Podbuża. Wznosi się na granicy wsi Smolnej a Strounej, w pow. drohobyckim, na 40° 51½' wsch. dñg., 49° 18½' pñ. szer. Z jej zbocza wypływa na pñ. pot. Pstruhów (Karta wojs., 8, XXVIII).

Woronienka, os. w Jabłonicy, pow. nadworniański.

Woronilowicze, sióło i wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Różana, o 44½ w. od Słoni- ma, 27 dm., 310 mk., cerkiew, szkoła, 262 dzies. ziemi włośc. i 90½ cerkiewnej, wś zaś 123½ dzies. ziemi włośc.

Woronin, folw., pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Kijewicze, w okolicy pomiędzy wsiami Puzowo i Komszycze. Miejscowość lekko falista, małałesna, grunta pszenne. Własność Wojniłowiczów, przy domin. Mokrany. *A. Jel.*

Woronin, pierwotna nazwa mka *Makarowa*, w pow. kijowskim (ob. V, 922 i VI, 751).

Woronince al. *Woronicze*, wś nad Śniwodą, która rozlewa się tu w duży staw, pow. lityński, na pograniczu pow. winnickiego, okr. pol., gm., par. katol. i st. poczt. Ułanów (o 4 w.), st. dr. żel. Kalinówka (o 37 w.), odl. o 18 w. od Chmielnika a 49 w. od Lityna, ma 133 dm., 1255 mk., 1103 dzies. ziemi włośc., 557 dworskiej, 41 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w.

Wniebowzięcia, wzniesioną w 1802 r., z 1054 parafianami. W lustracyi sstwa chmielnickiego z 1615 r. czytamy: Wś Woronice sloboda. Ta wieś należy do Ułanowa morte urodzonego pana Stanisława Dąmbrowskiego, której to wsi przerzeczony p. Dąmbrowski był in possessione za ustąpieniem prawa przez sławnęj pamięci p. Pretficza, wwdy podolskiego, dzierzawcę naten- czas ułanowskiego, na osobę swoją cum ea conditione, że post decessum jego samego ea omnia bona (videlicet vulgo Woroniec) ad tenutam S. R. Majestatis ulanoviensem pleno jure wrócić się miały, jakoż wróciły, o czem przywilej króla IMei de data Varsaviae in conventu generali a. 1607 świadczy; ratione libertatis pożytków nie czyni żadnych, prócz sianozęci, której się może uprzedać za fl. 5⁴ (Jabłonowski, Lustracye, 51). Później wchodziła w skład sstwa chmielnickiego, które w 1715 r. posiadał Paweł Uszański. Następnie były własnością Piotra Iwanowskiego, drogą wiana za córką jego Karoliną Elżbietą przeszły na ks. Wittgensteina, obecnie ks. Hohenlohe-Schilling. Zdaje się, że pierwotnie wś ta zwała się Woronowce i że tu Jan Kamieniecki, kaszt. lwowski, w 1508 r. pobit Tatarów i do 2000 ich położył, odebrał łupy i odbił jeńców. *Dr. M.*

Woronince, wś nad rzką Irklejewą, pow. zolotonoski gub. połtawskiej, gm. Mielniki, 192 dm., 996 mk., cerkiew, 12 wiatraków, olejarnia.

Woronino 1.) zaśc. pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 22 w. od Dżisny, 1 dm., 8 mk. katol. 2.) **W.**, osada, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 88 w. od Kowna. 3.) **W.**, wś, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Hrycewicze, o 58 w. od Słucka, ma 12 osad. Cerkiw św. Mikołaja filialna, parafii Hrycewicze. Miejscowość falista, małałesna, grunta urodzajne. 4.) **W.**, wś, pow. sieński, gm. Rasna, ma 21 dm., 160 mk. 5.) **W.**, zaśc., pow. dryssieński, należy do dóbr Sarya, ma 56½ dzies. 6.) **W.**, wś, pow. wieliski, przy trakcie z Wieliża do Pańkowa.

Woronieńskie Leśnictwo, w pow. słuckim, w gm. Zaostrowicze, należało przed r. 1874 r. do ordynacyi kleckiej ks. Radziwiłłów, odtąd weszło w skład ordynacyi nieswieskiej. *A. Jel.*

Woronów, pow. owrucki, ob. *Woronowo*.

Woronów, bezleśny garb (567 mt.), na granicy Łopusznicy a Smolnicy, w pow. dobromilskim, na 40° 23½' wsch. dñg. a 49° 29' pñ. szer. Zalesienie tylko po stokach, tam gdzie wody głębiej się werznąły. Wody odpływają do Strwiąża (Karta wojs., 8, XXVII). *J. M.*

Woronówka, rzeczka, w pow. owruckim, lewy dopływ Uszy, w pobliżu wsi Bechy.

Woronjszki 1.) wś nad Łukowicą, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Rożanka, okr. wiejski Rakowicze, o 60 w. od Lidy, 6 dm., 42 mk. W

spisie z 1865 r. podane dwie wsi, jedna, mająca 11 dusz rewiz., należała do gen. [von Frankenstein]; druga, 9 dusz rewiz., do Jarosława Szczuki. 2.) **W.** al. *Zielony Róg*, zaśc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żośle (o 9 w.), okr. wiejski Kowhany, w 1865 r. 5 dusz rewiz.; własność Kuczewskich. 3.) **W.**, folw., pow. trocki, w 2 okr. pol., o 28 w. od Trok, 1 dm., 6 mk. katol. 4.) **W.**, zaśc. szlach, pow. wileński, w 1 okr. pol. o 21 w. od Wilna, 4 dm., 37 mk. katol. 5.) **W.**, ws rząd., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 32 w. od Wilna, 2 dm., 17 mk. katol. 6.) **W.**, 1 i 2, dwa zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzezie (o 8 w.), okr. wiejski Adamejszki, 6 i 4 dusze rewiz.; należą do dóbr skarbowych Pacuny. Spis z 1866 r. podaje tylko zaśc. **W.**, mający 7 dm., 73 mk. katol. 7.) **W.** 1 i 2, dwie wsi, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 35 w. od Poniewieża.

Woronka, rzka, w pow. mińskim, drobny lewy dopływ Iłoczcy, w obrębie gm. Raków, płynie w kierunku zachodnim wiorst kilka koło wsi Woronka, folw. Pomorszczyzna i pod Rakowem ma ujście.

Woronka 1.) ws przyw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 71 w. od Dżisny, 6 dm., 44 mk. prawosł. 2.) **W.**, fol. skarb. pod potokiem, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 48 w. od Wilna, 1 dm., 15 mk. katol. 3.) **W.**, fol. szl. nad potokiem, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 45 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. katol. 4.) **W.**, zaśc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany (o 3½ w.), okr. wiejski Goza, 4 dusze rewiz.; należą do dóbr skarbowych Bystrzyca. 5.) **W.**, ws nad rzką t. n., pow. miński, w 2 okr. pol. i gm. Raków, ma 15 osad. Miejscowość wzgórzysta, grunta szczerkowe, żytnie. 6.) **W.**, ob. *Woronki*.

Woronka, futor, pow. braclawski, 25 dzies., należy do Kołownika.

Woronki 1.) ws, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra ks. Radziwiłłów Czeres (o 6 w.), 56 dusz rewiz. 2.) **W.**, ws, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Korsaków, Jazno (o 9 w.), o 23 w. od Dżisny, 6 dm., 71 mk. (w 1865 r. 23 dusz rewiz.) 3.) **W.**, ws i folw., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Lack, o 2 w. od gminy a 13 w. od Szczuczyna, 10 dm., 86 mk. (w 1865 r. 32 dusz rewiz.); własność Błażejewskich. 4.) **W.**, folw., pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. Świsłocz, należy do Kłosy (Kołosy) Butkiewiczów. 5.) **W.**, *Woronka*, ws i folw., pow. miński, w 2 okr. pol., gm. i par. katol. Raków (o 2 w.), o 38 w. od Mińska. Folw., dawniej Świętorzeckich, teraz Prozorowej, należy do dom. Trzaskowszczyzna. 6.) **W.** al. *Woronka*, ws przy ujściu rzki Moczyny do Świsłoczy, pow. miński, 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zasław, w pobliżu linii dr. żel. lip.-romeńskiej, o 3 w. od stacyi

Zasław, a 26 w. od Mińska, ma 3 osady. Łąki wyborne, grunta szczerkowe dobre. *J. Krz.-A. Jel.*

Woronki 1.) ws nad Supojem, pow. kozielecki gub. czernihowskiej, gm. Woronki, o 50 w. od Kozieleca, 412 dm., 2150 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, gorzelnia, targi tygodniowe, jarmark 14 września. 2.) **W.**, mko nad rzką Mnohą, pow. łochwicki gub. połtawskiej, gm. Woronki, o 25 w. od Łochwicy, 744 dm., 3800 mk., zarząd gminy, 2 cerkwie, szkoła, targi we wtorki, czwartki i soboty, jarmark, 42 wiatraków, 5 olejarni, obszerne sady. Należało do dóbr zadnieprskich ks. Wiśniowieckich. Podług inwentarza dóbr ks. Jeremiego było tu 145 gospodarzy i 1 koło młyńskie.

Woronków, ws nad Woronkową Doliną, dopł. Rybnicy, pow. bałeki, okr. pol. i sąd w Oknach, gmina Woronków, par. kat. Rybnica, st. pocz. Rezina (w gub. bessarabskiej, o 8 w.), odl. o 47 w. od Bałty, ma 374 dm., 2073 mk., 2225 dzies. ziemi włośc., 108 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. wez. Wniebowzięcia, wzniesioną w 1800 r., z 1723 parafianami; zarząd gminy. W skład gminy wchodzi: Giederyma, kol. żydowska Herszonówka, Kołbasna, Mokra, Popenki, Woronków, Wychwatynce, Zazulany, razem 8 okr. (starostw) wiejskich, mających 1198 osad, 6251 mk. włościan, uwłaszczonych na 10963 dzies. (8893 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy mieszka 700 osób innych stanów, posiadających 16211 dzies. (6062 ornej). Cała więc gmina obejmuje 17174 dzies. (14961 ornej) i ma 6951 mk. Dobra, niegdyś Lubomirskich, następnie folwark skarbowy, do którego należały wsi: Domnica, Erzew, Kajetanówka, Krasny Kąt, Saraceja. W 1816 r. nadany na 12 lat admirałowi Tetu, który ustąpił Mikołajowi Czarnomskiemu, z opłatą 603 rs. kwarty. Ferma, mająca 1190 dzies., nadaną została Kryworotowi.

Woronków, mko nad rzką Szłoną, pow. perejasławski gub. połtawskiej, gm. Woronków, o 45 w. od Perejasławia, 634 dm., 4837 mk., zarząd gminy, 2 cerkwie, dom modl. żydowski, szkoła, 2 jarmarki, 72 wiatraków, 11 olejarni. Niegdyś mto sotnicze pułku perejasławskiego.

Woronkowa Dolina, rzeczka, w pow. bałckim, prawy dopł. Rybnicy, zaczyna się powyżej kol. Herszunia, mija ws Woronków, poniżej której ma ujście.

Woronkowce, ws nad Słuczą, pow. starokonstantynowski, gm. Kuźmin, par. kat. Starokonstantynów, 122 dm., 516 mk., cerkiew, szkoła, 2 młyny wodne. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1503 r. należy do włości starokonstantynowskiej kn. Konstantego Ostrogskiego, który wnosi ztąd z 7 dym., 1 ogr., 2 kół waln., 1 foluszu (Jabłonowski, Wołyń, 129).

Woronkówka, ws u źródeł ruczaju Koska, pow. kijowski, w 1 okr. pol., gm. Dymier, par.

draw. Demidów (o 10 w.), odl. o 32 w. od Kijowa, ma 143 mk. Włościanie, w liczbie 25 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 214 dzies., ze spłatą po 118 rs. rocznie. Wś otoczona ze wszech stron lasami, należy do dóbr demidowskich, od 1867 r. Sinielnikowych. W. wraz z Demidowem darowana została w 1659 r. przez Jana Kazimierza Pawłowi Teterze Morzkowskiemu.

Woronkowszczyzna, fol. pryw. nad rzką Spuszą, pow. lidzki, w 3 okr. pol., o 13 w. od Szczuczyna, 14 mk.

Woronna, w dokum. *Worona*, wś, pow. kowelski, na pld.-wsch. od Kowla a na pfn.-wsch. od Kupieczowa (w pow. włodzimierskim). Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. należy do dóbr władzy włodzimierskiego, który wnosi ztąd pobór od 10 dym., 4 ogr. i od koła wiesu. 12 gr. W 1583 r. podana jako własność prywatna p. Własnego Iwanowicza Czernskiego, który płaci z 14 dym., 1 ogr., 13 rzem., 1 roli pustej (Jabłonowski, Wołyń, 68, 118).

Woronne, mylnie *Woronie* (ob. *Konstantynówka* 4.), wś nad Tykiczem Uhorskim, tworzącym tu olbrzymi staw, pow. humański, w 3 okr. pol., gm. Chiżna (o 3 w.), odl. o 45 w. od Humania. W malowniczym położeniu, przy drodze z Białejcerkwi do Humania, ma 1817 mk. (w 1863 r. było 1390 mk.). Posiada cerkiew p. w. św. Michała, z drzewa wzniesioną na miejsce dawniejszej w 1802 r. i uposażoną 67 dzies. Oddzielna część wsi, wśród stepu założona, nosi nazwę Konstantynówka. Przed uwłaszczeniem włościan W. wraz z Ochmatowem miały 5916 dzies., same zaś W., po wydzieleniu nadziału włościańskiego, mają 1100 dzies. w bardzo żyznej glebie i do 300 dzies. stawów. Należała dawniej do Rohozińskich, około 1888 r. przeszła na własność włościanina Krotenki za 265000 rs. Na polach przyległych do W., pod Ochmatowem, hetman Stan. Koniecpolski odniósł w 1644 r. słynne zwycięstwo nad Tatarami. Po jedenaśtu latach, d. 2 lutego, te same pola znowu się krwią zboczyły. Dwaj hetmani: Potocki i Lanczowski, wraz ze Stefanem Czarnieckim walczyli tu z Chmielnickim, Buturlinem i ze sprzymierzoną z niemi hordą. W zwycięstwie tem brał udział młody ssta jaworowski Jan Sobieski, rannym został Wesp. Kochowski, autor Klimakterów, poległ zaś generał artylerji koronnej jednooki Krzysztof Grodzicki, niegdy komendant twierdzy kudackiej. *J. Krz.*

Woronica, grupa domów, młyn i karczma w Wołczkowie, pow. stanisławowski.

Worono 1.) jezioro, w pow. lepelskim, w pobliżu granicy gub. mohylewskiej. Od jeziora zaczyna się błoto Grada, zajmujące do 10 w. kw. 2.) **W.** al. *Orono*, jezioro, w pow. siebieskim, łączy się przez rzkę Uhrynkę z jez. Siebieskiem, Białem i Niezeroco.

Woronok, osada, pow. starodubowski gub. czernihowskiej, o 28 w. na pld.-zach. od Staroduba, ma 550 dm., 5035 mk., w tej liczbie do 5000 starowierców, dom modlitwy rozkolników, st. pocztowa. Prowadzi znaczny handel koniami.

Woronów 1.) *Werenów*, mko i folw. nad rzką Błocianką (Bołotianką), dopł. Żyżmy, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Bieniakonie (o 11 w.), okr. wiejski Woronów, o 32 w. na pfn. od Lidy, przy trakeie do Wilna (o 59 w.) a 20 w. od Ejszyszek. Mko ma 42 dm., 18 mk. prawosł., 117 katol., 333 żydów, kościół paraf. katol., synagogę, dom modlitwy żydowski, 2 garbarnie, 12 sklepów, st. poczt., młyn wodny, targi co niedzielę, jarmarki 4 razy do roku. Słynne są wypiekane tu obwarzanki. Folw. 100 mk. katol., 18 ewang., 8 żydów, browar. Kościół par. katol., p. w. Zbawiciela, z drzewa wzniesiony został w r. 1705 przez Aleksandrowicza. Parafia katol., dekanatu raduńskiego, 1738 wiernych. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Bojary, Bolcienikiele, Byryły, Kletkienniki, Kodzie, Łazarzyszki, Muchladziszki, Ramuty, Ściąguny, Sztaniszki, Towzginiany i okolica szl. Towzginiany, w ogóle w 1865 r. 240 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonej i 9 jednodworców. Własność niegdyś, wygasłego rodu Gasztoldów, następnie Scypionów, z których Jan, kasztelan smoleński, ssta lidzki, fundował tu kolegium i szkoły pijarskie przed 1738 r. Z rozporządzenia komisji edukacyjnej szkoły te przeniesiono następnie do Lidy. Obecnie W. należy do Zarzeczek. 2.) **W.**, zaśc., pow. ihumeński, Pod zaśc. rozciąga się niewielkie błoto zw. Jażwinka (ob.).

Woronów 1.) al. *Woronowa*, wś, pow. rówieński, gm. Tuczyn, par. prawosł. Korościatyn (o 2 w.). 2.) **W.**, uroczysko na gruntach mka Tuczyn, pow. rówieński. 3.) **W.**, nieistniejąca pod tą nazwą wieś, w pow. dubieńskim, podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do włości mta Dubna; wniesiono pobór od 2 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 82).

Woronów, ob. *Prucki* (t. X, 71).

Woronów 1.) część Nieżwisk, pow. horodeński. 2.) **W.**, wś, pow. rawski, 28 klm. na pfn.-wsch. od Rawy Ruskiej, 13 klm. na wsch. od sądu pow. i urzędu poczt. w Uhnowie. Na pfn. leżą Staje, na wsch. Tekłów, na pld. Chliwczany, na zach. Ostrobuż. Środkiem wsi płynie od zach. na wsch. Sołokija. Zabudowania wsi leżą w środku obszaru. Własni. mn. ma roli or. 165, łąk i ogr. 4, pastw. 54 mr. W r. 1890 było 38 dm., 194 mk. w gm., 4 dm., 23 mk. na obsz. dwor. (198 gr.-kat., 1 rz.-kat., 19 izr.; 189 Rus., 1 Pol., 27 Niem.). Par. rz.-kat. w Zniatynie, gr.-kat. w Ostrobużu. W r. 1507 w pobliżu W. Jan Kamieniecki, ststa buski, zadał wielką klęskę Tatarom, par. *Woronińce*. *Lu. Dz.*

Woronów, potok, dopł. Chocimirki, w pow. horodeńskim.

Woronowa al. *Batule*, wś nad jez. Stasińskim, pow. witebski, gm. Łoświca, 10 dm., 136 mk., szkoła.

Woronowa, pow. rówieński, ob. *Woronów*.

Woronowa, wś, pow. gżacki, gub. smoleńskiej, gm. Lipce, 19 dm., 122 mk., dom modlitwy, 2 wiatraki.

Woronowa zapora, na Dnieprze, za porogiem Nienasyteckim, bardzo niebezpieczna.

Woronowce 1.) wś nad rz. Żerdzią, rozlaną tu w staw, pow. krzemieniecki, gm. Świątek, st. poczt. Teofipol (o 10 w.), st. dr. żel. Wołoczyska (o 30 w.), ma 70 dm., 568 mk. prawosł., 15 katol., 20 żydów, cerkiew paraf., szkołę ludową od 1875 r. Cerkiew, p. w. Podwyższenia Krzyża św., z muru wzniesioną została w 1783 r. kosztem właściciela wsi ks. Świętopelka Czertwińskiego i uposażona 36 dzies. ziemi. Cerkwie filialne we wsiach: Hkowce (o 1 w.) i w Niemierzyńcach (również o 1 w.). Podług rewizji zamku krzemienieckiego z 1545 r. wś Woronowey należała do zamku krzemienieckiego, była nowo osadzoną i miała 20 ludzi na woli siedzących (Jabłonowski, Rewizye, 104). W 1570 r. Piotr Ostafijowicz z części Woronowieckiej płaci z 1½ dworz., 5 ogr. po 4 gr., 1 koła. W 1583 r. własność w części Sawy Jałowickiego, podsędka ziemsk. krzemien., który płaci z 2 dym., w części zaś kn. Podgórskiego, płacącego z 3 dym, 8 ogr., 1 koła waln. (Jabłonowski, Wołyn, 26, 137, 139). Pewnie ten sam Piotr Ostafiewicz, pod nazwą Piotra Wasilewicza Woronowieckiego wymieniony jest pod 1582 r. w Pamiętnikach kn. Kurbskiego (t. II, 122, 129). W 1601 r. wś należała do ks. Konstantego Ostrońskiego i była spustoszona i spalona przez Tatarów. 2.) **W.**, wś skarbowa, pow. uszycki, okr. pol. Wierzbowice, gm. Pilipkowce, par. katol. Zamiechów, sąd i st. poczt. Letniowce (Nowa Uszyca, o 11 w.), st. dr. żel. Wołkowińce (o 50 w.), ma 103 dm., 430 mk., 612 dzies. ziemi włośc., 43 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Dymitra, wzniesioną w 1719 r., z 473 parafianami. Należała do sstwa bachtyńskiego (Bachtyn, Bachtynka, Nowosiółka, Petrymany i Woronowce). W 1817 r. nadana na 12 lat gen. Zakrzewskiemu bez opłaty kwarty.

J. Krz.-Dr. M.

Woronowe Słobody, ob. *Soino Wielkie*.

Woronowa, część Żurawienka, pow. rohatyński.

Woronowica, mko nad rzeką Kaszlanką (dopł. Bohu), która tworzy tu trzy stawy, pow. braclawski, gm. Łuka, st. dr. żel. Winnica (o 20 w.), przy trakcie poczt. z Winnicy do Niemirowa, o 39 w. od Braclawia. Ma 320 dm., 2035 mk., cerkiew p. wez. Narodzenia N. M. P., z muru wzniesioną w 1777 r. (1477 parafian), ko-

ściół katol. paraf., synagogę, dom modlitwy żydowski, zarząd okręgu policyjnego (stanu) dla 3 gmin powiatu (Łuka, Obodne, Rubań), sąd pokoju 4 okręgu, szkoła 2-klasowa (180 uczniów), st. poczt. i telegr., apteka, 4 młyny, 72 rzemieślników, targi co drugi tydzień; 1847 dzies. ziemi włośc., 1971 dworskiej, 62 cerkiewnej. Powierzchnia wyniosła, mająca po dołach błotniste rudy; gleba glinkowata, w części z piaskiem pomieszana. Kościół paraf. katol., p. wez. św. Michała Archanioła, z muru został wzniesiony w 1793 r. kosztem Grocholskiego, konsekrowany w 1836 r. przez biskupa Mackiewicza. Kaplica w Michalówce, dawniej i w Obodnem. Parafia katol., dekanatu braclawskiego, 1942 wiernych. Wskład parafii, oprócz mka W., wchodzi wsi: Bajrakówka, Czaulsk, Dubowiec, Fedorówka, Futory Pawłowskie, Glinianiec Kordyszowski i Niemirowski, Hańszczyzna, Helenówka, Izabelówka, Kalniszówka, Komarów, Kordyszówka, Kudłaje, Łatańce, Łozowata, Markówka, Michalówka, Obodne, Rosocha, Soroczyn, Stepanówka, Szandyrów, Tomaszpol (Aleksandrowka), Trościaniec i Zarudyńce. Obok mka (o 5 w.) fabryka cukru, należąca do spółki cukrowni stepanowskich, założona w 1874 r., posiada 12 dyfuzorów, mieszczących 1368 wiader; prerabia do 100000 berkowców buraków. W. należała pierwotnie do Woronowieckich i przez nich prawdopodobnie została założona. Helena Woronowicka wniosła ją w dom Łasków, posiadających tu znaczne dobra. Część W. posiadał w 1609 r. Stefan Zaleski z donacji Heleny Marcynowej Butowiczowej, córki Iwana Hordiejewicza Mikulskiego. Część wreszcie posiadała Marusza z Mikulińskich Kopijewska, która sprzedaje ją w 1613 r. za 6000 zł. Zaleskiemu. Podług reg. pobor. wwdztwa braclawskiego z 1629 r. własność w części Bohdana Łasko, skarb. braclaw., który z części W. i Stepanówki wnosi z 60 dym., w części podstarość winnickiego, płacącego z 21 dym., wreszcie w części Halszki Zaleskiej z synami, płacącej z W. i Soroczyna z 96 dym. (Jabłonowski, Ukraina, I, 133, 138, 142 i II, 153 i in.). Jedyna córka Bohdana Łasko, urodzona z Maryny Obodeńskiej, Teofila, wniosła W. Radzimińskiemu, a Anna Radzimińska Michałowi Grocholskiemu. W ostatnich czasach od Grocholskich nabył W. Możajski. Prawo miejskie otrzymała W. z nadania Augusta III w 1748 r.

Dr. M.

Woronowica, wś nad Dniestrem, pow. chołcimski, gub. bessarabskiej, par. katol. Chocim, ma 82 dm., cerkiew, prom.

Woronowicka Michalówka, pow. braclawski, ob. *Michalówka* 1).

Woronowice, wś i zaśc., pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horbaciewicz, o 4 w. od Bobrujska w stronie południowej. Wś ma 7 osad.

A. Jel.

Woronówka, jezioro, w pow. dzisieńskim, pod zaśc. Ostrów.

Woronówka 1.) wś i fol., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Budzław (o 10 w.), okr. wiejski Wosin, o 55 w. od Wilejki. Fol. ma 1 dm., 10 mk. katol., wś zaś 6 dm., 37 mk. t. wyzn. (w 1865 r. 23 dusz rewiz.; własność Hutorowiczów). 2.) **W.**, zaśc. pryw., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Duniłowicze, o 78 w. od Wilejki, 1 dm., 17 mk. katol. 3.) **W.**, karczma, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 34 w. od Kowna. 4.) **W.**, fol., pow. bychowski, dziedzictwo Potapowiczów, 149 dzies. (30 roli, 20 łąk, 92 lasu). 5.) **W.**, wś, pow. klimowicki, gm. Moshewo, ma 32 dm., 220 mk. 6.) **W.**, fol., pow. mścisławski, własność Bartoszewiczów, 524 dzies. (150 roli, 32 łąk, 270 lasu).

Woronówka 1.) wś nad Dnieprem, pow. czehryński, w 1 okr. pol., gm. Czaplica, par. praw. Podorożne (o 4 w.), odl. o 28 w. od Czehrynia, ma 511 mk. (w 1863 r. 469 mk.). Wchodziła w skład sstwa czehryńskiego, obecnie należy do dóbr państwa. O 2 w. powyżej nad Dnieprem leżało mko t. n., wymienione w traktacie pomiędzy Rzpłtą a Rossyą z 1686 r. Mko to podmyte i zniszczone zostało przez fale Dniepru. W wizycie dziekana czehryńskiego z 1741 r. opisana jest istniejąca wówczas w mku cerkiew św. Michała, wzniesiona w 1728 r. na miejsce poprzedniej, która zgorzała. Było wówczas w **W.** 80 dm. i do 600 mk. 2.) **W.**, wś nad Lehliczem, pow. kijowski, w 4 okr. pol., gm. i par. katol. Rzyszczów, par. praw. Zikraze (o 2 w.), odl. o 77 w. od Kijowa, ma 509 mk. W 1792 r. było tu 12 sadyb i 112 mk. a w 1863 r. 49 dm. i 391 mk. Włościanie, w liczbie 178 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 326 dzies., ze spłatą po 556 rs. 28 kop. rocznie. Własność dworska ma obecnie 230 dzies. ziemi użytkowej i 27 nieużytków. Wś założoną została przez jednego z Woroniczów, dziedzica Rzyszczewa. Należała do dóbr Chałcza (Berezówka, Józefówka i **W.**) do hr. Działyńskich, następnie wraz z Berezówką do ks. Lubomirskich, od których w 1882 r. nabył kupiec Wasiuchnow. 3.) **W.**, wś przy ujściu rzki Tołstej do Olszanki, pow. zwinogródzki, w 1 okr. pol., gm. Olszana, o 35 w. od Zwinogródki, ma 2199 mk. (w 1863 r. 1715 mk.). Posiada cerkiew Bohosłowską, z drzewa wzniesioną na miejsce dawniejszej w 1846 r. i uposażoną 36 dzies. Należy do klucza olszańskiego dóbr hr. Branickich.

Woronówka, wś nad rzką t. n., pow. bielski gub. smoleńskiej, gm. Nikoło-Wietlica, 15 dm., 80 mk.

Woronówka 1.) grupa domów w Kozłowie, pow. Kamionka Strumiłowa. 2.) **W.**, karczma w Haliezu, pow. stanisławowski.

Woronowo, jezioro, w pow. dzisieńskim, w gm. Druja, pod wsią Leonowce.

Wor

Woronowo 1.) folw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 55 w. od Dżisny, 1 dm., 20 mk. 1.) **W.**, fol. rząd., tamże, o 61 w. od Dżisny, 1 dm., 21 mk. katol. 2.) **W.**, fol. rząd., tamże, o 61 w. od Dżisny, 1 dm., 21 mk. katol. 3.) **W.**, folw. prywat., tamże, o 62 w. od Dżisny, 1 dm., 14 mk. 4.) **W.**, wś skarbowa, tamże, o 60 w. od Dżisny, 3 dm., 31 mk. prawosł. 5.) **W.**, wś skarbowa, tamże, o 62 w. od Dżisny, 8 dm., 60 mk. 6.) **W.**, wś, tamże, o 64 w. od Dżisny, 6 dm., 78 mk. 7.) **W.**, zaśc., tamże, o 36 w. od Dżisny, przy b. dr. poczt. połockiej, 1 dm., 11 mk. katol. Spis z 1865 r. podaje wś **W.**, w gm. Głębokie (o 12 w.), okr. wiejski Zaborce, mającą 33 dusz rewiz. 8.) **W.**, *Woronousk*, folw. nad Szyrwintą, pow. wileński, w 2 okr. pol. gm. Szyrwinty, o 56 w. od Wilna, 1 dm., 10, mk. katol.; w 1865 r. własność Raksimowiczów. 9.) **W.**, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skawdwile, o 33 w. od Rossień. 10.) **W.**, folw., pow. sieński, gm. Wysoki Horodek, należy do dóbr Antopol, Staniszewskich, posiadał niegdyś piękne lasy, obecnie wytrzebione. Dobra Antopol mają 1905 dz. ziemi używalnej (499 roli, 185 łąk, 1221 lasu) i 1124 dz. nieużytków. Obfite łąki, młyn na rz. Uświei we wsi Toupinie. Wś Antopol zaleca się pięknym położeniem nad Uświeją, należy do gm. czerejskiej. Dwa młyny wodne, folusz i karczma dają 400 rs.

J. Krz.—A. Ch.

Woronowo, *Woronów*, wś na lew. brzegu rz. Użu, pow. owrucki, gm. Iskoroś (o 8 w.), par. praw. Paszyny (o 3 w.). Grunta składają się z gnejsu i czerwonego granitu. Przez wś przechodzi szosa z Żytomierza do Owruca.

Woronowsk, wś, pow. kalwaryjski, gm. Balkuny, par. Mirosław, odl. od Kalwaryi 40 w., ma 18 dm., 137 mk.

Woronowsk, pow. wileński, ob. *Woronowo*.

Woronowszczyzna 1.) folw. i dobra skarbowe, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Grauzyski, o 10 w. od Oszmiany, 1 dm., 15 mk. katol. 2.) **W.**, zaśc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Jasiewo, okr. wiejski Sołowie (Słowiki), o 1 w. od gminy a 44 w. od Święcian, 1 dm., 7 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych Zahacz. 3.) **W.**, wś, pow. ihumeński, w 2 okr. pol., gm. Wierchmień, należała za poddaństwa do dom. Szypiany, Moniuszków, ma 4 osady. Grunta lekkie. 4.) **W.**, zaśc., pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hresk, o 18 w. od Słucka. 5.) **W.**, okolica nad rz. Hornią, pow. rohaczewski, gm. Rasochy, ma 68 dm., 470 mk., cerkiew paraf. drewnianą, wiatrak.

Woronowy las, w pow. zaleszczyckim, na obszarze gm. Latacz. Znajduje się w nim ementaryzsko przedhistoryczne.

Woronowy potok, dawna nazwa jednego z potoków płynących przez obszar gm. Kalne, w pow. stryjskim.

Worony, 1.) wś włośc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Szczuczyn (o 9 w.), 7 dm., 70 mk. (w 1865 r. 24 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Rodziewicz. 2.) **W.**, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowiec (o 13 w.), okr. wiejski i dobra hr. Tyzenhauzów, Smycz, o 69 w. od Wilejki, 5 dm., 24 mk. prawosł., 20 katol. (w 1865 r. 30 dusz rewiz.). 3.) **W.**, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Parafianów (o 14 w.), okr. wiejski i dobra Świętorzeckich, Berezówka, o 72 w. od Wilejki, 19 dm., 194 mk. (w 1865 r. 121 dusz rewiz.). 4.) **W.**, wś, pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. bogorodzicka, o 43 w. od Grodna, 231 dzies. ziemi włośc. 5.) **W.** al. *Woronie*, wś i dobra nad odnogami Horynia i rz. Czaków, pow. piński, na „Zarzeczu“, w 3 okr. pol. płotnickim, gm. Terebieżów, o 77 w. od Pińska, ma 24 osad. Cerkiewka p. wez. św. Mikołaja, filialna parochii buchlickiej. Dobra, własność dawniej Sołtanów, obecnie urzędnika Poleżajewa, mają przeszło 432 włók. W XVIII w. w schedzie Nereusza Olizara (ob. t. IV, 419). Miejscowość bogata w dary natury. Lasy dębowe, łąki, rybołówstwo. *A. Jel.*

Woronyce, pow. dubieński, ob. *Woronice*.

Woropaj, pow. miński, ob. *Rępiej*.

Woropaje 1.) wś, pow. miński, w 2 okr. pol. i gm. Raków, o 55 w. od Mińska. 2.) **W.**, folw., pow. mohylewski, dziedzictwo Otraskiewiczów, 110 dzies. (45 roli, 20 łąk, 36 lasu). 3.) **W.**, wś, pow. horodkowski, wzgórze.

Woropajew, wś nad Desną, pow. osterski gub. czernihowskiej, gm. Żukin, 146 dm., 668 mk.

Woropajewo, folw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 23 w.), okr. wiejski Woropajewo, młyn wodny i folusz. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Borówki, Charaki, Jasiuki, Kiejziki, Kozarowszczyzna, Łopaczki, Makarszczyzna, Maniewszczyzna, Miazdzelica, Mościszczce, Świdnica, Wasilewszczyzna i Zarzeckie, w ogóle w 1865 r. 428 dusz rewiz.

Woropajewszczyzna, dobra, pow. lepelski, gm. marcinowska, par. Hubin, 895 dzies. ziemi dworskiej. Własność pierwotnie, wygasłej rodziny Woropajów, od których przybrała nazwę, około 1689 r. Jana Pakosza, pisarza grodzieńskiego połockiego, dalej Mackiewiczów, dziś droga wiana Jasiewiczów.

Woropajówka, wś na pr. brzegu Teterowa, pow. radomski, w 5 okr. pol., gm. i par. praw. Przyborsk (o 5 w.), odl. o 105 w. od Radomyśla, ma 153 mk. Włościanie, w liczbie 27 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 330 dzies., ze spłatą po 93 rs. 77 kop. rocznie. Wś należy do dóbr Przyborsk, dawniej Horwatów. O 3 w. na pld.-wsch. od W. znajduje się dość znaczne je-

zioro, zw. „Święte“, które, podług miejscowego podania, powstało z zapadnięcia się pod ziemię istniejącej na tem miejscu niegdyś wsi wraz z cerkwią. Twierdzą dalej, że i dzisiaj podczas rezurekcyi odzywają się dzwony z pod wody.

Woropańszczyzna 1.) wś nad jeziorem Ukle, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Woropańszczyzna, okr. wiejski i dobra, Mirskich, Zajnowo, o 76 w. od Dżisny, 5 dm., 55 mk. katol. (26 dusz rewiz. w 1865 r.). 2.) **W.**, zaśc., tamże, o 74 w. od Dżisny, 1 dm., 2 mk. Gmina W. składa się z 2 okręgów (starostw) wiejskich: Ikażń i Zajnowo, obejmuje 34 miejscowości, mające 249 dm., 3019 mk. włościan, uwłaszczonych na 4867 dzies. (2132 ornej). Nadto w obrębie gminy znajduje się 6337 dzies. (2343 ornej) ziemi należącej do właścicieli większej posiadłości i 202 do cerkwi itd. Porów. *Obrepańszczyzna*.

Woropniew (mylnie), ob. *Worotniów*.

Woropnizki, wś i folw., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Bystrzyca (o 15 w.), okr. wiejski Bujwidze, o 31 w. od Wilna. Folw. ma 1 dm., 2 mk. katol., wś w 1865 r. 3 dusze rewiz.; własność Duczmanów.

Worosiątka al. *Wolosiatka*, *Wolosatka*, wś i folw., pow. borysowski, tuż przy granicy gub. wileńskiej, w 3 okr. pol., gm. Dokszyce, o 97 w. od Borysowa, ma 8 osad. Folw., od r. 1841 własność Hrehorowiczow, ma około 9 włók.

Worosicze, białorus. *Warosiczy*, wś nad bezim. dopł. Borowej, pow. bobrujski, w gm. Broża, ma 17 osad; miejscowość głucha, grunta piaszczyste. *A. Jel.*

Woroszny, pasemko górskie, na obszarze Kryczki, w pow. bohorodezańskim. Od pasma Czortki wybiega na północ pasmo Malinowiszczce, od tego zaś ku pñn.-zach. grzbiet Woroszny. Jest on bezleśny, o stokach silnie rozwiniętych, ze szczytem wzn. 823 mt. Z niego spływają od zachodu potoki do Płoski, ze wschodu potoki: Luszkwice i Gruniek. Długość pasma dochodzi 4 klm. (Karta wojs., 11. XXX).

Woroszyłki, wś, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Świr (o 4 $\frac{1}{2}$ w.), okr. wiejski Konstantynowo, o 41 w. od Święcian, 15 dm., 153 mk. katol. (w 1865 r. 62 dusz rewiz.); należy do dóbr Komarowszczyzna, Chomińskich.

Woroszyłów, wś wymieniona w dok. z XVIII w. jako należąca do klucza Dzitwa, ks. Wiśniowieckich.

Woroszyłówka, mko przy ujściu rzki Barana do Bohu, pow. winnicki, st. poczt. Tywrów (o 12 w.), st. dr. żel. Gniewań (o 6 w.), odl. o 35 w. od Winnicy, ma 391 dm., 2519 mk., cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1750 r. (1058 parafian), kościół paraf. katol., synagogę, dom modlitwy żydowski, gorzelnię, browar, młyn wodny, cegielnię, szkołę 1-klas. w 1875 r. (2 naucz. i 52 uczniów), aptekę, 14 sklepów, 19

rzemieślników, targi co drugi tydzień, 1015 dzies. ziemi włośc., dworskiej z Borskowem 1389 dzies., 45 cerkiewnej. Przeprawa proem przez Boh. Grunta równe, po większej części leśne. Kościół par. katol., p. wez. św. Mateusza, został w 1776 r. przez stolnika halickiego Bąkowskiego z drzewa wzniesiony. Parafia katol., dekanatu winnickiego, 2549 wierznych. Do parafii, oprócz W., należą wsi: Borsk sloboda, Gniewań, Gryzińce, Ilkówka, Majanów, Mohylówka, Rowiec, Ryżawka, Sutyska, Teodorówka i Witawa. Plantacje winogrodu na 2045 sąż. kw. Była tu znana fabryka sukna Kapla. Prawa miejskie posiada z zeszłego wieku W. wraz z Sytystkami należała do Anny Siemaszkówny, po której spadła na córkę jej Nikonową Tyszczyńską Maryję Komarowską, ta zaś w 1600 r. przyznaje ją synowi swemu Janowi Żytyńskiemu. W 1607 r. też Maryna z Denisków Komarów Nikonowa Trzaszczyna (sic) pozwana jest przez Jana Koszkę w sprawie eksdywizji $\frac{1}{4}$ części dóbr W. i inn. W 1612 r. Nastazyja Krasnosielska Koszczyna pozywa Iwana i Hordyja Żytyńskich o wydzielenie jej dóbr jure successivo należących. W 1618 r. dobra Woroszyłowce, zwane mkiem Międzybóż, odebrane zostały Janowi Żytyńskiemu przez Wincentego i Maruszę z Skarewskich (Skarzewskich) małż. Łabętów. Jednocześnie od 1596 r. jako właściciele W. występują Wasyl a następnie Andrzej Hulewiczowie, z którym w 1606 r. prawuje się Janowa Werejska Ewdotyja Komarowa o wydzielenie $\frac{1}{4}$ części dóbr. Tenże w t. r. sprzedaje dziedziczne dobra swoje w wwdztwie braclawskim, między innymi i W., Stefanowi Łozce. Później własność Mikołaja Obodeńskiego, który 1622 r. pozywa Jana Kucharskiego o to, że niewiadomo jakim prawem trzyma dobra (między innymi i W.) do niego należące. Mimo to W. pozostało się przy Kucharskim, który w 1629 r. wnosił pobór z W. i części Janowa z 56 dym. (Jabłonowski, Ukraina, I i II). Następnie własność Potockich z linii Bełskiej, poczem Bąkowskich, dziś Krasickich. W 1657 r. W. zniszczoną została przez Kalinowskiego, kiedy szedł na Neczaja, zamkniętego w Krasnem. *Dr. M.*

Woroszyłowo, wś, pow. rosławski gub. smoleńskiej, gm. Woroszyłowo, zarząd gminy, cerkiew, kaplica, dom przytułku, szkoła, jarmark, huta szklana. St. poczt. przy dawnym trakcie ze Smoleńska do Czernihowa, o 34 w. przed Rosławlem.

Woroszyłowszczyzna, uroczysko, pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Białostoczek, o 5 w. od Białegostoku, 57 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc. (24 $\frac{1}{2}$ łąk i pastw., 1 nieuź.).

Woroszyły 1.) uroczysko, właściwie przedmieście mta nadet. Wasilkowa, w pow. sokólskim. Wawrzyniec Kozyrski ma tu oraz w Jaroszówee 37 dzies. (4 łąk i pastw.). Fabryka

szody (wełny sztucznej), należąca do kupca białostockiego N. Zejznera. Była tu fabryka kortów Hubińskiego. 2.) **W.**, wś, pow. sieński, gm. Moszkany, ma 8 dm., 65 mk.

Worot, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Wierchmień, o 40 w. od Ihumenia.

A. Jel

Worota, szczyt górski, w pow. dolińskim, na obszarze gm. Łużki.

Worotna, grupa domów w Dobrotworze, pow. Kamionka Strumiłowa.

Worotnia, grupa domów w Wróblacznynie, pow. Rawa Ruska.

Worotniki, pow. bobrujski, ob. *Worocień*.

Worotniów, w dokum. *Worotnow*, *Wrotniów* i mylnie *Woropniów*, wś, pow. łucki, gm. Romanów, 75 dm., 695 mk., cerkiew, 2 młyny wodne, gorzelnia. Własność Kozuchowskich. Uroczyska noszą nazwy: Zwirowska puszcza, Ohawiecka puszcza, Siniakowska puszcza. Po dług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. własność Michała Działyńskiego; pobór oddzielnie nie wykazany. Część posiada wwd podlaski (Mik. Kiszka). W 1577 r. należy do Chwiedory Działyńskiej, która płaci ztąd z 3 dym., 3 ogr. W 1583 r. Mikołaj Kiszka, wwd podlaski, z części Worotnowa płaci z 10 dym., 8 ogr., 12 ogr., 4 komor., 1 koła waln., $\frac{1}{2}$ popa (Jabłonowski, Wołyn, 7, 31, 55, 86).

Worotnizki, karczma i dwie osady skarb. nad jez. Okszańskim, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 3 w. od Trok, 3 dm., 9 mk. katol.

Worotno, wś, pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Bajki, o 17 w. od Prużany, 42 dm., 565 mk., 946 dzies. (175 łąk i pastw., 15 lasu, 22 nieuź.). Należała do ekonomii prużańskiej, sprzedanej Trębiekiemu (ob. *Linowa*).

Worotyń 1.) wś i folw. nad rz. Ołą, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., gm. Turki, o 39 w. od Bobrujska a o 12 w. od st. dr. żel. lip.-romeńskiej Kowale i Kraśny Brzeg. Wś ma 31 osad; folw. przeszło 63 włók, należy od niedawna do Sokołowych. Miejscowość lekko falista, grunta piaszczyste, łąk obfitość, lasu dużo, młyny, rybołówstwo. 2.) **W.**, *Warocień*, okolica nad rozległą, błotnistą kotliną rzeki Tremli, pow. rzezycki, gm. Kruki, o 130 w. od Rzezycy W. Kaplicki należy do dom. Kaplicze Nowakowskich. W. Peretrutowicki należy dom. Peretrutowieze Węclawowiczów. Miejscowość poleska. *A. Jel.*

Worotynicze, wś i dobra, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Horodziec, o 20 w. od Kobrynia. Wś ma 391 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc. (178 łąk i pastw., 8 nieuź.); dobra należą do Bartnowskich (320 dzies.), Szelutów (80 $\frac{1}{2}$), Jahołkowskich (100), Zawistowskich (59) i Horbaczewskich (65 dzies.). Z ogólnej przestrzeni znajduje się 270 pod rolą i zabud., 207 łąk i pastw., 147 $\frac{1}{2}$ nieuź. Pod Worotyniczami kanał Muchawiecki wchodzi do rz. Muchawca. *J. Krz.*

Worotyńsk, mto nadetatowe, w pow. peremyszliskim gub. kałuskiej, nad rz. Wyssą i Zarejką, o 15 w. na pñ. od mta powiatowego, ma 2 cerkwie, kaplicę, 206 dm. (3 murowane), 1462 mk., 6 sklepów, 24 rzemieślników, szkołę, st. poczt. Do mta należy 1377 dzies. Handel nieznaczny; większość mieszkańców zajmuje się rolnictwem. W. należy do najstarszych miast ks. czernihowskiego, wzmiankowane w latopisie Ipatiewskim pod 1155 r. Od 1246 r. stołeczne udzielnych książąt Worotyńskich, poczynając od Symeona, syna ostatniego ks. czernihowskiego Michała. Pod koniec XIV w. ks. Worotyńscy zostali lennikami Litwy; w 1493 r. ks. Symeon Fiedorowicz Worotyński przyjął poddaństwo w księcia moskiewskiego. W 1708 r. przyłączony do gub. smoleńskiej, od 1719 mto powiat. prowincyi kałuskiej gub. moskiewskiej, od 1776 r. mto nadetatowe gub. kałuskiej.

Worotyszczyzna, folw., pow. mohylewski, od r. 1864 własność Protasewiczów, ma 219 dzies. (121 roli, 8 łąk, 25 lasu), folusz.

Worotyńska, góra (372 mt.), w Roztoczu, w gm. Jaśniska, pow. gródecki, na 41° 32' wśh. dług., 49° 56½' pñ. szer. (Karta wojsk., 6, XXX).

Worotyńska, grupa domów w Mikuliczynie, w części zwanej Worochtą, pow. nadworniański.

Worotyszcze 1.) własność ziemska, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Pohorele, o 39 w. od Ihumienia. Niewiarowiczowie mają tu przeszło 1 włókę. 2.) **W.**, osada, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Słoboda Pereszewska, o 100 w. od Ihumienia. 3.) **W.**, ws i folw., pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Horodziej, par. katol. Nieśwież, o 1 milę od st. Horodziej dr. żel. mosk.-brzesk. a 52 w. od Nowogródka. Miejscowość dość leśna lekko falista, gleba urodzajna. Ws ma 21 osad; folw., zwany W. Leśne, przeszło 13 włók, należy do Horskich.

A. Jel.

Worotyszcze, potok, prawy dopł. Słonicy, wypływa na obszarze Truskawca, z pod Popowej góry (818 mt.) a uchodzi w Stebniku. Długości 12 klm. (Karta wojsk., 8, XXIX).

Worotyszczy las, uroczysko na gruntach mka Puliny, pow. żytomierski.

Worów, ws i folw., pow. gródecki, gm. Kobylin, par. Worów, posiada kościół drewniany, 120 mk., 155 mr. dwor. i 162 mr. włose. W r.

1827 było 10 dm., 72 mk. Parafia istniała tu już w XV w., obejmowała 18 wsi w 1616 r. Przy wejściu do kościoła mieści się grobowy kamień Mikołaja z Mirowie, dziekana płockiego, proboszcza warszawskiego, prawdopodobnie z XV w. Obecny kościół pochodzi z r. 1752. W r. 1576 kanonik i oficyał warszawski płaci tu od 1¼ łanu km. Ws była widocznie własnością kollegiaty św. Jana w Warszawie. W spisie z r. 1827 podana jako własność funduszu edukacyjnego. W. par., dek. gródecki, 1899 dusz.

Worów al. *Worowo*, ws nad rzką Bodiaczkiem, dopł. Trościanicy, pow. żytomierski, gm. Lieżów, par. praw. Styrtły (o 4 w.), o 9 w. od Czerniachowa. Nad rzeką skały z labradorytu. Grunta składa gnejs i czerwony granit.

Worowice 1.) ws, pow. opatowski, gm. Modliborzycze, par. Momina, odl. od Opatowa 14 w., ma 6 dm., 99 mk., 284 mr. W r. 1827 było 9 dm., 75 mk. Własność biskupów lubuskich, według dok. z r. 1328 (Kod. Wielop., 1088). W r. 1380 pojawia się „Dominicus haeres de Worowo“ w sądzie opatowskim (№ 1770). Może jednak pisał się z Worowa gródeckiego. W połowie XV w. ws ta, własność bisk. lubuskich, leżała w par. Momina. Miała 6 łan km., z których jeden należał do kościoła św. Krzyża na Łysej górze. Dziesięcinę, wartości 6 grzyw., pobierał pleban w Mominie. Sołtysich łan. i folw. nie było (Długosz, L. B., II, 470). Według reg. pobor. pow. sandomierskiego z r. 1578 ze wsi W. należącej do klasztoru św. Krzyża, płacił Mikołaj Radziwiłł od 9 osad., 4½ łan., 1 kom. (Pawin, Małop., 187). 2.) **W.**, ws i folw., pow. płocki, gm. Łubki, par. Daniszewo, odl. 28 w. od Płocka, ma 23 dm., 275 mk. W r. 1827 było 17 dm., 164 mk. W r. 1892 folw. W. rozl. 552 mr.: gr. or. i ogr. mr. 539, nieuż. mr. 13; bud. mur. 2, dREW. 12; płodozm. 7 i 8 pol. Ws W. os. 44, mr. 219. Folw. Worowice Wyroby, w par. Starożreby, rozl. mr. 300 (265 mr. roli, 12 łąk, 15 lasu, 8 nieuż.), 5 bud. dREW. *Br. Ch.*

Worowiec, ob. *Woroniec*.

Worówka 1.) zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Podbrzeż (o 9 w.), 1 duża rewiz. Należał do dóbr Ożyszki, Jasieńskich. 2.) **W.**, ws, pow. klimowicki, gm. Zahystyn, ma 28 dm., 168 mk.

Worowo, ob. *Worów*.